

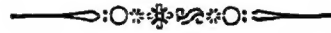

वृन्दारककल्पवादिवृन्दवन्दितचरणकमल-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-कलिकाल-
सर्वज्ञकल्प-जङ्गमयुगप्रधान-श्रीसौधर्मवृद्धत्तपागच्छोय-जैनप्रवर-
श्वेताम्बराऽऽचार्य-श्री श्री १००८ श्रीजट्टारक-
श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वर-विरचितः

अभिधानराजेन्द्रः ।

कोषः

तस्य जकारादिशब्दसङ्कलने चतुर्थो भागः ।

स च-

श्रीसर्वज्ञप्ररूपितगणधरनिर्वर्तिताद्यऽऽश्वीनोपलज्यमानाऽशेषसूत्र-
तद्वृत्ति-भाष्य-निर्युक्ति-चूण्यादिनिहितसकलदार्शनिक-
सिद्धान्तैतिहास-शिष्ट-वेदान्त-न्याय-वैशेषिक-
मीमांसादिप्रदर्शितपदार्थयुक्ताऽयुक्तत्वनिर्णायकः ।

मुनि-श्रीदीपविजय-श्रीयतीन्द्रविजयाज्यां संशोधितः,

उपाध्याय-श्री श्री १०० श्रीमन्मोहनविजयोपदेशतः-
श्रीजैनश्वेताम्बरसमस्त-सङ्केत महापरिश्रमतः-प्राकाश्यं नीतः ।

* श्रीजैनप्रभाकर प्रिंटिंग प्रेस, रतलाम-*

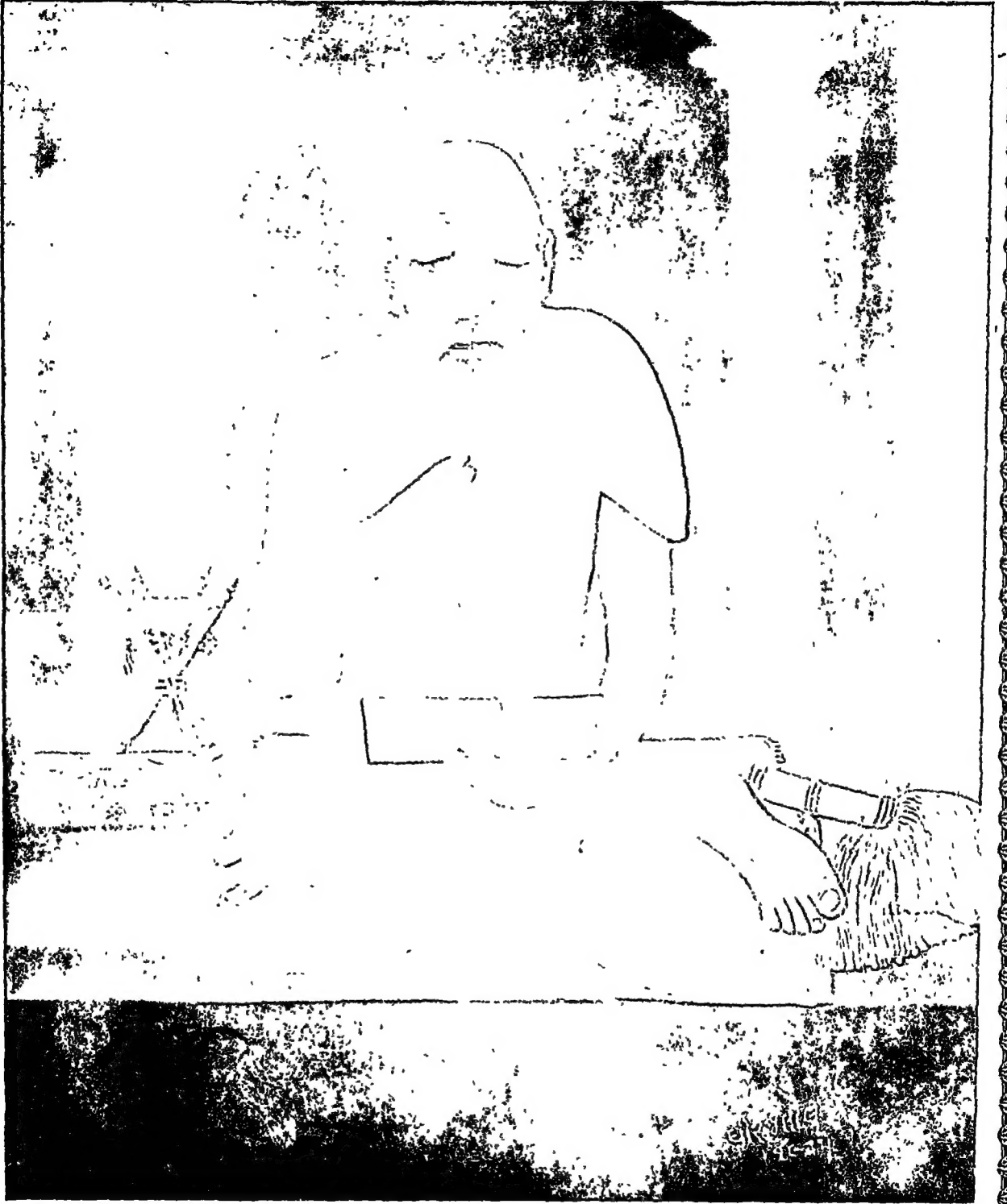
{ श्रीवीर संवत् २४४० }
{ श्रीराजेन्द्रसूरी संवत् ७ }

यन्त्रालये मुद्रितः

{ श्रीविक्रमानन्दः १८७० }
{ खिस्तान्दः १८१३ }

श्रीमद्विजयराजेन्द्रवृक्षरपट्टप्रभाकर-चर्चाचक्रवर्ति-आगमरहस्यवेदी-श्रुतस्थविरमान्य—

श्रीसौधर्मवृहत्तपोगच्छीय-श्रीमद्विजयधनचन्द्रसूरिजी महाराज ।

विद्वच्चोरजनमोदकरं प्रसन्नं, शुभ्रव्रतं सुकविकैरवसद्विलासम् ।

हृद्धान्तनाशकरणे प्रसरत्प्रतापं, वन्दे कलानिधिसमं धनचन्द्रसूरिम् ॥ १ ॥

जन्म सं० १८९६ किसनगढ (मेवाड़) दीक्षोपसंवत् सं० १९२५ जावरा (मालवा) सूरिपद सं० १९६५ जावरा (मालवा)
यतिदीक्षा सं० १९१७ धानेरा (पालनपुर) उपाध्यायपद सं० १९२५ खाचरोद (मालवा) स्वर्गारोह सं० १९७७ वागरा (मारवाड़)

श्रीअभिधानराजेन्द्रः ।

निगिबद्धमाणनामि, नमिऊण जिणागमस्स गहिऊण ।
नारं छ्हे भागे, भवियजणसुहावहं वोच्छं ॥ १ ॥

म

मईदंसण

म-म-पुं० । मा-कः । यमे, समये, मधुसूदने, वाच० । मन्त्रे,
मन्दिरे, माने, सूर्ये, चन्द्रे, शिवे, विधौ, मायाविनि, वृथा-
मन्त्रे, मारणे, प्रतिदाने, एका० । स्त्रीकण्ठे, वह्नी, सत्यवादे,
जडे, कष्टे, सत्ताक्षिणि, मदे, कपिलवर्णे, पिङ्गलवर्णे, बन्धने
च । एका० । मौलौ, मोघवृत्तौ, नपुंसकजने च । न० । एका० ।
मअ-मद-पुं० । अहङ्कारि, “अवलेओऽहंकारो, मओ
मरुओ मरुणरो वण्णो ।” (२६) पाद० ना० ५५ गाथा ।
मअई-देशो-शिरोमालायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ११५ गाथा ।
मइ-मति-स्त्री० । मन्-क्लिन् । मननं मतिः । ज्ञाने, अवधिमनः-
पर्यायकेवलजातिस्मरणभेदाद्यनुर्था । आचा० १ श्रु० १ अ०
१ उ० । ज्ञा० । न० । मननं मतिरवयोधः । सा च मतिमाना-
ऽऽदि पञ्चवेति । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आ० म० ।
सूत्र० । मननं मतिः । पदार्थचिन्ताऽऽत्मके मानसे व्या-
पाने, आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० । कथाश्चदर्थपरिच्छिन्तावपि
सूत्रमधर्माऽऽलोचनरूपायां बुद्धौ, न० । विशेष० । बुद्धौ, स०
११ अङ्ग । आचा० । स्था० । सूत्र० । अवयोचशङ्को, विशेष० ।
अभिनिवेशे, दश० ६ अ० २ उ० । मनसि च । सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० । इच्छायाम्, स्मृतौ, क्लिच् । शाकभेदे च । वाच० ।
आभिनिवोधिकज्ञाने, स्था० ६ डा० । आ० च० । प्रव० । (त-
द्वक्तव्यता ‘आभिनिवोदियणाण’ शब्दे द्वितीयभागे २५५ पृष्ठे
गता) बुद्धौ, “मेहा मई मनीसा, विज्जाणं धो चिई बुद्धी ।”
(४२) पाद० ना० ३१ गाथा । मतिः स्मृतिः संज्ञा चिन्ताऽभि-
नियोध इत्यनर्थान्तरम् । सम्म० २ काण्ड । आचा० ।

चउच्चिहा मई पण्णत्ता । तं जहा-उग्गहमई, ईहामई, अ-
वायमई, धारणामई । अहवा-चउच्चिहा मई पण्णत्ता । तं
जहा-अरंजरोदगसमाणा, वियरोदगसमाणा, सरोदगस-
माणा, सागरोदगसमाणा ॥ ३६४ ॥

मननं मतिः तत्र सामान्यार्थस्याशेषविशेषनिरपेक्षस्यानि-
र्देश्यस्य रूपाऽऽदेरेव इति प्रथमतो ग्रहणं परिच्छेदेनमव-
ग्रहः, स एव मतिरवग्रहमतिः, एवं सर्वत्र, नवरं तदर्थविशेष-
पाऽऽलोचनमीहा, प्रकान्तार्थविशेषनिरपेक्षोऽवायः, अवग-
तार्थविशेषधरणं धारणेति । उक्तं च-“सामन्तत्या-
वग्गह-णमोग्हो भेयमगहणमिहेहा । तत्सावगमोऽवा-

ओ. अविच्छुई धारणा तस्स ॥ १ ॥” इति । तथा अरञ्जरम् ।
उदकुम्भोऽलञ्जरमिति यत्प्रसिद्धं तत्रोदकं यत्तत्समाना प्रभू-
तार्थग्रहणोत्प्रेक्षाधरणसामर्थ्याभावेनाल्पत्वादस्थिरत्वाच्च,
अरञ्जरोदकं हि संक्षिप्तं शीघ्रं निष्ठिनं चेति । विदरो-नदीपु-
लिनाऽऽदौ जलार्थो गर्तः, तत्र यदुदकं तत्समानाऽल्पत्वादप-
रापराथोहनमात्रसमर्थत्वाद् भगित्यनिष्ठितत्वाच्च, तदुदकं,
छल्पं तथाऽपरापरमल्पमल्पं स्यन्दते, अत एव क्षिप्रम-
निष्ठितञ्चेति, सरउदकसमाना तु विपुलत्वात् बहुजनोप-
कारित्वादनिष्ठितत्वाच्च प्रायः सरोजलस्याप्येवंभूतत्वा-
दिति, सागरोदकसमाना पुनः सहालपदार्थविषयत्वेनात्य-
न्तविपुलत्वादल्यत्वादलब्धमध्यत्वाच्च, सागरजलस्यापि
क्षेवम्भूतत्वादिति । स्था० ४ डा० ४ उ० । “सच्छेदबुद्धि-
मइविगण्णियं ।” तत्रावग्रहे बुद्धिः, अपायधारणे मतिः । न० ।
मनुते-अवगच्छति जगत्त्रयं कालत्रयोपेतं यथा सा तथा ।
सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । लोकालोकान्तर्गतसूत्रमव्यवहितविप्र-
रुध्वातीतानागतवर्तमानपदार्थाऽऽविर्भावके केवलज्ञाने च ।
सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । आचा० । प्रातिभवोधे, आचा०
१ श्रु० ५ अ० ६ उ० । अध्यवसाये, आचा० १ श्रु० ८ अ०
८ उ० । मतिरवायो, निश्चय इत्यर्थः । स० ५ अङ्ग । परवा-
द्युपन्यस्तसाधनस्यापूर्वोपूर्वदूषणोहाऽऽत्मके ज्ञानविशेषे, वृ०
५ उ० । मननं मतिः । यद्वा-मन्यते इन्द्रियमनोद्वारेण नियतं
वस्तु परिच्छिद्यतेऽनयेति मतिः । योग्यदेशावस्थितवस्तुवि-
षये इन्द्रियमनोनिमित्तावगमविशेषे, कर्म० ४ कर्म० । प्रव० ।
मइअ-देशी-भत्सिंते, दे० ना० ६ वर्ग १४ गाथा ।

मइअन्नाण-मत्यज्ञान-न० । मिथ्यादोषमतिज्ञाने, “मिच्छ-
दिट्ठिस्स मई मइअन्नाणं ।” आ० चू० १ अ० ।

मइअन्नाणस्स णं भंते । केवइए विसए पण्णत्ते । गोयमा ।
से समासओ चउच्चिहे पण्णत्ते । तं जहा-दव्वओ, खेत्तओ,
कालओ, भावओ । दव्वओ णं मइअण्णाणी मइअण्णाण-
परिगयाई दव्वाई जाणइ, पासइ, एवं जाव भावओ मइ-
अण्णाणी मइअण्णाणपरिगए भावे जाणइ, पासइ ।

(मइअण्णाणस्सेत्यादि) (मइ अण्णाणपरिगयाईति) मत्य-
ज्ञानेन मिथ्यादर्शनसंवलितेनावग्रहाऽऽदिनौत्पत्तिकथादिना
च परिगतानि-विषयीकृतानि द्रव्याणि यानि तानि तथा,
जानात्यवायाऽऽदिना पश्यत्यवग्रहादिना । म० ८ श० २ उ० ।
मइओग्गह-मत्यवग्रह-पुं० । भावावग्रहभेदे, आचा० २ श्रु० २
चू० ७ अ० १ उ० ।

मईद-मृगेन्द्र-पुं० । मृगेपु इन्द्र इव सिंहे, वाच० । न० ।

मइगुण-मतिगुण-पुं० । बुद्धिपर्याये, स० २ अङ्ग ।

मईदंसण-मतिदर्शन-न० । मतेबुद्धिमत्या वा दर्शनं प्रमेय-

स्य परिच्छेदनं मतिदर्शनम् । बुद्धेः परिच्छेदने, बुद्ध्या प्रमेयस्य परिच्छेदने च । भ० १५ श० ।

मइनाण-मतिज्ञान-न० । ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानं मतिरूपं ज्ञानं मतिज्ञानम् । विशेष० । आभिनिवोधिकज्ञाने, आ० चू० १ अ० । प्रव० । कर्म० । पं० सं० । न० । विशेष० । द्रव्यभावेन्द्रियाऽऽलो-कमतिज्ञानाऽऽवरणक्षयोपशमाऽऽदिसामग्रीप्रभवरूपाऽऽदि-विषयग्रहणपरिणतिश्चावग्रहाऽऽदिरूपा मतिज्ञानशब्दवाच्य-तामश्नुते । सम्म० २ काण्ड ।

मइनाणविउ-मतिज्ञानविउ-त्रि० । मतिज्ञानेन वेत्तीति म-तिज्ञानविद् । मतिज्ञानेन वेदितरि, विशेष० ।

मइनाणावरण-मतिज्ञानाऽऽवरण-न० । मतिज्ञानमाव्रियते ये-न तत् मतिज्ञानाऽऽवरणम् । ज्ञानाऽऽवरणीयकर्मभेदे, पं० सं० ५ द्वार ।

मइनाणि(न्)-मतिज्ञानिन्-पुं० । आभिनिवोधिकज्ञानिनि, विशेष० ।

मइपत्तिया-मतिप्राप्तिका-स्त्री० । आचार्य्यरोहणात् निर्गत-स्योद्देहगणस्य चतसृषु शाखासु स्वनामख्यातायां तृतीयशा-खायाम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

मइभंग-मतिभङ्ग-पुं० । मतेवुद्धेर्भङ्गो विनाशो मतिभङ्गः । बुद्धे-र्विस्मृतौ, स्था० १० ठा० ।

मइभंगदोस-मतिभङ्गदोष-पुं० । मतेवुद्धेर्भङ्गो विनाशो विस्मृ-त्यादिलक्षणो दोषो मतिभङ्गदोषः । दोषभेदे, स्था० १० ठा० ।

मइमंत-मतिमत्-पुं० । मननं मतिः सर्वपदार्थज्ञानम्, तद्वि-द्यते यस्यासौ तथा । केवलनि, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । आच० । सूत्र० । ज्ञानान्विते, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । मतिर-स्यास्तीति मतिमान् । विदुषि, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । पञ्चा० । ध० । मतिमान् श्रुतसंस्कृतबुद्धिः । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । विवेकिनि, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । आचा० । बुद्धिमति, दर्श० १ तत्त्व । मननं मतिः । सा शोभना यस्यासौ मतिमान् । प्रशंसायां मतुप् । शोभनम-तियुक्ते, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

मइमोहणी-देशी-सुरायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ११३ गाथा ।

मइय-मतिक-न० । उत्तवीजाऽऽच्छादनसाधने काष्ठमये वस्तु-विशेषे, मतिकमुत्तवीजाऽऽच्छादनम् । दश० ७ अ० । मतिकं येन कृष्टा क्षेत्रं मृद्यते । प्रश्न० १ सम्ब० द्वार ।

मइरा-मदिरा-स्त्री० । मद-किरन् । “ माध्विकं पानसं द्राक्षं, खार्जूरं तालमैक्षवम् । मैरेयं माक्षिकं टाङ्गं; मधूकं नारिके-लजम् ॥ १ ॥ मुख्यमन्त्रविकारोत्थं, मद्यानि द्वादशैव तु । ” इत्युक्ते मद्यसामान्ये, वाच० । वारुणायाम्, ग० १ अधि० । “ कार्यंबरी पसरणा, हाला तह वारुणी मइरा । ” पाइ० ना० ६४ गाथा । मत्तखज्जने च । रत्तखदिरे, पुं० । वाच० ।

मइरेय-मैरैय-न० । वारुणायाम्, “ मइरेअं महुवारो, सीह सरओ महु अवकरसो (१०७) ” पाइ० ना० ६४ गाथा ।

मइल-मलिन-त्रि० । मल-अस्त्यर्थे इनच् । मलीमसे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । “ मलो जस्स विज्जइ तं मइलं । ” नि० चू० १-उ० । तं० । मलिनः शरीरेण वस्त्रैर्वा मलीमसः । बृ० १

उ० २ प्रक० । “ मलमइल पंकमइला, धूलीमइला न ते नरा मइला । जे पावकम्ममइला, ते मइला जीवलोयम्मि ॥ १ ॥ ” ध० २० १ अधि० १० गुण । दृष्टिते, कृशे च । अन्धकारे, “ कालं मइलं जं पि य, वियाण तं अंधयारं ति । ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । अस्वच्छे, “ मइलं मलीमसं (६०१) ” पाइ० ना० २५६ गाथा । कलकल-गततेजसोः, दे० ना० ६ वर्ग १४२ गाथा ।

मइलण-मलिनन-न० । मालिन्यकरणे, “ परदारं, गच्छति त्ति मइलं ति । ” प्रश्न० २ आश्र० द्वार । स्था० ।

मइलणा-मलिनना-स्त्री० । प्रतिसेवायाम्, प्रतिसेवनाया एकार्थिकान्याधिकृत्य-“ पडिसेवणा मइलणा । ” ओघ० ।

मइलारंभिण-मलिनाऽऽरम्भिन्-पुं० । गृहस्थे, “ करोति मलि-नाऽऽरम्भी । ” ध० २ अधि० ।

मइलिय-मलिनित-त्रि० । शरीराऽऽदिमलेन क्लेदिते, पि० । कठिनमलयुक्ते च । भ० ६ श० ३ उ० ।

मइल्लिया-मतल्लिका-स्त्री० । तैतलिपुरस्थकनकरथनृपतेरमा-त्यस्य तैतलिपुत्रस्य पोट्टिलायां भार्यायामुत्पन्नायां स्वनाम-ख्यातायां दारिकायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । (वक्तव्यता ‘ तैतलि ’ शब्दे चतुर्थभागे २३५३ पृष्ठे गता ।)

मइविगप्पणाविगप्प-मतिविकल्पनाविकल्प-पुं० । मतिबुद्धि-स्तस्या विकल्पना धिकल्पः क्लृप्तिभेदस्तथा । बुद्धेः क्लृप्तिभे-दे, औ० ।

मइविहल-मतिविहल-पुं० । जयपुरनगरस्थस्य विक्रमसेननृ-पतेः स्वनामख्याते मन्त्रिणि, दर्श० ३ तत्त्व ।

मइसंघडणा-मतिसंघटना-स्त्री० । मतेः-मतिज्ञानस्य संघ-टना रचना, मत्या बुद्ध्या वा संघटना रचना तथा । ज्ञानस्य रचनायाम्, बुद्ध्या रचनायां च । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । मइसंपया-मतिसंपद्-स्त्री० । संपदभेदे, दशा० ४ अ० । ध० २० । स्था० । प्रव । (मतिसंपद्भेदाः ‘ गणिसंपया ’ शब्दे तृतीयभागे ८२६ पृष्ठे गताः)

मइसहिय-मतिसहित-त्रि० । मत्यनुगते, “ मतिसहितं ति वा, मतिअणुगतं ति वा एगट्ठं । ” आ० चू० १ अ० ।

मइसार-मतिसार-पुं० । जम्बूद्वीपाऽपरविदेहपुष्करविजयच-म्पानगरीस्थस्य सुरसिंद्धनृपतेः स्वनामख्याते मन्त्रिणि, “ इहेवं जम्बूद्वीवे दीवे अवरविदेहे पुष्करविजय चंपाए णयरीए सुर सिद्धो नाम राया, मइसारो नाम मंती हुत्था । ” ती० ६ कल्प । मइसूयग-मतिसूचक-पुं० । पापे, “ रहसं च अणुरहस्सं. करेइ मइसूयगो पुरिसो । ” पं० भा० ४ कल्प । पं० चू० ।

मइहर-देशी-ग्रामप्रधाने, दे० ना० ६ वर्ग १२२ गाथा ।

मई-देशी-भश्रे, दे० ना ६ वर्ग ११३ गाथा ।

मउ-मृदु-त्रि० । मृ-डुः । कोमले, अनु० । कर्म० । ज्यो० । कल्प० ।

मउद-मुकुन्द-पुं० । वलदेवे, “ मउदमहेइ वा । ” रा० । वाच-विशेषे च । “ महामउदसंठाणसंठिण । ” भ० २ श० ८ उ० । पञ्चा० । आचा० ।

मउअ-देशी-दीने, दे० ना० ६ वर्ग ११४ गाथा ।

मउईया-मृद्वीका-खी० । मृदु-ईकन् । द्राक्षायाम्, वाच० ।
आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

मउड-मुकुट-न० । पुं० । “उतो मुकुलाऽऽदिष्वत्” ॥ ११०७॥
इति प्राकृतसूत्रेणाऽऽदेरुकारस्यात् । प्रा० १ पाद । किरी-
टे, प्रा० १ श्रु० १ अ० । सूत्र० । प्रव० । औ० । मस्तकाऽऽम-
रणाविशेषे च । रा० । प्रश्न० । आ० म० । मुकुटं सुवर्णाऽऽ-
दिमयशेखरक इति । औ० । सूत्र० । विपा० । मुकुटाश्चतुरस्त्राः
शेखरविशेषाः, किरीटास्त एव शिखरत्रययुक्ताः । औ० ।
प्रज्ञा० । जी० । कल्प० । आ० चू० । आ० म० । म० । अ-
ञ्जलिमुकुलिते उत्थिते बाहुद्वये च । अञ्जलिमुकुलितं बाहु-
द्वयमुच्छ्रितं मुकुट उच्यते, स च हस्तद्वयप्रमाणः । यदाह
बृहन्नाप्यकृत-“मउडो उण दोरयणी-पमाणतो होइ हु
मुण्यच्चो ।” घ० ४ उ० । (ओडेलकोश-गुजराती) “कवरी
कुंतलहारो, धम्मिल्लो केसहत्यओ मउडो (६३)” पाइ०
ना० ५७ गाथा । किरीटे, “मउली मउडो किरीटो य”
(२५१) पाइ० ना० ११६ गाथा ।

मउडड्डाण-मुकुटस्थान-न० । मस्तकप्रदेशे च । स० ३४ सम० ।

मउडदित्तसिर-मुकुटदीप्तशिरस्-पुं० । मुकुटेन दीप्तं शिरो य
स्य सः । तस्मिन्, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मउडी-देशी-जूटे, दे० ना० ६ वर्ग ११७ गाथा ।

मउडीकड-मुकुटी(मौली)कृत-पुं० । अवद्धपरिधानकच्छे, स०
११ सम० । उपा० । परिधानवासोऽञ्जलद्वयं कटीप्रदेशेनाऽ
वलम्बयति, अग्रे पृष्ठे चोन्मुक्तकच्छो भवति । दशा० ६ अ० ।

मउण-मौन-न० । मुनेर्भावः । मुनि-अण् । “अउः पौराऽऽदौ
च” ॥ ११६२ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणौकारस्य अउरादेशः ।
प्रा० १ पाद । वाङ्मयापारराहित्ये, वाच० मौनं वाक्संयमः ।
आ० म० १ अ० । आचा० व्य० । प्रति० । आव० । सूत्र० । स्या० ।
“मूत्रोत्सर्गं मलोत्सर्गं, मैथुनं स्नानभोजनम् । सन्ध्यादि-
कर्म पूजां च, प्रकुर्यात्पञ्च मौनवान् ॥ १ ॥” घ० २ अधि० ।
मुनेरिदं मौनं, मुनेर्भावो वा मौनम् । आचा० १ श्रु० ५
अ० ४ उ० । संयमे, आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० । सूत्र० ।
उत्त० । संयमानुष्ठाने, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । मौन-
मेषयसावद्यानुष्ठानवर्जनम् । आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।
“सुलभं वागनुच्चारं, मौनमेकेन्द्रियेष्वपि । पुद्गलेष्वप्रवृत्तिस्तु,
योगनां मौनमुत्तमम् ।” अष्ट० १८ अष्ट० । मुनीनामाचारे,
उत्त० १४ अ० । साधुधर्मं, उत्त० १४ अ० । सम्यक्त्वे, घ०
१ अधि० । प्रति० । मुनेः कर्म मौनम् । तच्च सम्यक्चारि-
त्रमिति । उत्त० १५ अ० ।

जं मोणं तं सम्मं, जं सम्मं तमिह होइ मोणं ति ।

निच्छयओ इयरस्स उ, सम्मं सम्मत्तेहळ वि ॥ ६१ ॥

मन्यते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिस्तपस्वी, तद्भावो
मौनमविकलं मुनिवृत्तमित्यर्थः; यन्मौनं तत् सम्यक् सम्य-
क्त्वं यत् सम्यक्त्वं तदिह भवति मौनमिति । उक्तं
चाऽऽचारार्द्धे—“जं मोणं ति पासहा, तं सम्मं ति पासहा,
जं सम्मं ति पासहा, तं मोणं ति पासहा ॥” इत्यादि । नि-
श्चयतः परमार्थेन निश्चयनयमातेनैव एतदेवमिति—“जो

जह वायं न कुण्ह, मिच्छदिट्ठी तओ हु को अओ ? । वहेइ
य मिच्छत्तं, परस्स संकं जण्णमाणो ॥ १ ॥” इत्यादिवचन-
प्रामाण्यात् । इतरस्य तु व्यवहारनयस्य सम्यक्त्वं, सम्यक्त्व-
हेतुरप्यहच्छाशनप्रीत्यादि, कारणे कार्योपचारात् । आ० ।

तथा—

जं सम्मं ति पासहा, तं मोणं ति पासहा, जं मोणं ति
पासहा, तं सम्मं ति पासहा ॥

(संमं ति पासहा इत्यादि) सम्यगिति सम्यग्ज्ञानं, स-
म्यक्त्वं वा तत्सहचरितम्, अनयोः सह भावदेकग्रहणे द्विती-
यग्रहणं न्याय्यं यदिदं सम्यग्ज्ञानं सम्यक्त्वं वेत्येतत्पश्यत तन्
मुनेर्भावो मौनं संयमानुष्ठानमित्येतत्पश्यत; यच्च मौनमि-
त्येतत्पश्यत तत् सम्यग्ज्ञानं नैश्चयिकसम्यक्त्वं वा पश्यत,
ज्ञानस्य विरतिफलत्वात् । सम्यक्त्वस्य चाभिव्यक्तिकार-
णत्वात्सम्यक्त्वज्ञानचरणानामेकताऽध्यवसेयेति भावार्थः ।
सर्वदोषे प्रवचने च । आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

मउणचरय-मौनचरक-पुं० । मौनं-मौनव्रतं तेन चरति मौ-
नचरकः । स्या० ५ ठा० १ उ० । परित्राजकभेदे, औ० ।

मउणपय-मौनपद-न० । मुनीनामिदं मौनम् । तच्च तत्पदं
च मौनपदम् । संयमे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

मउण्णिद-मौनीन्द्र-पुं० । वीतरागे, वीतरागप्रवचने च । न० ।
द्वा० ८ द्वा० ।

मउण्णिदपय-मौनीन्द्रपद-न० । संयमे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २
उ० । सर्वज्ञप्रणीते मार्गे च । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

मउय-मृदुक-त्रि० । कोमले, आचा० १ श्रु० ५ अ० ६
उ० । औ० । व्य० । म० । रा० । आव० । उत्त० । जी० ।
मृदुकं मार्दवगुणोपेतमकर्कशम् । जं २ वत्त० । तं० । औ० ।
मृदुनेष्टस्वरेण यद्वीयते तन्मृदुकम् । अनु० । मधुरस्वरे गेय-
भेदे च । स्या० ७ ठा० । “कोमलं सुहर्षं, सोमालं पेलवं
मउयं (१५६)” पाइ० ना० ८८ गाथा ।

मउयत्तया-मृदुत्व-न० । “त्वादेः सः” ॥ ८ । २ । १७२ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण क्त्वान्तात्तल् । मार्दवे, प्रा० २ पाद ।

मउयफासणाम-मृदुकस्पर्शनामन्-न० । नामकर्मभेदे, यदु-
दयाज्जन्तुशरीरं हंसरुताऽदिवन्मृदु भवति तन्मृदुस्पर्शनाम् ।
कर्म० १ कर्म० ।

मउयफासपरिणय-मृदुकस्पर्शपरिणत-त्रि० । हंसरुताऽदिव-
त्स्पर्शपरिणतभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मउयरिभियपयसंचार-मृदुकरिभितपदसंचार-न० । मृदु मृदु-
ना स्वरेण युक्तं न निष्ठुरेण तथा यत्र स्वराक्षरेषु घो-
लनास्वरविशेषेषु संचरन् रागे तीव्रता प्रतिभासते स पदसं-
चारो रिभित उच्यते मृदुरिभितः पदेषु गेयनिबद्धेषु
संचारो यत्र गेये तत् मृदुरिभितपदसंचारम् । गेयभेदे,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० । स्या० ।

मउयहियय-मृदुकहृदय-पुं० । कुण्डलवरद्वीपस्थकुण्डलपर्व-
तस्थे स्वनामय्याते नागकुमारे, द्वी० १ ।

मउर-मुकुल-पुं० । न० । “उतो मुकुलाऽऽदिष्वत्” ॥८११७०॥ इति प्राकृतसूत्रेणाऽदेरुकारस्याऽत्त्वम् । प्रा० १ पाद । कुङ्मले, कलिकायाम्, औ० । “कुंचल-कुंपल-कोरय-छारय-कलिआ उ मउलं ति (८८)” पाइ० ना० ५४ गाथा । रा० । देहे, आत्मनि च । वाच० । अपामार्गे, दे० ना० ६ वर्ग ११८ गाथा ।

मउल-मुकुल-पुं० । न० । ‘मउर’ शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

मउलि-मौली-पुं० । स्त्री० । मूलस्यादूरभवः इत् । चूडा, याम् । किरिटे, “अउः पौराऽऽदौ च” ॥ ८ । १ । १६२ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणाकारस्याऽउरादेशः । प्रा० १ पाद । मौलिः शेखर इति । स्था० ८ ठा० । मौलिर्मुकुटविशेषः । उपा० २ अ० । मौलिः शिरोवेष्टनविशेषः । ध० २ अधि० । संयतके शेषु च । अशोकवृत्ते, पुं० । भूमौ, स्त्री० । डीप् । वाच० ।

मउलि (ण्)-मुकुलिन्-पुं० । मुकुलं फणाविरहयोग्या शरीरावयवविशेषाऽऽकृतिः, सा विद्यते यस्य स मुकुली । फणा, करणशक्तिविकले अहिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । प्रश्न० । किरिटे, “मउलो मउडो किरिडो य (२५१)” पाइ० ना० ११५ गाथा ।

से किं तं मउलिणो ? । मउलिणो अणोगविहा परणत्ता । तं जहा-दिच्वागा, गोणसा, कसाहीया, वइउला, चित्तलिणो, मंडलिणो, मालिणो, अही, अहिसलागा, वासपडागा, जे यावणो तहप्पगारा, सेत्तं मउलिणो ॥

पतेऽपि लोकतोऽवसेयाः । प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

मउलिय-मुकुलित-त्रि० । मुकुलं-कुङ्मलम्-कलिका संजाता अस्येति मुकुलितः । कलिकोपेते, रा० । आच० । जं० । मुकुलाऽऽकृतीकृते च । औ० । “अंजलिमउलियहत्था” आ० म० १ अ० । “संवेक्षिअं मउलिअं” पाइ० ना० १८२ गाथा ।

मउली-देशी-हृदयरसोच्छलने, दे० ना० ६ वर्ग ११५ गाथा ।

मऊ-देशी-पर्वते, दे० ना० ६ वर्ग ११३ गाथा ।

मऊर-मयूर-पुं० । मी-उरन् । लोमपक्षिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । पो० । मयूराः स्वकलापवर्जिता इति । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । प्रा० । रा० । स्था० । “मोरं केकाइरणं” अनु० । मोरगीवाइ वा । रा० । प्रज्ञा० । जं० । स्त्रियां डीप् । विद्याभेदे च । सा हि मयूरीरूपेण प्रतिवादिप्रयुक्ता वादिनमुपसर्गयतीति । कल्प० २ अधि० ८ क्षण । आ० क० । अनु० । जी० ।

मऊरंग-मयूराङ्ग-पुं० । निधिस्थापके स्वनामख्याते राजनि, नि० चू० १३ उ० ।

मऊरंगचूलिया-मयूराङ्गचूलिका-स्त्री० । आभरणविशेषे, व्य० ३ उ० ।

मऊरंग-मयूरक-न० । स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्र कुण्डपुराणि गन्तव्य भगवान् महावीरो गतः । स्था० १० ठा० । कुण्डले, वृ० ४ उ० । मयूरपिच्छनिष्पन्ने संस्तारकाऽऽदौ च । त्रि० । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।

मऊरचंदगागर-मयूरचन्द्रकाऽऽकार-त्रि० । मयूरचन्द्रकस-

द्वये, “मयूरचन्द्रकाऽऽकारं, नीललोहितभासुरम् । प्रपश्यन्ति प्रदीपाऽऽदे-मण्डलं मन्दचक्षुषः ॥ १ ॥” पे० ५ विव० ।

मऊरपिच्छ-मयूरपिच्छ-न० । मयूरपुच्छे, “मोरपिच्छकयमुद्धयं” कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मऊरसिहा-मयूरशिखा-स्त्री० । मयूरस्येव शिखाऽस्याः । स्वनामख्याते महौषधिभेदे, ती० ६ कल्प । मयूरचूडाऽऽदयोऽप्यत्र । वाच० ।

मऊह-मयूख-पुं० । माइ-उख मयाऽऽदेशः । “न वा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थ-चतुर्दश-चतुर्वार-सुकुमार-कुतूहलो-दुखलो-लूखले” ॥ ८११७१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणाऽऽदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद्वा । प्रा० १ पाद । त्विपि, किरणे, शिखायाम्, शोभायां च । वाच० । “अंसू रस्ती पाया, करा मऊहा गभत्थिणो किरणा” (७३) पाइ० ना० ४७ गाथा ।

मं-मा-अव्य० । “एवं-परं-समं-ध्रुवं मा-मनाक् एव परं समाणु ध्रुवं मं मणाउं” ॥ ८१४४१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणापभ्रंशे मा इत्यस्य मं इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । निपेधे, वाच० ।

मंकारअणुओग-मकारानुयोग-पुं० । अनुस्वारोऽलाक्षणिको मकार इत्यर्थः, तस्यानुयोगो मकारानुयोगः । शुद्धवागनुयोगभेदे, मकारानुयोगो यथा-“समणं वा महाणं वत्ति” सूत्रे माशब्दो निपेधे । अथवा-“जेणामेव समणे भगवं महावीरे तेणामेवेति” । अत्र सूत्रे आगामिक एव, येनैवेत्यनेनैव विवक्षितप्रतीतिः । स्था० १० ठा० ।

मंकुणहत्थि (ण्)-मत्कुणहस्तिन्-पुं० । गरुडपदजन्तुभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मंख-मङ्ख-पुं० । चित्रफलव्यग्रकरे भिक्षुकविशेषे, भ० १५ श० । मङ्खाश्चित्रफलकहस्ता भिक्षुका गौरीपुत्र इति प्रसिद्धाः । कल्प० १ अधि० ५ क्षण । अनु० । ज्ञा० । प्रश्न० । जं० । रा० । औ० । आ० म० । आ० चू० । वृ० । स्था० । मङ्खः केदारको यः पाठमुपदर्श्य लोकमावर्जयति । पि० । अरडे, दे० ना० ६ वर्ग ११२ गाथा ।

मंखत-अक्षत्-त्रि० । अक्षयं कुर्वति, नि० चू० १७ उ० ।

मंखपेक्षा-मङ्खप्रेक्षा-स्त्री० । ये चित्रपट्टिकाऽऽदिहस्ता भिक्षां चरन्ति ते मङ्खाः, तेषां प्रेक्षा मङ्खप्रेक्षा । मङ्खप्रेक्षणे, जी० ३ प्रति ४ अधि० ।

मंखलि-मङ्खलि-पुं० । गोशालकपितरि । मङ्खल्यभिधाने मङ्खले, स्था० १० ठा० । “गोशालस्स मंखलिपुत्तस्स मंखलिणामे मंखे पिया होत्था” । भ० १५ श० । कल्प० । आ० चू० । आ० म० । संथा । भ० ।

मंखलिपुत्त-मङ्खलिपुत्त-पुं० । मङ्खल्यभिधानमङ्खपुत्रे गोशालके, संथा० । भ० ।

मंखसिप्प-मङ्खशिल्प-पुं० । मङ्खकलायाम्, “मंखसिप्पं अहिजिओ” । आ० म० १ अ० ।

मंखावंत-अक्षयत्-त्रि० । अक्षयं कारयति, नि० चू० १७ उ० ।

मंग-मङ्ग-पुं० । मङ्ग्यते-प्राप्यते स्वर्गोऽपवर्गो वाऽनेनेति
मङ्गः । “ पुत्रास्त्रि घः ” ॥ ५ । ३ । १३० ॥ इति (सूत्रेण) करणे
घञ् । धम्मं, आ० म० १ अ० । विशेष० । दर्श० ।

येगरिया-मङ्गरिका-स्त्री० । वाद्यभेदे. अष्टशतं मङ्गरिकाणाम्.
अष्टशतं मङ्गरिकावादनानाम् । रा० ।

मंगल-मङ्गल-पुं० । मङ्गि अलच् । स्वनामख्याते अङ्कारके प्र-
हे. स्था० ६ ठा० । वाञ्छितानाचार्य, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।
कल्याणे. पञ्चा० = विव० । मङ्गलं श्रेयः कल्याणमिति ।
पा० । सङ्देश . दे० ना० ६ वर्ग ११ = गाथा । प्रशंसावाक्ये,
सूत्र० १ थु० ७ अ० । गानविशेषे. पञ्चा० = विव० । भ० ।
ज्ञा० । विघ्नक्षये. मङ्गलं विघ्नक्षयस्तथोनामङ्गलम् । स्था०
३ ठा० १ उ० । दुरितोपशमहेतौ स्वस्तिकाऽऽदिके, औ० ।
नि० । पञ्चा० । भ० । दशा० । रा० । प्रश्न० । च० प्र० ।
सिद्धार्थदध्यक्षतदूर्वाङ्कुराऽऽदिके, औ० । नि० । भ० । विपा० ।
रा० । ज्ञा० । मङ्गलानि च सुवर्णचन्दनदध्यक्षतदूर्वासिद्धार्थ-
काऽऽदर्शस्पर्शनाऽऽदीनि । सूत्र० २ थु० २ अ० । पञ्चा० ।

सियकमलकलसमुत्थिय-नंदावचवरमल्लदामाणं ।

तेसि पि मंगलाणं, संथारो मंगलं अहियं ॥ १५ ॥

शितः-शुद्धः कलशो विवाहाऽऽदाबुन्सवे यो मण्ड्यते तस्यैव
माङ्गलिक्यत्वाद् ग्रहणं, शितकलशश्च कमलं च स्वस्तिकश्च न-
न्दावर्चश्च वरमाल्यदाम च सितकलशकमलस्वस्तिकनन्दाव-
चवरमाल्यदामानि तेषाम्, एतानि च लोके माङ्गल्यतया रूढा-
नि तथापि तेषामपि मङ्गलानां मध्ये संस्तारकोऽधिकं मङ्गलमि-
ति भावः । संथा० ।

तह मंगलाइ सोत्थिय-सुवर्णसिद्धत्थगाईणि ॥ २१६ ॥
मङ्गलानि नाम-स्वस्तिकसुवर्णसिद्धार्थकाऽऽदीनि पूर्वं
देवैर्मंगवतो मङ्गलबुद्ध्या प्रयुक्तानि ततो. लोकेऽपि तथा
प्रयुक्तानि । आ० म० १ अ० दश० । मा भूद् गलो विघ्नो गालो
वा नाशः शास्त्रस्येति मङ्गलम् । आचा० १ थु० १ अ० १ उ० ।
वृ० । दर्श० । ग्रन्थाऽऽरम्भाऽऽदौ विघ्नोपशमाय कसंच्ये इष्ट-
देवतानमस्कारे, सूत्र० १ थु० १ अ० १ उ० । पञ्चा० ।

मङ्गलशब्दप्ररूपणमाह—

नामं ठवणा दविए, भावमि य मंगलं भवे चउहा ।
एमेव होइ नंदी, तेसि तु परुवणा इणिमा ॥ ५ ॥
मङ्गलं चतुर्धा-चतुःप्रकारं भवति । तद्यथा-नाममङ्गलम्,
स्थापनामङ्गलम्, द्रव्यमङ्गलं, भावमङ्गलं च । एवमेव
नामाऽऽदिभेदेन चतुःप्रकारो भवति नन्दिः । तेषां च-नाम-
मङ्गलाऽऽदीनामियं वक्ष्यमाणस्वरूपा प्ररूपणा ।

तामेवाऽह—

एगमि अणेगेसु य, जीवहव्ये य तव्विवक्खे वा ।
मंगलसन्ना नियता, तं सन्नामंगलं होइ ॥ ६ ॥
एकस्मिन् जीवद्रव्ये तद्विपक्षे वा अजीवद्रव्ये, अनेकेषु
वा जीवद्रव्येष्वजीवद्रव्येषु वा या मङ्गलमिति संज्ञा नि-
यता-नियमिता तत् “ नामनामवतोरभेदोपचारात् । ”
संज्ञामङ्गलं-नाममङ्गलं भवति । उक्तं नाममङ्गलम् ।

स्थापनामङ्गलमाह—

जा मंगल ति ठवणा, विहिता सम्भावतो व असतो वा ।

तत्थ पुण असम्भावे, मंगल ठवणागतो अक्खो ॥ ७ ॥
जे चित्तमित्तिविहिया, उ घडादी ते य हुंति सम्भावे ।
तत्थ पुण आवकहिया, हवंति जे देवलोगेसु ॥ ८ ॥

या मङ्गलमिति स्थापना सद्भावतो वा सद्भावाऽऽकारनिवेश-
नेन, असतो वा सद्भावाऽऽकारस्थाऽभावतो विहिता सा स्था-
पनामङ्गलम् । तत्र पुनरसद्भावे स्थापनामङ्गलं स्थापनागतोऽ-
क्षः । उपलक्षणमेतत् वराटकाऽऽदि वा । इयमत्र भावना-अ-
क्षवराटकाऽऽदिषु या मङ्गलमिति स्थापना विहिता न तत्र
कश्चित् मङ्गलानुगत आकार इत्यसद्भावतः स्थापनामङ्गलम् ।
ये तु चित्रमित्तौ-चित्रकुड्ये विहिता घटाऽऽदयः, आदिशब्दात्
स्थालाऽऽदिपरिग्रहः, ते सद्भावे सद्भावतः स्थापनामङ्गलानि
भवन्ति । तत्र ये देवलोकेषु चित्तमित्तौ विहिता घटाऽऽदयः
स्ते स्थापनामङ्गलानि यावत्कथिकानि भवन्ति, अर्थादापन्नं
यानि मनुष्यलोके तानीत्तराणि यावत्कथिकानि नाम शाश्व-
तिकानि, इत्तराण्यशाश्वतानि ।

द्रव्यमङ्गलमाह—

उत्तरगुणनिष्पन्ना, सलक्खणा जे उ होति कुंभाई ।

तं दव्वमंगलं खलु, जह लोए अट्ट मंगलगा ॥ ६ ॥

इह उत्तरगुणनिष्पन्ना मूलगुणनिष्पन्नापेक्षया, ततः प्रथ-
मतः तद्भाव्यते । मूलो नाम-पृथिवीकायाऽऽदिजीवस्तस्य गु-
णात्-प्रयोगात् पुद्गलानां द्रव्याऽऽदित्वेन व्यापारणात् निष्प-
न्नं मूलगुणनिष्पन्नं द्रव्याऽऽदि, तस्मादुत्तरगुणेन परापरप्रयोगे-
ण अक्रदण्डसूत्रोदकाऽऽदिपुरुषप्रयत्नेनेत्यर्थः । ये निष्पन्नाः स-
लक्षणा-लक्षणसम्पन्ना अचिच्छद्वा-अखण्डा वारिपरिपूर्णाः
पञ्चोत्पलप्रतिच्छन्ना इत्यादिलक्षणोपेताः कुम्भाऽऽदयः, आदि-
शब्दात्-स्थालाऽऽदिपरिग्रहः । तत् द्रव्यमङ्गलं भवति, यथा
लोके अष्टौ मङ्गलानि ।

शेर्गतियं अणिच्चं, तियं च दव्वे उ मंगलं होइ ।

तव्विवरीयं भावे, तं पिव नंदी भगवती उ ॥ १० ॥

तत्पुनरनन्तरोक्तं द्रव्यमङ्गलमनेकान्तिकमनात्यन्तिकं च भ-
वति । तथाहि-न पूर्णकलश एकान्तेन सर्वेषां मङ्गलाय, चौर-
स्य कर्पकस्य च शकुनतया रिक्तं घटं प्रशंसति शकुनविदो,
गृहप्रवेशे पुनः पूर्णम् । उक्तं च-“ चोरस्स करिसगस्स य, रिक्तं
कुड्यं जणो पसंसेह । गेहपवेसे भन्नह, पुत्रो कुंभो पस्तथो उ
॥ १॥ ” तत् एवमनैकान्तिकम् । नाप्यात्यन्तिकं, यथा कोऽपि शो-
भनैर्द्रव्यमङ्गलैर्विनिर्गतस्तेन चात्रे किञ्चिदशोभनं दृष्टं, येन ता-
नि सर्वाण्यपि प्राकृतानि प्रतिहतानि, तत् एवमनात्यन्तिक-
मिति । उक्तं द्रव्यमङ्गलम् । अधुना भावमङ्गलमाह-तद्विप-
रीतमैकान्तिकमात्यन्तिकं च भावे भावविषयं मङ्गलम् । तथा
हि-न तत् भावमङ्गलं कस्यचिद्भवति, कस्यचिन्न भवति-
किंतु-सर्वस्याऽविशेषेण भवतीत्यैकान्तिकम् । न च केनाप्य-
न्येन प्रतिहन्यते, इत्यात्यन्तिकं, तच्च भावमङ्गलं भगवान्
नन्दिर्वक्ष्यमाणोऽवगन्तव्यः । गाथायां स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात्,
वृ० १ उ० १ प्रक० । आ० म० । ओन्न० । आ० वृ० ।
दशा० । प्रज्ञा० । विघ्नविनायकोपशान्तये शिष्याणां मङ्ग-

लवुद्धिपरिग्रहाय स्वतो मङ्गलभूतस्याप्यस्याऽऽदिमध्यावसानेषु मङ्गलमभिधातव्यम्, आदिमङ्गलं ह्यविधेन शास्त्रपारगमनार्थम्, मध्यमङ्गलम्—अवगृहीतशास्त्रस्थितिकरणार्थम्—अन्तमङ्गलम्—शिष्यप्रशिष्यपरम्परया शास्त्रस्याऽव्यवच्छेदनार्थम् ।

उक्तञ्च (भाष्यकारैः)—

“ तं मंगलमाह्वय, मज्जे पज्जतप य सत्थस्स ।

पढमं सत्थत्थाविग्घपारगमणाय निदिट्ठं ॥ १ ॥ (१३)

तस्सेव य थेज्जत्थं, मज्झिमयं अंतिमं पि तस्सेव ।

अव्वोच्छित्तिनिमित्तं, सिस्सपसिस्सहवंसस्स ॥ २ ॥ (१४)”

प्रज्ञा० १ पद ।

तत्र परः प्रश्नयति—किमर्थं मङ्गलग्रहणमित्याह—

विग्घोवसमो सद्धा, आयर उवयोग निजराऽधिगमो ॥

भत्ती पभावणा वि य, निवनिहिविज्जाह् आहरणा ॥ २ ॥

मङ्गले प्रकृते सति रोगाऽऽदिविध्नोपशमो भवति, तदुपशमे च प्रतिबन्धकाभावात् महता प्रतिबन्धेनाऽऽचार्येणानुयोगः प्रारभ्यते, तथाऽनुयोगप्रारम्भे च शिष्यस्य शास्त्रग्रहणे महती श्रद्धा उपजायते, श्रद्धावतश्च शास्त्रावधारणे महानादरः, कृताऽऽदरस्य शास्त्रविषयेऽनवरतमुपयोगो, यदा यदा चोपयोगस्तदा सम्यग्ज्ञानत्वात् महती ज्ञानाऽऽवर्णीयस्य कर्मणो निर्जरा, ज्ञानाऽऽवर्णकर्मनिर्जराश्च स्फुटः स्फुटतरः शास्त्रस्याऽधिगमः, अधिगतशास्त्रस्य च गुरौ शास्त्रे प्रवचने च निष्कृतिमा भक्तिरुल्लसति, ततः प्रभावना तां दृष्ट्वाऽन्येषामपि तथा श्रद्धाऽऽदीनां कारणात्, यदि पुनर्न क्रियते मङ्गलं तत एषां विघ्नोपशमाऽऽदिभावनानाम् अप्रसिद्धिः अत्रोदाहरणानि दृष्टान्ता नृपनिधिविद्याऽऽद्वयः । आदिशब्दाद्योगो, मन्त्राश्च परिगृह्यन्ते । तत्रेयं नृपदृष्टान्तस्य भावना—यथा कोऽपि पुरुषः कार्यार्थी राजानमधिगन्तुकामो मङ्गलभूतानि पुष्पाऽऽदीन्यादाय तत्समीपमुपगच्छति । उक्तं च—“पुष्कपुडियापे जंपइ, गोरसघडओ करेइ कजाइ । मणिवंधमि पयलिते, सानुऽग्गह होति सब्वगहा ॥ १ ॥” उपेत्य चाञ्जलिं करोति, पादयोश्च प्रणिपतति, ततो राजा तुष्यति, तुष्टे च तस्मिन् यस्तदधीनोऽर्थः स सिद्ध्यति । अथैवमुपचारं न करोति, तदा न तुष्यति, तोषाभावे च तदधीनस्याऽप्रसिद्धिः, एवं निधिसुखनितुकामो विद्यां मन्त्रं वा साधयितुकामो यदि द्रव्यक्षेत्रकालभावयुक्तमुपचारं करोति, तद्यथा—द्रव्यतः—पुष्पाऽऽदिषु, क्षेत्रतः—शमशानाऽऽदिषु, कालतः—कृष्णपक्षचतुर्दश्यादिषु, भावतः—प्रतिलोमानुलोमोपसर्गसहिते, तदा निधिं विद्यां मन्त्रं वा साधयति । द्रव्याऽऽद्युपचाराभावे ते निध्यादयो न सिद्ध्यन्ति, तस्माद्यो यत्रोपचारः स तत्र कर्तव्यः ।

एतदेवाऽऽह—

जो जेण विणा अत्थो, न सिज्मई तस्स तव्विहं करणं ।

विवरीय अभावेण य, न सिज्मई सिज्मई इहरा ॥ २१ ॥

योऽर्थो येन विना न सिद्ध्यति तस्य निष्पत्तये तद्विधं करणमवश्यमुपादातव्यम् । यथा घटं साधयितुकामेन चक्रदण्डमुत्पिण्डाऽऽदिकम् । यतो विपरीतैः करणैः, सर्वथा करणानामभावेन च, साऽधिकृतोऽर्थो न सिद्ध्यति यथा घटं साधयितु-

कामस्य, विपरीतं तुरीयेमाऽऽद्युपकरणोपादाने, सर्वथा चक्रदण्डसूत्रोदकाऽऽदीनामुपकरणानामभावे वा घटः इतरथा—अविपरीतोपकरणसद्भावे सिद्ध्यति, यथा घटं साधयितुकामस्य यथावस्थितानां चक्रदण्डसूत्रोदकाऽऽदीनामुपादाने घटं, न सिद्ध्यति च मङ्गलमन्तरेण विघ्नोपशमाऽऽदयो भावा इति मङ्गलोपादानम् । पुनरप्याह—यदि शास्त्रस्याऽऽदिमध्यावसानेषु मङ्गलं ततः साध्यादिदमायातमपान्तरालद्वयाऽमङ्गलमिति ।

अत्राऽऽह—

जइवि य तिट्ठाणकर्यं, तह वि हु दोसो न वाहए इयरो ।

तिसमुब्भवदिट्ठता, सेसं पि हु मंगलं होइ ॥ २२ ॥

यद्यपि त्रिषु स्थानेष्वदिमध्यावसानरूपेषु कृतं मङ्गलं तथाऽपि इतरोऽपान्तरालद्वयो मङ्गलत्व(त्वं)लक्षणो दोषो न वाधते, तस्यैवाभावात् । कथमभाव इति चेदत आह—(तिसमुब्भवेत्यादि) त्रिभ्यो गुडसमितिष्ठतेभ्यः समुद्भवो यस्य स मोदकः, तद्दृष्टान्तात्, शेषमपि (हु) निश्चितं मङ्गलं भवति । इयमत्र भावना—मोदक इव सकलं शास्त्रं द्विधा विभज्यते, तत्राऽऽदिमो भाग आदिमङ्गलेन मङ्गलीकृतो, मध्यमो मध्यमङ्गलेनान्तिमोऽन्तिममङ्गलेन, ततः कुतोऽपान्तरालद्वयाऽमङ्गलत्वप्रसङ्गः । स्यादेतत्, यदिदं शास्त्रमारब्धमेतदादिमध्यावसानेषु सर्वाऽऽत्मना मङ्गलं, ततो यद्यन्यस्तस्य मङ्गलमुपादीयते तदाऽनवस्थाप्रसङ्गः । कृतेऽपि मङ्गले पुनरन्यतमं मङ्गलमुपादेयं, विशेषाभावात्तत्राप्यन्यदित्येवं मङ्गलाऽऽनन्त्यप्रसङ्गः । अथ नन्दी मङ्गलं शास्त्रं पुनरमङ्गलं केवलं तन्नन्द्या मङ्गलीक्रियते, नन्वेवं तर्हि यदा नन्दीव्याख्यानमकृत्वा शास्त्रं व्याख्यातुमारभ्यते तदा शास्त्रम् अमङ्गलत्वञ्च न ज्ञानं, ज्ञानाभावाच्च न कर्तव्यस्तस्यामुपयोग इति ।

अत्राऽऽह—

न वि य हु होयऽणवत्था, न वि य हु मंगलममंगलं होइ ।

अप्यपराभिन्नतिया, लोणुण्हपदीवमादि व्व ॥ २३ ॥

नापि च (हु) निश्चितं भवत्यनवस्था, यतो नन्दी शास्त्रादनर्थान्तरभूता, शास्त्रं च स्वतः समस्तमङ्गलं, न च तस्य मङ्गलकृतस्य सतोऽन्यत् मङ्गलमुपादीयते, ततो नानवस्थाप्रसङ्गः । यदाऽपि नन्द्या व्याख्यानमकृत्वा शास्त्रमारभ्यते, तदाऽपि तच्छास्त्रं मङ्गलमिति तदमङ्गलं न भवति । एवं तावन्नन्द्या अनर्थान्तरतायाममङ्गलत्वमनवस्था च परिहृता । सम्प्रत्यर्थान्तरत्वमधिकृत्य परिहिष्यते—यद्यपि शास्त्रादर्थान्तरभूता नन्दी तथाऽप्यमङ्गलत्वमनवस्था च न भवति । कथमित्याह—(अप्यपरेत्यादि) नन्द्या आत्मनाऽपि मङ्गलशास्त्रमपि च मङ्गलीकरोति । शास्त्रमप्यात्मनाऽपि मङ्गलं नन्दीमपि च मङ्गलीकरोति । एवमात्मपराभिन्नक्रिता द्वयोरपि मङ्गलयोरेकीभूतयोः सुष्ठुतरो मङ्गलभावो भवति । कथमिति चेत्त आह—“लोणुण्हपदीवमादि व्व ।” यथा द्वयोर्लेवणयोरेकीभूतयोः सुष्ठुतरो लवणभावो, द्वयोर्वा उष्णयोरेकत्रमितितयोः सुष्ठुतरभावो, यथा च द्वयोः प्रदीपयोः समीचीनतरः प्रकाशभावः, आदिशब्दात्—मधुरशीतलस्नेहाऽऽदिद्रव्याणां परिग्रहः । एवमिहापि द्वयोर्मङ्गलयोरेकीभूतयोः सुष्ठुतरो मङ्गलभावः । स्यादेतत् । एवमपि प्रसज्यनवस्था, त-

तीयाऽऽदिमङ्गलोपादाने सुष्ठुतरमङ्गलभावोपपत्तेः, न प्रसजति, प्रयोजनाभावात्तत्रालोकव्यवहारदर्शनात् । तथाहि-लोकैकस्याचिदातुरस्य शर्करापलहृत्यमौपयं केनाऽपि भिन्नवरेणापादिशि, तत्र यद्यपि तृतीयाऽऽदिशर्करापलप्रक्षेपे विशिष्टतमो मधुरभावो भवति, तथाऽपि तत्र प्रक्षिप्यते, प्रयोजनाभावात्, एवमिहाप्यन्यस्तृतीयाऽऽदिकं मङ्गलं नोपादीयते प्रयोजनाभावादिनि । ४० १ उ० १ प्रक० ।

अथ तृतीयं मङ्गलद्वारमधिकृत्याऽऽह—

बहुविग्धाईं सेयाईं, तेण कयमंगलोवपारेहिं ।

धेचव्वो सो सुमहा—निहि व्व जह वा महाविज्जा॥१२॥

“श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति महतामपि ।” इति वचनाद् येन बहुविघ्नानि श्रेयांसि भवन्ति, तेन कारणेन परमश्रेयोरुपत्त्यात् कृतमङ्गलोपचारैरेव स आवश्यकतानुयोगो ग्रहीतव्यः । किंवत् ? इत्याह—शोभनमहारत्नाऽऽदिनिधिवद् महाविद्यावद् वा । इति गाथाऽर्थः ॥ १२ ॥

एव पुनस्तन्मङ्गलं शास्त्रस्येव ? इत्याह—

तं मंगलमार्हणं, मज्जे पज्जतए य सत्थस्स ।

पढं सत्थत्थाऽवि—अपारगमणाय निदिट्ठं ॥१३॥

तद् मङ्गलं शास्त्रस्याऽऽदौ क्रियते, तथा मध्ये, पर्यन्ते चेति । अथैकैकस्य करणफलमाह—प्रथममङ्गलं तावच्छास्त्रार्थस्याऽविघ्नेन पारगमनाय निदिष्टम् । इति गाथाऽर्थः ॥ १३ ॥

तस्सेव य थेज्जत्थं, मज्झिमयं अंतिमं पि तस्सेव ।

अव्वोच्छिचिनिमित्तं, सिस्सपसिस्साइवंसस्स ॥ १४ ॥

तस्यैव शास्त्रस्य प्रथममङ्गलकरणाऽनुभावादविघ्नेन परम्परामुपागतस्य स्थैर्यार्थ—स्थिरताऽऽपादनार्थं मध्यमं मङ्गलम्, निर्दिष्टमिति वर्तते, ‘अन्तिमं पीति’ अन्यमपि मङ्गलं तस्यैव शास्त्रार्थस्य मध्यममङ्गलसामर्थ्येन स्थिरीभूतस्याऽव्यवच्छिन्ननिमित्तम्, कस्य, योऽसौ शास्त्रार्थः ? इत्याह—शिष्यप्रशिक्ष्याऽऽदिद्विंशतस्तत्त्वैत्यर्थः । शिष्यप्रशिक्ष्याऽऽदिद्विंशे शास्त्रार्थस्याऽव्यवच्छेदनिमित्तं चरममङ्गलमिति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १४ ॥

अत्राऽऽह—

मंगलकरणा सत्थं, न मंगलं अह च मंगलस्सावि ।

मंगलमत्रोऽण्वत्था, न मंगलममंगलत्ता वा ॥ १५ ॥

प्रेरकः प्राह—भो आचार्य ! त्वदीयं शास्त्रं न मङ्गलं प्राप्नोति । कुतः ? इत्याह—मङ्गलकरणात् अमङ्गले हि मङ्गलमुपादीयते, यत्तु स्वयमेव मङ्गलं तत्र किं मङ्गलविधानेन ? न हि शुक्लीक्रियते, नापि स्निग्धं स्नेहते ; तस्मात् तन्मङ्गलोपादानान्यथाऽनुपपत्तेः शास्त्रं न मङ्गलम् । अथ मङ्गलं शास्त्रम्, मङ्गलस्याऽपि सतस्तस्याऽन्यद् मङ्गलं क्रियत इत्यभ्युपगम्यते; अत एव सति तर्ह्यनवस्था—मङ्गलानामवस्थानं न क्वचित् प्राप्नोति । तथाहि—यथा मङ्गलस्याऽपि सतः शास्त्रस्याऽन्यद् मङ्गलमुपादीयते, तथा मङ्गलस्याऽपि तद्रूपस्य सतोऽन्यद् मङ्गलमुपादेयम्, तस्याऽप्यन्यत्, अपरस्याप्यन्यत्, इत्येवमनवस्था आपतन्ती केन वार्यते? अथ शास्त्रे यदुपात्तं

मङ्गलं तस्यान्यमङ्गलकरणाभावात् इयं नेष्यते । तत्र द्रष्टव्यमाह—(न मंगलमिति) शास्त्रमङ्गलीकरणार्थमुपात्तमङ्गलस्याऽनवस्थामयेनाऽन्यमङ्गलाकरणेन तद् मङ्गलं न स्यात्, अन्यमङ्गलाभावात्, शास्त्रवत् । इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति—यदि मङ्गलस्याऽपरमङ्गलविधानाभावेनाऽनवस्था नेष्यते, तर्हि यथा मङ्गलमपि शास्त्रमन्यमङ्गलेऽकृते मङ्गलं न भवति, तथा मङ्गलमन्यमङ्गलेऽविहिते मङ्गलं न भवेत्, न्यायस्य समानत्वात् । तथा च किमनिष्टं स्यात्? इत्याह—अमङ्गलता मङ्गलाभावः—शास्त्रे यद् मङ्गलमुपात्तं तदन्य, मङ्गलशून्यत्वाद् न मङ्गलम्, तस्य च मङ्गलत्वाभावे शास्त्रमपि न मङ्गलम्, इति व्यक्त एव मङ्गलाभाव इति भावः । वाशब्दः पक्षान्तरसूचकः, अनवस्था, मङ्गलाभावो वेत्यर्थः । इति गाथाऽर्थः ॥ १५ ॥

अत्रोत्तरमाह—

सत्थत्थन्तरभूय—म्मि मंगले होज्ज कप्पणा एसा ।

सत्थम्मि मंगले किं, अमंगलं काऽण्वत्था वा ? ॥१६॥

शास्त्राऽऽदावावश्यकताऽऽदेरर्थान्तरभूते भेदवति मङ्गले उपादीयमाने भेद—घटेत परेण विधीयमाना ‘मंगलकरणा सत्थं न मंगलं’ इत्यादिका कल्पना—दोषोत्प्रेक्षाक्षणः शास्त्रे त्वावश्यकताऽऽदिके परममङ्गलस्वरूपेऽभ्युपगम्यमाने, तद्विषये मङ्गले चाऽनुपादीयमाने हन्त । किममङ्गलम्, का वाऽनवस्था त्वया प्रेर्यते ? तस्मादाकाशरोमन्यमेव परस्य दोषोद्गाहनमिति भावः । आह—यदि शास्त्रं स्वयमेव मङ्गलम्, तर्हि ‘तं मंगलमार्हणं’ (१३) इत्यादि(भाष्य)वचनात् मङ्गलं तत्र किमित्युपादीयते ? सत्यम्, किन्तु ‘सौसममङ्गलपरिगृह्यमेतत् तदभिहारं’ इत्यादिना वक्ष्यते सर्वमत्रोत्तरम्, मा त्वरिष्याः । इति गाथाऽर्थः ॥ १६ ॥

अथ समर्थवादितयाऽर्थान्तरभूतत्वमपि

मङ्गलस्याऽभ्युपगम्य समर्थयन्नाह—

अत्थंतेरे वि सह मे—गलम्मि नामंगलाऽण्वत्थाओ ।

सपराणुग्गहकारिं, पईव इव मंगलं जम्हा ॥ १७ ॥

शास्त्रादर्थान्तरे भेदवत्यपि मङ्गलेऽभ्युपगम्यमाने सति नाऽमङ्गलता शास्त्रस्य, नाप्यनवस्था । कुतः? इत्याह—यस्मात् स्वपरानुग्रहकारि मङ्गलम्, प्रदीपवत्, यथाहि प्रदीप आत्मानं प्रकाशयानः स्वस्याऽनुग्राहको भवति, गृहोदरवर्तिनस्तु घटपटाऽऽद्यर्थानाविष्कुर्वाणः परेषामनुग्राहकः संपद्यते, न तु स्वप्रकाशे प्रदीपान्तरमपेक्षते; यथा च—लवणं रसवत्यामात्मनि च सलवणतामुपदर्शयत् स्वपरानुग्राहकं भवति, न त्वात्मनः सलवणतायां लवणान्तरमपेक्षते । एवमर्थान्तरभूतं मङ्गलमपि निजसामर्थ्याच्छास्त्रे स्वाऽऽत्मनि च मङ्गलतां व्यवस्थापयत्स्वपरानुग्राहकं भवति । ततो मङ्गलाद् मङ्गलरूपताप्राप्तौ शास्त्रस्य तावद् नाऽमङ्गलता । यदा च मङ्गलमात्मनो मङ्गलरूपतायां मङ्गलान्तरं नापेक्षते, तदाऽनवस्थाऽपि दूरोत्सारितैव । इति गाथाऽर्थः ॥ १७ ॥

पुनरन्यथा परः प्रेरयति—

मंगलतिथंतरालं, न मंगलमिहत्थओ पसत्तां ते ।

जह वा सव्वं सत्थं, मंगलमिह किं तियग्गहणं? ॥१८॥

इह मङ्गलविचारप्रक्रमे, अर्थतोऽर्थापत्त्या एतत् (ते) तव आचार्य ! प्रसङ्ग-प्राप्तम् । किं तत् ? इत्याह—मङ्गलानामादिमध्यावसानलक्षणं त्रिकं मङ्गलत्रिकं तस्याऽन्तराल-द्वयलक्षणमपान्तरालं न मङ्गलमिति । यदाहि—‘तं मंगलमाई-ए मज्जे पज्जेनए य सत्थस्स ।’ इत्यादिवचनादादिमध्याव-सानलक्षणेपु त्रिष्वेव नियतस्थानेषु मङ्गलमुपादीयते, तदा तदव्याप्तमन्तरालद्वयमर्थापत्त्यैवाऽमङ्गलं प्राप्नोतीति भावः । पर एवाऽऽह—यदि वा—सिद्धान्तवादिन ! एवं द्रव्यास्त्वं यदुत-सर्वमेव शास्त्रं मङ्गलमिति प्रागेवोक्तम्, अतः किमेवं प्रेय-ते ? । हन्त तर्हि ‘तं मंगलमाईए०’ इत्यादिना किमिह म-ङ्गलत्रिकग्रहणं कृतम् ? । न हि सर्वस्मिन्नपि शास्त्रे मङ्गले ‘आदौ मध्येऽवसाने च मङ्गलम्’ इत्युच्यमानं युक्तियुक्त-त्वमुभवति । तस्मादपान्तरालद्वयस्याऽमङ्गलत्वं वा प्रति-पद्यस्व, मङ्गलत्रयग्रहणं वा मा कृथा इति भावः । इति गा-थार्थः ॥ १८ ॥

आचार्यः प्राऽऽह—

सत्थे तिहा विहरे, तदन्तरालपरिकल्पणं कचो ? ।

सव्वं च निजरत्थं, सत्थमओऽमंगलमजुत्तं ॥ १९ ॥

बुद्ध्या शास्त्रे त्रिधा विभक्ते तस्य शास्त्रस्यान्तरालं तद-न्तरालं तस्य परिकल्पनं कुतः संभवति ?—न कुतश्चिद-त्यर्थः । यथा हि—संपूर्णं मोदकाऽऽदिवस्तुनि त्रिखण्डे वि-लिप्तेऽन्तरालं न संभवति, तथाऽत्रापि, इति कस्याऽम-ङ्गलता स्यात् ? इति । यदि नाम शास्त्रं त्रिधा विभक्तम्, त-थापि कथं तस्य सर्वस्यापि मङ्गलता ? इत्याह—सर्वं चाऽऽ-वश्यकऽऽदि शास्त्रं निर्जरार्थं कर्मापगमरूपा निर्जरा अर्थः—प्रयोजनमस्येति निर्जरार्थम् । तथा च सति तपोवत् स्वय-मेव मङ्गलमिदमिति सामर्थ्यादवगम्यते । यदि नाम निर्ज-रार्थत्वात् तपोवत् स्वयमेवाऽऽवश्यकऽऽदिशास्त्रं मङ्गलम् ; ततः किम् ? , इत्याह—अतोऽमङ्गलमयुक्तम्, यतः सर्वमेव शास्त्रं मङ्गलम्, अतो मङ्गलाऽऽत्मनि तस्मिन्निधा विभक्ते य-दुच्यते—‘अपान्तरालद्वयममङ्गलम्, तदयुक्तमित्यर्थः । यदि हि शास्त्रं स्वयं मङ्गलं न भवेत् तदाऽन्यमङ्गलाऽव्याप्तत्वा-त् क्वापि तदमङ्गलं भवेत्, यदा तु सर्वमपि स्वयमेव त-द् मङ्गलम्, तदा क्वापि तस्याऽमङ्गलता न युक्तेति भावः । इति नाथार्थः ॥ १९ ॥

अथ प्रेरकः प्राऽऽह—

जइ मंगलं सयं चिय, सत्थं तो किमिह मंगलग्गहणं ? ।

सीसमइमंगलपरि—ग्गहत्थमेत्तं तदभिहारणं ॥ २० ॥

यदि हि स्वयमेव शास्त्रं मङ्गलमिष्यते तदा ‘तं मङ्गलमाईए मज्जे०’ इत्यादि वचनात् किमिह मङ्गलग्रहणं कियते ? , स्वत एव मङ्गले मङ्गलविधानस्याऽनर्थकत्वादिति भावः । इति परेण प्रेरिते गुरुराह—‘सीसे’ त्यादि, शिष्यस्य मतिः शिष्यमतिस्त-स्या मङ्गलपरिग्रहः सोऽर्थः—प्रयोजनमस्य तत् तथा तदर्थमेव शिष्यमतिमङ्गलपरिग्रहार्थमात्रं तदभिधानं मङ्गलाभिधान-मित्यर्थः । इदमुक्तं भवति—शास्त्रादनर्थान्तरभूतमेव मङ्गलमु-पादीयते, नाऽर्थान्तरमिति प्रागेवोक्तम्, नन्दिर्हि मङ्गलत्वे-नाऽभिधास्यते, सा च पञ्चज्ञानाऽऽत्मिका, ततः शास्त्राण्याव-श्यकऽऽदीनि सर्वाण्यपि श्रुतस्मृत्यरूपतया नन्द्यन्तर्गतान्येव,

नन्दिरपि श्रुतरूपत्वेनाऽऽवश्यकऽऽदिशास्त्रान्तर्गतैव । तस्माद् नन्देर्मङ्गलत्वेनाऽभिधाने शास्त्रान्तर्गतमेव मङ्गलमभिहितं भवति । तत्रापि नाऽमङ्गलस्य सतः शास्त्रस्य मङ्गलता-ऽऽपादनार्थं तदभिधानम्, किन्तु—शिष्यमतिमङ्गलपरिग्र-हार्थम्, शिष्यो हि तस्मिन्महिहिते ‘मङ्गलमेतच्छास्त्रम्’ इत्येवं स्वमतौ तन्मङ्गलतापरिग्रहं कर्गेतीति भावः । इति गाथार्थः ॥ २० ॥

आह—किं मङ्गलमपि मङ्गलबुद्ध्या गृहीतमेव स्वकार्यं क-रोति, नान्यथा ? । एवमेतत्, इत्याह—

इह मंगलं पि मंगल—बुद्धीए मंगलं जहा साह ।

मंगलतिथबुद्धिपरि—ग्गहे वि नणु कारणं भणित्तं ॥ २१ ॥

इह लोके, मङ्गलमपि सद् वस्तु मङ्गलबुद्ध्या गृह्यमाणम-भिनन्दमानं वा मङ्गलं भवति । यथा साधुः, साधुर्हि स्व-यं मङ्गलभूतोऽपि तद्बुद्ध्या गृह्यमाण एव प्रशस्तचेतोवृ-त्तेर्भव्यस्य मङ्गलकार्यं करोति, अमङ्गलबुद्ध्या तु गृह्यमाणं मङ्गलमपि तत्कार्यं न करोति, यथा स एव साधुः का-लुष्योऽपहृतचेतोवृत्तेर्भव्यस्य । अत्राऽऽह कश्चित्—नन्वेवं स-त्यमङ्गलमप्यसाध्यादिकं मङ्गलबुद्ध्या गृह्यमाणं तत्कार्यं करिष्यति, न्यायस्य समानत्वात् । तदयुक्तम्, असाधोः स्व-तो मङ्गलरूपताया अभावात्, सत्यमणिर्हि सत्यमणितया गृ-ह्यमाणो गृहीतुर्गौरवमापादयति, न त्वसत्यमणिः सत्यमणि-तया, इत्यलं प्रसङ्गेन । आह—यद्येवम्, तर्ह्येकमेव मङ्गल-मस्तु, तेनापि हि शिष्यमतिमङ्गलपरिग्रहः सेत्स्यति, किं मङ्गलत्रयकरणेन ? , इत्याह—‘मंगलतिथे’ त्यादि, मङ्गलत्रये हि कृते शिष्यस्य बुद्धौ तत्परिग्रहो भवति । ते-नाऽपि किमिति चेत् ? , इत्याह—ननु तत्रापि ‘पदमं सत्थ-त्थाविग्घपारगमणाय निहिट्टं’ इत्यादिना कारणं—निमित्तं प्रा-गेव भणितं किमिति विस्मर्यते ? । न च वक्तव्यमेकैव म-ङ्गलेन तत् कारणत्रयं सेत्स्यति, यतो यथैव शास्त्रं मङ्गल-मपि सद् मङ्गलबुद्धिपरिग्रहमन्तरेण मङ्गलं न भवति साधु-वत्, तथा शास्त्रस्याऽऽदि-मध्या-ऽवसानानि मङ्गलरू-पाण्यपि मङ्गलबुद्धिपरिग्रहं विना न मङ्गलकार्यं कुर्वन्ति, इति मङ्गलत्रयाभिधानम् । इति गाथार्थः ॥ २१ ॥

तदेवं मङ्गलाभिधानमुपपत्तिभिर्व्यवस्थाप्य मङ्गलशब्दार्थं निरूपयितुमाह—

मंगिज्जएऽधिगम्मइ, जेण हिअं तेण मंगलं होइ ।

अहवा मंगो धम्मो, तं लाइ तयं समादत्ते ॥ २२ ॥

‘अगि—रगि—लगि—वगे—मगि’ इत्यादौ मगिर्गत्यर्थो धा-तुः, अतस्तस्याऽलच्प्रत्ययान्तस्य मङ्गयतेऽधिगम्यते सा-ध्यते यतो हितमनेन तेन कारणेन मङ्गलं भवति । अथ-वा—मङ्ग इति धर्मस्याऽऽख्या, ‘ला’ आदाने धातुः, ततश्च मङ्गं लाति समादत्ते इति मङ्गलं धर्मोपादानहेतुरित्यर्थः । इति गाथार्थः ॥ २२ ॥

अहवा निवायणाओ, मंगलमिद्वत्थपगइपच्चयओ ।

सत्थे सिद्धं जं जह, तयं जहाजोगमाओज्जं ॥ २३ ॥

अथवा निपातनाद् मङ्गलमिति साध्यते । कथम् ? , इ-त्याह—इष्टार्थप्रकृतिगतयतः, तत्रेष्टो विवक्षितोऽर्थो यासां

निस्सामन्नचाओ, नत्थि विसेसो खपुप्फं व ॥ ३२ ॥

एकम्-अद्वितीयत्वादेकसङ्ख्योपेतं सामान्यम् । एकमपि ज्ञा-
यिकं स्यात्, तत्राऽऽह-नित्यमनपायि । नित्यमप्याकाशवत्
सावयवं स्यात्, तन्निरवयवस्वे सवितुरुदयाऽस्तमनाऽ-
योगात्, इत्यत्राऽऽह-निरवयवमनंशं, पूर्वोपरकोटिशून्यत्वा-
दिति । निरवयवमपि परमाणुवत् सक्रियं स्यात्, अत
आह-अक्रियं कियारहितम्, परिस्पन्दविनिर्मुक्तत्वादिति ।
अक्रियमपि दिगादिवत् सर्वगतं न स्यात्, अत्राऽऽह-सर्वगं
च सकललोकाऽवाप्तसत्ताकम् । इदमित्थं भूतं सामान्यमे
वाऽस्ति, न तु विशेषः कश्चनाऽपि विद्यते । कुत इत्याह-
निःसामान्यत्वात्-सामान्यविरहितत्वात्, खपुष्पवत्, यच्चा-
ऽस्ति तत् सामान्यविरहितं न भवति, यथा घटः । तस्मा-
देकस्माद् द्रव्यमङ्गलसामान्यादव्यतिरिक्तत्वाद् तद्व्यतिरेके
चाऽद्रव्यमङ्गलताप्रसङ्गात् सामान्यस्य च त्रिभुवनेऽप्ये-
कत्वादेकमेव संग्रहनयमते द्रव्यमङ्गलम्, इति स्थितम् ।
इति गाथाऽर्थः ॥ ३२ ॥

अत्र विशेषवादिनयमतस्थितः कश्चिदाह-ननु कथमने-
कानि द्रव्यमङ्गलानि न सम्भवन्ति ?, यथा हि वनस्पति-
रित्युक्ते वृक्ष-गुल्म-लता-वीरुदादयो विशेषा एव प्रतीयन्ते;
न पुनस्तदतिरिक्तः कश्चिद् वनस्पतिः, एवमिहाऽपि द्रव्य-
मङ्गलमित्युक्तेऽनुपयुक्ततरूपकलक्षणा विशेषा एवाऽवग-
म्यन्ते, न तु तदधिकं किञ्चित् सामान्यम् । अतः किं श-
न्य इवाऽस्मिन् जगत्वेवमभिधीयते-‘निस्सामन्नचाओ, न-
त्थि विसेसो खपुप्फं व ।’ इति ?, इति विशेषवादिना प्रोक्ते
सामान्यवादि संग्रहः प्राऽऽह-ननु यत एव वनस्पतिरित्युक्ते
वृक्षाऽऽदयः प्रतीयन्ते, अत एव ते तदनर्थान्तरभूताः, हस्त-
स्येवाऽङ्गुलयः, इह यस्मिन्नुच्यमाने यत् प्रतीयते, तत् ततो
व्यतिरिक्तं न भवति, यथा हस्त इत्युक्तेऽङ्गुल्यादयः प्रती-
यमाना हस्ताद् न व्यतिरिक्ताः, प्रतीयन्ते च वनस्पतिरि-
त्युक्ते वृक्षाऽऽदयः, इत्यमी न वनस्पतिव्यतिरिक्ताः, ततो न
सामान्यादतिरिक्तः कोऽपि विशेषः समास्ति, इत्येकमेव
सर्वत्र द्रव्यमङ्गलमिति । अथोपपत्त्यन्तरेणाऽपि सामान्य-
वाद्येव वृक्षाऽऽदीनां सर्वेषामपि वनस्पतिसामान्यरूपतां सम-
र्थयन्नाह-

चूओ वणस्सइ च्चिय, मूलाइगुणो त्ति तस्समूहो व्व ।

गुम्मादओ वि एवं, सव्वे न वणस्सइविसिद्धे ॥ ३३ ॥

चूतः-आओ वनस्पतिरेव वनस्पतिसामान्यं न व्यभि-
चरतीत्यर्थः, इति प्रतिज्ञा, मूल-कन्द-स्कन्ध-त्वक्-शाखा-
प्रवाल-पत्र-पुष्प-फल-बीजाऽऽदिगुणत्वादिति हेतुः, चूतस-
मूहवदिति दृष्टान्तः, इह यो यो मूलाऽऽदिगुणः स स वनस्प-
तिसामान्यरूप एव, यथा चूतसमूहः, मूलाऽऽदिगुणश्च चूतः,
तस्माद् वनस्पतिसामान्यरूप एव, गुल्माऽऽदयोऽप्येवं वाच्याः,
तथाहि-विशेषवादिना विशेषतयाऽभ्युपगम्यमानो गुल्मो-
ऽपि वनस्पतिसामान्यरूप एव, मूलादिगुणत्वाद् गुल्मसमू-
हवत्, इति । एवमन्येषामपि लताऽऽदिविशेषाणां वनस्पति-
सामान्यादव्यतिरिक्तत्वं साधनीयम् । तद्व्यतिरेके सर्वत्र सृ-
ज्यमानत्वाऽऽदिप्रसङ्गे वाधकं प्रमाणम् । तस्मात् सामान्यमेवा-
ऽस्ति, न विशेषाः । इति गाथाऽर्थः ॥ ३३ ॥

किञ्च-

सामन्नाउ विसेसो, अन्नोऽण्नो व होज्जं ज्जं अण्णो ।
सो नत्थि खपुप्फं पिउ-ण्णो सामन्नमेव तयं ॥ ३४ ॥

भो विशेषवादिन् । सामान्याद् विशेषोऽन्यो वा स्यात्,
अनन्यो वा ?, इति विकल्पद्वयम् । यद्याद्यो विकल्पः, तर्हि
नास्त्येव विशेषः, निःसामान्यत्वात्, खपुष्पवत्-इह यद्
यत् सामान्यविनिर्मुक्तं तत् तद् नास्ति, यथा गगनारविन्दम्,
सामान्यविरहितश्च विशेषवादिना विशेषोऽभ्युपगम्यते, त-
स्माद् नास्त्येवाऽयमिति । अथाऽनन्य इति द्वितीयः पक्षः
कक्षीक्रियते. हन्त । तर्हि सामान्यमेवाऽसौ; तदनन्यत्वात्,
सामान्याऽऽत्मवद् यद्-यस्मादनन्यत्वं तत् तदेव, यथा सामा-
न्यस्यैवाऽत्मा; अनन्यश्च सामान्याद् विशेषः, इति सामान्य-
मेवाऽयमिति । यदि च-अतिपक्षपातितया सामान्येऽपि वि-
शेषोपचारः क्रियते, तर्हि न काचित् क्वचित् क्षतिः, न ह्युप-
चारेणोच्यमानो भेदस्तात्त्विकमेकत्वं बाधितुमलम्, तस्मात्
सामान्यमेवाऽस्ति न विशेषः । इति संग्रहनयमतेन सर्वत्रैक-
मेव द्रव्यमङ्गलम् । इति गाथाऽर्थः ॥ ३४ ॥

तदेवं संग्रहेण स्वाभिमते सामान्ये प्रतिष्ठिते विशेष-
वादिनौ नैगमव्यवहारावाहतुः-

न विसेसत्थंतरभू-अमत्थि सामन्नामाह ववहारो ।

उवलंभववहारा-भावाओ खरविसाणं व ॥ ३५ ॥

ननु भोः सामान्यवादिन् । भवताऽपि वनस्पतिसामान्यं
वकुलाऽशोक-चम्पक-नाग-पुत्राणा-ऽऽन्न-सर्जो-ऽङ्गुनाऽऽ-
दिविशेषेभ्योऽर्थान्तरं वाऽभ्युपगम्येत, अनर्थान्तरं वा ? ।
यद्यर्थान्तरम्, तर्हि नास्त्येव तद् विशेषव्यतिरेकेण, उपल-
ब्धिज्ञानप्राप्तस्य तस्योपलम्भव्यवहाराभावाद्, खरविषाण-
वत् । क एवमाह ?, व्यवहारनयः, उपलक्षणत्वाद् वि-
शेषवादी नैगमश्च । एतौ हि लोकव्यवहारानुयायिनौ, तद्-
व्यवहारश्च प्रायो विशेषनिष्ठ एव, इति विशेषानेव स-
मर्थयत इति भावः । अथानुपलब्धिज्ञानप्राप्तं तदभ्यु-
पगम्यते, तथाऽपि नास्ति, विशेषेभ्यः सर्वथाऽन्यत्वात्,
गगनकुसुमवदिति । अथ विशेषेभ्योऽर्थान्तरं तदिति द्विती-
यपक्षः, तर्हि विशेषा एव तत्, तेभ्योऽनर्थान्तरभूतत्वात्,
विशेषाणामात्मस्वरूपवदिति । यदि च-विशेषेष्वपि सामा-
न्योपचारः क्रियते, तर्हि न काचित् क्षतिः, न ह्युपचा-
रिकमेकत्वं तात्त्विकमनेकत्वं बाधते । इति गाथाऽर्थः ॥ ३५ ॥

एतदेव समर्थयते-

चूयाईएहिंतो, को सो अण्णो वणस्सई नाम ? ।

नत्थि विसेसत्थंतर-भावाओ सो खपुप्फं व ॥ ३६ ॥

चूताऽऽदिभ्यो विशेषेभ्योऽन्यः को नाम वनस्पतिः, यो
व्रण-पिण्डो-पादलेपाऽऽदिके लोकोव्यवहारे उपयुज्येत ?, न
कोऽपीत्यर्थः । तस्मात् समस्तलोकसंव्यवहारानुपयोगि-
त्वाद् नास्ति सामान्यम्, खपुष्पवत् इति पूर्वोक्तमेवार्थं
निगमनद्वारेणाऽह-‘नत्थोत्यादि’ तस्माद् नास्त्यसौ सा-
मान्यवादिनाऽभ्युपगम्यमानो वनस्पतिः सद्रूपेभ्यो विशे-
षेभ्योऽर्थान्तरभावात्; खपुष्पवत् सद्रूपेभ्यो हि विशेषे-

न्योऽद्यान्तरं नयन् अतश्चमेव भवति तथाभूतं न
नास्तेष्वपि रापुपयत् । इति गाथाऽर्थः ॥ ३६ ॥

किं पुनः कारणे येन नैगमव्यवहारी विशेषान् उभय-
यनः ? इत्याह—

जे नैगमव्यवहारी, लोकाव्यवहारनप्यग सो य ।

पाण्य विशेषमयो, तो ते तस्माद्विर्णो दे वि ॥ ३७ ॥

यद्-यस्माद् नैगमव्यवहारे लोकाव्यवहारनप्यगै । स च
लोकाव्यवहारस्यागाऽऽज्ञानाऽऽदिकः प्रायेण विशेषमयो-वि-
शेषनिष्ठ एव दृश्यते, सामान्यस्य प्रणपिगत्यादां लोकेऽनुप-
योगान् । 'यदे' 'मेना' इत्यादीं कश्चिन् कश्चिन् कथ-
ञ्चिन् सामान्यस्याऽपि दृश्यते उपयोगः, इति प्रायोग-
राम् । यत एवम्, तस्मान् नौ नैगमव्यवहारी ह्यपि
नद्विर्णो विशेषाभ्युपगमपरा । इति गाथाऽर्थः ॥ ३७ ॥

अत्र परः प्राऽह—

नेमि तुल्यमयत्, को गु विमोऽभिधानयो अचो ॥

तुल्यं वि इहं ने-गमस्य वन्तरे भयो ॥ ३८ ॥

तयोर्नैगमव्यवहारयोस्तुल्यमनस्य उक्त्यायेन विशेषया,
द्वितीया नद्विर्णोऽभिधानस्ये स्मिन् 'गु' चिन्तकं, अभि-
धानं नाम ततोऽन्यन्तद् वजंयिग्याऽपरः को विशेषः ?
न कश्चिद्विशेषः । एते नैगमः, अपास्तु व्यवहार इत्ये-
वमनयोर्नामैव भिद्यन्ते न त्वभिधान इति भावः । आ-
चार्य आह—'तु'ने' इत्यादि, एत विशेषाभ्युपगमे य-
द्यपि नैगमस्य व्यवहारोऽपि न तुल्यं नद्विर्णोऽभिधानस्यम्,
तथाऽपि तस्मिन् स्वल्पे वस्त्वन्तरं सामान्याऽऽदिकं भेदे
नानात्वमस्येव । इति गाथाऽर्थः ॥ ३८ ॥

अथवा नैगमव्यवहारयोरेण तुल्यमनस्याऽऽन्यापनेन

सामान्यविशेषप्रादुर्भावस्य नैगमस्य संग्रहव्यवहारनय-

ह्येऽन्तर्भावः सूचितो द्रष्टव्य इति दर्शयप्राह—

जो सामणगाही, स नैगमो संगहं गयो अहवा ।

इयरो व्यवहारमियो, जो तेण समाणनिदेशो ॥ ३९ ॥

अर्थेन प्रकारान्तरेण समाधानमुच्यते इत्यर्थः । तत्र नै-
गमन्तावत् सामान्यं मन्यते विशेषांतरं । नतो यः सामान्यप्रा-
ही नैगमः स संग्रहं गतः प्राप्तेऽन्तर्भूत इति यावत्, इतर-
स्तु विशेषप्राही स व्यवहारनयमितः प्राप्तेऽन्तर्गतो यो नैग-
मनयस्तेन सह व्यवहारनयस्याऽयं समाननिर्देशः 'जे नैग-
मव्यवहारा' (३७) इत्यादिना तुल्यनिर्देशः, ततश्च 'तेसि तुल-
मयसे को गु विमो' (३८) इत्यादिना यदेकं परेण प्ररितं
तदसाकं न क्षतिमावहति, नैगमस्य संग्रहव्यवहारनयह्येऽ-
न्तर्भावस्येष्टत्वेन भिद्विषयनादिति भावः । यद्येवं नैगमः
सङ्ग्राहायास्तुष्टयति, तथा च सति पडेव नयाः प्रसजन्तीति
चेत् । मा औत्सुक्यं भजस्य, सर्वमत्रार्थे पुरस्ताद्वचयामः ।
इति गाथाऽर्थः ॥ ३९ ॥

अथ ऋजुसूत्रनयमतेन द्रव्यमङ्गलं विचारयितुमाह—

उज्जुमुअस्स सयं संपर्यं च जं मंगलं तयं एकं ।

नार्तीतमणुपण्णं, मंगलमिदं परकं व ॥ ४० ॥

ऋजु अतीताऽनागतपरिहारेण परकीयपरिहारेण वाऽ-
कुटिलं वस्तु सूत्रयतीति ऋजुसूत्रो नयस्तस्य स्वकामात्म्या-

मेव, तथा साम्प्रतं च वर्तमानक्षणभावेव यद् द्रव्यमङ्गलं
तदेकमभिमतम् । अनाभिमतप्रतिषेधमाह—नातातम्, अति-
प्रान्तसमयभावि, नाऽप्यनुत्पन्नं भविष्यत्समयभावि द्रव्यम-
ङ्गलम्, अस्तेष्टम् । 'परकीयं वा यद् द्रव्यमङ्गलं
तदप्यस्य नेष्टम्, विवर्तितकप्रतापकस्याऽऽत्मानं विहाय यत्
परस्मिन् वर्तते तदपि द्रव्यमङ्गलमस्मां नेच्छतीत्यर्थः । मन्दम-
निर्दिष्टाऽव्यवधार्यत्वाऽनाभिमतप्रतिषेधः, अन्यथा एभिर्मेते
कथितेऽनाभिमतमथापत्तितो गम्यत एव । इति गाथाऽर्थः ।
॥ ४० ॥

अमुमेवार्थे प्रयोगोपदर्शनकारेण समर्थयप्राह—

नार्तीतमणुपण्णं, परकीयं वा पथोअणाभावा ।

दिद्वंते सरसिगं, परधणमहवा जहा विकलं ॥ ४१ ॥

अतीतमनुत्पन्नं वस्तु नार्तीति प्रतिष्ठा, प्रयोजनस्य विव-
र्तितफलस्य तत्राऽभावात् सर्वप्रयोजनाऽकरणादित्यर्थ इ-
त्यर्थे हेतुः, एष्टान्तस्तु गगृहम् । अस्त्ये चार्तीतानागतयोर्द्र-
व्यमङ्गलता दूरीत्सारित्ये, धर्मित्वे एव धर्माणामुपपद्यमा-
नत्वादिति । द्वितीयप्रयोगः श्रित्यन्तं—परकीयमपि यजदत्तस-
म्यन्धपि वस्तु देयवत्तापेक्षया नास्तेव, प्रयोजनाऽकरणात्
गगविषाणवदिति हेतुः एष्टान्तो तावेव, अथवा—यथा परस्य य-
जदत्तस्य धर्मं देयवत्तापेक्षया विकलं प्रयोजनाऽन्तर्धकं सदाना-
लि, तथा सर्वमपि परकीयं नास्तीति द्वितीयो एष्टान्तः । इति
पुनः परकीयस्याऽपि द्रव्यमङ्गलत्वम् । इति गाथाऽर्थः ॥ ४१ ॥

शब्द-समभिरुद्धै-वम्भूतास्तु विशुद्धनयन्यादागमते

द्रव्यमङ्गलं नेच्छन्त्येव कस्मात् ? इत्याह—

जाणं नाणुवउत्तोऽ-णुवउत्तो वा न थाण्णं जम्हा ।

जाणंताऽणुवउत्तो, ति विंति सदादयोऽवत्थुं ॥ ४२ ॥

(जम्हा) इति यस्मात् जानन्नवयुध्यमानो, 'मङ्गलं' इति ग-
म्यते, नानुपयुक्तो न तज्जानोपयोगशून्यो भवति, शायकस्य
पानोपयोगनान्तरीयकत्वात् । अनुपयुक्तो वा तत्र न तज्जा-
नन्ति न तस्य शायकोऽसौ व्यपदिश्यते, अशायकत्वाभिमत-
यत् काष्ठाऽऽदिवत् धेत्यर्थः । तस्माज्जानन्ननुपयुक्तश्चेति एतद-
प्यवस्तु अमदभावा इति यावत्, एतद् ह्युच्यते शब्दाऽऽदयः
शब्द-समभिरुद्धैवम्भूतनयाः । इति गाथाऽर्थः ॥ ४२ ॥

अत्राऽर्थे उपपत्तिमाह—

हेऊ विरुद्धधम्म-त्तणा हि जीवो व्व रेअणारहिओ ।

न य सो मंगलमिदं, तयत्थमुच्चो ति पावं व ॥ ४३ ॥

जानन्ननुपयुक्तोऽेतत्तदवस्तु इत्यस्यामनन्तरातिप्रान्तगा-
थापर्यन्तकृतप्रतिज्ञायामर्थे हेतुः । फः ? इत्याह—'वि-
रुद्धधम्मत्तणा ति ति' विरुद्धो धर्मो यद्य तत् तथा
तद्वापस्तस्माद् विरुद्धधर्मत्वादिति । एष्टान्तमाह—यथा जी-
वश्चेतनारहितः । इदमुक्तं भवति—यथा जीवश्चेतनारहि-
तश्च, माता च धन्व्या चेत्यादि विरुद्धधर्माध्यासादवस्तु, एवं
शायकश्चाऽनुपयुक्तश्चेत्येतदप्यवस्तेव । भवतु वा शायकोऽ-
नुपयुक्तश्च, तथाऽपि नास्माकमसौ मङ्गलत्वेनेष्टः, तदर्थशून्य-
त्वाद्-मङ्गलार्थशून्यत्वात्, पापवदिति । भावमङ्गलप्राद्विषो
हमी कथं द्रव्यमङ्गलमिच्छन्ति ? इति भावः । इति गाथा-
ऽर्थः ॥ ४३ ॥

तदेवं विचारितं नयेद्रव्यमङ्गलम् । तथा च सति समर्थि-
तमागमतो द्रव्यमङ्गलम् । अथ नो आगमतस्तद-
भिधीयते । तच्च ज्ञशरीरभव्यशरीरतदव्य-
तिरिक्तेभेदात् त्रिधा । तत्र ज्ञशरीर-
भव्यशरीरलक्षणभेदद्वयमाह—

मंगलपयत्थजाणय-देहो भवस्स वा सजीवो च्छि ।

नोआगमओ दव्वं,आगमरहिओ च्छि जं भण्णिअं ॥४४॥

‘नोआगमओ दव्वं च्छि’ नो आगमतो ज्ञशरीरं द्रव्यमङ्ग-
लमित्यर्थः । कः ? , इत्याह—मङ्गलपदार्थज्ञस्य देहः , इदमुक्तं
भवति—इह मङ्गलपदार्थः पूर्वं येन स्वयं सम्यग् विज्ञातः,
परेभ्यश्च प्ररूपितः, तस्य सम्बन्धी जीवविप्रमुक्तः सिद्धशिला-
तलाऽऽदिगतो देहोऽतीतकालनयानुवृत्त्याऽतीतमङ्गलपदार्थ-
ज्ञानाऽऽधारत्वाद् नोआगमतो द्रव्यमङ्गलमुच्यते । नोश-
व्दस्येह सर्वनिषेधवचनत्वात् , आगमस्य च सर्वथाऽत्राऽ-
भावाद् नोआगमता द्रव्या, अतीतमङ्गलपदार्थज्ञानलक्षणा-
ऽऽगमपर्यायकारणत्वात् तु द्रव्यमङ्गलता, यथाऽतीतवृत्ताऽऽ-
धारपर्यायकारणत्वाद् रिक्तघृतकुम्भे घृतघटेति । ‘भवस्स
व च्छि’ वाशब्दो द्वितीयपक्षसमुच्चये, भव्यस्य च मङ्गलप-
दार्थज्ञानयोग्यस्य सम्बन्धी ‘देहः’ इति वर्तते, स जीवः स-
चेतनो नोआगमतो भव्यशरीरद्रव्यमङ्गलमित्यर्थः । इदमत्र
हृदयम्—य इदानीं मङ्गलपदार्थं न जानीते , भविष्यति तु
काले ज्ञास्यति; तस्य सम्बन्धी सचेतनो देहो भविष्यत्काल-
नयाऽनुवृत्त्या भविष्यन्मङ्गलपदार्थज्ञानाऽऽधारत्वाद् नोआग-
मतो भव्यशरीरद्रव्यमङ्गलमिति । अत्राऽपि नोशब्दस्य सर्व-
निषेधपरत्वात् ; आगमस्य चेदानीमभावाद् नोआगमता
समवसेया । भविष्यत्काले मङ्गलपदार्थज्ञानलक्षणाऽऽगम-
स्य कारणत्वात् तु द्रव्यमङ्गलता, यथा भविष्यद्घृताऽऽधारप-
र्यायकारणत्वाद् रिक्तघृतकुम्भे घृतघटेति । नोआगमत इत्ये-
तद् विवृण्वन्माह—‘आगमरहिओ’ इत्यादि, नोशब्दस्य स-
र्वनिषेधवचनत्वाद् नोआगमत इत्यनेनैतदुक्तं भवति, किम् ? ,
इत्याह—मङ्गलपदार्थज्ञस्य भव्यस्य च सम्बन्धी अचेतनः स-
चेतनश्च देहो वर्तमानकाले सर्वथैवाऽऽगमरहितः । इति
गाथार्थः ॥ ४४ ॥

तदेवं सर्वनिषेधवचनत्वे नोशब्दस्यैवमुदाहरणमुपदर्शि-
तम् , यदि वा-देशनिषेधपरेऽपि नोशब्दे एतत् स-
म्बध्यत एवेति दर्शयन्माह—

अहवा नो देसम्मी, नोआगमओ तदेगदेसाओ ।

भूयस्स भाविणो वा-ऽऽगमस्स जं कारणं देहो ॥४५॥

अथवा ‘नो’ इति नोशब्दः ‘देसम्मि च्छि’ देशनिषेधवच-
नो विवृण्वत इत्यर्थः । ततश्च नोआगमत इति कोऽर्थः ? ,
इत्याह—तदेकदेशादागमैकदेशादागमैकदेशमाश्रित्य द्रव्यम-
ङ्गलमित्यर्थः । किं पुनस्तत् ? इति चेत् । मङ्गलपदार्थज्ञस्याऽ-
चेतनः , भव्यस्य तु सचेतनो देह इत्यनुवर्तमानं सम्बध्यते ।
कः पुनरिहाऽऽगमस्यैकदेशो यमाश्रित्य नोमागमतो द्रव्यम-
ङ्गलमिदं स्यात् ? इति । अत्रोच्यते—यथोक्तो ज्ञभव्यशरीररूपो
देह एवाऽत्राऽऽगमैकदेशः । ननु जडस्य देहस्य कथमागमै-
कदेशता ? : इति । अत्राऽऽह—‘भूयस्से’ इत्यादि, यद्-यस्माद्-

चेतनो देहो भूतस्याऽतीतस्य मङ्गलपदार्थज्ञानलक्षणाऽऽ-
गमस्य कारणं हेतुः, सचेतनस्तु भव्यदेहो भाविनो यथोक्तस्या-
ऽऽगमस्य कारणम् , तस्माद् निजकार्यस्याऽऽगमस्यैकदेशे-
वर्तत एव, कारणं हि कार्यस्यैकदेशे वर्तत एव, यथा मृत्ति-
का घटस्य । अमेद एव घट-मृत्तिकयोरिति चेत् ।
नैवम् , भेदयोरेव जैनेरिष्टत्वात् , यद्वक्ष्यति सम्मतौ—“नान्ति
पुढवीविसिद्धो , घडो च्छि जं तेण जुज्जइ अणणो । जं
पुण घडो च्छि पुव्वं , नासी पुढवी तओ अणो ॥ ४२ ॥ ”
आह—ननु मङ्गलपदार्थज्ञानस्य परिणामिकारणं जीव एव,
ततस्तस्य स्वकार्यैकदेशे वृत्तिरस्तु , यथा मृत्तिकायाः ,
शरीरं त्वागमस्य परिणामिकारणं न भवति , अतः कथं त-
स्य तदेकदेशवृत्तिता ? । सत्यम् , किन्तु—“अणणणाणु-
गयाणं , इमं च तं च च्छि विभयणमजुत्तं । जह खीरपाणिया-
णं” इत्यादिवचनात् संसारिणो जीवस्य शरीरेण सहाऽ-
भेद एव व्यवहियते, अतो जीवस्य परिणामिकारणत्वे श-
रीरस्याऽपि तद् विवक्ष्यते, इत्यस्याऽऽगमैकदेशता न विरुध्य-
ते । भवत्वेवम् , तथाऽप्यागमतो द्रव्यमङ्गलम् प्राग् यदुक्तं ते-
न सहाऽस्य को भेदः ? , तत्राऽपि हि—“आगमकारणमाया
देहो सहो य ” इति वचनाच्छरीरमेव द्रव्यमङ्गलमुक्तम् ,
अत्राऽपि च तदेव; इति कथं नैकत्वम् ? सत्यम् , किन्तु—प्रा-
गुपयोगरूप एवाऽऽगमो नास्ति, लब्धितस्तु विद्यत एव, अ-
त्र तूभयस्वरूपोऽपि नास्ति , कारणमात्रस्यैव सत्त्वात् । इ-
ति गाथार्थः ॥ ४५ ॥

तदेवं दर्शितं ज्ञशरीर-भव्यशरीरलक्षणं नोआगमतो
द्रव्यमङ्गलभेदद्वयम् । साम्प्रतं ज्ञशरीर-भव्यश-
रीरव्यतिरिक्तस्वरूपं तत्तृतीयभेदं दर्शयन्माह—

जाणय-भव्वसरीराऽ-इरिचमिह दव्वमंगलं होइ ।

जा मंगला किरिआ, तं कुणमाणो अणुवउत्तो ॥४६॥

इह तावद् भावतः—परमार्थतो मङ्गलं द्विविधम्—जि-
नप्रणीत आगमः, तत्प्रणीता मङ्गल्या प्रत्युपेक्षणाऽऽ-
दिक्रिया च । इतश्च पूर्वमागमतो नोआगमतश्च यद्
द्रव्यमङ्गलमुक्तं तत्सर्वमागममङ्गलापेक्षमेव , ज्ञशरीर-
भव्यशरीरव्यतिरिक्तं तु द्रव्यमङ्गलं मङ्गल्यक्रियामेवाऽऽश्रि-
त्य भणियत इति परिभाषनीयम् । अथ गाथार्थो व्या-
ख्यायते—तत्र ज्ञशरीर-भव्यशरीराभ्यां व्यतिरिक्तमिह द्र-
व्यमङ्गलं भवति । कः ? , इत्याह—अनुपयुक्तः । तां कुर्वा-
णो या । किम् ? , इत्याह—या प्रत्युपेक्षणा-प्रमार्जनाऽऽदिका
मङ्गल्या क्रिया । इदमुक्तं भवति—योऽनुपयुक्तो जिनप्रणीतां
मङ्गलरूपां प्रत्युपेक्षणाऽऽदिक्रियां करोति, स नोआ-
गमतो ज्ञशरीर-भव्यशरीरातिरिक्तं द्रव्यमङ्गलम् , उपयो-
गरूपोऽत्राऽऽगमो नास्तीति नोआगमता । ज्ञशरीर-भव्य-
शरीरयोर्ज्ञानापेक्षा द्रव्यमङ्गलता, अत्र तु क्रियापेक्षा, अ-
तस्तदव्यतिरिक्तत्वम् , अनुपयुक्तस्य क्रियाकरणात् तु द्र-
व्यमङ्गलत्वं भावनीयम् . उपयुक्तस्य तु क्रिया यदि गृ-
ह्येत तदा भावमङ्गलतैव स्यादिति भावः । इति गाथा-
र्थः ॥ ४६ ॥

अथ प्रकारान्तरेणाऽपि प्रस्तुतमङ्गलमाह—

जं भूयभावमङ्गलं-परिणामं तस्स वा जयं जोगं ।

वे वा सहावसोहण-वचाइगुणं सुवसाइ ॥ ४७ ॥
तं पि य हु भावमंगल-कारणयो मंगलं ति निर्दिष्टं ।
नोआगमओ दचं, नोसदो सचपडिसेहे ॥ ४८ ॥

नोआगमतो प्रशरीर-भयशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यं द्रव्य-
मङ्गलमित्यर्थ इति द्वितीयगोचरार्थे संवन्धः । किं
तत् ? इत्याह-यद् भूतभावमङ्गलपरिणामम्, इह भाव-
मङ्गलशब्देन चरणकरणक्रियाकलापोऽभिप्रेतः, तस्य परि-
णमने परिणतिः प्रवृत्तिर्भावमङ्गलपरिणामः, भूतः पूर्वं सं-
जातो भावमङ्गलपरिणामो यस्य तद् भूतभावमङ्गलपरि-
णामम्, चांप्रतं तु तच्छून्यम्, तद्युतः कस्यापि शरीरं
जीवद्रव्यं वा, तद् नोआगमतो प्रशरीर-भयशरीर-
व्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलं बोद्धव्यम् । ' तस्स वा जयं जोगं
ति ' अथवा-तस्य-यथोक्तस्य भावमङ्गलपरिणामस्य यद्
योग्यमहं शरीरं जीवद्रव्यं वा, तद् नोआगमतो प्रश-
रीरभयशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलम् । अथवा-यत् स्व-
भावत एव शोभनवर्णाऽऽदिगुणं सुवर्णाऽऽदिकं वस्तु, आदि-
शब्दाद् रत्न-द्रव्य-ऽक्षत-कुसुम-मङ्गलकलशाऽऽदिपरिग्रहः,
तदेतज्ज्ञ-भयशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलम् । ननु कथं तद्
मङ्गलम् ? इत्याह- ' तं पी ' त्यादि, हुयस्मादर्थे, यस्मात्
तदपि-सुवर्णाऽऽदिकं कस्यापि भावमङ्गलकारणत्वाद् मङ्ग-
लं निर्दिष्टम् । यच्च कारणं तद् " भूतस्य भाविनो वा, भा-
वस्य हि कारणं तु यत्तुल्ये । तद् द्रव्यम् ० " इत्यादिव-
चनाद् द्रव्यतयाऽपि व्यपदिश्यते, अतो द्रव्यमङ्गलं भवति ।
नोशब्दः सर्वप्रतिपेक्षे, आगमस्येह सर्वथैवाऽभावादिति ।
पूर्वं ज्ञ-भयशरीरयोः केवलमागमाभावापेक्षं द्रव्यमङ्गलत्व-
मुक्तम्, अत्र तु क्रियाऽभावमाश्रित्य इति भावनीयम् । इति
गाथाऽर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

तदेवं प्रतिपादितमागमतो नोआगमनश्च द्रव्यमङ्गलम् । अ-
थ भावमङ्गलमुच्यते, तस्य च लक्षणं नामस्थापना-द्रव्या-
णामिव भाव्यकृता केनापि कारणेन नोक्तम् । तद्येत्थमवग-
न्तव्यम्—

" भावो विवक्षितक्रिया-ऽनु भूतियुक्तो हि वै समाख्यातः ।
सर्वत्रैरन्द्रादिव-दिहेन्दनाऽऽदिक्रियाऽनुभवात् ॥१॥ " इति ।
अत्राऽयमर्थः—भवनं विवक्षितरूपेण परिणमने भावः, अ-
थवा-भवति विवक्षितरूपेण संपद्यत इति भावः । कः पु-
नरयम् ? इत्याह-वस्तुविवक्षिता इन्दन-ज्वलन-जीवनाऽऽदि-
का या क्रिया तस्या अनुभूतिरनुभवनं तथा युक्तो विवक्षित-
क्रियाऽनुभूतियुक्तः, सर्वज्ञः समाख्यातः । क इव ? इत्याह-
इन्द्राऽऽदिवत्-स्वर्गाधिपाऽऽदिवत्, आदिशब्दाद्-ज्वलन-
जीवनाऽऽदिपरिग्रहः । सोऽपि कथं भावः ? इत्याह-इन्द्रादि-
क्रियाऽनुभवात् ' इति, आदिशब्देन ज्वलन-जीवनाऽऽदिक्रि-
यास्वीकारः । विवक्षितेन्दनाऽऽदिक्रियाऽन्वितो लोके प्रसिद्धः
पारमार्थिकपदार्थो भाव उच्यते । भावश्चासौ मङ्गलं च
भावमङ्गलम्, भावतो वा परमार्थतो मङ्गलं भावमङ्गलमिति
प्रस्तुतयोजना ।

एतदपि द्विविधम्-आगमतश्च, नोआगमतश्च ।

तत्राऽऽगमतस्तावदाह—

मंगलसुयउवउत्तो, आगमओ भावमंगलं होइ ।

नोआगमओ भावो, सुविसुद्धो खाइयाईओ ॥ ४९ ॥
मङ्गलं च तच्छुतं च मङ्गलश्रुतं, मङ्गलशब्दार्थज्ञानमित्यर्थः,
तस्मिन्नुपयुक्तो ' वक्ता ' इति गम्यते, आगमतो भा-
वमङ्गलं भवति । अत्राऽऽह—ननु मङ्गलपदार्थज्ञानोपयो-
गमात्रेण कथं सर्वोऽपि वक्ता भावमङ्गलमुच्यते ? तदुपयो-
गमात्रस्येव तद्रूपताया युक्तिसङ्गतत्वात्, न ह्यग्निज्ञानोपयुक्तो
माणवकोऽग्निरेव भवितुमर्हति, तदाह-पाकाऽऽदिक्रियाकर-
णप्रसङ्गादिति । अत्रोच्यते-उपयोगः, ज्ञानं, संवेदनं, प्र-
त्यय इति तावदनर्थान्तरम्, अथोऽभिधानप्रत्ययाश्च
लोके सर्वत्र तुल्यनामधेयाः, बाह्यः पृथुधुनोदराऽऽकारो-
ऽर्थोऽपि घट उच्यते, तद्वाचकमभिधानमपि घटोऽभिधीय-
ते, तज्ज्ञानरूपः प्रत्ययोऽपि घटो व्यपदिश्यत इत्यर्थः । त-
थाहि लोके वक्तारो भवन्ति—किमिदं पुरतो दृश्यते ?
घटः । किमसौ वक्ति ? घटम् ; किमस्य चेतसि स्फुरति ? घटः ।
एवं च सति यद् घट इति ज्ञानं तद्रव्यतिरिक्तो ज्ञाता
तल्लक्षणे गृह्यते, अन्यथा यदि ज्ञानज्ञानिनोरव्यतिरेको
न स्यात् तदा ज्ञाने सत्यपि ज्ञानी नोपलभेत वस्तुनिवहम्,
अतन्मयत्वात्, प्रदीपहस्ताऽन्धवत्, पुष्पात्तरवद् वा । न
चाऽनाकारं तज्ज्ञानम्, पदार्थान्तरवद् विवक्षितपदार्थस्या-
ऽप्यपरिच्छेदप्रसङ्गात् । अपि च-घटाऽऽदिक्रियातद्गतोर्व्य-
तिरेके बन्धाऽऽद्यभावः प्राप्नोति, यथा हि ज्ञानाऽज्ञान-
सुख-दुःखाऽऽदिपरिणामस्याऽन्यत्वे आकाशस्य बन्धाऽऽद-
यो न भवन्ति, एवं जीवस्याऽपि न भवेयुरिति भावः ॥
आह—यदि घटोपयोगानन्यत्वाद् देवदत्तोऽपि घटः, अ-
ग्न्युपयोगानन्यत्वाच्च माणवकोऽप्यग्निः, तर्हि जलाऽऽहरण-
दाह-पाकाऽऽद्यर्थक्रियाप्रसङ्गः । तद्युक्तम्, न हि सर्वोऽ-
पि घटो जलाऽऽहरणं करोति, नापि समस्तोऽप्यग्निर्दाह-
पाकाऽऽद्यर्थक्रियां साधयति, कोऽप्येवाहमुखीकृतघटेन भ-
स्मच्छवह्निना च व्यभिचारात् । न चाऽसौ न घटः,
नाग्निर्वा, लोकप्रतीतिधायाप्रसङ्गात् । तस्माद् मङ्गलपदार्थ-
ज्ञानोपयोगाऽनन्यत्वादागमतस्तदुपयुक्तो भावमङ्गलमिति
स्थितम् ॥ नोआगमतस्तु आगमस्य सर्वनिषेधमाश्रित्य
सुविशुद्धः प्रशस्तः क्षाधिक्रियापशमिकाऽऽदिको भावो
भावमङ्गलम्, भाव एव मङ्गलं भावमङ्गलमिति कृत्वा ।
उपलक्षणव्याख्यानादागमवर्जज्ञानचतुष्टय-दर्शन-चारित्र्याणि
च नोआगमतो भावमङ्गलतया वाच्यानि, भावतः पर-
मार्थतो मङ्गलं भावमङ्गलमिति कृत्वा । इति गाथाऽ-
र्थः ॥ ४९ ॥

प्रकारान्तरेणाऽपि नोआगमतो भावमङ्गलमाह—

अहवा सम्मईसण-नाणचरितोवओगपरिणामो ।

नोआगमओ भावो, नोसदो मिस्सभावमि ॥ ५० ॥

अथवा-प्रतिक्रमण-प्रत्युपेक्षणाऽऽदिक्रियां कुर्वणस्य यो
ज्ञान-दर्शन-चारित्र्योपयोगपरिणामः, स नोआगमतो भा-
वो भावमङ्गलं भवति । नोशब्दश्चाऽत्र मिश्रवचनः, य-
स्माद् नाऽसौ ज्ञान-दर्शन-चारित्र्योपयोगपरिणामः केवल
एवाऽऽगमः, चारित्र्याऽऽदौपि सङ्गात्वात्, नाऽप्यनागम एव,
ज्ञानस्याऽपि विद्यमानत्वात्, इति मिश्रता । इति गा-
थाऽर्थः ॥ ५० ॥

अथाऽन्येन प्रकारेणाऽऽह—

अहवेह नमुकारां—इनाणकिरिआविमिस्सपरिणामो ।
नोआगमओ भणइ, जम्हा से आगमां देसे ॥ ५१ ॥

अथेवह नोआगमतो भावमङ्गलाधिकारे नमस्करणं नमस्कारोऽर्हदादिप्रणतिरित्यर्थः, स आदिर्येषां स्तोत्राऽऽदीनां ते नमस्काराऽऽद्यस्तेषु ज्ञानोपयोगो नमस्काराऽऽदिज्ञानम्, क्रिया शिरसि करकमलमुकुलविधानाऽऽदिका, नमस्काराऽऽदिज्ञानं च क्रिया च नमस्काराऽऽदिज्ञानक्रिये ताभ्यां विमिश्रश्चासौ परिणामश्च । स किम् ? , इत्याह—‘नो’ इत्यादि, चैत्यवन्दनाऽऽद्यवस्थायां यो नमस्काराऽऽदिज्ञान-क्रियामिश्रितपरिणामः स नोआगमतो भावमङ्गले भण्यत इत्यर्थः । कुतः ? , इत्याह—यस्मात् (से) तस्यैव भावतः परिणामस्याऽऽगमो नमस्काराऽऽदिज्ञानोपयोगलक्षणो देशे एकदेशेऽवयवे वर्तते, नोशब्दश्चेहैकदेशवचनः । इति गाथाऽर्थः ॥ ५१ ॥

तदेवमुपदर्शितं नाम-स्थापना-द्रव्य-भावभेदतत्त्वतुर्विधं मङ्गलम् । पतेषु च नामाऽऽदिमङ्गलेष्वध्यत्रयस्याऽन्योऽन्यमभेदं पश्यन् परः प्रेरयति—

अभिहाणं दव्वत्तं, तयत्थसुन्नत्तणं च तुल्लाई ।
को भाववज्जिआणं, नामाईणं, पइविसेसो ? ॥ ५२ ॥

भाववर्जितानां भावमेकं वर्जयित्वा शेषाणां-नामाऽऽदीनां नाम-स्थापना-द्रव्याणामित्यर्थः, कः प्रतिविशेषः ? , न कश्चिदित्यर्थः । कुतः ? इति चेत् । उच्यते—यत एतानि त्रिष्वपि तुल्यानि । कानि पुनस्तानि ? , इत्याह—अभिधानं तावद् नाम त्रिष्वपि तुल्यम्, नामवति पदार्थे, स्थापनायां, द्रव्ये च मङ्गलाभिधानमात्रस्य सर्वत्र भावात् । तथा द्रव्यत्वमपि त्रिष्वपि तुल्यम्, यतः—“ जस्स एं जीवस्स वा अजीवस्स वा मंगलं ति नाम कीरइ ” इत्यादि वचनाद् नामनि तावद् द्रव्यमेवाऽभिसंख्यते, स्थापनायामपि “ यत् स्थाप्यते ” इति वचनाद् द्रव्यमेवाऽऽयोज्यते, द्रव्ये तु द्रव्यत्वं विद्यत एव, इति त्रिष्वपि द्रव्यत्वस्य तुल्यता । तथा तदर्थशून्यत्वं च भावार्थशून्यत्वं च त्रिष्वपि समानम्, नाम-स्थापना-द्रव्येषु भावमङ्गलस्याऽभावात् । तस्मादभिधान-द्रव्यत्व-भावार्थशून्यत्वानां समानत्वाद् नाम-स्थापना-द्रव्याणां परस्परमभेदः, भावे तु तदर्थशून्यत्वं नास्ति; इत्येतावताऽसौ नामाऽऽदिभ्यो विशेष्यत इति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ५२ ॥

परेणैवमविशेषे प्रेरिते यो विशेषः,

तमभिधित्सुः सूरिराह—

आगारोऽभिप्पाओ, बुद्धी किरिया फलं च पाएण ।
जह दीसइ ठवणिंदे, न तहा नामे न दव्विंदे ॥ ५३ ॥

यथा स्थापनेन्द्रे आकारो लोचनसहस्र-कुण्डल-किरीट-शचीसंनिधान-करकुलिशधारण-सिंहासनाऽध्यासनाऽऽदि-जनितातिशयो देहसौन्दर्यभावो दृश्यते, तथा स्थापनाकर्तुं यथा सद्भूतेन्द्राभिप्रायो विलोक्यते, तथा द्रष्टुं यथा तदाकारदर्शनादिन्द्रबुद्धिरुपजायते; यथा चैनमुपसेवमानानां तद्भक्तिपरिणतबुद्धीनां नमस्करणाऽऽदिका क्रिया संवीक्ष्यते,

फलं च यथा प्रायेणोपलभ्यते पुत्रोत्पत्त्यादिकम्, न तथा नामेन्द्रे; नाऽपि द्रव्येन्द्रे । ततो नाम-द्रव्याभ्यां तावद् व्यक्त एव भेदः स्थापनाया इति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ५३ ॥

तदेवं स्पष्टतया लक्ष्यमाणत्वादावेव नाम-द्रव्या-

भ्यां स्थापनाया भेदमभिधाय नाम-स्थाप-

नाभ्यां द्रव्यस्य भेदमभिधित्सुराह—

भावस्स कारणं जह, दव्वं भावो अ तस्स पज्जाओ ।

उवओगपरिणइमओ, न तहा नामं न वा ठवणा ॥ ५४ ॥

यथाऽनुपयुक्तवक्तृप्रभृतिकं साधुद्रव्येन्द्राऽऽदिकं वा द्रव्यं भावस्योपयोगरूपस्य भावेन्द्रपरिणतिरूपस्य वा यथासंख्येन कारणं निमित्तं भवति, यथा च—‘उवओगपरिणइ-मओ त्ति’ उपयोगमयो भावेन्द्रपरिणतिमयश्च भावो यथासंख्येन तस्याऽनुपयुक्तवक्तृप्रभृतिकस्य साधुद्रव्येन्द्राऽऽदिकस्य वा द्रव्यस्य पर्यायो धर्मो भवति, न तथा नाम, नाऽपि स्थापनेति । इदमुक्तं भवति—यथाऽनुपयुक्तो वक्ता द्रव्यं कदाचिदुपयुक्तवकाले तस्योपयोगलक्षणस्य भावस्य कारणं भवति, सोऽपि बोधयोगलक्षणे भावस्तस्याऽनुपयुक्तवक्तृरूपस्य द्रव्यस्य पर्यायो भवति, यथा वा साधुजीवो द्रव्येन्द्रः सन् भावेन्द्ररूपायाः परिणतेः कारणं भवति, सोऽपि वा भावेन्द्रपरिणतिरूपो भावस्तस्य साधुजीवद्रव्येन्द्रस्य पर्यायो भवति, न तथा नाम-स्थापने । अतस्ताभ्यां द्रव्यस्य भेदः, नाम्नस्तु स्थापना-द्रव्याभ्यां भेदः सामर्थ्यादेवाऽवसीयत इति । तदेवं यद्यपि परंपरेतप्रकारेण नाम-स्थापनाद्रव्याणामभेदः, तथा-प्युक्त्युपेक्षया प्रकारान्तरेण भेदः सिद्ध एव, नाहं दुग्धतकाऽऽदीनां श्वेतत्वाऽऽदिनाऽभेदेऽपि माधुर्याऽऽदिनाऽपि न भेदः, अनन्तधर्माध्यासितत्वाद् वस्तुन इति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ५४ ॥

तदेवं भेदव्याख्यापक्षे समर्थिते भूयोऽप्यपरेण प्रकारे-

स्फऽऽह परः—

इह भावो च्चिय वत्थुं, तयत्थसुन्नेहिं किं व सेसेहिं ? ।

नामादओ वि भावा, जं ते वि हु वत्थुपज्जाया ॥ ५५ ॥

इह नामाऽऽदिविचारे प्रकान्ते भाव एव वस्तु, विवक्षितार्थक्रियासाधकत्वात्, उभयसम्मतवस्तुवत्; न हि भावेन्द्रवद् विवक्षितार्थसाधनसमर्थो गोपालदारकाऽऽद्या नामेन्द्राऽऽद्यः, अतः किमत्र शेषार्थशून्यैर्नामाऽऽदिभिः ? , न किञ्चिदित्यर्थः । अत्रोत्तरमाह—‘नामादओ’ इत्यादि । इदमुक्तं भवति—यदि सामान्येनैव भावो वस्तुत्वेनाऽभ्युपगम्यते, तदा सिद्धसाध्यता, यतो नामाऽऽदयोऽपि, आदिशब्दात् स्थापना-द्रव्यपरिग्रहः, भावाः, भावविशेषा इत्यर्थः । कुतः ? , इत्याह—यद्-यस्मात् तेऽपि-नामाऽऽदयो वस्तुनः पर्याया धर्माः, तथाहि—अविशिष्टे इन्द्रवस्तुन्युच्चरिते नामाऽऽदिकं भेदवस्तुप्राप्त्यपि प्रतीयते—किमेन न नामेन्द्रो विवक्षितः आहोस्वित् स्थापनेन्द्रः, द्रव्येन्द्रः, भावेन्द्रो वा ? , इति । ततः सामान्यस्येन्द्रवस्तुनश्चत्वारोऽप्यमी पर्यायाः, इति नामाऽऽदयो भावविशेषा एव, इति भावस्य वस्तुत्वसाधने न किञ्चिद्, नः क्षूयते पर्यायः, भेदः, भाव इत्यनर्थान्तरत्वात् । अथ विशिष्टार्थक्रियासाधकं भावेन्द्राऽऽदिकं भावमाश्रित्य वस्तुत्वं साध्यते, तथाऽपि न काचित् क्षतिः, यतो भावेन्द्राऽऽदेर्भावस्य विशिष्टार्थक्रियानिर्वर्तकत्वे नामेन्द्राऽऽदिपर्यायाणामपि तद्

द्रव्यमेव, द्रव्यरूपतया पर्यायाणां परस्परमभेदान् । इति गाथाऽर्थः ॥ ५५ ॥

अथवा-भावमङ्गलाऽऽदिकारणत्वात् नामाऽऽदीन्यपि भावमङ्गलाऽऽदिरूपाण्येव, इति दर्शयन्नाह—
अहवा नामं-ठवणा-दव्याहं भावमंगलं जगद् ।

पाएण भावमंगलं-परिणामनिमित्तभावाच्च ॥ ५६ ॥

अथवा नाम-स्थापना-द्रव्याणि भावमङ्गलस्यैवाऽङ्गानि कारणानि । कुतः?, इत्याह-‘पाएण इत्यादि’ भावमङ्गलपरिणामो भावमङ्गलोपयोगो भावमङ्गलसाध्यादिपरिणतिरूपो वा, तन्निमित्तभावात् तत्कारणत्वादित्यर्थः । यच्च यस्य कारणं तत् तद्रूपपदेशं लभत एव, यथा ‘आयुर्धृतम्’ ‘रूपको भोजनम्’ इत्यादि । क्लिष्टकर्मणां केपाश्चिद् नामाऽऽदीनि भावमङ्गलकारणानि न भवन्त्यपि, इति प्रायोव्रह्मणम् । मङ्गलविचारश्चेह प्रकान्तः, तेन भावमङ्गलकारणानि नामाऽऽदीन्यङ्गानि, यावता भावेऽऽऽदरेऽपि तानि कारणत्वेन द्रव्याण्येव । तस्माद् भावमङ्गलाऽऽदिकारणत्वाद् नामाऽऽदीन्यपि तद्रूपाण्येव, इति भावस्य वस्तुत्वसाधने नामाऽऽदीनामपि तत्कारणत्वात् तद् न क्षयते । इति गाथाऽर्थः ॥ ५६ ॥

अथ नामाऽऽदीनां भावमङ्गलकारणत्वे उदाहरणान्याह—

जह मंगलाभिहाणं, सिद्धं विजयं जिहिंदनामं च ।

सोऊण पेच्छिऊण य, जिणपडिमालक्खणार्हणि ॥ ५७ ॥

परिनिव्वुयमुणिदेहं, भव्वजइजं सुवन्नमल्लार्हं ।

दङ्कण भावमङ्गलं-परिणामो होइ पाएण ॥ ५८ ॥

यथेत्युदाहरणोपदर्शनार्थः, तद्यथेत्यर्थः । मङ्गलमिति शब्दरूपमभिधानम्, तथा ‘सिद्धं’ सिद्धाऽभिधानम्, विजयाऽभिधानम्, जिनेन्द्राऽऽदीनाम च केनचिदुचरितं श्रुत्वा कस्यचित् प्रायेण सम्यग्दर्शनाऽऽदिकं भावमङ्गलपरिणामो भवति, इति नाम्नो भावमङ्गलकारणत्वे उदाहरणम् । तथा प्रेव्य चाऽवलोक्ष्य जिनप्रतिमालक्षणऽऽदीनि जिनप्रतिमास्तिकाऽऽदीनीत्यर्थः, आदिशब्दादनगारपदाऽऽदिपरिग्रहः भावमङ्गलपरिणामो भवतीत्यत्राऽपि संबध्यते । एतच्च स्थापनाया भावमङ्गलकारणत्वे उदाहरणम् । अथ द्रव्यस्य तत्कारणत्वे दृष्टान्तमाह—परिणितो मुक्किं गतो योऽसौ मुनिस्तद्देहम्, तथा भव्ययतिर्भूयद्यतिपर्यायो योऽसौ जनस्तम्, तथा सुवर्णमाल्याऽऽदि च दृष्टा प्रायेण सम्यग्दर्शनाऽऽदिभावमङ्गलपरिणामो भवतीति । अतस्तत्कारणत्वाद् नामाऽऽदीन्यपि भावमङ्गलानि, इति स्थितम् । इति गाथाऽर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

ननु नामाऽऽदीन्यपि यदि भावमङ्गलानि, तर्हि किं तान्यपि तीर्थकराऽऽदिवत् पूज्यानि ?, इत्याशङ्क्याऽऽह—

किं पुणं तमणेगंतिथं-मच्चन्तं च न जओऽभिहाणार्हं ।

तन्निव्वरीअं भावे, तेण विसेसेण तं पुजं ॥ ५९ ॥

नामाऽऽदीन्युपयुक्तयुक्त्या भावमङ्गलानि । किं पुनः ?, यो विशेषः स उच्यते—तदभिधानाऽऽदित्रयमनैकान्तिकम् समीहितफलसाधने निश्चयाऽभावात्, तथाऽऽत्यन्तिकं च यतो न भवति, आत्यन्तिकप्रकर्षप्राप्ततथाविधविशिष्टफलसाधकत्वाभावात् । भावे-भावविषयं तु मङ्गलमुक्तविष-

यत्तत्स्वरूपम्, तेन विशेषतो यथा तत् पूज्यम्, नैवमि-
तराणि । इति गाथाऽर्थः ॥ ५९ ॥

तदेवं भिन्नवस्तुषु विशेषतश्चिन्त्यमानानां नामाऽऽदीनां प्रधानतरभावो दर्शितः, सामान्यतः पुनर्विचिन्त्यमानानां सर्ववस्तुषु प्रत्येकचतुर्णामप्यमीषां सङ्भावः प्राप्यत एव, इति दर्शय-
न्नाह—

अहवा वत्थुभिहाणं, नामं ठवणा य जो तदागारो ।

कारण्या से दव्वं, कज्जावन्नं तयं भावो ॥ ६० ॥

अथवा सर्वस्याऽपि घट-पटाऽऽदिवस्तुनो यवाऽऽत्मीयमभिधानं तद् नाम, यथोर्ध्वकुण्डलोष्वायतवृत्तग्रीवो घटः, आतानवितानीभूततन्तुसन्तानः पट इत्यादि । स्थापना पुनर्यस्तस्यैव सर्वस्य वस्तुनो निज आकारः भाविकपालाऽऽदिकार्यपेक्षया तु या (से) तस्य सर्वस्याऽपि वस्तुनः कारणता-हेतुता तद्द्रव्यम्, “भूतस्य भाविनो वा; भावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद् द्रव्यम्” इति वचनात् । मृत्पिण्डाऽऽदिवस्तुनस्तु कार्योऽपन्नं जन्यत्वाऽऽपन्नं तदेव घटाऽऽदिकं सर्वं वस्तु भावोऽभिधीयते; भवनं भाव इति कृत्वा । इत्थं सर्वं वस्तु चतुरूपऽविनाभूतं दृष्टम्, एवमेव सम्यग्दर्शनव्यवस्थानात्, सर्वनयसमूहाऽऽत्मकत्वाज्जिनमतस्य । तदेवं सर्वस्याऽपि वस्तुनश्चतुरूपतायां किमुच्यते ‘इह भावो धिय वत्थु, तत्तयत्तुमेहि किं व सेसेहि ।’ इत्यादि ?, न ह्येकस्मिन्नेव वस्तुन्येककालं विद्यमानानां पर्यायाणां मध्ये ‘अयं वस्तु’ ‘अपरस्त्ववस्तु’, इति वक्तुं शक्यते, द्रव्यरूपतया सर्वेषामपि तेषामेकत्वादिति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ६० ॥ विशेषः ।

तदेवमवसितं प्रासङ्गिकम् । प्रकृतमुच्यते, तदेवम्-पूर्वं नो-
आगमतो भावमङ्गलं नोशब्दस्य सर्वनिपेधवचनत्वे विशुद्धः
क्षायिकाऽऽदिर्भाव उक्तः, मिश्रवचनत्वे तस्य ज्ञानदर्शनचार्-
ित्रोपयोगः, एकदेशवचने पुनस्तस्याऽऽहंमत्स्काराऽऽदिज्ञान-
क्रियाविमिश्रपरिणामः प्रोक्तः । साम्प्रतं नोशब्दस्यैकदेशवा-
चित्रिच नोआगमतो भावमङ्गलं ज्ञानपञ्चकरूपा नन्वपि भव-
तीति दर्शयन्नाह—

मंगलमहवा नन्दी, चउव्विहा मंगलं च सा नेया ।

दव्वे तूरसमुदओ, भावम्मि य पंच नाणाहं ॥ ७८ ॥

स्वस्य स्वचकत्वाद् नोआगमतो भावमङ्गलस्यैव च प्रस्तु-
तत्वाद् मङ्गलशब्देनेह नोआगमतो भावमङ्गलमिति द्रव्यम् ।
अथवाशब्दस्तु पूर्वोक्तपक्षत्रयापेक्षया विकल्पार्थः, ततश्चायम-
र्थः—यदि वा नोआगमतो भावमङ्गलमन्यद् द्रव्यम् । किं तत् ?,
इत्याह—‘नन्दी, नन्दनं नन्दी, नन्दन्ति समृद्धिमवानुवन्ति भ-
व्यप्राणिनोऽनयेति वा नन्दी, इयं च सत्त्वे सामान्योक्तावपि व्या-
ख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेरिह ज्ञानपञ्चकरूपा गृह्यते । सामा-
न्यरूपेण तु चिन्त्यमानाऽसौ मङ्गलवद् नामाऽऽदिवत्तुर्विधां भ-
वति । एतदेवाऽऽह—‘चउव्विहेत्यादि तत्र नन्दी, इति यत् कस्य-
चिद् नाम क्रियते सा नामनन्दी । अत्राऽऽदिषु स्थापिता स्था-
पनानन्दी । द्रव्यनन्दी तु द्विविधा—आगमतः, नोआगमतश्च ।
तत्राऽऽगमतो नन्दीपदार्थेनोऽनुपयुक्तः, नोआगमतस्तु ज्ञ-भ-व्य-
शरीरोभयव्यतिरिक्ता द्रव्यनन्दी । द्वादशप्रकारस्तूर्यसमुदयः ।
तद्यथा—“मंभा-मुगुन्द-महल, कडव-भल्लरि-हुडक-कंसाला ।
काहल-तलिमावसो, संखो पणवो य वारसमो ” ॥ १० ॥
इह च ‘दव्वे तूरसमुदओ’ इत्यनेन ज्ञ-भ-व्यशरीरव्यतिरिक्ता
द्रव्यनन्दी स्वैरेऽपि दर्शिता, नामनन्त्यादिस्वरूपं तु पूर्वो-

कृताममङ्गलाऽऽद्यनुसारेण सुक्षेयत्वाद् नोक्तमिति । भावनन्ध-
पि द्विधा—आगमतः, नोआगमतश्च । आगमतो नन्दिपदार्थ-
ज्ञस्तत्रोपयुक्तः । नोआगमतस्त्वाह—‘ भावमि येत्यादि ’
भावे भावनन्धां विचार्यमाणायां पुनः ‘ नोआगमतो भाव-
नन्दी ’ इति शेषः । का पुनरियम् ? इत्याह—पञ्च ज्ञानानि
आगमस्य ज्ञानपञ्चकैकदेशत्वात् नोशब्दस्य चेहाप्येकदेश-
वाचित्वादिति भावः । इयमेव चेह नोआगमतो भावमङ्गल-
त्वेन प्रस्तुतगाथाऽऽदौ निर्दिष्टा । इति गाथार्थः ॥७८॥ विशेषः ।
न० । आ० म० । आचा० । आ० चू० । दशा० । प्रव० । पं० व० ।
जी० । भ० । जीत० । सम्म० । जं० । ग० । पं० सं० । क० प्र० ।
वृ० । दर्श० । ध० र० । स्था० । उत्त० । (‘ तिथ्यरे भगवते ’
इति आवश्यकस्य मध्यमङ्गलप्रस्तावः ‘ सामाह्य ’ शब्दे
द्रष्टव्यः) मङ्गलं द्विधा—नतिरूपं, स्तुतिरूपं च । तदप्ये-
कैकं विधा—कायिकं, वाचिकं, मानसिकं च । दशा० १
अ० । अर्हदादीनां नमस्कारे, महा० ३ अ० । पञ्चा०
अर्हदादिके च । आव० ।

चत्वारि मंगला—अरिहंता मंगलं, सिद्धा मंगलं, साहू
मंगलं, केवलपन्नतो धम्मो मंगलं ।

चत्वारः पदार्था मङ्गलमिति, के एते चत्वारः ? तानुपदर्श-
यन्नाह—‘ अरिहंता मंगल ’ मित्यादि, अशोकाऽऽद्यप्रमहाप्राति-
हार्याऽऽदिरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तेऽर्हन्तो मङ्गलं सितं, ध्मा-
तं येषां ते सिद्धास्ते च सिद्धा मङ्गलं, निर्वाणसाधकान् योगान्
साधयन्ति इति साधवस्ते च मङ्गलं, साधुग्रहणादाचार्याणां
ध्याया गृहीता एव दृष्टव्याः, यतो न हि ते न साधवः, धार-
यतीति धर्मः । केवलमेपां विद्यत इति केवलिनः, केवलिभिः
सर्वज्ञैः प्रज्ञतः प्ररूपितः केवलप्रज्ञतः, कोऽसौ ? धर्मः श्रुतध-
र्मश्चारित्रधर्मश्च मङ्गलम्, अनेन कपिलाऽऽदिप्रज्ञतधर्मव्यवच्छे-
दमाह । अर्हदादीनां च मङ्गलता तेभ्य एव हितमङ्गलात्सुख-
प्राप्तेः । आव० ४ अ० । “ अर्हन्तो मङ्गलं मे स्युः, सिद्धाश्च
मम मङ्गलम् । साधवो मङ्गलं सम्यग्, जैनो धर्म्मोऽस्तु
मङ्गलम् ॥१॥ ” न० । पा० । “ मंगलजयसङ्कयालोप । ” औ० ।
भ० । पञ्चा० ।

मंगलकेउ—मङ्गलकेतु—पुं० । विदेहमङ्गलावतीविजयस्थमङ्गला-
लयाया नगर्याः स्वनामख्याते नृपे, “ इहेव विदेहे मंगला-
वर्धविजय मंगलालयाय नयरीय मंगलकेऊ नरवई । ” दर्श०
१ तत्त्व ।

मंगलग—मङ्गलक—न० । स्वस्तिकाऽऽदिके, “ अट्टुड मंगलग
पणत्ता । तंजहा—सौत्थियसिखिच्छण्णदियावत्तवद्धमाणयभ-
हासणकलसमच्छदप्पणा । ” रा० ।

मंगलचेइय—मङ्गलचैत्य—न० । गृहद्वारदेशाऽऽदिनिष्कुटितप्र-
तिमाऽऽदिके, जीत० ।

मंगलजयसङ्कयालोय—मङ्गलजयशब्दकृताऽऽलोक—पुं० ।
यस्य दर्शने लोकैर्जयजयशब्दः क्रियमाणोऽस्तीति ज्ञेयम् ।
तस्मिन्, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मंगलद्व—मङ्गलार्थ—त्रि० । मङ्गलेनार्थ्यते प्राप्तुं साधयितुमि-
ष्यते इति मङ्गलार्थः । अथवा—अर्थ्यते गम्यते साध्यत इत्यर्थो,
मङ्गलस्यार्थो मङ्गलार्थः । मङ्गलसाध्ये, विशेषः ।

मंगलदीव—मङ्गलदीप—पुं० । माङ्गल्यदीपे, पञ्चा० ८ विव० ।

मंगलपडिसरण—मङ्गलप्रतिसरण—न० । मङ्गलकङ्कणे, ध० ३
अधि० । पञ्चा० ।

मंगलपाढिया—मङ्गलपाठिका—स्त्री० । वैतालिक्यां वीणायास्,
“ वैयालिण वीणाए । ” प्रातः सन्ध्यायां देवतायाः पुरतो या
वादनायोपस्थाप्यते सा किल मङ्गलपाठिका तालाभावे च
वाद्यत इति विताले तालाभावे भवतीति वैतालिकी । जी०
३ प्रति० ४ अधि० ।

मंगलपायच्छित्त—मङ्गलप्रायश्चित्त—न० । मङ्गलं दध्यक्षतच-
न्दनाऽऽदि तदेव प्रायश्चित्तमिव प्रायश्चित्तम्, दुःस्वप्नाऽऽदि
प्रतिघातकत्वेनावश्यकर्त्तव्यत्वात् । दुःस्वप्नाऽऽदिप्रतिघाता-
याऽऽवश्यकर्त्तव्ये दध्यक्षतचन्दनाऽऽदिके, औ० । विपा० ।

मंगलपुर—मङ्गलपुर—न० । मालवदेशस्थे स्वनामख्याते पुरे,
ती० ३१ कल्प ।

मंगलभक्तिचित्त—मङ्गलभक्तिचित्र—त्रि० । अष्टानां मङ्गलानां
भक्त्या विच्छित्त्या चित्रमालेखो यस्य । मङ्गलविच्छित्त्या ले-
खिते, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मंगलसह—मङ्गलशब्द—पुं० । मङ्गलमित्येवंरूपो मङ्गलभूतो
वा विजयसिद्धयादिशब्दो मङ्गलशब्दः । मङ्गलमित्याकारके
शब्दे मङ्गलभूते विजयसिद्धयादिशब्दे, मङ्गलध्वनौ च ।
“ सोउं मङ्गलसहं, सउणम्मि जहा उ इड्डसिद्धि ति । ” पञ्चा०
८ विव० ।

मंगला—मङ्गला—स्त्री० । दुर्गायाम्, हरिद्रायाम्, दूर्वायाम्,
पतिव्रतायाम्, वाच० । सुमतिजिनस्य जनन्यां च । प्रव० ११
द्वार । आव० । स० । न० ।

मंगलालया—मङ्गलाऽऽलया—स्त्री० । मङ्गलावतीविजयक्षेत्रस्था-
यां स्वनामख्यातायां नगर्याम्, “ इहेव विदेहे मंगलावर्धवि-
जय मंगलालयाय नयरीय मंगलकेऊ नरवई । ” दर्श० १ तत्त्व ।
“ धायईखंडे दीवे पुव्वविदेहे मंगलालयाय नयरीय मंगला-
वर्धविजय खंदिणामो संनिवेशो । ” आ० चू० १ अ० ।
दर्श० ।

मंगलावई—मङ्गलावती—स्त्री० । जम्बूद्वीपविदेहपुष्कलावती-
विजयपुण्डरीकिणीनगरीनृपतेर्वज्रसेनस्य धारण्यपरनाम-
धेयायां स्वनामख्यातायाम् अग्रमहिष्याम्, आ० चू० १ अ० ।
आ० म० । दशार्णपुरनगरनृपतेर्दशार्णभद्रस्य स्वनामख्या-
तायामग्रमहिष्याम्, आ० चू० १ अ० ।

दो मंगलावई । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मंगलावईकूड—मङ्गलावतीकूट—न० । जम्बूद्वीपसौमनसवत्सका-
रपर्वतस्थे स्वनामख्याते कूटे, मङ्गलावतीविजयदेवस्य मङ्ग-
लावती कूटमिति । जं० ४ वक्ष० । स्था० ।

मंगलावईविजय—मङ्गलावतीविजय—पुं० । जम्बूद्वीपसौमन-
सवत्सकारपर्वतमङ्गलावतीकूटस्थे स्वनामख्याते देवे,
स्था० ७ ठा० । स्वनामख्याते चक्रवर्तिविजयक्षेत्रे च । न० ।

“मंगलावर्धविजय रयणलेचया रायहाणी । जं० ४ वत्त० ।
“घातकींखे देवे पुव्वविदेहे मंगलावर्धविजय गुंदिग्गामो ।”
आ० म० १ अ० । आ० च० । “इहेव विदेहे मंगलावर्धविजय
मंगलालयाय शयरीय ।” दर्श० १ तत्त्व । स्था० । जम्बूमन्दर-
पूर्वस्थां शीताया महानद्या दक्षिणस्यामुत्तरस्थां च मङ्गलाव-
र्धविजयं नाम चक्रवर्तिविजयमिति । स्था० ८ ठा० ।

मंगलावत्त-मङ्गलाऽऽवर्त्त-पुं० । स्वनामख्याते विजये, स्था० ।

दो मंगलावत्ता । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मंगलावत्तविजय-मङ्गलाऽऽवर्त्तविजय-न० । विजयक्षेत्रे, जं० ।

कहि रं भंते ! महाविदेहे वासे मंगलावत्ते शामं वि-
जय पस्यते ? । गोयमा ! शीलवतस्स दक्खिणेरं सीताए
उत्तरेणं णालिणकूडस्स पुरच्छिमेणं पंकावईए पच्चच्छि-
मेणं एत्थ रं मंगलावत्ते शामं विजय पस्यते । जहा
कच्छस्स विजय तहा एसो वि भाणिअव्वो० जाव मंग-
लावत्ते अ इत्थ देवे परिवसइ, से एएणज्जेणं० । जं० ४
वत्त० ।

मंगल-मङ्गल्य-त्रि० । मङ्गले साधुर्मङ्गल्यः । प्रा० १ श्रु० १
अ० । अनर्थप्रतिघातके मङ्गलकारिणि, भ० १ श० ५
उ० । मङ्गल्यं दुरितोपशमसाधु । भ० २ श० १ उ० ।
प्रा० । मङ्गलाय हितं यत् । रुचिरे च । चन्द्रे, मङ्गला-
शुक्लि, स्वर्णे, सिन्दूरे, दक्षि च । ‘सर्वमङ्गलमङ्गल्ये’ इति
चण्डी । अश्वत्थे, विल्वे, जीरके, मसूरके, नारिकेले, क-
पित्थे, रीठाकरञ्जे च । पुं० । वाच० ।

माङ्गल्य-न० । मङ्गलमेव मङ्गलाय हितं प्यज । मङ्गले, मङ्ग-
लसाधने च । वाच० । दुरितक्षये, साधुर्मङ्गल्यः । स्था० ६
ठा० । अनर्थप्रतिघातके, त्रि० । भ० ६ श० ३३ उ० । औ० ।

मंगी-मङ्गी-स्त्री० । पदजग्रामस्य सप्तसु मूर्च्छनासु प्रथम-
मूर्च्छनायाम्, स्था० ७ ठा० ।

मंगु-मङ्गु-पुं० । स्वनामख्याते आचार्य्यं, आ० क० ।

तत्कथा चैवम्-

“मथुरामागमन्मङ्गु-राचार्यः श्रुतपारगः ।
धर्मोपदेशवान् लब्ध्वा, भविकप्रतिबोधकः ॥ १ ॥
समृद्धाः आचका भक्त्या, भोज्यानि सरसानि च ।
सुखेनावस्थितिस्तत्र, तस्याऽभूत्सर्वकालिकी ॥ २ ॥
अष्टद्विरससारूपं, ततोऽभूद्रौघवत्रयम् ।
नित्यवासी स तत्राऽऽसी-दतो लौल्याद्विशेषतः ॥ ३ ॥
आयुःक्षये स मृत्वाऽभू-द्यतो निर्धमने पुरः ।
ज्ञात्वाऽवधेः स्वं शिष्यान् स्वान्, संज्ञाभूमिमुपागतान् ॥ ४ ॥
दृष्ट्वा प्रासारयदीर्घां, जिह्वां बोधयितुं सुधीः ।
तेष्वेकः सात्त्विकः साधु-रूचे त्वं कोऽसि गुह्यकः ॥ ५ ॥
स ऊचे वो गुरुमृत्वा, लौल्यादीदृक् सुरोऽभवम् ।
नित्यवासं ततो यूयं, परित्यज्य कृतोद्यमाः ॥ ६ ॥
विहरध्वं क्रियानिष्ठाः, लभध्वं मा स्म दुर्गतिम् ।
श्रुत्वा गुरुवचोऽदृष्ट-प्रत्यया गौरवेपु ते ॥ ७ ॥

तदेवाऽऽवेद्य मन्यानां, व्यहापुस्त्यक्लृणौरवाः ।” आ० क० ४ अ० ।
आर्य्यसमुद्रस्य शिष्ये स्वनामख्याते आचार्य्यं, आर्य्य-
समुद्रस्याऽपि शिष्यमार्य्यमङ्गु वन्दे, किंभूतमित्याह-
मणगं करगं करगं, पभावंगं णारणदंसणगुणाणां ।
वंदामि अजमंगुं, सुयसागरपारगं धीरं ॥ ३० ॥ नं० ।

(व्याख्या ‘अजमंगु’ शब्दे प्रथमभागे २११ पृष्ठे गता ।)
मंगुल-मङ्गुल-त्रि० । असुन्दरे, दर्श० ३ तत्त्व । आ० म० ।
व्य० । उपा० । “इय मंगुल आयरिए, मंगुलसीसे मुण्येव्वे ।”
स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

मंगुनायग-मङ्गुवादक-पुं० । मङ्गुवादनकारके, आ० च० १ अ० ।
मंगुस-मङ्गुस-पुं० । भुजपरिसर्पभेदे, प्रज्ञा० १ पद । सूत्र० ।

मंच-मञ्च-पुं० । ‘मचि’ उच्छ्रये, घञ् । खट्वायाम्, स्तम्भ-
न्यस्तफलकमये (प्रा० १ श्रु० १ अ०) वंशनिर्मिते उच्चा-
ऽऽसने, मञ्चः स्थणानामुपरि स्थापितवंशकटकाऽऽदिभ्यो
लोकप्रसिद्धः । वृ० २ उ० । आचा० । “अकुट्टो होइ मंचो ।”
स्था० ३ ठा० १ उ० । भ० । प्रेक्षणकद्रष्टृजनोपवेशननिमित्ते
मालके, प्रा० १ श्रु० १ अ० । औ० । दशा० । मञ्चो मञ्चस-
दृशः । योगभेदे, सू० प्र० १२ पाहु० । स्थायं कन् । तत्रैव, वाच० ।

मंचाडमंच-मञ्चातिमञ्च-पुं० । मञ्चो महोत्सवविलोकनज-
नानामुपवेशननिमित्तमालकः, अतिमञ्चस्तस्योपरि मालकः ।
मालकोपरिवर्तिनि मालके, “मंचाडमंचकलिय ।” कल्प०
१ अधि० ५ क्षण । औ० । दशा० । ज्ञा० । मञ्चान् व्यवहार-
प्रसिद्धान् द्वित्राऽऽदिभूमिकाभावतोऽतिशयो मञ्चो मञ्चा-
तिमञ्चस्तत्सदृशो योगोऽपि मञ्चातिमञ्चः । चन्द्रसूर्य्ययोर्न-
क्षत्रयोगेन जायमानेषु वृषभानुजाताऽऽदिकेषु दशसु योगेषु
स्वनामख्याते चतुर्थे योगे, सू० प्र० १२ पाहु० ।

मंचिया-मञ्चिका-स्त्री० । आसनभेदे, “निवेशयात्र तन्वक्ति,
सत्वरं वरमञ्चिके ।” आ० क० १ अ० ।

मंजरी-मञ्जरी-स्त्री० । मञ्जु अञ्छति । जीप् । अभिनवोद्भू-
तायां सुकुमारायां पल्लवाङ्कुररूपायां चक्षुर्याम्, वाच० ।
औ० । आचा० । जीवन्तस्तु तत्र । मुक्तायाम्, तिलकल-
तायाम्, तुलस्यां च । वाच० ।

मंजरीगुंडी-मञ्जरीगुण्डी-स्त्री० । वल्लीभेदे, “(३४५) तो-
मरिगुंडी य मंजरीगुंडी” पाइ० ना० १३६ गाथा ।

मंजार-मार्जार-पुं० । मृज-आरन् । “वकाऽऽदावन्तः ॥ ८१ ।
२६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणानुस्वारः । प्रा० १ पाद । विडाले,
रक्तचित्रके, खट्वासे च । ततः संज्ञायां कन् । मयूरे, वाच० ।

मंजिह्दोणी-माञ्जिह्दोणी-स्त्री० । मञ्जिह्दरागमाजने, भ०
८ श० ६ उ० ।

मंजिया-मञ्जिका-स्त्री० । मध्यवर्तिनि भागे, आ० म० १ अ० ।

मंजु-मञ्जु-त्रि० । मनोहरे, वाच० । प्रिये, जी० ३ प्रति० ४
अधि० । रा० । जं० । कोमले, भ० ६ श० ३३ उ० । कल्प० ।
अतिकोमले, ‘मंजुमंजुणा घोसेणं पडिबुज्झमाणे ।’ भ० ६
श० ३३ उ० । कल्प० । औ० । सुन्दरे, पाइ० ना० ८८ गाथा ।

मंजुघोस-मञ्जुघोष-त्रि० । मञ्जु प्रियो घोषो यस्य सः । रा० ।
कर्णमनःसुखदायिघोषोपेते, जं० १ वृत्त० । जी० ।
मंजुल-मञ्जुल-त्रि० । मञ्जु उलच् । मनोहरे, वाच० । कोम-
ले, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । विपा० । स० । नि० । प्रश्न० । म० ।
“अदु मंजुलाई भासंति ।” मञ्जुलानि-पेशलानीति । सूत्र० १
श्रु० ४ अ० १ उ० । मञ्जुलाः सुललितवर्णमनोहरा इति ।
कल्प० १ अधि० ३ क्षण । पाइ० ना० ।

मंजुलप्लाव-मञ्जुलप्रलाप-त्रि० । मञ्जुलो मधुरः प्रलापो
जल्पो यस्य सः । मधुरजल्पे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

मंजुस्सर-मञ्जुस्वर-त्रि० । मञ्जुः प्रियः स्वरो यस्य । जी०
३ प्रति० ४ अधि० । तं० । रा० । कर्णमनःसुखदायिस्वरोपे-
ते, जं० १ वृत्त० ।

मंजूसा-मञ्जूपा-स्त्री० । मन्ज-उपन् । पेटिकायाम्, वाच० ।
“वारसदीहा मंजूससंठिया जाहवीइ मुहे ।” स्था० ६ ठा० ।
आव० । जम्भूमन्दरपूर्वस्यां शांताया महानद्या उत्तरस्यां
स्वनामख्यातायां राजधान्याम्, स्था० ८ ठा० । जं० । मञ्जू-
पायाम्, वाच० ।

दो मंजूसा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मंडग-मण्डक-पुं० । मण्डि-एवुल् । पिष्टकभेदे, वाच० । मण्ड-
काः सृक्काणिकामयाः । वृ० १ उ० २ प्रक० । समितिमायाम्,
वृ० १ उ० २ प्रक० । दक्षिणापथे कुडवार्द्धमात्रया महाप्रमाणो
मण्डकः क्रियते स हेमन्तकाले अरुणोदयवेलायायग्नीष्टि-
कायां पक्त्वा धूलीजङ्घाय दीयते । वृ० १ उ० ३ प्रक० । इत्यु-
क्तलक्षणे पदार्थे, वाच० ।

मंडण-मण्डन-पुं० । मण्डयति मण्डि ल्युट् । अलङ्कारके, वाच० ।
शोभाकारिणि, स० । भावे ल्युट् । भूषायाम्, न० ।
वाच० । मण्डनं कङ्कणाऽऽदिभिरिति । अनु० । उक्त० ।

मंडणधार्ड-मण्डनधात्री-स्त्री० । मण्डिकायाम्, तद्रूपे धा-
त्रीभेदे च । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । नि० चू० ।

मंडव (ग)-मण्डप (क)-पुं० । न० । मण्डि घञ् । मण्डं भू-
पां पाति रक्षति । पा-कः । मण्डि कपन् वा । जनवि-
श्रामस्थाने, देवाऽऽदिगृहे, वाच० । औ० । यज्ञाऽऽदिमण्डपे,
प्रश्न० ३ सम्प्र० द्वार । नागवल्लीद्राक्षाऽऽदिभिर्विष्टे स्थाने,
उक्त० १८ अ० । औ० । जी० । छायाद्यर्थे पटादिमये आश्रय-
विशेषे, जी० ।

तस्स णं वणसंडस्स तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं वह-
वे जाइमंडवगा जूहियामंडवगा मल्लियामंडवगा णवमा-
लियामंडवगा वासंतीमंडवगा दहिवासुयामंडवगा सुरिल्लि-
मंडवगा तंवालीमंडवगा मुहियामंडवगा णागलयामंडवगा
अतिमुत्तमंडवगा अप्फोयामंडवगा अमेत्तामंडवगा मालु-
यामंडवगा सामलयामंडवगा निच्चं कुसुमिया निच्चं जाव
पडिरूवा । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रश्न० । स्था० ।
मण्डोरपत्यं मण्डवः । गोत्रभेदे, तद्रोत्रापत्ये च । स्था० ७ ठा० ।

जे मंडवा ते सत्तविहा पणत्ता । तं जहा-ते मंडवा
ते आरिद्धा ते संपुत्ता ते हेरा ते एलावच्चा ते कं-
डिल्ला ते खारायणा । स्था० ७ ठा० ।

मण्डपानक तर्हि, त्रि० । निष्पाठ्याम्, शूक्रशिश्रीभेदे, स्त्री० ।

वाच० । अर्द्धगव्यूततृतीयान्तग्रामान्तररहिते ग्रामे, न० ।
रा० । स्वार्थे कन् । तत्रैव, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० ।

मंडविय-माण्डपिक-पुं० । मण्डपाधिपे, औ० ।

मंडव्यायण-माण्डव्यायन-पुं० । गोत्रभेदे, तद्रोत्रापत्ये च ।

चं० प्र० १० पाहु० १६ पाहु० पाहु० । सू० प्र० । जं० ।

मंडल-मण्डल-न० । मण्डि कलच् । चक्रवाले, स्था० ३ ठा० ४

उ० । चक्राऽऽकारेण वेष्टने, मण्डलाऽऽकारेण विहिते पदार्थे,
द्वादशनृपचक्रे, गोले, वाच० । मण्डलं वृत्तमिति । ज्ञा० १
श्रु० ६ अ० । देशे, स्था० ५ ठा० ३ उ० । “मण्डलं ति
विसयमंडलं ।” आव० ४ अ० । मण्डलमिङ्गितं क्षेत्रम् । स्था०
७ ठा० । समुदाये, स० ३४ सम० । यत्र द्वावपि पादौ समौ
दक्षिणवामतोऽपसार्य ऊरू प्रसारयति यथा मध्ये मण्डलं
भवति अन्तरा चत्वारः पादास्तन्मण्डलम् इत्युक्तलक्षणे यो-
धानां स्थानभेदे, व्य० १ उ० । आ० म० । आ० चू० । नि०
चू० । उक्त० । मण्डलं सर्वतो वृत्तिः इत्युक्तलक्षणे सैन्यव्यूह-
भेदे, कृत्रिमरेखासन्निवेशेन रचिते पदार्थे, यथा ग्रहमण्डलं
सर्वतोभद्रमण्डलमिति । विम्बे, वाच० । सूर्याऽऽदीनां म-
ण्डले, सू० प्र० ।

अथ मण्डलनिष्पत्तिस्वरूपमाह—

रविदुगभमणवसाओ, निष्फज्जइ मंडलं इहं एगं ।

तं पुण मंडलसरिसं, ति मंडलं वुच्चइ तहा हि ॥ १३ ॥

रविद्विकभ्रमणवशान्निष्पद्यते मण्डलम् इहं एकं, त-
त्पुनर्वृत्ताऽऽकारतया मण्डलसदृशमिति हेतोर्व्यवहारेण
मण्डलमुच्यते । सूर्याऽऽदीनां मार्गैः, मण्ड० । स्था० ।
सूर्याऽऽदीनां मण्डलविष्कम्भे, मण्डलशब्देन मण्डल-
विष्कम्भ उच्यते । परिमाणे परिमाणवत् उपचा-
रात् । सू० प्र० १० पाहु० ११ पाहु० पाहु० । मण्डलप-
रिभ्रमणे, सू० प्र० १ पाहु० ६ पाहु० पाहु० । वृत्ताऽऽकार
हृद्विशेषरूपे कुष्ठरोगभेदे, पि० । “संसारे से न अ-
च्छइ मंडले ।” मण्डले चातुर्गतिकसंसारे । उक्त० ३१ अ० ।
आदर्शे च । वाच० । “अंकामया मंडला ।” मण्डलानि यत्र
प्रतिविम्बसम्भूतिः । रा० । कुक्कुरे, दश० ५ अ० १ उ० ।
सर्पभेदे च । पुं० । स्त्रियां गौरा० ङीप् । गण्डदूर्वायाम्,
वाच० । शुनि, “(६२) साणा भसणा इंदमहकामुआ मंडला
कविला ” पाइ० ना० ४१ गाथा ।

मंडलमा-पुं० । न० । मण्डलाग्र-न० । खड्गे, (५४) “खग्गे
असी किचाणं, करचालं मंडलगं च ।” पा० ३० ना० ३७
गाथा । “जह णाम मंडलगणे ।” सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४
उ० । खड्गविशेषे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

मंडलजम्भयण-मण्डलाध्ययन-न० । वन्धदशानां पञ्चमेऽध्य-
यने, स्था० १० ठा० ।

मंडलपगरण-मण्डलप्रकरण-न० । विनयकुशलविरचिते च-
न्द्राऽऽदिमण्डलाऽऽदिविचारप्रतिपादके ग्रन्थे, मण्ड० ।

पणमिअ वीरजिण्णंदं, भवमंडलभमणदुक्खपरिमुक्कं ।

चंदाइमंडलाई-विआरलवमुद्धरिस्सामि ॥ १ ॥ मण्ड० ।

तवगणगयणदिशेसर-सूरीसरविजयसेण सुपसाया ।

नरखितचारिचंदा-इयाण मंडलगमार्हण ॥ ६८ ॥

एसो विआरलसो, जीवाभिगमाइआगमेहितो ।

विणयकुमलेण लिहियो, सरणत्थं सपरगाहाहि ॥ ६९ ॥

स्वकृतपरकृतगाथाभिः स्मृत्यर्थे लिखितो विचारलेशः न नूतनो विहितः, किं तु श्रीमुनिचन्द्रमूरिकृतमण्डलकमेव प्रति-संस्कृतं जीवाभिगमाऽऽदिगाथाभिः कतिभिः नूतनाभिश्च, शेषं स्पष्टम् ॥ ६९ ॥ मण्ड० ।

मंडलपय-मण्डलपद-पुं० । मण्डलरूपं पदं मण्डलपदम् । सू-
र्याऽऽदिमण्डलस्थाने, सू० प्र० १ पाहु० ७ पाहु० पाहु० ।

मंडलपवेश-मण्डलप्रवेश-पुं० । अद्रक्षलकप्रविष्टस्यैकस्य म-
ल्लस्य यल्लभ्यं भूखण्डं तन्मण्डलं, तत्र वर्त्तमानस्य प्रति-
द्विन्द्विनां मल्लस्य निपाताय यः प्रवेशः स मण्डलप्रवेशः ।
स्वमण्डले वर्त्तमानस्य मल्लस्य निपाताय प्रतिद्विन्द्विनो
मल्लस्य तन्मण्डलप्रवेशे, पि० । यत्राऽध्ययने चन्द्रस्य
सूर्यस्य दक्षिणेषु उत्तरेषु च मण्डलेषु च सञ्चरतो यथा
मण्डलान्मण्डलं प्रवेशो भवति तथा व्यावर्त्यते तदध्ययनं
मण्डलप्रवेशः । उत्कालिकध्रुतभेदे, नं० । पा० ।

मंडलमज्जत्थ-मण्डलमध्यस्थ-ति० । मण्डलमध्यभागवर्ति-
नि, ज्यो० १५ पाहु० ।

मंडलरोग-मण्डलरोग-पुं० । चटुस्थानव्यापके रोगे, जं० २
वत्त० । जी० ।

मंडलवद्-मण्डलपति-स्त्री० । देशकार्यनियुक्ते, जं० ३ वत्त० ।

मंडलवत्-मण्डलवत्-न० । मण्डलं मण्डलपरिभ्रमणमस्या-
स्तीति मण्डलवत् । चन्द्राऽऽदिविमाने, सू० प्र० १ पाहु० ७
पाहु० पाहु० ।

मंडलवत्ता-मण्डलवत्ता-स्त्री० । मण्डलं मण्डलपरिभ्रमणम-
स्यास्तीति मण्डलवत्तच्छाऽऽदिविमानम्, तद्भावो मण्डलव-
त्ता । चन्द्राऽऽदिविमाने, तत्राभेदोपचारात् चन्द्राऽऽदिविमा-
नान्येव मण्डलवत्ता इत्युच्यन्ते । सू० प्र० १ पाहु० ७ पाहु०
पाहु० ।

मंडलवरमद्-मण्डलवरमद्-पुं० । कुण्डलवरद्वीपस्थे देवे, सू०
प्र० १६ पाहु० ।

मंडलवरमहामद्-मण्डलवरमहामद्-पुं० । कुण्डलवरद्वीपस्थे
देवे, सू० प्र० १६ पाहु० ।

मंडलसंकमण-मण्डलसङ्क्रमण-न० । सूर्याऽऽदीनां मण्ड-
लान्मण्डलान्तरसङ्क्रमणे, चं० प्र० ।

ता कर्हं ते मंडलाओ मंडलं संकममाणे संकममाणे सूरिए
चारं चरति आहिता ति वदेजा । तत्थ खलु इमाओ दु-
वे पडिवत्तीओ पष्साओ, तत्थगे एवमाहंसु-ता मंडलातो
मंडलं संकममाणे संकममाणे सूरिए भेदघातेणं संकामति
एगे एवमाहंसु । एगे पुण एवमाहंसु-ता मंडलातो मंडलं
संकममाणे संकममाणे सूरिए कक्षकलं णिव्वेदेइ, तत्थ जे

ते एवमाहंसु, ता मंडलातो मंडलं संकममाणे संकममाणे
सूरिए भेयघाएणं संकमइ, तेसि णं अयं दोसे, ता जेऽ-
णंतरेणं मंडलातो मंडलं संकममाणे संकममाणे सूरिए भे-
दघाएणं संकमति, एवतियं च णं अद्रं पुरतो ण गच्छति,
पुरतो अगच्छमाणे मंडलकालं परिहवेइ, तेसि णं अयं दो
से, तत्थ जे ते एवमाहंसु, ता मंडलातो मंडलं संकममाणे
सूरिए कक्षकलं णिव्वेदेति, तेसि णं अयं विसेसे-ता जेऽ-
णंतरेणं मंडलातो मंडलं संकममाणे सूरिए कक्षकलं निव्वे-
देति, एवतियं च णं अद्रं पुरतो गच्छति, पुरतो गच्छमा-
णे मंडलकालं ण परिहवेति, तेसि णं अयं विसेसे, तत्थ
जे ते एवमाहंसु-मंडलातो मंडलं संकममाणे सूरिए कक्षकलं
निव्वेदेति, एएणं णएणं णेयव्वं णो चेव णं इतरेणं णो-
तव्वं । (सूत्रम्-२२)

(ता कहमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, कथं भगवन् । मण्ड-
लात् मण्डलं सङ्क्रामन् सूर्यश्चारं चरति, चारं चरन् आख्या-
त इति वदेत् । किमुक्तं भवति ?-कथं भगवन्नेयं सूर्यश्चारं चरन्
मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् आख्यात इति । अत्र हि मण्डलान्म-
ण्डलान्तरसंक्रमणमेव वक्ष्यमन्तस्तदेव प्रधानीकृत्य वाक्य-
स्य भावार्थो भावनीयः । एवमुक्ते भगवानाह- (तत्थ खलु इत्या-
दि) तत्र मण्डलान्मण्डलान्तरसंक्रमणविषये खल्विमे द्वे
प्रतिपत्ती प्रवृत्ते । तद्यथा-तत्रैके एवमाहुः- 'ता' इति
पूर्ववत् स्वयं भावनीयं, मण्डलादपरमण्डलं संक्रामन्-संक्र-
मितुच्छिन्नं सूर्यो भेदघातेन संक्रामति, भेदो मण्डलस्य म-
ण्डलस्यापान्तरालं तत्र घातो गमनम्, एतच्च प्रागेवोक्तं, तेन
संक्रामति, किमुक्तं भवति ?-विवक्षिते मण्डले सूर्येणाऽऽपू-
रिते सति तदन्तरमपान्तरालगमनेन द्वितीयं मण्डलं संक्राम-
ति, संक्रम्य च तस्मिन्मण्डले चारं चरतीति । अत्रोपसं-
हारः-(एगे एवमाहंसु) एके पुनरेवमाहुः 'ता' इति
पूर्ववत्, मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् संकलुमिच्छन् सूर्य-
स्तदधिकृतमण्डलं प्रथमक्षणादूर्द्ध्वमारभ्य कर्णकलं निर्वेष्टयति
मुञ्चति, इयमत्र भावना-भारतपेराचतो वा सूर्यः स्वस्थान-
ने उद्गतः सन्नपरमण्डलगतं कर्णं प्रथमकोटिभागरूपं लक्ष्यी-
कृत्य शनैः शनैरधिकृतं मण्डलं तथा कथाचनपि कलया
मुञ्चन् चारं चरति, येन तस्मिन्नहोरात्रेऽतिक्रान्ते सति अ-
परान्तरमण्डलस्याऽऽदौ वर्त्तते इति, कर्णकलमिति च कि-
याविशेषणं द्रष्टव्यम् । तच्चैवं भावनीयम्-कर्णमपरमण्डल-
गतप्रथमकोटिभागरूपं लक्ष्यीकृत्याधिकृतमण्डलं प्रथमक्षणा-
दूर्द्ध्वं क्षणे क्षणे कलयाऽतिक्रान्तं यथा भवति तथा निर्वेष्ट-
यतीति, तदेवं प्रतिपत्तिद्वयमुपन्यस्य यद्वस्तुतत्त्वं तदुपदर्श-
यति-(तत्थेत्यादि) तत्र तेषां द्वयानां मध्ये ये एवमाहुः-
मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् भेदघातेन संक्रामति तेषामयम् अ-
नन्तरमुच्यमानो दोषः, तमेवाऽऽह-येन यावता कालेन अन्त-
रेण अपान्तरालेन मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् सूर्यः भेदघातेन
संक्रामतीत्युच्यते, एतावतीमक्षां पुरतो द्वितीये मण्डले न
गच्छति । किमुक्तं भवति ?-मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् या-
वता कालेनापान्तरालं गच्छति, तावत्कालानन्तरं परि-

अमितुमिष्टे द्वितीयमण्डलसत्काहोरात्रमध्यात् जुह्वति, ततो द्वितीये मण्डले परिभ्रमन् पर्यन्ते तावन्तं कालं न परिभ्रमेत्, तद्वताहोरात्रस्य परिपूर्णभूतत्वात्, एवमपि को दोष इत्याह-पुरतो द्वितीयमण्डलपर्यन्ते अगच्छन् मण्डलकालं परिभवति, यावता कालेन मण्डलं परिपूर्णं परिभ्रम्यते, तस्य हानिरुपजायते, तथा च सति सकलजगद्विदितप्रतिनियतदिवसरात्रिपरिमाणव्याघातप्रसङ्गः । [तेषां णमयं दोषे त्ति] तेषामयं दोषः (तत्थ इत्यादि) तत्र ये ते वादिन एवमाहुः-मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् सूर्योऽधिकृतमण्डलं कर्णकलं निर्वेष्टयति मुञ्चति तेषामयं विशेषो गुणस्तमेवाऽऽह-(जेयेत्यादि) येन यावता कालेनापान्तरालेन मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् सूर्यः कर्णकलमधिकृतं मण्डलं निर्वेष्टयति, एतावतीमद्धां पुरतोऽपि द्वितीयमण्डलपर्यन्तेऽपि गच्छति । इयमत्र भावना-अधिकृतं मण्डलं किल कर्णकलं निर्वेष्टितमतोऽपान्तरालगमनकालोऽधिकृतमण्डलसत्क एवाऽहोरात्रेऽन्तर्भूतस्तथा च सति द्वितीये मण्डले संक्रान्तः सन् तद्वतकालस्य मनागप्यहीनत्वात् यावता कालेनाऽपान्तरालं गम्यते तावता कालेन पुरतो गच्छति, ततः किमित्याह-पुरतो गच्छन् मण्डलकालं न परिभवति, यावता कालेन प्रसिद्धेन तत् मण्डलं परिसमाप्यते तावता कालेन तन्मण्डलं परिपूर्णं समापयति, न पुनर्मनागपि मण्डलकालपरिह्राणस्ततो न काश्चित्सकलजगत्प्रसिद्धप्रतिनियतदिवसरात्रिपरिमाणव्याघातप्रसङ्गः, एष तेषामेववादिनां विशेषो गुणः, तत इदमेव मतं समीचीनं नेतरदित्यावेदयन्नाह-(तत्थेत्यादि) तत्र ये ते वादिन एवमाहुः-मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् सूर्योऽधिकृतं मण्डलं कर्णकलं निर्वेष्टयति, एतेन नयेनाभिप्रायेणामस्मन्मतेऽपि मण्डलान्मण्डलान्तरसंक्रमणं ज्ञातव्यं, न चैवम् इतरेण नयेन, तत्र दोषस्योक्तत्वात् । च० प्र० २ पाहु० २ पाहु० पाहु० । सू० प्र० ।

मंडलसंठिह-मण्डलसंस्थिति-त्रि० मण्डलसंस्थाने, सू० प्र० ।

ता कहं ते मंडलसंठिती आहिता ति वदेज्जा । तत्थ खलु इमातो अट्टपडिवत्तीओ पणत्ताओ, तत्थेगे एवमाहंसु-ता सव्वा वि मंडलवता समचउरससंठाणसंठिता पणत्ता, एगे एवमाहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि णं मंडलवता विसमचउरससंठाणसंठिता पणत्ता, एगे एवमाहंसु २, एगे पुण एवमाहंसु-सव्वा वि णं मंडलवता समचउकोणसंठिता पणत्ता, एगे एवमाहंसु ३, एगे पुण एवमाहंसु-सव्वाऽवि मंडलवता विसमचउकोणसंठिया पणत्ता, एगे एवमाहंसु ४, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि मंडलवता समचक्कवालसंठिया पणत्ता, एगे एवमाहंसु ५, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि मंडलवता विसमचक्कवालसंठिया पणत्ता, एगे एवमाहंसु ६, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि मंडलवता चक्कऽद्धवालसंठिया पणत्ता, एगे एवमाहंसु ७, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि मंडलवता छत्ताऽऽगारसंठिया पणत्ता, एगे एवमाहंसु ८,

तत्थ जे ते एवमाहंसु ता सव्वा वि मंडलवता छत्ताकारसंठिता पणत्ता, एतेणं णएणं णायव्वं णो चेव णं इतरेहिं, पाहुडगाहाओ भाणियव्वाओ । (सूत्र-१६)

(ता कहं ते मंडलसंठिह इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, कथं भगवन् ! 'ते' त्वया मण्डलसंस्थितिराख्याता इति भगवान् वदेत्, एवं भगवता गौतमेन प्रश्ने कृते सत्येतद्विषयपरतीर्थिकप्रतिपत्तीनां मिथ्याभावोपदर्शनार्थं प्रथमतस्तत्त्वोपदर्शयति-(तत्थ खलु इत्यादि) तत्र तस्यां मण्डलसंस्थितौ विषये खल्विमा वक्ष्यमाणस्वरूपा अष्टौ प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-तत्र तेषामष्टानां परतीर्थिकानां मध्ये एके प्रथमे तीर्थान्तरीया एवमाहुः, 'ता' इति तेषामेव तीर्थान्तरीयाणामनेकवक्त्रव्यतोपक्रमे क्रमोपदर्शनार्थः, (सव्वा वि मंडलवत्ति) मण्डलं मण्डलपरिभ्रमणमेषामस्तीति मण्डलवन्ति चन्द्राऽऽदिविमानानि तद्भावो मण्डलवत्ता, तत्राऽभेदोपचारात् यानि चन्द्राऽऽदिविमानानि तान्येव मण्डलवत्ता इत्युच्यन्ते, तथा चाऽऽह-सर्वा अपि समस्ता मण्डलवत्ता मण्डलपरिभ्रमणवन्ति चन्द्राऽऽदिविमानानि, समचतुरस्रसंस्थानसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः । अत्रोपसंहारः-(एगे एवमाहंसु) एवं सर्वाण्युपसंहारवाक्यानि भावनीयानि॥१॥ एके पुनर्द्वितीया एवमाहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ता विषमचतुरस्रसंस्थानसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥ २ ॥ तृतीया एवमाहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ताः समचतुष्कोणसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥३॥ चतुर्था आहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ता विषमचतुःकोणसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥४॥ पञ्चमा आहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ताः समचक्रवालसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥ ५ ॥ षष्ठा आहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ता विषमचक्रवालसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥६॥ सप्तमा आहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ताश्चक्रार्द्धचक्रवालसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥ ७ ॥ अष्टमाः पुनराहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ताश्चक्राऽऽकारसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः-उत्तानीकृतच्छत्राऽऽकारसंस्थिताः ॥८॥ एवमष्टावपि परप्रतिपत्तीरुपदर्श्यं प्रति स्वमतमुपदिदर्शयिपुराह-(तत्थ इत्यादि) तत्र तेषामष्टानां तीर्थान्तरीयाणां मध्ये ये एवमाहुः सर्वा अपि मण्डलवत्ताश्चक्राऽऽकारसंस्थिताः प्रज्ञप्ता इति, एतेन नयेन, नयो नाम प्रतिनियतैकवस्त्वंशविषयोऽभिप्रायविशेषो, यदाहुः समन्तभद्राऽऽदयो-'नयो ज्ञातुरभिप्रायः' इति । तत एतेन नयेन-एतेनाभिप्रायविशेषेण सर्वमपि चन्द्राऽऽदिविमानज्ञानं ज्ञातव्यं, सर्वेषामप्युत्तानीकृतकपित्थार्द्धसंस्थानसंस्थितत्वाच्च चैव नैव इतरैः शेषैर्नयैः तथावस्तुतत्त्वाभावात् (पाहुडगाहाओ भाणियव्वाओ त्ति) अत्रापि अधिकृतप्राभृतप्राभृतार्थप्रतिपादिकाः काश्चन गाथा वर्तन्ते, ततो यथासंप्रदायं भरितव्या इति । सू० प्र० १ पाहु० ७ पाहु० पाहु० ।

मंडलि (ण)-मण्डलिन्-पुं० । मण्डलं कुण्डलनमस्त्यस्य इति । सप्ते, विडाले, वटवृक्षे च । वाच० । अहीनामन्तर्गते मुकुलिसर्पभेदे, प्रज्ञा० १ पद । कौत्सगोत्रान्तर्गते गोत्रभेदे, स्था० ७ इ० ।

मंडलिअणुवजीवंत-मण्डल्यनुपजीवत्-पुं० । कारणतो मण्डल्यमोहोरि साधो, पं० व० २ द्वा० ।

मंडलिउवजीवंत-मण्डल्युपजीवत्-पुं० । मण्डलीभोक्तरि सा-
धो. "दुविहो य होरं नाह. मंडलिउवजीवओ य इयरो य ।"
पं० व० २ द्वार ।

मंडलिनकि (ग)-मण्डलिनकिन्-पुं० । मण्डल्युपजीवके,
हृ० १ उ० २ प्रक० ।

मंडलिवंध-मण्डलिवन्ध-पुं० । मण्डलमिश्रितं जेप्रम्, तत्र
धन्यो नास्मात्प्रदेशाद् गन्तव्यमित्येवंबन्धननक्षत्रं पुरुषम-
ण्डलपरिचारणलक्षणो वा मण्डलिवन्धः । दण्डनीतिभेदे,
"मण्डलिवन्धमि होह वियाओ ।" स्या० ७ टा० ।
आ० म० । आच० ।

मंडलिय-मण्डलिक-पुं० । स्वमण्डलमात्राधिपतौ, आ०
म० १ अ० । राजानश्चक्रवर्तिवासुदेवाः मण्डलिकाः,
शेपा राजानः । स्या० ३ टा० १ उ० । मण्डलिकः
सामान्यराजा अल्पार्धिकः । जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।
महाराजे, प्रज्ञ० ५ आध० द्वार । मण्डलं चक्रवालं
तदन्त्यस्य स मण्डलिकः । प्राकारवलययदवस्थिते, स्या०
३ टा० ४ उ० ।

मंडलियबंधावार-मण्डलिकस्कन्धावार-पुं० । सामान्यनृप-
तेभ्रामनिवेशे, प्रज्ञा० १ पद ।

मंडलियपव्वय-मण्डलिकपर्वत-पुं० । मण्डलं चक्रवालं
तद्विषयेषां ने मण्डलिकाः प्राकारवलययदवस्थिताः, ते
च ने पर्वताश्च मण्डलिकपर्वताः । मण्डलेन व्यवस्थितेषु
मानुषेष्वाऽऽदिषु पर्वतेषु, स० ८५ सम० ।

तओ मंडलियपव्वया पम्पता । तं जहा-माणुमुत्तरे, कुंड-
लवरे, रुयवरे । स्या० ३ टा० ४ उ० ।

मंडलिया-मण्डलिका-आ० । वाताह्याम्, उक्त० ३६ अ० ।
जी० । आच० ।

मंडलियावाय-मण्डलिकावात-पुं० । वातालीरूपे वादरवा-
युकायभेदे, आचा० १ थु० १ अ० ७ उ० । भ० । उक्त० ।
मण्डलिकावातो मण्डलिकाभिर्मूलान् आरभ्य प्रचुरतराभिः
संमिश्रो वातः । जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

मंडली-मण्डली-स्त्री० । आवलिकाविशेषे, या चिच्छिन्ना
एकान्ते भवति मण्डली साऽऽवलिका, या पुनः स्वस्थान
एव सा मण्डली । व्य० ।

अधुना मण्डलीमधिकृत्याह—

एमेव मंडलीए पि पुव्वाहियनह धम्मकहि वादी ।

अहवा पइयणम सुए, अहिज्जमाणे बहुमुतेवि ॥१०३॥

यया अघस्तादावलिकायामुक्तम्, एवमेव मण्डल्यामपि
द्रष्टव्यम् । सा मण्डली एव भवतीति चेदुच्यते-पूर्वाधीति नष्टे
उज्ज्वालयमाने, धर्मकथायां धर्मकथाशास्त्रेण, वादे वादशा-
स्त्रेषु उज्ज्वालयमानेष्वधीयमानेषु वा, अथवा-प्रकीर्णकथ्यते
अधीयमाने बहुभुतेऽपि बहुभुतविषयेऽपि मण्डली भवति ।
तत्राप्याभाव्यमावलिकायामिव; अथ कथमावलिकायामिव
मण्डल्यामपि द्रष्टव्यमिति । व्य० ४ उ० । (१०४ गा०) अस्याः
व्याख्या, 'खेत्त' शब्दे तृतीयभागे ७६७ पृष्ठे गता ।)

मंडलीवेशण-मण्डलीवेशन-न० । मण्डलीप्रवेशने, ध० ३
अधि० ।

मंडावग-मण्डापक-पुं० । मण्डनकर्त्तरि, 'मण्डाऽऽदिणा मंडं
ति जे ते मण्डापकाः ।' नि० धू० ६ उ० ।

मंडावण-मण्डापन-न० । मण्डनकरणे, आचा० २ थु० ३ धू० ।

मंडावणधार्द-मण्डापनधानी-स्त्री० । धात्रीभेदे, आचा० २
थु० ३ धू० ।

मंडिय-मण्डित-त्रि० । मण्डि-कः । भूपिते. औ० । भ० । अ-
लंकृते, आचा० २ थु० २ धू० ४ अ० । औ० । स्वनामण्याते,
चारे, उक्त० । तत्कथा चैवम्—

विश्रागयडे नयरे मंडितो नाम तुण्णातो परदव्वहरणपसत्तो
आसी, सो य द्दुट्ठगंडो मि त्ति जणे पगासैत्तो जाणुदेसेण
णिग्घमेव अइयालेवलित्तेण रायमग्गे तुण्णागस्स सिप्पमुव-
जीवति, चकमतोऽवि य दंडधरिणं पाएण किलिस्सैत्तो
कहिं वि चंकमति, रत्ति च खत्तं वणिक्कण दव्वजायं घेत्तुण
गगरसंनिहिण उज्जाणगदेसे भूमिघरं. तत्थ णिक्खिवति,
तत्थ य से भगिणी कलगा चिट्ठति, तस्स भूमिघरस्स
मज्जेकूवो, जंच सो चोरो व्वेण पलांभेउं सहायं दव्व-
वोढारं आणेतितंसा से भगिणी अगहसमीवे पुव्वणत्था-
सणे णिवेसेउं पायसोयलक्खेण पाए गिण्हकण तम्मि कूवे
पक्खिवइ, ततो सो तत्थेव विवज्जइ, एवं कालो वच्चति,
नयरं मुसंतस्स चोरग्गाहा तं ण लक्किति गिण्हउं, तओ
नयरे उवरतो जातं । तत्थ मूलदेवो राया, सो कहं राया
संभुतो ?—उज्जेणीए नयरीए सव्वगणियापढाणा देवद-
त्ता नाम गणिया, तीए सद्धिं अयलो नान वाणियदारओ
विभवसंपण्णो मूलदेवो य संवसइ, तीए मूलदेवो इट्ठो,
गणियामाऊए अयलो, सा भणति—पुत्ति ! किमेएण जू-
इकारेणं ति ?, देवदत्ताए भणति—अम्मो ! एस पण्डितो
तीए भणइ—कि एस अइ अम्महियं विण्णणं जाणति,
अयलो वादत्तरिकलापंडिओ एव, तीए भणति—चच्छ !
अयले भण—देवदत्ताए उच्छं खाइउं सइ, तीए गंतुण
भणितो, तेण विनियं—कओ खु ताई अहं देवदत्ताए पण-
नितो, तेण सगडं भेरुण उच्छुयलट्ठीण उवणोयं, ताए
भणति—किमहं हत्थिणी ?, तीए भाणयं—चच्छ मूलदेवं
मण—देवदत्ता उच्छं खाइउं अहिलसति, तीए गंतुण से
कहियं, तेण य कइ उच्छुयलट्ठीओ छुज्जेउं गंडलोतो काउं
चाउज्जायगादिसु वालियाओ काउं पेसियाओ, तीए भ-
णति—पिच्छ विण्णणं ति, सा तुण्हिक्का ठिया, मूलदेवस्स
पओसमावण्ण अयलं भणति—अहं तहा करंमि जहा मू-
लदेवं गिण्हस्सि त्ति, तेण अट्ठसयं दीणाराण तीए भाडि-
णिमित्तं दिवं, तीए गंतुं देवदत्ता भणति—अज्ज अयलो तुमे
समं वसिही, इमे दीणारा दत्ता, अवरणह्वेलाए गंतुं
भणति—अयलस्स कज्जं तुरियं जायंतेण गामं गतो त्ति, देव-
दत्ताए मूलदेवस्स पेसियं, आगतो भूलदेवो, तीए समाणं
अच्छइ, गणिया माऊए अयलो य अण्णाहितो, अन्नाओ
पविट्ठो वड्डपुरिससमग्गो वेडिउं गम्भगिहं मूलदेवो अइ-
संभमेण सयणीयस्स 'दिट्ठा णिलुक्को', तेण लक्खितो,
देवदत्ताए दासचेडोओ संभुत्ताओ अचलस्स सरीरऽऽभंगादि

घेतुं उवट्टिया, सो य तम्मि चैव सयणीए ठियनिसन्नो भणइ-इत्थ चैव सयणीए ठियं अभंगेहि, ताओ भणति-विणासिजइ सयणीयं, सो भणइ-अहं पुत्तो उकिटुतरं दाहामो, मया एवं सुविणो दिट्ठो, सयणीयऽभंगणउव्वलण-एहाणदि कायव्वं, ताहिं तथा कयं, ताहे एहाणगोळो मूलदेवो अयलेन वालेसु गहाय कट्ठितो, संलत्तो यऽणेण-चच्च मुक्कोऽसि, इयरहा ते अज्ज अहं जीवियस्स विवसांमि, जदि मया जारिसो होज्जाहि ता एवं मुच्चेज्जाहि (त्ति) अयलाऽ-भिहितो तओ मूलदेवो अवमाणितो लज्जाए निग्गओ उज्जेणीए, पत्थयणविरहितो वेत्तायडं जतो पत्थितो, एणो से पुरिसो मिलितो, मूलदेवेण पुच्छितो—कहिं जासि ?, तेण भणति—विणायतडम्मि, मूलदेवेण भणति—दोऽवि समं वच्चांमो त्ति, तेण संलत्तं-एवं भवउ त्ति, दोऽवि पट्टिया, अंतरा य अडवी, तस्स पुरिसस्स संवलं अत्थि, मूलदेवो विचिं-तेइ—एसो मम संवलेण संविभागं करेहि त्ति, इहिं सुते परे ताए आसाए वच्चति, ए से किंचि देइ, तइयदिवसे छि-एणा अडवी, मूलदेवेण पुच्छितो—अत्थि एत्थ अभासे गामो ?, तेण भणति—एस एाइदुरे पंथस्स गामो, मूलदेवेण भणितो—तुमं कत्थ वससि ?, तेण भणति—अमुगत्थ गामे, मूलदेवेण भणितो—तो खाइ अहं एयं गामं वच्चांमि, तेण से पंथो उवट्टितो, गओ तं गामं मूलदेवो, तत्थऽणेण भिक्खं हि-डंतेण कुम्मासा लद्धा, पवरणो य कालो वट्ठति, सो य गामा-तो निग्गच्छइ, साहू य मासखमणपारणएण भिक्खानिमित्तं पविसति, तेण य संवेगमावणेलं पराए भत्तीए तेहिं कुम्मा-सेहिं सो साधू पडिलाभितो, भणियं चऽणेण—‘धन्नायं खु न-राणं, कोम्मासा हुंति साहुपारणए ।’ देवयाए अहासासिहिया-ए भणति—पुत्त ! एतीए गाहाए पच्छदे जं मग्गसि तं देमि, ‘गणियं च देवदत्तं, दंतिसहस्सं च रज्जं च ॥ १ ॥’ देवया-ए भणति—अचिरेण भविस्सति त्ति, ततो गतो मूलदेवो वे-त्तायडं, तत्थ खत्तं खणंतो गट्ठितो, वज्जाए नीणिज्जइ, तत्थ पुण अपुत्तो राया मओ, आसो अहियासिओ, मूलदेवसगास-मागतो, पट्टिदायणं रज्जे अहिसित्तो राया जाओ, सो पुरिसो सहाविओ, सो अणेण भणितो—तुज्जं तरियाए आसाते आग-तो अहं, इहरहा अहं अंतराले चैव विवज्जंतो, तेण तुज्जं एस म-या गामो दत्तो, मा य मम सगासं एज्जसु त्ति, पच्छा उज्जेणीए-ण रणणा सद्धिं पीति संजोएति, दाणमाणसंपूतियं च काउं देव-दत्तं अणेण मग्गितो, तेण पच्छुवगारसंधिएण दिण्णा, मूलदेवे-ण अंतरे छूढा, ताए समं भोगे भुंजति । अत्रया अयलो पोयव-हणेण तत्थाऽऽगतो, सुक्के विज्जंते भंडे जार्ति पाए दव्वणमणा-णि ठाणाणि ताणि जाणमाणेण मूलदेवेण सो गिरहावितो, तुमे दव्वं एमियं त्ति पुरिसेहि वद्धिऊण रायसयासमुवणीतो, मूलदेवेण भणति—तुमं मम जाणसि ? । सो भणति—तुमं राया, को तुमं न जाणइ ?, तेण भणइ—अहं मूलदेवो, सक्का-रिउं विसज्जितो, एवं मूलदेवो राया जातो । ताहे सो अणं-एगराऽऽरक्खियं ठेवेति, सोऽवि न सक्को चोरं गिरिहउं, ताहे मूलदेवो सयं णीलपडं पाउणिऊण रत्तं णिग्गतो, मूलदेवो अणज्जंतो एगाए सभाए णिव्विण्णो अच्छति, जाव सो मंडि-यचोरो आगतूण भणति—को इत्थ अच्छति ?, मूलदेवेण भ-णियं—अहं कप्पडितो, तेण भणइ—पहि मण्णसं करेमि, सू-

लदेवो उट्ठितो, एगामि ईसरघरे खत्तं खयं, सुवहुं दव्वजायं णीणेऊण मूलदेवस्स उवरिं चडाविउं पट्टिया नयरवाहिरियं, जातो मूलदेवो पुरतो, चोरो आसिणा कट्ठिएणं पिट्ठो पइ, संपत्ता भूमिघरं, चोरो तं दव्वं णिहिण्णुमारद्धो, भणिया अणेण भगिणी—एयस्स पाहुणयस्स पायसोयं देहि, ताए कव-तडसन्निविट्ठे आसणे साणिवेसितो, ताए पायसोयलक्खेण पा-ओ गहिओ कूवे छूहामि त्ति, जाव अतीव सुकुमारा पाया ता-ए नायं—जहेस कोई भूयपुव्वरज्जां विहलियगो, तीए अणुकं-पा जाया, तओ ताए पायतले सन्नितो एस्सत्ति, मा मरिजि-हिसि त्ति, ततो पच्छा सो पत्तातो, ताए यो तो कतो—एट्ठो एट्ठो त्ति, सो आसि कट्ठिऊण मग्गतो लग्गो, मूलदेवो रायप्पदे अइ-सन्निकिट्ठं णाऊण चच्चरसिवंतारितो ठितो; चोरो तं, सिवालंगं एस पुरिसो त्ति काउं कंकग्गेण असिणा दुहा काऊण पडिनि-यत्तो, गतो भूमिघरं, तत्थ वसिऊण पहायाए सयणीए त-ओ निग्गतूण गतो वीहि, अंतरावणे तुण्णागत्तं करोत, रा-यणा पुरिसेहि सहावितो, तेण चितियं—जहा सो पुरिसो एणं न मारितो, अवस्सं च सो एस राया भविस्सइ त्ति, तेहिं पुरिसेहि आणितो, रायणा अचुट्ठाणेण पूइतो, आसणे णिवेसावितो, स वहुं च पियं आभासिउं संलत्तो—मम भगिणीं देहि त्ति, तेण दिन्ना, विवाहिया, रायणा भोगा य से संपदत्ता, कइसु वि दिण्णेषु गएसु रायणा मंडिओ भ-णिओ—दव्वेण कज्जं त्ति, तेण सुवहुं दव्वजायं दिरणं, रा-यणा संपूइतो, अणया पुणो मग्गितो, पुणोऽवि दिरणं, त-स्स य चोरस्स अतीव सक्कारसम्माणं पडंजति, एणए प-गारेण सव्वं दव्वं दवावितो, भगिणी से पुच्छति, ताए भण-ति—इत्थियं वित्तं, तओ पुव्वावेइयलक्खणुसारेण सव्वं दवावेऊणं मंडितो सूजाए आरोवितो । ” उत्त० पाई० ४ अ० । वाराणसीनगर्यां तिन्दुकवनस्थे स्वनामख्याते यक्षे, उत्त० १२ अ० । (तत्कथा ‘ हरिकेसीवल ’ शब्दे वक्ष्यते) स्वनामख्याते महावीरस्य पष्ठे गणधरे च । कल्प० २ अधि० ८ क्षण । स० । “ मगहाजणवए मोरियसरिणवेसे मंडिय-मोरिया दो भायरो । ” आ० बू० १ अ० । विशेष० ।

अथ पद्यगणधरवक्त्रयतां विभणिएपुराह—

ते पव्वइए सोउं, मंडिओ आगच्छइ जिणसयासं ।

वच्चांमि ए वंदामी, वंदित्ता पज्जुवासांमि ॥ १८०२ ॥

व्याख्या पूर्ववत्, नवरं मरिडको नाम पद्यो द्विजोपाध्यायः श्रीमज्जिनसकाशमागच्छतीति ॥ १८०२ ॥

ततः किमित्याह—

आमट्ठो य जिणेणं, जाइ—जरामरणविप्पमुक्केणं ।

नामेण य गोत्तेण य, सव्वणणू सव्वदरिसी णं ॥ १८०३ ॥

‘ आमट्ठो य ’ इत्यादि, व्याख्या पूर्ववत् ॥ १८०३ ॥ इति नामगोत्राभ्यामाभाष्य पृष्ठः भगवान् महावीरो वन्धमोक्षौ व्यवस्थाप्य वन्धमोक्षयोर्भावाभावसंशयं मरिडकस्य निरा-कृतवान् । विशेष० ।

तदेवं भगवता छिन्नस्तस्य संशयस्ततः किमित्याह—

छिन्नम्मि संसयम्मी, जिणेण जरामरणविप्पमुक्केण ।

सो समया पच्यद्वा, अद्दुहि महं खंडियमहि । १८६३ ।
व्याख्या पूर्ववत् । नयम् अद्दुचनुयैः शिष्यशतैः सह प्रव-
जितोऽयमिति । विशेषः । आ० म० ।

मंडियकुच्छि-मण्डितकुच्छि-न० । गजगृहे नगगद् वहिः क्री-
डाथं मण्डितकुच्छिने । उक्त० २० अ० ।

मंडियपुत्त-मण्डिकपुत्त-पुं० । मण्डिकापग्ननामधेये महावी-
रस्य पते गणधरे, म० ३ श० ६ उ० । “ धरे मंडियपुत्ते
ए अद्दुद्वाइ सनएतथाइ वाएइ । ” कल्प० ६ अवि० ८
जग । स० । आ० म० । (एतद्व्यक्त्यता ‘ यवमोक्षसिद्धि’
शब्दे पञ्चमभागे १२४० पृष्ठे गता ।)

मंडी-मण्डी-खी० । अत्रकूर, आव० ४ अ० ।

मंडीपाहुडिया-मण्डीप्राभृतिका-खी० । “ मंडीपाहुडिया सा
हुम्नि आगए अगकूमडी य । अन्नन्मि भायणम्मि, का-
उं तो देइ साहुस्त ॥ १ ॥ ” इत्युक्तज्ञे वस्तुनि, आव०
४ अ० ।

मंडु-मण्डु-पुं० । स्वनामख्याते मुनी, स्या० ७ डा० ।

मंडुक-मण्डुक-पुं० । मण्डयति यवासमयम् । मंडि-उक् ।
तैत्ति०ऽऽई ॥ ८ । २ । ६८ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण हित्वम् । प्रा०
२ पाद । भेके जलजन्तुभेदे । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । आ० म० ।
मण्डुकः शालूर इति । व्य० ७ उ० । राजगृहनगरस्थो नन्दो
मणिकारः श्रेष्ठो मृत्वा मण्डुको भूत्वा ततः सौधमकल्पस्थ-
ददुर्देवो जातस्तथा प्राताध्ययनानां त्रयोदशेऽध्ययने । प्रा० १ शु० १२
अ० । (ददुर्देवकथा ‘ ददुर ’ शब्दे पञ्चमभागे २४५१ पृष्ठे
गता)

मंडुकजइआसीविस-मण्डुकजात्याशीविप-पुं० । जात्याशी-
विपभेदे, स्या० ४ डा० ४ उ० । आ० म० । (वक्रव्यता
‘ आसीविस ’ शब्दे द्वितीयभागे ४८६ पृष्ठे गता)

मंडुकजभयण-मण्डुकाध्ययन-न० । प्राताध्ययनानां त्रयो-
दशेऽध्ययने । तत्र राजगृहनगरस्था नन्दो मणिकारः श्रेष्ठो मृ-
त्वा मण्डुको भूत्वा ददुर्देवो जात इति (प्रा० १ शु० १ अ०
प्रश्न० । स० । आव० । आ० चू० ।) उक्तम् ‘ ददुर ’ शब्दे
चतुर्थभागे २४५१ पृष्ठे)

मंडुककुड-मण्डुकप्लुति-खी० । मण्डुकवदुत्प्लुत्य गमने, आ-
व० ५ अ० । “ मंडुकगइसरिसो खलु, अहिगारो होइ सुत्त-
स्त ” मण्डुकः शालूरः स यथोत्प्लुत्य गच्छति । व्य० ७ उ० ।

मंडुककुत्त-मण्डुकप्लुत्य-पुं० । मण्डुकप्लुत्या यो जातो यो-
गः स मण्डुकप्लुत्यः । ग्रहाणां नक्षत्रयोगेन जायमाने वृषभा-
जुजाताऽऽदिपु दशसु योगेषु दशमे योगे, स तु ग्रहेण सहवे-
दितव्यः, अन्यस्य मण्डुकप्लुतिगमनासम्भवात् । उक्तं च-स-
यचन्द्रनक्षत्राणि प्रतिनियतगतीनि ग्रहास्त्वनियतगतय इति ।
स० प्र० १२ पाडु० ।

मंडुकिगासाग-मण्डुकिगाशाक-पुं० । शाकभेदे, उपा० २ अ० ।

मंडुकी-मण्डुकी-खी० । मण्डुक इव पण्यमस्त्यस्य अश् ।
गोरा० कोप । मण्डिप्रायाम्, आदित्यभक्तायाम्, द्राक्षायाम्,
प्रहस्यनायिकायाम्, माण्डुक्योपिति, वाच० । हरितवन-
स्पतिभेदे, प्रश्न० १ पद । महौषधिभेदे च । ती० ६ कल्प ।
मंडुग-मंडुक-पुं० । स्वनामख्याते आचके, म० १८ श० ७ उ० ।
(कथा ‘ मंडुग ’ शब्दे वक्ष्यते)

मंत-मन्त्र-पुं० । मन्त्रि-अश् । गुप्तभाषणे, रहसि कर्त्तव्या-
वधारणार्थमुक्ते, वाच० । “ रहसिष्यं वा मंतं मंतेति । ” आ०
चा० २ शु० १ चू० २ अ० ३ उ० । राजाऽऽदिकार्याऽऽलोचने, घ० २
अधि० । शा० । भूताऽऽदिनिग्रहकारके, (घ० २ अधि० ।) अंका-
राऽऽदिस्वाहापण्यन्ते ह्रींकाराऽऽदिवर्णविन्यासाऽत्मके शब्द-
भेदे वाच० । उक्त० १५ अ० । मन्त्राः प्रणवप्रभृतिका अ-
क्षरपञ्चतयः । पिं० । मन्त्रो देवाधिष्ठिताऽसाधनो वाऽक्षर-
रचनाविशेषः । पञ्चा० १३ विध० । शा० । प्रव० । पि० ।
व्य० । ग० । दर्श० । रा० । पाठमात्रसिद्धः पुरुषाधिष्ठानो
वा मन्त्रः । घ० ३ अधि० । “ मंतो पुण होइ पढियसिद्धो । ”
पं० भा० १ कल्प । पं० चू० । पं० घ० । नि० चू० ।

विद्यामन्त्रयोः स्वरूपं प्रतिपादयन्नाह—

इत्थी विज्ञाऽभिहिता, पुरिसो मंतो ति तविसेसो य ।

विज्ञा ससाहणा वा, साहणरहितो भवे मंतो ॥

खो विद्यां अभिहिता, पुरुषो मन्त्र इति अयं तद्विशेषः वि-
द्यामन्त्रयोर्विशेषः । इयमत्र भावना—यत्र मन्त्रदेवता खो सा
विद्या (विद्यास्वरूपम् ‘ सुयदेवता ’ शब्दे वक्ष्यते) यत्र
पुरुषो देवता स मन्त्र इति । अथवा—साधनसहिता विद्या,
साधनरहितो मन्त्रः । शावराऽऽदिमन्त्रवत् इति तद्विशेषः ।
आ० म० १ अ० । प्रणवनमःपूर्वके स्थाहान्ते तत्तन्नामरूपे
जिनाऽऽदिमन्त्रे । हा० ।

मन्त्रन्यासोऽर्हतो नाम्ना, स्वाहान्तः प्रणवाऽऽदिकः (१४)

तथाऽर्हतोऽधिष्ठितस्य नाम्ना मध्यगतेन प्रणवाऽऽदिकः
स्वाहान्तश्च मन्त्रन्यासो विधीयते, मननत्राणहेतुर्वेनास्यैव प-
रममन्त्रत्वात् । डा० ५ हा० ।

यदाह—

मन्त्रन्यासश्च तथा, प्रणवनमःपूर्वकं च तन्नाम ।

मन्त्रः परमो ज्ञेयो, मननत्राणे ह्यतो नियमात् ॥ ११ ॥

मन्त्रन्यासश्च तथा जिनचिन्त्रे कारयितव्यतयाऽभिप्रेते
मन्त्रस्य न्यासो विधेयः, कः पुनः स्वरूपेण मन्त्र इत्या-
ह—प्रणवनमःपूर्वकं च तन्नाम । मन्त्रः परमो ज्ञेयः, प्रणवः
अंकारो नमःशब्दश्च तौ, पूर्वावादी यस्य तत्प्रणवनम-पू-
र्वकं, तस्य विवक्षितस्य ऋषिभाऽऽदेर्नाम तन्नाममन्त्रः परमः
प्रधानो ज्ञेयो वेदितव्यः । किमित्याह—मननत्राणे ह्यतो नि-
यमात् । हिर्यसादतः प्रणवनम-पूर्वकाभासः सकाशात् ज्ञा-
नरक्षणे नियमाद् भवत इति कृत्वा मन्त्र उच्यते, तन्नामै-
वेति ॥ ११ ॥ पो० ७ विव० । घ० । “ वाउकुमाराइए
आहवणं णियणिएहि मंतोह । ” तिजानेजै—स्वकीयस्वकीयैः
मन्त्रैः प्रणवनमःपूर्वकस्वाहान्ततन्नामरूपैः । पञ्चा० २
विव० । खीणां चतुष्पष्टिकलाऽन्तर्गते कलाभेदे, कल्प० १
अधि० ७ क्षण । प्रश्न० । औ० । जीयोऽरणाहडाऽऽ

दिमन्त्रशास्त्राऽऽत्मके पापश्रुतभेदे, स्था० ६ ठा० । “ एगे मं-
ते आहिज्जन्ति, पाणभूयविहेडिणो । ” एके केचन पापोदया-
न्मन्त्रानाभिचारकानाथर्वणानिति । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।
आचा० ।

मंतजंभग-मन्त्रजृम्भक-पुं० । जृम्भकदेवभेदे, म० १४ श०
८ उ० ।

मंतण-मन्त्रण-न० । गुप्तभाषणे, विचारणे च । आचा० २ श्रु०
१ सू० २ अ० ३ उ० ।

मंतस्यास-मन्त्रन्यास-पुं० । मन्त्राणामङ्गेषु न्यासे, घ० २
अधि० ।

मंतदोस-मन्त्रदोष-पुं० । उत्पादनादोषभेदे, यदा कर्मणं
मोहनं यन्त्रं मन्त्रं साधयित्वा कृत्वा दत्त्वा आहाराऽऽदि-
कं शृङ्गाति तदा मन्त्रदोषस्त्वयोदशः । उक्त० २४ अ० ।

मंतपय-मन्त्रपद-न० । विद्याप्रमार्जनविधौ, राजाऽऽदिगुप्त-
भाषणे, “ एणिवहे मंतपय गोयं । ” न राजाऽऽदिना सा-
द्धं जन्तुजीवितोपमर्दकं मन्त्रं कुर्व्यात् । सूत्र० १ श्रु०
१४ अ० ।

मंतपिंड-मन्त्रपिण्ड-पुं० । मन्त्रेणावाप्तः पिण्डो मन्त्रपिण्डः ।
उत्पादनादोषभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । घ० ।
पञ्चा० । जीत० । पिं० । (उदाहरणाऽऽदि मन्त्रपिण्डभोजने
प्रायश्चित्तं च ‘ विज्जामंतपिंड ’ शब्दे वक्ष्यते)

संप्रति मन्त्रविषये मुरुण्डराजोपलक्षितपादलिप्तोदा-
हरणमाह—

जह जह पणसिणी जा-गुगम्मि पालित्तओ भमाडेइ ।
तह तह सीसे त्रियणा, पणस्सइ मुरुंडरायस्स ॥४६८॥

प्रतिष्ठानपुरे मुरुण्डो नाम राजा, पादलिप्ता नाम सू-
यः, अन्यदा च मुरुण्डराजस्य वभूवातिशयेन शिरोवेद-
ना, न केनाऽपि विद्यामन्त्राऽऽदिभिरुपशमयितुं शक्यते,
तत आकारिता राज्ञा पादलिप्ताः सूयः, कृतास्तेषामा-
गतानां मृद्वती प्रतिपत्तिः, कथितं चाऽऽकारणकारणं शि-
रोवेदनायाः, ततो यथा लोको न जानीते तथा मन्त्रं ध्या-
यद्भिः प्रावरणमध्ये निजदक्षिणजातुशिरसि पार्श्वतो नि-
जदक्षिणहस्तप्रदेशिनी यथा यथा भ्राम्यते तथा तथा राज्ञः
शिरोवेदना अपगच्छति, ततः क्रमेणापगता सकलाऽपि
शिरोवेदना, जातोऽतिशयेन सूरीणामुपासकः, ततो विपुलं
भक्तपानाऽऽदिकं तेभ्यो दत्तवान् ।

अत्र दोषानाह—

पडिमंतथंभणार्ह, सो वा अओ व से करिज्जाहि ।
प्रावाजीवियमार्ह, कम्मणगारी भवे वीयं ॥ ४६९ ॥

इह कथानके न कोऽपि दोषो जातः, पादलिप्तसूरीणां
मुरुण्डराजे प्रत्युपकारित्वात्, केवलं प्रागुक्तविद्याकथानक
इव मन्त्रेऽपि प्रयुज्यमाने सम्भाव्यन्ते दोषाः ततस्त्वदुप-
देशेन क्रियते, तत्रैव गाथा प्रागिव व्याख्येया, नवरं
‘ भवे वीयं ति ’ पुष्टमालम्बनमाधेकृत्य द्वितीयम्-अपवा-

दपदं भवेत्, सङ्घाऽऽदिप्रयोजने मन्त्रोऽपि प्रयोक्तव्य इति
भावार्थः । पिं० ।

मंतपहाण-मन्त्रप्रधान-पुं० । मन्त्रेण प्रधानः उत्तमः, मन्त्रो वा
प्रधानमुत्तमं यस्य सः । मन्त्रेणोत्तमे, उत्तममन्त्रोपेतं च । रा० ।
मन्त्राश्च हरिणेगमेत्यादिमन्त्राः । औ० ।

मंतवाय-मन्त्रवाद-पुं० । हान्यस्तिकलाऽन्तर्गते कलाभेदे,
कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

मंतराय-मन्त्रराज-पुं० । प्रधाने मन्त्रे, पो० ८ विव० ।

मंतसत्य-मन्त्रशास्त्र-न० । जीवोद्धरणगारुडाऽऽदिके पापश्रु-
तभेदे, स्था० ६ ठा० । सूत्र० ।

मंतसाला-मन्त्रशाला-स्त्री० । मन्त्रगृहे, नि० सू० ८ उ० ।

मंतसिद्ध-मन्त्रसिद्ध-पुं० । सिद्धभेदे, आ० सू० १ अ० ।

साम्प्रतं मन्त्रसिद्धं सनिदर्शनमुपदर्शयति—

साहीणसव्वमंतो, बहुमंतो, वा पहाणमंतो वा ।

नेओ स मंतसिद्धो, खंमाऽऽगरिसो व सातिसओ ॥

स्वार्थान्तर्वमन्त्रो बहुमन्त्रो वा प्रधानैकमन्त्रो वा ज्ञेयः स
मन्त्रसिद्धः, क इव स्तम्भाऽऽकर्ष इव सातिशयः । एष गा-
थाऽन्तरार्थः । आ० म० १ अ० ।

लक्ष्मीपुरं पुरं तस्मिन्, श्रीविलासो नराधिपः ।

शञ्चाऽऽदिविषयाऽऽसक्तः, सततं विललास यः ॥ १ ॥

दृष्टा तेनान्यदा साध्वी, रूपातिशयशालिनी ।

नागञ्जन्त्यत्र रम्भाऽऽद्या, यद्वावयजिता इव ॥ २ ॥

तद्रूपदर्शनाऽऽक्षित-श्चित्तेषान्त-पुरे स ताम् ।

तदैव मिलितः सङ्घः, शासितुं तं महीपतिम् ॥ ३ ॥

राज्ञः सौधान्तरे तस्य, महास्तम्भशतोद्धतः ।

सुधर्मायाः प्रतिच्छन्दो, मण्डपः सौधमण्डनम् ॥ ४ ॥

साधुश्चैको मन्त्रसिद्धः, सङ्घमध्येऽस्ति शक्तिमान् ।

आचकर्ष स तौस्तम्भान्, मन्त्रशक्त्या समण्डपान् ॥ ५ ॥

उत्पेतुर्व्योम्नि सर्वे ते, स्तम्भाः सौधगतास्ततः ।

गन्तुकामा इव तदा, जायन्ते स्म चलाचलाः ॥ ६ ॥

कान्दिशोकस्तदा राजा, समागत्य कृताञ्जलिः ।

साध्वीं तामर्पयामास, सङ्घं चाक्षमयन् मुहुः ॥ ७ ॥ आ०
क० १ अ० ।

मंतसोय-मन्त्रशौच-न० । विद्याशौऽऽचात्मके शौचभेदे, स्था०
५ ठा० ३ उ० ।

मंताइविहाण-मन्त्राऽऽदिविधान-न० । मन्त्राऽऽदीनां-मन्त्र-
विद्याप्रभृतीनां प्रतिवक्षस्वरूपाणां विधानं-साधनविधिः । म-
न्त्राऽऽदिसाधनविधौ, पञ्चा० ३ विव० ।

मंताइसरण-मन्त्राऽऽदिसरण-न० । मन्त्रविद्याऽऽदिविधाने,
पञ्चा० ४ विव० ।

मंताउं-मन्त्रा-अन्त्य० । अवधार्येत्यर्थः, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

मंताजोग-मन्त्रयोग-पुं० । मन्त्राणां योगो व्यापारो मन्त्रयोगः । मन्त्रव्यापारः, मन्त्रश्च योगश्च तथाविधद्रव्यसंयोगो मन्त्रयोगः । मन्त्रसहितं द्रव्यसंयोगे च । “ मंताजोगं काउं ।” ग० २ अधि० ।

मंतागुञ्जोग-मन्त्रानुयोग-पुं० । चेटकाऽऽदिमन्त्रसाधनाभिधायकं पापशान्ते, स० २६ सम० ।

मंताहिराज-मन्त्राधिराज-पुं० । हिमाचलस्थे जायापाभ्यं, हिमाचले जायापाभ्यं मन्त्राधिराजः श्रीस्फुल्लिङ्गः । ती० ४३ कल्प ।

मंति (गु)-मन्त्रिण-पुं० । मन्त्रयते णिनिः । राज्याधिष्ठायके अमात्ये, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । आ० म० । औ० । २।० । “ अप्रवृत्तिगतं भूपं, वृद्धो वृत्त्या स्तुवन्ति ये । लक्ष्मीहर्तिहृतापायाः, शत्रवस्ते न मन्त्रिणः ॥१॥ ” सह० १ अधि० १ प्रला० ।

मंतिपरिसा-मन्त्रिपरिषद्-स्त्री० । रामो राहस्यिकायां पर्यदि, वृ० १ उ० १ प्रक० । (‘परिसा’ शब्दे पञ्चमभागे ६५१ पृष्ठे विवृतिः)

मंतिर-मान्त्रिक-पुं० । मन्त्रज्ञातरि, उक्त० १ अ० ।

मंतु-मन्तु-पुं० । मन-कु-तुद च । अपराधे, मनुष्ये, प्रजापतौ, वाच० । क्रोधे च । “ किं पुण मंतुप्पहरणेषु । ” मंतुप्पहरणा कोहप्पहरणा ऋण्यः । नि० वृ० २ उ० ।

मंथ-मन्थ-पुं० । मन्थ-करणे घञ् । द्रव्यतो दधिमन्थनदण्डे, भावतः कौकुचिकाऽऽदिके कल्पपरिमन्थौ, स्था० । इह च मन्थो द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । यत आह-“ दध्मि मंथवो खलु, तेणा मंथिज्जप जहा दहियं । दध्मिज्जो खलु कप्पो, मंथिज्जह कुङ्कयाईदि ॥१॥ ” स्था० ६ डा० । मन्थ इव मन्थः, केवलाना समुद्रातसमये दक्षिणोत्तरदिग्द्वयप्रसारणात् लोकान्तप्रापिणि, मन्थवन् क्रियमाणे जीवप्रदेशसङ्घाते च । स्था० ६ डा० । आ० म० । सकुम्भिः स्नानिपाऽभ्यर्क्तः, शीतवारिपरिस्फुतेः । नात्यच्छो नातिसान्द्रश्च, मन्थ इत्यभिधीयते ॥१॥ ” इत्युक्ते पेयभेदे, सूर्ये, अर्कवृत्ते, नेत्रमले, किरणे च । भावे घञ् । आलोडनाऽऽदौ, वाच० ।

मंथणिया-मन्थनिका-स्त्री० । लघुमन्थनदण्डं, सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० ।

मंथर-मन्थर-न० । मन्थ-करच् । कोपे, फले, वाधे, मन्थानदण्डे च । पुं० । वक्त्रे, नीचे, जडे, मन्दे, वाच० । ‘विलंबते’ विलम्बितो दीर्घकालभावी । पञ्चा० ६ विव० । कै-कैय्या दास्याम्, स्त्री० । वाच० ।

मंथु-मन्थु-पुं । चूर्णे, आचा० २ शु० १ चू० १ अ० ८ उ० । चट्टाऽऽदिचूर्णे, दश० ५ अ० १ उ० । प्रश्न० । उक्त० । आचा० । दध्नः सम्बन्धिन्यवयवविशेषे, तद्रूपे विकृतिभेदे च । दध्नः सम्बन्धी यो मंथुः इति नाम्ना प्रसिद्धोऽवयवः स विकृतिरिति । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

मंथुजाय-मन्थुजात-न० । चूर्णभात्रे, “ से जं पुण मंथुजायं जासेज्जा । तं जहा—उंवरमंथुं वा, शङ्गोदमंथुं वा, पिलाङ्गुमं-”

थुं वा आसोत्थमंथुं वा अण्णयरं वा तहप्पगारं मंथुजायं ।” आचा० २ शु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

मंद-मन्द-त्रि० । मदि-अच् । जडे, मूर्खे, सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० । रा० । “ तत्थ मंदा विसीयंति । ” सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० । उक्त० । अहो, सद्बुद्धिरहिते, मन्दः सदसद्विवेकाऽपटुः । सूत्र० १ शु० १ अ० २ उ० । दश० । आचा० । ग० । मन्दा ज्ञानाऽऽवरणीयेनावष्ट्या इति । सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० । अलसे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । पा० । अशक्ते, सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० । अल्पसत्त्वे, सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० । “ मन्दा जडा लघुप्रकृतयः । ” सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० । अल्पे, उक्त० १ अ० । प० व० । मृदौ, अभागे, रोगिणि, स्वतन्त्रे, खले, वाच० । मन्द इव मन्दः । मिथ्यात्वमहारोगप्रस्ते च । उक्त० ८ अ० ।

सो खलु सोचो मंदो, मंदो पुण दव्वभावेणं । (वृ०) ।

अथ मन्द इति कोऽर्थः ? इत्याह-मन्दः पुनर्द्रव्यभावेन द्रव्यतो भावतश्च मन्दो भवतीत्यर्थः ।

एकेकं पुण उवचएँ, अवचयमि भावे उ अवचए पगतं ।

तलिना वुड्डी सेड्डा, उमयमओ केह इच्छंति ॥ ७०६ ॥

द्रव्यमन्दो, भावमन्दश्च । एकैकः पुनर्द्रव्या-उपचये, अपचये च । अत्रोपचयद्रव्यमन्दो नाम-यः परिस्थूरतरशरीरतया गमनाऽऽदिव्यापारं कर्तुं न शक्नोति, अपचयद्रव्यमन्दस्तु यः कृशशरीरतया कमपि प्रयासं न कर्तुमाचष्टे, उपचयभावमन्दः पुनर्यो बुद्धेरुपचयेन यतस्ततः कर्तुं नोत्सहते । अपचयभावमन्दस्तु यो निजसहजबुद्धेरभावेनान्यदीयाया बुद्धेरनुपजीवनेन हितप्रवृत्तिनिवृत्तिं न कर्तुमीशः स बुद्धेरुपचयेन भावतो मन्दत्वादपचयभावमन्दः । अत्र चाऽनेनैव भावतोऽपचयमन्देन प्रकृतं, शेपास्तु शिष्यमतिविकाराशयं प्रकृतिताः । अथवा-तलिना-सूत्रमा-कुशाग्रीया बुद्धिः श्रेष्ठा नतः सा सूत्रमन्तुव्यूतपटीवदन्तःसारवत्त्वेनोपचिनेति कृत्या यः कुशाग्रीयमतिः स उपचयभावमन्दः, यस्तु परिस्थूरमतिः स बुद्धेः स्थूलसूत्रतया स्थूलशाटिकाया इव अन्तर्निःसारतालक्षणमपचयमधिकृत्यापचयभावमन्दः । इत्यतः केचिदाचार्या उभयमपचयमन्दमिच्छन्ति । प्रथमव्याख्यानोपेत्या निबुद्धकं, द्वितीयव्याख्यानपक्षे तु परिस्थूरबुद्धिकमपचयभावमन्दमत्र प्रस्तावे गृह्णन्तीति भावः । वृ० १ उ० १ प्रक० । तृतीयायां दशायाम्, स्त्री० । स्था० । उक्तं च-“ तदयं च दसं पत्तो, आणुपुव्वीएँ जो नरो । समत्थो भुजिउं भोगे, जह से अत्थि घरे धुवे ॥ १॥ ” इति भोगोपाजने तु मन्द इति भावना । स्था० १० डा० ।

मान्ध-न० । मन्दस्य भावः व्यञ्ज । रोगे, मन्दतायां च । सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० ।

मंदकुमारय-मन्दकुमारक-पुं० । उत्तानशये बालकं, प्रज्ञा० । उत्तानशयायां बालिकायाम्, स्त्री० । “ मंदकुमारए वा मंदकुमारिया वा । ” मन्दकुमारक उत्ताशयो बालको, मन्दकुमारिका उत्तानशया बालिका । प्रज्ञा० ११ पद ।

मंदकव-मन्दाक्ष-न० । मन्द-संकुचितमक्षि यस्मात् अक्ष ।
लज्जायाम्, वाच० । वृ० ४ उ० ।
मंदग-मन्दक-न० । गेयभेदे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।
मंदगह-मन्दगति-स्त्री० । मन्दगमने, मन्दगमनोपेते, त्रि० ।
सू० प्र० १ पाहु० १ पाहु० पाहु० ।
मंदगिकठिय-मन्दाग्निकथित-त्रि० । मन्दमग्निना क्वथि-
ते, अत्यग्निना क्वथितं हि चिरसं विगन्धाऽऽदि च भवतीति
मन्दाग्निकथितं गन्धेन विशिष्यते । विशेष० ।
मंदधम्म-मन्दधर्म-पुं० । धर्मे मन्दो मन्दधर्मः । राजदन्ता-
ऽऽदिदर्शनात् धर्मशब्दस्य परनिपातः । संयमशिक्षिते, व्य०
३ उ० । आ० च० । (' दुर्वलचरिय ' शब्दे चतुर्थभागे
२५६३ पृष्ठे एव उदाहृतः)
मंदधी-मन्दधी-पुं० । स्त्री० । मन्दबुद्धौ, षो० ६ विव० ।
मंदपरिणाम-मन्दपरिणाम-पुं० । मन्दः परिणामः परिणति-
र्यस्य । ईपलक्ष्यमाणस्वरूपे, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।
मंदपुष्प-मन्दपुष्प-त्रि० । न्यूनभाग्ये, आ० म० १ अ० । प्र-
श्न० । उत्त० ।
मंदबुद्धि-मन्दबुद्धि-पुं० । सद्बुद्धिविकले, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
पञ्चा० । आ० म० । अल्पमतौ, पं० व० १ द्वार । मन्दबुद्धि-
श्च मिथ्यात्वोदयात् । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
मंदभग-मन्दभाग्य-वि० । न्यूनभाग्ये, आव० ४ अ० । उ-
त्त० ।
मंदमह-मन्दमति-त्रि० । अल्पमतौ, सूत्र० । " ये मय्यवज्ञां
व्यधुरिद्धवोधा, जानन्ति ते किञ्चन तानपास्य । मत्तोऽपि
यो मन्दमतिस्तथाऽर्थी, तस्योपकाराय ममैव यत्नः ॥३॥ इहा-
पसदसंसारान्तर्गतानां सुमताऽवाप्याऽतिदुर्लभं मनुजत्वं
सुकुलोत्पत्तिसमप्रेन्द्रियसमाध्याद्युपेतानां हृद्दर्शनमशेषकर्मो-
च्छ्रित्ये यतितव्यम्, कर्मोच्छेदश्च सम्यग्विवेकसव्यपेक्षोऽ
सावप्याप्तोपदेशमन्तरेण न भवति, आसश्चाऽऽत्यन्तिकाहो-
षक्षयात्, स चार्हन्नेव, अतस्तत्प्रणीताऽऽगमपरिज्ञाने यत्नो
विधेयः, आगमश्च द्वादशाङ्गाऽऽदिरूपः, सोऽप्यार्यरक्षितमिश्रै-
रैदंयुगीनपुरुषानुग्रहबुद्ध्या चरणकरणद्रव्यधर्मकथागणिता-
नुयोगभेदाच्चतुर्धा व्यवस्थापितः, तत्राऽऽचाराङ्गं चरणक-
रणप्राधान्येन व्याख्यातम् ; अधुनाऽऽवसराऽऽयातं द्रव्यप्रा-
धान्येन सूत्रकृताऽऽख्यं द्वितीयमङ्गं व्याख्यातुमारभ्यते इति ।
ननु चार्थस्य शासनाच्छास्त्रमिदं, शास्त्रस्य चाशेषप्रत्यूहोपशा-
न्यर्थमादिमङ्गलं तथा स्थिरपरिचयार्थं मध्यमङ्गलं शिष्याप्र-
शिष्याविच्छेदार्थं चान्त्यमङ्गलमुपादेयं तच्चेह नोपलभ्यते । स-
त्यमेतत्, मङ्गलं हीष्टदेवतानमस्काराऽऽदिरूपम्, अस्य च प्र-
येता सर्वज्ञः, तस्य चापरनमस्कार्याभावाद् मङ्गलकरणे प्रयो-
जनाभावाच्च न मङ्गलाभिधानम्, गणधराणामपि तीर्थरुद्रकृ-
तुवादित्वान्मङ्गलाकरणम्, अस्मदाद्यपेक्षया तु सर्वमेव शा-
स्त्रं मङ्गलम् ।
अथवा-निर्युक्तिकार एवात्र भावमङ्गलमभिधानुकाम आह-
तित्थयरे य जिह्वरे, सुतकरे गणहरे य गामेऊणं ।
सूयगडस्स भगवओ, णिज्जुत्ति किंचइस्सामि ॥ १ ॥

गाथापूर्वाद्धिनेह भावमङ्गलमभिहितं, पश्चाद्धेन तु पेक्षा-
पूर्वकारिप्रवृत्त्यर्थं प्रयोजनाऽऽदित्रयमिति । तदुक्तम्—" उ-
क्तायै ज्ञातसम्बन्धं, श्रोतुं श्रोता प्रवर्त्तते । शास्त्राऽऽ-
दौ तेन वक्तव्यः, सम्बन्धः स प्रयोजनः ॥ १ ॥ " तत्र सूत्र-
कृतस्येत्याभिधेयपदम्, निर्युक्तिं कीर्त्तयिष्ये इति प्रयोजन-
पदम्, प्रयोजनप्रयोजनं तु मोक्षावाप्तिः । सम्बन्धस्तु प्रयो-
जनपदानुमेय इति पृथक् नोक्तः । तदुक्तम्—" शास्त्रं प्रयोजनं
चेति, संबन्धस्याऽऽश्रयाबुभौ । तदुक्त्यन्तर्गतस्तस्माद्भि-
न्नो नोक्तः प्रयोजनात् ॥ १ ॥ " इति समुदायार्थः । अ-
धुनाऽवयवार्थः कथ्यते—तत्र तीर्थं द्रव्यभावभेदाद्
द्विधा, तत्रापि द्रव्यतीर्थं नद्यादेः समुत्तरणमार्गः,
भावतीर्थं तु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि, संसारार्णवाद्मुक्ता-
रकत्वात्, तदाधारो वा, सङ्घः प्रथमगणधरो वा, त-
त्करणशीलास्तीर्थङ्करास्तान् नत्वेति क्रिया । तत्राऽन्येषामपि
तीर्थकरणत्वसम्भवे तद्रव्यवच्छेदार्थमाह—जिनवरानिते रा-
गद्वेषमोहजितो जिनाः, एवम्भूताश्च सामान्यकेवलिनोऽपि
भवन्ति, तद्रव्यवच्छेदार्थमाह—चराः प्रधानाश्चतुस्त्रिंशद्-
तिशयसमन्वितत्वेन, तान्नत्वेति, एतेषां च नमस्कारकर-
णमागमार्थोपदेष्टृत्वेनोपकारित्वात्, विशिष्टविशेषणोपादानं
च शास्त्रस्य गौरवाऽऽधानार्थं, शास्तुः प्राधान्येन हि शा-
स्त्रस्यापि प्राधान्यं भवतीति भावः । अर्थास्य सूचनात्सूत्रं
तत्करणशीलाः सूत्रकारास्ते च स्वयंबुद्धाऽऽदयोऽपि भव-
न्तीत्यत आह—गणधराः, तांश्च नत्वेति, सामान्याऽऽचार्याणां
गणधरत्वेऽपि तीर्थकरणमस्कारानन्तरोपादानाद्वातमाऽऽद्य
एवैव विवक्षिताः । प्रथमश्चकारः सिद्धाऽऽद्युपलक्षणार्थः, द्वि-
तीयः समुच्चितौ । क्त्वाप्रत्ययस्य क्रियान्तरसव्यपेक्षत्वात्ता-
माह—स्वपरसमयसूचनं कृतमनेनेति सूत्रकृतस्तस्य, म-
हार्थवत्त्वाद्गणवांस्तस्य, अनेन च सर्वज्ञप्रणीतत्वमावेदि-
तं भवति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

मंदमण-मन्दमनस्-त्रि० । मन्दं मन्दस्येव वा मनो यस्य सः
नात्यन्तधीरो मन्दमनः । भीरौ, हस्तिभेदे, पुरुषभेदे च । पुं० ।
स्था० ४ ठा० २ उ० ।

मंदया-मन्दता-स्त्री० । मन्दस्य भावः तत् । कायजडता-
याम्, अलसतायाम्, पा० ।

मंदर-मन्दर-पुं० । मेरौ, नि० च० १ उ० । प्रज्ञा० । ति० ।
स० । नि० । प्रश्न० । जं० । रा० । " दो मंदरा । " स्था० २
ठा० ३ उ० । मेरौ, जं० ।

सम्प्रति महाविदेहवर्षस्य पूर्वापरविभागकारिणं मेरुं पृ-
च्छन्नाह—

कहि णं मंते ! जंबुदीवे दीवे महाविदेहे वासे मं-
दरे णामं पव्वए पसुत्ते ? । गोयमा ! उत्तरकुराए द-
क्खिण्णेणं देवकुराए उत्तरेणं पुव्वविदेहस्स वासस्स
पच्चच्छिमेणं अवरविदेहस्स वासस्स पुरच्छिमेणं जंबु-
दीवस्स दीवस्स बहुमज्जदेसभाए एत्थ णं जंबुदीवे दीवे
मंदरे णामं पव्वए पसुत्ते ।

(कहि णमित्वादि) प्रश्नः प्राग्वत् । उत्तरसूत्रे गौ-

नम ! उत्तरकुन्तुणां दक्षिणस्यां देवकुन्तुणामुत्तरस्यां पूर्व-
चिदेतस्य वर्षस्य पश्चिमायां पश्चिममहाविदेहस्य वर्षस्य
पूर्वस्यां जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य बहुमध्यदेशभागे अत्रान्तरे
जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरो नाम पर्वतः प्रसन्नः ।

ऊर्ध्वमुच्चत्वम्—

नववनिर्जोअणसहस्राई उट्टं उच्चतेणं एणं जोअण-
सहस्रं उच्चहेणं ।

नवनवनियोजनसहस्राणि ऊर्ध्वोच्चत्वेन एकं योजनसह-
स्रमुद्धेयेन सर्वाप्रेष पूर्णं लक्षमित्यर्थः, चत्वारिंशत्पञ्चास-
त्कानि चत्वारिंशद्योजनानि त्वधिकानि, उच्चयचतुर्थांशो
भूम्यवगाहस्तु मेरुवर्जपर्वतेषु क्षेत्रे इति ।

उद्धेयविष्कम्भौ—

मूले दसजोअणसहस्राई णवइं च जोअणई दस
य एगारसभाए जोअणसस विक्खंभेणं धरणिअले
दसजोअणसहस्राई विक्खंभेणं तयणंतरं च णं मायाए
मायाए परिहायमाणे परिहायमाणे उवरितले एणं जोअण-
सहस्रं विक्खंभेणं ।

मूले—कन्दे दश योजनसहस्राणि नवतिं च योजनानि दश
चैकादश भागान् योजनस्य विष्कम्भेन १००६० अंशाः १०,
एकादशरूपेण छेदेन क्रमादपवयमानां विष्कम्भोऽसौ धर-
णीतले समे भागे दशयोजनसहस्राणि विष्कम्भेन मूल-
तो योजनसहस्रमुद्ध्वगमने मूलगतानि नवतियोज-
नानि दश च एकादश भागा योजनस्य तुमुट्टरि-
त्यर्थः, तदनन्तरं मात्रया मात्रया ऊर्ध्वगमने उच्चत्वस्य यो
जनैकादशांशवृद्ध्या विष्कम्भस्य योजनैकादशांशहानिस्तयो-
क्तत्वेकादशयोजनवृद्ध्या विष्कम्भैकयोजनहानिः, एवमेका-
दशयोजनशतवृद्ध्या योजनशतहानिः, तथा एकादशयोजनस-
हस्रवृद्ध्या योजनसहस्रहानिरित्येवंरूपेण परिमाणेन परिही-
यमाणः परिहीयमाणः उपरितले शिरोभागे यत्र वृत्ति-
काया उद्धवस्तत्र एकं योजनसहस्रं विष्कम्भेण, समभूतल-
तो नवनवतियोजनसहस्राण्युद्ध्वगमने पृथुत्वगतनवयो-
जनसहस्राणि तुमुट्टरित्यर्थः ।

अथास्य परिधिः—

मूले एकतीसं जोअणसहस्राई णव य दसुत्तरे जोअण-
सए तिणिअ एगारसभाए जोअणसस परिकेवेणं ध-
रणिअले एकतीसं जोअणसहस्राई छच्च तेवीसे जोअण-
सए परिकेवेणं उवरितले तिणि जोअणसहस्राई
एणं च वावट्टं जोअणसयं किंचिविसेसाहिअं परिकेवेणं
मूले वित्थिएणे मज्जे संक्खित्ते उवरिं तणुए गोपुच्छ-
संठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्चे सरहे ति ।

मूले एकत्रिंशद्योजनसहस्राणि नव च शतानि दशो-
त्तराणि त्रींशैकादशभागान् योजनस्य परिक्षेपेण, धर-
णीतले एकत्रिंशद्योजनसहस्राणि षट् च त्रयोविंशत्यधि-
कानि योजनशतानि परिक्षेपेण उपरितले त्रीणि योजनस-
हस्राणि एकं च द्वापष्ट्यधिकं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं

परिक्षेपेण, अथाऽऽद्यपरिधिगणितं मूले विष्कम्भस्य स-
च्छेदत्वाद्विषममिति दर्शयते—मूले च विष्कम्भो दशयोजनस-
हस्राणि नवत्यधिकानि दश चैकादश भागा योजनस्य १००६०-
॥ तत्र योजनराशेवैकादशभागकरणार्थमेकादशभिर्गुणिते
उपरितनदशभागक्षेपे च जाता एकादश भागा लक्षमे-
कमेकादश च सहस्राणि १११००० ततोऽस्य राशेर्वर्गकरणे
जातम्—एकको द्विकलिको द्विकः एककः षट् च श-
न्यानि १२३२१०००००० ततोऽस्य दशभिर्गुणने जातानि सप्त-
शत्यानि १२३२१००००००० अथाऽस्य वर्गमूलाऽऽनयेन ल-
ब्धल्लिकः पञ्चक एककः शून्यमेकको द्विकः ३५१०१२, अ-
थास्य योजनकरणार्थं ११ भागाः लब्धं योजन ३१६१०,
अंश २, शेषम् ५७५८५६ । ७०२०२४, अर्द्धाभ्यधिकत्वाद्द्वेपे द-
त्ते अंशाः ३, समभूतलगनपरिधावपि ३१६२२, योजनानि अ-
वशिष्टांशानामर्द्धाभ्यधिकत्वाद्द्वेपे दत्ते त्रयोविंशतियोजनानि,
शिखरपरिधौ चार्द्धतो न्यूनत्वादंशानां सूत्र किञ्चिदधिकत्वं
न्यवेदि, अत एव मूले विस्तीर्णो मध्ये संक्षिप्तः उपरि तनुकः
ऊर्ध्वं मेखलाद्वयाविवक्षया उदस्तगोपुच्छाऽऽकारेण संस्थितः
सर्वोऽऽत्मना रत्नमयः, इदं च प्रायोवचनम्, अन्यथा—काण्ड-
त्रयविवेचने आद्यकाण्डस्य पृथुपलशर्करावज्रमयत्वं तृती-
यकाण्डे जान्मन्दमयत्वं च भणिष्यमाणं विरुणद्धि, शेषं
प्राग्वत् ।

अथात्र पञ्चवर्षेदिकाऽऽद्याह—

से णं एगाए पउमवरवेइआए एगेण य वणसंडेणं स-
व्वओ समता संपरिकित्ते वसओ ति ।

(से णं एगाए) इत्यादि व्यक्तम्, अत्र चाऽऽरोहेऽवरोहे
च इष्टस्याने विस्ताराऽऽदिकरणानि सूत्रेऽनुक्तान्यपि उत्तर-
ग्रन्थे बहुपयोगानीति दर्शयन्ते—तत्र कदावारोहे करणमिदम्
ऊर्ध्वं गतस्य यत्र योजनाऽऽदौ विस्तारजिज्ञासा तस्मिन् यो-
जनाऽऽदिके एकादशभिर्भक्ते यल्लब्धं तस्मिन् कन्दविस्तारा-
दपनोति यद्वशिष्टं स तत्र प्रदेशे मेरुव्यासः । तथाहि—कन्दा-
द्योजनलक्षमुद्ध्वं गतस्ततो योजनलक्षं ध्रियते तस्मिन्नेकादश-
भिर्भक्ते लब्धानि नवतिशतानि नवत्यधिकानि योजनानां द-
श चैकादश भागा योजनस्य अस्मिन् कन्दव्यासात् दश यो-
जनसहस्राणि नवत्यधिकानि दश चैकादशभागा योजनस्ये-
त्येवं परिमाणादपनीयते शेषं योजनसहस्रम्, एतावानत्र प्र-
देशे मेरुपरितले व्यासः, अथवा—योजनसहस्रमारूढस्ततो
योजनसहस्रे एकादशभिर्भक्ते लब्धानि नवतियोजनानि
दश च एकादश भागा योजनस्य अस्मिन् पूर्वोक्तात् कन्द-
व्यासाच्छोधितं शेषं दश योजनसहस्राणि, एवमन्यत्रापि भा-
व्यम् । अथ शिखरादवरोहे करणं, यथा मेरुशिखरादवपत्य
यत्र योजनाऽऽदौ विष्कम्भजिज्ञासा तस्मिन् योजनाऽऽदिके
एकादशभिर्भक्ते यल्लब्धं तत्सहितं तत्र प्रदेशे मेरुव्यासमानं, य-
था शिखराद्योजनलक्षमवतीर्णस्ततो लक्षे एकादशभिर्भक्ते
लब्धानि नवतिशतानि नवत्यधिकानि दश चैकादश भागाः
अस्मिन् योजनसहस्रपक्षेपे जातानि १००६०—॥ इयान् क-
न्दे व्यासः । अथवा—शिखराभवनवतियोजनसहस्राण्य-
वतीर्णस्ततस्तेषामेकादशभिर्भागे हृते लब्धानि नवसहस्रा-
णि तानि सहस्रसहितानि जातानि दशसहस्राणि एतावान्,

धरणीतले विस्तारः, एवमन्यत्रापि, अथ भेरी मूलादारोहे मौलितोऽवरोहे च विष्कम्भविषयकद्वानिवृद्धिज्ञानार्थं करणमिदम्—उपरितनावस्तनयोर्विस्तारयोर्विशेषे कृते तयोर्मध्यवर्तिना पर्वतोच्छ्रयेण भक्ते यल्लब्धं सा हानिवृद्धिश्च । तथाहि उपरितने विस्तारे योजनलक्षम् अधस्तनाद्योजन १००६० ॥ इत्येवंरूपाच्छोधिते शेषं ६०६०—॥ सर्वज्ञानार्थं योजनस्य शिमेकादशगुणीकृत्य अधस्तना दश भागाः प्रक्षेप्या जातम् ॥ अस्य च भजनार्थं मध्यवर्तिनि, पर्वतोच्छ्रये १००००० इत्येवंरूपे एकादशगुणीकृते जातं ॥ यस्य ५ अत्र छेदराशेरैकादशगुणत्वाद्भागाप्राप्तौ उभयोर्लक्षे—रूप ५ रापवर्त्तं कृते जातम् ॥ इयती प्रतियोजनं हानिवृद्धिश्च, तथा इदमेव लब्धमर्द्धकार्यम् एककस्यार्द्धसंभवात् छेद एव द्विगुणीक्रियते जातम् ॥ इयं भेरोरेकस्मिन् पार्श्वे वृद्धिर्हानिश्चेति । अथोच्चत्वपरिज्ञानाय करणमिदम्—भेरोर्यत्र-भूतलाऽऽदौ प्रदेशे यो यावान् विस्तारः तस्मिन् मूलविस्ताराच्छोधिते यच्छेषं तदेकादशभिर्गुणितं सत् यावद्भवति तावत्प्रमाण उत्सेधः । तथाहि—शिखरव्यासो योजनसहस्रं तस्मिन् कन्दव्यासात्पूर्वोक्ताच्छोधिते शेषं नवतिसहस्राणि नवत्यधिकानि दश चैकादश भागा योजनस्येत्येतद्वात्मकं योजनराशिरैकादशभिर्गुण्यते जातम् ६६६६० ये च दशैकादशभागास्तेऽपि एकादशभिर्गुण्यन्ते जातम् ११० तस्यैकादशभिर्भागे कृते लब्धानि दश योजनानि पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते जातं योजनानां लक्षम्, एतावदधोविस्तारोपरितनाविस्तारयोरन्तरे उच्चत्वम्, एवं मध्यभागाऽऽदावप्युच्चत्वपरिमाणं भावनीयमिति । नन्विह कस्मादेकादशलक्षणः छेदः कस्माद्वा तेन शेषं गुण्यते ? उच्यते—एकादशानां योजनानामन्ते एकं योजनम् एकादशानां योजनशतानामन्ते एकं योजनशतम् एकादशानां योजनसहस्राणामन्ते एकं योजनसहस्रं भुज्यति, तत एकादशलक्षणः छेदः, तेनोच्चत्वपरिज्ञानाय विस्तारशेषं गुण्यते, अन्यथा—योजनानां दशसहस्राणि नवत्यधिकानि दश चैकादश भागा योजनस्येत्येवं विस्तारात्कन्दादारोहये धरणीतले नवतियोजनानि दश चैकादशभागाः कथं भुज्येरुरिति, ननु मेखलाद्वये प्रत्येकं परितः पञ्चयोजनशतविस्तारयोर्नन्दनसौमनसवनयोः सद्भावात् प्रत्येकं योजनसहस्रस्य युगपत् भुज्यते, ततः किमित्येकादशभागपरिहाणि ? उच्यते—कर्णगत्या समाधेयमिति । का च कर्णगतिरिति चेदुच्यते—कन्दादारभ्य शिखरं यावदेकान्तऋजुरूपायां दवरिकायां दत्तायां यदपान्तराले क्वाऽपि कियदाकाशं तत्सर्वं कर्णगत्या भेरोराभाव्यमिति मेरुतया परिकल्प्य गणितज्ञा सर्वत्रैकादशभागपरिहाणि परिवर्णयन्ति । अयं चार्थः श्रीजिनभद्रगणितभाष्यमण्डपूज्यैरपि विशेषणवत्यां लवणोद्धिघनगणितनिरूपणावसरे दृष्टान्तद्वारेण स्थापित एवेति ।

सम्प्रत्येतद्गतवनवक्ष्यतामाह—

मंदरे णं भंते ! पञ्च ए कइ वणा पसत्ता ? । गोअमा ! चत्तारि वणा पसत्ता । तं जहा—भद्रसालवणे १, खंदखवणे २, सोमणसवणे ३, पंडगवणे ४ ।

(मंदरे णमित्यादि) प्रश्नसूत्रं वक्ष्यम्, उत्तरसूत्रे चत्वारि ज्ञानानि प्रश्नानि । तद्यथा—भद्राः सद्भूमिजातत्वेन सरलाः

शालाः साला वा—नरुशाखा यस्मिन् तत् भद्रशानं भद्रसालं वा, अथवा—भद्राः शाला वृक्षा यत्र तद् भद्रशालम् । नन्दयति आनन्दयति देवाऽऽदीनिति नन्दनम् । सुमनसां देवानामिदं सौमनसं देवोपभोग्यभूमिकाऽऽसनाऽऽदिमत्त्वात् । परइते—गच्छति जितजन्माभिपेक्षस्थानत्वेन सर्वेयनप्वतिशायितामिति एकप्रत्यये परइकम्, इमानि चत्वार्यपि स्वस्थाने मेरुं परिलिप्य स्थितानि । जं० ४ वत्त० । (नन्दनवनाऽऽदिवक्ष्यता नन्दनवनाऽऽदिशब्देपूक्षा ।)

अथ भेरी काण्डसंख्याजिज्ञासुर्गौतमः पृच्छति—

मंदरस्स णं भंते ! पञ्चयस्स कइ कंडा पसत्ता ? । गोअमा ! तथो कंडा पसत्ता । तं जहा—हेट्टिल्ले कंडे, मज्झिमिल्ले कंडे, उवरिल्ले कंडे । मंदरस्स णं भंते ! पञ्चयस्स हिट्टिल्ले कंडे कतिविहे पसत्ते ? । गोअमा ! चउविहे पसत्ते । तं जहा—पुढवी १, उधले २, वडेर ३, सकरा ४ । मज्झिमिल्ले णं भंते ! कंडे कतिविहे पसत्ते ? । गोअमा ! चउविहे पसत्ते । तं जहा—अंके १, फल्लिहे २, जायरुवे ३, रयण ४, उवरिल्ले कंडे कतिविहे पसत्ते ? । गोअमा ! एगागारे पसत्ते सव्वजंजुणायामए । मंदरस्स णं भंते ! पञ्चयस्स हेट्टिल्ले कंडे केवइयं वाहल्लेणं पसत्ते ? । गोअमा ! एगं जोअणसहस्सं वाहल्लेणं पसत्ते । मज्झिमिल्ले कंडे पुच्छा ? । गोअमा ! तेवट्ठिं जोअणसहस्साइं वाहल्लेणं पसत्ते । उवरिल्ले पुच्छा ? । गोअमा ! छत्तीसं जोअणसहस्साइं वाहल्लेणं पसत्ताइं । एवामेव सपुव्वावरेणं मंदरे पञ्चए एगं जोअणसयसहस्सं सव्वज्जगेणं पसत्ते । (सूत्र—१०८)

(मंदरस्स णमित्यादि) भेरोर्भेदन्त ! पर्वतस्य कति काण्डानि प्रश्नानि ? । काण्डं नाम—विशिष्टपरिणामानुगतो विच्छेदः पर्वतक्षेत्रविभाग इति यावत् । गौतम ! त्रीणि काण्डानि प्रश्नानि । तद्यथा—अधस्तनं काण्डं, मध्यमं काण्डम्, उपरितनं काण्डम् । अथ प्रथमं काण्डं कतिप्रकारमिति पृच्छति—(मंदरस्स इत्यादि) प्रश्नः प्रतीतः । निर्वचनसूत्रं पृथ्वी—भूतिकाः, उपलाः—पाषाणाः, वज्राणि—हीरकाः, शंकराः—कर्करिकाः, एतन्मयः कन्दो मन्दरस्य । एतदेव हि प्रथमं काण्डं सहस्रयोजनप्रमाणं, ननु प्रथमकाण्डस्य चतुःप्रकारत्वात् तदीययोजनसहस्रस्य चतुर्विभजने एकैकप्रकारस्य योजनसहस्रचतुर्थोऽंशप्रमाणक्षेत्रता स्यात् तथा च सति विशिष्टपरिणामानुगतविच्छेदरूपत्वात् न एव काण्डसंख्यां कथं न घट्टयन्तीति ? उच्यते—क्वचित्पृथिवीबहुलं क्वचिदुपलवहुलं क्वचिद्वज्रबहुलं क्वचिच्छर्कराबहुलम् । इदमुक्तमभवति—उक्तवस्तुप्रयमन्तरेणान्यत्किमव्यङ्करत्नाऽऽदिकं न तदारम्भकमिति अतो नैत्येन पृथिव्यादिरूपविभागाभावात् काण्डसंख्यावर्धनावकाश इति । मध्यकाण्डगतवस्तुपृच्छार्थमाह—(मज्झिमिल्ले इत्यादि) अङ्गरत्नानि—स्फटिकरत्नानि, जातरूपं सुवर्णं, रजतं रूप्यम् । अत्रापि भावना—क्वचिदङ्गुलमित्यादि । अथ तृतीयं काण्डम् (उवरिल्ले इत्यादि) प्रश्नोऽव्यक्तः । उत्तरसूत्रे एकाऽऽकारं भेदरहितं सर्वाऽऽत्मना

जम्बूतदं रक्तमुखां तन्मयमिति । काण्डपरिमाणद्वारा मेरुपरिमाणमाह—(मंदरस्त्व एमिस्यादि) भगवन् ! मन्दरस्याऽधस्तनं काण्डं कियदाहल्येन—उच्चत्येन प्रक्षतम् ? । गौतम ! एकं योजनसहस्रं बाहल्येन प्रक्षतम् । मध्यमकाण्डे पृच्छा प्रश्नपडनिर्वाच्या, सा च—“ मंदरस्त्व एं मंते । पव्ययस्त्व मज्जमिस्ते कंडे केवदयं बाहल्येणं पणत्ते ? । ” इत्यादिरूपा स्वयमभ्यूह्या । गौतम ! त्रिपटिं योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रक्षतम्, अनेन भद्रशालघनं नन्दनघनं सौमनसघनं द्वे अन्तरे चेतत् सर्वं मध्यमकाण्डे अन्तर्भूतमिति, यत्तु समवायाद्रे अष्टत्रिंशत्तमे समवाये द्वितीयकाण्डविभागाऽष्टत्रिंशत्सहस्रयोजनान्युच्चत्येन भवतीत्युक्तं तन्मतान्तरेणेति । एवमुपरितने काण्डे पृच्छा प्रेष्या, पदात्रिंशद्योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रक्षतम्, एवमुक्तरीत्या “ सपुष्पावरेणं ” पूर्वापरमीलनेन मन्दरपर्वतः एकं योजनशतसहस्रं सर्वांगेण सर्वसदस्यया प्रक्षतः । ननु चत्वारिंशद्योजनप्रमाणा शिरःस्था चूलिका मेरुप्रमाणमध्ये कथं न कथिता ?, उच्यते—क्षेत्रचूलात्वेन तस्या अगणनात्, पुरुषोच्छ्रयगणने शिरोगतकेशपाशस्येवेति, इयं च सूत्रययी एकार्यप्रतिपद्यत्वेन समुदितैवाऽस्ति । जं० ४ वत्त० । स० । सू० प्र० । चं० प्र० । जी० । तमयक्षेत्रे पञ्च मन्दराः प्रक्षताः । स० ३६ सम० । (अस्य पांडुरा नामानि ‘ मेरु ’ शब्दे वच्यन्ते)

घायइखंडगारं मंदरा दसजोयणसयाइ उच्चैहेणं धरशितले देवणाइ दसजोयणसहस्साइ विक्खंभेणं उवरं दसजोयणसयाइ विक्खंभेणं पणत्ता । पुक्खरवरदीवडुगारं मंदरा दसजोयणा एवं चैव ।

(मंदरं चि) पूर्वापरी मेरु, तत्स्वरूपं सूत्रतः सिद्धं, विशेषत उच्यते—

“ घायइखंडे मेरु, चुलसाइसहस्सऊलिया दो वि ।

श्रीगाढा य सहस्सं, होति य सिहराम्मि चिस्थिप्पा ॥ १ ॥ मूलं पणनइसया, चउणवइसया य हुंति धरणियले ॥ ” इति । स्था० १० ठा० । (मन्दरादन्त्येपामन्तरम् ‘ अंतर ’ शब्दे प्रथमभागे ७३ पृष्ठे उक्तम् ।) (अथाद्या ‘ अथाद्या ’ शब्दे प्रथमभागे ६२ पृष्ठे गता ।) मन्दरचक्रव्यताप्रतिबद्धे दीर्घदशानामष्टमेऽध्ययने, स्था० १० ठा० । मन्दरपर्वतदेवे, जं० ४ वत्त० । त्रयोदशजिनस्य प्रथमशिष्ये, स० ।

मंदरकूट—मन्दरकूट—पुं० । न० । जम्बूमन्दरपर्वतस्थनन्दनघनस्थे कूटे, स्था० ६ ठा० । जम्बूमन्दरपश्चिमदिशि रुक्कवरपर्वतस्थे स्वनामव्याते कूटे, स्था० ८ ठा० ।

मंदरचूलिया—मन्दरचूलिका—स्त्री० । मन्दरे—मेरौ चूलिका । मेरोः पण्डकवनमध्यगं शिखरविशेषे, स्था० ।

दो मंदरचूलियाओ । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

चूलिका क्वेत्याह—

पंडगवणस्स बहुमज्जमेसमाए एत्थं णं मंदरचूलिआणामं चूलिआं पणत्ता, चत्तालीसं जोअणाइ उड्डं उच्चतेणं मूले वारस जोअणाइ विक्खंभेणं मज्जे अट्ठ जोअणाइ विक्खंभेणं उप्पि चत्तारि जोअणाइ विक्खंभेणं मूले साइरेगाइ सत्ततीसं जोअणाइ परिकखेवेणं मज्जे साइरेगाइ प-

णवीसं जोअणाइ परिकखेवेणं उप्पि साइरेगाइ वारस जोअणाइ परिकखेवेणं मूले वित्थिष्सा मज्जे संखित्ता उप्पि तणुआ गोपुच्छसंठाणसंठिआ सव्ववरुलिआमइ अच्छा सा णं एगाए पउमवरवेइयाए ० जाव संपरिकखित्ता इति उप्पि बहुसमरमणिजे भूमिभागे ० जाव सिद्धाय—यणं बहुमज्जमेसमाए कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं देसणं कोसं उड्डं उच्चतेणं अणेगखंभसय ० जाव धूवकडच्छुगा ।

(पंडगवणे चि) पण्डकवनस्य मध्ये द्वयोः चक्रवालविष्वम्भयोर्विचाले अत्रान्तरे मन्दरस्य—मेरोश्चूलिका शिखा इव मन्दरचूलिका नाम चूलिका प्रक्षता, चत्वारिंशत् योजनान्युच्छ्रित्येन मूले द्वादश योजनानांन्यादिसूत्रं प्राग्वत् । केवलं सर्वाऽऽत्मना वैदूर्यमयी नीलवर्णत्वात्, सांप्रतं सूत्रेऽनुक्ताऽपि घाचयितृणामपूर्वांथजिज्ञासपियया चूलिकाया इष्टस्थाने विष्कम्भपरिज्ञानाय प्रसङ्गस्योपायो लिख्यते, यथा—तत्राधोमुखगमने करणमिदं चूलिकायास्तस्योपरितनमागादवपत्य यत्र योजनाऽऽदायतिक्रान्ते विष्कम्भजिज्ञासा तस्मिन्नतिक्रान्ते योजनाऽऽदिके पञ्चभिर्मन्त्रे लब्धराशिश्चतुर्भिर्युतस्तत्र व्यासः स्यात्, तत्र उपरितलाद् विशतियोजनान्यवतीर्णस्ततो विशतिः ध्रियते तस्याः पञ्चभिर्मन्त्रे लब्धाद्यत्वारः ते चतुर्भिः सहिताः अष्टौ एतावानुपरितलाद् विशतियोजनातिक्रमे विष्कम्भः, एवमन्यत्रापि भावनीयम्, यदा तूर्द्धमुखगत्या विष्कम्भजिज्ञासा तदाऽयमुपायः चूलिकाया मूलानुत्पत्य यत्र योजनाऽऽदौ विष्कम्भजिज्ञासा तस्मिन्नतिक्रान्तयोजनाऽऽदिके पञ्चभिर्मन्त्रे यल्लब्धं तावत्प्रमाणे मूलविष्कम्भादपनीते अवशिष्टं तत्र विष्कम्भः । तथाहि—मूलात्किल विशतियोजनांन्युर्ध्वं गतस्ततो विशतिर्ध्रियते तस्याः पञ्चभिर्भागे (हते) लब्धानि चत्वारि योजनानि तानि मूलविष्कम्भाद् द्वादशयोजनप्रमाणादपनीयते, शेपाएयष्टौ, एतावान् मूलादूर्ध्वं विशतियोजनातिक्रमे विष्कम्भः, एवमन्यत्रापि भावनीयम् । यथा मेरौ एकादशभिर्भंशैरेकोऽंशः एकादशभिर्भंशैरेकं योजनं व्यासस्य धीयतेऽपचीयते, तथाऽस्यां पञ्चभिर्भंशैरेकोऽंशः पञ्चभिर्भंशैरेकं योजनं व्यासस्येति तात्पर्यार्थः । अत्र धीजम्—द्वादशयोजनप्रमाणाच्चूलाव्यासादारोहे चत्वारिंशद्योजनेषु गतेषु अष्टौ योजनानि वृत्त्यन्ति, अवरोहे च तान्येव वर्द्धन्ते, ततस्त्रैराशिकस्थापना—४० । ८ । १ । मध्यराशावन्त्यराशिना गुणिते एकेन गुणितं तदेव भवतीति जाता अष्टौ अस्य राशेश्चत्वारिंशता भजने भागाऽप्राप्तौ द्वयो राशोरष्टभिर्पर्वतं जातम् । १ । अथास्या वर्णकसूत्रम्—“ सा णं एगाए पउमवर ० जाव ” इत्यादि प्राग्वत् । अथास्यां बहुसमरमणीयभूमिभागवर्णने सिद्धायतनवर्णने चातिदेशेनाऽऽह—(उप्पि बहुसम इत्यादि) अस्याश्चूलिकाया उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रक्षतः । स च यावत्पदकरणात् “ से जहाणामए आलिगपुक्खरेइ वा ” इत्यादिको प्राह्यः, तथा तस्य बहुमध्यदेशभागे सिद्धायतनं वाच्यं, क्रोशमाया—मेनाद्धक्रोशं विष्कम्भेन देशोनं क्रोशमुच्चत्येन अनेकस्तम्भशतसंनिविष्टमित्यादिकः सिद्धायतनवर्णको वाच्यो, याव-

मंदरचूलिया

द्रूपकहृच्छुकानामष्टोत्तरं शतमिति । जं० ४ वृत्त० । स्था० । नि० चू० । स० । “ मंदरचूलियाय सिहरमि । ” आ० म० १ अ० ।

मंदराय—मन्दराज—पुं० । राजभेदे, अक्षत्रिये कुलविशेषप्रवर्तके, आ० म० १ अ० ।

मंदलेस्सा—मन्दलेस्या—स्त्री० । ईषदुष्णरश्मौ, सू० प्र० १६ पाद० । जं० ।

मंदवाय—मन्दवात—पुं० । अमहावातेषु, मन्दाः शनैः संचारिणो वाताः । भ० ५ श० २ उ० ।

मंदा—मन्द्रा—स्त्री० । वर्षशताऽऽयुष्कस्य पुरुषस्य तृतीयदशायाम्, तं० । दश० । (सा च ‘दसा’ शब्दे चतुर्थभागे २४८४ पृष्ठे दर्शिता)

मंदाइय—मन्दायित—न० । मध्यभागे मूर्च्छनाऽऽदिगुणोपेततया मन्दमन्दघोलनाऽऽत्मके गेयभेदे, जं० १ वृत्त० ।

मंदाय—मन्द—न० । शनैः शब्दायै, “मंदायं मंदायं पञ्चइयापि” शनैः शनैः प्रवजितायाः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । मंदायं मंदायमिति मन्दकम् । आ० म० १ अ० । मन्दकमध्यभागे सकलमूर्च्छनाऽऽदिगुणोपेतं मन्दं मन्दं संचरन् । अथवा—मन्दम्—अयते गच्छति परिघोलनाऽऽत्मकत्वान्मन्दायम् । गेयभेदे, जं० १ वृत्त० । आ० म० । रा० ।

मंदार—मन्दार—पुं० । कल्पवृक्षे, “ मंदारदामरमाणजभूयं । ” कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

मंदारमंजरी—मन्दारमञ्जरी—स्त्री० । पुष्करद्वीपादौ मङ्गलावतीविजये तमाललताया नगर्या राज्ञः समरनन्दनस्याग्रमहिष्याम्, दर्श० ३ तत्त्व ।

मंदारसिह—मंदारशिख—पुं० । भरतवर्षीयचोलदेशवृत्तिकञ्चनस्थलनगरस्थे स्वनामख्याते सार्धवाहे, दर्श० ३ तत्त्व ।

मंदावत्थ—मन्दावस्थ—वि० । विपाकदारुणे, पं० व० ४ द्वार ।

मंदिय—मन्दिक—पुं० । धर्मक्रियायामलसे, उत्त० ८ अ० । धर्मकार्यम्प्रत्युद्यते, उत्त० ८ अ० ।

मंदिर—मन्दिर—न० । गृहे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । आ० म० । द्वी० । स्वनामख्याते सन्निवेशे, “ मंदिरे सन्निवेशे अग्निभूती णाम माहणे । ” आ० सू० १ अ० । उत्त० । वेश्मनि, उत्त० ६ अ० । प्रज्ञा० ।

मंदिरपुर—मन्दिरपुर—न० । शान्तिनाथस्य तीर्थकरस्य प्रथमभिक्षालाभस्थाने, आ० म० १ अ० ।

मंदिरमउड—मन्दिरमुकुट—न० । चन्द्रावत्यां प्रतिष्ठिते श्रीचन्द्रप्रभे, ती० ४३ कल्प ।

मंदुरक—न० । देशीवचनम् । मन्दुमुखं तेन रक्तं वृषभाऽऽदिशब्दकरणं मन्दुरकम् । देवताऽऽदिपुरतो वृषभगर्जिताऽऽदिकरणे, उपा० १ अ० ।

मंदोअरी—मन्दोदरी—स्त्री० । लङ्केश्वररावणमार्यायाम्, ती० ५० कल्प ।

मंघादन—मन्घादन—पुं० । मेघे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

मंस—मांस—न० । पलले, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । तं । घ० ।

तृतीये धातौ, तं० । शरीरावयवे, स० । पिशिते, उत्त० ५ अ० । प्रश्न० ।

आवकेण त्रिविधं मांसं त्याज्यम्—

मांसं च त्रिधा—जलचरस्थलचरखेचरजन्तूद्भवभेदान्वर्त्मरुधिरमांसभेदाद्वा, तद्भक्षणमपि महापापमूलत्वाद्वर्ज्यम्, यदाहुः—

“ पचिदिय वहभूअं, मंसं दुगंधमसुहवीभच्छं ।

रक्खपरितुलिअमक्खग—मामयजणं कुगइमूलं ॥ १ ॥

आमासु अ पक्कासु अ, विपच्चमाणासु मंसपेसीसु ।

सययं चिअ उववाओ, भणिओ अ निगोअजीवाणं ॥ २ ॥”

योगशास्त्रेऽपि—

“ सद्यः संमूर्च्छितानन्त-जन्तुसन्तानदूषितम् ।

नरकाध्वनि पाथेयं, कोऽश्रीयात्पिशितं सुधीः ? ॥ १ ॥”

सद्यो जन्तुविशसनकाल एव संमूर्च्छिता उत्पन्ना अनन्ता निगोदरूपा ये जन्तवस्तेषां सन्तानः पुनः पुनर्भवन् तेन दूषितमिति तद्वाचिः । मांसभक्षकस्य च घातकत्वमेव ।

यतः—

“ हन्ता पलस्य विक्रेता, संस्कर्त्ता भक्षकस्तथा ।

केताऽनुमन्ता दाता च, घातका एव यन्मनुः ॥ १ ॥”

तथा भक्षकस्यैवान्यपरिहारेण वधकत्वं यथा—

“ ये भक्षयन्त्यन्यपलं, स्वकीयपलपुष्टये ।

स एव घातको यन्न, वधको भक्षकं विना ॥ १ ॥” घ० २

अधि० । चं० प्र० । स्था० । प्रव० । मांसं विकृतिः—“ जल-

थलखहयरमंसं, चर्म वस सोणियं तिहेयं पि । आइल्ल ति-

न्नि चलचल, ओगाहिमंगं च विगईओ ॥ ५ ॥” आदिमानि

त्रीणि चलचलेत्येवं पक्वानि विकृतिरित्यर्थः । स्था० ४ ठा० १

उ० । पं० व० । मांसं निर्दोषमिति बौद्धाः—मांसं कल्मिकमि-

त्युपदिश्य संज्ञान्तरसमाश्रयणान्निर्दोषं मन्यन्ते, बुद्धसंघाऽऽ-

दिनिमित्तं चाऽऽरम्भं निर्दोषमिति । तदुक्तम्—“मंसानिर्वर्त्ति का

उं, सेवइदं ककिं गंति धाणेभेया । इय चइऊणाऽऽरम्भं, परव-

वणसा कुणइवालो ॥ १ ॥” न चैतावता तन्निर्दोषता । न हि लू-

ताऽऽदिकं शीतलिकाऽऽद्यभिधानान्तरमात्रेणान्यथात्वं भज-

ते, विपं वा मधुरकाभिधानेनेति । (‘हिंसामूलममेध्यम्’ इत्यादि

श्लोकः ‘अद्भगकुमार’ शब्दे प्रथमभागे ५५७ पृष्ठे गतः) । मांसं

न भक्षणीयम्, शास्त्रनिषिद्धत्वात्, “न मांसभक्षणे दोषः” इति

मतखण्डनम्—धर्मवादमुपदर्शयता सूरिणा यथा हिंसाऽऽ-

दीनि तत्तन्त्रव्यपेक्षया युज्यन्ते यथा विचारितमथ मांसभ-

क्षणाऽऽदिकं हिंसाऽऽदिनिवृत्तैरपि कुतार्थिकैरदोषतयाऽभ्यु-

पगतं तत्तन्त्रव्यपेक्षया धर्मवादोपदर्शनार्थमेव विचारयि-

तुमुपक्रमते । तत्र मांसभक्षणमधिकृत्य तावदाह—

भक्षणीयं सता मांसं, प्राण्यङ्गत्वेन हेतुना ।

ओदनाऽऽदिवदित्येवं, कश्चिदाहातितार्किकः ॥ १ ॥

भक्षणीयं मोक्षाय सता विदुषा मांसं पिशितमिति प्रति-

ज्ञा, केन हेतुनेत्याह—प्राण्यङ्गत्वेन हेतुना जीवावयवत्वाद्धेतोः,

ओदनाऽऽदिवदिति भक्षप्रभृतिकं यथा, इत्यन्वयदृष्टान्तः, इति-

शब्दः प्रयोगार्थसमाप्तौ, प्रयोगश्चैवम्—यद्यत्प्राण्यङ्गं तत्तद्भक्ष्यं

दृष्टमोदनवत्, प्राण्यङ्गं च मांसमिति, मांसस्य च प्राण्यङ्गतया

प्रत्यक्षसिद्धत्वान्नसिद्धो हेतुः, ओदनस्य चैकेन्द्रियप्राण्यङ्गत्वे-

न प्रतीतन्वात्र हेतुविक्रान्तो दृष्टान्तः । एवमित्यनन्तराङ्गप्रकारे-
ण फाञ्चित्कोऽपि सांगत इत्यर्थः । अनिशयवांस्तार्किक इत्युप-
दानवचनं, प्रायः शुष्कनक्षत्रप्रधानत्वाच्चस्य, अधिकृतप्रमाण-
स्य वा प्रमाणाऽऽभासत्वादिनि ॥ १ ॥

शुष्कनक्षत्रिकतां चाऽस्य पूर्वपक्षदूषणत आह—

मन्त्र्याभ्यव्यवस्थेह—शास्त्रलोकनिबन्धना ।

सर्वैव भावनो यस्मात्, तस्मादेतदसाम्प्रतम् ॥ २ ॥

ननु भक्षणीयं मांसं प्राण्यङ्गत्वादित्येतत् स्वतन्त्रसाधनं, प्र-
सङ्गसाधनं वा ? स्वतन्त्रसाधनपक्षे श्रौतनादिवदित्ययं साध-
नविक्रान्तो दृष्टान्तः, चनस्पन्याद्येकेन्द्रियाणां योद्धस्य प्राणि-
त्वेनासिद्धत्वात्, ततश्च दृष्टान्ते प्राण्यङ्गत्वलक्षणसाधनस्य
भक्ष्यत्वलक्षणसाधने व्याप्यत्वासिद्धेरसिद्धान्वयाऽभिमानो-
ऽनैकान्तिको हेतुः । प्रसङ्गसाधनपक्षे त्विदमुच्यते—मर्त्यं भ-
क्षणीयमोदनाऽऽदि, अभक्ष्यं मधुमांसपानाग्रादि तयोर्व्यवस्था
मयादा भक्ष्याभक्ष्यव्यवस्था, उपलक्षणत्वादस्य पेयापेयग-
न्यागन्याऽऽदिपरिग्रहः । इहाऽस्मिन् लोके, शास्त्रमासवचनं
लोको लोकव्यवहारः, तौ निबन्धनं हेतुरस्याः सा तथा, ननु
प्राण्यङ्गत्वेनमात्रनिबन्धना, सर्वैव निरवशेषैव, न तु फाञ्चिदेव,
भावतः पारमार्थ्येन, यस्मात्कारणात्तस्मादेतदनन्तरं “भक्ष-
णीयं सता मांसम्” इत्यादि साधनमसाम्प्रतमयुक्तमिति ॥२॥

असाम्प्रतत्वमेव हेतोरनैकान्तिकतोपदर्शन—

तो भावयन्नाह—

तत्र प्राण्यङ्गमप्येकं, भक्ष्यमन्यतु नो तथा ।

सिद्धं गवादिसत्त्वीर—रुधिराऽऽदौ तयेच्छात् ॥३॥

नत्रेति तयोः शास्त्रलोकयोर्वाक्योपपत्तेपमात्रार्थो वा तत्र
शब्दः प्राण्यङ्गमपि जीवावयवोऽपि, आस्नामप्राण्यङ्गमपि, एकं
किञ्चिच्चिद्वचं भोज्यम् अन्यतु परं पुनर्नो तथा तेन प्रकारेण,
अभक्ष्यमित्यर्थः । सिद्धं प्रतिष्ठितम् । कुतः सिद्धमित्याह—गवा-
दीनाम्, आदिशब्दात् मातृप्रभृतीनां, सच्छोभनं अभिनयप्र-
सवधेनुसत्कादित्यत्, क्षीरं च, पयो रुधिरं च लोहितमादिर्य-
स्य तत्तथा, तत्र गवादिसत्त्वीररुधिराऽऽदौ विषयं, आदि-
शब्दात् गवादिमूत्रमांसाऽऽदौ च, तथा तेन भक्ष्याभक्ष्याऽऽ-
दिप्रकारेण, ईक्षणादवलोकनात् । तथाहि—गवां क्षीरं मूत्रं वा
पेयतया शास्त्रे लोके च न निषिध्यते, रुधिरमांसं तु नानुमन्ये-
ते, ततश्च प्राण्यङ्गं सङ्गद्यं चोपलब्धमतः सपक्षविपक्षवृत्ति-
त्वादनेकान्तिको हेतुरिति ॥३॥

किं च—प्रसङ्गसाधनं हि पराम्युपगमानुसारेण भ-

वर्ति, न चाऽस्माकं प्राण्यङ्गमिति कृत्वा मांस-

भक्ष्यमित्यभ्युपगमः, किं तु तदुत्थ-

जीवापेक्षयेति दर्शयितुमाह—

प्राण्यङ्गत्वेन न च नोऽभक्षणीयं त्विदं मतम् ।

किं त्वन्यजीवभावेन, तथा शास्त्रप्रसिद्धितः ॥४॥

प्राण्यङ्गत्वेन जीवावयवतया हेतुना, न च नैव नोऽस्मा-
कम्, अभक्षणीयमभोज्यमिदं मांसं, मतं सम्मतं, किं तु किं पुनः
अन्यजीवभावेन मांसस्वामिव्यतिरिक्तप्राणिमुत्पादेन हेतु-
ना, अभक्षणीयमिदं मतमित्यावर्तते । अन्यजीवभाव एव कु-
तः सिद्धः ? इत्याद्याऽऽह—तथा तेन प्रकारेण जीवसंसकलित-

रेण, शास्त्रप्रसिद्धितः आत्माऽऽगमप्रतिष्ठितः, प्रसिद्धं ह्याग-
मे मांसस्य जीवसंसकलनिमित्तत्वम् । यदाह—“आमासु य प-
क्कासु य, विपच्यमाणसु मंसपेसीसु । आर्यतियमुववाञ्चो,
भणिञ्चो य निगोयजीवाणं ॥ १ ॥” एतेन च श्लोकेन परस्पर-
मतानभिन्नताऽऽपादनतोऽधिकृतप्रमाणस्य प्रसङ्गसाधना
निराकृतेति ॥ ४ ॥

अथाऽधिकृतहेतोरेवानिष्टार्थसाधकतां दर्शयन्नाह—

मिधुमांसनिपेधोऽपि, नचैवं युज्यते क्वचित् ।

अस्थ्याद्यपि च मर्त्यं स्यात्, प्राण्यङ्गत्वाविशेषतः ॥ ५ ॥

मिधोवांश्चाविशेषस्य मांसं पिशितं तस्य निपेधो वर्जनं
मिधुमांसनिपेधः, स किल भवन्मतेन मिधोरतिपूज्यत्वा-
दवश्यं युक्तो भवति, सोऽपि, आस्तां गवादिमांसनिपेधः, न
च नैव, एवं प्राण्यङ्गत्वेन मांसमक्षणाभ्युपगमे सति, यु-
ज्यतं घटने, क्वाचित् कुत्रचित् देशान्तरे कालान्तरे पुरु-
षान्तरे वा । अस्यैवाभ्युपगमाह—अस्थिकीकसमादिर्यस्य
तत्तथा, तदपि च न केवलं मिधुमांसाऽऽदि यत्किल भक्ष-
यितुमशक्यमस्थिशृङ्गखुराऽऽदि तदपि च भक्ष्यं भक्षणीयं
स्याद्भवेत् । कुतः ? इत्याह—प्राण्यङ्गत्वस्य जीवावयवत्वस्य
हेतोरविशेषस्तुल्यत्वं मांसे अस्थ्यादौ चेति प्राण्यङ्गत्वा-
विशेषस्तस्मादतोऽभक्ष्यस्य भक्ष्यत्वाऽऽपादनेन विरुद्धो हेतु-
रिति ॥ ५ ॥

अत्रैव दूषणान्तरमाह—

एतावन्मात्रसाम्येन, प्रवृत्तिर्यदि चेज्यते ।

जायायां स्वजनन्यां च, स्त्रीत्वात् तुल्यैव साऽस्तु ते ॥६॥

एतदेव एतत्परिमाणमेव एतावन्मात्रं, तेन साम्यं सा-
दृश्यम् एतावन्मात्रसाम्यं तेन, प्राण्यङ्गत्वमात्रसादृश्येनेत्यर्थः ।
प्रवृत्तिमांसभक्षणाऽऽदौ प्रवर्तनं, यदीत्यभ्युपगमे, चशब्दः पु-
नरर्थः, इष्यते भवताऽभिमन्यते, तदा किमस्तिवत्याह—जा-
यायां भार्यायां, स्वजनन्यां चाऽऽत्मीयमातरि च स्त्रीत्वाद्-
भ्रान्तात्वेन हेतुना, तुल्यैव समानैवाभिगमरूपा पूज्यारूपा
वा सा प्रवृत्तिरस्तु भवतु, ते तव, स्त्रीत्वाविशेषाद् द्वयो-
रपि, यथा प्राण्यङ्गत्वाविशेषान्मांसौदनयोरिति ॥ ६ ॥

प्रकरणाभ्यनिगमनायाऽऽह—

तस्माच्छास्त्रं च लोकं च, समाश्रित्य वदेद् बुधः ।

सर्वत्रैवं बुधत्वं स्या—दन्यथोन्मत्ततुल्यता ॥ ७ ॥

यस्माद्बुद्धिरुक्तसाधनमनन्तरं न्यायेन बहुदोषदुष्टं तस्मा-
त्कारणाच्छास्त्रं चाऽऽसवचनं, लोकं च विशिष्टजनं, समाश्रि-
त्याङ्गीकृत्य, वदेद् ब्रूयात्, कोऽसौ ? बुधः परिङ्गतः, क्व चि-
प्ये ? इत्याह—सर्वत्र न मांसभक्षणाविषय एवाऽपि तु स-
र्वस्मिन्नापि विषये, अन्यथा हि ब्रुवाणस्य लोकरूढिनि-
राकृताऽऽदयः पक्षदोषाः प्रासङ्गेयः, एवं ब्रुवाणस्य को गु-
ण इत्याह—एवमनेन प्रकारेण लोकशास्त्रसमाश्रयणपूर्वक
वदनलक्षणेन, बुधत्वं परिङ्गतत्वं, स्याद्भवेत् । विपर्यये किं स्या-
दित्याह—अन्यथा अन्येन प्रकारेण लोकशास्त्रानुपेक्षता-
वदनलक्षणेन, उन्मत्ततुल्यता अहङ्गहीतसमानता, स्यादिति
गम्यते । आह च—“सर्ता पथा प्रवृत्तस्य, तेजोबुद्धी रवेरिव ।
यदृच्छया प्रवृत्तस्य, रूपनाशोऽस्ति वायुवत् ॥१॥” इति ॥७॥

इति बौद्धाभ्युपगताऽऽप्तवचननिषिद्धत्वं मांसभक्षणस्य
दर्शयन्तुपसंहारार्थमाह—

शास्त्रे चाऽऽप्तेन वाऽप्येत—निषिद्धं यत्नतो ननु ।

लङ्काऽवतारसूत्राऽऽदौ, ततोऽप्तेन न किञ्चन ॥ ५ ॥

न केवलं लोके, अस्मच्छास्त्रे चेदं निषिद्धं, शास्त्रे चाऽऽप्त-
मे चाऽऽप्तेन क्षीणरागाऽऽदिदोषेण सुगतेन वाऽपि युष्माक-
मपि न केवलमस्माकमेव, एतन्मांसभक्षणं निषिद्धं निवारितं,
यत्नत आदरेण, नन्वित्युक्तमायां, क्व शास्त्रे निषिद्धमित्याह—
लङ्काऽवतारसूत्राऽऽदौ निशाचरविनयनाय लङ्कायामवतारः,
सूच्यते तथागतस्य यत्र तल्लङ्काऽवतारसूत्रं, तदादौ, तत्र कि-
लोकम्—“न प्राण्यङ्गसमुत्थं, मोहादापि शङ्खचूर्णमश्रीयतात् ।”
आदिशब्दाच्छीलपटलाऽऽदिपारेग्रहः। “तत इति” यस्मादेवं त-
स्मादेनेन मांसभक्षणसमर्थनेन, न किञ्चन नास्ति किञ्चन,
भवतोऽपि प्रयोजनमिति शेष इति ॥ ८ ॥ हा० १७ अष्ट० ।

तदेवं मांसं न भक्षणीयं, लोकशास्त्रविरोधादिति धर्मवा-
दतो व्यवस्थापिते यः कश्चिदसहमान आह—“न मांस-
भक्षणे दोषः” इति तन्मतप्रस्तावनायाऽऽह—

अन्योऽविमृश्य शब्दार्थं, न्याय्यं स्वयमुदीरितम् ।

पूर्वापरविरुद्धार्थ—मेवमाहात्र वस्तुनि ॥ १ ॥

अन्यः—पूर्वपक्षीकृतबौद्धादपरो द्विज इत्यर्थः, अविमृ-
श्यापर्यालोच्य, शब्दार्थं मांसमित्यस्य ध्वनेरभिधेयम् । आह
इति संबन्धः, किंभूतं शब्दार्थमित्याह—न्याय्यं न्यायादनपेत-
म्, तथा स्वयमात्मना उदीरितं प्रतिपादितं “मांस भक्षयिता”
इत्यादिना श्लोकेन । कथमाहेत्याह पूर्वस्य पूर्वोक्तस्य “मांस भ-
क्षयिता” इत्यादेर्मांसभक्षणनिषेधार्थस्य, अपरेण अपरोक्तेन “न
मांसभक्षणे दोषः” इत्यनेन “प्रोक्षितं भक्षयेन्मांसम् ।” इत्यादि-
ना वा । अथवा—“न मांसभक्षणे दोषः” इत्यस्य पूर्वस्य नि-
वृत्तिस्तु महाफलेत्यनेनापरेण सह विरुद्धो विसंवाच्योऽभि-
धेयो यत्र तत् पूर्वापरविरुद्धार्थं क्रियाविशेषणं चेदम्, एव-
मिति वक्ष्यमाणप्रकारम्, आह—ब्रवीति, अत्र मांसभक्षणे,
वस्तुनि पदार्थ इति ॥ १ ॥

यदाह तदेव दर्शयति—

न मांसभक्षणे दोषो, न मद्ये नच मैथुने ।

प्रवृत्तिरेया भूतानां, निवृत्तिस्तु महाफला ॥ २ ॥

(न) नैव मांसभक्षणे पिशिताग्ने दोष इति दूषणं कर्म-
बन्धलक्षणं, अस्त्यैव चाऽऽद्यपदार्थस्य पूर्वश्लोकेन प्रस्ता-
वना कृता तत्प्रसङ्गेन च शेषं पदत्रयं श्लोकस्याधीनमिति
तस्य व्याख्या—तथा (न) नैव मद्ये मथुनि, पीयमाने इति
गम्यते, (न) नैव, चशब्दः समुच्चयार्थः । मथुने अब्रह्म-
चर्यं, क्रियमाणे इति गम्यते । कुत एतदेवमित्याह—यतः प्रवृत्तिः
स्वभावः, एषा मांसभक्षणाऽऽदिकाऽनन्तरोक्ता, भूतानां प्राणि-
नां, निवृत्तिर्विरमणं पुनर्मांसभक्षणाऽऽदिभ्य इति गम्यते । महद्
बृहत् फलं साध्यमभ्युदयाऽऽदिकं यस्याः सा महाफलेति ॥ २ ॥

योऽसौ स्वयमुदीरितो मांसशब्दार्थस्तमाह—

मांसं भक्षयिताऽमुत्र, यस्य मांसमिहादम्यहम् ।

एतन्मांसस्य मांसत्वं, प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ३ ॥

मामिति भक्षक आत्मानं निर्दिशति, स इति भक्ष्यमाणो जीवः

भक्षयितेति स्वस्तीप्रथमपुरुषेकवचननिर्देशः, ततो भक्षयि-
ष्यत इत्यर्थः । तत्र वाऽयं शास्त्रार्थिकः । अमुत्र जन्मान्तरे किं वि-
धेय इत्याह—यस्य पश्चादेर्मांसं पिशितमिहास्मिन् जन्मानि अ-
स्मि भक्षयामि अहमित्यात्मानं भक्षको निर्दिशति, एतदनन्तरो-
दितं भक्षणलक्षणं, मांसस्य पिशितस्य, मांसत्वं मांसशब्दव्यु-
त्पत्तिनिमित्तं, निरुक्तमित्यर्थः । प्रवदन्ति प्रतिपादयन्ति, मनी-
षिणो निरुक्तविधिकुशला इति ॥ ३ ॥

एतेन च मांसभक्षणापायप्राप्तिप्रतिपादनेन मांसभक्षणे दो-
षोऽस्तीति व्यक्रममेवोक्तमतः कथमुक्तम्—“न मांसभक्षणे दो-
षः” इत्येतदेवाऽऽह—

इत्थं जन्मैव दोषोऽत्र, न शास्त्राद् बाह्यभक्षणम् ।

प्रतीत्यैव निषेधश्च, न्याय्यो वाक्यान्तराद्भूतेः ॥ ४ ॥

इत्थमनेन प्रकारेण भक्षकस्य भक्षितेन भक्षणीयत्वप्राप्तिलक्ष-
णेन यज्जन्म उत्पत्तिस्तदेव, किमपरदोषगवेपणेन, दोषो दूषणम-
नर्थावाप्तिरित्यर्थः, अत्र मांसभक्षणे, ततः कथमुक्तम्—“न मांस-
भक्षणे दोषः” इति हृदयम् । अत्र किल परः प्राह—(न) नैव य-
द्भक्षकस्य भक्षणीयत्वप्राप्तेर्मांसभक्षणे दोष इति । कुत इत्याह—
यतः शास्त्रादागमाद्, बाह्यभक्षणं वहिर्भूतमांसादनं, प्रतीत्याऽऽ-
श्रित्य एषोऽनन्तरोक्त इत्थं जन्मलक्षणो दोषो, न पुनः शास्त्रीय-
मांसभक्षणे, तथा निषेधश्च मांसभक्षणप्रतिषेधोऽपि, “मांस भक्ष-
यितेत्यादिनिरुक्त्यलप्रापितशास्त्राद्बाह्यभक्षणमेव प्रतीत्य न्या-
य्य उपपन्नः, कथं !, वाक्यान्तरात् “मांसभक्षयिता” इत्यादिवा-
क्यापेक्षया यदन्यद्वाक्यं तद्वाक्यान्तरं, तस्माद्भूतेः परिच्छिन्ने
मांसभक्षणस्येति गम्यम् । अथवा—“इत्थं जन्मैव दोषोऽत्र इत्येकं
तावद् दूषणं, तथा अपरं (न) नैव शास्त्राद् बाह्यभक्षणं प्रतीत्यैवो-
ऽनन्तरोक्तो “न मांसभक्षणे दोषः” इत्येवंलक्षणो निषेधो मांसभ-
क्षणलक्षणे दोषप्रतिषेधः, चशब्दो दूषणान्तरसमुच्चयार्थो, या-
य्यः सङ्गतः वक्ष्यमाणप्रोक्षिताऽऽदिविशेषमांसादन एव दोष-
निषेधो न्याय्यः, शास्त्रोक्तत्वादेव न पुनः सामान्येनेति भावः ।
कुत एतदिति चेदित्यत आह—वाक्यान्तराद्भूतेरिति “न मांस-
भक्षणे दोषः” इत्येवंविधान् सामान्यत एव मांसादनदोषाभाव-
प्रतिपादनपराद् वाक्याद्यदन्यत् प्रोक्षितं भक्षयेदित्यादि वक्ष्य-
माणं वाक्यं तद्वाक्यान्तरं तस्माद् गतेः परिच्छिन्नेः शास्त्रो-
क्तत्वेन मांसादनविशेषस्य निर्दोषतयाऽवगमादित्यर्थः ॥ ४ ॥

एतदेव वाक्यान्तरमाह—

प्रोक्षितं भक्षयेन्मांसं, ब्राह्मणानां च काम्यया ।

यथाविधि नियुक्तस्तु, प्राणानामेव वाऽत्यये ॥ ५ ॥

प्रोक्षितं वैदिकमन्त्राभ्युक्षितं, भक्षयेदशनीयात्, मांसं पिशितं,
ब्राह्मणानां द्विजानां, चशब्दो विशेषणसमुच्चये, काम्यया इ-
च्छया द्विजमुक्तावशेषं प्रति तदनुज्ञया, विधिन्यायो या यत्र
यागश्चाद्विधौकाऽऽदौ प्रक्रिया, तस्यानतिक्रमेण यथाविधि,
तत्र यागविधिः पशुमेधाश्वमेधाऽऽदिविधायकः, आहविधिः
आह्वयविहितः, शास्त्रविधिस्तु मांसविशेषोपपन्नोऽयम्—

“औरभ्रेण चतुरः, शाकुनेन तु पञ्च वै ।

षण्मासान् छागमांसेन, पापंतीयेन सप्त वै ॥ १ ॥

दशमासांस्तु तृप्यन्ते, वराहमहिषाऽऽमिषैः ।

कूर्मशकमांसेन, मासानेकादशैव तु ॥ २ ॥

संवत्सरं तु तृप्यन्ति, पयसा पायसेव तु ।”

प्राचुर्यं कविधिस्तु यादव्यल्पयोक्तोऽयम् “ मतोक्तं वा महाजं वा, श्रोत्रियाय प्रकल्पयेत् । ” इति । तथा नियुक्तस्तु गुरुमि-
व्यापारिन एव, नियुक्तशब्दस्य वा यथाविधीति विशेषणं,
तुल्य एवकारार्थः, तथा प्राणानामेकेन्द्रियाऽऽदीनामव न तु
द्रव्याऽऽदीनां, वाशब्दः पदान्तरयोक्तः, अन्ये विनाशे,
उपस्थिते इति शेषः । मांसं भक्षयेदित्यनुवर्त्तते । आत्मा हि-
रक्षणीयः । यदाह—“सर्वत एवाऽऽन्मानं गोपयेत् । ” इति ।
पराक्रमेवाधमनुवादहारेणाऽऽशङ्क्य दूषयन्नाह—द्विती-
यव्याख्यापक्षया पुनरुत्तरश्लोकस्यैव पातना-भवादापादित
एव शास्त्रीयमांसभक्षणं दोषाभावोऽस्माभिरभिधीयते, न
सामान्येनेति परमतमाशङ्क्य दूषयन्नाह—

अत्रैवासावदोषश्चेन्नित्युत्तिर्नाऽस्य सज्यते ।

अन्यदा भक्षणादत्रा-भक्षणे दोषकीर्तनात् ॥ ६ ॥

अत्रैव-अनन्तराभिहित एव प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणमांसभक्ष-
णे अन्यत्र तु दोष एव, अस्मै यो ‘न मांसभक्षणे दोषः’ इत्यनेन
वचसाऽभ्युपगमोऽदोषो दोषाभावश्चक्षयत्वं मन्यसे, तदि-
ति शेषः । किं दूषणमित्याह—निवृत्तिर्विग्नः (न) नै-
वास्य मांसभक्षणस्य, सज्यते प्राप्नोति । कुत इत्याह—अन्य
दाऽन्यस्मिन् प्रोक्षिताऽऽदिमांसविशेषणाभावकाले, अभक्ष-
णादनभ्यवहरणात्, उक्तविधिव्यतिरेकेण हि मांसं न भक्ष्यते,
अतो मांसभक्षणस्याप्राप्तेः निवृत्तिर्नास्य प्रसज्यते इत्युच्यते,
प्राप्तिपूर्वको हि निषेधः सफलं भवतीति । अथ प्रोक्षिताऽऽ-
दिविशेषणसद्भावे निवृत्तिर्भविष्यतीति । ‘निवृत्तिस्तु महाफ-
ला’ इति वचः सफलीभविष्यतीत्यत्राऽऽह—अथ प्रोक्षिताऽऽ-
दिविशेषणसद्भावेऽभक्षणेऽनशने मांसस्य दोषकीर्तनाद् दूष-
णाभिधानाभिवृत्तेर्नास्य प्रसज्यते इति प्रकृतमिति ॥ ६ ॥

दोषकीर्तनं भव दर्शयन्नाह—

यथाविधि नियुक्तस्तु, यो मांसं नाति वै द्विजः ।

स प्रेत्य पशुतां याति, संभवानेकविंशतिम् ॥ ७ ॥

योग्यो विधिः शास्त्रीयन्यायो यथाविधि तेन नियुक्तो गृहो
व्यापारितो वा गुरुमिर्मयथाविधि नियुक्तः, तुल्यः पुनः शब्दार्थः,
तस्य चैवं प्रयोगः-विधिना मांसमखादन् निर्दोष एव यथा-
विधि नियुक्तः पुनर्योऽनिर्दिष्टनामा मांसं पिशितं (न) नैव
अस्ति भुङ्क्ते, वै इति निपातो वाक्यालङ्कारार्थः, द्विजो विप्रः,
न इति द्विजः, प्रेत्य परलोके, पशुतां तिर्यग्भावं, याति प्राप्नोति,
क्रियतो भवान् यावदित्याह—संभवानि संभवा जन्मानि,
तान् सम्भवान्, एकेनाधिका विंशतिस्तामिति ॥ ७ ॥

प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणभावे मांसस्य भक्षणे प्रवृत्त्यभावेन
निवृत्तेरफलत्वात् प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणस्य च तस्या-
भक्षणे दोषकीर्तनात् ; “ निवृत्तिर्नाऽस्य
सज्यते ” इति यदुक्तं तत्र परकीर्य-

परिहारमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

पारिव्रज्यं निवृत्तिश्चेद्यस्तदप्रतिपत्तिः ।

फलाभावः स एवाऽस्य, दोषो निर्दोषैव न ॥ ८ ॥

पारिव्रजो भावः पारिव्राज्यं मस्करित्वं, गृहस्थभाव-
त्याग इत्यर्थः । तदेव निवृत्तिर्निवृत्तवत्त्वात् निवृत्तिर्मा-

समक्षणेपरतिः, चेद्यद्येवं मन्यसेऽयमभिप्रायः—गृहस्थतायां
प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणं मांसं भक्षणीयमेव, तस्माच्च पारि-
व्राज्यप्रतिपत्तिद्वारेण निवृत्तं इत्येवं प्राप्तिपूर्विका निवृत्ति-
र्मांसभक्षणस्य स्यात्, सा च महाफलेति, अतो ‘निवृ-
त्तिर्नाऽस्य सज्यते’ इत्याचार्यवचनं परेण दूषितम् । अत्र
दूषणमाह—यः कोऽपि तदप्रतिपत्तिः पारिव्राज्याप्रतिप-
त्तिमाश्रित्य फलाभावः अभ्युदयाऽऽदिप्रयोजनाप्राप्तिः, स
एव किमपरदोषगवेपणेन, अस्य मांसभक्षणस्य दोषो दूषणम् ।
ततः किमित्याह—निर्दोषता निर्दूषणता, एवशब्दस्यान्यत्र सं-
वन्धानैव नास्त्येवातः कथमुच्यते—“न मांसभक्षणे दोषः” इति ।
तथा—“निवृत्तिस्तु महाफला” इत्यत्र विशेषेण किञ्चिदुच्यते-
ननु निवृत्तिर्निर्वचया, वस्तुनो विधीयमाना महाफला, सावद्या
वा ? यदि निर्वचया तदा यस्याश्रमाऽऽदेरपि निवृत्तिरङ्गी-
कृत्या, तस्य निर्वचत्वाच्च चैतदिष्टम् । अथ द्वितीयः पक्षस्त-
दा मांसभक्षणस्य सावद्यत्वेन सदोपताप्राप्तेरिति ॥ ८ ॥ हा०
१८ अष्ट० ।

तथा स्मार्त्ता अपि—

“ न मांसभक्षणे दोषो, न मद्ये न च मैथुने ।

प्रवृत्तिरेवा भूतानां, निवृत्तिस्तु महाफला ॥ १ ॥ ”

इति श्लोकं पठन्ति । अस्य च यथाभ्युताथव्याख्यानोऽसंबद्ध-
प्रलाप एव, यस्मिन् हि अनुष्ठायमाने दोषो नास्त्येव; तस्माच्चि-
वृत्तिः कथमिव महाफला भविष्यति ? इत्याध्यायनद्वानाऽऽ-
देरपि निवृत्तिप्रसङ्गात् । तस्माद्वन्यद्वैदपर्यमस्य श्लोकस्य ।
तथाहि—“ न मांसभक्षणे कृते अदोषः ” अपि तु दोष एव, ए-
वं मद्यमैथुनयोरपि । कथं नाऽदोषः ? इत्याह—यतः प्रवृत्तिरे-
वा भूतानां-प्रवर्त्तन्ते उत्पद्यन्तेऽस्यामिति प्रवृत्तिरुत्पत्तिस्था-
नं, भूतानां जीवानां, तत्तत्जीवसंस्कारहेतुरित्यर्थः । प्रसिद्धं च
मांसमद्यमैथुनानां जीवसंस्कारमूलकारणत्वमागमे—

“ आमासु य पक्कासु य, विपच्छमाणासु मंसपेसीसु ।

आयन्तिअमुववाओ, भण्णिओ उ निगोयजीवाणं ॥ १ ॥

मज्जे महुम्मि मंसम्मि, नवणीयम्मि चउत्थए ।

उप्पज्जन्ति अण्णं, तच्चएणा तत्थ जंतुणो ॥ २ ॥

महुणसन्नाऽऽरुढो, नवलफ्फव हणेइ सुदुमजीवाणं ।

केवल्लिणा पञ्चत्ता, सहहियव्वा सया कालं ॥ ३ ॥ ”

तथाहि—

“ इत्थीजोणीए सं-भवन्ति वेइदिया उ जे जीवा ।

इको व दो व तिअ व, लफ्फपुहुत्तं च उकोसं ॥ ४ ॥

पुरिसेण सह गयाए, तेसि जीवाण होइ उइवणं ।

वणुगदिट्ठेण, तत्तायसलागनाएणं ॥ ५ ॥ ”

संसंक्रायां योनी द्वीन्द्रिया एते, शुक्रशोणितसंभवास्तु ग-
र्भजपञ्चेन्द्रिया इमे—

“ पांचिदिया मणुस्सा, एगगरभुत्तनारिगवम्मि ।

उकोसं नवलफ्फा, जायन्ति एगवेलाए ॥ ६ ॥

नवलफ्फाणं मज्जे, जायइ इक्कस्स दुएह व समसी ।

सेसा पुण एमेव य, विलयं वच्चन्ति तत्थेव ॥ ७ ॥ ”

तदेवं जीवोपमर्दहेतुत्वाच्च मांसभक्षणाऽऽदिकमदुष्टमिति प्र-
योगः । अथवा-भूतानां पिशाचप्रायाणामेषा प्रवृत्तिः त ए-
वात्र मांसभक्षणाऽदौ प्रवर्त्तन्ते, न पुनर्विवेकिन इति भावः । त-
देवं मांसभक्षणाऽदेर्दुष्टतां स्पष्टीकृत्य यदुपदेष्टव्यं तदाह—“नि-

वृत्तिस्तु महाफला ।” तुरेचकारार्थः, “तुः स्याद्देऽवधारणे” इति वचनात् । ततश्चैतेभ्यो मांसभक्षणाऽऽदिभ्यो निवृत्तिरेव महाफला स्वर्गापवर्गफलप्रदाः न पुनः प्रवृत्तिरपीत्यर्थः । अत एव स्थानान्तरे पठितम्—

“ वपे वपेऽश्वमेधेन, यो यजेत शतं समाः ।

मांसानि च न खादेद्य-स्तयोस्तुल्यं भवेत् फलम् ॥ १ ॥

एकरात्रोपितस्यापि, या गतिर्ब्रह्मचारिणः ।

न सा क्रतुसहस्रेण, प्राप्नुं शक्या युधिष्ठिर ! ॥ २ ॥

मद्यपाने तु कृतं सूत्रानुवादैः, तस्य सर्वविगर्हितत्वात् । तानेवंप्रकारानर्थान् कथमिव बुधाऽऽभासास्तीर्थिका वेदितुमर्हन्ति इति कृतमतिप्रसङ्गेन । स्यात् ।

मांसार्थं गच्छेत्—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा० जाव समाणे से जं पुण जाणे-
जा-मंसं वा मच्छं वा भज्जिज्जमाणं पेहाए तेत्थपूयं वा आ-
एसाए उवक्खडिज्जमाणं पेहाए णो खद्धं खद्धं उवसंक-
मिचु ओभासेजा, णस्यथ गिलाणणीसाए ॥ ५१ ॥

स पुनः साधुर्यदि पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा-मांसं वा मत्स्यं वा, भज्यमानमिति पच्यमानं तैलप्रधानं वा पृषं, तच्च किमर्थं क्रियते इति दर्शयति-यस्मिन्नायाते कर्मण्यादिश्यते परि-जनः स आदेशः, प्राधूर्णकस्तदर्थं संस्क्रियमाणमाहारं प्रेक्ष्य लोलुपतया (नो) नैव(खद्धं खद्धं ति)शीघ्रं, शीघ्रं, द्विर्वचनमाद-रण्यापनार्थम् उपसक्रम्यावभापेत् याचेत, अन्यत्र ग्लानाऽदि-कार्यादिति । आचा० २ ध्रु० १ वृ० १ अ० १ उ० ।

मांसार्थं मांसस्थानं गच्छति—

जे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मंसादियं वा मच्छादियं वा
मंसखलं वा मच्छखलं वा अहेणं वा पहेणं वा स-
भेलं वा हिंगोलं वा अण्णयरं वा तहप्पगारं विरूवरूवं वा
हीरमाणं पेहाए सीए असाए ताए पिवासाए तं रयणिं
अण्णत्थ उवाइणावेइ, उवायणावंतं वा साइज्जइ ॥ १८६ ॥

जन्मि पगरणे मंसं आसादीए दिज्जति पच्छा ओदणादि तं मंसादी भण्णति । मंसाणं वा मच्छं वा आदावेव पकरणे करेति, तं च मंसादिप आणीपसु वा मंसेसु आदावेव जण-वयस्स मंसपगरणं करेति, पच्छा सयं परिभुंजति, तं वा मंसादी भण्णति । एवं मच्छादियं पि वत्तव्वं । मंसखलं जत्थ मंसाणि सोज्जति, एवं मच्छखलं पि । जमन्नगिहातो आणि-ज्जति तं आहेणं, जमन्नं गिहं णिज्जति तं पहेणं । अहवा-जं वहुघरातो वरगिहं णिज्जति तं पहेणं सव्वाणमादिया-णं जं हिज्जति णिज्जति त्ति तं हिंगोलं, हुज्जति वा तं हिं-गोलं । अहवा—जं मतभत्तं वा कवणादियं हिंगोलं, चीवाह-भत्तं संमेलो गोद्वीए वा भत्तं संमेलं भण्णति । अहवा-कमाऽऽरम्भे सुण्हासिता जे ते संमेलो, तेसि जं भत्तं तं सं-मेलं गिहातो उज्जानादिसु हीरंतं नीयमानमित्यर्थः, पेहा प्रे-क्ष्य तं लक्ष्यामीत्यसौ, अहवा-ओदनाऽदि असितुमिच्छा, तदा-णि द्राक्षापानकाऽऽदि पातुमिच्छा पिपासा । अहवा-ताए प-क्षेसाए प्रतिप्रयायेत्यर्थः जो ति साह तस्मि दिणे पगरणं भ-

विस्सति तस्स आरतो जा रयणी, तं जो अत्थ प्रतिश्रयं,
उवातिणावेति, नयतीत्यर्थः, अन्नं वा नयंतं सादिज्जति,
तस्स चउगुहं, आणादिणो य दोसा, आयसंजमविराहणा
उक्कस्वार्थः । इयारिं निज्जुत्ती, सा य पायसो गतार्थेव ॥

गाथा—

मंसाइपगरणा खलु, जेत्तियमेत्ता उ आहिया सुत्ते ।

सेज्जायरेतराण व, जे तत्था सागते भिक्खू ॥ १८६ ॥

तं पगरणं सेज्जातरस्स सेज्जातरतरस्स जे भिक्खू तत्थ
आसा तत्थासा ते अण्णं वसहिं आगते आणाऽऽदयो दोसा
भवन्ति ।

गाथा—

तं रयणिं अण्णत्तो, उवातिणा एतरे तु तत्थेव ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १८७ ॥

मंसाण व मच्छाण व, गच्छता पारियम्मि वयगादी ।

से आणेति संखडिं पुण, खलगा वा जहि य सोसिंति १८८

सेज्जायरभत्तो सेज्जायरपिंडो अकप्पिओ काउं अन्नवस-
हिं गच्छंति, इयरे तु तत्थ गंतुं वसंति, परिवयद्धा मंसाण
व गंधो गच्छमाणा संखडिं करेति, कत्तियमासादि
अमंसभक्खणवत्ते गहिते तस्मि पुणे मंसादिपगरणं काउं धि-
ज्जातियाण दाउं पच्छा सयं पारेति । अहवा—मंसादिभ-
क्खणविरतिव्वतं धेत्तुं तस्स रक्खण्ण्डा आदिप संखडिं क-
रेति, आणिए वा मंसे संखडिं करेति, खलगं । जत्थ । मंसं-
सोसिंति ।

गाथा—

अहेणं दारगइ-त्तगाण व धुइत्तगाण व पहेणं ।

वरइत्तादि वहुणं, पहेणगं णिति अण्णत्थ ॥ १८९ ॥

संमेलो य घरातो, जं वा अत्थारगाण पकरेति ।

हिंगोलं जे भिज्जति, सिवटुं व सिवाइकरडुं वा (?) २००

हीरंतं णिज्जंतं, कीरंतं वा वि दिस्स तु तदासा ।

अण्णत्थ वसति गंतुं, उवस्सओ होसिओ एसो ॥ २०१ ॥

सेज्जायरस्स पिंडो, गांहिति तेण अण्णहिं वसति ।

इतरेसु परिजयद्धा, अणागयं वसति गंतूण ॥ २०२ ॥

गतार्था, तत्थ गच्छमाणस्स अंतरा लुक्कायविराहणा, कंट
गविसमादिपहिं वा आयविराहणा ।

इमे य दोसा तत्थ—

दुष्णि य दोष्णि णिविद्धा, मम्मत्ता य तत्थ इत्थीओ ।

दट्टुं भुत्ता कोउय-सरणे इयराण गमणादी ॥ २०३ ॥

दुप्पाउयं दुन्नियच्छं वा दुन्नीतं अ आउडा दुण्णिविद्धा
विन्मला णिन्मरा मत्ता मदक्खई सिं सवेयणा सविकारवे
ट्टकारी उम्मत्ता भुत्तभोगिणो ताओ दट्टुं सति करणं, इ-
यराण कोउयं ततो पडिगमणाऽऽदि करेज्ज जम्हा एते दो-
सा तम्हा तत्थ गंतव्वं ।

चितियपदेण वा गच्छेज्जा—

असिवे ओमोयरिए, रायहुट्टे भए व गेलणे ।

अद्वाण रोहए वा, अप्परिणामेसु जयणाए ॥ २०४॥

असिवाऽऽदिनु सत्कारणेसु जनि गीयत्था ततो पणगप-
रिहाणीए वसधिद्विना चैव निगन्ति ।

जनो भजन्ति—

परिणामेसु च अच्छति, आउलल्लम्मेण जाइ इतरेसु ।

जे दोसा पुञ्चुत्ता, सा इतरे कारणे जयणा ॥ २०५ ॥

अगीयत्था वि जनि परिणामगा तो अच्छन्ति, अह अगीतो
अपरिणामी य तो सेज्जायरसंखडति आयरितो भणति—
एण्य कल्लं जणाउलं भविस्सइ, तो निग्गच्छामो, अन्नवस-
हीए ढामो अ, सेज्जायरसंखडि ए पुण संवासमइया भवि-
स्सन्ति काउं अन्नवसहीए वि वसेज्जा । नि० चू० ११ उ० ।

बहुस्थिकं मांसं न ग्राह्यम्—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा से जं पुण जाणेज्जा-बहु-
अट्टियं मंसं वा मच्छं वा बहुकंटकं अस्सिं खलु पडि-
गाहितंति अप्पे सिया भोयणजाए बहुउज्झियधम्मिए
तहप्पगारं बहुअट्टियं वा मंसं वा मच्छं वा बहुकंटकं
लामे संते० जाव णो पडिगाहेज्जा । से भिक्खु वा भि-
क्खुणी वा० जाव समाणे सिया णं परो बहुअट्टिएणं मंसेणं
वा मच्छेणं वा उवणिमंतेज्जा-आउसंतो समणा ! अभिक्क-
खसि बहुअट्टियं मंसं पडिगाहिचए, एण्पगारं णिण्घोसं
साच्चा णिसम्म से पुच्चामेव आलोएज्जा-आउसो त्ति वा
भइणि त्ति वा णो खलु मे कप्पइ बहुअट्टियं मंसं प-
डिगाहेचए, अभिक्कखसि से दाउं ० जावइयं तावइयं पो-
गलं दलयाहि, मा य अट्टियाइं मे सेवं वदंतस्स परो अ-
भिहट्टु अंतो पडिगगहंसि बहुअट्टियं मंसं परिमाएत्ता
णिहट्टु दलएज्जा, तहप्पगारं पडिगगहं परहत्थंसि वा
परपायंसि वा अफासुयं अणेसणिज्जं ० लामे संते ० जाव
णो पडिगाहेज्जा । से आहच्च पडिगाहिए सिया तं णो हित्ति
वएज्जा णो अणहि त्ति वएज्जा, से तमायाय एगंतमवक-
मेज्जा २, अहे आरामंसि वा अहे उवस्सयंसि वा अप्पंडे
० जाव संताणए मंसगं मच्छगं भोच्चा अट्टियाइं कंटए
गहाय से तमायाय एगंतमपकमेज्जा २, अहे कामथंडि-
लंसि वा ० जाव पमजिय पमजिय परिट्टवेज्जा ।

एवं मांससूत्रमपि नेयम् अस्य चोपादानं क्वचिन्नूताऽऽद्युप-
शमनार्थं सदैवोपदेशतो बाह्यपरिभोगेन स्वेदादिना ज्ञानाऽऽ-
द्युपकारत्वात् फलवद् दृष्टं, मुज्जिम्मात्रं बहिःपरिभोगार्थं,
नाभ्यवहारार्थं, पदातिभोगवदिति । एवं गृहस्थाऽऽम-
न्त्रणाऽऽदिविधिपुद्गलसूत्रमपि सुगममिति तदेवमादिना छे-
दसूत्राऽभिप्रायेण ग्रहणे सत्यपि कण्टकाऽऽदिप्रतिष्ठापनवि-
धिरपि सुगम इति । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० ।

साधोर्मांसभक्षणाधिकारः—

बहुअट्टियं पुगलं, अणिमिसं वा बहुकंटयं । (७३)

बहुस्थिकं पुद्गलं-मांसम् अनिमिषं वा मत्स्यं वा बहु-
कण्टकम्, अयं किल कालाऽऽद्यपेक्षया ग्रहणे प्रतिषेधः ।
अन्ये त्वभिदधति-वनस्पत्यधिकारात्तथाविधफलाभिधानम्
एते इति । दश० ५ अ० १ उ० । (अमज्जमंसासी
सिया) अमद्यमांसाऽशी भवेदिति योगः, अमद्यपोऽमांसाऽ-
शी च स्यात्, एते च मद्यमांसौ लोकाऽऽगमप्रतीते
एव, ततश्च यत्केचनाभिदधति-आरनालारिष्ठाऽऽद्यपि सं-
धानाद् ओदनाऽऽद्यपि प्राण्यद्भत्वाद्याज्यमिति । तदसत्,
अमीषां मद्यमांसत्वायोगात्, लोकशास्त्रयोरप्रसिद्धत्वात्,
सन्धानप्राण्यद्भत्त्वतुल्यत्वादिना त्वसाध्वी, अतिप्रसङ्गदोषा-
त्, द्रवत्वस्त्रीत्यनुल्यतया मूत्रपानमादृगमनाऽऽदिप्रसङ्गा-
त् । इत्यलं प्रसङ्गं, अन्नरगमनिकामात्रप्रक्रमात् । दश०
२ चू० " पिसिअं खुल्लं मंसं । " पाइ० ना० ११३ गाथा ।
" हिंसेवाले मुसावाई, माइल्ले पिसुणे सढे । भुज्जमाने सुई
मंसं, सेयमेयं ति मअइ ॥ १॥ " उक्त० २ अ० । (घन्वन्तरि-
रातुपर्यं मांसमुपदिशति इति ' उंवरदत्त ' शब्दे द्वितीयभागे
६८४ पृष्ठे उक्तम्) क्वचिच्छ्रमणा मांसभक्षकाः " कम्मि य
विसप एज्जंति समणा भगवन्तो जहा मंसं न खायं ति,
कम्मि वि पुण एस मंसमक्खामक्खविचार एव एत्थि । "
नि० चू० १ उ० । गोक्षीरपाण्डुरमांसं शोणितमिति तृती-
योऽतिशयस्तीर्थकृतः । स० १ सम० । औ० । फलानां वि-
भागे, प्रज्ञा० १ पद ।

मंसकच्छम-मांसकच्छप-पुं० । मांसवहुले कच्छपमेदे, प्रज्ञा०
१ पद ।मंसखल-मांसखल-न० । मांसशोषणस्थाने, नि० चू० १०
उ० । यत्र संखडीनिमित्तं मांसं छित्त्वा छित्त्वा शोष्यते,
शुष्कं वा पुञ्जीकृतं स्थाप्यते । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ०
४ उ० ।मंसखायग-मांसखादक-पुं० । मांसभक्षके पारध्यादौ, नि०
चू० ६ उ० ।

मंसग-मांस-न० । पलले, उक्त० २ अ० ।

मंसगदिय-मांसग्रथित-त्रि० । मांसानुरागतन्तुभिः सन्दभिते,
उक्त० ५ अ० ।मंसचक्खु-मांसचक्षुप्-पुं० । छयस्थे ज्ञानचक्षुरहिते, दश०
४ अ० ।मंसपेसिया-मांसपेशिका-स्त्री० । मांसखण्डे, दश० १०
अ० । नि० चू० । आ० म० ।मंसवुट्ठि-मांसवृष्टि-स्त्री० । पललवर्षणे, यत्र वृष्टौ मांसख-
ण्डानि पतन्ति । मांसवृष्टिर्यस्मिन् शास्त्रे चिन्त्यते तस्मिन् ।
सूत्र० २ श्रु० २ अ० । प्रव० ।

मंसमक्खण-मांसभक्षण-न० । पिशिताशने, हा० १८ अष्ट० ।

मंसल-मांसल-त्रि० । " मांसाऽऽदेवा " ॥ ८ । १ । २६ ॥ इ-
त्यनुस्वारस्य वा लुग् । मांसोपचिते, प्रा० १ पाद । " मंस-

लऽग्राह्यी । ” मांसलावग्रहस्तौ वाऽग्रभागवर्तिनौ हस्तौ यासां ता मांसलाग्रहस्ताः । जी० १ प्रति० । कल्प० । “ मंसलसंठियपसत्थविउलहणुयं । ” मांसल उपचितमांसः संस्थितो विशिष्टसंस्थानः प्रशस्तः शुभः शार्दूलस्येव विपुलो विस्तीर्णो हनुश्चिकुं यस्य स तथा । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । औ० । “ (१२६) कंदा पीणा धूला, य मंसला पीवरा थोरा । ” पाद० ना० ७३ गाथा ।

मंससुहा-मांससुखा-स्त्री० । मांससुखकारिण्यां संचाधनायाम्, घ० १ अधि० ।

मंससोल्ल-मांसशूल्य-न० । शूले पच्यन्त इति शूल्यानि, मांसस्य शूल्यानि मांसशूल्यानि । मांसखण्डेषु, उपा० ३ अ० ।

मंसाइया-मांसादिका-स्त्री० । मांसमादौ प्रधानं यस्यां सा मांसाऽऽदिका, तां मांसनिवृत्तिं कर्तुकामैः पूर्णयां वा निवृत्तौ, मांसप्रचुरायां संस्रद्धौ कृतायाम्, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० । नि० चू० । जम्भि पगरणे मंसं आसादीप दिज्जति पच्छा ओदणादि तं मंसादी भणति, मंसाण वा मच्छं वा आदावेव पकरणे करंति तं च मंसादिप आणीपसु वा मंसेसु आदावेव जणवयस्स मंसपगरणं करंति पच्छा सयं परिभुंजति, तं वा मंसादी भणति । नि० चू० १० उ० ।

मंसाणुणारि (ण)-मांसानुसारिन्-पुं० । मांसान्तधातु-व्यापककिञ्चिच्छेपितानुसारिणि व्रणे, स्था० ६ डा० ।

मंसाय-मांसाद-पुं० । मांसान्येवाग्निना प्रताप्य भक्षके नारके, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

मंसासि (ण)-मांसाशिन्-पुं० । मांस्लादके, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

मंसु-श्मश्रु-न० । “ वक्राऽऽदावन्तः ” ॥ ८ । १ । २६ ॥ इति सूत्रेणानुस्वाराऽऽगमः । प्रा० १ पाद । कूर्चरोमणि, स्था० ३ डा० ४ उ० । तं० । प्रश्न० । जी० । औ० । द्वा० । उत्त० । “ (२३७) मंसू खुडुं च मासुरी कुचं । ” पाद० ना० ११२ गाथा ।

मंसुल्ल-मांसवत्-पुं० । उपचितमांसवति, “आल्विल्लोल्लाल-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा-मतोः” ॥ ८ । २ । ५६ ॥ इति मतुव उल्लाऽऽदेशः । प्रा० २ पाद ।

मकरडग-मकराण्डक-पुं० । रा० । जलचरविशेषाण्डके, जं० १ वल्ल० ।

मकरकेउ-मकरकेतु-पुं० । “ कगचज०-” ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इत्यादिसूत्रेण पैशाच्यां कलोपनिषेधः । मकरध्वजे, प्रा० १ पाद ।

मकरिआ-मकरिका-स्त्री० । मकराऽऽकारे आमरणविशेषे, जं० २ वल्ल० । मकरजलजन्तुभार्यायाम्, आ० चू० १ अ० । मकाई-मकायिन्-पुं० । राजगृहवासिनि स्वनामख्याते गृहपतौ, अन्त० ।

पढमस्स णं मंते ! अज्झयणस्स के अट्ठे पञ्चे ! । एवं

खलु जंबू ! तेणं कालेण तेणं समएणं रायगिहे नगरे गुणसिलए चेतिते, सेणिए राया, तत्थ णं मकाई नाम गाहावती परिवसइ अट्ठे जाव अपरिभूते । तेणं कालेण तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे आदिगरे गुणसिलए जाव विहरति, परिसा निग्गया तते णं से मकाई गाहावती इमीसे कहाते लद्धट्ठे समाणे जहा पसुत्तीए गंगदत्ते वहवे इमो वि जेडुपुत्तं कुडुवे ठवेत्ता पुरिससहस्सवाहणीए सीथाए निक्खते जाव अणगारे जाते इरियासमिते, तते णं से मकाई अणंगारे समणस्स भगवओ महावीरस्स तहारुवारणं थेराणं अंतिए सामाइयमाइयाई एकारस अंगाई अहिज्जति, सेसं जहा खंदगस्स, गुणरयणं तवोकम्मं सोलसवासाई परियाओ पाउणेतं तहेव विपुले सिद्धे ॥ ६ ॥ अन्त० १ श्रु० ६ वर्ग ।

मकुंद-मकुन्द-पुं० । मुरजे वाद्यविशेषे, आ० म० १ अ० १ रा० ।

मकडकरण-मर्कटकरण-न० । मर्कटमुद्दिश्य यत्किञ्चित् क्रियते तादृशे स्थाने, आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ० ।

मकडग-मर्कटक-पुं० । सूक्ष्मजीवविशेषे, आचा० १ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । कोलिके, चू० ४ उ० । वानरे च । चू० ४ उ० ।

मकडतंतुचारण-मर्कटतन्तुचारण-पुं० । कुञ्जवृक्षान्तरालभाविनभःप्रदेशेषु, कुञ्जवृक्षाऽऽदिसंवन्धमर्कटतन्तुवाऽऽलम्भनपादोद्धरण निक्षेपावदाता मर्कटतन्तुं छिन्दतो यान्तो मर्कटतन्तुचारणाः । चारणभेदेषु, ग० २ अधि० ।

मकडबंध-मर्कटबन्ध-पुं० । नाराचसंहनिनः शरीरावयवबन्धप्रकारे, स्था० ६ डा० ।

मकडसंताण-मर्कटसन्तान-पुं० । मर्कटः कोलिकस्तस्य सन्तानो जालकम् । लतातन्तुजाले, घ० २ अधि० । आचा० । कोलिकाजाले, आव० ४ अ० । आ० चू० । आचा० ।

मकन-मार्गण-पुं० । “ धूलिकापैशाचिके तृतीयतुर्ययोराद्यद्वितीयौ ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति गस्थाने कः, णस्य नः । वाणे, प्रा० ४ पाद ।

मकार-मस्करिन्-पुं० । मस्करो ज्ञानं गतिर्वाऽस्त्यस्य इति, मा कर्तुं कर्म निषेद्धं शीलमस्य इतिः “ मस्कर-मस्करिणौ वेणुपरिवाजकयोः ” ॥ ६ । १ । १५४ ॥ इति इतिः । परिवाजके, विधा नेन स्वकर्मपरित्याजके, चन्द्रे च । वाच० ।

माकार-पुं० । तृतीयचतुर्थकुलकरकाले महत्वपराधे दातव्ये दण्डे, स्था० ७ डा० । कल्प० । ति० । आ० म० । जं० ।

मक्कुण-मत्कुण-पुं० । खेदजे, ‘माकण’ ‘खटमल’ इतिख्याते जन्तुभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । उत्त० ।

मकोडय-मत्कोदक-पुं० । कृष्णवर्णे, ‘मकोडा’ ‘चीटा’ इतिख्याते जन्तुविशेषे, नि० चू० १ उ० । स्था० । आ० म० ।

मक्खण-मक्खण-न० । नवनीते, स्था० ४ डा० १ उ० । आचा० । चू० । नि० । तैलाऽऽदिना गात्रस्य स्निग्धताऽऽपादने, नि०

पू० ३ उ० । पर्युपितेन तैलाऽऽदिना न भ्रजणीयम् । पू० ५ उ० । "मन्त्रेण वा भिल्लेज्ज वा ।" आचा० २ थु० २ पू० ६ प्र० । मन्त्रेण अर्चनेन पण्डितेन मन्त्रेण मन्त्रेण, पुनो पुनो अर्चनेन । अर्चना-धर्मेण अर्चनेन वरुणा मन्त्रेण ति मन्त्रेण नमस्कृत्योर्भेदः । ति० पू० ३ उ० ।

मन्त्रलि(ग्)-मन्त्रिन्-पुं० । " नरोः मन्त्रेण सोऽग्री मे " ॥ = १ । २ = ६ ॥ इति मानव्यां स्तुत्य वा सः । परि-
व्राजके. प्रा० ४ पाद ।

मन्त्रिन्-प्रचित-त्रि० । स्तुतिर्देवैः । "मन्त्रिन् तुष्टं ।" (७५२) पाठ० ना० २३३ गाथा ।

मन्त्रिन्-प्रचित-त्रि० । स्तुतिर्देवैः । च० २ अघि० । (भ्रज-
गाविर्यं मन्त्रम् 'अर्चमन्त्र' शब्दे प्रथमभागे ६=६ पृष्ठे
गतम्) पृथिव्यादिनाऽवगुण्ठिते. प्रव० ६७ द्वार । पि० ।
आचा० । एषणाया द्वितीयो प्रचितो दोषः । स द्विविधः-
मन्त्रितेन नरगुणित आहारोऽचितेन नरगुणितश्चाऽऽहारो
भवति, तदा प्रचितदोष उक्तः । उक्त० २४ अ० । स्या० घ० ।
पं० पू० । आचा० । आ० पू० । पि० । मन्त्रिन् तुष्टं " (७५२)
पाठ० ना० २३३ गाथा । प्रचितं अविहृतिप्रायश्चित्तम् । जीत० ।
(प्रचितद्वारम् ' एषणा ' शब्दे तृतीयभागे ५५ पृष्ठे गतम्)
मान्त्रिक-न० । मन्त्रिकासंचितमर्थान्. स्या० ६ डा० । जीत० ।

मगदुमईजहाँ-पारमीकः शब्दः । दौलताबादमुलतानजन-
न्याम्, नी० ५=कल्प ।

मगर-मकर-पुं० । जलचरविशेषे, प्रश्न० ४ आथ० द्वार ।
ग० । नृ० प्र० । आ० । प्रा० । महात्मन्ये, उक्त० ३६
अ० । आ० म० । स० । तं । विपा० च० प्र० । प्रा० । आच० ।
सूत्र० । प्रगा० ।

से किं तं मगरा ? । मगरा दुविहा पण्त्ता । तं जहा-सोड-
मगरा, मच्छमगरा य । सेत्तं मगरा । प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

मकरा इव मकरा जलविहारित्वात् धीवरेषु, प्रश्न० २
आथ० द्वार ।

मगरंद-मकरन्द-पुं० । पुष्परसे, द्वा० = द्वा० ।

मगरज्झय-मकरज्झय-पुं० । कामदेवे, जं० २ वत्त० ।

मगरमच्छ-मकरमत्स्य-पुं० । मत्स्यभेदे, जी० १ प्रति० । प्रगा० ।

मगरमुह-मकरमुख-न० । पादाऽऽभरणविशेषे, औ० ।

मगरासण-मकराऽऽसन-न० । आसनभेदे, येषामघो लिखि
ता मकरा भवन्ति । रा० ।

मगह-मगध-पुं० । राजगृहनगरप्रतिषेधे आर्यजनपदे, प्रज्ञा०
१ पद । सूत्र० । स्या० ।

मगहपुर-मगधपुर-न० । राजगृहे, आ० पू० १ अ० ।

मगहसिरी-मगधश्री-स्त्री० । राजगृहराजस्य जरासन्धस्य
स्वनामख्यातायां गणिकायाम्, आच० ४ अ० । आ० पू० ।

मगहसुंदरी-मगधसुन्दरी-स्त्री० । राजगृहराजस्य जरासन्ध-
स्य स्वनामख्यातायां गणिकायाम्, आच० ४ अ० । आ० पू० ।

मगहसेणा-मगधसेना-स्त्री० । राजगृहे स्वनामख्यातायां ग,
१०

णिकायाम्, आचा० । राजगृहे नगरे मगधसेना गणिका,
तत्र कदाचिद्धनः सार्धवाहो महता द्रव्यनिचयं समन्वितः
प्रविष्टः, तद्रूपयौवनगुणगणद्रव्यसंपदाक्षित्या मगधसेनयाऽ-
सावभिसरितः, तेन चाऽऽव्यव्याऽऽक्षिप्तमानसेनासौ नावलौ-
किताऽपि, अस्याश्चाऽऽत्मीयरूपयौवनसौभाग्यावलेपान्मह-
ती दुःखासिकाऽभूत्, ततश्च तां परिम्लानवदनामवलोक्य
जरासन्धेनाभ्यधाय-किं भवत्या दुःखासिकाकारणम्?, केन
वा सार्द्धमुपितेति । सा स्ववादीत्-अमरेणेति । कथमसावमर
इत्युक्ते तथा सद्भावः कथितो निरूपितो यावत्तथैवाद्याप्यास्त
इत्यनो भोगार्थिनोऽर्थे प्रसक्ता अजरामरवत् क्रियासु प्रवर्तन्ते
इति । आचा० १ थु० २ अ० ५ उ० ।

मगहाहित्र-मगधाधिप-पुं० । मगधानां देशानामधिपे, "से-
णिश्रो मगहाहिवो ।" उक्त० २० अ० ।

मंगुसा-मद्गुसा-स्त्री० । मुजपरिसर्पविशेषे, 'खाडदिल्ल' ति
संभाव्यते । "मंगुसपुच्छं व से मंसु ।" उपा० २ अ० ।

मगुक-मद्गुक-पुं० । जलपक्षिभेदे, सूत्र० १ थु० ११ अ० ।

मग्ग-मग्-धा० । सर्पे, "शकाऽऽदीनां द्वित्वम्" ॥=॥१२३॥
इत्यन्यस्य द्वित्वम् । मग्गइ । मङ्गति । प्रा० ४ पाद । पञ्चात् ।
दे० ना० ६ वर्ग १११ गाथा ।

मार्ग-पुं० । मृजुशुद्धौ, मृजन्ति शुद्धीभवत्यनेनातीचारक-
ल्मप्रपञ्चालनादिनि मार्गः । "व्यङ्गनाद् वज्र" ॥५३१३२॥ इति
वज्रप्रत्ययः । आगमे । व्य० १ उ० । प्रवचने, विशेषे ।

मार्गशब्दार्थमाह-

मज्जिज्ज सोहिज्ज, जेयं तो पवययं ततो मग्गो ।

अहवा सिवस्स मग्गो, मग्गणमन्नेसणं पंथो ॥१३=१॥

ततस्तस्मात्प्रवचनं मार्ग उच्यते । येन, किम्?, इत्याह-मृजु
शुद्धौ, मृज्यते शोध्यतेऽनेन कर्म मलिन आत्मा, तस्माद्धेतोः ।
अथवा-मार्गं मार्गोऽन्वेषणं पन्थाः शिवस्येति ॥ १३=१ ॥
(विशेषे) इति व्युत्पत्तेः । घ० २० । आ० म० । भ० ।

मार्गस्वरूपमाह-

मार्गः प्रवर्तकं मानं, शब्दो भगवतोदितः ।

नंविश्राशठगीतार्थाऽऽ-चरणं चेति स द्विधा ॥ १ ॥

मार्ग इति-प्रवर्तकं स्वजनकेच्छाजनकक्षानजननद्वारा प्रवृ-
त्तिजनकं, मानं प्रमाणं, स च भगवता सर्वज्ञेनोदितो विधि-
रूपः शब्दः, संविज्ञाः संवेगवन्तः, अशठा अभ्रान्ताः, गीतार्थाः
स्यम्यस्तसृष्टार्थाः, तेषामाचरणं चेति द्विधा विधेरिव शि-
ष्टाऽऽचारस्यापि प्रवर्तकत्वात् । तदिदमाह धर्मरत्नप्रकरण-
कृन्-"मग्गो आगमणीइ, अहवा संविग्गवहुजणाइणं ।"
इति ॥ १ ॥

द्वितीयाऽनादरे हन्त, प्रथमस्याप्यऽनादरः ।

जीतस्यापि प्रधानत्वं, साम्प्रतं श्रूयते यतः ॥ २ ॥

द्वितीयेति-द्वितीयस्य शिष्टाऽऽचरणस्य अनादरे प्रवर्तक-
त्वेनानभ्युपगमे, हन्त प्रथमस्यापि भगवद्वचनस्यापि अ-
नादर एव । यतो जीतस्यापि साम्प्रतं प्रधानत्वं व्यवहारप्र-
तिपादकशालप्रसिद्धं श्रूयते । तथा च जीतप्राधान्याऽनादरे
तत्प्रतिपादकशालानादराद्व्यक्तमेव नास्तिकत्वमिति भा-
वः ॥ २ ॥

अनुमाय सतामुक्ताऽऽचारेणाऽऽगममूलताम् ।

पथि प्रवर्तमानानां, शङ्क्या नान्धपरम्परा ॥ ३ ॥

अनुमायेति—उक्ताऽऽचारेण संविग्नाऽऽशङ्कगीतार्थाऽऽचारेण, आगममूलतामनुमाय, सतां मार्गानुसारिणां, पथि महाजनानुयातमार्गे, प्रवर्तमानानामान्धपरम्परा न शङ्कनीया । इत्थं चात्राऽऽगमबोधितेष्टोपायताकत्वमेवानुमेयम्, आगमग्रहणं चान्धपरम्पराशङ्काव्युदासायेति नाऽऽगमकल्पनोत्तरं विध्यर्थबोधकल्पनाद्वारव्यवधानेन प्रवर्तकतायाः शब्दसाधारण्यक्षतिः, अप्रत्यक्षेणाऽऽगमेन प्रकृतार्थस्य बोधयितुमशक्यत्वात्, व्यवस्थितस्य चानुपदिष्टेः सामान्यत एव तदनुमानात् । तद्विदमुक्तम्—“आयरणा वि हु आण त्ति ।” वस्तुत उपपत्तिकेन शिष्टाऽऽचारेणैव विध्यर्थसिद्धावागमानुमानं भगवद्बहुमानद्वारा समापत्तिसिद्धये इति द्रष्टव्यम् ॥ ३ ॥

सूत्रे सद्धेतुनोत्पृष्ट—मपि क्वचिदपोद्यते ।

हितदेऽप्यनिषिद्धेऽर्थे, किं पुनर्नास्य मानता ॥ ४ ॥

सूत्र इति—सूत्रे आगमे, उत्सृष्टमपि उत्सर्गविपर्ययीकृतमपि, सद्धेतुना पुष्टेनाऽऽलम्बनेन, क्वचिदपोद्यते अपवादविपर्ययीक्रियते, हितदेऽपीष्टसाधनेऽपि, अनिषिद्धे सूत्राचारिते, किं पुनरस्य शिष्टाऽऽचारस्य न मानता न प्रमाणता ॥ ४ ॥

उदासीनेऽर्थे भवत्वस्य मानता, चारित्रं तु कारणसहस्रेणापि परावर्तयितुमशक्यमित्यत आह—

निषेधः सर्वथा नास्ति, विधिर्वा सर्वथाऽऽगमे ।

आयं व्ययं च तुलये—ज्ञाप्ताऽऽकाङ्क्षी वणिग्यथा ॥५॥

निषेध इति—सूत्रे विधिनिषेधौ हि गौणमुख्यभावेन मिथः—संचलितावेव प्रतिपाद्येते, अन्यथानेकान्तमर्यादाऽतिक्रमप्रसङ्गादिति भावः ॥ ५ ॥

प्रवाहधारापतितं, निषिद्धं यन्न दृश्यते ।

अत एव न तन्मत्या, दूषयन्ति विपश्चितः ॥ ६ ॥

प्रवाहोति—शिष्टसम्मतत्वसन्देहेऽपि तददूषणमन्यार्यं, किं पुनस्तन्निश्चय इति भावः । तद्विदमाह—“जं च विहिअं ण सुत्ते, ण य पडिसिद्धं जणम्म चिररुद्धं । स मइविगण्णियदोसा, तं पि ण दूंसंति गीयत्था ॥ १ ॥” ॥ ६ ॥

संविग्नाऽऽचरणं सम्यक्—कल्पप्रावरणाऽऽदिकम् ।

विपर्यस्तं पुनः श्राद्ध—ममत्वप्रभृति स्मृतम् ॥ ७ ॥

संविग्नेति—संविग्नानामाचरणं सम्यक् साधुनीत्या कल्पप्रावरणाऽऽदिकम् । तदाह—

“अन्नह भणियं पि सुप, किंची कालाङ्कारणाविकलं ।

आइममन्नह श्रिय, दीसइ संविग्गीयहि ॥ १ ॥

कप्पाणं पावरणं, अगोअरञ्चाओ भोलिआभिकखा ।

उवग्गाहियकडाहय—तुंवयमुहदाणदोराई ॥ २ ॥” इत्यादि ।

विपर्यस्तमसंविग्नाऽऽचरणं पुनः श्राद्धममत्वप्रभृति स्मृतम् । तदाह—

“जह सद्धेसु ममत्तं, राढाह असुद्धउवहिभत्ताई ।

णिदिट्ठवसदित्तूली—मसूरगाईण परिभोगे ॥ १ ॥” इति ॥ ७ ॥

आद्यं ज्ञानात्परं मोहा—द्विशेषो विशदोऽनयोः ।

एकत्वं नानयोर्युक्तं, काचमाणिक्ययोरिव ॥ ८ ॥

आद्यमिति—ज्ञानं तत्त्वज्ञानम्, मोहो गारवमग्नता ॥ ८ ॥

दर्शयद्भिः कुलाऽऽचार—लोपादायुष्मिकं मयम् ।

चारयद्भिः स्वगच्छीय—गृहिणः साधुसङ्गतिम् ॥ ९ ॥

दर्शयद्भिरिति—आयुष्मिकं प्रेत्य प्रत्यवायविपाकफलम् ॥ ९ ॥

द्रव्यस्तत्त्वं यतीनाम्—प्यनुपश्यद्भिरुत्तमम् ।

विवेकविकलं दानं, स्थापयद्भिर्यथा तथा ॥ १० ॥

द्रव्यस्तवमिति—अपिना आगमे यतीनां तन्निषेधो द्योत्यते, अनुपश्यद्भिर्मन्यमानैः ॥ १० ॥

अपुष्टाऽऽलम्बनोत्सिक्तै—मृगधर्मीनेषु मैनिर्कैः ।

इत्थं दोषादसंविग्नै—हंहा विश्वं विडम्बितम् ॥ ११ ॥

अपुष्टेति व्यक्तः ॥ ११ ॥

अप्येप शिथिलोल्लापः, न श्राव्यो गृहमेधिनाम् ।

मूढमोऽर्थ इत्यदोऽयुक्तं, सूत्रे तद्गुणवर्णनात् ॥ १२ ॥

अपीति—एषोऽपि शिथिलानाम्, उल्लापः यदुत न श्राव्यो गृहमेधिनाम् सूत्रमोऽर्थः, इत्यदो वचनमयुक्तम्, सूत्रे—भगवत्यादौ तेषां गृहमेधिनामपि केषाञ्चिद्गुणवर्णनात्, “लब्ध्वा गहिअट्ठा” इत्यादिना साधूकसूत्रार्थपरिणामशक्तिमत्त्वप्रतिपादनात्, सम्यक्त्वप्रकरणप्रसिद्धोऽयमर्थः ॥ १२ ॥

तेषां निन्दाऽल्पसाधूनां, बह्वाचरणमानिनाम् ।

प्रवृत्ताऽङ्गीकृताऽत्यागे, मिथ्यादृग्गुणदर्शिनी ॥ १३ ॥

तेषामिति—तेषामसंविग्नानाम्, अल्पसाधूनां विरलानां यतीनां, बह्वाचरितमानिनां “बहुभिराचीणं खलु वयमाचरामः, स्तोकाः पुनरेते संविग्गत्वाभिमानिनो दाम्भिकाः” इत्यभिमानवताम्, निन्दा अङ्गीकृतस्य मिथ्याभूतस्याऽपि बहुवचिर्णस्याऽत्यागेऽभ्युपगम्यमाने मिथ्यादृशां गुणदर्शिनी प्रवृत्ता, सम्यग्दृग्गपेक्षया मिथ्यादृशमेव बहुत्वात् । तदाह—“बहुजणपवित्तिमिच्छं, इच्छं (त्थं) तेण इहलोइओ चेव । धम्मो न उज्झियव्वो, जेण तहिं बहुजणपवित्ती ॥ १ ॥” ॥ १३ ॥

इदं कलिरजः पर्व—भस्म भस्मग्रहोदयः ॥

खलनं तदसंविग्न—राजस्यैवाधुनोचितम् ॥ १४ ॥

इदमिति व्यक्तः ॥ १४ ॥

समुदाये मनादोष—भीतैः स्वेच्छाविहारिभिः ।

संविग्नैरप्यगीतार्थैः, परेभ्यो नातिरिच्यते ॥ १५ ॥

समुदाय इति—समुदाये मनादोषेभ्य ईषत्कलहाऽऽदिरूपेभ्यो भीतैः, स्वेच्छाविहारिभिः स्वेच्छन्दचारिभिः, संविग्नैरपि बाह्याऽऽचारप्रधानैरपि, अगीतार्थैः, परेभ्योऽसंविग्नेभ्यो, नातिरिच्यते नाधिकीभूयते ॥ १५ ॥

वदन्ति गृहिणां मध्ये, पार्श्वस्थानामवन्धताम् ।

यथाच्छन्दतयाऽऽत्मान—मवन्धं जानते न ते ॥ १६ ॥

वदन्तीति—परदोषं पश्यन्ति, स्वदोषं च न पश्यन्तीति महतीयं तेषां कदर्थनेति भावः ॥ १६ ॥

गीतार्थपारतन्त्र्येण, ज्ञानमज्ञानिनां मतम् ।

विना चक्षुषमदाधार-मन्यः पथि कथं व्रजेत् ? ॥ १७ ॥

गीतार्थेति-सुन्यं ज्ञानं गीतार्थानामेव तत्पारतन्त्र्यलक्षणं
गोणमेव तदगीतार्थानामिति भावः ॥ १७ ॥

तत्त्यागेनाफलं तेषां, शुद्धोच्छ्वाऽऽदिकमप्यहो ।

विपरीतं फलं वा स्या-न्नैमिदं इव चारिषां ॥ १८ ॥

नदिनि-तत्त्यागेन गीतार्थपारतन्त्र्यपरिहारेण, तेषां संवि-
न्नाऽऽभासानां शुद्धोच्छ्वाऽऽदिकमप्यफलं विपरीतफलं वा
स्यात्, चारिषांचिव नैमिदः ॥ १८ ॥

यदि नामतेषां नास्ति ज्ञानं, कथं तर्हि मासक्षपणाऽऽदि-
दुष्करतपोऽनुष्ठानादित्यमित्यन आह—

अभिन्नग्रन्थयः प्रायः, कुर्वन्तोऽप्यतिदुष्करम् ।

बाह्या इवाव्रता मूढाः, ध्वाङ्गुजातेन दर्शिताः ॥ १९ ॥

अभिनेति—अभिन्नग्रन्थयोऽकृतग्रन्थभेदाः, प्रायः कुर्वन्तो-
ऽप्यतिदुष्करं मासक्षपणाऽऽदिकं बाह्या इवाव्रताः स्वाभाविक-
कृतपरिणामरहिताः, मूढा अमानाऽऽविद्याः, ध्वाङ्गुजातेन
वायसदृष्टान्तेन दर्शिताः । यथा हि केचन वायसा निर्म-
लमलिलपूर्णसरित्परिसरं परित्यज्य मरुमरीचिकासु जल-
न्यभ्रान्तिभाजस्ताः प्रति प्रस्थिताः, तेभ्यः केचनान्यैर्नि-
पिद्धाः प्रत्यायाताः सुखिनो बभूवुः, ये च नाऽऽयातास्ते
मध्याह्नाकंतापतरलिताः पिपासिता एव मृताः, एवं समु-
द्रायादपि मनाद्गोपनीत्या ये स्वमत्या विजिहीर्षवो गीता-
र्थनिवारिताः प्रत्यावर्तन्ते, तेऽपि ज्ञानाऽऽदिसंपन्नाजनं भव-
न्ति, अपरे तु-ज्ञानाऽदिगुणभ्योऽपि अश्रयन्तीति । तदिद-
माह—“ प्रायं अभिन्नगंठी, तद्याह तद् दुष्करं पि कुर्वता ।
यज्जम्बव श ते साहः धंखाऽऽहरणेण विघ्नेया ॥ १ ॥ ” आ-
गमेऽप्युक्तम्—“ नममाणा वेगे जीविश्रं विष्परिणामंति । ”
द्रव्यतो नमन्तोऽप्येके संयमजीवितं विपरिणामयन्ति, ना-
शयन्तीत्येतदर्थः । इति ॥ १९ ॥

वदन्तः प्रत्युदासीनान्, परुषं परुषाऽऽशयाः ।

विश्वासादाकृतेरेते, महापापस्य भाजनम् ॥ २० ॥

वदन्त इति—उदासीनान् मध्यस्थान् शिष्टापरायणान् प्र-
ति, परुषं “ भवन्त एव सम्यक् क्रियां न कुर्वन्ते को-
ऽयमस्मान् प्रत्युपदेशः ” इत्यादिरूपं वचनं, वदन्तः,
परुषोऽज्ञानाऽवेशादाशयो येषां ते तथा, एते आकृतेराका-
रस्य, विश्वासान्महापापस्य परप्रतारणलक्षणस्य भाजनं भ-
वन्ति, पामराणां गुणाऽऽभासमात्रेणैव स्थलनसंभवात् ॥ २० ॥

ये तु स्वकर्मदोषेण, प्रमाद्यन्तोऽपि धार्मिकाः ।

संविग्नपाक्षिकास्तेऽपि, मार्गान्वाच्यशालिनः ॥ २१ ॥

ये त्विति—ये तु स्वकर्मदोषेण वीर्यान्तरायोदयलक्षणेन,
प्रमाद्यन्तोऽपि क्रियासु अवसीदन्तोऽपि, धार्मिका धर्म-
निरताः, संविग्नपाक्षिका- संविग्नपक्षीकृतः, तेऽपि, मार्गस्या-
न्वाच्यो भावसाध्वपेक्षया पृष्ठलग्नतालक्षणः तेन शालन्त इ-
त्येवंशीलाः । तदुक्तम्—“ लम्भिहिंसि तेण पढंति ” ॥ २१ ॥

शुद्धप्ररूपयैतेषां, मूलमुचरसंपदः ।

सुसाधुग्लानिमैपज्य-प्रदानाम्यर्चनाऽऽदिकाः ॥ २२ ॥

शुद्धेति—एतेषां संविग्नपाक्षिकाणां, शुद्धप्ररूपणैव मूल-
सर्वगुणानामाद्यमुत्पत्तिस्थानं, तदपेक्षयतनाया एव तेषां नि-
र्जराहेतुत्वात् । तदुक्तम्—“ हीणस्स वि सुद्धपरू-वगस्स संवि-
ग्नपक्खवाइस्स । जा जा हविज्ज जयणा, सा सा से निज्जरा
होइ ॥ १ ॥ ” इच्छायोगसंभवाद्याऽत्र नंतराङ्गवैकल्येऽपि फल-
वैकल्यं, सम्यग्दर्शनस्यैवात्र सहकारित्वात् । शास्त्रयोग एव
सम्यग्दर्शनचारित्र्योद्वेयोस्तुल्यवदपेक्षणात् । तदिदमुक्तम्—
“ दंसणपक्खो सावय, चरित्तभट्टे य मंदधम्मं य । दंसणचरि-
त्तपक्खो, समणे परलोककंखिम्मि ॥ १ ॥ ” उत्तरसंपद उक्तुं सं-
पदश्च सुसाधूनां ग्लानेरपनायकं यद्वैपज्यं तत्प्रदानं चाभ्यर्चनं
च तदादिकाः ॥ २२ ॥

आत्मार्यं दीक्षणं तेषां, निपिद्धं श्रूयते श्रुते ।

ज्ञानाऽऽद्यर्थाऽन्यदीक्षा च, स्वोपसंपन्न नाहिता ॥ २३ ॥

आत्मार्यमिति—आत्मार्यं स्ववैयावृत्याद्यर्थं, तेषां संविग्नपा-
क्षिकाणां दीक्षणं श्रुते निपिद्धं श्रूयते । “ अत्तद्वा न विदिरक्ख-
इ ” इति वचनात् । ज्ञानाऽऽद्यर्थाऽन्येषां भावचरपरिणामव-
त्पृष्ठभाविनामपुनर्यन्धकाऽऽदीनां दीक्षा च तदर्थं तेषां स्वोप-
संपन्न नाहिता नाहितकारिणी, असङ्गहपरित्यागार्थमपुनर्य-
न्धकाऽऽदीनामपि दीक्षणाधिकारात् । तदुक्तम्—“ सहअणुण-
यंघगाणं, कुग्गहविरहं लहुं कुणइ ” इति तात्त्विकानां तु
तात्त्विकैः सह योजनमप्यस्याऽऽचारः । तदुक्तम्—“ देइ सु-
साहण वोहेउं ति ” ॥ २३ ॥

नाऽऽवश्यकोऽऽदिवैयर्थ्यं, तेषां शक्यं प्रकुर्वताम् ।

अनुमत्यादिसाम्राज्या-द्भावाऽऽवेशाच्च चेतसः ॥ २४ ॥

नेति—आवश्यकोऽऽदिवैयर्थ्यं च तेषां, स्ववीर्यानुसारेण शक्यं
स्वाचारं प्रकुर्वतां न भवति । तत्करण एवाऽऽचारप्रीत्येच्छा-
योगनिर्वाहात् । तथाऽनुमत्यादीनामनुमोदनाऽऽदीनां साम्रा-
ज्यात् स्वार्थाऽऽभवात् । चेतसश्चित्तस्य भावाऽऽवेशादर्थोऽऽ-
द्युपयोगाद्य अद्वैतमेवाऽऽद्युपपत्तेः ॥ २४ ॥

द्रव्यत्वेऽपि प्रधानत्वा-तथाकल्पात्तदक्षतम् ।

यतो मार्गप्रवेशाय, मतं मिथ्यादृशामपि ॥ २५ ॥

द्रव्यत्वेऽपीति—तदावश्यकस्य भावसाध्वपेक्षया द्रव्यत्वेऽपि
प्रधानत्वादिच्छाऽऽद्यतिशयेन भावकारणत्वाद् द्रव्यपदस्य
फवचिदप्रधानार्थकत्वेन फवचिच्च कारणार्थकत्वेनानुयोगाद्वा-
रवृत्तौ व्यवस्थापनात् तथाकल्पात् तथाऽऽचारात्, तदाव-
श्यकं तेषामक्षतं, यतो मार्गप्रवेशाय मिथ्यादृशामपि तदाव-
श्यकं मतं गीतार्थैरङ्गीकृतम्, अभ्यासरूपत्वात्, अस्खलित-
त्वाऽऽदिगुणगर्भतया द्रव्यरूपोपवर्णनस्यैतदर्थद्योतकत्वा-
च्च ॥ २५ ॥

मार्गभेदस्तु यः कश्चि-न्निजमत्या विकल्प्यते ।

स तु सुन्दरबुद्ध्याऽपि, क्रियमाणो न सुन्दरः ॥ २६ ॥

मार्गेति—व्यक्तः ॥ २६ ॥

निवर्तमाना अप्येके, वदन्त्याचारगोचरम् ।

आख्याता मार्गमप्येको, नोच्छ्रजीवीति च श्रुतिः ॥ २७ ॥

निवर्तमाना इति—एके संयमान्निवर्तमाना अपि, आचार-
गोचरं यथावस्थितं वदन्ति, “ वयमेव कर्तुमसहिष्णवः ।

मार्गः पुनरित्थम्भूत एवेति । " यदाचारसूत्रम्—“नियट्ट-
माना वेगे आचारगोअरमाइक्खं ति । " अत्र संयमाल्लि-
झाद्वा निवर्त्तमानाः, वाशब्दादिनिवर्त्तमानाश्च लभ्यन्ते । उ-
भयथाऽप्यवसीदन्त एव योजिता यथास्थिताऽऽचारोक्त्या
हि तेषामेकैकवालता भवति आचारहीनतया न तु द्वितीया
ऽपि । ये तु हीना अपि वदन्ति—“एवम्भूत एवाऽऽचारोऽ-
स्ति योऽस्माभिरनुग्रीयते, साम्प्रतं दुःपमानुभावेन चलाऽऽद्य-
पगमान्मध्यभूतैव वर्तनी श्रेयसी, नोत्सर्गावसर इति । "
तेषां तु द्वितीयाऽपि चालता चलादापतति, गुणवद्गोपानु-
वादात् । यदागमः—“ सीलमंता उवसंता, संखाए रीयमा-
णा असीला । अणुवयमाणस्स वि-तिआमंदस्स चालया ॥
॥ १ ॥ " तथा मार्गमेक आख्याता न चोच्छ्रजीवीत्यपि श्रुति-
रस्ति । तदुक्तं स्थानाङ्गे—“ आद्याइत्ता णामं एगे, णो उच्छ्रजी-
वी " इति ॥ २७ ॥

असंयते संयतत्वे, मन्यमाने च पापता ।

भणित्ता तेन मार्गोऽयं, तृतीयोऽप्यवशिष्यते ॥ २८ ॥

असंयत इति—असंयते संयतत्वं मन्यमाने च पापता भणित्ता,
“असंजए संजयलप्पमाणे पावसमणु त्ति बुच्चइ ” इति पापश्र-
मणीयाध्ययनपाठात् । असंयते यथास्थितवक्त्रे पापत्वानुक्तेः ।
तेन कारणेनायं संविग्नपक्षरूपस्तृतीयोऽपि मार्गोऽवशिष्य-
ते । साधुआद्वयोरिव संविग्नपाक्षिकस्याप्याचारेणाविसंवा-
दिप्रवृत्तिसम्भवात् । तदुक्तम्—“सावज्जजोगपरिव-ज्जणाइ स-
वुत्तमो अ जइधम्मो । वीओ सावगधम्मो, तइओ संविगगप-
क्खपहो ॥ १ ॥ ” योगाऽऽख्यो मार्गः संविग्नपाक्षिकाणां नासम्भ-
वी मैत्र्यादिसमन्वितवृत्ताऽऽदिमत्त्वेनाध्यात्माऽऽदि प्रवृत्त्यवा-
धात् अविकल्पतथाकाराविषयत्वेन नैतद्धर्मो मार्गः “कप्पाक-
प्पे परिनि-ट्ठिअस्स ठाणेषु पंचसु ठिअस्स । संजमतववट्ठगस्स
उ, अविगप्पेणं तहक्कारो ॥ १ ॥ ” इति वचनात् । साधुवचन
एवाविकल्पेन तथाकारश्रवणादिति चेन्नैतद्वचनवलादन्यत्र
लभ्यमानस्य विकल्पस्य व्यवस्थितत्वेन व्याख्यानात् । व्यव-
स्था चेयं संविग्नपाक्षिकस्य वचनेऽविकल्पेनैव तथाकारोऽ-
न्यस्य तु विकल्पेनैवेति । विवेचितं चेदं सामाचारीप्रकरणे-
ऽस्माभिः ॥ २८ ॥

साधुः आद्वश्च संविग्न-पक्षी शिवपथास्त्रयः ।

शेषा भवपथा गेहि-द्रव्यलिङ्गिकुलिङ्गिनः ॥ २९ ॥

साधुरिति—व्यक्तः ॥ २९ ॥

गुणी च गुणरागी च, गुणद्वेषी च साधुषु ।

श्रूयन्ते व्यक्तमुत्कृष्ट-मध्यमाधमबुद्धयः ॥ ३० ॥

गुणीति—व्यक्तः ॥ ३० ॥

ते च चारित्रसम्यक्त्व-मिध्यादर्शनभूमयः ॥

अतो द्वयोः प्रकृत्यैव, वर्तितव्यं यथाबलम् ॥ ३१ ॥

ते चेति—व्यक्तः ॥ ३१ ॥

इत्थं मार्गस्थिताऽऽचार-मनुसृत्य प्रवृत्तया ।

मार्गदृष्ट्यैव लभ्यन्ते, परमाऽऽनन्दसम्पदः ॥ ३२ ॥

इत्थमिति—व्यक्तः ॥ ३२ ॥ द्वा० ३ द्वा० ।

भावतथ्यदव्यतथ्य-रूवो सिवपथसत्थवाहेण ।

सव्वएणुणा पणीओ, दुविहो मग्गो सिवपुरस्स ॥ ३३ ॥

तत्र भावः शुभपरिणामः प्रधानं यत्र स्तवे स भावस्तवः ।
यद्वा—भावेनाऽऽन्तरप्रीत्या तथाविधकर्मक्षयोपशमापेक्षया
सर्वविरतिदेशविरतिप्रतिपत्तिस्वभावेन स्तवो भावस्तवः, द्र-
व्येण वा वित्तव्ययेन जिनभवनविश्वपूजाऽऽदिकरणरूपः स्त-
वो द्रव्यस्तवः, भावस्तवश्च द्रव्यस्तवश्च भावस्तवद्रव्य-
स्तवौ तयो रूपं स्वभावः स्तवरूपः शिवो मोक्षः पारमार्थिक-
निरूपद्रव्यस्थानं तस्य पन्था मार्गः शिवपथस्तस्य सार्थवाह
इव सार्थवाहस्तेन मोक्षपथनायकेनेत्यर्थः । तस्याऽपि लोक-
रूढ्या नानात्वे विशेषयितुमाह—सर्वज्ञेन सर्वविदा प्रणीतः
प्ररूपितः, तदन्यकथने हि विसंघाददर्शनात्, द्विविधो द्विप्र-
कारो मार्गः पन्थाः, कस्येत्याह—शिव एव पुरं शिवनगरं तस्य
अयमाशयः । यो हि प्रयोजननिष्पत्तौ भवमेवावलम्ब्य वहिर्द्र-
व्यव्यतिरेकेण प्रवर्त्तते, भगवती मरुदेवी स्वामिनी यतयश्च
स्वभावेन भावशुद्धाध्यवसायेन सम्यग्निर्दिष्टतत्त्वा अविदि-
तत्त्वो वा वैरस्वामिमाया(त्रा)दिवत्सदनुष्ठाने प्रवर्त्तते स द्विवि-
धोऽपि भावस्वरूपो मोक्षमार्ग इति । दर्श० ४ तत्त्व । मोक्षपुर-
प्रापकत्वान्मार्गः । आवश्यके, विशेष० । आ० चू० । अनु० ।
जनैः पद्भ्यां क्षुण्णे पथि, आचा० २ श्रु० १ चू० ३
अ० १ उ० । स० । सूत्र० । ज्ञा० । अष्ट० । दर्श० । मो-
क्षपथे, आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । उक्त० । सम्यग्-
दर्शनाऽऽदिके, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । पञ्चा० । सम्यग्दर्शनप्र-
शमाऽऽदिके, ध० ३ अधि० । दर्श० । आ० चू० । आव० ।
मोक्षे, उक्त० २१ अ० । नरकतियंङ्मनुष्यगमनपद्धतौ, आ-
चा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

प्रशस्तो ज्ञानाऽऽदिको भावमार्गस्तदाचरणं चात्राभिधेय-

मिति, नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे मार्ग इत्यस्याध्ययन-

स्य नाम, तन्निक्षेपार्थं नियुक्तिरुदाह—

णामं ठवणा दविण, खेत्ते काले तहेव भावे य ।

एसो खलु मग्गस्स य, णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १०७ ॥

फलगलयंदोलणवि-तरज्जुदचणविलपासमग्गे य ।

खीलगअथपाक्खिपहे, छत्तजलाकासदव्वम्मि ॥ १०८ ॥

खेत्तम्मि जम्मि खेत्ते, काले कालो जहिं हवइ जो उ ।

भावम्मि होति दुविहो, पसत्थ तह अप्पसत्थो य ॥ १०९ ॥

दुविहंम्मि वि तिगभेदो, येओ तस्स उ विणिच्छओ दुविहो

सुगतिफलदुग्गतिफलो, पगयं सुगतीफलोणित्थं ॥ ११० ॥

दुग्गइफलवादीणं, तिन्नि तिसड्ढा सताइ वादीणं ।

खेमे य खेमरूवे, चउक्कं मग्गपादीसु ॥ १११ ॥

नामस्थापनाद्द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदान्मार्गस्य षोढा निक्षेपः, त
त्र नामस्थापने सुगमत्वादानादस्य क्षरीरभ्यशरीरव्यतिरि-
क्तं द्रव्यमार्गमधिकृत्याऽऽह—फलकैर्मार्गः फलकमार्गः यत्र कर्द-
माऽऽदिभयात् फलकैर्गम्यते, लतामार्गस्तु यत्र लताऽवलम्बेन
गम्यते, अन्दोलनमार्गोऽपि यत्राऽन्दोलनेन दुर्गमतिलङ्घ्यते,
वेत्रमार्गो यत्र वेत्रलतोपष्टम्बेन जलाऽऽदौ गम्यते इति, तद्य-
था—त्वारुदत्तो वेत्रलतोपष्टम्बेन वेत्रवर्ती नदीमुत्तीर्य परकु-

तं गन्तुं, रज्जुमार्गस्तु यत्र रज्ज्या किञ्चिदतिदुर्गमातिलक्ष्य-
ते, 'द्वयनेति' यानं तन्मार्गो द्वयनमार्गः, विलमार्गो यत्र तु शु-
भाऽऽद्याकारेण विलेन गम्यते, पाशप्रधानो मार्गः पाशमार्गः
पाशकूटघातगुणान्वितो मार्ग इत्यर्थः, कीलकमार्गो यत्र चालु-
कोत्कटं मरुकाऽऽदिविषये कीलकमिदमेतन्नेन गम्यते, अजमार्गो
यत्र अजेन-यस्त्येन गम्यते, तन् यथा सुवर्णभूष्यां चारुद-
त्तो गन्तु इति, पक्षिमार्गो यत्र भार्गवऽऽदिपक्षिभिर्देशान्तरम-
वाप्यते, ह्यत्रमार्गो यत्र ह्यत्रमन्तरेण गन्तुं न शक्यते, जलमार्गो
यत्र नावादिना गम्यते, आकाशमार्गो विद्याधराऽऽदीनाम्, अ-
यं सर्वोऽपि फलकाऽऽदिको 'द्रव्ये' द्रव्यविषयेऽवगन्तव्य इ-
ति । क्षेत्राऽऽदिमार्गप्रतिपादनायाऽऽह-क्षेत्रमार्गं पर्यालोच्य
मानं यस्मिन् क्षेत्रे प्रामनगराऽऽदी प्रदेशे वा शालिक्षेत्राऽऽदि-
के वा क्षेत्रे यो याति मार्गं यस्मिन्वा क्षेत्रे व्याख्यायते स क्षेत्र-
मार्गः, एवं कालेऽप्यायोज्यम् । भावे त्वालोक्यमाने द्विविधो
भवति मार्गः, तद्यथा-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्चेति । प्रशस्ताप्रशस्त-
भेदप्रतिपादनायाऽऽह-द्विविधेऽपि प्रशस्ताप्रशस्तरूपे भाव-
मार्गं प्रत्येकं त्रिविधो भेदो भवति, तत्राप्रशस्तो मिथ्यात्वम-
विरतिरप्रानं चेति, प्रशस्तस्तु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यरूप इ-
ति, 'तस्य' प्रशस्ताप्रशस्तरूपस्य भावमार्गस्य 'विनिश्चयो'
निर्णयः फलं कार्यं निष्ठा द्वेधा । तद्यथा-प्रशस्तः सुगतिफलः,
अप्रशस्तश्च दुर्गतिफल इति । इह तु पुनः 'प्रस्तावः' अधि-
कारः 'सुगतिफलेन' प्रशस्तमार्गेणेति । तत्राप्रशस्तं दुर्गति-
फलं मार्गं प्रतिपिपादयिषुस्तत्कृतं द्विदिदिष्टुपाह-दुर्गतिः फ-
लं यस्य स दुर्गतिफलस्तद्द्वन्द्वशीला दुर्गतिफलवादिनस्तेषां
प्रायादुक्तानां त्रीणि त्रिपट्ट्याधिकानि शतानि भवन्ति, दुर्गति-
फलमार्गोपदेष्टृत्वं च तेषां मिथ्यात्वापहतदृष्टितया विपरी-
तजीवाऽऽदितत्त्वाभ्युपगमात्, तत्संख्या चैवमवगन्तव्या,
तद्यथा-"असियसयं किरियाणं, अकिरियवारिणं होद
चुलसीद । अरणाणिय सत्तट्ठी, वेणुइयाणं च यत्ती-
सं ॥ १ ॥" तेषां च स्वरूपं समवसरणाध्ययने च
क्ष्यत इति । साम्प्रतं मार्गं भद्रद्वारेण निरूपयितुमाह,
तद्यथा-एकः क्षेमो मार्गस्तस्करसिंहव्याघ्राऽऽद्युपद्रवर-
हितत्वात् तथा क्षेमरूपश्च समत्वात्तथा छायापुष्पफलवद्वृ-
क्षोपेतजलाऽऽश्रयाऽऽकुलत्वाच्च १, तथा परः क्षेमो निर्धारः
किं त्वक्षेमरूप उपलक्षकलाऽऽकुलगिरिर्नदीकण्टकगतांश-
ताऽऽकुलत्वेन विषमत्वात्, तथाऽप्योक्षेमस्तस्कराऽऽदिभ-
योपेतत्वात्क्षेमरूपश्चोपलक्षकलाऽऽद्यभावतया समत्वात्, त-
थाऽन्यो न क्षेमो नापि क्षेमरूपः सिंहव्याघ्रतस्कराऽऽदिदो-
षदुष्टत्वात्तथा गर्त्तापापाणनिम्नोन्नताऽऽदिदोषदुष्टत्वाच्चेति,
एवं भावमार्गोऽप्यायोज्यः, तद्यथा-ज्ञानाऽऽदिसमन्वितो द्र-
व्यलिङ्गोपेतश्च साधुः क्षेमः क्षेमरूपश्च, तथा क्षेमोक्षेमरूपस्तु
स एव भावसाधुः कारणिकद्रव्यलिङ्गरहितः, तृतीयभङ्गकगता
निहवाः, परतीर्थिका गृहस्थाश्चरमभङ्गकवर्तिनो द्रष्टव्याः । एव-
मनन्तरोक्तया प्रक्रियया 'चतुष्कं' भङ्गकचतुष्टयं मार्गादिष्वा-
योज्यम्, आदिद्रव्यादन्वयापि समाध्यादावायोज्यमिति ।

सम्यग्मिथ्यात्वमार्गयोः स्वरूपनिरूपणायाऽऽह-

सम्मपपणिओ मग्गो, णाणे तह दंसणे चरिचे य ।

चरगपरिव्वायादी-चिण्णो मिच्छत्तमग्गो उ ॥ ११२ ॥

इद्विरससायगुरुया, ज्जजीविनिकायघायनिरया य ।

जे उवदिसंति मग्गं, कुमग्गमग्गस्सिता ते उ ॥ ११३ ॥
तवसंजमप्यहाणा, गुणधारी जे वयंति सम्भावं ।

सम्बजगज्जीवहिं, तमाहु सम्मपपणीयमिणं ॥ ११४ ॥
पंथो मग्गो णाओ, विही धिती सुगती हिं तह सुहं च ।

पत्थं संयं णिवुइ, णिव्वाणं सिक्करं चेव ॥ ११५ ॥

सम्यग्ज्ञानं दर्शनं चारित्र्यं चेत्ययं त्रिविधोऽपि भावमा-
र्गः 'सम्यग्दृष्टिभिः' तीर्थकरणाधराऽऽदिभिः सम्यग्वा-य-
थावस्थितवस्तुतत्त्वनिरूपणया प्रणीतस्तैरेव च सम्य-
गाचीरे इति, चरकपरिवाजकाऽऽदिभिस्तु 'आचीरे' आ-
सेवितो मार्गो मिथ्यात्वमार्गोऽप्रशस्तमार्गो भवतीति । तु-
शब्दोऽस्य दुर्गतिफलनिबन्धनत्वेन विशेषणार्थ इति । स्व-
यूथ्यानामपि पाश्वस्थाऽऽदीनां पदजीवनिकायोपमर्दकारि-
णां कुमार्गोऽऽश्रितत्वं दर्शयितुमाह-ये केचन अप्रपुष्टमार्गः
शीतलविहारिणः श्रद्धिरससातगौरवेण 'गुरुकाः' गुरुक-
माणं आघाकर्मोऽद्युपभोगाभ्युपगमेन पदजीवनिकायव्या-
पादनरताश्च अपरेभ्यो 'मार्गं' मोक्षमार्गमात्मानुचीरेमुपदि-
शन्ति । तथाहि-शरीरमिदमाद्यं धर्मसाधनमिति मत्वा काल-
संहननाऽऽदिहानेश्चाऽऽघाकर्मोऽद्युपभोगोऽपि न दोषाये-
त्येवं प्रतिपादयन्ति, ते चैवं प्रतिपादयन्तः कुत्सितमार्गो-
स्तीर्थिकास्तन्मार्गोऽऽश्रिता भवन्ति । तुशब्दादेतेऽपि स्वयू-
थ्या एतदुपदिशन्तः कुमार्गाश्चता भवन्तीति किंपुनस्तीर्थि-
का इति । प्रशस्तशस्त्रप्रणयनेन सन्मार्गोऽविष्करणायाऽऽ-
ह-तपः सयाद्याभ्यन्तरं द्वादशप्रकारं, तथा संयमः सप्तदश-
भेदः पञ्चाऽऽश्रयविरमणाऽदिलक्षणस्ताभ्यां प्रधानास्तपः सं-
यमप्रधानाः, तथाऽष्टादशशीलाङ्गसहस्राणि गुणास्तद्धारिणो
गुणधारिणो ये सत्ताधवस्त एवभूता यं 'सद्भाव' परमार्थं
जीवाजीवाऽदिलक्षणं 'यदन्ति' प्रतिपादयन्ति, किंभूतं-स-
र्वस्मिन् जगति ते जीवास्तेभ्यो हितं-पथं तद्रक्षणतस्तेषां
सदुपदेशदानतो वा तं सन्मार्गं सम्यग्मार्गज्ञाः 'सम्यग्' अ-
चिवरीतत्वेन प्रणीतम् 'आहुः' उक्त्वन्त इति । साम्प्रतं
सन्मार्गस्यैकार्थिकान् दर्शयितुमाह-देशाद्विचक्षितदेशान्त-
रप्राप्तिलक्षणः पन्थाः, स चेह भावमार्गोधिकारे स-
म्यक्त्वावाप्तिरूपोऽवगन्तव्यः १, तथा-'मार्ग' इति
पूर्वस्माद्दिशुद्ध्या विंशष्टतरो मार्गः, स चेह सम्यग्-
ज्ञानावाप्तिरूपोऽवगन्तव्यः २, तथा 'न्याय' इति
निश्चयेनायनं-विशिष्टस्थानप्राप्तिलक्षणं यस्मिन् सति स न्या-
यः, स चेह सम्यक्चारित्र्यावाप्तिरूपोऽवगन्तव्यः, सत्पुरुषा-
णामयं न्याय एव यदुत अवाप्तयोः सम्यग्दर्शनज्ञानयोस्तत्फ-
लभूतेन सम्यक्चारित्र्येण योगो भवतीत्यतो न्यायशब्देनात्र
चारित्र्ययोगोऽभिधीयत इति ३, तथा विधिरिति विधा-
नं विधिः सम्यग्ज्ञानादर्शनयोर्योगपठेनावृत्तिः ४, तथा धृ-
तिरिति धरणं धृतिः सम्यग्दर्शने सति चारित्र्यावस्थानं मा-
पनुपाऽऽदाविव विशिष्टज्ञानभावाद्विवक्षयैवमुच्यते ५, त-
था सुगतिरिति शोभना गतिरस्मात् ज्ञानाच्चारित्र्याच्चेति
सुगतिः 'ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष' इति न्यायात्सुगतिशब्देन ज्ञा-
नक्रिये अभिधीयते, दर्शनस्य तु ज्ञानविशेषत्वादत्रैवान्तर्भा-
वोऽवगन्तव्यः ६, तथा हितमिति परमार्थतो मुक्त्यवाप्तिस्त-
त्कारणं वा हितं, तच्च सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याख्यमवगन्तव्य-

मिति ७, अत्र च संपूर्णानां सम्यग्दर्शनाऽऽदीनां मोक्षमार्गत्वे सति यद्व्यस्तसमस्तानां मोक्षमार्गत्वेनोपन्यासः स प्रधानोप-सर्जनविवक्षया न दोषायति । तथा सुखमिति सुखहेतुत्वा-त्सुखम्-उपशमश्रेण्यामुपशमकं प्रत्यपूर्वकरणानिवृत्तिवादर्-सूक्ष्मसंपर्यायरूपा गुणत्रयावस्था ८, तथा पथ्यमिति पथि-मोक्षमार्गे हितं पथ्यं, तच्च क्षपकश्रेण्यां पूर्वोक्तं गुणत्रयं ९, तथा श्रेय इत्युपशमश्रेणिमस्तकावस्था, उपशान्तसर्वमोहा-वस्थेत्यर्थः १०, तथा निवृत्तिहेतुत्वाभिर्वृत्तिः क्षीणमोहावस्थे-त्यर्थः मोहनीयविनाशेऽवश्यं निवृत्तिसद्भावादिति भावः ११, तथा निर्वाणमिति घनघातिकर्मचतुष्टयक्षयेण केवल-ज्ञानावाप्तिः १२, तथा 'शिवं' मोक्षपदं तत्करणशीलं शैलेश्य-वस्थागमनमिति १३, एवमेतानि मोक्षमार्गत्वेन किञ्चिद्भेदा-द्भेदेन व्याख्यातान्यभिधानानि, यदि चैते पर्यायशब्दा एका-र्थिका मोक्षमार्गस्येति । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । उक्त० । दर्श० । भ० । इह मार्गः चेतसोऽवक-गमनं, भुजङ्गमनलिकायामनुल्यो विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रगु-णः स्वरसवाही क्षयोपशमविशेषः हेतुस्वरूपफलश्रुद्धा सुखेत्य-र्थः, नास्मिन्नान्तरेऽसति यथोदितगुणस्थानावाप्तिमार्गविपम-तया चेतःस्खलनेन प्रतिबन्धोपपत्तेः सानुबन्धक्षयोपशमतो यथोदितगुणस्थानावाप्तिः, अन्यथा तदयोगात् क्लिष्टदुःखस्य तत्र तत्त्वतो बाधकत्वात्, सानुबन्धं क्लिष्टमेतदिति त-न्त्रगर्भः, तद्वाधितस्यास्य तथागमनाभावात्, भूयस्तदनुभ-वोपपत्तेः, न चासौ तथाऽतिसंक्लिष्टस्तत्प्राप्तयिति प्रवचनप-रमंगुह्यम्, न खलु भिन्नग्रन्थेर्भूयस्तद्वन्ध इति तन्त्रयुक्त्युपपत्तेः । एवमन्यनिवृत्तिगमनेनास्य भेदः, सिद्धं चैतत्प्रवृत्त्यादिशब्द-वाच्यतया योगाचार्याणां, प्रवृत्तिपराक्रमजयानन्दऋतंभरभेदः कर्मयोग इत्यादिविचित्रवचनधावणादिति, न चेदं यथोचित-मार्गाभावे, स चोक्तवद्गवद्ग्रथ इति । (सूत्र १७) ल० । यो० वि० । रा० । ध० । द्वा० । पं० भा० ।

तदनन्तरं सूत्रानुगमे अस्खलिताऽऽदिगुणोपेतं सूत्रमुच्चार-यितव्यं, तच्चेदम्—

कयरे मग्गे अक्खाए, माहणेणं मईमता ? ।

जं मग्गं उज्जु पाविच्चा, ओहं तरति दुत्तरं ॥ १ ॥

तं मग्गं शुत्तरं सुद्धं, सव्वदुक्खविमोक्खणं ।

जाणासि णं जहा भिक्खू !, तं णो बूहि महामुणी । २ ।

जह णो केइ पुच्छिज्जा, देवा अदुव माणुसा ।

तेसिं तु कयरं मग्गं, आइक्खेज्ज कहाहि णो ॥ ३ ॥

जह वो केइ पुच्छिज्जा, देवा अदुव माणुसा ।

तेसिमं पडिसाहिज्जा, मग्गसारं सुणेह मे ॥ ४ ॥

विचित्रत्वात् त्रिकालविषयत्वाच्च सूत्रस्याऽऽजामुकं प्रच्छकमा-श्रित्य सूत्रमिदं प्रवृत्तम् अतो जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिनमिद-माह, तद्यथा—'कतरः' किंभूतो 'मार्गः' अपवर्गावासिसमर्थोऽ-स्यां त्रिलोक्याम् 'आख्यातः' प्रतिपादितो भगवता त्रैलोक्योद्ध-रणसमर्थेनैकान्तद्वितैषिणा मा हनेत्येवमुपदेशप्रवृत्तिर्यस्या-स्तौ माहनः—तीर्थकृत्तन, तमेव विशिनाष्टि-मतिः लोकालोका-

न्तर्गतसूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टातीतानागतवर्तमानपदार्थाऽऽवि-र्भाविका केवलज्ञानाऽऽख्या यस्यास्त्यसौ मतिमास्तेन, यं प्रश-स्तं भावमार्गं मोक्षगमनं प्रति 'ऋजुं' प्रगुणं यथावस्थितपदार्थ-स्वरूपनिरूपणद्वारेणावकं सामान्यविशेषनित्यानित्याऽऽदि-स्याद्वादसमाश्रयणात्, तदेवंभूतं मार्गं ज्ञानदर्शनतपश्चारित्राऽऽ-त्मकं 'प्राप्य' लब्ध्वा संसारोदरविवरवर्ती प्राणी समग्रसामग्री-कः ओधमिति भवौघं संसारसमुद्रं तरत्यत्यन्तदुस्तरं, तदुत्त-रणसामग्र्या एव दुष्प्रापत्वात् । तदुक्तम्—'माणुस्सखेत्त जाई-कुलरूवाऽऽरोगमाउयं बुद्धी । सवणोग्गह सद्धा सं—जमो य-लोयम्मि दुलहाइ ॥ १ ॥' इत्यादि । स एव प्रच्छकः पुनरप्या-ह—योऽसौ मार्गः सत्त्वहिताय सर्वज्ञेनोपदिष्टोऽशेषैकान्तकौटि-ल्यवक्रतारहितस्तं मार्गं, नास्त्योत्तरः—प्रधानोऽस्तीत्यनुत्त-रस्तं शुद्धः—अवदातो निर्दोषः पूर्वापरव्याहृतिदोषापगमात्सा-वधानुष्ठानोपदेशाभावाद्वा तमिति, तथा सर्वाणि अशेषाणि बहुभिर्भवेरुपाचितानि दुःखकारणत्वाद् दुःखानि—कर्माणि तेभ्यो विमोक्षणं—विमोचकं तमेवंभूतं मार्गमनुत्तरं नि-र्दोषं सर्वदुःखक्षयकारणं हे भिक्षो ! यथा त्वं जानीषे 'णं' इति वाक्यालङ्कारे तथा तं मार्गं सर्वज्ञप्रणीतं 'नः' अस्मा-कं हे महामुने ! 'बूहि' कथयेति ॥ २ ॥ यद्यप्यस्माकमसा-धारणगुणोपलब्धेर्युष्मत्प्रत्ययेनैव प्रवृत्तिः स्यात् तथाप्यन्ये-षां मार्गः किंभूतो मयाऽऽख्येय इत्यभिप्रायवानाह—यदा क-दाचित् 'नः' अस्मान् 'केचन' सुलभयोधयः संसारोद्धिन्नाः सम्यग् मार्गं पृच्छेयुः, के ते ?—'देवाः' चतुर्निकायाः, तथा म-नुष्याः—प्रतीताः, बाहुल्येन तयोरेव प्रशंसद्भावात्तदुपादानं, तेषां पृच्छतां कतरं मार्गमहम् 'आख्यास्ये' कथयिष्ये, तदेत-दस्माकं त्वं जानानः कथयेति ॥ ३ ॥ एवं पृष्टः सुधर्मस्वाम्या-ह—यदि कदाचित् 'वः' युष्मान् केचन देवा मनुष्या वा सं-सारभ्रान्तिपराभग्नाः सम्यग्मार्गं पृच्छेयुस्तेषां पृच्छताम् इममिति वक्ष्यमाणलक्षणं पदजीविकायप्रतिपादनगर्भं तद्रक्षाप्रवणं मार्गं 'पडिसाहिजेति' प्रतिकथयेत्, 'मार्ग-सारम्' मार्गपरमार्थं यं भवन्तोऽन्येषां प्रतिपादयिष्यन्ति त-त् 'मे' मम कथयतः शृणुत यूयमिति, पाठान्तरं वा " तेसिं तु इमं मग्गं, आइक्खेज्ज सुणेह मे ।' इति उक्तानार्थम् ॥ ४ ॥

पुनरपि मार्गभिष्टवं कुर्वन् सुधर्मस्वाम्याह—

अणुपुव्वेण महाघोरं, कासवेण पवेइयं ।

जमादाय इओ पुव्वं, समुद्धं ववहारिणो ॥ ५ ॥

अतरिंसु तरंतगे, तरिस्संति अणागया ।

तं सोच्चा पडिक्खामि, जंतवो तं सुणेह मे ॥ ६ ॥

पुढवीजीवा पुढो सत्ता, आउजीवा तहाऽगणी ।

वाउजीवा पुढो सत्ता, तणरुक्खा सबीयगा ॥ ७ ॥

अहावरा तसा पाणा, एवं छक्काय आहिया ।

एतावए जीवकाए, णावरे कोइ विजई ॥ ८ ॥

यथाऽहम् 'अनुपूर्वेण' अनुपरिपाठ्या कथयामि तथा शृणुत, यदि वा—यथा चानुपूर्व्यां सामग्र्या वा मार्गोऽवाप्यते तच्छृ-णुत, तद्यथा—'पढमिल्लुंगाणं उदए' इत्यादि तावद्यावत् "बार-सविहे कसाए, खविण उवसामि एव जोगेहि । लम्भइ चरित्त-

लंभो ।" इत्यादि, तथा 'चचारि परमेजालीत्यादि ।' किंभूतं मार्गं ? तमेव विशिनीष्ट—कापुरुषः संग्रामप्रवेशवत् दुरध्य-वसेयत्वात् 'महावीरं' महाभयानकं 'काश्यपो' महावीरव-धमानस्वामी तेन 'प्रवेदितं' प्रणीतं मार्गं कथयिष्यामीति । अनेन स्वमनीषिकापरिहारमाह—'शुद्धं मार्गम्' उपादायं' पृथीत्या (इत इति) सन्मार्गोपादानात् 'पूर्वम्' आदावेवानु-ष्ठितत्वाद् दुस्तरं संसारं महापुरुषास्तरन्ति, अस्मिन्नेवायं पदान्तामाह—व्यवहारः—पत्युप्रत्ययविक्रयलक्षणं विद्यते येषां ते व्यवहारिणः सांयात्रिकाः, यथा ते विशिष्टलाभाधिनेः क-ञ्चिन्नगरं चियासवो यानपात्रेण दुस्तरमापे समुद्रं तरन्ति, ए-वं साधवोऽप्यात्यन्तिकैकान्तिकायाधनुषेणैषिणः सम्यग्दर्शना-ऽऽदिना मार्गेण मोक्षं जिगमिषवो दुस्तरं भवोद्यं तरन्तीति॥३॥ मार्गविशेषणयाह—यं मार्गं पूर्वं महापुरुषाचोक्तं व्यवभिचारि-णामाश्रित्य पूर्वस्मिन्ननादिके काले यद्वचोऽनन्ताः सत्या अश्रे-यकर्मकचवरचिप्रमुक्ता भवोद्यं-संसारम् 'अतापुः' तीर्णवन्तः, न्नामप्रतमप्येके समग्रसामग्रीकाः सत्येयाः सत्त्वास्तरन्ति, महा विदेहाऽऽदीं सर्वदा सिद्धिसद्भावाद्दत्तमानत्वं न विरुध्यते, त-या अनागते च काले अपर्यवसानाऽऽत्मकेऽनन्ता एव जीवा-स्तरिष्यन्ति । तदेवं कालत्रयेऽपि संसारसमुद्रोत्तारकं मोक्ष-गमनकारणं प्रशस्तं भावमार्गमुत्पन्नदिव्यज्ञानैस्तीर्थकृद्भि-रुपदिष्टं, तं चाहं सम्पद्यं श्रुत्वाऽवधार्यं च युष्माकं शु-श्रूषणां 'प्रतिवक्ष्यामि' प्रतिपादयिष्यामि, सुधर्मस्वामी जन्मस्वामिनं निश्चीकृत्यानेयामपि जन्तूनां कथयतोत्येत-दृशयितुमाह—हे जन्तवोऽभिमुखीभूय, तं चारित्रमार्गं मम कथयतः शृणुत यूयं, परमार्थकथनेऽत्यन्तमादरोत्पादनार्थ-मेवमुपन्यास इति ॥ ६ ॥ चारित्रमार्गस्य प्राणतिपातवि-रमणमूलत्वात्तस्य च तत्परिधानपूर्वकत्वादतो जीवस्वरू-परूपरूपणार्थमाह—पृथिव्येव पृथिव्याश्रिता वा जीवाः पृ-थ्वीजीवाः, ते च प्रत्येकशरीरत्वात् 'पृथक्' प्रत्येकं सत्त्वा जन्तवोऽवगन्तव्याः, तथा आपश्च जीवाः, एव-मग्निकायाश्च, तथाऽपरे वायुजीवाः, तदेवं चतुर्महामृत-समाश्रिताः पृथक् सत्त्वाः प्रत्येकशरीरिणोऽवगन्तव्याः, एत एव पृथिव्येतेजीवायुसमाश्रिताः सत्त्वाः प्रत्येकशरीरिणः, चक्षुर्मात्रवन्स्पतेस्तु साधारणशरीरत्वेनापृथक्त्वमप्यस्ती-त्यस्यार्थस्य दर्शनाय पुनः पृथक् सत्त्वग्रहणमिति । वनस्प-तिकायस्तु यः सूक्ष्मः स सर्वोऽपि निगोदरूपः साधार-णो, चादरस्तु साधारणोऽसाधारणश्चेति, तत्र प्रत्येकश-रीरिणोऽसाधारणस्य कतिचिद्देवाग्निर्दिदिविजुगह—तत्र तृणा-नि-दर्भवीरणाऽऽदीनि वृक्षाः—वृताशोकाऽऽदयः सह बीजैः-शालिगोधूमाऽऽदिभिर्वर्तन्त इति सर्वाजकाः, एते सर्वेऽपि वनस्पतिकायाः सत्त्वा अवगन्तव्याः, अनेन च वृद्धाऽऽ-दिमतनिरासः कृतोऽवगन्तव्य इति । एतेषां च पृथिव्या-दीनां जीवानां जीवत्वेन प्रसिद्धिस्वरूपनिरूपणमाचारे प्र-थमाध्ययने "शब्दपरिभाषाऽऽख्ये" न्यक्षेण प्रतिपादितमिति नेह प्रतन्यते ॥ ७ ॥ पष्ठजीवनिकायप्रतिपादनायाऽऽह—तत्र पृथिव्येतेजीवायुवनस्पतय एकेन्द्रियाः सूक्ष्मवावरपर्याप्ताप-र्याप्तकमेवेन प्रत्येकं चतुर्विधाः, 'अथ' अनन्तरम् 'अ-परे' अन्ये त्रसन्तीति त्रसाः—द्वित्रिचतुष्षेन्द्रियाः कृ-मिपिपीलिकाभ्रमरमनुष्याऽऽदयः, तत्र द्वित्रिचतुष्षेन्द्रियाः प्र-

त्येकं पर्याप्तकाऽपर्याप्तकमेदापद्धिधाः, पञ्चेन्द्रियास्तु संश्रय-संदिपर्याप्तकापपर्याप्तकमेदाव्वचतुर्विधाः । तदेवमनन्तरोक्तयो नीत्या चतुर्दशभूतग्रामाऽऽत्मकतया पञ्चजीवनीकाया व्य-ख्यातास्तोर्थकरणधराऽऽविभिः, 'एतावान्' एतद्देवाऽऽ-त्मक एव संक्षेपतो 'जीवनिकायो' जीवराशिर्भवति, अ-रहजोद्भिज्जसंस्वेदजाऽऽदेरत्रैवान्तर्भावाच्चापरो जीवराशिर्वि-द्यते कश्चिदिति ॥ ८ ॥

तदेवं पञ्चजीवनिकायं प्रदर्श्य यत्तत्र विधेयं तदृशयितुमाह—

सन्वाहिं अणुजुचीहि, मतिमं पडिसेहिया ।

सन्वे अक्कंतदुक्खा य, अतो सन्वे न हिंसया ॥ ९ ॥

एयं खु णाणियो सारं, जं न हिंसति कंचण ।

आहिंसा समयं चेव, एतावंतं विजाणिया ॥ १० ॥

उड्डं अहे य तिरियं, जे केह तसथावरा ।

सव्वत्थ विरतिं विजा, संति निव्वाणमाहियं ॥ ११ ॥

पभू दोसे निराकिच्चा, ण विरुज्जेज्ज केण्ह ।

मणसा वयसा चेव, कायसा चेव अंतसो ॥ १२ ॥

सर्वा याः काश्चनानुरूपाः—पृथिव्यादिजीवनिकायसाधन-त्वेनानुरूपा युक्तयः—साधनानि, यदि वा—असिद्धाविरुद्धानै-कान्तिकपरिहारेण पक्षधर्मत्वसंपन्नसत्त्वाविपक्षव्यावृत्तिरूपं-तया युक्तिसंगता युक्तयः अनुयुक्तयस्तामिरनुयुक्तिभिः मति-मान् 'सद्विवेकी पृथिव्यादिजीवनिकायान्' 'प्रत्युपेक्ष्य' पर्या-लोच्य जीवत्वेन प्रसाध्य तथा सर्वेऽपि प्राणिनः 'अ-कान्तदुःखा' 'दुःखद्विपः सुखलिप्सवश्च मन्वानो मतिमान् सर्वानपि प्राणिनो न हिंस्यादिति । युक्तयश्च तत्प्रसाधिकाः संक्षेपेणैमा इति—सात्मिका पृथिवी, तदात्मनां विदुमलव-णोपलाऽऽदीनां समानजातीयाङ्गुरसंज्ञावाद, अशोचिकाराङ्-कुरवत् । तथा सचेतनमम्भः, भूमिखननादविकृतस्वभावसंभ-वाद्, ददुरवत् । तथा साऽऽत्मकं तेजः, तद्योग्याहाऽऽरुच्युद्धा वृद्धशुपलब्धेः, बालकवत् । तथा साऽऽत्मको वायुः, अपराप्रेरि-तनियततिरश्चानगतितमत्वात्, गोवत् । तथा सचेतना वनस्पत-यः, जन्मजरामरणरोगाऽऽदीनां समुदितानां सद्भावात्, स्त्रीवत्, तथा क्षतसंरोहणाऽहरोपादानदौहृदसद्भावस्पर्शसंकोचसा-याह्रस्वापप्रबोधाऽऽश्रयोपसर्पणाऽऽदिभ्यो हेतुभ्यो वनस्पते-श्चैतन्यासिद्धिः । द्वेन्द्रियाऽऽदीनां तु पुनः कृम्यादीनां स्पष्टमे-व चैतन्यं, तद्देदनाश्चोपक्रमिकाः स्वामाविकाश्च समुपलभ्य मनोवाक्कायैः कृतकारितानुमतिभिश्च नवकेन भेदेन तत्पीडा-कारिण उपमर्दान्निर्वर्तितव्यमिति ॥ ९ ॥ एतदेव समर्थयन्ना-ह—सुशब्दो वाक्यालङ्कारोऽवधारणे वा, 'एतदेव' अनन्तरो-क्तं प्राणतिपातनिवर्तनं 'हानिनो' जीवस्वरूपतद्वधकर्मव-न्धवेदिनः 'सारं' परमार्थतः प्रधानं, पुनरप्यादरव्यापनार्थमे-तदेवाऽऽह—यत्कश्चन प्राणिनमनिष्टदुःखं सुखैषिणं न हिनस्ति, प्रभूतवेदिनोऽपि हानिन एतदेव सारतरं ज्ञानं यत्प्राणतिपा-तनिवर्तनमिति, ज्ञानमपि तदेव परमार्थतो यत्परपीडातो नि-वर्तनं, तथा चोक्तम्—'किं ताप पडियाप पयकोडीप पला-लभूयाप । जत्थिचियं ण णायं, परस्स पीडा न कायव्वा ॥१॥'

तदेवमहिंसाप्रधानः समयः—आगमः संकेतो बोपदेशरूपस्त-
मेवंभूतमहिंसासमयमेतावन्तमेव विज्ञाय किमन्येन बहुना
परिज्ञानेन ? , एतावतैव परिज्ञानेन मुमुक्षोर्विवाचितकारिस-
माप्तेरतो न हिंस्यात्कञ्चेति ॥ १० ॥ साम्प्रतं क्षेत्रप्राणातिपा-
तमधिरुत्याऽऽह—ऊर्ध्वमधस्तिर्यक् च ये केचन त्रसाः—तेजो-
वायुद्वीन्द्रियाऽऽद्यः तथा स्थावराः—पृथिव्यादयः, किं बहुनो
क्लेन ? , 'सर्वत्र' प्राणिनि त्रसस्थावरसूक्ष्मवाद्भेदभिन्ने 'विरति'
प्राणातिपातनिवृत्तिं 'विजानीयात्' कुर्यात्, परमार्थत एव-
मेवासौ ज्ञाता भवति यदि सम्यक् क्रियत इति, एषैव च प्रा-
णातिपातनिवृत्तिः परेपात्मानश्च शान्तिहेतुत्वाच्छान्तिर्वर्त-
ते, यतो विरतिमतो नान्ये केचन विन्यति, नाप्यसौ भ-
वान्तरेऽपिऽकुताश्चिद्भिमेति, अपि च—निर्वाणप्रधानैककारण-
त्वाच्चिर्वाणमपि प्राणातिपातनिवृत्तिरेव, यदि वा—शान्तिः—
उपशान्तता, निवृत्तिः—निर्वाणं विरतिमांश्चाऽऽर्तैरौद्ग्याना-
भावादुपशान्तिरूपो निवृत्तिभूतश्च भवति ॥ ११ ॥ किञ्चा—
न्यत्—इन्द्रियाणां प्रभवतीति प्रभुर्वश्येन्द्रिय इत्यर्थः, यदि
वा—संयमाऽऽवारकाणि कर्माण्यभिभूय मोक्षमार्गे पालयि-
तव्ये प्रभुः—समर्थः, स एवंभूतः प्रभुः दूषयन्तीति दोषा
मिथ्यात्वाच्चिरतिप्रमादकपाययोगास्तान् 'निराकृत्य' अ-
पनीय केनापि प्राणिना सार्धं 'न विरुध्येत' न केन-
चित्सह विरोधं कुर्यात्, त्रिविधेनापि योगेनेति मनसा
वाचा कायेन चैवान्तशो—यावज्जीवं, परापकारक्रियया न
विरोधं कुर्यादिति ॥ १२ ॥

उत्तरगुणानधिकृत्याऽऽह—

संवुडे से महापत्ने, धीरे दत्तेसणं चरे ।

एसणासमिह शिचं, वज्रयंते अणेसणं ॥ १३ ॥

भूयाई च समारंभ, तमुद्दिस्सा य जं कडं ।

तारिसं तु ण गिएहेजा, अन्नपाणं सुसंजए ॥ १४ ॥

पूर्वकम्मं न सेविजा, एस धम्मे वुसीमओ ।

जं किंचि अभिक्खेजा, सन्वसो तं न कप्पए ॥ १५ ॥

हणंतं णाणुजाणेजा, आयगुत्ते जिइंदिए ।

ठाणाई संति सङ्कीणं, गामेसु नगरेसु वा ॥ १६ ॥

आश्रवद्वाराणां रोधेनेन्द्रियनिरोधेन च संवृतः स भिक्षुर्मह-
ती प्रज्ञा यस्यासौ महाप्रज्ञो—विपुलबुद्धिरित्यर्थः, तदनेन जीवा
जीवाऽऽदिपदार्थाभिज्ञताऽऽवेदिता भवति, 'धीरः' अक्षोभ्यः,
क्षुत्पिपासाऽऽदिपरीपहेर्न क्षोभ्यते, तदेव दर्शयति—आहारोप-
धिगम्याऽऽदिके स्वस्वामिना तत्संदिष्टेन वा दत्ते सत्येपणां च-
रति एषणीयं गृह्णातीत्यर्थः, एषणाया एषणायां वा गवेपणग्र-
हणग्रासरूपायां त्रिविधायामपि सम्यगितः समितः, स सा-
धुर्नित्यमेपणासमितः सन्ननेपणां वर्जयन्, परित्यजन्संयमम-
नुपालयेत्, उपलक्षणार्थत्वादस्य शेषाभिरपीर्यासमित्यादिभिः
समितो द्रष्टव्य इति ॥ १३ ॥ अनेपणीयपरिहारमधिकृत्याऽऽह—
अभूवन्, भवन्ति, भविष्यन्ति च प्राणिमस्तान् भूतानि प्राणि-
नः 'समारभ्य' संरम्भसमारम्भाऽऽरम्भैरुपतापयित्वा तं साधु
म' उद्दिश्य 'साध्वर्थं यत्कृतं तदुपकल्पितमाहारोपकरणाऽऽदि-
कं 'तादृशम्' आधाकर्मदोषदुष्टं सुसंयतः' सुतपस्वी तदन्नं पा-
नं वा न भुञ्जीत, तुशब्दस्यैवकारार्थत्वाच्चैवाभ्यवहरेद्,
एवं तेन प्राणीऽनुपालितो भवति ॥ १४ ॥ किञ्च—आधाक-

र्माऽऽद्यविशुद्धकोट्यवयवेनापि संपृक्तं पूतिकर्म, तदेवम्भूतमा-
हाराऽऽदिकं 'न सेवेत' नोपभुञ्जीत, एषः अनन्तरोक्तो धर्मः क-
ल्पः स्वभावः 'वुसीमओ चि' सम्यक्संयमवतोऽयमेवानुष्ठान-
कल्पो यदुताशुद्धमाहाराऽऽदिकं परिहरतीति, किञ्च—यदप्य-
शुद्धत्वेनाभिरुद्धेत् शुद्धमप्यशुद्धत्वेनाभिरुद्धेत् किञ्चिदप्या-
हाराऽऽदिकं तत्, 'सर्वशः' सर्वप्रकारमप्याहारोपकरणपूतिक-
र्मभोक्तुं न कल्पत इति ॥ १५ ॥ किञ्चान्यत्—धर्मश्रद्धावतां प्रा-
मेपु नगरेषु वा खेटकर्वटाऽऽदिषु वा 'स्थानानि' आश्रयाः 'स-
न्ति' विद्यन्ते, तत्र तत्स्थानाऽऽश्रितः कश्चिद्धर्मोपदेशेन किल
धर्मश्रद्धानुतया प्राण्युपमर्दकारिणीं धर्मबुद्ध्या कूपतडागख-
ननप्रपासत्राऽऽदिकां क्रियां कुर्यात् तेन च तथाभूतक्रियायाः
कर्त्रा किमत्र धर्मोऽस्ति नास्तीत्येवं पृष्टोऽपृष्टो वा तदुपरो-
धाद्वयाद्वा तं प्राणिनो प्रन्तं नानुजानीयात्, किंभूतः ? सन्-
?—'आत्मना' मनोवाक्यारूपेण गुप्त आत्मगुप्तः तथा 'जिते-
न्द्रियो' वश्येन्द्रियः सावधानुष्ठानं नानुमन्येत ॥ १६ ॥

सावधानुष्ठानानुमतिं परिहर्तुकाम आह—

तहा गिरं समारब्भ, अत्थि पुणं ति णो वए ।

अहवा णत्थि पुणं ति, एवमेयं महम्मयं ॥ १७ ॥

दाणऽड्डया य जे पाणा, हम्मंती तसथावरा ।

तेसिं सारक्खणद्धाए, तम्हा अत्थि चि णो वए ॥ १८ ॥

जेसिं तं उवक्कपंति, अन्नपाणं तहाविहं ।

तेसिं लाभंतरायं ति, तम्हा णत्थि चि णो वए ॥ १९ ॥

जे य दाणं पसंसंति, बहमिच्छंति पाणिणं ।

जे य णं पडिसेहंति, भिचिच्छेयं करंति ते ॥ २० ॥

केनचिद्राजाऽऽदिना कूपखननसन्नदानाऽऽदिप्रवृत्तेन पृष्टः
साधुः—किमसदनुष्ठाने अस्ति पुण्यमाहोस्विन्नास्तीति ? , ए-
वंभूतां गिरं 'समारभ्य' निशम्याऽऽश्रित्य अस्ति पुण्यं नास्ति
वेत्येवमुभयथाऽपि महाभयमिति मत्वा दोषहेतुत्वेन नानुम-
न्येत ॥ १७ ॥ किमर्थं नानुमन्येत ? , इत्याह—अन्नपानदानार्थमा-
हारमुदकं च पचनपाचनाऽऽदिकया क्रियया कूपखननाऽऽ-
दिकया चोपकल्पयेत्, तत्र यस्माद् 'हन्यन्ते' व्यापाद्यन्ते
त्रसाः स्थावराश्च जन्तवः तस्मात्तेषां 'रक्षणार्थं' र-
क्षानिमित्तं साधुरात्मगुप्तो जितेन्द्रियोऽन्नं भवदीयानुष्ठाने
पुण्यमित्येवं नो वदेदिति ॥ १८ ॥ यद्येवं नास्ति पुण्य-
मिति ब्रूयात्, तदेतदपि ब्रूयादित्याह—'येषां जन्तू-
नां कृते 'तद्' अन्नपानाऽऽदिकं किल धर्मबुद्ध्या 'उपक-
ल्पयन्ति' तथाविधं प्राण्युपमर्ददोषदुष्टं निष्पादयन्ति, त-
न्निषेधे च यस्मात् 'तेषाम्' आहारपानार्थिनां ततः
'लाभान्तरायो' विघ्नो भवेत्, तदभावेन तु ते पीडयेरन्,
तस्मात्कूपखननसत्राऽऽदिके कर्मणि नास्ति पुण्यमित्ये-
तदपि नो वदेदिति ॥ १९ ॥ एनमेवार्थं पुनरपि समासतः
स्पष्टतरं विभक्तिपुष्टाह—ये केचन प्रपासत्राऽऽदिकं दानं
बहूनां जन्तूनामुपकारीति कृत्वा 'प्रशंसन्ति' श्लाघन्ते 'ते'
परमार्थानभिज्ञाः प्रभूततरप्राणिनां तत्प्रशंसाद्वारेण 'वधं'
प्राणातिपातमिच्छन्ति, तद्दानस्थ प्राणातिपातमन्तरेणानु-
पपत्तेः, येऽपि च किल सूक्ष्मधियो वयमित्येवं मन्यमाना

प्रागनसद्भावानभिजाः 'प्रतिपेधान्ति' निपेधयन्ति तेऽप्यनी-
तायोः प्राप्तेना 'वृत्तिचैतु' वर्तनोपायविधेः कुर्वन्तीति ॥२०॥
तदेवं राजा अन्येन वेशरेण कृपतटागयागसचदा-
नाऽऽद्युद्यतेन पुण्यमद्भावं पृष्टमुत्तुमिभ्य-
द्विधेयं नदशेचिन्माह—

दुद्ध्यो वि ते ण भासति, अन्दि वा नत्थि वा पुणो ।
आयं रयस्स हेच्चा णं, निच्चाणं पाउणंति ते ॥ २१ ॥
निच्चाणं परमं बुद्धा, णक्खत्ताणं व चंदिमा ।
तम्हा सदा जए दंते, निच्चाणं संघए मुणी ॥ २२ ॥
बुज्झमाणाण पाणाणं, किञ्चंताण सकम्मुणा ।
आवाति साहु तं दीयं, पत्तिट्ठसा पवुच्चइ ॥ २३ ॥
आयगुत्ते सया दंते, छिन्नसोए अणासवे ।

जे धम्मं सुद्धमक्खाति, पडिपुन्नमणेलिपं ॥ २४ ॥

यद्यस्ति पुण्यमित्येवमूचुस्ततोऽनन्तानां सत्त्वानां स्रग्मयादरा-
णां नवेंदा प्राणत्याग एव स्यात्, प्राणनभावं तु पुनः स्वल्पानां
न्यवदमा नोयमतोऽस्त्वानि न चक्रव्यं नास्ति पुण्यमित्येवं
प्रतिपेधोऽपि तदर्थेनामन्तरायः स्यादित्यने 'द्विधाऽपि'
आस्ति नास्ति वा पुण्यमित्येवं 'ते' मुमुक्षवः साधवः
पुनन भाषन्ते, किं तु पृष्टेः सद्भिर्मानं समाश्रयणीयं, निर्बन्ध
त्वस्माकं द्विचन्वारिण्डोपवर्जित आहारः कल्पते, एवंवि-
धविषयं मुमुक्षुणामधिकार एव नास्तीति । उक्तं च—

" सत्यं वषेपु शीतं शशिकरधवलं वारि पीत्वा प्रकामं,
व्युच्छिन्नोपपत्तुणाः प्रमुदितमनसः प्राणिसार्था भवन्ति ।
शोषं नीते जलोद्वे दिनकरकिरणैर्यान्त्यनन्ता विनाशं,
तेनोदासीनभावं व्रजति सुनिगलः कृपययाऽऽदिकायै ॥१॥"
तदेवमुभयथाऽपि भाषिते रजसः कर्मण 'आयां' लाभो भव-
तीत्यतस्तन्मायं रजसो मानेनानवद्यभाषणेन वा 'द्विधा' त्य-
क्तः 'ते' अनवद्यभाषिणो 'निर्वाणं' मोक्षं प्राप्नुयन्तीति ॥२॥
अपि च-निवृत्तिनिर्वाणं तत्परमं प्रधानं येषां परलोकाधिनां
बुद्धानां ते तथा तानेव बुद्धान् निर्वाणवादिभ्यः प्रधाना-
नित्यतद् दृष्टान्तेन दर्शयति—यथा 'नक्षत्राणाम्' अश्वि-
न्यादीनां सौम्यत्वप्रमाणप्रकाशकवेगवर्धकश्चान्द्रमाः, एवं प-
रलोकाधिनां बुद्धानां मध्ये ये स्वयन्चक्रवर्तिसंपन्नदानप-
रित्यागेनाग्नेयकर्मक्षयरूपं निर्वाणमवामिसंघाय प्रवृत्तास्त
एव प्रधाना नापर इति, यदि वा—यथा नक्षत्राणां चन्द्रमाः
प्रधानभावमनुभवति एवं लोकस्य निर्वाणं परमं प्रधान-
मित्येवं 'बुद्धा' अवगततत्त्वाः प्रतिपादयन्तीति, यस्माच्च
निर्वाणं प्रधानं तस्मात्कारणात् 'सदा' सर्वकालं
'यतः' प्रयतः प्रयत्नवान् इन्द्रियोऽइन्द्रियदमनेन दा-
न्तो 'मुनिः' साधुः 'निर्वाणमभिसंघयत्' 'नि-
वोणायै' सर्वाः क्रियाः कुर्यादित्यर्थः ॥ २२ ॥ कि-
ञ्चान्यत्—संसारसागरस्रोतोभिमिथ्यात्वकपायप्रमादाऽऽदि-
कैः, 'उद्धमानानां' तदभिमुखं नोयमानानां तथा स्वकर्मा-
दयेन निष्ठत्यमानानामशरणानामनुमतां परहितेकरतोऽका-
रणवत्सलस्तीर्थरुदन्यो वा गणधराऽऽचायोऽऽदकस्तेषां
माशवासभूतं 'साधुं' शोभनं द्वोपमाख्याति, यथा समुद्रा-
न्तःपतितस्य जन्तो जलकल्लोलाऽऽकृल्लेतस्य समुद्रोपरतिप्रा-
न्तस्य विश्रामहेतुं द्वोपं कश्चित्साधुर्वत्सलतया समाख्याति,

एवं तं तथाभूतं 'द्वोपं' सम्यग्दर्शनाऽऽदिकं संसारभ्रमण-
विश्रामहेतुं परतीर्थिकेराख्यातपूर्वमाख्याति, एवं च कृत्वा
प्रतिष्ठानं प्रतिष्ठा-संसारभ्रमणविरतिरूपेणा सम्यग्दर्शना
ऽऽद्यवाप्तिसाध्या मोक्षप्राप्तिः प्रकपेण तत्त्वज्ञेयव्यते प्राच्यत
इति ॥ २३ ॥ किंभूतोऽसावाश्वसद्वोपो भवति ? कादाग्विध-
न वाऽसावाख्यायत इत्येतदाह—(आयगुत्ते इत्यादि) मनोवा-
कायैरात्मा गुप्तो यस्य स आत्मगुप्तस्तथा सदा सर्वकालमि-
न्द्रियोऽइन्द्रियदमनेन दान्तो वश्येन्द्रियो धर्मध्यानध्यायोवे-
त्यर्थः । तथा छिन्नानि त्रोटितानि संसारस्रोतांसि येन स तथा-
एतदेव स्पष्टतरमाह—निगंत आश्रयः प्राणातिपाताऽऽदकः
कर्मप्रवेशद्वाररूपो यस्मात्स निराश्रयो य एवंभूतः स शुद्धं स-
मस्तदोपाऽपेतं धर्ममाख्याति । किंभूतं धर्म ?—प्रतिपूर्णं निर-
वयवतया सर्वविरत्याख्यं मोक्षगमनकहेतुमनीदृशमनन्यसह-
शमद्वितीयमिति यावत् ॥ २४ ॥

एवंभूतधर्मव्यतिरेकिणां दोषाभिधित्तयाऽऽह—

तमेव अधिजायंता, अबुद्धा बुद्धमाणिणो ।

बुद्धा मो चि य मन्ता, अंत एते समाहिण ॥ २५ ॥

ते य वीथोदगं चैव, तमुद्दिस्ता य जं कडं ॥

भोच्चा भाणं भियार्थति, अखेयन्नाऽसमाहिया ॥ २६ ॥
(तमेवेत्यादि) तमेवंभूतं शुद्धं परिपूर्णमनीदृशं धर्ममजानाना
अप्रबुद्धा आविवेकिनः परिडतमानिनो वयमेव प्रतिबुद्धा धर्म
तत्त्वमित्येवं मन्यमाना भावसमाधेः सम्यग्दर्शनाख्यादन्ते प-
र्यन्तेऽतिदूरे वर्तन्त इति, ते च सर्वेऽपि परतीर्थिका द्रष्टव्या इ-
ति ॥२५॥ किमिति ते तीर्थिकाभावमार्गरूपात्समाधेदूरे वर्त-
न्त इत्याशङ्क्याऽऽह—(ते य वीथोदगमित्यादि) ते च शाक्याऽ
ऽदयो जीवाजीवानभिमतया वीजानि शालिगोधूमाऽऽदीनि,
तथा शीतोदकमप्राशु, सु, कोदकं, तांश्चोदित्य तद्गर्भदाहारा-
दिकं कृतं निष्पादितं तत्सर्वमधिषेकितया ते शाक्याऽऽदयो
भुक्त्वाऽभ्यवहृत्य पुनः सातद्विरसगौरवाऽऽसक्तमनसः स-
द्व्यभक्ताऽऽदिक्रिया तदवातिरुक्ते आते ध्यानं ध्यायन्ति । न-
दिद्विकसुखेपिणां दासीदासधनधान्याऽऽदिपरिग्रहवर्ता धर्म-
ध्यानं भवन्तीति । तथा चोक्तम्—

" ग्रामक्षेत्रगृहाऽऽदीनां, गवां प्रेय्यजनस्य च ।

यस्मिन्परिग्रहो दृष्टो, ध्यानं तत्र कुतः शुभम् ? ॥१॥" इति ।

तथा—

" मोहस्याऽऽयतनं घृतेरपचयः शान्तेः प्रतीपो विधि—

व्यान्निपस्य सुहृन्मदस्य भवनं पापस्य वासो निजः ।

दुःखस्य प्रभवः सुखस्य निघनं ध्यानस्य कष्टो रिपुः,

प्राज्ञस्यापि परिग्रहो ग्रह इव क्लेशाय नाशाय च ॥ १ ॥ "

तदेवं पवनपाचनाऽऽदिक्रियाप्रवृत्तानां तदेवं चानुप्रेक्षमा-
णानां कुतः शुभध्यानस्य संभव इति । अपि च—ते तीर्थिका
धर्मोपमविवेके कर्तव्ये अखेदक्षा अनिपुणाः । तथाहि—शाक्या
मनोवाऽऽह्वात्वेसातेश्वयाऽऽसनाऽऽदिकं रागकारणमपि शु-
भध्याननिमित्तत्वेनाध्यवस्यन्ति । तथा चोक्तम्—'मणुएणं भो-
यणं शुभा' इत्यादि । तथा मांसं कक्कि कमिथुपादिश्य संज्ञान्तर-
समाश्रयणाच्चैषोपमन्यन्ते, बुद्धसंज्ञयाऽऽदिनिमित्तं चारम्भ-
निर्दोषमिति । तदुक्तम्—'मंसनिवात्तं काउं, सेवइ दंतैकगं ति ध-
णि भेया । इय चइ रुशाऽऽरं, पववरसा कुणइ वातो ॥१॥" न
चैतावता तावदोपता । न हि लूताऽऽदिकं शीतालेकाऽऽद्याभि-

धानान्तरमात्रेणान्यथात्वं भजते, विषं वा मधुरकाभिधानेने-
ति । एवमन्येषामपि कापिज्ञाऽऽदीनामावेर्भावतिरोभावामि
धानाभ्यां विनाशोत्पादावभिधदतामनैपुण्यमाविष्करणीयम्,
तदेवं ते वराकाः शाक्याऽऽद्यो मनोबोद्धिप्रभोजिनः सपरि-
ग्रहतयाऽऽतेष्यायिनोऽसमाहिता मोक्षमार्गाऽऽख्यात् भाव-
समाधेरसंवृत्ततया दूरेण वर्तन्त इत्यर्थः ॥ २६ ॥

यथा चैते रससातागोस्वतयाऽऽतेष्यायिनो भवन्ति तथा
दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह—

जहा ढंका य कंका य, कुलला मग्नका सिही ।

मच्छेसणं भियायंति, भाणं ते कलुसाधमं ॥ २७ ॥

एवं तु समणा एगे, मिच्छदिट्ठी अणारिया ।

विसएसणं भियायंति, कंका वा कलुसाहमा ॥ २८ ॥

यथेत्युदाहरणोपन्यासाथः 'यथा' येन प्रकारेण 'द-
ङ्कादयः' पक्षिविशेषा जज्ञाऽऽशयाऽऽश्रया आमिप-
जोविनो मत्स्यप्राप्तिं ध्यायन्ति, एवंभूतं च ध्यानमार्त-
रौद्रध्यानरूपतयाऽत्यन्तकलुषमधमं च भवतीति ॥ २७ ॥
दाष्टान्तिकं दर्शयितुमाह—एवमिति यथा दङ्काऽऽद्यो म-
त्स्यान्वेषणपरं ध्यानं ध्यायन्ति तदध्यायिनश्च कलुपाधमा
भवन्ति एवमेव मिथ्यादृष्टयः श्रमणाः 'एके' शाक्याऽऽ-
द्योऽनार्यकर्मकारेत्वात्सारम्मपारेग्रहतया अनार्याः सन्तो
विषयाणां-शब्दाऽऽदीनां प्राप्तिं ध्यायन्ति तदध्यायिनश्च कङ्का
इव कलुपाधमा भवन्तीति ॥ २८ ॥

किञ्च—

सुद्धं मग्नं विराहिता, इहमेगे उ दुम्मती ।

उम्मग्नगता दुक्खं, घायमेसंति तं तथा ॥ २९ ॥

जहा आसाविणिं नावं, जहअंधो दुरुहिया ।

इच्छई पारमागंतुं, अंतरा य विसीयति ॥ ३० ॥

एवं तु समणा एगे, मिच्छदिट्ठी अणारिया ।

सौर्यं कसिणमावन्ना, अगंतारो महब्भयं ॥ ३१ ॥

इमं च धम्ममादाय, कासवेण पवेदितं ।

तरे सौर्यं महाघोरं, अत्तत्ताए परिव्वए ॥ ३२ ॥

'शुद्धम्' अवदातं निर्दोषं 'मग्नं' सम्यग्दर्शनाऽऽदिकं-
मोक्षमार्गं कुमारगं प्ररूपणया 'विराध्य' दूषयित्वा 'इह'
अस्मिन्संसारे मोक्षमार्गप्ररूपणाप्रस्तावे वा 'एके' शाक्या
ऽऽद्यः स्वदर्शनानुरागेण महामोहाऽऽकुलितान्तराऽऽत्मा
नो दुष्टा पापोपादानतया मतिर्येषां ते दुष्टमतयः सन्त उन्मा-
गैण—संसारवतरणरूपेण गताः—प्रवृत्ता उन्मार्गगता दुःख-
यतीति दुःखम्-अष्टप्रकारं कर्माऽसातोदयरूपं वा तद्दुः-
खं घात चान्तशस्ते तथा-सन्मार्गविराधनया उन्मागै-
मनं च 'एषन्ते' अन्वेषयन्ति, दुःखमरणे शतशः प्रा-
र्थयन्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥ शाक्याऽऽदीनां चापायं दिदर्शयितुमाह-
वद दृष्टान्तमाह-यथा जात्यन्धः 'आस्राविणीं' शतच्छिद्रां
नावमारुह्य पारमागन्तुमिच्छति, न चासौ सच्छिद्रतया
पारगामी भवति, किं तर्हि?, अन्तराल एव—जलमध्य
एव विषीदति-निमज्जतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ दाष्टान्तिकमाह—
एवमेव श्रमणा 'एके' शाक्याऽऽद्यो मिथ्यादृष्टयोऽनार्याः

भावस्रोतः—कमोऽऽश्वरूपं 'कृत्स्नं' संपूर्णमापन्नाः सन्तस्ते
'महाभयं' पो न पुन्येन संसारपयेदनया नारकाऽऽदिस्वभा-
वं दुःखम् 'आगन्तारः' आगमनशीला भवन्ति, न तेषां
संसारोदधेरस्राविणीं नावं व्यवस्थितानामिवोत्तरणं भव-
तीति भावः ॥ ३१ ॥ यतः शाक्याऽऽद्यः श्रमणाः मिथ्याद-
ृष्टयोऽनार्याः कृत्स्नं स्रोतः समापन्नाः महाभयमागन्तारो भव-
न्ति तत इदमुपादिश्यते इममिति प्रत्यक्षाऽऽसन्नवाचित्वादि-
दमनन्तरं वक्ष्यमाणलक्षणं सर्वलोकप्रकटं च दुर्गतिनिपे-
धेन शोभनगतिधारणात् 'धर्मं' श्रुतचारित्र्याऽऽख्यं, चश-
ब्दः पुनःशब्दार्थं, स च पूर्वस्माद्व्यतिरेकं दर्शयति, य-
स्माच्छोद्धोदनिप्रणीतधर्मस्याऽऽदातारो महाभयं गन्तारो
भवन्ति, इमं पुनर्धर्मम् 'आदाय' गृहीत्वा 'काश्यपेन'
श्रीवर्धमानस्वामिना 'प्रवेदितं' प्रणीतं 'तरेत्' लङ्घये-
द्भावस्रोतः संसारपर्यटनस्वभावं, तदेव विशिनष्टि—'म-
हाघोरं' दुरुत्तरत्वान्महाभयानकं, तथाहि—तदन्तर्वर्तिनो
जन्तवो गर्भाद्रमं जन्मतो जन्म मरणान्मरणं दुःखाद् दुः-
खमित्येवमरघटघटीन्यायेनानुभवन्तोऽनन्तमपि कालमासते ।
तदेवं काश्यपप्रणीतधर्माऽऽदानेन सता आत्मनस्त्राणं—नर-
काऽऽदिरक्षा तस्मै आत्मत्राणाय परिः—समन्तात् (व्रजेत्) प-
रिव्रजेत्संयमानुष्ठायी भवेदित्यर्थः, क्वचित्पञ्चार्धस्यान्यथा
पाठः—'कुञ्जा भिक्खु गिलाणस्स, अगिलाए समाहिण ।'
'भिक्खुः' साधुः ग्लानस्य वैयावृत्यम् 'अग्लानः' अप-
रिश्रान्तः कुर्यात्सम्यक्समाधिना ग्लानस्य वा समाधिदु-
त्पादयान्ति ॥ ३२ ॥

कथं संयमानुष्ठाने परिव्रजेदित्याह—

विरए गामधम्मोहिं, जे केई जगई जगा ।

तेसिं अनुवमायाए, थामं कुव्वं परिव्वए ॥ ३३ ॥

अइमाणं च मायं च, तं परिचाय पंडिण ।

सव्वमेयं शिराकिच्चा, शिव्वाणं संधए गुणी ॥ ३४ ॥

संधए साहुधम्मं च, पावधम्मं शिराकरे ।

उवहाणवीरिए भिक्खू, केहं माणं ए पत्थए ॥ ३५ ॥

जे य बुद्धा अतिकंता, जे य बुद्धा अणायया ।

संति तेसिं पइट्ठाणं, भूयाणं जगतो जहा ॥ ३६ ॥

आमधर्माः—शब्दाऽऽद्यो विषयास्तेभ्यो विरता मनोज्ञे-
रेष्वरक्काद्विष्टाः सन्त्येके केचन 'जगति' पृथिव्यां संसारो-
दरे 'जगा' इति जन्तवो जीवितार्थिनस्तेषां दुःखद्विषा-
मात्मोपमया दुःखमनुपादन्य तद्वक्षणे सामर्थ्यं कुर्यात्, तत्
कुर्वेच्च संयमानुष्ठाने परिव्रजेदिति ॥ ३३ ॥ संयमाविष्का-
रिणामपनयनार्थमाह—अतीव मानोऽतिमानश्चारित्रमति-
क्रम्य यो वर्तते, चकारादेतद्देश्यः क्रोधोऽपि परिगृह्यते,
एवमातिमायां, चशब्दादतिलोभं च, तमेवंभूतं कषायव्रातं
संयमपरिपन्थिनं 'परिडतो' विवेकी परिज्ञाय सर्वमेनं सं-
सारकारणभूतं कषायसमूहं निराकृत्य निर्वाणमनुसन्धयेत्,
सति च कषायकदम्बकेन सम्यक् संयमः सफलतां प्रति-
पद्यते । तदुक्तम्—'सामरणमणुवरंत-स्स कसाया जस्स उक्क-
डा होति । मण्णाभि उच्छुपुप्फं, वनिप्फलं तस्स सामरणं ॥ १ ॥'

तत्रिफलत्वे च न मोक्षसंभवः, तथा चोक्तम्—

“ संसारादपज्ञायनमतिमुयो रागाऽऽद्यो मे स्थिता-
स्त्वृणाद्यधनव्ययनानामस्ति किं चेत्सि नेदं जगत् ? ।
मृत्यो ! मुञ्च जरकरेण पन्थं केरोषु मा ना ग्रही-
रेहत्यादरमन्तरेण भवतः किं नानाऽऽभिप्याम्यहम् ? ॥१॥ ”
इत्यादि । तदेवमेवभूतकपायपरित्यागादच्छिन्नप्रशस्तमा-
द्यानुसंधनया निर्वाणानुसंधानमेव श्रेय इति ॥ ३४ ॥
किञ्च—साधूनां धर्मः ज्ञानत्यादिको दशविधः सम्यग्दर्-
शनमानचारित्राऽऽस्त्यो वा तम् ‘ अनुसन्धयेत् ’ वृ-
द्धिमापादयेत्, तद्यथा—प्रतिक्षणमपुत्रज्ञानग्रहणेन ज्ञानं
तथा शब्दाऽऽदिदोषपरिहारेण सम्यग्ज्ञावाऽऽदिपदार्थाधि-
गमेन च सम्यग्दर्शनम् अस्त्रलितमूलोत्तरगुणसंपूर्णपाल-
नेन प्रत्यक्षमपूर्वमिग्रहग्रहणेन (च) चारित्रं (च) वृद्धि-
मापादयेदिति, पाठान्तरं वा—‘ सद्दे साधुधर्मं च ’ पूर्वो-
क्तविशेषणविशिष्टं साधुधर्मं मोक्षमार्गत्वेन श्रद्धांति निःश-
ङ्कतया गृह्णीयात्, चशब्दात्सम्यग्गुणपालयेद्य, तथा पाप-
पापोपाशनकारणं धर्मं प्राण्युपमर्देन प्रवृत्तं निराकुर्यात्,
नयोपधानं—तपस्तत्र यथाशक्त्या धीर्यं यस्य स भवःयु-
पधानीयः, तदेवंभूतो भिक्षुः क्रोधं मानं च न प्रार्थयेत् न
वर्धयेदिति ॥ ३५ ॥ अर्थवन्भूतं भावमार्गं किं वर्धमानस्वा-
भ्येवोपदिष्टवान् उतान्येऽपीत्येतदाशङ्क्याऽऽह—ये बुद्धाः—
तीर्थकृतोऽतीतेऽनादिके कालेऽनन्ताः समतक्रान्ताः ते सर्वेऽ-
प्येवंभूतं भावमार्गमुपन्यस्तवन्तः, तथा ये चानागता भवि-
ष्यदनन्तकालभाविनाऽनन्ता एव तेऽप्येवमेवोपन्यसिष्यन्ति,
चशब्दाद्वर्तमानकालभाविनश्च संग्रहेया इति । न केवलमु-
पन्यस्तवन्तोऽनुष्ठितवन्तश्चेत्येतदशङ्कयति—शमनं शान्तिः
भावमार्गस्तेषामतीतानागतवर्तमानकालभाविनां बुद्धानां प्र-
तिष्ठानम्—आधारां बुद्धत्वस्यान्यथातुल्यपक्षः, यदि वा—शा-
न्तिः—मोक्षः स तेषां प्रतिष्ठानम्—आधारः, ततस्तदया-
सिद्धिर्भावमार्गमन्तरेण न भवतीत्यतस्ते सर्वेऽप्येनं भाव-
मार्गमुक्तवन्तोऽनुष्ठितवन्तश्च [इति] गम्यते । शान्तिप्रति-
ष्ठानत्वे दृष्टान्तमाह—‘ भूतानां ’ स्थावरजङ्गमानां यथा ‘ जगती ’
त्रितोमी प्रतिष्ठानम्, एवं ते सर्वेऽपि बुद्धाः शान्तिप्रतिष्ठाना
इति ॥ ३६ ॥

प्रतिपन्नभावमार्गेण च यद्विधेयं तद्वर्णयितुमाह—

अइ णं वयमानवर्णं, फासा उच्चावया फुसे ।

ए तेसु त्रिणिहसेजा, वाएण व महागिरी ॥ ३७ ॥

संबुडे से महापत्ते, धरे दत्तेसणं चरे ।

निव्वुडे कालमाकंजो, एं (यं) केवल्लिणो मयं ॥३८॥

‘ अथ ’ भावमार्गप्रतिपत्त्यनन्तरं साधुं प्रतिपन्नवतं सन्तं
स्पर्शाः—परीपहोपसंगरूपाः ‘ उच्चावचाः ’ गुरुलघवां नानारू-
पा वा ‘ रूपश्रेयः ’ आभेद्रव्ययुः, स च साधुस्तेरभिभूतं सं-
सारस्वभावमपेक्षमाणः कमानंजरां च न तेरुक्कलप्रतिकूले-
र्विहन्त्यात्, नेव संयमानुष्ठानान्मनागपि विचक्षेत्, किमेव ?
महावातेनेव महागिरिः—मेरुरिति । परीपहोपसंगजयश्चाभ्या-
सक्रमेण विधेयः, अभ्यासवशेन हि दुष्करमपि सुकरं भवति ।
अत्र च दृष्टान्तः, तद्यथा—कश्चिद्वोपस्तद्वर्जितं तर्लकमुक्ति-
प्य गवान्तिकं नयत्यानयति च, ततोऽसावनेनैव च क्रमेण

प्रत्यहं प्रवर्द्धमानमपि वत्समुक्तिपन्नभ्यासवशाद् द्विहायनं त्रि-
हायणमप्युक्तिपाते, एवं साधुरप्यभ्यासात् शनैः शनैः परी-
पहोपसंगजयं विधत्त इति ॥ ३७ ॥ साम्प्रतमध्ययनार्थमुप-
संजिहीर्षुरुक्लेशोपमधिकृत्याऽह—स साधुः एवं संबुताऽऽश्व-
द्वारतया संवरसंबुतो महती प्रज्ञा यस्यासौ महाप्रज्ञः—सम्यग्दर्-
शनज्ञानवान्, तथा धीः—बुद्धिस्तया राजत इति धीरः परी-
पहोपसंगाक्षोभ्यो वा स एवंभूतः सन् परेण दत्ते सत्याहारा-
दिके एषणां चरेत् त्रिविधयाऽप्येषण्या युक्तः सन् संयममनु-
पालयेत्, तथा नवृत्त इव निवृत्तः कपायोपशमाच्छीतोभूतः
“ कालं ’ मृत्युकालं ’ यावदभिकाहेत् ‘ एतत् ’ यत् मया प्राक्
प्रतिपादितं तत् ‘ केवलिनः ’ सर्वज्ञस्य तीर्थकृतो मतम् ।
एतच्च जम्बूस्वामिनमुद्दिश्य सुधर्मस्वाम्याह । तदेतद्यत्त्वया
मार्गस्वरूपं प्रश्नितं तन्मया न स्वमनोपिकया कथितं, किं
तर्हि ? केवलिनो मतमेतदित्येवं भवता प्राह्यम् ॥३८॥ सूत्रं १
श्रु० ११ अ०। (अन्ययूथिकानां मार्गं प्रवेदयतीत्युक्तम् ‘अण-
उत्थिय’ शब्दे प्रथमभागे ४७२ पृष्ठे) । (अज्ञादिमार्गदृष्टान्तेन
पुरुषचातुर्विध्यम् ‘ पुरिसजाय ’ शब्दे पञ्चमभागे १०२२ पृष्ठे
उक्तम्) । आकाशे, म० ७ श० २ उ० । गौणानु-
ष्टायाम्, नं० ।

मग्न—त्रि० । बुद्धिते, अष्ट० ।

तत्र नामस्थापने सुगमे, द्रव्येण धनमदिरापानाऽऽ-
दिना मग्नः द्रव्यात् धनकाञ्चनात् मग्नः द्रव्ये शरी-
राऽऽद्यौ मग्नः । अथवा—द्रव्यरूपो मग्नो द्विधा—आ-
गमतः मग्नपदार्थज्ञाता अनुपयुक्ताः, नोआगमतो ह्यश-
रीरभग्नशरीरे पूर्ववत्, तदव्यतिरिक्तस्तु मूढः शून्यः जडः ।
भावमग्नो द्विविधः—अशुद्धः, शुद्धश्चेति । तत्र अशुद्धः क्रो-
धाऽऽदिमग्नः विभावभाविताऽऽत्मा । शुद्धः द्विविधः—साधकः,
सिद्धश्च । तत्र साधकः वस्तुस्वरूपाभिमुखः आधनयच-
तुष्टये तु निरनुष्ठानदग्धाऽऽदिदोषवर्जितविषयुपेतद्रव्यसाधन-
प्रवृत्तिपरिणतवस्तुस्वरूपसाधनरुचिचितः भवति । शब्दाऽऽ-
दिनयमग्नस्तु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राऽऽद्यात्मसमाधिमग्नः
संपूर्णवस्तुस्वरूपे निरावरणे मग्नः निष्पन्नः । अत्र हि गुण-
स्थानाऽऽदिविशुद्धस्वरूपाऽऽनन्दमग्नत्वमीक्ष्यते—तत्र मग्न-
तत्त्वं गदग्राह—

प्रत्याहृत्येन्द्रियव्यूहं, समाधाय मनो निजम् ।

दधन्निन्मात्रविश्रान्ति—मग्न इत्यभिधीयते ॥ १ ॥

प्रत्याहृत्येन्द्रिय इति । इन्द्रियाणां स्पर्शनरसन-
प्राणचक्षुःश्रोत्ररूपाणां, यो व्यूहः समूहस्तं प्रत्याहृत्य प्र-
त्याहारं कृत्वा, विषयसंसारतो निवार्य, “ प्रत्याहारस्त्वी-
न्द्रियाणां विषयेभ्यः समाहृतिः ” इति वचनात् । निजं स्वी-
यं मनः, चेतनावीर्यकत्वविकल्परूपं समाधाय समाधौ
स्थापयित्वा विषयनिरोधम् आत्मद्रव्यैकाग्रतारूपं कृत्वा, “स-
माधिस्तु तदेवार्थमात्रमासनपूर्वकम् ।” आत्मस्वरूपमासने
कत्वरूपसमाधिः, तत्र मनः कृत्वा, चिन्मात्रे ज्ञानमात्रे आ-
त्मनि, मुख्यतः दर्शनज्ञानमय एव आत्मा, “ उवउजो ना-
खंदेसणुणोहि ” इति वाक्यात् । ज्ञानस्वरूपे स्वद्रव्ये वि-
श्रान्तिं दधत् मग्न इति अभिधीयते कथ्यते, इत्यनेन अ-
नादितः अयं जीवः पुद्गलस्कन्धजवर्णगन्धरसस्पर्शरसाऽऽदिषु

मनोज्ञेषु स्वजनाऽऽदिषु च भ्रमन् विकल्पकोटिकोटिं प्राप्त
इष्टान् विषयान्निष्ठान् अनिष्टान् विषयान् अनिच्छन् वा-
तोद्धतशुष्कपलाशवत् भ्रमति । कदाचित् स्वपरविवेक-
रूपं भेदज्ञानं प्राप्य अनन्तज्ञानदर्शनाऽऽनन्दमयं स्वीयं भावं
स्वत्वतया निर्धार्य इदं विषयसङ्गाऽऽदिकं न मम नाहम् अ-
स्य भोक्ता उपाधिरेव एषः, न हि मम कर्तृत्वं भोक्तृत्वं आ-
हकत्वं च, परवरत्नां मया हि स्वरूपभ्रष्टेनेदं विहितं,
साम्प्रतं जिनाऽऽगमाङ्गनेन जातस्वपरविवेकेन तेषु रमणाऽऽ
स्वादनं न शुक्लम् इति विचार्य स्वरूपानन्तस्वभावगुणपर्याय-
स्याद्यादानन्ताऽऽत्मनि विश्रान्तिं प्राप्त, आत्मानन्ताऽऽनन्द-
सम्पन्नमयं ज्ञात्वा, परमात्मसत्तास्वरूपे मग्नः भवति, स मग्नः
अभिधीयत इति ॥ १ ॥

य आत्मानुभवमग्नः स कीदृग् भवति ?, तदाह—

यस्य ज्ञानसुधासिन्धौ, परब्रह्मणि मग्नता ।

विषयान्तरसंचार-स्तस्य हालाहलोपमः ॥ २ ॥

यस्येति—यस्य जीवस्य अनादिविभावविरतस्य ज्ञान-
सुधासिन्धौ परब्रह्मणि ज्ञानासृतसमुद्ररूपे परमात्मसमा-
धौ मग्नस्य तस्य जीवस्य विषयान्तरे वर्णगन्धाऽऽदौ संचारः
प्रवर्तनं हालाहलोपमः—महाविषमज्ञानतुल्यः । यो हि अमृ-
तस्वादमग्नः स विषमविषं भोक्तुं कथं प्रवर्तते ? मालती-
भोगमग्नः मधुकरः करीराऽऽदिषु न वसति, एवं शुद्धनिःस-
ङ्गनिरामयनिद्वन्द्वस्वीयाऽऽत्मज्योतिर्मग्नः अनन्तजीवेष्टेषु
स्वयम् अनन्तवारशुक्लमुक्तेषु, वस्तुतः अभोग्येषु स्वगुणा-
ऽऽवरणहेतुभूतेषु विषयेषु, तस्य मनः न संचरति न प्रवर्तते
इति तत्त्वम् ॥ २ ॥

पुनस्तदेव द्योतयति—

स्वभावसुखमग्नस्य, जगत्त्वावलोकितः ।

कर्तृत्वं नान्यभावाणां, साक्षित्वमवशिष्यते ॥ ३ ॥

“स्वभावसुख इति । ” ‘स्वभावं’ सहजं सुखं सहजाऽऽत्य-
न्तिकैकान्ताऽऽनन्दं तत्र ‘मग्नस्य’ तन्मयस्य, ‘जगत्’ लोकः
तस्य तत्त्वं तद्धर्मं, यथार्थतया विलोकितः दर्शनशीलस्य
पुरुषस्य, अन्यभावानां परभावानां रागाऽऽदिविभावानां ज्ञाना-
ऽवरणाऽऽदिकर्मणां बाह्यस्कन्धादाननिक्षेपाणां कर्तृत्वं न, किं
तु ज्ञायकस्वभावत्वात्, साक्षित्वमेव, तत्र कर्तृत्वम् एकाधि-
पत्यं क्रियाकारित्वं, तत्, जीवे जीवगुणानामेव, चेतनवी-
र्योपकरणकारकचक्रोपकरणेन । यतो हि एकाधिपत्यक्रि-
याशून्यत्वेन धर्माऽऽदिद्वयेषु न कर्तृत्वं, जीवस्यापि कर्तृ-
त्वं स्वकार्यस्य । न हि जीवः कोऽपि जगत्कर्त्ता, किं तु स्व-
कीयपरिणामिकगुणपर्यायप्रवृत्तेरेव कर्त्ता न, परभावानां तु
कर्तृत्वे असदारोपसिध्यभावाऽऽद्यो दोषाः, ज्ञाता लोकालो-
कस्य, अत एव नायं परभावानां कर्त्ता, किं तु स्वभावमूढोऽशु-
द्धपरिणतिपरिणतः । अशुद्धनिश्चयेन रागाऽऽदिविभावस्य, अ-
शुद्धव्यवहारेण ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मणां कर्त्ता जातेऽपि स
एव सहजसुखचिरानन्ताविनाशिस्वरूपसुखमयमात्मानं ज्ञा-
त्वा, आत्मीयपरमाऽऽनन्दभोगी, न परभावानां कर्त्ता भवति, किं
तु ज्ञापक एव । अत्र प्रस्तावना, अयं हि आत्मा स्वनिःसपत्नस-

ङ्गाङ्गितया स्वीयविशेषस्वभावानां सुगुणकरणेन सप्रवृत्तिम-
तामपि स्वगुणकरणाऽवरणेन हानचेतनार्थीयाऽऽदिज्ञयोपश-
मानां च परानुयायिनां तत्सहकरेण कर्तृत्वाऽऽदिपरिणामानां
परकर्तृत्वाऽदिविभावपरिणामनेन परकर्तृत्वे जातेऽपि तेषामे-
व गुणानां स्वभावसंमुखीभवने कर्तृत्वाऽऽदीनां परावृत्तिः, तेन
सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रपरिणतेः स्वरूपसाधनकर्तृत्वाऽऽदि
कुर्वन्, गुणकरणैः पूर्णैः साधनकर्तृत्वं विधाय गुणप्रवृत्तिरूपं
शुद्धं कर्तृत्वाऽऽदिकं करोति, अत एव साधकानां सम्मुनीनां
स्वरूपसंमुखानां न परभावकर्तृत्वम् इति, किं तु ज्ञायकत्वमेव
अत्र पक्षः, तर्हि मुनानां परभावाकर्तृत्वे उक्ते हेतुद्वयजन्यक-
र्मकर्तृता कुतः?, तत्राऽऽह—स्वस्वभावमग्नानां साधकमुनीनाम्
अनभिषंधिजवीर्यतदनुगतचेतनता कर्मबन्धकर्तृत्वमास्ति, त-
थापि स्वाऽयत्ताभिगुणप्रवृत्तीनां स्वभावानुगतत्वात् अकर्तृ-
त्वम्, अथवा—एवंभूतसिद्धत्वाऽस्वादाऽऽनन्दमग्नानां तु न
परभावकर्तृता । अथवा—सम्यग्दर्शनाऽऽदिगुणाऽऽप्तौ वस्तुस्व
रूपविवरणेन स्वरूपानुगतस्वशक्तिवेन आत्मनः परभावक-
र्तृत्वं नास्येव, ज्ञायकत्वमेवेति । अतः स्वरूपपरसिद्धानां स-
र्वभावज्ञापकां कर्तृत्वं स्वपरिणामिकभावस्य, अतः स्वाऽऽ
त्मानम् एकान्ते निवेश्य, अनादिभ्रान्तिर्जं परभावकर्तृत्वभोक्तृ-
त्वग्राहकत्वाऽऽदिकं निवारणीयं स्वरूपाखण्डाऽऽनन्दकर्तृ-
त्वाऽऽदिकं करणीयम् । इति गाथार्थः ॥ ३ ॥

परब्रह्मणि मग्नस्य, श्रुत्या पौद्गलिकी कथा ।

क्वामी चामीकरोन्मादाः, स्फारा दाराऽऽदराः क्व च । ४ ।

परब्रह्मणीति—परब्रह्मणि परमाऽऽत्मनि मग्नस्य तन्मयस्य
स्वरूपावलोकनरमणरक्तस्य, पौद्गलिकी पुद्गलसंबन्धिनी क-
था नाम वार्त्ता, ‘श्रुत्या’ शिथिला इत्यर्थः । परत्वेन अग्रा-
ह्यत्वेन अभोग्यत्वेन निर्धारात् यस्य कथाऽपि श्रुत्या तस्य ग्र-
हः कुतो भवति?, अत एव अभी चामीकरोन्मादाः तस्य क्व
शुद्धाऽऽत्मगुणसंपद्वतां चामीकरग्रह एव न; परत्वात्; पाप-
स्थानहेतुत्वात् कुत उन्मादः?, च पुनः स्फारा देदीप्यमानाः
दाराः वनिता तस्या आदराः क्व? इति कुतः, नैवेति । स्व-
भावसुखभोगिनां पौद्गलिकभोग एव न तर्हि मोघा कुरागप-
टी अशुद्धविभावनटी दाराकटी तत्राऽऽदरः कथं भवति?, नै-
वेति । इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

तेजोलेश्याविबुद्धिर्या, साधोः पर्यायवृद्धितः ।

भापिता भगवत्पादैः, सेत्थंभूतस्य युज्यते ॥ ५ ॥

तेजोलेश्या, इति—तेजोलेश्या चित्तसुखलामलक्षणा ज्ञानाऽऽ-
नन्दाऽऽस्वादाऽऽश्लेषरूपा तस्याः विबुद्धिः विशेषतः वर्द्धना,
साधोः निर्ग्रन्थस्य, पर्यायवृद्धितः चारित्रपर्यायविबुद्धितः, भव
वत्पादैः भापिता उक्ता, भगवत्पादौ पञ्चमाङ्गे सा निर्मलसुखा-
ऽऽस्वादरूपा, इत्थंभूतस्य, आत्मज्ञानमग्नस्य रत्नत्रयैकत्वली
लामयस्य वाच्यमस्य युज्यते—घटतेनान्यस्य मन्दसंवेगिनः ।
अत्र प्रस्तावना, तत्र प्रथमं संयमस्वरूपमुच्यते—आत्मनि चा-
रित्रनामगुणः अनन्तपर्यायोपेतानन्ताविभागरूपः अस्ति । त-
था च विशेषाऽऽवश्यके दानादिलब्धिपञ्चकं चारित्रं सिद्धस्या-
पीच्छन्ति, तदावरणस्य तत्राप्यभावात्, आवरणाभावे च त-
दसत्त्वे कीणमोहाऽऽदिष्वपि तदसत्त्वप्रसङ्गात् ततस्तन्मते चा-
रित्राऽऽदीनां सिद्धावस्थायां सद्भावः । चारित्रं च चारित्रमो-

हावृत्तं तच्च तत्त्वश्रद्धासम्यग्ज्ञानपूर्णाऽऽनन्देहाऽऽविर्भावपश्चात्तापाऽऽदिक्षयोपशमावस्थानतः च चारित्रमोहदुष्टद्वेषु उदय-
प्रान्तपु भुक्तेषु अनुवितेषु चिक्कम्भितेषु कपाक्षित् प्रदेशमोगितां
नीतपु चारित्रगुणविभागानाम् आविर्भावो भवति, तत्र सर्व-
जघन्यसंयमस्थाने सर्वाऽऽकाशप्रदेशानन्तगुणतुल्यचारित्रप-
र्यायप्राग्भावः प्रथमं संयमस्थानम् । "ते कित्तिया पपसा, सत्त्वा
ऽऽगासस्त भग्नग्रा होइ । ते कित्तिया पपसा, अविभागाओ अ-
नन्तगुणाः ।" प्रथमं संयमस्थानं सर्वोत्कृष्टदेशविरतिविशुद्धस्था-
नतः अनन्तगुणविशुद्धं, द्वितीयं संयमस्थानं प्रथमस्थानात् अ-
नन्ततमे भागे यावन्तः आविर्भागाः तावन्तः अविभागवृद्धौ भ-
वन्ति, एवं तृतीयम्, एवं चतुर्थम् एवमनन्तभागवृद्ध्या अङ्गुल-
मात्राऽऽकाशसर्वत्रस्य अङ्गुलासंख्यभागाऽऽकाशप्रदेशप्रमाण-
संमतेन स्थानानि भवन्ति, इदं प्रथमं कण्डकम् । ततः परम् अ-
संख्यातभागवृद्धिरूपं द्वितीयं कण्डकम् । प्रथमं संयमस्थानं
प्रथमं कण्डकं, चरमसंयमस्थानं तावन्तो विभागाः, तेषाम् असं-
ख्याततमे भागे यावन्तः अविभागास्तावन्तोऽधिकाः क्षयोपश-
मा भवन्ति, तद् द्वितीये कण्डके प्रथमं संयमस्थानं, ततः अ-
संख्येयानि स्थानानि अनन्तभागवृद्धिरूपाणि असंख्यभागप्र-
देशराशिप्रमाणानि द्वितीयं कण्डकम् । ततः परम् एकम् असं-
ख्यातभागवृद्धिरूपं पुनः असंख्येयानि अनन्तभागवृद्धिरूपा-
णि तृतीयं कण्डकं, तत एकम् असंख्यातवृद्धिरूपम्, एवम् अन-
न्तभागान्तरिताङ्गुलासंख्येयभागमात्रम् असंख्यभागवृद्धिरूप-
म् अङ्गुलासंख्येयभागकण्डकमानस्थानरूपं द्वितीयं स्थानम् ।
ततः संख्यातभागवृद्धिरूपं प्रथमं संयमस्थानम् । ततः पुनः
अनन्तभागवृद्धिरूपाणि असंख्येयानि, ततः पुनः एकम्
असंख्यभागवृद्धिरूपं, ततः असंख्येयानि अनन्तभागवृ-
द्धिरूपाणि, एवम् अङ्गुलमात्रक्षेत्रासंख्यभागप्रदेशमानक-
ण्डकेषु गतेषु एकं संख्यातभागवृद्धिरूपं स्थानम्, एव-
मङ्गुलासंख्येयभागतुल्यानि संख्येयभागवृद्धिस्थानानि गता-
नि, एवं संख्यातगुणवृद्धयसंख्यातगुणवृद्धयनन्तगुण-
वृद्धिरूपाणि असंख्येयानि संयमस्थानानि भवन्ति । ततः
परं स्थानमसंख्येयगुणसंयमस्थानमानं भवति एकान्तरं
तानि असंख्येयानि अनन्तभागवृद्धिरूपाणि संयमस्थानानि
भवन्ति । सर्वसंयमस्थानसंख्यालोकसमानाः अलोके असंख्ये-
याऽलोकाऽऽकाशाः कल्पन्ते, तावत्प्रदेशराशितुल्यानि संय-
मस्थानानि भवन्ति उत्तरोत्तरनिर्मलानि । आदितः अनुक-
मसंयमस्थानाऽऽरोही नियमात् शिवपदं लभते प्रथमम् एव
उत्कृष्टमध्यमसंयमस्थानाऽऽरोही नियमात् पतति । एवं प्रथ-
मस्थानतः अनुक्रमेण संयमक्षयोपशमी तस्य चारित्रपर्या-
यनिर्मलत्वेन चारित्रसुखस्वरूपं भगवतीवाक्यम् । आलापश्च
भगवत्याम्—“जे इमे अज्जत्ताए समणा निग्गंथा विहरंति
एएण कस्स तेऊलेसं वीतीवयंति ? । गीयमा ! मासपरियाए
समणे निग्गंथे चाणमंतराणं देवाणं तेऊलेसं वीतीवयंति ।
दुमासपरिआए समणे णिग्गंथे असुरिदवज्जिआणं भवणवा-
सीणं तेऊलेसं वीतीवयंति । एएलं अभिलावेणं तिमासपरि-
आए समणे णिग्गंथे असुरकुमाराणं देवाणं तेऊलेसं वीतीव-
यंति । चउमासपरिआए गहगणणकज्जत्ताराऊवाणं जोइसि-
आणं तेऊलेसं वीतीवयंति । पंचमासपरिआए चंदिमसूरिया-
णं जोइसियाणं तेऊलेसं वीतीवयंति । छमासपरिआए सो-
हम्मीसाणाणं तेऊले० । सत्तमासपरिआए सणकुमारमाहि-

दाणं तेऊले० । अट्टमासपरिआए वंभलोणाणं संतगाणं ते-
ऊलेसं वीतीवयंति । णवमासपरिआए महासुक्कसहस्सा-
राणं देवाणं तेऊ० । दसमासपरिआए आणय-पाणयआरण-
च्चुयाणं देवाणं तेऊ० । इकारसमासपरिआए गेविज्जविमाणा-
णं देवाणं तेऊ० । बारसमासपरिआए समणे निग्गंथे अणुत्तरो-
ववाइयाणं देवाणं तेऊलेसं वीतीवयंति, तेण परं सुक्के सुक्का-
भिजाइए भवइ । तओ पच्छा सिज्जति० जाव अन्तं करेति,
सेवं भंते ।। ” अस्य टीकायां लेश्याप्रक्रमादिदमाह—“जे इमे ”
इत्यादि । ये इमे प्रत्यक्षाः “अज्जत्ताए च्चि , ” आर्यतया-
पापकर्मबहिर्भूततया , अद्यतया अनुनातनतया , वर्त्तमा-
नकालतया इत्यर्थः । “तेऊलेसंति” तेजोलेश्या सुखा-
सिका , तेजोलेश्या हि प्रशस्तलेश्योपलक्षणं , सा च—
सुखासिकाहेतुरिति कारणे कार्यापचारात् तेजोलेश्याश-
ब्देन सुखासिका विवक्ष्यते, ‘वीतीवयंति’ व्यतिव्रजन्ति
व्यतिक्रामन्ति । ‘असुरिदवज्जियाणं ति’ चरमवलिचर्जिता-
नां ‘तेण परं’ ततः परं, ततः संवत्सरात्परतः, ‘सुक्केति’ शुक्लो
नामाभिन्नवृत्तोऽमत्सरी, कृतज्ञः, सदारम्भी, हितानुबन्धी, निर-
तिचारवरण इत्यर्थः, “सुक्काभिजाति च्चि” शुक्लाभिजात्यं पर-
मशुक्लमित्यर्थः, अत एवोक्तम् आकिल्लं, सुखं ब्रह्मातिपरं,
सदागमं विशुद्धं सर्वशुक्लमिदं खलु नियमात्, संवत्सरादूर्ध्वम्
एतच्च भ्रमणविशेषमेवाऽऽश्रित्योच्यते, न पुनः सर्व एवविद्यो
भवति, अत्र मासपर्यायेति संयमश्रेणिगतसंयमस्थानानां मा-
साऽऽदिपर्यायगतसंयमभावोऽज्ञानेन तत्प्रमाणसंयमस्थानो-
ल्लङ्घी मुनिर्ग्राह्य इति । अत्र परम्परासंप्रदायः—जघन्यतः
उत्कृष्टं यावत् असंख्येयलोकाऽऽकाशप्रमाणेषु संयमस्थानेषु
क्रमाक्रमवर्त्तिनिर्ग्रन्थेषु मासतः द्वादशमाससंयमप्रमाणसं-
यमस्थानोल्लङ्घनोपरितने वर्त्तमानः साधुरीहृद्देवतातुल्यं सु-
खम् अतिक्रम्य वर्त्तते इति हेतव्यम् । उक्तं च—“मासाऽऽदिपर्याय-
वृद्ध्या, द्वादशभिः परं तेजः । प्राप्नोति तत्र चारित्री, सर्वदेवस्य
उत्तमम् ॥ १ ॥ ” धर्मविदस्तेजश्चित्सुखलाभकारणं वृत्तौ
इत्येवम् आत्मसुखवृद्धिः आत्मज्ञानमग्नस्य भवति ॥ ५ ॥

ज्ञानमग्नस्य यच्छर्म, तद्वक्तुं नैव शक्यते ।

नोपमेयं प्रियाऽऽश्लेषैर्नापि तच्चन्दनद्रवैः ॥ ६ ॥

ज्ञानमग्नस्येति—ज्ञानमग्नस्य आत्मसुखोपलब्धियुक्तस्य, यत्
शर्म सुखं स्पर्शज्ञानानुभवाऽऽनन्दं तत् वक्तुं नैव शक्यते,
अतीन्द्रियत्वात् वागगोचरत्वात्, तद् अर्थात्मसुखं प्रिया
मनोहेष्टवनिता तस्या—आश्लेषैः, आलिङ्गनैः, तथा चन्द-
नद्रवैः चन्दनविलेपनैर्नोपमीयते । यतः सकृच्चन्दनाऽऽदिजं
सुखं वस्तुतः न सुखम्, आत्मसुखमर्थः सुखबुद्ध्या आरोपितं,
लोके पुद्गलसंयोगजम् आरोपसुखं, जात्या दुःखमेव । उक्तं
च विशेषाऽऽवश्यके—

“ जत्तो च्चिअ पच्चक्खं, सोम्म ! सुहं नत्थि दुक्खमवेदं ।
तण्पाडियारविमच्चं, तो पुएणफलंति दुक्खं ति ॥ २००४ ॥
विसयसुहं दुक्खं च्चिय, दुक्खण्णडियारउ त्तिगिच्छिं व्व ।
सं सुंदरमुवपारओ, न उवयारो विणा तच्चं ॥ २००६ ॥ (विशे०)
सायाऽसायं दुक्खं, तन्निवहम्मि य सुहं जओ तेणं ।
देहंदिपसु दुक्खं, सुक्खं देहिवियाभाओ ॥ २०११ ॥

(पतासां गाथानां व्याख्या ' शिवाण ' शब्दे चतुर्थभागे २१२५ पृष्ठे गता-)

उक्तं च—

" औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रतिष्ठा,
क्लिश्राति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव ।
नातिश्रमापनयनाय यथा श्रमाय,

राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवाऽऽतपत्रम् ॥ १ ॥ " इति ।

तस्मात् संसारः सर्वदुःखस्वरूप एव, स्वाभाविकाऽऽनन्द एव सुखं, यावत् इन्द्रियसुखे सुखबुद्धिः तावत् सम्यग्दर्शनज्ञाने न मग्नः, इति तत्त्वार्थवृत्तौ, अतः अध्यात्मसुखं पुद्गलाऽऽश्लेषजसुखेन नोपमीयते ॥ ६ ॥

शमशैत्यपुपो यस्य, विप्रुपोऽपि महाकथा ।

किं स्तुमो ज्ञानपीयूषे, तत्र सर्वाङ्गमग्नता ? ॥ ७ ॥

शमशैत्यपुप इति-शम उपशमः रागद्वेषभावः, तत्त्वाऽऽस्वादकत्वम् आत्मनि निर्धार्य इष्टानिष्टे वस्तुनि रागाऽऽदीनां शान्तिः, न हि रागाऽऽदयो वस्तुपरिणामाः, किन्तु विभावजा अशुद्धा भ्रान्तिपरिणतिः, न हि पुद्गलाऽऽदीनां शुभाशुभपरिणतिः कस्यापि जीवस्य निमित्ता, किन्तु पूर्णगलनपारिणामिकत्वेन, अथवा-वर्णाऽदिकर्मविपाकाद्वा । तत्र रागद्वेषकृता तु भ्रान्तिरेव । उक्तं च—" कण्ठो लोहो न भण्ड, रागो दोसो कुण्ठो मज्झ तुमं । नियतचित्तविलुत्ताणं, एस अण्णई अपरिणामो ॥ १ ॥ " स्वरूपस्य स्वाऽऽयत्तत्वात् स्वभोग्यत्वात् परवस्तुसंयोगवियोगाभ्यामिष्टानिष्टतोपाधिः । एवं शमस्य शैत्यं शीतलत्वम् अतस्तत्त्वं, तस्य 'पुप' पोपकस्य यस्य पुरुषस्य शमशैत्यपुपः विप्रुषः विन्दुमात्रस्यापि महाकथा महावार्त्ता, शमशैत्यविन्दुरपि दुर्लभः, यस्य ज्ञानपीयूषे तत्त्वज्ञानामृते सर्वाङ्गमग्नता तत्र तस्मिन् स्थाने किं स्तुमः किं वर्णयामः?, तस्य वर्णनं कर्तुम् असमर्था, वयमिति । यो हि स्वरूपज्ञानानुभवः सः अतिप्रशस्यः । उक्तं च—

" लम्भइ सुरसामित्तं, लम्भइ पडुअत्तणं न संदेहो ।

इक्को नवरि न लम्भइ, जिण्णिदवरदेसिओ धम्मो ॥ १ ॥

धम्मो पवित्तिरुवो, लम्भइ कइया वि निरयदुक्खमया ।

जो नियवत्थुसहावो, सो धम्मो दुल्लहो लोप ॥ २ ॥

निअवत्थुधम्मसवणं, दुलहं वुत्तं जिण्णिदिआण सुहं ।

तप्फासणमेगत्तं, हुंति हु केसिं च धीराणं ॥ ३ ॥ "

अतः वस्तुस्वरूपधर्मस्पर्शनेन परमशीतीभूतानां परमपूज्यत्वमेव ॥ ७ ॥

यस्य दृष्टिः कृपावृष्टिः, गिरः शमसुधाकिरः ।

तस्मै नमः शुभज्ञान-ध्यानमग्नाय योगिने ॥ ८ ॥

'यस्येति' तस्मै शुभज्ञानध्यानमग्नाय योगिने नमः, शुभं नाम शुद्धं यथार्थपरिच्छेदनं, भेदज्ञानविभक्तस्वपरत्वेन स्वस्वरूपैकत्वानुभवः, तन्मयत्वं ध्यानं तत्र मग्नाय, तस्मै योगिने मनोवाक्कायरोधकाय, रत्नत्रयाभ्यासशुद्धसाध्यसंसाधकाय नमः । कस्य ? यस्य दृष्टिः कृपावृष्टिः परमकृपावर्षिणी, यस्य गिरः वाचां समूहः शमसुधाकिरः क्रोधाऽऽदिपरित्यागः शमः, स एव सुधा अमृतं, तस्याः किरः किरणं सेचनं (यस्य) तच्छीला दृष्टिः कृपामयी वाक् शमताऽमृतमयी, तस्मै योगिने नम इति । अत्र भावना-अनादिमिथ्यात्वासंयमकषाययोगंचापत्यविष्वस्ताऽऽत्मस्वमा-

वानाम्, इष्टानिष्टपरभावग्रहणाग्रहणरसिकत्वेन तत्प्राप्त्यप्राप्तौ रत्यरत्यशुद्धाध्यवसायमग्नानां जीवानां कुतः स्वरूपमग्नता ? अतः शृङ्गाऽऽद्यतिचारवियुक्तावाप्तदर्शनो हि जीवः शुद्धाऽऽशयः, त्रिभुवनमप्युपहतमोहमेधेन्धनज्वालितकर्मदहनकवच्यमानमशरणमवलोक्य गुणाऽऽवरणाद् दुःखोद्विग्नः निर्धारिततत्त्वश्रद्धानः आश्रवनिवृत्तिसंवरैकत्वप्रतिज्ञामारुह्य दृढीकरणार्थं पञ्चविंशतिभावनाभावितान्तरात्मा द्वादशानुप्रेक्षास्थिरीकृताध्यवसायः, पूर्वकर्मनिर्जराभिनवाग्रहणाऽऽविर्भावभूतस्वरूपसंपदानुभवमग्नाः सुखिनः, अत एवाऽऽगमश्रवणविभावविरतितत्त्वालोकनतत्त्वैकाग्रताऽऽद्युपायैः स्वरूपानुभवमग्नत्वम् एव कार्यं, संसारे कर्मक्लेशसततत्वमवगम्य संसारोद्विग्नेन विरागमार्गानुगमवर्तिना आत्मस्वरूपाऽविर्भावहेतुषु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्येषु वर्तितव्यमित्यर्थः ॥ ८ ॥ अष्ट० २ अष्ट० ।

मग्गओ-मार्गतस्-अव्य० । पश्चादित्यर्थं, "मग्गओ पच्छा" (६६४) पाइ० ना० २७४ गाथा । " अतो डो विसर्गस्य " ॥ ८१ ॥ ३७ ॥ इति विसर्गस्य डो इत्यादेशः । प्रा० १ पाद । पृष्ठतः इत्यर्थं, भ० ६ श० ५ उ० । आ० चू० ।

मग्गओपडिचद्ध-मार्गतःप्रतिवद्ध-त्रि० । स्था० ३ ठा० २ उ० । (अर्थस्तु ' पवज्जा ' शब्दे पञ्चमभागे ७३० पृष्ठे गतः)

मग्गंतराय-मार्गान्तराय-पुं० । मोक्षाध्वप्रवृत्ततद्विचकारणे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

मग्गगामि(ण)-मार्गगामिन्-पुं० । कल्याणप्रापकपथयायिनि, उक्त० २५ अ० । यो० वि० । द्वा० ।

मग्गज्झयण-मार्गाध्ययन-न० । भावमार्गप्रतिपादके सूत्रकृताङ्गस्यैकादशेऽध्ययने, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । आ० चू० ।

मग्गण-मार्गण-न० । मार्ग्यतेऽनेनेति मार्गणम् । अन्वयधर्मपर्यालोचनतोऽन्वेषणे, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । आभोगनं मार्गणं मोषणमिति हेकार्थाः । उक्तं च—"आभोगणं ति वा मग्गणं ति वा मोसणं ति वा एगट्ठं" व्य० २ उ० । औ० । आ० चू० । मार्गणमन्वयधर्माऽऽलोचनं, यथा-स्थायौ निश्चेतव्ये इह वल्ल्युत्सर्पणाऽऽद्यः स्थाणुधर्मा घटन्त इति । औ० । प्रश्न० । सद्गतार्थविशेषाभिमुखमेव तदूर्ध्वमन्वयव्यतिरेकधर्मान्वेषणे, न० । "तत्थ वियालणं ति वा मग्गणं ति वा ईहणं ति वा एगट्ठं ।" आ० चू० १ अ० । भ० । " कणओ सिलीमुहो म-ग्गणो इस् सायओ सरो विसिहो (५१) " पाइ० ना० ३६ गाथा ।

मग्गणट्ठाण-मार्गणास्थान-न० । जीवाऽऽदीनां पदार्थानामन्वेषणं मार्गणा, तस्याः स्थानान्याश्रया मार्मणास्थानानि । गत्यादिषु, प्रव० २२४ द्वार ।

अत्र चेयं मार्गणास्थानप्रतिपादिका बृहद्वन्धस्वामित्वगाथा-
"गइ इंदिए य काय, जोए वेए कसाए नारे य ।

संजम दंसण लेसा, भव संमे सन्नि आहारे ॥ १ ॥ "

तत्र गतिश्चतुर्धो-नरकगतिस्तिर्यग्गतिर्मनुष्यगतिर्देवगतिरिति । इन्द्रियं स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रमेदात्पञ्चधा, इन्द्रियग्रहणेण च तदुपलक्षिता एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रिया गृह्यन्ते । कायः षोढा-पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पति-त्रसकायभेदात् । योगः पञ्चदशधा-सत्यमनोयोगः, असत्यमनो

योगः, सत्यासत्यमनोयोगः, असत्यामृषामनोयोगः, सत्यवाग्योगः, असत्यवाग्योगः, सत्यासत्यवाग्योगः, असत्यामृषावाग्योगः, वैक्रियकाययोगः, आहारककाययोगः, औदारिककाययोगः, वैक्रियमिथकाययोगः, आहारकमिथकाययोगः, औदारिकमिथकाययोगः, कर्मणकाययोग इति । वेदविद्या-स्त्रोवेदः, पुरुषवेदो, नपुंसकवेदश्च । कथायाः क्रोधमानमायालोभाः । ज्ञानं पञ्चधा-मतिज्ञानं, श्रुतज्ञानं-मवधिज्ञानं, मनःपर्यायज्ञानं, केवलज्ञानं च । ज्ञानग्रहणेन चाज्ञानमपि तत्प्रतिपक्षभूतमुपलक्ष्यते, तच्च त्रिविधम्-मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं विभङ्गज्ञानं चेति । ज्ञानमार्गणास्थानमष्टधा । संयमश्चारिञ्च तत्पञ्चधा-सामायिकं छेदोपस्थापनं परिहाराविशुद्धिकं सूक्ष्मसम्परायं यथास्थानं च संयमग्रहणेन च तत्प्रतिपक्षभूतो देशसंयमोऽसंयमश्च सूच्यते इति संयमः सप्तधा । दर्शनं चतुर्विधम् चतुर्दशनमचतुर्दशनमवधिदर्शनं केवलदर्शनं च । लेश्या पोढा-कृष्णलेश्या नीललेश्या कापीतलेश्या तेजोलेश्या पद्मलेश्या शुक्ललेश्या । भव्यः तयाविधानादियारिणाभिकभावात् सिद्धिगमनयोग्यो, भव्यग्रहणेन च तत्प्रतिपक्षभूतोऽभव्योऽपि गृह्यते । सम्यक्त्वं त्रिधा-ज्ञायोपशमिकमौपशमिकं ज्ञायिकं च, सम्यक्त्वग्रहणेन च तत्प्रतिपक्षभूतं मिथ्यात्वं सासादनं मिथं च परिगृह्यते । संज्ञी विशिष्टस्मरणाऽऽदिरूपमनोविज्ञानसहितेन्द्रियपञ्चकसमन्वितः, तत्प्रतिपक्षभूतः सर्वोऽप्येकेन्द्रियाऽऽदिरसंज्ञी, सोऽपि संज्ञिग्रहणेन सूचितो द्रष्टव्यः । आहारयति श्रौजोलोमप्रक्षेपाऽऽहाराणामन्यतममाहारमित्याहारकः । ननु ज्ञानाऽऽदिषु किमर्थमज्ञानाऽऽदिप्रतिपक्षग्रहणं कृतम् ? , उच्यते-चतुर्दशस्वपि मार्गणास्थानेषु प्रत्येकं सर्वसांसारिकसत्त्वसङ्ग्रहार्थमिति । कर्म० ३ कर्म० ।

उत्तरभेदानाह—

सुरनरतिरिनिरयगई, इगवियतियचउपणिदि छकाया ।

भूजलजलखानिलवय-तसा य मणवयणतखुजोगा ॥१०॥

इह गतिशब्दः प्रत्येकं संयध्यते । ततः सुरगतिः, नरगतिः, तिर्यग्गतिः, नरकगतिः । (कर्म०) इहापीन्द्रियशब्दस्य प्रत्येकं संयन्धात् एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रिया इति । पदकायाः-भूः पृथ्वी, जलमापः, ज्वलनं-तेजः, अनिलो वायुः (वणं चि) वनस्पतिः, व्रसा-द्वीन्द्रियाऽऽदयः, ततः प्रत्येकं कायशब्दस्य योगात् पृथिव्येव कायः शरीरं यस्य सः पृथ्वीकायः, एवमक्कायः, तेजस्कायः, वायुकायः वनस्पतिकायः, व्रसकाय इति । चः समुच्चये । योगशब्दस्य प्रत्येकं संयन्धात् त्रयो योगाः । तथाहि-मनोयोगः, वचनयोगः, तनुयोगः । कर्म० ४ कर्म० ।

वेयनरतिथिनपुंसा, कसाय कोहमयमायलोम ति ।

मइसुयवहिमणकेवल-विहंगमइसुअनाणसागारा ॥११॥

वेदशब्दस्य प्रत्येकं संयन्धात् त्रयो वेदाः, नरवेदः, स्त्रोवेदः, नपुंसकवेदः । (कर्म०) मानकपायः, मायाकपायः, लोमकपायः, इति शब्दः कपायाणामनन्तानुबन्धादिवहुभेदसूचनार्थः, सूत्रे च " मायालोभं चि " इत्येवं प्राकृतत्वात् " मइसुयवहीत्यादि " इहावधीत्यत्र अकारलोपात् ज्ञानशब्दस्य च प्रत्येकं संयन्धात् एवं प्रयोगः-मतिज्ञानं, श्रुतज्ञानम्, अवधिज्ञानं, मनःपर्यायज्ञानं, केवलज्ञानं, तथा विभङ्गमत्यज्ञानश्रुताज्ञानानि, एतानि पञ्च ज्ञानानि

प्रीत्यज्ञानानि साकाराणि वसन्त इति वाक्यार्थः । कर्म० ४ कर्म० । (सञ्चि चि) विशिष्टस्मरणाऽऽदिरूपमनोविज्ञानमात्रसंज्ञी, इतरोऽसंज्ञी सर्वोऽप्येकेन्द्रियाऽऽदिः ॥ १३ ॥

आहारेयर भेया, सुरनरयविभंगमइसुओहिदुगं ।

सम्मत्तितेने पम्हा-सुकासनीसु सञ्चिदुगं ॥ १४ ॥

श्रौजो लोमप्रक्षेपाऽऽहाराणामन्यतममाहारमाहारयतीत्याहारकः, इतरोः नाहारको विग्रहगत्यादिगतः । (भियं चि) चतुर्दशमौलमार्गणास्थानानामिमेवास्ताराश्चतुराऽऽदिसंख्या भेदा भवन्तीति शेषः, सर्वेऽपि द्विपष्टिभेदाः । तथाहि-गतिश्चतुर्धा, इन्द्रियं पञ्चधा, कायः पोढा, योगस्त्रिधा, वेदस्त्रिधा, कपायश्चतुर्धा, ज्ञानपञ्चकमज्ञानत्रिकमिति, ज्ञानमष्टधा, संयमपञ्चकं देशसंयमासंयमसहितं सप्तधा, दर्शनं चतुर्धा, लेश्या पोढा, भव्योऽभव्यश्चेति भव्यमार्गणास्थानं द्विधा, सम्यक्त्वत्रयमिध्यात्वमिथ्यासासादनभेदात्सम्यक्त्वमार्गणास्थानं पोढा, संज्ञिमार्गणास्थानं सप्रतिपक्षं द्वेधा, आहारकमार्गणास्थानं सप्रतिपक्षं द्वेधा, सर्वेऽप्येते एकत्र मील्यन्ते तत उत्तरभेदाः द्वापष्टिरिति । अत्र गाथा- " चउ १ पण २ छ ३ तिय ४ तिय ५ चउ ६, अड ७ सग ८ चउ ९ छ १० ड ११ छ १२ दो १३ दुञ्चि १४ । गइयाइमगणणं, इय उत्तरभेय वासट्ठी ॥ १॥ " इत्येवमुक्ता गत्यादिमार्गणास्थानानामवान्तरभेदाः । कर्म० ४ कर्म० । पं० सं० । दर्श० । प्रव० । साम्प्रतमेतेष्वेव जीवस्थानानि चिन्त्यन्नाह—

" सुरनरयविभंग " इत्यादि, सुरगतौ नरकगतौ च संज्ञिद्विकं पर्याप्तापर्याप्तलक्षणं भवति । अपर्याप्तयेह करणापर्याप्तो गृह्यते, न लक्ष्यपर्याप्तः, तस्य देवनरकगत्योत्पादामावात् । तथा विभङ्ग-विभङ्गज्ञाने; मतौ मतिज्ञाने, श्रुते श्रुतज्ञाने, (ओहिदुगि चि) अवधिद्विके-अवधिज्ञानाऽवधिदर्शनलक्षणे, सम्यक्त्वत्रिके ज्ञायोपशमिकज्ञायिकौपशमिकलक्षणे, पद्मलेश्यायां, शुक्ललेश्यायां, संज्ञिनि च, संज्ञिद्विकमपर्याप्तपर्याप्तलक्षणं भवति, न शेषाणि जीवस्थानानि तेषु मिध्यात्वाऽऽदिकारणतो मतिज्ञानाऽऽदीनामसम्भवात् । अत एव च हेतोरिहापर्याप्तकः करणापर्याप्तको गृह्यते, न लक्ष्यपर्याप्तकः, तस्य मिध्यादृष्टत्वादशुभलेश्याकत्वाच्चेति । आह-ज्ञायिकज्ञायोपशमिकौपशमिकेषु कथं संज्ञी अपर्याप्तको लभ्यते ? , उच्यते-इह यः कश्चित्पूर्ववद्धाऽऽयुष्कः क्षपकश्रेणिमारभ्यानन्तानुबन्ध्यादिसप्तकक्षयं कृत्वा ज्ञायिकसम्यक्त्वमुत्पाद्य गतिचतुष्टयस्यान्यतरस्यां गतावुत्पद्यते तदा सोऽपर्याप्तः ज्ञायिकसम्यक्त्वे प्राप्यते, ज्ञायोपशमिकसम्यक्त्वयुक्तश्च देवाऽऽदिभवेभ्योऽनन्तरमिहोत्पद्यमानस्तीर्थकराऽऽदिरपर्याप्तकः सुप्रतीत एव । औपशमिकसम्यक्त्वं पुनरपर्याप्तावस्थायामनुत्तरसुरस्य द्रष्टव्यम् । इहौपशमिकसम्यक्त्वमपर्याप्तस्य केचित्श्रेच्छन्ति, तथा च ते प्राऽऽहुः " न तावदस्यामेवापर्याप्तावस्थायामिदं सम्यक्त्वमुपजायते, तदानीं तस्य तथाविधविशुद्धयभावात् । अथैतत्तदानीं मोत्पादि, यत्तु पारमविकं तद् भवतु, केन विनिवार्यत इति मन्येथाः, तदपि न युक्तिशुक्तमुत्पश्यामः, यतो यो मिध्यादृष्टितत्प्रथमतया सम्यक्त्वमौपशमिकमवाप्नोति स तावत्तद्भावमापन्नः सन् कालं न करोत्येव । यदुक्तमागमे— " अयुधबंधोदयमाउग-बंधं कालं च

सासणो कुणइ । उवसमसम्मदिट्ठी, चउएहमिक्कं पि नो कुणइ ॥ १ ॥ ” उपशमश्रेणमुत्वाऽनुत्तरसुरेष्टपन्नस्यापर्याप्तकस्यैतल्लभ्यत इति चेन्नन्वेतदपि न बहु मन्यामहे, तस्य प्रथमसमय एव सम्यक्त्वपुद्गलोदयात् क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वं भवति न त्वोपशमिकम् । उक्तं च शतकवृहच्चूर्णै— “जो उवसमसम्मदिट्ठी उवसमसेदीए कालं करेइ सो पढमसमए चेव सम्मत्तपुंजं उदयावलियाए छोट्टण सम्मत्तपुग्गले वेणइ, तेण न उवसमसम्मदिट्ठी अपज्जत्तगो लब्भइ । ” इत्यादि । तस्मात्पर्याप्तसंक्षिप्तलक्षणमेकमेव जीवस्थानकमत्र प्राप्यते इति स्थितम् । अपरे पुनराहुः— “भवत्येवापर्याप्तावस्थायामप्योपशमिकं सम्यक्त्वं, सप्ततिचूर्ण्यदिषु तथाऽभिधानात् । सप्ततिचूर्णं हि गुणस्थानकेषु नामकर्मणी बन्धोदयाऽऽदिमार्गणाऽवसरे अविरतसम्यग्दृष्टेरुदयस्थानचिन्तायां पञ्चविंशत्युदयः सप्तविंशत्युदयश्च देवनरकानधिकृत्योक्तः, तत्र नारकाः क्षायिकवेदकसम्यग्दृष्टयो, देवास्तु त्रिविधसम्यग्दृष्टयोऽपि । तथा च तद्ग्रन्थः— “पणवीससत्तवीसो—दया देवनेरइए पडुच्च नेरइगो । खयगवेयगसम्मदिट्ठी, देवो तिविहसम्मदिट्ठी वि ॥ १ ॥ ” पञ्चविंशत्युदयश्च शरीरपर्याप्तिं निर्वर्तयतः । तथाहि—निर्माणस्थिरास्थिरगुरुलघुशुभाशुभतैजसकर्मणवर्णगन्धरसस्पर्शकचतुष्कदेवगतिदेवानुपूर्वापञ्चेन्द्रियजातित्रसवादरपर्याप्तकं सुभगदुर्भगयोरेकतरमादेयानादेययोरेकतरं यशःकीर्त्यशकीर्त्योरेकतरमित्येकविंशतिः, ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य शेषपर्याप्तिभिरपर्याप्तस्य वैक्रियद्विकोपघातप्रत्येकसमचतुरलक्षलक्षणप्रकृतिपञ्चकक्षेपे देवाऽनुपूर्व्यपनयने च पञ्चविंशतिर्भवति । ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य शेषपर्याप्तिभिः पुनरपर्याप्तस्य पराघातप्रशस्तविद्यायोगतिक्षेपे सप्तविंशतिर्भवति । ततोऽपर्याप्तावस्थायामपीह देवस्योपशमिकं सम्यक्त्वमुक्तम् । तथा पञ्चसंग्रहेऽपि मार्गणास्थानकेषु जीवस्थानकचिन्तायामौपशमिकसम्यक्त्वे “उवसमसम्मि दो सद्धी” इत्यनेन ग्रन्थेन संक्षिप्तकमुक्तम् । ततः सप्ततिचूर्ण्यमिप्रायेण पञ्चसंग्रहमिप्रायेण चास्माभिरपि औपशमिकसम्यक्त्वे संक्षिप्तकमुक्तं, तत्त्वं तु केवलिनो विशिष्टवद्भुता वा विदन्तीति ॥ १४ ॥

तमसन्निअपज्जुयं, नरे सवायर अपज्ज तेऊए ।

थावर इगिदि पदमा, चउ बार असन्नि दु दु विगले ॥ १५ ॥

तत्पूर्वोक्तं संक्षिप्तकमपर्याप्ताऽसंक्षिप्तं नरे-नरेषु लभ्यते-जातावेकवचनम् । अयमर्थः—इह द्वये मनुष्याः—गर्भव्युत्कान्तिकाः, सम्मूर्च्छिमाश्च । तत्र ये गर्भव्युत्कान्तिकास्तेषु यथोक्तं संक्षिप्तकं लभ्यते, ये तु वास्तपित्ताऽऽदिषु सम्मूर्च्छन्ति तेऽन्तर्मुहूर्त्ताऽऽयुषोऽसंक्षिप्तो लब्धपर्याप्तकाश्च द्रष्टव्याः । यदाहुः श्रीमदार्यश्यामपादाः प्रज्ञापनायाम्—“कहिं खं भंते ! संसुच्छिममणुस्सा संसुच्छंति ? । गोयमा ! अंतो मणुस्स खेत्तस्स मणयालोसाए जोयणसयसहस्सेसु अह्वाइजेसु दीवसमुदेषु पन्नरससु कम्मभूमीसु तीसाए अकम्मभूमीसु ज्जप्पन्नाए अंतरदीवेसु गवभवक्कंतिमणुस्साणं चेव उच्चारेषु वा पासवणेषु वा खेलेसु वा सिंघाणेषु वा थंतेसु वा पित्तेषु वा सुक्केसु वा सोणिएसु वा सुक्कपुग्गलपरिसाडे-

सु वा विगयजीवकलेवरेसु वा थीपुरिससंजोगेसु वा नगरं निद्धमणेसु वा सव्वेसु चेव असुइट्टाणेषु इत्थं खं संसुच्छिममणुस्सा संसुच्छंति अंगुलस्स असंखभागमित्ताए ओगाहणाए असक्की मिच्छंदिट्ठी अंवाणी संव्वाहिं पंजत्तीहिं अपज्जत्ता अंतोमुहुत्ताउया चेव कालं करंति ति । ” तान् सम्मूर्च्छिममनुष्यानाश्रित्य तृतीयमप्यसंक्षिप्तपर्याप्तं—लक्षणं जीवस्थानं प्राप्यत इति । “ सवायरअपज्जत्ताउए ” इति तदेवेत्यनुवर्त्तते, तदेव पूर्वोक्तं सांक्षिप्तिक सह वादरापर्याप्तेन वर्त्तत इति सवादरापर्याप्तं तेजोलेश्यायां लभ्यते । एतदुक्तं भवति—तेजोलेश्यायां त्रीणि जीवस्थानकानि भवन्ति, संक्षिप्तपर्याप्तः, संक्षिप्तपर्याप्तः, वादरैकेन्द्रियापर्याप्तश्च । वादरोऽपर्याप्तः कथमवाप्यत इति चेत् ? उच्यते—इह भवन्पतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधमेशानदेवाः पृथिवीजलवनस्पतिषु मध्ये उत्पद्यन्ते । यदाह दुःपमान्धकारनिमग्नजिनप्रवचनप्रदीपो भगवान् जिनमद्भगणिक्ष्माश्रमणः—

“पुढवीआउवणस्सइ—गम्भे पज्जत्त संखजीवेसु ।

सग्गच्छुयाए वासो, सेसा पडिसेहिया ठाणा ॥ १ ॥”

ते च तेजोलेश्यावन्तः, यदभाणि—

“किण्हा नीला काऊ, तेऊ लेसा य भवणवंतरिया ।

जोइससोहम्मीसा—ए तेउलेसा मुणेयव्वा ॥ १ ॥”

यल्लेश्यश्च म्रियते तल्लेश्य एव अग्रेऽपि समुत्पद्यते ।

“यल्लेसे मरइ तल्लेसे उववज्जइ ” इति वचनात् । अतो वादरापर्याप्तावस्थायां कियत्कालं तेजोलेश्याऽवाप्यत इति सिद्धं जीवस्थानकत्रयं, तेजोलेश्यायामिति कायद्वारे स्थावरेषु पृथिव्यसेजोवायुवनस्पतिलक्ष्णेषु; इन्द्रियद्वारे एकेन्द्रिये च प्रथमानि चत्वारि जीवस्थानानि सूक्ष्मैकेन्द्रियापर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियपर्याप्तवादरैकेन्द्रियाऽपर्याप्तवादरैकेन्द्रियपर्याप्तलक्षणानि भवन्ति । असंक्षिप्तिं संक्षिप्त्यतिरिक्ते कोलिकनालिकन्यायेन प्रथमशब्दस्य सम्बन्धात्प्रथमानि आदिमानि द्वादश जीवस्थानानि पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मवादरैकेन्द्रियद्वित्रिचतुरसंक्षिप्तपञ्चेन्द्रियलक्षणानि भवन्ति । सर्वेषामपि विशिष्टमनोविकलतया संक्षिप्तप्रतिपक्षत्वाविशेषात्, संक्षिप्तप्रतिपक्षस्य चाऽसंक्षिप्तत्वेन व्यवहारात् । ‘दु दु विगल ति’ विकलेषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियेषु द्वे द्वे जीवनस्थानके भवतः । तत्र द्वीन्द्रियेषु द्वीन्द्रियोऽपर्याप्तः पर्याप्त इति द्वे, त्रीन्द्रियेषु त्रीन्द्रियोऽपर्याप्तः पर्याप्त इति द्वे, चतुरिन्द्रियेषु चतुरिन्द्रियोऽपर्याप्तः पर्याप्त इति द्वे ॥ १५ ॥

दस चरम तसे अजया—हारगतिरित्तणुक्सायदुअनाणे ।

पदमतिलेसामवियर—अचक्खुनपुंमित्थि सव्वे वि । १६ ।

असे असकाये चरमायन्तिमानि पर्याप्तापर्याप्तद्वित्रिचतुरसंक्षिप्तपञ्चेन्द्रियलक्षणानि दश जीवस्थानानि भवन्ति, द्वीन्द्रियाऽऽदीनामेव त्रसत्वात् । अयते अविरते सर्वाण्यपि जीवस्थानानि भवन्ति । तथा आहारके (तिरि ति) तिर्यग्गतौ, तनुयोगे काययोगे कषायचतुष्टये, द्वयोरज्ञानयोर्मत्सङ्गानश्रुताज्ञानरूपयोः प्रथमत्रिलेश्यासु कृष्णनीलेश्याकापोतलेश्यालक्षणसु, भव्ये, इतरस्मिन् अभव्ये, (अचक्खु नि) अचक्षुर्दशेने (नपु ति) नपुंसकवेदे (मिच्छ ति) मिथ्यात्वे सर्वाण्यपि चतुर्दशापि जीवस्थानकानि भवन्ति, सर्वजीवस्थान-

कव्यापकत्वादयताऽऽदीनामिति ॥ १६ ॥

पञ्चसत्री केवलदुगे, संजयमणनाखदेसमणमीसे ।

पण चरम पञ्च वयणे, तिय छ व पजियर चक्खुम्मि ॥ १७ ॥

(पञ्चसत्रि चि) पर्याप्तसंक्षिप्तलक्षणमेव जीवस्थानं भवति ।
पञ्चत्वाह—केवलद्विके केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणे, संयमेपु
सामाधिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकसूत्रसम्परायय-
थाख्यातरूपपञ्चप्रकारसंयमवस्तु (मणनाण चि) मनःपर्याय-
ज्ञाने, (देस चि) देशयते देशविरते, आवके इत्यर्थः, (मण
चि) मनोयोगे (मीस चि) मिश्रे सम्यगभिध्याद्यष्टौ । तत्र
केवलद्विके संयमेपु मनःपर्यायज्ञाने, देशविरते च संक्षि-
प्याप्तलक्षणं जीवस्थानकं दिना नान्यजीवस्थानकं संभव-
ति, तत्र सर्वविरतिदेशविरत्योरभावात् । मनोयोगेऽ-
प्येतदन्तरेणान्यजीवस्थानकं न घटते, तत्र मनःसद्भा-
वाऽयोगात् । मिश्रे पुनः पर्याप्तसंक्षिप्तव्यतिरेकेण शेषं जीव-
स्थानकं तथाविधपरिणामाभावादेव न सम्भवतीति । तथा
पञ्च जीवस्थानानि चरमाण्यन्तिमानि पर्याप्तान पर्याप्त-
द्वीन्द्रियपर्याप्तत्रीन्द्रियपर्याप्तचतुरिन्द्रियपर्याप्तासंक्षिपञ्चेन्द्रि-
यपर्याप्तसंक्षिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि (वयणे चि) वचनयोगे वा-
ग्योगे भवन्ति, न शेषाणि, तेषु वाग्योगासम्भवात् । (तिय छ
व पजियर चक्खुम्मि चि) चतुर्दर्शने त्रीणि जीवस्था-
नानि पर्याप्तचतुरिन्द्रियपर्याप्तासंक्षिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तसंक्षिप-
ञ्चेन्द्रियरूपाणि, नान्यानि, तेषु चक्षुष एवामाभावात् । अत्रैव
मतान्तरेण विकल्पमाह—पद वा जीवस्थानानि चतुर्दर्शने
भवन्ति । कथमित्याह—(पजियर चि) पूर्वप्रदर्शित-
तपर्याप्तत्रिकं सेतत्तत्पर्याप्तसहितं पदं भवन्ति । इदं-
मुक्तं भवति—अपर्याप्तपर्याप्तचतुरिन्द्रियासंक्षिपञ्चेन्द्रियसं-
क्षिपञ्चेन्द्रियरूपाणि पदं जीवस्थानानि चतुर्दर्शने भव-
न्ति, चतुरिन्द्रियाऽऽदीनामिन्द्रियपर्याप्त्या पर्याप्तानां शेषप-
र्याप्तपेक्षया अपर्याप्तानामपि आचार्यान्तरेश्चतुर्दर्शनाभ्युपग-
मात् । यदुक्तं पञ्चसंग्रहमूलटीकायाम्—“ करणपर्याप्तेषु च-
तुरिन्द्रियाऽऽदिषु इन्द्रियपर्याप्तौ सत्यां चतुर्दर्शनं भवति । ”
इति ॥ १७ ॥

थीनरपाणिदि चरमा, चउ अणहारे दु सन्नि छ अपज्जा ।

ते सुहुम अपज्ज विणा, सासणि इत्तो गुणे वुच्छं ॥ १८ ॥

स्त्रीवेदे नरवेदे पञ्चेन्द्रिये च चरमाण्यन्तिमानि पर्याप्ताऽ-
पर्याप्तासंक्षिप्तसंक्षिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि चत्वारि जीवस्थानानि
भवन्ति । यद्यपि च सिद्धान्ते असंक्षिप्याप्तोऽपर्याप्तो वा
सर्वथा नपुंसक एवोक्तः । तथा चोक्तं श्रीभगवत्यां—“ तेणं
भेते ! असन्निपेचेन्द्रियतिरेक्खजोणिया किं इत्थिवेयगा, पु-
रिसवेयगा, नपुंसगवेयगा ? । गोयमा ! नो इत्थिवेयगा, नो
पुरिसवेयगा, नपुंसगवेयगा चि । ” तथाऽपीह स्त्रीपुंसलिङ्गा-
ऽऽकारमात्रमङ्गीकृत्य स्त्रीवेदे नरवेदे चासंक्षिप्ता निर्दिष्ट इत्यदो-
षः । उक्तं च पञ्चसंग्रहमूलटीकायाम्—“ यद्यपि चासंक्षिप्या-
प्तापर्याप्तौ नपुंसकौ तथापि स्त्रीपुंसलिङ्गाऽऽकारमात्रमङ्गी-
कृत्य स्त्रीपुंसाहुक्ताविति । ” अपर्याप्तकश्चेह करणापर्याप्तको
गृह्यते, न लब्धपर्याप्तकः, लब्धपर्याप्तकस्य सर्वस्य नपुंसक-
त्वात् । अनाहारके—“ दुसन्नि छ अपज्ज चि । ” द्विविधः सत्री

पर्याप्तापर्याप्तलक्षणः, यद् अपर्याप्ताश्चेत्यष्टौ जीवस्थानानि
भवन्ति । अयमर्थः—अपर्याप्तसूत्रमवादैरैकेन्द्रियद्वित्रिचतुर-
संक्षिप्तसंक्षिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि सप्त जीवस्थानानि, अनाहारके
विग्रहगतावेकं द्वौ श्रीन्वा समयान् यावदाहारासम्भवात् संभ-
वन्ति “ विग्रहगममावन्ना, केवलियो समुहया अजोगी अ ।
सिद्धा य अणाहारा, सेसा आहारगा जीवा ॥ १ ॥ ” इति-
वचनात् । संक्षिप्याप्तलक्षणं जीवस्थानकमनाहारके केवलि-
समुदातावस्थायां तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु लभ्यते । उक्तं
च—“ कर्मणशरीरयोगी, तृतीयके पञ्चमे चतुर्थे च । समयये
च तस्मिन्, भवत्यनाहारको नियमात् ॥ १ ॥ ” (ते सुहुम-
अपज्ज विणा सासणि चि) सास्वादाने सम्यक्त्वे तान्येव
पूर्वोक्तानि यद् अपर्याप्तपर्याप्तसंक्षिप्तलक्षणान्यष्टौ जीव-
स्थानानि सूत्रमापर्याप्तं विना सप्त भवन्ति । एतदुक्तं भवति—
अपर्याप्तवादैरैकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासंक्षिपञ्चे-
न्द्रियसंक्षिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तलक्षणानि सप्त जीवस्थान-
कानि सास्वादाने सम्यक्त्वे भवन्तीति । यत्तु सूत्रमैकेन्द्रिया-
पर्याप्तलक्षणं जीवस्थानं तत् सास्वादाने सम्यक्त्वे न घटा-
मियति । सास्वादानसम्यक्त्वस्य मनाक् शुभपरिणामरूप-
त्वात् । महासंक्षिप्तपरिणामस्य च सूत्रमैकेन्द्रियमध्ये उत्पादा-
भिधानात् । सूत्रे च सर्वत्र लिङ्गव्यत्ययः प्राकृतत्वात्, प्राकृते
हि लिङ्गं व्यभिचार्यपीति । यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे—
“ लिङ्गं व्यभिचार्यपीति । ” उक्तानि मार्गणास्थानकेषु
जीवस्थानकानि । कर्म० ४ कर्म० । गुणस्थानकानि
‘ गुणहाण ’ शब्दे तृतीयभागे १२४ पृष्ठे गतानि ।)

अधुना मार्गणास्थानेष्वेव योगानभिधासुः प्रथमं तावद्यो-
गानेव स्वरूपत आह—

सञ्चेयर मीस अस—चमोस मण वइ विउन्वियाऽऽहारा ।

उरलं मीसा कम्मण, इय जोगा कम्ममणहारे ॥ २४ ॥

कर्म० ४ कर्म० । (योगव्याख्या ‘ जोग ’ शब्दे चतुर्थभागे
१६३ पृष्ठे गता)

साम्प्रतमेतानेव मार्गणास्थानेषु निरूपयन्नाह—(कम्म-
मणहारि चि) व्यवच्छेदफलं हि वाक्यमतोऽवश्यं—
मवधारयितव्यम् । तच्चावधारणमिदं च—कर्मणमेवैकम-
नाहारके न शेषयोगा असम्भवादिति । न पुनरेवं कर्मण-
मनाहारकेष्वेवेति, आहारकेष्वपि उत्पत्तिप्रथमसमये कर्मण-
योगसम्भवात् । “ जोएण कम्मणं, आहारेदं अणंतरं जीवो । ”
इति परममुनिवचनप्रामाण्यात् । नापि कर्मणमनाहारकेषु
भवत्येवेत्यवधारणमाधेयम्, अयोगिकेत्यवस्थायामनाहा-
रकस्याऽपि कर्मणकाययोगाभावात् “ गयजोगो उ अजो-
गी ” इति वचनात् । एवमन्यत्रापि यथासम्भवमवधारण-
विधिरनुसरणीय इति ॥ २४ ॥

नरगइ पाणिदि तस तणु, अचक्खु नर नपु कसाय सम्मदुगे ।

सन्नि छलेसाहारा, भव महसुओहिदुगे सव्वे ॥ २५ ॥

नरगतौ मनुष्यगतौ, पञ्चेन्द्रिये, त्रसे त्रसकाये, तनुयोगे,
अचतुर्दर्शने, नरे नरवेदे पुंवेद इत्यर्थः, (नपु चि) नपुंस-
कवेदे कपायेषु क्रोधमानमायालोभेषु, सम्यक्त्वद्विके क्षायो-
पशमिकक्षाधिकलक्षणे, संक्षिप्ति मनोविज्ञानभाजि, पदस्वपि
लेख्यासु, आहारके मध्ये, मर्तौ मतिज्ञाने, श्रुते श्रुतज्ञाने,

अवधिद्विके अवधिज्ञानावधिदर्शनरूपे, सर्वे पञ्चदशापि योगा भवन्ति । एतेषु सर्वेष्वपि मार्गणास्थानेषु यथासंभवं सर्व-योगप्राप्तेः । यत्तु क्वापि—“ओगा अकम्मगाऽऽहारगेसु” इति पदं दृश्यते, तत्र सम्यगवगम्यते । यत ऋजुगतौ विग्रहगतौ चोत्पत्तिप्रथमसमये—“जोएण कम्मएणं, आहारेदं अणंतरं जीवो । तेण परं मीसेणं जाव सरीरस्स निष्फत्तो ॥ १ ॥” इति सकलश्रुतधरप्रवरपरममुनिवचनप्रामाण्यादाहारकस्यापि सतः कर्मणकाययोगोऽस्त्येव । अथोच्येत—गृह्यमाणं गृहीतमिति निश्चयनयवशात्प्रथमसमये अप्यौदारिकपुद्गला गृह्यमाणा गृहीता एव, ततो द्वितीयाऽऽदिसमयेष्विव तदानी-मप्यौदारिकमिश्रकाययोग इति । तदेतदयुक्तं, सम्यग्वस्तु-तत्त्वापरिज्ञानात् । यतो यद्यपि तदानीमौदारिकाऽऽदिपुद्गला गृह्यमाणा गृहीता एव तथाऽपि न तेषां गृह्यमाणानां स्व-ग्रहणक्रियां प्रति करणरूपता, येन तन्निबन्धनो योगः परि-कल्प्यते, किं तु कर्मरूपतैव, निष्पन्नरूपस्य सत उत्तरकालं करणभावदर्शनात् । न हि घटः स्वनिष्पादनक्रियां प्रति कर्मरूपतां करणरूपतां च प्रतिपद्यमानो दृश्यते । द्वितीयाऽऽदिसमयेषु पुनस्तेषामपि प्रथमसमयगृहीतानामन्यपुद्गलोपादानं प्रति करणभावो न विरुध्यते निष्पन्नत्वाद्, अतस्तदानीमौदारिकमिश्रकाययोग उपपद्यत एव । अत एवोक्तम्—“तेण परं मीसेणं ति ।” तस्मादाहारकस्याप्युत्पत्तिप्रथम-समये कर्मणकाययोग इति । अतः—“जोगा अकम्मगाऽऽहारगेसु” इति पदं चिन्त्यमस्तीति ॥ २५ ॥

तिरि इच्छि अजय सासण, अनाण उपसम अभव्व भिच्छेसु ।
तेराऽऽहारदुगूणा, ते उरलदुगूण सुरनरए ॥ २६ ॥

(तिरि त्ति) तिर्यगतौ, स्त्रियां स्त्रीवेदे, अ-यते विरतिहीने सास्वादनसम्यक्त्वे (अनाण त्ति) अज्ञानत्रिके मत्पज्ञानश्रुताऽज्ञानविभङ्गलक्षणे, उपशमे औ-पशमिकसम्यक्त्वे, अभव्येषु सिद्धिगमनानुचितेषु, मि-थ्यात्वे मिथ्यादृष्टिषु, त्रयोदश योगा भवन्ति । के इत्याह—आहारकद्विकेन आहारकमिश्रलक्षणेन ऊना हीना आहारकद्विकोनाः । अयमत्राऽऽशयः—मनोयोगचतुष्टयवाग्यो-गचतुष्टयौदारिकौदारिकमिश्रवैक्रियवैक्रियमिश्रकर्मणल्लणा-योगा भवन्ति, तत्र कर्मणमपान्तरालगतौ उत्पत्तिप्रथ-मसमय एव, औदारिकमिश्रमपर्याप्तावस्थायाम्, पर्याप्तावस्था-यामौदारिकं मनोवाग्योगचतुष्टयं च । तथा तिरश्चामपि के-पाञ्चिद्वैक्रियलब्धियोगतो वैक्रियमिश्रं वैक्रियं च घटत एव । यत्तु आहारकद्विकमाहारकाऽऽहारकमिश्रलक्षणं तत्र स-म्भवत्येव तिरश्चां, तत्र सर्वविरत्यसम्भवात्, सर्वविरतस्य हि चतुर्दशपूर्ववेदिन आहारकद्विकं संभवति, “आहारं च-उदसपुव्विणो” इत्यादिवचनप्रामाण्यादिति । तथा इह स्त्रीवेदो द्रव्यरूपो द्रष्टव्यो, न तु तथारूपाध्यवसायलक्षणो भावरूपः, तथा विवक्षणात् । एवमुपयोगमार्गणायाम-पि द्रष्टव्यम् । प्राक् च गुणस्थानकमार्गणार्थां सर्वोऽपि वेदो भावस्वरूपो गृहीतः, तथाविवक्षणादेव, अन्यथा तेषु प्रोक्तगुणस्थानकसङ्ख्यायोगात्, सयोगिकेवल्यादावपि द्रव्यवेदस्य भावात् । द्रव्यवेदश्च बाह्यमाकारमात्रम् । ततः स्त्रीषु त्रयोदश योगा आहारकद्विकोना भवन्ति, न पुनरा-

हारकद्विकमपि, यत आहारकद्विकं चतुर्दशपूर्ववेदि एव भवति “आहारगदुगं जायइ चउदसपुव्विण” इति व-चनात् । न च स्त्रीणां चतुर्दशपूर्वाधिगमोऽस्ति, स्त्रीणामा-गमे दृष्टिवादाध्ययनप्रतिषेधात् । यदाह भाष्यसुधासुधांशुः—
“तुच्छा गारववहुला, चलिदिया दुव्वला धिईए य ।

इय अइसेसज्जयणा, भूयावादो य नो थोणं ॥ १ ॥” इति । भूतवादो दृष्टिवादः, तथा अयते सास्वदने अज्ञान-त्रिके च त्रयोदश योगा आहारकद्विकोना भवन्ति । आ-हारकद्विकं पुनरेतेष्वज्ञानत्वादेव दूरापास्तम् । तथा—औप-शमिकसम्यक्त्वे आहारकद्विकोनास्त्रयोदश योगाः, आ-हारकं त्वत्रापि न घटामियति, यत औपशमिकसम्यक्त्वं प्रथमसम्यक्त्वोत्पादकाले उपशमश्रेण्यारोहे वा भवति । न च प्रथमसम्यक्त्वोत्पादकाले चतुर्दशपूर्वाधिगमसंभवस्तद-भावाच्च कथमाहारकद्विकभावः प्रादुर्भावपदवीमियति?, उ-पशमश्रेण्यारूढस्त्वाहारकद्विकं नाऽऽरभत एव, तस्याप्रमत्त-त्वात् । आहारकाऽऽरम्भकस्य तु लब्ध्युपजीवनेनौत्सुक्य-भावतः प्रमादवहुलत्वात् । उक्तं च—“आहारकं पमत्तो, उप्पापई न अप्पमत्तु त्ति ।” आहारकस्थितश्रोपशमश्रेणि नारभत एव, तथास्वभावत्वादिति । तथा—अभव्ये मि-थ्यात्वे च चतुर्दशपूर्वाधिगमाभावादेव आहारकद्विकवर्जा-स्त्रयोदश योगाः । त एव पूर्वोक्तास्त्रयोदश योगा औदारि-कद्विकेनौदारिकौदारिकमिश्रलक्षणेन ऊना हीना एकादश योगाः सुरे सुरगतौ नरके नरकगतौ भवन्ति । तथाहि-मनोवाग्योगचतुष्टयवैक्रियवैक्रियमिश्रकर्मणल्लणा एकाद-श योगाः सुरेषु नारकेषु च घटन्ते । तत्र कर्मणमपा-न्तरालगतावुत्पत्तिप्रथमसमय एव, वैक्रियमिश्रमपर्याप्ताव-स्थायां, पर्याप्तावस्थायां तु वैक्रियं मनोवाग्योगचतुष्टयं च । यत्पुनरौदारिकद्विकं तद्भवप्रत्ययोदेव देवनारकाणां न सं-भवति, आहारकद्विकं तु सुरनारकाणां भवस्वभावतया विरत्यभावेन सर्वविरतिप्रत्ययचतुर्दशपूर्वाधिगमासम्भवादे-व दूरापास्तमिति ॥ २६ ॥

कम्मुरलदुगं थावरि, ते सविउव्विदुग पंच इगि पवणे ।
अस्सन्नचिरमवइजुय, विउव्विदुगूण चउ विगले ॥ २७ ॥
कर्मणमौदारिकद्विकम् औदारिकौदारिकमिश्रलक्षणमिति त्रयो योगाः । केत्याह—(थावरि त्ति) स्थावरकाये पृथिव्यसंज्ञोव-स्पतिकायरूपे वायुकायिकस्य पृथग् भणिष्यमानत्वात् । अयम-त्र भावः—स्थावरचतुष्टके कर्मणौदारिकद्विकरूपास्त्रयो योगा भ-वन्ति । तत्र कर्मणमपान्तरालगतावुत्पत्तिप्रथमसमये वा । औ-दारिकमिश्रं त्वपर्याप्तावस्थायां, पर्याप्तावस्थायां पुनरौदारिक-मिति । ते पूर्वोक्तास्त्रयो योगाः सवैक्रियद्विकाः सह वैक्रियद्विके-न वैक्रियवैक्रियमिश्रलक्षणेन वर्तन्ते इति सवैक्रियद्विकाः सन्तः पञ्च भवन्ति । केत्याह—(इति त्ति) सामान्यत एकेन्द्रियपवने, वा-युकाये च । तत्र कर्मणौदारिकद्विकलक्षणयोगत्रयभावना । प्रा-ग्वत् वैक्रियद्विकभावना त्वेवम्—इह किल चतुर्विधा वायवो वा-न्ति । तद्यथा—सूक्ष्मा अपर्याप्ताः, सूक्ष्माः पर्याप्ताः, वादरा अपर्या-प्ताः, वादराः पर्याप्ताश्च । तत्र वादरपर्याप्तानां केषाञ्चिद्वैक्रियल-ब्धिसम्भवोऽस्ति तानधिकृत्य वैक्रियं वैक्रियमिश्रं च लभ्य-ते । ननु कथमुच्यते केषाञ्चिद्वैक्रियलब्धिसम्भवोऽस्ति?, या-चता सर्वेऽपि वादरपर्याप्तावायवः सवैक्रिया एव, अवैक्रिया-

शां चेष्टया एवाप्रवृत्तेः । उक्तं च—“ केह भणंति सवे वेड-
व्विया वाया वार्यति, अवेडव्वियाणं चिद्धा चेव न पवत्त-
इ ति । ” तदुक्तं, सम्यक्सिद्धान्ताऽपरिधानात्, अवैक्रि-
याणामपि तेषां स्वभावत एव चेष्टोपपत्तेः । यदाह भरवान्
श्रीहरिभद्रसुरिनुयोगद्वारटीकायाम्—“ वाउक्काइया चउव्वि-
हा सुहुमा पज्जत्ता अपज्जत्ता वायरा पज्जत्ता अपज्जत्ता, तत्थ
तिन्नि रासी पत्तेयं असंवेज्जलागप्पमाणप्पसरसिपमाण-
मिच्चा, जे पुण वादरा पज्जत्ता ते पवरा संवेज्जइभागमिच्चा,
तत्थ ताव तिएहं रासीणं वेडव्वियलद्धी चेव नत्थि वायरप-
ज्जत्ताणं पि असंवेज्जइभागमिच्चाणं अत्थि जेसि पि लद्धी
अत्थि तथो वि पल्लिओवमासंवेज्जभागसमयमिच्चा संपयं पु-
च्छासमप वेडव्वियवत्तिणो, तथा-जेण सवेसु चेव उहलो-
गादम् चला वायवो विज्जंति तम्हा अवेडव्विया वि वाया
वार्यंति ति धित्तव्वं समावेण तेसि वाइयव्वं ति । ” वाताद्वायु-
रिति कृत्वा (तिएहं रासीणं ति) त्रयाणां राशीनां पर्याप्ताऽ-
पर्याप्तसूत्राऽपर्याप्तयादरवायुकायिकानाम् । तथा त एव पूर्वो-
क्ताः पञ्च कर्मणौदारिकद्विकवैक्रियद्विकलक्षणयोगाश्चरमा-
चतुर्थः असत्यामृषारूपा वाग् वचनयोगश्चरमवागृतया
युक्ताः षड् योगा भवन्ति । फ्वेत्याह—असंश्लिनि संश्लिष्यतिरि-
क्त जीवे । तत्र कर्मणमपान्तरालगततादुत्पत्तिप्रथमसमये च
औदारिकमिश्रमपर्याप्तावस्थायां, पर्याप्तावस्थायामौदारिकम्
यादरपर्याप्तवायुकायिकानां वैक्रियद्विकं, चरमभाषा शङ्काऽऽ-
दिद्विन्द्रियाऽऽदीनामिति ते एव पूर्वोक्ताः षड् योगा वैक्रिय-
द्विकेन वैक्रियवैक्रियमिश्रलक्षणेनोना हीनाश्चत्वारो भवन्ति ।
फ्वेत्याह—विकलेषु द्विन्द्रियश्रोन्द्रियचतुरिन्द्रियेषु । कोऽर्थः ?
तत्र कर्मणौदारिकद्विकभावना प्राग्वत् । चरमभाषा च अ-
सत्यामृषारूपा शङ्काऽऽदीनां भवति, शेषास्तु भाषा न भव-
न्त्येव, “ विगलेसु असञ्चमोस ति ” वचनादिति ॥ २७ ॥

कम्पुलमीस विणु मण, वइ समइय छेय चक्रुमणनाणे ।
उरलदुगकम्म पढमं-तिम-मणवइ केवलदुगम्मि ॥ २८ ॥
कर्मणमौदारिकमिश्रं विना शेषास्त्रयोदश योगा भव-
न्ति, फ्वेत्याह—मनोयोगे, वाग्योगे, सामायिकसंयमे, छेदो-
पस्थापनसंयमे, चतुर्दशेन, मनःपर्यायज्ञाने च । भावना सु-
करैव । यौ तु कर्मणौदारिकमिश्रौ तौ तेषु सर्वथा न
संभवत एव, तयोरपर्याप्तावस्थायां भावात्, मनोयोगवाग्यो-
गसामायिकच्छेदोपस्थापनचतुर्दशेनमनःपर्यायज्ञानानां च
तस्यामवस्थायामसम्भवात् । तथा (उरलदुगं चि) औदा-
रिकद्विकमौदारिकौदारिकमिश्रकर्मणकाययोगौ सयो-
ग्यवस्थायामेव समुद्धातगतस्य वेदितव्यौ “ मिश्रौदा-
रिकयोक्ता, सप्तमपष्ठद्वितीयेषु । कर्मणशरीरयोगी, चतुर्थ-
के पञ्चमे तृतीये च ॥ १ ॥ ” इति । प्रथमान्तिममनोयोगौ तु
अविकलसकलविमलकेवलज्ञानकेवलदर्शनवलायलोकितनि-
खिललोकालोकस्य भगवतो, मनःपर्यायज्ञानमिभिरनुसरसु-
राऽऽदिभिर्वा मनसा पृष्टस्य सतो मनसैव देशनात्, ते हि
भगवत्प्रयुक्तानि मनोद्रव्याणि मनःपर्यायज्ञानेनावधिज्ञानेन
वा पश्यन्ति, दृष्टा च ते विवक्षितवस्त्वालोचनाऽऽकारान्य-
थाऽनुपपत्त्या लोकस्वरूपाऽऽदिकं बाह्यमर्थं पृष्टमवगच्छन्ति,
प्रथमान्तिमवाग्योगौ तु देशनाऽऽदिषु व्यापृतस्य तस्यैव
भगवतो द्रष्टव्याविति ॥ २८ ॥

मणवइउरला परिहा-री सुहुमि नव ते उ मीसि सविउव्वा।
देसे सविउव्विदुगा, सकम्पुलमीसि अहखाए ॥ २९ ॥
परिहारविशुद्धिके सूक्ष्मसम्पराये च नव योगाः । के ते इत्या-
ह—मनोयोगश्चतुर्धा वाग्योगश्चतुर्धा औदारिकं चेति ।
यत्त्वाहारकद्विकं वैक्रियद्विकं कर्मणमौदारिकमिश्रं च तत्र
सम्भवत्येव । तथाहि—आहारकद्विकं चतुर्दशपूर्ववेदिन
एव भवति, “ आहारं चउदसपुव्विणो ” इति वचनात् ।
परिहारविशुद्धिकसंयमप्रतिपत्तिः पुनरुक्तपतोऽप्यधीतकि-
ञ्चिन्मूढदशपूर्वस्यैव तथैव सिद्धान्ते भयानुष्ठानात् तत्कथं
परिहारविशुद्धिकस्याहारकद्विकसंभवः ? , नाऽपि तस्य
वैक्रियद्विकसंभवः, तस्यामवस्थायां तत्करणानुष्ठानाजि-
नकल्पिकस्यैव तस्याप्यत्यन्तविशुद्धाप्रमादमूलसंयमधोरा-
नुष्ठानपरायणत्वात्, वैक्रियाऽऽरम्भे च लब्धपुण्योपजीवनेनौत्सु-
क्यभावात् प्रमादसंभवात्, अत एव सूक्ष्मसम्परायसंयमेऽ-
प्याहारकद्विकवैक्रियद्विकलक्षणानां चतुर्णां योगानामसंभ-
वः । सूक्ष्मसम्परायसंयमोपेतस्याप्यत्यन्तविशुद्धतया निस्तर-
ङ्कमहोदधिकल्पत्वेन वैक्रियाऽऽदिप्रारम्भासंभवात्, कर्मण-
मौदारिकमिश्रं चापर्याप्ताऽऽद्यवस्थायामेवेति संयमद्वयेऽपि
तस्याभावः । ते पुनः पूर्वोक्ता नव योगाः सर्वैक्रियाः सह
वैक्रियेण वर्तन्ते इति सर्वैक्रिया वैक्रियसहिताः सन्तो द-
श योगा मिश्रे सम्यग्मिथ्यादृष्टौ भवन्ति । वैक्रियं
देवनारकापेत्या, यच्च वैक्रियमिश्रं तत्रैवाप्यते, तस्यापर्या-
प्तावस्थाभावित्वात्, मिश्रभावस्य च “ न सम्ममिच्छो कुण्ड
कालं । ” इति वचनप्रामाण्यादपर्याप्तावस्थायामसंभवा-
त् । स्यादेतद्वैक्रियलब्धिमतां मनुष्यतिरश्चां सम्यग्मि-
थ्यादृशां सतां वैक्रियाऽऽरम्भसंभवेन कथं वैक्रियमिश्रं
नावाप्यते ? , इति, उच्यते—तेषां वैक्रियाऽऽरम्भासंभवा-
त्, अन्यतो वा कुतश्चित्कारणात्पूर्वाऽऽचार्यैरेतन्नाभ्युपग-
म्यत इति न सम्यगवगच्छामस्तथाविधसम्प्रदायाभावा-
त्, अतोऽस्माभिरपि तत्रेष्टमिति । देशे-देशविरते त एव
नव पूर्वोक्ता सर्वैक्रियाद्विकाः वैक्रियतन्मिश्रसहिताः सन्त
एकादश योगा भवन्ति, देशविरतानामम्भडाऽऽदीनां वैक्रिय-
लब्धिमतां वैक्रियद्विकसंभवात् । तथा त एव नव पूर्वोक्ताः
सकर्मणौदारिकमिश्राः सह कर्मणौदारिकमिश्राभ्यां वर्त-
न्ते इति सकर्मणौदारिकमिश्राः सन्त एकादश योगा यथा-
ख्यातसंयमे भवन्ति । अयमर्थः—मनोयोगचतुष्टयवाग्योग-
चतुष्टयकर्मणौदारिकद्विकलक्षणा एकादश योगा यथा-
ख्याते भवन्ति । तत्र मनोवाग्यचतुष्टयकौदारिकयोगाः सुज्ञा-
ता एव, कर्मणमौदारिकमिश्रं तु यथाख्यातसंयमश्रीकुल-
गृहस्य भगवतः केवलिनः सम्भवति, तस्य हि समुद्धात-
गतस्य तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु कर्मणं “ कर्मणशरीरयोगी,
चतुर्थे पञ्चमे तृतीये च । ” इति वचनात्, द्वितीयपष्ठसप्तमसम-
येचौदारिकमिश्रम् “ मिश्रौदारिकयोक्ता सप्तमपष्ठद्वितीयेषु ”
इति वचनादवाप्यत इति यथाख्यातसंयमे द्वयोरपि सम्भ-
वात् । कर्म० ४ कर्म० । अमिहता मार्गणास्थानेषु योगाः ।
साम्प्रतमेतेष्वेवोपयोगस्वरूपनिरूपणपूर्वक-
मुपयोगानभिधित्सुराह—
तिअनाण नाण पणः चउ, दंसणवार जिय लक्खणुवओगा ।

विष्णु मणानाण दुकवेल, नव सुरतिरिनिरयअजएसु॥३०॥
 ग्रीयज्ञानानि मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गरूपाणि, ज्ञानानि
 मतिज्ञानश्रुतज्ञानाऽवधिज्ञानमनःपर्यवज्ञानकेवलज्ञानलक्षण-
 नि पञ्च । (कर्म०) चत्वारि दर्शनानि चक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्-
 शनावधिदर्शनकेवलदर्शनरूपाणि, इत्येवं द्वादश उपयोगाः ।
 (कर्म०) (जियलक्षणं चित्ति) प्राकृतत्वाद्विभङ्गज्ञानोपः, जीव-
 स्याऽऽत्मनो लक्षणं लक्ष्यते ज्ञायते तदव्यवच्छेदेनेति लक्षणम-
 साधारणस्वरूपम् । (कर्म०) (विष्णु मणानाणेत्यादि) विना
 मनःपर्यायज्ञानं केवलद्विकं च केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणं
 शेषा नवोपयोगा भवन्ति, सुरे-सुरगतौ, (तिरि चित्ति) ति-
 र्यगतौ, नरके नरकगतौ, अयते चिरतिहाने । एतेषु सर्वेष्वपि
 हि सर्वविरत्यसंभवेन मनःपर्यायज्ञानकेवलद्विकासंभवा-
 दिति ॥ ३० ॥

तस जोय वेय सुका-हार नर पारिदि सानि भवि सवे ।
 नयणेयर पण लेसा, कसायि दस केवलदुगूणा ॥३१॥

असेषु योगेषु मनोवाङ्मयरूपेषु, वेदेषु द्रव्यवेदरूपस्त्रीपुं-
 पुंसकलक्षणेपु, शुक्ललेश्यायाम्, आहारकेषु, नरगतौ, पञ्च-
 न्द्रियेषु, संक्षिपु (भवि चित्ति) भव्येषु च सर्वे द्वादशाऽप्युप-
 योगाः संभवन्ति, एतेषु सर्वेष्वपि सम्यक्त्वदेशाविरातिसव-
 विरत्यादीनां सम्भवात्, (नयणं चित्ति) चक्षुर्दर्शने, (इयर
 चित्ति) अचक्षुर्दर्शने, पञ्चसु लेश्यासु कृष्णनालकापोततजः-
 पद्मलेश्यासु, कपायेषु क्रोधमानमायालोभेषु दशोपयोगा भव-
 न्ति । के इत्याह-केवलद्विकेनोना हीना ज्ञानचतुष्टयाज्ञानत्रि-
 कदर्शनत्रिकरूपाः, न तु केवलद्विकं चक्षुर्दर्शनाऽऽदिसद्भावे
 अनुत्पादात्तस्य ॥ ३१ ॥

चउरिंदियसनि दुअ-नाणदंसणइग विति थावरि अचक्खु ।
 ति अनानं दंसणदुगं, अनानतिग अभवि मिच्छदुगे॥३२॥

चतुरिन्द्रिये असंक्षिप्ति चत्वार उपयोगा भवन्ति । के
 त इत्याह-द्रव्यज्ञानदर्शने द्वे अज्ञाने मत्यज्ञानश्रुताज्ञानरूपे, द्वे
 दर्शने चक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनलक्षणे इत्यर्थः । तथा-त एव
 पूर्वाज्ञानचत्वार उपयोगाः (अचक्खु चित्ति) अचक्षुषश्च-
 क्षुर्दर्शनरहिताः सन्तस्त्रयो भवन्ति । केचित्त्याह-(इग चित्ति)
 सामान्यत एकेन्द्रियेषु द्वीन्द्रियेषु त्रीन्द्रियेषु स्थावरेषु पृथि-
 व्यम्बुतेजोवायुवनस्पतिषु । कोऽर्थः ?-एकद्वित्रीन्द्रियस्थाव-
 रेषु मत्यज्ञानश्रुताऽज्ञानाऽचक्षुर्दर्शनरूपास्त्रय उपयोगा भव-
 न्तीत्यर्थः, न शेषाः, यतः सम्यक्त्वाभावान्मतिश्रुतज्ञानाऽ-
 सम्भवः, सर्वविरत्यभावाच्च मनःपर्यायज्ञानकेवलज्ञानकेव-
 लदर्शनाऽभावः । यत्पुनरवधिद्विकं विभङ्गज्ञानं च तद्व-
 प्रत्ययं गुणप्रत्ययं वेति । न चाऽनयोरन्यतरोऽपि प्रत्ययः सं-
 भवति, चक्षुर्दर्शनोपयोगाभावस्तु चक्षुरिन्द्रियाभावादेव
 सिद्धः । तथा-त्रयाणामज्ञानानां समाहारस्यज्ञानमज्ञान-
 त्रयं मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गरूपं दर्शनद्विकम्-चक्षुर्दर्शनाऽ-
 चक्षुर्दर्शनलक्षणमित्येते पञ्चोपयोगा भवन्ति । केचित्त्याह-अ-
 ज्ञानत्रिके मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गरूपे । यत्त्वज्ञानत्रिके अव-
 धिदर्शनं पूर्वाऽऽचार्यैः कुतश्चित्कारणाभेद्यते, तत्र सम्यग-
 वगच्छामस्तथाविधसंप्रदायाभावात् । अथ च सिद्धान्ते प्र-
 तिपाद्यते, तथा च प्रज्ञप्तिसूत्रं पूर्वदर्शितमेवं, तदभिप्रायाद-

स्माभिरपि नोक्तमिति । अभवे अभव्ये, मिथ्यात्वाद्विके मि-
 थ्यात्वे सास्वादेन च पञ्चोपयोगा अज्ञानत्रिकदर्शनद्विकरूपा
 न शेषाः, अवदातसम्यक्त्वविरत्यभावादिति ॥ ३२ ॥

केवलदुगे नियदुगं, नव तिअनाण विणू खइयअहखाए ।

दंसणानाणतिगं दे-सि मीसि अन्नाण मीसं तं ॥ ३३ ॥

केवलद्विके केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणे निजद्विकं केवल-
 ज्ञाने केवलदर्शनरूपमुपयोगद्विकं भवति, न शेषा दश ।
 ज्ञानदर्शनद्वयवच्छेदेनैव केवलयुगलस्य सद्भावात्, " न-
 दृग्मि उ छाउमात्थिए नाणे " इति वचनात् । तथा ज्ञायिके
 सम्यक्त्वे यथाख्याते च संयमे नवोपयोगा भवन्ति । के त
 इत्याह-अज्ञानत्रिकं मतिश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानलक्षणं विना ।
 यतः ज्ञायिकयथाख्यातयोरज्ञानत्रिकं न भवत्येव, तस्य मि-
 थ्यात्वनिबन्धनत्वात्, निर्मूलतो मिथ्यात्वक्षयेणोपशमेन च
 ज्ञायिकसम्यक्त्वयथाख्यातोत्पादात्, अत एव तयोर्नवोप-
 योगा भवन्ति । तथा देशे देशविरते पद उपयोगा भवन्ति । कथ-
 मित्याह-दर्शनज्ञानत्रिकं, त्रिकशब्दस्य प्रत्येकं सकं धः, दर्शन-
 त्रिकं चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनरूपं, ज्ञानत्रिकं मतिश्रु-
 तावधिज्ञानरूपमिति, न शेषाः, मिथ्यात्वसर्वविरत्यभावात् ।
 मिथे तदेव दर्शनज्ञानात्रिकमज्ञानमिश्रं द्रष्टव्यं, मतिज्ञानं म-
 त्यज्ञानमिश्रं श्रुतज्ञानं श्रुताऽज्ञानमिश्रम्, अवधिज्ञानं विभ-
 ङ्गज्ञानमिश्रं, दर्शनत्रिकं चेति मिथेऽपि पदुपयोगाः सिद्धा
 भवन्ति । इह चावधिदर्शनमागमाभिप्रायेणोच्यते, अन्यथा
 एतेष्वेव मार्गणास्थानकेषु गुणस्थानकमार्गणायाम्-" अज-
 याह नव मइसुओहिदुगे । " इत्युक्तमिति ॥ ३३ ॥

मणानाणचक्खुवज्जा, अणहारि तिनि दंसण चऊ नाणा ।

चउनाणसंजमोवस-मवेयेगे ओहिदंसं य ॥ ३४ ॥

मनःपर्यायज्ञानचक्षुर्दर्शनवज्जाः शेषा दशोपयोगा अना-
 हारके भवन्ति । यत्तु मनःपर्यवज्ञानचक्षुर्दर्शनं तच्चाऽना-
 हारके न संभवति, यतोऽनाहारको विग्रहगतौ केवलसमु-
 द्घातावस्थायां च, न च तदानीं मनःपर्यायज्ञानचक्षुर्दर्शनस-
 म्भव इति । तथा ग्रीणि दर्शनानि चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनावधि-
 दर्शनरूपाणि, चत्वारि ज्ञानानि मतिश्रुतावधिमनःपर्यायल-
 क्षणानीत्येवं सप्तोपयोगा भवन्ति । केचित्त्याह-चतुःशब्दस्य
 प्रत्येकं संबन्धाच्चतुर्षु ज्ञानेषु मतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानम-
 नःपर्यायज्ञानेषु । तथा-चतुषु संयमेषु सामाधिकच्छेदोप-
 स्थापनपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसंपरायेषु, औपशमिके सम्य-
 क्त्वे, वेदके ज्ञायोपशमिकापरपर्याये, अवधिद्विके अवधिज्ञा-
 नावधिदर्शनरूपे, 'चः' संमुख्ये । न शेषास्तत्सद्भावे मत्य-
 ज्ञानाऽऽदीनामसम्भवात् । इहाप्यवधिदर्शने मत्यज्ञानाऽऽद्युप-
 योगप्रतिषेधो बहुश्रुताऽऽचार्याभिप्रायापेक्षया द्रष्टव्योऽन्यथा
 हि मत्यज्ञानाऽऽदिमतामपि सूत्रे साक्षादवधिदर्शनं प्रतिपा-
 दितमेव, प्रज्ञप्तिसूत्रं च प्रागेवोक्तमिति ॥ ३४ ॥ उक्ता मार्गणा-
 स्थानेषूपयोगाः ।

अथ योगेषु जीवगुणस्थानकयोगो-
 पयोगानधिकृत्य मतान्तरमाह-

दो तेर तेर वारस, मणे कमा अट्ट दु चउ चउ वयणे ।

चउ दु पण तिनि काण, जियगुणजोगोवओगणे ॥३५॥

अन्ये तु आचार्याः (मणि त्ति) मनोयोगे द्वे जीवस्थानके प्रयोदश गुणस्थानकानि, प्रयोदश योगाः, द्वादशोपयोगा इति इत्थं क्रमेण यथासंख्यमित्यर्थः । अत्रायमभिप्रायः प्राग् योगान्तरसहितोऽसहितो वा स्वरूपमात्रेणैव काययोगाऽऽदियिवक्षितस्तेन तत्र यथोक्तगुणस्थानकाऽऽदिवक्ष्यन्ता सर्वाऽऽप्युपपद्यते । इह तु काययोगाऽऽदियोगान्तरविरहित एव विवक्ष्यते । यथा मनोयोगवाग्योगविरहितः काययोगः, मनोयोगविरहितो वाग्योगः । ततो मनोयोगे द्वे अन्तिमे जीवस्थानके, अयोगिकेवलविरजितानि प्रयोदश गुणस्थानानि, कार्मेणीदारिकमिश्रवर्जितान्त्रयोदश योगाः, कार्मेणीदारिकमिश्रं हि काययोगावपर्याप्तावस्थायां केवलिसमुद्धातावस्थायां वा । न च तदानीं मनोयोगः, अपर्याप्तावस्थायां मनस एवाभावात्, केवलिसमुद्धातावस्थायां तु प्रयोजनाभावात् । उक्तं च—“ मनोवचसी तु तदा सर्वथा न व्यापारयति, प्रयोजनाभावात् ” तथा—वचने मनोयोगविरहिते वाग्योगे क्रमादष्टौ जीवस्थानानि पर्याप्तापर्याप्तद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासंक्षिप्तेन्द्रियरूपाणि, द्वे गुणस्थाने मिथ्यात्वसास्वादनलक्षणे, त्रयो योगाः कार्मेणीदारिकमिश्रं दारिकासत्यामृतावाग्योगरूपाः चत्वार उपयोगा मत्यज्ञानश्रुताऽज्ञानचक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनलक्षणाः । वाग्योगो हि मनोयोगविरहितस्वभावो द्वीन्द्रियाऽऽदिष्वेवाऽसंक्षिप्तेन्द्रियपर्यन्तेषु सम्भवति नान्येषु । ततो यथोक्तान्येव जीवस्थानकाऽऽदीनि तत्र सम्भवन्ति न उनाधिकानि । तथा केवलकाययोगे चत्वारि पर्याप्तापर्याप्तस्वमयादौकेन्द्रियलक्षणानि जीवस्थानकानि, द्वे आद्ये गुणस्थानके मिथ्यादृष्टिसास्वादनलक्षणे, पञ्च योगा वैक्रियद्विकौदारिकद्विककार्मेणरूपाः, त्रय उपयोगा मत्यज्ञानश्रुताज्ञानाचक्षुर्दर्शनस्वरूपाः । केवलकाययोगो हि एकेन्द्रियेष्वेवावाप्यते, तत्र जीवस्थानकाऽऽदीनि यथोक्तान्येव घटन्त इति ॥ ३५ अभिहितं योगेष्वेकैक्यमतम् ।

साम्प्रतं मार्गणास्थानेषु लेख्या अभिधितुराह—

छसु लेसासु सठाणं, एगिदि असंनिभूदगवणेषु ।

पदमा चउरो तिभि उ, नारयविगलभि पवणेषु ॥३६॥

पदलेख्यासु स्वस्थानम् स्वाः स्वाः लेख्या भवन्ति, यथा कृष्णलेख्यायां कृष्णलेख्या इत्यादि । सामान्यत एकेन्द्रियेषु असंनिभूदकवनेषु पृथिव्यम्बुवनस्पतिषु प्रथमाः कृष्णनीलकापोतनेजोलेश्याश्चतस्रो भवन्ति, भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधमैशानदेवा हि स्वस्वभवश्रुता एतेषु मध्ये समुत्पद्यन्ते, ते च तेजोलेश्यावन्तः, जीवश्च यल्लेश्य एव भ्रियते अग्रेऽपि तल्लेश्य एवोत्पद्यते, “ जल्लेसे मरइ तल्लेसे उववज्जइ । ” इति वचनात् । तत एतेषामपर्याप्तावस्थायां कियत्कालं तेजोलेश्या भवति; नारकेषु विकलेषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियेषु, अग्निषु तेजस्कायेषु, पवनेषु वायुकायिकेषु, प्रथमास्तिस्रः कृष्णनीलकापोतलेख्या भवन्ति नान्याः, प्रायोऽमीषामप्रशस्ताप्यवसायस्थानोपेतत्वात् ॥ ३६ ॥

अहखायसुहुमकेवल-दुगि मुका छावि सेसठाणेषु ।

नरनिरयदेवतिरिया, थोवा दु असंखऽणंतगुणा ॥३७॥

१५

यथाख्यातसंयमे, सूक्ष्मसम्परायसंयमे च, केवलद्विके-केवलज्ञानकेवलदर्शनरूपे शुक्ललेश्यैव न शेषलेख्याः, यथाख्यातसंयमाऽऽदावेकान्तविशुद्धपरिणामभावात् तस्य च शुक्ललेश्याऽविनाभूतत्वात् । शेषस्थानेषु सुरगतौ तिर्यग्गतौ पञ्चेन्द्रियत्रसकाययोगत्रयवेदत्रयकपायचतुष्टयमतिज्ञानश्रुतज्ञानावधि-ज्ञानमनःपर्यायज्ञानमत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानसामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकदेशविरताविरतचक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनमव्याभव्यक्षाधिकक्षायोपशमिकोपशमिकसास्वादनमिश्रमिथ्यात्वसंख्याहारकाऽनाहारकलक्षणेकचत्वारिंशत्सु शेषमार्गणास्थानकेषु पडपि लेख्याः । उक्ता मार्गणास्थानेषु लेख्याः । कर्म० ४ कर्म० । (अल्पवहुत्वविषयः ‘अप्पावहुय’ शब्दे प्रथमभागे ६३६ पृष्ठे गतः ।)

मगगणा-मार्गणा-खी० । ‘मृग’ अन्वेपणे । अशेषसत्त्वापीडयाऽन्वेपणे, ओघ० । पि० । निपुणवृद्धयाऽन्वेपणे, पि० । मार्गणं जीवाऽऽदीनां पदार्थानामन्वेपणं सैव मार्गणा । प्रव० २२५ द्वार । अन्वयधर्मान्वेपणे, न० । आ०म० । “ चउव्विधा मगगणा, तीए इमो दिट्ठतो ताव भण्णति-चउव्विहं पुण मगगणं भणितं, तत्थ दिट्ठतो घडो, णो घडो, अघडो, संपुण्णो घडो । तस्सेव देसो णो घडो घडव-तिरित्तं दव्वं, अघडो णो अघडो घडदेसो न व्यतिरिक्तं च अणं दव्वं, एवं णमोक्कारस्स वि चतुव्विधा मगगणा । ” आ० सू० १ अ० । विशे० । न० । याचने, आव० ४ अ० ।

मगगणास-मार्गनाश-पुं० । ज्ञानाऽऽदेमौलमार्गस्य नाशे, द-श० ३ तत्त्व ।

मगगणुसारि-मार्गानुसारि-पुं० । ज्ञानाऽऽदित्रयानुसारिणि, पञ्चा० ११ विव० । पो० ।

मगगत्थ-मार्गस्थ-पुं० । सद्भिराचीर्णमार्गव्यवस्थिते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

मगगद(य)-मार्गद-पुं० । मार्गो विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रवणस्वरसवाही क्षयोपशमविशेषस्तं ददातीति मार्गदः । रा० । इह मार्गो भुजङ्गमनलिकाऽऽयामतुल्यो विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रवणः स्वरसवाही क्षयोपशमविशेषः, हेतुस्वरूपफलशुद्धा सुखेत्यन्ये, अस्मिन्नसति न येथीचत-गुणस्थानावाप्तिः, मार्गविषयमतया चेतःस्खलनेन प्रतिबन्धाप-पत्तः, मार्गश्च भगवद्भ्य एवति, मार्गं ददतीति मार्गदाः । ध० २ अधि० ।

मार्गदय-पुं० । मार्गं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राऽऽत्मकं परमपद-पुरपथं दयत इति मार्गदयः । स० १ सम० । भ० । औ० । जी० । मोक्षमार्गस्य दायके जिने, कल्प० १ अधि० १ क्षण । मगगदूसग-मार्गदूपक-पुं० । ज्ञानाऽऽदिमार्गविराधके, प०व० ।

मार्गदूपकमाह—

आणाइविविहमगगं, दूसइ जो जे अ मगगपडिवसे ।

अबुहो जाईए खलु, मखइ सो मगगदूसो ति ॥३६५७॥

ज्ञानाऽऽदित्रिविधमार्गं पारमार्थिकं दूषयति यः कश्चित्थे च मार्गप्रतिपन्नाः साधवस्तौश्च दूषयति अबुधः-अविद्वान् जात्यैव परमार्थेन भ्रम्यते, स चैवंभूते मार्गदूषकः पाप इति । प० व० ४ द्वार ।

अथ मार्गदूषणमाह—

नाणाऽऽदिति विहमग्गं, दूसयए जे य मग्गपडिवन्ना ।

अबुहो पंडियमाणी, समुद्धितो तस्स घायाए ॥

ज्ञानाऽऽदिकं त्रिविधं पारमार्थिकमार्गं स्वमनीपाकल्पितैर्ज्ञा-
तिदूषणैर्दूषयति, ये च तस्मिन् मार्गे प्रतिपन्नाः साध्वा-
यस्तानपि दूषयति अबुधस्तु ज्ञानविकलः, परिडितमानी
दुर्विदग्धः, समुत्थित उद्यतः, तस्य पारमार्थिकमार्गस्य घा-
ताय—निलोठनायेत । एषा मार्गदूषणा । वृ० १ उ० २
प्रक० ।

मग्गदूसण—मार्गदूषण—न० । भावमार्गस्य तत्प्रतिपन्नसाध्वा-
दीनां च दूषणे, ध० ३ अधि० ।

मग्गदेसणा—मार्गदेशना—खी० । ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणस्य
मुक्तिपथस्य देशने, कर्म० १ कर्म० । पं० बू० ।

मग्गपडिवत्तिहेउ—मार्गप्रतिपत्तिहेतु—पुं० । शिवपथाऽऽश्रयका
रणे, पञ्चा० १६ विव० ।

मग्गभंग—मार्गभङ्ग—पुं० । पदवीलोपे, जी० १ प्रति० ।

मग्गवडिय—मार्गपतित—पुं० । मार्गश्चेतसोऽवक्रगमनभुजङ्गन-
लिकाऽऽयामतुल्यो विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रगुणः स्वरसवाही
क्षयोपशमविशेषस्तत्र प्रविष्टो मार्गपतितः । भव्ये, विशेष० ।
ल० । यो० व० । ध० । द्वा० ।

मग्गविउ—मार्गवित्—पुं० । मार्गज्ञे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

मग्गविप्पडिवत्ति—मार्गविप्रतिपत्ति—खी० । उन्मार्गप्रतिप-
त्तौ, वृ० ।

मार्गविप्रतिपत्तिमाह—

जो पुणं तमेव मग्गं, दूसेउमपंडिओ सतकाए ।

उम्मग्गं पडिवज्जइ, अकोविअप्पा जमालि व्व ॥५२६॥

पुनस्तमेव पारमार्थिकं मार्गम् असद्विदूषयित्वा अपरिडितः
सद्वृद्धिरहितः सन् स्वतर्कया—स्वकीयमिथ्यात्वाविकल्पेन
देशत उन्मार्गं प्रतिपद्यते अकोविदात्मा सम्यक्शास्त्रार्थप-
रिज्ञानविकलो, जमालिवत्, यथाऽसौ भगवद्वचनं क्रियमाणं
कृतमिति दूषयित्वा कृतमेव कृतमिति प्रतिपन्नवान्, एषा
मार्गविप्रतिपत्तिः । वृ० १ उ० २ प्रक० । पं० व० । ध० ।
(जमालेः शास्त्रार्थविषयः ' जमालि ' शब्दे चतुर्थभागे
१४०८ पृष्ठे गतः ।)

मग्गसार—मार्गसार—पुं० । मार्गपरमार्थे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

मग्गसिर—मार्गशीर्ष—पुं० । मृगशिरोनक्षत्रयुक्पौर्णमासीघटिते
मासभेदे, स्था० ३ डा० ४ उ० । आ० म० । आचा० ।

मग्गसिरकीड—मार्गशीर्षकीट—पुं० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, जी०
१ प्रति० । प्रज्ञा० ।

मग्गसिरी—मार्गशीर्षी—खी० । मृगशिरसि भवाऽऽभावास्या
पूर्णिमा वा । मार्गशीर्षमासभावित्यां पूर्णिमायाम्, अमायां च ।
चं० प्र० १० पाहु० ५ पाहु० पाहु० ।

मग्गाइकंत—मार्गातिक्रान्त—न० । अर्द्धयोजनमतिक्रान्ते, भ० ।

जे णं शिग्गंथो वा शिग्गंथी वा ० जाव साइमं पडिग्गा-

हिता परं अद्दजोयणमेराए वीइकमावइत्ता आहारमाहा-
रेइ, एस णं गोयमा ! मग्गाऽइकंते पाणभोयणे । भ० ७
श० १ उ० ।

मग्गाऽणुसारिणी—मार्गानुसारिणी—खी० । आगमनीत्या र्वा-
णाऽऽद्यनुसारिण्यां क्रियायाम्, ध० २० ।

मग्गो आगमनीई, अहवा संविग्गवहुजणाऽऽइन्नं ।

उभयाणुसारिणी जा, सा मग्गऽणुसारिणी किरिया । ८० ।

मृग्यतेऽन्विष्यतेऽभिमतस्थानावाप्तये पुरुषैर्यः स मार्गः; स
च द्रव्यभावभेदाद् द्वेधा—द्रव्यमार्गो ग्रामाऽऽदेः; भावमार्गो
मुक्तिपुरस्य, सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्ररूपः क्षायोपशमिकभाव-
रूपो वा, तेनेहाधिकारः, स पुनः कारणे कार्योपचारादाग-
मनीतिः सिद्धान्तभणिताऽऽचारः । अथवा—संविग्नवहुजना-
ऽऽचीर्णमिति द्विरूपोऽवगन्तव्य इति । ध० २० ३ अधि० १
लक्ष० ।

मग्गाणुसारित्त—मार्गानुसारित्त—न० । आमपारतन्त्र्ये, पं०
व० २ द्वार । प्रति० । सर्वत्र दक्षिणवर्तितायाम्, पं० व० ४
द्वार । सिद्धिपथमुत्कलवृत्तिचारित्रे, पञ्चा० ११ विव० ।
ज्ञानाऽऽदित्रयानुसारितायाम्, पो० १ विव० ।

मग्गाणुसारिया—मार्गानुसारिता—खी० । ल० । असद्व्यहवि-
जयेन तत्त्वानुसारितायाम्, ध० २ अधि० । मोक्षमार्गानुसर-
णे, पञ्चा० ४ विव० ।

मग्गाणुसारियाभाव—मर्गानुसारिताभाव—पुं० । सिद्धिपथा-
नुकूलाध्यवसाये, पञ्चा० १६ विव० ।

मग्गाभिमुह—मार्गाभिमुख—पुं० । मार्गश्चेतसोऽवक्रगमनं भुज-
ङ्गनलिकाऽऽयामतुल्यो विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रवणः स्वरस-
वाही क्षयोपशमविशेषहेतुस्वरूपफलशुद्ध्यभिमुख इत्यर्थः, त-
दभिमुखभावाऽऽपन्नो मार्गाभिमुखः । ध० १ अधि० । यो०
वि० । मार्गप्रवेशयोग्यभावाऽऽपन्ने, द्वा० १४ डा० ।

मग्गिऊण—मार्गयित्वा—अव्य० । अन्विष्येत्यर्थे, नि० बू० २ उ० ।

मग्गु—दद्गु—पुं० । "क-ग-ट-ड-त-द-प-श-ष-स-ऋ-ॠ-पा-
मूर्द्धं लुक्" ॥ ८ । २ । ७७ ॥ इति दलुक् । लोपे गस्य
द्वित्वम् । प्रा० २ पाद । जलवायसे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

मग्गुग—मद्गुक्—पुं० । जलवायसे, जं० २ वक्ष० ।

मघ—मघ—पुं० । महामेघे, प्रज्ञा० २ पद । आ० म० ।

मघमघंत—मघमघायमान—त्रि० । अतिशयेन सुरभौ, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । चं० प्र० । आ० म० । रा० । बहुलगन्धे, स० ।
बहुलसौरभ्ये, स० ३४ सम० । औ० ।

मघवं—मघवत्—पुं० । मघाः—महामेघास्तेऽस्य वशे सन्त्यसौ म-
घवान् । भ० ३ श० २ उ० । जी० । इन्द्रे, कल्प० १ अधि० १
क्षण । आ० म० । भारते वर्तमानाऽवसर्पिणीतृतीयचक्रवर्तिनि,
ति० । स० ।

चइत्ता भारहं वासं, चकवट्टी महिड्डिए ।

पव्वज्जमग्गवगओ, मघवं नाम महायसो ॥ ३६ ॥

पुनर्मघवानामा तृतीयचक्रवर्ती प्रव्रज्यां दीक्षाम् अभ्यु-
पगतः चारित्रं प्राप्तः, कीदृशो मघवाः?, महर्द्धिकः चतुर्दशर-
त्ननवनिधानधारको वैक्रियर्द्धिधारी वा, पुनः कीदृशो?,
महायशः विस्तीर्णकृतिः । अत्र मघवाऽऽप्यस्य चक्रिणः
दृष्टान्तः—इहैव भरतक्षेत्रे श्रावस्यां नगर्यां समुद्रविजयस्य
रामो भद्रादेव्याः, कुक्षौ चतुर्दशमहास्वप्नसूचितो मघवा-
नामा समुपन्नः स च यौवनस्थो जनकेन चित्तोत्तराज्यः क्रमे-
ण प्रसाधितभरतक्षेत्रस्तृतीयचक्रवर्ती जातः, सुचिरं राज्यम-
नुभवतस्तस्य अन्यदा भवविरुक्ता जाना, स एवं भावयि-
तुं प्रवृत्तः—येऽत्र प्रतिबन्धहेतवो रमणीयाः पदार्थाः ते अ-
स्थिराः । उक्तं च—

“ ह्रियश्चिच्छया उ दारा, सुभ्रा विणीया मणोरमा भोगा ।

विउला लच्छी देहो, निरामत्रो दीहजोवित्तं ॥ १ ॥

मवपडिवंचनिमित्तं, एगाइवत्यु नवरस च्वं पि ।

कइयदिणावसारो, सुमिणो भोगु व्व न हि किंचि ॥ २ ॥ ”

ततोऽहं धर्मकर्मणि उद्यमं करोमि, धर्म एव भवान्तरा-
नुगामी, एवमादिकं परिभाष्य पुत्रनिहितराज्यो मघवा च-
क्रो परिव्रजन् कालक्रमेण विविचतपश्चरणेन कालं कृत्वा
सनत्कुमारे कल्पे गत इति । उक्तं १८ अ० । स्वविदन्यत्रा-
ऽपि नस्य मः । “ भवद्भगवतोः ” ॥ २१ । २६५ ॥ इति सूत्रप्राप्त-
मित्यर्थः, “ मघवं पागसासरोः ” प्रा० ४ पाद ।

मघा-मघा-स्त्री० । पितृदेवके नक्षत्रे, सू० प्र० १० पादु० ५
पादु० पादु० । जं० । पट्टनरकपृथ्व्याम्, स्था० ७ डा० । त-
मिन्नतया पट्टनरकपृथ्वीतुल्यत्वात् कृष्णराजौ , भ० ६
श० ५ उ० ।

मघोण-मघवन्-पुं० । मघा महामेघान्तेऽस्य घशे सन्त्यसौ
मघवान् । उक्तं २ अ० । गोणाऽऽदित्वाद् रूपसिद्धिः । इन्द्रे,
प्रा० २ पाद । तृतीयचक्रवर्तिनि, प्रव० २०८ द्वार ।

मच्च-मद-घा० । हयै, “ मजनृतमदां घः ” ॥ ८ । ४ । २२५ ॥
इत्यन्त्यस्य द्विरुक्तः (घ) । मच्चइ । माद्यति । प्रा० ४ पाद ।

मच्चिय-मर्त्य-पुं० । मनुष्ये मरणधर्मिणि, आचा० १ श्रु० ३ अ०
२ उ० । मर्त्येषु भवे, त्रि० । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । “ मणुश्चा
नरा मणुस्ताः, मच्चा तह माणवा पुरिसा । ” (१००) पाद०
ना० ६० गाथा ।

मच्छु-मृत्यु-पुं० । व्याधिकल्पे, पं० सू० २ सूत्र । यमराक्षसे,
शा० १ श्रु० ६ अ० । उक्तं । मरणे, आचा० १ श्रु० ३ अ० १
उ० । प्रश्न० । उक्तं ।

मच्छुजय-मृत्युञ्जय-पुं० । परमेष्ठिनि, शिवे च । यो० विं० ।

मच्छुग्ध-मृत्युघ्न-पुं० । मृत्युञ्जयजपोपेतं चित्रतपसि, यो० विं० ।

अथ तत्तपः प्राऽऽह—

तपोऽपि च यथाशक्ति, कर्त्तव्यं पापतापनम् ।

तच्च चान्द्रायणं कृच्छं, मृत्युघ्नं पापघ्ननम् ॥ १३१ ॥

तपोऽपि च, किं पुनः प्राशुक्रमनुष्ठानम् । यथाशक्ति यस्य
यावती शक्तिस्तया कर्त्तव्यं विधेयम् । कीदृशमित्याह—पा-
पतापनं स्मृत्यादिप्रसिद्धं तथाविधापराधवशमुत्पन्नाऽशु-
भकर्मतापकारि, तच्च तत्पुनश्चान्द्रायणं, कृच्छं, मृत्युघ्नं,
पापघ्ननम् इति चतुष्कारम् ॥ १३१ ॥ यो० विं० ।

मासोपवासमित्याहु-मृत्युघ्नं तु तपोधनाः ।

मृत्युञ्जयजपोपेतं, परिशुद्धं विधानतः ॥ १३४ ॥

मासं यावदुपवासो यत्र तत्तथा, इत्येतदाहुः—उक्तवन्तो मृ-
त्युघ्नं तु मृत्युघ्ननामकं पुनस्तपः, तपोधनास्तपःप्रधानमु-
नयो, मृत्युञ्जयजपोपेतं पञ्चपरमेष्ठिनमस्काराऽऽदिरूपमृत्यु-
ञ्जयसंज्ञमन्त्रस्मरणसमन्वितम्, परिशुद्धमिहलोकाऽऽशंसा-
ऽऽदिपरिहारेण विधानतः कपायनिरोधब्रह्मचर्यदेवपूजाऽऽ-
दिरूपादिधानात् ॥ १३४ ॥ यो० विं० ।

मच्छुभय-मृत्युभय-न० । मरणभीतौ, औ० ।

मच्छुमुह-मृत्युमुख-न० । मृत्युवदने, “ शाणागमो मच्छुमुहस्त
अस्थि । ” आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । (अत्र व्याख्या
‘ धम्म ’ शब्दे चतुर्थभागे २६६७ पृष्ठे गता ।)

मच्छ-मत्स्य-पुं० । पृथुरोमणि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।
मीने, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

तिविहा मच्छा पश्चात् । तं जहा—अंडया, पोयया, संमु-
च्छिमा । अंडया मच्छा तिविहा पश्यन्ता । तं जहा—इत्थी,
पुरिसा, शृपुंसगा । पोयया मच्छा तिविहा पश्यन्ता । तं
जहा—इत्थी, पुरिसा, शृपुंसगा । (सूत्र १२६)

अण्डाजाता अण्डजाः, पोतं वल्लं तद्वज्जरायुर्वर्जितत्वा-
जाताः, पोतादिव वा बोहित्याजाताः पोतजाः, संमूर्च्छिमा
अगर्भजा इत्यर्थः, संमूर्च्छिमानां रूपादिभेदो नास्ति, नपुं-
सकत्वात्तेषामिति, स सूत्रे न दर्शित इति । स्था० ३ डा०
१ उ० । सूत्र० । रा० । जं० । उक्तं । “ सउला सहरा मीणा,
तिमी भूसा अणिमिसा मच्छा । (६०) ” पाद० ना० ४० गाथा ।
मकरे, भ० १२ श० ६ उ० । चं० प्र० ।

से किं तं मच्छा ? मच्छा अण्येगविहा पश्चात् । तं जहा—
सहमच्छा खवल्लमच्छा जुंगमच्छा विज्झाडियमच्छा
हल्लिमच्छा मगरिमच्छा रोहियमच्छा हलीसागरा गा-
गरा वडा वडगरा गब्भया उसगारा तिमितिमिगिला
णका तंडुलमच्छा कणिकामच्छा सालिसत्थियामच्छा
लंभणमच्छा पडागा पडागाइपडागा, जे यावन्ने तहप्पगारा
सेत्तं मच्छा । प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

महामत्स्यभूतघ्नस्य तन्दुलमत्स्यस्य गर्भस्थितिरान्त—
मुहूर्तिकायाः स्थितिरप्यान्तमुहूर्तिका, तत्कथं मिलतीति
प्रश्ने, उत्तरम्—महामत्स्यभूतघ्नमत्स्यस्य गर्भस्थितिरायु-
स्थितिश्चैकस्मिन्नेवान्तमुहूर्तं भवति, परं गर्भस्थितेरन्त—
मुहूर्तस्य लघुत्वाच्च किमप्यनुपपन्नम् । किं च—नव-
समयादारभ्य घटिकाद्वयं यावदन्तमुहूर्तं, तस्यासंबन्धेयभेद-
त्वान्नघुत्वमिति ॥ १५० प्र० ॥ सेन० २ उल्ला० । स-
मुद्रमध्ये मत्स्यो जातिसंस्मरणेन कृत्वा सम्यक्त्वं देशविरतिं
च प्राप्नोति, ते प्राप्य पश्चात्तत्कालमनशनं करोति किं वा
कियत्कालं सम्यक्त्वं देशविरती आराधयतीति प्रश्ने, उत्तरम्—
कश्चित्तत्कालमनशनमुच्चरति, कश्चिच्च कालान्तरेणो-
च्चरतीति ज्ञायते, निश्चयादक्षराणि तु न दृष्टानीति । ५ प्र० ।

सेन० ४ उल्ला० ।

मस्त(क)-न० । मस्तके, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

मच्छङ्ग-मत्स्याऽण्डक-पुं० । मीनण्डे, आ० म० १ अ० ।

मच्छङ्गिया-मत्स्याण्डिका-स्त्री० । खण्डशर्करायाम्, जं० २ वक्ष० । प्रश्न० । जी० । अनु० । प्रज्ञा० ।

मच्छङ्गी-मत्स्याण्डी-स्त्री० । खण्डशर्करायाम्, जं० २ वक्ष० । जी० ।

मच्छङ्घ-मत्स्यबन्ध-पुं० । कैवर्त्ते, व्य० ३ उ० । स्था० । विपा० ।

मच्छखल-मत्स्यखल-न० । यत्र संखडीनिमित्तं मत्स्यं छित्त्वा छित्त्वा शोष्यते शुष्को वा पुष्पिकृत आस्ते । तादृशे स्थाने, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० । नि० चू० ।

मच्छखाय-मत्स्यखाद-पुं० । नदीहृदसमुद्रेषु वसतां मत्स्यानां खादके, नि० चू० ६ उ० ।

मच्छमगर-मत्स्यमकर-पुं० । मकरभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मच्छर-मत्सर-पुं० । असहनयुक्ताहङ्कारे, अप० २२ अप० ।

परसम्पदसहिष्णुतायम्, प्रव० ४१ द्वार । मत्सरः कोपः यथा साधुभिर्याचितः कोपं करोति, सदपि मार्गितं न ददाति । अथवा-अनेन तावद्रङ्गेण याचितेन दत्तं, किमहं ततो न्यूनः, ? इति मात्सर्यादिति 'अत्र परोक्षतिवैमनस्यं मात्सर्यं, यदुक्तमनेकार्थसंग्रहे श्रीहिमस्वरिभिः—“ मत्सरः परसंपत्त्य-क्षमायां तद्वति कुधि ।” इति तृतीयः ३ । (५८ श्लोक) ध० २ अधि० । स्था० । सूत्र० । कोपे, प्रव० ६ द्वार ।

मच्छरसिध-मत्सरसित-त्रि० । मत्सरससंस्पृष्टे, विपा० १ श्रु० ८ अ० ।

मच्छरित्त-मत्सरित्व-न० । परगुणानामसहने, प्रश्न० ३ संव० द्वार । परप्रशंसाऽसहिष्णुत्वे, षो० ४ विव० ।

मच्छरिय-मात्सर्य-न० । परगुणाऽसहिष्णुत्वे, आ० ६ अ० ।

मच्छरिया-मत्सरिकता-स्त्री० । मत्सरोऽसहनं साधुभिर्याचितस्य कोपनं, तेन रङ्गेण याचितेन दत्तमहं तु किं ततोऽपि हीन इत्यादिविकल्पो वा, सोऽस्यास्तीति मत्सरिकस्तद्भावो मत्सरिकता । पञ्चा० १ विव० । आ० चू० । मत्सरः कोपः, स विद्यते यस्येति मत्सरिकस्तस्य भावो मत्सरिकता, तथा ददाति चरति व्रतम्, कोऽभिप्रायः, ? मार्गितः सन् कुप्यति, सदपि वस्तु न ददातीति । अथवा-अनेन तावद् द्रमकेण मार्गितेन दत्तं मुनिभ्यः, किमहं ततोऽपि निकृष्ट इति मात्सर्यात् परगुणासहनलक्षणाददतोऽतिचारश्चतुर्थः । तथा-कालस्य साधूनामुचितमिहासमयस्थातीतमतिक्रमः, अदित्सयाऽनागतभोजनपश्चाद्भोजनद्वारेणोपलब्धं कालार्तातम् । अयं भावः—उचितो यो मिहाकालः साधूनां, तं लङ्घयित्वा प्रथमं वा भुजानस्य गृहीतातिथिसंविभागनियमस्यातिचारः पञ्चमः । एते दोषा अतिथिविभागेऽतिथिसंविभागव्रते इति । प्रव० ६ द्वार । परगुणाऽसहिष्णुतायाम्, स्था० ४ ठा० ४ उ० । अपरेणोदं दत्तं किमहं तस्मादपि कृपणो हीनो वाऽतोऽहमपि ददामीत्येवं दानप्रवर्त्तकविकल्पो, उपा० १ अ० । मच्छल-मत्सर-पुं० । “ह्रस्वात् थ्य-श्च-त्स-प्सामनिश्चले” ॥ ८ । २१ ॥ इति त्सस्य चङ् । रस्य लः । मच्छलः । पर-

गुणाऽसहने, प्रा० २ पाद ।

मच्छसंपुल-मत्स्यसंपुल-पुं० । दधिवाहनस्य कञ्चुकिनि, नि० चू० १ उ० ।

मच्छिय-माक्षिक-न० । मधुनि, आव० ६ अ० । विशे० ।

मात्स्यिक-पुं० । मत्स्याः पण्यमस्येति मत्स्यैश्चरति वा । कैवर्त्ते, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

मच्छियमल्ल-माक्षिकमल्ल-पुं० । अट्टनमल्लस्य सोपारकनगरे युद्धे पराजेतरि स्वनामख्याते मल्ले, उक्त० ४ अ० । तं० । आ० चू० । दा० । आव० ।

मच्छिया-माक्षिका-स्त्री० । “छोऽद्यादौ” ॥ ८ । २ । १७ ॥

इति क्षस्य चङ् । प्रा० २ पाद । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, उक्त० २ अ० । नि० चू० । “मच्छियाचडगरपहकरेण” मक्षिकानां प्रसिद्धानां चटकरप्रधानो विस्तरवान्, प्रसरकः समूहः तथा । अथवा-यद्वा-मक्षिकाणां चटकराणां तद्वृन्दानां यः प्रहरकः स तथा । विपा० १ श्रु० १ अ० ।

मच्छुव्वत्त-मत्स्योद्वृत्त-न० । वन्दनकदोषभेदे, वृ० ।

अष्टमं दोषमाह—

उद्धितं शिवेसंतो, उव्वत्तति मच्छउ व्व जलमज्जे ।

वंदिउकामो वज्झं, भसो व्व परियत्तती तुरियं ॥

उत्तिष्ठन्निविशमानो वा जलमध्ये मत्स्य इवोद्वृत्तते उद्धे-ल्लयति यत्र तन्मत्स्योद्वृत्तम् । अथवा-एकमाचार्याऽऽदिकं वन्दित्वा तत्समीप एवापरं वन्दनार्हं कञ्चन वन्दितुमिच्छं तत्समीपं जिगमिषुरुपविष्ट एव भव इव त्वरितमङ्गं परावृत्त्य यत्र गच्छति तद्वा मत्स्योद्वृत्तम् । वृ० ३ उ० । आव० । आ० चू० । मच्छेसणा-मत्स्येसणा-स्त्री० । मत्स्यप्राप्तौ, “मच्छेसणं भि-यायंति, भायं ते कलुसाधमं” सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

मज्ज-मद्य-न० । “द्य-य्य-र्यो जः” ॥ ८ । २ । २४ ॥ इति संयुक्तस्य घस्य ज्ञः । प्रा० २ पाद । गुडघातकीप्रभवे (उपा० ८ अ०) मधुनि, दा० १ श्रु० १६ अ० । सुराऽऽदौ, स्था० ६ ठा० । मदिरायाम्, ध० २ अधि० । “मज्जं पुण कट्ठपिट्ठणि-प्फज्जं” स्था० ४ ठा० १ उ० । मद्यं द्विभेदं काष्ठपिट्ठनिषन्नत्वेन । प्रव० ४ द्वार । पं० व० । औ० । प्रश्न० । “चित्तभ्रान्तिजार्थते मद्यपाना-च्चित्तभ्रान्तेः पापचर्यामुपैति । पापं कृत्वा दुर्गतिं यान्ति मूढा-स्तस्मान्मद्यं नैव पेयं न देयम् । १ ॥” स्था० ४ ठा० १ उ० । दा० ।

मद्यं पुनः प्रमादाङ्गं, तथा सच्चित्तनाशनम् ।

संधानदोषवत्तत्र, न दोष इति साहसम् ॥ १ ॥

मद्यतीति मद्यं सीधु, पुनःशब्दः पूर्ववाक्यार्थोपेत्योत्तरवाक्यार्थस्य विशेषद्योतनार्थः । तथाहि—मांसं जीवसंसंक्रि-निमित्तं, मद्यं पुनः प्रमादाङ्गं प्रमदनं प्रमादोऽशुभजीवपरिणामविशेषस्तस्याङ्गं कारणम् । अथवा-प्रमादो मद्याऽऽदिः यदाह—“मज्जं विसय कसाया, निहा विगहा य पंचमी भणिया । एए पंच पमाया, जीवं पाडेंति संसारे ॥ १ ॥” तस्याङ्गमवयवः पञ्चावयवरूपत्वात्तस्य, तथेति विशे-षणसमुच्चये, सच्छुभं यच्चित्तं मनः, तन्नाशयति प्रध्वंसयतीति

सन्धिसन्धानानाम्, तथा सन्धाने जलमिश्रितवद्व्यसंस्थापने ये दोषा जीवसंस्क्यादयस्ते विद्यन्ते यत्र तत्संधानदोष-
चत्, यद्येवंविधं मद्यं, तत्र मद्ये (न) नास्ति दोषो दूषणं क-
र्मवन्धादित्येवं वदत इति गम्यते । साहसं धार्थ्यम् । अथवा-
तत्र मद्ये गुडधातुव्यादिसंधानरूपे न दोषोऽस्ति पापप्राप्ति-
लक्षणः । क इत्येवाह-सन्धानदोषवत् फाञ्जिकाऽऽदिसन्धान-
दोषवत् । अयमभिप्रायः, यथा-आग्नालाऽऽदौ सन्धानवति
पीयमाने कर्मवन्धलक्षणो दोषो नास्त्येवं मद्येऽपि दोषो ना-
स्तीति एतद्वदस्तस्य च साहसत्वं, चित्तभ्रमनिबन्धनाना-
मतिवहनां मद्यपानदोषाणां प्रत्यक्षत एवोपलभ्यमानत्वात् ।

यथोक्तम्—

“ वैरूप्यं व्याधिपिण्डः स्यजनपरिभवः कार्यकालातिपातो,
विद्वेगो धाननाशः स्मृतिमतिहरणं विप्रयोगश्च सद्भिः ।
पारूप्यं नीचसेवा कुलबलतुलना धर्मकामार्थहानिः,
कष्टं भोः षोडशैते निरुपचयकरा मद्यपानस्य दोषाः ॥१॥” इति ।

अथवा कियन्तस्ते दर्शयिष्यन्त इत्याह—

किं चेह बहुनोक्तेन, प्रत्यक्षैरेव दृश्यते ।

दोषोऽस्य वर्तमानेऽपि, तथा भण्डनलक्षणः ॥ २ ॥

किमिति प्रतिपेद्ये, ततश्च न किञ्चित्प्रयोजनमित्यर्थः स्यात्, वा-
शब्दोऽन्यार्थः । इह मद्यपानदूषणविषये, बहुना-प्रभूतेन, उक्तेन
भाणितेन, ‘मद्यं पुनः प्रमादाक्रम’ (१) इत्यादिना यतः प्रत्यक्षैरेव,
एवशब्दस्यापिशब्दादर्थत्वाद्ध्यक्षप्रमाणेनापि, न केवलमनुमा-
नाऽऽदिना, दृश्यते उपलभ्यते, दोषो दूषणम् अस्ति मद्यपानस्य.
वर्तमानेऽपि काले, न केवलमतीतकाले ङारकावर्तादाहाऽऽ-
दि भ्रूयते, तथा तत्प्रकारं सदर्पासमञ्जसवचनप्रसरणुपपत्त-
भूतमहरणप्रहारमुपरममाणनरविसरं यद्गण्डनं संग्रामस्त-
देव लक्षणं रूपं यस्य स तथेति ॥ २ ॥

न केवलं प्रत्यक्षगोचरा मद्यपानस्य दोषाः, श्रुतगोचरा अ-
पीत्येतद्दर्शयितुमाह—

श्रूयते च ऋषिर्मद्यात्, प्राप्तज्योतिर्महातपाः ।

स्वर्गाङ्गनाभिराक्षिप्तो, मूर्खवन्निधनं गतः ॥ ६ ॥

श्रूयते च पुराणकथास्तु आकर्ष्यते च, न केवलं भण्डनमेव
दृश्यते । कोऽसौ श्रूयते?, इत्याह-ऋषिर्मुनिर्विसन्धिश्चेह (?) वि-
शेषलक्षणान्मद्यात्-सीधुनः सकाशात्निधनं गत इति संव-
न्धः । किंविशिष्टोऽसावित्याह—प्राप्तमवाप्तं ज्योतिस्तेजो
ज्ञानरूपमष्टविधमहर्दिरूपं वा येन स प्राप्तज्योतिः कथ-
मित्याह-यतो महातपाः । पुनः किम्भूतः ?, सन्नित्याह-स्व-
र्गाङ्गनाभिः नाकनितम्बिनीभिराक्षिप्त आर्वाजितः सन् मूर्ख-
वद् बालिश इव, निधनं विनाशं गतः प्राप्त इति ॥ ३ ॥

एतदेव दर्शयन् श्लोकपञ्चकमाह—

कश्चिद् ऋषिस्तपस्तेपे, भीत इन्द्रः सुरस्त्रियः ।

क्षोभाय प्रेषयामास, तस्याऽऽगत्य च तास्तकम् ॥ ४ ॥

विनयेन समाराध्य, वरदामिमुखं स्थितम् ।

जगुर्मद्यं तथा हिंसां, सेवस्वाऽब्रह्म वेच्छया ॥ ५ ॥

स एवं गदितस्ताभि-र्दोषोर्नरकहेतुताम् ।

आलोच्य मद्यरूपं च, शुद्धकारणपूर्वकम् ॥ ६ ॥

मद्यं प्रपद्य तद्भोगा-न्नष्टधर्मस्थितिर्मदात् ।

१६

विदेशार्थमजं हत्वा, सर्वमेव चकार सः ॥ ७ ॥

ततश्च अष्टसामर्थ्यः, स मृत्वा दुर्गतिं गतः ।

इत्थं दोषाऽऽकरो मद्यं, विज्ञेयं धर्मचारिभिः ॥ ८ ॥

एषां गमनिका-कश्चित् कोऽप्यनिर्दिष्टनामा ऋषिर्वालतप-
स्वी किल महाटव्यां वसन् तपः-अनशनाऽऽदिकम् अतिधोरं
तपस्तेपेतप्यते स दिव्यं वर्षसहस्रं यावत्, ततो भीवतो मह-
त्तपोऽनेन-कृतं मामितो नाकिनिकायनायकपदात् पातयिष्य-
तीति भावनया मयमुपगत इन्द्रः शतम्बाः, ततः सुरस्त्रियः
नाकिनितम्बिनीस्तिलोत्तमाप्रमुखाः क्षोभाय क्षोभणनिमित्तं
तस्येत्येत्येह संवन्धात्तस्य-ऋषेः प्रेषयामास स्वर्गात्तत्राटव्यां
प्रेषितवान् । ताश्च तत्तेजसा तद्भनप्रवेशं कर्तुमशक्नुव-
न्त्यो वनाद्बहिस्तदभिमुखहतविकसितकुसुमप्रकारा मस्तक-
न्यस्तहस्तकमलसंपुटमतिप्रणम्य तद्गतगुणगानप्रधाननृत्य-
प्रबन्धं विदधुः । ततोऽसौ तदाक्षिप्तान्तःकरणश्चित्रलिखित
इव बभूव । ततस्तत्समीपमुपजग्मुः । आगत्य स च समीपी-
भूय चताः सुरस्त्रियः तकम्-ऋषिम् ॥४॥ विनयेन विविधचाटु-
वचनाञ्जलिकरणपादपतनाऽऽदिना समाराध्य प्रसन्नमानसं
विधाय वरस्याभिलषितार्थस्य दानं वरदानं तस्य अभिमुख-
स्तं स्थितं सज्जातं जगुर्नानाविधशपथदानपुरस्सरमुकृत्यो,
यदुत मद्यं मधु, तथेति समुख्ये, हिंसां प्राणिवधं, सेवस्व
भजस्व, अब्रह्म वा मैथुनं वा वाशब्दो विकल्पार्थः, इच्छया
इष्टया यदेते तदित्यर्थः ॥५॥ स ऋषिरेवमनेन प्रकारेण गदि-
नोऽभिहितस्ताभिः सुरस्त्रीभिर्दोषोर्हिंसाऽब्रह्मणोर्नरकहेतुतां
निरयवन्धनताम् आलोच्य स्वशास्त्रानुसारेण निश्चित्य, तथा
मद्यरूपं मदिरास्वभावं, चशब्द आलोच्येति क्रियाऽनुकर्षणा-
र्थः । किंविधमित्याह-शुद्धानि निर्दोषाणि कारणानि निमित्तानि
गुडधातुकीजलप्रभृतीनि, पूर्वं मद्यावस्थायाः प्राक्काले यस्य त-
त्तथा ॥६॥ ततो मद्यं मदिरां प्रपद्य तत्पास्यामीत्यङ्गीकृत्य, तस्य
विचित्रचित्रमणिलण्डमण्डिततपनीयभाजनन्यस्तस्य सौर-
भ्यातिशयसमाकृष्टपदपदपदलावनन्दगगनमण्डलस्य करण-
पदचरणचक्रलाम्पट्यप्रकृष्टाकारकस्य ताभिः ससम्भ्रममु-
पनीतस्य मद्यस्य भोग आसेवनं तद्भोगस्तस्मात् नष्टा धर्मस्य
कुशलानुष्ठानलक्षणस्य स्थितिर्व्यवस्था यस्य स तथा; ततश्च
मदाश्चित्तविच्युतिलक्षणादिदेशार्थं मद्यपानोपदेशार्थमजं क्षणं
हत्वा विनाश्य सर्वमेव निरवशेषमपि यत्ताभिरभिहितमनाभि-
हितं च पापमजपिशितपचननिमित्तमिन्धनार्थमाराध्यदेवता-
दारुमयप्रतिमास्फोटनऽऽदि तत्प्रकारं कृतवान् स इत्यसा-
वृषिः । ७। ततश्च मद्याऽऽसेवनानन्तरं पुनर्भ्रष्टसागर्थ्यो निहतत-
पोवीर्यः स ऋषिर्भृत्वा प्राणान् परित्यज्य दुर्गतिं नरकरूपां ग-
तः प्राप्त इति दृष्टान्तः । अथ प्रकृतयोजनायाऽऽह-इत्थमने-
नोक्तप्रकारेण दोषाऽऽकरो दूषणोत्पत्तिभूमिमद्यं मदिरा विज्ञेयं
ज्ञातव्यं धर्मचारिभिः कुशलानुष्ठानसेवाशीलैरिति ॥८॥ हा०
१६ अष्ट० ।

मद्येऽपि प्रकटो दोषः, श्रीहीनाशाऽऽदिरैहिकः ।

सन्धानजीवमिश्रत्वा-न्महानामुष्मिकोऽपि च ॥ १७ ॥

मद्येऽपीति-मद्येऽपि मन्धुन्यपि प्रकटो दोषः; श्रीलक्ष्मीः, ही-
लज्जा आदिना विवेकाऽऽदिग्रहः, तन्नाशादैहिक इहैव विपा-
कप्रदर्शकः तथाऽऽमुष्मिकोऽपि परमवे विपाकप्रदर्शकोऽपि,

महान् दोषः, सन्धानेन जलमिश्रितवहुद्रव्यसंस्थापनेन जी-
वमिश्रितत्वाजीवसंस्क्रिमत्वात्, सन्धानवत्यप्यारनालाऽऽ-
दाविव नात्र दोष इति चेन्न, शास्त्रेणैतदुद्भूतत्वबोधनात् । त-
दाऽऽह—“मद्यं पुनः प्रमादाद्गन्तं, तथा सच्चित्तनाशनम् । सं-
धानदोषवत्तत्र न दोष इति साहसम् ॥ १ ॥ ” मद्यस्याति-
दुष्टत्वं च पुराणकथास्वपि श्रूयते ।

तथाहि—

“कश्चिद् ऋषिस्तपस्तेपे, भीत इन्द्रः सुरस्त्रियः ।
क्षोभाय प्रेषयामास, तस्याऽऽगत्य च तास्तकम् ॥ १ ॥
विनयेन समाराध्य, वरदाभिमुखं स्थितम् ।
जगुर्मद्यं तथा हिंसां, सेवस्वाग्रहं वेच्छया ॥ २ ॥
स एवं गदितस्ताभि—र्द्धयोर्नरकहेतुताम् ।
आलोच्य मद्यरूपं च, शुद्धकारणपूर्वकम् ॥ ३ ॥
मद्यं प्रपद्य तद्भोगा—न्नष्टधर्मस्थितिर्मदात् ।
विदंशार्थमजं हत्वा, सर्वमेव चकार सः ॥ ४ ॥
ततश्च भ्रष्टसामर्थ्यः, स मृत्वा दुर्गतिं गतः ।
इत्थं दोषाकरो मद्यं, विज्ञेयं धर्मचारिभिः ॥ ५ ॥ ”
इति ॥ १७ ॥ द्वा० ७ द्वा० । दश० ।

प्रतिषेधान्तरमाह—

सुरं वा मेरुं वाऽवि, अन्नं वा मज्जगं रसं ।
ससक्खं न पिबे भिक्खु, जसं सारक्खमप्पणो ॥ ३६ ॥
सुरां वा—पिष्टाऽऽदिनिष्पन्नां, मेरुकं वापि प्रसन्नाऽऽख्यां, सु-
राप्रायोग्यद्रव्यनिष्पन्नमन्यं वा माद्यं रसं सीध्वादिरूपं, स-
साक्षिकं सदा परित्यागसाक्षिं केवलप्रतिषिद्धं, न पिबेद्विभुः,
अनेनाऽऽत्यन्तिक एव तत्प्रतिषेधः, सदासाक्षिभावात् । कि-
मिति न पिबेदित्याह—यशः संरक्षन्नात्मनो, यशःशब्देन
संयमोऽभिधीयते, अन्ये तु—ग्लानापवादविषयमेतत्सूत्रम-
ल्पसागारिकविधानेन व्याचक्षते इति सूत्रार्थः ।

अत्रैव दोषमाह—

पियए एगओ तेणो, न मे कोइ वियाणइ ।
तस्स पस्सह दोसाइ, नियडिं च सुणेह मे ॥ ३७ ॥
पिबत्येको धर्मसहायविप्रमुक्तः अल्पसागारिकस्थितो वा,
स्तेनश्चौरोऽसौ भगवददत्तग्रहणात् अन्यापदेशयाचनाद्वा, न
मां कश्चिज्जानातीति भावयन्, तस्येत्यभूतस्थ, पश्यत दोषा-
नैहिकान् । पारलौकिकांश्च, निवृत्तिं च मायारूपां, शृणुत
ममेति सूत्रार्थः ।

वड्डई सुंडिया तस्स, माया मोसं च भिक्खुणो ।

अयसो य अनिवाणं, सययं च असाहुया ॥ ३८ ॥

वर्द्धते शौरिडका तदत्यन्ताभिष्वङ्गरूपा तस्य माया मृपावादं
चेत्येकवङ्गावः प्रत्युपलब्धापलापेन वर्द्धते तस्य भिक्षोः । इदं
च भवपरम्पराहेतुः, अनुबन्धदोषात् । तथा अयशश्च स्वपक्ष-
परपक्षयोः, तथा अनिर्वाणं, तदलाभे सततं चाऽसाधुता लोके
व्यवहारतः, चरणपरिणामवाधनेन परमार्थत इति सूत्रार्थः ।

किंच—

निच्चुव्विगो जहा तेणो, अत्तकम्मेहिं दुम्मई ।

तारिसो मरणंते वि, न आराहेइ संवरं ॥ ३९ ॥

स इत्थंभूतो नित्योद्विग्नः सदाऽप्रशान्तः यथा स्तेनश्चौरः
आत्मकर्मभिः स्वदुश्चरितैः दुर्मननिर्दुष्टबुद्धिः तादृशः क्लिष्ट-

सत्त्वो मरणाऽन्तेऽपि—चरमकालेऽपि नाऽऽराधयति संवरं—
चारित्र्यं, सदैवाकुशलबुद्ध्या तद्बीजाभावादिति सूत्रार्थः ।

तथा—

आयरिए नाराहेइ, समणे याऽवि तारिसो ।

गिहत्था वि णं गरिहंति, जेण जाणंति तारिसं ॥ ४० ॥

आचार्य्यान्नाऽऽराधयति, अशुद्धभावत्वात्, श्रमणांश्चापि तां
दृशान् नाऽऽराधयत्यशुभभावत्वादेव, गृहस्था अप्येनं दुष्ट-
शीलं गर्हन्ते कुत्सन्ति, किमिति ?, येन जानन्ति तादृशं दुष्ट-
शीलमिति गार्थार्थः ।

एवं तु अगुणप्पेही, गुणाणं च विवज्जओ ।

तारिसो मरणंते वि, न आराहेइ संवरं ॥ ४१ ॥

एवम्—उक्तेन प्रकारेण, अगुणपेक्षी अगुणान् प्रमादाऽऽदीन्
प्रेक्षते तच्छीलश्च य इत्यर्थः, तथा गुणानां चाप्रमादाऽऽदीनां
स्वगतानामनासेवनेन परगतानां च प्रद्वेषेण विवर्जकः त्या-
गी, तादृशः क्लिष्टचित्तो, मरणान्तेऽपि नाऽऽराधयति सं-
वरं—चारित्र्यमिति गार्थार्थः । दश० ५ अ० २ उ० ।
(मद्यस्य कल्पिकाप्रतिसेवना ‘मूलगुणपडिसेवणा’ शब्दे
वक्ष्यते) (‘वसहि’, शब्दे वसतौ सुराकर्म इति प्र-
स्तावे मद्यप्रतिसेवा)

निसद्—धा० । उपवेशने, “नेः सदो मज्जः ” ॥ ८ । ४ । १२३ ॥
इति निपूर्वस्य संदर्भज इत्यादेशः । निपद्यते । “अत्ता
पत्थ णिमज्जइ । ” प्रा० ४ पाद । “मृजेरुणुसलुब्धपुब्बपुंस-
कुसपुसलुहडुल्लोसाणाः ” ॥ ८ । ४ । १०५ ॥ मृजेरेते
नवाऽऽदेशा भवन्ति । उणुसइ । पत्ते—मज्जइ । मार्ष्टि । प्रा०
४ पाद । “मजेराउडुणुणुडुणुणुपाः ” ॥ ८ । ४ । १०१ ॥
मज्जतेरेते आदेशा भवन्ति । आउडुइ । णिउडुइ । बुडुइ ।
खुण्णइ । पत्ते—मज्जइ । मज्जति । प्रा० ४ पाद ।

मज्जइत्ता—मज्जयित्वा—अव्य० । स्नपयित्वेत्यर्थः, स्था० ३ डा०
१ उ० । ज्ञा० ।

मज्जगरस—माद्यरस—पुं० । सीध्वादिरूपे मद्यजे रसे, दश०
५ अ० २ उ० ।

मज्जण—मज्जन—न० । स्नाने ‘ध० २ अधि० । व्य० । प्रव० ।
नि० चू० । मज्जनं वसन्ताऽऽदिपर्वणि । अन्यत्र वा स्त्रीणां
जलक्रीडायां सामान्यतो मलदाहापशमनार्थं स्नानं वा । वृ०
१ उ० ३ प्रक० । जं० । उपा० (‘आणंद’ शब्दे द्वितीय-
भागे १०६ पृष्ठे सूत्रम्) ।

मज्जणग—मज्जनक—न० । स्नाने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

मज्जणगमहोच्छव—मज्जनकमहोत्सव—पुं० । कन्यानां स्नान-
महोत्सवे, स्था० ७ डा० ।

मज्जणगय—मज्जनगत—त्रि० । स्नानं कुर्वति, वृ० ४ उ० ।

मज्जणघरग—मज्जनगृहक—न० । स्नानगेहे, मज्जनगृहाणि
वेच्छया यत्र मज्जनं कुर्वन्ति । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
रा० । दशा० । ज्ञा० ।

मज्जणधार्इ—मज्जनधात्री—स्त्री० । स्नापिकायाम्, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । नि० चू० । आचा० ।

मज्जणविहिं—मज्जनविधि—पुं० । मज्जनं ज्ञानं तस्य विधिः

प्रकारस्तैलाभ्यङ्गनाऽऽदिप्रक्रियापुरस्सरं स्नानम् । ४० १ उ० २ प्रक० । स्नानयोग्यप्रक्रियायाम्, ४० १ उ० ३ प्रक० ।

मज्जपमाय-मद्यप्रमाद-पुं० । प्रमदं प्रमादः । प्रमत्ते, तादृशसदुपयोगाभाव इत्यर्थः । मद्यं सुराऽऽदिलदेव प्रमादकारणत्वात् प्रमादः । मद्यप्रमादभेदे, स्था० ६ डा० ।

मज्जर-मार्जार-पुं० । "मार्जारस्य मज्जर-घञ्जरो" ॥ ८ । २ १३२ ॥ इति मार्जारस्य मज्जर वज्जर इत्यादेशौ वा भवतः । मज्जरो । वज्जरो । पक्षे-मार्ज्जारः । विडाले, प्रा० २ पाद ।

मज्जव-मद्यप-पुं० । वासुपूज्यजिनपुत्रे, ति० । ती० । पीतमद्ये, विपा० १ ध्रु० ६ अ० । "सोडं मज्जवो" (२३५) पाइ० ना० २४ गाथा ।

मज्जा-मज्जा-स्त्री० । बहुशुक्ररे पष्ठे धातौ, तं० । "अज्जो-रुहवोदाणो, हरिगत तद्दं तुलेज्जगणे य । मत्थुलपोर-गमज्जा-रपोइवली य पालका ॥ १ ॥" (?) तं० ।

मज्जाआ-मर्यादा-स्त्री० । "घ-य्य-यौ जः" ॥ ८ । २ । २४ ॥ इति संयुक्तस्य जः । प्रा० २ पाद । साधूनां व्यवसायाम्, आ० म० १ अ० । नि० चू० । प्रश्न० । "गणधरमेव वरेती, जम्हा-जत्तेण होति मज्जादा ।" पं० भा० ५ कल्प । दशम्यां गौ-णानुदायाम्, नं० । पं० चू० ३ कल्प ।

मज्जायामूलीय-मर्यादामूलीय-पुं० । मर्यादा साधूनां व्यवसाय, तस्या यन्मूलं तत्र भवो मर्यादामूलीयः । मर्यादामूल-भूते इच्छकारे, आ० म० १ अ० ।

मज्जार-मार्जार-पुं० । विडाले, प्रा० १ ध्रु० १७ अ० । विशेष । प्रश्न० । विरालिकाभिधाने वनस्पतिविशेषे, प्रश्ना० १ पद । मज्जारकडय-मार्जारकृतक-न० । विडालनिर्घतिते, "मज्जा

रकडय कुकुडमंसय । भ० १ श० ६ उ० । केचिद्यथाश्रुतमर्थ-माहुः, अन्ये त्वाहुर्मार्जारो घायुविशेषस्तदुपशमनाय कृतं-संस्कृतं मार्जारकृतम् । अपरे त्वाहुः-मार्जारो विरालिकाभिधा-नो वनस्पतिविशेषः, तेन कृतं भावितम् । भ० १५ श० । प्रश्ना० ।

मज्जारखड्यमंसा-मार्जारखादितमांसा-स्त्री० । मार्जारं खा-दितं मक्षितं मांसं यस्यास्ता । विडालमक्षितमांसायाम्, पि० ।

मज्जारपाइया-मार्जारपादिका-स्त्री० । वलयवनस्पतिभेदे, आवा० १ ध्रु० १ अ० ५ उ० ।

मज्जाररडिय-मार्जाररटित-न० । विडालशब्दे, मार्जाररटि-तरूपणायाम्, यथा हि मार्जारः पूर्वं महता शब्देनाऽऽरट-ति पश्चादेवं शनैः शनैरारटति तथा प्ररूपणा मार्जाररटितक-ल्पा । व्य० ३ उ० ।

मज्जारी-मार्जारी-स्त्री० । विडालायाम्, "मज्जरीओ विडाली-ओ ।" पाइ० ना० १५० गाथा ।

मज्जावग-मज्जक-पुं० । मज्जयन्ति ये ते मज्जकाः । स्नापके-षु, नि० चू० ६ उ० ।

मज्जावेत्ता-मज्जयित्वा-अव्य० । स्नापयित्वेत्यर्थे, स्था० ३ डा० १ उ० ।

मज्जिअ-मार्जित-त्रि० । शुद्धे, "मज्जिअं एहायं ।" (७८२) पाइ० ना० २३८ गाथा ।

मज्जिआ-मार्जिता-स्त्री० । सुगन्धिवस्तुमिश्रिते दुग्धे, "मज्जि आ रसाला उ ।" (७७२) पाइ० ना० २३७ गाथा ।

मज्जिलय-मज्जिलक-पुं० । परस्परसहोदरभावपु, ४० ३ उ० ।

मज्ज-मध्य-

६० ॥ इति चतुर्थेतीय-तुर्ययोरपरि पूर्वः" ॥ ८ । २ ।

सूत्र० । "मध्यप्रतृतीयः । पूर्वान्तयोरन्तरे, अनु० । विशेष० । मध्यं द्विधान्तयोर्महणम्" इति न्यायात् ।

१ उ० ३ प्रक० । नि० चू० मध्यम्, असद्भावमध्यं च । ४० (६६२) पाइ० ना० २७४ देशे, औ० "अतो मज्जे ।" नित्यमुहुर्त्तंसि मूले य दूरे । मध्यभागे, भ० । "मज्जे-ज्जन्तो विभागो गगनस्य दिति ति" ॥ मध्यो मध्यमो-

मुहूर्त्तस्यास्ति स मध्यान्तिकः वा मध्यान्तः स यस्य मध्यान्तिकमुहूर्त्तस्तत्र मूले च आसन्नसौ मुहूर्त्तश्चेति मध्या-रे च व्यवहितदेशे द्रष्टृप्रतीत्यपेक्षया दूरे च व्यवहितदेशे द्रष्टृप्रतीत्यपेक्षया दूरे दृश्यते, द्रष्टा हि मध्याहे उदयास्तमनदर्शनापेक्षयाऽऽर्या दृश्यते, द्रष्टा हि

तादृकेनैव तदा तस्य व्यवहितत्वात्, वै पश्यति योजनश-यप्रतीत्यपेक्षया व्यवहितमिति । भ० ८ पुनरुदयास्तम-रागद्वेयोरन्तराले, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ४ उ०, ४० । प्रश्न० ।

हं मज्ज मज्जं अम्ह अम्हं डसा" ॥ ८ । ३ । ११ । सदा डसा पण्येकवचनेन सहितस्य एते नवाऽऽदेशा भव । मम । प्रा० ३ पाद । "ये णो मज्ज अम्ह अम्हं । मज्ज । अम्हाण ममाण ममाण मम्हाण आमा" ॥ ८ । १४ ॥

अस्मद आमा सहितस्यैते एकादशाऽऽदेशा भवन्ति । मज्ज मज्जं इत्यादि । अस्माकम् । प्रा० ३ पाद । "साध्वस्-ह्यां ज्जः" ॥ ८ । ४ । २६ ॥ साध्वसे संयुक्तस्य ध्यद्योश्च भवति । मज्जमं । प्रा० ४ पाद । "डस्स्योहोः" ॥ ८ । ४ । ३५० ।

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परयोर्लङ्सि इत्येतयोर्हे इत्यादेशो भवति । 'मज्जहे ।' प्रा० ४ पाद ।

मज्जगय-मध्यगत-न० । आनुगामिकावधिज्ञानभेदे, नं० ।

से किं तं मज्जगयं । मज्जगयं से जहानाम ए केह पुरिसे उक्कं वा चडालियं वा अलातं वा मणियं वा पईवं वा जोई वा मत्थ ए काउं समुव्वहमाणे समुव्वहमाणे गच्छिज्जा, से तं मज्जगयं ॥ १० ॥

(मध्यगतं चेति) इह मध्यं प्रसिद्धं दण्डाऽऽदिमध्यवत्, ततो मध्ये गतं मध्यगतम्, इदमपि त्रिधा व्याख्येयम्, आ-त्मप्रदेशानां मध्ये मध्यवर्तिष्वात्मप्रदेशेषु गतं स्थितं मध्यग-तम् । इदं च स्पर्धकरूपमवधिज्ञानं सर्वदिशुपलम्भकारणं म-

ध्यवर्तिनामात्मप्रदेशानामवसेयम् । अथवा-सर्वेषामप्यात्मप्र-देशानां क्षयोपशमभावेऽप्यौदारिकशरीरमध्यभागेनोपलब्धि-स्तन्मध्ये गतं मध्यगतम् । उक्तं धूर्त्तौ-"ओरालियसरीरमज्जे

फडुगविसुद्धीओ सव्वायप्पएसविसुद्धीओ वा सव्वदिसोवलं-भत्तणओ मज्जगउ ति भवति ।" अथवा-तेनावधिज्ञानेन यदुद्योतितं क्षेत्रं सर्वोद्यु दिक्षु तस्य मध्ये मध्यभागे गतं स्थि-तं मध्यगतम्, अवधिज्ञानिनः तदुद्योतितक्षेत्रमध्यवर्तित्वात् ।

आह च चूर्णिकृतं-अहवा-उवल्लिखितस्स अवहिपुरसो मज्जगउ ति अतो वा मज्जगओ ओही भवई ।" नं० ।

मज्जगार-मध्यकार-पुं० । मध्य एव मध्यकारः, कारश-ब्दस्य स्वार्थिकत्वात् । ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । स्था० । अनु० ।

मज्जजिन्मा-मध्यजिह्वा-स्त्री० । जिह्वाया मध्यभागे, स्था० ८ डा० ।

मज्जपह-मध्याह्न-पुं० । "मध्याहे हः" ॥ ८ । २ । २५ ॥ इति मध्याहे

० २ पाद ।

दस्य लुग्वा । 'मज्झमसुत्तो । मज्झमसुत्तो ।' दिनज्जे ददि-
स्था० । आ० म० । " रविस्स गतिपरि १ अ० ।

सयं सो मज्झमसुत्तकालो भवति । " अराले तिष्ठतीति

मज्झमसुत्त-मध्यस्थ-पुं० । मध्ये रागद्वे० व० । रागद्वेप-

मध्यस्थः । सर्वत्रारक्तद्विष्टे, व्य० १० । सर्वेषु सत्त्वेषु

त्यक्तधीके, प्रव० २३६ द्वार । वृत्ते, ध० १ अधि० ।

समचित्ते, प्रव० ६५ द्वार । रागगमान्मध्यभूतैव वर्तनी

आचा० । दुःपमानुभावेन वत्- " नात्यायतं न शिथिलं,

श्रेयसी नोत्सर्गावसर इति द्वि वहत्यत्र, योगः सर्वत्र

यथा युञ्जीत सारथिः । ६६ अ० ४ उ० । मध्यस्थः

पूजितः ॥ १ ॥ " आचा० । आ० म० १ अ० । अत्युत्क-

समः य आत्मानमेव धृतसो मध्यस्थाः । दर्श० ५ तत्त्व ।

दरागद्वेपविकलतय" मध्यस्थेनान्तराऽऽत्मना ।

स्थीयतामनुपा" मध्यस्थेनान्तराऽऽत्मना ।

कुतर्ककर्करे मध्यस्थेनान्तराऽऽत्मना ।

मनोवत्सो मध्यस्थेनान्तराऽऽत्मना ।

तामात्रं पुच्छेन, तुच्छाऽऽग्रहमनः कपिः ॥ २ ॥

नये" मध्यस्थेनान्तराऽऽत्मना ।

रुलं मनो यस्य, स मध्यस्थो महामुनिः ॥ ३ ॥

स्वकर्मकृताऽऽवेशाः, स्वस्वकर्मभुजो नराः ।

न रागं नापि च द्वेषं, मध्यस्थस्तेषु गच्छन्ति ॥ ४ ॥

मनः स्याद् व्यापृतं यावत्परदोषगुणग्रहे ।

कार्यं व्यग्रं वरं तावन्मध्यस्थेनाऽऽत्मभावने ॥ ५ ॥

विभिन्ना अपि पन्थानाः, समुद्रं सरितामिव ।

मध्यस्थानां परं ब्रह्म, प्राप्नुवन्त्येकमचयम् ॥ ६ ॥

स्वाऽऽगमं रागमात्रेण, द्वेषमात्रात्पराऽऽगमम् ।

न श्रयामस्त्यजामो वा, किं तु मध्यस्थया दृशा ॥ ७ ॥

मध्यस्थया दृशा सर्वे-ज्वपुनर्वन्धकाऽऽदिषु ।

चारिसज्जीवनीचार-न्यायादाशास्महे हितम् ॥ ८ ॥ अष्ट०

१६ अष्ट० ।

मौनशीले, दर्श० ५ तत्त्व । मध्यस्थो मौनशीलः

स्वप्रतीतानपि कस्यापि दोषान्न गृह्णाति, तद्ग्रहणाद्धि

अभूतलोकविरोधितया धर्मक्षतिसम्भवात्; अथवाऽतिती

वरागद्वेपमोहोपशमतया यथावस्थितवस्तुस्वरूपपर्यालो-

चको मध्यस्थस्तदन्यदृशाश्च नेदृशाः सम्भवन्ति । यत उक्लम्-

" रत्तो दुद्धो मूढो, पुर्व्वि कुग्गाहिओ य चत्तारि । उवपसस्स

अणहिहा, अणहिहा पुण होइ मज्झमसुत्तो ॥ १ ॥ " दर्श०

२ तत्त्व । सर्वशिष्येषु समचित्ते, ग० १ अधि० ।

विशे० । ध० २० । सर्वत्र तुल्यचित्ते, तथाहि- " उवसम-

सारवियारो, वाहिज्जइ नेव रागदोसेहि । मज्झमसुत्तो हि-

यकामी, असग्गहं सव्वहा चयइ ॥ ७३ ॥ " ध० २० २ अधि०

६ लक्ष० । " घटमौलीसुवर्णार्थी, नाशोत्पत्तिस्थितिष्वयम् ।

शोकप्रमोदमाध्यस्थं, जनो याति सहेतुकम् ॥ १ ॥ " आच०

४ अ० । आसंसारमश्रुमतां मध्येऽन्तर्भवतीति मध्यस्थो लो-

भः । सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० । यो० वि० ।

मज्झमसुत्तभाषणा-माध्यस्थभावना-स्त्री० । प्रकर्षवशप्रवृत्तशु-
क्लध्याने, जीवा० १ अधि० ।

मज्झमसुत्तभावभूय-मध्यस्थभावभूत-त्रि० । मध्यस्थभावं प्रा-
प्ते, स्था० ८ ठा० ।

मज्झमसुत्तवययथा-मध्यस्थवचनता-स्त्री० । अनिश्चितवच-
नतायाम्, स्था० ८ ठा० ।

मज्झमसुत्तसोममदिष्टि-मध्यस्थसौम्यदृष्टि-पुं० । एकादशगुणं
प्राप्ते आवके, ध० २० ।

सम्प्रति मध्यस्थसौम्यदृष्टिलक्षणमेकादशं
गुणमभिधित्सुराह-

मज्झमसुत्तसोममदिष्टि, धम्मवियारं जहाद्वियं गुणइ ।

कुणइ गुणसंपञ्चोगं, दोसे दूरं परिचयइ ॥ १८ ॥

मध्यस्था क्वचिद्दर्शने पक्षपाताविकला, सौम्या च प्रद्वे-
पाभावाद् दृष्टिर्दर्शने यस्य स मध्यस्थसौम्यदृष्टिः । सर्वत्रारक्त
द्विष्ट इत्यर्थः, धर्मविचारं नानापाप्रण्डमण्डलीमण्डपोपनि-
हितधर्मपरयस्वरूपं यथावस्थितं सगुणनिर्गुणाल्पबहुगुणत-
या व्यवस्थितं कनकपरीक्षानिपुणविशिष्टकनकाधिपुरुषव-
त् 'मुणति' बुध्यते, अत एव करोति विदधाति गुणसंप्रयो-
गं गुणैर्ज्ञानाऽऽदिभिः सह संबन्धदोषान् गुणप्रतिपक्षभूतान्-
(दूरं ति) दूरेण परित्यजति, परिहरति सोमवसुम्राहणव-
त् । ध० २० १ अधि० ११ गुण ।

मज्झमदेश-मध्यदेश-पुं० । दक्षिणभरताद्धे मध्यभागे, ति० ।

मज्झमदेशभाग-मध्यदेशभाग-पुं० । मध्यस्यासौ देशभागश्च
देशावयवो मध्यदेशभागः । देशमध्याऽवयवे, स्था० ४ ठा०
२ उ० ।

मज्झम-मध्यम-त्रि० । अन्तरालवार्त्तिनि, चत्वारिंशद्वर्षेभ्यः
परं यावत् सप्ततिरेकेन वर्षेणोना तावन्मध्यमं वयः । व्य० ३
उ० । द्वा० ।

मज्झमसुत्ति-मध्यमसुत्ति-पुं० । मध्यमविवेकसम्पन्ने, पो० १
विव० ।

मध्यमसुत्तिचरितं पुनरेवम्-

" अस्त्यत्र भरतक्षेत्रे, पुरं क्षितिप्रतिष्ठितम् ।

तत्र कर्मविलासाऽऽख्यो, राजा वीर्यनिधानभूः ॥ १ ॥

तस्य प्रणयिनी ज्येष्ठा, यथार्था शुभसुन्दरी ।

अन्याऽकुशलमालाऽऽख्या, शालेव सकलाऽऽपदाम् ॥ २ ॥

तयोर्मनीषिवालाऽऽख्यौ, पुत्रौ प्रेमपतौ मिथः ।

स्वदेहेद्यानमन्येद्यु-स्तौ गतौ श्रीबितुं मुदा ॥ ३ ॥

ताभ्यामदर्शि तत्रैकः, पुमानुद्वन्धतत्परः ।

बालः पाशमपास्याऽथ, पप्रच्छोद्वन्धकारणम् ॥ ४ ॥

अमुना प्रशितेनाल-मित्युक्त्वोल्लभ्यन् पुनः ।

निवार्य सादरं पृष्टो, बालेनेदं स ऊचिवा ॥ ५ ॥

स्पर्शनाऽऽख्यस्य मे भद्र !, भवजन्तुरभूतसखा ।

समं सदागमेनोच्चैः, स मैत्रीमन्यदाऽकरोत् ॥ ६ ॥

नतः प्रभृति जज्ञेऽसौ, पुत्रवत्प्रेमा ममोपरि ।
ललनानूलिकात्यागी, सुदुस्तपतपोरतः ॥ ७ ॥
अङ्गीकृतवहुक्लेशः, केशलुञ्जनलालसः ।
भूकाष्टशय्याशयनः, प्रान्तरूक्षाशनो भृशम् ॥ ८ ॥ युग्मम् ।
स्फूर्जद्भूर्जस्वलध्यानो, धानोत्साहितभावनः ।
मां मुक्त्वा मदगम्यायां, स ययौ निर्वृतां पुरि ॥ ९ ॥
ततो मित्रवियुक्तेन, मयेदं भोक्षिकीर्षितम् ।
शुन्वेति तद् दृढप्रेमा, प्रीतो बालोऽभ्यधादिति ॥ १० ॥
मित्रवात्सल्ययुक्तानां, दृढसौहार्दशातिनाम् ।
परोपकारशीलानां, युक्तेतद्गवाहशम् ॥ ११ ॥

यतः—

मित्रस्य विरहे स्थातुं, क्षणमप्युचितं न हि ।
मनस्विनामितीवाशु, दिवसेनास्ति मीयते ॥ १२ ॥
अहो ते मित्र ! वात्सल्य-महो ते स्थिररागिता ।
अहो तव कृतज्ञत्व-महो ते साहसं दृढम् ॥ १३ ॥
भवजन्तोः पुनरहो, क्षणपरिविरक्तता ।
अहो हृदयकाठिन्य-महो मौढ्यमनुत्तरम् ॥ १४ ॥
तथापि धीर ! धीरत्वं, कृत्वा हित्वा तथा शुचम् ।
स्वास्थ्यं धेहि मुदं देहि, मम मित्रं भवाऽधुना ॥ १५ ॥
स्पर्शनोऽप्याख्यदित्यस्तु, भवजन्तुरिवसि मे ।
ततस्तेन व्यधान्मैत्रीं, बालः प्रीतान्तराऽऽत्मना ॥ १६ ॥
सदागमत्याजितत्वा-न्नूनं नैव शुभाऽऽशयः ।
मनीषिणेति विदधे, बहिर्वृत्त्या त्वसौ सखा ॥ १७ ॥
तौ तं वृत्तान्तमाख्यातां, मातापित्रोर्यथास्थितम् ।
ततो राजाऽभवद् भूरि-हर्षद्रुमविहङ्गमः ॥ १८ ॥
उवाचाऽकुशला हृष्टा, साधु साध्वसि पुत्रक ! ।
यत्त्वया सर्वसौख्यानां, खनिरेप सखा कृतः ॥ १९ ॥

अथ युग्मम्—

तुषार इव पद्मस्य, स्वर्भानुरिव शीतगोः ।
स्पर्शनोऽयं सखा सौख्य-कारणं मे सुतस्य न ॥ २० ॥
एवं विपादविषया-ऽचिन्त्यच्छुभसुन्दरी ।
किं तु नाचीकथत्किञ्चिद्, गाम्भीर्यात्स्वसुतं प्रति ॥ २१ ॥
स्पर्शनमूलशुद्ध्यर्थं, परेद्यवि मनीषिणा ।
आहूय रहसि प्रोक्तो, बोधो नामाङ्गरक्षकः ॥ २२ ॥
भद्रास्य मूलशुद्धिं मे, शीघ्रं ज्ञात्वा निवेदय ।
यदाज्ञापयति स्वामी-त्युक्त्वाऽसौ निरगात् ततः ॥ २३ ॥
तेनाऽऽत्मीयः प्रभावाऽऽख्यः, प्रैपि प्रणिधिपूरुषः ।
प्रस्तुतार्थाय सोऽन्येषु-र्यात्वाऽगाद् बोधसन्निधौ ॥ २४ ॥
ततः कृतावनामोऽसौ, बोधेनाप्रच्छिन्न साधरम् ।
प्रभाव ! कथयाऽऽत्मीयं, वृत्तान्तं सोऽप्यथाऽऽख्यत ॥ २५ ॥
इतस्तदा हि निर्गत्य, वाह्यदेशेषु वंभ्रमम् ।
मया न चाऽपि गन्धोऽपि, प्रस्तुतार्थस्य तेज्वथ ॥ २६ ॥
आगामाऽन्तरदेशेषु, तत्र चापश्यमुल्लवणम् ।
पुरं राजसचिच्चाऽऽख्यं, समन्तात् तमसाऽन्वितम् ॥ २७ ॥
पुरे तस्मिन्महं यावत्, प्राप्तो राजकुलाऽन्तिकम् ।
तावदुल्लसितोऽकारण्ड, एव कोलाहलध्वनिः ॥ २८ ॥

अथ त्रिभिर्विशेषकम्—

ब्रह्माण्डभाण्डसंख्यापि, स्फूर्जद्दण्डयणारवाः ।
लौहयाऽऽदिभूपाधिष्ठाना, मिथ्यामानाऽऽदयो रथाः ॥ २९ ॥

गर्जितार्जितजीमूताः, ममत्वाद्या मतङ्गजाः ।
हेपाऽऽपूरितदिवक्त्रकाः, अज्ञानाऽऽद्यास्तुरङ्गमाः ॥ ३० ॥
अन्ये करणसङ्घट्ट-प्रौढनिर्व्यूढसाहसाः ।
चेलुर्गृहीतनानास्त्रा-श्चापलाऽऽद्याः पदातयः ॥ ३१ ॥
प्रासर्पद्वर्पकन्दर्प-पटहोद्घोषणा क्षणात् ।
प्राचलीदचलस्थामा, परमप्यमितं बलम् ॥ ३२ ॥
पृष्टो मयाऽथ विषया-ऽभिलाषस्यैव पूरुषः ।
विपाकाऽऽख्यः समाचख्यौ, राज्ञः प्रस्थानकारणम् ॥ ३३ ॥
मो भद्राऽत्राऽस्ति वैरिभ-कुम्भनिर्भेदकेसरी ।
मुख्यश्चरटचक्रस्य, नरेन्द्रो रागकेसरी ॥ ३४ ॥
तस्याऽस्ति मन्त्री विषया-ऽभिलाषो नाम विश्रुतः ।
चण्डमार्त्तण्डवत् प्रौढः, प्रतापाऽऽकान्तविष्टपः ॥ ३५ ॥
रागकेसरदेवेन, स मन्त्रीशोऽन्यदा मुदा ।
जगदे जगदेतन्मे, वश्यं कुरु विशारद ! ॥ ३६ ॥
ओमित्युक्त्वा महामन्त्री, विश्ववश्यत्वहेतवे ।
स्पर्शनाऽऽदीनि पञ्च स्व-मानुषाणि समाऽऽदिशत् ॥ ३७ ॥
मन्त्रिणोचेऽन्यदा देव !, देवशासनतो मया ।
स्वमानुषाणि प्रैष्यन्त, जगत्साधनहेतवे ॥ ३८ ॥
तैः साधितं जगत्प्रायो, ग्राहितं देवशासनम् ।
केवलं श्रूयते कश्चि-त्सस्यानामीतिसङ्घवत् ॥ ३९ ॥
तेपासुपद्रवकरः, स्फुटोद्गटपराक्रमः ।
सन्तोषनामा चरटः, कूटः कपटपादवः ॥ ४० ॥
भूयो भूयः पराभूय, तानि तेन कियान् जनः ।
देवभुक्तेर्वेदिःस्थायां, प्रक्षिप्तो निर्वृतां पुरि ॥ ४१ ॥
तन्मन्त्रिवचनं श्रुत्वा, कोपाऽऽटोपारुणेक्षणाः ।
तस्योपरि स्वयं देवः, प्रतस्थे रणकर्मणे ॥ ४२ ॥
इतश्चास्मारि देवेन, तातपादाभिवन्दनम् ।
तरङ्गेणैव पाथोधे-र्धवले च क्षणात्ततः ॥ ४३ ॥
विपाकोऽथ मया नाथ !, सम्भ्रमोद्भ्रान्तचक्षुषा ।
पृष्टः कोऽस्य नरेन्द्रस्य, पितेति मम कथ्यताम् ॥ ४४ ॥
ईषद्विहस्य स प्रोचे, ननु मोहो महानृपः ।
त्रिलोकीख्यातमहिमा, दृष्टौ वृद्धोऽन्यदेति सः ॥ ४५ ॥
पार्श्वस्थितोऽपि धीरैण, क्षमोऽहं राक्षितुं जगत् ।
तेनाधुना प्रयच्छामि, साम्राज्यं निजसूत्रवे ॥ ४६ ॥
राज्यं देवाय दत्त्वाऽथ, शेते मोहो निराकुलः ।
तथाऽपीदं जगत्तस्य, प्रभावेणैव वर्त्तते ॥ ४७ ॥
तदेव मोहराजस्ते, कथं प्रष्टव्यतां गतः ।
व्याहारि हारि वचनं, ततस्तं प्रत्यदो मया ॥ ४८ ॥
भवता भद्र ! पापोऽहं, साधु साधु प्रबोधितः ।
परं निवेद्यतामग्रे, किमभूत्सोऽन्यथावदत् ॥ ४९ ॥
गत्वा सारपरीवार-युक्तो देवः पितुः क्रमौ ।
ननामैनं च वृत्तान्तं, मूलतोऽपि व्यजिह्वपत् ॥ ५० ॥
मोहोऽवोचत हे वत्स !, यन्मदङ्गस्य चाध्येते ।
पामाव्याप्तमयस्येव, तत्सारं किल सम्प्रति ॥ ५१ ॥
तत्त्वं तिष्ठ निजं राज्यं, सुचिरं प्रतिपालय ।
सन्तोषशत्रुघातार्थ-महं यास्यामि सङ्गरे ॥ ५२ ॥
देवः श्रुतो पिघायाऽऽख्य-दाः ! शान्तं पातकं हृद्दः ।
अनन्तकालसंस्थापि, तानीयं भवताह्वयः ॥ ५३ ॥

देवेन वार्यमाणोऽपि, मोहः सर्वाभिसारतः ।
स्वयं चचाल भद्रेदं, राक्षः प्रस्थानकारणम् ॥ ५४ ॥
इत्युक्त्वा स ययौ तूष्णं, चित्ते दध्यावहं पुनः ।
अथे । स्पर्शनसंशुद्धि-लब्धेयं सकला मया ॥ ५५ ॥
किं त्विदं घटते नायं, यत्सन्तोषात्पराभवम् ।
स्पर्शनस्याऽऽह स पुन—स्तमाचख्यौ सदागमात् ॥ ५६ ॥
तत्तस्यानुचरः कोऽपि, सन्तोषो भवता ह्ययम् ।
एवं वितर्कयन्नागात्, प्रणामं स्वाम्यतः परम् ॥ ५७ ॥
बोधेनाभिदधे साधु, प्रभावानुष्ठितं त्वया ।
तेनैव सहितो बोधो, ययौ पार्श्वे मनीषिणः ॥ ५८ ॥
कृता नतिः कुमाराय, तं वृत्तान्तं न्यर्चाविदत् ।
प्रभावं पूजयामास, प्रीताऽऽत्मा नृपनन्दनः ॥ ५९ ॥
मनीषिणाऽन्यदा प्रोचे, स्पर्शनाऽऽख्याहि किं तव ।
चक्रे सदागमेनैव, मित्रेण विरहो ननु ॥ ६० ॥
तत्राऽऽसीत्किमुतान्योऽपि, स स्माहाऽऽसीत्परं सखे ! ।
कृतं तत्कथया यन्मां, स कदर्थयते भृशम् ॥ ६१ ॥
कर्त्ता हि सैव सर्वस्यो-पदेष्टैव सदागमः ।
भूयः किं तस्य नामेति, तं पप्रच्छ नृपात्मजः ॥ ६२ ॥
भयविह्वल ऊचेऽसौ, तस्याहं क्रूरकर्मणः ।
नामाऽप्युच्चरितं नेश-स्ततोऽवादीद् नरेन्द्रसूः ॥ ६३ ॥
त्वया नैवास्मदभ्यर्णो, भीतिः कार्या मनागपि ।
भद्र ! न ह्यग्निरित्युक्ते, मुखदाहः प्रजायते ॥ ६४ ॥
अथ ज्ञात्वाऽतिनिर्वन्धं, स्पर्शनः स्माह दैन्यभाक् ।
सन्तोष इति दुर्नाम, तस्य पापशिरोमणेः ॥ ६५ ॥
नरेन्द्रनन्दनोदध्या-वियता सकलोऽप्यहो ।
प्रभावानीतवृत्तान्तो, घटाकोटिमटीकत ॥ ६६ ॥
अन्यदा स्पर्शनः सिद्ध-योगिवत्तत्पुरेऽविशत् ।
बालोऽसीव वशीभूतो, मनीषी तु तथा न हि ॥ ६७ ॥
ताभ्यां सर्वः प्रबन्धोऽयं, स्वस्वमात्रोर्निवेदितः ।
उवाचाऽकुशला बालं, वत्सेदं साधु साध्वभूत् ॥ ६८ ॥
स्वसुत मरुवाक्ये-र्चभापे शुभसुन्दरी ।
वत्सास्य पापीमत्रस्व, सम्बन्धस्ते न सुन्दरः ॥ ६९ ॥
सोऽभ्यदादेवमेवैत-न्मातः । किं क्रियते परम् ? ।
प्रतिपन्नमकाले हि, सतां हातुं न युज्यते ॥ ७० ॥
शुभसुन्दर्यथावोच-दहो ते वत्स ! सन्मतिः ।
अहो ते नतवात्सल्य-महो ते नीतिनैपुणम् ॥ ७१ ॥

तथाहि—

नाकाण्ड एव मुञ्चन्ति, सदोषमपि सज्जनाः ।
प्रतिपन्नं गृहे स्थायी, तत्रोदाहरणं जिनः ॥ ७२ ॥
यस्तु मूढतया काले, प्राप्तेऽपि न परित्यजेत् ।
सदोषं लभते तस्मा—त्संक्षयं नात्र संशयः ॥ ७३ ॥
कर्मविलासराजोऽपि, तज्ज्ञात्वा दयितामुखात् ।
तुष्टो मनीषिणो गाढं, रुष्टो बालस्य चोपरि ॥ ७४ ॥
अभूत्यक्लान्यकर्त्तव्यो, बालः स्पर्शनदोषतः ।
विलसन्मृद्वपसारो-त्सारमारितचेतनः ॥ ७५ ॥
तन्मूलशुद्धिमाख्याय, बालः प्रोक्तो मनीषिणा ।
स्पर्शनेऽत्र रिपौ भ्रातः !, मा विश्रम्भं कथाः क्वचित् ॥ ७६ ॥
बालो जजल्प हे वन्धो !, निःशेषसुखदायकः ।
अयं वरवयस्यो मे, कथं शत्रुस्त्वयोदितः ? ॥ ७७ ॥
दध्यौ मनीषी बालो-ऽयमुपदेशशतैरपि ।

अकार्यकरणोद्युक्तो, निपेक्षुं पार्यते न हि ॥ ७८ ॥
अकार्यं दुर्विनीतेषु, प्रवृत्तेषु ततः सदा ।
न किञ्चिदुपदेष्टव्यं, सता कार्याऽवधीरणा ॥ ७९ ॥
इत्यालोच्य स्वयं चित्ते, हित्वा बालस्य शिक्षणम् ।
स्वकार्यकरणोद्युक्तो, मनीषी मौनमाश्रितः ॥ ८० ॥
अथ सामान्यरूपाऽऽख्या, प्रिया तस्यैव भूपतेः ।
अस्ति मध्यमबुद्ध्याख्य-स्तस्याश्च तनयो नयी ॥ ८१ ॥
तदा देशान्तरादागा-त्स दृष्ट्वा स्पर्शनं मुदा ।
बालं पप्रच्छ कोऽयं ना, स ऊचे तस्य वलितम् ॥ ८२ ॥
ततो बालस्य वचना—त्स्पर्शनो मध्यमाङ्गके ।
प्राविशतेन जज्ञेऽसौ, बालवद्विह्वलाशयः ॥ ८३ ॥
मनीषी तत्तु विज्ञाय, मध्यमाय न्यवेदयत् ।
मूलात्स्पर्शनसंशुद्धिं, स दध्यौ संशयाऽऽकुलः ॥ ८४ ॥
एकतः स्पर्शसत्सौख्य-मन्यतो भ्रातृवारणम् ।
न हि जानाम्यहं सम्यक्, किं विधातुं ममोचितम् ? ॥ ८५ ॥
तत्पृच्छामि सदा सौख्य-जननीं जननीमिति ।
ध्यात्वा निवेद्य वृत्तं स्वं, कृत्यं पप्रच्छ तां ततः ॥ ८६ ॥
जगाद साऽपि माध्यस्थ्य-मधुना धेहि नन्दन ! ।
कालान्तरे तु बलिनं, पक्षं निर्दोषमाश्रये ॥ ८७ ॥

यतः—

संशयाऽऽपन्नचित्तेन, मित्रे कार्यद्वये सता ।
कार्यः कालविलम्बोऽत्र, दृष्टान्तो मिथुनद्वयम् ॥ ८८ ॥

तथाहि—

पुरे कस्मिन् ऋजोः राक्षः, प्रगुणा नाम पत्न्यभूत् ।
तस्याश्च तनयो मुग्धो, वधूश्चाऽकुटिलाभिधा ॥ ८९ ॥
पुष्पोच्चयकृतेऽन्येद्यु-स्ते मुग्धाऽकुटिले मधौ ।
स्वगेहोपवनेऽयातां, गृहीत्वा हेमशर्पिके ॥ ९० ॥
कः पूर्वं पूरयेच्छर्प-मित्याशयपरौ मिथः ।
दूरं दूरतरं जातो, चिन्वानौ कुसुमोच्चयम् ॥ ९१ ॥
इतश्च व्यन्तरयुगं, तत्रागात्केलिलालसम् ।
देवी विचक्षणा नाम, देवः कालहसंक्षितः ॥ ९२ ॥
देवो देवानुभावेना-नुरक्तोऽकुटिलां प्रति ।
मुग्धं प्रति पुनर्देवी, देवोऽवादीत् प्रियामथ ॥ ९३ ॥
प्रिये ! गच्छ पुरो याव-भूपालोपवनादितः ।
पुष्पाण्यादाय पूजार्थ-मेष श्रायामि सत्वरम् ॥ ९४ ॥
सकेतं च तयोर्ज्ञात्वा, विभङ्गेन सुरः क्षणात् ।
विधाय मुग्धरूपं स्वं, पुष्पैर्मृत्वा च शर्पिकाम् ॥ ९५ ॥
आगादकुटिलापार्श्वे, जिताऽसि त्वं प्रिये ! भणन् ।
विपन्नां तां च संभाष्य, निनाय कदलीगृहे ॥ ९६ ॥
एवं विचक्षणाऽप्याश्व-कुटिलारूपधारिणी ।
प्रतार्य मुग्धकं निन्ये, तदैव कदलीगृहे ॥ ९७ ॥
तद्वीक्ष्य मुग्धधीमुग्धो, वितर्काकुलितोऽजनि ।
वभूव विस्मयस्मेरा-ऽकुटिलाऽकुटिलाशया ॥ ९८ ॥
दध्यौ देवाङ्गना केयं, द्वितीया हुं मम प्रिया !
तत्परस्त्रीकृताऽऽसङ्गं, हन्म्येनं पुरुषाऽधमम् ॥ ९९ ॥
स्वैरिणीं दयितां चेमां, पीडयामि हृदं तथा ।
असौ यथा नरेऽन्यत्र, विधत्ते न मनोऽपि हि ॥ १०० ॥
यद्वा स्वयं सदाचार-भ्रष्टस्य मम नोचितम् ।
कर्तुमेतादृशं कर्म, तद्वरं कालयापना ॥ १०१ ॥
ध्यात्वा विचक्षणाऽप्येवं, कालक्षेपपराऽभवत् ।

क्षणं प्रकीड्य तत्रागा-स्त्वगेहे तच्चतुष्टयम् ॥ १०२ ॥
तं दृष्ट्वा सप्रियो राजा, प्रीत आख्यादहा मुतः ।
चधूश्च मे द्विगुणिता, वनदेव्या प्रसन्नया ॥ १०३ ॥
सकलेऽपि पुरे हर्षा-न्महोत्सवमचीकरत् ।
तेषां चतुर्णामप्येव, यया कालः कियानपि ॥ १०४ ॥
अथ तत्र पुरे मोह-विलयाऽऽख्ये सुकानने ।
सुरिः प्रबोधको नाम, ज्ञानवान् समवासरत् ॥ १०५ ॥
अथ लोका नरेन्द्राऽऽद्या, वन्दनायै मुनीशितुः ।
निर्ययुर्भगवांस्तेभ्य, इति चक्रे सुदेशनाम् ॥ १०६ ॥
शल्यं कामाः विपं कामाः, कामा आशीविपोपमाः ।
कामार्थनापरा जीवा, अकामा यान्ति दुर्गतेम् ॥ १०७ ॥
तच्छृण्वतोर्गुरोर्वाच्यं, तयोर्देवीसुपर्वणोः ।
मोहजालं प्रविध्वस्तं, जाता सम्यक्त्ववासना ॥ १०८ ॥
अत्रान्तरे तयोर्देहात्, कृष्णरक्ताऽणुसञ्चयैः ।
निर्गतैर्भीषणाऽऽकारा, घटितैका नितम्बिनो ॥ १०९ ॥
सा च भागवतं तेजो-ऽसहन्ती पद्मो बहिः ।
गत्वा परामुङ्खीभूया-ऽचतस्थे दुःस्थिताऽऽश्रया ॥ ११० ॥
अथोत्थायावदद् देवः, सप्रियो भगवन्नहम् ।
कथमस्मान्महापापा-न्मुच्ये प्रोचे मुनीश्वरः ॥ १११ ॥
नायं भो भवतोर्दोषः, किं त्वस्याः पापयोषितः ।
काऽसाविति गुरुः पृष्टः, प्राहामृतकिरा गिरा ॥ ११२ ॥
मदौ ! विषयवृत्तं ज्ञेयं, दुर्जया त्रिदशैरपि ।
रजनीव तमिस्रस्य, सर्वदोषततेः पदम् ॥ ११३ ॥
शुद्धस्फटिकसङ्काशौ, स्वरूपेण युवां पुनः ।
एवैव सर्वदोषाणां, कारणत्वेन संस्थिता ॥ ११४ ॥
इह स्यातुमशक्तेति, दूरमेवा स्थिताऽधुना ।
भवन्तौ मत्समीपाच्च, निर्गच्छन्तौ प्रतीक्षते ॥ ११५ ॥
तौ प्रोचतुः कदा स्वामिन् !, मोक्षो नो भविताऽनया ।
गुरुः प्राऽऽह भवे नात्र, परं भावी भवान्तरे ॥ ११६ ॥
किन्तु सम्यक्त्वमाहात्म्या-ज्ञात्यन्तं नो विवाधिका ।
प्रतिपन्नं ततस्ताभ्यां, सम्यक्त्वं मोक्षसौख्यदम् ॥ ११७ ॥
ऋजुपादं प्रगुणा देवी, स मुग्धोऽकुटिला तथा ।
अथो विज्ञापयामासु-र्गुरुं स्वस्वविडम्बनाम् ॥ ११८ ॥
अत्रान्तरे तदङ्गभ्यो, निर्गतैः परमाणुभिः ।
घटितं वर्णतः श्वेतं, डिम्बमेकमदम्बकम् ॥ ११९ ॥
रक्षितानि मया यूयं, बुवाणमिति चोच्चकैः ।
पश्यद्गुरोर्मुखान्मोज्ञं, सर्वेषां पुरतः स्थितम् ॥ १२० ॥ युग्मम् ।
द्वितीयं कृष्णवर्णमि, डिम्बं तदनु निर्ययौ ।
ततो जातं महाकृष्णं, डिम्बरूपं तृतीयकम् ॥ १२१ ॥
आहत्य तच्च शुक्लेन, वर्द्धमानं निवारितम् ।
ततो द्वे अपि ते कृष्णे, निर्गते गुरुपर्वदः ॥ १२२ ॥
गुरुः प्रोवाच भो भद्राः !, न दोषो वोऽत्र कञ्चन ।
अज्ञानपापाभिघयोः, किं त्वसौ कृष्णडिम्बयोः ॥ १२३ ॥

तथाहि—

यत्र चेदिदमज्ञानं, युग्मदेहाद्विनिर्गतम् ।
एतदेव समस्तस्य, दोषवृन्दस्य कारणम् ॥ १२४ ॥
अनेन वर्द्धमानेन, शरीरे जन्तवो यतः ।
कार्याकार्यं न जानन्ति, गम्यागम्याऽऽदिकं तथा ॥ १२५ ॥
ततः पापं निवध्नन्ति, दुःखदन्दोलिदायकम् ।
यत्तु पूर्वं सितं डिम्बं, तदार्जवमुदाहृतम् ॥ १२६ ॥

अज्ञानाद् वर्द्धमानं हि, पापं वोऽवार्थताऽमुना ।
रक्षितानि मया यूय-मत एवेदमाख्यत ॥ १२७ ॥

यतः—

धन्यानामार्जवं, येषामेतच्चेतसि वर्द्धते ।
अज्ञानादाचरन्तोऽपि, पापं ते स्वल्पपातकाः ॥ १२८ ॥
तदेवंविधमावानां, भद्राणां युज्यतेऽधुना ।
अज्ञानपापे निर्दूय, सम्यग् धर्मेनिषेवणम् ॥ १२९ ॥
उपादेयो हि संसारे, धर्म एव बुधैः सदा ।
विशुद्धो मुक्तये सर्व्वे, यतोऽन्यद् दुःखकारणम् ॥ १३० ॥
अनित्यः प्रियसंयोगः, ईर्ष्याशोकाऽऽदिसङ्कुलः ।
अनित्यं यौवनं चापि, कुत्सिताऽऽचरणाऽऽस्पदम् ॥ १३१ ॥
अनित्यं सर्व्वमेवेह, भवे वादितरङ्गवत् ।
अतो वदत किं युक्ता, क्वचिदास्था विवेकिनाम् ॥ १३२ ॥
श्रुत्वेति राज्ये संस्थाप्य, शुभाऽऽचाराभिधं सुतम् ।
प्राजाजीद्वलभूपालो, जायापुत्रवधूयुतः ॥ १३३ ॥
ततस्ते कृष्णरूपे द्वे, डिम्बे तूष्णीं पलायिते ।
शुक्लरूपं पुनर्दिम्बं, प्रविष्टं तदुपु क्षणात् ॥ १३४ ॥
कालक्षेन ततश्चित्ते, सभार्येण विचिन्तितम् ।
पश्याहो धन्यताऽमीषां, यैः प्राप्तं व्रतमार्हतम् ॥ १३५ ॥
वयं तु दैवभावेन, व्यर्थं केनाऽऽत्र वञ्चिताः ।
यद्वा सम्यक्त्वसंप्राप्त्या, सुधन्या धन्यमप्यहो ॥ १३६ ॥
सहर्षावथ तौ सुरैः, प्रणम्य चरणद्वयम् ।
तेनानुशिष्टौ स्वस्थानं, प्रापतां देवदम्पती ॥ १३७ ॥
इदं पुत्र ! मया तुभ्यं, कथितं मिथुनद्वयम् ।
संदिग्धेऽर्थे हि तत् काल-विलम्बो गुणभाजनम् ॥ १३८ ॥
यदादिशति मामम्या, कर्त्ताऽहं तत्तथैव हि ।
इति जल्पन्मुद्रा मध्यः, प्रपेदे जननीवचः ॥ १३९ ॥
वालोऽप्यथ स्वमित्रेण, भावाऽकुशलमालया ।
अधिष्ठितोऽभवद्वाढ-मरुत्यकरणाऽऽहतः ॥ १४० ॥
कुविन्दुमुन्मत्तारङ्ग-जातीयास्वपि तद्वशः ।
अतिलौल्येन नारीषु, प्रावर्त्तत निरन्तरम् ॥ १४१ ॥
ततश्च गतलज्जोऽयं, पापिष्ठः कुलदूषणः ।
एवं स निन्द्यते लोकै-र्न च पापान्निवर्त्तते ॥ १४२ ॥
अथ निन्दापरे लोके, स्नेहविज्वलमानसः ।
लोकापवादमीरुतं, मध्यबुद्धिरभापत ॥ १४३ ॥
आतर्नां युज्यते कर्त्तुं, तव लोकाविरुद्धकम् ।
अगम्यागमनं निन्द्यं, सपापं कुलदूषणम् ॥ १४४ ॥
स प्राऽऽह विप्रलब्धोऽसि, नूनं बन्धो ! मनीषिणा ।
नाहोऽयमुपदेशानां, मौन्यभूदिति मध्यमः ॥ १४५ ॥
अपरेषुर्मवौ बालः, समं मध्यमबुद्धिना ।
ययौ लीलाचरोद्यान-संस्थिते कामधामनि ॥ १४६ ॥
तत्र चैष्टिष्ठि पार्श्वस्थं, गुप्तस्थानव्यवस्थितम् ।
कामस्य वासभवनं, मन्दमन्दप्रकाशकम् ॥ १४७ ॥
कुतूहलवशेनाथ द्वारे संस्थाप्य मध्यमम् ।
मध्ये प्रविष्टः सहसा, स बालस्तस्य सञ्चनः ॥ १४८ ॥
तत्र कामस्य शयने, कोमलामलतूलिके ।
मित्राम्बादोषतो बालः, शेते स्म गतपुण्यकः ॥ १४९ ॥
इतश्च तत्रैव पुरे, बहिरङ्गनरेशितुः ।
शत्रुमर्दननाम्नाऽभूत्, प्रिया मदनकन्दली ॥ १५० ॥
साऽऽगत्य तत्र कामोऽयं, शय्यास्थ इति भक्तिः ।
स्पृशन्ती सर्व्वगत्रेषु, तं बालकमपूपुञ्जत् ॥ १५१ ॥

ययौ स्वमन्दिरे राज्ञी, प्रपूज्य च रतीश्वरम् ।
 बालंस्तु तस्याः संस्पर्श-वश्योऽभून्नष्टचेतनः ॥ १५२ ॥
 मया कथं नु लभ्येय-मिति चिन्तापरायणः ।
 अल्पोदके मीन इव, तत्रास्थाच्च स दुःस्थितः ॥ १५३ ॥
 बालः किं चिरयत्येष, इति मध्यमवुद्धिकः ।
 प्राविशत् कामधामान्त-स्तदवस्थं ददर्श तम् ॥ १५४ ॥
 उत्थापितस्ततोऽनेन, यावदाह न किञ्चन ।
 बालस्तावच्च तत्रत्य-व्यन्तरेण न्यवध्यत ॥ १५५ ॥
 अपाल्यत महीपीठे, सर्वाङ्गीणमपाल्यत ।
 बहिरक्षेऽपि लोकेभ्य-स्तद् वृत्तं च न्यवेद्यत ॥ १५६ ॥
 ततो गाढतरं प्रार्थ्य, व्यन्तरान्मध्यवुद्धिना ।
 लोकैश्च मोचितो बालो, निन्ये च निजमन्दिरे ॥ १५७ ॥
 मध्यवुद्धिमथो बालो-ऽप्राप्तिद् बन्धो ! किमु त्वया ।
 व्युदैक्षि वासभवना-न्निर्यान्ती काऽपि नायिका ॥ १५८ ॥
 स प्राहाऽदर्शि यद्येवं, हे भ्रातस्तर्हि कस्य सा ? ।
 स स्माहाऽत्रैव भूपर्य, देवी मदनकन्दली ॥ १५९ ॥
 तदाकर्ण्यवदद् बालः, कथं सा मादृशमिति ।
 मध्यमेन तदाकृतं, ज्ञातमुक्तं च तं प्रति ॥ १६० ॥
 भ्रातः ! केयमविद्या ते, यदेवं तप्यसे किमु ? ।
 त्वयाऽधुनैव व्यसरि, यत् कृच्छ्रेणासि मोचितः ॥ १६१ ॥
 तच्छ्रुत्वा बालो जज्ञे, कज्जलश्यामलाऽऽननः ।
 अयोग्योऽयमिति ज्ञात्वा, मध्यमो मौनमाश्रयत् ॥ १६२ ॥
 इतश्चास्तमिते सूर्ये, निःसृत्य निजमन्दिरात् ।
 गन्तुं प्रवृत्ते बालो-ऽभिमुखं नृपवेश्मनः ॥ १६३ ॥
 भ्रातृस्नेहविमूढाऽऽत्मा, मध्यस्तत्पृष्ठतोऽलगत् ।
 केनाऽपि पुरुषेणाऽथ, बालोऽवध्यत निश्चलम् ॥ १६४ ॥
 प्रक्षिप्त आरुढन् व्योम्नि, ततो मध्यस्तमन्वगात् ।
 रे रे क्व यासि यासीति, प्राप्तः प्राप्त इति ब्रुवन् ॥ १६५ ॥
 गृहीतबालः स पुमान्, क्षणेनाभूददर्शनः ।
 भ्रातृप्राप्त्याशया मध्य-स्तथापि च बलेन हि ॥ १६६ ॥
 वंश्रमन् सप्तमे चाहि, पुरं प्राऽऽप कुशस्थलम् ।
 नोदन्तमात्रमप्याप, खानुजस्य परं क्वचित् ॥ १६७ ॥
 ततो भ्रातृवियोगाऽऽर्त्तः, कण्ठवद्विशिलो वटे ।
 पतन् नन्दनसंज्ञेन, राजपुत्रेण वारितः ॥ १६८ ॥
 पृष्ठश्च नन्दनायाऽऽख्यत्, तं वृत्तान्तमशेषतः ।
 स ऊचे भद्र ! यद्येवं, तर्हिष्टं सिद्धवत् तव ॥ १६९ ॥
 तथाहि—
 हरिश्चन्द्रो नृपोऽत्रास्ति, स चारिभिरभिद्रुतः ।
 खेचरं रतिकेल्याऽऽख्यं, मित्रं प्रोचे कृताञ्जलिः ॥ १७० ॥
 सखे ! कुरु तथा शत्रु-विघातं स्याद्यथा मम ।
 ततो नृपाय स ददौ, विद्यां शत्रुविघातिनीम् ॥ १७१ ॥
 ततः पाण्मासिकीं राजा, पूर्वं सेवामर्चाकरत् ।
 अधुना वर्त्तते भद्र !, साधनावसरः खलु ॥ १७२ ॥
 ततो होमार्थमानीत, आकाशे रतिकेलिना ।
 इतोऽष्टमे दिने कोऽपि, पुमान् लक्षणलक्षितः ॥ १७३ ॥
 पोपं पोपं तदङ्गासृक्—पल्लैस्तर्पणापरः ।
 विद्यां प्रसाद्य राद् चक्रे, पश्चात्सेवां दिनाष्टकम् ॥ १७४ ॥
 राज्ञाऽधुना तु रक्षार्थ-मर्पितोऽस्ति ममैव सः ।
 मध्यमः प्राऽऽह यद्येवं, तर्हि तं दर्शयाऽऽशु मे ॥ १७५ ॥
 तेनाप्यदर्शि चर्मास्थि—शेषाङ्गमुपलब्ध तम् ।

मध्योऽप्याचत कारुण्यात्, सोऽपि चास्मै समर्पयत् ॥ १७६ ॥
 उक्लृप्त मध्यमस्तेन, राजद्रौहमिदं ननु ।
 इतोऽपसर शीघ्रं भो, आत्मानं रक्षिताऽऽस्म्यहम् ॥ १७७ ॥
 महप्रासाद इत्युक्त्वा, बालमादाय स्वौजसा ।
 भीतभीतोऽपचक्राम, क्रमात् प्राऽऽप स्वपत्तनम् ॥ १७८ ॥
 कथं कथमपि प्राऽऽप, बलितां बालकस्ततः ।
 आख्यन्नन्दनवन्मध्य-बुद्धेः स्वं वृत्तमुच्चकैः ॥ १७९ ॥
 मनीष्यपि तदा तत्रा—ऽऽगमल्लोकानुवृत्तितः ।
 तत्कुलव्यान्तरितोऽश्रौषी—त्सर्वं बालविवेष्टितम् ॥ १८० ॥
 ततस्तमाह हे भ्रातः !, कथितं ते मया पुरा ।
 यदेष स्पर्शनः पापः, सर्वदोषनिकेतनम् ॥ १८१ ॥
 बालोऽप्यजल्पदद्यापि, यदि तामायतेक्षणम् ।
 प्राप्नुयां कोमलस्पर्शां, तन्मे दुःखं न किञ्चन ॥ १८२ ॥
 दध्यौ मनीषी तच्छ्रुत्वा, ह्री (हि) बालोऽयं वराककः ।
 नैवोपदेशमन्त्राणां, कालदष्ट इवोचितः ॥ १८३ ॥

किं च—

एकं हि चतुरमलं सहजो विवेक—
 स्तद्विद्विरेव सह संवसति द्वितीयम् ।
 एतद्वयं भुवि न यस्य स तत्त्वतोऽन्ध—
 स्तस्याप्यमार्गचलने खलु कोऽपराधः ? ॥ १८४ ॥
 मध्यवुद्धिरथोत्थाप्य, प्रोक्लृप्तेन वचस्विना ।
 किं त्वयाऽपि विनष्टव्यं, विलग्नेनास्य पृष्ठतः ॥ १८५ ॥
 मनीषिणमसौ प्रोचे, पञ्चकोशीकृताञ्जलिः ।
 अद्यप्रभृति बालस्य; सङ्कोऽस्याजि मयाऽनघ ॥ १८६ ॥
 इदानीमाश्रयिष्यामि, वृद्धमार्गानुगामिताम् ।
 जलाञ्जलिमलं दास्ये, सकलक्लेशसंहतेः ॥ १८७ ॥
 वृद्धानुगोऽभविष्यं चे—त्वमिवाहं पुराऽपि हि ।
 असहिष्ये तदा भ्रात—नैव क्लेशवशां दशाम् ॥ १८८ ॥
 ते धन्याः पुण्यभाजस्ते, ये हि वृद्धानुगाः सदा ।
 यद्वा वृद्धानुगामित्वं, स्वयं सिद्धं व्रतं सताम् ॥ १८९ ॥
 विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां,
 प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् ।
 असन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यस्तनुधनः,
 सतां केनोदिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ? ॥ १९० ॥
 परं ममापि धन्यत्वं, किञ्चनाद्यापि विद्यते ।
 यदहं त्वमिवाभूवं, वृद्धमार्गानुगामुकः ॥ १९१ ॥

किं च—

रागाऽऽदिभिः समं याति, शान्ति स्मरहुताऽशनः ।
 धत्ते प्रसन्नतां स्वान्तं, ध्रुवं वृद्धानुगामिनाम् ॥ १९२ ॥
 अहो मातेव हितकृद्, दीपिकेवार्थदर्शिनी ।
 विनेत्री गुरुवाणीव, पुंसां वृद्धानुगामिता ॥ १९३ ॥
 माताऽपि विकृति यायात्, कदाचिदैवयोगतः ।
 न पुनर्वृद्धसेधेयं, कदापि विहिता सती ॥ १९४ ॥
 वृद्धवाक्यामृतस्यन्द—सुन्दरे तस्य मानसे ।
 ज्ञानराजमरालीयं, सुस्थिरां स्थितिमश्नुताम् ॥ १९५ ॥
 यो वृद्धमण्डलीं मन्दोऽ-नुपास्यैव समीहते ।
 तत्त्वं विज्ञातुमत्युच्यैः, स इच्छेद्भ्रमं करैः ॥ १९६ ॥
 वृद्धोपदेशातिगमांशुं, प्राप्य यस्य मनोभुजम् ।
 न प्रावोधि कथं तत्र, गुणलक्ष्मीः समाश्रयेत् ? ॥ १९७ ॥

कथं तस्य वराकस्य, पापपङ्कः प्रतीयताम् ।
 वृद्धवाग्वारिभिर्येन, नाऽऽत्मा प्राञ्जलि कर्हिचित् ॥ १६८ ॥
 वृद्धोपजीविनां पुंसां, करस्या एव संपदः ।
 किं कदापि विपीदन्ति, फलैः कल्पद्रुमाजिनः ॥ १६९ ॥
 वृद्धोपदेशयोहिन्धैः, सन्काटैर्गुणयन्त्रिनः ।
 तीर्यते दुस्तरोऽप्येव, भविकै रगन्तारः ॥ २०० ॥
 मिथ्यात्वाऽदिनभोक्तृ, शृङ्गमहाय कल्पने ।
 देहिनां वृद्धसेवात्थ-विषेककुलिशो ह्ययम् ॥ २०१ ॥
 नृणां तमिन्नमथान्तं, क्षीयते क्षणमात्रतः ।
 वृद्धानुसेवया नूनं, प्रभयेव प्रभापनेः ॥ २०२ ॥
 एकैव वृद्धसन्तैवा, स्वानिष्टिनिपेतुपी ।
 स्वान्तशुक्रिषु जन्तूनां, प्रमत्तं मौक्तिकं फलम् ॥ २०३ ॥
 विश्वविद्यान् चतुर्थं, विनयेत्यनिकौशलम् ।
 फलयन्ति गतफलं, वृद्धसेवापरा नराः ॥ २०४ ॥
 शरीराऽऽहारसंसार-कामभोगेष्वपि स्फुटम् ।
 घिरज्यति नरः क्षिप्रं, वृद्धैस्तत्त्वे प्रबोधितः ॥ २०५ ॥
 ज्ञानध्यानाऽऽदिशस्योऽपि, वृद्धान् यदि महीयते ।
 बलवत् भवकान्तारं, तदा याति महादयम् ॥ २०६ ॥
 कुर्धन्नापि तपस्तीव्रं, विद्वन्मनसि लभ्यते ।
 नाऽऽसादयति कल्याणं, चेद् वृद्धान्वयमन्यते ॥ २०७ ॥
 न तल्लोके परं धाम, न तत्सौख्यमखण्डितम् ।
 यद् वृद्धवरिचस्याह-न्नाऽऽप्नोति पुण्यः क्षणात् ॥ २०८ ॥
 यामाप्य जायते नृणां, स्वनेऽपि न हि दुर्गतिः ।
 चिरं विजयतां सैपा, वृद्धपादानुगामिता ॥ २०९ ॥
 एवं तस्य वचः श्रुत्वा, मनीषी मोदमेदुरः ।
 स्वं धामाऽगमदेषां, धर्मकर्मरतोऽभवत् ॥ २१० ॥
 बालस्ववाक्कुमित्राभ्यां, प्रियमाणो मुहुर्मुहुः ।
 शत्रुमर्दनरादसौधं, प्रदोषेऽगाद् दुराशयः ॥ २११ ॥
 तदा मण्डनशालायां, दैवी मदनकन्दली ।
 आत्मानं मण्डयन्त्यासीद्, विविधैर्वरवरुणैः ॥ २१२ ॥
 स पापो दैवयोगेना-विशङ्कासृष्टे द्रुतम् ।
 अस्वात्सीन्नुपशय्याया-महो स्पर्श इति युवन् ॥ २१३ ॥
 इतश्च नृपमायान्तं, दृष्ट्वा बालो भयाऽऽकुलः ।
 शय्यातो न्यपतद् भूमौ, क्षातश्चासौ महीभुजा ॥ २१४ ॥
 क्रुद्धो राद स्वनरं प्रोच, रे रे एष नराऽधमः ।
 सौधेऽत्रैव कदर्यो हि, सर्वामपि तमस्विनीम् ॥ २१५ ॥
 ततस्तेन निवृद्धोऽसौ, स्तम्भे दम्भोलिकण्टके ।
 उत्सिक्तस्तसत्तैश्च, कथाभिरतिताडितः ॥ २१६ ॥
 अङ्गुल्यग्रं विक्षिप्ता-स्तस्याऽऽयस्यशलाकिकाः ।
 क्रन्दतोऽस्य वराकस्य, सा ययौ सकला निशा ॥ २१७ ॥
 प्रातः क्रुद्धनृपाऽऽदेशात्, तस्याऽऽरक्तकपूरुषाः ।
 आरोपयन् खरेऽकण्ठे, चूर्णैरिहकपूरुषम् ॥ २१८ ॥
 शिरोधृतकलिजं च, निम्बपत्रसजाञ्जितम् ।
 कश्चित् केयेषु दधेऽथ, भल्लकमिव लुब्धकः ॥ २१९ ॥
 जवानाऽन्यश्चपेटाभि-भूताऽर्तमिव मान्त्रिकः ।
 यद्यन्योऽताडयद् मेह-प्रविष्टमिव कुक्कुरम् ॥ २२० ॥
 एवं विडम्बनापूर्वं, भ्रामयित्वाऽखिले पुरे ।
 पादेषु सायमुद्गच्छ, पुराऽऽरक्तोऽविशत् पुरम् ॥ २२१ ॥
 अथो दैवनियोगेन, वृष्टितस्तस्य पाशकः ।
 पतितश्च क्षितौ बालः, क्षणात् संप्राप्तचेतनः ॥ २२२ ॥

स्वमन्दिरे शनैरागात्, प्रच्छन्नस्तस्थिवान् सदा ।
 गाढभीत्या नरेन्द्रस्य, न निर्याति स कुत्रचित् ॥ २२३ ॥
 इतश्च तत्पुरोद्याने, खविलासाऽऽह्वये वरे ।
 प्रबोधनरतिर्नाम, मुनीन्द्रः समवासरत् ॥ २२४ ॥
 उद्यानपालकमुखात्, श्रुत्वा गुर्वागमं मुदा ।
 अधिष्ठितः स्वया मात्रा, मनीष्याह्लास्त मध्यमम् ॥ २२५ ॥
 सोऽपि बालं हतेनाऽपि, समाहूय त्रयोऽप्यथ ।
 तत्रोद्यानवरे जग्मु-भूरिकौतुकसङ्कुले ॥ २२६ ॥
 प्रमोदशेखराभिर्ये, चैत्ये तत्र जिनेशितुः ।
 विस्मं युगाऽऽदिदेवस्य, नतौ मध्यमनीपिणौ ॥ २२७ ॥
 देवदक्षिणभागस्थं, तौ नत्वा तं मुनीश्वरम् ।
 शुद्धं शुश्रूवतुर्धर्मं, कर्ममर्मप्रदर्शनम् ॥ २२८ ॥
 अन्वा कुमित्रदोषेण, स बालः शून्यमानसः ।
 गुरुं ग्राम्य इवानत्वा, भ्रात्रोः पार्श्वमुपाविशत् ॥ २२९ ॥
 इतश्च जिनसद्गुरु-सुबुद्धिसचिवेरितः ।
 समं मदनकन्दल्या, चैत्ये तत्राऽऽगमन्नुपः ॥ २३० ॥
 नत्वा जिनें गुरुं चापि, राजाऽश्रौपीत् सुदेशनाम् ।
 सुबुद्धिस्तु जिनाधीशं, स्तोतुमिदं प्रचक्रमे ॥ २३१ ॥
 जय देवाधिदेवाऽऽधि-न्याधिदैवधुर्यनाशन ! ।
 सर्वदा सर्वदादिद्य-मुद्राविद्रावणक्षम ! ॥ २३२ ॥
 अगण्यपुण्यकारुण्य-पण्याऽऽपणवृषध्वज ! ।
 जय सन्देशसन्दोह-शैलदम्भोलिसन्निभ ! ॥ २३३ ॥
 स्फुरत्कपायसन्ताप-संपातशमनामृत ! ।
 जय संसारकान्तार-द्वावपावक पावन ॥ २३४ ॥
 सदा सदागमाम्भोज-विवोधनदिनप्रभुम् ।
 नत्वा नत्वा भवे भावि, भविनः पतनं खलु ॥ २३५ ॥
 ये देवदेव गंभीर-नाभे ! नाभेय ! भूरिभिः ।
 त्वदगुणैः स्वं नियच्छन्ति, ते मुक्ताः स्युर्महाद्भुतम् ॥ २३६ ॥
 देव ! त्वन्नामसम्भ्रमो, येषां चित्ते चकास्ति न ।
 मोहसर्पविषं तेषां, कथं यातु क्षयं क्षणात् ? ॥ २३७ ॥
 परिस्पृशन्ति ये नित्यं, त्वदीयं पदपङ्कजम् ।
 तेषां तीर्थभरत्वाऽऽदि-पदवीं न दवीयसी ॥ २३८ ॥
 नमः सहर्शनज्ञान-धीर्याऽऽनन्दमयाय ते ।
 अनन्तजन्तुसन्तान-त्राणप्रवर्णचेतसे ॥ २३९ ॥
 एवं युगाऽऽदितीर्थेशं, ये स्तुवन्ति सदा नराः ।
 देवेन्द्रवृन्दबन्धास्ते, प्राप्नुवन्ति महोदयम् ॥ २४० ॥
 इति तीर्थपतिं स्तुत्वा, सचिवेशः प्रमोदभाक् ।
 नत्वा च सुरिपादाब्ज-मथौपीदेशनामिति ॥ २४१ ॥
 यथा नरास्त्रिधा प्रेया, जघन्या मध्यमोत्तमाः ।
 तेषु च प्रथमे रक्ताः, स्पर्शने दुःखदायके ॥ २४२ ॥
 समतावर्तिनो मध्याः, सदा तद्विष उच्यते ।
 क्रमेण नरकस्वर्ग-शिवाऽऽख्यगतिगामिनः ॥ २४३ ॥
 मनीषिमघराजाऽऽद्या-स्तत् श्रुत्वा भाविता भृशम् ।
 बालस्त्वेकमनास्तस्थौ, पश्यन् मदनकन्दलीम् ॥ २४४ ॥
 मित्राभ्यामप्ररणाद् देव्याः, समुखं संप्रधावितः ।
 अथ स एव बालोऽय-मित्यूचे कुपितो नृपः ॥ २४५ ॥
 ततो राजमयाक्षयः, कामाऽऽघेशः स बालकः ।
 नश्यन् भग्नगतिर्भूमौ, न्यपतद्भवेतनः ॥ २४६ ॥
 अथ राजा गुहः पृष्टः, किं पुमानेव ईदृशः ।
 प्रौढस्पर्शनदोषेण-त्यूचे सुरिरपि स्फुटम् ॥ २४७ ॥

धराधीशः पुनः प्रोचे, भाग्यस्य किमतः परम् ? ।
 गुरुः प्राऽऽह क्षणदेश, कृच्छ्रात् प्राप्स्यति चेतनाम् ॥२४८॥
 हनो नश्यन् कर्मपूर-ग्रामाऽऽसन्न सरोवरे ।
 भ्रमस्त्रिजशरीरश्च, स्नानायैव निमज्जयति ॥ २४९ ॥
 तत्र स्नानकृते पूर्व-मवतीर्णा स्वपाकिकाम् ।
 स्पृशन्नेकेन बाणेन, चण्डालेन हनिष्यते ॥ २५० ॥
 नरकेषु ततो गन्ता, ततास्तयच्चनन्तशः ।
 भूयोऽपि नरकेष्वेव, भ्रमिष्यत्येष संसृजो ॥ २५१ ॥
 श्रुत्वाते मान्त्रिणं प्रोचे, नृपतिः क्रोडबुद्धेरः ।
 भो भो निर्वासय क्षिप्रं, महेशात् स्पर्शनं ह्यमुम् ॥ २५२ ॥
 व्याघ्रुड्य यदि वा गच्छेत्, तदा लोहविनिर्मिते ।
 यन्त्रे क्षिप्त्वा तथा पिप्या-द्यथाऽयं भस्मसाद्भवेत् ॥ २५३ ॥
 अथ स्पृष्टमभापिष्ट, सूरिभो मनुजाधिप ! ।
 नान्तरङ्गजनध्वंसे, बाह्योपायः प्रवर्तते ॥ २५४ ॥
 चभापे भूपतिर्भूयो, भक्तिस्तत्तं गुरुं प्रति ।
 स्वामिन्नुपायः कस्तर्हि, प्रोचेऽनूचानपुङ्गवः ॥ २५५ ॥
 ज्ञानदर्शनचारित्र-तपःसन्तोषलक्षणम् ।
 सुयन्त्रमप्रमादाऽऽख्यं, साधवो वाहयन्ति यत् ॥२५६॥
 तदेवाऽऽन्तरवैरीभ-ध्वंसे पञ्चाननायते ।
 अदृष्टपारसंसार-बाह्यैः प्रवहणायते ॥ २५७ ॥
 यतिधर्मक्रियासङ्गौ, तत् श्रुत्वा नृपमध्यमौ ।
 सम्यक्त्वमूलमनघं, गृहिधर्मं समाश्रितौ ॥ २५८ ॥
 गाढं विज्ञपयामास, मनीषी तु मुनीश्वरम् ।
 भगवन् ! देहि मे दीक्षां, भवाम्भोनिधिमन्थिनीम् ॥ २५९ ॥
 वत्स ! मा स्म प्रमादीस्त्व-मेवमुक्ते च सूरिणा ।
 ततो मनीषिणं प्रोचे, राजा विस्मितमानसः ॥ २६० ॥
 प्रसीद मदगृहं ह्येहि, मुदं देहि क्षणं च मे ।
 येनाहं ते महामाग !, कुर्वे निष्क्रमणोत्सवम् ॥ २६१ ॥
 ततो राजाऽनुवृत्त्यैव, ययौ नृपनिकेतनम् ।
 ददानो राज्ञ आनन्दं, तत्रास्थात् सप्तवासरीम् ॥ २६२ ॥
 अथ पञ्चभिः कुलकम्—
 दिनात्ततोऽष्टमे चाह्नि, कृतज्ञानविलेपनः ।
 आमुक्तरत्नालङ्कारः, सदशांशुकशोभितः ॥ २६३ ॥
 प्रधानस्यन्दनाऽऽरूढः, सारथीभूतभूपतिः ।
 जङ्गमः कल्पशाखीव, ददहानमनुत्तरम् ॥ २६४ ॥
 वीज्यमाश्रमराभ्यां, श्वेतच्छत्रेण राजितः ।
 वैतालिकैः स्तूयमान—निविडव्रतसंस्तवः ॥ २६५ ॥
 श्रत्यद्भुतगुणग्राम-रामणीयकरञ्जितैः ।
 तदेवोपागतैर्देवैः, स्तूयमानः सुरेन्द्रवत् ॥ २६६ ॥
 निषादिसादिपादाति-रथिकामात्यमध्यमैः ।
 अन्वीयमानः स प्राप, स्थानं सूरिपवित्रितम् ॥ २६७ ॥
 ततो रथात् समुत्तीर्य, मनीषी पातकादिव ।
 प्रमोदशेखराऽभिख्य-चैत्यद्वारे स्थितः क्षणम् ॥ २६८ ॥
 अत्रान्तरे नृपस्यापि, मनीषिचरितं मुदा ।
 परिभाषयतः सम्यक्, निर्मलेनान्तराऽऽत्मना ॥ २६९ ॥
 चारित्रपरिणामोऽभूत्, कर्मकल्पवधारिदः ।
 अहो वृद्धानुगामित्वं, देहिनां सर्वकामधुक् ॥२७०॥ (युग्मम्)
 ततः सुबुद्ध्यमात्याय, देव्यै मध्यमबुद्धये ।
 सामन्तेभ्यश्च भूनाथो, निजाभिप्रायमाख्यत ॥ २७१ ॥

अचिन्त्यत्वाच्च महतां, संनिधेः सुनिधेरिव ।
 सर्वेऽपि जातचारित्र-परिणामास्तमूचिरे ॥ २७२ ॥
 साधु साधु हितं देव !, युक्तमेतद्गवाहशाम् ।
 संसारे ह्यत्र निःसारे, नान्यश्चारु विवेकिनाम् ॥ २७३ ॥
 वयमप्येतदेवेह, कर्तुमीहामहे प्रभो ! ।
 तत् श्रुत्वा मुमुदे राजा, केकीवाम्भोधरध्वनिम् ॥ २७४ ॥
 राजचिह्नार्पणाद्राज्ये, कृत्वा पुत्रं सुलोचनम् ।
 ततो नृपानुगाः सर्वे, प्राविशन् जिनमन्दिरम् ॥ २७५ ॥
 जिनं संपूज्य सूरिभ्यः, कथितं तैः स्वचिन्तितम् ।
 साधु साधु महामागाः !, इति प्रोवाच तान् गुरुः ॥२७६॥
 ततः प्रवचनोक्तेन, विधिना सूरिणा स्वयम् ।
 ते सर्वे दीक्षिता एवं, चान्वशिष्यत सादरम् ॥ २७७ ॥

तथाहि—

चत्वारि परमाङ्गानि, दुर्लभानीह जन्मिनाम् ।
 मानुषत्वं श्रुतिः अद्वा, संयमे वीर्यमुत्तमम् ॥ २७८ ॥
 एनां समग्रसामग्रीं, संप्राप्य कथमप्यहो ।
 भवद्भिर्न हि कर्तव्यः, प्रमादोऽत्र मनागपि ॥ २७९ ॥
 ततस्तैः प्रणतैः सर्वै-जङ्गले सूरिसंमुखम् ।
 एवमेतद्वितीच्छामः, कुर्मः पूज्यानुशासनम् ॥ २८० ॥
 प्रहृष्टैः स्थविरिभ्य-स्ते सर्वेऽप्यथ सूरिभिः ।
 अर्पिता आर्थिकाभ्यस्तु साध्वी मदनकन्दली ॥ २८१ ॥
 कालं विहृत्य भूयांस-मागमोक्तेन वर्त्मना ।
 पर्यन्तकाले संप्राप्ते, विधायाऽऽराधनाविधिम् ॥ २८२ ॥
 सर्वेऽपि विमलध्यानाः, प्रतनूभूतकर्मकाः ।
 मध्यमाऽऽद्या गताः स्वर्गं, मनीषी तु शिवं ययौ ॥ २८३ ॥
 बालस्य तु यदादिष्टं, भदन्तैर्भावि चेष्टितम् ।
 तत्तथैवाखिलं जज्ञे, नान्यथा मुनिभाषितम् ॥ २८४ ॥
 “ एवं वृद्धानुगत्वप्रगुणगुणजुषो मध्यबुद्धेर्विशुद्धं,
 श्लोकं कुन्देन्दुशुभ्रं त्रिदिवशिवफलं धर्मकर्माऽऽद्यवेत्य ।
 भो भव्याः ! दुःखकक्षययदवदहने पुरयकन्दाम्बुदाभे,
 संपत्संपत्तिर्वीजे सकलगुणकरे धत्त यत्नं तदत्र ॥ २८५ ॥ ”
 ध० २० १ अधि० १७ गुण ।

मञ्जुमा-मध्यमा-स्त्री० । वीरजिनेन्द्रस्य केवलोत्पत्तिस्थाने
 मध्यमपापायाम्, आ० म० १ अ० ।

मञ्जुलोग-मध्यलोक-पुं० । लोकस्य मध्यः, अस्य सकललो-
 कमध्यवर्त्तित्वात् । मेरौ, जं० ४ वृत्त० । स० ।

मञ्जुसंघयणचउक्क-मध्यसंहननचतुष्क-न० । मध्यानि म-
 ध्यानि प्रथमान्तिमवर्जानि, संहननानि अस्थिनिचयाऽऽत्म-
 कानि तेषां चतुष्कं द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमसंहननच-
 तुष्कं, तानि चत्वारि—ऋषभनाराचसंहननं नाराचसंहनन-
 मर्दननाराचसंहननं, कीलिकासंहननमिति । कर्म० २ कर्म० ।

मञ्जुमागिह-मध्याऽऽकृति-स्त्री० । मध्यमसंस्थाने, कर्म० ३ कर्म० ।

मञ्जुमागिहचउक्क-मध्याऽऽकृतिचतुष्क-न० । मध्या मध्यमा-
 आद्यन्तवर्जा आकृतयः संस्थानानि मध्याऽऽकृतयस्तासां चतु-
 ष्कं द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमानां संस्थानानां चतुष्कं, तानि
 चत्वारि—न्यग्रोधपरिमण्डलसंस्थानं, सादिसंस्थानं, वामन-
 संस्थानं, कुब्जसंस्थानमिति । कर्म० २ कर्म० ।

मञ्जुम-मध्यम-त्रि० । मध्यभाविनि, उत्त० ५ अ० । म-
 ध्यमवयसि, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । मध्ये कायस्य भवो

मध्यमः । " वायुः समुत्थितो नाभे-रुते हृदि समाहृतः । नाभिं प्राप्नो महानादो, मध्यमत्वं समञ्जते ॥ १ ॥ " इत्युक्त-
लक्षणे स्वरभेदे, स्था० ७ डा० । अनु० ।
मज्झिमउपरिमग-मध्यमोपरितन-पुं० । ग्रैवेयकदेवभेदे, स्था०
६ डा० ।

मज्झिमग-मध्यमक-त्रि० । अन्तरालमवे, "पुरिमपच्छिमवज्जा
मज्झिमगा वावीसं अरहंता भगवंता चाउज्जामं धम्मं
प्रमाविति ।" स्था० ३ डा० १ उ० ।

मज्झिमगजिण-मध्यमजिन-पुं० । अजिताऽऽदिपु जिननरेन्द्रे-
पु, न० ।

मज्झिमपावा-मध्यमपापा-स्त्री० । वीरजिनेन्द्रस्य केवल-
त्पत्तिस्थाने, आ० सू० १ अ० । आ० म० ।

मज्झिमपुरिस-मध्यमपुरुष-पुं० । वासुदेवेषु, तेषां तीर्थकर-
चक्रिणां प्रतिवासुदेवानां च यत्नाऽऽपेक्षया मध्यमवर्तित्वा-
त् । स० । स्था० । (मध्यमपुरुषाः 'इत्थी' शब्दे द्वितीयभा-
गे ६१६ पृष्ठे गताः)

मज्झिमबुद्धि-मध्यमबुद्धि-पुं० । (कथा ' मज्झिमबुद्धि ' श-
ब्देऽस्मिन्ध्रव भागे ६४ पृष्ठे गता)

मज्झिममज्झिमगेविज्जग-मध्यममध्यमग्रैवेयक-पुं० । ग्रैवे-
यकदेवभेदे, स्था० ६ डा० ।

मज्झिमवय-मध्यमवयम्-पुं० । परिपक्वबुद्धिके, आचा० १
शु० ८ अ० ३ उ० ।

मज्झिमसंघयण-मध्यमसंहनन-न० । ऋषभनाराचनाराच-
मध्यनाराचकालिकारूपेषु आद्यन्तरहितेषु संहननेषु, कर्म०
३ कर्म० ।

मज्झिमहेड्डिमगेविज्जय-मध्यमाधस्तनग्रैवेयक-पुं० । ग्रैवेयक-
देवभेदे, आ० सू० १ अ० ।

मज्झिमिय-माध्यमिक-पुं० । शून्यवादप्रतिपादके यौद्धभेदे,
सम्म० ।

मज्झिमिल्ल-मध्यम-पुं० । मध्यवर्तिनि, "चउत्तरमज्झि-
मिल्ला उ ति ।" आत्माऽङ्गुलेन चतुरत्तरमङ्गलशतं मध्यमाः
पुरुषाः । अनु० ।

मज्झिमिल्ला-मध्यमा-स्त्री० । सुस्थितसुप्रतिबुद्धाभ्यां निर्ग-
तस्य कोटिगणस्य चतुर्थ्यां शाखायाम्, कल्प० २ अधि०
८ क्षण ।

मट्टिआ-मृत्तिका-स्त्री० । " वृत्तप्रवृत्तमृत्तिकापत्तनकदर्थिते
टः " ॥ ८ । २ । २६ ॥ एषु संयुक्तस्य टो भवति । प्रा० २ पाद ।
मृत्स्नायाम्, औ० । मृत्तिकामयपात्रभेदे, स्था० ।

मट्टिओवलित्त-मृत्तिकोपलित्त-न० । मृत्तिकयाऽवलित्ते आ-
हारे, आचा० २ शु० १ अ० ७ उ० ।

मट्टिया-मृत्तिका-स्त्री० । पृथिवीकाये, प्रश्न० ३ सम्ब०द्वार ।
विपा० । आ० सू० । रा० । आव० । आचा० । स्था० ।
उत्त० । कदंभे, दश० ५ अ० १ उ० ।

मट्टियापाणय-मृत्तिकापानक-न० । कुम्भकारसम्बन्धिनि मृ-
त्तिकामिश्रिते पानके, भ० ३ श० २ उ० ।

मट्टियापाय-मृत्तिकापात्र-न० । शरावघटिकाऽऽदिके मृत्त-
िकापात्रे, स्था० ३ डा० ३ उ० । नि० सू० । आचा० (मृत्तिका-
पात्रविषयः ' पत्त ' शब्दे पञ्चमभागे ३६६ पृष्ठे गतः)

मट्टियाभक्खण-मृत्तिकाभक्षण-न० । मृद्भक्षणं, मृद्भक्षणं
आवकेण त्याज्यम् । तथा मृज्जातिः सर्वाऽपि मृत्तिका ददु-
राऽऽदिपञ्चेन्द्रियप्राण्युत्पत्तिनिमित्तत्वाऽऽदिना मरणाऽऽ
द्यनर्थकारित्वात् त्याज्या, जातिग्रहणं खटिकाऽऽदिसूचकं, त-
द्भक्षणस्याऽऽमाध्याऽऽदिदोषजनकत्वात् मृद्ग्रहणं चोपल-
क्षणं, तेन सुधाऽऽद्यपि वर्जनीयं, तद्भक्षणस्यान्वशादाऽऽद्यनर्थ-
सम्भवात्, मृद्भक्षणं चासङ्ख्येयपृथिवीकायजीवानां विराध-
नाऽऽद्यपि लवणमप्यसङ्ख्येयपृथिवीकायाऽऽत्मकमिति सचि-
त्तं त्याज्यं, प्राशुकं ग्राह्यं, प्राशुकत्वं चाग्न्यादिप्रवलशस्त्रयोगेनैव,
नान्यथा, तत्र पृथिवीकायजीवानामसङ्ख्येयत्वेनात्यन्तसूक्ष्म-
त्वात् । तथा च पञ्चमाङ्गे १६ शतकटतीयोद्देशके निर्दिष्टोऽ
यमर्थः— ' वज्रमय्यां शिलायां स्वल्पपृथिवीकायस्य वज्रलो-
पकेनैकविंशतिवारान् पेपये सत्येके केचन जीवा ये स्पृष्टा
अपि नेति । ध० २ अधि० ।

मट्ट-मृष्ट-त्रि० । शुद्धे, औ० । मसृणे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
मसृणीकृते, सू० प्र० २० पाहु० । धा० । तैलौदकाऽऽदिना ये-
षां शरीरं केशा वा मृष्टास्तेषु, धा० १ शु० १ अ० । अनु० ।
च० प्र० । सूत्र० । लेपनिकाऽऽदिना समीकृते, आचा० २ शु०
१ वृ० २ अ० १ उ० । मृष्ट इव मसृणीकृत इव मृष्टः सु-
कुमारशाण्या पापाणप्रतिमावत् प्रमार्जनिकया शोधिते,
आ० म० १ अ० । औ० । जी० । प्रज्ञा० । रा० । ज० ।
स्था० । घृष्टा सुकुमालीकृते, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

मट्टकभेज्ज-मृष्टकणैय-न० । चित्रितकरणाऽऽभरणे, उपा०
१ अ० ।
मट्टगड-मृष्टगण्ड-न० । मृष्टौ-मृष्टीकृतौ गण्डौ यैस्तानि । उ-
ल्लिखितकपोलेषु, औ० । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । "मट्टगडतले"
मृष्टे गण्डतले कर्णपीठके कर्णाऽऽभरणविशेषौ यस्य सः ।
भ० १५ श० ।

मड-मृत-त्रि० । जीवविमुक्ते, कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।
मडअ-मृतक-त्रि० । " प्रत्यादौ डः " ॥ ८ । १ । २०६ ॥ इति
तस्य डः । मडओ । जीवविमुक्ते, प्रा० १ पाद ।

मडव-मडम्ब-न० । अर्द्धतृतीयगव्यूतान्तग्रीमान्तररहिते आ-
वासे, प्रज्ञा० १ पद । सर्वतो दूरवर्त्तिसन्निवेशान्तरे, भ० १ श० १
उ० । जी० । दशा० । " जोअणमज्झंतरे जस्स गोउलाऽऽदीणि
णऽत्थि तं मडवं " नि० सू० ५ उ० । औ० । प्रश्न० । ग० ।

अर्द्धतृतीयगव्यूतान्तग्रीमरहितानि ग्रामपञ्चशत्युपजीव्यानि
वा मडम्बानि । ज० २ वत्त० । ग्रामैर्युक्तं मडम्बम् । सूत्र० २
शु० २ अ । यत्र ग्रामाऽऽदि योजनाभ्यन्तरे सर्वदिक्षु नास्ति
तन्मडम्बम् । धा० १ शु० १ अ० । स्था० । आचा० । मडम्बं
नाम-यत्सर्वतः सर्वासु दिक्षु छिन्नमर्द्धतृतीयगव्यूतिमर्यादा-
यामविद्यमानग्रामाऽऽदिकम् । सू० १ उ० २ प्रक० । यस्य पार्श्वत
आसन्नमपरं ग्रामनगराऽऽदिकं नास्ति तत्सर्वतश्छिन्नजनाऽऽ
अयविशेषरूपं मडम्बमुच्यते । अनु० । आचा० । जी० । स्था० ।

मडगगिह-मृतकगृह-न० । म्लेच्छानां गृहाम्बन्तरे मृतक-
परिष्ठापनस्थाने, "मडगगिहं णाम मेच्छाणं घरम्बन्तरे मडयं
छोडुं विज्जाति न दुज्जाति तं मडगगिहं ।" नि० सू० ३ उ० ।

मडगगिह-मृतकगृह-न० । म्लेच्छानां गृहाम्बन्तरे मृतक-
परिष्ठापनस्थाने, "मडगगिहं णाम मेच्छाणं घरम्बन्तरे मडयं
छोडुं विज्जाति न दुज्जाति तं मडगगिहं ।" नि० सू० ३ उ० ।

मडगगिह-मृतकगृह-न० । म्लेच्छानां गृहाम्बन्तरे मृतक-
परिष्ठापनस्थाने, "मडगगिहं णाम मेच्छाणं घरम्बन्तरे मडयं
छोडुं विज्जाति न दुज्जाति तं मडगगिहं ।" नि० सू० ३ उ० ।

मडगगिह-मृतकगृह-न० । म्लेच्छानां गृहाम्बन्तरे मृतक-
परिष्ठापनस्थाने, "मडगगिहं णाम मेच्छाणं घरम्बन्तरे मडयं
छोडुं विज्जाति न दुज्जाति तं मडगगिहं ।" नि० सू० ३ उ० ।

मडगच्छार-मृतकक्षार-पुं० । अभिनवदग्धे पुञ्जीकृते मृतके,
नि० चू० ३ उ० ।

मडगलेण-मृतकलयन-न० । मृतकस्योपरि देवकुले, " मड-
अस्स उवरि जं देवकुलं तं लेणं भण्णति । " नि० चू० ३ उ० ।

मडगवच्च-मृतकवर्चम्-न० । मृतकव्यथितभागे, नि० चू० ३ उ० ।

मडभ-मडभ-पुं० । कुब्जे, व्य० ३ उ० । न्यूनाधिकप्रमाणे,
स्था० ६ ठा० ।

मडभकोट्ट-मडभकोष्ठ-न० । वामनसंस्थाने, स्था० ६ ठा० ।

मडय-मृतक-न० । मृतकदेहे, आ० म० १ अ० । आचा० । (मृत-
कं मरुदेव्याः प्रथमसिद्ध इति देवैः पूजितं ततो लोकेऽपि मृ-
तकपूजा प्रवृत्तेत्युक्तम् 'उसह' शब्दे द्वितीयभागे ११२७ पृष्ठे)

मडयचेइय-मृतकचैत्य-न० । मृतकाऽऽलये, यत्र मृतकानां
प्रतिमाः स्थाप्यन्ते । आचा० २ शु० २ चू० ३ अ० ।

मडयथूभिया-मृतकस्तूपिका-स्त्री० । दग्धमृतकोपरि कृतायां
सचत्वरयां स्तूपिकायाम्, आचा० २ शु० २ चू० ३ अ० ।

मडयदाह-मृतकदाह-पुं० । श्मशानाऽदौ, यत्र मृतको दह्यते ।
आचा० २ शु० २ चू० ३ अ० ।

मडाई-मृताऽदिन्-त्रि० । मृतं जीववियुक्तमर्त्तति । झा० १ शु०
१२ अ० । प्रासुकभोजिनि, भ० २ श० १ उ० । मृताऽदिनि, भ० ।

मृताऽदिनिर्ग्रन्थवक्रव्यता—

मडाई णं भंते ! नियंटे नो निरुद्धभवे, नो नि-
रुद्धभवपर्वचे, णो पहीणसंसारे, णो पहीणसंसारवेय-
णिजे, णो वोच्छिन्नसंसारे, णो वोच्छिन्नसंसारवेय-
णिजे, नो निड्डियड्डे, नो निड्डियड्डकरणिजे, पुणरवि इ-
त्थत्तं हव्वमागच्छति ? । हुंता ! गोयमा ! मडाई णं
नियंटे ०जाव पुणरवि इत्थत्तं हव्वमागच्छइ । (सूत्र-
८७) से णं भंते ! किं वत्तव्वं सिया ? । गोयमा !
पाणेति वत्तव्वं सिया, भूतेति वत्तव्वं सिया, जीवेति वत्त-
व्वं सिया, सत्तेति वत्तव्वं सिया, विन्नू ति वत्तव्वं सिया,
वेदेति वत्तव्वं सिया, पाणे भूए जीवे सत्ते विन्नू वेए
ति वत्तव्वं सिया । से केणऽड्डेणं भंते ! पाणेति व-
त्तव्वं सिया ०जाव वेदेति वत्तव्वं सिया ? । गोयमा !
जम्हा आणेति पाणेति वा ऊससंति वा नीससंति
वा तम्हा पाणेति वत्तव्वं सिया, जम्हा भूते भव-
ति भविस्सति य तम्हा भूए ति वत्तव्वं सिया ।
जम्हा जीवे जीवइ जीवत्तं आउयं च कम्मं उवजी-
वइ तम्हा जीवेति वत्तव्वं सिया, जम्हा सत्ते सु-
हाऽसुहेहिं कम्महिं तम्हा सत्तेति वत्तव्वं सिया, ज-
म्हा तित्तकड्डयकसायअंबिलमहुरे रसे जाणइ तम्हा वि-
न्नू ति वत्तव्वं सिया, वेदेइ य सुहदुक्खं तम्हा वेदे-
ति वत्तव्वं सिया, से तेणऽड्डेणं ०जाव पाणे ति वत्तव्वं
सिया ०जाव वेदेति वत्तव्वं सिया । (सूत्र-८८)

मडाई णं भंते ! नियंटे निरुद्धभवे निरुद्धभवपर्वचे ०जाव
निड्डियकरणिजे णो पुणरवि इत्थत्तं हव्वमागच्छति ? ।
हुंता ! गोयमा ! मडाई णं नियंटे ०जाव नो पुणरवि
इत्थत्तं हव्वमागच्छति, से णं भंते ! किं ति वत्तव्वं सि-
या ? । गोयमा ! सिद्धे ति वत्तव्वं सिया, बुद्धे ति व-
त्तव्वं सिया, मुत्ते ति वत्तव्वं सिया, पारगए ति वत्तव्वं
सिया, सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिनिवुडे अंतकडे सव्वदुक्ख-
प्पहीणे ति वत्तव्वं सिया, सेवं भंते ! भंते ! ति भगवं गो-
यमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता
संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरति । (सूत्र-८६)

('मडाई णं भंते ! नियंटे' इत्यादि) मृताऽदी-प्रासुकभो-
जी, उपलक्षणत्वादेयणीयाऽदी चेति दृश्यं, निर्ग्रन्थः साधुरि-
त्यर्थः 'हव्वं' शीघ्रमागच्छतीति योगः । किंविधः सन् ?, इ-
त्याह—'नो निरुद्धभवे ति' अनिरुद्धाऽग्रेतनजन्मा, च-
रमभवाऽप्राप्त इत्यर्थः, अयं च भवद्वयप्राप्तव्यमोक्षोऽपि
स्यादित्याह—'नो निरुद्धभवपर्वचे ति' प्राप्तव्यभवविस्तार
इत्यर्थः । अयं च देवमनुष्यभवप्रपञ्चापेक्षयाऽपि स्यादित्यत
आह—'णो पहीणसंसारे ति' अप्रहीणचतुर्गतिग-
मन इत्यर्थः, यत एवमत एव 'नो पहीणसंसारवेय-
यणिजे ति' अप्रहीणसंसारवेद्यकर्मा, अयं च सकृच्च-
दुर्गतिगमनतोऽपि स्यादित्यत आह—'नो वोच्छिन्नसंसारे
ति' अब्रुटितचतुर्गतिगमनानुबन्ध इत्यर्थः, अत एव 'नो वो-
च्छिन्नसंसारवेययणिजे ति' 'नो' नैव व्यवच्छिन्नम्—अ-
नुबन्धव्यवच्छेदेन चतुर्गतिगमनवेद्यं कर्म यस्य स तथा,
अत एव 'नो निड्डियड्डे ति' अनिष्ठितप्रयोजनः, अत एव
'नो निड्डियड्डकरणिजे ति' नो 'नैव निष्ठितार्थानामिव
करणीयानि-कृत्यानि यस्य स तथा, यत एवंविधोऽसावतः
पुनरपीति, अनादौ संसारे पूर्वं प्राप्तमिदानीं पुनर्विशुद्धचर-
णावाप्तेः सकाशादसम्भावनीयम् 'इत्थत्तं ति' इत्यर्थम्,
एनमर्थम्—अनेकशस्तिर्यङ्मरनाकिनारकगतिगमनलक्षण
(इत्थत्तं इति) पाठान्तरम्, तत्रानेन प्रकारेणेत्यं तद्भाव
इत्थत्वम्, मनुष्याऽऽदित्वमिति भावः । अनुस्वारलोपश्च
प्राकृतत्वात्, (हव्वं ति) शीघ्रम् । (आगच्छइ ति) प्राप्नोति ।
अभिधीयते च-कपायोदयात्प्रतिपतितचरणानां चारित्रवतां
संसारसागरपरिभ्रमणम्, यदाह—'जइ उवसंतकसाओ,
लहइ अणंतं पुणो वि पडिचार्यं' इति । स च संसारचक्रगतो
मुनिजीवः प्राणाऽऽदिना नामषट्केन कालभेदेन युगपच्च वा-
च्यः स्यादिति विभलिषुः प्रश्नयन्नाह—'से णं' इत्या-
दि, तत्र 'सः' निर्ग्रन्थजीवः, किंशब्दः प्रश्ने, सा-
मान्यवाचित्वाच्च नपुंसकलिङ्गेन निर्दिष्ट इति, एवमन्व-
र्थयुक्ततयैत्यर्थः, वक्रव्यः स्यात्, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे नपुं-
सकलिङ्गताऽस्येति, अन्वर्थयुक्तशब्दैरुच्यमानः किमसौ
वक्रव्यः स्यात् ? इति भावः । अत्रोत्तरम्—'पाणेति
वत्तव्वं' इत्यादि, तत्र प्राण इत्येतत्तं प्रति वक्रव्यं स्यात्
यदोच्छ्वासाऽऽदिमत्त्वमात्रमाश्रित्य तस्य निर्देशः क्रियते, एवं
भवनाऽऽदिधर्मविवक्षया भूताऽऽदिशब्दपञ्चकवाच्यता त-
स्य कालभेदेन व्याख्येया, यदा तूच्छ्वासाऽऽदिधर्मैर्गुणपदसौ
विवक्ष्यते तदा प्राणो यतो जीवः सत्त्वो विशो वेदयि-

तेत्येतत्तं प्रति वाच्यं स्यात्, अथवा—निगमनवाक्यमेवेद-
मनो न युगपत्पन्नव्याख्या कार्येति । ' जम्हा जीव ' इ-
त्यादि, यस्मान् ' जीवः ' आत्माऽसौ ' जीवति ' प्रा-
णान् धारयति ' तथा ' जीवत्यम् ' उपयोगलक्षणम् आ-
नुक्तं च कर्म ' उपजीवति ' अनुभवति तस्माज्जीव इति
वक्तव्यं स्यादिति । ' जम्हा नत्ते सुभाऽनुभोहि कम्मोहि '
नक्तः—अस्मिन्, शक्तो वा—समर्थः, सुन्दरासुन्दरासु
चष्टानु, अथवा नक्तः—संयुक्तः शुभाशुभैः कर्मभिरिति ।
अनन्तरोगोक्तस्यार्थस्य विपर्ययनाह—' पारगएत्ति ' पार-
गतः संसारसागरस्य भाविति भूतचंद्रित्युपचारादिति
' परंपराएत्ति ' परम्परया—मिथ्याहृष्टादिगुणस्था-
नकानां मनुष्याऽऽदिसृगतीनां वा पारम्पर्येण गतो भवाऽस्मो-
धिपारं प्राप्तः परम्परगतः । इहानन्तरं संयतस्य संसा-
रवृद्धिहानी उक्ते सिद्धत्वं चेति । भ० १ श० १ उ० ।

मंडासय—मृताऽऽश्रय—पुं० । मृतानामाश्रयः । श्मशानं, मृत-
शोकस्थानं च । नि० चू० ३ उ० ।

मद्विअ—मर्दित—वि० । " सम्मर्द—विनर्दि—विच्छर्द—छर्दि-
कपर्द—मर्दितं दस्य " ॥ २॥ ३॥ इति दस्य उः । मद्विओ ।
संयुष्टं, प्रा० २ पाद ।

महदुक्—मददुक्—पुं० । राजगृहवास्तव्ये स्थनामप्यते भगवतो
महावीरजनस्य श्रावके, भ० ।

तत्थं रायगिहं नयं महदुएणामं समणोवासए परि-
वसइ, अट्ठे ० जाव अपरिभूए अभिगय ० जाव विहरइ ।
तएणं समणे भगवं महावीरे अएणया कयाइ पुव्वा-
णुपुत्वि चरमाणे ० जाव समोसडे परिसा ० जाव प-
ज्जुवासइ । तएणं महदुए समणोवासए इमीसे कहाए
लद्धज्जे समाणे हट्ठुट्ठे ० जाव हियए एहाए ० जाव
सरीरे सयाओ गिहाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमइ-
त्ता पायविहारचारेणं रायगिहं गयरं ० जाव शिग्गच्छ-
इ, शिग्गच्छइत्ता तेसिं आमउत्थियाणं अदूरसामंत-
णं वीईवयति । तएणं से अएणउत्थिया महदुयं सम-
णोवासयं अदूरसामंते वीईवयमाणं पासइ, पासइत्ता
अणमणं सदावैति, सदावेत्ता एवं वयासी—एवं
खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं इमा कहा अविउप्पकडा इमं
च एणं महदुए समणोवासए अम्हं अदूरसामंतेणं वीईवय-
ति, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं महदुयं सम-
णोवाससं एयमट्ठं पुच्छित्तएत्ति कट्ठु अणमएणस्स अं-
तियं एयमट्ठं पुडिसुणेंति, पडिसुणेत्ता जेणेव महदुए स-
मणोवासए तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता महदुयं
समणोवाससं एवं वयासी—एवं खलु महदुया ! तव
धम्मायरिणं धम्मोवदेसए गायपुत्ते पंचत्थिकाए पएण-
वेइ—जहा सत्तमसए अएणउत्थियउदेसए ० जाव से
कहमेयं महदुया ! एवं ? । तएणं से महदुए समणो-
वासए ते अएणउत्थिए एवं वयासी—जइ कजं कजइ

जाणामो पासामो, अह कजं ए कजइ ए जाणामो ए
पासामो । तएणं अएणउत्थिया महदुयं समणोवाससं
एवं वयासी—केसं एणं तुमं महदुया ! समणोवासगा एणं
भवसि, जेणं तुमं एयमट्ठं ए जाणइ, ए पासइ । तएणं
से महदुए समणोवासए ते अएणउत्थिए एवं वयासी—अ-
त्थि एणं आउसो ! वाउयाए वाति ? । हंता महदुया !
वाति । तुव्मे एणं आउसो ! वाउयस्स वायमाणस्स रुवं
पासइ ? । एणं इणज्जे समट्ठे । अत्थि एणं आउसो ! घाण-
सहगया पोग्गला ? । हंता अत्थि । तुव्मे एणं आउसो !
घाणसहगयाणं पोग्गलाणं रुवं पासइ ? । एणं इणज्जे समट्ठे
अत्थि एणं आउसो ! अरणिसहगए अगणिकाए ? । हंता
अत्थि तुव्मे एणं आउसो ! अरणिसहगयस्स अगणिका-
यस्स रुवं पासइ ? । एणं इणज्जे समट्ठे । अत्थि एणं आउ-
सो ! समुदस्स पारगयाइं रुवाइं ? । हंता अत्थि । तुव्मे
एणं आउसो ! समुदस्स पारगयाइं रुवाइं पासइ ? । एणं
इणज्जे समट्ठे । अत्थि एणं आउसो ! देवलोगगयाइं रु-
वाइं ? । हंता अत्थि । तुव्मे एणं आउसो ! देवलोगगयाइं
रुवाइं पासइ ? । एणं इणज्जे समट्ठे । एवामेव आउसो !
अहं वा तुव्मे वा अणो वा छउमत्थो ए जाणइ, ए पा-
सइ, तं सव्वं ए भवसि, एवं मे सुवहुं लोए ए भविस्स-
तीति कट्ठु ते अणउत्थिए एवं पडिहणति, एवं पडिह-
णेत्ता जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं
पंचविहेणं अभिगमेणं अभि० जाव पज्जुवासइ । महदुयादि
समणे भगवं महावीरे महदुयं समणोवाससं एवं वयासी—
सुदट्ठं एणं महदुया ! तुमं ते अएणउत्थिए एवं वयासी—साहु
एणं महदुया ! तुमं ते अएणउत्थिए एवं वयासी—जे एणं म-
हदुया ! अट्ठं वा हेउं वा पसिणं वा वागरणं वा अएणायं
अदिट्ठं असुअं अमंतं अविणयातं बहुजणमज्जे आघवेइ,
पाणवेइ ० जाव उचंदसेइ, से एणं अरिहंताणं आसादणयाए
वट्ठइ, अरिहंतपएणत्तस्स धम्मस्स आसादणयाए वट्ठइ,
केवली एणं आसादणयाए वट्ठइ, केवलपणत्तस्स धम्मस्स
आसादणयाए वट्ठइ, तं सुदट्ठं एणं तुमं महदुया ! ते अ-
णउत्थिए एवं वयासी—साहु एणं तुमं महदुया ! ० जाव
एवं वयासी । तएणं महदुए समणोवासए समणेणं भग-
वया महावीरेणं एवं वुत्ते समाणे हट्ठुट्ठे समणे भगवं म-
हावीरे महदुयस्स समणोवासगस्स तसिं य ० जाव परि-
सा पडिगया । तएणं महदुए समणोवासए समणस्स
भगवओ महावीरस्स ० जाव शिसम्म हट्ठुट्ठे पसिणाइं
पुच्छइ, पुच्छइत्ता अट्ठइं परियाति, परियाइत्ता उट्ठाए उं ।

त्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ ० जाव पडिगए भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, ण मंसइ, वंदइत्ता णमंसित्ता एवं वयासी-पभू णं भंते ! मड्डुए समणोवासए देवाणुप्पियारुणं अंतियं ० जाव प-
व्वइत्तए ! । णो इण्णट्ठे समट्ठे । एवं जहेव संखे तहेव अ-
रुणाभे ० जाव अंतं करेहिति ।

“ एवं जहा सत्तमे सए । ” इत्यादिना यत्सूचितं तस्या-
ऽर्थलेशो दृश्यते-कालोदायिसेलोदायिसेवालोदायिप्रभृतिका-
नामन्ययूथिकानामेकत्र संहितानां मिथः कथासंलापः समु-
त्पन्नो, यदुत महावीरः पञ्चास्तिकायान् धर्मास्तिकायाऽऽ-
दीन् प्रज्ञापयति । तत्र च धर्माधर्माऽऽकाशपुद्गलास्तिकाया-
नचेतनान् जीवास्तिकायं च सचेतनं तथा धर्माधर्माऽऽकाश-
जीवास्तिकायानरूपिणः पुद्गलास्तिकायं च रूपिणं प्रज्ञाप-
यतीति । “ से कहमेयं मण्णे एवं ति । ” अथ कथमेतद्धर्मास्ति-
कायाऽऽदिवस्तु, मन्ये वितर्कार्थः, एवं सचेतनाचेतनाऽदिना
रूपेणादृश्यमानत्वेनासम्भवस्तस्येति हृदयम् । “ अवि उप्पकडे
त्ति । ” अपिशब्दः सम्भावनार्थं उत्-प्रावल्यानेन प्रस्तुता प्रकटा वो-
त्प्रकृतोत्प्रकटा वा; अथवा, अविद्वद्भिरजानद्भिः प्रकृता प्रस्तुता
वा अविद्वत्प्रकृता । “ जइ कज्जं कज्जइ जाणामो, पासा-
मो त्ति । ” यदि तैर्द्धमास्तिकायाऽऽदिभिः कार्यं स्वकीयं क्रि-
यते, तदा तेन कार्येण तान् जानीमः पश्यामश्चावगच्छा-
म इत्यर्थः । धूमेनाग्निमिव, अथ कार्यं तैर्न क्रियते तदा न
जानीमो न पश्यामश्च, अयमभिप्रायः कार्याऽऽदिलिङ्गद्वारेण वा-
र्वागदृशमतीन्द्रियपदार्थावगमो भवति, न च धर्मास्ति-
कायाऽऽदीनामस्मत्प्रतीतिं किञ्चित्कार्याऽऽदिलिङ्गं दृश्यत इति
तदभावात्तान् जानीम एवं वयमिति । अथ मड्डुकं धर्मा-
स्तिकायाऽऽद्यपरिज्ञानाभ्युपगमवन्तमुपालम्भयितुं यत्ते प्राहु-
स्तदाह-‘ केसं णं ’ इत्यादि । क एप त्वं मड्डुक ! अमणोपा-
सकानां मध्ये भवसि, यस्त्वमेतमर्थं अमणोपासकज्ञेयं ध-
र्मास्तिकायाऽऽद्यस्तित्वलक्षणं न जानासि न पश्यासि, न क-
श्चिदित्यर्थः । अथैवमुपालब्धः सन्नसौ यत्तैरदृश्यमान-
त्वेन धर्मास्तिकायाऽऽद्यसम्भव इत्युक्तं, तद्विघटनेन तान् प्र-
तिहन्तुमदमाह-‘ अत्थि णं ’ इत्यादि । ‘ घाणसहगय त्ति । ’ घ्रा-
यत इति घ्राणो गन्धगुणस्तेन सहगतास्तत्सहचरिता-
स्तद्वन्तो घ्राणसहगताः ‘ अरणिसहगए त्ति । ’ अरणिरण्यर्थं
निर्मन्थनीयकाष्ठं, तेन सहगतो यस्स तथा । ‘ तं सुट्ठु णं मड्डु-
या तुमं ति । ’ सुट्ठु त्वं हे मड्डुक ! येन त्वयाऽस्तिकायान् जा-
नता न जानीम इत्युक्तमन्यथाऽजानन्नपि यदि जानीम इत्य-
भणिष्यस्तदाऽर्हदादीनामाशातनाकारकोऽभविष्यस्त्वमिति ।
पूर्वं मड्डुकममणोपासकोऽरुणाभे विमाने देवत्वेनोत्पत्स्यत
इत्युक्तम् । भ० १८ श० ७ उ० ।

मड्डु-मृद-धा० । मर्दने, “ मृदो मल-मद-परिहट्ट-खड्ड-चड्ड-
मह-पन्नाडाः ” ॥ ८ । १२६ ॥ मृदनातेरेते सप्ताऽऽदेशा
भवन्ति । मृदनाति । प्रा० ४ पाद० ।

मड-मठ-पुं० । “ ठो ढः ” ॥ ८ । ११६६ ॥ ” खरात्परस्याऽ-
संयुक्तस्यानादेऽस्य ढो भवति । इति ढस्य ढः । त्रतिनामा-
सिंघ-प्रा० १ पाद० ।

मृद-धा० । मर्दने, “ मृदो मल-मद-परिहट्ट-खड्ड-चड्ड-मड्ड-
पन्नाडाः ” ॥ ८ । १२६ ॥ मृदनातेरेते सप्ताऽऽदेशा भवन्ति ।
मृदधातोर्महाऽऽदेशः । मड्ड । प्रा० ४ पाद० ।

मण-मण-न० । सार्द्धशतगद्याणनिष्पन्ने मानभेदे, तं० ।

“ पदसर्पयैर्यवस्त्वेको, गुञ्जैकावयवैस्त्रिभिः ।

गुञ्जात्रयेण वल्लः स्याद्, गद्याणस्ते च षोडश ॥ १ ॥

पलं च दशगद्याणै-स्तेषां सार्द्धशतैर्मणम् । ” तं० । कल्प०
१ अधि० १ क्षण ।

मनस्-न० । ‘ मन ’ ज्ञाने इत्यस्य धातोरसुच्प्रत्ययान्तस्य म-
नः । अन्तःकरणे, दश० १ अ० । आचा० । सूत्र० । आव० ।
औ० । स्था० । सङ्कल्पव्यापारवति, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
उत्त० । आव० । चित्तं मनो विज्ञानमिति पर्यायाः । अनु० ।

अत्र मनःकरणव्याख्यानायाऽऽह—

मण्णं व मन्नए वाऽ-ण्ण मणो तेण दव्वओ तं च ।
तज्जोग्गपोग्गलमयं, भावमणो भण्णए मंता ॥ ३५२५ ॥

‘ मन ज्ञाने ’ ‘ मनु बोधने ’ वा मननम्, मन्यते वाऽनेनेति
मनस्तेन मन उच्यते—तच्च द्रव्यतो द्रव्यमनस्तद्योग्यपुद्ग-
लमयं द्रष्टव्यम् । भावमनस्तु मन्ता जीवो भण्यते । इदमु-
क्तं भवति—मनो द्विविधम्—द्रव्यमनः, भावमनश्च । तत्र
यत् तद्योग्यमननयोग्यमनोवर्गणाभ्यो गृहीतैरनन्तैः पुद्गलै-
र्निर्वृत्तं तद् द्रव्यमनो भण्यते । यत्तु तज्जन्यं मननं चिन्त-
नं तद् भावमनोऽभिधीयते । इह तु तदव्यतिरिक्तत्वाद्
मन्ता जीवो भावमनस्त्वेनोक्त इति ॥ ३५२५ ॥ विशेष० ।
आ० म० । आ० चू० । न० ।

तिविहे मणे पण्णत्ते । तं जहा-तंमणे, तयन्नमणे, णो
अमणे । तिविहे अमणे पण्णत्ते । तं जहा-णो तं-
मणे, णो तयन्नमणे, अमणे । (सूत्र-१७५) स्था० ३
ठा० ३ उ० । (‘ वयण ’ शब्दे व्याख्या)

आत्मा मनः, अन्यद् वा मनः ?—

आता भंते ! मणे अण्णे मणे ? । गोयमा ! णो आता
मणे, अण्णे मणे, जहा भासा तहा मणे वि० जाव णो
अजीवारुणं मणे । पुण्वि भंते ! मणे मणिज्जमाणे म-
णे ? । एवं जहेव भासा पुण्वि भंते ! मणे भिज्जइ,
मणिज्जमाणे मणे भिज्जइ, मणसमयवीइकंते मणे भिज्जइ ?
एवं जहेव भासा । कइविहे णं भंते ! मणे पण्णत्ते !
गोयमा ! चउव्विहे मणे पण्णत्ते । तं जहा—सच्चे ० जाव
असच्चामोसे । (सूत्र-४६४)

(आया भंते ! मणे इत्यादि) एतत्सूत्राणि च भाषास्-
त्रवन्नेयानि । केवलमिह मनोद्रव्यसमुद्भयो मननोपकारी म-
नःपर्याप्तिनामकमोदयसम्पाद्यो, भेदश्च तेषां विदलनमात्र-
मिति । (अनन्तरं मनो निरूपितं, तच्च काये सत्येव भव-
तीति कायनिरूपणायाऽऽह—(आया भंते ! कायेत्यादि)

आत्मा कायः कायेन कृतस्यानुभवनात्, न ह्यन्येन कृतमन्यो-
ऽनुभवत्यकृताऽऽगमप्रसङ्गात्, अथान्यः आत्मनः कायः कायै-
कदेशच्छेदेऽपि संवेदनस्य सम्पूर्णत्वेनाभ्युपगमादिति प्र-
श्नः, उत्तरम्—त्वात्माऽऽपि कायः कथाञ्चित्तदव्यतिरेकात्कीर-
नीरवत् अन्ययःपिण्डवत् । काञ्चनोपलवद्वा, अत एव
कायस्पर्शं सत्यात्मनः संवेदनं भवति, अत एव च कायेन
कृतमात्मना भवान्तरे वेद्यतेऽत्यन्तभेदे च अकृताऽऽगमप्र-
सङ्ग इति ।) भ० १३ श० ७ उ० ।

अथाणंतरचारि य, नियतं चित्तं ति कालविसर्यं तु ।

अर्थे शब्दाऽऽदाविन्द्रियव्यापारादनन्तरं चरति व्याप्रियत
इत्येवंशीलमर्थानन्तरचारि, इन्द्रियैः प्रथमं व्यावृत्ते पश्चाद् म-
नो व्याप्रियते इति भावः । नियतं नियतार्थविषयं नैककालमने-
कविषयमित्यर्थः, चित्तं मनः । पुनः कथम्भूतमित्याह—त्रिका-
लविषयं त्रिष्वपि कालेषु यथायोग्यं विषयो यस्य तत्तथा ।
शु० १ उ० १ प्रक० ।

मनसोऽप्राप्यकारिता—

गंतुं नेण मणो, संवज्झइ जग्गओ व सिमिणे वा ।

सिद्धमिदं लोयम्मि वि, अमुगत्थगओ मणो मेत्ति ॥२१३॥

‘गंतुं’ देहाद् निर्गत्य ज्ञेयेन मेरुशिखरस्थजिनप्रतिमाऽऽदिना
सम्प्रयते संश्लिष्यते मनः । कस्यामवस्थायाम्?, इत्याह—
जाग्रतः, स्वप्ने वा । अनुभवसिद्धं चैतद् . न च ममैव
किन्तु सिद्धमिदं लोकेऽपि, यतस्तत्राऽप्येवं वक्तारो भवन्ति-
अमुत्र मे मनो गतमिति । अतः प्राप्यकारि मनः । इति
प्रेरकगाथाऽर्थः ॥ २१३ ॥

अत्रोत्तरमाह—

नाऽणुगहोवघाया—भावाओ लोयणं व सो इहरा ।

तोय—जलणाइचित्तरा—काले जुजेज दोहिं पि ॥२१४॥

न ‘ज्ञेयेन सह संपृच्यते मनः’ इति गम्यते । कुतः?,
इत्याह—‘अणुगहो—वघायाभावात् ति’ ज्ञेयकृतानुग्रहो—
पघाताभावात्, लोचनवत् । यदि तस्य ज्ञेयेन सह संपर्कः
स्यात् तदा किं स्यात्?, इत्याह—‘सो इहर ति’ तद् मन
इतरथा—ज्ञेयसंपर्कऽभ्युपगम्यमाने, तोय—ज्वलनाऽऽदिविषय-
चिन्तनकाले द्वाभ्यामप्यनुग्रहोपघाताभ्यां युज्यते—तोय-
चन्दनाऽऽदिचिन्तनकाले शैत्याऽऽद्यनुभवनेन स्पर्शनवदनुग्र-
हात्, दहन—विष—शस्त्राऽऽदिचिन्तनसमये तु तद्वदेवोपहन्ये-
तेति भावः, न चैवम् । तस्मान्नोचनवदप्राप्यकार्येव मनः । इति
गाथाऽर्थः ॥ २१४ ॥

किञ्च—मनसः प्राप्यकारितावादिनः

प्रष्टव्याः । किम्?, इत्याह—

दव्वं भावमणो वा, वएज जीवो य होइ भावमणो ।

देहव्वावित्तराओ, न देहवाहिं तओ जुत्तो ॥२१५॥

इह मनस्तावद् द्विधा—द्रव्यमनः, भावमनश्चेति । अतः
सूरिः परं पृच्छति—‘दव्वं ति’ द्रव्यमनः, भावमनो वा,
वजेद् गच्छेद् ‘मिवादिविषयसन्निधौ’ इति गम्यते । कि-
मनेन पृष्टेन? इति चेत् । उभययाऽपि दोषः । तथाहि—भाव-
मनसश्चिन्ताज्ञानपरिणामरूपत्वात्, तस्य च जीवादव्य-
तिरिक्तत्वाजीव एव भावमनो भवति । जीवश्चेति चकारः

‘तओ’ इत्यस्याऽनन्तरं संवन्धनीयः । ततोऽयमर्थः—सकश्च
स च भावमनोरूपो जीवो देहमात्रव्यापित्वाद् देहाद् न
वहिर्निःसरन् युक्तः, इह ये देहमात्रवृत्तयः, न तेषां वहिर्निः-
सरणमुपपद्यते, यथा तद्वतरूपाऽऽदीनाम्, देहमात्रवृत्तिश्च
जीवः । इति गाथाऽर्थः ॥ २१५ ॥

देहमात्रव्यापित्वस्याऽसिद्धिं मन्यमानस्य परस्य

मतमाशङ्कमानः सूरिराह—

सव्वगउ चि च बुद्धी, कत्ताभावाइदोसओ तण्ण ।

सव्वासव्वगहण—प्पसंगदोसाइओ वा वि ॥ २१६ ॥

अथ स्याद् बुद्धिः परस्य—सर्वगत आत्मा, न तु देहमात्र-
व्यापी, अमृतत्वात्, आकाशवदिति । अत्र गुरुराह—तदेतन्न ।
कुतः?, इत्याह—भावप्रधानत्वाभिर्देशस्य कर्तृत्वाभावाऽऽ-
दिदोषत इति—सर्वगतत्वे सत्यात्मनः कर्तृत्वाऽऽद्यो गोपा-
ङ्गनाऽऽदिप्रतीता अपि धर्मा न घटेरन्निति भावः । तथाहि—
न कर्ताऽऽत्मा, सर्वगतत्वात्, आकाशवत् । आदिशब्दा-
दभोक्ता, असंसारि, अन्नः, न सुखी, न दुःखी आत्मा, तत
एव हेतोः, तद्वदेव, इत्याद्यपि दृष्टव्यम् । आह परः—नन्वा-
त्मनो निष्क्रियत्वात् कर्तृत्वाऽऽद्यभावः साङ्ख्यानां न वाधायै
कल्पते । तथा च तैत्तिर्यम्—“अकर्ता निर्गुणो भोक्ताऽऽ-
त्मा” इत्यादि । एतदप्ययुक्तम्, तस्य निष्क्रियत्वे प्रत्यक्षाऽऽ-
दिप्रमाणोपलब्धभोक्तृत्वाऽऽदिक्रियाविरोधप्रसङ्गात् । प्रकृ-
तेरेव भोगाऽऽदिकरणक्रिया, न पुरुषस्य, आदर्शप्रतिबिम्बो-
दन्यायेनैव तत्र क्रियाणामिष्टत्वादिति चेत् । एतदप्यस-
ङ्गतम्, प्रकृतेरचेतनत्वात् । “चैतन्यं पुरुषस्य स्वरूपम्” ।
इति वचनात् अचेतनस्य च भोगाऽऽदिक्रियाऽयोगात्, अ-
न्यथा घटाऽऽदीनामपि तत्प्रसङ्गादिति । न केवलं कर्तृत्वा-
ऽऽद्यभावतः सर्वगतत्वमात्मनो न युक्तम्, किन्तु सर्वाऽऽ-
सर्वग्रहणप्रसङ्गतोऽपि च तदसङ्गतम् । इदमुक्तं भवति—
आत्मनः समग्रविभूचनगतत्वे प्राप्यकारित्वेनाऽभ्युपगतस्य
तदव्यतिरिक्तस्य भावमनसोऽपि सर्वगतत्वात् सर्वांशप्राप्तेः
सर्वग्रहणप्रसङ्गः, तथा च सर्वस्य सर्वज्ञत्वप्रसङ्गः । अथोक्त्या-
येन प्राप्तानपि सर्वांशानभिहितदोषभयात् न गृह्णातीत्युच्य-
ते । तर्हि सर्वांशग्रहणप्रसङ्गः—ग्राह्यत्वेनेष्टानप्यर्थान् मा गृहीद्
भावमनः, प्राप्तत्वाविशेषात्, अग्राह्यत्वेनेष्टार्थवदिति भावः ।
अथ प्राप्तत्वाविशिष्टत्वेऽपि काश्चिदर्थानेतद् गृह्णाति, कां-
श्चिद् नेत्युच्यते । तर्हि व्यक्तीश्वरचेष्टितम्, न चैतद् यु-
क्लिविचारे फवचिदप्युपयुज्यत इति । आदिशब्दात्—सर्वग-
तत्वे आत्मनोऽन्यदपि दूषणमभ्यूह्यम् । तथाहि—यथाऽङ्गुष्ठा-
ऽऽदी दहनदाहाऽऽदिवेदनायां मस्तकाऽऽदिष्वप्यसावनुभूयते,
तथा सर्वत्रापि तत्प्रसङ्गः, न च भवति—तथाऽनुभवाभावा-
त्, अननुभूयमानाया अपि भावाभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गात् ।
किञ्च—सर्वगतत्वे पुरुषस्य, नानादेशगतसकृच्चन्दनाऽङ्गना-
ऽऽदिसंस्पर्शेऽनवरतसुखासिकाप्रसङ्गः, वह्नि-शस्त्र-जलाऽदि-
सम्बन्धे तु निरन्तरदाह—पाटन—क्लेदनाऽऽदिप्रसङ्गश्च ।
यत्रैव शरीरं तत्रैव सर्वमिदं भवति, नाऽन्यत्रेति चेत् । कु-
तः?, इति वक्तव्यम् । आत्माभावादेवेति चेत् । न, तस्येहा-
विषयत्वात् । सहकारिभावेन तस्य तदपेक्षणीयमिति चेत् ।
न, नित्यस्य सहकार्यपेक्षाऽयोगात् । तथाहि—अपेक्षमाणे-
न सहकारिणा तस्य काश्चिद् विशेषः क्रियते, न वा”
यदि क्रियते, स किमर्थान्तरभूतः, अनर्थान्तरभूते

यद्याद्यः पक्षः, तर्हि तस्य न किञ्चित् कृतं स्यात् । अथापरः, तर्हि तत्करणे तदव्यतिरिक्तस्याऽऽत्मनोऽपि करणप्रसङ्गात्, कृतस्य चाऽनित्यत्वात् तस्याऽनित्यत्वप्रसङ्गः । अथ मा भू-
देप दोष इति 'न क्रियते' इत्यभ्युपगम्यते । हन्त ! न तर्हि स तस्य सहकारी, विशेषाकरणात् । अथ विशेषम-
कुर्वन्नपि सहकारीष्यते, तर्हि सकलवैलोक्यस्याऽपि सह-
कारिताप्राप्तिः, विशेषाऽकरणस्य तुल्यत्वात्, इति वृथा
शरीरमात्रापेक्षा, इत्याद्यत्र बहु वक्तव्यम्, तत्तु नोच्यते, ग्रन्थ-
गहनताप्रसङ्गात् । तस्माच्छरीरमात्रवृत्तिरेवाऽऽत्मा, न सर्व-
गत इति । अतस्तदव्यतिरिक्तस्य भावमनसो न शरीराद् वहि-
र्निःसरणमुपपद्यत इति स्थितम् । इति गाथाऽर्थः ॥ २१६ ॥

अथ द्रव्यमनोविषयदेशं व्रजतीति व्र्यात्, तत्राऽप्याह—

दन्वमणो विष्णवा, न होइ गंतुं च किं तत्रो कुणउ ? ।

अह करणभावओ त-स्स तेण जीवो विपारोऽजा । २१७ ।

काययोगसहायजीवगृहीतचिन्ताप्रवर्तकमनोवर्गणाऽन्तः—
पातेद्रव्यसमूहाऽऽत्मकं द्रव्यमनः स्वयं विज्ञात् न भवत्येव,
अचेतनत्वात्, उपलक्षकत्वत्, इत्यतो गत्वाऽपि मेवादि-
विषयदेशं किं तद् वराकं करोतु ? तत्र गतादपि तस्मादथा-
वगमाभावादिति भावः । पराभिप्रायमाशङ्कते—'अह कर-
णेत्यादि' अथ मन्यसे यद्यपि द्रव्यमनः स्वयं न किञ्चिज्जा-
नाति, तथाऽपि करणभावः, करणत्वं तस्य द्रव्यमनसः प्र-
दीपाऽऽदेरिव वस्तुनि प्रकाशयितव्ये समस्ति । ततो जीवः क-
र्ता तेन द्रव्यमनसा करणभूतेन विजानीयादयवुच्येत मेवा-
दिकं वस्त्विति । अत्र प्रयोगः—वह्निर्निर्गतेन द्रव्यमनसा
प्राप्य विषयं जानाति जीवः, करणत्वात्, प्रदीप—मणि—
चन्द्र—सूर्याऽऽदिप्रभयेव । इति गाथाऽर्थः ॥ २१७ ॥

अत्रोत्तरमाह—

करणत्तणओ तणुसं-ठिएणं जाणिज्ज फरिसणं व ।

एत्तो चिय हेउओ, न नीइ वाहिं फरिसणं व ॥ २१८ ॥

को वै न मन्यते, यदुत अर्थपरिच्छेदे कर्तव्ये आत्मनो द्रव्य-
मनः करणम् ? किन्तु करणं द्विधा भवति—शरीरगतमन्तः-
करणम्, तद्वह्निर्भूतं बाह्यकरणं च । तत्रेदं द्रव्यमनोऽन्तःकरण-
मेवाऽऽत्मनः । ततश्च 'करणत्तणउ ति' सूत्रस्य सूत्रामात्र-
त्वात्, एकदेशेन समुदायस्य गम्यमानत्वाच्चान्तःकरणत्वा-
दित्यर्थः, तनुसंस्थितेन शरीराद् वह्निर्निर्गतेन जीवस्तेन
जानीयाद् मेवादिविषयम्, स्पर्शनेन्द्रियेणैव कमलनालाऽऽदि
स्पर्शम् । प्रयोगः—यदन्तःकरणं तेन शरीरस्थेनैव विषयं
जीवो गृह्णाति, यथा स्पर्शनेन, अन्तःकरणं च द्रव्यमनः ।
प्रदीप—मणि—चन्द्र—सूर्यप्रभाऽऽदिकं तु बाह्यकरणमात्मन इ-
ति साधनविकलः परोक्षदृष्टान्तः । आह—ननु शरीरस्थमपि
तत् पद्मनालतन्तुन्यायेन वह्निर्द्रव्यमनः किं न निःसरति ?
इत्याह—'एत्तो चियेत्यादि' इति एवान्तःकरणत्वलक्षणदे-
तोर्वह्निर्निर्गच्छति द्रव्यमनः, स्पष्टं भवति । प्रयोगः—यदन्तः-
करणं तच्छरीराद् वह्निर्निर्गच्छति, यथा स्पर्शनम् । इ-
ति गाथाऽर्थः ॥ २१८ ॥

तदेवं भावमनसो द्रव्यमनसश्च वह्निश्चरिताऽऽद्यभावादप्रा-
प्यकार्येण मन इत्युक्तम् । संप्रतं 'नाणुगगहोवघायाभावाओ
रि संछां व ।' इत्यादिना मनसोऽप्राप्यकारितायाम्, अनुग्रहो-
ग्गे प्र ।

पथाताभावात् इति यः पूर्व हेतुरक्तः, तस्य परोऽसिद्धिं समु-
द्भाव्यचाह—

नजइ उवघाओ से, दोव्वछो-रक्खयाइलिगेहि ।

जमणुगगहो य हरिसा-इएहिं तो सो उभयधम्मो । २१९ ।

इह मृतनष्टाऽऽदिकं वस्तु चिन्तयतः, अत्यार्त-रौद्रध्या-
नप्रवृत्तस्य च 'से' तस्य मनस उपघातो ज्ञायतेऽनुमीयते ।
कैः?, इत्याह दौर्बल्योरःक्षताऽऽदिलिङ्गे दौर्बल्यं देहापचयरू-
पम्, उरःक्षतमुपविधातः, हृदयघातेति यावत् । आदिशब्दा-
द् घातप्रकोपवैकल्याऽऽदिपरिग्रहः । अनुग्रहश्च यद्यस्मात् त-
स्येष्टसंगम-विभवलाभाऽऽदिकं वस्तु चिन्तयतो हर्षाऽऽदि-
भिरनुमीयते । तत्र वदनविकाश-रोमाञ्चोद्गमाऽऽदिचिह्न-
गम्यां मानसः प्रीतिविशेषो हर्षः, आदिशब्दाद् देहोपचयो-
त्सहाऽऽदिग्रहः । तत् तस्मात्कारणात् तदमनउपघाताऽनु-
ग्रहलक्षणोभयधर्मकमेव । अयमत्र भावार्थः—यः शोकाऽऽद्य-
तिशयाद् देहोपचयरूपः, आर्ताऽऽदिध्यानानिश्चयाद् हृदरो-
गाऽऽदिवस्त्ररूपश्चोपघातः, यश्च पुत्रजन्माऽऽद्यभावाप्राप्तिचि-
न्तासमुद्भूतहर्षाऽऽदिनुग्रहः, स जीवस्य भवन्नपि चिन्त्य-
मानविषयाद् मनसः किल परो मन्यते, तस्य जीवान् कथ-
ञ्चिदव्यतिरिक्तत्वात् । ततश्चैवं मनसोऽनुग्रहोपघातयुक्तत्वात्
तच्छून्यत्वलक्षणो हेतुरसिद्धः इति गाथाऽर्थः ॥ २१९ ॥

तदेतत् सर्वं परस्याऽसंवद्धभाषितमेवेति दर्शयन्नाह—

जइ दन्वमणोऽतिवली, पीलिजा हिदिनिरुद्धवाउ व्य ।

तयणुगगहेण हरिसा-दउ व्य नेयस्स किं तत्थ ? । २२० ।

यदिनाम द्रव्यमनो मनस्वपरिणतानिष्टपुद्गलसमूहरूपम-
तिशयबलिष्ठमिति कृत्वा शोकाऽऽदिसमुद्भूतपीडया जीवं
कर्मताऽऽपन्नं देहदौर्बल्याऽऽद्यापादनेन पीडयेत्, हृदिरुद्धवा-
युवत् : हृदयदेशाऽऽश्रितनिविडमरुद्ग्रन्थिवदित्यर्थः यदि च
तस्यैव द्रव्यमनसो मनस्वपरिणतेष्टपुद्गलसंघातस्वरूपस्या-
ऽनुग्रहेण जावस्य हर्षाऽऽद्यो भवेयुः, तर्हि ज्ञेयस्य चिन्तनी-
यमेवादिर्मनसोऽनुग्रहोपघातकरणे किमायानम् ? । इदमत्र
हृदयम्-मनस्वपरिणतानिष्टपुद्गलनिचयरूपं द्रव्यमनोऽनि-
ष्टचिन्ताप्रवर्तनेन जीवस्य देहदौर्बल्याऽऽद्यापत्या हानिरुद्ध-
वायुवदुपघातं जनयति, तदेव च शुभपुद्गलपिण्डरूपं
तस्याऽनुकूलचिन्ताजनकत्वेन हर्षाऽऽद्यभिनिवृत्त्या भेष-
जवदनुग्रहं विधत्त इति । अतो जीवस्यैतावदनुग्रहो-
पघातो द्रव्यमनः करोति, न तु मन्यमानमेवादिकं ज्ञेयं म-
नसः किमप्युपकल्पयति । अतो द्रव्यमनसः सकाशादा-
त्मन एवानुग्रहोपघातसद्भावात् मनसस्तु ज्ञेयात् तद्वन्ध-
स्याऽप्यभावाद् मस्तकाऽऽघातचिह्नलोभूतेनेवाऽसंवद्धभाषे-
णा परेण हेतोरसिद्धिरुद्धाविता । इति गाथाऽर्थः ॥ २२० ॥

आह—नन्वलौकिकमिदं, यद्-द्रव्यमनसा जीवस्य

देहोपचयदौर्बल्याऽऽदिरूपावनुग्रहोपघातो

क्रियते, तथा प्रतीतेरेवाभावात्,

इत्याशङ्क्याऽऽह—

इडागिण्डाऽऽहारवभव-हारे होंति पुट्ठि-हाणीओ ।

जह तह मणसो ताओ, पोग्गलगुणउ ति को दोसो । २२१ ।

ननु किमिहाऽलौकिकम् ?, यतो भवतो लोकस्य च स-

श्रीमद्विजयराजेन्द्रमुरीश्वरपट्टभाकर-वर्चाचक्रवर्त्ति-आगमरहस्यवेदी-श्रुतस्थविरमान्य—

श्रीसौधर्मवृहत्तपोगच्छीय-श्रीमद्विजयधनचन्द्रसूरिजी महाराज ।

विद्वच्चक्रोरजनमोदकरं प्रसन्नं, शुभ्रव्रतं सुकविकैरवसद्विलासम् ।

हृद्धान्तनाशकरणे प्रसरत्प्रतापं, वन्दे कलानिधिसमं धनचन्द्रसूरिम् ॥ १ ॥

जन्म सं० १८९६ किसनगढ (मेवाड़) दीक्षोपसंवत् सं० १९२५ जावरा (मालवा) स्वरिपद सं० १९६५ जावरा (मालवा)
यतिदीक्षा सं० १९१७ धानेरा (पालनपुर) उपाध्यायपद सं० १९२५ खाचरोद (मालवा) स्वर्गारोह सं० १९७७ यावरा (मारवाड़)

आभार-प्रदर्शनम् ।

—:0:—

सुविहितसूरिकुलतिलकायमान-सकलजैनागमपाटुश्व-आवालव्रह्मचारी-जङ्गमयुगप्रधान-प्रातःस्मरणीय-परमयोगिराज-क्रियाशुरूथुपकारक-श्री सौधर्मवृद्धतपोगच्छीय-सितपटाचार्य-जगत्पूज्य-गुरुदेव-जट्टारक श्री १००८ प्रभु श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराजने 'श्रीअजिधानराजेन्द्र' प्राकृत-मागधी महाकोश का सङ्कलनकार्य मरुधरदेशीय श्रीसियाणा नगर में संवत् १९४६ के आश्विनशुक्लद्वितीया के दिन शुभ लग्न में आरम्भ किया। इस महान् संकलनकार्य में समय समय पर कोशकर्ता के मुख्य पट्टधर शिष्य-श्रीमदधनचन्द्रसूरिजी महाराजने भी आपको बहुत सहायता दी। इस प्रकार करीब साढ़े चौदह वर्ष के अविश्रान्त परिश्रम के फलस्वरूप में यह प्राकृत वृद्धकोष संवत् १९६० चैत्र-शुक्ला १३ बुधवार के दिन श्रीसूर्यपुर (सूरत-गुजरात) में वनकर परिपूर्ण (तैयार) हुआ।

गवालियर-रियासत के राजगढ़ (मालवा) में गुरुनिर्वाणोत्सव के दर-मियान संवत् १९६३ पौष-शुक्ला १३ के दिन महातपस्वी-मुनिश्रीरूपविजयजी, मुनिश्रीदीपविजयजी, मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी, आदि सुयोग्य मुनिमहाराजाओं की अध्यक्षता में मालवदेशीय-छोटे बड़े ग्राम-नगरों के प्रतिष्ठित-सद्गृहस्थों की सामाजिक-मिटिंग में सर्वानुमत से यह प्रस्ताव पास हुआ कि-महंम-गुरुदेव के निर्माण किये हुए 'अजिधानराजेन्द्र' प्राकृत मागधी महा-कोश का जैन और जैनेतर समानरूप से लाभ प्राप्त कर सकें, इसलिये इसको अवश्य छपाना चाहिये, और इसके छपाने के लिये रतलाम (मालवा) में सेठ जसुजी चतुर्जुजजीत्-मिश्रीमलजी मथुरालालजी, रूपचंदजी खखदासजीत्-जागोरथजी, वीसाजी जवरचंदजीत्-प्यारचंदजी और गोमाजी गंजीरचंदजीत्-निहालचंदजी, आदि प्रतिष्ठित सद्गृहस्थों की देख-रेख में श्रीअजिधानराजेन्द्र-कार्यालय और 'श्रीजैनप्रज्ञाकरप्रतिद्विग्रेस' स्वतन्त्र खोलना चाहिये। कोष के संशोधन और कार्यालय के प्रबन्ध का

समस्त-भार महिम-गुरुदेव के सुयोग्य-शिष्य-मुनिश्रीदीपविजयजी (श्रीम-
द्विजयजूपेन्द्रसूरिजी) और मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी को सौंपा जाय । वस,
प्रस्ताव पास होने के बाद सं० १९६४ श्रावणसुदी ५ के दिन उक्त कोश को
छपाने के लिये रतलाम में उपर्युक्त कार्यालय और प्रेस खोला गया और
उक्त दोनों पूज्य-मुनिराजों की देख-रेख से कोश क्रमशः छपना शुरू हुआ,
जो सं० १९८१ चैत्र-वदि ५ गुरुवार के दिन संपूर्ण छप जाने की सफलता
को प्राप्त हुआ ।

इस महान् कोश के मुद्रणकार्य में कुवादिमतमंतगजमदजजनकेसरी-
कलिकालसिद्धान्तशिरोमणी-प्रातःस्मरणीय-आचार्य-श्रीमद्धनचन्द्रसूरि-
जी महाराज, उपाध्याय-श्रीमन्मोहनविजयजी महाराज, सचिव-
मुनिश्रीटीकमविजयजी महाराज, पूर्णगुरुदेवसेवादेवाक-मुनिश्रीहुकुमविज-
यजी महाराज, सत्क्रियावान्-महातपस्वी-मुनिश्रीरूपविजयजी महाराज;
साहित्यविशारद-विद्याजूषण-श्रीमद्विजयजूपेन्द्रसूरिजी महाराज, व्या-
ख्यानवाचस्पत्युपाध्याय-मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी महाराज, ज्ञानी ध्यानी
मौनी महातपस्वी-मुनिश्रीहिम्मतविजयजी, मुनिश्री-लक्ष्मीविजयजी,
मुनिश्री-गुलाबविजयजी, मुनिश्री-हर्षविजयजी, मुनिश्री-हंसविजयजी,
मुनिश्री-अमृतविजयजी, आदि मुनिवरों ने अपने अपने विहार
के दरमियान समय समय पर श्रीसंघ को उपदेश दे दे कर तन,
मन और धन से पूर्ण सहायता पहुँचाई, और स्वयं भी अनेक
जॉति परिश्रम उठाया है, अतएव उक्त मुनिवरों का कार्यालय आज्ञारी है ।

जिन जिन ग्राम-नगरों के सौधर्मबृहत्तपोगच्छीय-श्रीसंघ ने इस
महान् कोषाङ्कन-कार्य में आर्थिक-सहायता प्रदान की है, उनकी शुभ-
सुवर्णाक्षरी नामावली इस प्रकार है—

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय श्रीसंघ-मालवा—

श्रीसंघ-रतलाम ।

श्रीसंघ-वाँगरोद ।

श्रीसंघ-राजगढ़ ।

„ जावरा ।

„ वारोदा-बड़ा ।

„ भाबुवा ।

श्रीसंघ-वइनगर ।

” खाचरोद ।

” मन्दसोर ।

” सीतामऊ ।

” निम्वाहेड़ा ।

” इन्दौर ।

” उज्जैन ।

” महेन्द्रपुर ।

” नयागाम ।

” नीमच-सिटी ।

” संजीत ।

” नारायणगढ़ ।

” वरड़ावदा ।

श्रीसंघ-सरसी ।

” मुंजाखेड़ी ।

” खरसोद-बड़ी ।

” चीरोला-बड़ा ।

” मकरावन ।

” वरड़िया ।

” (भाट)पचलाना ।

” पटलावदिया ।

” पिपलोदा ।

” दशाई ।

” बड़ी-कड़ोद ।

” धामणदा ।

” राजोद ।

श्रीसंघ-भकणावदा ।

” कूकसी ।

” आलीराजपुर ।

” रींगनोद ।

” राणापुर ।

” पारां ।

” टांडा ।

” बाग ।

” खवासा ।

” रंभापुर ।

” अमला ।

” बोरी ।

” नानपुर ।

श्रीसौधर्मवृहत्तपोगच्छीयसंघ-गुजरात—

श्रीसंघ-अहमदाबाद ।

” वीरमगाम ।

” सूरत ।

” साणंद ।

” बम्बई ।

” पालनपुर ।

श्रीसंघ-थिरपुर (थराद) ।

” वाच ।

” भोरोल ।

” धानेरा ।

” धोराजी ।

” डुवा ।

श्रीसंघ-ढीमा ।

” दूधवा ।

” वात्यम ।

” वासण ।

” जामनगर ।

” खंभात ।

श्रीसौधर्मवृहत्तपोगच्छीय-संघ-मारवाड़—

श्रीसंघ-जोधपुर ।

” आहोर ।

” जालोर ।

” भेंसवाड़ा ।

” रमणिया ।

” मांकलेसर ।

” देवावस ।

” विशनगढ़ ।

” मांडवला ।

श्रीसंघ-भीनमाल ।

” सांचोर ।

” बागरा ।

” धानपुर ।

” आकोली ।

” साधू ।

” सियाणा ।

” काणोदर ।

” देलंदर ।

श्रीसंघ-शिवगंज ।

” कोरटा ।

” फतापुरा ।

” जोगापुरा ।

” भारुंदा ।

” पोमावा ।

” बीजापुर ।

” बाली ।

” खिमेला ।

श्रीसंघ-गोल ।

- ” साहेला ।
- ” आलासण ।
- ” रेवतड़ा ।
- ” धाणसा ।
- ” वाकरा ।
- ” मोदरा ।
- ” थलवाड़ ।
- ” मेंगलवा ।
- ” सूराणा ।
- ” दाधाल ।
- ” धनारी ।

श्रीसंघ-मंडवारिया ।

- ” बलदूट ।
- ” जावाल ।
- ” सिरोही ।
- ” सिरोड़ी ।
- ” हरजी ।
- ” गुडावालोतरा ।
- ” भूति ।
- ” तखतगढ ।
- ” सेदरिया ।
- ” रोवाडा ।
- ” भावरी ।

श्रीसंघ-सडिराव ।

- ” खुड़ाला ।
- ” राणी ।
- ” खिमाड़ा ।
- ” कोशीलाव ।
- ” पावा ।
- ” एंदला का गुड़ा ।
- ” चँणोद ।
- ” डूडसी ।
- ” थाँवला ।
- ” जोयला ।
- ” काचोली ।

इनके सिवाय दूसरे भी कई गाँवों के संघों के तरफ से मदद मिली है, उन सभी का कार्यालय शुद्धान्तःकरण से पूर्ण आभारी है ।

श्रीअभिधानराजेन्द्रकार्यालय.

रतन्नाम (मालवा)

चतुर्थभाग-षण्ठापयः । ६३

अहम् ।

इह हि प्रायोऽनयद्यह्यविद्याविशो नितान्तः करणानामनवरता-
न्तःस्थमहासपत्नपरासनप्रयतानाममेध्यदेयहिंसाऽऽदिगर्ह्यपदा-
र्यसायगहनतरगहनाऽऽगमविच्छेदपञ्चधियाधाराधराणामभरीकृ-
नधराधरकृमाधराणामपुत्रपुत्रवधोपाजितशुभंयुक्तमपरिपाकसं-
मुखीनानामसंमुखीकृतपराधक्षाऽज्ञानतिमिराणामप्रतिचरित्रप-
त्रिभित्तान्तःकरणानां विसृजणस्रजणानां स्वेतरदोषदर्शनदधीयसां
मनस्विमहीयसां क्षुरितभरितकीचक्रितपतिप्रसादनिरादरा-
णामहो खलु सास्त्रप्रतं मम पचेक्षितं भागधेयमिति मय्य-
मानानां छाविष्टमुदकंमुचिनीपूणां विगतकुहनाऽऽटोपानां मु-
क्तिमहेत्वांसवरणास्तुक्तानां प्रादुर्भूतविशदुष्टयोधानां किम्पचा-
नप्रतिपण्णानां सप्तमगलितनवतस्थनिकुरम्यानां महत्याऽऽर-
भत्या भर्मदेशनाश्रावणाऽनयविभ्राणनसमुत्सुकानां खग्नोक्ति-
काट्यमपि मय्यणीयमिति निर्धारितमानसानां प्रपदनिमग्नचू-
पतिनिटिलकिरीटानां वरिष्ठप्रधानां सततमहोत्सवमासेदुपां विदु-
पां परमहंसानां मानसं स्वच्छन्दोच्छ्रितच्छ्रितसंभवाऽऽशयसम स-
न्मतावागाहनाऽवसरं मध्यमहृदयनभागधेयपरिपाकस्वरूपं तत्त्वा-
प्रस्थितिशुभगृह्णाट्यानुकारि मिथ्यास्तिवर्धनाकृपाराऽऽचान्त्यै
होषामुक्ताधवमुद्राधरं गाधीकृतसौगतद्यासनाऽऽशयनिगूढत-
त्वं प्रालेयमहीध्रवज्रितान्त्ययोविशदमस्तोकमुक्ताफलाऽऽपीरु-
च्य शिरसा नृगधनीयमुत्कटप्रत्यग्रप्रसूमरनीरन्ध्रसल्लपदेशु-
धाविन्दुवृष्टिभिराप्याबितभयभाविकस्वान्तक्षेत्रं पठनाऽऽकण-
नाभ्यां माध्वीकमृद्वीकथोरष्यधरीकृतमाधुर्यं जमिताऽऽमेधभूमो-
दयं मानसकासारमिवाऽऽहंभतमेयाजसं धिनोति । यत्र गृह्ण-
प्राहिकया जीवाजीवाऽऽदिसमस्तवस्तुविवेचनं विधीयते यत्र च
सुखतत्त्वफलपेक्षलपनिद्रामुद्रितनयनस्य विद्यावितटारपरस्याऽऽ-
कल्पं निद्राणस्याकुतोभयस्य जटपाकेन साकं जटपाऽऽयासावस-
रमपि नाशति, गर्भारगर्जनविद्यावितगिरिप्रावस्य गिरिगर्भे
शबानस्य पञ्चाननस्यैव यस्य नामश्रवणमात्रेण मद्मलिनगाजा-
ऽऽज्ञागोः पञ्चान इव कुमतावलम्बिन्यो गृहीतदिक्षाः पुनरावर्तन-
मपि न स्पृहयन्ति, येनाऽऽस्थानीमास्थितस्य वादकथासंप्रलक्ष-
स्य निकटं जयोऽवश्यमच्युपैति, कौक्षेयकमिव यमवलम्ब्य प्रत्य-
र्थिप्रवर्तितप्रेतालुकारिनिग्रहस्यानकन्धराकर्तनया कुशलीमवति
भयवर्गः, यो हृद्यपगनोपपन्नानां निजनिग्नानां विघ्नसङ्क्रमपदस्त-
यते । प्रातिस्विकरूपेण निर्धारितोऽयमर्थः प्रथमभागोपोदघाते-
ऽस्माज्जिरित्यलं प्रलक्षानुप्रलक्षत्याऽकारुताराण्वाऽऽरुस्वरेण
वा । किं वदुना यत्प्रवर्तका एव परार्थसंपादनसमर्पितजीविताः
स्वार्थनिरपेक्षाः समस्तजीवजीवातुप्रदानदक्षाः सौधर्मैकाऽऽदि-
निर्वर्तितजन्माभिपेक्षाः सुधाधोरणीकल्पनैजदेशनया संसारासा
तसंनतजन्तूनां विहितसेका अष्टमहाप्रातिहार्यपरिकलिताश्र-
तुल्लिखदनिशयविराजिता रागद्वेयाऽऽद्यन्तरङ्गारिविप्रमुकाः प-
राजिंसंधानाध्ययनविमुखास्नैवपारावारतलस्पर्शिनः परमदु-

र्गतिस्मापन्नपुनर्गजनतानिरीक्षणसमुत्पन्नकरुणरसोद्गारपुल-
कितान्तःकरणा द्वादिदृश्यन्ते, तद्वचनसुधासारणीसमवगाहन-
सुखैविणः पुरोभागिभिन्नाः के वा न भवेयुः ? यद्यपि तृतीयभागप्र-
स्तावे समासेन निरूपितोऽयं विषयः प्रयत्नप्रयत्नैरस्माभिरुत्था-
पि वाचकवर्गमनःपोषाय कदाग्रदग्रद्विज्ञानोपाय सोदापोहं
भगवतां तीर्थकृतां रागद्वेयविप्रमुक्तत्वमेवोदघाटयन्ते, यत्सत्ता-
यामेव तेषामुपादेयवचनताऽनिर्वचनीयतामावहति * । तथाहि-
ननु तीर्थकृतां रागाऽऽदिभिः सहोऽऽत्यन्तिको वियोगोऽसं-
भवी, प्रमाणवाधनात् । तत्र प्रमाणमिदम्-यदनादिमद् न त-
द्विनाशमाविशति, यथाऽऽकाशम्, अनादिमन्तश्च रागाऽऽद्य
इति । किञ्च-रागाऽऽद्यो धर्माः, ते च धर्मिणो भिन्नाः, अभि-
न्ना वा ? यदि भिन्नास्तर्हि सर्वेषामविशेषेण वीतरागत्वप्रस-
ङ्गः, रागेभ्यो जित्वात्, विवक्षितपुरुषवत् । अथाभिन्नास्त-
र्हि तत्क्षये धर्मिणोऽऽयात्मनः कृत्यः, तदभिन्नत्वात्, तत्स्वरूप-
वत्, इति कुतस्तेषां वीतरागत्वम् ? तस्यैवाभावादिति । अ-
त्रोच्यते-इह यद्यपि रागाऽऽद्यो दोषा अनादिमन्तः तथापि क-
स्यचित् स्त्रीशरीराऽऽदिषु यथाऽवस्थितवस्तुतत्त्वावगमेन तेषां
रागाऽऽदीनां प्रतिपक्षभावनातः प्रतिक्षणमपचयो दृश्यते, ततः
संभाव्यते-विशिष्टकालाऽऽदिसामग्रीसङ्गावे भावनाप्रकर्षाव-
शेषभाषतो निर्मूलमपि कृत्यः । अथ यद्यपि प्रतिपक्षभावनातः
प्रतिक्षणमपचयो दृष्टस्तथापि तेषामान्यन्तिकोऽपि कृत्यः सं-
भवतीति कथमवसेयम् ? उच्यते-अन्यत्र तथा प्रतिबन्धग्रहणा-
त् । तथाहि-शीतस्पर्शसंपाद्या रोमहर्षाऽऽद्यः, ते च शीतप्रति-
पक्षस्य वह्नेर्मन्दतायां मन्दा उपलब्धाः, उत्कर्षे च निरन्वयवि-
नाशधर्माणः । ततोऽन्यत्रापि वायुकस्य मन्दतायां वाय्वस्य मन्द-
तादर्शनाद् वायुकोत्कर्षेऽवश्यं वाय्वस्य निरन्वयो विनाशो वेदित-
व्यः, अन्यथा वायुकमन्दतायां मन्दताऽपि न स्यात् । अथाऽ-
स्ति ज्ञानस्य ज्ञानाऽऽवरणीयं कर्म बाधकं, ज्ञानाऽऽवरणीयकर्म-
मन्दतायां च ज्ञानस्यापि मनास्मन्दता । अथ च प्रवृत्तज्ञानाऽऽ-
वरणीयकर्मोद्योत्कर्षेऽपि ज्ञानस्य न निरन्वयो विनाशः । एवं प्र-
तिपक्षज्ञानवलोत्कर्षेऽपि न रागाऽऽदीनामत्यन्तोच्छेदो भविष्यती-
ति । तदयुक्तम् । द्विविधं हि बाध्यम्-सहभूतस्वभावभूतम्, स-
हकारिसंपाद्यस्वभावभूतं च । तत्र यत् सहभूतस्वभावभूतं,
तत्र कदाचिदपि निरन्वयविनाशमाविशति, ज्ञानं चाऽऽत्मनः
सहभूतस्वभावभूतम्, आत्मा च परिणामी नित्यः, ततोऽत्यन्त-
प्रकर्षवत्यापि ज्ञानाऽऽवरणीयकर्मोदये न निरन्वयविनाशो ज्ञान-
स्य, रागाऽऽद्यस्तु बोभाऽऽदिकर्मविपाकोदयसंपादितसत्ताकाः,
ततः कर्मणो निर्मूलमपगमे तेऽपि निर्मूलमपगच्छन्ति । नन्वा-
सतां कर्मसंपाद्या रागाऽऽद्यः, तथापि कर्मनिवृत्तौ ते निवर्तन्ते
इति नावश्यं नियमः । न हि दहननिवृत्तौ तत्कृता काष्ठेऽङ्गारता
निवर्तते । तदसत् । यत् इह किञ्चित् कचित् निवर्त्य-विकार-

मापादयति, यथाग्निः सुवर्णे द्रवताम् । तथाहि-अग्निनिवृत्तौ तत्कृता सुवर्णे द्रवता निवर्तते । किञ्च पुनः क्वचित् अनिवर्त्य-विकाराऽऽरम्भकम् । यथा-स एवाग्निः काष्ठे, न खलु श्यामनामात्रमपि काष्ठे दहनकृतं तन्निवृत्तौ निवर्तते । कर्म चाऽऽमनि निवर्त्य-विकाराऽऽरम्भकम् । यदि पुनरनिवर्त्य-विकाराऽऽरम्भकं भवेत्तर्हि यदपि तदपि कर्मणा कृतं न कर्मनिवृत्तौ निवर्तते, यथाग्निना इयमनामात्रमपि काष्ठे कृतमग्निनिवृत्तौ । ततश्च यदेकदा कर्मणाऽऽपादितं मनुष्यत्वममरत्वं कुमिकीट्यमङ्गलं शिरोवेदनाऽऽदि, तत्सर्वकालं तथैवावतिष्ठेत्, न चैतद् दृश्यते, तस्मान्निवर्त्य-विकाराऽऽरम्भकं कर्म, ततः कर्मनिवृत्तौ रागाऽऽदीनामपि निवृत्तिः । अत्राऽऽहर्वाहैरुपस्थाः-नैते रागाऽऽद्यां ह्योभाऽऽदिकर्मविपाकोदयानिवन्धनाः, किन्तु कफाऽऽदिप्रकृतहेतुकाः । तथाहि-कफहेतुको रागः, पित्तहेतुको द्वेषः, वातहेतुकश्च मोहः । कफाऽऽद्यश्च सदैव सन्निहिताः, शरीरस्य तदात्मकत्वात्, ततो न बीतरागत्वसंभवः । तदयुक्तम् । रागाऽऽदीनां कफाऽऽदिहेतुत्वाऽऽद्ययोगात् । तथाहि-स तद्धेतुका, यो यं न व्यभिचरति, यथा धूमोऽग्निम् । अन्यथा प्रतिनियतकार्यकारणभावव्यवस्थाऽनुपपत्तिः । न च रागाऽऽद्यः कफाऽऽदीन् न व्यभिचरन्ति, व्यभिचारदर्शनात् । तथाहि-वानप्रकृतेरपि दृश्यते रागद्वेषौ, कुरुप्रकृतेरपि द्वेषमोहौ, पित्तप्रकृतेरपि मोहरागौ, ततः कथं रागाऽऽद्यः कफाऽऽदिहेतुकाः ? अथ मन्यथा-एकैकाऽपि प्रवृत्तिः सर्वेषामपि दोषाणां पृथक् पृथक् जनिका, तेनायमदोष इति । तदयुक्तम् । एवं सति सर्वेषामपि जन्तूनां समरागाऽऽदिदोषप्रसक्तैः, अवश्यं हि प्राणिनामकनमया प्रकृत्या कयाचिद् भवितव्यम् । सा चाविशेषेण रागाऽऽदिदोषाणामुत्पादिकेत सर्वेषामपि समानरागाऽऽदिताप्रसक्तिः । अथास्ति प्रतिप्राणि पृथक् पृथक्गवान्तरः कफाऽऽदीनां परिणतिविशेषः, तेन न सर्वेषां समरागाऽऽदिताप्रसङ्गः । तदपि न सार्थीयः । विकल्पायुगलानतिक्रमात् । तथाहि-सोऽप्यवान्तरः कफाऽऽदीनां परिणतिविशेषः सर्वेषामपि रागाऽऽदीनामुत्पादकः, आहोस्विदेकनस्यैव कस्यचित् ? तत्र यद्यद्याः पङ्क्तस्तर्हि यावत् स परिणतिविशेषः तावदेककालं सर्वेषामपि रागाऽऽदीनामुत्पादप्रसङ्गः । न चैककालमुत्पाद्यमाना रागाऽऽद्यः संवेद्यन्ते, क्रमेण तेषां वेदनात् । न खलु रागाध्यवसायकाले द्वेषाध्यवसायो, मोहाध्यवसायो वा संवेद्यते । अथ द्वितीयः पक्षः-तत्रापि यावत् स कफाऽऽदिपरिणतिविशेषस्तत्रावदेक एव कश्चिद्वागाऽऽदिदोषः प्राप्नोति । अथ च तदवस्था एव कफाऽऽदिपरिणतिविशेषे सर्वेऽपि दोषाः क्रमेण परावृत्त्योपजायमाना उपलज्यन्ते । अथादृश्यमान एव केवलकायविशेषदर्शनोन्नीयमानसत्ताकस्तदा तदा तत्तद्वागाऽऽदिदोषहेतुः कफाऽऽदिपरिणतिविशेषो जायते, तेन न पूर्वोक्तदोषावकाशः । ननु यदि स परिणतिविशेषः सर्वथाऽननुभूयमानस्वरूपोऽपि परिकल्प्यते, तर्हि कर्मैव किं नाज्युपगम्यते ? एवं हि लोकशास्त्रमार्गोऽप्याराधितो भवति । अपि च-स कफाऽऽदिपरिणतिविशेषः कुतस्तदा तदाऽन्यन्यरूपेणोपजायते?, इति वक्तव्यम् । देहादिति चेत्, ननु तदवस्थेऽपि देहे प्रवृद्धिः कार्यविशेषदर्शनतस्तस्यान्यथाभवनामप्यते, तत्कथं तद्देहनिमित्तम् ? न हि यदविशेषेऽपि यद्विक्रियते स विकारस्तद्धेतुक इति वक्तुं

शक्यम् । नाप्यन्यो हेतुरपेक्ष्यते, तस्मात्तदप्यन्यथाभवत्तं कर्महेतुकमेष्टव्यम् । तथा च सति कर्मैवैकमभ्युपगम्यतां, किमनङ्गुना तच्चेतुनया कफाऽऽदिपरिणतिविशेषाज्युपगमेन ? किञ्च-अभ्यासजनितप्रसाराः प्रायो रागाऽऽद्यः । तथाहि-यथा यथा रागाऽऽद्यः सेव्यन्ते तथा तथाऽभिवृद्धिरेव तेषामुपजायते, न प्रहाणिः । तेन समानेऽपि कफाऽऽदिपरिणतिविशेषे तदवस्थेऽपि च देहे यस्येह जन्मनि परत्र वा यस्मिन् दापेऽभ्यासः स तस्य प्राचुर्येण प्रवर्तते, शोषस्तु मन्दतया, ततोऽभ्याससंवाद्यकर्मोपचयहेतुका एव रागाऽऽद्याः, न कफाऽऽदिहेतुका इति प्रतिपत्तव्यम् । अन्यच्च-यदि कफहेतुको रागः स्यात्, ततः कफवृद्धौ रागवृद्धिः स्यात्, पित्तप्रकर्षे तापप्रकर्षवत्, न च प्रवर्तते, तदुत्कर्षोत्थर्पाभावाधिततया द्वेषस्यैव दर्शनात् । अथ पञ्चान्तरं शृङ्गीथाः-यदुत न कफहेतुको रागः, किन्तु कफाऽऽदिदोषसाम्यहेतुकः । तथाहि-कफाऽऽदिदोषसाम्ये विरुद्धवाध्यभावतो रागोऽद्वयो दृश्यत इति । तदपि न समीचीनम् । व्यभिचारदर्शनात्-न हि यावत् कफाऽऽदिदोषसाम्यं तावत् सर्वदैव रागोऽद्वयोऽनुभूयते, द्वेषाज्युद्भवस्यानुभवात् । न च यद्वादेऽपि यत्र भवति तत् तच्चेतुकं सचेतसा वक्तुं शक्यम् । अपि च-एवमभ्युपगमे ये विपक्षदोषास्ते रागिणो न प्राप्नुवन्ति, अथ च तेऽपि रागिणो दृश्यन्ते, स्यादेतत्, अद्वयं वैस्तर्यात् । तत्त्वं निर्वाक्य-शुक्रोपचयहेतुको रागो नाप्यहेतुक इति । तदपि न युक्तम् । एवं ह्यत्यन्तस्त्रीसेवापरतया शुक्रकृतयः कुरत्कृतजालां रागिता न स्यात् । अथ चैतेऽपि तस्यामवस्थायां निकामं रागिणो दृश्यन्ते । किं च-यदि शुक्रस्य रागहेतुता, तर्हि तस्य सर्वस्त्रीषु साधारणत्वात् नैकस्त्रीनियतो रागः कस्यापि भवेत्, दृश्यते च कस्याप्येकस्त्रीनियतो रागः । अथोच्येत-रूपातिशयलुब्धस्तस्यामेव रूपवतरामभिरज्यते, न योषिदन्तरे । उक्तं च-"रूपातिशयपाशेन, विवशीकृतमानसाः । स्वां योषितं परित्यज्य रमन्ते योषिदन्तरे ॥१॥" इति । तदपि न मनोरमम् । रूपरहितायामपि कापि रागदर्शनात् । अथ तत्रोपचारविशेषः समीचीनो भविष्यति, तेन तत्राभिरज्यते । उपचारोऽपि च रागहेतुर्न रूपमेव केवलम्, तेनायमदोष इति । तदपि व्यभिचारि । द्वयेनापि विमुक्त्यां क्वचिद् रागदर्शनात् । तस्मादभ्यासजनितोपचयपरिपाकं कर्मैव विचित्रस्वभावतया तदा तदा तत्तत्कारणापेक्षं तत्र तत्र रागाऽऽदिहेतुरिति कर्महेतुका रागाऽऽद्यः । एतेन यदपि कश्चिदाह-पृथिव्यादिभूतानां धर्मा एते रागाऽऽद्यः । तथाहि-पृथिव्यम्बुभूयस्त्वे रागाः, तेजोवायुभूयस्त्वे द्वेषः, जलवायुभूयस्त्वे मोह इति । तदपि निराकृतमवसेयम्, व्यभिचारात् । तथाहि-यस्यामेवावस्थायां द्वेषो मोहोऽपि तस्यामेव दृश्यते, तत एतदपि यत्किञ्चित् । तस्मात् कर्महेतुका रागाऽऽद्यः । ततः कर्मनिवृत्तौ निवर्तन्ते । प्रयोगश्चात्र-ये सहकारिसंवाद्या यदुपधानादपकर्षिणस्ते तदत्यन्तवृद्धौ निरन्वयविनाशधर्माणो, यथा रोमहर्षाऽऽद्यो वह्निवृद्धौ, भावनोपधानादपकर्षिणश्च सहकारिकर्मसंवाद्या रागाऽऽद्य इति । यदपि प्रागुपन्यस्तं प्रमाणम्-यदनादिमदं न तद्विनाशमाविशति, यथाऽऽकाशम् । तदप्यप्रमाणम् । हेतोरनैकान्तिकत्वात्-प्रागजनेन व्यभिचारात् । तथाहि-प्रागभावोऽनादिमानपि विनाशमाविशति, अन्यथा कार्यानुत्पत्तेः । भावनाऽधिकारी च सम्प्रगदर्शनाऽऽदितनत्रय-

संपत्समन्वितो वेदितव्यः, इतरस्य तद्वन्नुरूपानुष्ठानप्रवृत्त्यभा-
वेन तस्य मिथ्यारूपत्वात् । आह च- 'नाणी तवमि निरओ,
चारिन्ती भावणाइजांगे ति ।' सा च रागाऽऽदिदोपनिदान-
स्वरूपविषयफलगोचरा यथागममेवमवसेया-

‘ जं कुच्छियाणुओगो, पयइविसुद्धस्स होइ जीवस्स ।

एएसि जो नियाणं, बुहाण न य सुंदरं एयं ॥ १ ॥

रुवं पि संकिस्सेतो-ऽमिस्संगा पीइमाइ द्विगो व ।

परमसुहपच्चणीओ, एअं पि अन्नोहणं चेव ॥ २ ॥

विसओ य भंगुरो खलु, गुणराहिओ तह तहारुवो ।

संपत्तिनिष्फलो के-वलं तु मूलं अनत्थाणं ॥ ३ ॥

जम्मज्जामरणार्हं, विचिचरुवो फलं तु संसारो ।

बहुजणनिव्वेयफरो, एसो वि तहाविहो चेव ॥ ४ ॥ ” इति ।

अपि च-सूत्रानुसारेण ज्ञानाऽऽदिषु यो नैरन्तर्येणाज्यासस्त-
द्व्यापि ज्ञावना वेदितव्या, तस्या अपि रागाऽऽदिप्रतिपन्नत्वा-
त् । न हि तत्त्ववृत्त्या सम्यग्ज्ञानाऽऽद्यप्यस्य व्यापृतमनस्कस्य

छीशरीररामणीयकाऽऽदिषु येष्वेव प्रवृत्तिमातनोति, तथाऽ-
नुपलभ्यात् । एतेन सिद्धं, रागाऽऽदिविरहवचं तीर्थकृतां ज-
गवताम् । अत एव रागद्वेषाऽऽदिशब्दं जयन्त्यजिनवन्तीति

तीर्थकृतपर्यायस्य जिनशब्दस्य व्युत्पत्तिनिमित्तं, प्रवृत्तिनिमि-
त्तं च भावयन्ति भावुकाः । सिद्धे च तस्मिन् रागाऽऽद्यजावन्त-
तभाषणकारणाभावात् समुपादेयवचनताऽनिर्वचनीयतामाव-
ह्येव जिनवरस्य । उक्तं च-“रागाद् वा द्वेषाद् वा, मोहाद् वा

वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् । यस्य तु नैते दोषा-स्तस्यानृतकारणं किं
स्यात् ॥ १ ॥ ” किञ्च-“अणुवक्यपराणुगाह-परायणा जं

जिणा जगप्पवरा । जियरागदोसमोहा, य नएणहावाइणो तेणं
॥ ५० ॥ ” इति सिद्धं पराभिसंधानविमुक्तत्वेन जिनवचनस्य वि-
विधस्तत्सूत्रितवम् । * अस्तु तावत् तीर्थकृतां जितरागद्वेषवंच

तथापि मिथ्यादर्शनसमूहमयत्वाद् जिनवचनस्य कथं प्रामा-
ण्यमङ्गीकरणीयम् ? जिनवचनस्य मिथ्यात्विदर्शनसमूहकृत्वात्वं

तु भीसिद्धसेनदिवाकरोऽप्यभ्युपगच्छति । तथाहि-“ भइं मि-
च्छादं सण-समूहमइयस्स अमयसारस्स । जिणवयणस्स भग-
वओ, संबिगसुहाहिगमस्स ॥ ७० ॥ ” (सम्म० ३ काण्ड)

ततश्च, यन्मिथ्यादर्शनसमूहमयं तत्कथं सम्यग्भूततामासादयति,
न हि विषयकालासमूहमयस्यामृतरूपताऽऽपत्तिः प्रसिद्धा ।

अत्र प्रतिविधीयते-नैतद् युक्तम् । परस्परनिरपेक्षसंग्रहाऽऽदिन-
यरूपाऽऽपक्षसाद्व्याऽऽदिमिथ्यादर्शनानां परस्परसव्यपेक्ष-
तासमासादितानेकान्तरूपाणां विषयकालासमूहविशेषमय-

स्यामृतसंदोहस्येव सम्यक्त्वाऽऽपत्तेः । दृश्यन्ते हि विषा-
ऽऽदयोऽपि भावाः परस्परसंयोगविशेषमवाप्ताः समासादि-

तपरिणत्यन्तरा अगदरूपतामात्मसात्कुर्वाणाः, मध्याव्यप्र-
वृत्तयस्तु विशिष्टसंयोगावाप्तव्यान्तरस्वभावा मृतिप्राप्तिनिमि-
त्तविषयरूपतामासादयन्तः । न चाध्यक्षप्रसिद्धार्थस्य पर्यनुयो-

गविषयता, अन्यथाऽन्यादेरपि दाह्यादहनशक्त्यादिपर्यनुयो-
गाऽऽपत्तेः । अत एव निरपेक्षा नैगमाऽऽदयो दुर्गयाः, सापे-

क्षास्तु सुनया उच्यन्ते । अजिहितार्थसंवादि चेद् वादिवृत्तम-
स्तुतिरुत्सिद्धसेनाऽऽचार्यवचनम्-“ नयास्तव स्यात्पदता-

ञ्छना इमे, रसोपविष्टा इव दोहधातवः । भवन्त्यजिनेतफला
यतस्ततो, जवन्तमार्याः प्रणता हितैविणुः ॥ १ ॥ ” इति । अ-

थवा साद्व्याऽऽदेरैकान्तवादिदर्शनसमूहमयस्य चूर्णनस्व-

भावस्य, मिथ्यादष्टिपुरुषसमूहविघटनसमर्थस्य वा । यद्वा-
मिथ्यादर्शनसमूहा नैगमाऽऽदयः, एकैकनैगमाऽऽदेनैयस्य श-

तविधत्वात् “ एकैको वि सवविहो । ” इत्याद्यागमप्रामाण्यात्
अवयवा यस्य तन्मिथ्यादर्शनसमूहमयम्, जिनवचन-

स्य नैगमाऽऽदयः सापेक्षाः सत्तावयवाः, तेषामप्येकैकः शत-
धा व्यवस्थित इत्यादिप्रायः । समूहकृत्सत्तनयोदाहरणापेक्षया

च सप्तमङ्गीप्रदर्शनमागमज्ञा विदधति, सामान्यविशेषाऽऽत्मक-
त्वात् वस्तुतत्त्वस्य, सामान्यस्यैकत्वात्, तद्विवक्षायां यदेव

घटाऽऽदिष्वयं स्वादेकमिति प्रथममङ्गीविषयः, तदेव देशका-
द्वयप्रयोजनभेदाद् नानात्वं प्रतिपद्यमानं तद्विवक्षया स्यादनेक-

मिति द्वितीयमङ्गीविषयः, तदेवोज्याऽऽत्मकमेकैकदेशब्देन य-
दाऽभिधातुं न शक्यते तदा स्यादवक्तव्यमिति तृतीयमङ्गीविष-

यः, यदेवावकाशदानत्वेनासाधारणेनैकमाकाशः, तदेवावगा-
ह्यावगाहकावगाहनाक्रियाभेदादनेकं जवति, तद्वैपविना तस्या-

वस्तुत्वाऽऽपत्तेः । प्रदेशभेदापेक्षयाऽपि च तदनेकम् । अन्यथा
हिमवद्विन्ध्ययोरेकदेशताप्राप्तिः । तस्य च तथाविवक्षायां

स्यादेकं चानेकं चेति चतुर्थमङ्गीविषयता । यदेकमाकाशं जवतः
प्रसिद्धं तदेकस्मिन्नवयवे विवक्षिते एकमवयवस्यावयवान्तरा-

द्भिन्नजिज्ञानां वाचकस्य शब्दस्याभावादवक्तव्यं चेति, तथा वि-
वक्षायां स्यादेकमवक्तव्यं चेति पञ्चममङ्गीविषयः । तद् यदेवै-

कमाकाशं प्रसिद्धं भवतः, तदवगाह्यावगाहनक्रियाभेदादनेकम्,
एकानेकत्वप्रतिपादकशब्दाभावादवक्तव्यं चेति षष्ठममङ्गीविषयः ।

यदेवैकमाकाशाऽऽत्मकतयाऽऽकाशं जवतः प्रसिद्धं, तदेव तथैक-
मवगाह्यावगाहनक्रियाऽपेक्षयाऽनेकं, गुणप्रतिपादनापेक्षयाऽ-

वक्तव्यं चेति स्वादेकमनेकमवक्तव्यं चेति सप्तममङ्गीविषयः । एवं
स्यात् सर्वगतः स्यादसर्वगतो घटाऽऽदिरित्यादिकाऽपि सप्तमङ्गी

वक्तव्याः । एतेन मिथ्यादर्शनसमूहमयत्वेऽपि जिनवचनस्य,
विषयकालासमूह-विशेषमयस्यामृतसारवद्व्यापदेयत्वमविरु-
द्धम् । विशेषविस्तरस्तु ‘ जिणवयण ’ शब्दे १५०३ पृष्ठादारभ्य

१५०५ पृष्ठपर्यन्तं विपश्चिद्भिरवलोकनीयः । ततः स्थितमेतत्-
“ जिणवयणकप्परुक्खो, अणेगसुत्तथसालाविरिणो ।

तवणियमकुसुमगुच्छो, सुगाइफलवधणो जयइ ॥ १ ॥
सब्बे वि य सिक्खता, सद्दवरयणामया सतेहलोक्का ।

जिणवयणस्स जगवओ, न तुल्लमिय तं अणुग्गेयं ॥ २ ॥ ”
“ जयति जगदेकमङ्गल-मपहतानिःशेषपुरितघनतिमिरम् ।

रविबिम्बमिव यथास्थित-वस्तुविकाशं जिनेशवचः ॥ १ ॥ ”
“ नरनरगतिरियसुरगण-संसारियसव्वदुक्खरोगाणं ।

जिणवयणमेगमोसह-मपवगासुहक्खयं फलयं ॥ १ ॥
जिणवयणमोयगस्स य, रसि व दिवा य खजमाणस्स ।

तिप्पिं बुदो न गच्छइ, हेउसहस्सोवगूढस्स ॥ २ ॥
जीवाइवत्थुचित्थण-कोसदल्लगुणेण जन्नससरिसेण ।

सेसवयणेहिं अजियं, जिणिवयणं महातिसयं ॥ ३ ॥
“ जन्मज्जामरणमयै-रभिहुते व्याधेवदनाप्रस्ते ।

जिनवरवचनादम्य-त्र नास्ति शरणं क्वचित्तोके ॥ १ ॥ ”
तस्मात् जिनवचनरुचिनाऽविप्रतिपन्नेन भव्येन भाव्यम् ।
यतः-
“ सवणकरणेसु इच्छा, होइ रुई सद्दहाणसंजुत्ता ।
एई विणा कत्तो, सुद्धी सम्मत्तरयणस्स ॥ १ ॥ ”
ततः-
“ जिणवयणे अनुरत्ता, जिणवयणं जे करिंति भायेणं ।

अमला असंकलिष्टा, ते हुंति परित्तसंसारं ॥ १ ॥ ”

अथवा किं बहुना-

“ कुरा वि सहावेणं, त्रिसयविसवसानुगा वि होऊण ।
भाविजणवयणमणा, तेल्लोकसुहावहा हौंति ॥ १ ॥ ”

यतः-

“ सुस्सल भम्मराओ, गुरुदेवाणं जहासमाहीए ।

वेयावधे नियमो, सम्माहिंस्स लिगाइं ॥ १ ॥ ”

एतेन तृतीयभागप्रस्तावोपन्यस्तपराभिसंधानविमुखत्वं भगवतस्तीर्थकरस्य रागद्वेषजतुन्वेन सर्वतोभावेन समर्थितम् । किञ्च-समवसरणाऽऽदिसमये देशनाऽपरपर्यायेण जिनवचनेन योऽर्थः समर्थितस्तत्र विप्रतिपन्नस्य जमावेरिच दुर्गतगमनमवश्यमेव संपद्यते । तथाहि तृतीयभागप्रस्तावे-“संनूयं भंने ! अल्लमाणे चलिए ” इत्यादि भगवत्प्ररूपितार्थवाचकं प्रश्नोत्तररूपं सूत्रमुपन्यस्तम् । तत्र विप्रतिपन्नस्य जमावेरितमित्यम्-इहैव भरतक्षेत्रे कुण्डपुरं नाम नगरम्, तत्र भगवतः श्रीमन्महावीरस्य भागिनेयो जमालिनाम राजपुत्र आसीत्, तस्य च भार्या श्रीमन्महावीरस्य दुहितु सुदर्शना, अथ कदाचित् पञ्चशतपुरुषपरिवारो जमालिभगवतो महावीरस्याग्रे प्रव्रज्यां जग्राह, सुदर्शनाऽपि सहस्रस्त्रीपरिवारा तदनु प्रव्रजिता । ततश्चैकादशस्वक्षेपधीतेषु जमालिना भगवान् विहारार्थमुक्तापितः, ततो भगवता तूष्णीमास्थाय न किञ्चित् प्रत्युत्तरमदाय, तत एवमनुत्कलितोऽपि पञ्चशतसाधुपरिवृतां निर्गतः श्रीमन्महावीरान्तिकात्, ग्रामानुग्रामं च पर्यट्ण गतः श्रावस्तीनगर्याम्, तत्र च तैन्दुकाभिधानोद्याने कोष्ठकमाग्निं चेत्ये स्थितः, ततश्च तत्र तस्यान्तप्रान्ताऽऽहुरैस्त्रीभ्यो रोगाऽऽतङ्कः समुत्पन्नः, तेन च न शक्नोत्युपविष्टः स्वातुम्, ततो वज्राण अमणान्-मग्निमिच्छं शीघ्रमेव संस्तारकमास्तुणीत, येन तत्र तिष्ठामि, ततस्तैः कर्तुमारब्धोऽसौ । वाढं च दाहज्वराभिभूतेन जमालिना पृष्टम्-संस्तुतः संस्तारको, न वेति ? साधुभिश्च संस्तुतप्रायत्वादर्थसंस्तुतेऽपि प्रोक्तम्-संस्तुत इति । ततोऽसौ वेदनाविह्वलितचेता उच्यथ तत्र तिष्ठानुरद्धसंस्तुतं तद् दण्डा क्रुद्धः-“ क्रियमाणं कृतम् । ” इत्यादिसिद्धान्तवचनं स्मृत्वा मिथ्यात्वमोहनीयोदयतो वक्ष्यमाणमुक्तिमिर्वितथमिति चिन्तयामास । ततः स्थविरैर्वक्ष्यमाणाभिरेव युक्तिभिः प्रतिबोधितो यदा कथमपि न प्रविबुध्यते, तदा गतास्तं परित्यज्य भगवत्समीपे, अन्ये तु तत्समीपमेष स्थिताः । सुदर्शनाऽपि तदा तत्रैव श्रावकदङ्ककुम्भकारगृहे आसीत् । जमाल्यनुरागेण च तन्मतमेव ग्रहणा, दङ्कमपि तद् ग्रहयितुं प्रवृत्ता । ततो दङ्केन मिथ्यात्वमुपगतेयमिति ज्ञात्वा प्रोक्तम्-नेदृशं वयं किमपि जानीमः, अन्यथा च पाप्माग्निमध्ये मृदजाजतोद्धतनपरावर्तने कुर्वताऽङ्कारकमेकं प्रक्षिप्य तत्रैव प्रदेशं स्वाध्यायं कुर्वत्याः सुदर्शनायाः संघाट्यञ्चलो दग्धः । ततस्तथा प्रोक्तम्-श्रावक ! किं त्वया मदीयसंघाटो दग्धा ? तेनोक्तम्-ननु दह्यमानमदग्धं, भवति, इति प्रवत्याः सिद्धान्तः, ततः क केन त्वदीया सङ्घाटी दग्धा ? इत्यादि तद्वक्तं परिभाष्य संतुष्टाऽसौ सम्प्रक्षुरेतितास्मीत्यभिधाय मिथ्यादुष्कृतं ददाति, जमालि च गत्वा प्रज्ञापयति । यदा चासौ कथमपि न प्रज्ञाप्यते, तदाऽसौ सपरिवारा, शेषसाधवश्चैकाकिनं जमालि मुक्त्वा जगवत्समीपं जग्मुः, ज-

मालिस्तु बहुजनं व्युदग्राह्य अनालोचितप्रतिक्रान्तः कालभासे कालं कृत्वा किञ्चिदपि कदेवेष्टुपन्नः । एतच्च चरितं विस्तरतः प्रज्ञापनासुत्रादवसेयम् । अथ जमावेर्विप्रतिपत्तिकृद्भाव्यते-सर्वमपि वस्तु क्रियमाणं कृतं न प्रवति, किन्तु कृतमेव कृतमुच्यते, ततो भगवत्पादौ यदुक्तम्-“ चलमाणं चलिए उदीरिज्जमाणे उदीरिए वेइज्जमाणे वेइए । ” इत्यादि, तत्सर्वं मिथ्या । किञ्च-यस्य क्रियमाणं वस्तु कृतमित्युपगमः, तेनेह विद्यमानस्य करणरूपाः क्रिया अङ्गीकृताः, तथा च सति वदूनां दोषाणां प्रतिपत्तिर्भवति । तथाहि-इह क्रियमाणं कृतं न भवतीति प्रतिज्ञा, कृतस्य विद्यमानत्वादिति हेतुः, विरन्तनघटवदिति दृष्टान्तः । अथ कृतमपि क्रियत इत्युपगम्यते, तर्हि नित्यमनवरतमेव क्रियताम्, कृतकत्वाविशेषात्, एवं च सति न कदाचिदपि कार्यक्रियापरिसमाप्तिरिति । यदि च क्रियमाणं कृतमिष्यते, तर्हि घटाऽऽदिकार्यार्थं या मूमर्दनचक्रप्रमणाऽऽदिका क्रिया, तस्या वैफल्यं प्राप्नोति, तत्काले कार्यस्य कृतत्वाद्युपगमात् । तथा च प्रयोगः-इह यत्कृतं, तत्क्रिया विफलैव, यथा चिरनिष्पन्नघटे, कृतं चाप्युपगम्यते क्रियाकाले कार्यं, ततो विफला तत्र क्रियेति । किञ्च क्रियमाणकृतवादिना कृतस्य (विद्यमानस्य) क्रियेति प्रतिपादितं भवति, एवं च प्रत्यक्षविरोधः, यस्मादुत्पत्तिकालात् पूर्वमविद्यमानमेव कार्यं जायमानं दृश्यते, उत्पत्तिकाले तस्मात् क्रियमाणमकृतमेवेति । किञ्च-आरम्भक्रियासमय एव कार्यमुत्पद्यते इति तवाभ्युपगमः । एतच्चायुक्तम् । यस्पाद् घटाऽऽदिकार्याणामुत्पद्यमानानां दीर्घ एव निर्वर्तनक्रियाकालो दृश्यत इति । ननु दृश्यतां नाम दीर्घः क्रियाकालः, परं घटाऽऽदिकार्यमारम्भक्रियासमय एव, शिवकाऽऽदिकाले वा दृश्यत इति चेत्, तदयुक्तम् । यतो नाऽऽरम्भक्रियासमय एव घटाऽऽदिकार्यं भवद् दृश्यते, नाऽपि शिवकस्थासकोऽशुशुजाऽऽदिसमयेऽपि दृश्यते, किन्तु दीर्घक्रियाकालस्यान्ते घटाऽऽदिकार्यं भवद् दृश्यते, तस्मात् क्रियाकाले कार्यं युक्तं, तस्य तदानीमदर्शनात् । दीर्घक्रियाकालस्यान्ते तु युक्तं कार्यम्, तदानीमेव तस्य दर्शनादिति सकलजनस्य प्रत्यक्षसिद्धमेवेदम् * । तदा जमालेरेवमाचक्ष्णस्य अध्येके निर्ग्रन्था एनमर्थं श्रद्दधति, अध्येके न श्रद्दधति, तत्र ये न श्रद्दधति, ते एवमाहुः-जगवद् । भवतोऽयमाशयः-“ यथा घटः पटो नैव, पटो वा न घटो यथा । क्रियमाणं कृतं नैव, कृतं न क्रियमाणकृतम् ॥ १ ॥ ” प्रयोगश्च-यौ निश्चितभेदौ, न तयोरेक्यम्, यथा घटपटयोः, निश्चितभेदे च कृतक्रियमाणके । अत्र चासिद्धो हेतुः । तथाहि-कृतक्रियमाणे किमेकान्तेन निश्चितभेदे, अथ कथञ्चित् ? यद्येकान्तेन, तत्किं तदैक्ये सतोऽपि करणप्रसङ्गतः, इत किवाऽनुपरमप्राप्तेः, आहोस्वित् प्रथमाऽऽदिसमयेऽपि कार्योपलब्धप्रसङ्गे, अथ क्रियावैफल्याऽऽपत्तिरिति दीर्घक्रियाकालदर्शनानुपपत्तेर्वा ? तत्र न तावत् सतोऽपि करणप्रसङ्गत इति युक्तम् । असत्करणे हि खपुष्पाऽऽदेरेव करणमापद्यत इति कथञ्चित् सत एव करणप्रसङ्गाभिरभ्युपगतम्, न चाप्युपगतायस्य प्रसङ्गं प्रयुज्यते ॥ नाऽपि क्रियाऽनुपरमप्राप्तेः, यत इह क्रिया किमेकविषया, निम्नविषया वा ? यद्येकविषया, न दोषः । तथाहि-यदि कृतं क्रियमाणमुच्यते तदा तन्मतेन निष्पन्नमेव कृतमिति, तस्यापि क्रियमाणतायां क्रियाऽनुपरमप्राप्तिरिति

णो दोषः स्यात् । न तु क्रियमाणं कृतमिति, तथोक्तौ च तत्र क्रियावेशसमय एव कृतत्वाभिधानात् । उक्तं हि-क्रियाकालनिष्ठाकालयोरैक्यमिति । अथैवमपि कृतक्रियमाणयोरैक्ये कृतस्य सत्त्वात् सतोऽपि करणे तदवस्थप्रसङ्गः स्यात्, न तु क्रियासमकालसत्तात्वात् । अथ भिन्नविषया क्रिया, तदा सिद्धसाधनम् । प्रतिप्रत्ययमन्यकारणतया वस्तुनोऽभ्युपगमनेन भिन्नविषयक्रियाऽनुपरमस्यास्माकं सिद्धत्वात् । अथ प्रथमाऽऽदिसमयेष्वपि कार्योपलम्भप्रसङ्गेति पक्षे क्रियमाणस्य हि कृतत्वप्रथमाऽऽदिसमयेष्वपि सत्त्वाद्युपलम्भः प्रसज्यत इति । तदपि न । तदा हि शिवकाऽऽदीनामेव क्रियमाणता, ते चोपलभ्यन्त एव । उक्तं च विशेषाऽऽवश्यक-“अन्तरांभे अन्नं, कह दीसउ जइ घनो पमाऽऽरंजे । सिवगाऽऽदयो न कुंभो, किह दीसउ सो तदद्यापि ॥ २३१६ ॥” घटगताभिज्ञापतया च मूढः शिवकाऽऽदिकरणेऽपि घटमहं करोमीति मन्यते । तथा चाऽऽह-“पहसमयकज्जकोनी-निरवेकलं घटगयाभिज्ञासोऽसि । पहसमयकज्जकालं, घृममहं । घममि लापसि ॥ २३१८ ॥” नापि क्रियावैकल्याऽऽपत्तिः, यतः प्रागवाप्तसत्ताकस्य करणे क्रियावैकल्यं स्यात्, न तु क्रियमाणकृतत्वे, तत्र हि क्रियमाणं क्रियाऽपेक्षमिति तस्याः साफल्यमेव, अनेकान्तवादिनां च केनचिद्व्यपेक्षया प्राक् सत्त्वेऽपि रूपान्तरेण करणं न दोषाय । दीर्घक्रियाकालदर्शानुपपत्तिरपि न युक्तम् । यतः शिवकाऽऽद्युत्तरोत्तरपरिमाणविशेषविषय एव दीर्घक्रियाकालोपलम्भो, न तु घटक्रियाविषयः । उक्तं हि-“पहसमयउत्पण्णं, परोत्तरविहङ्गलणण सुवहणं । दीहो किरियाकाशो, जइ दीसइ कि च कुंभस्स ॥ २३१४ ॥” अथ कथाञ्चिन्निश्चितभेदे कृतक्रियमाणे, तत्तर्प्यकृतुकमेव, निश्चयवद्वारा नुगतत्वात् तद्वचसः, तत्र च निश्चयनयाऽऽभ्युपगमेन कृतक्रियमाणयोरभेदः । यदुक्तम्-“क्रियमाणं कृतं दग्धं, दह्यमानं स्थितं गतम् । तिष्ठच्च गम्यमानं च, निष्ठितत्वात् प्रतिक्षणम् ॥ १ ॥” व्यवहारनयमेतु नानाद्वयमनयोः, तथा च क्रियमाणं कृतमेव, कृतं तु क्रियमाणमेव स्यात्, क्रियमाणं क्रियावेशसमये, क्रियोपरमे पुनरक्रियमाणमिति । उक्तं च-“तेणह कज्जमाणं, नियमेण कयं कयं तु भयणिज्जं । किञ्चिदिह कज्जमाणं, उवरयकिरियं च होज्जाहि ॥ २३२० ॥” किञ्च प्रवतो मतिः-क्रियाभ्यसमय एवाभिमतकार्यभवनं, तत्रापि प्रथमसमयादारभ्य कार्यस्य क्रियत्यपि निष्पत्तिरेष्टया, अन्यथा कथमकस्मादन्यसमये सा प्रवेत् ॥

उक्तं च-

“आद्यतन्तुप्रवेशे च, नोतं किञ्चिद् यदा पटे ।

अन्यतन्तुप्रवेशे च, नोतं स्यान्न पटोदयः ॥ १ ॥

तस्माद् यदि द्वितीयाऽऽदि-तन्तुयोगात् प्रतिक्षणम् ।

किञ्चित् किञ्चिदुतं तस्य, यदुतं तदुतं हि तत् ॥ २ ॥”

इह प्रयोगः-यद् यस्याः क्रियाया आद्यसमये न भवति, तत्तस्या अन्यसमयेऽपि न जायते, यथा घटक्रियाऽऽदिसमयेऽज-वन् पटो, न भवति च कृतक्रियमाणयोरभेदे क्रियाऽऽदिसमये कार्यम्, अन्यथा घटान्यसमयेऽपि पटोत्पत्तिः स्यात् । एवं च-“यथा वृक्षो धवहचेति, न विरुद्धं मिथो द्वयम् । क्रियमाणं कृतं चेति, न विरुद्धं तथोज्ञयम् ॥ २ ॥” प्रयोगश्च-यद् येनाविनाश्रुतं, न तदेकान्तेन भिद्यते, यथा वृक्षाद् धवत्वम्, कृतत्वाविनाश्रुतं च क्रियमाणत्वमिति, सकललोकप्रसिद्धत्वाच्च

भेदस्य घटपटयोस्तदाश्रयेणैवमुक्तं संस्काराऽऽदावपि दोष्यम् । तत्प्रतिपक्षं जगच्च ॥” चलमाणे चक्षिण ॥” इत्यादि तीर्थकृतां चात्यन्तमवितर्क्यमिति । स चैवमुच्यमानोऽपि न प्रतिपञ्चवान्, किन्तु पूर्वोक्तयुक्तिभिः संवृत्ताः शेषसाधव एकाकिनं जमाहिं मुक्त्वा गता जिनसमीपम् । जमाली तु (महाश्वरजिन-निहवरूपः) कालमासे काष्ठं कृत्वा लान्ते कलेषु त्रयोदशसागरोपमस्थितिकेषु किट्विपिकेषु देवेषु देवत्वेनोत्पन्नः, तस्य पञ्चदश प्रजाः सन्ति । तस्मान्न जिनयचनेषु कदाचनापि संशयितव्यमिति चतुरक्षम् । विस्तरतो दर्शनेच्छुभिः ‘जमालि’ शब्दे १४०१ पृष्ठादारभ्य १४३३ पृष्ठपर्यन्तं विलोकनीयम् । जमालिभवप्रसङ्गानुप्रसङ्गाद् जिज्ञासोत्पद्यते-केन प्रकारेण जन्म जायमानां जायते ? अत्राऽऽह-स्त्रीपुंसयोर्वेदादये सति पूर्वकर्मनिर्वृत्तिनायां योनौ मैथुनप्रत्याधिको रताभिज्ञापोदयजनिनोऽग्नि-कारणयोररक्षिकाद्युपारिव संयोगः समुत्पद्यते, तत्संयोगे च तच्छुक्रशोणिते समुपादाय तत्रोत्पत्तस्यो जन्तवस्तैजसकर्मणाभ्यां कर्मरज्जुसंदाग्निनास्त्रोत्पद्यते । ते च प्रथममुभयोरपि स्नेहमाविम्वन्त्यविध्वस्तायां योनौ सत्यामिति, विध्वस्यते तु योनिः-“पञ्चपञ्चाशिका नारो सप्तसत्तिः पुरुष इति १” तथा द्वादश मुहूर्तानि यावत् शुक्रशोणिते आविध्वस्त्यानि के भवतः, तत ऊर्ध्वं धंसमुपगच्छत इति । तत्र जीवा उभयोरपि स्नेहमाहार्य स्वकर्म-धिपाकेन यथास्वं स्त्रीपुंनसकभावेन समुत्पद्यन्ते, तदुत्तरं स्त्रीकुलौ प्रक्षिताः सन्तः स्त्रियाऽऽहारिमस्याऽऽहारस्य निर्यासं स्नेहमाददति, तद्भेदेन च तेषां जन्तूनां कर्मोपचयाऽऽदानेन क्रमेण निष्पत्तिरुपजायते । “सत्ताहं कल्लं होइ, सत्ताहं होइ बुधुयं ॥” इत्यादि । तदेवमनेन क्रमेण तदेकदेशेन वा मातुरादारमोज्जसा मिश्रेण वा लोमभिर्वाऽऽनुपूर्व्याऽऽहारयन्ति, यथाक्रममातुपूर्व्येण वृद्धिमुपगताः सन्तो गर्भपरिपाकमुपपन्नाः, ततो मातुः कायादग्निनिवर्तमानाः पृथग् भवन्तः सन्तस्तद्योनेर्निर्गच्छन्ति, ते च तथाविधकर्मोद्यादात्मनः स्त्रीपुंनपुंनकमा-वं जनयन्ति । तयोक्तम्-“अज्ञानपांशुपिहितं, पुरातनं कर्मवी-जमविनाशि । तृष्णाजलान्निपिकं, सुञ्जति जन्माङ्कुरं जन्तोः ॥१॥” इति । ‘जम्म’ शब्दे विस्तरतो विवेचिनमिति १४१४ पृष्ठे विलोकनीयम् । पूर्वोक्तवचनानुरोधेन निर्धार्यतेऽयमर्थो यत् सुकर्मदुष्कर्मवशादेव जन्तुरनीशो जन्मजराभरणाऽऽदिक्लेशाननुच्य पुनरपि गट्टिरिकाप्रवाहान्यायेन तेष्वेव निपततीति । अत एव जिनवचनाविश्वसारूपपटुत्कृतिपरिणामतो जमाद्वेः किट्विपिकदेवपूर्वपत्तिर्वाणिता, भगवद्वचसि श्रद्धामादधतो जयन्तो भाविका तु सुगतिमुरीचकारेति निर्विवादम् । इत्थं च-“समस्तवस्तुविस्तारे, व्यासपत्तं नैलवज्जने । जीयात् श्रीशासनं जैनं, धीदीपोहीसिवर्धनम् ॥१॥” तस्माद् जिनवचनश्रद्धायां यतनावता भव्येन जाव्यम् । उक्तं च सैद्धान्तिकैः-

“जयण्ह धम्मजणणी, जयणा धम्मस्स पालणी चेव ।

तवधुत्तिकरी जयणा, पंगंतुहावहा जयणा ॥ १ ॥

जयणापे वट्टमाणो, जीवो सम्मत्तानणचरणणं ।

सकावोहाऽऽसेवण-जावेणाऽऽराहगो भणिओ ॥ २ ॥”

किञ्च-

“यत्तं विना धर्मविधावपीह, प्रवर्तमानोऽसुमतां विधातम् ।

करोति यस्माच्च ततो विधेयो, धर्मात्मना सर्वपदेषु यत्नः ॥१॥”

अथ (जमाद्विप्रसङ्गादेव) तृतीयमागस्थप्रस्तावस्य २ पृष्ठे च-

त्वार्येव चतुर्नानि तद्वन्तु न तद्व्यतिरिक्तो भवान्तरानुसरणव्यस
नवानास्मोति चार्वाकचर्चापराकरणं विधाय जीवसिद्धिरुपपादिता
इह तु जीवाजीवाऽऽदिनवत्स्वरूपनिरूपणप्रवणे श्रीमदहं चक्षुःशने
तस्य जीवस्य कथञ्चित्स्वरूपं कथञ्चिद्वदन्त्यत्वं जमालिभजिमु-
खीकृत्य भगवानाह-“सासप जीवे जमादी । जं कयादृणासि०
जाव णिचे । असासप जीवे जमाली । जं णेरइप भवित्ता तिरि-
क्खजोणिप भवइ, तिरिक्खजोणिप भवित्ता मणुस्से जवइ,
मणुस्से जवित्ता देवे भवइ । ” * ननु कोऽसौ जीवो जीव इति
भवद्वनिरुद्धुष्यते, यस्य वा सिद्धिरुपपादिता । इत्यत्राऽह-
“पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं वलं च, उच्चासनिश्वासमध्यान्दायुः ।
प्राणा दशैते भगवद्वज्रिरिष्टाः, तेषां वियोगीकरणं च हिंसा ॥१॥”
इत्यादिबचनप्रसिद्धान् दशविधप्राणान् जीवति कोऽर्थो धर-
तीति शब्दार्थवशादेव जीवमेव जीव उच्यते । तादृशः संसार्येव
भवति, सिद्धस्तु जीवशब्देन न व्यपदिश्यते । तथा च नया-
पदेशे-“ सिद्धो न तन्मते जीवः, प्रोक्तः सत्त्वाऽऽदिः संज्ञया ।
महाभाष्ये च तत्त्वार्थ-भाष्ये धात्वर्थवाच्यतः ॥ ४० ॥ ” एवं च
सिद्धासिद्धत्वेन सेन्द्रियानिन्द्रियत्वेन सकायिकाऽकायिक-
त्वेन सयोगायोगत्वेन सवेदकावेदकत्वेन सकपायाकपाय-
त्वेन सलेश्याऽलेश्यात्वेन ज्ञान्यज्ञानित्वेन साकारोपयुक्ता-
माकारोपयुक्तत्वेन, आहारकानाहारकत्वेन भापकाभापकत्वेन
चरमाचरमत्वेन जीवानां द्वैविध्यम्, त्रसस्थावरनोत्रसस्था-
वरत्वेन परीतापरीतनोपरीतापरीतत्वेन स्त्रीपुरुषनपुंसकत्वेन
सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्टित्वेन पर्याप्तकापर्याप्तक-
नोपर्याप्तकापर्याप्तकत्वेन सूक्ष्मवादनोसूक्ष्मवादनत्वेन संज्ञ-
संज्ञिनोसंज्ञ्यसंज्ञित्वेन जवसिद्धिकाऽनवसिद्धिकनोभवसिद्धि-
काभवसिद्धिकत्वेन जीवानां त्रैविध्यम्, नैरयिकतिर्यग्योनिकमनु-
ष्यदेवत्वेन मनोयोगिवचोयोगिकाययोग्ययोगित्वेन स्त्रीविदकपु-
रुषवेदकनपुंसकवेदकावेदकत्वेन चक्षुर्दृशनाचक्षुर्दृशनाविधुर्दृश-
नकेवलदृशनत्वेन संयनासंयतसंयतासंयत-नोऽसंयतासंयतत्वे-
न जीवानां चातुर्विध्यम्, एकद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियत्वेन नैरयिकति-
र्यग्योनिकमनुष्यदेवसिद्धत्वेन, क्रोधमानमायाज्ञोभकपायित्वा-
कपायित्वेन जीवानां पञ्चविधत्वम्, पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्प-
तित्रसकायिकत्वेन, आभिनिवोधिकाऽऽदिपञ्चविधज्ञानित्वेन
अज्ञानित्वेन च, एकद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियत्वेन अनिन्द्रियत्वेन
च, औदारिकवैक्रियकाऽऽहारकतैजसकर्मणशरीरत्वेन अस-
रीरत्वेन च जीवानां षड्विधत्वम्, नैरयिकतिर्यग्योनिकत्वेन-
तिर्यग्योनिकत्वेन च-मनुष्यमानुषीदेवदेवीत्वेन, पृथिव्यप्तेजो-
वायुवनस्पतित्रसकायिकाकायिकत्वेन, कृष्णनीलकापोततैजःप-
द्मशुक्लवैश्याऽलेश्यात्वेन जीवानां सप्तविधत्वम्, प्रथमाप्रथम-
समयनैरयिकत्वेन प्रथमाप्रथमसमयतिर्यग्योनिकत्वेन प्रथमा-
प्रथमसमयमनुष्यत्वेन, प्रथमाप्रथमसमयदेवत्वेन; नैरयिक-
तिर्यग्योनिकमनुष्यदेवसिद्धत्वेन तिर्यग्योनिकामानुषीदेवी-
त्वेन च जीवानामष्टविधत्वम्, पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वि-
त्रिचतुःपञ्चेन्द्रियत्वेन; अथवा-एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियनैरयिक-
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक-मनुष्यदेवसिद्धत्वेन, प्रथमाप्रथमसम-
यनैरयिकप्रथमाप्रथमसमयतिर्यग्योनिकप्रथमाप्रथमसमयमनु-
ष्यप्रथमाप्रथमसमयदेवसिद्धत्वेन जीवानां नवविधत्वम्, प्रथ-
माप्रथमसमयैकेन्द्रियहीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियत्वे-
न, पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियानिन्द्रियत्वेन,
प्रथमाप्रथमसमयनैरयिकतिर्यग्योनिकमनुष्यदेवसिद्धत्वेन जी-

वानां दशविधत्वम्, सूक्ष्मापर्याप्तकपर्याप्तक-वाद्रापर्याप्तकपर्या-
प्तक-हीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियसंज्ञ्यसंज्ञपञ्चेन्द्रियपर्याप्तका-
पर्याप्तकत्वेन जीवानां चतुर्दशविधत्वं च ‘जाव’ शब्दे १५५ पृष्ठे
न्यक्षेण निरूपितमिति । * किं नाम जीव इति प्रश्नस्य यद्यपि
प्रकारद्वयेन लेशतो ज्ञातितमुत्तरं तथाऽपि विशेषबुधोद्ययिपया
किञ्चिदिह प्रनायते-वपशमौदयिककायिककायापशमिकपा-
रिणामिकैर्भावैः संमिश्रं रूपं जीवशब्देनोच्यते । आह-औद-
यिकान् भावान् परित्यज्य किमितीहीपशमिकस्य भावस्य सा-
क्षादुपादानम् । उच्यते-इह जीवस्य स्वरूपं तदेव वक्तव्यं यद्-
साधारणं स्वरूपम् । एवं हि पदार्थान्तरस्वरूपेभ्यो वैविक्त्येन
तत्प्रतिपादितं जवति, नान्यथा, औदयिकपारिणामिकौ च भा-
वावर्जानामपि भवतः, अतस्तौ साक्षात्तोपात्तौ, कायिकोऽपि
च भाव औपशमिकभावपूर्वकः, न खल्वौपशमिकभावमनासाद्य
कश्चिदपि कायिकं ज्ञावमासादयति, कायोपशमिकोऽपि च भा-
वो नौपशमिकाद् भावाद् अत्यन्तजनेदी, तत्र इह साक्षादौप-
शमिकस्य भावस्योपादानमिति । ततः कस्य प्रभवः स्वामिनो
जीवाः इति प्रश्नावसरे, आत्मीयस्य रूपस्योत्तरम् । तथाहि-
कर्मविनिर्मुक्तस्वरूपा आत्मानो न केपामपि प्रभवः, किन्तु स्व-
रूपस्यैव, तथास्वाभावात् । यस्तु स्वस्वामिभावः संसारे, स
कर्मोपाधिजनितत्वादौपाधिकः, न पारमार्थिक इति । ननु केन नि-
र्मिता जीवा इति प्रश्ने कृते सति समाधिः-न केनचित् कृताः,
किन्तु नभस्वद्वद्वृत्रिमा एव, यथा चाकृत्रिमना जीवानां तथा
धर्मसंग्रहणीटीकायां संप्रपञ्चं व्याख्याता, विशेषजिज्ञासुभिस्तत
एवावधार्या । * ननु किं जीवाः शरीरे कोके वाऽवनिष्ठन्ते ? इति
प्रश्नस्योत्तरम्-सामान्यचिन्तायां कोके, नालोके, अलोके स्वभा-
वत एव धर्माधर्मास्तिकायजीवपुद्गलानामसंभवात् । विशेष-
पचिन्तायां शरीरे, नान्यत्र, शरीरपरमाणुभिरिव सह आत्मप्रदे-
शानां क्षीरनीरवदन्यान्पानुगमभावात् । उक्तं च-“अज्ञोऽन्नमणु-
गयाइ, इमं च तं च पि विजयणमजुत्तं । जह खीरपाणियाइ ।”
इति । सर्वकालमेव जीवा भवन्ति, अनादिनिधनाश्च जीवा इति
मुक्त्यवस्थायामपि जीवा न विनश्यन्ति, किन्तु ज्ञानाऽऽदिके
स्वरूपेऽवतिष्ठन्ते इति श्रद्धेयम् । तेन यत् कैश्चिदुक्तम्-
“ दीपो यथा निर्वृतिमभ्युपेतो, नैवावर्ति गच्छति नान्तरिक-
म् । दिशं न काञ्चिद् विदिशं न काञ्चिद्, स्नेहकृपात् केव-
लमेति शान्तिम् ॥ १ ॥ जीवस्तथा निर्वृतिमभ्युपेतो, नैवा-
वर्ति गच्छति नान्तरिकम् । दिशं न काञ्चिद् विदिशं न का-
ञ्चिद्, स्नेहकृपात् केवलमेति शान्तिम् ॥ २ ॥ अहंमरणचि-
त्स्य, प्रतिसन्धिर्न विद्यते । प्रदीपस्येव निर्वाणं, विमोक्षस्त-
स्य चोप्सितः ॥ ३ ॥ ” इति । तदपास्तं द्रष्टव्यम् । सतः
सर्वथा विनाशयोगात्, तथादर्शनादिति कृतं प्रसङ्गेन । वि-
स्तरेच्छुभिः ‘जीव’ शब्दो वीक्ष्यः । त्रिपष्टचधिकपञ्चशत-
भेदा जीवानां ‘जीव’ शब्दे १५३६ पृष्ठे द्रष्टव्याः । जिनवचनस्य
श्रद्धाऽऽस्पदत्वादेव “ चंदो चंदो अभिव-ह्मिओ य चंदमभि-
वह्मिओ चव । पंचसहियं जुगमिणं, दिठं तेल्लोक्कदंसीहि ॥ १ ॥
पढमविइयाठ चंदा, तइयं अजिवह्मिओ वियाणाहि । चंदे चव
चउत्तं, पंचमममिवाह्मिओ जाण ॥ २ ॥ ” इति गुगवचनाऽऽदि
‘जुग’ शब्दे १५६७ पृष्ठत आरभ्य १५७३ पृष्ठपर्यन्तं निरी-
कुणीयम् । पूर्वोक्तकारणादेव ज्योतिष्कानां पञ्चविधत्वनिरूप-
णानन्तरं चलत्वरस्थिरत्वविचारः, सर्वलोके प्रतिद्वीपं प्रतिस-
मुक्तं चक्षाऽऽदीनां पारमाण्यप्रतिपादनार्थमन्यतीतिकानां हा-

दश प्रतिपत्तीः परिभाष्य जगत्सिद्धान्तनिरूपणम् । जम्बूद्वीप-
गतमनुष्यक्षेत्रस्य चन्द्रसूर्याऽऽशीनां संख्यानिर्देशः, चन्द्राऽऽद्यो
यत्र यथा भ्रमन्ति तान्क्षरूपणमित्यादि एकपञ्चाशद्विषयप्ररूप-
णप्रस्तावे मनुष्यक्षेत्रप्ररूपणमित्यम्—“जंबूद्वीवो लवणो-दही
च दीवो य धार्यसंडे । कालोद्दिपुष्करवर-दीवद्वो माण्ड-
सं खेत्तं ॥ १ ॥ एतं माण्डसंखेत्तं, एतथ विचारीणि जोहसग-
णाणि । परतो दीवसमुद्रे, अवांछ्यं जोहसं जाण ॥ २ ॥ ”
तत्र च—“चंदा सूर्य य गदा, नक्षत्रत्ता नारया य पंच द्यमे ।
एगे चन्नजोहसिया, घंटायारा धिरा अवर ॥ १४७ ॥ ” तथा
च—“दो चंदा दो सूर्य, एण्णत्ता चनु हवंति ण्णणा । वावत्तरं
गहसत्तं, जंबूद्वीवे विचारीणं ॥ १ ॥ एगं च सयसहस्सं, तिचो-
सं खलु अवे सहस्साई । णव य सता पण्णासा, तारागणको-
निकाडीणं ॥ २ ॥ ” सर्वं चेतत् ‘जोहसिय’ शब्दे विद्वद्भिर्वि-
शोकनयितम् । * जिनवचनमेतत् जिनाऽऽगमे-योगादेश कर्म-
कृत्यो भवतीति तस्य योगस्य माहात्म्यम्, तथा च योग-
मार्गाधिकारिणः, योगनिष्पन्नस्य चिह्नानि । तथाहि—“अ-
लौक्यमारोग्यमनिष्टत्वं, गन्धः शुभो मूत्रपुरीषमल्पम् । का-
न्तिः प्रसादः स्वरसौम्यता च, योगप्रवृत्तः प्रथमं हि सिद्धम्
॥ १ ॥ ” इत्यादि त्रिशद्विषयाः “जोग” शब्दे सम्यक् प्रतिपा-
दिताः । तथा—“गुरुमत्तो अपमत्तो, खंतो दंतो य निरुयगत्तो
य । धीरचित्तो ददसत्तो, विणयजुत्तो भवविरत्तो य ॥ १ ॥
जियसोदो जियनिहो, हिबपियमियजंपिरो मिअसत्तो ।
अप्पाहारो अप्पो-वही य दक्खो सुदक्खिन्नो ॥ २ ॥ पंचस-
निन्नो तिगुत्तो, उज्जुत्तो संजमे तवे चरणे । परिसहसहु
होइ मुणी, विसेसओ जोगवाहि चि ॥ ३ ॥ कयमोहिलोयक-
म्मे, तिवासपरियाइएण काहेण । आयारपकप्पाई, उहिसिउं
कप्पाई जुगो ॥ ४ ॥ ” इत्यादि तु ‘जोगविदि’ शब्दे द्रष्टव्यम् । *
तथा जिनोक्तं ध्यानस्वरूपं, ध्यानाध्यानयोर्विवेचनं, ध्यानस्यैव
भेदाः, प्रशस्ताप्रशस्तानि ध्यानानि, ध्यातव्यभेदाः, ध्यातुः
स्वरूपं, संसारप्रतिपत्ततया मोक्षहेतुर्ध्यानं, ध्यानस्य फला-
नि चेत्यादि ‘जाण’ शब्दे १६६१ पृष्ठत आरज्य १६७३
पृष्ठपर्यन्तं द्रष्टव्यम् ।

तथा च—

“ ध्याता ध्येयं तथा ध्यानं, त्रयं यस्यैकनां गतम् ।
मुनेरन्यचित्तस्य, तस्य दुःखं न विद्यते ॥ १ ॥
ध्याताऽन्तराऽऽत्मा ध्येयस्तु, परमाऽऽत्मा प्रकतिर्ततः ।
ध्यानं चैकाग्रसंयत्तिः, समाधिस्तदेकता ॥ २ ॥
जितोन्मिषस्य धीरस्य, प्रशान्तस्य स्थिराऽऽत्मनः ।
सुखाऽऽसनस्य नाश्राप्र-न्यस्तनेत्रस्य योगिनः ॥ ३ ॥
रुक्वाह्यमनोवृत्ते-धारणाधारया रयात् ।
प्रसन्नस्याग्रमत्तस्य, चिदानन्दसुधाक्षिहः ॥ ४ ॥
साम्राज्यमप्रतिद्वन्द्व-मन्त्रे च वितन्वतः ।
ध्यानिनो नोपमा लोके, सदेवमनुजेऽपि हि ॥ ५ ॥ ”
एतादृशध्यानविरहितो रागाऽऽद्युपहतचेतास्तु परमार्थमज्ञा-
नानोऽतस्त्वप्नावेऽपि तत्स्वभावाऽऽरोपणेनान्धादप्यन्धतमः
कामी मोदते । तत आह—

“ दृश्यं वस्तु परं न पश्यति जगत्पन्धः पुरोऽवस्थितं,
रागान्धस्तु यदस्ति तत् परिहरन् यन्नास्ति तत्पश्यति ।
कुन्देन्दिवरपूणे चन्द्रकलशश्रीमल्लतापल्लवा-
नारोप्याऽशुचिराशिषु म्रियतमागत्रेषु यन्मोदते ॥ १ ॥ ”

यतोऽहं हृत्तनमेवास्माकं जीवातुभूतं ततस्तदनुज्ञातं ‘नवकार’
चिन्तनं विधेयम्—

“ सत्त पण सत्त सत्त य, नवऽफ्खरपमाणपयरुपंचसयं ।
तिचीसफ्खरचूलं, सुमिरह नवकारवरमंतं ॥ १ ॥
एसो पंचनमुकारो, सव्वापवण्णासणो ।
मंगलाणं च सव्वंसि, पढमं हवइ मंगलं ॥ २ ॥
अरिहंतनमुकारो, जीवं मोएइ भयसमुहाओ ।
भावेण कीरमाणो, होइ पुणो वोहिवाजाए ॥ ३ ॥ ”

ननु सुत्रं मन्त्रेण विस्तरावतिक्रम्य न वर्तते, तत्र संक्षेपवद्
यथा सामान्यिकसूत्रम्, विस्तरवद् यथा चतुर्दश पूर्वाणि, इदं
पुनर्नमस्कारसूत्रमुभयातीतं, यतोऽत्र न संक्षेपो, नापि विस्तरः ।
यद्यपि संक्षेपः स्यात् ततस्तस्मिन् सति द्विविध एव नम-
स्कारो भवेत् सिद्धसाधुध्यामिति, परिनिवृत्ताहंदादीनां सि-
द्धशब्देन ग्रहणात्, संसारिणां तु साधुशब्देनेति । संसारि-
णो हि अहंदाचार्याऽऽद्यो न साधुत्वमतिवर्तन्ते ॥ यद्यपि वि-
स्तरः । तदप्ययुक्तम् । यतो विस्तरनोऽनेकविधो नमस्कारः
प्राप्नोति । तथाहि—ऋतुभाजितसंभवाऽऽदिषो नामग्राहं स-
र्वतीर्थकरेभ्यः । तथा सिद्धेभ्योऽप्येकद्वित्रिचतुष्पञ्चाऽऽदिस-
मयसिद्धेभ्यो यावदनन्तसमयसिद्धेभ्यः । तथा—तीर्थसिद्धप्र-
त्येकयुद्धाऽऽदिविशेषणविशिष्टेभ्य इत्यादिभिर्भेदैर्विस्तरतोऽन-
न्तमेवो नमस्कारः प्राप्नोति । यतश्चैवं तस्मादसं पक्वचपम-
ह्नीकृत्य पञ्चविधोऽयं नमस्कारो न युज्यत इति ॥ इह चेदं प्र-
तिविधानम्—न संक्षेपो नापि विस्तर इत्येतदसिद्धम्, संक्षेप-
त्वादस्य । किञ्च—इहाहंदाद्यो नियमात् साधवः, तद्गुणा-
नामपि तत्र भावात् । साधवस्तु तेष्वहंदादिषु विकल्परनीयाः,
यतस्ते न सर्वेऽप्यहंदादयः, किं तर्हि, केचिदहन्तः, येषां ती-
र्थकरनामकमोदयोऽस्ति, केचित्तु सामान्यकेवलिनः, अन्ये त्वा-
चार्या विशिष्टानुग्रहदेशकाः, अपरे तूपाध्यायाः सूत्रपाठकाः,
अप्ये त्वेतादिविशिष्टाः सामान्यसाधव एव शिक्षकाऽऽद्यो, न
पुनरहंदादयः । तदेवं साधूनामहंदादिषु व्यभिचाराद् यन्नम-
स्करणेऽपि नाहंदादिनमस्कारसाध्यस्य विशिष्टस्य फलसि-
द्धिः । नतश्च संक्षेपेण द्विविधनमस्करणमयुक्तमेव, अव्याप-
कत्वादिति । तस्मात् संक्षेपतोऽपि पञ्चविध एव नमस्कारो,
न तु द्विविधः, अव्यापकत्वात् । विस्तरतस्तु नमस्कारो न
विधीयते, अशक्यत्वात् । * ननु जिनवचनस्य मिथ्यादर्शनसम्-
भ्रमयत्वेऽपि प्रामाण्यमज्युपगच्छद्भिर्नयनिकुरस्योपण्यासः कृ-
तस्तत्र किं नाम नयत्वम् ? । उच्यते—यद्बुधा वस्तुनः पर्या-
याणां संभवाद् विचकितपर्यायेण यन्नयनमधिगमनं परिच्छे-
दोऽस्ती नयो नाम । तथाहि—इह हि जिनमते सर्वे वस्तुनन्त-
धर्माऽऽत्मकतया संकीर्णस्वभावमिति मत्परिच्छेदेन प्रमा-
णेनापि तथैव प्रवितव्यमित्यसंकीर्णप्रतिनियतधर्मप्रकारक-
व्यवहारसिद्धये नयानामेव सामर्थ्यम् । तदुक्तम्—

“ निःक्षेपांश्चतुर्णां प्रमाणविषयीभूयं समासेषुपां,
वस्तुनां नियतांशकल्पनपराः सप्त श्रुताऽऽसङ्गिनः ।
औदासीन्यपरायणास्तदपरे चांशे भवेयुर्नया-
श्चेदेकान्तकलहपक्षकलुषास्ते स्युस्तदा दुर्नयाः ॥ १ ॥ ”

नयोपपत्त्यादयस्तु ‘णय’ शब्दे १७५३ पृष्ठत आरज्य १६०१
पृष्ठपर्यन्तं विस्तरतो निरूपिताः । ननु यदुक्तं जिनवचनमनाचरतो
नियमाद् निरवाऽऽदिषु पातो भवति, तत्र कीदृशी यातनाऽनुचु-

यते प्राणिना ? । उच्यते-पुःसहे तीव्रे खदिराङ्गारमहा-
राशितापादनन्तगुणेऽभितापे बहुवेदनेऽपरित्यक्तविषयाजिष्वङ्गा
जिनवचनानादरपराः स्वकृतकर्मगुरवः पतन्ति निरयाऽऽदिषु,
तत्र च नानारूपा वेदनाः समनुभवन्ति ।

तथा चोक्तम्-

" गिद्धमुहणिद्धउक्लि-संवंधणोम्मुक्ककंधरकवंधे ।
ददगहियतत्तसंभा-सयग्गविसमुक्खुमियजीहे ॥ १ ॥
तिक्खं कुसमाकट्टिय-कंटयक्खग्गज्जरसरीरे ।
निमित्ततरं पि डुल्लह-सुक्खेऽवक्खेवदुक्खस्मि ॥ २ ॥
दक्खयारडुग्गं-धवंधणायारडुद्धरकिलेसे ।
जिज्झकरचरणसंकर-रुदिरवसाडुग्गमप्पवहे ॥ ३ ॥
सुक्कंदकडाहु-कंदंतडुक्खयकयंतकम्मंते ।
मूवविभिन्नुक्खिसु-रुदेहणिचंतपज्जारे ॥ ४ ॥
जंतंऽतरमिजंतु-चलंतत्तसंस्सहभरियदिसिविबरे ।
मज्जंतुप्फिमियसमु-च्छंतत्तसीलसिंघाए ॥ ५ ॥
इय भोसणमि निरए, परंति जे विविहसत्तवहनिरया ।
सव्वज्जट्ठा य नरा, जयमि कयपावसंघाया ॥ ६ ॥ "

इत्थं च बहवोऽपि विषया नरकसंघन्धिनः 'णरग' शब्दे
विषयसूच्यां १६२५ पृष्ठे विभावनीयाः । प्रत्यक्षपरोक्षत्वेन ज्ञा-
नस्य द्वैविध्यम्, केवलनोकेवलज्ञानत्वेन प्रत्यक्षस्याऽपि द्वैविध्य-
म्, अवधिमनःपर्यवज्ञानत्वेन केवलज्ञानस्यापि द्वैविध्यम्, परो-
क्षज्ञानस्य तु आजिनिषोऽधिकश्रुतज्ञानत्वेन द्वैविध्यम् । ननु यदि
चैतन्यं ज्ञानमात्मनोऽत्यन्तव्यतिरिक्तम्, तदा कथमात्मनः सं-
वन्धि ज्ञानमिति व्यपदेशः ? यथात्मनो ज्ञानादव्यतिरिक्तत्व-
मिष्यते, तदा दुःखजन्मप्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञानानामुत्तरोत्तरापा-
ये तदनन्तराभावाद् बुद्ध्यादीनां नवानामात्मविशेषगुणानामु-
च्छेदावसरे आत्मनोऽप्युच्छेदः स्यात्, तदव्यतिरिक्तत्वात् ; अतो-
भिजाजिन्मेवाऽऽत्मनो ज्ञानं यौक्तिकमिति । प्रपञ्चितं चैतन्यं
'णाण' शब्दे १६५७ पृष्ठे न्यक्तेण परतीर्थिकमतोपन्यासनिर-
सनायाम् ।

ज्ञानाज्ञानाभ्यां यद् भवति तदाह-

" मज्जत्यङ्गः किञ्चाज्ञाने, विष्ठायामिव शूकरः ।
ज्ञानी निमज्जति ज्ञाने, मराल इव मानसे ॥ १ ॥
निर्वाणपदमप्येकं, भाव्यते यद् मुहुर्मुहुः ।
तदेव ज्ञानमुत्कृष्टं, निर्बन्धो नास्ति भूयसा ॥ २ ॥
स्वभावलाभसंस्कार-स्मरणं ज्ञानमिष्यते ।
ध्यानं ध्यामात्रमनस्त्वन्यत्, तथा चोक्तं महात्मना ॥ ३ ॥
वादांश्च प्रतिवादांश्च, वदन्तोऽनिश्चितास्तथा ।
तत्रान्तं नैव गच्छन्ति, तिलपीलकवद् गतौ ॥ ४ ॥
अस्ति चेद् ग्रन्थिमिद् ज्ञानं, किं चित्रैस्तन्त्रयन्त्रणैः ।
प्रदीपाः कोपयुज्यन्ते, तमोऽनी दृष्टिरेव चेत् ॥ ५ ॥
पीयूषमसमुद्योत्यं, रसायनमनौषधम् ।
अनन्यापेक्षमैश्वर्यं, ज्ञानमाहुर्मनीषिणः ॥ ६ ॥
" जो विणओ तं नाणं, जं नाणं सो अ-बुद्धई विणओ ।
विणएण बहइ नाणं, नाणेण वि जाणई विणयं ॥ ७ ॥ "

" क्रियानयः क्रियां धूने, ज्ञानं ज्ञाननयः पुनः ।
मोक्षस्य कारणं तत्र, दूयस्यो युक्तयो ह्ययोः ॥ ८ ॥
नित्यनैमित्तिकैरेव, कुर्वाणो दुरितक्षयम् ।
ज्ञानं च विमलीकुर्व-न्नय्यासेन तु पाचयेत् ॥ ९ ॥
अभ्यासात् पक्वविज्ञानः, कैवल्यं व्रजते नरः ॥ "

" नाणी गिएहइ नाणं, सुणेइ नाणेण कुणइ किञ्चाइ ।
भवसंसारसमुद्धं, नाणी नाणठिओ तरति ॥ १ ॥ "

" तम्हा न वज्झकरणं, मज्झ पमाणं न यावि चारित्तं ।
नाणं मज्झ पमाणं, नाणे च त्रियं जओ तित्थं ॥ ११ ॥ "

परन्तु ज्ञानिनाऽपि चरणवता ज्ञाव्यम्-

" जाणंतो वि अ तरिउं, काइयजोगं न जुजई जोगं ।
सो बुद्ध सोएणं, एवं नाणी चरणहीणो ॥ ११ ॥ "

ननु तत्र तत्र जिनवचने निगोदजीवानां चर्चा कृतास्तीति के-
ते निगोदजीवाः ?

उच्यते-

" जह अयगोलो धंतो, जाओ तत्तवणिज्जसंकासो ।
सव्वो अगण्णिपरिणओ, णिगोयजीवे तथा ज्ञाण ॥ १६ ॥
एगस्स दोएइ तिहइ व, संस्सेजाणं व पासिउं सका ।
दीसंति सरीराइ, णिगोयजीवाणं णंताणं ॥ २० ॥ "

यथाऽयोगोलो ध्मातः सन् तत्तपनीयसंकाशोऽग्निपरिणतो ज-
वति, तथा निगोदजीवानपि जानीहि, निगोदरूपेऽप्येकैकस्मिन्
शरीरे तच्छरीराऽऽत्मकतया अनन्तान् जीवान् जानीहि । ननु
कथं निगोदरूपं शरीरं नियमादन्तर्जीवपरिणामाऽऽविर्भावितं
भवतीति ? उच्यते-जिनवचनात् । तद्येदम्-" गोला य असं-
खेजा, होति निगोया असंखया गोले । एकेको य निगोओ,
एणंतजीवो सुणेयव्वो ॥ १ ॥ " इदमेवास्तु "णिगोय" शब्दे
२०२९ पृष्ठे उच्यते । जिनवचनादेव 'निर्ग्रन्थ' शब्दे पुलाकव-
कुशकुशीलनिर्ग्रन्थस्नातकजेदेन पञ्चविधनिर्ग्रन्थस्वरूपनिरु-
पणानन्तरं तेषां साधकविचारः, कूजनताकर्करणताऽऽप-
धानताऽऽदिजेदेन निर्ग्रन्थानां, निर्ग्रन्थीनामसुखत्वाऽऽदि प्र-
रूप्य तद्वैपरीत्येन सुखत्वाऽऽदिनिरूपणमेवमादयो विषयाः प-
ञ्चचत्वारिंशद् उच्यते । निर्ग्रन्थीशब्दे निर्ग्रन्थीनामाचारा-
ऽऽदिनिर्देशः । 'णितियवास' शब्दे साधुसाध्वीनां नित्य-
वास एकत्र निषिक्तः । तथाहि-विहारपरिहारंण सवदैकत्र
निवासवतां प्रासुकैपणीयवसतिस्नाभाभावाद् गृहस्था इवाऽऽ-
श्रयाभावेपु मुक्तसमस्तजीवोपमर्दाऽऽदयः स्वयंप्रहकरणका-
रणानुमादनाऽऽदौ प्रवर्तन्ते, ततश्चैषाणायामपि जीवन्तिकायाना-
माकुल्यापि विराधनोत्पद्यते, ततश्च प्राणातिपातविरमसम-
हाव्रतजगन्निर्ग्रन्थकताया अपि शिरस्तुण्णमुपगमनाऽऽदेवैवचर्यं
स्यात् । अन्यथैकत्र निवासे प्रतिदिनमाहाराऽऽदिदानवन्दना-
ऽऽदिप्रतिपत्त्योपगृहीतानां साधूनामनादिप्रवाध्यासवशवर्तिनां
प्रतिबन्धाऽऽदयः संभवन्ति । उक्तं च-" पमिवंधो लहुयत्तं,
न जणुवयारो न देसविघाणं । नाणाऽऽराहणमेए, दोसा
अविहारपक्खमि ॥ १ ॥ " ततश्च प्रतिबन्धात् संवन्धः, संव-
न्धात् चित्तविष्णुतिः, चित्तविष्णुतेरकार्यप्रवृत्तिरिति । यदा च
चित्तविष्णुत्या प्रेरितः स्त्रीसेवाऽऽदौ प्रवर्तते, तदा न केवलं
प्रथमव्रतभङ्गः, अपि तु पञ्चानामपीति । किन्तु-

" जो होज्जउ असमत्थो, रोगेण व पेविलओ मुसियदेहो ।
सव्वमवि जहाजणियं, कयाइ न तरिज्ज काउं जे ॥ १ ॥
सो वि य निययपरक्कम-ववसायधिइवलं अगूहेतो ।
मोत्तूण कूरुचरियं, जयई जइ तो अवस्स जई ॥ २ ॥
निम्मम निरहंकारा, उज्जुत्ता नाणदंसणचरित्तमि ।
एगक्खेत्ते वि तिया, खवेति पोराणयं कम्मं ॥ ३ ॥
जियकोहमाणमाया, जियलोअपरीसहा य जे धीरा ।
वूढावासेइवि तिया, खवेति पोराणयं कम्मं ॥ ४ ॥

पंचसमिया तिसृता, उज्जुता संजमे तवे चरणे ।
घानसयं पि वसंता, मुणिगो बाराहगा भणिया ॥ ५ ॥
नित्यवासत्रिये संगमस्थविरचरितं तु २०७ । पृष्टे द्रष्टव्यम् ।
ननु जिववचनभक्तवतां निर्वाणं श्रूयते, नर्तिक नाम निर्वाणम् ।

तथाहि-

"मणसि किं दीवस्स व, नासो निव्वाणमस्स जं वस्स ।
उपवत्तलयाइक्खा, किं होज्ज घ से सओऽवत्था । १६७५॥"
तद् यथा सौगताः प्राऽहुः-
"दीपो यथा निर्वृतिमभ्युपेतो,
नैवावनि गच्छति नाग्निरिक्कम् ।
दिशं न काञ्चिद् विदिशं न काञ्चिद्,
स्नेहक्यात् केवलमेति शान्तिम् ॥ १ ॥
जीवस्सथा निर्वृतिमभ्युपेतो,
नैवावनि गच्छति नाग्निरिक्कम् ।
दिशं न काञ्चिद् विदिशं न काञ्चिद्,
क्लेशक्यात् केवलमेति शान्तिम् ॥ २ ॥"

किं वा यथा जैनाः प्राऽहुस्तथा निर्वाणं भवेत् ? ।
तथाहि-रागद्वेषमदमोदजन्मजरारोगाऽऽदिदुःखकृयकृपा वि-
शिष्टा काचिद्वत्तया विद्यमानस्य जीवस्य । उक्तं च-"केवल-
संविद्दर्शन-रूपाः सर्वानिदुःखपरिमुक्ताः । मोदन्ते मुक्तिगताः,
जीवाः क्रीणान्तरारिणः ॥ १ ॥ "अथवा कस्येवानादिस्त्वात्
कर्मजीवयोः संयोगस्यावियोगात् संसाराभाव एव न भवेत् ।
जीवाऽऽकाशगोरेव यथोत्तरीः संयोगः तयोर्वियोगो न भ-
वति, अनादिश्च जीवकर्मणोः संयोगः, नतो वियोगानुपपत्तिः,
ततश्च न संसारानावः, तथा च सति कुतो मोक्षः ? ।

अथत्रिं प्रतिविधीयते-नायमकारतो यदनादिसंयोगो न भिद्यते,
यतः काञ्चनधातुपापाणयोरनादिरपि संयोगोऽभ्यादिसंपर्केण
विद्यत एव, तद्वद् जीवकर्मसंयोगस्यापि सम्यग् ज्ञानक्रियाभ्य-
वियोगो मपिरुक्त्वत् प्रतिपद्यताम् । ननु यथा कर्मणो नाशे सं-
सारो नश्यति, तथा तन्नाशे जीवत्वस्यापि नाशद् मोक्षाभावो
प्रतिपत्तिः । एतदप्यसारम् । यतः कर्मजनितः संसारः, तन्नाशे
संसारस्य नाशो युज्यत एव, कारणानावे कार्याभावस्य सुप्र-
तीतत्वात् । जीवत्वं पुनरनादिकाप्रवृत्तत्वात् कर्मकृतं न
जवति, अतस्तन्नाशे जीवस्य न काञ्चिद् नाशः, कारणव्याप-
कयोरेव कार्यव्याप्यनिवर्तकत्वात्, कर्म तु जीवस्य न कारणं,
नापि व्यापकम् । इतश्च जीवो न नश्यति-"न विगारानुव-
लंभा-द्रागासं पि व विणासघ्नो सौ । इह नासिणो विगारो,
दीसइ कुंमस्स वाअवयवा ॥ १६८१ ॥ कालंतरनासो वा, घन्ने,
व्व कयगाइओ मई होजा । नो पद्धंसाभाओ, भुवि तद्धमा
वि जं जिओ ॥ १६८२ ॥ "इति । अथ यदुक्तम्-दीपो यथा
निर्वृतिमित्यादि । तत्रोत्तरम्-"न य सव्वहा विणासो-ऽणवस्स
परिणामओ पयस्सेव । कुंमस्स क्वालाण व, तहा विगारोव-
लंभाओ ॥ १६८७ ॥ "ततः-"जइ दीवो निव्वाणो, परिणा-
मंनरमिओ तहा जीवो । मणण् परिनिव्वाणो, पत्तोणवा-
हपरिणामं ॥ १६९१ ॥ "किञ्च-"मुत्तस्स परं सोक्खं, खा-
णाणावाहओ जहा मुणिणो । तद्धमा पुण विरहा-दावरणा-
ऽऽवाह्वेकणं ॥ १६९३ ॥ "इत्यादि नियाणविषयविस्तरः
'निव्वाण' शब्दे निर्वाणजिज्ञासुभिर्निपुणं निमालनीयः । तच्च
निर्वाणं तपोन्तरा न व्रज्यते इति प्रसङ्गतः तपःस्वरूपमुच्यते-

"ज्ञानमेव बुधाः प्राहुः, कर्मणां तापनात् तपः । तदाज्यन्त-
रमेवेष्टं, वाहं तदुपबृंहकम् ॥ १ ॥ तदेव हि तपः कार्यं, दुष्टानं
यत्र नो भवेत् । येन योगा न दीयन्ते, क्षीयन्ते नेन्द्रियाणि वा ॥
२ ॥ मूलोत्तरगुणश्रेणि-प्राज्यसाम्राज्यसिद्धये । वाह्याभ्यन्तरं
चेत्थं तपः कुर्याद् महामुनिः ॥ ३ ॥ "एसो वारसमेओ, सुत्त-
नियदो तथो मुण्येवो । एयविसेओ उ दमो, पइएणोऽणे-
गमेउ सित्ति ॥ ४ ॥ नित्यरनिग्गमाई, मव्वगुणपसाहणं तवो होइ ।
जव्वाण हिओ नियमा, विसेसओ पढमठाणीणं ॥ ५ ॥ जम्हा एसो
सुक्को, अणियाणो होइ भावियमईणं । तम्हा करेइ सम्मं, जइ
विरहो होइ कम्माणं ॥ ४४ ॥ "सो हु तवो कायओ, जेण मणो-
अमंगलं न चिनेइ । जेण न इंदियहाणी, जेण य जोगा न हायं-
ति ॥ १४ ॥ "तपइव त्रिविधं कूय-मफलाऽऽकाङ्क्षिभिर्नरेः ।
धक्या परया नत्तं, सारिपकं तप उच्यते ॥ १ ॥ सत्कारमान-
पूजाऽर्थं, तपो दम्भेन चैव यत् । क्रियते तदिह प्रोक्तं, राजसं-
चलमध्रुवम् ॥ २ ॥ मूढप्रेषण यथाऽऽत्म-पीडया क्रियते तपः ।
परस्थोच्छेदनार्थं वा, तत्तामसमुदाहृतम् ॥ ३ ॥ "इति ।

अनेकजन्माभ्यन्ततपःप्रभावात् तीर्थकरनामकर्मणी संव-
ज्ज निर्वाणमधिरोहति जीव इति सिद्धान्तमनुस्मृत्य तीर्थ-
करविषयमेवावतारयामः । तथाहि-तीर्थकरणशीलास्तीर्थक-
राः, अचिन्त्यप्रनायमहापुण्यसंक्षिततन्नामकर्मविपाकतः तस्या-
न्यथा वेदनायोगात् । तत्र येनेह जीवा जन्मजरामरणसलिलं
मिथ्यादर्शनाविरनिग्गमिं महाज्जीपणकपायपानात् सुदुर्लभ-
व्यमोहाऽऽवर्तैरौघं विवित्रदुःखौघदुष्टभापदं रागद्वेषपवन-
विक्रोभितं संयोगवियोगवर्थाद्युक्तं प्रवृत्तमनोरथवेलाऽऽकुलं सु-
दीर्घं संसारसागरं तरति तत्तीर्थमिति । एतच्च यथाऽव-
स्थितसकलजीवाऽऽदिपदाधिरूपकम् अत्यन्तानवद्यान्यावि-
ज्ञातचरणकरणक्रियाऽऽधारं धैर्यगताशुद्धधर्मसंपदयुक्त-
महासत्याऽऽश्रयम् अचिन्त्यशक्तिसमन्वितविषंवादिपरमधो-
द्विधकदवं प्रवचनं, निराधारस्य प्रवचनस्यासंभवात् संघो
वा । नतश्चैतच्छक्तं जवति-धातिकर्मजये ज्ञानकैवल्ययोगात्
तीर्थकरनामकर्मोदयतस्तत्स्वभावतया आदित्याऽऽदिप्रकाश-
निर्दर्शनतः शास्त्रार्थप्रणयनाद् मुक्तकैवल्ये तदसंभवेनाऽऽगमा-
नुपपत्तेः, भव्यजनधर्मप्रवर्तकत्वेन परम्पराऽनुग्रहकरास्ती-
र्थकरा इति तीर्थकरत्वसिद्धिः । किञ्च-सर्वेऽपि निरुपमधु-
तिर्महानाशुद्धस्थावस्थायां चतुर्ज्ञाना अतिशयसत्त्वसंपन्ना
अच्छिद्रपाणपात्रा जिनसमस्तपरीपहाश्च यस्मात्तेन वृत्ताभावे-
ऽपि संयमविराघनाऽऽर्द्रान् दोषान् न प्राप्नुवन्ति । तथा च सब-
द्धा एव साध्याश्चरं स्थात्यन्ति इत्यस्यार्थस्य ज्ञापनार्थं
गृहीतकवत्त्वाः सर्वेऽपि तीर्थकृतोऽभिनिष्कामास्ति, तस्मिंश्च
वज्रे कापि पनिने वज्ररहितास्ते जवन्ति, न पुनः सर्वदा । ननु
सर्वेऽपि प्रेक्षावान् फलार्थी प्रवर्तते, अन्यथा प्रेक्षावत्ताकृति-
प्रसङ्गः । ततोऽसौ तीर्थं कुर्वन्नवश्यं फलमपेक्षते, फलं चापेक्ष-
माणोऽस्मादश इव व्यक्तमधीतरागः । तदयुक्तम् । यन्मतीर्थ-
करः स एव जवति, यस्तोतीर्थकरनामकर्मोदयसमन्वितः । न हि
सर्वेऽपि जगवन्तो वीतरागास्तीर्थप्रवर्तनाय प्रवर्तन्ते, तीर्थकर-
नामकर्मैव तीर्थप्रवर्तनफलम् । ततो भगवान् वीतरागोऽपि तीर्थ-
करनामकर्मोदयतस्तोतीर्थप्रवर्तनस्वभावः सवितेव प्रकाशमुप-
कार्योपकारानपेक्षं तीर्थं प्रवर्तयतीति न काञ्चिद् दोषः । उक्तं च-

"तीर्थप्रवर्तनफलं, यत्प्रोक्तं कर्म तीर्थकरनाम ।

तस्योदयान् कृतार्थोऽप्यर्हस्तीर्थं प्रवर्तयति ॥ १ ॥
तत्स्वाभाव्यादेव, प्रकाशयति नास्करो यथा लोकम् ।
तीर्थप्रवर्तनाय, प्रवर्तते तीर्थकर एवम् ॥ २ ॥

ननु तीर्थप्रवर्तनं नाम प्रवचनार्थप्रतिपादनं, प्रवचनार्थं चेद्
भगवान् प्रतिपादयति, तर्हि नियमादसंभङ्गः, सर्वस्यापि बहुर-
सर्वज्ञतयोपलब्धत्वात् । तथा चात्र प्रयोगः-विवक्तिनः पुरुषः स-
र्वज्ञो न भवति, वक्तृत्वात्, रथ्यापुरुषवदिति । तदसत् । सन्दि-
ग्धव्यतिरेकतया हेतोरनैकान्तिकत्वात् । तथाहि-वचनं न सर्व-
वेदनेन सह विरुध्यते, अतीन्द्रियेण सह विरोधानिश्चयात् ।
द्विविधो हि विरोधः-परस्परपरिहारलक्षणः, सहानवस्था-
नलक्षणश्च । तत्र परस्परपरिहारलक्षणः तादात्म्यप्रतिषेधः,
यथा घटपटयोः । न खलु घटः पटाऽऽत्मको भवति, नापि
पटो घटाऽऽत्मको भवति, " न सत्ता सत्ताऽन्तरमुपैति " इति
वचनात्, ततो नानयोः परस्परपरिहारलक्षणो विरोधः । एवं
सर्वेषामपि वस्तूनां जावनीयम् । अन्यथा वस्तुसादृश्यप्रस-
क्तेः । यस्तु सहानवस्थानलक्षणो विरोधः, स परस्परव्याध-
बाधकजावसिक्तौ सिद्ध्यति, नान्यथा, यथा वह्निशीतयोः ।
तथाहि-विवक्तिप्रदेशे मन्दमन्दमभिज्वलनयति वह्नौ शीत-
स्यापि मन्दमन्दभावः । यदा पुनरत्यर्थज्वाह्वामतिविनुञ्चति व-
ह्निस्तदा सर्वथा शीतस्याभाव इति भवत्यनयोर्विरोधः । उक्तं च-
" अविकलकारणमेकं, तदपरजावे यदाऽऽनवन्न भवेत् । भवति
विरोधः स तयोः, शीतहृताशाऽऽमनोदृष्टः ॥ १ ॥ " न चैवं वचन-
संवेदयोः परस्परं बाध्यबाधकजावः, न हि संवेदने तारतम्येनो-
त्कर्षमासादयति वचस्वितायाः तारतम्येनापकर्ष उपलभ्यते,
तत्कथमनयोः सहानवस्थानलक्षणो विरोधः, अथ सर्ववेदी
वक्ता नोपलब्ध इति विरोध उद्घुष्यते । तदयुक्तम् । अत्यन्त-
परोक्षो हि भगवान्, ततः कथमनुपलम्भमात्रेण तस्याभाव-
निश्चयः, अदृश्यविषयस्यानुपलम्भस्याभावनिश्चयाय कत्वा-
योगात् । सर्वे चैते तीर्थकरसंविधिविषयाः ' तित्थयर '
शब्दे ३३४६ पृष्ठतः ३३१२ पृष्ठपर्यन्तं विद्वद्भिर्जिलोकनीयाः ।

अथ द्रव्यस्त्व-भावस्त्वयोः को विशेषः, कुत्र च कदाऽऽभि-
क्षयमित्यत्राऽह-ननु विसृष्टिरियागाऽऽदिना द्रव्यस्त्व एव ज्या-
यानिति अदृश्यद्वितीयां शङ्कासंभवः, तत्राऽह-" द्रव्यत्वात् य
भाव-त्वात् य द्रव्यत्वात् बहुगुणो ऽस्ति । बुद्धिः सिया अनिउण-
मद्-वयणमिणं वजीवहियं ॥ ४ ॥ वजीवकायसंजमो, द्रव्य-
ए सो विरुज्जई कसिणो । तो कसिणसंजमविऊ, पुप्फाईयं न
इच्छन्ति ॥ ५ ॥ " यद्येवं किमयं द्रव्यस्त्व एकांततो हेय एव
वर्तते, आहोस्विदुपादेयोऽप्यस्ति । उच्यते-साधूनां हेय
एव, श्रावकाणामुपादेयोऽपि । तथाहि-" अकसिणपवत्तयाणं,
विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो । संसारपयण्णकरणे, द्रव्यत्थं
कूवदिष्ठतो ॥ ६ ॥ " आह-यः प्रकुरैवासुन्दरः स कथं श्राव-
काणामपि युक्तः । उच्यते-कूपदृष्टान्तोऽत्र बोद्धव्यः । यथा-
कोऽपि तृणाऽपनोदार्थं कूपं खनति । यद्यपि पूर्वं तस्य मृत्ति-
काकर्मसाऽदिना शरीरं मल्लिनीभवति, तथाऽपि तदुद्गतेन
पानीयाऽऽदिना प्रज्ञाप्यते गात्रं, ततः स अन्ये च जनाः सुख-
भाजना भवन्ति । एवं द्रव्यस्त्वेऽपि यद्यप्यसंयमस्तथाऽपि
तत एव सा परिणामबुद्धिर्भवति, याऽसंयमवर्जं सर्वं निरव-
शेषं क्षपयति । किञ्च-" अप्पविरियस्स पढमो, सहकारिवि-
सेसभूअओ सेओ । इयरस्स वज्झवाया, इयरो चिय एस

परमत्थो ॥ २ ॥ द्रव्यत्थं पि काचं, ण तरइ जो अप्पवीरिय-
त्तेणं । परिसुक्कं भावथयं, काही सो संभवो एस ॥ ३ ॥ "
एतदेव स्पष्टयति-" जो वज्झवाएणं, णो इत्तरिअं पि णिग्गहं
कुणइ । इह अप्पणो सयासे, सव्वचाएण कह कुजा ? ॥ ५ ॥ "
किञ्च-आरम्भत्यागेन ज्ञानाऽऽदिगुणेषु वर्धमानेषु द्रव्यस्त-
वहानिरपि न भवति कर्तुः दोषाय । विवेचनमस्य ' थय '
शब्दे २३७५ पृष्ठपर्यन्तं द्रष्टव्यं प्रज्ञावद्भिः ।

' थविरकप्प ' शब्दे २३८६ पृष्ठे स्थविरकल्पविचारः । तथाहि-
द्विविधा भवन्ति साधवः । गच्छप्रतिवद्धाः, गच्छवद्भिर्गताश्च ।
पुनरेकैकशो द्विधा जिनकल्पिकाः, स्थविरकल्पिकाश्च । एतेषां
स्थविरकल्पिकजिनकल्पिकानां परस्परमयं विशेषः । तथाहि-

" धेराणं नाणत्तं, अतरंतं अप्पिणंति गच्छस्स ।

गच्छे निरवज्जेणं, करैति सव्वं पि पक्किसम्मं ॥ १ ॥

एकैकपक्किगद्गा, सप्पाउरणा हवन्ति धेरा उ ।

जंसे उण ज्जिणकप्पे, न य तेसि वत्थवायाणि ॥ २ ॥

निप्पक्किम्मसरारा, अवि अच्चिमलं पि नेव अवणिनि ।

विसहंति ज्जिणा रोगं, करैति कयाइ न तिगिच्छं ॥ ३ ॥

संजमकरणुज्जोया, णिप्फातग णाणदंत्तणचारित्ते ।

दीहाउ बुद्धवासे, वसदीदोसेहि य विमुक्का ॥ ४ ॥

मोबुं ज्जिणकप्पदिइं, जा मेरा एस वणिआ हेट्टा ।

एसा व उपादजुत्ता, होति तिनी धेरकप्पस्स ॥ ५ ॥ " इति ।

ननु द्रव्यस्त्वो गृहस्थैः कर्तव्य इति पूर्वं यदुक्तं तत्र
" वाक्यार्थज्ञाने पदार्थज्ञानस्य कारुणता " इति न्या-
याद् द्रव्यस्त्वपनिर्वचनं कर्तव्यम् । उच्यते-" गुणपर्याययोः
स्थान-मेकरूपं सदाऽपि यत् । स्वजात्या द्रव्यमाख्यातं, मध्ये
भेदो न तस्य वै ॥ १ ॥ " व्याख्या चैषा-गुणपर्याययोर्भाजनं
काश्चनये एकरूपं द्रव्यं स्वजात्या निजत्वे एकरूपं भवति, परं
पर्यायवद् न परावृत्तिं लभते तद् द्रव्यमुच्यते । यथा ज्ञानाऽऽदि-
गुणपर्यायभाजनं जीवद्रव्यम्, रूपाऽऽदिगुणपर्यायभाजनं पु-
द्गलद्रव्यम्, सर्वरक्तत्वाऽऽदिघटत्वाऽऽदिगुणपर्यायभाजनं
मृद्द्रव्यम् । यथा वा तत्त्वः पटापेक्षया द्रव्यं, पुनस्त-
न्तोऽव्यवापेक्षया पर्यायः । कथम् ? यतः पटविच्छेदे
पटावस्थाविच्छेदे च तन्तूनां भेदो नास्ति, तत्त्ववय-
वावस्थायामव्यवस्थारूपो ज्ञेयोऽस्ति, तस्मात् पुद्गलस्कन्ध-
मध्ये द्रव्यपर्यायत्वमापेक्षिकं बोध्यम् । अथ कश्चिदेवं कथ-
यिष्यति-द्रव्यत्वं तु स्वाभाविकं न जातम्, आपेक्षिकं जातं,
तदा तं समाधत्ते-यत् सकलवस्तूनां व्यवहारापेक्षयैव जा-
यते, न तु स्वभावेनैव, तस्मादत्र न कश्चिद् दोषः । ये च
समवायिकारणप्रमुखैर्द्रव्यलक्षणं मन्वते, तेषामपि अपेक्षामनु-
सर्तव्येवेति । ' गुणपर्यायवद् द्रव्यम् । ' इति तत्त्वार्थः ।

" सहभावी गुणो धर्मः, पर्यायः क्रमजाव्यय ।

मिआ अभिआस्त्रिआधा, त्रिण्णयुता इमे ॥ १ ॥

मुक्ताभ्यः श्वेतताऽऽदिभ्यो, मुक्तादाम यथा पृथक् ।

गुणपर्याययोर्व्यक्तैर्द्रव्यशक्तिस्थाऽऽभिता ॥ २ ॥ "

किञ्च-" गुणाऽऽभ्यो द्रव्यम् । " यदुक्तम्-" गुणाणमासओ
द्रव्यं, एगद्ववस्सिया गुणा । वक्खणं पज्जवाणं तु, दुइओ
अस्सिया भवे ॥ ६ ॥ " तथाहि-गुणानामाश्रयो, यत्र स्थान्ते उत्प-
द्यन्ते, उत्पद्य चावतिष्ठते, प्रतीयन्ते च तद् द्रव्यम् । अने-
न रूपाऽऽद्य एव वस्तु, न तद्द्रव्यतिरिक्तमन्यदिति ताथाग-

तमतमपास्तम् । तथाहि-यदुत्पादविनाशयोने यस्योत्पाद-
विनाशौ, न तत्ततोऽजिन्नम्, यथा घटात्पटः, न भवतः पर्या-
योत्पादविनाशयोर्द्वयस्योत्पादविनाशौ । न चायमासिद्धो हे-
तुः, स्थासकौशकुशलाऽऽद्यवस्थासु मृदादिद्रव्यस्याऽऽभुगा-
मित्येन दर्शनात् । न चास्य मिथ्यात्वं, कदाचिद्रव्यथाद-
र्शनासिद्धेः । उक्तं च- ' यो ह्यन्यरूपसंश्लेषः, संश्लेषेथेनान्य-
था पुनः । न मिथ्या न तु तेनैव, यो नित्यमवगम्यते ॥ १ ॥ '
तथैकस्मिन् स्वाऽऽधारयते ह्येव आधिता गुणः रूपाऽऽद-
यः । एतेन च ये ह्यभेदेच्छन्ते, तद्व्यतिरिक्तौ ह्य रूपा-
ऽऽदीन् अधिद्योपदर्शितानाहुः, तन्मननिषेधः कृतः । संवि-
क्षिप्ता हि विषयव्यवस्थितयः । न च रूपाऽऽद्युत्कलितरूपं
कदाचित् केनाचिद् ह्यव्यवगतम्, अवगम्यते वा, अनस्त-
द्विवर्त एव रूपाऽऽदयो, न तु तार्थिकाः केचन तद्वेदेन
सन्ति । तन्वेवं रूपाऽऽदिविषयौ ह्यव्यमित्यपि किं न कल्पन्ते? ,
अथ तथैव प्रतीतिः, एवं सति प्रतीतिरुत्तरं साधारणेत्युक्त-
मुभयाऽऽत्मकमस्तु * । अनेन च य एवमाहुः-यदाद्यन्तयोरस्त-
मध्येऽपि तत्तथैव, यथा मरीचिकाऽऽदी जलाऽऽदि । न सति
च कुक्षान्नकपाशाऽऽद्यवस्थयोर्घटाऽऽदिपर्यायाः, ततो ह्यव्यमेवा
ऽऽदिमव्यमन्तेषु सत्, पर्यायाः पुनरन्तः, यैरकाशकेशाऽऽदि-
भिः सदृशा अपि भ्रातैः सत्यनया लक्ष्यन्ते । यथाक्तम्-
" आदावन्ते च यन्नास्ति, मध्येऽपि हि न तत् तथा । वि-
तथैः सदृशाः सन्तोऽ-वितया इव लक्षिताः ॥ १ ॥ " ते
अपाह्वनाः । तथाहि-आद्यन्तयोरस्तत्वेन मध्येऽव्यसत्त्वं सा-
ध्यतामिदमाहुः-यत् कचिदस्तत् तत् सर्वस्मिन्नस्तत् इ-
ति, ततश्च मृद्वह्यैः अद्रव्यस्यास्तथात्वं सर्वस्मिन्नव्यस-
त्त्वप्रसङ्गः । अथेष्टमेवैतन्, मत्तमात्रस्यैव तत्त्वत इष्टत्वात् ।
उक्तं हि- ' सर्वमेकं सद्विशेषात् । ' नन्वेवमज्ञाये प्रावाना-
वाद् भावस्यापि सर्वत्राभावप्रसङ्गः, तस्याह वाधकप्रत्ययोदय
एवासत्त्वेऽपि निवन्धनामिति न कचिदस्तत्वे तस्यावश्यं भा-
वः, ततो ह्यव्यवत् पर्यायाणामव्यवाधिनवोधविषयत्वे सत्य-
मस्तु, तथा गुणेष्वपि नवपुराणाऽऽदिपर्यायाः प्रत्यक्षप्रतीता
एके कियत्कालज्ञाविनः, प्रतिसमयभाविनस्तु पुराणत्वा-
ऽऽद्यन्यथाऽनुपपत्तन्मानतोऽवसीयन्ते । ततश्च ह्यव्यगु-
णपर्यायाऽऽत्मकमकं सवन्नमणिवत् चित्रपतङ्गाऽऽदिवद्
वा वस्त्विति स्थितम् । " दृश्यं पञ्चविविजुर्न, दृश्वि-
वत्ता य पञ्चवा नऽस्य । उपायट्टिहंभा, हेदि दवियलपल
णं एयं ॥ १२ ॥ " अथ ह्यव्येदेना इमे- " धम्मो अधम्मो आ-
गासं, कालो पुग्गल्ल-ज्जंतवो । एस होगो चि पणत्तां, जि-
णहिं थरदंसिहि ॥ ७ ॥ " अनन्तरोकद्रव्यपट्टाऽऽत्मकत्वं
लोकस्य । उक्तं हि- " धर्माऽऽदीनां वृत्ति-द्रव्याणां भवति यत्र
तत् क्षेत्रम् । तैर्ह्यैः सह लोकः, तद्विपरीतं ह्यल्लोका-
ऽऽख्यम् ॥ १ ॥ " किञ्च- एतेऽपि मेदवन्तः । तथा चाऽऽह-
" धम्मो अधम्मो आगासं, एयं दव्वं वियादिहं । अणंताणि उ
दव्वाणि, काहो पोग्गल्ल-ज्जंतवो ॥ ८ ॥ " वैशेषिकरीत्या ह्यव्य-
प्रतिपादनं, तत्त्वएकं च " दव्व " शब्दे २४६५ पृष्ठे द्रष्टव्यम् ।

जिनवचनादयामयदानाऽऽदीनां महाकल-

दत्वमुक्तमस्ति । तथाहि-

" दानेन महाभोगो, देहिनां सुरगतिश्च शीलेन ।

भावनया च विमुक्तिः, तपसा सर्वाणि सिद्ध्यन्ति ॥ १ ॥ "

' दानं च तत्थ निविहं, नाणपयाणं च अन्नयदानं च ।
धम्मोवग्गहदानं, च नाणदानं इमं तत्थ ॥ ५२ ॥ '

" दिनो य नाणदानं, चवणे जिणसासनं समुत्तरं ।
सिरिपुंररीयगणहर, इव पावइ परमपयमतुलं ॥ ६५ ॥
ता दायव्वं नाणं, अणुसरियव्वा सुनाणिणो मुणिणो ।
नाणस्स सया भत्ती, कायव्वा कुसलकामोहि ॥ ६६ ॥
वीयं तु अभयदानं, तं व्ह अभयेण सयलजीवाणं ।
अभवत्ति धम्ममूलं, दयाइधम्मो पसिद्धमिणं ॥ ६७ ॥
इहं विभ अभयपया-णमित्थ दाऊण सव्वसत्तणं ।
यज्जाऽऽह व्व कमसो, सिज्जमि पहीणजरमरणाऽऽन"
" धम्मोवग्गहदानं, तदयं पुण अलणवसणमार्हाणि ।
शारंभनियत्ताणं, सादृणं हुंनि दयाणि ॥ १०० ॥
तिथयरचक्कट्टी-वन्नदेवा वासुदेवमरुलिया ।
जायंति जगम्महिंया, सुपनदानपभावेण ॥ १०१ ॥
जइ जयवं रिसहजिणो, ययदानवल्लेण सयलजयनाहो ।
जाओ जइ जरदव्वं, जरहो मुणिजसदाणेण ॥ १०२ ॥
दंसगमित्तेण वि मुणि-वराण नासेइ दिणुकयं पावं ।
जं देइ नाण दानं, नेण जए किं न सुविहत्तं ॥ १०३ ॥
" न तयो सुट्ठ गिहीणं, विसयाऽऽसत्ताण होइ न हु सीलं ।
सारंभाण न भाओ, तो साहोणं सया दानं ॥ १०६ ॥ "
" ता तेसि दायव्वं, सुद्धं दानं गिहीहिं जत्तीए ।
अणुकपोच्चयदानं, दायव्वं निययसत्ताए ॥ १०५ ॥ "

अनूदिनं चैतत् श्रीदेमसुग्मिः-

" प्रायः शुद्धैस्त्रिविधविधिना प्राप्तुकैरेपर्णायैः,
कलयप्रायैः स्वयमुपाहृतैः वस्तुभिः पानकाऽऽद्यैः ।

कावे प्राप्तान् सदनमन्मथ्रक्या साधुवर्गान् ,

धम्पाः केचिद् परमविहिताः, इन्त संमानयन्ति ॥ १ ॥ "

तथा च दाने मनोहारिणी ह्यनुपयकथा २४९१ पृष्ठे विहो-
कनाया । दानं प्रति विधिनियेयविचारौ २४९६ पृष्ठे विह्वदभिरव-
धार्यौ । जिनवचनप्रसङ्गात् साम्प्रतं ज्ञानत्रयज्ञावाभावायो-
र्दीक्षाऽधिकारित्वानधिकारित्वप्रतिपादनायाऽऽह- " अस्मिन्
सति दीक्षायाः, अधिकारी तद्यतो भवति सत्त्वः । इतरस्य
पुनर्दीक्षा, वसन्तनुपसन्निभा कुर्या ॥ १ ॥ " इत्यादि दीक्षासं-
वधिर्न सर्वे विषय ' दिक्खा ' शब्दे २५०६ पृष्ठतः २५०८
पृष्ठपर्यन्तं विलक्षणविचक्षणः पश्यन्तु ।

दीक्षाया दुःखनिवारकत्वेन फलदत्वमुक्तम् । दुःखस्वरूपं
तु जिनवचने- " दुःखं खीकुक्किमभ्ये प्रथममिह जवेइ गर्भवासो
नराणां, बालत्वे चाऽपि दुःखं मललुलिततनुखीपयःपानमिश्रम् ।
तारुण्ये चापि दुःखं भवति विरहजं, वृद्धभावेऽप्यसाराः, नंसारे
रेमनुष्याः !, वदत यदि सुखं स्वल्पमप्यसिन् किञ्चिद् ? ॥ १ ॥ "
तथाहि- " जाणंति अणुहवन्ति य, अणुजम्मजरामरणसंजवे
दुक्खे । न य विसएसु विरज्जति, दुग्गहगमणपत्थए जीवे
॥ १ ॥ " " दुक्खमेवमवीसामं, सव्वंसि जगज्जुत्तो । एयं
समयं तसभाये, जं समं अहियाभियं ॥ १ ॥ " " सर्वे
परवशं दुःखं, सर्वमात्मवशं सुखम् । पतंदुक्तं समासेन, ल-
क्षणं सुखदुःखयोः ॥ १ ॥ " पुर्यापेक्षामपि ह्येवं, सुखं पर-
वशं स्थितम् । ततश्च दुःखमेवैतद्, ध्यानजं तार्थिकं सु-
खम् ॥ १ ॥ " तथा च " सूडोइ अग्गिबन्नाहि, संभिन्नस्स नि-
रंतरं । जावइयं गोयमा ! दुक्खं, गम्मे अट्टगुणं तओ ॥ १ ॥ "

गज्जाओ निपडंतस्स, जोणित्तुनिपीलणे । कोटोगुणं तयं
 दुक्खं, कोटाकोडीगुणं पि वा ॥ २ ॥ जायमाणण जं दु-
 क्खं, मरमाणण जंतुणो । तेण दुक्खविचागेण, जाइं न-
 सरंति अप्पणो ॥ ३ ॥ ” तथाच दुःखवर्णकाः—“ कालं गर्मेति
 दुक्खोहि, मणुया पुणेहि उज्जया । दुक्खं मणुयजाईणं, गोय-
 म । जं तं निचोधत ॥ १ ॥ जमणुनमयमणुभवताण, सयहाउव्वेइ-
 याण वि । निविष्णाणं पि दुक्खेहि, वरगं न तहा भवे ॥ २ ॥ ”
 अच्चिनिमीलणमित्तं, नत्थि सुइं दुक्खमेव अणुवद्धं । नरए ने-
 रइयाणं, अहोनिस्सं पचमाणणं ॥ १ ॥ जं निरए नेरइया,
 दुक्खं पाधंति गोयमा । तिक्खं । तं पुण निगोयमज्जे,
 अणंतगुणियं मुणयव्वं ॥ १ ॥ ” इत्यादि सर्वे ‘ दुक्ख ’
 शब्दे विवृतम् ।

जिनवचनाभद्रदधानस्य जमाक्षेरिच ‘ दोकिरिया ’ शब्दे
 आर्यगङ्गस्य चरितम् । तथाहि—उल्लुकातीरं नाम नगरम्,
 तत्र च महागिरिशिष्यो धनमुतो नाम, नस्यापि शिष्य आ-
 र्यगङ्गो नामाऽऽचार्यः । अयं च नद्याः पर्वतटे, तदाचार्यास्त्य-
 परतटे, ततोऽन्यदा शरत्समये सूरिवन्दनार्थं गच्छन् गङ्गो
 नदीमुत्तरति, स च खल्वशतः । ततस्तस्मै परिष्ठाद् उपेन दृष्टते
 खली, अधस्तात्तु नद्याः शीतलजलेन शैत्यमुत्पद्यते । ननोऽत्रान्त-
 रे कथमपि मिथ्यादमोऽनीयोदयादसौ चिन्तितवान्—अहो !
 सिद्धान्ते किल युगपत् क्रियाद्वयानुभवो निषिद्धः, अहं त्वेक-
 स्मिन् एव समये शैत्यमौष्ण्यं च वेद्यमि, अनुभवविरुद्ध-
 त्वाच्चेदमागमोक्तं शोचनमाज्ञातीति विचिन्त्य गुरुभ्यो निवेद-
 यामास । ततस्ते द्वयमाणयुक्तिभिः प्रज्ञापितोऽसौ यदा च स्वा-
 ग्रहप्रत्यक्षत्वाद् न किञ्चित् प्रतिपद्यते, तदा उद्वेगः स-
 ह्यः कृतो विहरन् राजगृहनगरमागतः । तत्र च महातपस्तीर-
 प्रज्वनाग्निं प्रथमणे मणिनागनाम्ने नागस्य चैत्यमस्ति ।
 तत्समीपे च स्थितो गङ्गः पर्वतपुरस्तरं युगपत् क्रियाद्वयवेदनं
 प्ररूपयति स्म । तत्रैव श्रुत्या प्रकुपितो मणिनागः तमवादीत्—
 अरे दुष्ट शिक्क ! किमेव प्रज्ञापयसि ? । यतोऽत्रैव प्रदेशे
 समवसृतेन श्रीमद्वधं मनसाभिना एकस्मिन् समये एकस्या
 एव क्रियाया वेदनं प्ररूपितम् । तच्चेह मयाऽपि श्रुतम् । तत्
 किं ततोऽपि लघुतरः प्ररूपको भवान्, येनैवं युगपत् क्रियाद्व-
 यवेदनं प्ररूपयसि ? । तत् परित्यज चैनां कूटप्ररूपणाम्,
 अन्यथा नाशयिष्यामि त्वाम् । इत्यादि तज्जुदिनयवाक्यैर्युक्ति-
 वचनैश्च प्रबुद्धोऽसौ मिथ्यादुष्कृतं दत्त्वा गुरुभ्यो गत्वा
 प्रतिक्रान्त इति । ‘ दोकिरिय ’ शब्दे २६३५ पृष्ठेन आरभ्य
 विलोकनायोऽयं विषय इति विस्तरमयाद् विरम्यतेऽस्मिन्
 विषयेऽस्माभिः ।

ननु जिनवचनश्रवणं जिनाऽऽज्ञापालनं च जैनानां
 सस्यक्त्विनां परमो धर्म इति धर्मपदार्थसार्थानिरूपणा निरूप-
 यितव्याति तस्मिन्वाऽऽचष्टे द्विधा हि धर्मशब्दस्य प्रवृत्तिर्लोक-
 विलोकने । तथाहि—सर्वत्र वस्तुनि यद् वस्तुनः स्वभावः स
 धर्म उच्यते । यथा घटे घटत्वं, मनुष्ये मनुष्यत्वमित्यादि ।
 तथा चोक्तम्—“ धर्माः सहभाविनः, पर्यायाः क्रमभाविनः । ”
 ‘ धर्मो ति वा सभावो ति वा एतद्वा । ’ दुर्गतौ प्रपतन् जीवं
 धारयतीति धर्मः, स च क्लेशनिवृत्तिनिवृत्तिप्राप्तिनाशनः स्व-
 र्गमांक्षाऽऽदिप्रापको मनुष्येति कर्तव्यतारूपा हृदयसंवेद्यो मा-
 तापितृबुद्धः संवेद्यः संसारगताऽऽद्यद्विपतनप्रहाणप्रवणः पर-

मपुनीतः कस्य चेतो नावस्कन्दति ! । तत्र शब्दप्रवृत्तिनिमित्तरू-
 पस्य (गौणस्य) धर्मस्य धर्मिणा सहैकान्तेन भेदेऽभ्युपगम्यमाने
 धर्मिणो निःस्वजावताऽऽपत्तिः, स्वभावस्य धर्मत्वात्, तस्य च
 ततोऽन्यत्वात्, स्वो भावः स्वभावः, तस्यैवाऽऽमीया सत्ता,
 न तु तदर्थान्तरं धर्मरूपं, ततो न निःस्वजावताऽऽपत्तिरि-
 ति चेत् । न । इत्थं स्वरूपसत्ताऽभ्युपगमे तदपरसत्तासा-
 मान्ययोगकल्पनाया वैयर्थ्यप्रसङ्गात् । अपि च—यद्येकान्तेन
 धर्मधर्मिणोर्भेदः ततो धर्मिणो ज्ञेयत्वाऽऽदिर्धर्मैरननुवे-
 द्यात् तस्य सर्वथाऽनवगमप्रसङ्गः, न ह्यज्ञेयस्वभावं ज्ञातुं श-
 क्यते इति । तथा च सति तदभावप्रसङ्गः, कदाचिदप्य-
 वगमाभावात्, तथाऽपि तत्सत्त्वापगमेऽतिप्रसङ्गः, अन्यस्या-
 पि यस्य कस्यचित् कदाचिदप्यनवगमपट्टभूताऽऽदेर्ज्ञायाऽऽ-
 पत्तेः । एवं च धर्म्यभावे धर्माणामपि ज्ञेयत्वप्रमेयत्वाऽऽदी-
 नां निराश्रयत्वादभावाऽऽपत्तिः । न हि धर्म्याधाररहिताः क्वा-
 पि धर्माः संजयन्ति, तथाऽनुपलब्धेः । अन्यच्च—परस्परमपि
 तेषां धर्माणामेकान्तेन भेदऽभ्युपगमे सत्त्वाऽऽद्यननुवेद्यात् कथं
 ज्ञावाभ्युपगमः ? , तदन्यत्वाऽऽदिर्धर्माभ्युपगमे च धर्मत्वप्र-
 सक्तिरनवस्था च । तस्मैकान्ताभेदपक्षे धर्मधर्मिभावः । नाप्ये-
 कान्तभेदपक्षे, यतस्तस्मिन् अभ्युपगम्यमाने धर्मेनात्र वा स्या-
 त्, धर्मिभावे वा ? । अन्यैकान्तभेदानुपपत्तेः, अन्यतराभा-
 वाद् वा अन्यतरस्याप्यभावः, परस्परान्तरीयकत्वा-
 त् । धर्मेनान्तरीयको हि धर्मा, धर्मिनान्तरीयकाश्च धर्माः,
 ततः कथमेकभावे पररूपावस्थानमिति ? । कल्पितो धर्म-
 धर्मिभावस्ततो न दूषणमिति चेत्तर्हि वस्तुजावप्रसङ्गः ।
 न हि धर्मधर्मिस्वभाववहितं किञ्चिद् वस्तुवस्ति, धर्मधर्मिभा-
 वश्च कल्पित इति तदभावप्रसङ्गः । धर्मा एव कल्पिता न-
 धर्मा, तत्कथमभावप्रसङ्ग इति चेत्, न । धर्माणां कल्पना-
 मात्रभावत्वाभ्युपगमेन परमार्थतोऽसत्त्वाऽभ्युपगमात्, तद-
 भावे च धर्मिणोऽप्यभावाऽऽपत्तिः । अथ तदेवैकं स्वतन्-
 त्रं सकलसजातीयविजातीयव्यावृत्त्येकस्वभावाः धर्मिव्या-
 वृत्तिनिवन्नाश्च या व्यावृत्तयो त्रिधा इव विकल्पितास्ता ध-
 र्मास्ततो न कश्चिद् दोषः । तदप्यनङ्गनम् । एवं कल्पनायां च
 स्तुनोऽनेकान्तात्मकताप्रसङ्गे । अन्यथा सकलसजातीयवि-
 जातीयव्यावृत्त्ययोगात्, न हि येन निजस्वभावेन घटाद् व्याव-
 र्तते पटस्तेनैव स्तम्भादपि, स्तम्भस्य घटरूपताप्रसङ्गे ।
 तथाहि—घटाद् व्यावर्तते घटव्यावृत्तिस्वभावतया, स्तम्भादपि
 चेत् घटव्यावृत्तिस्वभावनैव व्यावर्तते, तर्हि यत्नात् स्तम्भस्य
 घटरूपताप्रसङ्गः । अन्यथा—ततः तत्स्वभावतया व्यावृत्त्ययो-
 गात् । तस्माद् यतो यतो व्यावर्तते तच्छब्दव्यावृत्तिनिमित्तज्ञा-
 तस्वजाया अवश्यमभ्युपगम्यन्त्याः, ते चानेकान्तेन धर्मिणो
 भिन्नाः, नदभावप्रसङ्गात् । तथा च तदवस एव पूर्वोक्तो दोषः,
 तस्माद् भिन्ना अभिन्नाश्च । भेदाज्ञेदोऽपि धर्मधर्मिणोः
 कथमिति चेत्, उच्यते—इह यद्यपि तादात्म्यतो धर्मिणा धर्माः
 सर्वेऽपि लोलीजानेन व्याप्ताः, तथाऽप्ययं धर्मा, एते धर्मा इति
 परस्परं भेदोऽप्यस्ति । अन्यथा तदभावानुपपत्तिः । तथा च
 सति प्रतीतिबाधा, मिथो भेदोऽपि च विशिष्टान्योन्यानुवेधेन
 सर्वधर्माणां धर्मिणा व्याप्तत्वाद्भेदोऽप्यस्ति, अन्यथा तस्य
 धर्मा इति प्रसङ्गः नुपचेरित्यलमप्रासङ्गिकवस्तुस्वभावरूप-
 धर्मनिरूपणेन ।

अथ प्रकृतं निर्वृतिप्राप्तिसाधनीभूतं धर्मं प्रस्तुमः-

"वचनादविरुद्धाद् य-दनुष्ठानं यथादितम् । मैत्र्यादिजावस-
मिथं, नरुम इति कीर्त्तने ॥ ३ ॥ " तथाहि-यदनुष्ठानमिहलो-
कपरलोकावपेक्ष्य हेतुपादेययोरर्थेयोरिहैव शास्त्रे वक्ष्यमा-
णलक्षणा प्रवृत्तिरिति तन्म इति कीर्त्तयेत् । " धर्मश्चित्तप्रज-
वो, यतः क्रियाऽधिकरणाऽऽश्रयं कार्यम् । मलावगमेनैतत्
खलु, पुष्ट्यादिमदेव विज्ञेयः ॥ १ ॥ रागाऽऽदयो मलाः स-
त्त्वामगमसद्व्योगतो विगम एवम् । तदयं क्रियात एव हि, एष्टि-
श्चक्षुश्च दृष्टस्य ॥ ३ ॥ पुष्टिः पुण्योपचयः, दृष्टिः पापक-
षेण निर्मलता । अनुष्ठानं द्वयर्थस्मरु, क्रमेण मुक्तिः परा क्रिया
॥ ४ ॥ " अमुमेव धर्मं भेदतः प्रमेदन्श्च वर्णयन्ति यतित-
तिपतयः-" स द्विधा स्यादनुष्ठातृ-गृहिमतिविज्ञानतः । सामा-
न्यतो विशेषाच्च, गृहिधर्मोऽप्ययं द्विधा ॥ ४ ॥ " " धर्मो
वाचीसविहो, अगारधर्मोऽगारधर्मो य । पटमो य वारस-
विहो, दसदा पुण बीयत्रो होइ ॥ १२ ॥ " व्यासार्थं चाऽऽहुः
सूयः-" सम्मत्तमूलमणुष्य-पणमं तिष्ठि उ गुणव्यया होति ।
सिक्तावयाई चउगे, वारमहा होइ गिहिधर्मो ॥ २ ॥ "
तथा च-" पाणे य नाइवाएउजा, अरिधं वि य णाए । सा-
दियं ण मुत्तं वूया, एस धर्मे वूसीमओ ॥ १६ ॥ अतिक्रमं
नि वायाए, मणसा वि न पत्थए । सव्वओ मंउमे दंते, आ-
याणं सुसमाहरे ॥ २० ॥ " सम्यगभ्यस्तत्रावकधर्मस्याति-
तः प्रत्येकान्ततो भयन्नमणविमुक्तस्य संयनांतिशयसुखाभि-
लाषाऽतिरेकस्य यतिधर्मकरणधर्मोत्पद्यते, अतस्तत्स्वरूप-
निरूपणार्थेदमाहु-" खंती य मइवउज्जव, मुत्ती तव संजमे य
बोधव्वे । सव्वं सोयं आकि-चणं च यंनं च जइधम्मो
॥ ४ ॥ " तथाहि-" पञ्चाऽऽश्रवाचिरमणं, पञ्चेन्द्रियनिग्रहः
कपायजयः । दएरुअयविरतिद्वे-ति संयमः ससउज्जेदः
॥ १ ॥ " " दुविहो उ भावधम्मो, सुयधम्मो खलु चरितधम्मो
य । सुयधम्मं सज्झओ, चरितधम्मं सनणधम्मो ॥ १ ॥ "
अथवा-" उह होइ जावधम्मो, सुयचरणे वा सुयमि सज्झाओ ।
चरणमि समणधम्मो, खंती मुत्ती भवे दसदा ॥ १ ॥ "
अथवा-" होइयलोउत्तरिओ, दुविहो पुण होति जावधम्मो उ ।
दुविहो वि दुविहतिविहो, पंचविहो होति णायओ ॥ १ ॥ "
तथाहि-भावधर्मो नोआगमनो द्विविधः । तद्यथा-लौकिको,
लोकोत्तरश्च । तत्र लौकिको द्विविधः-गृहस्थानां, पात्रापिठनां
च । लोकोत्तरस्त्रिविधः-ज्ञानदर्शनचारित्र्यभेदात् । तत्राद्या-
भिनिर्याधिकं ज्ञानं पञ्चधा । दर्शनमप्यौपशमिकसाखादनज्ञा-
योपशमिकवेदकक्षाधिकेदात् पञ्चविधम् । चारित्र्यमपि सा-
मायिकाऽऽदिभेदात् पञ्चविधम् । " द्वयं च अतिशयो, प-
यारधम्मो य भावधम्मो य । दव्वस्स पज्जावे, ते धम्मा त-
स्स दव्वस्स ॥ ४० ॥ " तथाहि-" धम्मतिथकायधम्मो, पया-
रधम्मो य वित्तयधम्मो उ । होइय कुप्पावगिओ, लोमुत्तर
लोमिणेगविहो ॥ ४१ ॥ " अनेकविधत्वं तु-" गम्मपडुदेसर-
ज्जे, पुरवरगामगणिगोठिराईणं । सायज्जो उ कुतिथिय-
धम्मो न जिणेहिं उ पसथो ॥ ४२ ॥ " " औदार्यं
दाक्षिण्यं, पापजुगुप्ताऽथ निर्मलो बोधः । द्विजानि
धर्मसिद्धेः, प्रायेण जनप्रियत्वं च ॥ १ ॥ " " आरोग्ये सति
यद्वद्, व्याधिविकारा भवन्ति नो पुंभाय । तद्वद् धर्माऽऽरोग्ये,
पापविकारा अपि हेत्याः ॥ १ ॥ तत्रास्य विषयतुष्णा, प्रजव-

त्युच्चैर्न दृष्टिसंमोहः । अरुचिर्न धर्मपथ्ये, न च पापा क्रोध-
कण्डूनाः ॥ २ ॥ " " जावदय सच्चयणं, परधणपरिजणं
सुसोत्तं च । खंती पंचिदियनि-ग्गहो य धम्मस्स मूलाइ ॥ १ ॥ "
धर्मानधिकारिणस्तु-" सुत्तेण चाइओ जो, अप्प उर्हिंसय
तं ण पडिज्जे । सो तत्तवाधज्जो, न होइ धर्मास्स अहि-
गारी ॥ ६ ॥ " सत्तमग्रहणयोगस्तु-" संविप्रस्तच्छुनेरेव, ज्ञात-
तस्वो नरोऽनघः । ददं सववत्ता ज्ञानेव्वः, संग्रहेऽस्य प्रवर्त-
ते ॥ २० ॥ " किञ्च-यः कश्चिद् विदितसंसारस्वजावतया
धर्मचरणकप्रवणमनाः पूर्वं प्रवर्त्याऽवसरे संयमानुष्ठानो-
त्थायी, पश्चाच्च अस्मान्भवगत्या विशेषेण वर्त्तमानपरि-
णामो नो निपाती, सिंहतया निष्क्रान्तः, सिंहतया विहारी च,
गणधराऽऽदिवत् । अथवा पूर्वोत्थायी, पुनर्विचित्रत्वात् कर्म-
पारिणतेस्तथाविधमभितथ्यनियोगात् पश्चात्तिपाती स्या-
त्, नन्दिपेयाऽऽदिवत् । कश्चिद् गोष्ठामाहिलवत् दर्शनतोऽपि,
इत्यादि सर्वे ' धम्म ' शब्दे २६७३ पृष्ठे विवृतम् । तदुद्गा-
यकाश्चामी-" प्रायचनी धर्मकथी, वादी नामत्तिकस्तपस्वी
च । विद्यासिद्धः वशातः, कथिरपि चांज्ञायकाश्चामी ॥ १ ॥ "
तथा च परिपश्यदुद्दिष्टात् मध्यमवया विशेषतो धर्मार्हः ।
यत उक्ताचाराहे-" मज्झिमं वयसा एगे संवुज्जमाणा
समुद्भूता सोव्वामंधावी वयण पांरयाणं णिसामिआ स-
मयाए धम्मं आरारयेहिं पंचादेने ते अणुवर्त्तमाणा अण-
तिशयमाणा अवरिगदमाणा गो परिग्गहावंति, सव्वावंति
च एं लोंगंसि णिहाय वंड पाणेहिं अकुव्वमाणे एस महं अ-
गुणे विर्याहए । " ततश्च-" धम्मो गुणा अहिंसा-इया उ
ते परममंगलपइया । देवा वि लोगपुज्जा, पणमंति सुधम्ममिह
हेठ ॥ १ ॥ इद्वृत्तो अरहंता, अणगारा य वइयो उ जिणसी-
सा । वत्तणुवत्ते नज्जइ, जं नरवइणो वि पणमंति ॥ २ ॥
उवसंसारो देवा, जइ तह एया वि पणमइ सुधम्मं । तइहा
धम्मो मगव-मुच्चिइय य निगमणं ति ॥ ३ ॥ " साम्प्रतं
प्रतिज्ञावृत्तिरभिधीयते-" जइ जिणसासणानिरया, धम्मं पा-
सेति साहयो सुच्च । न कुनिथियसु पव्वं, दीसइ परिपालो-
वाओ ॥ ६३ ॥ " अत्राऽह त्वेवार्था च तन्त्रान्तरीयधर्मेषु ध-
र्मशब्दो लोके वदः, तथा च यथातथ नैजमेव धर्मं प्रशंसति,
ततश्च कथमेतदिने ? अत्रोच्यते-ननूकः पूर्वं सावद्यः कुनी-
थिकधर्मः तीर्थकरीः, परजीविकायपरिज्ञानाऽऽज्ञावादेवेत्य-
त्रापि बहु वक्तव्यं, तत्तु नोच्यते, विस्तरभयात् । तथा च-तन्त्रा-
न्तरायेषु धर्मेषु धर्मशब्दो यः स उपचारेण, निश्चयेन तु
जिनशासने, यथा सिंहशब्दः सिंहे प्राधान्येन व्यवस्थितः,
उपचारेण तु माणवकाऽऽहौ । उपचारनिमित्तं च शौर्यकौर्याऽऽ-
दयः, धर्मो त्वहिंसाऽऽद्यभिधानाऽऽदयः । हेतुविशुद्धिस्तु-" ज
भत्तपाणउयगर-णवसहिसयणाऽऽसणासु जयंति । फालुय
अकयअकारिय-अणुमयाणुदिदुभोई य ॥ ६७ ॥ " तदस्य
पुनः-" अण्णसुयकयकारिय-अणुमयचहिंउभोईणो हंदि । त-
सयावरहिंसाए, जणा अकुसव्वा उ विपंति ॥ ७८ ॥ " दृष्टा-
न्तविशुद्धिः-" जहा दुमस्स पुक्केसु, भमरो आवियइ रसं ।
ए य पुक्कं किज्जामेइ, सो य पीणेइ अप्पयं ॥ २ ॥ " अत्र चैवं
व्यवस्थिते सति कोऽपि ब्रूयात्-यदिदं पाकनिर्वर्तनं गृहिभिः
क्रियते, इदं पण्योपादानसंस्कल्पेन श्रमणानां क्रियते सुवि-
हितानां, गृह्णन्ति च ते ततो भिक्षामित्यतः पाकोपजावन-

इति कृत्वा लिप्यन्ते आरम्भशेषेणाऽऽहारकरणक्रियाफलेने-
ति । लौकिका अप्याहुः—“ कथं कथको हन्ति, उपजोगेन
खादकः । घातको वधचित्तेन, इत्येव त्रिविधो यत्रः ॥ १ ॥ ”
अत्र प्रतिविधीयते—“ वासइ न तणस्स कए. न नणं वट्ठइ
कए मयकुल्लणं । न य रुक्खा सयसाहा, फुल्लंति कए महुयरा-
णं ॥ १०३ ॥ ” पुनरपि चोदको वदति—इह यदुक्तं—वर्षति न
तृणार्थमित्यादि । तदसाधु । यतः—“ अग्निग्निं हवीं ह्वयइ,
आह्वो तेण पाणिओ सतो । वरिसइ पयाहिणं, तेणोस-
हिओ परोहंति ॥ १०४ ॥ ” अत्र पुनः प्रतिविधीयते—यद्येवं, किं
दुर्मिहं जायते?, यतः तद्विधिः सदा ह्वयत एव, ततश्च का-
रणाधिच्छेदनं कार्यविच्छेदोऽयुक्त एव । अथ भवेद् दु-
र्नक्षत्रं, दुर्यजनं वा? । अत्राप्युत्तरम्—किं जायते सर्वत्र
दुर्नक्षत्रम्, नक्षत्रस्य दुरिष्टस्य वा नियतदेशविपयत्वात्, स-
दैव सद्यश्चनो जावात्? । उक्तं च—“ सदैव देवः सद्गावो,
ब्राह्मणाश्च क्रियापराः । यतयः साधवश्चैव, विद्यन्ते स्थितिदे-
तवः ॥ १ ॥ ” साम्प्रतं परामिप्रायः प्रदर्शयते—“ कस्सइ बुद्धी
एसा, विच्छी उवकप्पिया पयावइणा । मत्ताणं तेण दुमा, पुप्फ-
ती महुयरिगण्डा ॥ १०८ ॥ ” अत्र प्रतिविधीयते—“ तं पभवइ
जेण दुमा, नामागोयस्स पुवविहियस्स । उदयेणं पुप्फफलं,
निवत्तइतो इमं चउजं ॥ १०९ ॥ अथि बहू वणसंडा, भमरा
जत्थ न उपैति न वसंति । तत्थ वि पुप्फंति दुमा, पगई एसा
दुमगणाणं ॥ ११० ॥ ” अत्रोच्यते—यदि प्रकृतिः, किमिति पुनः
सर्वकालं न प्रयच्छन्ति पुष्पफलम्, यन्नियत एव काले पुष्प-
फलं ददति; अत एव एषा पादपानां प्रकृतिर्यद् ऋतुसमये व-
सन्ताऽऽद्यावागते सति वृक्षसंघाताः पुष्पान्ति, तथा फलं च का-
लेन वधन्ति, तदर्थानज्युपगमे तु नित्यप्रसङ्गः । साम्प्रतं प्र-
कृतेऽप्युक्तार्थयोजनामुपन्यस्यति—“ किं तु गिर्हा रंधनी, सम-
णाणं कारणा अहासमय । मा समणा भगवंतो, किंवा मपज्जा अ-
णाहारा ॥ ११३ ॥ ” अत्राऽऽह—न ह्येने हिरण्यग्रहणाऽऽदिनाऽ-
स्माकमनुकम्पां कुर्वन्ति इति मत्वा भिक्षादानार्थं पाकं निर्वर्त-
यन्त्यतः श्रमणानुकर्यानिमित्तं, तथा सामान्येन पुण्यनिमित्तं
च गृहनिवासिन एव पाकं कुर्वन्ति । नैतदेवम् । यतः कान्तारे
दुर्मिहो, उवराऽऽदौ महति समुत्पन्ने गच्छी श्रमणाः सर्वाऽऽहारं
न भुञ्जते, अथ किमिति पुनर्गृहस्थास्तत्रापि आदरतरेण राध्यन्ति,
अतः प्रकृतिरेषा गृहिणां वर्तते यद् गृहिणो ग्रामनगर-
निगमेषु राध्यन्ति आत्मनः परिजनस्यार्थाय, तत्र श्रमणाः
तपस्विनः परार्थमारब्धं परार्थं च निष्ठितं धूमरहित-
माहारमभ्यते मनोयोगाऽऽदीनां संयमयोगानां वा साधनार्थम् ।
“ ण हणइ ण हणावेइ. हणंत णाणुजाणइ. न किणइ न किणावेइ,
किणंत नः णुजाणइ । न पयइ न पयावेइ, पयंत नाणुजाणइ । ”
एताज्जिन्वकोटिभिः परिशुक्लं, तथोद्गमोत्पादनैयणाशुक्ल-
“ वेयण वेयावइ, इरियछाप य संजमट्टाप । नह पाणवित्ति-
याए, छंठं पुण धम्मचित्ताए ॥ १ ॥ ” इति षट्स्थानरक्षणार्थं
भवान्तरे प्रशस्तभावनाऽभ्यासादहिसाऽनुपालनार्थं च वृञ्जते ।
किञ्च—“ अवि भमरमहुपरिगणा, अविदिंअं अविचंति कुसुम-
रत्तं । समणा पुण भगवंतो, नादिज्जं भोत्तुमिच्छंति ॥ १२६ ॥ ”
‘ जह दुमगणा उ तह नग-रज्जणवया पयणपायणसहावा ।
जह भमरा तह सुणिणो, नवरि अदत्ते न भुंजंति ॥ १२७ ॥ कु-
सुमे सहवफुल्ल, आहारंति जमरा जह तहा उ । मत्तं सहावास-
कं, समणसुविहिया गवेसंति ॥ १३३ ॥ ’ तस्मा दयाऽगुण-

सु-चिपहिं जमरो वव अवहविच्छीहि । साहूहिं साहिओ ती,
उकिट्ठं मंगलं धम्मो ॥ १३७ ॥ ” “ पक्किपुणधम्मवियल-
-त्त-
णेण इह अंतरायविहराओ । जीवा ण हुंति णियमा, तो जत्तो
तत्थ कायवो ॥ १ ॥ ” लभइ सुरसामित्तं, लब्धइ पदुअत्त-
णं न सेदेहो । इच्छो नवरि न लभइ, जिणिंदवरदोसओ ध-
म्मो ॥ १ ॥ धम्मो पवित्तिरुवो, लब्धइ कइया वि निरयदुक्ख-
जया । जो नियवसुस्सहावो, सो धम्मो दुल्लहो होए ॥ २ ॥ नि-
यवत्तुसवणधम्मं, दुल्लह वुत्तं जिणिंदभाणा य । अंतप्फासण-
मेग-त्तं हुंति केसिंवि धीराणं ॥ ३ ॥ जव धम्माउ सोहंमं, ध-
म्मेण हुंति सयलरिच्छीओ । धम्मेण पवररुवं, तत्तो संविग्गए
भणियं ॥ १ ॥ ” तथा च—“ जहा सयवं किरियं, कुणंति सु-
णिणो सिवत्थमेव सया । तं पुण लभइ गयसय-ल्लरागदोसे-
ण धम्मेण ॥ १३ ॥ ” किञ्च—“ धम्मेण सरागेण उ, वज्जइ
मगाइयं फलं सो वि । जायइ परंपराए, नियमेण सुक्खहेउ
त्ति ॥ १४ ॥ ” धर्मस्य मोक्षकारणत्वमित्थमामनन्ति जैनप्रौ-
ढाः—“ जे धम्मं सुद्धमफलंति, पडिपुणमणोलिंसं । अणे-
लिसस्स जं ठाणं, तस्स जम्मकहा कओ ? ॥ १९ ॥ ”
तथोक्तम्—“ दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नाहकुरः ।
कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति भवाहकुरः ॥ १ ॥ किञ्चान्य-
त्—“ कओ कयाइ मेधावी, वप्पज्जंति तहागया । तहागया
अपक्किपुसा, चक्खू लोगस्सऽणुपग ॥ २० ॥ ” केवलप्रकृतस्य
धर्मस्य श्रवणताऽपि दुर्लभा सामान्यलोकस्य । यतोऽवाचि-
“ सुलहा सुरलोयसिरी, रयणायरमेहला मही सुलहा । निम्बु-
सुहजणियरुई, जिणवयणसुई, जए दुलहा ॥ १ ॥ ” श्रुतस्य
वा श्रद्धानता दुर्लभा । उक्तं च—“ आहच्च सवणलद्धं, स-
का सवणदुल्लहा । सोक्का नेयाउयं मग्गं, वहवे परिभस्सइ
॥ १ ॥ ” “ भद्दयाभद्यधिवेकाच्च, गम्मागम्यधिवेकतः । त-
पोदयाविशेषाच्च, स धर्मो व्यधीतपुते ॥ १ ॥ ” इत्येवं बहु-
विस्तरोपन्यासेन । प्रकृतमनुसरामः—

इह हि दुरन्तानन्तचतुरन्तासारविसारिंसं सारापारपारावारे
निमज्जता भवजन्तुना जिनप्रवचनप्रतीतचोक्तकाऽऽदिदशनि-
दर्शनदुष्प्रापां कथमपि प्रशस्तसमस्तमनुजजन्माऽऽदिसामग्री-
मवाप्य जवजलधिसमुत्तरणप्रवणप्रवहणस्वधर्मसद्धर्मविधाने
प्रयत्नो विधेयः । यद्वादि—“ भवकोटोद्ग्रापाम्, अवाप्य नृम-
वाऽऽदिसकलसामग्रीम् । भवजलधियानपात्रे, धर्मो यत्तः सदा
कार्यः ॥ १ ॥ ” कामार्थयोस्तु बाधायामपि धर्मो रक्षणाय,
धर्ममूलत्वादर्थकामयोः । उक्तं च—“ धर्मश्चेत्तावमीदेत, कपा-
लेनापि जीवतः । आच्छोऽस्मीत्यवगन्तव्यं, धर्मवित्ता हि साध-
वः ॥ १ ॥ ” अथवा धर्मावाप्तौ कामार्थयोः क्षातिरत्यादरणीया-
“ जाव न दुक्खं पत्ता, माणदंजं च पाणिणो पाये । ताव न ध-
म्मं गेएहं—ति भावओ तेयलिसुय व ॥ १ ॥ ” अथवा—“ नेह
लोके सुखं किञ्चि-च्छादिनस्याहसा भृशम् । मितं च जी-
वितं नृणां, तेन धर्मो मतिं कुरु ॥ १ ॥ ” प्रक्रान्तमेव समर्थं
यन्नाह—“ जरा जाव न पीमेइ, बाही जाव न वट्ठइ । जावि-
दिया न हायंति, ताव धम्मं समायरे ॥ ३६ ॥ ” “ ते धन्ना जे
धम्मं, चरिउं जिणदोसयं पयसेणं । गिहिपासवन्धणाओ,
उम्मुक्का सव्वजावेणं ॥ १ ॥ ” तथाहि—

“ निर्वाणाऽऽदिसुखप्रदे नरभवे जेनेध्धर्मावित्ते,
वृद्धे स्वहृदयचारु कामजसुखं नो सेवितुं युज्यते ।

वैदूयाऽऽदिमहोपलानिचिने, प्राप्तोऽपि रत्नाकरे,
लातुं स्वहमदीप्ति काचशुक्रं, किं चोचिनं साम्प्रतम् ॥१॥

अथरञ्ज-“ वदत यदीह कश्चिदनुसन्तनुखपरिभोगलालि-
नः । प्रयत्नश्चनपरोऽपि विगत-व्यथमायुरवाप्तवाद् नरः ॥ १ ॥
न खलु नरः सुरोद्य सद्वा-सुरकिन्नरनायकोऽपि यः । सोऽपि
कृत्वा नन्दन्तकुल-शाऽऽक्रमेण कृशानो न नश्यति ॥ २ ॥ ” सुगु-
मुखप्रनिपेधस्योपायोऽपि न कश्चिदस्तीति । उक्तं च-

“ नश्यति नौति यानि वितनोति करोति रसायनक्रियां,
चरति गुरुमतानि श्रिवराययपि विशनि विशेषकानरः ।
तपति तपोसि खादति मितानि करोति च मन्त्रसाधनं,
तदपि कृतान्तदन्त्यन्त्रकचक्रमणैर्विद्वार्यते ॥ १ ॥ ”

अथवा-“ जो वाससयं जीवइ, सुही नोगे य जुंइ । तस्स
वि सेविचं सेओ, धम्मो य जिणंदेसिओ ॥ २१ ॥ किं पुण स-
पच्चवाए, जो नरो निव्वदुक्खिओ । सुट्ठयं तेण कायंओ, ध-
म्मो व जिणंदेसिओ ॥ २३ ॥ ” तस्मात्-“ नंदमानो चरे ध-
म्मं, वरं मे लडुनरं भवे । अनंदमानो वि चरे, मा मे पावतरं
भवे ॥ २४ ॥ ” किञ्च-“ न वि जाई कुत्तं वा वि, विज्जा ना-
वि सुल्लिखिया । तारेइ नरं व नारि वा, सव्वं पुओईं व-
हुई ॥ २५ ॥ पुओईं हीयमाणोहिं, पुरिसागारो वि हायई ।
पुओईं वहुमाणोहिं, पुरिसागारो वि वहुई ॥ २६ ॥ ” अथवा-
“ संघयणं सेठाणं, उच्चसं आउयं च मणुयाणं । अणुपमयं
परिहावइ, ओलपिणिकाल्लोसेणं ॥ १ ॥ काहमयमाणो-
भा, ओसन्नं वहुए य मणुयाणं । कुन्तुलकुन्तुमाणा, तेण-
ऽणुमाणेण सव्वं ति ॥ २ ॥ विसमा अज्ज तुलाओ, विस-
माणि य जणवपसु माणाणि । विसमा रायकुळां, जेण उ-
विसमाईं वासाई ॥ ३ ॥ विसमेसु व वासेसु, हुंति अना-
राईं ओलडिवत्ताईं । ओलहिदुव्वलेण य, आळ परिहावइ
नराणं ॥ ४ ॥ एवं परिहावमाणे, लोए चंडुव्व कालपक्ख-
मि । जे धम्मिया मणुस्सा, सुजीविं जीवियं तेसि ॥ ५ ॥ ”
यतो नखनमये-“ पुत्ता चयंति मित्ता, चयंति जज्जा वि-
णंऽम्मयं चयमि । तं मरणदेसकास्से, ए चयइ सुविअज्जिओ
धम्मो ॥ ११ ॥ धम्मो ताखं धम्मो, सरणं धम्मो गई पइछा
व । धम्मण सुवरिणव व, यम्मइ अजरामरं ठाणं ॥ १३ ॥ पी-
इकरो वक्काकरो, भासकरो जसकरो ररकरो य । जमयकरो
निवुक्ककरो, परत्त बी अज्जिओ धम्मो ॥ १३ ॥ अमरवरोसु अ-
णोत्रम-रुवं ओगोत्रमोगरिक्की व । विज्जाण नाणमेव य, लम्भ-
इ सुकएण धम्मणे ॥ १४ ॥ देविद्वचक्कवट्टि-त्तणाईं रज्जाईं
इत्थिया भोगा । एयाईं धम्मलाभो, फलाईं जं चावि निव्वा-
णं ॥ १५ ॥ ” किञ्च-“ दुग्गतिप्रसूतान् जन्तून्, यस्माद्
आरयते ततः । धत्ते धैतान् बुभुसे स्थाने, तस्माद् धर्म इति स्मृ-
तः ॥ १ ॥ ” तस्मात्-“ धम्माओ धणत्ताओ, चि जं पि जुत्तं
तयं पि न हु जुत्तं । सव्वो वि हु पुरिसत्थो, धम्माव चियज्जो
मणिया ॥ १५ ॥ ” उक्तं च-“ धनदो धनाधिनां धर्मः कामदः स-
र्वकामिनाम् । धर्म एवापवर्गस्य, पारस्पर्येण साधकः ॥ १६ ॥ ”

“ धर्मोऽयं धनवद्भवेपु धनदः कामार्थिनां कामदः,
सौभाग्यार्थिपु तत्प्रदः किमथवा पुत्रार्थिनां पुत्रदः ।
राज्यार्थिष्वपि राज्यदः किमपरं नानात्रिकल्पैर्नृणां,
तत् किं यत्र दद्यानि किञ्च तनुने स्वर्गापयगावपि ॥ ५४ ॥ ”
एवं च-“ धर्मश्रवणे यत्नः, सततं कार्यां बहुश्रुतमीपे ।

हितकाङ्क्षिभिर्नुसिहै-वचनं ननु हार्त्तन्दीयम् ॥ १७ ॥ ”
अनेकविद्याविशारदोऽपि धर्मशासनानामेहो विकल एव । य-
दुक्तम्-

“ साहित्यस्य विशारदो यदि परं जानाति सल्लक्षणं,
तर्कं कर्कशमानसोऽर्थतविज्ञता यद्यस्ति सा ज्योतिषि ।
किञ्चानेककलाऽऽल्योऽपि विकलः प्राणी परं गीयते,
यो जानाति न स्वर्गमाप्नुषुषद् धर्मानुगं शासनम् ॥ ११ ॥ ”

अथवा कियद् धर्मः-

“ यत्प्रोद्गममदाध्वसिधुरघटं साम्राज्यमासाद्यते,
यन्निशेषजनप्रमोदजनकं संपद्यते वैभवम् ।
यत्पूयैर्दुस्मर्युतिर्गुणगणः संप्राप्यते यत्परं,
सौभाग्यं च विजृम्भते तदखिलं धर्मस्य लीलायितम् ॥ ११ ॥ ”

किञ्च-

“ यच्च प्लावयति किंति जलविधिः बह्लोत्तमाहाऽऽकुलो,
यच्च पृथ्वीमखिलां धिनोति सल्लताऽऽसारेण धाराधरः ।
यच्च द्रोष्णरुची जगद्युदयतः सवांशकाराद्येदे,
तान्न शेषमपि ध्रुवं विजयते धर्मस्य विस्फूर्जितम् ॥ १ ॥ ”

किन्तु साम्प्रतमेकानि धर्माभिधेयधुराधराणि मिथ्यात्व-
मतानि प्रचक्षितानि सन्ति, ततो विवेकः कर्तव्यः । यदुक्तम्-
“ तं शब्दमात्रेण वदन्ति धर्मं, विश्वेऽपि लोका न विचारय-
न्ति । स शब्दसाम्येऽपि विचित्रभेदै विभिद्यते क्षीराम्बुजार्जुनीय-
म् ॥ १॥ ” यथा “ रुद्धो विधातुं सकलां समर्थः, सुदुर्लभं विह्व-
जनीगमेनम् । परोद्वय गृहहन्ति विचारदत्ताः, सुघर्षवद्भक्त न
भीतचिन्ताः ॥ १॥ ” अथवा-“ सत्कारयशोलाभार्थिनिश्च सृष्टे-
रिदानीत्यर्थकैः । अचसादितं जगदिदं, प्रियापयपथ्याभ्युपदि-
शद्भूमिः ॥ १ ॥ ” किञ्च-“ प्रायेण हि यदपश्यं, तदेव चा-
तुरजवाप्रियं भवति । विषयाऽऽतुरस्य जगत-स्तथाऽनुकूलाः
प्रिया विषयाः ॥ १ ॥ ” अन्यच्च-“ पूर्वोपरविरुद्धानि, हिंसा-
ऽऽद्रेः कारकाणि च । चर्चासि चित्ररूपाणि, व्याकुर्वद्भिर्नि-
जेष्वया ॥ १ ॥ कुनार्थिकैः प्रणीतस्य, सद्गतिप्रतिपाथिनः ।
धर्मस्य सकलस्थापि, कथं स्वाख्यातता भवेत् ॥ ४ ॥ यच्च
तत्समये क्वापि, दयासत्याऽऽदिपोषणम् । इदयते नद् वचो-
मार्जं, बुधैर्ज्ञेयं न नखनः ॥ ५ ॥ ” किन्तु-“ स्वाऽऽख्यातः ख-
लु धर्मोऽयं, भगवद्भिर्जिज्ञोत्तमैः । यं समालम्बमानो हि,
न मज्जेद् भवसागरे ॥ १ ॥ ” अतः-“ अर्हता कथितो ध-
र्मः, सत्योऽयमिति प्रावयन् । सर्वसंपत्करे धर्मं, धीमान् द-
दतरो ज्वेत ॥ १ ॥ ” अत एवोक्तम्-“ न श्रद्धयैव त्वपि पत्त-
यातो, न द्वेषमावादकः परेषु । यथा वदास्तत्त्वपरीक्या तु,
त्वामेव वीरं प्रभुमाश्रयायः ॥ १ ॥ ” अथवा-“ पञ्चानि पवि-
त्राणि, सर्वेषां धर्माचारिणाम् । अहिंसा सत्यमस्तेयं, त्या-
गो मैथुनवर्जनम् ॥ १ ॥ ” इति ।

इह हि हेयोपादेयाऽऽदिपदार्थसार्थपरिज्ञानप्रवीणस्य ज-
न्मजरामरणरोगशोकाऽऽदिदुर्गदौर्गत्यनिपीडितस्य भव्यसत्त्व-
स्य स्वर्गापवर्गाऽऽदिसुखसंपत्संपादनावस्थनिवन्धनं सद्-
धर्मस्त्वमुपादानमुचितं, तदुपादानोपायश्च गुरुपदेशमन्त्रेण न
सम्पद्य विज्ञायते, न चानुपायप्रवृत्तानामभौतार्थसिद्धिरिति ।
स चाऽऽज्ञाऽऽदिपदार्थमायस्वरूपपर्याप्तोचनैकाग्रतारूपस्य धर्म-
स्य ध्यानावस्थितिरिति । नञ् ध्यानं द्विविधम्-व हाम्, आध्या-
त्मिकं च । तत्र बाह्यम्-सुश्रवणपर्यालोचनम्, दृढमतता, शील-

गुणानुरागो, निवृत्तकायवाग्म्यापाराऽऽदिरूपम् । यदुक्तं दशवै-
कालिकटीकायाम्-“सुत्रार्थसाधनमहाव्रतधारणेषु, वस्त्रप्रमो-
क्षगमनाऽऽगमहेतुचिन्ता । पञ्चेन्द्रियव्युपरमश्च दया च भूने,
ध्यानं तु धर्ममिति संप्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥१॥ ” आत्मनः स्वसंवे-
दनाग्राह्यमन्येषामनुमेयमाध्यात्मिकं तु तत्त्वार्थसंग्रहाऽऽदौ चातु-
र्विधेन प्रदर्शितं, संक्षेपेनोऽन्यत्र दशविधम् । तद् यथा-“अपा-
योपायजवाजीविपाकविरागभवसंस्थानाऽऽज्ञाहेतुविचयानि
चेति । ” तथाहि-दुष्टमनोवाक्कायव्यापारविशेषाणामपा-
यः कथमनुमानं स्यादित्येवंभूतः संकल्पप्रबन्धो दोषपरि-
वर्जनस्य कुशलप्रवृत्तित्वादापायविचयम् । तेषामेव कुशलानां
स्वीकरणमुपायः स कथमनुमेयः स्यादिति संकल्पप्रबन्ध उ-
पायविचयम् । असंख्येयप्रदेशाऽऽत्मकसाकारानाकारोप-
योगलक्षणानादिस्वकृतकर्मफलोपभोगित्वाऽऽदिजीवस्वरूपानु-
चिन्तनं जीवविचयम् । धर्माधर्माऽऽकाशकालपुद्गलानाम-
नन्तर्प्यायाऽऽत्मकानामजीवानामनुचिन्तनमजीवविचयम् । मू-
लोत्तरप्रकृतिभेदभिन्नस्य पुद्गलाऽऽत्मकस्य मधुरकटुफल-
स्य कर्मणः संसारिसत्त्वविषयविपाकविशेषानुचिन्तनं वि-
पाकविचयम् । कुत्सितमिदं शरीरकं शुक्लोऽणिनसमुद्भूत-
मशुचिभूतघटोपममनित्यमपरिवर्त्तनं गदाशुचि नववर्त्तनया-
ऽशुचि आधेयाशौचं न किञ्चिदत्र कमनीयतरं समस्ति,
किम्पाकफलोपभोगोपमाः प्रमुखरसिका विपाककटवः प्रकृ-
त्या भङ्गुराः पराधीनाः सन्तोषामृताऽऽस्वादपरिपन्थिनः सद्
भिर्निन्दिता विषयाः, तदुद्भवं च सुखं दुःखानुषङ्गि दुःखज-
नकं च, नातो भोगिनां तृप्तिः, न चैतदात्यन्तिकमिति नाऽ-
त्राऽऽस्था विवेकेनाऽऽधातुं युक्तेति विरतिरेवातः श्रेयस्कारि-
णीत्यादिविरागहेतुचिन्तनं वैराग्यविचयम् । प्रेत्य स्वकृ-
तकर्मफलोपभोगार्थं पुनः प्रादुर्भावो भवः, स चारघटघटी-
यन्त्रवद् मूत्रपुरीषान्त्रतन्निवक्रुर्गन्धजठरपुरकोटराऽऽदि-
ष्वजन्मभावर्तनं, न चात्र किञ्चिद् जन्तोः स्वकृतकर्मफलम-
नुजवतश्चेतनमचेतनं वा सदायभूतं शरणतां प्रतिपद्यत इत्या-
दिजवसंक्रान्तिदोषपर्यालोचनं भवविचयम् । तथा च-
“संसाराम्बुनिधौ सस्याः, कर्मोर्मिपरिघट्टिताः । संयुज्यन्ते
वियुज्यन्ते, तत्र कः कस्य बान्धवः ॥१॥ ” तथा-“अत्याय-
तेऽस्मिन् संसारे, भूयो जन्मनि जन्मनि । सप्तो नैवास्त्यसौ
कश्चिद्, यो न बन्धुरनेकधा ॥१॥ ” भवनवननगसरित्-
समुच्छ्रूकहाऽऽदयः पृथ्वीव्यवस्थिताः, साऽपि घनोदधिघ-
नवाततनुवातप्रतिष्ठा, नेऽप्यकाशप्रतिष्ठाः, तदपि स्वाऽऽत्मप्र-
तिष्ठं, तच्चाधोमुखमल्लकसंस्थानं वर्णयन्त्यथेलोकमित्यादिसं-
स्थानानुचिन्तनं संस्थानविचयम् । अतीन्द्रियत्वाद् देन्द्रा-
हरणाऽऽदिसदृजावेऽपि बुद्ध्यतिशयशक्तिविक्रयैः परलोकाव-
न्धमोक्षधर्माधर्माऽऽदिभावस्वत्यन्तदुःखबोधेष्वभासप्राप्तायात्
तद्विषयं तत्त्वचनं तथैवेत्याज्ञाविचयम् । आगमविष-
यप्रतिपत्तौ तर्कानुसाराविरुद्धैः पुंसः स्याद्वादप्ररूपका-
ऽऽगमस्य कषण्णदत्तापञ्चुलिसमाश्रयणीयत्वगुणानुचिन्तनं दे-
तुविचयम् । एतच्च सर्वं धर्मध्यानम्, श्रेयोहेतुत्वात् इति
सर्वं सुस्थम् । इतोऽप्यधिकविषयजिज्ञासुभिः सूक्ष्मधिया ध-
र्मशब्दोऽत्र निरीक्षणीयः । प्रतायते नेह, विस्तरजयादिति ।

उपसंहारः-

इह संसारे स्वभावत एव शरीरिमात्रमिष्टमभिलाषुकञ्चा-

निष्टं व्युत्पत्तिषु चास्तीतीष्टानिष्टप्रसिपरिहारोपायप्र-
काशनैदम्पयेण भगवोस्तीर्थङ्करचक्रचूडामणिवद्धमानो जीवा-
जीवाऽऽदिनवतस्त्वविभागप्रविभागज्ज्ञां सर्वश्रुद्यसाधनां ना-
नविधसमष्टिव्यष्टिफलां द्वादशाङ्गामेकादशाङ्गीं वाऽर्थतो विदध-
दभिदधौ तन्निष्कर्षं निजचरणान्तेवासस्यो धीरधौरेयेत्यो गण-
धरप्रवरैभ्यो गौतमाऽऽदिभ्यः । जग्रन्थुश्च सुधर्मस्वामिप्रमुखा
जम्बूस्वामिप्रभृतिमुपलब्धार्थमागधीभाषयाऽङ्गपाङ्गानि । गह-
नातिगहननया च तद्विषयाणां संक्षिप्ततराणां तेषां क्रमशो वि-
स्तरमारेभिरैभ्यो वाऽऽचार्याः । यद्यपि किञ्च दुष्प्रमारप्रभावतः
पुरुषाणां मन्वमतितया स्मरणशक्तिर्बौद्धत्यतया च श्रीमान् भद्र-
बाहुस्वामी तच्चद्विषयमात्रसूचिकाभिर्निर्युक्तिगाथाभिर्निवन्ध
विषयान् सद्यः स्फूर्तिकराभिः, तथापि साम्प्रतकालीनव्यवसर-
पञ्चमकालप्राज्यसाम्राज्यतो दुर्बलतरविषयानां जनानां मनः-
सु कथाशेषतामेवागमत् तद् जैनांसंक्रान्तरहस्यमिति सम्प्रधा-
र्यैव श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरमहानुवावाः सङ्क्षिप्तमुत्तानयन्
र्थगुम्फितं परमोपयोगिसकलज्ञाऽऽगमविषयमग्रहाऽऽत्मकं कोश-
मसुं व्यरोरचमिति क्रियासमभिहारेण तत्र तत्रोपोद्घातप्रस्ताव-
भूमिकाऽऽदौ निरूपितमस्माभिः । श्रीमन्तो विजयराजेन्द्र-
सूरीश्वराः खलु दुर्लभगुणगणमृत्य इत्यत्र किमिव बहु
वृमः?, किन्वेतावदेव पर्याप्तं नाम, यदिह प्रायोऽनेकगुणग-
णभाजोऽप्ये सुर्यो देशनामादिशन्तोऽपि नो खलु प्राप्नुवन्ति
तथाविधं विपश्चिन्तिसाऽऽसेचनकवेदुष्यशालित्वम् । अथवा-
किं बहुना सकललोकप्रतिद्वस्य तस्य परिचयप्रदानेन । प्र-
कृतं प्रस्तुतम-एतद्ग्रन्थपरिशोधनविषये छेदाऽऽदिग्रन्थानां
केवलमेकैकाऽऽदर्शपुस्तकज्ञाभात् लेखकानवधानतो द्विरावृ-
त्तिपङ्क्तिवैकल्याऽऽदिदोषाऽऽप्रातत्वाच्च तेषामनेककालतः पठन-
पाठनपरिपाटीविरहात् बहुषु स्थलेषु सामञ्जस्याज्ञावात्
सम्प्रत्यादितर्कग्रन्थानामपि जटिलानिजटिलविषयेषु विज्ञेनर-
द्वेखकलेखनमनुप्रभावतोऽलमनकत्वाद् महती दुःस्थता समुद्-
भूता, तथापि ' श्रेयांसि बहुविधानि, भवन्ति महतामपि ।'
इति स्मरणात् " प्रारब्धते न खलु विप्रभयेन नचैः, प्राग्भ्य
विप्रविहता विरमन्ति मध्याः । विप्रैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्य-
मानाः, प्रारब्धमुत्तमगुणा न परित्यजन्ति ॥१॥ " इत्यनुस्मर-
णाच्च सूत्रग्रन्थं टीकातो, टीकाग्रन्थं च मूलतो विविच्य, नि-
शीथमहानिशीयाऽऽदिकेवलाऽधर्मागधीग्रन्थानां टीकाविक-
लानां प्राकृतव्याख्याऽऽदिसाहाय्यात् तत्प्रकृतविषयप्रतिपाद-
कग्रन्थान्तरमननाच्च गुरुचरणसरोजमकरन्दसमास्वादनलब्ध-
नवनवान्मेषशास्त्रिप्रज्ञावद्भिरस्माभिर्दत्तावधानतः संशोधि-
तोऽयं कोशग्रन्थो, विशेषतश्चायं भागः, परन्तु-

I deem no skill in acting perfect, till the le-
arned are satisfied; the heart of even those, th-
at are deeply read, has little confidence in itse-
lf, अथवा-When delegated agents successfully
carry out any great undertaking, the credit of
success belongs to their masters गुरुवः. Could
dawn ever dispel darkness, had not the thousand-
rayed luminary placed her, in front of his car ?.

इति निवेदयन्ति-

संशोधकाः ।

अहम् ।

ग्रन्थनिर्माणकारणम्-

—*~*~*

श्रीवर्धमानजिनगौतमसत्सुधर्म-
जम्बूमुनोन्द्रजगद्वर्चितजड्वाहोः ।
यो वर्धितो निजकृपोदकसेचनाजि-
धर्मदुमो निखिलधर्मतरुप्रधानः ॥ १ ॥
काले गते बहुतिथेऽथ विलुण्ठितं तं,
मूलार्थविप्लवनसाहसमाश्रयद्विजिः ।
मिथ्यात्विजिः पुनरपीह समुद्धिर्धर्षुः,
सूरीश्वरो जुवि दयोदधिराविरासात् ॥ २ ॥
कामाऽऽदिवैरिनिवहोन्मथनार्द्रसुहृष्टः,
बाह्याऽऽन्तरोजयविचित्रचरित्रदृष्टः ।
कारुण्यपूर्णरसपूरितजव्यपुण्य-
नीराब्धिसंगतसुधोन्मथने समर्थः ॥ ३ ॥
चेतोऽन्धकारोद्धरणे विरोचनो,
राजेन्द्रसूरिर्विवुधार्चिताङ्घ्रिकः ।
संघोरकर्ता न च कोऽपि तादृशः,
पुण्यैकमूर्तिर्नैविकौघबोधदः ॥ ४ ॥
निजमतच्युतिजैनमतग्रहा-
न्यतरमाह्वयभङ्गपणं दिशन् ।
विततवादकथासमरे परान्,
व्यजयताऽजयतां प्रथयन्निजाम् ॥ ५ ॥
अथ विजित्य दिशो दश शिष्यतां,
गतवतः करुणावरुणाऽऽल्लयः ।
मुनिगणान् नववादरणाऽङ्गणे,
निजधियाऽजधिया समयोजयत् ॥ ६ ॥
सूत्राण्युगस्य तदुपोद्बलितैः स्ववाक्यै-
गरुयानकैश्च वितनैर्निजदेशनाजिः ।
यो जैनसंघमखिलं कृपयोद्धार,
सूरिः स वै विजयते स्म पवित्रकीर्तिः ॥ ७ ॥

इत्थं स जैनाऽऽगममत्र लोके,
सम्यग् व्यवस्थाप्य न संतुतोष ।
कालक्रमेणास्य पुनर्विनाश-
माशङ्कमानो विजितान्यमानः ॥ ७ ॥
ततोऽन्यगात् शिष्यगणैः सुविद्वै-
र्वृतो विहारेण मरुस्थलं तु ।
उवास कालं चिरमात्मतत्त्वं,
तान् बोधयन् धर्मशिरःप्रतिष्ठम् ॥ ८ ॥
अथैकदा संसदि सान्निविष्टो,
निजाऽऽसशिष्याऽऽदिविचूषितायाम् ।
सङ्घोपकण्ठं च निजाजिह्वाभं,
व्यजिज्ञपत् सूरिवरः कृपालुः ॥ ९ ॥
जैनाऽऽगमानां निजयुक्तियोंगात्,
संयोक्तुमेकत्र नवोनरीत्या ।
कोशं विधित्सामि जिनेन्द्रभाषा-
मयं न क्षुप्येत यतः कदाचित् ॥ १० ॥
श्रुत्वा पुनस्तमुपदेशवरं प्रहृष्टा-
मूर्ध्नाऽप्रदीपत गुरोरनुशासनं तत् ।
संगृह्य द्रव्यमतुलं च ततोऽजिधान-
राजेन्द्रकोशममलं निरमापयस्ते ॥ ११ ॥

इति विज्ञपयन्ति-

श्रीमदुपाध्यायमोहनमुनयः ।

॥ श्रीः ॥

दुसभ्रान्तविपद्दन्तिदमने पञ्चाननग्राभणी-
राजेन्द्राभिधकोशसंप्रणयनात् संदीप्तजैनश्रुतः ।
संघस्योपकृतिप्रयोगकरणे नित्यं कृती तादृशः,
कोऽन्यः सूरिपदाङ्कितो विजयराजेन्द्रात्परः पुण्यवान् ॥

अभिधानराजेन्द्रः ।

नमिऊण वळुमाणं, सारं गदिऊण आगमाणं च ।
अद्दुणा चउत्थभागं, वोच्छं अभिहाणराइंदे ॥ १ ॥

जकार

ज-ज-पुं । जकारो व्यञ्जनवर्णभेदः स्पर्शसंज्ञकः, तस्योच्चार-
णस्थानं तालु, आभ्यन्तरप्रयत्नः जिह्वामध्यभागेन तालुस्पर्शः ।
याहाप्रयत्नाश्च-घोपसंवारनादाः, अक्षराणांश्च । वाच० । जि-
जन-जु वा डः । मृदुञ्जये, जन्मान्, पिनरि, जनादेने, जि० ।
दिपे, मुक्ती, तेजसि, पिशाच, वंगे, जनरि । वाच० । “ जः पु
मान् विजये मेरौ, विस्नोर् मत्सरं जनं ॥ २४ ॥ जस्तूर्यविरते
शब्दं, जा स्त्रियां देवघाहनी । यानिः समुद्रवेला च, जे नपुंम-
कमस्वुनि ॥ २५ ॥ एका० । गुरुमध्ये प्रान्तयोर्लघुद्वययुक्ते
छन्दःशास्त्रप्रसिद्धे (१५) प्रिवर्णे जगणे च । वाच० ।
य-प्रि० । “ यकारः पुंसि ययनो-पमं, दातरि, मातरि ॥ ७० ॥
स्यागावयवयोः शिष्ये, विनये यत्नपादये । या स्त्रियामनस्-
ययां, शोभाहृदयां च निर्भिता ॥ ७१ ॥ नपुंसके यकारस्तु
यशोरूपकयोर्भवेत् ” । एका० ।
यद्-प्रि० । यद् अदि-दिङ् । ‘ जे ’ इत्येवं बुद्धिविशेषविषये,
वाच० । अनिर्दिष्टनिर्देशे, न० । आ० म० । नि० चू० । “ जे
स्ति वा से स्ति वा के स्ति वा एवमादिनिधेसवायगा हात । जे-
कारस्त निहेसनिद्विरसणं, जे असंतपण अम्भक्काणं अम्भ-
क्काइ ” इत्यादि । नि० चू० । “ जेगारा पुण अणिदिट्ठवायगु-
हेसे, जहा जेण च जं च पडुच्चत्तादि । अहवा—जहा इमां
चेव जेगारे उस्सग्गउववायचिण्ण पडिंसवियं व त्ति न नि-
दिट्ठं गुरुं लहुं वा जयणाए, जयणाहि वा, तेण जेगारेण नि-
हेसा क्कनेत्यर्थः । अहवा-जेकारेण अनिदिट्ठमिक्खुम्स निहे-
सो क्तो ” । नि० चू० २० उ० । यदित्युद्देशः । आ० ४ अ० ।
जह-यति-पुं० । यत्-इन् । यतते चारित्रं प्रति प्रयतो भवतीति
यतिः । चरणोद्यने साधौ, औ० । यतते उत्तरगुणेषु विशेषत
इति यतिः । विचित्रद्रव्याऽऽद्यभिग्रहाऽऽद्युपेते साधौ, रा० ।
तपस्विनि साधौ, आ० १ अ० । साधौ, दर्श० ४ तत्त्व ।
प्रयत्नवति, द्वा० । ‘ यती ’ प्रयत्ने, “ जयमाणो जई होइ ”
नि० चू० २० उ० । यतमानो भावतस्तथा तथा गुणेषु यतिर्म-
वेत् । द्वा० ५ द्वा० । धर्मक्रियासु प्रयत (प्रवर्त) माने, म० ६
श० ३३ उ० । आ० १ । प्रवर्जिते, पं० व० २ द्वार । नि० चू० ।
शुद्धीन प्रवर्ज्यो यतिरुच्यते । तथा च धर्मविन्दुः “ एवं यः शु-
द्धयोगेन, परित्यज्य गृहाऽऽश्रमम् । संयमे रमते नित्यं, स
यनिः परिकीर्तितः ॥ १ ॥ ” ध० ३ अधि० । संवासानुमतेरपि
विरते, क० प्र० । मुनौ, पञ्चा० १ विव० । संयते, दश० ३

अ० । उत्तमाऽऽश्रमिणि, द्वा० २७ द्वा० १० । “ ब्रह्मचारी गृहस्थ-
श्च, यानप्रस्थो यनिस्तथा । ” इति लोकप्रसिद्धचतुर्थाऽऽश्रमिणि,
नि० ३ वर्गः । यम्यते जिह्वा यत्र । यम-क्लिन् । छन्दोग्रन्थविख्याते
जिह्वाया विश्रामस्थाने उच्चारणकालविच्छेदे, स्त्री० । सा च
“ क्वचित् छन्दस्यास्ते यतिरभिहिता पूर्वकृतिभिः, पदान्ते सा
शोभां व्रजति पदमध्ये त्यजति च । ” इत्याद्युक्त्या सुप्तिहन्त-
रूपपदान्ते एव छन्दोग्रन्थानुसारेण जिह्वाया विश्रामरूपोच्चा-
रणाभावरूपा । विधवायां, रागे, सन्निधौ, पाठविच्छेदे, नि-
कारे, विष्णौ, वाद्याङ्गप्रबन्धभेदे च । यत्-परिमाणे डतिः ।
यत्परिमाणे, प्रि० । वाच० । स्था० ।
यतिन्-पुं० । यम-भावे क्लः । यतं यमनं, यतमेनेन इनिः ।
संन्यासिनि परिव्राजके, विधवायाम्, स्त्री० । डीप् । वाच० ।
विच्छेदे, आ० म० १ अ० । विरतौ, अनु० । “ इया सकामा
यनिनाम ” इति योगशास्त्रे हैमप्रयोगः ।
जयिन्-प्रि० । जयवति, औ० ।
जविन्-प्रि० । वेगवति, औ० ।
यदि-अव्य० । यद्-णिच्-इन्-णिलोपः । पक्षान्तरे, संभाव-
नायां, गद्वायां, विकल्पे च । वाच० । अभ्युपगमे, नि० चू० १
उ० । जी० । पञ्चा० । आ० म० । विशे० । यदीति
पराभ्युपगमसंज्ञकः । दश० १ अ० ।
जइअव-यतितव्य-न० । कार्ये प्रयत्ने, पं० व० १ द्वार ।
“ जइअव जाया ” प्राप्तपु संयमयोगेषु प्रयत्नः कार्यः । म०
६ श० ३३ उ० । ऐहिकाऽऽनुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिना सत्त्वेन प्र-
वृत्त्यादिलक्षणः प्रयत्नः कार्यः । प्रयतितव्ये, सूत्र० १ ध्रु० ५
अ० १ उ० । कार्ये उद्यमे, पं० व० १ द्वार । घटितव्ये, नि०
चू० ११ उ० ।
जइक्च-यतिकृत्य-न० । साधोः कर्तव्ये, पञ्चा० १२ विव० ।
साध्वनुष्ठाने, जीवा० २५ अधि० ।
जइच्छा-यदच्छा-स्त्री० । यद्-अच्छ अ-टाप् । स्वातन्त्र्ये, स्त्री-
रतायां च । “ यदच्छालाभसंतुष्टः, ” वाच० । अनभिसंधिपू-
र्विकार्थप्राप्तौ, (आचा०) यदच्छातोऽपि नास्तित्वमात्मनः,
का पुनर्यदच्छा ?—“ अनभिसंधिपूर्विकाऽर्थप्राप्त्यर्थदच्छा ” ।
“ अतर्कितोपस्थितमेव सर्वं,
चित्रं जनानां सुखदुःखजातम् ।
काकस्य तालेन तथाऽभिघातो,
न बुद्धिपूर्वोऽत्र वृथाऽभिमानः ॥ १ ॥
सत्यं पिशाचस्य वने वसामो,
भरौ करान्नैरपि न स्पृशामः ।
यदच्छया सिद्ध्यति लोकयात्रा,
भरौ पिशाचाः परिताडयन्ति ॥ २ ॥
यथा काकतालीयमबुद्धिपूर्वकं, न कर्तव्यं बुद्धिरस्ति-मयि-

तालं पतिष्यति, नापि तालस्याभिप्रायः काकोपरि पतिष्यामि, अथ तत्तथैव भवति, एवमन्यदप्यतर्कितोपगतम्-अजाकृपाणीयम्, आतुरभेपजीयम्, अन्धकण्टकीयमित्यादि द्रष्टव्यम्। एवं सर्वजातिजराभरणऽऽदिकं लोके यादृच्छिकं काकतालीयाऽऽदिकल्पमवसेयम्। आचा० १ श्रु० १ अ० १३० । एवमेव यदृच्छया गोपालदारकादर्नाम क्रियते 'डित्थ, डवित्थ' इत्यादि । आ० म० १ अ० ।

जइच्छावाह[ण]-यदृच्छावादिन्-पुं०। अकारणोत्पत्तिवादिनि, न० । यदपि यदृच्छावादिनः प्रलपन्ति-“न खलु प्रतिनियतो वस्तुनां कार्यकारणभाव इत्यादि” । तदपि च कार्याकार्यविवेचनपटीयः शेषुपीविकलतात्त्विकम्, कार्यकारणभावस्य प्रतिनियततया संभवात् । तथाहि-यः शालूकादुपजायते शालूकः स सदैव शालूकादेव, न गोमयादपि । योऽपि च गोमयादुपजायते शालूकः सोऽपि सदैव गोमयादेव, न शालूकादपि । न चानयोरेकरूपता, शक्तिवर्णाऽऽदिवैचित्र्यतः परस्परं जात्यन्तरत्वात् योऽपि च वह्नेरुपजायते वह्निः सोऽपि सदैव वह्नेरेव नारणिकाप्रादपि । योऽपि चारणिकाप्रादुपजायते सोऽपि सर्वदाऽऽरणिकाप्रादेव, न वह्नेरपि । यदपि चोक्रम्-“बीजादपि जायते कदली” इत्यादि । तत्रापि परस्परं विभिन्नत्वादेन देवोत्तरम्। अपि च या कन्दादुपजायते कदली, साऽपि परमार्थेनो बीजादेव वेदिनव्या, परस्परया बीजस्यैव कारणत्वात् । एवं वटाऽऽदयोऽपि शाखैकदेशादुपजायमानाः परमार्थेनो बीजादवगन्तव्याः, शाखातः शाखा प्रभवति, न च सा शाखा शाखाहेतुका लोके व्यवहियन्त, किन्तु वटबीजस्यैव, मूलशाखाप्रशाखाऽऽदिसमुदायस्य वटहेतुत्वेन प्रसिद्धत्वात्। एवं शाखैकदेशादुपजायमानो वटः परमार्थेनो मूलवटप्रशाखारूप इति मूलवटबीजहेतुक एव सोऽपि वेदितव्यः । तस्मान्न क्वचिदपि कार्यकारणव्यभिचारः, निपुणविचारप्रवीणेन च प्रतिपत्त्रा भवितव्यं, ततो न कश्चिद्वापः । एवं च यदुच्यते-न खल्वन्यथा वस्तुसङ्गावं पश्यन्तोऽन्यथाऽऽत्मानं प्रज्ञावतः परिकलेशयन्तीति बाह्यमात्रमिति स्थितम् । न० ।

जइजण-यतिजन-पुं० । साधुलोके, आच० ६ अ० । सूत्र० । आ० । “वज्जेयवो य सया, सुहृत्पमात्रो जइजणं” ॥ ४१ ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

जइजीयकप्प-यतिजीतिकल्प-पुं० । श्रीसोमप्रभसूरिविरचिते यतिजीतिकल्पनामकं प्रकरणे, एतद्वृत्तिश्च श्रीसाधुरत्नसूरिकृताऽस्ति । ग० १ अधि० ।

जइजुत्त-यतियुक्त-त्रि० । परिवारभूतसाधुमिर्मिश्रिते, ध० ३ अधि० ।

जइजोग-यतियोग-पुं० । स्वाध्यायादिसाधुव्यापारे, पञ्चा० ६ विव० ।

जइण-जैन-त्रि० । जिनः-केवली, तस्यायं जैनः । जिनसंवन्धिनि, विशेष० । सर्वज्ञसंवन्धिनि, नि० चू० १ उ० । “जइणसा-सणवहरित्ता परा” नि० चू० १ उ० । अतिशीघ्रगतौ, “लंघणपवण जइण समत्थे” रा० । जी० । (एतद्वक्तव्यता ‘जिण’ शब्दोऽसंज्ञेव भागं १४५६ पृष्ठे वक्ष्यते ।)

जयिन्-त्रि० । जयवति, औ० ।

जविन्-त्रि० । वेगवति, “लंघण-वग्गण-धावण-घोरण-तिवई जइण-सिक्खिअ-गईण ।” जयिनी गमनान्तरजयवती जविनी वा वेगवती । औ० । जविन्शब्दः शीघ्रवचनः । अनु० ।

शीघ्र, “उवइयउणइयतुरियच्चलजइणसिग्घवेगाहि” औ० । जविन्-त्रि० । अतिशीघ्रगतौ, “लंघण-पवण-जइण-पमइण-समत्थे” रा० ।

जइणटिप्पण-जैनटिप्पनक-न० । जैनाऽऽम्नायेन निष्पादिते टिप्पनके, तां टिप्पनकं त्वधुना सम्यग् न ज्ञायते । कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

जइणवायाम-जविनव्यायाम-पुं० । शीघ्रव्यापारे, लंघणपवणजइणवायामसमत्थे ” उक्त० ६ अ० । जविनशब्दः शीघ्रवचनः । अनु० ।

जइणवेग-जयिन्वेग-पुं० । शेषवेगवहेगजयिनि वेगे, भ० ३ श० २ उ० ।

जइणी-जैनी स्त्री० । जिनसंवन्धिन्याम्, पञ्चा० ३ विव० । प्रति० । जयिनी-स्त्री० । जयवत्याम्, औ० ।

जविनी-स्त्री० । वेगवत्याम्, औ० ।

जइत्ता-जित्वा-अव्य० । जयं कृत्वैत्यर्थे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

जेत्री-स्त्री० । रिपुवलजयकड्याम्, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

जइदेवुत्तरवेउव्विय-यतिदेवोत्तरवैक्रिय-न० । यतिद्वैमूलशरीरापन्नोत्तरकालं क्रियमाणे वैक्रियशरीरे, तत्र यतयश्च साधवो देवाश्च सुरा यातदेवाः । कर्म० १ कर्म० ।

जइदोस-यतिदोष-पुं० । छन्दःशास्त्रप्रसिद्धयतिभङ्गे, अस्थानविरतौ, सर्वथा विरतौ वा । विशेष० । अनु० । अस्थानविच्छेदे, तदकरणे वा । आ० म० १ अ० । तैदात्मके सूत्रदोषभेदे, वृ० १ उ० ।

जइधम्म-यतिधर्म-पुं० । ज्ञानत्यादिके दशविधे यतिधर्मे, उक्त० ५ अ० । “खेनी अज्जव महव, मुत्ती तव संजने य बोधवे । सच्च सोयं आकि-चणं च वंमं च जइधम्मो ॥ १४ ॥” नवतस्त्वे, दश० ६ अ० । (व्याख्या ‘अणगारधम्म’ शब्दं प्रथमभागे २७६ पृष्ठे गता)

जइपज्जव-यति [पर्याय] र्थव-पुं० । यतिदीक्षापालनकाले, पर्यायां द्विधा-गृहस्थपर्यायां, यतिपर्यायश्च । प्रव० ६७ द्वार । जइपजाय-यतिप [पर्याय] र्थव-पुं० । ‘जइपज्जव’ शब्दार्थे, प्रव० ६७ द्वार ।

जइपज्जुवांसणपर-यतिपर्युपासनपर-त्रि० । साधुसेवापरायण, पञ्चा० ६ विव० ।

जइपरिसा-यतिपरित-स्त्री० । चरणोद्यतसाधूनां पर्याय, औ० । विचित्रद्रव्याद्याभिग्रहाऽऽद्युपेतानां साधूनां पर्याय, रा० ।

जइपुच्छा-यतिपृच्छा-स्त्री० । साधुशरीरसंयमवार्तापृच्छने, पञ्चा० १ विव० ।

जइय-जयिक-त्रि० । जयावहे, “जइयसु सव्व सउणेषु” जयिकेषु जयावहपु सर्वशकुनेषु वायसादिषु । आ० १ श्रु० २ अ० । कल्प० । यदिच-अव्य० । यदीत्यर्थे, कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

जइवस-यतिवस-पुं० । यतीनामन्वये, समवायाङ्गनामकचतुर्थीकृतं च । तद्वशस्य तत्र समवसरणाधिकारे प्रतिपादितत्वात् । स० ।

जइवा-यदिवा-अव्य० । प्रकारान्तरे, अथवेत्यर्थे, व्य० १ उ० ।

जइविस्सामण-यतिविश्र[आ]मण-न० । यतिदेहखेदविनोदने, यतीनां-साधूनां वैयावृत्याऽऽदिभिः श्रान्तानां पुष्टाऽऽलम्बनेन, तथाविधभावकादेरपि देहखेदापनोदमिच्छुनां विश्रमणं खेदविनोदनं यतिविश्रमणम्, करणीयमिति गम्यते । एवं सर्वत्रोचितक्रियाऽध्याहारः कार्यः । प्राकृतत्वाच्च विश्राम्यतेरुपान्त्यदीर्घत्वम् । यद्वा-विश्राम्यतः करणमिति शब्दन्तस्य कारिते घुटि च विश्रामणमिति भवति । पञ्चा० १ विव० ।

जइस-यादृश-त्रि० । अपभ्रंशे यादृशर्थे, “अतां उइसः” । न० ।

। ४। ४०३ । इति सूत्रेण अदन्तानां यादृशादीनामादेरवयवस्य
डित् 'अइस' इत्यादेशो भवति । 'जहसो' । प्रा० ४ पाद ।
जउगोल-जतुगोल-पुं० । लाक्षागोलके, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।
जउण-जमुन-पुं० । तन्नामकराजविशेषे, यो० वि० । संथा० ।
(तन्कथानकं तु 'आप(घ,इ)' शब्दे द्वितीयभागे २७० पृष्ठे
संगृहीतम्)

अउणअड-यमुनातट-त्रि० । कालिन्दीतीरे, 'दीर्घह्रस्वौ मि-
थो वृत्तौ' ८ । १ । ४ । इति सूत्रेण एते ह्रस्वना । प्रा० १ पाद ।
जउणराय-यमुनराज-पुं० । यमुनायराजविशेषे, आच० ४ अ० ।
जउणा-यमुना-स्त्री० । "यमुनाचामुण्डाकामुकातिमुक्के मोऽ-
नुनासिकश्च" ॥ ११७ ॥ इति सूत्रेण मकारलोपः । प्रा० १ पाद ।
कालिन्द्यां नद्यां यमभगिन्यां मय्यसुनायाम्, दुर्गायाम्,
वाच० । सा च गङ्गां संगच्छते । स्था० १ ठा० २ उ० ।
यमुनानदीकूलं पूर्वदिग्धूकण्डनिवेशितमुक्ताफलकण्टिकेच
कौशाम्बी नाम नगरी । विश्व० ।

जउणाअड-यमुनातट-त्रि० कालिन्दीतीरे, प्रा० १ पाद ।
जउणाउर-यमुनापुर-मथुराया भागविशेषे, मथुराया यमु-
नापुरे समुद्रः । ती० ४५ कल्प ।

जउणावंक-यमुनावक्र-न० । यमुनातटवर्तिनि स्वनामकोष्ठाने,
यो० वि० । "इत्थ जउणावंके जउणरायण ह्यस्स वंडअणगा-
रस्स केवले उप्पज महिमथं इंदो आगओ ।" ती० ६ कल्प ।
जउप्पल-जयोत्पल-न० । विंशतिव्याकरणेषु तन्नामकं व्या-
करणे, कल्प० १ कण ।

जउव्वेय-यजुर्वेद-पुं० । यजुषामुक्तसामभिन्नानां मन्त्राणां
प्रतिपादको वेदः । वेदभेदे, स च शुक्लरूपभेदेन द्विधा । तद्वि-
वरणं चरणव्यूह । वाच० । "रिउव्वेय जउव्वेय, सामवेय अथ-
व्वेय ।" विपा० १ ध्रु० ५ अ० । "चत्तारि वेया ।" अनु० ।
जओ-यतः-अव्य० । यस्मादित्यर्थे, यत्रेत्यर्थे च । उत्त० १ अ० ।
जं-यत्-अव्य० । यस्मादित्यर्थे, नि० चू० १५ अ० । "अं पि य
मय इमस्स धम्मस्स" इत्यादिसूत्रे यमिति विभक्तित्ययाद्
यः प्राणातिपात इति योगः । भाषामात्रे वा यदिति पदे
व्यत्ययेयम् । पा० । अस्तुनि, यशोरूपयोः, एका० ।

अंकिचिभासग-यत्किञ्चिद्भाषक-पुं० । असंयत्प्रलापिनि,
पं० व० ४ द्वार ।

अंकिचिमिच्छापडिकमण-यत्किञ्चिन्मिथ्याप्रतिक्रमण-न० ।
पदभेदप्रतिक्रमणस्य पञ्चमे भेदे, "अं किंचि मिच्छ सि" । से-
लसिङ्गाणां विधिनिसर्गाभोगानामोसहस्राकाराद्यसंयमस्व-
रूपं यत् किञ्चित् मिथ्या असम्यक् तद्विषयं मिथ्यदमित्येवं
प्रतिपत्तिपूर्वकं मिथ्यादुष्कृतकरणं यत्किञ्चिन्मिथ्याप्रति-
क्रमणमिति ।

उक्तं च—

"संजमजोगे अचु-ट्टियस्स अं किंचि तह समायरियं ।
मिच्छा पयं ति विया-ण्णुण मिच्छ सि कायव्वं" ॥ १ ॥

तथा—

खलं सिंघाणं वा. अप्पडिलेहापमज्झिओ तह य ।
वोसिरिय पडिक्कमं, तं पि य मिच्छुक्कं देह ॥ १ ॥" इत्यादि ।
स्था० ६ ठा० ।

जंगम-जङ्गम-त्रि० । गम-यङ्-अच् । सततगतियुते, "श-
रीरिणां स्थावरजङ्गमानाम्" "गुल्मैः स्थावरजङ्गमैः"
वाच० । द्वीन्द्रियादित्रसजन्तौ, आ० । स्था० ।

जंगमविस-जङ्गमविष-न० । जङ्गमप्राणिनां नखदंष्ट्रादिगते
विषे, दुष्टस्य प्राणिनो दंष्ट्राविषादिना यत् पीडाकारि तदपि
जङ्गमविषम् । स्था० ६ ठा० ।

जंगल-जङ्गल-न० । गल-यङ्-अच्-पृषो० । वने, रहसि,
मांसे, वाच० । निर्वारिदेशे, वृ० । देशो द्विधा-अनूपो, जङ्गल-
श्च । नद्यादिपानीयबहुलोऽनूपः; तद्विपरीतो जङ्गलः; निर्जल
इत्यर्थः । वृ० १ उ० । अहिच्छन्नाप्रतिबद्धे आर्धदेशे च । प्रव०
१४८ द्वार । प्रहा० । सूत्र० ।

जंगा-देशी-गोचरभूमौ, दे० ना० ३ वर्ग ।

जंगिय-जाङ्गमिक-न० । जङ्गमजन्तव्यवयविनिष्पन्ने कस्यलादौ
वस्त्रभेदे, जङ्गमास्त्रसास्तद्वययनिष्पन्नं जाङ्गमिकं कस्यलादि ।

इह गाथे—

"जंगमजायं जंगिय, तं पुण विगलिदियं च पंचेदि ।

पकेकं पि य पत्तो, होइ विमागेण ऽण्णेगविहं ॥ १ ॥

पट्टसुवणे मलय, असुपे चीणंसुप य विगलिदी ।

उण्णोद्वियमियलोमे, कुतवे किट्टीय पंचेदी ॥ २ ॥"

पट्टः सुवर्णं सुवर्णसूत्रं कृमिकाणां मलये मलयविषय एव
अंशुकं नक्षत्रपट्टं, चीनांशुकं कोसिकारक्षीनविषये वा
यद्भवति नक्षत्रात् पट्टादिति मृगरोमजं शशलोमजं मूपकरो-
मजं वा, कुतपश्छागले किट्टिजंमतेपामिवावयविनिष्पन्नमिति ।
स्था० ५ ठा० ३ उ० । सूत्रे प्राकृतत्वाद् मकारलोपः । वृ० २
उ० । "जंगिओ अडगाइ" । नि० चू० १ उ० ।

जंगुलि-जाङ्गुलि-पुं० । गम-यङ्-जुक् वा गुलिः । विषवैद्ये,
वाच० । स्त्री० । गारुडिमन्त्रविशेषे, "जागतिं ज्ञानदृष्टिश्चेत्,
टप्पाकृष्णाहिजाङ्गुलिः । पूर्णानन्दस्य तत् किं स्यात्, दैन्य-
वृद्धिकवचना ॥ १ ॥" अष्ट० १ अष्ट० ।

जंगुलिविज्ञा-जाङ्गुलिविद्या-स्त्री० । विषविद्यायां, आवस्त्यां
श्रीसंभवदेवां जाङ्गुलिविद्याऽधिपतिः । ती० ४५ कल्प ।

जंगोल जाङ्गाल-न० । विषविघातक्रियाविघायकं गदतन्त्रे,
तद्वि संप्रकीटलतादृष्टविषविनाशार्थं विविधविषसंप्रयोग-
प्रशमनार्थं च । विपा० १ ध्रु० ७ अ० । एतद्वि आयुर्वेदस्य
पञ्चमो भेदः । वाच० ।

जंगोली-जङ्गोली-स्त्री० । विषविघाततन्त्रे, स्था० ८ ठा० ।

जंघाडिया-जङ्घास्थिका-स्त्री० । ऊर्ध्वः प्रतिष्ठानभूते जङ्घाया
उपरिभागवर्तिनि अस्थिनि, जङ्घास्थिकयोरुत्तरप्रतिष्ठितौ, तं० ।
जंघलोह-जङ्घलोह-पुं० । अनागतोत्सर्पिणीकालभाविनि द्वि-
तीयप्रतिवासुदेवे, ति० ।

जंघा-जङ्घा-स्त्री० । जङ्घन्यते कुटिलं गच्छति । गत्यर्थकस्य
हन्तेः कौटिल्ये यङ्-लुकि-अच्-पृषो० । गुल्फजान्वोरन्तराले
अवयवे, पादजङ्घयोः संधाने गुल्फः, जङ्घयोः संधाने जानु
नाम । "चत्वार्यरत्निकास्थिनि, जङ्घयोस्तावदेव च ।"
वाच० । जङ्घ जान्वोरधोवर्तिन्यौ । उत्त० २ अ० । जंघ ।

जंघाचर-जङ्घाचर-पुं० । पादचारिणि, अनु० ।

जंघाचारण-जङ्घाचारण-पुं० । चारणमुनिभेदे, ये चारित्र्यत-
पोविशेषप्रभावतः समुद्भूतगमनागमनविषयलब्धिसंपन्नास्ते
जङ्घाचारणाः । प्रव० ६७ द्वार । आ० म० । प्रज्ञा० । प्रति० । रा० ।
न० । लूनातन्तुनिर्धर्तितपुटकतन्तु रविकरान् वा निश्चां कृ-
त्वा जङ्घाभ्यामाकाशेन चरतीति जङ्घाचारणः । अस्य च
सातिशयाष्टमलक्षणेन विकृष्टतपसा सर्वदैव तपस्यतो जङ्घा-
चारणलब्धिरुपजायते । विशेष० । पा० । जङ्घाव्यापारोपकृता-
श्चारणाः जङ्घाचारणाः । भ० २० श० ८ उ० । (' चारण ')
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ११७३ पृष्ठे विशेषव्याख्योक्ता)

जंघाचल-जङ्घाचल-न० । जानुसामर्थ्ये, जी० १ प्रति० ।

जंघासंसारिम-जङ्घासंतार्य-त्रि० । जानुदन्नादिके उदकादौ,
आचा० २ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

जंणाम-यन्नाम-त्रि० । यानि नामानि यस्येति यन्नामा । यद-
भिधाने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जंत-यन्त्र-न० । यन्त्रि-अच् । संयमने, प्रपञ्चविशेषे, रा० ।
जी० । " विज्ञाहरजमलजुगलजंताणि " जी० ३ प्रति० । रत्ना-
दियन्त्रे, जै० गा० । उच्चाटनार्थकरलेखनप्रकारके, प्रश्न० २
आश्र० द्वार । यन्त्राणि नानाप्रकाराणि । जी० ३ प्रति० । प्रज्ञा० ।
तद्यथा-जलयन्त्रमरघटकादि । स्था० ६ टा० । प्रश्न० । संथा० ।
प्रव० । तिलयन्त्रं प्राणकादि । प्रश्न० २ आश्र० द्वार । जलसंग्रा-
मादियन्त्राणि । प्रश्न० २ आश्र० द्वार । पापाणक्षेपयन्त्रम् । औ० ।
स० । रथोपकरणविशेषाः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । शिलोदूखलमुश-
लादि । प्रव० ६ द्वार । तन्त्रोक्ते देवाद्यधिष्ठाने, चक्रमेदे, औष-
धपाकार्थं पात्रभेदे, ज्योतिश्चक्राद्येक्षणसाधने, पदार्थभेदेने,
सूत्रधारादेर्दाखेधकादौ पदार्थे, अग्न्यादेः क्षेपणसाधने
पदार्थे, अग्नियन्त्रे, वाच० ।

जंतग-जन्त्रक-न० । यन्त्रमिव इवार्थे कन् । दारुभ्रामक-
यन्त्रभेदे, वाच० । गन्ध्यादौ, घ० २ अधि० ।

जंतपत्थर-यन्त्रप्रस्तर-पुं० । गोफणादि (यन्त्रमुक्त) पाषाणे,
प्रश्न० २ आश्र० द्वार । घट्टादौ, वाच० ।

जंतपासग-यन्त्रपाशक-पुं० । दृते जयार्थं यन्त्रस्थापिते पा-
शके, आ० म० प्र० ।

जंतपिल्लणकम्म-यन्त्रपीडनकर्मन्-न० । उपभोगपरिभोगाख्य-
सप्तमव्रतस्य कर्मतोऽतिचारेष्वेकादशेऽतिचारे, यन्त्रेण तिले-
क्षुप्रभृतीनां यत्पीडनरूपं कर्म तत् यन्त्रपीडनकर्म तस्मिन्,
उत्त० १ अ० । भ० । आ० चू० । आ० । पञ्चा० । आच० ।
यन्त्रे उदूखलादौ पीडनं धान्यखण्डनं तेन कर्म जीविका
यन्त्रपीडनकर्म । (घ०) यन्त्रपीडनकर्म शिलोदूखलमुशल-
घट्टारघट्टकङ्कटादिविक्रयः तिलेक्षुसर्षपैरण्डफलादि तस्य
पीडनं दलनैलविधानजलयन्त्रवाहनादि वा । यतः- " ति-
लेक्षुसर्षपैरण्ड-जलयन्त्रादिपीडनम् । दलतैलस्य च कृति-
र्यन्त्रपीडा प्रकीर्तिता " ॥ १ ॥ अत्र यन्त्रशब्दः प्रत्येकं संव-
ध्यते, तत्र तिलयन्त्रं तिलपीडनोपकरणम्, इक्षुयन्त्रं को-
ल्लुकादि, सर्षपैरण्डयन्त्रे तत्पीडनोपकरणे, जलयन्त्रमर-
घट्टादि, दलतिलं यत्र दलं तिलादि दीयते तैलं च प्रति-
गृह्यते तद्दलनैलं, तस्य कृतिर्विधानम् । अत्र दाषस्तु निला-
दिलांदात्तघ्ननसजीवध्याच्च । लौकिका अप्याहुः- " दश-
शूनासमं चक्रम् " इति । घ० २ अधि० । प्रव० ।

जंतपील्लणकम्म-यन्त्रपीडनकर्म-न० । ' जंतपिल्लणकम्म '
शब्दार्थे, उत्त० १ अ० ।

जंतपुरिस-यन्त्रपुरुष-पुं० । लोहमये यन्त्रेण च पुरुषचेष्टा-
कारके पुत्तलके, आ० म० प्र० ।

जंतलट्टी-यन्त्रयष्टी-स्त्री० । यन्त्रोपयोगिनि लकुटे, दश० ७ अ० ।
जंतवाडयचुल्ली-यन्त्रपा (वा) टकचुल्ली-यन्त्रमिक्षुपीडनयन्त्रं
तत्प्रधानः पा(वा)टका यन्त्रपा(वा)टकः, तत्र चुल्ली यन्त्रपा-
(वा) टकचुल्ली । इक्षुरसपाकाय कृतायां चुल्ल्याम्, जी०
३ प्रति० । स्था० ।

जंतवाहण-यन्त्रवाहन-न० । पञ्चदशकर्मादानान्तर्गतयन्त्रपी-
डनकर्मणि, प्रव० ६ द्वार ।

जंतु-जन्तु-पुं० । जन-तुन् । जायते इति जन्तुः । उत्त० ३ अ० ।
भ० । प्राणिनि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । पं० व० । आचा० ।
आ० म० । विशेष० । जीवद्रव्ये, उत्त० १३ अ० ।

जंतुग-जन्तुक-न० । वनस्पतिविशेषे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
तृणविशेषात्पत्रे संस्तारके, आचा० २ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

जंतुजोहण-जन्तुयोधन-न० । कुक्कुटादीनां परस्परैणाहनने,
घ० २ अधि० ।

जंपंत-जन्पत्-त्रि० । झुवाणे, प्रश्न० ३ संव० द्वार । सूत्र० ।

जंपग-जन्पक-त्रि० । भापके, " बहुविहग्निलियसयजंपयाणं "
वृत्तिः-बहुविधालीकशतजलपकानाम् । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

जंपमाणं-जन्पमाण-त्रि० । झुवाणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जंपाण-जम्पान-न० । द्विहस्तप्रमाणे चतुरस्रं वेदिकोपशो-
भिते गोलेदेशप्रसिद्धे युग्यनासि वाहने, कूटाकाराच्छादि-
तायां शिविकायाम्, पुरुषप्रमाणायां स्यन्दमानिकायां च ।
स्था० ४ टा० ३ उ० । अनु० । औ० । जं० । जी० । ज्ञा० ।
पर्यङ्कादौ, दशा० ६ अ० ।

जंपिर-जल्पिन्-त्रि० । " शीलाद्यर्थस्येरः " । ८ । २ । १४५ ।
इति सूत्रेणैरादेशः । जल्पनशीले, प्रा० २ पाद ।

जंघवड्-जाम्भवती-स्त्री० । कृष्णाग्रमद्विष्याम्, आ० चू० १ अ० ।
आ० म० । विशेष० । सा च अरिष्टनेमेरन्तिके प्रव्रज्य संलेखनां
कृत्वा सिद्धेत्यन्तकृद्दशनो पञ्चमवर्गस्य पष्ठेऽध्ययने सूचि-
तम् । अन्त० ४ वर्ग । स्था० ।

जंवाल-जम्वाल-पुं० । जम्ब-घञ्-जम्बमालाति-आदत्ते आ-
ला-कः । शैवाले, वाच० । कर्दमे, स्था० ३ टा० ३ उ० । जगयौ
च । जरायुजा जम्बालयेष्टिताः समुत्पद्यन्ते, ते च गोम-
हिषाजाविकमनुष्यादयः । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । जलनी-
ल्याम् । दे० ना० ३ वर्ग ।

जंबु-जम्बु-न० । जम्बूफले, " जम्बु भक्षेमो " आच० ४ अ० ।
जम्बूफलादिषु कृष्णो वर्णः । जं० ३ वक्ष० । प्रज्ञा० ।

जंबुदीय-जम्बूदीप-न० । ' जंबूदीव ' शब्दार्थे, जं० १ वक्ष० ।

जंबुल-देशी-वानीरे, मद्यभाजने, दे० ना० ३ वर्ग ।

जंबू-जम्बू-स्त्री० 'जम्' अदने. कृ- नि०- युक् । वृत्ताविशेष, वाच० ।
"उगारंता जंबू ।" एतद्वृत्तिः-जम्बूः स्त्रीलिङ्गवृत्तिर्वनस्पति-
विशेषः । अत्र० । प्रमा० । त्रयोदशजनस्य चैत्यवृत्ता जम्बूः ।
स्था० १ ठा० १ उ० । पृथ्वीपरिणामरूपायां (स०-सम०) जम्बू-
वृत्ताकाश्यां सर्वरत्नमय्यां सुदर्शनानाम्न्यां शाश्वतायामनावृ-
तदवाचासभूतायां जम्बूवाम्, एतयैवायं जम्बूद्वीपाऽभिधीयते ।

नित्यैः—

जम्बूशब्दस्य नामस्थापनाद्व्यभावभेदाच्चतुर्धा नित्यैः । तत्र
नामजम्बूयस्य जम्बूरिति नाम, यथा-जम्बूरन्तिमकयली,
जम्बाभिधानं वा । स्थापनाजम्बूयं जम्बूरिति स्थापना क्रिय-
ते । यथा-चित्रालिखितजम्बूवृत्तादि । द्रव्यजम्बूद्विधा-आग-
मतो, नो आगमतश्च । आगमतस्तदर्थक्षानानुपयुक्तो, नो आग-
मतो इत्यरीरभयशरीरोभयव्यतिरिक्तभेदात्प्रिधा । तत्राऽऽद्यो
भेदो सुप्रतीतो । उभयव्यतिरिक्तद्रव्यजम्बूरपि त्रिधा. एक-
भविक्कयद्यायुष्काभिमुखनामगोत्रजन्तुभेदात् । तत्रैकभविक्को
नाम य एकभवानन्तरं जम्बूयनोऽप्यस्त्यतेः यद्यायुष्कस्तु येन
जम्बूवायुग्रंजम् ; अभिमुखनामगोत्रस्तु यस्य जम्बूवा नाम-
गोत्र कर्मणी अन्तर्मुहूर्तानन्तरमुदयमायास्यत इत्ययं त्रि-
विधोऽपि भाविभावजम्बूकारणत्वाद् द्रव्यजम्बूरिति । भा-
वजम्बूरपि द्विधा-आगमतो, नो आगमतश्च । तत्रागमतो
क्षानानुपयुक्तः, नो आगमतस्तु जम्बूद्रम एव । जम्बूद्रमनाम-
गोत्रकर्मणी वेदयज्ञिति आह-यथा अभिमुखजम्बूभावस्य
जीवस्य द्रव्यजम्बूवम्, " भाविर्ना भूतवदुपचारः " इति
न्यायात्, तथाऽऽसन्नपश्चात्कृतजम्बूभावस्याऽपि, " भूत-
पूर्वकस्तदुपचारः " इति न्यायात् । कथं न द्रव्यजम्बूव्यं
निर्दिष्टम् ? । उच्यते-द्रवमुपलक्षणं, तेन तस्याऽपि द्रव्य-
नित्यैः पवान्तर्भावः. भूतस्य भाविनो वेत्यादि द्रव्यलक्षणस्य
सङ्गात्वात् । अत्रानिर्देशकारणं तु श्रीउत्तराध्ययनद्रुमपत्री-
याध्ययननिर्मुक्तौ श्रीभद्राष्टस्याभिप्रायेः द्रुमनित्यैऽऽघ्निक-
णम्, तत्तुल्यन्यायत्वादस्य नित्यैः स्येति, प्रस्तुते च नो-
आगमतो भावजम्बूवाधिकारः । ज० १ वृ० ।

कहिं यं मंते ! उत्तरकुराए कुराए जंबूपेढे श्यामं पेढे प-
षत्ते । गोयमा ! शीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणे-
यं मंदरस्स उत्तरेयं मालवंतवक्कद्वारपव्वयस्स पच्चच्छिमेयं
सीआए महाणईए पुरच्छिमिल्ले कूले; एत्थं यं उत्तरकुराए
कुराए जंबूपेढे श्यामं पेढे पषत्ते । पंचं जोअणसयाई आया-
मविकखंभेयं, पणसरएकामीयाई जोअणसयाई किंचि वि-
सेसाहियाई परिकखेवेणं बहुमज्झदेसभाए वारस जोअ-
णाई वाहल्लेयं, तयणंतरं च यं मायाए २ पंदसपरिहा-
णीए २ सन्वेसु यं चरिमपेरंतेसु दो दो गाउआई वाह-
ल्लेयं सन्वजम्बूणयामए अच्छे, से यं एगाए पउमवरवेइ-
आए एगेण य वणसंडेयं सन्वओ समंता संपरिकखित्ते, दु-
यहं पि वणओ-तस्स यं जंबूपेढस्स चउदिसि एए चत्तारि
तिसोवाणपडिरूपा पषत्ता । वणओ ० जाव वोरणाई,
तस्स यं जंबूपेढस्स बहुमज्झदेसभाए, एत्थं यं मणिपेढि-
आ पषत्ता । अद्रजोअणाई आयामविकखंभेयं, चत्तारि

जोअणाई वाहल्लेयं; तीसे यं मणिपेढिआए उप्पि एत्थ
यं जंबूसुदंसणा पषत्ता । अद्र जोअणाई उड्डं उच्च-
त्तेयं अद्रजोअणं उव्वहेयं, तीसे यं खंधो दो जोअ-
णाई उड्डं उच्चत्तेयं अद्रजोअणं वाहल्लेयं, तीसे यं साला
छ जोअणाई उड्डं उच्चत्तेयं बहुमज्झदेसभाए अद्रजो-
अणाई आयामविकखंभेयं साइरेगाई अद्र जोअणाई सन्व-
गेणं, तीसे यं अयमेयारूवे वणणावासे वड्ढामयमूला
रययसुपडिअविडिमा० जाव अहिअमणणिवुड्ढकरी पा-
साईआ दरिसणिजा, जंबूए यं सुदंसणाए चउदिसि च-
त्तारि साला पषत्ता । तेमि यं सालाणं बहुमज्झदेसभाए
एत्थं यं सिद्धायतणे पणत्ते, कोसं आयामेयं अद्रकोसं
विकखंभेयं देसणं कोसं उड्डं उच्चत्तेयं अणेगखंभसयस-
णिविट्ठे० जाव दारा पंच धणुसयाई उड्डं उच्चत्तेयं० जाव
वणमालाओ मणिपेढिआ, पंच धणुमयाई आयामविकखं-
भेयं अड्डाइज्जाई धणुसयाई वाहल्लेयं ; तीसे यं मणि-
पेढिआए उप्पि देवच्छंदए पंचधणुसयाई आयांमवि-
कखंभेयं साइरेगाई पंचधणुसयाई उड्डं उच्चत्तेयं जिणपडि-
मावणओ खेयव्वो ति । तत्थं यं जे से पुरच्छिमिल्ले साले
एत्थं यं भवणे पणत्ते, कोसं आयामेयं, एवमेव गवरमि-
त्थं सयणिजं सेसेसु पासायवडेंसया सीहासणा य सप-
रिवांरा इति, जंबूए यं वारसहि पउमवरवेइयाहि सन्वओ
समंता संपरिकखित्ता, वेइआणं वणओ, जम्बू यं अण्णेयं
अद्रसणं जंबूयं तद्वच्चत्तायं सन्वओ समंता संपरि-
खित्ता, तासि यं वणओ, ताओ यं जंबू छहिं पउमवरवेइ-
याहि संपरिकखित्ता, जंबूए यं सुदंसणाए उत्तरपुरच्छिमेयं
उत्तरपच्चच्छिमेयं एत्थं यं अणादिअस्स देवस्स चउयहं सा-
माणिअसाहस्सीयं चत्तारि जंबूसाहस्सीओ पणत्ताओ;
तीसे यं पुरच्छिमेयं चउयहं अगमहिसीयं चत्तारि ज-
म्बूओ पणत्ताओ; " दक्खिणपुरच्छिमेयं, दक्खिणेयं तह
अवरदक्खिणेयं च । अद्रदसवारसेव य, भवंति जंबूसहस्साई ।
१। अणिआहिवाण पच्चच्छिमेयं सत्तेव होंति जंबूओ । सालस
साहस्सीओ, चउदिसि आयरक्खाणं ॥२॥ " जंबूए यं
तिहिं सइएहिं वणसंडेहिं सन्वओ समंता संपरिकखि-
त्ता जंबूए यं पुरच्छिमेयं पणासं जोअणाई पढमं
वणसंडं आगाहित्ता, एत्थं यं भवणे पषत्ते, कोसं आ-
यामेयं, सो चेव वणओ, सयणिजं च, एवं सेसासु वि-
दिसासु भवणा, जंबूए यं उत्तरपुरच्छिमेयं पढमं वणसंडं
पणासं जोअणाई उग्गाहित्ता, एत्थं यं चत्तारि पुक्खरि-
णीओ पषत्ताओ । तं जहा-पउमा, पउमप्पभा, कुमुदा, कुमु-
दप्पभा । ताओ यं कोसं आयामेयं, अद्रकोसं विकखंभेयं,
पंचधणुसयाई उव्वहेयं, तासि यं मज्जे पासायवडेंसगा

कोसं आयामेणं अद्रकोसं विक्खंभेणं देसुणं कोसं उड्डं उच्चत्तेणं, वसुओ-सीहासणा सपरिवारा, एवं सेसासु वि दिसासु ।

गाथा—

“ पउमा पउमप्पभा चेव, कुमुदा कुमुदप्पभा ।

उप्पला गुम्म णलिणा, उप्पला उप्पलुज्जला ॥ १ ॥

भिगा भिगप्पभा चेव, अंजणा कजलप्पभा ।

सिरिकंता सिरिमहिआ, सिरिचंदा चेव सिरिनिलया ॥ २ ॥

जंबूए णं पुरच्छिमिल्लस्स भवणस्स उत्तरेणं उत्तरपुर-
च्छिमिल्लस्स पासायवडंसगस्स दक्खिणेणं, एत्थ णं कूडे
पस्यते, अट्ट जोअणाइं उड्डं उच्चत्तेणं, दो जोअणाइं उच्चे-
हेणं, मूले अट्ट जोयणाइं आयामविक्खंभेणं बहुमज्झदेस-
भाए छ जोअणाइं आयामविक्खंभेणं, उवरिं चचारि जो-
अणाइं आयामविक्खंभेणं । “पणवीसट्टारसवा-रसेव मूले
अ मज्झि उवरिं च । सविसेसाइं परिओ, कूडस्स इमस्स
वोधव्वा ॥ ११॥ मूले वित्थिसे मज्झे संखित्ते उवरिं तणुए
सव्वकणगामए अच्छे, वेइआवणसंडवत्थो, एवं सेसा वि
कूडा जंबूए णं सुदंसणाए दुनालस णामधेज्जा पस्यता ।

तं जहा—

“ सुदंसणा अमोहा य, सुप्पबुद्धा जसोहरा ।

विदेहजंबूसोमणसा, णियया णिच्चमंडिया ॥ १ ॥

सुमहा य दिसाला य, सुजाया सुमणा वि य ।

सुदंसणाए जंबूए, णामधेज्जा दुनालस ॥ २ ॥ ”

जंबूए णं अट्टउड्ड मंगलगा, से केणट्टेणं भंते ! एवं बुद्धे !

गोयमा । जंबूए सुदंसणाए अणादिए णामं जंबूदीवाहिवई
परिवसइ, महिड्डिए, से णं तत्थ चउएहं सामाणियसा-
हस्सीणं० जाव आयरक्खसाहस्सीणं जंबूदीवस्स णं
दीवस्स जंबूए सुदंसणाए अणादियाए रायहाणीए अ-
सेसिं च बहूणं देवाण य ० जाव विहरइ, से तेणट्टेणं गो-
अमा ! एवं बुच्चइ, अदुत्तरेणं च णं गोयमा ! ० जाव जंबू
सुदंसणा ० जाव भुवि च धुवाणि अ आसासया अक्खया
अवड्डिया । कहि णं भंते ! अणादिअस्स देवस्स अणादिआ
णामं रायहाणी पस्यता । गोयमा ! जंबूदीवे दीवे मंदरस्स
पव्वयस्स उत्तरेणं जं चेव पुव्ववसिअं जमिगपमाणं तं चेव
णोयव्वं ० जाव उववाओ अभिसेओ अ निरवसेसो ति ।

क भदन्त ! उत्तरकुरुपु जम्बूपीठं प्रज्ञप्तम् ? । निर्वचनसूत्रे
गौतमस्यामन्त्रणं गम्यम्, नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन
मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेण माल्यवतो वत्सकारपर्वतस्य
गजदन्तापरपर्यायस्य पश्चिमेन पश्चिमायां सीताया महा-
नद्याः पूर्वकूले, सीता द्विभागीकृतोत्तरकुरुपूर्वाद्धे, तत्रापि
मध्यभागे, अत्रान्तरे उत्तरकुरुपु जम्बूपीठं नाम पीठं प्रज्ञप्तं,
पञ्चयोजनशतान्यायामविष्कम्भेन, योजनानां पञ्चदश सां-
न्यकाशीत्यधिकानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिच्छेपेण बहु-

मध्यदेशभागे विवक्षितदिक्प्रान्तादधृततीयशतयोजनाति-
क्रमे इत्यर्थः । बाहल्येन द्वादश योजनानि, तदनन्तरं मात्रया
२ क्रमेण २ प्रदेशपरिहाण्या परिहीयमाणः २ “ सव्वेसु ति ”
प्राकृतत्वात् पञ्चम्यर्थे सप्तमी । तेन सर्वेभ्यः चरमप्रान्तेषु म-
ध्यतोऽर्द्धतृतीययोजनशतातिक्रमे इत्यर्थः । द्वौ द्वौ क्रोशौ
बाहल्येन सर्वान्मना जम्बूनदमयम् “ अच्छं ” इत्यादि । “ से
णं एगाए पउम ” इत्यादि । तदिति अनन्तरोक्तं जम्बूपीठम्,
एकपञ्चवरवेदिकया एकेन च वनखण्डेन संवृतः समन्तात्,
संपरिक्षितमिति शेषः । द्वयोरपि पञ्चवरवेदिकावनखण्डयो-
र्वर्णकः स्वतन्त्रः प्राक्तनः, तच्च जघन्यतोऽपि चरमान्ते द्वि-
चरमान्ते द्विक्रोशोच्चम्, कथं सुखारोहावरोहमित्याश-
ङ्क्याह—“ तस्स णं ” इत्यादि । तस्य जम्बूपीठस्य चतुर्दिशि
एतानि दिग्नामोपलक्षितानि चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूप-
काणि प्रज्ञप्तानि, एतानि च त्रीणि मिलितानि द्विक्रोशोच्चानि
भवन्ति । क्रोशविस्तीर्णानि, अत एव प्रान्ते द्विक्रोशबाहल्यात्
पीठात् उत्तरत एव भरतैरावतां च सुखावहद्वारभूतानि,
वर्णकश्च तावद्वक्त्रयो यावत् तोरणानि “ तस्स णं ” इत्यादि
व्यक्तम् । “ तीसे णं ” इत्यादि । तस्य मणिपीठिकाया उपरि,
अत्र जम्बूः सुदर्शनानाम्नी प्रज्ञप्ता, अष्टयोजनान्यूर्द्धोच्चत्वेन,
अर्द्धयोजनमुद्धेन प्रवेशः । अथास्या पयोच्चत्वस्याष्टयोज-
नानि विभागतो द्वाभ्यां सूत्राभ्यां दर्शयति—“ तीसे णं ”
इत्यादि । तस्याः जम्बूवाः स्कन्धः स्कन्धादुपरितनः शाखाप्र-
भवपर्यन्तोऽष्टयोजने ऊर्द्धोच्चत्वेनार्द्धयोजनं बाहल्येन पीठेन
तस्याः शालाविडिमापरपर्यायाया दिक् प्रसृता शाखामध्य-
भागप्रभवा ऊर्द्धगता शाखा षट्ठयोजनान्यूर्द्धोच्चत्वेन, तथा बहु-
मध्यदेशभागे प्रकरणात्, जम्बूरिति गम्यम् । अष्टौ योजना-
न्यायामविष्कम्भाभ्यां, तान्येव अस्याः स्कन्धोपरितनभागे
चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येकमेकैका शाखा निर्गता च क्रोशोनानि
चत्वारि योजनानि, तेन पूर्वापरशाखाद्वैर्ध्यस्कन्धबाहल्य
संवन्ध्यर्द्धयोजनमीलनेनोक्तसंख्यानयनं, बहुमध्यदेशभागश्चात्र
व्यावहारिको ग्राह्यः, वृक्षादीनां शाखाप्रभवस्थाने मध्यदेशस्य
लोकैर्ब्यवह्रियमाणत्वात्, पुरुषस्य कटिका इव, अन्यथा वि-
डिमायाः द्वियोजनागतिक्रमे निश्चयप्राप्तस्य मध्यभागस्य ग्रहणे
पूर्वापरशाखाद्वयविस्तारस्य ग्रहणसंभवः, विषमश्रेणिकत्वात् ।
अथवा—बहुमध्यदेशभागः, शाखानामिति गम्यत । कोऽर्थः ?,
यतश्चतुर्दिक्शाखामध्यभागः, तस्मिन्निर्गतेः ! अष्टयोजना-
नयनं तु तथैव, उच्चत्वेन तु सर्वाग्रेण सर्वसंख्यया स्कन्ध-
विडिमापरिमाणमीलने सातिरेकाष्टौ योजनानीति । अ-
थास्या वर्णकमाह—“ तीसे णं ” इत्यादि । तस्या जम्बूवा अयमे-
तद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः—वज्रमयानि मूलानि यस्याः सा वज्र-
मयमूला । तथा रजनमयी विडिमा बहुमध्यदेशभागे ऊर्द्धविनि-
गता शाखा यस्याः सा रजतप्रुप्रतिष्ठितविडिमा, ततः यावत्प-
दात् चैत्यवृक्षवर्णकः सर्वोऽप्यत्र वाच्यः । कियत्पर्यन्तमित्याह—
अधिकमनोनिवृत्तिकरी प्रासादीया दर्शनीया इत्यादि । अथा-
स्याः शाखाव्यक्तिमाह—“ जंबूए णं ” इत्यादि । जम्बूवाः सुदर्श-
नायाः चतुर्दिशि चतस्रः शालाः वा शाखाः प्रज्ञप्ताः । तासां
शालानां बहुमध्यदेशभागे उपरितनविडिमाशालायामित्य-
ध्याहार्यं, जीवाऽभिगमे तथादर्शनात् । शेषं सुलभम्, वैता-
ल्यसिद्धकूटगतसिद्धायतनप्रकरणतो ज्ञेयमित्यर्थः । अत्र पूर्वं,
शालादौ यत्र यदस्ति तत्र तद्वक्तुमाह—“ तत्थ णं ” इत्या-

दि । तत्र तासु चतसृषु शालासु, या सा पौरस्त्या शाला, सूत्रे प्राकृतत्वात् पुस्तननिर्देशः । अत्र भवनं प्रकृतं, क्रोशमायामेन, एवमेवेति सिद्धायतनवदिति, अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेन देशेन क्रोशामुच्यतेनेति प्रमाणं, द्वारादियणकस्य वाच्यः । नच रमत्र शयनीयं वाच्यम्, शेषासु दाक्षिणात्यादिशाखासु प्रत्येकमेकैकभावेन त्रयः प्रासादावतंसकाः सिंहासनानि अपरिवाराणि च बोध्यन्ति, तेषां प्रमाणं च भवनवत्, तत्र खेदापनोदाय भवनेषु शयनीयानि प्रासादेषु त्वास्थानसभा इति । ननु भवनानि विषमयामविष्कम्भानि, पञ्चद्वारादिमूलपञ्चभवनानि तथा दर्शनात्, प्रासादास्तु समायामविष्कम्भः, दीर्घवैताल्यकृत्यतेषु वृत्तवैताल्यगतेषु वैजयादिराजधानीगतेषु अन्येष्वपि विमानादिगतेषु च प्रासादेषु समचतुरस्रत्वेन समायामविष्कम्भत्वस्य सिद्धान्तसिद्धत्वात्, तत्कथमत्र प्रासादानां भवननुस्यप्रमाणता घटते ? । उच्यते—“त प्रासादा कोसं, समुसिञ्चा अर्द्धकोसवित्थया ।” इत्यस्य पूज्यश्रीजिनजङ्गणिक्कामभरणोपहृद्भेदविचारगाथादस्य वृत्तौ—ते प्रासादाः, क्रोशमेकं देशानमिति शेषः, समुच्छ्रिता उद्याः क्रोशादमर्द्धक्रोशं विस्तीर्णाः, परिपूर्णमेकं क्रोशं दीर्घा इति श्रीमलयगिरिपादाः । तथा जम्बूद्वीपसमासप्रकरणे—प्राच्ये शाले भवनम्, इतरेषु प्रासादमध्ये सिद्धायतनसंर्याणि विजयार्चमानानीति श्रीउमास्वातिवाचकपादाः । तथा तपागच्छाधिराजपूज्यश्रीसोम-तिलकसुरिभूतनवयुद्धतत्त्वविचारसत्कायाः “प्रासादा सेस-दिसा, सालासु विभङ्गगिरिगय एव तत्रो ।” इत्यस्या गाथाया अवचूर्णी शेषासु तिसृषु शाखासु प्रत्येकमेकभावेन तत्र त्रीणि आस्थानोचितानि मन्दिराणि, देशेन क्रोशमुच्यते क्रोशाद्विस्तीर्णाः, पूर्णक्रोशं दीर्घा इति श्रीगुणरत्नसूरिपादाः यदाहुः, तदाशयेन प्रस्तुतोपहृद्भेदोत्तरत्र जम्बूद्वीपपरिक्षेपकवनवापीपरिगतप्रासादप्रमाणस्तदनुसारेण चेत्येवं निश्चिनुमो जम्बूप्रकरणप्रासादा विषमयामविष्कम्भ इति । यषु श्रीजीवाभिगमसूत्रवृत्तौ—क्रोशमेकमुद्धमुच्चैस्त्वेन, अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेनेत्युक्तं, तद् गम्भीराशयं न विष्टः । अथास्याः पञ्चवरवेदिका-दिस्वरूपमाह—“जम्बू पं” इत्यादि । जम्बूद्वीपदशभिः पञ्चवरवेदिकाभिः प्राकारविशेषरूपाभिः, सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिता वेदिकानां वर्णकः प्राग्वत्, इमाश्च जम्बूमूलं जम्बूपरित्य स्थिताः स्नातव्याः । या तु पीठपरिवेष्टिका सा तु प्रागेवोक्ता । अथास्याः प्रथमपरिक्षेपमाह—“जंघु पं” इत्यादि । जम्बूः, णमिति वाक्यालङ्कारे । अन्येनाष्टशतेन जम्बूनां जम्बूवृक्षाणां तदर्थोच्चत्वानां, तस्या मूलं जम्बूवा अर्द्धप्रमाणमुच्चत्वं यासां तास्तथा तासां, सर्वतस्समन्तात् संपरिक्षिता उपलक्षणं चैतत्—तेनाद्वेष्टायांमविस्तारा अपि अर्द्धप्रमाणा ज्ञेयाः । तथाहि—ता अष्टाधिकशतसंख्या जम्बूवा प्रत्येकं चत्वारि योजनान्युच्चैस्त्वेन क्रोशमेकमवगाहनम्, एकं योजनमुच्चः स्कन्धः, त्रीणि योजनानि विस्त्रिमा सर्वोभ्रिणोक्षे-स्त्वेन सातिरेकाणि चत्वारि योजनानि, तत्रैकैका शाखा अर्द्धक्रोशहीने द्वे योजने दीर्घा, क्रोशपृथुत्वः स्कन्ध इति भवति सर्वसंख्या आयामविष्कम्भतत्त्वत्वारि योजनानि, आसु चाना-द्वेदवस्थाभरणादीनि तिष्ठन्ति । एतासां वर्णकस्यापनायाह—(तासि णं वल्लभो सि) तासां च वर्षको मूलजम्बूसदृश एवेति । अथासां यावत्स्यः पञ्चवरवेदिकाः ता आह—“ताओ णं” इत्यादि उच्यते, नवरं प्रतिजम्बूवृत्तं पद् पद्

पञ्चवरवेदिका इत्यर्थः । एतासु च १०८ जम्बूषु, अत्र सूत्रे जीवाभिगमे बृहत्क्षेत्रविचारादौ सूत्रकृद्भिः वृत्तिरुद्भि-श्च जिनप्रवनप्रासादविन्ता काऽपि न चक्रे, यद्वाऽपि च बहुभुताः आद्यप्रतिभ्रमणसूत्रचूर्णिकारादयो मूलजम्बूवृक्ष-गतप्रथमवनपर्यगगतकूटाष्टकजिनप्रवनैः सह सप्तदशोत्तरं शतं जिनमवनानां मन्यमाना इहाप्येकैकं सिद्धायतनं पूर्वोक्तमानं मेनिरे, ततोऽत्र तत्त्वं कथयितो विदुरिति । संप्रति शेषान् परिक्षेपान् वक्तुं सूत्रचतुष्टयमाह—“जंघु पं” इत्यादि । जम्बूवाः सुदर्शनाया उत्तरपूर्वस्यामीशानको-ण उत्तरस्यामुत्तरपश्चिमायां कोणं, अत्रान्तरे, दक्षिण्येऽपि इत्यर्थः । अनादृतनाम्नो जम्बूद्वीपाधिपतेदेवस्य चतुर्थी सामा-निकसहस्राणां चत्वारि जम्बूसहस्राणि प्रकृतानि । “तीसं णं” इत्यादि फण्यम् । गाथाबन्धेन पार्षथदेवजम्बूवाह—“द-क्षिण” इत्यादि । दक्षिणपौरस्त्य आग्नेयकोणे, दक्षिणस्याम्, अपरदक्षिणस्यां नैर्ऋतकोणे, चः समुपयायः । एतासु तिसृषु दिक्षु ययासंख्यं अष्टादश द्वादश जम्बूनां सहस्राणि भवन्ति, एवोऽवधारणे, तेन नाधिकानि, न न्यूनानीत्यर्थः । चः प्राग्वत् । अनीकाधिपजम्बूवृत्तीयपरिक्षेपजम्बूश्च गाथाबन्धेनाह—“अ-णियादिवाण” इत्यादि । अनीकाधिपानां गजादिकटका-धीशानां सप्तानां सत्तैव जम्बूः पश्चिमायां भवन्ति, तृतीयः परिक्षेपः पूर्णः । अथ तृतीयमाह—आत्मरक्षाणामनादतदेव-सामानिकचतुर्गुणानां पौरुशसहस्राणां जम्बूः एकैकासु दिक्षु चतुस्तदस्रसहस्रसङ्ख्यावात् पौरुशसहस्राणि भवन्ति, यद्यपि चानयोः परिक्षेपयोः जम्बूनामुपत्वादिप्रमाणं न पूर्वाचार्यैश्चिन्ति-तं, तथाऽपि पञ्चहृदपञ्चपरिक्षेपन्यायेन, पूर्वपूर्वपरिक्षेपजम्बू-पेक्षयोः सरोत्तरपरिक्षेपजम्बूनां ऽर्द्धमाना ज्ञातव्याः । अत्राप्येकै-कस्मिन् परिक्षेपे एकैकस्यां पक्षैः क्रियामपेक्ष्य क्षेत्रसंकीर्णताव-काशदापस्तयैवोद्गावनीयः, तेन परिक्षेपजातयस्तथैव वाच्याः । संप्रत्यस्या एव वनत्रयपरिक्षेपान् वक्तुमाह—“जंघु पं” इत्या-दि । सा चैवपरिवारेति गम्यम् । त्रिभिः शतिकायैोजनशतप्र-माणैर्वनस्रैः सर्वतः संपरिक्षितः । तद्यथा—अन्यन्तरेण, मध्य-मेन, बाह्येनेति । अथाऽत्र यदस्ति तदाह—“जम्बू पं” इत्या-दि । जम्बूवाः सपरिवारायाः पूर्वेण पञ्चाशद्योजनानि प्रथम-वनस्रारुमवगाण, अत्रान्तरे भवनं प्रकृतं, क्रोशमायामेन, उद्यत्वादिफयनायातिदेशमाह—स एव मूलजम्बूपुर्वशास्त्रा-गतमवनसंख्यी वर्णको ज्ञेयः । शयनीयं चानादतद्योग्य-म् । एवं शेषास्वपि दक्षिणादिदिक्षु दिशि पञ्चाशद्योज-नान्यवगाह्याद्ये वने भवनानि वाच्यानि । अथात्र वने वा-पीस्वरूपमाह—“जंघु पं उत्तर” इत्यादि । जम्बूवा उ-त्तरपौरस्त्यदिग्भागे प्रथमं वनखरम् पञ्चाशद्योजनान्यवगा-ह्यात्रान्तरे चतस्रः पुष्करिण्याः प्रकृताः । एताश्च न सूचीश्रण्या व्यवस्थिताः, किं तु स्वविदिग्गतप्रासादं परिक्षिप्य स्थिताः, तेन प्रादक्षिण्येन तन्नामान्येवम्—पश्चात् पूर्वस्यां, पश्चप्रभा दक्षि-णस्यां, कुमुदा पश्चिमायां, कुमुदप्रभा उत्तरस्याम् । एवं द-क्षिणपूर्वादिविदिग्गतवापीष्वपि वाच्यं, ताश्च क्रोशमायामेन, अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेन, पञ्चधनुःशतान्युद्धेनेति । अथात्र वा-पीमध्यगतप्रासादस्वरूपमाह—“तासि णं” इत्यादि । तासां वापीनां चतसृणां मध्ये प्रासादावतंसकाः प्रकृताः, यद्वावचनं च उक्तवदप्रमाणानां वापीनां प्रासादापेक्षया रूप्यं, तेन प्रतिवा-पीचतुष्कमेकैकप्रासादभावेन चत्वारः प्रासादाः । एवं निर्देशो

लाघवार्थं, क्रोशमायामेनार्कक्रोशं विष्कम्भेन, देशोनं क्रोशमुष्-
त्वेन, वर्णको मूलजम्बूदक्षिणशास्त्रागतप्रासादवज्जङ्घः । एषु चा-
नादृतदेवस्य क्रोशार्थं सिंहासनानि सपरिवाराणि वाच्यानि,
जीवाभिगमे त्वपरिवाराणि, एवं शेषास्तु दक्षिणपूर्वादिषु दिक्षु
वाप्यः प्रासादस्य वक्तव्याः । एतासां नामदर्शनाय गाथा-
द्वयम्-पञ्चादयः प्रागुक्ताः, पुनः पञ्चवन्धत्वेन संगृहीता इति न
पुनरुक्तिः । एताश्च सर्वा अपि त्रिसोपानचतुर्द्वारा पञ्चवरवेदिका-
वनखण्डयुक्ताश्च बोध्याः । अथ दक्षिणपूर्वस्यामुत्पलगुह्या,
पूर्वस्यां नलिना, दक्षिणस्यामुत्पलोज्ज्वला, पश्चिमायामुत्पला,
उत्तरस्यां तथा अपरदक्षिणस्यां भृङ्गा, जृङ्गप्रभा, अज्जना, कज्ज-
द्वप्रभा । तथा अपरउत्तरस्यां श्रीकान्ता, श्रीमहिता, श्रीचन्दा,
श्रीनिलया । चैवशब्दः प्राग्वत् । अध्यास्य वनस्य मध्यव-
र्तीनि स्वरूपतो लक्षयानि-“ जंबू ए णं ” इत्यादि । जम्बूवा
अस्मिन्नेव प्रथमे वनखण्डे पौरस्त्यस्य जवनस्य उत्तरस्या-
म्, उत्तरपौरस्त्यस्य ईशानकोणसत्कस्य प्रासादावतंसक-
स्य दक्षिणस्याम्, अत्रान्तरे कूटं प्रकृतम् । अष्ट योजनान्यू-
र्द्ध्वत्वेन द्वे योजने उद्वेधेन वृत्तत्वेन य एव आयामः स
एव विष्कम्भ इति मूलेऽष्टयोजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां
बहुमध्यदेशभागे, जृमितीचतुर्षु योजनेषु गतेष्वित्यर्थः ।
पर्ययोजनान्यायामविष्कम्भाभ्याम्-उपरि शिखरजगो चत्वारि
योजनान्यायामविष्कम्भाभ्याम् । अथामीषां परिधिकथनाय
पद्यमाह-“ पणवीस ” इत्यादिकं सर्वे प्रथमपाठगतजृ-
षभकूटाभिह्वानुसारेण वाच्यम् । नवरं पञ्चविंशतियोजनानि
विशेषाणि किञ्चिदधिकानि मूले परित इत्यादि यथासंख्यं
योज्यम् । जिनमद्रगणिकमाश्रमयैस्तु “अट्टसह कूरुसरिसा, सव्वे
जम्बूणया मया जणिया ।” इत्यस्यां गाथायामुपभकूटसमत्वेन
भणितत्वात् द्वादश योजनानि अष्टौ मध्ये चेत्युच्यते; तत्त्वं तु
बहुश्रुतगम्यम् । एषु च प्रत्येकं जिनगृहम् एकैकं विभिन्नागत-
जिनगृहमुच्यते । अथ शेषकूटवक्तव्यमतिदेशेनाह-“ एवं सेसा
वि कूना ” इति । एवमुक्तरीत्या वर्णप्रमाणपरिध्याद्यपेक्षया शेषा-
एवपि सप्त कूटानि बोध्यानि, स्थानविभागस्त्वेव । तथाहि-
पूर्वदिग्भाविनो भवनस्य दक्षिणतो दक्षिणपूर्वदिग्भाविनः
प्रासादावतंसकस्योत्तरतो द्वितीयं कूटं, तथा दक्षिणदिग्भाविनो
भवनस्य पूर्वतो दक्षिणपूर्वदिग्भाविनः प्रासादावतंसकस्य पश्चि-
मायां तृतीयं, तथा दक्षिणदिग्भाविनो भवनस्य पश्चिमायां द-
क्षिणापरदिग्भाविनः प्रासादावतंसकपूर्वतश्चतुर्थं, तथा पश्चिम-
दिग्भाविनः प्रासादावतंसकपूर्वतश्चतुर्थं, तथा पश्चिमदिग्भाविनो
भवनस्य दक्षिणाऽपरदिग्भाविनः प्रासादावतंसकस्योत्तरतः
पञ्चमम्, तथा पश्चिमदिग्भाविन उत्तरत उत्तरपश्चिमदिग्भावि-
नः प्रासादावतंसकस्य दक्षिणतः षष्ठं, तथा उत्तरदिग्भाविनो
भवनस्य पश्चिमायाम् उत्तरपश्चिमदिग्भाविनः प्रासादावतं-
सकस्य पूर्वतः सप्तमं, तथा उत्तरदिग्भाविनो भवनस्य पू-
र्वत उत्तरपूर्वदिग्भाविनः प्रासादावतंसकस्य अपरतोऽष्टम-
मिति । अत्र स्थापना । अथ जम्बूवा नामोत्कीर्तनमाह-
“जंबू ए णं” इत्यादि । जम्बूवाः सुदर्शनायाः द्वादश नामधेयानि
प्रकृतानि । तद्यथा-सुष्ठु शोभनं नयनमनसोरानन्दकत्वेन
दर्शनं यस्याः सा तथा, अमोघा सफला, इयं हि स्वस्वामिभावेन प्र-
तिपन्ना सती जम्बूद्वीपाधिपत्यं जनयति । तदन्तरेण तद्विषयस्य
स्वामिभावस्वैवायोगात्, सुष्ठु अतिशयेन प्रबुद्धा उत्फुल्लयोगा-

दियमप्युत्फुल्ला, सकलभुवनव्यापकं यशो धरतीति यशोधरा,
विहादित्वाद्, जम्बूद्वीपो ह्यनया जम्बूवा ज्वनत्रयेऽपि वि-
दितमहिमः, ततः संपन्नं यथोक्तयशोधारित्वमस्याः, विदेहेषु
जम्बूविदेहजम्बूः, विदेहान्तर्गतोत्तरफुरुकृतनिवासत्वात् सौ-
मनस्यहेतुत्वात् सौमनस्या, निहितां पश्यतः कस्याऽपि मनो
दुष्टं जवति केवलं तां दृष्ट्वा प्रीतमनास्तां तदधिष्ठातारं च प्रशं-
सतीति, नियता सर्वकालमवस्थिता शाश्वतत्वात्, नित्यं मणिरु-
ता सदा भूषणभूषितत्वात्, सुजटा शोभनकल्याणभाजिनी, न
ह्यस्याः कदाचिदुपद्रवसंभवो, महादिकेनाश्रितत्वात्; चः समु-
च्चयं, विशाखा विस्तोर्णां, चः पूर्वतः, आयामविष्कम्भाभ्यामुच्च-
त्वेन चाष्टयोजनप्रमाणत्वात् शोभनं यातं जन्म यस्याः
सा सुजाता, विशुद्धमणिकनकरत्नमूल्यद्रव्यजनिततया जन्म-
दोषरहितेति भावः; शोभनं मनो यस्याः सकाशाद्भवति
सा सुमनाः, अपि चेति समुच्चये । अत्र जीवाभिगमा-
दिषु चेदं जम्बूवादीनां सुभङ्गादीनां च नाम्नां व्यत्यासेन
पाठो दृश्यते, तत्रापि न किञ्चिद्विरोध इति । “ जंबू ए णं
अट्टमंगलाप ” इति व्यक्तम् । उपलक्षणात् ध्वजकुशा-
दिसूत्राणि वाच्यानि इति । संप्रति सुदर्शनाशब्दप्रवृत्तिनिमि-
त्तं पिपृच्छिषुरिदमाह-“ से केणठणं ” इत्यादि प्रश्नः
प्रतीतः । उत्तरसूत्रे-गौतम ! जम्बूवां सुदर्शनायामनाहतो नाम
जम्बूद्वीपाधिपतिर्न आहता आदरविषयीकृता शेषजम्बूद्वीप-
गता देवा येनात्मनोऽनन्यसदृशं महादिकत्वमीकृमाणेन सो-
ऽनाहत इति यथार्थनामा परिवसति; महादिक इत्यादि प्रा-
ग्वत् । स च तत्र चतुर्थी सामानिकसहस्राणां यावदात्मरक्त-
सहस्राणां जम्बूद्वीपस्य जम्बूवाः सुदर्शनाया अनाहतनाम्या
राजधान्या मन्येषां च बहूनां देवानां देवीनां चानाहतरा-
जधानीवास्तस्यानामाधिपत्यं पातयन् यावद्विहरति । तदेते-
नार्थेन एवमुच्यते-जम्बूः सुदर्शनेति, कोऽर्थः ? अनाहतदेवस्य
दृशमात्मनि महादिकत्वदर्शनमत्र कृतावासस्येति सुष्ठु शोभन-
मिति यावत्, अनाहतदेवस्य यस्याः सकाशात् सा सुदर्श-
ना इति । यद्यप्यनाहतराजधानीप्रश्नोत्तरसूत्रे सुदर्शनाश-
ब्दप्रवृत्तिनिमित्तप्रश्नोत्तरसूत्रनिगमनसूत्रान्तर्गते बहुष्वदशेषु
दृष्टे, तथाऽपि “ से तेणट्टणं ” इत्यादिनिगमनसूत्रम् उत्तरसू-
त्रानन्तरमेव वाचयितृणामव्यामोहार्थं सूत्रपाठेऽस्माज्जिलिखि-
तं, व्याख्यातं च उत्तरसूत्रानन्तरं, निगमनसूत्रस्यैव यौक्तिक-
त्वादिति । अथापरं गौतम ! यावच्छब्दाज्जम्बूवाः सुदर्शनाया
एतच्छाश्वतं नामधेयं प्रकृतं, यत्र कदाचिन्न स्यादित्यादिकं
ग्राह्यं, नाम्नः शाश्वतत्वं दर्शितम् । अथ प्रस्तुतवस्तुनः शाश्वतत्व-
मस्ति न वेत्याशङ्क्यं परिहरन्नाह-“ जंबू सुदर्शना ” इत्यादि ।
व्याख्याऽस्य प्राग्वत् । अथ प्रस्तावादस्य राजधानीं विचक्षुरा-
ह-“ कहि णं भेंते ! अणादियस्स ” इत्यादि गतार्थम्, नवरं
यदेव प्राग्वर्णितं यमिकाराजधानीप्रमाणं तदेव नेतव्यं,
यावदनाहतदेवस्योपपातोऽभिषेकश्च निरवशेषो, वक्तव्य
इति शेषः । जं० ४ वक्त्र० । जी० । स्था० । सुध-
र्मणधराशिष्ये, पुं० । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । विपा० ।
अन्त० । अणु० । कल्प० । “ थेरस्स णं अज्जसुद्धमस्स
अग्निवेसायणसुत्तस्स अज्जजंबूनामेणं थेरे अंतेवासी का-
सवगोत्ते ” कल्प० ८ कण । “जम्बूणामं च कासयं, ” काश्य-
पः । मं० । अवसर्पिण्यां जन्म चरमशरीरिणां नियमतस्तृतीय-

चतुर्थारकयोः, सिक्किमनं तु केपाञ्चित् पञ्चमेऽपरके, यथा जम्बूस्वामिनः । नं० ।

श्रीजम्बूस्वामिस्वरूपं चेदम्-

राजगृहे श्रुपभधारिण्योः पुत्रः पञ्चमस्वर्गावस्थितो जम्बूनामा श्रीसुधर्मस्वामिसमीपे धर्मश्रवणपुरस्तरं प्रतिपन्नशीलसम्यक्त्वोऽपि पित्रोर्हताग्रदवशादष्टौ कन्याः परिणीतः, परं तासां सस्नेहाभिर्वाग्मिनं व्यामोहितः । यतः-“सम्यक्त्वशीलनुभवाभ्यां, भवाधिस्तीर्यते सुखम् । ते दधानो मुनिर्जम्बूः, स्त्री-नदीषु कथं भुङ्क्ते ? ॥ १ ॥” ततो राज्ञो ताः प्रतिबोधयन् चौ-र्याधर्मगतं चतुःशतनवनवतिचौरपरिकरितं प्रभवमपि प्रावो-धयत्, ततः प्रातः पञ्चशतचौरप्रियाष्टकतज्जनकजननीस्वजनकजननीभिः सह स्वयं पञ्चशतसप्तविंशतितमो नवनवति-कनककोटीः परित्यज्य प्रव्रजितः, क्रमात् केवलीभूत्वा पोरुषा वर्षाणि गृहस्थत्वे विंशतिः कृत्वा प्रस्थे चतुश्चत्वारिंश-त्केवलित्वे अशीतिवर्षाणि सर्वायुः परिपाल्य श्रीप्रजवं स्वपदे संस्थाप्य सिद्धिं गतः ।

अत्रः कविः-

“जम्बूसमस्तहारको, न भूतो न भविष्यति ।
शिवाध्ववाहकान् साधून्, चौरानां चकार यः ॥ १ ॥
प्रभवोऽपि प्रद्युर्जीवात्, चौरेण हतः धनम् ।
क्षेत्रेऽनर्थाचौरेहरं, रत्नवितयममृतम् ॥ २ ॥”

तत्र-

“वारसवरिलेहिं गोअनु, सिद्धो बीराउ बीसहि सुहम्मो ।
चउमचीए जंबू, बुच्छिआ तथ दस ठाणा ॥ ३ ॥
मण १ परमोहि २ पुलाए ३, आहार ४ खवग ५ उवसमे ६ कण्ठे ७
संजमतम ८ केवल ९ सि-ज्झणाय १० जंबुम्मि बुच्छिआ ॥ ४ ॥
(मण सि) मनःपर्यायज्ञानम्, (परमोहि सि) परमाव-
धिर्वसिन्नुत्पन्नेऽन्तर्मुहूर्तान्तः केवलोत्पत्तिः, (पुलाए सि) पु-
लाकलविधिर्यथा चक्रवर्तिसैन्यमपि चूर्णीकर्तुं प्रयुः स्यात्,
(आहारण सि) आहारकशरीरलब्धिः (खवग सि) कृपक-
श्रेणिः (उवसम सि) उपसमश्रेणिः (कण्ठे सि) जिनकल्पः
(संजमतम सि) संयमत्रिक-परिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसंपरा-
ययथाव्यातचारित्र्यक्षणम् । अत्रापि कविः-“लोकोत्तरं हि
सौभाग्यं, जम्बूस्वामिमहामुनेः । अद्यापि यं पतिं प्राप्य, शिव-
धीर्नान्यमिच्छति ॥ १ ॥” कल्प० ८ कृष्ण । विशेषः । संभूतवि-
जयाचार्यस्य द्वादशानां शिष्याणां मध्ये दशमे शिष्ये गौत-
मगोत्रीये स्थविरः, “थेरं च अज्जजंबु, गायमगुत्तं नमंसा-
मि ॥ ६ ॥” कल्प० ७ कृष्ण । श्रीजम्बू-प्रभव-स्वामिण्यां सार्द्धं
तपस्या गृहीता, श्रीजम्बूस्वामिनश्च सर्वायुरशीतिवर्षाणि श्री-
प्रभवस्वामिनः स्वर्गजाकवं संपनीपद्यत, तेनैव तत्पट्टावलीगतं
लेख्यकं कथं मिहतीनि प्रश्ने, उत्तरम्-श्रीजम्बूस्वामिदीक्षाऽन्तरं
कियद्भिर्वैः श्रीप्रभवस्वामिनो दीक्षा संभाव्यते, तथा च
सति न कोऽपि विरोधः । यत्कं परिशिष्टपूर्वणि-

“पञ्चमः श्रीगणधरोऽप्येवमभ्यर्थितस्तदा ।

तस्मै सपरिवाराय, ददौ दीक्षां यथाविधि ॥ १ ॥

पितृनापृच्छ्य चान्येद्युः प्रजवोऽपि समागतः ।

जम्बुकुमारमनुयान्, परिव्रज्यामुपाददे ॥ २ ॥ २७८ प्र० ।

सेन० ३ उल्ला० ।

जंबूणय-जाम्बूनद-न० । जम्बूनद्यां मभव, अण् । सुवर्ण-

विशेषः, आ० म० प्र० । जी० । जं० । “जंबूणयरत्तमउय-
सुकुमालपवालपल्लवकुण्डलसिहरा ।” वृत्तिर्यथा-जाम्बूनदा-
जाम्बूनदनामकसुवर्णविशेषमया रक्ता रक्तवर्णा मृदवो म-
नोऽज्ञाः सुकुमाराः सुकुमारस्पर्शा ये प्रवाला इपङ्कमीलितप-
त्रभावाः पल्लवाः संजातपरिपूर्णप्रथमपत्रजावरूपा अङ्कुराः
प्रथममङ्गिधमाना अङ्कुरास्तान् धरन्तीति जाम्बूनदरक्तमृदु-
सुकुमारप्रवालपल्लवाङ्कुरधराः । कवित्पाठः-“जंबूणयरत्त-
मउय” इत्यादि । तत्र जाम्बूनदानि रक्तानि मृदूनि अक्रो-
नानि सुकुमाराणि अकर्मकस्पर्शानि कामलानि मनोमानि प्र-
वालपल्लवाङ्कुरा यथोदितस्वरूपा अग्रशिलराणि च येषां ते
तथा । जी० ३ प्रति० । अन्ये तु जाम्बूनदमया अग्रप्रवाला
अङ्कुरापरपर्याया राजता इत्याहुः । जी० ३ प्रति० । “जंबूण-
यमयकलावजोत्तपश्चिच्छि” जाम्बूनदमयौ कलापौ श्रावा-
भरणविशेषौ योषत्रे च कण्ठवन्धनरज्जु प्रतिविशिष्टे शोभने
यस्य स तथा । उक्त० ४ अ० । “जंबूणयमयाई गत्ताई”
जाम्बूनदमयानि गात्राणि । रा० ।

जंबूदामि-जम्बूदामि-पुं० । लक्ष्मणार्यायाः पितरि स्वना-
मके राजविशेषे, महा० ६ अ० ।

जंबूदीव-जम्बूदीप-पुं० । न० । जम्बा सुदर्शनापरनाम्न्याऽना-
दतदेवावासभूतया उपलक्षितो द्वीपः तत्प्रधानो वा द्वीपो
जम्बूद्वीपः । आ० १ अ० । सर्वद्वीपसमुद्राणामन्यन्तरीभूते स्व-
नामके द्वीपे, जी० ३ प्रति० । ल० । द्वी० । स० । अत्र० ।

जम्बूद्वीपवक्तव्यताविषये गौतमो वीरं प्रश्नयति-

कहि णं भंते ! जम्बुदीवे दीवे, के महालए णं जंते !
जंबुदीवे दीवे, किंसेठिए णं जंते ! जंबुदीवे दीवे, किमा-
यारजावपणोयारे णं जंते ! जंबुदीवे दीवे पण्णत्ते ? ।
गोयमा ! अयं णं जंबुदीवे दीवे सव्वदीवसमुदाणं सव्ववर्ज-
तरए सव्वखुहाए वट्टे तेहलापूयसंठाणसंठिए वट्टे रहव-
क्खवाहसंठाणसंठिए वट्टे पुक्खरकाषियासंठाणसंठिए वट्टे
पट्टिपुण्णचंदमंठाणसंठिए एणं जोयणसयसहस्सं आयामवि-
वर्खंभेणं तिणिए जोयणसयसहस्साई सोलससयसहस्साई
दोषि य सत्तावीसे जोयणसए तिणिय कोसे अठावीसे
थणुसयं तेरस अंगुल्लाई अण्णुल्लं च किंचि विसेसाहियं
परिखेवेणं पण्णत्ते ।

क कस्मिन् देशे ‘भंतेसि’ गुरोरामन्त्रणम् । जम्बूद्वीपो, वर्तते
इति शेषः । अनेन जम्बूद्वीपस्य स्थानं पृष्टम् । तथा भदन्त !
किंप्रमाणो महानालय आश्रयो व्याप्यक्षेत्रूपो यस्य स तथा,
कियत्प्रमाणमस्य महत्त्वमित्यर्थः । एतेन प्रमाणं पृष्टम् । अथ भदन्त !
किं संस्थानं यस्य स तथा । एतेन संस्थानं पृष्टम् । तथा
भदन्त ! आकारभावः स्वरूपविशेषः कस्याकारभावस्य प्रत्य-
वतारो यस्य सः किमाकारभावप्रत्यवतारः, बहुलग्रहणाद्वैयधि-
करण्येऽपि समासः । यथा-आकारस्य स्वरूपं ज्ञावाञ्च जगती-
वर्षधराद्यास्तत्पदार्था आकारज्ञावाः, तेषां प्रत्यवतारोऽवतर-
णम्, आविर्भाव इति यावत्, आकारभावप्रत्यवतारः । कः कीदृग्,
आकारभावप्रत्यवतारो यस्मिन् स तथा । अनेन जम्बूद्वीपस्वरूपं,
तत्तत्पदार्थाश्च पृष्टाः, इति इन्द्रभूतिना प्रश्नचतुष्टये कृते प्रति-
वचःश्रवणाय सौत्साहताकरणार्थं जगदप्रसिद्धगोत्राभिधानं-

न तमामन्य निर्वचनचतुष्टयी भगवानाह-गौतमेत्यत्र दीर्घत्व-
मामन्त्रणप्रभवम्, तेन हे गौतम ! अयं, यत्र वयं वसामः । अ-
नेन समयक्षेत्रवाहिवर्तिनामसंख्येयानां जम्बूद्वीपानां व्यवच्छेदः ।
जम्बूद्वीपो नाम द्वीपः । कथंचित् इत्याह-सर्वद्वीपानां धातकी-
खण्डादीनां सर्वसमुद्राणां लवणादादीनां सर्वात्मना साम-
स्येन अन्यन्तरः सकलतिर्यग्लोकमध्यवर्ती, सर्वान्यन्तर एव
सर्वान्यन्तरकः, स्वार्थे कः प्रत्ययः । अभ्यन्तरमात्रं धातकीख-
ण्डोऽपि पुष्करवरद्वीपापेक्षयाऽस्ति, अतः सर्वशब्दोपादानमिति ।
अनेन जम्बूद्वीपस्यावस्थानमुक्तम् । तथा-सर्वेभ्योऽपि शेषद्वीप-
समुच्चैः कुल्लुको लघुः । तथाहि-सर्वलवणादयः समुद्रा
धातकीखण्डादयश्च द्वीपा जम्बूद्वीपादारभ्य द्विगुणद्विगुणवि-
ष्कम्भायामपरिधयः, ततः शेषद्वीपसमुद्रापेक्षयाऽयं लघुरिति ।
दीर्घत्वं प्राकृतत्वात् । अनेन सामान्यतः प्रमाणमभिहितं, विशे-
षस्वायामादिगतं प्रमाणमप्रे वदयति २। अत्र विशेषतः प्रमाणम-
वसरप्राप्तमपि यत्रोक्तं तत्सूत्रकाराणां विचित्रा प्रवृत्तिरिति । तथा
वृत्तः, स च शुद्धिवृत्तोऽपि स्यादत आह-तैलापुपसंस्थानसंस्थितः-
तैलेन पक्वोऽपुपस्तेनापुपः, तैलेन हि पक्वोऽपुपः प्रायः परिपूर्णवृत्तो
भवति, न घृतपक्व इति तैलविशेषणं, तस्येव यत्संस्थानं तेन
संस्थितः । अत्र तैलादित्वाल्लकारस्य द्वित्वम् । तथा वृत्तो रथचक्र-
वालसंस्थानसंस्थितः, रथस्यावयवे समुदायोपचारात् रथा-
ङ्गस्य चक्रवालं मण्डलं तस्येव संस्थानेन संस्थितः । अथवा-
चक्रवालं मण्डलं मण्डलत्वधर्मयोगाच्च रथचक्रमपि रथचक्र-
वालं, शेषं प्राग्वत् । एवं वृत्तः पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितः,
पुष्करकर्णिका पञ्चवीजकोशः, कमलमध्यभाग इति यावत् । वृत्तः
परिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थितः, प्राग्वत् पदद्वयं भावनीयम् ।
एकेनैव चरितार्थकत्वेऽपि नानादेशजविनेयानां क्षयोपशमवै-
चित्र्यात्कस्यचित् किञ्चित् बोधकमित्युपमापदनानात्वम् ।
अत एव प्रत्युपमापदं योज्यमानत्वात् वृत्तपदस्य न पौनरुक्त्य-
शङ्काऽपि । एतेन संस्थानमुक्तम् । अथ सामान्यतः प्रागुक्तं प्रमाणं
विशेषतो निर्वक्तुमाह-पक्वं योजनशतसहस्रप्रमाणाद्बुलनिष्प-
न्नं, योजनलक्षमित्यर्थः । आयामविष्कम्भेन, अत्र च समा-
हारद्वन्द्वः, तेन क्लीबे एकवद्भावः, आयामविष्कम्भभ्यामित्यर्थः ॥
अत्राह परः-जम्बूद्वीपस्य योजनलक्षं प्रमाणमुक्तं, तच्च पूर्वपक्षि-
मयोजगतीमूलविष्कम्भसत्कक्षादशदशयोजनक्षेपे चतुर्विंश-
त्यधिकं भवति, तथा यथोक्तं मानं विरुध्यत इति न जम्बूद्वीप-
जगतीविष्कम्भेन सहैव लक्षं पूरणीयं, ब्रह्मणसमुज्जगतीविष्क-
म्भेन च लवणसमुद्रलक्षद्वयम् । एवमन्येष्वपि द्वीपसमुच्चैः,
अन्यथा समुद्रमानात् जगतीमानपृथग्भणने मनुष्यक्षेत्रपरिधि-
रतिरिक्तः स्यात् । स हि पञ्चचत्वारिंशलक्षप्रमाणक्षेत्रापेक्षयाऽ-
भिधीयते । अयमेवाशयः श्रीअभयदेवसूरिभिः चतुर्थाङ्गवृत्तौ प-
ञ्चपञ्चाशच्चमे समवाये प्रादुर्भूतोऽस्तीति, तथा त्रीणि योजनश-
तसहस्राणि पौरुशशतसहस्राणि हे योजनशते सप्तविंशत्यधिके
त्रयः क्रोशा अष्टाविंशमष्टाविंशत्यधिकं धनुःशतं त्रयोदशाद्बु-
लानि अर्द्धाद्बुलं च किञ्चिद्विशेषाधिकमित्येतावान् परिक्षेपेण
परिधिना प्रकृतः । अत्र सप्तविंशमष्टाविंशमित्यादिकाः शब्दाः
“अधिकं तत्संख्यमस्मिन् शतसहस्रे शतिशदशान्ताया ङः” ॥
७।१।१५४॥ इति (हैम) सूत्रेण रुप्रत्यये, सप्तविंशत्याधिकमष्टविं-
शत्यधिकमित्यर्थः ।

परिधानयनोपायस्त्वयं चूर्णिकारोक्तः-

“ विष्कम्भमवगदहगुण-करणी वट्टस्स परिरओ होइ ।

विष्कम्भमपायगुणिओ, परिरओ तस्स गणियपयं ॥ १ ॥ ”
अत्र व्याख्या-वृत्तस्य वृत्तक्षेत्रस्य च यो विष्कम्भो
विष्कम्भपरिमाणं तस्य वर्गो विधीयते, वर्गो नाम-तेनैव
राशिना तस्य गुणनं, तथा चतुष्कस्य चतुष्केण गुणने षोडश
चतुष्कस्य वर्गः । ततः (दहगुणं चि) दशभिर्गुणनात्, ततः
करणरीतिर्वर्गमूलानयनं, ततो वृत्तस्य परिरयः परिमाणं भवति,
तथा तस्य वृत्तस्य परिरयो, विष्कम्भस्य पादेन चतुर्थीशेन गुणितः
सन् गणितपदं भवति । जम्बूद्वीपस्य विष्कम्भो व्यासः, स्थापना
यथा-१००००० तद्वर्गः तद्गुणो वर्ग इति बचनाल्लक्षं लक्षेण
गुण्यते, जातम्-१००००००००००, स च दशगुणः क्रियते,
शून्यानि ११, तदनु करणीति वर्गमूलमानीयते ।

तथाहि-

“ विपमात्पदतस्त्यक्त्वा, वर्गस्थानमुच्यते न मूलेन ।

द्विगुणेन भजेच्छेषं, लब्धं विनिवेशयेद् व्यक्तम् ॥ १ ॥

तद्वर्गं संशोध्य, द्विगुणीकुर्वीत पूर्ववत्सुबधम् ।

उत्सार्य ततो विभजे-च्छेषं द्विगुणीकृतं च नयेत् ॥ २ ॥

इत्यनेन करणेनानीते वर्गमूले जातोऽधस्तनः छेदरा-
शिः-६३२४५७ । अत्र सप्तकरूपोऽन्त्योऽङ्केन द्विगुणीकृत इति
तद्वर्जशेषं सर्वमप्यर्कं क्रियते, लब्धं योजनानि ३१६
२२७, छेदराशिश्च सप्तकेऽपि द्विगुणीकृते जातः ६३२-
४५४, उपरि शेषांशाः ४७४५७१, एते च योजनस्था-
नीया इति क्रोशानयनार्थं चतुर्गुणा जाताः १६३७७७४, छे-
दराशिना भागे लब्धं क्रोशाः ३, शेषम् ४०५५२ धनुरानयनाय
द्विसहस्रगुणं जातम् ७१०४४०००, छेदराशिना भागे ब्रह्मानि
धनूपि १२८, शेषम् ७१७७७ पञ्चवत्यस्युलमानधनुषोऽस्युल-
नयनार्थं पञ्चवतिगुणं जातम् ८६२६२४८, छेदेन भागे लब्धम-
ङ्गुलानि १३, शेषम् ४०७३४६, अयं राशिः अर्द्धाद्बुलानयनाय दु-
गुणीक्रियते, जाता अष्टौ ब्रह्माः चतुर्दशसहस्राणि षट्शतानि
द्विनवत्यधिकानि ८१४६६२ छेदराशिः, स एकलब्धमेकमर्द्धाद्बु-
लम् । अत्र व्याख्यातो विशेषप्रतिपत्तिरिति न्यायात् यवादिक-
मप्यानीयते । तथाहि-ते ह्यद्बुलांशा अष्टजिन्यैवैरद्बुलमिति अष्ट-
भिर्गुण्यन्ते जाताः ३२५८७६८ छेदः स एव, लब्धाः यवाः ५,
ततोऽन्यष्टगुणेन यूकादयः स्युः, तत्र यूका १, एतत् सर्वमप्यर्द्धा-
द्बुलस्य किञ्चिद्विशेषाधिकत्वकथनेन सूत्रकारेणापि सामान्यतः
संगृहीतमिति बोध्यम् । गणितपदं तत्करणं च सोदाहरणमप्रे
भावयिष्यते इति । जं० १ वक्त्र० । जी० ।

अथाकारभावप्रत्यवतारविषयकप्रश्नं निर्वक्तुमाह-

से णं एगाए वहरामईए जगईए सव्वओ समंता संपरि-
वित्ते ।

(से णं एगाए चि) सोऽनन्तरोदितायामविष्कम्भपरिक्षेपप-
रिमाणो जम्बूद्वीपः, एमिति पूर्ववत्, एकया एकसङ्ख्याया अद्वि-
तीयया, वज्रमथ्या वज्ररत्नात्मिकया, जगत्या जम्बूद्वीपप्रकाररू-
पया क्षीपसमुद्रसीमाकारिण्या महानगरप्राकाररूपया, सर्वतो
दिक्षु समन्तादिक्षु संपरिक्षितः सम्यग् वेष्टितः । प्राकृतत्वादीर्घ-
त्वं वज्रशब्दस्य । जं० १ वक्त्र० । जी० । म० । (जगतीप्रति-
बद्धविशेषवकव्यता तु ‘जगई’ शब्देऽत्रैव भागेऽप्रे दर्शयिष्यते)

संप्रति जम्बूद्वीपस्य द्वारप्ररूपणार्थमाह-

जंबूदीवस्स णं भंते ! दीवस्स कइ दारा पणत्ता ? गो-

यथा ! चत्वारि दारा पश्यता । तं जहा-विजये, बेजयंते,
जयंते, अपराजिए ।

“जंघुदीवस्त्व ण मंते ।” इत्यादि । जम्बुद्वीपस्य, एनिति प्रा-
ग्वत् । जदन्त । द्वीपस्य कति द्वाराणि प्रवृत्तानि ? । जगद्यानाह-
गौतम । चत्वारि द्वाराणि प्रवृत्तानि । तद्यथा-विजयम्, वैजय-
न्तम्, जयन्तम्, अपराजितं वा । जी० ३ प्रति० । (द्वारप्र-
तियरुचिशेषवक्ष्यताऽपि ‘दार’ शब्दे विलोकीया)

संप्रति जन्मुद्दीपमध्यवर्तिपदार्थानां संग्रहाग्यामाह-
 खंमा? जोयणश्चासा३, पञ्चयष्टकूढाय तित्यद्वेदीओ७।
 विजयउद्दहणसल्लिआओ, १० अपिण्ण होइ संगहणी ॥१॥

संप्रवचान्यस्य संक्षिप्तत्वेन दुर्योधत्वात् सूत्रदेव प्रश्नोत्तर-
रीत्या विवृणोति-

जंवूदीवे णं जते ! दीवे जरहुपमाणमेचेहिं खंमेहिं के-
वइअं खंरुगणिएणं पसुत्ते ? । गोयमा ! एउअखंरुसय-
गणिएणं पसुत्ते ।

जम्बूद्वीपो भदन्त ! द्वीपो भरतप्रमाणं पदकलाधिकपर्व-
शतियोजनाधिकपञ्चशतयोजनानि तदेव मात्रा परिमाणं येषां
तानि तथा एवंविधैः खण्डैः शकलैरित्येवंरूपेण खण्डगणि-
तेन खण्डसंख्यया कियान् प्रकृतः ? । भगवानाह-गौतम !
नवत्यधिकं खण्डशतं खण्डगणितेन प्रकृतः । कोऽर्थः ? , भरत-
प्रमाणैः खण्डैः नवत्यधिकशतसंख्याकैर्मिलितैर्जम्बूद्वीपः संपूर्णः
लङ्काप्रमाणो भवति ।

अथ योजनेति द्वारसुत्रम्-

जंबूद्वीपे एतं भंते ! दीवै केवड्यं जोअणंगणिणं पणत्ते !
 गोयमा ! “ सत्तेव य कोनिसया, एउआ ऋप्पणसय-
 सहस्साइं । चउणउइं च सहस्सा, सयं दिवहुं च गणि-
 यपयं ” ॥ १ ॥

जम्बूद्वीपो भद्रन्त ! द्वीपः कियान् योजनगणितेन समचतुर-
स्रयोजनप्रमाणखण्डः सर्वसंख्यया प्रशस्तः! भगवानाह—गौतम !
सप्तकोटिशतानि, एषोऽवधारणे । च उत्तरत्र संख्यासमुच्च-
यार्थः । नवतीति नवतिकोऽधिकानि इति व्याख्येयं, प्रस्ता-
वात् । अन्यथा कोटिशततो द्वितीयस्थाने सत्सु लक्षादिस्था-
नेषु नवदशकरूपा नवतिर्न युज्यते, गणितशास्त्रविरोधात्, तथा
पट्पञ्चाशच्चतसहस्राणि, लक्षाणीत्यर्थः । चतुर्नवति च सह-
स्राणि शतं च छद्मैर्साद्वै पञ्चाशदधिकं योजनमित्येताव-
त्प्रमाणः जम्बूद्वीपस्य गणितपदं क्षेत्रमित्यर्थः । सूत्रे च योजन-
संख्यायाः प्रकान्तत्वात् योजनावधिरेव संख्या निर्दिष्टा, अन्यत्र
तु भगवतीवृत्त्यादौ सङ्घिकात्वं विवक्षितम् । तच्चेदम्—“ गान-
अमेगं पणरस, घणुस्सया तद्द य घणूणि पणरस । सँठि च
अंगुलाई, जंदुद्दीवस्स गणियपया ॥ १ ॥ ” इति । इयं च व्य-
क्तैव, करणं चात्र—“ विष्कम्भपायगुणिओ, अपरिरिओ तस्स
गणिअपमं ” । इति वचनात् जम्बूद्वीपपरिधिस्त्रिलक्षपाण्डश-
सहस्रद्विशतसप्तविंशतियोजनाधिको जम्बूद्वीपस्य विष्कम्भस्य
लक्षरूपस्य पादेन चतुर्थांशेन पञ्चविंशतिसहस्ररूपेण गु-
णितो जम्बूद्वीपगणितपद्ममिति । तथाहि—जम्बूद्वीपपरिधि-
स्तिस्रो लक्षाः, पोरुश सहस्राणि, चे सते सप्तविंशत्याधिके
योजनानां, तथा गव्यूतत्रयम्, अप्राविंशत्यधिकं शतं ध-
३४४

नुपां त्रयोदशाङ्गुलानि एकं चार्द्धाङ्गुलं, यवादयस्तु श्रीजिनभ-
 द्रगणिकमश्रमसुप्रणीतक्षेत्रविचारसूत्रवृत्त्यादौ न विपाक्षिता,
 अतो न तद्विचक्षा क्रियते । तत्र योजनाशौ पञ्चविंशतिसहस्रैर्गु-
 णिते सप्तकोटिशतानि नवतिकोटयः पदपञ्चाशद्वक्त्राः पञ्च-
 सप्ततिसहस्राणि नवन्ति, तथा क्रोशत्रये पञ्चविंशतिसहस्र-
 गुणिते जातं पञ्चसप्ततिसहस्राणि गव्यूतानाम्, एषां च यो-
 जनानयनार्थं चतुर्भिर्भागे हृते ब्रह्मान्यष्टादश सहस्राणि सप्त-
 शनानि पञ्चाशदधिकानि योजनानाम्, अस्मिंश्च सहस्रादिकं
 पूर्वराशौ प्रक्षिते जातानि एते सहस्राणि ७ शतानि ५० अ-
 धिकानि, कोट्यादिका संख्या तु सर्वत्र तथैव, तथा ध-
 नुपामष्टाविंशं शतं पञ्चविंशतिसहस्रैर्गुण्यते जाता द्वाविंश-
 ह्रका धनुपाम् ३२०००००, अष्टाभिश्च धनुःसहस्रैर्नयोजनं भ-
 वति, ततो योजनानयनार्थमष्टात्रिंशः सहस्रैर्भागलब्धानि चत्वारि
 योजनशतानि, अस्मिंश्च पूर्वराशौ प्रक्षिते जातानि ९४ सहस्राणि,
 शतं पञ्चाशदधिकम्, अङ्गुलान्यपि त्रयोदशपञ्चविंशतिसहस्रै-
 र्गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि लक्षाणि पञ्चविंशतिसहस्राधिकानि
 अर्द्धाङ्गुलमपि पञ्चविंशतिसहस्रैरभ्यस्यते, जातान्यर्द्धाङ्गुलानां
 पञ्चविंशतिसहस्राणि, तेषामर्द्धं ब्रह्मान्यङ्गुलानां चादश सह-
 स्राणि पञ्चशताधिकानि, तेषु पूर्वाङ्गुलराशौ प्रक्षितेषु जा-
 तोऽङ्गुलराशिस्त्रीणि लक्षाणि सप्तत्रिंशदसहस्राणि पञ्चाशद-
 धिकानि एषां धनुरानयनाय पञ्चवत्या भागे हृते लब्धानि
 धनुषां पञ्चत्रिंशच्छतानि पञ्चदशाधिकानि, शेषं प-
 ण्दिरद्वयानि, अस्य धनुराशेर्गव्यूतानयनाय सहस्रद्वयेन भागे
 हृते लब्धमेकं गव्यूतं, शेषं धनुषां पञ्चदश शतानि पञ्च-
 दशाधिकानि, सर्वाग्रेण जातमिदं योजनानां सप्तकोटिश-
 तानि नवतिकोट्याधिकानि पदपञ्चाशद्वक्त्राः चतुर्ण्यतिसहस्रा-
 णि शतमेकं पञ्चाशदधिकं, तथा गव्यूतमेकं धनुषां पञ्चदश
 शतानि पञ्चदशाधिकानि अङ्गुलानां षष्टिरिति । गतं योज-
 नद्वारम् । जं ६ पङ्क्तौ ।

अथ वर्षाणि-

जम्बूद्विपे ण भंते ! कति वासा पञ्चत्ता ? । गोथमा !
सत्त वासा । तं जहा-जरहे, परवण, हेमवण, हेरखण,
हरिवासे, रम्मगवासे, महाविदेहे ।

प्ररतमैरावतं दैमवत् हिरण्यवत् हरिचर्पदभ्यकवर्पे महा-
विदेहः। जं ६ वत्त०। ज्यो०। स्या०। (महाविदेहक्षेत्रविभागी-
करणे तु दश वर्षाणि)

अथ पर्वतद्वारम्-

जंवूदीवे णं भंते ! दीवे केवइया वासहरा पन्वया पण्णा-
त्ता !। केवइया मंदरा पन्वया, केवइया चित्तकूना, केवइया
विचित्तकूना, केवइया जमगपन्वया, केवइया कंचणगपन्व-
या, केवइया वक्खलारा, केवइया दीहवेयन्हा, केवइया वट्टवेयन्हा
पण्णात्ता !। गोयमा ! जंबुदीवे दीवे ञ् वासहरपन्वयाः एगे
मंदरपन्वप, एगे चित्तकूने, एगे विचित्तकूने, दो जमगपन्वया,
दो कंचणगपन्वयसया, वीसं वक्खलारपन्वया, चोत्तीसं दी-
हवेयन्हा, चत्तारि वट्टवेयन्हा, एवामेव सपुब्बावरेणं जंबुदीवे
दीवे उप्पिआ उणत्तरा पन्वयसया जंवंतीति मक्खायं ति ।

प्रश्नसूत्रं व्यक्तम् । उत्तरसूत्रे संख्यामीलनाय किञ्चिदुच्यते-
पद् वर्षधराः छुल्लहिमवदादयः एको मन्दरो मेरुः एकश्चित्र-
कूटः एकश्च विचित्रकूटः, एतौ च यमलजातकाविव द्वौ गिरि-
देवकुरुवर्तिनौ द्वौ यमकपर्वतौ तथैवोत्तरकुरुवर्तिनौ द्वे का-
ञ्चनकपर्वतशीते देवकुरुत्तरकुरुवर्तिनौ द्वादशकोजयकूटयोः प्र-
त्येकं दशदशकाञ्चनकसङ्गावात्, तथा विंशतिवैक्लृप्ताकारप-
र्वताः तत्र गजदन्ताकाराः गन्धमादनादयश्चत्वारः, तथा चतुष्प-
कारे महाविदेहे प्रत्येकं चतुष्कचतुष्कसङ्गावात् । पोरुश चित्रकू-
टादयः सरलाः द्वयेऽपि मिलिताः यथोक्तसंख्याः । तथा चतु-
स्त्रिंशद्दीर्घवैताल्याः द्वात्रिंशच्चिजयेषु भरतैरावतयोश्च प्रत्येक-
मेकैकजावात् चत्वारो वृत्तवैताल्यहैमवतादिषु चतुर्षु वर्षेषु
एकैकजावात् 'एवामेव सपुष्पावरेणं ति' प्राग्वत् । जम्बू-
द्वीपे द्वीपे एकोनसप्तत्यधिके पर्वतशते जवत इत्याख्यातं म-
या, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः । जं० ६ वक्त्र० ।

अथ क्षेत्राणि-

जंबूदीवे दीवे दस खेत्ता पण्णत्ता । तं जहा-जरहे, एर-
वण, हेमवण, हेरन्नवण, हरिवासे, रम्मगवासे, पुव्वविदेहे, अ-
वरविदेहे, देवकुरा, उत्तरकुरा । स्था० १० ठा० ।

अथ कूटानि-

जंबूदीवे णं जंते ! दीवे केवड्या वासहरकूडा, केवड्या
वक्खारकूडा, केवड्या वेअहकूडा केवड्या मंदरकूडा पण्णत्ता !
गोयमा ! छप्पसं वासहरकूडा, छप्पसं वक्खारकूडा, ति-
स्सि ठलुत्तरा वेअहकूडसया, नव मंदरकूडा पण्णत्ता । एवा-
मेव सपुष्पावरेणं जंबूदीवे दीवे चत्वारि सत्तट्टा कूरुसया
भवन्तीति मक्खायं ॥

जम्बूद्वीपे कियन्ति वर्षधरकूटानि इत्यादि प्रश्नसूत्रं व्यक्तम् । उ-
त्तरसूत्रे-पद्पञ्चाशद्वर्षधरकूटानि । तथाहि-क्षुद्रहिमवच्छिरिणोः
प्रत्येकमेकादश, महाहिमवद्विभ्रिणोः प्रत्येकमष्टौ, निषधनील-
वतोः प्रत्येकं नव, सर्वसंख्यया ५६ वक्लृप्ताकारकूटानि षण्णवतिः ।
तद्यथा-सरलवक्लृप्ताकारेषु पोरुशसु १६ प्रत्येकं चतुष्टयभावात्
६४ गजदन्ताकृतिवक्लृप्ताकारेषु गन्धमादनसौमनसयोः सप्त १
माल्यवद्विष्टुप्रभयोः नव इति, उज्जयमीहने यथोक्तसंख्या, त्रीणि
षुत्तराणि वैताल्यकूटशतानि, तत्र भरतैरावतयोर्विजयानां
च वैताल्येषु चतुर्विंशति प्रत्येकं नव संज्ञवाडुकसंख्यानयनं
वृत्तवैताल्येषु च कूटाभावः । अत एव वैताल्यसूत्रे न दीर्घप-
दोपादानं, विशेषणस्य व्यवच्छेदकत्वात्, अत्र च व्यवच्छेद्य-
स्याभावादिति । मेरौ नव, तानि चन्दनवनगतानि ग्राह्याणि, न
भरुशालवनगतानि दिग्घस्तिकूटानि, तेषां भूमिप्रतिष्ठितत्वेन
स्वतन्त्रकूटत्वादिति । संग्रहणिगाथायाम्-"पव्वयकूमा य"
इत्यत्र चोऽनुक्तसमुये । तेन चतुर्विंशद्वर्षधरकूटानि, तथा-
अष्टौ जम्बूवनगतानि, तावन्त्येव शालमलीवनगतानि भरुशा-
लवनगतानि च सर्वसंख्यया षष्टपञ्चाशत्संख्याकानि अग्राणि । ननु
तर्हि एतद्गाथाविवरणसूत्रे-"चत्वारि सत्त सट्टा कूडसया" इ-
त्येवंरूपे संख्याविरोधः । उच्यते-एषां नियताधारकत्वेन स्वतन्त्र-
गिरित्वाज कूटेषु गणना । अयमेवाशयः ऋषभकूटसंख्यासूत्र-
पृथक्करणेन सूत्रकृता स्वयमेव दर्शयिष्यते, यच्च प्राक् ऋषभकू-
टाधिकारे-"कहि णं जंते ! जंबूदीवे दीवे उत्तमकूटे णामं

पव्वय पण्णत्ते ।" इति सूत्रम्, तच्छिलोपयमात्रतापरं व्या-
ख्येयमिति सर्वे सम्यक् । जं० ६ वक्त्र० । स्था० ।

अथ तीर्थानि-

जम्बूदीवे णं भंते ! दीवे जरहे वासे कति तित्था पण्ण-
त्ता ? गोयमा ! तत्रो तित्था पण्णत्ता । तं जहा-मागहे,
वरदामे, पभासे । जंबूदीवे णं दीवे एरवण वासे कति
तित्था पण्णत्ता ? गोयमा ! तत्रो तित्था पण्णत्ता । तं
जहा-मागहे, वरदामे, पभासे । जंबूदीवे णं दीवे महा-
त्रिदेहे वासे एगमेगे चक्कवट्टिविजए कति तित्था पण्णत्ता ?
गोयमा ! तत्रो तित्था पण्णत्ता । तं जहा-मागहे, वरदामे,
पभासे । एवामेव सपुष्पावरेणं जंबूदीवे दीवे एगं वि उत्तरे
तित्थसए जवतीति मक्खायं ति ॥

प्रश्नसूत्रे तीर्थानि चक्रिणां स्वस्वक्षेत्रसीमासु साधनार्थं
महाजम्बावतरणस्थानानि । उत्तरसूत्रे जरते त्रीणि तीर्थानि प्रह-
स्तानि । तद्यथा-मागधं पूर्वस्यां गङ्गाक्षुद्रमे समुद्रस्य, वरदाम द-
क्षिणस्यां प्रभासं, पश्चिमायां सिन्धुसङ्गमे समुद्रस्य । एवमेव राव-
तसूत्रमपि ज्ञावनीयम् । नवरं नद्यौ चात्र रक्तारक्तवत्यौ, तयोः
समुद्रसङ्गमे मागधप्रभासे वरदामाख्ये च तत्रत्यापेक्षया तथैव,
विजयसूत्रे चायं विशेषः-विजयसत्का गङ्गादि ४ महानदीनां
यथाई शीताशीतोदयोः संगमे मागधप्रभासाख्यानि भावनी-
यानि, वरदामाख्यानि तेषां मध्यगतानि भाव्यानि, एवमेव पूर्वा-
परमालनेन एकं द्व्युत्तरं तीर्थशतं भवतीत्याख्यातमिति ।
जं० ६ वक्त्र० । स्था० ।

अथ श्रेण्यः-

जंबूदीवे णं जंते ! दीवे केवड्याओ विज्जाहरसेढीओ,
केवड्याओ आञ्जिओगसेढीओ पण्णत्ताओ ? गोयमा !
जंबूदीवे दीवे अट्टसट्टी विज्जाहरसेढीओ, अट्टसट्टी
आञ्जिओगसेढीओ पण्णत्ताओ । एवामेव सपुष्पावरेणं
जंबूदीवे दीवे चोत्तीससेढीसए भवतीति मक्खायं ॥

प्रश्नसूत्रं व्यक्तम् । उत्तरसूत्रे गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे
अष्टपष्टिविंशधरश्रेण्यः विंशधरावासभूता वैताल्यानां पूर्वा-
परोदध्यादिपरिच्छिन्ना आरयतमेखला जवन्ति चतुर्विंश-
त्यपि वैताल्येषु दक्षिणत उत्तरतश्च एकैकश्रेणिभावात् तथैवा-
ष्टपष्टिराभियोग्यश्रेण्यः, एवमेव पूर्वापरमीहनेन जम्बूद्वीपे द्वीपे
पट्त्रिंशदधिकं श्रेणिशतं भवतीत्याख्यातम् ।

अथ विजयाः-

जंबूदीवे णं भंते ! दीवे केवड्या चक्कवट्टिविजया, केवड्या-
ओ रायहाणीओ, केवड्याओ तिमिसगुहाओ, केवड्याओ
खंरुप्पवायगुहाओ, केवड्या कयमालया देवा, केवड्या
णट्टमालया देवा, केवड्या लसन्नकूडा पण्णत्ता ? गोयमा !
जंबूदीवे दीवे चोत्तीसं चक्कवट्टिविजया, चोत्तीसं रायहाणी-
ओ, चोत्तीसं तिमिसगुहाओ, चोत्तीसं खंरुप्पवायगुहाओ,
चोत्तीसं कयमालया देवा, चोत्तीसं णट्टमालया देवा, चोत्ती-
सं लसन्नकूडा पव्वया पण्णत्ता ।

प्रश्नसूत्रं व्यक्तम् । उत्तरसूत्रे जम्बूद्वीपे द्वीपे चतुर्दिशश्चक्रवर्ति-
विजयास्तत्र द्वात्रिंशन्महाविदेहविजयाः द्वे च मरुतैरावते, अन्-
योरेषि चक्रवर्तिविजेतव्यक्रेत्रस्वरूपस्य चक्रवर्तिविजयशब्द-
वाच्यस्य सत्वात् । एवं चतुर्दिशत् राजधान्यश्चतुर्दिशत् मिथा-
गुहाः, प्रतिवैताह्यमकैकसंज्ञवात्, एवं चतुर्दिशत् स्वरूपपात-
गुहाः, चतुर्दिशत् कृतमालदेवाः, चतुर्दिशत् कृतमालका देवाः
श्चतुर्दिशत् शृणुमकूटनामकाः पर्वताः प्रकृताः, प्रतिक्षेत्रं संज्ञ-
वतः चक्रवर्तिनो दिग्विजयसूचकनामन्यासायमेकैकसद्भावात्,
यथात्र विजयद्वारे प्रकान्ते राजधान्यादिप्रश्नोत्तरसूत्रे तद्विज-
यान्तर्गतत्वेनेति ।

अथ हृदाः-

जंबूदीवे दीवे केवडा महाहृदा पणत्ता ? । गोयमा !
सोलस महहृदा पणत्ता ।

प्रश्नसूत्रं व्यक्तम् । उत्तरसूत्रे षोडश महाहृदाः, पदुपधराणां
शीताशीतोदयोदय प्रत्येकं पञ्च । जं० ६ वक्र० । स्था० ।

अथ सलिलाः-

जंबूदीवे णं जंते ! दीवे केवडाआओ महाणईओ वास-
हरपवहाओ, केवडाआओ महाणईओ कुंडप्पवहाओ गण-
त्ताओ ? । गोअमा ! जंबूदीवे दीवे चोदस महाणईओ
वासहरपवहाओ, ठावत्तरिमहाणईओ कुंडप्पवहाओ,
एवामेव सपुव्वावरेणं जंबूदीवे दीवे णजतिं महाणईओ
जवंतीति मक्खायं ।

जम्बूद्वीपे द्वीपे कियत्तो महानद्यो वर्षधरेभ्यः “ताम्ब्यात्
तद्व्यपदेशः” इति । वर्षधरद्वन्द्व्यः प्रवहन्ति निर्गच्छन्तीति वर्ष-
धरप्रवहाः । अन्यथा कुण्डप्रभवानामपि वर्षधरानितम्ब्यस्य कुण्ड-
प्रभवत्वेन वर्षधरप्रवहा इति वाच्यं स्यात् । कियत्तः कुण्डप्र-
भवा वर्षधरानितम्ब्यवर्तिकुण्डनिर्गताः प्रकृताः ? । गौतम ! जम्बू-
द्वीपे चतुर्दशमहानद्यो वर्षधरद्वन्द्वप्रवहाः जरतगङ्गादयः प्रति-
क्षेत्रं द्विदिग्भावात् कुण्डप्रभवाः पट्टसप्ततिर्महानद्यः, तत्र शी-
ताया वदीच्येष्वप्यसु विजयेषु शीतोदाया याम्येष्वप्यसु विज-
येषु च एकैकजावेन पोरुश गङ्गाः षोडश सिन्धवश्च । तथा शी-
ताया याम्येष्वप्यसु विजयेषु शीतोदाया वदीच्येष्वप्यसु विजये-
ष्वप्यसु चैकैकजावेन पोरुश रक्ता रक्तवत्पथ्य, एवं चतुःषष्टिः
द्वादश च प्रागुक्ता अन्तर्नद्यः सर्वमीलने पट्टसप्ततिरिति कुण्डप्र-
भवानां तु शीताशीतोदापरिवारभूतत्वेनाऽसंभवदपि महानदी-
त्वं स्वस्वविजयगन्तव्यचतुर्दशसहस्रनदीपरिवारं संपदुपेतत्वेन
भाव्यम् । एवमेव पूर्वापरं चतुर्दशपट्टसप्ततिरूपसंख्यामील-
नेन जम्बूद्वीपे नवतिर्महानद्यो भवन्तीत्याख्यातमिति । जं० ६
वक्र० । स्था० । स० । (तासां चतुर्दशमहानदीनां नदी-
परिवारसंख्या समुद्रप्रवेशदिग् महाणई शब्दे वक्ष्यते)

जंबूदीवे दीवे हेमवयहेरणवपसु वासेसु वारसुत्तरे स-
लिलासयसहस्ते जवंतीति मक्खायं ॥

जम्बूद्वीपे हेमवतहैरणवतयोः क्षेत्रयोर्द्वादशसहस्रोत्तरं नदी-
शतसहस्रं जवतीत्येयमाख्यातम् । अत्र शतसहस्रशब्दसाहचर्या-
दप्रसङ्गायां सहस्राणि प्रतीयन्ते । अन्यथा पट्टश्चाशतसह-
स्राणां चतुर्गुणने संख्याशास्त्रबोधः स्यात्, इत्येते च शब्दसाह-
चर्यार्धप्रतिपत्तिः । यथा-रामलक्ष्मणावित्यत्र रामशब्देन दाश-

रथिलक्ष्मणशब्दसाहचर्यात् प्रतीयते, न तु रेणुकासुत इति ।
जं० ६ वक्र० ।

जंबूदीवे दीवे हरिवासरम्भगवासेसु दो चउवीसा सलि-
लासयसहस्सा जवंतीति मक्खायं ॥

तथा “जंबूदीवे” इत्यादि सुबोधं, द्वयोर्वर्षयोः सहोक्तौ
हेतुः प्राग्वदेव । (हरि ति) हरिसलिला पूर्वाणवगा, हरिवर्ष-
हरिकान्ता चापरार्णवगा, रम्यके नरकान्ता पूर्वाणवगा, नारीका-
न्ता चापरार्णवगा सर्वसंख्यया जम्बूद्वीपे द्वीपे हरिवर्षरम्यक-
वर्षयोर्द्वे चतुर्दिशतिसहस्राधिके सलिलाशतसहस्रे भवत इति
पट्टश्चाशतसहस्राणां चतुर्गुणने एकभावात् एव लाभात् ।
अत्रापि सहस्रपरतया व्याख्यानं प्राग्वत् । जं० ६ वक्र० ।

जंबूदीवे णं भंते ! दीवे मंदरपव्वयस्स दक्खिण्णं केव-
इया सलिलासयमहस्सा पुरच्छिमपच्चच्छिमाजिमुहा
लवणसमुदं समप्पेति ? । गोयमा ! एगे छणउए सलिला-
सयसहस्से पुरच्छिमपच्चच्छिमाजिमुहे लवणसमुदं सम-
प्पेति चि । जंबूदीवे णं भंते ! दीवे मंदरस्स पव्वयस्स
उत्तरेणं केवडाआ सलिलासयमहस्सा पुरच्छिमाजिमुहा
लवणसमुदं समप्पेति ? । गोयमा ! एगे छणउए सलिला-
सयसहस्से पुरच्छिमपच्चच्छिमाजिमुहे० जाव समप्पेइ । जंबू-
दीवे णं भंते ! केवडाआ सलिलासयमहस्सा पुरत्थाजि-
मुहा लवणसमुदं समप्पेति ? । गोअमा ! सत्त सलिलासय-
सहस्सा अट्ठावीसं च सहस्सा० जाव समप्पेति । जंबूदीवे
णं जंते ! केवडाआ सलिलासयसहस्सा पच्चच्छिमाजिमुहा
लवणसमुदं समप्पेति ? । गोयमा ! सत्त सलिलासयसह-
स्सा अट्ठावीसं च सहस्सा० जाव समप्पेति, एवामेव सपु-
व्वावरेणं जंबूदीवे दीवे चोदस सलिलासयसहस्सा छ-
प्पणं च सहस्सा जवंतीति मक्खायं ॥

अथ मेरुतो दक्षिणस्यां कियत्तो नद्य इत्याह-“जंबूदीवे दीवे
मंदरपव्वय” इत्यादि व्यक्तम् । नवरम् उत्तरसूत्रे एकं षष्ठवर्ति-
सहस्राधिकं सलिलाशतसहस्रम् । तथाहि-भरते गङ्गायाः सि-
न्धोदे च चतुर्दशचतुर्दशसहस्राणि, हेमवते रोहिताया रोहिता-
शायश्चाष्टाविंशतिरष्टाविंशतिसहस्राणि, हरिवर्षे हरिसलिला-
या हरिकान्तायाश्च पट्टश्चाशत २ सहस्राणि, सर्वमीलने यथो-
क्तसंख्या । अथ मेरुत्तरवर्तिनीनां संख्यां प्रश्नयितुमाह-“जंबू-
दीवे” इत्यादि व्यक्तम् । नवरम् उत्तरसूत्रे सर्वसंख्या दक्षिणसु-
प्रवद्भावनीया, वर्षाणां नदीनां च विशेषः स्वयं बोध्यः । ननु
मेरुतो दक्षिणोत्तरनदीसंख्यामीलने सपरिवारे उत्तरदक्षिणप्र-
वहे शीताशीतोदे कथं न मिथिते ? । उच्यते-प्रश्नसूत्रं हि मेरुतो
दक्षिणोत्तरदिग्भागवर्तिपूर्वापरसमुद्रप्रवेशरूपविशिष्टार्थविप-
यकं, तेन मेरुनः श्रुत्पूर्वापरसमुद्रप्रवेशिन्योरनयोर्निर्वचनसूत्रेऽ-
नन्तर्भावः, यथाप्रश्नं निर्वचनदानस्य शिष्टव्यवहारात् । अथ पू-
र्वाऽभिमुखाः कियत्तो लवणोदं प्रविशन्तीत्याह-“जंबूदीवे दीवे”
इत्यादि । जम्बूद्वीपे द्वीपे कियत्तो नद्यः पूर्वाऽभिमुखाः लवणोदं
प्रविशन्ति, कियत्तः पूर्वसमुद्रप्रवेशिन्य इत्यर्थः । इदं च प्रश्नसूत्रं
केवलं नदीनां पूर्वदिग्गामित्वरूपप्रष्टव्यविषयकं, तेन पूर्वस्मात्

प्रशस्त्राद्विजिघत्से, उत्तरसूत्रे सप्त नदीलक्षणानि, अष्टा-
विंशतिश्च सहस्राणि यावत् समुपमर्षन्ति । तद्यथा-पूर्वसूत्रे
मेरुतो दक्षिणदिग्वर्तिनीनामेकं पण्यवतिसहस्राधिकं लक्ष-
मुक्तं, तदर्थं पूर्वं पूर्वाब्धिगामीत्यागतान्यष्टानवतिः सहस्राणि,
एवमुदीच्यनदीनामप्यष्टानवतिः सहस्राणि शीतापरिकरनद्य-
श्च वक्राणि चान्निशसहस्राणि च, सर्वपि एते यथोक्तं मा-
नम् । अथ पश्चिमाब्धिगामिनीनां संख्याप्रश्नार्थमाह-“ जंबु-
द्वीवे दीवे ” इत्यादि । इदं चानन्तरसूत्रवत् वाच्यं, संख्या या-
जनीया, परस्परं निर्विशेषत्वात् । संप्रति सर्वसरित्संकलनामाह-
“ एवामेव सप्तुच्चारणं ” इत्यादि व्यक्तं, नवरम् जम्बूद्वीपे
द्वीपे पूर्वाब्धिगामिनीनामपराब्धिगामिनीनां च नदीनां संयोजने
चतुर्दशैवकाणि षट्पञ्चाशत् सहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातम् ।
ननु इयं सर्वसरित्संख्या केवलपरिकरनदीनां, महानदीसहिता-
नां वा तासाम् ? । उच्यते-महानदीसहितानामिति संभाव्यते,
संभावनाबीजं तु कञ्चविजयगतसिन्धुनदीवर्णनाधिकारे
प्रवेशे च सर्वसंख्यया आत्मना सह चतुर्दशजिनदीसहस्रैः
समन्विता प्रयतीति श्रीमलयगिरिकृतबृहत्क्षेत्रविचारवृत्त्या-
दिवचनमिति । श्रीरत्नशेखरसूरयस्तु स्वक्षेत्रसमासे-“ अडस-
यरि महाण्डो, वारस अंतरण्ड उ सेसा उ । परिअरण्ड उ
चउदस, एवं छप्पससहसा य ॥१॥ ” इति महानदीनां पृथक्भाजनं
चकुरिति । तत्त्वं तु बहुश्रुतगम्यम् । नन्वत्र प्रत्येकमष्टाविंशतिसह-
स्रनदीपरिवारा द्वादशान्तर्गताः सर्वनदीसंकलनायां कथं न
गणिताः ? । उच्यते-इयं सर्वसरित्संख्या चतुर्दशलक्षादिलक्षणं
श्रीरत्नशेखरसूरिभिः स्वोपक्षेत्रसमासवृत्तौ, तथा प्रतिमहान-
दीपरिवारमीलने स्वस्वक्षेत्रविचारसूत्रे श्रीजिनप्रह्लादगणिकृता-
अमण्डादिसूत्रकारैः श्रीमन्नयगिर्यादिभिर्वृत्तिकारैश्चान्तर्नदी-
परिवाराः संग्रहेण क्लृप्ताः । श्रीहरिमल्लसूरिभिस्तु-“ खंजा जोअ-
ण ” इत्यादि गाथायाः संग्रहणं चतुस्तीतिप्रमाणा कुरुनदी-
रन्तर्भाव्य तत्स्थाने इमा एव द्वादश नदीः चतुर्दशभिः २ नदी-
सहस्रैः सह निक्षिप्य यथोक्तसंख्याऽपूरि । तद्यथा-“ चउदस
सहस्सगुणिआ, अडतीसण्ड उ विजयमज्झिह्वा । सीआण्ड-
णिवरंती, सीओआए वि एमेव ॥ १ ॥ ” कैश्चित्तु जयविजय-
गतयोः गङ्गासिन्धोः रत्नारक्तवर्त्योर्वा अष्टाविंशतिसहस्रनदी-
लक्षणः परिवारः, स एवासन्नतयोपचारेणान्तर्नदीनां परि-
वारतथोक्त इत्यतोऽवसीयते, यदन्तर्नदीपरिवारमाश्रित्य मत-
वैचित्र्यदर्शनादिना केनाऽपि हेतुना प्रस्तुतसूत्रकारेणाऽपि
सर्वनदीसंकलनायां गणिता इति । अत्रापि तत्त्वं बहुश्रुतगम्यमेव ।
यदि चान्तर्नदीपरिवारनदीसंकलनाऽपि क्रियते, तदा जम्बूद्वीपे
चिनवतिसहस्राधिकाः सप्तदश लक्षाः नदीनां भवन्ति ।
यदुक्तम्-“ सुत्ते चउदस वक्खा, छप्पससहस्सजंबुद्वीवस्मि ।
हुंति उ सत्तरस लक्खा, वाणउई सहस्ससलिला उ ॥ १ ॥ ”
इति । एतेषां जम्बूद्वीपप्रक्षेप्युक्तार्थानां पिण्डके मीलके विप-
यचूते इयं संग्रहगाथा भवतीति । अथ जम्बूद्वीपस्यास्य ल-
क्षप्रमाणताप्रतीत्यर्थं दक्षिणोत्तराभ्यां क्षेत्रयोजनसर्वाप्रमीत-
नं जिज्ञासुनस्फुपकाराय दर्शयते । यथा-१००००, अत्र सर्वाग्रं
लक्षयोजनप्रमाणम् । अत्रापि जगतीसत्कमूलविष्कम्भः स्वस्व-
दिगगतमुत्सवनेऽन्तर्भावनीय इति । जं ६ वक्खं ।

अथ जम्बूद्वीपे चन्द्रादिसंख्यां पृच्छति-

जंबुद्वीवे णं जंबे ! दीवे कइ चंदा पञ्चासिंसु, पभासिति,

पञ्चासिंसन्ति ; कइ सूरिया तवइंसु, तवैति, तविसन्ति ;
केवइआ एक्खत्ता जोगं जोइंसु, जोअंति, जोइस्सन्ति ; केवइ-
आ महग्गहा चारं चरिंसु, चरन्ति, चरिस्सन्ति ; केवइआओ
तारागणकोटाकोटीओ सोजिंसु, सोजित्ति, सोजिस्सन्ति य ? ।
गोयमा ! दो चंदा पञ्चासिंसु ३, दो सूरिया तवइंसु ३,
छप्पसं एक्खत्ता जोगं जोइंसु ३, ठावचरं महग्गहस्यं
चारं चरिंसु ३ । “ एणं च सयसहस्सं, तेत्तीसं खलु
जवे सहस्साइ । एव य सया पप्पासा, तारागणकोटिको-
टीणं ॥ १ ॥ ”

जम्बूद्वीपे भगवन् ! द्वीपे कति चन्द्राः प्रज्ञासितवन्तः-प्रकाश-
नीयं वस्तु उद्घोषितवन्तः, प्रभासयन्ति उद्घोषयन्ति, प्रज्ञास-
यिष्यन्ति उद्घोषयिष्यन्ति, उद्घोषतनामकर्मोदयाद्यन्त्रमण्डला-
नामनुष्णप्रकाशो हि जने उद्घोषत इति व्यवह्रियते, तेन तथा प्रश्ने
अनादिनिधनेयं जगत्स्थितिरिति जानतः शिष्यस्य काष्ठत्रय-
निर्देशेन प्रश्नः, प्रष्टव्यं तु चन्द्रादिसंख्या । तथा कति सूर्यास्ता-
पितवन्तः आत्मव्यतिरिक्तवस्तुनि तापं जनितवन्तः, एवं
तापयन्ति, तापयिष्यन्ति । आतपनामकर्मोदयाद् रविमण्डला-
नामुष्णः प्रकाशस्ताप इति लोके व्यवह्रियते, तेन तथा प्रश्नो-
क्तिः, तथा कियन्ति नक्षत्राणि योगं स्वयं नियतमण्डलचा-
रित्वेऽप्यनियताऽनेकमण्डलचारिणिर्निजमण्डलक्षेत्रमागतैर्ग्रहेः
सह संघर्षं युक्तवन्ति प्राप्तवन्ति, युज्जन्ति प्राप्नुवन्ति,
योद्धयन्ति प्राप्स्यन्ति । तथा कियन्तो महाप्रहा अङ्गारका-
दयश्चारं मण्डलक्षेत्रपरिभ्रमि चरितवन्तो अनुभूतवन्तः,
चरन्ति अनुभवन्ति, चरिष्यन्ति अनुप्रविष्यन्ति ? । यद्यपि समय-
क्षेत्रवर्तिनां सर्वेषामपि ज्योतिष्काणां गतिश्चार इत्यभिधीयते,
तथाऽप्यन्यव्यपदेशविशेषाभावेन वक्रातिचारादिजिर्गतिवि-
शेषैर्गतिमत्त्वेन तेषां सामान्यगतिश्चन्द्रेन प्रश्नः । तथा कियन्त्य-
स्तारागणकोट्यः शोजितवत्यः शोज्ञां धृतवत्यः, शोभन्ते, शो-
भिष्यन्ति ? । एषां च चन्द्रादिसूत्रोक्तकारणाभावेन बहुलपक्षा-
दौ प्रास्वरत्वमात्रेण शोभमानत्वादित्यं प्रश्नाऽभिलापः । अत्र
सूत्रेऽनुक्तोऽपि वाशब्दो विकल्पद्योतनार्थं प्रतिप्रश्नं बोध्यः ।
प्रगवानाह-यौतम ! द्वौ चन्द्रौ प्रभासितवन्तौ, प्रभासेते, प्र-
भासिष्येते च । जम्बूद्वीपे क्षेत्रे सूर्याक्रान्ताभ्यां दिग्ग्यामन्यत्र
शेषयोर्दिशोऽश्वाभ्यां प्रकाशयमानत्वात्, प्रश्नसूत्रे च प्रभासि-
तवन्त इत्यादौ यो पटुवचनेन निर्देशः स प्रश्नरीतिर्वहुवच-
नेनैव प्रवर्ततीति ज्ञापनार्थः । एकाद्यन्यतरनिर्णयस्य तु सिद्धा-
न्तोत्तरकाले संभवः, एवं सूर्यसूत्रेऽपि भावनीयम् । तथा द्वौ
सूर्यौ तापितवन्तौ, जम्बूद्वीपक्षेत्रमिति शेषः ; अस्मिन्नेव क्षेत्रे
चन्द्राक्रान्ताभ्यां दिग्ग्यामन्यत्र शेषयोर्दिशोः सूर्याभ्यां ता-
प्यमानत्वात् तथा षट्पञ्चाशन्नक्षत्राण्येकैकस्य चन्द्रस्य प्र-
त्येकमष्टाविंशतिनक्षत्रपरिवारान् योगं युक्तवन्तीत्यादि प्राग्-
व । तथा षट्सप्ततिं षट्सप्तसुचरं महाप्रदशतम्, एकैक-
स्य चन्द्रस्य प्रत्येकमष्टाशीतेर्ग्रहाणां परिवारजावात् चारं
चरितवदित्यादि । तथा पद्येन तारागणकोटिकोटीनामेकलक्षं
त्रयस्त्रिंशच्च सहस्राणि, न च शता-
नि, पञ्चाशानि पञ्चाशदाधिकानि भवन्ति । प्रतिचन्द्रं ताराग-
णकोटाकोटीनां षट्पष्टिसहस्रनवशताधिकपञ्चसप्ततेर्बभ्यमान-
त्वादिति । जं ६ वक्खं ।

जम्बूद्वीपे निधिसंख्यां प्रपुमाह-

जंबूदीवे दीवे केवड्या निहिरयणा सव्वगेणं पण्णात्ता !
गोयमा ! तिस्सि बहुत्तरा णिहिरयणमया सव्वगेणं पण्णा-
त्ता । जंबूदीवे दीवे केवड्या निहिरयणसया परिजोगत्ताए
हव्वमागच्छंति ? गोयमा ! जहसपए उक्कोसं, उक्कोस-
पए दोसि सत्तरा णिहिरयणसया परिजोगत्ताए ह-
व्वमागच्छंति । जंबूदीवे दीवे केवड्या पंचिंदियरयणसया
सव्वगेणं पण्णात्ता ! गोयमा ! दो दमुत्तरा पंचिंदियरयण-
सया सव्वगेणं पण्णात्ता । जम्बूदीवे दीवे जहसपदे वा उक्को-
सपदे वा केवड्या पंचिंदियरयणसया परिजोगत्ताए
हव्वमागच्छंति ? गोयमा ! जहसपए अट्टावीसं उक्कोसपए
दोसि दमुत्तरा पंचिंदियरयणसया परिजोगत्ताए हव्वमा-
गच्छंति । जंबूदीवे णं भंते ! दीवे केवड्या एगिंदियरयणस-
या सव्वगेणं पण्णात्ता ! गोयमा ! दो दो दमुत्तरा एगिंदि-
यरयणमया सव्वगेणं पण्णात्ता । जंबूदीवे णं भंते ! दीवे
केवड्या एगिंदियरयणसया परिजोगत्ताए हव्वमागच्छंति ।
गोयमा ! जहसपए अट्टावीसं, उक्कोसेणं दोसि दमुत्तरा
एगिंदियरयणसया परिजोगत्ताए हव्वमागच्छंति ।
जंबूदीवे णं भंते ! दीवे केवड्या आयामविकत्वेणं,
केवड्यां परिकत्वेणं, केवड्यां उव्वेहेणं, केवड्यां उव्वं
उच्चत्तेणं, केवड्यां सव्वगेणं पण्णात्ता ! गोयमा !
जंबूदीवे दीवे एगं जोअणसयसहस्सं आयामविकत्वे-
णेणं, तिस्सि जोअणसयसहस्साइं सोलम य सहस्साइं
दोसि अ सत्तावीसे जोअणसए तिस्सि अ कोसे अट्टावीसं
च धणुसयं तेरस य अंगुल्लाइं अर्द्धगुल्लं च किंचि विसे-
साहिअं परिकत्वेणं, एगं जोअणसहस्सं उव्वेहेणं, गवण-
उतिजोअणसहस्साइं साइरेगाइं उव्वं उच्चत्तेणं, साइरेगं
जोअणसयसहस्सं सव्वगेणं पण्णात्ते ।

" जंबूदीवे " इत्यादि । जम्बूद्वीपे द्वीपे कियन्ति निधिरत्नानि
उत्कृष्टनिधानानि, यानि गङ्गादिनदीमुखस्थानि चक्रवर्ती ह-
स्तगतपरिपूर्णपद्मरुपादिदिग्बिजयव्यावृत्तोऽष्टप्रतपःकरणान-
न्तरं स्वसात्करोति, तानि सर्वांग्रेण सर्वसंख्यया प्रकृतानि ।
भगवानाह-गौतम ! त्रीणि पञ्चत्तराणि निधिरत्नशतानि स-
र्वांग्रेण प्रकृतानि । तद्यथा-नवसंख्याकानि निधानानि चतुस्त्रिं-
शता गुण्यन्ते इति यथोक्ता संख्येति । इयं च सत्तामाश्रित्य प्र-
रुपणा कृता । अथ निधिपतीनां कति निधानानि विवक्षितकाले
भोग्यानि भवन्तीति प्रश्नमाह-" जंबूदीवे दीवे " इत्यादि ।
जम्बूद्वीपे कियन्ति निधिरत्नशतानि परिभोग्यतया उत्पन्ने प्र-
योजने चक्रवर्तिभिर्युपायमाणात्वेन " हव्वं इति " शीघ्रं चक्रा-
मिह्वाषोत्पर्यन्तरं, निर्विलम्बमित्यर्थः, आगच्छन्ति ? भगवा-
नाह-गौतम ! जघन्यपदे पट्त्रिंशत् जघन्यपदभावितानां चक्र-
वर्तिनां नव निधानानि चतुर्गुणितानि यथोक्तसंख्याप्रदानाति,
उत्कृष्टपदे तु के ससत्यधिके निधिरत्नशते परिभोग्यतया शी-
घ्रमागच्छतः, उत्कृष्टपदभावितानां चक्रिणां त्रिंशता नव नव

निधानानि भवन्तीति नव त्रिंशता गुण्यन्ते, इत्युपपद्यते यथो-
क्तसंख्येति । अथ जम्बूद्वीपवर्तिचक्रवर्तिरत्नसंख्यां पिपृच्छि-
पुराह-(जम्बूदीवे स्ति) जम्बूद्वीपे द्वीपे भदन्त ! कियन्ति
पञ्चेन्द्रियरत्नानि सेनापत्यादीनि, तेषां शतानि सर्वांग्रेण
प्रकृतानि ? भगवानाह-गौतम ! द्वे दशोत्तरे पञ्चेन्द्रियरत्नशते
सर्वांग्रेण प्रकृते । तद्यथा-उत्कृष्टपदभावितानां त्रिंशतां चक्रिणां
प्रत्येकं सप्त पञ्चेन्द्रियरत्नसङ्गावेन सप्तसंख्या त्रिंशता गुण्यते,
भवति यथोक्तं मानम् । ननु निधिसर्वांग्रपृच्छायां चतुस्त्रिंश-
ता गुणनं, पञ्चेन्द्रियरत्नसर्वांग्रपृच्छायां तु किमिति त्रिंशता गुण-
नम् ? उच्यते-चतुर्षु वासुदेवविजयेषु तदा तेषामनुपलम्भात्
निधीनां तु नियतभावत्वेन सर्वदाऽप्युपलब्धः, तेन रत्नसर्वांग्र-
सूत्रे रत्नपरिभोगसुखे च न कश्चित्संख्याकृतो विशेष इति ।
अथ रत्नपरिभोगप्रश्नसूत्रमाह-" जम्बूदीवे " इत्यादि प्रायो
व्याख्यातत्वाद्भाक्कम् । अथैकेन्द्रियरत्नानि प्रश्नयितुमाह-" जंबू-
दीवे " इति व्यक्तम् । नवरम् एकेन्द्रियरत्नानि चक्रिणां चक्रा-
दीनि तेषां शतानि इति । अथैवेन्द्रियरत्नपरिभोगसूत्रं पृच्छ-
न्नाह-" जंबूदीवे स्ति " व्यक्तम् । अथ जम्बूद्वीपस्य विष्कम्भा-
दीनि पृच्छन्नाह-(जंबूदीवे स्ति) अत्र सूत्रे विष्कम्भायामप-
रिक्षेपाः प्राग् व्याख्याताः, पुनः प्रश्नविषयीकरणं तु उद्बेधादिके-
त्रयमप्रश्नकरणस्य प्रस्तावादिस्मरणशीलविनेयजनस्मरणरूपोप-
कारायेति । तेनोद्बेधादिस्त्रे जम्बूद्वीपं द्वीपम्, अत्र द्वीपशब्दस्य
क्लीबत्वनिर्देशः, क्लीबेऽपि वर्तमानत्वात्, कियद्बेधत्वेन, भूमिप्र-
विष्टत्वेनेत्यर्थः । कियद्दूर्घोच्चत्वेन, भूमिर्गतत्वोच्चत्वेनेत्यर्थः । कि-
यच्च सर्वांग्रेण तुण्डत्वाच्चत्वमीलनेन प्रकृतम् ? भगवानाह-गौ-
तम ! विष्कम्भायामपरिक्षेपविषयं निर्वचनसूत्रं प्राग्वत्, उद्बेधा-
दिनिर्वचनसूत्रे तु एकं योजनसहस्रमुद्बेधेन सातिरेकाणि नवन-
वतियोजनसहस्राणि कर्तुं चत्वेन सातिरेकं योजनशतसहस्रं
सर्वांग्रेण प्रकृतम् । ननु तुण्डत्वव्यवहारो जलाशयादौ, उच्चत्वव्य-
वहारस्तु पर्वतविमानादौ प्रसिद्धः, द्वीपे तु स किं व्यवहारावि-
षयत्वादिति ? उच्यते-समभूतत्वादारभ्य रत्नप्रज्ञायामधः सह-
स्रायोजनानि यावत्क्रमेणऽधोभ्रामविजयादिषु जम्बूद्वीपव्यवहार-
स्योपलभ्यमानत्वेनोच्चत्वव्यवहारः सुप्रसिद्ध एव । तथा जम्बूद्वी-
पोत्पन्नानां तीर्थकृतां जम्बूद्वीपमेरोः परमगवनाजिषेकशालाया-
मभिपिच्यमानत्वात् जम्बूद्वीपव्यपदेशपूर्वकमजिषेकस्य जाय-
मानत्वेनोच्चत्वव्यवहारोऽप्यागमे सुप्रसिद्ध एवेति । जं०७वक्त्र० ।

अथास्यैव शाश्वतभावादिकं प्रश्नयन्नाह-

जम्बूदीवे णं जंते ! दीवे किं सासए, किं असासए ?
गोअमा ! सिअ सासए, सिअ असासए । से केण्णेणं
भंते ! एवं वुच्चइ-सिअ सासए, सिअ असासए ? गो-
अमा ! दन्वट्टयाए सासए, वाणपज्जेवेहिं गंधरसफा-
सयपज्जेवेहिं असासए, से तेण्णेणं गोअमा ! एवं
वुच्चइ-सिअ सासए, सिअ असासए । जम्बूदीवे णं भंते !
दीवे कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! ए कया वि
णासि, ए कया वि णत्थि, ए कया वि जविस्सइ, जविस्सुअ,
जवइ अ, भावस्सइ अ, खुवे णिअए सासए अक्खए अ-
व्वए अवट्ठिए णिअे जंबूदीवे दीवे पण्णात्ते ।

" जंबूदीवे णं " इत्यादि । इदं च यथा प्राक् पञ्चवरवेदिका-
धिकारे व्याख्यातम्, तथाऽत्र जम्बूद्वीपव्यपदेशेन बोध्यमिति ।

एवं च शाश्वताऽशाश्वतो घटो निरन्वयविनश्वरो दृष्टः, किम-
सावपि तद्वत्, उत नेत्याह—“जंबूदीवे णं” इत्यादि । इदमपि
प्राक् पञ्चवरवेदिकाऽधिकारे व्याख्यातमिति । जं० ।

अथ किं परिणामोऽसौ द्वीप इति पिपृच्छिपुराह—

जंबूदीवे णं जंते ! दीवे किं पुढविपरिणामे, आउपरि-
णामे, जीवपरिणामे, पुगलपरिणामे ? । गोयमा ! पुढविपरि-
णामे वि, आउपरिणामे वि, जीवपरिणामे वि, पुगलप-
रिणामे वि ।

जम्बूद्वीपे जदन्त ! द्वीपः किं पृथ्वीपरिणामः पृथिवीपिण्डमयः,
किं जलपरिणामः जलपिण्डमयः । एतादृशौ च स्कन्धावचि-
त्तरजःस्कन्धादिवदजीवपरिणामावपि जवत इत्याशङ्क्याह—
किं जीवपरिणामः जीवमयः । घटादिरजीवपरिणामोऽपि भव-
तीत्याशङ्क्याह—किं पुज्जलपरिणामः पुज्जलस्कन्धनिष्पन्नः केव-
लपुज्जलपिण्डमय इत्यर्थः । तेजसस्त्वेकान्तसुपमादावुत्पन्नत्वेन
एकान्तदुःखमादौ तु विश्वस्तत्त्वेन जम्बूद्वीपस्य तत्परिणामेऽ-
ङ्गीक्रियमाणे कादाचित्कत्वप्रसङ्गः, वायोस्त्वितचलत्वेन तत्परि-
णामे द्वीपस्यापि चक्षत्वापत्तिरिति तयोः स्वत एव संदेहाविष-
यत्वेन न प्रश्नसूत्रे उपन्यासः । जगवानाह—गौतम ! पृथिवीपरिणा-
मोऽपि, पर्वतादिमत्त्वात् । अपरिणामोऽपि, नदीहृदादिमत्त्वात् ।
जावपरिणामोऽपि मुखवनादिषु वनस्पत्यादिमत्त्वात् । यद्यपि
स्वसमये पृथिव्यपकायपरिणामत्वग्रहणेनैव जीवपरिणामत्वं
सिद्धम्, तथाऽपि लोके तयोर्जीवत्वस्याव्यवहारात् पृथग्र-
हणम् ; वनस्पत्यादीनां तु जीवत्वव्यवहारः स्वपरसंमन इति
पुज्जलपरिणामोऽपि मूर्तत्वस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात्, कोऽर्थः ? , ज-
म्बूद्वीपो हि स्कन्धरूपः पदार्थः, स चावयवैः समुदितैरेव
भवति, समुदायरूपत्वात् समुदायिन इति ।

अथ यदि चायं जीवपरिणामरूपस्तर्हि सर्वे जीवा अत्रो-

त्पन्नपूर्वाः, उत नेत्याशङ्क्याह—

जंबूदीवे णं जंते ! दीवे सव्वपाणा सव्वजीवा सव्व-
नृआ सव्वसत्ता पुढविकाइयत्ताए आउकाइअत्ताए तेउ-
काइयत्ताए वाउकाइअत्ताए वणस्सइकाइअत्ताए उववण-
पुव्वा ? । हुंता गोयमा ! . असइ अणुवा अणंतखुत्तो ॥

जम्बूद्वीपे जदन्त ! द्वीपे सर्वे प्राणाः द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः,
सर्वे जीवाः पञ्चेन्द्रियाः, सर्वे भूतास्तरवः, सर्वे स-
त्त्वाः पृथिव्यन्तेजोवायुकायिकाः । अनेन च सांख्यवहा-
रिकराशिविषयक एवायं प्रश्नः , अनादिनिगोदनिर्ग-
तानामेव प्राणजीवादिरूपविशेषपर्यायप्रतिपत्तेः । पृथिवीकायि-
कतया अप्कायिकतया तेजस्कायिकतया वायुकायिकतया
वनस्पतिकायिकतया उपपन्नपूर्वा उत्पन्नपूर्वाः ? । भगवानाह—
‘हुंता गोयमा ! एवं गौतम ! यथैव प्रश्नसूत्रं तथैव प्रत्यु-
च्चारणीयम्—पृथिवीकायिकतया यावद्वनस्पतिकायिकतया
उपपन्नपूर्वाः, कालक्रमेण संसारस्यानादित्वात्, न पुनः सर्वे
प्राणादयो जीवविशेषा युगपदुत्पन्नाः सकलजीवानामेक-
काक्षं जम्बूद्वीपे पृथिव्यादिमावेनोत्पादे सकलदेवनारका-
दिनेद्राभावप्रसक्तेः । न चैतदस्ति, तथा जगत्स्वभावादिति ।
कियन्तो वाऽनुत्पन्ना इत्याह—असकृदनेकशः, अथवा—अ-
नन्तकृत्वः—अनन्तवारान्, संसारस्यानादित्वादिति ।

अथ जम्बूद्वीपेतिनाम्नो व्युत्पत्तिनिमित्तं जिज्ञासिषुः पृच्छति—
से केणट्टेणं जंते ! एवं वुच्चइ—जंबूदीवे दीवे ? । गोयमा !
जंबूदीवे णं दीवे तत्थ तत्थ देसेहिं देसेहिं वहवे जंबूक्खा
जंबूवणा जंबूवणसंभा णिच्चं कुसुमिआं जाव पिण्डिमज-
रिविडेंसगधरा सिरीए अईव उवसोभेमाणा चिहंति । जंबूए
सुदंसणाए अणाटिए णामं देवे महिहिंए० जाव पाडि-
ओवमट्ठिईए परिवसइ, से तेणट्टेणं गोअमा ! एवं वुच्चइ-
जंबूदीवे दीवे ।

अथ केनार्थेन जदन्त ! एवमुच्यते—जम्बूद्वीपो द्वीपः ? । जगवाना-
ह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे तत्र तत्र देश तस्य देशस्य तत्र तत्र
प्रदेशे वहवो जम्बूवृक्षा एकैकरूपा विरलस्थितत्वात्, तथा
वहूनि जम्बूवनानि जम्बूवृक्षा एव समूहजावेनावस्थिताः, अवि-
रलस्थितत्वात् । “एकजातीयतरुसमूहो वनम्” इति वचनात् ।
तथा वहवो जम्बूवनखण्डाः जम्बूवृक्षसमूहा एव विजातीयतरु-
मिश्रिताः “अनेकजातीयतरुसमूहो वनखण्डः” इति वचनात् ।
तत्राऽपि जम्बूवृक्षाणामेव प्राधान्यमिति प्रस्तुते वर्णकसाफल्य-
म् । अन्यथा अपरवृक्षाणां वनखण्डैर्निमित्तभूतैर्जम्बूद्वीपपदप्र-
वृत्तिनिमित्तत्वेऽसाङ्गत्वात् । ते च कथंभूता इत्याह—नित्यं सर्व-
कालं कुसुमिताः, यावत्पदात् “णिच्चं माइया णिच्चं ब्रव-
इआ णिच्चं थवइआ० जाव णिच्चं कुसुमिअ—माइअ—लवइअ-
थवइअ—गुडुइअ—गोचइअ—जमलिअ—जुवलिअ—विणमिअ-
पणमिअ—सुविमत्ता” इति ग्राह्यम् । एतद्व्याख्यानं प्राग्वनख-
ण्डवर्णकं कृतमिति ततो ज्ञेयम् । उक्तवर्णकोपेताश्च वृक्षाः श्रिया
अतीव उपशोभमानास्तिष्ठन्ति । इदं च नित्यकुसुमितत्वा-
दिकं जम्बूवृक्षाणामुत्तरकुक्षेत्रोपेत्या बोध्यम् । अन्यथैषां
प्रावृत्कालभाविपुष्पफलादयवत्वेन प्रत्यक्षाधात्, एतेन ज-
म्बूवृक्षवहवो द्वीपा जम्बूद्वीप इत्यावेदितं जवति । अथवा-
जम्बूवां सुदर्शनाऽभिधानायामिनाहतनामा, पूर्वजम्बूवृक्षाधिकारे
व्याख्यातनामा देवो महिद्धिको, यावत्करणत् “महज्जुइए”
इत्यादि ग्राह्यम् । पत्तोपमास्थितिकः परिवसति, अथ तेना-
र्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—स्वाधिपत्यनाहतनामदेवाश्रयभूतया
जम्बूवपलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीप इति, सूत्रैकदेशो ह्यपरं सूत्रै-
कदेशं स्मारयति इति । “अदुत्तरं च णं जंबूदीवस्स सा-
सए णामथेज्जे पसुत्ते, जं ण कयाइ ण आसी, ण कयाइ
णत्थि, ण कयाइ ण भविस्सइ० जाव णिच्चे” इति ज्ञेयं, जी-
वाजिगमादर्शे तथा दर्शनात् । एतेन किमाकारभावप्रत्यवतारो
जम्बूद्वीप इति चतुर्थः प्रश्नो निर्व्यूढ इति । जं० ७ वच० । जी० ।

जम्बूद्वीपस्य मध्ये च मेरुनामा पर्वतोऽस्ति । तथाहि—

महीइ मज्जाम्मि ठिते णागिंदे, पन्नायते सूरियसुद्धेसे ।
एवं सिरीए उ स जूरिवत्ते, पणोरमे जोअइ अविमाद्वी । ? ३ ।

मह्यां रत्नप्रजापृथिव्यां, मध्यदेशे जम्बूद्वीपः, तस्यापि बहुमध्य-
देशे सौमनसविद्युत्प्रभगन्धमादनमालयवन्तदंष्ट्रापर्वतचतुष्टयो-
पशोभितः समभूभागो दशसहस्रविस्तीर्णः शिरसि सहस्रमे-
कमधस्तादपि दशसहस्राणि नवतियोजनानि वांजनैकाद-
शजगैर्दशभिरधिकानि विस्तीर्णश्चत्वारिंशद्योजनोद्धृतचूर्णो-
पशोजितो नगेन्द्रः पर्वतप्रधानो मेरुः प्रकर्षेण लोके ज्ञायते

जंबूदीव

सूर्यवच्छुद्धलक्ष्य आदित्यसमानतेजाः, एवमनन्तरोक्तप्रका-
रया श्रिया, शुशुब्दात् विशिष्टतया, स मेरुर्नृविषांऽनेकवर्णो-
ऽनेकवर्णरत्नोपशोभितत्वात् मनोऽन्तःकरणं रमयतीति मनो-
रमोऽर्चिमालीव आदित्य इव स्वतेजसा द्योतयति दशदिशः
प्रकाशयतीति । सूत्र० १ शु० ६ अ० । स० । स्या० ।

जम्बूद्वीपनाम्नाऽन्येऽपि द्वीपा वर्तन्ते । तथाहि-

केवतिया णं जंते । जंबूदीवे नामधेज्जेहिं पणुचे ? । गो-
यमा ! असंखेजा जंबूदीवा दीवा नामधेज्जेहिं पणुत्ता ।

कियन्तो जदन्त ! जम्बूद्वीपाः प्रज्ञप्ताः, जम्बूद्वीप इति नाम्ना
कियन्तो द्वीपाः प्रज्ञप्ता इत्यर्थः ? । एवमुक्ते जगवानाह-गातम !
असंख्येया जम्बूद्वीपा द्वीपाः प्रज्ञप्ताः, जम्बूद्वीप इति नाम्ना
असंख्येया द्वीपा इति भावः । जी० ३ प्रति० । स्था० ।

जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चिमेणं
दो खत्ता पणुत्ता । तं जहा-वहुसपड्ढा अविसेसाप
जाव पुव्वविदेहे चव, अवराविदेहे चव ।

(पुरच्छिमपच्चिमेणं) पुरस्तात् पूर्वस्यां दिशि, पश्चात्
पश्चिमायामित्यर्थः । यथाक्रमं पूर्वश्चासौ विदेहश्चेति पूर्व-
विदेहः, एवमपरविदेह इति । एतेषां चाऽऽयामादिर्ग्रन्थान्त-
रादवसेय इति । स्था० २ त्र० ३ उ० ।

अथ जम्बूद्वीपवेदिका-

जंबूदीवस्स णं दीवस्स वेदिया दो गाजयाइं उट्ठं उच-
तेणं पणुत्ता ।

" जंबू " इत्यादि कण्ठ्यम्, नवरं वज्रमय्या अष्टयो-
जनोच्छ्रयायाः चतुर्दशोपर्यधो विस्तृताया जम्बूद्वीपनगर-
प्राकारकल्पाया जगत्या द्विगव्यूतोच्छ्रितेन पञ्चधनुश्शतवि-
स्तृतेन नानारत्नमयेन जालकटकन परिक्रिस्ताया उपरि वेदिके-
ति, पञ्चवरवेदिकेत्यर्थः । पञ्चधनुःशतविस्तीर्णगवाक्षहेम-
किङ्किणीघण्टायुक्ता देवानामासनशयनमोहनविधक्काडास्या-
नमुभयतो वनखण्डवर्ततीति । स्था० २ त्र० ३ उ० ।

जंबूदीवग-जम्बूद्वीपक (ग)-त्रि० । जम्बूद्वीपस्येदं जम्बूद्वी-
पकम् । तं चा गच्छतीति जम्बूद्वीपगम् । जम्बूद्वीपसत्के, स्था०
४ त्र० २ स० । जम्बूद्वीपोत्पन्नमनुष्ये, पुं० । स्था० ६ टा० ।

जंबूदीवपणुत्ति-जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति-स्त्री० । जम्बूद्वीपस्य प्रकर्षे-
ण निःशेषकुतीर्थिकसार्थगम्यथावस्थितस्वरूपानिरूपणवृत्त-
येन ज्ञप्तिज्ञापनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ, ज्ञप्तिज्ञानं वा यस्याः
सकाशात् सा जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः । अथवा-जम्बूद्वीपं प्रान्ति
पूरयन्ति स्वस्थित्येति जम्बूद्वीपप्राः जगतविपर्वपर्वधराद्या-
स्तेषां ज्ञप्तिर्यस्याः सकाशात् सा जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः । जं० १
वक्त्र० । स्वनाम्ना प्रसिद्धे पञ्चमोपाङ्गे, इदं च ज्ञाताधर्मक-
थाव्यपष्टाङ्गस्योपाङ्गम् । जं० १ वक्त्र० पा० ।

अथ प्रस्तुततीर्थदशदशङ्गीसुत्रसंज्ञणविश्वकर्मा श्रीसुधर्म-
स्वामी स्वस्मिन् गुरुवाजिमानं परिजिहीर्षुः प्रस्तुतग्रन्थना-
मोपदर्शनपूर्वकं निगमनवाक्यमाह-

बए णं समणे जगवं महावीरे मिहिलाए णयरीए माणि-
भदे चेइए वहूणं समणाणं वहूणं समणीणं वहूणं सावयाणं

वहूणं सावियाणं वहूणं देवाणं वहूणं देवीणं मज्झमाए
एवमाइक्खइ, एवं जासइ, एवं पणुवेइ, एवं परुवेइ- ' जं-
बूदीवपणुत्ती णाम ' अज्जो ! अज्जयणे अट्ठं च हेउं च
पसिणं च कारणं च वागरणं च जुज्जो जुज्जो उवदंसेइ
त्ति वेमि ॥

" तए णं " इत्यादि । शाश्वतत्वात् शाश्वतनामकत्वाच्च-
द्रपोऽयं जम्बूद्वीपरूपो भावः, सन्तं हि भावं नापलपन्ति वीत-
रागाः । ततः श्रमणो भगवान् महावीरो मिथिलायां नगर्यां
माणिभद्रे चैत्ये वहूनां श्रमणानां वहूनां श्रमणीनां वहूनां
आवकाणां वहूनां आविकाणां वहूनां देवानां वहूनां देवीनां
मध्ये गतो, न पुनरेकान्ते एकतरस्य कस्यचित् पुरतः, एवं
यथोक्तमुक्तानुसारेण इत्यर्थः, आख्याति प्रथमतो वाच्यमात्र-
कथनेन, एवं ज्ञापते विशेषवचनकथनतः, एवं प्रज्ञापयति व्य-
क्तपर्यायवचनतः, एवं प्रकृत्यत्युपपत्तितः । आख्येयस्याऽभि-
धानमाह-जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिरिति नाम पट्टोपाङ्गमिति शेषः ।
जं० ७ वक्त्र० । (प्रमेयरत्नमञ्जूपानाम्नो अस्य टीकति 'पमेज्ज-
रयणमंजुसा' शब्दे टीकाकरणप्रस्तावः)

जंबूदीवाहिबइ-जम्बूद्वीपाधिपति-पुं० । अनादताख्ये देवे, स्त्री० ।

जंबूपद्मवपविभक्ति-जम्बूपद्मवप्रविभक्ति-स्त्री० । द्वात्रिंशद्विध-
दिव्यनाट्यस्य विंशतितमविधौ, रा० ।

जंबूपेठ-जम्बूपीठ-न० । यस्मान्ना इदं जम्बूद्वीपं ख्यातं तस्याः
सुदर्शनानाम्ना जम्बूवा अधिष्ठाने, जं० ४ वक्त्र० । (तच्च-
कथ्यता च ' जम्बू ' शब्दे १३६७ पृष्ठेऽनुपदमेव प्रदर्शिता)

जंबूपल-जम्बूपल-न० । जाम्बवं, रा० ।

जंबूपद्मअसणकुमुमबंधणीलुप्पलपुप्फपत्तनिकरमरगय-
आसासगनयणकीयाऽसिबन्ने ॥

जम्बूपलानि प्रतीतानि, असनकुसुमबन्धनम् असनपुष्प-
वृत्तं, नीलोत्पलपुष्पवन्निकरो मरकतमणिः प्रतीतः । आसा-
सको वीथकाभिधानो वृत्तो, नयनकीका नेत्रमध्यतारा, आसिः
खड्गं, तेषामिव वर्णो यस्य स तथा । रा० । औ० । " जंबूप-
लपुट्टवग्गा " जी० ३ प्रति० ।

जंबूपद्मकालिया-जम्बूपद्मकालिका-स्त्री० । जम्बूपलवत्कृष्ण-
वर्णाया, जी० ३ प्रति० । जम्बूपलसत्काल्यायै, जी०
३ प्रति० ।

जंबूलय-जम्बूलक-पुं० । लोकरूढयवसेये चञ्चुनामके ज-
वाभारे पात्रे, उपा० ७ अ० ।

जंबूसं-जम्बूसं-पुं० । स्वनामके ग्रामे, आ० म० द्वि० ।
आ० चु० । यत्र विहारक्रमेण गत्य वीराजिनः गोशालश्च की-
रसमिधकूरं लब्धवान् । आ० म० द्वि० ।

जंबूसापि-जम्बूसापिन-पुं० । सुधर्मगणधरशिष्ये, आ० म०
द्वि० । स्था० । (तच्चरितं ' जंबू ' शब्दे १३७१ पृष्ठे प्रदर्शितम्)

जंबूसाज्ञा-जम्बूशाला-स्त्री० । जम्बूवृक्षशालायाम्, " एगो परि-
वायगो पोहं बोहपट्टेण वंधित्ता जंबूसालं च गहाय हिंरइ,
पुच्छितो भणइ-नोणेन पोहं फुट्टइ, तो लोहपट्टेण वक्कं जंबूसालं,
जहा पत्थ जंबूदीवे नत्थि मम पन्निवादी " । आ० म० द्वि० ।

जंभग-जृम्भक-पुं० । जृम्भन्ते विजृम्भन्ते स्वच्छन्दचारितया चेष्टन्ते ये ते जृम्भकाः । तिर्यग्लोकवासिव्यन्तरविशेषदेवेषु, भ० १४ श० ८ उ० । आ० म० । ज्ञा० । आ० क० ।

एतेषां स्वरूपं त्वेवम्—

अत्थि एं भंते ! जंभया देवा, जंभया देवा ! । हंता अत्थि । से केणट्टेणं जंते ! एवं बुच्चइ-जंभया देवा, जंभया देवा ! । गोयमा ! जंभया एं देवा णिच्चं पमुइय-पक्खिद्विया कंदप्परतिमेहुणसीत्ता, जे एं ते देवे कुप्पे पासे-ज्जा, से एं महंतं अजसं पाउणज्जा, जे एं ते देवे तुट्ठे पासे-ज्जा, से एं महंतं जसं पाउणज्जा, से तेणट्टेणं गोयमा ! जंभया देवा, जंभया देवा । कइविहा णं भंते ! जंभया देवा पणत्ता ! गोयमा ! दसविहा पणत्ता । तं जहा-अण-जंभया पाणजंभया वत्थजंभया द्वेणजंभया सयणजंभया पुप्फजंभया फलजंभया पुप्फफलजंभया विज्जाजंभया अ-वियत्तजंभया । जंभया णं जंते ! देवा कहिं वसहिं उव्वेति ! गोयमा ! सव्वेसु चैव दीहवेयहेसु चित्तविचित्तजमगपव्वए-सु कंचणपव्वएसु य, एत्थ एं जंभया देवा वसहिं उव्वेति । जंभयाणं भंते ! देवाणं केवइयं कात्वं ठिई पणत्ता ! गोयमा ! एगपद्विओवमं ठिई पणत्ता ।

(जंभग ति) जृम्भन्ते विजृम्भन्ते स्वच्छन्दचारितया चेष्टन्ते ये ते जृम्भकास्तिर्यग्लोकवासिनो व्यन्तरदेवाः (पमुइयपक्की-द्विय ति) प्रमुदिताश्च ते तोषवन्तः, प्रकीर्तिताश्च प्रकृष्टकीर्तिः प्रमुदितप्रकीर्तिताः (कंदप्परइ ति) अत्यर्थं केलिरतिकाः (मेहुणसीत्ता ति) निधुवनशीलाः (अजसं ति) उपलक्षणत्वादस्यानर्थं प्राप्नुयात् (जसं ति) उपलक्षणत्वादस्यार्थं वैकियलब्ध्यादिकं प्राप्नुयाच्चैस्वामिवत् शापानुग्रहकरणसमर्थत्वात् तच्छीलित्वाच्च तेषामिति । " अणजंभया " इत्यादि । अन्ने भोजनविषये तदभावसद्भावा-लपत्ववहुत्वसरसत्वनीरसत्वादिकरणतो जृम्भन्ते विजृम्भन्ते ये ते तथा, एवं पानादिष्वपि वाच्यं, नवरस (द्वेणं ति) लयनं गृहम् (पुप्फफलजंभग ति) समयजृम्भकाः, एतस्य च स्थाने ' मंतजंभग ति ' वाचनान्तरे दृश्यते । (अवियत्तजंभग-ति) अव्यक्तया अन्नाद्यविभागेन जृम्भका ये ते तथा । काचि-सु- "अहिवज्जंभग ति " दृश्यते, तत्र चाधिपतौ राजादिनाय-कविषये जृम्भका ये ते तथा (सव्वेसु चैव दीहवेयहेसु ति) सर्वेषु प्रतिक्षेत्रं तेषां भावात् सप्तत्याधिकशतसङ्ख्येषु दीर्घ-विजयार्हेषु पर्वतविशेषु, दीर्घग्रहणं च वर्तुलविजयार्ह-व्यवच्छेदाधर्मः (चित्तविचित्तजमगपव्वएसु ति) देवकुरुषु शीतोदानद्या उभयपार्श्वतश्चित्रकूटश्च पर्वतः, तथा उत्तरकुरु-षु शीताऽभिधाननद्या उजयतो यमकाभिधानौ पर्वतौ स्तः, ते-षु (कंचणपव्वएसु ति) उत्तरकुरुषु शीतानदीसंवाग्धनां पञ्चानां नीलवदादिहृदानां क्रमव्यवस्थितानां प्रत्येकं पूर्वापर-तटयोर्दशदशकाञ्चनकाऽभिधाना गिरयः सन्ति, ते च शतं भवन्त्येवं देवकुरुष्वपि शीतोदानद्याः संवाग्धनां निषधहृदादी-नां पञ्चानां हृदानामिति । तदेवं द्वे शते, एवं धातकीखण्डपू-

र्वार्कादिष्वप्यतस्तेष्विति । भ० १४ श० ८ उ० । जृम्भाकारके, रुक्कणभेदे, वाच० ।

जंभगामर-जृम्भकामर-पुं० । जृम्भकनाम्ना ख्याते देवे, " अ-चूचज्जविभोज्जीवः, प्राग्भवे जृम्भकामरः " । आ० क० ।

जंभणआं-देशी-यथेष्टवक्त्रि, दे० ना० ३ वर्ग ।

जंभणी-जृम्भणी-स्त्री० । तन्त्रप्रसिद्धे विद्याविशेषे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

जंभ-जृम्भ-स्त्री० भावे अः । आलस्यश्रमगर्भादिजनितजा-ह्वे, वाच० ।

जृम्भ-धा० । विजृम्भणे, " अवेर्जृम्भो जंभा " ॥ ८ । ४ ।

१५७ । इति सूत्रेण " जंभा " आदेशे " स्वरादनतो वा " । ८ । ४ । २४० । इति सूत्रेण विकल्पादकारागमे च जृम्भन्ते, ' जंभा-जंभाअइ ' इति रूपे सिध्यतः । वि-उपसर्गे तु " केद्विपसरो विश्रंजइ " प्रा० ४ पाद ।

जंभाइय-जृम्भित-न० । विवृतवदनस्य प्रवलपवननिर्गमे, आ० ५ अ० । आ० चू० । ध० ।

जंभायंत-जृम्भमाण-त्रि० । विजृम्भमाणे, शरीरचेष्टाविशेषं वि-दधाने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जंभायमाण-जृम्भमाण-त्रि० । ' जंभायंत ' शब्दार्थे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जंभियगाम-जृम्भिकग्राम-पुं० । स्वनामके भगवद्देशान्तर्गते ग्रामे, आ० ३ चू० । अत्र हि देवेन्द्रेण भगवतो महावी-रस्यामुकेषु दिवसेषु गतेषु ज्ञानं समुत्पत्स्यते इति कथितं, तद्ग्रामस्य बहिस्ताच्च ऋजुपात्रिकाया नद्यास्तीरे शालवृ-क्षस्याधो जगवतः केवलज्ञानमुत्पन्नम् । आ० म० द्वि० । आ० चू० । कल्प० ।

जंभियगाम-जृम्भिकग्राम-पुं० । ' जंभियगाम ' शब्दार्थे, आ० ३ चू० ।

जंभो-देशी-तुपे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जक्ख-यक्त्त-पुं० । ' यक्त्त ' पूजायाम्, यक्ष्यते । यक्त्त-कर्मणि-यञ् ।

वाच० । व्यन्तरविशेषे, रा० । सू० प्र० । जी० । झौ० । स० । ज्ञा० । उच० । अनु० । अष्टज्जदव्यन्तराणां मध्ये तृतीयभेदे य-क्ताः । प्रव० ११४ द्वार । ते च त्रयोदशविधाः । तद्यथा-पूर्णजद्राः, माणिमद्राः, श्वेतजद्राः, हरितजद्राः, सुमनोजद्राः, व्यतिपातिक-मद्राः, सुजद्राः, सर्वतोऽजद्राः, मनुष्ययक्षाः, वनाधिपतयो, वनाहा-राः, रूपयक्षाः, यक्षोत्तमाः । प्रज्ञा० १ पद । जिनानां यक्षाः सन्ति । प्रव० १७ द्वार । (तन्नामानि तु ' जिनजक्ख ' शब्देऽभिधास्यामः) वृक्षवासिसुरे, उच० १६ अ० । देवे च । यथा यक्षेण देवेन आविष्टो यक्षाविष्ट इति । स्या० ५ ठा० १ उ० । स्वनामख्याते वणिजि च । " पुवं किर सिरिकन्नज्जनगरं जक्खो नाम नेगमो हुत्था " ती० २६ कल्प । कौशाम्ब्यां धनयक्षाभिधानौ श्रेष्टि-नौ । हा० २३ अष्ट० । इति द्वौ यक्षनामानौ वणिजौ । स्वनाम-ख्याते द्वीपे, समुद्रे च । चं० प्र० २० पाहु० ।

जक्खकदम-यक्त्तकदम-पुं० । यक्त्तप्रियः कदम इव इति द्वौ यक्ष-नामानौ वणिजौ । स्वनामख्याते द्वीपे, समुद्रे च । चं० प्र० २० पाहु० । यक्त्ते द्वीपे यक्त्तज्जयत्तमहाज्जौ, यक्त्ते समुद्रे यक्त्तवर-यक्त्तमहावरौ । चं० प्र० २० पाहु० ।

जक्खगुहा-यत्तगुहा-खी० । यत्तनिवाससूतायां शुहायाम्,
“ अथार्यरक्षिताचार्याः, मधुरानगरीं गताः । तत्र यत्तगुहायां
च, व्यन्तरायतने स्थिताः ॥१॥ ” आ० क० ।

जक्खगुह-यत्तगुह-पुं० । यक्कावेणे, जी० ३ प्रति० । उन्मत्तता-
हेनौ यत्तकृतोपकृते, जं० २ वक्क० ।

जक्खणायग-यक्कनायक-पुं० । वैथमणे, अजु० ।

जक्खदिच्च-यत्तदीप्त-न० । एकस्यां दिशि अन्तराऽन्तरा द-
श्यमाने विद्युत्सदृशप्रकाशे, प्र० २६ द्वार ।

जक्खदिन्ना-यत्तदत्ता-खी० । स्थूलमद्रस्य सप्तानां भगि-
नीनां मध्ये द्वितीयायां भगिन्याम्, आ० क० । आ० चू० ।
आच० । कल्प० । ति० ।

जक्खपणिमा-यत्तप्रातिमा-स्त्री० । यक्कप्रतिकृतौ, “दो जक्खप-
णिमाओ ” । जी० ३ प्रति० ।

जक्खजङ्घ-यत्तजङ्घ-पुं० । यक्कदीपाधिपतौ देवे, सू० प्र० २०
पाहु० । चं० प्र० ।

जक्खमंरुत्तपविज्जति-यत्तपण्णप्रविभक्ति-खी० । द्वाविंश-
द्विधनाट्यस्य दशमभेदान्तगते नाट्ये, रा० ।

जक्खमह-यत्तमह-पुं० । यक्कार्थविहितमहोत्सवे, आच० २
श्रु० १ अ० २ उ० ।

जक्खमहाभद-यत्तमहाजङ्घ-पुं० । यक्कदीपाधिपतौ देवे, सू०
प्र० २० पाहु० । चं० प्र० ।

जक्खरत्ती-देशी-दीपाधिकायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

जक्खवर-यत्तवर-पुं० । यत्तसमुद्राधिपतौ देवे, सू० प्र० १६ पाहु० ।

जक्खा-यक्का-खी० । स्थूत्रभक्तस्य सप्तानां जगिनीनां मध्ये
प्रथमायां भगिन्याम्, आ० क० । ति० । आ० चू० ।
आच० । (तत्कथानकं तु ‘यूलमह’ शब्दे तच्चरित्रवर्णने
कृतम्)

जक्खाइट्ट-यक्काविट्ट-त्रि० । देवाधिष्ठिते, स्था० ५ ठा० २
उ० । ओघ० । “ जक्खाइट्टो पीयमज्जो वा जातो कायवि-
क्खेवाकिरियाओ दंसेइ । ” आ० म० प्र० ।

जक्खाइट्टं भिक्खुं गित्तायमाणं नो कप्पइ तस्स गणाव-
च्छेदियस्स निज्जहत्तए० जाव रोगात्तकातो विप्पमुक्के, त-
ओ पच्चा तस्स अहालहुस्सगे नामं ववहारे पडवि-
यवे सिया ॥

यत्ताविट्टं भिक्खुं ग्लायन्तं यस्य सकाशमागतं तस्य गणा-
वच्छेदिनो न कल्पते निर्यूहितुमपाकर्तुं वैयावृत्यकरणादिना,
किं त्वग्लान्या तस्य करणीयं वैयावृत्यं तावत् यावत् स
रोगातङ्गादिप्रमुक्तो भवति, ततः पश्चात् तस्य प्रगुणीजूनस्य
सतो यथालघुस्वको यथोचितस्वरूपो व्यवहारः प्रायश्चित्तः
प्रस्थापयितव्यो दातव्यः स्यात् । व्य० अ० २ उ० ।

संप्रति यतो यक्काविष्टो जवति तत्प्रतिपादनार्थमाह-

पुव्वभविष्यवेरेणं, अहवा रागेण रागितो संतो ।

एण्हं जक्खविट्टो, सेट्टी सज्जिज्जग वेसादी ॥६८॥

पौर्वमविकेन पूर्वभवभाविना वैरेण, अथवा रागेण रक्षितः
सन् यक्कैराविश्यते । एताभ्यां द्वेपरागाच्यां यक्काविष्टो जवति ।
तथा श्रेष्ठौ द्वेष्यभायया मृतिकया, (सज्जिज्ज ति) लघुभ्राता
ज्येष्ठभ्रातार्या, द्वेष्यादिभिरित्यत्रादिशब्दात् प्रभृतिकाष्टेषु भा-
र्या परिग्रहः ॥ ६८ ॥

तत्र श्रेष्ठयाद्युदाहरणमाह-

सेट्टिस्स दोष्णि महिद्धा, पिया य वेस्सा य वंतरी जाया ।
सामएणम्मि पमत्तं, ठलेति तं पुव्ववेरेणं ॥६९॥

“ एगो सेट्टी, तस्स दो महिला, एगो पिया, एगो वेस्सा य,
तत्थ सा वेस्सा अकामनिज्जराए मरिक्कणं वंतरी जाया, से-
ट्टी वि तथारूवाणं थेराणं अंतिए धम्मं सोत्त्वा पव्वइतो, सा
य वंतरी पुव्वभववेरेण छिद्वाणि मग्गइ, अन्नया पमत्तं द-
ट्ठण ठलिया तो । ” अन्नारयस्त्वयम्-श्रेष्ठिनो हे महिले, तद्य-
था-एका प्रिया, अपरा द्वेष्या । तत्रैका मृता व्यन्तरी जाता, सा
आमये स्थितं श्रेष्ठिनं प्रमत्तं दट्ठा पूर्ववैरेण क्लृप्तवती । गा-
थायामतीतकालेऽपि वर्तमानता प्राकृतत्वात् ॥६९॥

संप्रति लघुभ्रातृदृष्टान्तमाह-

जेट्टगजाउगमहिला, अज्जोवषा उ होइ खुड्डलए ।

धरमाण-मारियम्मी, पन्निसेहे वंतरी जाया ॥७०॥

“ एगम्मि गांमे दो जायरो, तस्स भारिया खुड्डलगे अज्जो-
वषा, सा तं पथेइ, खुड्डलगो नेच्छइ, मणइ-तुमं मम जेट्टजा-
उयं धरमाणं न पाससि, तीए चित्तिं-जावल्लीवइ ताव मे नत्थि
एसो देवरो चि, तओ विहं दहिकण विससंकारेण मारितो
नियजत्ता, ततो जणियं-जस्स जयं कासी सो मओ, इयाणि
पुरेहि मे मणोरहं, तेण चित्तिं-तूणमेतीए मारितो जेट्टजाउगा,
धिरत्थु कामजोगाणमिति संवेगतो पव्वइतो, इयरी वि ड्ह-
संतत्ता अकामनिज्जराए मरिक्कणं वंतरी जाया, ओहिणा पुव्व-
भावं पासइ, दिट्ठा देवरो सामणे तित्तो, ततो नाहमणेण इ-
च्छिय चि पुव्वजववेरेण सरंतीए पमत्तो ठलितो । ” अन्नारयोज-
ना त्वियम्-ज्येष्ठमातृमहेला कुल्लुके लघौ भ्रातरि अश्रुपपन्ना
जातानुरागा, सा च तेन ज्येष्ठो भ्राता धरन्तं जीवन्तं न
पश्यसीति प्रतिपिद्धा, मारिते प्रव्रज्यादिप्रतिपत्तितः प्रतिषिद्धा
व्यन्तरी जाता । अत्र पूर्वं रागः पश्चाद् द्वेषः ॥७०॥

दत्तिकादृष्टान्तमाह-

भतिया कुहुंविण्णं, पन्निसेद्धा वाणमंतरी जाया ।

सामएणम्मि पव्वं, ठलेति तं पुव्ववेरेण ॥७१॥

एगो कुहुंविनो उरालसरीरो एगाए भग्गाए उरालसरीराए
पत्थितो. सा तेण नेच्छिया, तओ सा गाढमज्जुववषा, तेण सह
संपओगमल्लममाणी डुक्खसागरमोगाढा अकामनिज्जराए म-
रिक्कणं वंतरी जाया, सो य कुहुंविओ तहारूवाणं थेराणं अंतिए
पव्वइओ, सो तीए अबोगितो अन्नया पमत्तं दट्ठण क्लृप्तिया
तो । ” अन्नारयस्त्वयम्-भृतिका कर्मकरी, कौटुम्बिकप्रतिपिद्धा
व्यन्तरी जाता, ततस्तं कौटुम्बिकं आमण्याश्रितं प्रमत्तं सन्तं
पूर्ववैरेण (ठलेति चि) क्लृप्तवती ॥७१॥

संप्रत्येवं क्लृप्तस्य यतनामाह-

तस्स उ ज्यतिगिच्छा, ज्यूरवावेसेण सयं वा वि ।

नीयुत्तमं तु जावं, नाठं किरिया जहा पुंवि ॥७२॥

तस्य रागेण द्वेषेण वा व्यन्तरादिना छलितस्य, पुनः क्रिया कर्तव्येति योगः । कथमित्याह-तस्य भूतस्य नीचमुत्तमं तु भावं ज्ञात्वा, कथं ज्ञात्वेत्यत आह-यथाऽजिहितं पूर्वम्, किमुक्तं भवति ?-कायोत्सर्गेण देवतामाकम्प्य तद्वचनतः, का क्रिया कर्तव्येत्यत आह-भूतचिकित्सा भूतोच्चादिनी चिकित्सा भूतचिकित्सा ॥ ७२ ॥ व्य० २ उ० ।

एवमेव निर्ग्रन्थी विपरीकृत्य सूत्रं यथा-

जक्खाइहि निगंथि निगंथो गिएहमाणे नाइकमइ ।

यतश्च सा यक्षाविष्टा प्रवति, तत्प्रतिपादनं तूपरितनग्रन्थ-वदेव, केवलं स्त्रीलिङ्गाभिलाषेण वाच्यम् । वृ० ६ उ० ।

जक्खादित्तय-यक्षादीप्तक-न० । एकस्यां दिशि अन्तराऽन्तरा दृश्यमाने विद्युत्सदृशे प्रकाशे, व्य० ७ उ० । आकाशे व्यन्तरकृतज्वलने, म० ३ श० ६ उ० । नभसि दृश्यमानेऽग्निसहिते पिशाचे च, जी० ३ प्रति० । अनु० । “जक्खालित्तं जक्खादित्तं आगासे प्रवइ” आ० चू० ४ अ० । स्था० ।

जक्खालित्तय-यक्षादीप्तक-न० । ‘जक्खादित्तय’ शब्दार्थे, जी० ३ प्रति० ।

जक्खावेस-यक्षावेश-पुं० । देवाधिष्ठितत्वरूपे उन्मादे, स्था० २ वा० १ उ० । वृ० । (केवलिनो यक्षावेशो न भवतीति ‘अष-उत्थिय’ शब्दे प्रथमभागे ४५७ पृष्ठे गतम्)

जक्खसिरी-यक्षश्री-स्त्री० । सोमभूतिप्राहणस्य स्वनाम्न्यां स्त्रियाम्, ज्ञा० १ शु० १५ अ० ।

जक्खिन्द-यक्षेन्द्र-पुं० । यक्षाणामिन्द्रे, स्था० ४ वा० १ उ० । अष्टादशजिनयक्त्रे, प्रव० । श्रीअरजिनस्य यक्षेन्द्रो यक्षः पण्डितस्त्रिनेत्रः इयामवर्णः शङ्खशिखिवाहनो द्वादशभुजो वीजपूरकवाणखड्गमुद्रपाशकाजययुक्तदक्षिणकरपद्मे नकुलधनुः फलकशुलाङ्कुशाङ्गसूत्रयुक्तत्रामपाणिपट्टश्च । प्रव० २६ द्वार । म० ।

जक्खिणी-यक्षिणी-स्त्री० । यक्षयोनिकायां व्यन्तरदेव्याम्, “सा मया जक्खिणी जाया ।” आ० म० द्वि० । अरिष्टनेमेः प्रथमप्रवर्तिन्याम्, आ० म० प्र० । स० । आ० चू० । अन्त० ।

जक्खुत्तम-यक्षोत्तम-पुं० । यक्षाणां त्रयोदशभेदेऽन्तिमे जेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

जग-जग-पुं० । जन्तुषु, सूत्र० १ शु० ७ अ० ।

जगत्-न० । गच्छति तांस्तान् नारकादिभावानिति जगत् । म० १२ श० ६ उ० । अष्ट० । पञ्चास्तिकायरूपे चराचरे, न० । लोके, संथा० । लोकालोके, न० । संसारे, सूत्र० १ शु० ६ अ० । चराचरभूतप्राप्ते, सूत्र० १ शु० १५ अ० । सकलसत्त्वे, न० । दश० । प्राणिसमूहे, सूत्र० १ शु० १० अ० । संक्षिपञ्चेन्द्रियसमूहे, न० । पृथिव्याम्, सूत्र० १ शु० २ अ० १ उ० । “भुवणं जगं च लोको ।” को० । गम-किप्-नि०-द्वित्वम्-तुक् च । वायौ, जङ्गमे, त्रि० । वाच० ।

जगई-जगती-स्त्री० । गम-किप् । “वर्तमाने पृथग्महद्वृहजगच्छत्वञ्च” इति कात्यायनिवचनात् शतृतुल्यत्वात् ङीप् । भुवने, पृथिव्याम्, आर्यजुष्टमते भूमेश्चक्षत्वाद् गतिमत्त्वेन तथात्वम् ।

अन्यमते जगदाधारत्वात् तस्यास्तथात्वमिति जेदः । द्वादशान्तरपादके छन्दोभेदे वाच० । “भूयाणं जगई जहा ।” जगती पृथ्वी । उक्त० १ अ० । क्षीपसमुद्रसीमाकारिणि महानगर-प्राकारकल्पे वज्रमये जम्बूद्वीपप्राकारे, जं० १ वक्त्र० । जी० ।

तद्वक्तव्यता यथा-

से णं एगाए वइरामईए जगईए सव्वओ समता संपरिकित्त-त्ते । सा णं जगई अट्ट जोयणाइं उट्ठं उच्चत्तेणं, मूले वारस जोअणाइं विक्खंजेणं, मज्जे अफ जोयणाइं विक्खंजेणं, उप्पि चत्तारिं जोयणाइं विक्खंजेणं, मूले वित्थिएणा, मज्जे संक्खित्ता, उप्पि तणुया गोपुच्छसंठाणसंठिया सव्ववइरामई अच्चा सएहा लएहा षट्ठा मट्ठा णीरया णिम्लता णिप्पंका णिकंकरुच्चाया सप्पभा सस्सिरीया सउज्जोया पामादीया दंसणिज्जा अजिरुवा पमिरुवा ॥

“से णं” इत्यादि । सोऽनन्तरोक्तायामविष्कम्भपरिक्षेपपरिमाणो जम्बूद्वीपः, णमिति वाक्यालङ्कारे, एकया जगत्या सुनगर-प्राकारकल्पया, सर्वतः सर्वासु दिक्षु, समन्ततः सामस्त्येन संपरिकित्तः सम्यग् वेष्टितः । “सा णं जगई” इत्यादि । सा च जगती ऊर्ध्वमुखैस्त्वेन अष्टौ योजनानि, मूले द्वादश योजनानि विष्कम्भेन, मध्ये अष्टौ, उपरि चत्वारि, अत एव मूले विष्कम्भमधिकृत्य त्रिस्तीर्णा, मध्ये संक्षिता, त्रिजागोनत्वात्; उपरि तनुका, मूलापेक्षया त्रिभागमात्रविस्तारभावात् । एतदेवोपमया प्रकटयति- (गोपुच्छसंठाणसंठिया) गोपुच्छस्येव संस्थानं गोपुच्छसंस्थानं, तेन संस्थिता, ऊर्ध्वोक्तगोपुच्छाकारेति भावः । (सव्ववइरामई) सर्वात्मना सामस्त्येन वज्रमयी वज्ररत्नात्मिका, अच्चा आकाशस्फटिकवदतिस्वच्छा (सएहा) श्लक्ष्णपुष्करकन्धनिष्पन्ना श्लक्ष्णदक्षनिष्पन्नपटवत्, (लएहा) मसृणा घुण्डितपटवत्, (षट्ठा) घृष्टा इव घृष्टा खरशाणया पाषाणप्रतिमावत्, तथा मृष्टा इव मृष्टा सुकुमारशाणया पाषाणप्रतिमावत्, नारजाः स्वाभाविकभोरहितत्वात्, निर्मला आगन्तुकमलामावात्, निष्पङ्का कलङ्कविकला कदम्बरहिता वा (निकं कडच्छाया इति) निष्कङ्कटा निष्कवचा निरावरणा, निरुपघातेति भावार्थः । ज्ञया दीप्तिर्वस्याः सा निष्कङ्कटकच्छाया सप्रभा स्वरूपतः प्रभावती समरीचा बहिर्विनिर्गतकिरणजाला, अत एव सोदयोता बहिर्यवस्थितवस्तुस्तोमप्रकाशकरा, प्रसादाय मनःप्रसक्तये हिता तत्कारित्वात् प्रासादीया, मनः प्रहृत्तिकारिणीति भावः । दर्शनीया दर्शनयोग्या, यां पश्यतश्चक्षुषी श्रमं न गच्छत इति । (अजिरुवा इति) अग्नि सर्वेषां ऋष्टाणां मनःप्रसादानुकूलतया अग्निमुखं रूपं यस्याः सा अग्निरूपा, अत्यन्तकमनीया इति प्रावः । अत एव प्रतिरूपा प्रतिविर्शष्टमसाधारणं रूपं यस्याः सा प्रतिरूपा । अथवा-प्रतिक्षणं नवं नवमिव रूपं यस्याः सा प्रतिरूपा । जी० ३ प्रति० । अथात्र सूत्रेऽनुक्तोऽपि वाचयितृणामधिकारार्थजिज्ञासापेयया जगत्या इष्टस्थाने विस्तारानयनोपायः प्रदर्श्यते-तत्र मूले मध्ये उपरि च विष्कम्भपरिमाणं साक्षादेव सूत्रे लक्ष्यते, अपान्तराले उपरिष्ठादधोगमनेऽयमुपायः-जगतीशिखरादधो यावत्क्षीर्णं तस्मिन्नेकेन भक्ते सति यल्लब्धं तच्चतुर्जिघृक्षुतमिष्टस्थाने विस्तारः । तथाहि-उपरितनभागाद्योजनमेकं गव्यूनाधिकमव-

तीर्णं. ततो राशेरकेन भागे हृते ब्रह्ममेकं योजनं गव्यूनाधिकं, नञ् योजनचतुष्कयुतं क्रियते, जातानि पञ्चयोजनानि गव्यूनाधिकानि, एतावन्त्यत्र प्रदेशे विष्कम्भः, एवं सर्वत्र भाव्यम् । संप्रति मृशदूर्द्ध्वं गमने विस्तारान्यनोपायः मृनादूर्द्ध्वं गमने यावदूर्द्ध्वं गतं. तस्यैकेन भागे हृते यत्तु ब्रह्म तस्मिन्मृशविस्तराच्छाश्रिते यच्छेषं स तत्र योजनादावतिश्रान्ते विस्तारः । तद्यथा-मृशदुष्पद्य योजनमेकं गव्यूनद्वयाधिकं गतं, ततो योजनस्य गव्यूनद्वयाधिकस्यैकेन भागे हृते ब्रह्म योजनं गव्यूनद्वयाधिकम्, एतन्मूलसंयन्त्रिनो द्वादशयोजनप्रमाणविस्तारादपनीयते. स्थितानि द्वादश योजनानि गव्यूनद्वयाधिकानि, एतावत्प्रमाणः साद्व्ययोजनातिक्रमे विस्तारः, एवं सर्वत्रापि भाव्यम् । एवमुपमकूटजम्बूशालमल्लिवृक्षचनगतकूटानामिष्टस्थाने विस्तारानयनार्थमिदमेव कारणं ज्ञायम् । जं० १ वक्र० ।

अथास्यां गवाक्षकटकवर्णनायाऽऽह-

सा एं जगई एगेणं महंतगवक्खकडएणं सव्वओ मयंता संपरिकित्ता, मे एं गवक्खकडए अज्जोअणं उहं उच्चतेणं पंचधणुसयाइं विक्खंभेणं सव्वरयणाए अच्चे० जाव पनिरुवे ॥

साऽन्तरोदितस्वरूपा जगती, 'ए' इति प्राग्वत् । जगती एकेन महता गवाक्षकटकेन वृद्धज्जाश्वकसमूहेन, सर्वतः सर्वासु दिक्षु, समन्तात् सामस्येन, संपरिकृता व्यासित्यर्थः । स गवाक्षकटक ऊर्द्धाधत्वेनार्कयोजनं द्वे गव्यूने, विष्कम्भेन पञ्चधनुः द्वादशतानि, सर्वात्मना रत्नमयः । तथा अच्छः, अत्र यावत्करणात् प्राग् ध्यावर्णितं विशेषणपदवृद्धं द्राह्यम् । इयं च गवाक्षश्रेणिर्हयणोदयाश्च जगतीभित्तिवद्गुह्यमध्यज्ञागगताऽवगन्तव्या, रिरंसु-देवविद्याधरचन्द्रमणस्थानम् ।

अथ जगत्सुपरिभागवर्णनायाऽऽह-

तीसे एं जगईए उप्पिं बहुमज्झदेसभाए, एत्थ एं महई एगा पडमवरवेइया पणत्ता । अज्जोअणं उहं उच्चतेणं पंच धणुसयाइं विक्खंभेणं जगईसमिया परिकित्ते-वेणं सव्वरयणाए अच्चा० जाव पनिरुवे ॥

तस्या यथोक्तस्वरूपाया जगत्या उपरितनतले यो बहुमध्यदेशश्चक्षुषो जगः, जगद्वच प्रदेशश्चक्षुषोऽपि स्यात्तत्र च पञ्चवरवेदिकाया अवस्थानासंभवः, अतो देशग्रहणेन महान् भाग इत्यर्थः । स च चतुर्योजनात्मकजगत्सुपरितनतलस्य मध्ये पञ्चधनुःशतात्मक इति । सूत्रे एकारो मागधभापालद्यानुरोधात् । अत्र पतस्मिन् बहुमध्यदेशभागे, 'ण' इति प्राग्वत् । महती एका पञ्चवरवेदिका देवजोगचूभिः प्रहृता, मया श्रेयश्च तीर्थकरैः । सा च ऊर्द्धाच्चत्वेन अर्कयोजनं, पञ्चधनुःशतानि विष्कम्भेन, जगत्याः समा समाना जगतीसमा, सा च जगती-समिका, परिक्रमेण परिरयेण, कोऽर्थः ? जम्बूचीपस्य सर्वतो वलयाकारेण व्यवस्थिताया जगत्या यावदुपरितनं तवं चतुर्योजनविस्तारात्मकं तस्माद्भवणदिशि देशोनयोजनव्यापङ्करवाकं यावान् जगतीपरिरयस्तावानस्यापीति, सर्वैरत्नमयी सामस्येन रत्नलक्षिता, "अच्छा सरहा" इत्यादि विशेषणकदम्बकं पाठनोऽर्थतश्च प्राग्वत् । जं० १ वक्र० । (पञ्चवरवेदिकावक्ष्यता तु "पडमवरवेइया" शब्दे वक्ष्यते)

जगती-"जगई"शब्दार्थे, जं० १ वक्र० । जगतीपार्श्वे भक्तिकापक-प्रमाणं जलं कथितमस्ति, तत्र सर्वदा भक्तिकापकप्रमाणं, किं वा वेद्याया आगमनेन न्यूनाधिक्यं वा भवतीति प्रश्ने, उत्तरम्-भक्तिकापकप्रमाणं यत्र जलमस्ति तत्र सर्वदा सदृशं भवति, परं वेद्याप्रयोगेन न्यूनाधिक्यज्ञानं नास्तीति । ५२ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

जगःपञ्चयग-जगतीपर्वतक-पुं० । सूर्याजविमानपरिसरवर्तिवन्-खगलगतशुक्रवापीप्रदेशवर्तिषु पर्वतविशेषेषु, रा० ।

जगगुरु-जगद्गुरु-पुं० । जगतः सचराचरसृष्टवनस्य गुणगुरुत्वात् जगतां वा जङ्गमानां यथावच्छतुतत्त्वोपदेशनात् तेषामेव वा गौरवादेत्वाद् गुरुजगद्गुरुः । पञ्चा० ४ विव० । त्रिभुवननाथे जिने, पञ्चा० ४ विव० । हा० ।

जगचंदसूरि-जगच्चन्द्रसूरि-पुं० । स्वनामके तपागच्छाचार्ये, कर्म० ६ कर्म० ।

तद्वृत्तान्तस्वरयम्-

"शिष्या मणिरत्नगुरो-स्ततो जगच्चन्द्रसूरयोऽनुवन् । भूतलविदिता नूतन-धैराग्यावेगनाजस्ने ॥ २७ ॥ श्रीचैत्रगणेशप्रोक्षी, विधूपमादेवजगद्गणमिथात् । उपसंपन्नाश्चरणं, विधिना संयगवेगयुताः ॥ २८ ॥ आचारम्लास्यतपोनि-ग्रहवन्तो व्यधुर्धिधृतमलाः । शरकरटितरणि (१२८५) वर्षे, खयातस्तत इति तपागच्छः । ॥ २९ ॥ " ग० ४ अधि० ।

"क्रमात्प्राप्ततपाचार्ये-त्यजिख्यां भिज्जुनायकाः । समभूवन् कुले बान्धे, श्रीजगच्चन्द्रसूरयः ॥ १॥" कर्म० ५ कर्म० । ध० २० ।

जगचंदसूरि-जगच्चन्द्रसूरि-पुं० । 'जगचंदसूरि' शब्दार्थे, कर्म० ६ कर्म० ।

जगजीवजोण-विद्याणय-जगज्जीवयोनिविज्ञायक-पुं० । जगद् "धर्माधर्माकाशपुद्गलास्तिकायरूपं जगत् सचराचरम्" इति वचनात् जीवा इति जीवन्ति प्राणान् धारयन्तीति जीवा योनय इति (न०) 'युक्' मिश्रणे, युवन्ति तैजसकार्मणशरीरवन्तः सन्त श्रौदारिकशरीरेण वैक्रियशरीरेण वाऽऽस्त्विति योनयो जीवानामेवोत्पत्तिस्थानानि, ताश्च सचित्तादिभेदभिन्ना अनेकप्रकाराः । उक्तं च- सचित्तशतसंवृततरमिथास्तद्वयोनय इति । जगच्च जीवाश्च योनयश्च जगज्जीवयोनयः, तासां विविधमनेकप्रकारमुत्पाद्यानन्तधर्मात्मकतया जानातीति विज्ञायको जगज्जीवयोनिविज्ञायकः । केवलज्ञानिनि, न० ।

जगजीवण-जगज्जीवन-पुं० । जगन्ति जङ्गमानि अहिंसकत्वेन जीवयतीति जगज्जीवनः । जिनेद्वारे, स० ३० सम० । दशा० । जगजीवविद्याणय-जगज्जीवविज्ञायक-पुं० । सर्वज्ञे, व्य० ३ उ० ।

जगदभासि (ए)-जगदर्थजापित्-पुं० । जगत्पर्यायं जगदर्थं ये यथा व्यवस्थिताः पदार्थाः, तानाभाषितुं शीलमस्य जगदर्थभाषी । तद्यथा-ब्राह्मणं कोटमिति ध्यात्, तथा वणिजं किं-राटमिति, शूद्रमाजीरमिति, श्वपाकं चाण्डालमित्यादि । तथा

काणं काणमिति, तथा खञ्जं कुञ्जं चडभमित्यादि, तथा कुण्डिनं कृणुमिति, यो यस्य दोषस्तं तेन खरं परुषं ब्रूयात् यः स जगदर्थज्ञापी । अभियसत्यनापिणि, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

जयार्थज्ञापिन्-३०। जयार्थभापी यथैवात्मनो जयो भवति तथैवाविद्यमानमप्यर्थं भाषते तच्छीलश्च, येन केनचित्प्रकारेणासदर्थभाषणेनाप्यात्मनो जयमिच्छतीत्यर्थः । असदर्थभाषणेनापि आत्मनो जयमिच्छति, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

जगन्निर्जित-देशी-विद्याविते, दे० ना० ३ वर्ग ।

जगन्निर्जित-जागर्यमाण-उत्थाप्यमाने, " घघ्राणं तु कसाया, जगडिज्जता वि परकसापहि । निच्छंति समुचित्ता, सुनिविष्टो पंगुलो चैव ॥१॥ " द० प० ४ प० ।

जगन्-जगन्-पुं० । स्वनामके अन्नदानलब्धकीर्तौ महार्धिके श्रेष्ठिनि, उपदेशतरङ्गिणी । यथा-पञ्चालदेशमण्डने जडेसर-ग्रामे श्रीमालीयज्ञातिः सासोबाऽभिधो व्यवहारिमुख्यः, तस्याङ्गजो जगद्गनामा आङ्गः, एकदा पौषघागारे प्रतिक्रान्तं विधाय मौनेन नमस्कारान् गुणयन्नस्ति, रात्रिप्रहरानन्तरं यतिभिश्चन्द्रेण रोहिणीशकटं भिद्यमानं दृष्ट्वा गुरुपाश्वे पृष्ठमभगवन् । एवंविधो भवन्नस्ति । गुरुभिरपि विलोक्योक्तम्-अत्र कोऽप्यस्ति न ? साधुभिरुक्तम्-न कोऽपि । ततो गुरुभिरुक्तम्-संवत् १३१५ मिने रौरवं दुर्भिक्षं भविष्यति । साधुभिः पृष्ठमभगवन् ! कोऽपि जगद्भुङ्क्षतांस्ति, न वेति । गुरुणोक्तम्-अस्माकं मन्त्राधिप्रायकदेवेन पूर्वमेवादिष्टमस्ति-अनेन प्रकारेण जगद्भुङ्क्षतां भविष्यति । तैरुक्तम्-अस्येहन्धनं क्वास्ति ? गुरुः प्राह-"अस्य गृहवाटकेऽर्कस्याधः कोटित्रयप्रमाणं धनमस्ति" इत्यादि गुरुवचः श्रुत्वा जगद्भुङ्क्षन्त्यति-अहो मम महद्भाग्यं, यद् गुरुमुखादेवं श्रूयते । ततो रात्रौ मौनेन स्थितः शालायां, ततः प्रभाते विलोकितं तद्दृष्टकथितं रात्रौ तद्वचनं, तेन धान्यग्रहणचिकीर्षुरभूत् । इतश्च साधुजगद्भुङ्क्षस्य वणिक्पुत्राः वखारिस्थाः मलवारे सन्ति, तत्र बहूनां व्यवहारिणां वखारिरस्ति । तत्र जगद्भुङ्क्षारिरपरव्यवहारिवखारिच्यान्तराले एका पाषाणशिलाऽस्ति । तत्र च्योर्वखारिधनिकयोः प्रातर्दन्तधावनकरणस्थानम् । एकदा समकालमेव तौ दन्तधावनायागतौ, एक एव तत्रोपवेष्टुं शक्नोति, न द्वावपि । तेनैकः कथयति-अत्राहं प्रथममुपविश्य दन्तधावनं करिष्ये । द्वितीयस्तु वक्ति-अहं प्रथमं करिष्ये इत्यादि विवादे जायमाने अहङ्कृतितोऽत्यन्तं हठो जानः, राजवर्गीयनरैः पर्यवसायितावपि न मन्येते । ततस्तेरुक्तम्-यो राज्ञः पट्टशतस्पर्द्धकानि दास्यति सोऽत्र दन्तधावनं करिष्यति । एवं बहुधनं वर्द्धितं, मम श्रेष्ठी लज्जते यदि पञ्चाद्भवामि । यतः-"क्वत्राः शक्यैर्वुधाः शास्त्रै-रिन्द्र्याः स्वैः पामराः करैः । गावीभिरङ्गनाः वृद्धैः, पशवः कविकारिणः ॥ १० ॥ " एवं युद्धे यावदेकोऽपि न निवर्तते तावत् होडकोरस्य विलोक्यते । अतो मम श्रेष्ठी नामितो मा भूत् ततो जगद्भुङ्क्षपुत्रेण पञ्चविंशति-शतस्पर्द्धकैः गृहीतः स पाषाणः "चारचलावहं पानवोलावहं हाथदलावहं धनहुफावहं" इति लोकोक्तिः सत्या, तेन श्रेष्ठिना ज्ञापितो वृत्तान्तः । जगद्भुः प्राह-वर्धय कृतं यन्मम महत्वं प्रदेशे रक्षितम् । ततः स पाषाणः स्वस्थाने आनायितः । जगद्भुरपि तत्रोपविश्य दन्तधावनं करोति । एकदा मध्याह्ने जग-

द्भुर्भोजनार्थमुपविष्टः तस्मिन्धनसरे कोऽपि योगी गृहद्वारे प्राप्तः । पर्त्नी प्राह श्रेष्ठी-सद्योग्यां रसवतीं परिपूर्णपुरुषादारप्रमाणां अस्य देहि, सा तथा करोति, योगी न लाति, तथा स्वपतेः प्रोक्तम् । पुनस्तेनोक्तम्-रूप्यस्थालं वर्तुलिकासहितं देहीति, तथा कृते तुष्टो योगी ब्रूने-भोः दातृशिरोमणे ! तव परीक्षायै आगतोऽहं ह्रुवं भिक्षार्थं भ्रमन्, यतो मम दातृपुरुषविलोकयतुः पणमासा गताः परं न कोऽपि दृष्टः, त्वं त्वद्य दृष्टः जगद्भुद्धरणक्षमः । साधुराह-ममेहन्धनं क ? योगी प्राह-एष पाषाणः सद्रव्योऽस्ति इत्युक्त्वा स्थितो योगी । साधुरपि तत्पूजायै यावद्द्वयं कुलाद्यानयति तावत्स गतः, सर्वत्र विलोकितोऽपि न बन्धः । साधुना चिन्तितमसौ योगी न हि, किं तु मम पूर्वसंवन्धो कोऽपि देवः पुण्यकीर्तिदाता, विलोकितः पाषाणः, एकत्र कारी दत्ता, दृष्टो दूरीकृताः, दृष्टानि तत्र पञ्चस्पर्शपाषाणखण्डानि, स्पर्शपाषाणयोगेन लोहं स्वर्णं ज्ञेयम् । ततो गुरुक्तं सत्यं मन्यमानो जगद्भुर्जगद्भुद्धरणाय मनोऽकरोत् । सर्वदेशेषु धान्यसंग्रहमकार्षात् । दुर्भिक्षे पतिते द्विद्विस्तम्भनपुरय-वलकाणहिल्लपत्तनादिषु द्वादशोत्तरशतसत्रागारानमरुयत् । तेषु लोकानां सारभोजनं सद्युतं दीयते यथेच्छम् । यतः-"नच करवाली मणिभ्रमा, ते अग्रीला चारि । दानसाह जगद्भुतणी, दीसइ पुहविमभारि ॥२१॥" दुष्टपुत्रग्रहणभीत्या रङ्गयोग्या एते इति सकलकोष्ठेषु नाम दत्तम् । "अद्य मूरुसहस्सा, वीसलदेवस्स वार हम्मीरे । इगवीस य सुतराणे, दुग्भिक्खे जगद्भुसाहुणा दिन्ना" ॥ २२ ॥ एवंविधां जगद्भुकीर्तिं श्रुत्वा स्पर्धया वीसलदेवराजेन वीसलनगरे सत्रागारो मणिरुतः । संपर्यजावात्तलं परिवेपयति, कियद्दिनैस्तेष्वमपि निवारितम्, एकदा राज्ञा कार्यविशेषेण जगद्भुसाधुराकारितः, स नृपं नत्वोपविष्टः, राजाऽऽदेशे 'जी जी' इति भणति । तदा चारणेनोक्तम्-"वीसलदेव रुज करइ, जगद्भु कहावइ जी । तइ परिसइ फालिसिठ, ए परीसावइ धी" ॥ २३ ॥ तदनु मत्सरं मुक्त्वा जगद्भुपार्श्वान्निजप्रणामकरणं निपिद्धम्, प्रभाते तत्रोपविश्य दानमण्डपिकायां द्रव्यदानं ददाति जगद्भुः, तत्र यवनिकां बन्धयति, यतः लज्जया कुलीनाः प्रकटं न गृह्णन्ति, तेषां दानार्थं, सत्त्वज्या च यवनिकान्तरिताः स्वकरं जगद्भुश्रेष्ठ्यग्रे विस्तारयन्ति, तदनु यथाभाग्यानुसारेण हाटकटङ्करूप्य-टङ्कस्पर्द्धकसमशतादि ददाति । अत्रावसरे वीसलदेवभूपः स्वजाग्यपरीक्षार्थं वख्रादिवेषं परावर्त्य एकाकी निजकरं यवनिकान्तस्थ उड्डयामास । जगद्भुर्नानाप्रकारलक्षणताम्रताकवि-नताधनभाग्यसंपद्यशःसौख्यविद्यादिवहुरेखाङ्कितं तं करं दृष्ट्वा जगज्जनमान्यस्य कस्यापि नरेन्द्रस्य संप्रतीदृशीमवस्थां प्राप्तस्य तथा करोमि यथा यावज्जीवं सुखी स्यात् इति विचिन्त्य स्वकराङ्गुलीतो मणिमणिरुतमुद्रिका उत्तार्य प्रदत्ता । सकौतुकेन भूपेन कृष्णं स्थित्वा वामः कर उड्डितः । तत्रापि द्वितीया मुद्रिका मुक्ता । मुद्राद्वयं गृहीत्वा नृपः स्वावासे गतः । द्वितीयदिने जगद्भुसाधुमाकार्यं किमेतदिति दर्शितवान् मुद्राद्वयम् । साधुनोक्तम्-"जत्थ गअो तत्थ गअो, साम-वसीहो न जुजए अहलं । जत्थ गअो तत्थ गअो, एत्थ रअो पाणियं वहइ" ॥२४॥ इहात् मुद्राद्वयं परिधाप्य हस्तिस्कन्ध-मारोप्य गृहे प्रेषित इति जगद्भुसाधुप्रबन्धः । उपदेशतरङ्गिणी ।

जगन्पदम्-जगन्नन्दन-पुं० । जितेश्वरे, स्वनामकचारणमुनौ

च । तथाहि—“संयपना कप्ता अजिण्णदणजगणदणचारणसमीवे सुअधम्मसंमत्तं पविघ्ना ” । सहा० ।

जगणाह—जगन्नाय—पुं० । जगतः सकलचराचररूपस्य यथा-
वस्थितस्वरूपप्रकरणद्वारेण विनयप्रकरणपायेज्यः पालनाद्य
नाथ इव नाथो जगन्नाथः । जिनेश्वरे, नं० ।

जगणिस्सिय—जगन्निश्रित—वि० । जगल्लोकस्तत्र निश्रित आ-
श्रितः । लोकस्थिते चस्तुनि, “ जगणिस्सियार्हं मूपाहं ”
उत्त० ८ च ० ।

जगज्जुवरिय—जगद्भुजवरित—न० । जगतां प्राणिनां ज्जुवरितं
हिसादिनिवर्धनं कर्म । प्राणिनां जुराचारं, हा० २६ अष्ट० ।

जगपागह—जगत्प्रकट—त्रि० । जङ्गमजन्तूनां प्रत्यक्षप्रमाणसिद्ध-
तया प्रकटे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जगपियामह—जगत्पितामह—पुं० । जगतां सकलसत्त्वानां नारका-
दिकुलतिविनिपातभयापायरक्षणत् पितेव पिता सस्यदर्शन-
मूलोत्तरगुणसंहतिस्वरूपो धर्मस्तस्यापि च पिता जगवान्, अर्थ-
तस्तत्पणीतत्वात् । नं० । जिनेश्वरे, ब्रह्मणि च । “ब्रह्मा जगत्पि-
तामहः ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

जगवंधु—जगद्बन्धु—पुं० । जगतः सकलप्राणिसमुदायरूपस्यान्या-
पादनापदेशप्रणयनेन सुखस्थापकत्वात् बन्धुरिव बन्धुः ।
जिनेश्वरे, नं० ।

जगय—यकृत्—न० । यं संयमं करोति, कृ-किप्-तुक् च ।
कुक्षौ दक्षिणजगस्थे मांसपिप्पे, तद्वर्धके रोगजदे च ।
अस्य शसादौ जत्वे च यकआदेशः । वाच० । “ आसस्त णं
धावमाणस्स हियस्स य जगयस्स य अंतराहे । ” अ० १०
हा० ३ उ० ।

जगहो—देशी—पट्टिलायाम, सुरायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

जगमव्वदंति [ए]—जगत्सर्वदर्शिन्—पुं० । जगतः सर्वज्ञावद-
र्शिनि ज्ञातपुत्रे महावीरे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

जगसहाव—जगत्सवज्ञाव—पुं० । जगतः बराचरस्य स्वो भावः ।
“जन्म मरणं च नियतं, बन्धुर्दुःखाय धनमनिर्वृतये । तस्मास्ति
यन्न विपदे, तथाऽपि लोकां निरालोकः ॥१॥ ” इत्यादिलक्षणे
विश्वस्वभावे, आश्र० ४ अ० ।

जगह्वित—जगच्छित—त्रि० । पुरुषार्थोपयोगितया विश्वहितावहे,
स० ३२ सम० ।

जगहिय—जगच्छित—त्रि० । ‘ जगहित ’ शब्दार्थे, स० ३२ सम० ।

जगाणंद—जगदानन्द—पुं० । जगतां संक्रिपञ्चेन्द्रियाणाममृ-
तस्यन्दिमूर्तिदर्शनमात्रतो निःश्रेयसाभ्युदयसाधकधर्मोपदेश-
द्वारेण चानन्दहेतुत्वात् पेहिकामुष्मिकप्रमोदकारणत्वात्
जगदानन्दः । जिनेश्वरे, नं० ।

जगार—ज(य)कार—पुं० । जवर्णे, यवर्णे, यव्वदे च । “जगारुहि-
चाणं तगारेणं निहेसो कीरति । ” नि० चू० १ उ० ।

जगारी—जगारी—स्त्री० । (राजगरी) इतिनाम्ना प्रसिद्धे बुद्धघा-
न्ये, “असणं ओयण-ससुग-मुग्ग-जगारीइ ” । इह ‘जगारी’
शब्दः समयसिद्धः, आदिशब्दात् कैरेयीकरम्बकादिग्रहः ।
पञ्चा० ५ विव० ।
३४७

जग—जागृ—घा० । निष्ठाकृते, “ जाग्रजगः ” ॥ ८ । ४ । ८० ॥
‘ जगह् ’ पक्षे ‘ जागरइ ’ जागर्ति । प्रा० ४ पाद ।

जगण—जागरण—न० । अनिष्ठागमने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
जगह—यद्ग्रह—पुं० । यत् प्राप्यते तद् गृह्यतामित्याकारि-
कायां राजाक्षायाम्, “रक्षा जगहो घोसितो । ” आ० म० प्र० ।
“ यद्ग्रहो घोपितस्तत्र, शतानीकमहीष्टजा । तदनीकमद्राश्र-
म्पा, स्वच्छया मुमुपुस्ततः ” ॥ आ० क० ।

जगह—यद्ग्रह—पुं० । ‘ जगह ’ शब्दार्थे, आ० क० ।
जवण—जवन—न० । वक्त्रं हन्ति । हन-यद्-अच्-पृथो० । वाच० ।
स्त्रिया अग्रेतनकट्यधोनागे, कल्प० २ क्षण । “ सुंदरयणजघन-
वयणकरचरणनयणलावणविलासकलिया ” । औ० । जग-
रूपे स्त्रीकटेरग्रभागे च । तं० ।

जच्च—जात्य—त्रि० । जातौ प्रवः यत् । कुक्षीने, अष्टे, कान्ते,
सुन्दरे, “ किं वा जात्याः स्वामिनां हेपयन्ति । ” “ जा-
त्यस्तेनाऽभिज्ञातेन, शूरः शौर्ययता कुशः ” । “ सर्व-
वर्णेषु तुल्यासु, पत्नीष्कृतयोनिषु । आनुलोभ्येन संभृताः,
जात्या जातास्तयैव ते ॥१॥ ” वाच० । स्वाभाविके, तं० ।
प्र० । प्रश्न० । सजातीये अविजातिमति, जी० ३ प्रति० ।
नाश्वरमपि जात्यरत्नं समानमजात्यरत्नेन । ल० । “ जह जघ-
वाहलाणं, अस्साणं जणवपसु जायाणं । ” आ० क० ।

जच्चजण—जात्याज्जनन—न० । मर्दितऽज्जने, कल्प० २ क्षण ।
प्रधाने, सौवीरके च । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जच्चजणजमरजज्ञयपरिजज्जुयसमसंहियतणुअआइज्ज-
लरुहसुकुमालमज्जरमणिज्जरांमराइं ।

जात्याज्जनं मर्दितं तैलादिनाऽज्जनम् (भमरजलयपरि सि) भ्रम-
राणां प्रसिद्धानां जलदानां च मेधानां यः प्रकरः समूहस्तत्सदृशी
तत्समानवर्णेतया जात्याज्जनमरजलद्रवकरी इव (उज्जुअ सि)
अजुका प्रधरा, अत एव (सम सि) समा अविवम सांहि-
ता निरन्तरा (तखुअ सि) तनुका सूक्ष्मा (आइज्ज सि)
आदेया सुभगा (लरुह सि) लटभा विलासमनोहरा (सुकु-
मालमउअ सि) सुकुमालेभ्यः शिरीषपुष्पादिवस्तुज्योऽपि मृ-
दुका, तत एव (रमणिज्ज सि) रमणीया (रोमराइ सि)
रोमराज्येभ्यः सा तथा ताम् । कल्प० २ क्षण ।

जच्चजणजिगभेयरिट्ठगभरावलिगवलगुलियकज्जस-
मपभेसु ॥

जात्यं प्रधानं यद्ज्जनं सौवीरकं भृङ्गभेदः भृङ्गाभिधानकीट-
विशेषः विदलितान्नाहरो वा, रिष्टकं रत्नविशेषः । भ्रमरावली
प्रतीता, गवलगुटिका महिषशृङ्गगुटिका, कज्जलं मपी, एतत्स-
मप्रभेषु कृष्णवित्थर्यः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जवदण—देशी—अगरौ, कुङ्कुमे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जच्चकंचणुज्जहंतखव—जात्यकाश्चनोज्ज्वलद्रूप—त्रि० । जात्य-
काश्चनवत् उत्तमसुवर्णवत् उत्प्राबल्येन दीप्यमानं रूपं य-
स्य । उत्तमसुवर्णवद् दीप्यमानरूपे, कल्प० ३ क्षण ।

जच्चकणग—जात्यकनक—न० । उत्तमसुवर्णे, “ जच्चकणगं च
जायरुवे । ” कल्प० ६ क्षण । प्रश्न० १

जच्चकमलकोमल-जात्यकमलकोमल-त्रि० । उत्तमजातिसं-
भवकमलवत् कोमले, कल्प० २ कृण ।

जच्चक्षिय-जात्यान्वित-त्रि० । विशिष्टजातिसंभूते, वृ० ३
उ० । सुकुलोत्पन्ने, सूत्र० १ श्रु० १० श्रु० ।

जच्चन्निय-जात्यान्वित-त्रि० । विशिष्टजातिसंभूते, वृ० ३ उ० ।

जच्चमणि-जात्यमणि-पुं० । पञ्चरागादिप्रधानमणौ, पं० व०
६ द्वार ।

जच्चसुवर्ण-जात्यसुवर्ण-पारमार्थिके सुवर्णे, दश० १० श्रु० ।

जच्चसुवर्ण-जात्यसुवर्ण- 'जच्चसुवर्ण' शब्दार्थे, दश० १ श्रु० ।

जच्चिर-यच्चिर-न० । यावत्काले, व्य० ७ उ० ।

जच्चो-देशी-पुरुषे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जच्छ-यम्-धा० । उपरमे, " गमिष्यमाऽऽत्तां ङः " । ८ । ४ ।
२१५ । इत्यन्तस्य छः । ' जच्छ ' यच्छति । प्रा० ४ पाद ।

जच्छन्त-यच्छन्त-त्रि० ददति, अष्ट० ३ अष्ट० ।

जच्छन्दो-देशी-स्वच्छन्दे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जजुवेय-यजुर्वेद-पुं० । द्वितीयवेदे, म० २ श० १ उ० । औ० ।
यजुर्वेदाहिते नियेये, व्यापारे च । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

जज्ज-जय-त्रि० । जेतुं शक्यः । जि-यत् । " कथ्यजयौ शक्या-
यै " । ६ । १ । ८१ । (पाणि०) जेतुं शक्ये, वाच० । " धर्ययौ
जः " । ८ । २ । २४ । इति र्यस्य जः । प्रा० २ पाद ।

जजरिय-जर्जरित-त्रि० । जर्जरं करोति, जर्ज-यिच् कर्मणि क्तः ।
जीर्णीकृते, शकलीकृते, ' जराजर्जरितं पतिम् ' वाच० । " कुंतग-
निजजजरियसव्वदेहा " प्रश्न० १ आश्र० द्वार । राजीयुके,
स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

जजरियसद्-जर्जरित (भर्जरित)-शब्द-पुं० । तन्त्रीकरटिका-
दिवाद्यशब्दवद् भर्जर (जर्जर) ध्वनियुक्ते शब्दे, स्था० १० ठा० ।

जट्ट-जर्त-पुं० । बाह्मीकदेशे, सोऽभिजनोऽस्य अत् । बहुषु जनप-
दे लुप् । तद्देशवासिषु, व० व० । वाच० । " तैस्याधूर्तादौ " । ८ ।
३ । ३० ॥ इति सूत्रेण तस्य ट्टः । प्रा० ३ पाद ।

जट्ट-इष्ट-न० । कृतयजने, " अहो जन्निष्य जट्टं " आ० म० प्र० ।
यज्ञे च । उच० २५ अ० ।

जट्टि-यट्टि-स्त्री० । यज्-किन् नि० न संप्रसारणम् । ध्वजा-
दिदण्डे, छत्राङ्गवलम्बने दण्डे च । किन् । तन्तौ, हार-
लतायां, भाग्यौ, मधुकायाम्, वाच० । " जट्टिमुक्तिकोप्परप्पहा-
रेहिं हणामि सि । " नि० चु० १ उ० ।

जम्-जम्-त्रि० । जलति घनीभवति । जम् अच्, डस्य लः । " इष्टं
वाऽनिष्टं वा, न वेत्ति किञ्चित्तु यो मोहात् । परवशगः स भवेदिह,
नाम्ना जम्संज्ञकः पुरुषः " ॥ उक्तलक्षणं मन्दबुद्धौ, मूर्खे, वेदप्र-
हणासमर्थे, " अर्नशौ क्लीबपतिर्तौ, जात्यन्धवाधिरौ तथा । उन्म-
नजम्भूकाश्च, ये च केचिन्निरिन्द्रियाः ॥ " वेदप्रहणासमर्थो जड
इति दायभागः । हिमग्रस्ते, हिमेन मन्दक्रियं, मूके, अल्पज्ञे,
जले, न० । सीसके, न० । चेतनान्निष्ठे अज्ञानादिसमूहे,
वेदान्तमते हि पदार्थो द्विधा-जम्भोऽजम्भश्च । तत्र जडोऽज्ञान-

तत्कार्यसङ्घः । अजम्भश्चेतन इति भेदः । " नापृष्टः कस्यचिद्
श्रूयान्, न चान्यायेन पृच्छतः । जानन्नपि हि मेधावी, जम्बुल्लोक
आचरेत् " ॥ १ ॥ वाच० । अपगतकर्तव्याकर्तव्यविवेके, आचा० १
श्रु० २ अ० २ उ० । स्याद्वादस्वरूपोपलम्भराहिते, अष्ट० ७ अष्ट० ।
तत्त्वावबोधविधुरबुद्धौ, स्था० । " जम्भो जम्भो जडं पञ्जुवांस-
ति " । जम्भूदापरिमतनिर्विज्ञानशब्दा एकार्थकाः । रा० ।

जम्भार-जटानार-पुं० । जटामूहे, " जटामारेण सव्वं सरीरं
पाणिपण उल्लेत्ता सामिस्स उच्चरिं ठाडं धुणइ " । आ० म० द्वि० ।

जम्भाल-जटाल-पुं० । जटा अस्यर्थे सिध्मा० वच् । वटवृक्षे,
कच्छुरे, मुष्कके, गुग्गुले च । जटायुके, त्रि० । चोरिणः शिखि-
नश्चास्य, जटालोर्द्धशिरोरुहाः । " जटामास्याम्, स्त्री० । वाच० ।
स्वनामख्याते ग्रहविशेषे, कल्प० ६ कृण । चं० प्र० ।

जटायत्-त्रि० । जटा अस्यर्थे मनुष्ये, मस्य वः । वाच० । प्राकृते
च " आल्विल्लोलालावन्तमन्तेत्तेरमणामतोः " ॥ ७ । १ । १५६ ॥
इति सूत्रेण आलादेशः । ' जम्भालो ' जटायान् । प्रा० ३ पाद ।
जटायुके, वाच० ।

जम्भि [ण]-जटिन्-पुं० । जटा अस्यस्य इति । मूले, अश्वत्थ-
तुल्यपत्रयुक्ते वृक्षभेदे, वाच० । त्रि० । जटाधरे, ज० ए० श० १३
उ० । जं० । औ० ।

जम्भियाइलग-जटाल-पुं० । अष्टाशीतिग्रहाणां त्रिपञ्चाशत्तमे
स्वनामख्याते ग्रहे, चं० प्र० २० पाद० । " दो जम्भियाइलगा "
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

जम्भियाइलय-जटाल-पुं० । ' जम्भियाइलग ' शब्दार्थे, चं० प्र०
२० पाद० ।

जम्भिन्-देशी-खचिते, दे० ना० ३ वर्ग ।

जटिल-जटिल-पुं० । जटा अस्यर्थे पिच्छा-इलङ् । सिंहे,
जटायुके, त्रि० । " विवेश कश्चिजटिलस्तपोवनम् । " वाच० ।
" उक्कडफुडकुडिलजमिलकफण्डाविकरुफडाडोवकरणदच्छा "
वृत्तिः-जटिलः स्कन्धदेशे केसरिणामिवाहीनां केसरसद्भा-
वात् । ज० १५ श० १ उ० । ज्ञा० । उच० । जटाधारिखनवासि-
पाखरिणि, प्रव० ए४ द्वार । बलितोद्वलिते च । " एगं महं
कोसं व गंडियं सुकं जडिबं गंडिबं " ज० १६ श० ३ उ० ।

जमिलय-जटिलक-पुं० । राहौ, सू० प्र० २० पाद० । चं० प्र० ।
जड्ड-जड्ड-पुं० । भाषया शरीरेण क्रियया वा जडे, स्थूले, दीप्ताऽन-
हे, प्रव० १०७ द्वार ।

तिविहो य द्दोइ जड्डो, भासें सरीरे य करणे जड्डो य ।

जासाजड्डो चउहा, जड्ड एलग मम्मण दुमेहो ॥

जल जड्डुडो भासइ, जड्डमूओ एव जासति अवचं ।

जह एलगो व्व एवं, एलगमूओ वलवलेति ॥

मम्मणमूओ वोव्वको, खड्डेइ वाया हु अवि सदा जस्स ।

दुम्मेहस्स ण किंची, घोसंतस्तावि ठाय इहा ॥

दंसणणाणचरित्ते, तवे य समिवीसु करणजोगे य ।

उवइडं पि न गेएहइ, जलमूओ एलगमूओ य ॥

नाणा दद्धा दिक्खा, भासाजड्डो अपचचलो तस्स ।

सोयवहिरो य नियमा, गहणे जडहो अहिगरणं ॥
 तिबिहो सरीरजडो, पत्थे भिक्खे तदेव वंदणं ।
 एतेहिं कारणेहिं, सरीरजडं न दिक्खेज्जा ॥
 अइणे वा पञ्चमंथो, निक्खायरियाणं अपरिहृत्यो य ।
 उहूस्मासपरिक्रम-अहिअगीउद्गमादीनु ॥
 आगादगिज्ञाणस्स य, अन्नमाही वा विहोज्ज मरणं वा ।
 जडे पासे वि ठिण, अन्ने य जन्ने इमे दोसा ॥
 देमेण कक्खमादी, कुञ्जणववाण्णपञ्चावणे दोसा ।
 एणस्वि गल्लओ य चोरो, णिदिममुंको य जणवादो ॥
 एणे सरीरजडो, एमादीया इवति दोमा तु ।
 तम्हा तं न वि दिक्खे, गच्छे महत्थे अणुनाओ ॥
 इरियासमिए भासे-सणासु आदाणसमिइगुत्तीसु ।
 ए वि ज्ञाति चरणकरणे, कम्मदणं करणजडो ॥
 जलमृग एलमृगो, अतिथूलसरीरकरणजडो य ।
 दिक्खेवस्सेते खल्लु, चतुगु मेसेसु मासल्लु ॥
 भासाजडं मम्मण, सरीरजडं च एातिथुरं च ।
 जावज्जिय परियट्ठे, करणे जडं तु छम्मासे ॥
 मोत्तुं गिह्वाणकजं, छम्मेहं वा वि पाठे छम्मासो ।
 तो हेतुं दुम्मेहं, जो वि य करणम्मि सो जडो ॥
 छएहुवरिं तो दोएह वि, आपरिओ अन्ने गौं छम्मासा ।
 पच्छा अन्नो तनिओ, सो वि य उम्मासपरिअट्ठे ॥
 जो विय तं गाहेती, सिरसो तस्सेव सो इवति ताहे ।
 तह वि न गिएहइ जदि ह, कुलगणसंघे विगिचणता ॥
 पं० भा० ।

जडस्त्रिधा-भाषया, शरीरेण, कणेन च । प्रापाजडः पुन-
 स्त्रिधा-जडमूको, मन्मनमूकः, एलकमूकश्च । तत्र जडमन्म
 न्म वुल्लुगयमानो यो वक्ति स जलमूकः । यस्य तु वदतः
 स्वल्पमानमिव ध्वनं स्सलति स मन्मनमूकः । यथैलक
 इवाव्यक्तं मूकतया शब्दमात्रमेव करोति स एलकमूकः । तथा
 यः पथि भिक्षाऽटने वन्दनादिषु चातीव स्थूलतयाऽशक्तो प्रव-
 त्ति स शरीरजडः । करणं क्रिया, तस्यां जडः करणजडः
 समितिगुतिप्रत्येकणादिक्रियां पुनः पुनरुपदिश्यमानामप्यतीव
 जडतया यो ग्रहीतुं न शक्नोति सः, करणजड इत्यर्थः । तत्र
 प्रापाजडस्त्रिविधोऽपि ज्ञानग्रहणेऽसमर्थत्वात् दीक्ष्यः । शरीर-
 जडस्तु मागिमन्मनभक्तपानानयनादिष्वशक्तो भवति, तथाऽ-
 निजडस्य प्रस्वेदेन कक्कादिषु कुथितत्वं भवति, तेषां जले-
 न क्वाहनेषु क्रियमाणेषु कीटिकादिप्रावना संभवति, ततः
 संयमविराधना, तथा लोकोऽतिनिम्नं करोति बहुमत्तीति,
 तथोद्धृत्वासो भवति ततोऽसौ न दीक्षणीयः । ध० ३ अ-
 धि० । प्रव० । पं० चू० । नि० चू० । व्य० । आच० । ग० ।
 हस्तिनि, पुं० । वृ० १ उ० । नि० चू० । जीन० । रुव्यजाव-
 मूर्खे, त्रि० । तं० । " जड्वाणं वड्वाणं, निविज्जाणं च निविज्जे-
 साणं । संसारसूयराणं, कहियं पि निरत्थं होइ " ॥१॥ तं० ।

जाड्य-न० । जडस्य भावः प्यञ् । जडतायाम्, सौख्ये च ।
 " आलस्यभ्रमगर्भाद्यै-जाड्यं जुष्मासितादिकृत " । " इदं
 जाड्यमिदं मादय-मिदमत्यद्वयं वचः । " वाच० ।

जड-त्यक्त-त्रि० । " केनाप्पुणाययः " । उ० । ४ । २५० । इति
 सूत्रेण 'जड' आदेशः । परित्यक्ते, दश० ६ अ० । वृ० । पं० व० ।
 आच० । नि० चू० । संथा० ।

जण-जन-पुं० । जायते इति जनः । आ० म० प्र० । नं० । आच० ।
 विशे० । सूत्र० । जन-अच् । वाच० । लोके, उत्त० ५ अ० । सूत्र० ।
 आच० । आच० । स० । नगरीदास्तव्यद्वारे, " पमुइअजण-
 जाणवया । " रा० । म० । औ० । नि० । ज्ञा० । प्राकृतपुरुषे, सूत्र०
 १ शु० १ अ० २ उ० । आ० म० । स० । प्राणिनिवहे,
 पं० व० ४ द्वार । आच० । मातापितृपुत्रकलत्रादौ, कौटुम्बिक
 जने च । आच० १ शु० ६ अ० ४ उ० ।

जणइआ-जनयितु-पुं० । जन-णिच्-तृच् । पितरि, आच० १ शु०
 ६ अ० ४ उ० । उत्पादके, त्रि० । मातरि, स्त्री० । डीप् । वाच० ।
 " जणइना नाममेणे । " जनयिता मेघो यो वृष्ट्या धान्यमुद्गमय-
 ति । स्या० ६ उ० ९ उ० ।

जणइता-पुं० । ' जणइया ' शब्दार्थे, स्या० ६ उ० ६ उ० ।

जणक्खय-जनक्य-पुं० । लोकमरणेषु, ज० ३ श० ६ उ० ।

जणक्खयकर-जनक्यकर-त्रि० । लोकविघातकारके, " बहु-
 जणक्खयकरा संगमा । " प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

जणकलकल-जनकलकल-पुं० । जनानामुपलब्धमानवर्णवि-
 भागे ध्वनी, रा० ।

जणग-जनक-पुं० । जन-णिच्-णुल् । वाच० । पितरि, प्रव० १
 द्वार । सूत्र० । ज्ञा० । उत्पादके, त्रि० । वाच० । मातापित्रादौ,
 " माता पित्रा अ कंदकारी जणगा रुदंति " आच० १ शु० ८ अ० ८
 उ० । मातापित्रोः, आच० २ शु० ४ अ० १ उ० । जना लोकास्त
 एव जनकाः । जने, " जणगा तं सुणेह मे । " सूत्र० १ शु० ६ अ० ।
 सीतायाः पितरि, विदेहनुपभेदे, वाच० । चरमजिनसमय-
 र्थतिनि तत्पूजके मिथिलानृपे च । " मिहिह्वाजणओ य
 धरणो य । " मिथिलायां जनको राजा धरणश्च नागकुमारदेवः
 भगवतः पूजां कृतवान् । आ० म० प्र० ।

जणजत्ता-जनयात्रा-स्त्री० । अत्यन्तलोकात्सिसंभाषणे, " ज-
 णजत्तादिषाणं, होइ जइचं जईण सया । " दर्श० ४ तत्त्व ।

जणछाण-जनस्थान-न० । द्दण्डकाऽऽपये, वाच० । नासिक्य-
 पुरे च (ती०) " अश्रया देवजाणी नाम सुकस्स महगाहस्स
 धूआ जणछाणपुरे कीलंती दंरुयराएण दिछा, रुवव इ ति व-
 ला मोरिआ, भगं च तीसे सीलव्वयं, तस्स सक्खं उवल्लभ
 सुकमहागहेणं रोसवसेणं सावो दिहो-एयं नयरं
 दंरुयरायसाहियं असादिवसम्मंतरे णाररासी भविस्सइ ति,
 तं च नायं नारपरिणिषा, दंरुयरायस्स कहिं, तं च सो-
 ऊण भीओ दंरुयराया सयलं जणं सह आणेउं चदप्पइसा-
 मिणं सरणं पवओ, बुडो अ, तप्पमिइ जणछाणं ति तस्स नर-
 यस्स पसिक्कं नामधिज्जे, एवं परात्तिथिया वि जस्स तित्थस्स

माहृषं डववक्षिति, तस्स आरहंतलोगा कहं नो वणिण्हिति ?
ती० २८ कल्प ।

जणणिकुच्छिमज्ज-जननीकुक्षिमध्य-न० । मातृजठरान्तरे, तं० ।
जणणिवह-जननिवह-पुं० । महति नगरजोजिकादिवुन्दे,
वृ० ४ उ० ।

जणणी-जननी-स्त्री० । जनयति प्रादुर्भावयत्यपत्यमिति जन-
नी । उ० २ अ० । जन-णिच् अनि० जन अपादाने, अनि०
वा-ङीप् । वाच० । मातरि, प्रव० १ चार । पञ्चा० । कल्प० ।
आव० । सूत्र० । “आ स्तन्यपानाज्जननी पशूना-मा दारला-
भाच्च नराधमानाम् । आ गेदकृत्यावधि मध्यमाना-मा जीवि-
तास्तीर्थमिवोत्तमानाम् ॥१॥ ” कल्प० ४ कण । उत्पादकस्त्रीमा-
त्रे च । वाच० ।

जण्ण-जनार्दन-पुं० । जनैरर्धते याच्यते ‘अर्ह’ याचने,
कर्मणि ल्युट् । जनमर्दति हिनस्ति तारुयति जनान् समुद्रवा-
सिनोऽसुरभेदाश्च अर्दयति वा कर्तरि ल्युट् । विष्णौ, वाच० ।
“काले प्रसुतस्य जनार्दनस्य, मेधाधकारासु च शर्वरीषु”
जगत्पीडके, त्रि० । आव० १ अ० ।

जणपरिचय-जनपरिचूत-त्रि० । लोकगर्हिते, पं० व० १ द्वार ।
जणपिच्छणिज्जरूव-जनमेक्षणीयरूप-त्रि० । जनानां प्रेक्षणी-
यं छट्टं योग्यं रूपं स्वरूपं यस्य तत् तथा । दर्शनीयरूपकति-
ते, कल्प० ३ कण ।

जणपुज्ज-जनपूज्य-त्रि० । लोकमान्येषु, जीवा० १३ अधि० ।
जणपूयणिज्ज-जनपूजनीय-त्रि० । राजामात्यगुरुश्रेष्ठिप्रभृति-
षु लोकमान्येषु, पञ्चा० २ विव० ।

जणप्पमह-जनप्रमर्द-पुं० । लोकचूर्णने, ज० ७ श० ६ उ० ।
जणप्पियत्त-जनप्रियत्व-न० । लोकप्रियत्वे, “युक्तं जनप्रिय-
त्वं, शुक्तं तर्कमसिक्किफलदमलम् । धर्मप्रशंसनादे-र्वीजाधाना-
दिभावेन ॥१॥” पौ० ४ विव० ।

जणवह-जणवध-पुं० । लोकघाते, ज० ७ श० ६ उ० ।
जणवोह-जनवोह-पुं० । जनानामव्यक्तवर्णे ध्वनौ, विपा० १
श्रु० १ अ० । म० ।

जणमणोहर-जनमनोहर-त्रि० । लोकचेतोहारिणि, पञ्चा०
६ विव० ।

जणमेजय-जनमेजय-पुं० । जनमेजयति । एज-णिच्-स्त्रश् । प-
रीक्षितनृपतेः पुत्रे, कुरुनाभपुत्रभेदे, पुरजयनृपपुत्रे च ।
वाच० । क्रोधाज्जनमेजयो विननाश । घ० १ अधि० ।

जणय-जनक-पुं० । ‘जणय’ शब्दार्थे, प्रव० १ द्वार ।

जणयंत-जनयत्-त्रि० । उत्पादयति, पञ्चा० ११ विव० ।

जणवय-जनपद-पुं० । जनाः पद्यन्ते गच्छन्ति यत्र । पद आधारे
घः । वाच० । देशे, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार । तं० स्या० कल्प० ।
आचा० । उ० । वृ० । आ० म० । जनानां लोकानां पदान्य-
वस्थानानि येषु ते जनपदाः । साधुविहरणयोग्येषु अवस्थादिषु
अर्धषड्विंशतिदेशेषु, आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० । राष्ट्रं, रा० ।
मनुष्यलोक, ज० ७ श० ६ उ० । तन्निवासिलोकेषु च । “हरन्ति
घनघण्टद्वज्जयाणि जणवयकुलान्” जनपदकुलानां
लोकगृहाणाम् । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । “जणवयपरिचायाप”

जनपदानां लोकानां परिचायाप । आचा० १ श्रु० ३ अ० २
उ० । ‘जनपद’ इत्यनुवादे तु तत्र भवे, “जणवयवहाप”
जनपदे भवाः जानपदाः कालछाद्रादयो राजादयो वा तच्छाय ।
आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

जणवयकहा-जनपदकथा-स्त्री० । मालवकादिदेशप्रशंसानि-
न्दाऽस्मिकायां देशकथायाम्, उ० १२ अ० । औ० ।

जणवयपाल-जनपदपाल-पुं० । जनपदं पालयति इति जनपद-
पालः । जनपदरक्षके, औ० ।

जणवयपिया-जनपदपितृ-पुं० । जनपदानां हितत्वात् (औ०)
पितेः । लोकपितरि, स्या० ६ ठा० । सूत्र० ।

जणवयपुरोहिय-जनपदपुरोहित-पुं० । जनपदस्य शान्तिका-
रितया पुरोहित इव जनपदपुरोहितः । जनपदशान्तिकरे,
रा० । औ० । सूत्र० ।

जणवयप्पहाण-जनपदप्रधान-त्रि० । लोकोत्कृष्टे, “प्रज्ञा-
दि य जणवयप्पहाणादि लालियन्ता” प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

जणवयवग्ग-जनपदवर्ग-पुं० । देशसमूहे, म० ३ श० ६ उ० ।

जणवयसच्च-जनपदसत्य-न० । जनपदेषु देशेषु यद् यदर्थवाच-
कतया कृदं देशान्तरेऽपि तत् तदर्थवाचकतया प्रयुज्यमानं सत्य-
मवितथमिति जनपदसत्यम् । यथा कोङ्कणादिषु पयः पक्षं नीर-
मुदकमित्यादि । सत्यत्वं चास्याहुष्टं, विवक्षाहेतुत्वात् । नाना-
जनपदेष्विष्टार्थप्रतिपत्तिजनकतया व्यवहारप्रवृत्तेः । दशविध-
सत्यस्य प्रथमे भेदे, स्या० १० ठा० । ध० ।

जणवयसच्चा-जनपदसत्या-स्त्री० । जनपदमाधिकृत्येष्टार्थप्रति-
पत्तिजनकतया व्यवहारहेतुत्वात् सत्या जनपदसत्या । दश-
विधायाः सत्यभाषायाः प्रथमे भेदे, प्रज्ञा० १२ पद ।

जणवहा-जनव्यथा-स्त्री० । लोकपीनायाम्, ज० ७ श० ६ उ० ।

जणवाय-जनवाद-पुं० । जनानां परस्परं वस्तुविचारणे,
औ० । स्वनामख्याते कलाभेदे, ज० २ वृ० । स० । लोकापवादे
च । वाच० । “जणवायभरणं” । आव० ६ अ० ।

जणवूह-जनव्यूह-पुं० । जनसमुदाये, म० ६ श० ३४ उ० ।
चक्राद्याकारजनसमूहे, जनव्यूहस्य शब्दोऽपि तदभेदास्मन-
व्यूह एवोच्यते । विपा० १ श्रु० १ अ० ।

जणव्यूह-जनव्यूह-‘जणवूह’ शब्दार्थे, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

जणसह-जनशब्द-पुं० । जनानां परस्परात्मापरूपे ध्वनौ,
औ० । रा० । दशा० ।

जणसम्मह-जनसंमर्द-पुं० । जनानां परस्परं संघर्षणे, स्या०
४ ठा० १ उ० ।

जणसंवहकप्प-जनसंवर्तकल्प-त्रि० । जनसंवर्त इव लोकसंहा-
रसदृशे, म० ७ श० ६ उ० ।

जणान्तो-देशी-ग्रामप्रधानपुरुषे, विटे च । दे० ना० ३ वर्ग ।

जणान्तल-जनाकुल-त्रि० । भोजिकादिभिरिति प्रचूतैर्जनैरा-
कीर्णैः, व्य० ४ उ० ।

जणाकुल-जनाकुल-त्रि० । ' जणाकुल ' शब्दार्थे, व्य० ४ उ० ।
जणाववायनीरुत्त-जनापवादनीरुत्त-न० । जनापवादद् मर-
णाद्विनिश्चिन्मयाणाद् भीरुत्वं त्रीतिभावः । लोकापवादनीतौ,
द्वा० १२ द्वा० ।

जणि-इव-अव्य० । " इवार्थे न-नड-नाइ-नावइ-जणि-जण-
वः " । ८ । ४ । ४४४ । इति सूत्रेणापभ्रंशे इवार्थे जणिप्र-
योगः । प्रा० ४ पाद । इवेत्यर्थे, " चंपयकुसुमहो मज्झिमादि
मससुपयइउ । सोहइ इंदनीलुमणि जणि कणइ वइउउ ॥ "
प्रा० ४ पाद ।

जणिअ-जनिन-त्रि० । उत्पादिते, नि० चू० १ उ० । आव० ।

जणिय-जनिन-त्रि० । ' जणिम ' शब्दार्थे, नि० चू० १ उ० ।

जणु-इव-अव्य० । " इवार्थे न-नड-नाइ-नावइ-जणि-जण-
वः " । ८ । ४ । ४४४ । इति सूत्रेणापभ्रंशे इवशब्दस्य ' जणु '
इत्यादेशः । इवेत्यर्थे, " निरुवमरसुपिपै पिप वि जणु । " प्रा०
४ पाद ।

जणुमि-जनोमि-स्त्री० । जनसंवाधे, रा० ।

जणुद्वाप-जनोद्वाप-पुं० । जनानां काक्वा वर्णने, औ० ।

जणेमाण-जनयत्-त्रि० । उत्पादयति, तं० ।

जणोह-जनौच-पुं० । जनसमुदाये, वृ० ३ उ० ।

जणोवयार-जनोपचार-पुं० । स्वजनादिलोकपूजायाम्, पञ्चा०
२ विव० ।

जस-यइ-पुं० । यज-भावे नः । यागे, वाच० ।

स त्रिविधः—

" अफलाकाङ्क्षिभिर्यथो, विधिदृष्टो य उच्यते ।
यष्ट्यमेवेति मनः, समाधाय स सात्त्विकः ॥
अभिसंधाय तु फलं, दम्भार्थमपि चैव यत् ।
इत्येते भरतश्रेष्ठ !, तं यज्ञं विद्धि राजसम ॥
विधिहीनमसृष्टार्थं, मन्त्रहीनमदक्षिणम् ।
अस्वाविरहितं यज्ञं, नामसं परिचक्षते ॥ "

स च नानाविधः—

" द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञाः, योगयज्ञास्तथा परे ।
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च, यतयः संशितव्रताः ॥ "

पञ्च गृहस्थकर्तव्या यज्ञा यथा—

" अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः, पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ।
होमो दैवो बलिर्गौतौ, नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ "

विष्णौ च । वाच० । नागादीनां पूजायाम्, आ० म० प्र० । ज०।
ज्ञा० । प्रश्न० । सूत्र० । प्रतिदिवसं स्वस्वेष्टदेवतापूजायाम्, जी०
३ प्रति० । आ० च । जी० ३ प्रति० । जं० । सयूपो यइ एव हि
क्रतुरुच्यते, यूपरहितस्तु दानादिक्रियायुक्तो यइ इति । विशे० ।

जसुज-यइीय-न० । यज्ञाय हितं तस्येदं वा । वाच० । स्व-
नामख्याते (जयघोषविजयघोषमुनिषकव्यताप्रतिवन्दे) उत्तरा-
ध्ययनसूत्रस्य पञ्चविंशतितमेऽध्यायने, स० ३३ सम० । उच० ।

जसुगि-यइामि-पुं० । अग्निप्रोमानले, दश० १ चू० ।

जसुजस-यइयशम्-पुं० । स्वनामख्याते नारदपितामहे तापसे,

" आसीद्यदा सौर्यपुरे, समुद्रविजयो नृपः ।

तदा यइयशास्तत्र, तापसस्त्वस्य बल्लभः ॥

सोममित्रासुतो यज्ञ-दत्तस्सोमयशा स्तुषा ।

तत्पुत्रो नारदस्तेषा-मुष्णवृत्त्या च प्रोजनस् ॥ " आ० क० ।
आ० चू० ।

जसुजाइ (ण)-यइयाजिन्-पुं० । यजनशीले, नि० चू० १
उ० । औ० । म० ।

जसुइ-यइार्थ-पुं० । यज्ञैकप्रयोजने द्विजे, यइनिमित्ते, उच०
२५ अ० ।

जसुइण-यइस्थान-न० । नासिक्यपुरे, ती० २८ कटप । " एवं
नासिकपुरे कालंतरे पुण्यनृमि नावं आगच्छो मिहिलार्हितो, तस्य
जणयरागो तेण य तस्य दत्त जसु कारिया " ततः " जसुइणं
ति तन्नवरं रुढं । " ती० २८ कटप । यइवाटे च । वाच० ।

जसुदत्त-यइदत्त-पुं० । स्वनामख्याते नारदपितरि, आ० क०।
आ० च । आ० चू० । स्वनामख्याते कौशाम्बीवास्तव्ये सोमद-
त्ते, सोमदेवपितरि च । उच० १ अ० । नरुवाहुस्वामितृतीय-
शिष्ये, कटप० ८ कण० ।

जसुदेव-यइदेव-पुं० । कितिप्रतिष्ठितनगरीये विज्ञातपुत्रपूर्वभ-
विकजीवे स्वनामख्याते द्विजे, आ० १ अ० ।

जसुमुह-यइमुख-न० । यज्ञोपाधे, उच० २५ अ० ।

जसुवक्-याइवत्क्य-पुं० । ब्रह्मयज्ञः प्रवर्तके मुनिमेदे, वाच० ।
(वेदाः) अनार्यास्तु पश्चात् सुप्तसायाइवत्क्यादिभिः कृताः "
आ० म० प्र० । तन्नामकधर्मसंहिताकर्तरि ऋषौ च । वाच० ।
याइवत्क्यप्रभृतिभूषिप्रणीतधर्मसंहिताभिश्चित्यन्ति ते धर्म-
चिन्तकाः । अनु० ।

जसुवार-यइवा (पा) ट-पुं० । यइस्थाने, वाच० । आ० म० ।
उच० । आ० ।

जएणसेट्ट-यइश्रेष्ठ-पुं० । यज्ञेषु श्रेष्ठो यइश्रेष्ठः । अथ वा-श्रेष्ठो
यइः श्रेष्ठयइः । प्राकृतत्वात् यइश्रेष्ठः । (उच०) उचमयइ,
" वोसट्टकाया सुइचसदेहा, महाजयं जवइ जसुसेट्टं "
उच० १२ अ० ।

जसुयि-याइकि-पुं० । यज्ञेन जयति लोकान् इति याइकिः । आ०
म० प्र० । आ० च । यज्ञाय हितः यइः प्रयोजनमस्य वा ठक् ।
याजके ऋत्विगादौ, यजमाने च । वाच० ।

जएणोवईय-यइोपवीत-न० । यज्ञेन संस्कृतमुपवीतम् । वाच० ।
ब्राह्मणकण्ठसूत्रे, उच० २ अ० ।

तत्प्रसिद्धिस्त्विदम—

मरतश्च आबकानादूयोक्तवान्-भवद्भिः प्रतिदिनं मदीयं
भोक्तव्यं, कृप्यादि च न कार्यम्, स्वाध्यायपरैरासितव्यं,
युक्ते च मदीयगृहद्वारासन्न्यवास्थितैर्वक्तव्यम्—जितो भ-
वान्, वर्धते मयं, तस्मान्मा इन मा हनेति । ते तथैव कृ-
तवन्तः । भरतश्चरति सागरावगाढत्वात् प्रमत्तत्वात् त-
च्छब्दाकर्णनोत्तरकालमेव केनाहं जित इति ? आः ज्ञातं-क-
षायैः, तस्यः एव वर्धते मयमित्यालोचनापूर्वकं संवेगं या-
तवानिति । अत्रान्तरे लोकवाहुल्यात् सुपकाराः पाकं क-
र्तुमशक्नुवन्तो भरताय निवेदितवन्तः, नेह ज्ञायते कः भावकः,
को वा नेतोति लोकस्य प्रचुरत्वात् । आह भरतः—पृच्छापूर्वकं

देयमिति । ततस्तान् पृष्टवन्तस्ते—को भवान्, श्रावकाणां कति व्रतानि ? । स आह—श्रावकाणां न सन्ति व्रतानि, किं तु अस्माकं पञ्चाऽणुव्रतानि । कति शिक्षाव्रतानि ? । ने उक्तवन्तः-सप्त शिक्षाव्रतानि । य एवं व्रतास्ते राक्षो निवेदिताः । स च काकणीरत्नेन तान् लाञ्छितवान्, पुनः परमासेन योग्या ज्ञ-वन्ति, तानपि लाञ्छितवान् । परमासकाद्यादुयोगं कृतवानेवं ब्राह्मणाः संजाता इति । ते च स्वसुतान् साधुभ्यो दत्तवन्तः, ते च प्रव्रज्यां चक्रुः । परीपहभीरवस्तु श्रावका एवासन्निति । इयं च भरतराज्यस्थितिः । आदित्ययशसस्तु काकणीरत्नं ना-सीत्, सुवर्णमयानि यज्ञोपवीतानि कृतवान्, महायशःप्रभृत-यस्तु केचन रूप्यमयानि, केचन विचित्रपट्टमूत्रमयानि, इत्येवं यज्ञोपवीतप्रसिद्धिः । आ० म० प्र० ।

जसोवईय-यज्ञोपवीत-न० । 'जसोवईय' शब्दार्थे, आ० म० प्र० ।

जसोहणो-देशी-राक्षसे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जएहली-देशी-नीव्याम, दे० ना० ३ वर्ग ।

जएहु-जहु-पुं० । "सूदमण्णस्सद्वल्लवणां एहः" ॥८॥१७५॥ इति प्राकृतसूत्रेण ह्योः एहुः । प्रा० २ पाद । जरतवंश्ये आजवीढनृप-पुत्रे नृपभेदे, वाच० । को० ।

जएहुसुया-जहुसुता-स्त्री० । गङ्गानद्याम, "गंगा भार्गवरही य जएहुसुया ।" को० ।

जइ-यदि-अव्य० । यद्-णिच्-इन्, णिलोपः । पक्षान्तरे, सं-भावनायाम्, गर्हायां, विकल्पे च । वाच० । "जति ए चोरं लजसि ततो ते जीवियं नऽस्थि" । नि० चू० १ उ० ।

जतमाण-यतमान-त्रि० । प्राणिविषये यत्नवति, आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० । यत्नवति च । आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

जति-यदि-अव्य० । 'जइ' शब्दार्थे, नि० चू० १ उ० ।

जतिय-यावत्-त्रि० । यत्परिमाणे, वाच० । "अथं पि ज-तियं जाणंति" नि० चू० १ ए उ० ।

जतुकुम्भ-जतुकुम्भ-पुं० । जातुषे घटे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

जतुगोत्रसमाण-जतुगोत्रसमान-त्रि० । दिम्भरूपकीडनकज-तुगोलकप्रमाणे अनति महति, भ० १६ श० ३ उ० ।

जतुगोत्रासमाण-जतुगोत्रसमान-पुं० । 'जतुगोलसमाण' श-ब्दार्थे, भ० १ ए श० ३ उ० ।

जतो-यतस्-अव्य० । यस्मात् कारणादित्यर्थे, पञ्चा० ६ विव० ।

जत्त-यत्न-पुं० । वेलाविधानाद्याराधनोद्यमे, पञ्चा० ३ विव० ।

जत्ततिग-यात्रालिक-न० । जिनयात्रात्रिके, ध० २ अधि० ।

"अष्टाहिकाऽभिधामेकां, रथयात्रामथापराम् । तृतीयां तीर्थ-यात्रां चेत्याहुर्यात्रां त्रिधा बुधाः ॥ १ ॥" ध० २ अधि० ।

जत्ता-यात्रा-स्त्री० । या-पून् । वाच० । यानं यात्रा । तपोनियम-संयोगादिषु प्रवृत्तौ, भ० १८ श० १० उ० । आच० । यात्रा द्विधा-ह्यव्यतो, भावतश्च । ह्यव्यतस्तापसादीनां स्वक्रियोत्सर्पमाना, भावतः साधूनामिति । आच० ३ अ० ।

किं ते जंते ! जत्ता ! । सोमिह्वा ! जं मे तवणियमसंजमसज्जा-यज्जाणश्रावस्सयमादिएसु जोगेसु जयणा, से तं जत्ता ।

(जयण चि) प्रवृत्तिः । भ० १८ श० १० उ० ।

अत्र प्रासङ्गिके शङ्कासमाधाने यथा-

"नो यात्रा प्रतिमानतिव्रतभृतां साक्षादनादेशनात्, तत्प्रश्नोत्तरवाक्य इत्यपि वचो मां हज्वरावेशजम् । मुख्यार्थैः प्रथिता यतो व्यवहृतिः शेषान् गुणान् लक्षयेत्, सामग्र्येण हि यावताऽस्ति यतना यात्रा स्मृता तावता ॥४९॥"

प्रति० । एतद्व्याख्यानं 'चेइय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १२२० पृष्ठे ह्यव्यम्) क्वायिकमिश्रोपशमिकलक्षण भावे, आच० ३ अ० । देवोद्देशेनोत्सवभेदे रथयात्रादौ, वाच० । महोत्सव एव यात्रा, न तु देशान्तरगमनम् । ध० २ अधि० । पञ्चा० । सा च यात्रा त्रिविधा—अष्टाहिका, रथयात्रा, तीर्थयात्रा च । ध० २ अधि० । (तत्राष्टाहिकास्वरूपं रथया-त्रास्वरूपं च 'अणुजाण' शब्दे प्रथमभागे ३६७ पृष्ठे दर्शितम्) स च सविस्तरं सर्वचैत्यपरिपाटीकरणादिमहोत्सवोऽ-ष्टाहिकायात्रा, इयं चैत्ययात्राऽप्युच्यते । ध० २ अधि० । (तीर्थ-यात्रास्वरूपं च 'तित्थजत्ता' शब्दे दृश्यम्) देशान्तरगमने, स्था० ४ ठा० १ उ० । ज्ञा० । औ० । विजिगीषया राज्ञां गमने, गमनमात्रे, यापने, उपाये च । वाच० ।

जत्ताभयग-यात्रानृतक-पुं० । यात्रा देशान्तरगमनं, तस्यां स-हाय इति श्रियते यः स यात्राभृतकः । देशाटनसमयोपयोगि-न्यनुचरे, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

जत्ता ति होति गमणं, उभयं वा एत्तिय धणेण । पं० भा० ।

"जत्ताभयगो नाम तुमे अम्हं इमा जत्ता कायव्वा" । स्वयं यात्रां गन्तुमशक्नुवता यात्रासिद्धौ वेतनेन व्यापारितेऽनुचरे च । पं० चू० ।

जत्ताभिमुह-यात्राऽभिमुख-त्रि० । गमनाभिमुखे, औ० ।

जत्ताविहाण-यात्राविधान-न० । जिनोत्सवविधौ, तत्प्रतिपादके यात्राविधिप्रकरणाख्ये हारिभद्रे नवमे पञ्चाशके च । पञ्चा० ए विव० । (तद्वक्तव्यता 'अणुजाण' शब्दे प्रथमभागे ३६७ पृष्ठे विलोक्या)

जत्तासिद्ध-यात्रासिद्ध-पुं० । कृतसमुद्भयात्रे, यो द्वादशवारं समुद्रमवग्राह्य कृतकार्यः क्लेमेणाऽऽयाति स यात्रासिद्धः । अन्येऽपि पोतेन गन्तुकामा यात्रासिद्धाः प्रेक्षन्ते ।

यात्रासिद्धकथा चेयम्-

"वेलाकूलेऽभवत् कोऽपि, वणिक् तुण्डिकनामकः ।

तस्यान्धौ वृक्षशो भग्नं, वोहितं स तु नाभनक् ॥ १ ॥

जले नष्टं जले एव, लभ्यते प्रोक्तवानिति ।

नाग्रहीदत्तमप्यन्यैः, जगाम पुनरमुधौ ॥ २ ॥

स्वयं समुद्रस्तुष्टेऽथ, तस्य प्राज्यं धनं ददौ ।

भणितश्चान्यदपि ते, किं ददामीति सोऽवदत् ॥ ३ ॥

भग्नं नाम शृहीत्वा यः, समुद्रमवगाहते ।

सोऽविपन्नः समग्र्येतु, समुद्रस्तत्पन्नवान् ॥४॥" आ० क० रा० ।

ज चि जंगारपविजत्ति-ज इति जकारप्रविजक्ति-न० । द्वा-त्रिंशच्छिघनाख्यभेदे, रा० ।

जत्तिय-यावत्-त्रि० । यत्परिमाणे, वाच० । "जत्तियं गहियं तत्तियं त्रियं ।" आ० म० प्र० ।

जत्तो

जतो-यत्तम्-अव्य० "तो दो तमो वा" । ७।१।६० इति प्राकृतम्-
त्रेण ततः 'तो' इत्यादेशः । प्रा० २ पाद् । यस्मात्कारणादित्यर्थे,
पञ्चा० १० विव० ।

जत्यकामोसाइत्त-यत्रकामावमायित्व-न० । स्वाभिलाषितस्य
समाप्तिपर्यन्तनयने योगसिद्धिभेदे, द्वा० २६ द्वा० ।

जत्य जत्य-यत्र यत्र-अत्य० । यद्-प्रह् । यस्मिन् यस्मिन्नित्यर्थः, वाच० । “उवहाणं जत्य जत्य जं सुत्ते, एसा सुत्तवीप्सा, जत्य उद्देसगे, जत्य अरुक्कपणे, जत्य सुययस्संघं, जत्य अगे कालु-क्कालियअंगाणं गेसु णेया ।” नि० न्यु० १ उ० ।

जदि-यदि-अव्य० । अभ्युपगमे, नि० चू० २, उ० ।

जदिच्छा-यदृच्छा-स्त्री० । अभिसंधिराहित्ये, वृ० ३ व० ।

जनुणंदण-यदुनन्दन-पुं० । श्रीकृष्णे, स्या० न रा० ।

जप-जप-धा० । तच्चरणे, वाचि च । भ्वा०-पर०-सक०-सेट् ।

अग्नि-आभिनुरूपेण जपे, सम्यक् कथने च । उप-नेदे, न० ।
वाच० । भावे अप् । पुं० । मन्त्रान्यासे, अनु० । तत्प्रकारो यथा-

॥ मनः संहृत्य विषया-भ्रमार्थगतमानसः ।

न हृतं न विहाम्यं च, जपेन्मौक्तिकपङ्क्तिवत् ॥

जपः स्यादक्षरावृत्ति-मानसोपांशुवाचिकैः ।

धिया यद्द्वारश्रेणी, वर्णस्वरपदालिकाम् ॥

उच्चरेदर्थमुद्दिश्य, मानसः स जपः स्मृतः ।

जिह्वाष्टौ चालयेत् फिञ्चित्, देवतागतमानसः ॥

किञ्चिच्छ्रवणयोग्यः स्या-दुपांशुः स जपः स्मृतः ।

मन्त्रमुधारयेद्वाचा, वाचिकः स जपः स्मृतः ॥

चक्षैर्जपाद्विशिष्टः स्या-दुपांशुर्दशानिर्गुणः ।

त्रिहाजपः शतगुणः, सहस्रो मानसः स्मृतः ॥

जिह्वाजपः स विज्ञेयः, केवहां जिह्वा नुर्थः । वाच० ।

जप्प-जल्प-पुं० । छलजातिनिग्रहस्यानसाधनोपात्मभारे भा-
यणे, स्था० ६ ग० । नि० चू० । स० ।

जपजिह्व-यतः प्रवृत्ति-अव्ये० । यस्मात्काद्यादारभ्येत्यर्थे,
 " जपजिह्वं च गुं अर्धं पक्ष दारप कुट्टिसि गज्जसाप वक्षते
 तपपिह्वं च गुं अर्धं हिरण्येणं नाव पीडसङ्कारेणं अर्धं
 अर्धं वक्षामो " । कल्प० ४ कृष् ।

जम्-यम्-धा० । उपरतौ, ज्वा०-पर०-सक०-अनिट् । उदित्
क्त्वा वेद् । आ-दीर्घीकरणे, उप-विवाहे, 'यम्' परिवेषणे,
चुरा०-उभ०-सक०-सेद्-वा-घटा० । वाच० । यम्-धा०-
घञ् । प्राणातिपातविरन्ध्यादिरूपेषु पञ्चसु महाव्रतेषु, पुं० ।
उत्त० २५ अ०। "दो यम्" स्या० २ रा०३ उ० । झा०। घ० र०।
तत्र महाव्रतपदेनैत जिनैरभिधीयन्ते, व्रतपदेन प्राग्वतैः, धर्म-
पदेन पाण्डुपतैः, सांख्यैर्व्यासमतानुसारिभिश्च यमपदेनाभिधी-
यन्ते, कुशव्रधर्मपदेन च वैद्वैरभिधीयन्ते, वैदिकादिभिश्च
ब्रह्मादिपदेनाभिधीयन्ते । द्वा० ८ द्वा० । हा० ।

तत्स्वरूपं त्वेवम्—

अहिंसासूनृताऽस्तेय-ब्रह्माकिञ्चनता यमाः ।

दिक्कालाद्यनवच्छिन्नाः, सार्वभौमा महाव्रतम् ॥ ५ ॥

प्राणवियोगप्रयोजनो व्यापारो हिंसा, तदभावोऽहिंसा । वाङ्म-
नसोर्यथार्थत्वं स्रुतम् । परस्वापहरणं स्तेयं, तदभावोऽस्ते-

यम् । उपस्थसंयमो ब्रह्म । जोगसाधनानामस्वीकारोऽकिञ्चनता,
एते यमाः । तदुक्तम्—“ अहिंसासत्यास्तेय-ब्रह्मचर्यापरि-
ग्रहाः यमाः ” इति । दिग्देशस्तीर्थादिः, कालव्रततुर्दश्या-
दिः, आदिना ब्राह्मण्यादिरूपाया जातेब्राह्मणादिप्रयोजनरूपस्य
समयस्य च ग्रहः । ततो दिक्कालादिना अनवच्छिन्नाः
“ तीर्थे कञ्चन न हनिष्यामि ” “ चतुर्दश्यां न हनिष्या-
मि ” “ ब्राह्मणान् न हनिष्यामि ” “ देवब्राह्मणाद्यर्थव्यतिरेकेण
न कमपि हनिष्यामि ” इत्येवंविधावच्छेदव्यतिरेकेण सर्वविषया
अहिंसादयो यमाः, सार्वभौमाः सर्वासु क्षिप्राद्यासु चित्तभूमिषु
संभवन्तो महाव्रतमित्युच्यन्ते । तदुक्तम्—“ एते तु जातिदेश-
कालसमयानवच्छिन्नाः सार्वभौमा महाव्रतम् ” ॥ २॥ द्वा०
२१ द्वा० ।

इच्छायमादिचतुर्भेदेषु, तथाहि—

यमाश्चतुर्विधा इच्छा-प्रवृत्तिस्थैर्यसिद्धयः । (५५)

(यमा इति) यमाश्चतुर्विधाः-इच्छायमाः प्रवृत्तियमाः, स्थिरयमाः, सिद्धियमाश्च । (२५) द्वा० १९. द्वा० ।

इच्छायमो यमेष्विच्छा, युता तद्वत्कथामुदा ।

स प्रवृत्तियमो यत्तत्, पालनं शमसंयुतम् ॥ ५६ ॥

तत्तत्तां यमवता कथातो या मुत्प्रीतिः, तथा युता सहिता य-
मेतिवच्छा इच्छायाम उच्यते । यत्तेषां यमानां पालनं शमसं-
युतमुपशमानान्वितं स प्रवृत्तियमः । तत्पालनं चात्राविकलमजिघ्रे-
तम्, तेन न कात्सादिविकलतत्पालनक्षणे इच्छायमेतितिव्याप्तिः ॥
न च सोऽपि प्रवृत्तियम एव, केवलं तथाविधसाधुचेष्टया प्र-
धान इच्छायाम एव तात्त्विकपक्षपातस्यापि ह्यव्यक्रियातिशा-
यित्वात् । तदुक्तम्—“ तात्त्विकः पक्षपातश्च, भावशून्या च
या क्रिया । अन्नयोरन्तरं ज्ञेयं, भानुख्योतयोरिव ” ॥ १ ॥ सं-
विग्नपाक्षिकस्य प्रवृत्तचक्रत्वानुरोधे तु प्रवृत्तियम एवायं,
तस्य शास्त्रबोधानियतत्वादिति नयनेदेन भावनायम् ॥ २६ ॥

सत्कृत्योपशमात्कर्षा-दतिचारादिचिन्तया ।

रहिता यमसेवा तु, तृतीयो यम उच्यते ॥ ५७ ॥

सतो विशिष्टस्य कृत्योपशमस्य उत्कर्षादुत्तेकादतिचारादीनां
चिन्तया रदिता, तदभावस्यैव विनिश्चयात् । यमसेवा तु तृ-
तीयो यमः सिरयम उच्यते ॥ २७ ॥

परार्थसाधिका त्वेषा, सिद्धिः शुद्धान्तरात्मनः ।

अचिन्त्यशक्तियोगेन, चतुर्थो यम उच्यते ॥ २७ ॥

(परायैति) परार्थसाधिका स्वसन्निधौ परस्य वैरत्यागादिका-
रिणी तु एषा यमसेवा लिङ्गिः शुद्धः क्रीणमद्वतया निर्मलोऽन्त-
रात्मा यस्य अचिन्त्याया अतिर्वचनीयायाः शक्तः स्ववीर्योद्धा-
सरूपायाः योगेन चतुर्थो यम उच्यते ॥ ५७ ॥ द्वा० १६ द्वा० ।
यमयति-अच् । वाच० । दक्षिणदिकपालनिकायाश्चिते लोक-
पात्रे, प्रह्न० १ आश्र० फार । भरणानक्षत्राधिपतौ, सू० प्र०
१० पाहु० । जं० । ज्यो० । स्था० । यमदक्षिणुरौ तापसविशेषे,
आ० म० प्र० । आ० च० । आ० क० ।

“ यमाख्यस्तापसस्तत्र, स तत्पार्श्वेऽग्निकोऽगमत् ।

प्रपन्नस्तस्य शिष्यत्वं, स घोरं तप्यते तपः ॥

यमशिष्योऽग्निक इति, यमदग्निरिति श्रुतः । " आ० क० ।

“जमो नाम से तावसो” आ०म०द्वि० आ०चू० संयमने, आ०

म० प्र० । मृत्यौ, मृत्युहेतुत्वात् । आव० ४ अ० । एकगर्जजा-
यमाने यमजे, त्रि० । वाच० । द्वित्वसंख्यायां च । वाच० ।

जमईय-यमतीत-न० । यमतीतेत्याद्यकरे, भादाननाम्नि सूत्रकृता-
ङ्गस्य पञ्चदशेऽध्ययने, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । स० । प्रश्न० । आव० ।

जमकाइय-यमकायिक-पुं० । दक्षिणदिक्पालदेवनिकायाश्रिते-
ष्वम्बाद्यसुरविशेषेषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जमग-यमक-पुं० । शकुनिविशेषे, क्षी० ३ प्रति० । स्वनामख्याते
पर्वतविशेषे, (जी०)

संप्रति उत्तरकुरुभाविष्यमकपर्वतवक्तव्यतामाह-

कहि एं जंते ! उत्तरकुराए कुराए जमगा नाम दुवे पव्वता
पषत्ता ? । गोयमा ! नीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं
अट्ठ चोत्तीसं जोयणसते चत्तारि य सत्तज्जागे जोयणस-
हस्सं आवाधाए सीताए मढाणईए जज्जओ कूले, एत्थ णं
उत्तरकुराए कुराए जमगा णाम दुवे पव्वता पषत्ता । एगमे-
गेणं जोयणसहस्सं उट्ठं उच्चतेणं अट्ठाइज्जाइं जोयणसयाइं
उव्वेहेणं मूढे एकमेकं जोयणसहस्सं आयामविकखंजेणं
मज्जे अच्चट्ठमाइं जोयणसताइं आयामविकखंभेणं उवरिं
पंचजोयणसयाइं आयामविकखंभेणं मूढे तिप्पि जोयण-
सहस्साइं एकं वावट्ठं जोयणसयं किंचिविसेसाहियं परि-
क्खेवेणं दो जोयणसहस्साइं तिप्पि य वावत्तरे जोयणसते
किंचिविसेसूणपरिक्खेवेणं उवरिं पाणरस एकासीते जो-
यणसते किंचिविसेसाहिया परिक्खेवेणं पषत्ता, मूल वि-
त्थिन्ना मज्जे संखित्ता उप्पि तण्णया गोपुच्छसंठाणसंठिया
सव्वकणगामया अच्चा सएहा० जाव पक्खिवा पत्तेयं पत्तेयं
पडमवरवेतिगा परिकिखत्ता, पत्तेयं पत्तेयं वणसंदपरिकिखत्ता,
वाणओ, दोएण वि तेसि णं जमगपव्वयाणं उप्पि बहु-
समरमणिज्जजूमिजागे पषत्ते, वाणओ० जाव आसयंति ।
तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं जूमिभागाणं बहुमज्जदेस-
भाए पत्तेयं पत्तेयं पासायवर्नेसका पएणत्ता । ते णं पासाय-
वर्नेसका वावट्ठिं जोयणाइं अच्चजोयणं च उट्ठं उच्चतेणं
एकतीसं जोयणाइं कोसं च विकखंजेणं अब्भुगगत-
मूसितवमओ जूमिभागओ उल्लोता, दो जोयणा-
इं मणिपेडियाओ उवरिं सीहासणा सपरिवारा० जाव
जमगा चिट्ठंति । से केणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्चंति-
जमगा पव्वया, जमगा पव्वया ? । गोयमा ! जमगेसु णं
पव्वतेसु तत्थ तत्थ देसे देसे तहिं तहिं वहुओ खु-
ड्डियाओ वावीओ० जाव विलवंतियाओ तासु णं खुडा
खुड्डिया० जाव विलवंतियासु वहुइं उप्पत्ताइं० जाव
सतसहस्सपत्ताइं जमगप्पत्ताइं जमगवप्साइं जमगा, एत्थ
णं दो देवा महिहिया० जाव पलिओवमट्ठितीया परिवसं-
ति । ते णं तत्थ पत्तेयं पत्तेयं चउएहं सामाणियसाहस्सीणं०

जाव जमगाणं पव्वयाणं जमिगाए य रायहाणीणं अछेसिं
च वहुणं वाणमंतराणं देवाए य देवीए य आहेवच्चं० जाव
पाहमेमाणा विहरंति । से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चं-जमग-
पव्वया जमगपव्वया, अट्ठत्तरं च णं गोयमा !० जाव णि-
च्चा । कहि एं भंते ! जमगाणं देवाणं जमगाओ णाम राय-
हाणीओ पएणत्ताओ ? । गोयमा ! जमगाणं पव्वयाणं उ-
त्तराणं ति तिरियमसंखेज्जदीवसमुद्दे वीतीवत्तिच्चा अष्मि
जंबुदीवे दीवे वारस जोयणसयसहस्साइं ओगाहिच्चा, एत्थ
णं जमगाणं देवाणं जमिगाओ णाम रायहाणीओ पष-
त्ताओ वारसजोयणसहस्साइं जहा विजयस्स० जाव महि-
हिया जमगा देवा ॥

“ कहि णं भंते ! ” इत्यादि । क मदन्त ! उत्तरकुरुपु कुरु
यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञौ ? । जगवानाह-गौतम ! नीलवतो
वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणान्त्याच्चरमान्तात् चरमरूपात् पर्यन्ता-
दष्टौ योजनशतानि चतुर्विंशानि चतुर्विंशदधिकानि चतुरश्र
योजनस्य सप्त भागान् अवाधया कृत्वा अपान्तराले मुक्तेति
भावः । अत्रान्तरे शीताया महानद्याः पूर्वपश्चिमयोर्दिशोरुज-
योः कूलयोः, अत्र एतस्मिन् प्रदेशे यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञ-
सौ । तद्यथा-एकः पूर्वकूले, एकः पश्चिमकूले, प्रत्येकं योजनसह-
स्रमुद्यैस्त्वेन, अर्द्धचतुर्थीयानि योजनशतानि उद्धेधेन, अवगाहेन
मेरुव्यतिरेकेण शेषशाश्वतपर्वतानां सर्वेषामपि विशेषेणोद्यै-
स्त्वापेक्षया चतुर्भागस्याधगादभावात्, मूले एकं योजनसहस्रं
विष्कम्भः १०००, मध्ये अर्द्धाष्टमानि योजनशतानि ७५०,
उपरि पञ्चयोजनशतानि ५००, मूले त्रीणि योजनशतानि एकं
च द्वापष्टं द्वापष्टधिकं योजनशतं किञ्चिद् विशेषाधिकं परि-
क्षेपेण प्रज्ञसौ ३१६२, मध्ये द्वे योजनसहस्रे त्रीणि योज-
नशतानि द्वासप्ततानि द्वासप्तत्यधिकानि २३७९, किञ्चिद्वि-
शेषाधिकानि परिक्षेपेण प्रज्ञसौ, उपरि एकं योजनसहस्रं
पञ्च शतानि एकाशीतानि एकाशीत्यधिकानि योजनश-
नानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि १५७१ परिक्षेपेण, एवं च तौ
मूले विस्तीर्णौ मध्ये संक्षिप्तौ उपरि तनुकावत एव गोपुच्छ-
संस्थानसंस्थितौ (सव्वकणगामया इति) सर्वात्मना
कनकमयौ “ अच्छा० जाव पडिक्खा ” इति प्राग्वत् । तौ च
प्रत्येकं प्रत्येकं पञ्चवरवेदिकायां परिक्षिप्तौ, प्रत्येकं प्रत्येकं वन-
स्रएरपरिक्षिप्तौ, पञ्चवरवेदिकावर्णको, वनस्रएरवर्णकश्च ज-
गत्युपरि पञ्चवरवेदिकावनस्रएरवर्णकश्च वक्तव्यः । “ ज-
मगपव्वयाणं ” इत्यादि । यमकपर्वतयोरुपरि प्रत्येकं बहुस-
मरमणीयो जूमिजागः प्रज्ञः । जूमिजागवर्णनं च-“ से जहा-
नामए आलिगपुक्खरेइ वा ” इत्यादि प्राग्वत् तावद्वक्तव्यं
यावत् “ वाणमंतरा देवा देवीओ य आसयंति सयंति०
जाव पषत्तुमवमाणा विहरंति । ” “ तेसि णं ” इत्यादि । तयो-
र्बहुसमरमणीययोर्जूमिजागयोर्बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं २ प्रासा-
दावतंसकौ प्रज्ञसौ । तौ च प्रासादावतंसकौ द्वापष्टियोजना-
नि अर्द्धयोजनं चोर्ध्वमुद्यैस्त्वेन, एकविंशद्योजनानि क्रोशं चै-
कं विष्कम्भेन, “ अम्भुगयमूसियपहसिवाइ वा ” इत्यादि
यावत् “ पडिक्खा ” इति प्रासादावतंसकवर्णनम्, उल्लोचव-
र्णनम्, भूमिजागवर्णनम्, मणिपीठिकावर्णनम्, सिंहासनवर्ण-

नमः, विजयदूष्यवर्णनम्, प्रदुःखवर्णनम्, दामवर्णनं च निरवशेषं प्राग्वद्वक्तव्यम् । नवरमत्र मणिपीठिकायाः प्रमाणमायामविष्कम्भान्यां हे योजने. शतहृत्वेन एकं योजनम्, शेषं नयैव । “तेसि णं सीहासणाणं” इत्यादि । तयोः सिंहासनयोः प्रत्येकम् “अवरुत्तरेणं” अपरोत्तरस्यां, वायव्यामित्यर्थः । उत्तरपूर्वस्यां च दिशि, अत्र पतासु तिस्रु दिक्षु यमकयोर्यमकनाम्नोर्यमकपर्वतस्यामिनोर्देवयोः प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि सत्वारि मन्त्रासनसहस्राणि प्रज्ञप्तानि । एवमेतेन क्रमेण सिंहासनपरिवारो वक्तव्यः, यथा प्राग् विजयदेवस्य । “तेसि णं” इत्यादि । तयोः प्रासादावसंनकयोः प्रत्येकमुपरि प्रष्टावष्टौ मङ्गलकानि प्रज्ञप्तानि, इत्याद्यपि प्राग्वत् तावद्वक्तव्यं यावत् “सयसहस्सपत्तगा” इति पदम् । संप्रति नामनिबन्धनं पिपुच्छिपुरिदमाह—“से केणट्ठेणं” इत्यादि । अयं केनायं केन कारणेन एवमुच्यते—यमकपर्वतौ, यमकपर्वताविति ? भगवानाह—गौतम ! यमकपर्वतयोः, णमिति वाक्यालङ्कारे, क्षुब्धिकासु वापीषु पुष्करिणीषु यावद्विलपङ्क्तिषु, यद्वा हि उत्पन्नानि यावत्सहस्रपत्राणि यमकप्रभाणि, यमका नाम शकुनिविशेषाः, तत्प्रभाणि तदाकाराणि । एतदेव व्याचष्टे—यमकवर्णाभानि, यमकसदृशवर्णानौत्सर्गः । यमकौ च यमकनामानौ च, तत्र तयोर्यमकपर्वतयोः सामित्वेन द्वौ देवौ महर्दिकौ यावद् महाभागौ पत्योपमस्थितिकौ परिवसतः । तौ च तत्र प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चतसृणामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां तिसृणामभ्यन्तरमभ्यवाह्यरूपाणां यथासंख्यमष्टादशद्वादशदेवसहस्रसंख्याकानां सप्तानामनीकाधिपतीनां पौरुशानामान्तरक्तकदेवसहस्राणाम् “जमगाणं पव्वयाणं जमिगाणं य रायहाणीणं” इति । स्वस्य स्वस्य यमकपर्वतस्य स्वस्याः यमिकाऽतिधायाः राजधान्याः, अन्येषां च बहूनां वाणमन्तराणां देवानां देवीनां च स्वस्वयमिकाऽभिधराजधानीवास्तव्यानामाधिपत्यं यावद्विहरतः । यावत्करणात्—“पारेवच्चं सामिच्चं जट्टिच्चं” इत्यादिपरिग्रहः । ततो यमकाकारयमकवर्णोत्पत्त्यादियोगात् यमकान्निधदेवसामिकत्वाच्च तौ यमकपर्वतावित्युच्येते । यथा बाह—“से तेणट्ठेणं” इत्यादि । संप्रति यमिकाभिधराजधानीस्थानम्—“कहि णं भंते !” इत्यादि । कं जट्टन्त ! यमकयोर्देवयोः संबन्धिन्यौ यमिके नाम राजधान्यौ प्रज्ञेते ? भगवानाह—गौतम ! यमकपर्वयोरुत्तरतोऽन्यस्मिन् असंख्येयतमे जम्बूद्वीपे द्वौपे द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य, अत्रान्तरे यमकदेवयोः संबन्धिन्यौ यमिकराजधान्यौ प्रज्ञेते, ते चाविशेषेण विजयराजधानीसदृशौ वक्तव्ये । जी० ३ प्रति० । शब्दालङ्कारभेदे, वाच० ।

पुनर्यमकपर्वतप्ररूपणा—

कहि णं भंते ! उत्तरकुराए जमगा णामं दुवे पव्वया पप्पत्ता ? । गोअमा ! णील्लवंत्तस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणिज्जाओ चरिमंताओ अट्ठ चठ्ठीसे जोअणसए चत्तारि अ सत्तजाए जोअणस्स अवाहाए सीआए महाणईए लभओ कूले, एत्थं णं जमगा णामं दुवे पव्वया पप्पत्ता, जोअणसहस्सं उट्ठं उच्चतेणं अट्ठज्जाईं जोअणसयाईं उच्चवेहेणं मूले एणं जोअणसहस्सं आयामविकलंजेणं मज्जे अक्ख-

ट्ठमाणि, जोअणसयाईं आयामविकलंजेणं उवरिं पंच जोअणसयाईं आयामविकलंजेणं मूले तिप्पि जोअणसहस्साईं एणं च वावट्ठं जोअणसयं किंचि विसेसाहिअं परिकखेवेणं मज्जे दो जोअणसहस्साईं तिप्पि य वावत्तरे जोअणसए किंचि विसेसाहिअं परिकखेवेणं उवरि एणं जोअणसहस्सं पंच य एकासीए जोअणसए किंचि विसेसाहिए परिकखेवेणं मूले वित्थिष्सा मज्जे संखित्ता उप्पि तणुआए जमगमंठाणसंतिआ सव्वकणगामया अच्चा सएहा पत्तेअं पत्तेअं पडमवरवेइआ परिकखित्ता पत्तेअं पत्तेअं वणसंठा परिकखित्ता, ताओ णं पडमवरवेइआओ दो गाउआईं उट्ठं उच्चतेणं पंच धणुसयाईं विकलंजेणं वेइआवणसंठवप्पओ जाणिअव्वो । तेसि णं जमगपव्वयाणं उप्पि बहुसमरमणिज्जे जूमिजागे पणत्तेणं जाव तेसि णं बहुसमरमणिज्जस्स जूमिभागस्स बहुमज्जदेसजाए, एत्थं णं दुवे पासायवर्णसगा पप्पत्ता । ते णं पासायवर्णसगा वावट्ठिं जोअणाईं अक्खजोअणं च उट्ठं उच्चतेणं एकतीसं जोअणाईं कोसं च आयामविकलंजेणं पासायवणओ जाणिअव्वो, सीहासणा सपरिवाराणं जाव एत्थं णं जमगाणं देवाणं सोलसएहआयरक्खदेवसाहस्सीणं सोलस जहासणसाहस्सीओ पप्पत्ताओ । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ—जमगा य पव्वया, जमगा य पव्वया ? । गोअमा ! जमगपव्वएसु णं तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे खुट्ठा खुट्ठियासु वावीसुणं जाव विलपंतियासु बहवे उप्पत्ताईं जाव जमगप्पत्ताईं जमगवप्पत्ताईं जमगा य, एत्थं दुवे देवा महिद्धिया, तेणं तत्थ चउएहं सामाणिअसाहस्सीणं जाव भुंजमाणा विहरंति । से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ—जमगपव्वया जमगपव्वया, अदुत्तरं च एं सासए णामधिजेणं जाव जमगपव्वया जमगपव्वया । कहि णं जंते ! जमगाणं देवाणं जमगाओ रायहाणीओ पप्पत्ताओ ? । गोयमा ! जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं अस्समि जंबुद्वीवे दीवे वारस जोअणसहस्साईं ओगाहिता, एत्थं णं जमगाणं देवाणं जमगाओ रायहाणीओ पणत्ताओ, वारस जोअणसहस्साईं आयामविकलंजेणं सत्ततीसं जोअणसहस्साईं खव य अरुयात्ते जोअणसए किंचि विसेसाहिए परिकखेवेणं पत्तेअं पत्तेअं पायारपरिकखेत्ता, ते णं पागारा सत्त तीसं जोअणाईं अट्ठजोअणं च उट्ठं उच्चतेणं मूले अक्खेतरसजोअणाईं विकलंजेणं मज्जे कूस्सकोसाईं जोअणाईं विकलंजेणं उवरिं तिप्पि सअक्खकोसाईं जोअणाईं विकलंजेणं मूले वित्थिष्सा मज्जे संखित्ता उप्पि तणुआ वाहिं वट्ठा अंते चउरंसा सव्वरयणामया अच्चा, ते णं पागारा

खाणामणिपंचवसेहिं कविसीसएहिं उवसोहिआ । तं जहा-
 किएदेहिं० जाव सुक्किछेहिं, ते णं कविसीसगा अछकोसं
 आयामेणं देसूणं अछकोसं उहं उच्चत्तेणं पंच धणुसयाइं
 वाह्वेणं सव्वमणिमया अच्छा, जमिगाणं रायहाणीणं
 एगमेगाए वाहाए पणवीसं पणवीसं दारसए पसत्ते । ते णं
 दारा वावडिं जोअणाइं अद्धजोअणं च उहं उच्चत्तेणं एक-
 तीसं जोअणाइं कोसं च विक्खंजेणं तावइअं चैव पवेसेणं
 सेआ वरकणकथुजिए, एवं रायप्पसेणइज्जविमाणवत्तव-
 याए दारवसओ० जाव अछट्टमंगलगाइं ति, जमियाणं
 रायहाणीणं चउदिसिं पंच पंच जोअणसए आवाहाए
 चत्तारि वणसंभा पसत्ता । तं जहा-असोगवणे, सत्ति-
 वसवणे, चंपगवणे, चूअवणे । ते णं वणसंभा साइरे-
 गाइं वारस जोअणसहस्साइं आयामेणं पंच जोअणस-
 या विक्खंभेणं पत्तेअं २ पागारपरिक्खत्ता किएहा वण-
 संभवसओ जूमिओ पासायवडंसगा य भाणिअव्वा, ज-
 मिगाणं रायहाणी अंतो बहुसमरमणिजे जूमिभागे पस-
 त्ते, वसओ ति । तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं जूमिजागाणं
 बहुमज्जदेसभाए एत्थ णं दुवे उवयारिया द्वेणा पसत्ता ।
 वारस जोअणसयाइं आयामविक्खंभेणं तिष्ठि जोअण-
 सहस्साइं सत्त य पंचाणउए जोअणसए परिक्खेवेणं अ-
 च्चकोसं च वाह्वेणं सव्वजं वूणयामया अच्छ पत्तेअं प-
 त्तेअं पउमवरवेइआ परिक्खत्ता, पत्तेअं २ वणसंभवसओ
 जाणिअव्वो, तिसोवाणपडिरूवगा तोरणा चउदिसिं जू-
 मिजागो अ जाणिअव्वो । तस्स णं बहुमज्जदेसजाए एत्थ
 यं एगे पासायवडंसए पसत्ते, वावडिं जोअणाइं अछ-
 जोअणं च उहं उच्चत्तेणं इक्कीसं जोअणाइं कोसं च
 आयामविक्खंभेणं वसओ, उद्धोआ जूमिजागा सीहास-
 णा सपरिवारा, एवं पासायपंतीओ वि । तत्थ पढमा पंती-
 ते णं पासायवडंसगा एकतीसं जोअणाइं कोसं च उहं उ-
 च्चत्तेणं साइरेगाइं अछसोद्वस जोअणाइं आयामविक्खंभेणं ।
 विइअपासायपंती-ते णं पासायवडंसया साइरेमाइं अछ-
 सोद्वसजोअणाइं उहं उच्चत्तेणं साइरेगाइं अछट्टमाइं जो-
 अणाइं आयामविक्खंभेणं । तइअपासायपंती-ते णं पासाय-
 वडंसया साइरेगाइं अछट्टमाइं जोअणाइं उहं उच्चत्तेणं,
 साइरेगाइं अछट्टजोअणाइं आयामविक्खंभेणं, वसओ-सी-
 हासणा सपरिवारा । तेसि णं मूलपासायवडंसयाणं उ-
 त्तरपुरच्छिमे दिसीजाए, एत्थ णं जमगाणं देवाणं सजा-
 ओ सुहम्माणं पसत्ताओ, अद्धतेरस जोअणाइं आयामे-
 णं ठस्सकोसाइं जोअणाइं विक्खंभेणं एव, जोअणाइं
 उहं उच्चत्तेणं अणेगखंजसयसाखिविद्धा सजावसओ । ता-

सि णं सजाणं सुहम्माणं तिदिसिं तओ दारा पसत्ता । ते
 णं दारा दो जोअणाइं उहं उच्चत्तेणं जोअणं विक्खंभेणं
 तावइअं चैव पवेसेणं सेआ वणओ० जाव वणमाला ।
 तेसि णं दाराणं पुरओ पत्तेअं पत्तेअं तओ मुहमंनवा
 पसत्ता, ते णं मुहमंनवा अछतेरस जोअणाइं आयामेणं
 ठस्सकोसाइं जोअणाइं विक्खंभेणं साइरेगाइं दो जोअ-
 णाइं उहं उच्चत्तेणं० जाव दारा जूमिजागा य, पेच्छा-
 घरमंनवाणं तं चैव पमाणं जूमिजागो मणिपेदियाओ,
 ताओ णं मणिपेदियाओ जोअणं आयामविक्खंभेणं
 अछजोअणं वाह्वेणं सव्वमणिमईओ सीहासणा
 जाणिअव्वा । तेसि णं पेच्छाघरमंनवाणं पुरओ
 मणिपेदियाओ पसत्ता । ताओ णं मणिपेदियाओ दो
 जोअणाइं आयामविक्खंभेणं जोअणं वाह्वेणं सव्वमणि-
 मईओ । तासि णं उप्पि पत्तेअं पत्तेअं तओ थूजा, ते णं थूभा
 दो जोअणाइं उहं उच्चत्तेणं दो जोअणाइं आयामवि-
 क्खंभेणं सेआ य संखद्व० जाव अट्टमंगलया । तेसि णं
 थूभाणं चउदिसिं चत्तारि मणिपेदियाओ पसत्ताओ । ताओ
 णं मणिपेदियाओ जोअणं आयामविक्खंभेणं अछजोअणं
 वाह्वेणं जिणपमिमाओ वत्तवाओ । चेइअरुक्खाणं
 मणिपेदियाओ दो जोअणाइं आयामविक्खंभेणं जोअणं
 वाह्वेणं चेइअरुक्खवणओ, तेसि णं चेइअरुक्खाणं
 पुरओ तओ मणिपेदियाओ पसत्ताओ । ताओ णं मणिपेदि-
 आओ जोअणं आयामविक्खंभेणं अछजोअणं वाह्वेणं,
 तासि णं उप्पि पत्तेअं पत्तेअं महिदज्जया पसत्ता, ते णं
 अट्ट महिदज्जया अछट्टमाइं जोअणाइं उहं उच्चत्तेणं अ-
 च्चकोसं उव्वेहेणं अद्धकोसं वाह्वेणं वडारामयवडवणओ,
 चेइआ वणसंभा तिसोवाणतोरणा य भाणिअव्वा, तासि णं
 सभाणं सुहम्माणं उच्च मणंगुद्विआसाहस्सीओ पसत्ता-
 ओ । तं जहा-पुरच्छिमेणं दो साहस्सीओ पणत्ताओ,
 पच्चच्छिमेणं दो साहस्सीओ, दक्खिणेणं एगा साहस्सी,
 उत्तरेणं एगा० जाव दामा चिट्ठंति । एवं गोवाणसिआओ
 णवरं, धूवघमिआओ, तासि णं सुहम्माणं सभाणं अंते
 बहुसमरमणिजे जूमिजागे पणत्ते । मणिपेदिया दो जो-
 अणाइं आयामविक्खंभेणं, जोअणं वाह्वेणं, तासि णं
 मणिपेदियाणं उप्पि माणवए चेइअखंजे महिदज्जयप्प-
 माणे उवरिं ठकोसे उग्गाहित्ता हिद्धा ठकोसे वाजित्ता जिण-
 संकहाओ पणत्ताओ । माणवगस्स पुव्वेणं सीहासणा
 सपरिवारा, पच्चच्छिमेणं सयाणिज्जावणओ, सयाणिज्जा
 णं उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए खुगमहिदज्जया मणिपे-
 दिआविहूणा महिदज्जयप्पमाणा, तेसिं अबरेणं चोप्फाला

पहरणक्रोमा, तत्त्वं एं वडवे फलिहरयणपासुक्खा० जाव
चिह्नंति । सुहम्माणं ठप्पि अह्ममगलगा, तासि एं लत्तर-
पुगच्छिमेणं, एवरं इमं एणएत्तं, एतेमि एं बहुमज्जदेसजाए
पत्तेअं पत्तेअं मणिपेदिआओ दो जोअण्णं आयामविकस्व-
नेणं जोअणं वाहल्लेणं, तासि ठप्पि पत्तेअं पत्तेअं देवच्छंदया
पण्णत्ता । दो जोअण्णं आयामविकस्वनेणं साइरेगां दो
जोअण्णं ठहं लच्चत्तेणं सुवरयणामया जिणपफिमाव-
रणओ० जाव धूवककुच्छगा, एवं अवसेसाण वि सजा-
णं जाव एववायसभाए सयाणिज्जं दहओ अ अजिसे-
असजाए बहुआजिसिके भंने अलंकारिअसभाएसु
बहुअलंकारिअजंने चिह्ने ववसायसभासु पुत्यपरयणा
णंदापुक्खरिणीओ वडिपेढा दो जोअण्णं आयाम-
विकस्वनेणं जोअणं वाहल्लेणं० जाव चि ।

“उववाओ संकणो, अभिसेअं विहूमाणा य ववमाओ ।
अवणिअ सुधम्मगमो, जहा य परिचारणा इही ॥ ? ॥
जावइयमि पमाणे, वि हुंति जमगाओ एलिवंताओ ।
तावअमपतरं खडु, जमगदहाणं दहाणं च ॥ २ ॥ ”

“ कहि णं ” इत्यादि । क भदन्त ! उत्तरकुरुपु यमकौ नाम द्वौ
पर्वतौ प्रज्ञतौ ? । गौतम ! नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षि-
णात्याच्चरमान्तात्, इत्यत्र दक्षिणात्यं चरमान्तम् आरभ्येति
ज्ञेयं, एवमूलोपे पञ्चमी । दक्षिणात्याच्चरमान्तादारभ्या-
वाङ्क, दक्षिणाणिमुलमित्यर्थः । अष्टौ योजनशतानि तु त्रिंशद-
धिकानि चतुरस्रं सप्तभागाद् योजनस्यावाधया, अपान्तराले
कृत्वेति शेषः । त्रीताया महानद्या उजयोः कूलयोः, एकः
पूर्वकूले, एकः पश्चिमकूले इत्यर्थः । अत्रान्तरे यमकौ नाम द्वौ
पर्वतौ प्रज्ञतौ, एकं योजनसहस्रमूर्ध्वोच्चत्वेन, अर्धचतुर्थांशानि
योजनशतान्युद्वेधेन, उच्छ्रयचतुर्थांशस्य जूम्यवगाहात्, मूले
योजनसहस्रमायामविष्कम्भाभ्यां वृत्ताकारत्वात्, मध्ये मूलततः
पञ्चयोजनशतातिक्रमेऽर्धमृत्मानि योजनशतानि आयामविष्क-
म्भाभ्याम्, उपरि सहस्रयोजनातिक्रमे पञ्चयोजनशतान्यायाम-
विष्कम्भाभ्याम्, मूले त्रीणि योजनसहस्राणि, एकं च योजनशतं
द्वापृष्टाधिकं किञ्चिच्छिरोपाधिकं, किं कियत्कलामित्यर्थः । प-
रिक्षेपेण, एवं मध्यपरिधिरुपरितनपरिधिश्च स्वयमभ्यूहो, मूले
विस्तीर्णो मध्ये संक्षिप्तावुपरितनुकौ यमकौ यमलजातौ त्रा-
तरौ तयोर्थं संस्थानं तेन संस्थितौ, परस्परं सदृशसंस्थाना-
वित्यर्थः । अथवा-यमकाद् नाम शकुनिविशेषात् संस्थानसंस्थि-
तौ संस्थानं चानयोर्मूलतः प्रारभ्य संक्षिप्तसंक्षिप्तप्रमाणत्वेन
गोपुच्छस्येव बोध्यं, सर्वात्मना कनकमयौ, शेषं व्यक्तम्, अष्टादश-
शतायङ्गोपसिरेवम-नीलवद्वर्षधरस्य यमकयोश्चान्तरमेकं य-
मकं, तयोः प्रथमहृदस्य च द्वितीयं, प्रथमहृदस्य द्वितीयहृद-
स्य च तृतीयं, द्वितीयहृदस्य तृतीयहृदस्य चतुर्थं, तृतीयहृदस्य
चतुर्थहृदस्य पञ्चमं, चतुर्थहृदस्य पञ्चमहृदस्य च षष्ठं, पञ्चम-
हृदस्य च वत्सकारगिरिपर्यन्तस्य च सप्तमम् । एतानि च
सप्ताप्यन्तराणि सप्तप्रमाणानि, ततश्च कुरुविष्कम्भात् योजन
११८३ कला २, इत्येवंरूपात् योजनसहस्रायामयोर्यमकयोः
योजनसहस्रायामकं तावत्प्रमाणायामानां पञ्चानां हृदानां च

योजनसहस्रमेकम्, उभयोर्मूलने योजनसहस्रपट्टं, शोष्यते च
जातं योजनसहस्रकला२, ततः सप्तभिर्भागे हृतेऽर्धे ४, यथाव-
शिष्टं कुरुसत्कं कलाद्वयं तदल्पत्वान्न विवक्षितमिति । अत्रैवान-
न्तरौकवेदिकाचनखण्डप्रमाणाद्याह-“ताभौ शु” इत्यादि व्यक्तम् ।
संप्रत्येतयोर्दक्षितं तदाह-“तेसि णं” इत्यादि । तयोर्मयमकपर्व-
तयोरुपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञतः । अत्र पूर्वोक्तः
सर्वो भूभागवर्णक उन्नेतव्यः । कियत्पर्यन्तमित्याह-यावत्तयो-
र्वहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे द्वौ प्रासादा-
वतंसकौ प्रज्ञतौ । अथ तयोरुच्चत्वाद्याह-“ते शु” इत्यादि नि-
रवशेपं विजयदेवप्रासादसिंहासनादिव्यवस्थितिसूत्रवद्वक्तव्यं,
नवरं यमकदेवभिर्भाषेनेति । अधानयोर्नामार्थं प्रश्नश्चाह-“से
केण” इत्यादि प्रश्नसूत्रं व्यक्तम् । उत्तरसूत्रे यमकपर्वतयोस्तत्र दे-
शे तत्र प्रदेशे लुक्कुट्टिकासु यावद्विलपक्षिषु बहून्युत्पन्नानि ।
अत्र यावत्पदात् कुमुदादीनि वाच्यानि, तथा यमकप्रभाणीति
परिग्रहः, तत्र यमको यमकपर्वतस्तत्प्रमाणं, तदाकाराणीत्य-
र्थः । यमकवर्णमानि, यमकवर्णसदृशवर्णानीत्यर्थः । यदि वा-
यमकाभिधानौ द्वौ देवौ महार्द्धकौ, अत्र परिवसतः, तेन यम-
काविति, शेषं प्राभवत् । अधानयो राजधानीप्रश्नावसरः-“कहि
णं” इत्यादि । क भदन्त ! यमकयोर्देवयोर्भूमिकानामराजधान्यौ
प्रज्ञतौ ? । गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्यान्तरेणाऽ-
न्यस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्यान्ना-
न्तरे यमकयोर्देवयोर्भूमिके नाम राजधान्यौ प्रज्ञतौ, द्वादशयो-
जनसहस्राण्यायामविष्कम्भाभ्यां न्तत्रिंशद्योजनसहस्राणि
न च योजनशतानि अपृष्टत्वारिंशदधिकानि किञ्चिद्विशेषा-
धिकानि परिक्षेपेण प्रत्येकं प्रत्येकं द्वे अपि प्राकारपरिक्षितौ । की-
दृशौ नौ प्राकाराविति ? तत्स्वरूपमाह-“ते णं पागारा” इत्या-
दि । तौ प्राकारौ सप्तत्रिंशद्योजनानि योजनाद्वैसहितानि ऊर्ध्वो-
च्चत्वेन मूले अर्द्धे त्रयोदशं योजनं येषु तान्यर्द्धत्रयोदशानि
योजनानि विष्कम्भेण मध्ये पदं सन्नोशानि योजनानि विष्कम्भे-
ण मूलविष्कम्भतो मध्यविष्कम्भस्यार्द्धमानत्वात्, उपरि
त्रीणि सार्द्धानि क्रोशानि योजनानि विष्कम्भेण, अस्याऽपि म-
ध्यविष्कम्भतोऽर्द्धमानत्वात् । अत एव मूले विस्तीर्णावित्यादि-
पदत्रयं विवृतप्रायम्, यद्विर्वृत्तौ कोणावनुपलक्ष्यमाणत्वात्, अ-
न्तश्चतुरस्रः, उपलक्ष्यमाणकोणत्वात् । अधानयोः कपिशोर्पेकव-
र्णकमाह-“ते णं पागारा णाणामणि” इत्यादि । तौ प्राकारौ ना-
नामणीनां पद्मरागस्फटिकमरकताजनादीनां पञ्च प्रकारा वर्णा
येषु तानि यैः तथा तैः कपिशोर्पेकैः प्राकाराग्रैरुपशोभितौ ।
एतदेव विवृणोति-तद्यथा-कृष्णैर्यावच्छ्रवलेरिति । अथैतेषां
कपिशोर्पेकाणामुच्चत्वादित्यमानमाह-“ते णं” इत्यादि नि-
गदसिद्धम् । अधानयोः कियन्ति चाराणीत्याह-“जमिगा-
णं” इत्यादि । यमिकयोः राजधान्योरैकैकस्यां वाह्यायां पार्श्वे
पञ्चविंशत्याधिकं २ चारशतं प्रज्ञतम् । तानि द्वाराणि द्वापृष्टयो-
जनानि अर्द्धयोजनं चोर्ध्वोच्चत्वेन एकत्रिंशद्योजनानि क्रोशं
च विष्कम्भेण तावदेव प्रवेशेन श्वेतानि वरकनकस्तूपिकानि;
लाघवार्थमतिदेशमाह-एवं राजप्रश्नीये यद्विमानं सूर्याजना-
मकं, तस्य वक्तव्यतायां यो द्वारवर्णकः, स इहापि प्राह्यः ।
कियत्पर्यन्तमित्याह-यावदष्टाष्टमहस्रकानि, अत्रातिदिष्टमपि सूत्रं
न लिखितं, विजयद्वारप्रकरणे सूत्रतोऽर्थतश्च लिखितत्वात्, अ-
तिदिष्टत्वस्योपज्ञप्रापि साम्याच्चेति । अधानयोर्बहिर्भागे वन-
खण्डवक्तव्यमाह-“जमियाणं” इत्यादि । यमिकयो राजधा-

न्योश्चतुर्दिशि, चतसृणां दिशां समाहारश्चतुर्दिक्, तस्मिन्स्तथा, पूर्वादिष्वित्यर्थः । पञ्च पञ्च योजनशतान्यवाध्याऽपान्तराद्दे कृत्वे-
ति गम्यते । चत्वारि वनखण्डानि प्रकृतानि । तद्यथा-अशोकवनं,
सप्तपर्णवनं, चम्पकवनम्, आम्रवनमिति । अथैतेषामायामाद्याह-
“ते णं वणसंमा” इत्यादि । ते च वनखण्डाः सातिरेकाणि द्वादश
योजनसहस्राणि आयामेन पञ्चयोजनशतानि विष्कम्भेण प्रत्ये-
कं प्रत्येकं प्राकारैः परिक्रिस्ताः, कृष्णा इति उपलक्षितो जम्बूद्वीप-
पञ्चवरवेदिकाप्रकरणलिखितः पूर्णो वनखण्डवर्णको, जूमयः,
प्रासादावतंसकाश्च जणितव्याः जूमयश्चैवम्-“तेसि णं वनसं-
माणं अंतो बहुसमरमणिजा जूमिजागा पणत्ता । से जहाणामप
आलिङ्गपुक्खरेइ वा० जाव णाणाविहपंचवसेहिं मणीहिं अईव-
उवसोभिमा” इति । प्रासादसूत्रमप्येवम्-“तेसि णं वणसंमाणं
बहुमज्झंदसजागे पत्तेअं पत्तेअं पासायवडंसप पणत्ते । ते णं
पासायवडंसया वावट्ठिं जोअणाइं अद्धजोअणं च उट्ठं उच्चत्ते-
णं इकतीसं जोअणाइं कोसं च विक्खंभेणं अम्भुगयमूस्ति-
अपहसिआइ य तथा बहुसमरमणिज्जे जूमिभाप उल्लोओ सी-
हासणा सपरिवारा, तत्थ णं चत्तारि देवा महिहिआ० जाव
पहिओवमट्ठिंआ परिवसंति । तं जहा-असोप, सत्तिवण्णं, चंपप,
चूअवणे” इति । अत्राशोकवनप्रासादेऽशोकवननामा देवः, एवं
त्रिष्वपि तन्नामा देवः परिवसतीत्यर्थः । अधानयोरन्तर्जगव-
र्णकमाह-“जमिगाणं” इत्यादि । यमिकयो राजधान्योरन्तर्मध्य-
भागे बहुसमरमणीयो जूमिभागः प्रकृतः । वर्णक इति सूत्रगतप-
देन-“आलिङ्गपुक्खरेइ वा० जाव पंचवसेहिं मणीहिं उवसो-
भिज्जि वणसंमविल्लो० जाव बहवे देवा य देवीओ य आसा-
यंति० जाव विहरंति” इत्यन्तो प्राहः । अत्र च उपकारिका-
लयनसूत्रमादर्शेष्वदृश्यमानमपि राजप्रश्नीयसूर्याभविमानवर्ण-
के च दृश्यमानत्वात् “तिष्ठि जोअणसहस्रमाइं सत्तया पंचाण-
उप जोअणसप परिकखेवेणं” इत्यादिसूत्रस्यान्यथानुपपत्तेश्च
जीवाभिगमतो लिख्यते, आदर्शेष्वदृश्यमानत्वं च लेखकवैगु-
र्यादेवेति । तद्यथा-“तेसि णं” इत्यादि । तेषां बहुसमरमणी-
यानां जूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे, अत्रान्तरे च उपकारिका-
लयने प्रकृते, उपकरोत्युपपृष्ठनाति प्रासादावतंसकादीनीत्युप-
कारिका राजधानी प्रभुसत्कप्रासादावतंसकादीनां पीठिका, अ-
न्यत्र विषयमुपकार्योपकारिकेति प्रसिद्धा । उक्तं च-“गृहस्थानां
स्मृता राज्ञामुपकार्योपकारिका ।” इति । सालपनमिव गृहमिव
ते च प्रतिराजधानीभव इति द्वे उक्ते, द्वादश योजनशतानि आ-
यामविष्कम्भाभ्यां त्रीणि योजनसहस्राणि सप्त च योजनशता-
नि पञ्चनवत्यधिकानि परिक्रमेण अर्द्धक्रोशं धनुःसदृशपरिमाणं
वाहव्येन सर्वात्मना जाम्बूनदमये अचङ्गे प्रत्येकं २ प्रत्युपकारि-
कालयने पञ्चवरवेदिके परिक्रिप्ते, प्रत्येकं प्रत्येकं वनखण्डवर्ण-
को जणितव्यः । स च जगतीगतपञ्चवरवेदिकास्थवनखण्डा-
नुसारेणेति, त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि आरोहावरोहमार्गस्थानि
चतुर्दिशि पूर्वादिदिक्षु ज्ञेयानि, तोरणानि चतुर्दिशि जूमिभाग-
श्च कारिकालयनमध्यगतो भणितव्यः । तत्सूत्राणि जीवाभि-
गमोपाङ्गगतानि क्रमेणैवम्-“से णं वणसंमे देसुणाइं जोअणाइं
चक्खवालविक्खंजेणं उवयारिआलयणसमप परिकखेवेणं, तेसि
णं उवयारिआलयणं चउर्दिहिं चत्तारि तिसोवाणपडिक्खगा
पणत्ता । वण्णओ, तेसि णं तिसोवाणपडिक्खगाणं पुरओ पत्ते-
अं पत्तेअं तोरण पणत्ता । वण्णओ, तेसि णं उवयारिआलयणं
उर्दिहिं बहुसमरमणिज्जजूमिजागे पणत्ते० जाव मणीहिं उव-

सोजिप” इति । अत्र व्याख्या सुगमा । अथ यमकदेवयोर्मूलप्रा-
सादस्वरूपमाह-“तस्स णं” इत्यादि । तस्योपकारिकालयनस्य
बहुमध्यदेशभागे, अत्रान्तरे एकः प्रासादावतंसकः प्रकृतः ।
द्वापिष्टोयोनान्यर्द्धयोजनं चोद्धोच्चत्वेन, एकत्रिंशद्योजनानि
श्रेष्ठं चायामविष्कम्भाभ्यां वर्णको विजयप्रासादस्येव वाच्यः ।
उल्लोचावुपरि भागे भूमिभागवधोनागौ सिंहासने सपरि-
वारौ सामानिकादिपरिवारभक्षासनव्यवस्थासहिते, यथात्र
उपकारिकालयनस्य प्रासादावतंसकस्य चैकवचनेन विवक्षा
तावद् द्विवचनेन विवक्षा, तत्सूत्रकाराणां विचित्रप्रवृत्तिकत्वा-
दिति । अथास्य परिवारप्रासादप्रकरणमाह-“एवं पासायपंती-
ओ वि” इत्यादि । एवं मूलप्रासादावतंसकानुसारेण परिवार-
प्रासादपङ्क्तयो ज्ञातव्याः जीवाभिगमतः, पङ्क्तयश्चात्र मूल-
प्रासादश्चतुर्दिक्षु पञ्चानामिव परिक्रमेरूपा अवगन्तव्याः, न
पुनः सूचिश्रेणिरूपाः । तत्र प्रथमप्रासादपङ्क्तिपाठ एवम्-“से
णं पासायवडंसप अण्णेहिं चउर्हिं तदद्धुच्चत्तपमाणमेत्तेहिं पा-
सायवडंसपहिं सव्वओ समंता संपरिक्खत्ते” स प्रासादाव-
तंसकोऽन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तदार्द्धोच्चत्वप्रमाणमात्रैः,
अत्रोच्चत्वशब्देनोत्सर्धो गृह्यते, प्रमाणशब्देन च विष्कम्भायाम्,
तेन मूलप्रासादापेक्षया अर्द्धोच्चत्वविष्कम्भायामैरित्यर्थः । सर्वतः
समन्तात् संपरिक्लिप्तः । एषामुच्चत्वादिकं तु साक्षात् सूत्रक-
देवाह-एकत्रिंशद्योजनानि क्रोशं चोच्चत्वेन, सार्द्धद्वापिष्टो-
जनानामर्द्ध एतावत् एव लाजात् । सातिरेकाण्यर्द्धक्रोशा-
धिकानि, अर्द्धपोडशानि सार्द्धपञ्चदशयोजनानि विष्कम्भा-
यामभ्यामिति । अथ द्वितीयप्रासादपङ्क्तिः । तःपाठश्चैवम्-“ते णं
पासायवडंसया अण्णेहिं चउर्हिं तदद्धुच्चत्तपमाणमेत्तेहिं पा-
सायवडंसपहिं सपहिं सव्वओ समंता संपरिक्खत्ता” इति ।
ते प्रथमपङ्क्तिगताश्चत्वारः प्रासादाः प्रत्येकमन्यैश्चतुर्भिस्तद-
र्द्धोच्चत्वविष्कम्भायामैर्मूलप्रासादापेक्षया चतुर्जागप्रमाणैः प्रा-
सादैः परिक्रिस्ताः, अत एवैते पोरुश प्रासादाः सर्वसङ्ख्य-
या स्युः । एषामुच्चत्वादिकं तु साक्षादेव सूत्रकदेवाह-ते प्रासादाः
सातिरेकाणि अर्द्धक्रोशाधिकानि सार्द्धपञ्चदशयोजनान्युच्चत्वे-
न सातिरेकाणि क्रोशक्रोशचतुर्थीशाधिकानि, अर्द्धाष्टमयो-
जनान्यायामविष्कम्भायामिति । अथ तृतीया पङ्क्तिः । तत्सू-
त्रमेवम्-“ते णं पासायवडंसया अण्णेहिं चउर्हिं तदद्धुच्चत्तप-
माणमेत्तेहिं पासायवडंसपहिं सव्वओ समंता संपरिक्खत्ता”
ते द्वितीयपरिधिस्थाः षोडश प्रासादाः प्रत्येकमन्यैश्चतुर्भि-
स्तदार्द्धोच्चत्वविष्कम्भायामैर्मूलप्रासादापेक्षयाऽष्टांशप्रमाणोच्च-
त्वविष्कम्भायामैः सर्वतः समन्तात् संपरिक्लिप्ताः । अत एवै-
ते तृतीयपङ्क्तिगताश्चतुर्ष्वपि प्रासादाः । एतेषामुच्चत्वादिप्रमाणं
सूत्रकदेवाह-ते चतुःष्वपि प्रासादाः सातिरेकाण्यर्द्धाष्टमयोज-
नान्युच्चत्वेन, सातिरेकत्वं च प्राग्वत् । अर्द्धाष्टानि अर्द्धतृती-
यानि सातिरेकाणि सार्द्धक्रोशाष्टांशाधिकानि विष्कम्भायामा-
भ्याम् । एषां सर्वेषां वर्णकः-सिंहासनानि च सपरिवाराणि
प्राग्वत् । अत्र च पङ्क्तिप्रासादेषु सिंहासनं प्रत्येकमेकं, मूलप्रासादे
तु मूलसिंहासनपरिवारोपेतमित्यादिना क्षेत्रसमासवृत्तौ श्री-
मलयगिरिपादाः । तथा प्रथमतृतीयपङ्क्त्या मूलप्रासादे सपरि-
वारे भक्षासनानि, द्वितीयपङ्क्तौ च परिवारे पञ्चासनानि जीवा-
भिगमोपाङ्ग इत्यादि विसंवादसमाधानं बहुश्रुतगम्यम् ।
यद्यपि जीवाभिगमे विजयदेवप्रकरणे, तथा श्रीभगवत्पङ्क्तौ
चरमप्रकरणे, प्रासादपङ्क्तिचतुष्कं, तथाऽन्यत्र यमकाधिकां

पद्विचित्रं बोध्यम् । पद्विचित्रयासादसंग्रह्यं वचम्—

४
१६
६४
मूलप्रा० १
नवने० ०५४

मूलप्राप्तादेन सह सर्वसंन्यया पञ्चाशतिः प्राप्ता-
दाः ८५। अत्रात्र सभापञ्चनं प्रपञ्चयितुकामः सुधर्म-
समाख्यरूपं निरूपयति—“तेसि णं” इत्यादि ।
तथामूलप्राप्तादावतत्सकयोत्तरपूर्वस्यामीशान-
कोण्डधनस्मिन् भागे यमकयोदेवयोयोग्यं सुधर्म-

नामे सभे प्रकृते । सुधर्माशब्दायस्तु—सुपु शोभनो धर्मो देवा-
नां माणवकस्तस्मिन्निजिनसकृत्थाशातनाभीरुक्त्वेन देवाङ्ग-
नाजोनाधिरतिपरिणामरूपो यस्यां सा तथा । वस्तुनस्तु—सुपु
शोभनो धर्मो राजधर्मः, समन्तुनिर्मेतुनिग्रहानुग्रहस्वरूपा
यस्यां सा तथा । ते चान्द्रयोदशयोजनाभ्यायामेन सक्रोशानि
पद्योंजनानि विष्कम्भेण नव योजनान्युद्धोच्चत्वेन । अत्र हाय-
वार्थं सभाचरणकसुत्रमातिदिशति—अनेकस्मन्मशतसन्निविष्ट-
त्यादिपद्विचित्रः सभाचरणको जीवाभिगमोको ज्ञेयः । स चैवम्—
“अनेगखंभसयसाधिविठाओ अचुगयसुकयवइरवेइआतोर-
णवरइअस्तालजंजिआसुसिद्धिद्विभिचंठिअपसथवेरुति—
अभिमवत्तंजाओ शाणामोणरुणगरयणसचिअउज्जवहुसममु-
विभसत्तमिजागाओ ईहामंगउसत्तजुत्तजणगरमगरविहगयाहग-
किनररुत्तरजचमरकुंजरवणलयपउगलयभसिचित्ताओ खं-
हृगयवइरवेइआपरिगयाभिरामाओ विज्जाहरजमलजुअलजं-
तजुत्ताओ विव अस्ससहस्समालणीआओ रुवगसहस्सक-
लिआओ जिस्समाणीओ निग्गिस्समाणीओ चफत्तुल्लोअणलसा-
ओ मुहफासाओ सास्सरीअसुक्काओ फंचणमणिरयणयूभि-
अगाओ णाणाविहपंचवत्तपट्टाडगपरिमिअभग्गसिहराओ
घवत्ताओ मरीइक्कवविणिस्सुयंतीओ हाउल्लोअभमहिआओ गो-
सीसमरसुत्तरजिरत्तचंदणदइरदिणपंचंगुलित्ताओ उवचिअव-
दणकल्लाओ वंदणधरसुकयतोरणपदिदुवारंदसज्जागाओ आ-
सत्तासत्तविउल्लवट्टवग्गारिअमल्लकल्लावाओ पंचवत्तसर-
सुरहिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिआओ कालागुरुपवरकुंडुरुकुतु-
रुक्कयुवडग्गंतमघमघंतगंधधूआभिरामाओ सुगंधवरगांधआओ
गंधिवट्टिआओ अरुत्तरणसंघविकिक्खाओ दिव्यतुकिअस-
इसंगण्णिआओ सधरयणामईओ अरुत्ताओ जाव पडिक्का-
ओ” इति । अत्र व्याख्या तु सिद्धायतनतोरणादिवर्णकेषु
उज्जवत्तित्यायेन सुलभेति न पुनरुच्यते, नवरम्—अप्सरोगणा-
नाम अप्सरःपरिवाराणां यः संघः समुदायस्तेन सम्यक् रमणी-
यतया विकीर्णा आकीर्णा दिव्यानां भुटितानामातोद्यानां ये
शब्दास्तैः सम्यक्श्रोत्रमनोहारितया प्रकर्षणं नदिता शब्दवती,
शेषं प्राग्वत् । अथास्यां कति दाराणीत्याह—“तासि णं स-
भाणं” इत्यादि । तयोः सभयोः सुधर्मयोस्त्रिदिशि त्रीणि द्वा-
णि प्रकृतानि, पश्चिमायां द्वाराभावात् । तानि द्वायाणि प्रत्येकं द्वे
योजने ऊर्द्धोच्चत्वेन योजनमेकं प्रवेशेन, भेदा इत्यादिपदेन
सूचितः परिपूर्णो द्वारवर्णको वाच्यो यावद्द्वनमाला ।
अथ मुखमण्डपपरिपद्विनिरूपणायाह—“तेसि णं दाराणं” इ-
त्यादि । तेषां द्वाराणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं त्रयो मुखमण्डपाः
प्रकृताः, सभाद्वाराप्रवर्तिनो मण्डपा इत्यर्थः । ते च मण्डपा
अर्द्धत्रयोदशयोजनाभ्यायामेन पद्वि सक्रोशानि योजनानि वि-
ष्कम्भेण सातिरेके द्वे योजने ऊर्द्धोच्चत्वेन । एतेषामपि “अनेग-
खंभसयसाधिविठा” इत्यादिवर्णनं सुधर्मासजा इव निर-
वशेषं कृष्यं, यावद्द्वाराणां भूमिभागानां च वर्णनं, यद्यप्यत्र

द्वारान्तमेव सजावर्णनं, नदतिदेशेन मुखमण्डपसुत्रेऽपि तावन्मा-
त्रमेवायति, तथापि जीवाभिगमादिषु मुखमण्डपवर्णके भूमि-
भागवर्णकस्य दृष्टत्वात् अत्रातिदेशः । अथ प्रेक्षामण्डपवर्णकं
लाघवादाह—“पेक्खाघरमंरुवाणं” इत्यादि । प्रेक्षागृहमण्डपानां
रङ्गमण्डपानां तदेव मुखमण्डपकोकमेव प्रमाणं भूमिभाग इति
पदेन सर्वे द्वारादिकं भूमिभागपर्यन्तं वाच्यम् । एषु च मणि-
पीठिका वाच्या । एतावदर्थं सूत्रकमिदं सूत्रम्—“तेसि णं मुहमं-
रुवाणं पुरओ पत्तेअं पत्तेअं पेक्खाघरमंरुवा पणत्ता, तेणं पे-
क्खाघरमंरुवा अदत्तेरसं जाअणाइं आयामेणं जाव दो जोअणा-
इं उद्धं उच्चत्तेणं जाव मणिफासा, तेसि णं वहुमज्जदेसभाप-
पत्तेअं पत्तेअं वइरामया अदत्ताडया पणत्ता, तेसि णं वहुम-
ज्जदेसभाप पत्तेअं पत्तेअं मणिपेदिआओ पणत्ताओ सि”
उक्तप्रायं, नवरमङ्गपाठः चतुरस्राकारो मणिपीठिकाधारविशेषः ।
अस्याः प्रमाणाद्यर्थमाह—“ताओ णं मणिपेदिआओ जोअणं
आयामविष्कम्भेणं अक्कजोअणं वाहल्लेणं सव्वमणिमईओ सी-
हासणा भाण्णिअव्वा” इति । अत्र सिंहासनानि भणितव्यानि,
सपरिवाराणीत्यर्थः । शेषं व्यक्तम् । अथ स्तूपवसरः—“तेसि
णं” इत्यादि । तेषां प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतो मणिपीठिकाः,
अथ बहुवचनं न प्राकृतशैलीजवं, यथा द्विवचनस्थाने बहुव-
चनं “हत्था पाया” इत्यादिषु, किं तु बहुत्वविचकार्यं,
तेनात्र तिसृषु प्रेक्षागृहमण्डपचारदिक्षु एकैकसङ्गावात् ति-
स्रो प्राह्याः, अन्यत्र जीवाभिगमादिषु तथादर्शनात् । अथै-
तासां मानमाह—“ताओ णं” इत्यादि कष्टव्यम्, यद्यप्येतत्सु-
त्रादेशेषु “जोअणं आयामविष्कम्भेणं अक्कजोअणं वाहल्लेणं”
इति पाठो दृश्यते, तथाऽपि जीवाभिगमपाठदृष्टत्वेन राजप्रश्नी-
यादिषु प्रेक्षामण्डपमणिपीठिकातः स्तूपमणिपीठिकाया द्वि-
गुणमानत्वेन दृष्टत्वाच्चायं सम्यक् पाठः संभाव्यते । आदर्शेषु
तिप्पिप्रमादस्तु सुप्रसिद्ध एव । अथ स्तूपवर्णनायाह—“तासि णं”
इत्यादि । तासां मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं त्रयोः स्तूपाः
प्रकृताः । जीवाभिगमादौ तु चैत्यस्तूपा इति योजने ऊर्द्धोच्च-
त्वेन द्वे योजने आयामविष्कम्भाचर्या, व्याख्यातो विशेषप्रति-
पत्तिरिति देशाने द्वे योजने आयामविष्कम्भाचर्या प्राह्याः,
अन्यथा मणिपीठिकास्तूपयोरजं दे एव स्यात् । जीवाभिगमादौ
तु सानिरेके द्वे योजने उच्चत्वमित्यर्थः । ते च भेदाः, भेदत्व-
मनोपमया कृतयति—(संखदलं चि) यावत्करणात्—“संख-
दलविमलानिम्मलदधिघणगाओरफणरययनिअरप्पगासा स-
व्वरयणामया अरुत्ता जाव पडिक्का” इति प्राग्वत् । कि-
यद् दूरं ग्राह्यमित्याह—यावदष्टाष्टमङ्गसकानीति । अथ तच्चतु-
र्दिशि यदस्ति तदाह—“तेसि णं पूजाणं” इत्यादि । तेषां स्तू-
पानां प्रत्येकं चतुर्दिक्षु चतस्रो मणिपीठिकाः प्रकृताः । ताश्च
मणिपीठिका योजनमायामविष्कम्भेण अर्द्धयोजनं वाहल्लेन
अत्र जिनप्रतिमावक्तव्याः, तत्सुत्रं चेदम्—“तासि णं मणिपी-
ठिआणं उप्पि पत्तेअं पत्तेअं चत्तारि जिणपडिआओ
जिणुस्सेहप्पमाणेत्ताओ पत्तिअंफणिसप्पाओ धूआभिमुहीओ
सप्पिप्पिस्सत्ताओ चिंठंति । तं जहा—उसभा वरुमाणा चंदा-
णणा वारिस्सेणा” इति । एतद्वर्णनादिकं वैताह्यं सिद्धाय-
तनाधिकारं प्रायुक्तम् । गताः स्तूपाः । “वेइअरुक्खाणं” इत्यादि
व्यक्तम् । अत्र चैत्यवृक्षवर्णको जीवाभिगमोको वाच्यः । स
चायम्—“तेसि णं वेइअरुक्खाणं अयमंआरुवे वप्पावासे प-
णत्तं । तं जहा—वइरमूलरययसुपट्ठिअविडिमारिआमय—

कंदा वेरुलिअरुइल्लखंधा सुजायवरजायसुवपदमविसालसा-
ला णाणामणिरयणविबिहसाइप्पसाइवेरुलिअरुत्ततवणिज्ज-
पत्तवेदा जंवूणयरत्तममअसुकुमालपवावपल्लवकुम्भगधरा वि-
चित्तमणिरयणसुरजिकुसुमफलभरणमित्रसाला सच्छाया
सप्पभा सत्तिरीआ सज्जोआ अमयरससमरसफना अहि-
अनयणमणिवुइकरा पासादीआ० जाव पक्खिवा ४” इति । अत्र
व्याख्या-तेषां चैत्यवृक्षाणामयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः ।
तद्यथा-“वज्ररत्नमयानि मूलानि येषां ते वज्रमूलाः, तथा रज-
ता रजतमया सुप्रतिष्ठिता विनिमा बहुमध्यदेशजागे ऊर्ध्ववि-
निर्गता शाखा येषां ते तथा । ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः । रिष्ट-
रत्नमयः कन्दो येषां ते, तथा वैडूर्यरत्नमयो रुचिरः स्कन्धो
येषां ते तथा, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः, सुजातं मूलव्यशु-
क्लं वरं प्रधानं यजातरूपं रूप्यं तद्वात्मिकाः प्रथमिका मूलभूता
विशाला शालाः शाखा येषां ते तथा, नानामणिरत्नात्मिका
विविधाः शाखामूलशाखा विनिर्गतशाखाः प्रशाखा येषां ते
तथा । तथा वैडूर्याणि वैडूर्यमयाणि पत्राणि येषां ते तथा । तथा
तत्तपनीयानि तपनीयमयानि पत्रवृत्तानि येषां ते तथा । ततः
पूर्ववत् पदस्यमीक्षणेन कर्मधारयः । जाम्बूनदा जाम्बूनदनाम-
कसुवर्णविशेषमया रक्तवर्णा मृदुसुकुमारा अत्यन्तकोमलाः प्र-
वाहा ईपडुन्मीलितपत्रजावाः पल्लवजातपूर्णप्रथमपत्रभावरूपा
वराङ्कुराः प्रथममुद्गिमानास्तदग्रात् धरन्ति ते तथा । वि-
चित्रमणिरत्नमयानि सुरभीणि कुसुमानि फलानि च तेषां भरणं
नामता नामग्राहिताः शाखा येषां ते तथा, सती शोभना छाया
येषां ते सच्छायाः, एवं सत्प्रभाः । अत एव सच्छायाः । तथा
सोदयोताः मणिरत्नानामुदयोतजावात् । अमृतरससमरसानि
फलानि येषां ते तथा । अधिकं नयनमनोनिर्वृतिकराः, शेषं प्रा-
ग्वत् । “ते णं चेइअरुक्खा अन्नाहिं वहुहिं तिलयल्लवयल्लुत्तोव-
गसिरीससत्तिवसुदहिवसुलोइध्वचंदणनीवकुडयकयंवपण-
सतावतमावपिआवपियगुपारावयरायरुक्खनंदिरुक्खेहिं सव्व-
ओ समंता संपरिक्खत्ता ” इति । ते चैत्यवृक्षा अन्यैर्वहुजि-
स्तिलकलवगवत्रोपगशिरीपससपणंदधिपणलोअध्वचन्दननी-
पकुटजकदम्बपनसतावतमालप्रियावप्रियङ्गुपारापतराजवृक्षन-
न्दिवृक्षैः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिताः । एते च वृक्षाः
केचिन्नाम कोशतः केचिन्नोक्तश्चावगन्तव्याः । “तेणं तिलया०
जाव नंदिरुक्खा मूलवन्तो कंदवन्तो० जाव सुरम्मा” ते च तिल-
कादयो वृक्षा मूलवन्तः कन्दवन्त इत्यादि वृक्षवर्णनं प्रथमो-
पाङ्गतोऽवसेयं, यावत् सुरम्मा इति । “ते णं तिलया० जाव
नंदिरुक्खा अन्नाहिं वहुहिं पउमलयाहिं० जाव सामलयाहिं
सव्वओ समंता संपरिक्खत्ता ।” ते च तिलकादयो वृक्षा
अन्याभिर्वहुभिः पञ्चतताभिर्वावड्ढ्यामलताभिः सर्वतः सम-
न्तात् संपरिक्षिताः । यावच्छब्दादत्र नागवताचम्पकवताद्या
ग्राह्याः । “ताओ णं पउमलयाओ० जाव सामलयाओ निच्चं
कुसुमिआओ० जाव पडिक्खाओ ।” ताश्च पञ्चतताद्या
नित्यं कुसुमता इत्यादि वतावर्णनं यावत्प्रतिरूपाः “ते-
नि णं चेइअरुक्खाणं उप्पिं अट्टुछमगलया वडवे भया कुत्ताइ-
च्छत्ता ” तेषां चैत्यवृक्षाणामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः
कृष्णचामरध्वजाः उत्रातिच्छत्राणि इत्यादि चैत्यस्तूपकवकव्यमा
गनाश्चैत्यवृक्षाः । अथ महेन्द्रध्वजावसरः-“तेसि णं चेइअरु-
क्खाणं” इत्यादि । तेषां चैत्यवृक्षाणां पुरतस्तिष्ठो मणिपीठि-
काः प्रज्ञप्ताः । ताश्च मणिपीठिका योजनमायामधिष्मन्मायाम्

अर्कयोजनं बाहल्येन, “तासि णं उप्पिं पत्तेअं” इत्यादि । तासां
मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं महेन्द्रध्वजाः प्रज्ञप्ताः ।
ते चार्क्षाणामानि सार्कसप्तयोजनानि ऊर्ध्वोच्चवेन अर्द्धकांशं ध-
नुःसहस्रमुद्वेधेनोच्चवेन तदेव बाहल्येन “वइरामयवट्टु”
इति पाठोपलक्षितः परिपूर्णो जीवाजिगमाद्युक्तवर्णको ग्राह्यः ।
स चायम्-“वइरामयवट्टुचसंठिअसुसिन्धिदुपरियट्टुमट्टुपड-
ठिआ अण्णवरपंचवणकुम्भलसहस्सपरिमंनिआजिरामा वा-
उड्ढअविजयवेजयंत।पमागा उत्ताइच्छत्तकविआ तुंगा गगणत-
लमभिद्वंधमाणा सिहरा पासादीआ० जाव पक्खिवा ४” इति ।
अत्र व्याख्या-वज्रमयाः तथा वृत्तं वर्तुलं लष्टं मनोज्ञं संस्थितं
संस्थानं येषां ते तथा, तथा सुस्थिरा यथा भवन्ति एवं परिवृ-
ष्टाः स्वरशाणपापाणप्रतिमेव सुस्थिरपरिवृष्टाः, तथा मृष्टाः सुकु-
मारशाणया पापाणप्रतिमेव तथा सुप्रतिष्ठिता मनागप्यचक्षनात्
तथा अनैकैर्वरैः प्रधानैः पञ्चवर्णैः कृष्णवर्णानां लघुपताकानां
सहस्रैः परिमण्डिताः सन्तोऽभिरामाः, शेषं प्राग्वत् । “ते-
सि णं मंहिदम्भयाणं उप्पिं अट्टुछमगलयाऊया कुत्ताइच्छत्ता”
इत्यादि सर्वे तोरणवर्णक इव वाच्यं जीवाभिगमत इति । उ-
क्ता महेन्द्रध्वजाः । अथ पुष्करिण्यः । ताश्च-“चेइआवणसंरु”
इत्यादिपर्यन्तसूत्रेण संगृह्यते । तथाहि-“तेसि णं मंहिदम्भ-
याणं पुरओ तिदिसिं तओ णंदापुक्खरिणीओ पणत्ताओ । अ-
रुत्तेरसजोअणाइं आयामेणं ऊस्सकोसाइं जोअणाइं विक्खं-
जेणं दस जोअणाइं उव्वेहेणं अच्छाओ सगहाओ पुक्खरिणी-
वणओ, पत्तेअं पत्तेअं पउमवरवेइआपरिक्खत्ताओ पत्तेअं
पत्तेअं वणसंरुपरिक्खत्ताओ वणओ” । तथा “तासि णं णंदा-
पुक्खरिणीणं पत्तेअं पत्तेअं तिदिसिं तओ तिसोवाणपक्खिवाग-
पणत्ता । तेसि णं तिसोवाणपक्खिवागणं वणओ, तोरणवणओ
अ भाणिअवो० जाव उत्ताइच्छत्ता” इति । अत्र जगतीगतपु-
ष्करिणीवत् सर्वे वाच्यम् । अथ सुधर्मसभायां यदस्ति तदाह-
“तासि णं” इत्यादि । तयोः सभयोः सुधर्मयोः पदं मनोगुलि-
कानां पीठिकानां सहस्राणि प्रज्ञप्तानि । तथाहि-पूर्वस्यां के स-
हस्रे, पश्चिमायां द्वे सहस्रे, दक्षिणस्यामेकं सहस्रम्, उत्तरस्यामेकं
सहस्रम्, “०जाव दामा” इत्यत्र यावत्पदादिदं ग्राह्यम्-“तासु णं
मणोगुलिआसु बहवे सुवसुक्खम्पमया फलगा पणत्ता । तेसि णं
सुवसुक्खम्पमसु फलगेसु बहवे वइरामया णागदंतगा पणत्ता ।
तेसु णं वइरामसु नागदंतसु बहवे किहसुत्तवगघारिअमल्ल-
दामकलावा० जाव सुक्खिसुत्तवगघारिअमल्लदामकलावा तेणं-
दामातवणिज्जलं वूसगा चिट्ठंति” इति सर्वे विजयद्वारवद् वा-
च्यम् । अनन्तराकं गोमानसिकासूत्रेऽतिदिशति-“एवं गोमाण-
सिआओ” इत्यादि । एवं मनोगुलिकान्यायेन गोमानस्यः शय्या-
रूपाः स्थानविशेषा वाच्याः, नवरं दामस्थाने धूपवर्णको वाच्यः ।
अथास्या एव भूभागवर्णकमाह-“तासि णं” इत्यादि ।
तयोः सुधर्मयोः सजयोः अन्तर्बहुसमरमणीयो भूमिभागः
प्रज्ञप्तः । अत्र मणिवर्णादयो वाच्याः, उल्लोचाः पञ्चततादयोऽपि
च चित्ररूपाः । अत्र विशेषतो यद्वक्तव्यं तदाह-“मणिपीठिआ”
इत्यादि । अत्र सुधर्मयोर्मध्यजागे प्रत्येकं मणिपीठिका वाच्या,
द्वे योजने आयामविष्कम्भाच्यां, योजनं बाहल्येन । “तासि णं”
इत्यादि । तयोर्मणिपीठिकयोरुपरि प्रत्येकं माणवकनाम्नि चै-
त्यस्तम्भमहेन्द्रध्वजसमाने प्रमाणतोऽर्द्धाष्टमयोजनप्रमाणतोऽ-
र्द्धाष्टमयोजनप्रमाण इत्यर्थः । वर्णकतोऽपि महेन्द्रध्वजवत् उपरि

पट क्रोशानवग्राह्यः उपरिन्नपटक्रोशान् वज्रयन्त्रेभ्यः । अथ-
स्नादपि पट क्रोशान् वज्रयन्त्रा मध्येऽध्वज्यमेव योजनेषु ऋति-
गम्यम् (जिण्मकहाड स्ति) जिनसन्धीनि जिनान्धीनीत्यन्त-
जानीयानां जिनदंप्राग्रहणेऽनाधिहन्त्यात् सौधर्मशानचरमय-
लीन्धानामेव तद्व्रहणात् प्रयत्नानीनि, शेषो वर्गकश्चाप जीवा-
भिगमोको ज्ञेयः । न चायम्-“ तस्मिन् ण भागवगचेइअस्स
चंभस्म उच्चरि उक्कोसे ओगादिता हिता वि उक्कोसे वज्जिता
मग्गे अरुपंचमेसु जोअणेषु, एत्थ णं वहवे सुवण्णरुपमया
फज्जगा पण्णा । तेसु एं वहवे वज्जामया णागदंतया पण्णा ।
तेसु णं वहवे रययमया सिक्कगा पण्णा । तेसु एं वहवे
वज्जामया गोत्रवट्टया समुगगया पण्णा, तेसु णं वहवे
जिण्मकहाडो संणिक्खिताओ विच्छंति । जाओ णं जमगाणं
देवाणं अन्नेसि च वट्टेणं देवाणं य देवाणं य अच्चिजाओ वंद-
णिजाओ पुअणिजाओ सक्काराणज्जाओ सम्माणणिजाओ
कट्ठाणं मंगलं देवयं चेइमं पञ्जुत्तासणिज्जाओ ” इति । अत्र
व्याख्या-“ तस्मिन् णं ” इत्याद्यारभ्य “ वाज्जिता ” इति पर्यन्तं
प्रायः प्रस्तुतसुत्रे साक्षाद् दृष्ट्यादनन्तरमेव व्याख्यातम्,
मध्येऽहं पञ्चमेसु योजनेषु, अथदिष्टयोजनेष्वित्यर्थः । अत्रान्तरे
बहूनि सुवर्णरूपमयानि फलकानि प्रक्षतानि, तेषु फलकेषु
वहवो वज्रमया नागदन्तकाः प्रक्षताः, तेषु नागदन्तकेषु बहूनि
रजतमयानि शिष्यकानि प्रक्षतानि, तेषु शिष्यकेषु वहवो व-
ज्रमयाः गोत्रको वृत्तोपत्रस्तद्वद्वृत्ताः समुद्रकाः प्रसिद्धाः
प्रक्षताः, तेषु समुद्रकेषु बहूनि जिनसन्धीनि संनिक्षितानि ति-
ष्ठन्ति, यानि यमकयोर्देवयोरन्येषां च बहूनां यमकराजधानी-
वास्तव्यानां वाणमन्तराणां देवानां देवीनां च अर्चनीयानि चन्द-
नादिना, चन्दनीयानि स्तुत्यादिना, पूजनीयानि पुष्पादिना,
सन्कारणीयानि वस्त्रादिना, संमाननीयानि बहुमानकरणतः
कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्यमिति पशुपासनीयानीति । ए-
नदाशाननामीरुतयैव तस्मात्ते देवा देवयुवतिभिर्न संभो-
गादिकमाच्यन्ते, नापि मित्रदेवादिभिर्हास्यक्रीडादिपराः
स्युरिति । ननु जिनगृहादिषु जिनप्रतिमानां देवानामर्च-
नीयत्वादिकमाशानतात्यागश्च युक्तः, तासां सद्भावस्थापना-
रूपत्वेनाराधयतासंकल्पप्रादुर्भावसंभवात् ; न तथा जिनदंप्रा-
दिषु, तेन कथं तौ घटेते ? पूज्यानामङ्गलानि पूज्या इव पूज्यानी-
ति संकल्पस्थात्रापि प्रादुर्भावात् । पूज्यत्वं महावैरोपशमक-
गुणवत्त्वेन च । अस्मिन्नर्थे पूज्यश्रीरत्नशेखरसुरीन्द्रोपकृष्टाव-
कविधिवृत्तिसंमतिः । तथाहि-परीक्षाप्राप्तनिर्वाहतागुणं रत्न-
सारकुमारं प्रति चन्द्रशेखरसुरेणोच्ये-

“ हरिपेणाणीर्हरिणे-गमेष्यनिमिषाप्रणीः ॥
युक्तमेव हि त्वत्तत्त्वाद्यां, कुरुते सुरसाक्षिकम् ॥ १ ॥
वक्ति स्म विस्मयस्मरः, कुमारः स सुराग्रणीम् ।
मामश्लाघ्यं श्लाघते किं, सोऽप्युवाच वृणु भुवे ॥ २ ॥
नवोत्पन्नतयाऽन्यर्हि, सौधर्मशानशक्रयोः ।
विवादाऽभूद्विमानार्थं, इत्थार्थमिव हर्मिणोः ॥ ३ ॥
विमानलक्ष्णा द्वित्रिशत्, तथाऽष्टात्रिशतिः क्रमात् ।
सन्नेतयोस्तथाऽप्येतां, विवदेते स्म धिग् भवम् ॥ ४ ॥
तयोरिवार्थीश्वरयो-विमानकिंप्रबुद्धयोः ।
नियुद्धादिमहायुद्धाः, अयम्भूवज्जनेकशः ॥ ५ ॥
निवार्यते हि क्लृप्त-स्तिरक्षां तरसा नरैः ।

नराणां च नराधीशै-नराधीशां सुरैः क्वचित् ॥ ६ ॥
सुराणां च सुराधीशां, क्लृप्तो वा पुनः कथम् ।
केन वा स निवार्येत, वज्राग्निरिव दुःशमः ? ॥ ७ ॥
माणवकाख्यस्तम्भस्था-ऽहं प्राशान्तिवारिणा ।
साधिव्याधिमहादोष-महावैरनिवारिणा ॥ ८ ॥
कियत्कालव्यतिक्रान्ते, सितौ महत्तरैः सुरैः ।
बभूवतुः प्रशान्तौ तौ, किं वा सिद्धेन तज्ज्वात् ? ॥ ९ ॥ युग्मम्
ततस्तयोर्मिथस्त्यक्त-वैरयोः सन्निवृद्धयोः ।
प्रोच्ये पूर्वव्यवस्थैव, सुधियां समये हि गीः ॥ १० ॥

सा चैवम्-

दक्षिणस्यां विमाना दे, सौधर्मेशस्य तेऽखिलाः ।
उत्तरस्यां तु ते सर्वेऽ-पीशानेऽस्य सत्तया ॥ ११ ॥
पूर्वस्यामपरस्यां च, वृत्ताः सर्वे विमानकाः ।
त्रयोदशापीन्द्रकाश्च, स्युः सौधर्मसुरेशितुः ॥ १२ ॥
पूर्वापरदिशोः त्र्यम्बा-श्चतुरस्त्राश्च ते पुनः ।
सौधर्माधिपतेरर्क्षा, ईशानचक्रिणः पुनः ॥ १३ ॥
सनत्कुमारमाहं दे-ऽप्येव एव भवेत्क्रमः ।
वृत्ता एव हि सर्वत्र, स्युर्विमानेन्द्रकाः पुनः ॥ १४ ॥
इत्थं व्यवस्थया चेतः-स्वास्थ्यमास्थाप्य सुहृदरैः ।
विमत्सरै गतक्रोधौ, जज्ञाते तौ सुरेव्वरौ ॥ १५ ॥ ”

अथ प्रकृतं प्रस्तूयते-“ माणवगस्त ” इत्यादि । माणव-
कचैत्यस्तम्भस्य पूर्वस्यां दिशि सुधर्मायामेव सभायां सिंहा-
सने सपरिवारे स्तः, यमकदेवयोः प्रत्येकमेकैकसद्भावात् । त-
स्मादेव पश्चिमायां दिशि शयनीये वर्णकश्चैतदीयः श्रीदेवी-
वर्णनाधिकारे उक्तः, शयनीयोरुत्तरपूर्वस्यां दिशि क्षुल्लकमहे-
न्द्रध्वजौ स्तः, तौ च मानतो महेन्द्रध्वजप्रमाणौ साद्वैतसयो-
जनप्रमाणबुद्धत्वेन अर्द्धक्रोशमुद्धेन, बाहल्यान्यामित्यर्थः । न-
नु यदीमौ प्रागुक्तमहेन्द्रध्वजतुल्यौ तदा किमिमौ क्षुल्लकेन वि-
शेषितौ ? उच्यते-मणिपीठिकाविहीनौ अत एव क्षुल्लकावित्य-
र्थः । द्वियोजनप्रमाणमणिपीठिकोपरिस्थितत्वेन पूर्वं महान्तौ
महेन्द्रध्वजास्तदपेक्षया इमौ च क्षुल्लकावित्यर्थादागतमिति ।
तयोः क्षुल्लमहेन्द्रध्वजयोरैकैकराजधानीसंबन्धिनौ २ परेण प-
श्चिमायां “चोष्कास्त्रा” नाम, प्रहरणकोशः प्रहरणभाणरुगारः, तत्र
बहूनि परिघरत्नप्रमुखाणि याचत्पदात्प्रहरणरत्नानि संनिक्षिप्ता-
नि तिष्ठन्ति। “सुहृत्माणं” इत्यादि । सुधर्मयोरुपर्यष्टाष्टमङ्गलकानि
इत्यादि तावद्वक्तव्यं यावद् वहवः सदस्यपत्रहस्तकाः सर्वरत्नमया
इत्यादि । सुधर्मसंज्ञातः परं किमस्तीत्याह-“तासि णं” इत्यादि ।
तयोः सुधर्मयोः सभयोरुत्तरपूर्वस्यां दिशि द्वे सिंहायतने
प्रक्षते, इति शेषः । प्रतिसज्जमेकैकसद्भावादिति । अत्र लाघ-
वार्थमनिदेशमाह-एष एव सुधर्मोसंभोक्त एव जिनगृहाणा-
मपि गमः पात्रोऽवगन्तव्यः । स चायम्-“ ते एं सिंहाययण-
अरुत्तरसज्जोअणाई आयामेणं छु रसकोसाई विक्खंजणं एव
जोअणाई वट्ठं उच्चत्तं एं अयेणखंनसयसखिविछा ” इत्यादि ।
यथा सुधर्मायास्त्रीणि पूर्वदक्षिणोत्तरधर्मीनि द्वाराणि, तेषां
च पुरतः प्रेक्षाभण्डपाः, तेषां पुरतः स्तूपाः, तेषां पुरतश्चै-
त्यवृत्ताः, तेषां पुरतो महेन्द्रध्वजाः, तेषां पुरतो नन्दापुष्क-
रिण्य वक्ताः, तदनु सज्जायां वरमनोगुलिकासहस्राणि, षड्
गोमानसीसहस्राण्युक्तानि । एवमनेनैव क्रमेण सर्वे वाच्यम् ।

अत्र सुधर्मातो यो विशेषस्तमाह- “एवं इमं णाणत्तं” इत्यादि व्यक्तम् । अथ सुधर्मासन्नोक्तमेव सजाचतुष्कमतिदि-
शन्नाह-“एवं अवसेसाण वि” इत्यादि । एवं सुधर्मान्यायेना-
वशिष्टानामुपपातसभादीनां वर्णनं हेतुम् । कियत्पर्यन्तमित्याह-
यावदुपपातसभायामुत्पत्तिस्तुर्देवोत्पत्त्युपलक्षितसन्नायामभिनवो-
त्पन्नदेवाभिषेकमहोत्सवस्थानचूतायां बहु आभिषेक्यमभिषेक-
योग्यं भाणं वाच्यम् । तथाऽलङ्कारसन्नायामभिषेकसुरभूषणप-
रिधानस्थशयनीयं वर्णनीयं, तच्च प्राग्वत् । तथा हृदश्च वक्त-
व्यो नन्दापुष्करिणीमानः, स चोत्पन्नदेवस्य शुचित्वजलक्रीमा-
दिहेतुः, ततोऽभिषेकसभायां स्थानरूपायां सुवहलङ्कारिक-
भाण्डमलङ्कारयोग्यं भाणं निष्ठति । व्यवसायसभयोरलङ्कनसु-
रभूषणवसायानुचिन्तनस्थानरूपायाः पुस्तकरत्ने, ततो बलि-
पीठे अर्चनीयोत्तरकालं नवोत्पन्नसुरयोर्बलिविसर्जनपीठे द्वि-
योजन आयामविष्कम्भाभ्यां, योजनं बाहल्येन, यावत्पदात्-
“सर्वरथणामया अच्चा पासाईआ ४” ततो नन्दाभिधाने पुष्क-
रिण्योर्विशिष्टोत्तरकालं सुधर्मासन्नां जिगमिपतोरभिनवोत्प-
न्नसुरयोर्हस्तपादप्रकाशनहेतुर्ज्ञते, अत एव सूत्रे प्रथमोक्तं अपि
नन्दापुष्करिण्यौ प्रयोजनक्रमवशात् पश्चाद् व्याख्याते क्रमप्रा-
धान्याध्यायानस्य, अथ यथा सुधर्मासन्नात् उत्तरपूर्वस्यां
दिशि सिन्धायननम्, तथा तस्योत्तरपूर्वस्यां दिशि उपपातसभा,
एवं पूर्वस्मात् पूर्वस्मात् परस्परमुत्तरपूर्वस्यां वाच्यं, यावद्वलि-
पीठादुत्तरपूर्वस्यां नन्दापुष्करिणीति । अत्र च-“जमिगाओ
रायहाणीओ” इत्यादिसूत्रेषु चिचचनेन “तासिं जाव वरिपि मा-
णवगचेइअखमे” इत्यादिसूत्रेष्वेकवचनेन निर्देशः । सूत्रकाराणां
प्रवृत्तिवैचित्र्यादिति वर्णिते यमिकाभिधे राजधान्यौ, अथ तयो-
रधिपयोर्धर्मकदंबयोर्कृत्पत्त्यादिस्वरूपाख्यानाय विस्तररुचिः सू-
त्रकृतसंग्रहगाथामाह-“उववाओ संकपो” इत्यादि । उपपा-
तो यमकयोर्देवयोर्कृत्पत्तिर्वाच्या, तत उत्पन्नयोः सुरयोः शुभ-
व्यवसायचिन्तितरूपः संकल्पः । ततः-अभिषेक इन्द्राभिषेकः, ततः-
विभूषणा अलङ्कारसन्नायामलङ्कारपरिधानम्, ततो व्यवसायः
पुस्तकरत्नोद्धाटनरूपः, ततः अर्चनिका सिन्धायतनाद्यर्था, ततः
सुधर्मायां गमनं, यथा च परिचारणा-परिचारकरणं परिचा-
रणा स्वस्वोक्तदिशि परिचारस्थापनम्, यथा यमकयोर्देवयोः सि-
न्धायनयोः परितो वामनागे चतुःसहस्रसामानिकजद्रासनस्था-
पनं सैत्र ऋद्धिः संपत् । रूपनिष्पत्तिस्तु-“णिज् बहुवं नाम्नः
कृगादिषु” ॥ १ । ४ । ४२ ॥ इत्यनेन (हैमसूत्रेण) का-
रणार्थम् “णिवेरयासअन्धप्रवन्देरनः” । ५ । ३ । ११ । इत्य-
नेन चानप्रत्यये स्त्रीलिङ्गीयप्रत्यये साधु । तथा वा वाच्यं
जीवाभिगमादिभ्यः । अथ यमकौ छहाश्च यावता अन्तरेण
परस्परं स्थितास्तन्निर्णेतुमाह-“जावइयं” इत्यादि । या-
वति प्रमाणे अन्तर्माने नीहवतो यमकौ भवतः । खलु निश्चि-
तं यावदन्तरं योजनसप्तभागचतुर्भागाभ्यधिकचतुर्विंशदधि-
काष्टशतयोजनरूपं यमकद्रहयोः, इह छहाणां च बोध्यमिति
शेषः । उपपत्तिस्तु प्राग्वत् । जं० ४ वक्ष० ।

जमगसमग-यमकसमक-अव्य० । युगपादित्यर्थे, जं० ३ वक्ष० ।

जी० । ज्ञा० ।

जमघोस-यमघोप-पुं० । पेरवतक्षेत्रे आगामिन्यां चतुर्विंश-
तिकायां भाविनि चतुर्थे जिने, प्रव० ७ द्वार ।

जमजन्न-यमयङ्ग-पुं० । यमाः प्राणातिपातविरत्यादिरूपाः पञ्च,

त एव यक्षो भावपूजात्मकत्वात् विवक्षितपूज्यं प्रति इति यम-
यङ्गः । अहिंसादियमपालनरूपे जावयङ्गः, (उक्त०) “यम इव
प्राण्युपसंहारकारितया यमः, स चासौ यङ्गः यमयङ्गः । हिंसा-
मये अव्ययङ्गः, उक्त० २५ अ० ।

जमणिगा-यमनिका-स्त्री० । यमनिकाख्ये साधूपकरणविशेषे,
स्था० ६ वा० ।

जमदग्नि-य (ज) मदग्नि-पुं० । परशुरामपितरि तापसविशेषे,
(आ० क०) ।

तत्कथा चैवम्—

वसन्तपुरवास्तव्यः, कश्चिदुत्सवप्रशङ्कः ।

देशान्तरं व्रजन् सोऽथ, अष्टोऽगाद् भौतपल्लिकाम् ॥ १ ॥

यमाख्यस्तापमस्तत्र, स तत्पार्श्वेऽग्निर्कोऽगमत् ।

प्रपन्नस्तस्य शिष्यत्वं, स घोरं तप्यते तपः ॥ २ ॥

यमशिष्योऽग्निर्क इति, यमदग्निरिति श्रुतः ।

इतश्च जैनमाहेशा-वभूतां द्वौ सुरौ दिवि ॥ ३ ॥

स्वस्वधर्मे प्रशंसन्ता-वृचतुः साधुतापसौ ।

परीक्षा युज्यते धर्मे, कर्तुमेकत्र तत्त्वधीः ॥ ४ ॥

ऊचे श्राद्धः परीक्ष्यो नः, शैको वस्तापसोत्तमः ।

अथ तावागतौ स्वर्गाद्, मर्त्यलोके परीक्षितुम् ॥ ५ ॥

अग्रे च मिथिलापुर्यां, राजा पद्मरथस्तदा ।

व्रतार्थी याति चम्पायां, वासुपूज्यजिनान्तिके ॥ ६ ॥

गच्छतस्तस्य राजर्षेः, समुत्क्रिप्ते सति क्रमे ।

सर्वतः सुहृममण्डूक्यः, कियन्ते स्म निरन्तराः ॥ ७ ॥

स उत्क्रिप्ताहिरेवास्था-जीवहिंसाभयात्प्रधीः ।

धीरश्चुकोभ नो मेघ-कुमारः प्राग्गवेऽजवत् ॥ ८ ॥

दयालुं तन्मनो ज्ञात्वा, तौ ताः संहृत्य जग्मतुः ।

यमदग्नेः परीक्षार्थं, पुरातनमहाऋषेः ॥ ९ ॥

कृत्वा चटकयुगमस्य, रूपं तत्कूर्चपञ्जरे ।

स्थित्योचे चटकः कान्तेः, याम्यहं हिमवाजिरिम् ॥ १० ॥

सोचे त्वं नेप्यासि ततो, लुब्धस्तश्चटिकारते ।

स चक्रे शपथान् गाढान्, प्रत्येति न तथाऽपि सा ॥ ११ ॥

ऊचे प्रत्येमि चेदेनं, शपथं कुरुषे प्रिय !

ऋषेरेतस्य पापेन, क्षिप्ये नायामि यद्यहम् ॥ १२ ॥

उवाच चटकः कान्तेः, शपथं न करोम्यमुम् ।

महर्षिः क्षुभितोऽवोच-तौ पाणिभ्यां विवृत्य सः ॥ १३ ॥

आः पापौ ! पातकं किं मे, यदेवं जल्पतो मिथः ।

ऊचतुस्तौ महर्षे ! त्वं, मा कुपः गृणु नौ वचः ॥ १४ ॥

अपुत्रस्य गतिर्नास्ति, स्वर्गो नैव च नैव च ।

तस्मात्पुत्रमुखं दृष्ट्वा, पश्चात्स्वर्गं गमिष्यसि ॥ १५ ॥

स मुनिस्तद्वचो मेने, मुत्तौ तौ जग्मतुर्दिवम् ।

मिथ्यादृगथ संवुद्धो, देवः सम्यक्त्वमात्तवान् ॥ १६ ॥

तस्यक्त्वा तापनाकष्टं, समासहस्रपालितम् ।

यमदग्निर्ययौ मूढो, नगरं मृगकोष्ठकम् ॥ १७ ॥

जितशत्रुर्नृपस्तत्र, प्रणम्येत्याह किं ददे ? ।

स ऊचे शतपुत्रीक !, पुत्रीमेकां प्रयच्छ मे ॥ १८ ॥

शापभीरुर्नृपोऽवादीद्, या त्वामिच्छति साऽस्तु ते ।

स कन्यान्तःपुरं प्राप्त-स्तान्निस्ति वीक्ष्य थूक्ततम् ॥ १९ ॥

ऊचुश्च किं तवोद्धोदुः, कावो मूढैव किं मृतेः ? ।

सोऽथ तद्येष्टया रुष्टः, शप्त्वा कुञ्जीचकार ताः ॥ २० ॥
 खलन्ती रेणुनैकाऽनृन्, सुनाऽस्यै द्वौकितं फलम् ।
 उक्ता चेच्छप्ति साऽऽदत्त, तत्करेणाऽऽददे स ताम् ॥ २१ ॥
 ता अयोपस्थिताः कुञ्जाः, श्यालिकात्वाद्भुक्ताः ।
 स संगोदासिकाद्यां तां, दत्तां राक्षोऽऽश्रमेऽनयत् ॥ २२ ॥
 पाणिग्रहणकाले च, स तस्याः पाणिमग्रहीत् ।
 ऋतुकाले च तामूचे, चरं ब्राह्मं पचामि ते ॥ २३ ॥
 भवत्वेषं तथा कान्तः, स्वसा मे हस्तिनापुरे ।
 अनन्तवीर्यनार्याऽस्ति, तस्याः क्वात्रं चरं पच ॥ २४ ॥
 स पक्त्वा द्वौ चरु तस्याः, आर्पयत् साऽप्यचिन्तयत् ।
 जाताऽऽटवीमृगी ताव-दहं मेवं सुतोऽप्यनृत् ॥ २५ ॥
 ततः क्षात्रं स्वयं प्राश, ब्राह्मं जायै न्ययोजयत् ।
 अमृक्षामः सुतोऽथास्याः, कार्तवीर्यः खसुः पुनः ॥ २६ ॥
 रामेऽथो यौवनं प्राप्ते, तत्रागतोऽपि खचरः ।
 स चाकस्मादभूत्मन्दो, रामेण प्रतिपाक्षितः ॥ २७ ॥
 पशुविद्यां स तस्यादा-त्तां च सोऽसाधयन्ने ।
 पशुराम इति ख्यातः, ततः स पशुशस्त्रतः ॥ २८ ॥
 अन्यदा रेणुकाऽयासीद्, भगिनीवद्वत्तत्र च ।
 भगिनीवद्वत्तमाऽऽसङ्गाद्, पुत्ररत्नमजीजनत् ॥ २९ ॥
 जमदग्निश्चरथानैषी-त्सपुत्रामपि तां ततः ।
 रुपा व्यनीनशङ्कामा-त्सपुत्रामपि रेणुकाम् ॥ ३० ॥
 तद्भगिन्या भुतं तच्च, कथितं स्वपतेस्ततः ।
 सोऽथाऽऽगत्याऽऽश्रमं नृक्षत्वा, गृह्णत्वा गास्ततोऽव्रजत् ॥ ३१ ॥
 पश्चात् परशुरामेण, धावित्वा पशुना इतः ।
 कार्तवीर्योऽजवद्भ्राजा, ताराजानिस्तदङ्गजः ॥ ३२ ॥
 सोऽथान्यदा पितृमृत्युं, ज्ञात्वा रामकृतं रुपा ।
 आगत्य पितरं तस्य, जमदग्निममारयत् ॥ ३३ ॥
 ज्वलत्पशुं दयागत्, दैण्यकेयो रुपाऽरुणः ॥
 कार्तवीर्ये रणे हत्वा, स्वयं राज्यं प्रपन्नवान् ॥ ३४ ॥
 इतः पलायिता राज्ञी, ताराऽगात्तापसाऽऽश्रमम् ।
 संभ्रमेणापतद् गर्भः, तस्या गृह्णन् भुवं रदैः ॥ ३५ ॥
 सुभूम इति दत्ताह्वा, ववृषे तापसाश्रमे ।
 परशुः पशुरामस्य, ऊज्वाल क्षत्रियान्तकृत् ॥ ३६ ॥
 अन्यदाऽऽश्रमपाश्वेन, पशुरामस्य गच्छतः ।
 पशौ ज्वलति तेनोक्ताः, मौताः स्वं क्षत्रियं जगुः ॥ ३७ ॥
 पशुरामः सप्तकृतः, किंति निःक्षत्रियां व्यधात् ।
 स्थालं वनार दंष्ट्राजि-स्तेषां मुक्ताकणैरिव ॥ ३८ ॥
 एवं व्यधायि च क्रोधा-क्षामेण क्षत्रियक्षयः ।
 नमयन्तः कुक्षं धन्याः, नमोऽर्हाः स्युः पुनर्जिनाः ॥ ३९ ॥
 आ० क० । आ० च० । आ० म० ।

जमदग्निजना-जमदग्निजटा-स्त्री० । बालके, गन्धर्वव्यविशे-
 वे च । उक्त० ३ अ० ।

जमदग्निपुत्र-जमदग्निपुत्र-पुं० । पशुरामे, जी० ३ प्रति० ।

जमपुरिससंकुल-यमपुरुषसंकुल-त्रि० । यमस्य दक्षिणदिक्पा-
 वस्य पुरुषा अम्बादयोऽसुखविशेषास्तैः संकुला ये ते तथा ।
 परमाधार्मिककलितेषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जमपुरिससंनिज-यमपुरुषसंनिज-त्रि० । परमाधार्मिकतुल्ये
 क्रूरजने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

जमपुत्र-यमपुत्र-पुं० । चमरेन्द्रस्य यममहाराजस्य स्वनामके
 उत्पातके उत्पातपर्वते, स्था० १० उा० ।

जमल-यमल-न० । यमं योगं लाति । ला-कः । युग्मे, वाच० ।
 समश्रेणीके, रा० । जं० । उक्त० । जी० । भ० । अनु० । ज्ञा० ।
 “ विज्ञाहरजमलजुअलजंतजुत्तं । ” ज० ९ श० ३१ उ० ।
 समसंस्थितरूपे, रा० । औ० । “ चक्रगयष्टुंकिचरोह-
 सयग्धिजमलकवारुणदुष्पवेसा । ” औ० । समे, ज्ञा० १ श्रु०
 ८ अ० । औ० । “ निष्कालियजमलजुअलजीहं ” ज्ञा० १ श्रु० ८
 अ० । सहवर्तिनि, “ जमलजुअलचंचलचलंतजीहं । ” यमत्वं
 सहवर्ति युगलं चयं चक्षुषं यथा भवत्येवं चक्षुष्योरतिचपल-
 योजिह्वयोरस्य स तथा तमः प्राकृतत्वाच्चैवं समासः । भ० १५
 श० १ उ० । समानजातीययोर्युग्मे, रा० ।

जमलकोट्टिया-यमलकोट्टिका-स्त्री० । समतया व्यवस्थापित-
 कुशलिकाद्वये, उक्त० २ अ० । “ जमलकोट्टियासंज्ञासंज्ञिया । ”
 उक्त० ३ अ० ।

जमलजुअल-यमलजुगल-न० । समश्रेणीके युग्मे, रा० । जी० ।
 समानशीलेषु द्वन्द्वेषु, रा० । आ० म० । “ विज्ञाहरजमल-
 जुअलाहं । ” आ० म० प्र० ।

जमलजुगलजंजग-यमलजुनजंजक-त्रि० । श्रीकृष्णे, स हि
 पितृवैरिणौ विद्याधरौ रथारूढस्य गच्छतो मारणार्थं पथि वि-
 कुर्वितयमलजुनवृक्षरूपौ सरथस्य मध्येन गच्छतः चूर्णन-
 प्रवृत्तौ हतवान् । प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

जमलपद-यमलपद-न० । प्रायश्चित्तविशेषे, “ यमलपदं नाम-
 तवकालातेहिं विसंश्रिया कज्जति पढमपपकोहिं बभु, वितिय-
 पप कालगुरु, ततियपप तवगुरु, चउत्थपप दोहिं वि गुरु । ” नि०
 चू० १ उ० ।

जमलपय-यमलपद-न० । ‘ जमलपद ’ शब्दार्थे, नि० चू० १ उ० ।
 “ जमलपया ” इति तपःकालयोः संज्ञा । चू० १ उ० । सम-
 यपरिभाषयाऽष्टानामष्टानामङ्कस्थानानां यमलपदमिति संज्ञा ।
 प्रज्ञा० १२ पद ।

जमलपाणि-यमलपाणि-पुं० । मुष्टौ, भ० १ ए श० ३ उ० ।

जमलिय-यमलित-त्रि० । यमलं नाम सजानीययोर्युग्मं, तत्
 संजातमेपां ते यमलिताः । रा० । जं० । जी० । युग्मीभूय
 व्यवस्थितेषु, समश्रेणितया व्यवस्थितेषु च । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
 औ० । म० ।

जमलोडय-यमलौकिक-पुं० । अम्बादिषु परमाधार्मिकेषु, सूत्र०
 १ श्रु० १२ अ० ।

जमा-याम्या-स्त्री० । यमो देवता यस्याः सा याम्या । ज० १०
 श० १ उ० । दक्षिणस्यां दिशि, ओघ० ।

जमालि-यमालि-पुं० । महावीरजिनस्य जामातरि स्वनाम-
 ख्याते प्रथमे निहवे, आ० क० । उक्त० । स्था० । कल्प० ।

तत्प्रबन्धश्चैवम्—

तस्मै एं माहणकुंगामसस णयरसस पच्चच्छिमेणं,
 एत्य एं खचित्तिकुंगामे णामं णयेरोत्था । वण्णओ-

तत्थ एं खत्तियकुंरुग्गामे णयरं जमाढी णामं खत्तिय-
कुमारे परिवसइ, अद्दे दित्ते० जाव अपरिञ्चए, उप्पि
पासायवरगए फुट्टमाणेहिं मुयंगमत्थएहिं वत्तासइवप्पोहिं
नारुएहिं णाणाविहवरतरुणीसंपउत्तोहिं उवणच्चिज्ज-
माणे उवणच्चिज्जमाणे उवगिज्जमाणे उवगिज्जमाणे उव-
द्वाल्लिज्जमाणे उवद्वाल्लिज्जमाणे पाउसवासारत्त-सारद-
हेमंत-ससिर-वसंत-गिम्हपज्जंते छप्पि उज्ज जहाविभ-
वेणं माणमाणे काढं गालेमाणे इद्दे सद्दे फरिसरसरूव-
गंधे पंचविहे माणुस्सए कामजोगे पच्चणुज्जवमाणे वि-
हरइ । तए णं खत्तियकुंरुग्गामे णयरं सिंघारुगतिग-
चउक्कचच्चर० जाव बहुजणसद्दे वा जहा उववाइ-
ए० जाव एवं पणवेइ, एवं परूवेइ, एवं खलु देवाणु-
प्पिया ! समणे भगवं महावीरे आदिगरे० जाव सन्वएणु
सन्वदरिसी माहणकुंरुग्गामस्स णयरस्स वहिया बहुसा-
लए चेइए अहापरिखुवं० जाव विहरइ, तं महप्फडं
खलु देवाणुप्पिया ! तहारूवाणं अरहंताणं जगवंताणं जहा
उववाइए० जाव एगाभिमुद्दे खत्तियकुंरुग्गामं णयरं मज्झं
मज्झेणं णिग्गच्छइ, णिग्गच्छइत्ता जेणेव माहणकुंरुग्गामे
णयरं जेणेव बहुसालए चेइए, एवं जहा उववाइए० जाव
तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासइ, तए णं तस्स जमा-
लिस्स खत्तियकुमारस्स तं महया जणसहं वा० जाव स-
णियवायं वा सुणमाणस्स वा पासमाणस्स वा अयमेया-
रूवे अन्नत्तियए० जाव समुपज्जित्था, किं णं अज्ज
खत्तियकुंरुग्गामे णयरं इंदमहेइ वा खंदमहेइ वा मुगुंदमहे-
इ वा णागमहेइ वा जक्खमहेइ वा जूयमहेइ वा कूवमहेइ
वा तडागमहेइ वा नईमहेइ वा दहमहेइ वा पव्वयमहेइ वा
रुक्खमहेइ वा चेइयमहेइ वा थूवमहेइ वा, जं णं एए वहवे
जग्गा जोगा राइष्ठा इक्खागा णाया कोरवा खत्तिया
खत्तियपुत्ता भन्ना भन्नुपुत्ता सेणावती पसत्थारो द्वेच्छइ
माहणा इज्जा जहा उववाइए सत्थवाहप्पमित्तो एहाया
कयवलिकम्मा जहा उववाइए० जाव णिग्गच्छंति, एवं संपे-
हेइ, संपेहेइत्ता एवं कंचुइज्जपुरिसे सदावेइ, सदावेइत्ता
एवं वयासी-किं णं देवाणुप्पिया ! अज्ज खत्तियकुंरुग्गामे
णयरं इंदमहेइ वा० जाव णिग्गच्छंती, तए णं से कंचुइ-
ज्जपुरिसे जमालिणामेणं खत्तियकुमारेणं एवं वुत्ता समाणे
हट्टतुट्टे समणस्स भगवओ महावीरस्स आगमणगहियवि-
णिच्छए करयत्त० जमालिं खत्तियकुमारं जएणं विजएणं
वप्पावेइ, वप्पावेइत्ता एवं वयासी-णो खलु देवाणुप्पिया !
अज्ज खत्तियकुंरुग्गामे णयरं इंदमहेइ वा० जाव णि-
ग्गच्छंति । एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणे जगवं महावीरे०

जाव सन्वएणु सन्वदरिसी माहणकुंरुग्गामस्स णयरस्स
वहिया बहुसालए चेइए अहारूवं जग्गहं० जाव विहरइ ।
वं णं एए वहवे जग्गा जोगा० जाव अपेगइया वंदए-
वत्तियं० जाव णिग्गच्छंति । तए णं जमाढी खत्तियकु-
मारे कंचुइज्जपुरिस्स अंतिए एयमहं सोच्चा
णिसम्म हट्टतुट्टे कोहुंवियपुरिसे सदावेइ, सदावेइत्ता
एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चाउग्गदं
आसरहं जुत्तामेव उवट्टवेह, उवट्टवेत्ता मम एयमाणत्तियं
पच्चप्पिणह । तए णं ते कोहुंवियपुरिसा जमालिणा
खत्तियकुमारेणं एवं वुत्ता समाणा पच्चप्पिणंति । तए
णं से जमाली खत्तियकुमारे जेणेव मज्जणघरे तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता एहाए कयवलिकम्मे जहा
उववाइए परितावएणओ, तहा ज्ञाणियव्वं० जाव
चंदणोक्खित्तगायसरीरे सन्वाहंकारविचूमिए मज्जणध-
राओ पन्निक्खइ, पडिक्खिक्खमइत्ता जेणेव वाहिरि-
या उवट्टाणसाला जेणेव चाउग्गदं आसरहे, तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छइत्ता चाउग्गदं आसरहं उरुहइ, उरुह-
इत्ता सकोरंटमल्लदामेणं उत्तेणं धरिज्जमाणेणं महया
जरुचडगरपहकरविंदपरिक्खित्ते खत्तियकुंरुग्गामं णयरं
मज्झं मज्जेणं णिग्गच्छइ, णिग्गच्छइत्ता जेणेव माहणकुं-
रुग्गामे णयरं जेणेव बहुसालए चेइए तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता तुरिए निगिहइ, निगिहइत्ता रहं उवेइ,
उवेइत्ता रहाओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहइत्ता पुप्फंतवृद्धाउह-
माइयवाणहाओ य विसज्जेइ, विसज्जेइत्ता एगसामियं उ-
त्तरासंगं करेइ, करेइत्ता आयंते चोक्खे परमसुइञ्चए
अंजलिमज्जलियहत्थे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं जगवं महावीरं तिकखु-
त्तो० जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासइ । तए णं
समणे जगवं महावीरे जमालिस्स खत्तियकुमारस्स
तीसे य महइ महाद्वियाए इति० जाव धम्मकहा० जाव
पत्तिता पत्तिगया । तए णं जमाली खत्तियकुमारे समणस्स
भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्टतुट्टं०
जाव हियए उछाए उट्टेइ, उट्टेइत्ता समणं जगवं महावीरं
तिकखुत्तो० जाव एमंसित्ता एवं वयासी-सद्दहामि णं
भंते ! णिग्गंथं पावयणं, पत्तियामि णं भंते ! णिग्गंथं
पावयणं, रोएमि णं जंते ! णिग्गंथं पावयणं, अब्भुट्टेमि णं
भंते ! णिग्गंथं पावयणं, एवमेयं भंते ! णिग्गंथं पावयणं,
तहमेयं भंते ! णिग्गंथं पावयणं, अवितहमेयं जंते !,
असंदिच्चमेयं भंते !,० जाव से जहेयं तुम्हे वदह, जं एवरं
देवाणुप्पिया ! अम्मापिअरो आपुच्छामि, तए णं देवा-

णुपिपायं अंतियं मुंढे जवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वयामि ?! अहामुंढं देवाणुपिया ! मा पन्निवं । तए णं मे जमाली खत्तियकुमारं समणेणं जगवया महावीरं एणं पवं वुत्ते समाणे हउत्ते सपणं जगवं महावीरं तिकखुत्तो जाव णमंसित्ता तमेव चाउयंढं आसरंढं दुरूहं, दुरूहं इत्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतियाओ वहुसालाओ चेइयाओ पन्निक्खमं, पन्निक्खमं इत्ता सकोरंढमदामेणं जाव धरिज्जमाणेणं महया नरुचरुगरं जाव परिक्खित्ते जेणेव खत्तियकुंरुगामे णयरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता खत्तियकुंरुगामं णयरं मज्झं मज्झेणं जेणेव सए गिहे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता तुरिए निगिएहइ, निगिएहइत्ता रंढं ठावेइ, ठावेइत्ता रद्दाओ पच्चोरुइ, पच्चोरुइत्ता जेणेव अरिज्जतरिया उवट्ठाणसाला जेणेव अम्मापिअरो तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता अम्मापिअरो जएणं विजएणं वच्चावेइ, वच्चावेइत्ता एवं वयासी-एवं खलु अम्म ! ताओ ! मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं निसंते सेवियधम्मे इच्छिए पटिच्छिए अचिरइए । तए णं तं जमालि खत्तियकुमारं अम्मापिअरो एवं वयासी-एएणे सि णं तुम्मं जाया !, कयत्थे सि णं तुम्मं जाया !, कयपुएणे सि णं तुम्मं जाया !, कयलक्खणे सि णं तुम्मं जाया !, जेणं तुम्मे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं निसंते सेवियधम्मे इच्छिए पटिच्छिए अचिरइए । तए णं से जमाली खत्तियकुमारं अम्मापिअरो दोवं पि एवं वयासी-एवं खलु मए अम्म ! ताओ ! समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं निसंते जाव अचिरइए, तए णं अहं अम्म ! ताओ ! संसारजयज्जिगे जीए जम्मजरामरणेणं तं इच्छामि णं अम्म ! ताओ ! तुम्हेहिं अब्बणुएणाए समाणे समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतिए मुंढे जवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए, तए णं सा जमाद्विस्स खत्तियकुमारस्स माया तं अणुत्तं अकंतं अप्पियं अमणुएणं अमणामं अस्सुयपुव्वं गिरं सोच्चा णिसम्म सेयागयरो मकूवपगलंतविगड्डी नगत्ता सोगभरपवेवियं गमं । नित्तेया दीणविमणवयणा करयत्तमद्वियव्व कमलमाला तक्खणउत्तुगउत्तुव्वलसरीरलायणसुएण-निज्जायगइसरीया पसिद्विज्जसणपन्निक्खुप्पियसत्तुप्पियधव्ववद्वया पन्नइत्तारिज्जा मुच्चवसतप्पचेतगई सुकुमाद्विविकिएणकेसदत्था परसुनियत्तं व्व चंपगद्वया निव्वत्तमह व्व इंदलड्डी विमुक्कसंभिवंधणा कोटिपतलंसि धस ति सव्वंगेहिं सान्निभिया, तए णं सा जमाद्विस्स खत्तियकु-

मारस्स माया ससंभमोयत्तियाए तुरियं कंचणजिगारमु-हविण्णिगयसीयद्वविमलजलधारपरिसिंचमाणनिव्वावियगायलट्ठी उक्खेवयताद्वियंढवीयणगजणियवाएणं संफुसिएणं अंतैउरपरियेणं आसासिया समाणी रोयमाणी कंदमाणी सोयमाणी विद्ववमाणी जमाद्वि खत्तियकुमारं एवं वयासी-तुम्मं सि णं जाया ! अम्म एगे पुत्ते इट्ठे कंते पिए मणुएणं मेज्जे वेसासिए संपए वहुमए अणुमए जंरुकरं-गसमाणे रयणञ्जुए जीवियउस्सविए हिययणंदजणणे उं-वरपुप्फं पि व दुल्लहे सवणयाए किमंग ! पुण पासवणयाए, तं णो खलु जाया ! अम्हे इच्छामो तुव्वं खणमवि विप्पओगं, तं अत्थाहि ताव जाया ! जाव ताव अम्हे जीवामो, तओ पच्छा अम्हेहिं काद्वमण्हिं समाणेहिं परिणयवओ वद्वियकुलवंसतंतुक्कज्जि निरवयक्खे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए मुंढे जवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तिसि । तए णं से जमाली खत्तियकुमारं अम्मापिअरो एवं वयासी-तद्दा वि णं तं अम्म ! ताओ ! जं णं तुव्वे मम एवं वदह-तुम्मं सि णं जाया ! अम्म एगे पुत्ते इट्ठे कंते तं चेव जाव पव्वइत्तिसि, एवं खलु अम्म ! ताओ ! माणुस्सए जवे अणेगजाइजरामरणरोगसारीरमाणसपकामदुक्खवेयणवसणसओवद्ववाजिञ्जुए अणुवे अणितिए असासए संभ्रवरागसरिसे जलवुवुदसमाणे नुसगजलविद्वसिज्जे सुविणगदंसणोवमे विज्जुयाचंचद्वे अणिवे सरुणपढणविप्पसणधम्मे पुप्पिं वा पच्छा वा अवसंतं विप्पजहियव्वे जविस्सइ, से केस णं जाणइ-अम्म ! ताओ ! के पुप्पिं गमणयाए, के पच्छा गमणयाए, तं इच्छामि णं अम्म ! ताओ ! तुव्वेहिं अब्बणुएणाए समाणे समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव पव्वइत्तए ?! तए णं तं जमालि खत्तियकुमारं अम्मापियरो एवं वयासी-इमं च णं तं जाया ! सरीरगं पवेसिद्वरुवद्वक्खणवंजणुणोववेयं उत्तमवलवीरियसत्तजुत्तं विण्णुणवियक्खणससोजगगुणसमुत्तिसयअभिजायमहक्खमं विविहवादिरोगरहियं निरुवहयउदत्तद्वपंचिंदियपकुपढमजोव्वणत्थमणेगउत्तमणुणेहिं जुत्तं तं अणुहोहि ताव जाव जाया ! नियगसरीरुवसोहगजोव्वणगुणे तओ पच्छा अणुञ्जुए नियगसरीरुवसोहगजोव्वणगुणे अम्हेहिं कालगएहिं समाणेहिं परिणयवओ वद्वियकुलवंसतंतुक्कज्जि निरवयक्खे समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतिए मुंढे जवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तिसि । तए णं से जमाली खत्तियकुमारं अम्मापियरो एवं वयासी-तद्दा वि णं तं अम्म ! ताओ ! जं णं तुव्वे मम एवं वदह-इमं च णं ते जाया ! सरीरगं तं चेव जाव पव्वइत्तिसि, एवं खलु

अम्म ! ताओ ! माणुस्सगं सरिंरं दुक्खाययणं विविदवाहि-
 सयसंनिकेयं अट्टिकट्टुट्टिठिराण्हारुजालउवणच्छसंपिण्णं
 मट्ठियजंरं व दुव्वलं असुइसंकिट्ठिं अण्णित्ठियसव्वकाल-
 संठप्पयजराकुण्णिमज्जरघरं व सण्णपढणविच्छंसणधम्मं
 पुव्वि वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियव्वं जविस्सइ । से
 केस णं जाणइ-अम्म ! ताओ ! के पुव्वि तं चेव० जाव पव्व-
 इत्तए । तए णं तं जमालि खत्तियकुमारं अम्मापियरो एवं
 वयासी-इमाओ य ते जाया ! विउल्लवालियाओ सरिम-
 याओ सरित्तयाओ सरिव्वयाओ सरिसत्तावणरूवजो-
 व्वणगुणोव्वेयाओ सरिसएहिंतो कुट्ठेहिंतो आणिएट्ठिया-
 ओ कलाकुसलसव्वकाज्जलाजियसुहोचियाओ मद्दवगुणजु-
 त्तनिउणविणओवयारपंनियवियक्खणाओ मंजुन्नमियम-
 हुरभणियविहसियविप्पेक्खियगईविज्जासच्चिट्ठियविसारया-
 ओ अविकलकुलसीलसालियाओ विमुच्चकुल्लवंसंताण-
 तंतुविद्वणप्पगव्वभवयभाविणीओ मण्णकुल्लहियइच्छि-
 याओ अट्ठ तुज्ज गुणवद्दहाओ उत्तमाओ णिचं भावा-
 णुरत्तसव्वंगमुंदरीओ जारियाओ तं जुंजाहि ताव
 जाव जाया ! एयाहिं सद्धिं विउल्ले माणुस्सए कामजोगे,
 तओ पच्छा जुत्तभोगी विसयविगयवोच्छिस्सकोउदहले
 अम्हेहिं कालगएहिं० जाव पव्वइहिसि । तए णं से जमा-
 ली खत्तियकुमारं अम्मापियरो एवं वयासी-तहा वि णं
 तं अम्म ! ताओ ! जं णं तुज्जे मम एवं वदह-इमाओ य ते
 जाया ! विउल्लकुल० जाव पव्वइहिसि , एवं खलु अम्म !
 ताओ ! माणुस्सया कामभोगा असुई असासया वंतासवा
 पित्तासवा खेत्तासवा सुक्कासवा सोणियासवा उच्चारपास-
 वणखेलसिंघाणवंतपूयसुक्कसोणियसमुज्जवा अमणुस्सपुरु-
 वमुत्तपूयपुरीसपुएणा मियगंधुस्सासअसुजनिस्सासउ-
 व्वेयणगा वीजत्था अप्पकालिया द्दहसगा कल्लमत्ताहिया
 सदुक्खवद्दजणसाहारणा परिकिलेसकिच्छदुक्खसज्जा
 अबुहजणसेविया सदा साहुगरहणिज्जा अणंतसंसारवच्-
 णा कहुयफलाविवागा चुसुलि व्व अमुच्चमाणदुक्खाणुवांधि-
 णो मिच्छिगमणविग्घा, से केस णं जाणइ अम्म ! ताओ ! के
 पुव्वि गमययाए, के पच्छा !, तं इच्छामि णं अम्म ! ताओ !
 जाव पव्वइत्तए । तए णं तं जमालि खत्तियकुमारं अ-
 म्मापियरो एवं वयासी-इमे य ते जाया ! अज्जयपज्ज-
 यपिठपज्जयागए य वहुहिरण्णे य सुवस्से य कंसे य दूसे
 य विउल्लधणकणग० जाव संतसारसावएज्जे अलाहिं०
 जाव आमत्तमाओ कुल्लवंसाओ पकामं दावं पकामं जोतुं
 परिभाएतुं तं अणहोहि ताव जाया ! विपुले माणुस्सए
 इट्ठिसकारसमुदए, तओ पच्छा अणुत्तयकट्ठाणे वट्ठियकु-

लवंस० जाव पव्वइहिसि । तए णं से जमाली खत्तियकु-
 मारे अम्मापियरो एवं वयासी-तहा वि णं अम्म ! ताओ !
 जं णं तुज्जे मम एवं वदह-इमं च ते जाया ! अज्जयप-
 ज्जय० जाव पव्वइहिसि । एवं खलु अम्म ! ताओ ! हि-
 रणो य सुवस्से य० जाव सावएज्जे अगिसाहिए चोरमा-
 हिए रायसाहिए मच्चुसाहिए दाइयसाहिए अगिसाम-
 स्से० जाव दाइयसामएणे अयुवे अणितिए असासए
 पुव्वि वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियव्वं जविस्सइ, से
 केस णं जाणइ तं चेव० जाव पव्वइत्तए । तए णं तं
 जमालिं खत्तियकुमारं अम्मयाओ जाहे नो संचाएइ, वि-
 सयाणुत्तोमेहिं वहुहिं आघवणाहि य पणवणाहि य
 विणवणाहि य ससवणाहि य आघवेत्तए वा सणिएवे-
 त्तए वा विणवेत्तए वा तहेव विसयपडिक्कलाहिं संजमभय-
 उव्वेयणकरीहिं पसवणाहिं पसवेमाणा एवं वयासी-एवं खलु
 जाया ! णिगंथे पावयणे सचे अणुत्तरे केवले जहा आव-
 स्सए० जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेइ, अहीव एगंतदिट्ठिए,
 खुरो इव एगंतधाराए, लोहमया जवा चावेयन्वा वालुया-
 कवले इव निस्सारे, गंगेव महानदी पमिसोनगमणयाए
 महासमुदो व्व जुयाहिं दुत्तरो तिकखं कमियव्वं गुरुयं लं-
 वेयव्वं, असिधारागं वयं चरियव्वं, णो खलु कप्पइ जाया !
 समणाणं णिगंथाणं आहाकम्मिएइ वा उदेसिएइ वा
 मिस्सजाएइ वा उज्ज्झोरिएइ वा पूइएइ वा कीएइए वा
 पामिच्चेइ वा अच्चेज्जेइ वा अणिसिट्ठेइ वा अभिहनेइ
 वा कंतारभत्तेइ वा दुव्विज्जक्खजत्तेइ वा गिलाणभत्तेइ वा
 वदद्वियानत्तेइ वा पाहुणजत्तेइ वा सेज्जायरपिंनेइ वा
 रायपिंनेइ वा मूदजोयणेइ वा कंदभोयणेइ वा पदभोय-
 णेइ वा वीयजोयणेइ वा हरियभोयणेइ वा भुत्तए वा पायए
 वा तुम्मं सि च णं जाया ! मुहसमुचिए णो चेव णं दुहसमु-
 चिए नालं सीयं नावं उएहं नावं खुहा नालं पिवासा नावं
 चोरा नावं वाट्ठा नालं दंसा नावं मसगा नालं वाइयपि-
 त्तियसिंजियसस्सिवाइयविविदे रोगायंके परीसहोवसग्गे उ-
 दिस्से अहियासेत्तए, तं णो खलु जाया ! अम्हे इच्छामो
 तुज्जं खणमवि विप्पओगं, तं अत्थाहि ताव जाया ! जाव
 अम्हे जीवामो, तओ पच्छा अम्हेहिं कालगएहिं० जाव
 पव्वइहिसि । तए णं से जमाली खत्तियकुमारं अम्मा-
 पियरो एवं वयासी-तहा वि णं तं अम्म ! ताओ ! जसं
 तुज्जे मम एवं वदह-एवं खलु जाया ! णिगंथे पावयणे
 सचे अणुत्तरे केवले तं चेव० जाव पव्वइहिसि , एवं खलु
 अम्म ! ताओ ! णिगंथे पावयणे कीवाणं कायराणं का-
 पुरिसाणं इहलोगपमिवंधाणं परलोगपरंमुहाणं विसयति-

सियाणं क्षुरणुचरे पामरजणस्म, धीरस्स शिच्छियस्स व-
वासियस्स णो खड्डु एत्थ किंचि वि दुक्करं करणयाए, तं
इच्छामि णं अम्म! ताओ ! तुज्जेहि अच्चणुप्पाए समाणे
सण्णस्स यनवओ महावीरस्स० जाव पव्वइत्तए । तए णं
तं जमालिं खत्तियकुमारं अम्मापिअरो जाहे नो संचाएइ
विनयाणुलोमाहि य विसयपडिक्कलादि य वहुहिं आवव-
णाहि य पणवणाहि य ष्ठ आर्यवेत्तए वा० जाव विण्वेत्तए
वा, ताहे अकामाई चेव निक्कभणं अणुपणित्था । तए
णं तस्स जमाद्विस्स खत्तियकुमारस्स पिया कोहुंवि-
यपुरिसं सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो
देवाणुप्पिया ! खत्तियकुंडग्गामं नयरं सद्धिभतरवाहिरियं
आनियनम्मज्जिओवद्विज्ज जहा उववाइए० जाव पच्चप्पि-
एणंति । तए णं से जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया
दोवं पि कोहुंवि-यपुरिसं सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-
खिप्पामेव जां देवाणुप्पिया ! जमालिस्स खत्तियकुमा-
रस्स महत्तयं महग्गं महरिहं विपुलानिक्खमणाऽज्जेसयं
उवव्वेवह । तए णं ते कोहुंवि-यपुरिसा तहेव० जाव पव्व-
प्पिणंति । तए णं तं जमालिं खत्तियकुमारं अम्मापियरो
सीहासणवरंसि पुरत्वाजिमुहं निर्सायावेइ, निर्साया-
वेइत्ता अट्टसणं सोवप्पियाणं कलसाणं एव जहा
रायप्पसेणिए० जाव अट्टसयाणं भोमेज्जाणं कलसाणं
सव्विड्डिए० जाव महया रवेणं महया महया निक्खमणा-
भिन्नेणं अज्जिभिंचते, अभिंसिंचतेत्ता करयत्त० जाव जणं
विजएणं वद्धावेइ, वच्चावेइत्ता एवं वयासी-भण जाया !
किं देमां, किं पयच्छामो, किं णु वा ते अट्टो ? । तए णं से
जमालीं खत्तियकुमारं अम्मापियरो एवं वयासी-इच्छामि
णं अम्म ! ताओ ! कुत्तियावणाओ रयहरण च, पणिगहं
च माणेउं, कासवगं च सदाविउं । तए णं से जमाद्विस्स
खत्तियकुमारस्स पिया कोहुंवि-यपुरिसं सदावेइ, सदावेइत्ता
एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! मिरिघराओ
तिणिए सयसहस्साइं गहाय दोहिं सयसहस्सेहिं कुत्ति-
यावणाओ रयहरणं च पणिगहं च आयेइ, सयसहस्से-
णं कासवगं सदावेह । तए णं से कोहुंवि-यपुरिसं जमा-
लिस्स खत्तियकुमारस्स पिउणा एवं वृत्ते समाणे इह-
तुट्ठकरयत्त० जाव पणिमुयेत्ता खिप्पामेव सिरिघराओ
तिणि सयसहस्साइं तहेव० जाव कासवगं सदावेइ । तए णं
से कासवए जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिउणा कोहुंवि-
यपुरिसोहिं सदाविए समाणे इहे तुहे एहाए कयवद्विकम्मे०
जाव सरीरे जेणैव जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया, नेणैव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता करयत्त० जमाद्विस्स खत्तियकुमार-
स्स पियरं जएणं विजएणं वच्चावेइ, वद्धावेइत्ता एवं वयासी-

संदिशह तुमं देवाणुपिया ! जं मए करणिज्जं । तए णं से जमाद्विस्स खत्तियकुमारस्स पिया तं कामवणं एवं वयासी-तुमं देवाणुपिया ! जमालिस्स खत्तियकुमारस्स परे-
एणं जत्तेणं चउरंगुलवज्जे णिक्खमणप्पओगे अगगकेसे क-
पेह । तए णं से कासवए जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिउणा एवं वुत्ते समाणे दहटुट्ठे करयलं जाव एवं सायी ! तह चि आणाए विणएणं वयणं पमिस्सुणेइ, पमिस्सुणेइत्ता सुरभिणा गंधोदएणं हत्यपाए पक्खल्लेइ, पक्खल्लेइत्ता सुद्धाए अट्ठपन्नपाए पोत्तिए मुहं वंधइ, वंधइत्ता जमालिस्स खत्तियकुमारस्स परेणं जत्तेणं चउरंगुलवज्जे निक्खमणप्पओगे अगगकेसे कपेइ । तए णं से जमालिस्स खत्तियकुमारस्स माया इंसलक्खणेणं पन्नसारणं अगगकेसे पमिच्छइ, पमिच्छइत्ता सुरभिणा गंधोदएणं पक्खालेइ, पक्खालेइत्ता अगगेहिं वरेहिं गंधेहिं मल्लेहिं अंचेइ, अंचेइत्ता सुप्पेणं वत्थेणं वंधइ, वंधेइत्ता रयण-करंडगंसे पक्खिवइ, पक्खिवइत्ता हारवारिधारमिडुवार-च्छिन्नमुत्तावलिप्पगासाइं सुतविओगवूसहाइं असूहिं वि-णिम्मयमाणी विणिम्मयमाणी एवं वयासी-एस णं अमहं जमालिस्स खत्तियकुमारस्स वहुमु य तिहोसु य पव्वणीसु य उस्सवसु य जप्पेसु य वएणेसु य अपच्छिमे दरिसणे जविस्सतीति कट्ठ उतीसगमूत्ते उवेइ । तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स अम्मापियरो दोच्चं पि उत्त-रावकमणं सीढासाणं रयावेंति, रयावेंतित्ता जमालि खत्ति-यकुमारं यपीएहिं कल्लेसेहिं एहावेंति, सेयपीयेहिं कल्लेसे-हिं एहावेंतित्ता पम्भल्लसुकुमालाए सुरभिएणं गंधकासाइएणं गायाइं व्वेति, व्वेतित्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं गायाइं अणुल्लिपति, गोसीसचंदणेणं गायाइं अणुल्लिपिता णासा-णिस्सामवज्जं चककुडरं वएणफरिसमंजुत्तं हयडालापे-लवानिरेगं धवन्नकणगखचित्तकम्मं महरिइं इंसलक्ख-णपन्नसारणं परिहिइ, परिहिइत्ता हारं पिणज्जेति पिण-ज्जेतित्ता अट्ठहारं पिणज्जेति, पिणज्जेतित्ता एवं जहा सूरि-याजस्स अलंकारो तहेव चित्तरयणसंककुक्कं मउरं पिण-ज्जेति, किं बहुणा गंधिमवेढिमपूरिमसंघातिमेणं चउव्विहेणं मल्लेणं कप्पस्खगं पि व अलंकियविचूसियं करेइ, तए णं से जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया कोडुंवियपुरिसे सदा-वेइ, मदावेइत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुपिया ! अ-णेगखंजसयसएणविट्ठं व्वीलड्वियसालिजंजियागं जहा राय-प्पसेणइज्जे विमाणवएणओं जाव मणिरयणघंटियाजाव-परिक्खित्तं पुरिससहस्रवाहिणं यं सीयं उवड्वेवह, उवड्वेवह-इत्ता मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह । तए णं ते कोडुंवियपु-

रिसा० जाव पच्चप्पिण्ति । तए णं से जमाली खत्तिय-
कुमारे केसादंकारेणं वत्थादंकारेणं मद्दालंकारेणं आज-
रणालंकारेणं चण्णव्विहेणं अलंकारेणं अदंकारिए समाणे
पन्निपुएणालंकारे सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेइत्ता सीयं
अणुप्पदाहिणीकरेमाणे सीयं दुरूहइ, दुरूहइत्ता सीहा-
सणवरंसि पुरत्थाभिमुहे सणिएसएणे । तए णं तस्स जमा-
लिस्स खत्तियकुमारस्स माया एहाया० जाव सरीरा हं-
सद्वक्खणं पडसादगं गहाय सीयं अणुप्पदाहिणीकरेमाणी
सीयं दुरूहइ, दुरूहइत्ता जमालिस्स खत्तियकुमारस्स
दाहिणेणं पासेणं भद्दासणवरंसि सणिएसएणा, तए णं
तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स अम्मधाती एहाया०
जाव सरीरा रयहरणं पडिगहं च गहाय सीयं अणुप्पदा-
हिणीकरेमाणे । सीयं दुरूहइ, दुरूहइत्ता जमालिस्स
खत्तियकुमारस्स वामे पासे भद्दासणवरंसि सणिएसएणा ।
तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिट्ठओ एगा
वरतरुणी सिंगारागारचारुवेसा संगय० जाव रूवजोव्वण-
विसालकलिया सुंदरथणहिमरययकुमुदकुंदेडुप्पगासं सको-
रंटमल्लदामं धवलं आयवत्तं गहाय सलीलं उवधरेमाणी २
चिट्ठइ । तए णं तस्स जमालिस्स० उजओ पासिं दुवे वरत-
रुणीओ सिंगारागारचारु० जाव कलियाओ णाणाम-
णिकणगरयणविमल्लमहरिद्वतवणिज्जुज्जलविचित्तदंराओ
चिद्धियाओ संखंकुंददगरयअमियमहियफेणुंजसएण-
गासाओ धवत्ताओ चामराओ गहाय सलीलं वीयमाणीओ
वीयमाणीओ चिट्ठंति । तए णं तस्स जमालिस्स ख-
त्तियकुमारस्स उत्तरपुरच्छिमेणं एगा वरतरुणी सिंगा-
रागार० जाव कलिया से तं रययामयं विमल्लसद्वि-
द्वएणं मत्तगयमहासुहाकिइसमाणं भिंगारं गहाय
चिट्ठइ । तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स दाहि-
णपुरच्छिमेणं एगा वरतरुणी सिंगारागार० जाव कलिया
चित्तकणगदं तालपटं गहाय चिट्ठइ । तए णं तस्स
जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया कोमुंवियपुरिसे सदा-
वेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव जो दे-
वाणुप्पिया ! सरिसयं सरित्थं सरिच्चयं सरिसत्तावप्प-
रूवजोव्वणगुणोव्वेयं एगाभरणवसणगहियनिज्जोयं को-
मुंवियवरतरुणसहस्सं सदावेइ । तए णं ते कोमुंविय-
पुरिसा० जाव पन्निपुएत्ता खिप्पामेव सरिसयं० जाव
सदावेइ, तए णं ते कोमुंवियपुरिसा जमालिस्स खत्ति-
यकुमारस्स पिडणा कोमुंवियपुरिसोहिं सदाविद्या समाणा
इड्डुट्ठा एहाया कयवत्तिकम्मा कयकोडयमंगलपायच्छित्ता
एगाभरणवसणगहियनिज्जोया जेणेव जमालिस्स खत्तिय-

कुमारस्स पिया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता करयत्त०
जाव वच्चावेइ, वच्चावेइत्ता एवं वयासी-संदिसंतु णं देवा-
णुप्पिया ! जं अम्हेहिं कराणिज्जं, तए णं से जमालिस्स
खत्तियकुमारस्स पिया तं कोमुंवियं वरतरुणसहस्सं पि
एवं वयासी-तुज्जे णं देवाणुप्पिया ! एहाया कयवत्ति-
कम्मा० जाव गहियणिज्जोया जमालिस्स खत्तियकुमा-
रस्स सीयं परिवहेइ । तए णं ते कोमुंवियपुरिसा जमालि-
स्स खत्तियकुमारस्स सीयं परिवहेइति । तए णं तस्स जमालि-
स्स खत्तियकुमारस्स पुरिससहस्सवाहिणीयं सीयं दुरूहस्स
समाणस्स तप्पदमयाए इमे अट्ठमंगला पुरओ अहाणुपु-
व्वीए संपडिया । तं जहा-सोत्थियसिरिवत्थ० जाव दप्प-
णं, तदाणंतरं च णं पुएणकलसजिगार जहा उववाइए०
जाव गयणतलमणुद्विहंती पुरओ अहाणुपुव्वीए संपडिया
एवं जहा उववाइए तहेव जाणियव्वं० जाव आद्योयं च
करेमाणा जयजयसदं वा पञ्जमाणा पुरओ अहाणुपु-
व्वीए संपडिया, तयाणंतरं च णं वहवे उग्गा भोगा जहा
उववाइए० जाव महापुरिसवग्गुरा परिकिखत्ता जमालिस्स
खत्तियकुमारस्स पुरओ मग्गओ य पामओ य अहाणु-
पुव्वीए संपडिया, तए णं जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया
एहाया कय० जाव विभूसिए हत्थिखंधवरगए सकोरंटमल्ल-
दामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं सेयवरचामराहिं उद्धुव्वमाणी-
हिं उद्धुव्वमाणीहिं ह्यगयरहपवरजोहकलियाए चान-
रंगिणीए सेणाए सक्किं संपरिवुणे महया जडचडगर०
जाव परिकिखत्ते जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिट्ठओ २
अणुगच्छइ । तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स
पुरओ महं आसा आसवरा उभओ पासिं णागा णाग-
वरा पिट्ठओ रहा रहसंगेही । तए णं से जमाली खत्ति-
यकुमारे अब्भुगयजिगारे परिग्गाहियताद्वियंटे जसविय-
सेयच्छत्ते पवीइयसेयचामरवालवीयणीए सव्विहीए० जाव
णाइयरवेणं, तयाणंतरं च णं वहवे लट्ठिगहा कुंत-
ग्गाहा० जाव पुत्थियग्गहा० जाव वीणग्गहा, तयाणंतरं
च णं अट्ठसयं गयाणं अट्ठसयं तुरियाणं अट्ठसयं रहाणं,
तदाणंतरं च णं द्वाउरुअसिकोतहत्था णं वहू णं पायत्ताणी
णं पुरओ संपडिया, तयाणंतरं च णं वहवे राइसरतलवर०
जाव सत्थवाहप्पानियओ पुरओ संपडिया खत्तियकुंरग्गा-
मे णयरं मज्जं मज्जेणं जेणेव माहणकुंरग्गामे णयरं जेणेव
बहुसाद्वए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव पहा-
रंत्थ गमणाए, तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स
खत्तियकुंरग्गामं णयरं मज्जं मज्जेणं णिग्गच्छमाणस्स
सिंघाडगतिगचउक्क० जाव पहेसु वहवे अत्थच्छिया जहा

सववाङ्ग जाव० अजिणंदंता य अभित्युणंता य एवं वयामी-
जय जय खंदा धम्मेणं, जय जय खंदा तवेणं, जय जय खंदा
जहं ते, अभगोहिं णाणदंसणचरित्तमुत्तमेहिं अजियाइं जिया-
हि इंदियाइं, जितं पाझेहिं समणधम्मं, जियविग्गे वि य वसा-
हि य देव ! सिद्धिमज्जे, निहणाहि रागदोममल्ले तवेणं. धि-
धाणियवक्कच्छे मदाहि अट्टकम्ममत्तु जाणेणं उत्तमेणं सुक्के-
रां अप्पमत्तां, इराहि आराहणपद्मां च धीर ! तेजोकरंगम-
ज्जे, पावय वित्तिमिरमणुत्तरं च केवलणाणं, गच्छ य मोक्खं
परं पदं जिणवरोवदिट्ठेणं मिद्धिमग्गेण अकुल्लेन, इता प-
रीसहचपुं, अजिभवि य गामकंठकोवसग्गाणं, धम्मे ते आविग्य-
मत्तु त्ति कट्ठ अजिणंदंति य, अभित्युणंति य । तए णं से
जमाली खत्तियकुमारे णयणमालामहस्सेहिं पेच्छिज्जमाणे
एवं जहा उववाङ्ग कृण्णिओ० जाव णिग्गच्छइ, णिग्गच्छइ-
त्ता जेणेव माहणकुंडग्गामे णयरे जेणेव बहुसाहए चेइए
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता इचाइए तित्तगाराइसए
पासइ, पासइत्ता पुरिससहस्सवाहाणि सीयं उवेइ, उवेइत्ता
पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ पचोरुइइ । तए णं तं
जमाद्धि खत्तियकुमारं अम्मापियरो पुरओ काठं जेणेव
समणे जगवं महावीरं तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं
जगवं महावीरं तिक्रवुत्ता० जाव णमंसित्ता एवं वयासी-
एवं खट्ठ भंते ! जमाली खत्तियकुमारे अम्हं एगे पुत्ते
इट्ठे केत० जाव किमंग ! पुण पासण्याए से जहानामए लप्प-
हेइ वा पउमेइ वा० जाव सहस्सपत्ते वा पंके जाए जले संवु-
हे णोवलिप्पइ पंकरएणं, णोवलिप्पइ जन्नरएणं, एवांमेव
जमाद्धी वि खत्तियकुमारे कामेहिं जाए भोगेहिं
संवुहे णोवलिप्पइ कामरएणं, णोवलिप्पइ भोगर-
एणं, णोवलिप्पइ मिच्छाणइणियगसयणसंवंधिपरिजणेणं,
एस णं देवाणुप्पिया ! संसारजयउज्जिग्गे भीए जम्म-
जरामरणेणं इच्छइ देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंने भवि-
त्ता आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए, तं एस णं देवा-
णुप्पियाणं अम्हे सीसन्निकस्सं दलयामो, पम्भिच्छंतु णं
देवाणुप्पिया ! सीसन्निकस्सं । अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा
पम्भिर्वधं । तए णं से जमाली खत्तियकुमारे समणेणं जग-
वया महावीरेणं एवं बुत्ते समणे इट्ठुट्ठे समणं जगवं
महावीरं तिक्रवुत्ता० जाव णमंसित्ता उच्चरपुराच्छिमं दि-
सीभागं अवक्कमइ, अवक्कमइत्ता सयमेव आभरणमद्दालं-
कारं लम्मुयइ । तए णं सा जमाद्धिस्स खत्तियकुमारस्स
माया हंसद्वक्खणेणं परुत्तामएणं आचरणमद्दालंकारं
पम्भिच्छइ, पम्भिच्छइत्ता हारवारिधार० जाव विणिम्मुय-
माणी विणिम्मुयमाणी जमाद्धि खत्तियकुमारं एवं वयासी-

धनियव्वं जाया ! जइयव्वं जाया ! परक्कमियव्वं जाया !
अस्सि च णं अट्ठे यो पमादेयव्वं त्ति कट्ठ जमालिस्स
खत्तियकुमारस्स अम्मापियरो समणं जगवं महावीरं वं-
देति, णमंसंति, जामेव दिंस्सि पाठञ्जूया तामेव दिंस्सि प-
डिगया । तए णं से जमाद्धी खत्तियकुमारे सयमेव पंचमु-
त्तियं लोयं करेइ, करेइत्ता जेणेव समणे जगवं महावीरं
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता एवं जहा उसभदत्तां
तहेव पव्वइओ, एवरं पंचहिं पुरिससएहिं सद्धिं तहेव०
जाव सामाड्यमाइयाइं एकारस अंगाइं अहिज्जइ, अहि-
ज्जइत्ता वहुहिं चउत्तयच्छट्ठम० जाव मासदमासक्खमाणे-
हिं विचित्तेहिं तवोक्कम्मेहिं अप्पाणं जामेमाणे विहरइ ।
तए णं से जमाद्धी अणगारे अणया कयाइं जेणेव सम-
णे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं
जगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ, वंदित्ता णमंसइत्ता एवं व-
यासी-इच्छामि णं जंते ! तुम्हेहिं अण्णुप्पिए समाणे
पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं वहिया जणवयविहारं विहर-
रित्तए । तए णं समणे भगवं महावीरे जमालिस्स अण-
गारस्स एयमट्ठं णो आदाइ, णो परिजाणइ, तुसिणीए
चित्ठइ । तए णं से जमाली अणगारे समणे भगवं महावीरे
दोवं पि तव्वं पि एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुम्हेहिं
अण्णुप्पिए समाणे पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं० जाव
विहरित्तए ? । तए णं समणे जगवं महावीरे जमालिस्स
अणगारस्स दोवं पि तव्वं पि एयमट्ठं णो आदाइ,
जाव० तुसिणीए संचित्ठइ । तए णं से जमाद्धी
अणगारे समणं जगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ, वंदित्ता
णमंसित्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतिआओ
वहुसालाओ चेइयाओ पम्भिणिकखमइ, पडिणिकखमइत्ता
पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं वहिया जणवयविहारं विहर-
इ । तेणं कालेणं तेणं समएणं सावत्थी णामं णयरी हो
त्था, वण्णओ, कोट्टए चेइए वण्णओ० जाव वण्णसंरस्स । तेणं
काळेणं तेणं समएणं चंपा णामं णयरी होत्था, वण्णओ-
पुष्पमहे चेइए वण्णओ० जाव पुडवीसिलापट्ठओ । तए णं से
जमाली अणगारे अणया कयाइं पंचहिं अणगारसए-
हिं सद्धिं संपरिवुंने पुव्वणुपुव्वि चरमाणे गामाणुगामं दूइ-
जमाणे जेणेव सावत्थी णयरी जेणेव कोट्टए चेइए, तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता अहापडिख्वं जग्गहं ओगिएहइ,
ओगिएहइत्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ।
तए णं समणे भगवं महावीरे अणया कयाइं पुव्वणुपुव्वि
चरमाणे० जाव सुहं सुहेणं विहरमाणे वा जेणेव चंपा
णयरी जेणेव पुष्पमहे चेइए, तेणेव उवागच्छइ, उवाग-

चइत्ता अहापनिरुवं उगहं उगिएहइ, उगिएहइत्ता संजमेणं तवसा अण्णारं जावेमाणे विहरइ । तए णं तस्स जमाद्विस्स अण्णारस्स तेहिं अरसेहि य विरसेहि य अं-तेहि य पंतेहि य द्दुहेहि य तुच्छेहि य काळाइकंतेहि य पमाणाइकंतेहि य सीएहिं पाणजोअणेहिं अण्णया कयाइं सरिरगंसि विउदरोगातंके पाउव्णूए उज्जले तिउले पगाढं ककसे कडुए चंढे दुक्खे दुग्गे तिउवे पुरहियासे पित्तज्जर-परिगयसरीरे दाहवुकंतिए यावे विहरइ । तए णं से जमाद्वी अण्णारे वेदणाए अभिन्नूए समाणे समणे णिगंथे सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-तुज्जे णं देवाणुप्पिया ! ममं सेज्जा-संधारयं संधरह । तए णं समणा णिगंथा जमालिस्स अण्णारस्स एयमट्ठं विणएणं पनिसुणेंति, पनिसुणें-तिता जमालिस्स अण्णारस्स सेज्जासंधारगं संधरेंति । तए णं से जमाद्वी अण्णारे वलियतरं वेदणाए अभिन्नूए समाणे दोअं पि समणे णिगंथे स-दावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-ममं णं देवाणुप्पिया ! सेज्जासंधारए किं कमे कज्जइ ? । तए णं समणा णिगंथा तं जमाद्वि अण्णारं एवं वयासी-णो खलु देवाणुप्पिया ! णं सेज्जासंधारए कमे कज्जइ । तए णं तस्स जमाद्विस्स अण्णारस्स अयमेयारूवे अवजत्थिएण जाव समुप्प-जित्था, जं णं समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइणं जाव एवं परूवेइ, एवं खलु चलमाणे चलिए उदीरिज्जमाणे उदीरिएण जाव णिज्जरिज्जमाणे णिज्जिसे, तं ण मिच्छा, इमं च णं पच्चक्खमेव दीसइ-सेज्जासंधारए कज्जमाणे अकमे, संधारिज्जमाणे असंधारिए, जम्हा णं सेज्जासंधारए कज्जमाणे अकडे संधरिज्जमाणे असंधारिए, तम्हा चट्ठमाणे वि अचट्ठिएण जाव णिज्जरिज्जमाणे वि अण्णिज्जिसे, एवं संपेहेइ, संपेहेइत्ता समणे णिगंथे सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-जं णं देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरे एव-माइक्खइणं जाव परूवेइ, एवं खलु चट्ठमाणे चट्ठिए तं चेव सव्वं जाव णिज्जरिज्जमाणे अण्णिज्जिसे । तए णं तस्स जमाद्विस्स अण्णारस्स एवमाइक्खमाणस्स जाव परूवेमा-णस्स अत्थेगइया समणा णिगंथा एयमट्ठं सदहंति, पत्ति-यंति, रोयंति, अत्थेगइया समणा णिगंथा एयमट्ठं णो सदहंति, णो पत्ति-यंति, रोयंति, ते णं जमाद्वि चेव अण्णारं उवसंपज्जित्ता णं विहरंति । तत्थ णं जे ते समणा णिगंथा जमा-लिस्स अण्णारस्स एयमट्ठं णो सदहंति, णो पत्ति-यंति, णो रोयंति, ते णं जमालिस्स अण्णारस्स अ-

तियाओ कोट्टयाओ चेइयाओ पनिएिक्खमंति, पनिएिक्खमइत्ता पुव्वाणुप्पिव चरमाणे गामाणुगामं द्दुज्जमा-णे जेणेव चंपा णयरी जेणेव पुष्पभदे चेइए जेणेव समणे जगवं महावीरे, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छइत्ता समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं वंदंति, एमंसंति, वंदित्ता एमंसित्ता समणं भगवं महावीरं उवसं-पज्जित्ता णं विहरंति । तए णं से जमाली अण्णारं अण्णया कयाइं ताओ रोगातंकाओ विप्पमुक्के द्दुहे तुट्ठे जाए अरोए वलियसरीरे सावत्थीओ णयरीओ कोट्टयाओ चेइयाओ पनिएिक्खमइ, पनिएिक्खमइत्ता पुव्वाणुप्पिव चरमाणे गामाणुगामं द्दुज्जमाणे जेणेव चंपा णयरी जेणेव पुण्ण-भदे चेइए जेणेव समणे जगवं महावीरे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उच्चि समणं भगवं महावीरं एवं वयासी-जहा णं देवाणु-प्पियाणं वहवे अंतवासी समणा णिगंथा उउमत्था भवित्ता उउमत्थावक्कमणेणं अवक्कमंता, णो खलु अहं तहा चेव उउमत्थे भवित्ता उउमत्थावक्कमणेणं अवक्कंते, अहं णं उप्प-सणाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली जवित्ता केवली अक्क-मणेणं अवक्कंते । तए णं जगवं गोयमे जमालि अण्णारं एवं वयासी-णो खलु जमाली ! केवद्विस्स णाणे वा दंसणे वा सेट्ठासि वा थंजंसि वा धूजंसि वा आवरिज्जइ वा, णिवार-इज्जइ वा, जइ णं तुम्मं जमाद्वी ! उप्पसणाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली भवित्ता केवली अवक्कमणेणं अवक्कंते, ता णं इमाइं दा वागरणाइं वागरेहि, सासए लोए जमाद्वी !, असासए लोए जमाली !, सासए जीवे जमाली !, असासए जीवे जमाली ! । तए णं से जमाली अण्णारं भग-वया गोयमेणं एवं चे समाणे संकिए कंखिएण जाव कलुससमावसे जाए यावे होत्था, णो संचाएइ जगवओ गोयमस्स किंचि वि पामोक्खमाइक्खित्तए तुसिणीए संचिट्ठइ जमाद्वी । समणे जगवं महावीरे जमालि अण्णारं एवं वयासी-अत्थि णं जमाली ! ममं वहवे अंतवा-नी समणा णिगंथा उउमत्था, जे णं पभू एयं वागरणं वागरित्तए, जहा ण अहं णो चेव णं एतप्पगारं ज्ञास भासित्तए जहा णं तुम्मं सासए लोए जमाद्वी !, जं णं कदायि णासि, ण कदायि ण जवइ, ण कदायि ण जविस्सइ, जुविं च, जवइ, जविस्सति य, धुवे णि-तिए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए णिचे असासए लोए जमाद्वी ! ज ओसप्पिणी जवित्ता उस्सप्पिणी जवइ, उस्सप्पिणी जवित्ता ओसप्पिणी जवइ, सासए जीवे जमाद्वी ! जं ण कदायि णासि जाव णिचे असासए

जमालि

जीवे जमाली ! जं णं खेरइए जवित्ता तिरिक्खजोणिए भवइ, तिरिक्खजोणिए जवित्ता मणुस्से भवइ, मणुस्से जवित्ता देवे भवइ । नए णं से जमाली अणगारे समणस्स भगवओ महावीरस्स एवमाइक्खमाणस्स० जाव एवं पक्खेमाणस्स एयमट्ठं णो सदइइ, णो पत्तियइ, णो रोयइ, एयमट्ठं असइइमाणे अपत्तियमाणे अरोपमाणे दोच्चं पि समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतियाओ आताए अवक्कमइ, दोच्चं पि आताए अवक्कमित्ता वहुहि असञ्जावुब्बावणाहि मिच्छत्ताजिणिवेसेहि य अप्पाणं च परं च तदुज्जयं च बुग्गाहेमाणे बुप्पाएमाणे वहुइं वासाइं सामखपरियाणं पाउणइ, पाउणइत्ता अरुमासियाए संलेहणाए अत्ताणं जूसेइ, जूसेइत्ता तीसं भत्ताइं अणसणाइं वेदेइ, वेदेइत्ता तस्स ठाणस्स अणाओइयपडिक्के कालमामे कालं किच्चा लंतए कप्पे तेरसमागरोवमाइं ठिईए देवकिव्विसिएसु देवेसु देवकिव्विसिएसु उववणे । तए णं भगवं गोयमे जमालि अणगारं काळमयं जाणिता जेणेव समणे भगवं महावीरे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं जगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतियासी कुमिस्से जमाली णामं अणगारे कालमासे कालं किच्चा कहिं गए, कहिं उववणे । गोयमादि समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी-एवं खलु गोयमा ! ममं अंतियासी कुमिस्से जमाली । णामं अणगारे, से णं तदा ममं एवमाइ-क्खमाणस्स ४ एयमट्ठं णो सदइइ ३, एयमट्ठं असइइमाणे दोच्चं पि ममं अंतियाओ आताए अवक्कमइ, अवक्कमइत्ता वहुहि असञ्जावुब्बावणाहि तं चेव० जाव देवकिव्विसिएसु उववणे । (ज०) जमाली णं जंते ! अणगारे अरसाहारे विरसाहारे अंताहारे पंताहारे व्हाहारे तुच्छाहारे अरसजीवी० जाव तुच्छजीवी उवसंतजीवी पसंतजीवी विवित्तजीवी । इंता गोयमा ! जमाली णं अणगारे अरसाहारे० जाव विवित्तजीवी । जइ णं जंते ! जमाली अणगारे अरसाहारे० जाव विवित्तजीवी, कम्हा णं जंते ! जमाली अणगारे कालमासे कालं किच्चा लंतए कप्पे तेरसमागरोवमट्ठिएसु देवकिव्विसिएसु देवेसु देवचाए उववणे । गोयमा ! जमाली णं अणगारे आयरियपक्खीए उवज्जायपक्खीए आयरियउवज्जहायाणं अयसकारए अवसकारए० जाव बुप्पाएमाणे वहुइं वासाइं सामखपरियाणं पाउणइ, पाउणइत्ता अरुमासियाए संलेहणाए तीसं जत्ताइं अणसणाइं वेदेइ, वेदेइत्ता तस्स ठाणस्स अणाओइयपडिक्के कालमामे कालं किच्चा लंतए कप्पे० जाव

उववणे । जमाली णं जंते ! देवे ताओ देवहोगाओ आउ-क्खएणं० जाव कहिं उववज्जिहिं चि । गोयमा ! चत्तारि पंच तिरिक्खजोणियमाणस्सदेवभवगहणाइं संसारं अणुपरियट्ठित्ता तओ पच्छा सिद्धिभट्ठित्ति० जाव अंतं का-हित्ति सेवं भंते ! जंते चि जमाली सम्मतो ।

अथ भगवता श्रीमन्महावीरेण सर्वज्ञत्वाद्भुं तद्यतिकरं जानताऽपि किमिति प्रवाजितोऽसाविति । उच्यते-भवश्यं भाविभावनां महानुभावैरपि प्रायो लक्षयितुमशक्यत्वादि-भवे वा गुणविशेषदर्शनात् अगृह्यत्वाद् इह भगवन्तोऽहन्तो न निष्प्रयोजनं क्रियासु प्रवर्तन्ते । भ० ६ श० ३३ उ० ।

अथ संपिण्डस्य सामान्यतः सुचितमेवार्थ-

मैकैकनिष्ठं प्रति व्यक्तितो निर्दिशन्नाह-

चोदस वासाणि तया, जिणेण उप्पाडियस्स नाणस्स ।

तो वदुरयाण दिट्ठी, सावत्थीए समुप्पन्ना ॥ २३०६ ॥

चतुर्दश वर्षाणि तदा जिनेन श्रीमन्महावीरेणोत्पादितस्य केवलज्ञानस्य ततोऽत्रान्तरे वदुरतनिष्ठवानां दर्शनं दृष्टिः श्रावस्त्यां नगर्यां समुपप्लेति ॥ २३०६ ॥

सा च यथोत्पन्ना तथा विदर्शयितुः संग्रह-
गायामाह-

जिष्ठा सुदंसण जमा-क्षिणोज्ज सावत्थित्तिदुग्गजाणे ।

पंच सया य सहस्सं, दंकेण जमालि मोत्तूणं ॥ २३०७ ॥

अत्र जावार्थस्तावत्कथानकेनोच्यते-इहैव भरतकेत्रे कुपरपुरं नाम नगरम् । तत्र प्रगवतः श्रीमन्महावीरस्य भागिनियो जमा-तिर्नाम राजपुत्र आसीत् । तस्य च भार्या श्रीमन्महावीरस्य हृदिता । तस्याश्च जेष्ठेति वा, सुदर्शनेति वा, अनवद्याक्षीति वा नामेति । तत्र पञ्चशतपुरुषपरिवारो जमाक्षिर्नगवतो महा-वीरस्यान्तिके प्रवर्ज्यां जमाह । सुदर्शनाऽपि सहस्रस्त्रीपरिवारा तदनु प्रवर्जिता । ततश्चैकादशस्वर्गेष्वधीतेषु जमालिना प्रगवात् विहागार्थं मुक्तलापितः । ततो भगवता तूष्णीमास्थाय न किञ्चिदप्युत्तरमवापि, तत एवममुक्त्वितोऽपि पञ्चशतसाधुपरिभुनो निर्गतः श्रीमन्महावीरान्तिकात् । प्रामानुग्रामं च पर्यटन् गतः श्रावस्तीनगर्यां, तत्र च तैन्दुकाऽभिधानोद्याने कोष्ठकना-ग्निं चेत्ये स्थितः, ततश्च तत्र तस्यान्तःप्रान्ताहारैस्तीव्रो रोगातङ्कः समुत्पन्नः, तेन च न शक्नोत्युपविष्टः स्थानुम् । ततो वगाण श्रगणात्-मन्त्रिमित्रं शीघ्रमेव संस्तारकमास्तूणीत, येन तत्र तिष्ठामि । ततस्तैः कर्तुमारब्धोऽसौ । बाढं च दाहज्वराभिभूतेन जमालिना पृष्टम्-संस्तृतः संस्तारको न वेति । साधुमित्र संस्तृतप्रायस्वादधर्मसंस्तृतेऽपि प्रोक्तम्-संस्तृत इति । ततोऽसौ वेदनाविह्वलितचेता उत्थाय तत्र तिष्ठामुखं संस्तृतं तत् दृष्ट्वा क्रुद्धः-" क्रियमाणं कृतम् " । इत्यादि सिद्धान्तवचनं स्मृत्वा मिथ्यात्वमोहनीयोदयतो वक्ष्य-माणयुक्तिभिवितथमिति चिन्तयामास । ततः स्थविरैर्वक्ष्य-माणां जनेव युक्तिभिः प्रतिबोधितो यदा कथमपि न प्रति-बुध्यते, तदा गतास्तं परित्यज्य भगवत्समीपे । अन्ये तु तत्स-मीप एव स्थिताः । सुदर्शनाऽपि तदा तत्रैव श्रावकदङ्ककुम्भ-कारयुद्धे आसीत् । जमाह्यनुरागेण च तन्मतमेव प्रपन्ना, दङ्कमपि

तद्वाहायितुं प्रवृत्ता, ततो ढङ्गेन मिथ्यात्वमुपगतेयमिति ज्ञात्वा प्रोक्तम्-नेदृशं किमपि वयं जानीमः । अन्यदा चापाकाग्निमध्ये मृद्वाजनोद्धर्तनपरावर्तने कुर्वता अङ्गारकमेकं प्रक्षिप्य तत्रैव प्रदेशे स्वाध्यायं कुर्वत्याः सुदर्शनायाः सङ्गाट्यञ्चलो दग्धः । ततस्तथा प्रोक्तम्-आवक ! किं त्वया मदीयसङ्गाटी दग्धा ? । तेनोक्तम्-ननु ' दह्यमानमदग्धम् ' इति ज्ञवति ज्ञवत्यास्सि-
कान्तः, ततः क केन त्वदीया सङ्गाटी दग्धा ? । इत्यादि तदुक्तं परिजाव्य संबुद्धाऽसौ सम्यक् प्रेरिताऽस्मीत्यभिधाय मिथ्या-
दुष्कृतं ददाति, जमालि च गत्वा प्रज्ञापयति । यदा चासौ कथमपि न प्रज्ञाप्यते, तदाऽसौ सपरिवारा शेषसाधवश्चैका-
किनं जमालि मुक्त्वा भगवत्समीपं जग्मुः । जमालिस्तु बहु-
जनं व्युद्वाह्यानालोचितप्रतिक्रान्तः कालं कृत्वा किद्विषिकदेवे-
षूत्पन्नः । व्याख्याप्रज्ञप्त्यागमाच्चैतत् चरितं विस्तरतोऽवसे-
त्रमिति । एष संग्रहगाथाज्ञावार्थः । अङ्गारार्थस्त्वयम्—(जेट्टा
सुदं सण जमालिणोज्जत्ति) ज्येष्ठा, सुदर्शना, अनवद्याङ्गी-
ति जमालिगृहणीनामानि । अन्ये तु व्याचकृते-ज्येष्ठा महती
सुदर्शना नाम भगवतः श्रीमन्महावीरस्य भगिनी, तस्याः पुत्रो
जमालिः, अनवद्याङ्गी नाम भगवतो दुहिता जमालिगृहिणी-
ति श्रावस्स्यां नगर्यां तैन्दुकोद्याने जमालिनिहवदष्टिपुत्रोति
वाक्यशेषः । तत्र पञ्च शतानि साधूनां, सहस्रं चार्यिकाणाम्,
एतेषां मध्ये यः स्वयं न प्रतिबुद्धः तं जमालि मुक्त्वा ढङ्गेन
प्रतिबोधितः । इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ २३०७ ॥

अथ भाष्यकारो येन विप्रतिपत्त्यभिप्रायेण जमालिनिहवो
जातस्तं प्रकटयन्नाह—

सखं चिय संधारो, न कज्जमाणो कउ त्ति मे जम्हा ।

वेइ जमाली सर्व्वं, न कज्जमाणं कयं तम्हा ॥२३०८॥

(मे जम्हा त्ति) यस्मान्मम साक्षात्प्रत्यक्षमेवेदं वृत्तं, यदुत
कम्बलास्तरणरूपः संस्तरकः क्रियमाणो न कृतः, संतीर्यमा-
णो न संस्तृतः । तस्माज्जमालिर्ब्रवीति-सर्व्वमपि वस्तु क्रिय-
माणं कृतं न ज्ञवति, किं तु कृतमेव कृतमुच्यते । ततो भगव-
त्यादिषु यदुक्तम्—“ चालमाणे चलिण उईरिज्जमाणे उईरिण,
वेइज्जमाणे वेइण ” इत्यादि, तत्सर्व्वं मिथ्येत्यभिप्रायः ॥
इति ॥ २३०८ ॥

अपि च, क्रियमाणं कृताऽभ्युपगमे बहवो दोषाः, क एते ? ।

इत्याह—

जस्सेह कज्जमाणं, कयं ति तेणेह विज्जमाणस्स ।

करणकिरिया पवन्ना, तद्वा य बहुदोसपनिवत्ती ॥२३०९॥

इह यस्य वादिनः क्रियमाणं वस्तु कृतमित्यभ्युपगमः, ते-
नेह विद्यमानस्य सतः करणरूपाः क्रियाः करणक्रियाः प्र-
तिपन्ना अङ्गीकृताः । तथा च सति वक्ष्यमाणानां बहूनां
दोषाणां प्रतिपत्तिरभ्युपगमरूपा कृता भवतीति ॥ २३०९ ॥

तथाहि—

कयमिह न कज्जमाणं, सन्नावाओ चिरंतनघमो व्व ।

अहवा कयं पि कीरई, कीरउ निच्चं न य समत्ती ॥२३१०॥

इह क्रियमाणं कृतं न भवतीति प्रतिज्ञा, सद्वावात्—
कृतस्य विद्यमानत्वादिति हेतुः, चिरन्तनघटवदिति दृष्टान्तः ।

विपर्यये बाधकमाह-अथ कृतमपि क्रियत इत्यभ्युपगम्यते,
तर्हि नित्यमनवरतमेव क्रियतां, कृतकत्वाविशेषात् । एवं च
सति न कदाचिदपि कार्यक्रियापरिसमाप्तिरिति ॥ २३१० ॥

किमेतावन्मात्रमेव दूषणं ?, नेत्याह—

किरियावेफल्लं ति य, पुव्वमच्चूयं च दीसए होंतं ।

दीसइ दीहो य जओ, किरियाकाओ घमाईणं ॥ २३११ ॥

यदि च क्रियमाणं कृतमिष्यते, तर्हि घटादिकार्यार्थं या
मृन्मर्दनचक्रभ्रमणादिका क्रिया, तस्याः वैफल्यं प्राप्नोति, तत्-
काले कार्यस्य कृतत्वाभ्युपगात् । प्रयोगः-इह यत्कृतं, त-
त्क्रिया विफलैव, यथा चिरनिष्पन्नघटे, कृतं चाऽभ्युपगम्य-
ते क्रियाकाले कार्यं, ततो विफला तत्र क्रियेति । किं च-
क्रियमाणकृतत्वादिना कृतस्य विद्यमानस्य क्रियेति प्रतिपा-
दितं भवति । एवं च प्रत्यक्षविरोधः, यस्मादुत्पत्तिकाला-
त्पूर्वमभूतमविद्यमानमेव कार्यं प्रवज्जायमानं दृश्यते, उत्पत्ति-
काले तस्मात्क्रियमाणकृतमेवेति । किं च-आरम्भक्रियासम-
य एव कार्यमुत्पद्यत इति तवाभ्युपगमः । एतच्चायुक्तम् । कु-
तः ? यस्मात् घटादिकार्याणामुत्पद्यमानानां दीर्घं एव नि-
र्वर्तनक्रियाकालो दृश्यत इति ॥ २३११ ॥

दृश्यतां नाम दीर्घः क्रियाकालः, परं घटादिकार्यमारम्भ-

क्रियासमय एव शिवकादिकाले वा दृश्यत इति

चेत्, तदयुक्तम् । कुत इत्याह—

नारंजे चिय दीसइ, न सिवादप्पाए दीसइ तदंते ।

तो न हि किरियाकाले, जुत्तं कज्जं तदंतम्मि ॥ २३१२ ॥

नारम्भक्रियासमय एव घटादिकार्यं भवद् दृश्यते, नापि
शिवाद्यक्षायाम्-शिवकस्यासकोशकुशुद्धादिसमयेष्वपि न दृ-
श्यत इत्यर्थः । क तर्हि दृश्यते ?, इत्याह-तदन्ते दीर्घक्रिया-
कालस्यान्ते घटादिकार्यं भवद् दृश्यते, तस्मान्न क्रियाकाले
कार्यं युक्तं, तस्य तदानीमदर्शनात् । तदन्ते तु दीर्घक्रिया-
कालस्यान्ते युक्तं कार्यं, तदानीमेव तस्य दर्शनादिति सक-
लजनस्य प्रत्यक्षसिद्धमेवेदम् । इति जमालिपूर्वपक्षः ॥ २३१२ ॥

अत्र स्थविराः प्रतिविदधति स्म । कथमित्याह—

थेराण मयं नाकय-मन्नावओ कीरए खपुप्फं व ।

अहव अकयं पि कीरइ, कीरउ तो खरविमाणं पि ॥२३१३॥

स्थविराः श्रुतवृक्षा गीतार्थाः साधवः, तेषां मतम्-कुप्ररूपणां
कुर्वन्तं जमालि ते एवं प्रज्ञापयन्तीत्यर्थः-नाकृतमविद्यमानं
घटादिकार्यं क्रियते, असत्त्वात्, आकाशकुसुमवत् । अथाकृतम-
विद्यमानमपि क्रियते, क्रियतां तर्हि खरविमाणमपि, अकृतत्वा-
विशेषादिति ॥ २३१३ ॥

यदुक्तम्—“ कीरउ निच्चं न य समत्ती ” (२३१०) इत्यादि,

तन्नाह—

निच्चकिरियाइदोसा, नणु तुल्ला असइ कछतरगा वा ।

पुव्वमच्चूयं च न ते, दीसइ किं खरविसाणं पि ॥२३१४॥

नवसत्यविद्यमाने वस्तुनि करणक्रियाभ्युपगमे, नित्यक्रियादि-
दोषाः, आदिशब्दात्क्रियाऽपरिसमाप्तिः क्रियावैफल्यपरिग्रहः,
आवयोस्तुल्याः समाः, यथा कृतपक्षे त्वया दत्तास्तथा अकृ-
तपक्षेऽप्यापत्तीत्यर्थः । किं तुल्या एव ? । नेत्याह-कष्टतरका

[illegible]

अथोपसंहारस्तात्पर्यमाह—

तेणेह कज्जमाणं, नियमेणं कयं कयं तु जयणिज्जं ।

किंचिदिह कज्जमाणं, उवरयकिरियं च होज्जाहि ॥ १२३२० ॥

तेन उक्तप्रकारेण क्रियमाणं वर्तमानक्रियाक्षणभावि कार्यं नियमेन कृतमेवोच्यते, यत्तु कृतं तद्भजनीयं विकल्पनीयम् । कथम् ? इत्याह—किंचिदिह कृतं क्रियाप्रवृत्तिकालजावि क्रियमाणमुच्यते, अन्यत्पुनरतक्रियं चक्रापाकाशुत्तीर्णं कृतं घटादिकार्यं न क्रियमाणमुच्यते, उपरतक्रियत्वादिति ॥ २३२० ॥

तदेवं सामान्येन प्रतिपाद्य प्रस्तुते जमालिसंस्तारकोऽमुं सकलमपि स्थविरोक्तं युक्तिकलापमायोजयन्माह—

जं जत्थ नभोदेसे, अत्युव्वइ जत्थ जत्थ समयम्मि ।

तं तत्थ तत्थ मत्थुय, मत्थुव्वंतं पि तं चेव ॥ १२३२१ ॥

आस्तीर्यमाणसंस्तारकस्य यद्यावन्मात्रं नजोदेशे यत्र यत्र समये (अत्युव्वइ) आस्तीर्यते तत् तावन्मात्रं तस्मिन्प्रभोदेशे तत्र तत्र समये आस्तीर्णमेव भवति, आस्तीर्यमाणमपि च तदेवोच्यते । इदमुक्तं भवति—सर्वोऽपि संस्तारक आस्तीर्यमाणो नास्तीर्ण इति 'क्रियमाणं कृतम्' इत्यादि महावीरवचनं व्यष्टीकमेव जमालिर्मन्यते । एतद्यायुक्तम्, जगवद्वचनाजिप्रायापरिज्ञानात् । सर्वनयात्मकं हि भगवद्वचनम् । ततश्च 'क्रियमाणमकृतम्' इत्यपि जगवान् कथंचिद् व्यवहारनयमतेन मन्यत एव, परम् "चलमाणं चलिण, उईरिज्जमाणे उईरिण" इत्यादिसूत्राणि निश्चयनयमतेनैव प्रवृत्तानि । तस्मिन्नेन च क्रियमाणं संस्तुतम्, इत्यादि सर्वमुपपद्यत एव । जिज्ञासो हि मन्यते—प्रथमसयादेव घटः कर्तुं नारब्धः, किं तु मृदानयनमर्दनादीनि प्रतिसमयं परापरकार्याण्यारज्यन्ते, तेषां च मध्ये यद्यत्र समये प्रारज्यते तत्तत्रैव निष्पद्यते, कार्यकाल-निष्ठाकाशयोरेकत्वात्, अन्यथा पूर्वोक्तदोषप्रसंगान् । ततः क्रियमाणं कृतमेव प्रवति । एवं प्रस्तुतः संस्तारकोऽपि नाद्यसमयात्सर्वोऽपि संस्तरीतुमारज्यते, किं त्वपरापरे तद्वयवाः प्रतिसमयमास्तीर्यन्ते, तेषां च मध्ये यो यत्र समयेऽवयवः संस्तरीतुमारज्यते स तत्रैवास्तीर्यते, परिपूर्णस्तु संस्तारकश्चरमसमय एव संस्तरीतुमारज्यते तत्रैव च निष्पद्यत इति । संस्तरीयमाणं संस्तरीयमेव भवतीति ॥ २३२१ ॥

"दीसइ दीहो य जमो" (२३११) इत्यत्राह—

बहुवत्थत्तरणविज्जिम्भ-देसकिरियाइकज्जकोमीणं ।

मन्नसि दीहं काळं, जइ संथारस्स किं तस्स ॥ १२३२२ ॥

यदि नाम बहुवत्थत्तरणविज्जिम्भदेशक्रियादिकार्यकोटीनां संवन्धिनं दीर्घकाळं मन्यसे जानासि त्वं, ततः संस्तारकस्य तस्य किमायातम् ? । इत्युत्तरघटना । विभिन्नो देशो यासां ता विभिन्नदेशाः । ताश्च ताः क्रियाश्च विभिन्नदेशक्रियाः, वस्त्रस्योपलक्षणत्वात् कम्बलानां चास्तरणं वस्त्रकम्बलास्तरणं, तस्य विभिन्नदेशक्रिया वस्त्रकम्बलास्तरणविभिन्नदेशक्रियाः, तदादयश्च ताः कार्यकोटयश्च तास्तथा, बहुवत्थत्तरणविभिन्नदेशक्रियादिकार्यकोटयश्च बहुवत्थत्तरणविभिन्नदेशक्रियादिकार्यकोटय इति समासः, तासामिति । आदिशब्दः स्वगतानेकभेदव्यापकः, कार्यणां च कोटिसंख्यत्वमिहापि पूर्ववद्भावनीयमिति ॥ २३२२ ॥

ननु यदि पूर्वमपरापराणि कार्याणि निष्पद्यन्ते, संस्तारकस्तु पर्यन्तसमय एवारभ्यते, निष्पद्यते च कार्यक्रिया-कालनिष्ठाकाशयोरेकत्वात् तर्हि । कथं संस्तारकस्यैव स दीर्घः क्रियाकालो मयाऽनुभूयते ? इत्याह—

पइसमयकज्जकोमी-विमुहां संथारयाहिकयकज्जो ।

पइसमयकज्जकालं, कट्ठं संथारम्मि लाएसि ? ॥ १२३२३ ॥

गतार्था, नवरं संस्तारकेणाधिकृतं प्रस्तुतं कार्यं यस्यासौ संस्तारकाधिकृतकार्य इति समासः ॥ १२३२३ ॥

तदेवं स्थविरैर्युक्तिभिः संवोध्यमाने तस्मिन् किं संजातमित्याह—सो उज्जुमुयनयमयं, अमुणंतो न पडिबज्जए जाहे ।

ताहे समणा केई, उवसंपसा जिणं चेव ॥ १२३२४ ॥

पियदंसणा वि पइणो-ऽणुरागओ तम्मयं चिअ पवसा ।

ढंकोवहियागणिद-ह्वत्थंदसा तयं जणइ ॥ २३२५ ॥

सावय ! संघाढी मे, तुमए दइ चि सो वि अ तमाह ।

नण तुज्ज रुज्जमाणं, दइति मओ न सिद्धंतो ॥ १२३२६ ॥

दइ न डज्जमाणं, जइ विगएऽणगए व का संका ?

काले तयभावाओ, संघानी कम्मि ते दइ ॥ १२३२७ ॥

चतस्रोऽपि गद्या गतार्थाः, नवरम् ऋजुसूत्रो निश्चयनयनिशेषः । (पियदंसणा वि चि) आह—ननु पूर्वं 'सुदर्शना' इति तस्या नाम प्रोक्तं, कथमिदानीं प्रियदर्शनेत्युच्यते ? । सत्यं, किं त्विदमपि तस्या नाम द्रष्टव्यम् । तथा चोक्तम्—“तेयसिर्णि च सुखं, जणइ य पियदंसणं धूयं” इति । “ढंकोवहिय” इत्यादि । स्वाध्यायपौरुषं कुर्वत्यास्तस्या आपाकाद् गृहीत्वा ढङ्केनोपहितः क्लिप्तो योऽग्निस्तेन दग्धो वस्त्रदेशो यस्याः सा ढङ्कोपहिताग्निदग्धवस्त्रदेशा सती तं ढङ्कं भणति, सोऽपि तां प्रियदर्शनामाह—“दइ” इत्यादि चतुर्थगाथाया अयं ज्ञावार्थः । ननु यदि दह्यमानं दाहक्रियाक्षणे वर्तमाने वस्त्रं न दग्धमिति भवद्विरुच्यते, ततो विगते उपरते, अनागते वा भविष्यति दाहक्रियाकाळे का शङ्का वस्त्रदाहविषया ? तदभावाद्-दाहक्रियाया विनष्टानुत्पन्नत्वेन सर्वथा अज्ञावादित्यर्थः । अतो वर्तमानातीतानागतलक्षणे कालत्रयेऽप्युक्तयुक्तितोऽदग्धत्वाद् कस्मिन् काले आर्ये ! ते तव सङ्घाटो मया दग्धेत्युच्यताम् ? इति ॥ २३२४ ॥ २३२५ ॥ २३२६ ॥ २३२७ ॥

अथ आर्ये ! त्वमेवं मन्यसे, किम् ? इत्याह—

अहवा न रुज्जमाणं, दइ दाहकिरियासमत्तीए ।

किरियाऽभावे दइ, जइ दइ किं न तेबुक्कं ? ॥ १२३२८ ॥

अथ चैवं ब्रूवे-दह्यमानं न दग्धं, किं तु दाहक्रियासमाप्तौ दग्धम् । नन्वेवं सति दाहक्रियाऽभावे दग्धमित्युक्तं भवति । एतद्यायुक्तम्, यतो यदि दाहक्रियाऽज्ञावे दग्धं, तर्हि त्रैलोक्यमपि किं न 'दग्धम्' इत्यत्रापि संवध्यते, यथा वस्त्रे तथा त्रैलोक्येऽपि दाहक्रियाऽभावस्य तुल्यत्वादिति ॥ २३२८ ॥

ततः किमिह स्थितमित्याह—

उज्जुमुयनयमयाओ, वीरजिणिंदवयणावत्तंवीणं ।

जुज्जेज रुज्जमाणं, दइ वोत्तुं न तुज्ज चि ॥ १२३२९ ॥

उत्तानार्था ॥ २३२९ ॥

ननु दृश्यमानदृग्धवादिनोऽप्यञ्जलमात्रदेशे दृष्टमाने
संघाटी कथं दग्धेति व्यपदिश्यते? इत्याह—

ममप ममप जो जो, देसो ऽगणिभात्रपेड हज्जमाणस्स ।
तं तस्मि हज्जमाणं, दग्धं पि तमेव तत्तरेव ॥ २३३० ॥

यो यो दाहस्य पटोदग्धस्त्वान्वादिः नमये समयेऽग्नि-
जावर्मेत-दशत इत्यर्थः । नत्तद्देवदग्धं वस्तु तस्मिन् ममये
दृष्टमानं भगवन्ते, तथा दग्धमपि तदेव वस्तु तस्मिन्नेव समये
भगवन्ते, अतो 'दृष्टमानमेव दग्धम्' । यत्तु देशमात्रेऽपि दग्धे
संघाटी मे दग्धेति न्यं वदन्ति, तत्सद्व्यवहारदेशेऽपि संघाटी-
अब्देपञ्चारादिति मन्वव्यमिति ॥ २३३० ॥

ततः किमिह स्थितम् ? इत्याह—

नियमेण इज्जमाणं, दग्धं दग्धं तु होऽ नपणिज्जं ।

किंचिदिह इज्जमाणं, उवरयदाहं च होज्जाहि ॥ २३३१ ॥

व्याख्या प्रागुक्तानुसारेण कार्येति ॥ २३३१ ॥

इत्यादिदृष्टानुक्तिभिः संयुक्ता प्रियदर्शना, शेषसाधयश्च
'त्राय ! इज्जामः मद्भूतमिदं स्वदीयसंयोधनम्' इत्येवं दृष्टा-
जिभुवमभिधाय एकाकिनं जमालिनं मुक्त्वा सर्वाण्यपि ग-
तानि जिनसमीपमिति एतदेवाह—

इज्जामो संवोहण-मज्जो ! पिण्दसणादओ दंक् ।

वात्तं जमाक्षिमेक्कं, मोत्तण गया जिनसगासं ॥ २३३ ॥

उक्तार्थः । इति पञ्चविंशतिगाथार्थः ॥ २३३२ ॥ विशेषः । आ०
म० । आ० चू० । "तए णं जमालिस्स एवमाइक्खमाणस्स अ-
त्येगद्या निगांथा एयमत्थं सद्दंति, अत्येगद्या णो सद्दंति"
(उत्त०) इत्यस्यापि उत्तराध्ययनवृत्तिगते विवरणं प्रदर्शयते-
तत्र ये न श्रद्धान्ति, ते एवमाहुः—भगवन् ! भवनोऽयमाश्रयः-
" यथा घटः पटो नैव, पटो वा न घटो यथा । क्रियमाणं कृतं
नैव, कृतं न क्रियमाणम्" ॥१॥ प्रयोगश्च—यौ निश्चिनभेदौ, न
तयोरैक्यं, यथा घटपटयोर्निश्चितभेदे च कृतक्रियमाणकौ, अत्र
चासिद्धो हेतुः, तथाहि—कृतक्रियमाणे किमेकान्तेन निश्चित-
भेदे, अथ कथञ्चित् यद्येकान्तेन तर्हि नदैक्ये सतोऽपि कर-
णप्रसङ्गतः, उत क्रियाऽनुपरमप्राप्तेराहोस्तिप्रथमादिसमयेष्वपि
कार्योपपन्नमप्रशक्तेः, अथ क्रियावैकल्यापत्तिरतो दीर्घक्रियाकाल-
दर्शनानुपपत्तेर्यो तत्र न तावत्सतोऽपि करणप्रसङ्ग इति युक्तम्-
सत्करणे हि खपुष्पादेरेव करणमापद्यत इति कथञ्चित्सत एव
करणमस्माभिरभ्युपगतम्, न चाभ्युपगतार्थस्य प्रसङ्गं प्रयु-
ज्यते । नाऽपि क्रियानुपरमप्राप्तेः, यत इह क्रिया किमेकविषया,
जिज्ञविषया वा । यद्येकविषया न शोषः । तथाहि—यदि कृतं क्रि-
यमाणमुच्यते, तदा तन्मतेन निष्पन्नमेव कृतमिति, तस्यापि क्रिय-
माणतायां क्रियाऽनुपरमप्राप्तिवत्कणो दोषः स्यात् न तु क्रियमा-
णं कृतमिति उक्तौ तत्र क्रियावेशसमय एव कृतत्वाऽभिधानात् ।
उक्तं हि—क्रियाकालनिष्ठाकालयोरैक्यमिति । अथैवमपि कृतक्रि-
यमाणयोरैक्ये कृतस्य सत्त्वात्सतोऽपि करणे तदवस्थाः प्रसङ्गः ।
तदसत् । पूर्वं हि त्वत्सत्ताकस्य क्रियायामयं प्रसङ्गः स्यात् न
तु क्रियासमकालसत्तावाप्तौ अथ जिज्ञविषया क्रिया तदा सिद्ध-
माश्रयं, प्रातिसमयमन्यान्त्यकरणतया वस्तुनोऽभ्युपगमनेन
मिज्ञविषयक्रियानुपरमस्यास्माकं सिद्धत्वात् । अथ प्रथमा-
दिसमयेष्वपि कार्योपलम्भप्रसक्तेरिति पक्षे क्रियमाणस्य हि

कृतत्वप्रथमादिसमयेष्वपि सत्त्वादुपलम्भः प्रसज्यत इति, त-
दपि न, तदा हि शिवकादीनामेव क्रियमाणता, ते चोपलम्भ-
न्त एव । उक्तं च विशेषावश्यकं—"अन्तारमे अन्नं, कह दीसउ
जह घमो पक्कारंजे । सिवगादथो न कुंभो, किह दीसउ सो
तदद्वाए" ॥ २३१६ ॥ घटगतान्नखापतया च मूढः शिवका-
दिकरणेषु घटमहं करोमीति मन्यते । तथा चाह—"पइसमय-
कज्जकोही, निरवेक्खं धडगयाभिलासो सि । पइसमयकज्ज-
काहं, पूलमहं घरम्मि द्वाएसि" ॥ २३१७ ॥ (विशे०) नापि
क्रियावैकल्यापत्तिः, यतः प्रागवाप्तसत्ताकस्य करणे क्रियावै-
कल्यं स्यात्, न तु क्रियमाणकृतत्वे, तत्र हि क्रियमाणं क्रिया-
पेक्षमिति तस्याः साफल्यमेव अनेकान्तवादिनां च केनचि-
द्वेण प्राप्तं सत्त्वेऽपि रूपान्तरेण करणं न दोषाय, दीर्घक्रियाका-
लदर्शनानुपपत्तिरित्यपि न युक्तम् । यतः शिवकाद्युत्तरोत्तरप-
रिणामविशेषविषय एव दीर्घक्रियाकालोपलम्भो, न तु घट-
क्रियाविषयः । उक्तं हि—"पत्तिसमयउप्पण्णाणं, परोप्परविल-
प्पण्णाण सुवहणं । दीहां किरियाकालो, जइ दीसउ किं च
कुंभस्स" ॥ २३१४ ॥" (विशे०) अथ कथञ्चिद्विश्रितभेदे कृत-
क्रियमाणे तत्तीर्थकृत्तमेव निश्चयव्यवहारानुगतत्वात् तद्वच-
सः, तत्र च निश्चयनयाश्रयणेन कृतक्रियमाणयोरभेदः । यदुक्त-
म्—"क्रियमाणं कृतं दग्धं, दृष्टमानं स्थितं गतम् । तिष्ठच्च गम्यमानं
च, निष्ठितत्वात् प्रतिक्षणम् ॥१॥" व्यवहारनयमतेन तु नानात्वम-
प्यनयाः, तथा च क्रियमाणं कृतमेव, कृतं तु क्रियमाणमेव स्या-
त्, क्रियमाणं क्रियावेशसमये क्रियोपरमे पुनरक्रियमाणमिति ।
उक्तं च—"तेणेह कज्जमाणं, नियमेण कयं कयं तु भयणिज्जं ।
किंचिदिह कज्जमाणं, उवरयकिरियं च होज्जाहि" ॥ २३३० ॥
(विशे०) किं च—भवतो मतिः क्रियाऽन्त्यसमय एवाऽभिमतका-
र्यजननं, तथाऽपि प्रथमतस्तमयादागम्य कार्यस्य कियत्यपि निष्प-
त्तिरेष्टया, अन्यथा कथमकस्मादन्त्यसमये सा प्रवेत् । उक्तम्—
"आद्यन्तनुप्रवेशे च, नो तं किञ्चिददा पटे ।
अन्त्यन्तनुप्रवेशे च, नो तं स्यान्न पटोदयः" ॥१॥
तस्माद्यदि द्वितीयादि—तन्तुयोगात्प्रतिक्षणम् ।
किञ्चिन्किञ्चिदुतं तस्य, यदुतं तदुतं हि तत् ॥२॥

इह प्रयोगः, यद्यस्याः क्रियायाः आद्यसमये न प्रवति
तत्तस्या अन्त्यसमयेऽपि न भवति, यथा घटक्रियादिस-
मये अभवन् पटो न भवति च कृतक्रियमाणयोरभेदे क्रि-
यादिभ्यः कार्यम्, अन्यथा घटान्तसमयेऽपि पटोत्पत्तिः
स्यात् । एवं च—"यथा 'वृक्षो धवश्चेति', न विरुद्धं मिथो
द्वयम् । 'क्रियमाणं कृतं चेति', न विरुद्धं तथोभयम्" ॥१॥ प्रयो-
गश्च—यद् येनाचिनाभूतं न तत् एकान्तेन भिद्यते, यथा—वृक्षत्वाद्
धवत्वं, कृतत्वाविनाभूतं च क्रियमाणत्वमिति सकललोकप्रसि-
द्धत्वाच्च घटपटयोस्तदाश्रयेणैवमुक्तं संस्तारकादावपि योज्यम् ।
तत्प्रतिपक्षं भगवन् । "चलमाणे चलिण" इत्यादि तीर्थ-
कृता चात्यन्तमवितथ्यमिति, स चैवमुच्यमानोऽपि न प्रतिपन्न-
वान् । उक्तं ३ अ० । जमादिः कियन्तो भवा इति प्रश्नस्यो-
त्तरम्—यथा भगवतोमूलकारिणोऽवृत्तिविराचारिब्राह्मणानुसारं
जमालः पञ्चदश भवा ज्ञायन्ते । दी० ३ प्रका० ।

जमादिन्—पुं० । महावीरजिनप्रथमनिहवे, विशेष० ।

जमादिअउभययण—जमाल्यध्ययन—न० । वाचनान्तरापेक्षया
अन्तकृद्दृष्टाध्ययनानां षष्ठेऽध्ययने, इदानींतनम् अन्तकृद्दृष्टासु
तदनुपलब्धः । स्था० १० ग० ।

जमालिपभव-जमालिप्रजव-पुं० । जमाधेः प्रजव एतत्तीर्था-
पेक्षया प्रथमा उपलब्धिरेषां न पुनः सर्वथोत्पत्तिरेव, प्रागप्येवं-
विधाभिप्रायसम्भवात् तेऽमी जमालिप्रभवाः । जमाधिमताभ्यु-
पगन्तव्यहरतनिहवेपु, उक्तं ३ अ० ।

जमावण-जन्मापन-न० । विपमाणां समीकरणे, नि० चू० १३० ।

जम्म-पुं० । जन्मन्-न० । जन-जाये-मनिन् । "मो मः" ॥ ८ ।

२।६१॥ इति अधोवोपापवादः । "अन्यव्यञ्जनस्य" ॥ ८ । १ ।

११॥ इत्यन्त्यनकारलोपः । "स्तमऽद्रामशिरोनभः" ॥ ८ । १ ।

३२॥ इति सूत्रेण-चास्य पुंसि प्रयोगः । "जम्मो जम्म"

उत्पत्तौ, स्था० ६ ठा० । अने० । गर्भवास्तो योनिद्वाराभिस्स-

रणे, वाच० । कर्मकृतप्रसूतौ, औ० । न्यायायुक्ते अपूर्वदेहग्रहणे,

वाच० । तत्र जन्म चतुर्विधम्-अणुजं, पोतजं, जरायुजम् ।

औपपातिकं च । अणुजाः हंसादयः, पोतजा हस्त्यादयः,

जरायुजा मनुष्याः, औपपातिकाः देवनारकाः । विशेष० । आ०

चू० । आ० म० । विवक्षाभेदे त्वष्ट्रविधमपि जन्म । तथाहि-

अण्डाज्जाता अण्डजाः पक्षिगृहकोकिलादयः । पोता एव जाय-

न्ते पोतजाः "अन्धेष्वपि दृश्यन्ते" इति जातेर्कः प्रत्ययः, ते च

हस्तिवहगुलीन्मज्जलूकादयो, जरायुवेष्टिता जायन्ते इति जरा-

युजाः पूर्ववत् रुप्रत्ययः, गोमहिष्यजाविकमनुष्यादयः । रसाज्जा-

ता रसाज्जास्तत्रारनालदधितमीनादिषु पायुकुम्पाकृतयोऽतिसू-

क्ष्मा भवन्ति, संस्वेदाज्जाताः संस्वेदजाः मत्कुण्डूकाशतपादि-

कादयः, संमूर्च्छनाज्जाताः संमूर्च्छनजाः शलजपिपाक्षिकामक्षि-

काशालिकादयः, उद्भेदनमुद्भूतिततो जाता उद्भिज्जाः, पृषोद-

रादित्वात्तलोपः । एवं खज्जरीटपारिप्लवादयः, उपपाताज्जा-

ता उपपातजाः । अथवा-उपपाते भवा औपपातिकाः देवा ना-

रकाश्च । एवमष्टविधजन्म यथासंभवं संसारिणो नातिवर्तन्ते,

एनदेव शास्त्रान्तरे त्रिविधमुपन्यस्तं, संमूर्च्छनगर्भोपपातजन्मर-

सस्वेदजोद्भिज्जानां संमूर्च्छनजान्तःपातित्वात् अण्डजपोतज-

जरायुजानां गर्भजान्तःपातित्वात् देवनारकाणामौपपातिकास्तः-

पातित्वात् इति त्रिविधं जन्मेति । इह चाष्टविधं, सोत्तरभेद-

त्वादिति । आचा० १ श्रु० १ अ० ६३० ।

अयं जन्म केन प्रकारेण जायते इत्यादिस्वरूपं प्रदर्शयते-

आर्याणामनार्याणां च कर्मभूमिजाऽकर्मभूमिजादीनां मनुष्याणां-

नानाविधयोनिकानां स्वरूपं वक्ष्यमाणनीत्या समाख्यातम् ।

तेषां च स्त्रीनपुंसकजन्मभिन्नानां यथा वीजेनेति । यद्यस्य वीजं

तत्र स्त्रियाः संवन्धि शोणितं पुरुषस्य शुक्रम्, एतदुन्नयमप्यवि-

ध्वस्तं शुक्राधिकं सन्मनुष्यस्य, शोणिताधिकं स्त्रियाः तत्स-

मता नपुंसकस्य कारणतां प्रतिपद्यते । तथा यथावकाशेनेति । यो

यस्यावकाशो मातृशुक्रकुक्ष्यादिकस्तत्रापि किल वामा कुक्षि, स्त्रि-

यो, दक्षिणा कुक्षिः पुरुषस्य, उभयाश्रितः पण्ड इति । अत्र चावि-

ध्वस्ता योनिरविध्वस्तं वीजमिति चत्वारो ब्रह्माः, तत्राप्याद्य एव

भङ्गक उत्पत्तेरवकाशो, न शोषेपु त्रिष्विति । अत्र च स्त्रीनपुंसयो-

र्वेदोदये सति पूर्वकर्मनिवर्तितायां योनौ मैथुनप्रत्यायिको रता

ऽभिलाषोदयजनितोऽश्रिकारणयोररणिकाप्रयोरिव संयोगः

समुत्पद्यते, तत्संयोगे च तच्छुक्रशोणिते समुपादाय तत्रोत्प-

त्सवो जन्तवस्तैजसकर्मणाच्यां शरीराभ्यां कर्मरज्जुसंदा-

नितस्तत्रोत्पद्यन्ते, ते च प्रथममुभयोरपि स्नेहमाचिन्वन्त्यवि-

ध्वस्तायां योनौ सत्यामिति । त्रिध्वस्यते तु योनिः । "पञ्चपञ्चा-

शिका नारी सततमसतिः पुरुषः" इति । तथा द्वादश मुहूर्तानि
यावच्छुक्रशोणिते अविध्वस्तयोनिके भवतस्तत् ऊर्ध्वं ध्वंसमुपग-
च्छत इति । तत्र जीवा उन्नयोरपि स्नेहमाहार्यस्वकर्मविपाकेन
यथास्वं स्त्रीपुंनपुंसकजावेन (विउद्भूतिं चि) वर्तन्ते समुत्पद्यन्ते
इति यावत्, तदुत्तरकावं च स्त्रीकुक्षौ प्रक्षिप्ताः सन्तः स्त्रियाऽऽ-
हारितस्याहारस्य निर्यासं स्नेहमाददति, तत्स्नेहेन च तेषां
जन्तूनां क्रमोपचयादानेन क्रमेण निष्पत्तिरुपजायते । "सत्ता-
हं कललं होइ, सत्ताहं होइ युच्युयं" इत्यादि । तदेवमनेन
क्रमेण तदेकदेशेन वा मातुराहारमोजसा मिश्रेण वा लोमभि-
र्वाऽऽनुपूर्येणाहारयन्ति यथाक्रममातृपूर्येण वृद्धिमुपागताः
सन्तो गर्भपरिपाकं गर्भनिष्पत्तिमनुपपन्नाः । ततो मातुः कायाद-
भिनिवर्तमानाः पृथग्भवन्तः सन्तस्तद्योनेर्निर्गच्छन्ति, ते च तथा
विधकर्मोदयादात्मनः स्त्रीभावमप्येकदा जनयन्त्युत्पादयन्ति ।
अपरे केचन पुंभावम् नपुंसकभावं च । इदमुक्तं भवति-स्त्रीपुं-
नपुंसकभावः प्राणिनां स्वकृतकर्मनिवर्तितो भवति, न पुनर्यो
यादृगिह भवे सोऽमुष्मिन्नेव तादृगेधेति, ते च तदहर्जातबालकाः
सन्तः पूर्वभवान्यासादाहाराभिलाषिणो भवन्ति । मातुः स्तन्य-
माहारयन्ति । तदाहारेण चानुपूर्येण च वृद्धास्तदुत्तरकालं न-
वनीतदध्योदनादिकं यावच्छुक्रमापान् भुञ्जन्ते, तथाहारत्वेनो-
पगतास्त्रसान् स्थावरान्श्च प्राणिनस्ते जीवा आहारयन्ति, तथा
नानाविधं पृथिवीशरीरं हवणादिकं सचेतनं वा आहारयन्ति,
तथाहारितयात्मसात्कृतं सारूप्यमापादितं सत् 'रसासूक्ष्मांस्-
मेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः' इति सप्तधा व्यवस्थापयन्त्यप-
रायपि तेषां नानाविधमनुष्याणां शरीराणि नानावर्णान्यावि-
र्भवन्ति, ते च तद्योनिकत्वात्तद्वाधारभूतानि नानावर्णानि शरी-
राण्याहारयन्तीत्येवमाख्यातमिति । सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।
जम्मंकुर-जन्माङ्कुर-न० । पुनरुत्पत्तिरूपे अङ्कुरे, । "अज्ञानपां-
शुपिहितं, पुरातनं कर्मवीजमविनाशि । तृष्णाजलान्निपिकं
मुञ्चति जन्माङ्कुरं जन्तोः ॥१॥" आ० म० द्वि० ।
जम्मंतर-जन्मान्तर-न० । अन्यान्यजन्मनि, पुनर्जन्मनि च ।
आ० म० द्वि० (जन्मान्तरोपपत्तियुक्त्यस्तु 'परलोका' शब्दे
विलोक्याः)
जम्मकहा-जन्मकथा-स्त्री० । जातो मृतो वेत्येवं रूपायां वार्ता-
यां, जन्मचरित्रे च । सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।
जम्मजरामरण-जन्मजरामरण-न० । जन्म च जरा च मरणं
चेति जन्मजरामरणानि । स्वस्वशब्दप्रदर्शितावस्थात्रये, "ज-
म्मजरामरणकरणगभीरदुःखलपक्वबुभ्रुअपउरसखिलं" वृत्तिः-
जन्मजरामरणान्येव करणानि साधनानि यस्य न च तथा, तच्च
गभीरदुःखं तदेव प्रक्षुभितं संचक्षितं प्रचुरं सलिलं यत्र
स तथा । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
जम्मजीवियफल-जन्मजीवितफल-न० । जन्मनो जीवितस्य
च फले, ज० १५ श्रु० १ उ० ।
जम्मण-जन्मन्-न० । उत्पादे, ज० २५ श्रु० ६ उ० । प्रश्न० ।
"जम्मणजरामरणवाहिरियदृणारघट्टं" । वृत्तिः-जन्मजराम-
रणव्याधीनां याः परिवर्तनाः पुनःपुनर्भवानि ताभिररघट्टो
यासाम् । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
जम्मणगर-जन्मनगर-न० । 'जम्मणयर' शब्दार्थे, ज० ५ वक्र० ।

जन्मणचरियणिवद्ध-जन्मचरित्तनियद्ध-त्रि० । तीर्थकरजन्मा
अभिपेक्षानिवद्धे नाट्यविधौ, रा० ।

जन्मणमहिमा-जन्ममहिमन्-पुं० । जन्मोत्सवे, न० १४ श० २३० ।

जन्मणयर-जन्मनगर-न० । यस्मिन् नगरे यस्य जन्म भवति
तत्तस्य जन्मनगरम् । उत्पत्तिपुरे, जं० ५ चक्र० ।

जन्मदंसी (ण्)-जन्मदर्शिन-त्रि० । जन्मनः स्वरूपतो वेत्त-
मि, परिहरति, आचरति च । “ जे गन्मदंसी से जन्मदंसी,
जे जन्मदंसी मे मारदंसी ” आचा० २ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

जन्मदोम-जन्मदोप-पुं० । जन्मदोपनिमित्तके तज्जातदोपवि-
शेषे, स च-“ कच्छेल्मुयाएँ थोनीएँ जाओ जो गहहेण छुट्टेण ।
तस्म महायणमग्गे, आयारा पायडा हुंति॥१॥ ” इत्याद्यनेक-
विधः । जन्मसहजाविशेषे च । स्था० १० प्रा० ।

जन्मपक्क-जन्मपक्क-त्रि० । स्वयमेव पक्कीभूते, विपा० १ श्रु० ७ अ० ।

जन्मपपाह-जन्मप्रवाह-पुं० । भवपरंपरायाम्, आव० ३ अ० ।

जन्मपपाह-जन्मप्रवाह-पुं० । ‘जन्मपपाह’ शब्दाद्यै, आव० ३ अ० ।

जन्मपपिज्झि-जन्मप्रजृप्ति-अव्य० । जन्मन आरज्येत्यर्थे, द-
श० १ तत्त्व ।

जन्मफल-जन्मफल-न० । जन्मसाधये, पञ्चा० ८ विच० ।

जन्मजूमि-जन्मजूमि-स्त्री० । जन्मस्थाने, “ जननी जन्मभू-
मिश्च, स्वर्गादपि गरीयसी ” । वाच० । “ अवसेसा तित्थ-
यरा, निष्पन्ता जन्मजूमिसु ” । स० ।

जन्ममह-जन्ममह-पुं० । जन्ममहोत्सवे, श्रीमदहंतां जुनुमहोत्स-
वकरणे देवानां देहानि कियन्माधोस्तराणीति प्रवृत्ते, उत्तरम-म-
होत्सवावसरे देवानां देहान्यभियुज्यमानजिनसमानकालीन-
मनुजशरीरान्नितानि संज्ञायन्त इति १५ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

जम्मा-याम्या-स्त्री० । दक्षिणस्यां दिशि, प्रा० म० प्र० । विशेष० ।

जम्मादिदोसविरह-जम्मादिदोपविरह-पुं० । जातिजराप्ररण-
प्रभृतिदूषणविशेषे, पञ्चा० ८ विच० ।

जम्माभाव-जम्माभाव-पुं० । अनुत्पत्तौ, दश० ४ अ० ।

जम्मावट्ट-जम्मावर्त-पुं० । भवचक्रे, “ रागद्वेषरसाविर्कं, मि-
थ्यादृशं नदुस्तरम् । जम्मावर्ते जगत् किंसं, प्रमादाद् ग्राम्यते
भृशम् ॥ १ ॥ ” आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

जम्मुप्पत्ति-जन्मोत्पत्ति-स्त्री० । जन्मना कर्मकृतप्रसूत्या उत्प-
त्तिर्या सा तथा । औ० । प्रसवेनोत्पत्तौ, “ सिक्खणं कम्मवीरा
दृच्छे पुणरपि जम्मुप्पत्ती न भवति ” औ० ।

जय-जय-पुं० । ‘जि’ जये, भावे अच् । परैरनभिभूयमानतायाम्,

प्रतापवृत्तौ, रा० । ज्ञा० । वशीकरणे, द्वा० २६ द्वा० । परापेक्षया
‘उत्कर्षलाभे, शत्रुपराङ्मुखीकरणे, संप्रामादियये, वाच० । “ ज-
एणं विजएणं यद्धवेति । ” रा० । विपा० । औ० । कल्प० । नि० ।

तत्र जयः परैरनभिभूयमानता, प्रतापवृत्तिश्च । विजयस्तु परे-
यामसहमानानामभिभवोत्पादः । रा० । जयः सामान्या विघ्ना-
दिविषयः । विजयः स एव विशिष्टतरः प्रचलनप्रतिपत्त्यादि-

विषयः । औ० । जयः स्वदेशे । विजयः परदेशे कल्प० १ कृण ।

“ जयविजयमंगलसपरिहं ” औ० । जयविजयेत्यादिभिर्मङ्गलाभि-
धायकवचनशतैरित्यर्थः । औ० । जि-कर्तरि अच् । वाच० । स्व-

नामख्याते एकादशे चक्रवर्तिनि, प्रव० २०७ द्वार । ति० ।
स० । विमलजिनप्रथमजिक्कादातरि, स० । आ० म० ।
लीलावतीगुणधरयोः पितरि श्रेष्ठिविशेषे, दर्श० १ तत्त्व । ति-
थिशब्दस्य पुंसि निर्दिष्टतया तद्विशेषवाचकानां नन्दादिश-
ब्दानामपि पुंसि प्रयोगे तु जय इति तृतीयाष्टमीत्रयोदशीषु
तिथिषु, जं० १ चक्र० ।

जगत्-न० । अतिशयगमनात् जगत् । म० २० श० २ उ० ।

जीवे, पञ्चास्तिकायात्मके लोके, नं० । (अधिकार्यस्तु ‘जग’
शब्दे अस्मिन्नेव जागे १३८२ पृष्ठे दृश्यः)

यत्-पुं० । ‘यम’ उपरमे, यमनं यतं तद्विद्यते यस्य स यतः ।

“ अन्नादिभ्यः ” ॥ ७ । २ । ४६ ॥ इत्यप्रत्ययः । प्रमत्तगुणस्थानक-
वर्तिनि साधौ, कर्म० ४ कर्म० । यतमाने, त्रि० । उत्त० १ ।

सूय० । उपयुक्ते, आव० ४ अ० ।

जयं चरे जयं चिद्धे, जयमासे जयं सए ।

जयं भुंजते जांसतो, पावं कर्म न बंधइ ॥ ८ ॥

एतदुत्तिर्यथा-यतं चरेत् सूत्रोपदेशेन ईर्याममितः, यतं तिष्ठे-
त् समाहितः । हस्तपादाद्यधिकेपण । यतमासीत् उपयुक्त आ-
कुञ्चनचकरणेन । यतं स्वपेत् समाहितो रात्रौ प्रकामशय्या-
दिपरिहारेण । यतं नृजानः सप्रयोजनमप्रणीतं प्रतरसिंहमन्त्रि-
तादिना । एवं यतं भाषमाणः साधुनापया मृदुकालप्राप्तम् (८)

दश० ४ अ० । “ गन्धस्स अणुकंपणघाए जयं चिद्धति, जयं
आसयति, जयं सुविति ” यतनया यथा गर्भधाया न भवति
तथा तिष्ठति कर्द्धस्थानेन आस्ते आश्रयति चासनं, स्वपिति-
चेति ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जयइ-जयति-जि-धा० । धातूनामनेकार्थकत्वाद् । वज्जाति
इत्यर्थे, प्रा० ।

जयंत-जयन्त-न० । क्षीपसमुच्चाणां चतुर्षु द्वारेषु स्वनामख्या-
ते पश्चिमदिग्वातिनि घाटे, (जी०) (एतद्विशेषवर्णकस्तु ‘विजय’
शब्दे विजयद्वारवद् द्वेयः)

तत्र तावज्जम्बूद्वीपसत्कजयन्तद्वारवक्तव्यता यथा-
कहि णं जंते ! जंबूद्वीपस्स जयंते णामं दारे पस्सत्ते ! ।
गोयमा ! जंबूद्वीपे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पच्छिमेणं
पणयालीमं जोयणसहस्साइं जंबूद्वीपे पच्छिमापरंते लव-
णसमुद्वे पच्छिमापरस्स पुरच्छिमेणं सीतोदाए महानदीए
उप्पि एत्थ णं जंबूद्वीपस्स जयंते णामं दारे पस्सत्ते । तं चेव
सोपमाणं जयंते देवे पच्छिमेणं से रायहाणीएण जाव
महिद्धीए ।

अथ लवणसमुद्रसत्कजयन्तद्वारप्रतिपादनार्थमाह-

“ कहि णं जंते ! ” इत्यादि । क जदन्त ! लवणसमुद्रस्य जयन्ते

द्वारं प्रकृतम् । जगवानाह-गौतम ! लवणसमुद्रस्य पश्चि-
मपर्यन्ते धातक्रीखण्णपश्चिमार्कस्य पूर्वतः सीताया महा-
नद्या उपरि लवणसमुद्रस्य जयन्ते नाम द्वारं प्रकृतम् ।

एतद्वक्तव्यताऽपि विजयद्वारवक्तव्यता, नवरं राजधानीजयन्त-
द्वारस्य पश्चिमभागेन वक्तव्यता । जी० ३ प्रति० । एवं शेषद्वीपसमु-
च्छाणामपि जयन्तद्वारमन्यूह्यम्, पञ्चानुत्तरविमानेषु स्वना-
मख्याते तृतीये विमाने, “ उद्धलोगेणं पंच अणुत्तरा महस्महा-

मख्याते तृतीये विमाने, “ उद्धलोगेणं पंच अणुत्तरा महस्महा-

वया महाविमाणा पशुत्ता तं जहा-विजये वेजयंते जयंते
अपराजिए सव्वच्छिक्के” । स्था० ५ ठा० ३ उ० । तात्स्थ्यात्त-
द्वयपदेशो, यथा-पञ्चावदेशनिवासिनः पञ्चालाः इति, तद्व्यासिपु
अनुत्तरदेवेषु, प्रज्ञा० १ पद । मेरोरुत्तरस्यां दिशि गच्छकवर-
पर्वतस्याष्टसु कूटेषु स्वनामख्याते सप्तमे कूटे, स्था० ४ ठा० ।
जि०-डः । वाच० । पञ्चविधानुत्तरोपपातिकानां देवानां तृतीये
जयन्तविमानोद्भवे देवभेदे, पुं० । प्रज्ञा० १ पद । स० । आगामि-
कालज्राविनि प्रथमे वज्रदेवे, ती० २१ कटप । वज्रसेनसूरिणां
चतुर्षु शिष्येषु मध्ये स्वनामख्याते तृतीये शिष्ये, यतः किल त-
न्नाम्नी शाखा निर्गता । कटप० ८ कण । इन्द्रपुत्रे, “यथा जयन्तेन
शर्चापुरंदरौ ” “ त्रिविष्टपस्येव पति जयन्तः ” इति । वाच० ।

जयंती-जयन्ती-स्त्री० । जि-डः । गौरा०-डीप् । वाच० । स्वना-
मख्यातायां वीरजिनपरमश्राविकायाम्, वृ० १ उ० ।

तत्प्रबन्धो यथा-

तेणं काट्ठेणं तेणं समएणं कोसंबी एणं णयरी होत्था,
वणओ-चंदोत्तरायणे चेइए, वणओ-तत्थ एं कोसंबीए
णयरीए सहस्साणीयस्स रणो पोत्ते सयाणीयस्स रणो पुत्ते
चेरुगस्स रणो नत्तुए मिगावतीए देवीए अत्तए जयंतीए स-
मणोवासियाए जत्तिज्जए उदायणे एणं राया होत्था । व-
णओ-तत्थ एं कोसंबीए णयरीए सहस्साणीयस्स रणो
सुण्हा सयाणीयस्स रणो जज्जा चेडगस्स रणो
धूया उदायणस्स रणो माया जयंतीए समणोवा-
सियाए भाज्जजा मियावती एणं देवी होत्था । व-
णओ-तत्थ एं कोसंबीए णयरीए सहस्साणीयस्स रणो
धूया सयाणीयस्स रणो जगिणी उदायणस्स रणो पिउत्था,
मिगावतीए देवीए एणंदा वेमालीसावयाणं अरहंताणं
पुव्वसिज्जातरी जयंती समणोवासिया होत्था, सुकुमाल०
जाव सुरूवा । अभिगय० जाव विहरइ । तेणं काट्ठेणं तेणं
समएणं सामी समोसद्धे० जाव परिसा पज्जुवासइ । तए
णं से उदायणे राया इमीसे कहाए लद्धे समणे हट्ठुट्ठं
कोहुंवियपुरिसे सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-खिप्पा-
मेव भो देवाणुप्पिया ! कोसंबिं णयरिं सर्विज्जतरवाहिरियं
एवं जहा कूणिओ तहेव सव्वं जाव पज्जुवासइ । तए णं
सा जयंती समणोवासिया इमीसे कहाए द्वाच्छट्ठा समाणी
हट्ठुट्ठा जेणव मि । वती देवी तेणव उवागच्छइ, उवाग-
च्छइत्ता एवं वयासी-एवं जहा एवमसए उसज्जदत्तो जाव
जविस्सइ । तए णं सा मियावई देवी जयंतीए समणोवा-
सियाए जहा देवाणंदा जाव पडिमुण्णइ । तए णं सा मि-
यावई देवी कोहुंवियपुरिसे सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-
खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! द्वाहुकरणज्जा रोहिया जाव
धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवट्ठावेहं जाव उवट्ठवैति०

जाव पच्चप्पिणंति । तए णं सा मियावई देवी जयंतीए
समणोवासियाए सच्छि एहाया कयवलिकम्मा० जाव
सरीरा वहुहिं खुज्जाहिं० जाव अंतैठराओ णिग्गच्छंति
णिग्गच्छंतित्ता जेणव वाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणव
धम्मियं जाणप्पवरं तेणव उवागच्छइ, उवगच्छइत्ता०
जाव दुरूढा । तए णं सा मिगावती देवी जयंतीए समणो-
वासियाए सच्छि धम्मियं जाणप्पवरं दुरूढा समाणी
णिग्गपरियाव जहा उसज्जदत्तो जाव धम्मियाओ जाण
प्पवराओ पच्चोरुहइ । तएणं सा मियावई देवी जयंतीए
समणोवासियाए सच्छि वहुहिं खुज्जाहिं जहा देवाणंदा०
जाव वंदइ एमंसइ उदायणं रायं पुरओ कट्टु ठिइया चेव
पज्जुवासइ । तए णं समणे भगवं महावीरं उदायणस्स
रणो मियावई देवीए जयंतीए समणोवासियाए तीसे य
मइइ जाव धम्मं परिकहेइ जाव पणिसा पणिया
उदायणे पणियं मिगावई वि पणिया । तए णं सा ज-
यंती समणोवासिया समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतिए
धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठुट्ठा समणं भगवं महावीरं वंदइ,
एमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता एवं वयासी-कहंसे जंते ! जीवा
गुरुयत्तं हव्वमागच्छंति ? जयंती ! पाणाइवाएणं जाव भिच्छादं-
सणसद्धेणं एवं खट्ठु जीवा गुरुयत्तं हव्वमागच्छंति । एवं जहा
पढमए जाव वीइवयंति । जवासिद्धियत्त एं जंते ! जीवा
णं किं सभावओ य परिणामओ य ? जयंती ! सभावओ य
णो परिणामओ य । सव्वे वि णं भंते ! भवसिद्धिया जीवा
सिज्जिस्संति ? हंता जयंती ! सव्वे वि णं जवासिद्धिया
जीवा सिज्जिस्संति । जइ एं जंते ! सव्वे वि जवासिद्धिया
जीवा सिज्जिस्संति तम्हा एं जवासिद्धियविरहिं लोए
जविस्सइ ? णो इण्ठे समडे । से के णं खाइस्सं अट्ठेणं
जंते ! एवं बुच्चइ सव्वे वि एं जवासिद्धिया जीवा सिज्जि-
स्संति । णो चेव एं जवासिद्धियविरहिं लोए भविस्सइ ?
जयंती ! से जहाणामए सव्वागाससेही सिया अणादिया
अणवदग्गा परित्ता परिवुत्ता सा एं परमाणुपोग्गलमेत्तेहिं
खंडेहिं समए समए अवहीरमाणी अवहीरमाणी
अणंताहिं उस्सप्पिणी ओसप्पिणीहिं अवहीरइ णो
चेव एं अवहिरिया सिया, से तेण्ठेणं जयंती !
एवं बुच्चइ सव्वे वि एं जाव भविस्सइ । सु-
त्तं जंते ! साहू जागरियत्तं साहू ? जयंती ! अत्थे-
गइयाणं जीवाणं सुत्तं साहू अत्थेगइयाणं जीवाणं जा-
गरियत्तं साहू । से केण्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ अत्थेगइया-
णं जाव साहू ? जयंती ! जे इमे जीवा अहम्मिया अहम्मा-
णुया अहम्मिद्वा अहम्मक्खाइ अहम्मपदोइ अहम्मपद-

जगता अहम्मसनुदायारा अहम्मणं चेव विंत्ति कप्पे-
माणा विहरंति, एएसि णं सुत्तं माहू. एणं जीवा सुत्ता ।
समाणा एो वहुणं पाणनूयाणं जीवाणं सत्ताणं दुक्खा-
णयाणं सोयणयाणं जाव परियावणयाणं वटंति एणं
जीवा सुत्ता समाणा अप्पाणं वा परं वा तदुभयं वा एो
वट्ठिं अहम्मियाहिं मंजोयणाहिं मंजोएत्तारो जवंति ए-
एणं जीवाणं सुत्तं साहू । जयंती ! जे इमे जीवा धम्मत्थि-
या धम्माण्णाणं जाव धम्मणं चेव विंत्ति कप्पेमाणा वि-
हरंति, एएसि णं जीवाणं जागरियत्तं साहू एणं जीवा
जागरमाणा वहुणं पाणाणं अदुक्खणयाणं जाव अपरि-
यावणयाणं वटंति, तेणं जीवा जागरा समाणा अप्पाणं
वा परं वा तदुभयं वा वट्ठिं धम्मियाहिं मंजोयणाहिं
मंजोएत्तारो भवंति, एएणं जीवा जागरमाणा धम्मजाग-
रियाणं अप्पाणं जागरइत्तारो जवंति, एएसि णं जीवाणं
जागरियत्तं साहू, मे तेणट्ठेणं जयंती ! एवं वुच्चइ अत्येग-
गइयाणं जीवाणं सुत्तं साहू, अत्येगइयाणं जीवाणं
जागरियत्तं साहू । वलियत्तं जेत ! साहू दुब्ब-
लियत्तं साहू ? जयंती ! अत्येगइयाणं जीवाणं वलिय-
त्तं साहू अत्येगइयाणं जीवाणं दुब्बलियत्तं साहू । से के-
णट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव साहू ! जयंती ! जे इमे जीवा
अहम्मियाणं जाव विहरंति, एएसि णं जीवाणं पुब्बलियत्तं
साहू एणं जीवा, एवं जहा सुत्तस्स तहा दुब्बलियत्तस्स
वत्तव्वया जाणियव्वा, वलियत्तस्स जहा जागरस्स तहा भा-
णियव्वं जाव संजोएत्तारो जवंति, एएसि णं जीवाणं
वत्तियत्तं साहू से तेणट्ठेणं जयंती ! एवं वुच्चइ तं चेव जाव
साहू । दक्खत्तं भंते ! साहू आत्तासियत्तं साहू ! जयंती ! अत्येग-
इयाण जीवाणं दक्खत्तं साहू अत्येगइयाण जीवाणं आ-
त्तासियत्तं साहू । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ तं चेव
जाव साहू ! जयंती ! जे इमे जीवा अहम्मियाणं जाव विह-
रंति । एएसि णं जीवाणं आत्तासियत्तं साहू एएसि ण जी-
वा अलसाउमाणा णो वहुणं जहा सुत्ता तहा अत्तासा
भाणियव्वा जहा जागरा तहा दक्खा जाणियव्वा
जाव संजोएत्तारो जवंति । एएणं जीवा दक्खा समाणा
वट्ठिं आयरियवेयावच्चेहि उवज्झायवेयावच्चेहि थरव-
यावच्चेहि तवस्सीवेयावच्चेहि गिज्ञाणवेयावच्चेहि सह-
वेयावच्चेहि कुञ्जवेयावच्चेहि गणवेयावच्चेहि संपवयाव-
च्चेहि साहम्मियवेयावच्चेहि अत्ताण संजोएत्तारो भव-
ति, एएसि णं जीवाणं दक्खत्तं साहू से तेणट्ठेणं तं चेव
जाव साहू । सोइदियवसट्ठेणं भंते ! जीवे किं वंधइ एव
जहा कोहवसट्ठे तहेव जाव अणुपरियट्ठइ । एव चर्कित-

दियवसट्ठे वि, जाव फासिदियवसट्ठे वि, जाव अणुपरि-
यट्ठइ । तए णं सा जयंती समणोवासिया समणस्स भग-
वओ महावीरस्स अंतियं एयमहं सोच्चा णिसम्म इह-
तुट्ठा सेसं जहा देवाणंदा तहेव पव्वइए जाव सव्वट्ठ-
क्खपट्ठीणा सेवं भंते ! भंतेति ॥

“तेणं कालेणं” इत्यादि । (पोत्ते ति) पौत्रः पुत्रस्यापत्यम्
(चेडगस्स ति) वैशालीराजस्य (ननुप ति) नत्ता दौहित्रः
(जाउज्ज ति) जातुजाया (वेसाली लावगाणं अरहंताणं
पुव्वसिज्जायरी ति) वैशालिको भगवान् महावीरस्तस्य वचनं
शृण्वन्ति श्रावयन्ति वा नहसिकत्वादिति, वैशालिकश्राव-
कास्तेपास् आहंतानां अहंहेवतानां, साधूनामिति गम्यम् पूर्व-
शय्यातरा प्रथमस्थानदात्री साधवो एपूर्वं समायातास्तदगृह
एव प्रथमं वसतिं याचन्ते, तस्याः स्थानदातृत्वेन प्रसिद्धत्वा-
दिति, सा पूर्वशय्यातरा (सभावधो ति) स्वभावतः पुद्ग-
लानां मूलत्वधत्वा (परिणामओ ति) परिणामो नाशतस्य
भवननं पुरुषस्य तारुण्यधत्वा । (सत्थे वि णं जंते ! भवसिद्धि-
या जीवा सिद्धिस्संति ति) भवा भाविनी सिद्धिर्देवां ते
भवसिद्धिकास्ते सर्वेऽपि प्रदन्त ! जीवाः सेत्स्यन्तीति प्रश्नः ।
हन्तेत्यादि तत्तरम् अयं चास्यार्थः—समस्ता अपि भवसिद्धिका
जीवाः सेत्स्यन्ति अन्यथा भवसिद्धिकत्वमेव न स्यादिति । अथ
सर्वभवसिद्धिकानां सेत्स्यमानताऽप्युपगमे भवसिद्धिकं शू-
न्यता लोकस्य स्यात् । नैवं समयज्ज्ञता । तथाहि—सर्व एवानागत-
कालसमया वर्तमानतां लप्स्यन्ते । “ भवति स नामातीतः,
प्राप्तो यो नाम वर्तमानत्वम् । एवंच नाम स भवति, यः प्रा-
प्स्यति वर्तमानत्वम् ॥ १ ॥ ” इत्युपगमात्तत्र चानागतकाल-
समयविरहितो लोको प्रविष्यतीति । अथैतामेवाशङ्कां जयन्ती
प्रश्नद्वारेणाऽस्मदुक्तसमयज्ञातापेक्षया प्राप्तान्तरेण परिहर्तुमा-
ह—“जह णं” इत्यादि । इत्येके व्याख्याति । अन्ये तु व्याचक्षते—
सर्वेऽपि भदन्त ! भवसिद्धिका जीवाः सेत्स्यन्ति, ये केचन से-
त्स्यन्ति ते सर्वेऽपि भवसिद्धिका एव, नाभवसिद्धिका एको-
ऽन्यन्यथा भवसिद्धिकत्वमेव न स्यादित्यभिप्रायः, “हन्ता” इत्याद्यु-
त्तरम् । अथ यदि ये केचन सेत्स्यन्ति ते सर्वेऽपि भवसिद्धिका
एव, नाभवसिद्धिक एकोऽपीत्यभ्युपगम्यते, तदा कालेन सर्व-
भवसिद्धिकानां सिद्धिगमनात् अव्ययूनता जगतः स्यादिति
जयन्त्याः शङ्कां तत्परिहारं च दर्शयितुमाह—“जइ णं” इत्यादि ।
(सव्वागाससेदि ति) सर्वाकाशस्य बुद्ध्या चतुरस्त्रप्रतरी-
कृतस्य श्रेणिः प्रदेशपङ्क्तिः सर्वाकाशश्रेणिः (परित ति) ए-
कप्रदेशिकत्वेन विष्कम्भाभावेन परिमिता (परिबुड ति) श्रेण्य-
न्तरैः परिकरिता स्वरूपमेतत्तस्याः । अत्रार्थे वृद्धोक्ता ज्ञाना-
गाया भवन्ति—

“ तो मणइ किं ण सिज्झंति, अदव किमज्जव सावसेसत्ती ।
निव्वलेवणं न जुज्झइ, तोसिं तो कारणं अणं ॥ १ ॥ ”

अयमर्थः—यदि भवसिद्धिकाः सेत्स्यन्तीत्युपगम्यते, ततो भ-
णति शिष्यः कस्मात् ते सर्वेऽपि सिध्यन्ति, अन्यथा भवसिद्धि-
कत्वस्यैवाभावात् । अथवा—अपरं दूषणं कस्मादभवसावशेष-
त्वादभवसावशेषत्वेन अज्ञानान् विमुच्येत्यर्थः । तेषां प्रव्याना
निलेपनं न युज्यते युज्यत एवेति ज्ञावः । यस्मादेवं ततः कारणं
सिद्धेर्हेतुरन्यत्तत्वातिरिक्तं वाच्यं, तत्र सति सर्वजन्मनिर्ले-
पनप्रसङ्गादिति ।

“ जणइ तेसिमभवे, विपइ अनिह्वेण न व विरोहो ।
ननु सव्वभवसिद्धी, सिद्धा सिद्धंतसिद्धीओ ॥ २ ॥ ”
अयमर्थो भण्यते-अत्रोत्तरं प्रव्यत्वमेव सिद्धिगमनकारणं
न त्वन्यत्किञ्चित्च न सत्यपि भव्यत्वे सिद्धिगमनकारणे
तेषां भव्यानामभव्यानामपि प्रति भव्यानप्याश्रित्य अनिह्वेपन-
मव्यवच्छेदः, अभव्यानवशिष्य यद्भव्यानां निर्लेपनमुक्तम् तद-
पि नेत्यर्थः । न तु न पुनरिहार्थे विरोधो बाधाऽस्ति सिद्धान्तसि-
द्धत्वादेतदेवाह-ननु इत्यादि न हि सर्वभव्यसिद्धिः सिद्धा सि-
द्धान्तसिद्धेरिति ।

“ किइ पुण भव वहुत्ता, सव्वागासपएसदिट्ठता ।
न वि सिज्झहिंति तो जण-इ किं तु भवत्तणं तेसि ॥ ३ ॥
जइ होऊणं जव्वा, वि केइ सिद्धि न चेव गच्छंति ।
एवं ते वि अभव्वा, को वि विसेसो भवे तेसि ॥ ४ ॥
भणइ जव्वो जोगो, दारुदलियंति वा वि पज्जाया ।
जोगो वि पुण न सिज्झइ, कोइ रुक्खाइदिठ्ठता ॥ ५ ॥
पडिमाईण न जोगा, वहवा गोसीसचंदणदुमाइ ।
संति अ जोगा वि इहं, अण्णे परंरुभेडाइ ॥ ६ ॥
न य पुण पडिमुप्पायण-संपत्ती होइ सव्वजोगाणं ।
जेसिं पि असंपत्ती, न य तेसिं जोगया होइ ॥ ७ ॥
किं पुण जा संपत्ती, सा नियमा होइ जोगरुक्खाणं ।
न य होइ अजोगाणं, एमेव य जव्वसिज्झणया ॥ ८ ॥
सिज्झइसंति य जव्वा, सव्वे वित्ति जणियं च जं पडुणा ।
तं पि य पयाए चिय, दिट्ठीए जयंति पच्छाए ॥ ९ ॥
भव्यानामेव सिद्धिरित्येतया दृष्ट्या मतेनति ।
अइवा-पमुच्च कालं, न सव्वभव्वाण होइ वोच्छिती ॥ १० ॥
जं तीतणागयाओ, अरुआओ दो वि तुल्लाओ ।
तथातीतद्धाए, सिद्धी एको अणंतजागो सि ।
कामं तावइओ चिचय, सिद्धिइहइ अणागयाए ॥ ११ ॥
ते दो वणंतजागा, होउं सो चिय अणंतजागो सि ।
एवं पि सव्वजव्वा-ए सिद्धिगमणं च णिहिट्ठं ॥ १२ ॥ ”

तौ द्वावप्यनन्तभागौ, मीलितौ सर्वजावानामनन्त एव भाग
इति । यत्पुनरिदमुच्यते-अतीताद्धातोऽनागताद्धातान्तगुणेति ।
तन्मतान्तरं, तस्य चेदं बीजं, यदि द्वे अपि ते समाने स्यातां,
तदा मुहूर्तादावतिक्रान्ते अतीताद्धातसमधिका, अनागताद्धात
हीनेति इतं समत्वम्, एवं च मुहूर्तादिभिः प्रतिक्षणं क्रीय-
माणाऽप्यनागताद्धात, यतो न क्रीयते ततोऽवसितं ततः साऽनन्त
गुणेति, यन्नाभयोः समत्वं तदेवं यथाऽनागताद्धातया अन्तो
नास्ति एवमतीताद्धातया आदिरिति समनेति जीवाश्च न सुप्ताः
सिध्यन्ति, किं तर्हि जागरा एवेति सुप्तजागरसूत्रं, तत्र च (सुप्त
त्वं ति) निष्ठावशत्वम् (जागरियत्वं ति) जागरणं जागरः सो-
ऽस्यास्तीति जागरिकस्तद्भावो जागरिकत्वम् (अहम्मियत्ति)
धर्मेण श्रुतचारित्ररूपेण चरन्तीति धार्मिकास्तन्निषेधादधा-
र्मिकाः । कुत एतदेवमित्यत आह-(अहम्माणुया) धर्मे श्रुत-
रूपमनुगच्छन्तीति धर्मानुगास्तन्निषेधादधर्मानुगाः । कुत
एतदेवमित्यत आह-(अहम्मिष्ठा) धर्मः श्रुतरूप एवेष्टो
वल्लभः पूजितो वा येषां ते धर्मेष्ठाः, धर्मिणां वेषा धर्मेष्ठाः,
अतिशयेन वा धर्मिणो धर्मिष्ठास्तन्निषेधादधर्मिष्ठाः । अधर्मेष्ठाः ।
अधर्मिष्ठा वा, अत एव (अहम्मक्खाइ) न धर्ममाख्यान्तीत्ये
वंशीला अधर्माख्यायिनः । अथवा-न धर्मात् ख्यातिर्येषां ते
ऽधर्मस्वातयः । (अहम्मपलोइत्ति) न धर्ममुपादेयतया प्रलो-

कयन्ति ये तेऽधर्मप्रलोकितः । (अहम्मपलज्जणत्ति) ।
न धर्मे प्ररज्यन्ते आसज्जन्ति ये ते अधर्मप्ररज्जनाः ।
एवं च-(अहम्मसमुदायारत्ति) न धर्मरूपश्चारित्रात्मकः
समुदाचारस्समाचारः स प्रमोदो वाऽचारो येषां ते नथा,
अत एव “अहम्मेणं चेव” इत्यादि । अधर्मेण चारित्रश्रुतिविरु-
द्धरूपेण वृत्तिं जीविकां कल्पयन्तः कुर्वाणा इति, अनन्तरं
सुप्तजाग्रता साधुत्वं प्ररूपितम् । अथ दुर्वलादीनां तथैव तदेव
प्ररूपयन् सूत्रद्वयमाह-“वलियत्तं जंते !” इत्यादि । (वलियत्तं
ति) वज्रमस्यास्तीति वलिकस्तद्भावां वलिकत्वम् (दुव्वलि-
यत्तं ति) दुष्टं बलमस्यास्तीति दुर्वलिकस्तद्भावां दुर्वलि-
कत्वं, दक्षत्वं च तेषां साधु येनेन्द्रियवशानां यद्भवति तदा-
ह-“सोइदिय” इत्यादि । (सोइदियवसट्ठेत्ति) श्रोत्रेन्द्रियवशेन
तत्पारतन्त्र्येण ऋतः पीनितः श्रोत्रेन्द्रियवशातः, श्रोत्रेन्द्रिय-
वशं वा, ऋतौ गतः श्रोत्रेन्द्रियवशातः । म० १२ श० १३० ।
सप्तमयज्ञदेवस्य मातरि, स० । आ० १ । अकम्पिताऽजिघाप्सु-
गणधरस्य मातरि, आ० म० प्र० । पार्श्वेऽप्यायां पश्चात्
परिव्राजिकीकृतायामुत्पलभगिन्यास्, सा हि स्वभगिनी सोमा-
सहिता चोरिकसन्निवेशे अवटे क्षिप्यमाणं जगवन्तं राज-
पुरुषानुपशमय्य मुमोच । आ० म० प्र० । पूर्वैरुचकवास्तव्या-
यां सप्तम्यां दिक्कुमार्यास्, द्वी० । जं० । आ० म० । ति० ।
आ० चू० । स्था० । सर्वेषां प्रदानां चतसृष्वग्रमहिर्पापु
तृतीयायामग्रमहिष्याम्, जं० ७ वक्क० । जी० । ज० । पश्चिम-
विदेहस्य सीताया उत्तरदिग्बर्तिमहावप्रविजयराजधान्याम्,
जं० ४ वक्क० । स्था० । रतिकरपर्वतराजधानीविशेषे, द्वी० । अज्ज-
नकपर्वतसत्कपुष्करिणीविशेषे, ती० २४ कट्ठप । जी० । स्था० ।
नधर्म्यां तिथौ, जं० ७ वक्क० । कल्प० । चं० प्र० । पुरीविशेषे,
यत्र किञ्च गुणचन्द्रर्षिणा सुरदत्तगृहपतिभार्या वसुन्धरा मा-
लाहृतभिक्तां दातुमुद्यता विनिवारिता । पि० । अप्रमजिनशिवि-
कायाम्, स० । महौषधिविशेषे, ती० ७ कल्प । तथा हि ।
“जयन्ती मद्गन्धाढ्या, तिक्ता चैव कटूष्णिका ।
कृमिभ्रामजित् ख्याता, कण्ठशोषणकृन्मता ॥ १ ॥
कृष्णा रसायनी तत्र, सैव सर्वत्र पूज्यते ।
तच्छाकं विषदोषघ्नं, चक्षुष्यं मधुरं हिमम् ” ।

पताकायाम्, वाच० । “दो जयंतीओ” । स्था० २ ठा० ३
उ० । “पूर्वसिज्जायरी जयंती” इत्यत्र पूर्वशब्दात्तरीशब्द-
स्यार्थः । प्रस्याध्य इति प्रश्ने, उत्तरम्-अपूर्वसाध्वादिः समा-
यातस्तद्गृह एव प्रथमं वसति याचते तस्याश्च स्थानदा-
तृत्वेन प्रसिद्धत्वात्पूर्वशब्दात्तरीति । भगवतीसूत्रवृत्त्यनुसारेण
पूर्वशब्दात्तरीशब्दार्थो ज्ञेय इति । १२७ प्र० सेन० १ उल्ला० ।
जयकिञ्चि-जयकीर्ति-पुं० । अञ्जलगच्छीये मेरुतुङ्गसूरिशिष्ये
जयकेशरिसूरिशिलरत्नसूरिणो गुरौ, विक्रमसंवत् १४३३ वर्षे
अयं जातः, १४४४ वर्षे प्रव्रजितः, १४६७ वर्षे सूरिपदं प्राप्तः,
१४७३ वर्षे गच्छेशपदं प्राप्तः, १५०० वर्षे स्वर्गमगमत् । एतन्ना-
मा द्वितीयो विजयसिंहसूरेः शिष्य आसीत्, येन शीलपदेश-
माला नाम ग्रन्थो विरचितः । जै० ६० ।

जयकेसरसूरि-जयकेशरसूरि-पुं० । अञ्जलगच्छीये जयकी-
र्तिसूरिशिष्ये सिद्धान्तसागरगुरौ, विक्रमसंवत् १४६१ वर्षे
जातः, १४७५ दीक्षितः, १४६८ आचार्यो जातः, १५०१ गच्छ-
नायकः, १५४२ स्वर्गतश्चायमभवत् । जै० ६० ।

जयघोस-जयघोष-पुं० । स्वनामख्याते मुनी, (उक्त०)

वाराणस्यां किं द्विजौ यमलौ भ्रान्तौ जयघोषविजयघोषौ
अत्रुनौ नयोरको जयघोषनामा गङ्गायां स्नातुं गतः, कुरुरसर्प-
मण्डूकप्रासं दृष्ट्वा प्रव्रजितः । नडातां चैवम्—

माहणकुलसंचूत्रो, आसि विषो महाजसो ।

जायां जमजणम्मि, जयघोमे चि नामत्रो ॥ १ ॥

ब्राह्मणकुले संभूतः विप्रकुले समुत्पन्नः, 'जयघोष' इति नामतो
विप्र आसीत् । अत्र हि यत् ब्राह्मणकुलसंभूतः विप्र आसीत्
इत्युक्तं तत् ब्राह्मणजनकादुत्पन्नोऽपि जननीजानिहीनत्वेऽब्रा-
ह्मणः स्यात् अतो विप्र इत्युक्तम् । कीदृशो जयघोषः ? (जम-
जणम्मि) यमं यज्ञेयायाजी यायजीत्येवंशीलो यायाजी यमाः
प्रदिंसास्तथाऽस्त्येयब्राह्मणिलोभाः पञ्च, ते एव यज्ञो यमयज्ञ-
स्तस्मिन् यमयज्ञे अतिशयेन यदकरणशीलः अयोत्पञ्चमहा-
ग्रनरूपे यज्ञे योऽङ्गको जातः, यातजात इत्यर्थः ॥ १ ॥

इन्द्रियगामनिग्गाही, मगगापी महामुणी ।

गामाणुगामं रीयंतो, पत्तो वाणारसि पुरि ॥ २ ॥

न महामुनिः एकाकी साधुर्ग्रामानुग्रामम् (रीयंतो इति) विचरत्
वाणारसी पुरीं प्रातः । कीदृशः स महामुनिः ? इन्द्रियग्रामनिग्राही
इन्द्रियाणां ग्रामं समूहम् इन्द्रियपञ्चकं निगृह्णाति मनोजयेन
चशीकरोतीति इन्द्रियग्रामनिग्राही, पुनः कीदृशः ? स मार्गगामी
मार्गे मोक्षं गच्छति स्वयम्, अन्यान् गमयति इति मार्गगामी ।

वाणारसीए वहिया, उज्जाणम्मि मणोरमे ।

फानुए सिजसंथारे, तत्थ वासमुवागए ॥ ३ ॥

स साधुर्वाणस्यां वाहे, मनोरमे मनोदरे, उद्याने प्राप्तुके जी-
घन्हिते शय्यासंस्नारके दर्जनणादिरचिते शयनोपवेशनस्थितौ
तत्र (वासं इति) वसति कर्तुमुपागतः ॥ ३ ॥

अह तेणेव कालेणं, पुरीए तत्थ माहणे ।

विजयघोमे चि नामेणं, जन्नं जयइ वेयवी ॥ ३ ॥

अथ अनन्तरं तस्मिन्नेव काले यस्मिन् काले साधुर्वने समा-
गतः तस्मिन्नेव काले तस्यां वाराणस्यां पुरीं 'विजयघोष' इति
नामा ब्राह्मणो यज्ञं यजति यज्ञं करोति । कीदृशो विजयघोषः ?
वेदविद् वेदशः ॥ ४ ॥

अह से तत्थ अणगारे, मासक्खमणपारणे ।

विजयघोसस्स जन्मम्मि, निक्खट्ठा उववट्ठिए ॥ ५ ॥

अथ अनन्तरं तत्र विजयघोषस्य यज्ञे स पूर्वोक्तो जयघोषोऽ-
नगारो मासकमणस्य पारणे जिज्ञाया अर्थं जिज्ञाये उप-
स्थितः ॥ ५ ॥

समुवट्ठियं तर्हि संतं, जायगो पम्भिसेहए ।

न हु दाहामि ते निक्खं, निक्खू जायाहि अस्सत्रो ॥ ६ ॥

तदा याजको यजमानो विजयघोषो ब्राह्मणस्तत्र जिज्ञार्थं
समुपस्थितं सन्तं स साधुं प्रतिपिथ्यति निवारयति, कथं नि-
वारयतीत्याह-हे भिक्षो ! त्वम् अन्यतोऽन्यत्र याहि (ते) तुभ्यं
भिक्षां न ददामि ॥ ६ ॥

जे य वेयविओ विप्पा, जणणट्ठा य जिइदिया ।

जोइसंगविओ जे य, जे य धम्मस्स पारगा ॥ ७ ॥

जे समत्था समुद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य ।

तेसिं अन्नमिणं देयं, भो निक्खू न्वकामियं ॥ ८ ॥ युग्मम्

विजयघोषो वदति-हे भिक्षो ! अस्मिन् यज्ञे इदं प्रत्यक्षं दृश्य-
मानम् अन्नं सर्वकामिकं पदरससिद्धं तेषां पात्राणां देयं वर्तते
तेभ्यो देयमस्ति । न तु तुभ्यं देयं वर्तते । तेषां केयम् ?
ये आत्मानं स्वक यमात्मानम् च पुनः, परं परस्यात्मानं
समुद्धत्तुं समर्थाः । ये संसारसमुदात्त आत्मानं तारयितुं
समर्थाः परमपि तारयितुं समर्थाः । तेषां प्रदेयमिति इति
प्रावः ॥ ७ ॥ पुनः केयं प्रदेयमन्नं वर्तते ? ये विप्रा वेदविदो
वेदज्ञाः तेषाम् । पुनर्ये यज्ञार्थाः यज्ञ एव अर्थः प्रयोजनं येषां
ते यज्ञार्थास्तेषाम् । पुनर्ये जितेन्द्रिया इन्द्रियाणां जेतारस्तेषाम् ।
पुनर्ये ज्योतिषाङ्गविदः ज्योतिःशास्त्रस्याङ्गवेत्तारः । यद्यपि
ज्योतिःशास्त्रं वेदस्याङ्गमेवास्ति वेदविद् इत्युक्ते मागतम् तथापि
अत्र ज्योतिःशास्त्रस्य पृथगुपादानं प्राधान्यव्यापनार्थं तस्मात्
एतद्वृणविशिष्टं ये ब्राह्मणास्तेषां देयमस्ति, पुनर्ये धर्मशास्त्रा-
णां पारगास्तेषां देयम् अत्र अन्नं वर्तते, इत्यर्थः ॥ ८ ॥

सो तत्थेवं पम्भिसिद्धो, जायगेण महामुणी ।

न वि रुद्धो न वि तुद्धो, उत्तमच्छवेसत्रो ॥ ९ ॥

स महामुनिर्जयघोषः तत्र यज्ञे (एवं) अमुना प्रकारेण विजय-
घोषेण याजकेन यज्ञकारकेण प्रतिपिक्तः सन् निवारितः सन्
नापि रुद्धो नापि तुष्टः समभावयुक्तोऽभूत् । कीदृशः स महा-
मुनिः ? उत्तमार्थगवेषको मोक्षानिलापी ॥ ९ ॥

नऽन्नदं पाणहेउं वा, न वि निच्चाहणाय वा ।

तेसिं विमोक्खणट्ठाए, इमं वयणमव्ववी ॥ १० ॥

स महामुनिस्तेषां विजयघोषादिब्राह्मणानां विमोक्षणार्थं कर्म-
बन्धनात् मुक्तिकरणार्थम् इदं वचनम् अब्रवीत्-परम् अन्नपानं
लाजार्थं न अब्रवीत् । एवं ज्ञात्वा न अब्रवीत्-येन अन्नं एभ्य उप-
देशं ददामि पते प्रसन्नामहं सम्यग् अन्नपानं ददति इति बुद्ध्या
न अब्रवीत् । किं तु तेषां संसारनिस्तारार्थमवदत् । वा अथवा-
निर्वाहणाय अपि न वस्त्रपानादिकानां निर्वाह एभ्यो मम जवि-
प्यति तेन हेतुना न अब्रवीदिति प्रावः ॥ १० ॥

न विजाणसि वेयमुद्धं, न वि जन्नाण जं मुहं ।

नक्खत्ताण मुहं जं च, जं च धम्माण वा मुहं ॥ ११ ॥

किम् अब्रवीत् ? इति आह-भो ब्राह्मण ! विजयघोष ! त्वं
वेदमुखं न विजानासि । पुनर्यत् यज्ञानां मुखं वर्तते तदपि त्वं न
जानासि । पुनर्यत् नक्खत्ताणां मुखं तदपि त्वं न जानासि । च
पुनर्यद्दर्माणां मुखं वर्तते तदपि त्वं न जानासि ॥ ११ ॥

पुनः स साधुर्विजयघोषं ब्राह्मणं प्रति पृच्छति-

जे समत्था समुद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य ।

ए ते तुमं विजाणासि, अह जाणासि तो भण ? ॥ १२ ॥

हे विजयघोष ! ये परं च पुनः आत्मानम् । एवं समुद्धत्तुं संसा-
रात् निस्तारयितुं समर्थास्तान् स्वपरनिस्तारकान् त्वं न जा-
नासि । अथ चेत् त्वं जानासि तदा (भण) कथय ? ॥ १२ ॥

तस्स सेवपमोक्खं च, अचयंतो तर्हि दिओ ।

सपरिसो पंजलिउरु, पुच्छई तं महामुणिं ॥ १३ ॥

(तर्हि इति) तत्र यज्ञे द्विजो विजयघोषः प्राञ्जलिपुटो बद्धा-
ञ्जलिः सन्, तं महासुनि पृच्छति-कीदृशो द्विजः ? । सपरिषत्
बहुभिर्मनुष्यैः सहितः । पुनः स द्विजः कीदृशः सन् ? तस्य सा-
धोराक्षं प्रश्नस्तस्य प्रमोक्षं प्रतिवचनमुत्तरम् (अचयंतो इ-
ति) दातुम् अशक्नुवन् प्रश्नस्योत्तरं दातुमसमर्थः सन्
दातुमित्यध्याहारः ॥ १३ ॥

वेयाणं च मुहं ब्रूहि, ब्रूहि जन्नाणजं मुहं ।

नक्खत्ताण मुहं ब्रूहि, जं च धम्माण वा मुहं ॥ १४ ॥

हे महासुनि ! त्वमेव वेदानां मुखं ब्रूहि ? । पुनर्यत् यज्ञानां मुखं
तन्मे ब्रूहि ? । पुनर्नक्षत्राणां मुखं ब्रूहि ? । पुनर्यत् धर्माणां मुखं तन्मे
ब्रूहि ॥ १४ ॥

जे समत्था समुच्छत्तुं, परं अप्पाणमेव य ।

एयं मे संसयं सव्वं, साहू कहसु पुच्छिओ ॥ १५ ॥

पुनर्यं पुरुषाः परं, च पुनरात्मानमपि संसारात् उच्छर्तुं समर्थाः
सन्ति एतन्मे मम संसयविषयं वेदमुखादिकम् अस्ति । हे साधो !
त्वं मया पृष्टः सन् सर्वं कथयस्व ॥ १५ ॥

इत्युक्ते पुनराह-

अग्निहोत्तमुहा वेया, जन्नी वेयसा मुहं ।

नक्खत्ताण मुहं चंदो, धम्माणं कासवो मुहं ॥ १६ ॥

हे विजयघोष ! वेदा अग्निहोत्रमुखाः, अग्निहोत्रं मुखं येपां
ते अग्निहोत्रमुखाः वेदानां मुखमग्निहोत्रम् । अग्निहोत्रं हि
अग्निकारिका, सा च इयम् - "कर्मन्धनं समाश्रित्य, दृढा सद्भा-
वनाहुतिः । धर्मध्यानाग्निना कार्या, दीक्षितेनाग्निकारिका ॥ १ ॥"
इत्यादि यज्ञविधिविधायिका कारिका गृह्यते । वेदानां यज्ञानां
एषा एव कारिका मुखं प्रधानम् । अस्याः कारिकायाः अर्थः - क-
र्मानि इन्धनानि कृत्वा उत्तमा ज्ञावना आहुतिर्विधेया धर्म-
ध्यानाग्नौ दीक्षितेन इयम् अग्निकारिका विधेया पुनर्हे ब्राह्मण !
विजयघोष ! यज्ञार्थी पुरुषो वेदसां यज्ञानां मुखं वर्तते, यज्ञो
दशप्रकारधर्मः । " सत्यं तपश्च सन्तोषः, क्षमा चारित्रमा-
र्जवम् । अक्षा धृतिरहिंसा च, सम्यग्ज्ञानं तथा परः ॥ १ ॥ "
इति दशप्रकारः । स चात्र प्रस्तावान्नावयज्ञस्तं यज्ञम् अर्थयति
अभिलषतीति यज्ञार्थी स एव यज्ञानां मुखं वर्तते । नक्षत्राणां
अष्टाविंशतीनां मुखं चन्द्रो वर्तते, धर्माणां श्रुतधर्माणां चारित्र-
धर्माणां काश्यपः आदीश्वरो मुखं वर्तते । धर्माः सर्वेऽपि तेनैव
प्रकाशिता इत्यर्थः ॥ १६ ॥

जहा चंदं गहाइया, चिट्ठंति पंजलीउडा ।

वंदमाणा एमंसति, उत्तमं मणहारिणो ॥ १७ ॥

यथा प्रहादिका अष्टाशीतिप्रहाः नक्षत्राणि अष्टाविंशतिप्रमि-
तानि एवं सर्वे ज्योतिष्का देवाश्चन्द्रं प्राञ्जलिपुटाः बद्धा-
ञ्जलयस्तिष्ठन्ति सेवन्ते । एवं श्रीशृंगभदेवम् उत्तमं प्रधानं
यथा स्यात्तथा मनोहारिणस्त्रिभुवनवर्तिनो भग्न्याः वन्द-
मानाः स्तवनां कुर्वन्तो नमस्कुर्वन्ति विनये प्रवर्त्तन्ते इति
ज्ञावः ॥ १७ ॥

अजाणगा जखवाई, विज्जामाहणसंपया ।

मूढा सज्झायतवसा, चासच्छन्ना इवऽग्निणो ॥ १८ ॥

हे विजयघोष ! विद्याब्राह्मणसंपदामजानानाः पुनर्यज्ञवादि-

नस्ते त्वया पात्रत्वेन मन्यन्ते । विद्या आरण्यकब्रह्माण्डपुराणा-
त्मिकास्ता एव ब्राह्मणसंपदो विद्याब्राह्मणसंपदस्तासाम् अज्ञा-
स्सन्तो यज्ञवादिनो वर्तन्ते । चेत् वृद्धदारण्यकाद्युक्तं यज्ञम् एते
जानन्ते, तदा कथं एतादृशं यज्ञं कुर्युः । तस्माद् वृथैव वयं या-
ज्ञिकाः इत्यजिमानं कुर्वन्ति । पुनः कथंचुताः ? । स्वाध्यायतपसा
वेदाध्यनोपवासादिना मूढाः बहिः संवृतिमन्तः आच्छादितत-
त्त्वज्ञानाः । एते के इव ? जस्मच्छन्नाः अग्नयः इव । रक्षाच्छादित
वह्नयः इव । इत्यनेन बाह्ये शीतत्वे प्राप्ताः परं कपायाग्निना मध्ये
सन्तप्ता एवेति भावः ॥ १८ ॥

पुनस्साधुर्वदति-

जो ढोए वस्सणो वुत्तो, अग्गीव महिओ जहा ।

सया कुसलसंदिट्ठं, तं वयं वूम माहणं ॥ १९ ॥

हे विजयघोष ! वयं तं ब्राह्मणं ब्रूमः । तं कम् ? । यो मुनिजिब्राह्मण
उक्तः । यदा कैश्चित् अङ्गैः अब्राह्मणोऽपि ब्राह्मणोऽयमित्युक्तस्तं
ब्राह्मणं न ब्रूमः इति ज्ञावः । कथं भूतः सः ? । लोकैर्महितः पूजितः
सन् दीप्यते । क इव ? । अग्निरिव । यथाऽग्निः पूजितो घृतादि-
सिक्तो दीप्यते । कीदृशं तं ब्राह्मणम् ? । सदा कुशलसन्दिष्टं कु-
शलैस्त्वभिज्ञैः सन्दिष्टं कथितम् ॥ १९ ॥

अथ कुशलसन्दिष्टस्वरूपमाह-

जो न सज्जइ आगंतुं, पव्वयंतो न सोयइ ।

रमई अज्जवयणम्मि, तं वयं वूम माहणं ॥ २० ॥

हे विजयघोष ! तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः । तम् इति कम् ? । यः (आगंतुं
इति) बहुभ्यो दिनेभ्यः प्राप्तं स्वजनादिकं वस्तुभं जनं न स्वजति ना
लिङ्गति । अथवा - (आगंतुं इति) स्वजनादिस्थानमागत्य स्वजना
दिकं न स्वजति न अभिष्वङ्गं करोति, पुनर्यः प्रवजन् स्थानात्
अन्यत् स्थानं स्थानान्तरं गच्छन् अर्थात् विचलुट् न शोचते न
शोकं कुरुते । पुनर्य आर्यवचने शीर्षकरवाक्ये रमते तं वयं
ब्राह्मणं वदामः ॥ २० ॥

जायरूवं जहाऽऽमिद्धं, निद्धत्तमत्तपावगं ।

रागदोसज्जयातीतं, तं वयं वूम माहणं ॥ २१ ॥

हे विजयघोष ! वयं तं ब्राह्मणं ब्रूमः । कीदृशम् ? । जातरूपं स्वर्णं
इव आमृष्टं तेजो वृक्ष्ये मनःशिलादिना परामृष्टं कृतवर्णिका-
वर्चनमनेन बाह्यगुण उक्तः । यथाशब्द इवार्थः । पुनः कीदृशं तम् ? ।
(निद्धत्तमत्तपावगं) नितरामतिशयेन ध्मातं मत्तं किद्धं तद्रूपं
पातकं यस्य तन्निर्ध्मातमत्तपातकम् अनेन च अन्तरो गुण उक्तः ।
पुनः कथंचुतः ? । रागद्वेषभयातीतं रागः प्रेमरूपः द्वेषोऽप्रीतिरूप
स्ताभ्यामतीतो दूरीभूतस्तं वयं विप्रं वदामः ॥ २१ ॥

तवस्सियं किसं दंतं, अवचियमंससोणियं ।

सुव्वयं पत्तनिव्वणं, तं वयं वूम माहणं ॥ २२ ॥

हे विजयघोष ! वयं तं ब्राह्मणं ब्रूमः । तं कं तपस्विनम् । अत-
एव कृशं दुर्बलम् । पुनः कीदृशम् ? । दान्तं जितेन्द्रियम् । पुनः
कीदृशम् ? । अपचितमांसशोणितं शोषितमांसरुधिरम् । पुनः
कीदृशम् ? । सुवतं सम्यक् व्रतानां धर्तारम् । पुनः कीदृशम् ? ।
प्राप्तनिर्वाणं प्राप्तं कपायाग्निशमनेन निर्वाणं शीतिज्ञावं येन स
प्राप्तनिर्वाणस्तम् ॥ २२ ॥

तसपाणे वियाणिता, संगहेण य थावरे ।

जो न हिंसइ तिविहेणं, तं वयं वूम माहणं ॥ २३ ॥

हे ब्राह्मण ! तं वयं ब्राह्मणं वूमः । तम् इति कम् ? । यस्त्रसान् प्राणान् पुनः स्थावरान् संग्रहेण समानेन संक्षेपेण विज्ञाय त्रिविधेन मनोवाक्कायेन करणकारणानुमतिनेदेन नवविधेन न हन्ति, तं ब्राह्मणं वूम इति भावः ॥ २३ ॥

कोहा वा जइ वा हासा, लोहा वा जइ वा जया ।

मुसं न वयई जो उ, तं वयं वूम माहणं ॥ २४ ॥

हे विजयघोष ! यः क्रोधात्, यदि वा भयवा हासात्, वा अथ वा लोभात्, अथ भयात् मृषाम् असत्यवाणीं न वदति, तं वयं ब्राह्मणं वूमः ॥ २४ ॥

चित्तमंतमचित्तं वा, अप्पं वा जदि वा वहुं ।

न गिएहइ अदत्तं जे, तं वयं वूम माहणं ॥ २५ ॥

हे ब्राह्मण ! यदिचित्तमन्तं सचित्तम् । अथवा-अचित्तं प्राप्तुकम् अल्पं स्तोत्रम्, यदि वा वहुं प्रचुरम् अदत्तं दायकेन अनपितं न्ययमेव न गृह्णाति तं वयं ब्राह्मणं वदामः ॥ २५ ॥

दिग्गमाणुस्सतेरिच्छं, जो ण सेवइ मेहुणं ।

मनसा कायवक्केणं, तं वयं वूम माहणं ॥ २६ ॥

पुनर्यो दिग्गमानुष्यतिरद्वीनं मैथुनं मनसा कायेन वचसा कृत्वा न सेवते । वयं तं ब्राह्मणं वदामः ॥ २६ ॥

जहा पोमं जझे जायं, नोवझिप्पइ धारिणा ।

एवं अझिचं कामेहिं, तं वयं वूम माहणं ॥ २७ ॥

हे ब्राह्मण ! पुनस्तं वयं ब्राह्मणं वदामः । तं कीदृशम् ? । (एवं) अमुना प्रकारेण अनेन दृष्टान्तेन कामैः अझिचं भोगैः असंलग्नं येन दृष्टान्तेन यथा पद्मं जले जातं परं तत् पद्मं धारिणा न उपलभ्यते जलं त्यक्त्वोपरि तिष्ठति तथा जोगैरुत्पन्नोऽपि जोगैरतिशयो यस्तिष्ठति स ब्राह्मणो ज्ञेयः ॥ २७ ॥

अलोद्धुयं मुहाजीवी, अणगारं अकिंचणं ।

असंसत्तं गिहत्थेसु, तं वयं वूम माहणं ॥ २८ ॥

मृत्रगुणमुक्त्वा उत्तरगुणमाह-पुनर्वचं तं ब्राह्मणं वूमः । कीदृशं तं ब्राह्मणम् ? । अलोलुपम् आहारादिषु लाभपट्यरहितम् । पुनः कीदृशम् ? । मुधाजीविनम् अज्ञातगृहेषु आहारादि गृहीत्वा आजीविकां कुर्वाणं संयमजीवितव्यधारकम् इत्यर्थः । पुनः कीदृशम् ? । गृहस्थेषु असंसक्तं गृहस्थे प्रतिबन्धरहितम् ॥ २८ ॥

जहिंत्ता पुव्वसंजोगं, नातिसंगे य वंधवे ।

जो न सज्जइ भोगेसु, तं वयं वूम माहणं ॥ २९ ॥

पुनस्तं वयं ब्राह्मणं वदामः । तमिति कम् ? । यो ज्ञानौ स्वकीयगोत्रे च पुनः सङ्गे स्वसुरादिसंयन्धे पुनर्वान्धवे पूर्वसंयोगं मातापित्रादिस्नेहं त्यक्त्वा पुनरेतेषु पूर्वोक्तेषु न स्वजति रागासक्तो न प्रवर्तते । तं वयं ब्राह्मणं वदामः ॥ २९ ॥

पसुबंधा सव्ववेया, जहं च पावकम्मणा ।

न तं तायंति दुस्सीलं, कम्माणि वट्ठवंतिह ॥ ३० ॥

जो विजयघोष ! सर्ववेदाः पशुबन्धाः वर्तन्ते पशूनां बन्धो विनाशाय नियन्त्रणं येस्ते पशुबन्धाः केवलं वेदाः पशुहननहे-

तवो वर्तन्ते । न तु मोक्षहेतवः । हिंसायाः प्ररूपकत्वात् यतो हि वेदवाक्यमिदं श्रूयताम् “ चूतिकामो वायव्यां दिशि श्वेतं जगमालमेत ” इत्यादि पशुबन्धे हेतुचूतं वेदवाक्यं-च पुनः (जघं इति) इष्टं यजनं यज्ञः पापकर्मणामुत्पद्यते तत् इष्टं पापकर्मणा पापकारणपशुबन्धाद्यनुष्ठानेन तं वेदानाम् अध्येतारं यज्ञकर्तारं वा न त्रायन्ते यज्ञकर्तारं वा दुःशीलं दुराचारं पापशास्त्राणां पठनेन पापकर्मकरणेन दुष्टाचारम् इह कर्माणि घट्टवन्ति वर्तन्ते दुष्टकर्माणि घट्टेन पापकर्मकर्तारं नरकं नयन्ति । अतः कारणात् एतस्मात् यागात् ब्राह्मणः पात्रचूतोऽस्ति । किं तु अनन्तरोक्तगुणवान् एव ब्राह्मण इति ज्ञावः ॥ ३० ॥

न वि मुंरिएण समणो, न ओंकारेण वंभणो ।

न मुणीऽरन्नवासेणं, कुसचीरेण न तावसो ॥ ३१ ॥

हे विजयघोष ! मुणिरुक्तेन श्रमणो निग्रन्धो न स्यात् । ओङ्कारेण ओं भूर्भुवः स्वस्तीत्यादिना ब्राह्मणो न स्यात् । तथा-अरण्यवासेन मुनिर्नोच्यते । कुशो दर्भस्तन्मयं चीरं उपलक्षणत्वाद् वल्कलं कुशचीरं तेन कुशचीरेण कुशोपलक्षितवल्कलवस्त्रेण तापसो न भवेत् ॥ ३१ ॥

समयाए समणो होइ, वम्नचेरेण वम्भणो ।

नाणंण य मुणी होइ, तवेण होइ तावसो ॥ ३२ ॥

(समया)समयत्वेन शत्रुमित्रयोरुपरि समानजानेन श्रमणो प्रवर्तते । ब्रह्मचर्येण ब्राह्मणो भवति, ब्रह्म पूर्वोक्तम् ‘अहिंसासत्यचौर्याभावाभैथुननिर्दोषरूपं’ तस्य ब्राह्मणश्चरणमङ्गीकरणं ब्रह्मचर्ये तेन ब्राह्मण उच्यते, ब्रह्मत्वयुक्तो ब्राह्मण इत्यर्थः । ज्ञानेन मुनिर्भवति मन्यते जानाति हेयोपादेयविधी इति मुनिः । स च ज्ञानेनैव स्यात् । तथा तपसा द्वादशविधेन तापसो भवति ॥ ३२ ॥

कम्मणा वम्भणो होइ, कम्मणा होइ खत्तियो ।

वयसो कम्मणा होइ, सुद्धो हवइ कम्मणा ॥ ३३ ॥

कर्मणा क्रियया ब्राह्मणो भवति, “ क्षमा दानं दमो ध्यानं, सत्यं शौचं धृतिर्गुणा । ज्ञानविज्ञानमास्तिक्य-मेतत् ब्राह्मणलक्षणम् ॥ १ ॥ ” अनया क्रियया लक्षणभूतया ब्राह्मणः स्यात् । कृत्रियः शरणागतत्राणलक्षणक्रियया कृत्रिय उच्यते, न तु केवलं कृत्रियकुले जानिसमुत्पन्ने सति शस्त्रबन्धनत्वेनैव कृत्रिय उच्यते । एवं वैश्योऽपि कर्मणा क्रियया एव स्यात् कृषिपशुपाल्यादिक्रियया वैश्य उच्यते । कर्मणा एव शूद्रो भवति शोचनादिहेतुप्रेषणमारोहहनजलाद्याहरणचरणमर्दनादिक्रियया शूद्र उच्यते । अत्र ब्राह्मणलक्षणवसरे अन्येषां वर्णत्रयाणां लक्षणाविधानं व्यासिदृशं नार्थम् ॥ ३३ ॥

एए पाउकरे वुप्फे, जेहिं होइ सिणायओ ।

सव्वकम्मविणिम्मुक्कं, तं वयं वूम माहणं ॥ ३४ ॥

बुद्धो ज्ञातस्त्वः श्रीमहावीरः एतान् अहिंसाद्यर्थान् प्रादुरकार्षीत् प्रकटी चकार । यैरुणैः कृत्वा सर्वकर्मविनिर्मुक्तो भूत्वा स्नातको भवति केवली प्रवर्तते । प्राकृतत्वात् प्रथमास्थाने द्वितीया । तम् एतादृशगुणयुक्तं स्नातकं वा वयं ब्राह्मणं वदामः ॥ ३४ ॥

एवं गुणसमारुता, जे जवंति दिउत्तमा ।

ते समत्या वि उप्फुत्तुं, परं अप्पाणमेव य ॥ ३५ ॥

एवंगुणसमायुक्ताः ये द्विजोत्तमाः ब्राह्मणश्रेष्ठाः भवन्ति । ते ब्राह्मणोत्तमाः परमात्मानम् अपि उद्धर्तुं समर्था भवन्ति ॥३५॥

एवं तु संसर्गं छिन्ने, विजयघोसे य माहणे ।

समुदाय तयं तं तु, जयघोसं महामुनिं ॥ ३६ ॥

ततस्तदनन्तरं विजयघोषो ब्राह्मणः जयघोषं महामुनिं उवाच इदं वचनम्—उदाह कथयति इति संवन्धः किं कृत्वा ? तं मुनिं जयघोषं समादाय सम्यक् उपब्रूय ज्ञात्वा, क सति (एवं) पूर्वोक्तप्रकारेण विजयघोषस्य शंसये विज्ञे सति ॥ ३६ ॥

तुष्टो य विजयघोसे, इणमुदाहु कयं जज्ञी ।

माहणत्तं जहाज्जयं, मुहु मे उवदंसियं ॥ ३७ ॥

विजयघोषस्तुष्टु इदं वचनं जयघोषमुनये आह—कीदृशो विजयघोषः ? कृताञ्जलिः, हे मुने ! मे मम ब्राह्मणत्वं यथाभूतं यथा स्वरूपं सुष्टु सम्यगुपदर्शितम् ॥ ३७ ॥

तुम्हे जज्ञ्या जन्नाणं, तुम्हं वेयविओ विऊ ।

जोइसंगविओ तुम्हे, तुम्हे धम्माण पारगा ॥ ३८ ॥

किं वचनम् ? आह—हे महामुने ! (तुम्हे इति) यूयं यज्ञानां यष्टारः, यूयं वेदविदः वेदविस्तु विदो ज्ञातारो वेदविदाम्बराः यूयम् एव । पुनर्यूयम् एव ज्यातिपाङ्कविदः । यूयम् एव धर्माणां पारगाः धर्माचारपारगाः ॥ ३८ ॥

तुम्हे समत्था उद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य ।

तमण्णगहं करे अम्हं, जिक्खेणं जिक्खुत्तमाः ॥ ३९ ॥

पुनर्हमहामुने ! यूयं परं पुनः आत्मानं समुद्धर्तुं संसारात् निस्तारयितुं समर्थाः । (तं इति) तस्मात् कारणात् भो जिक्खुत्तमाः ! साधुश्रेष्ठाः ! भिक्षया जिज्ञाग्रहेण अस्माकम् अनुग्रहं यूयं कुरु ॥ ३९ ॥

ए कज्जं मज्झ जिक्खेणं, खिप्पं निक्खम सुदिया ।

मा जमिहिसि भयावट्ठे, घोरे संसारसागरे ॥ ४० ॥

तदा जयघोषमुनिराह—हे द्विज ! मम भिक्षया कार्यं नास्ति । त्वं किंप्रशं ब्रूयस्व दीक्षां गृहाण । हे द्विज ! घोरे भीषणे संसारसागरे भ्रमसि मिथ्यात्वेन त्वं संसारसमुद्रे भ्रमिष्यसि । तस्मान्मिथ्यात्वं त्यज, जैर्ना दीक्षां गृहाणेति भावः । कथं नृते संसारसमुद्रे ? भयावर्ते सप्तभयजलभ्रमयुक्ते ॥ ४० ॥

उवट्ठेवो होइ जोगेसु, अजोगी नोवट्ठिप्पइ ।

भोगी भमई संसारे, अजोगी विप्पमुच्चई ॥ ४१ ॥

हे विजयघोष ! भोगेषु भुज्यमानेषु सत्सु उपलेपः कर्मोपचयरूपा वन्धः स्यात् । अभोगी जोगानाम् अजोक्ता, कर्मणा न उपब्रिष्यते । पुनर्जोगी भोगानां भोक्ता, संसारे भ्रमति । अभोगी जोगानाम् अभोक्ता, कर्मलेपाद् विमुच्यते ॥ ४१ ॥

कर्मवेपे दृष्टान्तमाह—

उद्धो मुको य दो वूढा, गोढया मट्टिया मया ।

दो वि आवकिया कुड्डे, जो उद्धो सोऽत्थ वगइ ॥ ४२ ॥

उद्ध आर्क्षः, च पुनः शुष्कः, एतौ चैव मृत्तिकामयौ गो-लकौ कुड्डे भित्तौ उच्छृङ्खौ आकितौ तत्र आपतितौ भित्तौ आस्फालितौ सन्तौ । अत्र द्वयोः मृत्तिकामयगोलकयोर्मध्ये य उद्धः आर्क्षो, मृद्गोलकः स कुड्डे वगति ॥ ४२ ॥

एवं वगन्ति दुम्मेहा, जे नरा कामबालसा ।

विरत्ता उ न लगन्ति, जहा से सुकगोवण ॥ ४३ ॥

(एवं) अमुना प्रकारेण आर्द्रमृत्तिकामोक्षकदृष्टान्तेन दुर्मधसो दुष्टबुद्धयो ये नराः कामबालसाः भोगेषु लम्पटाः (लगन्ति) संसारे आसक्ताः भवन्ति । तु पुनः विरक्ताः कामभोगेभ्यो विमुखनराः (न लगन्ति) संसारासक्ता न भवन्ति । यथा शुष्को मृद्गोलको भित्तौ न लगति ॥ ४३ ॥

एवं से विजयघोसे, जयघोसस्स अंतिए ।

अण्णारस्म निक्खंतो, धम्मं सोच्चा अणुत्तरं ॥ ४४ ॥

(एवं) अमुना प्रकारेण स विजयघोषो ब्राह्मणो जयघोषस्य अनगरस्य अन्तिके समीपे निष्क्रान्तो दीक्षां प्राप्तः किं कृत्वा ? अनुत्तरं धर्मं श्रुत्वा ॥ ४४ ॥

खवित्ता पुव्वकम्माइं, संजमेण तवेण य ।

जयघोसविजयघोसा, सिद्धिं पत्ता अणुत्तरं ॥ ४५ ॥ ति वेमि

जयघोषविजयघोषौ उभावपि अनुत्तरां प्रधानां गतिं सिद्धिं प्राप्तौ । किं कृत्वा ? संयमेन, च पुनस्तपसा पूर्वकर्माणि क्षपयित्वा । इति अहं ब्रवीमि । सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्राह ॥ ४५ ॥ उत्त० २५ अ० ।

जयचंद-जयचन्द्र-पुं० । सोमसुन्दरसुरिशिष्यपञ्चकमध्ये द्वि-तीये शिष्ये, ग० ४ अधि० । अनेन, विक्रमसंवत् १५०६ प्रति-क्रमणविधिनामा ग्रन्थो विरचितः । जै० ६० ।

जयजयमह-जयजयशब्द-पुं० । जयजयारवे, औ० ।

जयजयारव-जयजयारव-पुं० । जय जयेत्याशीर्वादशब्दे, “जय जय नंदा जय जय भद्रा जय जय खचियवरवसहा” वृत्तिः—संभ्रमे द्विर्वचनम् । इह च दीर्घत्वं प्राकृतत्वात् । अथवा—जय त्वं जगन्नन्द ! भुवनसमृद्धिकारक ! एवं जगद्गङ्गा ! जगत्कल्याणकर ! औ० । “जय जय नंदा धर्मेण जय जय खंदा तवेण” वृत्तिः—जय जयेत्याशीर्वचनं भक्तिसंभ्रमे च द्विर्वचनं नन्द वर्द्ध-स्व धर्मेण एवं तपसाऽपि । अथवा—जय जय विपक्षां, केन धर्मेण इह नन्देत्येवमक्षरघटना कार्या । भ० ६ श० ३३ उ० ।

जयट्ठभासि (ण्)—जयार्थनापिन्-पुं० । यथैवात्मनो जयो भवति तथैवाविद्यमानमप्यर्थं भाषते तच्छीलः जयार्थभाषी । येन केन प्रकारेणासदर्थभाषणेनाप्यात्मनो जयमिच्छति जने, सूत्र० १ शु० १३ अ० ।

जयण-यजन-न० । यागे, गायत्र्यादिपाठपूर्वकं विप्राणां संध्या चर्चनरूपायां पूजायाम्, अनु० । अभयस्य दाने च, प्रश्न० १ सम्ब० द्वार । हयसंनाहे, दे० ना० १ वर्गे ।

यतन-न० । प्राणिरक्षणं, प्रश्न० १ सम्ब० द्वार । प्राप्तेषु योगेषु उद्यमकरणे, (अणु०) “जयणघटनजोगचारित्तं” वृत्तिः—यतनं प्राप्तेषु योगेषु उद्यमकरणं घटनं चाप्राप्तानां तेषां प्राप्त्यर्थं यत्नः यतनघटनप्रधाना योगाः संयमव्यापारा मनःप्रभृतयो वा चारित्र्ये तत्तथा । अणु० ३ वर्गे ।

अजयं चरमाणो अ, पाण जूयाइं हिमइ ।

वंधई पावयं कम्मं, तं से होइ कनुअं फलं ॥ १ ॥

अजयं चिह्नमाणो य, पाणजूयाई हिंसइ ।
 वंघई पावयं कम्मं, तं से होई कहुअं फलं ॥ २ ॥
 अजयं आममाणो अ, पाणजूयाई हिंसइ ।
 वंघई पावयं कम्मं, तं से होई कहुअं फलं ॥ ३ ॥
 अजयं सयमाणो अ, पाणजूयाई हिंसइ ।
 वंघई पावयं कम्मं, तं से होई कहुअं फलं ॥ ४ ॥
 अजयं जुंजमाणो अ, पाणजूयाई हिंसइ ।
 वंघई पावयं कम्मं, तं से होई कहुअं फलं ॥ ५ ॥
 अजयं जासमाणो अ, पाणजूयाई हिंसइ ।
 वंघई पावयं कम्मं, तं से होई कहुअं फलं ॥ ६ ॥

अयत्तं चरन्नयनमुपदेशनासुत्राज्ञया इति । क्रियाविशेषणमे-
 तत्, चरन् गच्छन् । तुरेवकारार्थः । अयतमेव चरन् ईर्यासमिति-
 नुल्लङ्घ्य न त्वन्यथा, किमित्याह-प्राणिभूतानि दिनस्ति । प्राणिनो
 ह्यिन्द्रियादयः, चूतान्येकेन्द्रियाः तानि दिनस्ति, प्रमादानामो-
 गान्यां व्यापादयतीति भावः । तानि च हिंसन् यस्माति पापं
 कर्म अकुशलपरिणामादादत्ते क्लिष्टं ज्ञानावरणीयादि, तत् (से)
 भवति कटुकफलम्, तत् पापं कर्म 'से' तस्यायतचारिणो
 भवति । कटुकफलमित्यनुस्वारोऽत्राज्ञाणिकः । अशुभफलं भव-
 ति मोहादहंतुतया विपाकदारुणमित्यर्थः ॥ १ ॥ एवमयत्तं ति-
 ष्ठन् ऊर्ध्वस्यानेनासमाहितो हस्तपादादि विक्रिपन् शेषं पूर्व-
 वत् ॥ २ ॥ एवमयत्तम् आसीनो निपद्यतया अनुपयुक्तः सन् आ-
 कुञ्चनादिज्ञानेन, शेषं पूर्ववत् ॥ ३ ॥ एवमयत्तं स्वपन्नसमाहि-
 तो दिवा प्रकामशय्यादिना, शेषं पूर्ववत् ॥ ४ ॥ एवमयत्तं
 शृङ्गानो निप्रयोजनं प्रणीतं काकशृगालजकितादिना, शेषं
 पूर्ववत् ॥ ५ ॥ एवमयत्तं भाषमाणो गृहस्थजापया निपुणमन्तर-
 जापादिना, शेषं पूर्ववत् ॥ ६ ॥

कहं चरे कहं चिह्ने, कहमासे कहं सए ।

कहं जुंजतो जासंतो, पावं कम्मं न वंघइ ॥ ७ ॥

अत्राह-यद्यं पापकर्मव्यस्ततः " कहं चरे " इत्यादि । कथं
 केन प्रकारेण चरेत् ? कथं तिष्ठेत् ? कथमासीत् ? कथं स्वपेत् ?
 कथं मुञ्चानः ? कथं भाषमाणः ? पापं कर्म न यस्माति इति ॥ ७ ॥

जयं चरे जयं चिह्ने, जयमासे जयं सए ।

जयं जुंजतो भासंतो, पावं कम्मं न वंघइ ॥ ८ ॥

आचार्य आह-" जयं चरे " इत्यादि । यत् चरेत् । सूत्रोप-
 देशेनेर्यासमितः । यत् तिष्ठेत् समाहितो हस्तपादाद्यविक्ले-
 पेण, यत्मासीत् उपयुक्त आकुञ्चनाद्यकरणेन, यत् स्वपेत्
 समाहितो रात्रौ प्रकामशय्यादिपरिहारेण, यत् शृङ्गानः स-
 प्रयोजनमप्रणीतं प्रतरसिंहभक्षितादिना, एवं यत् ज्ञापमाणः
 साधुभाषया मृदु कालप्राप्तं च । पापं कर्म क्लिष्टमकुशलावुबन्धि
 ज्ञानावरणीयादि न यस्माति नादत्ते । निराश्रयत्वात् विहितानु-
 ष्ठानपरत्वादिति ॥ ८ ॥ दश० ४ अ० ।

जयणा-यतना-ली० । यत्ने, नि० चू० १ उ० । स्वशक्त्या
 अकल्पपरिहारे, अ० चू० ६ अ० । पृथिव्यादिष्वारम्भपरिहार-
 रूपे यत्ने, दश० ४ अ० । अष्टादशानां शीलाङ्गसहस्राणां संपू-
 र्णानाम् अश्वखिन्ताविराधितानां यावज्जीवमहर्निशमनुसमं

घण्णरूपायां कृत्स्नायां संयमक्रियायाम्, महा० २ चू० । उपयु-
 क्तस्य युगमात्रदृष्टत्वे च । आचा० २ अ० ३ अ० १ उ० ।

यतना च चतुर्विधा तथाहि-

द्व्वओ खित्तओ चेव, कालओ जावओ तदा ।

जयणा चउव्विहा वुत्ता, तं मे कित्तयतो सुए ॥ ६ ॥

द्व्वओ चक्खुसा पेहे, जुगमितं च खित्तओ ।

कालओ जाव रीएज्जा, उव्वठचे य जावओ ॥ ७ ॥

यतनेतिद्वारं बुभूर्पुराह-"द्व्वओ" इत्यादि । सुगममेव, नवरं
 तामिति चतुर्विधयतनां मे कीर्तयतः सम्यक् प्ररूपाऽभिधानद्वा-
 रेण संशब्दयतः शृण्वार्कण्यं शिष्येति गम्यते । यथा प्रतिज्ञात-
 मेवाह-द्रव्यत इति । जीवादिकं द्रव्यमाश्रित्यं यतना, यच्चकु-
 पां दृष्ट्या प्रेक्षेतावलोकयेत्, प्रकमाऽजीवादिकं द्रव्यमवलोक्य
 च । संयमात्मविराधनापरिहारेण गच्छेदिति भावः । युगमात्रं च
 चतुर्हस्तप्रमाणप्रस्तावात् क्षेत्रं प्रेक्षत, इयं क्षेत्रतो यतना । काल-
 तो यतना यावत् (रीएज्जं चि) रीयते यावन्तं कालं पर्यटन्ति
 तावत् कालमजिगम्यते उपयुक्तश्च । भावतो दत्तावधानो यत्
 रीयते, इयं भावमङ्गी कृत्य यतना । उच्च० २४ अ० । मुनिना हि
 इवासां च्छासावपि यतनया कार्यौ । तदेवाह-" जेसि मोचूण
 उस्सासं, नीसासं वाऽणुजाणिणं तमवि जयणाए न सव्वहा
 अजयणाए ऊससंतस्स कओ धम्मो कओ तवो " । महा० ६ अ० ।
 आश्रयेण यतनया प्रवर्तितव्यमित्याह-यतनां विना प्रवृत्तौ च
 सर्वत्रानर्थद्वय एव, अतः सद्यतनया सर्वव्यापारेषु सर्वशक्त्या
 आश्रयेण यतनायां यतनीयम् । ध० २ अधि० । जिनजननकरणे-
 ऽपि यतना विध्यङ्गमेवेत्याह-यतनाऽपि जिनभवनकरणविध्य-
 ङ्गमेव अयतनावतो हि कुशलक्रियासु प्रवर्तमानस्यापि प्रवृत्त-
 सत्त्वसंघातसंभवेन कुशलाशयात्सम्यग् धर्मो न भवति यतः-

" यत्ने विना धर्मविधावपीद,

प्रवर्तमानोऽसुमतो विधातम् ।

करोति यस्माच्च ततो विधेयो,

धर्मात्मना सर्वपदेषु यत्नः ॥ १ ॥ दर्श० १ तत्त्व ।

उक्तं च सैद्धान्तिकैः-

"जयणेह धम्मजणणी, जयणा धम्मस्स पाहणी चेव ।

तववुट्टिकरी जयणा, एगंतसुहावहा जयणा ॥ ५० ॥

यतनेह धर्मजननी ततः प्रवृत्तेः, यतना धर्मस्य पाहनी चैव
 प्रसन्नरक्षणत्वात् । तपोवृत्तिकारिणी यतना इत्थं तच्छुद्धेः, एका-
 न्तसुखावहा सर्वतो द्रव्यादिति गार्थार्थः ॥ ५० ॥

जयणाए वट्टमाणो, जीवो सम्मत्तनाणचरणणां ।

सद्धावोहासेवण-भावेणाराहगो भणिओ ॥ ५१ ॥

यतनायां वर्तमानो जीवः परमार्थे सम्यक्त्वज्ञानचरणानां
 त्रयाणामपि श्रद्धावोधासेवनाभावेन हेतुनाऽऽराधको भणित-
 स्तथा प्रवृत्तेरिति गार्थार्थः ॥ ५१ ॥

एसा य होइ णियमा, न यऽहियदोसणिवारिणी जेण ।

तेण पवित्तिपहाणा, विण्णेया बुद्धिमंतेंण ॥ ५२ ॥

एषा न प्रवृत्तिनियमात् येनाधिकदोषनिवारणी इयम् नानुवन्धे-

न । तेन प्रवृत्तिप्रधाना तत्त्वतो विज्ञेया बुद्धिमता सत्त्वेन ॥ ५२ ॥

सा इह परिणयजलदह-विमुक्तृत्वाओ होइ विण्णेया ।

अव्यत्यओ महंतो, सव्वो सो धम्महेउ ति” ॥ ५३ ॥

सा यतनेह जिनजवनादौ परिणतजलद्वविशुद्धिरूपे च ज-
वति । प्राशुकग्रहणेन अर्थनया यद्यपि महान्तस्वप्रापितवासो ध-
र्महेतुः स्थाननियोगादिति । प्रति० ।

जयना-स्त्री० । जयनशीलायाम्, “जयणाप गइए” । वृत्तिः-
शेषगतिजयनशीलया । कल्प० २ कृण ।

जयणाजुत्त-यतनायुक्त-त्रि० । यतनोपेते, नि० चू० १ उ० ।

जयणाम-जयनामन्-पुं० । जयाऽभिधाने एकादशे चक्रवर्तिनि,
स्था० १० डा० । भाव० ।

जयणावरणिज्ज-यतनावरणीय-न० । चारित्रविशेषवीर्यान्त-
रायलक्षणे कर्मणि, म० ए १० ३१ उ० ।

जयतिलगसूरि-जयतिव्रकसूरि-पुं० । तपागच्छीये रत्नसिंहसू-
रिशिष्ये, तेन च मलयसुन्दरीचरित्रं तथा सुवसाचरित्रं च
निर्ममे । जै० ६० ।

जयदेव-जयदेव-पुं० । ऋषनदेवस्वामिनश्चतुरशीतितमे पुत्रे,
कल्प० ७ कृण ।

जयदेववागरण-जयदेवव्याकरण-न० । जयदेवकृतव्याकरणे,
कल्प० १ कृण ।

जयदेवसूरि-जयदेवसूरि-पुं० । प्रकामस्कर्तुर्मानुतुङ्गसुरेः पट्ट-
वर्तिनो वीरसुरेः शिष्ये, ग० ४ अधि० ।

जयदह-जयद्रथ-पुं० । सिन्धुदेशाधिपवृद्धकैत्रसुते राजनेदे,
स च धृतराष्ट्रकन्यां दुःशलयामुपयेमे । स च सौवीरदेशाधिपः
“जयद्रथो नाम यदि श्रुतस्ते, सौवीरराजस्तुभगे स एषः ।”
वाच० । गंगेनविद्धरहोणजयदहं” ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

जयपुर-जयपुर-न० । नगरविशेषे, यत्र किल धर्मरुचिमुनिर्मा-
लादाहृत्य भिक्षां दातुमुद्यतां वसुमतीं निवारितवान् । दर्श० ३
तत्त्व । वर्त्तमानकालवर्तिनि मरुधरमण्डलशृङ्गारे स्वानामलया-
ते रम्यनगरे च । पि० ।

जयप्प-यतात्मन्-पुं० । ध्यानैकनिपण्णे, आ० म० द्वि० ।

जयप्पभ-जयप्रज्ञ-पुं० । प्रवचनसारोक्तारविषमपदटीकाकरणे
चद्यप्रभसुरेः साहाय्यकारके आचार्ये, जै० ६० ।

जयमंगला-जयमङ्गला-स्त्री० । मदनवल्लभकथानकप्रसिद्धायां
राजकुमार्याम्, दर्श० ३ तत्त्व ।

जयमाण-यतमान्-त्रि० । क्रियायां यत्नपरे, दर्श० ६ अ० १ उ० ।
ओद्य० । संयमानुष्ठाने परि समन्तान्मूलोत्तरगुणेषु उद्यमं कुर्व-
ति, सुत्र० १ श्रु० ६ अ० । आचा० । संविग्ने, व्य० १ उ० । “जन-
माणा तद्य तिहा, नाणत्या दंसणचरित्ते ।” आ० म० प्र० ।

जयराम-जयराम-पुं० । शत्रुंजयसिद्धे मुनिभेदे, ‘जयरामादिराज
पि-काटिन्नयमिहागमत्” । ती० १ कल्प ।

जयवल्लभ-जयवल्लभ-पुं० । नृपनेदे, “जलयसुन्दरं नाम
नयरं, तद्य जयवल्लभो राया, कंतिकंदली से प्रारिया,
दुहिया वीलालया” दर्श० १ तत्त्व० ।

जगद्धलज-त्रि० । सर्वजनप्रिये च । दर्श० १ तत्त्व ।

जयसंध-जयसन्धि-पुं० । पुण्डरीकनृपस्यामात्ये, “जयसंधो
अमच्चो” आ० चू० ४ अ० ।

जयसंधि-जयसन्धि-पुं० । पुण्डरीकनृपस्यामात्ये, “जयसंधिणा
अमच्चेण” आ० ४ अ० ।

जयसह-जयशब्द-पुं० । जयसूचकः शब्दः । शाक० त० । जय-
ध्वनौ, उद्घुष्टनैकजयशब्दविराधितायाम्, वाच० । “मंगलजय-
सहकयालाप” मंगलाय जयशब्दः कृतो जनेनालोके यस्य स
तथा । औ० । “जयसहघोसपण” जयेतिशब्दस्य य उद्घोषः
उद्घोषणं तेन मिथो यः स तथा तेन । ज० ६ श० ३३ उ० ।

जयसिंह-जयसिंह-पुं० । दक्षिणमथुरोद्भवे, अन्निकापुत्रमाता-
महे वणिग्भेदे, दर्श० ४ तत्त्व । ती० ।

जयसिंहदेव-जयसिंहदेव-पुं० । सिद्धराजोपाह्वये चौखुक्कवं-
शोद्भवे गुर्जरनृपे, ती० ५ कल्प । जीवा० ।

जयसिंहसूरि-जयसिंहसूरि-पुं० । सर्वदेवसूरिशिष्ये, दर्श० ५
तत्त्व । प्रश्नवाहनकुले हर्षपुरीयगच्छसंजाते अनुयागद्वारसु-
त्रवृत्तिकृच्छ्रीमच्छेमचन्द्राचार्यगुरुभयदेवसुरेर्गुरौ, अनु० । अ-
न्योऽप्येतन्नामा अञ्जलगच्छीय आर्थरकृतसुरेः शिष्यो धर्मघोष-
सुरेर्गुरासीत् । अस्य च पिता वाहननामा नाथीनाम्नी च मा-
ता कोङ्कणदेशे सोपारकनगरेऽयं विक्रमसंवत् ११७६ वर्षे जातः,
सं० ११९० वर्षेऽयं दीक्षितः, सं० ११९२ वर्षे सूरिपदं, प्राप्तः सं०
१२५९ वर्षे (७० वयसि) स्वर्गमगमत् । जै० ६० ।

जयसिरि-जयश्री-स्त्री० । विजयलक्ष्म्याम्, आ० म० प्र० ।

जयसुंदरी-जयसुन्दरी-न० । कृतमङ्गलापुरीयधनश्रेष्ठिसुताया-
म् । “कयमंगलापुरीय, धणसिद्धिसुया उ चालविहवा-
ऽऽसी । जयसुंदरि ति तीले, भत्तिजुया भायरा पंच ॥ १ ॥”
सह्या० ।

जयसेहर-जयशेखर-पुं० । अञ्जलगच्छीयमहेन्द्रसूरिशिष्ये, स
च विक्रमसंवत् १४३६ विद्यमान असीत् । उपदेशचिन्तमाणि-
प्रबोधचिन्तामाणि जैनकुमारसंज्ञवधस्मिद्धचरित्रादीनां काव्या-
नां कर्ताऽभवत् । जै० ६० ।

जयसोमसूरि-जयसोमसूरि-पुं० । स्वनामके प्रमोदमाणिक्य-
सूरिगुरौ, अयमाचार्यः विक्रमसंवत् १६५७ आसीत् । विचारर-
त्नसंग्रहनामानं च ग्रन्थं चकार । जै० ६० ।

जया-जया-स्त्री० । वासुपूज्यजिनमातरि, प्र० ११ द्वार । भाव० ।
तृतीयाऽष्टमीत्रयोदशीरूपासु निधिपु, सू० प्र० १० पाहु० जी० ।
द० प० । च० प्र० । मधवभाम्नः स्तुतीयचक्रवर्तिनः खीरत्ने, सं० ।
पाइर्वजिनाधिप्रात्रीदेवीविशेषे, ती० ६ कल्प । जयन्तीवृत्ते, रो-
गजयासस्यास्तथात्वम् । वाच० । सा च गुच्छाकारा, तथाहि-
गुच्छास्तु वृन्ताकीकर्पासीजयाऽऽहकीतुवसीकुस्तुम्नरीपिप्पली-
नीलादयः । आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । हरीतक्याम्, विज-
यायाम्, “मंग” इति नाम्ना लोके ख्यातायाम् । नीलदूर्वायाम्,
अग्निमन्थवृत्ते, पताकाभेदे, वाच० ।

जयाइच्च-जयादित्य-पुं० । पाणिनिव्याकरणे काशिकाकरणे
वामनाचार्यस्य साहाय्यकारिणि, जै० ६० ।

जयाण्ड-जयानन्द-पुं० । विद्युत्प्रभसूरिशिष्ये, " हरिमन्त्रमि-
त्रो राजवन्, सूरिः पुनरेव मानदेवगुरुः । विद्युत्प्रभश्च सूरिः, त-
स्मान्मन्त्रिर्जयानन्दः " । ग० ४ अधि० । मोमनिघ्नकसूरिशिष्ये च ।
तथाहि-

तेषां त्रयो विनेयाः, तत्र श्रीचन्द्रोन्मेषः प्रथमः ।

सूरिर्जयानन्दोऽन्य-स्तुनीयका देवमुद्रा गुरुवः ।

श्रीसौमतिकनूरे-स्त एव पट्टाभरादित्याः । ग० ४ अधि० ।

जर-जू-धा० जरायाम्, दिवा० पर० अक० सेट् । वाच० । " अ-
वर्णस्यारः " ॥ ८ । २३४ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण ऋकारस्यारा-
देराः । ' जरइ ' जीर्यते । प्रा० ४ पाद ।

जर-पुं० जट० भावे अट् । जरायां, विनाशनं च । वाच० ।

उवर-पुं० । उवर-भावे-घञ् । स्थनामस्थाने रोगभेदं, वाच० ।
विपा० । ज्ञा० ।

जरङ्गुमार-जराकुमार-पुं० । श्रीकृष्णज्येष्ठपुत्रातरि, ग० २ अधि० ।

जरग-जरत्क-त्रि० । जीर्णे, " जरगग्रावाणहे सि वा " ज-
रका जरती जीर्णेत्यर्थः सा चासौ उपानद्य जरत्कोपानत् ।
अणु० ३ वर्ग ।

जरगव-जरजव-पुं० । कर्म० टच् । वाच० । जीर्णवलीघर्दे, वृ०

१ उ० । सूत्र० । " जरगवपाट् " जरजवपादः । अणु० ३ वर्ग० ।

जरज-जरज-त्रि० । जू-वा-अठ-कक्षे, कविते, पाण्डुपुत्र, पुं० ।

जीर्णे, त्रि० । जरायाम्, " नीरन्ध्रास्तनुमाक्षिन्तु जरठच्छेदा-
नलप्रचयः " " अयमतिजरठा प्रकामगुर्वी " परिणते च ।
" जरठकमलकन्दच्छेदगैरिर्मयूयैः " । वाच० । " निद्वय जरठ-
पन्तुपत्ता " वृत्तिः-निर्धूतानि अपनीतानि जरठानि पाण्डुपुत्र-
णि येन्यस्ते निर्धूतजरठपाण्डुपुत्राः । रा० । औ० ।

जरपाग-जरापाक-पुं० । पष्टिर्वर्षपर्याये सप्ततिवर्षजन्मके मानुषे,
व्य० ७ उ० ।

जरय-उवरक-न० । गावक्षीगतमहानरकविशेषे, म्था० ६ टा० ।

जरयमज्ज-जरकमध्य-पुं० । उत्तरदिगावलीगतमहानरकवि-
शेषे, म्था० ६ टा० ।

जरयावत्त-जरकावर्ते-न० । पश्चिमदिगावलीगतमहानरकवि-
शेषे, म्था० ६ टा० ।

जरयावसिद्ध-जरकावशिष्ट-न० । दक्षिणदिगावलीगतमहानर-
कविशेषे, म्था० ६ टा० ।

जरङ्गुभिओ-देशी-प्रामीणे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जरलवित्रो-देशी-प्रामीणे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जरसमण-उवरशमन-न० । उवरपहारं, " जरसमणं ई रयणा,
अस्त्रायगुणा वि ते समिति जहा " वृत्तिः-उवरशमनादीनि
उवरपहारप्रभृतीनि आदिशब्दाञ्जलशमनादिग्रहो रत्नानि
माणिक्यान्यज्ञातगुणान्यपि रोगिभिरविदितउवरादिशमनसा-
मर्थान्यपि न केवलं ज्ञातगुणान्येव तावत् उवरादिरोगान् शम-
यन्ति विनाशयन्ति । पञ्चा० ४ विव० ।

जरा-जरा-स्त्री० । जू-अङ्-गुणः । वाच० । ' जू ' वयोहानौ
इति वचनात् । जरणं जरा । वयोहानौ, ज० १६ शा० २ उ० ।
आ० म० । उच्च० । आव० । पं० सु० । प्रज्ञा० । ल० । द्वा० ।
सू० प्र० । वृद्धत्वे, संथा० । तं० । म्था० । उच्च० ।
३५७

जीवानां जराशोकादिको धर्मः-

जीवाणं भंते ! किं जरा सोगे ? । गोयमा ! जीवाणं
जरा वि सोगे वि । से केणट्टेणं जंते !० जाव सोगे वि ? ।
गोयमा ! जेयं जीवा सारीरवेदणं वेदंति । तेसि यं जी-
वाणं जरा, जेयं जीवा माणसं वेदणं वेदंति तेसि णं जी-
वाणं सोगे । सं तेणट्टेणं जाव सोगे वि एवं णेरइयाण वि ।
एवं० जाव थणियकुमाराणं । पुढविकाइयाणं जंते ! जरा-
सोगे ? । गोयमा ! पुढविकाइयाणं जरा, णो सोगे । से केण-
ट्टेणं जाव णो सोगे ? । गोयमा ! पुढविकाइयाणं सारीरं
वेदणं वेदंति । णो माणसं वेदणं वेदंति । से तेणट्टेणं जाव
णो सोगे । एवं जाव चउरिंदियाणं, मेसं जहा जीवाणं०
जाव वेमाणियाणं । सेवं भंते ! भंते ! ति० जाव पज्जुवामइ ।

(जर सि) ' जू ' वयोहानौ इति वचनात् । जरणं जरा व-
योहानिः शारीरदुःखस्वरूपा वा इयमतो यदन्यदपि शारीरं दुः-
खं तदनयोपलक्षितम्, ततश्च जीवानां किं जरा भवति । (सो-
गे सि) शोचनं शोको दैन्यमुपलक्षणत्वादेव चास्य सकलमा-
नसदुःखपरिग्रहस्ततश्च उत शोको जवतीति । चतुर्विंशति-
दण्डके च येषां शरीरं तेषां जरा, येषां तु मनोऽप्यस्ति तेषामु-
भयमिति । भ० १६ शा० २ उ० । जराभिभूतविग्रहा जघन्यत-
रामवस्थामनुभवन्ति । जरणपरिणामे, " अङ्गेष्वेव जरां यातु
यत्त्वय्योपकृतं मम " हा० २१ अष्ट० ।

जरासंध-जरासंध-पुं० । स्थनामस्थाने राजनि, श्रीहेमनेमिचरित्रे
कृष्णजरासन्धयुद्धाधिकारे जरामोचनशङ्कोरपार्श्वनाथनय-
नाधिकारः कथं नोक्तः सोऽधिकारः शास्त्रीयो लवेति प्रश्ने, उत्तर-
म्-तीर्थकल्पादौ सोऽधिकारोऽस्तीति शास्त्रीय पक्षेति । ३३०
प्र० । मेन० ३ उल्ला० । पाण्डुवचरित्रे जरासन्धसत्कहिरण्यनाज-
सेनानी भीमेन हतो हैमायनेमिचरितादौ चानादृष्टिसेनान्याहत
इति कथं मिश्रतीति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्रापि मतान्तरमवसेय-
मिति । ९२ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

जल-जल-धा० । आच्छादने, सुरा० उज्ज० सक० सेट् । जालयति ।
अजीजलत् । तीक्ष्णीभवन्, जीवोपयोगिक्रियायां च । अक०
अवा० पर० सेट् । जलति । अजालीत् । अजाल । जलतुः ।
जलादि । जलः जालः । वाच० । जल । अलच्-त्रि० । वाच० ।
" हां लः " ॥ ८ । ४ । ३०॥ इति लस्य लः पेशाच्याम् । रुस्य
हो वा । प्रा० ४ पाद । जडे, वाच० । लडके, सूत्र० १ शु० ५
अ० २ उ० । पानीये, उत्त० ३५ अ० । जलकान्तेन्द्रस्य प्रथमे
लोकपाले, म्था० ४ टा० १ उ० । ज० । अण्कायजीवे, कर्म०
४ कर्म० । प्रज्ञ० । ह्रीवेरे गन्धद्वये, ज्योतिषोक्तं लग्नावधिके
चतुर्थस्थाने, पूर्वाषाढानक्षत्रे च । न० । " तदङ्गनिष्पन्दज-
लेन लोचने " " जलाभिघ्रापी जलमाददानाम् " " न तजलं
यत्र सुचारु पङ्कजम् " नृपिताय रोगिणेऽपि जलं देयम् ।

तथा च-

" पानीयं प्राणिनां प्राणा-स्तदायत्तं हि जीवनम् ।
तस्मान्सर्वास्ववस्थासु, न कचिद्वादि वायेत ॥१॥
अज्ञेनापि विना जन्तुः, प्राणान् धारयते चिरम् ।
तोयामावे पिपासार्तः, कृणात् प्राणैर्दियुज्यते ॥२॥

तृषितो मोहमायाति, मोहात् प्राणान् विमुञ्चति ।
तस्माज्जलमवश्यं हि, दातव्यं ज्ञेयैः समम् ॥३॥ " वाच० ।
ज्वल-धा० । दीप्तौ, चलने च । ज्वा० । पर० अक० सेद् । ज्वल-
ति । अज्वालीत् । घटा० । ज्वलयति । ज्वला० । ज्वलः-ज्वा-
लः । " जज्वाल लोकस्थितये स राजा " " जागर्ति लोको
ज्वलति प्रदीपः, सखीगणः पश्यति कौतुकेन । मुहूर्तमात्रं कुरु
नाथ । धैर्यं, बुभुक्षितः किं द्विकरेण युक्ते ॥ १ ॥ " उदादिपूर्व-
कस्य तत्तदुपसंगद्योत्यार्थयुक्तदीप्तौ, वाच० । 'ज्वल' दीप्तौ । वा
अच् । दीप्तिविशिष्टे, न० । वाच० । देदीप्यमाने, सूत्र० १ श्रु० ५
अ० १ उ० । रा० ।

जलत-ज्वलत्-त्रि० । देदीप्यमाने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । स्था० ।
उत्त० । ज्वालां मुञ्चति, उत्त० ११ अ० । महा० । जाज्वल्यमाने,
उत्त० १६ अ० । कल्प० ।

जलकत-जलकान्त-पुं० । मणिविशेषे, उत्त० ३६ अ० । प्रज्ञा०
सूत्र० । आ० म० । उदधिकुमाराणां दक्षिणेन्दे, म० ३ श० ८
उ० । स्था० । प्रज्ञा० । स० । जलकान्तेन्द्रस्य तृतीये लोकपा-
ले, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

जलकिट्ट-जलकिट्ट-न० । अपां मले, रा० ।

जलकीमा-जलक्रीमा-स्त्री० । तमागजलयन्त्रादिषु मज्जनोन्म-
जनशृङ्गिकाच्छोटनादिरूपायां क्रीडायाम्, ध० २ अधि० । दे-
हशृङ्गावपि जलेनाभिरतौ, म० ११ श० ६ उ० ।

जलकीला-जलक्रीमा-स्त्री० । 'जलकीमा' शब्दार्थे, म० ११
श० ८ उ० ।

जलग-ज्वलक-पुं० । वैश्वानरे, पि० ।

जलगय-जलगत-पुं० । पूतरकादित्रसेषु, शेवालादिवनस्प-
तिकायिकेषु जीवेषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जलचक्रवाल-जलचक्रवाल-न० । तोयमण्डले, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार ।

जलचार-जलचार-पुं० । नावादिना संचरणे, आचा० २ श्रु०
५ अ० १ उ० ।

जलचारण-जलचारण-पुं० । जलपरिणामकुशलेषु, जलमु-
पेत्य बापीनिम्नगासमुद्रादिष्वपकायिकजीवानविराधयत्सु, ज-
ले भूमाविव पादोत्क्रेपकुशलेषु, ग० २ अधि० ।

जलचारिया-जलचारिका-स्त्री० । चतुरिन्ध्रियजीवभेदे, प्र-
ज्ञा० १ पद ।

जलजलित-जाज्वल्यमान-त्रि० । देदीप्यमाने, कल्प० २ लण ।

जलहाण-जलस्थान-न० । जलाशयेषु, प्रज्ञा० २ पद ।

जलण-ज्वलन-त्रि० । ज्वल-ताच्छील्यदौ युच् । दीप्तिशीले,
वाच० । अश्रौ, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । आव० । वैश्वान-
नरे, आ० म० । आत्मानं चारित्रं वा ज्वालयति दहतीति
ज्वलनः । क्रोधे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । पाटलिपुत्रे हुता-
शनब्राह्मणभार्यायां ज्वलनशिखायां जाते स्वनामख्याते पुत्र, आ०
चू० ४ अ० । आव० । आ० क० । चित्रकवृक्षे च । पुं० । वाच० ।
त्रात्रे ल्युट् । अग्नेरुद्दीपने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । शैत्यापनोद-
नाय शोभ्यतार्थं वा वैश्वानरस्य ज्वलने, प्रकाशकरणाय दीप-

प्रबोधने, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वार । ज्ञानादिगुणोद्भासने, प्रब०
१४८ द्वार । णि० चू० । जस्मीकरणे च । ग० २ अधि० ।

जलणप्पवेस-ज्वलनप्रवेश-न० । बालमरणभेदे, नि० चू० ११
उ० । म० ।

जलणसिह-ज्वलनशिख-पुं० । सुरभिपुरवास्तव्ये स्वनाम-
ख्याते ब्राह्मणे शुभमन्तः पितरि, दर्श० २ तत्त्व ।

जलणसिह-ज्वलनशिखर-पुं० । वैताक्यगिरेर्दक्षिणे शिवम-
न्दरे नगरे स्वनामख्याते, राक्षिं, उत्त० १३ अ० ।

जलणमिहा-ज्वलनशिखा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां पाटलिपु-
त्रनगरवास्तव्यहुताशनब्राह्मणभार्यायाम्, आव० ४ अ० । आ०
चू० । दर्श० । विजयपुरनगरवास्तव्यरुद्रसोमद्विजभार्यायां च ।
सङ्गा० । आ० क० ।

जलदचरण-जलदचरण-पुं० । जलदमवष्टयापकायिकजीव-
पीमामजनयति, प्रव० १८ द्वार ।

जलदिट्टि-जलट्टि-स्त्री० । द्वि० व० । उदकस्य विषये लोच-
नप्रसरलक्षणयोर्मिद्वितयोरर्थयोः, आव० ३ अ० ।

जलपक्खंदण-जलप्रस्कन्दन-न० । बालमरणभेदे, नि० चू०
११ उ० ।

जलपूया-जलपूजा-स्त्री० । प्रतिदिनं त्रिसन्ध्यमपि पवित्रगलि-
तजलभृतभाजनानां जिनपुरतो द्वौकने, कर्पूरपूरसगोशीर्षधुसु-
णसारसरससुरजिसम्मिश्रपवित्रजलभृतकनककलशैर्जलम-
ज्जने च । दर्श० १ तत्त्व ।

जलप्पभ-जलप्रभ-पुं० । उदधिकुमाराणां स्वनामख्याते उत्त-
रेन्दे, स्था० २ ठा० ३ उ० । म० । जलकान्तेन्द्रस्य स्वनाम-
ख्याते चतुर्थे लोकपाले, स्था० ४ ठा० १ उ० । म० ।

जलप्पवेस-जलप्रवेश-पुं० । जले प्रविश्य त्रियते । बालमरणभे-
दे, स्था० २ ठा० ४ उ० । म० । नि० चू० ।

जलभूमिआ-जलभूमिका-स्त्री० । जलाधारभूमौ, प्रज्ञा० २ पद ।

जलमग-जलमार्ग-पुं० । नावादिगम्ये पथि, सूत्र० २ श्रु० १
अ० । जलस्य तद्वाहस्य मार्गप्रणाल्याम्, वाच० ।

जलमज्जण-जलमज्जन-न० । जलेन देहशृङ्गिमात्रे, म० ११
श० ९ उ० ।

जलमंरूअ-जलमण्णूक-पुं० । कुडण्डने जलव्याले, नि० चू० १ उ० ।

जलमय-जलमय-त्रि० । अपकायिकेषु जीवेषु, प्रश्न० १ आ०
अ० द्वार ।

जलमाहा-जलमाहा-स्त्री० । प्रचुरजले, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

जलमूअ-जलमूक-पुं० । मूकभेदे, आय० ४ अ० । ग० । घ० ।
नि० चू० ।

जलय-जलय-न० । सहस्रपत्रादिषु, प्रज्ञा० १ पद । आ० ।
म० । रा० ।

जलयर-जलचर-पुं० । जले चरति पर्यटतीति जलचरः ।
" आधाराद् " ॥ ५ । १ । १३७ ॥ इत्यधिकारे । " चरेष्टः " ॥
५ । १ । ३३३ ॥ इति टप्रत्ययः । " कगचजतदपयवां प्रायो लुक् " ॥ ८ ।

१। १७७ः इति यमुकि 'जल्यरः' नद्भावे 'जलयरो' जलचरश्च । प्रा० १ पद । ते च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः (प्रज्ञा०)

ने किं तं जल्यरपंचिदियतिरिक्त्वजोणिः ? । जल्यर-पंचिदियतिरिक्त्वजोणिः पंचविद्वा पण्चा, तं जहा-मच्छा कच्छभा (हा) गाढा भगरा सुमुपारा ।

अथ के ते जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? , सुरिराह-जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः पञ्चविधाः प्रज्ञाः । तदेव पञ्चविधत्वं तद्यथेत्यादिनोपदर्शयति-मत्स्याः कच्छपाः सूत्रे प्रकारस्य प्रकारः प्राकृतत्वात् । आहाः मकराः शिशुमाराः प्राकृतत्वात् सूत्रे " सुसुमारा " इति पाठः । (प्रज्ञा०)

जे यावन्ने तदहपगारा ते समासत्रो वृद्धि पण्चा । तं जहा-संमुच्छिमा य गज्जवर्कतिया य, तस्य णं जे ते सम्मुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा तस्य णं जे ते गज्जवर्कतिया, ते विविद्वा पण्चा । तं जहा-इत्थी पुरिसा णपुंसगा ।

ते जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः समासतः संक्षेपेण द्विविधाः प्रज्ञाः । संमूर्तिमाश्च गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च । ' मूर्च्छा ' मोह-समुच्छ्राययोः । अस्मात् संपूर्वात्संमूर्त्तं संमूर्च्छः " अकर्तारि च कारके संज्ञायाम् " ॥ ३।३।१६ ॥ इति (पाणि०) भावे घञ्प्रत्ययः । गर्भोपपातव्यतिरेकेण एवमेव प्राणिनामुत्पाद इति भावः । तेन निवृत्ताः संमूर्च्छिमाः " भवादिमः ॥ ६।४।२१ ॥ " इति इमप्रत्ययः । गर्भे व्युत्क्रान्तिरुत्पत्तिर्येषां, व्युत्क्रान्तिशब्दोऽत्रोत्पत्तिवाची । तथा पूर्वोच्चार्यप्रसिद्धः । यदि वा-गर्भात् गर्भावामात् व्युत्क्रान्तिर्नैकप्रमाणं येषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः, " शोपाद् वा " ॥ ७।३।१७५ ॥ इति कप् समासान्तः । चशब्दौ प्रत्येकं स्वगतानेकजैदसूचकौ । तत्र ये ते संमूर्त्तिमास्ते सर्वे नपुंसकाः संमूर्त्तिमजावस्य नपुंसकत्वाविनाभावित्वात्, ये तु गर्भव्युत्क्रान्तिकास्ते त्रिविधाः प्रज्ञाः । तद्यथा-स्त्रियः पुरुषाः नपुंसकाः एतेषां चोभयेषामपि शरीरावगाहनादिषु यश्चिन्तनं यश्च गर्भव्युत्क्रान्तिकानां स्त्रीपुंनपुंसकानां परस्परमल्पवहुत्वचिन्तनं तज्जीवानिगमटीकायां कृतमिति ततोऽवधार्यम् ।

एतेसि णं एवमाइयाणं जलयरपंचिदियतिरिक्त्वजोणि-याणं पज्जत्तापज्जत्तायां अच्चत्तेरस जाइकुल्लकोदिजोणि-प्पमुहसयसहस्सा भवंतीति मखायं । सेचं जलयरपंचिदियतिरिक्त्वजोणिः ।

" एतेसि णं " इत्यादि । एतेषामेवमादिकानामुपदर्शितप्रकारादीनां जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां पर्याप्तापर्याप्तानां सर्वसंख्येयार्थत्रयोदशजातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि योनिप्रवाहानि शतसहस्राणि जवन्तीत्याख्यातं भगवद्भिस्तीर्थकरैः । उपसंहारमाह-" सेचं " इत्यादि । तदेवमुक्ता जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । प्रज्ञा० १ पद । स० । उच० । जी० । औ० । आचा० । सूत्र० । स्था० । जलचराः जलजीवाः कल्प० ३ कृण ।

जलयरी-जलवरी-खी० । जलचरतिर्यग्योनिस्रियाम्, (जी०)

से किं तं जलयरीओ ? । जलयरीओ पंचविधाओ प-एणत्ताओ । तं जहा-मच्छाओ जाव सुमुपारीओ । सेचं जलयरीओ ॥ जी० २ प्रति० ।

जल्ययामलगंधिय-जलजामलगन्धिक-पुं० । जलजानामिव जलजकुसुमानामिव मद्यो न तु कुक्ष्यसम्मिश्रो यो गन्धः स चिद्यते येषां ते जलजामलगन्धिकाः । तेषु, " अतोऽनेकस्वरात् " ॥ ७।१।६ ॥ इतीकप्रत्ययः । पक्षैकगन्धिनी, जी० ३ प्रति० । रा० ।

जलरक्खस-जलराक्षस-पुं० । पञ्चमे राक्षसभेदे, प्रज्ञा० १ पद० ।

जलरमण-जलरमण-न० । जलक्रीमयाम, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० ।

जलरुह-जलरुह-पुं० । जले रुहन्तीति जलरुहाः । उदकावकपनकादिके वनस्पतिकायभेदे, जी० १ प्रति० । भ० । जलरुहा उदकावकपनकशैववृक्षकम्बुकापावककशेरुकोत्पन्नपञ्चकुमुदनलिनपुण्डरीकादयः । आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

से किं तं जलरुहा ? । जलरुहा अणोगविहा एणत्ता । तं जहा-उदए अवए एणए सेवाले कलंबुया इठे कसेरुया कत्थजाणी उप्पत्ते पउमे कुमुदे एण्णिणे सुजए सुगंधिए पोंररीए महापोंररीए सयवत्ते सहस्सवत्ते कलहारे कोणदे अरविंदे तामरसे भिसे ति समुण्णावे पोक्खले पोक्खलल्लिखए, जे यावएणे तदहपगारा । सेचं जलरुहा ॥ प्रज्ञा० १ पद ॥

जलरुव-जलरूप-पुं० । उदधिकुमारैरुत्पन्नस्य जलकान्तस्य स्वनामख्याते द्वितीये लोकपाले, भ० ३ श० ८ उ० ।

जललिङ्घिर-जललिङ्घिर-न० । जलोत्पन्ने वस्तुभेदे, " जललिङ्घिरचिरनिवसियं " दश० १ तत्त्व ।

जलवासि (न्)-जलवासिन्-पुं० । परतीर्थिके तापसभेदे, " जलवासिणां चि " ये जलानिमग्ना एवासते । ज० ११ श० ६ उ० । नि० । औ० ।

जलविन्ध्युय-जलवृद्धिचक-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

जलवीरिय-जलवीर्य-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० । श्रुपनस्वामिनः सप्तमे तच्छब्दे नृपे, स्था० ८ उ० । आच० । जलबुब्बुअ-जलबुद्बुद-न० । जलस्य गोलाकारे विकारभेदे, वाच० । " विसयसुहं जलबुब्बुअसमाणं " औ० ।

जलसिद्धि-जलसिद्धि-स्त्री० । जलावगाहनात् सिद्धौ, " मुसं वयंते जलसिद्धिमाहु " जलावगाहनात् सिद्धिमाहुस्ते मृया वदन्तीति । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

जलसूय-जलसूय-न० । जलस्य सूयकप्रम । शैवाले, वाच० । इन्द्रस्य जलकान्तस्य स्वनामख्याते द्वितीये लोकपाले, स्था० ४ उ० १ उ० ।

जलसोयवाइ (न्)-जलशौचवादिन्-पुं० । परतीर्थिकभेदे, " जलसोयं जे अ इच्छति " ये चान्ये जलशौचमिच्छन्ति भागवतादयस्ते सर्वेऽप्यग्राशुकाहारभोजित्वात् कुशीला इति । सूत्र० १ श्रु० ९ अ० ।

जलहर-जलधर-पुं० । महामेघे, कल्प० ९ कृण । वाच० । को० ।

जलहि-जलधि-पुं० । जलानि धीयन्तेऽत्र । धा० कि० । समुद्रः ।

तोयधिप्रभृतयोऽप्यत्र । चक्षुःसंख्यायाम्, संख्याभेदे, वाच० ।
पञ्च शङ्खजलधिरन्त्यं मध्यं परार्द्धं च । कल्प० ८ कृष्ण ।

जलावण-ज्वालन-न० । उद्दीपने, "जलणजलावणविदंसर्णेहि"
(जलावणं ति) स्वतः परतो वाऽग्नेरुद्दीपनमिति । प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

जलाभिसेयकदिणगाय-जलाभिपेककठिनगात्र-पुं० । वानप्र-
स्थ तापसजन्दे, ये अस्नात्वा न जुञ्जते स्नानाद्वा पाण्डुरीभू-
तगात्राः 'इति वृद्धाः' । ज० ११ श० १ उ० । नि० ।

जलाभिसेयकदिणगायजूय-जलाभिपेककठिनगात्रजूत-पुं० ।
वानप्रस्थतापसभेदे, । "जलाभिसेयकदिणगात्रा" कचित्
"जलाभिसेयकदिणगायभूय" स्ति । दृश्यते तत्र जलाभिपेक
कठिनं गात्रं भूताः प्राप्ता ये ते तथा । भ० ११ श० १ उ० । नि० ।

जलाशय-जलाशय-पुं० । सरःप्रभृतौ जलस्थाने, (प्रज्ञा०)

बादरायकायिकानां स्थानमधिकृत्य-

अग्रेषु तद्वापसु सरेषु नदीषु दहेषु वावीषु पुक्खरि-
णीषु दीदियासु गुंजालियासु सरेषु सरपंतियासु सरसर-
पंतियासु विद्वपंतियासु उज्जरेषु शिज्जरेषु चिद्वलेषु
पल्लवेषु वेप्पिणेषु दीवेषु समुदेषु सन्वेषु चैव जलासपसु
जल्लवेषु जल्लमिआसु ।

किम्बहुना सर्वेष्वेव जलाशयेषु एतदेव व्याचष्टे जलस्थानेषु ।
प्रज्ञा० २ पद । जी० ।

राज्ञा अन्येन वा ईद्वरेण कूपतडागसत्रदानाद्युद्यतेन पुण्य-
सद्भावं पृष्टुमुत्तुङ्गजिर्गद्विधेयं तद्दर्शयितुमाह-

दुहुओ वि ते ण जासंति, अत्थि वा नत्थि वा पुणो ।
आयं रयस्स हेच्चाणं, निव्वाणं पाउणंति ते ॥ २१ ॥

यदि अस्ति पुण्यमित्येवमूचुस्ततोऽनन्तानां सत्त्वानां सूक्ष्मबा-
दराणां सर्वदा प्राणत्याग एव स्यात् । प्रीणनमात्रं तु पुनः
स्वल्पानां स्वल्पकाक्षीयमतोऽस्तीति न वक्तव्यम् । नास्ति पु-
ण्यमित्येवंप्रतिषेधेऽपि तदर्थिनामन्तरायः स्यात्, इत्यतो द्वि-
धाप्यस्ति नास्ति वा पुण्यमित्येवं ते मुमुक्षवः साधवः पुन-
र्न भाषन्ते । किं तु-पृष्टैस्सद्भिर्मनैर्न समाश्रयणीयम् । निर्वन्धे त्व-
स्माकं द्विचत्वारिंशदोषवर्जित आहारः कल्पते । एवंविध-
विषये मुमुक्षूणामधिकार एव नास्तीति । उक्तं च-"सत्यं
वप्रेषु शानं शशिकरधवलं वारि पीत्वा प्रकामं, व्युच्छिन्ना-
शेषतृष्णाः प्रमुदितमनसः प्राणिसार्थो भवन्ति । शोषं नीते
जलौघे दिनकरकिरणैर्यान्त्यनन्ता विनाशं, तेनोदासीनजावं व्र-
जति मुनिगणः कूपवप्रादिकार्ये ॥ १ ॥ " तदेवमुभयथाऽपि
भाषिते रजसः कर्मण आयो दामो जवतीत्यतस्तं चायं रजसो
मौनेनानवद्यजापणेन वा हित्वा त्यक्त्वा तेऽनवद्यभाषिणो नि-
र्वाणं मोक्षं प्राप्नुवन्ति इति । मूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

जलाशयसोस-जलाशयशोष-पुं० । जलाशयानां सरःप्रभृतीनां
शोषणम् । सरःप्रभृतीनां शोषणे, तच्च कर्मादानम् । यदुक्तम्-
"सरदहतवायसोसो, बहुजलयरजीवलयकारी" प्रव० ६ द्वार ।
जलित-ज्वालयत्-त्रि० । दीपयति, महा० ७ अ० ।

जलिय-ज्वालित-त्रि० । ज्वल-क-दग्धे, दीप्ते, उज्ज्वले, नास्व

रे च । वाच० । ज्वालाकुले, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
प्रश्न० । "पक्खंदे जलियं जोयं" ज्वलितं ज्वालाभालाकुलं
सुमुरादिरूपम् । दश० २ अ० । उक्त० । "जलियहुआसणो
वि व तेजसा जलंते" प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

जलियचुडिली-ज्वलितचुडिली-स्त्री० । प्रदीप्ततृणपूलिकायाम्,
"जलियचुडिलीविव अमृधमाणरुहणसीलाओ" (जलिय-
चुडिलीविव स्ति) प्रदीप्ततृणपूलिकेव दहनशीला ज्वलनस्व-
जावा इति । तं० ।

जलूया-जलौकस्-स्त्री० । जलमोको वसतिरस्याः । जलजे द्वी-
न्ध्यजीवविशेषे, अणु० ३ वर्ग । जलौका जलजो द्वीन्द्रियजी-
वविशेषः । भ० १३ श० ६ उ० । जलौकसो दुष्टरक्ताऽऽकर्षिण्यः ।
उक्त० ३६ अ० । आक० । प्रज्ञा० । जी० । श्रु० । आच० । आ-
चा० । दश० । आ० म० । नि० चू० । स्वचरपञ्चेन्द्रियतिर्यगो-
निकचर्मपक्षिजेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

जलूका-स्त्री० । जलूकति अनेपणाप्रवृत्तदायकस्य मृदुभाव-
निवारणार्थमूचकत्वात् । दुग्धपुष्पिकाध्ययने, दश० १ अ० ।

जलोयर-जलोदर-न० । जलप्रधानमुदरं यस्मात् ५ व० ।
उदरामयरोगभेदे, वाच० । "पृथक् समस्तैरपि चानिलाद्यैः,
प्लीहोदरं वदगुदं तथैव । आगन्तुकं सप्तममष्टमं तु, जलोदरं
चेति भवन्ति तानि ॥ १ ॥ " आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

जलोयरि (न)-जलोदरिन्-पुं० । उदररोगविशेषवति,
वाच० । वातपित्तादिसमुत्थमपृथोदरं तदस्यास्त्युदरी तत्र ज-
लोदर्यसाध्यः शेषाः स्यविरातिताः साध्या इति । आचा० १
श्रु० ६ अ० १ उ० ।

जलोयरिणी-जलोदरिणी-स्त्री० । कपिलसुतस्य कल्पस्य
स्वनामख्यातायां जार्यायाम्, आ० क० ।

जलोया-जलौकस्-पुं० । 'जलूया' शब्दार्थे, अणु० ३ वर्ग ।

जल्ल-यल्ल-पुं० । याति च लगति चेति यल्लः । रजोमात्रे, संथा० ।
ज० । औ० । शरीरादिमले, स० २२ सम० ध० । प्रश्न० । जं० ।
विशे० । स्या० । आच० । यल्लो मलविशेष इति । प्रश्न० ५
सम्ब० द्वार । यल्लः शरीरचक्षादिकमलम् । स० २२ सम० ।
यल्लो मलः कर्णवदननासिकानयनजिह्वासमुत्थः शरीरसंभवश्च ।
प्रव० ७ द्वार ।

जल्ल-पुं० । देहप्रज्वपङ्के, दश० ३ तत्त्व । जल्लोऽस्थिरो
मालिन्यहेतुरिति । ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । जल्लः शुष्कः
प्रस्वेद इति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । याति च
लगति चेति जल्लः । पृषोदरादित्वाग्निष्पत्तिः । स्वल्प-
प्रयत्नापनेयः । जी० ३ प्रति० । तं० । औ० । जल्लं कठिन-
तापन्नं मलमिति । उक्त० ३ अ० । जल्लो नाम मलः कठिनीचूत
इति । दशा० ७ अ० । "जल्लो व होइ कमठं" नि० चू० ३ उ० ।
"जल्लो कमठीचूतो" नि० चू० १ उ० । "मलधिग्गलं
जल्लो भणति" नि० चू० ३ उ० । वरत्राखेलके, राज्ञः स्तोत्रपा-
ठके च । जल्लः वरत्राखेलका राज्ञः । स्तोत्रपाठका इत्यन्ये ।
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । अणु० । कल्प० । जी० । दशा० ।
जं० । प्रश्न० । रा० । स्वेच्छभेदे च । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जलपरीसह-य (जलपरीसह-पुं० । यहा इति मलः स एव प-
रापरो यल्लपरीसहः । अष्टादशो मलपरीसहे, उल्ल० ६ अ० ।
म० । जलो मलस्तत्परिपठने च देशतः सर्वतो वा स्नानोद्धत-
नादिवर्जनम् । ज० ८ श० ८ उ० । प्रव० ।

सद्य नृणादिस्वशांशु शरीरे प्रस्वेदात् रजःशरीरान्मलोपचयः
स्यात् तदा मलपरीसहोऽपि सादृश्यः । अनस्तमाह-

किञ्चिन्नागयमेद्वावी, पंकेण य रण्य वा ।

यिन्नु वा परितवेणं, मायं नो परिदेव ॥ ३५ ॥

मेधावी साधुः ' वितु ' ग्रीष्मकाले, वाशब्दात् शरीरे अपि
परिनापेन गाढोष्णता पदेन प्रस्वेदात् आर्द्राचूतमलेन । अथवा-
रजना आर्द्रमलेन परिरुप्य काष्ठेन्यं प्राप्तेन धूत्या वा किञ्च-
नायः सन् वाधितशरीरः सन् (मानं) सुगं न परिदेवेन मला
पहारात् तुल्यं न वाञ्छेन् सानार्थं विनापेन कुर्यादित्यर्थः ॥ ३५ ॥

तदा किं कुर्यादिति ? । आह-

वेज्ज निजरापेढी, आरियं धम्ममाणुत्तरं ।

जाव मरीरजेउ त्ति, जल्ल काएण धारए ॥ ३६ ॥

निजरापेढी कर्मज्ञयमीप्सुः साधुस्तावत्कायेन जलं धारयेत्
पदेन मलं धारयेत् । पुनः मलपरीसहं (वेज्ज) वेदयेत् सहेत
तावत्कथं यावत् शरीरस्य पानः स्यात् । साधुः कीदृशः सन् ?
आर्यं शुनचारित्ररूपं धर्मं प्रपद्यः सन् इत्यप्याहारः । कीदृशं
धर्मम् ? अनुत्तरं सर्वोत्कृष्टम् ॥ ३६ ॥ उत्त० १ अ० ।

जल्लपेढा-जल्लपेढा-सी० । जल्ला वरयासेलकाराः स्तोत्र-
पाठका इत्यपरे, तेषां प्रेक्षा जल्लपेढा । जल्लपेढाणे, जी० ३ प्रति० ।
जल्लमल-यल्लमल-पुं० । यानि च लगनि चेति जल्लः । पृथो-
दगदित्वाग्निपत्तिः । स चासौ मलश्च यल्लमलः । यल्लरूपे म-
ले, " जल्लमलकल्लकसेयरयदांसयल्लियसरीरानिरयलेवा " ।
तं० । श्री० ।

जल्लमलपंकिय-यल्लमलपङ्कित-त्रि० । बहुमलमिश्रान्ते,
जल्लमलपंकिआण वि भावमसिरीओ जहा सि देहे गे" । जल्ल-
मलपङ्कितानामपि बहुमलमिश्रान्तेनामपीति भावः । पं० य०
३ द्वार । " जल्लो कमढीचूतो मल्लो उव्वट्ठितो फिडुत्ति पं-
किता णाम जल्लमल्लेन ग्रस्ता इति " । नि० चू० १ उ० ।

जल्लिय-जल्लक-न० । शरीरमले, (जल्लियं ति) आपर्त्वात्
जल्लो मलः । उल्ल० १४ अ० ।

यल्लित-त्रि० । यानलगनधर्मोपेतमलपुक्ते, म० ६ श० ३ उ० ।

जल्लेस-यल्लेस-त्रि० । यस्याः लेझ्यायाः संबन्धिनि द्रव्या-
दौ, " जल्लेसाई दव्याई परियाउत्ता काहं करेइ तल्लेसेसु
उववज्जइ " । या लेझ्या येषां द्रव्याणां तानि यल्लेसयानि यस्या
लेझ्यायाः संबन्धिनीत्यर्थः । ज० ३ श० ४ उ० ।

जल्लोसहि-जल्लौपधि-सी० । जल्लो मलः कणवदननासिका
नयनजिह्वासमुद्भवः शरीरसमुद्भवश्च । स एवौपधिर्धियासौ
यत्प्रभावता जल्लः सर्वरोगापहारकः सुरभिश्च भवति स
जल्लौपधिः । लक्ष्मिभेदे, प्रव० २६९ चार । लक्ष्मिभेदे-
३५८

मतोरजेदोपचारात् । यल्लौपधिल्लिधिविशेषसंपन्ने साधौ
च । आ० चू० १ अ० । ग० । आ० म० । स्था० । विशेष० । पा० ।

जल्लोसहिपत्त-यल्लौपधिप्राप्त-त्रि० । यल्लो मलं, स एवौप-
धियल्लौपधिसिं प्राप्ते यल्लौपधिप्राप्तः । यल्लौपधिं ल्लिधिविशेषं
प्राप्ते, श्री० । " जल्लोसहिपत्तेहि " प्रश्न० १ सम्ब० द्वार ।

जव-जप-पुं० । जप-अच् । वेदमन्त्रादेरावृत्तौ, असकृदुच्चा-
रणं जपस्तद्भाषणं ध्वयसम्मूलीकरणं मुनेः इत्युक्ते मन्त्रादिभा-
षणे च । वाच० । करजापो नन्दावर्तशशावर्तादिरपि बहुफलः ।
उक्तं च-" करआवत्ते पंच, मंगला साहुपकिमसंस्थाए । एव वा-
रा आवत्तइ, लुंतिं तं नो पिसायाई ॥ " बन्धनादिकष्टे तु
विपरीतशशावर्तादिनाऽर्चनं पदैर्वा विपरीतनमस्कारं हस्तैर्वा
जपेत् । सद्यः पञ्चशनाशः स्यात् । यद्यपि मुख्यवृत्त्या निर्जरायै
एव सम्यग्गृह्यां गणनमुचितं तथापि तत्तद्व्यतिरेककालभाष-
सामग्रीयशैर्नेहिकाद्यर्थमपि स्मरणं कदाचिदुपकारीति शास्त्रे
उपदिष्टं दृश्यते । यतो यांगशान्ते-" पीतं स्तम्भेऽङ्गं वश्ये,
क्षोभणे विदुमप्रमम् । कृष्णं विद्येपणे ध्यायत्, कर्मघाने शशि-
प्रमम् ॥ १ ॥ " इति । करजापाद्यशक्तस्तु रत्नरत्नाकादिजप
मात्रया स्वहृदयसमश्रेणिस्थया परिधानवस्त्रचरणादावतगन्त्या
मर्त्यनुल्लङ्घनादिविधिना जपेत् ।

यतः-

" अहुव्यग्रेण यज्जसं, यज्जसं मेरुल्लहने ।

व्यग्रचित्तेन यज्जसं, तत्प्रायोऽल्पफलं भवेत् ॥ १ ॥

संयुक्ताग्निजेन जव्यः, सशब्दान् मौनवान् भुजः ।

मौनजान् मानसः श्रेष्ठो, जापः श्लाघ्यः परः परः" ॥ २ ॥

श्रीपादद्विसंस्मरितप्रतिष्ठापकतावप्युक्तम्-जापः त्रिविधो मा-
नसोपांशुभाष्यजेदात् । तत्र मानसो मनोमात्रवृत्तिनिवृत्तः ।
स्वसंवेद्यः । उपांशुस्तु परैरभूयमाणोऽन्तःसंजल्परूपः । यस्तु
परैः ध्रुयते स भाष्यः । अयं यथाक्रममुत्तममध्यमाधमसिद्धिपु
शान्तिपुष्टिजिचारादिकृपासु नियोज्यः । मानसस्य यल्लसाध-
त्वात् । भाष्यस्याधमसिद्धिफलत्वात् । उपांशोः साधारणत्वा-
दिनि । ध० २ अधि० ।

यव-पुं० । यु-अच्-स्वनामरूपाते शूकधान्यजेदे " वसन्ते स-
र्वशान्यानां जायते पचशातनम् । मोदमानाश्च तिष्ठन्ति, यवाः
कणिशशालिनः ॥ १ ॥ " वाच० । ज० । यवा इयप्रिया इति ।
ज० १ वक्त्र० । ओपधिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । आचा० । यवैरहुष्टम
ध्यस्थर्विद्याख्यातिविभूतयः । शुक्लपक्के तथा जन्म, दक्षिणा-
हुष्टमश्नतेः " ॥ कल्प० १ क्षण । शुकाष्टकमिते परिमाणजेदे
च । " परमाणु तसरेणु, रदरेणु अग्रयं च बालस्स ॥ लिख्वा
जूया य यवो, अष्टगुणविचक्षित्या कमसो ॥ १ ॥ " स्था० ८ पा० ।
उपो० । न० । प्रव० ।

यापि-या-णिच्-" यापेज्वः ॥ ८ ॥ ४० ॥ इति प्राकृतसूत्रे-
ण यातेर्ण्यन्तस्य 'जव' इत्यादेशो वा भवति । 'जवइ जावेइ' ।
प्रा० ४ पाद ।

जवओ-देशी-जवाङ्कुरे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जवजव-यवयव-पुं० । यवविशेषः, म० ६ श० ६ उ० । चू० । ज० ।
स्था० । आचा० ।

जवणं-देशी-हलशिखायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

जवण-जवन-पुं० । वेगे, आ० म० प्र० । शीघ्रे, जवनशब्दः शीघ्रवचनः । न० १४ श० १ उ० । वेगवति शीघ्रगे घाटके, वाच० । परमोत्कृष्टवेगपरिणामोपेता जवनाः । आ० म० प्र० ।

यवन-पुं० । मेच्छजातिभेदे, सु० प्र० २० पादु० प्रव० सूत्र० । देशभेदे, नदेशस्थे जने च । वेगे, अधिकवेगवत्येव गोधूमे, गजैरतृण, तुरुष्कजातौ, ययातिशयस्य तत्पुत्रस्य तुर्वसोर्वश्ये जातिभेदे च । वेगवति, त्रि० । वाच० ।

यापन-न० । संयममारोद्धादिदेहपालने, "यवणछया समुयाणं च निष्" संयममारोद्धादिदेहपालनाय । दश० ६ अ० ३ उ० । "जवणछाय निसेवए मन्हुं" यापनार्थं शरीरनिर्वाहार्थमिति । उक्त० ८ अ० ।

जवणदीव-यवनद्वीप-पुं० । यवनानां निवासभूते द्वीपभेदे, आ० चू० १ अ० ।

जवण-यापना-स्त्री० । शरीरनिर्वाहे, उक्त० ८ अ० । यापनाऽपि द्विविधा-द्रव्यतो भावतश्च । द्रव्यतः शर्कराद्यात्तादिसद्रूपैः कायस्य समाहितत्वात् । भावतश्च इन्द्रियनोन्द्रियोपशान्तत्वेन शरीरस्य समाहितत्वम् । प्रव० २ द्वार । आद्य० ।

जवणाणिया-यवनानिका-स्त्री० । ग्राह्या विपेलैर्यविधानभेदे, प्रज्ञा० १ पाद ।

जवणालिया-यवनालिका-स्त्री० । कन्याचोलके, आ० म० प्र० । यवनालको नाम कन्याचोदकः । स च मरुमाकुलादिप्रसिद्धः चरणकरूपेण कन्यापरिधानेन सह सेवितां जवति येन परिधानं न खलति कन्यानां त्रैप मल्लप्रदेशेन प्रक्षिप्यते अत एवायमूर्धः सरकञ्चु इति व्यपदिश्यते । तथा च जवणकृत- "जवनालतो चि भणिनो, तुम्हे सरकञ्चुओ कुमारीए" आ० म० प्र० । विशेष० । प्रज्ञा० । न० ।

जवणादी यवनाली-स्त्री० । यस्यां नात्रिकायां यवा उप्यन्ते । तस्याम्, "जवणादी णाम जाए णालीए जवा उप्यन्ते तस्याम् बाविज्जन्ति सा जवणादी भणति" आ० चू० १ अ० ।

जवणिज्ज-यापनीय-त्रि० । वंश्ये, "जत्ता ते भंते ! जवणिज्जं अवावाहं फासुयवेहारं" (जवणिज्जं ति) यापनीयं मोक्षाच्चरति गच्छतां प्रयाजक इन्द्रियादिवश्यतारूपो धर्मः । भ० १ श० १० उ० ।

जवणिज्जे कुविहे पणत्ते । तं जहा-इंदियजवणिज्जे य णोइंदियजवणिज्जे य । से किं तं इंदियजवणिज्जे ? । इंदियजवणिज्जे, जे इमे सोइंदियचक्खिइंदियघाण्णिइंदियजि-त्तिइंदियफासिदियाइं णिरुवहयाइं वासे वट्ठंति, सेत्तं इंदियजवणिज्जे । से किं तं णोइंदियजवणिज्जे ? । णो इंदियजवणिज्जे जं मे कोहमाणमायालोजा वोच्चिण्णो उदीरंति । सेत्तं णोइंदियजवणिज्जे । सेत्तं जवणिज्जे ।

(इंदियजवणिज्जं ति) इन्द्रियविषयं यापनीयं वश्यत्वमिन्द्रिययापनीयम् । एवं नोइन्द्रिययापनीयं नवरं नोशब्दस्य मिश्रवचनत्वादिन्द्रियैर्मिश्राः । सहायत्वाद्वा इन्द्रियाणां सहचरिता नोइन्द्रियाः कयायाः । ध० ३ अधि० । ज्ञा० । प्रा० ।

जवणिया-जवनिका-स्त्री० । जवन्यस्यां जू-ल्युद् स्वार्थे कन् अत इत्वम् । आच्छादक (परदा) पटे, वाच० ।

यवनिका-स्त्री० । युवन्यस्यां पुं० । ल्युद् लोप् कन् अत इत्वम् । यवनिकायाम्, वाच० । "अग्निमतरियं जवणियं अग्गावड-सा" । आच्यन्तरिकीमास्थानशास्त्रात् अच्यन्तरभागवर्तिनी यवनिकां काण्णपटम् "अच्छावेइ चि" आयातां कारयतीति । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । विशेष० ।

जवण-जवाज-न० । व्यञ्जनभेदे, सु० प्र० २० पादु० । स्था० ।

जवपाणिय-यवपानीय-न० । यत्रोदके, "जवपाणियं अपेयं" संस० नि० ॥

जवमज्ज-यवमध्य-त्रि० । यवस्येव मध्यं मध्यजागो यस्य विपुलत्वसाधर्म्यात् तद्यवमध्यम् । यवाकारे, न० २५ श० ३ उ० । क० प्र० । अष्टाजिर्युक्ताभिः परिमिते प्रमाणभेदे च । न० । प्रव० २५४ द्वार । ज्यो० । न० । यवाकृतमध्यं यस्य । चान्द्रायणभेदे, प्रथमदिनादापञ्चदशदिनमेकैकप्रासवृत्त्या तदुत्तरं च आपञ्चदशदिनं क्रमेणैकैकप्रासवृत्त्या माससाध्ये व्रते, तस्य मध्यदिवसानां हि बहुप्रासवत्त्वेन यवमध्यतुल्यत्वम् । वाच० ।

जवमज्जचंदपनिमा-यवमध्यचन्द्रप्रतिमा-स्त्री० । यवस्येव मध्यं यस्याः सा यवमध्या चन्द्र इव कला वृद्धिदानिभ्यां या प्रतिमा सा चन्द्रप्रतिमेति यवमध्यचन्द्रप्रतिमा । स्था० ३ गा० ३ उ० । प्रतिमाभेदे, "उवमा जधेण चंदेण वा वि जवमज्जचंदपनिमाए"-जवमध्यचन्द्रप्रतिमायाम्, यधेनोपमाचन्द्रेण च यवस्येव मध्यं यस्याः सा यवमध्या चन्द्राकारा प्रतिमा चन्द्रप्रतिमेति व्युत्पत्तेः । व्य० १ उ० । शुक्लप्रतिपदि एकं कवलमज्यवहृत्य ततः प्रतिदिनं कवलवृद्ध्या पञ्चदश पूर्णमास्याम्, कृष्णप्रतिपदि च पञ्चदश वृद्ध्या प्रतिदिनमेकहान्या अभावस्यायामेकमेव यस्यां वृद्धे सा यवमध्या चन्द्रप्रतिमेति । स्था० २ गा० ३ उ० ।

जवमज्जा-यवमध्या-स्त्री० । प्रतिमाभेदे, यवमध्या या यववद्वि कवलादिजिराद्यन्तयोर्हीना मध्ये च वृद्धेति । स्था० ४ गा० १ उ० ।

जवरओ-देशी-जवाङ्कुरे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जवराज-यवराज-पुं० । अनिलनरेन्द्रसुते स्वनामख्याते राज-नि, (वृ०)

कः पुनर्येव इति ? । आह-

यवराजदीहपट्ट-सचिवो पुत्तो य गहनो तस्स ।

धुत्ता अढोलिया ग-इभेण बूढा अगमियम्मि ॥

पच्चयणं च नरिंदे, पुणरागममनोहि चेढाण ।

जव पत्थ णं खरस्स उ, उवस्सए परस्सालाण ॥

यवो नाम राजा तस्य दीर्घवृष्टः सचिवः, गर्दभश्च पुत्रः, दुहिता अढोलिका, सा च गर्दभेन तीव्ररागाध्युपपन्नेन अगमे भूमिगृहे विषयसेवार्थं किता । तच्च ज्ञात्वा वैराग्योत्तराङ्गिनमनसो नरेन्द्रस्य प्रव्रजनं पुत्रस्नेहाच्च तस्योज्जयिन्यां पुनः पुनरागमनम् अन्यदा च चैटरूपाणाम् अमोलिकया क्रीडनं खरस्य यवप्रार्थनं ततश्चोपाश्रये पुरुषः कुम्भकारस्तस्य शास्त्रायामित्यन्तराधः । भावार्थः पुनरयम् - "वज्जणी नगरी तत्थ अनिलसुओ यवो नाम राया, तस्स पुत्तो गहनो नाम जुवराया, तस्स धूया गहभस्स

जुवराजो भङ्गी अमोलियाणा। माय अतोवसुवनी। नस्म वि जुवराजो श्रीहपुत्रो अमरचो। ताहे सो जुवरायातं अमोलि-
ये जंगणी पामित्ता अमोलिवयो हुवलीभवति। अमरचोण पु-
च्छिन्नो निव्वेणे निष्ठ अमरचोण अगति—मागारियं भविस्स-
ति। ताए मा जुमियरिजुज्जति नत्थ सुंजादि ताए समं भोए
सोमो जाणिस्सति। सा कदि पि विनट्टा एवं होवत्ति कयं।
अजया सो राया तं अकजं नाउं निव्वेरेण पव्वतिओ। ग-
हमो राया जातो सो य जवो नेच्छति पढिउं पुत्तनेहेण
य पुणो पुणो उज्जेणि पति। अजया सो उज्जेणीए अदूर-
सामंत जवमेनं तस्स समीवे वीसमति। तं च जवखेत्तं
एगो खेत्तपालओ रक्कति। इओ य एगो गहमो तं जवखेत्तं
चरिउं इच्छति। ताहे तेण खेत्तपालएण सो गहमो अगति-
"आधावसी। पधावसी, ममं चावि निरिक्खसी। लक्खिता ते मया
जावो, जवं पर्येसि गहमा" ॥१॥" अयं भाष्यान्तर्गतः श्लोकः
कथानकसमाप्त्यनन्तरं व्याख्यास्यते। एवमुत्तराध्यायि श्लोकौ।
"तेण साहुणा सो सिलोमो गदिओ। तत्थ य चेन्नरुपा-
णि रमेति अमोलियाए उंदोइयाए चि भणियं होइ सा
य तेसि रमेताणं अमोलिया नछा बिले पनिया। पच्छा
ताणि चेन्नरुपाणि इओ तन्नो य मग्गति, तं अमोलियं न पा-
संति। पच्छा एगेण चेन्नरुवेणं तं बिलं पासित्ताणं यं जा
एत्थ न दासंति सा तूणं एयम्मि विलम्मि पनिया ताहे
तेण भयति—"इओ गया इओ गया, मग्गजंतो न दासंति। अ-
हमेयं विद्याणामि, अगने वूढा अमोलिया ॥२॥" सो वि नेणं सि-
लोमो पढिओ। पच्छा तेण साहुणा उज्जेणि पविसित्ता कुं-
भकारसाहाए उवस्सए गदिओ सो य दाहपुत्रो अमरचो
नेण जाव साहुणा रायत्ते वि गदिओ ताहे अमरचो चित्ते-
ति—कहं एयस्स थेरं निज्जपमिस्सि काओ गहमं रायं भ-
णति—एस परीसइपराजिओ रज्जे पेड्डेउकामो जति न पत्ति-
यसि पेच्छइ से उवस्सए आउहाणि तेणं अमरचोणं पुवं
चेव ताणि आउहाणि तम्मि उवस्सए भूमियाणि पात्त-
यावणमिमिचं रत्ता दिहाणि पत्तिजिउ तीए अ। कुंभकारसा-
हाए उंदुरो दुक्खिओ उसरति जएयं ताहे तेणं कुंभकारेणं भ-
यति—"सुकुमालग! जइयग, रत्ति हिडणसीलग। जयं ते नत्थि
मंमूला, दाहपुत्राव ते जयं" ॥३॥ मो वि शेण सिलोमो गदिओ।
ताहे सो राया तं पिअरं मारेउकामो रइ मग्गइ पगासेउ वूढा-
हो होदिसि काओ अमरचोणं ममं रत्ति फरुससालं अल्लोणो अ-
च्छति। तत्थ तेण साहुणा पढिओ पढमो सिलोमो—"आधाव-
सी पधावसी, ममं चावि निरिक्खसी। लक्खिता ते मया जावो,
जवं पर्येसि गहमा" ॥१॥ रत्ता नायं चेति जामो पुवं अतिसेसी
एस साधू। तन्नो वित्तिओ पढिओ—"इओ गया इओ गता, म-
ग्गजंतो ए दीसइ। अहमेयं विजाणामि अगने वूढा अमोलि-
या ॥२॥" तं पि शेणं परिगयं जहानामयं एतेण तन्नो ततितो
पढिओ—"सुकुमालग! जइयग, रत्ति हिडणसीलग। मयं ते न-
त्थि मंमूला, दाहपुत्राव ते जयं" ॥३॥ ताहे जाणति एस अमरचो-
ममं चेव मारेउकामो कओ ममं पितरो ताहे ओसंते भोए पदि
वइत्ता पुणो ते चेव पेच्छति—एस अमरचो मम मारेउका-
मेण वंजत्ते करेति। ताहे राया अमरचस्स सीसं छेत्तुं साधु-
स्स उवगंतुं सव्वं कहेति—सामेइ य"। अथ श्लोकत्रयस्या-
न्तर्यायः—आहं पत्तं आनिमुत्थेन वा धावसि प्रकर्षेण पृष्ठतो धाव-
सि मामपि च निरीकृते, ह्यहं स्ते मया भावोऽभिप्रायो यथा

यवधान्यचरितुं प्रार्थयति भो गर्हज । द्वितीयापक्षे यवनानां
राजानं मारयितुं भो गर्हजनृपते ! प्रार्थयतीति प्रथमश्लोकः ॥१॥
इतो गता २ मृत्यमाणा न दृश्यते अहमेतद्विजानामि अगने
भूमिगृहं गर्वायां चाक्षिता अमोलिका उंदोयिका नृपनिदु-
हिता, वा द्वितीयश्लोकः । एष कस्य राज्ञश्चरसौकुमार्यजा-
चात् सुकुमारक । इत्यामन्त्रणं (भद्रलग्नि चि) जघाकृते । रात्रौ
हिण्डनशील । मृषकस्य दिवा मानुषावशोकनचकिततया ।
राक्षस्तु वीरचर्यया रात्रौ पर्यटनशीलत्वात् । जयं ते तव नास्ति
मंमूलात् मन्निमितात् । किन्तु दीर्घपृष्ठात् एकत्र सपातं अप-
रत्र अमात्यात् । (ते) तव भयमिति । तृतीयश्लोकः ।

ततः स राजर्षिश्चिन्तयति—

सिक्खियव्वं मणूयेणं, अवि जारिसतारिसं ।

पेच्छ मुदसिन्नोमोहिं, जांविंयं परिरिक्खियं ॥

शिक्षितव्यं मनुष्येण अपि यादृशतादृशम् । पश्य मुग्धैरपि
श्लोकैर्जीवितं परिरक्षितम् ॥ १ ॥

तथा—

पुण्वविराडियसचिवे, सामत्थणरत्तिआगमो गुणना ।

नाउम्मि सचिवघायण—सामणगमणं गुरुसगासे ॥

पूर्वं विराधितो यः सचिवस्तस्य राज्ञा सद (सामत्थणं)
पर्यालोचनं ततस्तयोः रात्रौ तन्नागमस्तस्य च राजप्रेस्त-
दानीं पूर्वपठितश्लोकत्रयस्य गुणना, ततो ज्ञातोऽस्यहं
नूतमनिशयद्वानी मदीयः पिता कुतो वैप महात्मा पट-
प्रान्तलग्नतृणप्रवृत्तलीलैव राज्यं परित्यज्य भूयस्तदङ्गीकारं
कुर्वेत्, तदेव सर्वोऽप्यस्यैवामात्यस्य कूटरचनप्रपञ्च इति
परिभाष्य सचिवघातनं कृत्वा स्वपितुः क्षामणं कृतवान् ।
ततस्तस्य राजर्षेः अहो भगवन्तो मामनेकशो भण-
न्ति स्म । आचार्यादधीष्व सुवं परमहत्मात्मवैरिक्तया नापठिष्य
यदि नामहयानामपि मुग्धश्लोकानां पठितानामीदृशं फलमा-
धिरभूत् किं पुनः सर्वज्ञापकश्रुतस्य मन्त्रिण्यतीति विचिन्त्य
गुरुसकाशे गमनं, ततो मिथ्यादुष्कृतं दत्त्वा सम्यक् पठितुं
लग्न इति । वृ० १ स० ।

जवज्ज—जवर—न० । "हरिडादौ लः" ॥ ८॥ १३५४ ॥ इति सूत्रेण
रस्य लः । प्रा० २ पाद । उदरे, स्या० ।

जववारय—यववारक—पुं० । शरावाविरोपिते यवाङ्कुरे, "जववा-
रयवणयसत्थिगादि महारम्मं" पञ्चा० ८ विव० । ध० ।

जवस—यवस—न० । यु-असच् घासे, वृणे च । वाच० । गो-
धूमादिधान्ये, "जवसाणि वा" यवसं गोधूमादिधान्यमिति ।
आचा० २ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

जवसाग—यवशाक—पुं० । यवस्य शाके, "जवसागरलनालं प-
रिमुच्छने च कपिपयं होइ" संस० नि० ।

जवा—जपा—स्त्री० । वनस्पतिविशेषे, शा० १ श्रु० १ अ० ।

जवासय—यवासक—पुं० । वनस्पतिजदे, प्रज्ञा० १ पद । स्वायं
कः । वाच० ।

जवासा—यवासा—स्त्री० । रक्तपुष्पं वृक्षजदे, "यवासाकुसुमं वा"
प्रज्ञा० । १७ पद । सुगडासिनीवृणे, वाच० ।

जवि(णू)-जविन्-घोटके, वाच० । सूत्र० ।

जवित्प-यापयितुम्-अव्य० । वर्तयितुमित्यर्थे, व्यवस्थापयितुमित्यर्थे च । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

जवोदग-यवोदक-न० । यवधावनजले, दर्श० ४ तत्त्व । पञ्चा० । कल्प० । “ सीयं च सोवीरजवोदगं च ” । यवोदकं यवप्रक्षालनजलम् । उक्त० १५ अ० । स्था० ।

जवोदण-यवौदन-न० । यवजले, “आयामगं चेव जवोदणं च” यवौदनं यवभक्तम् । उक्त० १५ अ० ।

जस-पुं० । यशस्-न० । “ स्तमदामशिरो नमः ” ॥ ८ । १ । ३२ ॥ दामनशिरस्तमस्वर्जितं सकारान्तं नकारान्तं च शब्दरूपं पुंसि प्रयोक्तव्यम् । इति प्राकृतसूत्रेण प्राकृते पुंस्त्वम् । संस्कृते तु नपुंसकत्वम् । अशु-असुन्-धातोः युद् च । शौर्यादिभूते ख्यात्यपरपर्याये सर्वदिग्गामिनि प्रसिद्धिविशेषे, वाच० । यशःपराक्रमकृता ख्यातिर्यश इति । स्था० ३ उा ४ उ । प्रश्न० । औ० । ज्ञा० । सर्वदिग्गामिनीप्रख्यातिर्यश इति । ज० १४ श० ५ उ० । कीर्त्याम्, दशा० ६ अ० । स० । आचा० । (यशः कीर्त्योर्विशेषः ‘ जसकित्ति ’ शब्दे अनुपदमेव कृष्यम्) इलाघायाम्, चं० प्र० १७ पाहु० । सूत्र० । संयमे, “ जम्हा जसो वर्णो य संजमो ” यशो वर्णः संयम इत्येकार्थाः । “ जसो सि वा संजमो सि वा वर्णो सि वा एगठं ” इति वचनात् । व्य० १ उ० । “ जसं संरक्षमप्यणो ” यशः संरक्षणात्मनो यशःशब्देन संयमोऽभिधीयते । दश० ५ अ० २ उ० । विनये च । “ जसं संचिणु क्तिप ” यशः संयमं विनयं वा संचिणु । उक्त० ३ अ० । स्वनामख्यातेऽनन्तजिनस्य प्रथमशिष्ये, स० । “ परणासाऽणुतजिणा पढमसि-स्सो जसो नाम ” ती० उ कल्प । पार्श्वनाथस्य स्वनामख्याते अगष्टमे गणधरे च । कल्प० ७ क्षण । स० ।

जसंसि (नू)-यशस्विन्-पुं० । ख्यातिमति, अनुस्वारः प्राकृतत्वात् । नि० १ वर्ग । ज्ञा० । भ० । आचा० । यशस्विनः पराक्रमं प्राप्य प्रसिद्धिं प्राप्तत्वात् । स० । इलाघान्विते, उक्त० ५ अ० । कीर्तिमति, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । “ जसस्सिणो चक्खु पढट्टियस्स ” सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । “ अणुत्तरे णाणधरे जसंसी ” उक्त० ३१ अ० । अमणस्य भगवतो महावीरस्य सि-कार्थापरनामधेये पितरि च । आचा० ३ चू० । कल्प० ।

जसकर-यशस्कर-त्रि० । यशः सर्वदिग्गामिप्रसिद्धिविशेषः । तत्करो यशस्करः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सर्वदिग्गामिप्रीति-करे, तं० । आ० म० । भगवत ऋषभस्य स्वनामख्याते एकोनचत्वारिंशत्तमे पुत्रे, कल्प० ७ क्षण ।

जसकित्ति-यशःकीर्ति-स्त्री० । यशसा सर्वदिग्गामिप्रख्यातिरूपेण पराक्रमकृतेन वा सह कीर्तिरेकदिग्गामिनी प्रख्यातिर्दानफलभूता वा यशःकीर्तिः । यशसा इलाघने, कर्म० १ कर्म० । पं० सं० । यशःकीर्त्योश्चायं विशेषः-कीर्तिर्दानपुण्यफला, यशः पराक्रमकृतम् । आ० म० प्र० । “ अविसेसितो जसो । विसेसिता किच्ची ” आ० चू० १ अ० । दानपुण्यफला कीर्तिः । पराक्रमकृतं यशः । आ० म० प्र० । बहुस्मरसंघट्टनिवर्हणशौर्यलक्षणस्य यशः, दानसाध्या कीर्तिरिति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

एकदिग्गामिनी कीर्तिः । सर्वदिग्गाम्यापकं यशः इति प्रसिद्धिः । उक्त० १ अ० । कीर्तिरेकदिग्गामिनी प्रसिद्धिः सर्वदिग्गामिनी सैव वर्णो यशःपर्यायत्वादस्य । अथवा-दानपुण्यफला कीर्तिः पराक्रमकृतं यशः । स्था० ३ उा० ३ उ० । कर्म० । भगवत ऋषभस्य स्वनामख्यातेऽष्टविंशत्तमे पुत्रे च । पुं० । कल्प० ७ क्षण ।

जसकित्तिणाम-यशःकीर्तिनामन्-न० । तपः शौर्यत्यागादिना समुपाजितेन यशसा कीर्तनं संशब्दनं इलाघनं यशःकीर्तिरुच्यते । कर्म० १ कर्म० । यद्वा-यशः सामान्येन ख्यातिः कीर्ति-गुणोत्कीर्तनरूपा प्रशंसा । अथवा-सर्वदिग्गामिनी पराक्रमकृता वा सर्वजनोत्कीर्तनीयगुणता यशः एकदिग्गामिनी दानपुण्यकृता वा कीर्तिस्ते यद्बुद्ध्याद् जवनस्तद्यशःकीर्तिनाम । शुभनामकर्मभेदे, पं० सं० ३ द्वार । स० । यशःकीर्तिनामोदयाद् यशः कीर्तिर्भवति । कर्म० १ कर्म० । प्रव० । उक्त० । यद्बुद्ध्यादयशःशान्मध्यस्थजनप्रशंस्यो भवति तद्यशःकीर्तिनामेति । कर्म० ६ कर्म० । आ० ।

जसधाऽ(नू)-यशोधातिन्-त्रि० । यशोनाशके, “ दंसणनाणच-रित्ते, तवविणए निच्चकात्तपासत्था । एए अवंदणिज्जा, जे जसघाई पवयणस्स ” आवा० ३ अ० । “ पुवं समणगुणेहि अहिज्जतेहि जसो भासी इमेहि सेवंतेहि ताणि ठाणाणि जसोधाति तेणं ते जसघाती एए पवयणस्स ” आचू० ३ अ० ।

जसचंद-यशश्चन्द्र-पुं० । स्वनामख्याते गणिनि, (भ०)

तथा च भगवतीसूत्रवृत्तावभयदेवसुरिः--

“ श्रीमज्जिनेइवराचार्य-शिष्याणां गुणशालिनाम् ।

जिनजद्रमुनीन्द्राणा-मस्माकं चांद्दिसेवितः ॥

यशश्चन्द्रगणगाढि-साहाय्यात् सिद्धिमागता ।

परित्यक्तान्यकृत्यस्य, युक्तायुक्तविवेकिनः” ॥ भ० ४२ श० १ उ० ।

जसजीविय-यशोजीवित-न० । जीवितभेदे, तच्च भगवतो व-र्द्धमानस्वामिनः “ जसकिच्ची य भयवतो ” आ० म० द्वि ।

जसद-जस (श) द-पुं० । धातुविशेषे, औ० । येन वायुना शी-यते । वाच० ।

जसदपाय-जसदपात्र-न० । जसदधातुविशेषनिमित्ते पात्रे, “ ज-सदपायाणि वा ” औ० ।

जसदेव-यशोदेव-पुं० । स्वनामख्याते आचार्ये, ग० ४ अधि० । स्थानाङ्गवृत्तावभयदेवसुरिः--श्रीमज्जिनचन्द्राचार्यान्तेवासियशोदेवगणिसाधोरुत्तरसाधकस्येव विद्याक्रिया-प्रधानस्य साहाय्येन समर्थितम् । स्था० १० उा० । यशोदेवः पुनर्मियागच्छे चन्द्रसूरिशिष्यः पाक्षिकसूत्रवृत्तिपिण्डविशुद्धिवृत्तिग्रन्थयोः कर्ता स च विक्रमसंवत् ११७६ । विद्यमान आसीत् द्वितीयश्च यशोदेवसूरिः प्रवचनसारो-कारकर्तुर्नेमिचन्द्रसूरेर्गुरुधृता प्रथमपञ्चाशकचूर्णिनामग्रन्थ-कर्ता । जै० ६० ।

जसधण-यशोधन-न० । स्वनामख्याते नृपे, नं० ।

जसजह-यशोभज-पुं० । गुरुचन्द्रसूरेः शिष्ये स्वनामख्याते आ-चार्ये, “ जातौ तस्य विनेयौ, सूरौ यशोभजनेमिचन्द्राहौ ” । ग० ४ अधि० । आचार्यशय्यभयस्य शिष्ये स्वनामख्याते आचार्ये, नि० चू० ५ उ० । “ सम्भभवस्सं सीसो, जसभहो नाम आस गुण-

रासी" ती० १३ कल्प । "जसजहं तुगियं वंदे," शस्यं नयशिष्यं यशोभद्रं तुङ्गिकं तुङ्गिकगणं व्याघ्रापत्यगोत्रं वन्दे । नं० । "शरस्स पं अजजसजहस्स तुगियायणससगोत्तस्स अनेवासी दुवे थेरा, थेरे भज्जसंभुयाविजप मादरसगुत्ते, थेरं अजभह्वाहू पाईणस-गुत्ते" । आयोगोभञ्जं स्वपदे संस्थाप्य श्रीवीरादष्टनवातिवर्षः स्व-जनाम इति श्रीयशोजञ्जसुरिरपि श्रीभज्जवाहुमंजूनविजयाख्यौ शिष्यौ स्वपदेन्यस्य स्वलोफमलं चक्रे । कल्प० ८ कृण । आर्य-संभूतविजयस्य मादरसगोत्रस्य शिष्ये स्वनामख्याते आचार्ये, कल्प० ८ कृण । साकेतनगरवास्तव्यस्य पुण्डरीकराजस्य स्व-नामख्याते युवराजे, आ० चू० ४ अ० । आव० । आ० क० । पञ्चस्य पञ्चदशसु दिवसेषु चतुर्थे दिवसे, ज्यो० ४ पाहु० । जं० । चं० प्र० । कल्प० । यशोभज्जान् भारद्वाजसगोत्रात् निर्गतस्य उरुपपाटिकगणस्य स्वनामख्याते कुलभेदे, न० । कल्प० ८ कृण । साकेतनगरस्य पौण्डरीकचतुपतेयुवराजस्य कण्डरीकस्य स्वनामख्यातायां भार्यायाम्, स्त्री० । आ० चू० १ अ० । आव० । आ० क० ।

जसभद्रसूरि-यशोजञ्जसूरि-पुं० । योरुशप्रकरणविवरणकार-के आचार्ये, पो० १६ विव० । धर्मघोषसूरिहिं स शिष्यः स्याद्वादर्हस्यनामग्रन्थस्य कर्ता । जं० ३० ।

जसमंत-यशस्वत्-त्रि० । यशस् मनुष्य मस्य वः । यशोविशिष्टे, चिनि-यशस्वीत्यप्यत्र । वाच० । भरतवर्षजवे स्वनामख्याते कुलकरे, पुं० । स्था० ७ ग्रा० । ती० । जं० । आ० म० । कल्प० । आ० चू० । आ० क० । श्रियां ङीप् ङीवन्तस्तु तत्र ज्योति-ष्मत्याम् यवतिसायाम्, वनकापांस्यां च । वाच० ।

जसमित्त-यशोभिन्न-पुं० । शत्रुंजयशैलस्य श्रीशान्तिमरुदेवयो-ञ्चैत्यस्योद्धारके आचक्रे, ती० १ कल्प ।

जसवर्द्ध-यशोमती-स्त्री० । वर्तमानावसर्पिण्या द्वितीयचक्रव-र्तिनः सगरस्य मातरि, स० । आव० । पृष्ठिचम्पापुरस्थगाल महाशालयोज्जगित्यां पिढरभार्यायां काम्पिल्यपुरस्थायां ना-गलीमातरि, आ० चू० १ अ० । ती० । आ० म० । श्रमणस्य प्रगवतो महावीरस्य नष्ट्यां प्रियदर्शनायाः पुत्र्याम्, आचा० ३ चू० । कल्प० । पञ्चस्य तृतीयायामष्टम्याञ्च त्रयोदश्यां च रात्रितिथौ, चं० प्र० १० पाहु० । जं० । स्त्री० प्र० । ज्यो० । दशपुरनगरस्य शाण्डिल्यस्य ब्राह्मणस्य दास्यां च । उत्त० १३ अ० । कम्पिल्यनगरस्यस्य ब्रह्मदत्तस्यान्तःपुरप्रधानायां भार्यायां पत्न्यारितपुत्र्याम्, वत्त० १३ अ० ।

जसवंस-यशोवंश-पुं० । मूर्ते यशसां वंश इव पर्वप्रवाह इव यशोवंशः । यशसां पर्वप्रवाहभूते, "जसवंसो नागहृत्पौरु" नं० ।

जसत्राय-यशोवाद-पुं० । साधुवादे, "जसवपणं वाक्किता" कल्प० ४ कृण ।

जसविजय-यशोविजय-पुं० । द्वात्रिंशिकाविचरणद्रव्यगुणपर्या-यभाषाविचरणद्वात्रिंशदष्टकप्रतिमाशतकनयोपदेशविचरणादि-कारके आचार्ये, छव्या० १४ अध्या० ।

द्वात्रिंशिकावृत्तौ नयविजयवर्णकमधिकृत्य—

"यशोविजयनाम्ना त-धरणाभ्मोजसेविना ।

द्वात्रिंशिकानां त्रिवृत्ति-श्वके तत्त्वार्थदीपिका (६) । द्वा० ३३ द्वा० । ३५६

द्वात्रिंशत्तममष्टक—मुवाच श्रीमद्यशोविजयः ॥ १॥ " अष्ट० ३३ अष्ट० ।

प्रतिमाशतके नयविजयमधिकृत्य—

"तदीयचरणाभ्युज्ज्वलणविस्फुरद्भारती-प्रसादसुपरीकृतप्रवरशास्त्रलोचयैः । जिनागमविवेचने शिवसुखाधिनां श्रेयसे, यशोविजयवाचकैरयमकारि तत्त्वश्रमः ॥ १६ ॥ पूर्वं न्यायविशारदत्वविरुद्धं काश्यां प्रदत्तं बुधै—न्यायाचार्यपदं ततः कृतशतग्रन्थस्य यस्यापि तम् । भव्यप्रार्थनयाऽनयादिविजयप्राज्ञोत्तमानां शिशुः, सोऽयं तत्त्वमिदं यशोविजय इत्याख्याभृदाख्यातवान् ॥ १७ ॥" प्रति० ।

नयोपदेशवृत्तौ—

"गच्छे श्रीविजयादिदेवसुगुरोः स्वच्छैर्गुणानां गणैः, प्रौढिं प्रौढिमध्यामि जीतविजयप्राज्ञाः परामैयवः । तत्सातीर्थभृतां नयादिविजयप्राज्ञोत्तमानां शिशु-स्तत्त्वं किंचिदिदं यशोविजय इत्याख्याभृदाख्यातवान् ॥ १८ ॥" नयो० ।

"तत्कंप्रमाणनयमुख्यविवेचनेन, प्रौढाधितादिममुनिश्रुतकेवलित्वाः । चक्रयशोविजयवाचकराजमुख्याः,

ग्रन्थेऽत्र मध्यपुक्रतिं परिशोधनायैः ॥" ध० ४ अधि० । अय-माचार्यः विक्रमसंवत्सराणां सप्तदशके शतके आसीत् । जं० ५० जमहर-यशोधर-पुं० । प्रारतवर्षमवेऽतीतेऽष्टादशमे जिने, प्रव० ८ द्वार । प्रारतवर्षजवे प्रविष्यत्येकोनविंशे जिने, प्रव० ७ द्वार । द्वीपापनस्य जीवं यशोधरनामानं जिनमेकोनविंशं वन्दे, प्रव० ४६ द्वार । भगवतः श्रृपभस्य द्वादशे पुत्रे, कल्प० ७ कृण । धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य पीठानीकाधिपतौ, "जसोधरे आस राया पीठानीयाहिवर्षे" स्था० ५ ग्रा० १ व० । पञ्चस्य पञ्चदशसु दिवसेषु पञ्चमे दिवसे, जं० ७ वत्त० । चं० प्र० । कल्प० । श्रेयैकविमानप्रस्तटे च । स्था० ९ ग्रा० । साकेतनगरस्थस्य विनयन्धरनृपस्यात्मजे स्वनामख्याते कुमारे, ध० २० । दश० । (यशोधरचरितं तु धर्मरत्नप्रकरणाद्वंशयम्) दक्षिणरुचका-स्तव्यास्वष्टसु दिशाकुमारीषु चतुर्थदिशाकुमार्याम्, स्त्री० । स्था० ८ ग्रा० । द्वी० । आ० चू० । ती० । आ० क० । आव० । आ० म० । जं० । पञ्चस्य पञ्चदशसु रात्रिषु चतुर्थरात्रौ, ज्यो० ४ पाहु० । जं० । कल्प० । सकलभुवनव्यापियशो धरतीति यशोधरा । लिहादित्वाद् । जम्बूदशनायाम्, जम्बूद्वीपो हि विदितमहिमा श्रुचनत्रयेष्यनया जम्बोपलक्षितस्ततो भवति यथोक्तम् । यशोधारित्वमस्या इति । जी० ३ प्रति० । जं० ।

जसा-यशा-स्त्री० । कौशाभ्यावास्तव्यस्य काश्यपस्य भार्या-यां, कपिलमातरि, उत्त० ८ अ० । ती० ।

जसोकामि (न)-यशस्कामिन्-पुं० । कीर्तिकामिनि, "धिग-त्युते जसोकामी" दश० २ अ० ।

जसोकिस्ति-यशःकीर्ति-स्त्री । 'जसकिस्ति' शब्दार्थे, आ० चू० १ अ० ।

जसोकिस्तिणाम-यशःकीर्तिनामन्-न० । 'जसकिस्तिणाम' श-ब्दार्थे, कर्म० १ कर्म० ।

जसोचंद-यशश्चन्द्र-पुं० । 'जसचंद' शब्दार्थे, म० ४२ श० १ उ० ।
जसोजीविय-यशोजीवित-न० । 'जसजीविय' शब्दार्थे, आ०
म० द्वि० ।

जसोद-जस(श)द-पुं० । 'जसद' शब्दार्थे, औ० ।

जसोदपाय-जसदपात्र-न० । 'जसदपाय' शब्दार्थे, औ० ।

जसोदेव-यशोदेव-पुं० । 'जसदेव' शब्दार्थे, ग० ४ अधि० ।

जसोधण-यशोधन-न० । 'जसधण' शब्दार्थे, तं० ।

जसोजद-यशोजद्र-पुं० । 'जसजद' शब्दार्थे, ग० ४ अधि० ।

जसोमंत-यशस्वत्-त्रि० । 'जसमंत' शब्दार्थे, स्था० ७ ग० ।

जसोमित्त-यशोमित्त-पुं० । 'जसमित्त' शब्दार्थे, ती० १ कल्प ।

जसोय-यशोद-पुं० । यशो ददाति दा-क। पारदे, यशोदातरि,
त्रि० । नन्दगोपपत्न्याम, स्त्री० । वाच० । अमणस्य जगवतो म-
हावीरस्य ज्ञायार्या च । आ० चू० ३ अ० । " समणस्स खं
अगवओ महावीरस्स जजा जसोया गोत्तेण कौन्दिषा " आ-
चा० ३ चू० । " कारेति पाणिगहणं जसोयवररायकजाप "
ता० २१ कल्प । आ० म० ।

जसोवर्द-यशोमनी-स्त्री० । 'जसवर्द' शब्दार्थे, स० ।

जसोवंश-यशोवंश-पुं० । 'जसवंश' शब्दार्थे, तं० ।

जसोवाय-यशोवाद-पुं० । 'जसवाय' शब्दार्थे, कल्प० ४ कण ।

जसोविजय-यशोविजय-पुं० । 'जसविजय' शब्दार्थे, द्रव्या०
१४ अध्या० ।

जसोहर-यशोधर-पुं० । 'जसहर' शब्दार्थे, प्रव० ८ द्वार ।

जह-यथा-अव्य० । यत्प्रकारे, थाक् "वाऽव्ययोत्खातादावदा-
तः" ८।१।६९ । इति प्राकृतसूत्रेणाव्ययेषूत्खातादिषु च
शब्देषु आदेराकारस्याद्धा । प्रा० १ पाद । येन प्रकारेणेत्यर्थे,
आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० । "जह सुत्तं तह अत्थो" (२६) यथा
येन प्रकारेण यथापकृत्या सूत्रं व्यवस्थितं तथा तेनैव प्रकारे-
णाऽर्थो व्याख्येयः । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० १ अनु० । आचा० उप-
प्रदर्शने, पञ्चा० १४ विव० । सूत्र० । अनु० । आ० म० । उदाह-
रणोपन्यासे, दर्श० ४ तत्त्व । पिण्ड० । आव० । सूत्र० । उच० ।
आ० म० । " जह मंगलाजिहाण " विशेष० । यथेत्युदा-
हरणोपन्यासार्थः । यथेतत्तथाव्यदप्यनया दिशा द्रष्टव्यम् ।
आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । दृष्टान्तोपदर्शने, जी० ३ प्रति० ।
तं० । सूत्र० । ज्ञा० । स्था० । जं० । वाक्योपन्यासे, सादृश्ये,
योग्यतायाश्च, आनुरूप्ये, पदार्थानातिवृत्तौ च । वाच० ।
युत्र-अव्य० । "त्रयो हि ह-त्याः" ॥ ८ । २ । १६१ ॥ इति प्रा-
कृतसूत्रेण त्रयः हः 'जह' इति प्रा० २ पाद । यस्मिन्नित्यर्थे, वाच० ।
जहंत-जहत्-त्रि० । त्यजति, "जिह्वयणं भावतो जहंतस्स "
व्य० ३ उ० ।

जहृकम-यथाक्रम-अव्य० । क्रमस्यानुरूप्यं तस्यानतिक्रमो वा ।

अव्ययी० । क्रमानुरूप्ये, क्रमानतिक्रमे च । वाच० ।

यथाक्रमं परिपाठ्येति । दश० ५ अ० । "अट्ट कम्माई वोच्चा-
मि, आणुपुर्व्वि जहृकमं" उच० ३९ अ० । विहरामि यथा-
क्रमं साध्याचारानुक्रमेण । उच० ३३ अ० । "जहृकमं काम-

गुणेषु चैव" यथाक्रमं यथावसरमिति । उच० १४ अ० ।
"जहृकमंते" यथाक्रमं क्रमेणैव । पञ्चा० ए विव० ।

जहृक्खाय-यथाख्यात-न० । अथाख्यातापरनामधेये चारित्र-
भेदे, (आ० म० प्र०)

अथ यथाख्यातचारित्रं त्रिवृण्वन्नाह-

अहसदो जाहृत्ये, आहोऽनिविहं । ऐ कट्टियमक्खायं ।

चरणमकमायमुदितं, तमहक्खायं "जहृक्खायं" ॥ १२७६ ॥

यथाख्यातमिति द्वितीयं नाम । तस्यायमर्थः-यथा सर्वस्मिन्
जीवलोके ख्यातं प्रसिद्धमकषायं भवति चारित्रमिति । तथैव
यत् तद् यथाख्यातं प्रसिद्धं सर्वस्मिन् जीवलोके । आ० म०
प्र० । विश० । (अथाख्यातविवरणम् 'अहक्खाय' शब्दे
प्रथमभागे ८६१ पृष्ठे विज्ञोकनीयम्)

जहृग-जहृक-पुं० । सेहृके, विश० ।

जहृडियवत्थुवाइ(ण्)-यथास्थितवस्तुवादिन्-पुं० । यथास्थि-
तमभिज्ञाप्यानभिलाष्यत्वादिना प्रकारेण स्थितं वस्तु वदितुं
शीलाः यथावस्थितवस्तुवादिनः । येन प्रकारेण वस्तुनो वा-
दिनि, पं० सू० १ सूत्र ।

जहृण-जघन-न० । वक्रं हन्ति । हन्-पद-अच्-पृ० । स्त्रीणां
श्रोणिपुरोभागे, श्रोणौ च । वाच० । जघनं पूर्वः कटिभाग
इति । विपा० १ श्रु० ९ अ० ।

जहृणरोहो-देशी-ऊरौ, दे० ना० ३ वर्ग ।

जहृणवर-वरजघन-न० । श्रेष्ठजघने, वरशब्दस्य विशेषणस्या-
ऽपि सतः परनिपातः प्राकृतत्वात् । जी० ३ प्रति० ।

जहृणिज्ज-हेय-त्रि० । त्याज्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जहृणसवं-देशी-अर्धोरुके, दे० ना० ३ वर्ग ।

जहृण-जघन्य-त्रि० । हन्-यह-अच्-पृ० । जघनमिव 'इ'वार्थे
यत् वा । अधमे, वाच० । आव० । निकृष्टे, म० २ श० १ उ० ।
सर्वहीने, स्था० ४ ग० २ उ० । सर्वोदये, स्था० १ ग० १ उ० ।
चरमे गर्विते च । शूद्रे, पुं० । जघनमनुशीलितम् यस्य । पुंसां
क्षिप्ते । वाच० ।

जहृणगुणकालग-जघन्यगुणकालक-पुं० । जघन्येन ज-
घन्यसंख्याविशेषणैकेनेत्यर्थः गुणो गुणं तारुनं यस्य स तथा-
विधः कालो वर्णो येषां ते जघन्यगुणकालकाः । तेषु, । स्था०
१ ग० १ उ० ।

जहृणण्डिय-जघन्यस्थितिक-त्रि० । जघन्या जघन्यसंख्या
समयापेक्षया स्थितिर्येषां ते जघन्यस्थितिकाः एकसमयस्थि-
तिके, स्था० १ ग० १ उ० ।

जहृणपणसिय-जघन्यप्रदेशिक-पुं० । जघन्याः सर्वाल्याः
प्रदेशाः परमाणवस्ते सन्ति येषां ते जघन्यप्रदेशिकाः । द्वाणु-
कादिके, स्था० १ ग० १ उ० ।

जहृष्पय-जघन्यपद-न० । पद्यते गम्यते इति पदं पदसंख्या-
स्थानं तन्वानेकधेति जघन्यं सर्वहीनं पदं जघन्यपदम् । स-
र्वहीने संख्यास्थाने, स्था० ४ ग० २ उ० ।

जहलपुत्रिस-जघन्यपुरुष-पुं० । पुरुषविशेषः, स्या० ३ पा० १ उ० । (जहलपुत्रिसा त्रिविधा 'पुत्रिस' शब्दे वक्ष्यन्ते)

जहागुहोमग-जघन्योत्कर्षक-त्रि० । जघन्यो निरुष्टः काञ्चिद् व्यक्तमाश्रित्य न एव च व्यक्त्यन्तरापेक्षयोत्कर्षं कर्तुं शक्योत्कर्षः । काञ्चिद् व्यक्तमाश्रित्य निरुष्टे, व्यक्त्यन्तरापेक्षयोत्कर्षे च । ज० १५ श० १ उ० ।

जहागोगाहण-जघन्यावगाहनक-त्रि० । अवगाहन्ते आसने यस्यां साऽवगाहना क्षेत्रप्रदेशरूपा सा जघन्या येषां ते । स्वार्थिककप्रत्ययाऽजघन्यावगाहनकाः । एकप्रदेशावगाहे, स्या० १ पा० १ उ० ।

जहल्य-यथार्थ-अव्य० । अर्थमनतिक्रम्य, अव्ययी० । अर्थ-स्थानतिक्रमे, पं० सं० १ द्वार । अन्यथयुक्ते, त्रि० । पञ्चा० १५ वि० । यथार्थं प्रदीपादि । स्या० १ पा० १ उ० । वोच्छ्रामि पञ्चसंगह-मेयमहर्षं जहर्षं वा । यथार्थं यथावस्थितः प्रवचनाविरोधी अर्थो यस्मिन् तम् । यद्वा-अर्थस्य प्रवचनोक्त-स्थानतिक्रमेण न स्वमनोपिकया यथार्थम् । पं० सं० १ द्वार । "नव्यं दशाह जायते जहर्षं" यथार्थं यथावद् यथासर्वज्ञोक्तं नयेति । विशेषः ।

जहल्यणिय-यथार्थानियत-न० । व्यञ्जनाकरभेदे, "तत्प-जहल्य नियतं, तं जहा-दहतीति दहणो तवतीति तवणो एव-मादि" । आ० चू० १ अ० ।

जहल्यम-यथास्थाम-अव्य० । यथापलं शक्त्यनतिक्रमेणेत्यर्थः, "जुजह य जहल्यमं" पञ्चा० १५ वि० ।

जहल्य-यायात्स्य-न० । यथातत्त्वे, स्या० ५ पा० १ उ० ।

जहवा-यथावा-अव्य० । प्रकाशान्तरदर्शने, दश० १ अ० ।

जहवाय-यथावाद्-अव्य० । आसवचनानतिक्रमेणेत्यर्थः, पञ्चा० ११ वि० ।

जहा-यथा-अव्य० । 'जह' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

जहात्ता-हिता-अव्य० । त्यक्तवैत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । "तयसं च जहात्तेरयं" सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

जहाकाल-यथाकाल-अव्य० । यथावसरमित्यर्थः, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । "वोस्तिरद मुणी जहाकालं" । यथाकालं यथावसरम् । संधा० ।

जहागम-यथागम-अव्य० । यथासुत्रमित्यर्थे, "आराहिता जहागमं" पं० व० ६ द्वार ।

जहाच्छन्द-यथाच्छन्द-पुं० । स्वच्छन्दे, स्या० ६ पा० ३ उ० ।

जहाजाय-यथाजात-त्रि० । जातं समयविशेषमनतिक्रम्य यथाजातं, तदस्यास्ति अच् । मूर्खे, नीचे च । वाच० "जहा-जायपसूनुया ।" यथाजातपसूनुताः शिकामरणादिवर्जितव-लीवर्दादि सदृशाः निर्विज्ञानत्वादिसाधर्म्यात् । प्रश्न० २ आ० द्वार । यथाजातं भ्रमणत्वभवनलक्षणं जन्माश्रित्य, योनिनिष्क-मणलक्षणं च । तत्र रजोहरणमुखवास्त्रिकाचोलपट्टमात्रया भ्रमणो जातो, रचितकरपुटस्तु योन्या निर्गत एवञ्च तत् एव वन्दते । तदव्य-तिरेकाद् वा यथाजातम् । कृतिकर्मणि, न० । स० ११ सं० ।

जहाजेड-यथाज्येष्ठ-अव्य० । ज्येष्ठस्थानतिक्रमेणेत्यर्थः, अनु० ।

जहाणामय-यथानामक-पुं० । अनिर्दिष्टनामके, कस्मिंश्चित्, जी० ३ प्रति० । "जहानामको कोह मिच्छे" । यथानामकः कश्चित् म्लेच्छः । आ० म० प्र० । "स जहाणामप केह पुरिसे" स यथानामको यत्प्रकारनामा देवदत्तादिनामेत्यर्थः । अथवा- (स) इति सः यथेति दृष्टान्तार्थः नामेति संज्ञावनायाम् । 'ए' इति वाक्यालङ्कारे । तं० । अनु० । जी० । ज्ञा० । स्या० ।

जहातच-यथातथ्य-अव्य० । यथासत्यमित्यर्थे, "जहातथमिणं ति वेमि" यथासत्यं यथातथ्यमित्यर्थे, । आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । "अनु धम्मं जहातच्चं" । यथातथ्यं यथाव्यवस्थितम् । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । "तं मे पवक्खामि जहातच्चेणं" यथातथ्येनावितथ्यं प्रतिपादयामीति । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । यथातथ्येन यथाव्यवस्थितं तथैव कथयामीति । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । जहातह-यथातथ-अव्य० । तयाऽनतिक्रम्य अनतिवृत्तौ, अव्ययी० । याथार्थ्ये, यस्य वस्तुनो यद्गुणमुचितं तथारूपभावे, यथायथमप्यत्रार्थे, वाच० ।

याथातथ्य-अव्य० । सूत्रकृताङ्गस्य त्रयोदशेऽध्ययने, धर्मसमा-धिमागंसमवरणाद्येषु यद्विनयं याथातथ्येन व्यवस्थितम्, यच्च विपरीतं धितयं तदपि लेशतोऽत्र, प्रतिपादयिष्यत इति । नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे याथातथ्यमिति नाम । (सूत्र०) अस्याध्ययनस्य याथातथ्यमिति नाम । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । "जाणासि णं भिक्खु, जहातहेणं" याथातथ्येन त्वं जानासि सम्यगवगच्छसीति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

जहातहङ्कयण-याथातथ्याध्ययन-न० । सूत्रकृताङ्गस्य त्रयोदशेऽध्ययने, (सूत्र०)

अस्यायाऽधिकारो यथा—

जह सुत्तं तह अत्थो, चरणं चारो तह चि नायव्वं ।

संतमि य पसंसाए, असवीपगयं जुगुंछाए ॥ २६ ॥

"जह सुत्तं" इत्यादि । यथा येन प्रकारेण यथापक्षत्या सूत्रं व्यवस्थितं तथा तेनैव प्रकारेणार्थो व्याख्येयोऽनुष्ठेयश्च । एतद्वद्व्यति-चरणमाचरणमनुष्ठान्तव्यम् । यदि वा-संस्कृत-सूत्रस्य चारित्रमेवाचरणमतो यथा सूत्रं तथा चारित्रमेतदेव आनुष्ठेयम् एतच्च याथातथ्यमिति ज्ञातव्यम्, पूर्वाहस्यैव भावार्थं गाथापदचारुर्न दर्शयितुमाद-यच्छस्तुजातं प्रकृतं प्रस्तुतं यथा-र्थमधिकृत्य सूत्रमकारि तस्मिन्नर्थे सति विद्यमाने यथावद् व्याख्यायमाने संसारोच्चारणकारणत्वेन प्रशस्यमाने वा याथा-तथ्यमिति भवति । विवक्षिते त्वर्थे सत्यविद्यमाने संसारकार-णत्वेन वा जुगुप्सार्या सत्यां सम्यगनुष्ठेयमाने वा याथातथ्यं न भवति । इदमुक्तं जवति-यदि यथासूत्रं येन प्रकारेण व्यव-स्थितम् । तथैवार्थो यदि भवति व्याख्यायतेऽनुष्ठेयते च संसा-रनिस्तरणसमर्थश्च भवति, ततो याथातथ्यमिति भवति । अ-सति त्वर्थे क्रियमाने संसारकारणत्वेन जुगुप्सिते वा भवति । याथातथ्यमिति गाथातात्पर्यार्थः । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

जहापवहकरण-यथाप्रवृत्तकरण-न० । करणभेदे, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

जहाजुय-यथाजुत-त्रि० । यथावृत्ते, "जहाजुयमवितहसमंदि-कं" । यथाजुतं यथावृत्तम् । आ० १ श्रु० १ अ० नि० सू० ।

जहामालिय-यथामालित-अव्य० । यथाधारितमित्यर्थे, "जहामालियं ओमोघं दलम्" । यथामालितं यथाधारितं, यथापरिहितमित्यर्थः । ञ० ११ श० ११ उ० ।

जहारिह-यथार्ह-अव्य० । अर्हो योग्यतामनतिक्रम्य, अव्ययी० । यथायोग्ये, ततः । "अर्श आदिभ्योऽच्" ॥१२॥१२७॥ सत्यचूते पदार्थे, त्रि० । वाच० । "जहारिहं होत्र कायव्वं" पञ्चा० १७ विव० । यथार्हं यथायोग्यम् । दश० ७ अ० । पं० सं० । यथार्हं यथोचितम् । झा० १२०१ अ० । "जहारिहं जरस्सं जं जुग्गं" यथायोग्यम् । आच० ६ अ० ।

जहारूप-यथारूप-अव्य० । रूपानतिक्रमे, "यथा नेत्रं तथा शीलं, यथा नासा तथाऽऽज्वलम् । यथा रूपं तथा वित्तं, यथा शीलं तथा गुणाः ॥ १ ॥" आच० ४ अ० ।

जहाल-जहाल-पुं० । देशभेदे, कल्प० ७ कृण ।

जहालाह-यथाज्ञान-अव्य० । यथासंपत्तीत्यर्थे, पञ्चा० ४ विव० ।

जहालंदीगण-यथातन्दिगण-पुं० । लन्दिकानां पञ्चको गणः परं तेषां कल्पस्य कालमानं कियत् परिहारविशुद्धिकानामिवाष्टादशमासकालमानं चोनाधिकं वेति, प्रश्ने, उत्तरम्-यथातन्दिगणं कालमानं तु परिहारविशुद्धिकसाध्वतिदेशवाक्यं पञ्चकल्पचूर्यादावुपलभ्यमानत्वेनाष्टादश मासाः संभाव्यन्त इति । ४२ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

जहावाइ (ण्)-यथावादिन्-पुं० । येन प्रकारेण वादिनि, (स्था०) "णो जहावाइ तहाकारी याऽवि भवइ" सामान्यतो नो यथा वादी तथा कारी । स्था० ७ डा० ।

जहाविजव-यथाविभव-अव्य० । विभवानुरूपमित्यर्थे, "ततो अ जहाविभवम्" । विभवानुरूपमित्यर्थः । पं० व० १ द्वार । "दानं च यथाविजवं, दातव्यं सर्वसत्त्वेभ्यः ।" यथाविजवं विजवानुसारेणेत्यर्थः । पो० ९ विव० ।

जहाविहि-यथाविधि-अव्य० । सम्यगित्यर्थे, पं० व० ४ द्वार ।

जहामंख-यथासङ्ख्य-अव्य० । संख्यानतिक्रमे, "यथासंख्यमनुदेशः समानाम्" ॥१३॥१०॥ इति (पाणि०) न्यायात् । आ० म० प्र० ।

जहासत्ति-यथाशक्ति-अव्य० । शक्तेरानुरूप्यम् । आनुरूप्येऽव्ययी० । शक्तेरानुरूप्ये, शक्त्यनुसारे च । वाच० । "सेसा उ जहासत्ति, आपुच्छित्ता ठवंति सट्ठाणे" यथाशक्ति शक्त्यनुरूपम् । आच० ५ अ० । सामर्थ्यानतिक्रमेणेति । पञ्चा० ६ विव० । "दाणमह जहासत्ती" यथाशक्ति शक्तेरनतिक्रमेण चित्तवित्तानुरूपमित्यर्थः । पञ्चा० ३ विव० । "सेवगा जहासत्ति" यथाशक्ति, शक्त्यतिगूहनेन । पञ्चा० ११ विव० ।

जहासमाहि-यथाममाधि-अव्य० । समाधानानतिक्रमे, पञ्चा० १ विव० ।

जहासुय-यथाश्रुत-अव्य० । श्रुतानतिक्रमे, "अहसुयं वदिस्सामि" यथाश्रुतं यथासूत्रं वा वदिष्यामि । आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० ।

ययामूत्र-अव्य० । सूत्रानतिक्रमे, आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० ।

जहि-यत्र-अव्य० । "त्रपो हि-ह-त्याः" ॥ ८ । २ । १६१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण प्रत्ययस्य एते आदेशाः । जहि-जह-जत्य । अ० २ पाद । यस्मिन्नित्यर्थे, वाच० ।

जहिच्छिय-यथेप्सित-अव्य० । ईप्सितस्यानतिक्रमे, अव्ययी० । स्वाच्छन्द्ये, "अर्श आदिभ्योऽच्" ॥ ५ । २ । १२७ ॥ यथाभीष्टे, त्रि० । यथेष्टमप्यत्र । वाच० । "साहेइ जहिच्छियं कज्जं" साधयति यथेप्सितं कार्यम् । पञ्चा० १ विव० ।

जहिच्छियकामकामिन्-यथेप्सितकामकामिन्-पुं० । यथेप्सितान् मनोवाञ्छितान् कामान् शब्दादीन् कामयन्त इत्येवंशीला यथेप्सितकामकामिनः । जी० ३ प्रति० । मनोवाञ्छितकामभोजिनि, "जहिच्छियकामकामिणो" यथेप्सितान् कामान् शब्दादीन् कामयन्ते अर्थाद् भुञ्जन्ते इत्येवं शीला ये ते तथेति । जं० २ वक्त्र० ।

जहिडिल-युधिष्ठिर-पुं० । युधि युद्धे स्थिरः "गवियुधिच्यं स्थिरः" ॥७॥३॥१५॥ इति (पाणि०) बत्वम् । "उतो मुकुवादिष्वत्" ॥७॥१॥१०७॥ इति प्राकृतसूत्रेणादेस्तोऽत्वम् । प्रा० १ पाद । पाण्डवश्रेष्ठे, वाच० ।

जहिमा-देशी-विदग्धराचितायां गाथायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

जहुडिल-युधिष्ठिर-पुं० । 'जहिडिल' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

जहुत्त-यथोक्त-त्रि० । येन प्रकारेणोक्ते, "परक्रमती जहुत्तमाचत्ते" यथा उक्तं यथोक्तमिति । नि० सू० १ उ० ।

जहुत्तकारिन्-यथोक्तकारिन्-पुं० । यथोक्तं क्रियाकलापं कर्तुं शीलमस्येति यथोक्तकारी । आच० ३ अ० । भगवदाज्ञाराधके, वृ० १ उ० ।

जहुत्तर-यथोत्तर-अव्य० । उत्तरस्यानतिक्रमे, सूत्र० १ शु० ३ अ० ३ उ० ।

जहोइय-यथोदित-त्रि० । येन प्रकारेण प्रतिपादिते, वचनाद् विरुद्धाद्यनुष्ठानं यथोदितम् । यथा येन प्रकारेण कालाद्याराधनानुसाररूपेणोदितं प्रतिपादितम् यथोदितम् । ध० ३ अधि० ।

जहोवइड्ड-यथोपदिष्ट-अव्य० । यथोक्तमित्यर्थे, "जहोवइड्डं अजि कंखमाण" । यथोपदिष्टं यथोक्तमेव । दश० ६ अ० २ उ० ।

जहोवएसकारि(न्)-यथोपदेशकारिन्-पुं० । उपदेशः सदसत्कल्यादेशः तस्यानतिक्रमेण कारिणि, आचा० १ शु० २ अ० ३ उ० ।

जा-जा-स्त्री० । जायायाम्, जनन्याम्, शय्यायाम्, एका० । देववाहिन्याम्, योनौ, समुद्रवेद्यायाम्, एका० ।

यावत्-त्रि० । परिमाणमस्य । "यावत्तावज्जीवितावर्तमानावट् प्रावारक-देवकुलै-वमेव वः" ॥७॥१२७॥ इति सूत्रेण वकारस्य वा ब्रुक् । प्रा० १ पाद । यत्परिमाणे, यावति, साकल्ये, व्याप्तौ, सीमायां च । अव्य० । वाच० । "एवं जा छुम्मासा" । 'जा' इति यावत्परमासानिति । पञ्चा० १० विव० ।

ज्या-स्त्री० । जरयां, कथा० । पर० अक अनिद् । जिनाति अज्यासीत् । अह । धनुषे, गुणे, मौढ्यायाम्, मातरि, जूमौ, वा । वाच० ।

या-गतौ, अदादि-पर० सक० अनिद् । याति, अयासीत् । वाच० । अनुसूयायाम्, शोभायाम्, लक्ष्म्याम्, निर्मितौ, स्त्री० । एका० । रामायाम्, मातरि, पात्रायाम्, युक्तौ, यात्रायाम्, एका० ।

साङ्-जाति-स्त्री० । जनवं जातिः । सत्० २ अ० आचा० । जन्-
क्तिन् । जन्मनि, "जाईजगमरणदधणाविष्पमुक्ता" प्रज्ञा० २
पट० । ल० । आचा० । आच० । सूत्र० । स्पा० । "जाइ च मरणं
च जणोववायं ।" जानिमुत्पत्तिं नारकतिर्यग्मनुष्यामरज-
न्मलक्षणं च । सूत्र० १ क० १२ अ० । जातिर्वाङ्कादिषु
प्रवृत्तिरिति । विशेष० । जायन्ते जन्तश्चेऽभ्यामिति जातिः । उक्त०
३ अ० । अनुगनैकाकारबुद्धिजननसमये अवयवव्यङ्ग्ये सद्बु-
द्धेश्चाम्ये च धर्मजने, यथा गोत्वमनुप्यत्वादि ब्राह्मणत्वशू-
त्वादि च । वाच० । एकैन्द्रियादीनामेकैन्द्रियत्वादिरूपसमा-
नपरिणिलक्षणमेकैन्द्रियादिशब्दव्यपदेशाकृत् यत्सामान्यं सा
जातिः । उक्तं च-अव्यभिचारिणा सादृश्येनैकीकृतोऽयमा जा-
तिरिति । कर्म० । कर्म० । प्रज्ञा० । पं० सं० । "जाइकलकलपखणं"
(४५) जातिः पुरुषादिकेति । सम्म० । काण्ड । जातिरेकैन्द्रि-
यादिः । म्या० ६ उ० । आचा० । एकैन्द्रियादीन्द्रियत्वादिका
जानिगिति । आचा० १ भु० ४ अ० २ उ० । जातिर्गुणवन्मातृक-
त्वम् । म्या० ४ उ० २ उ० । मातृमनुष्या जातिरिति । सूत्र० ६ भु०
१३ अ० । उक्त० । पं० सू० । कटप० । औ० । आचा० । म्या० । जाति-
र्मातृका पित्रादिका वा । प्रव० १६५ द्वार । जातिर्मातृकः ब्राह्म-
णादिका वा । तं० । जातयः कृत्रियाद्याः इति । सत्त० ३ अ० ।

सत्ता सामर्थ्यं पिय, सामर्थ्यविसेसया विसेसो य (२४६३)
सामान्यं त्रिविधम् । तद्यथा-सत्ता १, सामान्यं २, सामान्य-
विशेषश्च इति । तत्र द्रव्यगुणकर्मवृत्तयेषु त्रिषु पदार्थेषु सद्बुद्धि-
हेतुः सत्ता । सामान्यं द्रव्यत्वगुणत्वादिति २ । सामान्यविशेषस्तु
पृथक्त्वजलत्वगुणत्वनिष्ठत्वाद्यान्तरसामान्यरूप इत्यादि ३ ।
अन्ये त्विन्धं सामान्यस्य त्रैविध्यमुपवर्णयन्ति-अविकल्पं महा-
सामान्यम् १ । विपक्षार्थसद्बुद्धिहेतुभूता सत्ता २ । सामान्यविशेषो
द्रव्यत्वादि ३ । महासामान्यसत्तयोर्विशेषणव्यत्यय इत्यन्ये । द्र-
व्यगुणकर्मपदार्थत्रयसद्बुद्धिहेतुः सामान्यम् । अविकल्पा सत्ते-
त्यर्थः । सामान्यविशेषस्तु-द्रव्यत्वादिरूप एव इत्यलं प्रसङ्गेन
इति । विशेषश्चान्यः । विशेष० ।

सामान्यं विशेषाच्चामयमनुपगच्छति, अतः कथंभूतस्ता-
निच्छति ? इत्याह—

सामन्मन्नेदेव हि, हेतुं सामन्नुच्चिद्वयणाणं ।

तस्स विसेसो अन्नो, विसेसमद्वयणहेउ चि ॥२१८॥

सामान्यं विशेषेणोऽन्यदेव हेतुश्च तत्सदिति सामान्यबु-
द्धेः सामान्यवचनस्य च । तस्मादपि सामान्यादन्योऽभिन्न एव
नित्यद्रव्यवर्ती अन्यो विशेषः । स च हेतुर्विशेषो विशेष
इति मतेर्वचनस्य च । प्रयोगो-भिन्नौ परस्परं सामान्यावि-
शेषौ, निजकार्यत्वात्, घटपटादिवदिति ॥ २१८॥

न केवलं सामान्यविशेषौ नैगमः परस्परं भिन्नौ मन्यन्ते, किं
तु स्वाध्यादपि गोपरमाणादेस्तयोर्भेदेमेवायमिच्छतीति द-
शयन्नाह—

संदिति जणिण् ऽजिमन्नइ, दव्वादत्तंयत्तं ति सामन्नं ।

अविसेसन्नो भईए सव्वत्थाणुपविच्चीए ॥ २१९० ॥

सदिति यतो "द्रव्यगुणकर्मसु सा सत्ता" इति वचनात् । सत्ता-
समवायादेव परस्परविवक्षणेपु द्रव्यगुणकर्मसु सदित्येकाकारा
बुद्धिः प्रवर्तते, अतः सदिति जणिते द्रव्यादिभ्योऽर्थान्तर-
मेव सामान्यं मन्यते नैगमः । कुतः ? इत्याह-सदित्यविशेषित-

मतेर्वचनस्य च सर्वत्र द्रव्यगुणकर्मस्योऽन्यमतिविवक्षणे-
ष्वपि अविशेषेण प्रवृत्तः । इदमुक्तं भवति-यदि सत्तासामा-
न्यं द्रव्यादिभ्योऽभिन्नं स्यात् तदा द्रव्यादिवत्तस्यापि भिन्नत्वा-
त्ततः सर्वत्र सदित्यभिन्ना बुद्धिर्न स्यात् । न हि निजान्ननिजबुद्धि-
प्रसवो युज्यते, घटस्तस्मादिभ्योऽपि तत्रसद्भाद् । तस्माद् निषे-
धभिन्नबुद्ध्यन्यथानुपपत्तेर्द्रव्यादिभ्योऽर्थान्तरमेव सामान्य-
मिति ॥ २१९० ॥

गोत्वादिसामान्यं तर्हि कथंभूतम् ? इत्याह—

गोत्तादन्नो गवाइसु, नियया धाराणुवित्तिबुद्धीओ ।

परओ य निवित्तीओ, सामन्नविसेसनामाणो ॥२१९१॥

गोत्वगजत्वादयस्तु गोगजाद्याश्रयवृत्तयः सामान्यविशेषना-
मानो मन्तव्याः । कुतः ? इत्याह-निजकाधारेषु गोगजादि-
ष्वनुवृत्तिबुद्धितः-अनुगताकारबुद्धिहेतुत्वात्सामान्यनामानः,
परतस्तु तुरगमदिषादेर्निवृत्तितो निवर्तनाद्विशेषनामानः । तेऽपि
च गोत्वादयो भिन्नेष्वभिन्नबुद्धिहेतुत्वात् स्वाध्याद्विज्ञा एवा-
स्य मतेन मन्तव्या इति । तदेवं निरूपितं सामान्यम् ॥ २१९१ ॥

अथ विशेषस्वरूपनिरूपणार्थमाह—

तुद्वागइगुणकिरिए-गदेसतीयागए ऽणुद्वन्मि ।

अन्नत्तबुद्धिकारण-मंतविसेसो चि से बुद्धी ॥२१९२॥

आकृतिश्च गुणाश्च क्रिया च आकृतिगुणक्रियाः, तुल्या आकृ-
तिगुणक्रिया यस्य तत् तुल्याकृतिगुणक्रियम्, अतीतमतिक्रान्त-
मपगतम्, आगतं तु प्रतीतम्, अतीतं च तदागतं च अतीता-
गतम्, एकदेशादतीतागतमेकदेशातीतागतम्, तुल्याकृतिगुण-
क्रियं च तदेकदेशातीतागतं च तथा तस्मिन्स्तुल्याकृतिगु-
णक्रियैकदेशातीतागते परमाणुद्रव्ये भयमस्मादन्यः परमाणु-
रित्येवंभूतायाः योगिनामन्यत्वसुन्दर्यः कारणं हेतुर्भवति सां-
न्यो विशेष इति । (से) तस्य नैगमस्य बुद्धिरभिप्रायः । इद-
मुक्तं भवति-परिग्रहकलसंस्थानाः सर्वेऽपि परमाणव इति वैश-
पिकाः । ततस्तेषु तुल्याकृतिष्वपि सर्वेषु परमाणुषु भिन्नाः, य-
तेन त्वजिज्ञा इत्येवं येयं परस्परमन्यत्वग्राहिका योगिनां बुद्धि-
कृत्पद्यते तदेतुभूतः परमाणुद्रव्यवर्ती अन्यो विशेष उच्यते ।
यथाचूता हि प्रथमेऽणो विशेषो न तथाभूता एव द्वितीये, य-
थाभूनाश्च द्वितीये न तथाभूता एव प्रथमे, मन्यथैकावप्रसङ्गाद्
इतीह भावार्थः । तथा-पार्थिवा अणवः सर्वेऽपि परस्परं तु-
ल्यगुणाः । तथा-अणुमनसोराद्यं कर्मादृष्टकारितम्, यथा अग्ने-
रुष्णैश्च जलम्, वायोऽस्तर्यगमनमिति । सर्वेऽप्यणवस्तुल्यक्रियाः ।
तथा-एकस्मादाकाशदेशादाकाशप्रदेशाद् यदैवैकः परमाणुः
स्थितिक्रियादित्येति । अन्यत्र गच्छति-तदैव यदाऽन्यः परमाणु-
स्तत्स्थित्युद्भाच्चत्रैवाकाशप्रदेशे समागत्य तिष्ठति, तदा एक-
देशातीताऽऽगतत्वम् । अत एव वैशेषिकप्रक्रियया तुल्याकृतिषु,
तुल्यगुणेषु, तुल्यक्रियेषु, एकप्रदेशनिर्गतागतेषु च, परमाणुद्र-
व्येषु यदन्यत्वबुद्धेः कारणं सोऽन्यो विशेष इति (से) तस्य
नैगमस्य बुद्धिः । स चाकृत्यादिना तुल्येष्वनुल्यबुद्धिहेतुत्वाद्गु-
ण्यो निज पद्येति ॥ २१९२ ॥

एवं सामान्यविशेषेषु प्ररूपितेषु परः प्राह—

नणु दव्वपज्जवड्डिय-नवावलंवि चि नेगमो चेव ।

सम्मदिद्धी साहु, व्व कीसमिच्छत्तेज्जेओऽयं ॥२१९३॥

आह-नन्वेवं सति यत्सामान्यं तद्द्रव्यम्, विशेषास्तु प्रयोयाः, ततो
द्रव्यपर्यायास्ति कनयद्रव्यमतावलम्बित्वात् सम्यग्दृष्टिरेवायं नै-

गमनयः, जैनसाधुवत् । न हि जैनसाधवोऽपि द्रव्यपर्यायोभयरूपाद् वस्तुनोऽप्यत् किञ्चिद्विच्छन्ति । तत्किमित्यसौ मिथ्यात्वभेदः ? इति ॥ २१६३ ॥

अत्रोत्तरमाह—

जं सामन्नविसेसे, परोप्परं वत्थुओ य सो भिजे ।

मन्नं अवंतमओ, मिच्छादिहो कणादो व्व ॥ २१६४ ॥

दोहिं वि नएहिं नायं, सत्थमुल्लूणं तह वि मिच्छत्तं ।

जं सविसयप्पहाण—त्तणेण अन्नोन्निरवेक्खा ॥ २१६५ ॥

यद् यस्मात् सामान्यविशेषौ नैगमनयः परस्परमन्यन्तजिज्ञौ मन्यते, वस्तुनोऽप्याधारभूतात् द्रव्यगुणकर्मपरमाणुरूपादत्यन्तजिज्ञौ स ताविच्छति, जैनसाधवस्तु परस्परं स्वाधाराच्च कथंचिदेव तौ भिन्नाविच्छन्ति, अतो मिथ्यादृष्टिरेवायं, कणाद्वदिति ॥ २१६४ ॥ तथाहि—द्वारभ्यामपि द्रव्यपर्यायास्तिकनयाभ्यां सर्वमपि निजं शास्त्रं नीतं समर्थितमुल्लेखेन तथाऽपि तन्मिथ्यात्वमेव यद्यस्मात्स्वस्वविषयप्राधान्याज्युपगमेनोल्लाऽभिमतौ द्रव्यपर्यायास्तिकनयावन्वोऽन्यनिरपेक्षौ जैनाभ्युपगतौ पुनस्तौ परस्परसापेक्षौ, स्याच्छब्दलाञ्छितत्वादिति ॥ २१६५ ॥

अथ सिद्धान्तवादी स्थितपक्षदर्शनार्थमेकान्तवादिनं

नैगमं वृषयितुमाह—

जइ सामन्नं साम—न्न बुद्धिहेउत्ति तो विसेसो वि ।

सामन्नमन्नसाम—न्नबुद्धिहेउत्ति को जेओ ? ॥ २१६६ ॥

यदि गौः गौः इत्यादिसामान्यबुद्धिवचनहेतुरितिकृत्वा सामान्यं त्वयेष्यते, इत् ! तर्हि परमाणुगतोऽन्यो विशेषोऽपि सामान्यं प्राप्नोति, विशेषो विशेष इत्यन्यसामान्यबुद्धिवचनहेतुत्वात् । न च विशेषेष्वपि सामान्यमस्ति, द्रव्यगुणकर्मस्वेव तद्द्रव्यज्युपगमाद् । अथवा—गोत्वगजत्वादिको विशेषोऽपि सामान्यं प्राप्नोति—गोत्वगजत्वादिसामान्येष्वपि सामान्यं प्राप्नोतीत्यर्थः । सामान्यं सामान्यमिति बुद्धिवचनयोस्तत्रापि प्रवृत्तेः । न च सामान्येष्वपि सामान्यमस्ति “निःसामान्यानि सामान्यानि” इति वचनात् । ततश्चोक्तयुक्तेर्विशेषस्यापि सामान्यत्वात् को भेदः सामान्यविशेषयोः ? न कश्चिदित्यर्थः इति ॥ २१६६ ॥

सामान्यस्यापि च विशेषरूपता प्राप्नोतीति दर्शयन्माह—

जइ जे ण विसेसिज्जइ, सविससो तेण जं पि सामणं ।

तं पि विसेसोऽवस्सं, सत्ताविसेसयत्ताओ ॥ २१६७ ॥

यदि येन वस्तुना बुद्धिवचनं च विशेष्यते स विशेष उच्यते, तेन ततो यदि परमपरं च सत्ता गोत्वादिकं सामान्यं तदपि विशेषः प्राप्नोति, कुतः ? सत्तादीनामपि विशेषकत्वात्, तथाहि—सत्तासामान्यमपि गोत्वादिज्यो बुद्धिवचने विशेषयति, गोत्वादयोऽपि च सत्तादिज्यस्ते विशेषयन्त्येव, प्रयोगः—सामान्यमपि विशेष एव, बुद्धिवचनविशेषकत्वात्, अन्यविशेषवदिति । तदेवं ‘विशेषोऽपि सामान्यम्, सामान्यमपि विशेषः’ प्राप्नोतीत्युक्तम् ॥ २१६७ ॥

किं च—‘त्रिपदार्थसत्करी सत्ता’ इति वचनात्सत्तासमवा-

यात्सत्त्वं भवताऽभ्युपगम्यते तच्चायुक्तम् ।

कुतः ? इत्याह—

सत्ताजे, गादसओ, सओ व सत्तं हवेज्ज दव्वस्स ।

असओ न खपुप्फस्स, व सओ व किं सत्तया कज्जं ? ॥ २१६८ ॥

यत्सत्तायोगाद्वस्तुनः सत्त्वमिष्यते तत्स्वरूपेण किं सतोऽसतो वा ज्ञेयम् ? इति वक्तव्यम् । न तावदसतः खपुप्फस्येव सत्त्वं युज्यते । यदि तु स्वरूपेणैव सत्त्वस्तु, तर्हि सत्तया किं कार्यम् ? तामन्तरेणापि स्वरूपेणैव वस्तुनः सत्त्वादिति ॥ २१६८ ॥

अपि च—

पइवथुं सामन्नं, जइ तोऽण्णेगं न यावि सामन्नं ।

अहं दव्वेसु तदेगं, तह वि सदेसं न सामन्नं ॥ २१६९ ॥

यदि तत्सामान्यं प्रतिवस्तु वर्तते तर्हि नैकम्, प्रतिवस्तुवृत्तित्वाद्, प्रतिवस्तुस्वात्मवत् । यदि वा—न तत्सामान्यं प्रतिवस्तुवृत्तित्वात्, प्रतिवस्तुस्वात्मवत् । अथ बहुषु द्रव्येषु वृत्तमपि तदेकं तथाऽपि सदेशं प्राप्नोति, अदेशस्य परमाणोरिव बहुषु वृत्तियोगात् । सदेशत्वे च सति न सामान्यं, देशमेवे देशिनोऽपि तदव्यतिरिक्तस्य भेदादिति ॥ २१६९ ॥

अथ प्रतिवस्तु वर्तमानमपि तदेकमिष्यते तथापि दोष

इति दर्शयन्माह—

अहं पइवत्थुमिहेगं, च तह वि तं नत्थि खरविसाणं व ।

न य तदुवळ्ळक्खणं तं, सव्वगयत्तओ खं व ॥ २१७० ॥

अथ प्रतिवस्तु वर्तते तत्, एकं चेष्ट्यते, तथापि तत्रास्ति, अनुपलभ्यमानत्वात्, खरविषाणवत् । न च तस्य स्वाश्रयभूतस्य गवादेरुपलक्षणमुपलक्षणं तद् युज्यते, सर्वगतत्वात्, गवादि-व्यक्तिन्योऽन्यत्वाच्च, आकाशवदिति ॥ २१७० ॥

किं च—

सामन्नविसेसकयं, जइ नाणं तेसु किं निमित्तं तो ।

अहं तत्तो विय तम्हा, तं परहेउत्ति ऽण्णेगं तो ॥ २१७१ ॥

यदि गौर्गौरित्यादि सामान्यज्ञानं वचनं च सामान्यहेतुकं प्रवर्तते, तथा परमाणुस्वयमस्मादिशिष्ट इति विशेषज्ञानं वचनं च यदि विशेषकृतम्, ततस्तेषु गोत्वतुरगत्वादिसामान्येषु सर्वत्र सामान्यं सामान्यमिति ज्ञानं वचनं च तथा तेषु विशेषेषु सर्वत्र विशेषो विशेषः इति विशेषबुद्धिर्वचनं च किं निमित्तमिति वक्तव्यम् ? न च सामान्येष्वपि सामान्यमस्ति, नापि विशेषेष्वन्ये विशेषाः सन्ति, येन तेषु तन्निमित्ते ते स्याताम् । अथ तत् एव तेभ्य एव गोत्वादिसामान्येभ्योऽपर-सामान्यमन्तरेणापि सामान्यज्ञानवचनेऽभ्युपगम्यते, विशेषेभ्य एव चान्यविशेषनिरपेक्षेभ्यो विशेषज्ञानवचने इष्यते, तस्मात् तर्हि तत्सामान्यविशेषज्ञानं वचनं च परहेतुकं सामान्यविशेषनिमित्तमेवेति नायमेकान्तः, सामान्यविशेषविषयाभ्यामेव सामान्यविशेषज्ञानवचनाभ्यां व्यञ्जित्वादिति ॥ २१७१ ॥

अथ सिद्धान्तवादी स्थितपक्षमुपदर्शयन्माह—

तम्हा वत्थुणं विय, जो सरिसो पज्जवो ससामन्नं ।

जो वि सरिसो विसेसो, समओ ऽण्णत्थं तरं तत्तो ॥ २१७२ ॥

तस्माद्वस्तुनामेव गवादीनां खुरककुदलाङ्गलविषाणसाक्षा-दिमत्त्वलक्षणो यः सदृशः पर्यायः स एव सामान्यं, न पुनरेकान्त्यनिरवयवाऽक्रियसर्वगतत्वादिधर्मोपेतं पराभ्युपगतम् । यस्तु-तेषामेव गवादीनां शालेयध्वजलेयत्वादिको विसदृशोऽन्योऽ-

न्यं विलक्षणः पर्यायः स विशेषः। स च सामान्यरूपो विशेष-
रूपश्च पर्यायस्ततो वस्तुनोऽन्यान्यतरमाभिन्नः, कथञ्चित् पररू-
पतादिभिर्भिन्नोऽपि न त्वेकान्तेनाभिन्नो भिन्नो वेति द्रष्टव्यमि-
ति । नदेवमुक्तो नैगमनयः ॥ १२०२ ॥

अथ संप्रहृत्य व्याचिन्त्यामुपाह-

संगद्वयं संगिएह, संगिज्जते व तेण जं जेया ।

तो संगहोत्ति संगहि-य पिमियत्थं वओ जस्स॥१२०३॥

संप्रहृत्य सामान्यरूपतया सर्ववस्तुनामाक्रोशनं संप्रहः । अ-
थवा-सामान्यरूपतया सर्वं संगृह्णातीति संप्रहः । अथवा-
व्यवसायसर्वेऽपि भेदाः सामान्यरूपतया संगृह्यन्तेऽनेनेति संप्र-
हः। संप्रहति च तत्पिहितं च संगृहीतपिपिडितं, तदेवाप्योऽ
भिधेयं यस्य तत्संप्रहोतपिपिडितार्थम् । एवंभूतं वचो वचनं
वच्यं संप्रहस्येति ॥ १२०३ ॥

तत्र संगृहीतपिपिडितार्थं, किमुच्यते ? इत्याह-

संगहियमागहीयं, संपिन्धियमेगजाइमाणीयं ।

संगहियमाणमो वा, वडरेगो पिमियं भणियं ॥१२०४॥

अह्व महासामान्यं, संगहियं पिपिडित्यमियरंति ।

सर्वविसेषाणं, सामन्यं सर्ववद्वा भणियं ॥ १२०५ ॥

सामान्याऽभिमुखेनाऽऽसंप्रहणमागृहीतुं संप्रहोतमुच्यते, पिपिडितं
त्येकजातिमानोतमभिधीयते, नदेवंचूने वस्तु अर्थोऽभिधेयं यस्य
तत्संगृहीतपिपिडितार्थं वचनं संप्रहवचस्येति स्वयमेव द्रष्टव्य-
म् । अथवा-संगृहीतमनुगमोऽभिधीयते, सर्वव्यक्तिवस्तुगतस्य
सामान्यस्य प्रतिपादनमित्यर्थः । व्यतिरेकस्तु पिपिडितमुच्यते ।
विशेषप्रतिपादकपरमतनिराकरणमित्यर्थः । ततश्च संगृहीतपि-
पिडितार्थमनुगमव्यतिरेकार्थं संप्रहवचनमिति दृश्यम् ॥ १२०४॥
अथवा-सत्तात्पर्यं महासामान्यं संगृहीतमुच्यते, इतरषु गोतवा-
दिकप्रधानतरसामान्यं पिपिडितार्थमभिधीयते । ततः संगृही-
तपिपिडितार्थं परापरसामान्यार्थं संप्रहवचनं किं बहुनोक्तं ? ।
सर्वं विशेषा अनन्या अजिज्ञा यस्य तत्सर्वविशेषानन्यम् । अतः
क्रोरीकृतसर्वविशेषं सामान्यमेव सर्वैः प्रकारैः संप्रहवचन
स्याऽजिघेयतया भणितमिति ॥ १२०५ ॥

कथंचतुं पुनः सामान्यं संप्रहो मन्यते ? । विशेषास्तु कुतो-
ऽसौ नाभ्युपगच्छति ? इति दर्शनार्थमाह-

एकं निबं निरवयव-मक्रियं सर्वगं च सामन्यं ।

निस्सामन्यत्ताओ, नऽत्थि विसेसो खपुण्णं व ॥१२०६॥

एकं सामान्यम्, सर्वत्र तस्यैव जावात्, विशेषाणां चाजावात्, तथा-
नित्यं सामान्यम्, अविनाशात्, तथा-निरवयवम्, अदेशत्वात्, अक्रि-
यं, देशान्तरगमनाभावात्, सर्वगतं च सामान्यम्, अक्रियत्वा-
दिति । विशेषास्तु न सन्ति, निःसामान्यत्वात्, सामान्यव्यतिरे-
किणां तेषामभावात् । इह यत्सामान्यातिरिक्तं तन्नास्ति, यथा
खपुण्यमिति ॥ १२०६ ॥

एतदेव समर्थयति-

सदिति भणियम्मि जम्हा, सर्ववत्ताणुपवचणं बुद्धी ।

तो सर्वं सम्पत्तं, नऽत्थि तदर्थतरं किञ्चि ॥१२०७॥

यस्मात् सदित्येवंजणिते सर्वत्र ध्रुवनवयान्तर्गते वस्तुनि
बुद्धिरनुप्रवर्तते प्रभावति । न हि तत्किमपि वस्तुवस्ति । यत्सत्

इत्युक्ते भ्रमिति बुद्धौ न प्रतिभासते । ततस्तस्मात्सर्वं त-
न्मात्रमेव सत्तामात्रमेव, न तदर्थान्तरं किञ्चिदस्ति यद्वि-
शेषतया कल्पेत इति ॥ १२०७ ॥

सत्तामात्रत्वमेव सर्वभावानां जावयसाह-

कुंभो भावाणन्नो, जइ तो जावो अह्वहाऽजावो ।

एवं पमादओ वि हु, जावाणन्न चि तम्पत्तं ॥१२०८॥

कुम्भो घटः स भावात् सत्तातोऽन्यः, अनन्यो वा ? । यद्यनन्योऽ-
जिज्ञः, तर्हि जावः सत्तामात्रमेवाऽसौ (अह्वहा चि) अया-
न्यथा-भावाजिज्ञोऽभ्युपगम्यत इत्यर्थः, तर्हि भावोऽसत्त्रेवासौ,
भावादव्यत्वात्, खरविषाणवदिति । एवं पटादयोऽपि प्रत्येकं वा-
च्यः । ततस्तेऽपि द्वितीयपक्षेऽसत्त्वप्रसंगाद् जावादनन्येऽभ्युपग-
न्तव्याः, इति सर्वमेव घटपटादिकं वस्तु तन्मात्रं सत्तामात्रमे-
वेति ॥ १२०८ ॥

अथवा-जबमेवाप्योऽवयवोऽभिधीयते । कथम् ? । इत्याह-

तम्पत्तमिह विसेसो, सामन्यं पि व पमेयजावाओ ।

सर्ववत्त्व सम्पद्मिह, वजिचाराजावओ वा वि ॥१२०९॥

तन्मात्रमिह विशेषा इति प्रतिज्ञा, प्रमेयत्वात्, सामान्यवत् ।
अथवा-अन्यो हेतुः-सर्वत्र सम्पत्तेर्गर्भविचारभावात् । सर्वत्र
सम्पत्तिप्रवृत्तेरित्यर्थः । इति ॥ १२०९ ॥

प्रकारान्तरेणापि विशेषाणां सामान्यरूपतां-
साधयितुमाह-

वूओ वणस्सइ धिय, मूझाइगुणो चि तस्समूहो व ।

गुम्मादओ वि एवं, सर्वे ए वणस्सइविसेसा ॥१२१०॥

चूनो वनस्थतिः सामान्यरूप एव, मूझादिगुणत्वात्, तत्त्व-
मूहयत्-चूनादिवृत्तसमूहवत् । गुम्मा लतासमूहः, तदादयोऽपि
सर्वे वृक्षविशेषा वनस्थतेरविशिष्टा एव, इति सामान्यमेवा-
स्ति, न विशेषा इति ॥ १२१० ॥

किं च-

सामन्नाओ विसेसो, उन्नोऽणन्नो व नत्थि जइ अन्नो ।

निस्सामन्यत्ताओ, उगन्नो सामन्यमेत्तं सो ॥१२११॥

सामान्याद्विशेषोऽन्यः, अनन्यो वा ? । यद्यन्यः, तर्हि नास्त्यसौ,
सामान्यवद्विच्युतत्वात्, खरविषाणवत् । अथ अनन्यः तर्हि सामा-
न्यमात्रमेवासौ, तत्स्वरूपवदिति । तदेवमुक्तः संप्रहः ॥१२११॥
विशेषो एके तार्थिकाः सामान्यरूपमेव वाच्यतया अभ्युपगच्छ-
न्ति । ते च द्रव्यास्तिकनयानुपातिनो मीमांसकभेदाः अद्वैतवा-
दिनः सांख्याश्च । केचित्च विशेषरूपमेव वाच्यं निबध्नन्ति । ते च
पर्यायास्तिकनयानुसारिणः सौमताः । अपरे च-परस्परनिर-
पेक्षपदार्थपृथग्भूतसामान्यविशेषयुक्तं वस्तु वाच्यत्वेन निबि-
न्धते । ते च नैगमनयानुरोधिनः काणादाः, अक्षपादाश्च ।
एतच्च पक्षत्रयमपि किञ्चित्चर्च्यते । तथाहि-संप्रहणयावल-
म्बितो धादिनः प्रतिपादयन्ति-सामान्यमेव तत्त्वं, ततः पृथ-
ग्भूतानां विशेषाणामदर्शनात् । तथा सर्वमेकमविशेषेण सदिति
ज्ञानाऽजिधानानुवृत्तिलिङ्गानुमितसत्ताकत्वात् । तथा द्रव्यत्व-
मेव तत्त्वं, ततोऽर्थान्तरभूतानां धर्मोऽधर्माऽऽकाशकालपुण्यजीव-
द्रव्याणामनुपलब्धेः । किं च-ये सामान्यात् पृथग्भूता अनन्योऽ-
न्यव्यावृत्ततामका विशेषाः कल्पन्त्ये, तेषु विशेषत्वं विद्यते न

वा ?। नो चेन्नः स्वभावताप्रसंगः, स्वरूपस्यैवाऽभावात् । अस्ति चेत्तर्हि तदेव सामान्यम् । यतः समानानां प्रावः सामान्यम् । विशेषरूपतया च सर्वेषां तेषामविशेषेण प्रतीतिः सिद्धैव । अपि च-विशेषाणां व्यावृत्तिप्रत्ययहेतुत्वं लक्षणम् । व्यावृत्तिप्रत्यय एव च विचार्यमाणो न घटते । व्यावृत्तिर्हि विवक्षितपदार्थे इतरपदार्थप्रतिषेधः । विवक्षितपदार्थश्च स्वस्वरूपव्यवस्थापन-मात्रपर्यवसायी कथं पदार्थान्तरप्रतिषेधे प्रगल्भते ?। न च स्वरूपसत्त्वादन्यत्तत्र किमपि, येन तन्निषेधः प्रवर्तते । तत्र च व्यावृत्तौ क्रियमाणायां स्वात्मव्यतिरिक्ता विश्वत्रयवर्तिनोऽतीतवर्तमानाऽनागताः पदार्थाः, तस्माद् व्यावर्तनीयाः । ते च नाज्ञातस्वरूपा व्यावर्तयितुं शक्याः । ततश्चैकस्यापि विशेषस्य परिज्ञाने प्रमातुः सर्वज्ञत्वं स्यात् । न चैतत्प्रातीतिकं, यौक्तिकं वा । व्यावृत्तिस्तु निषेधः । स चाज्ञावारूपत्वाच्चुचः कथं प्रतीतिगोचरमञ्चति स्वपुष्पवत् । तथा येभ्यो व्यावृत्तिस्ते सद्रूपा असद्रूपा वा ?। असद्रूपाश्चेत्तर्हि खरविषाणात् किं न व्यावृत्तिः ?। सद्रूपाश्चेत्सामान्यमेव । या चेयं व्यावृत्तिर्विशेषैः क्रियते सा सर्वासु विशेषव्यक्तित्वेकाऽनेका वा ?। अनेका चेत्तस्या अपि विशेषत्वापत्तिरनेकरूपत्वैकजीवितत्वाद्विशेषाणाम् । ततश्च तस्या अपि विशेषत्वान्यथानुपपत्तेर्व्यावृत्त्या भाव्यम् । व्यावृत्तेरपि च व्यावृत्तौ विशेषाणामभाव एव स्यात् ; तत्स्वरूपपञ्चताया व्यावृत्तेः प्रतिषिद्धत्वात्, अनवस्थापाताच्च । एका चेत्सामान्यमेव संज्ञान्तरेण प्रतिपन्नं स्यादनुवृत्तिप्रत्ययलक्षणाऽव्यभिचारात् । किं चाऽमी विशेषाः सामान्याद् जिज्ञाः अजिज्ञा वा ?। भिन्नाश्चेत् मण्डकजटाभारानुकाराः । अभिज्ञाश्चेत्तदेव तत्स्वरूपवत् । इति सामान्यैकान्तवादः । पर्यायनयान्वयिनस्तु भाषन्ते-विविक्ताः कृष्णक्षयिणो विशेषा एव परमार्थः, ततो विश्वभूतस्य सामान्यस्याप्रतीयमानत्वात् । न हि गवादिव्यक्तधनुजवकाले वर्णसंस्थानात्मकं व्यक्तिरूपमपहायाऽन्यत् किंचिदेकमनुयायि प्रत्येके प्रतिभासते; तादृशस्यानुजवाभावात् । तथा च पठन्ति-

" एतासु पञ्चस्ववभासिनीषु, प्रत्येकबोधे स्फुटमङ्गुलीषु ।

साधारणं रूपमेवेकते यः, शृङ्गं शिरस्यात्मन ईकृतं सः ॥१॥" एकाकारपरामर्शप्रत्ययस्तु स्वहेतुदत्तशक्तिज्यो व्यक्तिय एवोत्पद्यते । इति न तेन सामान्यसाधनं न्याय्यम् । किं च-यदि सामान्यं परिकल्प्यते, तदेकमनेकं वा ?। एकमपि सर्वगतमसर्वगतं वा ?। सर्वगतं चेत् किं न व्यक्त्यन्तरालेषूपलज्यते ?। सर्वगतैकत्वाज्युपगमे च तस्य यथा गोत्वसामान्यं गोव्यक्तीः क्रोडीकरोति । एवं किं न घटपटादिव्यक्तीरपि; अविशेषात् ?। असर्वगतं चेत् विशेषरूपापत्तिरभ्युपगमबाधश्च । अथाऽनेकं गोत्वावत्वघटत्वपटत्वादिभेदभिन्नत्वाच्चे तर्हि विशेषा एव स्वीकृताः; अन्योऽन्यं व्यावृत्तिहेतुत्वात् । न हि यन्नोत्वं तदश्वत्वात्मकमिति । अर्थक्रियाकारित्वं च वस्तुनो लक्षणम् । तच्च विशेषेष्वेव स्फुटं प्रतीयते । न हि सामान्येन काचिदर्थक्रिया क्रियते, तस्य निष्क्रियत्वात्, बाह्यदोहादिकास्वर्थक्रियासु विशेषाणामेवोपयोगात् । तथेदं सामान्यं विशेषेज्यो जिज्ञमभिन्नं वा ?। भिन्नं चेदवस्तु, विशेषविश्लेषणार्थक्रियाकारित्वाऽभावात् । अजिज्ञं चेत् विशेषा एव तत्स्वरूपवत् । इति विशेषैकान्तवादः । नैगमनयानुगामिनस्त्वाहुः-स्वतन्त्रौ सामान्यविशेषौ, तथैव प्रमाणेन प्रतीतत्वात् । तथाहि-सामान्यविशेषावत्यन्तजिज्ञौ, विरुद्धधर्माध्यासितत्वात् । यावेवं तावेवं यथा पायः पावकौ । तथा चैतौ । तस्मात्तथा । सामान्यं हि

गोत्वादिसर्वगतम् । तद्विपरिताञ्च शब्दशब्दव्यादयो विशेषास्ततः कथमेषामैक्यं युक्तम् ? न सामान्यात् पृथक् विशेषस्योपलम्भ इति चेत् कथं तर्हि तस्योपलम्भ इति वाच्यम् ?। सामान्यव्याप्तस्येति चेत् न तर्हि स विशेषोपलम्भः, सामान्यस्यापि तेन ग्रहणात् । ततश्च तेन बोधेन विवक्षितविशेषग्रहणाभावात् तद्विशेषवाचकध्वनिं तत्साध्यं च व्यवहारं न प्रवर्तयेत् प्रमाता । न चैतदस्ति ; विशेषाभिधानव्यवहारयोः प्रवृत्तिदर्शनात् । तस्माद् विशेषमभिज्ञता तत्र च व्यवहारं प्रवर्तयता तद्ग्राहको बोधो विविकोऽभ्युपगन्तव्यः । एवं सामान्यस्थाने विशेषशब्दं विशेषस्थाने च सामान्यशब्दं प्रयुज्जानेन सामान्येऽपि तद्ग्राहको बोधो विविकोऽङ्गीकर्तव्यः । तस्मात् स्वस्वग्राहिणि ज्ञाने पृथक् प्रतिभासमानत्वात् द्वावपीतरे तरविशकलितौ । ततो न सामान्यविशेषात्मकत्वं वस्तुनो घटते इति स्वतन्त्रसामान्यविशेषवादः । तदेतत्पक्षत्रयमपि न क्रमते क्रोदं, प्रमाणबाधितत्वात् सामान्यविशेषोपलम्भकस्यैव च वस्तुनो निर्विगानमनुभूयमानत्वात् । वस्तुनो हि लक्षणमर्थक्रियाकारित्वम् । तच्चानेकान्तवादे एवाविकलं कल्पयन्ति परीक्षकाः । तथाहि-यथा गौरित्युक्ते खुरककुदसास्नालाङ्गूलविषाणाद्यवयवसंपन्नं वस्तु स्वरूपं सर्वव्यक्त्यनुयायिं प्रतीयते तथा मदिष्यादिव्यावृत्तिरपि प्रतीयते । यत्रापि च शब्दो गौरित्युच्यते तत्रापि यथा विशेषप्रतिज्ञासस्तथा गोत्वप्रतिभासोऽपि स्फुट एव । शबलेति केवलविशेषणोच्चारणेऽपि अर्थात्, प्रकरणात् वा गोत्वमनुवर्तते । अपि च शब्दत्वमपि नानारूपं, तथा दर्शनात् । ततो वक्रा शबलेत्युक्ते क्रोडीकृतसकलशबलसामान्यं विवक्षितगोव्यक्तिगतमेव शबलत्वं व्यवस्थाप्यते । तदेवमावाहगोपालं प्रतीतिसिद्धेऽपि वस्तुनः सामान्यविशेषात्मकत्वे तदुभयैकान्तवादः प्रलापमात्रम् । न हि क्वचित्कदाचित्केनचित्सामान्यं विशेषं विना कृतमनुच्यते । विशेषा वा तद्विना कृताः । केवलं दुर्णयप्रभावितमतिव्यामोहवशादेकमपलप्यन्त्यतरद् व्यवस्थापयन्ति बालिशः । सोऽयम्-अन्धगजन्यायः । येऽपि च तदेकान्तपक्षोपनिपातिनः प्रागुक्ता दोषास्तेऽपि अनेकान्तवादप्रचलरूपप्रहारजर्जरितत्वाच्चोच्छ्वासितुमपि क्षमाः । स्वतन्त्रसामान्यविशेषवादिनस्त्वेवं प्रतिक्षेप्याः-सामान्यं प्रतिव्यक्ति कथञ्चिदभिन्नं, कथंचित्त्वात्मकत्वाच्चिसदृशपरिणामवत् । यथैव हि काचिद् व्यक्तिरुपलभ्यमाना व्यक्त्यन्तराद्विशिष्टा विशदशं परिणामदर्शनादवतिष्ठते तथा सदृशपरिणामात्मकसामान्यदर्शनात् समानेति, तेन समानो गौरयं सोऽनेन समानः इति प्रतीतेः । न चास्य व्यक्तिस्वरूपादभिन्नत्वात् सामान्यरूपताव्याघातः । यतो रूपादीनामपि व्यक्तिस्वरूपादभिन्नत्वमस्ति, न च तेषां गुणरूपताव्याघातः । कथंचिद् व्यतिरेकस्तु रूपादीनामिव सदृशपरिणामस्याप्यस्त्येव । पृथक् व्यपदेशादिजाक्त्वात् । विशेषा अपि नैकान्तेन सामान्यात् पृथक् जवितुमर्हन्ति । यतो यदि सामान्यं सर्वगतं सिद्धं भवेत्तदा तेषामसर्वगतत्वेन ततो विरुद्धधर्माध्यासः स्यात् । न च तस्य तत्सिद्धम्, प्रागुक्त्युक्त्या निराकृतत्वात्, सामान्यस्य विशेषाणां च कथंचित्परस्परव्यतिरेकेण कानेकरूपतया व्यवस्थितत्वात् । विशेषेज्योऽव्यतिरिक्तत्वाच्च सामान्यमप्यनेकमिष्यते । सामान्यासु विशेषाणामव्यतिरेकेण तेषामप्येकरूपता इति । एकत्वं च सामान्यस्य संग्रहनयार्पणात् सर्वत्र विज्ञेयम्, प्रमाणार्पणात्तस्य सदृशपरिणामरूपस्य विसदृशपरि-

सम्यक्त्वं देशविरतिश्च प्राप्यत इति आवश्यकतादावस्तीति ।
१२९ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

जाइअंतर-जात्यन्तर-न० । नरसिंहत्वादिके विलक्षणजातौ,
“ नरस्य सिंहरूपत्वा-अ सिंहो नररूपतः । शब्दविधानकार्या-
णां, भेदाज्जात्यन्तरं हि सः ॥१॥ ” सूत्र० १ भु० १२ अ० ।

जाइअंध-जात्यन्ध-पुं० । जन्मकात्तादाभ्यान्धे, (विपा०)
“ केइ पुरिसे जाइअंधे जाइअंधारूवे ” जातेरारभ्यान्धो जात्य-
न्धः । विपा० १ भु० १ अ० ।

जाइआजीवणा-जात्याजीवना-स्त्री० । आजीवनाज्जेदे, पिं० ।

जाइआजीवय-जात्याजीवक-पुं० । जातिं ब्राह्मणादिकामा-
जीवति उपजीवति तज्जातीयमात्मानं सूचादिनोपदृश्यं ततो
भक्तादिकं गृह्णातीति जात्याजीवकः । आजीवकज्जेदे, स्था० ५
ठा० १ उ० । यथा कञ्चन भिल्लमालादिजातीयमीश्वरं दृष्ट्वा
प्राहाऽहमपि भिल्लमालादिजातीयः स चैकजातिसंबन्धात्
तस्य भिक्षादानादिकां प्रतिपत्तिं करोति । इति जात्युपजीवी ।
प्रव० २ द्वार ।

जाइआरिय-जात्यार्य-पुं० । जातिर्मातृकः पक्षः तथा आर्यो
अपापा निर्दोषा जात्यार्यः । विद्युत्तुमातृके, (स्था०)

अव्विहा जाइआरिया माणुस्सा पन्नत्ता । तं जहा-

“ अंवद्धा य कलंदा य, विदेहा वेदिगाइया ।

हरिया चुंचुणा चैव, उप्पेया इज्जजाइओ ” ॥ १ ॥

अम्बष्ठेत्यादि अनुपुष्टप्रतिकृतिः परुष्येता इत्यजातय इति ।
इभमर्हन्तीति इत्याः यद् “ द्रव्यस्त्वान्तरित उच्छिन्नकदलि-
कीदणो हस्ती न दृश्यते ते इभ्याः ” इति श्रुतिः । तेषां जातय
इत्यजातयस्ता एता इति । स्था० ६ ठा० ।

जाइआसीविस-जात्याशीविष-पुं० । आइयो दंष्ट्राः तासु विषं
वेषां ते आशीविषाः । जातित आशीविषा जात्याशीविषाः ।
हृश्चिकादिके, स्था० ४ ठा० ४ उ० । (‘ आसीविस ’ शब्दे
द्वितीयजाने ४८६ पृष्ठे विशेषवक्तव्यता)

जाइकहा-जातिकथा-स्त्री० । विकथानेदे, नि० चू० १ उ० ।

जाइकुल-जातिकुल-न० । जातिसंबन्धिनि कुले, “ तेसिं णं
भंते । जीवाणं कइ जाइकुलकोडीजोणिप्पमुहसयसहस्सा प-
रणत्ता ” । जातिरिति किल तिर्यग्जातिस्तस्याः कुलानि क-
मिकीटवृश्चिकादीनि । जी० ३ प्रति० ।

जाइचउक-जातिचतुष्क-न० । एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतु-
रिन्द्रियजातिस्वरूपे, कर्म० २ कर्म० ।

जाइच्छ-यादच्छ-त्रि० । यस्येव दर्शनमस्य यद्-दृश-क-किप्
वा । यत्सदृशे, यथाविधे, दान्तात्तु स्त्रियां ङीष् । वाच० ।

जातेच्छ-त्रि० । लब्धचिकीर्षापरिणामे, ध० १ अधि० ।

जाइच्छय-यादच्छिक-त्रि० । यदच्छया आगतः उक् । यथे-
च्छया प्राप्ते, वाच० । अतर्कितोपस्थिते काकताहीयादिकल्पे व-
स्तुनि, तथा च यदच्छावादिनः । आचा० १ भु० १ अ० १ उ० । अनर्थके
कित्यादिनाम्नि, न० । स्था० २ ठा० ४ उ० ।

तद्वक्तृत्वं चेदम्-

“ यद्वस्तुनोऽभिधानं, स्थितमन्यार्थं तदर्थनिरपेक्षम् ।
पर्यायानभिधेयं, च नाम यादच्छिकं च तथा ॥ १ ॥ ”

विनेयाऽनुप्रदार्थमेतद्व्याख्या-यद्वस्तुन इन्द्रादिरभिधानमिन्द्र-
इत्यादि वर्णावलीमात्रमिदमेव आवश्यकलक्षणवर्णचतुष्टयाव-
लीमात्रं यत्तदोर्नित्याभिसंबन्धात् तन्नामेति संतुष्टः । अथ प्रकार-
न्तरेण नाम्नो लक्षणमाह-(स्थितमन्यार्थं तदर्थनिरपेक्षं पर्यायान-
भिधेयं चेति) तदपि नाम यत्तदर्थनूतमित्याह-अन्यश्चासावर्थ-
आन्यार्थो गोपालदारकादिलक्षणः । तत्र स्थितम् अन्यत्रेन्द्रादा-
वर्थं यथार्थत्वेन प्रसिद्धं तदन्यत्र गोपालदारकादौ पदारोपितमि-
त्यर्थः । अत एवाह-(तदर्थनिरपेक्षम् इति) तस्येन्द्रादिनाम्नोऽर्थः
परमैश्वर्यादिरूपस्तदर्थः स चासावर्थश्चेति वा तदर्थस्तस्य नि-
रपेक्षं गोपालदारकादौ तथा तदर्थस्याभावात् । पुनः किंभूतं तत् ?
इत्याह-पर्यायानभिधेयमिति । पर्यायाणां शक्रपुरन्दरादीनामन-
भिधेयमवाच्यं गोपालदारकादयो ह्रीन्कादिशब्दैरुच्यमाना
अपि शचीपत्यादिरिव शक्रपुरन्दरादिशब्दैर्नाभिधीयन्ते अत-
स्तन्नामाऽपि, नाम-तद्वतोरभेदोपचारात् पर्यायानभिधेयमित्यु-
च्यते । चशब्दान्नाम्न एव लक्षणान्तरसूचकं शचीपत्यादौ प्र-
सिद्धं तन्नामवाच्यार्थशून्ये अन्यत्र गोपालदारकादौ यदारोपितं
तदपि नामेति तात्पर्यम् । तृतीयप्रकारेणापि लक्षणमाह-(याद-
च्छिकं च तथेति) तथाविधव्युत्पत्तिशून्यं मित्यकपित्यादि-
रूपं यादच्छिकं स्वेच्छया नाम क्रियते तदपि नामेत्यार्थः
॥ १ ॥ अनु० ।

जाइजराकरणसोगप्पणासन-जातिजराकरणशोकप्रणाशन-
त्रि० । जातिर्जन्म, जरा विस्रसा, मरणं प्राणनाशः, शोको मानसो
दुःखविशेषः, तान् प्रणाशयत्यपनयति इति जराकरणशोकप्रणा-
शनः । जातिजराकरणपनयनसमर्थे, ध० २ अधि० । ठा० ।

जाइजुत्त-जातियुक्त-त्रि० । मातृपक्षयुते, जातिर्मातृकी तथा
युतो विनयादिगुणवान् प्रवर्ततेति । प्रव० ६४ द्वार ।

जाइज्जंत-यात्यमान-त्रि० । कदर्थ्यमाने, प्रहन० १ आभ० द्वार ।

जाइट्टि-जातेष्टि-त्रि० । यज-किन् जातस्य संस्कारार्थं कर्त-
व्या इष्टिः । यागभेदः । जातकर्मण्ये संस्कारभेदे, वाच० । ल० ।

जाइट्टिअ-यद्यट्ट-त्रि० । यद्यट्टं तत्तदित्यस्मिन्नर्थे, यद्यट्टं
तत्तदित्यस्य जाइट्टिअ । जइ रच्चसि, जाइट्टिअपदिअमासुक्-
सदाव । लोहं फुट्टणपण जिम्बघणासहेसइ ताव ” । प्रा० ४ पाद ।

जाइणाम-जातिनामन्-न० । नामकर्मज्जेदे, (कर्म०) एकेन्द्रिया-
दीनामेकेन्द्रियत्वादिरूपसमानपरिणतिलक्षणम् एकेन्द्रियादि-
शब्दव्यपदेशभाक् यत्सामान्यं सा जातिः, तद्विपाकवेद्या कर्म-
प्रकृतिरपि जातिः । इदमत्र तात्पर्यम्-छव्यरूपमिन्द्रियमङ्गोपा-
ङ्गेन्द्रियपर्याप्तिनामकर्मसामर्थ्यात् सिद्धं, जावरूपं तु स्पर्शनादी-
न्द्रियावरणक्षयोपशमसामर्थ्यात् “ क्वायोपशमिकानि इन्द्रिया-
णि ” इति वचनात् । यत्पुनरेकेन्द्रियादिशब्दप्रवृत्तिनिबन्धनं तथा
रूपसमानपरिणतिलक्षणं सामान्यं तदव्यभिचारसाध्यत्वाज्जा-
तिनामसाध्यम् । उक्तं च-अव्यभिचारिणा सादृश्येन एकी-
कृतोऽर्थात्मा जातिः तन्निमित्तं जातिनाम । कर्म० ६ कर्म०
प्रज्ञा० । पं० सं० ।

तच्च पञ्चधा-

जातिनामेणं भंते ! कम्मे पुञ्जा ! । गोयमा ! पंचविहे प-
ण्णत्ते । तं जहा-एग्गिदियजातिनामे वेइंदियजातिनामे तेइं-
दियजातिनामे चउरिंदियजातिनामे पंचिदियजातिनामे ॥

जाडमय-जातिमद-पुं० । जात्या मदो जातिमदः। मदस्थानभेदे,

स० ७ सम० । " जाडमय वा " स्था० १० ग्रा० । प्रश्न० । जात्या ब्राह्मणग्राह्ययुद्धवत्वेन मदोऽहंकारो जातिमदः । जात्यहंकारे, उक्त० ३ अ० । जातिमदं विदधानो जन्तुरन्यजन्म-नि तामेव जातिहीलानां हभते विकटां च भवादर्थी पर्यटतीति । प्रश्न० १६६ द्वार ।

सर्वेषां मदस्थानानामुत्पत्तेरारम्भ जातिमदो बाह्यानिमित्तनि-
रपेक्षो यतो प्रवत्यतस्तमधिकृत्याह-

जे माहणो खत्तियजायए वा, तहुगपत्ते तह लेच्छई वा ।

जे पव्वईए परदत्तजोई, गोत्तेण जे थव्वति माणवप्पे ॥ १० ॥

यो हि जात्या ब्राह्मणो भवति, क्षत्रियो वा इत्वाकुवन्त्यादिकः । तद्देदमेव दर्शयति-उग्रपुत्रः क्षत्रियविशेषजातीयः । तथा (लेच्छइ स्ति) क्षत्रियविशेष एव । तदेवमादिविशिष्टकुलोद्भूतो यथावस्थितसंसारस्वभाववेदितया यः प्रव्रजितः त्यक्तराज्यादि गृहपाशवन्धनः परैर्देत्तं प्रोक्तुं शीलमस्य परदत्तभाजी सम्यक् संयमाचुष्टायी गोत्रे सच्चैर्गोत्रे हरिवंशस्थानीये समुत्पन्नोऽपि नैव स्तम्भं गर्वमुपयायादिति । किंभूते गोत्रे ? अभिमानवक्त्रे अभिमानास्पदे इति । एतदुक्तं भवति-विशिष्टजातीयतया सर्वलोकाऽभिमान्योऽपि प्रव्रजितः सन् कृतशिरस्तुगुरुमुण्डनो भिक्षार्थं परगृहाण्यटन् कथं हास्यास्पदं गर्वं कुर्यात् नैवासौ मानं कुर्यादिति तात्पर्यार्थः ॥ १० ॥ सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

जाडमयपक्खि-जातिमदप्रतिपक्ख-पुं० । जात्यहंकारेणानन्धे,
" जाडमयपक्खिवा हिंसगा अजिह्मिया " जात्या ब्राह्मणग्रा-
ह्ययुद्धवत्वेन यो मदोऽहंकारस्तेन प्रतिस्तब्धाः अनन्नाः जाति
मदप्रतिस्तब्धाः । उक्त० १३ अ० ।

जाड्य-जाचिन-न० । याच् जावे-क्त । याचनवृत्तौ, याञ्चायां
च । कर्मणि क्त । प्रार्थिते, त्रि० । वाच० । उक्त० । " सत्त्वं से
जाड्यं होइ, नत्थि किं वि अजाड्यं " आ० म० छि० ।

जाड्यगमएण-याचितकमएण-न० । मार्गिताभरणे, पूर्णता-
याम्, । परोपाधेः सा याचितकमएणनम् । अष्ट० १ अष्ट० ।

जाड्झिग-जातिझिङ्ग-न० । शिरःपाण्यादिके प्राण्यवयवे, जा-
तिलिङ्गानि प्राण्यवयवाः शिरःपाण्यादयस्तेहि गोत्वादिहक्षणा
जातिभिहक्ष्यते इति । सम्म० ३ काण्ड ।

जाडवर-जातिवर-पुं० । जात्युत्तमे, " जाडवरसाररक्खियं "
प्रश्न० ४ सम्म० द्वार ।

जाडसंपप्प-जातिसंपप्प-पुं० । उत्तममातृकपङ्कयुते, औ० ।
स्था० । रा० । नि० । ज्ञा० । यदाह- " जाडकुलसंपप्पो पायम-
किञ्च न सेवइ किञ्चि आसेधितं च पच्छा तग्गुण्यो सम्ममा-
लोए " ति । गुणवन्मातृत्वे, स्था० ७ ग्रा० ।

जाडसर-जातिस्मर-त्रि० । जातिं पूर्वजन्म स्मरति । स्मृ-अच् ।
अतीतजन्मवृत्तान्तस्मृतियुक्ते, वाच० । " जाडसरो व जयवं "
जातिं स्मरतीति जातिस्मरो भगवान् । " विहादिभ्यः " ५।१।५०।
इत्यणपवाद्गोऽच् । आ० म० प्र० । " भवेज्जातिस्मरः पुमान् "
जातिस्मरोऽनुचूतभवसर्ना । बो० वि० ।

जाडसरण-जातिस्मरण-न० । आभिनिबोधिकज्ञानविशेषे, आ-
चा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । प्राग्भवे ज्ञानमति, " जाडसरणं

समुत्पण्णं " जातिस्मरणम् । उक्त० ए अ० । दश० तं० । जा-
तिस्मरणं द्विविधम्-सनिमित्तकम्, अनिमित्तकं च । तत्र यद्वाह्यं
निमित्तमुद्दिश्य जातिस्मरणमुपजायते तत्सनिमित्तकम् । यथा
वस्त्रलचीरप्रभृतीनाम् । यत्पुनरेव तदावारककर्मणां क्षयोपश-
मेनोत्पद्यते तदनिमित्तकं यथा स्वयं वृक्षकपिलादीनाम् । वृ० १
उ० । जातिस्मरणं च संज्ञिजातिविषयकमेव " सन्निपुण्वे
जाडसरणे समुत्पज्जित्था " संज्ञिनः पूर्वजातिः प्राक्तनं जन्म
तस्या यत्स्मरणं तत्संज्ञिपूर्वजातिस्मरणम् । व्यस्तनिर्देशे तु
संज्ञी पूर्वं भवो यत्र तत्संज्ञिपूर्वी संज्ञीति च विशेषणं स्वरूप-
ज्ञापनार्थं न ह्यसंज्ञिजातिविषयं स्मरणमुत्पद्यत इति । आ० १
श्रु० १ अ० ।

तथा चोत्तराध्ययने-

देवदोगच्छुओ संतो, माणुसं जवमागओ ।

सन्निनाणसमुत्पन्ने, जाडसरणं पुराणयं ॥ ७ ॥

देवलोकात् व्युतः सन् मानुष्यं प्रवमागतः इति संज्ञिज्ञाने
समुत्पन्ने सति पुराणकं प्राचीनं जातिस्मरणमनुवृत्ति शेषः ।
संज्ञिनो गम्रजपञ्चेन्द्रियस्य ज्ञानं संज्ञिज्ञानं तस्मिन् संज्ञिज्ञाने ।
उक्त० १ ए अ० ।

जातिस्मरणं कस्मात्तदाह-

संस्कारे पूर्वजातीनाम्, (६)

संस्कारे स्मृतिमात्रफले जात्यायुर्भोगलक्षणे च " एवं
मया सोऽर्थोऽनुभूतः, एवं मया सा क्रिया कृता " इति भावनया संयमात् पूर्वजातीनां प्रागनुभूतजाती-
नां धीरनुस्मृतिरवबोधकमन्तरेणैव भवति । तदुक्तम्-"संस्का-
रस्य साक्षात्करणान् पूर्वजातिज्ञानम्" (६) आ० २६ आ० ।

जातिस्मरणकारणानि योगविन्दौ यथा-

ब्रह्मचर्येण तपसा, सधेदाध्ययनेन च ।

विद्यामन्त्रविशेषेण, सत्तीर्थासेवनेन च ॥ ५७ ॥

ब्रह्मचर्येण भावतो वस्तिनिरोधरूपेण, तपसा उपवासादि-
ना, सधेदाध्ययनेन च सता सुन्दरेणात्मानुग्रहादिपरिणामयु-
क्तया वेदस्य सदभूतार्थागमस्याध्ययनेन वाचनापुच्छ-
नादिस्वभावेन । चः समुद्ध्ये । विद्यामन्त्रविशेषेण ससाधना
स्त्रीस्वामिका वा विद्या, मन्त्रश्च तदितररूपः । ततो मन्त्रव्या-
करणप्रसिद्धयोर्विद्यामन्त्रबोर्विशेषेण जेदेन सत्तीर्थासेवनेन च
सतः सातिशयस्य व्यसनसल्लिखनिधिनस्तारणोपायस्य स्था-
वरजङ्गमभेदजिज्ञस्य तीर्थस्य आसेवनेन पर्युपासनेन । चः
प्राग्वत् ॥ ५७ ॥

तथा-

पित्रोः सम्यगुपस्थानात्, ग्लानभैषज्यदानतः ।

देवादिशोधनाच्चैव, भवेज्जातिस्मरः पुमान् ॥ ५८ ॥

पित्रोः जननीजनकयोः सम्यक् यथावत् उपस्थानात् त्रिसं-
ध्यप्रणामादिविनयरूपात्, " पूजनं चास्य विज्ञेयं, त्रिसंध्यं नम-
नक्रिया " इत्यादि वक्ष्यमाणत् । ग्लानभैषज्यदानतः ग्लान-
नानां ज्वरादिरोगोपहतशरीरशक्तीनां त्रैषज्यस्यौषधस्य दानतो
वितरणात्, " देवादिशोधनाच्चैव " देवदेवस्थानपुस्तकसा-
धूपाभ्यादेर्धर्मकार्योपयोगिनः । " शोधनात् " तथाविधमद्या-

पनयनेन निर्मलीकरणाद्भवेज्जायेत जानिस्मरोऽनुज्जनमवस्म-
ता पुमान् प्राणी ब्रह्मचर्यादीनां योगविशेषाणां ज्ञानावरण-
हासान्तरङ्गकरणत्वात् ।

अथैव प्रमद्विचिन्माह-

अत एव न सर्वेषां-मेतदागमनेऽपि हि ।

परलोकात् यथैकस्मात्, स्थानात् तनुभूतामिति ॥६६॥

" अत एव " इत्यादि । अत एव ब्रह्मचर्यादेर्जातिस्मरण-
हेतुत्वादेव (न) नैव सर्वेषां देहिनाम् । एतत् जातिस्मरणम्,
आगमनेऽपि द्रष्टव्यगनावपि किं पुनर्ज्ञाक्यतमतेन तद्भावं इत्य-
पिदिशब्दार्थः । परलोकात् परमत्वात् । " यथा " इतिदृष्टान्ता-
यं एकस्मात् स्थानात् पादलिपुत्रकादेरागमनेऽपि तनुभूताम्
तद्वानुज्जायस्मरणम् । ' इति ' चाक्षयपरिणामात् । इदमुक्तं
भवति—यथैकस्मात् पादलिपुत्रकादेः स्थानादागतानामपि
सुयदूनां परिकानां क्वचिद्विचिन्ते स्थाने न सर्वेषां प्रागनु-
ज्जायस्मृतिरुपजायते, किं तु केषांचिदेव, एव ज्ञानान्तरस्मृ-
तावपि याजना स्यादिति न चाल्पवद्वत्वेन स्मरणं दृष्टान्तदा-
ष्टान्तिकयौवैषम्यमुद्गायनीयं, स्मृतसंभवमात्रस्य प्रतिपादयितुं
निष्ठत्वात् दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोः सर्वदा, साधर्म्याभावात् ॥६६॥

एतदेव ज्ञावयन्माह—

न चैतेषामपि हेतु-दुन्मादग्रहयोगतः ।

सर्वेषामनुज्जाय-स्मरणं स्याद्विशेषतः ॥ ६७ ॥

(न च) नैव । एतेषामप्येकस्थानादागतानां किं पुनर्ज्ञा-
नान्तरादागतानामपि इत्यपिशब्दार्थः । हिः यस्मात् पतदिदम् ।
दुन्मादग्रहयोगतः दुन्मादा मोहावेशो ग्रहश्च भूनावेदस्तत्
दुन्मादग्रहयोगः सर्वत्रस्तस्मात् । सर्वेषां समस्तानाम् ।
किमित्याह—अनुज्जायस्मरणं (स्यात्) नैव विशेषतः सर्वान्
विशेषान् प्रतीत्य किं तु सामान्येनैव ॥ ६७ ॥

अथ दार्ष्टान्तिके सर्वेषां सामान्येन स्मृतिर्यथा स्यात्तथाह-

सामान्येन तु सर्वेषां, स्तनवृत्त्यादिचिह्नितम् ।

अज्ञासातिशयात् स्वम-वृत्तितुल्यं व्यवस्थितम् ॥६८॥

सामान्येन साधारणतया । तुः विशेषणार्थः । सर्वेषां समस्तानां
प्राणिनाम् । स्तनवृत्त्यादिचिह्नितं स्तनवृत्तिस्तद्वहर्जानानां स्तन-
पानरूपा । आदिशब्दात् स्मरणरूपकण्डुकाद्यवलोकेनकुतूह-
लादिका विविधा चेष्टा गृह्यते । तथा चिह्नितं व्यक्तीज्जावमा-
नीतम् ' जातिस्मरणम् ' इति गम्यते । कीदृशमित्याह—(अ-
ज्ञासातिशयात्) पुनः पुनरास्तेवनमभ्यासस्तस्यातिशय उत्कर्ष-
स्तस्मात् । (स्तनवृत्तितुल्यम्) । स्वप्नकालोपलभ्यमान-
दिवसानुभूतवनदेवकुलादिविहारादिव्यवहारसमम् । (व्यव-
स्थितम्) प्रतिष्ठितम् । यथाभ्यासातिशयात् स्वप्ने दिनानुज्जातोऽ-
र्थ उपलभ्यते, एवं स्तनवृत्त्यादिको व्यवहारः प्राग्भवानुज्जातो-
भवान्तर इति ॥ ६८ ॥

ननु स्वप्नवृत्तिः पश्चादपि स्मर्यते न त्वेवं स्तनादिवृत्तिर्भ-
वान्तरसंवाधनी । इह स्मर्यते इति कथम् अनयोर्दृष्टान्तदार्ष्टा-
न्तिकजाव इत्याशङ्क्याह—

स्वप्ने वृत्तिस्तथाज्ञासा-विशिष्टस्मृतिवर्जिता ।

जाग्रतोऽपि क्वचित्सिद्धा, सूक्ष्मबुद्ध्या निरूप्यताम् ॥६९॥

३६२

स्वप्ने प्रवृत्तिरुक्तरूपा (तथाभ्यासात्) तत्प्रकारादज्ञासात्,
मन्दाभ्यासादित्यर्थः । (विशिष्टस्मृतिवर्जिता) स्फुटप्रतिज्ञासक-
पस्मरणरहिता । " क्वचित् सिद्धा " इत्युत्तरेण योगः । तथा-
(जाग्रतोऽपि) क्लृप्तनिद्रस्य कस्यचित् किं पुनर्यस्येति क्वचित्
क्षेत्रे कावे वा (सिद्धा) सर्वलोकसंमत्या प्रतिष्ठिता वृत्तिगच्छत्-
वृत्तस्पर्शादिका तथाऽभ्यासादेव स्मृतिवर्जिता । एतदर्थप्रती-
तावुपदेशमाह—(सूक्ष्मबुद्ध्या) निपुणाजोगेन (निरूप्यताम्) परि-
भाष्यतामेदन्यथा उक्तस्याप्यर्थस्य सम्यगवगमाभावात् ॥६९॥

अथ प्रकारान्तरत एव जातिस्मरणादात्मसिद्धि—

मभिधित्सुराह—

श्रूयन्ते च महात्मानः, एते दृश्यन्ते इत्यपि ।

क्वचित्संवादिनस्तस्मा-दात्मादेहेन्त निश्चयः ॥ ६३ ॥

(श्रूयन्ते) समाकर्ण्यन्ते कथानकेषु भरुकच्छादौ शकुनिकाजीव-
राजपुत्रीसुदर्शनादयः । चकारा हेतुवन्तरसमुच्चये । (महात्मा-
नः) प्रशस्तस्वभावाः । (एते) जातिस्मरकाः । (दृश्यन्ते इत्यपि)
दृश्यन्ते साक्षादेव क्वचित् इदानीमप्युपलभ्यन्ते । कीदृशाः ?
इत्याह—(संवादिनः) विसंवादाधिकलघचनाः । ततः कि-
मित्याह—(तस्मात्) जातिस्मरकादिमंवादात् (आत्मादिः) जी-
वकर्मादेरतीन्द्रियस्यापि कथंचिद् । " इत " इति कोमलाम-
न्त्रणे । निश्चयः संपद्यते इति ॥ ६३ ॥

अथ निगमयन्माह—

एवं च तत्त्वसंसिद्धे-योग एव निबन्धनम् (६४)

(एवम्) चोक्त्यायेनैव (तत्त्वसंसिद्धेः) आत्मादृष्टादिप्रतीतेः
योग एव नापरं किञ्चित् (निबन्धनं) हेतुर्वर्तते । (६४) योगवि० ।

ननु नवमासमवाप्तरितमपि प्राक्तनं भवं सामान्यजीवः

कथं स्मरतीत्याह—

जायमाणस्म जं दुक्त्वं, मरमाणस्स वा पुणो ।

तेण पुक्खेण संमूढो, जाइ सरइ न अप्पणो ॥ १ ॥

जायमानस्य गर्भाग्निस्मरणमास्यस्य उत्पद्यमानस्य वा यत् दुःखं
भवति (वा) अथवा पुनर्जिन्ममाणस्य पञ्चत्वं कुवाणस्य च
यत् दुःखं जवति । तेन दारुणदुःखेन संमूढो महामोहभावं
प्राप्तः जातिं प्राक्तनभवमात्मीयं स्वकीयं मूढात्मा प्राण । न
स्मरति । कोऽहं पूर्वभवे देवादिकोऽभवमिति न जानातीति ॥२॥
तं । (न जानाति ' दिसा ' शब्दे दृष्टान्तः) । जातिस्मरणं संख्या-
तजवनिर्णायकं न वेति प्रश्ने, उत्तरम्—जातिस्मरणमपि सम्-
तिक्रान्तं संख्यातजवावगमस्वरूपं मतिज्ञानजैद पदेति कर्म-
ग्रन्थवृत्त्यावाराङ्कृत्यनुसारेण संख्यातभवनिर्णायकं जाति-
स्मरणं ज्ञायन इति । १३० प्र० । सेन० १ उल्ला० । कर्म-
ग्रन्थवृत्तौ—जातिस्मरणमपि अतीतासंख्यातभवावगमस्वरूपं
मतिज्ञानमेवेत्युक्तमस्ति " पुक्खमवा सो पिच्छइ, इक्क दो तिज्जि
जाव नवगं वा । उवारि तस्स अविस्सओ, सहावओ जाइस-
रणस्स ॥ १ ॥ " इति गाथायां तु नवैव भवाः जातिस्मरणस्य
विषयास्तत्कथमिति प्रश्ने, उत्तरम्—जातिस्मरणवान् आचारा-
ङ्कावृत्त्याद्यभिप्रायेणातीतानसंख्यातान् भवान् पश्यतीति ज्ञाय-
ते कर्मग्रन्थवृत्तावपि स प्रवाजिप्रायोऽस्ति " पुक्खमवा सो
पिच्छइ " इयं गाथा तु ब्रूयितपत्रसा न तु तथाविधग्रन्थस्था तेन
निर्वायिका न भवतीति । ३४१ प्र० । सेन०३ उल्ला० । इदानीं म-

रते मनुजानांतिरश्चां च जातिस्मरणमस्ति न वा ? यदि नास्ति तदा कुतो व्यवच्छिन्नं तथाऽवधिज्ञानमपीदानीमस्ति न वा ? इत्यपि च प्रसाध्यमिति प्रश्ने, उत्तरम्-वर्तमानकाले जातिस्मरणाद्यवधिज्ञानस्य व्यवच्छेदः शास्त्रे प्रतिपादितो नास्तीति । १६८ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

जाइसरणवरणिज्ज-जातिस्मरणावरणीय-न० । मतिज्ञानावरणीयकर्मभेदे, जातिस्मरणावरणीयानि च कर्माणि मतिज्ञानावरणभेदाः । क्षयोपशम उदितानां क्षयोऽनुदितानां विष्कम्भितोदयत्वमिति । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जातिसुमिण-जातिस्मरण- ' जाइसरण ' शब्दार्थे, सेन० ३ उल्ला० ।

जाइहिगुलुय-जातिहिङ्गुलुक-पुं० । रक्तवर्णे वर्णकद्रव्यभेदे, " जाइहिगुलुय वा " । जातिहिङ्गुलुकेन वर्णकद्रव्येण स कृत्रिमोऽपि भवतीति जात्याविशेषितः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । जात्यः प्रधानो हिङ्गुलुको जात्यहिङ्गुलुकः । प्रज्ञा० १ पद ।

जाई-जाती-स्त्री० । जन-किच्-ङीप् । मातृत्याम, तत्पुष्पे लताभेदे च । वाच० । जं० । सुरायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

जाईफड-जातीफड-न० । गन्धप्रधाने वस्तुनि, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (जायफन) इतिख्याते फले च । वाच० ।

जाईमंदवग-जातीमण्डपक-पुं० । ' जाइमंरुवग ' शब्दार्थे, जं० १ वक्त० ।

जाईय-जातीय-त्रि० । जातौ जवः कृः समानजातियुक्ते सजातीये, वाच० । आ० म० । " एकग्रहणे, तज्जातीयग्रहणम् " इति न्यायः । आ० म० । किञ्चिच्छब्दात् जातीयप्रत्ययः । प्रकारार्थे । " गुणाद्वज्रो पंचजातीयं " पञ्चप्रकारम् । विशेष० । यथा तार्किकजातीयः तार्किकप्रकारः । वाच० ।

जाईसर-जातिस्मर-त्रि० । ' जाइसर ' शब्दार्थे, आ० म० प्र० ।

जाईसरण-जातिस्मरण-न० । ' जाइसरण ' शब्दार्थे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

जाईसरणावरणिज्ज-जातिस्मरणावरणीय न० । ' जाईसरणवरणिज्ज ' शब्दार्थे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जाईहिगुलुय-जातिहिङ्गुलुक-पुं० । ' जाइहिगुलुय ' शब्दार्थे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जाउ-यावत्-त्रि० । यत् परिमाणमस्य मनुष्यं । " यावत्तावतोर्वाऽऽदेर्म-उं-महि " । ५।४।४०६ । यावत्तावदित्यनयोरव्यययोर्वकारादेरवयवस्य ' म-उं-महि ' इत्येते त्रय आदेशाः प्रवन्ति । प्रा० ४ पाद । यत्परिमाणे, साकल्ये, अवधौ, व्याप्तौ, माने, अवधारणे च । वाच० ।

जाउया-यातृ-स्त्री० । या-तृच् । देवरपत्न्याम्, यातरौ तृन् । गन्तरि, त्रि० । यातरौ । वाच० । " जाउयाओ जाणिस्सन्ति " । " जाउयाओ स्ति " देवराणां जायाः । ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । " जाउग स्ति " यातरो ज्येष्ठदेवरजायाः । वृ० १ उ० ।

जाउज-जातुज-पुं० । गुच्छात्मके वनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

जाऊकएण-जातूकर्ण-पुं० । मुनिभेदे, वाच० । गोत्रभेदे, न० जं० ७ वक्त० ।

जाऊकएणीय-जातूकर्णीय-न० । गोत्रभेदे, सु० प्र० १० पादु० । चं० प्र० ।

जाऊरो-देशी-कपित्थे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जाओगण-यादोगण-पुं० । जलजन्तुगणे, वाच० । " सार-पक्षमाणे से चिद्वृत्ति " । नानाविधोस्तु यादसां गणान् संरक्षन् सह वा यादोगणैरात्मानमारक्षन् । आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

जांवई-जाम्बवनी-स्त्री० । जाम्बवतोऽपत्यं स्त्री । कृष्णवासुदेवस्य स्वनामख्यातायां पत्न्याम्, कल्प० ७ क्षण । नागदमन्यां च । वाच० ।

जांवूणय-जाम्बूनद-न० । जम्बूनदे भवस्-अण् । स्वर्णे, तीर-मृत् तद्वत् प्राप्य सुखवायुविशोपता जाम्बूनदाख्यं भवति सुवर्णं सिद्धभूषणम् इत्युक्ते सुवर्णभेदे, तद्रसं जम्बूरसम् । धुस्तूरे च । वाच० । जं० ।

जाग-याग-पुं० । यज-वञ् । मन्त्रकरणके बहुधाद्यधिकरणे हवि-प्रक्षेपरूपे यज्ञे, वाच० । यजनं यागः । पूजने, " अस्त्रिगुणाधिकसद्योगसारसद्ग्रहयागपरः " यागो यजनं पूजनं तत्परः तत्प्रधानः । पो० ए विव० । आचा० । ज्ञा० । देवपूजायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । श्रीसिद्धार्थनृपस्य यागकरणप्रैर्दिर्दशाहोत्सवे, सिद्धार्थराज्यतिकरे यागशब्देन देवपूजा कृतेति समर्थनम् । प्रति० । देवतापूजावसरजाविनि ग्राह्यप्रसिद्धे पूजाविशेषे, अनु० । जं० । ज्ञा० । अश्वमेधादिके च । पि० ।

जागजागदायसहस्रमपिच्छुय-यागजागदायसहस्रप्रतीच्छक-त्रि० । यागा पूजाविशेषाः भागा विशतिजागादयो दद्याः सामान्यदानान्येतेषां सहस्राणि प्रतीच्छतीति । तथाभूते, औ० ।

जागर-जागर-पुं० । जागृ-अण् । निद्राभावे, जागरणे, कवचे च । वाच० । जागर्तीति जागरः । अपगतनिद्रे, " जागरवेरो-वरण " असंयमनिद्रापगमाज्जागर्तीति जागरः । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । " सुप्ता अमुणी उ सथा, मुणी उ सुप्ता वि जागरा ह्येति " आचा० नि० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । छव्य-जागरो निद्रारहितः । भावजागरः सम्यग्दृष्टिः । आ० म० द्वि० । विशेष० ।

अथ विरत्यपेक्षया जीवादीनां पञ्चविंशतेः पदानां
सुप्तत्वजागरत्वे प्ररूपयन्नाह—

जीवा एं जंते ! सुप्ता, जागरा, सुत्तजागरा ? । गोयमा ! जीवा सुप्ता वि, जागरा वि, सुत्तजागरा वि । नेरइयाणं भंते ! किं सुप्ता पुच्छा ? । गोयमा ! ऐरइया सुप्ता । णो जागरा, णो सुत्तजागरा । एवं जाव चउरिंदिया । पंचि-दियतिरिक्खजाणिया एं भंते ! किं सुप्ता पुच्छा ? । गोयमा ! सुप्ता । णो जागरा । सुत्तजागरा वि । मणुस्सा । जहा जीवा वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा ऐरइया ।

(सुत्तं चि) सर्वविरतिरूपनैश्चयिकप्रबोधभावात् । (जागर

त्ति) सर्वविरतिरूपप्रवरजागरणसद्भावात् । (सुप्तजागर त्ति)
अविरतिविरतिरूपसुप्तिप्रबुद्धतासद्भावादिति । भ० १६ श० ६
३० । श्या० ।

संजयमाणस्ताणं सुप्ताणं पंच जागरा पञ्चचा । तं जहा-
सदा० जाव फासा ।

“ संजय ” इत्यादि । व्यक्तम् । नवरं संयतमनुप्याणां साधूनां
सुप्तानां निष्ठावतां जाग्रतीति जागरा असुप्ता जागरा इव जा-
गरा इयमत्र जावना-शब्दादयो हि सुप्तानां संयतानां जाग्रद-
द्विषदप्रतिहतशक्तयो भवन्ति कर्मबन्धाभावकारणस्याप्रमाद-
स्य तदानीं तेषामभावात् कर्मबन्धकारणं भवतीत्यर्थः ।

मंजयमाणस्ताणं जागराणं पंच सुप्ता पञ्चचा । तं जहा-
सदा० जाव फासा ।

द्वितीयसुप्तभावना तु-जागराणां शब्दादयः सुप्ता इव सुप्ता
अस्मच्छाग्निवत् प्रतिहतशक्तयो भवन्ति । कर्मबन्धकारणस्य
प्रमादस्य तदानीं तेषामभावात् कर्मबन्धकारणं भवतीत्यर्थः ।

संयतविपरीता ह्यसंयता इति । तानधिष्ठित्वाह-

असंजयमाणस्ताणं सुप्ताणं वा जागराणं वा पंच जागरा
पञ्चचा । तं जहा-सदा० जाव फासा ।

“ असंजय ” इत्यादि । व्यक्तम् । नवरम् । असंयतानां प्रमादि-
न्या अवस्थाद्वयेऽपि कर्मबन्धकारणतयाऽप्रतिहतशक्तिवात्
शब्दादयो जागरा इव, जागरा भवन्तीति जावना । श्या०
५ ठा० २ ३० ।

जागरण-जागरण-न० । निष्ठाकये, झा० १ श्रु० २ अ० । अव-
चोधे, ध० ३ अधि० ।

जागरणे गुणाः-

“ जागरद णरा णिचच्चं, जागरमाणस्स वकूप बुद्धी ।
जो सुअइ ण सो धणो, जो जगइ सो सया धणो ॥१॥
सुअइ सुअंतस्स सुअं, संकिणल्लियं भवे पमत्तस्स ।
जागरमाणस्स सुअं, धिरपरिचियमप्यमत्तस्स ॥२॥
नालस्सेणं समं सोक्खं, ण विज्जा सह निहया ।
ण वेरम्मां पमादेण, णारंभेण दयाबुआ ॥३॥
जागरिया धम्मीणं, अहम्मीणं तु सुत्तिया सेया ।
यच्चादिवमणिणीय, अकहिंसु जिणा जयंतीए ॥४॥
सुवइ य अयगरभूओ, सुयं पि से णस्सती अमयचूयं ।
होही गोणतभूओ, णजम्मि सुए अमयचूए ” ॥ ५ ॥
आचा० १ श्रु० ३ अ० १ ३० ।

निशान्त्ययामे जागर्या, गुरोश्चावश्यकज्ञे ।

उत्सर्गो देवगुर्वादि-नतिः स्वाध्यायतिष्ठता ॥ २० ॥

निशायां रात्रेरन्त्ययामे चतुर्थयामे जागर्या जागरणं निद्रात्या-
म इत्यर्थः । सापेक्षयतिधर्मो भवतीति योजना । अग्रेऽपि सर्वत्रा
वसेया जागरणविधिश्च-“ जामिणिपच्छिमजामे, सव्वे जगंति
शल्लवुद्धाई । परमिट्ठिपरममंतं, मणंति सत्तच्चाराओ ॥ १ ॥ ”
इत्यादि । विशेषगृहस्थधर्माधिकारे प्रदर्शित एव निशान्त्य-
यामे जागरणम् । किमविशेषण सर्वेषामेव उत केषांचिदेवेति
जिज्ञासायामाह-(गुरोः) प्रजाजकस्य दिगाचार्यादेर्वां चका-
रात् आनादेः । आवश्यकज्ञे प्रतिक्रमणकरणावसरे, जागर्या तत्र

गुरोः तृतीयप्रहरेऽस्वापस्य वक्ष्यमाणत्वात् । ग्लानादेस्तु शरी-
रमान्यात् प्रतिक्रमणवेलायामुचितमेव जागरणम् । उक्तमपि
प्रवचनसारोच्चारं-

“ सव्वे वि पढमयामे, दुम्मि अ वसहाण आइमा जामा ।

तइओ होइ गुरुणं, चउत्थे सव्वे गुरु सुअइ ॥ १६ ॥ ”

सर्वेऽपि साधवः प्रथमे यामे रात्रिप्रथमप्रहरं यावत् । स्वा-
प्यायाध्यवनादि कुर्वाणाः जाग्रति द्वौ च आद्यौ यामौ वृषमाणं
वृषजा इव वृषभा गीतार्थाः साधवः तेषामयमर्थो द्वितीये यामे
ये सुप्रवन्तः साधवस्तैस्वपन्ति । वृषजास्तु जाग्रति ते च जाग्रतः
प्रज्ञापनादिसुत्रार्थे परावर्तयन्ति । तृतीयप्रहरो भवति गुरुणां
कोऽर्थः-प्रहरद्वयानन्तरं वृषभाः स्वपन्ति । गुरुवस्तु-
ताः प्रज्ञापनादि गुणयन्ति चतुर्थप्रहरं यावत् । चतुर्थे च प्रहरे ।
सर्वे साधवः समुत्थाय वैरागिककाष्ठं गृहीत्वा कालिकश्रुते
परावर्तयन्ति । गुरुवः पुनः स्वपन्ति । अन्यथा प्रातर्निद्राधूर्णमान-
लोचनास्तद्वशादेव मज्जमानपृष्ठका व्याख्यानमव्यञ्जनोपदेश-
दिकं कर्तुं ते सोद्यमाः सन्तो न शक्नुवन्तीति । (प्रव० १२८ द्वार)
प्रतिक्रमणवेला च तत्परिसमाप्तिदशोपकरणप्रत्युपेक्षणासमन-
न्तरमाविर्भूयैव परित्येया । यतः-“आवस्सयस्स समए, णिहा-
मुइ चयंति आयरिया । तह तं कुणंति जह दस, पणिहोहाऽणं-
तरं सुरो ॥१॥ सि । जागरणानन्तरकर्तव्यमाह-(उत्सर्ग इति)
कायोत्सर्गः स चर्यापथिकीप्रतिक्रमणपूर्वकः कुस्वप्नदुःस्वप्ननि-
वारणनिमित्तः प्राणिवधादिकुस्वप्ननावे शतोच्छ्वासमानो मैथु-
नकुस्वप्ननावे तु चतुरश्रोतकरोपर्येकनमस्कारचिन्तनादष्टश-
तोच्छ्वासमानोऽवसेयः । यतो यतिदिनचर्यायाश्च-

“ इरिअं पक्कमंतां, कुसुमिण दुसुमिण निवारणस्सगं ।

सम्मं कुणंति निज्झिअ-पमायणिहा महासुणिणो ॥ १ ॥

पाणिचहणमुहाणं, कुसुमिणभावे भवन्ति उज्जोआ ।

चत्तारि चित्तिणिज्जा, सनमुक्कारा चउत्थस्स ॥ २ ॥ ” सि ।

ततश्च (देवगुर्वादिनतिरिति) देवनतिश्चैत्यवन्दनम् । गुर्वादिन-
तिश्चतुर्भिः क्रमाश्रमैर्गुर्वादिनमस्त्रिया ततोऽनन्तरं च (स्वा-
ध्यायतिष्ठतेति) स्वाध्यायो वाचनादिः तस्मिन् यथासंभवं ति-
ष्ठता एकाग्रता उपलक्षणत्वात् । पूर्वगृहीततपोनियमानिग्रह-
चिन्तनधर्मजागरिकाकरणादि । यतः-

“ जिणनणमुणिनमंसण-पुव्वं तत्थो कुणंति सज्जमायं ।

चित्तिंति पुव्वगहियं, तवणियमाऽमिग्गहण्णमुहं ॥१॥

किं तक्कणिज्जकज्जं, न करेमि अमिग्गहाय को उच्चिओ ।

किं मह खत्तिअं जायं, कहदिअहा मज्ज वच्चंति ॥२॥

कह न हु पमायपंके, खुप्पिस्सं किं परो व अण्णो वा ।

मह पिच्छइ अइयारं, इअ कुज्जा धम्मजागरिअं ॥ ३ ॥ ”

ब्राह्मे चं मुहूर्ते निमलबुद्धयुद्धाद्भवति धर्मकर्मोपायचिन्तनं
सफलमिति । धर्ममनोरथान् चिन्तयेति भावार्थः । यतस्तत्रैव-
“ जामिणिविरामसमए, सरए सव्विलं व निम्मव्वं नाणं । इअ
तत्थ धम्मकम्मं, आयमुवायं विचित्तेज्जा ॥१॥ ” ध० ३ अधि० ।

जागरमाण-जाग्रत्-न० । जाग्र-शतृ-इन्द्रियादिनिर्विषयज्ञान-
योग्यावस्थायाश्च । तद्वति, त्रि० । क्षियां ङीप् । वाच० ।
निद्रावियुक्ते च । पा० । “ जागरमाणी जागरइ ” जागरणं
कुर्वन्त्यां जागति निद्रानाशं कुरुत इति । तं० । “ निद्राए भावतो
वि य, जागरमाणां चउएहमस्यरं ” निद्रारहिते, आ० भ० द्वि० ।
जागरिता-जागरितृ-त्रि० । जाग्र-तृ । जागरके, स्था० ४३० १२७० ।

जागरिय-जागरिक-पुं० । जागरणं जागरः । सोऽस्यास्तीति जागरिकः । ज० १२ श० २ उ० । निद्रारहिते, आ० म० द्वि० ।

जागरित-त्रि० । जागृ-क । इन्द्रियैर्विषयोपलब्ध्ययोग्यावस्थायाम्, जीवो हि स्वप्नादिहेतुकर्मनाशे इन्द्रियविषयान्, अनुमेयांश्च स्थूलविषयान्, व्यवहारिकांश्च पदार्थान्, यस्यामवस्थायामनुजवति तत् जागरितम् । कर्तरि-क । जागरणयुक्ते, त्रि० । वाच० ।

जागरिया-जागरिका-स्त्री० । जागरणे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । “ पुंवरत्तावरत्तकालसमयंसि णो धम्मजागरियं जागरित्ता मवइ । ” जागरिका निष्ठाकृत्येण बोधः । स्था० ४ डा० २ उ० ।

कइविहा णं भंते ! जागरिया पणत्ता ! । गोयमा ! तिविहा जागरिया पणत्ता । तं जहा-बुद्धजागरिया, अबुद्धजागरिया, सुदक्खुजागरिया । से केणट्टेणं जंते ! एवं बुच्च इ तिविहा जागरिया पणत्ता ! । तं जहा-बुद्धजागरिया, अबुद्धजागरिया, सुदक्खुजागरिया । गोयमा ! जे इमे अर-ईता जगवंतो उप्पखण्णदंसणधरा जहा खंदए० जाव स-व्वष्णू सव्वदरिसी एएणं बुद्धा बुद्धजागरियं जागरंति । जे इमे अणगारा जगवंतो इरियासमिया जासासमिया० जाव गुत्तवंजयारि एएणं अबुद्धा अबुद्धजागरियं जागरंति । जे इमे समणोवासगा अभिगयजीवाजीवा० जाव विहरंति एएणं सुदक्खुजागरियं जागरंति । से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्च इ तिविहा जागरिया जाव० सुदक्खुजागरिया । (बुद्धा बुद्धजागरियं जागरंति त्ति) बुद्धाः केवलावबोधेन ते च बुद्धानां व्यपोढा ज्ञाननिद्राणां जागरिकाप्रबोधो बुद्धजागरिका, तां जाग्रति कुर्वन्ति (अबुद्धा अबुद्धजागरियं जागरंति त्ति) अबुद्धाः केवलज्ञानाभावेन यथासंजवं शेषज्ञानसद्भावाच्च बुद्धसदृशास्ते च अबुद्धानां क्लृप्स्यज्ञानवतां या जागरिका सा तथा तां जाग्रति । ज० १२ श० १ उ० ।

जागरिता धम्मीणं, अधम्मियाणं च सुत्तिया सेया ।

वच्छादिवभगिणीए, अकहिंसु जिणो जयंतीए ॥२०६॥

वच्छजणवप कोसंवी णयरी, तस्स अधिवो सताणितो राया, तस्स भगिणी जयंती, तीए भगवओ वद्धमाणो पुच्छितो-धम्मियाणं किं सुत्तिया सेया, जागरिया वा सेया ! । भगवया जागरियं धम्मीणं जागरिया सेया, णो सुत्तिया, अधम्मियाणं सुत्तिया सेया, णो जागरिया । (अकहिंसु त्ति) अत्तीए एवं कहियवान् । नि० चू० १६ उ० ।

जीवाश्च न सुप्ताः सिद्ध्यन्ति । किं तर्हि जागरा एव इत्याह-

सुत्तं भंते ! साहू, जागरियत्तं साहू ! । जयंती ! अत्येग-इयाणं जीवाणं सुत्तं साहू, अत्येगइयाणं जीवाणं जागरियत्तं साहू । से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ-अत्येगइयाणं जाव साहू ! । जयंती ! जे इमे जीवा अहम्मिया अहम्माणया अहम्मिहा अहम्मवखाई अहम्मपलोई अहम्मपल्लजमाणा अहम्मसमुदायारा अहम्मेणं च वित्तिं

कप्पेमाणा विहरंति । एएसि एं सुत्तं साहू, एएणं जीवा सुत्ता समाणा णो वहुणं पाणत्तयाणं जीवाणं सुत्ताणं दुक्खाणयाए सोयणयाए० जाव परियावणयाए वट्ठंति । एएणं जीवा सुत्ता समाणा अप्पाणं वा परं वा तदुभयं वा णो वहुहिं अहम्मियाहिं संजोयणाहिं संजोएत्तारो जवंति । एएणं जीवाणं सुत्तं साहू । जयंती ! जे इमे जीवा धम्म-स्थिया धम्माणुगा० जाव धम्मेणं च व वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति । एएसि एं जीवाणं जागरियत्तं साहू एएणं जीवा जागरमाणा वहुणं पाणाणं अदुक्खाणयाए० जाव अपरि-यावणयाए वट्ठंति, ते एं जीवा जागरा समाणा अप्पाणं वा परं वा तदुजयं वा वहुहिं धम्मियाहिं संजोयणाहिं संजोए-त्तारो जवंति । एए एं जीवा जागरमाणा धम्मजागरियाए अप्पाणं जागरइत्तारो जवंति, एएसि एं जीवाणं जागरियत्तं साहू से तेणट्टेणं जयंती ! एवं बुच्चइ अत्येगइयाणं जीवाणं सुत्तं साहू, अत्येगइयाणं जीवाणं जागरियत्तं साहू ।

(सुत्तं त्ति) निष्ठावशत्वम् । (जागरियत्तं त्ति) जागरणं जागरः सोऽस्यास्तीति जागरिकरूपावो जागरिकत्वम् । (अहम्मिय त्ति) धर्मेण श्रुतचारित्ररूपेण चरन्तीति धार्मिका-स्तन्निपेधाधार्मिकाः । कुत एतदेवमित्यत आह-(अहम्माणु या) धर्मे श्रुतरूपमनुगच्छन्तीति धर्मानुगास्तन्निपेधाधर्मानु-गाः । कुत एतदेवमित्यत आह-(अहम्मिहा) धर्मेः श्रुतरूप एवेष्टो वल्लभः पूजितो वा, येषां ते धर्मेष्टाः । धर्मेणां वा इष्टाः धर्मेष्टाः अतिशयेन वा धर्मेणो धर्मेष्टाः तन्निपेधात् अधर्मेष्टाः, अधर्मेष्टाः अधर्मेष्टा वा अत एव । (अहम्मवखाई) न धर्म-माख्यान्ति इत्येवंशीला अधर्माख्यायिनः, अथवा-न धर्मात् ख्यातिर्येषां ते अधर्मख्यातयः (अहम्मपलोइ त्ति) न धर्ममुपा-देयतया प्रबोध्यन्ति ये ते अधर्मप्रबोकिनः । (अहम्मपल्लजण त्ति) न धर्मे प्ररज्यन्ते आसजन्ति ये ते अधर्मप्ररज्जना एवं च-(अहम्मसमुदायार त्ति) न धर्मरूपभ्रारित्रात्मकः स-मुदाचारः संमाचारः सप्रमोदो वा आचारो येषां ते तथा अत एव-“ अहम्मेणं च व ” इत्यादि । अधर्मेण चारित्र-श्रुतविरुद्धरूपेण वृत्तिं जीविकां कल्पयन्तः कुर्वाणा इति । ज० १२ श० २ उ० । जन्मतः षष्ठ्यां रात्रौ भवे रात्रिजागरण-रूपे उत्सवविशेषे च । विपा० १ श्रु० २ अ० । रा० । “ छट्ठे दिव-से जागरियं करेति ” रात्रिजागरणरूपमुत्सवविशेषम् । भ० ११ श० ११ उ० ।

जागर्या-स्त्री० । जागृ-श । जागरणे, अ-जागराप्यत्र । वाच० ।

“ निशान्त्ययामे जागर्या गुरोर्नचावश्यककरणे ” जागर्या जाग-रणं निष्ठात्याग इत्यर्थः । ध० ३ अधि० ।

जागसहस्रभागपञ्चदश-यागसहस्रभागप्रतीच्छकं-त्रि० । या-गाः पूजाविजेषाः ब्राह्मणप्रसिद्धाः तत्सहस्राणां भागमंशं प्रतीच्छति अभव्यत्वात् यत् । तथाभूते, त्रि० ।

जागिणिपुर-जाकिनीपुर-न० । स्वनामख्याते पुरे, “ इओ अस्ति-रिजागिणिपुरे सिरिमहम्मदसाहिसगाहिराओ ” ती० ४६ कल्प ।

जाणिणी-जाकिणी-ली० । हरिमन्त्रसूत्रेः प्रविबोधिकायां नि-
ग्रन्थ्याम्, "महत्तराया जाकिण्या, धर्मपुत्रेण चिन्तिता । आचा-
र्यहरिमन्त्रेण, टीकयं शिष्यबोधिनी ॥१॥" दश० २ चू० ।

जाडी-देशी-गुल्म, दे० ना० २ वर्ग ।

जाण-यान-न० । या-भावे ल्युट् । गमने, वाच० । स्या० । स० ।
सूत्र० । उपचितशक्ते राज्ञः सूत्राप्रार्थितानां कृत्वा रिपोरास्क-
न्दनाय गमने च । वाच० । याचनेऽनेनेति यानम् । स० १ सम० ।
करणे-ल्युट् । गमनसाधने रथादी, वाच० । यानानि सामान्यातः ।
शेयाणि वाहनानि । रा० । जी० । यानानि नौकादीनि । वाहना-
नि वेसगादीनि । दशा० ६ अ० । "दिट्ठी जाणं सुउत्तमं" यानं
याननात्रं सूत्रममतिप्रधानमच्छिन्नमित्यर्थः । ग० १ अधि० ।
यानं वाहनमिति । रा० । यानं रथादिकमिति । प्रश्न० ५ सम्ब०
द्वार । रा० । औ० । स्या० । यानानि शकटादीनि । रा० ।
औ० । झा० । स्या० । उच्यते । यानं गम्यादि । अनु० । जी० ।
यानं गन्त्रीविशेष इति । प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । यानं लघुग-
न्त्रीति । म० ८ दश० ६ उ० । यानं शिबिकादीति । स्या० १० ग्रा० ।
आचा० । यानं दस्यादीति । आ० क० । आ० म० । उच्यते ।
"जाणं तु आसमाई" यानानि पुनरिवादीनि, आदिशब्दात्
गजवृषभरथशिविकादीनि । वृ० १ उ० । "चत्तारि जाणा पण-
त्ता । तं जहा-जुत्ते णाममेगे जुत्ते, जुत्ते णाममेगे अजुत्ते, अजुत्ते
णाममेगे जुत्ते, अजुत्ते णाममेगे अजुत्ते । (स्या०) च-
त्तारि जाणा पणत्ता । तं जहा-जुत्ते णाममेगे जुत्तप-
रिणप जुत्ते णाममेगे अजुत्तपरिणप ४ (स्या०)
चत्तारि जाणा पणत्ता । तं जहा-जुत्ते णाममेगे जुत्तकवे
जुत्ते णाममेगे अजुत्तकवे ४ (स्या०) चत्तारि जाणा
पणत्ता । तं जहा-जुत्ते णाममेगे जुत्तसामे ४ (स्या०) ४
ग्रा० ३ उ० । "जंति वीरा महाजाणं" यान्यनेन मोक्षमिति
यानम् । चरित्रे, आचा० १ शु० ३ अ० ६ उ० । यात्येतदिति
यानम् । "कृत्यल्युटो बहुलम्" ॥३१॥३॥ इति (पाणि०)
धन्वनात्कर्मणे ल्युट् । गन्तव्ये च । त्रि० । आव० ६ अ० । झा० ।

जा-अवबोधने, ऋषादि० पर० सक० अनिट् । "ज्ञो जाण-
मुणो" ॥ ८ । ४ । ७ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण 'जाण' आदेशः ।
'जाणइ मुणइ' जाणिअं-जाणिकण । प्रा० ४ पाद । तुमं
किं जाणयसि क्वमंडुको " नि० चू० १ उ० । 'ज्ञा' रूपधा-
न्यर्थे । चुरा० । उ० ० सक० सेट् । रूपयति । अजिरूपत् । 'ज्ञा'
प्रेरणे, चुरा० उ० ० सक० सेट् । वाच० ।

जाणं-जानत्-त्रि० । अवगच्छति "अजाणओ मे मुणि वूहि-
जाणं" । "जानन्नवगच्छन्" सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० । स्या० ।
वृ० । "अजाणंता विउस्सिस्ता" सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० ।
"जाणं काण्ण जाउट्ठी" सूत्र० १ शु० १ अ० २ उ० । जानन्नव-
बुध्यमानः । विशेष० । उच्यते । "आसुपण्णेण जाणया" । जानता
ज्ञानोपयुक्तेन । आचा० १ शु० ८ अ० १ उ० ।

जाणत-जानत्-त्रि० । 'जाण' शब्दार्थे, सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० ।

जानान-त्रि० । 'जणत' शब्दार्थे, सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० ।

जाणग-ज्ञ-पुं० । ज्ञा-क । ब्रह्मणि, परिरुक्ते, सोमपुत्रे, बुधे च ।

वाच० । अनु० । उच्यते ।

ज्ञक-त्रि० । ज्ञानिनि, सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० ।

ज्ञायक-त्रि० । ज्ञातरि, विज्ञे, पं० चू० । नं० 'जाणयति' ज्ञायको
ज्ञातेति । औ० ।

जाणगय-यानगत-त्रि० । यानानि शकटादीनि । तत्र गते, औ० ।

जाणगसरीर-ज्ञशरीर-न० । "जाणगसि" ज्ञायको, ज्ञो वा
तस्य शरीरं ज्ञशरीरम् । जीवरहिते जानतः शरीरे, उच्यते १
अ० । नि० चू० । ज्ञातवान् इति ज्ञः । प्रतिक्षणं शीर्यत इति
शरीरम् । ज्ञस्य शरीरम् ज्ञशरीरम् । अनु० ।

जाणगसेवा-ज्ञसेवा-स्त्री० । ज्ञातुः सेवयाम्, "जिज्ञासा तदसंज्ञे
वा, सदनुष्ठानवक्षणम्" । द्वा० २३ द्वा० ।

जाणगिह-यानगृह-न० । यत्र यानानि तिष्ठन्ति । तस्मिन् गृहे,
"जाणगिहाणि वा" । आचा० २ शु० २ अ० २ उ० ।

जाणण-ज्ञान-न० । अवगमने, आव० ६ अ० । प्रा० ।

जाणणा-ज्ञा-स्त्री० । ज्ञानं ज्ञा । संविद्यै, आ० म० द्वि० । अनु० ।

जाणणाणय-ज्ञाननय-पुं० । नयनेदे, "जाणणाणयो" ज्ञानोप-
लब्धिमात्रः । अवशिष्टेपितं छव्यास्तिक इत्यर्थः । आ० चू० ३ अ० ।

जाणणासंखा-ज्ञानसंख्या-स्त्री० । "जाणणा" ज्ञानं संख्यायते
निश्चीयते वस्त्वनयेति संख्या, ज्ञानरूपा संख्या ज्ञानसंख्या ।
संख्याभेदे, अनु० ।

से किं तं जाणणासंखा ? जाणणासंखा जो जं जाणइ ।
तं जहा-सहं सहिओ, गाणअं गणिओ, निमित्तं नेमिचिओ,
कालं कालणाणं, वेज्जयं वेज्जो । सेत्तं जाणणासंखा ।
"से किं तं जाणणासंखा" इत्यादि । "जाणणा" ज्ञानं संख्यायते
निश्चीयते वस्त्वनयेति संख्या, ज्ञानरूपा संख्या ज्ञानसंख्या ।
का पुनरियमुच्यते-यो देवदत्तादियच्छब्दादिकं जानाति स
तज्जानाति तच्च जानन्नसावभेदोपचारात् ज्ञानसंख्येयुपस्कारः ।
शेषं पाठसिद्धम् । अनु० ।

जाणणामुक्-ज्ञानमुक्-न० । "पञ्चवक्त्राणं जाणइ, कप्पे जं
जम्मि होइ कायव्वं" मूलगुणउत्तरगुणे तं जाणसु जाणणामुक्"
इत्युक्तलक्षणं प्रत्याख्यानभेदे, आव० ६ अ० । आ० चू० ।

जाणय-ज्ञ-पुं० । 'जाणग' शब्दार्थे, अनु० ।

जाणयसरीर-ज्ञशरीर-न० । 'जाणगसरीर' शब्दार्थे, उच्यते १ अ० ।

जाणयसेवा-ज्ञसेवा-स्त्री० । 'जाणगसेवा' शब्दार्थे, द्वा० २३ द्वा० ।

जाणरह-यानरथ-पुं० । रथविशेषे, रथा द्विविधाः-यानरथाः,
संग्रामरथाश्च । तत्र संग्रामरथस्य प्राकारानुकारिणी फलकम-
यी वेदिका, अपरस्य तु न जवतीति विशेषः । जी० ३ प्रति० ।

जाणरुव-यानरूप-त्रि० । शिवकाद्याकारवति, "समोदय-
जाणरुवेण" यानप्रकारेण शिविकाद्याकारवतेति । म० ३ श०
४ उ० ।

जाणवय-जानपद-त्रि० । जनपदे भवः, तत आगतो वा अण ।

देशस्ये, देशादागते च । जनपदानां वृत्तौ, स्त्री० । जीप् । वाच० ।

रा० । औ० । आचा० । सू० प्र० । "पमुइयजणजाणवया" जन-
पदे भवाः जानपदा विशिष्टार्थदेशोपपन्नाः । सूत्र० २ शु० १ अ० ।

"वहवे जाणवया लुसिस्सु" आचा० १ शु० ६ अ० ३ उ० ।

जाणविमाण-यानविमान-त्रि० । यानञ्च तद्विमानं च । यानाय

वा गमनाय विमानं यानविमानम् । स्या० ४ ग्रा० ३ उ० । या-

नं गमनं तदर्थं विमानम् । यायतेऽनेनेति यानम् तदेव विमानं यानविमानम् । स्था० १ ग० १ व० । यानरूपं वाहनरूपं विमानं यानविमानम् । रा० । देवानां गमनसाधने नगराकारे वाहने, " दसएहं इदाणं दस परियाणिया जाणविमाणा पणत्ता । तं जहा-पालप पुप्फप जाव विमलवरे सव्वओभेदे " यानं शिविकादि तदाकाराणि विमानानि देवाश्रयाणि यानविमानानि न तु शाश्वतानि नगराकाराणीत्यर्थः । स्था० १० ठा० । " दिव्वं जाणविमाणं विउव्वेह " रा० ।

जाणसाला-यानशाखा-स्त्री० । यत्र यानानि निष्पाद्यन्ते तस्यां शालायाम्, " जाणसालाओ वा " । आचा० १ शु० २ अ० २ उ० । आ० म० । दशा० ।

जाणाविय-ज्ञापित-त्रि० । बोधिते, " अभयकुमारेण जाणावितो " आ० म० द्वि० ।

जाणिअ-ज्ञात-त्रि० । अवगते, प्रा० ४ पाद । " वलावलं जाणिय अप्पणो य " आत्मनो वलावलं ज्ञात्वा परीषहादिसहनसामर्थ्यं विचार्य । उत्त० ११ अ० । " निरओवमं जाणिय दुक्खमुत्तमं " ज्ञात्वा विज्ञायेति । दश० १ चू० । " महयं पलिगोव जाणिया " । ज्ञात्वा स्वरूपतस्तद्विपाकतो वा परिच्छिद्य । सूत्र० १ शु० २ अ० २ उ० ।

जाणिकण-ज्ञात्वा-अव्य० । विज्ञायेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद । आचा० ।

जाणितु-ज्ञात्वा-अव्य० । विज्ञायेत्यर्थे " जाणितु धम्मं अहा तहा " । आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० । प्रा० ।

जाणियव्वगसामत्थजुच-ज्ञातव्यसामर्थ्ययुक्त-त्रि० । विज्ञातिकरणे, " जाणितव्वगसामत्थजुचंति वा विवत्तिहेउच्यंति वा एगछा " आ० चू० १ अ० ।

जाणिया-ज्ञि(ज्ञ)का-स्त्री० । 'ज्ञा' अवबोधने । जानातीति, ज्ञा । " इगुपधज्ञाप्तीकरः " ॥ ३।१।१३५ ॥ इति क प्रत्ययः । अतो लोपः ॥ ६ ॥ ॥ ४।४८ ॥ इति च (पाणि०) अकारलोपः । ततः । " अजायतष्टाप् " ॥ ४।१।४८ ॥ इति स्त्रियामाप् । इव ज्ञिका । स्वार्थिकः कः प्रत्ययः । ततः " स्वज्ञाऽजमज्ञाऽधातुत्ययकात् " ॥ २।४।१०७ ॥ इत्यापः स्थाने वा इकारादेशः । कप्रत्ययाच्च परतः स्त्रियामाप् ततः सिक्कं क्किेति । परिज्ञानवत्याम्, " खीरमिव जहा हंसा जे धुंइति इह गुरुगुणसमिधा दासे य विवज्जंती तं जाणसु जाणियं परिसं " इत्युक्ते परिवर्द्धेदे च । न० ।

ज्ञात्वा-अव्य० । विज्ञायेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

जाणु-जानु-न० । जन-श्रुण् । ऊरुजङ्घयोर्मध्यप्रागे, स्वार्थे कञ् अत्रैवार्थे, वाच० । प्रज्ञा० । उत्त० । " समुगनिमग्गगूढजाणु " त० । " जाणुस्सेहपमाणमित्ते " स० ३४ सम० ।

जाणुकोप्परमाया-जानुकूर्परमात्रा (ता)-स्त्री० । जानुकूर्परमात्रा-मेव माता जननी जानुकूर्परमाता एतान्येव शरीरांशभूतानि तस्यास्तनौ स्पृशन्ति नापत्यम् । अथवा-जानुकूर्परमात्रेणैव मात्रा परप्राणादेः साहाय्यसमर्थः उत्सर्गनिवेशनीयो वा परिकरो यस्याः, न पुत्रलक्षणः सा जानुकूर्परमात्रा । अपत्यरहितायाम्, " जाणुकोप्परमाया वि होत्था " नि० ३ वर्ग । ज्ञा० ।

जाणुय-ज्ञापक-त्रि० । वेदिनि, " जाणुयाय जाणुयपुत्ताय " ज्ञा० १ शु० १३ अ० । विपा० ।

जाणु-ज्ञा-स्त्री० । व्यावृत्तिभेदे, यज्ञस्य हिंसादेहेतुस्वरूपफलविदुषो ज्ञानपूर्विका व्यावृत्तिः सा तदभेदात् " जाणुत्ति गदिता " स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

जाएहई-जान्हवी-स्त्री० । गङ्गायाम्, " जापहवीइ मुहे " जान्हव्या गङ्गाया मुखे, स्था० ६ ग० । विशेष० ।

जावग-यापक-पुं० । यापयतीति यापकः । जी० ३ प्रति० । उपदे-शदानादिना मव्यसत्त्वेरागादियापके जिने, कल्प० २ क्षण । जिणाणं जावयाणं " रा० । रागादीनेव सदुपदेशादिना यापयतीति यापकाः । ध० २ अधि० । ल० ।

जावगहेज-यापकहेतु-पुं० । यापयतीति यापकः । यापकश्चासौ हेतुश्च यापकहेतुः । हेतुनेदे, (दश०)

"जावग" (८६ निर्यु०) भेदव्याचिख्यासयाह-

लज्जामिगा य महिला, जावगहेजमि उटलिभाई ॥

गाथादलम् । अस्य व्याख्या- (लज्जामिग चि) असती महि-
ला । किं यापयतीति यापकः । यापकश्चासौ हेतुश्च यापकहेतुः । तस्मिन् उदाहरणमिति शेषः । उट्टलिभानीति कथानकसंस्-
चकमेतत् इत्युक्तार्थः । जावार्थः कथानकादवसेयः तच्चेदं क-
थानकम्-एगोवाणिअओ भजं गिएहेऊण पच्चंतं गओ । पावेण
खीणदव्वा धणियपरक्का कयावराहा य पच्चंतं सेवती पुरि-
सा डुरहीयविज्जा य सा य महिला लज्जामिया एगम्मि
पुरिसेल्लग्गा तं वाणिययं सागारियंति चित्तिऊण भणति-वच्च
वाणिज्जेण । तेण भणिया किं घेत्तूण वच्चामि । सा जणइ-
उट्टलिभियाओ घेत्तूण वच्च उज्जेणि । सगगं भरेत्ता उज्जेणि
गतो । ताए भणिओ य जहा एक्केकयं दीणारेण दिज्जहत्ति । सा
चित्तेनि । वरं खु चिरं खिप्पं तो अत्थव । तेण ताओ वीहीए
उड्डियाओ को इ ए पुच्छई । मूलदेवेण दिठो पुच्छिओ य । सि-
ट्टंतेण मूलदेवेण चित्तिं । जहा एस वराओ महिलया गौमि-
ओ । ताहे मूलदेवेण भणति अहमेया उ तव विकिणामि जति
मम वि मुल्लस्स अरुं देहि । तेण भणियं देमि चि । अञ्चुवगत्र
पच्छा मूलदेवेण सो हंसो जाएऊण आगासे उप्पइओ णगरस्स
मज्जे ठाऊण भणति-जस्स गलए चेडुरुवस्स उट्टलिभिया
न वद्धा तं भारेमि । अहं देवो पच्छा सव्वेण होएण भीएण
दीणारिक्काओ उट्टलिभियाओ गहियाओ । विकिकयाओ य ।
ताहे तेण मूलदेवस्स अरुं दिज्जं । मूलदेवेण य सो जएणति-
मंदजग्ग ! तव महिलाधुत्ते लग्गा । ताहे तव एयं कयं ए पत्ति
यंति । मूलदेवेण भणति-पहि वच्चामो जा ते हरिसेमि ।
जदि ण पत्तियासि ताहे गया अन्नाए वेसाए वियाले उवासो
मग्गिओ । ताहे दिस्सो तत्थ एगम्मि पपसे ठिया । सो धुत्तो
आगतो इयरी वि धुत्तेण सह पिवेठमादत्ता इमं चं गायइ-
" हरि मंदिर पत्तहारओ, महुकं तु गतो वणिजारओ ।
वरिसाण सयं च जीवज्ज, मा जीवंतु घरं कयाइ एउ ॥ १॥ "
मूलदेवो भणति-कयलीवणपत्तवेदिया, पइभणामि । देवं जं
महल्लएणं गज्जती मुणव तं मुहुत्तमेव पच्छा । मूलदेवेण जएण-
ति । किं धुत्ते ततो पभाए निग्गंतूणं पुणरवि आगतो तीए
पुरतो ठिओ सा सहसा संनंता अञ्चुठिया । तओ खानपि
वणे वट्टंत तेण वाणिएणं सव्वं तीए गीयपज्जत्तयं संभारियं ।
एसो लोइओ हेत् । लोउत्तरे वि चरणकरणानुयोगे एव सी-

नो वि केह पयये असदहेतो कावेण विज्जादीहि देवतं आयं पञ्चा सद्दावेय्यो । नहा दग्गणुजोणे वि पमियाति नाकण तहा विनेसणवहुलो हेतु कायवो जहा कावजावणा इवइ तसो सो णावगच्छइ पयये कुचेयावण चक्षरी वा कज्जइ सदा सिरेगुत्तण छलुण कया । उको यापकहेतुः । दश० १ अ० ।

जावण-यापन-न० । या-णिच्-ल्युट् । कालादेः केषणे, निरसने च । वाच० । वर्तने, " मज्जेण मुणिजावण " । यापयेदात्मानं वर्तयेत् । सूत्र० १ शु० १ अ० ३ उ० । अट्टमासे अजावण " । अजा-पयद्वित्तवान् । आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । देहप्रतिपातने च । " अह जावइ त्य लुहेण " धर्माधारं देहं यापयति स्म । आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । त्रियां युच् यापना तत्रैवार्थे यापना द्विविधा-द्रव्यतो, भावतश्च । कथं भौषधादिना कायस्य । भावतस्तु इन्द्रियनोऽन्द्रियोपशमेन शरीरस्य क्षामणा । आव० ३ अ० ।

जावणिज्ज-यापनीय-त्रि० । यापयतीति यापनीयः ' या ' प्रा-पणे । अस्य एतन्तस्य कर्तर्यनीयः । आव० ३ अ० । शक्तिसम-न्विने, " जावणिज्जाए णिसीहियाए " अत्र नैवाधिक्येति विशेष्यम्, यापनीयेति विशेषणम् । ' या ' प्रापणे । अस्य णि-ज्जन्तस्य शुभागमे यापयतीति यापनीया प्रवचनीयादित्वात् कर्तर्यनीयः तथा शक्तिसमन्वित्येतरर्थः । ध० ३ अधि० । आ० चू० ।

जावणिज्जत-यापनीयतन्त्र-न० । ग्रन्थनेदे, ध० २ अधि० ।

जावय-यापक-पुं० । ' जावग ' शब्दायें, जी० ३ प्रति० ।

जावयहेउ-यापकहेतु-पुं० । ' जावगहेउ ' शब्दायें, दश० १ अ० ।

जावलिपुर-जावलिपुर-न० । पुरभेदे, तथा च हारिमञ्जाएक-वृत्तौ, " आजावलिपुरे रन्धे, वृत्तिरेवा समापिता " हा० ३२ अ० ।

जावि(जंवि)य-यापित-त्रि० । कालान्तरं प्राप्ते, " जंपिय तिल-क्रौन्गाय चि " यापिताः कालान्तरं प्राप्ताः । हा० १ शु० १ उ० ।

जाम-याम-पुं० । यम्-घञ् । समये, प्रहरे च । " यामो जान-स्नयापि नायातः " वाच० ध० । स च रात्रेर्दिनस्य च चतु-र्थभागः । स्या० ३ उ० ३ उ० ।

तस्यो जामा पञ्चा । तं जहा-पढमे जामे मज्जिमे जामे पच्छिमे जामे । तिहिं यामेहिं आया केवलपिच्छं धम्मं जने-ज्ज, सवणयाए तं जहा-पढमे जामे मज्जिमे जामे पच्छिमे जामे एवं० जाव केवलज्ञानं उप्पाजेजा पढमे जामे मज्जिमे जामे पच्छिमे जामे ।

" तस्यो जामा " इत्यादि । स्पष्टम् । केवलं यामो रात्रेर्दिनस्य च चतुर्थभागो यद्यपि प्रसिद्धस्तथापीदं त्रिभाग एव विवक्षितः पूर्वरात्रमध्यरात्रपररात्रवृत्तौ यमाश्रित्य रात्रिः त्रियामा इत्यु-च्यते । एवं दिनस्यापि । अथवा-चतुर्भाग एव सः । कि-न्ति चतुर्थो न विवक्षितः त्रिस्थानकानुरोधादित्येवमपि त्रयो यामा इत्यभिहितमेव । " याव चि " करणादिदं दृश्यम्- " केवलं वोहिं बुज्जेजा मुने भविता मागाराओ अणगारियं एव्वएजा केवलं वनवेरवासमावसेजा । एवं संजमेणं संजमेजा संवरेणं संवरिज्जा आभिणिवोहियणाणं उप्पाजेजा " इत्यादि । स्या० ३ उ० २ उ० । प्राणातिपा-तविरमाणादिके प्रतविशेषे, आचा० १ शु० ८ अ० १ उ० ।

" आगमिस्साए वस्सप्पिणीए चाउज्जामं धम्मं पञ्चविता " यामा महामतानीति । स्या० ६ उ० । वयोविशेषे, ज्ञानदर्शनचारित्र्ये-षु च । " माहणेणं महमया जामा तिप्पि ओदाहिया " " जामा " इ-त्यादि । यामा प्रतविशेषाः त्रयः उदाहृताः । तद्यथा-प्राणानि-पातो, मृषावादः, परिग्रहश्च इति । अदत्तादानमैयुनयोः परिग्रह-एवान्तर्भावान्नयग्रहणम् । यदि वा-यामा वयोविशेषाः । तद्यथा-अष्टवर्षाद् द्वाविंशतः प्रथमः, तत ऊर्ध्वमाष्टद्वितीयः, तत ऊर्ध्वं तृतीय इति । अतिवालवृक्षयोर्बुद्ध्यादाः । यदि वा-यस्य तं लप-रन्त्यते संसारम्रमणादेभिरिति यामा ज्ञानदर्शनचारित्र्याणीति ते उदाहृता व्याख्याताः । आचा० १ शु० ८ अ० १ उ० ।

जामइल्ल-यामवत्-त्रि० । " आल्लिखोल्लालवंतमेतत्तेरमणमतोः " ॥ ८ । २ । १५ ए ॥ इति प्राकृतसूत्रेण मतोः स्थाने ' इल्ल ' आदेशः । प्रा० ३ पाद । विद्यमानयामके, वाच० ।

जामदग्ग-जामदग्ग-पुं० । जमदग्न्येरप्यत्यं यञ् । यमदग्निपुत्रे पशुरामे, वाच० । विशेष० ।

जामद्ध-यामार्द्ध-न० । यामं प्रहरं तस्यार्द्धम् यामार्द्धम् । चतु-र्घटिके समयविशेषे, ग० १ अधि० ।

जामहिं-यावत्-त्रि० । " यावत्तावतोर्वाऽऽदेर्म-उं-महि " ॥ ८ ।

४ । ४०६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण वकारादेर्महि इत्यादेशो वा । प्रा० ४ पाद । यत्परिमाणमस्य मनुष्यं यत्परिमाणे, साकल्ये, अवधौ व्याप्तौ, माने, अवधारणे च । अव्य० । वाच० । " जाम न निवरइ कुंभरइ, सीहचपेरुचउक्क । तामसमत्तहं मय-गलहं, परपइवज्जइ ढक्क " । प्रा० ४ पाद ।

जामाउ-जामातृ-पुं० । " उहत्वादौ " ॥ ८ । १ । १३१ ॥ इति प्राकृत

सूत्रेण ऋकारस्वोकारः । प्रा० १ पाद । जायां माति मिनीति मिमीते वा । तृच् । दुहितृपतौ, बह्वने स्वामिनि च । वाच० ।

जामाउय-जा (या) मातृक-पुं० । दुहितृजनतरि, विपा० १ शु० ३ अ० ।

जामि-जा (या) मि-स्त्री० । जन-मिण-शुक्तिः । अथवा-यम-इन् । भगिन्याम्, दुहितरि, स्नुषायाम्, कुलास्त्रियाम्, सन्नि-हितस्त्रियाम्, " यामयो यानि गेहानि " । वाच० । ती० " जा-मी एते " गत्येत्यर्थं, स्या० १ उ० ।

जामिणी-यामिनी-स्त्री० । यामास्त्रिस्तथाताः सन्त्यस्य बाहु-ल्ये इति । रात्रौ, हरिद्रायां च " निसा जामिणी राई " को० ।

जामिय-यामिज-पुं० । भगिनीपुत्रे, " ज्जुज्जो द्विजो दत्तः, कालिकाचार्यजामिजः " । आ० क० ।

जामुणकुसुम-जपाकुसुम-न० । रक्तपुष्पस्य वृक्षभेदस्य पुष्पे, " जामुणकुसुमेइ वा " रा० ।

जामेय-जामेय-पुं० । भगिनीपुत्रे, " राज्ये निवेश्य जामेयं, प्र-ज्यां स्वयमग्रहीत् " आ० क० ।

जाय-जात-न० । जन-क्त । समूहे, व्यक्ते, जन्मनि । वाच० । जातौ, प्रकारे च । स्या० १० उ० । जातमुत्पत्तिधर्मिकम् । तच्च व्यक्ति वस्तु । अतो भाषायाः जातानि व्यक्तवस्तूनि भेदाः प्रकाराः । (स्या०) जातं प्रकारः । स्या० ४ उ० १ उ० । " अट्टजाए वि द्दुब्ब " जातशब्दो नेदवाचकः । जि० चू० १ उ० ।

‘जाय’ सहो प्रकारवाची । नि० चू० १६ उ० । आ० म० । वृ० । उत्पन्ने, त्रि० । स्था० ६ उ० । सूत्र० उच० । वृ० । “कारणजाय” जाते समुत्पन्ने, दर्श० ४ तत्त्व । “एत्य पाणा अणुप्पसूया एत्य पाणा जाया ” नानादेशजविनेयानुग्रहार्थमेकार्थिकान्येवै— तानि । आचा० २ श्रु० १ अ० ८ उ० । प्रवृत्ते, रा० । औ० । विद्यमाने च । विशे० । पुत्रे, पुं० । सरपायं च जायाप” । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । “जाय फले समुपक्षे” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । “धम्मो सि णं तुमं जाया” (जायति) हे पुत्र । म० ६ श० ३३ उ० । वृ० ।

जातस्य निक्षेपः पङ्क्तिः तथा चाचाराङ्गनिर्युक्तौ—

....., जाए छक्कं च होई णायव्वं ।

जातशब्दस्य तु पङ्क्तिनिक्षेपोऽयं ज्ञातव्यो नामस्थापनाद्व्यक्तेर- कालभावरूपः तत्र नामस्थापने क्षुण्णे, व्ययजातं तु नो आ- गमतो व्यातिरिक्तम् । निर्युक्तिगाथाकारो गाथापश्चाद्धनं दर्शयति—

उत्पत्तीए तह पज्ज-वंतरे जायं गहणे वि ॥१॥

तच्चतुर्विधम्—उत्पत्तिजातम्, पर्यवजातम्, अन्तरजातम्, ग्रहण- जातम् । तत्रोत्पत्तिजातं नाम-यानि द्रव्याणि भाषावर्णान्तः- पातीनि काययोगगृहीतानि चाग्न्योगेन निसृष्टानि भाषात्वेनोत्पद्य- न्ते तदुत्पत्तिजातम्; यद् द्रव्यं प्रापात्वेनोत्पन्नमित्यर्थः पर्यवजातं तैरेव वाग्निसृष्टभाषाद्रव्यैः यानि विश्रेणिस्थानि भाषावर्णान्त- गतानि सृष्टद्रव्यपरघातेन भाषापर्यायत्वेनोत्पद्यन्ते तानि द्रव्या- णि पर्यवजातमित्युच्यते । यानि त्वन्तराह्वे समश्रेण्यामेव निसृष्टद्र- व्यमिति तानि भाषापरिणामं भजन्ते तान्यन्तरजातमित्युच्यते । यानि पुनर्द्रव्याणि समश्रेणिविश्रेणिस्थानि भाषात्वेन परि- णतानि कर्णशङ्कुलीविवरप्रविष्टानि गृह्यन्ते तानि चानन्तप्रदे- शिकानि द्रव्यतः । क्षेत्रतोऽसंख्येयप्रदेशावगाढानि कावत एक- द्वादि यावदसंख्येयसमयस्थितिकानि भावतो वर्णगन्धरसस्पर्- शवन्ति तानि चैवंभूताग्रहणजातमित्युच्यते । उक्तं द्रव्यजातम् । क्षेत्रादिजातं तु स्पष्टत्वान्निर्युक्तिकारेण नोक्तम् । तच्चैवंभूतं यस्मि- न् क्षेत्रे भाषाजातं व्यावर्ण्यते यावन्मात्रं वा क्षेत्रं स्पृशति तत् क्षेत्र- जातम् । एवं कालजातमपि । नावजातं तु तान्येवोत्पत्तिपर्यवा- न्तरग्रहणद्रव्याणि श्रोतरि यदाशब्दोऽयमिति बुद्धिमुत्पादय- न्तीति । आचा० २ श्रु० ४ अ० १ उ० । गमनक्रियायाम्, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० । गते, त्रि० । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । प्राप्ते च । “असुद्धे सिया जाए न दूसपज्जा” सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

जायंत-याचमान-त्रि० । याचनं कुर्वति, “जायंता पाणियं” याचमानाः पानीयम् । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

जायअंधारूवग-जातान्धरूपक-पुं० । जातमुत्पन्नमन्धकनयन- योरादित एवानिष्पत्तेः कुत्सितमङ्गुरूपं यस्यासौ । जातान्ध- रूपके, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

जायकप्प-जातकल्प-पुं० । कल्पभेदे, जाता निष्पन्नाः श्रुतसं- पद्भूततया लब्धात्मनाभाः साधवस्तदव्यतिरेकात्कल्पोऽपि जात उच्यते । ध० ३ अधि० । पञ्चा० ।

जायकम्म-जातकर्मन्-न० । जातस्य कर्म । मन्त्रवत्सर्पिष्प्राश- नादि । संस्कारभेदे, वाच० । नावच्छेदादिके प्रसवकर्मणि च । “पढमे दिवसे जायकम्मं करेति” जातकर्म प्रसवकर्म नाव- च्छेदननिखननादिकम् । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । “णिव्वत्ते अ-

सुई जायकम्मकरणे” जातकर्मणां प्रसवव्यापाराणां करणं विधानम् । तस्मिन्, स्था० ६ उ० । औ० ।

जायकोऊहल-जातकुतूहल-त्रि० । जातं कुतूहलं यस्य स जातकुतूहलः जातौत्सुक्ये, रा० । सू० प्र० ।

जायग-जातक-न० । जातस्य हितम्-कन् । जातस्य शुभाशुभ- निर्णायके वृद्धजातकादौ ग्रन्थे, जातकर्मरूपे संस्कारभेदे च । वाच० ।

जायक-न० । जयति गन्धान्तरं जि-एवुव् । पीतवर्णे सुग- न्धिकाष्टे, वाच० ।

याचक-त्रि० । याच-एवुव् । याञ्चाकारके, वाच० । देवैर्भगवत्सक्या- दौ (सक्या-जानुः) गृहीते सति श्रावका देवानतिशयजनक्या या- चितवन्तः देवा अपि तेषां प्रचुरत्वान्महता यत्नेन याचनाभिह- ता आहुः—“अहो याचकाः” इति । तत एव याचका रुढाः । आ० म० प्र० । “ते च सदा अग्निसकदधादीणि जायन्ति ताहे देवेहि भणितं-इमे केरिसगा, “जायगा” ततो जायगसहो जातो । ताहे अग्निं घेचुं ते सप्पसु सप्पसु गेहेसु उव्वेति” । आ० चू० १ अ० ।

याजक-पुं० । याजयति-यज्-णिच्-एवुव् । धनादिलाभाय प- रार्थं यज्ञकर्तारि, ऋत्विगादौ, वाच० । “सो तत्थ एव पन्नि- सिद्धो, जायगेण महामुणी” याजकेन यज्ञकारकेण । उक्त० २६ अ० ।

जायण-याचन-न० । याच्-ल्युट् । याञ्चायाम्, वाच० । पञ्चा० । प्रार्थने, प्रव० ८६ द्वार । मार्गेण च । आव० ४ अ० ।

याचन-न० । कर्द्धने, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

जायणजीवण-याचनजीवन-त्रि० । याचनेन जीवने प्राणधार- णमस्येति याचनजीविनः । आपत्त्वादिकारः । उक्त० १२ अ० ।

याचनजीविन्-त्रि० । याचनेन जीवनशीले च । “जाणाहि मे जायणजीविणोति” उक्त० १२ अ० ।

जायणा-याञ्चा-स्त्री० । याच्-नङ् । प्रार्थनायाम्, वाच० । ज्ञा० । उक्त० । मार्गेण च । आव० ४ अ० ।

यातना-स्त्री० । चुरा० यत्-युच् । तीव्रवेदनायाम्, वाच० । क- र्द्धननायाम्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । दाहो निग्रहो यातना वि- नाश इति पर्यायाः । आव० ६ अ० । “जायणा करणसयाणि” कर्द्धने हेतुशतानि । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

जायणापरीसह-याञ्चापरीषह-पुं० । याचनेन याञ्चा प्रार्थनेत्य- र्थः । सैव परीषहो याञ्चापरीषहः । प्रव० ६ द्वार । उक्त० । परीषहभेदे, (आव०) जिहोहि वस्त्रपात्रान्नपानप्रतिश्रयादिप- रतो लब्धव्यं सर्वमेव शालीनतया च न याञ्चा प्रत्याक्षियते । साधुना तु प्रागल्भ्यज्ञाज्ञा सा जाते कार्ये स्वधर्मकाय परिपा- दनाय याचनमवश्यं कार्यमित्येवमनुतिष्ठता याञ्चापरीषहविज- यः कृतो भवति । आव० ४ अ० । प्रव० । पं० सं० । आ० चू० ।

याञ्चापरीषहमाह-

डुकरं खलु भो निचं, अणगारस्स भिक्खुणो ।

सव्वं सेज्जाइ तं होइ, णत्थि किंचि अजाइतं ॥ २८ ॥

गोयरगंगविट्ठस्स, पाणी णो सुप्पसारए ।

सेओ आगारवासो चि, इइ भिक्खु न चिंतए ॥ २९ ॥

दुष्करसूत्रम्-दुःखेन कियते इति दुष्करम् दुरुष्ठानं ससुविशेषो-
पणे । निरुपकारिण इति विशेषेण योतयति । भो इत्यामन्वणे ।
नित्यं सर्वकालं यावज्जीवमित्यर्थः । अनगरस्य ज्ञिज्ञोक्तिः । चः
प्राग्वत् । किं तत् दुष्करमित्याह-यासर्वमाहारोपकरणादि (से)
तस्य याचनं प्रवर्तते । नास्ति किञ्चिद् दन्तशोधनाद्यप्ययाचितं
ततः सर्वस्यापि वस्तुनो याचनमिति गम्यमानेन विशेषेण दु-
ष्करमित्यस्य मन्त्रग्रन्थ इति सूत्रार्थः ॥२८॥ ततश्च गोचरसूत्रम्-
गौरिव चरणे गोचरो, यथाऽनौ परिचिनापरिचितविशेषमपहा-
यैव प्रवर्तते । तथा साधुरपि भिक्षार्थं तस्याग्रं प्रधानं यतोऽनौ
पयणायुक्तो गृह्णाति । न पुनर्गौरिव । यथाकथंचित्तस्मिन् प्रविष्टो
गोचराग्रप्रविष्टः तस्य पाणिर्हस्तो (नो) नैव सुखेन प्रसार्यते पि-
यनादिप्रवृत्तयोः प्रवर्तते इति सूत्रसारः । स एव सूत्रसारकः क-
थं हि निरुपकारिणा परः प्रतिदिनं प्रणयितुं शक्य उच्यते इति-
शब्दस्य निष्क्रमत्वादित्यस्मादेतोः श्रेयानतिशयप्रशस्योऽग्रा-
रवानं गार्हस्थ्यं तत्र हि न कश्चिद् याच्यते, स्वमुज्जितं च
दीनादिभ्यः संविभज्य भुज्यते इत्येतादृशं चिन्तयेत् । यतो
गृह्णातो बहुसाधो निरुपकार्यार्थं च तत्परित्यागस्ततः स्व-
यं पन्नादिप्रवृत्तेभ्यो गृह्णीयः पिण्डादिप्रहणं न्याय्यमिति
भावः । इति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥

साम्प्रतं ग्रामद्वारं तत्र "दुष्करं असु भो निचं" इत्यादि । सूत्रम् ।
अर्थतः स्पृशन्नुदाहरणमाह-जायण गार्ह-
-

जायणपरीसहमि य वलदेवो इत्य आहरणम् ॥

याज्ञापरीपदे वलदेवोऽत्र प्रवर्तते (आहरणम्) उदाहरणम् । अत्र
संप्रदायः-"जाया सो वासुदेवो सत्वं वहन्तो सिद्धयेणं पन्निवा-
हिभ्यो फण्डस्स सरीरं सकरिडं कयसामाज्यो भिगपडिविजिभ्यो
नु गोसिहरे तत्रं तप्पमाणो, ण कटं भिक्खण भिक्खणं अली-
इस्सं नणकडादाराई ण भिक्खं गेएहति । न गामं न नगरं अ-
स्सियसि । तेण सो णाभियानिभ्यो जायणपरीसहो एवं न का-
यत्वं । अरणे जणंति-वलदेवस्स भिक्खं जमंतस्स बहुभ्यो ज-
णो तस्स क्वेण सिद्धो ण किंचि अरणं जाणसि तसिद्धो चैव
चेद्वति तेण न सो णिडति गामनगरादि जहा पन्निवाहितो चैव
भिक्खं जायह सि । एस जायणापरीसहो पसत्थो" एवं शेष-
साधुनिरपि याज्ञापरीपदः सोढव्य इति । उक्तं २ अ० ।
"परदत्तोपजीवित्वात्, यतीनां नास्ति जीवितम् । यतोऽनो या-
यता दुःखं, क्लाम्ये नेच्छेद्गारिताम् ॥१॥ " अ० २० चि० । यो-
गशास्त्रवृत्तौ-नायाचितं यतीनां यत्, परदत्तोपजीविनाम् । या-
ज्ञादुःखं प्रतीच्छेत्-नेच्छेत्पुनरगारिताम् ॥१४॥ अ० ३ अधि० ।

साम्प्रतं याज्ञापरीपदमधिकृत्याह-

सदा दत्तेषणा दुक्खा, जायणा दुप्पणोद्धिया (६)

यतीनां सदा सर्वदा दन्तशोधनाद्यपि परेण दत्तमेपणीय-
मुत्पादाद्येषणादोपरहितमुपभोग्यमित्यतः कुधादिवेदना-
तानां यावज्जीवं परदत्तेषणादुःखं भवति । अप्रियं याज्ञाप-
रीपदोऽपसत्त्वैर्दुःखेन प्रणोद्यते त्यज्यते । तथा चोक्तम्-
"डिग्गहाइ मुहत्तावर्णं, वाया धोलेई कंठमज्जम् ।
कह कह कदेई हियं, देदि सि परं भणंतस्स ॥१॥
गतिं प्रशो मुखे दैन्यं, प्रात्रस्वेदो धिवर्णता ।
मरणे यानि चिह्नानि, तानि चिह्नानि याचके ॥ २ ॥ "
इत्यादि । एवं दुस्त्यजं याज्ञापरीपदं परित्यज्य गताऽस्मि-
३६४

माना महासन्धा ज्ञानाद्यजिबुद्धये महापुरुषसेवितं पन्थानम्-
नुप्रजन्तीति । सूत्रं १ अ० ३ अ० १ उ० ।

जायणी-याचनी-खी० । याच्यतेऽनयेति याचनी । भाषाज्ञेदे,
स्था० ४ अ० १ उ० । याचनी कस्यापि वस्तुविशेषस्य देहीति
मार्गणरूपे भाषाभेदे, प्रज्ञा० ११ पद । भ० । दृश० । संथा० ।
जायतेय-जातेतेजस्-पुं० । अग्नौ, "जायतेयं न इच्छति" दृश० ६
अ० । "जायतेयं समारम्भ, बहुभ्यो संभिया जणा । अतो धूमे-
ण मारेइ, महामोहं पकुब्बइ " स० ३० सम० ।

जाययाम-जातस्थामन्-त्रि० । उत्पन्नवत्, "वसभो इव जाय-
यामे" गौरिवोत्पन्नवत् । स्था० ६ अ० ।

जायपक्ख-जातपक्ख-पुं० । जाततन्तुरुहे, "जायपक्खा जहा हं-
सा" उक्तं २३ अ० ।

जायपुंखा-जातपुंखाति-पुं० । उत्पन्नगुणपुरुषविवेकप्रणयार्तं,
नत्परं जातपुंखाते, चा० ११ चा० ।

जायफल-जातफल-न० । पुत्ररूपे फले, "जायफले समुप्पद्ये"
जातः पुत्रः स एव फले गृहस्थानां तथाहि पुरुषार्थां काममो-
गः फलम् तेषामपि प्रधानकार्यं पुत्रजन्मेति । सूत्रं १ अ० ४
अ० २ उ० ।

जायमजायकप्प-जाताऽजातकल्प-पुं० । कल्पभेदे, (पं० प्रा०)

जातमजावो अहुणा, दोएह वि एते समं तु वच्चंति ।

जातं शिष्यंति य, एगहं होति णायव्वं ।

जातमजातं करणं, जाते करणे गती तिहा विष्ठा ।

अजाए करणमि तु अ-सुतरि तं गती जाइ ।

जातं खयु शिष्यं, सुत्तेण ऽत्थेण तदुभयेपणं च ।

चरणेण य मंजुत्तं, वतिरिचं हाति य अजातं ।

जातकरणेण विष्ठा, नरगतिरिक्खा गती उ दोसि जवे ।

अहुवा वि तिहा विष्ठा, नरगतिरिक्खा मणुस्सगती ।

दो वेसु वि तियिह गती, विष्ठा वेमाणिएसु उवउत्ती ।

चउसु वि गतीसु गच्छति, अस्सतरि अजातकरणेणं ।

एसो जातमजाते, कप्पो अभिहितो इयानि तु । पं० प्रा० ।

इयानि जायमजायकप्पं समं च वयंति । जातो निष्पन्न
इत्यर्थः । अहुवा-जायकप्पो संविगगीयत्थायं, इयरेसि
संविगगासंविगायं, अगीयत्थायं अजायकप्पो । जइ जायकरणं
जायकप्पो असद्वृत्तमजातमित्यनर्थान्तरम् अजातकरणमजात-
कल्पः जायकरणं विदो नरगतिरिक्खजोणी य गईओ विष्ठाओ,
अजायकरणे चउसु वि गईसु अन्नयारि गई गच्छइ । जायम-
जायकरणा । पं० नृ० ।

जायमजायपारिष्ठावर्णिया-जाताजातपारिष्ठापनिका-खी० ।
द्वि० ब० । जाताजातपारिष्ठापनिकयाः, (ग०)

जाताजातस्वरूपं यथा-

"आहारमि व जाया, सा दुविहा होइ आणुपुव्वीए ।

जाया चैव सुविहिता, नायव्वा तह अजाया य ॥ १ ॥

आहाकम्मे य तहा, होजविसअभिओगिए गहिए ।

एषण होइ जायं, वोचं से विही इ वोसिरणं ॥ २ ॥ ”

आधाकर्मणि च तथा लोनाद् गृहीते, विषकृते गृहीते, मन्त्रि-
कादिविपस्या जाते, आग्नियोगिके वशीकरणादिमन्त्राऽभिसंस्कृ-
ते, ततोऽन्यथात्वाद्विज्ञातो जाते सति एतेनाधाकर्मादिदोषेण
जाता स्यात् । (से) तस्य विधिना व्युत्सर्जनं वक्ष्ये ॥ २ ॥

“ एगंतमणावाप, अविच्छेदे धर्मिले गुरुवइहे ।

वारेण अकमिच्छा, तिष्ठानं सावणं कुज्जा ॥ ३ ॥ ”

त्रान् वारान् आवणं कुर्यात्, अमुकदोषादिदं त्यज्यते इति
त्रिरुचरेत् ॥ ३ ॥

“ आयरिए य गिलाणे, पाहुणए डुल्लभे सहस लाने ।

एसा उ खंडु अजाया, वोच्छंसि विहीइ वोसिरणं ॥ ४ ॥ ”

आचार्याद्यर्थे तथा दुर्धमे विशिष्टे क्वये सति सहसा च तल्ला-
भे जाते सति इत्यादि । हेतोरधिकग्रहणं स्यात् । एषा अजात-
पारिष्ठापनिका ॥ ३ ॥

“ एगंतमणावाप, अविच्छेदे धर्मिले गुरुवइहे ।

आलोए तिणिए पुंजा, तिष्ठानं सावणं कुज्जा ॥ ५ ॥ ”

आलोके प्रकाशे शुद्धाहारस्य तीन पुञ्जान् कुर्यात्, आधाकर्मादिभू-
तगुणद्वये एकः । उत्तरगुणद्वये तु द्वौ, इति विशेषः । पूर्ववत् त्रि-
आवणं च कुर्यात्, एवमुपकरणविषयेऽपि जाताजाते पारिष्ठाप-
निकं हेतु इति । ग० २ अधि० ।

जायमजायाहार-जाताऽजाताधार-पुं० । आवश्यकपारिष्ठापनि-
कानिर्युक्त्युक्तजाताख्यपारिष्ठापनिकाविधिज्ञे, (ग०) “ जायम-
जायाहारे ” (जायमजायाहारे स्ति) मकारस्थालाकृष्णिकत्वात्
जाताधारः । आवश्यकपारिष्ठापनिकानिर्युक्त्युक्तजाताख्यपारि-
ष्ठापनिकाविधिज्ञे इत्यर्थः । ग० २ अधि० ।

जाताजाताहार-पुं० । “कृताकृताहारे, (ग०) “जायमजायाहारे”
(जायमजायाहारे स्ति) मकारस्थालाकृष्णिकत्वात् । जातः सं-
पन्नोऽजातश्चासंपन्न आहारो यस्यासौ जाताहारः । कदाचित्
कृताहारः कदाचिदकृताहार इत्यर्थः । तत्र शुद्धे लब्धे जाता-
हारः अलब्धे, अशुद्धे वा लब्धे, अजाताहारः उक्तं च-“अलब्ध-
तपसो बुद्धि-लब्धे देहस्य धारणेति ” ग० २ अधि० ।

यात्रामात्राहार-पुं० । यात्रायै मात्रयाऽऽहारो यस्या-
सौ यात्राहारः । संयमस्वाध्यायादिनिर्वाहाय मात्रयाऽऽ-
हारं कुर्वति, “ जायमजायाहारे ” अथवा-यात्रायै मात्रया-
ऽऽहारो यस्यासौ यात्राहारः । आर्षत्वात् चेत्थं सिद्धिः । तत्र
यात्रा संयमस्वाध्यायरूपा, मात्रा तु तदर्थमेव पुरुषस्त्रीपण्डानां
क्रमेण द्वाविंशदष्टाविंशतिचतुर्विंशतिकवलप्रमाणाहारमध्यादे-
कविंश्यादिकचलेनाहारग्रहणमिति । ग० २ अधि० ।

जायमूक-जातमूक-पुं० । जन्मतो मूके, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

जायरुक्-जातरूप-न० । जातं रूपमस्य प्रशस्तवर्णं, वाच० । सु-
वर्णं, रा० प्रश्न० ज्ञा० स्था० जातं लब्धं रूपं स्वरूपं रागादिकु-
रूपविरहाद् येन स तथा । स्था० २ ठा० । सुवर्णविशेषः, रा०
ज० । “जायरुक्मईओ ओहाडणीओ” जातरूपं सुवर्णविशेषः ।
जी० ३ प्रति० । “अहवा-जायरुक्वे जं च प्रचालगवत् जानंतं
जायरुक्वं भणति ” नि० चू० १ उ० । रूप्ये च, “ हिरणं
जायरुक्वं च, मणसा वि ण चित्तए ” जातरूपं रूप्यम् । उक्त०
३५ अ० ।

जायरुक्कंद-जातरूपकाएन-न० । रत्नप्रभायाः पृथिव्याः वो-
डशसु काण्डेषु त्रयोदशे काण्डे, स्था० १० ठा० ।

जायव-यादव-पुं० । यदोरपत्यम् । यदु-अण् । यदुवंशजे, “प-
ज्जुणपईवसंवअणिरुक्खणिसदउसुयसारणगयसुमुहडुमुहाई-
णं जायवाणं ” । प्रद्युम्नप्रतीपशाम्बानिरुद्धनिपधोल्लुक्-
सारणगजसुमुखदुर्मुखादीनां यदोरपत्यानाम् । प्रश्न० ४
आश्र० द्वार ।

जायवेय-जातवेदस्-पुं० । जातान् प्राणिनः विन्दते जठरानल-
त्वेन । ‘विह’ लामे । असुन् । वहौ, “ जायवेयं पाएहिं हणाह
जे भिक्खुं अवमन्नह ” जातवेदसमग्निम् । उक्त० २३ अ० ।
चित्रकवृक्षे च । वाच० ।

जायसंसय-जातसंशय-त्रि० । जातः संशयो यस्य स जात-
संशयः । उत्पन्नसंशये, सू० प्र० १ पाहु० । औ० । ज्ञा० । चं० प्र० ।
जं० । रा० ।

जायसदृ-जातश्राद्ध-त्रि० । जाता प्रवृत्ता श्रद्धा इच्छा-
विशेषो यस्यासौ जातश्राद्धः । प्रवृत्तेच्छाविशेषः, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । चं० प्र० । सू० प्र० । रा० । जं० । नि० । औ० ।

जाया-यात्रा-स्त्री० । या-पून् । जिगीषया राज्ञां गमने, गम-
नमात्रे, देवोद्देशेनोत्सवजेदे, रथयात्रादौ च । वाच० । निर्वाहे
च । “नारस्स जाता मुणि जुंजएज्जा” । यात्रार्थं पञ्चमहाव्रत-
नारनिर्वाहणार्थम् । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । भ० ।

जाया-स्त्री० । जन-यक् । भार्यायाम्, (भ०) । स्त्रीत्वेन जाया-
स्त्रयोः । कान्ताजनन्योः, प्रति० । भ० ।

समणोवासगस्स णं भंते ! सामाज्यकरस्स समणोवा-
सए अत्थमाणस्स केइ जायं चरेज्जा । स णं भंते ! किं जा-
यं चरइ, अजायं चरइ ? गोयमा ! जायं चरइ, नो अजायं
चरइ । तस्स णं जंते ! तोहिं सीलव्वयगुणव्वेमणपच्चखा-
णपोसहोववासेहिं सा जाया अजाया जवइ ? । हुंता
जवइ । से केणं खाइयं अछेणं जंते ! एवं वुच्चइ-जायं
चरइ, नो अजायं चरइ ? । गोयमा ! तस्स णं एवं जवइ-
नो मे माया, णो मे पिया, नो मे जाया, णो मे भइणी, नो
मे भज्जा, नो मे पुत्ता, नो मे धूया, नो मे सुएहा, पेज्जबंधणे
पुण से अंबोच्छिण्णे जवइ, से तेण्हेणं गोयमा ! जाव नो
अजायं चरइ ।

(केइ जायं चरे स्ति) कश्चिदुपपत्तिरित्यर्थः । जायां भार्या
चरेत सेवेत (सुगहं चि) स्तुषा पुत्रनार्या (पेज्जबंधणे चि)
प्रेमेव प्रीतिरेव बन्धनं तत्पुनः ‘से’ तस्य श्राद्धस्य अव्यवच्छि-
न्नं भवति । अनुमनेरप्रत्याख्यातत्वात् । प्रेमानुबन्धस्य चानुमति-
रूपत्वादिति । भ० पृ० श्रु० ५ उ० । चमरस्यासुरेन्द्रस्य स्वना-
मख्यातायां बाह्यायां पर्वदि, स्था० ३ ठा० २ उ० । “ बाहिं
जाया ” जी० ३ प्रति० ।

जाता-स्त्री० । प्रकृतिमहत्त्ववर्जितत्वेनास्थानकोपादीनां जा-
तत्वाज्जाताः । चमरादिदेवेन्द्राणां बाह्यपर्वदि, भ० १ श्रु० १ उ० ।

जायाइ [न]-यायाजिन-पुं०। यायजतीत्येवंशीलो यायाजी ।
यजनगीते, "जायाई जम जघन्मि" यमयणे यायाजी । उच०
२५ अ० ।

जायामाया-जात्रामात्रा-स्त्री० । यात्रा संदमयात्रा तस्यां मात्रा
यात्रामात्रा "जायामायाये" जायामायायः । आचा० १
अ० ३ अ० ३ उ० । संयमार्थे परिमिताहारप्रदणे, न० ।

जायापायाविति-जात्रामात्रावृत्ति-स्त्री० । संयमयात्राप्रमाणा-
यां जीविकायाम्, "जायामायावित्ती होत्या" संयमयात्राप्रमा
णा जीविकाऽभवत् । सुत्र० २ श्रु० २ अ० "जायामायावित्ती-
यो" । यात्रा संयमयात्रा मात्रा नदयमेव परिमिताहारप्रदणम्,
गृत्तिरिधिवैरनिप्रहविशेषैर्वर्तनम् । अ० २५ श्रु० ३ उ० । न० ।

जार-जार-पुं० । जोर्यतेऽनेन 'जृ'करणे षम् । उपपत्तौ, वाच० ।
मणिलक्षणविशेषे च । जारमारिणि हृत्तणविशेषौ सम्यग्मणि-
हृत्तणवेदितौ लोकावेदितयौ । जी० ३ प्रति० । रा० । जं० । आ० म० ।

जारिश-यादृश-त्रि० । यत्वेय दर्शनमस्य । यद्-दृश टः । दृशः
किप् टङ्गसकः" ॥ ८ । १ । १४२ ॥ एतदन्तस्य दृशेर्धृत्तो रिः ।
प्रा० १ पाद । यत्सदृशे, यथाविधे, स्त्रियां डीप् । वाच० । आ०
म० प्र० । "जारिसञ्चो जनामा, जड य कञ्चो जारिसं फलं दैति"
यादृशको यत्स्वरूपकः यादृशं यदूपम । प्रश्न० १ आध० द्वार ।
"जं जारिसं पुन्वमकारि कम्म, तमेय आगच्छति संपराय" ।
यत्कर्म यादृशं यदनुभावं यादृक्स्थितिकं वा । सुत्र० १ श्रु० ५
अ० २ उ० ।

जारुकाह-जारुकुण्ण-पुं० । वशिष्ठगोत्रान्तर्गते गोत्रभेदे,
स्था० ७ टा० ।

जाल-जाल-पुं० । चुप० 'जल' संवरणे । घञ् । घाते, 'जल'
धानं णिच्-अच् । कदम्बवृक्षे, गवाक्षे, दात्र० रा० ।
जं० । सच्चिदे, गवाक्षविशेषे च । जालं सच्चिद्रो ग-
वाक्षविशेषः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । जालकं विद्या-
न्विनो गृहावयवविशेषः । प्रश्न० १ आध० द्वार । श्री० ।
"जालानि जालकानवनमिलिपु लोके प्रतीतानि । रा० । जी० ।
सू० प्र० । चं० प्र० । स० । जी० । "जालंतरत्यदीवन्पद्मो
फट्गावदी होइ" अपवरकजालकान्तरस्यप्रदीपप्रभोपमः ।
विश० । गवाक्षविशेषे, "गवाक्षजालैरभिलिप्यतस्यः" उति-
भट्टिः । मत्स्यधारणार्थं शयसूत्रनिर्मिते स्वनामख्याते आना-
ये, वाच० । "जाबुच्छिप्यणाणि" । जालेन वाऽऽनायेनोक्ते-
षणानि । प्रश्न० १ आध० द्वार । मत्स्यवन्धनविशेषे, प्रश्न० ४
आध० द्वार । विपा० । "तदेव कौंचा समस्ममता, तथा-
णि जालाणि दलितु हंसा" । जालानि वन्धनविशेषरूपाणि
उच० १४ अ० "विदसपदि जालेहि" उच० १ अ० । "किं-
दिजु जालं अवलंबरोहिया" उच० १४ अ० । अस्फुटक-
लिकायाम्, कुक्षफले, मृगपक्ष्यादिधारणार्थं पाशे, शाब्दे,
दम्बे, समूहे च, वाच० । जं० । आ० म० । द्रव्या० । सन्ताने,
आव० ४ अ० । इन्द्रजालं, वाच० । चरणान्नरणविशेषे च ।
न० । श्री० ।

जालंतररण-जालान्तररत्न-त्रि० । जालान्तरेषु जालकमध्य-
भांगेषु रत्नानि यस्य । तस्मिन्, जालकानि च भवनमिलिपु ।

लोके प्रतीतान्येव तदन्तरेषु च शोभार्थं रत्नानि संजवन्त्येव ।
स० । रा० । चं० प्र० । जी० । सू० प्र० ।

जालंधर-जालंधर-पुं० । त्रिगताख्ये देशे, तदेवाख्ये जने च ।
च० व० । स्वनामस्थाने योगिराजे, वाच० । गोत्रभेदे च ।
"देवाणंदाय माहर्णीय जालंधरसमुत्ताय" । कट्य० १
क्षण । आ० चू० ।

जालंधरायण-जालंधरायण-पुं० । गोत्रभेदे, "देवाणंदाय
माहर्णीय जालंधरायणसमुत्ताय" । आचा० ३ चू० ।

जालककण-जालकटक-पुं० । जालानि जालकानि प्रवनमि-
त्तिपु लोकेऽपि प्रसिद्धानि तेषां कटकः समूहो जालकटकः ।
जी० ३ प्रति० । जालकटकाकीर्णे रस्यसंस्थाने प्रदेशविशेषे,
जी० ३ प्रति० । "विजयस्स णं दारस्स उन्नश्चो पांसि इह-
ओ णिसिहियाय दी दो जालककण पणत्ता" । जालक-
कौ जालकटकाकीर्णो प्रदेशविशेषो । जं० १ घञ० । "सा णं
जगतीय केण जालकटकेण सन्वतो समंता संपरिदिक्खा" ।
जी० ३ प्रति० । जालकटकाकीर्णो रस्यसंस्थानप्रदेशविशेषप-
क्षिपिते भावः । जी० ३ प्रति० ।

जालक-जालक-पुं० । स्वार्थे-कन् । गवाक्षविशेषे, पुं० । मोच-
कफले, नवकक्षिकासमूहे, क्षारके च । न० । वाच० । छिन्ना-
न्विने गृहावयवविशेषे, प्रश्न० १ आध० द्वार । जालकं विच्छि-
न्विच्छिवत् गृहावयवविशेषः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । जालका-
नि भवनमिलिपु लोके प्रतीतानि । रा० । जी० । स० । सू०
प्र० । चं० प्र० । जी० । चरणान्नरणविशेषे च । श्री० । "सखि
मिणीजालपरिक्खित्ताणं" सह किङ्किणिकाभिः कुक्षवण्डि-
काभिः यज्जालं जालकं तदामरणविशेषस्तेन परिक्षिताः परि-
करिताः ये ते तथा तेषाम् । श्री० ।

जालगंठिया-जालग्रन्थिका-स्त्री० । जालं मत्स्यवन्धनं, तस्ये-
य ग्रन्थयो यस्यां सा जालग्रन्थिका । जालवद् ग्रन्थियुतायाम्,
किं स्वरूपा सा ? इत्याह-

जालगंठिया वा, आणुपुण्ड्रिगंठिया वा अग्रंतरगंठिया
परंपरगंठिया अग्रमण्डगंठिया अग्रमण्डगुरुयत्ताए अग्रमण्ड-
जारियत्ताए अग्रमण्डगुरुयसंजारियत्ताए अग्रमण्डगुरुयत्ताए
चिह्नंति ।

(जालगंठिय चि) जालं मत्स्यवन्धनं तस्येव ग्रन्थयो यस्यां
ना जालग्रन्थिका । किंस्वरूपा सा ? इत्याह-(आणुपुण्ड्रिगंठि-
य चि) आणुपूर्व्या परिपाट्या ग्रथिता गुम्फिता आद्युचित-
ग्रन्थिनामादौ विधानादन्तोचितानां च क्रमेणान्त एव कर-
णात्, एतदेव प्रपञ्चयज्ञाह-(अणंतरगंठिय चि) प्रथमप्र-
न्थिनामनन्तरव्यवस्थापितैर्ग्रन्थिभिः सह ग्रथिता अनन्तरप्र-
थिता एवं परम्परैर्व्यवहितैः सह ग्रथिता परम्परग्रथिता कि-
मुक्तं भवति-(अग्रमण्डगंठिय चि) अन्योऽन्यं परम्परैः ए-
केन ग्रन्थिना सहान्यो ग्रन्थिरन्येन सहान्य इत्येवं ग्रथिता
अन्योऽन्यं ग्रथिता एवं च-(अग्रमण्डगुरुयत्ताए चि) अन्यो-
न्येन ग्रन्थिनात् गुरुकता विस्तीर्णता अन्योऽन्यगुरुकता तथा
(अग्रमण्डगजारियत्ताए चि) अन्योऽन्यस्य यो जारः स विहिते
यत्र तदन्योऽन्यभारिकं तद्भावस्तत्ता तथा एतस्यैव प्रत्येका-

कार्यस्य संयोजनेन तयोरेव प्रकर्षमभिधातुमाह—(अन्न-
मन्त्रगुरुसंभारियत्तापत्ति) अन्योऽन्येन गुरुकं यत्संज्ञारिकं
च तत्तथा तद्भावस्तथा—(अन्नमन्त्रघडात्तापत्ति) अ-
न्योऽन्यं घटा समुदायरचना यत्र तदन्योऽन्यघटं तद्भावस्त-
था—(चिह्न इति) आस्ते, इति । प्र० ५ श० ३ उ० ।

जालघरग—जालगृहक—न० । जालकान्विते गृहे, ज्ञा० १ श्रु० ३
अ० । जालगृहकाणि गवाक्षयुतानि गृहकाणि । रा० । जी० ।
दार्वादिमयजालकप्रायकुर्वन् यत्र मध्यव्यवस्थितं वस्तु बहिः-
स्थितैर्न दृश्यते । ज्ञा० १ श्रु० ३ अ० । औ० ।

जालपंजर—जालपञ्जर—न० । गवाक्षे, जालपञ्जराणि गवाक्षाप-
, रपर्यायाणि । जी० ३ प्रति० । रा० । जं० ।

जालपगट—जालप्रकट—पुं० । ज्वालासमूहे, कल्प० ३ कृण ।

जालविंद—जालवृन्द—न० । गवाक्षसमूहे, जी० ३ प्रति० ।

जाला—ज्वाला—स्त्री० । वादरतेजस्कायनेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

“जालापत्ति वा” ज्वाला अनलसंबद्धेति । जी० ३ प्रति० ।

“जाला तु रंधननिष्ठा” । ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । ज्वाला अन-

लसंबद्धा दीपशिखेत्यन्ये । जी० १ प्रति० । ज्वालानाम अनल-

संबद्धस्वरूपाणाम् । भ० १४ श० ७ उ० । ज्वालाग्निशिखा नि-

ष्ठा मूला । स्था० ५ ठा० ३ उ० । ज्वालाग्निमूलाङ्गारप्रतिबद्धेति ।

आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । ज्वाला निष्ठा मूला ज्वलनशिक्षैव ।

उत्त० ३६ अ० । हस्तिनापुरवास्तव्यस्य पञ्चोत्तरनृपतेर्जायायाम् ।

“हस्तिनापुरे तत्थ य पउमुत्तरो राया जाला तस्स देवी”

ती० २१ कल्प । महापद्मचक्रवर्तिनो मातरि, स० । आव० ।

चन्द्रप्रभजिनस्य शासनदेवतायाम्, “अच्युयसंता जा-

ला” (३३७) तस्याः वर्णको यथा—श्रीचन्द्रप्रभस्य

ज्वाला । मतान्तरेण भृकुटिर्देवी पीतवर्णा वराहका-

ख्यजीवविशेषवाहना चतुर्भुजा खड्गमुज्जरभूषितदक्षिणकरद्वया

फलकपरस्त्रयुतवामपाणिद्वया च । प्रव० ३७ द्वार ।

जालाउ—जालायुष्—पुं० । द्विन्द्वयजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

जालाउय—जालायुष्क—पुं० । ‘जालाउ’ शब्दार्थे, प्रज्ञा० १ पद ।

जालामालिणी—ज्वालामालिनी—स्त्री० । प्रभासस्थायी देव-

तायाम्, ती० ४५ कल्प ।

जालावत—ज्वालयत्—त्रि० । दीपयति, मदा० ७ अ० ।

जालि—जालि—पुं० । अनुत्तरोपपातिकदशाप्रथमवर्गाद्याभ्ययन-

प्रतिबद्धवक्तव्यताकेऽनगारे, (अणु०)

तद्वक्तव्यता-

पदमस्स एं जंते ! अज्जयणस्स अणुत्तरोववाइयस्स

समणेणं ० जाव संपत्तेणं के अट्ठे पणत्ते ? । एवं खलु

जम्बू ! तेणं कालेणं तेणं समणेणं रायगिहे नयरे रिक्कत्थ-

मियसमिच्छिगुणसीत्ते चेइए सेणिए राया धारिणी देवी

सीहो सुमिणो ‘जालिकुमारे’ जहा मेहो अट्ठट्ठ तु दातो०

जाव उप्पिं पासाए फुटति० जाव विहरति । सामी समोसदे

सेणिओ णिग्गओ जालि जहा मेहे तहा जालिनिग्गतो

तदेव निक्खंतो जहा मेहो एकारस अंगाइं अहिज्जति
अहिज्जतिता गुणरयणतत्रोक्कम्म जहा खंदयस्स एवं० जाव
खंदयस्स वत्तवया सो चेव वायणा आपुच्छति थेरेहिं
सद्धिं विपुले तदेवदुरुहति, नवरं सोलस वासाइं सामिण-
परियागं पाउणिता काले मासे काहं किच्चा उट्ठं चं-
दिमसोहम्मीसाण० जाव अरणअच्छुए कप्पे नवयणेवि-
ज्जुयविमाणे पत्यहे उट्ठं दुरवीति चउवत्ता विजए विमाणे
देवत्ताए उववण्णे तेणं थेरे जगवओ जालि अणगारे का-
लगयं जाणिता परिनिव्वाणवत्तिथं काउस्सगं करेति
करेतिता पत्तचीवराइ गिएहंति । तदेव उत्तरंति० जाव इमी-
से आयरे जंरुए भंते ! भगवं गोयमे ! जाव एवं खलु देवाणु-
प्पियाणं अंतेवासी जालिनामं अणगारं पगतिजइए सेणीआ
जालिअणगारे काहगए कहिं उववसे एवं खलु गोयमा !
मम अंतेवासी तदेव० जाव खंदयस्स काहगए उट्ठं चंदिम०
जाव विजयविमाणे देवत्ताए उववसे जालिसमाणं भंते !
देवस्स केवइयं कालं ठिती पस्सत्ता ? । गोयमा ! वत्तीसं
सागरोवमा य ठिती पस्सत्ता । से एं भंते ! ततो देवलोगतो
आउक्खएणं कहिं गच्छहिंति गच्छहिंति ! गोयमा ! महा-
विदेहे वासे सिज्झहिंति । एवं खलु जंबू ! समणेणं० जाव
संपत्तेणं अणुत्तरोववाइयदमाणं पदमस्स वग्गस्स पदमस्स
अज्जयणस्स अयमट्ठे पस्सत्ते । अणु० १ वर्ग ।

अन्तर्दृशाप्रथमवर्गाद्याभ्ययनप्रतिबद्धवक्तव्यताकेऽनगारे च ।

तद्वक्तव्यता-

पदपस्स णं जंते ! अज्जयणस्स के अट्ठे पस्सत्ते ? । एवं
खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समणेणं वारवती नयरी तीसे
जहा पदमे० जाव कएहे वासुदेवे आहेवच्चं० जाव
विहरति । तत्थ एं वारवतीए नयरीए वासुदेवो राया,
धारणा देवी, वाएणओ जहा गोयमो एवरं जालिकुमारे
पणासतो दातो वारसंगी सोलसवासपरियाओ सेसं जहा
गोययस० जाव सेत्तुजे सिच्छो । अन्त० ४ वर्ग ।

जालिय—ज्वालित—त्रि० । दीपिते, आ० म० द्वि० । जी० ।

जालिया—जालिका—स्त्री० । वृन्ते, एकार्थिकानधिकृत्य (अन्त० ४
वर्ग०) जालकं, जालिका, वृन्तम्, इति । विशेष० । लोहकञ्चुके
च । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

जालुज्जल—ज्वालोच्चल—त्रि० । प्रभोज्ज्वले, औ० ।

जालुज्जलपहसियाभिराम—ज्वालोच्चलप्रहसिताभिराम—त्रि०
ज्वाला एव यत् उच्चलं प्रहसितमिव प्रहसितं तेनाऽभि-
रामो ज्वालोच्चलप्रहसिताऽभिरामः । ज्वालात्मकोच्चल-
प्रहसितेनाऽग्निरमणीये, जी० ३ प्रति० ।

जाव—यावत्—त्रि० । यत्परिमाणस्य मनुष्यं । “अन्त्यव्यञ्जनस्य”
। १११ । इति प्राकृतसूत्रेण तलोपः । प्रा० १ पद । यत्परिमाणे-

साकल्ये, व्याप्तौ, वाच० । परिमाणे, मर्यादायाम्, अवधारणे च । अव्य० । आ० चू० । तत्त० । (अत्र विशेषो ' जावजीवा ' शब्दे द्रष्टव्यः)

जावज्य-यावत्क-त्रि० । यत्परिमाणे, प्रो० ७ विव० । " अद्वा जो जस्म जावज्यो " । (जावज्यो चि) यत्परिमाणो यावान् स एव यावत्को मुहूर्तादिपरिमाणः स तस्य तावत्कः पूजाकाशो भवति । पञ्चा० ४ विव० ।

जावज्-यावती-स्त्री० । गुच्छात्मके वनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

जावंचण-यावच्च णम्-अव्य० । यावति काले, " जावंचणं ति " यावन्तं कालमित्यर्थः । अ० १ अ० ७ उ० ।

जावंत-यावत्-पुं० । भगवत्याः प्रथमशतकस्य पष्ठे उद्देशे, " जावन्ते चि " यावच्छब्दोपलक्षितः पष्ठः, यावतो भदन्तावकाशान्तरान्तरं इत्यादिसूत्रात् । अ० १ श० १ उ० ।

जावन्-यावत्-पुं० । हेतुभेदे, (आ०) यावयति वादिनः कालयापनां करोति । यथा काचिदसती एकैकरूपकेणैकैकमुपलक्षणं दातव्यमिति दृष्टादिकस्य पत्युस्तद्विक्रियायमुज्जयिनीप्रेषणोपायेन विद्वत्तयायां कालयापनां कृतवतीति यावत्कः । उक्तं च- " उन्मा-मिया य महिला जावगहेउस्मि उड्डलिमाइ " ति । इह वृ-क्षवर्षापातम-प्रतिवादिनं ज्ञात्वा तथा विशेषणवद्गो हेतुः कर्तव्यो यथा कालयापनां जवति । ततोऽसौ नावगच्छति प्रकृतमिति स चेदशः संभाव्यते, सचेतना वायवोऽपरमरणे सति ति-र्यगुनियतत्वाभ्यां गतिमस्यात् गोशरीरवदिति । अयं हि हेतु-विशेषणवद्गुलतया परस्य दुरधिगमत्वात् वादिनः कालयापनां करोति । स्वरूपमस्यानवबुध्यमानो हि परो न ऋटित्वेवानैकान्तिकत्वादिदूषणोपावनाय प्रवर्तितुं शक्नोत्यतो जवत्यस्माद्वादि-नः कालयापनंति । यथा वा-योऽप्रतीतिव्याप्तिकतया व्याप्ति-साधकप्रमाणान्तरसम्बन्धेन ऋटित्वेव साध्ये प्रतीतिं करोति, अपि तु कालक्रेपणेत्यसौ साध्यप्रतीतिं प्रति कालयापनाकारि-त्वात् यावत्कः, यथा कृणिकं वसिष्ठेति पक्षे बौद्धस्य सत्त्वादिति हेतुर्न हि सत्त्वध्वजादेव कृणिकत्वं प्रत्येति परः, इत्यतो बौ-द्धाः सत्त्वं क्षणिकत्वेन व्याप्तमिति प्रसाधयितुमुपक्रमन्ते । तथा-हि-सत्त्वं नाम अर्थक्रियाकारित्वमेव, अन्यथा-यन्त्यासुतस्या-पि सत्त्वप्रसङ्गः, अर्थक्रिया तु नित्यस्यैकरूपत्वात्, न क्रमण ना-पि यौगपद्येन कृणाग्नौ अकर्तृत्वप्रसङ्गात् । इत्यतोऽर्थक्रियालक्षणं सत्त्वमक्षणिक्कालवर्तमानं क्षणिक एवावतिष्ठत इत्येवं क्रेपेण न्यायसाधने कालयापनाकारित्वाद् यावत्कः सत्त्ववक्तव्यो हेतु-रिति । स्था० ४ अ० ३ उ० ।

जावताव-यावत्तावत्-अव्य० । यावच्च तावच्च, द्वि० । धीजगणि-तप्रसिद्धे अव्यक्तमानानयनाय कल्प्ये प्रथमे राशौ, वाच० । स्था० । " जावताव चि वा गुणकारो चि वा पण्ड " इति वच-नात् । गुणकारस्त्वेन यत्संख्यानं तत्तथैवोच्यते-तच्च प्रत्युत्पन्नमि-ति लोकरूढम् । अथवा-यावतः कुतोऽपि तावत् एव गुणकारा-द्यादृष्टिकादित्यर्थः । यत्र विवक्षितं संकलनादिकमानीयते तत् यावत्तावत्संख्यानमिति । संख्यानभेदे, स्था० १० अ० । गणि-तभेदे, सूत्र० ३ अ० १ अ० ।

तत्रादाहरणम्-

" गच्छो वाञ्छाभ्यस्तो, वाञ्छयुतो गच्छसंगुः कार्यः ।

- द्विगुणीकृतवाञ्छाहते, वदन्ति संकलितमाचार्याः ॥ १ ॥ "

अत्र किल गच्छो दश १० ते च वाञ्छया यादृच्छिकगुणका-
३६५

रेणाष्टकेनाच्यस्ता जाताऽशीतिः ७० ततो वाञ्छायुतास्ते अष्टा-शीतिः ७७ पुनर्गच्छेन दशभिः संगुणिता अष्टौ शतान्यशीत्य-धिकानि जातानि, ८८० ततो द्विगुणीकृतेन यादृच्छिकगुणकारेण षोडशभिर्भागं हृते यत्संख्यते तद्वशात् संकलितमिति ३५ । इदं च पाटीगणितं श्रूयते । स्था० १० अ० ।

जावजीव-यावज्जीव-अव्य० । यावदिति अयं शब्दोऽवधारणे व-र्तते । (आ० म०) जीवनं जीवः, इति क्रियाशब्दः । आ० म० द्वि० । यावज्जीवो जीवनं प्राणधारणं यावज्जीवम् । " यावदवधारणे " ॥ १॥ १८॥ इति (पाणि०) अव्ययीभावसमासः । आ० म० द्वि० । पा० । या-वत् प्राणधारणमित्यर्थः, स्था० ३ अ० १ उ० दृश्यं । पं० सू० । " जा-वजीवं परिसहा उवसन्मा य संखया " । " यावज्जीवं " यावत्-प्राणधारणम् । आचा० १ अ० ७ अ० ८ उ० आजन्मेत्यर्थः च । " जाव-जीवदुस्तराई " । आजन्माप्यनुकारणीयानि । प्रश्न० २ आश्र० द्वार । " जावजीवं पि इमं, वज्जइ एयम्मि लोयम्मि (२२) " या-वज्जीवम् आजन्म । पञ्चा० १० विव० । " जावजीवं बंधणाय करिंति " । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

जावजीवा-स्त्री० यावज्जीव-अव्य० । (जावजीवाए चि) प्राकृ-तत्वात् । जीवनं जीवः प्राणधारणं यावज्जीवो यावज्जीवनं यावदित्यनेनाऽव्ययीभावसमासः । ततश्च यावज्जीवम् प्राणधा-रणं यावत् इत्यर्थः, पा० । " जावजीवाए अणित्सिओ " याव-ज्जीवं प्राणधारणं यावत् । पा० । आ० म० । " करे-मि भंते ! साम्राज्यं सर्वं सावज्जं जोगं पक्कक्खामि जाव-जीवाए " यावच्छब्दः परिमाणमर्यादावधारणवचनः । तत्र प-रिमाणे-यावन्मम जीवनपरिमाणं तावत्प्रत्याख्यामीति । मर्या-दायाम्-यावज्जीवनमिति प्राणधारणं मर्यादीकृत्य, अवधारणे-यावज्जीवनमेव प्रत्याख्यामि; न तस्मात् परत इत्यर्थः । जीवनं जीवित्ययं क्रियाशब्दः परिगृह्यते तथा । अथवा-प्रत्याख्यानक्रिया परिगृह्यते यावज्जीवो यस्यां सा यावज्जीवा । आ० म० द्वि० ।

यावच्छब्दार्थमाह-

जावदयं परिमाणे, पञ्जायाए ऽवधारणे चेइ ।

तावजीवं जीवण-परिमाणं जत्तियम्मि चि ॥ ३५१६ ॥

जावज्जीविमिहाऽऽरेण, मरणमज्जायओ न तं कावं ।

अवधारणे वि जाव-जीवणमेवेह न उ परओ ॥ ३५१७ ॥

इह ' यावत् ' अयं शब्दस्त्रिष्वर्थेषु वर्तते, तद्यथा-परिमाणे, मर्या-दायाम्, अवधारणे च इति । तत्र परिमाणार्थं तावदाह- (जाव-ज्जीवमिति) किमुक्तं जवति ?-यावन्मे जीवनपरिमाणमिह भवा-युक्तस्य परिमाणं तावन्तं कावं प्रत्याचक्षे इति । मर्यादार्थ-माह- " जावज्जीवं " इत्यादि । अत्र यावज्जीवमिति । किमुक्तं ज-वति ?-आरेण मरणमर्यादायाः अर्वाक् प्रत्याचक्षे, न पुनस्त-त्कावं प्रत्याख्यानग्रहणकाल एव, किं तु मरणसमीपे याव-त्प्रत्याख्यामीति । अवधारणेऽपि-यावद् इह जवे जीवनं ताव-देव प्रत्याचक्षे, न तु परतो, देवाद्यवस्थायामविरतत्वे प्रत्याख्या-नभङ्गप्रसङ्गात् । परतो मुक्तमिति । विधिरपि न कर्तव्यो, भो-गाशंसादोषानुपप्लादिति स्वयमेव दृष्टव्यमिति ॥ ३५१६ । ३५१७ ॥

अत्राक्षेपपरिहारावाह-

जावज्जीवं पत्ते, जावज्जीवाए लिंगवच्चासो ।

भावपचयओ वा, जा जावज्जीव्या ताए ॥ ३५१८ ॥

ननु उक्तन्यायेन यावज्जीवमिति निर्देशे प्राप्ते यावज्जीवया इति निर्देशः किमर्थं भगवता सूत्रकृता विहितः, इति शेषः। अत्र परिहारमाह—(लिंगवच्चासो चि) लिङ्गव्यत्ययोऽत्र भगवतोऽभिमतः, तेनेत्यं निर्देशः कृत इत्यर्थः। अथवा—यावज्जीवशब्दात् जावप्रत्ययः उत्पाद्यते, ततश्चेत्यं भावप्रत्यये उत्पादिते या यावज्जीवता इति निष्पद्यते, तथा यावज्जीवतया प्रत्याख्यामीति संबध्यत इति ॥३५१७॥

नन्वित्थमपि “यावज्जीवतया” इति प्राप्ते यावज्जीवया इति कथं भवतीत्याह—

जावज्जीवतया इति, जावज्जीवाए वषलोवाओ।

जावज्जीवो जीसे, जावज्जीवाहवा सा उ ॥३५१८॥

यावज्जीवतयेति निर्देशे प्राप्ते यत् यावज्जीवया इत्युक्तं तत् तकारलक्षणवर्णलोपादिति द्रष्टव्यम्। तृतीयं परिहारमाह—अथवा—जीवने जीवो यावज्जीवो यस्यां सा यावज्जीवा इति बहुव्रीहिस्तथा “यावज्जीवया” इत्येवं द्रष्टव्यमिति ॥ ३५१९ ॥

अत्र विनयेपृच्छाम् उत्तरं चाह—

का पुण सा संवज्जई, पच्चक्खाणकिरिया तथा सव्वं।

जावज्जीवाए ऽहं, पच्चक्खामीति सावज्जं ॥३५२०॥

का पुनः पूर्वोक्तबहुव्रीहावन्यपदार्थे संबध्यतः? इत्याह—प्रत्याख्यानक्रियात्, तथा यावज्जीवया प्रत्याख्यानक्रियया सर्वं सावद्ययोगमहं ‘प्रत्याख्यामि’ इति संबन्ध इति ॥३५२०॥

परिहारान्तरमाह—

जीवणमहवा जीया, जावज्जीवा पुरा व सा नेया।

तीए पाययवयणे, जावजीवाइ तइएयं ॥३५२१॥

अथवा—जीवनं जीवा इति स्त्रीलिङ्गाऽभिधायक एवायं शब्दः साध्यते, न तु जीव इति पुँलिङ्गाऽभिधायकः। ततश्च—यथा पुरा पूर्वं तथा अत्राप्यर्थत्रयवृत्तिना यावच्छब्देन सह समासे सा यावज्जीवा ज्ञेया; तद्यथा—यावत्परिमाणा जीवा यावज्जीवा एवं मर्यादावधारणयोरपि समासः कार्यः; तथा यावज्जीवया प्रत्याख्यामि; प्राकृतवचने च पर्यन्ते एकारनिर्देशेन तृतीयमवसेयेति ॥ ३५२१ ॥ विशेषः।

यावज्जीवता—स्त्री०। यावज्जीवो जीवनं प्राणधारणं यावज्जीवम् “यावद्वधारणे” ॥२॥१॥८॥ इत्यव्ययीभावसमासः। यावज्जीवं भावो यावज्जीवता प्राकृतेऽन्त्यतकारस्यालाङ्गणिको लोप इति “जावजीवाए” इति सिद्धम्। आ० म० द्वि०। अलाङ्गणिकवर्णलोपात्। यावज्जीवं जावो यावज्जीवता। आप्राणोपरमादित्यर्थे, पा०।

यावज्जीवा—स्त्री०। यावज्जीवो यस्यां सा यावज्जीवा, जीवितपरिमाणवत्यां प्रत्याख्यानादिक्रियायाम्, (आ० म०)

अधुना यावज्जीवयेति व्याख्यायते तत्रादौ भावार्थमभिधित्सुराह—

जावद्वधारणमी, जीवणमवि पाणधारणे जणियं।

आपाणधारणातो, पावनिविची इहं अत्ये ॥

यावादित्ययं शब्दोऽवधारणं वर्तते। जीवनमपि प्राणधारणं भणितम्। ‘जीव’ प्राणधारणे इति वचनात्। ततो यावज्जीवया प्रत्याख्यामीति कोऽर्थः आप्राणधारणं यावत् पापनिवृत्तिरिति, परंतु न किंचिन्नापि प्रतिषेधः। विधावाशंसादोषप्रसङ्गात्। प्रति-

षेधे तु सुरादिपूतपन्नस्य जङ्गमप्रसङ्गात्। इह जीवनं जीव इति क्रियाशब्दो न जीवतीति जीव आत्मपदार्थः। जीवनं च प्राणधारणम्। आ० म० प्र०। “जावजीवाए जाव से अट्टे”। यावज्जीवया यावज्जीवतया वा, आजन्मेत्यर्थः। प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार। जीवनं जीवा यावत्परिमाणा जीवा जावज्जीवा। परिमाणवति मर्यादावति अवधारणवति च जीविते, विशेषः।

जावज्जीवा—यावज्जीवा—स्त्री०। ‘जावजीवा’ शब्दार्थे, विशेषः।

जावमि—जावमि—पुं०। मधुमतीनगरवास्तव्ये स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, (तो०)

“मधुमत्यां पुरि श्रेष्ठी, वास्तव्यो जावडिः पुरा।

अष्टोत्तरे वर्षशते—ऽतीते श्रीविक्रमादिह ॥१॥

बहुष्वव्यव्याद्विष्वं, जावडिः स न्यवीविशत्। ती० १ कल्प। (तत्कथा ‘सेतुंजय’ शब्दे)

जावसिय—जावसिक—पुं०। जवसं मुक्तापादिद्रव्यं, तेन चरन्तीति जावसिकाः। वृ० १ उ०। यासवाहिके, ओष०।

जास—जाष—पुं०। पिशाचभेदे, प्रज्ञा० १ पद।

यास—पुं०। यस—कर्तरि संज्ञायां घञ्। दुरालजायाम्, प्रयासे, वाच०।

जासुमण—जपासुमनस्—पुं०। न०। जपा वनस्पतिविशेषः। तस्याः सुमनसः पुष्पाणि। जपापुष्पे, अन्त० ४ वर्ग। “जासुमणकुसुमे वा” प्रज्ञा० १७ पद। (जासुमणकुसुमरासि चि) जपाकुसुमपुष्पस्य जा इति लोकप्रसिद्धस्य यो राशिः। कल्प० ३ कण। वृक्षविशेषे च। जपासुमनसद्वच वृक्षविशेषः। शा० १ ध्रु० १ अ०।

जाहग—जाहक—पुं०। सेहके, आ० म० प्र०। तिर्यग्विशेषे, आ० म० प्र०। न०। “स्तोकं स्तोकं पयः पीत्वा, जाहको लेहि पार्श्वतः”। आ० क०।

जाहृत्य—याथार्थ्य—न०। यथार्थस्य जावः। सत्यत्वे, वास्तविकत्वे, वाच०। आ० म०।

जाहे—यद्—अव्य०। यद्—दाच्। यस्मिन्काले इत्यर्थे, “जाहे णं सक्के देविदे देवे राया” (जाहेणं ति) यद्। ज० १ श० ९ उ०।

जि—एव—अव्य०। “पश्चादेवमेवैवेदानीं प्रत्युत्ततसः पच्छ ए—म्वइ जि एम्वाहि पच्चखि एत्तहे” ॥८॥४२०॥ इति प्राकृतसूत्रेणापभ्रंश एवस्य जिः। प्रा० ४ पाद। इण्—चन्। सादृश्ये, अनियोगे, अवधारणे, चारनियोगे, विनिग्रहे, परिभवे, ईषदर्थे च। विशेष्यसंगतः अन्ययोगव्यवच्छेदे, विशेषणसंगतः अयोगव्यवच्छेदे, वाच०।

जि—धा०। अभिभवे, च्वादि—अनिट्। जयति। अजैषित्। वाच०।

जिह्दिय—जितेन्द्रिय—पुं०। इन्द्रियविकाराज्जावात्। म० २ श० १ उ०। जितानि स्वविषयप्रवृत्तिनिषेधेन इन्द्रियाणि येन स जितेन्द्रियः। सूत्र० २ ध्रु० ६ म०। जितानि वशीकृतानि इन्द्रियाणि स्पर्शनादीन्यनेनेति जितेन्द्रियः। उक्त० १२ अ०। जिताः स्वरूपोपयोगीकृताः पौञ्जलिकवर्णादिष्वगमनात् इन्द्रिया येन स जितेन्द्रियः। अप० ३० अप०। वश्येन्द्रिये, सूत्र० १ ध्रु० ११ अ०। “जिह्दिओ चज्जु” आ० म० प्र०। वशी-

जननशनादीन्विषयकलापः । दश० २ सू० । विषयेषु रागादि-
निरोद्धा । ज्ञा० १ सू० १३ अ० । "आयुष्सा जिह्विद्या" जिना-
नि वशीकृतानि इन्द्रियाणि ओन्नादीनि यैस्ते तथा । एवंभूताः
पापकर्म नाऽनुजानन्ति इति । सूत्र० १ सू० ८ अ० । "धि-
निर्मा जिह्विद्या" । जिनानि वशीकृतानि स्वविषयरागद्वेष-
दिजयनेन्द्रियाणि यैस्ते जिनेन्द्रियाः । सूत्र० १ सू० ९ अ० ।
जिनेन्द्रियाः शब्दादिषु रागद्वेषरहिताः । दश० ३ अ० । औ० ।

जिह्विद्यकलाप-जिनेन्द्रियकलाप-जि० । न्यस्तनकरणकोपादि-
भावे, "पियददधमा जिह्विद्यकलापा" पञ्चा० १४ विव० ।

जिह्व (जिह्व) - जिह्व-धा० । धा-गन्धग्रहणे, स्वा० पर० अक० ।
ग्रहणमात्रे, सक० अनिद् । जिह्वति । अभात् । अधासीत् ।
वाच० । "जिह्वह" नि० सू० १ उ० ।

घ्राण-न० । घ्रायतेऽनेनेति । घ्रा-त्युद् । नासिकायाम्, गन्ध-
ग्रहणे, वाच० । नि० सू० । ('गंध' शब्देऽत्रैव नाम्ने ७९५
पृष्ठे विशेषः)

जिनहोदि आहरमण-जिह्वहगिह्विकादिरमण-न० । कन्दुक-
गिह्विकादिभिः क्रीडने, प्रव० ३८ द्वार । "जिनहोदिआहर-
मण" जिनमयनस्य चतुरशीत्याशातनासु त्रिपष्टितमं आ-
शातनामेदे, ध० २ अधि० ।

जिगीसु-जिगीसु-पुं० । जि-सद् । जयेच्चावति, रत्ना० ८ परि० ।

जिट्ट-ज्येष्ठ-वि० । वृद्ध-इष्ट-ज्यादेशः । अतिवृद्धे, श्रेष्ठे
च । मयजे, पुं० । (ध०)

"उच्चिन्नं एव पि सही-अरम्मि जं निग्रहं मयसममेमं ।

जिट्टं व कणिट्टं पि हु, वहु मयसं सव्वकज्जेनु ॥ ८ ॥ "

(निग्रहं चि) पश्यति (जिह्वं च चि) ज्येष्ठो ज्ञाता पितृव्य-
स्तमिव तथा । ध० २ अधि० ।

अत्य य जिह्वकाणिट्टो, जाणिज्जइ जिह्वयणवहुमाणो ।

दिवसेण विजो जिह्वो, न य हीसिज्जइ स गोथमा । गच्छो ॥ ६० ॥

यत्र च गणे ज्येष्ठः, कनिष्ठश्च ज्ञायते । तत्र ज्येष्ठः पर्यायेण
वृद्धः, कनिष्ठः पर्यायेण लघुः, तथा-यत्र ज्येष्ठस्य चचनमादे-
शाज्येष्ठचचनं तस्य बहुमानः सम्मानः ज्ञायते । "जिट्टविणयव-
हुमाणे चि" पाठे तु ज्येष्ठस्य विनयवहुमानो ज्ञायते । तथा-यत्र
च दिवसेनापि यो ज्येष्ठः स न हील्यते चकारात् अत्र पर्यायेण
लघुरपि गुणवृद्धो न हील्यते सिंहगिरिशिष्यैर्वज्राशिशुरिव । हे
गौतम ! स गच्छो ज्ञेय इति । गौतमः । ६० । ग० २ अधि० ।
जिट्ट-पुं० । ज्येष्ठानक्षेत्रेण युक्ता पौर्णमासी ज्येष्ठी साप्रस्मिन्
मासे अण् । स्वनामख्याते चान्दे मासे, वाच० ।

जिट्टकप-ज्येष्ठकप-पुं० । ज्येष्ठो रक्षाधिकः स एव कल्पो वृद्ध-
धुत्वव्यवहारो ज्येष्ठकल्पः । कल्पमेदं, (कल्प०) तत्र आद्यान्तिम-
जिनयनीनामुपस्थापनातः प्रारभ्य दीक्षापर्यायगणना, मध्यमजि-
नयनीनां च निरतिचारचारित्रत्वात् दीक्षादिनात् एव, अथ पिता-
पुत्रमातादुहितृराजामात्यश्रेष्ठवर्णिकुपुत्रादीनां सार्कं गृहीतदी-
क्षाणामुपस्थापने को विधिः । चर्यते-यदि पित्रादयः पुत्रादयश्च
समकमेव पदजीवनिकायाध्ययनयोगोद्बहनादिभिर्योग्यतां प्रा-
प्तास्तदा अनुक्रमेणैवोपस्थापना, अथ स्तोत्रमन्त्रं तदा कियद्
विहर्षेणापि-पित्रादीनामेव मध्यममुपस्थापना, अन्यथा पुत्रादीनां

गृहत्वेन पित्रादीनामप्रतिः स्यात् । अथ पुत्रादीनां सप्रकृत्वेन अ-
न्येषां निष्प्रकृत्वेन महदन्तरं तदा पित्रादिरेवं प्रतियोच्यः । सो म-
हामाग ! सप्रकृत्वापि तत्र पुत्रः अन्येभ्यो बहुभ्यो लघुर्भविष्यति
तत्र पुत्रे च ज्येष्ठे तत्रैव गौरवम्, एवं प्रज्ञापितः । स यदि अनुम-
न्यते, तदा पुत्रादिः प्रथमम् उपस्थापनीयः, नान्यथा, इति
कल्प० १ कृण ।

जिट्टनू-ज्येष्ठनूति-पुं० । काश्यपगोत्रोत्पन्ने स्वनामख्याते अ-
मणे, "चउदसवरिससतेहि, वोच्चेदो जिह्वसमणम्म । का-
सवगोसे शेओ, कण्णववहारसुत्तस्स ॥ १॥ " ती० १७ कल्प ।

जिह्वर-ज्येष्ठर-वि० । अतिश्रेष्ठे, प्रा० २ पाद ।

जिह्व-ज्येष्ठा-औ० । ज्येष्ठनगिन्याम्, धयो ज्येष्ठायाम्, ज्येष्ठस्य
पत्न्याम्, गङ्गायाम्, अलक्ष्म्याम्, अश्विन्यवधिके मष्टादशे
नक्षत्रे च । वाच० । ज० ।

जिह्व-जिन-पुं० । जयति निराकरोति रागद्वेषादिरूपानरातीनिति

जिनः । स० १ सम० । औणादिको नक्षत्रमयः । न० । जयति रा-
गद्वेषमादिरूपानन्तरङ्गान् विपूतिंति जिनः । ध० २ अधि० । राग-
द्वेषकषायेन्द्रियपरीपहोपसर्गाष्टप्रकारकर्मजैतृत्वात् जिनः । आ०
म० प्र० । दश० । औ० । स्वा० । पं० सं० । कर्म० । दश० ।
केवल्लिनि, विशेष० । जिनाः सामान्यकेवल्लिनिः प्रज्ञा० १ पद । राग-
द्वेषादिशुभ्रजेतारो जिना भवस्थकेवल्लिनिः पा० । चतुर्दशपूर्विणि,
जिनाश्च केवल्लिनिः चतुर्दशपूर्विणश्च । न० ०५ अ० । गच्छनिर्ग-
तसाधुविशेषे च । स्वा० ३ ज्ञा० । श्रुपमादिके चतुर्विंशतिसंख्याके
तीर्थकरे च । सूत्र० १ सू० ६ अ० । जिनकल्पिके च ।

"अध्वलोऽनो होइ जिणचिणो" जिनाः भुतावधिमनःपर्यायके-
वल्लिनिवन्तो जिनकल्पिकाश्च, तैश्चार्णः आचरितो जिन-
चार्णः । पञ्चा० ४ विव० । "जिनवरवसहस्स वडमाणस्स" ।

रागादिजयाजिनाः अवधिमनःपर्यवोपशान्तमांदाः क्षीणमोहाः
तेषां मध्ये चराः प्रधानाः सामान्यकेवल्लिनिः संधा० । "जिणा-

ण जायमाणं" रागद्वेषकषायेन्द्रियपरिपहोपसर्गाष्टातिकर्मशून्य

जितवन्तो जिनाः । जी० ३ प्रति० । कल्प० । "अरिहा जिणे केव-

ली" जिना रागादिजैतृत्वात् । उपा० ७ म० । अर्हद्, जिनः, केवली,

इत्येकार्यं शब्दत्रयं चतुर्धर्मात्मकमेदार्थाभिधायकम् । म० २५

श० ६ उ० । आच० । "अणुत्तरं धम्ममिणं जिणायं" (९) जि-

नानामृपमादितोर्थकृतम् । सूत्र० १ सू० ६ म० । "जिणदिठे-

णं" । तीर्थकरानिमित्तम् । अनु० । "लोगस्सुज्जोयगरं,

धम्मतिन्ययेरे जिणे । अरहंते किस्सहस्सं, चउवीसं पि केवली

॥ १॥" रागद्वेषकषायेन्द्रियपरीपहोपसर्गाष्टप्रकारकर्मजैतृत्वा-

जिज्जनास्तान् । स्वा० म० द्वि० । "वावीसरं च निजिय-परीस-

हकसायविग्घसंघाया । अजियाईया भविमा-रविद्विणिणो

जियंति जिणा ॥ २ ॥" ति० । "उवसमेण हणे कोहं, माणं

मद्वया जिणे" । सूत्र० २ सू० ३ अ० । "जियकोहमायुमा-

या, जिणलोहा ते जिणा हौति" । जिनक्रोधमानमाया जित-

लोहा येन कारणेन जगवन्तस्तेन कारणेन ते जिनाः भवन्ती-

ति । आ० म० द्वि० । न च रागादीनामसत्त्वं, प्रतिप्राणि अनुम-

यसिक्तत्वात् । न चानुभवोऽपि भ्रान्तः, सुखदुःखाद्यनुभवेऽपि

भ्रान्तिप्रसङ्गात् । एवं च जेयसंजवाजिनत्वमविकल्पम् । ध०

५ अधि० । "जिणाणं जावयाणं" जिनेभ्यो जावकेभ्यः । तत्र

रागद्वेषकषायेन्द्रियपरीपहोपसर्गाष्टातिकर्मजैतृत्वाजिज्जनाः, न

कृत्वेषामसतां जयः, असत्त्वादेव हि सकलव्यवहारगोचरा-
तीतत्वेन जयविषयतायोग्यत्वात् । भ्रान्तिमात्रकल्पनाऽप्येषाम-
सङ्गतैव निमित्तमन्तरेण भ्रान्तेरयागात्, चासदेव निमित्तम-
तिप्रसङ्गात्, चितिमात्रादेव तु तदच्युपगमेऽनुपरम इत्यनि-
मौलप्रसङ्गः । तथापि तदसत्त्वे अनुभवबाधा, न हि मृगतृ-
ष्णिकादावपि जलाद्यनुभवः, आत्मनाऽप्यसत्त्वेव अविच्छेदकना-
दिसिद्धमेतत् । न चायं पुरुषमात्रनिमित्तः सर्वत्र सदाभा-
वेऽनुपपत्तेः, नेह मृगर्तृष्णकादावपि जलाद्यनुभवां चितिमा-
त्रनिबन्धना रागादय इति ज्ञावनीयम् । एवं च तथा-ग्रम-
त्वादि सामग्रीसमुद्भूतचरणपरिणामतो रागादिहेतुत्वादिना
तत्त्विकजिज्ञासिद्धिः । ३० । “जहं जिणस्स वीरस्स” व्या-
ख्या-भट्टं जिनस्य वीरस्य । जयति रागादिशत्रुगणामिति
जिनः । औणादिको न कृप्रत्ययः । तस्य भद्रं भवतु । अनेनापा-
धातिशयोक्त्या—“अपायो विश्लेषः” तस्यानिशयः प्रकर्षभावो
ऽपायातिशयो रागादिभिस्सहात्यन्तिको वियोग इत्यर्थः । ननु
रागादिभिः सहात्यन्तिको वियोगोऽसंजवो प्रमाणबाधनात्,
तच्च प्रमाणमिदम्—“यदनादिमत् तच्चिनाशमाविशति” यथा-आ-
काशम्, अनादिमन्तश्च रागादय इति । किञ्च-रागादयो धर्मास्ते
च धर्मिणो जिज्ञाः, अभिज्ञा वा । यदि जिज्ञाः तर्हि सर्वेषामवि-
श्लेषेण वीतरागात्वप्रसङ्गः, रागेभ्यो भिन्नत्वात् विवाकित-
पुरुषवत् । अथ अभिज्ञास्तर्हि तत्क्षये धर्मिणोऽप्यात्मनः कृत्यः ।
तदभिज्ञत्वात् तत्स्वरूपवत् । कुतस्तस्य वीतरागात्वम्, तस्यैवा-
भावादिति । अत्रोच्यते-इह यद्यपि रागादयो दोषा अनादि-
मन्तस्तथापि कस्यचित् श्रीशरीरादिषु यथावस्थितवस्तुतत्त्वा-
वगमेन तेषां रागादीनां प्रतिपक्षभावनातः प्रतिक्षणमपचयो
दृश्यते, ततः संज्ञाव्यते विशिष्टकालादिसामग्रीसङ्गावे भाव-
नाप्रकर्षविशेषज्ञावतो निर्मूलमपि क्षयः । अथ यद्यपि प्रति-
पक्षभावनातः प्रतिक्षणमपचयो दृष्टः तथापि तेषामत्यन्तिको
ऽपि क्षयः संजवतीति कथमवसेयम् ? । उच्यते-अन्यत्र
तथा प्रतिबन्धमहणात् । तथाहि-शीतरूपशंसपाद्या रोमहर्षाद-
यः शीतप्रतिपक्षस्य बहुमन्दतायां मन्दा उपलब्धाः, उत्कर्षे च
निरन्वयविनाशधर्माणः । ततोऽन्यत्रापि बाधकस्य मन्दतायां
बाध्यस्य मन्दतादर्शनाद्बाधकोत्कर्षः । अवश्यं बाध्यस्य
निरन्वयो विनाशो वेदितव्यः । अन्यथा-बाधकमन्दतायां
मन्दतापि न स्यात् । अथास्ति ज्ञानस्य ज्ञानावरणीयं
कर्म बाधकं ज्ञानावरणीयकर्ममन्दतायां च ज्ञानस्यापि
मनाक् मन्दता । अथ च-प्रवृत्तज्ञानावरणीयकर्मोदयोत्क-
र्षेऽपि ज्ञानस्य निरन्वयो विनाशः । एवं प्रतिपक्षज्ञावेनो-
त्कर्षेऽपि न रागादीनामत्यन्तोच्छेदो भविष्यतीति । तदयुक्तम्-
द्विविधं हि बाध्यम्-सहचूतस्वभावभूतम्, सदकारिसंपाद्यस्व-
भावभूतं च । तत्र यत्सहचूतस्वभावभूतं तत्र कदाचिदपि निरन्व-
यविनाशमाविशति । ज्ञानं चात्मनः सहचूतस्वभावभूतम् आत्मा
च परिणामी नित्यः, ततोऽत्यन्तप्रकर्षवत्यपि ज्ञानावरणीयकर्मोद्-
येन निरन्वयविनाशो ज्ञानस्य, रागादयस्तु लोभादिकर्मविपाको
दयसंपादितसत्ताकाः ततः कर्मणो निर्मूलमपगमे तेऽपि निर्मू-
लमपगच्छन्ति, नन्वासतां कर्मसंपाद्या रागादयः । तथापि क-
र्मनिवृत्तौ ते निवर्तन्ते इति नावश्यं नियमो, न हि दहननिवृ-
त्तौ तत्कृता काष्ठेऽङ्गारता निवर्तते । तदसत् । यत इह किञ्चि-
त् कच्चिद निवर्त्य विकारमापादयति । यथाऽग्निः सुवर्णं द्रवताम्,
तथा हि-अग्निनिवृत्तौ तत्कृता सुवर्णं द्रवता निवर्तते । किञ्चित्

पुनः कच्चिदनिवर्त्य विकारारम्भकम् । यथा-स एवाग्निः काष्ठेन
स्रष्टु श्यामतामात्रमपि काष्ठे दहनकृतं तन्निवृत्तौ निवर्तते । कर्म
चात्मनि निवर्त्य विकारारम्भकम्, यदि पुनरनिवर्त्य विकारार-
म्भकं भवेत्तर्हि यदपि तदपि कर्मणा कृतं न वर्मेनिवृत्तौ निवर्त-
त । यथाऽग्निना श्यामतामात्रमपि काष्ठे कृतम् । अग्निनिवृत्तौ, तत-
श्च यदेकदा कर्मणापादितं मनुष्यत्वममरत्वं कृमिकीटत्वमज्ञत्वं
शिरोवेदनादि तत्सर्वकालं तथैवावतिष्ठेत् । न चैतत् दृश्यते । त-
स्मादनिवर्त्य विकारारम्भकं कर्म, ततः कर्मनिवृत्तौ रागादीना-
मपि निवृत्तिः । अत्राहुर्वाहस्पत्याः-नैते रागादयो लोभादि-
कर्मविपाकोदयनिबन्धनाः, किं तु कफादिप्रकृतिहेतुकाः । रा-
थाहि-कफहेतुको रागः, पित्तहेतुको द्वेषः, वातहेतुकश्च मोहः ।
कफादयश्च सदैव संनिहिताः शरीरस्य तदात्मकत्वात् ततो
न वीतरागात्वसंभवः । तदयुक्तम् । रागादीनां कफादिहेतुकत्वा-
द्ययोगात् । तथाहि-स तत्कृतो योऽयं न व्यजिचरति, यथाधू-
मोऽग्निम् । अन्यथा-प्रतिनियतकार्यकरणाभावव्यवस्थानुपपत्तेः ।
न च रागादयः कफादीन् व्यभिचरन्ति, व्याभिचारदर्शनात् ।
तथाहि-वातप्रकृतेरपि दृश्येते रागद्वेषौ, कफप्रकृतेरपि द्वेष-
मोहौ, पित्तप्रकृतेरपि मोहरागौ । ततः कथं रागादयः कफादि-
हेतुकाः । अथ मन्येथाः-एकैकाऽपि प्रकृतिः सर्वेषामपि दोषा-
णां पृथक् पृथक् जनिका तेनायमदोष इति । तदयुक्तम्-एवं
सति सर्वेषामपि जन्तूनां समरागादिदोषप्रसक्तः अवश्यं
हि प्राणनामेकतमया कदाचित् प्रकृत्या भवितव्यम् ।
सा चाविश्लेषेण रागादिदोषेण रागादिदोषाणामुत्पादिकति,
सर्वेषामपि समानरागादिताप्रसक्तिः । अथास्ति प्रतिप्राणि
पृथक् पृथक्वान्तरः कफादीनां परिणतिविशेषः, तेन न
सर्वेषां समरागादिताप्रसङ्गः । तदपि न साधीयः । विकल्प-
युगलानतिक्रमात् । तथाहि-सोऽप्यवान्तरः कफादीनां परिणति
विशेषः, सर्वेषामपि रागादीनामुत्पादकः, आहोस्विदेकतमस्यैव
कस्यचित् । तत्र यद्यद्यः पक्षस्तर्हि-यावत् स परिणतिविशेषः
तावदेककालं सर्वेषामपि रागादीनामुत्पादप्रसङ्गः । न चैकफा-
लमुत्पाद्यमाना रागादयः संवेद्यन्ते क्रमेण तेषां वेदनाश्च खलु
रागाध्यवसायकाले द्वेषाध्यवसायो मोहाध्यवसायो वा संवेद्यन्ते ।
अथ द्वितीयः पक्षः-तत्रापि यावत्स कफादिपरिणतिविशेष-
स्तावदेक एव कश्चिद्रागादिदोषः प्राप्नोति । अथ च-तदवस्य एव
कफादिपरिणतिविशेषे सर्वेऽपि दोषाः क्रमेण परावृत्त्योपजाय-
माना उपलभ्यन्ते । अथादृश्यमान एव केवलकार्यविशेषदर्श-
नोन्नीयमानसत्ताकस्तदा तदा तत्तद्वागादिदोषहेतुः कफादि
परिणतिविशेषो जायते । तेन पूर्वोक्तदोषावकाशः । ननु यदि
स परिणतिविशेषः सर्वथाऽननुच्यमानस्वरूपोऽपि परिक-
ल्प्यते, तर्हि कर्मैव किं नाच्युपगम्यते । एवं हि लोकशास्त्रमार्गो
ऽप्याराधितो भवति । अपि च-स कफादिपरिणतिविशेषः कुतः
तदा तदा अन्यान्यरूपेणोपजायते इति वक्तव्यं देहादिति चेत्, ननु
तदवस्येऽपि देहे भवद्भिः कार्यविशेषदर्शनतः तस्यान्यथाभव-
मिष्यते । तत्कथम् ? तदेहनिमित्तं न हि यदविशेषेऽपि तद्विक्रियते
स विकारस्तत्केतुक इति वक्तुं शक्यम् । नाप्यन्यो हेतुरप्युपगम्यते,
तस्मात्तदप्यन्यथाभवत् कर्महेतुकमेष्टव्यम् । तथा च सति-
कर्मैवैकमभ्युपगम्यताम् किमन्तर्गुना ?, तत्केतुतया कफादि-
परिणतिविशेषाभ्युपगमेन, किं चाभ्यासजनितप्रसाराः प्रायो
रागादयः । तथाहि-यथा यथा रागादयः संवेद्यन्ते, तथा तथा
अग्निवृद्धिरेव, तेषामुपजायते । न प्रहाभिः । तेन समानेऽपि कफा-

“ जं कुक्कियाणुओगो, पयविसुद्धस्स होइ जीवस्स ।
३६६

युसं ते एवमाहम्, इह । जिक्रवू न विपित् । अत्रि-
अनूचन् आसन् जिना रागादिजेतारः 'अस्ति' इति विभक्तिप्रति-
रूपको निपातः । ततश्च विद्यन्ते जिनाः अस्य कर्मप्रवादपूर्व-
सप्तदशप्राज्ञृतोद्धृततया वस्तुतः सुप्रमत्तस्वामिनैव जम्बूस्वामिनं
प्रति प्रणीतत्वात् तत्काले च जिनसंभवादित्यमुक्तं विदेहादिकं प्रा-
न्तराप्रेत्या वा इति भावनीयम् । (अदुवत्ति) अथवा-अपिभिन्नक-
मः (भवित्सइत्ति) वचनत्रयस्य याद्वविष्यन्ति जिना इत्यपि सृपा
अतीकं ते जिना अस्तित्वादिन एवमनन्तरोक्तन्यायेन (आहंसे
त्ति) आहुः श्रुत इति सिञ्चुनं चिन्तयेत् । जिनस्य सर्वज्ञाधिपते-
प्रतिज्ञेयादिषु प्रमाणोपपन्नतया प्रतिपादनात्तदुद्देशमुखत्वाच्च
सकसैदिकामुष्मिकव्यवहाराणामितिसूत्रार्थः । उक्तं ३ अ० ।

"जिनैस्तदुक्तं जीवो वा, धर्माधर्मौ प्रवान्तरम् । परोक्षत्वा-
न्मृषा नैव, चिन्तयेत् महतो प्रहात् ॥१॥ " आ० म० द्वि० ।

अणुवक्यपराणुगह-परायणा जं जिण्णा जगप्पवरा ।

जिअरागदोसमोहा, य ए ऽएणहावाइणो तेणं ॥ ५० ॥

अनुपकृते परैरवर्तिते सति परानुग्रहपरायणाः धर्मोपदेशादि-
मा परानुग्रहोद्युक्ताः इति समासः । यत् यस्मात् कारणात् के
जिनाः प्राह्निरूपितशब्दार्थाः । त एव विशेष्यन्ते । जगत्प्रवराः
चराचरश्रेष्ठा इत्यर्थः । एवंविधा अपि कदाचिद्वागादिभावात्
वितथवादिनो जवन्ति । अत आह-जिना निरस्ता रागद्वेषमोहा
यैस्ते तथाविधाः तत्राऽभिध्वङ्गलक्षणो रागः, अप्रोतिलक्षणो
द्वेषः, अज्ञानलक्षणश्च मोहः । चशब्दः एतद्भावगुणसमुच्चया-
र्थः । नान्यथावादिनः तेनेति, तेन कारणेन ते नान्यथावादिनः
इति । उक्तं च-"रागाद्वा द्वेषाद्वा, मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् ।
यस्य तु नैते दोषा-स्तस्यानृतकारणं किं स्यात् ॥ १ ॥ " इति
गाथार्थः । आव० ४ अ० ।

" जिनभवनं जिनविश्वं,

जिनपूजां जिनमतं च यः कुर्यात् ।

तस्य नरामरशिवसुख-

फलानि करपल्लवस्थानि ॥ १ ॥ " प्रति० ।

जिनवर्णको यथा-

" अरिणां निवासं निखिलार्थवेदकं,

सुरेन्द्रसंसेवितमन्तरारिघम् ।

प्रमाणयुद्धन्यायनयप्रदर्शकं,

नमामि जैनं जगदीश्वरं महः ॥१॥" द्रव्या० १ अध्या० ।

" पुरस्तु नमितु जिणं, वंदारुजणे गयस्मि सुहाणे ।

विहिणा वंदिय देवे, नंदो इय शुण्ह जिणनाहं ॥ २६ ॥

जय जय सामिय जिणवर !, केवलाकलियवत्थुपरमत्थ !

अत्थयमणिकरजासुर, ! सुरचरसनमियकंमकमल ! ॥ ३० ॥

मलरोगमुक्कविग्गह, ! गदवइदिपत्तकंतभावलय ! ।

लयपत्तज्जाणसोहिय, ! हियकर ! नी-सेससत्ताणं ॥ ३१ ॥

धम्मो इं जेण मय, अणेणपरस्मि भवसमुद्दम्मि ।

भवसयसहस्सउहलं, जं पडु तुह दंसणं वरुं ॥३२॥" (ध० २०)

" सज्ज्ञानञ्चोचनविलोकितसर्वभावं,

निःसीमजीमभवकाननदाहदावम् ।

विश्वाचितं प्रवरचारुसुधर्मरत्न-

रत्नाकरं जिनवरं प्रयतः प्रणौमि ॥ २ ॥ " ध० २० ।

" यथास्थिताशेषपदार्थसार्थ-

क्रमार्थसंधानविधिप्रदीपम् ।

जिनं जनानन्दकरं कृपाब्धिं,

नमामि जग्याम्बुजवोधसूरम् ॥१॥ " दशा० १ अ० ।

जिनानां स्वरूपवर्णको यथा-

" पुरवरकवाडवत्था, फलिहमुआ डुंदुहिदत्थिअघोसा ।

सिरिवत्थंकिअवत्था, सव्वे वि जिण्णा चउव्वीसं ॥१॥" अनु० ।

जयति संसारं, जि-नक्क । बुद्धे, विण्णौ च । जित्वरे, जि० वाच० ।

जि-जये, ज्वादि-पर० सक० अनिद् " चि-जि-शु-हु-स्तु-दू-

पू-धू-गां णो हस्वइच " । ८ । ४ । २४१ । इति प्राकृतसूत्रेणैवा-

मन्तं णकारागमः हस्वइच । जिणइ जयइ । प्रा० ४ पाद ।

जिण्णं-जयत्-त्रि० । अभिजयति, दश० ४ अ० ।

जिण्णं-जिनान्तर-न० । जिनयाव्यवधाने, " एपासि णं भं-
ते ! चउव्वीसाए तित्थगराणं कइ जिणंतरा परणत्ता ? गोयमा !
तेवीसं जिणंतरा परणत्ता । भ० ३ श० २ उ० । (विशेषतः
जिनान्तराणि 'अंतर' शब्दे प्रथमभागे ६५ पृष्ठे छट्ठ्यानि)

जिनकप्प-जिनकल्प-पुं० । जिनाः गच्छन्निर्गतसाधुविशेषाः
तेषां कल्पः समाचारः । प्रव० ५३ द्वार । जिनानां कट्यो जिन-
कल्पः । कट्यो नीतिर्मर्यादा सामाचारी । पं० चू० । जिनाना-
मिव कट्यो जिनकल्पः । उपविहारविशेषे, ध० ३ अधि० ।
अभ्युद्यतविहारे, । वृ० १ उ० ।

विषय सूची-

(१) जिनकल्पिकानाश्रित्य द्वारसंग्रहः ।

(२) प्रमथ्याद्वारम् ' पञ्चज्जा ' शब्दे ।

(३) शिक्षाद्वारम् 'सिक्खा' शब्दे । अस्य प्रकृतयोजनात्रैव ।

(४) अनन्तरोक्तेनानियतवासेन वद्वयमाणविहारद्वारेण च
सह निष्पत्तिद्वारम् ।

(५) निष्पत्तिद्वारे प्रतिद्वारजूनमुपसंपदादिद्वारचतुष्टयम् ।

(६) तत्र प्रथममुपसंपदद्वारम् । तच्च अन्योक्तिद्वष्टान्तेन
त्रिजिः प्रकारैश्च सह उपवर्णितम् ।

(७) तत्र द्वितीयमस्थिरद्वारम् । तच्च आत्मपरोजयतुल-
नया द्विविधम् । ते च तुलने प्रत्येकं चतुर्विधं ।

(८) तत्र तृतीयं प्रतीच्छनाद्वारम् । तच्च सोपनयेन स्तुपा
द्वष्टान्तेन समन्वितम् ।

(९) तत्र चतुर्थं वाचनाद्वारम् । तच्चोपदेशस्मरणप्रति-
स्मरणानिः त्रिविधम् । घट्टनादिद्वष्टान्तत्रयेण, नि-
ष्काशनादिविधिना स्थिराकरणाय राजद्वष्टान्तेन चो-
पदर्शितम् ।

(१०) विहारद्वारम् । तत्र जिनकल्पिकमाश्रित्य प्रतिद्वाररू-
पाणि । अव्यवच्छिन्तिमन आदीनि पद द्वाराणि ।

(११) तत्र द्वितीयमाचार्यादिरूपपञ्चतुलनात्मकम् ।

(१२) तत्र चतुर्थं परिकर्मद्वारम् । अस्य द्विविधत्वमस्यै-
वाधिकारस्य (१६) अङ्के छट्ठयम् ।

(१३) तत्र पञ्चमं तपआदिपञ्चकानां पञ्चतुलनाभावनारू-
पम् । अत्रैव प्रथमा ! द्वितीया सत्त्वभावना 'सत्त्वभाव-
णा' शब्दे । तृतीया सूत्रभावना 'सूत्रभावणा' शब्दे ।

(१४) तुलनाभावनापञ्चके चतुर्थ्यैकत्वभावना सहद्वष्टान्ता ।

(१५) तुलनाभावनापञ्चके दिव्याद्युपसर्गसहनरूपा पञ्च-
मी वलभावना भावबलेन शरीरबलेन च द्विविधा ।

(१६) पूर्वोक्तं परिकर्म पाणिप्रतिग्रहपरिकर्मभ्यां सत्त्वलाऽ-
चक्षुपरिकर्मत्रयामाहारोपधिभेदाभ्यां च द्विविधम्,
पुनः केनाऽऽसनेन कथं नृतेषु संस्तारकेषु चोपवि-
शति जिनकल्पिक इति ।

(१७) विहारद्वारगतपष्ठं वटवृक्षद्वारम् । छव्याद्याऽऽनुकूल्ये,
कस्य पार्श्वे, कस्य तरोरधस्तनप्रदेशे वा जिनकल्पि-
कत्वं स्वीकरणीयम् । तच्च केन विधिना । ततः स्ना-
मणम् । शेषाः किं कुर्वन्ति । कामणायां के गुणाः ।
जिनपदस्थापितसुरेरनुशिष्टि साधूनामनुशिष्टि प्र-
दाय किं करोतीत्यादि प्रतिपादितम् ।

(१८) सामाचारीद्वारम् । आवश्यक्यादिपञ्चसामाचार्यां जि-
नकल्पिकः प्रयुक्ते अन्याः न । आदेशान्तरसंयमैवोक्तम् ।

(१७) धुनादिकानां वट्टयमाणसामाचारीणां सतथिगत-
द्वान्तप्रहमाया ।

(२०) धुनादिमसविशानिहायेषु सतथिगतं मामकलपट्टारम् ।

(२१) जिनकल्लरी पट्टरीया ज्ञमनीनि चित्तरः ।

(२२) देयादाराऽयोधयनायां आदिकाविचारः ।

(२३) कलरशब्दायः, वीथयां ज्ञमनस्तद्वक्तं पुनिकं जयति ।

(२४) त्रिषु दिवसेषु पुनिकं न कलरते । किंतु सप्तने दिवसे
कलरत इति, सप्तमदिवसे पर्यटनः आदिकापृच्छा ।

(२५) द्वितीयऽऽदेश यादेशान्तरम् ।

(२६) जिनकल्लिकाः कल्लिकाले मारणान्तिके च चिकित्सां
न कारयन्ति । अन्तिमलमपि नापनयन्ति । के तत्र
प्रविशन्ति । के च निर्गच्छन्ति । प्रत्येकमेकैकपतद्ग-
धारिणः सत्रावरणाश्च भवन्तीत्यादि ।

(२७) जिनकल्लिकयोर्मध्ये कलरो महादिकः स च दीपादि-
दृष्टान्तेन अर्घोपनयेन च समन्वितः ।

(२८) सोपनयेन माहिलाद्वयदृष्टान्तेन गोवर्गद्वयदृष्टान्तेन
च जिनकल्लिकस्य पद्याग्रहं स्थानस्यमित्युक्तम् । ग-
च्छाजिनकल्लिकादिरत्नानामुत्पत्तिस्त्वानमिति गच्छ-
न्य रत्नाकरोपमा ।

(२९) द्विजपाण्यच्छिन्नपाणिभेदाभ्यां जिनकल्लिकस्य द्वि-
विशेषम् ।

(३०) जिनकल्लिका एकस्वरूपाः पृथक्स्वरूपा वा जय-
न्तीति शङ्का । एतेषामेव द्विविधतरम् ।

(३१) जिनकल्लिकी चाद्वयविधोपधिः स सर्वेषामेकविधो
वा नेत्येष्टा विकल्पाः ।

(३२) केन विधिना केन च जिनकल्लोऽभिहितः । जिनक-
ल्लिकान्तिवन्नागमे प्रतीतम् । व्यवच्छेदस्तु केन
वचनेन नौथेकरैरुक्तमिति च सात्तरम् ।

(१) प्रथमं जिनकल्लिकानांश्च द्वारसंप्रहमायामाह-
पव्वज्जा सिक्खी-पयमत्तगगहणं च अनियत्रो वासो ।

निष्कत्ती य विहारो, सामायारी उडि एव ॥

प्रथमं प्रव्रज्यावक्तव्या, कथमसौ जिनकल्लिकः प्रव्रजिन इति ।
ननः शिक्कापदं, प्रहणासंयनाधिययम् । ततो प्रहणाशिक्षयाऽधीतं,
सूत्रनोऽर्थप्रहणम् । ततो नानादेशदर्शनं कुर्वतां यथाऽनियतो वा-
सो भवति । ततः शिष्याणां निष्पत्तिः । तदनन्तरं विहारः । ततो
जिनकल्लं प्रतिपन्नस्य सामाचारी । ततस्तस्यैव स्थितिः, क्षेत्रका-
लादिकाऽभिघातव्येति नाथासमुदायार्थः । एषां द्वाराणां क्र-
मशो व्याख्या । सू० १ उ० ।

(२) (प्रव्रज्या द्वारम् ' पव्वज्जा ' शब्दे)

(३) (शिक्काद्वारं ' सिक्खी ' शब्दे) अथ तत्प्रकृतयोजनार्थं कुर्वन्नाह-
जिणकप्पिएण पगयं, जिणकात्ते हेउ केवलींणं वा ।

सो जणइ एव भणितो, कस्य अहीयं भयंतेहि ॥

अत्र जिनकल्लिकेन प्रकृतं स तु जिनकल्लिको नियमाजिनस्य
तीर्थकरस्य काले वा स्यात्, अपरेषां वा गणधरदीनां केवलानां
काले ? ततः स शिष्यः एवं हेतुदृष्टान्तैर्भणितः प्रहणपितो ज्ञाति ।
भगवन् ! यद्येवं ततः पठास्यहं, परमाचक्रतां पूज्याः कुत्र प्र-
व्रतैर्मथङ्गिरधीतं, यस्मादसौ शिष्या जिनकल्लिको भविष्यति ।
स च जिनकल्ले वा भवेत् केवलिककाले वा ।

अतः स आचार्यः प्रतिज्ञेयात्-

अंतरमाणंतरे वा, इति उदिप धूलिनायपाहंसु ।

चिक्खल्लेण य नायं, तम्हा उवयामि जिणयूलं ॥

अन्तरं परकेण मया अधीतम् । अनन्तरं वा । तत्र यदि स
आचार्यो गणधरशिष्यस्तस्याप्याराह्य । ततः परंपरकेणाध्यात-
मित्याभिप्रेत्याह । अथासौ गणधर एव । ततोऽनन्तरं जिनस-
काश एव मयाधीतमिति ज्ञेयाह, इत्येवमुदिने आचार्येणाऽभि-
हिते स शिष्यो धूलिघातं चिक्खल्लघातं चाख्यातवान् । यथा-
धूलिरकत्र स्थापयित्वा ततः सद्धृत्यान्यत्र यथास्तीर्यते तथा-
वश्यं किंचित्परिश्रुति । ततोऽप्यन्यत्र प्रतीर्यमाणा ज्ञयस्वरा
परिश्रुति । यथा वा प्रमादे लिप्यमाने मनुष्यपरम्परया वि-
कल्पाप्रत्युपमाणां बहुपरिश्रुतिः स्तोत्रमात्रावकाश एव सर्वो-
त्तममनुष्यस्य हस्तं प्राप्नोति ।

कैः पुनस्तत्परिश्रुतीत्याह-

पयपायमक्खरंदि, मत्तात्रोसेहिं वा वि परिहीणं ।

अवि य रवि-राय-हत्थी, पगास संवा पया चैव ॥

पदैः पादैरक्षरमात्रया घोषैर्वा अपिशब्दात् चिन्दुना वा परि-
हीनं भवति । परम्परया अधीयमानं धुनामिति प्रक्रमः, अपि-
चेत्यभ्युपगमः । भगवतः समीपे अधीयमानानां कारणान्तरमप्यस्मी-
ति । किममात्यादीनां सेवा संपादयति । यादृशानि वा महान्ति
हस्तिनः पादानि, ईदृशानि किं कुन्धूनां संभवन्ति ? एवं यादृ-
शानि महार्थाणि जगवत्स्तीर्थकृतो वचनानि ईदृशान्यपरेषां
किं कदाचिद्भवन्ति इत्यतस्तीर्थकरोपकण्ठमेव व्रजामि ।

इत्थं शिष्यणोक्ते सुरिराह--

कोट्टाड्बुद्धिणो अ-स्थि संपयं एरिसाणि मा जेप ।

अ वि य तहि वाडलणा, विरयाण वि कोडयाईहिं ॥

यथा कोष्ठकं धान्यं प्रक्षिप्तं, तद्वत्समेव चिरमप्यवतिष्ठते । न
किमपि कालान्तरंऽपि गलति, एवं येषु सूत्रार्थो निक्षिप्तः, तद-
वस्थश्चैव चिरमप्यवतिष्ठते, ते कोष्ठबुद्धयः । आदिशब्दात्पदा-
नुसारिबुद्धयो योजयुद्ध्यश्च गृह्यन्ते । तत्र ये गुरुमुखादेकसूत्र-
पदमनुसृत्य शेषमपि भूयस्तरपदधिकुलम्बमवगाहन्ते ते पदा-
नुसारिबुद्धयः । ये त्वेकं योजभूतमर्थपदमनुसृत्य शेषमवितथ-
मेव प्रभूततरमर्थपदनिबहमवगाहन्ते ते योजबुद्धयः । एवं-
विधाः कोष्ठाड्बुद्धयः सांप्रतमपि सन्ति येषु सूत्रार्थो न
परिश्रुति इति भावः । तत्र ईदृशानि धूलिघातादीनि मा
जल्प मा ब्रूहि । अपि च-तत्र भगवतः समीपे अधीयमानानां
विरतानामपि साधूनामपि कौतुकादिभिर्व्याकुलना व्याकुलीक-
रणं प्रवर्तते । सकलस्याऽपि वाक्यस्य कौतुकहेतुत्वात् ।
कौतुकं समवसरणम् । आदिप्रहणं प्रव्रजता धर्मदेशनाश्रव-
णादिपरिग्रहः । सू० १ उ० ।

(शिक्काद्वारविशेषः ' सिक्खी ' शब्दे) पुनः प्रकृतयोजनार्थं कुर्वन्नाह-

तित्यपरस्स सधीवे, वक्खेवो तत्थ एवमाईहिं ।

सुचग्गहणं ताहे, करे सो वारससपात्रो ॥

तीर्थकरस्य समीपे तत्र समवसरणे एवमादिभिः प्रकारैर-
व्ययनस्य व्याख्येयो भवति, इत्युक्ते सति शिष्यः पाद-भगवत् ।

सत्यमेवैतत् यदादिशतं श्रूयम् । अत इहैव पठामीत्युक्त्वा सूत्र-
ग्रहणं द्वादश वर्षाणि करोति । द्वादशभिर्वर्षैः सकलस्याऽपि
सूत्रस्याध्ययनं विदधातीत्यर्थः । गतं शिक्षाद्वारम् । वृ० १ उ० ।

(४) अनन्तरकेनानियतवासेन वक्ष्यमाणविहारद्वारेण च
सह निष्पत्तिद्वारम् ।

तच्चानन्तराकेऽनियतवासद्वारे वक्ष्यमाणविहारद्वारे च संभव-
ति । तत्रानियतवासद्वारं तावद्दर्श्यते इत्थं तेन देशदर्शनं कुर्वता
शिष्याः प्रतीच्छकाश्च सामाचार्यां सूत्रार्थग्रहणायां च निष्पाद-
यितव्या, इत्यत्रान्तरे यदुक्तं प्रतिचारगाथायाम्—“ काठं सुयं
दायव्वं, अविणीयाणं विवंगो य ” ॥

(५) निष्पत्तिद्वारे प्रतिद्वारचतुर्मुपसंपदादिद्वारचतुष्टयसं-
ग्रहायामाह—

उपसंपज्ज धिरत्तं, पक्खिच्छणा वायणोल्लङ्गणे य ।

घट्टणसंचणपत्ते, दुद्धा य नहिं गए राया ॥

प्रथमं प्रतीच्छकाः यथा तमुपसंपद्यन्ते तथा वक्तव्यम् । ततः
आत्मनः प्रतीच्छकानां च यथा स्थिरत्वं तुलनया करोति । तत-
स्तेषां प्रतीच्छना वाचना च यथा जवति ततः प्रसाध्यनाम् ।
अःप्रैच्छणदृष्टान्तो घटनादृष्टानापत्रदृष्टान्ताश्च यथाभिधाय-
न्ते दुष्टाश्च विषयं दृष्टान्तं यथा साधव आचार्यानुद्दिश्य दर्शय-
न्ति । (तर्हि गए स्ति) यत्राचार्यास्तिष्ठन्ति, तत्र गतानां यथा
राजदृष्टान्तः सुरभिर्कदाह्वयते, तदेतत्सर्वं वक्तव्यमिति द्वार-
गाथासमासार्थः ।

(६) तत्रोपसंपदद्वारमन्योक्तिदृष्टान्तेन त्रिभिः प्रकारैश्च
सह त्रिजनिपुर्गायामाह—

काहिं अवाच्छिंत्ति, सुत्तयाणं ति सो तदद्वाए ।

अजिगम्भइ ऽगेगेहिं, पक्खिच्छणहिं विहरमाणो ॥

एष महाभागः सूत्रार्थयोरव्यवच्छिन्तिं करिष्यतीति बुद्ध्या
स भव्याचार्यस्तदर्थं सूत्रार्थग्रहणनिमित्तमभिगम्यते अनेकैः
प्रतीच्छकैर्विहरमाणो देशदर्शनं कुर्वन्ति । आह—किमसौ
डिक्किमानुस्मरेण घोषयति, यथा, अहं बहुश्रुतोऽहं बहुश्रुत
इति, यदेवमनेकैः प्रतीच्छकैरभिगम्यते । नैवं खलु शुक्तिविवेक-
सुधाधाराधौतचेतसः सन्तः कदाचनापि स्वगुणविकल्पेन
प्रवृत्तिमातन्वते । मिथ्याजिगम्यतां कप्रवक्ष्यतमतमस्तिरस्कृतसं-
ज्ञानलोचनप्रसराणाम् इतरजन्तूनामेव तत्र प्रवृत्तिर्भवत् ।
उक्तं च—“ मोहस्य तदपि विलसित-मजिमानो यः परप्रणीता-
याः । तत्तन्मसोऽपि तमिधं, याऽऽत्मन्तुतिरात्मना क्रियते ॥१॥ ”
यद्येवं ततः कथमिदं सोऽत्र तमेव प्रसिद्धिमाराहतीत्युच्यते—

वासावज्जविहारी, जइ वि न य विकत्थए गुणे नियए ।

अज्जणंतो वि मुणिज्जइ, पगइ च्चिय सा गुणगणाणं ॥

वर्षावर्जविहारी वर्षासु चतुरो मासानेकत्र स्थायी अन्यदा
पुनरनियतविहारी इत्युक्तं भवति । स एवंविधो यद्यपि न वि-
कथ्यते निजकानात्मीयान् गुणान् । तथाप्यभ्यग्रापि स्वगुणान्
कायस्वयमपि ज्ञाप्यते । पुन इत्याह—प्रकृतिरेव सा गुणगणानां
ज्ञानादेगुणसमूहानाम् । तदुक्तम्—“ अज्जणंतो वि हु ज्जज्जति,
सप्पुरिसा गुणगणेहिं नियएहिं । बोद्धंती य मणीओ, जाओ
वक्खेहिं विप्पंति ” ॥ १ ॥

एतदेवान्योक्तिदृष्टान्तेन दृढयति—

जमरेहिं प्रहुयरीहिं, सूइज्जइ अप्पणो य गंधेणं ।

पाउमकायकयंभो, जइ वि निगूडो वणनिगुंजे ॥

इह किञ्च कदम्बवृक्षाः प्रावृषि जलधराधाराभिहताः पुष्पन्ति ।
ततः प्रावृक्षकाले यः कदम्बः स यद्यपि वननिकुञ्जे निगूडो
गुप्तस्तिष्ठति । तथापि भ्रमरैर्मधुकरीभिश्च आत्मनः संवाच्यना
गन्धेन च प्रसरता स्तव्यते, यथा-अत्र कदम्बवृक्षास्तिष्ठ-
ति । एवमयमपि भ्रमरमधुरीकलपान्नः माधुसाध्वीभिः प-
रिमलकल्पेन च निजगुणनिकुरुष्वेन प्रसपता कदम्बवृक्षद्वयानां
दावत्यन्तनिगूडोऽपि तिष्ठन् सूच्यते ।

यदि वा—

कथं व न जलइ अग्गी, कथं व चंदो न पायभो ह्वाइ ।

कथं वरलक्खणधरा, न पायभा होंति सप्पुरिसा ॥

कुत्र वा न ज्वलति न दीप्यतेऽग्निः । कुत्र वा चन्द्रः उदयं प्रा-
प्तः प्रकटो न जवति । कुत्र वा वराण्युत्तमानि लङ्कणान्यभ्य-
न्तरनो ज्ञानादीनि, बाह्यनः शरीरसौन्दर्यादीनि शङ्खचक्रादीनि,
वा धारयन्तीति, वरलङ्कणधराः सत्पुरुषाः प्रकटा न भवन्ति ।

अत्र परोऽनुपपत्तिमुद्भावयन्नाह—

उदए न जलइ अग्गी, अवज्जच्छन्नो न दीसई चंदो ।

मुक्खेसु महाभागा, विज्जा पुरिभा न जायंति ॥

उदके न ज्वलत्यग्निः । किं तु विधायति । अन्नच्छन्नश्चन्द्रो न
दृश्यते । मूर्खेषु मूर्खाणां पुरतो महाभागा विद्याप्रधानाः पुरुषाः
विद्यापुरुषास्तेऽपि न भान्ति न शोभन्ते । ततः—“ कथं व न
जलइ अग्गी ” इत्यादि नोपपद्यते । तदयुक्तम् । अभिप्रायापरि-
ज्ञानात् । इह हि स्वविषय एवाग्निचन्द्रसत्पुरुषाणां ज्वलनादि-
सामर्थ्यं चिन्त्यते न त्वन्यविषये ।

कः पुनरमोपां स्वविषय इत्याह—

सुकिंथणम्मि दिप्पइ, अग्गी मेहरहिंओ ससी जाइ ।

तव्विइजाण य निउणे, विज्जापरिसा वि जायंति ॥

शुक्लेधने शुष्ककाष्ठौ दीप्यतेऽग्निः । मेघरहितः शरदादि-
काले अन्नैरच्छन्नः शशी भाति प्रकाशते । तद्विधज्ञानं च
तादृशे सहृदयलोके निपुणे व्याकरणप्रमाणादिशास्त्रकुशले
विद्यापुरुषा अपि भान्ति शोभां ब्रह्मन्ते । एष त्रयाणामप्यमो-
पां स्वविषयोऽत्र सर्वत्राप्यमो दीप्यन्ते न किञ्चिदनुपपन्नम् ।

तत्रैवापरं दृष्टान्तमाह—

कुमुअउयररसमुच्चा, किं न विवोहंति पुंरुयीयाइ ।

सूरकिरणा ससिस्स व, कुमुयाणि अपंकरसच्चा ॥

न य अप्पगासगत्तं, चंदाइच्चाण सविसए होइ ।

इय दिप्पांति गुणहा, मुक्खेसु हसिज्जमाणा वि ॥

कुमुदानासुदराणि कुमुदोदराणि तेषु रसो मकरन्दस्तस्मिन्
मुग्धा अनभिज्ञास्तदानीं तेषामप्रबुद्धत्वात् । ईदृशोऽमीपां म-
करन्द इति न विदन्तीत्यर्थः । एवंविधाः सूर्यकिरणा यदि अ-
विषयत्वात् कुमुदानि न विबोधयन्ति । ततः किं स्वविषय-
भूतानि पुंरुयीकाणि न बोधयन्ति ? बोधयन्त्येव । शशिनो वा
किरणा यद्यप्यङ्गुलरसज्ञाः पङ्कजरासादमुग्धास्ततः किं स्वविष-
यभूतानि कुमुदानि न बोधयन्ति । ततश्च न च नैव प्रकाशकत्वं
चन्द्रादित्ययोः स्वविषयं जवति । किं तु प्रकाशकत्वमेव इत्यमु-

नैव प्रकारेण गुणैर्ज्ञानादिभिरात्मनाः समृद्धाः सृष्टेः पशुप्रायेषु दृश्यमाना अपि दीप्यन्ते, मद्यदृष्टयेषु प्रकाशन्ते । उक्तमानुषदिकम् ।

प्रकृतमनुसन्धीयन्ते-

सो चरणमुद्विभ्या, नाणपरो मृद्वो अ माहृदि ।

उवसंपया य तेमि, पदिच्छणे चैव सादृणं ॥

स इति भविष्यदाचार्यः चरणमुन्मिषतात्मा, तथा ज्ञानपरः सुशर्पयोग्यकरणं प्रति उद्युक्तः, परं निष्ठां प्राप्ता वा दर्शनाविनाभावित्वाम्, ज्ञानस्य दर्शनपर इत्यपि दृष्टव्यम् । स च साधुभिः स्वपरिवारवर्तिजित्परेषां साधूनां यूनां पुरतः मन्विनः श्लाघितः, ननस्तेषां साधूनां तस्यान्तिके उपव्रजति । तेन च तेषां यथाविधि प्रनीच्छुना कर्तव्या, इति एष उपसंपदः प्रसार उक्तः ।

अथ द्वितीयप्रकारमाह—

एवाण्डममोरणे, परियट्ठिं सुणिचु मो साहुं ।

अट्ठिचि य पक्किचोयण-उवसंपय-दीवणा अत्थो ॥

स्नानादौ, आदिशब्दात् रथयात्रादौ समवसरणे साधुमीलनके (अठ्ठोए इति) व्यञ्जननेदृशितं सूत्रं परियत्तयन्ते, साधुं फलपि धुम्बा सम्प्रति नोदनां करोति । (अठ्ठोए इति) पाठे स प्राह-किमिति गीतार्थो हूने- (सट्ठे इति) अर्थो न भवति । इतरः प्राह-किमस्यार्थोऽप्यस्ति, वाढं नमस्कारमादि कृत्वा सर्वस्यापि श्रुतस्यार्थो विद्यते । स माह-यत्तव नहि “अट्ठिचि” पदस्य कोऽर्थः । उच्यते-आस्तेधनुज्जा-नामस्यापनाद्व्यजावभेदात् । नामस्यापने सुगमे । उच्यते-मन्वितादिद्वयैरप्रातः प्रातःविशुद्धौ य आस्ते-म उच्यते-क्रोधादिभिरतिभूतो भावात्तः । एवं प्रकारद्वयेनायं लोकः आतो वसन्ते, इत्याकर्ण्य प्रमुदितः । स साधुभिश्चनयति-अहो अस्य मूलवचन्य एवाह-इदं दृष्टमोऽर्थः, ततो यदि सर्वस्याधीनस्याप्यमवयुज्ये तनः सुन्दरं भवति । जयमिसंधार्यप्रदणार्थं तस्यैव पाठ्ये उपसंपदं प्रनिययते । ततोऽसौ विधिना तस्याप्यदीपनं करोति, अर्थं कथयतीत्यर्थः । एष द्वितीयः प्रकारः ।

अथ तृतीयमपि प्रकारमाह—

अहवा वि गुरुसमीवं, उवागए देसदंमणमि कए ।

उवसंपय साहुणं, होअद कयमि दिसावंधे ॥

अथवा-देशदर्शने कृते सति यदाऽसौ गुरुणां समीपमुपागतो भवति । तदा गुरुभिराचार्यपदे प्रतिष्ठाप्य दिग्वन्धे कृतेऽनुव्रजते सति, विहारं कुर्वतोऽस्य पार्श्वे प्रतीच्छकसाधूनामुपसंपद्व्यतीति व्याख्यानं त्रिभिः प्रकारैरुपसंपद्व्यहारम् ।

(७) तत्र द्वितीयमस्थिरत्वद्वारम् । तत्रात्मपरोमयतुलनया द्विविधम् । ते च तुलने प्रत्येकं चतुर्विधे-

आयपरोजयतुलना, चरन्विहा सुत्तसारणिचरिया ।

तिहृदहा संविग्गे, इयरे चरणे-हरा नेच्छे ॥

तत्रासावात्मपरोमयविषयां तुलनां करोति । सा च प्रत्येकं चतुर्विधा वक्तव्या । तथा-ये केचिदुणवजिता अगारिणः प्रवर्जन्ति । तेषामुपसंपन्नानां चासौ सूत्रसाणां करोति, सूत्रं पाठवर्तयत्यर्थः उपलक्षणं चैतत् । तेनासंघर्षो शिष्यमपि ग्राहयति । तथा तेषामुपसंपन्नानां इतरां दिशं कथनानि । यथा यावदा-

थायाणां सकाशं प्रज्ञामः, तावद् दृष्ट्वाऽयमाचार्योऽहमेव चोपाध्यायस्तत्र गतानामाचार्यां ह्यपका इति (तिहृदहा संविग्गे ति) ये संविग्गाः साधवस्ते त्रयाणां ज्ञानदर्शनचारित्र्याणामर्थोपपसंपद्यमानाः प्रत्येष्टव्याः (इयरे चरणे ति) इतरे पार्श्वस्थादयो यादं चरणार्थमुपसंपद्यन्ते, ततस्तेऽपि संग्राह्याः (इहग नेच्छे ति) इतरथा ज्ञानदर्शननिमित्तं सूत्रार्थप्रदणदर्शनप्रज्ञावकशास्त्राप्ययनार्थमिति भावः । यदि उपसंपद्यन्ते, ततो नेच्छेत्, नोपसंपदं ग्राहयेदित्यर्थः ।

अथ यदुक्तमात्मपरोमयतुलना चतुर्विधेति । तत्रात्मतुलनां तावद्भावयति-

आहाराई दब्बे, उप्पाएणं सयं जइ समत्थो ।

खेत्तज विहारजोग्गा, खेत्ता विहृतारणाईया ॥

कालमि ओमाई, जावे अतरं तमाइपाठणं ।

कोहाइनिग्गहं वा, जं कारणसारणा वा वि ॥

इहात्मतुलना चतुर्विधा-उच्यते, क्षेत्रतः, कालतो, भावतश्च । तत्र उच्यते एवमुपसंपन्नानां यद्येवर्णीयान्याहारादीनि । स्वमुत्पादयितुं समर्थः । आदिप्रहणादुपशिक्षय्यापरिग्रहः । क्षेत्रतः अतुष्टव्यविहारयोग्यानि वर्षावासयोग्यानि वा क्षेत्राणि उत्पादयितुं शक्नोमि । न वा विहमिदं रथा तस्मात्सारणं पारनयनम्, आदिशब्दात् राजडिष्टादितारणानि कर्तुमहं समर्थो न वेति । काले अवमं दुर्मितम् तत्रादिप्रहणादशिवजयादौ निबोहयितुं शक्नोऽस्मि न वेति । भावे- (अतरं ति) श्लाघनीभूतानामादिशब्दाद्वाल्गव्यादीनां वा एषां प्रायोग्यमुत्पादयितुं समर्थोऽहं न वेति । अथवा-शक्नोमि क्रोधनिग्रहं कर्तुं न वेति । आदिप्रहणान्मानमायासोभनिग्रहपरिग्रहः । यद्वा-यत्कारणज्ञानादिकं निमित्तमुद्दिश्यते, उपसंपद्यन्ते, तस्याहं सारणां कर्तुमशो न वेति । गुतमात्मतुलनाद्वारम् ।

आहारद्वारमाह—

आहाराइ-अनियओ, हेत्तो मो विरममाइ-निच्छो ।

उच्चापण ! खलु खेत्तं, अरिउट्ठियाओ अ वमहंओ ॥

ऊणाडरिचवासां, अकाअभिरवपुरिमहूओमाई ।

जावे कसायनिग्गह, चोयणनयपोत्तसी नियया ॥

ने प्रनीच्छकाः प्रथममेवोच्यन्ते । द्रव्यत आहारादीनां तामोऽनियतः कदाचिद्भवति, कदाचिन्नेति । योऽपि प्रवति सोऽपि विरसः । पुराणोदनादिरादिशब्दादरसस्य हिहंवाचसं-स्हनस्य रुक्षस्य च वल्लक्षणकादेर्ग्रहणं सोऽपि निगूढं उचिक्त-तप्रायः । क्षेत्रत उच्चापका जिज्ञासार्थां गन्तव्यं, वहिग्रामेषु जिज्ञार्थं यत्पर्यटनं, सा उच्चापकजिज्ञासार्था । तथा खलु क्षेत्राणाम् यत्रात्सो लोकः प्रदाता, सोऽपि स्वस्तोकेमेव ददाति । तत्र विदत्तं च, अनृतुद्विताश्च प्रायो वस्ततः प्राप्यन्ते । यो यदा अतुर्वचते तस्य तदाऽननुकूला इत्यर्थः । कालतः कदाचिन्मासकल्पस्थाने वर्षावासस्थाने वा ऊनम् अतिरिक्तं वा कालकरणे वासोऽवस्थानं भवेत् । काऽपि क्षेत्रे अकालं सूत्रयोरुप्या अर्थयोरुप्या वा वेलारां जिज्ञासाप्ये ततः सूत्रार्थहानिरपि जायते, कुत्रापि पूर्वोक्तेऽपि पूर्णोपमं स्वादरप्रकाश-रमात्राया, न्यूनं लभ्येत, आदिप्रहणात्पानकमपि न संपद्यते । भावे-भावतः कषायनिग्रहपरपुरुषनादनायामपि कसंध्यः । न

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that proper record-keeping is essential for the transparency and accountability of the organization. This section also outlines the various methods used to collect and analyze data, ensuring that the information is reliable and up-to-date.

2. The second part of the document focuses on the implementation of the proposed changes. It details the steps involved in the rollout process, from initial planning to final execution. This section also addresses potential challenges and provides strategies to overcome them, ensuring a smooth transition to the new system.

3. The third part of the document discusses the impact of the changes on the organization's overall performance. It presents data and analysis showing the positive effects of the implementation, such as increased efficiency and reduced costs. This section also highlights the ongoing monitoring and evaluation process to ensure continued success.

4. The fourth part of the document provides a summary of the key findings and conclusions. It reiterates the importance of the changes and the successful outcome of the implementation. This section also offers recommendations for future actions and areas for further research.

5. The final part of the document is a conclusion that summarizes the entire report. It expresses the confidence in the proposed changes and the commitment to achieving the organization's goals. This section also includes a statement of appreciation for the support and cooperation of all stakeholders throughout the process.

उपदेशः, स्मारणे चैव, तृतीया प्रतिस्मारणा चैव । ननः उन्दे उपदेशोऽवत्तमानं विनयं गुरुषु आत्मचन्द्रनेनात्मभिप्रायेण वक्ष्येत्, परित्यजेदिति निर्युक्तिशोकसमाचारः । अथ विस्मय-पेन्त्र गुरुमिस्त्राग्नि वक्तव्यमस्माकमेवा सामाचारी, यन्नि-क्षाविकल्पादयः प्रमादाः परिहसंस्या एष उपदेशः ।

अथ स्मारणमाह-

निज्ञापमायासुं, मई नु खलियस्स मारणा होइ ।

नणु कट्ठि ने पमाया, मा सं।पनु तेसु जागंतो ॥

निज्ञेव प्रमादो निज्ञाप्रमादः आदिशब्दादप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्यु-पेक्षितादपरिप्रादः । तेसु सङ्केतकवारं स्खलितस्य स्मारणा कर्तव्या जयति । यथा-भो मदानाग ! नन्वेन पूर्वमेवाम्माभिस्तव प्रमादाः कथिताः, ततो जानन्नपि तेसु मा मीदेत्येवा स्मारणा ।

अथ प्रतिस्मारणमाह-

फुम क्वलं अविचत्तं, गोणो तुदिओ व मा हु पेलेज्जा ।

मज्जं अओ न जाणइ, धुव सारणं तं वयं जणिमो ॥

क्लुप्तं नाम, यस्नेन प्रमादः कृतः परिक्लुप्तं नामिषोयते, किं न्यन्यव्यपदेशेन भणितव्यम् । क्लुप्तं नाम, निष्पिप्यस यथा-निधे-मं भिरत्तर ! निःसह ! इत्यादि, नदपि न वक्तव्यं, यनः क्लुप्तं क्लुप्त-मिषोयमानमप्रीतिकं भवति । अत्र च गोरपान्तो यथा-गोबंलाय-वो महता जारेण ललितो, हलं वा वहमानः, प्रनोदेनासितोदि-नः सन्, हृदयेत्या नारं पातयति । हलं वा भनक्ति । एवमयमपि क्लुप्ताक्षरं न क्लमणित्वा वा जणिनः, कवायितत्वादसंखडं कृ-त्वा गच्छान्ति निर्गच्छेत् । अत्र एवाह-गौरव वाशब्दस्योपमा-नार्थस्य च सम्यग्वाद्वासावपि तुदितः, खरपुरुषमगुणप्रतोदेन व्य-थिनः सन्, मा हु निश्चिनं प्रेरयेत् । संयमसारं यथादण्डस्या-पालयेत् । अत एव च मद्यस्तत्कालं यदा प्रमादः कृतस्तदैव भग्यने (धुव सारणं नि) स यक्तव्यो धम्म ! धुवमवश्यं कर्त्त-व्यं, संयमयोगेणु सीदतां सारणा । तथा च मौलीन्द्रवचनम्-
“कमओ वा पणे मा वा, विसं वा परियत्तओ । नासियव्वा हिया भाम्मा, सपफन्नगुणकारिया” तत्तस्मात् जिनाहाराधनाय वयं प्रवन्तमेवं भणामो, न पुनमेसरप्रवेष्टादिना ।

अथ “सञ्जं अओ न जणवत्ति” पदव्याख्यानाथमाह-

तद्विचसं विड्प वा, मीयंतो वुचवण पुणो तइयं ।

पणो वराहो सोढे, वीयं पुण ते न विसट्ठामो ॥

मीदन् सामाचार्यो प्रमाद्यन्, तस्मिन्नेव दिवसेऽप्यस्यां वेला-यां द्वितीये वा दिवसे पुनर्भूयाऽप्युच्यते, तृतीया प्रतिस्मारणा । एक उपदेशो, द्वितीया स्मारणा, तृतीया प्रतिस्मारणंति कृ-त्वा कथमित्याह-एकस्तव मदानपराधः सोढस्ति तत्ततोऽस्मानिन्यदि पुनर्द्वितीयं स्वस्वमप्यपराधं करिष्यसि ततो वयं ते न विपहामो, न सदित्यामः ॥

तथा चार्द्धलगणहणान्तः क्रियते-

गोणाइ-हरणगहिओ, मुक्को य पुणो सहोदगदिओ उ ।

उल्लोलकृगण-हारी, न मुचवण जायमाणो वि ॥

यथा कश्चिदौ गवादिहरणं कुर्वन्नास्ति कर्तुंहीतस्ततो मु-ञ्जत, मामेकवारं नाहं भूयः स्वल्पमपि चौर्यं करिष्यामीत्युक्ते, दण्डत्वादप्येवरोधात्तैर्मुक्तः । पूर्वोद्वितीयवेद्यायां पूर्वोद्वितीयसव-

यात् यदि आर्द्धलगणहारी भवति, स्वल्पचौर्यं करोति भावः । तथापि सहोदः सलोपशा गृहीतः सन्, याचमानोऽपि मोक्षेण न मुच्यते । एवं भवतोऽप्येकवारं महदपि प्रमादपदं तितिक्रितम-स्मानिः । इत ऊर्ध्वं तु स्तोकमपि न तितिक्रामहं । इत्यमुक्तोऽपि यदि प्रमाद्यति, तदा स लघु दण्डं दत्त्वा, द्वितीयं घट्टनादप्यन्तं कुर्वन्ति ।

तमेवाह-

घट्टिज्जंतं वुच्छं, इति उदिए दंरणा पुणो विड्यं ।

यथा इमाद् रहितं सत् यद्यच्छमानं चात्यमानमपि “ वुच्छं-नि ” देशोपदेशादवदर्थं विनष्टमिति । यावदेवं भवानप्यस्मा-निरित्यं स्मारणादिना घट्टमानोऽपि प्रमादमेव सेवितवानि-त्येवमुदिते कथिते सति यदि भूयः प्रमाद्यति, तदा पुनरपि दण्डना मासलघुप्रायश्चित्तकृपा कर्त्तव्या (विड्यंति) एतत् क्षिणीयमुदाहरणम् ।

इत्थं दण्डितोऽपि यदि प्रमादाधोपरमते, तदा

कृत्वा नदप्यन्तो वक्तव्यः-

पासाणो संवुत्तो, अइरुचियं कुकुमं तइए ॥

“पासाणो” इत्यादि । अति अतीव कथितं पिष्टं कुकुमं किं पाषाणः संवुत्तः । एवं नवानपि महता प्रयासेन प्रतिनोद्यमानः किं प्रमत्तः संवुत्तः, इत्थं च तृतीयमुदाहरणं कृत्वा, तथैव मासलघु दीयते । अथ यदुक्तं प्राक् (आधणीयाण विवेगो य च्छि) तद्वि-दार्भा भाव्यते । अविनीता नाम, ये बहुशोऽपि प्रतिनोद्यमानाः प्रमाद्यन्ति । ते च कृन्दे अवत्तमाना भवन्ते । तांश्च सूर्य आत्मचक्रन्देन वर्जयन्तु ।

कः पुनरात्मचन्द्रो येन ते परिह्रियन्ते । प्रगृह्यारणाया-

सुचिनपत्रद्वयान्तश्च उच्यते-

ते ग परं निचुजणा, आवटो पुण सयं परेहि वा ।

तंचोलपत्तनायं, नासेहिमि पञ्च अजे वि ॥

ततः परं वारत्रयादर्थं यदि न निवर्त्तते, तदा निष्काशना क-र्त्तव्या, निर्गच्छ मदीयगच्छादिति । अथासौ स्वयं परेण वा प्रज्ञापितः सञ्जावृत्तः प्रमादात्प्रान्तनिवृत्तः प्रतिजगति, भगवन् ! क्षमध्व, मदीयमराराधनिकुरम्यं न पुनरेवं करिष्यामीति । ततो यद् द्वारगाथायां पत्रज्ञानं, सुचितं तदुपवर्णयेते (तंचोलपत्त-नायं नि) यथा नम्यालपत्रं कुथितं सत् यदि न परित्यज्यते, ततः दोषाण्यपि पत्राणु कापयति । एवं त्वमपि स्वयं विनष्टो, मम अस्यानपि साधून् विनाशयिष्यसीति कृत्वा निष्कासितो-ऽस्माभिः । संप्रत्यप्रमत्तन भवितव्यं, मासगुरु च ते प्रायश्चित्तम् ।

अथ निष्काशनस्यैव विधिमाह-

सुहमेगो निच्छु नई, खेगा जणिपा वि जइ न वच्चंति ।

अन्नावपस ठवहिं, जग्यावण मारि कह गमणं ॥

ते पुनः प्रमाद्यन्ते, एका वा वाऽनेके वा । यद्येकस्ततः सुखेनैव नि-र्गच्छ मद्रच्छादित्यभिधाय निष्कास्यते । अथानेके बहवस्ततस्ते यदि निर्गच्छन्तेति भणितः अपि, वयं वदवत्तिष्ठाम, इत्यवष्टम्भं कृत्वा न व्रजन्ति, ततः शेषसाधून् रहस्यं ज्ञापयित्वाऽन्येन केना-प्यपदेशेन मिषेण यथा न तेषां शङ्का भवति, तथोपधि विहा-र्योत्थं कारयित्वा अन्यव्यपदेशेनैव रात्रौ चिरं जागरणं कारा-पणीया । यथा न प्रातः शीघ्रमुत्तिष्ठन्ति- (सारिक ति) सा-गारिकः श्रुत्यांतरस्तस्याप्रतो रहसि कथनीयं, यथा वयं प्रभा-त एवामुक्तं प्राप्तं व्रजिष्यामि । यदि कोऽपि महता निर्वन्धेन

सुभान् प्रश्नयेत्, यथा आचार्याः क्व गता इति । ततो जव-
न्निस्तस्य यथावन्निवेदनीयम् (गमणं ति) ततो गमनं कर्त्तव्यम् ।

गतेषु च यदि ते शूयः-

मुक्ता मो दंरुद्गो, नर्णति इह तेन तेमु अदिगारो ।

सेज्जायरनिव्वंथे, कट्टय गया न विण्णयाणी ।

अहो सुन्दरं समजनि । यद्दुःखसन्नि आचार्यान् मुक्ता
वयम् । इति ये भणन्ति, न तेष्वधिकारः । ये पुनः परि-
त्यक्ताः सन्तो गाढं परित्यज्यन्ते । आः कष्टम् । उच्छिन्ना वयं च
कारायां । निःसंयन्धा वन्धुभिस्तैर्भगवद्भिः अतः कथमिव भ-
विष्यामः । इति ते शय्यातरं महता नर्वन्धेन पृच्छन्ति-क-
थय, कुत्रास्मान् विमुच्य, गताः कृमाश्रमणाः । स प्राह-
अनुकं ग्रामम् । ततस्तेन कथिते त्वरितमागतानां तेषां न वि-
नयहानिः कर्त्तव्या । किं तु-प्राग्बद्धं चान्युत्थानं द्वाकृकादि-
प्रदणं च कर्त्तव्यम् । ततस्ते वस्त्राञ्जलिपुटाः पादपतिताश्च-
स्तमुक्ता, बलिप्रकाशान्धशृणि विमुञ्चन्तो विक्रयन्ति । जगव-
न् । जगत्स्य अस्मदीयमपराधं, विलोकयतास्मान् प्रसादं मन्य-
या दृशा, प्रतिपद्यध्वं नृयः स्वप्रतीच्छकनया, कुरुतानुग्रहं स्मा-
रणादिना । 'प्राणिपातपर्यवसितप्रकोपा हि भवन्ति महात्मानः'
इत ऊर्कं वयं प्रमादं प्रयत्नतः परिहरिष्याम इति । ततो
गच्छसत्काः साधवः सूरीन् कृताञ्जलयः प्रसादयन्ति । गु-
रवो ब्रुवते, आर्या भद्रं मम दुष्टाश्च सारथिकस्वकल्पेनामू-
न् प्रत्याचार्यकरणेन ।

एवमुक्ते साधवो भणन्ति-

को नाम सारहीणं, स होइ जो नइवाइणो दमए ।

दुष्टे वि उ जो आसे, दमेइ तं आसियं विनि ॥

का नाम सारथिनां मध्ये स भवति, यो जह्वाजिनो वि-
नीतानश्वान् दमयेत् । कश्चिदनौ, असारथिरवेत्यर्थः । दुष्टा-
नविनीतानपि योऽश्वान् दमयति, शिक्षां ग्राहयति । तमाश्व
कमश्वदमं ब्रुवते लौकिकाः ।

अपि च-

होति हु पमायखलिया, पुव्वव्वासा य दुच्चया भंते ! ।

न चिरं वेज्जंतणा य, हिया य अच्चंतिथं अंतं ॥

भदन्त ! परमकल्याणयोगिन् ! पूर्वाभ्यासादनादिमवाभ्यास-
नया, दुस्त्यजानि प्रमादस्त्रिनानि भवन्ति । प्रायो जन्तूनां
प्रमादा निद्राविकथादयः स्वप्नितान्यनुपयुक्तागमनभाषणा-
दीनि । न चेयं स्मारणादिरूपा यत्त्रणा चिरं चिरकालं भा-
विनी सात्मीजावमुपगते, ह्यमीषामप्रमादं को नाम स्मारणादि-
कं करिष्यतीति भावः । न चेयमापातवत् परिणामेऽपि दु-
स्महा, किं तु हिता च पथ्या । आत्यन्तिकमार्तशयं न अन्ते
अवसाने; परिणामे इत्यर्थः ।

अथ परिणामसुन्दरं तदापातकममुषोपादेयम्, अवान्तरे सू-
र्यस्तेषां प्रमादिसाधूनां नीवतरं संवेगमवगम्य ते-

नैव स्थिरीकर्तुं राजदृष्टान्ते कुर्वन्ति-

अच्छिन्त्यानुनरिंदो, आगंतुअविज्जगुत्तियसंसणया ।

विसहामि । त्त य जणिणं-ऽजणं वेयण मुहं पच्छा ॥

" एनो राया नस्स अच्छिया जाया, वत्थव्वविज्जेहि न म-

हिउं विगिच्छिउं । भन्नो अ भागंतुओ विज्जो, आगंतुं भणइ ।
मम अच्छिगुलिया उ, अच्छिसूलपममणी उ, ताहिं अजिणसु
अच्छीसु निव्वयरा डुरहियासा वेयणा भवति । मुहुत्ते जइ न
वि मे मारणाप संहिसाहि, नो अंजमि अच्छीण । 'न मारमि ति'
अच्छुवगए । अजिणसु अच्छीसु तिव्वनरा वेयणा जाया । ताहे
रत्ता जणिणं, अच्छीणि मे पाडयाणि, मागेइ नं वेज्जं । तेहिं
अच्छुवगंतुं न मारिओ । मुहुत्तंनरेण उवसंता वेयणा । पोरणाणि
अच्छीण जायाणि । 'वज्जो पूअओ' अथ गाथाकारार्थः-अच्छेण-
अकुषोर्था रूग्ण रोगस्तद्वान् कश्चित् नरंन्द्रः । तस्य चागन्तुकवैद्ये-
न गुटिकानां शंसना स्वरूपकथना । ततो राज्ञा विग्रहाम्यहं वे-
दनामिति भणिने, वैद्येन चक्षुषां गुटिकाभिरञ्जनम् । ततो वेदना ।
पश्चात्क्रमेण सुखं संजातम् । प्रगुणीभूते अक्षिणी । एष दृष्टान्तः ।
अयमर्थोपनयः-यथा तस्य राज्ञस्तत्काश्चन्द्रस्सहमपि गुटिका-
ञ्जनं, क्रमेण चक्षुषोः प्रगुणीकरणात् परिणामसुन्दरं समजनि ।
एवं भवतामपि स्मारणादिकं, स्वरूपरुपत्वात् यद्यप्यापातकदुः-
खं, तथाऽपि परिणामसुन्दरं च द्रष्टव्यम् । इह परत्र च सकल-
कल्याणपरम्पराकारणत्वादिति । (उक्तो निष्कासनविधिः)

अथ संप्रदमाह-

इय अविवेगो य विणिं-विद्याणं च संगहो पुण्णूओ ।
जे उ निसग्गविणीया, सारण्या केवलं तंति ॥

(इय) एवमविनीतानामविवेकः परित्यागो (विणिंविद्याणं
च ति) परित्यक्तानां पुनरावृत्तानां नृयः संप्रहो विधेयः । ये तु
निसर्गेण स्वभावेन विनीतास्तेषां स्मारणैव केवलं कर्त्तव्या ।
यथेदमिदं कर्त्तव्यमिति ।

उपसंहरन्नाह-

एवं पकिच्छिऊणं, निष्पत्तिं कुणइ वारम समा उ ।

एवं देशदर्शनं कुर्वन् शिष्यः । प्रतीच्छकान् प्रतीत्य, निष्पत्तिं
सुत्रार्थग्रहणादिना द्वादश समाः संवत्सराणि-करोति । गतं
निष्पत्तिद्वारम् ।

अथ विहारद्वारं व्याख्यायते-

एसो चेव विहारो, सोसनिष्पाययंतस्स ॥

" एसो चेव " इत्यादि । एष एव विहारः शिष्यान्
निष्पादयतो वेदितव्यः । इयमत्र भावना तस्य दर्शनं कृत्वा
गुरुपादमूलमागतस्य गुरुभिराचार्यपदमध्यारोप्य, दिग्यन्था-
नुशायां विदितयां नवकल्पविधिना विहरतो, यः शिष्य-
निष्पादनविधिः, स एवमेव द्वादश वर्षाणि यावत् विज्ञेयः,
तुल्यवक्तव्यत्वादिति ।

(१०) विहारद्वारम् । तत्र जिनकल्पिकमाश्रित्य प्रतिद्वारक-
पाणि अव्यवच्छिन्तिमनआदीनि पदं चाराणि ।

व्याचक्ष्ण्यसुखंरामाथामाह-

अव्वोच्छित्तिमणपंच-तुलण उवगरणमेव परिकम्मे ।

तवमत्तनुपगत्ते, उवसग्गमहे य वहरुक्खे ॥

अव्यवच्छिन्तित्विषयं मनः प्रयुक्तं । पञ्चानामाचार्याणां तुलना,
स्वयोग्यनाविषया भवन्ति । उपकरणं, जिनकल्पोचितमेव
गृह्णाति । परिकर्म, इच्छित्यादिजयकरं करोति । तपःमत्तवश्रुनैक-
त्वानि, उपमगंमहत्वेनि, पञ्च भावना भवन्ति । वटवृक्षं ज्ञातं,
जिनकल्पं नीयंकरादीनामभावे वटवृक्षस्यावस्तात् प्रातिपद्यते ।
इति चार्याणामसामर्थः ।

अथैतामेव विवर्तयितुं-

अणुपाणित्रो य दीहो, पण्णियाओ वायणा वि मे दिन्ना ।
निष्पाड्या य मीसा, मेओ दियप्पणो काउं ॥तेनाचार्येण सूत्रार्थयोरन्यत्रादिभिः कृत्वा. पर्यन्तं पुरापररात्र-
कात्रममये धर्मज्ञानरिक्तो जायतेत्येव चिन्तनीयम् । यथा-अणुपाणि-
त्रो मया दीहिः पर्यायः प्रवक्ष्यामि. वाचनानि मया दत्ता, व-
चिनेभ्यः । निष्पादिताश्च ज्ञानाः शिष्याः । तदेवं कृत्वा तीर्थ-
स्याव्यवच्छिन्नाः । तत्करणेन विहितमात्मनः कृष्णमोचनम् । अतः
कृत्वा श्रेयः प्रदास्यतरे ममात्मनो हितं कर्तुम् ।

किं नाम दिनमिति चेच्छ्रुत्वे-

किं तु विहारणं ऽणु-जपणं विहरामि ऽणुत्तरगुणं ।

आइ अणुज्जयमास-णं विहिणा अणु मरामि ॥

किं नुरिति वितर्कः । अणुयुतविहारणं जिनकल्पादिना, अणुत्त-
रगुणानुसारा अनन्यमात्मन्या गुणा निर्ममत्वाद्यो यस्मिन्
न तथा, नेनाहं विहरामि । (आउ चि) उताहो (अणुज-
यमाननेणं ति) सूत्रत्वात् सूत्रस्य अणुयुतमरणविशेषेण शा-
सनोक्तेन विधिना श्रिये । अणु पदवात् संलेखनाद्युत्तरकालं मर-
णं प्रतिपद्येऽहमिति । (वृ०)इह चार्थं विधिः । यदि स्तोत्रमेवायुश्चक्षिष्येत, ततः पादपो-
षगमनादीनामेकतरमणुयुतमरणं प्रतिपद्यते । अथ प्रचुरमायुः
परं जन्मभयपरिक्षीणः, ततो वृद्धावसानमभ्यासने, अथायुर्दीर्घं
च न जह्युर्बलहीणस्तदायुयुतमविहारं प्रतिपद्यत इति, गतम-
व्यवच्छिन्नचित्तनोद्धारम् ।

(११) तत्र द्वितीयमाचार्यादिक्रम-पञ्चतुलनात्मकम् ।

पञ्चानामाचार्याणां प्रवर्तकस्य विरगणावच्छेदकानां तुलना
भवति । यथा त्रयाणां अणुयुतविहाराणां कतरं प्रतिपद्या-
महे । चेत् एव त्रयोऽणुयुतविहारस्याधिकारिण इति कृत्वा
पञ्चति सङ्ख्यानिर्णयः कृतः । इत्थमात्मानं तोषयित्वा यदि जि-
नकल्पं प्रतिपितुस्तदा इत्थं विधिं करोति-

गणनिकलेविचरिओ, गणित्त जो व ठविओ जहिं ठाणे ।

गणिन आचार्यस्य गणनित्तः । इत्थः परिमितकालापक्षो भ-
वति । यो वा उपाध्यायः दीर्घत्र स्थाने पदे स्थापितः, स तप-
धर्मकतुष्टयगुणे साध्यावित्तरनिक्षेपेण निक्षिपति । आह-किम-
यमसावत्स्वरं गणादिनिक्षेपं विदधानि, न यावज्जीविकम् ?
उच्यते-इह च काष्ठकविवरगामिता शिलीमुखेन वामलोचने
पुत्रिकाया वेधनमिव दुष्करं गणाद्यनुपालनम् । अतः पद्या-
मस्तावदेवेति न वा-ऽऽचार्यप्रभुनयः किमस्य गणादनुपालनं
कर्तुं यथावदशक्ते, वा न वा । यदि न शक्ते । ततो मया न प्रतिप-
त्तव्यो जिनकल्पः । यतो जिनकल्पानुपालनादपि अष्टनरमित-
रस्य यथाविधस्याज्ञावे सूत्रोक्तनीत्या गणाद्यनुपालनं । बहुत-
रनिर्जराज्ञाभिकारणत्वात् । न च बहुगुणपरित्यागेन स्वल्पगुणो-
पादानं विदुषां कर्तुमुचितं । सुप्रतिष्ठितकार्यारम्भकत्वात्तेषा-
मित्यभिसंधाय, स भगवानित्त्वरं गणादिनिक्षेपं विदधातांति ।
तर्कं च पञ्चवस्तुशास्त्रे इदं प्रक्रमे-श्रीहरिभद्रपूज्यैः-

“ पिच्छासु-नाव एव, केरिसगा दौति अस्स वा-ण-ऽस्स ।

जोगाण वि पापणं, निव्वहणं दुक्करं दोहं ॥

न य बहुगुणचापणं, अप्पगुणपसादणं जइ बुहाणं ।

इहं काउं कज्ज-सलाण सुपइद्विया-ऽम्मा ॥ (गतं पञ्चतु-

लनाद्वारं)

३६६

उवाहिं च अट्टागडयं, गेएहइ जाव ऽज्जणुप्पाए ॥

अथोपकरणद्वारमाह-“ उवाहिं च ” इत्यादि । यावद्व्य-
जिनपरम्पराप्रयोगं बुद्धेयणायुक्तं प्रमाणोपेतं चोपधिं वस्त्रा-
दि, नोत्पादयति, तावद्यथाकृतमेषं गृह्णाति । ततः स्वकल्पप्रयो-
ग्ये उपकरणे लब्धे सति प्राक्तनमुपकरणं व्युत्सृजतीति । गत-
मुपकरणद्वारम् ।(१२) तत्र चतुर्थं परिकर्मद्वारम् । अस्य द्विविधत्वमस्यैवा-
धिकारस्य (१६) अङ्के कष्टव्यम् ।परिकर्मोति वा भावनेति वा एकार्थः । तत आत्मानं भावनाभिः
सम्पद्य ज्ञावयति । आह-सर्वेऽपि साधवस्तावद्भावितान्तरा-
त्मनो भवन्ति । अतः किं पुनर्भाषयितव्यम् ? उच्यते-

इंदियकसायजोगा, विनियमिया जइ वि सव्वमाहूहिं ।

तइ वि जयां कायव्वो, तज्जयसिद्धिं गणंतेणं ॥

यद्यपि सर्वसाधुनिरिन्धियकपाययोगान्, विविधैः प्रकारैर्निय-
मिना जितस्तथाऽपि जिनकल्पं प्रतिपद्यमानेन पुनरेतेषां जयः
कर्तव्यः । तत्रैदिकाऽमुष्मिकापायपरिभाषनादिना इन्द्रियाणां
जयस्तथा कर्तव्यो, यद्येष्टानिष्टविषयेषु गोचरमुपागतेषु रागद्वे-
षयोक्तपक्षिरेव न भवति । कपायाणामपि जयस्तथा कर्तव्यो,
यथा-आक्षेपो दुर्वचनध्वषणादि याह्यं कारणमवाप्यान्वितेषु
तेषामुपचय एव भाविर्भवति । योगानामपि मनःप्रभृतीनां ज-
यस्तथा यतितव्यं, यथा-तेषामातं ध्यानादिकं दुष्पाणिनामिव
नोदयमासादयति । अथ किमर्थमिन्द्रियमिन्द्रियकपाययोगानां
जयः कर्तव्य इत्याह-तेषामिन्द्रियादीनां जयस्तज्जयेन सिद्धि-
जिनकल्पपारप्राप्तिस्तां गणयता मन्यमानेनेन्द्रियादीनां जयः
कर्तव्यः । वृ० १ उ० । (इतोऽग्रे ‘ भावणा ’ शब्दे)(१३) तत्र पञ्चमं तपश्चादिपञ्चकानां पञ्चतुलनाभावनाक-
ल्पम् । द्वितीया सत्त्वभावना ‘ सत्तजावणा ’ शब्दे । तृतीया
स्वभावना ‘ सुत्तजावणा ’ शब्दे ।

तावत् प्रथमां तपोजावणामाह-

वनेण सत्तेण सुत्तेण, एगत्तेण वलेण य ।

तुत्तणा पंचहा बुत्ता, जिणकप्पं पन्निवज्जओ ॥

तपसा, सत्त्वेन, सूत्रेण, एकत्वेन, बलेन च, एवं तुलना ज्ञा-
वना पञ्चधा प्रोक्ता । जिनकल्पं प्रतिपद्यमानस्येति निर्युक्तिग-
थासमासार्थः ।

अथ विस्तरार्थमभितस्तुराह-

जो जेण अणन्तयो, पोरिमिमाई तवो उ तं तिगुणं ।

कुणइ लुहाविजयडे, गिरिण-ऽसीदो य दिहंतो ॥

यद्येन पौरुष्यादिकं तपोऽनन्यस्य सत्त्वोभावसमानानोत्तं तत्
त्रिगुणं त्रीन् वारान् करोति । यथा-प्रथमे पौरुषी वारत्रयाऽऽसेव-
नेन सत्त्वोभावमानीय नतः पूर्वार्द्धं तथैवासेव्य सत्त्वोभावमा-
नयति । एवमेकान्तननिर्विकृतिकादिष्वपि द्रष्टव्यम् । किमर्थमि-
त्याह-सुद्विजयार्थं यथा क्षुत्परोपहसदने सार्वभ्यं भवतीत्यर्थः ।
अथ गिरिणीसिद्धेन दृष्टान्तः यथा-असौ गिरिनीर्ही, तरज्ज पइ-
तं चिह्नं करोति । यथा क्षुत्प्रदेशे वृक्षाद्युपलक्षिते मया गन्त-
व्यमिति संचरन् तीक्ष्णेनोदकवेगनापह्वयनं । ततो व्याधृत्य ज्ञेयः
प्रगुणमेवास्तरति । यदि ह्रियते । ततो भूयः तथैवास्तरति । एवं
वाच्यं सकलांमपि गिरिनीं प्रगुणमेवास्तरितुं न शक्नोति, ता-

षष्ठदुत्तराण्य्यासं न मुञ्चति । एवं सोऽपि यावाद्धवदितं तपः-
सात्मीभावं न याति, तावत्तदभ्यासं न मुञ्चति ।

पसदेवाह-

एकेकं ताव तवं, करेइ जह तेण कीरमाणेणं ।

हाणी न होइ जइया, वि होज्ज छम्मासउवसग्गो ॥

एकेकं तपस्तावत्करोति । यथा तेन तपसा क्रियमाणेनापि वि-
हितानुष्ठानस्य हानिर्न भवति । यदापि कथंचित् भवेत्पणमा-
सान् यावदुपसर्गो देवादिहिनोऽनेषणीयकरणादिरूपः, तदा-
पि पणमासान् यावदुपपातित आस्ते । न पुनरनेषणीयमाहारं
गृह्णाति ।

तपस एव गुणान्तरमाह-

अप्पाहारस्स न ई-दियाई विसएमु संपवत्तंति ।

नेव किञ्चिस्सइ तवसा, रसिएसु न सज्जए वा वि ॥

तपसा क्रियमाणेनाप्पाहारस्य सतो नेन्द्रियाणि विषयेषु
स्पर्शादिषु संवर्तन्ते, न च क्लाम्यन्ति, बाधामनुभवन्ति । तपसा नै-
व च रसिकेषु मधुरेषु अशनादिषु सज्जति, सङ्गं करोति । सु-
परिजोगाभावेनादराभावात् ।

अपिच-

तवजावणाई पंचि-दियाणि दंताणि जस्स वसमिंति ।

इंदियजोगायरिओ, समाहिकरणाई कारणए ॥

तपोभावनया हेतुभूतया पञ्चेने संख्याकानीन्द्रियाणि दा-
स्तानि सन्ति । यस्य वशमायत्ततामागच्छन्ति । स इन्द्रिययो-
ग्याचार्यः, इन्द्रियगुणनक्रियागुरुः समाधिकरणानि समाधि-
व्यापाराणि कारयतीन्द्रियाणि । यथा यथा ज्ञानादिषु स-
माधिरूपयते, तथा तथा तानि कारयतीत्यर्थः । उक्ता तपो-
जावना । वृ० १ उ० ।

(१४) तुलनाभावनापञ्चके चतुर्थ्येकत्वभावनामाह-

जइ वि य पुव्वममत्तं, विन्नं सादूहिं दारमाईसु ।

आयरियाइममत्तं, तदा वि संजायए पच्छा ॥

यद्यपि च-पूर्वं गृहवासकावजावि ममत्वं साधुभिर्दारा-
कलत्रं तेष्वदिग्रहणात्पुत्रादिषु विन्नमेव । तथाऽप्याचार्यादिवि-
षयं ममत्वं पश्चात् प्रव्रज्यापर्यायकावे संजायते । तच्च कथं
परिहापयितव्यम् ।

उच्यते-

दिट्ठिनिवायालावे, अ परोप्परकारियं स पणिपुच्छं ।

परिहासमिहो य कहा, पुव्वपवित्ता परिहावेइ ॥

गुर्वादिषु ये पूर्वं दृष्टिनिपाताः सन्निग्धावन्नोक्तानि ये च
तैः सहासापास्तान् । तथा परस्परपकारितां मिथो भक्तपा-
नदानग्रहणाद्युपकारं प्रति पृच्छन् सूत्रार्थादिप्रतिपृच्छया स-
हितं, परिहासं हास्यं, मिथः कथाश्च परस्परवार्ताः, पूर्वप्र-
वृत्ताः सर्वा अपि परिहापयति ।

ततश्च-

ताण्णिकयम्मि पुव्वं, वाहिरपेम्मे सहायमाईसु ।

आहारे उवहिम्मि य, देहे य न सज्जए पच्छा ॥

सहायः साहायिकसाधुस्तद्विषये, आदिशब्दादाचार्यादिविष-
ये च, बाह्यप्रेमाणि पूर्वं तनुकीकृते परिहापिते सति, ततः
पश्चादाहारे उपधौ, देहे च, न सज्जति, न ममत्वं करोति ।

ततः किं भवतीत्याह-

पुव्वं विन्नममत्तो, उत्तरकालं वविज्जमाणे वि ।

साजावियइअरे वा, कुसइ ददुं न संगइए ॥

पूर्वं विन्नममत्त्वः सर्वेऽपि जीवा असकृदनन्तशो वा सर्व-
जन्तूनां स्वजनभावेन शत्रुभावेन च संजाताः । अतः कोऽत्र नः
स्वः को वा परः, इति भावनया वृष्टिप्रमवन्धः, स तत्तरकालं
जिनकल्पप्रतिपत्त्यनन्तरं, व्यापाद्यमानानपि संगतिकान् स्व-
जनान् स्वभावविकानितरान् वा वैक्रियशक्त्या देवादिनिर्मि-
तान् दृष्ट्वा, न क्षुञ्चयति, ध्यानात् न चलति ।

अत्र दृष्टान्तमाह-

पुप्फपुरपुप्फकेज्ज, पुप्फवई देवी जुअलयं पमुवे ।

पुत्तं च पुप्फचूलं, धूअं च सनामियं तस्स ॥

सहवच्चियाणुरागो, रायत्तं चैव पुप्फचूलस्स ।

घरजामाए दाणं, मिलए निसि केवलं तेणं ॥

पव्वज्जा य नरिंदे, अणुपव्वयणं च पेगत्ते ।

वीमंसा उवसग्गे, विनेहिं समुहिं च कंदणया ॥

पुष्पपुरं नयरं । तत्थ पुष्पकेज्ज राया । पुष्पवई देवी । सा अन्न-
या, जुयत्तं पस्या । पुष्पचूला दारओ । पुष्पचूला दारिया । तांणि
दो वि सहवच्चियाणि । परोप्परं अईव अणुरत्ताणि । अन्नया पुष्प-
चूलो राया पव्वइओ । अणुरागेणं पुष्पचूला वि जगिणी पव्वइया ।
सो य पुष्पचूलो । अन्नया जिणकप्पं पक्खिज्जकामो । एग-
त्तजावणाए अप्पाणं भावेइ । इओ य एगेणं देवेणं वीमंसणा-
निमित्तं पुष्पचूलाए अज्जाए रुवं धित्ठिवियं । तं पुत्ता धरिसिचं
पव्वत्ता । पुष्पचूलां य अणगारो तेणं ओगासेणं बोवेइ । ताहे
सा पुष्पचूला अज्जा जेज्जत्तरणं भवाहि ति । वाहइ, सो य
जगधं वुच्चित्तपेमवंधणो " एगाहं णुत्थि मे को वि, नाहम-
न्तस्स कस्स वि " । इच्चाइ एगत्तभावणं भावितो गओ स-
छाणं । एवं एगत्तभावणाए अप्पाणं भावेयव्वो ति । गाथा-
करयोजना त्वेवम्-पुष्पपुरे, पुष्पकेत् राजा । पुष्पवती देवी, युग-
त्तं प्रसुते । वर्तमाननिर्देशस्तत्कालविक्रया पुत्रं च पुष्पचूलं
दुहितां च तस्य सनामिकां समानाभिधानां तयोश्च सह व-
र्त्तितयोरनुरागो । राजत्वं चैव । पुष्पचूलस्य पुष्पचूलायाश्च गृ-
हजामात्रे दानं । सा च नेन भर्त्रा समं केवलं निशि रात्रौ मिलति ।
प्रव्रज्या च नरेन्द्रपुष्पस्य । तदनुरागेणानुप्रवाज्जं च पुष्पचूला-
याः । ततो जिनकल्पं प्रतिपित्तुरेकत्वभावनां भावयितुं व्रजः वि-
मर्शपरीक्षा । तदर्थं देवेनोपसर्गं क्रियमाणे विटैः सम्मुखी पु-
ष्पचूलां कृत्वा धर्षणं कर्तुमारब्धं, ततः क्रन्दनात् । आर्यं । श-
रणं शरणमिति ।

अत्रोपसंहारमाह-

एगत्तभावणाए, पकामजोगे गणे सरीरे णो ।

सज्जइ वेरगगओ, फासेइ अणुत्तरं करणं ॥

एकत्वभावनया भाव्यमानप्रकामभागेषु शब्दादिषु गणे ग-

च्छे शरीरे वा न सज्जति, न सङ्गं करोति । किं तु वैराग्यं गतः सन् स्पृशति, आराधयति । अनुसरं करणं प्रधानयोगसाधनं जिनकल्पपरिकर्मैः । गता एकत्वभावना ।

(१५) मय बलभावना । तत्र बलं द्विधा—जायबलं शारीर्यत्वं च ।

तत्र ज्ञापयन्माह—

जावो उ अभिस्संगो, मो उ पमत्तो व अप्पसत्तो वा ।
नेहगुणओ उ रागो, अपमत्त्यप्पमत्त्यओ चेव ॥

भावो नाम अभिषङ्गः । स तु द्विधा—अप्रशस्तः प्रशस्तश्च । तत्रापन्यकलत्रादिषु हस्नजनिनो रागः, सोऽप्रशस्तः । यः पुनराचार्योपाध्यायादिषु गुणयद्मानप्रत्ययो रागः प्रशस्तः । तस्य द्विविधस्यापि जायस्य येन मानमावष्टम्भेनासौ व्युत्सर्गं करोति, तद्भावयत्वं मन्यम् । शारीरमपि बलम्—शेषलानापेक्षया जिनकल्पाद्वैश्यातिशायिकमिष्येन इत्याह—तपाङ्गा-मप्रभृतिभिः भावनाभिर्भावयतः कुशलं शरीरं भवति । ततः कुतोऽस्य शारीरबलं भवतीत्युच्यते “कामं तु शारीरयत्नम्” ।

हायइ परमणु तवना—एजावणजुअस्स देहोवचए वि ।

सती जह होइ धिई, थिरा तहा ऽसो जयइ कामं ॥

अनुरवधारणे । अनुमनमेवास्माकं यस्योक्तान्भावनायुक्तस्य शारीरबलं हीयते । परं देहोपचयेऽपि सति यथा धृतिमान्-सावष्टम्भलक्षणा निञ्जला भवति । तथासौ यतते धृतिवलेन सम्पत्तामानं भावयतीत्यर्थः ।

आह—इत्थं धृतिवलेन जाययतः को नाम गुणः स्यादुच्यते—

कसिणा परिसहचम्, जइ ओत्तिज्जा ।ह मोवसग्गा वि ।

दुष्परपहकरेगा, जयजणणी अप्पसत्ताणं ॥

धिधणियवच्छकच्छो, जो होइ अणाउसो तमव्वहिओ ।

वज्रभावणाए धीरो, संपुण्णणोरो होइ ॥

हस्ता संपूर्णा परीपहचमूर्मार्नाच्ययते, निर्जगर्थ परिपोढ-स्याः परीपहाः जुदादयः । न एव तेषां आचमूः सेना सा यद्यु-त्तिष्ठेत्, सम्मुखीभूय परिज्ञायनाय प्रगुणा भवेत् । सोपस गोपि दिव्याद्युपसर्गैः कृमहायकाणि । तथा—दुर्करं दुर्वहं पन्थानं सम्यग्दर्शनादिकं मोक्षमार्गं करोति, इति दुर्कर-पथकरः, तथाविधो वेगः प्रसरो यस्याः सा दुर्करपथकर-येना । भयजननीं ब्राह्मणारिणीं अल्पसत्त्वानां कापुरुषाणां तामेवंविधामपि स जिनकल्पप्रतिपक्षकामो बोधयति । कथंभूतो धृतिरेव “धणियं” अत्यर्थम्, बद्धा कङ्गा येन स तथा । अनाकुलः श्रौत्सुक्यरहितः । अव्यथितो निष्प्रकरूपमानः स बलभावनाया तां बोधयित्वा, धीरः सत्त्वसंपन्नः सन् संपूर्णमनो-रथो जवति । परीपहोपसर्गान् पराजित्य, स्वप्रतिमां पूर्य-तीत्यर्थः ।

अपि च—

धिइवलपुरस्सराओ, हवति सव्वा वि भावणा एता ।

तं तु न विज्जइ सज्झं, जं धिइमंतो न साहेइ ॥

सर्वो अच्येताः तपःप्रभृतयो भावनाः धृतिबलपुरस्सर-प्रवन्ति । न हि धृतिबलमन्तरेण पाणमासिकतपःकरणाद्यनु-गुणास्तास्तथा भाषयितुं शक्यन्ते । किं वा(नं तु) तत्पुनः सा-धनं कार्यं जगति न विद्यते, यद् धृतिमान् सात्त्विकः पुरुषो न

साधयति “सर्वे सत्ये प्रतिष्ठितम्” इति वचनादेतेन “अव्यो-च्छिन्तोमण” इत्यादिद्वारागाथायाः ‘उपसंगसहे’ इति यत्पदं, तद्भावने बलभावनाया, उपसंगसहृत्त्वजावादिति । गता बल-भावना ।

अथ (अवसंगसहे य नि) इत्यथ यः चशब्दः सोऽनुकस-मुच्ये वर्तते । अनस्तदर्थलब्धं विधिशेषमाह—

जिणकपियपदिस्सुवी, गच्छे वसमाणं दुविहपरिकम्मं ।

ततिए भिक्खायरिया, पंतं लूहं अजिग्गहिया ॥

एवमसौ पञ्चभिर्भावनाभिर्जायितान्तरात्मा जिनकल्पकस्य प्रतिक्रियां तदनुक्रियो भूत्वा, गच्छ एव वसन्, द्विविधं परिकर्मं बह्व्यमाख्यनौतया करोति । तथा तृतीयस्यां पौर्ण्यां निज्ञा-चर्यां, नत्रापि प्रान्तं ककुमाहारं गृह्णाति । एषणा चाभिगृहीताऽ-निग्रहयुक्ता ।

तथा—

परिणामजोगसोही, उवहिविवेगो य गणविवेगो य ।

मिज्जासंयारवित्तो—हणं च विगईविवेगो य ॥

तो पच्छिपम्मि काले, सप्पुरिसनिसेवियं परमघोरं ।

पच्छा णिच्छयमज्झं, लवइ जिणकपियविहारं ॥

परिणामस्य गुर्वादिममत्वविच्छेदेन यागानां चायइयकव्यापा-राणां यथाकालमेव करणेन शुक्तिः । तथा प्राकृतस्यो-पधेर्विवेको गणविवेकश्च । शरयासंस्तारस्य विशेषधनं च । वि-कृतिविवेकश्च । तदा तेन कर्तव्यः । ततः पश्चिमे काले तीर्थव्य-वाच्छित्तिकरणानन्तरं सत्पुरुषनिपथितं धोरपुरुषाराधितं प-रमधारमत्यन्तदुरनुचरं पश्चादायतौ निश्चयमध्यमेकान्तहितं जिनकल्पिकविहारमुपैति ।

(१६) पूर्वोक्तं परिकर्म, पाणि-प्रतिग्रह-परिकर्मभ्यां सचेष्टा-ऽचेष्टपरिकर्मन्त्यामाहारापधिमैदाच्यां च द्विविधम्, पुनः केना-ऽऽत्ननेन कथंभुनेषु संस्तारकेषु चोपविशति जिनकल्पिक इति ।

अथ द्विविधं परिकर्मं व्याख्यानयति—

पाणिपरिगगहेण य, सचेत्तं अचेत्तं ओ जहा जविपा ।

सो तेण पगारेणं, जावेइ अणागयं चेव ॥

द्विविधं परिकर्म । तद्यथा—पाणिपरिकर्म, प्रतिग्रहपरिकर्म च । अथवा—सचेष्टपरिकर्म, अचेष्टपरिकर्म च । तत्र यो यथा पाणिपात्रधारकः, प्रतिग्रहधारको वा । सचेष्टकोऽचेष्टको वा जविता, स तेनैव प्रकारेण पाणिपात्रभोजित्वादिना अना-गतमेवात्मानं भावयति ।

प्रकारान्तरमाह—

आहारे उवह्मि य, अहवा दुविहं तु होइ परिकम्मं ।

अग्गहो दोसु पंचसु, अभिग्गहो अन्नतरियाए ॥

अथवा द्विविधं परिकर्म । आहारे, उपधौ च । तत्राहारं ताव-दसौ तृतीयपौरुष्यामवगाढायां गृह्णाति । तं चाऽल्लेपकृन्मेव न-त्राप्यसंस्पृष्टादीनां सप्तानां पिपैकेषणानां मध्याद्द्वयोराद्ययो-रेषणयोरग्रहः सर्वथैवास्वीकारः । उपरितनासु पञ्चसु उद्धृताहव-लेपावगृहीतापगृहीतोऽभिस्तममिकासु प्रहणं तत्राप्यभिग्रहो-ऽन्यतरस्यामेषणायामेकया प्रकं अपरया पानकमिति नियन्त्र-लेपाभिस्तिसृभिस्तद्विचसमग्रहणमित्यर्थः । उपधौ तु वंस्त्रात्र-

योः प्रतिमाचतुष्टयं यत्पीठिकायामुक्तं तत्राद्यद्वयवर्जमुत्तरयो-
रेवं ग्रहणं तत्राप्यन्यतरस्यामभिग्रहः ।

अथ “ पंतं लूहं ति ” व्याचष्टे-

निष्पावचणकुम्माई, अंतं पंतं तु दोइ वावन्नं ।

नेहरदियं तु लूहं, जं बुवलळं सजावेण ॥

निष्पावाः घृत्ताः, चणकाः प्रनीनाः, आदिशब्दात् कुम्मापा-
दिकं च ‘अन्नम्’ इत्युच्यते । ‘प्रान्तं’ पुनस्तदेव व्यापन्नं, विनष्टं,
यत्पुनः स्नेहरहितं तद् रुक्तं, यद्वा-स्यभावेनोपसन्धादिकं
तदपि रुक्तं मन्तव्यम् ।

अत्रैव विधिविशेषमाह-

उक्कुडुयासणसमुई, करेइ पुढवीसिद्धाईसूवविमे ।

पामवन्नो पुण नियमा, उक्कुडुओ केई उ जयंति ॥

तं तु न जुज्जइ जम्हा, अणंतरो एऽतिय भूमिपरिजोगो ।

तस्मि य हु तस्स कात्ते, ओवग्गाहिओवहं नत्थि ॥

(उक्कुडुयासणसमुई ति) देशीवचनत्वादङ्ग्याम् करोति ।
पृथिवीशिलादिषु वा पृथिवीशिलापट्टके, आदिशब्दादपरेश्वपि
तथाविधेषु यथासंस्तुतेषु तपविशेष्ठा जिनकल्पं प्रतिप-
न्नः । पुनर्नियमादुक्कुडुः कंविज्ञजन्ति । विकल्पं कुर्वन्ति । उक्कु-
डुको वा तिष्ठत्, उपावेशेष्ठा, तत् न युज्यते, यस्मादनन्तरोऽ
व्यवहिता नास्ति साधूनां जवेद्वैभूमिपरिजोगः “ सुरुपुढवीए
न सिएत्ति ” वचनत् । तस्मिँश्च जिनकल्पकाले औपग्रहिकोप-
धिर्नास्ति । तदभावाच्च निपद्यापि नास्ति, इति गम्यते । ततश्चा-
र्थादापन्नं तु उक्कुडुः एव तिष्ठति । उक्तशब्दं सूचितो विधिशेषः ।

(१७) विहारद्वारगतं षष्ठं षट्चक्रचारम् । उव्याद्यानुकूल्ये,
कस्य पाइवं, कस्य तरोरधस्तनप्रदेशे वा, जिनकल्पं स्वीकर-
णीयम् । तच्च केन विधिना । ततः कामणम् । शेषाः किं कुर्व-
न्ति । कामणायां के गुणाः । जिनपदस्थापितसुरेरनुशिष्टि । साधू-
नामनुशिष्टि च प्रदाय किं करोतीत्यादिप्रतिपादितम् ।

दव्वाई अणुकूले, संघं सामक्षे य तां गणं असइ ।

जिण-गणहरे य चउद-न-अभिजे य असइ वरुमाई ॥

इत्थमात्मानं परिकर्म । द्रव्ये, आदिशब्दात् द्वे, त्रे, काले, भावे
च, अनुकूले प्रशस्ते सङ्घं मालयित्वा, सङ्घस्यासत्यभावे गणं
स्वकीयमवश्यमेव समाहूय, ततः प्रथमं जिनः, तीर्थकरस्त-
स्यान्तिके । तदभावे गणधरः, तन्निधाने । तदलाभे, चतुर्दशपूर्व-
धरान्तिके । तदसंभवे, अभिगदशपूर्वधरपाइवं । तस्याप्यसति,
षट्चक्रस्याधः । आदिग्रहणात्तदप्राप्तावशोकवृत्तादीनामध-
स्ताजिनकल्पं प्रतिपद्यते ।

केन विधिन्त्याह-

गणि-गणहरं ठवेत्ता, खामे अगणी उ केवहं खामे ।

सव्वं च व लवुहं, पुव्वदिरुद्धे विसेमेणं ॥

गणी, गच्छाधिपाचार्यः । स पूर्वमित्त्वरनिकिसगणं स्वशिष्यग-
णधरं स्थापयित्वा श्रमणसङ्घं क्रमयति । (अगणि ति) यस्तु
गणी न भवति, किं तु सामान्यसाधुः स केवलं क्रमयति । न
तु किमपि स्थापयति । किं पुनः क्रमयतीत्याह-सर्वे सकल-
मपि सङ्घं, च शब्दात्तदज्ञाव स्वगच्छं बालवृद्धाकुलं, ये च पूर्व-
विरुद्धाः प्राग्बिराधितास्तां विशेषेण क्रमयति ।

कथं पुनरित्याह-

जइ किं वि पमाएणं, न सुहु जे वट्ठियं मए पुव्वं ।

तं जे खामेमि अहं, निस्मल्लो निकसाओ अ ॥

यदि-किंचिन्प्रमादेनानाभोगादिना न सुष्टु (भं) भवतां मया
यतितं पूर्वं, तद् (भं) युष्मान् क्रमशः निःशब्दो
निष्कपायश्च ।

इत्थं तेन क्रमिने सति शेषसाधवः किं कुर्वन्तीत्याह-

आणंदअमुपायं, कुणमाणा ते वि जूमिगयसीसा ।

खामिति जहरिहं खल्लु, जहारिहं खामिता तेणं ॥

तेऽपि साधवः आनन्दाश्रुपातं कुर्वाणा भूमिगतशीर्षाः किति-
निहिताशिरसः सन्तः क्रमयन्ति । यथाहं यो यो रत्नाधिकः
स सः प्रथममित्यर्थः । तेनाचार्येण यथाहं यथापर्यायज्येष्ठं क्वा-
मिताः सन्तः इति ।

अथेत्थं कामणायां के गुणा इत्याह-

खामितस्स गुणा खल्लु, निस्सल्लयविणयदीवणामगे ।

लाघवियं एगत्तं, अप्पमिवंधो अ जिणकपे ॥

जिनकल्पे प्रतिपद्यमाने साधून् क्रमयन्तः खल्लु एते गुणाः । तद्य-
था-निःश्लयता, मायादिशल्याभावो जवति । विनयश्च प्रयुक्तो
भवति । मार्गस्य दीपना कृता जवति । इत्थमन्यैरपि ज्ञामणकपु-
रस्सरं सर्वं कर्तव्यमिति । लाघवमपराधजारापगमनो लघु-
भाव उपजायते । एकारं कामिता मया मा सीद च । इतः ऊर्ध्व-
क एवास्मीत्यनुष्ठानं भवति । अप्रतिबन्धश्च, ममत्वस्य छिन्न-
त्वाद् भूयः शिष्येषु प्रतिबन्धो न भवति ।

अथ जिनपदस्थापितस्य सुरेरनुशिष्टिमाह-

अह ते सबाइवुद्धो, गच्छो साइज्ज एणं अपरितंते ।

ए य साहु परंपरओ, तुमं पि अंते कुणसु एवं ॥

पुव्वपविचं विणयं, मा हु पमाए हिं विणयजोगेसु ।

जो जेण पगारेणं, उवउज्जइ तं च जानाहि ॥

अथैव (ते) तच्च सवालवृद्धो गच्छो निःसृष्ट इति शेषः । अतो-
ऽपरितान्तोऽनिर्विघ्नो (ए) एनं गच्छं सान्तयः संगोपये, स्मार-
णावारणादिना सम्यक् पात्रयोरित्यर्थः । न च परित्यक्तोऽहममी-
भिरित्यादिपरिमाव्यं । यतः एष एव परंपरकः शिष्याचार्यक्रमो
यदव्यवच्छिन्नकारकं शिष्यं निष्पाद्य, शकौ सत्यामच्युद्यतधि-
हारः प्रतिपत्तव्यः । त्वमप्यन्ते शिष्यनिष्पादनादिकार्यपर्यवसाने
एवमेव कुर्याः । ये च बहुभुवनपर्यायज्येष्ठादयो विनये योग्या गौर-
वाहंस्तेषु पूर्वप्रवृत्तं यथोचितं विनये मा प्रमादये, प्रमा-
देन परिहापये । यत्र साधूयैः तपःस्वाध्यायवैद्यावृत्यादिना
प्रकारेणोपयुज्यते, निजराप्रत्युपयोगमुपयाति तं च जानीहि, तं
तथैव प्रवर्तयत्यर्थः ।

अथ साधूनामनुशिष्टिं प्रयच्छति-

ओमो अह राइणिओ, अप्पतरसुओ ऽज्ज मा अओ तुम्भे ।

परिजवह तुम्ह एसो, विमसओ संपयं पुज्जो ॥

अवमाऽयम् अथ रातिकोऽयम् अल्पतरसुनो वा अयमस्मद-
पेक्षया, अतः किमर्थमस्याहानिर्देशं वयं कुर्महं, इति माऽच्च
यूयममुं परिमवत । यत एष युष्माकं सांप्रतमस्मत्स्थानीयत्वा-
द्गुणतरगुणाधिकत्वाच्च विशेषतः पूज्यो न पुनरवकाशमुचित
इति सावः ।

इत्यमुभयेषामप्यनुशिष्टिं प्रदाय किं करोतीत्याह-
पक्खिञ्च पत्तसहिओ, सज्जङ्गो वि विजिण्णिज्ज निरेवत्तो ।
वा तइया ता विहरो, से चउन्थो उइ नणात्तु ॥

यया पञ्जी पञ्चाभ्यां पञ्चाक्षरं सहितः, प्राक्तनस्थाननिरपेक्षः
एतान्तरं व्रजति । एवमपि भगवान् मन्नाएरुः पात्रसहितो,
निरपेक्षो गच्छसत्कापेक्षारहितः, एतान्तं मासकलप्रायोग्यं
क्षेत्रं व्रजति । अयं च यायवृत्तीयपौरुषी, तावद् गच्छति । यत्-
स्तस्यामेव (से) तस्य विहारो, नान्पासु पौरुषीषु । यत्र
तु चतुर्थी पौरुषी भवति, तत्र नियमात् तिष्ठति इति ।

तस्मिन्निगते शेषसाधयः किं कुर्वन्तीत्याह-

सीहमिव मंदरकंद-रात्तो नीअम्मिण्ण तत्रो तम्मि ।

चक्खुविसयं अइणए, अइति आण्हिया साह ॥

सिंह इव मन्दरकन्दरायास्तस्मिन्नगरे सिंहः, गच्छात् (नीअम्मिण्ण)
निर्गते सति, किपन्नमपि भूभागमनुगमनं विधाय, ततश्चक्षुर्विष-
यमतिक्रान्ते अदर्शनीभूते, आयाति स्वयसति आनन्दिताः,
अहो अयं जगवान् सुखसेवनीयस्थविरकल्पविहारं विहाया-
तिष्ठकर्मभ्युद्यन्नविहारमभ्युपैति, इति परिभाषनया दृष्टाः
सन्तः साधयः । इति ।

इदमेव विशेषमाह-

निश्चेत्तचेले वा, गच्छारामा विणिग्गए तम्मि ।

चक्खुविसयं अइण, अइति आण्हिया साह ॥

निश्चेतो वा सचेतो वा । गच्छारामात् सुखसेवनीयाद्विनिर्गते,
तस्मिन् चक्षुर्विषयमतीते, आयाति । आनन्दिताः साधयः ।

अथासौ धियक्षितं क्षेत्रं गन्वा-किं करोतीत्याह-

आभोएउं खेत्तं, निव्वायाएण मासनिव्वाहं ।

गंतूण तत्तय विहरउ, एस विहारो समासेण ॥

आभोग्य विज्ञाय क्षेत्रं, निर्व्याघानेन विघ्नाभावेन मासनि-
व्वाहं मासनिर्वहणसमर्थं गत्वा-तत्र क्षेत्रे विहरति । समीति
परिपालयति । एष विहारो विशेषानुष्ठानरूपोऽस्य भगवतः
समासेन प्रणिपादितः । इत्युक्तं विहारद्वारम् । सू० १ उ० ।

(१८) सामाचारीचारम् । आवश्यक्यादिपञ्चसामाचारी
जिनकल्पिकः प्रयुक्ते, अन्याः न । आदेशान्तरमप्यत्रैवोक्तम् ।

अथैतासां मध्याजिनकल्पिकाः सामाचार्यो भवन्तीत्युच्यते-
आवासिइनिमीहिमि-च्छाअपुच्छुवमपदं च गिहिण्णु ।

अन्ना सामायारी, न हौति सेसे सिया पंच ॥

आवश्यक्यं, नैपथिकी, मिथ्याकारः, आपृच्छाम्, उपसंपदं च,
गृहिषु गृहस्थविषयम् । एताः पञ्च सामाचारीजिनकल्पिकः
प्रयुक्ते । अन्याः सामाचार्यो न प्रवृत्तिः, तस्य (सेसे) शेषाः
पञ्च मिथ्याकाराद्याः प्रयोजनाभावात् ।

आदेशान्तरमाह-

आवासिइं निसिहिइं, मोत्तु उवसंपयं च गिहिण्णु ।

सेसा सामायारी, न हौति जिणकप्पिण्ण सत्ता ॥

आवश्यक्यं नैपथिकी मुक्त्वा, उपसंपदं च गृहिषु गृहस्थ-
विषयो, जिनकल्पिकस्य शेषाः सामाचार्यो, मिथ्याकाराद्याः
सप्त न भवन्ति । तद्विषयस्य स्वलितादेशभावात् ।

अहवा वि चक्खाले, सामायारी उ जस्स जा जोग्गा ।
सा सव्वा वत्तव्वा, मुआइआ वा इमा मेरा ॥

अथवाऽपि, चक्खाले प्रत्युपेक्षणादौ नित्यकर्मणि, यस्य जिन-
कल्पिकादेशो सामाचारी योग्या, सा सर्वा अत्र सामाचारीद्वारे
वक्तव्या । धुतादिकानां वक्ष्यमाणसामाचारीणां सप्तविंश-
(१९) धुतादिकानां वक्ष्यमाणसामाचारीणां सप्तविंश-
तिचारानि-

तामेवाभिधित्सुर्द्वारगाथाप्रथमाह-

सुयसंपयणुवसग्गा, आर्यको वेदणा कइ जणा य ।

थंमिन्नवसद्विक्केधिर-मोचारो चेव पासवणो ।

आवासो तणकन्नयं, सारक्खणया य संउवणया य ।

पाहुमिओऽगी दीवा, आंहाण-वसे कइ जणा उ ।

भिक्षायारियापाणम-लेवात्तेवा तद्वा अत्तेवा य ।

आयंजिलपकिमाओ, जिणकप्पे मासकप्पो य ।

धृतं १ संहननं २ उपसर्गः ३ आतद्धो ४ वेदना ५ कति जना-
इव ६ स्थण्डिलं ७ यसतिः ८ कियधिरं ९ उच्चारणं चैव १० प्रप्र-
धनं ११ अयकाशः १२ तृणफलकं १३ संरक्षणता च १४ संस्था-
पनता च १५ प्राभृतिका १६ भग्निः १७ प्रदीपः १८ अवधानं १९
वस्तुस्थिति कति जनाश्च २० भिक्षाचर्यो २१ पानकं २२ लेपाक्षेपः
२३ तथा अलेपश्च २४ गाचाभ्रं २५ प्रतिमा २६ मासकल्पश्च
२७ (जिणकप्पेति) एतानि सप्तविंशतिद्वाराणि जिनकल्प-
विषयानि वक्तव्यानि इति गाथाप्रथममुदायार्थः ।

अथाययवार्थं प्रतिद्वारं प्रतिपिपादयिष्येयथोद्देशं

निर्देश इति न्यायतः प्रथमं धृतद्वारमाह-

आयारवत्तु तइयं, जहणयं होइ नवमपुव्वस्स ।

अहिण्ण कालगणणं, दस पुण उकोमनिण्णइ ॥

जिनकल्पिकस्य जघन्यकधृतं, नवमपूर्वस्य प्रत्याख्याननामक-
स्याऽऽचाराख्यं तृतीयं वस्तु । तस्मिन्नधीते सति, कालज्ञानं प्रव-
तीत्यनस्तद्वर्षात् धृतपर्याये वर्तमानस्य न जिनकल्पिकस्य प्र-
तिपत्तिः । उत्कर्षनो दशपूर्वाणि जिज्ञानि । धृतपर्यायः संपूर्णद-
शपूर्वधरः । पुनरमोघवचनतया प्रवचनप्रभावनापरोपकारा-
दिद्वारेण च, बहुतरं निजराज्ञाभमासादयति । अतो नासौ जि-
नकल्पं प्रतिपद्यते । उक्तं धृतद्वारम् ।

अथ संहननद्वारमाह-

पढमिल्लुगसंधयणा, धिण्ण पुण वज्जकुडुसामाणा ।

जिनकल्पाः प्रथमिल्लुकसंहननाः वज्जकुडुसामाणाः संहननोपे-
ताः । धृत्वा अङ्गीकृतनिर्वाहसममनःप्रणिधानरूपया वज्जकुडु-
समानाः ।

* अथोपसर्गद्वारमाह *

उप्पज्जंति न वा सि उ-वसग्गा एस चि पुच्छा उ ॥

अथोपसर्गद्वारम्-उत्पद्यन्ते न वा अमीषामुपसर्गा दिव्यादयः
इत्येषा पुच्छा । अथोत्तरमाह-

जइ वि य उप्पज्जंते, सम्मं वि सहंति ते उ उवसग्गे ।

नायमेकान्तो यदवश्यमेतेषामुपसर्गो उत्पद्यन्ते, परं यद्यप्युत्प-
द्यन्ते, तथाऽपि सम्यग्दीनमनसो विषहन्ते तानुपसर्गात् ।

अथाऽऽतद्धद्वारमाह-

रोगातंका चेवं, जइआ जइ हौति विसहंति ॥

आतङ्कद्वारमतिदिशति-रोगाश्च कालसदाः । आतङ्काश्च सद्यो घानिनः । एवमेव भाव्या उत्पद्यन्ते, वा न वा । यदि ज्वन्त्युत्पद्यन्ते, ततो नियमाद्विषहन्ते ।

वेदनाद्वारमाह-

अञ्जुवगमाओवक्क-मा य तेसि वेयणा भवे दुविहा ।

धुव्वोआइपढमा ज-राविवागाइ विई एको ॥

आभ्युपगमिकी, औपक्रमिकी च । तेषां जिनकल्पिकानां द्विविधा वेदना ज्वति । तत्र प्रथमा-धुव्वोचाद्या ध्रुवः प्रतिदिनजावी लोचः, आदिशब्दादातापनानपः प्रभृतिपरिग्रहः । द्वितीयाचौपक्रमिकी जराविपाकादिः, जरा प्रतीता । विपाकः कर्मणामुदय-स्तत्समुत्था ।

अथ "क्रियन्तो जना" इति द्वारम-(एको सित्त) एक एवायं भगवान् भवति । यदि वेद द्वारमुपरिष्ठात् व्याख्यास्यते ।

अथ स्थण्डिलद्वारमाह-

उच्चारं पासवण्णं, उस्सगं थंडिल्लं कुणइ पढमं ।

तत्थेव य परिखिण्णं, कयकिच्चो उज्जण वत्थे ॥

उच्चारस्य प्रश्रवणस्य चोत्सर्गं परित्यागं प्रथमे अनापाते असंलोके स्थण्डिले करोति । तत्रैव प्रथमस्थण्डिले कृतकार्यो विहितशतत्राणादिवस्त्रकार्यः, उज्जति वस्त्राणि ।

अयं च संज्ञा व्युत्पद्यते न निर्लेपयति ।

कुत इति चेत् ? उच्यते-

अप्पमज्झिन्नं वच्चं, अप्पं लूहं च जोअणं भाणियं ।

दाहे वि उ उवसग्गे, उभयमवि अ थंमिले न करे ॥

अल्पमभिन्नं च वचः पुरांपमस्य भवति । कुत इत्याह-यतोऽ-रुपं रुक्कं च ज्ञानमस्य जणितं जगच्चिह्नः । अल्पाभिन्नवचस्क-तया तथाकल्पत्वाच्चासौ न निर्लेपयति । न चासौ दाहेऽ-पि बहुदैवसिके उपसर्गे उभयेऽपि संज्ञां कार्याकीं वा स्थ-ण्डिले आपातादिदोषयुक्ते भागे करोति ।

वसतिद्वारमाह-

अममत्ता-ऽपरिकम्मा, नियमा जिणकप्पियाण वसहीओ ।

एमेव य थेराणं, मुत्तण पमज्जणं एक्कं ॥

अममत्वाममेयमित्यामिषङ्करहिताः । अपरिकर्मा साधर्म्यमुप-क्षेपनादिपरिकर्मवर्जिता, नियमात् जिनकल्पिकानां वसतिः । स्थविरकल्पिकानामप्येवं वसतिरममत्वा, अपरिकर्मा च, छष्ट-व्या । मुक्त्वा प्रसार्जनामेकामन्यत्परिकर्मेति न कुर्वन्ति, इत्यर्थः ।

एतदेव स्पष्टयति-

विले न ढक्कंति न खज्जमाणि,

गोणो य वारिंति न जज्जमाणि ।

दारे न ढक्कंति, न वल्लगिंति,

दप्पेण थेरा जइया उ कज्जे ॥

एते भगवन्तो विलानि धूत्यादिना न स्थगयन्ति । न वा गवा-दिभिः खाद्यमानां ज्ञयमानां वा वसतिं निवारयन्ति । द्वारे न ढक्कंति कषायाभ्यां न संयोजयन्ति । स्थविरकल्पिका अपि दप्पेण कार्याभावे एवमेव वसतेः परिकर्म न कुर्वन्ति । कार्यं तु पुष्टाबलम्बने जाज्याः परिकर्म कुर्वन्त्यपि, इति भावः ।

क्रियाश्चिरो-च्चार-प्रश्रवणा-वकाश-तृणफलक-संरक्षण-संस्था-पना-द्वाराणि गाथाद्वयेन जावयति-

किंचिरकालं वासिहि, इत्थं य उच्चारमाइए कुणसु ।

इह अत्यसु मा इइ य, इह तणफलए गिएहह मा य ॥

यस्यां वसतौ याच्यमानायां तदीयस्वामिन इत्थं भणन्ति, कियत् चिरं कालं वत्स्यथ यूयं । यच्चा अत्र प्रदेशे उच्चार-दीनि पुरांप्रश्रवणादीनि कुरु । अत्र तु मा कुरु । इहास्मिन्-वकाशे आसीथ, इह मेति । एतानि वा हस्तसंज्ञया निर्दि-श्यमानानि तृणफलकानि गृहीयाः, मा एतानीति ॥

सारक्खह गोणार्इ, मा य पक्किंति उविवक्खह उ भंते ! ।

अन्नं वा अजियोगं, नेच्छति अचियत्परिहारं ॥

संरक्षन् वा गवादीन् वह्निर्निगच्छन् गो यूयमस्माकं क्षेत्रादौ ग-तानां व्याकुलानां वा, मा च पतन्ती वसतिमुपेक्षथे । किं सुसं-स्थापना पुनः संस्काररूपा विधेया (संश्रवण्या य सित्त) द्वारगा-थायां यश्चशब्दः तेन सूचिनम्-अन्यं वा स्वाध्यायनिषेधादिरू-पं यत्र वसतिस्वामी अभियोगं नियन्त्रणं करोति, तं मन-सापि नेच्छति । सूक्ष्मस्याप्यप्रीतिकस्य परिहारिणो अमी भ-गवन्त इति ।

प्राभृतिकाग्निदीपावधानद्वाराणि व्याचष्टे-

पाहुमियदीवओ वा, अग्गिपगासो व जत्थ न वसंति ।

जत्थ य भणंति भंते !, ओढाणं देहि गेहे वि ॥

यस्यां वसतौ प्राभृतिका वलिः क्रियते, दीपको वा यस्यां विधीयते । अग्निरङ्गारज्ज्वालादिकस्तस्य प्रकाशो वा यत्र न वसन्ति । यत्र च तिष्ठत्सु सत्सु अगारिणो जणान्त, अस्माक-मपि गेहे अवधानमुपयोगं ददत इति । तत्रापि नावतिष्ठन्ते ।

वत्स्यथ कति जना इति द्वारमाह-

वसतिं अणुण्णितो, जइ भणइ कइ जणा वि न तत्थ वसे ।

सुहुमं पि न सो इच्छइ, परस्स अप्पित्तिर्यं जगवं ॥

वसतिमनुज्ञामनुज्ञापयन् यद्यसौ भणति, कति जना यूयं व-त्स्यथेति तत्रापि न वसति । कुत इत्याह-सूक्ष्ममपि नासा-विच्छति परस्याप्रीतिकं भगवान् । (कइ जणा उ त्ति) अत्र यस्तुशब्दस्तेनान्यामपीषदप्रीतिकजननीं वसतिमसौ परिहर-ति, इति गम्यते । उक्तं च-पञ्चवस्तुके-"सुहुमं पि हु अचि-यत्तं, परिहरणं सो परस्स नियमेण । जं तेण तुसहाओ, वज्जइ अणं पि तज्जणणि" ॥

भिक्षाचर्यापानकत्रेपालेपालेपद्वाराणि विवृणोति-

तइयाइ जिक्खचरिया, पगहिआ एसणा य पुवुत्ता ।

एमेव पाणगस्स वि, गिएहइ अ अलेवने दो वि ॥

तृतीयस्यां पौरुष्यां, भिक्षाचर्या एषणा च, प्रगृहीता अजि-ग्रहयुक्ता, सा च (पंचसुगहचोसगह्ने) इत्यादिना पूर्वमेवोक्ता । एवमेव पानकस्यापि तृतीयपौरुष्यां प्रगृहीतया वैषण्या ग्रहणं करोति । तत्र शिष्यः पृच्छति-(हेवालेवेत्ति) कि-मसौ विकल्पको द्वेपकृतं गृह्णाति उन्नालेपकृतम् । अत्र सूरिः " अलेव त्ति " पदं विवृण्वन्तुत्तरमाह-द्वेऽपि भ-कपाने अलेपकृते वल्लचणकसौवीरादिरूपे गृह्णाति, न द्वेपकृते ।

आचामास्लप्रानेमाद्धारद्वयमाह-

आयंविंलं न गेहइ, जं च अणायंविंलं वि खेवार्मं ।

न य पडिमा पडिज्जइ, मासाइ जा य मेसा ठ ॥

आयामास्लमसौ न गृहानि । पुरीषाभेदा विदोषसंभवात् ।
अनायामास्लमपि, यद्वेपकृन्तं तत्र गृहानि । न च प्रतिमा मासि-
क्यादिका, असौ प्रतिपद्यते । याश्च शेषा जन्महान्नकादिकाः
प्रतिमा स्ना अपि न प्रतिपद्यते । स्वकल्पस्थितिप्रतिपालनमेव,
तस्य विशेषाभिग्रह इति भावः । वृ० १ उ० ।

(२०) धुनादिसप्तविंशतिचारान्नगर्गं, सप्तविंशं मासकल्पद्वारम् ।

अथ मासकल्प इति द्वारमभिधित्तुराह-

कप्पे सुत्तयविसा-रयस्स संह गुणत्रारियजुत्तस्स ।

जिणकप्पियस्स कप्पइ, अजिगाहया एसणा निचं ॥

कल्पे जिनकल्पविषयौ यौ स्वार्थौ, तत्र विशारदस्य निपुण-
स्य, संहननं शरीरबलं, वीर्यं धृतिस्ताभ्यां युक्तस्य, जिनकल्पि-
कस्य कल्पने । अजिग्रहीता साऽभिग्रहा एषा ।

(११) जिनकल्पी पद्वीध्यां भ्रमतीति विस्तरः ।

सा च मासकल्पस्थितिमनुपालयतो भवतीति ।

अनस्तस्यैव विधिमाह-

छब्बीहीओ गामं, काउं एकिकियं तु मो अइइ ।

वज्जेु होइ सुहं, अनिययवित्तिसस कम्माइ ॥

यत्रासौ मासकलं करोति, तं ग्रामं पद्वीधीगृहपङ्क्तिरूपाः
कृत्वा, ततः प्रतिदिनमर्ककां वीधीमटति । यावत्पृष्ठमे दिवसे व-
ष्टी । कुत इत्याह-अनिययवित्तिरपरापरवीधीषु पर्यटतः, कर्मा-
दि आध्यात्मपूतिकर्मादिकं सुखं व्रजेयितुं शक्यत इति भावः ।

कथं पुनराध्याकर्मादिसंनयो भवतीत्याशङ्क्य,

तत्संभवादिदर्शयितुराह-

अभिगहे दइ करणं, नत्तोगाहिमं तिसि पुर्यं ।

तुदगो एगमणेगे, कप्पोत्त य सत्तमे सत्त ॥

तस्य भगवतः प्रथमवीधीमटतः, कथाविद्गार्था अद्धातिरे-
कात्, घृतमधुसंयुक्तं जैलमुपनीतं । तत्र च न कल्पते मे, ले-
पकृता भिक्षेति न गृहीतं । तत एवमादीननिग्रहान् दृष्ट्वा,
कर्मणः करणं भवति । तच्च भक्तमवगाहिमं वा भवेत्, त्रीणि
च दिवसानि तत्पूतिकं । नोदकः प्रश्नयति । एकं ग्रामं किम-
नेकान् पद्वीधीरूपान् करोति । सुरिराह-कल्प एषोऽमीषां,
यत् पद् कल्पवीधीः कृत्वा, सप्तमे दिवसे पर्यटति । सप्त च
जना, एकस्यां वसतौ च, संभवतीति समासार्थः ।

(२२) देयाऽऽहाराऽयोग्यतायां आधिका-विचारः ।

अथ विस्तारार्थमाह-

दइण य अणगारं, सद्धा संवेगमागया काइ ।

नत्ति मइ तारिसयं, अन्नं जमलज्जिया दाइ ॥

तमनगारं तपःशोधितं मलपटलजटिलं च परुषं दृष्ट्वा, हा
काचित्का, परसंवेगमागता सती चिन्तयति । किं मे जीवि-
तेन, यदीदृशस्य महात्मनो भिक्षा न दीयते । नास्ति नम ता-
दृशं शोभनं, यदहमज्ञजिता सती दास्यामि ।

ततः-

सव्वपयत्तेण अहं, कल्ले काऊण जोअणं विउलं ।

दाहामि तुदमणसा, होइइ मे पुएणत्ताओ चि ॥

सर्वप्रयत्नेन अहं, कल्पे द्वितीये अहनि, भोजनं विपुलं कृत्वा
दास्यामि, तुष्टमनसा प्रहृष्टमनेन सा । ततो भविष्यति मे महात्
पुण्यश्रामः । इत्थं विचिन्त्य, द्वितीये दिवसे, विपुलमशनादि-
भक्तमवगाहिमं चापस्कृत्य, तं भगवन्तं, प्रतीक्षमाणा तिष्ठति ।

ततः किमभूदित्याह-

फेमितवीहीएहिं, अणंतवरनाणदंसणधरोहिं ।

अहीणअपरितंता, विइयं च पकिहिंइया तत्तय ॥

स्फटिता परिहृता वीधी यैस्तैर्जिनकारकैः कथंचतैरनन्त-
वरज्ञानदर्शनधरैः, इहानन्तज्ञानमयत्वादानन्तास्तैर्यकरास्तैरु-
पदिष्टे, घरे उत्तमं जिनकल्पकानां ये ज्ञानदर्शनं, उपलक्ष-
णत्वाच्चारित्रं च, तानि धारयन्तीत्यनन्तवरज्ञानदर्शनधरास्तैः ।
आह चूर्णिकृत-“ अणंतं नाणं जेसि ते अणंता तिथकरा तेहिं
जिणकप्पयाणं वरं नाणं दंसणं चरितं च जं भणियं तद्धरोहिं
ति ” ततस्तं अद्दीनमनसः अविवक्षाः, अपरितान्ताः कायेना-
निर्विक्षाः, चित्तीयां वीधीं क्रमागतां पर्यटितास्तत्र क्षेत्रे, एक
वचनप्रक्रमेऽपि बहुवचनाभिधानमन्येवामपि, जिनकल्पकाना-
मेवविधवृत्तान्तसंभवव्यापनार्थम् ।

(२३) कल्पशब्दार्थः । वीधीयां भ्रमतस्तद्भक्तं पूतिकं जवति ।

अत्र वेद्यं व्यवस्था-

पहमदिवसोवकयं, तिसि दिवसाइ पूइयं होइ ।

पूतिसु तिसु न कप्पइ, कप्पइ तइव जया कप्पो ॥

प्रथमे दिवसे तद्भक्तमुपस्कृतमाध्याकर्म, त्रीणि दिवसानि
यावत् तद् गृहं पृति भवति । तेषु च त्रिषु पूर्णादिनेषु, तस्मिन्
गृहे अन्यदपि किञ्चिन्न कल्पते । यदा तु तृतीयः कल्पो गतो
जवति, तदा कल्पते । कल्पशब्देनेह दिवस उच्यते । उक्तं च प-
ञ्चवस्तुष्टीकायाम्, कल्पते तृतीये कल्पे दिवसे गते अपरस्मिन्
अदनीत ।

(२४) त्रिषु दिवसेषु पूतिकं न कल्पते, किन्तु षष्ठे सप्तमे च
दिवसे कल्पत इति । सप्तमदिवसे पर्यटतः आधिका पृच्छा च ।

इदमेव स्पष्टयन्नाह-

विइयदिवसम्मि कम्मं, तिसि उ दिवसाइ पूइयं होइ ।

तिसु कप्पेसु न कप्पइ, कप्पइ तं छट्टदिवसम्म ॥

यस्मिन् दिवसे स जिनकल्पिकः प्रथमवीध्यामटन् तथा दृष्टः,
तदपेक्ष्य द्वितीये दिवसे तद्भक्तमाध्याकर्म, तदनन्तरं त्रीणि दि-
वसानि पूतिकं जवति । तेषु त्रिषु, कल्पेषु दिवसेषु, न कल्पते,
किं तु कल्पते तत् षष्ठे दिवसे ।

अथावगाहिमविषयं विधिमाह-

कल्ले से दाहामि, ओगाहिमंणं णागतो अज्ज ।

तइए दिवसे तं हो-इ पूइयं कप्पए ठट्टे ॥

(अवगाहिमं) दिनद्वयमपि कृतं इति कृत्वा, सा आद्धा-
विनयवती । यदर्थमयमवगाहिमपाको मया कृतः, स मुनिरय-
मदगृहाङ्गणं नागतः । अतः कल्पे (से) तस्याहं दास्यामि ।
इदमवगाहिममिति विचिन्त्य, तद्दानार्थं यदि स्थापयति,
तदा तृतीयदिवसे कर्मैव भवति । यत्पुनस्तस्मिन्नेव दिवसेऽव्य-
वच्छिन्नभावा सा, आत्मार्यितं करोति, तदवगाहिममपि जन्म-
वन् मौलदिवसापेक्षया द्वितीयदिवसे कर्म, तृतीयादिषु तद्गृहं
पूतिकं, षष्ठे तु दिवसे कल्पते ।

एतदेव स्पष्टयति—

एमेवोगाहिमंगं, नवरं तइयम्मि जमवि दिवसे तं ।

कम्मं तिसु पुइअं न, कप्पइ तं सत्तमे दिवसे ॥

एवमेव भक्तवदवगाहिममपि, यत्तद्विषय एवात्मार्यार्थकृतं, तद्वि-
तीये दिवसे कर्म, तृतीयादिषु त्रिषु पुति, षष्ठे तु कल्पते । नवरं,
यत्तद्विषय नात्मार्ययति, तत्तृतीयेऽपि दिवसे कर्म । ततः त्रिषु
दिवसेषु तत्पुतिकमिति कृत्वा, न कल्पते । किं तु कल्पते तद्
पुद्गलं सप्तमे दिवसे, अत एव, चासौ भूयः सप्तमे दिने तस्यां
वीथ्यां पर्यटति ।

आह—यद्येवं तर्हि, यदि तस्मिन्नेव दिवसे तं प्रथमवीथीमटन्तं
दृष्ट्वा, कश्चिदाधाकर्मादि कुर्यात् मोदकादिकं वा, तदर्थं कृत्वा
सप्तमदिवसं यावदव्यवच्छिन्नभावं स्थापयेत् । तदा नामासौ
कथं जानाति ? कथं वा परिहरति इति ? उच्यते—

चोयग ! तं चेव दिणं, जइ त्रि करिज्जाहि कोइ कम्माइं ।

न हु सो तं न विजाणइ, एसो पुण सिं अहाकप्पो ॥

हे नोदक ! तस्मिन्नेव दिवसे यद्यपि कुर्यात् कश्चित्, किञ्चिदा-
धाकर्मादि, (न हु) नैवं स तत्र विजानाति “ द्वौ नञौ प्रकृ-
त्यर्थं गमयत ” इति वचनात्, जानात्येवासौ श्रुतोपयोगवत्त्वेन ।
आह—यद्यसौ श्रुतोपयोगप्रामाण्यादेव जानीते, ततः किमर्थमेकं
प्राममनेकज्ञानात् परिकल्प्य पर्यटति ? उच्यते—कल्प एवः (सिं)
अमीषां भगवतां । यत् सप्तमे दिवसे भूयः प्रथमवीथ्यां पर्यटन्ति ।

ततश्च, तं सप्तमे दिवसे प्रथमवीथीं पर्यटन्तं दृष्ट्वा,

सा आशिका ब्रूयात्—

किं नाग या थ तइया, असव्वओ मे क—

ओ तुह निमित्तं । इह पुटो सो जगवं,

तदानीं यूयं किं नागताः । ‘थेति’ निपातः पूरणार्थः । मया हि-
त्वनिमित्तं विपुत्रं भक्तादिकमुपस्कृष्टं न्या, युष्मदनुपयोगात्
असद्व्ययः कृतः, इति पृष्टोऽसौ भगवान् तूष्णीक आस्तं,
इति शेषः ।

(२५) द्वितीयादेश-यादेशान्तरम्—

बिइयाएसं इमं भणइ ॥

द्वितीयादेशे आदेशान्तरं पुनरिदं ज्ञप्ति । किं तत् ? इत्याह—

अनियता उ वसईओ, जमरकुत्ताणं च गोकुल्लाणं च ।

समणाणं सज्जणाणं, सारइआणं च मेहाणं ॥

अनियता वसतयः स्थानानि, उपलक्षणत्वात् परित्रमणानि
च । केषामित्याह—भ्रमरकुलानां च, गोकुल्लानां च, भ्रमणानां,
शकुलानां, शारदानां, च मेधानाम्, इत्थं न नियतचर्यया जि-
ह्वाटने अस्वावतामपि प्राणिनां, नाधाकर्मादिकरणे नृयः प्रवृत्ति-
रूपजायत इति ।

अथ “सत्तं चि” पदं विवृणोति—

एकाए वसईए, उकोसेणं वसंति सत्तं जणा ।

अवरोप्परसंभासं, चयन्ति अनोअवीहिं च ॥

एकस्यां वसतास्तुत्कर्षतः, सप्त जनाः, जिनकल्पिका वसन्ति । ते
कैकत्र वसन्तोऽपि परस्परं भाषणं त्यजन्ति । न कुर्वन्तीत्यर्थः ।
अन्योऽन्यवीथी च त्यजन्ति । यस्मिन् दिने, यस्यां वीथ्यामेकः प-
र्यटति । न तस्मिन्नेव, तस्यामपर इत्यर्थः । गतं सामाचारी-
द्वारम् ।

अथ स्थितिद्वारमभिधित्सुराह—

खेत्ते काल-चरित्ते, तित्थे परिआय-आगमे वेए ।

कप्पे दिंगे हेस-ज्झाणे गणणाऽ-अभिगहा य ॥

पञ्चावण-मुएदवणे, मणसावन्ने वि से अणुगयाया ।

कारण-निप्पन्निकम्मे, भत्तं पंथो य तइयाए ॥

एकस्मिन् क्षेत्रांस्मी भगवन्तो भवन्ति १ एवं काले २ चरित्रे ३
तीर्थे ४ पर्याये ५ आगमे ६ वेदे ७ कल्पे ८ लिङ्गे ९ लेइयायां १०
ध्याने ११ गणनायां १२ अभिग्रहाश्चामीषां जवन्ति न वा ? १३
प्रवाजनायां १४ मुखापनायां च कीदृशी स्थितिः १५ मनसाऽऽ-
पन्नेऽपराधे (से) तस्यानुद्धाताश्चतुर्गुणवः प्रायश्चित्तम् १६
कारणं १७ निःप्रतिकर्म १८ जकं, पन्थाश्च, तृतीयस्यां पौरुष्या-
म् १९ इति द्वारगाथाद्वयसमासार्थः ।

व्यासार्थं प्रतिधारमभिधित्सुः प्रथमतः क्षेत्रद्वारमङ्गीकृत्याह—

जम्मणसंतीभावे, स होज्ज सन्वासु कम्मभूमासु ।

साहरणे पुण भइयं, कम्मे व अकम्मचूमे वा ॥

क्षेत्रविषया द्विविधा मार्गणा । जन्मतः, सद्भावतश्च । जन्मतो य-
त्र क्षेत्रं अयं प्रथम उपपद्यते । सद्भावतस्तु यत्र जिनकल्पं प्रतिप-
न्नो, नाऽस्ति । तत्र जन्मसद्भावयोरुभयोरपि, अयं सर्वासु कर्मभू-
मिषु, भरतपञ्चकैरावतपञ्चकविदेहपञ्चकसप्तणासु जवेत् । सं-
हरणे देवादिना अन्यत्र नयने, पुनर्जातयं जजनीयं, कर्मभूमौ वा
प्रवेदकर्मभूमौ वा । एतच्च सद्भावमाश्रित्योक्तं । जन्मतस्तु, कर्मभू-
मावेवायं भवतीत्युक्तं क्षेत्रद्वारम् ।

अथ कालद्वारमाह—

ओसपिणीइ दोसुं, जम्मणतो तिसु संतीभावेणं ।

उस्सपिणिविबरीया, जम्मणतो संतीभावे य ॥

अवसर्पिण्यां जन्मतो द्वयोः सुषमदुष्पमदुष्पमसुषमयोः
तृतीयचतुर्थारकयोर्भवेत् । सद्भावतस्तु त्रिषु तृतीयचतुर्थ-
पञ्चमारकेषु, (सुषमदुष्पम—दुष्पमसुषम—दुष्पमरूपेषु)
दुष्पमसुषमाया अन्ते जातो दुष्पमायां जिनकल्पं प्रति-
पद्यते । इति कृत्वा उत्सर्पिणीविपरीता । जन्मतः सद्भावतश्च ।
इदमुक्तं जयति—उत्सर्पिण्यां दुष्पमदुष्पमसुषमसुषमदु-
ष्पमासु तिसृषु समासु जन्मश्रुते दुष्पमसुषमसुषमदुष्पमासु
द्वयोरमुं कल्पं प्रतिपद्यते । दुष्पमायां तीर्थं नास्तीति कृत्वा
तस्यां जातस्यापि दुष्पमसुषमायामेव कल्पप्रतिपत्तिरिति ।

॥ ओसपिणुस्सपिणी—भवन्ति पलिजागतो चउत्थम्मि ।

काले पलिजागेषु अ, साहरणे होति सव्वेसु ॥

ने। अत्रसर्पिण्युत्सर्पिणीरूपे अवस्थितकाले, चत्वारः प्रतिभा-
गास्तद्यथा—सुषमसुषमाप्रतिभागः सुषमाप्रतिभागः सुषमदुष्प-
माप्रतिभागः दुष्पमसुषमाप्रतिभागश्चेति । तत्राद्यां देवकुरुत्त-
रकुर्वीद्वितीया रम्यकहरिवर्षयोस्तृतीया हैमवतैरयवतयोश्च-
तुर्थस्तु महाविदेहेषु । तत्र चतुर्थे प्रतिभागे जन्मतः सद्भावत-
श्चामी जवन्ति । नाद्येषु त्रिषु प्रतिभागेषु (काले-त्ति) यो महावि-
देहे जिनकल्पिकः स सुषमादिषु षट्स्वपि कालेषु संहरणतो
भवेत् (पक्षिभागेषु अ चि) भरतैरावतमहाविदेहेषु संजृताः सं-
हरणतः सर्वेष्वपि प्रतिभागेषु देवकुर्वीदिसंबन्धिषु जवन्तीति ।

चारित्रद्वारमाह—

पढे वा-विईए वा, पक्खिज्जइ-संजमम्मि जिणकप्पं ।

पुत्तपक्खिवाणओ पुण, अस्सये संजमे होजा ॥

प्रथमे वा सामान्यकारणे, द्वितीये वा छेदोपस्थापनीयनाम्नि संयमे वर्तमानो, जिनकल्पं प्रतिपद्यते । तत्र मध्यमर्तः धंकरवि-
देदतीर्थकृत्वतीर्थवर्ती, प्रथमे संयमे । पूर्वपश्चिमतीर्थवर्ती तु
द्वितीये, इति मन्तव्यं । पूर्वप्रतिपन्नः, पुनरसौ जिनकल्पकोऽन्य-
तरस्मिन् सूक्ष्मसंपरायादावपि संयमे जन्वत् ।

तीर्थ-पर्याय-द्वारद्वयमाह-

नियमा होइ स तित्थे, गिहपिरियाए जहन्नगुणवीसा ।
जइपरियाए बीसा, दोनु वि उकोसदेसूणा ॥

स जिनकल्पको नियमात्तीर्थे भवति । न पुनर्व्यवच्छिन्ने, व-
त्पन्न वा तीर्थे * पर्यायो द्विधा * गृहिपर्यायो यतिपर्यायश्च-तत्र
गृहिपर्यायो जन्मपर्याय इत्यकोऽर्थः । तत्र जघन्यतः, एकान्ति-
शतवर्षाणि । यतिपर्यायं तु, जघन्यतो विशतवर्षाणि । उत्कर्ष-
तस्तु, द्वयोरपि गृहिपर्याययतिपर्याययोर्देशानां पूर्वकोटी यदा
प्राप्ता भवति तदा जिनकल्पं प्रतिपद्यते ।

तथा-ऽऽगम-वेद-चारे आह-

न करिंति आगमं ते, त्थीवज्जेणं वेदो इकतरो ।
पुव्वपनिवन्नओ पुण्ण, होज्ज सवेओ अवेओ वा ॥

न कुर्वन्ति ते जिनकल्पकाः आगमम् । पूर्वश्रुताध्ययनं, तच्च
श्रुतं । विश्रुतसिक्काकृपहेतोरैकाग्रमनाः, सम्पगनुस्मरन्ति ।
वेदमंगीकृत्य प्रासिकाक्षे स्वीयज्ञैः, एकतरः पुरुषवेदो, नपुंसकवेदो
वा, असंक्षिप्तएतस्य भवेत् । पूर्वप्रतिपन्नः पुनः, सवेदोऽवेदो
वा भवेत् । तत्र जिनकल्पिकस्य तद्वदे केवलोत्पत्तिप्रतिषेधा-
दुपपन्नमर्थेयां वेदे उपशान्तिं सत्यवेदत्वम् । तदुक्तम्-“उवस-
मसेदाए सन्न, वेदे उवसमियम्मि च अवेदो ज । न उ सविप
तं जम्मे, केवलपडिसेहनावाओ ॥” शेषकालं तु सवेद इति ।

अथ कल्प-लिङ्ग-लेख्या-चाराण्याह-

ठियमठियम्मि कप्पे, डिगे भयणा उ दव्वलिगेणं ।
तेअहि सुच्छाहिं पढ-मया अपढमया होज्ज सव्वाणु ॥

स्थितकल्पे, अस्थितकल्पे च, मध्यमजिनमहाविदेहजिनमकोऽमी
जवेयुः * सिङ्गे चिन्त्यमाने * नजना तु, द्रव्यसिङ्गेन कार्या । तुशब्दो
विशेषणः । किं विशिनष्टि-प्रथमतः प्रतिपद्यमानो, अव्यलिङ्गयुक्त
एव भवति । ऊर्ध्वमपि भावलिङ्गं नियमाद्भवति । अव्यलिङ्गं
तु, जीर्णत्वाच्चौरादिभिरुपहृतत्वाद्वा, कदाचित्तमभवत्यपि,
वक्तुं च-“इयं तु जिह्मावा, एहिं सययं न होइ वि
कयाइ । न य तेण विणा वि तहा, जायइ से जावपरिहाणी”
न इतरदिशि अव्यलिङ्गम् * * * वेद्यासु तेजसादिकासु, प्रथमकाः,
प्रतिपद्यमाना भवन्ति । अग्रथमकास्तु पूर्वप्रतिपन्नाः, सर्वास्वपि
शुद्धासु लेख्यासु भवेयुः । केवलमशुद्धासु वर्तमानो नात्यन्तं सं-
क्षिप्तसु वर्तते, न च भूयांसं काव्यमिति ।

ध्यान-गणना-द्वारद्वयमाह-

धम्मेष उ पनिवज्जइ, इयरेसु वि होज्ज अट्टाणेषु ।
पनिवत्तिसयपुहत्तं, सहसपुहत्तं च पनिवत्ते ॥

धर्मेण ध्यानेन, तुशब्दस्य विशेषणार्थत्वात् । प्रवर्द्धमानेन
सता, कल्पं प्रतिपद्यते । पूर्वप्रतिपन्नस्तु, इतरेष्वप्यातांदिषु ध्या-
नेषु कर्मवैशिष्ट्यवत्ताद्भवेदपि, केवलं कुशलपारिणामस्योद्भासत्वा-
द्वा

सौविकर्मपरिणतिजनितः सोऽपि सौद्वार्तन्नावोऽस्य प्रायो निर-
नुबन्धो भवति । तदुक्तम् । “पञ्चकुसलस्यो उद्भास्यो तिव्व
धम्मपरिणामां । रुद्धेसु विभावो, इमस्स पायं निरुण्वंधो” ॥
गणनाद्वारे प्रतिपत्तिं, प्रतिपद्यमानतामंगीकृत्योत्कर्षतः, शतपृथ-
क्त्वमंकस्मिन् समये अमीषां भगवतां प्राप्यते । पूर्वप्रतिपन्नका-
नां पुनरुत्कर्षतः सहस्रपृथक्त्वं । कर्मज्जमिपञ्चदशमप्येतामेवो-
त्कर्षतः प्राप्यमानत्वात् । जघन्यतस्तु प्रतिपद्यमानका एको, द्वौ,
त्रयो, चेत्यादौ । पूर्वप्रतिपन्नास्तु जघन्यतोऽपि सहस्रपृथक्त्वमेव ।
महाविदेहपञ्चकं, सर्वदैवैतावतामवाप्यमानत्वात् । नवरमुत्कृ-
ष्टपदाज्जघन्यपदं ह्युत्तरमिति ।

अनिग्रह-प्रवाजना-मुण्णपाना-द्वाराणि व्याचष्टे ।

भिक्षुवायिरियाइथा, अभिगगा नेव सो उ पव्वावे ।

उवदेसं पुण्ण कूणती, धुव पव्वेणंति जाणित्ता ॥

भिक्षाचर्यां श्रुत्वा गत्या प्रत्यागनिकादयो गांचरचर्यावि-
शेषास्तदादयोऽभिग्रहाः, इत्स्वरत्वादस्य न जघन्ति । जिनकल्प
एव हि यावत्तुक्थिकस्तस्याभिग्रहस्तत्र च प्रतिनियता निर-
पवादाश्च गांचरादयस्तत्तत्पात्रनमेवास्य परमं विशुद्धिस्थानं ।
यदाह-“एयम्मि गोयराति, नियथा नियमेण निरववादा य ।
त्त्पालनं चिय परं, एअस्स विसुद्धिद्वारां तु” तथा नवा-
सावन्धं प्रवाजयति । उपलक्षणत्वात् न च मुष्णापयति । कदप-
स्थितिरियमिति कृत्वा-उपदेशं पुनः करोति । प्रयच्छन्ति ध्रुव-
प्रवाजिनमवश्यप्रव्रजनशीलं विक्षाप । कञ्चन तं च संविप्र-
गीताथेसाधूनां समीपे प्रहिणोति ।

अथ भणसावन्ने वि से अणुण्णाय सि द्वारं ।

मनसापि सूक्ष्ममतिचारमात्रापन्नस्यास्य सर्वजघन्यं चतुर्गुरुकं
प्रापश्चित्तम् ।

अथकारण-निष्पत्तिकर्म-द्वारे आह-

निष्पट्टिकम्मसरीरा, न कारणं अत्थि किंचि नाणाई ।

जंघावलम्मि खीणे, अविहरमाणो वि नावज्जे ॥

निष्प्रतिकर्मशरीरा, अमी जगवन्तो, नास्तिमलादिकमप्यन-
यन्ति । न वा विकित्तादि कारणन्ति * न च तेषां कारणम्, *
आलम्बनं शानादि किञ्चिद्विद्यते, यद्गलात्ते द्वितीयपदासेवनं
विदधुः ।

जक्तः * पन्थाश्च * तृतीयस्यामिति चारम् ।

तृतीयस्यां पौरुष्यां भिक्षाकाहो, विहारकालोऽस्य भवति ।
शेषासु तु पौरुष्यासु प्रायः कायोत्सर्गेणस्ते * जङ्घावले परिक्रीणे
पुनरविहरन्नापि विहारमकुर्वन्नापि नापद्यते, कमपि दोषं, किंत्वे-
कत्रैव केनैव स्वकल्पस्थितिं स तु पालयतीति व्याख्यातं स्थि-
तिद्वारं, तद्व्याख्याने चार्जितः कल्पविहारः । ३० १ ३० ।

व्यासार्थस्त्वस्याः प्रस्तुतं चारमेव-

सयमे आठकालं, खाणं पुच्छित्तु वा वहुसेसं ।

सुवहुगुणालाजकंली, विहारमञ्जुजयं जयई ॥ ३७७ ॥

स्वयमेवायुष्कालं ज्ञात्वा, बहुशेषं श्रुतातिशयेन पृष्ठा च श्रु-
तातिशययुक्तमन्यं बहुशेषं ज्ञात्वा, सुवहुगुणलामकाह्वी सन्,
साधुविहारं क्रियारूपमच्युद्यतं जजनं प्रधानमिति गाथायः ।

प्रसङ्गमजिघास पञ्चतुलनेति द्वारं व्याचिख्यासुगाह-

गणि-उवभाय-पवित्ति-थेर-गणावठेइआ इमे पंच ।

पायपहिगारिणो इह, तेसिमिमा होइ तुलणाओ ॥ ३७८ ॥

गणी गच्छाधिपः, आचार्यः, उपाध्यायः सूत्रप्रदः, प्रवृत्तिरुचितो प्रवृत्तेकः, स्थविरः, स्थिरीकरणात्, गणावच्छेदको गणादेश-पावनक्रमः, एते पञ्चपुरुषाः, प्रायोऽधिकारिण इहाच्युद्यनवि-हारे । एतेषामियं वक्ष्यमाणा भवति, तुलनेति गाथार्थः ।

गणपिक्खेवित्तिरिओ, गणिस्स जो वा ठिओ जहिं ठाणे ।

सो तं अप्पसमस्से-वं णिक्खिवइ इत्तरं चेव ॥३८६॥

गणनिक्षेप इत्वरः परिमितकालो, गणिनो भवति । यो वा स्थितो यत्र स्थाने उपाध्यायादौ, स तत्पदमात्मसमस्यैव निक्षिपतीत्वरमेवापरस्य साधारिति गाथार्थः ।

पिच्छामु ताव एए, केरिसया होंतिमस्स ठाणस्स ।

जोगाण वि पाएणं, णिव्वहणं दुकरं होइ ॥ ३८७ ॥

पश्यामस्तावदेते अभिनवाचार्यादयः, कीदृशा जवन्त्यस्य स्था-नस्य प्रस्तुतस्येति तानवेति । अयोग्यानामनारोपणमेवेत्याशङ्क्या-ह-योग्यानामपि सामान्येन प्रायो निर्वहणं, प्रस्तुतस्य दुष्करं भवति, लोकसिद्धमेतदिति गाथार्थः ।

युक्त्वा तुलनाप्रयोजनमाह-

य य बहुगुणचाएणं, थोवगुणपसाहणं बुहजणाणं ।

इडं कयाइ कज्जं, कुमला सुपइड्डियारंजा ॥ ३८८ ॥

न च बहुगुणत्यागेन प्रामाणिकेन, स्तोकगुणप्रसाधनं, बुधज-नानां विदुषामिष्टं, कदाचित्कार्यं, नैवेत्यर्थः । किमित्यत आह-कुशलाः सुप्रतिष्ठितारंजा जवन्तीति गाथार्थः ।

उपकरणचारमाश्रित्याह-

उवगरणं सुदेसण, माणजुअं जमुचिअं सकप्पस्स ।

तं गेएहइ तयजावे, अहागमं जाव उचिअं तु ॥ ३८९ ॥

उपकरणं वस्त्रविद्युद्वैषण्यमानयुक्तं, यदुचितं स्वकल्पस्य स-मयनीत्या, तन्नात्युत्सर्गेणादित एव, नदभावे सति, यथाकृतं गृ-ह्णाति । यावदुचितमन्यद्भवति, तावद्वेति गाथार्थः ।

जाए उचिए अ तयं, वांसिरइ अहागमं विहाणेण ।

इय आणाविरयस्सिह, विएणेअं तं पि तेण समं ॥३९०॥

जाते सत्युचितोपकरणे, तत् प्राक्तनं व्युत्सृजति । यथाकृतमुप-करणं, विधानेन सौत्रेण, इयस्यागो निस्पृहनया आज्ञाविरत-स्येह लोकेऽपि विज्ञेयं । तदपि मौलमुपकरणं तेन समं पाश्चा-त्येनेति गाथार्थः ।

किमित्यत आह-

आणा इत्य पमाणं, विएणेअ सन्वहेव परलोए ।

आराहणाअ तीए, धम्मो वज्जं पुण निमित्तं ॥३९१॥

आज्ञाऽत्र प्रमाणं विज्ञेया । सर्वथैव परलोके, न त्वन्यत कि-ञ्चिद आराधनेन तस्या धर्मः । आज्ञाबाह्यं पुनर्निमित्तमिति गाथार्थः ।

उवगरणं उवगारे, तीए आराहणस्सऽवहंतं ।

पावइ जहत्यनामं, इहरा अदिगरणमो जणिअं ॥३९२॥

उपकरणमप्युपकारे तस्याऽऽज्ञाया आराधनस्यावर्तमानं स प्राप्नोति, यथार्थनामोपकरणमिति । इतरथा तदाराधनोपकारा-भावे सत्यधिकरणमेव जणितं तदुपकरणमिति गाथार्थः ।

परिकर्मद्वारमभिधातुमाह-

परिकम्मं पुण इहिंदि-आइं विणिअमणभावणा नेआ ।

तमवायादालोअण-विहिणा सम्मतओ कुणइ ॥३९३॥

परिकर्म, पुनरिह प्रक्रमे इन्द्रियादिविनियमनज्ञावना ज्ञेया भावनाभ्यासः । तत्परिकर्म अपायाद्यालोचनविधीनन्द्रियादी-नां सम्यक्त्वतः करोतीति गाथार्थः ।

इंदिअकसायजोगा, विणम्मिआ तेण पुव्वमेव एणु ।

सच्चं तहा वि जयए, तज्जयसिद्धिं गणंतो सो ॥ ३९४ ॥

इन्द्रियकषाययोगाः सर्व एव विनियमितास्तेन साधुना पूर्व-मेव ननु ? अत्रोत्तरं-सत्यमेतत्, तथापि यतते, स तज्जयादि-न्द्रियादिजयात्सिद्धिं गणयन् प्रस्तुतस्येति गाथार्थः ।

इंदिअजोगेहिं तहा, ऐहइहिगारो जहा कसाएहिं ।

एएहिं विणा ऐए, दुहवुद्धीवीअजुआआ ॥३९५॥

इन्द्रिययोगैस्तथा नेहाधिकारः प्रक्रमे । यथा कषायैः किमित्य-ज्ञाह-एभिर्विना नैते इन्द्रिययोगा दुःखवृद्धिर्वाजचूताः । इति गाथार्थः ।

जेण उ ते वि कसाया, णो इंदिअयोगविरहिआ हुंति ।

तव्विणियमणं पि तओ, तयत्थमेवेत्य कायव्वं ॥ ३९६ ॥

येन पुनः कारणेन, तेऽपि कषायाः नेन्द्रिययोगविरहिता भवन्ति । तद्विनियमनमपि ततः कारणात् । तदर्थमेव कषायवि-नियमनार्थमत्र कर्तव्यमिति गाथार्थः ।

तपोज्ञावनादिप्रतिपादनायाह-

इअ परिकम्मिअभावो-ऽणवज्जत्थं पोरिसाइतिगुणतवं ।

कुणइ वुहाविजयट्ठा, गिरिणइसीहेण दिट्ठंतो ॥३९७॥

(इयं ति) एवंपरिकर्मितज्ञावः सन्नेन्द्रियादिविनियमनेनानभ्यस्त-मसात्मीभूतं पूर्वं पौरुष्याद्यभ्युपलक्षणमेतत् त्रिगुणं तपः, क-रोति । त्रिवारासेवनेन इन्द्रियजयाय सात्मीभावेन कृद्विजया-र्थम् । गिरिनदीसिंहेनाऽत्र दृष्टान्तः । यथाऽसौ गिरिनदीं वंगवती-मसकृदुत्तरणेनापि, प्रगुणमुत्तरत्येवमसावबाधकं तपः करोती-ति गाथार्थः ।

एतदेवाह-

इकिं ताव तवं, करेइ जह तेण कीरमाणेण ।

हाणो ए होइ जइआ, वि होइ छम्मासुवस्सगो ॥३९८॥

एकैकं पौरुष्यादि तावत्तपः करोति सात्मीभावेन ।

यथा तेन तपसाह-

अप्पाहारस्स ए इ-दिआइं विसएसु संपयइति ।

नेअ किंलम्मइ तवसा, रसिएसु न सज्जइ आवि ॥३९९॥

अल्पाहारस्य तपसा, नेन्द्रियाणि स्पर्शनादीनि, विषयेषु स्पर्श-नादिषु, संप्रवर्तन्ते । घातूँरूपाभावाच्च च क्लाम्यति । तपसा-रसिकेष्वशनादिषु, न-सज्जतं, चापि । अपरिजोगेनानादरादिति गाथार्थः ।

तवभावणाए पंचि-दिआणि दंताणि जस्स वसमिति ।

इंदियजोगाइरिओ, समाहिकरणाइं कारेइ ॥ ३९९ ॥

तपोभावनया हेतुभूतया, पञ्चेन्द्रियाणि दान्तानि सन्ति यस्य वंशमागच्छन्ति प्राणिनः, स इन्द्रिययोग्याचार्यः इन्द्रियप्रशु-

एनक्रियामुहः । समाधिकरणानि, समाधिब्यापारात् कारय-
तीन्द्रियाणि, इति गाथार्थः ।

द्वारान्तरसंवन्धाभिधित्तयाह-

इअ तवणिम्माओ खलु, पच्छा सो सत्तभावाणं कुणइ ।

निदानयविजयट्ठं, तत्त उ पमिमा इमा पंच ॥३९४॥

(इअ) एवं तपोनिर्माणः खलु, पश्चादसौ मुनिः सत्त्वभावनां
करोति । सत्त्वान्यासमित्यर्थः । निद्राभयविजयार्थमेतत्करोति ।
तत्र तु प्रणिमाः सत्त्वभावनायामेताः पञ्चेति गाथार्थः ।

पढमा उवस्मज्जम्पि, नीया वट्ठि तया चउकम्मि ।

सुखवाम्पि चउत्थी, तह पंचमिआ मसालुम्मि ॥३९५॥

प्रथमोपाश्रये प्रतिमा, द्वितीया बहिरुपाश्रयस्य, तृतीया चतु-
र्थे स्थाने संवन्धनि, शून्यशृङ्गे चतुर्थी स्थानसंवन्धन्येव, तथा
पञ्चमी श्मशाने प्रतिमा । इति गाथार्थः ।

एयासु चव थोवं, पुव्वपवचं जिणइ निहमसो ।

भूसगजिकाओ तह, भयं च सहसुभवं अभिअं ॥३९६॥

एयासु प्रतिमासु स्नोकस्नोकं, यथा समाधिना पूर्वप्रवृत्तां
जयति निद्रामसौ मृषिकपृष्ठादौ । तथा आदिशब्दान्माजौरा
दिपरिग्रहः । भयं च सहसोद्भवमजितं जयतीति गाथार्थः ।

एएण सो कमेणं, भिजगतकरसुराइकयमेअं ।

जिणिऊण महासत्तो, वहइ जयं निवभो सयत्तं ॥३९७॥

अनेनासौ क्रमेण यथोपन्यस्तेन, भिजगतकरसुरादिकृत-
मेतद्भयं जित्वा-महासत्त्वः सर्वासु प्रतिमासु बहति भयं
प्रस्तुतं निर्जयः सकलमिति गाथार्थः ।

धुनभावनामाह-

अह सुत्तजावणं सो, एगगमणाऽगाउओ उ भयवं ।

कालपरिमाणहेऊ, सव्वत्थं सव्वहा कुणइ ॥ ३९८ ॥

अथ सूत्रभावनामसौऋषिरेकाग्रमना अन्तःकरणेन अना-
कुलो बहिर्वृत्त्या भगवानसौ, कालपरिमाणहेतोस्तद्व्या-
सादेव तद्धतेः स्वय्यस्तां सर्वथा करोत्युच्चासादिमानेनेति
गाथार्थः ।

एतदेवाह-

उस्सासाओ पाणा, तओ अ थोवो तओ वि अ मुहुत्तो ।

एएहि पोरिसीओ, ताहि वि णिसाइ जाणेइ ॥३९९॥

उच्चासात् प्राणादित्युच्चासनिःश्वासः । ततश्च प्राणात्,
स्नोकं, सप्तप्राणमानः । ततोऽपि च स्नोकान्मूहतां, द्विघटिक-
कावः । एभिर्मूहतां पौरुष्यः । तामिरपि पौरुषीभिः, निशादिव-
सादि जानात, सूत्राभ्यासतः । इति गाथार्थः ।

एत्तो उवओगाउ, सदेव सो मूढलक्खया ए उ ।

दोसं अपावमाणो, करेइ किञ्चं अविवरीअं ॥ ४०० ॥

अत उपयोगात् सूत्राभ्यासगर्भात्, सदैवासौऽमूढलक्खया
कारणेन दोषप्रपण्डुवन्, निरतिचारः सन्न करोति कृत्यं, वि-
हितामुद्यमविपरीतमिति गाथार्थः ।

मेहाइक्खसेउं उ-जओ कालमहावा उवस्सगे ।

पेट्टाजिक्खपंथे, जाणइ कालं विणा ठाइ ॥४०१॥

मेधादिशब्देषु विभागेष्वयं कालं प्रारम्भसमसिरूपम् । अथवो-
पसर्गे दिव्यादौ । प्रेक्षादावुपकरणस्य भित्तापथे औचित्येन
जानाति, कालं योयं विना स्थापयतीति गाथार्थः ।

एकत्वजावनामभिधानुमाह-

एगत्तभावणं तह, गुरुमाइसु दिट्ठिमाइपरिहारा ।

भावइ छिएणममत्तो, तत्तं हिअयम्मि काऊणं ॥४०२॥

एकत्वभावनां, तथाऽसौ, यतिगुर्वादिषु दृष्ट्यादिपरिहाराद्-
क्षेणालापपरिहारेण भावयत्यन्यस्यति । छिन्नमत्त्वः संस्तव्यं
दृश्ये कृत्वा-वक्ष्यमाणमिति गाथार्थः ।

एगो आया संजो-गिअं तुऽमेसं इमस्स पाएणं ।

हुक्खणिमित्तं सव्वं, भोत्तुं मज्जत्थजावं तु ॥ ४०३ ॥

एक आत्मा तत्त्वतः संयोगिकं । त्वशेषमस्य देहादि, प्रायेण
दुःखनिमित्तं सर्वमेतत् । हितस्तु मय्यस्यभावो यस्य सर्वत्रेति
गाथार्थः ।

इय जावियपरमत्थो, समसुहद्वक्खोवहीअरो होइ ।

तत्तो अ सो कमेणं, साहेइ जहिच्चिअं कज्जं ॥४०४॥

टीका तु—(मूलप्रतापप्राप्तवान्निखिला) ।

एगत्तजावणाए, ए कामभोगे गणे सरीरे वा ।

सज्जइ वेरग्गाओ, फासेइ अणुत्तरं करणं ॥ ४०५ ॥

एकत्वजावनया ज्ञाव्यमानया, न कामभोगयोस्तथा, गणे, श-
रीरे वा, सज्जने, सङ्गे गच्छति । एवं वैराग्यगतः सन्न, स्पृशत्यनु-
त्तरं करणं, प्रधानयोगनिमित्तमिति गाथार्थः ।

बलभावनामाह-

इअ एगत्तसमेओ, सारीरं माणसं च हुविहं पि ।

भावइ वडं महप्पा, उस्सग्गधिईसरुवं तु ॥ ४०६ ॥

एवमेकत्वभावनासमेनः सन्न, शरीरं, मानसं च, द्विविधमन्ये-
तत् भावयति बलम्, महात्माऽसौ, कायोत्सर्गघृतिस्वरूपं यथा
संख्यमिति गाथार्थः ।

पायं उस्मग्गेणं, तस्मिन्निईभावणावज्जा एसो ।

संधयणे वि हु जायइ, एणिहं भाराइवज्जुत्तो ॥ ४०७ ॥

प्रायः कायोऽस्मग्गेण, तस्य यतः स्थितिभावनावज्ञात्तैव कायो-
त्सर्गः, संहननेऽपि सति जायते । इदानीं भारादिवलतुल्यः,
शक्तौ सत्यामप्यभ्यासनो भारवहनिदर्शनादिति गाथार्थः ।

सइ सुहजावेण तहा, जं तं सुहभावठिज्जुवाओ ।

एत्तो चिय कायव्वा, धिई णिहाणाइलाओ व्व ॥४०८॥

सदा शुभभावेन, तथा तस्य स्थितिरिति वर्तते । यद्यस्मादेवं
तच्छुभभावस्थैर्येषां । अत एव स्थितिसंपादनार्थं कर्तव्या
घृतिस्तेन निधानादिलाज इवेष्टसिद्धेरिति गाथार्थः ।

धिइवलए वद्धकउओ, कम्मं जयत्ताअ ओज्जओ मइमो ।

सव्वत्था अविसाई, उवसंगमहो दढं होइ ॥ ४०९ ॥

घृतिबलनिबद्धकर्म, सत्कर्मजयार्थमुद्यतो, मतिमानेव सर्वत्रा-
विषादिभावानोपसर्गसहो, दृढमत्यर्थं भवतीति गाथार्थः ।

चरमजावनामनिधाय विंशपमाह-

सव्वासु भावणासुं, एसो विही उ हांजइ ओहेणं ।

एत्थं चसदगहिओ, तयएतंरं चेव केइ ति ॥ ४१० ॥

सर्वासु जावनासु अनन्तरादितासु, एष विधिन्तु वक्ष्यमाणो भवत्योघन । अत्र चशब्दगृहीतो द्वारगाथायां, तदनन्तरं वि-
ध्यन्तरमेव केचनेति गाथायः ।

जिणकप्पिअपडिरूवी, गच्छे विअ कुणइ दुविहपरिकम्पं ।

आहारोवहिमाई-सु ताहे पमिवज्जए कप्पं ॥ ४११ ॥

जिनकल्पिकप्रतिरूपी तत्सदृशो. गच्छ एव स्थितः सन्, क-
रोति, द्विविधं परिकर्म, बाह्यमान्तरं च, आहारोपध्यादिषु
विषयेषु, ततस्तत्कृत्वा प्रणिपद्यते कल्पमिति गाथायः ।

एतदेवाह-

तइआएऽनेवामं, पंचऽस्यराअ जयइ आहारं ।

दोएहऽस्यराअ पुणो, उवाहिं च अदागमं चेव ॥ ४१२ ॥

तृतीयायां पौरुष्यामलेपकृतं वल्लाडि, पञ्चान्यतरया पणया,
भजते सेवते आहारं, द्वयंतरन्यतरया पुनरेपणयापधिं च भजते ।
यथाकृतं चैवोपधिं, नाथं, तत्रौघत एवैपणा आहारस्य सप्त ।
यथोक्तम्-" संसत्तासंसत्ता, उच्छा तह होइ अण्णलेवा य ।
उगहियापगहिया, आंजिअधम्मा य सन्नामिया " ॥ १ ॥
"तत्थ पंचसुगहो, एकाए अभिगहो अलणस्स । एकाए चेव
पाणस्स," ॥ वल्लस्य त्रेपणाइचनत्ता । यथोक्तम्-" उदिइपेह-
अंतर-मोअिअप्रकम्मा चउअिअदा जणिया । वंथसणा जईणं,
जिणहि जिअरागदंसेहि " ॥ 'वत्थं पि दोसु गिएहइ' इति गा-
थाज्ञायायः ।

पाणिपमिगहपत्तां, सचेलनेएण वा वि दुविहं तु ।

जो जहरूओ होइइ, तह परिकम्पए अप्पं ॥ ४१३ ॥

पाणिप्रतिग्रहपात्रवज्जेदेन सचेलनेचेलनेदेन चापि, द्विविधं
तु प्रस्तुतं परिकर्म । यो यथारूपो भविष्यति जिनकालिकः ।
स तथा तेनैव प्रकारेण, परिकर्मयत्यात्मानमिति गाथायः ।

चरमकाराभिधिरसयाह-

निम्माओ अ तहिं सो, गच्छाई सव्वहाऽणुजाणित्ता ।

पुव्वोइआण सम्पं, पच्छा उववूहेउं विहिणा ॥ ४१४ ॥

निर्मातश्च, तत्र परिकर्मण्यसौ, गच्छादिषु सर्वथाऽनुज्ञाय प्रा-
शुकं पदं, पूर्वोदितानां, सम्यगित्त्वरस्थापितानां, पश्चादुपबृंह्य
विधिना तेनैवेति गाथायः ।

खामेइ तओ संपं, सवालवुहं जहोचिअं एव ।

अचंते संविगो, पुव्वविरुद्धे विमेषेणं ॥ ४१५ ॥

कामयति ततः सङ्गं. सामान्येन सवालवृद्धं, यथोचितमेव । व-
क्ष्यमाणनीत्या अत्यन्तं सांविगः सन्, पूर्वविरुद्धान् विशेषेण
काञ्चनेति गाथायः ।

जं किंचि पमाणं, ए सुधु ने वडिअं मए पुण्वि ।

तं मे खामेमि अहं, एिस्सहो एिक्साओत्ति ॥ ४१६ ॥

यत्किंचित् प्रमादेन हेतुना न सुष्ठु (मे) भवतां वर्तितं मया

पूर्वं, तद् (जे) युष्मान् क्रमयाम्यहं । निःशब्दां, निःकपायो-
ऽस्मि संवृत्त इति गाथायः ।

दव्वाई अणुकुळे, महाविज्जइए अह जिणईणं ।

अव्जासे पडिंज्जइ, जिणकप्पं असइ वहरुक्खे ॥ ४१७ ॥

ख्यादावनुकूले सति महाविभूत्या दानादिकया, अथ
जिनादीनामतिशयिनामज्यासे, प्रतिपद्यते जिनकल्पमुत्सर्गेण ।
अर्सात च वटवृत्तेऽपवाद । इति गाथायः ।

दाराणुवायो इह, सो पुण तइयाअ भावणासारं ।

काळण ते विहाणं, णिरविक्खो सव्वहा वपइ ॥ ४१८ ॥

द्वारानुपातो वृष्ट्यः । स पुनर्भृपिस्तृतीयायां पौरुष्यां, भावना-
सारं सत्कृत्वा, तन्मस्कारादिप्रतिपात्तविधानं, निरपेक्षः सन्,
सर्वथा व्रजति ततः । इति गाथायः ।

पक्खोपत्तुवरणे, गच्छारामाज विणिगए तम्मि ।

चक्खुविसयं अईए, अइंति आणंदिआ साहू ॥ ४१९ ॥

पक्षिपत्रोपकरणे अमुकस्त्रांकापद्यौ, गच्छारामास्तुखसंख्या-
द्विर्नर्गतं तस्मिन् जिनकल्पिके, चक्षुर्विषयमनीने अदर्शनी-
भूते, आगच्छान्त स्ववसतिमानन्दिताः, साधवः तत्प्रतिपश्यन्ति-
गाथायः ।

आधोएजं खेत्तं, णिव्वाधाएण मासणिवाहं ।

गंतुण तत्थ विहरइ, एस विहारो समासेणं ॥ ४२० ॥

(आनुद्य) विधाय क्षेत्रं निर्ध्याघातेन हेतुसूतेन, (मासणिवा-
हं) मासनिर्वहणसमर्थं गत्वा-तत्र क्षेत्रं विहरति । स्वनीतिं
पालयति एष विहारः, समासेनास्य भगवतः, इति गाथायः ।

एत्थ य सामायारी, इमस्म जा होइ तं पक्खामि ।

जयणाअ दसविहाण, गुरुवएमाणुसारेणं ॥ ४२१ ॥

अत्र च क्षेत्रे सामाचारी स्थितिरस्य या एवं जिनकल्पिकस्य ।
तां प्रवक्ष्यामि । भजनया विकल्पेन दशविधयां सामा-
चार्यां ब्रह्ममाणायां गुरुपदेशानुसारेण, न स्वमनीषिकयेति
गाथायः ।

दशविधानेवादेशानाह-

इच्छा मिच्छा तहका-रो आवस्मिइ निसीहिइऽऽपुच्छा ।

पडिपुच्छ-अंदण-निमं-तणा य न्वमंपया चेव ॥ ४२२ ॥

इच्छा, मिथ्या, तथाकार, इति । कारशब्दः प्रत्येकमजिसंबन्धयते
इच्छाकारो, मिथ्याकारः, तथाकार, इति । तथा परज्जने सर्वत्रे-
च्छाकारः । दोष बोद्धे मिथ्याकारः । तथा आवश्यकी नैपथिकी
च आपृच्छा, वसतिनिर्गमे आवश्यकी, प्रवेशे नैपथिकी, च स्वका-
र्यप्रवृत्ता वा, पृच्छा तथा प्रतिपृच्छा, छन्दना निमन्त्रणा, च तत्रा-
दिप्रकरणकाले, प्रतिपृच्छापूर्वगृहीतेनाशनादिना छन्दना निम-
न्त्रणा भवत्यगृहीतेन उपसंपञ्चैव, श्रुतादिनिमित्तमिति गाथायः ।

अत्र जिनकल्पिकसामाचारीमाह-

आवास्सिणिसीहिमिच्छा-ऽऽपुच्छणमुवसंपयम्मि ति गिहेसु ।

अस्सा सामायारी, ए होई सेसे सिआ पंच ॥ ४२३ ॥

आवश्यकीं नैपथिकीं मिथ्येति । मिथ्याकारपृच्छासुपसंपदं

गृहिस्वौचित्येन सर्वं करोति । अन्याः सामाचार्य इच्छाकार्या-
द्या न भवन्ति (सं) तस्य शेषाः पञ्च प्रयोजनाजावादिनि
गाथार्थः ।

आदेशान्तरमाह-

आवस्मिन्नं निसीद्विअ, मोत्तुं उवमंपयं च गिहिणसु ।
सेसा सामायारी, ए होइ जिणकप्पिए सत्ता ॥४७४॥
आवश्यकीं नैपथिकीं मुक्त्वा उपसंपदं च, गृहिप्वारामादि-
प्योद्यनः शेषाः सामाचार्यः पृच्छाया अपि न भवन्ति, जिन-
कलिरक सप्त । प्रयोजनाजावादेति गाथार्थः ।

अहवा वि चक्कवाले, सामायारी उ जस्स जा जोग्गा ।
सा सत्त्वा वत्तवा, मुअमार्इआ इमा मेरा ॥ ४७५ ॥
अथवाऽपि चक्कवाले नित्यकर्मणि, सामाचारी तु यस्य या
योग्या जिनकल्पिकादेः । सा सर्वा वक्तव्या । अत्रान्तरे धृतादिका
केयं मर्यादा वक्ष्यमाणा । इति गाथार्थः ।

सुअ-संगयणु-वसग्गो, आयंको वेअणा कइजणा य ।
घोमिद्ध-वसहि-केच्चिर-मेच्चारे चेव पासवणे ॥४७६॥
श्रुतमंहननोपसर्गा इत्येतद्विषयोऽस्य विधिर्वक्तव्यः । तथा-
आतङ्कः, वेदना, किमन्तो जनाइचेति, द्वारव्यमाश्रित्य-तथा-
स्थापिरुह्य-वसति-क्रियच्चिर-चारणयाश्रित्य-तथा-उच्चारे
चेव प्रश्रवणे चेत्येतद्विषये । इति गाथार्थः ।

ओआसे तणफलए, सारक्खणया य संउवणया य ।
पाहुमिओऽग्गीदीवे, ओहाण वसे कइ जणा उ ॥४७७॥
तथा अवकाशे तृणफलक एतद्विषय इत्यर्थः । तथा संरक्ष-
णना च संस्थापना चेति द्वारद्वयमाश्रित्य-तथा-प्राभृतिकाग्नि-
दीपेभ्येतद्विषयस्तथावधानं वत्स्थान्ति कति जनाइचेत्येतद् द्वार-
द्वयमाश्रित्येति च गाथासमुदायार्थः ।

जिक्खायरिआ-पाणय-देवादेवे अ तह अदेवे अ ।
आयंविद्ध-पमिमाअ, जिणकप्पे मासकप्पे य ॥ ४७८ ॥
जिह्वाचर्या-पानक इत्येतद्विषयो, वेपथेवे वस्तुनि, तथा-अन्नेपे
चेतद्विषयश्चेत्यर्थः । तथा-चासल-प्रतिमे, समाश्रित्य-जिनकल्पे,
मासकल्पे चेतद्द्वारमधिकृत्य-विधिर्वक्तव्यः । इति गाथासमुदा-
यार्थः । एतास्तिस्त्रोऽपि द्वारगाथाः । आसामवयवार्थः प्रति-
द्वारे स्पष्ट उच्यते ।

तत्र श्रुत-द्वारमधिकृत्याह-

आयारवत्तु तइयं, जहस्यं होइ नवमपुव्वस्स ।
तहिंयं कालएणाणं, दस उक्कोतेण निएणाइं ॥४७९॥
आचारवस्तु तृतीयं, संख्यया जघन्यकं भवति । नवमपूर्वस्य
संबन्धिभुतपर्यायस्तत्र कालज्ञानं भवतीति कृत्वा-दशपूर्वा-
ययुत्कष्टतस्तु भिन्नानि श्रुतपर्यायतः । इति गाथार्थः ।

संहनन-चारमाश्रित्याह-

पढमिल्लुगसंघयणा, धिइए पुण वज्जकुट्टसामाणा ।
पमिन्नज्जंति इमं खलु, कपं सेसाण तु कयाइं ॥४८०॥
प्रथमिल्लुगसंहननाद् वज्जकृपमनाराचसंहनना इत्यर्थः ।
धृ (वृ) स्या पुनर्वज्जकृपसमानाः प्रधानवृत्तय इति भावः ।
प्रतिपद्यन्त एनं खलु कल्पमधिकृतं जिनकल्पं । शेषाणां तु
कदाचित्कल्पसंहनितः । इति गाथार्थः ।

उपसर्ग-द्वारविधिमाह-

दिव्वाइं उवसग्गा, भइआ एअस्स जइ पुण हवंति ।
तो अव्वहिओ विसहइ, णिच्चलचित्तो महासत्तो ॥४८१॥
दिव्यादय उपसर्गा प्राज्याः । अस्य जिनकल्पिकस्य प्रव-
न्ति, वा नवा ? । यदि पुनर्मवन्ति कथञ्चित्, ततोऽव्ययितः
सन्निवसहने तानुपसर्गान् । निश्चलचित्तो महासत्त्वः स्वल्पस्वभा-
वन-इति गाथार्थः ।

आतङ्क-द्वारविधिमाह-

आतंको जरमाइ, से वि हु जइओ इमस्स जइ होइ ।
णिण्णिकम्मसरंरं, अहियासइ तं पि एमेव ॥४८२॥
आतङ्को ज्वरादिः, सद्योघाती रोगोऽसावपि भाज्योऽस्य भव-
ति । वा यदि ज्वरनि कथास्ततः निष्प्रतिकर्मशरीरः सन्नाधि-
सहते, तमप्यातङ्कमेवमेव । निश्चलचित्तयेति गाथार्थः ।

वेदना-चारविधिमाह-

अञ्जुवगमिआ उवक-माय तस्स वेअणा भवे दुविहा ।
धुवझांआई पढमा, जराविवागाइआ विइआ ॥ ४८३ ॥
आच्युपगमिकी, औपकमिकी च । तस्य जिनकल्पिकस्य वेद-
ना भवति द्विविधा । ध्रुवलोचाद्या प्रथमा वेदना । व्यवस्था-
पादिका द्वितीया वेदनेति गाथार्थः ।

क्रियन्तो जना इति चारविधिमाह-

एगां अ एस जयवं, णिविक्खलाअ सव्वहेव सव्वत्थ ।
जावेण होइ निअमा, वसहिंमिप दव्वओ जइओ ॥४८४॥
एक एवैव भगवान् जिनकलिरकः, निरपेक्षया सर्वथैव
सर्वत्र वस्तुनि, भावेनानिज्यङ्गेन भवति नियमात् । वसत्या-
दौ व्यपतो प्राज्यः । एकांतोऽनेको वेति गाथार्थः ।

स्थापिरुह्य-चारमाह-

उच्चारे पासवणे, लस्सगं कुणइ थंमिले पढमे ।
तत्थेव य पढिणिणे, कयकिंचो उज्जए वत्थे ॥ ४८५ ॥
उच्चारे प्रश्रवण एतद्विषयमित्यर्थः । व्युत्सर्गं करोति । स्थ-
रिद्धे प्रथमोऽनवपातादिगुणवति । तत्रैव च परिजीर्णानि स-
न्ति । कृतकृत्यः स तूज्जति, वखाणीति गाथार्थः ।

वसति-चारविधिमाह-

अममत्ताऽपरिकम्मा, दारविद्धभगजोगपरिहीणा ।
जिणवसहीयेराण वि, मोत्तण पमज्जणमकजे ॥४८६॥
अममत्वाऽममेयमित्यनिव्यङ्गरहिता । अपरिकर्मा, साधुनिमि-
त्समाहेपनादिपरिकर्मवर्जिता । द्वारविद्ध-भगयोग-परिहीणा, द्वा-
रविद्ययोगः, स्थगनं पूरणरूपं । भगयोगः, पुनः संस्करणमेत-
च्छून्या जिनवसतिः । अस्यानपवादानुष्ठानपरत्वात् । स्थविराणा-
मप्येवंचतैव वसतिः । मुक्त्वा प्रमार्जनं वसतेरेवाकार्ये मिति
पुष्टमाहम्बनं विहायैवचतैवेति गाथार्थः ।

क्रियच्चिर-चारविधिमाह-

केच्चिरकालं वसहिंमि, एवं पुच्छंति जायणा समए ।
जत्थ गिही सा वसही, ए होइ एअस्स णिअमेण ॥४८७॥

क्रियच्चिरं कावं वत्स्यय यूयमेवं पृच्छन्ति, याचनासमये कावे,
यत्र गृहिणस्तत्स्वामिनः, सा वसतिरेवंभूता न जवत्येव, तस्य
जिनकल्पिकस्य नियमेन सुदमममत्वयोगादिति गाथार्थः ।

उच्चार-द्वारविधिमाह-

नो उच्चारो एत्थं, आयरिअव्वो कयाऽद्वि जत्थ ।

एवं भणंति ते सा, वि हु पडिक्कट्ट च्चिअ एअस्स ॥४३७॥

नोच्चारोऽत्र प्रदेश आचरितव्यः कदाचिदपि । यत्र वसतावेवं
भणन्ति दातारः, साऽपि प्रतिकुट्टैव, जगवत एतस्य वसतिरिति
गाथार्थः ।

प्रश्रवण-द्वारविधिमाह-

पासवणं पि अ एत्थ, इमस्मि देसस्मि ण उण अणत्थ ।

कायवं ति जणंति हु, जीए एसा वि णो जोग्गा ॥४३८॥

प्रश्रवणमपि वाऽत्र वसतौ, अस्मिन् देशे विवक्षित एव । न पुन-
रन्यत्र देशे कर्तव्यमिति भणन्ति, यस्यां वसतौ । एषा पि न
योग्याऽस्येति गाथार्थः । व्याख्याता प्रथमा द्वारगाथा ।

द्वितीया व्याख्यायते । तत्रावकाश-द्वारविधिमाह-

ओवासो वि अ एत्थं, एसो तुज्जं ति न पुण एसो वि ।

एव वि जणंति जहिअं, मा वि ण सुद्धा इमस्स भवे ॥४३९॥

अवकाशोऽपि चात्र वसतौ, एष युष्माकं नियतः । न पुनरेवोऽ-
पि, एवमपि जणन्ति, यस्यां वसतौ दातारः । सापि न शुद्धाऽस्य
जवेद्वसतिरिति गाथार्थः ।

तृणफलक-द्वारविधिमाह-

एवं तणफलग्गेषु वि, जत्थ विआरो उ होइ निअमेणं ।

एसा वि हु दड्ढवा, इमस्स एवंविहा चेव ॥ ४४१ ॥

एवं तृणफलकेष्वपि, यत्र विचारस्तु जवति, तत्तनियमेनैषा-
पि वसतिरेव, पुरुषे एवंविधा चैवाशुक्तेति गाथार्थः ।

संरक्षण-द्वारविधिमाह-

सारक्ख चि तत्थेव, किंचि वत्थुं अहिगिच्च गोणाइं ।

जीए तस्सारक्खण-माह, गिही सा वि हु अजोग्गा ॥४४२॥

सारक्षणेति तत्रैव वसतौ, किञ्चिद्वस्तु अधिकृत्य, गवादि
यस्यां तत्संरक्षणमाह गृही । गवाद्यपि रक्षणीयमिति । साऽपि
वसतिरयोग्येति गाथार्थः ।

संस्थापना-द्वारविधिमाह-

संठवणा सकारो, परमाणीएऽणुवेहमो जंते ! ।

कायवं ति अ जीए, वि भणइ गिही ऽसो विऽजोग चि ४४३ ।

संस्थापना संस्कारोऽभिधीयते । पतन्त्याः सत्या अनुत्प्रेक्षा
भदन्त ! कर्तव्येति च नोपेक्षितव्येत्यर्थः । यस्यामपि जणति गृही,
ततोऽसावप्ययोग्या वसतिरिति गाथार्थः ।

मूलगाथाचशब्दार्थमाह-

अणं वा अजिअगं, चसइससूइअं जहं कुणइ ।

दाया चित्तसरुवं, जोगा पेसा वि एअस्स ॥४४४॥

अन्यं चाभियोगं चशब्दसंस्मृतिं, यत्र करोति वसतौ दाता
त्रिचस्वरूप । योग्यानेवाऽप्येतस्य वसतिरिति गाथार्थः ।

प्राभृतिका-द्वारविधिमाह-

पाहुंतिआ जीए वही, कज्जइ ओसप्पणाइअं तत्थ ।

विक्रित्तठाणसउणा-इ अगगहणे अंतरायं च ॥४४५॥

प्राभृतिका यस्यां वसतौ, वलिः क्रियतेऽवसर्पणादि तत्र त-
द्वक्त्या भवति । विक्रित्तस्य वलैः स्थानात्कायोत्सर्गतः शकु-
नाद्यग्रहणे सत्यन्तरायं च भवतीति गाथार्थः ।

अग्नि-द्वारविधिमाह-

अगिचि साऽगिणी जा, पमज्जणे रेणुमाइवावाओ ।

अपमज्जणे अकिरिआ, जोइफुसणम्मि य विभासा ॥४४६॥

अग्निरिति, साऽग्निर्यां वसतिप्रमार्जने तत्र रेणुकादिना व्याघा-
तोग्नेः । अप्रमार्जने सत्यक्रिया आज्ञाभङ्गो, ज्योतिःस्पर्शने च,
विजापोज्ज्वालनं चाङ्गारादाविति गाथार्थः ।

दीप-द्वारविधिमाह-

दीविते सदीवा जा, तीए विसेतो उ होइ जोइम्मि ।

एत्तो चिअ इह भेओ, सेसा पुव्वाइआ दोसा ॥४४७॥

दीपिते सदीपा या वसतिः, तस्यां विशेषस्तु सदीपायां
भवति ज्योतिरिति । तद्भावेन स्पर्शसंभवादत् एव कारणादिद्वारे-
दो द्वारस्य । चारान्तराच्छेषाः पूर्वोक्ता दोषाः प्रमार्जनादयः ।
इति गाथार्थः ।

अवधान-द्वारविधिमाह-

ओहाणं अम्हाण वि गेहेसु-वओगदायगो चंसि ।

होहिसि भणंति डंति, जीए एसा वि से ण जवे ॥४४८॥

अवधानं नामास्माकमपि गृहस्थोपयोगदाता त्वमसि जग-
वन्न जविष्यसि ? जणन्ति, तिष्ठति सति यस्यां वसतौ, एषापि
(से) तस्य जिनकल्पिकस्य न जवेदिति गाथार्थः ।

क्रियजन-द्वारविधिमाह-

तह कइ जणा चि तुम्हे, वसहिह एत्थं ति एवमवि जीए ।

भणइ गिहीऽणुसाए, परिहरए णवरमेअं पि ॥४४९॥

तथा क्रियन्तो जना इति यूयं वत्स्यथाऽत्र वसताविति ? ए-
वमपि यस्यां वसतौ जणति, गृही दाता ऽनुज्ञायां प्रस्तुतायां ।
परिहरत्यसौ महामुनिर्नवरमेतामपि वसतिमिति गाथार्थः ।

परिहारप्रयोजनमाह-

सुहुपमवि हु अचिअत्तं, परिहरए सो परस्स निअमेणं ।

जं तेण तुसद्दाओ, वज्जइ अणं पि तज्जणणि ॥४५०॥

सुदममप्यचियत्तमप्रीतिवृत्तं परिहरत्यसौ भगवान् परस्य
नियमेन । यद् यस्माद् तेन कारणेन तुशब्दात् मूलगाथोपा-
त्ताद् वर्जयत्यन्यामपि वसतिं तज्जननीमीषदप्रीतिजननीं न च
ममत्वमन्तरेण तथा तथा विचारः क्रियत इति गाथार्थः ।
व्याख्याता द्वितीया मूलगाथा ।

अधुना तृतीया व्याख्यायते । तत्र भिक्षाचर्याद्वारविधिमाह-

जिक्खायरिआणिअमा, तइआए एसणा अभिगहिआ ।

एअस्स पुव्वभणिआ, एका चिअ होइ जत्तस्स ॥४५१॥

भिक्षाचर्यानियमानि, योगेन तृतीयायां पौरुष्यामेवणा च ग्रहणै-
षणाऽजिगृहीता जवत्यस्य पूर्वभणिता जिनकल्पिकस्य । एकैव
जवति जक्तस्य न द्वितीयेति गाथार्थः ।

पानक-द्वारविधिमाह-

पाणगगहणे एवं, ण सेसकावं पओअणाजावो ।

जाणइ सुआइसयउ, सुच्छमसुच्छं च सो सत्त्वं ॥४५२॥
पानकप्रदण्डोपपरिहारमाह-जानाति, भुतातिशयेनैव सुच्छम-
शुद्धं च, स सर्वं पानकमिति गाथार्थः ।

क्षेपाक्षेप-द्वारविधिमाह-

क्षेवालेवं ति इह, लेवालेवं अलेवरं जं तु ।

अक्षेण संगं मिस्सं, हुगं पि इह होइ विस्सेअं ॥४५३॥

लेपाक्षेपमित्यत्राधिकारलेपवता व्यञ्जनादिना, क्षेपवत् यदो-
दनादि । किमुक्तं जवति-अन्येन संमिश्रं वस्त्वन्तरेण, द्वितीय-
मप्यत्र जवतीति विक्षेयं । मत्तं पानं चेति गाथार्थः ।

भलेप-द्वारविधिमाह-

अल्लेवं पर्येए, केवल्लगं पि हु न तस्सरुवं तु ।

अक्षे उल्लेवकारी, अक्षेवमिति सूरओ विंति ॥४५४॥

भलेपं, प्रकृत्या स्वरूपेण, केवलमपि सन्न न तत्स्वरूपं । तुलने ले-
पस्वरूपमेव जगार्यायामवत् । अन्ये त्वक्षेपकारिणामलेपमित्येवं,
सूर्य आचार्यां ब्रुवत इति गाथार्थः ।

आचामाम्ल-द्वारविधिमाह-

पायं विल्लमेअं पि हु, अइसोसपुरीसजेअदोसाओ ।

उस्सगियं तु किं पुण, पायइए अणुगुणं जं सो ॥४५५॥

नायामाम्लमेतदप्यक्षेपकारि । अतिशोषपुरीषमेददोषाद् व्याप्या
विधातुनावेन । औत्सर्गिकमेवौदनरूपं किं पुनः प्रकृतदेहरूपाया
अनुगुणं यद्वल्लादि (ले) तस्येति गाथार्थः ।

प्रतिमा-द्वारविधिमाह-

परिमंति अ मासाइ-सदा य अभिग्गहा सेसा ।

णो खल्लु एस पवज्जइ, जं तत्थ त्रिओ विसेसेण ॥४५६॥

प्रतिमा मासाद्या, आदिशब्दान्मूलगाथागतार्थमिग्रहाः, शेषा
अकण्डूयनादयो, न खल्लेव प्रतिपद्यन्ते । जिनकल्पिको यत्तत्रा-
भिग्रहे स्थितो विशेषेणेति गाथार्थः ।

‘जिणकप्पे’ इति मूलद्वारगाथावयवं व्याचिख्यासुराह-

जिणकप्पे ति अ दारं, असेसदाराण विसयमो एस ।

एअंमि एस मेरा, अववायविवज्जिआ णियमा ॥४५७॥

जिनकल्प इति च द्वारं । मूलगाथागतमशेषद्वाराणां श्रुतसंहन-
नादीनां विषय एव वर्तते । इति एतस्मिन् जिनकल्पे, एषा मर्या-
दा श्रुतादियोजापवादविवाजिता नियमादेकान्तेनेति गाथार्थः ।

‘मासकप्पो’ इति द्वारावयवार्थमाह-

मासं निवसइ खिचे, उव्वीहीओ अ कुणइ तत्थ वि अ ।

एगेममरुडकम्मा-इं वज्जणत्थं पइदिणं तु ॥ ४५८ ॥

मासं निवसति क्षेत्रे । एवं पञ्चवीथीः करोति गृहपङ्क्तिरूपाः
परिकल्प्य, तत्रापि च वीथीकदम्बकैरेकैकामदति वीथीकर्मा-
दिवर्जनार्थमनिबद्धतया प्रतिदिनमिति गाथार्थः । व्याख्याता
तृतीया द्वारगाथा ।

सांपतमत्र प्रासङ्गिकमाह-

कह पुण होज्जा कम्मं, एत्थ पसंगेण सेसयं किं पि ।

वोच्छामि समासेणं, सीसजणविबोहणद्वारे ॥ ४५९ ॥

कथं पुनर्भवेत्कर्मास्य भटतः । अत्र प्रसङ्गेन शेषं किमप्येतद्व-
कृत्यतागतमेव वक्ष्यामि समासेन । किमर्थमित्याह-शेष्यजन-
विबोधनार्थमिति गाथार्थः ।

आजिग्गाहिए तत्थ, जत्तोगाहिमग वीइ तिअ पूई ।

चुअगो णिव्वयणंति अ, उक्कोसेणं च सत्त जणा ॥४६०॥

आजिग्रहिके जिनकल्पिक उपलब्धे अक्षोपजायते अगार्याः ।
तत्र जकोद्ग्राहेम कोति, सा एतद्भयं करोति । द्वितीयेऽहनि त्रीन्
दिवसान् पूति । तद्वत्तां वक्ष्यामः । अत्रान्तरे चोदको
निर्वचनमिति भवति । उत्कृष्टश्रोतसंगपदेन सप्त जना, एते एकव-
सतो भवन्तीति गाथासमुदायार्थः ।

सरच्छोडगाहातोऽवयवार्थमाह-

जिणकप्पाजिग्गाहिअं, दहुं तवसोसिअं महासत्तं ।

संवेगा गयसच्चा, काई सहा मणिज्जाहि ॥ ४६१ ॥

जिनकल्पाभिग्रहिकमृषि दृष्ट्वा तपःशोषितं महासत्त्वं, संवे-
गात्तद्वच्च गतश्रद्धा सती, काचित् आर्द्धा योषिद्वयेणैव क्ष्या
दिति गाथार्थः ।

किं काहामि अहसा, एसो साहू न गिएहए एअं ।

एत्थि महं तारिसयं, अरुं जमलज्जिआ दाहं ॥४६२॥

किं करिष्यामि । अथन्याहम् । एष साधुर्न शुद्धान्ति, एतच्च
नूनं नास्ति । मम तादृशमन्यच्छोभनं । यदलज्जिता दास्यामीति
गाथार्थः ।

सव्वपयत्तेण अहं, कल्ले काऊण जोअणं विउलं ।

दाहामि पयत्तेणं, ताहे जणअे असो भयवं ॥ ४६३ ॥

सर्वप्रयत्नेनाहं कल्ले कृत्वा-भोजनं साधु विपुलं दास्यामि
प्रयत्नेन । तदा भणति चासौ भगवोस्तच्छ्रुत्वोक्त्या निवारणा-
येति गाथार्थः ।

अणिआओ वसहीओ, जमरकुल्लाणं च गोकुल्लाणं च ।

समणाणं सण्णाणं, सारइआणं च मेहाणं ॥ ४६४ ॥

अनियता वसतयः, केषामित्याह-अमरकुल्लानां च, गोकुल्लानां
च, तथा अमणानां, शुकुनानां, सारदानां च, मेघानामित्यर्थः ।

तीए व उव्वखडिअं, मुक्का वीही अ तेण धीरेणं ।

अदीणमपरिभंतो, विइअं च पहिंनिओ वीहिं ॥४६५॥

तथा वा अगार्यापस्कृतमनाभोगात् मुक्का वीथी च, तेन धीरेण।
द्वितीयेऽहनि अदीनत्वेन साऽपरिप्राप्तकायेन, द्वितीयां च, क्र-
मागतं प्रपर्यटितो वीथिमसाविति गाथार्थः ।

तत्रेयं व्यवस्था-

पढमदिवसम्मि कम्मं, तिप्पि अ दिवसाणि पूइअं होइ ।

पूसु तिसु णो कप्पइ, कप्पइ तइए गए कप्पे ॥४६६॥

प्रथमदिवसे कर्म, तदुपस्कृतं त्रीन् दिवसान् पूति जवति । तद्-
गृहमेव पूतिषु त्रिषु न कल्पते । तत्रान्यदपि किञ्चित् कल्पते ।
तृतीये गते कल्पे दिवसे अपरस्मिन्नहनीति गाथार्थः ।

ओगाहिमए अज्जं, न आगओ कल्ले तस्स दाहामि ।

दोसि दिवसाणि कम्मं, तइआइसु पूइअं होइ ॥४६७॥

उद्गाहिमके हृते, सति अथ नाऽऽयातः स ऋषिः । कल्पे
तस्य दास्यामि । इति दिवसे सदाभिसंघचे । अत्र द्वौ दिवसौ

कर्म, तद्भावाविच्छेदादृतीयादिषु दिवसेषु पुनः, तद्भवतीति
गाथार्थः ।

तिहिं कप्पेहिं न कप्पइ, कप्पइ तं उट्ठसत्तमदिणम्मि ।

अकरणदिअहो पढमो, मेसा जं एक दांभि दिणा ॥४६८॥

तत्र त्रिषु कलेषु दिवसेषु न कल्पनं । कल्पनं तद् गृहं, पष्ठमसमं
दिवसे ग्रहणदिवसात् । एतदेवाह- अकरणदिवसः प्रथमोऽट्-
नगतः । शेषौ यदेको, द्वौ वा दिवसाधाधाकर्मगताविति गाथार्थः ।

अह सत्तमम्मि दिअहे, पढं बाहिं पुणो वि हिंइतं ।

दहुण सा य सद्धी, तं मुणिवसजं जणिज्जाहि ॥४६९॥

अथ सप्तमे दिवसे, अटनगतादारभ्य । प्रथमां वीथीं, पुनरपि
हिमन्तमटन्तं दह्या । सा आह- अगारी, मुनिवृषभं प्रस्तुतं, भ-
येद् भूयादिति गाथार्थः ।

किं णागयत्थ तइआ, असव्वओ मे कओ तुह निमित्तं ।

इति पुठो सो भयवं, विअएसे इमं जणइ ॥ ४७० ॥

किं नागतात्र यूयं तदा । असद्व्यथो मया कृतस्त्वन्निमित्तं ।
तदग्रहणादसद्व्यथत्वमिति पृष्ठः स भगवान् जिनकल्पकः ।
द्वितीयादेशे पूर्वादेशापेक्षया, इदं भणति वक्ष्यमाणमिति
गाथार्थः ।

अणिआओ वसहीओ, इचाइ जमेव वसिअं पुण्वि ।

आणाए कम्माइ, परिहरमाणो विमुच्चमाणो ॥ ४७१ ॥

अनियता वसतय इत्यादि । यदव वर्णितं, पूर्वगाथासुत्रमिति ।
आहूयां कर्मादि परिहरन् विशुद्धमनाः सन्, भवति । इति
गाथार्थः ।

चोएइ पढमदिअहे, जइ कोइ करिज्ज तस्स कम्माइ ।

तत्थ ठिअं णाऊणं, अजं पिउं चैव तत्थ कहं ॥४७२॥

चोदयति शिष्यः । प्रथमदिवस अटनगत एव यदि कश्चि-
त्कुर्यात्, किञ्चन् कर्माद्यकल्प्यं, तत्र स्थितं ज्ञात्वा, क्षेत्रेऽसंज-
ल्प्यैव किञ्चित्तत्र कथमिति गाथार्थः ।

चोअग ! एवं पि इहं, जइ ओ करिज्जाहि कोइ कम्माइ ।

ए हि सो तं ए विअणाइ, सुआइमयजोगओ जयवं ॥४७३॥

चोदक ! एवमप्यत्र यदि कुर्यात् कश्चित्कर्मादि प्रच्छन्नमेव ।
न ह्यसौ तत्र विजानाति ? विजानात्येव श्रुतातिशययोगतः
कारणात्तद्गवानिति गाथार्थः ।

एसो जण से कप्पो, जं सत्तमगम्मि चैव दिवसम्मि ।

एगत्य अरुइ एवं, आरंजविज्जणणिमित्तं ॥ ४७४ ॥

एव पुनः (से) तस्य कल्पः । यत्सप्तम एव दिवस एकत्र
वीथ्यामटति । एवमुक्तवदारभ्यविवर्जननिमित्तमिति गाथार्थः ।

इअ अणिअयवित्ति तं, दहुं सट्ठाणं वि तदारंभे ।

अणियमओ ए पवित्तं, होइ तहा वारणाओ अ ॥४७५॥

एवमनियतवृत्तिं तं वीथिविहारेण दह्या, आह्वानामपि प्रा-
णिनां तदारंभेऽनियमात् कारणात् न प्रवृत्तिर्भवति । तथा
वारणाच्चानियतत्वादिभावेनेति गाथार्थः ।

गच्छवांसिनामेवमकुर्वतामदोषमाह—

इअरे आणाओ वि अ, गुरुमाइनिमित्तओ पइदिणं पि ।

दोसं अपस्समाणा, अहंति मज्जत्यजावेण ॥ ४७६ ॥

इतरेऽपि गच्छवांसिन आह्वान एव निमित्तत्वाद्, गुर्वादौ-
निमित्ततश्च हेतुः । प्रतिदिवसमपि दोषमपश्यन्त- सन्तोऽनैष-
णारूपमटन्तं मध्यस्थभावेन समनयानं गाथार्थः ।

प्रासङ्गिकमेतत् । प्रस्तुतमेवाह—

एवं तु ते अमंता, वसहोऽएकाए कः वसिज्जाहि ।

वीहीए अ अइता, एगाए कइ अभिज्जाहि ॥४७७॥

एवं तु ते अटन्नो जिनकल्पिकाः । यमनावेकस्यां कति वसयुः ।
तथा वीथ्यां वा अटन्नं मन्य एकस्यां कत्यट्युरिति गाथार्थः ।

एगाए वसहीए, उक्कोभेण वसंति सत्त जणा ।

अत्रोपरसंजामं, वर्जिता कइ वि जोएणं ॥ ४७८ ॥

एकस्यां वसतौ वसन्तो, बाह्यादामुत्कृष्टो वसन्ति सप्त जनाः ।
कथमित्याह—परस्परं संजायणं वर्जयन्तः सन्तः, कथमपि यो-
गेनेति गाथार्थः ।

वीहीए एकाए, एको खलु पइदिणं अरुइ एमो ।

असं भणंति जयणं, मा य ण लुत्तिक्खमा ऐआ ॥४७९॥

वीथ्यां त्वेकस्यामेक एव प्रतिदिनमटत्येव जिनकल्पिकः । अन्ये
भणान्तं न जनां, सा च न युक्तिवत्ता श्रेयाऽत्र वस्तुनीति
गाथार्थः ।

कुन इत्याह—

एणमि सत्त वीही, एत्तो चिअ पायसो जओ भणिआ ।

कइ नाम अणोमाणं, इविज्ज गुणकारणं णिअमा ॥४८०॥

एतेषां सप्त वीथ्यः । अत एव कारणान्मा भूदेकस्यामुभयाटन-
मिति प्रायसो यतो भणिताः, कचित्प्रदेशान्तरे कथं नाम, अनव-
मानं भवेत् । अन्योऽन्यसंवर्तभावेन गुणकारकं नियमात्प्रवचन-
स्येति गाथार्थः ।

वीथीज्ञानोपायमाह—

अइसयेण अ जमेए, वीहिविभागं अतो विजाणंति ।

ठाणाएहिं धीरा, समयपसिद्धेहिं लिंगेहिं ॥ ४८१ ॥

अतिशयेन च यदेते श्रुतः वीथीविभागमतो विजानन्त्येवैते ।
स्थानादिभिर्धोरा वसतिगतैः, समयप्रसिद्धैः, लिङ्गैः, श्रुतादेवेति
गाथार्थः ।

उपसंहरन्नाह—

एसा सामायारी, एएसिं समासओ समक्खाया ।

एत्तो खिचादीअं, ठिइमेएसिं उ वक्खामि ॥ ४८२ ॥

एषा सामाचारी, एतेषां जिनकल्पिकानां समासनः समा-
ख्याता । अतः क्षेत्राद्यां स्थितिं तावद्व्यवस्थामेतेषामेव वक्ष्या-
मीति गाथार्थः ।

खित्ते काअचरित्ते, तित्थे परिआय-आगमे वेए ।

कप्पे डिगे लेसा-जाणे गणणाऽभिगर्हो सिं च ॥४८३॥

क्षेत्रे एकस्मिन् स्थितिरमीषाम् । एवं काले, चारित्रे, तीर्थे,
पर्याये, आगमे, वेदे, कल्पे, लिङ्गे, लक्ष्यायां, ध्याने, तथा ग-
णनाऽभिग्रहाश्चैतेषां वक्तव्या । इति गाथासमाप्तार्थः ।

पञ्चावण मुण्डावण, मणसावणे वि से अणुग्याया ।

कारण-णिप्पडिकम्पे, जत्तं पंथो अ तइआए ॥ ४८४ ॥

उपशमश्रेण्यामेव वेद उपशमिते सति अवेदो भवति, न तु क्षपिते । कुतः ? इत्याह-तज्जन्मन्यस्य केवलप्रतिषेधभावादिति गाथार्थः ।

कल्प-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

उत्तिममिदं अ कप्पे, आचेन्नकाइएसु ठाणेसु ।

सव्वेसु ठिआ पढमो, चउ-ठिय ठसु अ द्विया विइओ ॥ ४६६ ॥

स्थिते, अस्थिते च कल्प एव भवति, न कश्चिद्विरोधः । मनयोः स्वरूपमाह-आचेन्नक्यादिषु स्थानेषु वक्ष्यमाणवृत्तणेषु सर्वेषु वक्ष्यमाणेषु स्थिताः, इति प्रथमः स्थितकल्पः । चतुर्थे स्थिता इति-शय्यातरराजपिण्डकृतिकर्मज्येष्ठपदेषु स्थिताः, मध्यमतीर्थकरसाधवोऽपि पदेषु स्थिता आचेन्नक्यादिष्वनियमवन्तः, इति द्वितीयः स्थितकल्पः, इति गाथार्थः ।

स्थानान्याह-

आचेन्नकुहेसिय-सिज्जायररायपिडकम्मे वा ।

वयजिष्ठपक्किमणे, मासं पज्जोसणाकप्पे ॥ ४७० ॥

आचेन्नक्यौदेशिकशय्यातरराजपिण्डकृतिकर्माणि पञ्च स्थानानि, तथा व्रतज्येष्ठप्रतिक्रमणादीनि त्रीणि, मासपर्युपणाकल्पौ द्वे स्थाने, इति गाथार्थः ।

लिङ्ग-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

द्विगमि होइ भयणा, पडिवज्जइ उभयद्विगसंपन्नो ।

उवरि त्त भावलिङ्गं, पुव्वपवसस्स णिअमेणं ॥ ४७१ ॥

लिङ्गे इति ज्ञाते नजना, वक्ष्यमाणस्य प्रतिपद्यते कल्पम, उभयलिङ्गसंपन्नो, अव्यभावलिङ्गयुक्त इत्यर्थः । उपरि तु उपरिष्ठात्, भावलिङ्गं चारित्र्यपरिणामरूपं पूर्वप्रतिपन्नस्य कल्पं नियमेन भवतीति गाथार्थः ।

इयरं तु जिष्मभावाइ-एहि सअअं न होइ वि कयाइ ।

ए य तेण विणाऽवि तहा, जायइ से भावपरिहाणी ॥ ४७२ ॥

इतरत् तु अव्यलिङ्गं, जीर्णभावादिभिर्जीर्णहृतादिभिः कारणैः स्वतन्त्रं न जयत्यपि, कदाचित्संभवत्यपि कदाचित्संभवत्येतत् । न च तेन विनाऽपि, तथा तेन प्रकारेण, जायते (से) तस्य भावपरिहाणिरप्रमादादित्यासादिति गाथार्थः ।

लेइया-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

लेसासु विसुप्पासुं, पन्निवज्जइ तीसु न पुण सेसासु ।

पुव्वपन्निवन्नओ पुण, होज्जा सव्वासु वि कहंवि ॥ ४७३ ॥

लेइयासु विशुक्कासु तैजस्यादिषु प्रतिपद्यते तिसृषु कल्पम, न पुनः शेषास्वाद्यासु । पूर्वप्रतिपन्नः पुनः कल्पस्यो प्रवेत्त सर्वास्वपि शुक्कासु, कथञ्चित् कर्मवैचित्र्यादिति गाथार्थः ।

एऽच्चंतं संकिट्ठिआ-सु थोवकावं च हंदि इअरासु ।

चित्ता कम्माण गई, तहा वि विरियं फलं देइ ॥ ४७४ ॥

नात्यन्तसंकिट्ठासु वर्तन्ते प्रगवान्, स्तोककावं च हन्दीतरासु अशुद्धासु, चित्रा कर्मणां गतिः, येन तासुपि वर्तन्ते, तथापि वीर्यफलं ददाति, येन तद्भावेऽपि सूयश्चारित्र्यशुद्धिरिति गाथार्थः ।

ध्यान-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

जाणमि वि धम्मणं, पडिवज्जइ सो पक्खमाणेण ।

इअरेसु वि जाणेसुं, पुव्वपवणणे ण पन्निविद्धो ॥ ४७५ ॥

ध्यानेऽपि प्रस्तुते, धर्मेण ध्यानेन, प्रतिपद्यतेऽसौ कल्पं, प्रवर्द्धमानेन सना । इतरेष्वपि ध्यानेष्वार्तादिषु, पूर्वप्रतिपन्नोऽयं न प्रतिपिद्धो भवतीत्यपीति गाथार्थः ।

एवं च कुसलजोगे, उदामे तिव्वकम्मपरिणामा ।

रोइऽरेसु वि जावो, इमस्स पायं निरणुबंधो ॥ ४७६ ॥

एवं कुशलयोगे जिनकल्पप्रतिपत्त्योदामे सति, तीव्रकर्मपरिणामौदयिकाद् रौद्रार्तयोरपि भावोऽस्य हेयः, स च प्रायो निरनुबन्धः, स्वल्पत्वादिति गाथार्थः ।

गणना-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

गणण चि सयपुहत्तं, एएसिं एगदेव उक्कोसा ।

होइ पाडिवज्जमाणे, पमुव इअरा उ एगई ॥ ४७७ ॥

गणनेति शतपृथक्त्वमेतेषां जिनकल्पिकानामेकैवोत्कृष्टा भवति प्रतिपद्यमानकान् प्रतीत्य, इतरा तु जघन्या गणनकायेति गाथार्थः ।

पुव्वपडिवणगाण उ, एसा उक्कोसिआ उचिअ विचे ।

होइ सहस्सपुहत्तं, इयरा एवंविहा चेव ॥ ४७८ ॥

पूर्वप्रतिपन्नानां त्वमीषामेषा गणना उत्कृष्टोचिता क्षेत्रे यत्वेषां भावो भवति-यद्गत सहस्रपृथक्त्वमिति, इतराऽपि जघन्यैव-विधैव सहस्रपृथक्त्वमेव क्षुद्रतरमिति गाथार्थः ।

अग्निग्रह-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

दव्वाईआऽभिगह, विचित्ररूपा ण होंति इत्तरिआ ।

एअस्स आवकहिअओ, कप्पो चियऽभिगहो जेण ॥ ४७९ ॥

अव्याघ्रा अग्निग्रहाः सामान्या विचित्ररूपा न भवन्तीत्यराः । कुतः ? इत्याह-अस्य यावत्कथिकः कल्प एव प्रकान्तोऽभिग्रहो येनेति गाथार्थः ।

एयम्मि गोअराई, णिअया णिअमेण णिरववाया य ।

तप्पाअणं चिअ परं, एअस्स विसुच्छिठाणं तु ॥ ४८० ॥

पतस्मिन् गोचरादयः सर्व एव नियता नियमेन, निरपवादाश्च वर्तन्ते । यत एवमतस्तत्पालनमेव परं प्रधानमेतस्य विगुहिक-स्थानम्, किं शेषाऽभिग्रहैरिति गाथार्थः । व्याख्याता प्रथमा द्वारगाथा ।

अधुना द्वितीया व्याख्यायते, तत्र प्रवाजनाद्वारमधिकृत्याऽऽह-पव्वावेइ ण एसो, आणं कप्पडिउ त्ति काळणं ।

आणाउ तह पयहो, चरमाणसणि व्व णिरविवखो ॥ ४८१ ॥

प्रवाजयति नैपोऽयं प्राणिनं कल्पस्थित इति कृत्वा, जीतमेतत्, आज्ञातस्तथा प्रवृत्तोऽयं महात्मा चरमानशननिवन्निरपेक्षो यावत्कारणेनेति गाथार्थः ।

उवएसं पुण विअरइ, धुवं पवित्तं विआणिउं किंचि ।

तं पि जहाससेणं, गुणओ ण दिसादविवखाए ॥ ४८२ ॥

उपदेशं पुनर्वितरति ददाति ध्रुवं प्रव्रजनशीलं विज्ञाय किञ्चित्सत्त्वम् । तमपि यथासन्नेन वितरति गुणान्, न दिगाद्यपेक्षया कारणेनेति गाथार्थः ।

मुण्णन-द्वारमधिकृत्याऽऽह-

मुंनावणा वि एवं, विसेआ एत्थ चोअगो आह ।

पव्वज्जऽणंतरम्मी, णिअमा एमत्ति कीम पुढो ? ॥११॥

मुक्कनाऽप्येवं विज्ञेया प्रव्रजानावद्वत् । चोदक आह-किमाह ?-
प्रव्रज्याऽनन्तरमेव नियमादेव मुक्कनेन कृत्वा किमिति पृथगु-
पासेति गाथार्थः ।

अत्र " पुढो " शास्त्र-

गुरुगहेह ण णिअमो, पव्वज्जस्म वि इमस्म पमिसेडो ।

अज्जोगस्माऽसई, पव्विज्जगादी विदेह जओ ॥१२॥

गुरुगहेह-इह न नियमो यदुत प्रव्रज्याऽनन्तरमेवेयम् । कुतः ?
प्रव्रजितस्याप्यस्याः प्रतिषेधो मुण्डनाया अयोग्यस्य, प्र-
कृत्येहानियमैः पुनः प्रतिभग्नोद्विष्यन्ते, यतो मुण्डना न स्वतः
पृथगिति गाथार्थः ।

मनसाऽऽपप्रस्यापीत्यादि-क्षारमधिकृत्याऽऽह-

आवणस्म मणेण वि, अइआरं निअमओ अ सुदुमं पि ।

पच्छित्तं चउ गुरुगा, सव्वजहमां तु णेअव्वं ॥ ५१॥

आपन्नस्य प्राप्तस्य मनसाऽप्यनिवारं नियमन एव सुदुमम-
पि प्रायश्चित्तमस्य भगवतश्चतुर्गुणैः सर्वज्ञस्य मन्तव्यमिति
गाथार्थः ।

जम्हा लत्तरकप्पो, एमोऽनत्तट्टमाऽसरिमो उ ।

एगगयापहाणो, तव्वं गे गुरुअरो दोसो ॥ ५२॥

यस्मात्तत्तरकल्प एव जिनकल्पोऽभक्त्यादिषु सद्यो वर्तत
एकाग्रताप्राधान्येऽप्रमादी, यतस्तत्तद्वत् गुरुतरो दोषो, विषय-
गुदत्वादिति गाथार्थः ।

कारण-क्षारमधिकृत्याऽऽह-

कारणमालं वणमो, तं पुण नाणाइअं सुपरिमृद्धं ।

एअस्म तं न विज्जइ, उचिअत्तपसाहणा पायं ॥५३॥

कारणमाद्यनमुच्यते, तत्पुनर्ज्ञानादि सुपरिशुद्धं सर्वत्र क्षेत्र-
म् । एतस्य तत्र विद्यते जिनकल्पिकस्थ, उचितान्तःप्रसाधनात्
प्रायः जन्मोत्तमफलसिद्धिरिति गाथार्थः ।

सव्वत्थ निरवइक्खो, आदत्तं चिअ ददं समाणितो ।

वट्टइ एस महप्पा, किलिडकम्मकत्थणमित्तं ॥५४॥

सर्वत्र निरपेक्षः सन् प्रारब्धमेव ददं समापयन् वर्तते, एव
महात्मा जिनकल्पिकः क्लिष्टकर्मक्षयनिमित्तमिति गाथार्थः ।

निष्प्रतिकर्म-क्षारमधिकृत्याऽऽह-

निष्प्रतिकम्मसरीरो, अच्छिम्मज्जाई वि णावणेइ स य ।

पाणंतिए वि अ तह्हा, वसणम्मि ण वट्टई वीए ॥५५॥

निष्प्रतिकर्मशरीर एकान्तेन अक्षिप्तलाघपि नापनयति । स
च प्राणान्तिकेऽपि च तथा अत्यन्तरीक्षे व्यसने न वर्तते
द्वितीय इति गाथार्थः ।

अप्पवहुत्तलोअण-विसयाईओ उ होइ एसो चि ।

अह्वा सुभभावाओ, बहुअं पेअं चिअ इमस्स ॥ ५६॥

अल्पवहुत्वाद्योचनविषयातीतस्तु भवत्येव जिनकल्पिक इति ।
अथवा शुभजावात्कारणात्, बहुकर्मण्येतदेवास्य तत्त्वत
इति गाथार्थः ।

चरम-क्षारमधिकृत्याऽऽह-

तइआएँ योरिसीए, भिक्खवाकालो विहारकालो अ ।

समायु उ उस्सगो, पायं अप्पा य णिइ चि ॥५७॥

तृतीययां पौरुष्यां जिज्ञाकालो, विहारकालश्चास्य नियोगतः,
शेषास्तु कायोत्सर्गः प्रायोऽस्या च निष्ठा पौरुषीष्विति गाथार्थः ।

जंघावज्जम्मि खीणो, अविहरमाणो चि णवर णावज्जे ।

तत्त्येव अहाकर्णं, कुणइ अ जोगं महाभागो ॥ ५८॥

जङ्घावले क्षीणे सत्यविहरणपि नवरं नापद्यते दोषमिति ।
तत्रैव यथाकल्पं क्षेत्रं करोति योग्यं महाभागः स्वकल्पसः, इति
गाथार्थः ।

एसेव गमो णियमा, मुक्के परिहारिए अहाव्वं दे ।

नाणत्तं उ जिणेहि, पमिवज्जइ गच्छ गच्छे वा ॥५९॥

एव एव गमोऽनन्तरोदितां भावनादिनियमाच्छुद्धे परिहारिके
यथालब्धे च, नानात्वं तु जितभ्यः शुद्धपरिहारिकाणामिदं प्र-
तिपद्यते गच्छस्तत्प्रथमतया नवकसमुदायः, गच्छे वा एक-
निर्गमादपर इति गाथार्थः ।

तवजावणणाणत्तं, करिणि आर्यविलेण परिकम्मं ।

इत्तरिअ थेरकप्पे, जिणकप्पे आवकहिआ उ ॥६०॥

तपोभावनानानात्वं चैषामिदं कुर्वन्त्याचामात्मेन परिकर्म
सर्वमेव । एते च इत्यराः यावत्कथिकाश्च भवन्ति । ये कल्पसमाप्तौ
गच्छमागच्छन्ति ते इत्यराः । ये तु जिनकल्पं प्रतिपद्यन्ते ते याव-
त्कथिका इति । एतदाह-इत्यराः स्थविरकल्पा इति ज्ञेयः स्थ-
विरकल्पे भवन्ति । जिनकल्पे यावत्कथिकास्तु भवन्तीति
गाथार्थः ।

एतत्संभवमाह-

पुणे जिणकप्पं वा, अइंति तं चेव वा पुणो कप्पं ।

गच्छं वा इंति पुणो, तिणि विठाणा सिमविरुद्धा ॥६१॥

पूर्णे शुद्धपरिहारो, जिनकल्पं वाऽतिगच्छन्ति, तमेव वा पुनः
कल्पं शुद्धपरिहारं गच्छं वा गच्छन्ति । पुनरनेन प्रकारेण त्री-
ण्यपि स्थानान्यमीषां शुद्धपरिहारिकाणामविरुद्धानीति
गाथार्थः ।

इत्तिरआणुवसग्गा, आर्यका वेयणा य ण जवंति ।

आवकहिआण जइआ, तहेव उगगमभागा उ ॥६२॥

इत्यराणां शुद्धपरिहारिकानामुपसर्गा आतद्धा वेदनाश्च न
भवन्ति, तत्कल्पप्रभावाज्जीतमेतत् । यावत्कथिकानां भाज्या
उपसर्गादयः, जिनकल्पस्थितानां संभवात् । तथैव पद्मप्रमभा-
गास्त्वमीषां यथा जिनकल्पिकानामिति गाथार्थः ।

पतेयामेव स्थितिमभिधातुमाह-

खिचे कालेँ चरित्ते, तित्थे परियाएँ आगमे वेए ।

कप्पे क्षिगे द्वेसा-जाणे गणणा अनिगहा य ॥६३॥

पञ्चावण-शुक्रावण-मणसानणो वि से आणुग्याया ।

कारण-णिप्पन्निकम्मा, भत्तं पंथो अ तइआए ॥६४॥

अस्य गाथाद्वयस्यापि समुदायार्थः पूर्व (गाथा ४३-४८५) वत्

अवयवार्थे त्वाह-

खिचे भरहेरवण, द्वोती साहरणवज्जिआ णिअमा ।

एचो चिअ विखेअं, जमित्थ काले वि णाणत्तं ॥६५॥

क्वे भरतैरवतयोर्भवन्ति शुद्धपरिहारिकाः संहरणवर्जिता
नियमादियमेषां स्थितिः । अत एव भरतैरवतभावादिद्वेयम्-
यदत्र कालेऽपि नानात्वं, प्रतिभागाद्यनावादिति गाथार्थः ।

चारित्रस्थितिमभिधातुमाह-

तुह्वा जहण्ठाणा, मंजमठाणा पढमविइआणं ।

तत्तो असंखलोगा-णं तू परिहारिअट्टाणा ॥ ५३० ॥

तुल्यानि जघन्यस्थानानि स्वसंख्यया संयमस्थानयोः प्रथम-
द्वितीययोः सामायिकच्छेदोपस्थाप्याऽभिधानयोः । ततो जघ-
न्येभ्यः संयमस्थानेभ्यः, असंख्यानां लोकानां त्वाक्त्रप्रदेशस्थान-
न वृद्ध्या परिहारिकस्थानानि भवन्ति, संयमप्राधिकृत्येति गा-
थार्थः ।

ताणवि अमंखलोगा, अविरुद्धा चैव पढमवीआणं ।

उवरिं पि तओऽनंखा, संजमठाणा उ दोणं पि ॥ ५३१ ॥

तान्यपि परिहारिकसंयमस्थानानि अमंख्येया लोका इति प्रदे-
शस्थानवृद्धौ तावन्तीत्यर्थः । तानि चाविरुद्धान्येव प्रथमद्वि-
तीययोरिति, शुद्धिविशेषात् सामायिकच्छेदोपस्थाप्यसंयम-
स्थानानीति भावः । उपर्यपि ततः परिहारिकसंयमस्थानेभ्यः,
असंख्येयानि शुद्धिविशेषतः संयमस्थानानि, द्वयोरपि सामा-
यिकच्छेदोपस्थाप्ययोरिति गाथार्थः ।

सट्टाणे पढिवत्ती, अस्सेसु वि होज्ज पुव्वपमिवन्नो ।

तेसु वि वट्ठो सो-ऽत।अणयं पप्प वुच्चइ उ ॥ ५३२ ॥

स्वस्थान इति नियोगनः स्वस्थानेषु प्रतिपत्तिः कल्पस्या । अन्ये-
ष्वपि संयमस्थानेष्वधिकतरेषु भवेत् पूर्वप्रतिपन्नो व्यवसायवि-
शेषात् तेष्वपि वर्तमानः संयमस्थानान्तरेऽपि स परिहारविशु-
द्धि इत्यतीतनयं प्राप्नोच्यते एव । निश्चयतस्तु न, संयमस्था-
नान्तराध्यासनादिति गाथार्थः ।

ठिअकप्पम्भी णिअमा, एमेव च जवइ दुविधाद्विगे वि ।

लेसा-जाणा दोषि वि, हवंति जिणकप्पतुल्लाओ ॥ ५३३ ॥

स्थितकल्पे च नियमादेते भवन्ति, नास्थितकल्पे; एवमेव च
भवन्ति द्विविधद्विद्वेऽपि नियमादेव; लेस्याध्याने द्वे अपि
प्रवतः । अमीषां जिनकल्पतुल्य एव प्रतिपद्यमानादिजेदनेति
गाथार्थः ।

गणओ तिण्णोव गणा, जहण्ण पमिवत्ति सयसमुकोसा ।

उक्कोसजहण्णोणं, सयसो चिय पुव्वपमिवत्ता ॥ ५३४ ॥

गणतो गणमाश्रित्य त्रय एव गणाः, एतेषां जघन्या प्रतिपत्ति-
रियमादावेव शतश उत्कृष्टा प्रतिपत्तिरादावेव । तथा-उत्कृष्ट-
जघन्येन-उत्कृष्टतो, जघन्यतश्च शतश एव पूर्वप्रतिपन्नाः । नवरं
जघन्यपदाऽत्कृष्टपदमधिकमिति गाथार्थः ।

सत्तावीस जहण्णा, सहस्र उक्कोसओ अ पमिवत्ती ।

सयसो सहस्रसो वा, पमिवत्त जहण्ण उक्कोसा ॥ ५३५ ॥

सप्तविंशतिजघन्याः पुरुषाः सहस्राण्युत्कृष्टतश्च प्रतिपत्ति-
रेतावतामेकदा शतशः सहस्रशश्च यथासंख्यं प्रतिपन्ना इति
पूर्वप्रतिपन्ना जघन्या उत्कृष्टाश्चेतावन्त इति गाथार्थः ।

पढिवज्जाण भइणा, इको वी हुज्ज ऊणपक्खेवे ।

पुव्वपढिवण्णया वि उ, जइया एगो पुहत्तं वा ॥ ५३६ ॥

प्रतिपद्यमानका नाज्या विकल्पनीयाः । कथमित्याह-एकोऽ-

पि प्रवेद्वनप्रक्षेपे प्रतिपद्यमानकाः पूर्वप्रतिपन्नका अपि तु भा-
ज्याः, प्रक्षेपपक्ष एव कथमित्याह-एकः पृथक्त्वं वा यदा भूयांसः
कल्पान्तरं प्रतिपद्यन्ते भूयांस एव चैवमिति गाथार्थः ।

एअं खलु णाणत्तं, एत्थं परिहारिआण जिणकप्पा ।

अहलंदिआण एत्तो, णाणत्तामिणं पक्खामि ॥ ५३७ ॥

एतत् खलु नानात्वमत्र यन्निर्दिष्टं परिहारिकाणां जिन-
कल्पात् सकाशाच्छेषं तुल्यमेव यथावद्विधानाम्, अत ऊर्ध्वं
नानात्वमिदं चक्ष्यमाणलक्षणं प्रचक्ष्यामि जिनकल्प इति गा-
थार्थः । पं० व०४ चार । (शेषा चकष्यता 'अहलंद' शब्दे
प्रथमभागे ८६७ पृष्ठे द्रष्टव्या)

कयमित्थपसंगेणं, एसो अब्भुज्जओ इह विहारो ।

संलेहणासमो खलु, सुविमुद्धो होइ णायवो ॥ ५३८ ॥

कृतमत्र प्रसङ्गेन विस्तरेण, एषोऽभ्युद्यतो विहारः, इह प्रवच-
ने संलेखनासमः खलु पश्चादासेवनात्सुविशुद्धो भवति ज्ञात-
व्यो ययोदितः । इति गाथार्थः ।

पाएण चरमकाले, जमेस भणिओ सयाणमाणवज्जो ।

भयणाएँ अस्सया पुण, गुरुकज्जाईहिँ पढिवत्ता ॥ ५३९ ॥

प्रायेण चरमकाले यदैवैष भणितः, सूत्रे सनामनवद्यः, जजन-
याऽन्यदा पुनः स्याद्वा, न वा, गुरुकार्यादिभिः प्रतिबन्धादिति
गाथार्थः ।

केई जणंति एसो, गुरुसंजमजोगओ पहाणो चि ।

थेरविहाराओ वि हु, अचंत्तं अप्पमायाओ ॥ ५४० ॥

केचन जणन्त्येपोऽभ्युद्यतविहारः, गुरुसंयमयागतः कारणा-
त्प्रधान इति, स्थविरविहारादपि सकाशादत्यन्तमप्रमादा-
द्वेतोरिति गाथार्थः ।

अन्ने परत्थविरहा, नेवं एसो अ इह पहाणो चि ।

एअस्स वि तव्जावे, पमिवत्तिणिसेहओ चैव ॥ ५४१ ॥

अन्ये परार्थविरहात् कारणान्नैवमिति जणन्ति । एष च परार्थ-
इह प्रधानः परलोक इति । एतस्याऽप्यभ्युद्यतविहारस्य त-
द्भावे परार्थभावे प्रतिपत्तिनिषेधतश्चैव, नैवं जणन्ति । इति गा-
थार्थः ।

एतदेवाऽऽह-

अब्भुज्जयमेगयरं, पमिवत्तिज्जुक्काम सो वि पव्जावे ।

गणिगुणमल्लिओ खलु, एमेव अल्लिज्जुत्तो वि ॥ ५४२ ॥

अभ्युद्यतमेकतरं विहारं मरणं वा प्रतिपत्तुकामः सन्नसावपि
प्रवाजयत्युपस्थितम्, अन्यथा तत्प्रव्रज्याभावे गणिगुणस्ववृत्तिकः
खलु तत्पात्रनासमर्थो न सामान्येन तच्छून्यः, स्नेहात्प्रव्रजति
सति का वार्ता !, इत्याह-एवमेवान्यथा तत्प्रव्रज्याभावेऽल-
ब्धियुक्तोऽप्यभ्युद्यतप्रतिपत्तिमात्रेण गुरुनिश्चया प्रव्रजतीति
गाथार्थः ।

एव पहाणो एसो, एगंतेणैव आगमा सिद्धो ।

जुत्तीए वि अ नेओ, सपरवगारो महं जम्हा ॥ ५४३ ॥

एवं प्रधान एषोऽभ्युद्यतविहारात् एकान्तेनैवाऽऽगमात् सिद्ध-
इति युक्त्याऽपि च ज्ञेयः प्रधानः, स्वपरोपकारो महान् यस्मा-
दिति गाथार्थः ।

ण य एत्तो जवगारो, अस्सो णिव्वाण-साहणं परमं ।

जं चरणं साहिज्जइ, कस्सइ सुहजावजोएणं ॥१५९॥

न चात उपकारोऽन्यः प्रधानतरः, निर्वाणमाधनं परमं यधर-
णं साध्यते फस्यचित्तं प्राणिनः शुभभावयोगेन हेतुना इति
न लग्नाप्येद्वया । इति गार्थः ।

अचंचतिअसुहजेऊ, एअं अणोसि णिअमओ चेव ।

परिणमऽअप्पणो वि हु, कीरंतं हंदि एमेव ॥ १६० ॥

यात्यन्तिकमुखहेतुरेनचरणमन्येषां मध्यप्राणिनां नियमेनैव
परिणमति, आत्मनोऽपि क्रियमाणमन्येषां हन्येवमेवाऽऽत्यन्ति-
कमुखत्वेनेति गार्थः ।

गुरु संजमजो गो वि हु, विणेशो सपरसंजमो जत्य ।

सम्मं पवहुमाणो, थेरविहारं अ सो होइ ॥ १६१ ॥

गुरुः संयमयोगोऽपि त्रिज्ञेयः । क इह ? स्वपरसंयम, यत्र
संयमे, सम्यक् प्रवर्त्तमानः सन् सन्तत्या स्थविरविहारं चा-
ऽसौ भवति स्वपरसंयमः, इति गार्थः ।

अचंचतमप्पमाओ, वि जावओ एस होइ णायवो ।

जं सुहजावेण सया, सम्मं अणोसि तत्करणं ॥ १६२ ॥

अत्यन्ताप्रमादोऽपि, भायतः परमायेन, एष भवति ज्ञातव्य
यथैकः-यच्छुभजत्वेन सदा सर्वकालं, सम्यगन्येषां तत्करणं
शुभभावकरणमिति गार्थः ।

जइ एवं कीम मुणी, थेरविहारं विहाय गीया वि ।

पन्निज्जंनि इमं न तु, कालोचिभरणसणसमाणं ॥ १६३ ॥

यद्येवं, किमिति मुनयः स्थविरविहारं विहाय गीतार्था अपि
सन्नः प्रतिपद्यत एनं जिनकल्पम्, न तु काहोचितमनशन-
समानं, तदाऽन्याभागादिति गार्थः ।

तक्काझे उचिअस्सा, आणाआराहणा पहाणस ।

इहरा उ आयहाणी, निप्फलसत्तिक्रया णेआ ॥ १६४ ॥

तत्काञ्च एवोचितस्य पुंसः, आह्नाऽऽराधनाकृतोः प्रधान एष
जिनकल्पः । इतरथा त्यागदानिः स्वकाले तदप्रतिपत्तौ नि-
ष्फलशक्तिक्रयात् कारणाद् द्वेयेति गार्थः ।

अहवाऽऽणानंजाओ, एसो अहिगुणसाहणसहस ।

हीणकरणेण आणा, सचीएँ सया वि जइअव्वं ॥ १६५ ॥

अथवाऽऽणानंजादत्तमहानिः, एष आऽऽणामङ्गः, अधिक-
गुणसाधनसमर्थस्य सतः हीनकरणेन हेतुनाऽऽणा, एवं
यद्युत शक्या सदाऽपि यतितव्यं, न तत्कथः कार्य इति
गार्थः ।

एत्तो अ इमं एवं, जं दसपुव्वीण सुचइँ सुत्ते ।

एअस्स पडिस्सेहो, तयस्सहा अहिगुणभावा ॥ १६६ ॥

इतश्चैतदेवं स्वपरसंयमः श्रेयान्, यदपि दशपुर्व्विणां साधूनां
श्रूयते सूत्रे आगमे, एतस्य कल्पस्य प्रतिषेधः, तस्यान्यथा
परोपकारकारेणाधिकगुणभावात् कारणादिति गार्थः ।

एवं तत्तं नाउं, विसेसओ एव सत्तिरहिण्हि ।

सपरोवआरविसए, जत्तो कज्जो जहासत्ति ॥ १६७ ॥

एवं तत्त्वं ज्ञात्वा विशेषत एव शक्तिरहितैः शक्तिशून्यैः स्वपरोप-
कारे यतः कार्यः यथाशक्ति, अप्रमत्तैः, महदेताभिर्जिह्वाऽङ्गमिति
गार्थः ।

सव्वं थेरविहारं, मोत्तुं अन्नत्थ होइ सुच्छो ज ।

एत्तो चिअ पमिसिच्छे, अज्जाओऽसमत्तकप्पो प ॥ १६८ ॥

सर्वं स्थविरविहारं मुक्त्वा, स्वपरोपकारोऽन्यत्र भवति शुद्ध
एव, नाशुद्धः । अत एव प्रतिपिद्धसुखेऽजातोऽसमाप्तकल्पश्चेति
गार्थः ।

एतस्मरणमाह-

अज्जाओ गीआणं, असमत्तो पणमसत्तगा हिट्ठा ।

उउविसअ दो त्रि भाणिओ, जहकम्मं बीअरागेहिं ॥ १६९ ॥

अज्जाओ गीतार्थानां कल्पोऽसमाप्तः पञ्चकात्ससकाद् वाऽधः
ऋतुविषयो ह्योरपि भणितो यथाक्रमं धीतरागैरिति गार्थः ।
पमिसिच्छज्जगाणं, थेरविहारो अ होइ सुच्छो त्ति ।

इहरा आणानंजो, संसारपवट्टणा णियमा ॥ १७० ॥

प्रतिपिद्धजं कानां साधूनां स्थविरविहारश्च भवति शुद्धः ।
इतरथा प्रतिपिद्धायजंते आह्नामङ्गः संसारप्रवर्त्तना-
नियमादिति गार्थः ।

कयमित्यपसंगेणं, सविसयणिअया पहाणया एवं ।

दट्ठवा बुद्धिमया, गओ अ अण्वुज्जयविहारो ॥ १७१ ॥

कृतमत्र प्रसङ्गेन विस्तरेण, स्वविषयनियतोक्तन्यासात् प्र-
धानता एवं छट्ठया बुद्धिमता ह्योरपि । गतश्चान्युद्यतविहार
उक्तः । इति गार्थः । पं० व० ४ छार । पं० भा० । पं० दू० ।

(२६) (जिनकल्पिक-स्थविरकल्पिक-जैद्विज्जानां परस्परं
प्रतिषेधः ' अहलंद ' शब्दे प्रथमभागे ८६८ पृष्ठे छट्ठयः)

(२७) (२८) (गच्छो जिनकल्पश्च ह्यव्यपेक्षी महर्द्धिका-
विति ' गच्छ ' शब्दे तृतीयभागे ८०३ पृष्ठे छट्ठयौ)

(२९) जिनकल्पिको द्विविधः-अच्छिज्जपाणि-च्छिज्जपाणिश्च ।
तत्राच्छिज्जपाणेः शक्त्ययुरुपाभिप्रहविशेषाद् द्विविधमुपकरण-
म् । तथा-रजोहरणं, मुखवस्त्रिका च । कस्यचित् त्वकृपाणार्थं
क्षौमपटपरिग्रहादिविधम् । अपरस्योदकविन्दुपरितोपादिरक्त-
णार्थमौर्णिकपटपरिग्रहात् चतुर्त्वा । तथा-असहिष्णुतरस्य द्वि-
तीयक्षौमपटपरिग्रहात् पञ्चथेति ॥ विग्रपाणस्तु जिनकल्पिकस्य
सप्तविधपात्रनियोगसमन्वितस्य रजोहरणमुखवस्त्रिकाऽऽदिग्रह-
णक्रमेण यथायोगं नवविधो दशविध एकादशविधो द्वादशवि-
धश्चोपधिर्भवति । पात्रनियोगश्च (प्रवचनसारोद्धारे)-“ पत्तं प-
त्तायंधो, पायट्ठवणं च पायकेसरिया । परुत्ताइँ रयत्ताणं, च
गोच्छओ पायणिज्जोगो ॥ ४६८ ॥ ” अत्रा० २-ध्रु० १४०३ उ० ।

(३०) (३१) (जिनकल्पिकानामुपकरणम् ' उवहि ' शब्दे द्विती-
यभागे १०६० पृष्ठे छट्ठयम्)

(३२) को वै न मन्यते तीर्थं दूरैरभिहितो जिनकल्प इति ?
केवलं यादृशानां पुरुषाणां येन विधिना तैरभिहितो-जिन-
कल्पस्तेतद्व्याकर्ष्य । किं पुनस्तत् ? इत्याह-

उत्तमधिइसंघयाणा, पुव्वविदोऽतिसइणो सयाकालं ।

जिणकप्पिया वि कप्पं, कयपरिकम्मा पवज्जंति ॥ १७२ ॥

तं जइ जिणवयणाओ, पवज्जसि पवज्जतो सच्चिओ सि ।

आत्थिं त्ति कह पमाणं, कह वुत्तिओ त्ति न पमाणं ॥ १७३ ॥

उत्तमध्वतिसंहननाः पूर्ववेदिनो, जघन्यतोऽपि किञ्चिन्न्यून-

नवपूर्वपठका इत्यर्थः । सर्वत्रैव निरुपमशक्त्याद्यानिशयसंपन्ना
जिनकल्पिका अपि "तत्रेण सत्तेण सुत्तेण पगत्तेण वलेण य ।
तुलणा पंचहा वुत्ता, जिणकल्पं पमिचज्जओ" ॥ १ ॥ इत्यादि
पूर्वोक्तविधिना कृतपरिकर्माण एव जिनकल्पं प्रतिपद्यन्ते, ना-
न्यथा, इति न रथ्यापुरुषकल्पानां जवाहृशां जिनकल्पस्तीर्थ-
हृरैरनुष्ठात इति । तत्तस्माद् यदि जिनवचनादहं दुपदेशजिन-
कल्पं प्रतिपद्यसे त्वं, न तस्तर्हि 'स जिनकल्पो व्यवच्छिन्नः' इ-
तीदमपि प्रतिपद्यस्व । अथैतन्न प्रतिपद्यसे, तर्हि जिनकल्पोऽ-
स्तीति कथं तीर्थहृरवचनं तव प्रमाणम् ? कथं च व्यवच्छि-
न्नोऽसौ इति न प्रमाणम् ? । नन्वाग्रद्विपाशाचिकाग्रस्तचेष्टि-
मिदं, स्वेच्छामात्रप्रवृत्तत्वादिति ॥ २५ए१ ॥ २५ए२ ॥

अथ जिनकल्पास्तित्वमागमे प्रतीतं, तद्व्यवच्छेदस्तु केन

वचनेन तीर्थहृरैरुक्तः ? इति चेदित्याह-

मण-परमोहि-पुलाए, आहारग-खवग-उवसमे कप्पे ।
संजमतिथ-केवल । स-ज्जणा य जंबुसिमुच्छिन्ना ॥ २५ए३ ॥

मनःपर्यायज्ञानं, परमावधिः, पुलाकलब्धिः, आहारकशरीरं,
क्षपकधेनः, उपशमधेनिः, जिनकल्पः, परिहारविशुद्धिक-सू-
क्ष्मसंपराय-यथाख्यातलक्षणं संयमत्रिकं, केवली, मोक्षगमन-
लक्षणा सिद्धिश्चेति सर्वेऽप्येते पदार्थाः जम्बूस्वामिनि व्यव-
च्छिन्नाः-जम्बूस्वामिनं यावत्प्रवृत्ताः, न तत्तरत्र इति ॥ २५ए३ ॥
विशे० । आ० म० । जम्बूस्वामिनि व्यवच्छिन्नोऽसौ, संहनना-
द्यभावात् सांप्रतं न शक्यत एवं कर्तुम् । विशे० ।

जिणकल्पपट्टि-जिनकल्पस्थिति-ली० । जिनाः गच्छन्तिर्गत-
साधुविशेषाः, तेषां साधुविशेषाणां कल्पस्थितिर्जिनकल्पस्थितिः ।
स्था० ३ उ० ४ उ० । कल्पस्थितिभेदे, वृ० ६ उ० । सा चैवम्-
जिनकल्पं हि प्रतिपद्यते जघन्येनापि नवमपूर्वस्य तृतीयवस्तु-
नि सति उत्कृष्टतस्तु दशसु जिनेषु प्रथमे संहनने दिव्याद्यु-
पसर्गो गवेदनाश्चासौ सहने, एकाक्ष्येव भवति, दशगुणोप-
तस्थितिदल एवाञ्चारादि, जीर्णवस्त्राणि च त्यजति । सर्वोपधि-
विशुद्धा अस्य भिक्षाचर्या तृतीयपौरुष्यां पिण्डपणोत्तरा, सा
पञ्चानामेकतरैव, विहारो मासकल्पेन, तस्यामेव वीर्यां पष्ट-
दिने भिक्षाऽष्टनमिति, एवं प्रकारा चैवम् "सुयसंधयण" इत्या-
दिकाद् (वृहत्कल्प) गाथासमूहात् कल्पोकादवगन्तव्येति ।
स्था० ३ उ० ४ उ० ।

अथ जिनकल्पस्थितिमाह-

णिज्जुत्तिमासकप्पे-सु वसितो जो गमो उ जिणकप्पे ।

सुयसंधयणादीनां, सो चैत्र गमो णिरवसेसो ॥ ४८० ॥

निर्युक्तिः पञ्चकल्पः, तस्यां च मासकल्पः, प्रकृते च यो गमो
जिनकल्पे जिनकल्पविषयः श्रुतसंहननादिको वर्णितः, स एव
गमो निस्वशेषोऽवगन्तव्यः ।

स्थानाशून्यार्थं पुनरिदमुच्यते-

गच्छन्मि य णिम्मीता, धीरा जाहे य मुणियपरमत्था ।

अग्रगृहजोगअजिगंहे, उवेति जिणकप्पियचरित्तं ॥ ४८१ ॥
यदा गच्छे, प्रव्रज्या शिष्यपदानुक्रमेण निर्मिता निष्पन्ना, तदा
धीरा औत्पत्तिक्यादिबुद्धिमन्तः, परीवहोपसर्गैरक्कोज्या वा,
मुणितपरमार्थाः-अन्युद्यतविहारेण विहर्तुमवसरः सांप्रतम-
हमाकमित्येवमवगतायाः, तथा-ययोः पिण्डपणयोरसंस्पृष्टसं-

प्राख्ययोरग्रदः, ते परिहनये, यास्तूपरितन्यः पञ्चपणास्तासाम-
भिग्रह पता एव गृहीतव्याः इत्येवंरूपः, तत्राप्येकदैकतरस्यां
योगा व्यापारः परिभोग इत्यर्थः । एवं भावितगतयो यदा
भवान्तं, नदा जिनकल्पकचारित्रमुपयान्ति प्रतिपद्यन्ते ।

धितिवलिया तवसूरा, णिति य गच्छाउ ते पुरिससीहा ।

वलवीरियसंधयणा, उवमगसहा अर्भा रू य ॥ ४८० ॥

धृतिर्धम्मकुड्यवदच्छेद्यं चित्तप्रणिधानं, तथा, बलिका बल-
वन्तः, तथा तपश्चतुर्थादिकं पणमासिकान्तं तत्र शूराः समर्थाः,
एवंविधाः पुरुषसिंहाः, ते गच्छाभिर्गच्छन्ति । बलं शरीरं, वीर्यं
जीवप्रजवं, तदेतुः संहननम् अस्थिनिचयात्मकं येषां ते तथा ।
वहवीर्यग्रहणं च चतुर्भङ्गीज्ञापनार्थम् । सा चैवम्-धृतिमात्रामैको,
न संहननवान् । संहननवानामैको न धृतिमान् । संहननवान् धृ-
तिर्मात्र ! न संहननवान् न धृतिमान् । तत्र तृतीयभङ्गे-
नाधिकारः । उपसर्गा दिव्यादयः, तेषां सदाः सम्यगध्यासि-
तारः, तथा-अनीरवः परीवहेभ्यो न विभ्यति । गता जिनकल्प-
स्थितिः । वृ० ६ उ० । जिनकल्पिकः कथं भोक्तुं न याति ? कर्मणो
बाहुल्यादथवा किमपि कारणम्, तस्य क्षपकधेयुपशमधेययो-
र्मध्ये काऽपि भवति, न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-जिनक-
ल्पिकस्तस्मिन् भवे भोक्तुं न याति, तथाकल्पत्वात् । किं चो-
पशमधेयं तु कश्चित्प्रतिपद्यते, न तु क्षपकधेयम्, पञ्चवस्तुके
तथाऽभिधानादिति । १६३ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

जिणकप्पपट्टिमा-जिनकल्पप्रतिमा-ली० । प्रतिमाभेदे, "सो
य जिणकप्पपट्टिमिं करेइ" आ० म० द्वि० ।

जिणकप्पिय-जिनकल्पिक-पुं० । जिनानां कल्प आचारो जि-
नकल्पः, स विद्यते येषां ते । "अत इन्ठनौ" । ५ । २ । ११५ ।
इति (पाणिनीयवचनात्) ठन् । प्रव० ६० द्वार । जिना गच्छ-
न्तिर्गतसाधुविशेषाः, तेषां कल्पः समाचारः, तेन चरन्तीति जि-
नकल्पिकाः । प्रव० ६३ द्वार । जिनानामिव कल्पो जिनकल्प उ-
ग्रविहारविशेषः, तेन चरन्तीति जिनकल्पिकाः । ध० २ अधि० ।
अन्युद्यतविहारिणि, पं० व० ४ द्वार । (एतस्याशेषवक्तव्यताऽनु-
पदमेव 'जिणकप्प' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १४६३ पृष्ठे निरूपिता)
जिणकित्ति-जिनकीर्ति-पुं० । तपागच्छान्तर्गतसामुन्दरगणी-
न्धस्य स्वनामख्याते शिष्ये, ग० ३ अधि० । अयं च वैक्रमीये
१४६४ वर्षे विद्यमान आसीत् । अनेन चरूपकधेयिकथानकं, ध-
न्नाशालिजञ्चरित्रं, नमस्कारस्तवटीका, दानकल्पदुमः, श्री-
पालगोपायकथा चेति ग्रन्था विरचिताः । ज० ६० ।

जिणकिरिया-जिनक्रिया-ली० । जिनप्रणीतायां क्रियायाम्,
पं० व० ।

चांदक आह-जिनक्रियाया असाध्या नाम न सन्ति, सत्यमित्याह-

जिणकिरियाएँ असज्जा, ए इत्थं ढोगम्मि केइ विज्जंति ।

जे तप्पओगजोगा, तेऽसज्जा एस परमत्थो ॥ ४८१ ॥

जिनानां संबन्धिनी क्रिया तत्प्रणेतृत्वेन जिनक्रिया, तस्या अ-
साध्या अचिकित्स्या, नात्र लोकं प्राणिशोके, केचन प्राणिनो
विद्यन्ते । किं तु-ये तत्प्रयोगायोग्या जिनक्रियाप्रयोगानुचितास्ते
असाध्याः कर्मव्याप्तिमाश्रित्य, एव परमार्थः-इदमत्र हृदय-
मिति गाथार्थः । पं० व० १ द्वार ।

जिणकुमलसूरि-जिनकुशलसूरि-पुं० । स्वरतरगच्छीये स्वना-
मख्याते आचार्ये, "सुवनपदानुक्रमज्ञा-नुज्ञातो जिनकुशलसूरि-

गुरु " अष्ट० ३२ अष्ट० । अनेन धम्ममये १३३७ वर्षे जन्म लब्ध्वा १३४७ वर्षे जिनचन्द्रसूरिणामन्तिके प्रव्रज्य १३७७ वर्षे सूरिपदं प्राप्य चतुर्वन्दनपुलककृत्तिनामा ग्रन्थो विनिर्मितः, तरुणप्रभाचार्याय च सूरिपदं दत्तम्, तथा १३६७ वर्षे स्वस्थमगमत् । जे० ३० ।

जिणकेसरि [ए]-जिनकेसरिन्-पुं० । जिनसिद्धे, " एकोऽपि भमउ जप, विअइं जिणकेसरी सलोद्याप । कंदप्पट्टु-दाढो, मयणो विदुरिओ जेण ॥३॥ " सूत्र० १ धु० ६ अ० ।

जिणकत्ताय-जिनाख्यात-न० । जिनेन कथिते, जी० १ प्रति० । " दुवालसंगं जिणकत्तायं " उच्छ० १३ अ० । दसो० ।

जिणगुण-जिनगुण-पुं० । धीतरागत्वादिके तीर्थकरगुणे, " जिणगुणविस्सं सच्च-म्मचुद्धिजणं, अणुवदासं " जिणगुणविषयं धीतरागत्वादिके तीर्थकरगुणोचरम् । पञ्चा० ९ विष० ।

जिनगुणममुद-जिनगुणसमुच्च-पुं० । गुणरत्नाधारभूते जिनकृपे समुद्धे, पञ्चा० " पुषा जिणगुणसमुद्धेत्तु, " जिनाश्च ते गुणानां गुणरत्नानामाधारत्वेन प्रादुर्येण च समुद्धा इव समुद्धा इवेति जिणगुणसमुद्धास्तं पु, पञ्चा० ४ विष० ।

जिणगोयमसीहआहरण-जिनगौतमसिंहआहरण-न० । जिनगौतमसिंहदृष्टान्ते, जीवा० ।

निच्छयओ पुण अप्पे, वि जस्म वत्थुम्मि जायए जावो । तत्तो सो निज्जरओ, जिणगोयमसीहआहरणं ॥

निश्चयतो निश्चयनयात्, पुनरप्येऽपि हीनेऽपि न केशलं बलिष्टे, इत्यपिशब्दार्थः । वस्तुनि आचार्यादौ, यस्य ज्ञप्यस्य, वस्तुनि उच्यते, जायते प्रादुर्भवति, भावः प्रशस्तान्तःकरणं, ततः स इति भावानिर्जरकः कर्मद्वाराकारको जिनगौतमसिंह आहरणं दृष्टान्त इति गाथार्थः । भावार्थस्तु कथानकाद्यसंज्ञः । तच्चेद्भ्रम-किल भगवता धीरेण गौतमस्वामी प्रामं गच्छन् एकदा भणितः । गौतम । त्वया हालिका मार्गे गच्छता प्रमाजनीयः । तथेति प्रतिपद्य प्रणम्य च भगवन्तं गतो गौतमं प्रामे, दृष्ट्वा च गच्छता क्षेत्रनिकटवर्ती हालिकः । ततो गौतमेन अणितम्-किं भोः करोमि ? निजकर्मोऽन्वेदितम् । पुनरुवाच सः-सांप्रतं यद्य अणसि तदहं भगवन् ! करोमि । गौतमेनोच्चै-धर्मं कुरुष्वेति । तेन च प्राप्नुल्लवदनकमलेन न्यगादि-पद्यमिति । ततः प्रमाजितः सः, ततः स्वकार्यं विहाय प्रगवतः संमुखमागच्छन्स्तस्य शिक्षा दत्ता-एवं सहकर्मितव्यम्, एवंविधश्चास्मदीयो भगवान् चोरो जवना प्रतिपत्तव्य इत्यादि । सर्वे तेन प्रतिपन्नम् । यावदद्यापि भगवान् नासीद् दृष्टो, दृष्टे च तस्मिन् राजाहरणं मुक्त्वा यद्ययं ते गुरुस्ततो न किञ्चित्त्व धर्मेण कार्यमिति मणित्वा च पलायितः । किञ्च तस्य वासुदेवजवन्तपूर्वरोराण् पितृव्यमुत्त-जीवसिंहपातनरूपान् प्रगवन्तं पश्यतः कर्मबन्धो, गौतमं च पश्यतः तद्व्यासः, गौतमश्च भगवदपेक्षया हनिष्ठश्चास्या-तीर्थङ्करत्वादिहेतोः, प्रगवोश्चोत्तमः, तीर्थङ्करत्वादिहेतुभिरैव इति सिद्धम् । जीवा० ३० अधि० ।

जिणचंद-जिनचन्द्र-पुं० । जिनरूपे कारुणिकनिशाकरे, " जिणचंदोह तुडुदिआओ " जिनचन्दैः कारुणिकनिशाकरैः । प्रश्न०

१ सम्ब० द्वार । " तह जिणचंदगमाओ य " जिनचन्द्राण-मार्गद्वचनात् । धा० । आव० ।

जिणचंदगणि-जिनचन्द्रगणिन्-पुं० । उक्तेशगच्छीये कक्ष-रिणिष्ये, एतमेव वेषगुप्तसुरिकुलमण्डनसूरिनामच्यां वदन्ति । वैक्रमीये १०७३ वर्षेऽयमासीत् । अनेनैव नवपदप्रकरणं, तदुपरि टीका च विरचिता । जे० ६० ।

जिणचंदसूरि-जिनचन्द्रसूरि-पुं० । खरतरगच्छीये जिनेश्वराचार्यशिष्ये स्वनामव्याप्ते आचार्ये, पञ्चा० १६ विष० । स्या० । " तच्छिष्या जिनचन्द्राख्याः, सुरयो गुणभूरयः । " अष्ट० ३२ अष्ट० । अनेन संवेगरङ्गशाला नाम ग्रन्थो विरचितः । जिनचन्द्रसूरिसंतापीये जिनमाणिक्यसूरिशिष्ये स्वनामव्याप्ते आचार्ये च, पं० व० ४ द्वार । " श्रीमज्जिमवन्दाहः, सूरिर्नार्थादी-धितिप्रतापः " अष्ट० ३२ अष्ट० । अयं च वैक्रमीये ११९७ वर्षे जातः, १२०३ वर्षे दीक्षितः, १२११ वर्षे आचार्यपदम्, १२२३ वर्षे स्वर्गात् च लब्धवान् । तृतीयोऽप्येतन्नामा आश्रमदेव-सूरिगुरुः नेमिचन्द्रसूरिशिष्यश्चाभवत् । चतुर्थश्च खरतरगच्छीयः जिनप्रबोधसूरिशिष्यः, तस्य वैक्रमीये १३२६ वर्षे जन्म, १३३२ वर्षे दीक्षा, १३४१ वर्षे सूरिपदप्राप्तः । चतुर्थ राजसु जैनधर्ममरोपयत् । अस्मै कालकालकेवलीति विरुद्धमिलत्, १३७६ वर्षे स्वस्थमगमत् । पञ्चमोऽप्येतन्नामा खरतरगच्छे १४६२ वर्षे वर्तमान आसीत् । यच्छिष्यो जिनसागरनामाऽऽसीत् । जे० ६० ।

जिणचिप्पा-जिनचीर्ण-त्रि० । जिनाऽऽचरिते, " अफलोभो होइ जिणचिप्पो " जिनाः भूनावधिमनःपर्यायकेवलज्ञानवन्तो, जिनकल्पिकाश्च, तैश्चीर्ण आचरितो जिनाचीर्णः । पञ्चा० ४ विष० ।

जिणजक्ख-जिनयज्ञ-पुं० । तीर्थकर्ता भक्तिदत्ते गोमुखादिके यज्ञे, प्रच० ।

जक्खा गोमुह महज-क्ख तिमुह ईत्तर सुतुंयुरु कुसुपो ।

मायंगो विजयाजिय, वंजो मणुओ सुरकुमारो ॥३७५॥

हम्मुह पयाल किनर, गरुको गंधर्व तह य जक्खिदो ।

कूवर वरुणो जिवमी, गोमेहो वामण मयंगो ॥३७६॥

यद्वा भक्तिदत्तास्तीर्थरुतामिमे । यथा-प्रथमजिनस्य (ऋषभस्य) गोमुखो यज्ञः सुवर्णवर्णो गजवाहनश्चतुर्भुजो वरदाक्षमाक्षिकायु-क्षदक्षिणपाणिष्यो मातुलिङ्गपाशकाञ्चितवामपाणिष्यश्च ॥१॥ अजितनाथस्य महायक्षाभिधो यज्ञः चतुर्मुखः श्यामवर्णः करो-न्स्वाहनोऽष्टपाणिर्वरदमुक्ताक्षसुत्रपाशकाञ्चितदक्षिणपाणि-चतुष्टयो वीजपूरकान्याहुः शशकिमुक्तामपाणिचतुष्कश्च ॥२॥ श्रीसंभवजिनस्य त्रिमुखो नाम यज्ञः त्रिवदनः त्रिनेत्रः श्यामवर्णः मयूरपाहनः परंशुजो नकुलगदाऽभययुक्दक्षिणकरकमलप्रयो मातुलिङ्गकाङ्कसूत्रवामपाणिपद्मप्रयश्च ॥३॥ श्रीअभिनन्दनस्य ईश्वरो यज्ञः श्यामकाङ्गिगजवाहनश्चतुर्भुजो मातुलिङ्गाक्षयुक्दक्षिणकरकमलप्रयो नकुलाहुः शशवाम-पाणिद्वयश्च ॥४॥ श्रीसुमतेस्तुम्बुर्यक्षः श्वेतवर्णो गरुवाहनश्चतुर्भुजो वरदशकिमुक्दक्षिणपाणिद्वयो गदानागपाशयुक्ताम-पाणिद्वयश्च ॥५॥ श्रीपद्मप्रजस्य कुसुमो यज्ञो नीलवर्णः कुरङ्गवा-हनश्चतुर्भुजः फलामययुक्दक्षिणपाणिद्वयो नकुलाक्षसूत्रयुक्-तामपाणिद्वयश्च ॥६॥ सुपाश्वस्य मातुहो यज्ञो नीलवर्णः

धर्णो गजवाहनश्चतुर्भुजो विल्वपाशयुक्तदक्षिणपाणिद्वयो
नकुलाङ्कुशयुक्तवामपाणिद्वयश्च ॥ ७ ॥ श्रीचन्द्रप्रभस्य विज-
यो यत्तो हरितवर्णः त्रिलोचनो हंसवाहनो द्विभुजः कृतदक्षिण-
हस्तचक्रो वामहस्तधृतमुद्गरश्च ॥ ८ ॥ श्रीसुविधिजिनस्या-
जितो यत्तः श्वेतवर्णः कूर्मवाहनश्चतुर्भुजो मातुलिङ्गाक्षसूत्रयु-
क्तदक्षिणपाणिद्वयो नकुलकुन्तकालितवामपाणिद्वयश्च ॥ ९ ॥
धीशीतलस्य ब्रह्मा यत्तश्चतुर्भुजस्त्रिनेत्रः सितवर्णः पद्मासनो-
ऽष्टभुजो मातुलिङ्गमुद्गरपाशकाभययुक्तदक्षिणपाणिचतुष्टयो
नकुलगदाऽङ्कुशाक्षसूत्रयुक्तवामपाणिचतुष्टयश्च ॥ १० ॥ श्री-
श्रेयांसस्य मनुजो यत्तः (मतान्तरेण-ईश्वरः) धवलवर्णः त्रि-
नेत्रो वृषभवाहनश्चतुर्भुजो मातुलिङ्गगदायुक्तदक्षिणपाणिद्वयो
नकुलकाक्षसूत्रयुक्तवामपाणिद्वयश्च ॥ ११ ॥ श्रीवासुपुत्रस्य
सुरकुमारो यत्तः श्वेतवर्णो हंसवाहनः चतुर्भुजो बीजपूरक-
वाणान्वितदक्षिणकरद्वयो नकुलकधनुर्युक्तवामपाणिद्वयश्च ॥ १२ ॥
श्रीविमलस्य परमुखो यत्तः श्वेतवर्णः शिखिवाहनो द्वादश-
भुजः फलचक्रवाणसङ्क्रपाशक्षसूत्रयुक्तदक्षिणपाणिपद्मः, नकु-
लचक्रधनुःफलकाङ्कुशाभययुक्तवामपाणिपद्मश्च ॥ १३ ॥ श्री-
अनन्तस्य पातालो यत्तस्त्रिमुखो रक्तवर्णो मकरवाहनः पर-
भुजः पद्मसङ्क्रपाशयुक्तदक्षिणपाणित्रयो नकुलफलकाक्षसूत्र-
युक्तवामपाणित्रयश्च ॥ १४ ॥ श्रीधर्मस्य किंनरो यत्तस्त्रिमुखो
रक्तवर्णः कूर्मवाहनः परभुजो बीजपूरकगदाऽनययुक्तदक्षिण-
पाणित्रयो नकुलपद्माक्षमालायुक्तवामपाणित्रयश्च ॥ १५ ॥
श्रीशान्तिनाथस्य गरुडो यत्तो वराहवाहनः क्रोमचदनः श्या-
मरुचिश्चतुर्भुजो बीजपूरकपद्मान्वितदक्षिणकरद्वयो नकुला-
क्षसूत्रयुक्तवामपाणिद्वयश्च ॥ १६ ॥ श्रीकन्योर्गन्धर्वयत्तः श्या-
मवर्णो हंसवाहनश्चतुर्भुजो वरदपाशकान्वितदक्षिणपाणि-
द्वयो मातुलिङ्गाङ्कुशाधिष्ठितवामकरद्वयश्च ॥ १७ ॥ श्री-
अरजिनस्य यक्षेन्द्रो यत्तः परमुखस्त्रिनेत्रः श्यामवर्णः शङ्ख-
शिखिवाहनो द्वादशभुजो बीजपूरकवाणसङ्क्रमुद्गरपाशकाभ-
ययुक्तदक्षिणकरद्वयो नकुलधनुःफलकशलाङ्कुशाक्षसूत्रयुक्त-
वामपाणिपद्मश्च ॥ १८ ॥ श्रीमल्लिजिनस्य कूबरो यत्तश्चतुर्मुख
इन्द्रायुधवर्णो गजवाहनोऽष्टभुजो वरदपरशुसूत्राभययुक्तद-
क्षिणपाणिचतुष्टयो बीजपूरकशक्तिमुद्गराक्षसूत्रयुक्तवामपाणि-
चतुष्टयश्च (अन्ये कूबरस्थाने कुबेरमातुः) ॥ १९ ॥ श्री-
मुनिसुवतस्य वरुणो यत्तश्चतुर्मुखस्त्रिनेत्रः सितवर्णो वृ-
षभवाहनो जटाशुक्रतृषितोऽष्टभुजो बीजपूरकगदावाण-
सक्षयुक्तदक्षिणकरकमलचतुष्को नकुलपद्मधनुःपरशुयुक्तवाम-
पाणिचतुष्टयश्च ॥ २० ॥ श्रीमिजिनस्य भ्रुकुटिर्यक्षश्चतुर्मुखस्त्रि-
नेत्रः सुवर्णवर्णो वृषभवाहनोऽष्टभुजो बीजपूरकशक्तिमुद्गराभय-
युक्तदक्षिणकरचतुष्टयो नकुलपरशुवज्राक्षसूत्रयुक्तवामकरचतुष्ट-
यश्च ॥ २१ ॥ श्रीनेमिजिनस्य गोमधो यत्तः त्रिमुखः श्यामकान्तिः
पुरुषवाहनः परभुजो मातुलिङ्गपरशुचकान्वितदक्षिणकरत्रयो
नकुलशूलशक्तियुक्तवामपाणित्रयश्च ॥ २२ ॥ श्रीपार्श्वजिनस्य
वामनो यत्तो (मतान्तरेण पार्श्वनामा) गजमुखः उरगफणामण्डित-
शिराः श्यामवर्णः कूर्मवाहनश्चतुर्भुजो बीजपूरकोरंगयुक्तदक्षि-
णपाणिद्वयो नकुलसृजगयुक्तवामपाणित्रयश्च ॥ २३ ॥ श्रीवीर-
जिनस्य मत्तङ्गो यत्तः श्यामवर्णो गजवाहनो द्विभुजो नकुलयुत-
दक्षिणभुजो वामकरधृतबीजपूरकश्चेति ॥ २४ ॥ प्रच० २६ द्वार ।

जिणजत्ता-जिनयाज्ञा-श्री० । अर्हउत्सर्वे रथयात्रायाम्, पञ्चा०

७ विव० । ध० । (सा च 'अणुजाण' शब्दे प्रथमभागे ३६७
पृष्ठे वर्णिता)

जिणणाम(ण)-जिननामन्-न० । नामकर्मभेदे, कर्म० ३ कर्म० ।

जिणदत्त-जिनदत्त-पुं० । स्वनामख्याते श्वतरगच्छीये जिन-
वल्लभसूरिशिष्ये आचार्ये, "तच्छिष्याजयदेवार्थः, गच्छे श्वतर-
श्वराः" इति । तत्पदे जिनवल्लभसूरिजिनदत्तसुरयोऽनूवञ्चि-
त् । अष्ट० ३२ अष्ट० । पं० व० । अयं च महाप्रभावक आ-
सीत्, अम्बादेव्या युगप्रधानपदमस्मै दत्तम् । वैक्रमीये ११३२
वर्षेऽयं च जातः, सोमचन्द्र इति गृहिपर्यायेऽस्य नामाऽऽ-
सीत्, वैक्रमीये ११४१ वर्षेऽयं दीक्षितः, तत्समयेऽस्य प्रयोध-
चन्द्रगणीति नामाऽऽसीत् । ११६९ वर्षेऽयं चित्रकूटे (चित्तोर
इति प्रसिद्धे) देवभक्षाचार्यदत्तं सुरिपदमवाम, सदेहदा-
लावलीप्रभृतीननेकान् ग्रन्थानरचयत् । वैक्रमीये १२११ वर्षे
अजयमेरु (अजमेर) नगरेऽयं श्वरगमत् ॥ द्वितीयोऽप्येतन्नामा
वायव्यगच्छीयराशिलसूरिशिष्यजीवदेवसुरेः शिष्यो वैक्र-
मीये १२६५ वर्षे विद्यमान आसीत्, येन विवेकविज्ञास-
शकुनशास्त्रादयः अनेके ग्रन्था निर्मिताः, परकायप्रवेशविद्याम-
यमज्ञानम् । १२७७ वर्षे च निर्गते वस्तुपालसद्वेऽप्ययमासीत्,
अस्य शिष्योऽमरचन्द्रसूरिमहाकविरासीत् । जै० ६० । "सय-
लगुणरयणरोहण-गिरीहिं जिणदत्तसूरीहिं ।" सकलगुणरत्नरो-
हणगिरिभिर्निखिलगुणमाणिक्यरोहणशैवैर्जिनदत्तसूरिभिरेत-
न्नामकैः सप्तगृहवासिभिरिति यावत् । जीवा० ३८ अधि० प्राव० ।
वसन्तपुरस्थे स्वनामख्याते आवके, आ० क० । "वसन्तपुरे नगरे
जियसत्तू राया, जिणदत्तो सेट्टी" आ० ५ अ० । आ० चू० ।
(तत्कथा चक्षुरिन्द्रियोदाहरणे 'चक्खिदिय' शब्दे तृतीयभागे
११०५ पृष्ठे 'कावस्सग' शब्दे ४२७ पृष्ठे च प्ररूपिता)
संकुलग्रामवास्तव्ये स्वनामख्याते आवके, पि० । (तत्कथा
'आधाकम्म' शब्दे द्वितीयभागे २३३ पृष्ठे निरूपिते) आवस्ती-
वास्तव्ये आवके, तं० । पाटलिपुत्रनगरस्थे स्वनामख्याते आ-
वके, आ० म० द्वि० । (तत्कथा 'लोज' शब्दे वक्ष्यते) वैशाली-
नगरीवास्तव्ये जीर्णश्रेष्ठधपरनामधेये स्वनामख्याते आवके,
ध० २० । स्वनामख्याते आवके, यस्य पत्नी ईश्वरी आविका ।
कल्प० ८ क्षण । स्वनामख्याते आवके, यस्य पत्नी फल्गुश्रीः,
"जिणदत्त-फल्गुसिरी नाम सावगमिहुणं ।" महा० ५ अ० ।

जिणदत्तपुत्र-जिनदत्तपुत्र-पुं० । चम्पानगरीवास्तव्ये सार्धवा-
हदारके, ज्ञा० १ शु० ३ अ० (एतत्कथा 'अंड' शब्दे
प्रथमभागे ५१ पृष्ठे छप्यता)

जिणदब्ब-जिनदब्ब-न० । जिनसंबन्धिनि दब्बे, दर्श० १ तत्त्व ।
('चेइयदब्ब' शब्दे तृतीयभागे १२८३ पृष्ठे दृश्यते । उदा-
हरणम् 'देवदब्ब' शब्दे वक्ष्यते)

जिणदास-जिनदास-पुं० । मथुरावास्तव्ये आवकविशेषः,
यस्य भार्या साधुदासी । "सिछी जिणदासो त-त्य साधुदासी
पिया तस्स ।" (२) ध० २० । (अस्य 'सुत्तकाल' शब्दे
कथा वक्ष्यते) राजगृहनगरस्थे ऋषभदत्ताऽऽत्मजे श्रेष्ठिनि,
"सिछी य उस्सन्नदत्तो, तस्सं सुओ भुवणविस्सुओ पढ्मो ।
वीओ उण जिणदासो, आवासो जूयवसणस्स" ॥ २ ॥ ध०
२० (अस्य कथा 'बालकीदा' शब्दे वक्ष्यते) पाटलिपुत्रवा-
स्तव्ये आवके, आ० चू० ६ अ० । मथुरावास्तव्ये आवके,

यस्य भार्या जिनदासी । " जिनदासो चाणिकु तत्र, आवकः परमाऽऽहंतः । जिनदासी प्रिया तस्य, प्रियंकरणदर्शना ॥ १ ॥ " आ० क० । ती० । आ० म० । (नत्कथा 'कंचल' शब्दे तृतीयज्ञाने १७९ पृष्ठे छप्या) राजपुरस्ये आवके च । पुं० । " रायपुरे नयरे एगो कुलपुत्तगजानीओ, तस्स जिणदासो मित्तो " आव० ६ अ० । (अस्य कथा 'पद्मकलाण' शब्दे वक्ष्यते) जिणदासगणिमहत्तर-जिनदासगणिमहत्तर-पुं० । निशायचूर्णिकारके आचार्ये, "गुरुदिणं व गणितं, महत्तरत्तं च तस्स तुट्ठेहि । तेण कपसा चुण्णी, विसेसनामा णिसीहस्स ॥ १ ॥ " नि० चू० १० उ० । एतेन महात्मना अनुयोगद्वारावृहत्कल्पाऽऽवश्यकादिष्वपि चूर्णै रचिताः । जै० ६० ।

जिणदिद्व-जिनद्व-त्रि० । तीर्थकराजिमते, अनु० ।

जिणदेव-जिनदेव-पुं० । भरुकच्छस्ये आचार्ये, "भरुकच्छे जिणदेवो" । "आचार्यो जिनदेवोऽभूदत्रैव भृगुपत्तने ।" आ० क० । (नत्कथा 'पणिहि' शब्दे वक्ष्यते) । द्वारवतीवास्तव्ये अहंनिमित्रधे-ष्टिनः पुत्रे, "द्वारवत्या महापुत्री-महंनिमित्रो चाणिवरः । अनुद्धरी प्रिया तस्य, जिनदेवस्तु तत्तुनः ॥ १ ॥ " आ० क० । ('अत्तशोसो वन्नेहार' शब्दे प्रथमभागे ५०३ पृष्ठे कथाऽस्य निरूपिता) । कौशा-र्यानिनगरवास्तव्ये क्रमदेवाऽऽत्मजे स्वनामख्याते आवके, ध० २० । (नत्कथा 'वंमसेण' शब्दे वक्ष्यते) नाकेतनगरवास्तव्ये आवके, " साएण मत्तुंजयो राया, जिणदेवो नावओ । " आ० चू० ४ अ० । (तत्कथा 'पद्मकलाण' शब्दे वक्ष्यते) चम्पानगरीवास्तव्ये आवके, "नयरी य चंपनामा, जिणदेवो सत्थवाह अहिच्छता ।" आ० चू० ४ अ० । (तत्कथा 'संगपरिणा' शब्दे वक्ष्यते) जिणदेसिय-जिनदेशित-त्रि० । जिनेन कथिते, दर्श० ४ तत्त ।

जिना इह हितप्रवृत्तगोत्रविशुद्धोपायाभिमुखापायविमुखा-द्वयः परिगृह्यन्ते, तथा मूलटीकाकृता व्याख्यानात्, जिनेज्यो हिनप्रवृत्ताऽऽदिरूपेभ्यः शुभूपाऽऽदिभिर्येकभावेज्या देशितं कथितं गणधरैरपि जिनदेशितम् । तथा जम्बूद्वीपमिश्रतय एवंविधा एवेति निरूपणीयमेतत् । अथ प्रकृतिसुन्दर-मिति कस्मादजिनेज्योऽपि नोपदिश्यते ? । उच्यते-तेषां स्वतोऽसुन्दरत्वेन अनर्थोपनिपातसंज्ञात् । दृष्टं च पा-त्रासुन्दरतया स्वतः सुन्दरमपि रविकराऽऽद्युल्लादीनामनर्थय । आह च-"पञ्जियव्वं धीरेण, हियं जं जरस्स सब्बहा । आहारो यि हु मच्छस्स, न पसत्थो गत्ते सुची " ॥ १ ॥ जी० १ प्रति० । " धम्मो य जिणदेसिओ " जिनदेशितः केवललिना भाषितः । सं० । उक्त० ।

जिणधम्म-जिनधर्म-पुं० । प्रतवर्षस्थपक्षिनीस्राजनगरवास्त-व्ये स्वनामख्याते आवके, ती० १० कल्प । जिनसंवन्धिनि धर्मे, "अणुत्तरं धम्ममिणं जिणणं ।" अनुत्तरं धर्मं जिनाना-मृपभादीतीर्थकृतां संवन्धिनम् । सूत्र० १ शु० ६ अ० । ध० । न० । प्रा० । "वत्थुपयासणसुरो, अस्सयरयणणासायरो ज-यइ । सब्बजयजीववंधुर-वंधू उविहो वि जिणधम्मो ॥ १ ॥ " स्था० ५ डा० २ उ० ।

जिणपडिमा-जिनप्रतिमा-स्त्री० । जिनविम्बे, "जिणपडिमादं-णेण पडिवुद्धं" (१ गाथा) दश० १ चू० । जिनप्रतिमा संज्ञा-वस्थापनरूपेति । रा० । दश० । जी० । प्रति० । नयो० । पो० । छा० । पञ्चा० । ('चेइय' शब्दे तृतीयज्ञाने १२०५ पृष्ठे सर्वां वक्ष्यताम्)

भारते वर्षे चतुरशीतिजिनप्रतिमाः, ताश्चेमाः-

" पर्युपास्य परमेष्ठिपञ्चकं, कीर्तयामि कृतपापनिग्रहम् । तन्त्रवेदिविदितं चतुर्युता-शीतितीर्थजिननामसङ्ग्रहम् ॥ १ ॥ " तथाहि-

श्रीशत्रुञ्जये भवनक्षीपः श्रीवीरस्वामिप्रतिष्ठितः श्रीआदि-नाथः । श्रीमूलनाथकः पाण्डवस्थापितो नन्दिवर्धनो युगा-दिनाथः । श्रीशान्तिप्रतिष्ठितः पुणरुरीकः श्रीकलशः, द्विती-यस्तु श्रीवीरस्वामिप्रतिष्ठितः पूर्णकलशः । सुधाकुण्डे श्री-जीवितस्वामी श्रीशान्तिनाथः मरुदेवास्वामिनीप्रथमसिद्धः । श्रीउज्जयन्ते पुण्यकलशमदनमूर्तिः श्रीनेमिनाथः । काञ्चन-वलानके अमृतनिधिः श्रीअरिष्टनेमिः । पापामते अतीत-चतुर्विंशतिमध्यात् अष्टौ पुण्यनिधयः श्रीमन्नेमीश्वरादयः । काशहरे विश्रुवनमङ्गलकलशः श्रीआदिनाथः । सोपारके जीवन्तस्वामी श्रीऋषभदेवप्रतिमा । नगरमहास्थाने श्रीभरत-श्वरकारितः श्रीयुगादिदेवः । दक्षिणापथे श्रीगोमठदेवः श्री-बाहुबलिः । उत्तरापथे कबिङ्गदेशे गोमठः श्रीऋषभः । खड्गार-गढे श्रीवज्रसेनपूजितो मेदिनीमुकुटः श्रीआदिनाथः । महानग-र्यामुद्दण्डविहारे श्रीआदिनाथः । तक्षशिलायां बाहुबलिविनि-र्मितं धर्मचक्रम् । मोक्षतीर्थे श्रीआदिनाथपादुके । कोलपाक-पत्तने माणिक्यदेवः श्रीऋषभो मन्दोदरीदेवताऽवसरः । गङ्गा-यमुनयोर्वेणीसङ्गमे श्रीआदिकमण्डलम् । श्रीअयोध्यायां श्री-अजितस्वामी । चन्देयाम् अजितः । तारणे विश्वकोटिशिखा-यां श्रीअजितः । अङ्गदिकायां श्रीअजितस्वामिशान्तिदेवताद्वयं श्रीप्रसेन्द्रदेवताऽवसरः । आवस्तां श्रीसंभवदेवो जाङ्गलीविद्या-ऽधिपतिः । सेगमतीग्रामे श्रीअभिनन्दनदेवः, नर्मदा तत्पाद्व्यो निर्गता । कौञ्जद्वीपे सिंहलद्वीपे हंसद्वीपे श्रीसुमतिनाथदेव-पादुकाः । आम्बुरिग्रामे श्रीमतिदेवः । माहेन्द्रपर्वते कौशाभ्यां च श्रीपद्मप्रभः । मथुरायां महालक्ष्मीनिर्मितः श्रीसुपाश्वस्तूपः । श्रीदशपुरनगरे श्रीसुपाश्वः सीनादेवीदेवताऽवसरः । प्रभासे शशिभूषणः श्रीचन्द्रप्रभश्चन्द्रकान्तमणिमयः श्रीज्वालामा-लिनीदेवताऽवसरः । श्रीगौतमस्वामिप्रतिष्ठितो यलज्यागतः श्रीनन्दिचर्धनकारितः श्रीचन्द्रप्रभः । नासिक्यपुरे श्रीजीवित-स्वामी विश्रुवनतिलकः श्रीचन्द्रप्रभः । चन्द्रावत्यां मन्दिरमु-कुटः श्रीचन्द्रप्रभः । वाराणस्यां विश्वेश्वरमध्यं श्रीचन्द्रप्रभः । कोयाद्वारे श्रीसुविधिनाथः । प्रयागतीर्थे श्रीशीतलनाथः । वि-न्ध्याद्वौ, मलयगिरौ च श्रीश्रेयांसः । चम्पायां विश्वतिलकः श्रीवासुपूज्यः । काम्पिल्ये गङ्गामूले, सिंहपुरे च श्रीविमल-नाथः । मथुरायां यमुनापुरे समुद्भूतः । समुद्रे द्वारवत्यां शा-कपाणिमध्यं श्रीअनन्तः । अयोध्यासमीपे रत्नबाहुपुरे नाग-महितः श्रीधर्मेनाथः । किष्किन्ध्यायां लङ्कायां त्रिकुटगिरौ श्री-शान्तिनाथः । गङ्गायमुनयोर्वेणीसङ्गमे श्रीकुञ्जरनाथौ । श्रीपर्वते मल्लिनाथः । भृगुपत्तनेऽनर्घरत्नचूरुः श्रीमुनिसुव्रतः । प्रति-ष्ठानपुरे अयोध्यायां विन्ध्याचले माणिक्यदण्डके मुनिसुव्रतः । अयोध्यायां मोक्षतीर्थे नमिः । शौर्यपुरे शङ्खजिनालये पाटलि-नगरे मथुरायां द्वारकायां सिंहपुरे स्तम्भतीर्थे पातालगङ्गाऽ-जिधः श्रीनेमिनाथः । अजागृहे नवनिधिः श्रीपार्श्वनाथः । स्तम्भनके भवभयहरः । फलवर्दिकायां विश्वकल्पवृताऽभिधः । करहटके उपसर्गहरः । अहिच्छत्रायां विश्रुवनमानुः । कबि-कुण्डे, नागहृदे च श्रीपार्श्वनाथः । कुक्कुटेश्वरे विश्वगजः । माहेन्द्रपर्वते कृष्यापाश्वनाथः । त्रैकारपर्वते सहस्रफणी

पार्श्वनाथः । वाराणस्यां दण्डखाते भव्यपुष्कराऽऽश्वतकः । महाकाष्ठान्तरे पातालचक्रवर्त्ती । मथुरायां कल्पद्रुमः । चम्पायामशोकः । मलयगिरौ श्रीपार्श्वः । श्रीपर्वते घण्टाकर्णो महावीरः । विन्ध्याद्रौ श्रीगुप्तः । हिमाचले गायपार्श्वः मन्त्राधिराजः श्रीस्फुटिङ्गः । श्रीपुरे अन्तरिक्षः श्रीपार्श्वनाथः । काकिनीभीमेश्वरे श्रीपार्श्वनाथः । मायलस्वामिगढे देवाधिदेवः । श्रीरामशयने प्रद्योतकारिश्रीवर्द्धमानः । मोटेरे चायमे नाणके पल्ल्यां मेतुङ्गके मुण्डस्थं श्रीमातृपन्नने उपकेशपुरे कुण्ड-प्राप्ते सन्पुरे दङ्गायां गङ्गाहृदे सरःस्थाने वीतभये चम्पायाम् अपापायां पुञ्जपर्वते नन्दिचक्रनकोटिद्रुमौ वीरः । वैभाराक्षौ राजगृहे कैलाशे श्रीरोहिणाद्रौ श्रीमहावीरः । अष्टापदे चतुर्विंशतिस्तौर्यकराः । समेतशैले विंशतिर्जिनाः । हेमसरावरे द्वा-सप्ततिजिनालयाः काटिसिद्धशिलासिद्धिक्लेत्रम् ॥

“ इति जैनप्रसिद्धानां, तीर्थानां वामपद्धतः ।

सन्देहोऽयं स्फुटीचक्रं, श्रीजिनप्रज्ञसूरिणा ॥१॥ ती० ४५ कल्प ।

जिणपणत्त-जिनप्रज्ञ-त्रि० । तीर्थकरप्रणीते, “ जिणपण-त्तं लिमं । ” पं० व० १ द्वार । जी० । जिनैहिनाऽऽप्यनिवर्त-कयोगिनिः प्रज्ञसं नदन्यसस्यानुग्रहाय सूत्रत आचाराऽऽशङ्कोपा-ङ्गादिजदेन रचितं जिनप्रज्ञसम् । उक्तं च-“ अर्थं जानइ अरिहा, सुत्तं गंधंति गणहरा णिउणं । सासनस्स हियछाप, तथो सुत्तं पवत्तइ ॥१॥ ” ति । जी० १ प्रति० ।

जिणपरियाय-जिनपर्याय-पुं० । केवलपर्याये, ज० २० श० ८ उ० । (तत्स्वरूपं ‘ केवलि ’ शब्दे तृतीयजागे ६५२ पृष्ठे छप्यम्)

जिणपवयण-जिनप्रवचन-न० । जैनाऽऽगमे, (आ० म०)

सांप्रनमपि च केयं जिनप्रवचनोत्पत्तिः ? , कियदजिधानं चेदं जिनप्रवचनं ? , को वाऽस्याभिधानविभागः ? , इत्येतत् प्रासङ्गिकशेषं शेषद्वारसंप्रहं चाभिधितसुराह—

जिणपवयणउत्पत्तिं, पवयणएगडिया विजागो य ।

दारविही य नयविही, वक्खाणविही अणूओगा । १३५० ।

इह जिनप्रवचनोत्पत्तिः, प्रवचनैकार्थिकानि, एकार्थिकविज्ञा-श्चेति त्रितयमपि प्रसङ्गशेषं, द्वाराण्युद्देशनिर्देशादनि, तेषां विधिः प्रकरणं द्वारविधिः ; अयमुपोद्धातोऽभिधीयते । नयविधिस्तु-यकमादीनां सूत्रानुयोगद्वाराणां चतुर्थमनुयोगद्वारम् । तथा व्याख्यानस्य विधिर्न्यायानविधिः—शिक्ष्याऽऽचार्यपरिक्लाऽजिधानम् । अनुयोगः सूत्रस्पर्शिकनिर्धुक्तिः, सूत्रानुगमश्चेति समुदायार्थः । आह च-चतुर्थमनुयोगद्वारं नयविधिमभिधाय पुनस्तृतीयानु-योगद्वाराख्यानुगमाभिधानं किमर्थम् ? उच्यते-नयानुगमयोः सहचरभावप्रदर्शनार्थम् । तथाहि-नयानुगमौ प्रतिसूत्रं युगपद-नुभावतः, नयमवश्यानुगमस्याजावात् । यदि युगपन्नयानु-गमौ गच्छतः, तर्ह्येतदुपन्यासोऽपि युगपदेवास्तु, किमर्थमनु-योगद्वारचतुष्टयोपन्यासे नयानामन्ते उपन्यासः ? उच्यते-युग-पदकुमशक्यत्वात् । आह च सूत्रटीकाकृत-अनुयोगद्वारचतुष्ट-योपन्यासे तु नयानामन्तेऽभिधानं युगपदकुमशक्यत्वादेति । अपरस्त्वाह-चतुरनुयोगद्वाराऽऽत्मकं शास्त्रं, ततश्चतुरनुयोगद्वारातिरिक्तस्य व्याख्यानविधिरुपन्यासो निरर्थकः । तदयुक्तम् । अनुगमाङ्गतया निरर्थकत्वायोगात् । अनुगमाङ्गता च व्याख्याऽ-ङ्गत्वादिति तत्र जिनप्रवचनोत्पत्तिर्निर्धुक्तिसमुत्थानप्रसङ्गतोऽभि-

हिना, अर्हद्वचनन्वात्प्रवचनस्य । आह च-“ सुयमिह जिणपवय-णं, नस्सुप्पत्ती पसंगतोऽभिहिया ” इति ॥१३५०॥ आ० म० प्र० । जिणपसत्य-जिनप्रज्ञस्त-त्रि० । जिनभाषिते, “ बहुसु वाणेषु जिणपसत्येषु ” जिनप्रज्ञस्तेषु जिनजापतेषु । प्रज्ञ० ५ सम्ब० द्वार । जिनानां गोत्रविशुद्धोपायाभिमुखापाथविमुखाहित-प्रवृत्तादिज्ञेदानां प्रशस्तं निरुपमं पथ्याश्वत्त उचितसेवनया हिनं जिनप्रज्ञस्तम् । जिनहिते च । जी० १ प्रति० ।

जिणपादिहेरय-जिनप्रातिहार्य-न० । अतिशयपरमपूज्यत्व-ख्यापकालङ्कारविशेषे, दर्श० ।

तानि च-

कंकेल्लि कुसुमवुड्डी, दिव्वज्जुणि-चामराऽऽमणां च ।

भावलय-भेरि-छत्तं, जयंति जिणपादिहेरां ॥८॥

जयन्ति शेषाऽऽत्महिमानमधः कुर्वते, कानि ? , कदकेल्लि-प्रभृतोनि जिनप्रातिहार्याणीति संवन्धः । तत्र कङ्केल्लिर्दिनकर-करप्रसरावारकोऽशोकवृक्षः । एतन्मानं च-“ वस।सं धण्डाहं, चेइयरुद्धो उ वद्धमाणस्स । सेमाणं तु जिणाणं, ससरीरा वारस गुणाओ ” ॥ १ ॥ १ । कुलुमवृष्टिः-सुरकरविमुक्ताधः स्थितवृत्तजानुदधनपञ्चवर्णसुगन्धिपुष्पवर्षम् २ । दिव्यध्वनिः-सुरनरतिथंजन्तुजातस्वस्वभावापरिणामरमणीयः संख्याऽती-तपरिपत्राणियुगपदनेकसंशयापहारचतुरः क्षीरेक्षुक्ताकाद्य-धिकनरमाधुर्यवानायाजनागामी देशनानिनादः ३ । चामरे-त्रिभुवनैश्वर्यसंस्वके शरच्चन्द्रमरीचिनिचयगौरे प्रकीर्णकं ४ । आसनममेयमहिमाऽऽविर्भावकं, समुच्छलत्पञ्चवर्णमणिकिरण-कदम्बककर्तुरितदिगन्तरं सिंहासनम् ५ । भावलय-निर्जितमा-तैरुमएकत्रं मौलिपृष्ठप्रतिष्ठितं प्रभाजालम् ६ । भेरी-पुरतो व्योम्नि शब्दायमानः प्रतिरवज्जितनुवनोदरो दुन्दुभिः ७ । उत्रम्-एकदेशे समुदायोपचाराजगतत्रयैकप्रभुत्वाविर्भावनच-तुरं पार्श्वणचन्द्रमण्डलनिभाऽऽनपत्रत्रयम् ८ । इह कङ्केल्लिरित्यत्र प्राकृतवशाद्विभक्तिशेषः । जावलयभेरीछत्रमित्यत्र समाहारद्व-न्द्वः । शेषं सुगमम्, समस्तासमस्तनिर्देशश्च वन्धानुज्ञोभ्यात्, एव-मन्यत्रापि यथासंजपमूल्याम् । अतिशयात्तर्गतत्वेऽपि चामीषां पृथगुपादानम्, प्रातिहार्येऽपि व्यपदेशान्तरेणाऽऽगमे रुढत्वा-दिति गाथायः ॥ ८ ॥ दर्श० १ तत्त्व ।

जिणपात्रिय-जिनपालित-पुं० । चम्पानगरीवास्तव्ये स्वनाम-ख्याते माकन्दिसार्थवाहपुत्रे, ज्ञा० ।

तत्कथा-

नवमस्त एणं भंते ! एणज्जयणस्स समणेणं जगवया महा-वीरेणं जाव संपत्तेणं के अट्टे पसत्ते ? ! एवं खड्डु जम्बू ! तेणं कालेणं तेणं समणं चंपा नामं नयरी होत्था । तीसे णं चंपाए णयरीए कूणिए णामं राया होत्था । तत्थ णं चंपाए णयरीए वहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीजाए एत्थ णं पुस-जदे णामं चेइए होत्था । तत्थ णं मार्यदी णामं सत्यवाहे परिवसति अट्टे । तस्स एणं जहा णामं चारिया । तीसे णं भ-दाए चारियाए अत्तया दुवे सत्यवाहदारया होत्था । तं जहा-जिणपात्रिय य, जिणरक्खिण य । तए एणं तेसि मा-गंदियदारगाणं अणया कदाई एगओ सहियाणं इमेया-रुवे मिहो कहाममुल्लावे समुप्पज्जित्या । एवं खड्डु अम्हे दा-

वणसमुद् पोयवहणेणं एकारस वाराओ ओगाढा; सव्वत्थ
वि य एं दव्वह्मा कयकजा अण्हस्म मग्गा पुणरवि नियययं
हव्वमागया, तं मेयं खउ अम्हे दे ा पुपिया ! दुवालसमं पि
दव्वणसमुद् पोयवहणेण उगाहत्ति ए चि ण्ठु अणमणास्स
एयमं पक्खिणति । पट्टिमुणेतित्ता जेणव अम्मापियरां
तेणेव उवागच्छंति । उवागच्छंतिता एवं वयामी-एवं खउ
अम्हे अ-मप-ओ ! एकारस वारा तं चेव० जाव नियययं
हव्वमागया, तं इच्छामो एं अम्मयाओ ! तुम्भेहिं अन्नणु-
खाया समाणा दवालसं लवणसमुद् पोयवहणेणं ओगाह-
त्त ए । तते एं ते मार्गदियदार ए अम्मापिअरो एवं वयासी-इमे
जो जाया ! अज्जगपज्जग० जाव परिआएत्त ए, त अणुहोह
ताव ज या ! विउले माणुस्स ए इहीमकारसमुद् ए, किं भा
सपच्चवाएणं णिराद्ववणं दव्वणसमुद्पोत्तारेणं, एवं खउ
पुत्ता ! दुवालसमं जत्ता मोवमग्गा याचि भवति, तम्हा एं
तुम्भे दुवे पुत्ता दुवालसमि दव्वणसमुद्पोत्तारेणं जाव उगाहोह
मा हू तुम्भं सरीरस्स वावचं भविसस । तनेणं मार्गदियदा-
रगा अम्मापिअरो दोवं पि तचं पि एवं वयामी-एवं खउ
अम्हे अम्मयाओ ! एकारस वारा लवणसमुद्पोत्तारेणं जाव ओगा-
हत्ति ए । तते एं ते मार्गदियदार ए अम्मापिअरां जाहे नां
संचाएति वहुहिं आयावणादि य पणवणादि य आयावि-
त्त ए वा, पणवित्त ए वा, ताहे अकामया ए चं एयमं
अणुजाणित्ता, तते एं ते मार्गदियदारया अम्मापिअहिं
अन्नणुखाता ममाणा गजियं च धरिमं च मेज्जं च पारि-
च्छेज्जं च जहा अरहणससं जाव लवणसमुद्पोत्तारेणं वहुहिं
जो वणमयाइं ओगाढा । तते एं ते स मार्गदियदारयाणं अण-
गतिं जोयणमयाति ओगाढाणं समणाणं उपातिपमयाइं
अणेगाइं पाणवूयाइं । तं जहा-अकाले गजियं, अकाले
विज्जुयं जाव यणियमद् काञ्चियवाए० जाव तत्य सउ-
त्थिए । तते एं सा पावा तणं कालियवत्तेणं आहुणिज्जमाणी
आहुणिज्जमाणी, संचालिज्जमाणी, संचालिज्जमाणी, संखो-
भिज्जमाणी संखोभिज्जमाणी, सखिलतिकव्वेगेहिं अणि-
यट्टिज्जमाणी अणियट्टिज्जमाणी, काट्टिमकरतला-
ह ए विव तेंदुस ए तत्येव उवयमाणी । उवयमाणी
उप्पयमाणी विव अणितलाओ सिद्धविज्जाहरकण्णगा
उप्पयमाणी विव गगणतत्ताओ जडविज्जाहरकण्णगा विप्प-
लायमाणी विव महागुरुव्वगवितासिया जुयगवरकण्णगा
धावमाणी विव महाजगरसियसद्वित्था जणभट्टा आसि-
कितोरी णिगुंजमाणी विव गुरुज एदिट्ठावरोहसजणकुल-
कजगा घुम्ममाणी विव वीचीपहारसयतालिया गजियलं-
चणा विव गगणतत्ताओ रोयमाणी विव सखिलगंठिविण्डर-
माणघोरंमुपाएहिं णववहु उवरयभच्चया विलवमाणी विव

परचकराग-जिरो-या परमम-भ-भ भिड्डया महापुरवरी
ज्जायमाणी विव कव्वह्मा मणपओगजुत्ता जोगपरिव्वाइया
णीसंममाणा विव महाकैतारविणिग्गयपरिसंता पारणयवया
अम्मया सांयमाणी विव तवचरणकलीणपरिजोगा चवण-
कालदेववरव मंचुणियकट्टकुवरा जग्गमेहिमोहियसहस्समा-
ला सत्ताइयवकपरिमामा फल्लहंतरतत्तत्तित्तुत्तंसधिविम-
हंतलाहकीलिया सव्वंगवियंभिया परिसन्धियरज्जविसरंत-
सव्वगत्ता आमपद्मगभूया अकय-उज्जणमणारहे विव चिति-
ज्जमाणी गुरुइ हाहाकयकण्णधारणाविज्जाणियगजणकम्म-
कारविलविया खाणाविद्धरयणपणसंपुष्पा वहुहिं पुरि-
ससएहिं रोयमाणेहिं कंदमाणेहिं सोयमाणेहिं तिप्पमाणेहिं
विलवमाणेहिं एगं महं अंतो जलगं गिरिसिद्धरमामाय-
इत्ता संभग्गजुवतोरणा मोरियकभयदंका वज्जसयखंभिया
करकरस्स तत्येव विद्धं उवगता । तते एं ताए णावाए भिज्ज-
माणी ए एते वद्वे पुरिसा विपुलपणियभंडमायाए अंतोज्ज-
म्मि निज्जामिया वि होत्था । तए एं ते मार्गदियदारया जेया
दक्खा पत्तट्ठा कुभट्ठा मेहावी निउणसिप्पोवगया वहुसु
पोयवहणसंपराएसु कयकरणा दव्वहा विजया अमूहा
अमदहत्त्या एगं महं फलगल्लं आसाएति । जेसिं च एं
पदेवंसिं स पोयवहणे विवणे, तेसिं च एं पदेसंति एगे
महं रयणदीवे णामं दीवे होत्था । अणेगाइं जोअणाइं
आयामविकल्लेभेणं अणेगाइं जोयणाइं परिकल्लेवणं नाणादु-
मंरुपंभियो देसे सस्सिरीए पासादीए दरिसणिज्जे अभि-
रुवे पक्खिरे, तस्स एं वहुमज्जदंमचाए, एत्थ एं महं एगे
पासायवहिंसए याचि होत्था; अन्नभग्गयसुसिए० जाव
सस्सिरीए रुवे पासादीए दरिसणिज्जे अनिरुवे पक्खिरे ।
तत्य एं पामायवहिंसए रयणदीवेद्वया णामं देवया परि-
वसति; पावा चंदा रुद्धा खुदा साहसिया । तस्स एं पासा-
यवहिंसयस्स चत्तारि चउदिसिं वणसंभा पणत्ता-किएहा
किएहाजासा । तते एं ते मार्गदियदारया तेणं फल्लयखंभे-
ण उवज्जमाणा उवज्जमाणा रयणदीवे तेणं संछूडा याचि
होत्था । तते एं ते मार्गदियदारया थाहं इहंति, लइत्ता
मुहुत्तंतरं आसासंति, फल्लगल्लं विसज्जेति, विसज्जेतिता र-
यणदीवं उत्तरेति, उत्तरेतिता फलाणं मग्गणमनेत्थं करेति,
फल्लणि अहारेति, आहारेतिता णाक्षिराणं मग्गणगवेमं
करेति, करेतिता नालिएरातिं फोहंति, नालिएरस्स तिद्धेणं
अत्तामसस्स गचाइं अन्नं गेति, पोक्खरिणि ओगाहंति, ओ-
गाहंतिता जल्लपज्जणं करेति, करेतिता० जाव पच्चुत्तरंति,
पुदविसिलापट्ठयंभि णिसीयंति, णिसीयंतिता आसत्था
वीसत्था सुहासणवरगया चंपाणयं अम्मापिअणं आयु-

च्छणं च लवणसमुद्दोत्तारं च कालियवायसमुत्थणं च पोयवहणविचित्तिं च फलहत्वंरस्स आसायणं च रयणदीवृत्तारं च अणुचितेमाणा अणुचितेमाणा ओहयमणसंकप्पा० जाव जिज्यायंति । तते णं सा रयणदीवदेवया तं मागंदियदारगं ओहिणा आजोएइ, आभोएइत्ता आसिफलगवग-हत्था सखच्छवच्छा सत्तट्ठतात्तप्पमाणं उट्ठं वेहामं उप्पयइ, उप्पयइत्ता ताए उकिट्ठाए० जाव देवगतीए वीई-वयमाणी वीईवयमाणी जेणेव मागंदियदारए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता आसुरुत्ता ते मागंदियदारए खरफरुसंनिहुरवयणेहिं एवं वयासी-हं भो मागंदियदार-या ! जति णं तुब्जे मए सक्खि विउल्लाई जोगभोगातिं जुंज-माणां विहरह, तो भे अत्थि जीविअं, अह एं तुब्जे मए सक्खि विउल्लाति नो विहरह, तो जे इमेणं नीलुप्पगवल-गुलिय० जाव खरधारेणं असिणा रत्तमंडमंत्तुयाई माउगाई उवसोजियाई तालफलाणीव सीसातिं एगंते पानेमि । तते णं ते मागंदियदारया रयंखदीवदेवयाए अंतिए एयम-हं सोच्चा णिसम्म जीया संजायलया करयल० जाव एवं वयासी-जं णं देवाणुप्पिया ! दइसति तस्स आणाजववा-यवयणनिहेमे चिच्छिसामो । तए णं सा रयणदीवदेवया ते मागंदियदारए गेएहति, गेएहतित्ता जेणेव पासायवर्नि-सए तेणेव उवागच्छति, उवागच्छइत्ता असुजपोगला-वहारं करेति, सुभपोगद्वपक्खेवं करेति, ततो पच्छा तेहिं सद्धिं विउल्लाति जोगभोगातिं जुंजमाणी विहरति, कट्ठाकळिं च अमयफट्ठाई उवणेंति । तए णं सा रयणदीवदेवया सकवयणसंदेसेणं सुट्टिएणं दवणाहि-वइणा लवणसमुद्दे तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्ठियव्वेइ, जं किंचि तत्थ तणं वा पत्तं वा कट्ठं वा कयवरं वा असुइं पूइयं हुरजिगंधिमचोदखं तं सव्वं आहुणी-यं तिसत्तखुत्तो एगंते पानेयव्वं ति कट्ठु निउत्ता । तते णं सा रयणदीवदेवया ते मागंदियदारए एवं वयासी-एवं खलु अहं देवाणुप्पिया ! सकवयणेणं सुट्ठिय तं चेव जाव णिउत्ता तंजाय अहं देवाणुप्पिया ! लवणसमुद्दे जाव पानेमि, ताव तुब्जे इहेव पासायवर्निं सए सुइं सुहेणं अभिर-ममाणां चिह्ह । जइ णं तुब्जे एयंसि अंतरंसि उव्विग्गा वा उस्सुया वा उप्पुया वा भवेज्जाह, ता णं तुब्जे पुरच्छिमिह्वं वणसंनं गच्छेज्जाह । तत्थ णं दो उज्ज सया साहीणा । तं जहा-पात्रसे य, वासारत्ते य । तत्थ कंदलसिद्धिधदंतो णिउ-रंवपुप्फपीवरकरो कुमयज्जुणणी व सुरभिदाणो पाउसउज्ज गयवरो साहीणो ? तत्थ य सुरगोपमणिविचित्ते ददुरकु-त्तरसियउज्जभररवो वरहिणविंदपरिणच्छसिहरो वासारच-

उज्ज पव्वओ साहीणो ? तत्थ णं तुब्जे देवाणुप्पिया ! बहुसु वावीसु य० जाव सरपंतियासु य बहुसु आलियघरणसु य० जाव कुसुमघरणसु य सुइं सुहेणं अभिरममाणा अभिरममाणा विहरेज्जाह । जइ णं तुब्जे तत्थ उव्विग्गा वा उस्सुया वा उप्पुया वा भवेज्जाह, ता णं तुब्जे उत्तरिह्वं वणसंदं गच्छे-ज्जाह । तत्थ णं दो उज्ज साहीणा । तं जहा-सरदो य, हं-मंतो य । तत्थ उसणसत्तवणकउहो नीलुप्पलपउमन-लिनसिगो सारसचक्रवायरसियघोसो सरतो गोवई सया सा-हीणो ? तत्थ य सियकुंदधवलजोएहो कुसुमियलोप्पवण-संदमंडलतलो तुसारदगंधारपीवरकरो हेमंतउज्ज ससी स-या साहीणो ? तत्थ णं तुब्जे देवाणुप्पिया ! वावीसु य विहरेज्जाह । जइ णं तुब्जे तत्थ वि उव्विग्गा वा० जाव उस्सुया वा जवेज्जाह, ता णं तुब्जे अवरेखं वणसंदं ग-च्छेज्जाह । तत्थ णं दो उज्ज साहीणा । तं जहां-वसंते य, गिम्हे य । तत्थ य सहकारचारुहारो किंसुयकणियारासोग-मउहो जसियतिलगवउल्लावावतो वसंतउज्ज नरवति-साहीणो ? तत्थ य पारुदसिरीससल्लिदो मल्लियावासंतिय-धवद्वेद्वो सीयलसुरभिअणिदमयरचरियगिम्हउज्ज सा-गरो साहीणो ? तत्थ णं बहुसु० जाव विहरेज्जाह । जइ णं तुब्जे देवाणुप्पिया ! तत्थ वि उव्विग्गा उस्सुया भवेज्जाह, तओ तुम्हे जेणेव पासायवर्निं सए तेणेव उवागच्छेज्जाह, ममं पाडेवालेमाणा चिट्ठेज्जाह, मा णं तुम्हे देवाणुप्पिया ! दक्खि-णिह्वं वणसंदं गच्छेज्जाह । तत्थ णं महं एगे उग्गविसे चंडाविसे महाघोरविसे महाविसे अइकाए महाकाए मसि-महिसमूसाकालए नयणविसरोसपुम्मे अंजणपुंजणियरप्प-गासे रत्तच्छे जमलजुयद्वचंचद्वचद्वंतजीहे धरणियद्ववेणि-नूप उकडफुरुकुमिलजहुलककखरुवियरुफुडाढोवकरणद-क्खे लोहागारधम्ममाणधमधमंतघोसे अणागल्लियचंरुति-व्वरोसे समुइतुरियचवलं धमंते दिट्ठीविसे सप्पे परिवसति । मा णं तुम्हे सरीरगस्स वावची जविस्सति । ते मागंदियदा-रए दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयति । वयइत्ता वेउव्वियसमुग्धा-एणं समोहल्लति, ताए उकिट्ठाए० जाव दवणसमुद्दे तिसत्त-खुत्तो अणुपरियट्ठे पयत्ता याचि होत्था । तए णं ते मागंदियदा-रया तओ मुहुत्तंतरस्स पासायवर्निं सए सइं वा रतिं वा धिइं वा अलभमाणा अस्समसं एवं वयासी-एवं खलु देवाणु-प्पिया ! रयणदीवदेवया अम्हे एवं वयासी-एवं खलु अहं सक-वयणसंदेसेणं सुट्टिएणं दवणाहिंवइणा० जाव वावची भ-विस्सति, तं सेयं खलु अम्हं देवाणुप्पिया ! पुरच्छिमिह्वं वणसंनं गमित्तए अस्समसस्स पडिसुणेंति, जेणेव पुरच्छिमि-ह्वं वणसंनं तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता तत्थ णं वा-

वीसु य० जाव आलिघरएसु य० जाव विहरति । तते णं ते
मागंदियदारगा तत्थ विसं वा० जाव अलज्जमाणा जेणेव
उत्तरिद्धे वणसंढे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छंतित्ता तत्थ णं
वावीसु य० जाव आलिघरएसु य० जाव निहरंति । तते णं ते
मागंदियदारगा तत्थ णं विसं वा० जाव जेणेव पच्चाच्छामिद्धे
वणसंढे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छंतित्ता० जाव विहरंति ।
तते णं ते मागंदियदारगा तत्थ विसं वा० जाव अलज्ज-
माणा अलममं एवं वयासी-एवं खलु अम्हे देवाणुप्पिया !
रयणदीवदेवया सकवयणसंदेसेणं मुट्टिएणं हवणाहिन्नइणा
० जाव मा णं तुज्जे सरीरस्स वावत्ती जविस्सति, तं ज-
वियव्वं । एत्थ कारणेणं तं सेयं खलु अम्हे दक्खिणिद्धं
वणसंढं गमित्तए त्ति कट्टु अलमसस एयमट्ठं पन्निमुण्णंति,
जेणेव दक्खिणिद्धे वणसंढे तेणेव पहारेत्यगमणाए तत्रो णं
गंधं णिज्जाए से जहाणामए अहिमदेति वा० जाव अणिट्ठ-
तराए । तते णं ते मागंदियदारगा तेणं असुभेणं गंधेणं अ-
भिचूया समाणा सएहिं सएहिं उत्तरिज्जेहिं आसातिएहिं
पीहेति । पीहेत्तिता जेणेव दक्खिणिद्धे वणसंढे तेणेव उवा-
गया । तत्थ णं महं एगं आघतणं पासंति अण्डियरासिसयसं-
कुद्धं जीमदरिसणिज्जं, एगं च णं तत्थ सूलाइयं पुरिसं
कट्टुणातिं कट्टातिं विसरातिं कुवमाणं पासंति । पासंतिता
जीया० जाव संजातभया जेणेव से सूलाइए पुरसे तेणेव
उवागच्छंति । उवागच्छंतित्ता तं सूलाइते पुरिसं एवं
वयासी-एस णं देवाणुप्पिया ! कस्साययणे, तुमं च णं किं
कओ वा इहं हव्वमागते ? केण वा इमेयारूवे आवइं पातिए ?
तते णं से सूलाइते पुरिसे मागंदियदारए एवं वयासी-एस
णं देवाणुप्पिया । रयणदीवदेवया आघयणे, अहं णं देवाणु-
प्पिया ! जंबुदीवातो दीवातो चारहाओ वासाओ काकं-
दिअए आसवाणियए विजलं पणियजंढगमायाए पोयव-
हणेणं हवणसमुद्धं उवागओ । तते णं अहं पोयवहणवि-
वत्तीए निच्छूढभंडसारे एगं फल्लखरं आसाएमि । तते
णं अहं उवुज्जमाणा उवुज्जमाणा रयणदीवं तेणं संव्हो ।
तते णं सा रयणदीवदेवया ममं ओट्टिणा पासति । पासतिता
ममं गेएहति, मए सद्धिं विज्जालिं जोगभोगाइं जुंजमाणी
विहरति । तते णं सा रयणदीवदेवया अलया कयाइं अहा-
ल्लहुगंति अवराहंमि परिक्खुविया समाणी ममं एयारूवं
आवइं पावेति । तते णज्जति णं देवाणुप्पिया ! तुज्जं पि इ-
मेसिं सरीरगाणं कामसे आवती य जविस्सति । तते णं ते
मागंदियदारगा तस्स सूलाइयगस्स पुरिसस्स अंतिए एय-
मट्ठं सोचा णिसम्म वल्लिमतं जीया० जाव संजातजया
सूलाइते पुरिसं एवं वयासी-कहं णं देवाणुप्पिया ! अम्हे

रयणदीवदेवयाए हत्थाओ साहत्थि नित्थरेज्जामो ? तते णं
से सूलाइए पुरिसे ते मागंदिअदारए एवं वयासी-एस
णं देवाणुप्पिया ! पुरच्छिमिद्धं वणसंढे सेलगस्स जक्खस्स
जक्खाययणे सेलए णामं आसरूवधारी जक्खे परिवसति ।
तते णं से सेलए जक्खे चाउदसट्टमुट्टिपुणमासिणीसु
आगयसमए पत्तममए महया महया सदेणं एवं वयासी-कं
तारयामि ?, कं पालयामि ? तं गच्छ णं तुम्हे देवाणुप्पिया !
पुरच्छिमिद्धं वणसंढं जेणेव सेलगस्स जक्खस्स महरिहं
पुप्फचणियं करेह, जक्खपायवडिया पंजलिउडा विणएणं
पज्जुवासमाणा चिट्ठह । जाहे णं से सेलए जक्खे आगयस-
मए पत्तममए एवं वञ्जेज्जा-कं तारयामि ?, कं पालयामि ? ताहे
तुज्जे वदह-अम्हे तारयाहि, अम्हे पादयाहि, सेलए जक्खे
परं रयणदीवदेवयाओ हत्थाओ साहत्थि णित्थारेज्जा. अ-
ल्लहा भे ण याणामि इमेसिं सरीरगाणं का मसे आवइं जवि-
स्सइ ? तए णं ते मागंदियदारगा तस्स सूलाइअस्स पुरिसस्स
अंतिए एयमट्ठं सोचा णिसम्म सिग्घं चं चवलं तुरियं चइयं
जेणेव पुरच्छिमिद्धं वणसंढं जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवा-
गच्छइ । उवागच्छइत्ता पोक्खरिणिं आगाहेइ । ओगाहेइत्ता
जलमज्जणं करेइ । करेइत्ता जाइं तत्थ उप्पलाइं० जाव गिएहं-
ति । गिएहंतित्ता जेणेव सेलगस्स जक्खस्स जक्खाययणे
तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता आलोइए पणामं करिति,
महरिहं पुप्फचणियं करिति, जाणुपायवडिया मुत्तसुसमाणा
णमंसमाणा० जाव पज्जुवासंति । तए णं से सेलए जक्खे
आगयसमए पत्तममए एवं वयासी-कं तारयामि ?, कं पाद-
यामि ? तए णं ते मागंदियदारगा उट्टाए उट्टेइ, करयल्ल० जाव
कट्टु एवं वयासी-अम्हे तारयाहि, अम्हे पादयाहि । तए णं
से सेलए जक्खे तं मागंदियदारयं एवं वयासी-एवं खलु
देवाणुप्पिया ! तुम्मे मए सद्धिं हवणसमुद्धं मज्जं मज्जेणं
वीडिवयमाणाणं सा रयणदीवदेवया पावा चंदा रुदा खुदा
साहसिया बहुहिं खरएहि य मलएहि य अणु-
लोमेहि य पन्निओमेहि य सिंगारेहि य कलुणेहि य उव-
सगेहि य उवसगं करेहिं ति । तं जइ णं तुम्हे देवाणुप्पि-
या ! रयणदीवदेवयाए एयमट्ठं आढाह वा, परियाणह वा,
अवक्खएह वा, तो भे अहं पिट्ठाओ विहुणामि, अहं णं
तुम्हे रयणदीवदेवयाए एयमट्ठं णो आढाह, णो पारजाणह,
णो अवयक्खह, तो भे रयणदीवदेवयाहत्थातो साहत्थि
णित्थारेमि । तते णं ते मागंदियदारगा सेलगं जक्खं एवं व-
यासी-जं णं देवाणुप्पिया ! वइस्संति तस्स णं उवायवयणणि-
हसे चिट्ठिस्सामो । तते णं सेलगे जक्खे उत्तरपुरच्छिमं दिसि
जागं अवक्कमइ । अवक्कमइत्ता वेडव्वियसमुग्गाएणं समो-

हणइ । समोहणइत्ता संखेज्जाइं जोयणाइं दंनं निस्सरइ, दो-
 चं पि तच्चं पि वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणइ । समोहणइत्ता
 एणं महं आसरूवं विउव्वइ । विउव्वइत्ता ते मार्गंदियदारए
 एवं वयासी-इं भो मार्गंदिया ! आरूह णं देवाणुप्पिया ! मम
 पिट्टिसि । तते णं ते मार्गंदियदारया हउत्तुत्ता सेलगस्स ज-
 कखस्स पणामं करइ । करइत्ता सेलगस्स पिट्टिं दुरूढा । तए
 णं से सेलए जक्खे ते मार्गंदियदारए दुरूढे जाणित्ता स-
 च्छट्ठतालप्पमाणमेत्ता उट्ठं वेहासं उप्पयति । उप्पयइत्ता ताए
 उकिट्ठाए तुरियाए दिव्वयाए दिव्वगइए दवणसमुहं
 मज्झं मज्जेणं जेणेव जंबुदीवे दीवे जेणेव भारहे वासे
 जेणेव चंपा णयरी, तेणेव पंहारेत्थगमणाए । तते णं सा
 रयणदीवदेवया दवणसमुहं तिसत्तरुत्तो अणुपरियट्ठति । जं
 तत्थ तणं वा पत्तं वा जाव एगंते पाडेति, जेणेव पासायव-
 णिसए तेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता ते मार्गंदियदारया
 पासाअवडिसए अपासमाणी अपासमाणी जेणेव पुरच्छि-
 मिल्ले वणसंके० जाव सच्चतो समंता मगगणगवेसणं करेति ।
 करइत्ता तए णं तेसिं मार्गंदियदारगाणं कत्यइ सुइं वा
 २ अन्नजमाणी अन्नभमाणी जेणेव उत्तरिद्वे वणसंके,
 एवं चेव पवच्छिमिल्ले वि० जाव अपासमाणी ओहिं पउं-
 जति । पउंजइत्ता ते मार्गंदियदारए सेलएणं सच्चिं दवणस-
 मुहं मज्झं मज्जेणं वीतीवयमाणे पासति । पासइत्ता आसुर-
 ता० जाव समसागया असिखेकगं गेहति । गेहतित्ता स-
 च्छट्ठतालप्पमाणमेत्ता० जाव उप्पयति । उप्पयइत्ता ताए
 उकिट्ठाए० जाव जेणेव मार्गंदियदारया तेणेव उवाग-
 च्छइ । उवागच्छइत्ता एवं वयासी-भो मार्गंदियदारगा !
 अप्पत्तियपत्तियया किं णं तुब्भे जाणह ममं विप्पज्जाय
 सेलएणं जक्खेणं सच्चिं लवणसमुहं मज्झं मज्जेणं वी-
 तीवयमाणा तं एवमवि गए, जति णं तुब्भे ममं अ-
 वयक्खह तो भे अत्थि जीवयं, अह णं नो अवयक्खह तो
 भे इमेणं नीलुप्पद्वगवद्व० जाव सीसाइं पानेमि । तते णं
 ते मार्गंदियदारया रयणदीवदीवयाए अंतिए एयमहं सोच्चा
 णिसम्म अभीया अतत्था अणुव्विग्गा अक्खुत्तिआ असं-
 जंता रयणदीवदेवयाए एयमहं नो आहंति, नो परियाणंति,
 णावयक्खंति, अणाढायमाणा अपरिअवयक्खमाणा सेल-
 एणं जक्खेणं सच्चिं दवणसमुहं मज्झं मज्जेणं वीतीवयंति ।
 तते णं सा रयणदीवदेवया ते मार्गंदियदारया जाहे नो
 संचाएति बहुहिं पडिद्वोमेहि य उवसग्गेहि य चालित्तए वा
 खोजित्तए वा विपरिणामेत्तए वा, ताहे महुरेहि य सिंगारेहि
 य कट्ठुणेहि य उवसग्गेहि य उवसग्गे उप्पयत्तया वि होत्था ।
 हं नो मार्गंदियदारगा ! जइ णं तुब्भेहिं देवाणुप्पिया !

मए सच्चिं हसियाणि य रसियाणि य दालियाणि य की-
 लियाणि य हिंदियाणि य मोहियाणि य ताहे णं तुब्भे
 सच्चातिं अगणेमाणा ममं विप्पज्जाय सेलएणं य सच्चिं
 लवणसमुहं मज्झं मज्जेणं वीतीवयह । तते णं सारयणदी-
 वदीवया जिणरक्खियस्स मणं ओहिणा आजोएति, आ-
 भोइत्ता एवं वयासी-निच्चं पि य णं अहं जिनपादियस्स
 अणिट्ठा, णिच्चं मम जिणपालिए अणिटे, णिच्चं पि य
 णं मम जिणरक्खिए इट्ठे, णिच्चं पि य णं अहं जिणर-
 क्खियस्स इट्ठा, णिच्चं पि य णं ममं जिणरक्खिए इट्ठे ।
 जइ णं ममं जिणपालिए रोयमाणी कंदमाणी सोयमा-
 णी विलवमाणी० जाव णावयक्खति, किं णं तुमं पि जिण-
 रक्खिया ममं रोयमाणि० जाव णावयक्खति । तते णं सा
 रयणदीवदेवया ओहिणा जिणरक्खियस्स मणं णाऊण
 वहणिमित्तं उवरिं मार्गंदियदारगाणं दोएहं पि१ । दोसकद्विया
 सच्चालियं णाणाविहउत्तुत्तासमीसियं दिव्वं घाणमण-
 णिवुइकरं सच्चओ य सुरजिक्खुसुमहुट्ठिं पमुंचमाणी पमुंच-
 माणी २ । णाणामणिक्खणगरयणघंटियखिखिणिनेउरमेहल-
 चूसणरवेणं दिसाओ विदिसाओ पूरयंती वयणमिणं व-
 यति सा सकलुसा ३ । होत्ता वसुला गोला नाहदइय-
 पियरयणकंतसागिनिग्घिणणिवक्कत्थिक्खणिक्किाकयणणुय-
 सिदिलजावनिज्जलुक्खअकलुणजिणरक्खियसुग्घहियय-
 रक्खग ४ । ए ह उज्जसि एकियं अणाहं अवंधवं
 तुज्ज चद्वणउववायकारियं उज्जिउमधसं गुणसंकरइहं
 तुब्भे विहुणा ण समत्था जीवितुं खणं पि । ५ । इमस्स
 उ अणेगजसमगरविहिसावयसयाउन्नघरस्स रयणागरस्स
 मज्जे अप्पाणं वहेमि तुज्ज पुरओ, एहि, नियत्ताहि, जइ सि
 कुविओ खमाहि एकावराहं मे । ६ । तुज्ज य विगयघण-
 विमलससिपंडलागारसस्तिरीयं सारयणवकमलकुमुदकुव-
 दयविमलदद्वनिकरससिभनयणवयणं पिवासागयाए सच्चा
 से पेच्छिउ जे अवलोयइत्ता इओ ममं नाह ! जा ते
 पेच्छामि वयणकमलं । ७ । एवं सप्पणयसरद्धमहुरातिं
 पुणो पुणो कलुणाइं वयणाइं जंपमाणी सा पावा मगओ
 समच्चे पावहियया । ८ । तते णं से जिणरक्खिए च-
 द्दमाणे तेण य चूसणरवेणं कल्लसुहमणहरेणं तेहि य
 सप्पणयसरद्धमहुरज्जणिं हिं संजायविउद्वमणराए रयणदी-
 वस्स देवयाए, तीसें सुंदरथणजहणवयणकरचरणणयण-
 लावणरूवजोव्वणद्वावससिरिं च दिव्वं सरभसउवगूहियाइं
 विव्वोयविलसियाणि य विहसियसकरुक्खादीट्ठिणस्ससि-
 यमद्वियउवन्नलियवियगमणपणयखिजियपासादीयाणि य
 सरमाणे रागमोहियमती अवसे कम्मवसगते अवयक्खति

मगतो सविद्वियं । तए णं जिणरक्खिया समुण्णकवुणभावं
मच्चुगलत्थदण्णाद्वियमइं अवयक्खंतं तहेव जक्खे सेलए
ओहिणा जाणिकए सणियं सणियं ठव्विहति ।
नियगपिट्ठादिं विगयमहे । तते णं सा रयणदीवदेवया
निसंसा सकवुणं जिणरक्खियं सकलुत्ता मेवगपिउहिं
उवयंतं 'दामे ! मओं सि' ति जंपमाणी अप्पत्तं सागरसन्निलं
गिएहिय वाहाहिं आरसंतं ठव्वं ठव्विहति, अंवरतत्ते उव-
यमाणं च मंरुल्लगगेण पकिच्छित्ता नीलुप्पल्लगवन्नअयसीप-
गासेणं असिबरेणं खंखलं किं करेति तत्थ चि विद्ववमाणं ।
तस्स य सरसवडियस्स घेत्तूणं अंगमंगार्तिं सरुहिराई
ठक्खित्तवडिं चउदिसिं करेति सा पंजलिपहत्ता । एवमेव
समणाउसो ! जो अम्मं णिगंघाण वा अम्मं णिगंघीण
वा अंतिए पव्वइए समाणे पुणरवि माणुस्सए कामजोगे
आसायइ, पत्थयति, पीहेति, अभिल्लसति, से णं इइ जवे
चेव वहुणं समणाणं समणीणं सावयाणं सावियाणं जाव
संसारं अणुपरियादिसिं । जहा वा से जिणरक्खिए-

“ छलिआं अवयक्खंतो, निरायक्खतो गतो अविग्गेणं ॥

तम्हा पवयणसारे, निरायक्खेणं जवियच्चं ॥ १ ॥

जोगं अवयक्खंतो, पंरति संसारसागरे घोरे ।

भोगेहिं निरवयक्खा, तरंति संसारकंतारं ॥ २ ॥ ”

तते णं सा रयणदीवदेवया जेणेव जिणपादिए तेणेव
उवागच्छइ । उवागच्छइ वा बहुहिं अणुलोमेहिं य पडि-
लोमेहिं य खरेदिं य मउएहिं य सिंगारेहिं य कट्टुणेहिं य
उवसग्गेहिं य जाहिं नो संचाएति चादित्तए वा खोभित्तए
वा विप्परित्तए वा, ताहे संता तंता परितंता निव्विएणा
समाणी जामेव दिसिं पाउञ्जूया तामेव दिसिं पणिगया ।

तते णं से सेलए जक्खे जिणपालिएणं सद्धिं लवणसमुदं
मज्जं मज्जेणं वीइवयइ, जेणेव चंपा णयरी तेणेव उवाग-
च्छति । उवागच्छत्तित्ता चंपाए णयरीए अणुज्जाणंसि जि-
णपालियं पिट्ठातो उच्चारंति । उच्चारंति चंपा वयासी-एस
णं देवाणुप्पिया ! चंपा णयरी दीसइ चि कट्टु जिणपालियं
आपुच्छति, आपुच्छत्तित्ता जामेव दिसिं पाउञ्जूया तामेव
दिसिं पणिगया । तते णं जिणपालिए चंपं अणुपविसंति,
जेणेव सए गिहे जेणेव अम्मापिअरो, तेणेव उवागच्छइ । उ-
वागच्छइत्ता अम्मापिउणं रोयमाणे जाव विद्ववमाणे जि-
णरक्खियवावित्तिं णिवेदेति । तते णं जिणपालिए अम्मा-
पियरो मित्तणातिं जाव परिजणेणं सद्धिं रोयणाणातिं व-
हुई लोइयाइं मयकिन्नाइं करेति । करेइत्ता काळेणं विगयसोया
जाता । तने णं जिणपालियं अण्णया कयाइं सुहासणवरग-
यं अम्मारिअरो एवं वयासी-कहं णं पुत्ता ! जिणरक्खिए

कालगए ! तते णं से जिणपादिए अम्मापिउणं उवणसमु-
होत्तारं च कादियवायसमुत्थणं च पांयवहणविदित्तिं च फ-
लदत्तं आसातणं च रयणदीवोत्तारणं च रयणदीवदेव-
यागिएणं च जोगपरिजुयं च सुलाइयपुरिसदरिसणं च
सेलगजक्खआरुहणं च रयणदीवदेवयाउवसगं च जि-
णरक्खियस्म विवित्तिं च लवणसमुदउत्तरणं च चंपाऽऽगमणं
च सेलगजक्खआपुच्छणं च जहाजुयमवित्तहमसंदिक्कं प-
रिकहति । तते णं से जिणपादिए जाव विपुत्ताइं जोगभो-
गाइं जुंजमाणा विहरइ ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे जगवं महावीरेण
जाव जेणेव चंपा णयरी जेणेव पुण्णजदे चेइए तेणेव स-
मोसदे, परिसा णिगया, कूणियो वि राया णिगआं,
जिणपादिए धम्मं सोच्चा पव्वइए इकारसंगविक्र मासिएणं
जत्तेणं जाव सोहम्मे करेण देवत्ताए उववणे, दां सागरो-
वमाइं उई पप्पत्ता । ताओ णं जाव महाविदेहं वासे सि-
ज्जिहति । एवमेव समणाउसो ! जाव माणुस्सए कामजो-
गे नो पुणरवि आसाएति, से णं जाव वीतिवइस्सति, जहा
से जिणपादिए, एवं खवु जंवू ! समणेणं भगवया महा-
विरंणं जाव संपत्तेणं एवमस्स णायज्जयणस्स अयमहे
पएणत्ते चि वेमि ॥

“ जह रयणदीवदेवी, तह इत्थं अविरइं महापावा ॥

जह लाजत्थी वणिया, तह सुहकामा इहं जीवा ॥ १ ॥

जह तेहिं जीएहिं, दिट्ठो आघायमंहेले पुरिसो ॥

संसारदुखज्जीया, पावंति तहेव धम्मकहिं ॥ २ ॥

जह तेण तेसि कहिया, देवी दुक्खाण कारणं मोरं ।

तत्तो चिय णित्यारो, सेलगजक्खाउ एमत्तो ॥ ३ ॥

इय धम्मकहा भव्वा-ए साहएऽदिट्ठअविरइं महाओ ॥

सयलउहइउज्जूया, वितयाविरइ चि जीवाणं ॥ ४ ॥

सत्ताण दुहत्ताणं, धम्मं सरणं जिणिदपमत्तं ॥

आणंदरूवणिवा-ए साहणं तह य देसेइ ॥ ५ ॥

जह तेसि तरियव्वो, रुइसमुदो तहेव संसारो ॥

जह तेसिं समिहगमणं, निव्वाणगमो तहा इत्थ ॥ ६ ॥

जह सेलगस्स पिट्ठं, तेसिं भव्वाण तह इहं चरणं ॥

जह देवीवामोहो, तओ चुओ पाविओ निहणं ॥ ७ ॥

तह अविरइए णडिओ, चरणचुओ दुक्खमावयाइओ ॥

णिवरइ अपारसंसा-रसायरे दारुणसरुवे ॥ ८ ॥

जह देवीए अखोहो, पत्तो सट्ठाणजीवियसुहाइं ॥

तह चरणउओ साहू, अक्खोहो जाइ णिव्वाणं ॥ ९ ॥

हा० ? श्रु० ए अ० ।

जिणपिया-जिनपिता-पुं० । नाजेयाऽऽदीनां पितरि, प्रव० ।

तन्नामानि चैवम्-

"नामी जियसत्तुरियः, जियारी तह संवरो ।

मेहे धरे पड्ढे अ, महसेण अ खत्तिए ॥ ३२४ ॥

सुग्गीवे दढरहे विण्हू, वसुपुज्जे य खत्तिए ।

कयवम्म सिंहसंण य, भाणू य विससंणओ ॥ ३२५ ॥

सुरे सुदंसणे कुंभे, सुमिते विजय समुद्विजय अ ।

राया य अस्ससंणे, सिक्खथे वि य खत्तिए ॥ ३२६ ॥ "प्रव०

११ द्वार ।

जिणपुत्त-जिनपुत्र-पुं० । जिनशिष्ये, क्षणिकाः सर्वसंस्कारा

विज्ञानमात्रमेवेदं भो जिनपुत्राः ! इति । सम्म० १ काण्ड ।

जिणपूयट्ठि[ण्]-जिनपूजायिन्-पुं० । जिनस्यैव पूजामर्थयते यः

स जिनपूजार्थी । गोशालकादौ, जिनपूजार्थिता च त्रिशत्तमं

मोहनीयस्थानमिति । स० ३० सम० ।

जिणपूया-जिनपूजा-स्त्री० । अर्हदचने, पञ्चा० ४ विव० ।

"कुसुम-ऽफल्य-ध्रुवेहिं, दीवय-वासेहि सुंदरपत्तेहिं । पृथा

घय-सालिहोहिं, अछविहा तस्स कायवा ॥ २४ ॥ "दर्श० १

तत्त्व । प्रति० । पं० व० । ध० । द्वा० । जीवा० । (अस्य व्याख्या

'चेइय' शब्देऽत्रैव भागे १२८४ पृष्ठे गता । तथाऽत्रत्या सर्वा

वक्तव्यता 'चेइय' शब्दे तृतीयभागे १२७७ पृष्ठे निर्दिष्टा)

जिणपूयाविग्यकर-जिनपूजाविघ्नकर-पुं० । जिनपूजानिवेधके

सावद्यदोषोपेतत्वाद् गृहिणामप्येषा अविधयेत्यादि कुदेशनादि-

भिः समयान्तस्तत्त्वदुरीकृते, कर्म० १ कर्म० ।

जिणप्पणीय-जिनप्रणीत-त्रि० । जिनोक्तं, "जिणमयं जिण-

प्पणीयं" जिनेन भगवता वर्द्धमानस्वामिना प्रणीतं समस्तार्थ-

संग्रहात्मकमातृकापदत्रयप्रणयनाद् जिनप्रणीतम् । जगवान् हि

वर्द्धमानस्वामी केवलज्ञानावाप्तावादौ बीजबुद्धिपरमगुणकवि-

तान् गौतमादीन् गणधारिणः प्रत्येतद् मातृकापदत्रयमुक्तवान् ।

"उप्पन्नेइ वा, विगमेइ वा, धुवेइ वा" इति । एतच्च पदत्रयमुप-

जीव्य गौतमादयो द्वादशाङ्गं विरचितवन्तः, ततो भवत्येतद्

जिनमतं जिनप्रणीतमिति । जी० १ प्रति० । दर्श० ।

जिणप्पवोध-जिनप्रवोध-पुं० । खरतरगच्छीये जिनेश्वरसुरिशि-

ष्ये, वैक्रमीये १२८५ वर्षे जातः, १२६६ वर्षे दीक्षितः, १३३१

वर्षे सुरिपदे स्थापितः, १३४१ वर्षे स्वरगमत् । कातन्त्रव्याकर-

णोपर्यनेन टीका कृता, प्रबोधमूर्तिरित्यपरमस्य नामाऽऽसीत् ।

जै० ६० ।

जिणप्पजसूरि-जिनप्रजसूरि-पुं० । लघुखरतरगच्छस्थे जिन-

सिंहसूरिशिष्ये स्वनामख्याते आचार्ये, ती० ४८ कल्प । अने-

नाऽऽचार्येण वैक्रमीये १३६५ वर्षेऽयोध्यायामुषित्वा जय-

हरस्तोत्राऽजितशान्तिस्तोत्रयोरुपरि टीका रचिता । सूरिम-

न्त्रप्रदेशविहरणं, तीर्थकल्पः, पञ्चपरमेष्ठिस्तवः, सिक्खान्तागम-

स्तवः, द्वायाश्रयमहाकाव्यं चेत्यादयो बहवो ग्रन्था निर्मिताः ।

नित्यमयमभिनवकाव्यं कृतैव आहारमकरोद्, न्यायकन्दली-

पञ्जिकानाम्नीटीकाकृत रत्नशेखरसुरिगुरुश्च स आसीदिति

तत्तद्ग्रन्थानामुपक्रमोपसंहाराभ्यामवगम्यते । जै० ६० । तथा-

हि-"इत्यं पृथक्त्वविषयार्कमिने शकाब्दे, वैशाखमासि सित-

पक्षगषष्ठनिष्ठाम् । यात्रोत्सवोपनतसङ्घयुतो यतीन्द्रः, स्तोत्रं

व्यधाद् गजपुरस्य जिनप्रजाख्यः ॥ ५० ॥ "ती० ४८ कल्प ।

गौडदेशावतंसस्य, श्रीजिनप्रमसूरयः । कल्पं पाटलिपुत्रस्य,

रचयाचक्रुरागमात् ॥ १ ॥ "ती० ३५ कल्प । तस्य समयो

जिनप्रमसूरकृते शत्रुञ्जयकल्पे-"श्रीविक्रमान्दे वाणाष्ट-वि-

श्वदेवमिते सिते । सप्तम्यां तपसः काव्य-दिवसेऽयं सम-

र्थितः" ॥ १ ॥ ती० १ कल्प । "श्रीजिनप्रमसूरिणां, साहाय्योद्भि-

न्नसौरभा । श्रुतावृत्तसन्तु सतां, वृत्तिः स्यात्तादमञ्जरी "

॥ ८ ॥ स्या० ३२ श्लोक ।

"नन्दानेकपशकिशीतशुमिते १३८६ श्रीविक्रमोर्वीपते-

वर्षे भारूपदस्य मास्यवरजे सौम्ये दशम्यां तिथौ ।

श्रीहर्म्यरमहम्मदे प्रतिपदिदमामग्नकलाखण्डले;

ग्रन्थोऽयं परिपूर्णतामज्जत श्रीयोगिनीपत्तने ॥ ३ ॥ "

"तीर्थानां तीर्थभक्तानां, कीर्तनेन पवित्रितः ।

कल्पः प्रदीपनामाऽयं, ग्रन्थो विजयतां चिरम् ॥ १ ॥ "

ती० ४८ कल्प । (जिनप्रमसूरिणो महम्मदसाहिशकाधिरा-

जेन समागमो 'वीरकल्प' शब्दे वक्ष्यते)

जिणप्परुविय-जिनप्ररूपित-त्रि० । जिनेन भगवता वर्द्धमा-

नस्वामिना यथा श्रोतृणामधिगमो भवति तथा सम्यक् प्रण-

यनक्रियाप्रवर्तनेन प्ररूपितं जिनप्ररूपितम् । जिनेन सम्यक्-

प्रणीते, जी० १ प्रति० ।

जिणप्पलावि (ण्)-जिनप्रलापिन्-पुं० । जिनमात्मानं प्रकर्षेण

लपतीत्येवंशीलो जिनप्रलापी । आत्मानं जिनं मन्यमाने गोशाल-

कादौ, जगवत्यां गोशालकमतमधिकृत्य-"अजिणे जिणप्प-

लावी" ज० १५ श० १ उ० । "एवं सां अजिणो जिणप्पलावी

विहरइ" आ० म० छि० ।

जिणप्पवयण-जिनप्रवचन-न० । जिनाऽऽगमे, जीत० ।

"जिनप्रवचनं नौमि, नवतेजस्विमण्डलम् ।

यतो ज्योतीरपि धावन्ति, हर्तुमन्तर्गतं तमः ॥ २ ॥

निष्प्रत्यूहं प्रणिदधे, जवानीतनयानदम् ।

सर्वानपि गणाध्यक्षा-नक्षामोदरसङ्गतान् ॥ ३ ॥ "जीत० ।

जिणवद्धह-जिनवद्धज-पुं० । अजयदेवसूरिशिष्ये स्वनाम-

ख्याते आचार्ये, अष्ट० ३५ अष्ट० । अयं वैक्रमीये ११६० वर्षे आ-

सीत्, अयं पट्टदणकवादी पिएरुविशुद्धिप्रकरण-गणधरसार्ध-

शतक-आगमिकवस्तुविचारसार-कर्मादिविचारसार-वर्द्धमा-

नस्तवाऽऽद्यनेकग्रन्थरुदासीत् । चित्रकूटेऽस्य बहूनि चित्रका-

व्यानि शिलायां लिखितानि सन्ति । जै० ६० ।

जिणविंव-जिनविम्ब-न० । जिनप्रतिमायाम्, षो० ६ विव० ।

(जिनविम्बकारणविधिवक्तव्यता 'चेइय' शब्दे तृतीयजागे

१२६६ पृष्ठे गता)

जिणविंवपड्डावणा-जिनविम्बप्रतिष्ठापना-स्त्री० । अर्हत्प्रति-

मास्थापने, पञ्चा० ७ विव० । (जिनविम्बप्रतिष्ठाविधिः 'चे-

इय' शब्दे तृतीयजागे १२७० पृष्ठे छट्ठव्यः)

जिणभत्त-जिनभक्त-पुं० । मथुरानगरवास्तव्ये स्वनामख्याते

आवके, आ० म० द्वि० । (तत्कथा 'णमोक्कार' शब्दे वक्ष्यते)

जिणभत्ति-जिनभक्ति-स्त्री० । जिनसेवायाम्, "भत्तीइ

जिनवरणं" । आव० २ अ० ।

जिणजत्तिदंसणाणुराग-जिनजत्तिदर्शनानुराग-पुं० । जिनं

प्राति भक्त्या कृत्वा यो दर्शनानुरागो दर्शनेच्छा स तथा । जिनं

प्रति नक्त्या कृतायां दर्शनेच्छायाम्, " जिणभक्तिदंशणापुराण-
रागेणं हरिसियाओ । " औ० ।

जिणभक्तिराग-जिनभक्तिराग-पुं० । जिनविषयके भक्तिपूर्व-
कंऽनुरागे, " अप्येगइया जिणभक्तिरागेणं " जिने भगवति
वर्द्धमानस्वामिनि भक्तिरागे भक्तिपूर्वकानुरागस्तेनेति । रा० ।

जिणभक्तिसूरि [ण]-जिनभक्तिसूरिन्-पुं० । स्वरतरगच्छीये
जिनसौख्यसूरिशिष्ये जिनलामसूरिगुरौ, सांध्यं वैक्रमीये १७७०
वर्षे जातः, १७९६ वर्षे दीक्षितः, १७६० वर्षे सूरिपदं प्राप्तवान्,
१८०४ वर्षे स्वरगमत् । जै० ६० ।

जिणभद्रगणिक्रमात्मनः-जिनभद्रगणिक्रमाश्रमण-पुं० । भ-
द्रवाहुस्वामिभिरचिनसानायिकनिर्मुक्तिभाष्याऽऽदिकारके आ-
चार्ये, श्रयमाचार्या वैक्रमीयाद् ५८५ वर्षाद् ६४५ वर्षे यावद्
विद्यमान आसीत् । संक्रिस्तजीतकदपः, क्षेत्रसमाप्तो, ध्यानशतकं,
बृहत्संग्रहणी, विशेषाऽऽवश्यकभाष्यं चेत्यादयो ग्रन्था अनेनैव म-
हानुभावेन रचिता इति तद्ग्रन्थेभ्यः प्रतीयते । जै० ६० ।

तथा च विशेषाऽऽवश्यकवृत्तौ-

" आवश्यकप्रतिनिवद्धगमीरज्ञाश-
पीयूजमज्जतिर्गुणरत्नराशिः ।

ख्यातः क्रमाश्रमणात्पुनतः क्रितौ यः,

सांध्यं गणिर्विजयते जिनभद्रनामा " ॥ १ ॥ विशेष० ।

ननु श्रीमद्भद्रवाहुप्रणीता सामायिकनिर्मुक्तिरिह भाष्ये व्याख्या-
स्यने, नत्कथमिदमावश्यकानुयोगोऽभिधीयते? नैतदेवम्, अजि-
प्रायापरिज्ञानात् । तथाहि-सामायिकस्य पञ्चविधाऽऽवश्यकैक-
देशत्वादायश्यकपता तावन्न विरुध्यते । विशेष० । न० । तथा चा-
ऽऽवश्यकं ध्यानशतकमधिकृत्य-"पञ्चतरेण गाहा-सपण भा-
णसयगं समुद्दिष्टं । जिणभद्रकमात्मनः-हि" कम्मसोहीकरं
जइणा ॥१॥" आब०४ अ० । "जिनभद्रगणि स्तौमि, क्रमाश्रम-
णमुत्तमम् । यः श्रुताज्जीतमुद्ग्रे, सौरिः सिन्धोः सुधामिब " ॥ ४ ॥ जीत० ।

जिणभद्रसूरि [ण]-जिनभद्रसूरिन्-पुं० । स्वनामध्याते आ-
चार्ये, तस्यैको जिनभद्रसूरिशिष्यः स्वरतरगच्छीयः, येन सुरसु-
न्दरीकथा नाम ग्रन्थो रचितः । द्वितीयः शालिभद्रशिष्य एत-
न्नामा, स वैक्रमीये १२०४ वर्षे विद्यमान आसीत् । तेन राजसु-
क्रमारकथा नाम ग्रन्थो विरचितः । तृतीयः स्वरतरगच्छे जिन-
दससूरिशिष्यः । जै० ६० ।

जिणजवण-जिनभवन-न० । जिनाऽऽयतने, पं० व० ४ द्वार ।
दर्श० । सा० । द्वा० । पो० । (जिनभवनकारणविधिः " चेइय "
शब्दे तृतीयभागे १३९८ पृष्ठे रक्तः)

जिणजासिय-जिनभाषित-त्रि० । जिनाके, "सुणेह जिणमासि-
यं ।" जिनभाषितं जिनोक्तम् । उक्त० २७ अ० । "विहिणा जिण-
जासियणेव ।" जिनभाषितेनैव सर्वज्ञोक्तैव, न स्वमतिवाचि-
तेन । पञ्चा० १ विष० ।

जिणमई-जिनमती-स्त्री० । हेमपुरनगरस्थस्य सुरदक्षश्रेष्ठिनः
स्वनामध्यातायां दुहितरि, दर्श० १ तत्त्व । (नत्कथा 'दीवपूया'
शब्दे वदयते)

जिणमंडण-जिनमण्डन-पुं० । तपागच्छीये सोमसुन्दरसूरि-
शिष्ये, येन वैक्रमीये १४६२ वर्षे कुमारपालप्रबन्धो नाम ग्रन्थो
विरचितः । जै० ६० ।

जिणमय-जिनमत-न० । रागाऽऽदिशत्रून् जयति स्म जिनः । स च
यद्यपि ब्रह्मस्थवीतरागोऽपि भवति, तथापि तस्य तीर्थप्रवर्त-
कत्वायोगात् उत्पन्नकवन्नदानस्तीर्थकृदादिर्गृह्यते । सोऽपि च ध-
र्द्धमानस्वामी, तस्य वर्तमानतीर्थाधिपतित्वात् । तस्य जिनस्य वद्ध-
मानस्वामिनो मतम्, अर्थतस्तेनैव प्रणीतत्वात् । आचाराऽऽदिष्ट-
वादिपर्यन्ते षादशाङ्गे गणपितके, जी० १ प्रति० । आ० चू० । ज्यो० ।
"तिथयरसमो सूरि, सम्मं जो जिणमयं पयासेह ।" जिनमतं
जगत्प्रसिद्धशनम् । ग० १ अधि० । "जिणमयमणविष्वंता, वट्टह
अट्टमि भाणमि ।" जिनास्तीर्थकराः, तेषां मतभागमरूपे
प्रवचनम् । आव० ४ अ० । " भावेण जिणमयमि च, आरंज-
परिगाहयाओ ।" रागाऽऽदिजेतृत्वाजिनः, तन्मत एव, वीतराग-
शासन एवेत्यर्थः । पं० व० १ द्वार । अर्द्धसिद्धान्ते, " हंदि
पसिकं जिणमयमि ।" पञ्चा० ४ विष० । तीर्थकराभिप्राये
च । " सांऊण जिणवरमयं " जिनवराणां तीर्थकराणां मतम्-
भिप्रायम् । मूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

जिणमयट्टिय-जिनमतस्थित-त्रि० । सर्वज्ञाऽऽगमस्थिते, "विसे-
सओ जिणमयट्टियाणं ।" जीवा० ८ अधि० ।

जिणमयनिजण-जिनमतनिपुण-त्रि० । आगमप्रवीणे, दहा०
६ अ० ३ उ० ।

जिणमहिम [ण]-जिनमहिमन्-पुं० । जिनमहत्त्वे, "कंयसवसा य
जिणमहिमं ।" आ० क० ।

जिणमाणिकसूरि-जिनमाणिक्यसूरि-पुं० । प्राकृतगाथावद्ध-
कूर्मापुत्रचरित्रकारके आचार्ये, जै० ६० ।

जिणमाया-जिनमातृ-स्त्री० । मरुदेव्यादिकायां जिनजन-
न्यास, स० ।

तन्नामानि त्विथम्-

" मरुदेवि विजय सेणा, सिद्धथा भंगला सुसीमा य ।

पुहवी लफसण रामा, नंदा त्रिगृह जया सामा ॥३३२॥

सुजसा सुव्वय अइरा, सिरि देवी य प्यभावई वेव ।

पडमावई य वप्पा, सिब वामा तिसलज्याई य ॥ ३२३ ॥ "

प्रव० ११ द्वार ।

जिणमुणिचेइयसंघाड्पाणिनीय-जिनमुनिचैत्यसङ्घाऽऽदिप्रत्य-
नीक-पुं० । तीर्थकरसाधुचतुर्वर्णसङ्घसिद्धगुरुमुताऽऽदिकानाम-
वर्णवादाऽऽशातनाद्यनिष्ठनिर्वर्तके, कर्म० १ कर्म० ।

जिणमुद्रा-जिनमुद्रा-स्त्री० । जिनानामर्हतां कृतकायोत्सर्गाणां
सत्का, जिना वा विप्रजेत्री मुद्राऽङ्गन्यासविशेषो जिनमुद्रा ।
मुद्रानेदे, पञ्चा० ।

अथ जिनमुद्रामाह-

चचारि अंगुलाइं, पुरओ ऊणइ जत्थ पच्छिमओ ।

पायाणं उस्समो, एस पुण होइ जिणमुद्रा ॥ २० ॥

चत्वारिती संख्या, अङ्गुलानि प्रतीतानि । तानि च स्वकीयान्ये-
व, पुरतोऽग्रतः, तथा ऊनानि किञ्चिद्गुणानि बहुलान्येव, यत्र
यस्यां मुद्रायां, पश्चिमतः पश्चिमभागे, पादयोश्चरणयोरुत्तमः
परस्परपरित्यागः, संसर्गाभावाऽन्तरमित्यर्थः । एषाऽसौ, पुनः-
शब्दो योगमुद्राऽपेक्षया जिनमुद्राया वैलक्षण्यप्रतिपादनायः ।
अथति संपद्यते, जिननामर्हतां कृतकायोत्सर्गाणां सत्का,

जिना वा विप्रजेत्री मुद्राऽङ्गन्वासाविशेषो जिनमुद्रेति गाथार्थः ।
॥ २० ॥ पञ्चा० ३ वि० । ल० । सङ्का० । प्र० ।

जिणरक्खि-जिनरक्षित-पुं० । चम्पानगरीवास्तव्यस्य माक-
न्दिसार्धवाहस्य पुत्रे स्वनामख्याते सार्धवाहे, स्त्रा० । "जोगे अवय-
कखंता, पनंति संसारसागरे घोरे ।" चारित्रं प्रतिपद्यापि जोगा-
नभिकाङ्क्षन्तः पतन्ति संसारसागरे घोरे, जिनरक्षितवत् ।
ज्ञा० १ ध्रु० ६ अ० । (तत्कथाऽनुपदमेव 'जिणपालिय' शब्देऽ-
स्मिन्नेव जोगे १४९४ पृष्ठे उक्ता)

जिणरयणसूरि [ण]-जिनरत्नसूरिन्-पुं० । खरतरगच्छीये
जिनराजसूरिशिष्ये जिनचन्द्रसूरिगुरौ, तेन वैक्रमीये १६६६
वर्षे सूरिपदं प्राप्तः, तथा १७११ वर्षे आगरानगरे स्वर्गतिर्लभे ।
संसारित्वेऽस्व "रूपचक्र" इत्यभिधानमासीत् । एतन्माताऽ-
प्येतेन सह प्रव्रजिता । जै० ६० ।

जिणरायसूरि (ण)-जिनराजसूरिन्-पुं० । खरतरगच्छीये जि-
नसिंहसूरिशिष्ये, वैक्रमीये १६४७ वर्षेऽयं जातः, १६५६ वर्षे
दीक्षितः, १६७४ वर्षे सूरिपदं प्राप्तः, १६६६ वर्षे पट्टने स्वरगमत् ।
श्रीशत्रुञ्जये ऋषभदेवाऽऽदितीर्थङ्गराणामेकोत्तरपञ्चशतप्रति-
मानामनेनैव प्रतिष्ठा कारिता, नैषधीयकाव्येऽनेन जिनराजनाम्नी
टीका रक्षिता । जै० ६० ।

जिणरूप-जिनरूप-न० । परमाऽऽत्मरूपे, "जिनरूपं ध्यातव्यं,
योगविधावन्यथा दोषः ।" जिनरूपं परमाऽऽत्मरूपमिति । षो०
१४ वि० ।

जिणज्ञाजसूरि [ण]-जिनज्ञाजसूरिन्-पुं० । खरतरगच्छीये
जिनभक्तिसूरिशिष्ये, अयं वैक्रमीये १७२४ वर्षे 'वीकानेर' नगरे
जातः, १७६६ वर्षे दीक्षितः, १७०४ वर्षे माणसीवन्दरे सूरि-
र्जातः, १८३४ वर्षे स्वरगमत् । आत्मप्रबोधनामा ग्रन्थोऽनेन
रचितः । जै० ६० ।

जिणवई-जिनवाक्-स्त्री० । जिनवचने, "जे कोविज्जा जिणवई
पि ।" ये जिनवाचमपि कोपयेयुरन्यथा कुर्युः ॥ ३० १ उ० ।

जिणवंस-जिनवंश-पुं० । जिनाव्यये, "वंसाणं जिणवंसो" । वं-
शानामन्वयानां मध्ये यथा जिनवंशः प्रधानम् । संघा० ।

जिणवयण-जिनवचन-न० । जिनास्तीर्थकराः, तेषां वचनमा-
गमो जिनवचनम् । दश० १ अ० । जिनानां सर्वज्ञानां वचनं जिन-
वचनम् । छादशाङ्के, व्य० १ उ० । जिनवचनमईद्वचनम् । पञ्चा०
१२ वि० । जिनवचनमाचारादि । स० । "कूरा वि सदावेणं,
विसवविसवसाण्णा वि होक्कण । भाविजिणवयणमणा, तेज्जो-
फरुसुहावहा हौति" ॥१॥ अयन्ते हि एवंविधास्त्रिधातीसुताद्य
इति । तथाऽनर्थाप्यमिति (जिनाज्ञां प्रावयेदिनि सवेत्र संवन्धः)
यथावस्थितार्थप्रकाशकत्वेन सकलपरप्रणेतृशास्त्रोक्तार्थादीव-
द्यमानमूल्यामिति प्रावः । उक्तं च-"सव्वे वि य सिद्धंता, स-
द्ववरयणामथा सत्तेल्लोक्का । जिणवयणस्स भगवओ, न तुल-
मिय तं अणग्घेयं ॥१॥" तथा स्तुतिकारिणाप्युक्तम्-"कल्पद्रुमः
कल्पितमात्रदायो, चिन्तामणिद्विचिन्तितमेव भवे । जिनेन्द्रध-
र्मोतिज्ञायं चिचिन्त्य, द्वयेऽपि लोके लघुतामुपैति ॥१॥" अथवा
ऋणज्ञामिति । तत्र ऋणं पूर्वजन्मपरम्परोपाचाष्टप्रकारं कर्म, तद्
हन्ति या सा ऋणज्ञा, ताम् । यत उक्तम्-"जं अज्जाणी कम्मं, सवेइ
धहुयाहि प्रासकोडं हिं । तं नाणी तिहि गुत्तो, खवेइ अजासमि-

त्तेण" ॥१॥ तथा-अमितमिष्यपरमिताम् । यत उक्तम्-"स-
व्वनईयं जा वा-हुया वि सव्वोदहीणं जं तोयं । तत्तोऽणेतगुणो
खल्लु, अत्थो एगस्स सुचस्स" ॥१॥ अमृतां वा परमाश्चोन्मृष्टां,
पथ्यां वा । तथा चोक्तम्-"जिणवयणमोयगस्स य, रत्तिं च दिया
य खज्जमाणस्स । तिस्सिं बुद्धो न गच्छइ, हेइसइस्सोवगुदस्स
॥ १ ॥" "नरनरगतिरियसुरगण-संसारियसव्वदुक्करोगाणं ।
जिणवयणमेगमोसइ-मपवग्गसुहक्कसं फल्यं" ॥ १ ॥ अमृ-
तां वा सजीवाम्, उपपत्तिक्षमत्वेन सार्धकामिति भावः । न तु
यथा-"तेषां कटतटप्रष्टै-गजानां मदबिन्दुभिः । प्रावर्तत
नदी घोरा, हस्त्यश्वरथवाहिनी ॥१॥" इत्यादिवाक्यनिर्मुक्ति-
चन् मृतामिति । तथा-अजितामशेषपरप्रवादिप्रवचनाऽऽज्ञाभि-
रपराजितामिति भावः । तदुक्तम्-"जीवाइवत्थुचित्तण-कोसल्ल-
गुणणऽनन्नसारिसेण । सेसययेहिं अजियं, जिणं दिवयणं महा-
तिसयं ॥१॥" तथा-महार्थमिति । महानपरमितोऽर्थो यस्याः सा
तथाविधा, ताम् । तत्र पूर्वापराविधित्वादनुयोगद्वारात्मकत्वाभ्य-
गर्भत्वाद्य महाार्थांतां महत्स्यां वा । तत्र महामतयः सम्मगृह्य
एवेहोच्यन्ते । ततश्च महत्सु स्थिता महत्स्यांतां च, प्रधानसत्त्व-
स्थितामिति भावः । महत्स्यां वा, अतिशयपूज्यामित्यर्थः । यत उक्तम्-
"सयल्लसुरासुरमाणुस-जोइसवंतरसुपुइयं नाणं । जेणेइ गहणरा
णं, बुहंति वुत्तं सुरिंदा वि" ॥१॥ महानुभावः सामर्थ्यादिद्वक्कणो
यस्याः सा तथाविधा, तां । प्राधान्यं चात्याश्चतुर्दशपूर्वाविदः स-
र्वसंविद्यमन्तो जायन्ते, ततश्च सकलस्यास्य त्रिचूचनस्य प्रभव-
न्ति । यत उक्तम्-"पह्णं मंते ! चइइसपुव्वी यमाओ धम्मसह-
स्सं, पडामो परसहस्सं वि उ करिस्सए ? गोयमा ! हुंता पह्ण" इ-
त्यादि । परलोके पुनरनुत्तरविमानादिपूषपात्रः । उक्तं च-"उववाओ
तंतगम्मो, चइइसपुव्विस्स होइ उ जइओ । उक्कोसो सव्वदे, सि-
क्किमो वा अक्कम्मस्स ॥१॥" तथा महाविषयमिति । महद्-
विषयताऽस्याः सकलद्वयाऽऽदिविषयावभासकत्वात् । उक्तं च-
"द्ववाओ सुयनाणी सव्वद्ववाइ जाणइ, नो पासइ" इत्यादि कृतं
प्रसङ्गेनेति गाथार्थः । दर्श० ४ तत्त्व । आब० । (विस्तरतो
गाथाव्याख्या 'आणा' शब्दे द्वितीयभागे ११५ पृष्ठे कृष्ट्या)

जिणवयणे अप्पूरत्ता, जिणवयणं जे करंति जावेण ।

अपझा असंकिद्धिद्वा, ते हुंति परित्तसंसारि ॥ ३६४ ॥

इति छिन्नसंसारिणः स्युरित्यर्थः । ते इति के ? ये जीवा
जिनवचने अईद्वय्ये अनुरक्ताः सन्तो भावेन जिनवचनं
कुर्वन्ति, इत्यनेन मनोवाक्यायैः जिनधर्ममाराधयन्ति । पुनः
कीदृशास्ते ? अमत्राभिर्यामल्लरहिताः पुनः कीदृशाः ? असं-
क्षिप्ताः मोहमत्सराऽऽदिक्लेशरहिताः । एतदृशा जीवाः संसार-
पारं कृत्वा मोक्षं व्रजन्तीत्यर्थः । उक्तं ३६ अ० । जिनवचनस्य
प्रामाण्यमुक्तं च स्तुतिकारेण-"स्तुतिश्चिन्तं नः परतन्त्रमुक्तिषु,
स्फुरन्ति याः काश्चन सूक्तिसंपदः । तवैव ताः पूर्वमहाणं वो-
त्थिताः, जगत्प्रमाणं जिनवाक्यविप्रचः ॥ १ ॥" न० । जिन-
वचनप्रशंसा यथा-"जयति जगदेकमङ्गल-मपहतनिःशेषदुरि-
तघनतिमिरम् । रविबिम्बमिव यथास्थित-वस्तुविकाशं जिन-
शवचः ॥ १ ॥" न० । जिनवचनस्य हितकारित्वं यथा—
"एगंतेणं हियं वयणं, गोयम ! दिस्संति केवद्विणो ।

वत्तचोनीइ कोरंति, हन्त्ये धत्तूणं अंतुणो ॥

तित्थयरमासिप वयणे, जे तह सि अणुचालिया ।

सिंदा देवगणां तस्स, पापहि य णमंति हरिसिया" ॥ मंहा०

६ अ० । जिनवचनादन्यत्र न शरणम् । उक्तञ्च - "जन्मजरा-
मरणभयै-रभिद्रुते व्याधयेदनाग्रस्ते । जिनवरवचनादन्य-त्र
नास्ति शरणं क्वचित्क्षणे ॥११॥" आचा० १ सु० २ अ० १ व० ।

जिनवचनस्य सम्बन्धं यथा-

भदं मिच्छादंसण-समूहमयस्स अमयसारस्स ।

जिणवयणस्स जगवओ, संविगमुहादिगम्मस्स ॥१६॥

भदं कल्याणं, जिनवचनस्यास्तिवनि संबन्धः । मिच्छादर्शनसमूह-
मयस्स । ननु शान्तिम्यादर्शनसमूहमयं तत् कथं सम्प्रगुणतामा-
सादयति ? न हि विपक्वणिकासमूहमयस्यामृतरूपताऽऽपत्तिः
प्रसिद्धा । न । परस्परनिरपेक्षसंग्रहाऽऽदिनयरूपाऽऽपन्नसंख्या-
दिमिच्छादर्शनानां परस्परं स्वयंपेक्षतासमासादितानेकान्त-
रूपाणां विपक्वणिकासमूहविशेषमयस्यामृतसंदोहस्यैव सम्प्र-
कृत्वाऽऽपत्तेः । दृश्यन्ते हि विपाऽऽद्योऽपि भावाः परस्परसं-
योगत्रिगोप्यभावाः समासादितपरिणत्यन्तरा अग्रदरूपनामात्म-
सात्तुर्वाणः । भव्याऽप्यप्रभृत्यस्तु विशिष्टसंयोगावाप्तद्रव्या-
न्तरस्वभावा मृतिप्रतिनिमित्तविषयरूपतामासादयन्तः । न
व्याप्यकप्रसिद्धयस्य पर्यनुयोगविषयता, अन्यथाऽन्यादेरपि
दाहदहनशक्त्यादिपर्यनुयोगाऽऽपत्तेः । अत एव निरपेक्षा नैगमा-
ऽऽद्यो दुर्ण्याः, सापेक्षास्तु सुनया उच्यन्ते । अभिहितार्थसंवा-
दि चेदं वादिवृत्तमस्तुतिकृत्स्नसेनाऽऽचार्यवचनम् - "नया-
स्तव स्यात्पदलाभ्युत्थान इमे, रतोपविष्टा इव होहघातयः । भव-
न्त्यजिमेतफला यतस्तनो, भवन्तमर्थाः प्रणताहितैपिणः ॥१॥
इति । अथवा सांख्यादेरेकान्तवादिदर्शनसमूहमयस्य चूणन-
स्वभावस्य, मिच्छादृष्टिपुरुषसमूहविघटनसमर्थस्य वा, यदा-मि-
च्छादर्शनसमूहा नैगमाऽऽद्यः, एकैकनैगमाऽऽर्जनयस्य शतवि-
धत्वात् । "एकैको वि सयधिदो" इत्याद्यागमप्रामाण्यादवयवा-
थस्य तन्मिच्छादर्शनसमूहमयम्, जिनवचनस्य नैगमाऽऽद्यः
सापेक्षाः सप्तावयवाः, तेषामप्येकैकः शतधा व्यवस्थित इत्यजि-
प्रायः । समूहरूपसत्तयावयवादाहरणापेक्षया च सप्तभङ्गीप्रद-
र्शनमागमदा विदधति । सामान्यविशेषाऽऽत्मकत्वाद्भूततत्त्व-
स्य, सामान्यस्यैकत्वात्, तद्विवक्षायां यदेव यदादि रूपं स्या-
देकमिति प्रथमज्ञीविषयः, तदेव देशकालप्रयोजनभेदाप्राणा-
त्वं प्रतिपद्यमानं तद्विवक्षायां स्यादनेकमिति द्वितीयज्ञविषयः,
तदेवोभयाऽऽत्मकमेकैकदेशभेदेन यदाऽभिधानुं न शक्यते तदा-
स्याद्वक्तव्यमिति तृतीयभङ्गविषयः । तदेवावकाशदातृत्वेनासा-
धारण्यनैकमाकाशं, तदेवावगाह्यावगाहकावगाहनक्रियाभेदा-
दनेकं भवति, तदपैर्विना तस्यावस्तुत्वाऽऽपत्तेः । प्रदेशभेदा-
पेक्षयाऽपि च तदनेकम् । अन्यथा हिमवद्विन्ध्ययोरप्येकदे-
शताप्रसिद्धः । तस्य च तथाविवक्षायां स्यादेकं चानेकं चेति च-
तुर्भङ्गविषयता । यदेकमाकाशं भवतः प्रसिद्धं तदेकस्मिन्नवयवे
विवक्षिते एकमवयवस्यावयवान्तराद्विजिज्ञानां वाचकस्य
शब्दस्याभावाद्वक्तव्यं चेति । तथाविवक्षायां स्यादेकमवक-
थं चेति पञ्चमभङ्गविषयः । तत्तु यदेकमाकाशं प्रसिद्धं भवतः
तद्वगाह्यावगाहनक्रियाभेदादनेकम् । एकानेकत्वप्रतिपादक-
शब्दाभावाद्वक्तव्यं चातः स्यादनेकमवक्तव्यं चेति षष्ठ्यभङ्गवि-
षयः । यदेकमाकाशात्मकतयाऽऽकाशं भवतः प्रसिद्धं, त-
देव तथैकमवगाह्यावगाहनक्रियापेक्षयाऽनेकं, युगपत्प्रतिपादना-
पेक्षयाऽवक्तव्यं चेति स्यादेकमनेकमवक्तव्यं चेति सप्तमभङ्ग-
विषयः । एवं स्यात्सर्वगतः स्यात्सर्वगतो घटादिरित्यादिका-

ऽपि सप्तभङ्गी वक्तव्या, यतो च एव पार्थिवाः परमाणवो घटस्त
एव विस्फासाऽऽदिपरिणतिवशाज्जलानिलानवायनादिरूपता-
मागमात्कुर्वाणः स्यात् सर्वगतो घट इत्यादिसप्तभङ्गविषयतां
यथोक्तन्यायात् कथं नासादयन्ति ? न च घटपरमाणूनां पुञ्ज-
लरूपतापरित्यागे पूर्वपर्यायापरित्यागे च घटपर्यायाऽऽपत्तिः,
क्षणिकाक्षणिर्कैकान्तयोरप्यक्रियानुपपत्तेरसंभवापत्तेः, परिणामि-
न एव सुवर्णात्मनाऽवस्थितस्य केयूरऽऽत्मकविनाशमनुभवतः
फटकाद्यात्मनोऽप्यग्रमनस्य वस्तुनः सत्त्वात्, अन्यथा क्वचित्क-
स्यचित्कदाचिदनुपलब्धेः । न चाध्यक्षादन्यत्रिष्टं प्रमाणान्तर-
मास्ति, यतस्तद्विपरीतप्रावाच्युपगमः क्रियते । अन्तर्बहिर्दृष्टं हर्ष-
विपादाऽऽद्यनेकाऽऽकारवित्तकाऽऽत्मकचित्तन्यस्य स्यात्सकाश-
कुशुदाऽऽद्यनेकाऽऽकारस्वीकृतैकमृतिपरमादेः स्वसंवेदनाऽज्ञा-
भ्यक्तः प्रातिपत्तेः । सर्वयोपलब्ध्यमध्यक्षरूपं पूर्वापरकोट्योरस-
दिति यद्वतः सर्वप्रमाणविरोधात् । कुण्डलाद्गदाऽऽदिषु पर्या-
येषु तादृग्भूतसुवर्णद्रव्योपलब्धेः कार्योत्पत्तौ कारणस्य सध-
या निवृत्त्यनुपलब्धेन च सादृश्यविप्रलम्भाच्चदृश्यवसायकदप-
नेति वक्तुं तदेकान्तभेदसाधकप्रमाणस्यापास्तत्वात् । न च क-
थञ्चित्स्वभावभेदेऽपि तादात्म्यवृत्तिः, ब्राह्मब्राह्मकाऽऽकारसं-
विटद्विविक्तपरमाणुषु स्थूलकघटाऽऽदिप्रतिज्ञासयदा ब्राह्मब्रा-
ह्मकाऽऽकारविविक्तसंविप्रकल्पनेऽप्यङ्गविधौऽपि विवक्षिताऽऽ-
कारविवेकाविवेकानुपलब्धेः । मध्यक्षेतरस्वभावाचार्यां विरोध-
स्वरूपासिद्धावयवप्रापि कः प्रवेष्टः ? । तथाहि-शक्यमवयवप्रापि
एवमभिधानुम्-एकमेव पार्थिवद्रव्यं लोचनाऽऽदिसामग्रीविशे-
षात् चूर्णादिप्रतिपत्तिभेदेऽपि भिन्नमिव प्रतिभाति, प्रत्यास-
न्नतरूपताव्यवस्थितैकविषयत्वात् । न हि स्पष्टास्पष्टनिर्भासभे-
देऽपि तदेकत्वज्ञातिः, तद्वदिहापि रूपाऽऽदिप्रतिज्ञासामेदेऽप्येक-
त्वं किं न स्यात् ? , प्रतीतेरविशेषात् । एवं च स्याद्वादिनोऽग्रेरप्य-
नुष्णत्वप्रशक्तिरित्यसङ्गतमभिधानम् । यतस्तत्रापि स्यादुष्णोऽ-
ग्निरिति स्पर्शविशेषणोष्णस्य भास्वरऽऽकारेण पुनरनुष्णस्य
तस्यैकस्य नानास्वभावशकरोच्चाधितप्रमाणविषयस्यैवं नो हो-
पाऽऽसङ्गात्संभवात्, तस्मादेकस्यैव सामग्रीनेद्वयशक्त्याप्रतिभा-
साविरोधः । कारणस्य च कार्योऽऽत्मनोऽपत्तौ न किञ्चिदपेक्षणी-
यमस्ति, यत्तथोपिस्तुस्वभावता न भवेत् । अत एव मुदादिभा-
वो घटस्वभावेन नञ्वरः, कपालस्वरूपेण चोत्पत्तौ तिष्ठतीति
स्वभावत एव नञ्वरः, उत्पित्तुः स्यात्सुध्यान्यतमापाये पदार्थ-
स्यैवात्तज्जावत्, त्रितयज्जावं प्रत्यनपेक्षावाच्यं । न ह्युत्पन्नः पदा-
र्थः किञ्चित् स्थितिं प्रत्यपेक्षते, स्थित्यात्मकत्वाद्दुत्पादस्य, न
चावस्थित उत्पत्तौ किञ्चिदपेक्षते, उत्पत्तिस्वभावत्वात् स्थितेः ।
न च विनष्ट उत्पत्तिं प्रति हेत्वन्तरापेक्षो, विनाशस्योत्पत्त्यात्म-
कत्वात्, ततः पूर्वापरस्वभावपरित्यागावाप्तिलक्षणं परिणाम-
मासादयन् ज्ञावो व्यवतिष्ठते । इति प्रत्यक्षादिप्रमाणगोचरमेतदे-
व । शब्दविद्युत्पदीपादेरपि निरन्वयविनाशकल्पनाऽसङ्कते-
व, तेषामादौ स्थितिदर्शनादन्तेऽपि तत्स्वभावानतिक्रमात् । न
हि भावः स्वस्वभावतज्जाति, प्रागपि तत्स्वभावपरित्यागप्रश-
क्तः, अन्ते च क्षब्धदर्शनात् प्रागपि नश्वरस्वभावादादाधुत्पत्ति-
समये स्थितिदर्शनादन्ते स्थितिः किं नाभ्युपेयते ? । न च विद्यु-
त्पदीपादेस्तैजसरूपपरित्यागात्तमसरूपस्वीकरणे किञ्चिदधि-
कृद्वं भवेत् । न च स्वभावभेदस्तदेकत्वविधातकृत्, ब्राह्मब्राह्मका-
ऽऽकारसंवेदनवद् वेद्यवेदकाऽऽकारविवेकपरोक्षापरोक्षसंवि-
त्त-

बद्धा, यथा च ध्वंसहेतोस्तदत्करणविरोधादकिञ्चित्करत्वं, तथा स्थित्युत्पादहेत्वोर्विशराख्यमर्णः स्यात्सुताकरणे विनश्वरस्वभावः किं न विनश्येत् ? अथासौ स्यात्सुस्तथापि हि स्थितिहेतोरानर्थक्यं, स्वत एव तस्य स्थितेः । तथोत्पत्तिहेतुरपि यदि भावं करोति, तदा न स्यात्किञ्चित्करत्वेव ज्ञावस्य, स्वयमेव भावाज्ञावरूपत्वात् । अथाज्ञावं भावरूपतां नयति, तर्हि नाशहेतुरपि भावमभावीकरोतीति कथमञ्चित्करः स्यात् ? न ह्यज्ञावस्य भावीकरणे ज्ञावस्य बाऽभावीकरणे कश्चिद्विशेषः संज्ञवी । अत एव च तेषामन्यतमस्य सहेतुकत्वमहेतुकत्वं चाभ्युपगच्छन् सर्वेषां तदभ्युपगन्तुमर्हति, अविशेषात् । न च भिन्नयोगक्षेपत्वात् कार्यकारणयोरेकत्वमनुपपन्नं, स्वभावभेदेऽप्येकत्वप्रतिपक्षेः । सर्वसंविक्षणानामेकदोषत्विनाशवतामभिन्नयोगक्षेपत्वात् कार्यकारणयोरेकत्वमनुपपन्नम्, स्वज्ञावभेदेऽप्येकत्वेऽपि च परस्परतः पृथग्भावसिद्धेः । अथात्राभिन्नयोगक्षेमेऽपि प्रतिभासभेदाद्भेदः, तर्हि यत्र प्रतिभासाभेदस्तत्र भिन्नयोगक्षेपत्वेऽप्यभेदः, प्रतिभासभेदाभेदयोर्वस्तुभेदानेद्वयवस्थापकत्वात् । समुदायस्य च देशकालभेदाभावात् सकृदेव संविद्यमानतोत्पत्तेरेकत्वं प्रसज्येत । यदि च स्वज्ञावभेदो वस्तुभेदलक्षणः, तदा सन्तानान्तरयोरिव विषयरूपायाः संविद्येरेकत्वेऽपि प्रत्यक्षेतरयोर्बाऽसौ विद्यत इति नानात्वं ज्ञेयम् । यदि पुनः स्वज्ञावभेदाविशेषेऽपि विवक्षितज्ञानक्षणाऽऽकारयोरेव तादात्म्यं, न पुनः सन्तानान्तरसंविच्छिन्नामिति प्रत्यासत्तेः कुतश्चिद्व्यवस्थाप्यते, तर्हि परस्यापि विवक्षितैकार्थोपादानोपादेयचतुस्रोरेवावस्थयोस्तादात्म्यं कथञ्चिद् वदतो न कश्चिदोषः प्रशक्तिमान् । निराकृतश्चानेकश एकान्तवादः, तत्प्रसाधकहेतूनां सर्वेषामनेकान्तव्याप्ततया विरुद्धताप्रदर्शनात् । तत्प्रदर्शनं चैकान्तवादिनिग्रहस्थानमनेकान्तवादिविजयस्येवेतरपराजयाधिकरणप्राप्तिवक्षणात्वाद् " विरुद्धहेतुमुद्गाढ्य, वादिनं जयतीतरः । " इत्यस्य वचसो न्यायानुगतत्वात् । यदि पुनरसाधनाङ्गवचनं वादिनः पराजयाधिकरणमभ्युपगम्येत, तदा वादाभ्युपगमं विधाय तूष्णींभावमात्रेणासाधनाङ्गस्यावचनाद्वादिनो विजयः किं न स्यात् ? प्रतिवादिनोऽपि स्वपक्षसिद्धिमकुर्वतः कथं न विजयस्तत एव ज्ञेयम् ? अयं साधनाङ्गवचनमपि निग्रहस्थानं, तर्हि वादिप्रतिवादिनोर्योगपद्येन निग्रहादिकरणता ज्ञेयम्, तूष्णींज्ञावाविशेषात् । तूष्णींभावोपपन्नमेन इतरो विजयवानिति चेत्, नन्वेवमितरजयस्यान्यतरपराजयाधिकरणतैव प्राप्ता, न च स्वपक्षसिद्धिमकुर्वतः न विजयप्राप्तिः, तदप्राप्तौ च कथं तदेतरस्य पराजयः । यदपीदृशार्थस्य सिद्धसाधनं तस्याङ्गं स्वज्ञावकार्यानुपपन्नमलक्षणं हेतुत्रयं पञ्चधर्मत्वादि वा त्रैरूप्यं तस्यावचनं निग्रहस्थानं वादिन इत्युक्तम् । तदप्यचारु । प्रतिवादिनोऽपि पञ्चधर्मत्वाऽन्यतमस्यानुकावसमर्थने वा विजयाप्राप्तेः, तदप्राप्तौ च वादिनो निग्रहस्थानानुपपत्तेरितरजयानन्तरीयकत्वादितरपराजयस्य; एवं हेत्वाभासादेरसाधनाङ्गस्य वचनं वादिनो निग्रहस्थानमिति प्रतीक्षितमुक्त्याद्वाद्वाद्वाद् । अथ ततः साध्यसिद्धेरभावात्तस्य निग्रहस्थानं प्रतीक्षितम् । उक्त्यासे च तदनुविक्षेपादेरसाधनाङ्गकरणस्य तत एव तत्प्राप्तेः, ततो वादिनमसाधनाङ्गमभिधानं कुर्वाणं वा स्वपक्षसिद्धिं विदधदेव प्रतिवादी तत्पक्षप्रतीक्षेणेन निगृह्णातीत्येव न्यायोपेतमुपपन्नम् । एवं प्रतिवादिनो दोषमनुद्गावयतो न निग्रहस्थानं,

तावता स्वपक्षसिद्धिमकुर्वाणस्य वादिनो विजयप्राप्त्ययोगात्, तत्साधनस्य सदोषत्वसंभवात् । तस्य सदोषत्वेऽपि तदुद्गावनासमर्थत्वात्प्रतिवादिनो निग्रहस्थानं स्यादिति चेत् । न । दोषवत्साधनाभिधानाद्वादिनोऽपि पराजयाधिकरणत्वाद् द्वयोरपि युगपत्पराजयप्राप्तेः । अत एव प्रतिवादिनो दोषस्यानुद्गावनमपि न निग्रहस्थानम् । यद्य वादिपक्षसिद्धेरप्रतिबन्धकं पक्षाऽऽदिवचनाधिष्योद्गावनं प्रतिवादिपक्षसिद्धावसाधकतमं, तत्सर्वं न वादिनः पराजयाधिकरणम् । अन्यथा तत्पादप्रसारिकाद्युद्गावनमपि तस्य पराजयाधिकरणं स्यात् । अथ पक्षाऽऽदिवचनस्यासाधनाङ्गत्वात्तदुद्गावने वादिनस्तदपरिहाननिबन्धनपराजयाधिकरणता, तर्हि यत्सत्तत्सर्वं कृणिकमिति व्याप्तिवचनादेव शब्दस्यापि कृणिकत्वसिद्धौ 'संश्रय शब्दः' इत्यभिधानं, तत एव तस्य पराजयाधिकरणं भवेत् । न च शब्दे शब्दविप्रतिपत्तिः, येन तद्विरासाय सत्त्वाभिधानं तत्रापुनरुक्तं भवेत् । तद्विप्रतिपत्तौ वा तत्साधकहेतोरसिद्धत्वादिदोषत्रयानतिवृत्तेर्भवतैवाभ्युपगमात्तत्साध्यत्वानुपपत्तिः । यदि च संक्षिप्तवचनात् साध्यसिद्धौ तद्विस्तराभिधानं निग्रहस्थानं, तर्हि सत्त्वात् कृणिकत्वसिद्धौ कृतकत्वप्रयत्नानन्तरीयकत्वाद्यभिधानं कथं न निग्रहस्थानं स्यात् ? , कथं वा कृतकप्रयत्नानन्तरीयकादिषु स्वार्थिकस्य तत्त्वोपादानं तत्र स्यात् ? । यत् सत् तत्सर्वं कृणिकमित्यादि साधनवाक्यमभिधाय पक्षादिवचनवत्तत्समर्थनमपि निग्रहस्थानं प्रसक्तम् । असमर्थितमपि स्वत एव तत्त्वेनोक्तमेव स्वसाध्याधिनाभूतस्य हेतोः प्रदर्शनम्, आसाध्यसिद्धेः सद्भावात् । स्वभावकार्यानुपपन्नप्रकल्पनया तद्वचनं निग्रहस्थानं परस्य प्रसक्तम् । अनुपपन्नानुपपन्नविक्षेपप्रसक्त्येति विशेषणोपादानं निग्रहस्थानम् । अदृश्यानामपि व्याप्तिभूतग्रहादीनां कुतश्चिद्व्यावृत्तिसिद्धिः । यदि पुनरुपलब्ध्यानुपलब्धेरेवाभावसिद्धिः, तदा नेदं निरात्मकं जीवच्छरीरं, प्राणादिमत्त्वादित्यत्र घटादेरात्मनोऽङ्गणिकस्यादृश्यानुपलब्धभावेवातत्सिद्धेः, यत्सत्तत्सर्वं कृणिकमिति सामस्येन व्याप्यसिद्धितः कृणिक्यानुमानं नानवद्यं स्यात् । किं च देशकालस्वज्ञावविप्रकृष्टभावानुपलब्धेरेवाभावसिद्धौ सर्वत्र सदा सर्वोपपत्तिमन्तरेणानुपपत्तिमानिति व्याप्तेरसिद्धेर्न तत्तत्सिद्धिः स्यात् । न चाध्यक्षानुपलब्धौ तत्कार्यकारणभावप्रवाधकावभ्युपगम्यमानौ सन्निहितविषयवतोत्पत्तेरविचारकत्वाच्च यतो व्यापारान् विधानं क्षमौ, तत्पृष्ठभाविक्कल्पस्य तन्निवर्त्तनसामर्थ्याभ्युपगमे सविकल्पकस्यानिष्टं प्रामाण्यं प्रसज्येत । अनधिगतार्थाधिगन्तुत्वादविसंवादिताच्च तस्याऽविकल्पकस्य तु हिंसाविरतिदानचेतसां स्वर्गाऽऽदिफलनिवर्त्तनसामर्थ्यस्वज्ञावसंवेदनस्यैव सर्वात्मना वस्तुसंवेदनेऽपि निर्णयवशादेव प्रामाण्योपपत्तेः । अन्यथाऽनुमानस्याप्रामाण्यप्रसक्तेस्तदुद्गृहीतग्राहितयेत्युक्तं प्रागदृश्यानामनुपलब्धभावेवासिद्धावर्थक्रियया सत्ताऽभावानां व्याप्येत्येतदपि परस्य निग्रहस्थानमेव, ततः स्वपक्षसिद्धिरितरस्य पराजयाधिकरणं, स च परोपन्यस्तहेतोर्विरुद्धताप्रदर्शनेन स्वतन्त्रनिर्दोषहेतुसमर्थनेन वा परोपन्यस्तहेत्वसिद्धताऽऽदिदोषप्रतिपादनपुरःसरं कर्त्तव्या । अन्यथा परपराजयनिबन्धनस्य विजयायोगात् । यदा च विजिगीषुणा स्वपक्षस्थापनेन परपक्षनिराकरणेन च सत्राप्राप्त्यायनं विधेयम्, अन्यथा जयपराजयानुपपत्तेस्तदाऽसिद्धानैकान्तिकत्वसाधनदोषोद्गावनेऽपि न वादिप्रतिवादिनोर्ययपराजयौ, प्रकृतार्थापरिसमाप्तेः । अथ स्वपक्षसिद्धेरभावाद्धेत्वाभासादसाधनाङ्गवचनं वादिनो निग्रह-

स्नानम् । न । इतरत्रापि तत्प्रसङ्गान् । अथ वादिनः साधनत्वनाभि-
नस्यासाधनत्वप्रदर्शनेन प्रतिवादिहृत्तेन पराजयः, प्रतिवादिनस्तु
समुद्भूतदोषोक्तावनाजयः । न । यदि स्वपक्षसिद्धिमुक्तं प्रतिवा-
दिना स्वपरोत्कर्षोपकर्षप्रत्यायनमात्रेण वादी निगृह्यते इत्युच्य-
पगमः, तर्ह्यसद्भूतदोषोक्तावनेनापि निरुत्तरोकरणात् आत्मो-
त्कर्षसंज्ञाप्रतिवादिना विजयप्राप्तिः वादिना निर्दोषसाधना-
न्यायिनोऽपि पराजयप्रसक्तिः । अथ समर्थस्यापि साधनस्यास-
मर्थेनेन स्वपक्षसिद्धेरभावाद् वादिनः पराजयो न्यायप्राप्त एव । न ।
उभयत्र पराजयप्रसक्तेः । न ह्यभूतदोषोपनयनिगमनामुद्भावनामा-
त्रेण प्रतिवादिना प्रकृतं वस्तुनत्वं प्रसाध्यन् स्वपक्षसाधनसाम-
र्थ्याधिकलेन वादी निगृह्यते इति न्यायोपपन्नम् । अथ प्रतिवाद्य-
प्यसाधनाह्वयस्य साधनाह्वयेनोपादानात् स्वपक्षसिद्धिमुक्त-
यन्त्र मिथ्याभिनिवेशी निगृह्यते इति चेत् । न । उन्नयानेन प्रहृष्टप्राप्ति-
रित्युक्तत्वात् । न त्वात् "असाधनाह्वयचन-मदोषोद्भावनेन द्वयोः ।
निग्रहस्यानमर्थकि, न युक्तमिति नेत्यते ॥१॥" इत्यादि वादन्यायस-
त्तननेकान्तवादिनां सर्वमसङ्गमम् । उक्त्यायात् सर्वस्य वैकान्त-
साधनाद्वगत्वात्, तत्साधनत्वेन साधयितुमशक्यत्वात्, अनेकान्त-
स्य च निर्दोषत्वेन तत्र दोषोद्भावनरूपत्वात्, दोषानुद्भावनस्य वा
निर्दोषे पराजयानधिकरणत्वात्, तदुद्भावनस्यैव तत्र निग्रहादे-
त्वादित्यतः पिप्रपेणनेनेति व्यसिष्यत मिथ्यादर्शनेन समूहमय-
त्वं, मयिकत्वं वा । न विद्यते मृतं मरणं यस्मिन्साधनमृतो मांक्षः,
तं सारयति प्रापयतीति वा, तस्यायन्धमोक्षकारणत्वाद् मांक्षप्र-
तिपादकत्वाच्च "अमयमायस्स" चेति पठेत्समृत्तत्वाद्यते
इत्यमृतत्वादमृ, अमृततुल्यमिति यावत् । तथा-रागाऽऽद्योपश-
नुजेतुमुद्यमिदंशंप्रकृत्यत इति जिनवचनम्, तस्य, अनेन विशि-
ष्टगुणप्रणीतनस्त्वनिवन्धनं प्रमाणं निगमयति । कौराऽऽधवाऽऽ-
द्यनेकलक्ष्याद्यैश्वर्याऽऽदिमतो जगवन् इति, अनेनापि विशेषणेन
तत्सैहिकसंप्रतिशेषजनकत्वमाह । संविज्ञैः संसारभयोद्वेगाविभू-
तमोक्षाभिलाषैरपहृष्टपमाणरागद्वेषाद्वारकासुष्यैरिदमेव जिन-
वचनं तत्त्वमिति । एवं सुखेनाभिगम्यते यत्तत्संविज्ञप्रसुखाभिगम्यं,
तेनापि विशिष्टवृत्त्यातिशयसंविज्ञसामान्यतयतिवृत्तमभिनियेव्यत्य-
मस्य प्रतिपादयति । एवंविधगुणाध्यासितस्य जिनवचनस्य सा-
मायिकाऽऽदिविशुद्धात्पर्यन्तश्रुतास्मोक्षेः कल्याणमस्त्विति प्र-
करणसमासावन्त्यमङ्गलसंपादनार्थं विशिष्टां स्तुतिमाहेति ।
सम्म० ३ काण्ड ।

जिनवदन-न० । जिनमुक्षे, औ० ।

जिणवयणकप्पवृत्त-जिनवचनकल्पवृत्त-पुं० । जिनाऽऽगमरूपे
कल्पवृत्ते, "जिणवयणकप्पवृत्तो, अणेगमुत्तयसालविद्वि-
द्यो । तव नियमकुसुमगुच्छो, सुगणफलबंधणो जयइ ॥ १ ॥"
आचा० १ शु० १ अ० १ उ० ।

जिणवयणधम्मणुरागरत्तमण-जिनवचन [वदन] धर्मानु-
रागरत्तमनस्-त्रि० । जिनवचने जिनवदने वा धर्मानुरा-
गेण रक्तं मनो यस्य स इत्या । तस्मिन्, औ० ।

जिणवयणपटुड्ड-जिनवचनप्रद्विपु-त्रि० । जिनाऽऽगमप्रच्छिदे,
"जिणवयणपटुड्डे" जिनास्तार्थकराः, तेषां वचनमागमल-
क्षणं तस्मिन् प्रद्विष्टा अप्रीता इति । दश० १ अ० ।

जिणवयणवाहिरमइ-जिनवचनवाह्यमति-त्रि० । सर्वज्ञासन-
वाहिर्मुखयोगिके, वृ० १ उ० ।

जिणवयणमणुगइसुभासिय-जिनवचनानुगतिसुजापित-त्रि० ।
जिनवचनमनुगत्याऽऽनुकूल्येन सुष्ठु भाषितं येन स तथा ।
तस्मिन्, स० ।

जिणवयणमणुगयमद्वियभासिय-जिनवचनानुगतमहित-जि-
नवचनानुगताधिक-भाषित-त्रि० । जिनवचनमाचारादि, अ-
नुगतं संघर्षं, नार्दवितर्दमित्यर्थः । महितं पूजितमधिकं वा
भाषितं येनाभ्यापनाऽऽदिना स तथा । तस्मिन्, स० ।

जिणवयणविहि-जिनवचनविधि-पुं० । प्रवचनोक्ते प्रकारे,
"जिणवयणविहीइं दो वि सत्ताहा ।" जिनवचनविधिना
प्रवचनोक्तेन प्रकारेण । आ० ।

जिणवयणरुइ-जिनवचनरुचि-त्रि० । जिनाऽऽगमरुचिके, ध० २० ।
अयं च गुणवतः पञ्चमो भेदः ।

संप्रति जिनवचनरुचिरूपं पञ्चमं भेदं व्याख्यातयन्नाह-

सवणकरणेसु इच्छा, होइ रुई सहहाणसंजुत्ता ।

एईइ विणा कत्तो, सुच्छी सम्मत्तरयणस्स ? ॥ ४६ ॥

अवगुमाकणंनं, करणमनुष्ठानं, तयोर्विच्छा तीमामिलापो, जव-
नि, रुचिः, अज्ञानसंयुक्ता प्रतीतिसंगता, जयन्ती आधिकाया इवे-
ति । अस्या एव प्राधान्यव्यापनायाऽऽह-एतया द्विस्वरूपया
रुच्या, जिनाऽभावेन, कुतः श्रद्धिः ? न कुतोऽपीत्याकृतम् । सम्य-
क्त्वरत्नस्य शुश्रूषा धर्मरागरूपत्वात्तस्य, तयोश्च सम्यक्त्वसह-
भावविलक्षणया प्रसिद्धत्वात् । उक्तं च-"सुस्सुसधम्मराओ, गुक्के-
वाणं जहासमाहीए । वेयावधे नियमो, सम्महिठिस्स लिगाइ" ॥१॥
इति पञ्चमगुणभावना । अन्ये तु पञ्चगुणान्तिथमभिदधति-
"सुत्तरइं अत्थरइं, करणरइं चेवऽणभित्तिवसरइं ।
गुणवत्ते पंचमिया, अणिठिचच्छाहिया होइ ॥ १ ॥"

अत्रापि सूत्ररुचिः पठनाऽऽदिस्वाध्यायप्रवृत्तिः, अर्थरुचि-
श्चाज्युत्थानाऽऽदिविनयं गुणिनां प्रयुक्ते । करणानभिनिवेशी
तुल्यावध । अनिष्टतोत्साहता पुनरिच्छावृत्तिरेवेति न विरोध
आशङ्कनीय इति । ध० २० । (जिनवचनरुचिषपये जयन्ती-
आधिकाया 'जयती' शब्देऽस्मिन्नेव जागे १४१६ पृष्ठे गता)

जिणवयणसुइ-जिनवचनश्रुति-स्त्री० । जिनाऽऽगमप्रवणे, "सु-
लहा सुरलोपसिरी, रयणायरमेहला मही सुलहा । निवुइसु-
हज्जाणयरइं, जिणवयणसुइं जए दुलहा" ॥१॥ चि । शा० ६३० ।

जिणवयणकण्ण-जिनवचनाऽऽकर्णन-न० । तीर्थकरभाषि-
तध्वणे, "तत्ताहिगमो दि तहा, जिणवयणाऽऽयक्षणस्स गुणा" ।
जिनवचनाऽऽकर्णनस्य तीर्थकरजापितध्वनस्य पठे गुणाः । आ० ।

जिणवर-जिनवर-पुं० । जिनाः उग्रस्थवीतरागाः, तेषां वराः ।

पञ्चा० ४ विव० । प्रव० । रागाऽऽदिजयाजिनाः, अवधिमन-
पर्यवोपशान्तमोहक्षीणमोहाः, तेषां मध्ये वराः सामान्यकेवल-
नो जिनवराः । संघा० । जिनाणां वरा उत्तमाः, भूतभवद्जावि-
प्रावस्वजावावभासिकेवलज्ञानकवितत्वात् । प्रज्ञा० १ पद ।
श्रुताऽऽदिजिनप्रधाने केवलमिति, आव० २ अ० । "चच्चवीसं पि
जिणवरा, तित्थयरा मे पसीदंतु ।" जिनवराः श्रुताऽऽदिजिने-
ज्यः प्रकृष्टाः । ध० ३ अधि० । उक्तं । जिना रागद्वेषाऽऽदिजयन-
शीलाः सामान्यकेवलजिनः, तेषु तेज्यो वा वराः प्रधानोऽतिशया-
पेक्षया भेष्टो जिनवरः । तं । तीर्थकरे, आव० २ अ० । "तित्थयरे

जिणवरे" रागद्वेषमोहजितो जिनाः, एवंभूताश्च सामान्यकेवलिनोऽपि भवन्तीति तद्व्यवच्छेदार्थमाह-वराः प्रधानाः चतुस्त्रिंशदतिशयसमन्वितत्वेन । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ॥ "सोकण जिणवरमयं," जिनवराणां तीर्थकराणां मतमभिप्रायम् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । द० प० । "जगमत्ययद्वियाणं, विअसिअवरनाणदंसणधराणं । नाखुज्जोयगराणं, होगम्मि नमो जिणवराणं ॥१॥" द० प० ४ प० ।

जिणवरिंद-जिनवरेन्द्र-पुं० । जिनाश्चअस्थवीतरागाः, तेषां वराः प्रधानाः केवलिनः, तेषामिच्छास्तीर्थकरनामकमोदयवर्तित्वाद् नानाविधातिशयसमेतत्वाच्च तीर्थकराः । अतस्तेषां, जिनवरेन्द्राणामित्यर्थः । "पूजाए जिणवरिंदाणं ।" पञ्चा० ४ वि० ४० । "वंदामि जिणवरिंदं" । प्रज्ञा० १ पद । (जिनवरेन्द्रमिति) जयन्ति रागाऽऽदिशून्यजिभवन्ति ये ते जिनाः, ते च चतुर्विधाः । तद्यथा-श्रुतजिनाः, भवधिजिनाः, मनःपर्यायजिनाः, केवलिजिनाः । तत्र केवलिजिनत्वप्रतिपक्षये चरप्रहणं, जिनानां घरा उत्तमाः भूतभवङ्गाविज्ञावस्वभाववज्रासिकेवलज्ञानकक्षितत्वाद् जिनवराः, ते चातीर्थकरा अपि सन्तः सामान्यकेवलिनो जयन्ति, ततस्तीर्थकरत्वप्रतिपक्षयर्थमिन्द्रप्रहणम्, जिनवराणामिन्द्रो जिनवरेन्द्रः, प्रकृष्टपुण्यस्कन्धरूपतीर्थकरनामकमोदयार्त्तीर्थकर इत्यर्थः । प्रज्ञा० १ पद ।

जिणवसह-जिनवृष-पुं० । जिनश्रेष्ठे, "अस्संजहं जिणवसहं ।" असंज्वलं जिनवृषभम् । स० ।

जिणवाणी-जिनवाणी-स्त्री० । अहं चने, "विलसतु मनसि सदा मे, जिनवाणी परमकल्पलतिकेव । कल्पितसकलनरामर-शिवसुखफलदा न दुर्ललिता" ॥१॥ चं० प्र० १ पादु० । "देवा देवीं नरा नारीं, शिवराइचापि शिवरीम् । तिर्यश्चोऽपि हि तैरर्च्यो, मेनिरे भगवज्जिरम्" ॥ १ ॥ दशा० १ अ० ।

जिणविज्ज-जिणवैद्य-पुं० । जिनभिषग्बरे, आब० ।

जह सव्वसरीरगयं, मंतेण विसं णिरुंभए रुंके ।

तत्तो पुणोऽवणिज्जइ, पहाणतरमंनमोगेण ॥ १७३ ॥

यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः, सर्वशरीरगतं सर्वदेहव्यापकं, मन्त्रेण विशिष्टवर्णानुपूर्वीलक्षणैः, विषं मारणाऽऽत्मकद्रव्यं, निरुध्यते निश्चयेन भ्रियते, कर्तुं, रुद्धे, तद्धितदेशे, ततो रुद्धात् पुनरपनीयते । केन?, इति, अत आह-प्रधानतरमन्त्रयोगेन, श्रेष्ठतरमन्त्रयोगेनेत्यर्थः । "मंतजोगेहि" इति च पाठान्तरम् । तत्र मन्त्रयोगाभ्यामित्यर्थः । अत्र पुनर्योगशब्देनागदं परिगृह्यते । इति गार्थार्थः ॥१७३॥

एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः-

तह तिहुअणतणुविसयं, मणोविसं मंतजोगवज्जुत्तो ।

परमाणुम्मि णिरुंजइ, अवणेइ तओ वि जिणविज्जो । १७४ ॥

"तह" इत्यादि । तथा त्रिभुवनतनुविषयं, त्रिभुवनशरीराऽऽलम्बनमित्यर्थः । मन एव भवमरणनिबन्धनत्वाद् विषं मनोविषं, मन्त्रयोगवलयुक्तो जिनवचनध्यानसामर्थ्यसंपन्नः, परमाणौ निरुणक्ति, तथाऽचित्त्यप्रयत्नाच्च अपनयति, ततोऽपि तस्मादपि परमाणोः, कः?, जिनवैद्यो जिनभिषग्बर इति गार्थार्थः ॥ १७४ ॥ आब० ४ अ० ।

जिणवीरणाह-जिणवीरनाथ-पुं० । महावीरस्वामिजिने, "वन्धोदयोदीरणसत्पदस्य, निःशेषकर्मारिबलं निहत्य । यः साक्षि-

साम्राज्यमलंचकार, श्रिये स वः श्रीजिनवीरनाथः" ॥ १ ॥ कर्म० २ कर्म० ।

जिणसंकास-जिनमङ्गलश-पुं० । सर्वज्ञसदृशे, कल्प० ६ क्षण । सकलसंशयच्छेदकत्वं, स्था० ३ ग० २ उ० । "अजिणानं जिणसंकासाणं" । अजिनानामसर्वज्ञत्वाद् जिनसंकाशानामविसंवादिवचनत्वाद् यथापृष्टनिर्वचनत्वाच्च । स्था० ४ ग० ४ उ० । जिणसंथव-जिनमंस्तव-पुं० । "लोगस्तुज्जोयगरे" इत्यादिरूपायां जिनस्तुतौ, दश० ५ अ० १ उ० ।

जिणसकहा-स्त्री०-जिनसक्थि-न० । जिनास्थिति, भ० ।

चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमारएणो चमरंचाए रायहाणीए सजाए सुहम्माए माणवए चेइए खंजे बइराम-एसु गोलवट्टसमुग्गएसु बहुओ जिणसकहाओ सप्पिखित्ताओ चिहंति ॥

(जिणसकहाओ सि) जिनसक्थीनि जिनास्थीनि । भ० १० श० ५ उ० । सूत्रे स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । सू० प्र० १८ पादु० । (सजास्थितजिनसक्थ्यनुराधादिन्द्राः सजायां मैथुनं कर्तुं न शक्नुवन्तीति 'अगमहिपी' शब्दे प्रथमभागे १७२ पृष्ठे उक्तम्)

जिणसासण-जिनशासन-न० । रागद्वेषमोहलक्षणाद् शत्रून् जितवन्त इति जिनाः, तेषां शासनं जिनशासनम् । सम्म० १ काण् । जिनप्रवचने, दश० १ अ० । वीतरागवचने, "सुखाणं जिणसासणं" । (२५ गाया) दश० ८ अ० । जिनाऽऽज्ञायां च, "णिक्खंता जिणसासणे ।" जिनशासने जिनाऽऽज्ञायाम् । उक्त० १८ अ० । सूत्र० ।

"समस्सवस्तुविस्तारे, व्यासर्पतैलवज्जले ।

जीयाच्छीशासनं जैनं, श्रीदीपोद्दीप्तिवर्द्धनम् ॥ २ ॥

यत्प्रभावादवाप्यन्ते, पदार्थाः कल्पनां विना ।

सा देवी संविदे नः स्ता-दस्तकल्पलतोपमा ॥३॥" उक्त० १ अ० ।

जं च मे पुच्छसी कात्रे, सम्मं सुद्धेण चैयसा ।

ता इं पाउकरे बुद्धे, तं नाणं जिणसामणे ॥ ३२ ॥

यच्च (मे इति) मां पुच्छसि प्रश्नयसि, काले प्रस्तावे, सम्यक् बुद्धेन अविपरीतबोधवता, चेतसा चित्तेन 'ब्रह्मणे तृतीया' "ता" इति सूत्रत्वात् तत् (पाउकरि सि) प्रादुष्करोमि प्रकटीकरोमि, प्रतिपादयामीति यावत् । बुद्धोऽवगतसकलवस्तुतत्त्वः । कुनः पुनर्बुद्धोऽसि?, अत आह-तदिति यत्किञ्चिद्दिह जगति प्रचरति ज्ञानं यथाविधवस्त्वबोधरूपं, तज्जिनशासने, अस्तीति गम्यते । ततोऽहं तत्र स्थित इति तत्प्रसादाद्बुद्धोऽस्मीत्यभिप्रायः । इह च यतस्त्वं सम्यक् बुद्धेन चेतसा पृच्छस्यतः प्रतिक्रान्तप्रश्नादिरप्यहं यत्पृच्छसि तत् प्रादुष्करोमीत्यतः पृच्छ यथेच्छमित्यैवम्पर्यार्थः । अथ वा-अत एव ध्वज्यते यथा "अण्णो परोसि च" इत्यादिना तस्माद्युर्विज्ञानमवगम्य संजयमुनिनाऽसौ पृष्टः-कियन्ममायुरिति? । ततोऽसौ प्राह-यच्च त्वं मां काव्यविषयं पृच्छसि तत्प्रागुक्तवान् बुद्धः सर्वज्ञोऽत एव तदज्ञानं जिनशासने, व्यवच्छेदफलत्वाद् जिनशासन एव, न त्वन्यस्मिन् सुगताऽऽदिशासने, अतो जिनशासन एव यत्नो विधयः, येन यथाऽहं जानामि तथा त्वमपि जानीषे, शेषं प्राग्वदिति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ उक्त० १८ अ० ।

जह जिणसामणनिरया, धम्मं पावैति साहचो सुद्धं ।
न कुतितियण्णु एवं, दीमइ परिपावणोवाओ ॥ ६३ ॥

यथा येन प्रकारेण, जिनशासननिरता निश्चयेन रताः, धर्म
प्राग्निरूपिनश्चार्थ, पालयन्ति रक्षन्ति, साधयः प्रवर्जिताः,
पहजीवनिकायपरिज्ञानेन कृतकारिताऽऽदिपरिवर्जनेन च बुद्ध-
मकलङ्कनैवं नन्त्रान्तरायाः तन्मात्र कुनीर्थिकेष्वेवं यथा साधु
इत्यते परिपावणोपायः, परजीवनिकायपरिज्ञानाऽऽद्यभावात् ।
उपायप्रदणं च साभिप्रायकम् । शास्त्रोक्तः खलुपायोऽत्र चिन्त्यते,
न पुरुषानुष्ठानं, कापुरुषा हि चित्तयकारिणोऽपि ज्वन्त्येवेति गा-
थायः ॥ ६३ ॥ दश० नि० १ अ० ।

जिणसासनपरमुद्ध-जिनशासनपराद्धमुख-त्रि० । जैनमार्गविद्वे-
षिणि, सूत्र० । "इथी य संगया बाला, जिणसासनपरमुद्धा ।" रा-
गद्वेषजितो जिनाः, तेषां शासनमाज्ञा कयायमोहापशमहेतुभूता,
वत्परमुद्धाः संसारानिष्वङ्गिणो जैनमार्गविद्वेषिणः । सूत्र० १
कु० ३ अ० ४ उ० ।

जिणमिहसूरि(ण्)-जिनसिंहसूरिन्-पुं० । सरतरगच्छसे जिनच-
न्द्रसूरिशिष्ये स्वनामख्यात आचार्ये, तौ० २१ कल्प । पञ्चा० । अयं
वैक्रमीये १६१५ वर्षे जातः, १६२३ वर्षे दीक्षितः, १६७० वर्षे सु-
रिपदं प्राप्तः, १६७४ वर्षे स्वर्गतः । द्वितीयोऽप्येतन्नामा पुनमि-
यागच्छे मुनिरत्नसूरिशिष्यः, येनाममस्वामिचरित्रनामा ग्रन्थो
रचितः । जौ० ६० ।

जिणमीम-जिनशिष्य-पुं० । गणधराऽऽदिके, स० ।

जिणसीमाणं चेव समणगणपवरगंधवह्मणीं थिरजसाणं
परिमहेणरिउवन्नपमइणाणं द(त) वदिचचारितणाणासं-
मत्तसारविहृप्पगारप्पमत्यगुणसंजुयाणं अणगारमहरिसीणं
अणगारगुणाणं बण्णओ ।

जिनशिष्याणां चैव गणधरादीनाम, किंचुनानाम् ? अत आह-
अमणगणप्रवरगन्धवह्मनि, अमणोत्तमानामित्यर्थः । तथा-स्थि-
र्यशसां, तथा-परीपहसैन्यमेव परीपहवृन्दमेव, रिपुबलं पर-
चक्रं, नः प्रमर्दनानां, तथा दन्वद्वावाग्निरेव दीप्तान्युज्ज्वलानि, तैः
पात्रान्तरेण- ' तपोदीप्तानि ' यानि चारित्रज्ञानसम्यक्त्वानि, तैः
साराः सफज्ञाः विविधप्रकारविस्तराः, अनेकविधप्रपञ्चाः, प्रश-
स्ताश्च ये क्रमाऽऽदयो गुणास्तैः संयुतानां, किंचिद् गुणध्वजा-
नामिति पाठः । तथा अनगाराश्च ते महर्षयश्चैत्यनगारमहर्षयः,
नेपासनगारगुणाणां वर्णकः रूपाद्या, आख्यायन इति योगः । स० ।
जिणसुन्दर-जिनमुन्दर-पुं० । सोमसुन्दरसूरिशिष्ये स्वनामख्याते
तपागच्छीये आचार्ये, ग० ४ अक्षि० । येन दीपाऽऽवलीकलपो
नाम ग्रन्थो विरचितः । वैक्रमाये १४६६ वर्षेऽयं विद्यमान आ-
सीत् । जौ० ६० ।

जिणमेहरसूरि[ण्]-जिनशेखरसूरिन्-पुं० । खरतरगच्छीये
जिनवज्रमसूरिशिष्ये, अनेन १२०४ वर्षे रुद्रपात्रीयगच्छः स्था-
पितः, सम्यक्त्वसप्ततिका-शीघ्रतरङ्गिणी-प्रदोत्तररत्नमाहावृ-
त्तिश्चेति ग्रन्था विरचिताः । जौ० ६० ।
जिणसोक्खसूरि[ण्]-जिनसौख्यसूरिन्-पुं० । खरतरगच्छीये
जिनचन्द्रसूरिगुरो, वैक्रमाये १७३६ वर्षेऽयं जातः, १७५१ वर्षे
दीक्षितः, १७६३ वर्षे सूरिर्जातः, १७८० वर्षे स्वर्गतः । जौ० ६० ।

जिणहरिसगणि[ण्]-जिनहर्षगणिन्-पुं० । तपागच्छीये जिनच-
न्द्रसूरिशिष्ये, येन १५०२ वर्षे धीरमग्राममुपित्वा धिवारामृतसं-
प्रदो, रत्नशेखरनरपतिकथा चेति सौ ग्रन्थौ रचितौ । जौ० ६० ।

जिणहंससूरि[ण्]-जिनहंससूरिन्-पुं० । वृहत्खरतरगच्छीये
जिनसमुद्रसूरिशिष्ये आचाराङ्गोपरि दीपिकाकारक आचार्ये,
जौ० ६० ।

जिणाइजत्त-जिनाऽऽदिभक्त-पुं० । तीर्थनाथानां सिद्धाऽऽचार्यो-
पाध्यायसाधुचैत्यानामन्येषां च गुणगरिष्ठानां बहुमानकरे, कर्म०
१ कर्म० ।

जिणाएस-जिनाऽऽदेश-पुं० । अर्द्धद्वचने, "पञ्चजानावओ जि-
णाएसो ।" पं० व० १ द्वार ।

जिणाणा-जिनाऽऽज्ञा-स्त्री० । वीतरागोक्तवचनपद्धतौ, "सानु-
ग्या जिनाऽऽज्ञा च, तत्तपः बुद्धमिष्यते ।" अष्ट० १ अष्ट० ।

जिणाणुचिष्ण-जिनाणुचीर्ण-त्रि० । जिनेर्दिताऽऽप्यनिवर्तकयो-
गसिद्धैर्गणधारिभिरनुचीर्णं जिनाणुचीर्णं । गणधरैः स-
म्यक्कृतदर्यावगमाऽऽसङ्गशक्तिगर्भानिवर्तकसमप्राप्त्या ध-
मेधनामकसमाधिरूपेण परिणमिते, जी० । " जिणाणुचिष्णं
जिणपरणत्तं ।" जिना इह हिताऽऽप्यनिवर्तकयोगसिद्धा
गणधारिणः परिगृह्यन्ते, विविधार्थत्वात् सूत्राणाम् । जी०
१ प्रति० ।

जिणाणुमय-जिनाणुमत-त्रि० । जिनानामतौतानागतवर्तमाना-
नामृषभपञ्चनाजसंमन्थरस्वामिप्रभृतीनामनुमतं जिनाणुमतम् ।
जिनानामानुक्रुत्येन सम्मते, " जिणमयं जिणाणुमयं " वस्तुत-
त्त्वमपवर्गमार्गं प्रति मनागपि विसंवादानावादिता जिनाणु-
मतम् । जी० १ प्रति० ।

जिणाणुलोम-जिनाणुलोम-त्रि० । जिनानामवध्यादिजिनाना-
मनुलोममनुगुणं जिनाणुलोमम् । जिनानामनुगुणे, " जिणमयं
जिणाणुमयं जिणाणुलोमं " एतद्वशादवध्यादिजिनत्वप्राप्तः ।
तथादि-यथोक्तमिदं जिनमतमासेवमानाः साधवोऽवधिमनः-
पर्यायकेवलसाभमासादयन्त्येवेति । जी० १ प्रति० ।

जिणाणयण-जिनाऽऽयतन-न० । जिनभवनं, सेन० । जिनाऽऽ-
यन्ता० ।

जिणालय-जिनाऽऽलय-न० । जिनभवनं, सेन० । जिनाऽऽ-
लये यद् धैरिद्वौकनं करोति तत्कस्मिन् सूत्रे, प्रकरणे वाऽस्ति ।
तथा कुमतिन इत्ये कथयन्ति-धैरिद्वौकनं देवनिर्माल्यं जायते,
तस्य पुष्पादि लात्वा कथं चट्टापयन्ति?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-धैरि-
द्वौकनमिति परम्परया ज्ञायते, तथा तज्जिर्माल्यं न कथ्यते । यतो-
" भोगविणष्टं द्रव्यं, निस्मल्लं विंति गीमत्था । " इति श्राद्धवृत्ता-
वुक्तत्वादिति । १२५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । ज्ञानज्वल्यममारिद्रव्यं
च जिनशुद्धकार्ये आयाति, न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-ज्ञानद्रव्यं
जिनाऽऽलयकार्ये आयातीत्यन्तरायुपदेशचित्तामणौ सन्ति, अ-
मारिद्रव्यं तु महत्कारणं विना न समायातीति ज्ञायते । ४९३ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । जिनाऽऽलयस्थापकेन स्वकीयकार्ये न का-
र्यत इति । ४६२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । जिनाऽऽलये रात्रौ
गीतगानाऽऽदि क्रियते, तत्करणे देवकथ्यमुत्पद्यते, नान्यथा,
तदा तत्कच्छेयं; न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-शास्त्रानुसारेण

मूलविधाना गीतगानाऽऽदि न शुद्ध्यति, परं देवव्योत्पत्तिकारणेन रात्रावपि गीतगानाऽऽदिभावनाकरणे लाभो ज्ञायते इति । ७७ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

जिणावधिणाण-जिनावधिज्ञान-न० । ज्ञानजेदे, श्रीजिनानामवधिज्ञानं सदृशं, किं वा विशेषः ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-यो जिनो यतः समेति तस्य तत्स्थानसंबन्धि प्रवर्द्धमानं चावधिज्ञानं जवतीति, न सर्वेषां जिनानामवधिज्ञानसादृश्यमिति । १२८ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

जिणाहिय-जिनाऽऽहित-धि० । जिनैराहितः, जिनानां वा संबन्धी आहितो जिनाहितः । जिनप्रतिपादिते, जिनानुष्ठिते च । सूत्र० । "चरे भिक्खु जिणाहियं ।" जिनैराहितः प्रतिपादितोऽनुष्ठितो यो मार्गो जिनानां वा संबन्धी योऽभिहितो मार्गस्तं चरेदनुतिष्ठेत् । सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

जिणिऊण-जित्वा-अव्य० । जयं कृत्वेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद । अङ्ग० । "एप्पेप्पिणवेवेविणवः" । ७ । ४ । ४४० । इति प्राकृतसूत्रेणापभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य एप्पि, एप्पिणु, एधि, एधिणु इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । "गंग गमिप्पिणु जो मुअइ, जो सिवतिथ गमेप्पि । कीलदि तिदसाऽऽवासगउ, सो जमलोउ जिणेप्पि ॥१॥" प्रा० ४ पाद ।

जिणिता-जित्वा-अव्य० । जयं कृत्वेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

जिणिद-जिनेन्द्र-पुं० । जिननायके तीर्थकरे, "एत्थ इमं वणिणं जिणिदेहि ।" जिनेन्द्रैः जिननायकैः । पञ्चा० ५ विव० । औ० । पं० व० । रा० ।

जिणिदपणत्त-जिनेन्द्रप्रज्ञप्त-त्रि० । तीर्थकरप्रणीते, पं० ब० १ द्वार ।

जिणिदवयण-जिनेन्द्रवचन-न० । जिनेन्द्रवराऽऽगमे, पञ्चा० ।

चित्तं चित्तपयजुअं, जिणिदवयणं असेससत्तहिअं ।

परिमुच्छमेत्य किं तं, जं जावाणं हिअं णऽत्थि ? ॥३९॥

चित्रम्—अद्भुतमनेकातिशयाभिधानत्वाद्भूतान्नादिजदत्वाद्वा चित्रमनेकविधं, तथा चित्रपदयुतम्-नानाविधार्थप्रतिपादकानिधानयुक्तम्, जिनेन्द्रवचनं-जिनेन्द्राऽऽगमः, अशेषसत्तहितं समस्तप्राणयुपकारकं भव्यानुसारेण मार्गप्रतिपत्त्युपायप्रतिपादनपरत्वात्, परिशुद्धं कषच्छेदतापविशुद्धं सुवर्णमिव निर्दोषम् । एवं च अत्रास्मिन् जिनवचने, किं तद्?, यज्जीवानां हितं नास्ति?, सर्वमपि जीवानां हितमस्तीत्यन इदं तपः परिदृश्यमानाऽऽगमेऽनुपलभ्यमानमप्युपलब्धमिवावगन्तव्यं, तथाविधजनहितत्वादिति गाथार्थः ॥ ३१ ॥ पञ्चा० १६ विव० ।

जिणिस्सर-जिनेश्वर-पुं० । जिनेन्द्रे तीर्थकरे, पञ्चा० १६ विव० ।

जिणिस्सरसूरि [ए]-जिनेश्वरसूरिन्-पुं० । श्रीवर्द्धमानसूरिशिष्य अभयदेवसूरिगुरौ स्वनामख्यात आचार्ये, स्या० १० उा० । एतस्मादेवाऽऽचार्योत्तरतरगच्छः प्रवृत्तः, अयमाचार्यो वैक्रमीये १०८० वर्षे विद्यमान आसीत् । एतेन जावाइपुरमुत्तिवाहारिज्झाएकटीका, पञ्चलिङ्गीप्रकरणं, वीरचरित्रं, लीलावतीकथा, रत्नकोशश्चेत्यादिका अनेके ग्रन्था रचिताः । जै० इ० । तथा च स्यानाङ्गवृत्तौ-श्रीमच्छक्रकुटीनप्रवचनप्रणीताप्रतिवद्धाविहारहारिचरितश्रीवर्द्धमानाभिधानमुनिपतिपादोपसेविनः प्रमाणाऽऽदिव्युत्पादप्रवणप्रकरणप्रबन्धप्रणयिनः प्रबुद्धप्रतिबन्धकप्र-

वक्तृप्रवीणाप्रतिहृतप्रवचनार्थप्रधानवाक्प्रसरस्य सुविदितमुनिजनमुखस्य श्रीजिनेश्वराऽऽचार्यस्य । स्या० १० उा० ।

"यो जैनजिमतं प्रमाणमनघं व्युत्पादयामासिचान्, प्रस्थानैर्विधैर्निरस्य निखिलं धौद्धाऽऽदिसंबन्धि तत् । नानावृत्तिकथाः कथापथमतिक्रान्तं च चक्रं तपः, निःसंबन्धविहारमप्रतिहतं शास्त्रानुसारात्तथा ॥ ७ ॥ तस्याऽऽचार्यजिनेश्वरस्य मदवद्वादिप्रतिस्पर्धिनः, तद्वन्धोरपि बुद्धिसागर इति ख्यातस्य सूरैर्बुद्धि । छन्दोबन्धनिबद्धवन्धुरवचःशब्दादिसल्लङ्घनः, श्रीसंविज्ञविदारिणः श्रुतनिधेश्चारित्रचूर्णमणः" ॥८॥ ज्ञा० २ शु० ५ वर्ग १ अ० ।

तथा च पञ्चाशकवृत्तौ वर्द्धमानवर्णनमुपक्रम्य-

"शिष्योऽभवत्तस्य जिनेश्वराऽऽख्यः,

सूरिः कृतानिन्द्यविचित्रशास्त्रः ।

सदा निराश्रम्भविहारवर्ती,

चन्द्रोपमश्चक्रकुलाम्बरस्य" ॥ १ ॥ पञ्चा० १६ विव० ।

अष्टके वीरजिनमारुच्य वर्द्धमानमुनिपर्यन्तमुपपर्वण-

"संवेगरङ्गशाला-प्रथार्थकथनसूत्रधरतुल्यः ।

सूरिजिनेश्वराऽऽख्यः, सिद्धिविधेः साधने धीरः" ॥३॥ अष्ट०

३२ अष्ट० । अन्योऽप्येतन्नामा राजगच्छीयो वज्रशास्त्रायां को-

टिकगणमध्यगोऽभयदेवसूरिशिष्योऽजितसेनगुरुः, तेन जैननैष-

धीयकाव्यं रचितं, स च वैक्रमीये १०५० वर्षे विद्यमान

आसीत् । अपरश्च वैक्रमीये १२६१ वर्षे आसीत्, स च

सूरिप्रभसूरिशिष्यः । चतुर्थश्च खरतरगच्छे जिनप्रबोधसूरिशि-

ष्यः चन्द्रप्रभचरित्रप्रन्थरचयिता आसीत् । तस्य जन्म १२-

४५ वर्षे, दीक्षा १२५५ वर्षे, सूरित्वं १२५८ वर्षे, स्वर्गतिः

१३३१ वर्षे समभवत् । जै० इ० ।

जिणुज्जाण-जिनोद्यान-न० । अवन्तीजनपदस्थोज्जयिनीनगर-

रोत्तरपाश्वर्धतिनि स्वनामख्यात उद्याने, ग० ५ अधि० । नि० चू० ।

जिणुत्तम-जिनोत्तम-पुं० । तीर्थकरे, "मग्गं विराहितु जिणु-

त्तमाणं ।" जिनोत्तमानां तीर्थकराणाम् । उच० २० अ० ।

जिणेप्पि-जित्वा-अव्य० । जयं कृत्वेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

जिणेस-जिनेश-पुं० । अर्हति, "जिनेशगीर्विस्तरमाप तर्कैः ।"

जिनेशगौरहंदाणी । छव्या० ६ अध्या० ।

जिणेसर-जिनेश्वर-पुं० । जिनेन्द्रे, तीर्थकरे, पञ्चा० १६ विव० ।

जिणेसरसूरि [ए]-जिनेश्वरसूरिन्-पुं० । "जिणिस्सरसूरि"

शब्दार्थे, जै० इ० ।

जिणोवइट्ट-जिनोपदिष्ट-त्रि० । तीर्थकराभिमेते, "जिणो-

वइट्टेण भावेणं ।" ग० १ अधि० ।

जिणोवएस-जिनोपदेश-पुं० । द्वादशाङ्गे प्रवचने, "ए वि त-

च्चाओ जिणोवएसम्मि ।" सम्म० ३ कारण ।

जिष्ण-जीर्ण-त्रि० । "उज्जीर्णे" । ८ । १ । १०१ । इति प्राकृतसू-

त्रेण जीर्णशब्दे इत उत्त्वे-'जुष्णो' उत्त्वाभावपक्षे-'जिष्णो' । प्रा० १

पाद । हानियुक्ते, म० १ श० १ उ० । "जुष्णे जराजज्जरियदेहे" ।

जीर्णो हानिगतदेहः । म० १६ श० ४ उ० । उच० । अनु० ।

निःसारं, "जहा जुण्णाइ कट्ठाइ, हव्ववाहो पमत्थति" । यथा

जीर्णानि निःसारानि काष्ठानि हव्यवाहो हुतशुक्लं प्रमथति शीघ्रं

अस्मत्पादं करोति । आचा० १ शु० ४ अ० ३ उ० । "अप्येगह-

या दावद्वयकृत्ता जुष्ठा । " जीर्णा इव जीर्णाः । झा० १ ध्रु० १० न० । प्राकृते ऋचिचुत्तं न भवति । " जिष्णे भोयसुम-
सेओ । " प्रा० १ पाद । आ० चू० । जरयुक्तं, जीरकं, पुं० ।
शैलजे, न० । स्थूलजीरकं, स्त्री० । वाच० । परिणतवयसि,
ध्रु० १ उ० ।

जिएणकुमारी-जीर्णकुमारी-स्त्री० । वृद्धायामपरिणीतायां
स्त्रियाम्, " जिष्णाः जुष्णकुमरी । " जीर्णा जीर्णशरीरा, जरणाद्
वृद्धेत्यर्थः । सैव जीर्णवापरिणीतत्वाद्यां जीर्णकुमारी । झा०
२ ध्रु० १ वर्ग १ न० । नि० ।

जिएणगुल-जीर्णगुल-पुं० । निस्सारगुले, जीर्णगुडस्य पि-
परीभवनलक्षणो बन्ध इति । प्र० ८ श० ६ उ० । अनु० ।

जिएणधय-जीर्णधृत-न० । निस्सारधृते, अनु० ।

जिएणतदुल-जीर्णतदुल-पुं० । निस्सारतदुलस्य पिपरी-
भवनलक्षणो बन्धः । म० ८ श० ६ उ० । अनु० ।

जिएणतया-जीर्णत्वक्-स्त्री० । सर्पकञ्चुके, " भुजंगमे जुष्ण-
तये जहा जहे, त्रिमुच्यते से जुहमेज माहणे । " यथा सर्प-
कञ्चुके त्यक्त्वा निर्मलो भवत्येवं मुनिरपि दुःस्वप्नयातो
नरकाऽऽदिभवाद्दिसुच्यत इति । आचा० २ ध्रु० ४ चू० ।

जिएणदुग्ग-जीर्णदुग्ग-न० । गृज्जरधराऽधिपस्य तेजःपालम-
ग्निना कारितपुरादुरे गिरिनारतलस्थे उपलेनगदापरनामके
दुग्गे, ती० । " अणुहिल्लवाडयपट्टणे य पोरवालकुलमंडणा आ-
सरायकुमरदेवतणया गुज्जरधराऽदिवडसिरीवीरधवरजधुरं-
धरा वन्धुपावतेजपाप्रनामविज्ञा दो भायरा मंतियरा हुत्था । तत्त
तेजपावमंतिना गिरिनारतले निम्ननामकिं तजपावपुरं उावियं,
जस्म उ पुत्रादिसाए उगसेणगदं नाम दुग्गं जुगाइनाहप्यमुह-
जिणमंदिरदिल्लं विज्जइ; तस्स य तिणिण नाम पसि-
दाइ । तं जडा-उगसेणगदं ति वा, खंगारगदं ति वा, जुगदुग्गं
ति वा । गदस्स वाई दाहिणदिसाए चउरिआवेइलहुअच-
रियाएसु वाडयाई उाणाइं चिंठंति, उत्तरादिसाए विसालयं-
नसालासोहिओ दसदुआरमंडयो, गिरिदुवारं य पंचमो हरी
दामोअरो सुवणणेरेहानईपारे वट्टइ । " ती० ४ कल्प ।

जिष्णुमुरा-जीर्णमुरा-स्त्री० । निःसारसुरायाम्, जीर्णसुरायाः
स्त्यानीभवनलक्षणो बन्धः । प्र० ८ श० ६ उ० । अनु० ।

जिष्णुमेट्टि [ण्]-जीर्णश्रेष्ठिन्-पुं० । श्रेष्ठिपदाच्छ्रुते श्रेष्ठिनि,
ध० २० ।

" पुरी समस्ति वैशाखी, शालीनजनशालिनी ।

तत्राऽऽनीत्परमथादो, जिनदत्तामिधः सुधीः ॥ १ ॥

सदा जिनपदान्मोज-सेवनेकसितच्छदः ।

च्युतः श्रेष्ठिपदाज्जीर्ण-श्रेष्ठिन् स विद्युतः ॥ २ ॥

ध० २० । " वाणारसीए रुहसेणो जुएणसेछी । " आव० ४
अ० । कल्प० ।

जिष्णाजिष्ण-जीर्णाजीर्ण-त्रि० । अर्द्धजीर्णं, तथायुःक्षयनिमित्तम् ।

" जिष्णाजिष्णे य भोयणे बहुलो । " आ० म० प्र० । आ० क० ।

जिष्णासा-जिष्णासा-स्त्री० । वृद्धत्सायाम्, पञ्चा० ४ विव० ।

जिएणुज्जाश-जीर्णोद्यान-न० । राजगृहनगरस्योत्तरपश्चिम-
दिशि स्थिते स्वनामक्याते उद्याने, झा० १ ध्रु० १ अ० ।

जिएणुद्दार-जीर्णोद्धार-पुं० । जीर्णस्य भग्नमन्दिरादेरुद्धारो
३७८

यत्र । संस्कारभेदे, वाच० । ध० ।

" नवीनजिनगेहस्य, विधाने यत्कसं जवेत् ।

तस्मादष्टगुणं पुण्यं, जीर्णोद्धारेण जायते ॥ १ ॥

जीर्णे समुद्भूते याव-चावत्पुण्यं न नूतने ।

उपमदो महैस्तत्र, स्वचैत्यस्थानिधीरपि ॥ २ ॥

तथा—

राया अमघ सिछी, कोमंवीए वि देसणं कांठं ।

जिष्णे पुव्वाऽऽययणे, जिणकप्पी वा वि कारवड ॥ ३ ॥

जिणभवणाइं जे उ-द्धरंति जत्तीइ सडिअपकिआइं ।

ते उद्धरंति अप्पं, भीमाओ जवसमुद्दाओ ॥ ४ ॥ "

जीर्णचैत्योद्धारकारणपुर्वकमेव च नव्यचैत्यकारणमुचितम्;
तत एव संप्रतिनृपतिना एकोनवतिसहस्रा जार्णोद्काराः
कारिताः, नवचैत्यानि तु पदविशतसहस्राण्येव । एवं कुमारपा-
सवस्तुपात्राऽऽद्यैरपि नव्यचैत्येभ्यो जीर्णोद्दारा एव बहवो व्य-
धाप्यन्तेति । ध० २ अष्टि० ।

जिष्णोत्तवा-स्त्री० । देशो-द्वयाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

जित्तिअ-यावत्-त्रि० । यत्परिमाणे, " यत्तदेतदोऽतोऽरित्तिअ
एतल्लुक च " ॥ ८ । २ । १६६ ॥ अन्यः परस्य डावाऽऽदेरतोः
परिमाणार्थस्य 'इत्तिअ' इत्यादेशो भवति, एतदो लुक च ।
यावत्, 'जित्तिअ' । प्रा० २ पाद ।

जिध-यथा-अव्य० । सादृश्ये, येन प्रकारेणेत्यर्थे च । " कथंयथा-
तथां थादेरेमेमेहेधा क्तिः " ॥ ८ । ४ । ४०१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण
था इत्यस्य 'इध' 'इह' इत्यादेशो भवतः । प्रा० ४ पाद ।

जिह्वगार-जिह्वाकार-पुं० । जिह्वाकारकं शिल्पिभेदे, प्रश्ना० १ पद ।

जिह्वा-जिह्वा-स्त्री० । लोढि अनया विह-व-नि० जः । " हो भो वा "

॥ ८ । २ । ११ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण वा भः । प्रा० २ पाद । " ईर्जिह्वसि-

हर्जिर्जिह्वसौत्या " ॥ ८ । १ । ६२ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण ईकारविकल्पः ।

प्रा० १ पाद । रसज्ञानेन्द्रियं, रसनायां च । वाच० । प्रश्न० ।

जो० । औ० । प्रश्ना० । " सत्तंगुलिया जोहा । " जिह्वा मुखान्तरे-

वर्तिमांसखण्डरूपा दैर्घ्येणाऽऽन्माकुलतः सप्ताङ्गुला । तं० । " जि-

ह्वं विणिफक्कस्स विहत्थिमिच्छं । " मधमांसरसानिलिप्तोभूया-

भापिणो जिह्वां वितस्तिमात्रमासिप्य तीक्ष्णाभिः श्लाभाभिरभि-

तापयन्ति । सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० १ उ० । उत्त० । उपा० ।

जिह्वाकुट्ट-जिह्वाकुट्ट-पुं० । जिह्वया दुपे, आव० ४ अ० उत्त० ।

जिह्वादोस-जिह्वादाप-पुं० । जिह्वाविकारे, आव० ४ अ० ।

जिह्वाभय-जिह्वाभय-पुं० । जिह्वेन्द्रियहानौ, स्या० ६ डा० ।

जिह्वामयकुक्त्व-जिह्वामयकुक्त्व-न० । जिह्वेन्द्रियहानिरूपे दुः-

खे, " जिह्वामयणं दुक्खेणं संजोयत्ता जवइ । " जिह्वामयं जि-

ह्वेन्द्रियहानिरूपं यद् दुःखं, तेन संयोजयिता जवति । स्या० ४

डा० ४ उ० ।

जिह्वामयसोक्त्व-जिह्वामयसौख्य-न० । जिह्वाया विकारो

जिह्वामयं, सौख्यं रसोपलम्भाऽऽनुरूपं जिह्वामयसौख्यम् । रसोप-

लम्भाऽऽनुरूपं जिह्वेन्द्रियसुखे, " जिह्वामयाओ सोक्खाओ

ववरोविता जवइ । " स्या० ४ डा० ४ उ० ।

जिह्मिदिय-जिह्मेन्द्रिय-न० । रसनेन्द्रिये, प्रश्न० १ आश्र०
द्वार । जिह्मेन्द्रियं च दुःखाय प्रवति ।

यथा दुःखाय प्रवति तथोदाहरणम्-

" भूपतिष्ठपुरे राजा, सोदासो मांसलोढुपः ।

अमारिघोषिताऽन्येद्यु-मांसं पर्युषितं पुनः ॥ १ ॥

मार्जारो जगृहेऽन्यत्तु, न सुनास्वप्यभूत्तदा ।

राज्ञो भीतेन सूदेन, शिशुर्व्यापाद्य संस्कृतः ॥ २ ॥

जुञ्जानः पृथ्वान् राजा, मांसं स्वादिष्टमथ किम् ? ।

तेनाऽऽख्यातेऽभयं दत्त्वा, हवैकैकं पचेः सदा ॥ ३ ॥

तच्च ज्ञातं जनैः सर्वैः, ततो राक्षस इत्यसौ ।

पाययित्वा महामद्य-मटव्यां कूर्दितो नृपः ॥ ४ ॥

तत्राप्येकाकिनं व्यापा-द्याश्राति स च मानुषम् ।

सार्यस्तत्राध्वनाऽगच्छत्, ज्ञातः सुप्तेन तेन न ॥ ५ ॥

आवश्यकं प्रकुर्वाणाः, दृष्टाश्च मुनयः स्थिताः ।

शक्नोत्याक्रमितुं ताव, ततश्चिन्तां प्रपन्नवान् ॥ ६ ॥

आचार्यैः कथितो धर्मः, प्रबुद्धः प्राव्रजत् ततः ।

आचार्यां ज्ञानिनोऽभूवन्, अभ्युद्वेष्ट स तैस्ततः ॥ ७ ॥

भाषिणः कति तादृक्षाः, तच्च सङ्गाऽतिदुःखदा ।

जेतव्याऽसौ प्रयत्नेन, दुर्जया मोहनीयवत् ॥ ८ ॥ " आ०क० ।

आ० म० । आ० चु० ।

जिह्मिदियनिगह-जिह्मेन्द्रियनिग्रह-पुं० । ६न० । जिह्मेन्द्रियस्य
निग्रहे, जिह्मेन्द्रियस्य स्वविषयाभिमुखमनुधावतो नियमने,
उत्त० ।

जिह्मिदियनिगहेणं नते ! जीवे किं जगयइ ? जिह्मिदि-
यनिगहेणं मणुषामणुषेसु रसेसु रागदोषनिगहं जणय-
इ, तत्पच्यइयं कम्मं न वेधेइ, पुव्ववक्कं च निअरेइ ॥ ६५ ॥

हे भदन्त ! जिह्मेन्द्रियनिग्रहेण जीवः किं जनयति ? गुरुराह-
हे शिष्य । जिह्मेन्द्रियनिग्रहेण जीवां मनोज्ञामनोज्ञेषु रसेषु राग-
द्वेषनिग्रहं जनयति, न तत्प्रत्ययिकं रागद्वेषनिमित्तकं कर्म न
वध्नाति, पूर्ववद्धं रागद्वेषोपाजितं कर्म निर्जरयति-क्षपयति ।
॥ ६५ ॥ उत्त० २६ अ० ।

जिह्मिदियपमिसंलीणया-जिह्मेन्द्रियप्रतिसंघीनता-स्त्री० । म-
नोज्ञामनोज्ञेयाहारेषु रागद्वेषपरिहाराऽऽत्मक आजीविकानां
तपोभेदे, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

जिह्मिदियवल-जिह्मेन्द्रियवल-न० । वलभेदे, स्था० १० ठा० ।

जिह्मिदियमुंरु-जिह्मेन्द्रियमुंरु-पुं० । मुण्डजंभेदे, स्था० १० ठा० ।

जिह्मिदियसंवर-जिह्मेन्द्रियसंवर-पुं० । रसनेन्द्रियसंवरणे, स्था० ।

तथैवम्-

चउत्थं जिह्मिदिण सातियरसाणि उ मणुषभद्काई,
किं ते ? ओग्गाहिमविविहपाण जोयण गुलकयस्वरुणयतेल्लघ-
यकयभक्खेसु बहुविहेसु लवणरससंजुत्तेसु महमंसवहुप्पका-
रमज्जियनिट्ठाणगदादियिंवेसेहं वडुच्छदहिमरयमज्जवरवा-
रणीसीहुकापिसायणसायऽट्टारसवहुप्पगारेसु जोयणोसु य
मणुणवणणगंधरसफासबहुद्वसंजिएसु अस्सेसु य एव-
माइणसु रसेसु मणुषजइणसु, न तेसु समणेणं सज्जियव्वं ।

जाव न सति च मतिं च तत्थ कुजा, पुणरवि जिह्मिदिण्ण
सातियरसानि अमणुषपावकाई, किं ते ? अरसविरससी-
यलुक्खणिज्जप्पपाणभोयणाई दोसमवावसकुट्टियपूइय-
अमणुषाविण्डपसूयवहुदुग्धिगंधियाई तित्तकसुयकमा-
यअंविहारसल्लिदनोरसाई अस्सेसु य एवमाइणसु रसेसु
अमणुषपावएसु न तेसु समणेण रुसियव्वं जाव चरेज्ज
धम्मं ॥ प्रश्न० ११ सम्ब०द्वार ॥ (टीकाऽस्य 'रसगिक्' शब्दे)

जिह्मिया-जिहिका-स्त्री० । जिहा-कन्, टाप् । कृत्रिमाजिहा-
याम्, स० । शीतोदाया महानद्याः प्रपातमधिकृत्य-"वइरामया-
ए जिहियाए" । वज्रमय्या जिहिकया प्रणालस्थमकरमुख-
जिहिकया । स० । " रोहियंसा णामं महाणई जओ पवडइ,
एत्थ णं महं पगा जिहिया पणत्ता । " ज० ४ वक्क० ।

जिम-जुज-धा० । भक्षणे, आत्म० । पालने, पर० सक० रुधादि०
अनिद् । " भुजो जुंजिमजेमकम्माणहसमाणचमदचड्डाः " ।
८ । ४ । ११० । इति प्राकृतसूत्रेण जुजेजिमाऽऽदेशः । " जिमइ-जे
मइ" प्रा० ४ पाद । जुक्के अन्नम्, अन्नौद्धात्, भूमिं जुनाकि पाव-
यति । वाच० । ' जिमइ-जिम्मइ' । प्रा० ४ पाद ।

जिम-धा० । भक्षणे, जेमति, अजेमीत् । वाच० ।

जिमिय-जिमित-त्रि० । कृतभोजने, विपा० ३ अ० । " जिमिय
जुत्तुत्तरागए " । जिमितो जुक्तवान् । भ० ३ श० १ उ० । ह्या० ।

जिम्म-जिह्म-त्रि० । हा-मन्-द्वित्वादि० नि० । " पद्धमइम-
प्पस्महाम० " ॥ ८ । २ । ७४ ॥ इत्यादिसूत्रेण म्हः क्वचित्तन्न
प्रवति । प्रा० २ पाद । कुटिले, मन्दे, तगरवृक्षे च । वाच० ।
" अजिम्मकंतेणयणा " अजिह्मं अमन्दे जज्ञावतया निर्धिका-
रचपले कान्ते नयने यासां तास्तथा । ज० २ वक्क० । स० ।
कौटिल्ये, न० । तदात्मके मायाकपायान्तर्गते मोहनीयकर्म-
जदे च । स० ७४ सम० ।

जिम्मजड-जिह्मजड-त्रि० । मायारहिते, " जिम्मजडाई ति वि-
स्सेमे । " जिह्मजडानि जिह्मेन मायया रहितानि । व्य० ३ उ० ।

जिम्मय-जिह्मक-पुं० । मेघभेदे, स्था० ५ ठा० । " जिम्हे-
णं महामेहे बहुवासेहि एगं वासं भावेइ वा, ण वा भावेइ । "
जिह्मस्तु बहुभिर्वर्षैरेकमेव वर्षमवदं यावद् भुवं ज्ञावयति,
नैव वा ज्ञावयति, रूक्षत्वात्तज्जलस्येति । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

जिम्म-जिह्म-त्रि० । ' जिम्म ' शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

जिम्मजड-जिह्मजड-त्रि० । ' जिम्मजड ' शब्दार्थे, व्य० ३ उ० ।

जिम्मज-जिह्मक-पुं० । ' जिम्मज ' शब्दार्थे, स्था० ५ ठा० ।

जिम्ह-जिह्म-त्रि० । ' जिम्म ' शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

जिम्हजड-जिह्मजड-त्रि० । ' जिम्मजड ' शब्दार्थे, व्य० ३ उ० ।

जिम्हय-जिह्मक-पुं० । ' जिम्मय ' शब्दार्थे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

जिय-जित-न० । जि-भावे कः । जये, कर्मणि कः । अभिचूते,
सूत्र० १ श्रु० २ म० ४ उ० । पराजिते, ग० २ अधि० । जयलब्धे,
वशीकृते, आयत्तीकृते च । त्रि० । वाच० । वृ० । सूत्र० । उक्त० ।
परावर्तनकाले, प्रश्नोत्तरकाले, शीघ्रमागच्छति, अनु० ।

सूत्राऽऽदौ परावर्तनं कुर्वतः परेषु वा क्वचित्पृष्टस्य सतः यत्
शीघ्रमाजगति तज्जितम् । अनु० । विशेष० । ग० । " जियं नाम-
जत्य पुच्छिग्रो तस्य भ्रूगति जगद् । " पं० चू० ।

जियंतय-जीवत्-न० । हरितवनस्पतिकायजेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

जियंती-जीवन्ती-स्त्री० । वल्लीजेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

जियकरण-जितकरण-पुं० । करणद्वयो, " जियकरणविणीपे
पगर्थे । " जितकरणो विनीत इति द्वावप्येकार्थौ तात्पर्यवि-
आन्या; शब्दार्थस्तु परस्परं भिन्नाः जितकरणो नाम-करणद्वय
उच्यते, विनीत इति विनयकरणशीलः । व्य० ३ उ० ।

जियकसाय-जितकषाय-त्रि० । निगृहीतकोचाऽऽदिभावे,
पञ्चा० १७ वि० । " तिलोगपुञ्जे जिणे जियकसाय । " जि-
तकरायान् निराकृतकोचाऽऽदिभावान् । पञ्चा० १० वि० ।

जियकोह-जितक्रोध-त्रि० । अभिभूतकोपे, द्वा० १२ द्वा० ।
विफलीकृतोदितक्रोधे, औ० । " जितेन्द्रिया जितक्रोधाः, दुर्गा-
ण्यतितरन्ति ते । " द्वा० १२ द्वा० ।

जियकल-जिताङ्ग-त्रि० । जितेन्द्रिये, " विण्यकुसलो जिय-
कलगम्भीरो । " दर्श० ५ तत्र । पञ्चा० ।

जियणिह-जितनिद्र-त्रि० । जिता निद्रा आलस्यं येन स जि-
तनिद्रः । त्यक्ताऽऽलस्ये, जं० ३ वक्त्र० । औ० । अरुपनिद्रे, ग० १
अधि० । स हि रात्रौ सूत्रमर्थं वा परिज्ञावयन् न निद्रया वा-
च्यते । प्र० ६४ द्वार । अप्रमत्ते, आचा० १ शु० १ म० १ उ० ।

जियणिहिंदिय-जितनिद्रेन्द्रिय-त्रि० । जितानि वशीकृतानि
निद्रा इन्द्रियाणि यैस्ते जितनिद्रेन्द्रियाः । वशीकृतनिद्रेन्द्रिये,
शु० १ उ० ।

जियपरिसा-जितपरिषत्-त्रि० । महत्यामपि परिपदि क्षोभमनु-
पयाते, प्र० ६४ द्वार । ग० । आचा० । स० ।

जियपरीसम-जितपरिश्रम-त्रि० । परिश्रमरहिते, कल्प० १
कण ।

जियपरीसह-जितपरिषद्-त्रि० । जिताः पराजिताः परिषदाः
शीतोष्णरूपा येन स जितपरिषद्ः । ग० ३ अधि० । औ० । शी-
ताऽऽतपाऽऽद्यातुरत्वेऽप्यस्त्रिजे, जं० ३ वक्त्र० ।

जियप्पा-जिताऽऽत्मन्-पुं० । आत्मनो जेतारि, सूत्र० ।

तथा चोक्तम्-

" कोहं भाणं च मायं च, होमं पंचिन्द्रियाणि य ।
दुज्जयं चैव अप्पाणं, सज्जमप्ये जिय जियं ॥ १ ॥
जो सहस्सं सहस्साणं, संगामे दुज्जये जिणे ।
एक्कं जिणेष्ज अप्पाणं, एस्से स परमो जज्जो " ॥ २ ॥
सूत्र० १ शु० २ म० ।

जियजय-जितभय-त्रि० । अभये, द्वा० ।

जियमाण-जितमान-त्रि० । विफलीकृतमाने, औ० ।

जियरागदोस-जितरागद्वेष-त्रि० । रागद्वेषरहिते, " जिणोहिं जि-
यरगदोसोहिं । " जितरागद्वेषैर्विगतासत्त्ववाद्कारणैः । पञ्चा० ६
वि० ।

जियहोह-जितहोह-त्रि० । विफलीकृतलोभे, औ० ।

जियवं-जितवत्-त्रि० । प्राप्तजये, प्र० १ आश्र० द्वार ।

जियसत्तु-जितशत्रु-पुं० । पराजितशत्रौ, " जितसत्तु पवरराय-
सीहा । " प्र० ४ संव० द्वार । अजितजिनस्य पितरि, प्र० १२
द्वार । आव० । स० । " विजया जियसत्तुपुल्लस्त । " ति० । वाणि-
ज्यग्रामवास्तव्ये नृपे, " तस्य यं वाणिज्यग्रामे जियसत्तु राया । "
उपा० १ अ० । चम्पानगरीवास्तव्ये नृपे, " चंपा नामं नयरी होत्था,
पुष्पभहे चेइए, जियसत्तु राया । " उपा० १ म० । कुत्रानगरीवा-
स्तव्ये नृपे, आ० म० प्र० । वसन्तपुरस्थे नृपे, " वसन्तपुरे नयरे
जियसत्तु राया । " आ० म० द्वि० । वीतशोकानगरीवास्तव्ये
नृपे, आ० चू० । " वीयसोणा नगरी, जियसत्तु नाम राया । " आ०
चू० २ अ० । आ० म० । उज्जयिनीनगरीवास्तव्ये नृपे, स० २
अ० । सर्वतोभद्रनगरस्थे नृपे, " सव्वओजहे णयरे जियसत्तु
णामं राया होत्था । " विपा० १ शु० ५ अ० । मयुरानगरीवास्तव्ये
स्वनामख्याते नृपे, आ० म० द्वि० । मिथिलानगरीवास्तव्ये
स्वनामख्याते नृपे, जं० १ वक्त्र० । मिथिलायां नगर्यां जितशत्रु-
नाम राजा । सु० प्र० १ पादु० । महिलजिनेन सह प्रव्रजिते
पाञ्चातदेशस्थे काम्पिल्यनगरनायके राजनि, स्था० । " जियसत्तु
पञ्चालराया । " जितशत्रुनाम पाञ्चातजनपदराजः का-
म्पिल्यनगरनायकः । स्था० ६ टा० । ज्ञा० । भविष्यति
स्वनामख्याते दत्तस्य राज्ञः सुते च । ती० । " दत्तो य
राया वाचत्तरिवासाओ पद्दिणं जिणवेइमं किअं महि काही,
होगं च सुहिअं काही ति, दत्तस्त पुत्तो जियसत्तु, तस्स
वि य मेघघोसो कक्की, अणंतरं महानिसीहं न वट्ठिस्सइ । "
ती० २० कल्प ।

जियसेण-जितसेन-पुं० । आवस्तीवास्तव्ये स्वनामख्याते
आचार्ये, आव० ४ अ० । सुमतिजिनसमकाक्षिके स्वनामख्याते
चक्रवर्तिनि, ति० । कौशाम्बीवास्तव्ये स्वनामख्याते नृपे,
आ० क० । " कौशाम्बीत्यस्ति पूस्तत्र, जितसेनो मही-
पतिः । " आ० क० । भरतवर्षस्थे अतीतायामुत्तरपिण्यां
स्वनामख्याते कुलकरे, स० ।

जियसेलेस-जितशैलेश-पुं० । मेरोरपि निष्प्रकम्पतरे, आव० १
अ० ।

जियारि-जितारि-पुं० । संभवजिनस्य पितरि, आव० १ अ० ।
प्र० । स० । " सेनाय जियारितणयस्स । " ति० । उज्जयिनी-
नगरवास्तव्ये स्वनामख्याते नृपे, " उज्जयिन्यस्ति पूः सर्व-
पुरामुज्जयिनी धिया । तस्यां वड्यान्तरङ्गारि-जितारिः
पृथिवीपतिः ॥ १ ॥ " आ० क० ।

जिह-यथा-अव्य० । सादृश्ये, येन प्रकारेणेत्यर्थे च । " कथं यथा-
तथां यादेरेमेमेहं चा दितः " ॥ ८ । ४०१ ॥ प्रा० ४ पाद ।
जी-जीर्-स्त्री० । जरायां, दुर्गतौ च । जृण्वद् जरायां दुर्गतावपि ।
जी रेफान्तस्तदर्थः । स्त्री० । एका० ।

जीमूय-जीमूत-पुं० । ज्या-क्विप् जीः । तथा जरया मूतो बहः ।
' सु' बन्धने कः । जयति नभः, जीयते बायुना वा जि-क-मुट्
द्भिर्ध्वज वा । मेघे, वाच० । प्रा० । रा० । जं० । स्था० । जी० ।
मेघविशेषे च । " जीमूयणं महामेहे एगेणं वासेणं दसवासाहं
भावेइ । " स्था० ४ टा० ४ उ० । मुस्तके, पर्वते, धृतकदे, देवता-
वृक्षे, इन्डे, कोशातकीलतायाम्, वाच० ।

जीय-जीत-न० । आचरिते, “जीयमिणं आणाओ ।” पञ्चा० १५
विब० १० । स्थान० । जीत० । आ० म० । आचारे, कल्प० ७ । जण । “अपे-
गइया जीयमेयं ति” । जीतमेतत् कल्प एष इति कृत्वा । रा० । “कु-
च्छिसि गम्भत्तापऽवक्कने तं जीयमेयं तं अपच्चुप्परणमणागया-
णं” । जीतमेतत् आचार एष इत्यर्थः । कल्प० २ । कण । सर्वानुची-
र्णं, विशेष० । अथ जीतमिति कोऽर्थ इत्यत आह-“बहुजणमाइष्णं
पुण, जीयं उच्चियं ति एगडुं ।” बहुजिज्जेनैगीताथैराचीर्णं बहुज-
नाऽऽचीर्णमिति वा, उच्चितमिति वा एकार्थम् । किमुक्तं भवति?,
बहुजनाऽऽचीर्णं नाम जीतमिति । व्य० १ उ० । प्रचूतानेकगीता-
यकृतायां मर्यादायाम्, उपचारात्तत्प्रतिपादकं ग्रन्थे च । जीतं
नाम-प्रभूतानेकगीतायकृता मर्यादा, तत्प्रतिपादको ग्रन्थोऽ-
प्युपचाराज्जीतम् । व्य० १ उ० । मर्यादाकारणं सूत्रे च । जीत-
मिति सूत्रमुच्यते, जीतं स्थितिः, कल्पो मर्यादा, व्यवस्थेति हि
पर्यायाः । मर्यादाकारणं च सूत्रमुच्यते । न० ।

जीव-पुं० । प्राणधारणे, प्राणिनि च । जी० । “जीयस्स विसो-
हणं परमं ।” “जीव” प्राणधारणे, जीवति, जिजीव, जीविष्यती-
त्यपयोगलक्षणत्वेन त्रिकावमपि जाधनाज्जीवस्तस्य विशेषेण
शोधनम् । जी० १ प्रति० ।

जीवित-न० । “यावत्तावज्जीविताऽऽवर्तमानावटप्रावारकदेव-
कुल्लेवमेवेव” ॥ ८ । १ । २७१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण सस्वरस्य व-
कारस्यान्तवर्तमानस्य लुग् वा । प्रा० १ पाद । जीविने, “जीय-
कामत्थधम्महेउं ।” जीवश्च जीवितं जीतं ना । प्रश्न० १ आश्र०
द्वार । जीवितमिव जीवितम् । श्रुते, मर्यादायां च । विशेष० ।

एएहिं कारेणहिं, जीयं ति कयं गणहरेहिं ॥१११३॥

(जीयं ति) जीवितं श्रुतं द्वादशाङ्गम् । अयमत्राभिप्रायः-यथा जी-
वस्य जीवितमात्रं न कदाचिद् व्यवच्छिद्यते, तथा अव्यवच्छि-
न्तियामिप्रायतः श्रुतमपि न कदाचिद् व्यवच्छिद्यते, ततो जी-
विनमिव जीवितं श्रुतमुच्यते, तद्वगधरेः सुखग्रहणाऽऽदिकार-
णेभ्यः कृतम् । अथवा-न सुखाऽऽदिकारणेभ्य एव, किं तर्हि?,
(जीयं ति) जीवितं मर्यादा, ततश्च गणधराणां जीवितं धर्मो
मर्याद्वैवेयं यदुत तन्नामकर्मोदयतस्तत्स्वाज्ञाव्यात् कर्तव्यमेव
तैः श्रुतविरचनम् । अथवा-(जीयं ति) जीवितमाचरितम् । कल्प-
एवायं सर्वगणधराणां यत्तैः संदर्भणीयमेव श्रुतम् । विशेष० ।

होइ सुहं जीयं पि य, कायवमिदं जओऽवस्सं ॥१११६॥

सव्वेहिं गणहरेहिं, जीयं ति सुयं जओ न वोच्छिन्नं ।

गणहरमज्जाया वा, जीयं सव्वाणुचिन्नं वा ॥१११७॥

(जीयं पि य त्ति) जीवितं श्रुतम्, अथवा-जीवितं मर्यादा, यदि
वा-जीतं सर्वानुचीर्णम् । कोऽर्थः?, इति । आह-“कायव्व” इत्या-
दि । कर्तव्यमिदं, यतोऽवश्यं सर्वगणधरैरित्युत्तरगाथायां सं-
बन्धः । ततो जीवितं द्वादशाङ्गश्रुतं, मर्यादा, सर्वगणधराऽऽचीर्णं
वेदमिति कृत्वा कृतं अथितं गणधरैरिति, तदेवं “जीयं” इति
शब्दार्थत्रयं भवतीति तौक्खिणप्यर्थान् तस्य दर्शयति-“जी-
यं ति सुयं” इत्यादि । विशेष० । आ० म० ।

जीयकप्प-जीतकल्प-पुं० । जीतेनावश्यंभावेन कल्प आचरो
जीतकल्पः । कल्प० ५ । कण । पूर्वपुरुषाचरितलक्षणे आचारे, पञ्चा०
६ विब० । तदात्मके कल्पभेदे, पं० भा० । स चानुज्ञाकल्पस्य

गौणं नामान्तरं, तथा च पञ्चकल्पभाष्येऽनुज्ञाकल्पस्य विश-
तिनामधेयान्यधिकृत्य-“तित्थकरेहिं कयमिणं, गणधारीणं तु
देहिं सीसाणं । तत्तो परंपरेणं, आइष्णं तेण जीयं तु ॥ १ ॥”
पं० भा० । जीतकल्प आचरितकल्पो जिनप्रतिबोधनलक्षणः ।
स्था० १० ग्रा० । जीतमाचरितं, तस्य कल्पो वर्णना प्ररूपणा,
जीतकल्पः । आचारवर्णने, तत्प्रतिपादकं जिनभङ्गणिक्कमाश्र-
मणरचिते छेदश्रुतविशेषे च । जीत० ।

इय एस जीयकप्पो, समासओ सुविहियाणुकंपाए ।

कहिआ देयमयं पुण, पत्ते सुपरिच्छियगुणम्मि ॥१७३॥

इत्यमुना प्रकारेणाऽऽद्यगाथापञ्चकेन शास्त्रप्रस्तावनामभिधाय
चतसृजिगाथाजिराद्यस्य, चतसृभिर्द्वितीयस्य, तिसृभस्तृतीय-
स्य, द्वाप्यां चतुर्थस्य, पञ्चभिः पञ्चमस्य, “उद्देसऽऽभ्यणेषुं,
खंभंगसु कमसो पमायस्स ।” इति गाथातः प्रारभ्य “भोसिज्जइ
सुवहुं पि हु ।” इति गाथापर्यन्तं कृत्याष्टपञ्चाशद्भिर्गाथाभिर्ज्ञा-
नाऽऽचाराऽऽदिपञ्चकानिचारगोचरस्य पष्ठस्य तिसृभिः सप्तम-
स्य चतसृजिरष्टमस्य सप्तजिनेवमस्य नवभिर्दशमस्य प्रायश्चि-
त्तस्य व्याख्यानेन एष सर्वसमुदायाऽऽत्मको जीतकल्पः, जीत-
माचरितं, तस्य कल्पो वर्णना प्ररूपणा, समासतः संक्षेपतः
सुविहितानुकम्पया, शोजनं विहितमनुष्ठानं येषां ते सु-
विहितास्तेषामनुकम्पया कथितः प्ररूपितः, देयः पुनरयं
पात्रे सुपरिचितगुणे जात्यकाश्चनवत्तापच्छेदनिकपसडे संवि-
द्धे गीतार्थे, न पुनरन्यस्मिन्, येन जीतकल्पदायकग्राहकौ
द्वावपि कर्मनिर्जरया शुद्ध्यतः सिद्ध्यतश्चेति । जीत० ।
तथा च जीतकल्पवृत्तौ, तिलकाऽऽचार्यः-“इति नुतिकृत्यकृतः
श्रुत-रहस्यकल्पस्य जीतकल्पस्य । विवरणलवं करिष्ये, स्व-
स्मृतिवीजप्रबोधाय ॥ ६ ॥” इह निशीथकल्पव्यवहाराऽऽदीनि
भूयांसि वेदश्रुतानि, तेषु चातिविस्तरेण प्रायश्चित्तान्याभिधीयन्ते,
प्रतिदिनं च कल्पं तद्वगगाहसामर्थ्यं प्रतिग्रन्थं नानाऽतिचाराना-
श्रित्य पुरुषार्थौचित्ये न काऽपि क्वाप्युपपत्तिरुच्यते । ततः किं
कुत्र दानं दीयते?, कथमात्मनः परस्य वा शुद्धिर्भवति?, इति व्या-
मुह्यन्त्यन्तेवासिनोऽतस्तेषां सुखेन प्रायश्चित्तविधिप्रतिपत्तये
पूज्यश्रीजिनभङ्गणिक्कमाश्रमणः समस्तच्छेदग्रन्थानामुपनि-
षत्कल्पं तदपेक्षयाऽत्यल्पं जीतकल्पं कृतवान् । परं द्विधा वि-
नेयाः-योग्याः, अयोग्याश्च । तत्र योग्याः ये रक्तसंवेगतरङ्गिणी-
तरङ्गप्रकृतान्तरमग्नाः परिमलितबुद्धयः समस्तसिद्धान्त-
महार्णवपारीणाः परिणतवयसः सार्वपथीनप्रतिभाप्राग्भारसा-
रचेतसः सततमुत्सर्गापवादगोचराऽऽचारचतुराश्चिरप्रव्रजि-
ताः । ये त्वेताद्विपरीतस्तिन्तिणिकाऽऽद्यश्च ते अयोग्याः । य-
दुक्तम्-“तिंतिणिण चव्वचित्ते, गाणं गणिण य दुव्ववचरित्ते । आ-
यरियपारिभासी, वामाचट्टे य पिसुणे य” ॥ १ ॥ इति । तित्तिणिका
मुहुर्मन्दमन्दस्वरजाषणशीलाः, गाणङ्गणिका ये पणमासादन्तर्ग-
णाद् गणं संक्रामन्ति, एतेषामयं न दातव्यः । यतः-“आमे घरे
निहत्तं, जहा जलं तं घर्मं विणासेइ । इय सिद्धंतरहस्सं, अ-
प्पाहारं विणासेइ ॥ १ ॥” अतो योग्यानामेव दातव्यः । जीत० ।

जीयकप्पिय-जीतकल्पिक-पुं० । जीतेनावश्यंभावेन कल्प आ-
चारो जीतकल्पः, सोऽस्ति यस्य स जीतकल्पिकः । कल्प० ५
जण । जीतकल्प आचरितकल्पो जिनप्रतिबोधनलक्षणो विद्यते
यस्य स जीतकल्पिकः । जीतकल्पवति, स्था० १० ग्रा० ।

जीयधर-जीतधर-त्रि० । सुत्रधरे, आर्यगोत्रोत्पन्ने शाण्डिल्यशि-
ष्ये स्वनामव्याप्ते आचार्ये च । जी० । "संक्षिप्तं अत्र जीयधरं ।"
आरात्सर्वदेयधर्मैर्योऽर्वाङ् याननार्यम् । जीनमिति मृत्रमुच्यते ।
जीनं, स्थितिः, कल्पो, मर्यादा, व्यवस्था इति हि पर्यायाः । मर्यादा-
कारणं च सूत्रमुच्यते । तथा "धृञ्" धारणे । ध्रियते, धारयतीति
धरः । "लिहाऽऽदिन्यः" ॥५॥ १ । ५०॥ इत्यत्र प्रत्ययः । आर्यजी-
तस्य धर आर्यजीतधरः, तम् । अन्ये तु व्याचक्षते-शाण्डिल्यस्यापि
त्रिपि आर्यगोत्रो जीतधरनामा सुरिरासीत्, तं वन्दे इति । न० ।
जीयज्ञकृत्-जीवज्ञकृत्-न० । जीवस्याऽऽत्मनो, लक्षणं-वदयते ज्ञा-
यते यद्-व्यवच्छेदेनेति तल्लक्षणम्, असाधारणं स्वरूपं, जीवज्ञक-
णम् । जीवस्यासाधारणं स्वरूपे, कर्म० । तच्च ज्ञानाऽऽदिकं उपयोगः,
अन एवोक्तमन्यथ-"उपयोगलक्षणो जीवः" इति । कर्म० ५ कर्म० ।

जीयवं-जीवितवत्-त्रि० । प्राणिनि, "वप् ! तात् ! जीयवं"
जीवितवत् !, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

जीयववहार-जीतव्यवहार-पुं० । व्यवक्षेत्रकालभावपुरुषप्रति-
सेवाऽनुवृत्त्या संहननवृत्त्यादिपरिहाणिमवक्ष्य यथायदिच-
त्तदानं, यो वा यत्र गच्छे सूत्रातिरिक्तकारणतः प्राय-
श्चित्तव्यवहारप्रवर्तितो बहुजिरेत्यश्चानुवर्तितं तज्जी-
तम् । स्था० ५ ग० २ उ० । न० । जीतं श्रुतोकादिपि हीन-
मधिकं वा परम्परयाऽऽचीर्णं, तेन व्यवहारो जीतव्यवहारः ।
ध० २ अधि० । व्यवहारजेद्रे, "जीय य पंचमम् ।" जीतं
गीताथसंविग्नप्रवर्तितवृद्धव्यवहारः । पञ्चा० १६ विच० ।

तथा च-

क्यपयणप्पणामो, वुच्चं पच्छित्तदाणसंखेवं ।

जीयववहारगयं, जीयस्स विसोहणं परमं ॥ १ ॥

प्रकरणे परस्मयाद् यथावस्थितचूरिमेदप्रभेदेऽख्यन्ते जी-
वाजीवाऽऽदयः पदार्था अनेनासिद्धिं वा प्रवचनम्-सामायि-
काऽऽदिविस्तृप्तासपर्यन्तं मुख्यतः श्रुतज्ञानम्; उपचारात् तत्रोप-
युक्तवृत्तवर्धनः सङ्कोऽपि; कृतः प्रवचनस्य प्रणामो येन स
कृतप्रवचनप्रणामोऽहं, वदये प्रायश्चित्तदानसंक्षेपम्, पापं क्षि-
त्तीति पापच्छिन्त । अथवा-प्रायश्चित्तसू-जीवं, मनो, वाऽर्ताचा-
रमलमलिनितं शोधयतीति प्रायश्चित्तम् । अपित्वात् प्राकृतेन
"पच्छित्तं" । उक्तं च-"पावं छिदइ जम्हा, पायच्छित्तं ति भअए
तन्हा । पाएण वा वि चित्तं, सोदेई तेण पच्छित्तं" ॥१॥ तस्य
दानं, तस्य संक्षेपः सङ्ग्रहस्तं, जीतव्यवहारकृतम्, जीतव्यवहार-
"वत्तऽणुवत्तपवत्तो," इत्यत्रेतेन गाययैव वक्ष्यमाणलक्षणः, तेन
कृतमुपादिष्टं, जीतव्यवहारगतं वा जीतव्यवहारात् प्रविष्टम्; जी-
वस्य, "जीव प्राणधारणे" जीवति, जिजीव, जीविष्यती-
त्युपयोगलक्षणत्वेन त्रिकावमपि जीवनाजीवः, तस्य, विशेषेषु
शोधनम् । विशेषेष्टायम्-द्विजाऽऽदयोऽपि स्थूलबुद्ध्यः कापि
प्राणिपञ्चादौ सामान्येन प्रायश्चित्तं ददति, न पुनः संघट्टनपरि-
तापनोपद्रवाऽऽदिजैः सर्वपामेकेन्द्रियाऽऽदिवसपर्यन्तानां विप-
थजेदेन प्रायश्चित्तं दातुं जानन्ति । न ह्ययमुपदेशस्तदीयशा-
स्त्रेष्वस्ति । इह पुनः प्रवचने सर्वमस्ति । अत एव यथोपलस-
कारारिष्टकोदकाऽऽदिनिर्वैक्यमलस्य शोधनं, तथाऽत्रापि क-
र्ममलमलिनस्य जीवस्य जीतव्यवहारोपादिष्टं विशेषधनम्; प-
रमं-प्रकृष्टम्, अनन्यसदृशम्, नान्यत्रैवाविशिष्टः प्रायश्चित्तचि-
त्तिरस्तीत्यर्थः ।

इह शिष्यः प्राह-विशेषणं हि व्यवच्छेदकं भवति, यथा
नीलोत्पलमित्यत्र नीलविशेषणं, उत्पलशब्दस्य रक्तोत्प-
लाऽऽदिभिरपि सामानाधिकरण्ये संभवति तद्व्यवच्छे-
दाय, तत् किमत्राप्यन्येऽपि व्यवहाराः सन्ति, येन जीत-
व्यवहारगतमिति विशेष्यते ? । गुरुराह-सन्त्यन्येऽप्यागम-
भुताऽऽज्ञाधारणाव्यवहाराख्याश्रित्वारो व्यवहाराः, तद्-
व्यवच्छेदायेह जीतपदम् । जीत० । येष्वपराधेषु पूर्वमह-
र्षयो बहुना तपःप्रकारेण शुद्धिं कृतवन्तः, तेष्वपराधेषु सांप्रतं
अव्यक्षेत्रकालभावात् विचिन्त्य संहननाऽऽदीनां च हानि-
मासाद्य तदुचितेन केनचित्तपःप्रकारेण यां गीतार्थाः शुद्धिं
निर्दिशन्ति, तत् समयपरिज्ञापय जीतमुच्यते । अथवा यत्र
गच्छे सूत्रातिरिक्तं न्यूनं वा कारणतः प्रायश्चित्तं प्रवर्तितं
तद् जीतं, तस्य व्यवहारो जीतव्यवहारः ।

स चायम्—

"वत्तऽणुवत्तपवत्तो, वहुसो आसेविओ महजणेणं ।

एसो तु जीयकण्णो, पंचमम्रो होइ नायव्वो ॥ १ ॥"

वृत्तं पात्रयन्वप्रश्रित्यादानाऽऽदिकं एकदा एकेन वा जातः, ततोऽनु-
वृत्तं पुरुषान्तरं यावत्, ततः प्रवृत्तं पुरुषप्रवाहेन अन्तर एव बहुश
आसेयितो महाजनेन । बहुश्रुतनिर्वाहने भाष्यकृताऽप्युक्तम्-

"वत्तो नामं पक्कसि, अणुवत्तो जो पुणो वितियवारं ।

तइयव्वारे पवत्तो, सुपरिग्गहिओ महजणेणं ॥१॥

वहुसो वहुस्तुण्हिं, जो वत्तो न य निवारिओ होइ ।

वत्तऽणुवत्तपमायं, जीएण कयं हवइ एयं ॥६८२॥"

एय जीतकल्पः पञ्चमो व्यवहारो भवति ज्ञातव्यः । जीत० ।
प्रव० । व्य० ।

व्यवहारकल्पे जीतव्यवहारं दर्शयति-

ददुंरमादिमु कल्ला-णयं तु विगल्लिदिपसुऽनत्तहो ।

परियावणे एतेसिं, चउत्थमायंविता हुंति ॥१०॥

दुंदुरो मण्डूकः, तदादिषु नभभृतिषु, मकारोऽज्ञाक्षणिकः,
प्राकृतत्वात् । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु, जीविताद् व्यपरोपितत्विति
शेषः । कल्याणकं त्विति । तुशब्दो विशेषणार्थः । स चैतद्वि-
शिष्ट-पञ्चकल्याणप्रायश्चित्तं (विगल्लिदिपसुऽनत्तहो इति)
विकलान्यसंपूर्णानि इन्द्रियाणि येषां ते विकलेन्द्रियाः-एकाद्वि-
त्रिचतुरिन्द्रियाः, तत्र-"व्याख्यानतो विशेषप्रतिपातिः" इत्येक-
न्द्रिया अनन्तवनस्पतिकारिकाया कल्प्याः । तेषु अमकार्य एव-
पवासः प्रायश्चित्तम् । (परियावणे एतेसिं इत्यादि) एतेषां दुंदुरा-
दीनां परितोपनायां यथासंख्यं चतुर्थाऽऽचामास्त्रे प्रायश्चित्ते जव-
तः । इयमत्र प्रावना-यदि दुंदुराऽऽदीन् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् गाढं प-
रितापयति, ततोऽमकार्यः प्रायश्चित्तम् । अथ विकलेन्द्रियान् अ-
नन्तवनस्पनिकायप्रभृतीन् गाढं परितोपयति, तत आचामास्त्रम् ।
उपलक्षणमेतत्; तेनैतदपि जीतव्यवहारानुगतमवसेयम्-यदि
दुंदुरप्रभृतीन् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् मनाकं संघट्टयति, तत एकाश-
नकम्, अथाऽऽगाढं परितोपयति, तत आचामास्त्रम्; तथा अन-
न्तवनस्पतिकारिकायचतुरिन्द्रियाणां संघट्टने पूर्वाह्णम्, एतेषामेवा-
नागाढपरितोपने एकाशनं, तथा पृथिव्यपूजे जावायुप्रत्येकवनस्प-
तीनां संघट्टने निर्विकृतिकम्, अनागाढपरितोपने पुरिमार्कम्, आ-
गाढपरितोपने एकाशनं, जीविताद् व्यपरोपणे आचामास्त्रम् ॥

इत इदमपि जीतमेवेति दर्शयति-

अपरिष्ठा कालाऽसु, अ पडिक्कंतस्स निव्विगइयं तु ।

निव्वीतिय पुरिमहो, अंबल खवणा य आवासे ॥११॥

अपरिज्ञा प्रत्याख्यानपरिज्ञाया अग्रहणं, गृहीताया वा भङ्गः । सूत्रे विज्ञातिलोपः, आर्पत्वात् । तथा कात्याऽऽदिषु प्रतिक्रामतो व्यावर्तमानस्य प्रायश्चित्तं निर्विकृतिकम् । किमुक्तं जवति ? यदि नमस्कारपौरुष्यादि दिवसप्रत्याख्यानं न गृह्णाति, गृहीत्वा वा विराधयति, तथा स्वाध्यायं प्रस्थाप्य यदि कालस्य न प्रतिक्रामति, न कालप्रतिक्रमणनिमित्तं कायोत्सर्गं करोति । आदिशब्दात् तु येषु स्थानेषु ईयापधिकया प्रतिक्रामितव्यं, तेषु चेत्तथा न प्रतिक्रामति, तर्हि प्रायश्चित्तं निर्विकृतिकमिति । तथा (निष्कृतिरित्येति) 'आवासे' आवाशके एकाऽऽदिकायोत्सर्गाकरणे, सर्वाऽऽवश्यककरणे च यथासंख्यं निर्विकृतिकपूर्वार्द्धाऽऽचामाम्लकूपणानि । इयमत्र भावना-आवश्यकं यथेकं कायोत्सर्गं न करोति ततः प्रायश्चित्तं निर्विकृतिकं, कायोत्सर्गद्वाराकरणे पूर्वार्द्धम्, त्रयाणामपि कायोत्सर्गकरणानामकरणे आचाम्लम्, सर्वस्यापि चाऽऽवश्यकस्याकरणेऽभक्तार्थमिति ॥११॥

जं जस्स व पच्छित्तं, आयरियपरंपराएँ अवरुद्धं ।

जोगा य बहुविगप्पा, एसो खलु जीयकप्पो उ ॥२॥

यत्प्रायश्चित्तं यस्याऽऽचार्यस्य गच्छे आचार्यपरम्पराऽऽगतत्वेनाविरुद्धं, न पूर्वपुरुषमर्यादाऽतिक्रमेण विरोधभाक् । यथाऽन्येषामाचार्याणां नमस्कारपौरुष्यादिप्रत्याख्यानस्याकरणे, कृतस्य वा जङ्गे प्रायश्चित्तमाचाम्लम्, तथाऽऽवश्यकगतैककायोत्सर्गाकरणे पूर्वार्द्धं, कायोत्सर्गद्वाराकरणे एकाशनकमित्यादि । तथा ये योगा उपधानानि बहुविकल्पा गच्छन्नेदेन बहुभेदाः, आचार्यपरम्पराऽऽगतत्वेन चाविरुद्धाः, यथा नागिलकुलवंशवर्तिनां साधूनामाचारादारभ्य यावदनुत्तरोपपातिकदशाः, तावन्नास्ति आचाम्लं, केवलं निर्विकृतिकं ते पठन्ति, आचार्यानुज्ञाताश्च विधिना कायोत्सर्गं कृत्वा विकृतीः परिच्युजते ; तथा कल्पव्यवहारयोः, चन्द्रप्रक्षिप्तसूर्यप्रक्षिप्तयोश्च केचिदागाढं योगं प्रतिपन्नाः, अपरे त्वनागाढमिति । (एसो खलु जीयकप्पो उ इति) एष सर्वोऽपि खलु गच्छन्नेदेन प्रायश्चित्तभेदो, योगभेदश्चाऽऽचार्यपरम्पराऽऽगतो जीतव्यवहारो वेदितव्यः । व्य० १ उ० १ द्वार ।

अथ कोऽसौ जीतव्यवहारं प्रयुज्जीतेत्यत आह-

जो आगमे य सुत्ते, य सुष्ठो आण-धारणाए य ।

सो ववहारं जीए-ए कुणइ वत्ताणुवत्तेण ॥६७३॥

य आगमेन, सूत्रेण च, गाथायां सप्तमी प्राकृतत्वात् तृतीयाऽर्थः । तथा आङ्गया, धारणया च शून्यो रहितः, स जीतेन वृत्तानुवृत्तेन । अस्य व्याख्यानं प्राग्वत् । व्यवहारं करोति ।

वृत्तानुवृत्तत्वमेव भावयति-

अमुतो अमुतत्य कतो, जह अमुतस्स अमुतेण ववहारो ।

अमुतस्स वि य तथ कतो, अमुतो अमुतेण ववहारो ॥६७४॥

तं चेवऽणुमज्जंतो, ववहारविहिं पञ्जति जुहत्तं ।

जीएण एस भणितो, ववहारो धीरपुरिसेहिं ॥६७५॥

अमुको व्यवहारोऽमुके कारणे समुत्पन्नेऽमुकस्य पुरुषस्यामुकेनाऽऽचार्येण यथा कृतः, एतेन वृत्तत्वं भावितं, तथैवामुकस्य यादृशे एव कारणेऽमुकेनाऽऽचार्येणामुको व्यवहारः कृतः, एतेनानुवृत्तत्वमुपदर्शितं, नमेव वृत्तानुवृत्तं जीतमनुमज्जनं आश्रयन् यथोक्तं व्यवहारविधिं यत्प्रयुक्ते, एष जीतेन व्यवहारो धीरपुरुषैर्जनिताः ।

धीरपुरिसपणत्तो, पंचमतो आगमो वि हु पसत्थो ।

पियधम्मऽवज्जनीरू-पुरिसज्जायाणुचिखो य ॥६७६॥

एष पञ्चमको जीतव्यवहारो धीरपुरुषप्रज्ञतः तीर्थकरणधरैः प्ररूपित आगमः पञ्चविधः, व्यवहारसूत्राऽऽत्मकतया श्रुतज्ञानविदश्चतुर्दशपूर्विणः, तैः कालं प्रतीत्य प्रशस्तः प्रशंसितः, तथा प्रियधर्मभिरवधनीरुभिः पुरुषजातैः, अनुचीर्णः, तस्मात्सत्यतया प्रत्येतव्यः, अर्धतः सूत्रतश्च यथाक्रमं तीर्थकरणधरैर्नाहृतत्वात् । तथाहि-" पंचविहे ववहारे पणत्ते । " इत्यस्य सूत्रस्यार्थस्तीर्थकर्त्रेणापितो, गणधरैश्च श्रद्धाय सूत्रीकृतः, अत एवोत्तमैः पुरुषजातेराचीर्णः, ततः कथमत्र न प्रत्ययः ? इति ।

अधुना जीतव्यवहारनिर्दर्शनमाह-

सो जध कालाऽऽदीणं, अपढिकंतस्स णिव्विगइयं तु ।

मुहणंतफिकिय-पाणग-ऽसंवरणे एवमादीसु ॥६७७॥

स जीतव्यवहारो, यथेत्युदाहरणमात्रोपदर्शने, कालादिभ्यः, आदिशब्दात् स्वाध्यायाऽऽदिपरिग्रहः । अप्रतिक्रान्तस्य । गाथायां षष्ठी पञ्चम्यर्थे । सुखानन्तिके सुखपोषिकायां, स्फिडितायां, सुखपोषिकामन्तरेण इत्यर्थः । तथा पानकस्यासंवरणे पानाऽऽहारप्रत्याख्यानकरणे निर्विकृतिकं प्रायश्चित्तम् ।

एगिदिऽणंतवज्जे, घट्टणतावेऽणगाढऽऽगाढे य ।

णिष्कृतिगमादीयं, जा आयामंत उद्वणे ॥६७८॥

एकेन्द्रियस्यानन्तकायिकवर्जस्य, पृथिव्यसेजोवायुप्रत्येकवनस्पतीनामित्यर्थः । घट्टने अनागाढे, तापने आगाढे च, निर्विकृतिकाऽऽदिकं, यावदाचाम्लमपछावणे जीविताद् व्यपरोपणे । इयमत्र भावना-पृथिव्याकायिकाकायिकतेजस्कायिकवायुवनस्पतीनां घट्टने निर्विकृतिकम्, अनागाढपरितापने पुरिमाद्धम्, आगाढपरितापने एकाशनम्, अपछावणे आचामाम्लमिति ।

विगल्लिंदियघट्टणता-वऽणगाढऽऽगाढे तहेव उद्वणे ।

पुरिमट्ठातिकमेणं, नेयव्वं जाव खवणं तु ॥६७९॥

पंचिंदियघट्टणता-वऽणगाढऽऽगाढे तहेव उद्वणे ।

एकासण आयामं, खवणं तह पंचकट्ठाणं ॥६८०॥

विकलेन्द्रियाणां छीन्द्रियप्रभृतीनां घट्टने, तापने अनागाढे, आगाढे च, तथा अपछावणे, क्रमेण पूर्वार्द्धाऽऽदिक्रमेण ज्ञातव्यं यावत् कूपणम् । किमुक्तं भवति ? घट्टने पूर्वार्द्धम्, अनागाढपरितापने आचामाम्लम्, आगाढपरितापने निर्विकृतिकम्, अपछावणे कूपणमिति ॥६७९॥ तथा पञ्चेन्द्रियाणां घट्टने एकाशनम्, अनागाढपरितापने आचामाम्लम्, आगाढपरितापने कूपणमत्रकार्थम्, अपछावणे पञ्चकल्याणं-निर्विकृतिकपूर्वार्द्धैकाशनकाचामाम्लकूपणरूपम् ।

एमाईओ एसो, नातव्वो होइ जीयववहारो ।

आयरियपरंपराए-ण आगतो जो व जस्स भवे ॥६८१॥

एवमादिक एष जीतव्यवहारो भवति ज्ञातव्यः, यो वा यस्य आचार्यपरम्परकेणाऽऽगतः स तस्य जीतव्यवहारो ज्ञातव्यः । बहुसो बहुसुतेहिं, जो वत्तो न य निवारितो होति ।

वत्तऽणुवत्तपमाणं, जीएण कयं हवति एयं ॥६८२॥

यो व्यवहारो बहुश्रुतैर्बहुशोऽनेकवारं वृत्तः प्रवर्तितो, न चाभ्यर्बहुश्रुतैर्भवति विद्यते निवारितः, एतेन वृत्तानुवृत्तं जी-

तेन प्रमाणं कृतं भवति । एष जीतव्यवहारः प्रमाणोक्तव्यः, इ-
ति भावः ।

एतदेव च सविस्तरं भावयति—

जं जीतं सावज्जं, न तेण जीतेण होइ ववहारो ।

जं जीतमसावज्जं, तेण तु जीतेण ववहारो ॥६७३॥

यद् जीतं सावज्जं, न तेन जीतेन भवति व्यवहारः, यद् जी-
तमसावज्जं, तेन तु जीतेन व्यवहारः ।

अथ व्यवहारः—अथ किं सावज्जमसावज्जं वा जीतमित्यत आह—
व्वारहडिड्डमाला—पेट्टेण य रिंगणं तु सावज्जं ।

दसविह्पायच्छित्तं, होइ असावज्जजीर्यं तु ॥६७४॥

यत् प्रवचने, लोके चापराधाविशुद्धये समाचरितम्—सारावमु-
एरुत्तं, हसौ—शुसिगृहे प्रवेशनं, हट्टमालाऽऽरोपणं, पेट्टेन—चउरेण
मिळ्ळणं, तुशब्दात् करारुढं कृत्वा प्राप्ते सर्वतः पर्याटनमि-
त्येवमादि, नतु सावज्जं जीतम् । यत् दशविधमात्रोचनाऽऽदिकं
प्रायश्चित्तं तदसावज्जं जीतम् ।

अत्र चादकः—कदाचिरसावज्जमपि जीतं दद्यात् ।

तथा चाह—

उत्सप्पे वहुदोसे, निच्छधेस् पवयणे य निरिक्खे ।

एयारिसम्मि पुरिसे, दिज्जइ सावज्जजीर्यं पि ॥६७५॥

उत्सप्पेन प्रायेण यद्दोषे, " निच्छधेस् " सर्वथा निर्दये, तथा
प्रवचने प्रवचनविषये निरपेक्षे, एतादृशे पुरुषेऽनवस्थाप्रसङ्ग-
नियारणाय सावज्जमपि जीतं दीयते ।

संविग्गे पियधम्मं, अपमत्ते वा अवज्जभीरुम्मि ।

कम्भिइ इ पमायखल्लिए, देयमसावज्जजीर्यं तु ॥ ६८६ ॥

संविग्गे, प्रियधर्मिणि, अपमत्ते वा, अवज्जभीरौ कस्मिंश्चि-
त्प्रमादवशतः स्खलिते देयमसावज्जं जीतम् ।

जं जीतमसोहिकरं, ण तेण जीतेण होइ ववहारो ।

जं जीतं सोहिकरं, तेण व जीतेण ववहारो ॥६७७॥

यद् जीतमशोधिकरं, न तेन जीतेन भवति व्यवहारः कर्तव्यः,
यत्पुनर्जीतं शोधिकरं, तेन जीतेन व्यवहारो विधेयः ।

शोधिकराऽशोधिकरजीतप्रतिपादनार्थमाह—

जं जीतमसोहिकरं, पासत्थमपत्तसंजयाऽऽण्णं ।

जइ वि महज्जणाऽऽच्चिन्नं, न तेण जीतेण ववहारो ॥६७८॥

जं जीतं सोहिकरं, संविग्गपरायणेण दंतंण ।

एगंण वि आइन्नं, तेण व जीतेण ववहारो ॥६७९॥

यद् जीतं पार्श्वस्थप्रमत्तसंयताऽऽचोर्णमत एवाशोधिकरं, तद्
यद्यपि महाज्जनाऽऽचोर्णं, तथापि न तेन जीतेन व्यवहारः कर्त-
व्यः, तस्याशोधिकरत्वात् । यत्पुनर्जीतं संवेगपरायणेन दान्तेन
एकेनाप्याचोर्णं, तत् शोधिकरं कर्तव्यम् । व्य० १० उ० ।

संप्रति सूत्रकारः स्वयमेव सूत्रेणैव प्रस्तावयन्नाह—

जं जं न जणियमिहियं, तस्सावचीए दाणसंखेवं ।

भिन्नाइया य वुच्छं, छम्मासंता य जीएणं ॥ ६८० ॥

इह जीतव्यवहारेऽपराधमुद्दिश्य यद्यत् प्रायश्चित्तं न मणितं,
तस्याप्यापत्तिविशेषेण दानसद्वैतं वक्ष्ये । आपत्तिश्चापत्तिविशेषेण

रेऽमुकस्य तपसः प्राप्तिरिति । सा च निशीथ-कल्प-व्यवहारा-
ऽऽदिषु विस्तरेणाभिहिता । तपसश्च पञ्चकादेः परमासान्तस्य
महीयान् दानविरचनाप्रपञ्चः प्रोच्यते ॥ अत्राऽऽपत्तिर्दानं च सं-
क्षेपेणैव निरूप्यते—तच्चान्न दानं निजमासादारभ्य परमासा-
न्तं याचक्यवति । भिक्षादिभिर्निजमासादिकैश्च परमासान्तान्
वक्ष्ये । अयं जावः—जीतेन जीतव्यवहारेण, भिक्षमासाऽऽदिश-
ब्दैः किं किं तपोऽभिधीयते ?, इत्यभिधास्यामीत्यर्थः । ६० ।

भिन्नाऽऽदीस्तावदाह—

भिन्नो अनिसिद्ध चिय, मासो चउरो य उच्च लहुगुरुगा ।

णिच्चियगाई अट्टम—जत्तंतं दाणमेएसि ॥६१॥

इह समयपरिज्ञापया दिनपञ्चविंशतिरूपो भिन्न इति भिन्नमासो-
ऽभिधीयते । स चाविशिष्ट एव लघुपञ्चकगुरुपञ्चकाऽऽदिज्ञे-
दाविवक्ष्या एवात्र गृह्यते । (मासो चउरो य उच्च लहुगुरु-
गा) अत्र चकारौ मासे समुच्चायकौ । ततो मासाश्च-
त्वारो मासाः, परमासाः । लघुगुरुका इति च सर्वेषु यो-
ज्यम् । यथा लघुमासो, गुरुमासो, लघुचतुर्मासं, गुरुचतु-
र्मासं, लघुपरमासं, गुरुपरमासं चेति । एतेषां निजमासल-
घुमासगुरुमासलघुचतुर्मासगुरुचतुर्मासलघुपरमासगुरुपरमा-
साऽऽद्यानां सप्तानामापत्तौ सत्यां निर्विकृताऽऽद्यप्रमत्तकान्त-
निर्विकृतिकगुरिमासैकाशनाऽऽद्यामासलघुचतुर्मासाऽऽद्यं दानं
यथासंख्यं श्रेयमित्यर्थः । ६१ ।

एतानि च लघुपञ्चकाऽऽदिभेदाऽऽत्मकनिजमासाऽऽदीनि गुरुप-
रमासान्तानि पूर्वम्, "अद्वेण निजसेसं" इति गायत्र्याख्यायां
सप्रपञ्चमाख्यातानीत्यन्यत्र प्रपञ्चितानि । सामान्येन तपस
उपसंहारमाह—

इय सव्वाऽऽवत्तीओ, तवसो नाउं जहकम्मं समए ।

जीएण दिज्ज निव्वी—यगाई दाणं जहाऽनिहियं ॥६२॥

इत्यमुना प्रकारेण, सर्वो आपत्तौः तपसः संवन्धिनीः, यथाक्रम-
मतीचारानुसारेण, समये सिद्धान्ते, ज्ञात्वा, जीतेन, निर्विकृति-
काऽऽदि दानं, यथा येन प्रकारेणाभिहितं, तथा दद्यादित्यर्थः । ६२ ।

विशेषाभिधानाय प्रस्तावनामाह—

एयं पुण सव्वं चिय, पायं सामन्नओ विनिदिद्धं ।

दाणं विभागओ पुण, दव्वाइविसेसियं नेयं ॥ ६३ ॥

एतत्पुनरालोचनाऽहोऽऽदिप्रायश्चित्तदानं, सर्वमेव, प्रायो वा-
दुल्येन, सामान्यतो ह्यप्याऽऽद्यविभागतोः विनिर्दिष्टम्; विभा-
गतः पुनः ह्यप्याऽऽदीनि ह्यप्येकत्रकालभावपुरुषप्रतिसेवना-
ऽऽदीनि, तदपेक्षं विशेषतः हीनमधिकं वा, यथोक्तमेव वा, जीतं
दानं दातव्यमिति ज्ञेयम् । ६३ ।

शेषमेव सुव्यक्तमाह—

दव्वं खेत्तं काळं, जावं पुरिम पडिसेवणाओ य ।

नाउ मिणं चिय दिज्जा, तम्पत्तं हीणमिहियं वा ॥६४॥

अत्र यन्माऽऽनुष्ठोम्येन प्राकृतत्वात्पुरुषशब्दो लुप्तविभक्तिको
निर्दिष्टः । ततश्च ह्यप्येकत्र कालं भावं पुरुषं प्रतिसेवनाश्च
ज्ञात्वा, मितमेव ह्यप्येकत्राऽऽदिप्रमाणेनैव, कोऽर्थः ?, ह्यप्याऽऽदिषु
हीनेषु, हीनम्, अधिकेष्वधिकम्, अहीनोत्कृष्टेषु तन्मात्रं—जी-
तोक्तसममेव, दद्यात् । ६४ ।

तत्र ख्याऽऽद्याजिधित्सयाऽऽह-

आहाराऽऽई दन्वं, वलियं सुलहं च नाउमहियं पि ।
दिज्जाहि दुवलं दु-द्वहं च नाऊण हीणं पि ॥६५॥

आहाराऽऽदिकं द्रव्यं-यत्र देशे वलिकं, सुलजं च; यथा-अनूप-
देशे शालिकूरो वलिकः, स्वभावेनैव सुलजश्च; तं ज्ञात्वाऽधिक-
मपि जीतोक्ताद् बहुतरमपि दद्यात् । यत्र पुनर्वल्लक्षणकर्काज्ज-
काऽऽदिको रूक्षाऽऽहारो दुर्वलो, दुर्लभश्च; तं ज्ञात्वा हीनं
जीतोक्तादल्पमपि दद्यादित्यर्थः । ६५ ।

अथ क्षेत्रकालाभिधानार्थमाह-

लुक्खं मीयल साहा-रणं च खित्तमहियं पि सीयम्मि ।
लुक्खम्मि य हीणतरं, एवं काळे वि तिविहम्मि ॥६६॥

रूक्षं क्षेत्रं-स्नेह रहितं, वातुलं वा; शीतलं पुनः-स्निग्धम्, अनूपं
वा; साधारणं-मध्यस्थम्, अस्निग्धरूक्षम् । इह शीते स्निग्धक्षेत्रे
जीतोक्तादधिकमपि दद्यात्; रूक्षे च हीनतरं जीतोक्तादल्पतरम् ।
अत्र चकारोऽनुक्तसमुच्चये । तेन साधारणक्षेत्रे साधारणं जीतो-
क्तमात्रमेव, अहीनाधिकं दद्यादिति ज्ञेयम् । कालेऽपि त्रिविधे-
वर्षाशिशिरग्रीष्मरूपे, एवमुच्चैः कृत्वा प्रकरणेन, जीतोक्ताधिकसम-
हीनानि तपांसि यथासंख्यं दद्यादिति सामान्यातिदेशः ॥६६॥

त्रिषेपतः कालं प्रपञ्चयन्नाह-

गिम्हासिमिरवासासुं, दिज्जऽऽहमदसमवारसंताई ।
नालं विहिणा णवविह-सुयववहारोवएसेणं ॥ ६७ ॥

अत्र कालत्रिधा-ग्रीष्मशिशिरवर्षावृत्तः । स च सामान्यतो द्वि-
धा-स्निग्धो, रूक्षश्च । स च द्विरूपोऽप्युक्तमध्यमजघन्यभेदात्
त्रिधा । तत्रोत्कृष्टस्निग्धोऽतिशीतः, मध्यमस्निग्धो नातिशीतः, जघ-
न्यस्निग्धः स्तोकोशीतः । उत्कृष्टरूक्षोऽत्युष्णः, मध्यमरूक्षो ना-
त्युष्णः, जघन्यरूक्षः कवोष्णः । एवंप्रकारेण ग्रीष्मशिशिरवर्षाऽऽख्ये
कालत्रये नवविधश्रुतव्यवहारोपदेशेन नवविधो-नवविधतपो-
दानलक्षणः, स चासौ श्रुतव्यवहारोपदेशश्च, तेन नवविधश्रुत-
व्यवहारोपदेशेन, विधिना वैपरीत्याभावेन, ज्ञात्वाऽष्टमदशम-
द्वादशान्तानि तपांसि दद्यात् । अयं भावार्थः—ग्रीष्मशिशिर-
वर्षासु यथाक्रमं चतुर्थपञ्चाष्टमानि जघन्यानि, पञ्चाष्टमदशमानि
मध्यमानि, अष्टमदशमद्वादशान्युत्कृष्टानि ।

उक्तं च-

“ गिम्हासु चउत्थं दिज्जा, उट्ठगं च हिमाऽऽगमे ।
वासासु अचमं दिज्जा, तवो एस जहण्णगो ॥ १ ॥
गिम्हासु छउत्थं दिज्जा, अचमं च हिमाऽऽगमे ।
वासासु दसमं दिज्जा, एस मज्झिमगो तवो ॥ २ ॥
गिम्हासु अचमं दिज्जा, दसमं च हिमाऽऽगमे ।
वासासु दुवत्तसमं, एस उक्कोसओ तवो ॥ ३ ॥ ”

एष नवविधतपोदानलक्षणः श्रुतव्यवहारोपदेशः । अथवा-
नवविधश्रुतव्यवहारोपदेशो द्विधा-ओषतो, विज्ञागतश्च । तत्रौ-
षतो गुरुः १, गुरुतर २, गुरुतमश्च ३ । लघुः १, लघुतर २, ल-
घुतमश्च ३ । लघुको १, लघुकतर २, लघुकतमश्चेति ३ ।
एवं नवविधः ।

उक्तं च-

“ गुरुओ गुरुअतराओ, अहागुरु चेव होइ ववहारो ।
लहुओ लहुअतराओ हालदू चेव ववहारो ॥ १ ॥

लहुसो लहुसतराओ, अहलहुसो चेव होइ ववहारो ॥”

अहागुरु-अहालहु-अहालहुसशब्दगुरुतमलघुतमलघुकतमा
उच्यन्ते । एष च नवविधोऽपि आपत्तिदानतपोन्यां, का-
लेन च योजनीयः ।

तत्रेदमापत्तितपः-

गुरुमासो १, गुरुलघुचतुर्मासो २, गुरुलघुपणमासश्च ३ ।
लघुमासो १, जिज्ञमासो २, विशतिकं च ३ । पञ्चदशकं १, दशकं
२, पञ्चकं चेति ३ । उक्तं च-“गुरुगो य होइ मासो, गुरुयतरो चेव
होइ चउमासो । अहगुरुओ उम्मासो, गुरुपक्खे होइ पडिवत्ती”
॥१॥ अत्र सामान्येनाभिधानात् चतुर्मासकशब्देन गुरुचतुर्मा-
स-लघुचतुर्मासाऽऽख्योभयमपि ग्राह्यम्; पणमासशब्देन च
गुरुपणमास-लघुपणमासाऽऽख्यद्वयमपि ग्राह्यम् । “तीसा य प-
णवीसा, वीसा वि य होइ लहुयपक्खम्मि ॥” अत्र ‘तीसा’ चैतत्
स्थूलतयैवोक्तम्; अन्यथा लघुमासे सार्धसप्तविंशतिरेव दिना-
नि भवन्ति । “पनरस दस पंचेव य, लहुसयपक्खम्मि पक्वि-
त्ती” ॥ १ ॥ प्रतिपत्तिरापत्तिरित्यर्थः ।

अयेदानीमेपु गुरुकादिपु दानतपः-

अष्टमम् १, दशमम् २, द्वादशं च ३ । पष्ठम् १, चतुर्थम् २,
आचाम्लं च ३ । एकाशनम् १, पुरिमाद्धं २, निर्विहृतिकं च ३
इति वर्षाशिशिरग्रीष्मेपु दीयते ।

उक्तं च-

“ गुरुगं च अचमं सल्लु, गुरुयनरायं च होइ दसमं तु ।

अहगुरुयं वारसमं, गुरुपक्खे होइ दाणं तु ॥ १ ॥

छउत्थं चउत्थयंविह, लहुपक्खे होइ तवदाणं ।

एगासण पुरिमहं, निव्वीयं लहुस सुद्धो वा ॥ २ ॥ ”

(सुद्धो व चि) यस्तु निर्विहृतिकमात्रमपि तपः कर्तुमशक्तः
स मिथ्यापुष्कनेनैव शुद्धतीत्यर्थः । एवमोषेनोक्तो नवविधः
श्रुतव्यवहारोपदेशः ।

साम्प्रतं विभागतः कथ्यते-

“ओहेण एस भण्णो, इत्तो वुत्तुं विभागेणं ।

तिगनवसत्तावीसा-एक्कासीईहिं जेएहिं ॥ १ ॥ ”

अत्रैष नवविधव्यवहारस्त्रिभिर्नवभिः सप्तविंशतिभिरेकाशी-
तिभिश्च जेदैर्भवति । तत्र संक्षेपतस्तावदयं त्रिभेदः-उत्कृष्टो,
मध्यमो, जघन्यश्च । तत्र गुरु-गुरुतर-गुरुतमाऽऽख्यो गुरुपक्षो
उत्कृष्टः । लघु-लघुतर-लघुतमाऽऽख्यो लघुपक्षो मध्यमः ।
लघुक-लघुकतर-लघुकतमाऽऽख्यो लघुकपक्षो जघन्य इति ।

यदाह-

“ नवविह ववहारेसो, संखेवेणं तिहा मुण्यव्वो ।

उक्कोसो मज्झिमगो, जहण्णगो चेव तिविहसो ॥ १ ॥

उक्कोसो गुरुपक्खो, लहुपक्खो मज्झिमो मुण्यव्वो ।

लहुसपक्खो जहणो, तिविगण्णो एस नायव्वो ॥ २ ॥

नवभेदस्त्वेवम्—गुरुपक्ष एकोऽप्युत्कृष्टमध्यमजघन्यभेदात्
त्रिधा । एवं लघुपक्षोऽपि त्रिधा । लघुकपक्षोऽपि चैवं त्रिधेति ।
तत्र गुरुपक्षे त्रैविध्यमिदम्-गुरुपक्षः पाणमासिक-पाञ्चमासिका-
ऽऽख्य उत्कृष्टः, चातुर्मासिक-त्रैमासिकाऽऽख्यो मध्यमः, द्वैमासि-
कगुरुमासिकाऽऽख्यो जघन्यः । लघुपक्षे लघुमास उत्कृष्टः, मि-
ज्जमासो मध्यमः, विशतिकं जघन्यम् । लघुकपक्षे पञ्चदशकमुत्कृ-
ष्टम्, दशकं मध्यमम्, पञ्चकं जघन्यमित्येष नवविधाऽऽपत्तितः
स्वरूपश्रुतव्यवहारो दर्शितः ।

भणितं च-

“गुरुपक्षे उक्तीसो, मज्झ जह्यो त एव लघुप वि ।
 एमेव य लहुसे वी, इय एसो नवविहो होइ ॥ १ ॥
 गुरुपक्षे छम्मासो, पणमासो चव होइ उक्तीसो ।
 मज्झो चउ-तेमासो, दुमास-गुरुमासग जह्यो ॥ २ ॥
 लहुभिन्नमासवीसा, लहुपक्खुकोसमज्झमज्झा ।
 पनरसगं दस पणमं, लहुसुक्कोसाइतिविहो ॥ ३ ॥
 छावात्तितवो एसो, नवमेओ वयिओ समासेण ।
 अहुणा च सचवीसो, दाणतयो तस्मिमो होइ” ॥ ४ ॥
 सत्याऽऽपत्तितपस इदं सप्तविंशतिभेदं दानतपो जवति । तत्र
 गुरुपक्षे एकाऽपि नवधा । तद्यथा-उत्कृष्टोत्कृष्टः १, उत्कृष्टमध्यमः
 २, उत्कृष्टजघन्यः ३, मध्यमोत्कृष्टः ४, मध्यममध्यमः ५, मध्य-
 मजघन्यः ६, जघन्योत्कृष्टः ७, जघन्यमध्यमः ८, जघन्यजघ-
 न्यश्चेति ए । एवं लघुपक्षोऽपि नवधा ए । एवं लघुपक्षोऽपि
 चैवमेव नवधा ए । सर्वमीतने सप्तविंशतिभेदा भवन्ति ।

भणितं च—

“गुरु-लघु-लघुसगपक्खो, इक्किओ नवविहो मुण्यव्वो ।
 उक्तीसुक्कीसो वा १, उक्तीसगमज्झम २ जह्यो ३ य ॥१॥
 मज्झुक्कीसो मज्झम-मज्झो २ तह होइ मज्झमजह्यो ३ ।
 इय मेय जह्यो वी, गुरुपक्षे हुंति नवमेओ ॥२॥
 पुव्वुत्ता नव मेया, नेया सव्वे तहेय लहुपक्षे ।
 नव चव लहुसपक्षे, सत्तावीसं जवनेए” ॥ ३ ॥
 तत्रेदमेव सप्तविंशतिविधं दानतपो व्यक्तीकुर्वन्निह गुरुपक्षे प-
 णमासिकपञ्चमासिकाऽऽख्योत्कृष्टाऽऽपत्तौ सत्याम-उत्कृष्टोत्कृष्टं
 द्वादशं तपः, उत्कृष्टमध्यमं दशमम, उत्कृष्टजघन्यमष्टमम । चतु-
 र्मासिकत्रिमासिकाऽऽख्यमध्यमाऽऽपत्तौ-मध्यमोत्कृष्टं दशमम,
 मध्यममध्यममष्टमम, मध्यमजघन्यं षष्ठम । द्विमासिकगुरुमा-
 साऽऽख्यजघन्याऽऽपत्तौ-जघन्योत्कृष्टमष्टमम, जघन्यमध्यमं
 षष्ठम, जघन्यजघन्यं चतुर्थम ॥ लघुपक्षे लघुमासाऽऽख्योत्कृ-
 ष्टाऽऽपत्तौ-उत्कृष्टोत्कृष्टं दशमम, उत्कृष्टमध्यममष्टमम, उत्कृष्टज-
 घन्यं षष्ठम । भिन्नमासाऽऽख्यमध्यमाऽऽपत्तौ-मध्यमोत्कृष्टमष्टमम,
 मध्यममध्यमं षष्ठम, मध्यमजघन्यं चतुर्थम । विंशाऽऽख्यजघन्या-
 ऽऽपत्तौ-जघन्योत्कृष्टं षष्ठम, जघन्यमध्यमं चतुर्थम, जघन्यज-
 घन्यमाचामाष्टम ॥ लघुपक्षे पञ्चदशाख्योत्कृष्टाऽऽपत्तौ-उ-
 त्कृष्टोत्कृष्टमष्टमम, उत्कृष्टमध्यमं षष्ठम, उत्कृष्टजघन्यं चतुर्थम । द-
 शकाऽऽख्यमध्यमाऽऽपत्तौ-मध्यमोत्कृष्टं षष्ठम, मध्यममध्यमं च-
 तुर्थम, मध्यमजघन्यमाचामाष्टम । पञ्चकाऽऽख्यजघन्याऽऽप-
 त्तौ-जघन्योत्कृष्टं चतुर्थम, जघन्यमध्यममाचामाष्टम, जघन्य-
 जघन्यमेकाशनमिति । एवं वर्षासु सप्तविंशतिविधं दानतपः ।

यदाह-

“वारसग दसम अट्टम, छप्पयमासेसु निविहदाणेणं ।
 चउ-तेमासे दस अ-ट्ट छउ उक्तीसगाइ तिहा ॥ १ ॥
 एमेवुक्तीसाइ, दुमासगुरुमासिए तिहा दाण ।
 अट्टम छट्ट चउत्थं, नवविहमंयं तु गुरुपक्षे ॥ २ ॥
 दसमं अट्टम छउ, लहुमासुक्कीसगाइ तिह दाण ।
 अट्टम छट्ट चउत्थं, उक्तीसाइ य तिहा मित्रे ॥ ३ ॥
 छट्टचउत्थायामं, उक्तीसाइ य दाण वीसाए ।
 लहुपक्खमि नवविहो, एसो वीओ भवे नवगो ॥ ४ ॥
 अट्टम छउ चउत्थं, एसुक्तीसाइ दाण पन्नरसे ।
 छट्ट चउत्थायामं, दससु तिविहे य दाण जवे ॥ ५ ॥

खमणाऽऽयामेगासण, निविहुक्तीसाइ दाण पणगम्मि ।

लहुसे वी लहुपक्षं, सत्तावीसं य वासासु” ॥ ६ ॥

एवं यथा वर्षासुत्कृष्टाऽऽद्यापत्तिनवके सति दानतपसो द्वा-
 दशमादौ कृत्वा एकाशान्ताः सप्तविंशतिभेदाभ्युपगम्य
 कृताः; तथा शिशिरोऽपि; केवलं दशममादौ कृत्वा पुरिमाद्धा-
 न्ताः । ग्रीष्मे पुनरष्टममादौ कृत्वा निर्विकृत्यन्ताः सप्तविंशति-
 भेदाः कार्याः, यन्त्रस्थापनातश्च ज्ञेयाः । वर्षाशिशिरग्रीष्माणाम्
 सप्तविंशतित्रयमीतने चैकाशीतिदानतपसो भेदा भवन्ति । अ-
 रस्य समविज्ञागरूपस्य एकदेशस्य एकादिपदाऽऽत्मकस्याप-
 क्रमणं निवर्त्तनं, शेषस्य तु बुद्ध्यादिपदसङ्घाताऽऽत्मकस्यैकदेश-
 स्यानुवर्त्तनं यस्यां रचनायां सा समयपरिभाषयाऽर्द्धापक्रान्ति-
 रुच्यते । यथा वर्षासु गुरुतमे उत्कृष्टतो द्वादशमं, मध्यमतो
 दशमं, जघन्यतोऽष्टमम । यथा मध्यादेकदेशो द्वादशलक्षणोऽ-
 पक्रामाति । द्वादशमाष्टमे गुरुतरं गच्छतोऽप्रेतनं च षष्ठं मी-
 ल्यते, ततश्च गुरुतरं उत्कृष्टतो दशमं, मध्यमतोऽष्टमं, जघन्यतः
 षष्ठम । यथा मध्यादेकदेशो दशमलक्षणो निवर्त्तते, अष्टमवष्टे गुरु-
 तं गच्छतोऽप्रेतनं चतुर्थं मील्यते, ततश्च गुरुतं उत्कृष्टतोऽ-
 ष्टमं, मध्यमतः षष्ठं, जघन्यतश्चतुर्थमिति । यथा चैयमेकाशीति-
 कदानतपोयन्त्रके वर्षाऽऽद्यनवकेऽर्द्धापक्रान्तिर्दर्शिता, तथैव
 सर्वेष्वपि नवकेषु विज्ञेयकनीयाः ।

यदाह—

“सिसिरे दसमाईणं, चारणभेएण सत्तावीसेण ।

वायइ पुरिमहम्मो, अहुक्कीतो तह सेव ॥ १ ॥

अष्टममाई गिम्हे, चारणनेएण सत्तावीसेण ।

तह सेव अधुक्कीतो, वायइ निव्वीयए नवरं” ॥ २ ॥

एतैर्दैनैरापत्तयः स्वका नियमास्तर्था बाद्धव्याः। एकविंशाऽपत्ति-
 पु च द्वादशाऽऽद्यं तपः कर्तुमसहिष्णाद्वा सस्तावत्कार्यं यावज्ज-
 वानामपि पङ्क्तिनां स्थितमप्यन्तकोष्ठकगतं चतुर्थाऽऽदि निर्वि-
 कृतिकान्तं तपः, ततस्तस्य दीयते । तत्करणेऽप्यशक्तस्य पुनस्त-
 थैव हासयेत् । स्वस्थानतपो दातुं वर्षासु वर्षाकाशोक्तं, शिशिरो-
 क्तं शिशिरं, ग्रीष्मोक्तं ग्रीष्मे । तदपि कर्तुमक्षमस्य परस्थानं-वर्षा-
 स्वपि शिशिराक्तं, ग्रीष्मोक्तं वा हासयन्निर्द्दीयते । एवं स्थाने स्थाने
 वर्षाशिशिरग्रीष्मरूपे हासयन्निस्तावभयं यावन्निर्विकृतिकमात्र-
 मेव द्येतया स्थितम् । कैश्चित्तेव व्याख्यातम्-आध्यात्मिक-
 काऽऽद्युक्ती या पञ्जीवनिकायधिराधना, तज्जनितं प्रायश्चित्तं
 स्वस्थानम्, आध्यात्मिकोऽद्यासेवाभणितं च चतुर्थादिकं परस्था-
 नं, तद्दाने कथमेव हासविधिर्ज्ञेय इति ? ।

उक्तं च-

“एणहि दाणेहि, आवत्तीओ मया सया नियमा ।

सव्वा बोद्धव्याओ, असहस्सिक्किहासणया ॥ १ ॥

जावइयं इक्किं, तं पी हासिज्ज असहुणो ताव ।

दाउं सघाणनं, पण्ठाणं दिज्ज एमेव ॥ २ ॥

एवं गाणं ठाणं, हिंठा उलं कमेण हासित्ता ।

नेयव्वं जावइयं, नियमा निव्वीइयं इक्के” ॥ ३ ॥

एष नवविधो व्यवहारः । एकाशीतिकस्य नवविधव्यवहारयन्त्र-
 कस्य स्थापना (१५१८ पृष्ठेऽग्रे) अत्र च उत्कृष्टाऽऽदीनि जघन्या-
 न्तानि तर्पांसि स्थाप्यन्ते, एवं सुखेन हासः कर्तुं शक्यते, सुखे तु
 जघन्याऽऽदीन्युत्कृष्टान्तान्युक्तानि, तद्विचित्रत्वाद् सुत्ररचनाया
 इति । उक्तं कालविषयं सप्रपञ्चं प्रायश्चित्तम् ॥ ६७ ॥ (भा-
 वाऽऽदिविषयं प्रायश्चित्तं तु ‘तवोरिह’ शब्दं वक्ष्यते)

एकाशीतिकस्य नवविधव्यवहारयन्त्रकस्य स्थापना चेयम्--

वर्षासु २९

उत्कृष्टापत्तौ				मध्यमापत्तौ				जघन्यापत्तौ						
६।५	गुरुतमम्	उ०	उ०	१२	४।३	गुरुतरम्	म०	उ०	१०	२।१	गुरु	ज०	उ०	८
	गुरुतमम्	उ०	म०	१०		गुरुतरम्	म०	म०	८		गुरु	ज०	म०	६
	गुरुतमम्	उ०	ज०	८		गुरुतरम्	म०	ज०	६		गुरु	ज०	ज०	४
२७॥	लघु	उ०	उ०	१०	२५	बधुतरम्	म०	उ०	८	२०	लघुतमम्	ज०	उ०	६
	लघु	उ०	म०	८		बधुतरम्	म०	म०	६		बधुतमम्	ज०	म०	४
	बधु	उ०	ज०	६		लघुतरम्	म०	ज०	४		लघुतमम्	ज०	ज०	आ०
१५	लघुकम्	उ०	उ०	८	१०	बधुकतरम्	म०	उ०	६	५	बधुकतमम्	ज०	उ०	४
	लघुकम्	उ०	म०	६		लघुकतरम्	म०	म०	४		लघुकतमम्	ज०	म०	आ०
	लघुकम्	उ०	ज०	४		बधुकतरम्	म०	ज०	आ०		लघुकतमम्	ज०	ज०	एकाशनकम्

शिशिरे २९

उत्कृष्टापत्तौ					मध्यमापत्तौ					जघन्यापत्तौ				
६।५	गुरुतमम्	उ०	उ०	१०	४।३	गुरुतरम्	म०	उ०	८	२।१	गुरु	ज०	उ०	६
	गुरुतमम्	उ०	म०	८		गुरुतरम्	म०	म०	६		गुरु	ज०	म०	४
	गुरुतमम्	उ०	ज०	६		गुरुतरम्	म०	ज०	४		गुरु	ज०	ज०	आ०
२७॥	लघु	उ०	उ०	८	२५	बधुतरम्	म०	उ०	६	२०	लघुतमम्	ज०	उ०	४
	लघु	उ०	म०	६		बधुतरम्	म०	म०	४		लघुतमम्	ज०	म०	आ०
	लघु	उ०	ज०	४		लघुतरम्	म०	ज०	आ०		लघुतमम्	ज०	ज०	ए०
१५	लघुकम्	उ०	उ०	६	१०	लघुकतरम्	म०	उ०	४	५	बधुकतमम्	ज०	उ०	आ०
	लघुकम्	उ०	म०	४		लघुकतरम्	म०	म०	आ०		लघुकतमम्	ज०	म०	ए०
	लघुकम्	उ०	ज०	आ०		लघुकतरम्	म०	ज०	ए०		लघुकतमम्	ज०	ज०	पुरिमाकम्

ग्रीष्मे २९

उत्कृष्टापत्तौ					मध्यमापत्तौ					जघन्यापत्तौ				
६।५	गुरुतमम्	उ०	उ०	८	४।३	गुरुतरम्	म०	उ०	६	२।१	गुरु	ज०	उ०	४
	गुरुतमम्	उ०	म०	६		गुरुतरम्	म०	म०	४		गुरु	ज०	म०	आ०
	गुरुतमम्	उ०	ज०	४		गुरुतरम्	म०	ज०	आ०		गुरु	ज०	ज०	ए०
२७॥	लघु	उ०	उ०	६	२५	लघुतरम्	म०	उ०	४	२०	लघुतमम्	ज०	उ०	आ०
	लघु	उ०	म०	४		लघुतरम्	म०	म०	आ०		लघुतमम्	ज०	म०	ए०
	लघु	उ०	ज०	आ०		लघुतरम्	म०	ज०	ए०		लघुतमम्	ज०	ज०	पु०
१५	लघुकम्	उ०	उ०	४	१०	लघुकतरम्	म०	उ०	आ०	५	लघुकतमम्	ज०	उ०	ए०
	लघुकम्	उ०	म०	आ०		लघुकतरम्	म०	म०	ए०		लघुकतमम्	ज०	म०	पु०
	लघुकम्	उ०	ज०	ए०		लघुकतरम्	म०	ज०	पुरिमाकम्		लघुकतमम्	ज०	ज०	निर्विक- तिकम्

जीवविजय-जीवविजय-पुं० । यशोविजयगणिगुरोर्नयविजय-
गणेः सतार्थे हानविजयगणिशिष्ये आचार्ये, प्रति० । प्रति-
माशनके कल्याणविजयवर्णनमधिकृत्य-“ तच्छिष्याः प्रतिगु-
णधाम हेमसूरेः, श्रीलामोत्तरविजया द्या यभूतुः । श्रीजीनोत्तर-
विजयाऽभिधानजीन-कृश्रीमन्नयविजयो तदीयशिष्यौ ” ॥१५॥
ह्यविशिकायां लाभविजयवर्णनमधिकृत्य-“ यदीया हग्लो-
लाऽप्युदयजननी मादशि जने, जरुस्थानेऽप्यकंघुतिरिव ज-
यात् यदुजवने । स्तुमस्तच्छिष्याणां वयमधिकृतं जीवविजया-
भिधानं विज्ञानं कनकनिकपस्तिगधवपुषाम् ॥४॥ ” द्वा० ३२
द्वा० । नयो० । अष्ट० ।

जीवा-ज्या-स्त्री० । ज्या-अष्ट० । “ ज्यायामौ ” ॥ ८ । २ । १ । १५ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण व्यञ्जनाप्युपमाद् जयति । प्रा० २ पाद ।
घनुपो गुणे, मौर्व्याम, मातरि, भूमौ च । वाच० ।

जीर-जू-जरायाम्, दिवादि-पर० अक० सेट् घटादिः । “ हट्-
जानीरः ” ॥ ८ । ४ । २५० ॥ इति प्राकृतसूत्रेणामन्त्यस्य ईर
इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । जीर्यति, अजरत्, अजारीत्, जीर्णः,
जरा, जरयति । वाच० ।

जीव-जीव-पुं० । जीवन् जीवः । जीव-जावे घञ् । प्राणधारणे,
आ० म० । विद्ये० । पा० । “ इहसंति गया दधिया, पावकंखंति
जीवितुं । ” जीवितुं प्राणान् चारयितुम् । आचा० १ ध्रु० १
अ० ७ उ० । “ जीवो च जीवणं पा-णधारणं जीवियं ति
पञ्जाया ॥ ” (३५०० गाथा) विद्ये० । जीवितवान्, जीवनि, जीवि-
ष्यतीति जीवः । आचा० १ ध्रु० ८ अ० २ उ० । दर्श० । आग० ।
उपयोगवृत्तणे जीवद्वये, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । “ न य एगो
सञ्चगमो, निक्षिरमो ह्यव्यगमो ज्ञेयाऽगमो । ” (१७५७ गाथा)
उपयोगवृत्तणे हि जीवः । स चोपयोगो रागद्वेषकपायविष-
याध्यवसायाऽऽदिभिर्मिद्यमान उपाधिनेदादान्त्यं प्रतिपद्यत
इत्यनन्ता जीवाः, लक्षणनेदाद्, घटाऽऽदिर्वादिति । विद्ये० ।

जीवनिक्षेपइचतुर्थी । तथा च निरुक्तिः-

निक्लेवो जीवमी, चत्रिह द्रुविहो उ ह्रोइ द्ववमि ।

आगम-णोआगमतो, नोआगमतो य सो तिविहो ॥१॥

जाणगमरीरभविह, तव्वइरिचं च जीवद्वं तु ।

भावमि दसविहो खलु, परिणामो जीवद्वस्स ॥२॥

तद्व्यतिरिक्तं च जीवद्वयम्; द्व्यजीव उच्यते इति प्र-
क्रमः । तुर्विशेषद्योनकः । स चायं विशेषः-न यथा क-
दाचित् तत्पर्यायवियुतं द्वयं, तथाऽपि च यदा वि-
युक्तया विवक्ष्यते, तदा तद्व्यप्राधान्यतो द्व्यजीवः । भावे तु
दशविधः, खलुरवधारणे, दशविध एव परिणामः कर्मकृपो-
पशमोदयापेकपरिणतिरूपो, जीवद्वयस्य संवन्धी, जीवादनन्त-
त्वेन जीवतया विवक्षितो जीव इति प्रक्रमः । तत्र च क्वापोपश-
मिकाः पद्-पञ्चेन्द्रियाणि, पष्ठमनः, औदयिकाः क्रीडाऽऽद्यश्चत्वारो
मीक्षिता दश जवन्ति । उक्त० ३६ अ० दश० । (विस्तरेण निक्षेप
‘आता’ शब्दे द्वितीयभागे १७७ पृष्ठे उक्तः) इन्द्रियपञ्चकमनोवा-
क्कायवद्वयचोच्चासनिःश्वासायुर्लक्षणान् दश प्राणान् यथायोगं
धारयतीति जीवः । कर्म० १ कर्म० । न० । आ० म० । म० ।
प्राणधारणधर्मके आत्मनि, स्था० १ चा० १ स० । आचा० ।
दर्श० । देहानिमित्तिनि आत्मनि, मनुष्यावधिकीटपर्यन्ते चेतने,

वाच० । क इयंभूत इति चेत् । उच्यते-यो मिथ्यान्वाऽऽदिकलु-
पितरूपनया साताऽऽदिवेदनीयाऽऽदिकर्मणामभिनिवर्तकः, त-
त्कृत्यस्य च विशिष्टसाताऽऽदिकृपजोक्ता, नरकाऽऽदिभवेषु च यथा-
कर्मविपाकोदयं संसर्ता, सम्यग्दर्शनज्ञानचारिणोपसंपन्नरत्न-
त्रयाभ्यासप्रकर्षशब्द निःशेषकर्मशेषापगतः परिनिर्वाता, स
जीवः सत्त्वः प्राणी आत्मत्यादिपर्यायाः । उक्तं च-“यः कर्ता
कर्मजदानां, जोक्ता कर्मफलस्य च । संसर्ता परिनिर्वाता,
स ह्यारमा नान्यवृत्तणः ” ॥ १ ॥ इति । कर्म० १ कर्म० । न० ।

जीववृत्तणम्-

तुवओगलवखणमाण-इनिहणमत्यंतरं सरीराओ ।

जीवमरुवं कारिं, भोइं च सयस्स कम्मस्स ॥ ९६ ॥

उपयुज्यते अनेनेत्युपयोगः साऽऽकारानाकारादिः । उक्तञ्च स
छिद्या अष्टचतुर्भेदः, स एव लक्षणं यस्य स उपयोगवृत्तणस्तं,
जीवमिति वद्यते । तथा अनाद्यनिधनम्-अनाद्यपर्यवसितं,
भवापवर्गप्रवाहापेक्षया नित्यमित्यर्थः । आच० ४ अ० । दर्श० ।

जीवो अणाइनिहणो, णाणाऽऽवरणाइकम्मसंजुत्तो । (९)

जीवतीति जीवः, असौ अनादिनिधनः-अनाद्यपर्यवसित इत्य-
र्थः । स च ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मणा समेकीभावेनान्योन्याव्याप्या,
युक्तः संयुक्तो ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मसंयुक्तः । आ० । “ ज्ञाना-
ऽऽत्मकः सर्वशुभा-शुनकर्ता स कर्मणा । नाना संसारिमुक्ता-
ऽऽख्याः जीवः प्रोक्तो जिनाऽऽगमे ” ॥ १ ॥ दर्श० ४ तत्र ।

निसर्गचेतनायुक्तो, जीवोऽरूपी ध्वेदकः ॥ [२०]

निसर्गो सहजा या चेतना, तथा युक्तः निसर्गचेतनायुक्तः,
सर्वेभ्योऽचेतनेभ्यो मित्रो, जीवः, व्यवहारनयेन रूपवेदसहितो-
ऽपि निश्चयनयेन रूपरहितो-रूपात्यन्ताभावयुक्तः, वेदरहितो-
वेदात्यन्ताभाववान्, सत्तामात्रम्, निर्गुणो, निर्विकारो जीवः ।
उक्तं च-“अरसमरुचमगंधं, अवचं चेषणागुणमसहं । जाण अ-
निगमगहनं, जीवमाणिदिहसंराणं ॥ १ ॥ ” इत्या० १० अध्या० ।
“...जीवमजीवे, रूचमरुचो य सप्पप्से य । ” सुखदुःखज्ञानोपयो-
गवृत्तणे जीवः, तदभिज्ञोऽजीवः । एतौ द्वौ प्रत्येकं रूप्यरूपि-
भेदौ । तथा चाह-रूप्यरूपिण इति । तत्रानादिकर्मसंज्ञानपरि-
गना रूपिणः, अरूपिणस्तु कर्मरहिताः सिद्धा इति । आ० म० ।
आ० चू० । (जीवस्यास्तित्वनित्यत्वाऽऽदि ‘आता’ शब्दे द्वितीय-
भागे १७२ पृष्ठे प्रतिपादितम्)

जीवस्य कथञ्चिद् नित्यत्वं कथञ्चिदनित्यत्वम्-

सासए जीवे जमाली !, जं ण कदाइ णासिंजाव णिबे ।
अमासए जीवे जमाली !, जं णं णेरइए जवित्ता तिरिक्ख-
जोणिए भवइ, निरेक्खजोणिए जवित्ता मणुस्से भवइ,
मणुस्से भवित्ता देवे जवइ ॥ ज० ६ श० ३३ उ० ।

जीवानां कथञ्चित्सादृश्यं, कथञ्चिच्-न-

“ सब्बे पाणा अणेत्तिसा । ” [४ गाथा]

सर्वेऽपि प्राणिनो विचित्रकर्मसद्भावाद् नानागतिजातिशरीरा-
ङ्गोपाङ्गाऽऽदिसमन्वितत्वाद्नीदृशा विसेदशाः । सूत्र० २ ध्रु० ५ अ० ।
(हस्तिकुन्धोः समानजीवत्वं, जीवस्य संकोचविकाशशालित्वं
च ‘ पपरिण’ शब्दे वद्यते)

जीवचेतन्ययोर्भेदाभेदौ-

जीवे णं जंते ! जीवे जीवे ! गोयमा ! जीवे ताव नियमा

जीवे, जीवे वि नियमा जीवे । जीवे एं जंते ! नेरइए नेरइए जीवे । गोयमा ! नेरइए ताव नियमा जीवे, जावे पुण सिय नेरइए, सिय अनेरइए । जीवे एं भंते ! असुरकुमारे असुरकुमारे जावे ? । गोयमा ! असुरकुमारे ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय असुरकुमारे, सिय णो असुरकुमारे । एवं दएरओ जाणियव्वो जाव वेमाणियाणं । जीवइ भंते ! जीवे जीवे जीवइ ? । गोयमा ! जीवइ ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय जीवइ, सिय नो जीवइ । जीवइ जंते ! नेरइए नेरइए जीवइ ? । गोयमा ! नेरइए ताव नियमा जीवइ, जीवइ पुण सिय नेरइए, सिय अनेरइए, एवं दएरओ नेयव्वो जाव वेमाणियाणं ।

इह पकंन जीवशब्देन जीवो गृह्यते, द्वितीयेन च चैतन्यमिन्द्रिय-तः प्रश्नः । उत्तरं पुनर्जीवचैतन्ययोः परस्परैणाधिनाभूतत्वाद् जीवः चैतन्यमेव, चैतन्यमपि जीव एवेत्येवमर्थमवगन्तव्यम् । नारकाऽऽदिषु पदेषु पुनर्जीवत्वमव्यभिचारि, जीवेषु च नारका-दित्वं व्यभिचारीत्यत आह—“जीवे एं भंते ! नेरइए” इत्यादि । जीवाधिकारादेवाह—(जीवइ जंते ! जीवे जीवे जीवइ ति) जीवनि प्राणान् धारयति यः स जीवः, उत यो जीवः स जीवनीति प्रश्नः । उत्तरं तु यो जीवति स तावन्नियमाजीवः, अ-जीवस्य आयुःकर्माभावेन जीवनाभावात् । जीवस्तु स्याज्जीवनि, स्यान्न जीवति, सिद्धस्य जीवनाभावादिति । नारकादिस्तु नियमाजीवति, संसारिणः सर्वस्य प्राणधारणधर्मकत्वात्, जीवनीति पुनः स्यान्नारकादिः स्यादनारकादिरिति । भ० ६ श० १० उ० । “प्राणान् क्षेत्रज्ञरूपेण, धारयन् जीव उच्यते ।” इत्युक्ते प्राणिनि, वाच० आतु० ध० । सूत्र० । द्वी० । ज० । नं० । जीवो जन्तुसुमान् प्राणी सत्त्वो जृत इत्यादयो जीवपर्यायाः । विशेष० । ध० । प्रश्न० । कर्म० । उत्त० । अनु० । आव० । वृ० ।

तथा च—

जम्हा आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीस-संति वा तम्हा पाणो ति वत्तव्वं सिया । जम्हा जूए जवइ जविस्मइ तम्हा जण ति वत्तव्वं सिया । जम्हा जीवे जीवइ जीवत्तं आउयं च कम्मं लवजीवइ, तम्हा जीवे ति वत्तव्वं सिया । जम्हा सत्ते सुहासुहेहिं कम्मेहिं, तम्हा सत्ते वि वत्तव्वं सिया ।

तत्र प्राण इति, एतत्तं प्रति वक्तव्यं स्यात्, यदोच्छ्वासाऽऽदि-मन्त्रमात्रमाश्रित्य तस्य निर्देशः क्रियते, एवं जवनाऽऽदिध-र्मविवक्षया भूताऽऽदिशब्दपञ्चकवाच्यता तस्य कालभेदेन व्याख्येया, यदा तूच्छ्वासाऽऽदिधर्मैर्युगपदसौ विवक्ष्यते, तदा प्राणा जृतो जीवः सत्त्वो विज्ञो वेदयिता इति, एतत्तं प्रति वा-क्यं स्यात् । अथवा—निगमनवाक्यमेवेदमतो न युगपत्पञ्चव्या-ख्या कार्येति । “जम्हा जीवे” इत्यादि । यस्माज्जीव आत्माऽसौ, जीवति प्राणान् धारयति; तथा जीवत्वमुपयोगलक्षणम् आयु-ष्कं च कर्म उपजीवति अनुजवानि, तस्माज्जीव इति वक्तव्यं स्यादिति । (जम्हा सत्ते सुहासुहेहिं कम्मेहिं ति) सक आ-सकः, शको वा समर्थः सुन्दरासुन्दरासु चणसु । अथवा-सकः संवद्धः शुभाशुभैः कर्माभिरिति । भ० २ श० १ उ० ।

सव्वेसिं पाणाणं सव्वेसिं भूयाणं सव्वेसिं जीवाणं स-व्वेसिं सत्ताणं ।

सर्वेषां प्राणिनां द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां, तथा सर्वेषां भूता-नां प्रत्येकसाधारणसूक्ष्मधातुपर्याप्तकार्यात्मकरूपाणामिति । तथा सर्वेषां जीवानां गर्भव्युत्क्रान्तिकसंमूर्धनजोपपातिकप-ञ्चेन्द्रियाणाम् । तथा-सर्वेषां सत्त्वानां पृथिव्याद्येकेन्द्रिया-णामिति । इह च प्राणाऽऽदिशब्दानां यद्यपि परमार्थतो जेद-स्तथाऽपि उक्त्यायेन भेदो छप्यः । उक्तं च—“प्राणा द्वित्रि-चतुःश्रोकाः, भूतास्तु तरवः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रियाः प्रो-क्ताः, शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥ १ ॥” इति । यदि वा-शब्दव्यु-त्पत्तिद्वारेण समभिरुद्धनयमतेन भेदो छप्यः । तथाहि-सततं प्राणधारणात्प्राणाः, कालत्रयभवनाद् जृताः, त्रिकालज्जीवनाद् जीवाः, सदाऽस्तित्वात् सत्त्वा इति । आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । सर्वेषां प्राणिनां (दशविधाः प्राणा विद्यन्ते येषां ते प्राणिनस्ते-पाम्) सामान्यतः संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणाम् । तथा सर्वेषां भूतानां मुक्तिगमनयोग्येन भव्यत्वेन व्यवस्थितानां, तथा सर्वेषां जीवा-नां जिजीविषूणां च, तथा सर्वेषां सत्त्वानां तिर्यहनरामराणां संसारे क्लिश्यमानतया करुणाऽऽस्पदानाम् । एकार्थिकानि चै-तानि प्राणाऽऽदीनि वचनानि । आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० । स्था० । आव० । पा० । ज्ञा० । सूत्र० ।

सव्वे पाणा सव्वे जूया सव्वे जीया सव्वे सत्ता ।

सर्वे प्राणाः सर्वे एव पृथिव्यस्तेजोवायुवनस्पतयः द्वित्रिचतुः-पञ्चेन्द्रियाश्चेन्द्रियबोद्धासनिःश्वासाऽऽयुष्कक्षकणप्राणधा-रणात् प्राणाः । तथा-सर्वाणि ज्वान्ति भविष्यन्त्यभूवन्निति च-तुर्दशभूतग्रामान्तपातीति । एवं सर्वे एव जीवन्ति जीविष्यन्ति अजीविषुरिति जीवाः नारकतिर्यन्नरामरलक्षणाश्चतुर्गंतिकाः । तथा-सर्वे एव स्वकृतसानासातोदयसुखदुःखभाजः सत्त्वाः, एकार्थाश्चैते शब्दाः । आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

तथा चैवंचतनयमाधिकृत्य—

एवं जीवं जीवो, संसारी पाणधारणाणुच्चो ।

सिद्धो पुणरजीवो, जीवणपरिणामरहिओ ति । १२५६ ।

जीवति “पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च, उच्छ्वासनिःश्वासमथा-न्यदायुः । प्राणा दशैते जगद्विहरिणो-स्तेषां वियोगीकरणं च हिंसा ॥ १ ॥” इत्यादिवचनप्रसिद्धान् दशविधप्राणान् धर-तीति शब्दार्थवशाज्जीवनेव दशविधप्राणधारणं कुर्वन्नस्य नय-स्य मतेन जीव उच्यते । स च सामर्थ्याद् दशविधप्राणधारण-मनुभवतीति दशविधप्राणानुभवो नारकादिः संसार्येव भवति । सिद्धस्त्वेतन्नयमनेन जीवोऽसुमान् प्राणात्यादिशब्देन व्यपदि-श्यते । जीवनाऽऽदिपरिणामरहित इति कृत्वा शब्दार्थाभावात्, किं तर्हि सत्तायोगात्सत्त्वः, अतति तांस्तान् ज्ञानदर्शनसुखाऽऽ-दिपर्यायान् गच्छतीत्यात्मेत्यादिभिरेव शब्दैर्निर्दिश्यते इति ॥ ॥२५६॥ विशेष० । आ० म० ।

तथा च नयोपदेशे—

सिद्धो न तन्मते जीवः, प्रोक्तः सत्त्वाऽऽदिसंज्ञापि ।

महाज्ञाप्ये च तत्त्वार्थे-ज्ञाप्ये धात्वर्थवाधतः ॥ ४० ॥

(सिद्ध इति) तन्मते एवंभूतनयमते, सत्त्वाऽऽदिसंज्ञापि सत्ता-योगात् सत्त्वः, अतति स्वान् २ पर्यायानात्मेत्यादिसंज्ञाधार्थि,

निष्ठा, मद्राभाष्ये विदोषाऽऽवश्यमेव, तत्पर्यभाष्ये च धात्वर्थपा-
धनो 'जीव' प्राणधारणे इति धात्वर्थानन्वयाद् जीवः न प्रोक्तः।
तथा च विदोषाऽऽवश्यमेव कचचनम्—“ एवं जीव जीवा, संसारी
पाणधारणाणुभवः । सिद्धो पुणरुज्जीवो, जीवतुपरिणामाहं-
सां च ॥ २५५ ॥ ” ॥ ४० ॥

एतदेव तत्पर्यभाष्यवचनमनूय व्यवस्थापयति-

जीवोऽजीवश्च नो जीवो, नो अजीव इतीदृते ।

जीवः पञ्चस्वपि गति-प्विष्टो नार्थि पञ्चभिः ॥ ४१ ॥

(जीव इत्यादि) जीवोऽर्जावो नो जीवो नो अजीवश्चेति चतु-
र्भिः पदैः कोऽर्थः प्रतिपाद्यः? इति हिने प्रश्नोत्तराद्येव चारविषया-
कृतं, निरुक्तिना गतिमागणायां पञ्चस्वपि गतिषु नारकमित्य-
द्वयान्तरसिद्ध्यनेक्षणानु, हि निर्दिष्टं, पञ्चभिर्भावैरौदयिक-
कालाधिककालाद्योपशमिकौपशमिकपारिणामिकलक्षणैः, जीव इ-
ष्टः, व्युत्पत्तिनिमित्त जीवनस्य औदयिककालाद्योपलक्षितोऽऽत्म्य-
रूपपारिणामिकतावशिष्टस्य जीवस्य भावपञ्चकोऽऽत्मनो जी-
वपदार्थत्वात् । न चाऽऽत्मत्वप्रवृत्तिनिमित्तोपादाननैवानतिप्रस-
ङ्गे किं व्युत्पत्तिनिमित्तोपलक्षणप्रदणेतो न धात्वर्थम्, संज्ञयति
तदुपलक्षणभावे तस्यागत्यान्याय्यत्वात् । अन्यथा मण्डपाद्व-
कणाऽऽदिपदत्वनाप्रसङ्गादिनि दिक् ॥ ४१ ॥

नञि सर्वनिषेधार्थे, पर्युदासे च संश्रिते ।

पुद्गलप्रवृत्तिरूप-मजीव इति संज्ञितम् ॥ ४२ ॥

नञानि सर्वनिषेधार्थे जीवत्वावच्छिन्नान्योन्याज्ञावचनार्थे नञि
विधत्ते, पर्युदासे सादृश्ये च नञि संश्रिते तात्पर्यविषयकृते,
पुद्गलप्रवृत्तिरूपपुद्गलाऽऽदिकं रूपम् अजीव इतिपदेन संज्ञितम्;
पर्युदासानाश्रयणे तु जीवस्य गुणपर्यायधारिणो जेद्वनया श्रवणे-
नाज्ञावचनप्रयोगप्रसङ्ग इति ज्ञायः ॥ ४२ ॥

नो जीव इति नोशब्दे-ऽनजीवः सर्वनिषेधके ।

देशप्रदेशौ जीवस्य, तस्मिन् देशनिषेधके ॥ ४३ ॥

(नो इति) नो जीव इति शब्दवाच्यं नोशब्दे सर्वनिषेधके विध-
त्तेनऽजीव एव; देशनिषेधके तु नोशब्दे आश्रयमाणे देशनिषे-
धस्य देशान्तरानुज्ञानान्तराधिकारत्वाज्जीवस्य देशप्रदेशावेव नो-
जीवशब्दव्यपदेश्यावप्युपगन्तव्यौ ॥ ४३ ॥

जीवो वाऽजीवदेशो वा, प्रदेशो वाऽऽन्यजीवगः ॥

अनयैव दिशा ज्ञेयो, नोअजीवपदादि ॥ ४४ ॥

(जीवा वेति) अनयैवोक्तैष दिशा, नोअजीवपदादि, नो-
शब्दस्य सर्वनिषेधकत्वे जीवो जीवपदार्थो वा बोध्यः, तस्य दे-
शनिषेधकत्वे वाऽजीवदेशो वाऽऽजीवगः अजीवाऽऽश्रितः प्रदेशो
वा “अमानानाः प्रतिपेधे” इत्यनुशासननौल्येऽपि संसर्गाभावो-
ऽन्योन्याभावश्च नञोऽर्थः, नोशब्दस्य त्वभाव एकदेशो वाऽनत्र
चान्वयित्वाऽवच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकवतदेकदेशत्वाऽऽ-
दिव्युत्पत्तिवृत्तलक्ष्यमिति सिद्धान्तपरिभाषेति निगमः ॥ ४४ ॥

उक्तं मतं कियन्तां नयानाम् ? इत्याह-

नैगमो देश-ग्राहः, व्यवहारजुसूत्रकौ ॥

शब्दः समञ्जिरुद्धे-स्त्वेवमेते प्रचक्षते ॥ ४५ ॥

(नैगम इति) नैगमो नैगमनयः, देशसंग्राही अवाप्तरसंग्राही,
३८१

सर्वसंग्रहस्य सन्मात्रार्थत्वात्तस्यागः । व्यवहारजुसूत्रकौ व्यव-
हारनय प्रजुसूत्रनयश्च, शब्दः, समञ्जिरुद्धेवेत्येते नया एवं प्र-
चक्षते ॥ ४५ ॥

भावगौदयिकं गृह-नेत्रचूतो भवस्थितम् ।

जीवं प्रवक्तव्यजावं तु, सिद्धं वा पुद्गलाऽऽदिकम् ॥ ४६ ॥

(भावमिति) एवंभूतनयस्तु औदयिकं ज्ञावं व्युत्पत्तिनिमि-
त्तमेव प्रवृत्तिनिमित्ततया गृह्यं भवस्थितं संसारिणं जीवं प्रव-
क्ति-जीवशब्देन व्यपदिशति, अजीवम् अजीवपदार्थं तु सिद्धं
वा, पुद्गलाऽऽदि रूपं वेच्छत्यर्थः ॥ ४६ ॥

नो अजीवश्च नो जीवो, न जीवाजीवयोः पृथक् ।

देशप्रदेशौ नास्तेष्टा-विति विस्तृतमाकरे ॥ ४७ ॥

(नो इति) नो जीवो नो अजीवश्चेतन्नये जीवाजीवयोर्वचन्य-
याः सतोः पृथगु न-पार्थक्यं नापद्यते, यतोऽस्य नयस्य देशप्र-
देशा नेष्टाविति, नोशब्दः सर्वनिषेधार्थ एव घटते इत्येतदाक-
रेऽनुयोगद्वाराऽऽदौ विस्तृतम् ॥ ४७ ॥

इत्थं स्वसमयसिद्धात्मेवंभूतनयाधप्रक्रियामु-
पपाद्य, तथा दिग्गम्वारोक्तप्रक्रियां दूषयति—

सिद्धो निश्चयतो जीवः, इत्युक्तं यदिगम्वरैः ।

निराकृतं तदेतेन, यन्नयेऽन्येऽन्यथा प्रथा ॥ ४८ ॥

(सिद्ध इति) एतेन पूर्वोक्तेन सिद्धो निश्चयतो जीव इति
यदिगम्वरैरुक्तम्—“निष्कांश्च च दुपाणा, इदियवलमाउ भाण-
पाणो य । व्यवहारा सो जीवो, णिच्छयदो दुवेदणा जस्स ॥ १ ॥”
इत्यादिना; तन्निराकृतम् । यद् यस्मादस्ये पदंभूतनये अन्यथा
प्रथा ‘भासको जीवः’ इत्येव प्रसिद्धिः; शुक्लनिश्चयश्च स एवेति
कथं निश्चयतः सिद्धो जीव इति वक्तुं शक्यमिति ॥ ४८ ॥

नन्वेवंभूतः पर्यायार्थिकत्वेव शुक्लनिश्चयः, तेनास्मदुक्ता-
नुपपत्तावपि स्ववार्थिकप्रभेदेन सर्वसंग्रहनयेन
शुक्लनिश्चयेन तदुपवाद्येप्याम इत्या-
काङ्क्षायामाह—

आत्मत्वमेवं जीवत्व-मित्ययं सर्वसंग्रहः ।

जीवत्वप्रतिज्ञः सिद्ध-साधारण्यं निरस्य न ॥ ४९ ॥

(आत्मत्वमिति) आत्मत्वमेव जीवत्वं जीवपदप्रवृत्तिनिमित्तं,
पारिणामिकभावस्य कालत्रयानुगतत्वेन सत्यत्वात्, औदयिक-
भावस्य चौपाधिकत्वेन कात्रयःानुगतत्वेन च तुच्छत्वादित्ययं
सर्वसंग्रहनयस्तु-सिद्धसाधारण्यं प्रवक्तव्यौल्यं निरस्य, जीव-
त्वसाधने न प्रतिज्ञः, सर्वत्र तुल्यजीवत्वादेवैका व्यवहारतो
जीवोऽन्यश्च निश्चयत इति विज्ञासकरणप्रसर्गाकानामाधानमे-
वापद्यते । सर्वसंग्रह एव हि कर्मोपाधिनिरपेक्षशुद्धव्यवार्थिकः,
तेन च संसारिचैनन्यमपि निरुपरागं शुद्धमिति परिणम्यत एव ।
तदुक्तं रूपसंग्रहे—“ मगणनुगणारेहि अ, चउदस य हवन्ति
तह असुखणया । विषेया संसारी, सव्हे सुखा उ सुदणया ”
॥ १ ॥ इति । न च संसारिचैतन्यस्य संग्रहनयेन शक्या शुक्ल-
चैतन्यं, निश्चयेऽपि व्यक्या शुद्धचैतन्यस्य सिद्ध एव निश्चया-
न्न साधारण्यमिति शङ्कनीयम्, संग्रहस्य शक्तिग्राहकत्वेन
व्यक्तिग्राहकतया व्यवहार एव विभ्रान्तः, निश्चयतो द्विचेतना-
शाली सिद्ध एव जीव इत्यस्य व्याघातात् ॥ ४९ ॥

नन्वेवं निश्चयतः सिद्धस्याऽजीवत्वे भवद्विरिष्यमाणे भव-
तामेव ग्रन्थे संसारिसिद्धसाधारणजात्रपदार्थाजि-
धानं कथम् ? इत्याशङ्क्यायामाह-

यज्जीवत्वं क्वचिद् द्रव्य-भावप्राणान्वयात् स्मृतम् ।

विचित्रनैगमाऽऽकृतात्, तद् ज्ञेयं न तु निश्चयात् ॥९०॥

(यदिनि) यद् जीवत्वं क्वचिद् ग्रन्थे द्रव्यप्राणानां, भावप्राणानां
आन्वयादेव करणात् स्मृतं, संसारिसिद्धसाधारण्यमिति विशेषः ।
तद् विचित्रो विविधावस्थो यो नैगमस्तस्याऽऽकृताद्भिप्रायाद्
ज्ञेयम्, न तु निश्चयान् एवंचूतनयात् । तथा चैवंचूतनयेनैव सिद्ध-
मजीवं वयं प्रतिजानामहे, न तु नयान्तरानिमित्तेन जीवत्वंऽपि
विप्रतिपद्यामहे, इति शुद्धाशुद्धेन नैगमनयेन साधारण-
जीवत्वात्पुण्यगमेऽपि न कृतिः । इयांस्तु विशेषः-प्रसिद्धनैगम
औदयिकजात्रापलङ्घनमात्मत्वाऽऽख्यं पारिणामिकभावमेव
जीवपदप्रवृत्तिनिमित्तमभ्युपैति । तद्विशेषश्च कश्चिदुपचारेप-
जीवी द्रव्यभावप्राणान्वयनरवरत्वेनानुगतमौदयिकज्ञायिकभाव-
द्रव्यमिति नेदं सिद्धान्तार्णवं नयविकल्पकल्लोलधौच्यं तत्सं-
ख्यसन्निनां विक्रोभाऽऽवहम् ॥ ५० ॥

ननु 'जीव' प्राणधारणे इत्यत्र भावप्राणधारणमेव धात्वर्थे,
विवक्षितत्वात्, निश्चयतः सिद्धस्य जीवत्वं समर्थयि-
ष्याम इत्याकाङ्क्षायामाह-

धात्वर्थे जावनिक्षेपात्, परोक्तं न च युक्तिम् ।

प्रसिद्धार्थोपरोधेन, यत्रयान्तरमार्गणा ॥ ९१ ॥

(धात्वर्थे इति) धात्वर्थे जीवत्यर्थे, भावनिक्षेपाद् भावस-
ङ्केतप्रज्ञात्, परोक्तं निश्चयतः सिद्ध एव जीव इति दिग्भ्यरोक्तं,
न च नैव, युक्तिम्, यद् यस्मात् प्रसिद्धोऽनादिधातुपाठाऽऽदि-
प्रतायमानो योऽर्थः, तदनुरोधेन, नयान्तरस्य मार्गणा विचारणा
जवति । तथा च यादृशधात्वर्थमुपलक्षणोक्तैतरनयार्थप्रतिस-
म्भानं तादृशधात्वर्थप्रकारकजिज्ञासयैवंचूतानभिधानस्य सां-
प्रदायिकत्वात् तत्र भावनिक्षेपाऽऽश्रयणं युक्तमित्यर्थः । अन्यथा
तत्रापि निक्षेपान्तराश्रयेऽनवस्थानात् प्रकृतमात्रपर्यवसाना-
दन्ततो ज्ञानाऽद्वैते शून्यतायां वा पर्यवसानात् । किञ्च-पनादगुप-
रितनैवंभूतस्य प्राक्तनैवंभूतानभिधानपूर्वमेवाभिधानं युक्तम्,
अन्यथाऽप्राप्तकालत्वप्रसङ्गात् । नस्माद् व्यवहाराऽऽश्रयितमन्यु-
त्पत्त्यनुरोधेनौदयिकभावग्राहकत्वमेवास्य सूरिजिरक्तं युक्त-
मिति स्मर्तव्यम् । न चेन्द्रियरूपप्राणानां क्रायोगशमिकत्वात्
कथमेवंभूतस्यौदयिकजात्रयमात्रग्राहकत्वमित्याशङ्कनीयम्, प्रा-
धान्येनायुष्कर्मोदयलक्षणस्यैव जीवनार्थस्य ग्रहणात् । उपहते-
न्द्रियेऽप्यायुष्येनैव जीवननिश्चयादिनि दिक् ॥ ९१ ॥

शङ्काशेषमुपन्यस्य परिहरति-

शैलेश्यन्त्यक्षणे धर्मो, यथा मिच्छस्तथाऽऽमुमान् ।

वाक्यं नेत्यपि यत्तत्र, फले चिन्तेह धातुगा ॥ ९२ ॥

(शैलेश्यन्त्यक्षण इति) शैलेश्या अयोगिगुणस्थानस्या-
न्त्यक्षणे चरमक्षणे, यथा निश्चयतो धर्मः, तद्वर्त्तकनकालभावी
तु व्यवहारन एव । तदुक्तं धर्मसंग्रहण्यां हरिभक्षाऽऽचार्यैः-
"सो उन्नयकखण्डेऊ, संलंसीचरमसमयभावी जी । समो पुण
णिच्छक्यओ, तस्सेह पसाहगां भाणओ ॥ १ ॥" इति । तथाऽ-
ऽमुमान् जीवोऽपि निश्चयतः सिद्ध एव भविष्यतीत्याप न वा-

व्ययम्, यतस्तत्र " सो उन्नयकखण्डेऊ " इत्यादिगाथायां ' धार-
यति सिद्धिगतावात्मानमिति धर्मः ' इति फले फलरूपे धात्वर्थे
चिन्ता । सा च-कुर्वद्रूपत्वेन कारणत्वं वदत एवंभूतनयस्य
मने शैलेश्यन्त्यक्षण एव धर्मपदार्थासिद्धिसाक्षिणी; तदनन्तरं
सिद्धिसाधारणरूपसाफल्यव्यवधानात् । इह तु धातुगा-धात्व-
र्थावच्छिन्नस्वरूपविषयिणी चिन्ता । सा च तेन सदाऽव्यव-
धानं गवेषयेत्, स्वरूपं तु प्रसिद्धानुरोधेन संसारिण्येव पर्य-
वसाययेत्, न तु सिद्ध इति महान् विशेषः । स्यादेतत्, धर्म-
पदेऽपि धात्वर्थो धारणसामान्यमेव, तच्च यतो विशंपतात्प-
र्यवशात् सिद्धसाधारणरूपविशेषे पर्यवस्यति, तथा जात्रप-
दार्थोऽपि विशेषे पर्यवस्यतीति सिद्ध एव दृष्टपदो भविष्य-
तीति । मैवम् । ' जीव ' प्राणधारणे इत्यत्र प्राणपदं समभि-
व्याहृते साधारणस्य भूरिप्रयोगवशादौदयिकप्राणधारण एव
पर्यवसानात् । अत एव गोपदस्य नानाऽर्थत्वेऽपि ततो भूरिप्रयो-
गवशात्सास्नाऽऽदिमत एवोपस्थितेः, अश्वाऽऽदेस्तु पदान्तर-
समन्विताहाराऽऽदिनेति तान्त्रिकाः । तदेवमेवंचूतनयाभिप्रा-
येण सिद्धो न जीव इति व्यवस्थापितम् । यदि पुनः प्रस्थ-
कन्यायाद् विशुद्धनरनैगमभेदमाश्रित्य प्रागुक्तस्वग्रन्थगाथा
व्याख्यायने परैः, तद्वा न किञ्चिदस्माकं दृष्टमतीति किमधी-
यति दृढनरक्तोदन ॥ "येन्ही नतिः प्रणयिपुण्यमिच्छादुराग्रे-य-
स्यादपश्चकिरौः कलस्ययुदीतम् । स्नात्राभ्रसा दलितयाद्व-
दुपकण्ठं, शङ्खेश्वरप्रभुमिमं शरणीकरामि " ॥ ५१ ॥ नयो० ।
स च द्विविधः-संनारी, सिद्धश्च । जी० ३ प्रति० । विश० ।
सूत्र० । संसारिणो दशविधप्राणधारणाऽजीवाः, सिद्धाश्च
छानाऽऽदिभावप्राणधारणान् । स्या० । प्राणाश्च द्विधा-द्रव्यप्रा-
णाः, भावप्राणाश्च । तत्र द्रव्यप्राणा इन्द्रियाऽऽदयो, भावप्राणा
ज्ञानाऽऽदीनि । द्रव्यप्राणैरपि प्राणिनः संसारसमापन्ना नारका-
ऽऽदयः, केवलभावप्राणैः प्राणिनो व्यपगतसमस्तकर्मसङ्गाः
सिद्धाः । प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

जीवानां द्वैविध्यम्-

दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-सिद्धा चैव, अ-
सिद्धा चैव । दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-सई-
दिया चैव, अणिदिया चैव । [स्या० २ उा० ४ उ०]
दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-सकाइया चैव,
अकाइया चैव । दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-स-
जोगा चैव, अजोगा चैव । दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं
जहा-सवेदगा चैव, अवेदगा चैव । [जी० १ प्रति०] दु-
विहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-सकसाया चैव, अक-
साया चैव । [स्या० २ उा० ४ उ०] दुविहा सव्वजी-
वा पणत्ता । तं जहा-सझेसा य, अजेसा य । (जी०)
दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-णाणी चैव, अणा-
णी चैव । [जी०] दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-
सागारोवउत्ता चैव, अणागारोवउत्ता चैव । [जी०]
दुविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-आहारगा चैव,
अणाहारगा चैव । जी० १ प्रति० ।
"दुविहा" इत्यादि कण्ठ्यम् । (स्या०) "सईदिया" इत्यादि । सन्दि-

याः संसारिणः, अग्निह्विताः सिद्धाः । (जी १ प्रति०) सेन्द्रियाः संसारिणः, अग्निह्विता अपर्याप्तकर्मालमिद्धाः । (स्था०) " सकाद्या चेव " इत्यादि । सकाद्याः पृथिव्यादिपृथिव्यकाय-विशिष्टाः संसारिणः, अकाद्याः तद्विलक्षणः सिद्धाः । (स्था०) " मज्जीना चेव " इत्यादि । सयोगाः संसारिणः, अयोगा अयोगिनः, सिद्धाश्च । (स्था०) " सवेष्टगा चेव " इत्यादि । सवेष्टाः संसारिणः, अवेष्टा अनिवृत्तवादनपरायविशेषाऽऽद्यः यद् सिद्धाश्च । (स्था०) " सकलाया चेव " इत्यादि । सकलायाः सूक्ष्मसंसारयान्ताः, अकलाया उपशान्तमोहाऽऽद्यः चत्वारः सिद्धाश्च । (स्था०) " सलसा य " इत्यादि । सलसायाः संसारिणः, अलसाया अयोगिनः सिद्धाश्च । (स्था०) " गाणी चेव " इत्यादि । गाणिनः सम्यग्गृह्यः, अज्ञानिनो मिथ्यागृह्यः । (स्था०) " सागारोवउत्ता चेव " इत्यादि । स-हाऽऽकारेण विशेषांशग्रहणशक्तिक्रमेण घनेन य उपयोगः स साकारो, ज्ञानोपयोग इत्यर्थः । तेनोपयुक्ताः साकारोपयुक्ताः घनाकारस्तु तद्विलक्षणो, दशानुपयोग इत्यर्थः । अभिधीयते च- " जं सामन्तगहणं, ज्ञावाणं नेप कट्टु आगारं । अविसेसि-ऊण अन्त्ये, दंशणमिति घुञ्चए समए " ॥१॥ । तेनोपयुक्ता घनाकारोपयुक्ता इति । (स्था०) । (" आहारगा चेव " इत्या-दिमुद्रस्य व्याख्या ' आहार ' शब्दे द्वितीयजागे ११० पृष्ठे गता)

दुविहा सन्वजीवा पण्णत्ता । तं जहा-त्तासगा य, अजा-सगा या [जी०] दुविहा सन्वजीवा पण्णत्ता । तं जहा-चरिमा चेव, अचरिमा चेव । [जी०] दुविहा सन्वजीवा पण्ण-त्ता । तं जहा-त्तासरीरी य, असरीरी य । [जी० १ प्रति०]

" तासगा य " इत्यादि । मापकाः मापापर्याप्तपर्याप्तकाः, त-न्निषेधाद्मापकाः-अयोगिसिद्धाः, एकैन्द्रियाश्च । (स्था०) (" चरिमा चेव " इत्यादिसूत्रस्य विस्तरः ' चरम ' शब्दे तृतीयजागे ११३८ पृष्ठे वक्तुः) " ससरीरी य " इत्यादि । ससरीरिणः संसारिणः, असरीरिणस्तु शरीरमप्यमस्तीति श-रीरिणः, तन्निषेधादशरीरिणः सिद्धाः । स्था० २ भा० ४ उ० ।

संमदणीगाया चेयम्-

" सिद्धसंदिदिकाए, जोगे वेए कसायलेसा य ।

णाणवओगाहारे, भासगचरिमे य ससरीरी " ॥ १ ॥

स्था० २ भा० ४ उ० ॥

संप्रति संसारसमापन्नजीवाभिगममज्जिह्वस्तत्प्रशसुत्रमाह- संसारसमावष्णसु णं जीवेसु इमाओ णव पमिवचीओ एवमाहुज्जंति । तं जहा-एगे एवमाहंसु-दुविहा संसारस-मावष्णगा जीवा पण्णत्ता । एगे एवमाहंसु-तिविहा संसारस-मावष्णगा जीवा पण्णत्ता । एगे एवमाहंसु-चउव्विहा सं-सारसमावष्णगा जीवा पण्णत्ता । एगे एवमाहंसु-पंचविहा संसारसमावष्णगा जीवा पण्णत्ता । ते एएणं अभिल-वेणं० जाव दसविहा संसारसमावष्णगा जीवा पण्णत्ता ।

संसारसमापन्नेषु, णमिति वाक्प्यालङ्कारे । जीवेषु, इमा वक्ष्यमा-णलक्षणं नव प्रतिपत्तयो, द्विप्रत्ययतारमादौ कृत्वा दशप्रत्यय-तारं यावद् येन व प्रत्ययतारास्तद्वृत्ताणि प्रतिपादयानि, संवि-

त्तय इति यावत् । एवं वक्ष्यमाणया रीत्या आख्यायन्ते पूर्वस्-रिभिः । इह प्रतिपत्त्याख्यानेन प्रणालिकयाऽर्थाख्यानेन द्रष्टव्यं, प्रतिपत्तिमात्रेऽपि शब्दादर्थं प्रवृत्तिकरणात् । तेन यदुच्यते शब्दाद्वैतवादिभिः-शब्दमात्रं विद्वदिति । तदपास्तं दृष्टव्यम् । तदपास्तं चेयमुपपत्तिः-एकान्तैकस्वरूपे वस्तुन्यभिधानद्वया-संभवात्, भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तानावात्, ततश्च शब्दमात्रमित्येव स्यात्, न विद्वदिति प्रणालिकयाऽर्थाभिधानमेवोपदर्शयति । तद्यथा-एके आचार्या एवमाख्यातवन्तः-द्विविधाः संसारस-मापन्ना जीवाः प्रकृताः । एके एवमाख्यातवन्तः-त्रिविधाः संसारसमापन्ना जीवाः प्रकृताः । एवं यावद् दशविधा इति । इह एकं इति न पृथग् मत्तावलाभिनो दर्शनान्तरीयाश्च केचिद-न्ये आचार्याः, किं तु य एव पूर्वं द्विप्रत्ययतारविचक्षायां वर्तमा-ना एवमुक्तवन्तः । यथा-द्विविधाः संसारसमापन्ना जीवा इति, एवं त्रिप्रत्ययतारविचक्षायां वर्तमानाः । द्विप्रत्ययतारविचक्षाम-पेक्ष्य त्रिप्रत्ययतारविचक्षाया अन्यत्वात्, विचक्षा विचक्षावर्ता च कथञ्चिदभेदादन्ये इति वेदितव्याः । अत एव प्रतिपत्तय इति परमार्थतोऽनुयोगद्वाराणीति प्रतिपत्तयम् । इह य एव द्विविधा-स्त एव त्रिविधास्त एव चतुर्विधा इति; तेषामनेकस्वभाव-तायां तत्तदधर्मनेदेन तयातथाऽभिधानता युज्यते, नान्यथा; एकान्तैकस्वभावतायां तेषां वैचित्र्यायोगतस्तथातथाऽभिधान-प्रवृत्तेरसंभवात् । एवं सति अष्टावकल्पम् देवं, निर्योग्योति च पञ्चधा भवति, मानुष्यं चैकविधं, समासतो भौतिकः सगै इति चाह्मण्यमेव, अविष्ठात् जीवानामेकस्वरूपाऽभ्युपगमनेन तथारूपवैचित्र्यासंभवादिति । एवमन्येऽपि प्रचदास्तथा वस्तुवैचित्र्यप्रतिपादनपरा निरस्ता दृष्ट्याः, सर्ववैकस्वभाव-स्याभ्युपगतौ वैचित्र्यायोगात् ।

संप्रत्येता एव प्रतिपत्तीः क्रमेण व्याचिन्वयास्तुः

प्रथमत आद्यां प्रतिपत्तिं विज्ञावयिषु-

रिदमाह-

तत्त जे ते एवमाहंसु-दुविहा संसारसमावष्णगा जीवा पण्णत्ता । तं जहा-त्तामा चेव, यावरा चेव ॥

(तत्त जे ते इत्यादि) तत्र तास्तु नवसु प्रतिपत्तिषु मध्ये ये त-द्विप्रत्ययतारविचक्षायां वर्तमाना एवमाख्यातवन्तः-द्विविधाः संसारसमापन्नका जीवाः प्रकृता इति । ते, णमिति वाक्प्याल-ङ्कारे । एवं वक्ष्यमाणरीत्या द्विविधत्वज्ञावनाऽर्थमाख्यातवन्तः । तद्यथेत्युपन्यस्तद्वैविध्योपदर्शनार्थमाह-प्रसाक्षेव, तत्र वस-न्ति उष्णाद्यभिनसाः सन्तां विधक्षितस्थानाहुद्विजन्ते गच्छ-न्ति च तायाऽऽद्यामेवनाऽर्थं स्थानान्तरमिति व्रसाः । अनया च व्युत्पत्त्या व्रसास्त्रसनामकमोदयवर्तिन एव परिगृह्यन्ते, न शेषाः । अथ च-अपैरपाह प्रयोजनं, तेषामप्यग्रे वक्ष्यमाण-त्वात् । तत एवं व्युत्पत्तिः-व्रसन्ति अभिसन्धिपुर्वकमनजि-सन्धिपूर्वकं वा ऊर्ध्वमधस्तिर्यङ्मु चलन्तीति व्रसाः । तैजसा वायवो द्वीन्द्रियादयश्च । उष्णाऽऽद्यभित्तयेऽपि तत्स्थानपरिहारा-समर्थाः सन्तस्तिष्ठन्तीति एवंशीलाः स्थावराः पृथिव्यादयः चशब्दौ स्वगतानेकभेदसमुच्चयार्थौ । एवकारावधारणा-र्थौ । एते एव संसारसमापन्नका जीवाः, एतद्व्यतिरेकेण सं-सारिणामभावात् । जी० १ प्रति० । स्था० ।

जीवानां त्रैविध्यम्-

तिविहा सन्वजीवा पण्णत्ता । तं जहा-त्तामा य, यावरा य,

णो तसा णो थावरा । [जी० ३ प्रति०] तिविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-परित्ता, अपरित्ता, नो परित्ता नो अपरित्ता । [जी० ३ प्रति०] तिविहा संसारसमावणगा जीवा पणत्ता । तं जहा-इत्थी, पुरिमा, णपुंसगा । तिविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-सम्मदिट्ठी, मिच्छदिट्ठी, सम्मामिच्छदिट्ठी । तिविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-पज्जत्तागा, अपज्जत्तागा, नो पज्जत्तागा नो अपज्जत्तागा । [स्था० ३ ठा० २ उ०] तिविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-सुहुमा, वायरा, नो सुहुमा नो वायरा । [जी० ३ प्रति०] तिविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-सम्मी असम्मी, णो सम्मी णो असम्मी । [जी०] तिविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-जवसिद्धिआ, अजवसिद्धिआ, नो जवसिद्धिआ नो अजवसिद्धिआ ॥ जी० ३ प्रति० ।

उक्तानुक्तसंग्रहार्थं गाथाऽर्द्धम्-

“सम्मदिट्ठि-परित्ता-पज्जत्तागा-सुहुम-सन्नि-भविक्का य ।”
स्था० ३ ठा० २ उ० ।

“परित्ता” इत्यादि । परित्ताः प्रत्येकशरीराः, अपरित्ताः साधारणशरीराः । परित्ताशब्दस्य उन्देशार्थं व्यत्यय इति । (स्था० ३ ठा० २ उ०) “पज्जत्ता” इत्यादि । (नो पज्जत्ता सि) नो पर्याप्तकाः, नो अपर्याप्तकाः सिद्धाः । (स्था० ३ ठा० २ उ०) “सम्मी” इत्यादि । संज्ञिनः समनस्काः, असंज्ञिनोऽसमनस्काः, उभयप्रतिपेधवर्तिनः सिद्धाः । (जी० ३ प्रति०) “ भवसिद्धिआ ” इत्यादि । सर्वत्र तृतीयपदे सिद्धा वाच्याः । स्था० ३ ठा० २ उ० ।

जीवानां चातुर्विधत्वम्-

चञ्चविहा संसारसमावणगा जीवा पणत्ता । तं जहा-णेरइया, तिरिक्खजोणिया, मणुस्सा, देवा । चञ्चविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-मणजोगी, वयजोगी, कायजोगी, अजोगी । अहवा-चञ्चविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-इत्थिवेयगा, पुरिसवेयगा, णपुंसगवेयगा, अव्येयगा । अहवा-चञ्चविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-चक्खुदंसणी, अचक्खुदंसणी, ओहिदंसणी, केवलदंसणी । अहवा-चञ्चविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-संजया १, असंजया २, संजयासंजया ३, णो संजयासंजया ४ ॥

व्यक्तानि चैतानि, नवरं मनोयोगिनः समनस्काः, योगत्रयसद्भावेऽपि तस्य प्राधान्यात् । एवं त्रयायोगिनो द्वीन्द्रियाऽऽद्यः, काययोगिन एकेन्द्रियाः, अयोगिनो निरुक्तयोगाः सिद्धाश्चेति । अवेदकाः सिद्धादयश्चक्षुषः सामान्यार्थग्रहणमवग्रहेहारूपं दर्शनं चक्षुर्दर्शनं तद्वन्तश्चतुर्िन्द्रियादयः, अचक्षुःस्पर्शनादेतद्दर्शनवन्त एकेन्द्रियादय इति । संयताः सर्वविरताः, असंयता अविरताः, संयतासंयता देशविरतास्त्रयः, तत्प्रतिपेधवन्तः सिद्धा इति । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

जीवानां पञ्चविधत्वम्-

पञ्चविहा संसारसमावणगा जीवा पणत्ता । तं जहा-

एगिदिया० जाव पंचिदिया । [स्था० ५ ठा० ३ उ०] पञ्चविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-नेरइया, तिरिक्खजोणिया, मणुस्सा, देवा, मिच्छा । पञ्चविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-काहकनई, माणकनई, मायाकनई, लोचकनई, अकनई । जी० ३ प्रति० ॥

“ पञ्चविहेन्यादि । ” संसारसमापन्ना भववर्तिनः, सर्वजीवाः संसारिसिद्धाः, अकपायिण उपशान्तमोहाऽऽद्यः । स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

संसारिणो य मुक्ता, संनारा छविहा समासेण ।

पुढवीकाइयमादी, तनकायंता पुढो भया ॥ ६४ ॥

चशब्दस्य व्यवहित उपन्यासः । संसारिणो, मुक्ताश्चेति । तत्र संसारिणः पद्धिधाः पदप्रकाराः, समासेन जानिसंज्ञेपणेति भावः । पद्धिधन्वमेवाऽऽह-पृथिवीकायिकाऽऽद्यस्त्रयसकायान्ताः । यथोक्तम्-“पुढवीकाइया, आउकाइया, तेउकाइया, वाउकाइया, वणस्सइकाइया, तसकाइया ।” पृथग्मेदा नांत स्वातन्त्र्येण पृथग्भिन्नस्वरूपाः, न तु परमपुरुषविकारा इति ॥ ६४ ॥ आ० ।

जीवानां पञ्चविधत्वम्-

छविहा संसारसमावणगा जीवा पणत्ता । तं जहा-पुढवीकाइया० जाव तसकाइया । छविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-आजिणवोहियणाणी, जाव केवलणाणी, अन्नाणी । अहवा-छविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-एगिदिया० जाव पंचिदिया, अणिदिया । अहवा-छविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-आंराडियसरीरी, वेउवियसरीरी, आहारगसरीरी, तेयगसरीरी, कम्मगसरीरी, असरीरी ॥

संसारसमापन्नकजीवसूत्रे-पृथिवीकायिकाऽऽद्यो जीवतयोक्ताः, पूर्वसूत्रे तु निकायस्येनेति विशेषाद् न पुनरुक्तेति । शानिसूत्रे-अज्ञानिस्त्रिविधाः-मिथ्यात्वापहनज्ञानाः । इन्द्रियसूत्रे-आनिन्द्रियाः, अपर्याप्ताः, केवलिनः, सिद्धाश्चेति । शरीरसूत्रे-यद्यप्यन्तरगतौ कर्मणुशरीरसंभवः, नद्यतिरिक्तस्य तैजसशरीरिणोऽसम्भवः, तथाऽप्येकनराविवक्षया भेदो व्याख्यातव्यः, तथा अशरीरी सिद्ध इति । स्था० ६ ठा० ।

जीवानां सप्तविधत्वम्-

सत्तविहा संसारसमावणगा जीवा पणत्ता । तं जहा-नेरइया, तिरिक्खजोणिया, तिरिक्खजोणिणीओ, मणुस्सा, मणुस्सीओ, देवा, देवीओ । सत्तविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-पुढवीकाइया, आउकाइया, तेउकाइया, वाउकाइया, वणस्सइकाइया, तसकाइया, अकाइया । [जी०] सत्तविहा सव्वजीवा पणत्ता । तं जहा-काहल्लेसा, नील्लेसा, काउल्लेसा, तेउल्लेसा, पम्हल्लेसा, मुक्कल्लेसा, अल्लेसा । जी० ।

सूत्रद्वयं कएउथं, नवरं सर्वे च ते जीवाश्चेति सर्वजीवाः, संसारिमुक्ता इत्यर्थः । तथा (अकाइय सि) सिद्धाः, पद्धिधकायाव्यपदेशकत्वादेति । अल्लेसा-सिद्धा अयोगिनो चेति । [जी०]

अष्टविहा संसारसमावणगा जीवा पणत्ता । तं जहा-पद-
मसमयनेरइया, अपदमसमयनेरइया, पदमसमयतिरिक्ख-
जोणिया, अपदमसमयतिरिक्खजोणिया, पदमसमयमणूसा,
अपदमसमयमणूसा, पदमसमयदेवा, अपदमसमयदेवा ।
जी० ८ प्रति० । स्था० ।

तत्र प्रथमसमयनारकाः नारकायुःप्रथमसमयसंवेदिनो अप्रथम-
समयनारका नारकायुष्यादिसमयचर्चिनः, एवं तिगंयोनिका-
दयोऽपि भावनीयाः । जी० ८ प्रति० ।

अष्टविहा सच्चजीवा पणत्ता । तं जहा-नेरइया,तिरिक्ख-
जोणिया, तिरिक्खजोणियाओ, मणूसा, मणूसीओ य,
देवा, देवीओ य, सिद्धा । अदवा-अष्टविहा सच्चजीवा प-
णत्ता । तं जहा-आजिणिवोहियणाणी० जाव केवल-
णाणी, मइअएणाणी, झुयअएणाणी, विजंगनाणी ।
स्था० ८ ग० ॥

नवविधत्वमाह-

नवविहा सच्चजीवा पणत्ता । तं जहा-पुढवीकाइया,
आउकाइया, तेउकाइया, वाउकाइया, वणूमइकाइया, वे-
इंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, पंचिंदिया । जी० ९ प्रति० ॥

जीवाणं नवहिं ठाणेहिं संसारं वत्तिमृवा, वत्तंति वा, वत्ति-
स्मेति वा । तं जहा-पुढवीकाइयात्ताए० जाव पंचिंदियकाइ-
यत्ताए ॥

संवरणं निर्वर्तितवन्तं अनुचूतवन्तः, एवमन्यदपि । स्था०
९ ग० ।

नवविहा सच्चजीवा पणत्ता । तं जहा-एगिंदिया, वेइं-
दिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, णेरतिया, पंचिंदियतिरि-
क्खजोणिया, मणूसा, देवा, सिद्धा । जी० ९ प्रति० ।

नवविहा सच्चजीवा पणत्ता । तं जहा-पदमसमयणे-
रतिया, अपदमसमयणेरतिया, पदमसमयतिरिक्खजोणिया,
अपदमसमयतिरिक्खजोणिया, पदमसमयमणूसा, अप-
दमसमयमणूसा, पदमसमयदेवा, अपदमसमयदेवा, सिद्धा ।
जी० ९ प्रति० ।

दशविधत्वम्-

दसविहा संसारसमावणगा जीवा पणत्ता । तं जहा-
पदमसमयएगिंदिया, अपदमसमयएगिंदिया, पदमसमयवे-
इंदिया, अपदमसमयवेइंदिया० जाव पदमसमयपंचिंदिया,
अपदमसमयपंचिंदिया । जी० १० प्रति० ॥

तच्च सुगमं, नवरं प्रथमः समयो येषामेकेन्द्रियत्वस्य ते प्रथ-
मसमयास्ते च ते एकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः । विपरीतास्त्वितर
एवं द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रिया वाच्याः । स्था० १० ग० ।

दसविहा सच्चजीवा पणत्ता । तं जहा-पुढवीकाइया,
आउकाइया, तेउकाइया, वाउकाइया, वणूपफिकाइया, वेइं-
इन्दे

दिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, पंचिंदिया, अण्णिया ।
जी० १० प्रति० ।

अनिन्द्रियाः सिद्धा अपर्याप्तका उपयोगतः केवलिनश्चेति ।
स्था० १० ग० ।

दसविहा सच्चजीवा पणत्ता । तं जहा-पदमसमयणेरइया,
अपदम-समयनेरइया, पदमसमयतिरिक्खजोणिया, अपदम-
समयतिरिक्खजोणिया, पदमसमयमणूसा, अपदमसमयम-
णूसा, पदमसमयदेवा, अपदमसमयदेवा, पदमसमयसिद्धा,
अपदमसमयसिद्धा । जी० १० प्रति० । स्था० ॥

जीवानां चतुर्दशविधत्वम्-

कइविहा णं जेते ! संसारसमावणगा जीवा पणत्ता ।
गोयमा ! चउइसविहा संसारसमावणगा जीवा पणत्ता । तं
जहा-सुहुमअपज्जत्ता १, सुहुमपज्जत्ता २, वादरअ-
पज्जत्ता ३, वादरपज्जत्ता ४, वेइंदिया अपज्जत्ता ५,
वेइंदिया पज्जत्ता ६, एवं तेइंदिया ७-८, एवं चउरिंदि-
या ९-१०, असएणपंचिंदिया अपज्जत्ता ११, अस-
एणपंचिंदिया पज्जत्ता १२, सएणपंचिंदिया अपज्जत्ता
१३, सएणपंचिंदिया पज्जत्ता १४ । भ० २५ श० १ उ० ।

तत्राह-

चउइसविहा वि जीवा, विवंधगा तेसिंपतिमो भेओ ।

चोइसहा सव्वे वि हु, किमाइसंताइपयनेया ॥ १ ॥

चतुर्दशविधा अपि चतुर्दशप्रकारा अपि, जीवाः प्रागुक्तस्वरू-
पा अपर्याप्तमुद्गमैकेन्द्रियाऽऽदयो, विबन्धका ज्ञेयाः, विशेषेण ब-
न्धका विबन्धकाः, अप्रकारस्य कर्मण इति शेषः । तेषां चतु-
र्दशविधानां जीवानाम्, अन्तिमो भेदः-पर्याप्तसंक्षिपञ्चेन्द्रि-
यास्यः चतुर्दशधा चतुर्दशप्रकारो मिथ्यादृष्ट्यादिभेदादव-
सेयः, सर्वेऽपि चैतेऽनन्तरात्ता अपर्याप्तमुद्गमैकेन्द्रियाऽऽदयो मि-
थ्यादृष्ट्यादयश्च, किमादिकैः पदैः सत्पदाऽऽदिकैश्च प्ररूप्यमाणा
यथावज्ज्ञातव्याः ॥ १ ॥

तत्र " यथोद्देशं निर्देशः " इति न्यायात् प्रथमतः किमा-

दिपदैः प्ररूपणां चिकीर्षुराह-

किं जीवा उवसमपा-इएहिं जावेहिं संजुयं दव्वं ।

कस्स सरुवस्स पड्, केणं ति न केणइ कयाओ ॥ २ ॥

किं जीवाः ?-किं नाम जीवा इत्यभिधीयते ? एवं परेण प्रश्ने
कृते सति स्मिरुत्तरमाह-उपशमाऽऽदिभिरुपशमौदयिकज्ञायिक-
ज्ञायोपशमिकपारिणामिकैर्भावैः संयुतं संमिश्रं द्रव्यम् । आह-
औदयिकाऽऽदीन् भावान् परित्यज्य किमितीहोपशमिकस्य भा-
वस्य साक्षादुपादानम् ? । उच्यते-इह जीवस्य स्वरूपं पृष्टेन
सता तदेव वक्तव्यं यदसाधारणं स्वरूपम्, एवं हि पदार्थान्तर-
स्वरूपेभ्यो वैविकस्येन तत्प्रतिपादितं भवति, नान्यथा, औदयि-
कपारिणामिकौ च भावावजीवानामपि भवतः, अतस्तौ साक्षा-
ज्ञोपात्तौ, ज्ञायिकोऽपि च भाव औपशमिकभावपूर्वकः, न
स्वतन्त्रौपशमिकभावमनासाद्य कश्चिदपि ज्ञायिकं भावमासाद-
यति, ज्ञायोपशमिकोऽपि च भावो नौपशमिकज्ञावाद्यन्तः

जैदी, तत इह साक्षादौपशमिकस्य भावस्योपादानमिति । ततः
“ कस्य प्रभवः स्वामिनो जीवाः ? ” इति प्रश्ने कृते सति उत्तर-
रम्-स्वरूपस्य आत्मीयस्य रूपस्य, निश्चयनयमतमेतत् ।
तथाहि-कर्मविनिर्मुक्तस्वरूपा आत्मानो न केपामपि प्रभवः,
किं तु स्वरूपस्यैव, तथास्वाभाव्यात् । यस्तु स्वस्वामिभावः सं-
सारे, स कर्मोपाधिजनितत्वादौपाधिकः, न पारमार्थिक इति ।
तथा केन कृता जीवाः ? इति प्रश्ने कृते सति समाधिः-न के-
नचित्कृताः, किन्तु नभस्वदकृत्रिमा एव, यथा चाकृत्रिमता
जीवानां, तथा धर्मसंग्रहणीटीकायां सप्रपञ्चमज्झितमिति
नेह ज्ञेयोऽभिधीयते, ग्रन्थगौरवभयात् ॥ २ ॥

कथं शरीरे लोए, व हुंति केवचिरं सव्वकालं तु ।

कइ जावजुआ जीवा, विगतिगवउपंचमीसेहि ॥ ३ ॥

कुत्र जीवा अवतिष्ठन्ते?, इति प्रश्ने कृते सति उत्तरमाचार्य आह-
शरीरे, लोके वा, तत्र सामान्यचिन्तायां लोके, नाऽल्लोके, अल्लो-
के स्वभावत एव धर्माधर्मास्तिकायजीवपुरुषानामसंभवात् ।
विशेषचिन्तायां शरीरे, नान्यत्र, शरीरपरमाणुभिरेव सह आ-
त्मप्रदेशानां क्षीरनीरवदन्योन्यानुगमजावात् । उक्तञ्च-“अन्नो-
न्नमणुगयाइ, इमं च तं च त्ति विभयणमजुत्तं । जह खीरपाणि-
याइ,” इति । तथा-(केवचिरं त्ति) कियच्चिरं कियत्कालं जीवा भ-
वन्ति?, इति प्रश्ने कृते सति उत्तरम्-सर्वकालमेव, तुरेवकारणम् । इह
“केणं ति न केणइ कया उ (२)” इत्यनेन ग्रन्थेन पूर्वं जीवानाम-
नादित्वमावेदितम्, इदानीं त्वनिधनत्वम्, ततश्चानादिनिधना
जीवा इति द्रष्टव्यम् । तथा च सति मुक्त्यवस्थामधिगता अ-
पि जीवा न विनश्यन्ति, किन्तु ज्ञानाऽऽदिके स्वस्वरूपेऽवतिष्ठ-
न्त इति श्रव्यम् । तेन यत्कैश्चिदुच्यते-

“ दीपो यथा निर्वृतिमज्जुपेतो,
नैवावर्ति गच्छति नान्तरिक्षम् ।
दिशं न काञ्चिद्विदिशं न काञ्चित्,
स्नेहक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥ १ ॥
जीवस्तथा निर्वृतिमज्जुपेतो,
नैवावर्ति गच्छति नान्तरिक्षम् ।
दिशं न काञ्चिद्विदिशं न काञ्चित्,
स्नेहक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥ २ ॥

तथा-

अर्हन्मरणचित्तस्य, प्रतिसन्धिर्न विद्यते ।

प्रदीपस्येव निर्वाणं, विमोक्षस्तस्य त्रेप्सितः ” ॥ ३ ॥ इति ।

तदपास्तमवसेयम् । सतः सर्वथा विनाशयोगात्, तथादर्श-
नादिति कृतं प्रसङ्गेन, मा भूद् ग्रन्थगौरवमिति कृत्वा । तथा
कतिजिरुपशमाऽऽदिभिर्मवैर्युताः संयुक्ता जीवाः ?, इति प्रश्ने
कृते सति, उत्तरमाह-द्विकत्रिकचतुःपञ्चमिधैः । पं० सं० ।
(जीवस्थानेषु मांस्थितिः ‘ गुणद्वान् ’ शब्दे तृतीयभागे
ए० ३ पृष्ठे कर्मग्रन्थेन गतायां)

तत्र ये जीवा यावत्सु शरीरेषु संजवन्ति, तान् तावत्सु प्रति-
पादयन्नाह-

सुनेरइया तिसु तिसु, वाउपणिदीतिरिक्ख चउ चउसु ।

मणुया पंचसु सेमा, तिसु तणुसु अविग्गहा सिद्धा ॥४॥

सुरा नैरयिकाश्च प्रत्येकं तिसुषु तनुषु शरीरेषु वर्चन्ते । तद्यथा-
तैजसं, कर्मणे, वैक्रिये च । तथा वायवो वातकायाः, तथा पञ्चे-

न्द्रियतिर्यञ्चः प्रत्येकं चतसृषु तनुषु संभवन्ति । तत्र त्रीणि
शरीराणि पूर्वोक्तान्येव, चतुर्थं त्वौदारिकमवगन्तव्यम्, वैक्रि-
यं च वायुकायिकानां पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चां वैक्रियलब्धमतामव-
सेयम्, सर्वेषामविशेषेण, तथा मनुजा मनुष्याः पञ्चस्वपि त-
नुषु संभवन्ति । तद्यथा-औदारिके वैक्रिये आहारके तैजसे का-
र्मणे च । तत्र वैक्रियं वैक्रियलब्धमताम्, आहारकं चतुर्दशपूर्व-
वेदिनाम्, औदारिकेतैजसकर्मणानि सुप्रतीतानि, शेषास्त्वेकाद्वि-
त्रिचतुरसंक्षिपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः प्रत्येकं तिसुषु तिसुषु औदारि-
कतैजसकर्मणरूपास्तु तनुषु वेदितव्याः, सिद्धा व्यपगतसक-
लकर्ममलकलङ्काः, पुनरविग्रहा विग्रहरहिताः, अशरीरा इ-
त्यर्थः ॥ ४ ॥

तदेवं किमादिपदैः प्ररूपणा कृता । संप्रति सत्पदाऽऽदिपदैः प्ररू-
पणा कर्त्तव्या, सत्पदाऽऽदीनि च पदान्यमूनि-“संतपयपरूवण-
या, दव्वपमाणं च खित्थुसणा य । काळो य अंतरं भा-गमाव
अप्पावहुं चेव ॥ ” तत्र प्रथमतः सत्पदप्ररूपणां विदधाति-

पुढवाई चउ चउहा, साहारणवणं पि संततं सययं ।

पत्तेयपज्जऽपज्जा, उविहा सेसा उ उववन्ना ॥ ५ ॥

इह ये पृथिव्याद्यश्चत्वारः पृथिव्यस्तेजोवायुरूपाः प्रत्येकं सू-
क्ष्मवादरपर्याप्ताऽपर्याप्तजोदाश्चतुर्द्धा चतुःप्रकाराः, सर्वभेद-
संख्यया षोडशसंख्याः, ततो भूयः सर्वेऽपि प्रत्येकं द्विधा
द्विप्रकाराः । तद्यथा-प्रागुत्पन्ना उत्पद्यमानाश्च, प्रागुत्पन्नो-
त्पद्यमानता च प्रज्ञापकापेक्षया वेदितव्या । ते सर्वेऽपि सततम-
नवरतम्; (संततं ति) यथायोगं सर्वत्र बचनलिङ्गपरिणामेन
संवद्ध्यन्ते, सन्तो विद्यमानाः सर्वकालं सन्तः प्राप्यन्ते इत्यर्थः ।
तथा साधारणवनमपि साधारणवनस्पतयोऽपि पर्याप्तसूक्ष्म-
वादरेभेदभिन्नाः प्रत्येकं द्विधा, प्रागुत्पन्ना उत्पद्यमानाश्च, सततं
सन्तो विद्यमानाः सर्वेऽपि सर्वदैव सन्त इत्यर्थम् । तथा-
(पत्तेय इत्यादि) प्रत्येकवादरवनस्पतयः पर्याप्ताऽपर्याप्ताश्च ।
प्रत्येकं द्विधा-प्रागुत्पन्नाः, उत्पद्यमानाश्च । सततं सन्तः सर्व-
कालं सतः प्राप्यन्ते इति यावत् । शेषास्तु द्वित्रिचतुरिन्द्रियासं-
क्षिपञ्चेन्द्रियाः प्रत्येकं पर्याप्ताऽपर्याप्ताश्च, संक्षिपञ्चेन्द्रियाः पुनः प-
र्याप्ताः प्रागुत्पन्नाः सततं सन्तः, उत्पद्यमानास्तु प्राज्याः, तुर्य-
व्यस्थानेकार्थत्वात् संक्षिप्तो लब्धपर्याप्तकाः प्रागुत्पन्ना उत्पद्यमा-
नाश्च प्राज्याः । कथमेतदवसीयते? इति चेत् । उच्यते-इह संक्षि-
प्तां लब्धपर्याप्तकानामवस्थानमन्तर्मुहूर्त्तमात्रं, तेषामायुषोऽन्तर्मु-
हूर्त्तमात्रत्वात् । अन्तरं चैतेषामुत्पत्तिमधिकृत्योत्कर्षतो द्वादश-
मुहूर्त्ताः, ततस्ते प्रागुत्पन्ना अपि सत्तायां प्राज्याः । ननु द्वित्रिच-
तुरसंक्षिपञ्चेन्द्रियाः अपि लब्धपर्याप्तका अन्तर्मुहूर्त्तायुषः,
अन्तरमपि च तेषामन्तर्मुहूर्त्तमात्रमन्यत्रोद्गृह्यते, ततः कथं
तेऽपि प्रागुत्पन्ना प्राज्या न भवन्ति? नैष दोषः । तेषामवस्थान-
स्य बृहत्तरान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणत्वात् तदायुषस्तावन्मात्रत्वात् । कथ-
मिदमवसितमिति चेत्? उच्यते-ग्रन्थान्तरे नित्यराश्यधिकारे
नित्यराशिभिः सह तेषां योगपद्येनाभिधानात् ॥ ५ ॥

तदेवं चतुर्दशविधान् सत्पदप्ररूपणया प्ररूप्य सांप्रतमेतेषा-
मेवान्तिमो भेदश्चतुर्दशप्रकारः सत्पदप्ररूपणया-प्ररूपयितव्यः;
स च चतुर्दशधा गुणस्थानकभेदाद्भवति, ततो गुणस्थान-
कान्येव सत्पदप्ररूपणया प्ररूपयति-

मिच्छा अविरयदेसा, पमत्तअपमत्तया सजोगी य ।

सर्व्वं इयगुणा, नाणाजीवेमृ वि न ह्यति ॥ ६ ॥

मिथ्यादृष्टाविरलदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तसयोगिकैवत्रिगुणा-
नि गुणस्यानकानि सर्वाङ्गं सर्व्वकाङ्क्षं विद्यन्ते, इतराणि शेषाणि
(गुण ति) गुणस्यानकानि सास्वादन्मन्मन्मिथ्यादृष्टापूर्व्वकर-
णानि त्रितयादरसूक्ष्ममपरायोपशान्तमोहजीणमोहायोगिकैव--
द्विलङ्गणान्वयसंस्थाकानि नानाजीवेष्वपि, आस्नामकास्मिन्
जीवे इत्यपि गार्ह्यः । न सर्व्वकाङ्क्षं भवन्ति, न सर्व्वकाङ्क्षं
विद्यमानानि प्राप्यन्ते इत्यर्थः, किन्तु कदाचिदेव । यदाऽपि च
सास्वादानाऽऽद्यः प्राप्यन्ते, तदाऽपि कदाचिदेककाः, कदा-
चिद् बहुवः, बहुव्यं च प्रतिनियतं प्रत्येकमप्रेषयति ॥ ६ ॥

एतेषां च सास्वादानाऽऽदीनामपेक्षरयाकानां यावन्तो
भेदा एकद्विकाऽऽदिसंयोगतः सर्व्वसंख्या
जयन्ति, तावन्तः प्रतिपिपादयिषुः
सामान्यतः करुणायामाह--

इगदुगजोगाईणं, उवियमहो एगऽणग इइ जुयलं ।

इति जोगा उ इदुगुणा, गुणियविमिस्सा भवे भंगा ॥ ७ ॥

एकद्विकयोगाऽऽदीनाम् एकद्विकविकसंयोगाऽऽदीनां प्र-
त्येकमधस्तादिकानेकरूपं युगलं द्विकमवस्थाप्यते, तत एक-
कयागादारन्त्य (इदुगुण ति) द्विगुणा द्वान्यां सहिता
चिद्विगुणाः । तथाहि-पाश्चात्या जङ्गा द्विगुणाः क्रियन्ते, ततो
द्विकमहिता विधेयाः । ततः पुनरपि गुणितविमिश्रा ये भङ्गाः
प्राचीना द्वान्यां गुणितास्तेः केवलैः सहिताः क्रियन्ते,
तत ईप्सिनपदे इष्टसंस्थाका जङ्गा जयन्ति । इयमत्र भावना-
यावन्तः पदार्था विकल्पेन भवन्तो भेदसंख्यया ज्ञातमिष्टास्ता-
द्यन्तोऽसंस्कल्पनया विन्दवः स्थाप्यन्ते । इह च प्रहृता अष्टौ
सास्वादानाऽऽद्यः ततोऽष्टौ विन्दवः स्थाप्यन्ते, तेषां चाध्वनात्
प्रत्येकं द्विकः स्थाप्यः । स्थापना चेयम्- १ १ १ १ १ १ १ १
तत्रैकपदे द्वौ जङ्गा । तद्यथा-एको बहवो वेति पदद्वये भङ्गा
अष्टौ । तद्यथा-पाश्चात्यौ द्वौ भङ्गौ द्वान्यां गुणितौ जाताश्चत्वारः,
ते चितीयविन्दुस्थाने स्थाप्यन्ते, ततोऽधस्तनो द्विकः प्र-
क्षिप्यते, जानाः पदं, ततो " गुणियविमिस्सा " इति वचनात्
यौ पाश्चात्यौ द्वौ भङ्गौ द्वान्यां गुणितौ तौ पदेषु मध्ये प्रक्षिप्ये-
ते, ततो जाता अष्टौ, एतावन्तः पदद्वये भङ्गाः । ननु पदद्वये जङ्गा-
श्चत्वार एव प्राप्यन्ते । तथाहि-किल एकः सास्वादन एको
मिश्र इत्येको भङ्गः, एकः सास्वादनो बहवो मिश्रा इति द्विती-
यः, बहवः सास्वादाना एको मिश्र इति तृतीयः, बहवः सास्वा-
दाना बहवो मिश्रा इति चतुर्थः । अतः परमेकोऽपि भङ्गो न
संभवति, तत्कथमुच्यते-पदद्वये भङ्गा अष्टौ भवन्तीति । त-
द्युक्तम् । अभिप्रायापरिज्ञानात् । इह हि यदि सास्वादनमिष्टौ
सदैवावस्थितौ भवेताम्, प्रजना तु तयोरेकानेकत्वमात्रकृतैव
केवला ज्ञेयतः, तदौक्तप्रकारेण द्वयोः पदयोर्भङ्गाश्चत्वार एव
जयन्ति । यावता सास्वादनमिष्टौ स्वरूपेणापि विकल्पनीयौ ।
तथाहि-कदाचित् सास्वादनो भवति, कदाचिमिश्रः, कदाचि-
द्विभौ । यत्र सास्वादनः केवलो जायमानः कदाचिदेकः कदाचि-
दनेक इति द्वौ जङ्गा । एवं मिश्रेऽपि द्वाविति चत्वारः । उन्नौ
च युगपज्जायमानौ जवहुक्तप्रकारेण चतुर्भङ्गिकतया जायते,
ततः पदद्वये जङ्गा अष्टौ भवन्ति । एवमुत्तरत्रापि भङ्गार्थजावना
भावनीया । सम्प्रति पदत्रयभङ्गा दर्शयन्ते-तत्र पाश्चात्याः पदद्व-

ये जङ्गा अष्टौ (द्वाभ्यां) गुणयन्ते, जाताः पदद्वयः । ते तृतीयविन्दु-
स्थाने स्थाप्यन्ते, ततोऽधस्तनो द्विकः प्रक्षिप्यते, जाता अष्टाद-
श । ततो भूयः पाश्चात्या अष्टौ प्रक्षिप्यन्ते, जाताः पदद्वयशतिः ।
एतावन्तः पदत्रये भङ्गाः । ततः सैव पदद्वयशतिर्द्वाभ्यां गुणयते,
जाता द्विपञ्चाशत् । सा चतुर्थविन्दुस्थाने स्थाप्यते, ततोऽधस्त-
नो द्विकः प्रक्षिप्यते, ततो जाताश्चतुःपञ्चाशत् । ततः पुनरपि
पाश्चात्या पदद्वयशतिः प्रक्षिप्यते, जाता अशीतिः । एतावन्तः पदच-
तुष्टये भङ्गाः । ततः सा अशीतिर्द्वाभ्यां गुणयते, जातं पदद्वयधिकं
शतम्, तत्पञ्चमविन्दुस्थाने स्थाप्यते, ततोऽधस्तनो द्विकः प्रक्षि-
प्यते, जातं द्विपष्टयधिकं शतम्, ततः पुनरपि प्राक्तनी अशीतिः प्र-
क्षिप्यते, ततो जाते द्वे शते द्विचत्वारिंशे । एतावन्तः पदपञ्चके
भङ्गाः । ततस्ते द्वे शते द्विचत्वारिंशे द्वाभ्यां गुण्येते, जातानि
चत्वारिंशतानि चतुरशीत्यधिकानि । तानि षष्ठविन्दुस्थाने
स्थाप्यन्ते, ततोऽधस्तनो द्विकः प्रक्षिप्यते, जातानि चत्वारिंश-
तानि पदशीत्यधिकानि । ततो भूयः प्राक्तने द्वे शते द्विचत्वारिं-
शदधिके प्रक्षिप्येते, जातानि सप्तशतान्यष्टाविंशत्यधिकानि । ए-
तावन्तः पदेषु पदेषु जङ्गाः । ततः सप्तशतान्यष्टाविंशत्यधिकानि
द्वाभ्यां गुणयन्ते, जातानि चतुर्दश शतानि पदपञ्चाशदधिकानि ।
तानि सप्तमविन्दुस्थाने स्थाप्यन्ते, ततोऽधस्तनो द्विकः प्रक्षिप्य-
ते, जातानि चतुर्दशशतानि अष्टपञ्चाशदधिकानि । ततः पुनरपि
प्राक्तनानि सप्तशतानि अष्टाविंशत्यधिकानि प्रक्षिप्यन्ते, ततो
भवन्त्येकविंशतिशतानि पदशीत्यधिकानि । एतावन्तः सप्त-
पदभङ्गाः । अस्मिन् चैकविंशतिशतानि पदशीत्यधिकानि द्वा-
भ्यां गुणयन्ते, जातानि त्रिचत्वारिंशच्छतानि द्विसप्तत्यधिकानि ।
तान्यष्टमविन्दुस्थाने स्थाप्यन्ते, ततोऽधस्तनो द्विकः प्रक्षिप्य-
ते, ततो जातानि त्रिचत्वारिंशच्छतानि चतुःसप्तत्यधि-
कानि । ततो भूयोऽपि प्राक्तनान्येकविंशतिशतानि पदशीत्यधि-
कानि प्रक्षिप्यन्ते, जातानि षष्ठयधिकानि पञ्चपष्टिशतानि ।
एतावन्तोऽष्टपदभङ्गाः ॥ ७ ॥

संप्रत्येयामेव भङ्गकानां प्रकारान्तरेण प्ररूपणामाह-

अहवा एकपईया, दो जंगा इगिवहुत्तसन्ना जे ।

ते चिय पयवृष्टीण, निगुणा इगसंजुया जंगा ॥ ८ ॥

अथवेति प्रकारान्तरोपदर्शने, एकपदिकौ एकपदभवौ द्वौ
भङ्गा भवतः, कौ तौ ? इत्याह-यौ एकबहुत्वसङ्को-कदा-
चिदनेक इत्येवंप्रकारेण, ततस्तावेव द्वौ भङ्गावादी कृत्वा पद-
वृक्तौ द्विकाऽऽदिपदवृक्तौ प्राक्तनाः प्राक्तनास्त्रिगुणाः क्रियन्ते,
ततो द्विकेन संयुक्ता विधेयाः, ततस्तत्तत्पदभङ्गा भवन्ति ।
इयमत्र भावना-तावेवैकपदिकौ भङ्गौ पदद्वये त्रिगुणीक्रियेते,
ततो जाताः पदं । ते द्विकेन संयुज्यन्ते, ततो जायन्तेऽष्टौ ।
एतावन्तः पदद्वये भङ्गाः । ततस्तेऽष्टौ त्रिगुणाः क्रियते, जाता
चतुर्विंशतिः । सा चिकेन संयुक्ता जाता पदद्वयशतिः । एताव-
न्तः पदत्रये जङ्गाः । ततः साऽपि पदद्वयशतिस्त्रिगुणीक्रियते, जा-
ता अष्टसप्ततिः । ततो द्विकप्रक्षेपः, ततो जवत्यशीतिः । एतावन्तः
पदचतुष्टये भङ्गाः । एवं तावद् वाच्यं, यावत्सप्तपदभङ्गाः षड-
शीत्यधिकान्येकविंशतिशतानि । तानि भूयस्त्रिगुणीक्रियन्ते,
ततो द्विकः प्रक्षिप्यते, जातानि षष्ठयधिकानि पञ्चषष्टिशता-
नि । एतावन्तोऽष्टसप्त सास्वादानाऽऽदिपदेषु जङ्गाः ॥ ७ ॥ तदेवं
कृता सत्पदप्ररूपणा ।

सम्प्रति द्रव्यप्रमाणमाह-

साधारणाण भेदा, चर्रो अण्ताऽसंख्यया सेसा ।

मिच्छाऽण्ता चर्रो, पलियामखं ससेसखेज्जा ॥८॥

साधारणानां साधारणवनस्पतिकायिकानां चत्वारो भेदाः, पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मबादरूपाः. प्रत्येकमनन्ता अनन्तसंख्याः, अनन्तलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्तेषाम् । तथा शेषाः पृथिव्यम्बुतेजोवायवः प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मबादरभेदाश्चतुर्भेदाः, तथा पर्याप्तापर्याप्तभेदभिन्नाः प्रत्येकबादरवनस्पतिकायिकाः पर्याप्तापर्याप्तद्वित्रिचतुरसंज्ञिसंज्ञिनोऽसंख्याता असंख्यातसंख्याः । अथापर्याप्तासंज्ञिनः कथमसंख्याता गीयन्ते ? न हि ते सदैव प्राप्यन्ते, किं तु कदाचिदेव, ततः कथमसंख्याता घटन्ते ? नैव दोषः । यतो यद्यपि ते सदैव न जवन्ति, तथापि यदा भवन्ति तदा जघन्येनैको द्वौ वा उत्कर्षतोऽसंख्येयाः । उक्तं च-
“ एगो व दो व तित्रि व, संखमसंखा च एगसमएणं । ” इति ।
तथा मिथ्यादृष्टयोऽनन्ताः-अनन्तलोकाऽऽकाशप्रमाणाः, तथा चत्वारः सास्वादनसम्यग्मिथ्यादृष्ट्यविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतरूपाः प्रत्येकं पल्योपमासंख्येयभागवर्तिप्रदेशराशिप्रमाणा इत्यर्थः । इह सास्वादानाः सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यध्वानुवृत्तात्कदाचिल्लोके प्राप्यन्ते, कदाचिन्न; यदा प्राप्यन्ते तदा जघन्येनैको द्वौ वा, उत्कर्षतः क्षेत्रपल्योपमासंख्येयजागतुल्याः, अविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरताः पुनः सदैव प्राप्यन्ते, ध्रुवत्वात्तेषां, केवलं कदाचित्स्तोकाः कदाचिद् बहवः, तत्र जघन्यपदेऽपि ते द्वयेऽपि प्रत्येकं क्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागवर्तिप्रदेशराशितुल्याः, उत्कर्षतोऽप्येतावन्त एव, नवरमसंख्यातस्य तस्यासंख्यातभेदभिन्नत्वाज्जघन्यादुत्कृष्टमसंख्यातमसंख्यातगुणं अष्टव्यम् । देशविरतेष्वविरतसम्यग्दृष्टयो जघन्यपदे उत्कृष्टपदे च प्रभूतततरा भवसेयाः; शेषाः प्रमत्ताऽऽदिगुणस्थानवर्तिनो जीवाः प्रत्येकं संख्येयाः प्रतिनियतसंख्याकाः, सा च प्रतिनियता संख्या स्वयमेव वक्ष्यते ॥ ८ ॥

तदेवमजिहितं सामान्यतो द्रव्यप्रमाणम्;

साम्प्रतमेतदेव विशेषतोऽभिधित्सुराह-

पत्तेयपज्जवण्णा-इया उ परं हरंति दोगस्स ।

अंगुलअसंखजागे-ए जाइयं भूदगतणू य ॥ ९ ॥

पर्याप्तप्रत्येकबादरवनस्पतिकायिका भूकायिका उदककायिकाश्च पर्याप्तबादराः प्रत्येकं लोकस्य घनीकृतस्य सप्तरज्जुप्रमाणस्य उपरितनाधस्तनप्रदेशरहितैकैकप्रदेशप्रस्तराऽऽत्मकं मण्डकाऽऽकारं प्रतरमङ्गुलमात्रक्षेत्रासंख्येयभागैर्भाजितं खण्डितं सकलमपि हरन्ति । इयमत्र जावना-सर्वेऽपि प्रत्येकबादरपर्याप्तवनस्पतिकायिका जन्तवः प्रतरमेककाष्ठमपइत्तुमुद्यता विवाकिताः सन्तो यदि युगपदेकैकमङ्गुलासंख्येयजागमात्रं खण्डमपसारयन्ति, तत एकैनैव समयेन ते सकलमपि प्रतरमपहरन्ति । तत इदमायातम्-घनीकृतलोकस्यैकस्मिन् प्रतरे यावन्त्यङ्गुलासंख्येयभागमात्राणि खण्डानि भवन्ति तावत्प्रमाणाः पर्याप्तप्रत्येकबादरवनस्पतयः । एवं पर्याप्तबादरभूकायिकोदककायिकानामपि प्रत्येकं भावना कार्या । यद्यपि चामीषां त्रयाणामपीत्थं समानप्रमाणत्वमभिहितं, तथाऽप्यङ्गुलासंख्येयजागस्यासंख्यातभेदनिष्ठत्वात्परस्परमिदमल्पबहुत्वमवसेयम्; स्तोकाः प्रत्येकबादरपर्याप्तवनस्पतयः, तेज्यः पर्याप्तबादरभूकायिका असंख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि बादरपर्याप्ताकायिका असंख्येयगुणाः ॥ ९ ॥

आवलिबग्गो ऊणा-वदिए गुणिओ हु वायरा तेज्ज ।

वाळ य लोगसंखं, सेसतिगमसंख्या दोगा ॥ १० ॥

आवलिका असंख्येयसमयाऽऽत्मिकाऽप्यसत्कल्पनया दशसमयाऽऽत्मिका कल्प्यते, ततस्तस्या दशसमयाऽऽत्मिकाया आवलिकावर्गः, स च किल कल्पनया शतसमयप्रमाणः, तत आवलिकावर्ग ऊनावलिकया कतिपयसमयन्यूनया आवलिकया कतिपयसमयन्यूनैरावलिकासमयैरष्टत्रित्यर्थः, गुरयते । गुणं च कृते सति यावन्तो वर्गा भवन्ति, तेषु च वर्गेषु यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणा बादरपर्याप्ततेजस्कायिकाः । तथा (वाळ य लोगसंखं ति) वायवो बादरपर्याप्तवायवो लोकसंख्येयभागतुल्याः, घनीकृतस्य लोकस्यासंख्येयेषु प्रतरेषु संख्याततमभागवर्तिषु यावन्त आकाशप्रदेशस्तावत्प्रमाणा इत्यर्थः । अमीषां पृथिव्यम्बुतेजोवायुप्रत्येकवनस्पतीनां बादरपर्याप्तानां परस्परमल्पबहुत्वमिदम्-सर्वस्तोकाः पर्याप्तबादरतेजस्कायिकाः, तेभ्यः पर्याप्तप्रत्येकबादरवनस्पतिकायिका असंख्येयगुणाः, तेज्योऽपि पर्याप्तबादरभूकायिका असंख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि पर्याप्तबादराकायिका असंख्येयगुणाः, तेज्योऽपि पर्याप्तबादरवायुकायिका असंख्येयगुणाः । (सेसतिगमसंख्या लोगा इति) शेषत्रिकं पृथिव्यम्बुतेजोवायुकायिकानामपर्याप्तबादरपर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मलक्षणमसंख्येया लोकाः, असंख्येयेषु लोकेषु यावन्त आकाशप्रदेशस्तावत्प्रमाणाः । किमुक्तं जवति ? असंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्रमाणाः पृथिव्यम्बुतेजोवायूनां प्रत्येकमपर्याप्ता बादराः, पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च सूक्ष्मा भवन्तीति । इदं सामान्येनोक्तं, विशेषचिन्तायां पुनः पृथिव्यम्बुतेजोवायूनां स्वस्थाने प्रत्येकं त्रयाणामपि राशीनामिदमल्पबहुत्वम्-सर्वस्तोका अपर्याप्तबादराः, तेज्योऽपर्याप्तसूक्ष्मा असंख्येयगुणाः, तेज्योऽपि पर्याप्तसूक्ष्माः संख्येयगुणाः, शेषत्रिकप्रहणं चोपलक्षणं, तेनापर्याप्तबादरप्रत्येकवनस्पतयोऽसंख्येयलोकाकाशप्रमाणा अवगन्तव्याः । साधारणवनस्पतीनां च प्रागेव पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मबादररूपाश्चत्वारोऽपि भेदाः सामान्यतोऽनन्तलोकाकाशप्रदेशप्रमाणा उक्ताः । यदि पुनस्तेषामपि विशेषचिन्ता क्रियते, तदेदमल्पबहुत्वमवसेयम्-बादरपर्याप्तसाधारणाः सर्वस्तोकाः, तेज्यो बादरपर्याप्तसाधारणा असंख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि सूक्ष्मपर्याप्तसाधारणा असंख्येयगुणाः, तेज्योऽपि सूक्ष्मपर्याप्तसाधारणाः संख्येयगुणाः ॥ १० ॥

पज्जत्तापज्जत्ता, वित्तिवउअस्सक्षिणो अबहरंति ।

अंगुलसंखासंख-प्पएसज्जइयं पुढो परं ॥ ११ ॥

द्वित्रिचतुरसंज्ञिनो द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासंज्ञिपञ्चेन्द्रियाः पृथक्प्रत्येकं पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च यथासंख्यमङ्गुलसंख्येयासंख्येयभागप्रदेशैर्भाजितं खण्डितं प्रतरमपहरन्ति । इयमत्र जावना-सर्वेऽपि पर्याप्ता द्वीन्द्रिया यदि युगपदेकैकमङ्गुलमात्रक्षेत्रासंख्येयजागमात्रं खण्डं प्रतरस्यापहरन्ति, तत एकैनैव समयेन ते सकलमपि प्रतरमपहरन्ति । इदमुक्तं भवति घनीकृतस्य लोकस्य सप्तरज्जुप्रमाणस्यैकस्मिन् प्रतरे यावन्त्यङ्गुलसंख्येयजागमात्राणि खण्डानि तावन्तः पर्याप्ता द्वीन्द्रियाः । एवं पर्याप्तास्त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासंज्ञिपञ्चेन्द्रिया अपि प्रत्येकमवगन्तव्याः यावन्ति पुनरेकस्मिन् प्रतरेऽङ्गुलमात्रक्षेत्रासंख्येयभागप्रमाणानि खण्डानि, तावन्तोऽपर्याप्ता द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासंज्ञिपञ्चेन्द्रियाः प्रत्येकमवसेयाः । यद्यपि च सर्वे

पर्याप्ताः सर्वेऽपि चापर्याप्ता द्वीन्द्रियाऽऽद्यः सामान्यतः समान-
प्रमाणा उक्ताः, तथाऽपि विशेषचिन्तायामिदमल्पचतुर्वचसेय-
म्-सर्वस्तोकाः पर्याप्ताश्चतुरिन्द्रियाः, पर्याप्ता असंक्षिपञ्चेन्द्रिया
विशेषाधिकाः, पर्याप्ता द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, पर्याप्तास्त्रीन्द्रि-
या विशेषाधिकाः, अपर्याप्ता असंक्षिपञ्चेन्द्रिया असंख्यानगु-
णाः, तेज्योऽपर्याप्ताश्चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेज्योऽप्य-
पर्याप्तास्त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः- तेज्योऽप्यपर्याप्ता द्वीन्द्रिया
विशेषाधिकाः । तदेवमनेक्षिपञ्चेन्द्रियपर्यन्ताः सर्वेऽपि जीवाः
संख्यया प्रकृतिताः ॥ ११ ॥

सम्प्रति संक्षिपस्वरूपार्थमाह-

सत्री चउसुं गर्हसुं, पदमापे असंखसेदिनेरइया ।

सेदिअसंखसेज्जो, सेसासु जहुत्तरं तह य ॥ १२ ॥

संक्षिपस्वरूपमपि गतिषु वर्तन्ते, ततो गतीरधिकृत्य तत्प्र-
रूपणा कतेत्या । तत्र प्रथमतो नरकगतिमधिकृत्याऽऽह-प्रथमा-
यां नरकपृथिव्यां रत्नप्रज्ञाऽभिधानायां घनीकृतस्य लोकस्य
सत्तरज्जुप्रमाणस्य असंख्येया एकप्रादेशिक्यः श्रेणयः, एताव-
त्प्रमाणा नारकाः ; असंख्यातासु एकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु या-
वन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणा नारका इत्यर्थः । गाथाऽन्ते
वशब्दस्यानुकार्यसंस्मृताद् भवनपतयोऽप्येतावत्प्रमाणा वे-
दिन्याः । शेषासु चिन्तयाऽऽदिषु नरकपृथिवीषु प्रत्येकम्
(सेदिअसंखसेज्जं, सि) घनीकृतस्य लोकस्यैकस्या अप्ये-
कप्रादेशिक्याः श्रेणेरसंख्येतमो प्रागो नारकाः ; असंख्येय-
तमे भागे यावन्तः प्रदेशास्तावत्प्रमाणा नारका इत्यर्थः ।
(जहुत्तरं तह य सि) तथा चेति समुच्चये । यथोत्तरं च यथा
यथा उत्तरा पृथ्वी तथा तथा पृथ्वीगतनारकापेक्षया असं-
ख्याततमा असंख्याततमभागमात्रा रूपेण्यः । तद्यथा-द्वितीय-
पृथ्वीगतनारकापेक्षया तृतीयपृथिव्यां नारका असंख्याततम-
भागमात्राः, तृतीयपृथ्वीगतनारकापेक्षया चतुर्थपृथिव्यां नार-
का असंख्याततमभागमात्राः । एवं सप्तस्वपि पृथ्वीषु रूप्यम् ।
कथमेतद्वचसेयमिति चेत् ? उच्यते-युक्तिवद्वात् । तथाहि-
सर्वस्तोकाः सप्तमपृथिव्यां नारकाः पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्धि-
भागभाविनः, तेभ्योऽपि तस्यामेव सप्तमपृथिव्यां दक्षिणदिग्भा-
गभाविनोऽसंख्येयगुणाः । कथमिति चेत् ? उच्यते-इह द्विधा ज-
न्तवः-शुक्लपाक्षिकाः, कृष्णपाक्षिकाश्च । तेषां चेद् लक्षणम्-
इह येषां किञ्चिदनुपुल्लपयवर्तारूमात्रः संसारस्ते शुक्लपाक्षि-
काः ; अधिकतरसंसारभाजिनस्तु कृष्णपाक्षिकाः । उक्तं च-
“ जेसिमवहुं पोग्गह-परियट्टो संसओ य संसारो । ते सुक्क-
पक्षिखया खलु, अहिप पुण कएहपम्मीओ ॥ १ ॥ ” अत एव
स्तोकाः शुक्लपाक्षिकाः, बहवः कृष्णपाक्षिकाश्च । कृष्णपाक्षि-
कास्तु प्राचुर्येण दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यन्ते, न शेषासु दि-
क्षु, तथास्वाभाव्यात् । तच्च तथास्वाभाव्यं पूर्वाचार्यैरेवं शु-
क्लभिरुपवृत्तते-तथा कृष्णपाक्षिका दीर्घनरसंसारभाजिन
उच्यन्ते, दीर्घतरसंसारभाजिनश्च बहुपापोदया ज्वान्ति । ब-
हुपापोदयाश्च क्रूरकर्माणः । क्रूरकर्माणश्च प्रायस्तथास्वाभाव्या-
त् तद्वचसिद्धिं का अपि दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यन्ते, न शेषासु ।
यत उक्तम्-“ पायमिह क्रूरकम्मा, भवसिद्धीया वि दाहिणिह्ले-
सु । नेरइयतिरियमण्णया, सुराइठाणेषु गच्छन्ति ॥ १ ॥ ” ततो
दक्षिणस्यां दिशि बहूनां कृष्णपाक्षिकाणामुत्पादसंभवात्
संजवन्ति पूर्वोत्तरपश्चिमेभ्यो दाक्षिणात्या असंख्येयगुणा इति ।

तेभ्योऽपि पट्टपृथिव्यां तमःप्रमाऽभिधानायां पूर्वोत्तरपश्चिम-
दिग्भाविनोऽसंख्येयगुणाः । कथमिति चेत् ? उच्यते-
इह सर्वोत्तरपक्षपापकर्मकारिणः संक्षिपञ्चेन्द्रियतिथ्यमनुष्याः स-
प्तमनरकपृथिव्यामुत्पद्यन्ते, किञ्चिद्दीनहीनतरापपकर्मकारिण-
श्च पट्टपादिषु पृथिवीषु, सर्वोत्तरपक्षपापकर्मकारिणश्च सर्वस्तो-
काः, बहवश्च यथोत्तरं किञ्चिद्दीनहीनतराऽऽदिपापकर्मकारि-
णः, ननो युक्तमसंख्येयगुणत्वम् । सप्तमपृथिवीदाक्षिणात्यनार-
कापेक्षया पट्टपृथिव्यां पूर्वोत्तरपश्चिमनारकाणाम्, एवमुत्तरोत्त-
रपृथिवीरप्यधिकृत्य ज्ञातव्यम् । तेज्योऽपि तस्यामेव पट्टपृ-
थिव्यां दक्षिणदिग्भाविनो नारका असंख्येयगुणाः । युक्तिरत्रापि
प्राभुताऽनुसत्तव्या । तेभ्योऽपि पञ्चमपृथिव्यां धूमप्रभाऽभिधा-
नायां पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनोऽसंख्येयगुणाः, तेज्योऽपि तस्या-
मेव पञ्चमपृथिव्यां दक्षिणदिग्भाविनोऽसंख्येयगुणाः, तेज्योऽपि
चतुर्थपृथिव्यां पद्मप्रभाऽभिधानायां पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाग-
भाविनोऽसंख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि तस्यामेव चतुर्थपृथिव्यां दक्षि-
णस्यां दिशि असंख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि तृतीयपृथिव्यां बाहु-
काऽभिधानायां पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनोऽसंख्येयगुणाः, तेभ्यो-
ऽपि तस्यामेव तृतीयपृथिव्यां दाक्षिणात्या असंख्येयगुणाः,
तेज्योऽपि द्वितीयपृथिव्यां दार्कप्राप्रभाऽभिधानायां पूर्वोत्तरपश्चि-
मदिग्भाविनोऽसंख्येयगुणाः, तेज्योऽपि तस्यामेव द्वितीयपृथि-
व्यां दाक्षिणात्या असंख्येयगुणाः, तेज्योऽपि रत्नप्रभापृथिव्यां
पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनोऽसंख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि तस्यामेव
रत्नप्रभायां पृथिव्यां दक्षिणस्यां दिशि नारका असंख्येयगुणाः ।
५० सं० । (अत्रत्यः संवादी प्रज्ञापनाग्रन्थः ‘अप्पावहुय’
शब्दे प्रथमभागे ६५२ पृष्ठे गतः)

ये च तेज्योऽसंख्येयगुणास्तेषां ते असंख्येयतमे प्रागे
वर्तन्ते, ननो रत्नप्रभापृथिव्यां पूर्वोत्तरपश्चिमनारकेभ्योऽपि
दार्कप्राप्रभानारका असंख्येयतमे भागे वर्तन्ते, किं पुनः
सकृन्नारकेचयः ? , एवमथोऽप्यपृथिवीष्वपि भावनीयम् ।
ततो युक्तमुक्तम्-(जहुत्तरं तह य सि) ॥ १२ ॥

सम्प्रति व्यन्तराणां प्रमाणमाह-

संखेज्जोयणारणं, सूडपपेसिहं भाइओ पपरो ।

वंतरसुरेहिं हारइ, एवं एकेकपेण ॥ १३ ॥

संख्येयानां योजनानां या सूचिरैकप्रादेशिकी श्रेणिः । किमुक्तं
भवति ?-संख्येययोजनप्रमाणा या एकप्रादेशिकी पङ्क्तिः, तत्प्रदे-
शैर्भक्ताः प्रतरो व्यन्तरसुरेरपह्निने । अथमत्र तात्पर्यार्थः-या-
वन्ति संख्येययोजनप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्रायाकाशख-
ण्डाभ्येकस्मिन् प्रतरे ज्वान्ति, तावत्प्रमाणा व्यन्तरसुराः । अथ
वेपं कल्पना-संख्येययोजनप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्रं कल्प-
मेकैकं युगपद् यदि सर्वेऽपि व्यन्तरसुरा अपहरन्ति, त-
र्हि सकलमपि प्रतरेकस्मिन्नेव समये ते अपहरन्ति, अत्रापि
स एवार्थः । एवमेकैकस्मिन् भेदे व्यन्तरनिकाये रूप्यम् ।
किमुक्तं जवति ?-यथा सकलव्यन्तरसुराणां परिमाणमुक्तमेव-
मेकैकस्मिन् व्यन्तरनिकाये परिमाणमवसेयम् । न चेद् सर्व-
समुदायपरिमाणव्याघातप्रसङ्गः, श्रेणिप्रमाणहेतुयोजनसंख्ये-
यत्वस्य वैचित्र्यात् ॥ १३ ॥

छप्पचदोसयंगुल-सूडपपेसिहं चाइओ पपरो ।

जोइसिएहिं हीरइ, सट्टाणे त्थी य संखगुणा ॥ १४ ॥

पदपञ्चाशदधिकशतव्यसंख्याऽहुसप्रमाणसूचिमदशैर्नाजितः

स्वरिक्तः प्रतर उक्तस्वरूपो ज्योतिष्कदेवैरपह्रियते । इयमत्र जावना-षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयसंख्याऽङ्गुलप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्राणि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावत्प्रमाणा ज्योतिष्कदेवाः । अथवेयं कल्पना-षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयसंख्या-ङ्गुलप्रमाणैकप्रादेशिकश्रेणिमात्रं खण्डमेकैकं यदि युगपत्सर्वेऽपि ज्योतिष्कदेवा अपहरन्ति, तर्हि ते सकलमपि प्रतरमेकस्मिन्नेव समये अपहरन्ति, तथा स्वस्थाने चतुर्वर्षेपि देवनिकायेषु स्वस्वनिकायगतदेवापेक्षया देव्यः संख्येयगुणा द्रष्टव्याः, प्रज्ञापनायां महादरुके तथा पाठात् ।

असंख्यसेद्विखप-सतुल्लया पदमदुइयकपेसु ।

सेदिअसंखससमा, उवरिं तु जहुचरं तह य ॥१५॥

घनीकृतस्य लोकस्य या ऊर्द्धाध आयता एकप्रादेशिक्यः श्रेणयोऽसंख्यातास्तासां यावान् प्रदेशराशिस्तत्तुल्यास्तावत्प्रमाणाः प्रथमे कल्पे सौधर्म्याऽऽख्ये, द्वितीये च कल्पे ईशानाऽऽख्ये प्रत्येकं देवा भवन्ति । केवलं सौधर्म्यकल्पगतदेवापेक्षया ईशानकल्पगता देवाः संख्येयभागमात्रा द्रष्टव्याः, प्रज्ञापनायामीशानदेवापेक्षया सौधर्म्यकल्पदेवानां संख्येयगुणतयाऽभिधानात् । (सेदिअसंखससमा उवरिं तु चि) तुर्वाक्यभेदे, उपरि पुनः सौधर्म्यशानकल्पयोरुपरिष्ठात्पुनः सनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलान्तकमहाशुकसहस्रारलक्षणेषु कल्पेषु प्रत्येकं देवा घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिक्या एकस्याः श्रेणेरसंख्येयांशसमाः, असंख्येयतमे भागे यावन्तो नजःप्रदेशास्तावत्प्रमाणाः (जहुचरं तह य चि) तथाचेति समुच्चये, यथा उत्तरे उत्तरे देवाः-उत्तरोत्तरकल्पगता देवास्तथा तथा पूर्वपूर्वकल्पगतदेवापेक्षया असंख्येयभागमात्रा द्रष्टव्याः । इदमुक्तं भवति-यावन्तः सनत्कुमारकल्पगता देवास्तदपेक्षया माहेन्द्रकल्पे असंख्येयजागमात्राः, माहेन्द्रकल्पगतदेवापेक्षया सनत्कुमारकल्पगता देवा असंख्येयगुणा इत्यर्थः । एवं माहेन्द्रकल्पगतदेवापेक्षया ब्रह्मलोककल्पगतदेवा असंख्येयभागमात्राः । एवं लान्तकमहाशुकसहस्रारकल्पेष्वपि जावनीयम् । “ तह य ” इत्यत्र चशब्दस्यानुक्तार्थसमुच्चायकत्वादानतप्राणताऽऽरणाच्युतकल्पेषु अधस्तनमध्यमोपरितनग्रैवेयकेषु अनुत्तरविमानेषु च प्रत्येकं क्षेत्रपट्योपमस्यासंख्येयतमे भागे यावन्तो नजःप्रदेशास्तावत्प्रमाणा देवा अवगन्तव्याः । पूर्वपूर्वदेवापेक्षया चोत्तरोत्तरदेवाः संख्येयगुणहीनाः, तथा प्रज्ञापनायां महादरुके पठितत्वात् । (महादरुकेपाठस्तु-‘अप्पावहुय’ शब्दे प्रथमभागे ६५२ पृष्ठे द्रष्टव्यः)

इह पूर्वं रत्नप्रमानारकाणां भवनपतिदेवानां सौधर्म्यकल्पगतदेवानां च परिमाणमसंख्येयश्रेणिगताऽऽकाशप्रदेशराशिप्रमाणं सामान्यनोक्तं, तत्र न ज्ञायते के बहवः, के स्तोका इति ? तत परस्परं विशेषमाह-

सेदी एकेकप-सरइयसूईणमंगुलपमियं ।

घम्माए जवणसोह-ममयाण माणं इमं होइ ॥ १६ ॥

घर्मायां घर्माभिधानायां प्रथमपृथिव्यां नारकाः, तेषामिति शेषः, तथा भवनपतीनां सौधर्म्यजानां च सौधर्म्यकल्पगतानां च देवानां परिमाणावधारणाय या असंख्येयाः श्रेण्यः पूर्वमुक्तास्ताः प्रति प्रत्येकमेकैकं प्रदेशं श्रेणिव्यतिरिक्तं गृहीत्वा या रचिताः सूचय एकप्रादेशिक्यः श्रेणयः । किमुक्तं भवति ?-रत्न-

प्रजानारकाऽऽदिपरिमाणेषु प्रत्येकं यावत्त्यः श्रेणयस्तावतः प्रदेशान् श्रेणिव्यतिरिक्तान् गृहीत्वा एकप्रादेशिक्यः सूचयः क्रियन्ते, तासां च सूचीनामङ्गुलप्रमितमङ्गुलजागमितमिदं वक्ष्यमाणं मानं प्रमाणम् ॥ १६ ॥

तदेव दर्शयति-

अप्पन्नदोसयंगुल-भूओ जूओ विगिज्ज मूलतिगं ।

गुणिया जहुचरत्था, रासीओ कमेण सूईओ ॥१७॥

षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाणस्याङ्गुलमात्रस्याङ्गुलक्षेत्रगत-प्रदेशराशेरभूयो भूयो वारं वारं विगृह्य । किमुक्तं भवति ?-वर्गमूलाऽऽनयनकरणेन एकं वारं विगृह्य वर्गमूलमानीय जूयो विगृह्यते, ततो द्वितीयं वर्गमूलमागच्छति, ततो जूयोऽपि विगृह्यते, ततस्तृतीयं वर्गमूलमागच्छति । एवं जूयो जूयो विगृह्य मूलत्रिकं वर्गमूलत्रयमानीय यथोत्तरस्था राशयो गुण्यन्ते । ततो गुणिताः सन्तस्ते क्रमेण यथाक्रमं सूचयो प्रवन्ति । एतावत्प्रदेशराशिप्रमाणा यथाक्रमं रत्नप्रमानारकाऽऽदिषु श्रेणपरिमाणदेनवः सूचयो भवन्तीत्यर्थः । इयमत्र जावना-अङ्गुलमात्रे क्षेत्रे एकप्रादेशिकश्रेणिरूपे असंख्याता अपि प्रदेशाः किलासत्कल्पनया षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाणाः कल्प्यन्ते, तेषां प्रथमं वर्गमूलं षोडश, द्वितीयं चत्वारि, तृतीयं च द्वे । एते च राशय उपर्यधोजावेन क्रमेण व्यवस्थाप्यन्ते । तत्र प्रथमवर्गमूलेन षोडशलक्षणेन उपरितनः षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाणो राशिर्गुण्यते । गुणिते च सति तस्मिन् जातानि षड्वत्सधिकानि चत्वारि सहस्राणि । एतावत्यः किल श्रेणयो रत्नप्रमानारकाणां परिमाणावधारणाय द्रष्टव्याः, एतावत्प्रमाणश्रेणिगताऽऽकाशप्रदेशराशिप्रमाणाः प्रथमपृथिवीनारका भवन्तीत्यर्थः । तथा द्वितीयेन वर्गमूलेन चतुष्कलक्षणेनोपरितनः षोडशकलक्षणे राशिर्गुण्यते । गुणिते च सति जाता चतुःषष्टिः । एतावत्यः श्रेणयो भवनपतीनां परिमाणावधारणाय द्रष्टव्याः । तथा तृतीयेन वर्गमूलेन द्विकलक्षणेनोपरितनश्चतुष्कलक्षणे राशिर्गुण्यते । ततो जाता अष्टौ । एतावत्यः श्रेणयः सौधर्म्यदेवानां परिमाणावधारणाय द्रष्टव्याः ॥ १७ ॥

रत्नप्रजानारकाऽऽदीनामेव विषये प्रकारान्तरेण जूयः श्रेणिपरिमाणमाह-

अह वंगुलप्पसा, समूलगुणिया उ नेरइयसूई ।

पदमज्जुइयापयाई, समूज्जगुणियाई इयरणं ॥ १८ ॥

अथवेति प्रकारान्तरसूचने, प्रकारान्तरं चेदम्-पूर्वमङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिरसत्कल्पनया षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रदेशप्रमाणकल्पितः, इह तु न तथा कल्प्यते, किं तु यथाऽवस्थित-एव विवक्ष्यते इति । अङ्गुले एकप्रादेशिकश्रेणिरूपे अङ्गुलमात्रे च प्रदेशास्ते स्वकीयेन वर्गमूलेन गुणिताः सन्तो यावन्तः संभवन्ति, एतावत्प्रमाणा नैरयिकसूचिः-नैरयिकपरिमाणदेतूनां श्रेणीनां विस्तरः । किमुक्तं भवति ?-एतावत्प्रमाणाः प्रथमपृथिवीनारकाणां परिमाणावधारणाय श्रेणयोऽवगन्तव्याः । तथा अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेर्यतः प्रथमं पदं वर्गमूलं, तत् स्वकीयेन मूलेन वर्गमूलेनाङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराश्यपेक्षया द्वितीयेन वर्गमूलेन गुण्यते । गुणिते च सति यावान् प्रदेशराशिर्भवति, एतावत्प्रमाणा भवनपतीनां परिमाणावधारणाय श्रेणयो द्रष्टव्याः । तथा अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेरव यद् द्वितीयं पदं वर्ग-

मूत्रं, तत्र स्वमूलेन स्वकीयेन वर्गमूलेन अद्गुलमात्रक्रेत्रप्रदेश-
राह्यपेक्षया तृतीयेन च वर्गमूलेन गुणिते । गुणिते च सति यावा-
न् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणाः सौधर्मदेशानां परिमाणावधा-
रणाय श्रेणयो ज्ञेयाः, एतावत्प्रमाणाश्रेणुगताऽऽकाशप्रदेश-
राशितुल्याः सौधर्मदेशा भवन्तीति भावना । एवं पूर्वत्रापि
भावना कृष्टव्या ॥ १८ ॥

संप्रत्युत्तरवैक्रियसंक्षितिर्यक्पञ्चेन्द्रियपरिमाणा-
वधारणार्थमाह-

अंगुलमूत्रांश्विय-भागपमिया उ ह्येति सेटीओ ।

उत्तरविठविषाणं, तिरियाण य सन्नपज्जाणं ॥ १९ ॥

अङ्गुलस्याङ्गुलप्रमाणस्य क्षेत्रस्य प्रदेशराशेर्यन्मूलं वर्गमूलं
प्रथमं, तस्य योऽसंख्येयो भागस्तेन प्रमितस्तत्प्रमाणास्तिरक्षां
संक्षिप्यचेन्द्रियाणामुत्तरवैक्रियाणं परिमाणावधारणाय श्रेण-
योऽवगन्तव्याः । इयमत्र भावना-एकप्रदेशिके अद्गुलमात्रे क्षेत्रे यः
प्रदेशराशिः, तस्य यत् प्रथमं वर्गमूलं, तस्यासंख्येयज्ञाने याव-
न्तो नभःप्रदेशाः, तावत्प्रमाणास्तु श्रेणिषु यावान् प्रदेशराशिस्ता-
वत्प्रमाणा उत्तरवैक्रियशरीरलब्धिसम्पन्नाः पर्याप्तसंक्षिप्य-
न्द्रियतिर्यञ्चो वेदितव्याः । उक्तं च-"पंचैदितिरिक्त्वाज्जगिया-
पं केवइया वेउविचयसररा पत्ता ॥ गांयमा । असंखेज्जा, का-
लओ असंखेज्जाहि उत्सटिणीओसत्पिणीहि अवहरंति,
जेउओ पपरस्स असंखेज्जइमणे असंखेज्जाओ सेटीओ, तासि
णं सेटीणं विक्खंनसुइ अंगुलपटममुत्तवगस्स असंखेज्जइ-
भागो" इति । उत्तरवैक्रियशरीरलब्धिसंपन्नाः पर्याप्तसंक्षि-
तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया असंख्येयेषु कोपसमुदेषु गजमत्सपहंसाऽऽइ-
यो कृष्टव्याः ॥ १९ ॥

सम्प्रति मनुष्यपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह-

उकोसप मण्णया, मेटी रुवाहिया अवहरंति ।

तइयमूलाहएहि, अंगुलमूत्रपपसेहि ॥ २० ॥

इह द्वे मनुष्याः-गर्भव्युत्क्रान्ताः, समूर्च्छिमाश्च । तत्र गर्भव्यु-
त्क्रान्ताः-पर्याप्ताः, अपर्याप्ताश्च भवन्ति । समूर्च्छिमास्तु अन्त-
र्मुहूर्तायुगोऽपर्याप्ता एव स्त्रियन्ते । एतच्च प्रागेव प्रयमाधिका-
रेऽभिहितम् । ततस्ते पर्याप्ता न भवन्ति । तत्र ये गर्भव्युत्क्रा-
न्ताः पर्याप्ता मनुष्यास्ते सदैव ज्ञयन्ते, ध्रुवत्वात्तेषाम् । ते च
संख्येयाः, संख्या च तेषां जघन्यतोऽपि पञ्चमवर्गगुणितप-
ष्ठवर्गप्रमाणा द्रष्टव्या । अथ वर्गः किमुच्यते ? किंस्वरूपश्च
पञ्चमो वर्गः ? किंचित्तुः पष्ठः ? कीदृशो पञ्चमवर्गगुणितः स
पष्ठो वर्गो भवतीति ? उच्यते-इह विवक्षितो राशितैस्तेनैव
राशिना गुणितो वर्ग इत्यभिधीयते । तत्रैकस्य वर्ग एक एव भव-
ति, ततो वृद्धिरहितत्वादेव वर्ग एव न गण्यते, द्वयोश्च वर्ग-
भवात्तारो जघनन्ति, इत्येव प्रथमो वर्गः ४ । चतुर्णो वर्गः पोरु-
शेति द्वितीयो वर्गः १६ । षोडशानां वर्गो द्वे शत्रे पट्पञ्चा-
शदधिके, इति तृतीयो वर्गः २५६ । च्योः शतयोः पट्पञ्चा-
शदधिकयोर्वर्गः पञ्चषष्टिसहस्राणि पञ्च शतानि पट्त्रिंशद-
धिकानि, एव चतुर्थो वर्गः ६५५३६ ।

अस्य च राशेर्वर्गः सार्द्धगायया प्रोच्यते-

" चत्तारि य कोडिसया, अउण्णसीसं च ह्येति कोमीओ ।

अउण्णवन्नं लक्खा, सत्तछे चैव य सहस्सा ॥ १ ॥

दो य सया क्खउया, पंचमवगो इमो विनिहिटो । "

अङ्कतोऽपि स्थापना- ४२६४६७२६६ ।

अस्यापि राशेर्वर्गो गायत्रयेण प्रतिपाद्यते । तद्यथा-

" लक्खं कोमाकोडिण, चउरासीइ भवे सहस्साइ ।

चत्तारि य सत्तट्ठा, ह्येति सया कोडिकोडीणं ॥ १ ॥

चोयला लक्खाइ, कोदीणं सत्त चैव य सहस्सा ।

तिप्पि य सया य सयरा, कोडीणं ह्येति नायव्वा ॥ २ ॥

पंचाण्णइ लक्खा, एगावन्नं भवे सहस्साइ ।

उस्सोत्तसुत्तरसया, एसो उट्ठा य हवइ वग्गो ॥ ३ ॥ "

अङ्कतः स्थापना- १८४४६७४४०७३७०६५५१६१६ ।

एव पष्ठो वर्गः पूर्वोक्तेन पञ्चमवर्गेण गुण्यते । गुणिते च सति
यावान् राशिर्भवति तावत्प्रमाणा जघन्यतोऽपि पर्याप्तगर्भ-
जमनुष्याः । स च राशिरैतावान् जयति-

७६२२७१६२५१०२६४३३७५६३५४३६५०३३६ ।

अयं च राशिरैकोनत्रिंशद्वस्थानेन कोटाकोट्यादिप्रकारेणा-
भिधातुं कथमपि शक्यते, ततः पर्यन्तवर्तिनोऽङ्कस्थानादा-
रभ्याद्ब्रह्मण्यसंप्रदमात्रं पूर्वमुक्तप्रणीतेन गायत्र्येनानिधीयते-

" न य तिप्पि तिप्पि सुत्तं, पंचेव य नव य तिप्पि चत्तारि ।

पंचेव तिप्पि नव पंच सत्त तिप्पेव तिप्पेव ॥ १ ॥

चउ उच्च डु चउ एक्को, एण दो क्खिक्कगो य अट्ठेव ।

दो दो नव सत्तेव य, अंकछाणा इगुणतीसं ॥ २ ॥ "

एव च राशिः पूर्ववृत्तिस्त्रियमलपदादूर्ध्वं चतुर्थमलप-
दस्याधस्तादित्युपवर्त्यते; तत्र द्वौ द्वौ वर्गौ यमलपदम् । तथा
चोक्तमनुयोगचारचूर्णो-"दो विप्पि यमा जमलपयं ति जजइ"
इति । ततः पञ्च वर्गाः समुदितास्त्रियमलपदम्, त्रियमलपदसमा-
दारस्तस्मादूर्ध्वमेव राशिः, पष्ठवर्गस्य पञ्चमवर्गेण गुणितत्वात् ।
अष्टवर्गसमुदायश्चतुर्थमलपदम्, चतुर्णो यमलपदानां समादार
इत्यर्थः । तस्याधस्तात् सप्तमवर्गस्याप्यपरिपूर्णत्वात्, एव च
राशिः पष्ठवर्गतिच्छेदनकदायी । तथाहि-प्रथमो वर्गो द्वे जेदनके द-
दाति । तद्यथा-प्रथमं जेदनकं द्वौ, द्वितीयमेकं, द्वितीयो वर्गश्च-
त्वारि जेदनकानि । तत्र प्रथमपट्टे, द्वितीयं चत्वारि, तृतीयं द्वे, चतु-
र्थमेकम् । एवं तृतीयवर्गोऽष्टौ जेदनकानि । चतुर्थः पोरुश । पञ्चमो
द्वात्रिंशतम् । पष्ठश्चतुष्षष्टिम्, स एव पञ्चमवर्गेण गुणितः
पष्ठवर्गमिति । कथमेतद्वसेयमिति चेत् ? उच्यते-इह यो
यो वर्गो येन येन वर्गेण गुण्यते, तत्र तत्र द्वयोर्द्वयोरपि
जेदनकानि प्राप्यन्ते । तथा प्रथमवर्गेण द्वितीये वर्गे गु-
णिते पट् । तथाहि-द्वितीयो वर्गः पोरुशलक्षणः प्रथम-
वर्गेण चतुष्करूपेण गुण्यते । गुणिते च सति जाता चतुः-
षष्टिः तस्याः प्रथमजेदनकं द्वात्रिंशत्, द्वितीयं षोडश, तृतीयपट्टे,
चतुर्थं चत्वारि, पञ्चमं द्वे, पष्ठमेकमिति । एवमन्यत्रापि भाव-
नीयम् । तत्र पञ्चमवर्गे द्वात्रिंशच्छेदनकानि, पष्ठे चतुष्षष्टिः, ततः
पञ्चमवर्गेण पष्ठे वर्गे गुणिते पष्ठवर्गतिच्छेदनकानि प्राप्यन्ते ।
एवमेकराशिर्विनेयजनमतिप्रकर्षोऽऽधानाय त्रिप्रकार आगमे
परमणुरभिरुपदर्शितः । तथा चानुयोगद्वारसूत्रम्-

" जहण्णपदे मयुस्सा, संखेज्जासंखेज्जा च कोडीओ ।

तिजमलपयस्स उव्वरि, तउ जमलपयस्स हेत्ता य ॥१॥

अहव ण उट्ठो वग्गो, पंचमवगं पट्ठपपत्तो ।

अहव ण उण्णउइ, जेयणगदई य रासीइ " ॥२॥

ये तु गर्भव्युत्क्रान्ताः समूर्च्छिमाश्चापर्याप्ताः, ते उभयेऽपि

कदाचित् प्राप्यन्ते, कदाचिन्न । यतो गर्जव्युत्क्रान्तानामपर्याप्तानां जघन्यतः समयमात्रम्, उत्कर्षतो चादश मुहूर्तां अन्तरं, संमूर्द्धिमानां त्वपर्याप्तानां जघन्यतः समयमात्रम्, उत्कर्षतश्चतुर्विंशतिरन्तर्मुहूर्ताः, अपर्याप्ताश्चान्तर्मुहूर्तायुपः, अतोऽन्तर्मुहूर्तानन्तरं सर्वेऽपि निर्लेपमपगच्छन्ति । तस्मादमी द्वयेऽप्यपर्याप्ताः कदाचिद्भवन्ति, कदाचिन्न । यदा पुनरमी द्वयेऽपि अपर्याप्ता गर्जव्युत्क्रान्ताश्च पर्याप्ताः समुदिताः सर्वोत्कर्षेण भवन्ति, तदा तेषामिदं परिमाणम्—“ उक्कोसपप ” इत्यादि । उत्कृष्टपदे सर्वोत्कृष्टसंमूर्द्धिमगर्जव्युत्क्रान्तसमुदायग्रहणरूपे, मनुजा मनुष्या रूपाधिका एकेन रूपेण परमार्थतोऽसताऽपि कल्पितेनाधिकाः सन्त एकप्रादेशिकश्रेणिरूपे अद्गुलमात्रे क्षेत्रे यः प्रदेशराशिस्तत्कल्पनया पदपञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाणस्तत्प्रथमं वर्गमूलं शेरुशलक्षणं तृतीयेन वर्गमूलेन द्विकलक्षणेन गुणयते । ततो जाता द्वाविंशत् । ततस्तैरद्गुलप्रथमवर्गमूलप्रदेशैस्तृतीयवर्गमूलप्रदेशैराहतैर्गुणितैरस्तत्कल्पनया द्वाविंशत्संख्येः प्रतरस्यैकां श्रेणिं सकलामप्यपहरन्ति । इयमत्र भावना—एकप्रादेशिके श्रेणिरूपे अद्गुलमात्रे क्षेत्रे यः प्रदेशराशिस्तस्य यत्प्रथमवर्गमूलं तत्तृतीयवर्गमूलगुणितं सत् यावद्भवति, तावन्मात्रं खण्डं प्रत्येकं यदि सर्वेऽपि पर्याप्तापर्याप्तसंमूर्द्धिमगर्जजमनुष्या गृह्णन्ति, ततः सकलामपि श्रेणिमेकसिन्नेव समये ते अपहरन्ति, परमेकं मनुष्यरूपं न प्राप्यते; सर्वोत्कर्षेऽपि तेषामेतावतमेव केवलवेदतोऽपलब्धत्वात् । तथा चोक्तमनुयोगद्वारचूर्णौ—“ उक्कोसपप जे मणुस्सा हवंति, ते इक्कम्मि मणुय-रूपे परिकडे समाणे तेहि मणुस्सेहि सेढी अवहीरइ, तीसे य सेढीए कालखेतेहि अवहारो मग्गिजइ । कालओ ताव असंखेज्जाहिं ओसपिणीहिं उस्सपिणीहिं । खेतओ अंगुलपदमवग्गमूलं तइयवग्गमूलपडुप्पन्नं । किं भणियं होइ?, तीसे सेढीए अंगुलायए खेते जो य पपसरासी, तस्स जं पदमं वग्गमूलं पपसरासिमाणं, तं तइयवग्गमूलपपसरासिणा पडुप्पाइज्जइ, पडुप्पाइए समाणे जो पपसरासी भवइ, एवइएहिं खंटेहिं अवहीरमाणी अवहं । रमाणी जाव निरुइ ताव मणुस्सा वि अवहीरमाणा निदंति । आह—कहमेगसेढीए इहमेसेहिं खंटेहिं अवहीरमाणी अवहीरमाणी असंखेज्जा उस्सपिणीओसपिणीहिं अवहीरइ? । आयरिओ आह—खेसस्स सुहुमत्तगओ । सुचे विमं भणियं—“ सुहुमो य होइ कालो, ततो सुहुमयरं इवइ खेतं । अंगुलसेढीमेत्ते, उस्सपिणीओ असंखेज्जा ॥१॥ ” इति । ततश्च दमायातमकात्रतोऽसंखेयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयसमानाः, क्षेत्रतः पुनरेकस्यामेकप्रादेशिक्यां श्रेणावद्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः प्रथमवर्गमूलं तृतीयवर्गमूलगुणितं सत् यावत्प्रदेशपरिमाणं भवति, तावन्मात्राणि खण्डानि यावन्ति जवन्येकखण्डानि, तावन्तः सर्वोत्कृष्टपदे मनुष्याः, तदेवमपर्याप्तसुद्धमैकेन्द्रियाऽऽदिभेदेन चतुर्दशविधानामपि जीवानां परिमाणमुक्तम् ॥ २० ॥

संप्रति गुणस्थानकभेदेन चतुर्दशविधानां परिमाणमाह—

सासायणाइ चउरो, होंति असंखा अणंतया मिच्छा ।

कोरिसहस्सपुहुत्तं, पमत्त इयरे उ थोवयरा ॥ २१ ॥

सास्वादनाऽऽद्यः सास्वादनसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्यविरतदेशविरतरूपाश्चवारः प्रत्येकमसंख्याताः; सास्वादनाऽऽङ्गीनां चतुर्णामपि प्रत्येकमुत्कर्षपदे क्षेत्रपल्पोपमासंख्येयभागवर्तिप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तथा अनन्ता अनन्तसंख्या मिथ्यादृष्ट्यः,

तेषामनन्तलोकाऽऽकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तथा प्रमत्ताऽ-प्रमत्तसंयता जघन्यतोऽपि कोटिसहस्रपृथक्त्वपरिमाणाः प्राप्यन्ते, उत्कर्षतोऽपि कोटिसहस्रपृथक्त्वमानाः । इह पृथक्त्वं हि प्रभृत्या नवकोटिसहस्राणीति । तथा इतरे अप्रमत्तसंयताः स्तोतव्यः प्रमत्तसंयतेभ्यः स्वल्पतराः ॥ २१ ॥

एगाई चउपएणा—समगं उवसामगा य उवसंता ।

अरुं पकुच्च सेढी—ए होंति सव्वे वि संखेज्जा ॥ २२ ॥

इहोपशमका उपशान्ताश्च कदाचिद्भवन्ति, कदाचिन्न, उपशमश्रेणेरन्तरस्य भावात् । ततश्च यदा उपशमका अपूर्वकरणानि वृत्तिवादरसूक्ष्मसंपराया उपशान्ता उपशान्तमोहा भवन्ति, तदा जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा, उत्कर्षतश्चतुःपञ्चाशत् । इदं प्रमाणं प्रवेशनकमधिकृत्योक्तम्, एतावन्त एकस्मिन् समयेऽपूर्वकरणाऽऽदिषु गुणस्थानकेषु प्रत्येकमुपशमश्रेणिमधिकृत्य प्रविशन्तः प्राप्यन्ते इत्यर्थः । श्रेणेरुपशमश्रेणेरकां कालं प्रतीत्य पुनर्जवन्ति सर्वेऽपि संख्येयाः । इदमुक्तं भवति—सकलेऽप्यन्तर्मुहूर्तक्षणे उपशमश्रेणिकालेऽन्येऽन्ये प्रविशन्तः सर्वेऽपि संख्येयाः प्राप्यन्ते । आह—नन्वन्तर्मुहूर्तप्रमाणेऽप्युपशमश्रेणिकाले असंख्येयाः समयाः प्राप्यन्ते, तत्र यदि प्रतिसमयमेकैकः प्रविशति, तथाऽपि सकलं श्रेणिकालमधिकृत्या संख्येयाः प्राप्नुवन्ति, किं पुनर्दित्रादेरारज्योत्कर्षतश्चतुष्पञ्चाशतः प्रवेशने ? । अत्रोच्यते—स्यादियं कल्पना यदि सकलेष्वपि श्रेणिसमयेषु प्रवेशो भवेत्, यावता स एव न भवति, किं तु केषुचिदेव समयेषु । अथैतदपि कथमवसीयते इति चेत् ? उच्यते—इहोपशमश्रेणिं प्रतिपद्यन्ते पर्याप्तगर्भजमनुष्या एव, न शेषजीवाः, तेऽपि चारित्रिणः, न ये केवलं, चारित्रिणश्चोत्कर्षतोऽपि कोटिसहस्रपृथक्त्वमानाः, तेऽपि च न सर्वेऽपि श्रेणिं प्रतिपद्यन्ते, किं तु कतिपया एव, ततो ज्ञायते—न सर्वेष्वपि उपशमश्रेणिसमयेषु प्रवेशो भवति, किं तु केषुचिदेव, तत्रापि कदाचित् कुत्रचित् समये पञ्चदशापि कर्मचूरीरधिकृत्योत्कर्षतश्चतुःपञ्चाशत् प्रविशन्तः प्राप्यन्ते, नाधिकाः, ततः सकलेऽपि श्रेणिकाले संख्येया एव भवन्ति । तेऽपि च शतानि द्रष्टव्याः, न सहस्राणि, तथा पूर्वसूरिजिरावेदितत्वात् ॥ २२ ॥

खवगा खीणाजोगी, एगाई जाव होंति अइसयं ।

अद्धाएँ सयपुहुत्तं, कोमिपुहुत्तं सजोगीओ ॥ २३ ॥

इहापि कृपकाः क्षीणमोहा अयोगिनश्च कदाचिद्भवन्ति, कदाचिन्न, कृपकश्रेणेरयोगिकालस्य चान्तरसंभवात् । ततो यदा कृपका अपूर्वकरणानि वृत्तिवादरसंपरायसूक्ष्मसंपरायाः, क्षीणाः क्षीणमोहा अयोगिनोऽयोगिकेवलिनश्च भवन्ति, तदा जघन्यत एको द्वौ वा, उत्कर्षतोऽष्टशतम् अष्टाधिकशतप्रमाणाः । इदमपि प्रमाणं प्रवेशनमधिकृत्योक्तमवसेयम् । एतावन्त एकस्मिन् समये कृपकत्वे, क्षीणमोहत्वे, अयोगित्वे चोत्कर्षतः प्रविशन्तीत्यर्थः । (अद्धाएँ सयपुहुत्तं चित्) अद्धा कृपकश्रेणिकालोऽयोगिकालश्च । तस्यामद्धायां सकलायामपि प्रत्येकमन्येऽन्ये प्रविशन्तः सर्वसंख्येया शतसंख्याः प्राप्यन्ते । इयमत्र भावना—सकलेऽपि कृपकश्रेणिकालेऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणे पञ्चदशस्वपि कर्मभूमिष्वन्येऽन्ये प्रविशन्तो यदि सर्वेऽपि संख्यायन्ते, तथाऽप्युत्कर्षतोऽपि शतपृथक्त्वसंख्या एव लभ्यन्ते, नाधिकाः । एवमयोगिकेवलिनोऽपि ज्ञावनीयाः । (कोडिपुहुत्तं सजोगीओ

त्ति) सयोगिनः सयोगिकेवलिनः पुनः कोटिपृथक्त्वं कोटि-
पृथक्त्वसंख्याः । इह सयोगिकेवलिनः सदैव भवन्ति । ध्रुवत्वा-
त्तेषाम्, ते च जघन्यपदेऽपि कोटिपृथक्त्वमानाः, उत्कर्षताऽपि
कोटिपृथक्त्वमाना एव । केवलमुत्कर्षपदे कोटिपृथक्त्वं वृद्ध-
रमवसेयम् ॥ २३ ॥ तदेवमुक्तं जघन्यप्रमाणम् ।

साम्प्रतं क्षेत्रप्रमाणमाह-

अप्यज्जत्ता दोन्नि वि, सुहुमा एगिंदिया जए सव्वे ।

सेसा य अमंखेज्जा, वायरपवणा असंखेसु ॥ २४ ॥

द्वयेऽप्यपर्याप्ताः-जघन्यपर्याप्ताः, करणापर्याप्ताश्च । अपिशब्द-
स्यानुक्तार्थसमुच्चायकत्वात् पर्याप्ताश्च । सूक्ष्मा एकैन्द्रियाः पृ-
थिव्यम्बुतेजोवायुवनस्पतयः प्रत्येकं सर्वेऽपि सर्वस्मिन्नापि जगति
भवन्ति, "सुहुमा उ सव्वहोए" इति वचनप्रामाण्यात् । आह-सू-
क्ष्माः सर्वेऽपि पृथिव्यादयः पर्याप्ताऽऽदिसेद्विभिन्नाः प्रत्येकं सर्वहो-
कस्यापि इत्यज्ञैस्त्वार्त्तापार्थसिद्धिः, ततः किमर्थमिह मुख्यया
वृत्त्या अपर्याप्तग्रहणं कृतमपिज्ञाद्वानु पर्याप्तग्रहणमिति ? उच्यते-
पर्याप्तापेक्षया स्तोकाणामप्यपर्याप्तानां स्वरूपतोऽतिबाहुल्यस्या-
पनार्थम् । तथाहि-यद्यपि अपर्याप्तेभ्यः संख्येयगुणहीनाः पर्या-
प्तास्तथाऽपि ते सर्वस्मिन्नापि जगति वसन्ते, इत्युच्यमाने निः-
संशयमनिबाहुल्यं तेषां व्यापितं भवति । अथ कथं पर्याप्ता
अपर्याप्तापेक्षया संख्येयगुणहीनाः ? उच्यते-प्रज्ञापनायामपर्या-
प्तापेक्षया पर्याप्तानां संख्येयगुणतयाऽभिधानात् । तथा च तद्व-
त्त्व- "सव्वहोवा सुहुमा अपज्जत्ता पज्जत्ता संखेज्जगुण त्ति ।"
अन्यत्राप्युक्तम्- "जीवाणमपज्जत्ता, बहुतरंगा वायरण विन्नेया ।
सुहुमाण अपज्जत्ता, ओहेण उ केवला विति ॥ १ ॥" शेषास्तु
शेषाः पुनः पर्याप्तापर्याप्तमन्त्रेद्विभिन्ना बादरैकेन्द्रियाः पृथिव्य-
म्बुतेजोवनस्पतयश्च प्रत्येकं लोकस्यासंख्येयतमे भागेऽवति-
ष्ठन्ते । (वायरपवणा असंखेसु त्ति) वादरपवणा वादरवायु-
कायिकाः पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च प्रत्येकं लोकस्यासंख्येयेषु भा-
गेषु वर्तन्ते । लोकस्य हि यस्मिन्मपि सुषिरं, तत्र सर्वत्रापि
वायवः प्रसर्पन्ति, यत्पुनरतिनिविरुन्निचित्तावयवतया शुषि-
रहीनकनकनिर्मलमयभागादि, तत्र न, तच्च सकलमपि लोक-
स्यासंख्येयभागमात्रं, तत एकमसंख्येयभागं मुक्त्वा शेषेषु
सर्वेष्वप्यसंख्येयेषु भागेषु वायवो वर्तन्त इति ॥ २४ ॥

सासायणाइ सव्वे, लोयस्स असंखयम्मि जागम्मि ।

मिच्छा उ सव्वहोए, होइ सजोगि वि समुग्घाए ॥ २५ ॥

सास्वादानाऽऽद्यः सास्वादानसम्यग्दृष्टिसम्यग्मिथ्यादृष्ट्यादयो
मिथ्यादृष्टसंयोगिकेवलिवर्जाः प्रत्येकं सर्वेऽपि लोकस्यासंख्ये-
यतमे भागेऽवतिष्ठन्ते, सम्याग्मथ्यादृष्ट्यादयो हि संक्षिपञ्चेन्द्रि-
येष्वेव प्राप्यन्ते । सास्वादानास्तु केचित्स्वरूपाः करणापर्याप्तावा-
दरैकेन्द्रियद्वित्रिवचनुरिन्द्रियासंक्षिपञ्चेन्द्रियेष्वपि, तच्च संक्षिप-
ञ्चेन्द्रियाऽऽद्यः स्वल्पत्वाद्लोकस्यासंख्येयभागे वर्तन्त इति ।
सास्वादानाऽऽद्यो लोकासंख्येयभागवर्तिन उक्ताः । तथा मिथ्या-
दृष्टयः सर्वत्रोक्तं सर्वस्मिन्नापि लोके प्रवन्ति । सूक्ष्मैकेन्द्रिया
हि सकललोकव्यापिनः, ते च मिथ्यादृष्टय इति । तथा सयो-
ग्यपि सयोगिकेवल्यपि, आस्तां मिथ्यादृष्टय इत्यपिशब्दा-
र्थः । समुद्घाते समुद्घातगतः सन् सर्वलोके भवति सक-
ललोकव्यापी भवति । तथाहि-समुद्घातं कुर्वन् प्रथमे दण्ड-
समये, द्वितीये च कपाटसमये लोकस्यासंख्येयतमे भागे व-
३३४

नन्ते, तृतीये मन्थनसमये पुनरसंख्येयभागेषु, चतुर्थे सर्वलोके ।
तथा चोक्तम्- चतुर्थे लोकपूरणमष्टमे संहार इति । "होइ
सजोगि वि समुग्घाए" इत्युक्तम् ॥ २५ ॥

ततः समुद्धानप्रस्तावादशेषान् समुद्घातान्प्ररूपयति-

वेयणकसायमारण-वेडवियतेउहारकेवलिया ।

सगण चउ तिज्जि कप्पा, मणुसुरनेइयतिरियाणं ॥ २६ ॥

समुद्घातशब्दः पाश्चात्योऽग्रेतनगाथागतो वा प्रत्येकमभिसं-
वध्यते । तद्यथा-वेदनासमुद्घातः, कषायसमुद्घातः, मारणसमु-
द्घातः, वैक्रियसमुद्घातः, तैजससमुद्घातः, आहारकसमुद्घातः, के-
वलिसमुद्घातश्च । तत्र वेदनया समुद्घातो वेदनासमुद्घातः, स
चासातवेदनीयकर्माऽऽश्रयः । कषायेण कषायोदयन समुद्घातः
कषायसमुद्घातः, स च कषायचारित्रमोहनीयकर्माऽऽश्रयः । तथा
मरणे मरणकाले भवो मारणः, मारणाश्चासौ समुद्घातश्च मा-
रणसमुद्घातः, सोऽन्तर्मुहूर्तावशेषायुःकर्मविषयः । तथा वैक्रिये
प्रारभ्यमाणे समुद्घातो वैक्रियसमुद्घातः, स च वैक्रियशरीरना-
मकर्मविषयः । तथा तेजसि विषये भवस्तैजसः, स चासौ समु-
द्घातश्च तैजससमुद्घातः, स च तेजोलोकस्याधिनिर्गमकावभावी तै-
जसशरीरनामकर्माऽऽश्रयः । आहारके प्रारभ्यमाणे समुद्घाते
आहारकसमुद्घातः, स चाऽऽहारकशरीरनामकर्मविषयः । के-
वल्यन्तर्मुहूर्तमाविपरमपदे भवः समुद्घातः केवलिसमुद्घा-
तः । अथ समुद्घात इति कः शब्दार्थः ? उच्यते-
समिन्नेकीभावः, उत्प्रावल्ये, एकीभावेन प्रावलयन घातः समु-
द्घातः केन सह एकीभावगमनम् ? इति चेत् । उच्यते-अर्था-
त्वेदनाऽऽदिभिः । तथाहि-बद्धा आत्मा वेदनाऽऽदिसमुद्घातगतो
भवति, तदा वेदनाऽऽद्यनुभवज्ञानपरिणत एव भवति, नान्यज्ञान-
परिणतः । प्रावलयेन घातः कथम् ? इति चेत् । उच्यते-इह वेद-
नाऽऽदिसमुद्घातपरिणतो बहून् वेदनीयाऽऽदिकर्मप्रदेशान्
काष्ठान्तरानुभवयोग्यान् उद्दीरणाकरणेनाकृष्यादवावहिकायां
प्राक्षिप्यानुभूय च निर्जरयति, आत्मप्रदेशैः सह संक्षिप्तान् शा-
तयतीत्यर्थः । तत्र वेदनासमुद्घातगत आत्मा वेदनीयपुञ्जलप-
शातं करोति । तथाहि-वेदनाकरालितो जीवः स्वप्रदेशान्
नन्तानन्तकर्मस्कन्धवेष्टितान् शरीराद्वहिरपि विक्षिपति । तैश्च
प्रदेशैर्वन्दनजठराऽऽदिन्ध्राणि कर्णस्कन्धाऽऽद्यन्तरालानि चापू-
र्याऽऽयामतो विस्तरतश्च शरीरमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्यान्तर्मुहूर्तं
यावदवतिष्ठते । तस्मिन्श्चान्तर्मुहूर्ते प्रभूतासानवेदनीयकर्मपु-
ञ्जलपरिशातं करोति । कषायसमुद्घातसमुक्तः कषायाख्यचा-
रित्रमोहनीयकर्मपुञ्जलपरिशातं करोति । तथाहि-कषायोदय-
समाकुलो जीवः स्वप्रदेशान् बहिर्विक्षिप्य तैः प्रदेशैर्वन्दनोदरा-
ऽऽदिन्ध्राणि कर्णस्कन्धाऽऽद्यन्तरालानि चापूर्वाऽऽयामविस्त-
राचार्यां देहमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्य वर्तते, तथाभूतश्च प्रभूतक-
षायकर्मपुञ्जलपरिशातं करोति । एवं मारणसमुद्घातगत आयुः-
पुञ्जलशातं, वैक्रियसमुद्घातगतः पुनर्जीवः स्वप्रदेशान् शरीराद्
बहिर्विक्षिप्य शरीरविष्कम्भबाह्यमानमायामतः संख्येययो-
जनप्रमाणं दण्डं निरुज्जति, निरुज्य च यथास्थलान् वैक्रियश-
रीरनामकर्मपुञ्जलान् प्राववत् शातयति । तथा चोक्तम्- "वेडवि-
यसमुग्घाएणं समोहणइ । समोहणित्ता संखेज्जाइ जोयणाइ
दंनं विसिरइ । निंसरिखा अहावायरे पुगगले पारेसानेइ" इति ।
तैजसाऽऽहारकसमुद्घातो वैक्रियसमुद्घातवदवगन्तव्यौ ।
केवलं तैजससमुद्घातगतस्तैजसशरीरनामकर्मपुञ्जलपरि-

शातम. आहारकसमुद्घातगतस्त्वाहारकशरीरनामपुद्गलपरि-
शातं करोति, आहारकसमुद्घातश्चाऽऽहारकशरीरप्रारम्भका-
त्वे वेदितव्यः । केवलिसमुद्घातसमुद्धतस्तु केवली सदसद्व्य-
शुभाशुभनामोच्चनीचैर्गोत्रकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, केव-
लिसमुद्घातवर्जाः शेषाः परमि समुद्घाताः प्रत्येकमान्तमौ-
हूर्तिकाः, केवलिसमुद्घातः पुनरष्टसामयिकः । उक्तं च प्रज्ञा-
पनायाम्—“ वेयणासमुग्धापणं ज्ञेते ! कइ समयए पणत्ते ? ।
गोयमा ! असंखेज्जसमइए अंतोमुहुत्तिए पणत्ते । एवं जाव
आहारसमुग्धाए । केवलिसमुग्धापणं ज्ञेते ! कइ समयए पणत्ते
? । गोयमा ! अउसमइए पणत्ते । ” इति । एतानेव समुद्घातान्
गतिषु चिन्तयति—“सग” इत्यादि । मनुष्यगतौ सप्तापि समु-
द्घाता भवन्ति, मनुष्येषु सर्वभावसंभवात् । सुरगतावाद्याः
पञ्च समुद्घाताः, आहारकसमुद्घातकेवलिसमुद्घातयोस्तत्रासं-
भवात् । पुनरेषु चतुर्दशपूर्वाधिमन्त्राधिकज्ञानदर्शनचारित्र्य-
व्यसंज्ञवात् । निरयगतावाद्याश्चत्वारः समुद्घाताः, तत्र तैज-
ससमुद्घातस्याप्यसंभवात्, तदसंज्ञवच्च नैरयिकाणां नेजो-
क्षेयावधेरज्ञवात् । तिर्यगतौ वैक्रियलब्धिमत्संज्ञिपञ्चन्द्रि-
यपवनवर्जानां शेषजीवानामाद्यात्म्यः समुद्घाताः, तेषां वै-
क्रियलब्धेरप्यसंभवात् ॥ २५ ॥

वैक्रियलब्धिमत्संज्ञिपञ्चन्द्रियपवनयोर्विशेषमाह—

पंचिन्द्रियतिरियाणं, देवाण व होंति पंच सएणीणं ।

वेज्जवियवाऊणं, पढमा चउरो समुग्धाया ॥ २६ ॥

पञ्चन्द्रियतिरिश्चं संज्ञिनां देवानामिव प्रथमाः पञ्च समुद्घा-
ता भवन्ति । पञ्चन्द्रियतिर्यक्चपि संज्ञिषु केषुचिद्वैक्रियतज्जाले-
श्यालब्धिसंभवात् । वैक्रियलब्धिमतां पुनर्वायूनां वायुकायानां
प्रथमा वेदनाकषायमारणवैक्रियरूपाश्चत्वारः समुद्घाताः
॥ २६ ॥ गतं क्षेत्रद्वारम् ।

अधुना स्पर्शनाचारमाह—

चउदसविहा वि जीवा, समुग्धाएणं फुसंति सव्वजगं ।

रिउसेढीए व केई, एवं मिच्छा सजोगीया ॥ २७ ॥

चतुर्दशविधा अपि अपर्याप्तपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियाऽऽदिभेदाच्चतु-
र्दशप्रकारा अपि, जीवाः सर्वे जगत् स्पृशन्ति । कथम् ? इत्याह-
समुद्घातेन मरणसमुद्घातेन । इयमत्र भावना—इह सूक्ष्मैके-
न्द्रियाः पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च प्रत्येकं सकललोकवर्तिनः, ततस्ते
स्वस्थानतोऽपि सकललोकस्पर्शिन उपपद्यन्ते, किं पुनर्मरणात्त-
कसमुद्घातयोगतः ? । बादरापर्याप्तैकेन्द्रियाऽऽव्ययः स्वस्थानम-
धिकृत्य प्रत्येकं लोकासंख्येयभागवर्तिन एव समुद्घातमधिकृ-
त्य पुनः सकललोकस्पर्शिनोऽपि भवन्ति । तथाहि—समुद्घात इह
मरणसमुद्घात उच्यते, मरणसमुद्घातसमुद्धतस्तु जीवः स्व-
शरीरविष्कम्भवाहत्यं जघन्यता दैर्घ्येणाङ्गनासंख्येयजगमात्र-
म्, उत्कर्षेण संख्येयानि योजनानि स्वप्रदेशदणं निमृजति । नि-
मृज्य च यत्र स्थावेऽप्रेतनजवे समुत्पत्स्यते, तत्र स्थाने तं स्व-
प्रदेशदणं प्रतिपति । तच्चोत्पत्तिस्थानं ऋजुगत्या एकेन स-
मयेन स्वप्रदेशदणं प्राप्नोति । विग्रहगत्या तत्कर्षतश्चतुर्थे स-
मये, यतो मरणसमुद्घातमधिकृत्य नानाजीवापेक्षया बादराप-
र्याप्तैकेन्द्रियाऽऽव्यया द्वादशजेदाः प्रत्येकं सर्वेऽपि सर्वे जगत् स्पृ-
शन्तः प्राप्यन्ते इति । (रिउसेढीए व केई इति) केचित्पुनर्जीवाः

सूक्ष्मैकेन्द्रियलक्षणा ऋजुश्रेण्या ऋजुगत्या । वाशब्दः पक्वान्तर-
सूत्रे । न केवलं समुद्घातेन ऋजुश्रेण्या वा इत्यर्थः । सर्वे जगत्
स्पृशन्ति । तथाहि—अधोलोकान्ताद्भूलोकान्ते उत्पद्यमाना-
श्चतुर्दशापि रज्जूः स्पृशन्ति । एवं सर्वास्वपि दिक्षु जावनीयम् ।
ततो नानाजीवापेक्षया ऋजुश्रेण्याऽपि सूक्ष्मैकेन्द्रियाः सकल-
लोकस्पर्शिनः । संप्रति गुणस्थानके स्पर्शनां चिन्तयति—(एवं
मिच्छा सजोगीयं ति) एवं सर्वजगत्स्पर्शितया मिथ्यादृष्ट्यः
सयोगिनश्चावगन्तव्याः । तत्र मिथ्यादृष्टः सूक्ष्मैकेन्द्रियाऽऽव्ययः,
सूक्ष्मैकेन्द्रियाश्च सकललोकस्पर्शिनः, सयोगिकेवलिनः पुनः
केवलिसमुद्घातगतश्चतुर्थसमये सर्वलोकस्पर्शिनः प्रागवाप-
दर्शिताः ॥ २७ ॥

शेषगुणस्थानकेषु स्पर्शनामाह—

मीसा अजया अउ अरु, वारस सासायणा उ देसजई ।

सग सेसा उ फुसंती, रज्जू खीणा असंखंसं ॥ २८ ॥

मिथाः सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, अयता अविरतसम्यग्दृष्टयः, प्रत्ये-
कमष्टावष्टौ रज्जूः स्पृशन्ति, द्वादश पुनः सास्वादानां, देशयत-
यो देशविरताः षट् । शेषा उक्तव्यतिरिक्ताः क्षीणमोदवर्जाः
प्रमत्ताऽऽद्याः प्रत्येकं सप्त सप्त रज्जूः स्पृशन्ति । क्षीणाः क्षीण-
मोहाः पुनरसंख्येयांश्च रज्जोरसंख्येयं जगम् ॥ २८ ॥

एनामेव गाथां स्वयमेव ज्ञावयति—

सहस्रारंतियंदवा, नारयणेहेण जंति तइयजुवं ।

निजंति अचुयं जा, अचुयदेवण इयरसुरा ॥ २९ ॥

इह सहस्रारान्तकाः सहस्रारपर्यवसाना देवा नारकक्षेत्रेन
पूर्वसाङ्गतिकनारकक्षेत्रेन, तस्य वेदनोपशमनार्थम्, उपलक्षणमे-
तत्, पूर्ववैरिकस्य नारकस्य वेदनोदीरणार्थं वा, तृतीयां ह्रुवं
नरकपृथिवीं, गच्छन्ति । आनताऽऽव्ययो देवाः पुनरुत्पत्तेर्देहा-
ऽऽदिभावाः क्षेत्राऽऽदिप्रयोजनेनापि नरकं न गच्छन्तीति सह-
स्रारान्तग्रहणम् । तथाऽच्युतदेवेन जन्मान्तरक्षेत्रहेतुस्तद्भवक्षे-
तो वा, इतरे सुराः शेषसुरा अच्युतदेवलोकों यावन्नीयन्ते ।
ततः सम्यग्मिथ्यादृष्टीनामविरतसम्यग्दृष्टीनां च प्रत्येकमष्टाष्ट-
रज्जुस्पर्शना घटते । इयमत्र भावना—इह यदा सम्यग्मिथ्यादृ-
ष्टिर्भवनपत्त्यादिको देवः पूर्वसाङ्गतिकेनाच्युतदेवलोकवासिना
देवेनाच्युतदेवलोकं क्षेत्राङ्गीयते, तदा तस्य परुरज्जुस्पर्शना
भवति, “अचुय” इति वचनात् । तथा कश्चिदमरः सहस्रार-
कल्पवासी सम्यग्मिथ्यादृष्टिः पूर्वसाङ्गतिकस्य वेदनोपशमनाय,
पूर्ववैरिकस्य वेदनोदीरणाय वा बाहुकाप्रमाप्तिधानामपि
नरकपृथिवीमुपगच्छति, तदा भवनपतिनिवासस्याधस्ता-
दन्यदपि रज्जुच्यमधिकं प्राप्यते, इति पूर्वोक्ताः षट् रज्जवो
रज्जुद्वयेन सहिता अष्टौ भवन्ति । एवं नानाजीवापेक्षया
सम्यग्मिथ्यादृष्टयो अष्टरज्जुस्पर्शकाः प्राप्यन्ते । अथवा—को-
ऽपि सहस्रारकल्पनिवासी देवः सम्यग्मिथ्यादृष्टिः पूर्वोक्तका-
रणवशात् तृतीयां नरकह्रुवं गच्छन् सप्त रज्जूः स्पृशति,
स एव सहस्रारदेवो यदा अच्युतदेवेन क्षेत्रादच्युते देवलोक-
े नीयते, तदा अन्यामप्येकामधिकां रज्जुं स्पृशतीत्यष्टरज्जुस्पर्श-
ना । एवमविरतसम्यग्दृष्टीनामप्यष्टरज्जुस्पर्शना भावनीया ।
नन्वविरतसम्यग्दृष्टयस्तद्भवे वत्तमानाः काव्यमपि कुर्वन्ति, तत-
स्तेषामन्यथाऽपि कथं न जावना क्रियते ? उच्यते—अन्यथा
तेषामष्टरज्जुस्पर्शनाया असंभवात् । तथाहि—तिर्यक् मनुष्यो वा

ससम्यक्त्वो द्वितीयाऽऽदिपु नरकपृथिवीषु न गच्छति, नाऽपि तत आगच्छति, ततोऽनुत्तरसुरभवं गच्छन्, ततो वा च्युत्वा मनुष्यभवमागच्छतः सर्वोत्कृष्टा सप्तरज्जुस्पर्शना श्रवण्यते, नाधिका क्वाप्यन्यत्र, ततोऽविरतसम्यग्दृष्टयोऽपि मिथ्यादृष्टि-वदविशेषेणाष्टरज्जुस्पर्शकाः प्रतिपत्तव्याः, न प्रकारान्तरेण । अपरे पुनराहुः-अविरतसम्यग्दृष्टीनामुत्कर्षतो नवरज्जुस्पर्शना कथमिति चेत् ? । उच्यते-इह तन्मतेन क्वायिकसम्यग्दृष्टयः तृतीयस्यामपि नरकपृथिव्यां गच्छन्ति, ततोऽनुत्तरसुरजवं गच्छतां ततो वा च्युत्वा मनुष्यभवमागच्छतां सप्तरज्जुस्पर्शना । तृतीयस्यां पृथिव्यामुत्पद्यमानानां, ततो वा उद्धृत्य मनुष्यभवमागच्छतां द्विरज्जुस्पर्शनेति सामान्यतोऽविरतसम्यग्दृष्टीनां नवरज्जुस्पर्शना । व्याख्याप्रसङ्गाद्यभिप्रायेण पुनरभीपां द्वादशरज्जुस्पर्शनाऽपि प्राप्यते । तथा हि-अनुत्तरसुरजवं गच्छतां, ततो वा च्युत्वा मनुष्यभवमागच्छतां सप्तरज्जुस्पर्शना । तथा नर-तिरश्चामन्यतरोऽविरतसम्यग्दृष्टिः पूर्ववत्कायुः क्वायोपशमिक-सम्यक्त्वेन गृहीतेन व्याख्याप्रसङ्गाद्यभिप्रायतः पष्ठनरक-पृथिव्यामपि नारकत्वेनोत्पद्यते । ततो वा उद्धृत्य क्वायोपशमिक-सम्यक्त्ववानत्र मनुष्येषु मध्ये समुत्पद्यते । ततोऽविरतसम्यग्दृष्टिः पष्ठनरकपृथिवीं गच्छन् पञ्चरज्जुः स्पृशति । ततः सामान्यतोऽविरतसम्यग्दृष्टीनां सर्वसंख्यया द्वादशरज्जुस्पर्शना । सप्तमपृथिव्यां पुनः सम्यक्त्वसहितस्य गमनमागमनं वा प्रकृत्यामपि निषिद्धं, ततः पष्ठनरकपृथिवीप्रदणम् ॥ २९ ॥

सम्प्रति सास्वादनानां द्वादशरज्जुस्पर्शनां भावयति-

उट्टाप नेरइओ, सासणजावेण एइ तिरिमणए ।

लोगंतनिकुडेसुं, जं तससासायणगुणत्था ॥ ३० ॥

पष्ठनरकपृथिव्यां वर्तमानः कश्चिन्नारकः स्वभवान्ते औप-शमिकसम्यक्त्वमवाप्य सास्वादनजावं गतः सन् काशं करोति, कालं च कृत्वा तिर्यक् मनुष्येषु वा मध्ये समुत्पद्यते, ततस्तस्य पञ्चरज्जुस्पर्शना जवति । इह सप्तमपृथिवी-नारकः सास्वादनभावं परित्यज्यैव तिर्यक्पद्यते, इति पष्ठ-पृथिवीप्रदणम् । तथा तिर्यग्लोकादपि कौचित्तिर्यञ्चो मनुष्या वा सास्वादनगुणत्थाः सास्वादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थानवर्ति-नः सन्त उपरि लोकान्तनिष्कृतेषु प्रसनाडीपर्यन्तवर्तिलोका-भ्यप्रदेशेषुत्पद्यन्ते, ततस्तेषां सप्तरज्जुस्पर्शना । ततः सामान्य-तः सास्वादनगुणस्थानस्थानां सर्वसंख्यया द्वादशरज्जुस्पर्शना समुत्पद्यते । न ह्येकं जीवमधिकृत्यैव स्पर्शना वि-न्यते, किं त्वेकं गुणस्थानं, ततो न कश्चिदौषः । इह प्रायः सा-स्वादनजावमापन्नानामधोगतिर्नोपजायते, ततो द्वादशरज्जुस्पर्शना प्रतिपादिता । यदि पुनरधोगतिः सास्वादनानां जवेत् ततोऽधोलोकनिष्कृष्टादिष्वपि तेषामुत्पादसंभवाच्चतुर्दश-रज्जुस्पर्शनाऽभिधीयते ॥ ३० ॥

संप्रत्यपूर्वकरणाऽऽदीनां स्पर्शनामभिधित्सुराह-

उवसापग उवसंता, सव्वत्थे अप्पमत्तविरया य ।

गच्छंति रिङ्गईए, पुंदेसजया उ वारसमे ॥ ३१ ॥

उपशमका उपशमश्रेण्याऽऽरूढा अपूर्वकरणा निवृत्तबादरमूह-संपरायाः, उपशान्ता उपशान्तमोहाः, तथा अप्रमत्तविरता अप्रमत्तसंयताः, चशब्दात्प्रमत्तजावामिमुक्ताः, सर्वार्थे सर्वार्थ-सिद्धे महाविमाने, ऋजुगत्या, गच्छन्ति उत्पद्यन्ते । ततस्ते

सप्तरज्जुस्पर्शिनः, इह सप्तकश्रेण्याऽऽरूढा अपूर्वकरणाऽऽद्यो न त्रियन्ते, न च मारणसमुद्घातमारजन्ते, ततस्तेषामसंख्येयमा-गमात्रैव स्पर्शना घटते, नाधिका । अत एव क्लीणमोहस्या-संख्येयजागमात्रस्पर्शना प्रागज्यधायि, ततोऽपूर्वकरणाऽऽदीना-मुपशमश्रेणिमधिकृत्य सप्तरज्जुस्पर्शना प्रत्यपादि । पर आह-ननु मनुष्यजवायुषः कृते, परमवायुष उदये परलोकगमनं, तदानीं चाऽविरतता, नोपशमकात्वादि, तत्कथमपूर्वकरणाऽऽदीनां स-प्तरज्जुस्पर्शनेति ? । नैष दोषः । इह द्विविधा गतिः-कन्दुकगतिः, श्लिकागतिश्च । तत्र कन्दुकस्यैव गतिः कन्दुकगतिः । किमुक्तं भवति ?-यथा कन्दुकः स्वप्रदेशसंपिण्क्त ऊर्ध्वं गच्छति, तथा जीवोऽपि कश्चित्परजवायुष उदये परलोकं गच्छन् स्व-प्रदेशानेकत्र संपिण्क्त गच्छति । तथा श्लिकाया इव गति-रिलिकागतिः, यथा श्लिका पुच्छदेशमपरित्यजन्ती मुखेना-प्रेतनं स्थानं शरीरप्रसारणेन संस्पृश्य ततः पुच्छं संहरति, एवं जीवोऽपि कश्चित्स्वभवान्तकाले स्वप्रदेशैकपत्तिस्थानं संस्पृश्य परमवायुःप्रथमसमये शरीरं परित्यजति । ततः श्लिकागतिमधिकृत्यापूर्वकरणाऽऽदीनां सप्तरज्जुस्पर्शना न वि-हयते । तथा ऋजुगत्यैव (पुंदेसजया इति) अत्र पुंन्रदण्णेन मनुष्यप्रदणम् । ततोऽयमर्थः-मनुष्यरूपा देशयता देशविरता द्वादशेऽच्युतानिधाने देवलोकं गच्छन्ति उत्पद्यन्ते, ततस्तेषां परं रज्जुस्पर्शना, तिर्यग्लोकमध्यादच्युतदेवलोकस्य परं रज्जु-मानत्वात् । तदेवमुक्तं स्पर्शनाद्वारम् ॥ ३१ ॥ पं० सं० ३१ द्वार । (एषां जवस्थितिकालः ' मवडिइकाल ' शब्दे वदयते । गुण-स्थानविभागेन कालमानं ' गुणघण ' शब्दे तृतीयजाने ए१५ षष्ठे गतम्)

पुढवी य आऊ अगणी य वाऊ,

तणरुत्तववीया य तसा य पाणा ।

जे अरुजा जे य जराउपाणा,

संसेयजा जे रसनाजिहाणा ॥ १ ॥

पृथिवीकायिकाः सत्त्वाः, चकारः स्वगतभेदसंस्वनार्थः । स-चायं भेदः-पृथिवीकायिकाः सुद्धमा बादराश्च, ते च प्रत्येकं पर्याप्तकाऽपर्याप्तकजेदेन द्विधा, एवमकायिका अपि । तथाऽग्नि-कायिका वायुकायिकाश्च कृष्टव्याः । वनस्पतिकायिकान् भेदेन द-शयति-तृणानि कुशाऽऽदीनि, वृक्षाश्चाद्वयत्थाऽऽद्यो, बीजानि शा-ल्यादीनि । एवं धर्मीगुह्याऽऽद्योऽपि वनस्पतिभेदा कृष्टव्याः । ब्र-ह्मन्तीति व्रसाः, द्वीन्त्याऽऽद्यः प्राणाः प्राणिनः । ये चाण्डाज्जा-ता अण्डजाः-शकुनिसरीसृपाऽऽद्यः, ये च जरायुजा जम्बाह्वे-ष्टिताः समुत्पद्यन्ते, ते च गोमहिष्यजाऽविकमनुष्याऽऽद्यः । तथा संस्वेदाज्जाताः संस्वेदजाः-यूकामत्कुण्डल्यादयः । ये च रसजा-जिधानाः दधिसौवीरकाऽऽदिषु रुतपद्मसन्निभा इति ॥ १ ॥ स्व० १ अ० ७ अ० ।

द्वानिशज्जेदा जीवा यथा-

एगविह-उविह-तिविहा-चउहापंचविहउविहा जीवा ।

वेयण तस इयरेहिं, वेयगङ्करणकाएहिं ॥ २ ॥

एकविधद्विविधत्रिविधचतुर्विधपञ्चविधषड्विधा इति । एका विधा विधानं येषां ते एकविधाः, एवं सर्वत्र । एकविधाश्च द्वि-विधाश्च त्रिविधाश्च चतुर्विधं च पञ्चविधाश्च षड्विधाः-एकविध-

द्विविधत्रिविधचतुर्धोपञ्चविधषड्विधाः । दीर्घता पुनः प्राकृतप्र-
भवा । जीवाः प्राणिनः सर्वेऽपि संसारिकसत्त्वाः "यथोद्देशं तथा
निर्देशः" इति न्यायात्पुनर्निर्देशमाह-चेतना प्रसेतरेः, वेदाश्च,
गतयश्च, करणानि च, कायाश्च वेदगतिकरणकायास्तैः वेद-
गतिकरणकायैः करणचतैरेते एकविधाऽऽद्यो जीवास्तदा-
द्यो भवन्तीति गम्यते । तत्रैकविधाश्चेतनामाश्रित्य यतः
सर्वेऽपि संसारिणो, मुक्ताश्च न व्यभिचरन्ति, एकेन्द्रियवनस्प-
त्यादीनां तथैवोपलब्धेः । तथा हि-

"कालफलदाणश्चाह-रगहणदोहलयरोगपरियारे ।

नाऊण जाण सव्वे, नारि व्व सचेयणा तरुणो ॥१॥ "

फलस्य दानं फलदानं, काले फलदानं कालफलदानम् । आहार-
स्य ग्रहणमाहारग्रहणम्, कालफलदानं च आहारग्रहणं च दोह-
दकश्च रोगश्च प्रतीकारश्च कालफलदानाहारग्रहणदोहदक-
रोगप्रतीकारास्तान्, किं ? ज्ञात्वा अवबुध्य, जानाहि सर्वेऽपि
नारीवत्सचेतनास्तरवो वृक्षाः । यथाहि नारी कालफलदानाऽऽ-
हारग्रहणप्रवृत्त्या दोहदाऽऽदिधर्मयुक्ता सती सचेतना, एवं
वृक्षा अपि तद्धर्मयुक्तत्वेन सचेतना इति गार्थार्थः ॥ १ ॥

द्वान्द्रियाऽऽदीनां पुनः स्पष्टैव सा, गत्याद्विशिष्टचेष्टावस्वा-
स्वेषाम् । द्विविधाः पुनस्त्रयस्यावरभेदाभ्याम् । ते त्रया
द्वान्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियषड्चेन्द्रियाः, स्थावराः पृथिव्युदक-
तेजावायुवनस्पतिभेदात्पञ्चधा । त्रैविध्यं त्रीणुपुंसकत्वादागत-
म् । चतुर्धा चतुर्विध्यं नारकतिर्यङ्गनारामरापेक्षया । पञ्चविधाः
पुनरिन्द्रियाश्रिताः । षड्विधा पृथिव्यतेजावायुवनस्पतित्रयस-
कायभेदादिति गार्थार्थः । एकस्मादारभ्य यावता द्विधास्ताव-
त्प्रतिपादितम् ॥ २ ॥

इदानीं तेषामेव नवविधत्वमाह-

पुढवी आऊ तेऊ, वाड वणस्सइ तहेव वेइंदी ।

तेइंदिय-चउरिंदिय-पंचिंदियभयओ नवहा ॥ ३ ॥

सुगमा चेयम् ।

पुनश्चतुर्दशविधत्वमाह-

एगिंदिय सुहुमियग, सन्नियर पण्णिदिया य सवितिचऊ ।

पज्जत्तापज्जत्तग-जेएणं चउइस ग्गामा ॥ ४ ॥

एकेन्द्रियाः पृथिव्यतेजावायुवनस्पतयः, ते च सूक्ष्मेतराः । तत्र
सूक्ष्माः सूक्ष्मनामकमोद्धवाः सर्वलांकव्यापिनः सर्वथा निर-
तिशयिनामदृश्याः, वादराः पुनर्व्यवहारानुगाः प्रायशस्त्वनाद्य-
न्तर्धर्त्तिनः । तथा संज्ञीतराः पञ्चेन्द्रियाः । तत्र संज्ञिनो मनोवि-
ज्ञानयुक्तया देवनारकगर्भजतियोगराः । इतराः पुनरसंज्ञिनो म-
नोलब्धिविकलाः समूर्च्छजाः पञ्चेन्द्रियाः, इत्येते चत्वारोऽपि
सह द्वित्रिचतुर्भिर्वर्त्तन्त इति सद्विविचत्वारः, ततः सप्तपि पर्या-
प्तकापर्याप्तकभेदाच्चतुर्दश भेदा जायन्त इति गार्थार्थः ॥ ४ ॥

पुनर्द्वान्त्रिंशद्विधत्वमाह-

पुढविदगअगणिमारुय-वणसयणंता पण्णिदिया चउहा ।

वणपत्तेया विगला, उविहा सव्वे वि वत्तीसं ॥ ५ ॥

पृथिव्युदकाग्निमारुतवनस्पत्यनन्ताः । समासः पुनरत्र सुकर
पत्र । पञ्चेन्द्रियाश्च चतुर्धा चतुर्भेदाः षट्चतुष्कमीलनाच्चतुर्वि-
ंशतिर्भवन्ति । तत्र पृथिवीकायः सूक्ष्मवाद्भेदतो द्विधा, पुनरेकै-

कपर्याप्तकभेदतश्चतुर्धा भवति । एवमुदकाऽऽदिष्वप्यायोज्यम् ।
पञ्चेन्द्रियाः पुनः संज्ञ्यसंज्ञिभेदतो द्विधा । पुनरेकैकाः पर्याप्तक-
भेदतो निधमानाश्चतुर्धा भवन्ति । वनस्पतिप्रत्येकाः पदाव-
यवे पदसमुदायोपचारात्, पूर्वापरनिपाताच्च प्रत्येकवनस्प-
तयः, विकला विकलेन्द्रियाः, तत्र विकलान्यपरिपूर्णानि इन्द्रि-
याणि येषां ते विकलेन्द्रियाः-द्वान्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाः,
किंविधाः?, द्विविधाः पर्याप्तकापर्याप्तकभेदाः, तथा चतुर्द्विकमी-
लनादष्टौ भवन्ति, पुनश्चतुर्विंशतिमीलनाच्च सर्वेऽपि द्वात्रिंश-
द्विधा भवन्ति, इति गम्यत इति गार्थार्थः ॥ ५ ॥ दश० ४ तत्त्व ।

त्रिपष्टचधिकपञ्चशतभेदा जीवानाम्-

अम्मापिउणो सरिसा, सव्वे वि खमंतु मे जीवा । (६०)

(अम्मापिउणो सरिसा चि) मातापितृसमानाः, यथा माता-
पित्रोरुपरि निष्ठात्रमस्नेहो भवति, तद्वद् मम सर्वेऽपि जीवाः
पृथिव्यतेजावायुसाधारणवनस्पतयः सूक्ष्मवाद्पर्याप्तापर्या-
प्तभेदेन चतुर्विधाः, सर्वमीलने विंशतिधाः, प्रत्येकवनस्पतिद्वि-
त्रिचतुरिन्द्रियाः पर्याप्तापर्याप्तभेदेनाष्टधाः, तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया ज-
लचरस्थलचरस्त्रेचरपरिसर्पचतुर्जपरिसर्पाः पञ्चापि संज्ञ्यसंज्ञि-
पर्याप्तापर्याप्ताऽऽदीनां विंशतिसंख्याः, नारकाः पृथिवीभेदेन सप्त,
पर्याप्तापर्याप्तभेदेन चतुर्दशधाः, तथा कर्माकर्म्मभूमिजान्तरद्वी-
पमनुजाः पञ्चदशत्रिंशत्पद्मञ्चाशत्संख्याः, पर्याप्तापर्याप्तभेदतो
द्विरुत्तरज्ञातव्यमानाः । असंज्ञमनुजा एतद्वीपागतादिभवा अ-
पर्याप्ता एकोत्तरज्ञानमानाः । जवनपतयो दशधाः पर्याप्तापर्याप्त-
रूपतो विंशतिमानाः । व्यन्तराः बांरुशधाः पर्याप्तापर्याप्तत्वेन द्वा-
विंशद् भेदाः । जूम्भका अपि दश पर्याप्ताऽऽदिना विंशतिधाः । ज्यो-
तिष्काः पञ्च गतिस्थितिभेदतो दश पर्याप्तापर्याप्तत्वादिना वि-
ंशतिधाः । वैमानिका द्वादश, नव, पञ्चाऽपि पर्याप्तापर्याप्तयोग-
तः पञ्चाशन्मानाः । कित्तिवविकास्त्रिविधाः पर्याप्ताऽऽदिना षोढाः ।
लोकान्तिका नव पूर्ववद् द्वादशधाः । तदेवं सर्वजीवान्त्रिपष्टच-
धिकपञ्चशतमानाः, क्कमंतु क्कमां कुव्वंतु मे मम एते समस्ता
अपि जीवा इत्यर्थः । संथा० ।

नारकाऽऽदिजीवानाश्रित्य स्थित्यादि-

ठित्तिउत्तासाऽऽहारे, किं वाऽऽहारेइ सव्वओ वा वि ।

कइ जागं सव्वाणि थ, कीस व ज्ञुज्जो परिणमंति ? ॥ १ ॥

(' आहार ' शब्दे द्वितीयभागे ५०१ पृष्ठे आहारवक्ष्यता)

णेरइयाणं भंते ! पुव्वाहारिया पोग्गला परिणया ? १,

आहारिया आहारिज्जमाणा पोग्गला परिणया ? २,

अणाहारिया आहारिज्जस्समाणा पोग्गला परिणया ? ३,

अणाहारिया अणाहारिज्जस्समाणा पोग्गला परिणया ? ४ ।

गोयमा ! णेरइयाणं पुव्वाहारिया पोग्गला परिणया ?,

आहारिया आहारिज्जस्समाणा पोग्गला परिणया, परि-

णमंति य २, अणाहारिया आहारिज्जस्समाणा पोग्ग-

ला णो परिणया, परिणमिस्संति ३, अणाहारिया अ-

णाहारिज्जस्समाणा पोग्गला णो परिणया, णो परिण-

मिस्संति ४ । णेरइयाणं भंते ! पुव्वाहारिया पोग्गला

चिया, पुच्छा ? ! जहा परिणया, तहा चिया वि, एवं चिया,

उवचिया, उदीरिया, वेइया, णिज्जिणा ॥

गाहा-

“परिणत चिया उवचिया, उदीरिता वेद्या य णिज्जिष्ठा ।

एक्किक्कम्मि पदम्मी, चउच्चिहा पोमल्ला हौति” ॥१॥

(पुञ्जाहारियं चि) ये पूर्वमाहुताः पूर्वकात्रे एकीकृताः, स-
ङ्गुहीता इति यावत् । अज्यवहता वा; (पोमल्लं चि) स्क-
न्धाः । (परिणयं चि) ते परिणताः, पूर्वकात्रे शरीरेण सह
संपृक्ताः, परिणतिं गता इत्यर्थः । इति प्रथमः प्रश्नः १ । इह
च सर्वत्र प्रश्नत्वं काकुपातादवगम्यते । तथा- (आहारियं
चि) पूर्वकात्रे आहुताः संगुहीताः, अभ्यवहता वा; (आहारि-
ज्जमाणं चि) ये च वर्तमानकात्रे आह्रियमाणाः संगुह्यमा-
णाः, अज्यवह्रियमाणा वा पुद्गलाः (परिणयं चि) ते परि-
णताः । इति द्वितीयः २ । तथा- (अणाहारियं चि) येऽतीत-
कालेऽनाहुताः । (आहारिज्जस्समाणं चि) ये चानागत-
काले आहरिष्यमाणाः पुद्गलास्ते परिणताः । इति तृतीयः
३ । तथा- “अणाहारिआ अणाहारिज्जस्समाणं ” इत्या-
दि । अतीतानागताऽऽहरणक्रियानिषेधाच्चतुर्थः ४ । इह च
यद्यपि चत्वार एव प्रश्ना उक्ताः, तथाऽप्येते त्रिपट्टिः संभ-
वन्ति । यतः पूर्वाहुता आह्रियमाणा आहरिष्यमाणाः, अनाहुता
अनाह्रियमाणा अनाहरिष्यमाणाश्चेति पदपदानां सूचनानि ।
तेषु च एकैकपदाऽऽश्रयणेन पञ्चद्विक्रियाणां पञ्चदश, त्रिक्रियाणां
त्रिंशतिः, चतुष्क्रियाणां पञ्चदश, पञ्चक्रियाणां पदं, पञ्चक्रियाणां
एक इति । अत्रोत्तरमाह- “गोयम” इत्यादि व्यक्तम् । नवरं ये पूर्व-
माहुतास्ते पूर्वकाल एव परिणताः, प्रदणानन्तरमेव परिणाम-
भावात् १ । ये पुनराहुता आह्रियमाणाश्च ते परिणताः, आ-
हुतानां परिणामभावादेव परिणमन्ति च, आह्रियमाणानां प-
रिणामभावाच्च वर्तमानत्वादिति २ । वृत्तिकृता तु द्वितीयः
प्रश्नोत्तरविकल्प एव विधौ दृष्टः, यद्भुत-आहुता आहरिष्यमा-
णाः पुद्गलाः परिणताः परिणस्यन्ते च, यतोऽयं तेनैवं व्या-
ख्यातः- यद्भुतं ये पुनराहुता आहरिष्यन्ते, पुनस्तेषां कस्मिन्प-
रिणताः, अपरिणताश्च ते सम्पृक्ताः शरीरेण सह । ये तु न ताव-
त् संपृच्यन्ते, काहान्तरे तु संपृच्यन्ते, ते परिणस्यन्ते इति ।
ये पुनरनाहुता आहरिष्यन्ते, पुनस्तं नो परिणताः, अनाहुतानां
संपर्कभावेन परिणामभावात् । यस्मात्तादृशस्यन्ते, ततः परि-
णस्यन्ते, आहुतस्यावश्यं परिणामभाव्यादिति ३ । चतुर्थस्यतीत-
भविष्यदाहरणक्रियाया अनाधेन परिणामभावादवसेय इति ।
एतदनुसारेणैव प्राग्दर्शितविकल्पानामुत्तरसूत्राणि वाच्यानी-
ति । अथ शरीरसंपर्कलक्षणपरिणामात् पुद्गलानां चया-
ऽऽदयो भवन्तीति तद्दर्शनार्थं प्रश्नयन्नाह- “नेरइयाणं” इत्यादि ।
चयाऽऽदिसूत्राणि परिणामसूत्रसमाप्तीति कृत्वा अतिदेशतोऽधी-
तानीति । तथाहि- “जहा परिणया तहा चिया वि” इत्यादि ।
इह च पुस्तकेषु वाचनभेदो दृश्यते, तत्र न संमोहः कार्यः,
सर्वत्राभिधेयस्य तुल्यत्वात् । केवलं परिणतसूत्रानुसारेण प्रश्न-
सूत्राणि व्याकरणानि च मतिमनाऽध्येयानीति । तत्र चिताः श-
रीरे चयं गताः । उपचिताः पुनर्वद्भुताः प्रदेशसामीप्येन शरीरे
चिता एवेति । उदीरितास्तु स्वभावोऽनुदितात् पुद्गलान्
उदयप्राप्ते कर्मदक्षिके करणविशेषेण प्रक्षिप्य यान् वेदयते ।
उदीरणालक्षणं चेदम्- “जं करणेणाकहिय, उदयं दिअइ उदी-
रणा एसा ।” तथा वेदिताः स्वेन रसविषाकेन प्रविसमयमु-
दयमाना अपरिसमाप्ताः शेषानुभावा इति । तथा निर्जोर्णाः का-

स्वर्येनानुसमयमशेषतद्विपाकहानियुक्ता इति । “गाहा चि”
परिणताऽऽदिसूत्राणां संग्रहणाय गाथा जवति । सा चयम्-
“परिणय” इत्यादि । व्याख्यातार्था । नवरम् एकैकस्मिन् पदे
परिणताचतोपचिताऽऽदौ चतुर्विधाः-आहुताः १, आहुता आ-
ह्रियमाणाश्च २, अनाहुता आहरिष्यमाणाश्च ३, अनाहुता
अनाहरिष्यमाणाश्च ४ । इत्येवं चतुरूपः पुद्गला भवन्ति, प्रश्न-
निबन्धनविषयाः स्फुरति ।

पुद्गलाभिधेयं-

ऐरइयाणं भंते ! कतिविहा पोमल्ला जिज्जंति ? गोयमा !
कम्मदव्ववगणमहिक्किच्च उव्विहा पोमल्ला जिज्जंति । तं
जहा-अणू चेव, वायरा चेव ? । ऐरइयाणं भंते ! कति-
विहा पोमल्ला जिज्जंति ? गोयमा ! आहारदव्ववगणमहि-
क्किच्च उव्विहा पोमल्ला जिज्जंति । तं जहा-अणू चेव,
वायरा चेव २ । एवं उव्विज्जंति ३ । ऐरइयाणं भंते !
कतिविहा पोमल्ला उदीरंति ? गोयमा ! कम्मदव्ववगण-
महिक्किच्च उव्विहा पोमल्ला उदीरंति । तं जहा-अणू चेव,
वायरा चेव ४ । सेसा वि एवं चेव भाणियन्वा । वेदंति
५, णिज्जरंति ६, उयट्ठिं ७, उयट्ठंति ८, उयट्ठिस्सं-
ति ९, संकमिं १०, संकामंति ११, संकामिस्संति १२,
निहत्तिं १३, निहत्तंति १४, निहत्तिस्संति १५, निका-
इं १६, निकायंति १७, निकाइस्संति १८ ।

सन्धेसु वि कम्मदव्ववगणमहिक्किच्च गाहा-

“जेदिय चिता उवचिता, उदीरिता वेदिया य णिज्जिष्ठा ।

उव्वट्ठणसंकायण-णिहत्तणिकायणे तिविहकाद्धे” ॥१॥

“नेरइयाणं भंते ! कतिविहा पोमल्ला मिज्जंति” इत्यादि व्य-
क्तम्, नवरम् (मिज्जंति चि) तीव्रमन्दमध्यमतयाऽनुभागभेदेन
भेदयन्तो भवन्ति, उद्धर्तनकरणापवर्तनकरणाभ्यां मन्दरसास्ती-
व्ररसाः, तीव्ररसास्तु मन्दरसा प्रवर्तनीत्यर्थः । उत्तरम्- (कम्मद-
व्ववगणमहिक्किच्च चि) समानजातीयद्रव्याणां राशिर्द्रव्यवर्ग-
णा, सा चौदारिकाऽऽदिद्रव्याणामप्यस्तीत्यत आह-कर्मरूपा द्र-
व्यवर्गणा, कर्मद्रव्याणां वा वर्गणा कर्मद्रव्यवर्गणा, नामधिकृत्य
तामाश्रित्य, कर्मद्रव्यवर्गणासत्का इत्यर्थः । कर्मद्रव्याणामेव
च मन्दतरानुभावचिन्ताऽस्ति, न द्रव्यान्तराणामितिकृत्वा क-
र्मद्रव्यवर्गणामधिकृत्येत्युक्तम् । (अणू चेव वायरा चेव चि)
चैवशब्दः समुच्चयार्थः । ततश्च अणवश्च वायराश्च, सूक्ष्माश्च
स्थूलाश्चेत्यर्थः । सूक्ष्मत्वं स्थूलत्वं चैषां कर्मद्रव्यापेक्षयैवावग-
न्तव्यं, नान्यापेक्षया, यत औदारिकाऽऽदिद्रव्याणां मध्ये कर्मद्र-
व्याण्येव सूक्ष्माणीति । एवं च योपचयोदीरणविद्वाननिर्जराः श-
ब्दार्थभेदेन वाच्याः, किं तु चयसुत्रे उपचयसुत्रे च “आहार-
दव्ववगणमहिक्किच्च” इति यदुक्तं, तत्रायमभिप्रायः-शरीरमाश्रित्य
चयोपचयो प्राग्व्याख्यातौ, तौ चाऽऽहारणाद्रव्येभ्य एव भवतो
नान्यतोऽत आहारद्रव्यवर्गणामधिकृत्येत्युक्तमिति । उदीरणाऽऽ-
दयस्तु कर्मद्रव्याणामेव भवन्त्यतस्तत्सुत्रेषु कर्मद्रव्यवर्गण-
मधिकृत्येति । (उयाट्ठु चि) अपवर्तितवन्तः, इहापवर्तने
कर्मणां स्थित्यादेरव्यवसायविशेषण हीनताकरणम्, अपवर्त-
न-

नस्य चोपलक्षणत्वादुद्धर्तनमपीह दृश्यम्, तच्च स्थित्याद्वृत्तिकरणस्वरूपम् । (संक्रमिसु चि) संक्रमितवन्तः, तत्र संक्रमणं मूलप्रकृत्यभिन्नानामुत्तरप्रकृतीनामध्यवसायविशेषेण परस्परं संचारणम् ।

तथा चाह—

“ मूलप्रकृत्यभिन्नाः, संक्रमयति गुण उत्तराः प्रकृतीः ।

न त्वात्माऽऽमूर्त्तत्वा-दध्यवसायप्रयोगेण ॥ १ ॥ ”

अपरस्त्वाह—

“ मोक्षं आउयं खलु, दंसणमोदं चरित्तमोहं च ।

सेसणं पगईणं, उत्तरविहिसंक्रमो जणिओ ॥ १ ॥ ”

एतदेव निर्दिश्यते-यथा कस्यचित्सत्त्वेष्वमनुजवतोऽशुभकर्म-परिणतिरेवंविधा जाता, येन तदेव सत्त्वेष्वमनुजवतया संक्रामतीति । एवमन्यत्रापि योज्यम् । (निहत्तिसु चि) निधत्तान् कृतवन्तः, इह च विच्छिष्टानां परस्परतः पुद्गलानां निचयं कृत्वा धारणं रुद्धिशब्दत्वेन निधत्तमुच्यते । उद्धर्तनापवर्त्तनव्यतिरिक्तकरणानामधिषयत्वेन कर्मणोऽवस्थानमिति । (निकाइंसु चि) निकाचितवन्तो, नितरां बद्धवन्त इत्यर्थः । निकाचनं च तेषामेव पुद्गलानां परस्परविच्छिष्टानामेकीकरणमन्योन्यावगाहिता अग्निप्रतप्तप्रतिहृत्यमानसूचीकलापस्येव सकलकरणानामधिषयतया कर्मणो व्यवस्थापनमिति यावत् । “ भिज्जंति ” इत्यादिपदानां संग्रहणी यथा—“ भेदिय ” इत्यादिगाथा गतार्था । नवरम् अपवर्त्तनसंक्रमनिधत्तनिकाचनपदेषु त्रिविधः कालो निर्देष्टव्यः, अतीतवर्त्तमानानागतकालनिर्देशेन तानि वाच्यानीत्यर्थः । इह चापवर्त्तनाऽऽदीनामिव जेदाऽऽदीनामपि त्रिकालता युक्ता, न्यायस्य समानत्वात् । केवलमविवक्षणाञ्च तन्निर्देशः सूत्रे कृत इति ।

ऐरइयाणं भंते ! जे पोगगला तेयाकम्मत्ताए गिएहंति, ते किं तीतकाद्वसमए गिएहंति, पडुप्पसकालसमए गिएहंति, अणागयकालसमए गिएहंति ? । गोयमा ! एतोऽतीतकालसमए गिएहंति, पमुप्पसकालसमए गिएहंति, एतो अणागयकालसमए गिएहंति ? । ऐरइयाणं भंते ! जे पोगगला तेयाकम्मत्ताए गहिण उदीरंति, ते किं तीतकालसमयगहिण पोगगले उदीरंति, पडुप्पसकालसमयधिप्पमाणे पोगगले उदीरंति, गहणसमयपुरक्खने पोगगले उदीरंति ? । गोयमा ! तीतकाद्वसमयगहिण पोगगले उदीरंति, एतो पमुप्पसकालसमयधिप्पमाणे पोगगले उदीरंति, एतो गहणसमयपुरक्खने पोगगले उदीरंति २ । एवं वेदंति ३, णिज्जंति ४ ।

“ नेरइयाणं ” इत्यादि व्यक्तम् । नवरं (तेयाकम्मत्ताए चि) तैजसकाम्मेणशरीरतया, तद्रूपतयेत्यर्थः । (अतीतकालसमए चि) कालरूपः समयो, न तु समाचाररूपः । कालोऽपि समयरूपो, न तु वर्णाऽऽदिस्वरूप इति परस्परेण विशेषणात्कालसमयः, अतीतः काद्वसमयः-अतीतकाद्वस्य चोत्सर्पिण्यादेः समयः परमनिरुद्धोऽशोऽतीतकालसमयः, तत्र । (पडुप्पस चि) प्रत्युत्पन्नो वर्त्तमानो, नोऽतीतकाद्वेत्यादौ अतीतानागतकालविषयग्रहणप्रतिषेधः, विषयातीतत्वात् । विषयातीतत्वं च तयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेनासत्त्वादिति, प्रत्युत्पन्नत्वेऽप्यभिमुखान् गृह्णाति,

नान्यान् । (गहणसमयपुरक्खने चि) ग्रहणसमयः पुरस्कृतो वर्त्तमानसमयस्य पुरोवर्त्ती येषां ते ग्रहणसमयपुरस्कृताः । प्राकृतत्वादेवं निर्देशः । अन्यथा पुरस्कृतग्रहणसमया इति स्यात्, ःहीष्यमाणा इत्यर्थः । उदीरणा च पूर्वकाद्वृहीतानामेव भवति, ग्रहणपूर्वकत्वाद्गृहीतारणायाः । अत उक्तम्-अतीतकालसमयगृहीतानुदीरयन्तीति गृह्यमाणानां ग्रहीष्यमाणानां चागृहीतत्वादुदीरणाभावः । तत उक्तम्-“ नो पडुप्पस ” इत्यादि । वेदनानिर्जरासूत्रयोरप्येवोपपत्तिरिति ।

ऐरइयाणं भंते ! जीवाओ किं चलियं कम्मं वंधंति, अचलियं कम्मं वंधंति ? । गोयमा ! एतो चलियं कम्मं वंधंति, अचलियं कम्मं वंधंति ? । ऐरइयाणं जंते ! जीवाओ किं चलियं कम्मं उदीरंति, अचलियं कम्मं उदीरंति ? । गोयमा ! एतो चलियं कम्मं उदीरंति, अचलियं कम्मं उदीरंति २ । एवं वेदंति ३ । उयट्ठंति ४ । संकामंति ५ । निहत्तंति ६ । णिकायंति ७ । सव्वेसु अचलियं एतो चलियं । ऐरइयाणं जंते ! जीवाओ किं चलियं कम्मं णिज्जंरंति, अचलियं कम्मं णिज्जंरंति ? । गोयमा ! चलियं कम्मं णिज्जंरंति, एतो अचलियं कम्मं णिज्जंरंति । ८ ।

गाहा—

बंधोदयवेदोय-दृसंक्रमणणिहत्तणिकाएसुं ।

अचलिय कम्मं तु जवे, चलियं जीवाउ णिज्जरए ॥ १ ॥

“ नेरइयाणं ” इत्यादि व्यक्ता च । नवरम् (जीवाओ किं चलियं चि) जीवप्रदेशेभ्यश्चलितं, तेष्वनवस्थानशीलं, तदितरवचलितं, तदेव बध्नाति । यदाह—“ क्खस्नेदंशैः स्वकदे-शस्थं रागाऽऽदिपरिणतो योग्यम् । बध्नाति योगहेतोः, कर्मस्नेहात् इव च मलम् ॥ १ ॥ ” एवमुदीरणावेदनापवर्त्तनासंक्रमणनिधत्तनिकाचनानि भाव्यानि । निर्जरा तु पुद्गलानां निरनुभावीकृतानामात्मप्रदेशेभ्यः शातनम्, सा च नियमाच्चलितस्य कर्मणो, नाचलितस्येति । इह सङ्ग्रहणी गाथा—“ बंधोदय ” इत्यादि प्रावितार्था, केवलमुदयशब्देनोदीरणा गृहीतेति । उक्ता नारकवक्तव्यता । भ० १ श० १ उ० ।

अथ असुरकुमारवक्तव्यतामाह—

असुरकुमाराणं भंते ! पुग्वाहारिया पोगगला परिणया !, असुरकुमाराजिलावेणं जहा ऐरइयाणं० जाव चलियं कम्मं णिज्जंरंति । ज० १ श० १ उ० ॥

एवं यावत्स्तनितकुमाराणां, पृथिवीकायिकानां यावद् वनस्पतिकायिकानां यथा नैरयिकाणां यावदचलितं कर्म निर्जरयन्ति । (द्वीन्धियाणां स्थित्यादारौ ‘ ठिई ’ शब्दे; तथा ‘ आहार ’ शब्दे द्वितीयभागे ५०५ पृष्ठे छट्ठ्यौ)

एसि एं जंते ! पोगगलाणं अणासाइज्जमाणाणं अणासाइज्जमाणाण य कयरे, कयरेहितो अप्पा वा बहुया वा तुह्वा वा विसैसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा पोगगला अणासाइज्जमाणा, अणासाइज्जमाणा अणंतगुणा । वेई-दियाणं जंते ! पोगगला आहारचाए गिएहंति, तेणं ते-सि पोगगला कीसचाए जुज्जो भुज्जो परिणमंति ? । गोय-

मा ! जिञ्जिदियफासिदियवेमायाए जुज्जो जुज्जो परिणमंति । जेइदियाणं भंते ! पुन्वाहारिया पोगग्ला परिणया ? तदेव० जाव चदियं कम्मं णिज्जरेति ॥

(अणासाइज्जमाणं ति) रसनेन्द्रियतः । (अफासाइज्जमाणं ति) स्पर्शनेन्द्रियतः । ' कयरे ' इत्यादि यत्पदं तदेव इदम- (कयरे कयरेहितो अप्पा वा, बहुया वा, तुम्हा वा, चिलेसाहिया व चि) व्यक्तं च । " सव्वत्थोवा पोगग्ला अणासाइज्जमाणं " इत्यादि । ये अनास्वाद्यमानाः केवलं रसनेन्द्रियविषयास्ते स्तोकाः, अस्पृश्यमानानामनन्तजागवर्त्तिन इत्यर्थः । ये त्वस्पृश्यमानाः केवलं स्पर्शनविषयास्तेऽनन्तगुणाः रसनेन्द्रियविषयेभ्यः सकाशादिति ।

तेइदियचउरिदियाणं णाणत्तं ठिईए० जाव अणेगाइं च णं भागसहस्साइं अणायाइज्जमाणं, अणासाइज्जमाणं, अफासाइज्जमाणं विक्खं समावज्जंति । एएसि णं भंते ! पोगग्लाणं अणायाइज्जमाणं, अणासाइज्जमाणं, अफासाइज्जमाणं य पुच्छा । गोवमा ! सव्वत्थोवा पोगग्ला अणायाइज्जमाणं, अणासाइज्जमाणं अणंतगुणा, अफासाइज्जमाणं अणंतगुणा । तेइदियाणं धाणेंदियजिणिम-दियफासिदियवेमायाए जुज्जो जुज्जो परिणमंति । चउरिदियाणं चक्खिंदियधाणिदियजिञ्जिंदियफासिदियचाए भुज्जो भुज्जो परिणमंति ।

(तेइदियचउरिदियाणं नाणत्तं ठिईए चि) तत्तदस्- " जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, ठकोसेणं तेइदियाणं यण्णं पन्नासं राइंदियाइं, चउरिदियाणं उम्मासा । " तथा आहारेऽपि नानात्वम् । तत्र च " तेइदियाणं भंते ! जं पोगग्ले आहारत्ताए गेएहंति " इत्यत आरभ्य तावत् सूत्रं वाच्यं यावत् " अणेगाइं च णं भागसहस्साइं अणायाइज्जमाणं " इत्यादि । इह च द्वीन्द्रियसूत्रापेक्षयाऽनात्रायमाणानीति, अतिरिक्ततो नानात्वम् । एवमव्यवहृत्य सूत्रे परिणामसूत्रे च । चतुरिन्द्रियसूत्रेषु तु परिणामसूत्रे " चक्खिंदियचाए धाणेंदियचाए " इत्यधिकमिति नानात्वमिति ।

पांचिदियतिरिक्खजोणियाणं ठिई जणिऊण क्कमासो वेमायाए आहारो अणाभोगणिव्वत्तिए अणुसमइअं अविरट्ठिओ आभोगनिव्वत्तिओ जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, ठकोसेणं ऊट्टमचस्स, सेसं जहा चउरिदियाणं० जाव चलियं कम्मं णिज्जरेति । एवं मणुस्साण वि । खवरं आभोगणिव्वत्तिए जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, ठकोसेणं अट्टमज-चस्स, सोइंदिय० ५ वेमायाए जुज्जो जुज्जो परिणमंति । सेसं तदेव० जाव चदियं कम्मं णिज्जरेति ॥

पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सूत्रे- (ठिई मणिऊण चि) " जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं तिञ्जि पलिओवमाइं " इत्येतदपि स्थितिं जणित्वा (उक्कासो चि) उक्कासो विमात्रया वाच्य इति । तथा तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामाहारार्थं प्रति बहुकम्- " उक्कोसेणं ऊट्टमचस्स चि, " तदेवकुलुत्तकुरुवतिर्यक्तुं लभ्यते । मनुष्य-

सूत्रे यदुक्तमष्टमभक्तस्येति, तदेवकुर्वादिमिथुनकनरानाश्रित्य समवसेयमिति ॥

वाणमंतराणं ठिईए णाणत्तं, अवसेसं जहा नागकुमारा-णं, एवं जोइसियाण वि, खवरं उक्कासो जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स, ठकोसेण वि मुहुत्तपुहुत्तस्स, आहारो जहन्नेणं दिवसपुहुत्तस्स, ठकोसेणं वि दिवसपुहुत्तस्स, सेसं तं चेव ॥

" वाणमंतराणं " इत्यादि । वाणमन्तराणां स्थितौ नानात्वं (अवसेसं ति) स्थितेरवशेषमायुष्कवर्जमित्यर्थः । प्रागुक्तमाहाराऽऽदि वस्तु, यथा नागकुमाराऽऽदीनां तथा इदम् । व्यन्तराणां, नागकुमाराणां च प्रायः समानधर्मत्वात् । तत्र व्यन्तराणां स्थितिर्जघन्येन दशवर्षसहस्राणि, उत्कर्षेण तु पत्योपममिति । " जोइसियाण वि " इत्यादि । ज्योतिष्काणामपि स्थितेरवशेषं तथैव, यथा नागकुमाराणाम् । तत्र ज्योतिष्काणां स्थितिर्जघन्येन पत्योपमाष्टमात्रं, उत्कर्षेण पत्योपमं वर्षस्रष्टाधिकमिति । नवरं (उक्कासं चि) केवलमुक्कासस्तेषां न नागकुमारसमानः, किं तु वक्ष्यमाणः । तथा आह- " जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स " इत्यादि । पृथक्त्वं क्षिप्रभूतिरानवश्यः, तत्र यज्जघन्यं मुहुत्तपृथक्त्वं तद् द्वित्रा मुहुर्नाः, यच्चोत्कृष्टं तदष्टौ नव वंति । आहारोऽपि विंशति एव । तथा आह- " आहारं " इत्यादि । म० १ श० १ उ० ।

पृथ्वीकायिकाऽऽवासेषु नैरयिकाऽऽदीनां स्थितिस्थानाऽऽदि-

प्रतिपादनाय संप्रदायायामाह-

पुदवी तिइओगाहण-सरीरसंययणमेव संठाणे ।

लेस्सादिट्ठीणाणे, जोगुवओगे य दस ठाणा ॥ ४ ॥

" पुदवी " इत्यादि । तत्र पुदवीति लुप्तधमिकत्वाभिज्ञैः शस्य पृथिवीषु, उपलक्षणत्वाच्चास्य पृथिव्यादिषु जीवाऽऽवासे-ष्विति कल्पयामिति । (तिइ चि) " सूचनात्सूत्रम् " इति व्याख्या स्थितिस्थानानि वाच्यानीति शेषः (एवं ओगाहणं चि) अवगाहनास्थानानि । शरीराऽऽदिपदानि तु व्यक्तायेव, एकारान्तं च पदं प्रथमैकवचनान्तं इदम् । इत्येवमेतानि स्थिति-स्थानाऽऽदीनि दश वस्तूनि इहोद्देशके विचारयितव्यानीति गा-थासमासायः । विस्तरार्थं तु सूत्रकारः स्वधमेव बह्व्यतीति । तत्र रत्नप्रभापृथिव्यां स्थितिस्थानानि तावत्प्रकरणमाह-

इमीसे णं भंते ! रयणपप्पाए पुदवीए तीसाए निरयावा-ससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावासंसि नैरइयाणं केवइया तिइठाणा पप्पत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा तिइठाणा प-प्पत्ता । तं जहा-जहन्नेया तिई समयाहिया, जहन्नेया तिई दुसमयाहिया,० जाव असंखिज्जसमयाहिया, जहन्नेया तिई तप्पाजगुक्कोसिया तिई ॥

" इमीसे णं " इत्यादि व्यक्तम् । नवरम्- (एगमेगंसि निरया-वासंसि चि) प्रतिनरकाऽऽवासमित्यर्थः । (तिइठाणं चि) आ-युषो विजागाः (असंखेज्जं चि) सङ्ख्यातीतानि, कथम् ? प्रथम-पृथिव्यपेक्षया जघन्या स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि, उत्कृष्टा तु सा-गरोपमस्य, एतस्यां चैकैकसमयवृद्धाऽऽसङ्ख्येयानि स्थितिस्था-नानि भवन्ति । असङ्ख्येयत्वात् सागरोपमसमयानामित्येवं न-

रकाऽऽवासांपक्वयाऽप्यसह्येयान्येव तानि, केवलं तेषु जघन्यो-
त्कृष्टविज्ञानो ग्रन्थान्तरादवसेयः । यथा-प्रथमप्रस्तनरकेषु ज-
घन्या स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि, उत्कृष्टा तु नवतिरिति । एतदेव
दर्शयन्नाह-"जहस्रिया ठिई" इत्यादि । जघन्या स्थितिर्दशवर्ष-
सहस्राधिका, इत्येकं स्थितिस्थानम्, तच्च प्रतिनरकं भिन्नरूप-
म्, सैव समयाधिकेति द्वितीयम्, इदमपि विचित्रम्, एवं यावद्
सह्येयसमयाधिका सा । सर्वान्तिमस्थितिस्थानदर्शनायाऽऽह-
(तप्पाउगुकोसिय त्ति) उत्कृष्टाऽसावनेकविधेति विशेष्यते,
तस्य विवर्जितनरकाऽऽवासस्य प्रायोग्योचिता उत्कर्षिका तद्-
प्रायोग्योत्कर्षिका इत्यपरं स्थितिस्थानम्, इदमपि विचित्रं, वि-
चित्रत्वादुत्कर्षस्थितेरिति ।

एवं स्थितिस्थानानि प्ररूप्य तेष्वेव क्रोधाऽऽद्युपयुक्तत्वं नारका-
णां विज्ञानेन दर्शयन्निदमाह-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीमाए निरया-
वाससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावासंसि जहस्रियाए
ठिईए वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता माणोवउत्ता मा-
योवउत्ता लोचोवउत्ता ? गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्ज
कोहोवउत्ता १, अहवा-कोहोवउत्ता माणोवउत्ते य २,
अहवा-कोहोवउत्ता य माणोवउत्ता य ३, अहवा-कोहो-
वउत्ता य मायोवउत्ते य ४, अहवा-कोहोवउत्ता य मा-
योवउत्ता य ५, अहवा-कोहोवउत्ता य लोभोवउत्ते य
६, अहवा-कोहोवउत्ता य लोचोवउत्ता य ७ ।
अहवा-कोहोवउत्ता य माणोवउत्ते य, मायोवउत्ते य १,
कोहोवउत्ता य माणोवउत्ते य मायोवउत्ता २, कोहोवउत्ता
माणोवउत्ता मायोवउत्ते य ३, कोहोवउत्ता माणोवउत्ता
मायोवउत्ता ४ । एवं कोहेण माणेणं लोचोणं चत्तारि भंगा
१२ । अहवा-कोहोवउत्ता माणोवउत्ते मायोवउत्ते लो-
चोवउत्ते १, अहवा-कोहोवउत्ता माणोवउत्ते मायोवउत्ते
लोचोवउत्ता २, अहवा-कोहोवउत्ता माणोवउत्ते मायोव-
उत्ता लोभोवउत्ते ३, अहवा-कोहोवउत्ता माणोवउत्ते
मायोवउत्ता लोभोवउत्ता ४, अहवा-कोहोवउत्ता मा-
णोवउत्ता मायोवउत्ते लोभोवउत्ते ५, अहवा-कोहोव-
उत्ता माणोवउत्ता मायोवउत्ते लोभोवउत्ता ६, अहवा-
कोहोवउत्ता माणोवउत्ता मायोवउत्ता लोभोवउत्ते ७,
अहवा-कोहोवउत्ता माणोवउत्ता मायोवउत्ता लोभोव-
उत्ता ८ । एवं सत्तावासं भंगा नेयव्वा ॥

"इमीसे णं" इत्यादि । (जहस्रियाए ठिईए वट्टमाण त्ति)
या च नरकाऽऽवासे जघन्या, तस्यां वर्तमानाः "किं कोहोवउ-
त्ते" इत्यादिप्रश्ने "सव्वे वि" इत्याद्युत्तरम् । तत्र च प्रतिनरकं ज-
घन्यस्थितिकानां सदैव भावात्तेषु च क्रोधाऽऽद्युपयुक्तानां बहुत्वात्स-
र्वविशतिर्भङ्गकाः । एकाऽऽदिक्ष्यतसमयाधिकजघन्यस्थितिका-
नां तु कादाचित्कत्वात्तेषु च क्रोधाऽऽद्युपयुक्तानामेकत्वानेकत्वसं-
ज्ञादशीतिर्भङ्गकाः । एकीक्ष्येषु तु सर्वकथापयुक्तानां प्रत्येकं
बहुनां भावादभङ्गकम् । आह च-"संभवइ जहिं विरहो, असीति-

भंगा तहिं करेज्जाहि । जहियं न होइ विरहो, अजंगयं सत्तवी-
सा वा ॥१॥ " अयं च नत्सत्ताऽपि क्रो धिरहो द्रष्टव्यो, न तृपा-
दापेक्षः, यतो रत्नप्रभायां चतुर्विंशतिर्मुद्रा उत्पादविग्रहकाल
उक्तः, ततश्च यत्र सप्तविंशतिर्भङ्गका उच्यन्ते, तत्रापि विरहजाया-
दशीतिः प्राप्नोति, सप्तविंशतेश्चाभाव एवास्ति । तत्र (सव्वे वि
ताव हांज्ज कोहोवउत्त त्ति) प्रतिनरकं स्वकीयस्वकीयान्यत्य-
पेक्षया जघन्यस्थितिकानां नारकाणां सदैव यदुनां सद्भावाच्चा-
रकभवस्य च क्रोधाद्यप्रचुरत्वात् सर्व एव क्रोधापयुक्ता
भवेयुरित्येको भङ्गः । "अहवा" इत्यादिना द्विविधः संयोगभङ्गा
दर्शनाः, तत्र द्विकसंयोगे बहुवचनान्तं क्रोधममुञ्चता पद्मङ्गाः
कार्याः । तथाहि-क्रोधापयुक्ताश्च, मानोपयुक्तश्च १, तथा क्रोधाप-
युक्ताश्च, मानोपयुक्ताश्च २ । एवं माययैकत्वबहुत्वाभ्यां द्वौ,
लोभेन च द्वौ । एवमेते द्विकयोगे पद्मत्रिकयोगे तु द्वादश भवन्ति ।
तथाहि-क्रोधे नित्यं बहुवचनम्, मानमाययोरेकवचनमित्येकः,
मानैकत्वे मायाबहुत्वे च द्वितीयः । माने च बहुवचनं, मायाया-
मेकत्वमिति तृतीयः । मानबहुत्वे मायाबहुत्वे च चतुर्थः, पुनः
क्रोधमानयोरेकत्वमेव चत्वारः, पुनः क्रोधमायालोभैरित्य-
मेव चत्वारः, एवमेते द्वादश । चतुष्कसंयोगे त्वष्टौ । तथाहि-क्रो-
धे बहुवचनेन मानमायालोभेषु त्रैकवचनेनैकः । इत्यमेव लो-
भे बहुवचनेन द्वितीयः । एवमेतान्येकवचनान्तमायया जातौ,
एवं बहुवचनान्तमाययाऽन्यौ द्वौ, एवमेते चत्वार एकवच-
नान्तमानेन जाताः । एवमेव बहुवचनान्तमानेन चत्वार इत्येव-
मष्टौ । एवमेते जघन्यस्थितिषु नारकेषु सप्तविंशतिर्भवन्ति ।
जघन्यस्थितौ हि बहुधा नारका भवन्त्यतः क्रोधबहुवचनमेव ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीमाए निरया-
वाससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावासंसि समयाहियाए
जहस्रियाए ठिईए वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता माणोवउ-
त्ता मायोवउत्ता लोचोवउत्ता ? गोयमा ! कोहोवउत्ते य
माणोवउत्ते य मायोवउत्ते य लोचोवउत्ते य, कोहोवउत्ता य
माणोवउत्ता य मायोवउत्ता य लोचोवउत्ता य, अहवा-
कोहोवउत्ते य माणोवउत्ते य, अहवा-कोहोवउत्त य माणो-
वउत्ता य, एव असीइभंगा नेयव्वा । एवं जाव संखेज्जस-
मयाहिया ठिई, असंखेज्जसमयाहियाठिईए तप्पाउगुको-
सियाए ठिईए सत्तावासं जंगा भाणियव्वा ।

"समयाहियाए जहस्रियाए ठिईए वट्टमाणा नेरइया किं कोहोव-
उत्ता" इत्यादि प्रश्नः । इहोत्तरम्-"कोहोवउत्ते य" इत्याद-
योऽशीतिर्भङ्गः । इह समयाधिकायां यावत् संख्येयसमयाधि-
कायां जघन्यस्थितौ नारका न जवन्त्यपि भवन्ति चेदेकाः याः अ-
नेके वेति । ततः क्रोधाऽऽदिष्वेकत्वेन चत्वारो विकल्पाः, बहुत्वे-
न चान्ये चत्वार एव ४, द्विकसंयोगे चतुर्विंशतिः । तथाहि-क्रो-
धमानयोरेकत्वबहुत्वाभ्यां चत्वारः ४, एवं क्रोधमाययोः ४, एवं
क्रोधलोभयोः ४, एवं मानमाययोः ४, एवं मानलोभयोः ४, एवं
मायालोभयोरिति ४ । द्विकयोगे चतुर्विंशतिः, त्रिकयोगे द्वाविं-
शत् । तथाहि-क्रोधमानमायानामेकत्ववैकः, एष्वेव मायाबहुत्वेन
द्वितीयः, एवमेतौ मानैकत्वेन, द्वावेवान्यौ तद्बहुत्वेन, एवमेते च-
त्वारः, क्रोधत्वेन चत्वार एव, अन्ये क्रोधबहुत्वेनेत्येवमष्टौ,

क्रोधमानमायात्रिके जाताः । तथैवान्येऽष्टौ क्रोधमानलामेषु, तथैवान्येऽष्टौ क्रोधमायात्रोनेषु, तथैवान्येऽष्टौ मानमायात्रोनेषु-ति चात्रिशतं, चतुष्कयेगं षोडश । तथाहि-क्रोधाऽऽदिष्वेक-त्वेनेको, लोचस्य बहुत्वेन द्वितीयः, एवमेनौ मायैकत्वेन, त-यान्यौ मायाबहुत्वेन । एवमेतं चत्वारो मानैकत्वेन, तथाऽन्ये-चत्वार एव मानबहुत्वेन । एवमेने अष्टौ क्रोधैकत्वेन, एवमन्येऽ-ष्टौ क्रोधबहुत्वेनति षोडश । एवमेतं सर्वं एवाशीतिरिति । एते-च जघन्यस्थितावेकाऽऽदिसदृशपातान्तसमयाधिकायां जवन्ति, असह्यपातसमयाधिकायास्तु जघन्यस्थितेरारज्योक्त्यस्थिति-मावत्सर्वविशतिर्नैकस्त एव, तत्र नारकाणां बहुत्वादिति ।

अथावगाहनाद्वारे-

इमीसे एं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीसाए निरया-चासमयसहस्तेसु एगमेगंसि निरयावासंसि नेरइयाणं के-वइया ओगाहणट्टाणा पएणत्ता ? । गोयमा ! असंखेज्जा ओगाहणट्टाणा पएणत्ता । तं जहा-जहसिया ओगाहणा अंगुलस्स असंखेज्जज्जागं, जहसिया ओगाहणा एगपदे-साहिया, जहसिया ओगाहणा दुपदेसाहिया, जहसिया ओगाहणा ० जाव असंखेज्जपदेसाहिया, जहसिया ओ-गाहणा तप्पाउगुकोसिया ओगाहणा ॥

तत्र (ओगाहणट्टाणं चि) अवगाहन्ते आसते यस्यां साऽवगा-हना ननुः, नदाधारभूतं वा क्षेत्रं, तस्याः स्थानानि । प्रदेशवृत्त्या विभागा अवगाहनास्थानानि, तत्र (जहसिया चि) जघन्याऽ-ङ्गुलासंख्येयभागमात्रा सर्वनरकेषु, (तप्पाउगुकोसिय चि) तस्य विवर्कितनरकस्य प्रायोग्या या उत्कर्षिका सा तप्रायो-ज्योत्कर्षिका । यथा-त्रयोदशप्रस्तटे धनुःसप्तकं रतिनत्रयमङ्गुल-पट्टं चेति ।

इमीसे एं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीसाए निरया-चासमयसहस्तेसु एगमेगंसि निरयावासंसि जहसियाए ओगाहणाए वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता असिई जं-गा जाणियन्वा ० जाव संखेज्जपदेसाहिया जहसिया ओ-गाहणा, असंखेज्जपदेसाहियाए जहसियाए ओगाहणाए वट्टमाणाणं तप्पाउगुकोसियाए ओगाहणाए वट्टमाणाणं नेरइयाणं दोसु वि सत्तावीसं भंगा ।

“जहसियाए” इत्यादि । जघन्यायां नस्यामेव चैकाऽऽदिस-ङ्गपातान्तप्रदेशाधिकायामवगाहनायां चनेमानानां नारकाणाम-रूपत्वात्क्रोधाऽऽद्युपयुक्त एकाऽपि लभ्यते, अत्रोऽशीतिर्भङ्गाः । “अ-संखेज्जपदेस” इत्यादि । असह्यपातप्रदेशाधिकायां नत्प्रायोभ्योक्त-पायां च नारकाणां बहुत्वात्तेषु च बहूनां क्रोधोपयुक्तत्वेन क्रोधे बहुवचनस्य भावात्मानादिषु त्वैकत्वबहुत्वसम्भवात्स-सर्वविशतिर्भङ्गा भवन्तीति । ननु ये जघन्यस्थिनयो जघन्याव-गाहनाश्च भवन्ति, तेषां जघन्यस्थितिकत्वेन सप्तविशतिर्भङ्ग-काः प्राप्नुवन्ति, जघन्यावगाहकत्वेन चाशीतिरिति विरोधः ? । अत्रोच्यते-जघन्यस्थितिकानामपि जघन्यावगाहनाकावेऽशो-तिरेव, उपपत्तिकालनादित्वेन जघन्यावगाहनानामरूपत्वाद्वातः, ३०६

या च जघन्यस्थितिकानां सप्तविशतिः सा जघन्यावगाहन-त्वमतिक्रान्तानामिति भावनीयम् ।

शरीरद्वारे-

इमीसे एं जंते ! रयणप्पजाए जाव ० एगमेगंसि निरया-चासंसि नेरइयाणं कइ सरीरया पप्पत्ता ? । गायमा ! तिप्पि सरीरया पप्पत्ता । तं जहा-वेउव्विए, तेयए, कम्मए । इमी-से एं भंते ! ० जाव वेउव्वियसरीरे वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता, सत्तावीसं जंगा । एएणं गमेणं तिप्पि सरीर-या जाणियन्वा ॥

(सत्तावीसं जंगं चि) अनेन यद्यपि वैक्रियशरीरे स-प्तविशतिर्भङ्गा उक्ताः, तथापि या स्थित्याश्रयाऽवगाहना-श्रया च भङ्गकप्ररूपणा, सा तथैव दृश्या, निरवकाशत्वा-सस्याः, शरीराश्रयायाश्च सावकाशत्वात् । एवमन्यत्रापि विमर्शनीयमिति । (एएणं गमेणं तिप्पि सरीरया जाणि-यन्व चि) वैक्रियशरीरसूत्रपाठेन त्रीणि शरीरकाणि वैक्रिय-तैजसकर्मणानि भणितव्यानि, त्रिष्वपि भङ्गकसप्तविशतिर्वा-च्येत्यर्थः । ननु विप्रद्वगती केवले ये तैजसकर्मणशरीरे स्यातां तयोरुत्पत्तेनाशीतिरपि भङ्गकानां सम्भवतीति कथमुच्यते तयोः सप्तविशतिरेवेति ? । अत्रोच्यते-सत्यमेतत्, केवलं वैक्रिय-शरीरानुगतयोस्तयोर्दिशःऽऽश्रयणं केवलमर्थान्नाश्रयणमिति सप्त-विशतिरेवेति । यच्च द्वयोरेवातिदेश्यत्वे त्रीणीत्युक्तं, नत्रया-णामपि गमस्यात्यन्तसांभ्योपदर्शनार्थमिति ॥

संहननद्वारे-

इमीसे एं जंते ! रयणप्पजाए ० जाव नेरइयाणं सरीरया किं संघयणा पएणत्ता ? । गोयमा ! ऊएहं संघयणाणं असंघयणी, नेवऽट्टी नेव च्छिरा नेव एट्टारुणि, जे पोगल्ला अणिट्टा अकंता अप्पिया असुहा अमणुखा अमणामा, एणंसि सरीरसंघायत्ताए परिणमंति । इमीसे एं भंते ! ० जाव ऊएहं संघयणाणं अमंघयणे वट्टमाणाणं नेरइया किं कोहोवउत्ता ? ० सत्तावीसं भंगा ।

(ऊएहं संघयणाणं असंघयणि चि) यस्यां संहननानां वज्रशृङ्ग-भनाराचाऽऽदीनां मध्यादेकनरेणापि संहननेनासंहननानीति । कस्मादेवमित्यत आह-“नेवट्टी” इत्यादि । नैवास्थ्यादीनि तेषां स-न्ति, अस्थिसञ्चयरूपं च संहननमुच्यते इति । (अणिठ चि) इष्यन्ते स्वेतीष्टाः, तन्निषेधादिनिष्टाः, अनिष्टमपि किञ्चित्कमनीयं भवनीत्यत उच्यते-अकान्ताः, अकान्तमपि किञ्चित्कारणवशा-त्प्रतये भवतीत्यत्र आह-अप्रियाः, अप्रीतिहेतवः, अप्रियत्वे तेषां कुनः, यनः (असुम चि) अशुमस्वजावाः, ते च सामान्या अपि भवन्तीत्यतो विशेष्यन्ते- (अमणुखा चि) न मनसाऽन्तःसवे-दनेन शुभतया ज्ञायन् इत्यमनोङ्गाः । अमनोङ्गता चैकदाऽपि स्यादत आह- (अमणाम चि) न मनसा अम्यन्ते गम्यन्ते पुनः पुनः स्मरणतो ये नेऽप्रमोमाः । एकार्थिकाश्चैते शब्दा अनि-ष्टनाप्रकपप्रतिपादनार्था इति । (संघायत्ताए चि) सङ्गततया, शरीररूपसञ्चयतयेत्यर्थः ।

संस्थानद्वारे-

इमीसे एं भंते ! ० जाव सरीरया किंसंघिया पप्पत्ता ? ।

गोयमा ! दुविहा पष्ठत्ता । तं जहा-जवधारणिज्जा य, उत्तरवेउव्विया य । तत्थं णं जे ते जवधारणिज्जा ते हुं-रुसंठिया पष्ठत्ता, तत्थ जे ते उत्तरवेउव्विया ते वि हुं-रुसंठिया पणत्ता । इमीसे णं जाव हुंरुसंठाणे वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता ?, सत्तावीसं भंगा ।

(किंसंठिय च्ति) किं संस्थितं संस्थानं येषां तानि किं-संस्थितानि ? (भवधारणिज्ज च्ति) भवधारणं निजजन्माति-वाहनं प्रयोजनं येषां तानि भवधारणीयान्याजन्मधारणीया-नीत्यर्थः । (उत्तरवेउव्विय च्ति) पूर्ववैक्रियायेक्या उत्तरा-णि उत्तरकालभावीनि वैक्रियाणि उत्तरवैक्रियाणि । (हुं-रुसंठिय च्ति) सर्वत्राशुभसंस्थितानि ।

लेइयाद्वारे-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए नेरइयाणं कइ लेस्साओ पष्ठत्ताओ ? । गोयमा ! एगा काउलेस्सा पष्ठत्ता । इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए जाव काउलेस्साए वट्ट-माणा सत्तावीसं भंगा ।

दृष्टिद्वारे-

इमीसे णं जंते ! जाव किं सम्मदिट्ठी, मिच्छदिट्ठी, सम्मामिच्छदिट्ठी ? । गोयमा ! तिस्सि वि; इमीसे णं जाव सम्मदंसणे वट्टमाणा नेरइया सत्तावीसं जंगा । एवं मिच्छदंसणे वि; सम्मामिच्छदंसणे असीइजंगा ।

(सम्मामिच्छदंसणे असीइजंग च्ति) मिश्रदृष्टीनामल्पत्वात् तद्भा-वस्यापि च कालतोऽल्पत्वादेकोऽपि दृश्यत इत्यशीतिर्नङ्गाः ।

ज्ञानद्वारे-

इमीसे णं जाव किं नाणी, अस्साणी ? । गोयमा ! नाणी वि, अस्साणी वि, तिस्सि नाणाइं नियमा, तिस्सि अस्साणाइं जयणाए । इमीसे णं भंते ! जाव आजिणिवोहियणाणे वट्टमाणे ? । गोयमा ! सत्तावीसं जंगा, एवं तिस्सि णाणाइं तिस्सि अस्साणाइं भाणियव्वाइं ।

(तिस्सि णाणाइं नियम च्ति) ये ससम्यक्त्वा नरकेषूपद्यन्ते तेषां प्रथमसमयादारज्यं भवप्रत्ययस्यावधिज्ञानस्य ज्ञावा-त्रिज्ञानिन एव ते, ये तु मिथ्यादृष्टयस्ते सङ्किभ्योऽसङ्किभ्यश्चो-त्पद्यन्ते, तत्र ये सङ्किभ्यस्ते भवप्रत्ययादेव विभङ्गस्य भावाद-ज्ञानिनः, ये त्वसङ्किभ्यस्तेषामाद्यादन्तर्मुहूर्त्तात्परतो विजङ्गस्यो-त्पत्तिरिति तेषां पूर्वमज्ञानद्वयं, पश्चाच्चिभङ्गोत्पत्तावज्ञानत्रयमि-त्यत उच्यते-(तिस्सि अस्साणाइं जयणाए च्ति) जजनया विकल्प-नया कदाचिद् दे, कदाचित्त्रीणीत्यर्थः ।

अत्रार्थे गाये स्याताम्-

“ सखी नेरइयसुं, उरहपरिच्चायणंते समए ।
विभंगं ओहिं वा, अविग्गहे विग्गहे लहइ ॥ १ ॥
अस्सणी नरयसुं, पज्जतो जेण लहइ विभंगं ।
नाणा तिन्नेव तओ, अस्साणा दोन्नि तिन्नेव ॥ २ ॥”
एवम् “ तिस्सि णाणाइं ” इत्यादि । आमीनिबोधिकज्ञानव-त् सप्तविंशतिजङ्गकोपेतानि आद्याति त्रीणि ज्ञानानि, अज्ञाना-

नि वेति । इह च त्रीणि ज्ञानानीति यष्टकं, तदाभिनिबोधिक-स्य पुनर्गणनेन । अन्यथा द्वे एव ते वाच्ये स्यातामिति । “ तिस्सि अस्साणाइं ” इत्यत्र यदि मत्तज्ञानश्रुताज्ञाने विजङ्गात् पूर्वकाल-भावीनी विवक्ष्येते, तदा अशीतिर्नङ्गा लभ्यन्ते, अल्पत्वात्तेषाम् । किं तु जघन्यावगाहनास्ते, ततो जघन्यावगाहनाश्रयेणैवाशीति-र्भङ्गकास्तेषामवसेया इति ।

योगद्वारे-

इमीसे णं जाव किं मणजोगी, वयजोगी, कायजोगी ? । गोयमा ! तिस्सि वि । इमीसे णं जाव मणजोए वट्टमाणा सत्तावीसं भंगा; एवं कायजोए ।

(एवं कायजोए च्ति) इह यद्यपि केवलकर्मणकाययोगे अशीतिर्भङ्गा संजवन्ति, तथापि तस्याविवक्षणात् सामान्यकाय-योगाऽऽश्रयणाच्च सप्तविंशतिरुक्तेति ।

उपयोगद्वारे-

इमीसे णं जाव नेरइया किं सागारोवउत्ता, अणगारोव-उत्ता ? । गोयमा ! सागारोवउत्ता वि, अणगारोवउत्ता वि । इमीसे णं जाव सागारोवउत्ते वट्टमाणा सत्तावीसं जंगा, एवं अणगारोवउत्ते वि सत्तावीसं जंगा, एवं सत्त वि पुढवीओ नेयव्वाओ, णाणत्तं लेसासु ।

(सागारोवउत्त च्ति) आकारो विशेषांशग्रहणशक्तिः, तेन सह इति साकारः, तद्विकलोऽनाकारः । सामान्यग्राहीत्यर्थः । (णाणत्तं लेसासु च्ति) रत्नप्रभापृथिवीप्रकरणवच्छेषपृ-थिवीप्रकरणान्यध्येयानि । केवलं देइयासु विशेषः, तासां निज-त्वात् । अत एव तद्दर्शनाय गाथा-

गाथा-

काओय दोसु तइया-ए मीसिया नीलिया चउत्थीए ।
पंचमियाए मीसा, कण्हा तत्तो परमकण्हा ॥ १ ॥

(काओय इत्यादि) तत्र (नइयाए मीसिय ति) बालुकप्रज्ञा-प्रकरणे उपरितननरकेषु कापोती, अधस्तनेषु नीली भवतीति ते यथासम्भवं प्रशस्त्रे उत्तरस्त्रे चाध्येतव्ये इत्यर्थः । यच्च सूत्राभिधेयपेषु नरकाऽऽवाससङ्ख्यानात्वं, तत् “ तीसा य पञ्च-वीसा ” इत्यादिना पूर्वप्रदर्शितेन समवसेयमिति । एवं च सूत्रा-जिलापः कार्यः-“ सक्करप्पजाए णं भंते ! पुढवीए पणवीसाए न-रयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि नरयावांसंसि कइ देस्साओ पष्ठत्ताओ ? । गोयमा ! एगा काउलेस्सा पष्ठत्ता । सक्करप्पजाए णं जंते ! जाव काउलेसाए वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउ-त्ता ?, इत्यादि जाव सत्तावीसं भंगा ” । एवं सर्वपृथिवीषु गाथाऽनुसारेण वाच्यम् ।

चउसट्ठीए णं भंते ! असुरकुमारावाससयसहस्सेसु एग-मेगंसि असुरकुमारावासंसि असुरकुमाराणं केवइया ठिइ-ट्टाणा पष्ठत्ता ? । गोयमा ! असंखेज्जा ठिइट्टाणा पष्ठत्ता । तं जहा-जहसिया ठिइ जहा नेरइया तहा, नवरं पडिलोमा जंगा जाणियव्वा, सव्वे वि ताव होज्जा दोभोवउत्ता य माणोवउत्ते य, एएणं गमेणं नेयव्वं जाव थणियकुमारा, नवरं नाणत्तं जाणियव्वं ।

असुरकुमारप्रकरणे (पडिलोमा भंगेति) नारकप्रकरणे हि क्रोधमानाऽऽदिना क्रमेण जङ्गकानिर्देशः कृतोऽसुरकुमाराऽऽदिप्रकरणेषु लोभमायाऽऽदिनाऽसौ कार्य इत्यर्थः । अत्र एवाह- (मध्ये वि ताव होजा लोहोवउत्ता) देवा हि प्रायो लोभजन्यो भवन्ति, तेन सर्वेऽप्यसुरकुमारा लोभोपयुक्ताः स्युः । द्विकसंयोगे तु लोभोपयुक्तत्वे यदुपचनमेव, मायोपयोगे त्वक्त्यवहुत्याभ्यां हो जङ्गको, एवं सप्तनिशतिर्जङ्गकाः कार्याः । (गुरं गणत्तं जाणियव्वं) नारकाणामसुरकुमाराऽऽदीनां च परस्परं नानात्वं ज्ञात्वा प्रअसुषाण्युत्तरसूत्राणि चाभ्येयान्तीति हृदयम् । तथा नारकाणामसुराऽऽदीनां च संहननसंस्थानलेख्यासूत्रेषु जयति । तच्चैवम- “ चउत्तडीए णं भंते ! असुरकुमारावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि असुरकुमारावासंसि असुरकुमाराणं सरीरगा किं संघयणी ? गोयमा ! असंघयणी, जे पोगला इट्टा कंता, ते तेसि संघायत्ताए परिणमंति, एवं संघाणे वि, णयरं जयधारण्डिजा समचउत्तरसंघिया, नत्तरवेउच्चिया अण्णयरसंघिया, एवं लेसासु वि, णयरं कइ लेसाओ पण्णत्ताओ ? गोयमा ! चत्तारि । तं जहा-कएहा नीत्ता काऊ तेज्जेसा । चउत्तडीए णं जाव कएइलेसाए वट्टमाणा किं कोहोवउत्ता ? गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्ज लोहोवउत्ता ” इत्यादि । एवं “ नीत्ताकाऊनेक वि ” । नागकुमाराऽऽदिप्रकरणेषु तु- “ चुलसीए नागकुमारावाससयसहस्सेसु ” इत्येवं “ चउत्तडी असुराणं, नागकुमाराणं होइ चुलसीहं । ” इत्यादेवचनात्प्रअसूत्रेषु जवनमह्वधानानात्यमवगम्य सूत्रानिलापः कार्य इति ।

अमंखेजेसु णं भंते ! पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि पुढविकाइयावासंसि पुढविकाइयाणं केवइया ठि-इट्टाणा पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेजा ठि-इट्टाणा पण्णत्ता । तं जहा-जहणिया ठिईं जाव तप्पाउगुक्कोसिया ठिईं । असंखेजेसु णं भंते ! पुढविकाइयावाममयसहस्सेसु एगमेगंसि पुढविकाइयावासंसि जहण्ण्ठिईए वट्टमाणा पुढविकाइया किं कोहोवउत्ता माणोवउत्ता मायोवउत्ता होचोवउत्ता ? गोयमा ! कोहोवउत्ता वि, माणोवउत्ता वि, मायोवउत्ता वि, होहोवउत्ता वि । एवं पुढविकाइयाणं सव्वेसु वि ठाणेसु अजंगयं, नवरं तेज्जेसाए असीइजंगा, एवं आउकाइया वि, तेउकाइयावउकाइयाणं सव्वेसु वि ठाणेसु अजंगयं, वण्णफइकाइया जहा पुढविकाइया ।

(एवं पुढविकाइयाणं सव्वेसु ठाणेसु अजंगयं) पृथिवीकायिका एकैकस्मिन् कपाये उपयुक्ता बहवो लज्यन्त इत्यभङ्गकं दशस्वपि स्थानेषु । (नवरं तेज्जेसाए असीइजंगेति) पृथिवीकायिकेषु ज्ञेयाद्वारे तेजोज्ञेया वाच्या । सा च यदा देवलोकाच्च्युतो देव एकोऽनेको वा पृथिवीकायिकेषूपपद्यते तदा भवति, ततश्च तदेकत्वाऽऽदिनवनादशीतिर्भङ्गका भवन्तीति । इह पृथिवीकायिकप्रकरणे स्थितस्थानद्वारं साक्षाद्विखितमेवास्ति, शेषाणि तु नारकवक्त्राच्यनि । तत्र च “ णयरं नाणत्तं जाणियव्वं ” इत्येतस्यानुवृत्तेर्नानात्वमिह प्रश्नत उत्तरतश्चावसेयम् । तच्च शरीराऽऽदिषु सप्तसु द्वारेभिरुच्यते- “ असंखेजेसु णं भंते ! पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु जाव पुढ-

विकाइयाणं कइ सरीरा पण्णत्ता ? गोयमा ! तिथि । तं जहा-ओरालिए, तेयए, कम्मए । ” एतेषु च “ कोहोवउत्ता वि, माणोवउत्ता वि ” इत्यादि वाच्यम् । तथा- “ असंखेजेसु णं जाव पुढविकाइयाणं सरीरगा किं संघयणी ” इत्यादि तथैव । “ णयरं पोगला मण्णत्ता अमण्णत्ता सरीरसंघायत्ताए परिणमंति । ” एवं संस्थानद्वारेऽपि, किं तूत्तरे- “ हुंडसंघियाए ” तावदेव वाच्यम्, न तु “ दुविहा सरीरगा पण्णत्ता । तं जहा-भयधारणिजा य, उत्तरवेउच्चिया य ” इत्यादि ; पृथिवीकायिकानां तदभावादिति । ज्ञेयाद्वारे पुनरेवं वाच्यम्- “ पुढविकाइयाणं भंते ! कइ लेसाओ पण्णत्ताओ ? गोयमा ! चत्तारि । तं जहा-कएइलेसाओ जाव तेज्जेसा । ” एतासु च तिसृष्वभङ्गकमेव, तेजोज्ञेयायां त्वशानिर्जङ्गकाः, एतच्च प्रागेवाकमिति । दृष्टिद्वारे इदं वाच्यम्- “ असंखेजेसु जाव पुढविकाइया किं सम्महि-छी, मिच्छहिट्टी, सम्मामिच्छहिट्टी ? गोयमा ! मिच्छहिट्टी ” दोषं नथैव । ज्ञानद्वारेऽपि तथैव । “ णयरं पुढविकाइयाणं भंते ! किं नाणी, अण्णणी ? गोयमा ! नो नाणी, अण्णणी नियमा दुअण्णणी । ” योगद्वारेऽपि तथैव । नवरम्- “ पुढविकाइयाणं भंते ! किं मण्णजोगी, वड्जोगी, कायजोगी ? गोयमा ! नो मण्णजोगी, नो वड्जोगी, कायजोगी ” (एवं आउकाइया वि ति) पृथिवीकायिकवद्वक्त्राया अपि वाच्याः, ते हि दशस्वपि स्थानकेष्वभङ्गकाः, तेजोज्ञेयायां चाऽशीतिभङ्गकवन्तो, यतस्तेष्वपि देव उपपद्यते इति । “ तेउकाइय ” इत्यादौ (मध्यं सु वि ठाणेसु ति) स्थितस्थानाऽऽदिषु दशस्वपिभङ्गकं, क्रोधाऽऽसुपयुक्तानामेकैकैव तेषु यद्गतां प्रायात् । इह देवा नोत्पद्यन्ते इति तेजोज्ञेया तेषु नास्ति । ततस्तत्सम्भावनाशीतिरपीत्यभङ्गकमेवेति । एतेषु च सूत्राणि पृथिवीकायिकसमानि, केवलं वायुकायसूत्रेषु शरीरद्वारे एवमध्येषम्- “ असंखेजेसु णं भंते ! जाव वाउकाइयाणं कइ सरीरा पण्णत्ता ? गोयमा ! चत्तारि । तं जहा-ओरालिए, वेउच्चिया, तेयए, कम्मए ति । ” वण्णफइकाइया इत्यादि । यतस्तेष्वपि पृथिवीकायिकसमाना वक्तव्याः, दशस्वपि स्थानकेषु जङ्गकाभावात्तेजोज्ञेयायां च तथैवाशीतिभङ्गकमत्राधादिति । ननु पृथिव्यभ्युपगम्यनस्पर्तीनां दृष्टिद्वारे भास्वादनमायेन सम्यक्कर्म कर्मप्रत्येवच्युपगम्यते, नत एव ज्ञानद्वारे मतिज्ञानं धुनज्ञानं चादयाश्चैत इत्येवमशीतिर्जङ्गकाः सम्यग्दर्शनाभिनिर्वाधकधुनज्ञानेषु जयन्ते ? नैवम् । पृथिव्यादिषु सास्वादनतायस्यात्यन्तविरस्तत्वेनाधिचक्रितत्वात् । तत एवाच्यते- “ उभयाभावो पुढवा-इएसु विगलेसु होज्ज उववण्णो । ” इति । उभयं प्रतिपद्यमानपूर्वप्रतिपन्नरूपमिति ।

वेइंदियतेइंदियचउत्तरिंदियाणं जेहि ठाणेहि नेरइयाणं असीइजंगा, तेहि ठाणेहि असीई चेव, नवरं अउपहिपा सम्मत्ते आभिणिबोहियनाणे सुयनाणे, एएहिं अमीइ-भंगा । जेहि ठाणेहि नेरइयाणं सत्तात्रीसं जंगा, तेसु ठाणेसु सव्वेसु अजंगयं ।

“ वेइंदिय ” इत्यादौ चैवमङ्गरघटना- “ जेहि ठाणेहि नेरइयाणं असीइजंगा, तेहि ठाणेहि वेइंदियतेइंदियचउत्तरिंदियाणं असीई चेव ति ” । तत्र एकाऽऽदिस्थयतान्तसमयाधिकायां जघन्यस्थितौ, तथा जघन्यायामवगाहनायां च, तत्रैव च सव्वेयान्तप्रदेशवृक्षायां ३, मिश्रद्वयो ४ च, नारकाणामशीतिर्जङ्गका उक्ताः, विकल्पेन्द्रियाणामप्येतेषु स्थानेषु मिश्रदृष्टिवर्जेष्वशीति-

रेव, अल्पत्वात्तेषामेकैकस्यापि क्रोधाऽऽद्युपयुक्तस्य संज्ञवान्, मिश्रदृष्टिस्तु विकलेन्द्रियेष्वेकैक्येषु च न भवतीति न विकलेन्द्रियाणां तत्राशीतिभङ्गकसंभव इति । वृद्धैस्त्विह सूत्रे कुनोऽपि वाचनविशेषाद् यत्राशीतिस्तत्राप्यभङ्गकमिति व्याख्यातम् । इदं विवेकाभिधानायाऽऽह-“नवरं” इत्यादि । अयमर्थः-दृष्टिद्वारे, ज्ञानद्वारे च नारकाणां सप्तविंशतिरुक्ता । विकलेन्द्रियाणां तु (अर्वाहियं चि) अन्यधिकान्यशीतिभङ्गकानां भवति । केत्याह-सम्यक्त्वेऽल्पीयसां हि विकलेन्द्रियाणां सास्वादनभावेन सम्यक्त्वं प्रवृत्ति, अल्पत्वाच्च तेषामेकत्वस्यापि संभवेनाशीतिभङ्गकानां भवति, एवमाजिनियोधके श्रुते चेति । तथा-“जहि” इत्यादि । येषु स्थानेषु नैरयिकाणां सप्तविंशतिभङ्गाः, तेषु स्थानेषु द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां भङ्गकाज्ञावः, तानि च प्रागुक्ताशीतिभङ्गकस्थानावशिष्टानि मन्त्रव्यानि, भङ्गकाभावश्च क्रोधाऽऽद्युपयुक्तानामेकदैव बहूनां भावादिति । विकलेन्द्रियसूत्राणि च पृथिवीकायिकसूत्राणीवाप्येयानि । नवरमिह लेख्याद्वारे तेजोद्वेष्ट्या नाध्येतव्या । दृष्टिद्वारे च-“वेद्विद्याणं भंते ! किं सम्महिद्वी, मिच्छहिद्वी, सम्मामिच्छहिद्वी ? । गोयमा ! सम्महिद्वी ! वि, मिच्छहिद्वी वि, नो सम्मामिच्छहिद्वी । सम्मदंसणे वट्टमाणा वेद्विद्या किं कोहोवत्ता ? ” इत्यादि प्रश्ने उत्तरम्-अशीतिभङ्गाः । तथा ज्ञानद्वारे-“वेद्विद्याणं भंते ! किं नाणां, अन्नाणां ? । गोयमा ! नाणी वि, अन्नाणां वि । जह नाणी दुन्नाणी-मन्नाणी, सुयनाणी य । शेषं तथैव अशीतिश्च भङ्गा इति । योगद्वारे-“वेद्विद्याणं भंते ! किं मणजोगी, वडजोगी, कायजोगी ? । गोयमा ! नो मणजोगी, वडजोगी, कायजोगी य ” । शेषं तथैव । एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियसूत्राण्यपि ।

पंचिदियतिरिक्खजोणिया जहा नेरइया तहा जाणिय-व्वा, नवरं जहिं सत्तावीसं भंगा तहिं अभंगयं कायवं । जत्थ असीई तत्थ असीई मणुस्सा वि । जेहिं ठाणेहिं नेरइयाणं असीइजंगा तेहिं ठाणेहिं मणुस्सा वि असीइ-भंगा जाणियव्वा । जेसु सत्तावीसा तेसु अजंगयं । नवरं मणुस्साणं अर्वाहियं जहस्सियट्टिई आहारए य असीइभंगा, वाणमंतरजोइसवेमाणिया जहा जवणवासी । नवरं नाणत्तं जाणियव्वं । जं जस्सं जाव अणुत्तरा ।

“ पंचिदिय ” इत्यादि । (जहिं सत्तावीसं जंगं चि) यत्र नारकाणां सप्तविंशतिभङ्गास्तत्र पञ्चेन्द्रियतिरिक्खमभङ्गकम्, तच्च जघन्यस्थित्यादिकं पूर्वं दर्शितमेव, भङ्गकाभावश्च क्रोधाऽऽद्युपयुक्तानां बहूनामेकदैव तेषु भावादिति । सूत्राणि चह नारकसूत्रवदध्येयानि । नवरं शरीरद्वारेऽयं विशेषः-“असंखेज्जेसु णं भंते ! पंचिदियतिरिक्खजोणियावासेसु पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं केवइया सरीरा पणत्ता ? । गोयमा ! चत्तारि । तं जहा-आरालिए, वेडव्विए, तेयए, कम्मए ” । सर्वत्र आभङ्गकमिति । तथा संहननद्वारे-“पंचिदियतारिक्खजोणियाणं केवइया संघयणा पणत्ता ? । गोयमा ! छु संघयणा । तं जहा-वडरोसहनारायं जाव छेवत्तं चि ” । एवं संस्थानद्वारेऽपि-“छुट्टाणा पणत्ता । तं जहा-समचउरंसें ० ” ६ । एवं लेख्याद्वारे-“कइ लेसाओ पणत्ताओ ? । गोयमा ! छुलेसा पणत्ता । तं जहा-कएहलेसा ० ” ६ । (मणुस्सा वि चि) यथा

नैरयिका दशसु द्वारेष्वभिहितास्तथा मनुष्या अपि भणितव्या इति प्रक्रमः । एतदेवाह-“जहिं” इत्यादि । तत्र नारकाणां जघन्यस्थितावेकाऽऽदिसंख्यातान्नसमयाधिकायाम् १, तथा जघन्यावगाहनायाम् २, तस्यामेव संख्यातान्नप्रदेशाधिकायाम् ३, मिश्रे च ४ अशीतिभङ्गका उक्ताः । मनुष्याणामप्येतेष्वशीतिरेव । तत्कारणं च तद्व्यपत्तमेवेति । नारकाणां, मनुष्याणां च सर्वथा साम्यपरिहारायाऽऽह-“जेसु सत्तावीस” इत्यादि । सप्तविंशतिभङ्गकस्थानानि च नारकाणां जघन्यस्थित्यसंख्यातसमयाधिकजघन्यस्थितिप्रभृतीनि, तेषु च जघन्यस्थितौ विशेषस्य वक्ष्यमाणत्वेन तद्वजेषु मनुष्याणामभङ्गकं, यतो नारकाणां बाहुल्येन क्रोधादय एव भवति । तेन तेषां सप्तविंशतिभङ्गका उक्तस्थानेषु युज्यन्ते । मनुष्याणां तु प्रत्येकं क्रोधाऽऽद्युपयोगवतां बहूनां जावान्न कषायोदयं विशेषोऽस्ति । तेन तेषां तेषु स्थानेषु भङ्गकाज्ञाव इति । इदं विवेकाभिधानायाऽऽह-“नवरम्” इत्यादि । येषु स्थानेषु नारकाणामशीतिस्तेषु मनुष्याणामप्यशीतिः, तथा “जेसु सत्तावीसा तेसु अजंगयं” इत्युक्तम्, केवलं मनुष्याणामिदमन्यधिकम्-यदुत जघन्यस्थितौ तेषामशीतिर्न तु नारकाणाम् । तत्र सप्तविंशतिरुक्तैरभङ्गकम् । तथा आहारकशरीरे अशीतिः, आहारकशरीरवतां मनुष्याणामल्पत्वात् । नारकाणां तु तन्नास्त्वेवेत्येतदभ्यधिकं मनुष्याणामिति । इह च नारकसूत्राणां मनुष्यसूत्राणां च प्रायः शरीराऽऽदिषु चतुर्षु ज्ञानद्वार एव च विशेषः । तथाहि-“असंखेज्जेसु णं भंते ! मणुस्सावासेसु मणुस्साणं कइ सरीरा पणत्ता ? । गोयमा ! पंच । तं जहा-आरालिए, वेडव्विए, आहारए, तेयए, कम्मए । असंखेज्जेसु णं जाव ओरालियसरीरे वट्टमाणा मणुसा किं कोहोवत्ता वि ० ४ । ” एवं सर्वशरीरेषु, नवरमाहारकशरीरिभङ्गकानां वाच्या, एवं संहननद्वारेऽपि, नवरं “मणुस्साणं भंते ! कइ संघयणा पणत्ता ? । गोयमा ! छु संघयणा पणत्ता । तं जहा-वडरोसहनारायं जाव छेवत्तं चि ” संस्थानद्वारे-“छु संठाणा पणत्ता । तं जहा-समचउरंसें जाव हुंसे ” । लेख्याद्वारे-“छु लेसाओ पणत्ताओ । तं जहा-कएहलेसां जाव सुक्कलेसा ” । ज्ञानद्वारे-“मणुस्साणं भंते ! कइ नाणाणि ? । गोयमा ! पंच । तं जहा-आभिणिबोहियनाणं ० ५ । ” एषु च केवलं जघन्यस्थितौ तु कषायोदय एव नास्तीति । “वाणमंतर” इत्यादि । व्यन्तराऽऽद्यो दशस्वपि स्थानेषु यथा भवनवासिनस्तथा वाच्याः । यत्रासुराऽऽदीनामशीतिभङ्गकाः, यत्र च सप्तविंशतिः, तत्र च व्यन्तराऽऽदीनामपि ते तथैव वाच्याः । भङ्गकास्तु लोभमादौ विधायाध्येतव्याः, तत्र भवनवासिभिः सह व्यन्तराणां साम्यमेव । ज्योतिष्काऽऽदीनां तु न तथेति । तैस्तेषां सर्वथा साम्यपरिहारसूचनायाऽऽह-(एवरं नाणत्तं भाणियव्वं जं जस्सं चि) यल्लेख्याऽऽदिगतं यस्य ज्योतिष्काऽऽदीनां नात्वमितरापेक्षया भेदस्तज्ज्ञातव्यमिहेति, परस्परतो विशेषं ज्ञात्वा एतेषां सूत्राण्यध्येयानीति भावः । तत्र लेख्याद्वारे-ज्योतिष्काणामेकैव तेजोलक्षया वाच्या । ज्ञानद्वारे-त्राणि ज्ञानानि, अज्ञानान्यपि त्रीण्येव । असंज्ञिनां तत्रोपपाताभावेन विभङ्गस्यापराप्तकावस्थायामपि भावात् । तथा वैमानिकानां लेख्याद्वारे-तेजोलक्षयाऽऽद्यस्तिस्त्रो लेख्या वाच्याः । ज्ञानद्वारे च त्रीणि ज्ञानान्यज्ञानानि चेति । वैमानिकसूत्राणि चैवमध्येयानि-“संखेज्जेसु णं भंते ! वेमाणियावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि वेमाणियावाससि केवइया छिट्टाणा पणत्ता ? ” इत्येवमादीनि ॥ ४०१५०५३०॥

जीवानां सर्वलोकस्यासत्त्वम्-

एयमि एं भंते ! महाज्ञयमि लोममि अत्थि केइ परमाणुपो-
गग्नमेते वि पपमे, जत्थ एं अयं जीवे न जाण वा, न मए वा
वि ?। गोयमा ! ओ इण्णे मपट्ठे । मे केणट्ठेणं भंते ! एवं बुवड-
एयमि एं महाज्ञयमि लोममि णत्थि केइ परमाणुपोगग्नमेते
वि पपमे, जत्थ एं अयं जीवे न जाण वा, न मए वा वि ?।
गोयमा ! मे जहाणामए केइ पुरिमे अयानयस्म एगं महं
अयावयं करंजा, से एं तत्थ जट्ठोणं एगं वा दो वा
तिणि वा, उक्कोभेणं अयानहस्से पविस्वेज्जा, नाओ एं
तत्थ पउरगोयराओ पउरपाणीयाओ जहमणं एगाहं वा
इयाहं वा तियाहं वा, उक्कोभेणं छम्मासे परिवनेज्जा, अ-
त्थि एं गोयमा ! तस्म अयावयस्स केइ परमाणुपोगग-
ग्नमेते वि पपमे, जेणं तासि अयाणं उचारेण वा पास-
वणेण वा खेजेण वा सिघाणेण वा वंतेण वा पिचेण वा
पूणेण वा सुक्खेण वा सोणिण्ण वा चम्मेहि वा रोमेहि वा
मिमोहि वा खुगेहि वा णहेहि वा अणिकेननुवे भवडं । एो
इण्णे मपट्ठे, हांजाइ एं गोयमा ! तस्म अयावयस्स केइ
परमाणुपोगग्नमेते वि पपमे, जेणं तासि अयाणं उचारेण
वा० जाव णहेण वा अणिकेनपुव्वे, एं चैव एं एयमि
महाज्ञयमि लोममि मानयं जावं, संवारस्म अणादिजावं,
जीवस्म य एणवजावं, कम्मवहुत्तं जम्मणमग्गवाहुत्तं च
पनुव्व णत्थि केइ परमाणुपोगग्नमेते वि पपमे, जत्थ एं
अयं जीवे ए जाण वा, न मए वा वि, से तेणट्ठेणं तं चैव०
जाव ए मए वा वि ॥

(परमाणुपोगग्नमेते वि ति) अत्राग्निः संभावनायाम् ।
(अयावयस्स ति) पट्ठ्याश्चतुर्थ्यर्थत्वाद्जाशताय (अयाव-
यं ति) अजावजम्, भजावाट्कर्मित्यर्थः । (उक्कोभेणं अयासह-
स्से पविस्वेज्जा ति) यदिहाजाशनप्रायाग्यं चाटके उक्क-
र्येणाजासहस्सप्रपणमसिहितं तत्तासामतिसङ्गं नयत्वाऽव-
स्थानव्यापनार्थमिति । (पउरगोयराओ पउरपाणीयाओ ति)
प्रचुरचरणभूमयः, प्रचुरपानीयाश्च । अनेन च तासां प्रचुरमव-
सीपसंभवो बुभुक्षापिपासाविरडेण स्वस्थनया चिरजीवित्वं
कोकम् । (नहेहि व ति) नद्याः खुराग्रनागास्तैः “णो चैव
णं एयमि महाज्ञयमि लोममि” इत्यस्य “अत्थि केइ परमा-
णुपोगग्नमेते वि पपमे” इत्यादिना पुत्रोक्ताजिज्ञासेन संव-
न्धः, महत्वालोकोऽयम् । कथमिदमिति चेत् ? अत आह-“हा-
गस्स” इत्यादि । क्वयिषो ह्येवं न संभवतीत्यत उक्तम्-लोकोऽय-
ं शाश्वतभावं, प्रसीत्येति योगः । शाश्वतत्वेऽपि लोकोऽयं संसा-
रस्य सादित्वे नैवं स्यादित्यनादित्वं तस्योक्तं, नानाजीवोपक्रया
संसारस्यानादित्वेऽपि विवक्षितजीवस्यानित्यत्वे नोक्तं उभय-
स्यादतो जीवस्य नित्यत्वमुक्तं, नित्यत्वेऽपि जीवस्य कर्मत्व-
त्वे तथाविधसंसारणाभावाच्चोक्तं वस्तु स्यादतः कर्मबाहुल्यमु-
क्तम्, कर्मबाहुल्येऽपि जन्मादिरूपत्वे नोक्तं उभयः स्यादिति जन्मा-
दिबाहुल्यमुक्तमिति ।

एनद्वय प्रपञ्चयग्राह-

कइ एं जंते ! पुढवीओ पणत्तामो ?। गोयमा ! जहा
पढमए पंचमुहेसए तहेव आवासा ठाव्येव्वा० जाव
अणुत्तरविधाणे त्ति० जाव अपराजिए सव्वट्ठसिद्धे । अयं एं
जंते ! जीवे इमीमे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरया-
वामसयमहस्सेसु एगमेगंसि णिरयावामंसि पुढवीकाइय-
त्ताए० जाव वणस्सइकाइयत्ताए एणग्गत्ताए एणग्गत्ताए
उववणपुव्वे ?। इंता गोयमा ! अमइ अज्जुता अणंतखुत्तो ।
“कइ एं” इत्यादि । (नरगत्ताए ति) नरकाऽऽवासप्राध्वी-
कायिकनयत्यर्थः । (असंखंति) असंखद्वन्द्वकशः (अदुव ति)
अथवा (अणंतखुत्तो ति) अनन्तवृद्धोऽनन्तवारात् ।

सव्वजीवा वि एं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए
तीसाए णिरया० तं चैव० जाव अणंतखुत्तो । अयं एं भंते !
जीवे मकरप्पभाए पुढवीए, पणत्तीसाए एवं जहा रयणप्प-
भाए तहेव दो आवासा जाणियव्वा, एवं० जाव भूमप्पभा-
ए । अयं एं भंते ! जीवे तमाए पुढवीए पंचूणे णिरयावामस-
यसहस्से एगमेगंसि, सेसं तं चैव । अयं एं भंते ! जीवे अहं
सत्तमाए पुढवीए पंचसु अणुत्तरेसु महइमहाज्ञएसु
महाणिरएसु एगमेगंसि णिरयावामंसि, सेसं जहा रय-
णप्पभाए । अयं एं भंते ! जीवे चउमट्ठी असुरकुमारा-
वामसयमहस्सेसु एगमेगंसि असुरकुमारावासंसि पुढवीकाइ-
यत्ताए० जाव वणस्सइकाइयत्ताए देवत्ताए देवित्ताए आस-
णमयणजंरुमत्तावगणत्ताए उववणपुव्वे ?। इंता गो-
यमा ! जाव खुत्तो । सव्वजीवा वि एं भंते ! एवं चैव, ए-
वं० जाव थणियकुमारसु एणत्तं आवासेसु आवासा पु-
व्वभणिया । अयं एं भंते ! जंति असंखेज्जेसु पुढवीकाइया-
वामसयमहस्सेसु एगमेगंसि पुढवीकाइयावासंसि पुढवी-
काइयत्ताए० जाव वणस्सइकाइयत्ताए उववणपुव्वे ?। इंता
गोयमा ! जाव खुत्तो । एवं सव्वजीवा वि । एवं० जाव
वणस्सइकाइएसु ।

(असंखेज्जेसु पुढवीकाइयावासमयसहस्सेसु ति) इहासं-
खानेषु पृथिवीकायिकाऽऽवासेष्वेनावनैव सिद्ध्यन्त्यतसह-
स्रप्रदं न संसामतिषडुत्त्वव्यापनार्थम् । नयरम्-

अयं एं भंते ! जीवे असंखेज्जेसु वेइंदियावामसयमहस्सेसु
एगमेगंसि वेइंदियावासंसि पुढवीकाइयत्ताए० जाव वण-
स्सइकाइयत्ताए वेइंदियत्ताए उववणपुव्वे ?। इंता गोयमा !
जाव अणंतखुत्तो । सव्वजीवा वि एं एवं चैव, एवं० जाव
मणस्सेसु, एवरं वेइंदिएसु० जाव वणस्सइकाइयत्ताए तेइं-
दियत्ताए चउरिंदिएसु चउरिंदियत्ताए, एवं पंचिंदियति-
रिक्खजाणिएसु पंचिंदियतिरिक्खजाणियत्ताए मणस्सेसु
मणस्सत्ताए, सेसं जहा वेइंदियाणं, वाणमंतरजोइसियसो-
हम्मीसाणाण य जहा असुरकुमाराणं ।

"नेन्द्रिणसु" इत्यादि । त्रीन्ध्रियाऽऽदिसुषुषु द्वीन्ध्रियाऽऽदिसुषुषु त्रीन्ध्रि । चतुर्निन्द्रियेभ्योऽपि विशेष इत्यर्थः ।

अयं णं भंते ! जीवे सणकुमारकप्यं वारससु विमाणावास-
सय-नहस्मेसु एगमेगंसि विमाणियावासंसि पुढवाकः ॥ या, सं-
सं जहा असुरकुमाराणं० जाव अणंतखुत्तो । एणं चेव णं
देवित्ताए, एवं सव्वजीवा वि, एवं० जाव आणयपाणसु,
एवं आरणच्चुणसु वि ।

(एणं चेव णं देवित्ताए ति) ईशानान्तेष्वेव देवस्थानेषु देव्य
उत्पद्यन्ते, सनत्कुमाराऽऽदिषु पुनर्नैति कृत्या "नो चेव णं देवि-
त्ताए" इत्युक्तम् ।

अयं णं भंते ! जावे तिसु वि अट्टारसुत्तरेसु गोविज्जगवि-
माणावासससु एवं चेव । अयं णं भंते ! जीवे पंचसु आणु-
त्तरविमाणेषु एगमेगंसि अणुत्तरविमाणंसि पुढवि० तहेव
० जाव अणंतखुत्ता । एणं चेव णं देवित्ताए देवित्ताए, एव
सव्वजीवा वि ।

(एणं चेव णं देवित्ताए देवित्ताए व ति) अनुत्तरविमानेष्व-
नन्तकृत्यो देवा नोत्पद्यन्ते, देव्यश्च सत्रयैवेति "एणं चेव णं"
इत्याद्युक्तमिति ।

अयं णं भंते ! जावे सव्वज्जावाणं माइताए पिच्छित्ताए
जाइत्ताए जगिणत्ताए भज्जात्ताए पुत्तत्ताए धयत्ताए सु-
एहत्ताए उववणपुढे ? । हंता गोयमा !० जाव अणंतखुत्तो ।
अयं णं भंते ! जावे सव्वज्जावाणं अरित्ताए वेरियत्ताए घायग-
त्ताए वहगत्ताए पडिणीयत्ताए पञ्चामित्ताए उववणपुढे ? ।
हंता गोयमा !० जाव अणंतखुत्ता । सव्वजीवा वि णं भंते !
एवं चेव । अयं णं भंते ! जावे सव्वज्जावाणं रायत्ताए
जुवरायत्ताए० जाव सत्यवाहत्ताए उववणपुढे ? । हंता गो-
यमा ! असति० जाव अणंतखुत्तो । सव्वज्जावाण एव चेव ।

(अरित्ताए ति) सामान्यतः शत्रुभावेन वेरियत्ताए ति)
वैरिरुः शत्रुभावाद्युक्तस्तत्तथा- (घायगत्ताए ति) मार-
कतया (वहगत्ताए ति) व्यग्रकतया, नाडकनयत्यर्थः । (प-
डिणीयत्ताए ति) प्रत्यनीकतया कार्योपघातकतया (पञ्चामि-
त्ताए ति) अमित्रसहायनय

अयं णं भंते ! जीवे सव्वज्जावाणं दासत्ताए पेनत्ताए
जुयगत्ताए जाइल्लगत्ताए जोगपुरिमत्ताए सीस । वे-
त्ताए उववणपुढे ? । हंता गायमा !० जाव अणंतखुत्तो,
एवं सव्वजीवा वि० जाव अणंतखुत्तो ॥

(दासत्ताए ति, गृहदासीपुत्रतया (पेसत्ताए ति) प्रेम्णतया
आदेश्यतया (जुयगत्ताए ति) भृतकतया दुष्कालार्थं पोषण-
तया (जाइल्लगत्ताए ति) कृप्याद्भागस्य भागग्राहकत्वेन (जोग-
पुरिमत्ताए ति) अन्वैरुपाजितार्थानां भोगकारिणरतया
(सीसत्ताए ति) शिखणायतया (वेसत्ताए ति) द्वेष्यतयेति ।
ज० १२ श० ७ उ० । स्थ० । (जावः सदा समितमेजते तत्र किं
बन्धक इति 'हरियाचहिया' शब्दे द्वितीयभागे ६२ए पृष्ठे द-

शितम्) (जीवानां कर्मप्रतिष्ठितत्वं, कर्मसंगृहीतत्वं, जीवपु-
द्गलयोरन्योन्यवद्धत्वं च 'लोगद्वि' शब्दे वक्ष्यते) करणे घञ् ।
जीवनोपाये, 'जीव' णिच् अच् । वृद्धजं देवाच० । वृद्धस्पनौ, नदे-
यनाके पुष्पनक्षत्रे च । स्थ० २ श० १ उ० । यथा मनुष्ययोर्नौ
द्वीन्ध्रियाऽऽदिजीवोत्पत्तिस्तथैव तिर्यग्योनौ, कश्चिद्विशेषो वा ?
इति प्रश्ने, उत्तरम्—तिर्यगाश्रितः कोऽपि विशेषः शास्त्रे दृष्टो
नास्तीति । १४५ प्र० । सेन० २ उल्ला० । अनुत्तरावमानेऽनु जी-
वः कति भवान् करोतीति प्रश्ने, उत्तरम्—विजयाऽऽदिषु उत्क-
र्षणो वारद्वयं, सर्वार्थसिद्धिर्विमाने एकवारमिति । जावाभि-
गमवृत्तौ विजयाऽऽदिषु द्विचरमा, इति तत्त्वार्थसूत्रचतुर्थाध्याये
सर्वार्थसिद्धिर्विमानादागतोऽनन्तरभवे मिद्व्यत्येव, विजयाऽऽदि-
चतुर्षु गतो मनुष्येषु चाऽऽयाति । तत्रापि जघन्येन एकं द्वौ वा
भवौ, उत्कर्षणश्चतुर्विंशतिभवान्, तत्र नरभवेऽष्टौ, देवभवेऽष्टौ,
भूयो नरजयेऽष्टौ, ननः मिद्व्यत्ने च, विजयाऽऽदिषु द्विरुपपन्नस्य
नियमात्मिद्विरनन्तरजव एवेति प्रयोगः, प्रज्ञापनार्थं संख्यात-
नयानिति । ७७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । आउत्तिनामा घन-
स्पर्तिघशेषः किं संख्यातजीवोऽसंख्यातजीवः, अनन्तजीवो वा ?,
कुच प्रोक्तमस्तीति प्रश्ने, उत्तरम्—आउत्तिनामा ह्यऽऽदौ अ-
नन्तराणां जीवाः, पञ्चाऽऽदौ तु एकैको जीव इति प्रज्ञापनाऽऽदौ
प्रोक्तमस्तीति । ६७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । जीवेनानादिका-
लगतं लक्ष्यं देयं च भवति, तदनर्पणे ब्रुव्यते, न चेति प्रश्ने,
उत्तरम्—एकान्तो नास्ति; यदि तपःस्वाध्यायाऽऽदिना कर्म नि-
जग्यति, तदा तदनर्पणे ब्रुव्यते । कर्मनिऽर्जणमन्तरा तदन-
र्पणं न ब्रुव्यते । इति । ६७ प्र० । सेन० ४ उल्ला० । व्यवहार-
राशिं प्राप्तां जीवः पुनः सुद्धमनिगादमध्ये याति, न चेति प्रश्ने,
उत्तरम्—गृहमनुष्यान् पृष्ठा ददानीन्त्यक्षराणि सन्तीति । १२६ प्र० ।
सेन० ४ उल्ला० । विक्रमिनपुष्पनक्षत्रमध्ये जीवाः संख्याताः,
अनन्तराता चेति प्रश्ने, उत्तरम्—केषु चित्पुष्पेषु संख्याताः, केषु-
चित्संख्याताः, केषुचिदनन्ताश्च प्रज्ञापनाऽऽदिषु कथिताः सन्ति ।
जानिपुष्पमध्ये तु संख्याता एव कथिताः सन्ति । १३२ प्र० । से-
न० ४ उल्ला० ।

जाव आगंनिया—जीवारम्भिका—स्त्री० । यऽजीवानारम्भमाण-
स्थोपमृद्यतः कर्मवन्धनं सा जीवारम्भिका । क्रियाजने, "आरं-
भिया । करिया दुयिहा परणत्ता । तं जहा जीवारंभिया चेव,
अजीवारंभिया चेव " । स्थ० २ श० १ उ० ।

जीवंजीव—जीवजीव— । जीववञ्च, "सं एणं जीवंजीवणं
गच्छइ, जीवंजीवणं चिच्छइ ।" अनुस्वारस्यागमिकत्वाज्जीव-
जीवेन जीववञ्चनं गच्छति, न शरीरवलेन । ज० २ श० १ उ० ।
ज्ञा० । अन्त० । जीवान् जीव-ति दर्शनेन तृप्तिरुत्पत्ता । चको-
रपाक्षणि, वाच० ।

जीवंजीवग—जीवजीवक—पुं० । जीवान् जीवयति खच् । च-
कोरे, चर्मपक्षिभेदे, वाच० । प्रज्ञा० । जी० । औ० । प्रश्न० ।

जीवंत—जीवत्—वि० । प्राणान् धारयति; "मच्छा व जीवंत
व जोतिपत्ता " । (१३ गाथा) सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

जीव-पु—जीवकल्प—पुं० । अव्यकल्पजं, "तिविहो य जी-
वकप्पो, दुपयचउपयअपयमेहि ।" पं० ज्ञा० । पं० चू० ।

जीवकाय—जीवकाय—पुं० । जीवंतजीवो ज्ञानाऽऽप्योगस्तत्प्रध-
नः कायो जीवकायः । भ० ७ श० १ उ० । जीवराशौ, सूत्र० ।

जीवकायस्वरूपानिरूपणार्थमाह-

पुदवीजीवा पुढो सत्ता, आउजीवा तहाऽगणी ।

वाउजीवा पुढा मत्ता, तणरुक्खा मवीयगा । ७ ॥

(पुदवाजीवा इत्यादि) पृथिव्येव पृथिव्याश्रिता वा जीवाः, ते च प्रत्येकशरीरत्वात्पृथक् प्रत्येकं मत्वा जन्तवोऽवगन्तव्याः । तथा आपश्च जीवाः । एवमाश्रिताः, तथाऽपरे वायुजीवाः । तदेवं चतुर्माभूतममाश्रिताः सत्त्वाः प्रत्येकशरीरिणोऽवगन्तव्याः । एत एव पृथिव्येतेजीवायुसमाश्रिताः सत्त्वाः प्रत्येकशरीरिणो, चक्षमाण-धनस्पर्शेऽनु साधारणाभाधारणशरीरत्वेनापृथक्त्वमप्यस्तीत्यस्यायस्य दर्शनाय पुनः पृथक् सत्त्वप्रहणमिति । धनस्पर्शिका-यस्तु यः सूक्ष्मः सः सर्वोऽपि निगोदरूपः । साधारणवा-दस्तु साधारणोऽसाधारणश्चेति । तत्र प्रत्येकशरीरिणोऽसाधारणस्य कनिचिद्भेदाद्विद्विद्वद्भेदाह-तत्र तृणानि दर्भवीरिणोऽदी-नि, वृक्षाश्चूनाशोकाऽऽदयः, सह बीजैः शास्त्रिगोष्माऽऽदिभि-र्घर्तत इति सर्वजकाः एते सर्वेऽपि धनस्पर्शिकायाः सत्त्वा अवगन्तव्याः । अनेन च वाक्साऽऽदमर्मातरात्मः कुनोऽवगन्तव्य इति । एतेषां च पृथिव्यादीनां जीवानां जीवत्वेन प्रसिद्धिरूप-निरूपणमाचारे प्रथमाध्यायने शास्त्रपरिहाराऽऽद्ये स्थलेन प्रति-पादितमिति नेद प्रतप्यते ।

पट्टजीवनिकायप्रतिपादनायाऽऽह-

अहावरा तसा पाणा, एवं छ्मायभाहिया ।

एताव ए जीवकाए, एवरे कोऽ विज्झे ॥ ८ ॥

(अहावरेत्यादि) तत्र पृथिव्येतेजीवायुवनस्पतय ए-केन्द्रियाः सूक्ष्मवाद्पर्याप्तपर्याप्तकनेतेन प्रत्येकं चतुर्वि-धाः । अथानन्तरमपरेऽप्ये प्रमत्तानि प्रमाः, द्विप्रचतुःष-ष्टेन्द्रियाः कृमिपिपीलिकाप्रमरमनुष्याऽऽदयः । तत्र ष-ष्टिचतुरिन्द्रियाः प्रत्येकं पर्याप्तकार्याप्तकनेदात्परिहृयाः । पञ्चेन्द्रियास्तु संहर्षमङ्गिपर्याप्तकार्याप्तकनेदात्चतुर्विधाः । सदेधमनन्तरक्तया नीत्या चतुर्दशभूतप्रामाऽऽत्मकतया व्या-ख्यातास्त्रीधकरणधराऽऽदिभिरनवाधेय तद्भेदाऽऽत्मक एव, संक्षेपतो जीवनिकाया जीवराशिर्भयान्दजोऽद्भुजसंस्थेद-जाऽऽदरेत्रायान्भावापरो जीवराशिर्विद्यते कश्चिदिनि । सूत्रं १ भु० ११ अ० ।

जीवकिर्या-जीवक्रिया-स्त्री० । जीवस्य क्रिया व्यापारो जी-वक्रिया । सामान्यक्रियायाम्, स्था० । " जीवक्रिया कुविदा पञ्चना । तं जहा-सम्मत्तकिरिया चेव, मिच्छत्तकिरिया चेव ।" स्था० २ भा० २ उ० ।

जीवगराय-जीवकराज-पुं० । नेमिजिनसमकालिके स्वनाम-स्थाने राजनि, ति० ।

जीवगाह-जीवग्राह-अव्य० । जीवतो ग्रहणे, " जीवगाहं नि-ग्रहंति ।" जीवतीति जीवस्त्वं जीवं जीवन्तं गृह्णाति । ज्ञा० १ भु० २ अ० ।

जीवघण-जीवघन-पुं० । जीवाश्च ने घनाश्च शुषिराऽऽप्रस्ताद् जीवघनाः आ० म० ि० । अन्तररहितत्वेन जीवप्रदेशमयेषु, स-द्वलक्षणमधिकृत्य-" अरुविणं जीवघणा" जीवाश्च ते घना अ-न्तररहितत्वेन जीवप्रदेशमायाः । उक्तं ३६ अ० । जीव एव घ-नो मूर्तिः सैन्धवशिखाशकल इव यस्य । हिरण्यगर्भे, वाच० ।

जीवघाय-जीवघान-पुं० । प्राणानिपाते, आ० ६ अ० ।

जीवजड-जीवजड-अव्य० । जीववर्जितं, ति० चू० १ उ० ।

जीवहाण-जीवस्थान-न० । ६ न० । मर्मणं, वाच० । जीवन्ति यथायोगं प्राणान् धारयन्तीति जीवाः प्राणिनः शरीरभूत इति पर्यायाः । तेषां जीवानां स्थानानि सूक्ष्मापर्याप्तिकोन्द्र-त्वाऽऽदयोऽथान्तरविशेषास्तिष्ठन्ति जीवा एषु इति कृत्वा जी-वस्थानानि । जीवानां सूक्ष्मापर्याप्तिकोन्द्रत्वाऽऽदिकेऽथान्तरवि-शेषे, कर्म० ।

अथ जीवस्थानप्रतिपादिकां गथामाह-

नमिय जिणं जियमगण-गुणानाण्वश्रोगजोगद्वेमाओ ।

बंधऽप्यवहूभावे, संखिज्झाई किमवि बुच्छं ॥ १ ॥

जिनं नत्वा जीवस्थानाऽऽदि बद्ध इति संशयः । (कर्म०) जी-वमार्गलागुणस्थानाऽऽदि बद्धे, इह स्थानशब्दस्य प्रत्येकं यो-गाद् जीवस्थानानि मार्गस्थानानि गुणस्थानानि त्रयो-गश्च योगश्च तेषांश्चेति द्वन्द्वे द्वितीयाशस् । (कर्म०) यद्वा-बन्ध इति पदैकदेशोऽपि ' जामा ' सत्यमामेतिभाये-न पदप्रयोगदर्शनाद्व्यवहृत्या मिथ्यात्वाधिरातकपाययोगरूपा बद्धमणा गृह्यन्ते (अत्राद्युहृति) भावप्रधानत्वात्तद्वैश्वस्य प्रत्ययबहुत्व, गत्यादिरूपमार्गणास्थानाऽऽदीनां परस्परं स्तोकोभू-यस्त्वम् । (नाय नि) जीवाजीवानां तेन तेन रूपेण जयनानि परिणमनानि, भावा औपशमिकाऽऽदयः, ततो बन्धश्चाद्यवहृ-त्वं च भावाश्चेति द्वन्द्वे द्वितीयाशब्दबन्धनं शस् । सूत्रे च-"अप-यहृ" तस्य द्विधं " द्विधहृत्स्वी मिथो वृत्ती " । ८ । १ । ४ । इति प्राकृतसूत्रेण । (संखिज्झाई) संख्यायने चतुःपदादि-प्रकरणया परिमीयत इति संशयेयम् । आदिशब्दादसंस्थेयाऽ-नन्तरपरिग्रहः । तत एव जीवस्थानाऽऽदिकमनन्तरपर्याप्तसत्त्वं द्वारकलापम् । अथ यद्वय इत्यनेनाभिधेयमाह । कथं बद्ध इत्या-ह- (किमपि सि) किमपि किञ्चित् स्वतः न विस्तरवत् । दुष्प्रमा-नुभावेनापचायमानमंधाऽप्येवलाऽऽदिगुणानामैतद्वर्गगतजनानां विस्तरमिधाने सायुपकारासंभवात्तदुपकारार्थं चैव शास्त्रेऽ-रम्भप्रयासः । एतेन संक्षिप्तचित्तसत्त्वानांभ्रम प्रयोजनमाचष्टे । संवन्धस्यार्थऽप्यतिगम्यः, स चोपायोपेयलक्षणः, साध्यमाध-नलक्षणः । गुरुपर्वप्रमलक्षणा वा स्वयमभ्यूहः । इह च मार्ग-णास्थानगुणस्थानाऽऽदयः सर्वे पदार्था न जीवपदार्थमन्तरेण विचारयितुं शक्यन्त इति प्रथमं जीवस्थानप्रहणम् । जी-वाश्च प्रपञ्चतो निरूप्यमाणा गत्यादिमार्गाणांस्थानैरेव निरूप-यितुं शक्यन्त इति तदनन्तरं मार्गणास्थानप्रहणम् । तेषु च मार्गणास्थानेषु वर्तमाना जीवा न कदाचिदपि इत्यादृष्टा-द्यन्यत्रगुणस्थानकविकला जयन्तीति द्वापनाय मार्गणास्था-नकालनरं गुणस्थानप्रहणम् । ३ । अमूलं च गुणस्थानकालि-परिणामशुद्धशुद्धिप्रकार्यपकार्यरूपाण्युपयोगवतानेवोपपद्यन्ते, नान्येषामाकाशऽऽदीनां, तेषां ज्ञानाऽऽदिरूपपरिणामरहितत्वा-दिति प्रतिपत्त्यर्थं गुणस्थानकप्रहणानन्तरमुपयोगप्रहणम् । ४ । उप-योगवन्तश्च मनोवाक्कायवेषास्तु वर्तमाना नियमनः कर्मसंवन्ध-भाजो भवन्ति । तथा चाऽऽगमः-"जाव हं एस जीवे एयइ वेयइ चलइ फटइ घटइ खुब्भइ ने तं भावं परिणमइ, नाव णं अट्ट-विहवंधए वा सत्तविहवंधए वा छुविहवंधए वा एकविहवंध-ए वा नो णं अवंधए" इति द्वापनार्थमुपयोगप्रहणानन्तरं योग-

ने न वल्लभपतः एतुं, वल्लभपतेषु तुल्यपते ॥ ४ ॥

[illegible]

मन्त्रे सन्निपन्नचे, उरध्वं मृदुमे सन्नास तं चतुस्रु ।

वायारिं मविजुविष्टुगं, पजमन्निषु वार उवओगा ॥५॥

सर्वे पञ्चदशापि योगा भवन्ति । तथाहि-चतुर्त्वा मनायोगः, चतु-
र्त्वा वायुयोगः, सप्तधा काययोगः इति । आह-संज्ञिपयास्ते संज्ञी
वासौ पर्याप्तः संज्ञिपयास्तेस्मिन् नाज्ञपर्याप्ते । नन्वाद्वैतमि-
थ्यैकियमिथ्याकार्मुक्याय योगाः कथं संज्ञिपर्याप्तस्य घटन्ते, नेपा-
मपर्याप्तावस्थाभावित्वात् ? । उच्यते-यैकियामथं संयताऽऽदेः वै-
किं । प्रारब्धमाणस्य प्राप्त्वेन, औद्गारिकमिथ्याकार्मुक्याययोगौ तु
कैवल्यिनः समुद्धानावस्थायाम् ।

यदाह भगवानुमास्वानिवाचकधरः-

“श्रौदारिकप्रयांक्ता, प्रथमाष्टमसमयगोरसाविष्टः।

मिथौदारिक्योक्ता, सप्तमपद्याद्वितीयेषु ॥ १ ॥

कामणशरीरयोगं, चतुर्थके पञ्चमे तृतीये च ॥ " इति ।

३८८

पयःसमुद्भूतः कथं श्रौतार्थिकः ययोगा भवति, पर्याप्तशब्दश्च
 “मन्वे माध्वजने” इति पदाद् रुमरुमणिन्यायेन सर्वत्र याव्यः।
 (उत्सु ति) चतुर्षु हीन्द्रयत्रां च यत्र त्तिन्द्रियानां अपञ्चन्द्रिये
 पु पयं सपु नन्दौदार्यक भवति । किं कथयलम् ? नेत्याह-सभायं
 सह जायया अमन्यामृयास्वरूपया, “ यि लेसु अमरुचमास
 ति” यन्नाना वसन्ते एति ममायम । फांऽयः-धिकलात्रकासं-
 द्विपञ्चां चयेपु पर्याप्तपु श्रौतार्थिकाययोगं सत्यामृयाभावाल-
 ल । हा योगं इत्यर्थः । नादित्यनुवन्ते, नदौदार्यकं सह
 श्रौतार्थिकं वैक्रियवैक्रियमिश्रलक्षणं वसन्त एति सर्व-
 क्रियार्थिकं चादौरैकांन्द्रियपर्याप्तं भवति । अयमर्थः चादौरैक्ये
 पर्याप्तं श्रौतार्थिकाययोगं वैक्रियकाययोगं-वैक्रियमिश्रका-
 ययोगलक्षणं खयो योगा नवन्ति । नत्रौदार्यिकाययोगः पु-
 ष्ठव्यस्तुतेजोवनम्पनीनां, वैक्रियार्थिकं तु वायुकायस्येति प्रक-
 पिता जीवस्थानेषु योगाः । कर्म० ४ कर्म० ।

एतेषु पुनर्जीवस्थानेषु योगान्भाष्यत्सु गृह-

विगद्नासन्न।पञ्ज-तपगृ लब्धंति कायवृजोगा ।

सन्वे त्रि सत्तिपज्ज-तण्णु सेनेसु कात्रो गो ॥ ६ ॥

इह पैरु कदेश पदममुदायोपचारार्द्धं चिकला इत्युक्ते चिकलेन्द्रियग्रहणम् । एवमप्यत्रापि यथायोगं परिज्ञायनीयम् । तत्र चिकलेन्द्रियेन्द्रियत्रिचतुरारिन्द्रियरूपेषु प्रसङ्गिकेषु च पञ्चेन्द्रियेषु पर्याप्तकेषु काययथायोगो लभ्यते । तत्र काययोग आध्यात्मिकशरीरलक्षणां लक्ष्यः, वाग्योगश्चात्मव्यापाररूपः, " विगलंस्तु असत्त्वमेवेव च " इति वचनात् । सर्वेषु च साङ्गपञ्चैव पर्याप्तेषु सप्रभेदाः कायवाक्प्रमतेत्यागाः पञ्चदशापि यांकारूपेण नयन्तीत्यर्थः । तत्र कर्मणोऽधिकारिमर्थो कथितममुदघातावस्थायाम् । उक्तं च- " मिथौऽधिकारिकांशौ सतमपष्टाद्वितीयेषु । कार्त्तणशरीर्यांशौ चतुर्थके पञ्चमे तृतीये च " ॥ १ ॥ इति । आहारिकाहारकमिथाघाटारककुंक्षीक्रियचैक्रियमिथौ च तत्कृतः दोषाभ्यौऽधिकारिकाऽऽद्यः सुप्रतीताः तथा शेषेषु पर्याप्तापर्याप्तमुद्रमघाटरेकेन्द्रियेषु अपर्याप्तेषु च द्वित्रिचतुर्गिन्द्रियालङ्घितसङ्क्षिप्त काययोग पथैको भवति ॥ ६ ॥

तमेव स्पष्टगन्नाह—

द्विज्जीए करणेहि य. श्रोत्रालिय धीमगां अपज्जत्ते ।

पञ्चते श्रोतानां, वेदविषय भीमगो वा त्रि ॥ ७ ॥

हृत्पथा, करणैश्चापर्याप्तं औद्गारिकमथः काययोगो भवति ।
इदं च निर्यद्ममुप्याणां विहृत्योक्तमथ संयमः । नेषामेव हि हृत्पथा,
करणैश्चान्न । विशेषणद्वयसंभवः, न देवनारकाणां । ते हि करणा-
पर्याप्ता एव संभवन्ति, न लक्ष्यपर्याप्तकाः, न नन्तेषामपर्याप्ताव-
स्थायां वैक्रियमिश्रः काययोगो वेदिनश्यः । सप्तानामपि चापर्या-
प्तानामपान्तरागगतानुवृत्तिप्रथमसमये च काम्यसुकाययोगः ।
तथा पर्याप्तं औद्गारिको, वैक्रियो, वैक्रियमिश्रश्च । न त्रौद्गारिक-
स्तिर्यद्ममुप्याणां, वैक्रियो देवनारकाणां, वैक्रियवैक्रियमिश्रौ
पर्याप्तयादरवायुकार्यकपञ्चेन्द्रियनिर्यद्ममुप्याणां वैक्रियलक्षि-
मनाम् । आपशब्दाद्वाहारकाहारकमिश्रौ चतुर्दशपूर्वविदः, इह
केचन शरीरपर्याप्तेर्याकुं नरनिर्गन्धामौद्गारिकमिश्रं, देवनार-
काणां वैक्रियमिश्रं, शरीरपर्याप्तसर्व्वं पुनः शेषपर्याप्तिनरपर्याप्ता-
नामपर्याद्गारिकं वैक्रियं वेच्छन्ति, तन्मननेयमप्यकर्तुं । गाथा-

कम्पुरद्वद्गमपजे, वेजव्यद्वगं च सन्नित्तद्विद्वे ।

पञ्चेमुं उरलो विय, वाए वेउवियदुगं च ॥ ८ ॥

अपर्याप्ते सूक्ष्माऽऽदौ कार्मणमौदारिकद्विकं च औदारिकौदारिकमिश्रलक्षणं, नावना पातनिकाऽनुसारेण वेदितव्या । संज्ञिनि पुनः "लक्षित्वे" इति वैक्रियलक्षिभमिति देवादावपर्याप्ते वैक्रियद्विकम-वैक्रियवैक्रियमिश्रलक्षणं, चशब्दात् कार्मणं च छप्रत्ययम् । तथा पर्याप्तेषु सूक्ष्माऽऽदिशब्दादौदारिक एव काययोगः, उपलक्षणमेतत्-तेन देवनारकेषु वैक्रिय एव । तथा चाते वायुकायिके पर्याप्ते वैक्रियद्विकम-वैक्रियवैक्रियमिश्रलक्षणं, चशब्दस्यानुक्तसमुच्चायकत्वादौदारिकं च वैक्रियद्विकमपि च वातकायस्य कस्य चिदेव छप्रत्ययम्, न तु सवस्थः । यत् उक्तं प्रज्ञापनाचूर्णौ-" तिगहं ताव रासीणं वेउवियलक्षी चैव नत्थि, वायरपञ्जुत्ताणं पि संखेज्जभागस्स च्छि " । अत्र (तिगहं रासीणं ति) त्रयाणां पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मापर्याप्तवाद्दरूपाणां राशीनाम् । पं० सं० १ द्वार । कर्म० । साम्प्रतमुपयोगाः प्ररूपणावसरः प्राप्ताः, ते च द्वादश । तद्यथा-मतिज्ञानश्रुतज्ञानाऽवधिज्ञानमनःपर्यवज्ञान-केवलज्ञानलक्षणानि पञ्च ज्ञानानि । मत्त्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गरूपाणि त्रीण्यज्ञानानि । चक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनाऽवधिदर्शनकेवलदर्शनरूपाणि चत्वारि दर्शनातीत्येतानुपयोगान् जीवस्थान-केषु दिदर्शयिषुराह-(पञ्चसन्निभु वार उवओग च्छि) पञ्चशब्देन पर्याप्त उच्यते । ततः पर्याप्ताश्च ते संज्ञिनश्च पर्याप्तसंज्ञिनः, तेषु पर्याप्तसंज्ञिषु द्वादश द्वादशसंख्या उपयोगा भवन्ति । ते च क्रमेणैव, न तु युगपत्, उपयोगानां तथा जीवस्वभावतो यौगवयासंभवात् । उक्तं च-" समए दोणुवओग । "

श्रीमद्वाहुस्वामिपादा अप्याहुः-

"नाणम्मि दंसणम्मि य, एत्तो एगयरम्मि उवउत्ता ।

सव्वस्स केवहिस्स वि, जुगवं दो नत्थि उवओग" ॥१॥ इति ॥५॥

पञ्चवर्गिदियसन्निभु, दुदंस दुअनाण दससु चक्खु विणा ।

सन्निअपजे मणना-एवक्खुकवलदुगविहूणा ॥ ६ ॥

चतुरिन्द्रियाश्च असंज्ञिनश्च चतुरिन्द्रियासंज्ञिनः, पर्याप्ताश्च ते चतुरिन्द्रियासंज्ञिनश्च, तेषु पर्याप्तचतुरिन्द्रियासंज्ञिषु, चत्वार उपयोगा भवन्ति । के ते ? इत्याह-(दुदंस दुअनाण च्छि) दर्शो दर्शनं, द्वयोर्दर्शयोः समाहारो द्विदर्शम-चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनलक्षणम्, द्वयोरज्ञानयोः समाहारो द्व्यज्ञानं-मत्त्यज्ञानश्रुताज्ञानरूपम् । अयमर्थः-पर्याप्तचतुरिन्द्रियेषु पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियेषु च मत्त्यज्ञानश्रुताज्ञानचक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनलक्षणश्चत्वार उपयोगा भवन्ति । दशसु जीवस्थानकेषु पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मवाद्दरेकेन्द्रियद्वौन्द्रियत्रीन्द्रियाऽपर्याप्तापर्याप्तचतुरिन्द्रिया-संज्ञिपञ्चेन्द्रियलक्षणेषु पूर्वोक्ताश्चत्वार उपयोगाश्चक्षुर्दर्शनं विना भवन्ति । पूर्वोक्तदशजीवस्थानकेषु चक्षुर्दर्शनवर्जा अचक्षुर्दर्शनमत्त्यज्ञानश्रुताज्ञानलक्षणास्त्रय उपयोगा भवन्ति । ननु स्पर्शनेन्द्रियावरणलक्षयोपशमसंभवाद्भवतु मतिरेकेन्द्रियाणां, यत् श्रुतं तत्कथं संजाघटानि । भाषावन्विश्रान्तेन्द्रियलक्षिमतो हि तदुपपद्यते, नान्यस्य ।

तदुक्तम्-

" ज्ञावसुयं भासासो-यलक्षिणो जुज्जपे न इयरस्स ।

भासाजिमुहस्स सुयं, सोकण व जं हविउजा हि" ॥१॥ इति । उच्यते-इह तावदेकेन्द्रियाणामाहाराऽऽदिसंज्ञा विद्यन्ते, तथा सूत्रे-ऽभिधानात्, संज्ञा चाभिलाष उच्यते । यद्वादि परीपकारचू-रिभिः भीहरेभद्वन्निभिर्मूत्राऽऽवश्यकटीकायाम्-आहारसंज्ञा

आहाराभिन्नापः क्षुद्रेदनीयप्रभवः खत्वात्मपरिणामविशेष इति । अभिलाषश्च-ममैवंरूपं वस्तु पुष्टिकारि, तद्यदीदमवाप्यसे ततः समीचीनं जवनीत्येवं शब्दार्थोल्लेखानुवद्धः स्वपुष्टिनिमित्तभूतप्रतिनियतवस्तुप्राप्त्यध्यवसायरूपः । स च श्रुतमेव शब्दार्थाऽऽलोचनानुसारित्वात्, श्रुतस्यैवैतत्तलक्षणत्वात् ।

यद्वादिषुर्देवितप्रवादिक्वादिश्रीजिनभद्रगणिक्कामाश्रमपादाः-

" इदियमणोर्निमित्तं, विन्नाणं जं सुयानुसारेण ।

निययत्थुत्तिसमत्थं, नं भावसुयं मईसेसं " ॥ १ ॥

(सुयाणुसारेणं ति) शब्दार्थाऽऽलोचनानुसारेण केवलमेकेन्द्रियाणामव्यक्त एव कश्चनाप्यनिर्वचनीयः शब्दार्थोल्लेखो छप्रत्ययः । अन्यथाऽऽहाराऽऽदिसंज्ञाऽनुपपत्तेः । यदप्युक्तम्-भाषावन्विश्रान्तेन्द्रियलक्षिणविकलत्वादकेन्द्रियाणां श्रुतमनुपपन्नमिति । तदप्यसमीकृताभिधानम् । तथाहि-चक्षुर्दृष्टाऽऽदः स्पर्शनेन्द्रिया-तिरिक्तस्पर्शनेन्द्रियलक्षिणविकलत्वेऽपि किमपि सूक्ष्मं भावेन्द्रियपञ्चकविज्ञानमन्युपगम्यते । " पंचिदिय व्व वउत्तो, नरु व्व सव्व-विसओवलंभाओ । " इत्यादिवचनप्रामाण्यात् । तथा ज्ञायाश्रो-त्रेन्द्रियलक्षिणविकलत्वेऽपि तेषां किमपि सूक्ष्मं श्रुतमपि भविष्यति, अन्यथाऽऽहाराऽऽदिसंज्ञाऽनुपपत्तेः । यद्वाहुः प्रशस्यभाष्यनस्यकाश्यपीकल्पाः श्रीजिनभद्रगणिक्कामाश्रमणाः-"जह सु-हमं भाविदिय-नाणं दव्विदियाण चिरहे वि । दव्वसुया भावम्मि व, ज्ञावसुयं पत्थिवादेणं ॥१॥" इति । संज्ञा चासौ अपर्याप्तः संज्ञ-पर्याप्तस्तस्मिन् संज्ञपर्याप्तं मनःपर्यवज्ञानचक्षुर्दर्शनकेवलज्ञान-केवलदर्शनलक्षणद्विकविहीनाः शेषा मतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानमत्त्यज्ञानश्रुताज्ञानविजङ्गज्ञानाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनरूपा अ-ष्टावुपयोगा भवन्ति । कर्म० ४ कर्म० ।

जीवस्थानेषूपयोगानामिदध्याति-

मस्युयअन्नाणाऽव-चक्षुर्दंस एकारसेसु ठाणेषु ।

पञ्चत्तचउर्णिदसु, सचक्खुसन्नासु वारस वि ॥८॥

एकादशसु पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मवाद्दरेकेन्द्रियद्वौन्द्रियत्रीन्द्रियाऽपर्याप्तचतुरिन्द्रियासंज्ञिसंज्ञिषु मत्त्यज्ञानश्रुताज्ञानाचक्षुर्दर्शनाख्यास्त्रय उपयोगा भवन्ति । अपर्याप्तकाश्चेह लब्धपर्याप्तका वेदितव्याः । अन्यथा करणापर्याप्तकेषु चतुरिन्द्रियाऽऽदिविन्द्रियपर्याप्तौ सत्यां चक्षुर्दर्शनमपि प्राप्यते, मूलटीकायामाचार्येणा-न्यनुज्ञानात् । संज्ञिनि च करणापर्याप्ते मतिश्रुतावधिज्ञानवि-भङ्गज्ञानावधिदर्शनान्यपि तथा । (पञ्चत्तचउर्णिदिसु च्छि) पर्याप्तेषु चतुरिन्द्रियेषु असंज्ञिपञ्चेन्द्रियेषु च सचक्षुषः सचक्षुर्दर्शनाः पूर्वोक्तास्त्रय उपयोगा भवन्ति । संज्ञिषु च पर्याप्तेषु द्वादशापि । पं० सं० १ द्वार ।

साम्प्रतं जीवस्थानेष्वेव लेख्याः प्रतिपिपादयिषुराह-

सन्निदुगि ठ ह्वेस अपज-त्तवायरे पढम चउ ति सेसेसु ।

संज्ञिनो द्विकमपर्याप्तपर्याप्तलक्षणं संज्ञिद्विकं, तस्मिन् संज्ञिपर्याप्तं, संज्ञिनि पर्याप्ते चेत्यर्थः । यद् लेख्याः कृष्णनीलका-पोततेजःपद्मशुक्लवस्त्राणा भवन्ति । अपर्याप्तवादे प्रथमाश्च-तस्यः कृष्णनीलकापोततेजोरूपा भवन्ति । तेजोलेख्या कथमस्मिन्नवाप्यत इति चेत् ? उच्यते-यदा " पुढवीआउवणस्सइ-गम्मे पञ्चत्तसंखजीवेसु । सगगुयाणं वासो, सेसा पक्कि-सेदिया ठाणा " ॥१॥ इति वचनात् कश्चनापि देवः स्वर्गलोका-भ्युनः सन् बादरेकेन्द्रियतया चूदकतरुषु मध्ये समुत्पद्यते, तदा तस्य घण्टावालाव्यायेन सा प्राप्यत इत्यदोषः । (ति से-

ससु त्ति) प्रथमा इत्यनुवर्त्तने-प्रथमास्तिस्रः कृष्णनांशका-
पोतत्रकणाः, शेषेषु प्रागुक्तापर्याप्तपर्याप्तसंक्षिप्तत्रिभ्यापर्याप्त-
पादरैकैन्द्रियवर्जितेषु भर्षासपर्याप्तसूक्ष्मकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रो-
न्द्रियचतुरिन्द्रियासंक्षिप्तसंक्षिप्तपर्याप्तपादरैकैन्द्रियत्रयसंक्षिप्त-
कादशसु जीवस्थानेषु नवन्ति ताः नान्याः, तेषां सद्वा-
श्रुमपरिणामत्वात्, श्रुमपरिणामरूपाश्च तेजोलेख्याऽऽदयः ।

तदेवं जीवस्थानकेषु लेख्या अभिधाय सास्त्रतमेतेष्वेव व-
धोदयोदीरणासत्ताऽऽद्यं स्थानचतुष्टयमभिधितुम् ॥६॥

सत्तऽच्चधुदीरणं, संतुदया अष्ट तेरससु ॥७॥

"सत्तऽच्च धु" इत्यादि । सत्त वा अष्टौ वा सत्ताष्टाः "सुज्यायै
संख्या संख्येये संख्यया यदुद्योदिः" ॥३॥ १॥१६॥ इति (सि०६०)
सूत्रेण बहुव्रीहिसमासाः यथा-द्वित्रा इत्यादौ । वन्धोदीरणा च
वन्धोदीरणं, सत्ताष्टानां वन्धोदीरणं सत्ताष्टवन्धोदीरणं, त्रयोद-
शसु जीवस्थानेषु संक्षिप्तपर्याप्तवर्जितेषु शेषेषु भवतः । एतदुक्तं
भवति-अपर्याप्तसूक्ष्मकेन्द्रिय-पर्याप्तसूक्ष्मकेन्द्रिया-ऽपर्याप्तपाद-
रैकैन्द्रिय-पर्याप्तपादरैकैन्द्रिया-ऽपर्याप्तद्वीन्द्रिय-पर्याप्तद्वीन्द्रिया-
ऽपर्याप्तत्रोन्द्रिय-पर्याप्तत्रोन्द्रिया-ऽपर्याप्तचतुरिन्द्रिय-पर्याप्त-
चतुरिन्द्रिया-ऽपर्याप्तसंक्षिप्तत्रिन्द्रिय-पर्याप्तसंक्षिप्तत्रिन्द्रिया-
ऽपर्याप्तसंक्षिप्तत्रिन्द्रियरूपेषु त्रयोदशसु जीवस्थानेषु सत्तानाम-
ष्टानां वा वन्धः, सत्तानामष्टानां वा उदीरणा । तथाहि-यदाऽनुभू-
यमानमवायुर्वह्निमाग्नवभागाऽऽदिरूपे शेषे सति परजवायुर्व-
ह्यने, नदाऽष्टानामपि कर्मणां वन्धः, शेषकालं न्यायुषो वन्धा-
भावात्सत्तानामेव वन्धः । तथा यदाऽनुभूयमानमवायुर्द-
याऽऽवलिकाशेषं भवति, तदा सत्तानामुदीरणा । अनुभूय-
माननवायुषोऽनुदीरणात् आधिलिकाशेषस्योदीरणाऽनहत्वा-
त् । उदीरणा हि उदयाऽऽवलिकाशेषादेर्धर्तनीचयः स्थितिचयः
सकाशात्कषायसहिनेनासहिनेन वा योगकरणेन दलिकमाह-
व्योदयसमयप्राप्तदलिकेन सहानुजनम् । तथा चातकं कर्म-
प्रकृतिचूर्णौ— 'उदयाधिलियावादिगृह्णितैर्हिंता कसापसहि-
यामहिणं जोगकरणेण दलियमाकृष्टिय उदयपक्षदलपण
समं ब्रह्मभवनमुदीरणा । ततः कथमावलिकागतस्योदीर-
णा भवति ? न च परनवाऽऽयुषस्तदोदीरणासंनवः, तस्योद-
याभावात्, अनुदितस्य च उदीरणाऽनहत्वात् । शेषकालं त्व-
ष्टानामुदीरणा । सत्त्वोदयश्च प्राकृतत्वात् 'सत्तादयाः', अष्टानामेव
कर्मणां त्रयोदशसु जीवस्थानकेषु पूर्वेषु भवतः । तथाहि-एतेषु
त्रयोदशसु जीवस्थानकेषु सर्वकालमष्टानामपि सत्ता, यतोऽ-
ष्टानामपि कर्मणां सत्ता उपशान्तमोहगुणस्थानकं यावदनुव-
र्त्तते । एते च जीवा उत्कर्षतां यथासंभवमविरतसम्यग्दृष्टिगु-
णस्थानकवर्त्तिन पवेति । एवमुदयोऽप्येतेषु जीवस्थानेष्वष्टानामे-
व कर्मणां द्रष्टव्यः । तथाहि-सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकं यावद-
ष्टानामपि कर्मणां मुदयोऽवाप्यते ॥७॥

एतेषु जीवस्थानकेषु उत्कर्षतोऽपि यथासंभवमविरतसम्यग्दृ-
ष्टिगुणस्थानकसंभव इति-

सत्तऽष्टवेगवंधा, संतुदया सत्त अष्ट चत्तारि ।

सत्तऽष्ट छ पंच दुर्ग, उदीरणा सन्निपज्जते ॥८॥

संक्षीं वासी पर्याप्तश्च संक्षिप्तपर्याप्तः, नसिन् संक्षिप्तपर्याप्तः, चत्वारो
वन्धा भवन्ति । तद्यथा-सत्तानां प्रकृतीनां वन्धः एकः, अष्टानां प्रकृ-
तीनां वन्धो द्वितीयः, पञ्चां प्रकृतीनां वन्धस्तृतीयः, एकस्याः प्रकृते-

वन्धश्चतुर्थो वन्धः । तत्राऽऽयुर्वर्जानां सत्तानां कर्मप्रकृतीनां वन्धो
जघन्येनान्तमुहूर्त्तं यावदुत्कर्षेण च त्रयस्त्रिंशत्सत्तागोपमाण प-
ण्मासोनायन्तमुहूर्त्तौनपूर्वकोटिप्रमाणान्भ्यधिकानि । तथा-आयु-
वन्धकाशे तांसां मष्टानां वन्धो जघन्योत्कर्षेणान्तमुहूर्त्तप्रमाणः । आ-
युषि ध्वप्यमानेऽष्टानां प्रकृतीनां वन्धः प्राप्यते । आयुषश्च वन्धो-
ऽन्तमुहूर्त्तमेव कांश्च जघति ; न ततोऽप्याधिकम् । तथैतां एवाष्टौ-
वायुमोहनीयवर्जाः यद् । एतासां च जघन्येनैकं समयं वन्धः ।
तथाहि-ज्ञानाऽऽवरणदशनाऽऽवरणवेदनोयनामगोत्रान्तरायक-
पाणां पञ्चां प्रकृतीनां वन्धः सूक्ष्मसंपरायगुणस्थाने, तत्र चोपश-
मश्रेण्यां कश्चिदेकं समयं स्थित्वा, द्वितीयसमयं भवक्षयेण दिवं
गतः संधाविरतो भवति । अविरतत्वे चावश्यं सप्तप्रकृतीनां व-
न्ध इति पञ्चां वन्धो जघन्येनैकं समयं यावदुत्कर्षेण त्वन्त-
मुहूर्त्तं, सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानस्यान्तमुहूर्त्तकत्वात् । तथा स-
त्तानां प्रकृतीनां वन्धव्यवच्छेदे सत्यकस्याः सातवेदनीयकषायाः
प्रकृतेर्वन्धः । स च जघन्येनैकं समयम् । एकसमयता चोपशम-
श्रेण्यामुपशान्तमोहगुणस्थाने प्रावद्भाषनीयाः, उत्कर्षेण पुन-
र्देशानां पूर्वकोटिं यावत् । स चोत्कर्षतः कस्य वेदितव्य इति
चेत् ? उच्यते-यो गर्भवासे मानसप्रकृतिगुणस्थानन्तरं शीघ्र-
मेव योनिनिष्क्रमेण जन्मना जातो वर्षाष्टकाच्चाह्वं संयमं प्र-
तिपन्नः, प्रातिपत्यनन्तरं च कृपकश्रेणिमारुह्योत्पादतकंचलप्रा-
नदर्शनः, तस्य सयोगिकवर्त्तिनो वेदितव्यः । अयं चात्र तात्पर्य-
यार्थः-मिश्रादृष्ट्याद्यप्रमाणान्तेषु सत्तानामष्टानां वा वन्धः, आ-
युर्वन्धाभावात् अपूर्वकरणानिष्ठसिद्धादयोश्च सत्तानां वन्धाः,
सूक्ष्मसंपराये पञ्चां वन्धः, उपशान्तमोहाऽऽदिष्वकस्याः प्रकृ-
तेर्वन्धः । तथा सत्त्वोदयश्च प्राकृतत्वात् सन्नोदयाः, ततः संक्षि-
प्यंते सत्तामाश्रित्य त्रीणि स्थानानि । तद्यथा-सत्त, अष्ट, चत्वारि-
। एवमुदयमप्याश्रित्य त्रीणि स्थानानि । तद्यथा-सत्त, अष्ट, चत्वारि ।
तत्र सर्वप्रकृतिसमुदयोऽष्टौ, एतासां चाष्टानां सत्ताऽ-
भव्यानाधिहृत्यानाद्यपर्यवसाना, भव्यानाधिहृत्यानादिसपर्यव-
साना । तथा-मोहे क्षीणे सत्तानां सत्ता । सा च जघन्योत्कर्षेणान्त-
मुहूर्त्तप्रमाण । सा हि क्षीणमोहगुणस्थाने । तस्य च कालमान-
मन्तमुहूर्त्तमिति घातिकर्मचतुष्टयक्षयेण चतसृणां सत्ता । सा च
जघन्येनान्तमुहूर्त्तप्रमाण, उत्कर्षेण पुनर्देशानपूर्वकोटिमाना ।
तथा-सर्वप्रकृतिसमुदयोऽष्टौ, तासां चोदयोऽभव्यानाधिहृत्याना-
द्यपर्यवसाना, भव्यानाधिहृत्यानादिसपर्यवसानः । उपशान्तमो-
हगुणस्थानकात्प्रतिपतितानाधित्य पुनः सादिसपर्यवसानः । स
च जघन्येनान्तमुहूर्त्तप्रमाणः, उपशमश्रेणीतः पतितस्य पुन-
रप्यन्तमुहूर्त्तं कस्याप्युपशमश्रेणिप्रतिपत्तेः । उत्कर्षेण तु देशो-
नापादपुङ्गवपरावर्तः । तथा-ता एवाष्टौ मोहनीयवर्जाः सत्त, ता-
सामुदयो जघन्येनैकं समयम् । तथाहि-मोहवर्जसत्तानां प्रकृती-
नामुदय उपशान्तमोहे, क्षीणमोहे वा प्राप्यते । तत्र कश्चिदुपशान्त-
गुणस्थानके एकं समयं स्थित्वा क्षितीये समये च भवक्षयेण
दिवं गच्छन्नविरतो नवति । अविरतत्वे चावश्यमष्टानां प्रकृती-
नामुदयः, ततः सत्तानामुदयो जघन्येनैकं समयं यावदवाप्यते,
उत्कर्षेण त्वन्तमुहूर्त्तम्, उपशान्तमोहे, क्षीणमोहे गुणस्थानयोरान्त-
मौहूर्त्तकत्वात् । तथा-घातिकर्मवर्जोऽनन्तरः कर्मप्रकृत्यः तासां
च जघन्येन उदय आन्तमौहूर्त्तिकः, उत्कर्षेण देशानपूर्वकोटिप्र-
माण इति । पिएडार्थश्चायम्-मिश्रादृष्टिगुणस्थानकमारुज्य
यावदुपशान्तमोहगुणस्थानकं तावदष्टानामपि सत्ता, क्षीणमो-
हगुणस्थाने संस्रानां सत्ता, सयोग्ययोगिगुणस्थानकयाश्चतसृ-

शां सत्ता । तथा-मिथ्यादृष्टेः प्रभृति सुद्धमसंपरायं यावद्वा-
नामुदयः, उपशान्तमाहगुणस्थाने क्रीणमोहगुणस्थाने च स-
प्तानां प्रकृतीनामुदयः । सयोग्ययोगिगुणस्थानयाश्चनसृणामुदय-
इति ॥ तथा-संज्ञिपर्यंतं उदीरणस्थानानि पञ्च । नदूयथा-
सप्त, अष्ट, पद्, पञ्च, द्वे इति । तत्र यदा अनुभूयमाननवायुराव-
लिकाऽवशेषं भवति, तदा तथास्वभावत्वेन तस्यानुशीर्यमाण-
त्वात्सप्तानामुदरणा । यदा त्वनुभूयमाननवायुरावलिकाऽवशेषं
न भवति, तदाऽऽनां प्रकृतीनामुदरणा । तत्र मिथ्यादृष्टगुण-
स्थानकात्प्रभृति यावत्प्रमत्तमयनगुणस्थानकं तावत्सप्तानाम-
ष्टानां चादीरणा । सम्यक्मिथ्यादृष्टगुणस्थानके तु सदैवाष्टानाम-
ष्टादीरणा, आयुत्रावति काऽवशेषमिष्टगुणस्थानस्यैवाभावात् ।
तथा-अप्रमत्तगुणस्थानकात्प्रभृति यावत्सुद्धमसंपरायगुणस्थान-
कस्याऽऽवलिकाऽवशेषो न भवति, तावद्देहमायाऽऽयुर्वर्जानां पक्षां
प्रकृतीनामुदीरणा, तदानीमनिवशुद्धत्वेन वेदनीयाऽऽयुर्वर्जिता-
योग्याध्यवसायस्थानाभावात् । आवलिकाऽवशेषं तु मोहनीय-
स्याप्यावलिकाप्रविष्टरैर्नोदीरणाया अममवाद् ज्ञानाऽऽवरणद-
र्शनाऽऽवरणनामगोचान्तरायाणामेवोदीरणा । एतवामव चोपशा-
न्तमोहगुणस्थानकेऽऽयुर्वर्जिता । क्रीणमोहगुणस्थानकेऽप्यनेपा-
मेव यावदावलिकामात्रमवशेषो न भवति । आवलिकाऽवशेषे
तु ज्ञानाऽऽवरणदर्शनाऽऽवरणान्तरायाणामप्यावलिकाप्रविष्ट्या-
न्तोदीरणेति ह्योरेव नामगोचर्योद्दीरणा । एवं सयोगिकेव-
लिगुणस्थानकेऽपि । अयोगिकेवलितगुणस्थानके तु वतमा-
नो जीवः सर्वथाऽऽयुर्वर्जक एव । ननु तदानीमप्येव सयो-
गिकेवलितगुणस्थानक इव भवोपप्राप्तिकमेवतुष्टयोदयवान्
वर्तते, ततः कथं तदाऽपि तथोर्नमगोचर्योद्दीरणां न भवति ?
नैव दोषः । उदये नत्यपि यागनत्यपेक्षाऽऽदीरणायाः, तदानीं
च तस्य योगान्नवादिनि । कर्म० ४ कर्म० ।

इदानीं गुणस्थानकेषु जीवस्थानानि चिन्त्यन्नाह-

सर्वजियठाण मिच्छे, मग मामणि पण अपज्ज मन्निठ्ठां

सम्मे मन्नां दुविठां, सेसेयुं सन्निपज्जतो ॥ ४५ ॥

सर्वाणि जीवस्थानानि चतुर्दशापि मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकेषु
भवन्ति । मिथ्यात्वस्य सर्वेषु जीवस्थानकेषु संज्ञात् । तथा-
(सगति) सप्त जीवस्थानानि सास्वादान् भवन्ति । तद्यथा-
पञ्चापर्यासाः-वाट्टरैकेन्द्रियोऽपर्यासः १, द्वन्द्वियोऽपर्यासः २,
त्रिन्द्रियोऽपर्यासः ३, चतुरिन्द्रियोऽपर्यासः ४, अमंज्ञिपञ्चे-
न्द्रियोऽपर्यासः ५ । संज्ञिद्विकम्-संक्षयपर्यासः १, संक्षिपपर्यासः
२ । अपर्यासकाश्चेह करणापर्यासका द्वयव्याः, न तु लब्धप-
यासकाः, तेषु मध्य सास्वादान्तरसम्पत्त्वमहितस्योत्पादाभावात् ।
(नम्मे मन्नीं दुविठां ति) अविरतमम्यगृष्टिगुणस्थानके संज्ञी
द्विन्द्रियोऽपर्यासपर्यासरूपो रूपव्ययः । इहापर्यासकः करणा-
पेक्षया ज्ञेयः, न तु लब्धपेक्षया, लब्धपर्यासमध्येऽविरतम-
म्यगृष्टेरजावात् । शेषेषु मिश्रदेशविरत्यादिगुणस्थानकेषु सं-
ज्ञी पर्यास इत्येकमेव जीवस्थानकं, न शेषाणि; तेषां मिश्रजाव-
देशविरतिप्रतिपत्त्यभावात् । न च पूर्वप्रतिपत्तामश्रवावोऽप्ये-
षु जीवस्थानकेषु संकामल्लभ्यते, "न सम्मामिच्छो कुण्ड-
कालं" इति वचनात् । तदेवं गुणस्थानकेषु व्याख्यातानि जी-
वस्थानकानि । कर्म० ४ कर्म० ।

जीवस्थानकेषु जावाः-

जीवस्थानेऽपि भावाः स्वयमेव चिन्तनीयाः, तत्राऽऽद्येषु द्वादशसु

जीवस्थानेष्वेवौदयिक-कायोपशमिक-पारिणामिकरूपं जावत्रयम्,
तच्च मिथ्यादृष्ट्यादिगुणस्थानकात्तामव भावनीयम् । एतदेव च
जावत्रयं संज्ञिपयापि लब्धपर्यासं । करणमात्रापर्यासे तु तन्मिन्
क्रीणसप्तकानां कायिकमम्यकत्वस्य केषाञ्चिद्देवानामौपशमि-
कत्वस्यापि संज्ञादौदयिक-कायोपशमिक-पारिणामि-
करूपमौपशमिकौ-दायिक-कायोपशमिक-पारिणामिकरूपं वा
भावचतुष्टयमवसेयम् । पर्यासे तु संज्ञिनि प्रागुक्तेन गुणस्थानक-
मेव सर्वे भावा भावनीयाः । पं० सं० २ द्वार । (जीवस्थानेषु वन्धोद-
यमत्तास्थानानि 'वन्ध' शब्दे वक्ष्यन्ते) । (वन्धोदयसत्तास्थानान्य-
धिष्ठित्य स्यामिता 'कम्म' शब्दे तृतीयभागे २७७ पृष्ठे निरूपिता)
जीवण-जीवन-त० । जीव-व्युत् । प्राणधारणं, "जीवणमवि पा-
णधारणे भणियं ।" जीवनमपि प्राणधारणे भणितम्, 'जीव-
प्राणधारणे' इति वचनात् । आ० म० द्वि० । विंश० । "जी-
विज्ज य आदिमोक्खं" जीव्याप्राणधारणं कुर्यात् । सूत्र० १
श्रु० ७ अ० । आ० च० । जीव्येनेन । वृत्तौ, जले, मज्जने, ह्य-
ह्यवने च । वाच० । जीव्यतीति जीवनः । जीवनकारके, त्रि० ।
म० २० सम० । पुत्रे, जीवनीयधे, वायौ, कुरुफत्कं, वृत्ते, पुं० । वाच० ।
जीवणहेउ-जीवनहेतु-पुं० । ६ त० । "विद्या शिक्षां भूतः सेवा,
गोरक्षा विपणिः कृषिः । वृत्तमैदं कुशीदं च, दश जीवनहेत-
वः ॥१॥" इत्युक्तं विद्याऽऽदिषु जीवनापायेषु दशसु, वाच० ।
जीवणाम-जीवनाश-पुं० । जीविनाशे, मृत्यौ, "आसीविसो वा
वि परं सुरठो, किं जीवनासाउ परं न कुज्जा" । किं जीविनाशा-
मृत्योः परं कुर्यात्, न किञ्चिदप्यर्थः । दश० ६ अ० १ उ० ।
जीवणिकाय-जीवनिकाय-पुं० । जीवानां निकायां राशिर्जीव-
निकायः । जीवराशौ, स्था० ६ ठा० । जीवानिकायाश्च पृथि-
व्यादयः पद् । प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार । आच० ।

उ जीवनिकाया पत्तत्ता । तं जहा-पुढविकाऽया० जाव
तमकाइया ॥

जीवानां निकाया राशयो जीवनिकायाः । इह च जीवनिका-
यानामभयाय यत्पृथिवीकायिकाऽऽदिशब्दैर्निकायवन्न उक्तास्त-
स्यमभेदोपदर्शनार्थम् । न ह्येकान्तं समुदायात् समुदायिनो
व्यतिरिच्यन्ते, व्यतिरेकेणाप्रतीयमानत्वादिनि । स्था० ६ ठा० ।
जीवणिज्ज-जीवनीय-वि० । उपजीव्ये, "देवसिणाप खलु
अयं पुरिसं वज्जोवणिजे ।" सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

जीवणिव्यक्ति-जीवनिर्वृत्ति-स्त्री० । निर्वृत्तं निर्वृत्तः निष्प-
त्तिः, जीवस्यैकंन्द्रियाऽऽदितया निर्वृत्तिर्जीवनिर्वृत्तिः । जीवस्यै-
कंन्द्रियाऽऽदितया निष्पादने, म० ।

जीवनिर्वृत्तिभेदाः-

कडविहा एं भंते ! जावणिव्वत्तं पत्तत्ता ? । गोयमा !
पंचविहा जीवणिव्वत्तं पत्तत्ता । तं जहा-एगिदियजीव-
णिव्वत्तं । जाव पंचिदियजीवणिव्वत्तं । एगिदियजीव-
णिव्वत्तं । एं भंते ! कडविहा पत्तत्ता ? । गायमा ! पंच-
विहा पत्तत्ता । तं जहा-पुढवांकाइयएगिदियजीवणि-
व्वत्तं । जाव वणस्मइकाइयएगिदियजीवणिव्वत्तं । पुढ-
वांकाइयएगिदियजीवणिव्वत्तं । एं भंते ! कडविहा प-
त्तत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पत्तत्ता । तं जहा-सुद्धमपुढवा-

काश्यपगिदियजीवविज्ञानं य, वादरपुढीकाश्यपगि-
दियजीवविज्ञानं य । एवं एषां अजित्वावेणं भेदो जहा
वहुगवंधे तेयगसरीरस्स० जाव मव्वट्टसिप्पअणुत्तरोववा-
इयकप्पातीतवेयाणियदेव । पंचिदियजीवविज्ञानं भंते !
कइविहा पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा पणत्ता । तं जहा-
पज्जत्तगसव्वट्टसिप्पअणुत्तरोववाइय० जाव देवपंचिदिय-
जीवविज्ञानं य अपज्जत्तगसव्वट्टमिप्पअणुत्तरोववाइय०
जाव देवपंचिदियजीवविज्ञानं य ।

(जहा बहुगवंधे तेयगसरीरस्स ति) यथा-महल्लवन्धाधिकारे-
उपमशतनवमोद्देशकाभिहिते तेजःशरीरस्य चत्वारः उक्तः, एवमिह
निर्वृत्तिर्वाच्या, सा च तत्र एव दृश्येति ॥ भ० १९ श० ८ उ० ।

जीवविज्ञानमग-जीवनिर्माणमार्ग-पु० । जीवस्य निर्माणं
मरणकाले शरीरेणः शरीराभ्रिगमः, तस्य मार्गो जीवनिर्माण-
मार्गः । जीवनिर्गममार्गे, स्थानं ।

पंचविहे जीवस्स णिज्जाणमग्गे पणत्ते । तं जहा-पाएहि,
उरुहि, उरणं, सिरेणं, सव्वंगेहि । पाएहि णिज्जाणमाणे
निरयंगामी जवइ । उरुहि णिज्जाणमाणे तिरियंगामी
जवइ । उरणं णिज्जाणमाणे मणुयंगामी जवइ । सिरेणं
णिज्जाणमाणे देवगामी जवइ । सव्वंगेहि णिज्जाणमाणे
सिद्धिगतिपज्जदसण्णे पणत्ते ॥

निर्माणं मरणकाले शरीरेणः शरीराभ्रिगमः, तस्य मार्गो नि-
र्माणमार्गः पादाऽऽदिकः, तत्र (पाएहि) पादाभ्यां मार्गचूताभ्यां
कारणताऽऽपञ्चया, जीवः शरीराभ्रिगतांति जेयः । एवमूच्य-
मित्यादायपि । अथ क्रमेणान्य निर्माणमार्गस्य फलमाह-पादा-
भ्यां शरीराभ्रियान् जीवो निरयंगामीति । प्राकृतत्वादनुस्वार इ-
ति । निरयंगामी भवति । एवमन्यत्रापि । सर्वाणि च तान्यङ्गानि
च सर्वाङ्गानि, ते निर्माणं सिद्धिगतिः पर्यवसानं संसरणपर्यन्तो य-
स्य स सिद्धिगतिपर्यवसानः प्रकृत इति । स्वा० ५ श० ३ उ० ।

जीवविज्ञान-जीवनिश्चित-वि० । जीवःऽऽश्रितः, स्वा० ७ श० ।

जीवनिःसृत-वि० । जीवज्यो निःसृतो निर्गतो जीवनिःसृतः ।
जीवनिर्गते, स्वा० ७ श० । (जीवनिःसृताः स्वराः 'सर'
शब्दे वक्ष्यन्ते)

जीववित्तिकाय-जीवास्तिकाय-पु० । जीवन्ति, जीविष्यन्ति, जी-
वितवन्त इति जीवाः, ते च तेऽस्तिकायाश्चेति समासः । प्र-
त्येकालंख्येयप्रदेशाऽऽत्मकेऽस्तिकालोकाभाविनां जीववित्तिकाय-
सूहाऽऽत्मकेऽस्तिकायभेदे, अनु० । आवा० । स० । घटाऽऽदि-
ज्ञानगुणस्य प्रतिप्राणि स्वसेवदनसिद्धत्वाजीववित्तिकायत्वमव-
गतव्यम् । न च गुणितमन्तरेण गुणसत्ता युक्ता, अतिप्रसङ्गात् ।
न च देह एवास्य गुणी यज्यते । यतो ज्ञानममूले चिद्रूपं सदैवचि-
यगोचरातीतत्वाऽऽदिधर्मोपेतमस्तस्यानुरूप एव कश्चिद् गुणो
समन्वेष्टनीयः । स च जीव एव, न तु देहो, विपरीतत्वात् ।
यदि पुनरनुरूपोऽपि गुणानां गुणी कल्प्यते, तर्ह्यनवस्थांरूपाऽऽ-
दिगुणानामप्याकाशाऽऽदेर्गुणित्वकल्पना प्रसङ्गादिति । अनु० ।

जीवास्तिकायेन जीवानां प्रवृत्तिमाह-

जीववित्तिकायां भंते ! जीवाणं किं पवत्तइ ? । गोयमा !

जीववित्तिकायां जीवे अणंताणं आजिणिवोहियणाणपज्ज-
वाणं अणंताणं सुअणाणपज्जवाणं जहा वित्तियसए
अत्थिकायउदंसए० जाव उवओगं गच्छंति, उवओगल-
कखणेणं जीवे ॥

जीवानां किं प्रवर्तत इति प्रश्नः । उत्तरं तु प्रतीतार्थमेवेति ।
भ० १३ श० ४ उ० ।

जीवास्तिकायस्यानिवचनान्याह-

जीववित्तिकायस्य एणं भंते ! केवइआ अजिवयणा पणत्ता ? ।
गोयमा ! अणगा अजिवयणा पणत्ता । तं जहा-जीवे ति
वा, जीववित्तिकायं ति वा, पाणे ति वा, जूए ति वा, सत्ते ति वा,
विष्णु ति वा, चेया ति वा, जेया ति वा, आया ति वा, रंगणे ति
वा, हिंरुए ति वा, पोगले ति वा, माणवे ति वा, कत्ता ति वा,
विकत्ता ति वा, जए ति वा, जंतू ति वा, जोणिए ति वा, सयंजू
ति वा, ससरीरं ति वा, नायए ति वा, अंतरप्पा ति वा, जे या-
वणे तहप्पगारा, सव्वे ते जीवअजिवयणा पणत्ता ॥

(चयं ति) चेता-पुल्लानां चयकारी, चेतयिता वा । (जये
ति) जेता कर्मरिपुणाम् । (आयं ति) आत्मा नानागतिस्तत-
र्गामत्वात् । (रंगणे ति) रङ्गणं रागस्तद्योगाद्भ्रमः । (हिंरुए
ति) हिंरुकत्वेन हिंरुकः । (पोगले ति) पूरणाफलनाच्च
शरीराऽऽदीनां पुङ्गवः । (माणव ति) मा निषेधः, नवः प्रत्यग्रो मा-
नवः, अनादित्यात्पुराण इत्यर्थः । (कत्तं ति) कर्ता कारकः
कर्मणाम् । (विकत्तं ति) विविधतया कर्ता, विकर्मयिता वा
हेतुकः कर्मणामेव । (जए ति) अतिशयमनाद् जगत् । (जंतु
ति) जननाजन्तुः । (जोणिए ति) योनिरूपेयामुत्पादकत्वात् ।
(सयंजु ति) स्वयं जवनात् स्वयंभूः । (ससरीरं ति) सह
शरीरेणति सशरीरः । (नायए ति) नायकः कर्मणां नेता ।
(अंतरप्प ति) अन्तर्मध्यरूप आत्मा न शरीररूप इत्यन्तरा-
त्मेति । भ० २० श० २ उ० ।

जीवदय-जीवदय-पु० । जीवन् जीवः-भावप्राणधारणममरण-
धर्मत्वमित्यर्थः, न दयत इति जीवदयः । जीवेपु वा दया यस्य स
जीवदयः । जीवदयोपेतं, स० १ सम० । औ० । कल्प० ।

जीवदया-जीवदया-स्त्री० । जीवाश्चेतनाऽऽदिहिंस्रव्यक्ता एकेन्द्रि-
याऽऽदयः, तेषां दया रक्षणं जीवदया । जीवरक्षणे, दर्श० १ तत्त्व ।

जीवदयान्वरूपमाह-

अथाणं विगल्लाणं अयंगमाणं अणाहाणं बहुवाहियेय-
णापरिगयसरीराणं सव्वओयपरिभूपाणं दारिदुक्खेदोह-
मकलंकियाणं जम्मदारिहाणं समणाणं विहवियाणं च
संवंधिवंधवाणं जं जस्स इट्ठं जत्तं वा पाणं वा० जाव णं
धणधनपुवन्नहिरुं वा कुणसु य सयलसोक्खदायगं सं-
पुणं जीवदयं ति । पहा० २ चू० ।

जीवदव्वप्पकप्प-जीवदव्वप्रकल्प-पु० । " जीवस्स दव्वस्स
जहा देवदत्तस्स अगकेसहत्थाणं कप्पणं " जीवदव्वप्रकल्पः ।
दव्वप्रकल्पभेदे, नि० चू० १ उ० ।

जीवविज्ञान-जीवविज्ञान-स्त्री० । या अश्वाऽऽदिदर्शनार्थं ग-
च्छति तस्याम, स्वा० २ श० १ उ० ।

जीवदेवसूरि-जीवदेवसूरि-पुं० । “ रासिल्लसूरिशिष्ये, जै० ६० ।
वायटग्रामे महीधरमहीपालनामानौ द्वौ ब्राह्मणकुमारावास्ताम् ।
तयोर्महीधरो जिनदत्तसूरिणो दीक्षितो रासिल्लसूरिरजवत् ।
महीपालो देशान्तरे दिग्म्बरप्रमज्ज्यां गृहीत्वा सुवर्णकोर्ति-
नामाऽभवत् । तत्र स आधार्मिकाऽऽदिदोषक्षुभितमवेक्ष्य
रासिल्लसूरिसमीपे श्वेताम्बरदीक्षामग्रहीत् । ततो जीवदेवसू-
रिनामाऽभवत् । एतेनैव वायटग्रामे जनानां ब्राह्मणैः सह वि-
रोधस्त्याजितः । जै० ६० ।

जीवधम्म-जीवधर्म-पुं० । जीवानां जन्मजरामरणव्याधिरोग-
शोकसुखदुःखजीवनाऽऽदिके धर्मे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

जीवपङ्क्ति-जीवप्रतिष्ठित-त्रि० । जीवेषु स्थिते, “ अजीवा
जीवपङ्क्तिआ ” अजीवाः शरीराऽऽदिपुद्गलरूपा जीवप्रतिष्ठिताः,
जीवेषु तेषां स्थितत्वात् । भ० १ श० ६ उ० । स्या० ।

जीवपएस-जीवप्रदेश-पुं० । जीवानामवयवे, भ० ।

मित्रजीवखण्डानां जीवप्रदेशैः स्पर्शा यथा-

अहं जंते ! कुम्मे कुम्मावलिया गोहा गोहावलिया गो-
णा गोहावलिया मणुस्से मणुस्सावलिया माहिसे माहि-
सावलिया, एएसि णं जंते ! छुहा वा तिहा वा संखेज्जहा वा
छिएणाणं जे अंतरा वे वि णं तेहिं जीवपएसेहिं फुडा !
हंता फुडा । पुरिसेणं जंते ! अंतरा हत्येण वा पाएण वा
अंगुद्वियाए वा सलागाए वा कट्टेण वा कलिवेण वा
आमुसमाणे वा संमुसमाणे वा आलिहमाणे वा वि-
लिहमाणे वा अएणयरेण वा तिकखेणं सत्यजाएण आ-
च्छिंदमाणे वा विच्छिंदमाणे वा अगणिकाएणं समोर-
हमाणे तेसि जीवपएसणं किंचि आवाहं वा वावाहं वा
उप्पायइ, छविच्छेदं वा करेइ ? । एो इण्ठे समट्टे । नो
खलु तत्थ सत्थं कमइ ॥

“ अहं ” इत्यादि । (कुम्मे चि) कुर्मः कच्छपः । (कुम्मावलि-
य चि) कुर्मावतिका कच्छपपङ्क्तिः, (गोहा चि) गोधा सरीसृ-
पविशेषः । (जे अंतरा चि) यान्यन्तरालानि (ते वि चि) ता-
न्यन्तरालान्यपि (कलिवेण व चि) क्लृप्ताकाररूपेण (आमुसमाणे
व चि) आमृशन्, ईषत्स्पृशन्नित्यर्थः (संमुसमाणे व चि)
सामत्येन स्पृशन्नित्यर्थः । (आलिहमाणे व चि) आलिखन्
ईषत्सकृद्धा कर्षन्, (विलिहमाणे व चि) विलिखन् नितरा-
मनेकशो वा कर्षन्, (आच्छिंदमाणे व चि) ईषत्सकृद्धा
छिन्दन्, (विच्छिंदमाणे व चि) नितरामसकृद्धा छिन्दन्
(समोडहमाणे चि) समुपदहन्, (आवाहं व चि) ईषद्वाधां
(वावाहं व चि) व्यावाधां प्रकृष्टपीडाम् । भ० ८ श० ३ उ० ।
एक एव चरमप्रदेशो जीव इत्यभ्युपगमाज्जीवः प्रदेशो येषां ते
जीवप्रदेशाः । चरमप्रदेशजीवप्रकृषिणि द्वितीयनिह्वे, विशेष० ।
“ जीवपएस य तसिगुत्ताओ ” । जीवप्रदेशाः पुनस्तिष्यगु-
त्तादुत्पन्नाः । विशेष० ।

प्रदेशजीव-पुं० । प्रदेश इत्यन्त्यप्रदेशः जीवो येषां ते प्रदेशजीवाः ।
प्राकृतत्वाच्च व्यन्ययः । अन्त्यप्रदेश एव जीव इत्यभ्युपगते-
ऽन्त्यप्रदेशजीववादिनि द्वितीयनिह्वे, उक्त० ३ अ० ।

जीवपएसिय-जीवप्रादेशिक-पुं० । जीवप्रदेश एव जीवप्रादे-
शिकाः । अथवा जीवप्रदेशो जीवाभ्युपगमतो विद्यते येषां ते
तथा । चरमप्रदेशजीवप्रकृषिणः (स्था० ७ ठा०) एकेनाऽपि
प्रदेशेन न्यूनो जीवो न भवत्यतो येनैकेन प्रदेशेन पूर्णः
स जीवो जवति । स एवैकः प्रदेशो जीवो भवतीत्येवंविधवा-
दिनि तिष्यगुत्ताऽऽचार्यमताविसंवादिनि द्वितीयनिह्वे, औ० ।

अथ द्वितीयनिह्ववक्तव्यतामाह निर्युक्तिकारः-

सोलस वासाई तथा, जिगेण उप्पामियस्स नाणस्स ।

जीवपएसियदिह्ही, तो उसभपुरे समुप्पन्ना ॥ २३३३ ॥

रायगिहे गुणसिलए, वसु चउदसपुव्वि तीसगुत्ते य ।

आमलकप्पा नयरी, मित्तिसिरी कूरपिउडाई ॥ २३३४ ॥

श्रीमन्महावीरजिनेन तदा पोरुश वर्षाणि केवलज्ञानस्योत्पा-
दितस्याभूवन् । ततश्च राजगृहापरनाम्नि ऋपजपुरे नगरे
जीवप्रदेशिकदृष्टिः समुत्पन्नेति । कथमुत्पन्ना ? इत्याह-राज-
गृहे नगरे गुणशिलके चैत्ये चतुर्दशपूर्विणो वसुनामान आचा-
र्याः समागताः, तेषां च तिष्यगुत्ता नाम शिष्यः । स च तत्र
पूर्वगतमालापकं वक्ष्यमाणस्वरूपमधीयानो वक्ष्यमाणयुक्ति-
जिर्विप्रतिपन्नोऽसंबुद्धः परिहृता गुरुभिविहरन् आमलकल्पा-
या नगर्या गतः, तत्र च मित्रश्रीनाम्ना श्रावकेण “ कूरपिउडा-
” ऽऽदिना कूरसिकथाऽऽदिदानेन प्रतिबोधित इत्यर्थः ॥ २३३३ ।
२३३४ ॥

अथास्य निर्युक्तिगाथाद्वयस्य भाष्यमाह-

आयप्पवायपुव्वं, अहिजमाणस्स तीसगुत्तस्स ।

नयमयमाणमाण-स्स दिट्ठिमोहो समुप्पण्णो ॥ २३३५ ॥

आत्मप्रवादनामकं पूर्वमधीयानस्य तिष्यगुत्तस्य अयं सूत्रा-
लापकः समायातः । तद्यथा-“ एगे भंते ! जीवपएसे जीवे
त्ति वत्तव्वं सिया ? । नो इण्ठे समट्टे । एवं दो तिष्ठिं जाव
दस संखेज्जा । असंखेज्जा भंते ! जीवपएसो जीव त्ति वत्तव्वं
सिया ? । नो इण्ठे समट्टे । एगपएसूणे वि णं जीवे नो जीवे
त्ति वत्तव्वं सिया । से केण अट्टेण ? । जम्हा णं कसिणे पडि-
पुन्ने लोगागासपएसतुरत्ते जीवे जीवे त्ति वत्तव्वं सिया, से
तेणं अट्टेण ” इति । अमुं चाऽऽलापकमधीयानस्य कस्यापि न-
यस्येदमपि मतम्, न तु सर्वधनयानामित्येवमजानतस्तिष्यगुत्तस्य
मिथ्यात्वोदयाद् दृष्टेः दर्शनस्य मोहो विपर्यासः संजात इति ।
॥ २३३५ ॥

कथमित्याह-

एगादओ पएस, नो जीवो नो पएसहीणो वि ।

जं तो स जेण पुन्नो, स एव जीवो पएसो चि ॥ २३३६ ॥

यद्यस्मादेकाऽऽद्यः प्रदेशस्तावज्जीवो न भवति, “ एगे भंते !
जीवपएस । ” इत्याद्यालापके निषिक्तत्वात् । एवं यावदेकेनापि
प्रदेशेन हीनो जीवो न भवति, अत्रैवाऽऽलापके निवारितत्वात् ।
ततस्तस्माद् येन केनापि चरमप्रदेशेन स जीवः परिपूर्णः क्रियते,
स एव प्रदेशो जीवो, न शेषप्रदेशाः । एतत्सूत्राऽऽलापकप्रामा-
ण्यादित्येवं विप्रतिपन्नोऽसाविति ॥ २३३६ ॥

ततः किमित्याह-

गुरुणाऽजिहिओ जइ ते, पढमपएसो न सम्मओ जीवो ।

तो तत्परिमाणो विय, जीवो कहुंमंतिमपणमो ? ॥२३३७॥

एकोऽन्यप्रदेशो जीवस्तद्भावभाविताज्जीवत्वस्येत्यादि धु-
वाणस्तिप्रयुक्तो गुरुणा वसुमुरिणा अजिहितः-हन्त ! यदि ते
तत्र प्रथमो जीवप्रदेशो जीवो न संमतः, ततस्तद्वन्तिमो जी-
वप्रदेशः कथं केन प्रकारेण जीवः ? न घटत एव सोऽपि जीव
इत्यर्थः । कुतः ? तत्परिणाम इति कृत्वा । इदमुक्तं प्रवति-भवद्-
भिमतोऽन्यप्रदेशोऽपि न जीवः, अन्यप्रदेशस्तु व्यपरिणाम-
त्वात्, प्रथमाऽऽद्यन्यप्रदेशावदिति ॥ २३३७ ॥

अथवा व्यत्ययेन प्रयोग इति दर्शयति-

अहं स जीवो कहुं ना-इमो चि को वा विसेतहेऊ ते ?

अहं पूरणो चि बुद्धी, एकेको पूरणो तस्म ॥२३३८॥

अथवा-सोऽन्तिमप्रदेशः कथं जीवत्वस्याऽभ्युपगम्यते ?
कथं च न-नैवाऽऽदिमः प्रथमस्तद्वत्तया इष्यते ? नन्वाद्योऽपि
प्रदेशो जीव एवेष्ट्यता, शेषप्रदेशस्तु व्यपरिणामत्वात्, अन्यप्रदे-
शावदिति । को वाऽत्र विशेषहेतुस्तत्र, येन प्रदेशत्वे तुल्येऽ-
न्तिमो जीवो न प्रथमः ? इति । अथ विवक्षिततासंख्येयप्रदेश-
राशेरन्यः प्रदेशः पूरण इति विशेषसङ्गावनः स जीवो न प्रथम
इति तत्र बुद्धिः । तद्व्युक्तम् । यतो यथाऽन्यः प्रदेशः पूरणस्त-
था एकैकः प्रथमाऽऽदिप्रदेशः, तस्य विवक्षितजीवप्रदेशाराशेः
पूरण एव, एकमपि प्रदेशमन्तरेण तस्यापरिपूर्तरिति ॥२३३८॥

एवं च सर्वप्रदेशानां पूरणत्वे इदमनिष्टमापतति ।

किम् ? इत्याह-

एवं जीवबहुत्वं, पञ्जीवं सन्वहा न तदजावो ।

इच्छा विवज्जओ वा, विसमत्तं सन्वसिद्धी वा ॥२३३९॥

एवं सर्वजीवप्रदेशानां विवक्षितप्रदेशमानपूरणत्वेऽन्यप्रदेश-
वाप्रत्येकं जीवत्वात्प्रतिजीवं जीवबहुत्वमसंख्येयजीवाऽऽत्मकं
प्राप्नोति । अथवा-प्रथमाऽऽदिप्रदेशवदन्यप्रदेशस्याप्यजीव-
त्वे सर्वथा तद्भावो जीवभावः प्रसजति । अथ पूरणत्वे
समानेऽप्यन्यप्रदेश एव जीवः, शेषास्तु प्रदेशा अजीवा इत्या-
ग्रहो न मुच्यते, तर्हि राजाऽदेरिवेच्छा भवतः, यत्प्रतिभा-
सते तदेव हि जल्प्यत इति । तथा च सति विपर्ययोऽपि क-
स्मान्न भवति-आद्यो जीवोऽन्यस्तु प्रदेशो जीव इति ? विप-
र्यं वा कुतो न प्रवति-केचनाऽपि प्रदेशा जीवाः, केचित्तज्जी-
वा इति ? अनियमेन सर्वविकल्पसिद्धिर्वा कस्मान्न भवति,
स्वेच्छया सर्वपक्षाणामपि वक्तुं शक्यत्वादिति ? ॥२३३९॥

किञ्च-

जं सन्वहा न वीणुं, भवेसु वि तं न रेणुतेह्वं व ।

सेसेसु असन्नूओ, जीवो कहुंमंतिमपणसे ॥२३४०॥

यद् विष्वगैकस्मिन्नत्रयधे सर्वथा नास्ति तत्सर्वेष्वपि अ-
वयवेषु समुदितेषु न भवति, यथा रेणुकेषु प्रत्येकमसत्तत्स-
मुदाये तैलं, नास्ति च प्रथमाऽऽदिके एकैकस्मिन् प्रदेशे जीव-
त्वं, ततः शेषेषु प्रथमाऽऽदिप्रदेशेष्वसज्जीवत्वं परिणामाऽऽदिना
तुल्ये कथमकस्मादेकस्मिन्नेवान्यप्रदेशे समायामिति ? ॥२३४०॥

पुनः परमतमाशङ्क्य परिहरणाह-

अहं देसओऽवसेसे-सु तो वि किहं सन्वहंतिमे जुत्ते ।

अहं तम्मि व जो हेऊ, स एव सेसेसु वि समाणो ॥२३४१॥

अयान्त्यादवशेषेषु प्रथमाऽऽदिप्रदेशेषु, देशतो जीवः समस्येव,
अन्यप्रदेशेषु तु सर्वाऽऽत्मनाऽसौ समस्तीति विशेषः । ततो "जं स-
न्वहा न वीणुं" इत्येतदसिद्धमिति भावः । अत्रोत्तरमाह-नथा-
पि कथमन्यप्रदेशे सर्वाऽऽत्मना जीवो युक्तः ? ननु तत्रापि देशत
एवाऽसौ युज्यते, तस्यापि प्रदेशत्वात्, प्रथमाऽऽदिप्रदेशवत् । अ-
यान्त्यप्रदेशे संपूर्णो जीव इष्यते, तर्हि तत्र तद्भावे यो हेतुः स
शेषेष्वपि प्रथमाऽऽदिप्रदेशेषु समान एव, तुल्यधर्मकत्वात् ।
अतस्तेष्वपि प्रतिप्रदेशं संपूर्णजीवत्वमन्यप्रदेशवत्किं नेष्य-
ते ? इति ॥२३४१॥

अथ प्रथमाऽऽदिप्रदेशेषु जीवत्वं नेष्यते, तर्ह्यन्यप्रदेशोऽपि
तत्रैष्टव्यम् । कुतः ? इत्याह-

नेह पपसत्तणओ, अंतो जीवो जहाइमपणसो ।

आहं सुयम्मि निमिच्छ, सेसा न उणोतिमपणसो ॥२३४२॥

इहान्यप्रदेशोऽपि न जीवः, प्रदेशत्वात्, यथा प्रथमाऽऽदिप्रदेश
इति । आह-नन्वागमवाधितेयं प्रतिज्ञा, यतः पूर्वाकाऽऽत्माप-
करूपे धुने शेषाः प्रथमाऽऽदिप्रदेशा जीवत्वेन निषिद्धाः, न
पुनरन्यप्रदेशः, तस्य तत्र जीवत्वानुष्ठानात् । अतः कथं प्रथमा-
ऽऽदिप्रदेशवदन्यस्य जीवत्वनिषेधं मन्यामहे ? इति ॥२३४२॥

अत्रोत्तरमाह-

नणु एणो चि निमिच्छो, सो वि सुए जइ सुयं पमाणंते ।

सुत्ते सन्वपणसा, भणिया जीवो न चरिमांति ॥२३४३॥

ननु सोऽपि-अन्यप्रदेशः श्रुते जीवत्वेन निषिद्धः । कुतः ? इत्याह-
एक इति कृत्वा । तथाहि-तत्रैवेष्टममुक्तम्-"एणं नंते ! जीवपपसे
जीवं चि वत्तवं सिया ? । णो इणं समट्टे " इति । ततो यदि
श्रुतं तत्र प्रमाणं, ततोऽन्यप्रदेशस्यापि जीवत्वं नेष्टव्यम्, एकत्वात्,
प्रथमाऽऽद्यन्यतरप्रदेशवत् । किञ्च-यदि श्रुतं हन्त ! प्रमाणीक-
रोपि, तदा सर्वेऽपि जीवप्रदेशाः परिपूर्णा जीवत्वेन श्रुते भणि-
ताः, न त्वेक एव चरमप्रदेशः । तथा च तत्रैवाभिहितम्-"ज-
म्हा णं कसिये पमिपुणे लोगागासपणसत्तुं जीवे चि वत्त-
वं सिया" । अतः श्रुतप्रामाण्यमिच्छता भवता नैक एवान्यप्र-
देशो जीवत्वेनेष्टव्य इति ॥ २३४३ ॥

अमुमेवार्थे दृष्टान्तेन साधयन्नाह-

तंतु पदोवयारी, न समत्तपणो य समुदिया वे उ ।

सन्वे समत्तपणओ, सन्वपणसा तहा जीवो ॥२३४४॥

एकस्तन्तुर्भवति समस्तपटोपकारी, तमप्यन्तरेण समस्तपट-
स्याभावात् । परं स एकस्तन्तुः समस्तपटो न भवति, किन्तु ते
तन्तवः सर्वेऽपि समुदिताः समस्तपटव्यपदेशं लज्जन्त इति प्र-
तीतमेव । तथा जीवप्रदेशोऽप्येको जीवो न भवति किन्तु सर्वे-
ऽपि जीवप्रदेशाः समुदिता जीव इति ॥२३४४॥

ननु प्राग् यदुक्तम्-"नयमयमयाणमाण-स्स दिट्ठिमाहो स-
मुपणो चि" तत् कस्य नयस्यैवं मतम् ? इत्येतद्व्यक्तीकरणपू-
र्वकमुपदेशमाह-

एवंभूयनयमयं, देस-पणसा न वत्थुणो भिएणा ।

तेणानत्थु चि मया, कसियं विय वत्थुमिहं से ॥२३४५॥

जइ तं पमाणमेवं, कसिणो जीवो अहोवयाराओ ।

देसे वि सव्वबुद्धी, पवज्ज सेसे वि तो जीवं ॥२३४६॥

एवंभूतनयस्येदं मतं यद्भुत-देशप्रदेशौ न वस्तुनो भिन्नौ, तेन तौ अवस्तुरूपौ मतौ । अतो देशप्रदेशकल्पनारहितं कृत्स्नं परिपूर्णमेव वस्तु 'से' तस्यैवंभूतनयस्येष्टम् । ततो यदि तदेवं-भूतनयमतं प्रमाणं जानासि त्वम्, एवं तर्हि कृत्स्नः परिपूर्णो जीवो, न त्वन्यप्रदेशमात्रमपि प्रतिपद्यस्व । अथ ग्रामो दग्धः, पटो दग्धः, इत्यादिन्यायादेकदेशेऽपि समस्तवस्तुपचाराद-न्यप्रदेशलक्षणे देशेऽपि समस्तजीवबुद्धिस्तत्र प्रवर्त्तते, तर्हि शेषेऽपि प्रथमाऽऽदिप्रदेशे उपचारतो जीवं प्रतिपद्यस्व, न्यायस्य समानत्वादिति ॥ २३४५ । २३४६ ॥

अथवा-अच्युपगम्येदमुक्तं, न चैकप्रदेशमात्रे सर्वजी-
वोपचारो युज्यत इति दर्शयन्नाह-

जुचो व तद्भुवयारो, देसूणे न उ पएसमेत्तस्मि ।

जह तंतूणस्मि पडे, पडोवयारो न तंतूस्मि ॥ २३४७ ॥

अथवा-उपचारादप्येक एवान्यप्रदेशो जीवो न भवति, किं तु देशेने एव जीवे जीवोपचारो युज्यते, यथा तन्तुजिः क-तिपथैरुने पटे पटोपचारो दृश्यते, न त्वेकस्मिंस्तन्तुमात्रे इति ॥ २३४७ ॥

एवं गुरुणाऽभिहिते ततः किम् ?, इत्याह-

इय पष्णविओ जाहे, न पवज्जइ सो कओ तओ वज्जो ।

तउ आमन्नकप्पाए, मित्तसिरेणा मुहोवायं ॥ २३४८ ॥

नक्खण-पाण-व्वज्जण-वत्थंतावयवलाजिओ नणइ ।

सावय! विधम्मिया म्हे, कासत्ति तओ भणइ सहो ॥ २३४९ ॥

नण तुज्जं सिद्धंतो, पज्जंतावयवमेत्तओ उवयवी ।

जइ सच्चमिणं तो का, विहम्मणा मिच्छमिहरा जे ॥ २३५० ॥

गतार्थो एव, नवरम्, इति पूर्वोक्तप्रकारेण गुरुभिः प्रज्ञा-पितस्तिष्ठगुप्तो यावन्न किञ्चित्प्रतिपद्यते, तत उद्घाट्य बाह्यः कृतो विहरन्नामन्नकल्पानं गत्वा आमन्नाहवने स्थितः । तत्र मित्रश्रीश्रावकेण निह्वोऽयमिति ज्ञात्वा तत्प्रतिबोधनार्थं गत्वा निमन्त्रितः- 'यन्मर्दायगृहे प्रकरणमद्य तत्र भवद्भिः स्व-यमागन्तव्यम्' । ततो गतास्ते तद्गृहे । तेन च तत्र निष्पद्यमान-पक्षेभ्य महान्तं संभ्रममुपदर्शयता तत्पुरतो भक्ष्यभोज्यान्नपान-व्यञ्जनवस्त्राऽऽदिवस्तुनिचया विस्तारिताः । ततस्तेषां मध्या-त्सर्वत्रान्यावयवान् गृहीत्वा प्रतिष्ठाभितोऽसौ, कूरसित्थाऽऽ-दिना प्रतिलाभित इत्यर्थः । ततो भणत्याभिधत्ते- 'हे श्रावक ! विधर्मेताः किमिति त्वया वयमित्थम् ? । ततः आहो जणति- (नण तुज्जमित्यादि) (मिच्छमिहरा जे त्ति) अन्यथा यदि नेदं सत्यम्, तदा सर्वमपि मिथ्या भवतां भाषितमिति ॥ २३५० ॥

अपि च-

अंतोऽवयवो न कुणइ, समत्तकज्जं ति जइ न सोऽज्जिमओ ।

संववहाराइए, तो तस्मि कओऽवयविगाहो ? ॥ २३५१ ॥

यदि नामाऽन्यावयवः समस्तस्याप्यवयविनो यत्साध्यं कार्यं तन्न करोतीत्यतोऽसौ नाजिमतो भवताम्-कूरपक्षाव्वस्त्रा-ऽऽदोनामिव कतिपयसिक्कयसुकुमारिकाऽऽदिसुद्धमखण्डतत्त्वा-

दिरूपोऽन्यावयवो यदि न परितोपकरो, भवतामित्यर्थः, तर्हि संव्यवहारानीते तस्मिन्नन्यावयवे कुतः किल समस्तावयवि-ग्रहो भवतामिति ? ॥ २३५१ ॥

प्रमाणयन्नाह-

अंतिमतंतु न पडो, तक्कजाकरणओ जहा कुंभो ।

अह तयभावे वि पमो, सो किं न घडो खपुप्फं व ? ॥ २३५२ ॥

अन्यतन्तुमात्रं न पटः, तस्य पटस्य कार्यं शीनत्राणाऽऽदिकं तत्कार्यं, तस्याकरणं तत्कार्याकरणं, तस्मादिति । यथा कुम्भो घटः । अथ तदभावेऽपि पटकार्याभावेऽपि तन्तुः पट इष्यते, तर्हि किमित्यसौ पटो घटः खपुष्पं वा न भवति, पटकार्याकर्तृत्व-स्याविशेषादिति ? ॥ २३५२ ॥

तथाहि-

उवलंभव्ववहारा-जावाओ नत्थि ते खपुप्फं व ।

अंतावयवेऽवयवी, दिहंताजावओ वा वि ॥ २३५३ ॥

तवाभिमनोऽवयवी अन्यावयवे नास्ति, उपपन्नधिलक्षणप्रा-प्त्यानुपलब्धेः, व्यवहाराभावाच्च, खपुष्पवदिति । अथवा- 'अन्यावयवमात्रमवयवी, अवयविसंपूर्णहेतुत्वात्, 'इत्यत्र तावद् दृष्टान्ताभावाद् न साध्यसिद्धरिति ॥ २३५३ ॥

यदि नाम नोपलज्यते, नापि व्यवह्रियते, दृष्टान्ता-
भावाच्च नानुमीयते, ततः किम् ?, इत्याह-

पच्चक्खओऽणुमाणा-दागमओ वा य मिद्धि अत्थाणं ।

सव्वप्पमाणविसया-ईयं मिच्छत्तमेवं जे ॥ २३५४ ॥

प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणैरर्थानां सिद्धिः, नानि च त्वत्पक्षसाधक-त्वेन न प्रवर्त्तन्ते । अतः सर्वप्रमाणविषयातीतं 'मे' भवता-मभिहितं मिथ्यात्वमेवेति ॥ २३५४ ॥

तदेवं मित्रश्रीश्रावकेणोक्तं स किं कृतवान् ?, इत्याह-

इय चोइयसंबुद्धो, खामिय पकिञ्जाजिओ पुणो विहिणा ।

गंतु गुरुपायमूलं, ससीसपरिसो पकिंक्तो ॥ २३५५ ॥

इति प्रेरितः संबुद्धोऽसौ विहितकामितक्षामतेन मित्रश्रीश्रा-वकेण संपूर्णाज्ञप्रदानाऽऽदिविधिना पुनरपि प्रतिष्ठाभितो गुरु-पादमूलं गत्वा शिष्यपरिपत्समेतो विधिना प्रतिक्रान्तः सम्य-ग्मार्गे प्रपन्नो गुर्वन्तिके विजहारेति गाथार्थः ॥ २३५५ ॥ जीवप्रदेशा आकाशप्रदेशस्तुल्यो वाऽधिको वा हीनो वेति ? प्रश्ने, उत्तरम्-जीवप्रदेशाऽऽकाशप्रदेशयोर्निर्विभागभागरूप-त्वेन तुल्यत्वमेवेति मन्तव्यम् । १०२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तथाऽष्टौ गोस्तनाकारा जीवप्रदेशाः सन्ति, तेषां कर्मवर्गेणा लगति, न वेति ? प्रश्ने, उत्तरम्-जीवानां मध्याष्टप्रदेशानां कर्म-वर्गेणा न लगतीति ज्ञानदीपिकायां प्रोक्तमस्ति । यथा- 'स्पृश्यन्ते कर्मणा तेऽपि, प्रदेशा आत्मनो यदि । तदा जीवो जगत्यस्मि-न्नजीवत्वमवाप्नुयात्' ॥ २॥ १५ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

जीवपणवणा-जीवप्रज्ञापना-स्त्री० । प्रज्ञाप्यन्ते जीवाऽऽदयो

भावा अनया शब्दसंहत्येति प्रज्ञापना । प्रज्ञा० १ पद । जीवा-नां प्रज्ञापना जीवप्रज्ञापना । प्रज्ञापनोपाङ्गस्य जीवप्रज्ञापिकायां शब्दसंहतौ, प्रज्ञा० १ पद ।

सान्प्रतं जीवप्रज्ञापनानभिधितुस्तद्विषयं प्रश्नवृत्तं चाह-
से किं तं जीवपञ्चवणा । जीवपणवणा दुविहा पण-
त्ता । तं जहा-संसारसमावणजीवपणवणा य, असं-
सारसमावणजीवपणवणा य । मे किं तं असंसारसमा-
वणजीवपणवणा ? । असंसारसमावणजीवपणवणा दु-
विहा पणत्ता । तं जहा-अण्तरसिद्धअसंसारसमाव-
णजीवपणवणा, परंपरसिद्धअसंसारसमावणजीव-
पणवणा ॥

“से किं तं” इत्यादि । अथ का सा जीवप्रज्ञापना । सूरिराह-
जीवप्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञा । तद्यथा-संसारसमापन्नजीवप्र-
ज्ञापना च, असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना च । तत्र संसरणं
संसारो नारकतिर्यङ्गनरामरमवानुभवलक्षणः, तं सम्यगेकीमा-
वेनाऽऽपन्ना, संसारवर्त्तिन इत्यर्थः । ते च ते जीवाश्च, तेषां प्र-
ज्ञापना संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना । न संसारोऽसंसारो मो-
क्षस्तं समापन्ना असंसारसमापन्नाऽमुक्ता इत्यर्थः । ते च ते जी-
वाश्च, तेषां प्रज्ञापना असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना । चशब्दो
प्राग्वद् ज्ञावनीयो । तत्राहवचकः इत्यत्राप्रथमतोऽसंसारसमा-
पन्नजीवप्रज्ञापनामभिधितुस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-“से किं तं”
इत्यादि । अथ का सा असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ।
सूरिराह-असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञा ।
तद्यथा-अनन्तरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना च, पर-
म्परसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना च । तत्र न विद्यतेऽनन्तरं
व्यवधानम्, अर्थात्समयेन येषां तेऽनन्तराः, ते च ते सिद्धा-
ज्ञानान्तरसिद्धाः, सिद्धप्रथमसमये वर्त्तमाना इत्यर्थः । ते
च तेऽसंसारसमापन्नजीवाश्च अनन्तरसिद्धासंसारसमापन्न-
जीवाः, तेषां प्रज्ञापना अनन्तरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्र-
ज्ञापना । चशब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः । तथा-विचक्षिते प्रथ-
मे समये यः सिद्धस्तस्य यो द्वितीयसमयसिद्धः स परः, तस्या-
पि यस्तृतीयसमयसिद्धः स परः । एवमन्येऽपि वाक्याः । परे च
परे वेति वीप्सायां “पृथोदराऽऽद्यः” ॥३१॥ ॥५५॥ इति (सि०
हे०) सूत्रेण परम्परशब्दनिष्पत्तिः । परम्परश्च ते सिद्धाश्च पर-
म्परसिद्धाः, विचक्षितसिद्धस्य प्रथमसमयात्प्राग् द्वितीयाऽऽ-
दिसमयेऽप्यतीताकां यावद्वर्त्तमाना इति भावः । ते च ते असंसा-
रसमापन्नाश्च परम्परसिद्धासंसारसमापन्नाः, ते च ते जीवाश्च,
तेषां प्रज्ञापना परम्परसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना । अ-
त्रापि चशब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः । प्रज्ञा० १ पद ।

जीवपरिणाम-जीवपरिणाम-पुं० । परिणामनं परिणामः, त-
त्तद्भावगमनमित्यर्थः । यदाह-“परिणामो ह्यर्थान्तर-गमनं न
च सर्वथा व्यवस्थानम् । न च सर्वथा विनाशः, परिणामस्त-
द्भिदमिष्टः ॥ १ ॥ ” द्रव्यार्थनयस्येति सत्यर्थेयेण नाशः प्रा-
दुर्भावोऽसना च पर्ययतो द्रव्याणां परिणामः श्रेष्ठः । खलु प-
र्ययनस्येति जीवस्य परिणाम इति विग्रहः । जीवस्य तत्त-
द्भावगमने, स्था० ।

दसविधे जीवपरिणामे पण्यते । तं जहा-गदपरिणामे,
इन्द्रियपरिणामे, कसायपरिणामे, लेस्सापरिणामे, जोगप-
रिणामे, उवओगपरिणामे, नाणपरिणामे, दंसणपरिणामे,
चरिचपरिणामे, वेदपरिणामे ।

स च प्रायोगिकः, तत्र गतिरेव परिणामो गतिपरिणामः । एवं स-
र्वत्र । गतिश्चेह गतिनामकमोदयाचारकाऽऽदिव्यपदेशहेतुः, तत्प-
रिणामश्च जवक्त्यादिना । स च नरकगत्यादिश्चतुर्विधो, गतिपरि-
णामे च सत्येवेन्द्रियपरिणामो भवति । तमाह-“इन्द्रियपरिणा-
मे चित्ति” स च श्रोत्राऽऽदिभेदात्पञ्चधेति । इन्द्रियपरिणामौ चेष्टा-
ऽनिरूप्यपयसंबन्धाद्वागद्वेषपरिणतिरिति तदनन्तरं कपायपरि-
णाम उक्तः । स च क्रोधाऽऽदिभेदाच्चतुर्विधः । कपायपरिणामे च
सति लेइयापरिणतिः, न तु लेइयापरिणतौ कपायपरिणतिः, येन
क्षीणकपायस्यापि बुक्कलेइयापरिणतिर्देशोनपूर्वकोटिं यावद्भ-
वति । यत उक्तम्-“मुहुतर्कं तु जहणा, उक्तासा होइ पुव्वका-
दीओ । नवाहि वरिसेहि कणा, णायव्या सुक्कलेस्साप ” ॥१॥
चित्ति । अतो लेइयापरिणाम उक्तः । स च कृष्णाऽऽदिभेदात्पौढेति ।
अयं च योगपरिणामे सति भवति, यस्मान्निरुद्धयोगस्य लेइयाप-
रिणामोऽपैति, यतः समुच्छिन्नक्रियं ध्यानमलेश्यस्य भवतीति
लेइयापरिणामानन्तरं योगपरिणाम उक्तः । स च मनोवाक्काय-
भेदात्त्रिधेति । संसारिणां च योगपरिणताबुपयोगपरिणतिर्न-
वतीति तदनन्तरमुपयोगपरिणाम उक्तः । स च साकारानाका-
रभेदाद्विधा । सति चापयोगपरिणामे ज्ञानपरिणामः, अतस्तदन-
न्तरमसाहुक्तः । स चाऽऽभिनिवोधिकऽऽदिभेदात्पञ्चधा । तथा-
मिथ्यादृष्टेर्ज्ञानमप्यज्ञानपरिणामो मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गाज्ञा-
नलक्षणस्त्रिविधोऽपि विशेषप्रग्रहणसाधर्म्याद् ज्ञानपरिणामप्रह-
णेन गृहीतो रूप्य इति ज्ञानाज्ञानपरिणामे च सति सम्यक्त्वा-
ऽऽदिपरिणतिरिति, ततो दर्शनपरिणाम उक्तः । स च त्रिधा,
सम्यक्त्वमिथ्यात्वमिथ्यभेदात् । सम्यक्त्वे सति चारित्रमिति,
ततस्तत्परिणाम उक्तः । स च सामायिकाऽऽदिभेदात्पञ्चधेति
रुयादिवेदपरिणामे चारित्रपरिणामो, न तु परिणामे वेदपरिण-
तिर्यस्माद्वेदकस्यापि यथाक्यातचारित्रपरिणतिर्दृष्टेति चा-
रित्रपरिणामानन्तरं वेदपरिणाम उक्तः, स च रुपादिभेदा-
त्त्रिधेति । स्था० १० डा० ।

जीवपञ्चवणाकिरिया-जीवप्रत्याख्यानक्रिया-स्त्री० । जीव-
विषये प्रत्याख्यानाभावेन बन्धाऽऽदिव्यापारे, स्था० २ डा० १ ण ।
जीवपाओसिया-जीवप्राप्तिपिकी-स्त्री० । जीवस्याऽऽत्मपरतदु-
त्तररूपस्योपरि प्रष्टेपाऽऽद्या क्रिया प्रष्टेपकारणमेव वा जीवप्रा-
प्तिपिकी । प्राप्तिपिक्याः क्रियाया जेदे, म० ३ डा० ३ ण । स्था० ।
जीवपाओसिया-जीवप्राप्तीतिका-स्त्री० । जीवं प्रतीत्य यः
कर्मवन्धः सा तथा । क्रियाभेदे, स्था० २ डा० १ डा० ।
जीवजाव-जीवभाव-पुं० । जीवत्वे, म० ।

अथ तद्देशभूतो जीव उत्थानाऽऽदिगुण इति दर्शयन्नाह-
जीवेणं भंते । सज्जहाणे सकम्मे सवले सबीरिए सपुरिसकार-
परकमे आयजावेणं जावभावं उवदंसेइ चित्तव्वं सिया ।
हंता गोयमा । जीवेणं सज्जहाणे जाव उवदंसेइ चित्तव्वं
सिया । से केण्णैणं जाव चित्तव्वं सिया । गोयमा ।
जीवेणं अणंताणमाभिणिवोहियणाणपज्जवाणं, एवं सुयना-
णपज्जवाणं ओहिनाणपज्जवाणं यणपज्जवनाणपज्जवाणं
केवलनाणपज्जवाणं मइअन्नाणपज्जवाणं सुयअन्नाणपज्ज-
वाणं विज्जगणाणपज्जवाणं चक्खुदंसणपज्जवाणं अचक्खु-
दंसणपज्जवाणं ओहिदंसणपज्जवाणं केवलदंसणपज्जवा-

णं उवओगं गच्छद् उवओगलक्खणेणं जीवे, से एणद्वेयं एवं वुच्चद्-गायमा ! जीवे सत्तद्वाणे० जाव वत्तवं सिया । “जीवेणं” इत्यादि । इह च ‘सउछाणे’ इत्यादीनि विशेषणानि मुक्तजीवव्युदासार्थानि । (आयभावेणं ति) आत्मभावेन उत्थान-शयनगमनजोडनाऽऽदिरूपेणाऽऽत्मपरिणामविशेषेण (जीवभावं ति) जीवत्वं चैतन्यमुपदर्शयति प्रकाशयति इति वक्तव्यं स्यात्, विशिष्टस्योत्थानाऽऽदेर्विशिष्टचेतनापूर्वकत्वादिति । “अ-रुताणमाभिणिवोहिय” इत्यादि । पर्यवाः प्रज्ञाकृता अविभा-गाः पञ्चिच्छेदाः, ते चानन्ता आभिनिबोधिकज्ञानस्यातोऽनन्ता-नामाभिनिबोधिकज्ञानपर्यवाणां संबन्धिनमनन्ताभिनिबोधिक-ज्ञानपर्यवाऽऽत्मकमित्यर्थः । उपयोगं चेतनाविशेषं गच्छतीति यो-गः । उत्थानाऽऽदावात्मभावे वर्त्तमान इति हृदयस्यम् । अथ यद्यु-त्थानाऽऽद्यात्मजावे वर्त्तमानो जीव आभिनिबोधिकज्ञानाऽऽद्युप-योगं गच्छति, तत्किमेतावतैव जीवजावमुपदर्शयतीति वक्तव्यं स्यात् । इत्याशङ्क्याऽऽह-“उवओग” इत्यादि । अत उपयोग-लक्षणं जीवजावमुत्थानाऽऽद्यात्मभावेनोपदर्शयतीति वक्तव्यं स्यादेवेति । म० ३ श० १० उ० ।

जीवमजीव-जीवाजीव-पुं० । जीवद्रव्याजीवद्रव्ययोः, आ० म० २ अ० ।

जीवमिस्सिया-जीवमिश्रिता-स्त्री० । प्रभूतानां जीवानां स्तोकानां च मृतानां च शङ्खशफनखाऽऽदीनामेकत्र राशौ दृष्टं यदा कश्चिदेवं वदति-अहो ! महान् जीवराशिरयमिति, तदा सा जीवमिश्रिता । सत्यामृषाभावाज्जदे, सत्यामृषात्वं चास्या जीवत्सु सत्यत्वात्, मृतेषु मृषात्वात् । प्रज्ञा० ११ पद ।

जीवयामई-देशो-व्याध्रमृगयाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

जीवरक्खा-जीवरक्षा-स्त्री० । गोप्रभृतिजीवमोचनय छव्यक्षि-ङ्गिनां छव्यं ग्रहीतुं कष्टयते, न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-यदि ज्ञाना-ऽऽदि संबन्धि द्रव्यं न भवति, तदा गृह्यते, निषेधो ज्ञातो नास्ती-ति । ४७० प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

जीवराशि-जीवराशि-पुं० । राशिभेदे, जीवराशिर्द्विविधः-संसारसमापन्नाऽसंसारसमापन्नश्च । स० ।

जीवरुय-जीवरुत-न० । मयूरमार्जारश्चुक्रसारिकाऽऽदिद्विपिते, जीत० ।

जीवविग-जीवलिङ्ग-न० । चलनस्पन्दनादङ्कुरोद्भवस्वेदम्ला-नाऽऽदिके, “विज्ञाय लिंगं तस्य चराणं ।” सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

जीवद्वोय-जीवलोक-पुं० । जीवद्रव्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

जीवविजय-जीवविजय-पुं० । असंख्येयप्रदेशऽऽत्मकसाकारा-नाकारोपयोगलक्षणानादिस्वकृतकर्मफलोपयोगित्वाऽऽदिजी-वस्वरूपानुचितं, सम्म० ३ काएक ।

जीववृत्तिविमिद्ध-जीववृत्तिविशिष्ट-त्रि० । क्षेत्रज्ञवृत्तित्ववि-शिष्टे, “जीववृत्तिविशिष्टा-भावाभावग्रहोऽप्यसन् । उत्कर्षश्चापकर्षश्चा-व्यवस्थो यदपेक्षया ” ॥ १५ ॥ जीववृत्ति-विशिष्टः क्षेत्रज्ञवृत्तित्वविशिष्टः । द्वा० १५ द्वा० ।

जीवविप्यजड-जीवविप्रजड-त्रि० । प्रासुके, म० ७ श० १ उ० ।

“देवदिष्टस्स दारगस्स सररीं णिण्णाणं णिच्चिद्धं जीवविप्य-जडं कुवण पक्खेते ।” (जीवविप्यजडं ति) आत्मना विप्रमुक्तः । द्वा० १ श्रु० ५ अ० ।

जीवविजति-जीवविभक्ति-स्त्री० । छव्यविभक्तिभेदे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । जीवविभक्तिः सांसारिकेतरभेदाद् द्वेधा । तत्राप्यसांसारिकजीवविभक्तिर्छव्यकावभेदाद् द्वेधा । तत्र छ-व्यतत्तीर्थातीर्थसिद्धऽऽदिभेदात्पञ्चदशधा । कालनस्तु तत्प्र-थमसमयसिद्धाऽऽदिभेदादनेकधा । सांसारिकजीवविभक्तिरि-न्द्रियजातिभवभेदाद्विधा । तत्रेन्द्रियविभक्तिरेन्द्रियविकले-न्द्रियपञ्चेन्द्रियजदान्पञ्चधा । जीवानां विभागेनावस्थापने, उक्त० । “इत्तो जीवविजतिं तु, वोच्छामि अणुपुव्वसो ” ॥ ४७ ॥ चत्त० ३६ अ० ।

जीवविचार-जीवविचार-पुं० । जीवविचारणायाम्, सेन० । “अ-द्वाऽऽमग्नगमपाणे, पुढवीकाए हवन्ति जे जीवा । ते पारेवयमित्ता, जंबूदीवे न माईति ॥१॥ एगम्मि दगविदुम्मि, जे जीवा जिणव-रेहि” पण्णत्ता । ते जइ सरिसवमित्ता, जंबूदीवे न माईति ॥२॥” एतज्जायाद्वयं प्रतिक्रमणसूत्रवृत्तिप्रवचनसारोकारसूत्रवृत्त्यादौ यथा दृश्यते, तथा तेजस्कायप्रभृत्येकेन्द्रियाणां जीवमानप्रति-पादिका गाथाः प्रायो ग्रन्थे न दृश्यन्ते, तत्कथम् ? किञ्च-वरट्टिकातएसुप्रमाणमात्रे तेजस्काये ये जीवास्ते यदि मस्त-कलिक्काप्रमाणदेहधारिणो भवेयुः, तदा ते जम्बूद्वीपे न भवन्ति । निम्बपत्रस्पृष्टमात्रे वायौ ये जीवाः सन्ति, ते यदि खसखसप्रमा-णदेहधारिणो भवेयुः, तदा जम्बूद्वीपे न भवन्ति । अयमर्थः प्रमा-णम्, अप्रमाणं वा ? किञ्च-एतदर्थप्रतिपादिके यादृश्यौ दृष्टितपत्रे गाथेऽपि स्तः । तद्यथा-“वरट्टित्तुलमित्ता, तेजजीवा जिणेहि” पण्णत्ता । मत्थयल्लिक्खणमाणा, जंबूदीवे न माईति ॥१॥ जे हिब-पत्तफरित्ता, वाऊजीवा जिणेहि” पण्णत्ता । ते जइ खसखसमित्ता, जंबूदीवे न माईति ॥२॥” किञ्च-पृथिवीकायाऽऽदिजीवप्रमाण-प्रतिपादिकायां गाथायां पारापताऽऽदयः प्रोक्ताः, ते च तत्तत्-तीर्थकृत्काले भिन्नभिन्नप्रमाणदेहधारिणो भवन्ति, तेन पारापता-ऽऽदयः किं कालीना ग्राह्याः ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-तेजस्कायिकप्रभृ-तिशरीरमानप्रतिपादकं गाथाद्वयं यद्यपि महाग्रन्थे न दृश्यते, तथापि सूत्रेण सह सम्मतमेव, तदर्थस्य सूत्रानुयायित्वात् । तथा-जीवमानप्रतिपादकपारापताऽऽदिप्रमाणमवस्थितकालत्वेन म-हाविदेहगतं ज्ञायत इति मुग्धबोधनार्थं आर्यमुपदेश इति न का-ऽप्यनुपपत्तिः ॥ २६६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । एतन्नामके प्रकर-णग्रन्थे च ।

जीवविरिय-जीववीर्य-न० । आत्मसामर्थ्यं, “वल्लसियं जीव-विरियं कंहं वि ।” पं० व० ३ द्वार ।

जीवविवागा-जीवविपाका-स्त्री० । जीव एव विपाकः स्वशक्ति-दर्शनवृत्तणो विद्यते यासां ता जीवविपाकाः । कर्म० ५ कर्म० । जीवे जीवगते ज्ञानाऽऽदिद्विषयै स्वरूपविपाकस्तदुपघाताऽऽ-दिसंपादनाभिमुखतालक्षणो यासां ता जीवविपाकाः । कर्मप्रकृ-तिभेदे, पं० स० ३ द्वार ।

जीवविपाकित्वमधिकृत्य परप्रश्नमपनुदयन्नाह-

संपप्य जीयकात्ते, उदयं काओ न जंति पगईओ ।

एवमिणमोहदेउं, आसज्ज विसेसयं नत्थि ॥ ४७ ॥

ननु कास्नाः कर्मप्रकृतयो, या जीवं कावं वाऽऽश्रित्य नोदय-मधिगच्छन्ति ? सर्वा अपि जीवकाशावधिकृत्योदयमधिगच्छन्ती-ति भावः । जीवकाशावन्तरेणोदयासंभवात् । ततः सर्वा अधि जीवविपाका एवेति प्रष्टुरभिप्रायः । अत्राऽऽचार्य आह-“एवमि-णं” इत्यादि । ओवतः सामान्येन हेतुं हेतुत्वमात्रमाश्रित्य, एवमे-

तद् यथा त्वयोक्तं नथैव, विदोषितं त्वमाधारणं तु, हेतुमाश्रित्य एतन्न भवति, जीवः काश्चे वा सर्वासामपि चिह्नानामुद्भयं प्रति साधारणः, तनस्तदपेक्षया चतुः प्रकृतीनां चिन्मा क्रियते, तर्हि सर्वा अपि जीवविधाका एव, काश्चविधाका एव वा, नास्त्यत्र संदेहः, परं कासां चिह्नप्रकृतीनां क्षेत्राऽऽदिकमप्यसाधारणमुद्भयं प्राप्नोतु, तनस्तदपेक्षया क्षेत्रविधाकस्याऽऽदिव्यपदेश इत्यदोषः ॥ ४७ ॥ पं० सं० ३ चार । कर्म० ।

जीववृद्धि-जीववृद्धि-न० । अनुज्ञायाम्, एतच्चानुज्ञाया गौणं नाम । न० ।

जीवसंखेव-जीवसंखेप-पुं० । संक्रियते संगृह्यन्ते जीवा एनिरिति संज्ञेया अपर्याप्तैकैन्द्रियत्वाऽऽदयोऽवान्तरजातिभेदाः । जीवानां संज्ञेया जीवसंज्ञेयाः । अपर्याप्तैकैन्द्रियत्वाऽऽदिके जीवस्थाने, कर्म० ६ कर्म० ।

जीवसंगृह्य-जीवसंगृहीत-त्रि० । जीवैः संगृहीतः स्वीकृतो जीवसंगृहीतः । जीवैः स्वीकृते, स्या० । "अजीवा जीवसंगृह्या ।" अजीवाः पुत्राऽऽकाशाऽऽदयो जीवैः संगृहीताः स्वीकृताः । अजीवातिवनामजीवानां सर्वव्यवहाराभावात् । स्या० २ उ० १ उ० । न० ।

जीवसंज्ञ-जीवसंज्ञ-पुं० । जीवेषु संयमो जीवसंयमः । जीवेषु हिंसाऽऽदिपरिहारे, आवा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

जीवसाहस्य-जीवसाहसिका-स्त्री० । यस्त्वहस्तेन गृहीतेन जीवं मारयति सा जीवसाहसिका । क्रियाभेदे, स्या० २ उ० १ उ० ।

जीवा-जीवा-स्त्री० । जीवनं जीवा । प्राणधारणे, आ० चृ० १ अ० । जीवनं जीवा इति ख्रीलिङ्गनिधायक एवायं शब्दः साध्यते, न तु जीव इति पुंलिङ्गनिधायकः शब्दः । विशेष० । जीव-अच्, जीवयतेरच् वा टाप् । प्रत्यञ्चाम्, सू० प्र० १३ पाठ० । धनुषो गुणं, वाच० । "तेणेहि सजीवेहि धनुषिहि" सजीवैः कोट्यारोपितप्रत्यञ्चैः । झा० १ ध्रु० ८ अ० । जीवव जीवा, जम्बूद्वीपलक्षणवृत्तक्षेत्रस्य हैमवतैरप्यवताभ्यां द्वितीयपट्टवर्षाज्यामवच्छिन्नस्याऽऽरोपितज्याधनुःपृष्ठाकारयोः परिधिखण्डयोः धनुःपृष्ठसंज्ञकयोः पर्यन्तभूतसरलप्रदेशपदकौ, स० ।

हैमवताऽऽदिजीवानां प्रमाणमाह-

हैमवत्परन्वयाओ णं जीवाओ सत्ततीसं जोगणसहस्माइं छच्च चउसत्तेर जोगणसए मोलसए एगूणवीस-इजाए जोगणस्स किंचि विसेसूणाओ आयामेणं पत्तुत्ता ॥ हैमवताऽऽदिजीवयोरुक्तप्रमाणसंवादागथा-"सत्ततीसहस्सा, उच्च सया जोगणाण चउसयरा । हैमवत्वासजीवा, किंचूणा सोलस कला य" ॥ १ ॥ ति । कला एकोनविंशतिभागो याजनस्येति । स० ३७ सम० ।

हैमवतैरप्यवताऽऽदिजीवानां परिधिखण्डप्रमाणमाह-
हैमवत्परणवद्याणं जीवाणं धणुपिट्ठे अट्ठतीसं जोगणसहस्साइं सत्त य चत्ताले जोगणसए दस एगूणवीसइभागे जोगणस्स किंचि विसेसूणा परिखेवेणं पणत्ता ।

जम्बूद्वीपलक्षणवृत्तक्षेत्रस्य हैमवतैरप्यवताभ्यां द्वितीयपट्टवर्षाज्यामवच्छिन्नस्याऽऽरोपितज्याधनुःपृष्ठाऽऽकारे परिधिखण्डे धनुःपृष्ठे उच्यते, तत्पर्यन्तभूते सरलप्रदेशपदकौ तु जीवै इव

जीवै जति । एतत्सुवसंवादिगाथा च-"चत्ताला सत्तसया, अमतीसहस्स दस कत्ता य धणु ।" इति । स० ३८ सम० । "जम्बूद्वीपस्स पार्श्वपानीकुलदीणदाहिणत्ताए जीवाए" जीवया प्रत्यञ्चया, द्वावरिकयत्यर्थः । सू० प्र० १२ पाठ० ।

जीवाइ नाववाय-जीवाऽऽदिभाववाद-पुं० । जीवाऽऽदिपदार्थवादे, "जीवाइभाववाओ, वंधाइपसाहणो इहं नाव" । पं० व० ४ द्वार । जीवाजीव-जीवाजीव-पुं० । जीवस्य जीवस्ययोः, स्या० ।

सपयाइ वा आवाइयाइ वा जीवाइ वा अजीवाइ वा य-वुचइ । आणापाणइ वा थांवाइ वा जीवाइ वा अजीवाइ वा पवुच्चइ । खणाइ वा द्वावाइ वा जीवाइ वा अजीवाइ वा पवुच्चइ । एवं मुहुत्ताइ वा अहोरात्ताइ वा पक्खाइ वा मासाइ वा ठुठइ वा अयणाइ वा संवच्छराइ वा जुगाइ वा वासमयाइ वा वासमहस्साइ वा वासमयसहस्साइ वा वामकोमीइ वा पुवंगगाइ वा पुव्वाइ वा तुमियंगाइ वा तुमियाइ वा अढमंगाइ वा अमनाइ वा अयवंगाइ वा अववाइ वा हूहूअंगाइ वा हूहूयाइ वा उप्पलंगाइ वा उप्पलाइ वा पडमंगाइ वा पडमाइ वा एल्लिणंगाइ वा एल्लिणाइ वा अत्यणिउरंगाइ वा अत्यणिउराइ वा अउअंगाइ वा अउआइ वा एउअंगाइ वा एउआइ वा पउअंगाइ वा पउआइ वा चूळिअंगाइ वा चूलियाइ वा सीसप्पेहल्लियाइ वा सीसप्पेहल्लियाइ वा पक्षिओवमाइ वा सागरोवमाइ वा उस्सप्पिणीइ वा ओसप्पिणीइ वा जीवाइ वा अजीवाइ वा पवुचइ । गमाइ वा णगराइ वा निगमाइ वा रायहाणीइ वा खेमाइ वा कव्वमाइ वा मरुवाइ वा दोणमुहाइ वा पट्टणाइ वा आगराइ वा आसमाइ वा संवाहाइ वा संनिवेसाइ वा पोसाइ वा आरामाइ वा लज्जाणाइ वा वणाइ वा वणखेमाइ वा वावीइ वा पुक्खरणीइ वा सराइ वा सरपंतियाइ वा अगमाइ वा तरुगाइ वा दहाइ वा एदीइ वा पुढवीइ वा उद्धाइ वा वातखेमाइ वा ओगामंतराइ वा वलयाइ वा विणाहाइ वा दीवाइ वा समुदाइ वा वेलाइ वा वेइयाइ वा दाराइ वा तोरणाइ वा खेरइयाइ वा णेरइयावमाइ वा० जाव वेमाणियावासाइ वा कप्पाइ वा कप्पविमाणवासाइ वा वासाइ वा वामहरपव्वयाइ वा कूडाइ वा कूमागराइ वा विजयाइ वा रायहाणीइ वा जीवाइ वा अजीवाइ वा पवुचइ । छायाइ वा आतवाइ वा दोसिणाइ वा अंधकाराइ वा ओमाणाइ वा पमाणाइ वा उम्माणाइ वा अतियाणगिहाइ वा लज्जाणगिहाइ वा अवलिवाइ वा सण्णिववायाइ वा जीवाइ वा अजीवाइ वा पवुचइ । स्या० ॥

पूर्वत्र जीवविशेषाणामुच्चत्वलक्षणो धर्मोऽभिहितः, इह तु धर्मो धिकारादेव समयाऽऽदिस्थितिलक्षणो धर्मो जीवाजीवसंबन्धी जीवाजीवतयैव धर्मधर्मिणोरभेदेनोच्यत इति । तत्र सर्वेषां काष्ठप्रमाणानामाद्यः परमसूक्ष्मोऽनेद्यो निरवयव उत्पन्नपन्नशत-

व्यातभद्राऽऽशुदाहरणोपलक्षितः समयः, तस्य चातीताऽऽदिवि-
वक्ष्या बह्वत्वाद् बहुवचनमित्याह—“समयाइ वा” इत्यादि । इति-
शब्द उपदर्शने । वाशब्दो विकल्पे । तथाऽसंख्यातसमयसमुदया-
ऽऽत्मिका आवलिका लुल्लभभवग्रहणकालस्य पदपञ्चाशदुत्तर-
द्विशततमजागृता इति; तत्र समया इति वा आवलिका इति वा
यत् कालवस्तु नदविभागेन जीवा इति च जीवपर्यायत्वात् पर्या-
यपर्यायिणोश्च कथञ्चिदभेदात् । तथा अजीवानां पुद्गलाऽऽदीनां
पर्यायत्वादजीवा इति । वकारौ समुच्चयार्थौ, दीर्घना च प्राकृत-
त्वात् । प्रोच्यते अग्निधीयत इति न जीवाऽऽदिव्यतिरेकिणः स-
मयाऽऽद्यः । तथाहि—जीवाजीवानां सादिसपर्यवसानाऽऽदिने-
दा वा स्थितिस्तद्भेदाः समयाऽऽद्यः। सा च तत्तमः, धर्मश्च धर्मि-
णो नात्यन्तजेदवान्, अत्यन्तजेदे हि विप्रकृष्टधर्ममात्रोपलब्धौ प्रति-
नियतधर्मधर्मिविषय एव संशयो न स्यात्, तदन्येज्योऽपि तस्य
जेदविशेषात् । दृश्यते च यदा कश्चिद्वरिततरुतरुणशाखाविसर-
विवरान्तरतः किमपि शुक्लं पश्यति, तदा ‘किमयं पताका, किं वा
वलाका?’ इत्येवं प्रतिनियतधर्मिविषयसंशय इति । अभेदे हि स-
र्वथा संशयानुत्पत्तिरेव, गुणग्रहणत एव तस्यापि गृहीतत्वादिति ।
इह त्वभेदनयाऽऽश्रयणाजीवा इति वेत्याद्युक्तम् । इह च—सम-
याऽऽवलिकावृत्तार्थद्वयस्याजीवाऽऽदिव्याऽऽत्मकतया भ-
णनाद् द्विस्थानकावतारो दृश्यः, एवमुत्तरसूत्राण्यपि नेयानि,
विशेषं तु वक्ष्याम इति । (आणपाणु इत्यादि) । आनप्राणावि-
त्युच्चास निःश्वासकालः संख्याताऽऽवलिकाप्रमाणः ।

आह च—

“हृदस्स अणवगल्ल—स्स निरुवकिट्ठस्स जंतुणो ।
एगे उस्सासनिस्सासे, एस पाणु ति वुच्चइ” ॥ १ ॥

तथा स्तोकाः सप्तोच्चासनिःश्वासप्रमाणाः, कणाः संख्यान-
प्रमाणवृत्तानाः, सप्तस्तोकप्रमाणा लवाः । एवमिति यथा प्राक्ते
सूत्रत्रये जीवा इति यच्चा अजीवा इति च प्रोच्यन्ते इत्यधी-
तम्, एवं सर्वेपुत्तरसूत्रेष्वित्यर्थः । मुहुर्त्तः सप्तसप्ततिलवप्राणाः ।

उक्तञ्च—

“सत्त पाणुणि से थोवे, सत्त थोवाणि से लवे ।
हवाणं सत्तहत्तरिप, एस मुहुत्ते वियांहिप ॥ १ ॥
तिस्सि सहस्सा सत्त य, सयाइ ते उत्तरि च उस्सासा ।
एस मुहुत्तो भणिओ, सव्वेहिं अणंतनाणीहि” ॥ २ ॥

अद्वोरात्रास्त्रिशन्मुहूर्त्तप्रमाणाः, पक्षाः पञ्चदशाद्वोरात्रप्रमाणाः,
मासा छिपक्षाः, ऋतवो द्विमासमाना वसन्ताऽऽद्याः, अयनानि
ऋतुत्रयमानानि, सम्बत्सरा अयनद्वयमानाः, युगानि पञ्चसम्ब-
त्सराणि, वर्षशनाऽऽदीनि प्रतीतानि, पूर्वाङ्गानि चतुरशीतिवर्षवृ-
क्षप्रमाणानि, पूर्वाणि पूर्वाङ्गान्येव चतुरशीतिवर्षवृक्षगुणितानि ।

इदञ्चैषां मानम्—

“पुव्वस्स उ परिमाणं, सररिं खलु हौति कोटिद्वक्खाओ ।
उप्पन्नं च सदस्सा, बोधव्वा वासकोमीणं” ॥ १ ॥

७०५६०००००००००० पूर्वाणि चतुरशीतिलक्षगुणितानि
श्रुतिताङ्गानि भवन्ति । एवं पूर्वस्य पूर्वस्य चतुरशीतिलक्षगुणे-
नोत्तरमुत्तरं संख्यानं प्रवति, यावच्छीर्षप्रहेलिकेति । तस्यां
चतुर्नवत्यधिकमङ्कस्थानशतं प्रवति ।

अत्र करणगाथा—

“इच्छियमाणेण गुणं, पण सुत्तं चउरसीइगुणियं च ।
काळण तइयवारे, पुव्वंगाईण मुण संखं” ॥ १ ॥

शीर्षप्रहेलिकान्तः सांख्यवहारिकः संख्यातः काळः, तेन च

प्रथमपृथिवीनारकाणां प्रवनपतिव्यन्तराणां जरतैरवतेषु सुषम-
दुःपमायाः पश्चिमे भागे नरतिरश्चां चाऽऽयुर्मयित इति । किं च-
शीर्षप्रहेलिकायाः परतोऽप्यस्ति संख्यातः काळः । स चानति-
शायिनां न व्यवहारविषय इति कृतवौपम्ये प्रक्षिप्तः, अत एव
शीर्षप्रहेलिकायाः परतः पत्योपमाऽऽद्युपम्यासः । तत्र पत्योनो-
पमा येषु तानि पत्योपमानि असंख्यातवर्षकोटीकोटीप्रमाणानि
वक्ष्यमाणलक्षणानि; सागरेणोपमा येषु तानि सागरोपमाणि
पत्योपमकोटीकोटीदशकमानानीति, दशसागरोपमकोटीकोट्य
उत्सर्पिणी, एवमेवावसर्पिणीति, काळविशेषवद् ग्रामाऽऽदिव-
स्तुविशेषा अपि जीवाजीवा एवेति । द्विपदैः सप्तचत्वारिंशता सू-
त्रैराह—(गामेत्यादि) इह च प्रत्येकं जीवा एवेत्याद्यालापोऽ-
ध्येतव्यः, ग्रामाऽऽदीनां च जीवाजीवता प्रतीतैव । तत्र कराऽऽदिग-
म्या ग्रामाः, नैतेषु करोऽस्तीति नकराणि, निगमा वणिङ्निवासाः,
राजधान्या यासु राजानांऽभिपिच्यन्ते, खेटानि धूर्वाप्राकारोपे-
तानि, कर्वटानि कुनगराणि, मरुन्वानि सर्वतोऽर्द्धयोजनापरतोऽव-
स्थितग्रामाणि, क्षोणमुखानि येषां जलस्थलपथावुजावपि स्तः,
पत्तनानि येषु जलस्थलपथयोरन्यतरेण पर्याहारप्रवेशः, आकरा
बोहाऽऽद्युत्पत्तिभूमयः, आश्रमास्तीर्थस्थानानि, संवादाः समभू-
मौ कृपि कृत्वा येषु दुर्गभूमिभूतेषु धान्यानि कृषीवलाः
संवहन्ति रक्षार्थमिति, सन्निवेशाः सार्थकटकाऽऽदेः, घोषाः
गोष्ठानि, आरामा विविधवृत्ततोपशोभिताः कद्व्यादि-
प्रच्छन्नगृहेषु स्त्रीसहितानां पुंसां रमणस्थानभूता इति । उद्या-
नानि पत्रपुष्पफलच्छायोपशोभितानि बहुजनस्य विविधध्वेप-
स्योन्नतमानस्य भोजनार्थं यानं गमनं येष्विति । वनानीत्ये-
कजातीयवृक्षाणि, वनखण्डा अनेकजातीयांस्तमवृक्षाः । वा-
पी चतुरस्रा, पुष्करिणी वृत्ता पुष्करवती चेति । सरां-
सि जलाऽऽशयविशेषाः, सरःपङ्क्तयः सरसां पङ्क्तयः ।
(अग्रम ति) अवटाः । तमागाऽऽदीनि प्रतीतानि । पृ-
थिवी रत्नप्रभाऽऽदिका, उदधिस्तदधो घनोदधिः । वात-
स्कन्धा घनवातननुवाताः, इतरे वा, अवकाशान्तराणि वात-
स्कन्धानामधस्तादाकाशानि, जीवता चैषां सूक्ष्मपृथिवीका-
यिकाऽऽदिजीवव्याप्तत्वात् । यलयानि पृथिवीनां वेष्टनानि
घनोदधिघनवातननुवातवृक्षणीति । विप्रहाः लोकनारीचक्रा-
णि, जीवता चैषां पूर्ववत् । द्वीपाः समुद्राश्च प्रतीताः । वे-
द्या समुद्रजलवृद्धिः, वेदिकाः प्रतीताः, द्वाराणि विजया-
ऽऽदीनि, तोरणानि तेष्वेवेति । नैरयिकाः क्लिष्टसत्त्वविशेषाः,
तेषां च जीवता कर्मपुद्गलाऽऽद्यपेक्षया । तदुत्पत्तिचूमयो नैर-
यिकाऽऽवासाः, तेषां च जीवता पृथिवीकायिकाऽऽद्यपेक्षया
इति । एवं चतुर्विंशतिदशरुकोऽभिधेयः । अत एवाऽऽह—या-
वदित्यादि । कल्पा देवलोकाः, तद्देशाः कल्पविमानाऽऽवासाः,
वर्षाणि जरताऽऽदिकेवराणि, वर्षधरपर्वता हिमवदादयः,
कूरानि हैमवतकूरानि, कूटाऽऽगाराणि तेष्वेव देवभवना-
नि, विजयाश्चक्रार्त्तत्रिजेतव्यानि कच्छाऽऽदीनि क्षेत्रखण्डा-
नि, राजधान्यः क्रमाऽऽदिकाः । जीवेत्यादीहांकं सर्वत्र सम्ब-
न्धनीयमिति । येषु पुद्गलधर्मोऽस्तेऽपि तथैवेत्याह—नाये-
त्यादि सूत्रपञ्चकं गतार्थम्, नवरं छाया वृक्षाऽऽदीनाम्, आतप
आदित्यस्य । (दोसिणाइव ति) ज्योत्स्ना, अन्धकाराणि त-
मांसि, अवमानानि क्षेत्राऽऽदीनि, उन्मानानि तुलाकर्षाऽऽदीनि,
अतियानगृहाणि नगराऽऽदिप्रवेशे यानि गृहाणि प्रतीतानि ।
(अवधिवाइवा सपिप्पदायाइव ति) कद्वितोऽवसेया इति । कि-

मेतत्सर्वमित्याह-जीवा इति च जीवव्याप्तत्वात्, तदाधितन्वा-
द्वा । अजीवा इति च पुद्गलाऽऽद्यजीवरूपत्वात्, तदाधित-
त्वाद्धेति । प्रोच्यते-जिनैः प्रकल्प्यत इति । इह च-“ जीवा इ वा ”
इत्यादिमृत्रपञ्चकेऽपि प्रत्येकमप्येतदप्यमिति । स्या० २ ठा० ४ उ० ।

अथ समयाऽऽदिवस्तु जीवाजीवरूपमेव कस्मादजिधीयते ?
उच्यते-तद्विलक्षणराश्यन्तराभावात् । अत एवाऽऽह-

दो रासी पष्पत्ता । तं जहा-जीवरासी चेव, अजीव-
रासी चेव । स्या० २ ठा० ४ उ० ।

(जीवाजीवयोरस्तित्वप्रतिपादनं ' अत्यिवाय ' शब्दे प्रथम-
भागे ५१९ पृष्ठे कृतम्)

जीवाजीवपरिज्ञाने फलम्-

जो जीवे वि न जाणइ, अजीवे वि न जाणइ ।

जीवाजीवे अजाणंतो, कहं सो नाही संजमं ? ॥१२॥

यो जीवानपि पृथिवीकायिकाऽऽदिभेदभिन्नाप्र जानाति, अ-
जीवानपि संयमोपधातिनो मद्यहिरण्याऽऽदीना जानाति वा,
जीवाजीवाऽऽदीनजानन् कथमसौ ज्ञास्यति संयमं तद्विषयम् ?
तद्विषयाज्ञानादिति नावः ॥ १२ ॥

जो जीवे वि वियाणइ, अजीवे वि वियाणइ ।

जीवाजीवे वियाणंतो, सो हु नाही संजमं ॥ १३ ॥

ततश्च यो जीवानपि जानात्यजीवानपि जानाति, जीवाजीवान्
विजानन् स एव ज्ञास्यति संयममिति प्रतिपादितः पञ्चम उप-
देशार्थाधिकारः ॥ १३ ॥

जया जीवमजीवे य, दो वि एए वियाणइ ।

तया गइ बहुविहं, सव्वजीवाण जाणइ ॥ १४ ॥

यदा यस्मिन् काले जीवानजीवाश्च द्वावप्येतौ विजानाति-वि-
विधं जानाति, तदा तस्मिन् काले गति नरकगत्यादिरूपां, यदु-
विधं स्वपरगतभेदेनानेकप्रकारां, सर्वजीवानां जानाति, यथाव-
स्थितजीवाजीवपरिज्ञानमन्तरेण गतिपरिज्ञानाज्जावान् ॥ १४ ॥

उत्तरोत्तरां फलवृद्धिमाह-

जया गइ बहुविहं, सव्वजीवाण जाणइ ।

तया पुत्रं च पापं च, वंधं मोक्खं च जाणइ ॥१५॥

यदा यस्मिन् काले गति बहुविधां सर्वजीवानां जानाति, तदा
पुण्यं च पापं च बहुविधगतिनिबन्धनं, तथा-बन्धं जीवकर्मयो-
गदुःखत्रयं, मोक्षं च तद्वियोगसुखलक्षणं जानाति । दश० ४
अ० । जीवतां स्तोकाणां च भूयसां मृतानां च शङ्खशफनखाऽऽदी-
नामेकत्र राशौ कृतानाम् । प्रज्ञा० ११ पद । प्रभूतेषु मृतेषु स्तोकेषु
जीवस्तु एकत्र राशौ कृतेषु शङ्खाऽऽदिषु, प्रज्ञा० ११ पद । एतावन्तोऽ-
त्र जीवन्त एतावन्तोऽत्र मृता इति नियमेनावधारयतो विसं-
वादे जीवाजीवमिश्रिताः । सत्यामृयाज्ञापज्जेदे, प्रज्ञा० ११ पद ।
जीवाजीवविचि-जीवाजीवविचि-स्त्री० । जीवानामजी-

वानां च विभक्तिर्विज्ञागेनावस्थापना जीवाजीवविभक्तिः ।
जीवानामजीवानां च विज्ञागेनावस्थापनायाम्, उक्त० ।

तथा च निर्युक्तिकारः-

जीवाणमजीवाण य, जीवविजची तहिं दुविहा ॥१६॥

सिप्पाणमसिद्धाण य, अज्जीवाणं तु होइ दुविहा उ ।

तो रुविमरूवीण य, विजासियव्वा जहासुत्तं ॥१७॥

जीवानामजीवानां च योऽर्थो जीवविभक्तिर्जीवानां विभागे-
नावस्थापनमेव जीवविभक्तिः, उत्तरत्राप्येवमेव संबन्धिजेदाद्
व्याख्येयः । (तर्हि ति) वचनव्यत्ययात्तयोर्जीवाजीवविजक्त्वो-
र्मध्ये द्विविधा सिद्धानाम्, असिद्धानां च । (अज्जीवाणं तु त्ति)
तुरपिशाब्दार्थः, ततोऽजीवानामपि भवति (दुविहा उ त्ति)
तुरवधारणे, ततो द्विविधैव रूपिणामरूपिणां च विभापितव्या
विशेषेण व्यक्तं वक्तव्या । उक्त० नि० पाई० ३६ अ० । जीवाजीव-
विभक्तिप्रतिपादके उत्तराख्ययनस्य पदविशेषेऽध्ययने, न० । स० ।

जीवाजीवविभक्त्याख्यं पदविशमध्ययनं व्याख्यायते-

जीवाजीवविजत्ति, सुणेइ मे एगमणा इओ ।

जं जाणिऊण भिक्खु, सम्मं जयइ संजमे ॥ १ ॥

ओ शिष्याः ! एकाग्रमनसः सन्तः स्थिरचित्तः सन्तो यूयं तां
जीवाजीवविजत्तिः जीवाजीवाऽऽदीनां वृत्तान्, मे मम कथयतः सतः
शृणु । जीवाश्च अजीवाश्च जीवाऽजीवाः, तेषां विजक्तिर्लक्षण-
ज्ञानेन पृथक् पृथक् करणं जीवाजीवविभक्तिः, ताम्, उपयोग-
वान् जीव एकैन्द्रियाऽऽदिः । उपयोगरहितोऽजीवः काष्ठाऽऽदिः ।
इत्यादिजैनमतोक्तलक्षणेन ब्रह्मज्ञानम्, तामिति काम् ? , यां
जीवाजीवविजत्तिं ज्ञात्वा भिक्षुः संयमे संयममार्गे सम्यक्
यसते यत्नं कुरुते ॥१॥

जीवा चेव अजीवा य, एस होए वियाहिए ।

अजीवदेसमागासे, अहोए से वियाहिए ॥ २ ॥

जीवाश्चेतनालक्षणाऽऽत्मकाः, च पुनरजीवा अचेतनाऽऽत्मकाः ।
चकार एवकारश्च पादपूरणे । एष लोको व्याख्यातस्तीर्थकरैरु-
क्तः । अजीवदेश आकाशम्, अहोको व्याख्यातः । अजीवस्य ध-
र्मास्तिकायाऽऽदिकस्य देशोऽहोऽजीवदेशो धर्मास्तिकायाऽऽदि-
वृत्तिरहितस्य आकाशस्यैव देशः स अहोको व्याख्यातः । जीवा-
जीवानामाधेयभूतानां लोकाऽऽकाशमाधारचतुष्टयतो ह्योकाहो-
लक्षणमुक्तम् ॥ २ ॥

जीवाजीवविभक्तिर्यथा स्यात्तथाऽऽह-

दन्वओ खित्तओ चेव, कालओ जावओ तहा ।

परूवणा तेसि जवे, जीवाणमजीवाण य ॥ ३ ॥

ऊच्यते द्रव्यमाश्रित्य इदं ऊच्यम् इत्यङ्गदं, क्षेत्रतः इदं ऊच्यम्
एतावति क्षेत्र स्थितं, कालत इदं द्रव्यमित्येकालस्थितिमद्वैते,
भावतोऽस्य द्रव्यस्य इत्यन्तः पर्यायाः । एवं तेषां जीवद्रव्याणां
मजीवद्रव्याणां च ऊच्यक्षेत्रकालभावेन चतुर्णां प्ररूपणा जवेत्
॥ ३ ॥ उक्त० ३६ अ० ।

जीवाजीवसमावृत्त-जीवाजीवसमायुक्त-त्रि० । जीवैरुपयोगल-
क्षणेनस्थाऽज्जीवैर्धर्मोद्यमोऽऽकाशपुद्गलाऽऽदिकैः समन्वितो जी-
वाजीवसमायुक्तः । जीवाजीवसमन्विते, तथा च लोकमधिकृत्य-
“ जीवाजीवसमावृत्ते, सुहदुक्खसमक्षिप ” । सूत्र० १ श्रु० १
अ० ३ उ० ।

जीवाजीवाहिगम-जीवाजीवाभिगम-पुं० । जीवानामेकैन्द्रिया-
ऽऽदीनामजीवानां धर्मास्तिकायाऽऽदीनामभिगमः परिच्छेदो
जीवाजीवाभिगमः । जीवाजीवपरिच्छेदे, जी० ।

से किं तं जीवाजीवाहिगमे ? जीवाजीवाहिगमे दुविहे प-
ष्पत्ते । तं जहा-जीवाहिगमे य, अजीवाहिगमे य ।

अथ किं तज्जीवाजीवाहिगम इति ? । अथवा-प्राकृतशैल्याऽ-
जिधेयवह्निद्वयचनानि जवन्तीति न्यायात् किं तदिति को-
ऽसावित्यसिन्नये द्रष्टव्यम् । ततोऽयमर्थः-कोऽसौ जीवाजी-
वाभिगमः ? इति । एवं सामान्येन केनचित्प्रश्ने कृतं सति जग-
दान् गुरुः शिष्यवचनानुरोधेनाऽऽद्वाराऽऽधानार्थं किञ्चित्प्रत्युच्चा-
र्याऽऽह-जीवाजीवाभिगमोऽनन्तरोदितशब्दाद्यो चिचिधो द्वि-
प्रकारः प्रकृतस्तैर्यकरणधरैः । अनेन चागृहीतशिष्याभिधानेन
निर्वचनसूत्रेणैवदाह । न सर्वमेव सूत्रं गणधरप्रश्न-तीर्थकरनिर्वच-
नरूपं, किन्तु किञ्चिद्व्यथाऽपि, केवलं सूत्रं बाहुल्येन गणधरैः
हन्धं, स्तोत्रं शब्दैः यत उक्तम्-“अथं भासद्, अरहा” इत्यादि ।
तद्यथेति वक्ष्यमाणभेदकथनोपन्यासार्थः, स जीवाजीवाभि-
गमो यथा चिचिधो भवति तथोपन्यस्यत इति भावः ।
जीवाभिगमश्च, अजीवाभिगमश्च । चशब्दौ वस्तुतत्त्वम-
ङ्गीकृत्य द्वयोरपि तुल्यकृतोद्गावनाथौ । आह-जीवाजीवाभि-
गमप्रश्नसूत्रे संचलित उपन्यस्तः, तं तथैवोच्चार्योसंचलितनि-
र्वचनानिधानमयुक्तम्, असंचलितं संचलितविधानायागात् ।
नैव दोषः । प्रश्नसूत्रेऽप्यसंचलितस्थैवोपन्यासात्, भिन्नजा-
तीययारेकत्वायोगात् । जी० १ प्रति० । जीवानामेकेन्द्रियाऽऽ-
दीनामजीवानां धर्मास्तिकायाऽऽदीनामभिगमः परिच्छेदो य-
स्मिन् तद् जीवाजीवाभिगमम् । जीवाजीवपरिच्छेदप्रतिपा-
दके जीवाजीवाभिगमाख्येऽध्ययनविशेषे, जी० ।

तस्येदमादिमं सूत्रम्-

इह खलु जिणमयं जिणानुमयं जिणानुदोमं जिणप्प-
णीतं जिणपरुवियं जिणक्खायं जिणानुचिन्नं जिणपन्नत्तं
जिणदेसियं जिणप्पसत्थं अणुचितियं तं सद्दमाणा तं
पत्तियमाणा तं रोएमाणा थेरा भगवंते जीवाजीवाभि-
गमं णामऽञ्जकयणं पणवईसु ।

जिनप्रशस्तं जिनानां गोत्रविशुद्धोपायाभिमुखापायविमुखहि-
तप्रवृत्ताऽऽदिभेदानां प्रशस्तं निरुपमपथ्यान्नवत् उचितसेवन-
या हितम्, एवंभूतं जिनमतमनुचिन्त्य औत्पत्तिकायादिभेदभि-
न्नया पर्यालोच्य तद् जिनमतं श्रद्धाधाना यद्यपि नाम काल-
वैगुण्यतो मेधाऽऽदिगुणहीनाः प्राणिनस्तथाऽप्यतः स्वरूप-
मप्यधिगतं जवच्छेदायत्यार्द्रचित्ततया मन्यमानास्तथा तद् जि-
नमतमेव प्रियमाणा असङ्गशक्तिप्रीत्या पश्यन्तः, तथा तज्जि-
नमतमेव रोचयन्तः सात्मीजावेनानुभवन्तः, क एते ? इ-
त्याह-स्थविरा जगवन्तः, तत्र धर्मपरिणत्यनिवृत्त्या संयम-
क्रियामतयः स्थविराः परिणतसाधुजावाः, आचार्या इति
गर्भः । जगवन्तः श्रुतैश्वर्याऽऽदियोगात् । भगवन्तो वा क-
षायादीनिति जगवन्तः । पृषोदरादिस्वान्नकारलोपः । जी-
वाजीवाभिगमनं नाम, नामन्शब्दस्यात्राव्ययत्वात्ततः परस्य
तृतीयैकवचनस्य दोषः । जीवानामेकेन्द्रियाऽऽदीनामजीवा-
नां धर्मास्तिकायाऽऽदीनामभिगमः परिच्छेदो यस्मिन् तद्
जीवाजीवाभिगमः । इदं चान्वर्थप्रधानं नाम । यथा ज्वलतीति
ज्वलन इत्यादि । किं तदित्याह-अधीयत इत्यध्ययनम्, विशि-
ष्टार्थध्वनिमंदभेरूपं, प्रज्ञापितवन्तः प्ररूपितवन्तः । एतेन गुरुपत्र-
क्रमशः संवन्धः साक्षादुपदर्शितः, एतदुपदर्शनादजिधेयाऽऽ-
दिकमपि सिद्धम् । यथोक्तमनन्तरमिति कृतं प्रसङ्गेन । जी० १

प्रति० । जीवाजीवस्वरूपम् अभिगम्यतेऽस्मिन्निति जीवाजीवाभि-
गमः । दशवैकालिकस्य परजीवनिकायाध्ययने, दश० ४ अ० ।
दशवैकालिकस्य परजीवनिकायाध्ययनपर्यायशब्दप्रतिपादना-
याऽऽह नियुक्तिकारः-“जावाजीवाभिगमो”-जीवाजीवाभि-
गमः, सम्यग् जीवाजीवाभिगमहेतुत्वात् । दश० नि० ४ अ० ।

जीवाणंद-जीवानन्द-पुं० । स्वनामण्याते सुविधिवैद्यस्य सुते,
“जम्बूद्वीपे विदेहेषु, पुरे क्षितिप्रतिष्ठिते । वैद्यस्य सुविधेः सु-
नु-जीवानन्दाभिधोऽभवत् ॥ १ ॥ ” आ० क० ।

जीवाणुसासण-जीवानुशासन-न० । जीवस्याऽऽत्मनो जाति-
निर्देशाद्वा जीवस्य भव्यप्राणिगणस्यानुशासनं शिक्षा । जीवस्य
शिक्षायां, तत्प्रतिपादके श्रीदेवसूरिविरचिते स्वनामण्याते
प्रकरणग्रन्थे च । जीवा० ।

तस्येयमादिमा गाथा-

णिम्महियरायरोसं, वीरं नमिज्जणं जुवणतियवंधुं ।

मज्जत्थजावणाए, जीवस्सऽणुसासणं वोच्छं ॥ १ ॥

वीरं नत्वा जीवानुशासनं वक्ष्य इति संदृक्कः । अवयवार्थस्त्व-
यम्-निर्मथितरागरोपं निराकृतप्रीतिद्वेषं, वीरं वर्तमानतीर्था-
धिपतिं, नत्वा प्रणम्य, किं विशिष्टम्?, जुवनत्रिकयन्धुं जगत्त्रय-
वान्धवं माध्यस्थ्यभावनया रागद्वेषाज्जावेन जीवस्याऽऽत्मनो
जातिनिर्देशाद् वा जीवस्य जव्यप्राणिगणस्य । एवमग्रेऽपि
ज्ञातव्यम् । अनुशासनं शिक्षाम् । अत्र च “स्वराणां स्वरे प्रकृ-
तिलोपसंध्यः” इति प्राकृतलक्षणेन सकाराकारलोपेऽनुशब्दा-
कारस्य सस्वरत्वे च रूपमिदम् । एवमत्रापि यथासंभवं
क्षेयमिति वक्ष्येऽभिधास्ये । शब्दव्युत्पत्त्यादिचर्चस्तु सर्वत्र
सुकर एवेति न प्रतन्यते । जीवा० १ अधि० ।

अन्ते च-

इय सिरिसिद्धंतमहो-यहीण सिरिनेमिचंदसूरीणं ।

उवएसाम्रो मज्झ-त्थया य सिरिदेवसूरीहिं ॥ १ ॥

सिरिबीरचंदसूरी-ए सीसमत्तेहिं विरइयं एयं ।

सिद्धंतजुत्तिजुत्तं, जीवस्सऽणुसासणं विमलं ॥ २ ॥

तह सयलागमपरम-त्थकणयकसवट्टलद्धउवमेहिं ।

सयलगुणरयणरोहण-गिरीहिं जिणदत्तसूरीहिं ॥ ३ ॥

सोहियमेयं अचे-सि सूरिपवराण सम्मयं किं च ।

जं एत्थ अणागमियं, तं गीयत्था वि सोहिंतु ॥ ४ ॥

इतिः प्रकरणसमाप्तौ, श्रीसिद्धान्तमहोदधीनां शोभनाऽऽगम-
बृहत्समुद्धानां श्रीनेमिचन्द्रसूरीणामेतन्नाम्नां श्रीमद्वृत्तराध्ययन-
लघुवृत्तिवीरचरितरत्नचूमाऽऽदिशास्त्रकर्तृणां बृहद्गच्छशिरोम-
णीनां निष्कलङ्कसिद्धान्तव्याख्यानशिक्षातो मध्यस्थतया रा-
गाऽऽद्यजावत्त्वतः श्रीदेवसूरिजिः श्रीवीरचन्द्रसूरीणां निजदे-
शनावशब्दबन्धनिर्मलकीर्त्तनां शिष्यमत्तैर्विनेयगणेष्वद्गुणैर्वि-
रचितं हृद्यमेतदिदं सिद्धान्तयुक्तं शास्त्रान्त्युक्तिसहितं, जीव-
स्याऽऽत्मनो भव्यस्य वा अनुशासनं बोधकं, विमलं निर्मलम् ।
तथेति । किं च-सकलाऽऽगमपरमार्थकनककषपट्टलबोधोपमेः
निःशेषसिद्धान्ततत्त्वचामाकरतत्परीक्षादत्तोपलप्राप्तोपमानैः स-
कलगुणरत्नरोहणगिरिभिर्निखिलगुणमाणिक्यरोहणशैलैर्जि-
नदत्तसूरिजिरेतन्नाम्नैः सप्तगृहनिवासिभिरिति यावत् ।

शोधितं निर्दोषीकृतमेतद् जीवानुशासनम् । अन्येषां महेन्द्रसु-
रिप्रमुखाणां सुरिप्रवराणामाचार्यवर्षाणां सम्मनमभिप्रेतं, किं
च-अपरं यदत्र प्रकरणे अनागमिकमुन्मूल्यं, तस्मात्तायाः सिद्धान्त-
विद्भिः, शोधयन्तु निर्मलीकुर्वन्तु । इति गाथाचतुष्टयायः ।

प्रकारान्तरेण निजनाम कथयन् प्रकरणमेत्यामाह-

देसवसुसूरीसा-हिंसाईवन्नकाहियनामाहिं ।

पयरणमिणमो रङ्गं, तवीसा-तिबि-सयगाहं ॥

देशवसुसूरीसाहिंसासूक्ष्मा ये शब्दाः, तेषु ये आदिवर्णाः
प्रयमाङ्गराणि, तैः कथितं प्रतिपादितं, नामाभिधेयं येषां ते
तथा, तैः, प्राकृतभाषया 'देवसूरीहिं' इत्यर्थः । प्रकरणं ग्रन्थसं-
दर्भः, इदं प्रत्यक्षम्, ओ इति निपातः पूरणार्थः । रचितमिति ।

आह-

अणहिल्लवारुनयरे, जयसीहनरेसरम्मि विज्जते ।

दोहदिवसदिठिण्णि, वासट्ठीसूरनवमीए ॥

अणहिल्लपट्टनगरे श्रीगूर्जरराजधान्यां जयसिदनरेभ्वरे धी-
कर्णकर्णदेवराजसूतौ विद्यमाने सति दोहदिवसभावकवस-
नित्स्विनैर्द्विपदे संवत्सरे एकादशशत उपरिष्ठादिति शेषः ॥१६२॥
सूरेणाऽऽदित्यवारेण नवमी तिथिज्ञप्तिना तस्यां रचितमि-
ति पूर्वाश्रयिकक्रियासंबन्धादिति गाथायः ।

" एतस्य वृत्तिकरणे, पुर्यं यत्तुपार्जितं मया तेन ।

सुखिनाऽस्तु भव्यज्ञोकः, कुप्राहवियोगतो नित्यम् ॥ १ ॥

मासेनैकेनयं, सरस्वतीतोपतः कृता वृत्तिः ।

अणहिल्लपाटकनगरे, विजयिनि जयसिहदहनूपे ॥ २ ॥

दोहदिवसतिवासैः, श्रेष्ठिर्भ्राजासकस्य दानरुचेः ।

तदुपपट्टमादपरं, च आधिकाया वसुन्धर्याः ॥ ३ ॥

धीराऽऽदिप्रभमातु-नित्यं जिनसाधुपुनरतायाः ।

धीदेवसूरिभिरसौ, जयजने जातविभक्तद्वयः ॥ ४ ॥

धीमद्भिर्नैमिषन्दाख्य-सूरिभिः शोधिताऽऽहतेः ।

वृत्तिरेयाऽतिगम्भीर-निकमिन्नान्तपारैः" ॥ ५ ॥

साम्प्रतमस्य प्रकरणस्याऽऽशीर्वाद्माह-

जाव जिणसत्ताणमिणं, एयं जीवाणुसासणं ताव ।

नंदउ लोए सिद्धं-तज्जुविसारं कुमयहरणं ॥

प्रतीतार्था ।

येनाभिप्रायेणेदं प्रकरणं कर्त्ता कृतं तमाविष्कु-

र्वाह-

पमिच्छाजिमाणे-ए विरइयं नेय किं तु इय वोहो ।

धम्मरयपुव्वसूरी-ण चेद्धिए जंति जइ जीवा ॥ १ ॥

इयमपि तथैव ।

अधुना यावन्तोऽत्र मुख्यतः प्रकरणेऽर्थाधिकाराः

यन्नामदष्टास्तान् संग्रहाथापञ्चकेन स्मृत्यर्थमाह-

विंशपइडा ? पास-

त्यनमण २ पडिकमण ३ वंदणं ४ नंदी ५ ।

दाणनिसेहो ६ महमा-

ल ७ पमि ८ अविही ए अणुद्धाणं ॥ १ ॥

सिद्धवलि १० पदए पासा-

च ११ चेइविहि १२ सूरिसंधनिंदं च १३-१४ ।

पासत्यत्तेच १५ नाण-

८ निंद १६ गुग्गुच्छवागं च १७-१८ ॥ २ ॥

वंजाइपूय १९ उस्स-

ग पढण २० वलहीण २१ अविहिगमणं च २२ ।

मलानिंद २३ सद्धिवक्खा-

ण २४ सद्धनमणं च २५ ओलमं २६ ॥ ३ ॥

संजइकहणं २७ जिणकुसु-

मपूय २८ सुग्गमहं च २९ तवनिंदा ३० ।

मिच्छइचेइ ३१ मिच्छ ३२ अप-

माणवेस ३३ अस्संजया ३४ पाणे ३५ ॥ ४ ॥

चारत्तसत्त ३६ आयर-

ण ३७ गुणथुई ३८ एए होंति अदतीसा ।

अहिगारा उ इममी,

जीवस्सऽणुसासणे विमहे ॥ ५ ॥

एतदर्थं प्रयोक्ताधिकारवशातो हेयः । जीवा० ३६ अधि० ।
जीवाजिगम-जीवाजिगम-पुं० । जीवानां हेयानामवध्यादिनै-
वाजिगमो जीवाजिगमः । गुणप्रत्ययावध्यादिप्रत्यक्तः सत्त्वा-
जिगमे, स्था० ३ गा० २ उ० ।

से किं तं जीवाजिगमे ? जीवाभिगमे तुविहे पस्यते । तं
जहा-संसारसमावृण्णजीवाजिगमे य, असंसारसमाव-
एणजीवाजिगमे य ॥

संसारं संसारो नारकतिर्वह्नरामरभवग्रहलक्षणस्तं स-
म्पक्क एकीभावेनाऽऽपन्नाः प्राप्ताः संसारसमापन्नाः संसारव-
र्तिनः, ते च ते जीवाश्च, तेषामजिगमः संसारसमापन्नजीवाभि-
गमः । तथा-न संसारोऽसंसारः संसारप्रतिपक्षभूतो मोक्ष
इत्यर्थः । न समापन्ना असंसारसमापन्नाः, ते च ते जीवाश्च,
तेषामभिगमोऽसंसारसमापन्नजीवाभिगमः । चशब्दाद्युभये-
पामपि जीवानां जीवत्वं प्रति तुल्यकक्षतासूचकौ । तेन ये वि-
ध्यातप्रदीपकत्वं निर्वाणमभ्युपगतवन्तः, ये च नवानामात्मभु-
णानामत्यन्तोच्छेदेन, ते निरस्ता छएण्याः, तथानूतमोक्षाभ्यु-
पगमे तदर्थं प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यनुपपत्तेः ॥ न खलु सचेतनः स्ववधाय
कण्ठं कुठारं व्यापारयति, दुःखितोऽपि हि जीवश्च कदाचिद्-
क्षमाप्नुयात्, मृतेन तु निर्मूलमपहस्तिताः संपद इति । इह
केवलान् अजीवान् जीवांश्चानुच्चार्य अभिगमशब्दसंवक्षितः
प्रश्नोऽभिगमव्यतिरेकेण प्रतिपत्तेरसंभवः, ततस्तेषामभिगम्यते
धर्मव्यापनार्थः, तेन सद्वेदमित्यादिसद्वैताऽऽद्यपोह उक्तो वे-
दितव्यः । सद्वैताऽऽद्यभ्युपगमेऽभिगमः गम्यतारूपधर्मानुयोग-
तः प्रतिपत्तेरवासंज्ञवात् । जी०१ प्रति० । "तिहि दिसाहिं जीवा-
णं जीवाभिगमे पस्यते । तं जहा-उद्धाप, अहो,तिरियाप । एवं
पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं, एवं मणुस्साण वि" ॥ स्था० ३ गा० ।
"जहि दिसाहिं जीवानं जीवाजिगमे पस्यते । पाईणाए० जाव
अहाए, एवं पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण वि, मणुस्साण वि" ॥
स्था० ६ गा० । जीवानामुपलक्षणत्वाद्जीवानां चाजिगमो ज्ञानं
यत्र स जीवाजिगमः । स्थानाङ्गस्योपाङ्गभूतेऽङ्गवाहो उत्कालि-
कश्रुताविशेषे च । पा० । नं० ।

जीवि [ण]-जीविन्-पुं० प्राणधारके, "जे एते एव जीविणो ।" य एते यतय एवं जीवन्ति परगृहाण्यन्तोऽन्तप्रान्तजो जिनो द-त्ताऽऽना बुद्धितशिरसः सर्वजोगवञ्चिता दुःखितं जीवन्तीति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

जीविउकाम-जीवितुकाम-त्रि० । दीर्घकावमायुष्कान्जिलापिणि, "अपियवहा पियजीविणो जीविउकामा ।" यत एव प्रियजी-त्रिनोऽत एव दीर्घकावं जीवितुकामाः-दीर्घकावमायुष्कान्जिला-पिणः । (आचा०) "जीविउकामे लालप्पमाणे ।" जीवितुकाम आयुष्कानुभवतमभिलषमाणः । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

जीविओसविय-जीवितोत्सविक-त्रि० । जीवितस्योत्सव इव जीवितोत्सवः, स एव जीवितोत्सविकः । रा० । झा० । जी-वितविषये वा उत्सवो महः, स इव यः स जीवितोत्सविकः । भ० । "जीविओसविण्" । प्र० ए श० ३३ उ० । झा० । रा० ।

जीविओसासिय-जीवितोव्वासिक-त्रि० । जीवितमुच्चासयति वर्द्धयतीति जीवितोव्वासः, स एव जीवितोव्वासिकः । जी-वितवर्द्धके, भ० ६ श० ३३ उ० । झा० ।

जीविय-जीवित-न० । प्राणधारणे, रा० । प्रश्न० । विशेष० । झा० । आच० । आनु० । नि० । "जीवियं णाभिक्खेज्जा ।" जीवितं प्राणधारणलक्षणं नाभिकाङ्क्षत । आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० । "ते वीरा यंधणोमुक्का, नावक्खंति जीवियं ।" जीवितमसंयमजीवितं प्राणधारणं वा । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । "जीवितं दुविहं-संजमजीवियं, असंजमजीवियं च" । नि० चू० १ उ० ।

कुसियमिव कुसग्गे पणुसं सप्पिवड्यं वातेरियं एवं वा-ल्हस जीवियं ।

कुशाग्रोदकविन्दुमिव बालस्य जीवितमिति संबन्धः । तर्कि-भूतमित्याह-"पणुसं" इत्यादि । पणुसमनवरताऽपराऽपरो-दकपरमाणुपञ्चात् पणुसं प्रेरितं, वातेनेरितं संनिपतितं-भा-विनि मृतवपुपचाराभिपतदेव निपतितं, दार्ष्टान्तिकं दर्शयत्ये-वमिति-यथा-कुशाग्रमित्येवमिति । यथा-कुशाग्रे विन्दुः कण-संभावितस्वितिकः, एवं बालस्यापि जीवितम्, अवगततत्त्वो-हि स्वयमेवावगच्छत । आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

जीवितं दशधा । तथा चाऽऽह-

नामं ठवणा दविण्, ओहे भव तवभवे य जोगे य ।

संजम जस किच्ची जी-वियं च तं भन्नए दसहा ॥

तद् जीवितं दशधा भण्यते । तद्यथा-नामजीवितं, स्थापनाजी-वितं, द्रव्यजीवितम्, ओघजीवितं, भवजीवितं, तद्भवजीवितं, भो-गजीवितं, संयमजीवितं, यशोजीवितं, कीर्त्तिजीवितं च । एष गाथासमासार्थः । व्यासार्थं तु भाष्यकारः स्वयमेव बह्व्यति । तत्र नामस्थापने क्षुब्धत्वाद्नाहृत्य शेषज्जेद्व्याख्यानार्थमाह-दव्वे सच्चित्तादी, आउयसद्वव्याजवे ओहे ।

नेरइयाईण जवे, तवजव तत्थेव उववत्ती ॥

छव्ये छव्यविषयं जीवितं, द्रव्यजीवितमित्यर्थः । सच्चित्ताऽऽदि सच्चित्तमच्चित्तं, मिश्रं च । इह कारणे कार्योपचाराद् येन छव्येण सच्चित्ताच्चित्तमिश्रजेन पुत्रहिरण्योभयरूपेण यस्य यथा जी-वितमायत्तं तस्य तथा तत्र छव्यजीवितमुच्यते । उक्तं छव्यजी-वितम् । (आउयसद्वव्याजवे ओहे.) ओघजीवितं सामान्य-

जीवितमायुःसद्रव्यता आयुःप्रदेशकर्म, तस्य छव्यैः सह मानता आयुःसद्रव्यता, आयुःकर्मद्रव्यसहचारिता, जीव-स्येत्यर्थः । इदं च सामान्यजीवितं सकलसंसारिणामविशेषण सर्वदा भावि, तत इदमङ्गीकृत्य यदि परं सिद्धा एव मृताः न पुनरप्ये केचन । उक्तमोघजीवितम् । नैरयिकाऽऽदीनां नैरयिक-तिर्यङ्गरामराणां जवे स्वस्वभवे स्थितिर्भवजीवितम् । उक्तं भ-वजीवितम् । (नभव तत्थेव उववत्ती) तस्मिन् जवे ज्ञूयो ज्ञूयो जीवितं तद्भवजीवितम् । किं तादत्याह-तत्रैवोत्पत्तिः तत्र तस्मि-न्नाधिकृते तिर्यग्जवे, मनुष्यभवे वा स्वकायस्थित्यनुसारेण ज्ञूयो ज्ञूय उत्पत्तिः । इदं चैतारिकशरीरिणामेवावसातव्यम्, अन्यत्र निरन्तरं भूयोज्ञूयस्तत्रैवोत्पत्त्यभावात् । उक्तं तद्भवजीवितम् ।

भोगम्मि चक्किमाई, संजमजीयं तु संजयजणस्स ।

जसकिच्ची य जयवतो, संजम नरजीव अहिगारो ॥

भोगं भोगजीवितं चक्रवर्त्यादीनाम्, आदिशब्दाद् बलदेववासु-देवाऽऽदिपरिग्रहः । उक्तं भोगजीवितम् । संयमजीवितं संयत-जनस्य साधुलोकस्य । उक्तं संयमजीवितम् । यशःकीर्त्ति भग-वतो वर्द्धमानस्वामिनः । ततो यशोजीवितं कीर्त्तिजीवितं च प्र-गवतः प्रतिपत्तव्यम् । यशःकीर्त्योश्चायं विशेषः-"दानपुरणफ-ला कीर्त्तिः, पराक्रमकृतं यशः ।" अन्ये त्विदमेकमेवाभिदध-ति, केवलं संयमप्रतिपत्तभावतो दशमसंयमजीवितमविरत-गतं प्रनिगृह्णन्ति । आ० म० १ अ० २ खण्ड । विशेष० । आ० चू० । जीवन्त्यनेनाऽऽयुष्कर्मणेति जीवितम् । प्राणधारणाऽऽत्मके आयु-पि, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । "जीवियं दुप्पमिचूहणं" जीवि-तमायुष्कं तत् क्षीणं सत् दुप्पतिवृद्धणीयं, दुरभावाद्यो, नैव वृत्ति-नीयते इति यावत् । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । अथवा जीवितमायुष्कमसंयमजीवितं वेति । आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० । "णो जीवियं णो मरणाहिक्खी ।" जीवितमसंयमजीवितं, दीर्घायुष्कं वा । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । "ए य संखयमाहु जीवियं, तह वि य बाल-जणो पगज्जइ ।" न च नैव जीवितमायुष्कं कावपर्यायेण वृद्धितं सत् पुनः (संखयमिति) संस्कृत्तुं तन्नुवत्संधातुं श-क्यते, इत्येवमाहुस्तद्विदः, तथाऽप्येवमपि व्यवस्थिते, बालो-ऽङ्गो जनः प्रगल्भते पापं कुर्वन् धृष्टो भवति, असदनुष्ठानर-तोऽपि न लज्जत इति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । न च नैव वृद्धितं जीविनमायुः संस्कृत्तुं संधातुं शक्यते, एवमाहुः सर्वज्ञाः । तथाहि-"दंरुकलियं करित्ता, वञ्छंति हु राइओ य दिवसा य । आळसं चेळ्लंणा, गया य पुण नाणानियतं ति ॥१॥" तथाऽप्येवमपि व्यवस्थिते जीवानामायुषि बालजनोऽन्यो लोको निर्विवेकतया असदनुष्ठाने प्रवृत्तिं कुर्वन् प्रगल्भते धृष्टतां याति, असदनुष्ठा-नेनापि न लज्जत इत्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

कुसग्गे जह ओसविंदुए, योवं चिट्ठइ ठंवमाणए ।

एवं मणुयाण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥२॥

हे गौतम ! समयमात्रमपि मा प्रमादीः । तद्धेतुमाह-यथा कु-शस्याग्रे अवश्यायविन्दुर्ब्रह्मस्वमानः सन् स्तोत्रं स्तोत्रकालं ति-ष्ठति वाताऽऽदिना प्रेर्यमाणः सन् पतति, तथा मनुष्याणां जी-वितम् आयुरस्थिरं हेयम् । एवमायुषोऽनित्यत्वं ज्ञात्वा धर्मे प्रमादो न विधेय इत्यर्थः ॥ २ ॥

इइ इत्तरियम्मि आउए, जीवियए बहुपञ्चायए ।

विहुणाहि रयं पुरा कडं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥३॥

इत्युक्तदृष्टान्तेन, इत्यरे स्वल्पकालपरिमाणे, मनुष्यस्याऽऽयुषि प्रो गौतम ! पुरा कृते रजः प्राचीनकृते पातकं दुष्कर्म, विशेषेण धुनीहि जीवात् पृथक् कुरु । हे गौतम ! पुनर्जीवितिके अर्थात् सोपक्रमे आयुषि, यद्वहः प्रत्यक्षाया उपघातदेतवोऽध्यवसायाऽऽद्यो घटन्ते यस्मिन् तद् बहुप्रत्यक्षायकं, तस्मिन् बहुप्रत्यक्षायके, समयमपि ना प्रमादं कुर्यात् । अत्राऽऽयुःशब्देन निरूपकं आयुर्निरूपयते, जीवितशब्देन सोपक्रमं भण्यते । एति प्रामोति उपक्रमहेतुनिरनपवर्त्यतया यथास्थित्या एव अनुभवाभिप्राति आयुः । तस्मिन्नायुषि निरूपक्रमे आयुषि स्वल्पपरिमाणेऽपि दुष्कृते दुरीकुरु । यद्यपि पूर्वकोटिप्रमाणमायुर्भवति, तथापि देवापेक्षया स्वल्पमेव ज्ञेयम्, अतृप्तत्वात् । यदुक्तम्-“ घनेषु जीवितव्येषु, रतिकामेषु भारत । । अतृप्ताः प्राणिनः सर्वे, याता वास्यन्ति यान्ति च ॥ १ ॥ ” अत्र सोपक्रमनिरूपकमायुर्ज्ञानं केवलिन एव भवेत् । उक्तं १० अ० ।

ता किमर्थं आउसो ! नो एवं चिंतयन् नवइ । अंतरायवहुले खलु अयं जीविए, एमे वहेवे वाइयपित्तियसिंभिय-संनिवाइया विविहा रोगाऽऽयंका फुंसंति जीवियं ॥

तावदादौ किमर्थं नैवं चिंतयितव्यम्, हे आयुष्मन् ! त्वं शृणु, यतो नवति अन्तरायवहुलं विप्रप्रचुरभिदं, खलु निश्चये, जीवितमायुर्जोधानाम् । तथा-इमे प्रत्यक्षा यद्वहो घातिका घातारोगोद्भवाः, पैसिकाः पित्तरोगजाः (सिंभिय चि) स्त्रेष्म-भवाः, सान्निपातिकाः सान्निपातज्याः, विविधा अनेकप्रकारा रोगा व्याधयः, ते च ते आतद्वाश्च कृच्छ्रजीवितकारिण इति रोगाऽऽतद्वा जीवितं स्पृशन्तीति । तं० । शरीरे, उक्तं १० अ० ।

अगवान् श्रीमहावीरदेवो गौतमस्वामिनमुद्दिहयान्यानिपि जल्पजीवानुपदिशति-

दुमपत्तए पंरुप जहा, निवइइ राइगणाण अरुचए ।

एवं माणुयाण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥१॥

हे गौतम ! एवमनेन दृष्टान्तेन, मनुजानां मनुष्याणां, जीवितं जानीहि, त्वं समयं समयमात्रमपि, मा प्रमादः । प्रमादं मा कुर्यात् । अत्र समयमात्रग्रहणमप्यन्तप्रमादनिवारणार्थं, अनेन केन दृष्टान्तेन, तद् दृष्टान्तमाह-यथा रात्रिगणानामत्यये गमने, रात्र्याणां गणा रात्रिगणाः काष्ठपरिणामाः रात्रिदिवस-समूहाः, तेषामत्ययेऽतिक्रमे पाएरुं दुमपत्तकं पकं वृन्तात् शिथिलप्रायं पर्णं निपतति, तथैव दिनानामत्यये आयुर्लक्षणे वृन्ते शिथिले जाते सति जीवितं शरीरं पतति । जीवो जातो यस्मिन् तज्जीवितं, शरीरमित्यर्थः । जीवितस्य कालस्य विनाशमावाद् जीवितशब्देन शरीरमुच्यते । उक्तं १० अ० । जीवितमिव जीवितम् । द्वादशाङ्गे श्रुते, मर्यादायां च । विशे० । आ० म० ।

जीवियंतकरण-जीवितान्तकरण-पुं० । प्राणवधे, प्राणवधस्य चैतद् गौणं नाम । प्रश्न०१ आश्र० द्वार ।

जीवियट्टि[ण्]-जीवितार्थिन्-पुं० । जीवितुकामे, “ जो वा विसं खायइ जीवियठी । ” दश० ९ अ० १ व० । आजा० । सूत्र० । “ आयं न कुज्जा इह जीवियठी । ” इहासंयमजीवि-तार्थी प्रभृतकालं सुखेन जीविष्यामीत्येतदध्यवसायी आयं कर्माऽऽश्रवतक्षणं न कुर्यात् । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

जीवियणाम[ण्]-जीवितनामन्-न० । जीविकाहेतौ नाम-नि, अनु० । “ से किं तं जीवियणामे । जीवियणामे अव-करणं यत्कुरुदिए संभिमए कज्जवए सुप्पए । सेत्तं जीवियणा-मे । ” “से किं तं जीवियणामे” इत्यादि । इह यस्या जातमा-त्रमपत्यं प्रियते सा वोकस्थितिर्वैचित्र्याज्ज्ञातमात्रमपि किञ्चिदप-त्यं जीवननिमित्तमवकराऽऽदिष्वस्यति तस्य चावकरणं वत्कु-रुटक इत्यादि यशाम क्रियते तज्जीविकाहेतोः स्थापनानामाऽऽ-ख्यायते । (सुप्पए चि) सुपे कृत्वा त्यज्यते, तस्य सुपेक एव नाम स्थाप्यते, शेषं प्रतीतम् । अनु० ।

जीवियजावणा-जीवितभावना-स्त्री० । जीवसमाधानकारि-ण्यां जावनायाम्, सूत्र० ।

यथा भूतेषु भैत्री संपूर्णभावमनुभवति तथा दर्शयितुमाह-चूपहि न विरुज्जेज्जा, एस धम्मे वुसीमओ ।

साहू जगं परित्राय, अरिंस जीवितजावणा ॥ ४ ॥

“ चूपहि ” इत्यादि । चूतेः स्थावरजङ्गमैः सह विरोधं न कुर्यात्, तदुपघातकारिणसारमन्तद्विरोधकारणं दूरतः परिव-र्जयेदित्यर्थः । स एषोऽनन्तरको भूताविरोधकारी, धर्मः स्व-भावः, पुण्याऽऽस्त्यो वा, (वुसीमओ चि) तौर्यकृतेऽयं सत्संयम-वतो वेति । तथा सत्संयमवान् साधुस्तीर्थहज्जगच्छराश्वरजृत-ग्रामाऽऽस्त्यं केवलाऽऽसोकेन सर्वज्ञप्रतीताऽऽगमपरिज्ञानेन वा परिक्षाय सम्यगवबुध्यास्मिन् जगति मौनीन्द्रे वा धर्मे भावनाः पञ्चविंशतिरूपा द्वादशप्रकारा वा या अग्निमतास्ता जीवितजा-वना जीवसमाधानकारिणीः सत्संयमाङ्गतया मोक्षकारिणी-र्भावेयदिति । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

जीवियमरणनिरवकल-जीवितमरणनिरवकाङ्क-त्रि० । जी-वितमरणयोर्विषये निरवकाङ्क्षो जीवितमरणनिरवकाङ्कः । जी-वितमरणयोर्विषये वाञ्छारहिते, कल्प० ६ क्षण ।

जीवियरसज-जीविकरसभ-पुं० । साधारणशरीरवाद्भवन्-स्पतिकायिकमेहे, प्रज्ञा० १ पद ।

जीवियरेहा-जीवितरेखा-स्त्री० । मणिवन्धादुत्थाय तर्जन्यङ्गु-ष्ठकान्तर्गतायां रेखायाम्, कल्प० ।

“ मणियन्धात्पितुंहेखा, करभाच्चिमवायुपोः ।

हेखे हे यान्ति तिस्रोऽपि, तर्जन्यङ्गुष्ठकान्तरम् ॥ ११ ॥

येषां रेखा इमास्तिस्रः, संपूर्णा दोषवर्जिताः ।

तेषां गोत्रधनार्थं, संपूर्णान्यन्यथा न तु ॥ १२ ॥

उल्लङ्घ्यन्ते च यावन्त्यो-ऽद्भुत्यो जीवितरेखया ।

पञ्चविंशतयो ह्येवा-स्तावन्त्यः शरदां बुधैः ” ॥ १३ ॥ कल्प० १ क्षण ।

जीविया-जीविका-स्त्री० । ‘ जीव ’ आकन्-इत्तम् । जीवनो-पाये, आजीवने च । वाच० । वृत्तौ, स्था० ४ ठा० २ उ० । आजन्मनिर्वाहे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कल्प० । “ सा जीवि-या पञ्चविधा चिरेण । ” सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

जीवियारिह-जीविकाऽर्ह-त्रि० । जीविकोचिते, भ० ११ श० ११ उ० । आजन्मनिर्वाहयोग्ये, “ विउलं जीवियारिहं पीइदा-णं दलइ । ” ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कल्प० । औ० ।

जीवियासंसर्पश्रोग-जीविताऽऽशंसप्रयोग-पुं० । जीवितं प्रत्या-शंसा-चिरं मे जीवितं भवत्विति जीविताऽऽशंसप्रयोगः । आशंसा-

प्रयोगनेदे, स्था० १० ठा० । जीवितं प्राणधारणं, तदाशंसा-
यास्तद्विज्ञापस्य प्रयोगः, यदि बहुकाक्षमहं जीवेयमिति ।
संलेखनायास्तृतीयेऽतिचारे, उपा० १ अ० । तथा कश्चि-
त्कृतानशनः प्रभूतपौरजनव्रातविहितमहामहः सततावलोक-
कनात्प्रभूरुवन्दारुवन्दवन्दनसमर्द्धदर्शनात् अस्तोकविवेकितो-
कसत्कृतश्लोकसमाकर्णनात् पुरतः संनूय नूयो नूयः सदा-
मिकजनविधीयमानोपबृंहणश्रवणात् अनघसमस्तसङ्गजनम-
ध्यसमारब्धपुस्तकवाचनवत्प्रमात्याऽऽदिसत्कारनिरीकृणाच्चैवं
मन्यते-प्रतिपञ्चानशनस्यापि मम जीवितमेव सुचिरं श्रेयः,
यत एवंविधा मद्गुद्देशेन विच्युतिर्वर्तत इति जीविताऽऽशंसाप्र-
योगः । ध० २ अधि० । आ० चू० । आ० ।

जीवियासंसा-जीविताऽऽशंसा-स्त्री० । प्राणधारणाभिलाषा-
याम्, उपा० १ अ० । जीवितं प्राणधारणं, तत्र पूजाविशेष-
दर्शनात् प्रभूतपरिवाराऽऽदिविलोकनात् सर्वलोकश्लाघाश्र-
वणाच्च एवं मन्यते-जीवितमेव श्रेयः, प्रत्याख्यातचतुर्विधाऽऽ-
हारस्यापि यत एवंविधा मद्गुद्देशेनेयं विच्युतिर्वर्तत इत्याशं-
सेति तृतीयः । जीविताऽऽशंसासंलेखनायास्तृतीयेऽतिचारे,
ध० ३ अधि० ।

जीवियासा-जीविताऽऽशा-स्त्री० । जीवितप्राप्तिसंज्ञावनायाम्,
म० १२ श० ५ उ० । जीवितस्य प्राणधारणस्याऽऽशा वाञ्छा
जीविताऽऽशा । प्राणधारणवाञ्छायाम्, रा० । नि० । ज्ञा० । लो-
प्रकषायनेदे, स० ५२ ।

जीवियासामरणजयविष्पमुक्क-जीविताऽऽशामरणजयविष्पमु-
क्त-त्रि० । जीवितस्य प्राणधारणस्याऽऽशा वाञ्छा मरणाच्च
यज्जयं, ताम्यां विष्पमुक्तो जीविताऽऽशामरणजयविष्पमुक्तः । जी-
विताऽऽशामरणजयोपेक्षके, नि० १ वर्ग १ अ० । ज्ञा० । रा० ।

जीवुत्पत्ति-जीवोत्पत्ति-स्त्री० । त्रसस्थावरान्यतरप्राणिप्राडु-
र्भावे, सेन० ।

अथ वृद्धपं० कनकविजयगणिकृतप्रश्नाः, तदुत्तराणि च-
अचिन्ताशनाऽऽदिवत्पुष्कमध्ये रात्रौ त्रसजीवानां स्थाव-
रजीवानां चोत्पत्तिर्भवति, न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-
रात्रावचिन्ताशनाऽऽदिवत्पुष्कमध्ये "तज्जोणिआण जीवाणं, तदा
संपादमाण य । निसे भत्ते वहो दिट्ठो, सव्वदंसीहि सव्वहा" ॥१॥
इतिआरुदिनकृत्यसूत्रवचनात्, तथा-"अक्खश् तिहुअणणाहो,
दोसो संसात्ति होइ राईए । भत्ते तग्गंधरसा, रसेसु रसिअ,
जिआ हुंति" ॥१॥ इति वृटकगाथाऽनुसारेण च स्थावरजीवो-
त्पत्तिः संज्ञायते, न तत्र त्रसजीवानाम्, रात्रियोगादिति । ४८
प्र० । सेन २ उल्ला० ।

जीवोष्करण-जीवोष्करण-न० । मन्त्रशास्त्रभेदे, स्था० ६ ठा० ।
जीह-लस्ज-धा० । व्रीडायाम्, भ्वादि०-आत्म०-अक०-सेट् ।
"लस्जेर्जिहः" ॥८॥ १०३॥ इति प्राकृतसूत्रेण लस्जेर्जिहाऽऽदेशः ।
जीहइ, लज्जइ । प्रा० ४ पाद । लज्जते, अलज्जिष्ट । निष्ठायामनिट्,
तस्य नः । लज्जः । वाच० ।

जीहगार-जिह्वाकार-पुं० । 'जिभगार' शब्दार्थे, प्रज्ञा०
१ पद ।

जीहा-जिह्वा-स्त्री० । 'जिन्ना' शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।
रसनेन्द्रिये, वृ० १ उ० ।

जीहाडुट्ट-जिह्वाडुट्ट-पुं० । 'जिम्भाडुट्ट' शब्दार्थे, आब० ४ अ० ।
जीहादोस-जिह्वादोष-पुं० । 'जिम्भादोस' शब्दार्थे, आब० ४ अ० ।
जीहादोसणिबुत्त-जिह्वादोषनिवृत्त-त्रि० । रसगुक्तिरहिते, वृ०
१ उ० ।

जीहामयदुक्ख-जिह्वामयदुःख-न० । 'जिन्नामयदुक्ख' श-
ब्दार्थे, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

जीहामयसोक्ख-जिह्वामयसौख्य-न० । 'जिन्नामयसोक्ख' श-
ब्दार्थे, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

जीहिंदिय-जिह्वेन्द्रिय-न० । 'जिर्भिन्दिय' शब्दार्थे, प्रश्न० १
आध्र० चार ।

जीहिंदियनिग्गह-जिह्वेन्द्रियनिग्रह-पुं० । 'जिर्भिन्दियनिग्गह'
शब्दार्थे, उक्त० २६ अ० ।

जीहिंदियसंवर-जिह्वेन्द्रियसंवर-पुं० । 'जिर्भिन्दियसंवर' श-
ब्दार्थे, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

जु-जु-पुं० । वेगे, नभासि, स्वके, गतौ, स्त्री० । एका० ।

यु-त्रि० यौति पृथग् भवतीति युः, विचि गान्दसत्वाद्गुणाभावः ।
पृथग्नूते, जै० गा० । अपृथग्नूते च । 'यु' मिश्रयोऽमिश्रणे चेति
वचनान् । जै० गा० ।

जुअन्न-देशी-तरुणे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जुआदिअ-देशी-द्विगुणिते, दे० ना० ३ वर्ग ।

जुइ-द्युति-[ती]-स्त्री० द्युत इन् वा डीप् । "द्युत्ययी जः" ॥
२ । २४ । इति प्राकृतसूत्रेण जः । प्रा० २ पाद । स्फुरणे, ज्ञा० १
श्रु० ६ अ० । शरीराऽऽभरणाऽऽदिदीप्तौ, स० ३० सम० । औ० ।
सूत्र० । द्युतिवक्तव्यताप्रतिषेधे निरयाऽऽवलिकोपाङ्गस्य दृग्णिद-
शानामकपञ्चमवर्गस्य षष्ठेऽध्ययने, नि० १ वर्ग० । (तद्व-
क्तव्यता निशठवत्, सा च 'निसट्' शब्दे वदयते) आन्तरे ते-
जासि, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । तपोदीप्तौ, तेजोवेदययाम्,
उक्त० १ अ० । माहात्म्ये च, द्युतिः प्रेमा माहात्म्यमित्यर्थः ।
स्था० ६ ठा० । कान्तौ, शोभायाम्, प्रकाशे च । वाच० । 'जु'
क्षितन् । इष्टार्थसम्प्रयोगे च, 'जु' अभिगमने इति वचनात् ।
जी० ३ प्रति० । प्रज्ञा० ।

द्युति-स्त्री० पुं० क्तिन् । मिश्रीकरणे, प्रव० ६ द्वार । युक्तौ, इष्टपरि-
वाराऽऽदिसंयोगे, स्था० । (जुइत्ति) द्युतिर्दीप्तिः शरीराऽऽभरणाऽऽ-
वासऽऽदिसंभवा, द्युतिर्वा युक्तिरिष्टपरिवाराऽऽदिसंयोगवत्कृणोति । स्था०
३ ठा० ३ उ० । वस्तुघटनायां च, (सव्वज्जुइए) सर्वद्युत्याऽऽभरणा-
ऽऽदिसंवन्धिन्या सर्वयुक्त्या वा उचितेषु वस्तुघटनावत्कृणोति ।
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स्था० । द्युत्या यथाशक्ति विस्फारितेन
शरीराऽऽभरणतेजसेति । आ० म० १ अ० १ खएम् ।

जुइम-द्युतिमत-त्रि० । द्युतिर्दीप्तिरतिशायिनी विद्यते यस्य सः ।
उक्त० ५ अ० । दीप्तिमति, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । तेजस्विनि,
उक्त० १८ अ० । आचा० ।

जुई-द्युति-स्त्री० । द्युत इन् डीप् । 'जुइ' शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

जुवञ्ज-जुगुप्स-स्त्री० । 'गुप्' निन्दायां स्वार्थे सन् । "जुगु-

जुउछ

प्तेकुण-दुगुञ्ज-जुगंझाः ॥ ८ । ४ । ४ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण जुगुञ्जरेते त्रय आदेशाः । जुगुइ, दुगुञ्जइ, दुगंजइ । पक्षे-जुगुञ्जइ । गणोप-दुञ्जइ, दुगंजइ । पक्षे-जुञ्जइ, जुगंजइ । प्रा० ४ पाद । वाच० ।

जुउंछिय-जुगुप्सित-त्रि० । निन्दिने, नि० चू० ४ उ० ।

जुगिय-जुङ्गिक-पुं० । जातिकर्मशरीराऽऽदिभिर्दूषिते, ग० । जातिकर्मशरीराऽऽदिभिर्दूषिता जुङ्गितः । तत्र मातङ्गकौलिकवरुटसूचिकाङ्गिम्पकाऽऽदयोऽस्पृष्टया जातिजुङ्गिताः स्पृष्टया अपि, स्त्रीमयूरकुक्कुटाऽऽदिपोषकाः वंशवरवाऽऽरोहया नापितसौकरिकवागुरिकाऽऽदिनिन्दितकर्मकारिणः कर्मजुङ्गिताः, करचरणकर्णाऽऽदिवर्जिताः पद्मकुञ्जवामनककाणप्रभृतयः शरीरजुङ्गिताः । ग० १ अधि० ध० । व्य० । नि० चू० । (जुङ्गितस्य दाङ्गाऽनहत्वं 'आययि' शब्दे द्वितीयानां ३२२ पृष्ठे उक्तम्)

वितियपदे दिक्खेज्जा-

जाहे य माहणेहिं, परिजुत्ता कम्मसिप्पपमिविरता ।

अट्टाणए विदेसे, दिक्खता से उत्तिमहे य ॥ ४१६ ॥

जाहे जुंगितो मदायणमाहणेहिं परिजुत्तो ताहे दिक्खिज्जति, कम्मसिप्पविरता माहणादिमुत्ता तथा दिक्खिज्जति, शरीरजुंगितो अ दिक्खित्तो उत्तिमहे वा । नि० चू० ११ उ० । पं० मा० । पं० चू० ।

जुङ्गित-पुं० । जातिकर्मशरीराऽऽदिभिर्दूषिते, ग० १ अधि० । स्त्रीमयूरकुक्कुट, व्य० ३ उ० । पं० ।

जुगियंग-जुङ्गिताङ्ग-त्रि० । व्यङ्गिते, स्था० ५ ग० ३ उ० । कर्त्तितहस्तपादाऽऽद्यवयवे, पं० ।

जुञ्ज-युञ्ज-धा० । बध्ने, युतौ च । जुता०-उज० । पक्षे-ज्वादि०-पर०-सक०-सेट् । "युजो जुञ्जजुञ्जप्ताः" ॥ ८ । ४ । १०६ । इति प्राकृतसूत्रेण युजेरेते त्रय आदेशाः । जुञ्जइ, जुञ्जइ, जुप्पइ । योजयति, योजयते । प्रा० ४ पाद । योगे, समाधौ, दिवा०-अक०-मनिद् । युज्यते, अयुक्त । वाच० । 'जुञ्जइ य जहत्थामं ।' 'युजिर्' योगे, योजयति च । नि० चू० १ उ० ।

जुञ्जण-योजन-न० । 'युज्' जावादौ ह्युट् । संयोगे, णिच् ह्युट् । संयोगकरणे, वाच० । व्यापारणे, "इदियाण य जुञ्जणे" ओ-अनेवरसनानासात्वगादीनामिन्द्रियाणां शब्दरूपरसगन्धस्पर्शाऽऽदिविषयेषु व्यापारणे, उक्त० २४ अ० । "सन्विदियजो-गजुञ्जणया ।" स्था० ७ ग० ।

जुञ्जण-योजना-स्त्री० । व्यापारणे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

जुञ्जणकरण-योजनाकरण-न० । मनःप्रवृत्तीनां व्यापारणकरणे, नोभुतकरणभेदे च । नोभुतकरणभेदमाधिकृत्य-"तद् य जुञ्जणकरणं ।" योजनाकरणं च मनःप्रवृत्तीनां व्यापारणम् । (आ० म०)

साम्प्रतं योजनाकरणं व्याख्यासुराह-

जुञ्जणकरणं तिविहं, मणवयकाए मणसि सच्चार्ह ।

सट्ठाये तज्जेदो, चउ चउहा सत्तहा चेव ॥

योजनाकरणं त्रिविधम् । तद्यथा-मनोवाक्काये मनोवाक्कायविषयं-मनोविषयं, वाग्विषयं, कायविषयं चेत्यर्थः । तत्र मनसि सत्याऽऽ-

दिकं यद् योजनाकरणम् । तद्यथा-सत्यमनोयोजनाकरणम्, अ-सत्यमनोयोजनाकरणम्, सत्यामृतमनोयोजनाकरणम्, असत्या-मृतमनोयोजनाकरणमिति । स्वस्थाने प्रत्येकं मनोवाक्कायवक्त्रणे, तेषां योजनाकरणानां, त्रयो विज्ञागो वक्तव्यः । तद्यथा-चतुर्कां, चतुर्धा, सप्तधा चैवेति । अयमत्र भावार्थः-चतुर्भेदं सत्यमनोयोजनाकरणाऽऽदि दर्शितम्, एवं वाग्योजनाकरणमपि सत्यवायो-जनाकरणमिति । आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० ।

जुञ्जुनो-देशी-अपरिग्रहे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जुगंज-जुगुप्स- 'जुवञ्ज' शब्दार्थे, प्रा० ४ पाद ।

जुग-जुग-धा० । त्यागे, स्वादि०-पर०-सक०-सेट्, इदित् । युङ्गति, मयुङ्गीत् । वाच० ।

युग-धा० । वर्जने, स्वादि०-पर०-सक०-सेट्, इदित् । वाच० । युगि-अच्, पृषो०-नलोपः । युग्मे, द्वित्वसंख्याऽन्विते, वृद्धि-नामौघे, हस्तचतुष्कपरिमाणे च । न० । वाच० । चतुर्हस्तप्रमाणे यूये, प्रव० १०४ द्वार । प्रअ० । स्था० । भ० । तं० । जी० । शकटाङ्गविशेषे, जं० ३ वक्त्र० । "इहते मंजए जुगं ।" युगं ज-सरम् । उक्त० २ अ० । "उसु चोइया तत्तज्जुगसु जुत्ता ।" खण्ड० १ अ० ५ अ० २ उ० । "सुजायजुगजुत्तवज्जुगपसत्तयसुवि-रइयनिम्मियं ।" उपा० २ अ० । स्था० । शकटाङ्गविशेषाऽऽत्मके करचरणस्य पुरुषलक्षणविशेषे, जं० ३ वक्त्र० । चतुर्विंशत्यङ्गुलमा-नैः अतुर्भिर्हस्तैर्निष्पन्नेऽवमानप्रमाणसाधनेऽवमानविशेषे, अनु० । यदवमीयते स्नाताऽऽदि तदवमानम् । केनावमीयते?, इत्याह-"इत्येण वा दंडेण वा धण्डक्रेण वा जुगेण वा नालिआण वा अक्खेण वा सुसलेण वा ।" चतुर्भिर्हस्तैर्निष्पन्ना अवमानविशेषा दण्डधनुर्युगनालिकाक्रमशालरूपाः पदं संज्ञाः लज्जन्ते । अत एवाऽऽह-"दंरु धणु जुगनालिया य अक्खं सुसलं च चकहत्थां" अनु० । जं० । ज्यो० । स० । लोकप्रसिद्धे कृतयुगाऽऽदिके सत्यत्रे-ताद्वापरकालरूपे कालविशेषे, स्था० । पञ्चवर्षाऽऽत्मके सुष-मदुष्यमाऽऽदिके कालमानविशेषे च । स्था० ३ ग० ४ उ० । "पंचसंवत्तरिण जुगे" जं० २ वक्त्र० । कर्म० । विशेष० । स्था० । अनु० । आ० म० । तं० । भ० । कल्प० । स्था० । (तानि पञ्च संवत्सराणि 'पंच' शब्दे वक्ष्यामः)

तथा-

चंदो चंदो अजिब-हिअओ य चंदमजिबहिअओ चेव ।

पंचसाहस्रं जुगमिणं, दिहं तेल्लोक्कदंसीहिं ॥

चान्द्रश्चाब्दस्तदनन्तरमजिबर्द्धितभूतो ध्रुवश्चाब्दः । अत्र मकारोऽन्तर्गणिकः । ततोऽभिर्वाद्धितः । एतैः पञ्चभिर्वर्षैः सहितम् । किमुक्तं भवति ? एतत् पञ्चवर्षात्मकं युगम् । इत्यभूतं युग-मिदं दण्डं वैज्ञानिक्यर्थाभिः सर्वत्रैस्तीर्थकृद्भिः, ततोऽवश्यमि-दं तथेति श्रद्देयम् ।

एतदेव व्याख्यानयति-

पदमविइयाउ चंदा, तइअं अजिबहिअं वियाणाहि ।

चंदे चेव चत्तयं, पंचममजिबहिअं जाण ॥

युगे पञ्चसंवत्सराऽऽत्मकेऽनन्तरमुद्दिष्टे प्रथमद्वितीयौ संवत्स-रौ चान्द्रौ ज्ञातव्यौ, तृतीयसंवत्सरमभिधत्तं जानीहि । चतुर्थ-

संवत्सरं भूयश्चान्द्रमेव जानीहि, पञ्चममजिर्वर्द्धितम् । अत्र ये चान्द्राः संवत्सराः, ते द्वादशमासिकाः, यौ तु द्वावाभिवर्द्धिताऽऽख्यौ संवत्सरौ, तौ त्रयोदशमासिकौ चान्द्रमासप्रमाणेन । अत्र द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्य य आदिसमयस्तदनन्तरं पश्चाद्भावी समयः प्रथमचान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं च । तदानीं च चान्द्रमसो योग उत्तराषाढाभिः, उत्तराषाढानां च तदानीं शेषीभूताः षड्विंशतिर्मुहूर्ताः, षड्विंशतिश्च द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा छिन्नस्य सत्काश्चतुःपञ्चाशद्भागानाः । उक्तं च—“जे णं वेधचंदसंवत्सरस्स आई से णं पढमस्स चंदसंवत्सरस्स पज्जवसाणे अणंतरं पच्छाकमे समप तं समयं च णं चंदे केणं नक्खत्तेणं जोएइ । ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं छवीसमुहुत्ता, छवीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता चउपप्पासं चुप्पिया सेसा” इति । तदानीं च सूर्यस्य योगः पुनर्वसुनक्षत्रेण, पुनर्वसुनक्षत्रस्य च तदा शेषीभूताः पौनश मुहूर्ताः, अष्टौ द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा छिन्नस्य सत्का विंशतिर्भागाः । उक्तं च—“तं समयं च णं सूरै केणं नक्खत्तेणं जोएइ । ता पुणवसुणा, पुणवसुस्स सोलस मुहुत्ता, अठ य वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता वीसं चुप्पिया भागा सेसा” इति । तृतीयस्याभिवर्द्धिताऽऽख्यस्य संवत्सरस्य य आदिसमयस्तदनन्तरं पश्चाद्भावी समयो द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं, तदानीं च चान्द्रमसो योगः पूर्वाषाढाभिः, तासां च पूर्वाषाढानां शेषीभूताः सप्त मुहूर्तास्त्रिपञ्चाशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा छिन्नस्य सत्का एकोनचत्वारिंशद्भागानाः । उक्तं च—“जे णं तच्चस्स अजिवट्टियसंवत्सरस्स आई से णं दोधस्स चंदसंवत्सरस्स पज्जवसाणे अणंतरं पच्छाकमे समप तं समयं च णं चंदे केणं नक्खत्तेणं जोएइ । ता पुव्वाहिं आसाढाहिं, पुव्वाणं आसाढाणं सत्त मुहुत्ता, तिपप्पासं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टि च सत्तट्टिहा छेत्ता उणयालीसं चुप्पिया भागा सेसा” इति । तदानीं च सूर्यस्य योगः पुनर्वसुनक्षत्रेण, तस्य च पुनर्वसुनक्षत्रस्य तदा शेषीभूता द्विचत्वारिंशद्मुहूर्ताः, पञ्चविंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा छिन्नस्य सत्काः सप्त भागाः । उक्तं च—“तं समयं च णं सूरै केणं नक्खत्तेणं जोएइ । ता पुणवसुणा, पुणवसुस्स वायालीसं मुहुत्ता, पणतीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता सत्त चुप्पिया भागा सेसा” इति । चतुर्थस्य संवत्सरस्य य आदिसमयस्तदनन्तरं पश्चाद्भावी समयस्तदनन्तरमजिर्वर्द्धिताऽऽख्यस्य संवत्सरस्य पर्यवसानं, तदानीं यश्चान्द्रमसो योग उत्तराषाढाभिः, तासामुत्तराषाढानां शेषीभूतानां तदानीं त्रयोदश मुहूर्तास्त्रयोदश च द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा छिन्नस्य सत्काः सप्तविंशतिर्भागाः । उक्तं च—“जे णं चउत्थस्स संवत्सरस्स आई से णं तच्चस्स अभिवट्टियसंवत्सरस्स पज्जवसाणे अणंतरं पच्छे कडे समप तं समयं च णं चंदे केणं नक्खत्तेणं जोएइ । ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं तेरस्स मुहुत्ता, तेरस्स य वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता सत्तावीसं चुप्पिया भागा सेसा” इति । तदानीं च सूर्यस्य योगः पुनर्वसुनक्षत्रेण, पुनर्वसुनक्षत्रस्य च तदा द्वौ मुहूर्तौ

पदपञ्चाशद् द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा छिन्नस्य सत्काः पष्टिभागाः शेषाः । उक्तं च—“तं समयं च णं सूरै केणं नक्खत्तेणं जोएइ । ता पुणवसुणा, पुणवसुस्स दो मुहुत्तभागा अप्पन्नं वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टि च सत्तट्टिहा छेत्ता सत्ती चुप्पिया भागा सेसा” इति । पञ्चमस्य त्वभिवर्द्धितस्य संवत्सरस्य य आदिसमयस्तदनन्तरं पश्चाद्भावी समयश्चतुर्थस्य चान्द्रस्य संवत्सरस्य पर्यवसानं, तदा च चान्द्रमसो योग उत्तराषाढानक्षत्रेण, तस्य चोत्तराषाढानक्षत्रस्य तदानीं शेषीभूता एकोनचत्वारिंशद्मुहूर्ताश्चत्वारिंशद् द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा प्रविभक्तस्य सप्तचत्वारिंशद्भागानाः । उक्तं च—“जे णं पंचमस्स अभिवट्टियसंवत्सरस्स आई से णं चउत्थस्स चंदसंवत्सरस्स पज्जवसाणे अणंतरं पच्छाकमे समप तं समयं च णं चंदे केणं नक्खत्तेणं जोएइ । ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं गुणतावीसं मुहुत्ता, चत्तालीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता छीयालीसं (?) चुप्पिया भागा सेसा” इति । तदानीं च योगः सूर्यस्य पुनर्वसुनक्षत्रेण, तस्य च पुनर्वसुनक्षत्रस्य तदा शेषीभूता एकोनविंशद्मुहूर्ताः, एकविंशतिर्द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा छिन्नस्य सत्काः सप्तचत्वारिंशद्भागानाः । उक्तं च—“तं समयं च णं सूरै केणं नक्खत्तेणं जोएइ । ता पुणवसुणा, पुणवसुस्स अठणातीसं मुहुत्ता एगवीसं च वावट्टिभागा, वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता छीयालीसं (?) चुप्पिया भागा सेसा” इति । यश्च द्वितीयस्य युगस्याऽऽदिभूतस्य चान्द्रसंवत्सरस्य प्रथमसमयस्तदनन्तरं पश्चाद्भावी समयः पञ्चमस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानं तदानीं चान्द्रमसो योग उत्तराषाढानक्षत्रेण, सोऽपि चरमसमयवर्ती सूर्यस्याऽपि च पुष्यनक्षत्रेण, पुष्यस्याऽपि च तदानीं वर्षीभूता एकविंशतिर्मुहूर्तास्त्रयोदशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा छिन्नस्य त्रयोविंशद्भागानाः । उक्तं च—“ता जे णं पढमस्स चंदसंवत्सरस्स आई से णं पढमस्स अभिवट्टियसंवत्सरस्स पज्जवसाणे अणंतरं पच्छाकमे समप तं समयं च णं चंदे केणं नक्खत्तेणं जोएइ । ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरमसमप । तं समयं च णं सूरै केणं नक्खत्तेणं जोएइ । ता पुस्सेणं, पक्खीसं मुहुत्ता तेयावीसं च, वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता तेत्तीसं चुप्पिया भागा सेसा” इति । सर्वत्र च सूर्यनक्षत्रयोगचिन्तायां मुहूर्ताः सूर्यमुहूर्ता वेदितव्याः, न तु व्यावहारिकाः ।

संप्रति युगेऽपि तौल्यरूपतया मेयरूपतया च

परिमाणमतिदेशेन प्रतिपादयन्नाह—

चंद्रमभिवट्टियाणं, वासाणं पुव्ववन्नियाणं च ।

तिविहं पि तं पमाणं, जुगम्मि सव्वं निरवसेसं ॥

चान्द्राभिधानानां त्रयाणां संवत्सराणां, द्वयोश्चाजिर्वर्द्धितसंवत्सरयोरित्यर्थः । कथंभूतानामित्याह—पूर्ववर्णितानां पूर्वं प्राक् अहोरात्राऽऽदिप्रमाणेन तौल्यरूपतया वाऽभिहितानां, समुदायरूपे युगे त्रिविधमप्यहोरात्राऽऽदिरूपतया तत्प्रमाणं सर्वं निरवशेषमवगन्तव्यम् । तत्राहोरात्रप्रमाणं युगेऽष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि । १८३० । तथाहि—युगे चान्द्रसंवत्सराख्यः, द्वौ चाभिवर्द्धितसंवत्सरौ, चान्द्रसंवत्सरे चैकास्मिन्होरात्राणां त्रीणि शतानि चतुष्पञ्चाशदधिकानि । द्वादश च द्वापष्टिभाग

अहोरात्रस्य ३५४। १३। तदेतत् त्रिजिगुण्यते, जातान्यहो-
रात्राणां दश शतानि द्वापष्टयधिकानि पदत्रिंशच्च द्वापष्टिभागा
अहोरात्रस्य १०६२। १३। अभिवर्द्धितसंवत्सरे चैकस्मिन्न-
होरात्राणां त्रीणि शतानि त्र्यशत्यधिकानि, चतुश्चत्वारिंशच्च
द्वापष्टिभागा अहोरात्रस्य ३८३। १५। एतद् द्वाभ्यां गुण्यते,
जातानि सप्त शतानि पट्पष्टयधिकानि, अहोरात्रस्य
प्रकृताश्च पदत्रिंशच्च द्वापष्टिभागा अष्टाशतौ प्रक्षिप्यन्ते, जातं
चतुर्विंशत्यधिकं शतम् १२४। तस्य द्वापष्टया भागे हृते लब्धौ
द्वावहोरात्रौ, तौ पूर्वेष्वहोरात्रेषु मध्ये प्रक्षिप्यन्ते, ततः सर्वसं-
हनया जाता अहोरात्रा अष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि १८३०।
एतावन्तो युगेऽहोरात्राः। यदा तु मुहुर्त्तपरिमाणं चिन्त्यते, तदा
एकैकस्मिन्नहोरात्रे त्रिंशन्मुहुर्त्ता इत्यष्टादश शतानि त्रिंशदधि-
कानि अहोरात्राणां त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि चतुष्पञ्चाशत्सह-
स्राणि नवशतानि ५४९००। एतावन्तो युगे मुहुर्त्ताः। तथा
चोक्तं जम्बूद्वीपप्रकृते-“पंचसंवत्सरिणं जते। जुगे केवइआ
मुहुत्ता पञ्चत्ता। गोयमा। पंचसंवत्सरिणं जुगे दस अयणा,
तीसं उऊ, सडी मासा, एगे बांसुत्तरे पक्खसए, अट्टारस
तीसा अहोरत्तसया, चउपणं मुहुत्तसहस्सा नव सया पक्ख-
त्ता” इति। (जं० ७ चक्र०) अत्र परिमांसा विशत्युत्तरं च पक्षशतं
सूर्यसंवत्सरापेक्षया छप्यम्, ततो न कश्चिद् वक्ष्यमाणपौर्ण-
मास्यादिस्थयानेन। एकस्मिन्मुहुर्त्तपरि चत्वार आटकाः, ततो
यन्मुहुर्त्तपरिमाणं चतुष्पञ्चाशत्सहस्राणि नवशतानि तत् चतु-
र्भिर्गुण्यते ततो यथोक्तमाटकपरिमाणं भवति। तथा-एकैक-
स्मिन्नहोरात्रे मेयरूपतया परिमाणं त्रयो भाराः, अहोरात्राणां
च युगे अष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि, ततस्तानि त्रिजिगु-
ण्यन्ते, जातानि चतुष्पञ्चाशत्सहस्राणि नवत्यधिकानि ५४९०।
एतावन्तो भागा युगे। ज्यो० २ पाहु०।

युगेऽपनाऽऽदिप्रमाणं पृच्छन्नाह—

पंचसंवत्सरिणं जते। जुगे केवइआ अयणा, केव-
इआ उऊ, एवं मासा, पक्खा, अहोरत्ता, केवइआ मुहु-
त्ता पणत्ता। गोयमा। पंचसंवत्सरिणं जुगे दसं
अयणा, तीसं उऊ, मडी मासा, एगे बांसुत्तरे पक्ख-
सए, अट्टारसतीसा अहोरत्तसया, चउपणं मुहुत्तसह-
स्सा एव सया पणत्ता॥

“पंचसंवत्सरिणं जते। जुगे” इत्यादि। पञ्च संव-
त्सराः सौरा मानमस्येति पञ्चसांवत्सरिकं युगम्, अनेन
नोत्तरसूत्रेण “दस अयणा” इत्यादिकेन विरोधः, चान्द्र-
संवत्सरोपयोगिनां चन्द्रायणानां तु चतुर्विंशदधिकशतस्य
संज्ञात्। जं० ७ चक्र०।

संप्रति युगे सर्वसंख्यया तिथिपरिमाणमहो-
रात्रपरिमाणं च प्रतिपादयति—

अट्टारस सडिसया, तिहीण नियमा जुगामि नायक्का।
तत्थेव अहोरत्ता, तीसा अट्टारससया उ॥

इह तिथयः शशिसंभवाः, अहोरात्रास्तु सूर्यसंभवाः, तत्र युगे
तिथीनां नियमाद्भवत्यष्टादश शतानि पट्पष्टयधिकानि ज्ञातव्यानि।
कथमिति चेत्? उच्यते—इह सूर्यैकमर्कमण्डलमेकेनाहोरा-
त्रेण परिमितिं मापयति, तस्य चाहोरात्रस्य पष्टिभागो वर्द्ध-
ते, युगे चाहोरात्राणामष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि। तत
३६३

एकपष्टिभागा अपि प्रवर्द्धमाना एतावन्तो लज्जन्ते। तत एते-
षां तिथिकरणार्थमेकपष्टया भागे हृते लब्धास्त्रिंशत्तिथयः,
ता अहोरात्रस्योपर्यधिकत्वेन प्रक्षिप्यन्ते। तत आगतं यथो-
क्ततिथिपरिमाणमिति। तथा तत्रैकस्मिन् युगे अहोरात्रा
अष्टादश शतानि त्रिंशानि-त्रिंशदधिकानि जवन्ति। तथाहि-
एकस्मिन् युगेऽन्युनातिरिक्तानि पञ्च सूर्यवर्षाणि भवन्ति,
एकैकस्मिन् सूर्यवर्षे त्रीणि शतानि पट्पष्टयधिकानि अहोरात्रा-
णां, तानि पञ्चजिगुण्यन्ते, ततो यथोक्तमहोरात्रपरिमाणं भवति॥

तत्थ पडिभिज्जमाणे, पंचहिं माणेहि पुण्वगणिएहि।

मासेहिं विभाजित्ता, जइ मासा होति ते वोच्चं॥

तत्रानन्तरोक्तस्वरूपे युगे पञ्चजिमीनैर्मानसंवत्सरैः, आदित्यसं-
वत्सराऽऽदिजिगुण्यर्थः। पूर्वगणितैः प्राक्प्रतिनसंख्यातस्वरूपैः,
प्रतिमीयमाने परिगण्यमाने, मासैः सूर्याऽऽदिमासैः, विज्ञज्य-
माना मासा यावन्तो जवन्ति तान् वक्ष्ये।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

आइवेण उ सडी, मासा उउणा उ होति एगट्ठी।

चंदेण य वावट्ठी, सत्तट्ठी होति नक्खत्ती॥

आदित्येन आदित्यमासेन विज्ञज्यमाना मासा युगे भवन्ति
पष्टिः पष्टिसंख्याः। तथाहि-सूर्यमासे साद्वर्द्धास्त्रिंशदहोरात्राः,
युगे चाहोरात्राणामष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि, तत एते-
षां साद्वर्द्धास्त्रिंशदहोरात्रैर्भागे द्वियमाणे पष्टिमांसा लज्जन्ते।
तथा ऋतुना ऋतुसंवत्सरस्य सत्कैर्मासैर्विज्ञज्यमाने युगे एक-
पष्टिमांसा जवन्ति। ऋतुमासो हि त्रिंशदहोरात्रप्रमाणः,
ततोऽष्टादशशतानां त्रिंशदधिकानां त्रिंशता भागे हृते एक-
पष्टिरेव लज्जत इति। तथा चान्द्रेण चान्द्रसंवत्सरसत्केन
मासेन च विज्ञज्यमाना मासा युगे सर्वसंख्यया द्वापष्टिर्भव-
न्ति। तथाहि-चान्द्रमासपरिमाणमेकोनविंशदिनानि द्वाविंश-
च्च द्वापष्टिभागा दिनस्य, तत एकोनविंशदिनानि द्वापष्टिभाग-
करणार्थं द्वापष्टया गुण्यन्ते, जातानि सप्तदशशतान्यष्टनवत्य-
धिकानि १७६८। ततो द्वाविंशद्वपरितना द्वापष्टिभागास्तत्र
प्रक्षिप्यन्ते, जातान्यष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि १८३०।
येऽपि च युगाहोरात्रा अष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि,
तेऽपि द्वापष्टया गुण्यन्ते, जात एका लक्षत्रयोदशसह-
स्राणि चत्वारि शतानि पट्पष्टयधिकानि। ११३४६०। एते-
षामष्टादशशतैस्त्रिंशदधिकैश्चान्द्रमाससत्कद्वापष्टिभागरूपैर्भागे
द्वियते, लब्धाश्चान्द्रमासा द्वापष्टिः। तथा नक्षत्रेण नक्षत्र-
मासे परिगण्यमाने सर्वसंख्यया युगे नक्षत्रमासा सप्त-
पष्टिर्भवन्ति। तथाहि—नक्षत्रमासः सप्तविंशतिरहोरात्रा
एकविंशतिः सप्तपष्टिभागाः, सप्तपष्टिभागकरणार्थं सप्त-
पष्टया गुण्यन्ते, जातान्यष्टादशशतानि नवोत्तराणि १८०६।
तत उपरितना एकविंशतिः सप्तपष्टिभागास्तत्र प्रक्षिप्यन्ते,
जातान्यष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि १८३०। युगस्यापि
च संबन्धिनस्त्रिंशदधिकाष्टादशशतप्रमाणा अहोरात्राः सप्तव-
ष्टया गुण्यन्ते, जात एका द्वयः विंशतिसहस्राणि पट्पष्टयानि
द्वयोत्तराणि १२०६१०। एतेषामष्टादशशतैस्त्रिंशदधिकैश्चान्द्र-
माससत्कैर्द्वापष्टिभागरूपैर्भागे द्वियते, लब्धाः सप्तपष्टिमासाः।

मासा सयपण्णासं, सच य राइदियाइं अजिबहे।

एकारस य मुहुत्ता, विसट्टिजागा य तेवीसं॥

अभिवर्द्धितसंवत्सरसत्के मासे परिगण्यमाने सर्वसंख्यया युगे अत्रिवर्द्धितमासाः सप्तपञ्चाशद्भवन्ति, सप्त रात्रिदिवानि, एकादश मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिनागास्त्रयोविंशतिः । तथाहि—अभिवर्द्धितो मास एकत्रिंशद्दहोरात्रः, एकविंशत्युत्तरं शतं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानामहोरात्रस्य, तत एकत्रिंशद्दहोरात्राश्चतुर्विंशत्युत्तरशतभागकरणार्थं चतुर्विंशत्युत्तरेण शतेन गुण्यन्ते, जातान्यष्टात्रिंशच्छतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि ३८४४ । तत उपरितनमेकत्रिंशत्युत्तरं शतं जागानां तत्र प्रक्षिप्यते, जातान्येकोनचत्वारिंशच्छतानि पञ्चषष्ठ्यधिकानि ३६६५ । यानि च युगे अहोरात्राणामष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि १८३०, तानि चतुर्विंशत्युत्तरेण शतेन गुण्यन्ते, जाते द्वे लक्षे षड्विंशतिसहस्राणि नव शतानि विशत्यधिकानि २२६९२० । तत एतेषामेकोनचत्वारिंशच्छतैः पञ्चषष्ठ्यधिकैरात्रिवर्द्धितमाससत्कचतुर्विंशत्युत्तरशतभागरूपैर्जागो ह्रियते, ब्रह्माः सप्तपञ्चाशन्मासाः, शेषास्तिष्ठन्ति नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि ६१५ । तेषामहोरात्राऽऽनयनाय चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो ह्रियते, लब्धानि सप्त रात्रिदिवानि, शेषास्तिष्ठन्ति चतुर्विंशतिर्भागः सप्तचत्वारिंशत् । तत्र चतुर्भिर्भागैरेकस्य च जागस्य सत्कैश्चतुर्भिर्त्रिंशद्भागैरेकस्य मुहूर्त्ता भवन्ति । तथाहि—एकस्मिन्नहोरात्रे त्रिंशत्मुहूर्त्ताः, अहोरात्रे च चतुर्विंशत्युत्तरं शतं जागानां कल्पितमासे, तस्य चतुर्विंशत्युत्तरशतस्य त्रिंशता भागे हृते ब्रह्माश्चत्वारो जागाः, एकस्य च भागस्य सत्काश्चत्वारिंशद्भागः, तत्र पञ्चचत्वारिंशद्भागैरेकस्य च भागस्य सत्कैश्चतुर्दशभिर्त्रिंशद्भागैरेकादश मुहूर्त्ता लब्धाः, शेषास्तिष्ठति एको भागः, एकस्य च भागस्य सत्काः षोडश त्रिंशद्भागः । किमुक्तं नवतिः—षट्चत्वारिंशत् त्रिंशद्भाग एकस्य च भागस्य सत्काः शेषास्तिष्ठन्ति, ते च किञ्च मुहूर्त्तं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागः । ततः षट्चत्वारिंशतः चतुर्विंशत्युत्तरशतस्य च द्विकेनापवर्त्तना क्रियते, लब्धा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिनागास्त्रयोविंशतिः । एवं संख्याकैश्च मासैर्यदा अष्टादशशतानां त्रिंशदधिकानामहोरात्राणां भागो ह्रियते, तदा यथोक्तमासगतदिवसपरिमाणमागच्छति । तद्यथा—युगे किल सूर्यमासापेक्षया षष्टिर्मासाः, ततोऽष्टादशशतानां त्रिंशदधिकानां षष्ठ्या भागो ह्रियते, ब्रह्मास्त्रिंशद्विंशतिः, अर्द्धदिवसश्च । एतावन्तो दिवसाः सूर्यमासे । तथा एकषष्टिः कर्ममासा युगे, ततोऽष्टादशशतानां त्रिंशदधिकानामेकषष्ठ्या भागो ह्रियते, लब्धास्त्रिंशद्दहोरात्राः । एतावत् कर्ममासे अहोरात्रपरिमाणम् । ते च मासा युगे द्वापष्टिः, तर्त्रिंशदधिकानामष्टादशशतानां द्वापष्ट्या भागहरणं, लब्धा एकोनत्रिंशद्दहोरात्रा द्वात्रिंशच्च द्वापष्टिभागा अहोरात्रस्य, एतावच्चन्द्रमासपरिमाणम् । तथा नक्षत्रमासा युगे सप्तषष्टिः । ततः सप्तषष्ठ्या अष्टादशशतानां त्रिंशदधिकानां जागो ह्रियते, लब्धाः सप्तविंशतिरहोरात्राश्चैकविंशतिश्च सप्तषष्टिजागाः । इदं नक्षत्रमासपरिमाणम् । तथा—अभिवर्द्धितमासा युगे सप्तपञ्चाशत्, ततोऽष्टादशशतानां त्रिंशदधिकानां सप्तपञ्चाशता भागो ह्रियते, लब्धा द्वात्रिंशद्दहोरात्राः, शेषास्तिष्ठन्ति षट् सप्त । तत्र पञ्चाशन्मासानामुपरि सप्त अहोरात्रा एकादश मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिर्द्वापष्टिभागा वर्त्तन्ते । तत्र सप्तषष्ठ्यः षट् पातिताः, शेष एक अहोरात्रस्तिष्ठति, स च चतुर्विंशत्युत्तरशतभागः क्रियते, ब्रह्मा एकादश मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशत्युत्तरशतं मध्ये

प्रक्षिप्यते, जातमेकसप्तत्यधिकं शतम् । तस्य सप्तपञ्चाशता जागे हृते लब्धास्त्रयोविंशत्युत्तरशतभागानामिति । एतावत्परिमाणमत्रिवर्द्धितमासस्य । संप्रति सूर्याऽऽदिमासेषु मुहूर्त्ताऽऽदिपरिमाणं चिन्त्यते—तत्र सूर्यमासे त्रिंशद्दहोरात्राः, एकं चाहोरात्रस्यार्द्धम्, अहोरात्रे च त्रिंशन्मुहूर्त्ताः, तत्त्रिंशद् त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि नवशतानि, अहोरात्रार्द्धं च पञ्चदश मुहूर्त्ताः, ततः सर्वसंख्यया सूर्यमासे नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि मुहूर्त्तानां भवन्ति ६१५ । एकैकसिंश्च मुहूर्त्तं द्वे द्वे घटिके, इति नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि द्वाभ्यां गुण्यन्ते, जातान्यष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि १८३० । एतावत्सूर्यमासे घटिकानां परिमाणम् । मेयरूपतया तु चिन्तायामेकैको मुहूर्त्तश्चतुरादकपरमाण इति मुहूर्त्तानां नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि चतुर्भिर्गुण्यन्ते, जातानि षट्त्रिंशच्छतानि षष्ठ्यधिकानि ३६६० । एतावता सर्वसंख्यया सूर्यमासे आढकाः । तौल्यत्वचिन्तायामेकैकस्मिन्नहोरात्रे त्रयो भाराः, तत्त्रिंशद् त्रिंभिर्गुण्यन्ते, जाता नवतिः ९०, अहोरात्रार्द्धं च सार्द्धं भार इति सर्वसंख्यनया सूर्यमासे सार्द्धा एकनवतिर्भाराः । तथा कर्ममासे त्रिंशद्दहोरात्राः, ततो मुहूर्त्ताऽऽनयनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि नवशतानि, एतावन्तः कर्ममासे मुहूर्त्ताः, एत एव मुहूर्त्ता घटिकां नयनाय द्वाभ्यां गुण्यन्ते, प्रतिमुहूर्त्तं घटिकाद्वयस्य जावात्, जातान्यष्टादशशतानि १८०० । एतावत्कर्ममासे घटिकानां परिमाणम् । तथा मुहूर्त्तं चत्वार आढका इति । तदेवं मुहूर्त्तपरिमाणं नवशताऽऽत्मकमाढकाऽऽनयनाय चतुर्भिर्गुण्यते, जातानि षट्त्रिंशच्छतानि ३६०० । एतावन्तो मेयत्वचिन्तायामाढकाः । कर्ममासे तौल्यत्वचिन्तायां प्रत्यहोरात्रं त्रयो भारा इति त्रिंशद्दहोरात्रास्त्रिंभिर्गुण्यन्ते, जाता नवतिः ९० । इयत्संख्याकाः कर्ममासे तौल्यत्वकर्मभाराः । तथा—चन्द्रमास एकोनत्रिंशद्दहोरात्राः, द्वात्रिंशच्च द्वापष्टिभागा अहोरात्रस्य, तत एकोनत्रिंशद्द्वापष्टिभागाः, तेऽपि मुहूर्त्तगतजागकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि नवशतानि षष्ठ्यधिकानि ९६० । एतेषां द्वापष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धाः पञ्चदश मुहूर्त्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति अष्टाशीतिसहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि, त्रिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य ८८५०० । ३६३ । एतदेव मुहूर्त्तपरिमाणं घटिकाऽऽनयनाय द्वाभ्यां गुण्यते, जातानि सप्तदशशतानि सप्तत्यधिकानि, षष्टिश्च द्वापष्टिभागा घटिकायाः १७७० । ३६३ । एतच्चन्द्रमासे घटिकापरिमाणम् । तथा प्राग्गतमेव मुहूर्त्तपरिमाणं सकलमप्याढकाऽऽनयनाय चतुर्भिर्गुण्यते, जातानि पञ्चत्रिंशच्छतानि एकचत्वारिंशदधिकानि, अष्टापञ्चाशच्च द्वापष्टिजागा आढकस्य ३५४१ । ३६३ । तत एतावन्मेयत्वचिन्तायां चन्द्रमासे आढकपरिमाणम् । तथा तौल्यत्वचिन्तायामहोरात्रपरिमाणं प्राक्तनमेकोनत्रिंशद्भूषं भाराऽऽनयनाय त्रिंभिर्गुण्यते, जाताः सप्ताशीतिः ८७ । येऽपि च द्वात्रिंशद् द्वापष्टिजागाः, तेऽपि त्रिंभिर्गुण्यन्ते, जाता पञ्चवतिः ९६ । तस्या द्वापष्ट्या भागो ह्रियते, लब्ध एको भारः, शेषास्तिष्ठन्ति चतुस्त्रिंशत् ३४ । ततः सर्वसंख्यया चन्द्रमासा तौल्यत्वचिन्तायामष्टाशीतिर्भाराः, चतुस्त्रिंशच्च द्वापष्टिभागा भारस्य ८८ । ३६३ । नक्षत्रमासः सप्तविंशतिरहोरात्रा एकविंशतिः सप्तषष्टिभागा उपरितनाः, ततः सप्तविंशतिस्त्रिंशता गुण्यन्ते, जातान्यष्टौ शतानि दशाधिकानि सप्तषष्ठ्युत्तराणि द्वापष्टिभागा अहोरात्रस्य ८१० । ३६३ । येऽपि चैकविंशतिः सप्तषष्टिभागा

उपरिर्ननाः, तेषु विंशता गुण्यन्ते, जातानि पट्टशतानि त्रिंशदधिकानि । एतेषां सप्तपट्ट्या जगो ह्रियते, लब्धा नव मुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठान्ति सप्तविंशतिः । मुहूर्ताश्च मुहूर्तराशौ प्रसिध्यन्ते, जानानि संख्याया मुहूर्तानामष्टौ शतान्येकौनविंशत्यधिकानि सप्तविंशतिश्च २१२७ । एकस्य च तस्य सप्तपट्टिभागाः । एतावन्नक्षत्रमासे मुहूर्तपरिमाणम् । ततो घटिकापरिमाणं ऽऽनयनार्थमेतदेव द्वाभ्यां गुण्यते, जातानि षोडश शतान्यष्टात्रिंशदधिकानि, चतुष्पञ्चाशच्च सप्तपट्टिभागा घटिकायाः १६३७ । ३३ । एतावद् घटिकापरिमाणम् । नक्षत्रमासे तौल्यत्वचिन्तायामेकस्मिन्नहोरात्रे त्रयो भागा इति सप्तविंशतिरहोरात्रास्त्रिभिर्गुण्यन्ते, जानान्येकाशीतिः, एतस्य रिमाणं नक्षत्रमासे एकाशीतिभाराल्लिपिष्वसप्तपट्टिभागा भारस्य, तथा एकविंशतिरपि त्रिभिर्गुण्यते, जाता त्रिपट्टिः, ततो जातं तौल्यत्वपरिमाणं नक्षत्रमासे एकाशीतिभाराल्लिपिष्वसप्तपट्टिभागा भारस्य । तथा-एकैकस्मिन्मुहूर्ते चत्वार आढका इति मुहूर्तपरिमाणमनन्तरात् सर्वमपि चतुर्भिर्गुण्यते, तत आगनानि नक्षत्रमासे मेयपरिमाणचिन्तायामाढकानां द्वाविंशच्छतानि सप्तसप्तत्यधिकान्येकचत्वारिंशच्च सप्तपट्टिभागा आढकस्य ३२७७ । ३३ । अत्रिबद्धितमासे एकविंशदहोरात्राः, एकविंशत्युत्तरं च शतं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानामहोरात्रस्य, तत्र मुहूर्ताः ऽऽनयनार्थमेकविंशदहोरात्रास्त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि नवशतानि त्रिंशदधिकानि ९३० । तदपि एकविंशत्युत्तरं शतं भागानां, तदपि विंशता गुण्यते, जातानि पट्टविंशच्छतानि त्रिंशदधिकानि ३६३० । एतेषां च चतुर्विंशत्युत्तरेण शतेन भागो ह्रियते, लब्धा एकोनविंशत्मुहूर्ताः, शेषमुहूर्तानि चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानां चतुस्त्रिंशच्च चतुर्विंशत्युत्तरशतभागा मुहूर्ता मुहूर्तराशौ प्रसिध्यन्ते, ततो जातमभिवर्द्धितमासे सर्वसंकलनया मुहूर्तपरिमाणं नवशतान्येकोनपट्ट्यधिकानि चतुस्त्रिंशच्च चतुर्विंशत्युत्तरशतभागाः ६५६ । ३३ । मुहूर्तं च घटिकाद्वयमित्येतदेव मुहूर्तपरिमाणं घटिकाः ऽऽनयनार्थं द्वाभ्यां गुण्यते, जानान्येकोनविंशतिशतान्यष्टादशाधिकानि घटिकानामष्टपट्टिभ्यश्चतुर्विंशत्युत्तरं शतं भागानाम् १६१७ । ३३ । एकैकस्यां च घटिकायां द्वौ द्वावाढकाविति घटिकापरिमाणमिदम् । मेयरूपतया चिन्तायामाढकाः ऽऽनयनार्थं चात्र्यां गुण्यते, जातान्याढकानामष्टात्रिंशच्छतानि सप्तविंशदधिकानि, द्वादश च चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानामाढकस्य ३८३७ । ३३ । तथाहि-एकैकस्मिन्नहोरात्रे जारत्रयमित्येकविंशदहोरात्रास्त्रिभिर्गुण्यन्ते, जातानि त्रिंशदधिकानि । यदपि एकविंशत्युत्तरं शतमपि त्रिभिर्गुण्यते, जानानि त्रीणि शतानि त्रिपट्ट्यधिकानि ३६३ । एतेषां च चतुर्विंशत्युत्तरेण शतेन भागो ह्रियते, लब्धौ द्वौ भारौ, तौ च पूर्वराशौ प्रसिध्यते, शेषं पञ्चदशोत्तरं शतम्, तत आगतं तत्तौल्यत्वचिन्तायामभिवर्द्धितमासे परिमाणं पञ्चनवतिभारैः शतमेकं पञ्चदशोत्तरं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानाम् । ६५ । ३३ । यदा तु मामस्य त्रिंशत्तमो भागो दिवस इति दिवसलक्षणमुत्सृज्यमासाः ऽऽदिदिवसपरिमाणं चिन्त्यते, तदा यदेव तस्य मासस्य दिवसापेक्षया परिमाणं, तदेव तस्य दिवसस्य मुहूर्तापेक्षया, परिमाणमवसेयम् । यथा सूर्यदिवसस्य त्रिंशत्मुहूर्तपरिमाणं, कर्मदिवसस्य त्रिंशत्मुहूर्तं एकविंशतिश्च सप्तपट्टिभागा मुहूर्तस्य, अभिवर्द्धितदिवसस्यैकविंशत्युहूर्ता प-

कविंशत्युत्तरं च शतं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानां मुहूर्तस्य । तथा-सूर्यदिवसस्य एकपट्टिघटिका परिमाणम्, कर्मदिवसस्य पट्टिघटिकाः, चन्द्रदिवसस्य एकोनपट्टिघटिका द्वौ च द्वाविंशद्भागौ घटिकायाः, नक्षत्रदिवसस्य चतुष्पञ्चाशदधिकद्विचत्वारिंशत्सप्तपट्टिभागा घटिकायाः, अभिवर्द्धितदिवसस्य पट्टिघटिका अष्टादशोत्तरं शतं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानां घटिकायाः । ११८ । ११४ । एकैकस्यां च घटिकायां द्वौ द्वावाढकाविति दिवसस्य मेयत्वाचिन्तायां सूर्यदिवसस्य द्वाविंशतं चत्वारश्च द्वापट्टिभागा आढकस्य २२६३ । नक्षत्रदिवसस्य दशोत्तरं शतमाढकानां, पञ्चनवतिराढकाः, सप्तविंशतिः सप्तपट्टिभागा आढकस्य ११० । ६५ । ३३ । अभिवर्द्धितदिवसस्य सप्तविंशत्युत्तरमाढकशतं द्वादशोत्तरं शतं च चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानामाढकस्य १२७ । ३३ । एकैकस्यां नवनालिकायाः पञ्चशतमिति तौल्यत्वचिन्तायामिदं दिवसस्य परिमाणम् । सूर्यदिवसस्यैकपट्टिपलशतानि परिमाणम् ६१०० । कर्मदिवसस्य चतुःपञ्चाशत्पलशतानि ५४०० । चन्द्रदिवसस्यैकोनपट्टिपलशतानि, द्वौ च द्वापट्टिभागौ पलशतस्य ५६०० । ३३ । नक्षत्रदिवसस्य चतुष्पञ्चाशत्पलशतानि चाचत्वारिंशच्च सप्तपट्टिभागाः पलशतस्य ५४०० । ३३ । अभिवर्द्धितदिवसस्य त्रिपट्टिः पलशतान्यष्टादशोत्तरं च चतुर्विंशत्युत्तरं पलशतस्य ६३०० । ३३ । तदेवमुक्तं सप्रपञ्चं पञ्चानामपि संवत्सराणां स्वरूपं, युगप्रमाणं च । ज्यो० २ पाहु० । सू० प्र० ।

पंचसंवत्सरियस्स णं जुगस्स नक्खत्तमासेणं मिज्जमा-
णस्स सत्तसट्ठिं नक्खत्तमासा पक्खत्ता ।

"पंच संवत्सर" इत्यादि । नक्षत्रमासो येन कालेन चन्द्रो नक्षत्रमण्डलं जुह्वे, स च सप्तविंशतिरहोरात्राणि, एकविंशति-
आहोरात्रस्य सप्तपट्टिभागाः २७ । ३३ । युगप्रमाणं चाष्टादश-
शतानि त्रिंशदधिकानि प्राग्दक्षितम् १८३० । तदेवं नक्ष-
त्रमासस्योक्तप्रमाणराशिना दिनसप्तपट्टिभागतया व्यवस्थापिते-
न त्रिंशदुत्तराष्टादशशतप्रमाणेन युगदिनप्रमाणराशिः सप्तपट्टि-
भागतया व्यवस्थापिता, एकं बह्वै, द्वाविंशतिः सहस्राणि, षट्
शतानि, दश श्रेत्येवंरूपो १२२६१० । विभज्यमानः सप्तपट्टिनक्ष-
त्रमासप्रमाणो भवतीति । स० ६७ सम० ।

पंचसंवत्सरियस्स णं जुगस्स रिउमासेणं मिज्जमाणस्स
इगमट्ठिं उउमासा पक्खत्ता ।

"पंच" इत्यादि । पञ्चजिः संवत्सरैर्निर्भूतमिति पञ्चांशवत्सरिकं,
तस्य, णमित्यबुद्धारे, युगस्य कालमानविशेषस्य ऋतुमासेन
चन्द्राऽऽदिमासेन मीयमानस्य एकपट्टि-ऋतुमासाः प्रकृताः ।
इह चायं भावार्थः-युगं हि पञ्च संवत्सरा निष्पादय-
न्ति । तद्यथा-चन्द्राच्चन्द्रोऽभिवर्द्धितश्चन्द्रोऽभिवर्द्धितश्चे-
ति । तत्र एकोनविंशदहोरात्राणि द्वाविंशच्च द्विपट्टि-
भागा अहोरात्रस्येतेषां प्रमाणेन २६ । ३३ । कृष्णप्र-
तिपदामारभ्य पौर्णमासीनिष्ठितेन चन्द्रमासेन द्वादश-
मासपरिमाणश्चन्द्रसंवत्सरः । तस्य च प्रमाणमिदम्-
त्रीणि शतान्यह्नां चतुष्पञ्चाशदुत्तराणि, द्वादश च द्विप-
ट्टिभागा दिवसस्य ३५४ । ३३ । तथा-एकविंशदहोरात्रमेक-
विंशत्युत्तरं च शतं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानां दिवसस्येतेषां
प्रमाणोऽभिवर्द्धितमास इति ३१ । ३३ । एतेन च मासेन
द्वादशमासप्रमाणोऽभिवर्द्धितसंवत्सरो भवति । स च प्रमाणे-

न त्रीणि शतान्यह्नां, त्र्यशीत्यधिकानि, चतुश्चत्वारिंशच्च द्विष-
ष्टिभागा दिवसस्य ३८३ । ६६ । तदेवं त्रयाणां चन्द्रसंव-
त्सराणां द्वयोश्चाभिवर्द्धितसंवत्सरयोरेकीकरणे जातानि दिना-
नां त्रिंशदुत्तरायणप्रादशशतान्यहोरात्राणाम् १८३० । ऋतु-
मासश्च त्रिंशताऽहोरात्रैर्भवतीति त्रिंशता जागहारे लब्धा
एकषष्टिः-ऋतुमासा इति । स० ६१ सम० ।

एकमासेन चन्द्रा दक्षिणोत्तरचारिणः, सूर्याः पुनः संवत्सरेण
दक्षिणोत्तरचारिणो जवन्ति । अत्र चन्द्रस्य नक्षत्रमासां ग्राह्यः,
स च सप्तविंशतिदिनान्येकीविंशतिः सप्तषष्टिजागश्चेति प्रमा-
णः २७ । ६६ । तदर्थेन १३ ॥ ६६ ॥ चन्द्रस्य दक्षिणाऽऽ-
यनम्, अर्द्धेन चोत्तरायणम् । यतश्चन्द्रचन्द्राऽभिवर्द्धित-
चन्द्राभिवर्द्धितनामानः संवत्सराः ५ । ते च त्रिंशद-
धिकाप्रादशशतदिनसंख्ये युगे पञ्च भवन्ति । तत्रैकोनत्रिंश-
दिनमानाः सद्वात्रिंशद्वाषष्टिजागाश्चन्द्रमासा द्वाषष्टिः, सार्द्ध-
त्रिंशद्दिनमानाः सूर्यमासाः षष्टिः, सप्तविंशतिदिनमानैक-
विंशतिः सप्तषष्टिजागा नक्षत्रमासाः सप्तषष्टिर्युगे, तेन युगे
चन्द्रस्य दक्षिणायनानि सप्तषष्टिः, उत्तरायणान्यपि सप्त-
षष्टिः, सर्वाणि युगे चन्द्रायणानि १३४, तथा सूर्यस्य
पञ्चाच्चन्द्रेण जोगो येषां तानि पञ्चाङ्गोऽतिक्रम्य
यानि जुह्वके, पृष्ठं दस्वेत्यर्थः, इत्यादि दृश्यम् ॥ ७६ ॥

चन्द्रसूर्ययोर्मण्डलाऽऽदिस्वरूपं प्रकाश्याथ नक्ष-

त्रतारकास्वरूपमाह-

अष्टेव मंरुलाई, एकखत्ताणं जिरोई भणिआई ।

दो मंरुलाई दीवे, मंडलउकं च लवणम्मि ॥ ८० ॥

अष्टावेव मण्डलानि नक्षत्राणं जिनेन्द्रैर्भणितानि, तत्र द्वे म-
ण्डले जम्बूद्वीपे, मण्डलपट्टकं च लवणोदे, यच्चचन्द्रमसः सर्वा-
भ्यन्तरमण्डलं तन्नक्षत्राणामपि सर्वाभ्यन्तरमण्डलं, यच्चन्द्रमसः
सर्वबाह्यं मण्डलं तन्नक्षत्राणामपि सर्वबाह्यं मण्डलम् । यदुक्तं
जम्बूद्वीपप्रकरणायाम्-"जंबूद्वीपे णं मंते । केवइअं ओगाहिता
नक्खत्तमंडला पन्नत्ता । गोयमा । जंबूद्वीपे दीवे असीसयं ओ-
गाहेत्ता, एत्थ णं दो नक्खत्तमंडला, लवणसमुद्दे वि तिभि, ती-
से जोअणसए ओगाहेत्ता, एत्थ णं न नक्खत्तमंडला पन्नत्ता ।
सव्वन्नंतराओ णं णक्खत्तमंडलाओ केवइए अवाहाए स-
व्ववाहिरए णक्खत्तमंडले पन्नत्ते ? । गोयमा ! पंचदसुत्तर-
जोअणसए अवाहाए णक्खत्तमंडले पन्नत्ते " इति ॥ ८० ॥

अथ केषु केषु चन्द्रमण्डलेषु नक्षत्राणि सन्ति ? , इत्याह-

अभिई १ सवण २ धणिट्टा ३,

सयभिस ४ पुव्वुत्तरा य ५ जह्वया ६ ।

रेवइ ७ असिणी ८ जरणी ९,

पुव्वुत्तर १० फगुणीओ ११ अ ॥ ८१ ॥

अभिजिच्छ्रवणधनिप्राशतजिवापूर्वाजाऊरदोत्तराभाऊपदा यु-
गे दशायनानि । तत्र पञ्च दक्षिणायनानि, पञ्चैवो-
त्तरायणानि, त्र्यशीत्याधिकशतदिनानामेकैकमयनम् १८३ ।
तदशगुणं युगं १८३० दिनप्रमाणम् । तथा सूर्यः सर्वा-
भ्यन्तरमण्डले दिनमेकं चरति, सर्वबाह्येऽपि दिनमेकं, श-
पेषु मण्डलेषु प्रदेशनिर्गमाज्यां दिनद्वयम्, अतः प्रथमचरमदि-
नन्यूनत्वे सूर्यसंवत्सरे ३६६ दिनानि । स च पञ्चगुणितोऽ-
ष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि । म० ।

संप्रति कति मण्डलानि चन्द्राः, सूर्या वा युगमध्ये
चरन्तीत्येतन्निरूपयति-

सत्तरससए पुष्से, अड्डे चैव मंरुलं चरइ ।

चंदो जुगेण णियमा, सूरु अट्टारस उ तीसं ॥

चन्द्रो युगेन चन्द्रचन्द्राभिवर्द्धितचन्द्राभिवर्द्धितसंवत्सरपञ्च-
काऽऽत्मकेन नियमान्मण्डलं चरति भ्रम्या पुरयति सप्तदशश-
तान्यष्टषष्ट्याधिकानि १७६८ । सूर्यः पुनर्युगेन मण्डलानि चरति
अष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि १८३० ।

संप्रति चन्द्रः स्वकीयेनायनेन कियन्ति मण्डलानि
चरतीति ? , एतन्निरूपयति-

तेरस य मंडलाई, तेरस सत्तट्टि चैव जागा य ।

अयणेण चरइ सोमो, नक्खत्तेणऽऽत्मासेणं ॥

इह नक्षत्रार्द्धमासप्रमाणं चन्द्रस्यायनं, ततो नक्षत्रेण नक्षत्र-
सत्केनार्द्धमासेन यच्चन्द्रस्यायनं, तेन स्वकीयेनायनेन चन्द्रस्य-
योदश मण्डलानि, एकस्य च मण्डलस्य सप्तषष्टिभागानि कृतस्य
त्रयोदश भागान् चरति । कथमेतस्योपपत्तिरिति चेत् ? ।
उच्यते-चतुस्त्रिंशदधिकेनायनशतेन सप्तदशशतान्यष्टषष्टि-
हितानि मण्डलानां लभ्यन्ते, तत एकेनायनेन किं लभामहे ? ।
राशित्रयस्थापना-१३४ । १७६८ । १ । अत्रान्येन राशिनै-
ककक्षणेन मध्यराशिर्गुण्यते, स च तावानेव जातः । तत
आद्येन राशिना चतुस्त्रिंशदधिकेन शतरूपेण भागो द्वियते,
लब्धास्त्रयोदश, शेषास्तिष्ठन्ति षड्विंशतिः । तत्र छेद्यच्छेद-
कराश्याद्विकेनापवर्चना, लब्धास्त्रयोदश सप्तषष्टिजागाः ।

अधुना यावन्ति मण्डलान्येकेन पर्वणा चन्द्र-

श्चरति, तावन्निर्दिष्टधुराह-

चोइस य मंडलाई, विसट्टिजागा य सोइस हवेज्जा ।

मासप्पेण उरुवई, एत्तियमित्तं चरइ खेत्तं ॥

मासाद्धैकेन पर्वणा उरुपतिश्चन्द्रमाः, एतावन्मात्रमेताव-
त्प्रमाणं क्षेत्रं चरति । यदुत-चतुर्दश मण्डलानि, एकस्य च म-
ण्डलस्य षोडश द्वाषष्टिभागाः । तथाहि-यदि चतुर्विंशत्य-
धिकेन पर्वशतेन सप्तदशशतान्यष्टषष्ट्याधिकानि मण्डलानां
लभ्यन्ते, तत एकेन पर्वणा किं लभ्यते ? । राशित्रयस्थापना-
१३४ । १७६८ । १ । अत्रान्येन राशिना मध्यराशिर्गुण्यते, ते
च तावानेव जाताः, तन्नाऽऽद्येन राशिना भागहरणं, लब्धाश्च-
तुर्दश, शेषास्तिष्ठन्ति द्वात्रिंशत् । तत्र छेद्यच्छेदकराश्याद्विके-
नापवर्चना, लब्धाः षोडश द्वाषष्टिभागाः ।

संप्रति पर्वगतमण्डलेष्वोऽयनगतमण्डलापगमे यच्छेषम-
वातिष्ठते तन्निरूपयति-

एगं च मंरुलं मं-डलस्स सत्तट्टिजाग चत्तारि ।

नव चैव चुषियाओ, इगतीसकएण छेएण ॥

एकं मण्डलमेकस्य च मण्डलस्य सप्तषष्टिभागाश्चत्वारः, एक-
स्य च सप्तषष्टिभागस्यैकत्रिंशद्विंशतेन छेदेन नव चूर्णिका भागाः,
एतावत्पर्वगतक्षेत्रापगमे शेषः । एतस्यैवमुपपत्तिः-यदि चतुर्विंश-
त्यधिकेन पर्वशतेन सप्तदशशतान्यष्टषष्ट्याधिकानि मण्डला-
नां लभ्यन्ते, तत एकेन पर्वणा किं लभामहे ? । अत्र राशित्रय-
स्थापना-१३४ । १७६८ । १ । अत्रान्येन राशिना मध्यरा-

शिशुण्यते, स च तत्त्वानेव जातः, तत आयेन चतुर्विंशत्यधिकेन शतरूपेण राशिना भागहरणं, त्रेचच्छेदकराद्योऽनु-
मिरपवर्तना, लघ्वाणि चतुर्दश मग्नलान्यष्टौ च एकत्रिंशद्
भागाः । एतस्माद्यनक्तेषु शोध्यन्ते, तत्र चतुर्दशस्य त्रयोदश
माण्डानि युक्तानि, एकमवशिष्टम् । संप्रत्यष्टान्य एकत्रिंशद्भा-
गेन्यत्रयोदश सप्तपष्टिभागाः शोध्यन्ते; तत्र सप्तपष्टिष्टभिर्गु-
णिनाः, जातानि पञ्चशतानि पद्विंशदधिकानि ५३६ । एक-
त्रिंशता त्रयोदश गुणितः, जातानि चत्वारि शतानि व्युत्तरा-
णि ४०३ । एतानि पञ्चन्यः पद्विंशदधिकेभ्यः शोध्यन्ते,
स्थितं शेषं त्रयस्त्रिंशदधिकं शतम् १३३ । तत एतत्सप्तपष्टि-
त्रागाऽऽनयनार्थं सप्तपष्ट्या गुण्यते, जातानि नवाशीतिश-
तान्येकादशाधिकानि ८६११ । त्रेदराशिमौल एकत्रिंशत्, स च
सप्तपष्ट्या गुण्यते, जाते द्वे सदस्ये सप्तसप्तत्यधिके २०७७ ।
ताभ्यां भागो द्वितय, त्रयश्चाश्चत्वारः सप्तपष्टिभागाः, शेषा-
स्त्रिंशति पदशतानि व्युत्तराणि ६०३ । ततश्चेचच्छेदकरा-
द्योः सप्तपष्ट्याऽपवर्तना, जाता उपरि नवाधस्तादेकत्रिंशत्,
नव्या एकस्य सप्तपष्टिभागस्य नवैकत्रिंशच्छेदकृता भागा इति ।
ज्योः १६ पाहु० । जं० । चं० प्र० । (युगे किमादिकाः संव-
त्सरा इत्यनुपदमेव ' जुगाइ ' शब्दे १५७५ पृष्ठे वदन्ते)

युगऽमावास्याः पूर्णिमाश्च यथा-

पंचसंवत्सरिण णं जुगे वावट्ठिं पुत्तिमाओ, वावट्ठिं अमा-
वासाओ पण्णाओ ।

"पंच" इत्यादि । तत्र युगे त्रयश्चन्द्रसंवत्सरा भवन्ति, तेषु पद्वि-
ंशपूर्णमास्यो भवन्ति, द्वौ चान्विशद्विंशसंवत्सरो ज्ञेयतः, तत्र चा-
भिवर्कितसंवत्सरः त्रयोदशतिथ्यन्तमासेर्जयन्तीति तयोः पञ्च-
विंशतिः पूर्णिमास्य इत्येवं द्विपष्टिस्ता भवन्तीति, एवममावास्या
अपीति । स० ६२ सम० ।

जुगंतकदञ्चूभि-युगान्तकृद् [कर] नूभि-खी० । युगानि काहमा-
नविदोपाः, तानि च क्रमवर्त्तानि, नत्साधर्म्याद्ये क्रमवर्त्तितो गुरु-
शिष्यप्रशिक्ष्याऽऽदिकृपाः पुरुषास्तेऽपि युगानि, तैः प्रमितान्तकर-
नूभिर्युगान्तकरनूभिः । ज्ञा० १ शु० ८ अ० । कल्प० । पुरुषवृक्ष-
युगापेक्षयाऽन्तकराणां जवत्कृपाकारिणां भूमिः काहो युगान्तकर-
नूभिः स्या० ८ अ० । अन्तकर (कृद्) नूभिर्जेदे, (सा च कस्या-
न्तहनः कियतीति तत्तच्छब्दे निरूपिता) पुरुषौ युगमिव पुरुषयुगं,
तदपेक्षयाऽन्तकराणां भवान्तकराणां, निर्वाणगामिनामित्यर्थः ।
भूमिः कालो युगान्तकरनूभिः । इदमुक्तं भवति-भगवतो बर्ह-
मानस्वामिनस्तीर्थे तस्मादेवावधेः तृतीयं पुरुषं जम्बूस्वामिनं
यावन्निराणमनूय, तत उत्तरं तद्व्यवच्छेद इति । स्या० ३
ज्ञा० ४ अ० ।

जुगंतकरभूमि-युगान्तकृद् [कर] नूभि-खी० । "जुगंतकर-
भूमि" शब्दार्थे, ज्ञा० १ शु० ८ अ० ।

जुगंतरप्रलोयणा-युगान्तरप्रलोकना-खी० । युगं यूपः, तत्प्रमा-
णमन्तरं व्यवधानं प्रलोकयति या सा तथा । (ज०) युगं यूपः,
तत्प्रमाणो भूभागोऽपि युगः, तस्यान्तरे मध्ये प्रलोकनं
यस्याः सा तथा । युगप्रमाणभूभागव्यवधानेन प्रलोकयन्त्याम्,
भ० " जुगमंतरप्रलोयणाए दिठीए " (जुगंतरप्रलोयणाए चि)
युगं यूपः, तत्प्रमाणमन्तरं स्वदेहदेशस्य दृष्टिपातदेशस्य च
व्यवधानं, प्रलोकयति या सा युगान्तरप्रलोकना, तथा, दृष्ट्येति ।
ज० २ श० १ उ० ।

जुगंधर-युगन्धर-पुं० । युगं रथस्य युगकाष्ठं धरति धृ-खच् ।
रथस्य युगकाष्ठासज्जने कूवरास्थे काष्ठभेदे, जं० १ वृक्ष० ।
पर्वतभेदे, वाच० । अम्बरतिलकपर्वतस्थे स्वनामख्याते आचार्ये,
आ० म० । " जुगंधरा नाम आयरिया विविह्नियमधरचरदसपु-
त्विचउल्लाणोवगया । " आ० म० १ अ० १ खल्ल० । अम्बरतिल-
कपर्वतमधिकृत्य- " युगन्धरमुनिस्तत्र, तदा केवलमासदत् । "
आ० क० । अपरविदेहस्थे महाबाहुवासुदेवस्य समकालिके
तीर्थकरे, आ० चू० १ अ० । आव० ।

जुगच्छिद्ध-युगच्छिद्ध-न० । युगच्छे, आ० क० ।

" पुज्जंते होइ जुगं, भवरंते तस्स होइ समिलाओ ।

जुगविट्ठिमि पवेसो, इअ संसइओ मणुअलंभो ॥ १ ॥ "

पूर्वान्ते समुद्रस्य युगम, अपरान्ते तु सम्या, ततो यथा युगस्य
बिन्दे तस्याः प्रदेशः संशयित इत्येवं मनुष्यजन्मलामः ।

तथा-

" जह समिला पम्भडा, सागरसलिले अणोरपारमि ।

पविसिज्ज जुगच्छिद्धं, कह वि भमंती भमंतस्मि ॥ १ ॥ "

नवरम्- " अणोरपारमि " देयत्वादिपार इत्यर्थः ।

" सा चरुवायवीई-पणुल्लिमा अ वि लमिज्ज जुगविट्ठं ।

न य माणुसाउ म्भो, जीवो पुण माणुसं लहइ ॥ १ ॥ "

आ० क० । उच० ।

जुगणच्छ-युगणच्छ-पुं० । युगमिव नद्धो युगनक्षः । यथा युगं
चूपमस्कन्धयोरारोपितं वर्तते तद्वद् योगोऽपि यः प्रतिभाति स
युगनक्ष इत्युच्यते । एतदाकार यागभेदे, सू० प्र० १२ पाहु० ।

जुगप्पहाण-युगप्रधान-पुं० । युगश्रेष्ठ, नि० चू० १ उ० । " तत्थ
अज्जवइरा सुच्चंति जुगप्पहाणा । " आ० म० १ अ० २ खल्ल० ।

जो दुप्पसहो सरी, होइति जुगप्पहाण आयरिया ।

अज्जसुहम्मप्पभिई, चउरहिया दुन्नि य सहसा । ४५१ ।

इहावसर्पिण्यां दुःपमावसानसमये च्छिहस्तोच्छिन्नतश्चतुर्विंश-
तिवर्षायुष्कः पुष्कलतपःक्षिपितकर्मतया समासक्तः सिक्तिसौख्यं
शुक्लान्तरात्मा दशैकान्तिकमात्रसूत्रधरोऽपि चतुर्दशपूर्वधर
इव शक्रपूज्यो दुष्पसहनामा सर्वाभितमः सुरिर्जविष्यति, ततः तं
दुष्पसहं यावत्, तमजिग्याप्येवेत्यर्थः । आर्यसुधर्मप्रभृतयः, आ-
रात् सर्वहेयधर्मभ्योऽर्वाङ्क जात आर्यः, स चासौ सुधर्मः, तत्प्रभृ-
तयः, प्रभृतिग्रहणाच्च जम्बूस्वामिप्रसवशर्यजत्राऽऽद्या गणधरप-
म्परा गृह्याने, युगप्रधानास्तत्तत्कालप्रवरपारमेश्वरप्रवचनोप-
निषद्देवित्वेन विदिष्टतरमूलगुणोत्तरगुणसंपन्नत्वेन च तत्का-
लापेक्षया जस्तत्तत्रमध्यं प्रधाना आचार्याः सूरयश्चतुर्धिकसह-
स्रचयप्रमाणा भविष्यन्ति । अन्ये तु चतुराहतसहस्रचयप्रमा-
णा इत्याहुः । तत्त्वं तु सर्वविदो विदन्ति ।

यच्च महानिर्वाणप्रन्थे जग्रन्थ ग्रन्थकारः-

" इत्थं चायरिआणं, पणपप्पा हुंति कोमिलक्खाओ ।

कोमिसहस्से कोनी, सए य तह एत्त चेव चि " ॥ १ ॥

तत्सामान्यमुनिप्रत्यपेक्षया उष्टव्यम् । तथा च तत्रैवोक्तम्-

" एपसि मज्जाओ, एगे निव्वइ गुणगणाइओ ।

सन्धुत्तममंगेणं, तित्थयरस्ताणुसरिसगुरु ॥ १ ॥ "

प्रव०

३६४ द्वार ।

चतुर्धिकद्विसहस्रमिता युगप्रधानाः सिद्धान्ते प्रोक्ताः, ते सा-
म्प्रतं क सन्ति?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-साम्प्रतं युगप्रधानाः सन्तीति

ज्ञातं नास्ति, दृश्यन्तेऽपि च न, तेन तृतीयेदयात्प्रारभ्य ते भविष्यन्तीति ज्ञायते । ५१ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

जुगमच्छ-जुगमत्स्य-पुं० । मत्स्यमेवे, विपा० १ शु० ८ अ० । जी० । प्रज्ञा० ।

जुगमत्त-जुगमात्र-त्रि० । युगं यूपं चतुर्हस्तं, तत्प्रमाणं युगमात्रम् । चतुर्हस्तप्रमाणे, प्रव० १०३ द्वारः । “पुरओ जुगमत्ताए, पेहमाणो महिं चरे ।” (३ गाथा) पुरतांऽप्रतो युगमात्रया शरीरप्रमाणाया शकटोर्द्ध्वसंस्थितया दृश्येति । दश० ५ अ० १ उ० ।

जुगमाय-जुगमात्र-त्रि० । ‘जुगमत्त’ शब्दार्थे, प्रव० १०३ द्वारः । “पुरओ जुगमायं पेहमाणे ।” युगमात्रं चतुर्हस्तप्रमाणं शकटोर्द्ध्वसंस्थितं चूनागं पश्यन् । आचा० २ शु० ३ अ० १ उ० ।

जुगल-जुगल-न० । युगं द्वित्वं विद्यतेऽस्त्यस्य लच् । युग्मे, द्वित्वसंख्याऽन्विते च । त्रि० वाच० । युगत्रं द्वयमिति । अनु० । तं० । उच्च० । ज्ञा० । रा० । ज० । स० । औ० । सजातीयविजातीययोर्द्वन्द्वे, रा० । जी० । जं० । “आमेलगजमलजुगलवद्विषयभूतुष्यपीणरइयसंविषयभोहरा ।” युगलौ युगलरूपौ, द्वावित्यर्थः । ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

जुगलधम्म-जुगलधर्म-पुं० । स्त्रीपुरुषद्वन्द्वधर्मे, आ० म० १ अ० १ खण्ड । तं० । ज्यो० ।

जुगलधम्मिय-जुगलधर्मिक-पुं० । स्त्रीपुरुषद्वन्द्वधर्मवति, तं० ।

जुगलयमणुय-जुगलकपनुज-पुं० । युगलधर्मिणि मनुष्ये, ज्यो० १ पाहु० ।

जुगलि[ण]-जुगलिन्-त्रि० । सजातीयविजातीयद्वन्द्वोपेते, उच्च-रकुरौ भगवान् युगलिकोऽहं युगलिनीति (ध्रैयांसवचः) कल्प० ७ क्षण । यस्मिन् काले कालान्तरे वा यावन्तो युगलिनस्तस्मिन् तावन्त एव, न्यूनाः, अधिका वा ?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-यस्मिन् काले यावन्तो युगलिनस्तस्मिन्काले तु तावन्त एव भवन्तीति । कालान्तरे च भरतैरावतयोर्युगलिनां न्यूनाधिकत्वं, देवकुर्वादिषु तु जातु तत्संहरणसंभवे कुतश्चित्तदानयनमपि भवतीति न तत्र न्यूनाऽऽधिक्यमिति । १३ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

जुगलिय-जुगलिक-त्रि० । स्त्रीपुरुषद्वन्द्वोपेते, कल्प० ७ क्षण । पं० विष्णुवर्षिकृतप्रश्ने-श्रीआदिनाथस्य वारके तालफलेन युगलिकदारका मृतो, युगलिनां चाकाशमरणं न भवतीति कथं घटते ?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-पूर्वकोट्याधिकायुषो युगलिनो न्यूनायुषि न म्रियन्ते, ततः श्रीआदिनाथस्य वारके तालफलेन मृतस्य युगलिनः पूर्वकोट्याधिकमायुर्नाञ्चदिति संगच्छत इति । ३ प्र० । ही० ३ प्रका० । युगलिकशरीराणि सुराः समुद्रं क्षिपन्ति, अथवा स्वयं विनश्वरीभवन्ति ?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-“पुरा हि मृतमिषुन-शरीराणि महाखगाः । नीडकाष्ठमिषोत्पाठ्य, सद्यश्चिक्षिपुर्म्बुधौ ” ॥ १ ॥ इति त्रिषष्टीयश्रुतपदवचरित्रवचनात् समुद्रे युगलिकशरीराणि क्षिप्यन्ते, अन्ययुगलिकक्लेत्रेऽप्येवं संभाव्यते, आरण्यकपशूनां निसर्गतो मृतानां यथा किमप्यवयवाऽऽदिकं नोपलभ्यते, तथा तेषामपीत्येषाऽपि संभावना संजायत इति । ३० प्र० । सेन० ३ उल्ला० । सर्वेषु युगलिकक्लेत्रेषु युगलिनां गर्भजगर्भव्युत्क्रान्तनेदभिज्ञानां जघन्यमध्य-

मोक्तृष्टनेदभिज्ञमायुस्त्रयं, किं वोक्तृष्टमेव?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-युगलिनामुक्तृष्टमायुर्ध्यास्थानं त्रिपल्योपमादि प्रतीतं, जघन्यं तु कुल्लकभवरूपं ज्ञेयम्, अतस्त्रिपल्योपमप्रमितमप्यायुरपवत्यं कुल्लकभवरूपं कश्चिज्जन्तुः करोतीत्यर्थकाङ्क्षाराग्याचाराङ्गवृत्त्यादौ सन्ति, परं तदपवर्तनमप्याप्तावस्थायामेव भवति, तदुद्धर्तनं तु न भवति, तेषां निरुपक्रमायुष्कत्वात् । मध्यमं तु युगलिनीगर्भेऽपि नववक्ष्यमिति गर्भजा उत्पद्यन्ते, निष्पद्यन्ते च द्वयमेव । शेषास्तु स्वस्वमायुरपवत्यं गर्भस्था एव म्रियन्ते; तथा कुल्लकभवादधिकसमयाऽऽदिभवने संभवतीति । १६ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

युगलित-त्रि० । युगलं सजातीयविजातीययोर्द्वन्द्वं, तत्संजातमस्त्यस्य युगलितः । सजातीयविजातीयद्वन्द्वोपेते, जी० ३ प्रति० । जं० । जी० । “निधं जुगलिया” युगलतया स्थिताः । ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

जुगलियखेत्तकप्पख-युगलिकक्षेत्रकल्पवृत्त-पुं० । युगलिकक्षेत्रे कल्पवृक्षा वनस्पतिरूपाः, पृथ्वीकायरूपा वा ?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-ते वनस्पतिरूपा इति । ४६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

जुगवं-जुगवत्-त्रि० । युगं सुप्रमदुष्पमाऽऽदिः कालः, सोऽदुष्टो निरुपद्रवो विशिष्टवस्तेतुयस्यास्त्यसौ युगवान् । कालोपद्रवरहिते, अनु० । कालोपद्रवोऽपि सामर्थ्यविघ्नहेतुः, स चास्य नास्तीति । अनु० । म० । रा० । आ० म० ।

युगपत्-अव्य० । युगमिव पद्यते, पद-किप् । एकस्मिन् काल इत्यर्थे, न० । “चत्वारि कर्मं से जुगवं खवेइ” । यौगपद्येन निर्जरयति । औ० । आ० म० । उच्च० । विशेष० । (युगपत्क्रिया-द्वयवक्तव्यता ‘दोकिरिय’ शब्दे वक्ष्यते)

जुगवाहु-जुगवाहु-पुं० । युगो यूपस्तदाकारा वृत्तत्वादीर्घत्वाच्च बाहवो यस्य सः । युगवहीर्घवाहौ, स्या० ६ ठा० । सुविधिजिने, सुविधिजिनस्य चैतत्पूर्वभयनामधेयम् । स० । पूर्वविदेहस्थे सीमन्धरतीर्थकरसमकालिके वासुदेवे, आ० चू० ४ अ० । आव० । मातृवदेशस्थस्य सुदर्शनपुरनृपतेर्मणिरथस्य स्वनामख्याते भ्रातरि, उच्च० ९ अ० । मिथिज्ञास्थे नमिराजपितरि, “इत्थं जुगवाहुमयणरेहाणं पुत्तो नमी नाम महाराया ।” ति० ।

जुगसंवच्छर-जुगसंवत्सर-पुं० । युगं पञ्चवर्षाऽऽत्मकं तत् पूरकः संवत्सरो युगसंवत्सरः । सू० प्र० १० पाहु० । चं० प्र० । पञ्चसंवत्सराऽऽत्मकं युगं, तदेकदेशभूतो वक्ष्यमाणलक्षणश्चन्द्राऽऽदिर्युगपूरकत्वाद्युगसंवत्सरः । जं० ७ वल्ल० । स्या० । संवत्सरविशेषः, (तद्वक्तव्यता ‘जुग’ शब्देऽत्रैव भागे १५६७ पृष्ठे द्रष्टव्या)

जुगसंनिज-जुगसन्निभ-त्रि० । वृत्ततया आयततया च यूपतुल्ये, ‘जुगसन्निभपीणरइयपीवरपठसंविषयसुसिलिधविसिद्धघण-धिरसुवस्संधीपुरवरफविवद्विचयचुया ।” जी० ३ प्रति० । तं० । प्रश्न० ।

जुगाइ-युगाऽऽदि-पुं० । युगाऽऽरम्भे, युगाऽऽरम्भकाले प्रथमतः प्रवृत्ते मासतिथिसुहूर्त्तादौ च । जं० ।

संप्रति युगसंवत्सरमासदिनानामादिं प्ररूपयति-

आदी जुगस्स संव-च्छरो उ मासस्स अफ्फमासो उ ।

दिवसा भरहेरवण, राईया सह विदेहेसु ॥

युगस्य चन्द्रचन्द्राभिवर्द्धितचन्द्राभिवर्द्धितरूपसंवत्सरपञ्च-
काऽऽत्मकस्याऽऽदिः संवत्सरः, न च चान्द्रः, तमसावन्त्य-
युगस्य प्रवर्त्तनात् । चान्द्रस्य संवत्सरस्याऽऽदिर्मासः । स च
आवणत आषाढपौर्णमासीचरमसमयः पाश्चात्ययुगस्य
पर्यवसानं, ततोऽभिनवयुगस्याऽऽदिर्मानः प्रवर्त्तमानः आवण
एव भवति, तस्यापि च मासस्य आवणस्याऽऽदिरर्त्तमासः
पक्षः, पक्षद्वयमीलनेन मासस्य संभवात् । सोऽपि च पक्षो
बहुलो वेदिन्यः, पौर्णमास्यनन्तरं बहुलपक्षस्यैव भावात् ।
तस्यापि च बहुलस्यार्त्तमासस्यापि भरनक्षेत्रे युगस्यादिः
प्रवर्त्तने, नतो दिवस एव मासाऽऽदिरूप उत्पद्यते, यदा च
भरनक्षेत्रे दिवसस्तदैरवतेऽपि दिवसः, तदा च पूर्वविदेहेष्व-
परविदेहेषु च रात्रिः, अतः परवतेऽपि अर्द्धमासस्याऽऽदिर्दिवसो,
महाविदेहेषु रात्रिरिति ।

संप्रति भरतैरवनेऽधिहृत्वाऽऽदिप्ररूपणार्थमाह-

दिवसाइ अहोरत्ता, बहुलाइयाणि होति पन्वाणि ।

अनिई नक्खत्ताई, रुहो आई मुहुत्ताणं ॥

भरते, परवते च दिवसाऽऽद्यो दिवसमूला अहोरात्राः, युग-
स्याऽऽदौ दिवसस्यैवेह प्रवर्त्तमानत्वात् । पर्वणि पक्षरूपाणि ब-
हुलाऽऽदिनि कृष्णानि भवन्ति, कृष्णपक्षस्यैव युगाऽऽदौ भावात् ।
तथा नक्षत्राणामादिरभिजित्त, ततः पक्षाऽऽरभ्य नक्षत्राणां क्र-
मेण युगे प्रवर्त्तमानत्वात् । तथाहि-उत्तराषाढानक्षत्रचरमसमये
पाश्चात्ययुगस्य पर्यवसानम् । ततोऽभिनवयुगस्याऽऽदिनक्षत्रम-
भिजित्तैव भवति । तथा मुहूर्त्तानामादिमुहूर्त्तो रक्षः, इह दिवसा-
ऽऽदिरहोरात्र इत्युक्तं, दिवसाऽऽदिके चाहोरात्रे क्रमेणामी पञ्चा-
शन्मुहूर्त्ताः । तद्यथा-प्रथमो मुहूर्त्तो रक्षः, द्वितीयः श्रेयान्, तृतीयो
नित्रः, चतुर्थो वायुः, पञ्चमः सुवीतः, षष्ठोऽभिचन्द्रः, सप्तमो माहे-
न्द्रः, अष्टमो बलवान्, नवमः पद्मः, दशमो बहुसत्यः, एकादश ई-
शानः, द्वादशस्तःस्थः, त्रयोदशो भाविताऽऽमा, चतुर्दशो वैश्रवणः,
पञ्चदशो वारुणः, षोडश आनन्दः, सप्तदशो विजयः, अष्टादशो
विष्वक्सेनः, एकोनविंशतितमः प्राजापत्यः, विंशतितम उप-
शमः, एकविंशतितमो गन्धर्वः, द्वाविंशतितमोऽग्निवेशः, त्रयो-
विंशतितमः शतवृषभः, चतुर्विंशतितम आतपवान्, पञ्च-
विंशतितमोऽममः, षड्विंशतितमोऽरुणवान्, सप्तविंशतितमो
भौमः, अष्टाविंशतितमो वृषभः, एकोनविंशतितमः सर्वार्थः,
त्रिंशत्तमो राक्षसः ।

उक्तं च जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ-

“रुहो सेप मिचे, वारु पीए तदेव अभिचंदे ।

माहिंद बलव पम्दे, बहुसत्त्वे चैव ईसाणे ॥ १ ॥

तस्येव भावियप्पा, वेसमणो वारुणे य आणंदे ।

विजप य वीससेणे, पायावच्चे तह य उवसमए ॥ २ ॥

गंधर्व अगिवेसो, सयरिसंह आयवं च अममं च ।

रुणवं भोमे रिसहे, सव्वठे रक्खसाईया ॥ ३ ॥”

ततो युगे मुहूर्त्तानामादिको रक्ष एव भवति । ज्यो० २ पाहु० ।

तथा च जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तावेवोक्तम्-

“किमाइआ एं जंते ! संवच्छरा, किमाइआ अयणा,

किमाइआ उक्त, किमाइआ मासा, किमाइआ पक्खा,
किमाइआ अहोरत्ता, किमाइआ मुहुत्ता, किमाइआ कर-
णा, किमाइआ नक्खत्ता पम्मात्ता ? गोयमा ! चंदाइआ सं-
वच्छरा, दक्खिणाइआ अयणा, पाउसाइआ उक्त, सा-
वणाइआ मासा, बहुलाइआ पक्खा, दिवसाइआ अहोर-
त्ता, रोदाइआ मुहुत्ता, वालवाइआ करणा, अभिजिआइया
नक्खत्ता समणाउसो ! ” [जं० ७ वक्क०]

तदेवं ‘राईया सह विदेहेसु’ इत्यनेन (पूर्वोक्तगाथा) अवयवेन म-
हाविदेहेष्वनया गाथया भरतैरवतयोर्युगस्याऽऽदिः प्ररूपितः ।
संप्रति भरतैरवतविदेहेषु साधारणं युगस्याऽऽदिं प्ररूपयति-

सावणवहुत्तपडिबए, वालवकरणे अजीइनक्खत्ते ।

संवत्थ पढमसमए, जुगस्स आई वियाणाहि ॥

सर्वत्र-जरते, परवते, महाविदेहेषु च आवणमासे बहुलपक्षो-
कृष्णपक्षे प्रतिपदि तिथौ वास्तवकरणे अभिजित्तक्षेत्रे प्रथमस-
मये युगस्याऽऽदिं विजानीहि । ज्यो० २ पाहु० ।

संवत्तेति भरतैरावतविदेहेषु ज्ञान्यम् । अवसर्पिण्यां पक्षा-
मारकाणामप्यादिः रात्रिरिव, विदेहेषु यद्यप्यारकाणामभावः,
तथापि पञ्चसंवत्सराऽऽत्मकस्य युगस्य सद्भावः । मं० ।

जुगा-युग्य-न० । युज्-यत्-कुत्वम् । “युग्यं च पत्रे” ॥ ३।१-
१२६ ॥ इति (पाणिनि) सूत्रेण निपातनम् । अथाऽऽदिके वाहने,
स्था० ४ डा० ३ उ० । प्रश्न० ! युगमिव युग्यम् । संयमभारवो-
दरि साधो, स्था० ।

युग्यभेदा यथा-

चचारि जुगा पम्मात्ता । तं जहा-जुत्ते, णाममेगे जुत्ते, जुत्ते
णाममेगे अजुत्ते, अजुत्ते णाममेगे जुत्ते, अजुत्ते णाममेगे
अजुत्ते ॥

युग्यं वाहनमइवाऽऽदि । अथवा-गोल्लविषये जम्पानं द्विहस्त-
प्रमाणं चतुरस्रं सवेदिकमुपशोजितं युग्यकमुच्यते, तत्
युक्तमारोहणसामग्र्या पर्याणाऽऽदिकया पुनर्युक्तं वेगाऽऽदि-
भिरित्येवं यानयद् व्याख्येयम् । स्था० ४ डा० ३ उ० ।
युगमर्हति युगं वा वहति यत् । युगवाहकेऽथाऽऽदौ,
त्रि० । वाच० । गन्थादिके, आचा० १ शु० १ अ० ५ उ० ।
गोल्लदेशप्रासिद्धे जम्पानविशेषे, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार । यु-
ग्यानि गोल्लविषयप्रसिद्धानि द्विहस्तप्रमाणानि वेदिकोपशो-
भितानि जम्पानान्येवेति । ज्ञा० १ शु० १ अ० । अनु० । जं० ।
जी० । भ० । औ० । प्रश्न० । पुरुषोत्तमस्य आकाशयाने, सूत्र०
२ शु० २ अ० । युग्यं पुरुषोत्तमस्य आकाशयानं, जम्पानमि-
त्यर्थः । जं० २ वक्क० ।

जुगगय-युग्यगत-त्रि० । वाहनोपरि स्थिते, औ० ।

जुगगय-युग्यक-‘जुग’ शब्दार्थे, स्था० ४ डा० ३ उ० ।

जुगायरिया-युग्याचर्या-श्री० । युग्यस्याऽऽचर्या वहनं ग-
मनं युग्याचर्या । युग्यस्य गमने, स्था० ४ डा० ३ उ० ।

युग्याचर्याभेदाः-

चचारि जुगायरिया पणत्ता । तं जहा-पंथजाई णाम-

मेगे, णो उप्पहजई । उप्पहजई णाममेगे, णो पंथजई ।
एगे पंथजई वि, उप्पहजई वि । एगे णो पंथजई, णो
उप्पहजई ॥

(जुगगारिय चित्ति) युग्मस्य चर्या वहनं, गमनमित्यर्थः । क्वचित्तु-
“जुगगारिय चित्ति” पाठः, तत्रापि युग्माचर्येति, पथयाच्येकं युग्मं
भवति, नोत्पथयायीत्यादि चतुर्जङ्ग । इह च युग्मस्य चर्याद्वारेणैव
निर्देशे चतुर्विधत्वेनोक्तत्वात् तच्चर्याया एवोद्देशोक्तं चातुर्विध्य-
मवस्येति भावः । युग्मपक्षे तु युग्ममिव युग्मं, संयमयागे-
भारवोढा साधुरेव, स च पथियात्यप्रमत्त उत्पथयायी लिङ्गा-
वशेषः, उभययायी प्रमत्तश्चतुर्थः सिद्धक्रमेण सदसद्रुभ-
यानुभयानुष्ठानरूपत्वात् । अथवा-पथ्युत्पथयोः स्वपरसमय-
रूपत्वाद् यायित्वस्य च गत्यर्थत्वेन बोधपर्यायत्वात् स्व-
परसमयबोधापेक्षयेयं चतुर्भङ्गी नेयेति । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

जुगगारिया-युग्माचर्या-ली० । ‘जुगगारिया’ शब्दार्थे, स्था० ४
ठा० ३ उ० ।

जुज्जत्ता-युक्त्वा-अव्य० । योगं कृत्वेत्यर्थे, प्रा० २ पाद ।

जुज्ज-युध-धा० । युद्धे, दिवा०-आत्म०-अक०-अनिट् ।
युध्यते, अयुद्ध । वाच० । “ संपल्लगो उ जुज्जिउं ” ।
आ० म० १ अ० १ खए । युद्धे, न० । युध्-क्तः । शस्त्रादिके-
पणव्यापारे योधने, वाच० । मुष्ट्याऽऽदिना परस्परतारुणे, तं० ।
“जुज्जाइ बाहुजुज्जाइयाइं वट्टाइयाणं च” युद्धानि नाम-बाहुयु-
द्धाऽऽदीनि, यदि वा वर्तकाऽऽदीनां च । आ० म० १ अ० १ खए ।
युद्धं कुक्कुटाऽऽदीनामिव मुष्णामुरिण, शृङ्गिणामिव शृङ्गाशृङ्गि-
युयुत्सया योधयोर्वलानाम् । जं० २ वक्क० । आयुधयुद्धं,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । वैरिणां परप्राणव्यपरोपणाध्यवसाये,
आतु० । संग्रामे, “अप्राणमेव जुज्जाहि, किं ते जुज्जेण वज्ज-
ओ ।” उच्च० ८ अ० । नि० । प्रश्न० । उच्यतः संग्रामयुद्धं, जावतः
परीपहाऽऽदियुद्धं, तद् द्विविधम्, आर्यानां यजेदात् । तत्रानार्थ-
संग्रामयुद्धं, परीपहाऽऽदिरिपुयुद्धं त्वार्थम् । आचा० १ श्रु० ५
अ० ३ उ० । तदात्मके द्वासप्ततिकलाऽन्तर्गते कलाभेदे, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । औ० । जं० ।

युद्धदर्शननिषेधो यथा—

जे जिकखू आसजुज्जाणि वा० जाव सूकरजुज्जाणि वा
चक्खूदंनणवन्धियाए अनिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा सा-
इज्जइ ॥ २ए ॥

“हयजुज्ज” गाहा ! हयोऽश्वस्तेषां परस्परतो युद्धं, एवमन्ये-
षामपि, गजाऽऽदयः प्रसिद्धाः, शरीरेण विमध्यमः करटः, रक्त-
पादपत्रदृक्ः शिखी, धूम्रवर्णो लावकः, आडिमादि प्रसिद्धा, अ-
द्विपच्छद्विद्यादिकरणहिं जुद्धं, सव्वसंधिविक्खोभणं गिजुद्धं,
पुव्वं जुद्धेण जुद्धिउं पच्छा संधी विक्खोभिज्जंति जरथ तं
जुद्धं । नि० चू० १२ उ० ।

जुज्जंग-युद्धाङ्ग-न० । संग्रामाङ्गे, उच्च० ।

साम्प्रतं युद्धाङ्गमाह-

जाणाऽऽवरणपहरणे, जुज्जे कुशलत्तणं च णीतीए ।

दक्खत्तं ववसातो, सरीरमारोग्यं चैव ॥ १४ ॥ उच्च० नि० ।

(जाणावरणपहरणे चित्ति) यानं च इत्यादि, तत्र सत्यपि न
शक्नोत्यभिर्भावितुं शत्रुमत आवरणम्, आवरणं च क्वचाऽऽदि,

सत्यप्यावरणे प्रहरणं विना किं करोतीति, प्रहरणं प्रहरणं च ख-
ङ्गाऽऽदि, यानाऽऽवरणप्रहरणानि, यदि युद्धे कुशलत्वं नास्ति,
तदा किं यानाऽऽदिनेति युद्धे संग्रामे कुशलत्वं, कुशलत्वं च प्रा-
चीणरूपं, सत्यप्यस्मिन्निति विना न शत्रुजयनमतो नीतिः, नीति-
आपक्रमाऽऽदिलक्षणा, सत्यामपि चास्यां दक्षत्वाधीनो जयः, ततो
दक्षत्वम्, दक्षत्वमाशुकारित्वं, सत्यप्यस्मिन्नित्यवसायस्य कुतो
जय इति व्यवसायः, व्यवसायो व्यापारः, तत्रापि यदि न शरी-
रमहीनाङ्गं, ततो न जय इति शरीरम्, अर्थात्परिपूर्णाङ्गम् । तत्रा-
प्यारोग्यमेव जयायेति (आरोग्यं च त्वि) आरोग्यता, चः समुच्चये,
एवोऽवधारणे । ततः समुदितानामेवैषां युद्धाङ्गत्वमिति सूत्रार्थः ।
उच्च० पाई० ३ अ० ।

जुज्जंजाण-युद्धध्यान-न० । युद्धं वैरिणां परप्राणव्यपरोपणा-
ध्यवसायः, तस्य ध्यानं युद्धध्यानम् । ध्यानभेदे, भ्रातृणां विना-
शे, चेटकेन सह कोणिकनृपस्येव, अङ्गारवत्यादिग्रहणे चान्-
प्रबोतस्येव वा । आतु० ।

जुज्जंत-युध्यत्-त्रि० । युद्धं कुर्वति, नि० चू० १ उ० । “ महया
रिखियलेण जुज्जंतो दिट्ठे । ” आ० म० १ अ० १ खए ।

युध्यमान-त्रि० । शस्त्राणि व्यापारयति, “ जुज्जंतं ददधम्म-
णं ” । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

जुज्जकित्तिपुरिस-युद्धकीर्तिपुरुष-पुं० । युद्धजनिता या की-
र्तिः, तत्प्रधानः पुरुषो युद्धकीर्तिपुरुषः । युद्धजनितकीर्तिमति
पुरुषे, स० ।

जुज्जकुसल-युद्धकुशल-पुं० । युद्धप्रवीणे, उच्च० ३ अ० । यु-
द्धक्रियाज्ञानवति, आ० क० ।

जुज्जण-इ-युद्धनिति-ली० । व्यूहरचनाऽऽदिके, स्था० ६ ठा० ।
संग्रामनिर्गमप्रवेशे च । आ० क० । उच्च० ।

जुज्जदक्ख-युद्धदक्ष-पुं० । युद्धे आशुकारिणि, उच्च० ३ अ० ।

जुज्जववमाय-युद्धव्यवसाय-पुं० । युद्धव्यापारे, उच्च० ३ अ० ।

जुज्जवीरिय-युद्धवीर्य-पुं० । पुष्पदन्तजिनसमकाक्षिके नृपे,
“ जुज्जवीरिययुयुत्सवः । ” ति० ।

जुज्जसज्ज-युद्धसज्ज-पुं० । युद्धनिमित्तं सज्जः प्रगुणीभूतो यु-
द्धसज्जः । रा० । युद्धप्रगुणे, भ० ७ श० ६ उ० । युद्धसज्जो
रणप्रहृ इति । औ० ।

जुज्जसङ्ग-युद्धश्रङ्ग-त्रि० । युद्धं संग्रामस्तत्र संजाता श्रङ्गा
यस्य सः । युद्धश्रङ्गावति, प्रश्न० ३ अ० द्वार ।

जुज्जसूर-युद्धसूर-पुं० । युद्धे सूरः सुनटः । रणदीक्षावदकक्षे,
संथा० । नूरविशेषं, “ जुज्जसूरे वासुदेवे ” युद्धशूरो वासुदेवः ।
कृष्णवत्स्य षष्ठ्यधिकेषु त्रिषु संग्रामशनेषु लब्धजयत्वात् ।
स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

जुज्जाइजुज्ज-युद्धातियुद्ध-न० । यत्र प्रतिद्वन्द्विहृतानां पुरुषा-
णां पातः स्यादित्येवम्भूते खङ्गाऽऽदिप्रक्षेपपूर्वके महायुद्धे, तदा-
त्मके द्वासप्ततिकलाऽन्तर्गते कलाभेदे च । जं० २ वक्क० । स० ।
औ० । ज्ञा० ।

जुज्जारिय-युद्धार्थ-न० । युद्धभेदे, युद्धं द्विविधम्, आर्यानां यजे-
दात् । अनार्थं संग्रामयुद्धम्, परीपहाऽऽदिरिपुयुद्धं त्वार्थम् ।
आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

जुज्जारिह-युच्चारि-वि० । युक्कोचिते, “इमेणं चैव जुज्जारिहि किं ते जुज्जेण वज्जेभा । जुज्जारिहं तु खलु दु-एवहं जहेत्थ कुल-वेहि ॥ १ ॥ ” आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

जुज्जित्ता-युद्धा-अव्य० । युक्तं ह्येत्यर्थे, स्या० ३ डा० २ उ० ।

जुम्-जूर्ण-जीर्ण-वि० । वृणनेदे, वाच० । ‘जिण’ शब्दार्थे च । प्रा० १ पाद ।

जुम्कुमारी-जोर्णकुमारी-स्त्री० । ‘जिष्कुमारी’ शब्दार्थे, झा० २ श्रु० १ वर्ग १ अ० ।

जुष्मगुल-जोर्णगुल-पुं० । ‘जिष्मगुल’ शब्दार्थे, म० ७ श० ६ उ० ।

जुएणघय-जोर्णघय-न० । ‘जिएणघय’ शब्दार्थे, अनु० ।

जुएणतंजुल-जोर्णतंजुल-पुं० । ‘जिएणतंजुल’ शब्दार्थे, म० ८ श० ६ उ० ।

जुएणतया-जोर्णतया-स्त्री० । ‘जिएणतया’ शब्दार्थे, आचा० २ श्रु० ४ चू० ।

जुहणदुग-जोर्णदुग-न० । ‘जिष्णदुग’ शब्दार्थे, ती० ४ कटप ।

जुम्सुरा-जोर्णसुरा-स्त्री० । ‘जिष्मसुरा’ शब्दार्थे, म० ८ श० ६ उ० ।

जुम्सेचि[ण]-जोर्णसेचि-पुं० । ‘जिष्मसेचि (ण)’ शब्दार्थे, ध० २० ।

जुम्जुम्-जोर्णजोर्ण-वि० । ‘जिष्माजिष्म’ शब्दार्थे, आ० म० १ अ० १ खरु ।

जुएणजाण-जोर्णजाण-न० । ‘जिएणजाण’ शब्दार्थे, झा० १ श्रु० १ अ० ।

जुएणचार-जोर्णचार-पुं० । ‘जिएणचार’ शब्दार्थे, ध० २ अधि० ।

जुहा-जोर्णहा-स्त्री० । ‘जोर्णहा’ शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

जुनि-जुति-स्त्री० । जुनौ, ‘सर्वजुर्ण’ सर्वद्युत्याऽऽभरणादि संवन्धित्या । झा० १ श्रु० ७ अ० ।

जुत्त-युक्त-वि० । युज्-कः । युने, “जुत्तानि वशीवदाऽऽदियुतानि । औ० “युत्ते जुत्ते तदा जय ।” युक्को ज्ञानाऽऽदिभिः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । संयुते, पञ्चा० १२ विव० । मिलिते, अष्ट० १ अष्ट० ।

उपते, यो० ११ विव० । श्लिष्टे, आ० चू० । युक्तं श्लिष्टमित्यनर्थान्तरम् । आ० चू० १ अ० । समन्विते, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । परस्परसंयुक्ते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ डा० । विशेषेण ज्ञा० १ रा० । उचिते, अनु० । स्या० । जं० । रा० । जी० । योग्ये, नि० चू० १० उ० । युक्तं योग्यं घटमानमिति । नि० चू० १ उ० । “जुत्तो” युज्यते, घटत इत्यर्थः । नि० चू० १ उ० । उपपत्ते, चं० प्र० २० पाहु० । सूत्र० । सू० प्र० । संगते, झा० १ श्रु० १६ अ० । स्या० । विपा० । जं० ।

उपा० । पञ्चा० । युक्तियुक्ते, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । संमते, दर्श० ४ तत्त्व । उद्युक्ते, प्रथ० ६४ द्वार । अभ्यस्तयोगे योगिनि, पुं० । एलानीवृत्तनेदे च, न्यायाऽऽगतद्रव्याऽऽदौ, न० । वाच० ।

जुत्तगई-युक्तगति-स्त्री० । मृदुगतौ, “जुत्तगती यामं मिदुगती ।” न शीघ्रं गच्छतीत्यर्थः । नि० चू० १६ उ० ।

जुत्तजोग-युक्तयोग-पुं० । संयुतकायाऽऽदिचेष्टे. “सर्वेहि जुत्तजोगस्स ।” पञ्चा० १२ विव० ।

जुत्तपरिणय-युक्तपरिणत-वि० । सत्सामग्र्या युक्ततया परिणते यानाऽऽदौ, स्या० ४ डा० ३ उ० ।

जुत्तपाक्षिय-युक्तपालिक-वि० । युक्तापरस्परं संबद्धा न तु

वृहदन्तराला पाक्षिः सेतुर्धस्य स युक्तपालिकः । परस्परसंयुक्तसेतुके, रा० । जी० ।

जुत्तफुसिय-युक्तस्पृष्ट-न० । उचितविन्दुनिपाते, “जुत्तफुसिय-निहयरेणुयं ।” स० ३४ सम० ।

जुत्तखन-युक्तरूप-वि० । संगतस्वभावे, प्रशस्तस्वभावे, उचित-वेपे, सुविहितनेपथ्ये च । स्या० ४ डा० ३ उ० ।

जुत्तसोह-युक्तशोभ-वि० । युक्तं शोभते युक्तस्य वा शोभा यस्य तद्युक्तशोभम् । गवाऽऽदिसत्सामग्रीयुक्ततया शोभमाने यानाऽऽदौ, स्या० ४ डा० ३ उ० । युक्ता उचिता शोभा यस्य सः युक्तशोभोपेते, स्या० ४ डा० ३ उ० ।

जुत्ति-युक्ति-स्त्री० । योजनं युक्तिः, युज्-क्तिन् । विशेष० । योगे,

“ दिव्याप जुत्तीप ” युक्त्या विवक्षिताध्ययोगेन । औ० । भक्तौ, स्या० ८ डा० । ह्य्याऽऽदिसंयोगे, स० ५ अङ्ग । आचा० । झा० ।

युक्त्याऽन्यान्वयमितिस्तथाविधद्रव्ययोजनेनेति । स्या० ७ डा० । लोकन्याये, पो० ६ विव० । विशेष० । हैतौ, स० ५ अङ्ग ।

उपपत्तौ, अष्ट० १६ अष्ट० । आ० । पञ्चा० । “ एसा खलु तत-जुत्ति स्ति । ” तन्त्रयुक्तिः शास्त्रीयोपपत्तिः । पञ्चा० १८ विव० । अवितथमणितौ, “ तत्थिमा जुत्ति वत्तवा । ” जीवा० ७ अ-

धि० । युक्तयः सर्वप्रमाणनयगर्भा इति । पो० ५ विव० । अनुमाने, यो० वि० । अनुमानसाधने लिङ्गज्ञानाऽऽदौ, वाच० । “ स-

व्वार्हि अणुजुत्तीहि । ” सर्वैरेव हेतुद्वयान्तः प्रमाणीकृतैः । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । युक्तयः साधनानि, असिद्धविरुद्धनैकान्तिकपरि-

हारेण पक्षधर्मत्वसंपक्षत्वविपक्षत्वव्यावृत्तिरूपतया युक्तिसङ्गना युक्तयः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । योजनं युक्तिः । अर्थघट-

नायाम्, स० ५ अङ्ग । सूत्र० । “ तथ जुत्ती वि पयमा । ” जी० १ प्रति० । “ सर्वजुर्ण ” सर्वयुक्त्या उचितेषु वस्तुघटना-

वक्रणेषु । झा० १ श्रु० ७ अ० । विधौ, वृ० १ उ० । युक्तिर-थार्थधारणमित्युक्ते नाटकाङ्गविशेषे च । वाच० ।

जुर्ति-स्त्री० । उवर-क्तिन्, संप्रसारणम् । उवरे, वाच० ।

जुत्तित्वम-युक्तिरूप-वि० । उपपत्तिसहे, पञ्चा० १२ विव० । आ० म० । “ नागमजुत्तित्वमं होइ । ” (३६५ गाथा) विशेष० ।

जुत्तिगई-युक्तिगवी-स्त्री० । यथार्थवस्तुस्वरूपविभजनोपपत्ति-युक्तिः । सैव गौर्युक्तिगवी । युक्तिरूपायां गवि, “ मनोवत्सो युक्तिगवी, मध्यस्थस्यानुधावति । ” (३३०) अष्ट० १६ अष्ट० ।

जुत्तिष्ण-युक्तिज्ञ-वि० । युक्तिज्ञानवति, “ गंधारे गीयजुत्तिष्णा । ” स्या० ७ डा० ।

जुत्तिवाहिय-युक्तिवाधित-वि० । उपपत्तिनिराकृते, “ जम्हा ण जुत्तिवाहिय-विसओ वि सदागमो होइ । ” (४४ गाथा) पञ्चा० १८ विव० ।

जुत्तिसुवर्ष-युक्तिसुवर्ण-पुं० । कृत्रिमसुवर्णे, दर्श० २० अ० ।

युक्तिसुवर्णस्य का वार्ता ?, इत्याह-

जुत्तिसुवर्षं पुण, सुवर्षवर्षं तु यदि वि कीरेजा । ए ह होति तं सुवर्षं, मेसेहिं गुणोहिंऽसंतेहिं ॥ ३६॥

युक्त्या ह्यसंयोगेन, यदसुवर्णं सत्सुवर्णकारं स्यात् तद् युक्ति-सुवर्णं, तत्पुनः सुवर्णज्ञैः पीतच्छाद्यमेव, यद्यपीत्यनुपगमे, कि-

येत विधीयेत, कथञ्चिन्नथापि ' न ह्यु ' नैव भवतिः स्यात्, तद्यु-
क्तिसुवर्णम्, सुवर्णं हेम, शेषैर्वर्णव्यतिरिक्तैर्गुणैर्विपद्याताऽऽदि-
भिरसांद्गरिति गाथायः ॥ ३६ ॥ पञ्चा० १४ वि० ० ।

जुष्ककिचिपुरिस-युष्ककीर्तिपुरुष-पुं० । ' जुष्ककिचिपुरिस ' शब्दार्थे, स० ।

जुष्ककुसल-युद्धकुशल-पुं० । ' जुष्ककुसल ' शब्दार्थे, आ० क० ।

जुष्कणीइ-युष्कनीति-स्त्री० । ' जुष्कणीइ ' शब्दार्थे, आ० क० ।

जुष्कदक्ष-युद्धदक्ष-पुं० । ' जुष्कदक्ष ' शब्दार्थे, उ० ३ अ० ।

जुद्धववसाय-युद्धव्यवसाय-पुं० । ' जुष्कववसाय ' शब्दार्थे, उ० ३ अ० ।

जुष्कविरिय-युष्कवीर्य-पुं० । ' जुष्कविरिय ' शब्दार्थे, ति० ।

जुष्कसज्ज-युष्कसज्ज-पुं० । ' जुष्कसज्ज ' शब्दार्थे, रा० ।

जुद्धसह-युद्धश्रद्ध-वि० । ' जुद्धसह ' शब्दार्थे, प्र० ३ अ० ३ अ० ३ अ० ।

जुष्पइत्ता-युक्त्वा-अव्य० । युज्-क्त्वा । योगं कृत्वेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

जुम्म-युग्म-न० । युज्-मङ् । पृषोदराऽऽदित्वाजस्य गः । " भो वा " । ८ । ३ । ६३ । इतिप्राकृतसूत्रेण गमस्य म्भो वा । प्रा० २ पाद । चित्त्वसंख्याऽन्विते पदार्थेऽयसंघाते, पि० । ओघ० । युगले, " युग्माद्भिरुक्तभूतानि, पण्युप्योर्वसुरन्ध्रयोः रुद्धेन द्वाद-
शी युक्ता, चतुर्दशयय पूर्णिमा । प्रतिपदाऽप्यमावस्या, तिथ्योयु-
ग्मं महाफलम् ॥ " इत्युक्ते तिथियोगविशेषे, वाच० । गणपरि-
भाषया समराध्यात्मके राशिविशेषे च । स्या० ४ ग्रा० ३ उ० ।

युग्मभेदाः-

कइ णं जंते ! जुम्मा पणत्ता ? । गोयमा ! चत्तारि जुम्मा पणत्ता । तं जहा-कइजुम्मे, तेओए, दावरजुम्मे, कलिओए । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ० जाव कलिओए ? । गोयमा ! जे णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहारेमाणे अवहारेमाणे चउपज्जवसिए, से तं कइजुम्मे ? । जे णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहारेमाणे अवहारेमाणे ति-
पज्जवसिए, से तं तेओए २ । जे णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहारेमाणे अवहारेमाणे उउपज्जवसिए, से तं दावरजुम्मे ३ । जे णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहारेमाणे अवहारेमाणे एगपज्जवसिए, से तं कलिओए ४ । से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ० जाव कलिओए ॥

" कइ णं " इत्यादि । (चत्तारि जुम्मं चि) इह गणितपरिभाषया समो राशियुग्ममुच्यते, विषमस्तु ओज इति । तत्र च यद्यपीह द्वौ राशी युग्मशब्दवाच्यौ, द्वौ च ओजःशब्दवाच्यौ ज-
वतः, तथापीह युग्मशब्देन राशयो विवक्षिताः, अतश्चत्वारि यु-
ग्मानि, राशय इत्यर्थः । तत्र (कइजुम्मे चि) कृतं सिद्धं पू-
र्णं, ततः परस्य राशिसंज्ञान्तरस्याभावेन, न ओजःप्रभृतिवद्-
पूर्णं यद्युग्मं समराशिविशेषः, तत्कृतयुग्मम् । (तेओए चि)
त्रिभिरादित एव, कृतयुग्माद्दोपरिवर्त्तिभिरोजो विषमराशि-
विशेषस्योऽजः । (दावरजुम्मे चि) द्वाभ्यामादित एव, कृतयु-
ग्माद्दोपरिवर्त्तिचयां यदपरं युग्मं कृतयुग्मादन्यत्तन्निपातनवि-
धेर्चापरयुग्मम् । (कलिओए चि) कलिना एकेन आदित एव, क-

तयुग्माद्दोपरिवर्त्तिना ओजो विषमराशिविशेषः कल्योज इति ।
" जे णं रासी " इत्यादि । यो राशिश्चतुष्ककेनापहारेणापह्रियमा-
णश्चतुष्पर्यवसितो जवति स कृतयुग्ममभिधीयते । यत्रापि राशी
चतुरूपत्वेन चतुष्कापहारो नास्ति, सोऽपि चतुष्पर्यवसितत्र-
सद्भावात्कृतयुग्ममेव, एवमुत्तरपदेऽपि । ज० १८ श० ४ उ० ।
आचा० । स्या० । यस्तु त्रिपर्यवसितः स ओजो, द्विपर्यवसि-
तो द्वापरयुग्मे, एकपर्यवसितः कल्योज इति । इह गणितपरि-
भाषायां समराशियुग्म इत्युच्यते, विषमस्तु ओज इति । इयं च
समयावृत्तिः, लोके तु कृतयुगाऽऽदीनि एवमुच्यन्ते- " द्वात्रिंशच्च
सहस्राणि, कलौ लङ्घ्यन्ते प्रथमं । वर्षाणां द्वापराऽऽदौ स्या-
देतद् द्वित्रिचतुर्गुणम् " ॥ १॥ इति । स्या० ४ ग्रा० ३ उ० ।

उत्तराशीभारकाऽऽदिषु निरूपयन्नाह-

णेरइयाणं चत्तारि जुम्मा पणत्ता । तं जहा-करुजुम्मे,
तेओए, दावरजुम्मे, कलिओए । एवमसुरकुमाराणं० जाव
यणियकुमाराणं, एवं पुढाविकाइयाणं आजतेउवाउवण-
स्तइवेइंदियाणं तेइंदियाणं चउरिंदियाणं पंचिंदियतिरि-
क्खजोणियाणं मणुस्साणं वाणमंतरजोइसियाणं वेमाणि-
याणं सव्वेसिं जहा नेरइयाणं ॥

" नेरइयाणं " इत्यादि सुगमम् । नवरम्, नारकाऽऽद्यश्चतुर्धा-
ऽपि स्युः, जन्ममरणाभ्यां हीनाधिकत्वसंभवादिति । स्या० ४
ग्रा० ३ उ० ।

अनन्तरं कृतयुग्माऽऽदिराशयः प्ररूपिताः । अथ तैरेव

नारकाऽऽदीन् प्ररूपयन्नाह-

नेरइयाणं जंते ! किं करुजुम्मा, तेओआ, दावरजुम्मा, कलि-
ओआ ? । गोयमा ! जहाणपदे करुजुम्मा, उक्कोसपदे ते-
ओआ, अजहाणमणुक्कोसपदे सिय कइजुम्मा० जाव सिय
कलिओआ० जाव यणियकुमारा ॥

" नेरइयाणं " इत्यादि । (जहाणपदे करुजुम्मा चि) अत्य-
न्तस्तोक्तत्वेन कृतयुग्माः कृतयुग्मसंज्ञिताः, (उक्कोसपदे चि)
सर्वोत्कृष्टतायां ओजःसंज्ञिताः, मध्यमपदे चतुर्विधा अन्यत-
त्वेनमाज्ञाप्यामाणादधगन्तव्यम् ।

वणस्सइकाइयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहाणपदे उक्कोस-
पदे अपदा, अजहाणमणुक्कोसपदे सिय करुजुम्मा० जाव
सिय कलिओआ । वेइंदियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहा-
णपदे करुजुम्मा, उक्कोसपदे दावरजुम्मा, अजहाणमणु-
क्कोसपदे सिय कइजुम्मा० जाव सिय कलिओआ । एवं०
जाव चउरिंदिया । सेसा एणंदिया, जहा वेइंदिया, पंचि-
दियतिरिक्खजोणिया० जाव वेमाणिया जहा णेरइया,
सिद्धा जहा वणस्सइकाइया ॥

" वणस्सइकाइयाणं " इत्यादि । वनस्पतिकायिका जघन्यपदे,
उत्कृष्टपदे चापदाः, जघन्यपदस्योत्कृष्टपदस्य च तेषामभावात् ।
तथाहि-जघन्यपदमुत्कृष्टपदं च तदुच्यते यन्नियतरूपं, तच्च
यथा नारकाऽऽदीनां कालान्तरेणापि दृश्यते, न तथा वनस्पती-
नां, तेषां परम्परया सिद्धिगमनेन तद्वाशेरनन्तत्वापरित्यागेऽय-
नितरूपत्वादिति । (सिद्धा जहा वणस्सइकाइय चि) ज-
घन्यपदे, उत्कृष्टपदे चापदाः, अजघन्योत्कृष्टपदे च स्यात्कृतयुग्मा-

ऽऽद्य इत्यर्थः । तत्र जघन्योत्कृष्टपदोपेक्षया अपदत्वं वर्तमान-
तया तेषामनियतपरिमाणत्वाद्वाचनीयमिति ॥

इत्वीओ णं भंते ! किं करुजुम्माओ पुच्छा ? गोयमा !
जहणपदे करुजुम्माओ, ठकोमपदे करुजुम्माओ, अनह-
समणुकोसपदे सिय कडजुम्माओ जाव सिय कलिओ-
आओ । एवं असुरकुमारइत्वीओ वि० जाव यणियकुमार-
इत्वीओ वि, एवं तिरिक्खजोणियइत्वीओ वि, एवं म-
णुस्मइत्वीओ वि, एवं वाणमंतरजोइमियवेमाणियदेव-
इत्वीओ वि ॥ न० १८ श० ४ उ० ।

गेरइयाणं जंते ! कइ जुम्मा पसत्ता ? गोयमा ! चत्तारि
जुम्मा पसत्ता । तं जहा-करुजुम्मे० जाव कलिओए । से
केणट्टेणं जंते ! एवं बुच्चइ-गेरइयाणं चत्तारि जुम्मा
पणत्ता । तं जहा-करुजुम्मे, अटो तहेव । एवं जाव
चाउकाइयाणं वणस्सइकाइयाणं पुच्छा ? गोयमा ! व-
णस्सइकाइया सिय करुजुम्मा, सिय तेओआ, सिय दावर-
जुम्मा, सिय कलिओआ । से केणट्टेणं जंते ! एवं बुच्चइ-
वणस्सइकाइया० जाव कलिओआ ? गोयमा ! उववायं
पमुच्च से तेणट्टेणं नं चेव । वेइदियाणं जहा गेरइयाणं ।
एवं० जाव वेमाणियाणं । सिद्धाणं जहा वणस्सइकाइ-
याणं ॥

" नेरइयाणं जंते ! कति जुम्मा " इत्यादौ (प्रश्ने तहेव चि)
स चार्थः । " जे णं गेरइयाणं चउज्जवणं अवहारणं अवहीरे-
माणा अवहीरेमाणा चउज्जवणसिया ते णं नेरइया करुजुम्मे " इत्यादि-
रिति । घनस्पतिकायिकसूत्रे- (उववायं पमुच्च चि) य-
द्यपि घनस्पतिकायिका अनन्तत्वेन स्वजावात्कृत्युग्मा एव
प्राप्नुयन्ति, तथापि गत्यन्तरेज्य एकाऽऽदिजीवानां तत्रोत्पाद-
नङ्गीकृत्य तेषां चतुरूपत्वमयौगपथेन जवतात्युच्यते उच्चत-
नामप्यङ्गीकृत्य, स्यादेतत्, केवलं सेह न विवक्षितम् ॥

अथ कृत्युग्माऽऽदिभिरेव राशिभिर्द्वयाणं

प्ररूपणोपेदमाह-

धम्मत्थिकाए णं भंते ! दव्वट्टयाए किं करुजुम्मे०
जाव कलिओए ? गोयमा ! एओ करुजुम्मे, एओ ते-
ओए, एओ दावरजुम्मे, कलिओए । एवं अधम्मत्थिका-
ए वि । एवं आगासत्थिकाए वि । जीवत्थिकाए णं
पुच्छा ? गोयमा ! करुजुम्मे, एओ तेओए, एओ दावरजुम्मे,
एओ कलिओए । पोगलत्थिकाए णं पुच्छा ? गोयमा !
सिय करुजुम्मे० जाव सिय कलिओए, अच्चासमए
जहा जीवत्थिकाए । धम्मत्थिकाए णं भंते ! पदेसट्ट-
याए किं करुजुम्मे पुच्छा ? गोयमा ! करुजुम्मे, एओ
तेओए, एओ दावरजुम्मे, एओ कलिओए । एवं० जाव
अच्चासमए ॥

" धम्मत्थिकाए णं जंते ! " इत्यादौ (कलिओए चि)

एकत्वाद्धर्मास्तिकायस्य चतुष्कापहाराभावेनैकस्यैवावस्था-
नात्कल्याण एवासाविति । " जीवत्थि " इत्यादि । जी-
वद्व्याणामवस्थितानन्तत्वात्कृत्युग्मतैव । " पोगलत्थिका-
ए " इत्यादि । पुद्गलास्तिकायस्यानन्तत्वेदत्वेऽपि संघा-
तभेदभाजनत्वाच्चातुर्विध्यमध्ययम्, अच्चासमयानां त्वती-
तानागतानामवस्थितानन्तत्वेन कृत्युग्मत्वम् । अत एवाह-
(अच्चासमए जहा जीवत्थिकाए चि) उक्ता द्वयार्थता ।
अथ प्रदेशार्थता तेषामेवोच्यते- " धम्मत्थि " इत्यादि । सर्वा-
ण्यपि द्वयाणि कृत्युग्मानि प्रदेशार्थतयाऽवस्थितासंख्यातप्र-
देशत्वाद्बन्धस्थितानन्तप्रदेशत्वाच्चेति ।

अथ द्वयाण्येव क्षेत्रोपकृत्या कृत्युग्माऽऽदिभिः

प्ररूपयन्माह-

धम्मत्थिकाए णं जंते ! किं ओगादे, अणोगादे ? गो-
यमा ! ओगादे, एओ अणोगादे । जइ ओगादे, किं संखे-
ज्जपणसोगादे, असंखेज्जपणसोगादे, अणंतपणसोगादे ? गो-
यमा ! एओ संखेज्जपणसोगादे, असंखेज्जपणसोगादे, एओ
अणंतपणसोगादे । जइ असंखेज्जपणसोगादे, किं कडजुम्प-
णसोगादे पुच्छा ? गोयमा ! करुजुम्पणसोगादे, एओ तेओए,
एओ दावरजुम्मे, एओ कलिओयणसोगादे । एवं अहम्म-
त्थिकाए वि, एवं आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोगल-
त्थिकाए, अच्चासमए एवं चेव ।

" धम्मत्थिकाए " इत्यादि । (असंखेज्जपणसोगादे चि) अ-
संख्यातेषु लोकाऽऽकाशप्रदेशेष्ववगाढोऽस्ती, लोकाऽऽकाश-
प्रमाणत्वात्तस्येति । (कडजुम्पणसोगादे चि) लोकाव्य-
वस्थितासंख्येयप्रदेशत्वेन कृत्युग्मप्रदेशता, लोकाऽऽकाशप्रमा-
णत्वेन च धर्मास्तिकायस्यापि कृत्युग्मतैव । एवं सर्वास्ति-
कायानां, लोकावगाहित्वात्तेषाम् । नवरम्, आकाशास्तिकायस्या-
वस्थितानन्तप्रदेशत्वादात्मावगाहित्वाच्च कृत्युग्मप्रदेशावगाढ-
ताऽच्चासमस्य चावस्थितासंख्येयप्रदेशाऽऽत्मकमनुष्यक्षेत्राव-
गाहित्वादिति ।

अथ कृत्युग्माऽऽदिभिरेव जीवाऽऽदीनि पद्विंशतिपदान्येक-
त्वरूपयन्माह-

जीवे णं भंते ! दव्वट्टयाए किं करुजुम्मे पुच्छा ? गो-
यमा ! एओ करुजुम्मे, एओ तेओए, एओ दावरजुम्मे, कलि-
ओए । एवं गेरइए वि, एवं० जाव सिद्धे ॥

" जीवेण " इत्यादि । द्वयार्थतया एको जीव एकमेव द्वयं,
तस्मात्कल्योजो, न शेषाः ।

जीवाणं भंते ! दव्वट्टयाए किं करुजुम्मा ? गोयमा ! ओ-
घादेसेणं करुजुम्मा, एओ तेओआ, एओ दावरजुम्मा, एओ
कलिओआ । विहाणदेसेणं एओ करुजुम्मा, एओ तेओआ,
एओ दावरजुम्मा, कलिओआ । गेरइयाणं जंते ! दव्वट्टयाए
पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा० जाव सिय
कलिओआ । विहाणदेसेणं एओ करुजुम्मा, एओ तेओआ,
एओ दावरजुम्मा, कलिओआ, एवं० जाव सिद्धा ॥

“जीवाणं” इत्यादि । जीवा अवस्थितानन्तत्वादोघाऽऽदेशेन सामान्यतः कृतयुग्माः, (विहाणादेसेणं ति) भेदप्रकारेण एकैकश इत्यर्थः । कलयोजा एकत्वाच्चत्वरूपस्य । “नेरइया-णं” इत्यादौ (ओघादेसेणं ति) सर्व एव परिगण्यमानाः (सिय करुजुम्मे ति) कदाचिच्चतुष्कापहारेण चतुरग्रा भवन्ति । “एवं सिय तेओआ” इत्याद्यप्यवगन्तव्यमिति । उक्ता रूढ्यर्थतया जीवाऽऽद्यः ।

अथ तथैव प्रदेशार्थतयोच्यन्ते-

जीवेणं जंते ! पदेसद्वयाए किं करुजुम्मा पुच्छा ?। गोयमा ! जीवपदेसे पडुच्च करुजुम्मे, णो तेओए, णो दावरजुम्मे, णो कलिओए । सरीरपदेसे पडुच्च सिय कडजुम्मेण जाव सिय कडिओए, एवं जाव वेमाणिया सिद्धा । सिद्धेणं भंते ! पदेसद्वयाए किं कडजुम्मे पुच्छा ?। गोयमा ! करुजुम्मे, णो तेओए, णो दावरजुम्मे, णो कडिओए ।

“जीवेणं” इत्यादि । (जीवपदेसे पडुच्च करुजुम्मे ति) असंख्यातत्वादवस्थितत्वाच्च जीवप्रदेशानां चतुरग्र एव जीवप्रदेशतः । “सरीरपदेसे पडुच्च” इत्यादि औदारिकाऽऽदिशरीरप्रदेशानामनन्तत्वेऽपि संयोगवियोगधर्मत्वादयुगपच्चतुर्विधता स्यात् ।

जीवाणं भंते ! पदेसद्वयाए किं करुजुम्मा पुच्छा ?। गोयमा ! जीवपदेसे पडुच्च ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ । सरीरपदेसे पडुच्च ओघादेसेणं सिय कडजुम्माण जाव सिय कडिओआ । विहाणादेसेणं करुजुम्मा विण जाव कडिओआ वि । एवं नेरइया वि, एवं जाव वेमाणिया । सिद्धाणं भंते ! पुच्छा ?। गोयमा ! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि करुजुम्मा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ ।

“जीवाणं” इत्यादि । (ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मे ति) समस्तजीवानां प्रदेशा अनन्तत्वादवस्थितत्वाच्च एकैकस्य प्रदेशा असंख्यातत्वादवस्थितत्वाच्च चतुरग्रा एव, शरीरप्रदेशापेक्षया त्वोघाऽऽदेशेन सर्वजीवशरीरप्रदेशानामयुगपच्चतुर्विध्यम्, अनन्तत्वेऽपि तेषां संख्यातभेदभावेनानवस्थितत्वात् । “विहाणादेसेणं करुजुम्मा वि” इत्यादि । विधानाऽऽदेशेनैकैकजीवशरीरस्य प्रदेशगणनायां युगपच्चतुर्विध्यं भवति, यतः कस्यापि जीवशरीरस्य कृतयुग्मप्रदेशता, कस्यापि ज्योः प्रदेशतत्वेवमादीनि ।

अथ क्षेत्रतो जीवाऽऽदि तथैवाऽऽह-

जीवे णं भंते ! किं करुजुम्मापदेसोगाढे पुच्छा ?। गोयमा ! सिय करुजुम्मापदेसोगाढे जाव सिय कलिओयपदेसोगाढे, एवं जाव सिद्धं ।

“जीवे णं” इत्यादि । औदारिकाऽऽदिशरीराणां विचित्रावगाहनत्वाच्चतुरग्राऽऽदिवमस्तीत्यत एवाऽऽह-“सिय करुजुम्मे” इत्यादि ।

जीवाणं जंते ! किं करुजुम्मापदेसोगाढे पुच्छा ?। गोयमा ! ओघादेसेणं करुजुम्मापदेसोगाढा, णो तेओआ, णो दावर-

जुम्मा, णो कलिओआ । विहाणादेसेणं करुजुम्मापदेसोगाढा विण जाव कलिओअपदेसोगाढा वि । नेरइयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मापदेसोगाढा विण जाव सिय कडिओअपदेसोगाढा वि । विहाणादेसेणं कडजुम्मापदेसोगाढा विण जाव सिय कलिओअपदेसोगाढा वि, एवं एगिंदियज्जाण जाव वेमाणिया सिद्धा । एगिंदिया य जहा जीवा ।

“जीवाणं जंते !” इत्यादि । समस्तजीवैरवगाढानां प्रदेशा-नामसंख्यातत्वादवस्थितत्वाच्चतुरग्रतैवेत्योघाऽऽदेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः, विधानाऽऽदेशतस्तु विचित्रत्वाद्यदवगाढनाया युगपच्चतुर्विधाः, ते नारकाः पुनरोघतो विचित्रपरिणामत्वेन विचित्रशरीरप्रमाणत्वेन विचित्रावगाहनाप्रदेशपरिमाणत्वाद्यौगपद्येन चतुर्विधा अपि, विधानतस्तु विचित्रावगाहनत्वादेकदाऽपि चतुर्विधास्ते भवन्ति । (एवं एगिंदियसिद्धिज्जा सत्त्वे वि ति) असुराऽऽद्यो नारकवृत्तकथा इत्यर्थः । तत्रोघतस्ते कृतयुग्माऽऽद्यः-अयौगपद्येन, विधानतस्तु युगपदेवैते ; (सिद्धा एगिंदिया य जहा जीव ति) सिद्धा-एकेन्द्रियाश्च यथा जीवास्तथा वाच्याः, ते चाघतः कृतयुग्मा एव, विधानतस्तु युगपच्चतुर्विधा अपि । युक्तिस्तुभयत्रापि प्राग्वत् ।

अथ स्थितिमाश्रित्य जीवाऽऽदि तथैव प्रकृत्यन्ते-

जीवे णं भंते ! किं करुजुम्मासमयद्वितीए पुच्छा ?। गोयमा ! कडजुम्मासमयद्वितीए, णो तेओए, णो दावरजुम्मे, णो कलिओयसमयद्वितीए । नेरइयां पुच्छा ?। गोयमा ! सिय करुजुम्मासमयद्वितीए जाव सिय कडिओयसमयद्वितीए । एवं जाव वेमाणिया सिद्धे जहा जीवे ॥

“जीवेणं” इत्यादि । तत्रातीतानागतवर्तमानकालेषु जीवोऽस्तीति, सर्वाद्या अनन्तसमयाऽऽत्मकत्वादवस्थितत्वाच्चासौ कृतयुग्मसमयस्थितिक एव । नारकाऽऽदिस्तु विचित्रसमयस्थितिकत्वात्कदाचिच्चतुरग्रः, कदाचिदन्यत्रितयवर्तीति ।

जीवाणं जंते ! पुच्छा ?। गोयमा ! ओघादेसेण वि, विहाणादेसेण वि करुजुम्मासमयद्वितीया, णो तेओआ, णो दावरजुम्मासमयद्वितीया, णो कलिओआ । नेरइयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! ओघादेसेणं सिय करुजुम्मासमयद्वितीया विण जाव सिय कडिओअसमयद्वितीया वि । विहाणादेसेणं कडजुम्मासमयद्वितीया वि जाव कडिओअसमयद्वितीया वि, एवं जाव वेमाणिया सिद्धा जहा जीवा ॥

“जीवाणं” इत्यादि । बहुत्वे जीवा ओघतो, विधानतश्च चतुरग्रसमयस्थितिका एव, अनाद्यनन्तत्वेनानन्तसमयस्थितिकत्वात्तेषाम् । नारकाऽऽद्यः पुनर्विचित्रसमयस्थितिकाः, तेषां च सर्वेषां स्थितिसमयमौलने चतुष्कापहारे चोघाऽऽदेशेन स्यात्कृतयुग्मसमयस्थितिका इत्यादि, विधानतस्तु युगपच्चतुर्विधा अपि ।

अथ भावतो जीवाऽऽदि तथैव प्रकृत्यन्ते-

जीवे णं जंते ! कादववषपज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा ?।

गोयमा ! जीवपदेसे पटुच्च णो करुजुम्मे० जाव णो कलि-
ओए । सरीरपदेसे सिय करुजुम्मे० जाव सिय कलिओए ।
एवं० जाव वेमाणिए । सिद्धो चेव ए पुच्छिज्जइ ॥

“जीवेणं” इत्यादि (जीवपदेसे पटुच्च णो करुजुम्मे चि) अमूर्त-
त्वाजीवप्रदेशानां न काहाऽऽदिवर्णपर्यवधानाश्रित्य कृतयुग्माऽऽ-
दिव्यपदेशोऽस्ति; शरीरवर्णापेक्षया तु कमण चतुर्विधोऽपि
स्यात् । अत एवाऽऽह-“सरीर” इत्यादि । (सिद्धो न चेव
पुच्छिज्जइ चि) अमूर्तत्वेन तस्य वर्णाऽऽद्यभावात् ।

जीवा एं जंते ! किं कालवक्ष्यपञ्जवेहिं पुच्छा ? गोयमा !
जीवपदेसे पटुच्च ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि, एो
कडजुम्मा० जाव एो कलिओआ । सरीरपदेसे पटुच्च ओ-
घादेसेण सिय कडजुम्मा० जाव सिय कलिओआ । विहाणा-
देसेण करुजुम्मा० वि जाव कलिओआ वि । एवं० जाव
वेमाणिया, एवं णीलवक्ष्यपञ्जवेहिं वि दंरओ जाणियव्वो
एगत्तपुट्ठेणं, एवं० जाव दुवखफासपञ्जवेहिं । जीवे एं
जंते ! आभिणिवाहियणाणपञ्जवेहिं किं करुजुम्मे पुच्छा ?
गोयमा ! सिय कडजुम्मे० जाव सिय कलिओए, एवं ए-
गिदियवज्जं० जाव वेमाणिए । जीवा णं भंते ! आभिणि-
वाहियणाणपञ्जवेहिं पुच्छा ? गोयमा ! ओघा-
देसेण सिय करुजुम्मा० जाव सिय कलिओआ ।
विहाणादेसेण करुजुम्मा वि० जाव कलिओआ वि । एवं
एगिदियवज्जं० जाव वेमाणिया । एवं सुयणाणपञ्जवेहिं वि,
ओहिणाणपञ्जवेहिं वि एवं चेव, एवरं विगिदिययाणं
णत्थि ओहिणाणं, मणपञ्जवणाणं वि एवं चेव, एवरं
जीवाणं मणुस्साण य सेमाणं णत्थि ।

(आभिणिवाहियणाणपञ्जवेहिं चि) आभिनिबोधिकज्ञानस्याऽऽ-
वरणक्षयोपशमभेदेन ये विशेषास्तस्यैव च ये निर्विभागपरिच्छे-
दास्ते आभिनिबोधिकज्ञानपर्यवदास्ते; तेषां चानन्तत्वेऽपि क-
योपशमस्य विचित्रत्वेनानवस्थितपरिणामत्वादयौगपथेन जी-
वञ्चतुराऽऽदिः स्यात् (एवं एगिदियवज्जं चि) एकेन्द्रियाणां
सम्यक्त्वाभावात्त्रास्याभिनिबोधिकमिति न तदपेक्षया तेषां
कृतयुग्माऽऽदिव्यपदेश इति । “जीवाणं” इत्यादि । बहुत्वे सम-
स्तानामाभिनिबोधिकज्ञानपर्यवधानां मौल्येन चतुष्कापहारे वा यु-
गपञ्चतुराऽऽदिव्यमोघतः स्यात्, विचित्रत्वेन त्रयोपशमस्य
तत्पर्यायाणामनवस्थितत्वात् । विधानतस्त्वेकदैव चत्वारोऽपि-
तद्भेदाः स्युरिति ।

जीवे णं भंते ! केवलणाणपञ्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा ?
गोयमा ! करुजुम्मे, एो तेओए, एो दावरजुम्मे, एो कलिओ-
ए । एवं मणुस्स वि, एवं सिद्धे वि । जीवा णं जंते ! केवलणाण
पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजु-
म्मा, एो तेओआ, एो दावरजुम्मा, एो कलिओआ । एवं
मणुस्सा वि । जीवे एं जंते ! पइअव्वाणपञ्जवेहिं किं कडजु-
म्मे ? जहा आभिणिवाहियणाणपञ्जवेहिं तद्देव दां दंरगा,

एवं सुयणाणपञ्जवेहिं वि, एवं विजंगणाणपञ्जवेहिं वि,
चक्रुदंसणअचक्रुदंसणओहिदंसणपञ्जवेहिं ।

केवलज्ञानपर्यवपक्षे च सर्वत्र चतुरप्रत्यमेव वाच्यं, तस्यानन्त-
पर्यायत्वादवस्थितत्वाच्च, एतस्य च पर्याया अविभागपरिच्छेद-
रूपा एवावसेयाः, न तु नद्विशेषाः, एकविधावाच्येति । (दो दंडग
चि) एकत्वबहुत्वकृतौ द्वौ दाहकभाविति । म० २५ श० ४ उ० ।

पुज्जलानेव कृतयुग्माऽऽदिभिर्निरूपयन्नाह-
परमाणुपोगगत्ता णं भंते ! दव्वट्टयाए किं करुजुम्मे, तेओए य,
दावरजुम्मे कलिओए ? गोयमा ! एो कडजुम्मे, एो तेओए,
एो दावरजुम्मे, कलिओए । एवं० जाव अणंतपएसिए खंथे ।
“परमाणु” इत्यादि । परमाणुपुज्जला ओघाऽऽदेशतः कृतयुग्मा-
ऽऽदयो भजनया भवन्ति, अनन्तत्वेऽपि तेषां सहजातजैदोऽ-
नवस्थितस्वरूपत्वाद्, विधानतस्तु एकैकशः कल्पोजा एवेति ।

परमाणुपोगगत्ता णं भंते ! दव्वट्टयाए किं करुजुम्मा
पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं सिय करुजुम्मा० जाव
सिय कलिओआ, विहाणादेसेणं एो करुजुम्मा, एो तेओ-
या, एो दावरजुम्मा, कलिओआ, एवं० जाव अणंतपदेसिया
खंथा । परमाणुपोगगत्ता एं भंते ! पदेसट्टयाए किं कडजुम्मा
पुच्छा ? गोयमा ! एो करुजुम्मे, एो तेओए, एो दावरजुम्मे,
कलिओए ? दुपदेसिए पुच्छा ? गोयमा ! करुजुम्मे, एो ते-
ओए, दावरजुम्मे, एो कलिओए । तिपदेसिए पुच्छा ? गोयमा !
एो कडजुम्मे, एो दावरजुम्मे, तेओए, एो कलिओए । चउपदे-
सिए पुच्छा ? गोयमा ! करुजुम्मे, एो तेओए, एो दावरजुम्मे,
एो कलिओए । पंचपदेसिए जहा परमाणुपोगगत्ते । उप्पए-
सिए जहा दुपदेसिए । सत्तपदेसिए जहा तिपदेसिए । अड्ड-
पदेसिए जहा चउपदेसिए । एवपएसिए जहा परमाणुपोग-
गत्ते । दसपएसिए जहा दुपएसिए । संखेज्जपएसिए णं भंते !
पोगगत्ते । पुच्छा ? गोयमा ! सिय करुजुम्मे० जाव सिय
कलिओए । एवं असंखेज्जपएसिए वि । एवं अणंतपएसिए
वि । परमाणुपोगगत्ते णं जंते ! पएसट्टयाए किं करुजुम्मा
पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा० जाव सिय
कलिओआ । विहाणादेसेणं एो करुजुम्मा, एो तेओआ,
एो दावरजुम्मा, एो कलिओआ ।

(पंचपएसिए जहा परमाणुपोगगत्ति चि) एकाग्रत्वात्कल्योज
इत्यर्थः । (उप्पएसिए जहा दुपएसिए चि) व्यपत्त्वाद् व्यापयु-
ग्म इत्यर्थः । एवमन्यदपि । “संखेज्जपएसिए खं” इत्यादि ।
संख्यातप्रदेशिकस्य विचित्रसंस्थत्वाद्भजनया चातुर्विध्यमिति ।
दुपएसिया एं पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं सिय करु-
जुम्मा, एो तेओआ, सिय दावरजुम्मा, एो कलिओआ ।
विहाणादेसेणं एो कडजुम्मा, एो तेओआ, दावरजुम्मा,
एो कलिओआ ।

“दुपएसिया खं” इत्यादि । चिप्रदेशिका यदा समसंख्या
भवन्ति तदा प्रदेशतः कृतयुग्माः, यदा तु विषमसंख्यास्तदा
त्रापयुग्माः । “विहाणादेसेणं” इत्यादि । ये द्विप्रदेशिकास्ते

प्रदेशार्थतयैकैकशश्चिन्त्यमाना द्विप्रदेशत्वादेव द्वापरयुग्मा भवन्ति ।

तिपएसिया णं पुच्छा ? । गोयमा ! ओघादेसेणं सिय करुजुम्मा० जाव सिय कलिओआ । विहाणादेसेणं णो करुजुम्मा, तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ ॥

“तिपएसिया णं” इत्यादि । समस्तत्रिप्रदेशिकमीलने तत्प्रदेशानां च चतुष्कापहारे चतुरग्राऽऽदित्वं भजनया स्यात्, मनवस्थितसंख्यात्वात्तेषाम् । यथा चतुर्णां तेषां मीलने द्वादश प्रदेशाः, ते च चतुरग्राः पञ्चानां ओजाः, पक्षां द्वापरयुग्माः, सप्तानां कल्योजा इति । विधानाऽऽदेशेन च त्रयणुकावात् स्कन्धानामिति ।

चउप्पएसिया णं पुच्छा ? । गोयमा ! ओघादेसेणं वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ । पंचपएसिया जहा परमाणुपोगला । छप्पदेसिया जहा दुपदेसिया । सत्तपएसिया जहा तिपदेसिया । अट्टपदेसिया जहा चउप्पदेसिया । णवपएसिया जहा परमाणुपोगला । दसपएसिया जहा दुपदेसिया । संखेज्जपएसिया णं पुच्छा ? । गोयमा ! ओघादेसेणं सिय करुजुम्मा० जाव सिय कलिओआ । विहाणादेसेणं करुजुम्मा वि० जाव कलिओआ वि । एवं असंखेज्जपएसिया वि, अणंतपएसिया वि ॥

“चउप्पएसिया णं” इत्यादि । चतुष्प्रदेशिकानामोघतो विधानतश्च प्रदेशाश्चतुरग्रा एव । (पंचपएसिया जहा परमाणुपोगला त्ति) सामान्यतः स्यात्कृतयुग्माऽऽदयः प्रत्येकं चैकाग्रा एवेत्यर्थः । (छप्पएसिया जहा दुपदेसिया त्ति) ओघतः स्यात्कृतयुग्मद्वापरयुग्माः, विधानतस्तु द्वापरयुग्मा इत्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि ।

अथ क्षेत्रतः पुञ्जल्लश्चिन्त्यग्राह—

परमाणुपोगला णं जंते ! किं कडजुम्मपएसोगादे पुच्छा ? । गोयमा ! णो करुजुम्मपएसोगादे, णो तेओए, णो दावरजुम्मे, कलिओअपदेसोगादे । दुपएसिए णं पुच्छा ? । गोयमा ! णो करुजुम्मपएसोगादे, णो तेओए, सिय दावरजुम्मपएसोगादे, सिय कलिओअपएसोगादे । तिपएसिए णं पुच्छा ? । गोयमा ! णो करुजुम्मपएसोगादे, सिय तेओअपएसोगादे, सिय दावरजुम्मपएसोगादे, सिय कलिओअपएसोगादे । चउप्पएसिए णं पुच्छा ? । गोयमा ! सिय करुजुम्मपएसोगादे० जाव सिय कलिओअपएसोगादे, एवं० जाव अणंतपएसिए ।

परमाणुः कल्योजप्रदेशावगाढ एव, एकत्वात् । द्विप्रदेशिकस्तु द्वापरजुम्मप्रदेशावगाढो वा, कल्योजप्रदेशावगाढो वा स्यात्, परिणामविशेषात् । एवमन्यदपि सूत्रं नेयम् ।

परमाणुपोगला णं जंते ! किं करुजुम्मा पुच्छा ? । गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगादा, णो तेओआ, णो

दावरजुम्मा, णो कलिओआ । विहाणादेसेणं णो कडजुम्मपएसोगादा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, कलिओअपएसोगादा ।

“परमाणुपोगला णं” इत्यादि । तत्रौघतः परमाणवः कृतयुग्मप्रदेशावगाढा एव जवन्ति, सकललोकव्यापकत्वात्तेषाम् । सकललोकप्रदेशानां चासंख्यातत्वादवस्थितत्वाच्च चतुरग्रेति । विधानतस्तु कल्योजप्रदेशावगाढाः, सर्वेषामेकैकप्रदेशावगाढत्वादिति ।

दुपदेसिया णं पुच्छा ? । गोयमा ! ओघादेसेणं करुजुम्मपएसोगादा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ । विहाणादेसेणं णो करुजुम्मपएसोगादा, णो तेओअपएसोगादा, दावरजुम्मपएसोगादा वि, कलिओअपएसोगादा वि । तिपएसिया णं पुच्छा ? । गोयमा ! ओघादेसेणं करुजुम्मपएसोगादा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ । विहाणादेसेणं णो करुजुम्मपएसोगादा, तेओअपएसोगादा वि, दावरजुम्मपएसोगादा वि, कलिओअपएसोगादा वि । चउप्पएसिया णं पुच्छा ? । गोयमा ! ओघादेसेणं करुजुम्मपएसोगादा, णो तेओआ, णो दावरजुम्मा, णो कलिओआ । विहाणादेसेणं करुजुम्मपएसोगादा वि० जाव कलिओअपएसोगादा वि । एवं० जाव अणंतपएसिया ।

द्विप्रदेशावगाढास्तु सामान्यनश्चतुरग्रा एव, उक्तयुक्तिः । विधानतस्तु द्विप्रदेशिका ये द्विप्रदेशावगाढास्ते द्वापरयुग्माः, ये त्वेकप्रदेशावगाढास्ते कल्योजाः । एवमन्यदप्युक्तम् ।

परमाणुपोगले णं जंते ! किं करुजुम्मसमयट्ठिए पुच्छा ? । गोयमा ! सिय करुजुम्मसमयट्ठिए० जाव कलिओअसमयट्ठिए । एवं० जाव अणंतपएसिए । परमाणुपोगलानं किं करुजुम्मा पुच्छा ? । गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मसमयट्ठिया० जाव सिय कलिओअसमयट्ठिया । विहाणादेसेणं करुजुम्मसमयट्ठिया वि० जाव कलिओअसमयट्ठिया वि । एवं० जाव अणंतपएसिया । परमाणुपोगला णं जंते ! कात्थवणपज्जेहि किं करुजुम्मे तेओए ? । जहाट्ठिए वत्तव्वया । एवं वण्णेषु वि सव्वेषु, गण्णेषु वि एवं चेव, रसेसु वि० जाव महुररसो त्ति । अणंतपएसिए णं जंते ! खंधे कक्खरुफासपज्जेहि किं करुजुम्मे पुच्छा ? । गोयमा ! सिय कडजुम्मे० जाव सिय कलिओए । अणंतपएसिया णं जंते ! खंधा कक्खरुफासपज्जेहि किं करुजुम्मा पुच्छा ? । गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा० जाव सिय कलिओआ । विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि० जाव कलिओआ वि । एवं मज्झगुल्लहया वि जाणियव्वा, सीओसिएणिच्छुक्खा जहा वणा ।

(अणंतपएसिए णं जंते ! खंधे त्ति) इह कर्कशाऽऽदिस्पृशाधि-कारे यदनन्तप्रदेशिकस्यैव स्कन्धस्य ग्रहणं, तत्तस्यैव बादरस्य

जुम्म

कर्कशाऽऽदिस्पर्शचतुष्टयं जवति, न तु परमाएवादेरित्यानिप्राये-
येति । अत एवाऽऽह- (सांभ्रासिणणिक्लुप्त्वा जहा वष षि)
एतत्पर्यवाधिकारे परमाएवादयोऽपि वाच्या इति भावः ।
म० २५ श० ४ उ० ।

जुम्मपणसिय-युग्मप्रादेशिक-त्रि० । समसंख्यप्रदेशनिष्पन्ने, त-
दात्मके प्रतरवृत्तभेदे च । न० २५ श० ४ उ० ।

जुम्ह-युग्मद्-त्रि० । युष्-मदिक । संयोध्यचेतने जवच्छब्दार्थे,
नस्य चोक्तार्थे त्रिषु लिङ्गेषु सर्वनामता । वाच० । "युष्मच्छब्द-
रेतः" । ८ । १ । २४६ । इति प्राकृतसूत्रेण युष्मच्छब्देऽर्थपरे
यस्य तः । तुम्हारिसा, तुम्हेकरो । प्रा० १ पाद । (युष्मच्छ-
ब्दरूपसिद्धिस्तु एतत्काशप्रथमभागस्य प्रथमपरिशिष्टे २८ पृष्ठे
प्रदर्शिता, रूपाणि तु तृतीयपरिशिष्टे १७ पृष्ठे विवेचितानीति
नत एवावगन्तव्यानि)

जुयल-युगल-न० । 'जुगल' शब्दार्थे, अनु० ।

जुयलधम्म-युगलधर्म-न० । 'जुगलधम्म' शब्दार्थे, आ० म० १
अ० १ खण्ड ।

जुयलधम्मिय-युगलधर्मिक-पुं० । 'जुगलधम्मिय' शब्दार्थे, तं० ।
जुयलयमणुय-युगलकमनुज-पुं० । 'जुगलयमणुय' शब्दार्थे,
ज्यो० १ पाहु० ।

जुरुजिह्व-न० । देशी-गहने, दे० ना० ३ वर्ग ।

जुव[ण]-युवन्-त्रि० । यु-कनिम् । अष्टे, नितरंगयलवति, वाच० ।
यौवनस्थे, ज० ३ प्रति० । रा० । युवा यौवनगामीति । द्वा० २२
द्वा० । युवा वयःप्राप्त इति । उपा० ७ अ० । म० । "आपोऽश्राज-
वेद् द्यालः, तरुणस्तत उच्यते ।" इत्युक्तवयस्के तरुणे, वाच० ।
द्वा० । आचा० । द्वा० । आच० ।

जुवद्-युवति [ती]-स्त्री० । युवन् तिः । युवत्-ङीप् वा । यौ-
वनवय्यां स्त्रियां, वाच० । तरुणायाम्, द्वा० १ श्रु० १ अ० । आच० ।
श्री० । प्रा० । रा० । "जुवद् समणं वृया ।" युवतिरभिनवयौवना
स्त्री । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

युवद्गण-युवति [ती]-जन-पुं० । तरुणीजने, प्रा० १ पाद ।
जुवंगव-युवगव-पुं० । युवाऽयं गौः युवगवः । यूनि गवि,
"जुवंगवे स्ति वा ।" आचा० २ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

जुवरज-यौवराज्य-न० । प्राचीननृपतिना यो यौवराज्याभिषि-
क आसीत्तेनाधिष्ठितं राज्यं परमनेन यावन्नाद्यापि द्वितीयो

युवराजोऽजिपिकस्तावद्यौवराज्यमुच्यते । इत्युक्तवृत्ते राज्ये,
यु० १ उ० । नि० चू० । यत्र नाद्यापि राजाजिपेको जवति । इत्यु-
क्तवृत्ते यौवराज्ये, आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० । वृ० ।

जुवराय-युवराज-पुं० । युवा चाऽसौ राजा च युवराजः । पि-
तरि जीवति सति राजयोग्यः कुमारो युवराज उच्यते । इत्यु-
क्तवृत्ते कुमारपदधारके, उक्त० १६ अ० । राज्ञो चितीयस्था-
नवासिनि, व्य० १ उ० । राजयोग्यकियत्कार्यकरे राजपुत्रे, वा-
च० । युवराज उच्यताऽऽसन इति । जी० ३ प्रति० । आच० ।
आ० म० । व्य० । औ० । आचा० । वृ० ।

युवराजस्वरूपमाह-

आवस्सगाई काउं, सो सुचाई तु पिरवसेसाई ।

अत्याणीमज्झगओ, पेच्छइ कजाई जुवराया ॥३१॥
यो नाम प्रातरुपय शौचपूर्वाणि आवश्यकानि शरीरचि-
न्तादेवताऽर्चनाऽऽदीनि निरवशेषाणि कृत्वा आस्थानिकामध्य-

गतः सन् कार्याणि प्रेक्षते चिन्तयति स युवराजः । व्य० १ उ० ।
युवा राजा यत्र । व० व्री० । युवराजनि, आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० ।
जुवाण-युवाण-युवन्-पुं० । "पुंस्येन आणो राजवच्च" ॥ ८ ।

३ । ५६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण पुंलिङ्गे वर्तमानस्यानन्तस्य स्थाने
'आण' इत्यादेशो वा भवति । प्रा० ३ पाद । युवा यौवनस्थस्तु
प्राप्तवया एव इत्येवमणिति व्यपदिशति लोको यमसौ निरु-
क्तिवशाद् युवाणः । वाच्याऽऽदिकालेऽपि दारकोऽभिधीयतेऽतो
विशिष्टवयोऽवस्थापरिग्रहार्थमेतद्विशेषणम् । यौवनस्थ इत्येवं
लोकेन व्यपदिश्यमाने प्राप्तविशिष्टवयोऽवस्थे, अनु० ।

जुवणत्थी-यौवनस्त्री-स्त्री० । तरुणायाम्, "पिच्छसि मुहं सति-
लयं, सविसेसं सरायणम् अहरेण । सकम्पलं सवियारं, तर-

वच्छि जुवणत्थी ॥१२॥" तं० ।
जुसिय-जुष्ट-त्रि० । जुष्-कः । उच्छिष्टे, सेविते च । वाच० ।
प्रीते, "पापण देह भोगो, उपगारिखु परिचिप व जुसिप वा ।"

स्थानं ४ ना० ४ उ० ।
जुहिट्टिल-युधिष्ठिर-पुं० । युधि युक्ते स्थिरः । "गवियुधिभ्यां स्थि-

रः" ॥ ८ । ३ । १५ ॥ इति (पाणि०) सूत्रेण बत्वम् । वाच० । हस्ति-
नापुरस्थे पाण्डुराजस्य ज्येष्ठपुत्रे, द्वा० १ श्रु० १६ अ० । "जुहिट्टि-
लपामोक्कलानं पंचएहं पंडवाणं ।" अन्त० १ श्रु० ५ वर्ग १ अ० ।
जुहुट्टिअ-युधिष्ठिर-पुं० । "युधिष्ठिरे वा" ॥ ८ । १ । १६ ॥ इति प्रा-

कृतसूत्रेण युधिष्ठिरशब्दे आदेरित उक्तं वा । प्रा० १ पाद । "जुहि-
ट्टिल" शब्दार्थे, प्रा० १ पाद । द्वा० ।

जू-जू-पुं० । जवे, व्योम्नि, पिशाचे, गणके, जने, सबहे, प्राहु-
र्भावे, जवे च । सरस्वत्याम्, स्त्री० । "जूः पुंलिङ्गे जवे व्योम्नि,
पिशाचगणके जने । जूः स्त्रियां तु सरस्वत्यां, जातिः स्यात्सब-
हे पुमान् ॥१॥" इति । एका० । "जूजुवौ जुव इत्यपि, प्राहुर्भा-
वे भवे इति ।" एका० ।

जूअअ-पुं० । देशी-चातके, दे० ना० ३ वर्ग ।

जुय-यूप-पुं० । न० । यु-पक्क-पृषो०-दीर्घः । युगे, "ज्यसह-

स्स" यूपा युगास्तेषां सहजम् । कल्प० ५ क्षण । प्रश्न० स्तम्भ-
विज्ञेये, जं० २ वक्त्र० । यज्ञस्तम्भे, जं० ३ वक्त्र० । उक्त० ।

यज्ञीयपशुबन्धकाष्टनेदे, यागसमाप्तिविहार्ये स्तम्भे च, वाच० ।
जयस्तम्भे, पुं० । वाच० । तदात्मके सामुद्रिकशालाके पुरुषस्य
करचरणस्थे प्रशस्तवृत्तभेदे, जं० ३ वक्त्र० । स्वनामक्यते

पश्चिमस्यां दिशि स्थिते पातालकलशे च । प्रव० २७२ द्वार ।
यूत-न० । दिव-कः । क्रीडाविशेष, औ० । प्रव० । स्था० ।

उक्त० । "अणुकमं सो जूयं खेत्तु" । आ० म० १ अ० १२
उक्त० । ('मणुस्सत्' शब्देऽस्य दृष्टान्तः) पाशक्री-
डायां, अप्राणिकरणक्रीडायां, कैतवे च । वाच० । तदात्मके

हाससतिकलाऽन्तर्गते कलाभेदे, द्वा० १ श्रु० १ अ० । जं० । स० ।
जुयखलय-युतखडाक-न० । घृनस्थयिम्भे, द्वा० १ श्रु० २ अ० ।

जुयग-यूपक-पुं० । सन्ध्याप्रभा चन्द्रप्रभा च यद्युगपद् भवत-

स्तद् "जुयगो स्ति" भणितम् । सन्ध्याप्रभाचन्द्रप्रभायोरभिप्राये,
तदात्मके आन्तरिक्षेऽस्वाध्यायनेदे च । "दसविहे अंतलिकखए

असज्जाइए पसत्ते । तं जहा-उक्कावाए, दिसिदाहे, गज्जिए, वि-
ज्जुए, निग्गाए, जूए, जक्कालिचए, वूमिए, मडिए, रज्जुग्गाए ।"

स्था० १० ना० । शुक्लपक्षप्रतिपदाऽऽदिदिनत्रयं वाच्यैः सन्ध्या-
च्छेदां आश्रित्य ते यूपका इति । म० ७ श० ३ उ० । आच० ।

पश्चिमस्यां दिशि स्थिते स्वनामख्याते महापातावे, स्था० ४ टा० २ उ० । (यूपकस्य विशेषवक्तव्यता तु 'असज्जाइय' शब्दे प्रथमभागे ८२६ पृष्ठे निरूपिता)

संभाछेआवरणो, उ जुयगो सुकदिण तिनि ॥ १७ ॥

(जुयगो ति) "संजप्पहा, चंदप्पहा य, जेणं जुगवं भवन्ति तेण जुयगो, सा संजप्पहा चंदप्पहा चरिया फिट्ठं ति, न नज्झइ, सुकप-क्खपाभिवगादिसु दिणेषु संभाभायो देव य अणज्जमाणे का-लवेवं न मुणंति, अओ ते तिनि दिणा पाओसियकालं न गे-हन्ति, तेसु तिसु दिणेषु पाओसियसुत्तपोरिसिं न करेति" इति गाथायः ॥ आ० ४ अ० । जलमध्यवर्तितटे, खेटे, वृ० १ उ० । (तत्र न वस्तव्यं न वाऽऽतापनाऽऽदिका क्रिया कर्त्तव्येति 'दगतीर' शब्दे वक्ष्यते)

जुयगर-द्युतकर-त्रि० । द्यूतं करोति कृ-अच् । पाशकाऽऽदि-क्रीडाकारके, वाच० । प्रश्न० ।

जुयगर-द्युतकार-त्रि० । द्यूतं करोति । कृ-एवुल् । पाशकाऽऽ-दिक्रीडाकारके, वाच० । प्रश्न० ।

जुयचिइ-यूपचिति-स्त्री० । यज्ञेषु यूपचयने, औ० ।

द्युतचिति-स्त्री० । द्यूतानि क्रीडाविशेषास्तेषां चितिः । द्यूतच-यने, औ० ।

जुयप्पमाय-द्युतप्रमाद-पुं० । द्यूतं प्रतीतं, तदपि प्रमाद एव द्यूतप्रमादः । प्रमादभेदे, (स्था०) "यूनाऽऽसक्तस्य सच्चित्तं, धनं कामाः सुचेष्टितम् । नश्यन्त्येव परं शीर्षं, नामापि च विन-श्यति" ॥ १ ॥ स्था० ६ टा० ।

जुयप्पसंगि[ए]-द्युतप्रसङ्गिन्-त्रि० । द्यूताऽऽसक्ते, ज्ञा० १ शु० २ अ० । आ० म० ।

जूया-यूका-स्त्री० । संस्वेदजे त्रीन्द्रियजीवविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ६ उ० । प्रज्ञा० । "लिकलं वा जूयं वा" । आचा० २ शु० २ चू० । अष्टलिङ्गाऽऽत्मके प्रमाणभेदे, स्था० ६ टा० । अनु० । "अष्टलिकखाओ सा एगा जूया" म० ६ श० ७ उ० । ज० । उक्त० । प्रव० । ज्यो० । न० ।

जूयासेज्जायरय-यूकाशय्यातरक-पुं० । यूकानां स्थानदातरि, ज० १५ श० १ उ० ।

जूर-जूर-धा० । वयोदानौ, अक० । वधे, सक०-दिवा०-आत्म०-सेट् । जूर्यते, अजूरिष्ट, जूर्णः । वाच० । पश्चात्तापे, "अयहारि व जूरह" । यथा वाऽयसो ब्रह्मस्याऽऽहर्त्ता अपान्तराले रूप्या-दिवान्ने सत्यपि दूरमानोतमिति कृत्वा नोऽङ्गितवान्, पश्चात्स्वा-वस्थानाऽवाप्तावस्थाभे सति जूरितवान्, पश्चात्तापं कृतवान्, एवं भवन्ताऽपि जूरयिष्यन्तीति । सूत्र० १ शु० ३ अ० ४ उ० । कुध्-धा० । कोपे, दिवा०-पर०-अक० । सोपसर्गसक०-अ-निट् । "कुधेजूरः" । ८ । ४ । १३५ । इति प्राकृतसूत्रेण कुधे-जूर इत्यादेशो वा भवति । 'जूरइ' 'कुज्झइ' । प्रा० ४ पाद । कुध्यति, भृत्यमभिकुध्यति । अकुध्यत् । वाच० ।

खिद-धा० । दैन्ये, दिवा०-रुधा० च-आत्म०-अक०-अनिट् । "खिदेजूरविसुरौ" ॥ ७ । ४ । १३५ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण खिदेरेतावा-देशो वा भवतः । 'जूरइ' 'विसूरइ' 'खिजइ' । प्रा० ४ पाद । खिद्य-ते, खिन्दते । वाच० । परिघाते, तुदा०-पर०-अक०-अनिट्, मुचा-दिः । खिन्दति, खिन्दतः, अखैत्सीत्, खिन्नः । वाच० ।

जूरण-जूरण-न० । वयोदानौ, सूत्र० २ शु० ४ अ० । गर्हणे, सूत्र० १ शु० १६ अ० । पश्चात्तापे, सूत्र० १ शु० ३ अ० ४ उ० ।

जूरव-वञ्च-धा० । प्रतारणे, "वञ्चैवेहवञ्चवजूरवोमच्छाः" ॥ ८ । ४ । ६३ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण वञ्चरेते आदेशा वा भवन्ति । 'जूरवइ, वञ्चइ' । प्रा० ४ पाद ।

जूरावण-जूरण-न० । शोकातिरेकाच्छरीरजीर्णताप्रापणायाम्, म० ३ श० २ उ० ।

जूरमिल्लय-पुं० । देशी-गोपात्रे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जूवग-यूपक-पुं० । 'जूयग' शब्दार्थे, स्था० १० टा० ।

जूवचिइ-यूपचिति-स्त्री० । 'जूयचिइ' शब्दार्थे, औ० ।

जूस-जूप-पुं० । जूप-घञ्, अच् वा । मुञ्जाऽऽदीनां कण्ठे, वा-च० । मुहूतएकुवजीरककटुभाण्णाऽऽदिरसाऽऽत्मके व्यञ्जनभेदे, स्था० ३ टा० १ उ० । सू० प्र० । चं० प्र० । ज० । प्रश्न० ।

जूसणा-जूपणा-स्त्री० । सेवनायाम्, औ० ।

जापणा-स्त्री० । सेवनायाम्, स्था० ४ टा० ३ उ० । सूत्र० ।

जूसिय-जुष्ट-त्रि० । सेवितं, स्था० ४ टा० ३ उ० ।

जोपित-त्रि० । सेविते, सूत्र० २ शु० ७ अ० ।

जूह-यूथ-न० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः । सजातीयसमुदाये, वाच० । यूथं समूह इति । स्था० १० टा० । उक्त० ।

जूहमहवाइ[ए]-यूथमहवादिन्-पुं० । वादिविशेषे, कल्प० ६ कृण ।

जूहवइ-यूथपति-पुं० । यूथस्वामिनि, ज्ञा० १ शु० २ अ० । "भावी यूथपतिः स्वयम्" । आ० क० । "सो वानरजूहवइ" । आ० क० ।

जूहाहिव-यूथाधिप-पुं० । यूथस्वामिनि, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

जूहाहिवइ-यूथाधिपति-पुं० । यूथस्य चतुर्दिधसंघस्याधिप-तिः । यूथस्वामिनि, उक्त० ११ अ० ।

जूहिय-यूथिक-त्रि० । "यूथभन्ने, "पुण्वजूहियट्ठाणाणि वा हय-जूहियट्ठाणाणि वा गयजूहियट्ठाणाणि वा" । आचा० २ शु० २ चू० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जूहिया-यूथिका-स्त्री० । यु-थक्, पृथो०-दीर्घः, स्वार्थे कन्, अत इत्वम्-टाप् । अम्लानके पात्रायाम्, यूथ्यां च । वाच० । पुष्पप्रधाने गुल्माऽऽत्मके वनस्पतिविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

जेऊण-जित्वा-मन्त्र० । जयं हवेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

जेठ-ज्येष्ठ-त्रि० । वृद्ध-इष्टनि ज्यादेशः । म० १ द० १ उ० । ज० ।
सू० प्र० । उक्त० । चं० प्र० । अनु० । यो यस्याऽऽदौ स तस्य
जेष्ठः । यथा-द्विकस्थैको ज्येष्ठः, त्रिकस्य त्वैकोऽनुज्येष्ठः, च-
तुष्काऽऽदीनां तु स एव ज्येष्ठ तुज्येष्ठः । एवं त्रिकस्य द्विको ज्येष्ठः,
स एव चतुष्कस्यानुज्येष्ठः, पञ्चकाऽऽदीनां तु स एव ज्येष्ठाऽ-
नुज्येष्ठ इति । अनु० । विशेष० । अ० म० । अतिवृत्ते, " कणिष्ठ-
मज्जिमज्जा धितिसंघयणेण उवांसत्ता । " ज्येष्ठमतिशयवृद्धम्,
रत्नमिदं । उक्त० पार्श्वे ५ म० । श्रेष्ठे, " निदग्धघम्मा परमं
ति नद्या । " गृहस्यधनान्तरमं प्रधानं ज्येष्ठमित्येवं स्मत्वा । विशेष० ।
रत्नाधिके, पञ्चा० १६ विव० । कल्प० ।

यत्र च गच्छे ज्येष्ठकनिष्ठौ न क्षायते, न तत्तन्म । तथा च-
न्त्य य जेठ-कणिष्ठौ, जाणिज्जइ जेठवणवहुमाणो ।
दिवसेण विजो जेठो, न य हो द्विज्जइ स गोयमा ! गच्छो ॥ ४६ ।
यत्र च गणे ज्येष्ठः कनिष्ठश्च प्रायते, तत्र ज्येष्ठः पर्यायेण वृद्धः,
कनिष्ठः पर्यायेण लघुः । तथा यत्र ज्येष्ठस्य वचनमादेशो ज्येष्ठव-
चनं, तस्य बहुमानः संमानो ज्ञायते । ' जेठविणयवहुमाणे चि '
पाठे तु ज्येष्ठस्य विनयवहुमानो ज्ञायते, तथा यत्र च दिवसेना-
ऽपि यो ज्येष्ठः स न होष्यते, चकारायत्र पर्यायेण लघुरपि
गुणवृद्धो न होष्यते, सिंहगिरिशिष्येवैशिशुरिव । हे गौतम !
स गच्छो ज्ञेय इति । ग० २ अधि० । अग्रजे, पुं० । वाच० ।
" उच्चिन्नं एमं पि महो-अस्मि जं निअर अप्पसममेव ।
जेठं व कणिष्ठं पि हु, बहु मज्जइ सव्वकज्जेसु ॥ ८ ॥ "
(निअर चि) पश्यति (जेठं व चि) ज्येष्ठो ज्ञाता पितृतुल्यः,
तमिव तथा । घ० २ अधि० ।

ज्येष्ठ-त्रि० । वृद्ध-इष्टनि ज्यादेशः । ततः स्वार्यिक अण् अ-
तिवृत्ते, श्रेष्ठे च । अग्रजे, पुं० । वाच० ।

जेठकृष्ण-ज्येष्ठकृष्ण-कल्पजदे, ज्येष्ठो रत्नाधिकः, स एव कल्पो
वृद्धवृद्धव्यवहारो यत्र स ज्येष्ठकल्पः । कल्पजदे, कल्प० १ कृष्ण ।

पुनर्वतरं सामर्थ्यं, जस्स कयं जो वत्तेसुवट्टविओ ।
एस कितिकम्मज्जे, ए जातिमुत्तओ छपक्खे उ ॥

यस्य सामर्थ्यिकं पूर्वतरं प्रथमतरं कृतमागेपितम्, यो वा
मनेषु प्रथममुपस्थापितः, स एव कृतिकर्मज्येष्ठो भण्यते, न
पुनर्द्विपक्षेऽपि संयतपक्षे संयतीपक्षे च जातितो बृहत्तरं जन्म-
पर्यायमङ्गीकृत्य, क्षुततः प्रवृत्तं श्रुतमाश्रित्य ज्येष्ठ इहाधि-
कियते, इह च मध्यमसाधूनां यस्य सामर्थ्यिकं पूर्वतरं स्थापि-
तं स ज्येष्ठः, पूर्वपश्चिमानां तु यस्य प्रथममुपस्थापना कृता
स ज्येष्ठ इति । वृ० ६ उ० । व्य० । पं० भा० । पं० चू० ।

ज्येष्ठस्वरूपं गाथात्रयेणाऽऽह—

उवठावणाएँ जेठो, विखेओ पुरिमपच्छिमजिणाणं ।
पव्वज्जाए उ तहा, मज्जिमगार्ण गिरितियारो ॥ २५ ॥

उपस्थापनया महाव्रताऽऽरोपणेन, ज्येष्ठो रत्नाधिको विक्रियः, पू-
र्वपश्चिमजिनानामित्यत्र साधूनामिति शेषः । प्रवज्याया तु प्रवाजने-
न पुनस्तथेति ज्येष्ठा ज्ञेय इत्येतत्सम्बन्धनार्थः । मध्यमकानां
द्विविशतिजिनसाधूनां निरतिचारोऽनित्यारहितः । सातिचार-
स्तु नोपस्थापनया प्रवज्याया वा ज्येष्ठः, प्राक्तन्यास्तयोरप्रमाण-
त्वात्, पुनरुपस्थापनायाः सामर्थ्यिकाऽऽरोपणस्यैव च प्रमाण-
त्वादिता ॥ २६ ॥

उपस्थापनया ज्येष्ठ इत्युक्तम्, अथ तद्विधिमपदशयज्ञाह—

पठिँय कहिँ अहिगए, परिहर उवठावणाएँ कप्पो चि ।
छं तीहि विमुद्धं, सम्मं एवएण भेएण ॥ ३० ॥

पठितेऽर्घ्योते सूत्रतः शस्त्रपरिहाऽऽययने । चशब्दो निम्नक्रमः ।
कथिते व्याख्यातेऽर्थतः । अर्घ्यगते च ज्ञाते, पतांस्समेव सति ।
(१) एकारस्य तु ह्रस्वपाठः प्राकृतत्वात् । परिहरन् वज्रयन् सन्
परिहार्यम् उपस्थापनाया महाव्रताऽऽरोपणस्य कल्पो योग इ-
त्येवभूतः प्राणी । किं परिहरन्तित्याह—पदं, जीवनीकायपदम्, अत्र-
तपदं वा, शिर्जर्मनोवाक्यैः, विशुद्धं निर्दोषं यथा भवति तथा,
सम्यग्भावतः, नवकं नवपरिमाणेन, भेदेन विकल्पेन, नव-
भिर्भेदैरित्यर्थः । मनसा कृतकारितानुमतिभिः, एवं वाचा कारयेन
चेति ॥ ३० ॥

अथ द्वयोर्द्वयपदुपस्थाप्यमानयोः को ज्येष्ठः ? इत्याह—
पितिपुत्तमाङ्गाणं, समगं पत्ताण जेठ पितिपनिई ।
योवतरे विदंवां, पन्नवणाए उवच्चवणा ॥ ३१ ॥

पितापुत्राऽऽदीनां जनकसुतप्रभृतीनाम्, मादिशब्दाद्वाजाभात्यमा-
तादुहितराश्वमात्याऽऽदिप्रदः । समकं युगपत्, प्राप्तानां विवक्षिता-
ध्ययनाधिगमनोपस्थापनायोग्यतामवाप्तानां यौगपद्येनैवोपस्था-
प्यमानानां, ज्येष्ठा रत्नाधिकाः पितृप्रभृतयः पित्रादयः स्युः, आ-
दिशब्दाद्वाजाभात्यराश्यादिप्रदः । अथ पुत्राऽऽदिः प्राप्तो न
पित्रादिः, तदा को विधिः ? इत्याह—स्तोकंऽप्यन्तरं विशेषं वि-
नह्याऽऽदितः पित्रादिरपि प्राप्स्यतीत्येवंरूपे, विलम्बः प्रतीकृषं
कार्यः । पित्रादौ प्राप्तं सति युगपदेव पित्रा पुत्राऽऽदिरुपस्थाप-
नीयो भाभूपुत्राऽऽद्यपेक्षया बहुनाकरणेन पित्राऽऽदेरसमाप्त्युत्ति-
ष्कमणाऽऽदिरिति । अथ बहुतरं, तदा को विधिः ? इत्याह—प्रज्ञाप-
नया पित्रादेः सम्बन्धनया—“तव पुत्रो यदि विवक्षितां मदात्म-
श्रियं प्राप्नोत्यन्येषां च ज्येष्ठनरो भवति तवैवाभ्युदयः, ततो न
त्वयाऽस्य विद्मो विधेयः” इत्यादिहस्तकणया, उपस्थापना व्रताऽऽ-
रोपणा कार्या । अथ प्रज्ञाप्यमानोऽपि यदि न प्रतिपद्यते, तदा
प्रतीकृषीयं यावदसौ प्राप्तः, द्वये राजाऽऽदयो युगपद्यदा तूपस्था-
प्यन्ते तदा यथाऽऽसन्नं ज्येष्ठनेति । तदेवं प्रकारद्वयेनापि ज्येष्ठत्वे
सर्वेऽप्यवस्थिता इति गाथात्रयार्थः ॥ ३१ ॥ पञ्चा० १९ विव० ।

जेठज्ज-ज्येष्ठार्थ-पुं० । प्रथमे आर्थे, नि० चू० १ उ० ।

जेठज्ज-ज्येष्ठज्ज-पुं० । ' जिठज्ज ' शब्दार्थे, ति० ।

जेठमहाजण-ज्येष्ठमहाजन-पुं० । ज्येष्ठार्थसाधुसमुदाये, वृ० १ उ० ।

जेठयर-ज्येष्ठतर-त्रि० । ' जिठयर ' शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

जेठा-ज्येष्ठा-स्त्री० । ज्येष्ठजगिन्याम्, वयोज्येष्ठायाम्, ज्येष्ठस्य
पत्न्याम्, गङ्गायाम्, अलङ्कृत्याम्, अश्वन्यवधिकेऽष्टादशे
इन्द्रदेवताके नक्षत्रे, वाच० । चं० प्र० । ज्यो० । स्था० ।
अनु० । आव० । " जेठ्ठाणकज्जे तितारे पक्षसे " ।
स० १ सम० । स्था० । भगवतो महावीरस्य स्वनामख्या-
तायां दुहितरि, तस्याश्च ज्येष्ठेति वा सुदर्शनेति वाऽन-
वधाङ्गीति वा नामेति । विशेष० । वैशाखीनगरनृपतेश्वरकस्य

(१) " पदेतो पदान्ते प्राकृतं ह्रस्वौ वा " इति हेमे छन्दोऽनु-
शासने ।

स्वनामख्यातायां दुहितरि, सा च " जेट्टा कुम्भगामे वद्धमा-
णसामिणो नंदिवरुणस्स दिष्टं चि" । आ० चू० ४ अ० ।
जेट्टाणुजेट्ट-ज्येष्ठानुज्येष्ठ-त्रि० । चतुष्काद्यपेक्षया प्रथमे, आ०
म० १ अ० १ खरु । अनु० । विशेष० । (अस्थ यथा तत्त्वं तथा
' जेट्ट ' शब्दे १५=४ पृष्ठे व्याख्यातम्)
जेट्टामूल-ज्येष्ठामूल-पुं० । ज्येष्ठा, मूलं वा पौर्णमास्यां दत्त स्या-
त्स ज्येष्ठामूलो मासः । ज्येष्ठमासे, "गिम्हकालसमयस्मि जेट्टा-
मूलस्मि मासस्मि ।" औ० । ओघ० ।
जेट्टामूत्री-ज्येष्ठामूत्री-स्त्री० । ज्येष्ठपूर्णिमास्याम्, सू० प्र० १०
पादु० । जं० । चं० प्र० ।
जेट्टोवग्गह-ज्येष्ठानुग्रह-पुं० । पर्युपणायाम्, नि० चू० १० व० ।
जैण-जैन-पुं० । जिनो देवताऽस्य अण् । जैनधर्मावलम्बिनि अ-
हं दुपासके, वाच० ।
यत्र-अव्य० । यस्मिन्नित्यर्थे, " जेण्व कामदेवे समणोवासए
तेण्व उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता ।" यत्र कामदेवः श्रमणोपास-
कस्तत्रोपागच्छति स्म । उपा० २ अ० ।
जैणधम्म-जैनधर्म-पुं० । आर्हतधर्मे, "आमगोरससंपृक्त-द्विदलं
च विवजंयेत्तु । चाविंशतिरज्जयाणि, जैनधर्माधिवासितः॥१॥" जै-
नधर्मेणाऽऽर्हतधर्मेणाधिवासितो भाविताऽऽत्मा । ध० १ अधि० ।
जैणवत्त [ण]-जैनवर्तन्-न० । जिनोदितमार्गे, 'अख्या जैनव-
र्तन्ना ।' द्वा० २३ द्वा० ।
जैणसासण-जैनशासन-न० । जिनोदिते शास्त्रे, "समस्तवस्तुवि-
स्तारे, विसर्पतैलवज्जले । जीयाच्छीशासनं जैनं, धीदीपादी-
तिवर्त्तनम् ॥१॥" उत्त० १ अ० ।
जैणसिध्दन्त-जैनभिद्धान्त-पुं० । जैनाऽऽगमे, "निरस्तकुमतिध्वा-
न्त-सत्पदार्थप्रकाशकम् । नित्योदयं नमस्कुर्मो, जैनसिद्धान्त-
ज्ञात्करम्" ॥ १ ॥ क० प्र० ।
जैणद्वारागण-जैनद्वाराकरण-न० । व्याकरणज्ञेदे, कल्प० १
क्षण ।
जैणसर-जैनदेवर-त्रि० । जिनेश्वराणामयम् । जिनेश्वरसंयन्धि-
नि, प्रति० ।
जैत्तिअ-यावत्-त्रि० । " इदं किमश्च डेत्तिअ-नेत्तिल्ल-भेइहाः"
। ८ । २ । १५७ । इति प्राकृतसूत्रेणैदं किमर्थं यत्तदेदं भव्यं पर-
स्यातोऽद्वितोर्वा मित् पत्तिअ पत्तिल्ल पदह इत्यादेशा भवन्ति,
एतल्लुक् च । प्रा० २ पाद । यत्परिमाणे, वाच० ।
जैत्तिल्ल-यावत्-त्रि० । यत्परिमाणे, प्रा० ३ पाद ।
जैत्तुल्ल-यावत्-त्रि० । "अतोर्भेत्तुल्लः" । ८ । ४ । ४३५ । इति प्राकृत-
सूत्रेणापत्रं ये यच्छब्दात्परस्यातोर्भेत्तुल्ल इत्यादेशः । यत्परिमाणे,
प्रा० ४ पाद ।
जैत्थु-यत्र-अव्य० । "यत्रतत्रयोस्त्रस्य डिदेत्थवत्तु" ॥ ८ । ४ । ४०४ ।
इति प्राकृतसूत्रेणापत्रं ये यत्रशब्दावयवस्य त्रस्य मित् पत्तु
इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । यस्मिन्नित्यर्थे, वाच० ।
जैइह-यावत्-त्रि० । यत्परिमाणे, प्रा० २ पाद ।
जैप्पि-जित्वा-अव्य० । "एप्प्याप्पिअवेयेविण्वः" ८ । ४ । ४४० ।
इति प्राकृतसूत्रेणापत्रं ये क्त्वाप्रत्ययस्य एप्पि एप्पिण् एवि
एविण्ण इत्यादेशाः । प्रा० ४ पाद । जयं कृत्वेत्यर्थे, वाच० ।

जैप्पिण्ण-जैतुम्-अव्य० । "तुम एवमणाणहमणहिं च" । ८ । ४ । ४४१ ।
इति प्राकृतसूत्रेणापत्रं ये तुमः प्रत्ययस्य एवं, अण, अणहं अण-
हिं एते चत्वार आदेशा वा पक्के-एप्पि एप्पिण्ण एवि एविण्ण एते
चत्वार आदेशाः । प्रा० ४ पाद ।
जित्वा-अव्य० । जयं कृत्वेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।
जैम-जुज-धा० । भक्त्रे, " जुजो जुज्जजिमजैमकम्माएहसमा-
णचमदचइहाः" । ८ । ४ । ११० । इति प्राकृतसूत्रेण
भुजजैमाऽऽदेशः । ' जैमइ ' । प्रा० ४ पाद । " पुव्वएहे साली
चुप्पइ, अवरएहे जैमइ ।" आ० म० १ अ० १ खरु ।
जैमण-जैमन-त्रि० । वटकपूरणाऽऽदिके, "जैमणविहिपरिमाणं
करेइ" । जैमणानि वटकपूरणाऽऽदीनि । उपा० १ अ० । उद्वाहा-
ऽऽदिजैमनवारगृहे यथा यतीनां विहर्तुं न कल्पते, तथैकपौषधि-
कस्तकजैमनवारगृहे, अन्यथा वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-विवाह-
जैमनवारवत्पौषधिकस्तकजैमनवारगृहेऽपि मुनीनां विहर्तुं न
कल्पत इति । २०४ प्र० । सेन० २ चल्हा० ।
जैमणय-देशी-न० । दक्षिणाङ्गे, दे० ना० ३ वर्ग ।
जैपावण-जैमापन-न० । भोजनकारणे, भ० ११ श० ११ उ० ।
जैमिणि-जैमिनि-पुं० । अन्यतीर्थिके मुनिज्ञेदे, विशेष० । सूत्र० ।
जैमिनिश्चिरतरकावभावी पट्टप्रस्रः सम्यग्वेदार्थस्य परिक्राता-
ऽऽसीत् । न० ।
जैय-जैय-त्रि० । जेतव्ये, " कहं णु जिच्चमेलिक्खं, जिच्चमाणा
न संविदे । (२२ गाथा) " [जिच्चं ति] आर्पत्वाद् जीयते हा-
र्यते अतिरौद्रेरिन्द्रियाऽऽदिभिरात्मा तदिति जेयं, तच्चेह प्रक्रमा-
न्मानुष्यगतिवृत्तणम् । उत्त० ७ अ० ।
जैया-जैतु-त्रि० । जयकर्तरि, "जैया ति वा" जैता कर्मरिपूणाम् ।
भ० २० श० २ उ० । " जैएण परिविथय ।" (सूत्र०) " सूरं
मणइ अप्पाणं, जाय जेयं न पस्सइ ।" सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।
जैवसु-यावत्-त्रि० । " वा यत्तदोतोर्भेवरः" ॥ ८ । ४ । ४०७ ॥
इति प्राकृतसूत्रेणापत्रं ये यत्तदित्येतयोरन्तर्गतयोर्वावत्तावतोर्व-
काराऽऽदेरवयवस्य भिदेवह इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । यत्प-
रिमाणे, वाच० ।
जैवि-जित्वा-अव्य० । ' जैप्पि ' शब्दार्थे, प्रा० ४ पाद ।
जैविण्ण-जित्वा-अव्य० । ' जैप्पि ' शब्दार्थे, प्रा० ४ पाद ।
जैसल्लमेरु-जयशल्लमेरु-पुं० । स्वनामख्याते नगरभेदे, ही० ३ प्रका० ।
जैहिल्ल-जैहिल्ल-पुं० । वसिष्ठगोत्रोत्पन्ने आर्यनागस्य शिष्ये स्व-
नामख्याते स्थिरे, "जैहिल्लं च वासिट्ठं" । कल्प० ८ क्षण । "थे-
रस्स णं अज्जनागस्स गोयमसगुत्तस्स अज्जजैहिल्ले थेरे अत्ते-
वासी वासिष्ठसगुत्ते ।" कल्प० ८ क्षण ।
जैह-याहक्-त्रि० । " याहक्ताहक्कीहगोहशां दाहेड्डं" । ८ ।
४ । ४०२ । इति प्राकृतसूत्रेणापत्रं ये याहक् इत्यादेरादेरवयव-
स्य डित् एह इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । यत्सदृशे, वाच० ।
जो-द्यो-स्त्री० । सुत-भोः । " अय्यर्या जः" । ८ । २ । २४ । इति
प्राकृतसूत्रेण यस्य जः । प्रा० २ पाद । स्वर्गे, आकाशे च । वाच० ।
ज्यो-धा० । नियमे, उपनये, व्रतोपदेशे च । ज्वादि०-आत्म०-
सक०-अनिद् । ज्यवते, अज्यास्त । वाच० ।

ज्योक्-अव्य० । ज्यो-मो-किः । संप्रत्ययं, कालभूयस्त्वं, शी-
प्रतायाम्, ग्रहेन च । वाच० ।

जोअण-न० । देशी-लोचने, दे० ना० ३ वर्ग ।

जोइगण-पुं० । देशी-इन्द्रगोपे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जोइ-ज्योतिस्-पुं० । द्योतते द्युत्यतेऽनेन वा द्युत्-इत्सन् ।
आदेदस्य जः । सूर्ये, अग्नौ, वाच० । "रूपमलं च जोइणा ।"
ज्योतिषाऽग्निना । आचा० २ अ० १६ अ० । दशा० । स्या० ।
म० । सूत्र० । "सर्पा जहा पमियं जोइमज्जे ।" सूत्र० १ अ०
१३ अ० । स्या० । "किं माहणा जोइसमारमता ।" उक्त०
१६ अ० । "के ते जोई, केय ते जोइट्ठाणा ।" किं ज्योतिः कोऽग्निः ।
उक्त० १६ अ० । विपा० । उवलदग्नी, ज्योतिष एवाऽऽद्याधारे उव-
लदग्निः । आह च चूर्णिकृत्- "जोइ चि महुगाइठिआ अग-
णी जलंतो चि ।" न० । प्रकाशस्वभावे प्रदीपाऽऽदिके, षो० १५
विब० । "जहा डि अंधे सह जोइणा वि ।" ज्योतिषा प्रदीपाऽऽदि-
नाऽपि सह वर्तमानो न पश्यति । सूत्र० १ अ० १२ अ० । "स-
न्नराइपण जोइणा क्रियायमाणाणं ।" सूत्र० ३ अ० २ अ० । "डु-
विहो य होइ जोई, असन्नराइ य सन्नराइ य ।" नि० सू० १६ उ० ।
ज्योतिरग्निः कयोद्दीति, तद् द्विविधम्-असाचरात्रिकम्-कियता-
मपि रात्रिं यत् प्रज्वलति । नद्धिपरांतं साचरात्रिकम् ।
उभयोरपि तिष्ठतां (गीतार्थानां) चतुर्लघुकाः । वृ० ३ उ० ।
स्वर्गे, विशेष० । आ० म० । ज्योनिरग्निः, तत्कार्यकारिणि कल्प-
वृक्षभेदे, स० १० सम० । मेथिकावृक्षे, वाच० । ज्योतिरिह ज्यो-
निः । मय्यज्ञाने, आदित्याऽऽदिप्रकाशे, स्या० ४ ठा० ३ उ० । सूत्र० ।
नेत्रकनीनिकामध्यस्थे दर्शनसाधने पदार्थे, नक्षत्रे, स्वयं प्रकाशे,
सचां वजासके चैतन्ये, वाच० । ग्रहनक्षत्रतारकाऽऽदिके, चं०
प्र० । ज्योतींषि ग्रहनक्षत्रतारका इति । चं० प्र० १ पादु० ।
आव० । प्रअ० । ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रतारकाणां ज्योतिषां ज्योति-
पक्षज्ञाने विमानविशेषे, स० । तत्प्रतिपादके ज्योतिषामयने
शास्त्रभेदे, नि० ३ वर्ग ३ अ० । तच्छूरे द्वास्ततिकाऽऽन्तर्गते
कलानेदे च । न० । कल्प० ७ कृण । ज्योतिरेव ज्योतिः । उपा-
र्जितज्ञाने, प्रसिद्धिं प्राप्ते, स्या० ४ ठा० ३ उ० । सत्कर्मकारित-
योऽज्जलस्वभावे च । द्वि० । स्या० ४ ठा० ३ उ० ।

योगिन्-पुं० । योगोऽस्य विद्यते इति योगी । नं० । योगवत्-
सम्पन्ने, षो० १५ विब० । योगिनो योगभाज इति । द्वा०
२६ द्वा० । योगाभ्यासपरे, यो० वि० । दिव्यदृष्टौ, यो० वि० ।
मनोवाक्कायरोधके, अष्ट० ३ अष्ट० । योगो धर्मः बुक्त्वध्यान-
लक्षणः स येषां विद्यते इति योगिनः । साधौ, आव० ४ अ० ।
"सम्यक्त्वज्ञानचारित्र-योगः सद्योग उच्यते । एतद्योगादि
योगी स्यात्, परमब्रह्मसाधकः" ॥ १ ॥ एतदाकारे साधकभेदे,
पं० सू० ४ सूत्र टी० । रत्नत्रयरूपमोक्षोपाधिनि, अष्ट० ३ अष्ट० ।

तत्रोपाये च नवधा, योगिनेदमदर्शनात् । [३१]
तत्र मुक्तिरागो उपायं च, नवधा नवभिः प्रकारैर्योगिनेदन्य प्र-
दर्शनादुपवर्णनात् । तथाहि-मृदूपायो मृदुसंवेगो, मध्योपायो
मृदुसंवेगः, अद्युपायो मृदुसंवेगः, मृदूपायो मध्यसंवेगो, मध्यो-
पायो मध्यसंवेगः, अद्युपायो मध्यसंवेगः, मृदूपायो अघिसंवेगः,
मध्योपायो अघिसंवेगः, अद्युपायो अघिसंवेगश्चेति नवधा योगिनं
इति योगाचार्याः । द्वा० १२ द्वा० । तीर्थकरे, गीतार्थे च । वृ० ।

गीतार्थमधिकृत्य-

क्त्वा इव सो क्त्वा, एवं जोगी वि नायव्यो ।

कर्ता इव तीर्थकर इवाकोपनीयत्वात् कर्ता द्रष्टव्यः । एवं
योग्यपि ज्ञातव्यः । किमुक्तं भवति ?-यथा तीर्थकरः
प्रशस्तमनोवाक्काययोगं प्रयुज्जानो योगी भवत्येते, एवं गीतार्थो-
ऽध्युत्सर्गापवादवल्लेचाऽपवादक्रियां कुर्याणांऽपि प्रशस्तमनो-
वाक्काययोगं प्रयुज्जानो योगीव ज्ञातव्यः । वृ० १ उ० ।
मध्यात्मशास्त्रानुष्ठायिनि अन्यतीर्थिके परित्राजकभेदे, श्री० ।
युज-घिनुण् । संयोगवति, त्रि० । वाच० ।

जोइअ-पुं० । देशी-खद्योते, दे० ना० ३ वर्ग ।

जोइअंग-ज्योतिरङ्ग-पुं० । ज्योतिरङ्गः, तत्र च सुषमसुषमा-
यामग्नेरभावाद् ज्योतिरवयवस्तु सौम्यप्रकाशमिति भावः । तं-
त्कारणत्वाज्ज्योतिरङ्गः । सुषमसुषमामवे ज्योतिषिके कल्पवृक्ष-
भेदे, स्या० १० ठा० । ति० । ज्योतिषिकाः सूर्यमण्डलमिव स्व-
तेजसा सर्वमप्यवभासयन्तः सन्तीति । तं० ।

जोइउवगूढ-ज्योतिरूपगूढ-त्रि० । ज्योतिषाऽग्निनोपगूढः समा-
लिङ्गितः । अग्निनोपगूढे जतुकुम्भे, "जोइउवगूढे ।" सूत्र० १
अ० ४ अ० १ उ० ।

जोइक्ख-पुं० । देशी-दीपे, 'जोइक्ख' शब्दश्च देइयो दीपे
वर्तते । प्रब० ४ द्वार । दे० ना० । 'जोइक्खो' नाम दीपः ।
"जोइक्खं तह उगइल्लयं च दीवं मुणैज्जाहि ।" व्य० ७ उ० ।

जोइजसा-ज्योतिर्यज्ञस-त्री० । कौशाम्बीनगरस्थायां स्वना-
मस्थातायां वत्सपाक्षिकायाम्, आव० ४ अ० ।

जोइछाण-ज्योतिःस्थान-न० । अग्निस्थाने, नं० । "के ते जोई
केय ते जोइट्ठाणा ।" उक्त० । ज्योतिःस्थानं यत्र ज्योतिर्नि-
धीयते । उक्त० १२ अ० ।

जोइणाण-योगिज्ञान-न० । सकलातीतानगतापहार्यसाक्षा-
त्कारिणि, सम्म० २ काण्ड । समाधिनिवेशवन्नरावबोधे,
पञ्चा० १६ विब० । योगिज्ञानस्य सकलातीतानगतापहार्य-
साक्षात्कारिणोऽतीतानगततत्तत्पदार्थानां ज्ञानेऽपि भवाज्युपग-
मात् । सम्म० २ काण्ड ।

जोइणाह-योगिनाथ-पुं० । तीर्थकरे, द्वा० १५ द्वा० ।

जोइणीपट्टण-योगिनीपत्तन-न० । पुरज्जेदे, अष्टापदकल्पम-
धिकृत्य-"ग्रन्थोऽयं परिपूर्णतामप्रजत श्रीयोगिनीपत्तने ।"
ती० ४७ कल्प ।

जोइवल-ज्योतिर्वल-त्रि० । ज्योतिर्ज्ञानं बलं यस्य, आदित्या-
ऽऽदिप्रकाशो वा ज्योतिः, तदेव तत्र वा बलं यस्य स तथा ।
सदाचारवति ज्ञानवति, दिनचारिणि च । स्या० ४ ठा० ३ उ० ।

जोइवलपज्जलण-ज्योतिर्वलप्रज्वलन-त्रि० । ज्योतिर्वलेन ज्ञा-
नवलेन प्रकाशबलेन वा प्रज्वलति दग्धितो भवत्यवष्टम्भं करोति
यः स तथा । ज्ञानवति, प्रकाशचारिणि च । स्या० ४ ठा० ३ उ० ।

जोइवलपरजण-ज्योतिर्वलपरजन-त्रि० । ज्योतिः सम्यग् ज्ञा-
नम्, आदित्याऽऽदिप्रकाशो वा ज्योतिः, तदेव तत्र वा बलं यस्य
स तथा । सदाचारवति, दिनचारिणि च । स्या० ४ ठा० ३ उ० ।

जोइवलपलजण-ज्योतिर्वलप्रलज्जन-त्रि० । ज्योतिर्वलेन ज्ञा-
नबलेन प्रकाशबलेन वा संचरन् प्रलज्जते इति ज्योतिर्वलप्र-
लज्जनः । मिथ्याज्ञानिनि, अन्धकारचारिणि च । स्या० ४
ठा० ३ उ० ।

जोड़बुद्धि-योगिबुद्धि-स्त्री० । समाधिविशेषपन्नरावबोधे,
" निष्णाप योगिबुद्धीप । " योगिबुद्ध्या समाधिविशेषपन्नरा-
वबोधेन योगिन एव अध्यात्मिकार्थविवेचनचतुरचेतसो ज्ञ-
न्तीति । पञ्चा० १७ वि० ।

जोड़जन्म-ज्योतिर्जाहद-न० । अग्निभाजने, " जोड़जन्मोवरागो
विव मुहरागविरागाओ । " तं० ।

जोड़जन्म-ज्योतिर्जन्त-त्रि० । ज्योतिर्मये जाते, " तत्तं समजोड़-
भूयं " समा तुल्या ज्योतिषा वह्निना भूता जाता या सा तथा ।
विपा० १ भु० ४ अ० । स्था० । " तं जोड़भूयं च सया वसे-
स्त्रा । " ज्योतिर्भूतं यदर्थप्रकाशकतया चन्द्राऽऽदित्यप्रदीपक-
रूपम् । सूत्र० १ भु० १२ अ० ।

जोड़मन्त-ज्योतिष्मन्त-पुं० । ज्योतिरस्त्यस्य मनुष्यः । सूर्ये, प्लक्ष-
द्वीपस्थे पर्वतभेदे च । लताभेदे, रात्रौ, योगशास्त्रोक्ते चित्त-
वृत्तिभेदे च । स्त्री० । डा० । वाच० । तैलविधानं तिन्नाऽत-
सीसर्षपेक्षुदीज्योतिष्मतीकरऽजाऽऽदिर्निराति । आचा० १
भु० १ अ० ५ तं० । ज्योतिर्युक्ते, त्रि० । वाच० ।

जोड़मय-ज्योतिर्मय-त्रि० । ज्ञानमये, आ० म० १ अ० २ सारम् ।
प्रकाशमये, " ज्योतिर्मयीव दीपस्य, क्रिया सर्वाऽपि चिन्मयी । "
अष्ट० १३ अष्ट० ।

जोड़य-यौगिक-त्रि० । शब्दभेदे, प्रश्न० । यौगिकं यदेतेषामेव
नामाऽऽख्यातोपसर्गतद्धितसमाससन्धिपदानामेव ह्यादिसंयो-
गवद् यथोपकरोति सेनयाऽजियात्यभिषणयतीति । प्रश्न० ५
सम्ब० द्वार ।

जोड़ित-त्रि० । उपनीते, पञ्चा० १५ वि० । संयन्धिते,
श्री० । व्य० ।

जोड़र-न० । देशी-स्थिते, दे० ना० ३ वर्ग ।

जोड़स-ज्योतिष-त्रि० । ज्योतिराधिकृत्य कृतो ग्रन्थः नि०-न०-वृ-
द्धिः । ज्योतिषमध्यत्र । वाच० । ज्योतिःशास्त्राऽऽत्मके वेदाङ्गभेदे,
आव० ३ अ० । आ० म० । उत्त० । ज्योतिश्चक्रे, कल्प० १
कृण । " जे गहा जोड़समि चारं चरंति । " प्रश्ना० ३ पद ।
ज्योतिष्कक्षत्राणि विमानविशेषे, स० । नक्षत्रे, दे० ना० ३ वर्ग ।
ज्यौतिष-पुं० । ज्योतिश्चक्रे भवा ज्यौतिषाः । ज्योतिश्चक्रस्थिते
सूर्याऽदिके देवभेदे, पुं० । पञ्चा० २ वि० । ज्ञा० ।

जोड़संगविज्ञ-ज्योतिषाङ्गविद्-त्रि० । ज्योतिषं ज्योतिष्कं ज्यो-
तिःशास्त्रमङ्गानि च विदन्ति ये ते ज्योतिषाङ्गविदः । ज्योतिः-
शास्त्रस्य, शिक्षाऽऽद्यङ्गानां च वेत्तारि, उत्त० ५ अ० ।

जोड़संचाल-ज्योतिःसंचाल-पुं० । ज्योतिषः तारकरूपस्य संच-
ालः । " तारकाणं तिहिं ठाणेहिं ताराकवे चरेज्जा । " इत्या-
दिना सूत्रेण प्रतिपादिते संचालने, स० ३ अङ्ग ।

जोड़संत-ज्योतिषान्त-पुं० । ज्योतिश्चक्रस्य पर्यन्ते, स० ।

तत्प्रमाणं यथा-

होगंताओ एं इकारसएहिं एकारेहिं जोयणसएहिं
अवाहाए जोड़संते पञ्चते ।

'लोकान्ताद्, गमित्यलङ्कारे, एकादश शतानि (एकारे चि)
एकादशयोजनाधिकानि अवाधया बाधारहितया, कृत्वेति

शेषः । (जोतिसंते चि) ज्योतिश्चक्रपर्यन्तः प्रहस इति । स०
११ सम० ।

जोड़मकरंरुय-ज्योतिष्करणदक-न० । सूर्यप्रकृति उद्धृते
ज्योतिषां प्रतिपादके प्रकरणग्रन्थभेदे, ज्यो० ।

तथा च ज्योतिष्करणदकं विवृण्वन्नाह मलयगिरिः-

" सम्यग् गुरुपदाम्भोज-पर्युपास्तिप्रसादतः ।

ज्योतिष्करणदकं व्यक्तं, विवृणोमि यथागमम् " ॥ १ ॥

ज्यो० १ पाहु० ।

ज्योतिष्करणदकेऽर्थाधिकाराश्च-

काव्यपमाणं माणं निष्फत्ती, अहिगमासगस्स चिय ।

वोच्छामि ओमरत्तं, पव्वतिदीणं समत्ति च ॥

एवखत्तयपरिमाणं, परिमाणं वा वि चंदसूराणं ।

नक्खत्तचंदसूरा-ए गइं नक्खत्तजोगं च ॥

मंडलविजागमयणं, आठही मंडले मुहुत्तगई ॥

उउ विमुव वईवाए, तावं वही च दिवसाणं ॥

अवमासपुणमासी, पणट्ठपव्वं च पोरिसिं वा वि ।

ववहारनयमणं, तं पुण सुण मे अणसमणे ॥

इह सूर्यप्रकृतिसत्त्वा अधिकारा एकविंशतिरूपप्राभृतनि-
वद्धाः, तत्र प्रथमेऽधिकारे कालस्य समयाऽऽदेर्घटिकापर्यन्तस्य
प्रमाणं वक्ष्ये, द्वितीये मानं प्रमाणं संवत्सराणाम्, तृतीये अ-
धिकमासस्य निष्पत्तिम्, तदनन्तरं चाल्पवक्तव्यत्वाद् गाथो-
क्तं क्रममुल्लेख्य चतुर्थे पर्वतिथिसमाप्तिं वक्ष्ये, पञ्चमे अवम-
रात्रम्, गाथायां चान्यथा निर्देशः छुद्देवशात् । ततः पष्ठे नक्ष-
त्राणां संस्थानाऽऽदिपरिमाणं, इह्यामि, सप्तमे चन्द्रसूर्यपरिमा-
णं, अष्टमे चन्द्रसूर्यनक्षत्राणां गतिम्, नवमे नक्षत्रयोगम्, दश-
मे जम्बूद्वीपे चन्द्रसूर्याणां मरुत्तविभागम्, एकादशे अथ-
नम्, द्वादशे आवृत्तिम्, त्रयोदशे चन्द्रसूर्यनक्षत्राणां मरुत्ते
मण्डले मुहूर्तगतेपरिमाणम्, चतुर्दशे ऋतुपरिमाणम्,
पञ्चदशे विषुवाणि, षोडशे व्यतीपातान्, सप्तदशे तापको-
त्रम्, अष्टादशे दिवसानां वृत्त्यपवृद्धी, एकोनविंशतितमे
अमावास्यापौर्णमासीवक्तव्यताम्, विंशतितमे प्रनष्टं पर्वं,
एकविंशतितमे पौर्णमीम् । एतौश्च एकविंशतिसंख्यानप्यर्थाधि-
कारान् वक्ष्ये व्यवहारनयमतेन, निश्चयनयमतेन हि कलाकलां-
शप्रतिकलांशगणनया परमार्थतः परमश्रुतविदो बुध्यन्ते, न शेषाः ।
न च तथा कथ्यमानानां श्रोतृणाम् अज्ञसाऽवगमपथमृच्छति ।
ततो व्यवहारनयमतेन योजनगम्यतं कतिपयकलाकलांशप्रवि-
भागरूपेण वक्ष्ये, तच्च तथा मे कथयतो भवानवहितमनस्को
भूत्वा शृणु, तदेवं निर्दिष्टा अर्थाधिकाराः । ज्यो० १ पाहु० ।

जोड़सगणराय-ज्योतिर्गणराज-पुं० । ज्योतीषि ग्रहनक्षत्रतार-
काणि तेषां गणः समूहस्तस्य राजाऽधिपतिर्ज्योतिर्गणराजः ।
चन्द्रे, सूर्ये च । च० प्र० १ पाहु० ।

जोड़सचक्र-ज्योतिश्चक्र-न० । चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्राऽऽत्मके ज्यो-
तिषां चक्रे, ज्यो० १ पाहु० । " एकार एकवीसा, सयएकार
हिया य एकारा । मेरु अहोगावाहे, जोड़सचक्रं चरइ ठाह " ॥
१ ॥ स० ११ सम० ।

तत्त्वरूपं यथा—

लोगाणुभावजणियं, जोइसचक्रं जणनि अरिहंता ।
सव्वे कालविसेसा, जस्स गइविसेसनिप्पणा ॥

यस्य ज्योतिश्चक्रस्य चन्द्रसूर्यनक्षत्राऽऽदिकरूपस्य संवन्धिना, गतिविशेषेण निष्पत्ताः, स्यै काश्चिद्विशेषाश्चन्द्रमाससूर्यमासनक्षत्रमासाऽऽदिकाः, तद् ज्योतिश्चक्रं लोकानुज्ञाजनिमतमनादि, कालसन्निपतिनतया शाश्वतं वेदितव्यम्, नेश्वराऽऽदिकृतमिति जगन्नि प्रतिपादयन्ति, भगवन्तोऽर्हन्तः । तीर्थकृतां च वचनमवश्यं प्रमाणयितव्यं, क्रीणसकलदोषनया तद्वचनस्य वितथार्थन्यानायात् । उक्तं च—“ रागाद् वा द्वेषाद् वा, मोहाद् वा वा-क्यमुच्यते तन्नुतम् । यस्य तु नेते दोषा-स्तस्यानुत्कारणं किं स्यात् ? ” ॥१॥ अपि च-युक्त्याऽपि विचार्यमाणो नेश्वराऽऽदियंटां प्राश्नति, ततस्तदज्ञावादि ज्योतिश्चक्रं लोकानुज्ञावज-नितमवसंयम् । यथा च युक्त्या विचार्यमाणो नेश्वराऽऽदिर्घटने, तथा तत्त्वार्थटीकाऽऽदौ विजृम्भितमिति तत् पवावधार्य-म् । ज्यो० १ पादु० । (ज्योतिश्चक्रं मेरुतः कियत्था अवाधया चरन्तिनि ' अवाहा ' शब्दे प्रथमभागे ६२२ पृष्ठे दृश्यम्)
द्वीपवन्दिरसङ्कृतप्रश्नेषु-जम्बूद्वीपगतमेरोः परितो यथैक-विंशत्यधिकैकादशशतयोजनान्यवाधां कृत्वा, ज्योतिश्चक्रं भ्रान्त्य-नि, तथाऽन्यद्वीपगतमेरुज्योऽपि कियन्ममवाधां कृत्वा भ्रमन्ति?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र जम्बूद्वीपगतमेरोः परितो यथैकविं-शत्यधिकैकादशशतयोजनान्यवाधां कृत्वा ज्योतिश्चक्रं भ्रा-न्त्यनि, नथैवान्यद्वीपगतमेरुज्योऽपि संभाव्यते, शान्नाकरा-णि तु व्यक्तनया दृष्टानि न स्मर्यन्ते, इति । १३प्र० । ही०४ प्रका० ।

जोइमपह-ज्योतिष्पथ-पुं० । ग्रहचन्द्रसूरनक्षत्ररूपाणां ज्योति-
षां ज्योतिष्कलक्षणविमानविशेषाणां, ज्योतिषो वा दीपाऽऽद्यैः
पण्या ज्योतिष्पथः । ज्योतिष्कदेवानां मां, अग्नेर्मां च । स० ।

ज्योतिष्पथ-त्रि० । ग्रहचन्द्रसूरनक्षत्ररूपाणां ज्योतिषां ज्योतिष्क-
लक्षणविमानविशेषाणां, ज्योतिषो वा दीपाऽऽद्यैः प्रजा प्रका-
शो यस्मिन् । ज्योतिष्कदेवसदृशप्रभे, अग्नि सदृशप्रभे च । स० ।

जोइममुहमंरुग-ज्योतिषमुखमार्क-पुं० । सूर्ये, कल्प० । कृष्ण ।

जोइसराय-ज्योतिष्कराज-पुं० । ज्योतीषि ग्रहनक्षत्रतारकाणि
तेषां राजाऽधिपतिर्ज्योतिष्कराजः । चन्द्रे, सूर्ये च । चं० प्र० ।
“ जोइसरायस्म पञ्चसि । ” (४ गाथा) ज्योतिष्कराजस्य
चन्द्रमसः । चं० प्र० १ पादु० । स्था० । सू० प्र० ।

जोइसामयण-ज्योतिषामयन-न० । ज्योतिःशास्त्राऽऽत्मके वे-
दाङ्गनेदे, औ० । आ० चू० । कल्प० । अनु० ।

जोइसालय-ज्योतिरालय-पुं० । ज्योतिरालयो गृहं येषां ते
ज्योतिरालयाः । ज्योतिष्कदेवेषु, “ पंचहा जोइसालया । ” उच०
३६ अ० ।

जोइसिद-ज्योतिष्केन्द्र-पुं० । सूर्ये, चन्द्रे च । स्था० ६ ठा० ।
“ चंदिमसूरिया य एथ दुवे ओइसिदा जोइसियरायाणो परि-
वसन्ति । ” चं० प्र० १ पादु० ।

जोइसिण-ज्यो. [ज्यौ.] त्स-पुं० । ज्योत्स्नाऽन्विते शुक्ले पक्षे,
ज्यो० ४ पादु० ।
३९५

जोइमिणा-ज्योत्स्ना-स्त्री० । ज्योतिरस्त्यस्या नः, उपधालो-
पश्च । “ सूक्ष्म-अ-ष्ण-ऊ-ह-ह-ष्णां पदः ” । ८ । १ । ७५ । इति
प्राकृतसूत्रेण स्तस्य गहो वा । प्रा० २ पाद । कौमुद्यां, चन्द्रकिरणे
च । वाच० । “ जोइसिणइ ” स्था० २ ठा० ४ उ० ।

जोइमिणापक्ख-ज्योत्स्नापक्ख-पुं० । ज्योत्स्नाप्रधानः पक्षो ज्यो-
त्स्नापक्षः । शुक्लपक्षे, चं० प्र० १५ पादु० । सू० प्र० ।

जोइसिणाभा-ज्योत्स्नाभा-स्त्री० । चन्द्रस्य स्वनामख्यातायाम-
प्रमाहिष्याम्, भ० १० श० ५ उ० । ज्यो० । स्था० । सू० प्र० ।
चं० प्र० ।

जोइसिय-ज्योतिषिक-पुं० । सूर्याऽऽदिके ज्योतिश्चक्रस्थिते देव-
भेदे, प्रज्ञा० २ पद । पञ्चा० । उत्तरकुक्षु जवे स्वनामख्याते द्रुम-
गणं, तत्र प्रदेशे यद्वो ज्योतिषिका नाम द्रुमगणाः ।
जी० ३ प्रति० ।

विषयसूची-

- (१) 'जोइसिय' शब्दस्यानुवादात्तरज्युत्पीत्तवाच्यार्थान्तरप्र-
दर्शनम् ।
- (२) ज्योतिष्काणां पञ्चविधत्वरूपणम् ।
- (३) मनुष्यक्षेत्रवर्तिनां मानुषोत्तरपर्वतात् स्वयंचूरमणसमु-
दायधिकानां च ज्योतिष्काणां चलत्स्थिरत्वावधारः ।
- (४) प्रसङ्गतो मनुष्यक्षेत्रं निरूप्य स्फुटं ज्योतिष्काणां चल-
त्स्थिरत्वादर्शनम् ।
- (५) सर्वलोके प्रतिक्षीपं प्रतिसमुर्जं चन्द्राऽऽदीनां परिमाण-
प्रतिपादनार्थमन्यतीर्थिकानां द्वादशप्रतिपत्तीरुद्गाव्य
भगवत्सिद्धान्तनिरूपणम् ।
- (६) जम्बूद्वीपगतचन्द्राऽऽदिसंख्यासंग्राहिके गाथे ।
- (७) मनुष्यक्षेत्रगतचन्द्रसूर्याऽऽदीनां संख्यापरिमाणकथनम् ।
- (८) चन्द्रसूर्यनक्षत्रताराग्रहाणां पिटकवक्तव्यतायां पिटक-
प्रमाणनिरुक्तिः ।
- (९) मनुष्यक्षेत्रगतचन्द्रसूर्यपङ्क्तयो यावन्त्यो यथा च स्थि-
तास्तान्निर्वचनम् ।
- (१०) " नक्षत्राणां पङ्क्तिरूपणम् ।
- (११) " ग्रहाणां पङ्क्तिनिर्देशः ।
- (१२) चन्द्राऽऽद्यो यत्र यथा भ्रमन्ति तन्निरूपणम् ।
- (१३) चन्द्राऽऽदित्यग्रहमाग्नरत्नानामन्यमण्डलसंचारित्वेनानव-
स्थितत्वं, नक्षत्रनारागणलानां तु मेरुमभितः संचा-
रित्वाद्व्यस्थितत्वम् ।
- (१४) चन्द्रसूर्ययोर्मण्डलस्थानादूर्ध्वमधश्च संक्रमणवक्तव्यता ।
- (१५) चन्द्रसूर्यनक्षत्रमहाग्रहाणां चारविशेषेण मनुष्याणां
सुखदुःखविधिं प्रतिपाद्य, दीक्षाऽऽदिशुभकार्याणि बु-
भातिष्याद्यवशोकयैव विधेयानतीति जिनाऽऽज्ञानिर्वचनम् ।
- (१६) चन्द्रसूर्याणां तापक्षेत्रं यथा वर्धते हीयते वा तदुप-
पादनम् ।
- (१७) तेषामेव तापक्षेत्रसंस्थानस्य वर्णनम् ।
- (१८) मनुष्यक्षेत्रमध्ये चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रताराणां चारोपगतं
विविच्य तेषामेव मनुष्यक्षेत्राद् बहिर्गत्यजावोद्घा-
टनम् ।
- (१९) प्रतिक्षीपं चन्द्राऽऽदिसंख्याविवेचनम् ।
- (२०) प्रतिक्षीपं प्रतिसमुर्जं च ग्रहनक्षत्रतारापरिमाणपरि-
ज्ञानोपायः ।

- (२१) मानुषोत्तरपर्वतस्य वहिः चन्द्रसूर्याणां तेजांस्यवस्थितान्येव, तथाऽभिजिता चन्द्राः पुष्येण च सर्वदैव युक्ताः सूर्या जवन्तीति प्रतिपादनम् ।
- (२२) मनुष्यक्षेत्रवर्हिर्गतचन्द्रसूर्याणां पङ्क्त्यवस्थानोपपत्तिः ।
- (२३) मनुष्यक्षेत्रस्यान्तर्वाहिश्च चन्द्राऽऽदीनां देवानामूर्ध्वोपपन्नत्वकल्पोपपन्नत्वाविमानोपपन्नत्वाऽऽदिविचारः ।
- (२४) चन्द्रसूर्ययोश्चक्षेत्रनोपपातवक्तव्यतायां परतीर्थिकप्रतिपत्तिनिराकरणपूर्वकं भगवन्मतप्रदर्शनम् ।
- (२५) पुष्करोदाऽऽदिषु द्वीपसमुद्रेषु चन्द्राऽऽदिसंख्याव्याहारः ।
- (२६) चन्द्रसूर्ययोः परिवारकथनम् ।
- (२७) चन्द्राऽऽदीनां यादृशोऽनुभावस्तत्प्रतिपाद्यतद्विषयेऽन्यतीर्थिकानां प्रतिपत्तीरुदस्य जगवत्सिद्धान्तवर्णनम् ।
- (२८) चन्द्रसूर्ययोः संस्थितिष्वप्ये परतीर्थिकानां पोरुशप्रतिपत्तिप्रदर्शनानन्तरं भगवन्मतोपन्यासः ।
- (२९) चन्द्राऽऽदित्यचारवचनम् ।
- (३०) चन्द्रसूर्याऽऽदीनां भूमेरुर्ध्वमुच्चत्वप्रमाणप्रतिपादने परेषां पञ्चविंशतिप्रतिपत्तीरुदभाव्य जगवद्भिप्रायप्रकटनम् ।
- (३१) चन्द्रसूर्याणां क्षेत्रापेक्षयाऽधस्तनाः, समध्रेणिव्यवस्थिता वा तारारूपविमानाधिष्ठातारो देवा द्युतिविभवाऽऽदिकमपेक्ष्य चन्द्रसूर्याभ्यां केचिदणवः केचित्तुह्या इति प्रपञ्चः ।
- (३२) नक्षत्रमण्डलिकामपेक्ष्य सर्वाभ्यन्तरचारित्वमभिजिन्नक्षत्रस्य सूत्राऽऽदीनां सर्वबाह्यचारित्वं स्वातिनक्षत्रस्य सर्वोपरिचारित्वं जरणीनक्षत्रस्य सर्वाधश्चारित्वमिति प्रतिपादनविस्तरः ।
- (३३) चन्द्रः सूर्यो वा कियत् क्षेत्रं प्रकाशयतीति विचारे द्वादशप्रतिपत्तीरितरेषां व्युदस्य जगवत्सिद्धान्तोक्तिः ।
- (३४) चन्द्राऽऽदीनां जम्बूद्वीपे चारक्षेत्रविष्कम्भमानम् ।
- (३५) ज्योतिष्काणामल्पबहुत्वम् ।
- (३६) चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रताराणां मध्ये यो यस्मात् शीघ्रगतिस्तन्निरूपणम् ।
- (३७) ज्योतिष्काणामेकमुहूर्ते यावती गतिस्तन्निरुक्तिः ।
- (३८) चन्द्रसूर्यनक्षत्राणां परस्परं मण्डलभागविषयविशेषनिर्धारणम् ।
- (३९) ग्रहमधिकृत्य योगचिन्ता ।
- (४०) सूर्येण सह नक्षत्रस्य योगचिन्तनम् ।
- (४१) सूर्येण सह ग्रहस्य योगविचारः ।
- (४२) चन्द्राऽऽद्यो नक्षत्रेण (समासेन) यावन्ति मण्डलानि चरन्ति तदुपपत्तिः ।
- (४३) चान्द्रमासे यावन्ति मण्डलानि चन्द्राऽऽद्यश्चरन्ति तस्यांकीर्तनम् ।
- (४४) ऋतुमासमधिकृत्य चन्द्राऽऽदीनां मण्डलचारवर्णनम् ।
- (४५) सूर्यमासमधिकृत्य चन्द्राऽऽदीनां मण्डलचारविवेकः ।
- (४६) अभिवर्धितमासमधिकृत्य चन्द्राऽऽदीनां मण्डलचारोपपादनम् ।
- (४७) एकैकहोरात्रेण चन्द्राऽऽद्यः प्रत्येकं यावन्ति मण्डलानि चरन्ति तत्समर्थनम् ।

- (४८) एकैकं परिपूर्णमण्डलं चन्द्राऽऽद्यः प्रत्येकं यावन्ति होरात्रैश्चरन्ति तदुपवर्णनम् ।
- (४९) युगे चन्द्राऽऽद्यः प्रत्येकं यावन्ति मण्डलानि चरन्ति तत्परामर्शः ।
- (५०) ज्योतिष्कदेवानां गतिविशेषविषये द्वे संग्रहाग्राथे ।
- (५१) चन्द्रसूर्यनक्षत्रताराणामहर्षार्द्धिकत्वमहर्द्धिकत्वप्रतिपादनम् ।

(१) ज्योतिषिज-पुं० । " ह्रस्वदन्तात् सप्तम्याः संज्ञायाम् " ॥ ६ । ३ । ६ ॥ इति (पाणि०) सूत्रेण सप्तम्या अलुक् । वाच० । ज्योतिष्कः जातो ज्योतिषिजः । ज्योतिष्कजाते देवभेदे, पञ्चा० २ विव० ।

ज्योतिष्क-पुं० । ज्योतिरिव, इवार्थे कन् । चित्रकवृक्षे, मेथिका-बीजे, गणिकारीवृक्षे च । स्वार्थे कन् । वाच० । द्योतन्ते इति ज्योतीषि विमानानि, तन्निवासिनो ज्योतिष्काः । उक्त० २ म० । ग्रहनक्षत्राऽऽदिषु, य० य० वाच० । ज्योतिषु नक्षत्रेषु भवा ज्योतिष्काः, शब्दव्युत्पत्तिरेवेयं, प्रवृत्तिनिमित्ताऽऽश्रयणान्तु चन्द्राऽऽद्यो ज्योतिष्का इति । स्था० २ ठा० ३ उ० । सूत्र० । ज्ञा० । च० प्र० ज्योतिष्मतीव्यतायाम्, स्था० । मेरोः शृङ्गान्तरे, वाच० । गणितप्रतिपादके ज्योतिःशास्त्रे च । न० । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ४८० ।

ज्योतिषिज-पुं० । ज्योतिषं शास्त्रं वेत्त्यधीते वा उक् । देवभेदे, वाच० । ज्योतिष्कः भवो ज्योतिषिकः, स एव ज्योतिषिकः । ज्योतिष्कजनवे देवभेदे, पञ्चा० १ विव० ।

ज्योतिष्क-पुं० । ज्योतिष्कदेवानां निवासभूते देवलोकभेदे, म० ५ श० १० उ० । ज्योतीषि विमानविशेषाः, तेषु भवा ज्योतिष्काः । ज्योतिष्कभवे देवभेदे, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

(२) ते च पञ्च-" पंचविहा जोड़सिया पञ्चना । तं जहा-चंदा सूर गहा णक्खत्ता ताराओ । " स्था० ५ ठा० १ उ० ।

(३) चंदा १ सूर य २ गहा ३, नक्खत्ता ४ ताराया य ५ पंच इमे एगे चल जोड़सिया, घंटाया रा थिरा अवरे ॥ १४९ ॥

चन्द्राः, सूर्याः, ग्रहाः, नक्षत्राणि, तारकाश्चेत्येवं पञ्च ज्योतिष्कक्षेत्रे जावन्ति । तत्र चैकं मनुष्यक्षेत्रवर्हिर्गतो ज्योतिष्काश्चन्द्रा मेरोः प्रादक्षिण्येन सर्वकालं भ्रमणशीलाः, अपरे पुनर्ये मानुषोत्तरपर्वतात् परेण स्वयंचूरमणसमुद्रं यावद्वर्तन्ते ते सर्वेऽपि स्थिराः सदाऽवस्थानस्वभावाः, अत एव घण्टाकारा अचलधर्मकत्वेन घण्टावत् स्वस्थानस्था एव तिष्ठन्तीत्यर्थः । प्रव० १६४ द्वार । च० प्र० । उक्त० । दश० ।

(४) प्रथमतो मनुष्यक्षेत्रं प्ररूपयति-

जम्बूद्वीपो लवणो-द्वी य दीवो य धार्यईसंड ।
कालोदाहिपुक्खवर-दीवहो माणुसं खेत्तं ॥

प्रत्यक्त उपलब्धमानः प्रथमो जम्बूद्वीपः, ततः सर्व-तस्तत्परिक्रमेण लवणोदधिः, ततोऽपि परतः सामस्येन लवणोदधिपरिक्रमेण धानकोखणो द्वीपः, तस्यापि सर्वतः परिक्रमेण कालोदधिसमुद्रः, ततोऽपि परतः सर्वतस्तत्परिक्रमेण पुष्करवरद्वीपस्यार्द्धम् । एते जम्बूद्वीपधातकीखण-पुष्करवरद्वीपाः रूपा द्वीपाः, द्वौ च लवणोदधिकालोदधिकरूपौ समुद्रौ, मानुषं क्षेत्रं-मनुष्याणामुत्पत्तेर्मरणस्य च ज्ञावात् । अस्मिन् मानुषे क्षेत्रे समा विभागाः कावविभागाः

सुषमसुषमाऽऽदयो भवन्ति, ततो मनुष्यकैत्रात्परतः सर्वमपि देवारण्यं देवानां श्रीडास्थानं, तत्र जन्मतो मनुष्याः, नापि तत्र कोऽपि कालविवर्गा इत्यर्थः ।

एतदेव स्पष्टयद्वाह-

एनं माणसमिच्छं, एतथ विचारोणि जोड़सगणाणि ।

परतो दीवसमुदे, अवट्टियं जोड़सं जाण ॥

एतत् अन्नन्नरोदितस्वरूपं मानुषं क्षेत्रम्, अस्मिन् मनुष्य-क्षेत्रे, विचारोणि विचरणशीला ज्योतिष्कगणाश्चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्र-तारागणाः । सूत्रे च नपुंसकता प्राकृतत्वात् । परतो मनुष्यक्षेत्र-स्य बहिः, शेषेषु द्वीपसमुक्षेत्रास्वित्तमवस्थानशीलं ज्योतिष्कं जानीहि । ज्यो० ६ पाहु० ।

(५) संप्रति प्रतिद्वीपं प्रतिस्वमुच्छं चन्दाऽऽदीनां परिमाण-प्रतिपादनाय कति चन्द्रसूर्याः सर्वलोके आख्याताः ?

इति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

ता कति एं चंदिमसूरिया सव्वलोयं ओजासेति, उज्जो-
एति, तवेति, पजासेति आहिता ति वदेज्जा ॥

(ना कति णमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । कति किंप्रमाणाः, 'णं' इति वाक्यासङ्कारे, चन्द्रसूर्याः सर्वलोके अवज्ञासन्ते अ-
वभासमानाः, उद्द्योतयन्तः प्रकाशयन्त आख्याता इति वदेव ।

एवमुक्ते जगवानेतद्विषये यावन्त्यः प्रतिपत्तयस्तावतीरुप-
दर्शयति-

तत्तय खलु इमाओ दुवाअसपनिवत्तीओ पम्पत्ताओ ।
तत्थेगे एवमाहंसु-ता एगे चंदे एगे सूरै सव्वलोयं ओ-
चामेति, उज्जोएति, तवेति, पजासेति, एगे एवमाहंसु १ ।
एगे पुण एवमाहंसु-ता तिष्ठि चंदा तिणिण सूर सव्वलोयं
ओभासेति, उज्जोएति, तवेति, पजासेति, एगे एवमाहंसु २ ।
एगे पुण एवमाहंसु-ता आउट्टि चंदा आउट्टि सूर सव्व-
लोअ ओजासेति, उज्जोएति, तवेति, पजासेति, एगे एव-
माहंसु ३ । एगे पुण एवमाहंसु-एवं एतेणं अनिलावेणं णे-
तवं-सत्त चंदा सत्त सूर ४ । दस चंदा दससूर ५ । वारस
चंदा वारस सूर ६ । वातालीसं चंदा वातालीसं सूर ७ ।
वावत्तरी चंदा वावत्तरीसूर ८ । वातालीसं चंदनयं वातालीसं
सूरसयं ९ । वावत्तरी चंदसयं वावत्तरी सूरसयं १० ।
वायालीसं चंदसहस्सं, वायालीसं सूरसहस्सं ११ । वावत्त-
री चंदसहस्सं, वावत्तरी सूरसहस्सं सव्वलोयं ओजासेति,
उज्जोएति, तवेति, पजासेति, एगे एवमाहंसु १२ ॥

(नत्थेत्यादि) तत्र सर्वलोकविषयचन्द्रसूर्यास्तित्वविषये
खट्विमा वक्ष्यमाणस्वरूपा द्वादश प्रतिपत्तयः परतीर्थि-
कैरभ्युपगमरूपाः प्रज्ञाताः । तत्र तेषां द्वादशानां परतीर्थि-
कानां मध्ये एके परतीर्थिका एवमाहुः—(ता इति)
तेषां परतीर्थिकानां प्रथमं स्वशिष्यं प्रत्यनेकवचन्यतोपक्रमे
कमोपदर्शनार्थः । एकश्चन्द्र एकः सूर्यः सर्वलोकमवभा-
सयति, अवज्ञासयन् उद्द्योतयन् तापयन् प्रज्ञासयन् आ-
ख्यात इति वदेव । अत्रैवापसंहारमाह—(एगे एवमा-

हंसु) १ । एके पुनरेवमाहुः—अथअन्दास्त्रयः सूर्याः सर्वलोकमव-
भासयन्त आख्याता इति वदेव । उपसंहारवाक्यम्—(एगे एव-
माहंसु) २ । एके पुनरेवमाहुः—अर्द्धचतुर्थाश्चन्द्रा अर्द्धचतुर्थाः सूर-
याः सर्वलोकमवभासयन्त आख्याता इति वदेव । अत्राप्युपसं-
हारः—(एगे एवमाहंसु) ३ । (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रका-
रेण एतेनानन्तरादितेनाभिज्ञावेन तृतीयप्राभृतोक्तप्रकारेण द्वाद्-
शप्रतिपत्तिविषयं सकलमपि सूत्रं नेतव्यम् । तच्चैवम्—“ (सत्त
चंदा सत्त सूर इति) एगे पुण एवमाहंसु-ता सत्त चंदा सत्त
सूर सव्वलोयं ओभासेति, उज्जोएति, तवेति, पजासेति, आ-
हिय चि वपज्जा, एगे एवमाहंसु ४ । एगे पुण एवमाहंसु-ता दस
चंदा दससूर सव्वलोयं ओजासेति, उज्जोएति, तवेति, पजासेति,
आहिय चि वपज्जा, एगे एवमाहंसु ५ । एगे पुण एवमाहंसु-ता
वारस चंदा वारस सूर सव्वलोयं ओजासेति, उज्जोएति, त-
वेति, पजासेति, आहिय चि वपज्जा, एगे एवमाहंसु ६ । एगे पुण
एवमाहंसु-ता वायालीसं चंदा वायालीसं सूर सव्वलोयं
ओभासेति, उज्जोएति, तवेति, पजासेति, आहिय चि वपज्जा,
एगे एवमाहंसु ७ । एगे पुण एवमाहंसु-ता वावत्तरी चंदा वाव-
त्तरी सूर सव्वलोयं ओभासेति, उज्जोएति, तवेति, पजासेति,
आहिय चि वपज्जा, एगे एवमाहंसु ८ । एगे पुण एवमाहंसु-ता
वायालीसं चंदसयं वायालीसं सूरसयं सव्वलोयं ओभासेति,
उज्जोएति, तवेति, पजासेति, आहिय चि वपज्जा, एगे एवमाहंसु ९ ।
एगे पुण एवमाहंसु-ता वावत्तरी चंदसयं वावत्तरी सूरसयं स-
व्वलोयं ओजासेति, उज्जोएति, तवेति, पजासेति, आहिय चि
वपज्जा, एगे एवमाहंसु १० । एगे पुण एवमाहंसु-ता वायाली-
सं चंदसहस्सं वायालीसं सूरसहस्सं सव्वलोयं ओजासेति,
उज्जोएति, तवेति, पजासेति, आहिय चि वपज्जा, एगे एवमा-
हंसु ११ । एगे पुण एवमाहंसु-ता वावत्तरी चंदसहस्सं
वावत्तरी सूरसहस्सं सव्वलोयं ओभासेति, उज्जोएति, तवेति,
पजासेति, आहिय चि वपज्जा, एगे एवमाहंसु १२ । ”

एताश्च सर्वा अपि प्रतिपत्तयो मिथ्यारूपाः, तथा भगवान्
स्वमतमेताभ्यः पृथग्भूतमाह-

वयं पुण एवं वदामो—ता अयं एं जंबुदीवे दीवे जाव
परिक्खेवेणं ताव जंबुदीवे दीवे केवतिया चंदा पजासेसु वा,
पजासिति वा, पजासिस्संति वा, केवतियासूर तविंसु वा,
तवेति वा, तविस्संति वा, केवतिया नक्खत्ता जोड़सु वा,
जोएति वा, जोड़संति वा, केवतिया गहा चारं चरिंसु वा,
चरंति वा, चरिस्संति वा, केवतिया तारागणकोकिाकोडीओ
सोभेसु वा, सोभंति वा, सोभिस्संति वा । ता जंबुदीवे एं
दीवे दो चंदा पभासेसु वा, पजासिति वा, पभासिस्संति वा, दो
सूरिया तवइंसु वा, तवंति वा, तविस्संति वा, छप्पसं एवत्तत्ता
जोयं जोएंसु वा, जोएति वा, जोड़संति वा, वावत्तरिगहससं
चारं चरिंसु वा, चरंति वा, चरिस्संति वा, एगं सयसहस्सं
तेचीसं च सहस्सं एवसया पम्पसा तारागणकोकाकोकीणं
सोभेसु वा, सोज्जिति वा, सोभिस्संति वा ।

(वयं पुण इत्यादि) वयं पुनरुपपन्नकवल्लानाः, एवं वक्ष्यमाण-
प्रकारेण वदामः । तमेव प्रकारमाह—(ता अयं णमित्यादि)
इदं जम्बूद्वीपवाक्यं पूर्ववत् परिपूर्णं पठनीयं, व्याख्यानीयं

च (ता जंबुद्वीवे णं दीवे दो चंदा इत्यादि) जंबुद्वीपे द्वौ चन्द्रौ प्रतिभासितवन्तौ, प्रतिभास्येते, प्रतिभासिष्येते, छव्यास्तिकनय-
मतेन सकलकालमेवविधाया एव जगत्स्थितेः सद्भावात् ।
तथा द्वौ सूर्यौ तापितवन्तौ, तापयतस्तापयिष्यतः । तथा एकैक-
स्य शशिनाऽष्टाविंशतिर्नक्षत्राणि परिवारो, जम्बूद्वीपे च द्वौ श-
शिनौ, ततः षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणि, जम्बूद्वीपे चन्द्रसूर्याभ्यां सह
योगं युक्तवन्तः, युक्तवन्ति, योद्धयन्ति वा । तथा एकैकस्य शशि-
नोऽष्टाविंशतिर्ग्रहाः परिवारतः, ततः शशिष्यसत्कग्रहमालने स-
र्वसंख्यया पदसप्तत्यधिकं ग्रहशतं जवति, ततो जम्बूद्वीपे चारं
चरितवान्, चरति, चरिष्यति च । तथा एकैकस्य शशिनस्ताराप-
रिवारः कोटीकोटीनां षट्पष्टिः सहस्राणि, नवशतानि पञ्चसप्त-
त्यधिकानि, जम्बूद्वीपे च द्वौ शशिनौ, तदेतत् ताराग्रमाणं द्वाभ्यां
गुण्यते, तत एकं शतसहस्रं त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि नवशतानि
पञ्चाशदधिकानि तारागणकोटीनां भवन्ति । एतावत्प्रमाणास्ता-
रा जम्बूद्वीपे शोजितवन्तः, शोभन्ते, शोभिष्यन्ते । सु० प्र०
१६ पाहु० । जी० । जं० । ज० ।

(६) संप्रति विनेयजनानुग्रहाय यथोक्तजम्बूद्वीपगत-
चन्द्राऽऽदिसंख्यासंग्राहिके द्वे गाथे आह-

दो चंदा दो सूर्रा, एक्खत्ता खलु इवन्ति छप्पसा ।
वावत्तरं गहमतं, जंबुद्वीवे वियारी णं ॥१॥
एगं च सयसहस्सं, तिच्चीसं खलु भवे सहस्साइं ।
एव य सता पम्मासा, तारागणकोमिकोमीणं ॥२॥

एने च द्वे अपि सुगमे, नवरं (जंबुद्वीवे वियारी णं) णमिति
वाक्यालङ्कारे, ततो 'वियारीति' विभक्तिपरिणामेन चन्द्रादिभिः
सह सामानाधिकरत्येन योजनीयमिति ॥ सु० प्र० १६ पाहु० ।
(एवणसमुत्तगतचन्द्राऽऽदिसंख्यापरिमाणम् 'एवणसमुद्' शब्दे
वक्ष्यते) (धातकीखण्णद्वीपचन्द्राऽऽदिसंख्या ' धायईखंरुदीव'
शब्दे प्रतिपादयिष्यते) (कात्तोदसमुत्तचन्द्राऽऽदिसंख्या 'कात्तोद'
शब्दे तृतीयजागे ५०४ पृष्ठे गता) (पुष्करवरद्वीपचन्द्राऽऽदिसं-
ख्या, अत्र्यन्तरपुष्करार्द्धगतचन्द्राऽऽदिवक्तव्यता च 'पुष्करवर-
दीव' शब्दे वक्ष्यते) इह सर्वत्र तारापरिमाणविन्तायां कोटी-
कोट्यः-कोटीकोट्य एव छप्पसाः, तथा पूर्वसुरिव्याख्यानात् ।
अपर उल्लङ्घ्याङ्गुलप्रमाणमनुश्रित्य कोटीकोटीरेव समर्थयन्ते ।
उक्तं च-"कोमाकोडीसत्तं, तरंतु मञ्जंति केइ थोवतया । अन्ने
रस्सेहंगुल-माणं काऊण ताराणं ॥१॥" इति । जी० ३ प्रति० ।

(७) संप्रति मनुष्यक्षेत्रगतसमस्तचन्द्राऽऽदिसंख्या-
परिमाणमाह-

माणुसस्खेत्ते णं जंते ! कइ चंदा पजासैसु वा, पभासिंति
वा, पभासिस्संति वा, कइ सूर्रा तवइसु वा, तवैति वा,
तविस्संति वा ? । गोयमा !-

"वत्तीसं चंदसयं, वत्तीसं चैव सूरियाण सयं ।
सयलं माणुसलोयं, चरंति एए पगासैता ॥१॥

एक्कार सय सहस्सा, अपि य सोद्धा महग्गहाणं तु ।
उच्च सया उच्चउया, णक्खत्ता तिप्पि य महस्सा ॥ २ ॥
अट्टासीइ सतसहस्सा, वायोलीसं सहस्स माणुसलोगम्मि ।

सत्त य सया अणुणा, तारागणकोमिकोमीणं" ॥ ३ ॥
सोजंमु वा, सोजंति वा, सोभिस्संति वा ॥

"माणुसस्खेत्ते णं" इत्यादि पाठसिद्धम् । उक्तं चैवरूपं परि-
माणमन्यत्रापि । (वत्तीसमित्यादि गाथात्रयम्) तत्र द्वाविंशं
चन्द्रशतम्, एवं द्वौ चन्द्रौ जम्बूद्वीपे, चत्वारो लवणोदे, द्वादश
धातकीखण्णे, द्वाचत्वारिंशत्कालोदे, द्वासप्ततिरभ्यन्तरपुष्क-
राद्धे, सर्वसंख्यया द्वाविंशं शतम् । एवं सूर्याणामपि द्वाविंशं
शतं परिज्ञावनीयम् । नक्षत्राऽऽदिपरिमाणम् अष्टाविंशत्यादिसं-
ख्यानि नक्षत्राऽऽदीनि द्वाविंशेन शतेन गुणयित्वा परिभाव-
नीयम् । जी० ३ प्रति० ।

मतभेदेनाह-

अट्टासीति चत्ता-इ सतसहस्साइं माणुसलोयम्मि ।

सत्त य सता अणुणा, तारागणकोडिकोडीणं ॥३॥

(अट्टासीइ चत्ताइ ति) अष्टासीतिः सहस्राणि चत्वारिंशत्-
शताधिकानि, शेषं गतार्थम् । सु० प्र० १६ पाहु० । च०
प्र० । भ० । द० प० ।

संप्रति सकलमनुष्यलोकगततारागणस्योपसंहारमाह-

एसो तारापिणो, सव्वसमासेण माणुसलोयम्मि ।

वहियं पुण ना तारा, जिणेहिं जणिआ असंखेज्जा ॥१॥

एवतियं तारागणं, जं भणियं माणुसम्मि लोगम्मि ।

चारं कइंयुयापु-प्फसंठितं जौतिसं चरति ॥ २ ॥

एषोऽनन्तरोक्तगाथोक्तस्तारापिणः सर्वसंख्यया मनुष्यलो-
के, आख्यात इति गम्यते । यहिः पुनर्मनुष्यलोकाद् यास्तारास्ता
जिनैः सर्वज्ञैस्तीर्थहृद्भिर्ज्ञेयिता असंख्याताः, द्वीपसमुद्राणाम-
संख्यातत्वात् । प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं च यथायोगं संख्येयानाम-
संख्येयानां च ताराणां सद्भावात् ॥१॥ "एवइयं" इत्यादि । ए-
तावत्संख्याकं तारापरिमाणं यदनन्तरं भणितं मानुषे लोके,
तज्ज्योतिष्कं ज्योतिष्कदेवविमानरूपं कदम्बपुष्पसंस्थितं क-
दम्बपुष्पवत् अथःसंकुचितं उपरि विस्तीर्णमुत्तानीकृतार्कक-
पित्थसंस्थानसंस्थितमित्यर्थः । चारं चरति चारं प्रतिपद्यते,
नथा जगत्स्वाभाव्यात् । ताराग्रहणं चोपलक्षणं, तेन सूर्याद-
योऽपि यथोक्तसंख्याका मनुष्यलोके तथा जगत्स्वभावात् चारं
प्रतिपद्यन्ते इति छप्पस्यम् ॥ २ ॥

संप्रत्येतद्गतमेवोपसंहारमाह-

रविससिगहणक्खत्ता, एवतिया आहिता माणुसलोए ।

जोसिं णामागोत्तं, न पागता पम्पवेहिंति ॥ ३ ॥

रविशशिग्रहनक्षत्राणि, उपलक्षणमेतत्, ताराकाणि च एवावन्त्ये-
तावत्संख्यानि आख्यातानि सर्वज्ञैर्मनुष्यलोके, येषां किमित्या-
ह-येषां सूर्याऽऽदीनां यथोक्तसंख्याकानां सकलमनुष्यलोक-
भावितानां प्रत्येकनामगोत्राणि, इहान्वर्थयुक्तं नाम सिद्धान्तप-
रिभाषया नामगोत्रमित्युच्यते । ततोऽयमर्थः-नामगोत्राणि अ-
न्वर्थयुक्तानि, यदि वा नामानि च गोत्राणि नामगोत्राणि, प्राकृता
अनतिशायिनः पुरुषाः न कदाचनापि प्रह्लापयिष्यन्ति, केवलं
यदा तदा वा सर्वज्ञा एव, तत इदमपि सूर्याऽऽदिसंस्थानं
प्राकृतपुरुषाप्रमेयं सर्वज्ञोपादिष्टमिति सम्यक् श्रद्धेमिति ॥३॥

(८) उवाहिं पिग्गाइं, चंदादिच्चाण माणुसलोयम्मि ।

दो चंद्रा दो सूर्या, य हुंति एकैकए पिणए ॥३॥

इह द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यावेकं पितृकमुच्यते । इत्थंभूतानि चन्द्राऽऽदित्यानां पितृकानि सर्वसंख्यया मनुष्यलोके भवन्ति पट्पष्टिसंख्याकानि । अथ किंप्रमाणं पितृकम् ? इति पितृकप्रमाणमाह—एकैकस्मिन् पितृके द्वौ चन्द्रौ, द्वौ सूर्यौ च भवतः । किमुक्तं भवति ?—द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यावित्येनाद्यप्रमाणमेकैकं चन्द्राऽऽदित्यानां पितृकमिति । एवंप्रमाणं च पितृकं जम्बूद्वीपे एकए, जम्बूद्वीपे द्वयोरेव चन्द्रमसोर्द्वयोरेव सूर्ययोर्भावात् । द्वे पितृके लवणसमुद्रे, तत्र चतुर्णां चन्द्रमसां चतुर्णां च सूर्याणां भावात् । एवं पट् पितृकानि धानकीखण्डे, एकविंशतिः कालोदे, पट्त्रिंशदभ्यन्तरपुष्करादौ, इति भवन्ति सर्वमीलने चन्द्राऽऽदित्यानां पट्पष्टिः पितृकानि ॥ ३ ॥

छावट्टि पिढगाई, नकखचाणं तु मणुयलोयम्मि ।

छप्पसं णकखचा, हुंती एकैकए पिणए ॥ ४ ॥

(छावट्टीत्यादि) सर्वस्मिन्नपि मनुष्यलोके सर्वसंख्यया नक्षत्राणां पितृकानि भवन्ति पट्पष्टिः । नक्षत्रपितृकप्रमाणं च शशिद्वयसंविधनक्षत्रसंख्यापरिमाणम् । तथा याह—एकैकस्मिन् पितृके नक्षत्राणि भवन्ति पट्पञ्चाशत्संख्याकानि । किमुक्तं भवति ?—पट्पञ्चाशन्नक्षत्रसंख्याकमेकैकं नक्षत्रपितृकं भवति । अत्रापि पट्पष्टिसंख्याभावना, एवमेकं नक्षत्रपितृकं जम्बूद्वीपे, द्वे लवणसमुद्रे, पट् धातकीखण्डे, एकविंशतिः कालोदे, पट्त्रिंशदभ्यन्तरपुष्करादौ इति । ॥

छावट्टि पिढगाई, महग्गहाणं तु मणुयलोयम्मि ।

छावत्तरं गहसतं, होई एकैकए पिणए ॥ ५ ॥

महाप्रहाणामपि सर्वस्मिन्मनुष्यलोके सर्वसंख्यया पितृकानि भवन्ति पट्पष्टिः । प्रहृपितृकप्रमाणं च शशिद्वयसंविधप्रहसंख्यापरिमाणम् । तथा चाऽऽह—एकैकस्मिन् पितृके प्रहृपितृके भवति पट्सप्ततिसत्तं पट्सप्तत्यधिकं प्रहृशतं, सप्तत्यधिकप्रहृशतपरिमाणमेकैकं प्रहृपितृकमिति । ततः पट्पष्टिसंख्याभावना च प्राक्प्रकटय्या ॥ ५ ॥

(६) अथ चन्द्रसूर्याणां कियत्पः पङ्क्तयः, कथं च स्थिताः, इत्याह—

चचारिं य पंतीओ, चंदाइचाण मणुअलोयम्मि ।

ठावट्टि छावट्टि, च होई एकिकिया पंती ॥ ६ ॥

(चचारिं य इत्यादि) इह मनुष्यलोके चन्द्राऽऽदित्यानां पङ्क्तयश्चतस्रो भवन्ति । तथा—द्वे पङ्क्तौ चन्द्राणां, द्वे सूर्याणाम्, एकैका च पङ्क्तिर्भवति पट्पष्टिः २। सूर्याऽऽदिसंख्या तद्भावेना चैवम्—एकः किल सूर्यो जम्बूद्वीपे मेरोर्दक्षिणभागे चारं चरन् वर्तते, एक उत्तरभागे, एकचन्द्रमा मेरोः पूर्वभागे, एकोऽपरभागे । तत्र यो मेरोर्दक्षिणभागे सूर्यश्चारं चरन् वर्तते तत्समश्रेणिव्यवस्थितौ द्वौ दक्षिणभागे सूर्यौ, लवणसमुद्रे, पट् धातकीखण्डे, एकविंशतिः कालोदे, पट्त्रिंशत् अभ्यन्तरपुष्करादौ, अस्यां सूर्यपङ्क्तौ पट्पष्टिः सूर्याः योऽपि च मेरोरुत्तरभागे व्यवस्थितः सूर्यश्चारं चरन् वर्तते तस्यापि समश्रेण्या व्यवस्थितौ चाधुत्तरभागे सूर्यौ लवणसमुद्रे, धातकीखण्डे पट्, एकविंशतिः कालोदे, पट्त्रिंशदभ्यन्तरपुष्करादौ इति । अस्यामपि पङ्क्तौ सर्वसंख्यया पट्पष्टिः सूर्याः तथा यो मेरोः किल पूर्वभागे चारं चरन् वर्तते चन्द्रमास्तत्समश्रेणिव्यवस्थितौ द्वौ पूर्वभागे पट् चन्द्रमसौ लवणसमु-

द्वे, पट् धातकीखण्डे, एकविंशतिः कालोदे, पट्त्रिंशदभ्यन्तरपुष्करादौ इति । अस्यां चन्द्रपङ्क्तौ सर्वसंख्यया पट्पष्टिश्चन्द्रमसः । एवं यो मेरोरपरभागे चन्द्रमास्तन्मूलायामपि पङ्क्तौ पट्पष्टिश्चन्द्रमसो वेदितव्याः ॥ ६ ॥

(१०) अथ नक्षत्राणां पङ्क्तिस्वरूपमाह—

छूपत्तं पंतीओ, णकखचाणं मणुयलोयम्मि ।

छावट्टि ठावट्टि, हवई इकिक्किया पंती ॥ ७ ॥

नक्षत्राणां मनुष्यलोके सर्वसंख्यया पङ्क्तयो भवन्ति पट्पञ्चाशत् । एकैका च पङ्क्तिर्भवति पट्पष्टिपट्पष्टिनक्षत्रप्रमाणा इत्यर्थः । तथाहि—अस्मिन् किल जम्बूद्वीपे दक्षिणतोऽर्द्धभागे एकस्य शशिनः परिवारभूतानि अष्टाविंशदान्यष्टाविंशतिर्नक्षत्राणि क्रमेण व्यवस्थितानि चारं चरन्ति, उत्तरतोऽर्द्धभागे द्वितीयस्य शशिनः परिवारभूतानि अष्टाविंशतिसंख्याकान्यष्टाविंशदान्येष नक्षत्राणि क्रमेण व्यवस्थितानि, तत्र दक्षिणतोऽर्द्धभागे यद्भिज्जिन्नक्षत्रं तत्समश्रेणिव्यवस्थिते द्वे अभिजिन्नक्षत्रे लवणसमुद्रे, पट् धातकीखण्डे, एकविंशतिः कालोदे, पट्त्रिंशदभ्यन्तरपुष्करादौ इति सर्वसंख्यया पट्पष्टिर्भिज्जिन्नक्षत्राणि पङ्क्त्या व्यवस्थितानि, अत्रणाऽऽदिन्यपि दक्षिणतोऽर्द्धभागे पङ्क्त्या व्यवस्थितानि पट्पष्टिसंख्याकानि भावनीयानि । उत्तरतोऽप्यर्द्धभागे यद्भिज्जिन्नक्षत्रं तत्समश्रेणिव्यवस्थिते उत्तरभागे एव द्वे अभिजिन्नक्षत्रे लवणसमुद्रे, पट् धातकीखण्डे, एकविंशतिः कालोदे, पट्त्रिंशत् पुष्करादौ, एवं अत्रणाऽऽदिपङ्क्तयोऽपि प्रत्येकं पट्पष्टिसंख्याकाः वेदितव्याः, इति भवन्ति सर्वसंख्यया पट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां पङ्क्तयः, एकैका च पङ्क्तिः पट्पष्टिसंख्येति ॥ ७ ॥

(११) अथ प्रहाणां पङ्क्तिस्वरूपमाह—

ठावत्तरं गहाणं, पंतिसयं हवति मणुयलोयम्मि ।

ठावट्टि छावट्टि, च हवई इकिक्किया पंती ॥ ८ ॥

प्रहाणामङ्गारकप्रभृतीनां सर्वसंख्यया मनुष्यलोके पट्सप्तत्यधिकं ज्ञातं भवति, एकैका च पङ्क्तिर्भवति पट्पष्टिपट्पष्टिप्रहसंख्या । अत्रायं नक्षत्राणां इह जम्बूद्वीपे दक्षिणतोऽर्द्धभागे एकस्य शशिनः परिवारभूता अङ्गारकप्रभृतयोऽष्टाशीतिर्ग्रहाः, उत्तरतोऽर्द्धभागे द्वितीयस्य शशिनः परिवारभूता अङ्गारकप्रभृतय एवाष्टाशीतिः । तत्र दक्षिणतोऽर्द्धभागे योऽङ्गारकनामा प्रहस्तसमश्रेणिव्यवस्थितो दक्षिणभागे एव छावट्टारकौ लवणसमुद्रे, पट् धातकीखण्डे, एकविंशतिः कालोदे, पट्त्रिंशत् अभ्यन्तरपुष्करादौ, इति पट्पष्टिः । एवं शेषा अपि सप्ताशीतिर्ग्रहाः पङ्क्त्या व्यवस्थिताः प्रत्येकं पट्पष्टिर्वेदितव्याः । एवमुत्तरतोऽप्यर्द्धभागे अङ्गारकप्रभृतीनामष्टाशीतिर्प्रहाणां पङ्क्तयः प्रत्येकं पट्पष्टिसंख्याका भावनीयाः, इति भवति सर्वसंख्यया प्रहाणां पट्सप्तत्यधिकं पङ्क्तिशतम्, एकैका च पङ्क्तिः पट्पष्टिसंख्याकेति ॥ ८ ॥

(१२) अथैतानां चन्द्राऽऽदीनां भ्रमणस्वरूपमाह—

ते मेरुमणु चरंती, पयाहिणाऽऽवत्तमंरुता सव्वे ।

अणवट्टियजोगेहिं, चंदा सूर्या गहग्गणा य ॥ ९ ॥

“ ते मेरुमणुचरंति ” इत्यादि । ते मनुष्यलोकवर्तिनः सर्वे चन्द्राः, सर्वे सूर्याः, सर्वे च प्रहणान्, अनवस्थितैर्यथायोगमायैरन्यैर्नक्षत्रेण सह योगैरुपलब्धिताः (पयाहिणाऽऽवत्तमंरुता इति)

प्रकर्षेण सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च परि समन्ताच्चन्द्राऽऽदीनां दक्षिण एव मेरुर्भवति यस्मिन्नावर्त्तते मण्डलपरिभ्रमणरूपे स प्रदक्षिणः प्रदक्षिण आवर्तमण्डलो येषां ते तथा, मेरुमनु लक्ष्मीकृत्य चरन्ति । एतेनैतदुक्तं भवति-सूर्याऽऽदयः समस्ता अपि मनुष्यलोकवर्तिनः प्रदक्षिणाऽऽवर्त्तमण्डलगत्या परिभ्रमन्तीति ॥६॥

(१३) इह चन्द्राऽऽदित्यग्रहाणां मण्डलानि अनवस्थितानि, यथायोगमन्यास्मिन्नन्यस्मिन् मण्डले तेषां संचारित्वात्, नक्षत्रताराणां तु मण्डलान्यवस्थितान्येव । तथा चाऽऽह-

एकत्वत्तारगाणं, अवद्विता मंरुला गुण्येयवा ।

ते वि य पदाहिणाऽऽव-त्तमेव मेरुं अणु चरेति ॥१०॥

“एकत्वत्त” इत्यादि । नक्षत्राणां तारकाणां च मण्डलान्यवस्थितानि ज्ञातव्यानि । किमुक्तं भवति ?-आकालं प्रतिनियतमेकैकं नक्षत्राणां तारकाणां च प्रत्येकं मण्डलमिति । न चेत्यमनवस्थितमण्डलन्योक्तावेवमाज्ञानीयम्-यथैतेषां गतिरेव न प्रवर्ततीति । यत आह-“ते वि य” इत्यादि । तान्यपि-नक्षत्राणि, तारकाणि च । सूत्रं पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । प्रदक्षिणाऽऽवर्त्तमेव, इत्थं क्रियाविशेषणं, मेरुमनु लक्ष्मीकृत्य चरन्ति । एतच्च मेरुं लक्ष्मीकृत्य प्रदक्षिणाऽऽवर्त्त, तेषां चरणं प्रत्येकत एवोपलक्ष्यत इति समवादि ॥१०॥

(१४) अयं चन्द्रसूर्ययोर्मण्डलस्थानादूर्ध्वमधश्च संक्रमणपरिनिबेधमाह-

रयणिकरदिणकराणं, उष्टं च अहेव संक्रमो नऽस्थि ।

मंडलसंकमणं पुण, सञ्जंतरबाहिरं तिरिण ॥ ११ ॥

“रयणिकर” इत्यादि । रजनीकरदिनकराणां चन्द्राऽऽदित्यानामूर्ध्वमधश्च संक्रमो न भवति, तथा जगत्स्वाम्यात् । तिरिण पुनर्मण्डलेषु संक्रमणं ज्ञातम् । किंविशिष्टम् ? इत्याह-साभ्यन्तरबाह्यम्, अच्यन्तरं च बाह्यमभ्यन्तरबाह्यं, सहाच्यन्तरं बाह्येन वर्त्तत इति साभ्यन्तरबाह्यम् । एतदुक्तं भवति-सर्वाच्यन्तरान्मण्डलात्परतस्तावन्मण्डलेषु संक्रमणं यावत्सर्वबाह्यं मण्डलं, सर्वबाह्याच्च मण्डलादूर्ध्वं तावन्मण्डलेषु संक्रमणं यावत्सर्वाऽऽच्यन्तरमिति ॥११॥

(१५) रयणिकरदिणकराणं, एकत्वत्ताणं महागहाणं च ।

चारविसेसेण जवे, सुहृदुक्त्वविधी मणुस्साणं ॥ १२ ॥

“रयणिकर” इत्यादि । रजनीकरदिनकराणां चन्द्राऽऽदित्यानां, नक्षत्राणां च, महाग्रहाणां च चारविशेषेण तेन तेन चारेण सुखदुःखविधयो मनुष्याणां प्रवर्तन्ति । तथाहि-द्विविधानि सन्ति सदा मनुष्याणां कर्माणि । तद्यथा-शुभवेद्यानि, अशुभवेद्यानि च । कर्मणां सामान्यतो विपाकहेतवः पञ्च । तद्यथा-ज्येष्ठ, क्लेश, कालो, भवो, जावश्च । उक्तं च-“उदयकलयखउवसमो-वसमा जं च कम्मणो भाणिया । दव्वं खेत्तं कालं, जवं च भावं च संपप” ॥ १ ॥ शुभकर्मणां प्रायः शुभवेद्यानां कर्मणां शुभद्रव्यक्त्रेऽऽदिसामग्री विपाकहेतुः, अशुभवेद्यानामशुभद्रव्यक्त्रेऽऽदिसामग्री, ततो यदा येषां जन्मनक्षत्राऽऽदिविरोधी चन्द्रसूर्याऽऽदीनां चारो जवति, तदा तेषां प्रायो यान्यशुभवेद्यानि कर्माणि तानि तां तथाविधविपाकसामग्रीमवाप्य विपाकमायान्ति, विपाकमागतानि शरीररोगोत्पादनेन, धनहानिकरणतो वा, प्रियविप्रयोगजनेन वा, कलहसंपादनतो वा दुःखमुत्पादयन्ति । यदा च एषां जन्मनक्षत्राऽऽद्यनुकूलचन्द्राऽऽदीनां चारस्तदा तेषां प्रायो यानि शुभ-

वेद्यानि कर्माणि तानि तां तथाविधां विपाकसामग्रीमधिगम्य विपाकं प्रतिपद्यन्ते, प्रतिपन्नविपाकानि च तानि शरीरनीरोगतासंपादनतो, धनवृत्तिकरणेन वा, त्रैरोपशमनतः, प्रियसंप्रयोगसंपादनतो वा प्रारब्धाभीष्टप्रयोजननिष्पत्तिकरणतः सुखमनुजनयन्ति । अत एव महीयांसः परमविवेकिनोऽल्पमपि प्रयोजनं शुभतिथिनक्षत्रमुद्भूताऽऽदावारमन्ते, न तु यथाकथञ्चन ।

अत एव जिनानामप्याज्ञा प्रवाजनाऽऽदिकमाधिकृत्येत्यमवतिष्ठते-यथा शुभक्त्रे शुभाऽऽदिदिशमभिमुखीकृत्य शुभे तिथिनक्षत्रमुद्भूताऽऽदौ प्रवाजनवनाऽऽरोपणाऽऽदि कर्त्तव्यं, नान्यथा ।

तथा चोक्तं पञ्चवस्तुके-

“एसा जिणाणमाणा, खित्ताईया य कम्मणो जणिया ।

उदयाइकारणं जं, तम्हा सव्वत्थ जइयव्व” ॥ १ ॥

अस्या अक्षरगमनिका-एसा जिनानामाज्ञा-यथा शुभक्त्रे शुभदिशमभिमुखीकृत्य शुभे तिथिनक्षत्रमुद्भूताऽऽदौ प्रवाजनवनाऽऽरोपणाऽऽदि कर्त्तव्यं, नान्यथा । अपि च-क्त्रेऽऽदयोऽपि कर्मणामुदयाऽऽदिकारणं भगवद्भिरुक्ताः, ततोऽशुभद्रव्यक्त्रेऽऽदिसामग्री प्राप्य कदाचिदशुभवेद्यानि कर्माणि विपाकं गत्वादयमासादयेयुः, नतुदये च गृहीतव्रतभङ्गाऽऽदिदोषप्रसङ्गः । शुभद्रव्यक्त्रेऽऽदिसामग्र्यां तु प्रायो नाशुभकर्मविपाकसंभव इति निर्विघ्नं सामायिकपरिपातनाऽऽदि । तस्मादवश्यं क्षणस्थेन सर्वत्र शुभक्त्रेऽऽदौ यतितव्यम् । ये तु भगवन्तोऽनिशयिनस्तेऽतिशयबलादेव निर्विघ्नं साविघ्नं वा सम्यगधिगच्छन्ति, ततो न शुभतिथिमुद्भूताऽऽदिकमपेक्षन्ते इति न तस्मादनुसरणं उच्यते । तेन ये परममुनिपूर्यासितप्रवचनविस्मयका अपरिमितजिनशासनोपनिषद्भूतशास्त्रगुरुपरम्परापोतनिर्वच्यविशदकाहोचितसामान्वादीप्रतिपन्थिनः स्वमतिकल्पितसामान्वादीका अभिधति-यथा न प्रवाजनाऽऽदिषु शुभतिथिनक्षत्राऽऽदिनिरीक्षणं कर्त्तव्यं, न खलु जगवान् जगत्स्वाभी प्रवाजनायोपस्थितेषु शुभतिथ्यादिनिरीक्षणं कृतवानिति । ते अपास्ता द्रष्टव्याः ॥१२॥

(१६) अथ चन्द्रसूर्याणां केन प्रकारेण प्रकाशक्षेत्रं वर्द्धते,

कथं च हीयते ? तदाह-

तेसिं पबिसंताणं, तावक्खेत्तं तु वड्ढते णिययं ।

तेण य कम्मेण पुणो, परिहायति निक्खमंताणं ॥ १३ ॥

‘तेसिं’ इत्यादि । तेषां सूर्याचन्द्रमसां सर्वबाह्यान्मण्डलाभ्यन्तरं प्रविशतां तापक्षेत्रं प्रतिदिनसं क्रमेण नियमादायामतो वर्द्धते, येन च क्रमेण परिवर्द्धते तेनैव क्रमेण सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद् बहिर्निष्क्रामनां परिहीयते । तथाहि-सर्वबाह्ये मण्डले चारं चरतां सूर्याचन्द्रमसां प्रत्येकं जम्बूद्वीपचक्रवालस्य दशधा प्रविजक्तस्य द्वौ द्वौ भागौ तापक्षेत्रं, ततः सूर्यस्याच्यन्तरं प्रविशतः प्रतिमण्डलं षष्ठ्यधिकषट्त्रिंशच्चतुप्रविजक्तस्य द्वौ द्वौ भागौ तापक्षेत्रस्य वर्द्धते, चन्द्रमसस्तु मण्डलेषु प्रत्येकं पौर्णमासीसंभवे क्रमेण प्रतिमण्डलं षट्त्रिंशतिभागाः, सप्तविंशतितमस्य च एकः सप्तभाग इति वर्द्धते । एवं च क्रमेण प्रतिमण्डलमभिवृद्धौ यदा सर्वाच्यन्तरे मण्डले चारं चरतः, तदा प्रत्येकं जम्बूद्वीपचक्रवालस्य त्रयः परिपूर्णा दश भागास्तापक्षेत्रं, ततः पुनरपि सर्वाच्यन्तरमण्डलाद् बहिर्निष्क्रमणे सूर्यस्य प्रतिमण्डलं षष्ठ्यधिकषट्त्रिंशच्चतुप्रविजक्तस्य जम्बूद्वीपचक्रवालस्य द्वौ द्वौ भागौ परिहीयते, चन्द्रमसस्तु मण्डलेषु प्रत्येकं पौर्णमासीसंभवक्रमेण प्रतिमण्डलं षट्त्रिंशतिभागाः, सप्तविंशतितमस्य च भागस्य एकः सप्तभाग इति ।

[१७] तेसिं कलंबुयापु-प्फसंठिता हुंनि तावखेत्तमुहा ।
अंतो अ संकुमा वा-ट्टिवित्तया चंदसूराणं ॥ १४ ॥

(नेतिमित्यादि) तेषां चक्षुर्माणां तापक्षेत्रमुगाः कक्षमुकापुष्प-
सन्धिनानाक्षिकापुष्पाऽऽकारा भवन्ति । एतदेव व्याचष्टे-अन्त-
र्मेरुदिशि संकुचिताः, यद्वर्ध्ववर्णदिशि विस्तृताः । एतच्च प्रागेव
चतुर्थे प्राञ्चने भाषितमिति न चतुर्थो जाव्यते । सू० प्र० १६ पाठु० ।
जी० मे० । द० प० । (' तावकमेव ' शब्दे चैतद् दृष्टव्यम्)

[१८] अंतो माण्डूस्मवेत्ते, इवन्ति चारोवगा तु उववष्ठा ।
पंचविद्वा जोतिसिया, चंदा सूर गहगणा य ॥ १० ॥

अन्नमध्ये मनुष्येणैव मनुष्यकेशस्य पञ्चविधा ज्योतिष्काः । त-
प्या-चन्द्राः सूर्याः प्रहगणाः च शब्दाप्रक्षणाणि तारकाश्च
भवन्ति चारोपगाधारयुक्ताः ॥२०॥

तेण परं जे सेसा, चंदाइचगहतारणकखत्ता ।

नल्लि गती ए वि चारो, अवद्विता ते मुण्येयन्वा ॥५१॥

तेनेति प्राकृतत्वात् पञ्चमर्थे तुतीया । ततो मनुष्यकैत्रापरं
यानि शेषाणि च्छ्वाऽऽदित्यप्रहृष्टारानकृत्राणि च्छ्वाऽऽदित्य-
प्रहृष्टारानकृत्रधिमानानि । सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । तेषां
नास्ति गतिर्न तस्मान् स्थानाश्चलनं, नापि चारो मण्डलगत्या
परिभ्रमणं, किं त्ववस्थितान्येव तानि ज्ञानव्यानि ॥२१॥

(१६) एवं जंबुद्वीपे, उगुणा द्वये चउगुणा हुंति ।

लावणगा य तिगुणिता, ससिमूरा धायईमंडे ॥ १५ ॥

(एवं जंबुद्वीप इत्यादि) एवं सति एकैकश्चन्द्रसूर्यो जम्बुद्वीपे द्विगुणो नयति । किमुक्तं भवति ?-द्वौ चन्द्रमसौ द्वौ सूर्या च जम्बुद्वीपे, लवणसमुद्रे तावेकौ सूर्याचन्द्रमसौ चतुर्गुणौ भवतः, चत्वारश्चन्द्राः, चत्वारश्च सूर्या लवणसमुद्रे भवन्तीति भावः । तायगिकाः लवणसमुद्रभावाः शशिसूत्रास्त्रिगुणिता धातकीरपदे भवन्ति; द्वादश चन्द्राः, द्वादश सूर्या धातकीखण्डे नयन्तीत्यर्थः ॥२२॥

दो चंद्रा इह दीप्ते, चत्वारि य मायरे द्वयणतोए ।

धातुसंवे दीवे, वारस चंदा य सूराय ॥ ५३ ॥

धातुसંज्ञा-जदिद्रा तिगुणिता जवे चंदा ।

आदिद्वचंदमहिता, अणंतराऽणंतरक्वेत्ते ॥ ७४ ॥

“ दो वंदा ” इत्यादि सुगमम् । “ धायइसं ” इत्यादि । धातुकाखण्डः प्रभृतिरादिर्यांते धातुकाखण्डप्रभृत्यः, तेषु धातुकाखण्डप्रभृतिषु द्वीपेषु समुद्रेषु च ये उद्दिष्टाश्च द्वादशाऽऽद्यः । उपलक्षणमेतत्-सूर्या वा, ते त्रिगुणितास्त्रिगुणी-

कृताः सन्तः (आश्चर्यचंदसहिते स्ति) उद्दिष्टचन्द्रयुक्ताः तद्
द्वीपात् समुद्राद्वा प्राक् जम्बूद्वीपमादिं कृत्वा ये प्राक्तनाश्चन्द्राः
ते आदिमचन्द्राः, तैरादिमचन्द्रैः, उपलक्षणमेतत्-आदिमच-
र्यश्च सहिता यावन्तो भवन्ति । एतावत्प्रमाणा अनन्तरं कालो-
दाऽऽदी भवन्ति । तत्र धातुकोषणके द्वीपे उद्दिष्टाः चन्द्रा द्वादश, ते
त्रिगुणाः क्रियन्ते, ज्ञाताः पद्विंशत् । आदिमचन्द्राः पद्विंशत् । तथा-
द्वा चन्द्रौ जम्बूद्वीपे, चत्वारो लवणसमुद्रं । एतैरादिमचन्द्रैः
सहिता द्वाचत्वारिंशद्भवन्ति । एतावन्तः काशोदे समुद्रे चन्द्राः
एष एव करणविधिः सूर्याणामपि । तेन सूर्या अपि तत्रैतावन्तो
वेदिनव्याः । तथा काशोदे समुद्रे द्विचत्वारिंशच्चन्द्रमस उद्दिष्टाः,
ते त्रिगुणाः क्रियन्ते, ज्ञातं पद्विंशत् शतम् । आदिमचन्द्रा अ-
ष्टादश । तथा-द्वा जम्बूद्वीपे, चत्वारो लवणसमुद्रं, द्वादश धा-
तुकोषणके । एतैरादिमचन्द्रैः सहितं पद्विंशत्, ज्ञातं चतुश्चत्वारिं-
शत् शतम् । एतावन्तः पुष्करवरद्वीपे चन्द्राः, एतावन्त एव
सूर्याः । एवं सर्वेष्वपि द्वीपसमुद्रेष्वेतत्करणवशाच्चन्द्रसंख्या
प्रतिपत्तव्या ।

(२०) संप्रति प्रतिष्ठीपं प्रतिसमुद्धं च ग्रहनक्षत्रतारापरि-
माणपरिज्ञानोपायमाह—

रिक्खगगहतारगं, दीवसमुदे जत्थिच्छसि णावें ।

तस्मै ससिहिं तु गुणितं, शिखगहतरगगं तु ॥४५॥

अत्र अग्रशब्दः परिमाणवाची, यत्र चापे समुद्रे वा नक्षत्र-
परिमाणं ग्रहपरिमाणं तारापरिमाणं वा ज्ञातुमिच्छसि तस्य
द्वीपस्य समुद्रस्य वा संयन्त्रिभिः शशिनः, एकस्य शशिनः
परिवारभूतं नक्षत्रपरिमाणं ग्रहपरिमाणं तारापरिमाणं च गुणि-
तं सन् यावद्भवति, दाघत्प्रमाणं तत्र द्वीपे समुद्रे वा नक्षत्रप-
रिमाणं ग्रहपरिमाणं तारापरिमाणमिति । यथा ब्रह्मणसमुद्रे कि-
ल नक्षत्राणां परिमाणं ज्ञातुमिष्टं, ब्रह्मणसमुद्रे च शशिनश्चत्वा-
रः, तत एकस्य शशिनः परिवारचूतानि याम्यष्टाविंशतिनक्षत्रा-
णि तानि चतुर्भिर्गुण्यन्ते, जातं द्वादशोत्तरं शतं, तावन्ति लव-
णसमुद्रे नक्षत्राणि । तथा अष्टाशीतिप्रहा एकस्य शशिनः परि-
वारचूतानि, ते चतुर्भिर्गुण्यन्ते, जातानि त्रिणि शतानि द्विप-
ञ्चाशदधिकानि ३५२ । एतावन्तो ब्रह्मणसमुद्रे प्रहाः । तथा एकस्य
शशिनः परिवारभूतानि तारागणकोटीकोटानां पट्यष्टिः सह-
स्राणि नवशतानि पञ्चमसत्याधिकानि, तानि चतुर्भिर्गुण्यन्ते,
जातानि कोटाकोटीनां द्वे वक्त्रे सप्तपष्टिसहस्राणि नव शतानि
२६७९०००००००००००००००० । एतावत्यो ब्रह्मणसमुद्रे ताराग-
णकोटाकोटयः । एवंरूपा च नक्षत्राऽऽदीनां संख्या प्रागेवोक्ता । एवं
सर्वेष्वपि द्वीपसमुद्रेषु नक्षत्राऽऽदिसंख्यापरिमाणं परिभाचनी-
यम् ।

तत्तद्व्यापममुद्रवर्तिप्रहाऽऽदिसंख्या यन्त्रकादवधार्या-

नाम	वर्ग	संग	ग्रह	नक्षत्र	नारा
जम्बूद्वीप	२	३	१७६	५६	१३३९८००००००००००००००००
लवणसमुद्र	४	४	३५२	११३	२६७९००००००००००००००००००
धातकीखण्ड	१२	१२	१०५६	३३६	८०३७००००००००००००००००००००
कालोदसमुद्र	४२	४३	३६९६	११७६	२८१२९५००००००००००००००००००
पुष्करवर्द्धीप	१४४	१४४	१२६७२	४०३२	९६४४४०००००००००००००००००००
सर्वसंख्या	२०४	३०४	१७९५३	५७१३	९७५६९१८०००००००००००००००००००

(११) वहिता तु माणुसनग-स्स चंदसूराण्ण्वाडिता तेआ ।
चंदा अभिया जुत्ता, सूरा पुण हुंति पुस्सेहिं ॥ २६ ॥

"वहिता" इत्यादि । मानुषनगस्य मानुषोत्तरपर्वतस्य वहि-
श्चन्द्रसूर्याणां तेजांसि अवस्थितानि भवन्ति । किमुक्तं भवति ?-
सूर्याः सदैवानत्युष्णं तेजसा, न तु जातुचिदपि मनुष्यलोके
ग्रीष्मकाल इवात्युष्णतेजसः । चन्द्रमसोऽपि सर्वदैवानां तशीत-
लेश्याकाः, न तु कदाचनाप्यन्तर्मेनुष्यक्षेत्रस्य शिशिरकाल
इवातिशीततेजसः । तथा मनुष्यक्षेत्राद् वहिः सर्वेऽपि चन्द्राः
सर्वदैवाज्जिता नक्षत्रेण युक्ताः, सूर्याः पुनर्भवन्ति पुष्येण युक्ता
इति ॥ २६ ॥ सू० प्र० १६ पाहु० । (चन्द्रसूर्याणां चन्द्रचन्द्राणां
तथा सूर्यसूर्याणां च परस्परमन्तरपरिमाणप्रतिपादनम् 'मं-
तर' शब्दे प्रथमभागे ६६ पृष्ठे गतम्)

(१२) संप्रति वहिश्चन्द्रसूर्याणां पक्ष्यवस्थानमाह-

सूरंतरिया चंदा, चंदंतरिया य दिण्यरा दित्ता ।
चिंचंतरलेसागा, सुहलेसा मंदलेसा य ॥ २७ ॥

(सूरंतरिय चि) नृलोकाद् वहिः पक्ष्या स्थिताः सूर्यान्तरिता-
श्चन्द्राश्चन्द्रान्तरिता दिनकराः दीप्ताः दीप्यन्ते स्म, दीप्ता ज्ञास्वरा
इत्यर्थः । कथंभूतास्ते चन्द्रसूर्याः ? इत्याह-चित्रान्तरलेश्याकाः
चित्रमन्तरं लेश्या सप्रकाशरूपा येषां ते तथा, तत्र चित्रमन्तरं च-
न्द्राणां सूर्यान्तरितत्वात्, सूर्याणां चन्द्रान्तरितत्वात्, चित्रलेश्या
चन्द्रमसां शीतरश्मित्वात्, सूर्याणामुष्णरश्मित्वात् । लेश्याविशेष-
प्रदर्शनार्थमाह—(सुहलेसा मंदलेसा य चि) सुखं लेश्याश्च-
न्द्रमसो, न शीतकाले मनुष्यलोके इवात्यन्तशीतरश्मय इत्यर्थः ।
मन्दलेश्याः सूर्याः, न तु मनुष्यलोके निदाघसमये इव एकान्तत-
उष्णरश्मय इत्यर्थः । आह च तत्त्वार्थटीकाकारो हरिभक्तसुरिः-
नात्यन्तशीताश्चन्द्रमसो, नात्यन्तोष्णाः सूर्याः, किं तु साधा-
रण्यं चयोरपीति ॥ २७ ॥

(१३) इहेदमुक्तं यत्र द्वीपे समुद्रे वा नक्षत्राऽऽदिपरिमाणं
ज्ञातुमिष्यते तत्र एकशशिपरिवारचतुनक्षत्राऽऽदिपरिमाणं
तावद्भिः शशिभिर्गुणयितव्यमिति । तत एकश-
शिपरिवारभूतानां ग्रहाऽऽदीनां संख्यामाह-

अष्टासीति च गहा, अष्टावीसं च हुंति नक्खत्ता ।
एगससीपरिवारो, इत्तो ताराण वोच्छामि ॥ ३० ॥
ठावट्टि सहस्साइं, एव चैव सताइं पंचसयराइं ।
एगससीपरिवारो, तारागणकोनिकोमीणं ॥ ३१ ॥

ता अंतोमणुस्सक्खेचे जे चंदिमसूरियगहणणक्खत्ता-
रारूवा, ते णं देवा किं उट्ठोववण्णगा, कप्पोववण्णगा, विमाणो-
ववण्णगा, चारोववण्णगा, चारट्टितिया, गतिरतिया, गतिस-
मावण्णगा ? । ता ते णं देवा णो उट्ठोववण्णगा, णो कप्पो-
ववण्णगा, विमाणोववण्णगा, चारोववण्णगा, णो चारट्टितिया,
गडरइया, गतिसमावण्णगा उट्ठीमुहकंठुआपुप्फसंठाण-
संठितेहिं जोअणसहस्सीएहिं तावक्खेचेहिं साहस्सिआ-
हिं बाहिराहिं वेउव्वियाहिं परिसाहिं महताऽहत्तणट्टी-
यवाइयंततीतलतालतुक्रियघणमुहंगपकुप्पवाइयरवेणं महता

ठाकिट्टसीहणादवालकलकलरवेणं अच्चं पव्वतरायं पदा-
हिणावत्तं मंरुलचारं मेरुं अणु परियट्ठति ।

"अष्टासीति च गहा" इत्यादि गाथाद्वयं निगदसिद्धम् । "ता अंतो
मणुस्सक्खेचे" इत्यादि । अन्तर्मेनुष्यक्षेत्रस्य ये चन्द्रसूर्यग्रहग-
णनक्षत्रताराकृपा देवास्ते किमूर्द्धोपपन्नाः सौधर्माऽऽदिचो द्वा-
दशभ्यः कल्पेभ्य ऊर्द्धमुपपन्नाः, कल्पेषु सौधर्माऽऽदिषु उपप-
न्नाः कल्पोपपन्नाः, विमानेषु सामान्येष्णपन्ना विमानोपपन्नाः,
चारो मणरुलगत्या परिभ्रमणं, तमुपपन्ना आश्रिताश्चारोपपन्नाः,
चारस्य यथोक्तरूपस्य स्थितिरभावो येषां ते चारस्थितिकाः,
अपगतचारा इत्यर्थः । गतौ रतिरासक्तिः प्रीतियेषां ते गतिरति-
काः । एतेन गतौ रतिमात्रमुक्तम् । संप्रति साक्षाद्गतिं प्रश्नयति-
गतिसमापन्ना गतियुक्ताः । एवं प्रश्ने कृते भगवानाह-"ता ते णं
देवा" इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । ते चन्द्राऽऽदयो देवा नेष्टो-
पपन्नाः, नाऽपि कल्पोपपन्नाः, किं तु विमानोपपन्नाः, चारोपपन्ना-
श्चारसहिताः, नो चारस्थितिकाः, तथा स्वभावतोऽपि गतिरति-
काः, साक्षाद्गतियुक्ताश्च, ऊर्द्धमुखांकृतकलत्रमुकापुप्फसंस्थान-
संस्थितैर्योजनसाहस्रिकैरनेकयोजनसहस्रप्रमाणैस्तापक्त्रैः सा-
हस्रिकाभिरनेकसहस्रसंख्याभिर्गोहाभिः पर्वट्भिः । अत्र बहु-
वचनं व्यक्त्यपेक्षया, वैकुण्ठिकाभिर्विकुर्वितनानारूपधाराणिभिः,
महता रवेणेति योगः । अहतानि अक्षतानि, अनघानीत्यर्थः । यानि
नाट्यानि गीतानि वादित्राणि च, याश्च तन्मयो वीणाः, ये च तल-
ताला हस्ततालाः, यानि च नृदितानि शेषाणि तूर्याणि, ये च घ-
ना घनाकारा ध्वनिसाधर्म्यात् पटुप्रवादिता निपुणपुरुषप्रवादिता
मृदङ्गाः, तेषां रवेण, तथा स्वभावतो गतिरतिकैर्बाह्यपदेतंग-
तैर्दैवैर्वेगेन गच्छन्तु विमानेषु उत्कृष्टत उत्कर्षवशेन यो मुच्यते
सिंहनादो, यश्च क्रियते वोलां नाम मुखं हस्तं दत्त्वा महता श-
ब्देन फूत्करणं, यश्च कलकल्लो व्याकुलशब्दसमूहस्तद्वेण, मे-
रुमिति योगः । किंविशिष्टम् ? इत्याह-अच्छमतीव स्वच्छमति-
निर्मलजाम्बूनदरत्नबहुलत्वात्, पर्वतराजं पर्वतेन्द्रं, प्रदक्षिणा-
वर्त्तं मणरुलचारं यथा जवति तथा मेरुमनु लक्ष्मीकृत्य 'परिय-
ट्ठति' पर्यटति । सू० प्र० १६ पाहु० । चं० प्र० । जी० ।

(बाह्यज्योतिष्कदेवेन्द्रस्थानम् 'इंदराण' शब्दे द्वितीयभागे
५३५ पृष्ठे गतम्)

ता वहिया णं मणुस्सक्खेत्तस्स जे चंदिमसूरियगहं जाव
ताराव्वा ते णं देवा किं उट्ठोववण्णगा, कप्पोववण्णगा,
विमाणोववण्णगा, चारोववण्णगा, चारट्टितिया, गतिर-
तिया, गतिसमावण्णगा ? । ता ते णं देवा णो उट्ठोवव-
ण्णगा, णो कप्पोववण्णगा, विमाणोववण्णगा, णो
चारोववण्णगा, चारट्टितिया, णो गडरइया, णो गति-
समावण्णगा पकिट्टसंठाणसंठितेहिं जोयणसतसाहस्सीए-
हिं तावक्खेचेहिं सतसाहस्सियाहिं बाहिराहिं वेउव्वियाहिं
परिसाहिं महताऽहत्तणट्टीयवाइयं जावरवेणं दिव्वाइं
जोगजोगाइं जुजमाणे विहरति, सुहलेस्सा मंदलेस्सा [मंदा-
तवलेसा] चिंचंतरलेसा अण्णोणसमोगादाहिं लेस्साहिं कूमा
इव ठाणट्टिता ते पदेसे सव्वतो समंता ओजासंति, उज्जो-
नेति, तव्वेति, पजासंति, ता तेसिं णं देवाणं जादे इंदा चयंति

से कहमिदाणि पकरेति, तां जाव चत्तारि पंच सामा-
रिया देवा तं ठाणं तहेव० जाव छम्पामे ।

“ ता बहिया णं ” इत्यादि प्रश्नसूत्रमिदं प्राग्बद् व्याख्येयम् ।
भगवानाह-“ता ने णं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । ते मनुष्यस्ते-
भ्रातृ बहिर्निर्निश्चयः प्राज्ञाऽऽद्या देवा नोद्धोपपन्नाः, नापि कल्पोपन्नाः,
किं तु विमानोपपन्नाः । तथा नो चारोपपन्नाः, युक्ताः, किं तु
चारस्थितिकाः । अत एव नो गनिरनयो, नापि गतिममापप्रकाः,
पक्षेष्टकासंस्थानसंस्थितिभिर्योजनशनमाहस्त्रिकैरातपक्षैर्नयथा
पक्षेष्टका प्रायामनो दीघां जयति, विस्तारतस्तु स्तोका, चतुरस्रा
च, तथा तेषामपि मनुष्येभ्यः प्रादुर्हित्यवस्थितानां चन्द्रसूर्याणां-
मातृपक्षेष्टाण्याशमनोऽनंकयो जनशनसहस्रप्रमाणानि, विस्तारत
एकर्याजनशनसहस्राणि, चतुरस्राणि चेति । नैरित्यननैरातपक्षै-
र्नैः शतम् । अस्त्रिकाभिरनेकसहस्रसंख्याजिघांसाभिः पर्यङ्गिः, अ-
प्रापि बहुवचनं व्यक्त्यपेक्षया । महतेत्यादि पूर्ववत् । दिवि भवान्
दिव्यान्, भोगनोगान्, जोगाहान् शब्दाऽऽद्यान् भोगान्, शृङ्गानां
विरहन्ति । कथं भूनाः?, इत्याह-गुभेइयाः । एतच्च विशेषणं चन्द्र-
मन्तः प्रति, तेन नागिशाततेजसः, किं तु सुखोत्पादपरमलेइयाका
इत्यर्थः । मन्दा लेइया रश्मिसंघातो येषां ते तथा । कथं भूता-
श्चन्द्राऽऽदित्याः?, इत्याह-चित्रान्तरलेइयाः-चित्रमन्तरं लेइया च
येषां ते तथा । भावार्थश्चास्त्र पदस्य प्राग्वोपदिशि-
तः । तत इयं भूताश्चन्द्राऽऽदित्याः परस्परमवगाढाभि-
लेइयाभिः । तथाहि-चन्द्रमसां सूर्याणां च प्रत्येकं लेइया
योजनशतसहस्रप्रमाणं, विस्तारश्चन्द्रसूर्याणां च सूचीप-
क्ष्ण्य व्यवस्थितानां परस्परमन्तरं पञ्चाशद्व्योजनस-
हस्राणि । ततश्चन्द्रप्रभासंमिथाः सूर्यप्रजाः, सूर्यप्रभासंमिथा-
श्चन्द्रप्रजाः, इत्यं परस्परमवगाढाभिर्लेइयाभिः कृतानि च पर्य-
तोपरि व्यवस्थितशिखराणीव स्थानस्थिता सर्वेव एकत्र स्थाने
स्थिताः, तान् प्रदेशान् स्वसप्रत्यासन्नान् अवभासयन्ति, उद्घात-
यन्ति, नापयन्ति, प्रकाशयन्ति । “ता तेसि णं जाहे इदे चयंति” इ-
त्यादि प्राग्बद् व्याख्येयम् । सू० प्र० १९ पाद० । जी० । च० प्र० ।

(२४) संप्रति चन्द्रसूर्याण्यवबोधोपपातौ सकल्याविति तत-
स्तद्विषयं प्रस्तुतमाह-

ता कहं ते चखोववाते आहिण ति वदेज्जा ? । तस्य सत्तु
इमाओ पणवीसं पणिवत्तीओ पणत्ताओ । तस्य एगे एव-
माहंसु-ता अणुसमयमेव चंदिमसूरिया अणे चयंति, अणे
उववज्जंति, आहिय चि वणज्जा, एगे एवमाहंसु । एगे
पुण एवमाहंसु-ता अणुमुहुत्तमेव चंदिमसूरिया अणे च-
यंति, अणे उववज्जंति, आहिय चि वणज्जा, एगे एवमा-
हंसु जहेव हेडा तहेव० जाव ता एगे पुण एवमाहंसु-
ता अणु ओसपिणीउस्सपिणीमेव चंदिमसूरिया अणे
चयंति, अणे उववज्जंति, एगे एवमाहंसु । वयं पुण एवं
वदामो-ता चंदिमसूरिया णं देवा महिक्किया महाजुइया
महाबला महाजसा महासेक्खा महाणुजावा वरवत्थमण्ण-
धरा वरमंधधरा वराभरणधारी अब्बोच्छित्तिणयद्धआए
अणे चयंति, अणे उववज्जंति, आहिय चि वणज्जा ।

“ता कहं ते” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं केन प्रकारेण

भगवन् ! त्वया चन्द्राऽऽदीनां व्यवबोधोपपातौ व्याख्यानाविति व-
देत् ? । सूत्रे च द्वित्वेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात् । उक्तं च-“बहुव-
चणेण दुवचणं” इति । एवं प्रश्ने कृते भगवानेतादृश्ये यावन्त्यः
प्रतिपत्तयः सन्ति तावतीरुपदर्शयति-“तत्थ” इत्यादि । तत्र
व्यवबोधोपपातविषये खल्विमा वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्चविंशतिः
प्रतिपत्तयः परतीर्थिकाभ्युपगमरूपाः प्रकृताः । तद्यथा-“तत्थे-
गे” इत्यादि । तेषां पञ्चविंशतिपरतीर्थिकानां मध्ये एके
परतीर्थिका एवमाहुः-“ता” इति । तेषां प्रथमं स्वशिष्यं प्रत्यने-
कवक्तव्यतोपक्रमे क्रमोपदर्शनाथम्, अनुसमयमेव चन्द्रसूर्या
अन्ये पूर्वोत्पन्नाश्च्यवन्ते व्यवमानाः, अन्ये अपूर्वं उत्पद्यन्ते उ-
त्पद्यमाना आख्याता इति वदेत् । अत्रोपसंहारमाह-“ता” एके
एवमाहुः । एके पुनरेवमाहुः-अनुमुहुत्तमेव चन्द्रसूर्या अन्ये पूर्वो-
त्पन्नाश्च्यवन्ते व्यवमानाः, अन्येऽपूर्वा उत्पद्यन्ते उत्पद्यमाना
आख्याता इति वदेत् । उपसंहारमाह-“एगे एवमाहंसु जहा
हिडा तहेव० जाव” इत्यादि । एवमुक्तेन प्रकारेण यथा अध-
स्तात् पष्ठे प्राकृते ओजःसंस्थितौ चिन्तयमानायां पञ्चविंशतिप्र-
तिपत्तय उक्तास्तथैवात्रापि वक्तव्याः । ता अणुओसपि-
णिउस्सपिणीमेव” इत्यादि चरमसूत्रम् । ताश्चैवं भणितव्याः-
“एगे पुण एवमाहंसु-ता अणुआहंदिममेव चंदिमसूरिया अणे
चयंति, अणे उववज्जंति, आहिया इति वणज्जा, एगे एवमाहंसु ३ ।
एगे पुण एवमाहंसु-साणुपक्कमेव चंदिमसूरिया अणे चयंति,
अणे उववज्जंति, आहिया इति वणज्जा, एगे एवमाहंसु ४ । एगे
पुण एवमाहंसु-ता अणुसमयमेव चंदिमसूरिया अणे चयंति, अणे
उववज्जंति, आहिय चि वणज्जा, एगे एवमाहंसु ५ । एगे पुण एवमा-
हंसु-ता अणु उउमेव चंदिमसूरिया अणे चयंति, अणे उववज्जंति,
आहिय चि वणज्जा, एगे एवमाहंसु ६ । एवं ता अणुसमयमेव ७ ।
ता अणुसंवच्छरमेव ८ । ता अणुजुगमेव ९ । ता अणुवाससयमेव
१० । ता अणुवाससहस्समेव ११ । ता अणुवाससयसहस्समेव
१२ । ता अणुपुव्वमेव १३ । ता अणुपुव्वसयमेव १४ । ता अणुपु-
व्वसहस्समेव १५ । ता अणुपुव्वसयसहस्समेव १६ । ता अणु-
पल्लिओवममेव १७ । ता अणुपल्लिओवमसयमेव १८ । ता
अणुपल्लिओवमसहस्समेव १९ । ता अणुपल्लिओवमसयसह-
स्समेव २० । ता अणुसागरोवममेव २१ । ता अणुसागरोवमस-
यमेव २२ । ता अणुसागरोवमसहस्समेव २३ । ता अणुसागरो-
वमसयसहस्समेव २४ ।” पञ्चविंशतितमप्रतिपत्तिस्त्रं तु सा-
क्षादेव सूत्ररूपा दर्शितम् । तदेवमुक्ताः परतीर्थिकप्रतिपत्तयः ।
एताश्च सर्वा अपि मिथ्यारूपाः । तत एताभ्यः पृथग्भूतं स्वमतं
भगवानुपदर्शयति-“वयं पुण” इत्यादि । वयं पुनरुपपन्नकेव-
लज्ञाना एवं वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदामः । तमेव प्रकारमाह-
“ता चंदिम” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । चन्द्रसूर्याः, णमिति-
वाक्यासङ्कारे । देवा महक्किाः, महती ऋक्विमानपरिवाराऽऽ-
दिका येषां ते तथा । तथा महती धृतिः शरीराऽऽभरणऽऽश्रिता
येषां ते महाद्युतयः, तथा महद् बलं शारीरप्रमाणं येषां ते महा-
बलाः, तथा महद् विस्तीर्णं सर्वेस्त्रिजगति विस्तृतत्वाद्
यथाः ऋक्षा येषां ते महायशसः । तथा महान् भवनपतिव्यन्तरे-
भ्योऽतिप्रभूतं, तदपेक्षया तेषां प्रशान्तत्वाद्, सौख्यं येषां ते
महासौख्याः, तथा महान् अनुभावो बैक्यिकरणाऽऽदि-
विषयोऽचिन्त्यः शक्तिविशेषो येषां ते महानुभावाः । वर-
चस्त्रमाख्यधरा वरगन्धधरा वराऽऽभरणधरा अव्यवच्छिन्न-
नयार्थतया कल्यास्तिकनयमतेन काष्ठं वक्ष्यमाणप्रमाणं स्वस्वा-

ता कंहं ते अणुभावे आहितेति वदेज्जा ?। तत्थ खलु इमा-
ओ दो पडिवत्तीओ पएणत्ताओ। तत्थ एगे एवमाहंसु-ता
चंदिमसूरिया णं एओ जीवा, अजीवा, एओ घणा, सुसिरा, वा-
दरवोदिधरा, कलेवरा नत्थि णं तेसिं उट्ठाणे ति वा कमे ति वा
वत्ते ति वा विरिए ति वा पुरिसकारपरक्कमे ति वा, ते एओ विज्जुं
द्ववंति, एओ असएणिं द्ववंति, एओ थणितं लवंति, अहे य णं बादरे
वाउक्काए समुच्छति, अहे य णं बादरे वाउक्काए समुच्छत्ता
विज्जुं पि द्ववंति, असएणिं पि लवंति, थणितं पि द्ववंति,
एगे एवमाहंसु । एगे पुण एवमाहंसु-ता चंदिमसूरिया णं
जीवा, एओ अजीवा, घणा, एओ सुसिरा बादरवुदिधरा, नो क-
लेवरा अत्थि एणं तेसिं उट्ठाणे ति वा कमे ति वा वत्ते ति वा वि-
रिए ति वा पुरिसकारपरक्कमे ति वा, ते पि विज्जुं पि द्ववंति,
असएणिं पि लवंति, थणियं पि लवंति, एगे एवमाहंसु । वयं
पुण एवं वदामो-ता चंदिमसूरिया णं देवा महिद्धियांजाव
महाणुभावा वरवत्थधरा वरमद्वधरा वराजरणधारी अव्वो-
च्छित्तियण्डताए अन्ने चयंति, अण्णे लववज्जंति ।

“ता कहे ते” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं केन प्रकारेण चन्द्राऽऽदीनामनुभावः स्वरूपविशेष आख्यात इति वदेत् ? एवमुक्ते भगवानाह—एतद्विषये द्वे प्रतिपत्तौ । ते उपदर्शयति—“तद्यत्तु” इत्यादि । तत्र चन्द्राऽऽदीनामनुभावविषये खल्विमे द्वे प्रतिपत्तौ परतीर्थिकाज्युपगमरूपे प्रकृति । तद्यथा—“तथेने” इत्यादि । तत्र तेषां द्वयानां परतीर्थिकानां मध्ये एकं परतीर्थिका एवमाहुः—(ता इति) तेषां परतीर्थिकानां प्रथमं स्वाश्रयं प्रत्येकवक्त्रयतोपक्रमे क्रमोपदर्शनार्थं चन्द्रसूर्याः, णमिति वाक्यालङ्कारे, नो जीवा जीवरूपाः, किं त्वजीवाः तथा नो घनानि निर्विक्रमप्रदेशोपचयाः, किं तु शुषिराः तथा वादरोन्दिधराः प्रधानसुजीवमुद्यक्तावयवशरीरोपेताः, किं तु कलेवराः कलेवरा मात्रास्तथा नास्ति, णमिति वाक्यालङ्कारे, तेषां चन्द्राऽऽदीनाम, सत्त्वानमूर्द्धान्नवनम, इतिरूपदर्शनं, वाशब्दो विकल्पो, समुच्चये वा । कर्म उत्प्रेषणावलोपणादि, यत्नं शरीरप्रमाणं, चायमान्तरोत्साहः, (पुरिसकारपरक्रमे इति) नुरुक्कारः पौरुषाभिमानः, पराक्रमः स एवासाधितभिन्नप्रयोजनः । पुरुषकारश्च पराक्रमश्च पुरुषकारपराक्रममिति । वाशब्दः सदैवपि पूर्ववत् । तथा ते चन्द्राऽऽदित्याः (नो विजृम्भं लवन्ति नि) न विद्युन् प्रवर्त्तयन्ति, नाप्यशनिं विद्युद्विशेषकं, नापि गर्जितं मेघध्वनिं, किं तु “अदे गं” इत्यादि । चन्द्राऽऽदित्याऽऽदीनामधो, णमिति पूर्ववत् । वादरो वायुकायिकः संमृच्छति, अथवा वादरो वायुकायिकः संमृच्छति, (विजृम्भं पि लयन्ति) विद्युन्मपि प्रवर्त्तयन्ति, अशनिमपि प्रवर्त्तयन्ति, गर्जितमपि प्रवर्त्तयन्ति, विद्युदादिरूपेण परिणमन्ति इति भावः । अत्रापसंहारमाह—(एगे एवमाहुः) । एके पुनरेवमाहुः—‘ना’ इति प्राग्वत् । चन्द्रसूर्याः, णमिति वाक्यालङ्कारे, जीवा जीवरूपाः, न पुनर्जीवाः, यथाऽऽहुः परतीर्थिकाः, तथा घनाः, न शुषिराः, तथा वादरोन्दिधराः, न कलेवरा मात्राः, तथा भस्ति तेषाम् “उद्युमे इति वा” इत्यादि पूर्ववत् व्याख्येयम् । (ने वि विजृम्भं पि लवन्ति) विद्युन्मपि प्रवर्त्तयन्ति, अशनिमपि प्रवर्त्तयन्ति, गर्जितमपि प्रवर्त्तयन्ति । किमुक्तं ज्ञायति, विद्युदादिकं सर्वं चन्द्राऽऽदित्याः प्रवर्त्तयन्ति इति । अत्रापसंहारमाह—(एगे एवमाहुः) । एवं परतीर्थिकप्रतिपत्तिद्वयमुपदर्श्य संप्रति भगवान् स्वमतं कथयति—“ वयं पुण ” इत्यादि । वयं पुनरेवं वदामः । कथं वदामः, इत्याह—‘ता’ इति पूर्ववत्, चन्द्रसूर्याः, णमिति वाक्यालङ्कारे, देवा देवस्वरूपाः, न सामान्यतो जीवमात्राः । कथं भूतास्ते देवाः, इत्याह—महोक्ताः महती शक्तिविमानपरिवाराऽऽदिका येषां ते तथा (० जात्र महाणुजावा इति) यावत्करणात्—“महज्जुवया महावत्ता महाजसां मदेसक्ता ” इति छल्लयम् । तत्र महती क्षुतिः शरीराऽऽमरणविषया येषां ते महाद्युतयः । तथा महद् यत्नं शरीरप्रमाणं येषां ते महावत्ताः, तथा महद् यशः ख्यातिर्येषां ते महायशसः, तथा महेश इति महान् इश ईश्वर इत्याख्या येषां ते महेशाख्याः क्वचित्, “महासोक्ता ” इति पाठः । तत्र महत्सौख्यं येषां ते महासौख्याः तथा महाननुज्ञावो विशिष्टवैक्रियकरणाऽऽदिविषया भविष्या शक्तिर्येषां ते महानुभावाः, वरवत्त्ववराः वरमात्यधरा वराजरणधारिणः, अव्यवच्छिन्ननयार्थतया छत्यास्तिकनयमतेन, अन्ये पूर्वोक्तस्त्रा सायुःकृत्यं च्यवन्ते, अन्ये तूष्यन्ते । सू० प्र० २० पाठो । (ज्योतिष्काणां कामजोगौ ‘कामभोग’ शब्दे तृतीयजागे ४४२ पृष्ठे द्रष्टव्यौ)

(२८) संप्रति चन्द्रसूर्ययोः संस्थानमभिधिसुः कथं

श्वेततायाः संस्थितिराख्यातेति ततस्तद्विषयं

प्रश्नसूत्रमाह—

ता कहे ते सेअत्राप संस्थिती आहिता ति वदेजा ? तत्थ खलु इमा उचिहा संस्थिती पण्णात्ता । तं जहा—चंदिमसूरियसंस्थिती य, तावक्खेचत्तिती य । ता कहे ते चंदिमसूरियासंस्थिती आहिता ति वदेजा ? तत्थ खलु इमातो सोद्वस पन्निक्तीओ पण्णात्ताओ । तत्थेगे एव एवमाहुंसु—ता समचउरंसंस्थिता चंदिमसूरियसंस्थिती पण्णात्ता, एगे एवमाहुंसु ? एगे पुण एवमाहुंसु—ता विसमचउरंसंस्थिता चंदिमसूरियसंस्थिती पण्णात्ता २ । एवं समचउरंसंस्थिता विसमचउरंसंस्थिता ४ समचकवालसंस्थिता ५ विसमचकवालसंस्थिता ६ चकवालसंस्थिता, एगे एवमाहुंसु ७ । एगे पुण एवमाहुंसु—ता उत्तागारसंस्थिता चंदिमसूरियसंस्थिती पण्णात्ता ८, गेहसंस्थिता ९, गेहावणसंस्थिता १०, पासादसंस्थिता ११ गोपुरसंस्थिता १२ पेच्छापरसंस्थिता १३ बलभीसंस्थिता १४ हम्मियतल्लसंस्थिता १५ चाझग्गपोत्तियासंस्थिता चंदिमसूरियसंस्थिती पण्णात्ता १६ । तत्थ जे ते एवमाहुंसु—ता समचउरंसंस्थिता चंदिमसूरियसंस्थिती पण्णात्ता, एतेण एणं एतव्वा, एणं चैव नं इतरेहि ।

“ ता कहे ते सेअत्राप संस्थिती आहिता ति वदेजा ? ” । ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं भगवान् । त्वया श्वेततायाः संस्थितिराख्याता इति भगवान् वदेत् ? एवं भगवता गौतमेनोक्ते बर्हमानस्यामो भगवानाह—“ तत्थ ” इत्यादि । तत्र श्वेतताया विषये खल्विमे वक्ष्यमाणस्वरूपा द्विविधा संस्थितिः प्रकृता । तामेव तद्यथेत्यादिनोपदर्शयति । तद्यथेत्यत्र तच्छब्दोऽव्ययम् । ततोऽपमर्थः—सा श्वेतता यथा येन प्रकारेण द्विविधा भवति तथोपदर्शयते—चन्द्रसूर्यसंस्थितिस्तापक्त्रसंस्थितिश्च । इह श्वेतता चन्द्रसूर्यविमानानामपि विद्यते, तत्कृततापक्त्रस्य च, ततः श्वेततायोगाद्भयमपि श्वेतताशब्देनोच्यते । तेनोक्तप्रकारेण श्वेतता द्विविधा ज्ञायते । तत्र चन्द्रसूर्यसंस्थिति विषये प्रश्नयति—“ ता कहे ते ” इत्यादि । ‘ता’ इति प्राग्वत् । कथं ते त्वया भगवान् । चन्द्रसूर्यसंस्थितिराख्याता इति वदेत् । इह चन्द्रसूर्यविमानानां संस्थानरूपा संस्थितिः प्रागेवाभिहिता, तत इह चन्द्रसूर्याणां संस्थितिश्चतुर्णामपि अवस्थानरूपा छल्लया । एवमुक्ते भगवानेताद्विषये यावन्त्यः परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयः स्तावतीरुपदर्शयति—“ तत्थ ” इत्यादि । तत्र चन्द्रसूर्यसंस्थितौ विचार्यमाणायाम् खल्विमाः पोरुश प्रतिपत्तयः प्रकृताः । तद्यथा—एके वादिन एवमाहुः—समचतुरस्रसंस्थिता चन्द्रसूर्यसंस्थितिः प्रकृता । समचतुरस्रं संस्थितं संस्थानं यस्याश्चन्द्रसूर्यसंस्थितेः सा तथा । अत्रैवोपसंहारवाक्यमाह—“ एगे एवमाहुंसु ? ” । एवं सर्वत्रापि प्रत्येकमुपसंहारवाक्यं छल्लयम् । एके पुनरेवमाहुः—विषमचतुरस्रसंस्थिता चन्द्रसूर्यसंस्थितिराख्याता । अत्रापि विषमचतुरस्रं संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तद्यथेति विग्रहः २ । (एवं समचउरंसंस्थित्यसि) एवमुक्तेन प्रकारेणापरेषामभिप्रायेण समचतुरस्रसंस्थिता चन्द्रसूर्यसंस्थितिर्वक्तव्या । सा चैत्रम्—“ एगे पुण एवमाहुंसु—समचउरंसंस्थिता चंदिमसूरियसंस्थिती पण्णात्ता, एगे, एवमाहुंसु । ”

अत्र (समचतुष्कोणसंस्थित्यं) समाश्रित्वारः कोणा यत्र तत्र समचतुष्कोणं, समचतुष्कोणं संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथेति धिप्रहः ३ । (विसमचतुष्कोणसंस्थित्यं) विषमाश्रित्वारः कोणा यत्र तद्विषमचतुष्कोणं, तत्संस्थितं संस्थानं यस्याः चन्द्रसूर्य-संस्थितेः सा तथा, अन्येषामभिप्रायेण वक्तव्या । सा चैवम्-
 “ एगे पुण एवमाहंसु-विसमचतुष्कोणसंस्थित्या चंदिमसूरियसं-
 ठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” ४ । (समचक्रवालसंस्थित्यं) सम-
 चक्रवालं समचक्रवालरूपं संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा ।
 अपरेषामभिप्रायेण चन्द्रसूर्यसंस्थितिवक्तव्या । सा चैवम्-
 “ एगे पुण एवमाहंसु-समचक्रवालसंस्थित्या चंदिमसूरियसंठिई
 पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” ५ । (विसमचक्रवालसंस्थित्यं) वि-
 षमचक्रवालं विषमचक्रवालरूपं संस्थितं संस्थानं यस्याः
 सा तथा । अन्येषां मतेन चन्द्रसूर्यसंस्थितिवक्तव्या । सा
 चैवम्-“ एगे पुण एवमाहंसु-विसमचक्रवालसंस्थित्या चंदिम-
 सूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” ६ । (चक्रचक्रवालसंस्थित्यं)
 चक्रस्य रथाङ्गस्य यद्वर्चचक्रवालं चक्रवालस्याहं तद्रूपं
 संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा, अन्येषामभिप्रायेण वक्तव्या ।
 सा चैवम्-“ एगे पुण एवमाहंसु-चक्रचक्रवालसंस्थित्या चंदि-
 मसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” ७ । “ एगे पुण ” इ-
 त्यादि । एके पुनराहुः-छत्राऽऽकारसंस्थिता चन्द्रसूर्यसंस्थितिः
 प्रकृता । अत्रैवोपसंहारः-“ एगे एवमाहंसु ” ८ । (गेहसंस्थित्यं)
 गेहस्येव वास्तुविद्यापनिषदस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः
 सा तथा । अपरेषां मतेन चन्द्रसूर्यसंस्थितिवक्तव्या । सा चैवम्-
 “ एगे पुण एवमाहंसु-गेहसंस्थित्या चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे
 एवमाहंसु ” ९ । (गेहावणसंस्थित्यं) गृहयुक्त आपणो गृहाऽऽप-
 णो वास्तुविद्याप्रसिद्धः, तस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा ।
 अन्येषामभिप्रायेण वक्तव्या । सा चैवम्-“ एगे पुण एवमाहंसु-
 गेहावणसंस्थित्या चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ”
 १० । (पासायसंस्थित्यं) प्रासादस्येव संस्थितं संस्थानं
 यस्याः सा तथा, अन्येषामभिप्रायेण वक्तव्या । सा चैवम्-“ एगे
 पुण एवमाहंसु-पासायसंस्थित्या चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे
 एवमाहंसु ” ११ । (गोपुरसंस्थित्यं) गोपुरस्येव संस्थितं
 संस्थानं यस्याः सा तथा, अन्येषां मतेनाभिधातव्या । सा चैवम्-
 “ एगे पुण एवमाहंसु-गोपुरसंस्थित्या चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता,
 एगे एवमाहंसु ” १२ । (पेच्छाघरसंस्थित्यं) पेच्छागृहस्येव
 वास्तुविद्याप्रसिद्धस्य संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा, अपरे-
 षां मतेनाभिधातव्या । तद्यथा-“ एगे पुण एवमाहंसु-पिच्छाघर-
 संस्थित्या चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” १३ ।
 (वलभीसंस्थित्यं) वलभीया इव प्रहाणामाच्छादनस्येव संस्थि-
 तं संस्थानं यस्याः सा तथा । अन्येषां मतेनाभिधातव्या । सा-
 चैवम्-“ एगे पुण एवमाहंसु-वलभीसंस्थित्या चंदिमसूरि-
 यसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” १४ । (हम्मियतलसंस्थित्यं)
 हम्मियं धनवतां गृहं, तस्य तलमुपरितनो जागस्तस्ये-
 व संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा, अपरेषामभिप्रायेण
 वक्तव्या । सा चैवम्-“ एगे पुण एवमाहंसु-हम्मियतल-
 संस्थित्या चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ” १५ ।
 (बालगपोत्तियासंस्थित्यं) बालाग्रप्रांतिकाशब्दो देशी-
 शब्दत्वाद्वाकाशे तरुगमभ्ये व्यवस्थितक्रीडास्थानलघुप्रासा-
 दमाह, तस्या इव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा, अप-
 रेषां मतेन अभिधानीया । तद्यथा-“ एगे पुण एवमाहंसु-बाल-

गपोत्तियासंस्थित्या चंदिमसूरियसंठिई पञ्चत्ता, एगे एवमाहंसु ”
 १६ । तदेवमुक्ताः परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयः, एतासां च मध्ये
 या प्रतिपत्तिः समीचीना तामुपदर्शयति-“ तस्य ” इत्यादि ।
 तत्र तेषां पोरुशानां परतीर्थिकानां मध्ये ये ते त्रादिन एवमा-
 हुः-समचतुरस्रसंस्थिता चन्द्रसूर्यसंस्थितिः प्रकृता इति, ए-
 तेन नयेन नेतव्यम्-एतेनाभिप्रायेणास्मिन्मतेऽपि चन्द्रसूर्य-
 संस्थितिरवधार्येति भावः । तथाहि-इह सर्वेऽपि काष्ठविशेषाः
 सुषमाऽऽदयो युगमूला युगस्य चाऽऽदौ श्रावणे मासि बहुलप-
 क्रप्रतिपदि प्रातरुदयसमये एकः सूर्यो दक्षिणपूर्वस्यां दिशि व-
 र्त्तते, तद्वितीयस्त्वपरोत्तरस्याम्, चन्द्रमा अपि तत्समये एको
 दक्षिणापरस्यां दिशि वर्त्तते, तृतीय उत्तरपूर्वस्याम्, अत एते यु-
 गस्याऽऽदौ चन्द्रसूर्याः समचतुरस्रसंस्थिता वर्त्तन्ते, यत्तत्र म-
 एडलकृतं वैपश्यं, यथा-सूर्यो सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्त्तते, चन्द्र-
 मसौ सर्वेवाह्य इति तदल्पमिति कृत्वा न विवक्ष्यते । तदेव
 यतः सकलकालविशेषाणां सुषमसुषमाऽऽदिरूपाणामादिचू-
 तस्य युगस्याऽऽदौ समचतुरस्रसंस्थिताः सूर्याचन्द्रमसौ भवन्ति,
 ततस्तेषां संस्थितिः समचतुरस्रसंस्थानोपवाण्येता, अन्यथा वा
 संप्रदायं समचतुरस्रसंस्थितिः परिजघनीयेति । (नो चेव गं
 इयरेहि ति) नो चैव-नैव, इतरैः शेषैर्नयैश्चन्द्रसूर्यसंस्थिति-
 क्रांतव्या, तेषां मिथ्यारूपत्वात् । तदेवमुक्ता चन्द्रसूर्यसंस्थितिः ।
 सू० प्र० ४ पाहु० । च० प्र० । ज० । जी० । (चन्द्रविमानाऽऽ-
 दीनां संस्थानाऽऽदि 'जोडसियविमाण' शब्देऽग्रे वक्ष्यते)
 (१९) संप्रति चन्द्राऽऽदित्यचारा वक्तव्या इति, ततस्तद्विषयं
 प्रश्नसूत्रमाह-

ता कहं ते चारा आहिता ति वदेज्जा ? तस्य खलु इमा
 दुविहा चारा पणत्ता । तं जहा-आदित्यचारा य, चंद-
 चारा य ॥

“ ता कहं ते ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत्, कथं केन प्रका-
 रेण किंप्रमाणया संख्यया ?, इत्यर्थः । चारा आख्याता इति व-
 द्देत् ? जगवानाह-“ तस्य ” इत्यादि । तत्र चारविचारविषये ख-
 दिव्यमे वक्ष्यमाणस्वरूपा द्विविधा द्विप्रकाराश्चाराः प्रकृताः । द्वै-
 विध्यमेवाह-तद्यथा-आदित्यचाराश्चन्द्रचाराश्च । चशब्दौ पर-
 स्परसमुच्चये ।

तत्र प्रथमतश्चन्द्रचारपरिज्ञानार्थं तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

ता कहं ते चंदचारा आहिते ति वदेज्जा ? ता पंचसंवच्छ-
 रिण्णं जुगे अभिण्णक्खत्ते सत्तसिद्धिचारे चंदेण सद्धिं
 जोयं जोएति ॥

“ ता कहं ते ” इत्यादि । ‘ता’ इति प्राग्वत्, कथं केन प्रकारेण,
 कया संख्यया ?, इत्यर्थः । त्वया जगवन् । चन्द्रचारा आख्याता
 इति वदेत् ? जगवानाह-“ ता पंच ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत्,
 पञ्चसांवत्सरिके चन्द्रचन्द्राग्निर्वर्कितचन्द्राग्निर्वर्कितरूपपञ्चसंव-
 त्सरप्रमाणे, णमिति वाक्यादङ्कारे, युगेऽग्निजिह्वकत्रं सप्तपट्टिचा-
 रान् यावत् चन्द्रेण सार्कं यागं युनक्ति योगमुपपद्यते । किमुक्तं
 भवति? चन्द्रोऽभिजिह्वकत्रेण सह संयुक्तो युगमध्ये सप्तपट्टिसं-
 ख्यान् चारान् चरतीति । कथमेतदवसीयते इति चेत् ? उच्यते-
 इह योगमधिकृत्य सकलनक्षत्रमण्डलीपरिसमाप्तिरेकेन नक्षत्र-
 मासेन भवति, नक्षत्रमासाश्च युगमध्ये सप्तपट्टिः, पतद्याग्रे भाव-

जोइसिय
 निश्चये । ततः प्रतिनित्यपर्यायमैकं चाम्रजिजिना नतत्रेण
 मह चन्द्रस्य योगमभवाहुपपद्यते चन्द्रोऽभिजिता नतत्रेण
 सद संयुक्तो युगनये सतपष्टिसंख्यान् चारान् चरतीति । एवं
 प्रतिनित्यं भावनीयम् ।
 संगत्यादित्यचारविषयं प्रश्नसूत्रमाह-
 नि नरेज्जा ? । ता पं

संख्यादित्यचारविषयं प्रश्नसूत्रमाह—
ता कदं ते आदच्चारा आदिते नि वदेज्जा ?। ता पंच-
संवच्चरिण णं जुगे अर्निईण्णक्खत्ते पंच चारं सुरेण सद्धिं
जोयं जोणति, एवं जाव उत्तरासाढाण्णक्खत्ते पंच चारे
सुरेण सद्धिं जोयं जोणति ॥
इत्यादि। 'ता' इति प्राग्वत्। कथं किंप्रमाण्य

ज्यो जोगति, एवम् जीवन्मुक्तेषु च यो जोगति ।।
 "ता कहं ते" इत्यादि। 'ता' इति प्राग्वत्। कथं किंप्रमाणया
 मंत्रेण सद्धिं जयं जोगति ।।
 मंत्रया भगवन् । त्वया आदित्यचारा आख्याता इति वदेत् ?
 "ता" इति
 भगवानाह— "ता पञ्चसंखरिणं" इत्यादि । 'ता' इति
 पञ्चसांवसरिके बन्धऽऽदिपञ्चसंखमप्रमाणे, युगे
 पूर्ववत् । पञ्चसांवसरिके बन्धऽऽदिपञ्चसंखमप्रमाणे, युगे
 युगमध्ये, अभिजिता नक्षत्रेण सह योगः
 युगमध्ये, अभिजिता नक्षत्रेण सह संयुक्तः
 युगीनः । अत्राप्ययं जावायः—अभिजिता नक्षत्रेण सह संयुक्तः
 नृयो युगमध्ये पञ्चसंख्यान् चारान् चरति । कथमेतद्वद्यगम्यते
 इति चेत् ? उच्यते—इह योगमधिकृत्य सूर्यस्य सकलनक्षत्र-
 पङ्क्तिपरिसमाप्तिरेकेन सूर्यसंघटनेन अभिजिता नक्षत्रेण सह सं-
 युक्तः सूर्यो युगे पञ्च चारान् चरतीति । एवं शेषनक्षत्रेष्वपि
 भावना भावनीया । सू० प्र० १८ पाठः ।

(३०) संप्रति चन्द्रसूर्याऽऽदीनां भूमिपट्टे
चक्षुष्यमिति ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-
नि ति वद्रेजा ?। तस्य ख

(३०) संप्रति चन्द्रसूयस्यैव प्रवृत्तसूयमाह
वक्तव्यमिति वतस्तद्विषयं प्रवृत्तसूयमाह
ता कहे ते उच्यते आहिते ति वदेज्जा ?। तस्य खलु इमाओ
पणव्रीसं पवित्रचीओ पवचाओ । तत्प्रेगे एवमाहंसु-ता
एगं जोयणसहस्रं सूर उहं उच्यतेणं दिवहं चंदे, एगे एवमा-
हंसु ?। एगे पुण एवमाहंसु-ता दो जोयणसहस्रां सूर उहं
उच्यतेणं अह्माहंजाइं चंदे, एगे एवमाहंसु २। एगे पुण एव-
माहंसु—ता तिन्नि जोयणसहस्रां सूर उहं उच-
तेणं अद्दुचाइं चंदे, एगे एवमाहंसु ३ । एगे पुण ए-
वमाहंसु-ता चचारि जोयणसहस्रां सूर उहं उच-
तेणं अक्खपंचमाइं चंदे, एगे एवमाहंसु ४ । एगे पुण
एवमाहंसु-ता पंचजोयणसहस्रां सूर उहं उच्यतेणं
अक्खछाइं चंदे, एगे एवमाहंसु ५। एगे पुण एवमाहंसु-ता
अजोयणसहस्रां सूर उहं उच्यतेणं अक्खसत्तामए चंदे, एगे
एवमाहंसु ६। एगे पुण एवमाहंसु-ता सच्चजोयणसहस्रां
सूर उहं उच्यतेणं अक्खट्ठमाइं चंदे, एगे एवमाहंसु ७। एगे
पुण एवमाहंसु-ता अट्ठजोयणसहस्रां सूर उहं उच्यतेणं
अक्खनवमाइं चंदे, एगे एवमाहंसु ८। एगे पुण एवमाहंसु-ता
नवजोयणसहस्रां सूर उहं उच्यतेणं अट्ठदसमाइं चंदे, एगे
एवमाहंसु ९। एगे पुण एवमाहंसु-ता दसजोयणसहस्रां
सूर उहं उच्यतेणं अद्दणकारस चंदे, एगे एवमाहंसु १०। एगे

जन्द्रः ।
पुण एवमाहंसु-एकारसजोयणसहस्साइं सूर उहं उचत्तेण
अरुवारस चंदे, एग एवमाहंसु ? १। एतेण अभिज्ञावेणं णेत-
व्वं वारस सूर अरुत्तेरस चंदे ? २। तेरस सूर अरुचोइस चंदे
३। चोइस सूर अरुपप्परस चंदे ? ४। पप्परस सूर अरुसो
इस चंदे ? ५। सोलस सूर अरुसत्तरस चंदे ? ६। सत्तर
सूर अरुअट्टारस चंदे ? ७। अट्टारस सूर अरुएगुणव्वं
चंदे ? ८। एगुणव्वीसं सूर अरुव्वीसं चंदे ? ९। वीसं सूर
अरुएगुणव्वीसं चंदे १०। एगव्वीसं सूर अरुव्वीसं चंदे
वार्वांसं सूर अरुत्तेवीसं चंदे ११। तेवीसं सूर अरुव्वीसं
चंदे २३। चउवीसं सूर अरुएगुणव्वीसं चंदे, एगे एव
२४। एगे पुण एवमाहंसु-एगुणव्वीसं जोयणसहस्स
उहं उचत्तेण अरुक्कव्वीसं चंदे, एगे एवमाहंसु
वयं पुण एवं वदामो-ता इमीसे रयणप्पजाए पुढ
समरपणिज्जाओ नूभिजागाओ सत्तणउए जोय
उप्पत्तिता हेट्ठिह्ते तारविमाणे चारं चरति, अट्ठअसी
उहं उप्पत्तिता सूरविमाणे चारं चरति, अट्ठअसी
सए उहं उप्पत्तिता चंदविमाणे चारं चरति, ए
ताइं उहं उप्पत्तिता उवरिं तारविमाणे
हेट्ठिह्ताओ तारविमाणाओ दम जोयणाइं उहं
सूरविमाणे चारं चरति, नवउत्तिजोयणाइं
चंदविमाणे चारं चरति, दसुत्तरं जोयण
त्तिता उवरिह्ते ताराख्वे चारं चरति,
अनीतिजोयणाइं उहं उप्पत्तिता चंदविम
जोयणनत्तं उहं उप्पत्तिता उवरिह्ते तार
चंदविमाणाओ गुं वीसं जोयणाइं उहं
ताराख्वे चारं चरति। एवमंएव सपुण्ण
सत्तं वाहल्ले निरियमसंखंजे जोतिसि
चरति आहिते ति वदेज्जा ।
“ता” इति

सतं वादल्ले निरियमसल्ले
चरति आहिते ति वदेज्जा ।
“ ता कडं ते ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं केन प्रका-
रेण भगवन् ! त्वया ज्ञमेरुद्धं चन्दाऽऽदीनामुच्चयमाख्यातमिति
वदेत् ? । एवं प्रश्ने कृते भगवानेतद्विषये यावन्त्यः प्रतिपत्त-
यस्तावतीरूपदर्शयति-“ ता तत्थ ” इत्यादि । तत्र उच्चत्व-
विषये खल्विमा वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्चविंशतिप्रातिपत्तयः
परनीयिकान्युपगमरूपाः प्रज्ञाताः । ता एव “ तत्थगे ” इत्या-
दिना दर्शयति । तत्रैतेषां पञ्चविंशतिपरतीयिकानां मध्ये एके
परतीयिका एवमाहुः-‘ता’ इति पूर्ववत् । एकयोजनसहस्रं सूर्यो
जुमेरुद्धमुच्चत्वेन व्यवस्थितो, द्वयं सार्वयोजनसहस्रं गते उच्चा-
रुद्धं चन्द्रः किमुक्तं भवति ?-जुमेरुद्धं योजनसहस्रे चन्द्रः । सूत्रे
न्तरे सूर्यो व्यवस्थितः, सार्द्धं च योजनसहस्रगते चन्द्रः । सूत्रे
च योजनसंख्यापदस्य सूर्योऽऽदिपदस्य च तुल्याधिकरणत्वनि-
र्देशोऽनदोषचारात् । यथा पाटलिपुत्राद् राजगृहं नवयोजना-
नीत्यादौ । एवमुत्तरेष्वपि सूत्रेषु भावनीयम् । अत्रोपसंहार-
माह-“ एगे एवमादंसु ? ” । एके पुनरेवमाहुः-‘ ता ’ इति

पूर्ववत् । द्वे योजनसहस्रे भूमरूढं सूर्यो व्यवस्थितः, अद-
तुनीयानि योजनसहस्राणि चन्द्रः । अत्रोपसंहारः—“ एगे एव-
माहंसु २ ” । एवं शेषाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि । “ एरणं ”
इत्यादि । एतेनानन्तरादितेनाभिभाषेन शेषप्रतिपत्तिगतमपि
सूत्रज्ञानं नेतव्यम् । तच्चैवम् “ तिष्ठि ” इत्यादि । “ एगे पुण ए-
वमाहंसु—तिष्ठि जोअणसहस्साइं सूरें उहुं उच्चत्तेणं अद्दुट्ठा-
इं चंदे, एगे एवमाहंसु ३ ” । “ ता चत्तारि ” इत्यादि । “ एगे
पुण एवमाहंसु—ता चत्तारि जोयणसहस्साइं सूरें उहुं उच्च-
त्तेणं अरूपंचमाइं चंदे, एगे एवमाहंसु ४ ” । “ ता पंच ” इ-
त्यादि । “ एगे पुण एवमाहंसु—ता पंच जोयणसहस्साइं सूरें
उहुं उच्चत्तेणं अरूछाइं चंदे, एगे एवमाहंसु ५ । एवं छ सूरें
अरूस्सत्तमाइं चंदे । एगे पुण एवमाहंसु—ता छजोयणसहस्साइं
सूरें उहुं उच्चत्तेणं अरूस्सत्तमाइं चंदे, एगे एवमाहंसु ६ ।
सत्त सूरें अरूठमाइं चंदे इति । एगे पुण एवमाहंसु—ता सत्तजो-
यणसहस्साइं सूरें उहुं उच्चत्तेणं अरूठमाइं चंदे, एगे एवमा-
हंसु ७ । अठ सूरें अद्दनवमाइं चंदे इति । एगे पुण एवमाहंसु—
ता अठजोयणसहस्साइं सूरें उहुं उच्चत्तेणं अरूनवमाइं चंदे,
एगे एवमाहंसु ८ । नव सूरें अद्दवमाइं चंदे इति । एगे पुण एवमा-
हंसु—ता नवजोयणसहस्साइं सूरें उहुं उच्चत्तेणं अरूदसमाइं
चंदे, एगे एवमाहंसु ९ । दस सूरें अरूपकारसाइं चंदे इति । एगे
पुण एवमाहंसु—ता दसजोयणसहस्साइं सूरें उहुं उच्चत्तेणं
अरूपकारसाइं चंदे, एगे एवमाहंसु १० । एकारस सूरें अरूवा-
रसचंदे इति । एगे पुण एवमाहंसु—ता इकारसजोयणसहस्साइं
सूरें उहुं उच्चत्तेणं अरूवारस चंदे, एगे एवमाहंसु ११ । वारस
सूरें अरूतेरसमाइं चंदे इति । एगे पुण एवमाहंसु—ता वारसजो-
यणसहस्साइं सूरें उहुं उच्चत्तेणं अरूतेरसमाइं चंदे, एगे
एवमाहंसु १२ । तेरस सूरें अरूचउदसमाइं चंदे इति । एगे पुण
एवमाहंसु—ता तेरसजोयणसहस्साइं सूरें उहुं उच्चत्तेणं अरू-
चोदसमाइं चंदे, एगे एवमाहंसु १३ । चोदस सूरें अरूपंचदस-
माइं चंदे इति । एगे पुण एवमाहंसु—ता चोदसजोयणसहस्साइं
सूरें उहुं उच्चत्तेणं अरूपंचदसमाइं चंदे, एगे एवमाहंसु १४ ।
पञ्चरस सूरें अरूसोलसमाइं चंदे इति । एगे पुण एवमाहंसु—
ता पञ्चरसजोयणसहस्साइं सूरें उहुं उच्चत्तेणं अरूसोलसमाइं
चंदे, एगे एवमाहंसु १५ । सोलस सूरें अरूसत्तरसमाइं चंदे
इति । एगे पुण एवमाहंसु—ता सोलसजोयणसहस्साइं सूरें उहुं
उच्चत्तेणं अरूसत्तरसमाइं चंदे, एगे एवमाहंसु १६ । सत्तरस-
माइं सूरें अरूछारसमाइं चंदे इति । एगे पुण एवमाहंसु—ता स-
त्तरसजोयणसहस्साइं सूरें उहुं उच्चत्तेणं अरूछारसमाइं चंदे, एगे
एवमाहंसु १७ । अछारस सूरें अरूपगुणवीसमाइं चंदे इति । एगे
पुण एवमाहंसु—ता अछारसजोयणसहस्साइं सूरें उहुं उच्चत्तेणं
अरूपगुणवीसमाइं चंदे, एगे एवमाहंसु १८ । एगुणवीस सूरें
अरूद्वीसमाइं चंदे इति । एगे पुण एवमाहंसु—ता एगुणवीस
जोयणसहस्साइं सूरें उहुं उच्चत्तेणं अरूवीसमाइं चंदे, एगे
एवमाहंसु १९ । वीस सूरें अरूपगवीसमाइं चंदे इति । एगे पुण
एवमाहंसु—ता वीस जोयणसहस्साइं सूरें उहुं उच्चत्तेणं अरू-
पगवीसमाइं चंदे, एगे एवमाहंसु २० । एगवीस सूरें अरू-
रूवावीसाइं चंदे इति । एगे पुण एवमाहंसु—ता इरूवावीस
जोयणसहस्साइं सूरें उहुं उच्चत्तेणं अरूवावीसमाइं चंदे,
एगे एवमाहंसु २१ । वावीस सूरें अरूतेवासीमाइं चंदे इति ।

एगे पुण एवमाहसु-ता बावीसं जोयणसहस्साइं सूरें उरुं
उच्चत्तणं अरुतेवीसमाइं चंदे, एगे एवमाहंसु २२। तेवीसं सूरें
अद्धचउवीसमाइं चंदे इति । एगे पुण एवमाहंसु-ता तेवीसं
जोयणसहस्साइं सूरें उरुं उच्चत्तणं अद्धचउवीसमाइं चंदे,
एगे एवमाहंसु २३। चउवीसं सूरें अद्धपंचवीसमाइं चंदे इति ।
एगे पुण एवमाहंसु-ता चउवीसं जोयणसहस्साइं सूरें उरुं
उच्चत्तणं अरुपंचवीसमाइं चंदे, एगे एवमाहंसु २४ । पंचवि-
शानिनमप्रतिपत्तिसूत्रं तु साक्षाद्दर्शयति-" एगे पुण एवमाहंसु-
ना पणवीसं" इत्यादि । एतानि च सूत्राणि सुगमस्यान्वयं भाव-
नीयानि । तदेवमुक्ताः परप्रतिपत्तयः । संप्रति स्वमतं जगवानुप-
दर्शयति-वयं पुनरुपपन्नकेवलविदस्तु एवं ब्रह्ममाणेन प्रकारेण
वदामः । तमेव प्रकारमाह-" ता इमीसे " इत्यादि । 'ता' इति
पूर्ववत् । अस्या रत्नप्रज्ञायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयाद् भूमिजा-
गादूर्ध्वं सप्तयोजनशतानि नवत्यधिकानि सप्सुत्य गत्वा, अत्रा-
न्तरेऽधस्तनं ताराविमानं चारं चरति-मण्डलगत्या पारभ्रम-
णं प्रतिपद्यते, तथा अस्या एव रत्नप्रज्ञायाः पृथिव्या बहुसमर-
मणीयाद् भूमिभागादूर्ध्वमष्टौ योजनशतान्युत्प्लुत्यात्रान्तरे सूर्य-
विमानं चारं चरति । तथा अस्या एव रत्नप्रज्ञायाः पृथिव्या
बहुसमरमणीयाद् भूमिभागादूर्ध्वमष्टौ योजनशतान्युत्प्लुत्यात्र-
कानि उत्प्लुत्यात्रान्तरे चन्द्रविमानं चारं चरति, तथा अस्या एव
रत्नप्रज्ञायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयाद् भूमिभागादूर्ध्वं परि-
पूर्णानि नवयोजनशतान्युत्प्लुत्यात्रान्तरे सर्वोपरितनं तारा-
विमानं चारं चरति, अधस्तनात्ताराविमानादूर्ध्वं दशयोजनान्यु-
त्प्लुत्यात्रान्तरं सूर्यविमानं चारं चरति । नत एवाधस्तनात् ता-
राविमानाश्चतितयाजनान्यूर्ध्वमुत्प्लुत्यात्रान्तरे चन्द्रविमानं चारं
चरति । नत एव सर्वाधस्तनात्ताराविमानाद्दशोत्तरं योजनश-
तमूर्ध्वमुत्प्लुत्यात्रान्तरे सर्वोपरितनं ताराविमानं चारं चरति ।
"ता सुराविमाणाओ" इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । सूर्यविमानादूर्ध्व-
मशीतिथोजनशतान्युत्प्लुत्यात्रान्तरे चन्द्रविमानं चारं चरति,
तस्मादेव सूर्यविमानादूर्ध्वं योजनशतमुत्प्लुत्यात्रान्तरे सर्वोप-
रितनं तारारूपं ज्योतिश्चक्रं चारं चरति । "ता चंद्रविमाणाओ"
इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । चन्द्रविमानादूर्ध्वं विंशतिथो-
नशतानि उत्प्लुत्यात्रान्तरे सर्वोपरितनं ताराविमानं ज्योति-
श्चक्रं चारं चरति (एवानेवेत्यादि) एवमेव उक्तैर्नैव प्रकारेण
(सपुष्पावरणे ति) सह पूर्वापरेण वर्त्तत इति सपूर्वं, सपू-
र्वं च तत् अपरं च सपूर्वापरं, तेन पूर्वापरमीलनेनेत्यर्थः ।
दशोत्तरयोजनशतवादित्येन । तथाहि-सर्वाधस्तनात्तारारूपाद्
ज्योतिश्चक्रादूर्ध्वं दशभिर्योजनैः सूर्यविमानं, ततोऽप्युत्प्लुत्या यो-
जनैश्चन्द्रविमानं, ततो विंशत्या सर्वोपरितनं तारारूपं ज्योतिश्च-
क्रवारविषयस्य दशोत्तरं योजनशतं बाहल्ये, तस्मिन् दशोत्तरे
योजनशतबाहल्ये । पुनः कथञ्चने ? इत्याह-तिर्यग्गतख्येये यो-
जनकाटाकोटप्रमाणे ज्योतिर्विषये मनुष्यक्षेत्रविषयं ज्योतिश्चक्रं
चारं चरात, चारं चरन्मनुष्यक्षेत्राद् बहिः पुनरवास्थितमा-
ख्यात इति वदेत् । सु० प्र० १६ पाहु० । च० प्र० । जं० जी० ।

धरણियलाउ समाओ, सत्त उ नउएहिँ जोगणसएहिँ ।
 हिट्टिह्यो हांइ तवो, सूरु पुण अट्टहिँ सएहिँ ॥ ७४ ॥
 अऊसए आसीए, चंदो तह चेव होइ उवरितले ।
 एगं दसुत्तरसयं, वाह्वं जोइससा भने ॥ ७५ ॥
 ६० प० ।

(३१) देवमानस्यप्रधानस्यैव ज्योतिष्कानाधिकृत्याऽऽह-

ता अत्थि एं चंदिमसूरियाणं देवाणं द्विष्टं पि तारास्त्वा
अणुं पि तुह्वा वि, समं पि तारास्त्वा अणुं पि तुह्वा वि,
उत्पि पि तारास्त्वा अणुं पि तुह्वा वि ? । ता अत्थि । ता कहे
ते चंदिमसूरियाणं देवाणं द्विष्टं पि तारास्त्वा अणुं पि तुह्वा
वि, समं पि तारास्त्वा अणुं पि तुह्वा वि, उत्पि पि
तारास्त्वा अणुं पि तुह्वा वि ? । ता जहा जहा एं
वेनि णं देवाणं तवणियमवंचेराइं उस्मिताइं जवति, तहा
तहा णं तेभिं देवाणं एवं जवति, तं अणुते वा तुह्वने वा,
ता एवं खलु चंदिमसूरियाणं देवाणं द्विष्टं पि तारास्त्वा
अणुं पि तुह्वा वि ॥

" ता अत्थि एं " इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । अस्त्येतद् भग-
वन् । यदुन चन्द्रसूर्याणां देवानां (द्विष्टं पि ति) क्षेत्रापेक्षया
अधस्तना अपि तारारूपविमानाधिष्ठातारो देवा छुतिविभवहे-
न्याऽऽदिकमपेक्ष्य केचिदणवोऽपि लघवोऽपि, भवन्तीत्यर्थः ।
केचित्तुल्या अपि भवन्ति । तथा सममपि चन्द्रविमानैः सूर्यावि-
मानैश्च क्षेत्रापेक्षया समश्रेण्याऽपि ये व्यवस्थितास्तारारूपास्ता-
राविमानाधिष्ठातारो देवाः, तेऽपि चन्द्रसूर्याणां देवानां छुति-
विजयाऽऽदिकमपेक्ष्य केचिदणवोऽपि भवान्त, केचित्तुल्या अपि,
इति गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह-(ता अत्थि ति) यदेतत्
त्वया पृष्ठं तत्सर्थं तथैवास्ति । एवमुक्ते पुनः प्रश्नयति-"ता कहे
ने " इत्यादि सुगमम् । भगवानाह-" ता जहा जहा " इत्यादि ।
' ता ' इति पूर्ववत् । यथा यथा । श्रुतिरिति चाफलालङ्कारे ।
तेषां देवानां तारारूपविमानाधिष्ठातृणां प्राग्भवे तपोनियमग्रह-
ण्यवस्थाणि उच्छिन्नानि उत्कटानि भवन्ति, तथा तथा तेषां देवा-
नां तस्मिन् तारारूपविमानाधिष्ठातृभावं एवं जवति, यथा-अणु-
त्वं वा, तुल्यत्वं वा । किमुक्तं भवति? - यैः प्राग्भवे तपोनियमग्रह-
ण्यवस्थाणि मन्दानि कृतानि ते तारारूपविमानाधिष्ठातृव्यभव-
मनुप्राप्ताश्चन्द्रसूर्येभ्यो देवेभ्यो छुतिविभवाऽऽदिकमपेक्ष्य हीना
भवन्ति, यन्तु भवान्तरे तपोनियमग्रहण्यवस्थाणि अत्युत्कटान्या-
सेविनामि ते तारारूपविमानाधिष्ठातृत्वं देवत्वमनुप्राप्ता छुतिवि-
भवाऽऽदिकमपेक्ष्य चन्द्रसूर्येभ्यो मह समाना भवन्ति । न चै-
तदनुपपन्नम् । इत्यन्ते हि मनुष्यलोकेऽपि केविज्जन्मान्तरोपचि-
ततथाविधपुण्यभाजारा राजन्वमप्राप्ता अपि राज्ञा सह तुल्य-
छुतिविभवा उति । " ता एवं खलु " इत्यादि निगमनवाक्यं
सुगमम् । सू० प्र० १८ पादु० । चं० प्र० । जी० । जं० । (म-
न्दराद्यपेक्षया ज्योतिष्काणां चारः ' अवाहा ' शब्दे प्रथमभागे
६८२ पृष्ठे प्रकृतः)

[३२] ता जंबुद्वीवे णं दीवे कयरे एकखले सव्वज्जंतरील्लं
चारं चरति, कयरे एकखले सव्ववाहिरिल्लं चारं चरति, कयरे
एकखले सव्ववरिल्लं चारं चरति, कयरे एकखले सव्वहे-
दिल्लं चारं चरति ? । अभिई एकखले सव्वज्जंतरील्लं चारं
चरति, मूडे एकखले सव्ववाहिरिल्लं चारं चरति, साता-
णखले सव्ववरिल्लं चारं चरति, भरणीएकखले सव्व-
हेदिल्लं चारं चरति ।

"ता जंबुद्वीवे णं दीवे कयरे नक्खले" इत्यादि सुगमम् । नव-
रम्, अभिजिह्वं सर्वज्जन्तरं नक्षत्रमणालिकामपेक्ष्य, एवं
मूलाऽऽदीनि सर्ववाह्याऽऽदीनि वेदितव्यानि । सू० प्र० १८ पादु० ।
उक्तं च-" सव्वज्जंतरील्लं, मूलो पुण सव्ववाहिरो भमइ ।
सव्ववरिं च साई, भरणी पुण सव्वहेदिसया " ॥ ६६ ॥ द०
प० । चं० प्र० । जी० ।

(३३) चन्द्रः सूर्यो वा कियत्क्वेवं प्रकाशयतीति ततस्तात्पर्यं
प्रश्नसूत्रमाह-

ता केवतियं खेत्तं चंदिमसूरिया ओजासंति, उज्जोवेति,
तवेति, पगासेति, आहिता ति वदेज्जा ? । तत्थ खलु इमाओ
वारम पणिवचीओ पष्साताओ । तत्थेगे एवमाहंसु-ता एणं
दीवं एणं समुहं चंदिमसूरिया ओजासंति, उज्जोवेति, तवेति,
पगासेति, एगे एवमाहंसु ? । एगे पुण एवमाहंसु-ता तिष्ठि
दीवे तिष्ठि समुहं चंदिमसूरिया ओजासंति, उज्जोवेति, त-
वेति, पगासेति, एगे एवमाहंसु १ । एगे पुण एवमाहंसु-ता
अम्मुहे दीवे अम्मुहं समुहं चंदिमसूरिया ओजासंति, उ-
ज्जोवेति, तवेति, पगासेति, एगे एवमाहंसु २ । एगे पुण
एवमाहंसु-ता सत्त दीवं सत्त समुहं चंदिमसूरिया ओजासं-
ति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति एके, एगे एवमाहंसु ३ । एगे पुण
एवमाहंसु-ता वायालीसं दीवे वायालीसं समुहं
चंदिमसूरिया ओजासंति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति एके, एगे
एवमाहंसु ४ । एगे पुण एवमाहंसु-दस दीवे दस समुहं चंदिमसूरिया ओजा-
संति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति एके, एगे एवमाहंसु ५ ।
एगे पुण एवमाहंसु-ता वारम दीवे वारम समुहं चंदिमसूरिया
ओजासंति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति एके, एगे एवमाहंसु ६ ।
एगे पुण एवमाहंसु-ता वायालीसं दीवे वायालीसं समुहं
चंदिमसूरिया ओजासंति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति एके, एगे
एवमाहंसु ७ । एगे पुण एवमाहंसु-वावत्तरिं दीवे वावत्तरिं
समुहं चंदिमसूरिया ओजासंति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति
एके, एगे एवमाहंसु ८ । एगे पुण एवमाहंसु-ता वातालीसं
दीवमनं वातालीसं समुहसत्तं चंदिमसूरिया ओजासंति,
उज्जोवेति, तवेति, पगासेति एके, एगे एवमाहंसु ९ । एगे पुण
एवमाहंसु-ता वावत्तरिं दीवसत्तं वावत्तरिं समुहसत्तं चंदि-
मसूरिया ओजासंति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति एके,
एगे एवमाहंसु १० । एगे पुण एवमाहंसु-ता वायालीसं
दीवसहस्सं वायालीसं समुहसहस्सं चंदिमसूरिया ओजा-
संति, उज्जोवेति, तवेति, पगासेति एके, एगे एवमाहंसु ११ ।
एगे पुण एवमाहंसु-ता वावत्तरिं दीवसहस्सं वावत्तरिं
समुहसहस्सं चंदिमसूरिया ओजासंति, उज्जोवेति, तवेति,
पगासेति एके, एगे एवमाहंसु १२ ।

" ता केवदयं " इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । कियत्क्वेवं, च-
न्द्रसूर्यबहुवचनं जम्बूद्वीपे चन्द्रसूर्यस्य सूर्यस्य च ज्ञावात् ।
अवभासयन्ति, तत्रावभासो ज्ञानस्यापि प्रतिभासो व्यवहृत्यते,
अतस्तद्वचनेदार्थमाह-उद्योतयन्ति, स चोद्योतो यद्यपि लो-

के भेदेन प्रसिद्धो, यथा-सूर्यगत आतप इति, चन्द्रगतः प्रकाश इति, तथाप्यातपशब्दश्चन्द्रप्रभायामपि वर्तते । यदुक्तम्—
 “चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना, तथा चन्द्रातपः स्मृतः ।” इति ।
 प्रकाशशब्दः सूर्यप्रभायामपि, एतच्च प्रायो बहूनां सुप्रतीतं, तत एतदर्थप्रतिपत्त्यर्थमुभयसाधारणं ज्योऽप्येकार्थिकद्वयमाह-
 तापयन्ति प्रकाशयन्ति आख्याता इति । इहाऽऽपेक्षासि-
 वाद्यन्तपदेनापि सह नामपदस्य समन्वयो भवति । तत एव-
 मर्थयोजना द्रष्टव्या-कियत्क्षेत्रं चन्द्रसूर्या अवभासयन्त उद्द्यो-
 तयन्तस्तापयन्तः प्रकाशयन्त आख्याता जगवतेति भगवान् व-
 देत् ? । एवं गौतमेनोक्ते जगवानेतिद्विषयं परतीर्थिकप्रतिपत्तीनां
 मिथ्याभावोपदर्शनाय प्रथमतस्ता एवोच्यस्यति-“तत्थ” इत्या-
 दि । तत्र चन्द्रसूर्याणां क्षेत्रावभासनविषये इमाः खलु द्वादश
 प्रतिपत्तयः परतीर्थिकाभ्युपगमरूपाः प्रकृताः । तद्यथा-“त-
 त्थ” इत्यादि । तत्र तस्यां द्वादशानां परतीर्थिकानां मध्ये एके
 प्रथमास्तीर्थान्तराया एवमाहुः-एकं द्वीपमेकं समुद्रं चन्द्रसूर्या
 अवभासयन्तौ, उद्द्योतयन्तौ, तापयन्तौ, प्रकाशयन्तौ । सूत्रे
 द्वित्वेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात् । उक्तं च-“बहुवचने बहुव-
 चं” इत्यादि । द्विवचनं चात्र तात्त्विकमवसेयम्, परतीर्थिकैरे-
 कस्य चन्द्रमस एकस्य च सूर्यस्याभ्युपगमात् । संप्रति अस्यैव
 प्रथमतस्त्योपसंहारमाह-(एगे एवमाहंसु) एवं सर्वाण्युप-
 संहारत्राक्यानि ज्ञावनीयानि । १ । एके द्वितीयाः पुनरेवमाहुः-
 त्रीन् द्वीपान् त्रीन् समुद्रान् चन्द्रसूर्या, अवभासयत
 उद्द्योतयतस्तापयतः प्रकाशयत इति । एवमुत्तरत्रापि द्र-
 ष्टव्यम् २ । तद्यथा-एके पुनस्तृतीया एवमाहुः-(अरुठे इति)
 अरुं चतुर्थे येषां ते अरुचतुर्थाः, त्रयः परिपूर्णाश्चतुर्थस्य चार्द्ध-
 मित्यर्थः । अरुचतुर्थान् द्वीपान्, अरुचतुर्थान् समुद्रान् चन्द्र-
 सूर्याववभासयत इत्यादि प्राग्वत् । ३ । एके चतुर्थाः पुनरेवमाहुः-
 सप्त द्वीपान् सप्त समुद्रान् चन्द्रसूर्याववभासयतः । ४ । एके
 पुनः पञ्चमा एवमावकृते-दश द्वीपान् दश समुद्रान् चन्द्रसूर्या-
 ववभासयतः । ५ । एके पुनः षष्ठा एवमभिदधति-द्वादश द्वी-
 पान् द्वादश समुद्रान् चन्द्रसूर्याववभासयतः । ६ । एके पुनः
 सप्तमा एवं भाषते-द्विचत्वारिंशतं द्वीपान् द्विचत्वारिंशतं समु-
 द्रान् चन्द्रसूर्याववभासयतः । ७ । एके पुनरष्टमा एवमाहुः-द्वा-
 सप्तति द्वीपान् द्वासप्तति समुद्रान् चन्द्रसूर्याववभासयतः । ८ ।
 एके पुनर्नवमा एवमाहुः-द्विचत्वारिंशदधिकं द्वीपशतं द्विच-
 त्वारिंशदधिकं समुद्रशतं चन्द्रसूर्याववभासयतः । ९ । एके
 पुनर्दशमा एवं जल्पन्ति-द्वासप्ततिं द्वासप्तत्यधिकं द्वीपशतं द्वा-
 सप्तत्यधिकं समुद्रशतं चन्द्रसूर्याववभासयतः । १० । एके एका-
 दशाः पुनरेवमाहुः-द्वाचत्वारिंशद्वाचत्वारिंशत्यधिकं द्वीपसहस्रं
 द्वाचत्वारिंशत्यधिकं समुद्रसहस्रं चन्द्रसूर्याववभासयतः । ११ ।
 एके द्वादशाः पुनरेवमाहुः-द्वासप्ततिं द्वासप्तत्यधिकं द्वीप-
 सहस्रं द्वासप्तत्यधिकं समुद्रसहस्रं चन्द्रसूर्याववभास-
 यतः १२ ।

एताश्च सर्वा अपि प्रतिपत्तयो मिथ्यारूपाः, तथा च
 भगवानेता व्युत्स्य स्वमतं भिन्नमेव कथयति-

वयं पुण एवं वदामो-ता अयं एं जंबुद्वीवे दीवे सज्जदी-
 वसमुद्राणं जाव परिक्रमेवेणं पस्यते । से णं एगाए जगतीए
 संज्वतो समंता संपरिक्रमेवे सा एं जगती तदेव जहा जंबुदी-

वपज्जतीएण जाव एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्वीवे दीवे चोदस-
 सज्जिद्वामतसहस्सा छप्पन्नं च सलिलामहस्सा जवंतीति म-
 क्खाता, जंबुद्वीवे एं दीवे पंच चक्रभागं संजिता आहिता ति
 वदेज्जा । ता कहं जंबुद्वीवे दीवे पंचचक्रभागसंजिते आहिता
 ति वदेज्जा । ता जता एं एते दुवे सूरिया सज्ज्वज्जंतरं मंरुजं
 उवसंकिमिच्छा चारं चरति, तदा एं जंबुद्वीवस्स दीवस्स तिषि
 पंचचक्रभागे ओभासंति, उज्जोवेति, तवेति, पजासेति तं एगे
 वि एगं दिवहं पंचचक्रभागं ओभासेति एके, एगे वि एगं
 दीवहं पंचचक्रभागं ओजासेति एकं । तता एं उत्तमकट्टप-
 ते उकोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे जवति, जहसिया
 पुवावसमुहुत्ता राई जवइ, ता जता णं एते दुवे सूरिया
 सज्जवाहिरमंरुजं उवसंकिमिच्छा चारं चरति, तदा एं जंबु-
 दीवस्स दीवस्स दोषि पंचचक्रभागं ओभासंति, उज्जोवेति,
 तवेति, पगासेति । तं एगे वि एगं पंचचक्रभागं ओभासति,
 उज्जोवेइ, तवेइ, पगासेइ, एगे वि एकं पंचचक्रभागं ओ-
 जासेइ एकं, तता एं उत्तमकट्टपत्ता उकोसिया अट्टारस
 मुहुत्ता राई भवति, जहसए पुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति ।

“वयं पुण ” इत्यादि । वयं पुनरुत्पन्नकेवलचक्षुषः केवलच-
 क्षुषा यथाऽवस्थितं जगदुपलभ्य, एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामः ।
 तमेव प्रकारमाह-“ता अयं णं” इत्यादि । अत्र (जहा जंबुद्वीव-
 पज्जतीए ति) यथा जम्बूद्वीपप्रकृतौ-“अयं णं जंबुद्वीवे दीवे ”
 इत्यारभ्य यावत् “एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्वीवे दीवे चोद-
 ससलिलासयसहस्सां छप्पन्नं च सलिलामहस्सा भवंती-
 ति मक्खायं” इत्युक्तम् । तथा एतावद्भ्यस्तसहस्रचतुष्टयप्रमाणम-
 त्रापि वक्तव्यं, परं ग्रन्थगौरवजयाय लिख्यते. केवलं जम्बूद्वीपप्र-
 कृतिपुस्तकमेव निरीक्षणीयमिति । अयमेवंरूपो जम्बूद्वीपः
 पञ्चसंख्योपेनैश्चक्रभागैश्चक्रवाहभागैः संस्थित आख्यातो मया
 इति वदेत्स्वशिष्याणां पुरतः । एवमुक्ते भगवान् गौतमः स्वशि-
 ष्याणां स्पष्टावबोधार्थं ज्ञयः पृच्छति-“ता कहं” इत्यादि । ‘ता’
 इति पूर्ववत् । कथं जगवन् ! त्वया जम्बूद्वीपो चोपः पञ्चचक्र-
 जागसंस्थित आख्यात इति वदेत् ? । भगवानाह-“ता जया णं”
 इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । यदा णमिति वाक्यालङ्कारे, एतौ
 प्रवचनवेदिनां प्रसिद्धौ द्वौ सूर्यौ सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंक्रम्य
 चारं चरतः, तदा तौ समुद्रितौ द्वावपि सूर्यौ जम्बूद्वीपस्य त्रीन्
 पञ्चचक्रवालभागान् अवभासयतः, उद्द्योतयतः, तापयतः, प्रका-
 शयतः । कथं प्रकाशयतः ? इति परप्रश्नावकाशमाशङ्क्य एतदेव
 विभागत आह-“एगे वि” इत्यादि । एकोऽपि सूर्यो जम्बूद्वीप-
 स्य द्वीपस्य एकं पञ्चमं चक्रवालभागं द्वाद्विमिति द्वितीयमर्कं यस्य
 स द्वायः पूरणार्थो वृत्तावन्तर्भूतो, यथा-तृतीयो प्रागल्भिभाग
 इत्यत्र, तम् । अयं च भावार्थः-एकपञ्चमं चक्रवालभागं द्वि-
 तीयस्य पञ्चमस्य चक्रवालभागस्यार्धेन सहितं प्रकाशयति ।
 तथा एकोऽपि अपरोऽपि, द्वितीयोऽपीत्यर्थः । एकं पञ्चमं चक्रवा-
 लभागं द्वाद्विमिति प्रकाशयतीति, उभयप्रकाशितभागमीदमे परिपूर्णं
 भागत्रयं प्रकाश्यं भवति । इयमत्र ज्ञावना-जम्बूद्वीपगतं प्रकाश्यं
 चक्रवालं षष्ठ्यधिकषट्त्रिंशच्छतभागं कल्प्यते ३६६० । तस्य
 पञ्चमो भागो द्वात्रिंशदधिकसप्तशतप्रमाणः ७३२, सार्द्धः सज्ज

कृष्टान्त्यधिकसहस्रनागमानः १०६८। ततः सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमान एकोऽपि सूर्यः पट्विशिष्टतसंख्यानां जागानामष्टान्वरपधिकं सहस्रं प्रकाशयति, द्वितीयोऽप्यष्टान्वरपधिकं सहस्रम्, तृतीयमौलने एकविंशतिशतानि पञ्चवत्यधिकानि २१६६ प्रकाशमानानि लभ्यन्ते, तदा च द्वौ पञ्चचक्रवालजागौ रात्रिः । तद्यथा-एकतोऽपि पञ्चमो भागो द्वात्रिंशदधिकसप्तशतभाग-संख्या रात्रिः, परतोऽपि एकः पञ्चमो भागो द्वात्रिंशदधिकसप्तशतभागसंख्या रात्रिः, उभयमौलने चतुर्दशशतानि चतुःपष्टाधिकानि भवन्ति । १४६४ । पष्टाधिकपट्विशिष्टतभागानां रात्रिः, सर्वभागमौलने पट्विशिष्टतानि पष्टाधिकानि भवन्ति । संप्रति तत्र दिवसरात्रिप्रमाणमाह- " तथा णं " इत्यादि । तदाऽऽप्यन्तरमण्डलचारकास्ते उत्तमकाष्ठां प्राप्तः परमप्रकर्षप्राप्तं चतुष्टोऽष्टादशसुहृत्तां दिवसो भवति । ज-वन्या द्वादश सुहृत्तां रात्रिः । ततो द्वितीये अहोरात्रे द्वितीयमण्डले वर्तमान एकोऽपि सूर्यो जम्बूद्वीपस्वर्गं पञ्चमं चक्रवालभागं सार्द्धपष्टाधिकपट्विशिष्टतभागसत्कभागद्वयहीनं प्रकाशयति । अपरोऽपि सूर्य एकं पञ्चमं चक्रवालभागं सार्द्धपष्टाधिकपट्विशिष्टतभागसत्कभागद्वयहीनं प्रकाशयति । तृतीये अहोरात्रे तृतीये मण्डले वर्तमान एकोऽपि सूर्य एकं पञ्चमं चक्रवालभागं सार्द्ध पष्टाधिकपट्विशिष्टतभागसत्कभागचतुष्टयन्यूनं प्रकाशयति । अपरोऽप्येकं पञ्चमं चक्रवालभागं सार्द्धपष्टाधिकपट्विशिष्टतभागसत्कभागचतुष्टयन्यूनं प्रकाशयति । एवं प्रत्यहोरात्रमेकैकः सूर्यः पष्टाधिकपट्विशिष्टतभागसत्कभागद्वयमौलने प्रकाशयन् तावद्वसेयो या-प्तसर्वबाह्यं मण्डलं सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्परतस्त्वशीत्यधिक-शततमं, ततः प्रतिमण्डलं भागद्वयमौलने यदा सर्वबाह्यं मण्डले चरति, तदा शीणि शतानि पट्वष्टाधिकानि भागानां दृश्यन्ति, इवशीत्यधिकस्य शतस्य द्वात्रिंशं गुणने एतावत्याः संख्याया भावात् । शीणि शतानि पट्वष्टाधिकानि पञ्चम-चक्रवालभागस्य द्वात्रिंशदधिकसप्तशतभागप्रमाणस्यार्द्धं परि-पूर्णं तत्र मण्डले दृश्यन्तीति एक एव परिपूर्णः पञ्चमचक्रवाल-भागस्तत्र प्रकाश्यः । तथा चाह- " ता जया णं " इत्यादि । तत्र यदा, णमिनि पूर्ववत् । एतौ प्रवचनप्रसिद्धौ द्वावपि सूर्या सर्वबाह्यमण्डलमुपसंभ्रम्य चारं चरतः, तदा तौ समुदितौ जम्बूद्वीपस्य द्वौ चक्रवालपञ्चमभागौ अवजासयत उद्योतयत-स्तापयतः प्रकाशयतः । तद्यथा-एकोऽपि सूर्य एकं पञ्चमं चक्रवालभागं प्रकाशयति । एकोऽपि अपरोऽपि, द्वितीयोऽपीत्यर्थः । एकं पञ्चमं चक्रवालभागं प्रकाशयति । " तथा णं " इत्यादि । तदा सर्वबाह्यमण्डलचारकाले उत्तमकाष्ठाप्राप्ता उत्कर्षिका अष्टादशसुहृत्ता रात्रिः, जघन्यतो द्वादशसुहृत्संप्रमाणो दिवसः । इदं यथा निष्कामतोः सूर्योर्जिजम्बूद्वीपविषयप्रकाशविधिः क्रमेण ही-यमान उद्गमः, तथा सर्वबाह्याद् मण्डलादभ्यन्तरं प्रविशतोः क्रमेण वर्द्धमानो वेदितव्यः । तद्यथा-द्वितीयस्य परमासस्य द्वितीये अहोरात्रे सर्वबाह्यमण्डलार्द्धाकनेऽनन्तरे द्वितीये मण्डले वर्तमान एकोऽपि सूर्य एकं जम्बूद्वीपस्य पञ्चमं चक्रवालभागं पष्टा-धिकपट्विशिष्टतसंख्यजागसत्कभागद्वयाधिकं प्रकाशयति । अपरोऽपि सूर्य एकं पञ्चमं चक्रवालभागं पष्टाधिकपट्विशिष्टत-संख्यजागसत्कभागद्वयाधिकं प्रकाशयति । द्वितीयस्य परमास-स्य द्वितीयेऽहोरात्रे सर्वबाह्यान् मण्डलार्द्धाकने तृतीये मण्डले वर्तमान एकं पञ्चमं चक्रवालभागं पष्टाधिकपट्विशिष्टत-

संख्यभागसत्कभागचतुष्टयाधिकं प्रकाशयति । अपरोऽपि सूर्यः परत एकं पञ्चमं चक्रवालभागं यथोक्तभागचतुष्टया-धिकं प्रकाशयति । एवं प्रतिमण्डलमेकैकः सूर्यः पष्टाधिकपट्विशिष्टतभागसत्कभागद्वयवर्द्धनेन प्रकाशयन् तावद्वसेयो यावत्सर्वान्यन्तरं मण्डलम् । तस्मिंश्च सर्वान्यन्तरे मण्डले द्वितीयस्य पञ्चमचक्रवालभागस्यार्द्धं परिपूर्णं भवति । तत ए-कोऽपि सूर्यस्तत्र मण्डले एकं पञ्चमं चक्रवालभागं सार्द्धं जम्बू-द्वीपस्य प्रकाशयत्यपरोऽप्येकं पञ्चमं चक्रवालभागं सार्द्धम् ।

तथा जम्बूद्वीपस्य दश भागान् परिकल्पयन्नाप्युक्तम्-

" छुच्वेव चवदसभागे, जम्बूद्वीवस्स दो वि दिवसपरा ।

ताविंति वित्तलेसा, अग्निंतरमरुले संता ॥ १ ॥

चत्वारि य दसभागे, जम्बूद्वीपस्स दो वि दिवसपरा ।

ताविंति संतलेसा, बाहिरप मरुले संता ॥ २ ॥

छुत्तीसे भागसप, सट्टे काकण जंबुद्वीवस्स ।

तिरियं तत्तो दो जा-गे वट्टह व हापइ वा ॥ ३ ॥ "

सू० प्र० ३ पाहु० सं० प्र० । (चन्द्रसूर्ययोर्दक्षिणोत्तरचाराः

' अयण ' शब्दे प्रथमभागे ७५० पृष्ठे दृष्टव्याः)

(१५) अथ जम्बूद्वीपे चन्द्राऽऽदीनां चारक्षेत्रविष्कम्भ-

मानमाह-

दीवे आसिंसयं जो-अण्ण तीसऽहिअ तित्ति सय हवणे ।

खिंसं पणसय दसऽहिअ, जागा अनयाल इगसही ॥ ८ ॥

द्वीपे जम्बूद्वीपे चन्द्रयोः सूर्ययोश्च क्षेत्रं चारक्षेत्रं विष्कम्भतोऽ-शीत्यधिकं शतं योजनानां १०८, लवणं च त्रिंशदधिकानि त्रीणि शतानि योजनानाम् ३३० । उभयमौलने दशाधिकानि पञ्चश-तानि योजनानामष्टचत्वारिंशच्चैकपाटिभागा योजनस्य ५१० ।

१६ । नक्षत्राणामपि चारक्षेत्रमेतदेव, सर्वाभ्यन्तरसर्वबाह्य-मण्डलयोः परस्परं दशाधिकपञ्चशतयोजनप्रमाणान्तराल-स्योक्तत्वात् । ग्रहाणां तारकाणां च चारक्षेत्रविष्कम्भमानं व्यक्त्या शास्त्रेषु नोपलभ्यत इति । म० ।

(३५) (ज्योतिष्काणामल्पवद्वत् ' अप्पाचहुय ' शब्दे प्रथम-भागे ६४१ पृष्ठे जम्बूद्वीपप्रवृत्तिपाठतो गतार्थम्, न तत इह ग्रन्थान्तरपाठो वित्तम्यतेऽतस्तत एवावधार्यम्)

(३६) संप्रति चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रताराणां कः शीघ्रगतिर्भगव-द्राख्यात इति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

ता कहं ते सिग्गती वत्तु आहिंते ति वदेज्जा ? । ता एतेसि णं चंदिमसूरियग्गहगणनक्खत्ततारारूपाणं चंदेहिं-तो सुरा सिग्गती, सूरहिंतो गहा सिग्गती, गहेहिंतो एक्खत्ता सिग्गती, णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्गती, सब्बऽपगती चंदा, सब्बसिग्गती तारा ।

" ता कहं ते " इत्यादि । ' ता ' इति पूर्ववत् । कथं भगवत् । त्वया चन्द्रसूर्याऽऽदिकं वस्तु शीघ्रगत्यात्मकं शीघ्रगति आख्यात इति वदेत् ? । भगवानाह- " ता एतेसि णं " इत्यादि । एतेषां चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारकाणां पञ्चानां मध्ये चन्द्रेभ्यः सूर्याः शीघ्रगतयः, सूर्येभ्योऽपि ग्रहाः शीघ्रगतयः, ग्रहेभ्योऽपि न-क्षत्राणि शीघ्रगतीनि, नक्षत्रेभ्योऽपि ताराः शीघ्रगतयः । अत ए-वैतेषां पञ्चानां मध्ये सर्वावगतयश्चन्द्राः, सर्वशीघ्रगतयस्ताराः ।

(३७) एतस्यैवार्थस्य सविशेषपरिज्ञानाय प्रश्नं करोति-

ता एग्गेणं मुहुत्तेणं चंदे केवतियाई चागसताई ग-

च्छति ? । ता जं जं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तस्स तस्स मंडलपरिक्खेवस्स सत्तरस्स अट्ठे भागा सते गच्छति, मंडलं सतसहस्रेणं अट्ठाणउतीए सतेहिं छेत्ता । ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं सूरिए केवतियाइं जागसताइं गच्छति । ता जं जं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तस्स तस्स मंडलपरिक्खेवस्स अट्ठारस तीसे जागसते गच्छति, मंडलसतसहस्रेणं अट्ठाणउतिसतेहिं छेत्ता । ना एगमेगेणं मुहुत्तेणं एक्खत्ते केवतियाइं जागसातइं गच्छति । ता जं जं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तस्स तस्स मंडलसस परिक्खेवस्स अट्ठारसपणतीसे भागसते गच्छति, मंडलं सतसहस्रेणं अट्ठाणवतिसतेहिं छेत्ता ।

“ ता एगमेगेणं ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एकैकेन मुहुत्तेन चन्द्रः कियन्ति मण्डलस्य भागशतानि गच्छति । जगवानाह-“ ता जं जं ” इत्यादि । यद्यद् मण्डलमुपसंक्रम्य चन्द्रश्चारं चरति, तस्य तस्य मण्डलस्य संवन्धिनः परितोपस्य परिधेः सप्तदशशतान्यष्टपञ्चाधिकानि जागानां गच्छन्ति, मण्डलं मण्डलपरिक्रमकेन शतसहस्रेणाष्टानवत्या च शतैश्चिह्नत्वा विभज्य । इयमत्र ज्ञावना-इह प्रथमतश्चान्द्रमसो मण्डलकालो निरूपणीयः, तदनन्तरं तदनुसारेण मुहुर्त्तगतपरिमाणं भावनीयम् । तत्र प्रथममण्डलकालनिरूपणार्थमिदं त्रैराशिकं यदि सप्तदशभिः शतैरष्टपञ्चाधिकैः सकलयुगवर्तिभिरर्द्धमण्डलैरष्टदशशतानि त्रिशदधिकानि रात्रिन्दिवानि लभ्यन्ते, ततः द्वात्रिंशदधिकानि पञ्चाशदधिकानि । ३६६० । एतेषामाद्येन राशिना भागहरणं, लब्धे द्वे रात्रिन्दिवे, शेषं तिष्ठति चतुर्विंशत्यधिकं शतम् । १२४ । तत्रैकैकस्मिन् रात्रिन्दिवे त्रिंशन्मुहुर्त्ता इति, तस्य त्रिंशता गुणे जानानि सप्तत्रिंशच्चतानि विंशत्यधिकानि । ३७२० । तेषां सप्तदशभिः शतैरष्टपञ्चाधिकैर्जागे हते लब्धौ द्वौ मुहुर्त्ता, ततः शेषद्वेयच्छेदकरादयोऽष्टकेनापवर्तना, जानच्छेदो राशिस्त्रयोविंशतिः, वेदकराशिर्द्वे शते एकविंशत्यधिके, आगता मुहुर्त्तस्यैकविंशत्यधिकशतद्वयजागास्त्रयोविंशतिः । ३७२० । एतावता कालेन द्वेष्टमण्डले परिपूर्णं चरति । किमुक्तं । ३७२० । एतावता कालेन परिपूर्णमेकं मण्डलं चन्द्रश्चरति । तदेवं मण्डलकालपरिज्ञानं कृतम् । साम्प्रतमेतदनुसारेण मुहुर्त्तगतिपरिमाणं चिन्त्यते-तत्र ये द्वे रात्रिन्दिवे ते मुहुर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जाताः पञ्चमुहुर्त्ताः । १६० । तन उपरितनौ द्वौ मुहुर्त्ता प्रक्षिप्तौ, जाता द्वापट्टिः । ६२ । एषा सवर्णनार्थं द्वात्रिंशता शताज्यामेकविंशत्यधिकभागा गुण्यन्ते, गुणयित्वा चोपरितना त्रयोविंशतिः क्षिप्यन्ते, जातानि त्रयोदशसहस्राणि सप्तशतानि पञ्चविंशत्यधिकानि । १३७२५ । एतदेकमण्डलकालगतमुहुर्त्तसकैकविंशत्यधिकशतद्वयभागानां परिमाणं, तत्त्रैराशिककर्मावसरः-यदि त्रयोदशभिः सहस्रैः सप्तभिः शतैः पञ्चविंशत्यधिकैरेकविंशत्यधिकशतद्वयभागानां मण्डलजागा एकं शतसहस्रमष्टानवतिशतानि लभ्यन्ते, तत एकैकं मुहुर्त्तं किं लज्जामहे ? राशित्रयस्थापना-१३७२५ । १०६००० । १ । इहाऽऽद्यो राशिमुहुर्त्तगतैकविंशत्यधिकशतद्वयभागरूपस्ततः सवर्णनार्थ-

मन्त्यो राशिरेकद्वयको द्वाभ्यां शताज्यामेकविंशत्यधिकज्या गुण्यन्ते, जाते द्वे शते एकविंशत्यधिके । २२१ । तात्र्यां मध्यराशिर्गुण्यन्ते, जाते द्वे कोटी चिह्नत्वारिंशत्तकाः पञ्चापट्टिः सहस्राण्यष्टौ शतानि । २४२६५०० । तेषां त्रयोदशभिः सहस्रैः सप्तभिः शतैः पञ्चविंशत्यधिकैर्भागे द्वियते, लब्धानि सप्तदशशतान्यष्टपञ्चाधिकानि । १७६६ । एतावतो भागान् यत् तत्र एकमण्डले चन्द्रो मुहुर्त्तेन गच्छति । “ ता एगमेगेणं ” इत्यादि ‘ता’ इति पूर्ववत् । एकैकेन मुहुर्त्तेन सूर्यः कियन्ति भागशतानि गच्छति ? । जगवानाह-“ ता जं जं ” इत्यादि । यद्यन्मण्डलमुपसंक्रम्य सूर्यश्चारं चरति तस्य तस्य मण्डलसंवन्धिनः परितोपस्य परिधेरष्टदशभागशतानि त्रिशदधिकानि गच्छन्ति, मण्डलं शतसहस्रेणाष्टानवत्या च शतैश्चिह्नत्वा । कथमेतदवसायत इति चेत् ? । उच्यते-त्रैराशिककालात् तथाहि-यदि पट्ट्या मुहुर्त्तैरेकं शतसहस्रमष्टानवतिः शतानि मण्डलभागानां लभ्यन्ते, तत एकैकेन मुहुर्त्तेन कति भागान् लज्जामहे ? । राशित्रयस्थापना-६० । १०६००० । १ । अत्रान्वयेन राशिना एकलक्षणेन मध्यस्य राशेर्गुणनं, जातः सतावनेव । “ एकैकं गुणितं तदेव जयति ” इति वचनात् । ततस्तस्याऽऽद्येन राशिना पट्टिलक्षणेन भागो द्वियते, लब्धान्यष्टदशशतानि त्रिशदधिकानि । १८३० । एतावतो भागान् मण्डलस्य सूर्य एकैकेन मुहुर्त्तेन गच्छति । “ ता एगमेगेणं ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एकैकेन मुहुर्त्तेन कियतो भागान् मण्डलस्य नक्षत्रं गच्छति । जगवानाह-“ ता जं जं ” इत्यादि । यद्यदात्मीयमाकालप्रतिनियतमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तस्य तस्याऽऽत्मीयस्य मण्डलसंवन्धिनः परितोपस्य परिधेरष्टदशभागशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि गच्छन्ति, मण्डलं शतसहस्रेणाष्टानवत्या च शतैश्चिह्नत्वा । इहापि प्रथमतो मण्डलकात्रो निरूपणाय ततस्तदनुसारेणैव मुहुर्त्तगतपरिमाणं भावना । तत्र मण्डलकालप्रमाणां चत्वार्यामिदं त्रैराशिकम्, यद्यष्टदशभिः शतैः पञ्चत्रिंशदधिकैः सकलयुगजाविजिरर्द्धमण्डलैरष्टदशशतानि त्रिशदधिकानि रात्रिन्दिवानां लभ्यन्ते, ततो द्वात्रिंशदधिकमण्डलाज्यामेकैकेन परिपूर्णं (मण्डलेनेति भावः) किं लज्जामहे ? राशित्रयस्थापना-१८३५ । १८३० । २ । अत्रान्वयेन राशिना मध्यराशेर्गुणनं, जातानि पञ्चत्रिंशच्चतानि पञ्चाशदधिकानि । ३६६० । तत आद्येन राशिना भागहरणम् । १८३५ । लब्धमेकं रात्रिन्दिवम् । १ । शेषाणि तिष्ठन्त्यष्टदशशतानि पञ्चविंशत्यधिकानि । १८२५ । ततो मुहुर्त्ताऽऽनयनार्थमेतानि त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि चतुष्पञ्चाशत्सहस्राणि सप्तशतानि पञ्चाशदधिकानि । ५४७५० । तेषामष्टदशभिः शतैः पञ्चत्रिंशदधिकैर्जागे हते लब्धा एकोनत्रिंशन्मुहुर्त्ताः । २९ । ततः शेषद्वेयच्छेदकरादयोः पञ्चकेनापवर्तना, जात उपरितनो राशिः, त्रीणि शतानि सप्तोत्तराणि । ३०७ । छेदकराशिः त्रीणि शतानि सप्तपञ्चाधिकानि । ३६७ । तत आगतमेकं रात्रिन्दिवम्, एकस्य च रात्रिन्दिवस्यैकोनत्रिंशन्मुहुर्त्ताः, एकस्य च मुहुर्त्तस्य सप्तपञ्चाधिकत्रिंशद्भागानां त्रीणि शतानि सप्तोत्तराणि । २६ । ३०७ । इदानीमेतदनुसारेण मुहुर्त्तगतिपरिमाणं चिन्त्यते-तत्र रात्रिन्दिवे त्रिंशन्मुहुर्त्ताः । ३० । तेषूपरितना एकोनत्रिंशन्मुहुर्त्ताः प्रक्षिप्यन्ते, जातानि एकोनपट्टिमुहुर्त्ताः, ततः सा सवर्णनार्थं त्रिभिः शतैः सप्तपञ्चाधिकैर्गुण्यन्ते, गुणयित्वा चोपरितनानि त्रीणि शतानि सप्तोत्तराणि प्रक्षिप्यन्ते, जातान्ये-

व्यतिशितमहत्वाणि नवशतानि पट्टयधिकानि । २१६६० ।
 तन्त्रैराशिकं यदि मुहूर्तगतमपट्टयधिकविशदभागानामे-
 कविशत्या सहस्रैर्नवतिः शतैः पट्टयधिकैरेकं शतमहत्त्वमप्रा-
 नवतिशतानि मग्नकलभागानां लभ्यन्ते, तत एकैकं मुहूर्तं किं
 तन्नामहं ? राशिष्यन्यापना-२१०६०० । १०६००० । १ । अत्रा-
 दौ राशिमुहूर्तगतमपट्टयधिकविशदभागरूपः, ततोऽन्त्या-
 ऽपि राशिष्यभिः शतैः सप्तपट्टयधिकैर्गुण्यते, जानानि श्रीण्येव
 शतानि सप्तपट्टयधिकानि ३६९ । तैर्मध्ये राशिर्गुण्यते, जाताश्च-
 तस्यः कोट्यां द्वे द्वे पञ्चवतिसहस्राणि पट्टयशतानि । ४०२६६-
 ६०० । तेषामाद्यं राशिनैकविंशतिः सहस्राणि नवशतानि
 पट्टयधिकानां स्वरूपेण भान्ता ह्यियते, ह्यध्यान्यष्टादशशतानि
 पञ्चविंशदधिकानि । १८३५ । एतावतो भागाप्रकृतं प्रतिमु-
 हूर्तं गच्छति, तदेवं यतश्चन्द्रो यत्र तत्र वा मासले एकैकं
 मुहूर्तं मण्डलपरिक्रमस्य सप्तदशशतान्यष्टपट्टयधिकानि भा-
 गानां गच्छति, सूर्योऽष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि नक्षत्रम्,
 दशदशशतानि पञ्चविंशदधिकानि । ततश्चन्द्रेभ्यः शीघ्रगतयः
 सूर्याः, सूर्येभ्यः शीघ्रगतानि नक्षत्राणि, ग्रहान्पु यकानुवक्ताऽऽ-
 दिगतिभावतोऽनियतगतिप्रस्थानाः, ततो न तेषामुक्तप्रकारेण
 गतिप्रमाणप्ररूपणा कृता ।

उक्तं च-

“ चंद्रेहि सिन्धयरा, सूर्या सुरेहि ” हौनि नक्षत्रता ।
 अणिययनदपन्थाणा, ह्यंति मेसा गहा सव्व ॥ १ ॥
 अट्टारम ण्णनीमे, भागसए गच्छं मुहुत्तेणं ।
 नक्षत्रं चंदो पुण, सत्तरस सए उ अट्टट्ट ॥ २ ॥
 अट्टारसजागमए, तीने गच्छइ रथी मुहुत्तेण ।
 नक्षत्रं चंदो पुण, सत्तरस सए उ अट्टट्ट ॥ ३ ॥
 इदं गाथात्रयमपि सुगमम् । नवरं नक्षत्रसोमाच्छेदः स प-
 षात्रापि ज्ञानव्य इति । किमुक्तं भवति ?-अद्यापि मरुतमेकेन
 शतमहत्त्वशतान्यवत्या च शतैः प्रविनक्तयमिति ।

(३८) संप्रत्युक्तस्वरूपेभ्य चन्द्रसूर्यनक्षत्राणां परस्परं
 भाज्यतयागधिपयविशेषं निर्धारयति—

ता जया एं चंदं गतिसमावषे भवति से एं गतिमा-
 ताए केवतिर्यं विसेसेति ? वावट्टिजागे विसेसेति । ता जता णं
 चंदं गतिसमावषण्णक्खत्ते गतिसमावषे जवइ से एं गतिमा-
 नाए केवतिर्यं विसेसेति ? सत्तट्टि भागे विसेसेति । ता जता
 एं सूरं गतिसमावषण्णक्खत्ते गतिसमावषे जवति से णं
 गतिमाताए केवतिर्यं विसेसेति ? ता पंचभागे विसेसेति । ता
 जता णं चंदगतिसमावषे अभिईणक्खत्ते एं गतिसमावषे
 पुरच्छिमाते जानाते समासादिआ णवमुहुत्ते सत्तावीसे च
 सत्तट्टिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सट्ठि जोएति, जोअं जो-
 एचा जोअं आणुपरियट्ठति, जोअं जोएचा विजेति, विजह-
 ति, विप्पजहति, विगतजोई यावि जवति । ता जता एं चंद-
 गतिसमावषं समावषे णक्खत्ते गतिसमावषे पुरच्छिमा
 तिजागा देसमामादेति, पुरच्छिमाते भागाते समासादेचा
 वीसं मुहुत्ते चंदेण सट्ठि जोअं जोएति, जोअं जोएचा
 जोअं आणुपरियट्ठति, जोअं जोएचा विजेति, विजहति,

विप्पजहति, विगतजोई यावि जवति । एवं एएणं अभि-
 लावेणं ऐतव्वं पणरस मुहुत्ता राई, तिमतोमुहुत्ताइं भाणि-
 यव्वाइं० जाव उत्तरासादा ।

“ ता जया णं ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । यदा णमिति वा-
 क्यवाक्यं । चन्द्रगतिसमापन्नमपेक्ष्य सूर्यो गतिसमापन्नो विव-
 क्षितो भवति । किमुक्तं भवति ?-प्रतिमुहूर्तचन्द्रगतिमपेक्ष्य सूर्य-
 गतिश्चिन्त्यते, तदा सूर्यो गतिमात्रया एकमुहूर्तगतगतिपरिमाणे-
 न कियतो जगाममुहूर्तान् विशेषयति ? एकं मुहूर्तं चन्द्रोक्त-
 मितेभ्यो जागेभ्यः कियतोऽधिकतरान् जगाम् सूर्य आक्रामतीति
 भावः । भगवानाह-द्वापष्टिभागान् विशेषयति । तथाहि-चन्द्र ए-
 केन मुहूर्तं सप्तदशभागशतान्यष्टपट्टयधिकानि गच्छति । १७६८ ।
 सूर्योऽष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि । १८३० । ततो भवति द्वा-
 पष्टिभागकृतः परस्परविशेषः । “ ता जया णं ” इत्यादि । ‘ता’
 इति प्राग्वत् । यदा चन्द्रगतिसमापन्नमपेक्ष्य नक्षत्रं गतिसमाप-
 णं विवक्षितं भवति, तदा नक्षत्रं गतिमात्रया एकमुहूर्तगतग-
 तिपरिमाणेन कियतं विशेषयति ?, चन्द्राकमितेभ्यो प्रागेभ्यः
 कियतो जगामाधिकानाक्रामतीति ज्ञावः । भगवानाह-सप्तप-
 ष्टिभागान् एकं मुहूर्तं अष्टादशभागशतानि पञ्चविंशद-
 धिकानि गच्छति । चन्द्रस्तु सप्तदशभागशतान्यष्टपट्टयधिकानि,
 तत उपपद्यते सप्तपष्टिभागकृतो विशेषः । “ ता जया णं ”
 इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वद् ज्ञावनीयम् । जगवानाह-“ ता पंच ”
 इत्यादि । पञ्च भागां विशेषयति, सूर्योऽऽक्रान्तभागेभ्यो नक्षत्रा-
 ऽऽक्रान्तभागानां पञ्चभिरधिकत्वात् । तथाहि-सूर्ये एकं मुहूर्तं
 नाष्टादशभागशतानि त्रिंशदधिकानि गच्छति । नक्षत्रमष्टादश-
 भागशतानि पञ्चविंशदधिकानि । ततो भवति परस्परं पञ्चभा-
 गकृतो विशेषः । “ ता जया णं ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् ।
 यदा णमिति वाक्यवाक्यं, चन्द्रगतिसमापन्नमपेक्ष्याभिजिह-
 कृतं गतिसमापन्नं भवति, तदा पौरस्त्याद्भागप्रथमतोऽभिजि-
 हकृतं चन्द्रमसं समासादयति । एतच्च प्रागेव ज्ञावितम् । समा-
 साद्य च नवमुहूर्तान्, दशमस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशतिः सप्तप-
 ष्टिभागान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति, करोति, एतदपि प्रागेव
 ज्ञावितम् । एवंप्रमाणं च कालं योगं युक्तुं पर्यन्तसमये योगमनु-
 परिवर्तयति । श्रवणनक्षत्रस्य योगं समर्पयतीति भावः । योगं
 च परावर्त्य तेन सह योगं विजहति । किं बहुना ?, विगतयोगी
 चापि भवति । “ ता जया णं ” इत्यादि । ‘ता’ इति प्राग्वत् ।
 यदा चन्द्रं गतिसमापन्नमपेक्ष्य श्रवणनक्षत्रं समापन्नं भवति,
 तदा तच्छ्रवणनक्षत्रं प्रथमतः पौरस्त्याद्भागपूर्वेण प्रागेन चन्द्र-
 मसं समासादयति, समासाद्य चन्द्रेण सार्द्धं विशन्मुहूर्तान् वाच-
 योगं युनक्ति, एवंप्रमाणं च कालं वाचयोगं युक्त्वा पर्यन्तसमये
 योगमनु परिवर्तयति । धनिष्ठानक्षत्रस्य योगं समर्पयितुमारभते
 इत्यर्थः । योगमनु परिवर्त्य च नेन सह योगं विप्रजहति । किं
 बहुना ?, विगतयोगी चाऽपि भवति । “ एवं ” इत्यादि । एवमुक्तं
 प्रकारेणैतानानन्तरपदशतेनाज्ञितत्वात् यानि पञ्चदश मुहूर्-
 तानि शतमिषकप्रभृतानि नक्षत्राणि, यानि त्रिंशन्मुहूर्तानि धनि-
 ष्ठाप्रभृतानि, यानि च पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्तान्युत्तरजदपदाऽऽदीनि,
 सर्वोपयपि क्रमेण तावद्गणितव्यानि यावदुत्तराषाढा । तत्राभि-
 क्षापः सुगमत्वात्स्वयं ज्ञावनीयः, प्रथमैरवभयाच्च श्रियत इति ।

(३९) संप्रति ग्रहमधिकृत्य योगचिन्तां करोति-

ता जया णं चंदगतिसमावषं गृहगतिसमावषे पुरच्छि-

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions and activities. It emphasizes that proper record-keeping is essential for transparency and accountability, particularly in financial matters. The text outlines various methods for organizing and storing data, including digital databases and physical filing systems. It also mentions the need for regular audits and reviews to ensure the integrity and accuracy of the records.

2. The second part of the document focuses on the role of technology in modern record management. It highlights how digital tools can streamline processes, reduce errors, and improve accessibility. Specific examples are provided, such as the use of cloud storage for secure data backup and the implementation of automated backup systems. The text also addresses the challenges of data security and the importance of implementing robust cybersecurity measures to protect sensitive information.

3. The third part of the document discusses the legal and regulatory requirements for record-keeping. It references various international standards and local regulations that govern the retention and disposal of records. The text provides guidance on how to comply with these requirements, including the importance of maintaining clear documentation of retention periods and disposal procedures. It also mentions the potential consequences of non-compliance, such as fines and legal action.

4. The fourth part of the document explores the benefits of effective record management for organizational performance. It argues that well-maintained records can facilitate decision-making, improve operational efficiency, and enhance customer service. The text provides examples of how organizations have successfully leveraged their records to identify trends, optimize processes, and improve overall performance. It also mentions the importance of training staff on proper record-keeping practices to ensure consistent and high-quality results.

5. The fifth part of the document discusses the future of record management in the digital age. It predicts that as technology continues to advance, the role of records will become even more critical. The text mentions emerging trends such as artificial intelligence and machine learning, which can be used to analyze large volumes of data and identify patterns. It also discusses the importance of staying up-to-date with the latest technologies and best practices to ensure the long-term success of record management efforts.

चउजागाईं मंरुलाईं चरति, एगं च चउवीससयभागं मंडलस्म । ता चंदेणं मासेणं सूरं कति मंरुलाईं चरति ? । ता पणरस चउजागाईं मंरुलाईं चरति, एगं च चउवीसमयभागं मंडलस्म । ता चंदेणं मासेणं णक्खत्ते कति मंरुलाईं चरति ? । ता पणरस चउजागाईं मंरुलाईं चरति, णक्ख चउवीसमयभागं मंरुलस्म ॥

“ ता चंदेणं ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । चन्द्रेण मासेन प्रागुक्तव्यकरणेन, चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ? । भगवानाह—“ ता चउइम ” इत्यादि । चतुर्दशस्य चतुर्भाग-मण्डलानि चतुर्भागमहितानि मण्डलानि चरति, एकं च चतुर्विंशतिनामं मण्डलस्य । किमुक्तं भवति ?—परिपूर्णानि चतुर्दश मण्डलानि, पञ्चदशस्य च मण्डलस्य चतुर्भागं चतुर्विंशत्यधिकशतसत्कैकविंशद्भागप्रमाणम्, एकं च चतुर्विंशत्यधिकशतस्य भागं द्वाविंशते, पञ्चदशस्य मण्डलस्य चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् चरति । तथाहि—यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेनाष्टा शतानि चतुरशीत्यधिकानि मण्डलानां लभ्यन्ते, ततो द्वाभ्यां पर्वश्यां किं लभामहे ? । राशित्रयस्थापना-१२४। १०४। १। अत्रान्येन राशिना द्विकलक्षणेन मध्यराशेर्गुणं, जातानि सप्तदशशतान्यष्टपञ्चदशिकां १०४। १०४। १। चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागहरणं, लब्धानि चतुर्दश मण्डलानि, पञ्चदशस्य च मण्डलस्य चाविंशत्यधिकशतभागान् १४३३३ । “ ता चंदेणं ” इत्यादि सूर्यविषयं प्रश्नसुत्रं सुगमम् । “ ता पणरस ” इत्यादि । पञ्चदश चतुर्भागन्यूनानि मण्डलानि चरति, एकं च चतुर्विंशत्यधिकशतभागं मण्डलस्य । किमुक्तं भवति ?—चतुर्दश परिपूर्णानि मण्डलानि, पञ्चदशस्य च मण्डलस्य चतुर्नवतिचतुर्विंशत्यधिकशतभागान् चरति । तथाहि—यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि मण्डलानां लभ्यन्ते, ततो द्वाभ्यां किं लभामहे ? । राशित्रयस्थापना-१२४। १६५ । २ । अत्रान्येन राशिना मध्यराशेर्गुणं, जातान्यष्टदश शतानि त्रिंशदधिकानि । १२३० । एतेषामाद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागहरणं, लब्धानि चतुर्दश मण्डलानि, पञ्चदशस्य च मण्डलस्य चतुर्नवतिचतुर्विंशत्यधिकशतभागान् १४३३३ । इति । “ ता चंदेणं ” इत्यादि नक्षत्रविषयं प्रश्नसुत्रं सुगमम् । भगवानाह—“ ता पणरस ” इत्यादि । पञ्चदश मण्डलानि चतुर्भागन्यूनानि चरति, पञ्चदशस्य च मण्डलस्य चतुर्नवतिचतुर्विंशत्यधिकशतभागान् चरति, पञ्चदशस्य च मण्डलस्य नव-नवतिचतुर्विंशत्यधिकशतभागान् । तथाहि—यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेनाष्टदश शतानि पञ्चविंशदधिकानि अर्द्ध-मण्डलानां लभ्यन्ते, ततो द्वाभ्यां पर्वश्यां किं लभामहे ? । राशि-त्रयस्थापना-१२४। १२३५ । १ । अत्रान्येन राशिना द्विकल-क्षणेन मध्यराशेर्गुणं, जातानि पञ्चविंशच्छतानि सप्तत्यधिकानि । ३६५० । एतेषामाद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकशतकरणेन भाग-हरणं, लब्धा एकोनविंशत्, शेषास्तिष्ठन्ति चतुःसप्ततिः । इदं चाष्टमण्डलगतं परिमाणम् । द्वाभ्यां चाष्टमण्डलाभ्यामेकं परिपूर्णं मण्डलं, ततोऽस्य राशेर्द्विकेन भागहारः, लब्धानि चतुर्दश मण्डलानि, पञ्चदशस्य च मण्डलस्य नवतिचतुर्विं-शत्यधिकशतभागान् १४३३३ ।

(४४) साम्प्रतमृतमासमधिकृत्य चन्द्राऽऽदीनां मण्डल-
निरूपणां कराति-

ता उउणा मासेणं चंदे कति मंडलाईं चरति ? । ता चोइसमं-
दलाईं चरति, तीसं च एगपिभागे मंरुलस्म । ता उउणा
मासेणं सूरं कति मंडलाईं चरति ? । ता पणरस मंरुलाईं
चरति । ता उउणा मासेणं णक्खत्ते कति मंरुलाईं चरति ? ।
ता पणरस मंरुलाईं चरति, पंच य वावीसमयभागं मंडलस्म ।

“ ता उउमासेणं चंदे ” इत्यादि । मृतमासेन कर्ममासेन
चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ? । भगवानाह—“ ता चोइस ”
इत्यादि । चतुर्दश मण्डलानि चरति । पञ्चदशस्य च मण्डलस्य
त्रिंशतमेकपट्टभागान् । तथाहि—यदि एकपट्टया कर्ममासेरष्टौ
शतानि चतुरशीत्यधिकानि मण्डलानां लभ्यन्ते, तत एकं कर्म-
मासेन किं लभामहे ? । राशित्रयस्थापना-६१ । ८८४ । १ । अत्रा-
न्येन राशिना एकलक्षणेन मध्यराशेर्गुणं, जातः स तावा-
नेव । तस्य एकपट्टया जागहरणं, लब्धानि परिपूर्णानि चतु-
र्दश मण्डलानि, पञ्चदशस्य च मण्डलस्य त्रिंशदमेकपट्ट-
भागः । १४३३३ । “ ता उउणा मासेणं ” इत्यादि सूर्यविषयं
प्रश्नसुत्रं सुगमम् । भगवानाह—“ ता पणरस ” इत्यादि ।
पञ्चदश परिपूर्णानि मण्डलानि चरति । तथाहि—यद्येकपट्टया
कर्ममासेरनव शतानि पञ्चदशोत्तराणि सूर्यमण्डलानां लभ्यन्ते,
तत एकं कर्ममासेन किं लभामहे ? । राशित्रयस्थापना-६१ ।
१६५ । १ । अत्रान्येन राशिना मध्यराशेर्गुणं, जातः स तावा-
नेव, तस्यैकपट्टया भागहरणं, लब्धानि परिपूर्णानि पञ्चदश म-
ण्डलानि । १५ । “ ता उउणा मासेणं ” इत्यादि नक्षत्रविषयं प्रश्न-
सुत्रं सुगमम् । भगवानाह—“ ता पणरस ” इत्यादि । पञ्चदश म-
ण्डलानि चरति, चोइसस्य च मण्डलस्य पञ्चदशविंशतिशतभा-
गान् । तथाहि—यदि द्वाविंशतेन कर्ममासशतेनाष्टदश शतानि प-
ञ्चविंशदधिकानि मण्डलानि नक्षत्रस्य लभ्यन्ते, तत एकं कर्म-
मासेन किं लभामहे ? । राशित्रयस्थापना-१२३ । १०४५ । १ । अ-
त्रान्येन राशिना मध्यराशेर्गुणं, जातः स तावानेव, तस्याऽऽद्येन
राशिना द्वाविंशत्यधिकशतकरणेन भागहरणं, लब्धानि पञ्चदश
मण्डलानि, पौरुषस्य च पञ्चदशविंशतभागान् । १५ । ३६३ ।

(४५) साम्प्रत सूर्यमासमधिकृत्य चन्द्राऽऽदीनां मण्डलानि
निरूपयति-

ता आइच्चेणं मासेणं चंदे कति मंडलाईं चरति ? । ता
चोइसमंरुलाईं चरति, एकारस य पणरसजागे मंरुलस्म ।
ता आइच्चेणं मासेणं सूरं कति मंरुलाईं चरति ? । ता
पणरस चउजागाईं मंडलाईं चरति । ता आइच्चेणं मासेणं
णक्खत्ते कति मंरुलाईं चरति ? । ता पणरस चउजागाईं
मंरुलाईं चरति, पंचतीसं च वीससयभागं मंरुलस्म ॥

“ ता आइच्चेणं ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । आ-
दित्येन मासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ? । भगवा-
नाह—चतुर्दश मण्डलानि चरति, पञ्चदशस्य च मण्ड-
लस्य एकादश पञ्चदश भागान् । तथाहि—यदि पट्टया सूर्य-
मासेरष्टौ शतानि चतुरशीत्यधिकानि मण्डलानां चन्द्रस्य ल-
भ्यन्ते, तत एकं सूर्यमासेन किं लभामहे ? । राशित्रयस्थापना-
६० । ५०४ । १ । अत्रान्येन राशिना मध्यराशेर्गुणं, जातः स

तावानेव, तस्य षष्ठ्या जगहरणं, लब्धानि चतुर्दश मण्डलानि, शेषास्तिष्ठन्ति चतुश्चत्वारिंशत् । ४४ । ततश्छेद्यच्छेदकराद्योऽधस्तनः पञ्चदशरूपः, लब्धाः पञ्चदशमण्डलस्यैकादशभागाः । १४ । १६ । “ता आइच्छेण” इत्यादि सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह—पञ्चदशचतुर्भागाधिकानि मण्डलानि चरति । तथा हि—यदि षष्ठ्या सूर्यमासेन वशतानि पञ्चदशोत्तराणि मण्डलानां सूर्यस्य लभ्यन्ते, तत एकेन मासेन किं वज्रमहे ? राशित्रयस्थापना—६० । ११५ । १ । अत्रान्येन राशिना एकलक्षणेन मध्यराशेर्गुणनं, जातः स तावानेव, तस्य षष्ठ्या भागहरणं, लब्धानि पञ्चदश मण्डलानि, षोडशस्य च षष्टिभागविभक्तस्य पञ्चदशजागात्मकाश्चतुर्भागाः । १५ । १६ । “ता आइच्छेण” इत्यादि नक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह—“ता पञ्चरस” इत्यादि । पञ्चदश मण्डलानि चतुर्भागाधिकानि पञ्चत्रिंशत् विंशत्यधिकशतजागान् मण्डलस्य चरति । किमुक्तं भवति ? बोरुशस्य च मण्डलस्य पञ्चत्रिंशत् विंशत्यधिकशतभागान् चरति । तथा हि—यदि विंशेन सूर्यमासशतेनाष्टादश शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि मण्डलानां नक्षत्रस्य लभ्यन्ते, तत एकेन सूर्यमासेन किं लज्यते ? राशित्रयस्थापना—१२० । १८३५ । १ । अत्रान्येन राशिना मध्यराशिर्गुणितः, जातस्तावानेव, तस्य विंशत्यधिकेन शतेन भागहरणं, लब्धानि पञ्चदश मण्डलानि, पञ्चत्रिंशच्च विंशत्यधिकाः शतभागाः बोरुशस्य । १५ । १६ । (४६) अधुनाऽभिवर्द्धितमासमधिकृत्य चन्द्राऽऽदीनां मण्डलानि निरूपयन्नाह—

ता अजिवद्धितेण मासेण चंदे कति मंडलाइं चरति ? ता पञ्चरस मंडलाइं चरति, तेसीति—छुचुलसीतिसत—जागे मंडलस्स । ता अजिवद्धितेण मासेण सूरि कति मंडलाइं चरति ? ता सोलस मंडलाइं चरति तेहिं जागेहिं ऊणगाइं, दोहिं अरुयावेहिं सएहिं मंडलं छित्ता । ता अभिवद्धितेण मासेण एक्खत्ते कति मंडलाइं चरति ? ता सोलस मंडलाइं चरति, सीतालीसाएहिं जागेहिं अहिं—याहिं चोदसहिं अट्टासीएहिं सएहिं मंडलं छेत्ता ॥

“ता अजिवद्धितेण” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । अभिवर्द्धितेन मानेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ? जगवानाह—“ता पञ्चरस” इत्यादि । पञ्चदश मण्डलानि चरति, बोरुशस्य च मण्डलस्य त्रयशीतिष्वशीत्यधिकशतजागान् । तथा हि—अत्रैवं त्रैराशिकम्—इह युगेऽभिवर्द्धितमासाः सप्तपञ्चाशत्, सप्त चाहोरात्राः, एकादश मुहूर्तास्त्रयोविंशतिश्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य । एषां च राशिः सांऽश इति तत्रैराशिककर्मविषयः । ततः परिपूर्णमासप्रतिपत्त्यर्थमयं राशिः षट्पञ्चाशदधिकेन शतेन गुण्यते, जातानि परिपूर्णानि नवाशीतिशतान्यष्टाविंशत्यधिकान्यभिवर्द्धितमासानाम् । किमुक्तं भवति ? षट्पञ्चाशदधिकशतसंख्येषु युगेष्वेतावन्तः परिपूर्णा अजिवर्द्धितमासा लभ्यन्ते । एतच्च द्वादशप्रभृते सूत्रकृतैव साक्षादनिहितम् । ततस्त्रैराशिककर्मावतारः । यद्यष्टाविंशत्यधिकैराजिवर्द्धितमासेनवाशीतिशतैः षट्पञ्चाशदधिकशतसंख्यया युगभाविमिश्रान्द्रमण्डलानामेकलक्षं सप्तत्रिंशत्सहस्राणि नवशतानि चतुरचराणि लभ्यन्ते, तत एकेनाभिवर्द्धितमासेन किं वज्रमहे ? राशि-

त्रयस्थापना—७२८ । १३७९०४ । १ । अत्रान्येन राशिनैकलक्षणेन मध्यराशेस्तामना, जातः स तावानेव, तस्याऽऽद्येन ८२२८ राशिना भागहरणं, लब्धानि षष्ठदश मण्डलानि । १५ । शेषमुद्धरति एकोनचत्वारिंशच्छतानि चतुरशीत्यधिकानि । ३६-८४ । ततश्छेद्यच्छेदकराद्योऽष्टाचत्वारिंशताऽपवर्तना, जात उपरितनो राशिस्यशीतिरधस्तनः षडशीत्यधिकं शतम् । १६ । आगतं षोडशमण्डलस्य त्रयशीति षडशीत्यधिकशतभागाः । “ता अभिवद्धितेण” इत्यादि सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् । जगवानाह—“ता सोलस” इत्यादि । षोडश मण्डलानि त्रिभिर्भागेन्यूनानि चरति । मण्डलं द्वाभ्यामष्टाचत्वारिंशदधिकान्यां शताभ्यां छित्त्वा । तथा हि—यदि षट्पञ्चाशदधिकशतसंख्ययुगभाविमिश्रष्टाविंशदधिकैराभिवर्द्धितमासनवाशीतिशतैः सूर्यमण्डलानामेकं लक्षं, चित्त्वारिंशत्सहस्राणि, सप्त शतानि चत्वारिंशदधिकानि लभ्यन्ते, तत एकेनाजिवर्द्धितमासेन किं वज्रमहे ? राशित्रयस्थापना—७६२८ । १४३७४० । १ । अत्रान्येन राशिनैकलक्षणेन मध्यराशिर्गुण्यते, जातः स तावानेव, तस्याऽऽद्येन ८६२७ राशिना भागो ह्रियते, लब्धानि पञ्चदश मण्डलानि । १५ । शेषमुद्धरति अष्टाशीतिशतानि विंशत्यधिकानि । ८८२० । ततश्छेद्यच्छेदकराद्योऽष्टात्रिंशताऽपवर्तना, जात उपरितनो राशिर्द्वे शते पञ्चचत्वारिंशदधिके । २४५ । अधस्तनो द्विशतेऽष्टचत्वारिंशदधिके । १२४७ । आगतं बोरुशमण्डलं त्रिभिर्भागेन्यूनं द्वाभ्यामष्टाचत्वारिंशदधिकान्यां शताभ्यां प्रविभक्तम् । २४८ । “ता अजिवद्धितेण” इत्यादि नक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् । जगवानाह—“ता सोलस” इत्यादि । बोरुश मण्डलानि सप्तचत्वारिंशता भागैराधिकानि चतुर्दशजिः शतैरष्टाशीत्यधिकैर्मण्डलं छित्त्वा । तथा हि—यदि षट्पञ्चाशदधिकशतसंख्ययुगभाविमिश्रष्टाविंशदधिकैराभिवर्द्धितमासनवाशीतिशतैरष्टाविंशत्यधिकैर्नक्षत्रमण्डलानामेकलक्षं त्रिचत्वारिंशत्सहस्राणि शतमेकं त्रिंशदधिकं लभ्यते, तत एकेनाभिवर्द्धितमासेन किं वज्रमहे ? राशित्रयस्थापना—८६२८ । १४३१३० । १ । अत्रान्येन राशिना एकलक्षणेन मध्यराशेर्गुणनं, जातः स तावानेव, तस्याऽऽद्येन ८६२८ राशिना भागो ह्रियते, लब्धानि बोरुश मण्डलानि, शेषमुद्धरति द्वे शते द्वाशीत्यधिके । २७२ । ततश्छेद्यच्छेदकराद्योऽष्टेनापवर्तना, जाता उपरि सप्तचत्वारिंशत्, अधस्तु चतुर्दश शतान्यष्टाशीत्यधिकानि । १४७८ । आगताः सप्तचत्वारिंशद् अष्टाशीत्यधिकचतुर्दशशतभागाः ।

(४७) संप्रत्येकैकेनाहोरात्रेण चन्द्राऽऽद्यः प्रत्येकं कति मण्डलानि चरन्तीत्येतन्निरूपणार्थमाह—

ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं चंदे कति मंडलाइं चरति ? ता एगं अछमंडलं चरति, एकतीसाए भागेहिं ऊणं एवहिं पञ्चरसेहिं सतेहिं अद्धमंडलं छेत्ता । ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं सूरिए कति मंडलाइं चरति ? ता एगं अछमंडलं चरति । ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं एक्खत्ते कति मंडलाइं चरति ? ता एगं अद्धमंडलं चरति, दोहिं जागेहिं अथियं सत्तहिं उतीसेहिं सएहिं अछमंडलं छेत्ता ।

“ता एगमेगेणं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एकैकेनाहोरात्रेण चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ? भगवानाह—“ता एगं”

“ता जुगेणं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । युगेन कति म-
एरुलानि चरति ?। भगवानाह-“ता अष्ट” इत्यादि । ‘ता’ इति पू-
र्ववत् । अष्टौ मण्डलशतानि चतुरशीत्यधिकानि चरति । तथा-
हि-चन्द्र एकेन शतसहस्रेणाष्टानवत्पञ्चाशते प्रविभक्तस्य म-
एरुलस्याष्टपष्ट्यधिकसप्तदशशतसंख्यान् भागान् एकेन सु-
हृत्तेन गच्छति । युगे च मुहूर्ताः सर्वसंख्याया चतुःपञ्चाश-
त्सहस्राणि, नव शतानि, ततः सप्तदश शतानि अष्टपष्ट्याधिका-
नि चतुःपञ्चाशता सदस्यैर्नवनिश्च शतैर्गुण्यन्ते, जाता नव कोटयः,
सप्ततिर्धेक्षास्त्रिपष्टिः सहस्राणि, द्वे शते ६९०६३२०० । ततोऽ-
स्य राशेरेकेन शतसहस्रेणाष्टानवत्पञ्चाशत् शतैः १०९८०० मण्ड-
लाऽऽनयनाय भागो द्वियते, तन्धानि अष्टौ शतानि चतुरशी-
त्यधिकानि मपरुलानामिति । “ता जुगेणं” इत्यादि सूर्यविषयं
प्रश्नसूत्रं सुगमम् । जगवानाह-“ता नव पणरस” इत्यादि । ‘ता’ इति
पूर्ववत् । नव मएरुनशतानि पञ्चदशाधिकानि चरति । तथा-
हि-यदि ब्राज्यामहोरात्राज्यामेकं सूर्यमण्डलं लक्ष्यते, ततः
सकलयुगभाविजिरष्टादशजिरहोरात्रशतैस्त्रिंशदधिकैः कति
मएरुलानि लक्ष्यन्ते ?। राशित्रयस्थापना-२।१।२३० । अत्रा-
न्त्येन राशिना मध्यराशेऽयुग्मं, जातान्यष्टादश शतानि त्रिंशद-
धिकानि २३३० तेषामाद्येन राशिना द्विकक्षणेन जगद्दृश्यं,

लब्धानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि ६१५। “ता जुगणं” इत्यादि नक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् । जगवानाह-“ता अष्टार-स” इत्यादि । अष्टादशविंशतिभागमण्डलशतानि अर्द्धमण्डलशतानि पञ्चविंशतिभागमण्डलशतानि चरति । तथाहि-नक्षत्र-मेकेन शतसहस्रेणाष्टानवत्या च शतैः प्रविजक्तस्य मण्डलस-त्कान् पञ्चविंशदधिकाष्टादशशतसंख्यान् प्रागान् एकेन मुहूर्-त्तेन गच्छति, युगे च मुहूर्त्ताः सर्वसंख्यया चतुःपञ्चाशत्सह-स्राणि, नव शतानि । ततस्तैः चतुष्पञ्चाशता सहस्रैर्नवभिः शतै-रष्टादश शतानि पञ्चविंशदधिकाणि गुण्यन्ते, जाता दश कोटयः, सप्त द्वाकाः, एकचत्वारिंशत् सहस्राणि, पञ्चशतानि १००७४१५०० । अर्द्धमण्डलानि चेह ज्ञातुमिष्टानि, तत एकस्य शतसहस्रस्याष्टानवत्यंश शतानामर्द्धं यानि चतु-ःपञ्चाशत्सहस्राणि नव शतानि, तैर्भागो ह्रियते, लब्धानि अष्टादश शतानि पञ्चविंशदधिकाणि अर्द्धमण्डलानामि-ति । सू० प्र० १५ पाहु० । च० प्र० । ज्यो० । ६० प० ।

(५०) “चंदेहि उ सिग्घयरा, मुरा सूरैहिं तह गहा सिग्घा । नक्खत्ता उ गहेहि य, नक्खत्तेहि तु ताराओ ॥ ६४ ॥ सव्वप्पगई चंदा, तारा पुण हुंनि सव्वसिग्घगई । एतो गईविसेसो, जोडसियाणं तु देवाणं ॥ ६५ ॥” ६० प० ।
(६१) अथ चन्द्रसूर्यनक्षत्रताराणामव्यक्तत्वं महर्क्तत्वं च विवक्षुराह-

एतेसि एं भंते ! चंदिमसूरिअगहणक्खत्ततारारूपाणं क-यरे सव्वमहिहिआ, कयरे सव्वप्पिहिआ ! गोयमा ! तारारू-वेहिंतो एक्खत्ता महिहिआ, एक्खत्तेहिंतो गहा महिहिआ, गहेहिंतो सूरिआ महिहिआ, सूरैहिंतो चंदा महिहिआ, सव्व-प्पिहिआ तारारूपा, सव्वमहिहिआ चंदा ।

“एतेसि एं” इत्यादि । एतेषां भदन्त । चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रता-रारूपाणां मध्ये कतरे सर्वमहर्क्तकाः, कतरे च, चकारोऽत्र गम्यः । सर्वाल्लपिकः ? । भगवानाह-गौतम ! तारारूपेभ्यो नक्षत्राणि महर्क्तकानि, नक्षत्रेभ्यो ग्रहा महर्क्तकाः, ग्रहेभ्यः सूर्या महर्क्त-काः, सूर्येभ्यश्चन्द्रा महर्क्तकाः । अत एव सर्वाल्लपिकस्तारारूपाः, सर्वमहर्क्तकाश्चन्द्राः । इयमत्र ज्ञातना-गतिविचारणाय येन्यः शीघ्रा उक्तास्ते तेन्य ऋद्धिविचारणायामुत्क्रमतो महर्क्तका इत्या इति । जं० ७ वक्क० । जी० । सू० प्र० । च० प्र० । (चन्द्र-सूर्ययोर्द्वयास्तमयने, तत्र बह्व्यो विप्रतिपत्तयस्तन्निराकरणं च ‘सूर्यमण्डल’ शब्दे वक्ष्यते) गणितप्रतिपादके ज्योतिःशास्त्रे, न० । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

जोडसियदेवित्थी-ज्योतिष्कदेवत्थी-स्त्री० । चन्द्राऽऽदिज्योति-ष्कदेवानामग्रमहिष्याम्, जी० ।

से किं तं जोडमियदेवित्थियाओ ? । जोडसियदेवि-त्थियाओ पंचविहाओ पसुत्ताओ । तं जहा-चंदविमा-णजोडसियदेवित्थियाओ, सूत्रविमाणजोडसियदेवित्थिया-ओ, गहविमाणजोडसियदेवित्थियाओ, एक्खत्तविमाण-जोडसियदेवित्थियाओ, ताराविमाणजोडसियदेवित्थिया-ओ । सेत्तं जोडसियदेवित्थियाओ । जी० १ प्रति० ।

जोडसियमंरुल-ज्योतिष्कमण्डल-न० । चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रता-राणां मण्डले, जं० ७ वक्क० । (ज्योतिष्कमण्डलानि पञ्चविंशतिखरूपं ‘मंडल’ शब्दे वक्ष्यते) (अथ सूर्यमण्डलानां मिथश्चन्द्रमण्ड-लानां चान्तराणि ‘अंतर’ शब्दे प्रथमभागे ६६ पृष्ठे छप्यन्ति)

अथ कति मण्डलानि द्वीपे, कति च निपधलवणे चन्द्रसूर्य-योर्भवन्तीत्याह-

संततमंतरमेयं, रवीण पणसट्ठि मंडला दीवे ।

तत्थ विसट्ठि निसट्ठे, तिनि अवाहाए तस्सेव ॥ ११ ॥

सन्ततं निरन्तरम्, एतत्पूर्वोक्तं सूर्याचन्द्रयोश्च मध्ये प्रविश-तोर्विहितैर्गच्छतोश्च मण्डलानां परस्परमन्तरं ज्ञेयं, तत्र रव्योः पञ्चषष्टिमण्डलानि क्षीपे, तत्रापि द्वाषष्टि निपधपर्वते, त्रीण च तस्य बाहायाम् । इदं तु श्रीमुनिचन्द्रसूरिजिरुक्तं समाया-ङ्कयुतौ । त्रिषष्टिस्थाने जम्बूद्वीपस्य पर्यन्तिमंऽऽस्त्युत्तरे योजन-शते पञ्चषष्टिर्भवन्ति । तत्र निपधपर्वते नीलवन्तपर्वते च त्रि-षष्टिः सूर्योदयाः, सूर्यमण्डलानि इत्यर्थः । तदन्ये तु द्वे जगत्यां, शेषाणि तु त्रयणे इत्युक्तमस्ति ! संग्रहणीकृत्यादावपि त्रिषष्टिः १ मण्डलानि निपधनीलवतोः, द्वे द्वे हरिवर्षकोट्यादौ ॥ ११ ॥

चंदाणं निसडे वि अ, मंरुल पण गुरुवएसि दीमंति ।

सेसाई मंरुलाइ, दोएह वि जलहिस्स मज्जम्मि ॥ १२ ॥

तथा चन्द्रयोर्निपधनीलवत्पर्वते एव पञ्च मण्डलानि गुरु-पदेशे दृश्यन्ते । शेषाणि द्वयोरपि जलधौ रवेर्दश, पञ्च शशिनश्च भवन्ति । तत्राप्ययं विशेषः-१ । २ । ३ । ४ । ५ । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । एतानि चन्द्रस्य सूर्यस्याऽपि साधारणानि । ६ । ७ । ८ । ९ । १० रूपाणि पुनश्चन्द्रस्यैव भवन्ति, न जातुचिदपि तेषु सूर्यः समायाति । चन्द्रस्य मण्डलान्तराणि चतुर्दश सन्ति । तत्र चतुर्षु सर्वाभ्यन्त-रेषु सर्वबाह्यमण्डलान्तरेषु च सूर्यस्य प्रत्येकं द्वादश मण्डला-नि स्युः, मध्यवर्तिषु पट्सु चन्द्रमण्डलान्तरेषु सूर्यमण्डलानि त्रयोदश भवन्ति ॥ १२ ॥ मं० ।

चन्द्रमण्डलाऽऽदिविष्कम्भो यथा-

एगट्ठिभागे ढेत्तू-ण जोयणं तस्स होंति जे जागा ।

ते चंदा छप्पन्नं, अरुयालीसं जवे सूरा ॥

एकषष्ठ्या योजनप्रमाणाद्भुवनिष्यन्नं त्रित्वा तस्य भवन्ति ये भागा एकषष्टिसंख्याः, ते च चन्द्राश्चन्द्रमण्डलानि षट्पञ्चाशद् भवन्ति । सूर्यमण्डलं नि भवन्त्यष्टाचत्वारिंशद्भागः । किमुक्तं भवति ?-योजनस्यैकषष्टिभागाः षट्पञ्चाशच्चन्द्रमण्डलस्य वि-ष्कम्भपरिमाणं सूर्यमण्डलस्याष्टाचत्वारिंशत् । एतदेव गव्यूत-परिमाणेन चिन्त्यते-तत्र चतुर्गव्यूतं योजनमिति षट्पञ्चाशच्च-तुर्भिर्गुण्यते, जाते चे शते चतुर्विंशत्यधिके । १२४ । तयारेक-षष्ठ्या भागे हने बन्धाख्यः क्रोशाः, एकस्य च क्रोशस्य एक-चत्वारिंशदेकषष्टिभागाः । विष्कम्भाद्धे चोत्सेधं, ततोऽष्टाविंश-तिरेकषाष्टभागा योजनस्योत्सेधपरिमाणं चन्द्रमण्डलस्य सा-र्वगव्यूतमेकचत्वारिंशद्विसप्तत्यधिकजगा गव्यूतस्य, तथा सूर्यमण्डलस्याष्टाचत्वारिंशदशजगा योजनस्य चतुर्भिर्गुण्यन्ते, जातं द्विनवत्यधिकं शतम् । १६२ । तस्यैकषष्ठ्या भागो ह्रियते, ब-न्धाख्यः क्रोशाः, क्रोशस्य च नवैकषष्टिभागा विष्कम्भाद्धमुत्से-

य इत्युन्नेषपरिमाणं स्तुतिशतैकपष्टिनामा योजनस्य । यद्वि
या पृथक् गव्युतं, नच च चाविशुध्यधिकशतनामान् गव्युतस्य ।
तथा चन्द्रस्य चन्द्रमण्डलस्य परिधिः परिमाणं द्वे योजने, प्रयः
श्लोकाः, एकस्य श्लोकस्य सप्तश्लोकपष्टिनामा विशेषाधिकाः ।
चन्द्रमण्डलस्य द्वे योजने, पदाः श्लोकाः, अष्टपञ्चाशदष्ट सप्तपष्टि-
नामाः श्लोकस्य विशेषाधिकाः । नक्षत्राऽऽष्टमण्डलानां तु वि-
ष्टम्भाऽऽष्टपरिमाणं संप्रदण्डीकायां तस्याधडीकायां चाभि-
हितमस्माज्जिरति ततोऽवधारयम् । ज्यो० ७ पादु० ।
(चन्द्रसूर्यप्रद्वताराणां मुहूर्तगतिप्रमाणं 'जोडसिय' शब्दे
१६०५ पृष्ठे गतम्)

जोडसियराय-ज्योतिष्कारज-पुं० । चन्द्रे, सूर्ये च । " चंदसुरि-
या य एतथ दुवे जोडसिदा जोडसियरायाणो परिवसंति । "
प्रका० २ पद । स्या० । सू० प्र० ।

जोडसियविमाण-ज्योतिष्कविमान-न० । चन्द्रसूर्यप्रहनकप्र-
ताराणां विमाने, " एतथ ये जोडसियाणं देवाणं तिरियमसंस्ते-
ज्जा जोडसियविमाणावास्तस्यसहस्ता इवंति । " प्रका० २
पद । (सर्वा विमानचक्षुषता 'विमाण' शब्दे बह्व्यते)

जोडस्तर-योगीश्वर-पुं० । योगो धर्मः शुक्लप्यानसङ्गः, सयेयां
दिग्गते इति योगिनः स्नाधवः, तैरीश्वरः सदुपदेशेन तेषां
प्रवृत्तैस्तत्संबन्धाऽऽदिति, तेषां या ईश्वरो योगीश्वरः । प्रभु-
त्वनर्थान्तरम् । योगिनां प्रभौ, आच० ४ म० ।

यदुक्तम्-

" बापडालः किमयं द्विजातिरथवा, शुद्धोऽथ वा तापसः,
किं वा तत्त्वनिवेशपशलमार्तयोगीश्वरः कोपि वा ? ।

इत्यस्वल्पविकल्पजल्पमुखैः संभाष्यमाणो जने-
नो गतो न हि चैव हृष्टहृदयो योगीश्वरो गच्छति ॥१॥ " उच०
३ अ० । याज्ञवल्क्यमुनी, योगिनां श्रेष्ठे च । दुर्गायाम्, स्त्री० ।
डीप् । वाच० ।

योगेश्वर-पुं० । युज्यन्त इति योगा मनोवाक्कायव्यापारसङ्गताः,
तैरीश्वरः प्रधानो योगेश्वरः । योगप्रधाने, आच० ४ अ० ।
श्रीकृष्णे, दुर्गायां, बन्ध्याकफौटफ्यां च, स्त्री० । डीप् । वाच० ।
योगिस्पर्ध-त्रि० । योगिनां चिन्तनीये, आच० ४ अ० ।

जोडरिम्हचारण-ज्योतीरिम्हचारण-पुं० । चारणभेदे, चन्दा-
कप्रहनतत्राऽऽद्यन्यतमज्योतीरिम्हसंघन्धेन शुवीच चरणच-
ङ्क्रमणप्रवणा ज्योतीरिम्हचारणाः । प्रव० ६७ द्वार ।

जोडरिस-ज्योतीरिस-न० । रत्नभेदे, रा० । ज्ञा० । आ० म० ।
स्या० । ज्योतीरिसं नाम रत्नम् । जी० ३ प्रति० ।

जोडरिसमय-ज्योतीरिसमय-वि० । ज्योतीरिसाऽऽस्यरत्नाऽऽ-
त्मके, " जोडरिसमया उत्तरंगा । " " जोडरिसमया वंसा । "
ज्योतीरिसं नाम रत्नं तन्मया वंशाः । रा० ।

जोकारकरण-जोत्कारकरण-न० । पित्रादीनां जोत्कारकरणा-
ऽऽत्मके जिनभवनस्थितानामाशातनाभेदे, ध० २ अधि० ।

जोग-योग-पुं० । योजनं योगः । युज्-घञ् । बन्धे, योगो बन्ध
इत्यनर्थान्तरमिति । पं० सू० ४ सूत्र । संबन्धे, दृ० ६ उ० ।
४०४

आतु० । स्या० । द्वा० । प्रश्न० । विशे० । संभवे, द्वा० १० द्वा० ।
अप्राप्तज्ञानाऽऽदिप्रापणे, कल्प० १ कृष्ण ।

(१) " जोगफलेनं वट्टमाणा पमिचहंति । " अलब्ध-
स्येप्सितस्य घस्तुनो लानो योगो, लब्धस्य परिपाहनं
कैम इति । ज्ञा० १ ध्रु० ५ म० । योगो बीजाऽऽधानो-
द्भेदयोगणकरणम्, केमं तत्तदुपलब्धाऽऽपादनम् । रा० । सं-
योगे, मेलने, चर्माऽऽदिधारणे, युक्ती, शब्दाऽऽदीनां प्रयोगे,
समुदायशब्दस्यावयवार्थसंबन्धे, ' योगबलं समाख्या ' इति
मीमांसकाः । " योगः कर्मसु कौशलम् " इत्युक्ते यथास्थित-
घस्तुनोऽन्यधारूपप्रतिपादने, वाच० । विधिकर्तृनुकूलपरि-
वारसंपत्तौ, प्रति० । इत्यतो बाह्ये मनोवाक्कायव्यापारे, तं० ।
आ० म० । आ० चू० । नं० । अनु० । नि० चू० । पं० व० ।
न० । स्या० । प्रश्न० । आच० । उत्त० । सूत्र० । विशे० । योगो,
व्यापारः, कर्म, किंचेत्यनर्थान्तरमिति । विशे० । आतु० । इय० ।
जित० । " जोगा मणमाईआ " योगा मनोव्यापाराऽऽद्यः । प्रति० ।
आचा० । स्या० । सूत्र० । " मणवयसकाइए जोगे वट्टमाणाणं "
स्या० ६ उ० ।

(२) स च द्विधा । द्रव्ययोगो, भावयोगश्च-

द्वये मणवइकाए-जोगा दब्बा दुहा उ जावमि ।

जोगो सम्मचाई, पसत्य इयो य विवरीओ ॥

इत्य इति द्वारपरामर्शः । (मणवइकाए-जोगा दब्बा इति)
मनोवाक्काययोग्यानि इत्याणि इत्ययोगः । इयमत्र भावना-जी-
वेनाशुहंतानि शूहंतानि वा स्वव्यापाराप्रवृत्तानि इत्ययोगः ।
(दुहा उ जावमि स्ति) द्विधैव, नुशब्दस्यैवकारार्थत्वाद् द्विप्रकार
पय, जावे जावविपयो योगः । तद्यथा-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च । तत्र
प्रशस्तः सम्यक्त्वाऽऽदिः आदिशब्दाद् ज्ञानाऽऽवरणपरिग्रहः ।
प्रशस्तता चास्य प्रशस्यते युज्यते अनेनाऽऽत्माऽपवर्गेणेत्य-
न्यर्थयत्वात् । इतरो मिथ्यात्वाऽऽदियोगो विपरीतोऽप्रश-
स्तः, युज्यतेऽनेनाऽऽत्मा अष्टविधेन कर्मेणेति व्युत्पत्तिभावात् ।
आ० म० १ अ० २ अ० । " दब्बजोगो-तिपहं चरहं वा
जोगाणं जोगो । अहवा-मणवइकायपाओगाणि दब्बाणि ।
जावजोगो- " जोगो विरियं थामो, उच्छा-इ परकमो तहा
चेहा । सत्ती सामन्यं ति य, जोगस्स इवंति पज्जाया " ॥१॥
सो य सम्मत्तादिअणुगतो पसत्थो, मिच्छत्तअण्णाणअविरति-
गओ अपसत्थो " । आ० चू० २ अ० ।

(३) मनोवाक्कायाऽऽत्मको योग एकस्मिन्समये शुजोऽशुभो
वा जवेध तूमयरूप इति प्रेरकः प्राह-

नाण मणवइकाओगा, सुभाऽसुभा वि समयमि दीसंति ।

दब्बमि मीसजावो, भवेज्ज न उ जावकरणमि । १॥३६॥

ननु मनोवाक्काययोगाः शुभा अशुभाश्च, मिथ्या इत्यर्थः । एक-
स्मिन्समये दृश्यन्ते । तत्कथम् ? उच्यते- " शुभोऽसुभो वा स एव-
समयमि स्ति (१६३५ या) " तथाहि-किञ्चिदविधिना दानाऽऽ-
दिवितरणं चिन्तयतः शुभाशुभो मनोयोगः । तथा-किमप्यविधि-
नैव दानाऽऽदिधर्ममुपदिशतः शुभाशुभो वायोगः । तथा-किम-
प्यविधिनैव जिनपूजावन्दनाऽऽदिकायवेष्टां कुर्वतः शुभाशुभः का-
ययोग इति । तदेतदयुक्तम् । कुत इत्याह- " दब्बमि " इत्यादि । इद-
मुक्तं भवति-इह द्विविधो योगः-इत्यतो, जावतश्च । तत्र मनोवा-
क्काययोगप्रवृत्तकानि इत्याणि, मनोवाक्कायपरिस्पन्दाऽऽत्म-
को योगश्च द्रव्ययोगः । यस्त्वेतदुभयरूपयोगहेतुरप्यवसायः

स प्रावयोगः । तत्र शुभाशुभरूपाणां यथोक्तचिन्तादेश-
नाकायचेष्टानां प्रवर्त्तकं त्रिविधं अपि व्यवयोगे व्यवहारन-
यदर्शनविवक्षामात्रेण जवेदपि शुभाशुभत्वलक्षणो मिश्रभावः,
न तु मनोवाक्काययोगनिबन्धनाध्यवसायरूपे प्रावकरणे भा-
वाऽऽत्मके योगे । अयमभिप्रायः—व्यवयोगो व्यवहारनयदर्श-
नेन शुभाशुभरूपोऽपीष्यते । निश्चयनयेन तु सोऽपि शुभोऽ-
शुभो वा केवलः समस्ति, यथोक्तचिन्तादेशनाऽऽदिप्रवर्त्तक-
व्ययोगाणामपि शुभाशुभरूपमिश्राणां तन्मतेनाभावात् । मनो-
वाक्कायद्रव्ययोगनिबन्धनाध्यवसायरूपे तु प्रावकरणे भावयोगे
शुभाशुभरूपो मिश्रभावो नास्ति, निश्चयनयदर्शनस्यैवाऽऽगमेऽत्र
(विवक्षितत्वात् । न हि शुभान्यशुभानि वाऽध्यवसायस्थानानि
मुक्त्वा शुभाशुभाध्यवसायस्थानरूपस्तृतीयो राशिरागमे क-
चिदपीष्यते, येनाध्यवसायरूपे भावयोगे शुभाशुभत्वं स्यादिति
भावः । तस्मान्प्रावयोग एकस्मिन्समये शुभोऽशुभो वा जघति,
न तु मिश्रः । विशेषः । प्रति० ।

(४) योगाश्च दोषाय गुणाय च भवन्ति, तदेतत्प्रतिपादयति—

मणो य वाय काशो य, तिविहो जोगसंगहो ।

ते अजुत्तस्स दोसाय, जुत्तस्स य गुणावहा ॥

मनोयोगो, वाग्योगः, काययोगश्चेति त्रिविधो योगसंग्रहो
जघति, संक्षेपतस्त्रिधा योगो जघतीत्यर्थः । ते मनोवाक्काय-
योगा अयुक्तस्यानुपयुक्तस्य दोषाय कर्मबन्धाय भवन्ति, युक्तस्य
तु त एव गुणाऽऽवहाः कर्मनिर्जराकारिणः संपद्यन्ते । वृ० ३ उ० ।
तदात्मके आश्रवद्वारभेदे, स० ५ सम० । योजनं योगो, जीवस्य
वीर्यपरिस्पन्द इति यावत् । यदि वा—युज्यते धावनचक्षणाऽऽ-
दिक्रियासु व्यापार्यते इति योगः । कर्मणि घञ् । यद्वा—युज्यते सं-
वध्यते धावनचक्षणाऽऽदिक्रियासु जीवोऽनेनेति “पुंसाञ्ज” —॥५।
३।३०॥ इति करणे घञ्प्रत्ययः । कर्म० ३ कर्म० । स० । प०सं० ।
आव० । अनु० । भावतः कायाऽऽदिकरणयुक्तस्याऽऽत्मनो वीर्य-
परिणतिविशेषे, स्था० १ ठा० । अष्ट० ।

(५) स च मनोवाक्कायलक्षणसहकारिकारणभेदाद्विविधः—

“परिणामाश्लेषणग्रह-णसाहच्यं तेन लब्धनामतिगं ॥” क०प्र० ।
अस्याक्षरगमनिका-परिणमनं परिणामः । अन्तर्भूतनिजार्था-
त् (व्यञ्जनात्—) ॥ ५ । ३ । १३२ ॥ इति घञ्
प्रत्ययः । परिणामाऽऽपादानमित्यर्थः । आलम्ब्यत इत्या-
लम्बनम्, ‘अनट्’ । ५ । ३ । १३४ । इति भावेऽनट्प्रत्ययः ।
गृहीतिर्ग्रहणं, तेषां साधनं, साध्यतेऽनेनेति साधनं, योगसंक्षि-
प्यर्थं “करणऽऽधारे” । ५ । ३ । १३६ । इत्यनट्प्रत्ययः । तथा-
हि—तेन वीर्यविशेषण योगसंक्षितेनौदारिकाऽऽदिशरीरप्राणो-
भ्यान् पुत्रज्ञानं प्रथमतो गृह्णाति, गृहीत्वा च प्राणाऽपानाऽऽदि-
रूपतया परिणमयति, परिणमय्य च तन्निर्गतेतुसामर्थ्यवि-
शेषसिद्धये तानेव पुत्रज्ञानवद्वस्यते । यथा मन्दशक्तिः कश्चि-
न्नगरे परिभ्रमणाय यद्यप्यमलम्बने, ततस्तद्व्यष्टमनो जातसा-
मर्थ्यविशेषः सन् तान् प्राणापानाऽऽदिपुत्रं न विस्मृजतीति ।
परिणामाऽऽलम्बनग्रहणसाधनं वीर्यं, नेन च वीर्येण योगसंक्षिकेन
मनोवाक्कायावष्टमनो जायमानेन (लब्धनामतिगं ति) लब्धं
‘नामत्रिकं-मनोयोगः, वाग्योगः, काययोग इति । तत्र मनसा क-
रणभूतेन योगो मनोयोगः, वाचा योगो वाग्योगः, कायेन योगः
काययोगः । कर्म० ५ कर्म० ।

(६) योगप्रकरणायाऽऽह—

तिविहे जोगे पस्ये । तं जहा-मणोजोगे, वयजोगे, का-
यजोगे ॥

“तिविहे जोगे” इत्यादि । इह च वीर्यान्तरायकृपकृपोपश-
मसमुत्थलविश्वविशेषप्रत्ययमभिसन्ध्यनभिसन्धिपूर्वकमात्मनो
वीर्ययोगः । आह च—“जोगो विरियं धामो, उच्छाह परकमो तद्वा-
चिष्ठा । सत्ती सामर्थ्यं ति य, जोगस्स हवति पञ्जाया” ॥१॥
इति । स च द्विधा—सकरणोऽकरणश्च । तत्रालेख्यस्य केवल-
नः कृत्स्नयोर्ह्येवद्वययोरर्थयोः केवलज्ञानं, दर्शनं चोपयुज्ज्ञान-
स्य योऽसावपरिस्पन्दः प्रतिघो वीर्यविशेषः सोऽकरणः । स
च नेहाधिक्रियते, सकरणस्यैव त्रिस्थानकावतारित्वात् । अत-
स्तस्यैव व्युत्पत्तिः, तमेव चाऽऽश्रित्य सूत्रव्याख्या युज्यते ।
जीवः कर्ममय्येन “कम्मं जोगनिमित्तं वज्झइ” इति वचनाद्
युक्ते वा प्रयुक्ते यं पर्यायं स योगो, वीर्यान्तरायकृपोपशम-
नितो जीवपरिणामविशेष इति ।

आह च—

“मणसा वयसा काए-ण वा वि जुत्तस्स विरियपरिणामो ।

जीवस्स अप्पणिज्जो, स जोगसज्जो जणकम्मामो ॥ १ ॥

तेओजोगेण जहा, रत्तत्ताई घम्म्मस्स परिणामो ।

जीवकरणप्पभोगे, विरियमवि अप्पपरिणामो” ॥ २ ॥ इति ।

स्था० ३ ठा० १ ठ० । औदारिकाऽऽदिशरीरस्याऽऽत्मनो वी-
र्यपरिणतिविशेषः काययोगः, औदारिकवैक्रियाऽऽहारकशरीर-
व्यापारऽऽहृतवाग्व्यसमूहसाक्षिव्याज्जीवव्यापारो वाग्योगः ।
न० । पं० सं० । स्था० । सूत्र० । मनसा करणेन युक्तस्य जीव-
स्य योगो वीर्यपर्यायो दुर्बलस्य यष्टिकाव्यवपुष्टम्भकरो
मनोयोग इति । स चतुर्विधः—सत्यमनोयोगः, मृषामनोयोगः ।
सत्यमृषामनोयोगः, असत्यमृषामनोयोगश्चेति । मनसो वा योगः
करणकारणानुमतिरूपो व्यापारो मनोयोगः । एवं वाग्योगोऽपि ।
एवं काययोगोऽपि । नवरं, स सप्तविधः, औदारिकौदारिकमि-
श्रवैक्रियवैक्रियमिश्राऽऽहारकाऽऽहारकमिश्रकर्मणकाययोगभे-
दादिति । तत्रौदारिकाऽऽद्यः शुद्धाः सुबोधाः । औदारिकमिश्रस्तु
औदारिक एवापरिपूर्णो मिश्र उच्यते । यथा—गुरुमिश्रं दधिः न
गुरुतया नापि दधितया व्यपदिश्यते, तत्ताभ्यामपरिपूर्णात्वादेव,
एवमौदारिकमिश्रं कर्मणेन नौदारिकतया, नापि कर्मणतया
व्यपदेष्टुं शक्यमपरिपूर्णात्वादिति तस्य मिश्रव्यपदेशः । एवं वै-
क्रियाऽऽहारकमिश्रावपीति शतकटीकाशेषः । प्रज्ञापनाव्याख्या-
नांशस्त्वेवम्—औदारिकाऽऽद्याः शुद्धास्तत्पर्याप्तकस्य, मिश्रास्त्व-
पर्याप्तकस्येति । तत्रोत्पत्तावौदारिककायः कर्मणेन, औदारिकश-
रीरेणश्च वैक्रियाऽऽहारककरणकाले वैक्रियाऽऽहारकाभ्यां
मिश्रो भवतीति, एवमौदारिकमिश्रः । तथा वैक्रिय-
मिश्रो देवाऽऽद्युत्पत्तौ कर्मणेन कृतवैक्रियस्य औदारिकप्र-
वेशाद्यामौदारिकेण । आहारकमिश्रस्तु साधिताऽऽहा-
रकायप्रयोजनः पुनरौदारिकप्रवेशे औदारिकेणेति का-
र्मणस्तु विग्रहे केवलसमुद्घातेनेति सर्व एवायं योगः
पञ्चदशश्लोतः । सङ्ग्रहोऽस्य—“सच्चं मोसं मीसं, मस-
च्चमोसं मणो वए चैव । काओ उराल विक्किय, आहा-
रं मीस कम्म जोगो चि” ॥ १ ॥ स्था० ३ ठा० १ ठ० ।
(७) काव्यापारविशेषावेव मनोवाग्योगावप्येते यद्यस्मात्ततो-
ऽत्रमदोषः, न हि काविको योगः कस्याश्चिद्व्यवस्थायां शरीरि-

प्रां जन्तूनां न वर्तते, अस्मिन्नास्ति मिथ्यानामेव तद्विचारादि-
नन्तो वास्तविकताऽऽदिकास्तदपि मोऽस्त्विति भावः ।

तर्हि ननु चिन्त्यतां मनोवाग्योगकथा । नेत्याह-

हिं पृथ तनुभरंजे-न जेग मुंनड स वाग्भो जोगो ।

मण्डव स माणसिओ, तनुजोगां चैव न विभक्तो ॥३५॥

‘किं पुन सि’ तथाऽपीत्यन्याथे । ननु इदमुक्तं भवति-यद्यपि
काययोगः सर्वत्रानुगतोऽस्ति, तथाऽपि येन मनोवाग्द्वयाणा-
मुपादानं करोति, स कायिको योगः येन तु संरम्भेण तन्मेव
मुञ्चति, स वाग्विकः येन तु मनोद्वयाणि चिन्तायां व्यापारय-
ति, स मानसिकः । इत्येवं तनुयोग एवैव तपाधिज्ञेयत्वात्विधा-
दिभक्त इति । एतावन्मात्रेणैव त्रयोऽप्यसौ योगा व्यवहियन्ते ।
एतावन्तत्वेक एव सर्वत्र कायिको योग इति ॥३५॥

तथा च प्रमाणान्ति-

तनुजोगो विअ मणवड-जोगा काण्ण डव्वगहणाओ ।

आणापाण व्व न चे, तओ वि जोगंतरं होज्जा ॥३६॥

तनुयोग एव मनोवाग्योगौ, तदन्तर्गतवैवेनावित्यर्थः ।
इय प्रतिहा, कायेनैव तद्व्यग्रहणादिनि हेतुः, प्राणापानवदिति
दृष्टान्तः । यथा-कायेन व्यग्रहणात् प्राणापानव्यापारः कायि-
कयोगात् भिद्यते, एवं मनोवाग्योगानपीति जायः । न चेदेवं-न
देव त्वया प्राणापानव्यापारस्तनुयोगतयाऽनुपपन्नयते, तर्हि
नतोऽपि मोऽपि प्राणापानव्यापारो योगान्तरं स्यात्, ततो
योगवतुष्टयसङ्गः, अनिष्टं चेत्तत्, तस्मात्कायिकयोग एवाय-
निति ॥ ३६॥

अथ परः प्राह-

तुक्खे तनुजोगत्ते, कीस व जोगंतरं तओ न कओ ।

मणवडजोगा व कया, जण्ड ववहारसिद्धत्वं ॥३६॥

ननु त्वद्वक्तव्यस्यैव सर्वेषां तुल्ये तनुयोगत्वे मनोवाग्योगव-
त्किमिति नकोऽसौ प्राणापानव्यापारः कायिकयोगाद् योगान्तरं
न ह्यनः, किमिति चतुर्थो योगो न कृत इत्यर्थः । अथ नैवं क्रियते,
तर्हि तुल्येऽपि तनुयोगत्वे मनोवाग्योगां काययोगात्किमिति
पृथक् कृतौ ? तस्मात्तनुयोगत्वस्य सर्वत्र तुल्यत्वादेक एव
काययोगः क्रियताम् । तपाधिज्ञेयं तु चत्वारो वा योगाः क्रिय-
न्ताम् । अन्यथा पक्षपातमात्रमेव स्याद्, न तु युक्तिरिति भावः ।
अत्रोत्तरमाह-“मण्डव” इत्यादि । भवत्येतेऽत्रोत्तरं, किं तत्, इत्या-
ह-व्यवहारस्य लोकलोकात्तररुदस्य सिद्ध्यर्थे प्रसिद्धिनिमि-
त्तं, मनोवाग्योगावेव पृथक्कृतौ, न प्राणापानयोग इति ॥३६॥

व्यवहारोऽपि किमतीत्यं प्रवृत्त इत्याह-

कायकिरियाऽऽइरित्तं, नाऽऽणापाणयफुल्लं जह वर्ई ।

दीसइ मणुसो य फुल्लं, तनुजोगऽन्तरो तो सो ॥३६॥

कायक्रिया कायव्यापारः, तदतिरिक्तं तद्व्यधिकं प्राणापान-
फलं न किमपि दृश्यते । यथा वाच्यो मनसश्च स्फुटं तद् दृश्य-
ते । इदमुक्तं भवति-यथा वाचः स्वाध्यायविधानपरप्रत्यायनाऽऽ-
दिकं, मनसश्च धर्मेध्यानाऽऽदिकं, विशिष्टं स्फुटं कायक्रियाप्रतिरि-
क्तं फलमुपलभ्यते, नैवं प्राणापानयोः, इति तनुयोगाऽन्तरवर्त्य-
वासौ प्राणापानव्यापारो व्यवहियते, न पृथक् । न च वक्तव्य-
जीवत्प्राणविति मन्त्रिजिननाऽऽदिकं प्राणापानफलमप्युपल-

भ्यत एवेति; एवं तनुस्य प्रयोजनमात्रस्य सर्वत्र विद्यमानत्वाद्
धावनवहनाऽऽदिव्यापारस्यापि पृथक् योगत्वप्रसङ्गात्, तस्मा-
द्विशिष्टव्यवहाराङ्गभूतपरप्रत्यायनाऽऽदिकत्वाद्वाङ्मनोयोगा-
वेव पृथक् कृतौ, न प्राणापानयोग इति । तदेवं तनुयोगो वाङ्मन-
सर्गविषये व्याप्रियमाणो वाग्योगः, मनने तु व्याप्रियमाणो म-
नोयोगः; वाग्विषयो योगो वाग्योगः, मनोविषयो योगो मनोयो-
ग इति कृत्वा । इत्येवं तनुयोगविशेषावेव वाङ्मनोयोगौ इत्ये-
तद्वर्जितम् ॥३६॥

अथवा स्वतन्त्रावेवैतौ इति दर्शयन्नाह-

अहवा तनुजोगादिअ-वड्ढव्वसमूहजीववावारी ।

सो वड्ढजोगो जण्ड, वाया नितिरिज्जण तेणं ॥ ३६॥

तह तणुवावारादिअ-मण्डव्वसमूहजीववावारी ।

सो मणजोगो मण्ड, मण्ड नेयं जओ तेणं ॥ ३६॥

अथवा-तनुयोगेन कायव्यापारेणाऽऽहतो गृहीतो योऽसौ वाग्-
व्यसमूहः, तेन सहकारिकारणभूतेन तन्निर्गम्यं योऽसौ
जीवस्य व्यापारः, स वाग्योगो जण्डने; वाचा सहकारिकारण-
भूतया जीवस्य योगो वाग्योग इति कृत्वा । किं पुनस्तेन क्रियते?
इत्याह-सैव वाक् तेन जीवव्यापारेण निरूप्यते परप्रत्यायना-
यमुच्यते इति । तथा तनुव्यापारेणाऽऽहतो योऽसौ मनोद्वयस-
मूहः, तेन सहकारिकारणभूतेन वस्तुचिन्तनाय योऽसौ जी-
वस्य व्यापारः, स मनोयोगो जण्डने, मनसा सहकारिकारण-
भूतेन जीवस्य योगो मनोयोग इति व्युत्पत्तेः । कुतः पुनरयं म-
नोयोगः, इत्याह-यतस्तेन रूपं जिनमूर्त्यादिकं मन्यते चिन्त्यते,
अतस्तस्य मनोयोगत्वमिति । तदेवमत्र पक्षे वाङ्मनस्यनिर्गमोऽऽ-
दिकाले तनोव्यापारः सद्यपि न विवक्षितः, किं तु वाङ्मनोव्य-
वसच्चिदस्य जीवस्यैवेति स्वतन्त्रावेव वाङ्मनोयोगौ, न तु त-
नुयोगविशेषभूताविति भावः । आनापानव्यवसाच्चिदात्, त-
न्मोचने जन्तोस्तद्योगोऽपि स्वतन्त्रः पृथक् प्राप्नोतीति चेत् । न ।
“मण्डव ववहारसिद्धत्वं । (३६ गाथा) ” इत्यादिना प्रतिवि-
हितत्वादिति ॥ विशेषः ॥

(२) सामान्येन योगं प्रकृत्य विशेषतो नारकाऽऽदिषु चतु-
विंशतौ पदेषु तमनिदिशन्नाह-

एवं एरइयाणं विगलिदियवज्जाणं जात्र वेमाणियाणं ।

“एवं” इत्यादि कण्ठ्यं, नवरमणिप्रसङ्गपरिहारयेदमुक्तम् ।
(विगलिदियवज्जाणं ति) तत्र विकलेन्द्रिया अपञ्चेन्द्रिया-
स्तेषां छकेन्द्रियाणां काययोग एव, द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां तु
काययोगव्यायोगाविति । स्यात् ३ ग ० १ ड ० । जी ० । (यो-
गानांभित्य दण्डकः ‘पद्मोग’ शब्दे वक्ष्यते)

उत्पलजीवानधिकृत्य-

ते णं जंते ! जीवा किं मणजोगी, वड्ढजोगी, कायजोगी ?

गोयमा ! एो मणजोगी, एो वयजोगी, कायजोगी वा,

कायजोगिणो वा ॥ भ ० ११ इ ० १ उ ० । जी ० ।

मनुष्याणां योगो यथा-

ते णं भंते ! जीवा किं मणजोगी, वड्ढजोगी, कायजोगी,

अजोगी ? गोयमा ! मणजोगी वि, वड्ढजोगी वि, कायजोगी

वि, अजोगी वि ॥

योगद्वारे मनोयोगिनो, वाग्योगिनः, काययोगिनोऽप्योगिनश्च । त-
त्रायोगिनः शैलेऽयवस्थां प्रतिपन्नाः । जी० १ प्रति० । (पुष्पाका-
ऽऽदीनां योगो 'णिमांथ' शब्दे । संयताऽऽदीनां योगः 'सं-
जय' शब्दे वक्ष्यते)

(६) नैरयिकाऽऽदिदण्डकेषु समविषमयोगावधिकृत्य योगा-
धिकारादेवेदमाह-

दो जंते ! णेरइया पढमसमयउववण्णगा किं समजोगी, वि-
समजोगी ? । गोयमा ! सिय समजोगी, सिय विसमजोगी ।
से केणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ-सिय समजोगी, सिय विस-
मजोगी ? । गोयमा ! आहारयाओ वा से अणाहारए, अ-
णाहारयाओ वा से आहारए, सियहीणे, सिय तुल्ले, सिय
अम्भहिए, जइ हीणे असंखेज्जइभागहीणे वा, संखेज्जइ-
भागहीणे वा, संखेज्जगुणहीणे वा, असंखेज्जगुणहीणे वा,
अह अम्भहिए असंखेज्जइजागमम्भहिए वा, संखेज्जइजा-
गमम्भहिए वा, संखेज्जगुणमम्भहिए वा, असंखेज्जगुण-
मम्भहिए वा, से तेणट्ठेणं जाव सिय समजोगी, सिय
विसमजोगी, एवं जाव वेमाणिया ।

"दो जंते ! " इत्यादि । प्रथमः समय उपपन्नयोर्ययोस्तौ प्रथ-
मसमयोपपन्नौ, उत्पत्तिश्चेद् नरकक्षेत्रप्राप्तिः, सा च द्वयोरपि
विग्रहेण, ऋजुगत्या वा, एकस्य वा विग्रहेण, अन्यस्य च ऋजुग-
त्येति । (समजोगि चि) समो योगो विद्यते ययोस्तौ समयोगि-
नौ, एवं विषमयोगिनौ । "आहारयाओ वा" इत्यादि । आहा-
रकाद्वा, आहारकं नारकमाश्रित्य (से चि) स नारकोऽनाहा-
रकः । अनाहारकाद्वा, अनाहारकं नारकमाश्रित्याहारकः । किमि-
त्याह ?-(सिय हीणे चि) यो नारको विग्रहान्नावेनागत्याऽऽहारक
एवोत्पन्नोऽसौ निरन्तराऽऽहारकत्वादुपचित एव, तदपेक्षया च
यो विग्रहगत्याऽनाहारको भूत्वोत्पन्नोऽसौ हीनः पूर्वमनाहार-
कत्वेनानुपचितत्वास्तीनयोगत्वेन च विषमयोगी स्यादिति भावः ।
(सिय तुल्ले चि) यौ समानसमयया विग्रहगत्याऽनाहारकौ
भूत्वोत्पन्नौ, ऋजुगत्या वा गत्योत्पन्नौ, तयोरैक इतरापेक्षया
तुल्यः, समयोगी जवतीति भावः । (अम्भहिए चि) यो विग्र-
हान्नावेनाहारक एवाऽऽगतोऽसौ विग्रहगत्यनाहारकापेक्षयोप-
चिततरत्वेनाभ्यधिको विषमयोगीति भावः । इह च-"आहा-
रयाओ वा से अणाहारए" इत्यनेन हीनतायाः, "अणाहार-
याओ वा आहारए" इत्यनेन चाभ्यधिकाया निबन्धनमुक्तम् ।
तुल्यतानिबन्धनं तु समानधर्मतालक्षणं प्रसिद्धत्वाच्चोक्त-
मिति । म० ३५ श० १ उ० । (सयोगिमनोयोगिवाग्योगि-
काययोग्ययोगिकानामल्पबहुत्वं, संसारसमापन्नजीवानां यो-
गाल्पबहुत्वं च 'अप्पाबहुय' शब्दे प्रथमभागे ६५६पृष्ठे दृश्य-
म् । एकैक्याऽऽदीनां योगसंभवो, अनन्तानुबन्धयुद्धरहिते
मिश्र्यादष्टौ यावन्तो योगास्ते उपर्याप्तानां योगवृत्तस्थितिवन्ध-
प्रस्तावे 'बंध' शब्दे दृश्याः) श्रुतोपदिष्टे संयमहेतौ सम्यग्ज्ञा-
नोवाक्कायव्यापारे च । योगाः श्रुतोपदिष्टाः संयमहेतवः
२५० १ उ० । योगाः सम्यग्ज्ञानोवाक्कायव्यापारा इति । अने०
३ अधि० । योगो विशिष्टमनोवाक्कायव्यापार इति च । सूत्र० १

श्रु० ८ अ० । समाधौ, उक्त० १ अ० । ध्यानविशेषे, यो० २ वि-
ष० । आत्माभ्यन्तरपरिणामे, द्वा० १६ द्वा० ।

(१०) कतिविधो योग इत्याह-

साद्वम्बनो निराल-म्बनश्च योगः परो द्विधा ज्ञेयः ।

जिनरूपध्यानं ख-न्वाद्यस्तत्तत्त्वगस्त्वपरः ॥ १ ॥

सह आद्वम्बनेन चक्षुरादिज्ञानविषयेण प्रतिमाऽऽदिना वर्तत
इति साद्वम्बनः, निराद्वम्बनश्चाऽऽद्वम्बनाद्विषयभावापत्तिरूपा-
श्लिष्कान्तो निराद्वम्बनः, यो हि ह्यस्थेन ध्यायते, न च स्वरूपेण
दृश्यते, तद्विषयो निरालम्बन इति यावत् । योगो ध्यानविशेषः,
परः प्रधानो, द्विधा ज्ञेयो द्विविधो वेदितव्यः । जिनरूपस्य स-
मवसरणस्थितस्य, ध्यानं चिन्तनं, खलुशब्दो वाक्याद्वङ्कारे,
आद्यः प्रथमः, सालम्बनो योगः । तस्यैव जिनस्य तत्त्वं केवल-
जीवप्रदेशसङ्गतारूपं केवलज्ञानाऽऽदिस्वप्नावं, तस्मिन् गच्छतीति
तत्तत्त्वगः । तुरेवकारार्थः, अपरोऽनलम्बनः, मुक्तपरमात्मस्वरूप-
ध्यानमित्यर्थः ॥ १ ॥

कथं पुनर्जिनरूपं ध्यातव्यमित्याह-

अष्टपृथग्जनचित्त-त्यागाद्योगिकुलचित्तयोगेन ।

जिनरूपं ध्यातव्यं, योगविधावन्यथा दोषः ॥ २ ॥

अष्ट च तानि पृथग्जनचित्ताति च, तेषां त्यागात्परिहारात्,
योगिकुलस्य चित्तं मनः, तद्योगेन तत्संबन्ध, जिनरूपं परमाऽऽ-
त्मरूपं, ध्यातव्यं ध्येयं, योगविधौ योगविधाने, अन्यथा दोषोऽ-
पराधः ॥ २ ॥

तान्येव चाष्टौ चित्तान्याह-

खेदोद्वेगक्षेपो-त्यानञ्जान्त्यन्यमुद्गुगाऽऽसङ्गैः ।

युक्तानि हि चित्तानि, प्रवन्धतो वर्जयेद् मनिमान् ॥ ३ ॥

खेदः भ्रान्तता, क्रियाश्चप्रवृत्तिहेतुः पथि परिभ्रान्तवत् । खेदा-
भावेऽप्युद्वेगः, स्थानस्थितस्यैव उद्विग्नता, कुर्वाणोऽप्युद्विग्नः
करोति न सुखं लभते । क्षेपः क्लिप्तचित्ता, अन्तराऽन्तराऽन्यत्र
न्यस्तचित्तवत् । उत्थानं चित्तस्याप्रशान्तवाहिता, मनःप्रभृती-
नामुक्तेकाद् मदावच्छेदपुरुषवत् । भ्रान्तिरतस्मिन्सिद्धग्रहस्था, शु-
क्तिकार्या रजताभ्यारोपवत् । अन्यमुद्गु अन्यहर्षः । रग् रोगः,
पीमाभङ्गो वा । आसङ्गोऽभिषङ्गः । खेदोद्वेगश्च, क्षेपश्चो-
त्थानं च, भ्रान्तिश्चान्यमुक्च, रक् चोऽऽसङ्गश्च, तैर्युक्तानि
हि संबद्धानि हि, चित्तानि प्रभुतान्यष्ट, प्रवन्धतः प्रवन्धेन,
वर्जयेत्परिहरेत्, मनिमान् बुद्धिमान् ॥ ३ ॥

खेदाऽऽदींश्चित्तदोषान् फलद्वारेणोपदर्शयन्नाह-

खेदे दाढर्यान्नावा-च प्रणिधानमिह सुन्दरं भवति ।

एतच्चेह प्रवरं, कृषिकर्मणि सखिलवद् ज्ञेयम् ॥ ४ ॥

खेदे चित्तदोषे सति, दाढर्याभावाद् दृढत्वाभावाद्, न प्रणिधान-
मैकाम्यम्, इह प्रस्तुते योगे, सुन्दरं भवति । एतच्च प्रणिधानम्,
इह योगे, प्रवरं प्रधानं, कृषिकर्मणि धान्यनिष्पत्तिफले, सखि-
लवज्जलवज्ज्ञेयम् ॥ ४ ॥

उद्वेगे विधेया-दिष्टिसमं करणमस्य पापेन ।

योगिकुलजन्मवाधक-महमेतत्तत्तदिदामिष्टम् ॥ ५ ॥

उद्वेगे चित्तदोषे, विद्वेवाद्योगविषयतो, विष्टिसमं राजविष्टि-
रूपं, करणमस्य योगस्य, पापेन हेतुभूतेन, पतन्नेवविधं करणम्,

योगिनां कुले यज्जन्म, तस्य बाधकम् । अनेन योगिकुलजन्मापि जन्मान्तरे न लभ्यते इति कृत्वा योगिकुलजन्मबाधकम्, भल-
मत्यर्थम्, एतच्च द्विदामिष्टं योगविदामभिमतम् ॥ ५ ॥

क्षेपेऽपि चाप्रवन्धा-दिष्टफलममृष्ये न जातवत्तत् ।

नासकृन्नुत्पादनतः, शालिरपि फलाऽऽवहः पुंसः ॥६॥

क्षेपेऽपि च चित्तदोषे, अप्रवन्धात्प्रवन्धत्वाभावात्, चित्तस्य इष्टफलसमृद्धये विधत्तफलममृष्ये योगनिष्पत्तये, न, जातु कदाचित्, एतत्करणं, चित्तं वा भवति । किमन्यन्यत्वात्त्र चित्तप्रक्षेपे फलसमृद्धिर्न भवतीति ? आह-नासकृदनेकशः, उत्पादनं उत्खननात्, शालिरपि धान्यविशेषः, फलाऽऽवहः फलसंयुक्तः, पुंसः पुरुषस्य यतो जयति ॥ ६ ॥

इत्यानं निर्वेदात्, करणमकरणोदयं सदैवास्य ।

अत्यागत्यागोचित-मेतत् स्वसमयेऽपि मतम् ॥ ७ ॥

इन्धने चित्तदोषे सत्यप्रदानाहितायां, निर्वेदाच्चेतोः, करणं निरगहनम्, अकरणोदयं भाविकाश्रमाश्रित्यकरणस्यैवोदयो यास्मिन्नि तत्तथा, सदैवास्य योगस्य, न विद्यते त्यागो यस्य फलश्चिदुपादेयत्वात्तदत्यागं, त्यागायाचितं योग्यम्, अप्रशास्तवाहितादोषात् । अत्यागं च तस्यागोचितं च अत्यागत्यागो-
चितम्, एतत् एतत्पुनः, करणमजिसंयत्यते । स्वसमयेऽपि ल-
सिद्धान्तेऽपि, मनमिष्टम् ॥ ७ ॥

भ्रान्तौ विभ्रमयोगदः, न हि संस्कारः कृतेतराऽऽदिगतः ।

तदज्ञावे तत्करणं, प्रक्रान्तविरोधनिष्टफलम् ॥ ८ ॥

भ्रान्तौ चित्तदोषे सति, विभ्रमयोगान्मनोविभ्रमसंयन्धात्, न हि संस्कारो नैव बासनाविशेषः, कृतेतराऽऽदिगतः-इदं मया कृतमनरदकृतम् । आदिशब्दादिदं मयोच्चरितमिदमनुच्चरितम् । एतन्न एतद्विषयः । न हि मनोविभ्रमे कृतेतराऽऽदिसंस्कारो जयति । तदभावे संस्काराज्ञावे, तत्करणं-तस्य प्रस्तुतस्य योगस्य करणं, प्रक्रान्तविरोधि प्रस्तुतयोगविरोधि, अनिष्ट-
फलमिष्टफलरहितम् ॥ ८ ॥

अन्यमुद्दि तत्र रागात्, तदनादरताऽर्थतो महापाया ।

सर्वानर्थनिमित्तं, मुद्रिपयाङ्गारवृष्ट्याजा ॥ ९ ॥

अनुष्ठीयमानादन्यत्र मुद्रिपयोः, तस्यां सत्यां चित्तदोषरूपायां, तत्रान्यस्मिन् वा, रागादभिलाषाऽतिरेकात्, तदनादरता अनुष्ठीयमानानादरभावो, अर्थतः सामर्थ्यात्, महापाया महानपायो यस्याः सकाशात्सा तथा, सर्वानर्थनिमित्तं सर्वेषामनर्थानां हेतुः, तदनादरताऽभिसंयत्यते । मुद्रिपयाङ्गारवृष्ट्यामा-मुद्रा इष्यस्य विषयो यस्तस्मिन्नाङ्गारवृष्ट्यामाऽङ्गारवृष्टिप्रतिच्छायाऽङ्गारवृष्टिप्रतिच्छाया, प्रमोदविषयाद्योपघातकारिणीत्यर्थः । इयं चान्यमुत्सुन्दरेष्वपि शास्त्रोक्तेषु चैत्यवन्दनास्वाध्यायकरणाऽऽदिषु श्रुतानुरागाद्यैत्यवन्दनाऽऽद्यनाद्वयमाणस्य तत्करणवेलायामपि तदुपयोगाभावेनेतराऽऽसक्तचित्तवृत्तेः सदोपा, न हि शास्त्रोक्तयोस्तनुष्ठानयोरयं विशेषः समस्ति-यद्युक्तैकमादरविषयोः, अन्यदनादरविषय इति ॥ ९ ॥

राजि निजजात्युच्छेदात्, करणमपि हि नेष्टसिद्ध्ये निपपात् ।
अस्येत्यनुष्ठानं, तेनैतद् बन्ध्यफलमेव ॥ १० ॥

रुजि रोगे चित्तदोषे सति, निजजात्युच्छेदादिति । कोऽर्थः?, कर-
४०५

णमपि हि नेष्टसिद्ध्ये नाभिमनफलनिष्पत्तये, नियमान्धमेन, अस्य प्रस्तुतस्यार्थस्य, इत्यनुष्ठानम्-इतिहेतोरनुष्ठानमकरणं, तेन कारणेन, एतत्करणं, बन्ध्यफलमेवेष्टफलाभावात् । इयं हि रुग्णरूपा पीकारूपा वाऽनुष्ठानजातरुच्छेदकरणद्वारेण सर्वानुष्ठानानां बन्ध्यफलत्वाऽऽपादनाय प्रजयति, तेन सदोपा विवेकिनः परिहृतव्येति दर्शिता ॥ १० ॥

आसङ्गेऽप्यविधाना-दसङ्गमव्युचितमित्यफलमेतत् ।

भवतीष्टफलदमुच्चै-स्तदप्यसङ्गं यतः परमम् ॥ ११ ॥

आसङ्गेऽपि चित्तदोषे सति विधीयमानानुष्ठाने इदमेव सुन्दरमित्येवं रूपे, अविधानाच्छास्त्रोक्तविधेरभावात्, सात्करनवरतप्रवृत्तिर्न विद्यते सङ्गो यस्यां मेयमसङ्गाऽभिषङ्गाभाववती, अमङ्गा चासौ सत्किञ्च, तस्या उचितं योग्यमिति कृत्वा, अफलमेतदिष्टफलरहितमेतदनुष्ठानम्, भवति जायते, इष्टफलदमिष्टफलसंपादकम्, उच्चैरित्यर्थः, तदपि शास्त्रोक्तमनुष्ठानम्, असङ्गमभिषङ्गरहितम्, यतो यस्मात्, परमं प्रधानम् । असङ्गयुक्तं ह्यनुष्ठानं तन्मात्रगुणस्थानकस्थितिकार्येव, न मोहोन्मूलनद्वारेण केवलज्ञानोत्पत्तये प्रभवति, तस्मात्तदर्थिना आसङ्गस्य दोषरूपता विज्ञेयान्ति ॥ ११ ॥

एवमष्टपृथग्जनचित्तदोषान् प्रतिपाद्य, तस्यागद्वारेण योगिचित्तमुपदर्शयन्नाह-

एतदोपविमुक्तं, शान्तोदात्ताऽऽदिज्ञावसंयुक्तम् ।

सततं परार्थनियतं, सङ्कलेशविर्वर्जितं चैव ॥ १२ ॥

एतदोपविमुक्तमष्टचित्तदोषवियुक्तम्, शान्तोदात्ताऽऽदिभावसंयुक्तम्-शान्त उपशमवान् । यथोक्तम्-"न यत्र दुःखं न सुखं न रागो, न द्वेषमोहो न च काचिदिच्छा । रसः स शान्तो विहितां सुनानां, सर्वेषु भावेषु समः प्रदिष्टः ॥ १ ॥" उदात्त उदारः । यत उक्तम्-"अयं निजः परो वेति, गणना लघुचेतसाम् । उदारचरितानां तु, यमुधैव कुटुम्बकम् ॥११॥" आदि-
शब्दाङ्गजोरधीराऽऽदिज्ञायपरिग्रहः । तैः संयुक्तं समन्वितम्, सततमनवरतम्, परार्थनियतं परोपकारनियतवृत्ति, सङ्कलेशविर्वर्जितं चैव-सङ्कलेशो विशुद्धिप्रतिपक्वः कालुष्यं, तेन विरहितं चैव ॥ १२ ॥

सुस्वप्नदर्शनपरं, समुल्लमद्गुणगणौघमत्यन्तम् ।

कल्पतरुजकलं, शुनोदयं योगिनां चित्तम् ॥१३॥

सुस्वप्नदर्शनपरं-शोभनाः स्वप्नः सुस्वप्नः-भवेत्सुविभुषणवत्त्वाऽऽ-
तपत्रचामराऽऽद्यः, तद्दर्शनप्रवृत्तम्, समुल्लमद्गुणगणौघो गुणनिकरप्रवाहो यस्मिन्तत्समुल्लमद्गुणगणौघम्, अत्यन्तमतिशयेन, कल्पतरुजकलं, कल्पनरौप्यं स्वजनकं कारणं तेन तुल्यम्, शुनोदयं योगिनां चित्तं, शुभ उदयोऽस्येति शुनोदयम् ॥१३॥

कस्य पुनरेवंविधं विरोधेन योगिनाश्चित्तं भवतीत्याह-

एवंविधमिह चित्तं, भवति प्रायः प्रवृत्तिचक्रस्य ।

ध्यानमपि शस्तमस्य, त्वधिकृतमित्याहुराचार्याः ॥१४॥

एवंविधमवस्वरूपम्, इह प्रक्रमे, चित्तं मनः, भवति सम्भवति, प्रायो बाहुल्येन, प्रवृत्तचक्रस्य प्रवृत्तरात्रिदिवानुष्ठानसमूहस्य योगिनः, ध्यानमपि पूर्वोक्तस्वरूपम्, शस्तं प्रशस्तम्, अस्य त्वस्यैव, अधिकृतं प्रस्तुतम्, इत्याहुराचार्याः सुरयो भवते ॥१४॥

कथं पुनस्तत्त्वज्ञानं देशाऽऽद्यपेक्षया भवतीत्याह-

शुद्धे विविक्तदेशे, सम्यक्संयमितकाययोगस्य ।

कायोत्सर्गेण दृढं, यद्वा पर्यङ्कवन्धेन ॥ १५ ॥

शुद्धे शुद्धौ, विविक्तदेशे जनाऽऽकीर्णाऽऽदिरहिते, सम्यगवैपरी-
त्येन, संयमितकाययोगस्य नियमितसर्वकायचेष्टस्य, कायोत्स-
र्गेण उर्द्धस्थानरूपेण, दृढमत्यर्थम्, यद्वा-पर्यङ्कवन्धेनाऽऽसन-
विशेषरूपेण ॥ १५ ॥

साध्यागमानुसारात्, चेतो विन्यस्य जगवति विशुद्धम् ।

स्पर्शाऽऽवेधात्तत्सि-च्छयोगिसंस्मरणयोगेन ॥ १६ ॥

साधु यथा जवत्येवमागमानुसारात् सिद्धान्तानुसारेण, चेत-
श्चित्तम्, विन्यस्य निक्षिप्य, भगवति । जने, विशुद्धं विशुद्धिमतः,
स्पर्शस्तत्त्वज्ञानम्, तस्याऽऽवेधात् संस्कारात्, तत्सिद्धान्ते, सिद्धाः
प्रतिष्ठिता लब्धाऽऽत्मलाभा ये योगिनस्तेषां संस्मरणयोगः
स्मरणव्यापारः, तेन । यो हि यत्र कर्मणि सिद्धस्तदनुस्मरणं
तत्रेष्टफलसिद्धये भवति ॥ १६ ॥ पं० १४ वि० ।

‘योगश्चिन्तवृत्तिनिरोधः’ इति पातञ्जलके सर्वविषयेभ्योऽन्तः-
करणवृत्तेनिरोधे, वाच० । योगो मनोवाङ्मायनिरोध इति । सं-
था० । योगश्चांश्वयरोधनामिति । उक्त० १२ अ० । “ मोक्षेण
योजनादेव, योगो यत्र निरुच्यते । लक्षणं तेन तन्मुख्य-हेतु-
व्यापारताऽस्य तु ॥ १ ॥ ” इत्युक्तलक्षणे मोक्षमुख्यहेतौ व्या-
पारे, द्वा० ।

(११) योगस्य मोक्षहेतुत्वमेव भावयन्नाह-

मोक्षहेतुर्धृता योगो, जिह्यते न ततः क्वचित् ।

साध्याभेदात्, तथाजावे, तूक्तिभेदो न कारणम् ॥ ३ ॥

मोक्षहेतुर्निवृत्तिनिमित्तं, यतो यस्मात् कारणात्, योगः, सर्व-
योगशास्त्रकारैः संगीयते । भिद्यते भेदमनुभवति, न नैव. ततो
मोक्षहेतुत्वाद्धेतोः, क्वचिद्योगशास्त्रे । एतदपि कुतः?, इत्याह-सा-
ध्याभेदात्-साध्यस्य योगाभ्यासनिष्पाद्यस्य मोक्षस्याभेदादे-
करूपत्वात् । सकलकर्मकेशकयलक्षणो हि मोक्षः, न तत्र क-
श्चिद्भेद इति । एवं सति यत्सिद्धं तदाह-तथानावे तु मोक्षा-
भेदजावे पुनः सति, उक्तिभेदो योगशास्त्रे स्वात्माऽऽदीनां योगा-
ङ्गानां यो भणितः सः, न कारणं हेतुयोगभेदस्य । न हि नाम-
मात्रभेदेन भावा भिद्यन्ते, एकस्यापि शक्ताऽऽदेरनेकेन वास्त्वा
व्यवहियमाणत्वात् ॥ ३ ॥

अथात्रैव विशेषमाह-

मोक्षहेतुत्वमेवास्य, किं तु यत्नेन धीधनैः ।

सद्गोचराऽऽदिसंशुद्धिः, मृग्यं स्वहितकाल्पिजिः ॥ ४ ॥

मोक्षहेतुत्वमेव मोक्षनिमित्तज्ञाव एव, नापरं किञ्चित्, अस्य योग-
स्य, किं तु केवलं, यत्नेनाऽऽदरेण, धीधनैर्वुद्धिमद्भिः, मृग्यमित्यु-
त्तरेण योगः । कीदृशम्?, इति । आह-सताऽनुपचरितेन, गोचरा-
ऽऽदिनाऽऽनन्तरमेव दर्शयिष्यमाणेन संशुद्धमनवद्यं, मृग्यम् । की-
दृशैरात्माऽऽदौ मोक्षहेतुर्योगो युज्यते इत्येवंरूपेण निपुणोहापो-
हयोगेन गवेषणीयम्?, स्वहितकाल्पिभिरात्मकल्याणचिन्तकैः । यो-
गवञ्चनायां हि सर्वपुरुषार्थवञ्चना नियमात्संपन्ने । यद्वाचि-
“ एतो य उक्तमो जं, पुरिसत्थो पथ वंचिओ नियमा । वंचि-
ज्जइ सञ्चेसुं, कल्लापेसुं न संदेहो ॥ १ ॥ ” ॥ ४ ॥

अथ कस्मादस्य गोचराऽऽदिशुद्धिसंयते?, इत्याशङ्क्याऽऽह-
गोचरश्च स्वरूपं च, फलं च यदि युज्यते ।

अस्य योगस्ततोऽयं यद् मुख्यशब्दार्थयोगतः ॥ ५ ॥

गोचरो विषयः परिणामिजीवलक्षणः, स्वरूपं सर्वाथेषुचि-
तप्रवृत्तिलक्षणम्, फलं मोक्षाऽऽत्मकम्, चकारा उक्तसमुच्चये ।
यदि इत्यन्युपगमे । युज्यते घटते, अस्य योगस्य, योगः । ततो
गोचराऽऽदियांगाद्. अयं प्रस्तुतो, यद्यस्मात्स्यात् । एतदपि
कुतः?, इत्याह-मुख्यस्यानुपचरितस्य शब्दार्थस्य मोक्षेण यो-
जनाद्योग इत्येवंलक्षणस्य योगतो घटनात् ॥ ५ ॥ यो० वि० ।

(१२) योगस्य लक्षणं निरूपयन्नाह-

मोक्षेण योजनादेव, योगो ह्यत्र निरुच्यते ।

लक्षणं तेन तन्मुख्य-हेतुव्यापारताऽस्य तु ॥ १ ॥

योगो हि योगशब्दो हि, अत्र लोके, प्रवचने वा; मोक्षेण योज-
नादेव, निरुच्यते व्युत्पाद्यते, तेनास्य योगस्य तु, तन्मुख्यहेतु-
व्यापारता, लक्षणं, निरुक्तार्थस्याप्यनतिप्रसक्तस्य लक्षणत्वान-
पायात् ॥ १ ॥

मुख्यत्वं चान्तरङ्गत्वात्, फलाऽऽक्षेपाच्च दर्शितम् ।

चरमे पुद्गलाऽऽवर्त्ते, यत एतस्य संजवः ॥ २ ॥

न सन्मार्गाभिमुख्यं स्या-दावर्त्तेषु परेषु तु ।

मिथ्यात्वच्छब्दबुद्ध्यानां, दिङ्मूढानामिवाङ्गिनाम् ॥ ३ ॥

मुख्यत्वं चान्तरङ्गत्वान्मोक्षं प्रत्युपादानत्वात्, फलाऽऽक्षेपात्फल-
जननं प्रत्यविलम्बत्वाच्च; दर्शितं प्रवचने, यतो यस्माद्, चरमे
पुद्गलाऽऽवर्त्ते, एतस्य योगस्य संभवः । इत्थं ह्यभ्यव्युत्तरभवाक्रि-
याव्यवच्छेदः कृतो भवति, एकस्य मोक्षानुपादानत्वादप्यस्य
च फलविश्रम्भादिति ध्येयम् ॥ २ ॥ नेति स्पष्टः ॥ ३ ॥

तदा जवाभिनन्दी स्यात्, संज्ञाविष्कम्भणं विना ।

धर्मकृत् कश्चिदेवाङ्गी, लोकपङ्क्तिरुताऽऽदरः ॥ ४ ॥

तदाऽचरमेष्वावर्त्तेषु, अङ्गी प्राणी, संज्ञाविष्कम्भणम् आहारा-
ऽऽदिसंज्ञोदयवञ्चनलक्षणं विना, कश्चिदेव धर्मकृत्लौकिकप्राणो-
त्तरप्रवृत्त्याऽऽदिधर्मकारी, लोकपङ्क्तौ लोकसदृशभावसंपाद-
नरूपायां, कृताऽऽदरः कृतयलः स्यात् ॥ ४ ॥

कुचो द्योन्नतिर्दीनो, मत्सरी जयवान् शत्रुः ।

अङ्गो जवाभिनन्दी स्याद्, निष्फलाऽऽस्मन्सङ्गतः ॥ ५ ॥

कुचः कृपणः, द्योन्नतिर्याच्चाशीलः, दीनः सदैवाहृदयकल्या-
णः, मत्सरी परकल्याणदुःस्थितः, जयवान् जित्यजीतः, शत्रो मा-
यावी, अङ्गो मूर्खः, भवाभिनन्दी-“ असारोऽप्येष संसारः, सार-
वानिव लक्ष्यते । दधिदुग्धाश्नुताम्बूज-पण्यपण्याङ्गनाऽऽदि-
भिः ” । इत्यादिवचनैः संसारभिनन्दनशीलः, स्याद्भवेद्, निष्फ-
लाऽऽस्मन्सङ्गतः सर्वनातस्वाजिनिवेशाद् वन्ध्यक्रियासंपन्नः ॥ ५ ॥

लोकाऽऽराधनहेतोर्या, मन्त्रिनेनान्तराऽऽत्मना ।

क्रियते सत्क्रिया सा च, लोकपङ्क्तिरुदाहृता ॥ ६ ॥

लोकाऽऽराधनहेतोलोकचित्ताऽऽवर्जननिमित्तं, या मन्त्रिनेन की-
र्त्तिसंप्रदाऽऽदिमात्रिन्यवताऽन्तरात्मना चित्तरूपेण, क्रियते सत्क्रि-
या शिष्टसमाचाररूपा, सा च योगनिरूपणायां लोकपङ्क्तिरुदा-
हृता लोकशास्त्रैः ॥ ६ ॥

महत्त्वल्पत्वबोधेन, विपरीतफलाऽऽवहा ।

जवान्निनन्दिनो लोक-पङ्क्त्या धर्मक्रिया मता ॥ ७ ॥

महति अधरीकृतकद्वयविनामणिकामधेनो धर्मे, अष्टान्वयो-
धेनानितुच्छकीर्त्यादिमात्रहेतुत्वज्ञानेन, विपरीतफलाऽऽवहा
पुरन्तसंसारानुबन्धिनो, भवानिनान्दिनो जावन्त्य, लोकपङ्क्त्या
धर्मक्रिया मता, नात्र केवलमफलत्वमेव, किं तु विपरीतफल-
त्वमिति भावः ॥ ७ ॥

धर्मार्थं सा शुभायापि, धर्मस्तु न तदर्थिनः ।

क्लेशोऽभीष्टो धनार्थं हि, क्लेशार्थं जातु नो धनम् ॥ ८ ॥

धर्मार्थं सम्यग्दर्शनाऽऽदिमोक्षयोजाऽऽधाननिमित्तम्, सा
लोकपङ्क्तिः, दानसंनानोचितसंज्ञाप्रणाऽऽदिनिश्चितरूपायैः शु-
भाय कुर्यात्तानुबन्धायापि । धर्मस्तु तदर्थिनो लोकपङ्क्त्यर्थिनो न
शुभाय, हि यतो, धनार्थं क्लेशोऽभीष्टो-धनार्थिनो राजसेवाऽऽ-
दौ प्रवृत्तिदर्शनात् । क्लेशार्थं जातु कदाचिद्, धनं नेष्टम्, न हि
'धनाद् न क्लेशो जयतु' इति कोपौच्छति प्रेक्षावान् ।

तदिदमुक्तं योगविन्दैः-

“ धर्मार्थं लोकपङ्क्तिः स्यात्, कल्याणं हं महामतेः ।

तदर्थं तु पुनर्धर्मः, पापायाहपधियामलम् ॥ ६० ॥ ”

तथा-

“ जनप्रियत्वं शुक्तं, सकर्मसिद्धिफलदमलम् ।

धर्मप्रसन्नताऽऽदे-र्वीजऽऽधानाऽऽदिभावेन ॥ १ ॥ ” ॥ ८ ॥ इति ।

अनाजोगवतः साऽपि, धर्माहानिकृतो वरम् ।

शुभा तत्त्वेन नैकाऽपि, प्रणिधानाऽऽद्यनावतः ॥ ९ ॥

अनाजोगवतः संसृज्जन्तप्रत्यक्षसमावत एव चैनयिकप्र-
कृतेः, साऽपि लोकपङ्क्त्या धर्मक्रियाऽपि, धर्माहानिकृतो धर्मे
महत्त्वस्यैव यथासितस्याज्ञानाद्व्योक्तदेच्छाया अज्ञायेन महत्त्व-
वपराप्रतिपत्तेर्धर्महास्यकारिणो, वरमन्यापेक्षया मनाक् सुन्दरा,
तत्त्वेन नश्यतः, पुनर्नैकाऽपि प्रणिधानाऽऽद्यनावतो नैकाऽपि
वरं, प्रणिधानाऽऽदीनां क्रियाशुद्धिहेतुत्वात् ॥ ९ ॥

तानेवाऽऽह-

प्रणिधानं प्रवृत्तिश्च, तथा विघ्नजयस्त्रिधा ।

मिच्छिश्च विनियोगश्च, एते कर्मशुभाऽऽशयाः ॥ १० ॥

कर्माणि क्रियायां, शुभाऽऽशयाः स्वपुष्टिद्वयानुबन्धहेतवः-
शुभपरिणामाः, पुष्टिकषयः, शुद्धिश्च क्षानाऽऽदिशुणविघाति-
घातिकर्महासोत्थनिर्मग्नता, इत्यवधेयम् ॥ १० ॥

प्रणिधानं क्रियानिष्ठ-मथोदृत्तिकृपाऽऽगुम् ।

परोपकारसारं च, चित्तं पापविवर्जितम् ॥ ११ ॥

प्रणिधानं क्रियानिष्ठमधिकृतधर्मस्थानाद्विचलितस्वभावम्,
अधोवृत्तिषु स्वप्रतिपक्षधर्मस्थानाद्व्यस्तान्द्वर्त्तमानेषु, प्राणिषु
कृपाऽऽगुं करुणाऽऽवृत्तं, न तु हीनगुणत्वेन तेषु क्लेशसमन्वितं,
परोपकारसारं च परार्थनिष्पत्तिप्रधानं च, चित्तं पापविवर्जितं
सावद्यपरिहारेण निरवद्यवस्तुविषयम् ॥ ११ ॥

प्रवृत्तिः प्रकृतस्थाने, यत्नातिशयसंभवा ।

अन्याभिज्ञापरहिता, चेनःपरिणतिः स्थिरा ॥ १२ ॥

प्रवृत्तिः प्रकृतस्थानेऽधिकृतधर्मविषये, यत्नानिशयसंभवा पूर्व-
प्रयत्नाधिकोत्तरप्रयत्नजनिता, अन्याभिलाषेणाधिकृतेतरकार्या-

जिलापेण गहिना, चेनसोऽन्नरात्मनः, परिणतिः स्थिरा एकाग्रा,
स्वविषय एव यत्नानिशयऽज्ञाता तत्रैव च तज्जननीत्यर्थः ॥ १२ ॥

बाह्यान्तर्व्याधिर्मिथ्यात्व-जयव्यङ्ग्याऽऽशयाऽऽत्मकः ।

कण्टकज्वरमोहानां, जयैर्विघ्नजयः समः ॥ १३ ॥

बाह्यान्तर्व्याधयः शीतोष्णाऽऽद्यः, अन्तर्व्याधयश्च ज्वराऽऽद्यः,
मिथ्यात्वं भगवद्वचनाश्रयानं, तेषां जयस्तत्कृतवैकल्यानिराकरणं
तद्यद्यस्याऽऽशयाऽऽत्मकः कण्टकज्वरमोहानां जयैः समो विघ्नज-
यः इत्थं च हीनमध्यमात्कृष्टत्वेनास्य त्रिविधत्वं प्रागुक्तं व्यक्ती-
कृतम् । तथाहि-कस्यचित् पुंसः कण्टकाऽऽश्रीणमार्गावतीर्णस्य
कण्टकावघ्नो विशिष्टगमनविधातहेतुः, तर्ज्जहेतु पथि प्रवृत्तस्य
निराकुलं गमनं संजायते, एवं कण्टकविघ्नजयसमः प्रथमो
विघ्नजयः । तथा-तस्यैव ज्वरवेदनाऽजिभूतशरीरस्य चिह्नज्ञपा-
द्व्यासस्य निराकुलं गमनं चिकीर्षोरपि सत्कर्तुमशक्नुवतः क-
ण्टकविघ्नादप्यधिको ज्वरविघ्नः, तज्जयस्तु निर्गच्छप्रवृत्तिहेतुः
एवं ज्वरविघ्नमोहो द्वितीयो विघ्नजयः । तस्यैव चाध्वनि जिगमि-
षोर्देहमोहकल्पो मोहविघ्नः, तेनाजिभूतस्य प्रथमाणस्याप्य-
ध्वनौर्नैव गमनोत्साहः कथञ्चिन्प्राप्तुमर्शति, तज्जयस्तु खरसो
मार्गगमनप्रवृत्तिहेतुः । एवमिह मोहविघ्नजयसमस्तृतीयो वि-
घ्नजयः । इति फलकोशेणाः सत्येते ॥ १३ ॥

सिद्धिस्तात्त्विकधर्माऽऽप्तिः, साक्षादनुभवाऽऽत्मिका ।

कृपोपकारविनया-न्विता हीनाऽऽदपु क्रपात् ॥ १४ ॥

सिद्धिः तात्त्विकस्याप्यासशुद्धस्य, न त्वाप्यासकमात्रस्य,
धर्मस्य अहिंसाऽऽदेः, आसिद्धिपलब्धिः, साक्षादनुपचारेण, अनु-
भवाऽऽत्मिका आत्मन आत्मना आत्मनि सावित्तिरूपा ज्ञानदर्शन-
चारित्रैकमूर्तिका, हीनाऽऽदपु क्रमात् कृपोपकारविनयान्विता,
हीने कृपाऽऽन्विता, मध्यमे उपकारान्विता, अधिके च विनययु-
ता ॥ १४ ॥

अन्यस्य योजनं धर्मे, विनियोगस्तनुत्तरम् ।

कार्यमन्यसंपत्त्या, तदव्यव्यक्तं मतम् ॥ १५ ॥

अन्यस्य स्वव्यतिरिक्तस्य, योजनं धर्मेऽहिंसाऽऽदेः विनियोगः,
तनुत्तरं सिद्धयुत्तरं कार्यम् । तदव्यवसंपत्त्याऽविच्छेदसिद्ध्या,
अव्यव्यक्तमव्यभिचारिकं मतम् । संपरोपकारबुद्धिलक्ष-
णस्थानेकजन्मन्तरस्ततोद्बोधेन प्रकृतधर्मस्थानावाप्तिहेतु-
त्वात् ॥ १५ ॥

एतैराशययोगैस्तु, धिना धर्माय न क्रिया ।

प्रत्युत प्रत्यपायाय, द्रोभक्रोधाक्रिया यथा ॥ १६ ॥

एतैः प्राणिधानाऽऽदिभिः, आशययोगैस्तु विना धर्माय न क्रिया
बाह्यकायव्यापाररूपा, प्रत्युतान्तर्मान्तिन्यसद्भावात् प्रत्यपाया-
येप्यमाणप्रतिपक्षविनाय, यथा लोभक्रोधाक्रिया कृतुत्वाऽऽ-
दिसद्भावाऽऽदिलक्षणा । तनुत्तरम्-“तत्त्वेन तु पुननकाऽप्यत्र
धर्मक्रिया मता । तत्प्रवृत्त्यादिवैगुण्या-लोभक्रोधाक्रिया यथा ॥ ”
॥ ६२ ॥ (यो १६०) ॥ १६ ॥

तस्मादचरमाऽऽवर्त्ते-प्रयोगो योगवर्त्मनः ।

योग्यत्वेऽपि तृणाऽऽदीनां, घृतत्वाऽऽदेस्तदा यथा ॥ १७ ॥

तस्मात्प्राणिधानाऽऽद्यभावात्, अचरमाऽऽवर्त्तेषु योगवर्त्मनो
योगमागंस्य, अयोगाऽसंभवः । योग्यत्वेऽपि योगस्वरूपयोग्य-
त्वेऽपि, तृणाऽऽदीनां, तदा तृणाऽऽदिकाहे, यथा घृतत्वा-
ऽऽदेरयोगः-तृणाऽऽदिपरिणामकाले तृणाऽऽदेर्घृताऽऽदिपरि-

णामस्वरूपयोग्यत्वेऽपि घृताऽऽदिपरिणामसहकारियोग्यताऽ-
भावाद् यथा न घृताऽऽदिपरिणामः, तथा प्रकृतेऽपि भावनी-
यम् । अत एव सहकारियोग्यताऽभाववति तत्र कावे कार्या-
नुपधानम् ।

तद् योग्यताऽभाववत्त्वेनैव साधयितुमभिप्रेत्याऽऽह
(योगविन्दो) हरिभक्तसूरिः-

" तस्मादचरमाऽऽवर्त्त-स्वध्यात्मं नैव युज्यते ।
कायस्थितितरोर्यद्-तत्तज्जन्मस्वामरं सुखम् ॥ ९३ ॥
तैजसानां च जीवानां, भव्यानामपि नो तदा ।
यथा चारित्रमित्येवं, नान्यदा योगसंभवः ॥ ९४ ॥ " इति । १७।
नवनीताऽऽदिकल्पस्त-चरमाऽऽवर्त्त इष्यते ।

अत्रैव विमलो जावो, गोपेन्द्रोऽपि यदभ्यधात् ॥ १८ ॥
नवनीताऽऽदिकल्पो घृतपरिणामनिबन्धननवनीतदधदुग्धाऽऽ-
दितुल्यः, न तस्मात्, चरमाऽऽवर्त्त इष्यते योगपरिणामनिबन्ध-
नम् । अत्रैव चरमाऽऽवर्त्त एव, विमलो भावो भवाभिध्वङ्गाभा-
वाद्भवति । यत्रोपेन्द्रोऽपि अत्र्यधाद् जङ्गम्यन्तरेण ॥ १८ ॥

अनिवृत्ताधिकारायां, प्रकृतौ सर्वथैव हि ।

न पुंस्तत्त्वमार्गेऽस्मिन्, जिज्ञासाऽपि प्रवर्तते ॥ १९ ॥

अनिवृत्तः प्रतिबोधशक्त्याऽन्तरात्मीनोऽधिकारः पुरुषाभिभव-
नरूपो यस्यास्तस्यां प्रकृतौ, सर्वथैव हि सर्वैरेव प्रकारैः,
अपुनर्वन्धस्थानस्याप्यप्राप्तावित्यर्थः । न नैव, पुंस्तत्त्वमार्गेऽ-
स्मिन् वक्तुमुपक्रान्ते, जिज्ञासाऽपि ज्ञातुमिच्छाऽपि, किं पुनस्त-
दप्यासः ? इत्यपिशब्दार्थः । प्रवर्तने संजायते ॥ १९ ॥

साधिकारप्रकृतिम-त्यावर्त्तं हि नियोगतः ।

पथ्येच्छेव न जिज्ञासा, क्षेत्ररोगोदये जवेत् ॥ २० ॥

साधिकारा पुरुषाभिभवप्रवृत्ता या प्रकृतिः, तद्व्यावर्त्तं हि,
नियोगतो निश्चयतः, जिज्ञासा तत्त्वमार्गपरिज्ञानेच्छा, न जवेत् ।
क्षेत्ररोगोदये इव पथ्येच्छा । क्षेत्ररोगो नाम-रोगान्तराऽऽधार-
भूतः कुष्ठाऽऽदिरोगः, ततो यथा पथ्यापथ्यधीविपर्यासः, तथा
प्रकृतेऽपि ॥ २० ॥

पुरुषाभिभवः कश्चित्, तस्यामपि हि हीयते ।

युक्तं तेनैतदधिक-मुपरिष्ठाद् जणिष्यते ॥ २१ ॥

तस्यामपि हि जिज्ञासायामपि हि सत्यां, कश्चित्पुरुषाभिभवः,
प्रकृतेर्हीयते निवर्तते, न ह्येकान्तनाशोऽप्यपस्य विमलो जावः
संभवति, तेनैतज्जोपेन्द्रोक्तं युक्तम् । अधिकमपरिणाम्यात्मपक्षे
तदभिभवतन्निवृत्त्याद्यनुपपत्तिलक्षणम्, उपरिष्ठादग्रिमद्वात्रि-
शिकायां, भणिष्यते ॥ २१ ॥

भावस्य मोक्षहेतुत्वं, तेन मोक्षे व्यवस्थितम् ।

तस्यैव चरमाऽऽवर्त्तं, क्रियाया अपि योगतः ॥ २२ ॥

तेन भावस्यान्तःपरिणामस्य, मोक्षे मुख्यहेतुत्वं व्यवस्थितं,
तेन स एव योग इत्युक्तं ज्ञवति । तस्यैव योगतश्चरमाऽऽवर्त्तं
क्रियाया अपि मोक्षे मुख्यहेतुत्वम्, अतस्तस्या अपि योगत्व-
मिति जावः ॥ २२ ॥

रसानुवेधात्ताम्रस्य, हेमत्वं जायते यथा ।

क्रियाया अपि सम्यक्त्वं, तथा जावानुवेधतः ॥ २३ ॥

ताम्रस्य रसानुवेधात्सिद्धरससंपर्काद्, यथा हेमत्वं जायते,

तथा क्रियाया अपि भावानुवेधतः सम्यक्त्वं मोक्षसंपादनश-
क्तिरूपम् ॥ २३ ॥

जावसात्म्ये त एवास्याः, भङ्गोऽपि व्यक्तमन्वयः ।

सुवर्णघटतुल्यां तां, ध्रुवते सौगता अपि ॥ २४ ॥

अत एवास्याः क्रियाया भावसात्म्ये स्वजननशक्त्या जावव्याप्ति-
लक्षणे सति, भङ्गोऽपि तथाविधकपायाद्यान्नाशऽपि, व्यक्तं प्रक-
टम्, अन्वयो भावानुवृत्तिवृत्तः, तदव्यक्त्यभावेऽपि तच्छक्त्य-
नपगमात् । अत एव तां भावशुक्लं क्रियां, सौगता अपि सुवर्णघट-
तुल्यां ध्रुवते । यथा हि सुवर्णघटो भिद्यमानोऽपि न सुवर्णानु-
बन्धं मुञ्चति, एवं शुभक्रिया तथाविधकपायाद्यान्नाशऽपि शुभफ-
लं वेति । नदिद्रमुक्तम्-" भाववृत्तिरतोऽवश्यं, सातुवन्धं शुभोद-
यम् । गायनेऽन्यैरपि हेनत्, सुवर्णघटसन्निभम् ॥ २५ ॥ "

(योगवि०) इति । २४।

शिरोदकसमो जावः, क्रिया च खननोपमा ।

जावपूर्वादनुष्ठानाद्, जाववृत्तिरतो ध्रुवा ॥ २५ ॥

शिरोदकसमस्तथाविधकूपे सहजप्रवृत्तशराजलतुल्यो भावः,
क्रिया च खननोपमा शिराऽऽश्रयकूपाऽऽदिखननसदृशी, अतो
जावपूर्वादनुष्ठानाद्भाववृत्तिर्ध्रुवा, जलवृत्तौ कूपखननस्येव भाव-
वृत्तौ क्रियाया हेतुत्वाद्भावस्य दलत्वेऽपि बहुदलमेलनरू-
पाया वृद्धेस्त्वन्वयव्यतिरेकानुविधानात् ॥ २५ ॥

मणुकूर्चर्मदृशः, क्लेशध्वंसः क्रियाकृतः ।

तज्जस्मसदृशस्तु स्याद्, जावपूर्वक्रियाकृतः ॥ २६ ॥

क्रियाकृतः केवलक्रियाजनितः, क्लेशध्वंसो रागाऽऽदिपरिहृत्यः,
मणुकूर्चर्मसदृशः, पुनरुत्पत्तिशक्त्यन्वितत्वात् । भावपूर्व-
क्रियाकृतस्तु तज्जस्मसदृशो मणुकृमस्मसदृशः न्यात्, पुनरु-
त्पत्तिशक्त्यन्वात् । एवं च क्लेशध्वंसविशेषजनकः शक्तिवि-
शेष एव क्रियायां भाववृद्ध्यानुकूल इति फलितम् ॥ २६ ॥

तथा च-

विचित्रजावद्वारा तत्, क्रिया हेतुः शिवं प्रति ।

अस्या व्यञ्जकताऽप्येषा, परा ज्ञाननयोचिता ॥ २७ ॥

विचित्रो भावोऽध्यात्माऽऽदिरूपः, तद्द्वारा क्रिया, शिवं प्रति हेतुः,
दण्ड इव चक्रमिद्वारा घटे । करणता च तस्याः शक्तिविशेषण,
न तु भावपूर्वकत्वेनैव, भावस्यान्यथासिद्धिप्रसङ्गात् । अस्याः
क्रियायाः, व्यञ्जकताऽप्येषा हेतुता विशेषरूपा परा । अत एव
जावस्य ज्ञापकत्वरूपाऽभिव्यञ्जकता ज्ञाननयोचिता ज्ञाननय-
प्राधान्योपयुक्ता, न तु व्यवहारतो वास्तवी, अन्यथा सत्कार्य-
वादप्रसङ्गादिति भावः ॥ २७ ॥

व्यापारश्चिद्विवर्त्तत्वाद्, वीर्योद्धासाच्च स स्मृतः ।

विविच्यमाना निद्यन्ते, परिणामा हि वस्तुनः ॥ २८ ॥

स योगः, चिद्विवर्त्तत्वाद् ज्ञानपरिणामाद्, वीर्योद्धासादात्म-
शक्तिस्फोरणाच्च, व्यापारः स्मृतः, क्रमवतः प्रवृत्तिविषयस्य
व्यापारत्वात् । एतेन सूच्याऽऽदेर्व्यवच्छेदः । हि यतो, विविच्य-
माना भेदनयेन गृह्यमाणा, वस्तुनः परिणामा भिद्यन्ते । तथा
च-न व्यापाराऽऽश्रयस्यापि व्यापारत्वमिति भावः ॥ २८ ॥

एतदेवाऽऽह-

जीवस्थानानि सर्वाणि, गुणस्थानानि मार्गणाः ।

परिणामा विवर्त्तन्ते, जीवस्तु न कदाचन ॥ २९ ॥

सर्वाणि चतुर्दशापि जीवस्थानानि गुणस्थानानि तावन्त्येव, मानेणा गतीन्विद्याऽऽद्याः परिणामा विवर्तन्ते-दशाविशेषं भजन्ते, जीवस्तु कदाचन न विवर्तन्ते, तस्य शुक्लायकजावस्थै-कस्वभावत्वात् ॥ २६ ॥

उपाधिः कर्मणैव स्या-दाचाराऽऽदौ श्रुतं तदः ।

विज्ञावानित्यज्ञावेऽपि, ततो नित्यः स्वभाववान् ॥ ३० ॥

आचाराऽऽदौ ह्यदः श्रुतम्-यदुत उपाधिः कर्मणैव स्यात्, “क-स्मृणा उवाही जायति चि ” नचनात् । ततो विभावानां मिथ्या-त्वगुणस्थानादारच्यायोगिगुणस्थानं यावत् प्रवर्तमानानामौपा-धिकभावानाम्, अनित्यभावेऽपि स्वज्ञावधानात्मा नित्यः, तस्यो-पाध्यजनितत्वात्, उपाधिनिमित्तका अप्यात्मनो भावास्तद्व्या एव युज्यन्ते इति चेत् । नित्यम् । शुद्धनयदृष्ट्याऽऽत्मपुरुषयोः स्वस्वशु-क्लभावजननचरितार्थत्वे संयोगजभावस्य भित्तौ खटिकाभवेतिन्न इव विविच्यमानस्य कत्राप्यनन्तभावेन मिथ्यात्वात् ॥ ३० ॥

अव्याऽऽद्रेः स्यादज्ञेदेऽपि, शुक्लज्ञेदनयाऽऽदिना ।

इत्थं व्युत्पादनं युक्तं, नयसारा हि देशना ॥ ३१ ॥

ह्यव्याऽऽद्रेः परिणामेभ्यः स्यान् कथञ्चिदभेदेऽपि शुक्लः केवलो यो जेद्वनयस्तदादिना, इत्थमुक्तरीत्या व्युत्पादनं युक्तम् । नयसा-रा नयप्रधाना हि देशना गात्रे प्रवर्तते, अन्यथाऽऽनुयोगपरिणत आत्माऽपि योग इतीष्यत एव, चरणाऽऽत्मनोऽपि जगद्वत्तां प्रतिपादनादिनि भावः ॥ ३१ ॥

योगज्ञज्ञानमित्येवं, जानानो जिनशासने ।

परोक्तानि परीक्षित, परमाऽऽनन्दवच्छ्रुतीः ॥ ३२ ॥

योगलक्षणमिति स्पष्टम् ॥ ३२ ॥ द्वा० १० द्वा० ।

(१३) स्वकीयं योगलक्षणमन्यदीययोगलक्षणे विचारिते सति स्थिरीजवर्ततेति तदर्थमयमारम्भः-

चित्तवृत्तिनिरोधं तु, योगमाह पतञ्जलिः ।

अण्डुः स्वरूपावस्थानं, यत्र स्यादविकारिणि ॥ १ ॥

पतञ्जलिस्तु चित्तवृत्तिनिरोधं योगमाह । तथा च सूत्रम्-“योग-श्चित्तवृत्तिनिरोधः” (१-२) इति । तत्र चित्तपदार्थे व्याचष्टे-रूपः पुरुषस्य, स्वरूपे चिन्मात्ररूपतायाम्, अवस्थानं यत्र य-स्मिन् स्याद्, अविकारिणि व्युत्पन्नविवेकस्यातेश्चित्तसंक्रामाभा-वात् कर्तृत्वानिमित्तनिवृत्तौ प्रोक्तुमपरिणामेन । तथा च सूत्रम्-“तदा रूपः स्वरूपेऽवस्थानमिति ।” (१-३) ॥ १ ॥

आपन्ने विषयाऽऽकारं, यत्र चेन्द्रियवृत्तितः ।

पुमान् भाति तथा चन्द्र-श्चलन्तीरे चलन् यथा ॥ २ ॥

यत्र चेन्द्रियवृत्तित इन्द्रियवृत्तिद्वारा, विषयाऽऽकारमापन्न विष-याऽऽकारपरिणते सति, पुमान् पुरुषस्तथा भाति यथा चन्द्रादौ चलन् चन्द्रः, स्वगतधर्माध्यारोपाधिष्ठानत्वेन प्रतीयत इत्यर्थः । तथा च सूत्रम्-“वृत्तिसारूप्यमितरत्रेति ।” (१-४) ॥ २ ॥

तच्चित्तं वृत्तयस्तस्य, पञ्चतयः प्रकीर्तिताः ।

मानं त्रयो विकल्पश्च, निष्ठा च स्मृतिरेव च ॥ ३ ॥

तच्चित्तं तस्य वृत्तिसमुदायलक्षणस्यावयविनोऽवयवच्युताः पञ्चतयो वृत्तयः प्रकीर्तिताः । तदुक्तम्-“ वृत्तयः पञ्चतयः क्लिष्टाक्लिष्टाः” (सांख्य २-३३) (‘आह्वितः’ योग १-५) क्लिष्टाः-क्लेशाऽऽकान्ताः, तद्विपरीता अपि तावत्य एव ।

ता एवाहिंशति-मानं प्रमाणम्, भ्रमो, विकल्पो, निद्रा च, स्मृतिरेव च । तदाह-“ प्रमाणविषयविकल्पनिष्ठाः स्मृ-तयः ।” (१-६) ॥ ३ ॥

आत्मां क्रमेण लक्षणमाह-

मानं ज्ञानं यथार्थं स्या-दतस्मिन्तन्मतिर्भ्रमः ।

पुंसश्चैतन्यमित्यादौ, विकल्पोऽवस्तुशब्दधीः ॥ ४ ॥

निष्ठा च वासनाऽज्ञाव-प्रत्ययाऽऽलम्बना स्मृता ।

सुखाऽऽदिविषया वृत्ति-जर्गरे स्मृतिदर्शनात् ॥ ५ ॥

तथाऽनुभूतविषया-संप्रमोपः स्मृतिः स्मृता ।

आत्मां निरोधः शक्त्याऽन्तः-स्थितिर्हेतौ बहिर्हतिः ॥ ६ ॥

मानं यथार्थं तद्वति तद्वगाहि ज्ञानं स्यात् । तदाह-“अविसंवादि ज्ञानं प्रमाणमिति” भ्रमोऽतस्मिन्तदभाववति तन्मतिः । यदाह-“ विपर्ययो मिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम् ।” (१-७) संशयोऽपि स्यात्पुनः पुरुषो वेत्यतद्रूपप्रतिष्ठत्वाच्चैवान्तर्भवति । पुंसश्चै-तन्यमित्यादौ अवस्तुविषया शब्दार्थविकल्पः । अत्र हि देवद-त्तस्य कथ्यत इतिवत् शब्दजनिने ज्ञाने पट्टधर्तौ भेदोऽप्यवसी-यते, तमिहाद्यमानमपि समारोप्य प्रवर्ततेऽप्यवसायः । वस्तु-तस्तु चैतन्यमेव पुरुष इति । तदाह-“ शब्दज्ञानानुपाती वस्तु-शून्या (असदर्थव्यवहारविषयो) विकल्पः” (१-८) इति । भ्र-मविशेष एवायमस्तिवति चेत् । न । तथाविधशब्दजन्यजनकजावे-नास्य विज्ञानत्वात्, विषयाज्ञावज्ञानेऽपि प्रवृत्तेः । यद्भोजः-“व-स्तुनस्तथात्वमनपेक्षमाणो योऽप्यवसायः स विकल्प इत्युच्यते” इति ॥ ४ ॥ अभावप्रत्ययाऽऽलम्बना भावप्रत्ययाऽऽलम्बनविरहिता वासना च निष्ठा स्मृता, सन्ततमुक्तिरत्वात्तमसः । समस्तवि-षयपरित्यागेन या प्रवर्तते इत्यर्थः । तदाह-“अभावप्रत्ययाऽऽल-म्बना वृत्तिर्निष्ठा ।” (१-१०) इयं च जर्गरे जाग्रदवस्थायां स्मृ-तिदर्शनात् सुखमहमस्वाप्समिति स्मृत्यालोचनात्सुखाऽऽदिवि-षया वृत्तिः, स्वापकात् सुखानुभवे तदा तत्स्मृत्यनुपपत्तेः ॥ ५ ॥ तथाऽनुभूतविषयस्य प्रमाणविपर्ययविकल्पनिष्ठाऽनुभूतार्थस्या-संप्रमोपः संस्कारद्वारेण बुद्धाबुपारोहः स्मृतिः स्मृता । तदाह-“अनुभूतविषयासंप्रमोपः स्मृतिरिति ।” (१-११) आत्मासुक्तानां पञ्चानामपि वृत्तीनाम्, हेतौ स्वकारणे, शक्त्या शक्तिरूपतया, अ-न्तर्वाह्याभिनिवेशनिवृत्त्याऽन्तर्मुखतया स्थितिरवस्थानं, बहिर्हतिः प्रकाशप्रवृत्तिनियमरूपविद्यतः । एतदुभयं निरोध उच्यते ॥ ६ ॥

स चाज्यासाच्च वैराग्या-तत्राज्यासः स्थितौ भ्रमः ।

दृढभूमिः स च चिरं, नैरन्तर्याऽऽद्राऽऽश्रितः ॥ ७ ॥

स चोक्तलक्षणो निरोधश्च अज्यासाद्वैराग्याच्च प्रवति । तदु-क्तम्-“ अज्यासवैराग्याज्यां तन्निरोध इति ।” (१-१२) तत्रा-ज्यासः स्थितौ वृत्तिरहितस्य चित्तस्य स्वरूपनिष्ठे परिणामे भ्रमो यत्नः पुनःपुनस्तथात्वेन चेतसि निवेशनरूपः । तदाह-“ तत्र स्थितौ यत्नोऽज्यास इति ।” (१-१३) स च चिरं चि-रकालं नैरन्तर्याणाऽऽदरेण चाऽऽश्रितो दृढभूमिः स्थितो भवति । तदाह-“स तु दीर्घकालनैरन्तर्येसत्कारसेवितो दृढभूमिरिति” (१-१४) ॥ ७ ॥

या वक्ताकारसंज्ञा स्याद्, दृष्टाऽऽनुश्रविकार्ययोः ।

वितृष्णास्यापरं तत् स्या-द्वैराग्यमनधीनता ॥ ८ ॥

दृष्ट इहैवोपलभ्यमानः शब्दाऽऽदिः, आनुश्रविकार्यो देवलोकाऽऽ-

दिः। अनुश्रूयने गुरुमुखादित्यनुश्रवो वेदः, ततः प्रतीयमान । नु-
श्रविक इति व्युत्पत्तेः। तयोः परिणामविरम्बदशनाद्, वितृष्ण-
स्य विगतगर्भस्य, या वशीकारसंज्ञा 'ममैवेते वक्ष्या नाहमेतेषां
वक्ष्यः' इत्येवं विमर्शाऽऽत्मिका । तदपरं वक्ष्यमाणपरवैराग्या-
त्पाश्चात्यं वैराग्यं स्यात् अनधीनता फलतः पराधीनताऽभाव-
रूपम् । तदाह—“दृष्टाऽऽनुश्रविकविषयवितृष्णस्य वशीकारसंज्ञा
वैराग्यमिति ।” (१-१५) ॥ ८ ॥

तत्परं जातपुरुषाते—गुरुवैतृष्णयमङ्कम् ।

वहिर्वैमुख्यमुत्पाद्य, वैराग्यमुपयुज्यते ॥ ९ ॥

जातपुरुषातेरुत्पन्नगुणपुरुषविवेकख्यातः गुणवैतृष्णसंज्ञकं गु-
णेष्वपि तृष्णाऽज्ञावक्ष्यक्रमम्, यथार्थाभिधानं, परं प्रकृतं, तद्वैराग्य-
म् । तदाह—“तत्परं पुरुषख्याते गुणवैतृष्णमिति ।” (१-१६) प्रथमं
हि विषयविषयं, द्वितीयं च गुणविषयमिति भेदः । वहिर्वाह्य-
विषये वैमुख्यं दोषदर्शनजत्वात्प्रवृत्त्यभावलक्षणमुत्पाद्य वैराग्य-
मुपयुज्यते उपकाराऽऽधायकं जवति ॥ ९ ॥

निरोधे पुनरज्यासां, जनयन् स्थिरतां दृढाम् ।

परमाऽऽनन्दनिष्पन्द-शान्तस्रोतः प्रदर्शनात् ॥ १० ॥

निरोधे चित्तवृत्तिनिरोधे, अज्यासः पुनर्दृढामतिशयितां स्थि-
रतामवस्थितिलक्षणं जनयन्, परमाऽऽनन्दनिष्पन्दस्यानिशयिन-
सुखार्णवनिर्जरभूतस्य शान्तस्रोतसः शान्तरसप्रवाहस्य प्रदर्श-
नात्, उपयुज्यते इत्यन्वयः । तत्रैव सुखमग्नस्य मनसोऽयत्र
गमनायोगात् । इत्थं च 'चित्तवृत्तिनिरोधः' इति बाणश्रवणं
सोपपत्तिकं व्याख्यातम् ॥ १० ॥

(१४) अथ तद् दूषयन्नाह—

न चैतद्युज्यते किञ्चि-दात्मन्यपरिणामिनि ।

कूटस्थे स्यादसंसारो—ऽोहो वा तत्र हि ध्रुवम् ॥ ११ ॥

न चैतत् पूर्वोक्तं किञ्चिदपरिणामिनि आत्मनि युज्यते, तत्रा-
ऽऽत्मानं । इ कूटस्थे एकान्तिकस्वभावे सति असंसारः संसा-
राभाव एव स्यात्, उक्तपत्रवर्तिनोपस्य तस्याविकलितस्वभाव-
त्वात् । प्रकृतिनिष्कारोपहितस्वभावे च तस्मिन् संसारद्रशा-
यामभ्युपगम्यमाने, ध्रुवं निश्चितमोहो मोहाभावो वा स्यात्,
मुक्तिदशायां पूर्वस्वभावस्य त्यागे कौटस्थहानिप्रसङ्गात् ॥ ११ ॥

प्रकृतेरपि चैकत्वे, मुक्तिः सर्वस्य नैव वा ।

जगत्ताश्च पुमर्थस्य, कर्तव्यत्वमयुक्तिमत् ॥ १२ ॥

प्रकृतेरपि चैकत्वेऽभ्युपगम्यमाने सर्वस्य मुक्तिः स्यात्, नैव
वा कस्यचित्स्यात् । एकं प्रति विलीनोपधानायास्तस्याः स-
र्वान् प्रति तथात्वात्, एकं प्रत्यनादृश्याच्च सर्वान् प्रत्यतथात्वा-
त् । अन्यथा स्वभावभेदे प्रकृतिभेदप्रसङ्गात् । किं च—आत्मनोऽ-
व्याप्तिप्रमाणस्य जोगसंपादनार्थमेव प्रकृतिः प्रवर्तते इति जव-
तामभ्युपगमः । तदुक्तम्—“छद्वा दृशिमात्रः शुद्धोऽपि प्रत्ययानु-
पश्यः ।” (२-२०) “तदर्थं एव दृश्यस्याऽऽत्मनि ।” (२-२१) ।
जगत्ताश्च तस्याः पुमर्थस्य कर्तव्यत्वमयुक्तिमत् । पुरुषार्थो
मया कर्तव्य इत्येवं विधाध्यवसायो हि पुरुषार्थकर्तव्यता,
तत्स्वभावे च प्रकृतेर्जैमत्वव्याघात इति ॥ १२ ॥

अत्र स्वसिद्धान्ताऽऽद्य प्रकटयन् पूर्वपक्षी शङ्कते—

ननु चित्तस्य वृत्तीनां, सदा ज्ञाननिबन्धनात् ।

चिच्छायां क्रमाद्धेतो—रात्मनोऽपरिणामिता ॥ १३ ॥

ननु चित्तस्य वृत्तीनां प्रमाणाऽऽदिरूपाणाम्, सदा सर्वकाशमेव,
ज्ञाननिबन्धनात्परिच्छेदहेतोः । चिच्छायासंक्रमाद्धेतोर्हि ज्ञा-
दात्मनोऽपरिणामिताऽनुमीयते । इदमुक्तं भवति—पुरुषस्य चि-
द्रूपस्य सदैवाधिष्ठातृत्वेन सिद्धस्य यदन्तरङ्गं निर्मलं ज्ञेयं सत्त्वं,
तस्यापि सदैव व्यवस्थितत्वात्तद्येनार्थेनोपरक्तं भवति तथा-
विधस्य दृश्यस्य चिच्छायासंक्रान्तिसद्भावात् सदा ज्ञातृत्वं
सिद्धं भवति । परिणामित्वे त्वात्मनश्चिच्छायासंक्रमस्यासार्व-
दिकत्वात् सदा ज्ञातृत्वं न स्यादिति । तदिदमुक्तम्—“मदा
ज्ञाताश्चित्तवृत्तयः तत्प्रभोः पुरुषस्यापरिणामित्वादिनि ।”
(४-१८) ॥ १३ ॥

ननु चित्तमेव सत्त्वोत्कर्षाद्यदि प्रकाशकं तदा तस्य स्वप्रकाश-
रूपत्वादर्थस्यैवाऽऽत्मनोऽपि प्रकाशकत्वेन व्यवहारोपपत्तौ किं
ग्रहीयन्तरेण ? इत्यन आह—

स्वाऽऽभासं खलु नो चित्तं, दृश्यत्वेन घटाऽऽदिवत् ।

तदन्यदृश्यतायां चा—नवस्यास्मृतिमङ्कुरौ ॥ १४ ॥

चित्तं खलु नो नैव, स्वाऽऽभासं स्वप्रकाशं, किं तु द्रष्टृत्वेन, दृश्य-
त्वेन दृग्विषयत्वेन, घटाऽऽदिवत् । यद् यद् दृश्यं तत्तद् द्रष्टृत्वेन
मिति व्याप्तेः । तदिदमुक्तम्—“न तत् स्वाभासं दृश्यत्वात् ।” (४-
१६) अन्तर्बहिर्मुख्यापारद्वयविरोधात्, तन्निष्पाद्यफलद्वयस्या-
संबन्धनाच्च बहिर्मुखनैवार्थनिष्ठत्वेन चित्तस्य संबन्धनार्थनिष्ठ-
मेव तत्फलं, न स्वनिष्ठमिति राजमार्कण्डः । तथापि चित्तान्तर-
दृश्यं चित्तमस्तिवत्यत आह—तदन्यदृश्यतायां च चित्तान्तर-
दृश्यतायां च, चित्तस्याभ्युपगम्यमानायामनवस्थास्मृतिसङ्कुरौ
स्याताम् । तथाहि—यदि बुद्धिर्बुद्ध्यन्तरेण बध्नेत तदा साऽपि
बुद्धिः स्वयं बुद्ध्या बुद्ध्यन्तरं प्रकाशयितुमसमर्थेति, तस्या प्रा-
हकं बुद्ध्यन्तरं कल्पनायाम्, तस्याप्यन्यदित्यनवस्थानात्पुरुषा-
युपः सहस्रणाप्यर्थप्रतीतिर्न स्यात् । न हि प्रतीतावप्रतीतायाम-
र्थः प्रतीतो भवति । तथा स्मृतिसङ्कुरोऽपि स्यात् । एकस्मिन् रूपे,
रसे वा सनुत्पन्नायां बुद्धौ तद्ग्राहिकाणामनन्तानां बुद्धीनामु-
त्पत्तेस्त्वनतसंस्कारैर्युगपद् बह्व्यु स्मृतिवृत्तिसालु कस्मिन्नर्थे
स्मृतिरियमुत्पद्येति ज्ञातुमशक्यत्वात् । तदाह—“एकसमये
चोभयानवधारणम् ।” (४-२०) “चित्तान्तरादृश्ये
बुद्धिर्बुद्धेरिति प्रसङ्गः स्मृतिसङ्कुरश्चेति ” (४-२१) ॥ १४ ॥

नन्वेवं कथं विषयव्यवहार इत्यत्राऽऽह—

अङ्गाङ्गिभावचाराज्यां, चित्तिरप्रतिमं क्रमा ।

द्रष्टृदृश्योपरक्तं तत्, चित्तं सर्वार्थगोचरम् ॥ १५ ॥

चित्तिः पुरुषरूपा चिच्छक्तिः, अङ्गाङ्गिभावचाराज्यां परिणामपरि-
णामिभावगमनाज्याम्, अप्रतिसंक्रमाऽन्येनासंकीर्णा । यथा हि
गुणाः स्वबुद्धिगमनलक्षणे परिणामेऽङ्गिनमुपसंक्रामन्ति तद्रूपता-
मिव, ऽऽद्यन्ते, यथा चाऽऽश्लोकपरमाणवः प्रसरन्तो विषयं व्याप्नु-
वन्ति, नैवं चित्तिशक्तिः, तस्याः सर्वेदंकरूपतया स्वप्रतिष्ठितत्वेन
व्यवस्थितत्वादित्यर्थः । तत्तस्माच्चित्तसामान्याने बुद्धेस्तदाकारता-
ऽऽपत्तौ चेननायामिबोपजायमानायां, बुद्धिवृत्तिप्रतिसंक्रान्ता-
याश्च चिच्छक्त्युद्भिदविशिष्टनया संपत्तौ स्वसंबुध्युपपत्तेरित्यर्थः ।
द्रष्टृदृश्याज्यामुपरक्तं द्रष्टृरूपतामिव, गृहीतविषयाऽऽ-
कारपरिणामं च चित्तं, सर्वार्थगोचरं सर्वविषयग्रहणसमर्थं भ-
वति । तदुक्तम्—“चित्तेरप्रतिसंक्रमायास्तदाऽऽकाराऽऽपत्तौ स्वबु-

चिसंवेदनम् ।" (४-२२) 'द्रष्टृदृश्योपरक्तं चित्तं सर्वार्थम् ।' (४-२३) यथा हि निर्मलं स्फोटकद्रवणाऽऽद्येव प्रतियोग्यग्रहणसमयम्, एवं रजस्तमोच्यामनभिभूतं सत्त्वं बुद्धत्वाच्चिच्छायाग्रहणसमर्थं, न पुनः शुद्धत्वाच्चरजस्तमसी । ततो न्यग्भूतरजस्तमोरूपमाहृतया सत्त्वं निश्चलप्रदीपशिक्षाऽऽकारं सदैवैकरूपतया परिणममानं चिच्छायाग्रहणसामर्थ्यादामोक्षप्रतिरवतिष्ठते, यथाऽयस्कान्त-सन्निधाने लोहस्य चलनमाविर्भवति, एवं चिद्रूपपुरुषसन्निधाने सत्त्वस्याभिव्यङ्ग्यमभिव्यज्यते चैतन्यमिति ॥ १५ ॥

इत्थं च द्विविधा चिच्छक्तिरित्याह-

नित्योदिता त्वज्जिष्यङ्ग्या, चिच्छक्तिर्द्विविधा हि नः ।

आद्या पुमान् द्वितीया तु, सत्त्वे तत्सन्निधानतः ॥ १६ ॥

नित्योदिता, तु पुनः अज्जिष्यङ्ग्या, चिविधा हि नः-अस्माकं चिच्छक्तिः-आद्या नित्योदिता पुमान् पुरुष एव, द्वितीया अज्जिष्यङ्ग्या तु, तत्सन्निधानतः पुंसः सामोच्यान्, सत्त्वे सत्त्वनिष्ठा यज्ञोजः- " अत एवासिन् दर्शने द्वे चिच्छक्ती-नित्योदिता, अभिव्यङ्ग्या च । नित्योदिता चिच्छक्तिः पुरुषः तत्सन्निधानाभिव्यक्त्याऽभि-प्लव्ङ्गं चैतन्यं सत्त्वमभिव्यङ्ग्या चिच्छक्तिरिति ॥ १६ ॥

इत्थं च भोगोपपत्तिमप्याह-

सत्त्वे पुंस्थितचिच्छाया-समाज्या तदुपस्थितिः ।

प्रतिविम्बाऽऽत्मको जोगः, पुंभिः जेदाऽऽग्रहादयम् ॥ १७ ॥

सत्त्वे बुद्धेः सात्त्विकपरिणामे, पुंस्थिता या चिच्छाया, तत्त्वा याऽस्या, सा स्वकायचिच्छाया, तस्या तर्पास्थिति-रभिव्यक्तिः, प्रतिविम्बाऽऽत्मको भोगः । मन्यत्रापि हि प्रतिवि-ज्ये प्रतिविम्बमानच्छायासदृशच्छायान्तरोक्ष्य एव प्रतिविद्य-शब्दोक्त्यते । पुंभिः पुनर्यं भोगो भेदाऽऽग्रहादयन्तस्माद्विधे-न विवेकाग्रहणाद् व्यपदिश्यते । यत्तु व्यापकस्यानिर्भलस्य चाऽऽत्मनः कथं सत्त्वे प्रतिविम्बनमिति । तत्र । व्यापकस्याप्या-काशस्य दर्पणाऽऽदावप्रकृष्टेनैवेत्यर्थात् च जलाऽऽवादात्त्या-ऽऽदीनां प्रतिविम्बदर्शनात् स्वस्थितचिच्छायासदृशचिच्छाया-ऽभिध्याकिरूपस्य प्रतिविम्बस्य प्रतिविम्बान्तरधैलक्षण्यार्थे-ति भोजः ॥ १७ ॥

इत्थं प्रत्यात्मनियतं, बुद्धितत्त्वं हि शक्तिम् ।

निर्वाहे लोकयात्रायाः, ततः कानिप्रसज्जनम् ? ॥ १८ ॥

व्यपमुक्तप्रकारेण, प्रत्यात्मनियतम् आत्मानमात्मानं प्रति निय-तफलसंपादकम् । बुद्धितत्त्वं हि लोकयात्राया लोकव्यवहारस्य निर्वाहे व्यवस्थापनं, शक्तिमत्समर्थम्, ततः कानिप्रसज्जनं, योगादे-कस्य मुक्तावन्यस्यापि मुक्त्यापत्तिरूपं, प्रकृतेः सर्वत्रैकत्वेऽपि बुद्धिग्यापारभेदेन जेदापत्तेः । तथा च सूत्रम्-" कृतार्थं प्रति नष्टमप्यनष्टं तदन्यसाधारणत्वादिति ।" (३-२२) ॥ १८ ॥

यद्योक्तम्-"जडायाश्च पुमर्थस्य" इत्यादि, तत्राऽऽह-

कर्तव्यत्वं पुमर्थस्या-नुलोम्यप्रातिलोम्यतः ।

प्रकृतौ परिणामानां, शक्ती स्नाजाविके उजे ॥ १९ ॥

पुमर्थस्य कर्तव्यत्वं प्रकृतौ परिणामानां महदादीनाम्, आनु-लोम्यप्रतिलोम्यतः उभे शक्ती स्वाजाविके स्वजावसिद्धे, पुमर्थे सतीति शेषः । न त्वन्यद्, महदादिमहाभूतपर्यन्तः खल्वस्या-वर्हिर्मुखतयाऽनुलोमः परिणामः, पुनः स्वकारणानुप्रवेशद्वारे-त्यास्मत्तान्तरप्रतिलोमः परिणामः । इत्थं च पुरुषस्य भोगपरि-

समाप्तेः सहजशक्तिव्यवस्थात् कृतार्था प्रकृतिः, न पुनः परिणा-ममारभते । एवंविधायां च पुरुषार्थकर्तव्यतायां प्रकृतेर्जडत्वेन कर्तव्याध्यवसायाभावेऽपि न काचिदनुपपत्तिरिति ॥ १९ ॥

ननु यदि प्रतिलोमशक्तिरपि सहजैव प्रधानस्यास्ति, तत् किमर्थं योगिभिर्मोक्षार्थं यत्नः क्रियते ? । मोक्षस्य चानर्थ-नीयत्वं तदुपदेशकशास्त्रस्याप्यनार्थक्यमित्यत आह-

न चैवं मोक्षशास्त्रस्य, वैयर्थ्यं प्रकृतेर्यतः ।

ततो दुःखनिवृत्त्यर्थं, कर्तृत्वस्मयवर्जनम् ॥ २० ॥

न चैवं मुक्तौ प्रकृतेरेव सामर्थ्यं, मोक्षशास्त्रस्य वैयर्थ्यमानर्थक्यं, यतो यस्मात्, ततो मोक्षशास्त्राद्, दुःखनिवृत्त्यर्थं दुःखनाशाय, प्र-कृतेः प्रधानस्य, कर्तृत्वस्मयस्य कर्तृत्वाभिमानस्य, वर्जनं निवृ-त्तिर्मेवात । अनादिरेव हि प्रकृतिपुरुषयोर्लोकभोग्यजावबलक्षणः संवन्धः, तस्मिन् सति, व्यक्तमचेतनायाः प्रकृतेः कर्तृत्वजिमा-नाद् दुःखानुभवे सति 'कथमर्थं दुःखनिवृत्तिरात्यन्तिकी मम स्यात्' इति ज्ञातव्येवाध्यवसायः, अतो दुःखनिवृत्त्युपायोपदेश-कशास्त्रोपदेशापेक्षाऽप्यस्य युक्तिमतीति ॥ २० ॥

व्यक्तं कैवल्यपादेऽदः, सर्वं साध्विति चेन्न तत् ।

एवं हि प्रकृतेर्मोक्षो, न पुंसस्तददो वृथा ॥ २१ ॥

कैवल्यपादे योगानुष्ठाननन्तरुपपादे, अद् एतत्, व्यक्तं प्रकटं, सर्वमखिलं, साधु निर्दोषमिति । ममाधत्ते-इति चेन्न तत्, यस्याक् प्रपञ्चिनं, हि यतः, एवमुक्तारित्या, प्रकृतेर्मोक्षः स्यात्, नस्या एव कर्तृत्वाभिमाननिवृत्त्या दुःखनिवृत्त्युपपत्तेः, न पुंसः, तस्यावकृत्वे-न मुक्त्ययोगाद्, सुखेर्धनविश्लेषार्थत्वात् । तत्तस्माददो व-द्व्यमाणं भवद्ग्रन्थोक्तं, वृथा कपटशोभमात्रफलम् ॥ २१ ॥

पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो, यत्र तत्राऽऽश्रमे रतः ।

जटो मुएनं शिखी वाऽपि, मुच्यते नात्र संशयः ॥ २२ ॥

अत्र हि पञ्चविंशतितत्त्वज्ञानात् पुरुषस्यैव मुक्तिरुक्ता, सा च न संभवतीति । न च जोगव्यपदेशवन्मुक्तिव्यपदेशोऽप्युपचा-रादेव पुंसि संभवतीति वाच्यम्, एवं हि तत्र चैतन्यस्याप्यु-पचारेण सुवचत्वाऽपत्तेः । बाधकानावाधं तत्र तस्योपचार इति चेत्, तत्र कृत्याऽऽदिसामानाधिकरण्याप्यनुवृत्तमानस्य किं वाच्यम् ? येन नेपां भिन्नाऽऽश्रयत्वं कल्पयेत् । आत्मनः परिणा-मित्याऽऽपत्तिर्याधिक्रान्तिं वेदुः, न । तत्परिणामित्वेऽप्यन्यथानपा-यात्, अन्यथा चित्तस्यापि तदनापत्तेः, प्रतिक्षणं चित्तस्य नश्वर-त्वापत्त्यर्थः । "अनीनानागतं स्वरूपतोऽस्त्यध्वभेदा धर्माणाम् ।" (४-१२) "ते व्यक्तसूक्ष्मगुणाऽऽत्मानः ।" (४-१३) "परि-णामैकत्वाद् वस्तुतत्त्वमिति ।" (४-१४) सूत्रपर्यालोचनाद्वर्मे-भेदेऽपि तेषामङ्गाङ्गिभावपरिणामैकत्वाद् न चित्तानन्य इति चेत्, तदेतदात्मन्येव पर्यालोच्यमानं शोभते, कूटस्थत्वश्रुतेः शरीराऽऽदिभेदपरत्वेनाप्युपपत्तिरिति सम्यग् विज्ञावती-यम् ॥ २२ ॥

किञ्च-

बुद्ध्या सर्वोपपत्तौ च, मानमात्मनि मृग्यते ।

संहत्यकारिता मानं, पारार्थ्यनियता च न ॥ २३ ॥

बुद्ध्या महत्तत्त्वेन, सर्वोपपत्तौ सकलज्ञातक्यात्रनिर्वाहे च सति, आत्मानि मानं प्रमाणं मृग्यते । कृत्याऽऽद्याश्रयव्यतिरिक्ते आत्मानं प्रमाणमन्वेषणीयमित्यर्थः । न च पारार्थ्यनियता परा-

र्थकत्वव्याप्या, संहत्यकारिता संभूयमिद्वितीयक्रियाकारिणा, मानमतिरिक्ताऽऽत्मनि प्रमाणं, यत्संहत्यार्थक्रियाकारि तत्परार्थं दृष्टम्, यथा शय्याशयनाऽऽसनाऽऽद्यर्थः । सत्त्वरजस्तमांसि च चित्तलक्षणपरिणामभाजि संहत्यकारीणि, अतः परार्थानि, यच्च परः स पुरुष इति । तदुक्तम्—“ तदसंख्येयवासनाजिश्चित्तमपि परार्थं, संहत्यकारित्वादिति । ” (४-२४) ॥ २३ ॥

कुतः ? इत्याह—

सत्त्वाऽऽदीनामपि स्वाङ्गि-न्युपकारोपपत्तिः ।

बुद्धिर्नामैव पुंसस्तत्, स्याच्च तत्त्वान्तरव्ययः ॥ २४ ॥

सत्त्वाऽऽदीनां धर्माणं, स्वाङ्गिन्यपि स्वाऽऽश्रयेऽपि, उपकारोपपत्तिः फलाऽऽधानसंज्ञादुक्तनियमे मानाज्ञावात् सत्त्वाऽऽदौ संहत्यकारित्वस्य विद्वत्क्षणत्वात् । अन्यथा-असंहतरूपपरासि-द्धेर्धर्माणं साश्रयत्वव्याप्तेश्च बुद्धयैव सफलत्वाद् नैवमात्मा कश्चिदतिरिक्तः सिद्ध्येदिति ज्ञावः । तत्तस्माद् बुद्धिः पुंसः पुरुषस्यैव नाम स्यात् । च पुनः, तत्त्वान्तरव्ययोऽहङ्काराऽऽदितत्त्वो-क्तेदः स्यात् ॥ २४ ॥

तथाहि—

व्यापारभेदादेकस्य, वायोः पञ्चविधत्ववत् ।

अहङ्काराऽऽदिसंज्ञानो-पपत्तिसुकरत्वतः ॥ २५ ॥

एकस्य वायोः, व्यापारभेदादहङ्गमनाऽऽदिव्यापारभेदात्, पञ्चविधत्ववत्-पञ्च वायव्यः प्राणापानाऽऽदिभेदादिति व्यपदेशवत् । अहङ्काराऽऽदिसंज्ञानानामुपपत्तेः सुकरत्वतः सौकर्यात् । तथाहि-बुद्धिरेवाहङ्कारव्यापारं जनयन्ती अहङ्कार इत्युच्यताम्, सैव च प्रसुप्तस्वभावा साधिकारा प्रकृतिरिति व्यपदिश्यताम्, किमन्तर्गन्तु तत्त्वान्तरपरिकल्पनयेति ॥ २५ ॥

पुंसश्च व्यञ्जकत्वेऽपि, कूटस्थत्वमयुक्तिमत् ।

अधिष्ठानत्वमेतच्चेत्, तदेत्यादिनिरर्थकम् ॥ २६ ॥

पुंसः पुरुषस्य च, व्यञ्जकत्वेऽन्युपगम्यमाने, कूटस्थत्वमयु-क्तिमत्सङ्गतम् । अजिब्यञ्जकत्वं ह्यभिव्यक्तिजनकत्वम् । तथा च—“ अकारणमकार्यं च पुरुषः ” इति वचनं व्याहृत्येतेति ज्ञावः । अधिष्ठानत्वमभिव्यक्तिदेशाऽऽश्रयत्वम्, एतद् व्यञ्जकत्वं, पुरुषस्तु सदैकरूप इति चेत्, तर्हि तदेत्यादि—“ तदा छद्मः स्वरूपावस्थानम् । ” (१-३) इति सूत्रं निरर्थकम्, तदेत्यस्य व्यवच्छेद्याभावात् । काल्पनिकत्वे चैतद्विषयस्य घटाऽऽदिव्यवहारविषयस्यापि तथात्वाऽऽपत्तौ शून्यत्वादितप्रवेश इति भावः ॥ २६ ॥

निमित्तत्वेऽपि कौटस्थ्य-मथास्यापरिणामतः ।

स्याङ्गेदो धर्मभेदेन, तथापि भवमोक्षयोः ॥ २७ ॥

अथास्याऽऽत्मनो, निमित्तत्वेऽपि, सत्त्वनिष्ठामभिव्यङ्ग्यां चिच्छ-क्तिप्रति, अपरिणामतः परिणामाभावात् । कौटस्थ्यमकारणमित्यस्यानुपादानकारणमित्यर्थात् उपादानकारणस्यैव परिणामित्वात् परिणामस्य चावस्थान्तरगमनवृत्तत्वादिति भावः । तथाऽपि भवमोक्षयोः संसारापवर्गयोः, धर्मभेदेन जोगनिमित्ता-निमित्तत्वधर्मभेदेन, स्यात्कथञ्चित्, भेद आवश्यकः । मोक्षेऽपि पूर्वस्वभावसत्त्वे कारणान्तराभावाच्च जोग इति को भेद इति चेत् ? । सौम्य ! कथं तर्हि न जवमोक्षोभयस्वभावे विरोधः ? । उभयैकस्वभावत्वाद् नायमिति चेद् भङ्ग्यन्तरेणायमेव स्याद्वाद इति किं वृथा खिद्यसे ? ॥ २७ ॥

प्रसङ्गतादवस्थं च, बुद्धेर्भेदेऽपि तत्त्वतः ।

प्रकृत्यन्ते द्वये मुक्ते-र्न चेदव्याप्यवृत्तिता ॥ २८ ॥

बुद्धेर्भेदेऽपि प्रत्यात्मनियतत्वेऽन्युपगम्यमाने, तत्त्वतः पर-मार्थतः, प्रकृत्यन्ते प्रकृतिविश्रान्ते, लये छुःखध्वंसं सति, प्रस-ङ्गतादवस्थम्, एकस्य मुक्तावन्यस्यापि तदापत्तिरित्यस्याप-रिहार एव, प्रकृतेरेव मुक्तेरन्युपगम्यमानत्वात्, तस्याश्च मुक्तत्वामुक्तत्वोभयविरोधात् । एकत्र वृत्ते संयोगतदज्ञावयो-रिव प्रकृतौ विभिन्नवृत्त्यवच्छेदेन न मुक्तत्वामुक्तत्वयोर्विरोध इ-त्यत आह—चेद् यदि, मुक्तेरव्याप्यवृत्तिता, न, अन्युपगम्यत इति शेषः । तद्व्युपगमे च मुक्तेऽप्यमुक्तत्वव्यवहाराऽऽपत्तिरेव द-पणम् । किं चैवं मुक्तस्याप्यात्मनो जवस्वशरीरावच्छेदेन भोगाऽऽ-पत्तिरिति तत्प्रकृतिनिवृत्तिरवश्यमन्युपेयेति छद्मव्यम् ॥ २८ ॥

प्रधानभेदे चैतत् स्यात्, कर्मबुद्धिगुणः पुमान् ।

स्याद् ध्रुवश्चाध्रुवश्चेति, जयताद् जैनदर्शनम् ॥ २९ ॥

उक्तदोषजित्वा प्रधानभेदं चाप्युपगम्यमाने, आत्मभोगापवर्गनि-र्वाहकमेतत् कर्म स्यात्, पुमान् पुरुषः बुद्धिगुणः स्यात् । बुद्धि-विधित्तानामनर्थान्तरत्वात् । स्यात्कथञ्चिद्, ध्रुवश्च छव्यतोऽध्रु-वश्च पर्यायत इत्येवं जैनदर्शनं जयताद्, दोषवत्त्वाप्यप्युपगमात् । ननु च पुंसो विषयग्रहणसमर्थत्वेनैव चिद्रूपत्वं व्यवतिष्ठत इति विकल्पाऽऽत्मकबुद्धिगुणत्वं न युक्तम्, अन्तर्वाहिमुञ्चव्या-पारद्वयविरोधादिति चेत् । न । अनुभूयमानक्रमिकैकोपयोगस्व-ज्ञावत्त्वेन तद्विरोधादिति ॥ २९ ॥

तथा च कायरोधाऽऽदा-वव्याप्तं प्रोक्तवृत्तणम् ।

एकाग्रताऽवधौ रोधे, वाच्ये च प्राचि चेतसि ॥ ३० ॥

तथा च जैनदर्शनजयसिद्धौ च, प्रोक्तवृत्तणं पतञ्जल्युक्तयोग-वृत्तणम्, कायरोधाऽऽदावव्याप्तम्, आदिना वाहनिरोधाऽऽदि-ग्रहः । एकाग्रताऽवधौ रोधे, वाच्ये, प्राचि एकाग्रतायाः पृष्ठभाविनि, चेतस्यध्यात्माऽऽदिशुद्धे, व्याप्तम् ॥ ३० ॥

योगाऽऽरम्भोऽथ विक्षिप्ते, व्युत्थानं क्षिप्तमूढयोः ।

एकाग्रे च निरुद्धे च, समाधिरिति चेन्न तत् ॥ ३१ ॥

अथ विक्षिप्ते चित्ते योगाऽऽरम्भः क्षिप्तमूढयोश्चित्तयोर्व्युत्थानम्, एकाग्रे च निरुद्धे च चित्ते समाधिरिति एकाग्रतापृष्ठभाविन-श्चित्तस्यालक्ष्यत्वादेव न तत्राव्याप्तिः । क्षिप्तं हि रजस उद्रेकाद-स्थिरं बहिर्मुखतया सुखबुःखाऽऽदिविषयेषु कल्पितेषु सन्निहिते-षु वा रजसा प्रेरितम्, तच्च सदैव दैत्यदानवाऽऽदीनाम्, मूढं तमस उद्रेकात् कृत्याकृत्यविभागासंगतं क्रोधाऽऽदिभिर्विरुद्धैस्त्वेष्वेव नियमितम्, तच्च सदैव रजःपिशाचाऽऽदीनाम्, विक्षिप्तं तु सत्त्वोद्रेकात्परिहृतदुःखसाधनेष्वेव शब्दाऽऽदिषु प्रवृत्तम्, तच्च सदैव देवानाम् । एतास्तिष्ठश्चित्तावस्था न स-माधायुपयोगिन्यः । एकाग्रतानिरुद्धरूपे द्वे एव सत्त्वो-त्कर्षाद् यथोत्तरमवस्थितत्वाच्च समाधायुपयोगं जजेते इति चेद्, न तत् ॥ ३१ ॥

योगाऽऽरम्भेऽपि योगस्य, निश्चयेनोपपादनात् ।

मदुक्तं लक्षणं तस्मात्, परमाऽऽनन्दकृत् सताम् ॥ ३२ ॥

योगाऽऽरम्भेऽपि योगप्रारम्भकालेऽपि, निश्चयेन निश्चयनयेन, यो-

गस्योपपादनात् व्यवस्थापनात्, क्रियमाणं कृतमिति तदभ्युप-
गमाद् आद्यसमये तदनुत्पत्तावग्रिमसमयेष्वपि तदनुत्पत्त्यापेक्षः।
वस्तुतो योगविशेषगारम्भकालेऽपि कर्मकृपरूपफलान्यथाऽनु-
पपत्त्या व्यवहारेणापि योगसामान्यसद्भावोऽवश्यमनुपपेय इति
प्रागुक्तानिव्यासिर्वज्रलेपायिनैव । तस्मान्मधुक्तं लक्षणं 'मोक्षमु-
ख्यहेतुव्यापारः' इत्येवंरूपे, सतां व्युत्पन्नानाम्, अदुष्टत्वप्रतिप-
त्तिद्वारा परमाऽऽनन्दद्वय ॥ २३ ॥ द्वा० ११ द्वा० ।

(१५) योगजोदाः-अत्र मिथ्यात्वाऽऽदिहेतुगतं मनोवाङ्माययोग-
त्रयम्, तच्च कर्मवृत्तिहेतुत्वाद् न ग्राह्यम्, किं तु मोक्षसाधनदे-
नुचूतं शुद्धाध्यात्मज्ञानावनाशितचेतनाचार्यपारणामसाधनकार-
कप्रवर्तनरूपं प्राप्तं स्वयन्नावभेदं बाह्याऽऽचारविशोऽधपूर्व-
काभ्यन्तराऽऽचारशुद्धिरूपम्-

मोक्षेण योजनाद् योगः, सर्वोऽप्याचार इष्यते ।

विशिष्य स्थानवर्णार्था-ऽऽज्ञम्बनैकान्यगोचरः ॥ १ ॥

सद्वत्कर्मज्ञयो मोक्षः, तेन योजनाद् योग उच्यते । स च
सर्वोऽप्याचारो जिनशासनोक्तः चरणसत्तिकरणसत्तिकरूपो
मोक्षोपायत्वाद् योग इष्यते । तत्र विशेषेण स्थानम् १, वर्णः २,
अर्थः ३, आत्मन्यनम् ४, एकाग्रता ५, इति पञ्चप्रकारयोगो मोक्षो-
पायहेतुर्मेतः, इत्यनेनानादिपरभावाऽऽसक्तभवप्रमणग्रहात् पु-
न्रल्लोभगमनानां न भवत्यस्यमभिप्रायः-यतोऽस्माकं मोक्षः सा-
ध्योऽस्ति । स च गुरुवचनस्मरणतत्त्वजिज्ञासाऽऽदियोगेन स्वरूपं
निर्मलं निःसङ्गं परमाऽऽनन्दमयं स्मृत्यं तत्कथाश्रवणप्रीत्यादिकं
करोति, स परम्परया सिद्धियोगी भवति । न हि मरुद्व्यावत्
सर्वेषामहवप्रयासा सिद्धिः, तस्या हि अनल्पाऽऽशातनादोपका-
रकत्वेन निष्प्रयासा सिद्धिः । अन्यजोवानां चिराऽऽशातना-
वद्वगाढकर्मणां तु स्थानाऽऽदिक्रमेणैव जवति ॥ १ ॥

अथ योगपञ्चके बाह्यान्तरद्वयसाध्यकत्वमुपदिशति-

कर्मयोगद्वयं तत्र, ज्ञानयोगत्रयं विदुः ।

विरतेष्वपि नियमाद्, बीजमात्रं परेष्वपि ॥ २ ॥

तत्र मोक्षसाधने, कर्मयोगद्वयं, क्रियाऽऽचरणायोगरूपम्,
त्रयम् अर्थप्रमुखं, ज्ञानयोगं विदुः प्राहुर्व्यासः । तत्र विशतिकाऽनु-
सारेण लक्षणाऽऽदिकं निरूप्यते-तत्र स्थानरूपं कायोत्सर्गाऽऽ-
दिजैनाऽऽगमोक्तक्रियाकरणे करचरणाऽऽसनमुद्रारूपम् । उक्तं
च विशतिकायाम्-"ठाणवणत्थालंयण-रहिंश्रा तंतम्मि पंचहा
एसो । छगमित्थ कम्मजोगो, तहा सियं नाणजोगो उ" ॥१॥ एष
पञ्चप्रकारो योगः, विरतेषु देशविरतसर्वधिरतेषु, नियमाद् जव-
ति । योगपञ्चकं हि चापल्यवारणम्, तेन योगवता जवितव्यम् ।
परेषु मार्गानुसारिप्रमुखेषु बीजमात्रं भवति किञ्चिन्मात्रं भव-
ति । उक्तं च विशतिकायाम्-"देसे सव्वे य तहा, नियमेण सो
चरिच्चिणो होइ । इयरस्स बीयमिं, इति चेन्न केइ इच्छति । १।"

(१६) अत्र योगोत्पत्तिहेतवः प्रोच्यन्ते-

कृपानिवेदसंवेग-प्रशमोत्पत्तिकारिणः ।

भेदाः प्रत्येकपत्रेच्छा-प्रवृत्तिस्थिरसिद्ध्यः ॥ ३ ॥

कृपा अनुकम्पा-दुःखितेषु दुःखमोचनलक्षणे आर्क्षतापरि-
णामः । निवेदः भवोद्वेगः-चतुर्गतिषु चारकवद्भासनम् । संवे-
गः मोक्षान्निवृत्तिः, प्रशमः कृपायाभावः । एते परिणामाः-
यो योगो मोक्षोपायः, तस्योत्पत्तिकारिणः करणशीलाः, ए-
तादृक्परिणामपरिणतस्य संसारोद्विग्नस्य शुद्धाऽऽत्मस्वादेच्छ-
४०७

कस्य योगसाधना जवन्ति । अत्र योगपञ्चके, प्रत्येकं एकैकस्य
चत्वारो भेदाः । ते च इमे-इच्छा १, प्रवृत्तिः २, स्थिरता ३, सिद्धिः
४ इत्येवं भेदा ज्ञेयाः । उक्तं च विशतिकायाम्-"इक्षिको य
चउद्धा, इत्थं पुण तत्तत्रो मुण्येज्जो । इच्छापवित्तिधिरसि-
द्धिमेयत्रो समयनी ईप" ॥१॥ इत्यादि ॥ ३ ॥

इच्छा तद्वत्कथामीतिः, प्रवृत्तिः पालनं परम् ।

स्थैर्यं वाधकभीहानिः, सिद्धिरन्यार्थसाधनम् ॥ ४ ॥

इच्छा साधकमावाभिलाषः, तद् योगपञ्चकं येषु विद्यन्ते तद्वन्तः
श्रमणाः, तेषां कथासु गुणकथनाऽऽदिषु, प्रीतिः-इष्टता । उक्तं च ह-
रिभद्रपूज्यैः-"तज्जुसकहापीई, समयादविपरीणामणी इच्छा"।
इति । तस्य सम्यग्दर्शनाऽऽदिगुणवृत्तिहेतुभूतं क्रियाश्रुताज्यास-
पालनं परं परा वच्छेदा सा प्रवृत्तिः । उक्तं च-"सव्वत्थुवसमसा-
इ, तप्पावणगा पवित्ताओ ।" इति । इत्येवं योगद्वयं बाह्यरूपत्वात्
क्रियामुख्यत्वात् साध्यावलम्बितानां कारणरूपम् । शेषाणां तु शु-
ज्वन्धनिबन्धनं स्थैर्यं-वाधका अशुद्धाध्यवसाया अतीचाराः,
तेषां प्रीर्भयं, तस्य हानिरजावः, निरतिचारगुणपालनारूपं यत्र
तत् स्थैर्यम् । कृत्योपगमोऽपि अतिगुणसाधनापरिणमनेन स-
द्वजभावत्वात् निर्दोषगुणसाधनो जवति । उक्तं च-"तद चेव
एयथाधग-चित्तरहिंयं धिरवणं नेयं ।" शुद्धानामर्थानां पर-
मात्मरूपाणां साधनं स्वरूपालम्बनं शुद्धनस्त्वसाधनं सिद्धिः ।
उक्तं च-"सव्वं परमत्थसाहग-रुवं पुण होइ सिद्धि ति ।"
एवं सप्रभेदं ज्ञेयम् ॥ ४ ॥

यावद् ध्यानैकत्वं न भवति तावद् न्यासमुद्रावर्णशुक्तिपूर्व-
कमावश्यकैस्त्ववन्दनप्रत्युपेतानाऽऽदिकमुपयोगयोगोपापल्य-
वारणार्थमवश्यं करणीयं, मदद् हितकरं सर्वजीवानां, तेन
स्थानवर्णक्रमेण तत्त्वप्राप्तिरिति-

अर्थाऽऽज्ञम्बनयोश्चैत्य-वन्दनाऽऽदौ विभावनम् ।

श्रेयसे योगिनः स्थान-वर्णयोर्ध्वं एव च ॥ ५ ॥

अर्थो वाक्यस्य भावार्थः, आत्मन्यनं वाक्ये पदार्थे अर्हत्स्वरूपे
उपयोगस्थैकत्वम्, अर्थश्च आत्मन्यनं च अर्थात्मन्यनं, तयोश्चैत्य-
वन्दनाऽऽदौ अर्हद्वन्दनाधिकारे, विज्ञावनं स्मरणं करणीयं,
श्रेयसे कल्याणार्थं, च पुनः, स्थानं वन्दनं कायोत्सर्गशरीराव-
स्थानम्, आसनमुद्राऽऽदिकं, वर्णा अक्षराणि, तयोर्ध्वं एव शुद्धिः
श्रेयसे कल्याणाय भवति । उक्तं चाऽऽवश्यकम्-"ज वाईरुं, व-
शामेहियं, हीणक्खरं, अशक्खरं, पयहीणं, विणयहीणं, घोसहीणं,
जोगहीणं, सुदु दिज्जं, दुदु पकिच्चियं, अकावे कम्मो सज्झाओ,
काले न कम्मो सज्झाओ, असज्झाप सज्झाइयं, सज्झाप न स-
ज्झाइयं, तस्स मिच्छा मि दुक्खं ।" इत्यनेन स्वयन्नेवकालवि-
शुद्धौ ज्ञावसाधनसिद्धिः, तेन द्रव्यक्रिया हिता ॥ ५ ॥

आलम्बनमिह ज्ञेयं, द्विविधं रूप्यरूपि च ।

अरूपि गुणसायुज्यं, योगानालम्बनं परम् ॥ ६ ॥

इह जैनमार्गं, आलम्बनं द्विविधं ज्ञेयम् । एकं-रूपि, अपरम्-
अरूपि । तत्र रूप्यालम्बनं जिनमुद्राऽऽदिकपिण्डस्थपदस्थरूप-
स्थपथेयं तावत् अर्हद्वत्स्थाऽऽलम्बनं, तावत् कारणावलम्बनं
शरीरातिशयो येन रूप्यवत्त्वम्, तत्र अनदिपरजावशरीरधनस्व-
जनावलम्बो परत्र परिणतचेतनः विपयाऽऽस्वादाऽऽद्यर्थं तीर्थङ्क-
राऽऽद्यवत्त्वम् नमपि जवहेतुः । तथैव यः स्वरूपाऽऽनन्दपिपासितः
स्वरूपसाधनार्थं प्रथमं कारणरूपं जिनेश्वरं वीतरागाऽऽदिगुणस-

मूहैरवधम्वते पात्रद् मुद्राऽऽद्यालम्बनी, तावत् रूप्यावधम्वनी, स एव अर्हत्सिखरूपं ज्ञानदर्शनचारित्राऽऽद्यनन्तपर्यायविशुद्धं शुद्धाध्यात्मधर्ममवलम्ब्यते इति । अरूप्यालम्बनी तत्र जाव्यते-अनादितो जीवो मूर्तपुञ्जलस्कन्धावलम्बनपरिणतः कथं प्रथमत एवामूर्ताऽऽनन्दरूपं स्वरूपमवलम्ब्यते? यत अतिशयोपेतवीतरागमुद्राऽऽदिकं परं मूर्तं चाद्यमव्य विषयकपायवृत्तिकरं स्त्रीधनाऽऽद्य-वलम्बनं त्यज्यति इत्येका परावृत्तिः । पुनः स एव अतिशयाऽऽदिरूपं मूर्तं नाद्यम्वनीयम्, अहं तु अमूर्तः, मूर्तभावसकित्वं नोपयुज्यते । यद्यपि अर्हतः संबद्धं तथापि औद्भयिकं नालम्बनम्, अनन्तगुणाऽऽद्यम्वनमुत्तममिति गुणावलम्बनी मूर्तान् मावान् न रसिकत्वेन गृह्णाति, सापेक्षपरत्वेन पश्यतीति द्वितीया परावृत्तिः । एवममूर्ताऽऽद्यमगुणरसिको भवति, तेन परमेष्ठिस्वरूपं कारणेनावधार्यं स्वीयासंख्येयप्रदेशव्याप्यव्यापकभावावच्छिन्नद्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकानन्तस्वजावमममामूर्ताऽऽनन्दमयं ध्येयत्वेनावलम्ब्यते इति तृतीया परावृत्तिरिति । साधनपद्धतिः सर्वेषां तत्स्वरूपसाधनम्, अरूपिगुणाः सिद्धगुणा, तेषां भावनं सायुज्यं तदात्मता, तथा योग आत्मोपयोगयोजनं यद्यपि ईषदवलम्बनं श्रुताऽऽदीनां, तथापि अनाद्यम्वनमेव पर उत्कृष्टो योगः । उक्तं च पाठकैः-“तत्राप्रतिष्ठितं खलु, यतः प्रवृत्तश्चलत्यतस्तत्र । सर्वोत्तमो हि मनुजः, तेनानाद्यम्वनो गीतः ॥१॥” निराद्यम्वनयोगेन धारावादिप्रशान्तवादिता नाम चिन्तितस्य स्वरसत एव मनः सद्गजधारायां वर्तते, न प्रयासो भवति । उक्तं च विशतिकायाम्-“आलंबणं पि एयं, रुचिमरुची य इत्थ परमो स्ति । तगुणपरणमिचितो, पुहमो आलंबणो नाम ” ॥ १ ॥ एकाग्रयोगस्यैवापरनाम अनालम्बनयोग इति । एवं स्थानाऽऽद्याः पञ्च इच्छाऽऽदिगुणिता विशतिर्भवन्ति । ते च प्रत्येकमनुष्ठानचतुष्कयेजिता अशीतिप्रकारा भवन्ति ॥ ६ ॥

तत्स्वरूपनिरूपणायोपदिशति-

प्रीतिभक्तिवचोऽभङ्गैः, स्थानाऽऽद्यपि चतुर्विधम् ।

तस्माद्योगियोगाऽऽप्ते-मोक्षयोगः क्रमाद् जवेत् ॥ ७ ॥

एते स्थानाऽऽद्यः, प्रीतिभक्तिवचनमसङ्ग इति भेदचतुष्टयैरशीतिभेदाः भवन्ति । तस्माद् योगाक्रमेण अयोगिनामा योगः, तस्याऽऽप्तिः प्राप्तिर्भवति, अयोगी योगशैलेशीकरणं सकलयोगवापत्यरहितो योगस्तं प्राप्नोति, तेन पुनः क्रमाद् मोक्षः । “सर्वकर्माभावलक्षण आत्मनस्तादात्मभावस्थानं मोक्षः ॥” एवं योगः संयोगः, क्रमात् अनुक्रमेण भवति । (अथ प्रीत्या-द्यनुष्ठानस्वरूपं तु पोरुशकपाठेन ‘अणुद्वार’ शब्दे प्रथमजगते ३७७ पृष्ठे गतार्थम्) एवं क्रमेण योगसाधनारतः सर्वयोगरोधं कृत्वा अयोगी भवति ॥ ७ ॥

स्थानाऽऽद्ययोगिनस्तीर्थो-च्छेदाऽऽद्यालम्बनादपि ।

सूत्रदाने महादोषः, इत्याचार्याः प्रचक्षते ॥ ८ ॥

इति स्थानाऽऽदिप्रवृत्तियोगरहितस्य सूत्रदानं महादोष इति आचार्या हरिभद्राऽऽद्यः, प्रचक्षते कथयन्ति, कस्मात् ? तीर्थो-च्छेदाऽऽद्यालम्बनात्, निरास्तिकस्य सूत्रदाने कदाचित् कुप्र-रुणाकरणेन तीर्थोच्छेदो भवति ।

उक्तं च विशतिकायाम्-

“ तित्यस्सुच्छेद्या इति, णालंबणजं स एय एमेव ।

सुत्तकिरियाइनामो, एसो असमंजसविहायो ॥ १ ॥

सो एस वंकओ चिअ, नअससमयमादिथाणमविसेसा ।

एयं पि भाविषव्वं, इह तित्थुच्छेदभीरुहि ॥ २ ॥

मुत्तूण लोगसन्नं, नाळण य साहसमयसम्भावं ।

सम्मं परियट्ठिअं, वुहेण मइनिउणवुकीए ” ॥ ३ ॥

एवं प्रथमं स्थानाऽऽदिविशुद्धिं कृत्वा इच्छाऽऽदिपरिणतः क्रमेण स्वस्वरूपाऽऽलम्बनाऽऽदि गृहीत्वा प्रीत्याद्यनुष्ठानेन असङ्गानुष्ठानयोगतः सर्वज्ञो भूत्वा अयोगीभूय सिद्धो भवति, अतः क्रमसाधना श्रेयस्करी । इति व्याख्यातं योगाष्टकम् ॥ अष्ट० २७ अष्ट० ।

अध्यात्मं जावना ध्यानं, समता वृत्तिसंज्ञयः ।

योगः पञ्चविधः प्रोक्तो, योगमार्गविशारदैः ॥ १ ॥

द्वा० १८ छा० । अष्ट० । (सर्वे भेदाः ‘जावणा’ शब्दे विवेचनासाहिता वदन्ते)

(१७) वृत्तिरोधोऽपि योगश्चेद्, भिद्यते पञ्चधाऽप्ययम् ।

मनोवाक्कायवृत्तीनां, रोधे व्यापारभेदतः ॥ २७ ॥

मोक्षहेतुलक्षणो योगः पञ्चधा भिन्न इति प्रदर्शितं, वृत्तिरोधोऽपि चैद्योग उच्यते, अयमपि पञ्चधा भिद्यते, मनोवाक्कायवृत्तीनां रोधे व्यापारभेदतोऽनुभवसिद्धानां भेदानां दुरपह्वत्वात् ; अन्यथा ह्यव्यमात्रपरिशेषप्रसङ्गादिति भावः ॥ २७ ॥

प्रवृत्तिस्थिरताज्यां हि, मनोगुप्तिद्वये किल ।

जेदाश्चत्वार इष्यन्ते, तत्रान्यायां तथाऽन्तिमः ॥ २८ ॥

प्रवृत्तिः प्रथमाज्यासः, स्थिरता उत्कर्षकाद्याप्राप्तिः, ताज्यां मनोगुप्तिद्वये किल आद्याश्चत्वारो जेदाः-अध्यात्मजावनाध्यानसमताज्ञा इष्यन्ते, व्यापारभेदादेकत्र क्रमेणोभयोः समावेशाद् यथोत्तरं विशुद्धत्वात् । तथाऽन्त्यायां चरमायां, तत्र मनोगुप्तौ, अन्तिमो वृत्तिसंज्ञय इष्यते । इत्थं हि पञ्चापि प्रकारा निरपाया एव ॥ २८ ॥

विमुक्तकल्पनाजालं, समत्वे सुप्रतिष्ठितम् ।

आत्माऽऽरामं मनश्चेति, मनोगुप्तिस्त्रिधोदिता ॥ २९ ॥

विमुक्तं परित्यक्तं, कल्पनाजालं संकल्पविकल्पचक्रं, येन तत्, तथा समत्वे सुप्रतिष्ठितं सम्यग् व्यवस्थितम्, आत्माऽऽरामं स्वजावप्रतिबद्धं, मनः, तद्भैस्तद्वेदिभिः, मनोगुप्तिस्त्रिधा त्रिभिः प्रकारैः, उदिता कथिता ॥ २९ ॥

अन्यासामवतारोऽपि, यथायोगं विभाव्यताम् ।

यतः समितिगुप्तीनां, प्रपञ्चो योग उत्तमः ॥ ३० ॥

अन्यासां वाक्कायगुप्तीर्यासमित्यादीनाम्, अवतारोऽप्यन्तर्जावोऽपि, यथायोगं यथास्थानं, विभाव्यतां विचार्यतां, यतो यस्मात्, समितिगुप्तीनां प्रपञ्चो यथापर्यायं विस्तारो, योग उच्यते उत्तम उत्कृष्टः, न तु समितिगुप्तिविभिन्नस्वजावो योगपदार्थोऽतिरिक्तः कोऽपि विद्यत इति ॥ ३० ॥

उपायत्वेऽत्र पूर्वेपा-मन्त्य एवावशिष्यते ।

तत्पञ्चमगुणस्थाना-उपायोऽर्वागिति स्थितिः ॥ ३१ ॥

अत्राध्यात्माऽऽदिभेदेषु योयेपु, पूर्वेषामध्यात्माऽऽदीनाम्, उपायत्वे योगोपायत्त्रमात्रे वक्तव्ये, अन्त्य एव वृत्तिसंज्ञय एव योगोऽवशिष्यते । तत्तस्मात्, पञ्चमगुणस्थानादर्वाक् पूर्वसेवारूप उपायः, तत् आरज्यं तु सानुबन्धयोगप्रवृत्तिरेवेति स्थितिः सत्तन्त्रमर्थाद्वा ॥ ३१ ॥

जगद्वचनस्थित्या, योगः पञ्चविधोऽप्ययम् ।
सर्वोत्तमं फलं दत्ते, परमाऽऽनन्दमञ्जसा ॥ ३५ ॥

निगदसिद्धोऽयम् ॥ ३२ ॥ द्वा० १८ द्वा० ।

(१८) अघ्यात्माऽऽदीन् योगभेदानुपदश्यं तद्वान्तरनानाभेद-
प्रदर्शनेन तद्विवेकमेवाऽऽह-

इच्छां शास्त्रं च सामर्थ्यं-माश्रित्य त्रिविधोऽप्ययम् ।

गीयते योगशास्त्रं-निर्व्याजं यो विधीयते ॥ १ ॥

इच्छां, शास्त्रं, सामर्थ्यं चाऽऽश्रित्य त्रिविधोऽप्ययं योगो योगशा-
स्त्रं गीयते, इच्छायोगः, शास्त्रयोगः, सामर्थ्ययोगश्चेति यो
निर्व्याजं निष्कपटं विधीयते । सव्याजस्तु योगाऽऽमासो गणना-
यामेव नावतरतीति ॥ १ ॥

इच्छायोगमाह-

चिकीर्षोस्तु श्रुतार्थस्य, ज्ञानिनोऽपि प्रमादिनः ।

कालाऽऽदिविकलो योगः, इच्छायोग उदाहृतः ॥ २ ॥

चिकीर्षोः-तथाविधकृत्योपशमनाभावेऽपि निर्व्याजमेव कर्तुं
मिच्छोः, श्रुतार्थस्य श्रुताऽऽगमस्य अर्थेनेन नत्वमिति, तत्वा-
र्थशब्दस्याऽऽगमवचनत्वात् । ज्ञानिनोऽपि अवगतानुष्ठेयतत्त्वार्थ-
स्यापि, प्रमादिनो विकल्पाऽऽदिप्रमादवतः, कालाऽऽदिना विक-
लोऽसंपूर्णो, योगश्चैत्यवन्दनाऽऽदिव्यापारः, इच्छायोग उदाहृतः
प्रतिपादितः ॥ २ ॥

प्रधानस्येच्छायोगत्वे तदङ्गस्यापि तथात्वमिति दर्शयन्नाह-

साङ्गमप्येककं कर्म, प्रतिपन्ने प्रमादिनः ।

न त्वेच्छायोगत इति, श्रवणादत्र मज्जति ॥ ३ ॥

साङ्गमपि अङ्गसाकल्येनाविकलमपि, एककं स्वल्पं किञ्चित्कर्म,
प्रतिपन्ने बहुकालव्यापिनि प्रधाने कर्मययादत्ते, प्रमादिनः प्रमा-
दवतः, न त्वेच्छायोगत इति श्रवणात्, अत्र इच्छायोगे, मज्जति
मनं भवति । अन्यथा हि इच्छायोगाधिकारी जगवान् हरिभ-
द्रचरिण्योगदृष्टिसमुच्चयप्रकरणप्रारम्भे सृष्टावादपरिहारेण सर्व-
त्रौचित्याऽऽरम्भप्रदर्शनार्थं न त्वेच्छायोगतोऽयोगमित्यादि नाव-
हृत्य; वाङ्मनस्कारमात्रस्याप्यविधिगुह्यस्यापि संभवात् ।
प्रतिपन्नस्वपर्यायान्तभूतत्वेन च प्रकृतमनस्कारस्यापि इच्छा-
योगप्रभवत्वमनुष्ठेयमिति विभावनीयम् ॥ ३ ॥

यथाशक्त्यप्रमत्तस्य, तत्रिभ्रष्टाऽवबोधतः ।

शास्त्रयोगस्त्वखण्डार्था-ऽऽराधनादुपदिश्यते ॥ ४ ॥

यथाशक्ति स्वशक्त्यनतिक्रमेण, अप्रमत्तस्य विकल्पाऽऽदिप्रमा-
दरहितस्य, तीव्रौ तथाविधमोहापगमात्पटुतरौ, यौ भ्रष्टाऽवबोधौ
जिनप्रवचनोऽऽस्तिक्यतत्त्वपरिच्छेदौ, तत आखण्डार्थाऽऽराधना-
त् काष्ठाऽऽद्याविकलवचनानुष्ठानात् तु शास्त्रयोग उपदिश्यते ॥ ४ ॥

शास्त्रेण दर्शितोपायः, फलपर्यवसायिना ।

तदतिक्रान्तविषयः, सामर्थ्याऽऽख्योऽतिशक्तितः ॥ ५ ॥

फलपर्यवसायिना मोक्षपर्यन्तोपदेशेन शास्त्रेण दर्शितः
सामान्यतो ज्ञापित उपायो यस्य, सामान्यतः फलपर्यवसा-
नावाच्छास्त्रस्य द्वारमात्रबोधनेन विशेषहेतुदिकप्रदर्शकत्वात्
अतिशक्तितः शक्तिप्राप्त्यात्, तदतिक्रान्तविषयः शास्त्राति-
क्रान्तगोचरः सामर्थ्याऽऽख्यो योग उच्यते ॥ ५ ॥

शास्त्रातिक्रान्तविषयत्वमस्य समर्थयन्नाह-

शास्त्रादेव न बुध्यन्ते, सर्वथा सिद्धिहेतवः ।

अन्यथा श्रवणादेव, सर्वज्ञत्वं प्रसज्यते ॥ ६ ॥

सिद्धिहेतवः सर्वे, सर्वथा सर्वैः प्रकारैः, शास्त्रादेव न बुध्यन्ते,
अन्यथा शास्त्रादेव सर्वसिद्धिहेतूनां बोधे, सर्वज्ञत्वं प्रसज्यते
श्रवणादेव, सर्वसिद्धिहेतुज्ञाने सार्वज्ञसिद्ध्युपधायकोत्कृष्टहेतु-
ज्ञानस्याप्यावश्यकत्वात्तदुपलम्भाऽऽख्यस्वरूपाऽऽवरणरूपचा-
रित्रस्यापि विलम्बाभावात् सर्वसिद्ध्युपायज्ञानस्य सार्वज्ञव्या-
प्यत्वाच्च ।

तदिदमुक्तम्-

“ सिद्ध्याख्यपदसंप्राप्ते-हेतुभेदा न तत्त्वतः ।

शास्त्रादेवावगम्यन्ते, सर्वथैवेव योगिभिः ॥ १ ॥

सर्वथा तत्परिच्छेदात्, साक्षात्कारित्वयोगतः ।

तत्सर्वज्ञत्वसंसिद्धेः, तदा सिद्धिपदाऽऽस्तितः ॥ २ ॥ ” ॥ ६ ॥

प्रातिभज्ञानगम्यस्तत्, सामर्थ्याऽऽख्योऽयमिष्यते ।

अरुणोदयकल्पं हि, प्राच्यं तत्केवलार्कितः ॥ ७ ॥

तत्तस्मात्, प्रातिभज्ञानगम्योऽयं सामर्थ्याऽऽख्यो योग उच्यते,
सार्वज्ञहेतुः खल्वयं मार्गानुसारिप्रकृष्टोदस्यैव विषयो, न तु
वाचाम्, रूपकश्रेणिगतस्य धर्मव्यापारस्य स्थानुभवमात्रवेद्यत्वा-
दिति भावः । ननु प्रातिभमपि श्रुतज्ञानमेव, अन्यथा षष्ठानप्र-
सङ्गात्, तथा च कथं शास्त्रातिक्रान्तविषयत्वमस्येत्यत आह-तत्
प्रातिभं हि, केवलार्कितः केवलज्ञानानुमानात्मिनः, प्राच्यं पूर्वका-
लीनम्, अणोदयकल्पम् ॥ ७ ॥

एतदेव भावयति-

रात्रेर्दिनादपि पृथग्, यथा नो वाऽरुणोदयः ।

श्रुताच्च केवलज्ञानात्, तथेदमपि भाव्यताम् ॥ ८ ॥

यथाऽरुणोदयो रात्रेर्दिनादपि पृथग्, नो वा, अपृथगित्यर्थः । न
पुनरत्रैकरूप्यं विवेचयितुं शक्यते, पूर्वापरत्वाविशेषणोभय-
भागसंज्ञत्वात् । श्रुताच्च केवलज्ञानाच्च, तथेदमपि प्रातिभं ज्ञानं
ज्ञानवतां, तत्काल एव तथाविधकृत्योपशमनाविनस्तस्य श्रुतत्वे-
न तत्त्वतोऽसंख्यवहार्यनया श्रुतादशेषरूप्यपर्यायाविषयत्वेन,
कृत्योपशमिकत्वेन च केवलज्ञानाच्चिभिन्नत्वात् केवलश्रुतपूर्वा-
परकोटिव्यवस्थितत्वेन, तद्वेतुकार्यतया च तात्पर्यामभिज्ञत्वा-
त् ॥ ८ ॥

श्रुतमन्त्राऽऽदिभिः शब्दैः, वाच्यमेतत्परैरपि ।

इष्यते गमकत्वं चा-मुष्य व्यासोऽपि यज्जगौ ॥ ९ ॥

एतत् प्रकृतं प्रातिभज्ञानं, परैरपि पातञ्जलाऽऽदिभिः, श्रुतमन्-
त्राऽऽदिभिः शब्दैर्वाच्यमिष्यते, आदिना तारकाऽऽदिशब्दग्रहः ।
गमकत्वं सामर्थ्ययोगज्ञापकत्वं च, अमुष्य प्रातिभस्य परैरिष्यते,
यद् यस्माद्व्यासोऽपि जगौ ॥ ९ ॥

आगमेनानुमानेन, ध्यानाभ्यासरसेन च ।

त्रिधा प्रकल्पयन् प्रज्ञां, लज्जते योगमुत्तमम् ॥ १० ॥

आगमेन शास्त्रेण, अनुमानेन लिङ्गाद्विज्ञानरूपेण, ध्याना-
भ्यासस्य रसः श्रुतानुमानप्रज्ञाविज्ञानरूपेण, ध्याना-
विषयः, तेन च; त्रिधा प्रज्ञां प्रकल्पयन्, उत्तमं सर्वोत्कृष्टं,
योगं लभते ॥ १० ॥

द्विधाऽयं धर्मसंन्यास-योगसंन्याससंज्ञितः ।

क्षायोपशमिका धर्माः, योगाः कायाऽऽदिकर्म तु ॥११॥

छिन्धा द्विप्रकारोऽयं सामर्थ्ययोगः धर्मसंन्यास-योगसंन्यास-संज्ञे जाते यस्य स तथा । संज्ञा चेह तथा संज्ञायत इति कृत्वा, तत्स्वरूपमेव गृह्यते । क्षायोपशमिकाः-क्षयोपशमनिवृत्ताः क्षान्त्यादयो धर्माः, योगास्तु-कायाऽऽदिकर्म कायोत्सर्गकरणा-ऽऽदयः कायाऽऽदिव्यापाराः ॥ ११ ॥

द्वितीयापूर्वकरणे, प्रथमस्तात्त्विको जवेत् ।

आयोज्यकरणादूर्ध्वं, द्वितीय इति तद्विदः ॥ १२ ॥

द्वितीयापूर्वकरण इति । ग्रन्थिभेदनिवन्धनप्रथमापूर्वकरणव्यवच्छेदार्थं द्वितीयग्रहणं, प्रथमेऽधिकृतसामर्थ्ययोगासिद्धेः । अपूर्वकरणस्य तु तत्रासंज्ञातपूर्वग्रन्थिभेदाऽऽदिफलेनाभिधानाद् यथाप्राधान्यमयमुपन्यासः । चारुश्च पञ्चानुपूर्व्येति समयविदः । ततो द्वितीयेऽस्मिंस्तथाविधकर्मस्थितेस्तथाविधसंख्येयसागरोपमातिक्रमभाविनि प्रथमो धर्मसंन्याससंज्ञितः सामर्थ्ययोगः तात्त्विकः पारमार्थिको भवेत्, क्षपकश्रेणियोगिनः क्षायोपशमिकक्षान्त्यादिधर्मनिवृत्तेः । अतात्त्विकस्तु प्रव्रज्याकालेऽपि भवति, प्रवृत्तिलक्षणधर्मसंन्यासायाः प्रव्रज्याया ज्ञानयोगप्रतिपत्तिरूपत्वात् । अत एवास्या भवविरक्त एवाधिकार्युक्तः । यथोक्तम्-“अथ प्रव्रज्याऽर्हः, आर्धदेशोत्पन्नः, विशिष्टजातिकुलान्वितः, क्षीणप्रायकर्ममलबुद्धिः, दुर्बलं मानुष्यं, जन्म मरणनिमित्तं, संपदश्चक्षाः, विषया दुःखहेतवः, संयोगो वियोगान्तः, प्रतिकृणं मरणं, दारुणो विपाकः, इत्यवगतसंसारनैर्गुणैः, तत एव तद्विरक्तः, प्रतनुकषायोऽल्पहास्याऽऽदिः, कृतज्ञो, विनीतः, प्रागपि राजामात्यपौरजनबहुमतोऽदोहकारी, कल्याणाङ्गः, आरुः, समुपसंपन्नश्चेति” । न ह्यनीदृशो ज्ञानयोगमाराधयति, न चेदृशो नाराधयतीति ज्ञावनीयम् । सर्वज्ञवचनमागमः, तत्रायमनिरुतार्थे इति, आयोज्यकरणं केवलाऽऽभोगेनावलिन्यवीर्यतया भवोपग्राहिकर्माणि तथा व्यवस्थाप्य तत्क्षपणव्यापारणं शैलेश्वरस्थापनं, तत ऊर्ध्वं द्वितीयो योगसंन्याससंज्ञित इति, तद्विदोऽभिधत्ति, शैलेश्वरस्थायां कायाऽऽदियोगानां संन्यासेनायोगाऽऽस्थस्य सर्वसंन्यासलक्षणस्य सर्वोत्तमस्य योगस्य प्राप्तेरिति ॥१२॥

तात्त्विकोऽतात्त्विकश्चेति, सामान्येन छिन्धाऽप्ययम् ।

तात्त्विको वास्तवोऽन्यस्तु, तदाभासः प्रकीर्तितः ॥१३॥

सामान्येन विशेषभेदानुपग्रहेण, तात्त्विकोऽतात्त्विकश्चेति छिन्धाऽप्ययं योग इष्यते । तात्त्विको वास्तवः, केनापि नयेन मोक्षयोजनफल इत्यर्थः । अन्योऽतात्त्विकस्तु तदाज्ञास वृत्तलक्षणविरहितोऽपि, योगोचितवेष्टाऽऽदिना योगवदाज्ञासमानः प्रकीर्तितः ॥ १३ ॥

अपुनर्वन्धकस्यायं, व्यवहारेण तात्त्विकः ।

अध्यात्मजावनारूपो, निश्चयेनोत्तरस्य तु ॥ १४ ॥

अपुनर्वन्धकस्योपलक्षणत्वात् सम्यग्दृष्टेश्च । अयं योगो, व्यवहारेण कारणस्यापि कार्योपचाररूपेण, तात्त्विकोऽध्यात्मरूपो, भावनारूपश्च, निश्चयेन निश्चयनयेनोपचारपरिहाररूपेणोत्तरस्य तु चारित्रिण एव ॥ १४ ॥

सकृदावर्तनाऽऽदीना-मतात्त्विक उदाहृतः ।

प्रत्यक्षायफलप्रायः, तथावेष्टाऽऽदिमात्रतः ॥ १५ ॥

सकृदेकवारम्, आवर्तन्ते उत्कृष्टस्थितिं वक्षन्तीति सकृदावर्तनाः, आदिशब्दाद् द्विरावर्तनाऽऽदिग्रहः । तेषामतात्त्विको व्यवहारतो, निश्चयतश्चातत्त्वरूपोऽशुद्धपरिणामत्वाद्दुष्टाहृतोऽध्यात्मभावनारूपो योगः । प्रत्यक्षायाऽनर्थः फलं, प्रायो बाहुल्येन, यस्य स तथा । तथा तत्प्रकारजावमाराध्याऽऽत्मभावनायुक्तयोगिगम्यं यद्वेष्टाऽऽदिमात्रं नेपथ्यचेष्टाज्ञापालक्षणं श्रद्धानशून्यं वस्तु नस्मात्, तत्र हि वेष्टाऽऽदिमात्रमेव स्यात्, न पुनस्तेषां काचिच्छ्रद्धालुतेति ॥१५॥

शुद्ध्यपेक्षो यथायोगं, चारित्रवत् एव च ।

हन्त ! ध्यानाऽऽदिको योग-स्तात्त्विकः प्रविजृम्भते ॥१६॥

यथायोगं यथास्थानं, शुद्ध्यपेक्षं उत्तरोत्तरं शुद्धिमपेक्ष्य प्रवर्तमानचारित्रवत् एव च, हन्त ! तात्त्विकः पारमार्थिकैकस्वरूपो, ध्यानाऽऽदिको योगः, प्रविजृम्भते प्रोद्धसति ॥ १६ ॥

अपायनावाभावाभ्यां, सानुबन्धोऽपरश्च सः ।

निरुपक्रमकर्मैवा-पायो योगस्य बाधकम् ॥ १७ ॥

अपायस्य जावाभावाभ्यां सद्भावासद्भावाभ्यां, सानुबन्धः, अपरो निरनुबन्धश्च, स योगः अपायरहितः सानुबन्धः, तत्सहितश्च निरनुबन्ध इति । योगस्य बाधकं निरुपक्रमं विशिष्टानुष्ठानचेष्टयाऽप्यनुच्छेद्यमनादयं, स्वविपाकसामर्थ्यं वा, कर्मैव चारित्रमोहनीयाऽऽख्यमपायः ॥ १७ ॥

बहुजन्मान्तरकरः, सापायस्यैव साऽऽश्रवः ।

अनाश्रवस्त्वेकजन्मा, तत्त्वाङ्गव्यवहारतः ॥ १८ ॥

बहुजन्मान्तरकरो देवमनुष्याऽऽद्यनेकजन्मविशेषहेतुः, निरुपक्रमकर्मणोऽवश्यवेदनीयत्वात्, सापायस्यैवापायवत् एव, साऽऽश्रवो योगः, एकमेव वर्तमानं जन्म यत्र स त्वनाश्रवः । ननु कथमेतत्? अयोगिकेवल्लिगुणस्थानादर्वाक् सर्वसंस्वराज्ञावेनानाश्रवत्वा-संभवादित्यत आह-तत्त्वाङ्गनिश्चयप्रापको यो व्यवहारः, ततस्तेन साम्परायिककर्मवन्धनलक्षणस्य वाऽऽश्रवस्याभ्युपगमात्तदभावे इत्तराऽऽश्रवभावेऽपि नानाश्रवयोगक्षतिरिति भावः ।

तदुक्तम्-

“आश्रवो बन्धहेतुत्वाद्, बन्ध एवेह यन्मतः ।

स साम्परायिको मुख्यः, तदेपोऽर्थोऽस्य सङ्गतः ॥ ३७५ ॥

एवं चरमदेहस्य, संपरायवियोगतः ।

इत्तराऽऽश्रवभावेऽपि, स तथाऽनाश्रवो मतः ॥ ३७६ ॥

निश्चयेनात्र शब्दार्थः, सर्वत्र व्यवहारतः ।

निश्चयव्यवहारौ यद्, द्वावप्यभिमतार्थदौ ॥ ३७७ ॥” (यो०वि०)

निश्चयेनेत्युपलक्षणे तृतीया, ततो निश्चयेनोपलक्षितात् तत्प्रापकव्यवहारत इत्यन्वयः ॥ १८ ॥

इत्थं साऽऽश्रवानाश्रवत्वाभ्यां योगवैविध्यमुक्त्वा, शास्त्रसापेक्षस्वाधिकारिकत्वतद्विपर्ययाभ्यां तद्वैविध्याभिधानाभिप्रायवानाह-

शास्त्रेणाधीयते चायं, नासिद्धिर्गोत्रयोगिनाम् ।

सिद्धिर्निष्पन्नयोगस्य, नोद्देशः पश्यकस्य यत् ॥१९॥

अयं च योगो गोत्रयोगिनां गोत्रमात्रेण योगिनाम्, आसिद्धिर्महिमान्तराऽऽत्मतया योगसाध्यफलमावात् शास्त्रेण योगतन्त्रेण नाधीयते, तथा सिद्धेः सामर्थ्ययोगत एव कार्यनिष्पत्तेः, निष्पन्नयोगस्यासङ्गानुष्ठानप्रवाहप्रदर्शनेन सिद्धयोगस्यायं शास्त्रेण नाधीयते, यद् यस्मात्, पश्यकस्य स्वत एव विदितवेद्यस्य, उ-

दिश्यन् इत्युद्देशः, सद्मतकर्तव्याकर्तव्याऽऽदेशो नास्ति । यनो-
ऽनिहितनाचारे-“ उद्देशो पासगस्म नऽन्यि ति ” ॥ १६ ॥

कुलप्रवृत्तचक्राणां, शास्त्रात् तत्तदुपाक्रिया ।

योगाऽऽचार्यैर्विनिर्दिष्टं, तल्लक्षणमिदं पुनः ॥ १७ ॥

कुलयोगिनां, प्रवृत्तचक्रयोगिनां च, शास्त्रात् योगन्यायान्, मा चि-
त्रिन्नेन प्रसिद्धा, उपक्रिया योगमिदंरूपा भवति । तदुक्तं योग-
दृष्टिमनुष्ये-“ कुलप्रवृत्तचक्रा ये, न एवाभ्यासिकाणिगः । यो-
गिना न तु सर्वेऽपि, तथा सिद्ध्यादिभावतः ” ॥ १७ ॥ तेषां कुलप्रवृ-
त्तचक्रयोगिनां, लक्षणं पुनरिदं वक्ष्यमाणं, योगाऽऽचार्यैर्योग-
प्रतिपादकैः सुरिभिर्विनिर्दिष्टम् ॥ २० ॥ द्वार० १६ द्वा० (कुलयोगि-
लक्षणं 'कुलजोगि' (ए) शब्दे तुनीयज्ञाने १९.८ पृष्ठे द्रष्टव्यम् ।
प्रवृत्तचक्रयोगिलक्षणं च ' पवत्तचक्र ' शब्दे वक्ष्यामः)

आद्यावञ्चकयोगाऽऽप्त्या, तदन्यद्वयज्ञानिनः ।

एतेऽधिकारिणो योग-प्रयोगस्येति तद्विदः ॥ २४ ॥

आद्यावञ्चकयोगस्य योगावञ्चकयोगस्य, आप्त्या प्राप्त्या हे-
तुभूतया, तदन्यद्वयलाभिनः क्रियावञ्चकफलावञ्चकयोगलाभ-
जनः, तदन्यद्वयव्यवस्था तत्त्वतस्तेषां तद्व्याभवव्यावृत्तः । एतेऽधि-
कारिणो, योगप्रयोगस्याधिकृतयोगव्यापारस्य, इत्येवं, तद्विदो
योगविदोऽभिदधति ॥ २४ ॥ द्वा० १६ द्वा० ।

सज्जिः कल्याणसंपन्नैर्-दर्शनादपि पावनैः ।

तथा दर्शनतो योग, आद्यावञ्चक उच्यते ॥ १९ ॥

सद्गुरुत्तमैः, कल्याणसंपन्नैर्विशिष्टपुण्यवद्भिः, दर्शनादप्यवलो-
कनादपि, पावनैः पवित्रैः, तथा तेन प्रकारेण, शुणवत्तयेत्य-
र्थः । दर्शनतो योगः संवन्धः, आद्यावञ्चकः सद्योगावञ्चकः,
उच्यते इत्येते ॥ २९ ॥

तेषामेव प्रणामाऽऽदि-क्रियानियम इत्यलम् ।

क्रियाऽवञ्चकयोगः स्यात्, महापापकृपेदयः ॥ ३० ॥

तेषामेव सतामेव, प्रणामाऽऽदिक्रियानियमः, इत्यलं, क्रि-
याऽवञ्चकयोगः स्यात्, महापापकृपेदयः नीचैर्गोत्रकर्मक्षयस्य,
उदय उत्पत्तिर्यस्यात् स तथा ॥ ३० ॥

फलावञ्चकयोगस्तु, सज्जय एव नियोगतः ।

सानुबन्धफलावाऽऽप्ति-धर्मसिद्धौ सतां मता ॥ ३१ ॥

फलावञ्चकयोगस्तु, सद्भ्य एवानन्तरोदितेभ्यः, नियोगतोऽ-
वश्यंज्ञानेन सानुबन्धस्योत्तरोत्तरवृद्धिमतः, फलस्यावाऽऽप्तिः,
तथा सदुपदेशाऽऽदिना धर्मसिद्धौ विषये सतां मता ॥ ३१ ॥

इत्थं योगविवेकस्य, विज्ञानाच्छीनकल्पपः ।

यतमाना यथाशक्ति, परमाऽऽनन्दमश्नुते ॥ ३२ ॥

इत्थमिति स्पष्टम् ॥ ३२ ॥ द्वा० १६ द्वा० ।

अनन्तरोक्तो योगविवेकः स्वाभिमतयोगभेदे परोक्तयोगाना-
मवतारे सति व्यवतिष्ठते, इत्यतोऽयं निरूप्यते-

संप्रज्ञातोऽपरश्चेति, द्विधाऽन्यैरयमिष्यते ।

सम्पक् प्रज्ञायते येन, संप्रज्ञातः स उच्यते ॥ १ ॥

संप्रज्ञातः, अपरोऽसंप्रज्ञानश्चेति, अयैः पातञ्जलैः, अयं
योगो, द्विष्यते, सम्पक्-संशयविपर्ययानव्यवसायरहितत्वेन,
४०८

प्रज्ञायते प्रकर्षेण ज्ञायते, भाव्यस्य स्वरूपं येन स संप्रज्ञात
उच्यते ॥ १ ॥

वितर्केण विचारेणा-ऽऽनन्देनास्मितयाऽऽन्वितः ।

जाव्यस्य जावनाभेदात्, संप्रज्ञातश्चतुर्विधः ॥ २ ॥

वितर्केण विचारेण, आनन्देनास्मितयाऽऽन्वितः क्रमेण युक्तः, भा-
व्यस्य, जावनायाः विषयान्तरपरिहारेण चेतसि पुनः पुनर्नि-
वेशनवृत्तणायाः, जेदात्, संप्रज्ञातश्चतुर्विधो ज्ञायते । तदुक्तम्-
“ वितर्कविचाराऽऽनन्दस्मिन्नारूपानुगमात् संप्रज्ञात इति । ”
(१-१७) ॥ २ ॥

पूर्वापरानुसन्धानात्, शब्दोद्देशेनाच भावना ।

महाजृतेन्द्रियार्थेषु, सविकल्पोऽन्यथाऽपरः ॥ ३ ॥

पूर्वापरयोरर्थयोः, अनुसन्धानात्, शब्दोद्देशेनाचतुर्थार्थपरागाद्यः,
यदा भावना प्रयत्नेने महाभूतेन्द्रियलक्षणेऽर्थेषु स्थूलवि-
षयेषु, तदा सविकल्पः-सवितर्कः समाधिः । अन्यथाऽस्मिन्नेया-
ऽऽलम्बने, पूर्वापरानुसन्धानशब्दार्थोद्देशेनानुवर्त्तने जावनाया-
मपरो निर्विकल्पः-निर्वितर्कः ॥ ३ ॥

तन्मात्रान्तःकरणयोः, मूढमयोर्भावना पुनः ।

दिकालधर्मावच्छेदात्, सविचारोऽन्यथाऽपरः ॥ ४ ॥

तन्मात्रान्तःकरणयोः सूक्ष्मयोर्भावनायाः, दिकालधर्मावच्छेदाद्-दे-
शकालधर्मावच्छेदेन, भावना पुनः सविचारः समाधिः । अन्यथा
तस्मिन्नेयाऽऽलम्बने, देशकालधर्मावच्छेदं विना धर्ममात्रा-
धर्माभिव्यञ्जनाभावात्, अपरो निर्विचारः समाधिः ॥ ४ ॥

यदा रजस्तमोलेशा-नुविदं भाव्यते मनः ।

तदा जाव्यमुखोऽेकात्, चिच्छक्तिकेगुणभावतः ॥ ५ ॥

यदा रजस्तमसोलेशेनानुविदं मनोऽन्तःकरणतत्त्वं भाव्यते,
तदा जाव्यस्य भावनाविषयस्य, सुखस्य सुखप्रकाशमयस्य स-
त्त्वस्य, चद्रेकादाधिक्यात्, चिच्छक्तिकेगुणभावतोऽनुवेकात् ॥ ५ ॥

माऽऽनन्दोऽत्रैव ज्ञायते, विदेहा वच्छ्रुतयः ।

देहाहङ्कारविगमात्, प्रधानपुमदर्शिनः ॥ ६ ॥

साऽऽनन्दः समाधिर्भवत्युक्तहेतुतः, अत्रैव समाधौ, यद्वृत्तयो
विदेहा भव्यन्ते, देहाहङ्कारविगमाद् बहिर्विषयाऽऽवेशनिवृत्तेः,
प्रधानपुमदर्शिनः प्रधानपुरुषतत्त्वाऽऽविर्भावकाः ॥ ६ ॥

सर्वं रजस्तमोलेशा-नाक्रान्तं यत्र जाव्यते ।

स सास्मितोऽत्र चिच्छक्ति-सर्वयोर्मुख्यगौणता ॥ ७ ॥

यत्र रजस्तमोलेशेनानाक्रान्तं सर्वं भाव्यते, स सास्मितः
समाधिः । अत्र चिच्छक्तिसर्वयोर्मुख्यगौणता, भाव्यस्य गुरुस-
त्त्वस्य, न्यग्भावाच्चिच्छक्तिकेन्द्रोद्देशात् सत्तामात्रावेशपत्वाच्चात्र
सास्मितत्वापत्तिः । न चाहङ्कारासिनयोरभेदः शङ्कनीयः,
यतो यत्रान्तःकरणमहमित्युल्लेखेन विषयं वेद्यते सोऽहङ्कारः,
यत्रान्तर्मुखतया प्रतिलोमपरिणामेन प्रकृतिलोने चेतसि
सत्तामात्रमेव नाति, साऽस्मितेति ॥ ७ ॥

अत्रैव कृततोपा ये, परमाऽऽत्मानवेक्षणः ।

चित्ते गते ते प्रकृति-लया हि प्रकृतौ द्वयम् ॥ ८ ॥

अत्रैव सास्मितसमाधावेव, ये कृततोपाः परमाऽऽत्मानवे-
क्षणः परमपुरुषदर्शिनः, ते हि चित्ते प्रकृतौ द्वयं गते सति प्रकृ-
तिलया उच्यन्ते ॥ ८ ॥

ग्रहीतृग्रहणग्राह्य-समापत्तिर्न किञ्च ।

अत्र सास्मितसाऽऽनन्द-निर्विचारान्तविश्रमम् ॥ ९ ॥

सास्मितसमाधिपर्यन्ते परं पुरुषं ज्ञात्वा ज्ञावनायां विवेकख्या-
तौ प्रहीतुंसमापत्तिः, साऽऽनन्दसमाधिपर्यन्ते ग्रहणसमापत्तिः,
निर्विचारसमाधिपर्यन्ते च ग्राह्यसमापत्तिश्चिन्तान्तेत्येतदर्थः ॥ ९ ॥

मणेरिवान्निजान्तस्य, क्षीणवृत्तेरसंशयम् ।

तात्स्थ्यात्तदञ्जनत्वाच्च, समापत्तिः प्रकीर्तिता ॥ १० ॥

मणेरिव स्फटिकाऽऽदिरत्नस्येव, अनिजान्तस्य जात्यस्य, क्षीणवृत्तेः
क्षीणमद्यस्य, असंशयं निश्चिनं, तात्स्थ्यात्तत्रैकाग्रत्वात्, तदञ्ज-
नत्वाच्च तन्मयत्वात्, न्यग्रूते चित्तं विषयस्य ज्ञाव्यमानस्यैकत्वो-
त्कर्षात्, समापत्तिः प्रकीर्तिता । तदुक्तम्-“क्षीणवृत्तेरनिजान्तस्येव
मणेरहीतुप्रहणग्राह्येषु तदन्त्यतदञ्जनता समापत्तिः ।” (१-४१)
यथा हि निर्मलस्फटिकमणेरस्तद्रूपाऽऽश्रयवशात्तद्रूपताऽऽपत्तिः, एवं
निर्मलचित्तसत्त्वस्य तत्तद्भावोऽयवस्तूपरागात्तद्रूपाऽऽपत्तिः । य-
द्यपि प्रहीतुप्रहणग्राह्येत्युक्तं, तथाऽपि भूमिकाक्रमवशेन व्यत्ययो
बोध्यः । वतः-प्रथमं ग्राह्यनिष्ठः समाधिः, ततो ग्रहणनिष्ठः, ततोऽ-
स्मितोपरागेण प्रहीतुनिष्ठः, केवलस्य पुरुषस्य प्रहीतुर्भाववत्त्वा-
संज्ञादिनि बोध्यम् ॥ १० ॥

संकीर्णा सा च शब्दार्थ-ज्ञानैरपि विकल्पतः ।

सवितर्का परैर्जैदैर्भवतीत्यं चतुर्विधा ॥ ११ ॥

सा च समापत्तिः, शब्दार्थज्ञानैर्विकल्पतोऽपि संकीर्णा सवित-
र्का । यदाह-“तत्र शब्दार्थज्ञानविकल्पैः संकीर्णा सवितर्का ।”
(१-४२) तत्र श्रोत्रेन्द्रियग्राह्यः स्फोटरूपो वा शब्दः, अर्थो जात्यादिः,
ज्ञानं सत्त्वप्रधाना बुद्धिवृत्तिः, विकल्पः-शब्दज्ञानानुपाती वस्तु-
ज्ञान्योऽर्थः, एतैः संकीर्णाः-यत्रैते शब्दाऽऽदयः परस्परार्थासेन प्र-
तिभासन्ते-गौरिणि शब्दो, गौरित्यर्थो, गौरिति ज्ञानमित्याकारेण,
इत्थं परैर्जैदैश्चतुर्विधेयं भवति । तथाहि-“महास्मृतिपरिशुद्धौ
स्वरूपशून्येवार्थमात्रनिर्भासा निर्वितर्का ।” (१-४३) यदाह-“उ-
क्तवृत्तव्यपरीता निर्वितर्केति । यथा च स्थूलभूताऽऽदिविषया
सवितर्का, तथा सूक्ष्मतन्मात्रेन्द्रियाऽऽदिकमर्थं शब्दार्थविकल्प-
सहितत्वेन, देशकालधर्मावच्छेदेन च गृह्यन्ती सविचारा नश्यते,
धर्मिमात्रतया च तं गृह्यन्ती निर्विचारेति । यत उक्तम्-“एतयैव
सविचारा, निर्विचारा च सूक्ष्मविषया व्याख्याता ।” (१-४४)
“सूक्ष्मविषयत्वं चालिङ्गपर्यवसानम् ।” (१-४५) न क्वचि-
द्विद्यते, न वा किञ्चिद्विलङ्घ्यते गमयतीत्यलिङ्गं प्रधानं, तत्पर्यन्त-
मित्यर्थः । गुणानां हि परिणामे चत्वारि पक्षाणि-विशिष्टलिङ्गम्,
अविशिष्टलिङ्गं, लिङ्गमात्रम्, अलिङ्गं चेति । विशिष्टलिङ्गं भूतानि,
अविशिष्टलिङ्गं तन्मात्रेन्द्रियाणि, लिङ्गमात्रं बुद्धिः, अलिङ्गं च प्र-
धानमिति । एताश्च समापत्तयः संप्रज्ञातरूपा एव । यदाह-
“ता एव सर्वाजः समाधिरिति ।” (१-४६) सह बीजेनाऽऽ-
लम्बनेन वर्तत इति सर्वाजः, संप्रज्ञात इत्यर्थः ॥ ११ ॥

इतरासां समापत्तीनां निर्विचारफलत्वाच्चिर्विचारायाः फल-
माह—

अध्यात्मं निर्विचारत्व-वैशारद्ये प्रसीदति ।

ऋतम्भरा ततः प्रज्ञा, श्रुतानुमितितोऽधिका ॥ १२ ॥

निर्विचारत्वस्य चरमसमापत्तिलक्षणस्य, वैशारद्ये प्रकृष्टा-
भ्यासवसेन नैर्मल्ये, अध्यात्मं शुरुसत्त्वं, प्रसीदति क्लेशवासना-

रहितस्थितिप्रवाहयोग्यं भवति । यदुक्तम्-“निर्विचारत्ववै-
शारद्येऽध्यात्मप्रसादः ।” (१-४७) ततोऽध्यात्मप्रसादात्, ऋत-
म्भरा प्रज्ञा भवति । ऋतंसत्यमेव विभर्ति, न कदाचिदपि विप-
र्ययेणाऽऽच्छाद्यते या सा ऋतम्भरा । तदुक्तम्-“ऋतम्भरा तत्र
प्रज्ञा ।” (१-४८) सा च श्रुतानुमितित आगमानुमानाज्यां
सामान्यविषयाभ्यां विशेषविषयत्वेनाधिका । यदाह-“श्रुतानु-
मानप्रज्ञाभ्यामन्यविषयाविशेषार्थत्वादिति ।” (१-४९) ॥ १२ ॥

तज्जन्मा तत्त्वसंस्कारः, संस्कारान्तरबाधकः ।

असंप्रज्ञातनामा स्यात्, समाधिस्तन्नरोधतः ॥ १३ ॥

तत ऋतम्भरप्रज्ञायाः, जन्मोत्पत्तिर्यस्य स तथा, तत्त्वसंस्कारः
परमार्थविषयः संस्कारः, संस्कारान्तरस्य स्वेतरस्य-व्युत्था-
नजस्य, समाधिस्य वा संस्कारस्य बाधकस्तन्निष्ठकार्यकर-
णशक्तिभङ्गदिति यावत् । तदुक्तम्-“तज्जः संस्कारोऽन्य-
संस्कारप्रतियन्धी ।” (१-५०) तस्य निरोधतः
सर्वासां चित्तवृत्तीनां स्वकारणे प्रविक्षयात्, संस्का-
रमात्रोदितवृत्तिवृत्तयोऽसंप्रज्ञातनामा समाधिः स्यात् । त-
दुक्तम्-“तस्यापि निरोधे सर्वनिरोधी निर्विजः समाधिरि-
ति ।” (१-५१) ॥ १३ ॥

विरामप्रत्ययाज्यासाद्, नेति नेति निरन्तरात् ।

ततः संस्कारशेषाच्च, कैवल्यमुपतिष्ठते ॥ १४ ॥

विरामो वितर्काऽऽदिचिन्तात्यागः, स एव प्रत्ययो विरामप्रत्ययः,
तस्याज्यासः पौनःपुन्येन चेतसि निवेशनं, ततः, नेति नेति
निरन्तरादन्तराहितात्, संस्कारशेषादुत्पन्नः, ततोऽसंप्रज्ञातस-
माधेः । यत उक्तम्-“विरामप्रत्ययाभ्यासपूर्वः संस्कारशेषा-
दन्य इति ।” (१-५२) कैवल्यमात्मनः स्वप्रतिष्ठत्ववृत्तयः,
उपतिष्ठत आविर्भवति ॥ १४ ॥

(१६) तदेवमुक्तौ पराभिमतौ सन्नेदौ सौत्पत्तिकौ च संप्रज्ञा-
तासंप्रज्ञाताऽऽद्यौ योगभेदैः, अथानयोर्यथासंज्ञवमवतारमाह-

संप्रज्ञातोऽवतरति, ध्याननेदेऽत्र तत्त्वतः ।

तात्त्विकी च समापत्ति-र्नाऽऽत्मनो भाव्यतां विना ॥ १५ ॥

अत्र संप्रज्ञातासंप्रज्ञातयोर्योगभेदयोर्मध्ये, संप्रज्ञातस्तत्त्वतो
ध्यानभेदेऽवतरति, स्थिराध्यवसानरूपत्वात्; अध्यात्माऽऽदिक-
मारज्य ध्यानपर्यन्तं यथाप्रकर्षे संप्रज्ञातो विश्राम्यतीत्यर्थः ।
यदाह योगविन्दुक्तम्-“समाधिरेव एवान्यैः, संप्रज्ञातोऽभिधी-
यते । सम्यक् प्रकर्षरूपेण, वृत्त्यर्थज्ञानतस्तथा ” ॥ ४१८ ॥ इति ।
एष एषाध्यात्माऽऽदियोगः तात्त्विकी निरुपचरिता च समापत्ति-
रात्मनो भाव्यतां ज्ञावनाविषयतां विना न घटने, शुरुस्याभाव-
त्वे विशिष्टस्यापि तत्त्वायोगाद् विशेषणसंबन्धं विना वैशिष्ट्य-
स्यापि दुर्बलत्वाच्चेति । तथा च प्रहीतुसमापत्तिर्वाह्यमात्रमे
वेति भावः ॥ १५ ॥

परमाऽऽत्मसमापत्ति-र्जीवाऽऽत्मनि हि युज्यते ।

अज्ञेदेन तथा ध्याना-दन्तरङ्गस्वशक्तितः ॥ १६ ॥

जीवाऽऽत्मनि हि परमाऽऽत्मसमापत्तिः, तथापरिणामवृत्तया यु-
ज्यते, अज्ञेदेन तथा परमात्मत्वेन ध्यानाद् जीवाऽऽत्मनोरन्तरङ्गा-
या उपादानचूतायाः स्वशक्तितस्तथापरिणमनादात्मशक्तेः शक्त्य-
स्त एव व्यक्त्या परिणमनस्य तथा सामग्रीतः संभवादिति
भावः ॥ १६ ॥

(१०) जीवाऽऽत्मनि परमाऽऽत्मनः सत्त्वोपपत्त्यर्थात्मत्रयं
सन्निहितमुपदर्शयति-

बाह्याऽऽत्मा चाऽऽन्तराऽऽत्मा च, परमाऽऽत्मेति च त्रयः।
कायाधिप्रायकथेयाः, प्रसिद्धा योगवाङ्मये ॥ १७ ॥

कायः स्वाऽऽत्मधिया प्रतीयमानः, - 'अहं स्थूलोऽहं कृशः,' इत्या-
द्युल्लेखनाधिप्रायकः कायचेष्टाजनकप्रयत्नयान्, ध्येयश्च ध्यान-
माध्यः, एते त्रयो-बाह्याऽऽत्मा च अन्तराऽऽत्मा च, परमाऽऽत्मा
चेति योगवाङ्मये योगशास्त्रे प्रसिद्धाः। एतेषां च स्थेनरमेदप्र-
तियोगित्वध्यातृत्वध्येयत्वैर्ध्यानोपयोगस्तात्त्विकातात्त्विकैकत्व-
परिणामतश्च सध्याधानमततात्त्विकपरिणामनिवृत्तौ तात्त्विकप-
रिणामोपलब्धश्च समापत्तिरिति ध्येयम् ॥ १७ ॥

अन्ये मिथ्यात्वसम्पत्त्व-केवलज्ञानजागिनः।

मिथे च क्षीणमोहे च, विश्रान्तास्ते स्वयंगिनि ॥ १८ ॥

अन्ये पुनराहुः-मिथ्यात्वसम्पत्त्वकेवलज्ञानजागिनो बाह्याऽऽ-
त्मान्तराऽऽत्मपरमाऽऽत्मानः। ते तु-मिथे च क्षीणमोहे चायोगिनि
च गुणस्थाने क्रमेण विश्रान्ताः तत्र च बाह्याऽऽत्मतादशायाम-त-
राऽऽत्मपरमाऽऽत्मनोः शक्तिः, तदेकद्रव्यत्वात्, अन्तराऽऽत्मद-
शायां च परमाऽऽत्मनः शक्तिः, बाह्याऽऽत्मनस्तु पूर्वमेव योगः।
परमाऽऽत्मतादशयां च बाह्याऽऽत्मान्तराऽऽत्मनोर्द्वयोरपि
चतुर्पुत्रेनैवैव योग इति वदन्ति। तत्त्वमत्रत्यमध्यात्ममतपरी-
क्षायां व्यवस्थापितमस्माभिः ॥ १८ ॥

विषयस्य समापत्ति-रूपत्तिर्जावसंक्षिप्तः।

आत्मनस्तु समापत्ति-र्भावो व्यवस्थ तात्त्विकः ॥ १९ ॥

विषयस्याऽऽत्मातिरिक्तस्य ज्ञाव्यस्य, समापत्तिर्जावसंक्षिप्तो
भावाभिधानस्योपत्तिरुच्यते। वदन्ति हि नयदक्षाः- 'अन्युपयु-
क्तो भागवकोऽन्यमिदमेति'। शब्दार्थप्रत्ययानां तुल्याभिधानन्या-
त्न वत्त्वज्ञानयोः कश्चनैकवृत्त्यारुढतया एकत्वपरिणामः संभव-
ति, चेतनत्वाचेतनत्वयोर्विरोधादिति भावः। आत्मनस्तु समा-
पत्तिर्द्रव्यस्य परमाऽऽत्मद्वयस्य, तात्त्विकः सहजशुद्धो भावः
परिणामः ॥ १९ ॥

अत एव च योऽर्हन्तं, स्वद्रव्यगुणपर्ययैः।

वेदाऽऽत्मानं स एव स्वं, वेदेत्युक्तं महर्षिभिः ॥ २० ॥

यत एव द्रव्यतया परमाऽऽत्मैव जीवाऽऽत्मा, अत एव च, यो-
ऽर्हन्तं तार्थिकं, स्वद्रव्यगुणपर्ययैर्निजशुद्धाऽऽत्मकेवलज्ञान-
स्वभावपरिणामनवक्ष्यैः, वेद जानाति, स एव स्वमात्मानं
वेद तत्त्वतो जानाति, तथाज्ञानस्य तथाध्यानद्वारा तथा-
समापत्तिजनकत्वादिति महर्षिभिरुक्तम्। यतः पठ्यते-
"जो जाणह अरहंते, द्रव्यगुणसंपन्नपेहि। सो जाणह
अप्पाणं, मोहो खलु जाह तस्स लयं ॥१॥" न चैतद्गद्याकार्तु-
र्दिगम्बरत्वेन महर्षित्वाभिधानं न निरवयामिति मूढधिया श-
ङ्कनीयम्, सत्यार्थकथनगुणेन व्यासाऽऽर्शनामपि हरिजद्राऽऽ-
चार्यैस्तथाऽभिधानादिति रूढव्यम् ॥ २० ॥

(११) असंप्रज्ञातनामा तु, संमतो वृत्तिसंक्षयः।

सर्वतोऽस्मादकरण-नियमः पापगोचरः ॥ २१ ॥

असंप्रज्ञातनामा तु समाधिबुद्धिसंक्षयः संमतः, सयोग्ययो-
गिकवैलित्यकाले मनोविकल्परिस्पन्दरूपवृत्तिक्रयेण तदुप-

गमात्। तदुक्तम्-"असंप्रज्ञात एषोऽपि, समाधिर्गीयते परैः।
निरुच्छाशेषधृत्वादि, तत्स्वरूपानुबोधतः ॥४२०॥" (यो० वि०)
इति। धर्ममेघ इत्यप्यस्यैव नाम। यावत्तत्त्वज्ञानेन फलमधि-
प्सोः सर्वथा विवेकस्यातौ धर्ममनुफलकृष्णं मेहति सिञ्चतीति
व्युत्पत्तेः। तदुक्तम्-"प्रसंख्यानं कुशीदस्य सर्वथा विवेकस्यातौ
धर्ममेघः समाधिरिति।" (४-२९) एवमन्येषामपि तत्तत्तन्त्र-
सिद्धानां शब्दानामर्थोऽत्र यथायोगं भावनीयः। तदाह-"ध-
र्ममेघोऽस्मृताऽऽत्मा च, भवशक्त्यविशोदयः। सत्त्वाऽऽनन्दपरश्चेति,
ऽयोज्योऽत्रैवार्थयोगतः ॥४२१॥" (यो० वि०) अस्माद् वृत्ति-
संक्षयात् फलीभूतात्, सर्वतः सर्वैः प्रकारैः, पापगोचरः पापवि-
षयः, अकरणनियमः, अनुमीयत इति शेषः। नरकगमनाऽऽदिबु-
द्धिनिवृत्तेर्महारजनपरिग्रहाऽऽदिहेत्वकरणनियमेनैवोपपत्तेः ॥२१॥

ग्रन्थभेदे यथाऽयं स्याद्, बन्धहेतुं परं प्रति।

नरकाऽऽदिगतिष्वेव, ज्ञेयस्तच्छेतुगोचरः ॥ २२ ॥

यथाऽयमकरणनियमो, बन्धहेतुं मिथ्यात्वं परमुत्कृष्टं ससति-
कोटिकोट्यादिस्थितिनिमित्तं, प्रत्याश्रित्य ग्रन्थभेदे निरूप्यते।
एवं नरकाऽऽदिगतिषु निवर्तनीयास्तु तच्छेतुगोचरो नरकाऽऽदि-
हेतुविषयोऽकरणनियमो ज्ञेयः ॥ २२ ॥

दुःखात्यन्तविमुक्त्यादि, नान्यथा स्यात् श्रुतोदितम्।

हेतुः सिद्धश्च भावोऽस्मि-न्निति वृत्तिक्षयौचिनी ॥ २३ ॥

अन्यथा दुःखात्यन्तविमुक्त्यादि, श्रुतोदितं सिद्धान्तप्रतिपा-
दितं, न स्यात्। तदाह-"अन्यथाऽऽत्यन्तिको मृत्युर्जुगुप्सतत्राऽऽ-
गतिस्तथा। न युज्यते हि सन्न्याया-दित्यादि समयोदितम्।"
॥४१६॥ (यो० वि०) न च तत्त्वज्ञानेनैव दुःखात्यन्तविमुक्त्युपप-
त्तौ किमकरणनियमेनेति वाच्यम्, तस्याऽऽत्यन्तिकमिथ्याज्ञा-
ननाशद्वारा हेतुव्योपगमे तद्वैतकरणनियमस्यावश्यः।
श्रुत्युपपत्त्यादिति भावः। अस्मिन्तत्त्वतापस्यानाकरणनियमे च,
मिथः परापराधनिवृत्तिहेतुतत्त्वज्ञानानुगततया प्रतिष्ठितो
भावोऽतःकरणपरिणामो हेतुः तदुक्तम्-"हेतुमस्य परं भावं,
स्त्वाद्यागो नियतं नम्। प्रधानं करुणारूपं, श्रुते सुदृढदर्शिनः"
॥४१७॥ (यो० वि०) इति एवमकरणनियमोपपत्तौ, वृत्ति-
क्षयौचिनी वृत्तिक्रयस्य न्याय्यता, हेत्वकरणनियमेन फलानुत्प-
त्तिपर्यायोपपत्तेस्तद्व्याभावापगमस्यापि योग्यताविगमाऽऽख्य-
स्य हेत्वकरणनियमेनैव फलवत्त्वात्सिद्धिरहितस्य तस्य फल-
नियतत्वात्। तदुक्तम्-"मण्डूकजस्मन्यायेन, वृत्तिबीजं महा-
मुनिः। योग्यताऽपगमाद्गंध्या, ततः कल्याणमश्नुते" ॥४२२॥
(यो० वि०) इति ॥ २३ ॥

(२२) ननु यद्येक एव योगस्तदा कथं भेदः, भेदे च प्रकृते

किं तदन्तर्भावप्रयासेन, इत्यत आह-

योगे जिनोक्तेऽप्येकस्मिन्, दृष्टिभेदः प्रवर्तते।

क्षयोपशमवैचित्र्यात्, समेषाऽऽद्योपदृष्टिवत् ॥ २४ ॥

जिनोक्ते सर्वज्ञाते, तत्त्वत एकस्मिन्नपि योगे, क्षयोपशमवै-
चित्र्याद् दृष्टिभेदो दर्शनविशेषः प्रवर्तते, समेषाऽऽद्यै मेघसहित-
राज्यादौ, श्रोत्रदृष्टिवत्-सामान्यदर्शनमिव। यथा हि एकस्मि-
न्नपि दृश्ये समेषायां राज्ञौ दृष्टिः किञ्चिन्मात्रग्राहिणी, अमेघायां
तु मनागधिकतरग्राहिणी। एवं समेषाऽमेघयोर्दिवसयोरप्य-
स्ति विशेषः। तथा सप्रज्ञाग्रहयोश्चित्तविभ्रमतदज्ञावाभ्यामर्भ-
काभर्भकयोरपि भुक्तविवेकाभ्याम् उपहतानुपहतवोचनयोश्च

दोषगुणाज्यां ग्राहकयोरपि, तथा प्रकृतेऽपि योगदृष्टिजेद इति भावनीयम् । एतन्निबन्धनोऽयं दर्शनमेव इति योगाऽऽचार्याः । न खल्वयं स्थिराऽऽदिदृष्टिमातां भिन्नग्रन्थीनां योगिनां यथाविषयं नयनेदावबोधोधात्प्रवृत्तिरप्यमीषां परार्थं शुद्धबोधजावेन विनिवृत्ताऽऽग्रहृतया मैत्र्यादिपारतन्त्र्येण गम्भीरोदाराऽऽशयत्वाच्चारिचरकसञ्जीविन्यचरकचारणनीत्येत्याहुः ॥२४॥ द्वा० २० द्वा०

योगस्य कारणानि विवक्षुर्योगस्य प्रथमोपायभूतां पूर्वसेवामाह-

पूर्वसेवा तु योगस्य, गुरुदेवाऽऽदिपूजनम् ।

सदाचारस्तपो मुक्त्येपथेति प्रकीर्तिताः ॥ १॥ द्वा० १२ द्वा० १
(यमाऽऽदीनां योगाङ्गत्वं योगवीजानि यमाऽऽदियोगाङ्गयुक्तानां मित्राद्या दृष्टयश्च 'जोगदिष्टि' शब्दे वक्ष्यन्ते)

(२३) योगमार्गाधिकारिणस्तु-

योजनाद् योग इत्युक्तो, मोक्षेण मुनिसत्तमैः ।

स निवृत्ताधिकारायां, प्रकृतौ द्वेशतो ध्रुवः ॥ १४ ॥

योजनाद् घटनाद्, मोक्षेण, इत्यस्माद्धेतोः, मुनिसत्तमैः ऋषिपुङ्गवैः, योग उक्तः, स निवृत्ताधिकारायां व्यावृत्तपुरुषाभिजवायां, प्रकृतौ सत्यां, द्वेशतः किञ्चिद्वृत्त्या, ध्रुवो निश्चितः ॥ १४ ॥

गोपेन्द्रवचनादस्मा-देवंलक्षणशालिनः ।

परैरस्येष्यते योगः, प्रतिश्रोतोऽनुगतत्वं ॥ १५ ॥

अस्माद् गोपेन्द्रवचनात्, एवंलक्षणशालिनः शान्तोदात्तत्वाऽऽदिगुणयुक्तस्यापुनर्वन्धकस्य, परैस्तीर्थान्तरीयैः, योग इष्यते-चक्ष्यते, प्रतिश्रोतोऽनुगच्छति यः स प्रतिश्रोतोऽनुगः, तद्भावस्त्वं, तत् इन्द्रियकपायानुकूला हि वृत्तिरनुश्रोतः, तत्प्रतिकूला तु प्रतिश्रोत इति । इत्थं हि प्रत्यहं शुभपरिणामवृद्धिः, सा च योगफलमित्यस्य योगौचित्यम् । तदाह-"वेलावलनवन्नद्या-स्तदापुरोपसंहृतेः । प्रतिश्रोतोऽनुगत्वेन, प्रत्यहं वृद्धिसंयुतः " ॥ २०२ ॥ (यो० वि०) इति ॥ १५ ॥

तत्क्रियायोगहेतुत्वाद्, योग इत्युचितं वचः ।

मोक्षेऽतिदृढचित्तस्य, जिन्नग्रन्थेस्तु भावतः ॥ १६ ॥

तद्वचः, क्रियायोगस्य सदाचारलक्षणस्य, हेतुत्वाद् योग इत्येवमुचितम्, अस्य छव्ययोगवत्त्वाद्, मोक्षे निर्वाणेऽतिदृढचित्तस्यैकधारालग्रहदयस्य, जिन्नग्रन्थेविदारितातितीव्ररागद्वेषपरिणामस्य तु, भावतो योगः संभवति । सम्यग्दृष्टिर्हि मोक्षाऽऽकाङ्क्षाक्षिकचित्तस्य, या या चेष्टा, सा सा मोक्षप्राप्तिपर्ववसानफलिकेति तस्यैव ज्ञातव्यम्, अपुनर्वन्धकस्य तु न सार्वदिकस्तथा परिणाम इति छव्यत एवेति । तदुक्तम्-"जिन्नग्रन्थेस्तु यत् प्रायो, मोक्षे चित्तं भवे तनु । तस्य तत्सर्व एवेह, योगो योगो हि भावतः ॥२०३॥ (यो० वि०) इति ॥ १६ ॥

अन्यसक्तस्त्रियो जर्तु-योगोऽप्यश्रेयसे यथा ।

तथाऽमुष्य कुटुम्बाऽऽदि-व्यापारोऽपि न बन्धकृत् ॥ १७ ॥

अन्यस्मिन् स्वभर्तृव्यतिरिक्ते पुंसि, सक्ताया अनुपरतरिंसायाः, स्त्रियो योपितः, भर्तृयोगोऽपि पतिशुश्रूषणाऽऽदिव्यापारोपि, यथाऽश्रेयसे पापकर्मबन्धाय, तथाऽमुष्य जिन्नग्रन्थे, कुटुम्बाऽऽदिव्यापारोऽपि, न बन्धकृत्, पुण्ययोगोऽपि नापपरिणामेन

पापस्येव बन्धवदशुभकुटुम्बचित्तनाऽऽदियोगोऽपि शुद्धपरिणामेन सद्बन्धस्यैवोपपत्तेः ।

तदुक्तम्-

" नार्या यथाऽन्यसक्ताया-स्तत्र भावे सदा स्थितेः ।

तदयोगः पापबन्धश्च, तथा मोक्षेऽस्य दृश्यताम् ॥ २०४ ॥

न चह प्रन्थिजेदेन, पश्यतो भावमुत्तमम् ।

इतरेणाऽऽकुलस्यापि, तत्र चित्तं न जायते " ॥ २०५ ॥

(यो० वि०) १७ ॥

निजाऽऽशयविशुद्धौ हि, बाह्यो हेतुरकारणम् ।

शुश्रूषाऽऽदिक्रियाऽप्यस्य, शुश्रूषाऽनुसारिणी ॥ १८ ॥

निजाऽऽशयविशुद्धौ हि सत्यां, बाह्यो हेतुः कुटुम्बचित्तनाऽऽदिव्यापारोऽकारणं, कर्मबन्धं प्रति भवहेतूनामेव परिणामविशेषेण मोक्षहेतुत्वेन परिणमनात्-"जे जत्तिया य हेऊ, भवस्स ते तत्तिआ य मुक्खस्स । " इति वचनप्रामाण्यात् । ननु किमेकेन शुभपरिणामेन?, क्रियाया अपि मोक्षकारणत्वात्, तदभावे तस्या-किञ्चित्करत्वात्; इत्यत आह-शुश्रूषाऽऽदिक्रियाऽप्यस्य सम्यग्दृष्टाः, शुश्रूषाऽनुसारिणी जिनवचनप्रामाण्यप्रतिपत्त्यनुगामिनी, परिशुद्धोहापोहयोगस्य हि प्रकृतेरप्रवृत्तिविरोधि-प्रकृतियोगाज्यां सम्यगनुष्ठानाद्यन्वयकारणत्वात्तेनैव तदाक्षिप्यत इति भावः ।

तदुक्तम्-

" चारु चैतद् यतो ह्यस्य, तथोहः संप्रवर्त्तते ।

एतद्वियोगविषयः, श्रद्धाऽनुष्ठानभाक् स यत् ॥२०६॥

प्रकृतेरा यतश्चैव, नाप्रवृत्त्यादिधर्मताम् ।

तथा विहाय घटते, ऊहोऽस्य विमलं मनः ॥२०७॥

सति चास्मिन् स्फुरत्त-कल्पे सत्त्वोत्पणत्वतः ।

भावस्तैमित्यतः शुद्ध-मनुष्ठानं सदैव हि" ॥२०८॥ (यो० वि०)

ननु सम्यग्दृष्टिपर्यन्तमन्यत्र द्रव्ययोग एवोच्यते इति कथमत्र ज्ञातव्योऽयमुक्त इति चेत् ? चारित्रप्रतिपत्तिनामनन्तानुबन्धिनामपगमे तद्गुणप्रादुर्भावनियम इति निश्चयाऽऽश्रयणादल्पजेदविवक्षापरेण व्यवहारेण त्वत्रायं नेष्यत एव । " एतच्च योगहेतुत्वाद्, योग इत्युचितं वचः । मुखायां पूर्वसेवाया-भवतारोऽस्य केवलम् " ॥ २०९ ॥ (यो० वि०) इत्यनेनापुनर्वन्धकातिशयाभिधानं तु सम्यग्दृष्टौ नैगमनयशुद्धिप्रकपकाष्टप्रेक्षमिति न कश्चिद्विरोध इति विज्ञावनीयं सुधीभिः ॥ १८ ॥

एतन्निश्चयवृत्तैव, यद् योगः शास्त्रसंज्ञितः ।

त्रिधा शुद्धादनुष्ठानात्, सम्यक्प्रत्ययवृत्तितः ॥ १९ ॥

एतद् यदुक्तम्-जिन्नग्रन्थेरेव भावतो योग इति, निश्चयवृत्तैव परमार्थवृत्तैव, न तु कल्पनया, यद् यस्माद्, शास्त्रेणैव संज्ञी, तद्विना त्वसंज्ञित्वं काप्यर्थं प्रवर्त्तमानो यः, तस्य, त्रिधा वक्ष्यमाणैस्त्रिभिः प्रकारैः, शुद्धाग्निरवद्यात्, अनुष्ठानादाचारात्, सम्यक्प्रत्ययेनाऽऽत्मगुरुवृत्तिशुद्ध्या स्वकृतिसाध्यताऽऽद्यग्रान्तविश्वासेन, वृत्तिः प्रवृत्तिः, ततो जवतीति ॥ १९ ॥

शास्त्रमासन्नव्यस्य, मानमाशुष्मिके विधौ ।

सेव्यं यद्विचिकित्सायाः, समाधेः प्रतिकूलता ॥२०॥

आसन्नजन्मस्यादूरवर्त्तिमोक्षलाभस्य प्राणिनः, आशुष्मिके विधौ पारलौकिके कर्मणि, शास्त्रं मानं, धर्माधर्मयोरतीन्द्रियत्वेन तदुपायत्वबोधने प्रमाणान्तरासामर्थ्यात् । अतः सेव्यं सर्वत्र

प्रवृत्तौ पुरस्करणीयं, न तु कचिदप्यङ्गेऽनादरणीयम् । यद् य-
स्माद्, विचिकित्सायाः-युक्त्या समुपपन्नेऽपि मतिव्यामोहोत्प-
न्नचित्तविप्लुतिरूपायाः, समाधेः चित्तस्वास्थ्यरूपस्य, ज्ञानदर्श-
नचारीत्वाऽऽत्मकस्य वा, प्रतिकूलता विरोधिताऽस्ति । अग्रे
हि त्रिविधः-सुखाधिगमो, दुराधिगमोऽनधिगमश्चेति श्रोतारं
प्रति भिद्यते । आद्यो यथा-चक्षुष्मतश्चित्रकर्मनिपुणस्य रूपसि-
द्धिः, द्वितीयः सैवानिपुणस्य, तृतीयस्तन्मयस्येति । तत्र प्रथमचर-
मयोनास्त्येव विचिकित्सा, निश्चयादसिद्धेः । द्वितीये तु देश-
कालस्वजावविप्रकृष्टे धर्माधर्मोऽऽदौ प्रवर्तते सा महानर्थका-
रिणी । यदागमः-“ वितिगिहं समावर्णेण अप्पाण्णं णो लह-
ति समाहिं । ” अतश्चित्तशुद्ध्यर्थं शास्त्रमेवाऽऽदरणीयमिति
भावः । यत उक्तम्-“ मलिनस्य यथाऽत्यन्तं, जलं वस्त्रस्य शो-
धनम् । अन्तःकरणरत्नस्य, तथा शास्त्रं विदुर्बुधाः ” ॥ २२७ ॥
(यो० वि०) ॥ २० ॥ द्वा० १४ द्वा० ।

(२४) आत्माऽऽदिप्रत्ययं विना न सिद्धिरित्युपक्रम्य-

सद्योगाऽऽऽत्मनस्त्वेनं, शास्त्रसिद्धमपेक्षते ।

सदा भेदः परेभ्यो हि, तस्य जात्यमयूरवत् ॥ २७ ॥

सद्योगाऽऽऽत्मकस्तु साधुबन्धयोगाऽऽऽत्मक एव, एतमात्मा-
ऽऽदिप्रत्ययं, शास्त्रसिद्धमतीन्द्रियार्थसार्थसमर्थनसमर्थोऽऽगम-
प्रतिष्ठितम्, अपेक्षतेऽवलम्बने । परेभ्यो हि असद्योगाऽऽऽत्मके-
भ्यो हि, तस्य सद्योगाऽऽऽत्मकस्य, सदा भेदो वैलक्षण्यं, जात्यम-
यूरवत् सर्वाधिबिबिधमयूरवत् । यथा हि-जात्यमयूरोऽजात्य-
मयूरात् सदैव भिन्नः, तथा सद्योगाऽऽऽत्मकोऽप्यन्यस्मादिति
ज्ञावता । तदुक्तम्-“ न च सद्योगमव्यस्य, वृत्तिरेव-
विधाऽपि हि । न जातजात्यधर्मान् यज्जात्यः सन् भजते
शिली ” ॥ १४१ । (यो० वि०) ॥ २६ ॥

यथा शक्तिस्त्वदएकाऽऽदौ, विचित्रा तद्वदस्य हि ।

गर्भयोगेऽपि मातृणां, श्रूयतेऽत्युचिता क्रिया ॥ ३० ॥

यथा तदएकाऽऽदौ जात्यमयूराण्यवचचरणाऽऽद्यवयवेषु, श-
क्तिः विचित्राऽजात्यमयूरावयवशक्तिविलक्षणा, तद्वदस्य हि स-
द्योगाऽऽऽत्मकस्याऽऽदित एवाऽऽऽत्म्येतरेभ्यो विलक्षणा श-
क्तिरित्यर्थः । यत उक्तम्-“ यश्चात्र शिखिदृष्टान्तः, शास्त्रे प्रोक्तो
महात्मभिः । स तदयमरसाऽऽदीनां, सच्चक्ष्यादिप्रसाधनः ”
॥ २४५ ॥ इति (यो० वि०) अत एव सद्योगाऽऽऽत्मकस्येति
गम्यम् । मातृणां जननीनां, गर्भयोगोऽपि किं पुनरुत्तरकालः, इ-
त्यपिशब्दार्थः । श्रूयते निशम्यते, शास्त्रेषु अत्युचिता लोकाना-
मतिस्त्राघनीया, क्रिया प्रशस्तमाहात्म्यलाभलक्षणा । यत एवं
पठ्यते-“ जणणी सन्वत्थ वि णि-च्छण्णसु सुमइ सि तेण सुमइ
जिणो । ” (४३ गाथा) तथा-“ गम्भगणं जं जणणी, जायसुध-
म्म सि तेण धम्मजिणो । ” (४९ गाथा) तथा-“ जाया जणणी जं
सु-व्वय सि मुणिसुव्वओ तम्हा । ” (५० गाथा) (आ० २ अ०)
इत्यादि । इदं गर्भावस्थायामुक्तम् । उत्तरकालेऽप्यत्युचितैव
तेषां क्रिया । यत उक्तम्-“ औचित्याऽऽऽत्मिणोऽनुष्ठाः, प्रे-
क्षावन्तः शुनाऽऽशयाः । अवश्यचेष्टाः कावक्षाः, योगधर्माधि-
कारिणः ” ॥ २४४ ॥ (यो० वि०) इति । तदेवं सिद्धः सद्यो-
गाऽऽऽत्मक इतरेभ्यो विलक्षणः, स चाऽऽत्माऽऽदिप्रत्ययम-
पेक्षते एवेति ॥ ३० ॥ द्वा० १४ द्वा० ।

(२५) योगस्य फलं कर्मक्षयः, तथा च कर्माप्यधिकृत्य-

क्लेशाः पापानि कर्माणि, बहुभेदानि नां मते ।

योगादेव क्षयस्तेषां, न भोगादनवस्थितेः ॥ ३१ ॥

ततो निरुपमं स्थान-मनन्तमुपतिष्ठते ।

जवप्रपञ्चरहितं, परमाऽऽनन्दमेधुरम् ॥ ३२ ॥

नोऽस्माकं, मते, पापान्यशुभविपाकानि, बहुभेदानि विचित्राणि,
कर्माणि ज्ञानाऽऽवरणीयानि, क्लेशा उच्यन्ते । अतः कर्मक्षय एव
क्लेशहानिरिति ज्ञावः । ननु-“ नामुक्तं क्षीयते कर्म, कल्पको-
टिशतैरपि । अवश्यमेव प्रोक्तव्यं, कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ १ ॥ ”
इति वचनाद्भोगादेव कर्मणां क्षये तस्याप्यपुरुषार्थत्वमनिवारि-
तमेवेत्यत आह-योगादेव ज्ञानक्रियासमुच्चयलक्षणात् क्षयः, ते-
षां नामाभवाज्जितानां प्रचितानां, न भोगादनवस्थितेर्भोगजनि-
तकर्मान्तरस्यापि जोगनाश्वत्वादनवस्थानात् । ननु निरनिष्वङ्ग-
भोगस्य न कर्मान्तरजनकत्वं, प्रचितानामपि च तेषां क्षयो
योगजादृष्टाधीनकायव्यूहवलादुत्पत्स्यत इति चेत् । न । प्राय-
श्चित्ताऽऽदिनाऽपि कर्मनाशोपपत्तेः कर्मणां जोगेनरनाश्वत्वंस्या-
पि व्यवस्थितौ योगेनापि तन्नाशसंभवे कायव्यूहाऽऽदिकल्पने
प्रमाणज्ञावात् । कर्मणां ज्ञानयोगनाश्वतायाः-“ ज्ञानाग्निः सर्व-
कर्माणि, मस्सात् कुक्ष्यतेऽङ्गुलिम् । ” इति भवदागमेनापि सिद्धत्वा-
त् । नराऽऽदिशरीरसत्त्वे शूकराऽऽदिशरीरानुपपत्तेः कायव्यूहा-
नुपपत्तेर्नोऽन्तरप्रवेशाऽऽदिकल्पने गौरवाच्च । ये त्वाहुः पातञ्ज-
लाः-अग्नेः स्फुल्लिङ्गानामिव कायव्यूहदशायामेकस्मादेव चि-
त्ताप्रयोजकज्ञानाविचिन्तानां परिणामोऽस्मितामात्रादिति । तदु-
क्तम्-“ निर्माणचित्तान्यस्मितामात्रात् । ” (४-४) “ प्रवृत्तिभेदे
प्रयोजकं चित्तमेकमेकेशामिति । ” (४-५) तेषामप्यनन्त-
कालप्रचितानां कर्मणां नानाशरीरोपजोगनाश्वत्वंकल्पनं मोह
एव । तावदृष्टानां युगपद् वृत्तिलाजस्याप्यनुपपत्तेरिति निरुप-
क्रमकर्मणामेव भोगेकनाश्वत्वंमाश्रयणीयमिति सर्वमवदातम् ।
॥ ३१ ॥ तत इति व्यक्तम् ॥ ३२ ॥ द्वा० २५ द्वा० ।

(२६) योगस्य प्रेक्षावत्प्रवृत्तौपधिकं माहात्म्यमुपदर्शयन्नाह-

शास्त्रस्योपनिषद् योगो, योगो मोक्षस्य वर्तिनी ।

अपायशमनो योगो, योगः कल्याणकारणम् ॥ १ ॥

संसारवृष्टिर्धनिनां, पुत्रदाराऽऽदिना यथा ।

शास्त्रेणापि तथा योगं, विना हन्त ! विपश्चिताम् ॥ २ ॥

इहापि लब्धयश्चित्राः, पत्रं च महोदयः ।

पराऽऽत्माऽऽयत्तता चैव, योगकल्पतरोः फलम् ॥ ३ ॥

योगसिद्धैः श्रुतेष्वस्य, बहुधा दर्शितं फलम् ।

दर्श्यते देशतथैतद्, यदन्यैरपि दर्शितम् ॥ ४ ॥

इयं चतुस्त्रोको सुगमा । द्वा० २६ द्वा० ।

प्रायश्चित्तं पुनर्योगः, प्राग्जन्मकृतपाप्मनाम् ।

अर्ध्यानां निश्चयादन्तः-कोटाकोटिस्थितः किल ॥ ५ ॥

प्राग्जन्मकृतपाप्मनां पुनः प्रायश्चित्तं योगः, तन्नाशकत्वात्तस्य ।
तथा किलेति सत्ये, अर्ध्यानां सागरोपमाणाम्, अन्तःकोटाको-
टिस्थितेर्निश्चयादपूर्वकरणाऽऽऽत्म्येऽपि तावत्स्थितिकर्मस-
द्भावाऽऽवश्यकत्वस्य महाज्ञाप्याऽऽदिप्रसिद्धत्वात्, तस्य च
धर्मसंन्यासैकनाश्वत्वादिति ॥ २३ ॥

निकाचितानामपि यः, कर्मणां तपसा ज्ञयः ।

सोऽजिप्रेत्योत्तमं योग-मपूर्वकरणोदयम् ॥ २४ ॥

निकाचितानामपि उपशमनाऽऽदिकरणान्तसंयोज्यत्वेन व्यवस्थापितानामपि, कर्मणां यस्तपसा कृत्यो, अणित इति शेषः ।
“तवत्ता उ निकाऽत्राणं पि,” इति वचनात् । सोऽपूर्वकरणोदयम्, उत्तमं योगं धर्मसंन्यासलक्षणमजिप्रेत्य, न तु यत्किञ्चित्प इति कष्टव्यम् । तत्त्वमन्त्रमध्यात्मपरीक्षाऽऽदौ विपाञ्चितम् ॥ २४ ॥

अपि क्रूराणि कर्माणि, कृणाद् योगः क्षिणोति हि ।

ज्वलनो ज्वालयत्येव, कुट्टिद्वानपि पादपान् ॥ २५ ॥

दृढमहारिशरणं, चिदातीपुत्ररक्षकः ।

अपि पापकृतां योगः, पक्षपातान्न शङ्कते ॥ २६ ॥

अहर्निशमपि ध्यातं, योग इत्यङ्गरद्वयम् ।

अप्रवेशाय पापानां, ध्रुवं वज्राग्न्यायते ॥ २७ ॥

आजीविकाऽऽदिनाऽर्थेन, योगस्य च विदम्बना ।

पवनान्निमुखस्वस्य, ज्वलनज्वालयनोपमा ॥ २८ ॥

योगस्पृहाऽपि संसार-तापव्ययतपात्ययः ।

महोदयसरस्तीर-समीरलहरीद्वयः ॥ २९ ॥

योगानुग्राहको योऽन्यैः, परमेश्वर इष्यते ।

अचिन्त्यपुण्यप्राग्जार-योगानुग्राह एव सः ॥ ३० ॥

जरतो भरतज्ञोर्णी, जुञ्जानोऽपि महामतिः ।

तत्कालं योगमाहात्म्याद्, जुञ्जे केवलश्रियम् ॥ ३१ ॥

पूर्वमप्राप्तधर्माऽपि परमाऽऽनन्दनन्दिता ।

योगप्रभावतः प्राप, मरुदेवा परं पदम् ॥ ३२ ॥

अष्टश्लोकोऽस्य सुगमा । द्वा० २६ द्वा० ।

योगमाहात्म्यमेवाऽऽह-

योगः कल्पतरुः श्रेष्ठो, योगश्चिन्तामणिः परः ।

योगः प्रधानं धर्माणां, योगः सिद्धेः स्वयं ग्रहः ॥ ३३ ॥

योग उक्तो निरुक्तः, कल्पतरुः कल्पद्रुमः, श्रेष्ठोऽन्यकल्पद्रुमेज्यो-
ऽतिशायी । तथा योगश्चिन्तामणिश्चिन्तारत्नं, परः प्रकृष्टः, योगः
प्रधानं वस्तु, धर्माणां शेषधर्मस्थानानाम् । तथा योगः सि-
द्धेर्निवृत्तिलक्षणायाः, स्वयंग्रहहेतुत्वात्स्वयंग्रहः । यदत्र पुनः
पुनर्योगशब्दोपादानं तदस्यात्यन्तमादरणीयताख्यापनार्थ-
मिति ॥ ३३ ॥

तथा च जन्मबीजाग्नि-जरसोऽपि जरा परः ।

दुःखानां राजयक्ष्माऽयं, मृत्योर्मृत्युरुदाहृतः ॥ ३८ ॥

तथा चेति समुच्चये, जन्मबीजाग्निः पुनःपुनर्जन्मकारणकर्म-
शक्तिदाहकारी, तथा जरसाऽपि जराया अपि, जरा, वयोहानिका-
रणत्वाद्, परा प्रकृष्टा । तथा दुःखानां शरीरमानसाऽऽबाधारू-
पाणां, राजयक्ष्मा राजमान्द्यमिव, अयं योगः, तथा मृत्योरन्त-
कस्य मृत्युरुदाहृतः शास्त्रकारैर्निरूपितः ॥ ३८ ॥

किञ्च-

कुण्ठीभवन्ति तीक्ष्णानि, मन्मथान्त्राणि सर्वथा ।

योगवर्माऽऽवृते चित्ते, तपश्छिन्नकरायपि ॥ ३९ ॥

कुण्ठीभवन्ति मन्दानि जायन्ते, तीक्ष्णानि निशितानि, मन्मथा-
न्त्राणि कामशस्त्राणि-शब्दाऽऽदिविषयरूपाणि, सर्वथा सर्व-
प्रकारैः । क ? इत्याह-योगवर्माऽऽवृते योमसंज्ञाहवति, चित्ते म-
नसि । कीदृशानि ? इत्याह-तपश्छिन्नकरायपि मासक्कपणाऽऽ-
दितपोभ्रंशकारीत्यपि, तथाविधयोगविकलानां तपस्विना-
मिति ॥ ३९ ॥

अङ्गरद्वयमप्येतत्, श्रूयमाणं विधानतः ।

गीतं पापसयायोच्चै-र्योगसिद्धैर्महात्मभिः ॥ ४० ॥

अक्षरद्वयमपि, किं पुनः पञ्चनमस्काराऽऽदीन्यनेकान्यक्षराणीत्यपि-
शब्दार्थः ? । एतद् योग इति शब्दद्वयं, श्रूयमाणमाकर्ण्यमानं,
तथाविधार्थानवबोधेऽपि विधानतो विधानेन, अस्मासंवेगाऽऽदि-
शुद्धभावोल्लासकरकुञ्जलयोजनाऽऽदिवक्षणेन, गीतमुक्तं, पाप-
क्षयाय मिथ्यात्वमोहाऽऽद्यकुशलकर्मनिर्मुक्तनाय उच्चैरत्यर्थम् ।
कैर्गीतम् ? इत्याह-योगसिद्धैर्योगः सिद्धो निष्पन्नो येषां ते तथा,
तैर्जिनगणधराऽऽदिभिः, महात्मभिः प्रशस्तस्वभावैरिति ॥ ४० ॥

तथा-

मलिनस्य यथा हेम्नो, वह्नेः शुद्धिर्नियोगतः ।

योगाग्नेश्चेतसस्तद्-दविद्यामलिनाऽऽत्मनः ॥ ४१ ॥

मलिनस्य ताम्राऽऽदिमलबहुलस्य, यथेति दृष्टान्तार्थः । हेम्नः
सुवर्णस्य, वह्नेर्वैश्वानरात्, शुद्धिर्निर्मलता, नियोगतो नियमेन, शु-
द्धकारणानां स्वकार्याव्यभिचारात् । योगाग्नेर्योगवह्नेः, चेतसो
मनसः, शुक्तिः, तद्वहेमवत् । कीदृशो मनसः ? इत्याह-अविद्या-
मलिनाऽऽत्मनः सद्भूतवस्तुविषयभ्रान्तिवशाद्बुद्धिभूतस्वरूप-
स्येति ॥ ४१ ॥

तथा-

अमुत्र संशयाऽऽपन्न-चेतसोऽपि ह्यतो ध्रुवम् ।

सत्स्वप्नप्रत्ययाऽऽदिच्यः, संशयो विनिवर्तते ॥ ४२ ॥

अमुत्र परलोकविषये, संशयाऽऽपन्नचेतसो भवान्तरं सम-
स्ति, न वेति भ्रान्तमनसः, किं पुनरन्यस्येत्यपि हीतिशब्दार्थः ।
अतो योगाद्, ध्रुवमसंशयं, सत्स्वप्नप्रत्ययाऽऽदिभ्यः सत्स्वप्ना-
भिधायमाणावस्थायां स्वर्गाऽऽदिजवान्तरदर्शनलक्षणाऽऽद्यः प्र-
त्ययः प्रतीतिर्नैवान्तरस्य, आदिशब्दाभिजोहापोहताविधाऽऽ-
गमाभ्यासजन्यप्रत्ययग्रहः, तेभ्यः सकाशात्, संशयः संदेहो,
विनिवर्तते उपरमनि ॥ ४२ ॥

शुद्धसमाचारा हि साधवः सत्स्वप्नप्राप्तेन निजोहापोहयो-
गेन, सदागमाभ्यासेन च, प्राक् संशयितमनसोऽपि व्याव-
र्तितविपर्ययासहेतुमिथ्यात्वाऽऽदिमोहोदया अभ्रकगृहान्तर्ज्वलि-
तप्रदीपप्रजोदाहरणेन भवान्तरं निर्णयन्त्येवेति । न च व-
क्तव्यं स्वप्नोऽपि कथं लक्ष्यते इति ? ।

यतः-

अस्माद्वेशाभियोगेन, बाह्ययोगवतोऽपि हि ।

शुक्लस्वप्ना जवन्तीष्ट-देवतादर्शनाऽऽद्यः ॥ ४३ ॥

अस्माद्वेशाद् बहुमानाङ्गाद्, नियोगेन नियमेन, बाह्ययोगवतोऽपि हि
तथाविधोपयोगशून्यतया जावयोगानुरूपक्रियामात्रयुक्तस्य, किं
पुनर्बाह्ययोगवत् इत्यपि हीतिशब्दार्थः । किम् ? इत्याह-शुक्ल-
स्वप्ना अमलीमसाः स्वप्नाः, जवन्ति जायन्ते, इष्टदेवतादर्शनाऽऽ-
द्यः-दिवसाऽऽरब्धाऽऽराधनजिनगुरुधार्मिकदर्शनाऽऽदिल-
क्षणाः ॥ ४३ ॥

तथा—

देवान् गुरुन् विजान् साधून्, सत्कर्मस्था हि योगिनः ।

प्रायः स्वप्ने प्रपश्यन्ति, हृष्टान् सन्नोदनापरान् ॥ ४४ ॥

देवान्-आराध्यतमान् जिनाऽऽदीन्, गुरुन् धर्माऽऽचार्याऽऽदीन्, मा-
तापित्रादीन् वा, विजान् बन्धुकीकानामकङ्क्षिनीयजन्मनो मुनीन्,
साधून् शेषशिष्टलोकान्, सत्कर्मस्थाः स्वसिद्धान्ताविरुद्धक्रिया-
स्थिताः, हिः प्राग्वद्, योगिनो योगाज्यासपराः प्राणिनः, किम्?, इ-
त्याह-प्रायो बाहुल्येन, स्वप्ने प्रतीनरूपे एव, प्रपश्यन्ति प्रेक्षन्ते,
हृष्टान् हर्षवतः, तथा सन्नोदनापरान् शुद्धायाविययप्रेरणपरा-
यणान् ॥ ४४ ॥

न चासौ भ्रान्तेति भावयन्नाह—

नोदनाऽपि च सा यतो, यथार्थैवोपजायते ।

तथाकालाऽऽदिभेदेन, हन्त ! नोपप्लवस्ततः ॥ ४५ ॥

नोदनाऽपि च न केवलं देवतादर्शनाऽऽदि, सा देवाऽऽदिकृता, यतो
यस्मात्कारणात्, यथार्थैव सूचितप्रयोजनफलैवोपजायते । कथ-
म्?, इत्याह-तथाकालाऽऽदिभेदेन तत्प्रकारकावक्रेत्रमावशिष्टे-
ण, हन्त ! इति प्राग्वत् । न नैव, उपप्लवः वानाऽऽदिधातुविकार-
जनिनविचत्तसंक्रोभो वर्तते प्रेरणा; ततो यथार्थत्वाद् हेतोः,
न हि यथार्थफलभाजः प्रतिभासा अविसंवादिरूपत्वाद्धोके
उपप्लवरूपतां लभन्ते, किं तु सत्यरूपतामेवेति ॥ ४५ ॥

तथा—

स्वप्नमन्त्रप्रयोगाच्च, सत्यः स्वप्नोऽभिजायते ।

विद्वज्जनेऽविगानेन, मुपसिद्ध्यपि तदा ॥ ४६ ॥

स्वप्नमन्त्रप्रयोगाच्च-स्वप्नलाभफलो मन्त्रविषयः, तत्प्रयोगात्,
चकाराच्छ्रद्धयोगाच्च, सत्यः स्वप्नो यथार्थः स्वप्नः, अभिजायते
आविर्भवति, एतदेव उदीकुर्वन्नाह-विद्वज्जने मतिमल्लोके, अविगा-
नेनाविप्रनिपत्या, मुपसिद्धमतीव स्थितिमागतम्, इदं स्वप्नमन्त्र-
प्रयोगात्सत्यः स्वप्नो जायत इत्येतत्, तथा तेन प्रकारेण ॥ ४६ ॥

नैवंभूतहेतुकोऽयं व्यवहार इति दर्शयति—

न ह्येतद्भूतमात्रत्वं-निमित्तं संगतं वचः ।

अयोगिनः समध्यङ्गं, यन्नैवंविधगोचरम् ॥ ४७ ॥

न हि नैव, एतदुत्तरं देवतादर्शनाऽऽदि, ज्ञानमात्रनिमित्तं ज्ञान-
मात्रत्वं केवलजृम्भमात्र एव, निमित्तं हेतुर्यस्य तत्तथा, इत्येवं
परेण प्रवर्तमानं, सङ्गतं घटमानकं, वचो वचनम्, एतत्स्वप्नदर्श-
नाऽऽदि, यत्केचिद् भूतमात्रमित्युच्यते, तदसङ्गतं वच इत्यर्थः ।
कुनः?, इत्याह-अयोगिनोऽर्वागृहर्षिनः प्रमातुः, समध्यङ्गं प्रत्यक्षं
चातुयाऽऽदि, यत् यस्माद् नैव, एवंविधगोचरम्-एवंविधाः स्वप्न-
दर्शनाऽऽदिरतीन्द्रियोऽर्थो ज्ञानमात्रनिमित्तो, न तु देवताऽनुग्रह-
मन्त्रप्रयोगाऽऽदिनिमित्तक इत्यादिकोऽर्थो गोचरो विषयो यस्य
तत्तथा । इदमुक्तं जवति-उग्रस्थस्य पृथिव्यादिरूपज्ञानमात्रपारि-
हारेणातीन्द्रिये देवताऽऽदावर्थे विधिप्रतिषेधयोः प्रत्यक्षमक्ष-
मेव, तस्य तद्विषयत्वादिति ॥ ४७ ॥

एतदेव भावयति—

प्रलापमात्रं च वचो, यदप्रत्यक्षपूर्वकम् ।

यथेहाप्सरसः स्वर्गं, मोक्षं चाऽऽनन्द उच्यते ॥ ४८ ॥

प्रलापमात्रमनर्थकमेव, चः समुच्चये; वचो वचनम् । कीदृश-

म्?, इत्याह-यदप्रत्यक्षपूर्वकं प्रत्यक्षेणानुपलब्धं यद्भाषितम् । इ-
ष्टान्तमाह-यथा इह मर्त्यलोके, कश्चिद् वक्ति अस्वर्गवादी मीमां-
सकाऽऽदिः, अप्सरसो मेनकारम्भाऽऽद्याः स्वर्गं सन्ति, मोक्षं च
मुक्तौ पुनरानन्द आह्लादः, उच्यते सर्वतिशायी; साक्षाददृष्टे हि
वाच्य अप्सरःप्रमुखे भ्रवाणो मीमांसकाऽऽदिः प्रलापमात्रकार्येव
स्यात्; एवं नास्तिकोऽप्यतीन्द्रियं देवताऽऽदिकं निहुवान इति ।
अथैवमनवकाशोक्तः कदाचित्परलोकसंशयवादी, मीमांसको
वा ब्रूयात् ? ॥ ४८ ॥

यथा—

योगिनो यत्समध्यङ्गं, ततश्चेदुक्तनिश्चयः ।

आत्माऽऽदरेपि युक्तोऽयं, तत एवेति चिन्त्यताम् ॥ ४९ ॥

योगिनो दिव्यदृशः प्रमातुः, यत्समध्यङ्गं प्रत्यक्षज्ञानं, ततस्तत्स-
मध्यङ्गाद्, चेद् यदि, उक्तनिश्चयः-अप्सरसः स्वर्गं, मोक्षं चाऽऽनन्द
इति प्रागुक्तार्थनिर्णयो जायते, एवं तर्हि आत्माऽऽदरेऽप्यतीन्द्रि-
यार्थस्य । किं पुनः प्रस्तुतस्य ?, इत्यपिशब्दार्थः । युक्तो घट-
मानोऽयं निश्चयः, तत एव योगिसमध्यङ्गादेव, इत्येतच्चिन्त्यतां
विमृश्यतामिति ॥ ४९ ॥

एतदेव भावयति—

अयोगिनो हि प्रत्यक्ष-गोचरातीतमप्यहम् ।

विज्ञानात्येतदेवं च, बाधाऽत्रापि न विद्यते ॥ ५० ॥

अयोगिनोऽर्वागृहर्षः प्रमातुः, हिर्यस्माद्, प्रत्यक्षगोचरातीतमपि
पेन्द्रियकाध्यक्षविषयमावातिक्कान्तमपि आत्माऽऽदि वस्तु, किं
पुनरितरूपम्?, इत्यपिशब्दार्थः । अलमत्यर्थम्, इतस्तत्तद्व्यस्तनि-
स्तलस्पृष्टमुक्ताफलावशोकनोदाहरणेन, विज्ञानाति प्रेक्षते । ए-
तद्योगिसमध्यङ्गं, दिव्यदर्शनत्वात्तस्य । यदि नमैव ततः किं
सिद्धम्?, इत्याह-एवं च अस्मिन् प्रकारे सति, बाधा अघटनाल-
क्षणा, अत्रापि आत्माऽऽदिनिश्चये, न केवलमप्सरःप्रभृतावर्थे, इ-
त्यपिशब्दार्थः । न विद्यते नास्ति ॥ ५० ॥

(२७) इत्यमागमगम्यत्वमभिधायाधुनाऽनुमानविषयत्वमाह—

आत्माऽऽद्यतीन्द्रियं वस्तु, योगिप्रत्यक्षज्ञावतः ।

परोक्षमपि चान्येषां, न हि युक्त्या न युज्यते ॥ ५१ ॥

आत्माऽऽदि आत्मकर्मसर्वज्ञाऽऽदि, अतीन्द्रियमिन्द्रियविषयमा-
वातीतं वस्तु, न हि न, युज्यते इत्युत्तरेण योगः । कीदृशम् ?, इ-
त्याह-योगिप्रत्यक्षज्ञावतः सर्वज्ञज्ञानविषयमावेन, परोक्षमपि
च इन्द्रियज्ञानागोचरमपि, किं पुनरपरोक्षम्?, इत्यपिशब्दार्थः ।
अन्येषामस्मादृशाम अर्वागृहर्षां, न हि नैव, युक्त्या शुद्ध-
हेतुप्रयोगरूपया, न युज्यते, किं तु युज्यते एव ।

तत्र युक्तिः—

“अचेतनानि भूतानि, न तद्वर्गं न तत्फलम् ।

चेतनाऽस्ति च यस्येह, स एवाऽऽत्मेति बुध्यताम् ॥ १ ॥

यदीयं ज्ञतर्धमा स्यात्, प्रत्येकं तेषु सर्वदा ।

उपलब्ध्येत सत्त्वाऽऽदि, कठिनत्वाऽऽद्यो यथा ॥ २ ॥

काठिन्यादिसजावानि, ज्ञानान्येषां सतिद्धितः ।

चेतना तु न तद्रूपा, सा कथं तत्फलं भवेत् ? ॥ ३ ॥” इत्यादि ।

“तुल्यप्रतापोद्यमसाहसानां,

केचिद्वृत्तमन्ते निजकार्यसिद्धिम् ।

परे न तामत्र निगद्यतां मे

कर्मास्ति हित्वा यदि कोऽपि हेतुः ॥ १ ॥

विचित्रदेहाऽऽकृतिवर्णगन्ध-

प्रेक्षावता सदा कार्यो, वादग्रन्थास्त्वकारणम् ॥ ६५ ॥

शनः-सम्भारकारणात्, अत्रैव योगे, महान् अन्वेषणायान्तर्यायं,
यदा सादृशः, तस्य तस्य तावन्त्य स्वर्गनरकाऽऽदेः, प्रतिपद्ये
प्रतीत्यर्थे, प्रज्ञापना सुखितया, यदा सर्वकारां, कायौ विधे-
यः । इत्याद्यान्तर्यायप्रतिपद्यमान-चादप्रत्ययः परवहनिगकरणेन
स्वराजप्रतिपद्यानि तत्प्रकारणानि, तुः प्राग्यद्, नकारणं तत्त्व-
प्रतीतिरहेतवः ॥६४॥

एतदेव समर्थयमान आह—

तत्ते च योगमार्गज्ञैः-तपोनिर्धनकल्पैः ।

जाविशोगिदिनायोच्चैः-मोहदोषमयं वचः ॥ ६६ ॥

तन्मं च निकषिन् पुनः, योगमार्गज्ञैः-अध्यात्मविभिः पतञ्जलिप्र-
भृतिभिः, तपोनिर्धनकल्पैः प्रशस्तप्रयत्नेन तपसा क्षीणमार्ग-
नुस्मरणेऽप्यथायकमाहमलैः, भाविशोगिदिनाय-भाविष्याद्विषा-
द्वयद्वलकलिकालयोगिदिनायैव, तदैरत्यर्थं, मोहदोषसममति-
मोहाधकारप्रदोपस्थाभावनम्, यच्चो वचनम् ॥६६॥

एतदेव दर्शयति—

वादांश्च प्रतिवादांश्च, वदन्तो निधिनैस्तथा ।

तन्वान्तं नैव गच्छन्ति, नितपीलकचद्वर्तनी ॥६७॥

वादांश्च पृथक्प्रकारात्, प्रतिवादांश्च परोपरमन्वयप्रतिपद्यन्-
कृपात्, नैः समुच्चये, वदन्तो द्रव्याणां निमित्तानामिन्द्रियैरिति का-
ऽऽदिहेतुदोषविरहितेन, तथा तेन प्रकारेण तत्त्वव्याप्तिप्रसिद्धेन,
सर्वेऽपि दर्शनानो मुमुक्षुर्लोकोपि, किम् ? इत्याह-तद्वान्तम् मा-
त्माऽऽदित्यप्रतिपद्यते, नैव गच्छन्ति न प्रतिपद्यन्ते । नितपी-
लकचद्वर्तनीत्येवमन्वयानिप्रत्ययत्वादनित्युक्तैरुक्तैर्मोहादोष-
द्विषत्, यतो यदन्तकृपायां सन्ध्याभिर्नतः, यथा समी नितपीलक-
मयादौर्निकृष्टाकृतया निर्वयं सन्ध्याप्रतिपत्ति न तत्प्रतिपत्तिप्रत्य-
ये, एतन्नेनऽपि वादिनः स्वप्रस्ताभिर्निवेद्यान्तः विविधं वदन्तो-
ऽपि नोत्तरमानन्तं प्रतिपद्यन्ति इति ॥ ६७ ॥ योऽं पि० ।
चाद्वर्तनीकृपायां वृषः।।तुजानाऽऽदिके योगे च । सू० प्र० ।

(२६) ने च दश-

तस्य खलु इमे दशविधे जोगे पण्यते । तं महा-नमजा-
णुजाने ? , वेणुयाणं जाते २, मंचे ३, मंचाप्रवे ४,
छने ५, छनातिछने ६, जुअणछे ७, यणे ८, पीणिते ९,
मंरुपुत्ते गामं इममेता १० ॥

"तस्य खलु" इत्यादि । तत्र युगे, खल्वयं यद्वर्तमानो, दशविधो
योगः प्रकृतः । तद्यथा-वृषमानुजातः । अत्र अनुजातशब्दः
सदृशवचनः, वृषमन्यानुजातः सदृशो वृषनानुजातः, वृषमा-
ऽऽकारेण चन्द्रसूर्यनक्षत्राणि यस्मिन् योगे एव तिष्ठन्ति स वृषमा-
नुजात इति भावना । एवं सर्वत्रापि भावयितव्यम् । वेणुर्ब्रह्मा,
तदनुजातस्तत्सदृशो वेणुकानुजातः । मञ्जो मञ्जुसदृशः । मञ्जान्
व्यवहारप्रसिद्धाद्, छिन्नदिभूमिकाभावतोऽतिशयायी मञ्जो म-
ञ्जानिमञ्जः, तत्सदृशो योगोऽपि मञ्जानिमञ्जः । छत्रं प्रसिद्धम्,
तदाकारो योगोऽपि चन्द्रवत् । उत्रात् सामान्यकृपात् उपर्यन्या-
न्यच्छत्रभावतोऽतिशयायि छत्रं छत्रानिच्छत्रम्, तदाकारो योगोऽपि
छत्रानिच्छत्रवत्, युगमिव नदो युगनदः, यथा युगं वृषमस्कन्ध-
योरापोषितं वर्तते तद्वद् योगोऽपि यः प्रतिजाति, स युगन-
द इत्युच्यते । घनः संमर्दकः, यत्र चन्द्रः सूर्यो वा ग्रहस्य
गच्छत्यस्य वा मध्ये गच्छति, प्रीणित उपचयं नीतः यः प्रथ-

मनश्चन्द्रमनः सूर्यस्य वा एकतरस्य ग्रहेण नक्षत्रेण वा एक-
तरेण जातः, तदनन्तरं द्वितीयेन सूर्याऽऽदिना सहोपचयं गतः
स प्रीणित इति तावत् । मण्डूकप्लुतो नाम दशमः । तत्र मण्डूक-
प्लुत्या यो जातो योगः स मण्डूकप्लुतः, स च ग्रहेण सह ये-
दित्ययः, अन्यस्य मण्डूकप्लुतिगमनामन्तवात् । वक्तं च-चन्द्र-
मनश्चन्द्राणि प्रतिनियतगत्वानि, ग्रहास्त्वनियतगतव इति । य-
दिभ्यं यथावर्थांश्च दशानामपि योगानां स्वरूपमात्रमावना कृता
यथासंप्रदायमन्यथा याच्यता, तत्र युगे छत्रानिच्छत्रवर्ज्याः येषां
नवापि योगाः प्रायो यदुक्तो यदुक्तु च देशेषु भवन्ति । छत्राति-
च्छत्रयोगस्तु कदाचित्कस्मिंश्चित् देशे । सू० प्र० ११ पादु० ।

(३०) योगाङ्गव्याहृ योगाः यमाऽऽदिकेषु योगाङ्गेषु, (ने च 'जोगंग'
शब्देऽनुपदमेव १३३० पृष्ठे यद्वचने) उत्तराद्, योऽं ३ विधौ । आ-
काशगमनाऽऽदिकं चारुतेपाऽऽदिकं कल्पसंघातं, योग आकाश-
गमनाऽऽदिकं कल्पसंघातः । पि० । योगा यशीकरणाऽऽदि-
प्रयोगेनाहृ कल्पसंयोगा इति । प्र० २ संव० द्वार । "जोगो पुण
दोऽ पायनेयां ।" नि० न्यू० १३ उ० । "पत्तिकरणपावनेयाऽऽ-
दिया तु जोगा मुण्येयया ।" पं० भा० । पं० न्यू० । पादप्रतेपाऽऽद-
यः सौभाग्यदीर्घावकृता योगाः । प्र० ३ साध० । योगसौभाग्या-
ऽऽदिकृद् कल्पसंघात इति । ग० १ साध० । (सन्ध्याधिकानां,
गृहस्थानां वा योगकरणे प्रायश्चित्ताऽऽदिमुद्राणि 'सम्यग्प्रतिपद्य'
शब्दे प्रथमनामे ४७२ पृष्ठे द्रष्टव्यानि । तेषां सूत्राणां व्या-
ख्याकरा गाथाः 'पांसणापमिण' शब्दे दृष्ट्याः) तद्वान्तमे पञ्च-
दशे उत्पादनादोये च । पि० । (तद्वत्कृत्या 'जोगमि' शब्दे
दृष्ट्या) प्रतीपधाने, " जोगा य वद्विचक्या ।" योगा उपधा-
नानि, यद्विचक्याः गच्छन्तेन यद्विचक्याः । द्य० १ उ० । "भागा-
दमनागादौ, छविषे जोग समासता होइ ।" जोगो दुविधो-
आगादो य, मनागादो य । जस्मि जोग जंतणा लो
आगादो । यथा भगवतीत्यादि । इतरो अनागादो, यथा उत्तरा-
व्ययनाऽऽदि । नि० न्यू० ४ उ० । आकादमुत्तराव्ययनगमया-
दिकम्, अनागाद दृष्टिकेकांतिकाऽऽदिकमिति । जति० । द्या० ।
यादये, यादयर्थे कारिकांतिकांतिकाऽऽदिकमिति । जति० । द्या० ।
७ प्र० । उपोत्तयोने, पु रविचन्द्रयोगाधीनेषु विष्णुमाऽऽदिवु
निधिवारनक्षत्राऽऽदीनामन्यतराव्यतमानामन्ययोगाऽऽदिवयो-
ग इत्यादिकं योगविशेषे, याच० । पावमासिकयोगाऽऽदौ दक्षि-
प्रत्याकृत्याने कापने, नत् किं " सपाणभोमयं पंचदक्षिणं प्रावं-
धिलं पचक्याऽ ।" इत्याचार्याऽऽदित्याने पटपते, अथवा-"स-
पाणभोमयं पंचदक्षिणं दनामनं पचक्याऽ ।" इत्येकाश-
काऽऽदित्याने पटपते, इति प्रश्ने, उत्तरम्-"सपाणभोमयं पंच-
दक्षिणं आयाचलं पचक्याऽ" इत्येवंप्रकारं प्रत्यापदाने गुरुपर-
स्परया पट्यमानमुपलभ्यते, न त्वन्यथेति । उ० प्र० । स० १
उल्ला० । योगमध्ये रात्रावनाटारप्रदहं भवति, न वा ? , इति
प्रश्ने, उत्तरम्-रात्रौ योगिनां संघट्टकाभावात् किमपि प्रदीप्तं
न कल्पने, संघट्टकं तु सायं मुक्तिमति प्रातः प्रथचनप्रवेदना-
न्तरमेव तद्गृहण कल्पन इति । १०३ प्र० । स० २ उल्ला० ।
आवश्यकोत्तराव्ययनाऽऽदियोगेषु पत्तनीयमुद्रागोधूममोदकान्
केचन गृह्णन्ति, केचन न ? , इति प्रश्ने, उत्तरम्-न गृह्णन्तीति वृ-
त्तपरम्पराऽस्तीति । १३१ प्र० । स० २ उल्ला० । आवश्यकयो-
गसंबद्धदृष्टिकालिकयोगप्रवेशः शुद्ध्यति ? , न वा ? , इति प्रश्ने,
उत्तरम्-शुद्ध्यतीति । २३ प्र० । स० ३ उल्ला० । येन साधुना
ये योगा न व्युदाः, तेन तथोगानां प्रवेशोत्तरायं कारयेत्, न

बा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्—मुख्यवृत्त्या येन ये योगा व्यूढाः, तेन तेषामेव प्रवेशोत्तारणाऽऽदिकं विधीयते, तदभावे तु नन्वन्यांगद्वारयोगाऽऽदिना सर्वेष्वव्युदयोगेषु प्रवेशः, तेष्यो निर्गमनं च कार्यते, तयोः क्रियाया असंबद्धत्वादिति परम्पराऽप्यस्ति, परं सर्वथैव तत्क्रियाकारिता न शुद्ध्यतीति । ३६ प्र० । सेन० ३ ब्रह्मा० । चक्षुर्विकलस्य साधोः पार्श्वे कालिकोत्काश्रिकयोगस्य क्रिया कृता शुद्ध्यति, न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्—कालिकोत्काश्रिकयोगक्रिया चक्षुर्विकलस्य साधोः पार्श्वे प्रायो न शुद्ध्यतीति ज्ञातमस्ति । ३५ प्र० । सेन० ३ ब्रह्मा० ।

विषयसूची—

- (१) अग्रन्धेस्तितवस्तुत्ताम-बीजाऽऽधानोद्भेदपोषणकरण-संबोग-मेहन-वर्माऽऽदिधारण-युक्ति-शब्दाऽऽदि-प्रयोगसमुदायशब्दनिष्ठावयवार्थसंबन्ध यथास्थितवस्त्वन्वयारूपप्रतिपादन-विधिकवैतुक्त्वापरिवारसंपत्ति-मनोवाक्कायव्यापाराऽऽद्यो योगशब्दार्थाः ।
- (२) अव्यभावभेदेन योगस्य द्वैविध्यप्रकरणे प्रशस्ताप्रशस्तत्वं निरूप्य अव्ययोगभावयोगयोर्निर्बचनम् ।
- (३) योगस्य मनोवाक्कायाऽऽत्मकस्य एकस्मिन् काले युगपत् शुनाशुजत्वनिरसनम् ।
- (४) मनोवाक्कायतया योगस्य द्वैविध्यमुपपाद्य, योगानामयुक्तस्य कर्मबन्धकारकत्वं युक्तस्य कर्मनिर्जराकारित्वं च भवतीति प्रतिपादनम् ।
- (५) परिणामालम्बनग्रहणसाधनत्वेन मनोवाक्कायलक्षणसदकारिकारणभेदाद् योगस्य द्वैविध्यम् ।
- (६) आत्मनो वीर्यान्तरायक्षयक्षयोपशमसमुत्थलक्षित्रविशेषप्रत्ययमभिसन्धनभिसन्धिपूर्वकत्वं योगस्य प्रतिपादनम् ।
- (७) मनोवाग्योगयोः कायव्यापारविशेषत्वेन विचारः ।
- (८) सामान्ययोगप्रकरणानन्तरं विशेषतो नारकाऽऽदिषु योगविचारः ।
- (९) नैरयिकाऽऽदिदण्डकेषु समविषमयोगावधिकृत्य प्रकरणम् ।
- (१०) ध्यानतत्त्वरूपसाक्ष्यनिरालम्बनत्वेन योगस्य द्वैविध्यं प्रकृत्य, ध्याननिरूपण-लेखाऽऽद्यविधित्तपरिहारप्रकरण-तत्फलाफलत्वप्रदर्शन-शान्तोदात्ताऽऽदियुक्तचित्तव्यावर्णनाऽऽदिविस्तरः ।
- (११) योगस्य मोक्षहेतुत्वेन प्रदर्शनम् ।
- (१२) योगस्य लक्षणं निरूप्य, दुरभवाभव्यलक्षणनिरूपणाऽऽद्यनेकविषयोपपत्तिः ।
- (१३) स्वकीयं लक्षणं परकीयलक्षणे विचारिते सति स्थिरीभवतीति पतञ्जलिप्रणीतयोगशास्त्रानुसारियोगस्य लक्षणाऽऽदिनिरूपणम् ।
- (१४) विस्तरतो हि पुनस्तस्य परकीयप्ररूपितयोगस्य स्वरूपनम् ।
- (१५) स्थानवर्णार्थावम्बनैकाग्ररूपेण योगस्य पञ्चविधत्वं प्रकृत्य, विरतेषु तस्य नियतभावित्वं, परेषु तु बीजमात्रभेदेति विवेचनम् ।
- (१६) योगोत्पत्तिहेतू निरूप्य स्थानाऽऽदीनां प्रीतिभक्ति-वत्सोऽसङ्केतशीतिनेदस्याऽऽविर्भावने, स्थानाऽऽद्ययोगिनः सुवदाने दोषोद्घाटनं च ।

- (१७) वृत्तिनिरोधस्यापि योगत्वे तस्यापि पञ्चविधत्वाऽऽद्यनेकविषयविवेचनम् ।
- (१८) योगस्येच्छाशास्त्रसामर्थ्याऽऽद्यवान्तरजेदप्रदर्शनेन तद्विवेकः ।
- (१९) संप्रज्ञातासंप्रज्ञातयोर्यथासंभवमवतारः ।
- (२०) जीवाऽऽत्मनि परमाऽऽत्मनः सर्वोपपत्त्यर्थमात्मश्रयस्य निरूपणानन्तरं विषयाऽऽत्मनोः समापत्त्यादिनिर्वाकः ।
- (२१) असंप्रज्ञातनाम्नः समाधेर्निर्बचनम् ।
- (२२) एकस्मिन्नपि योगेऽन्येषां समावेशाऽऽदिविचारः ।
- (२३) योगमार्गाधिकारिणः ।
- (२४) आत्माऽऽदिप्रत्ययं विना न योगसिद्धिः ।
- (२५) योगादेव कर्मक्षयो भवतीति प्रतिपादनम् ।
- (२६) योगस्य माहात्म्यम् ।
- (२७) योगस्याऽऽगमगम्यत्वप्रदर्शनानन्तरमनुमानगम्यत्वप्रदर्शनम् ।
- (२८) योगे एव महान् यत्नो विधेय इत्युपदेशः ।
- (२९) युगे योगस्य दशविधत्वप्रदर्शनम् ।
- (३०) प्रकीर्णकविषयाः ।

जोगंग-योगाङ्ग-न० । यमाऽऽदिके, “योगाङ्गं च यमो भवेत् ।” ब्रा० २१ ब्रा० । अहिंसाऽऽदियमानधिकृत्य-“योगसौकर्यतोऽमीषां, योगाङ्गत्वमुदाहृतम् ।” यथोक्तम्-“यमनियमाऽऽसन-प्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोऽष्टाङ्गानि योगस्येति ।” ब्रा० २२ ब्रा० । यो० । पुरुषसत्तिकाऽऽन्तर्गते कलाभेदे, कटप० ७ कृण ।

जोगत-योगान्त-पुं० । शैलेह्यवस्थायाम्, ब्रा० २५ ब्रा० ।

जोगंतरग-योगान्तरक-न० । अन्यो योगो व्यापारो योगान्तरम्, तदेव योगान्तरकम् । अन्यस्मिन् योगे, पञ्चा० ५ विष० । जोगंधरायण-योगंधरायण-पुं० । उदायननृपतेः स्वनामख्यातेऽनात्वे, “न हरामि नृपस्यार्थे, नाहं योगंधरायणः ।” आच० ४ अ० । आ० चू० ।

जोगक्लेम-योगक्षेम-न० । योगश्च क्षेमं च समाहारद्वन्द्वः । अलक्ष्यलाजचिन्तासहिते लब्धपरिरक्ते, “योगक्षेमं वहाम्यहम्” वाच० । “जोगक्लेमं वदन्माणा पभिवदंति ।” ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० । रा० ।

जोगक्लेमपय-योगक्षेमपद-न० । योगक्षेमाय पद्यते गम्यते येनार्थस्तत्र पदं योगक्षेमपदम् । योगक्षेमार्थके पदे, “अणुत्तरं जोगक्षेमपयं लंघिय समाणे ।” सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

जोगचलणा-योगचलना-स्त्री० । चलनाभेदे, भ० १७ श० ३३० । (अस्यास्त्रिविधत्वं ‘चलणा’ शब्दे तृतीयभागे ११६५ पृष्ठे द्रष्टव्यम्)

जोगचित्त-योगचित्त-त्रि० । योगबीजोपादानप्रणिधानचित्ते, ब्रा० २१ ब्रा० ।

जोगयुक्त-योगयुक्त-त्रि० । दशविधचक्रबालसामाचार्याऽऽद्यावरणप्रगुणे, कर्म० १ कर्म० ।

जोगयुक्त्या-योगयुक्ता-स्त्री० । अनगारगुणजेदे, “जोगस्मि युक्ता ।” आच० ४ अ० । प्रश्न० ।

जोगट्टाण-योगस्थान-न० । योगो वीर्यं, तस्य स्थानं योग-

स्वानम् । धीयांऽऽदिविभागशसंस्थाने, कर्म० ५ कर्म० । (ननु-
त्यता 'अप्यायद्वय' शब्दे प्रथमभागे ६४६ पृष्ठे गता)

जोगणिभोग-योगनियोग-पुं० । ज० स० । कामेण्यदीकर-
णाऽऽदिप्रकारे, योगनियोगैः कामेण्यशीकरणाऽऽदिप्रकारैरि-
ति । सं० ।

जोगणिभगह-योगनिग्रह-पुं० । कायोन्मने, "उत्सग्गो नि
घा जोगणिगहो चि वा ।" आ० चृ० ५ अ० ।

जोगणिरोह-योगनिरोध-पुं० । योगाद्योद्धारकाऽऽदिशरीरसं-
योगसन्तुष्टा आत्मपारिणामविशेषव्यापारा एव, तेषां निरोधनं
निरोधः प्रलयकल्पम्, योगनिरोधः । मनोवाक्कायव्यापारप्रल-
यकरणे, न एव च जिनानां ध्यानम् । "जोगणिरोहो जिणानं
तु ।" आच० ४ अ० । आ० म० ।

जोगणिच्युत्ति-योगनिर्वृत्ति-स्त्री० । योगनिष्पत्तौ, म० १ श० १
व० । "कञ्चिदा ण भेत्त । जोगणिच्युत्तौ पण्णा । गोयमा ।
निविदा पण्णा । तं जहा-मणजोगणिच्युत्तौ, वज्जोगणिच्युत्तौ,
कायजोगनिच्युत्तौ, पयं० आद्य चेमाणिषा उत्स जहयिहो
जोगो ।" ज० १६ श० ८ व० ।

जोगन्तिय-योगत्रिक-न० । कृतकारितानुमतिक्रमे व्यापारत्रिके,
दश० १० अ० ।

जोगदिष्टि-योगदिष्टि-स्त्री० । योगज्ञप्रानिभक्षणे, द्वा० १६ द्वा०
निशऽऽदिकार्यो योगदिष्टौ च । घ० १ अधि० ।

मच्छूदाभंगतो बोधो, दृष्टिः सा चाष्ट्योदिता ।

मित्रा तारा बला दीप्रा, स्थिरा कान्ता प्रभा परा ॥ १२॥

मच्छूदया शास्त्रयाराभिप्रायधिकतस्तदुद्गृह्यतुणा, मंगतो,
बोधो, दृष्टिः, तस्या उत्तरोत्तरगुणाऽऽद्यानद्वारा सत्प्रवृत्तिपदा-
ऽऽवहन्त्यात् । ननुक्तम्-"मच्छूदा संगतो बोधो, दृष्टिः स्थितिधी-
यने । असत्प्रवृत्तिव्याघान-सत्प्रवृत्तिपदाऽऽवहः" ॥ १ ॥
इति । सा चाष्ट्योदिता-मित्रा, तारा, बला, दीप्रा, स्थिरा,
कान्ता, प्रभा, परा चेति ॥ १५ ॥

तुगांगमयकाष्टाग्नि-कण्ठादीप्रज्ञोपमा ।

रत्नाताराऽर्कचन्द्राऽऽज्ञा, क्रमेणैवैवादिस्तन्निजा ॥ १६ ॥

मित्रा दृष्टिस्तृणाग्निप्रकाशोपमा, न तन्वतोऽर्भाष्टकार्यकुमा, स-
म्यक्प्रयोगकालं यावन्नवस्थानात् । अन्तर्धीयतयाततः पटुस्मृ-
तिवीजसंस्काराऽऽद्यानानुपपत्तेः, विकल्पयोगभावाद्भावाद्यन्तः
वन्दनाऽऽदिकार्ययोगादिति । तारा दृष्टिर्गोमयाग्निप्रकाशसदृशी ।
इयमप्युक्तकल्पैव, तस्यतो विशिष्टस्थितिर्यथैविकलत्वात्, अनोऽ-
पि प्रयोगकाले स्मृतिपाटवसिद्धेः, तदज्ञावे प्रयोगवैकल्यात्, नत-
स्तथा तत्कार्यभावादिति । यला दृष्टिः काष्टाग्निप्रकाशतुल्या । ई-
षद्विशिष्टोक्तबोधद्वयात् । तद्भावेनात्र मनाक् स्थितिधीर्ये, अनः प-
टुप्राया स्मृतिः, इह प्रयोगसमये, तद्भावे चार्थप्रयोगमात्रप्राप्या
यज्ञज्ञेशभावादिति । दीप्रा दृष्टिर्दीपप्रज्ञासदृशी । विशिष्टनरां-
कबोधप्रथात् । अतोऽत्रोद्वेगे स्थितिवीर्ये, तत्पटुयपि प्रयोगस-
मये स्मृतिः । एवं ज्ञावनोऽप्यत्र द्रव्यप्रयोगो वन्दनाऽऽदौ, तथा
भक्तितो यज्ञनेदप्रवृत्तेरिति प्रथमगुणस्थानकप्रकर्ष एतावानिति
समयविदः । स्थिरा च निजग्रन्थेरेव, सा च रत्नाज्ञा, तदवबोधो
हि रत्नज्ञास्त्वमानः, तद्भावोऽप्रतिपाती प्रवर्त्तमानो निरपायो
भापरपरितापकृत् परितोषदेतुः प्रायेण प्रणिधानाऽऽदि-
बोधिरिति । कान्ता ताराऽऽज्ञा, तदवबोधस्ताराभास्त्वमानः ।

अनः स्थित एव प्रकृत्या निरतिचारमत्रानुष्ठानं शुकोपयोगानु-
सारि विशिष्टाप्रमादसच्चिद्विनिर्भोगप्रधानं गम्भीरोदाराऽऽ-
शयमिति । प्रभा अर्काभा । तदवबोधस्तारणज्ञास्त्वमानः, स-
त्त्वज्ञानहेतुरेव सर्वदा, नेह प्रायो विकल्पावसरः । प्रथमतारं सु-
यामिह, अकिञ्चित्कारणप्रशान्त्यवास्त्राणि, समाधिनिष्ठमनुष्ठानं,
तन्मन्त्रिधौ चैराऽऽदिनाशः, परानुप्रदकर्तृता, औचित्ययोगो विन-
येषु, तथाऽवस्था सत्तत्क्रियेति । परा तु दृष्टिश्चन्द्राऽऽज्ञा । तदव-
बोधश्चन्द्राश्चन्द्रिकाभास्त्वमानः, सत्त्वज्ञानरूप एव सर्वदा, वि-
कल्परहितं मनः, तदा भावेनोत्तमं सुखम्, आकटाऽऽरोहणभाव-
तोऽनुष्ठानं प्रतिक्रमणाऽऽदि, परापकारित्वं, यथा भव्यमवस्था
क्रियेति, तथा क्रमेण मित्राऽऽद्यनुक्रमेणैवादिस्तन्निजा दृष्टि-
स्तुलककणवगुडकट्याः सत्त्ववाद्याश्रित्यः सण्डशर्करामत्स्य-
एवचयैलकसमाध्याप्रिमा इत्याचार्याः । इत्यादिकल्पानामेव
रुच्यादिगोचराणां संवेगमाधुयंभेदोपपत्तेः, नलाऽऽदिकल्पा-
नामभव्यानां संवेगमाधुयंभेदोपपत्तिरिति ॥ २६ ॥

यमाऽऽदियोगयुक्तानां, खेदाऽऽदिपरिहारतः ।

अद्वेपाऽऽदिगुणस्थानां, क्रमेणैवा सतां मता ॥ २७ ॥

यमाऽऽद्यो योगाङ्गत्वाद् योगाः । यथोक्तम्-"यमानियमाऽऽसन-
प्रणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोऽष्टावङ्गानि योगस्ये-
ति ।" (१-२६) तैर्युक्तानां खेदाऽऽदीनां ध्यानाभिधानस्थले
प्रोक्तानां योगप्रत्यनोकाऽऽद्यसङ्गकृणानां परिहारतोऽद्वेपाऽऽद्यो
येऽष्टौ गुणाः । तदुक्तम्-"अद्वेपो जिज्ञासा, बुद्ध्या ध्वन्ययोष-
मीमांसाः । परिशुद्धा प्रतिपत्तिः, प्रवृत्तिरष्टाङ्गिकी तत्त्व ॥ १ ॥"
इति । नत्वस्थानां तत्प्रतिपत्तिर्युक्तीनां क्रमेणैवा दृष्टिः सतां जग-
त्पतञ्जलिभदन्तभास्कराऽऽदीनां योगिनां मतेष्टा ॥ २७ ॥

आद्याथतस्तः सापाय-पाता भिद्यथादृशाभिह ।

तत्त्वतो निरपायाश्च, भिन्नग्रन्थेस्तथोत्तराः ॥ २८ ॥

आद्याभ्यनञ्जो मित्राऽऽद्या दृष्टयः, इह जगति, मिथ्यादृशां प्रवृत्तिः ।
सापायपाता दुर्गतिहेतुकमवस्थेन तन्निमित्तभावाद्दपायसहिताः ।
कर्मधैचिड्याद् अंगयोगेन, सपायाश्च, न तु सपाया एव, नाच्यः
तदुत्तरनायादिति । नथोत्तराभ्यनञ्जः स्थिराऽऽद्या दृष्टयो मि-
त्रग्रन्थेन्तरवतः परमार्थतश्च निरपायाः, भेदिकाऽऽदीनामेत-
दनाबोपायकर्मसामर्थ्ये हि तस्यापायस्यापि सदृष्ट्यविघातेन
तस्यतोऽनपायत्वाद् यज्ञनञ्जल्यवपाकेन तदाशयस्य कायदुः-
स्वनावेऽपि विक्रियाऽनुपपत्तेः, योगाऽऽचार्या एवात्र प्रमाणम् ।
तदुक्तम्-"प्रतिपातयुनाभ्याद्या-भ्यनञ्जो नोत्तरास्तथा । सापाया
अपि चैनास्तव, प्रतिपातेन नेतराः ॥ १ ॥" इति ॥ २८ ॥

प्रयाणजङ्गमाभावेन, निशि स्वापसमः पुनः ।

विधातो दिव्यभवत-धराणस्योपजायते ॥ २९ ॥

प्रयाणस्य कान्यकृञ्जाऽऽद्यावनवरतगमनज्ञाणस्य, भङ्गाभावेन
निशि रात्रौ, स्वापसमः पुनर्विधातः प्रतिवृत्त्यः, पुनर्दिव्यनवतः
स्वर्गजन्मनः सफाशात्, चरणस्य चारित्रस्योपजायते ॥ २९ ॥

तादृश्यौदयिके जावे, विलीने योगिनां पुनः ।

जाग्रद्विस्तारगति-प्राया योगप्रवृत्तयः ॥ ३० ॥

तादृशि स्वर्गगतिनिबन्धने सारागचारित्रदृशावृत्ति, औदयिके
जावे प्रशस्तरागाऽऽदिक्रमे, विशीने पुनर्योगिनां जाग्रतो या
निरन्तरा यत्तयः, तदप्राया योगिनां प्रवृत्तयो भवन्ति, अक्षेणैव

मोक्षपुरप्राप्त्युपपत्तेः तथाविधकर्मरूपश्रमाभावेन, तदपनयनार्थं
स्वापसमस्वजावेनाविलम्बादिति भावः ॥ ३० ॥

मिथ्यात्वे मन्दतां प्राप्ते, मित्राऽऽद्या अपि हृष्टयः ।

मार्गाभिमुखभावेन, कुर्वते मोक्षयोजनम् ॥ ३१ ॥

मिथ्यात्वे मिथ्यात्वमोहनीये कर्मणि, मन्दतां प्राप्तेऽप्युनर्बन्धक-
त्वाऽऽदिभावेन मित्राऽऽद्या अपि हृष्टयश्चतस्रः, किं पुनः स्थिरा-
ऽऽद्या इत्यर्थः ? मार्गाभिमुखभावेन मार्गमार्गमुख्येन ह्यव्ययो-
गतया मोक्षयोजनं कुर्वते, चरमाऽऽवर्तभावित्वेन समुचितवो-
ध्यतासिद्धेः ॥ ३१ ॥

प्रकृत्या नष्टकः शान्तो, चिनीतो मृदुरुत्तमः ।

सूत्रे मिथ्याहगप्युक्तः, परमाऽऽनन्दभागतः ॥ ३२ ॥

अत उक्तहेतोः, सूत्रे जिनप्रवचने, प्रकृत्या निसर्गेण, भ्रूको
निरुपमकल्याणमूर्तिः, शान्तः क्रोधविकाररहितः, चिनीतोऽनुद्ध-
तप्रकृतिः, मृदुनिर्दम्भः, उत्तमः सन्तोषसुखप्रधानः, मिथ्याहग-
पि, परमाऽऽनन्दभाक् निरतिशययोगसुखभाजनयुक्तः, शिवरा-
जपिबदिति ॥ ३२ ॥ द्वा० २० द्वा० । (शिवराजपिचारत्रं 'सिव'
शब्दे वक्ष्यते) (मित्रा-तारा-वज्ञा-दीप्रा-स्थिरा-कान्ता-
प्रभा-पराणां योगदृष्टीनां व्याख्यानं स्वस्वशब्दे कृष्टव्यम्)

योगदुष्प्रणिधान-योगदुष्प्रणिधान-न० । सावद्यप्रवर्तनालक्ष-
णे कायवाङ्मनसां प्रणिधाने, ध० १ अधि० ।

योगदुष्प्रणिधानानि, स्मृतेरनवतारणम् ।

अनादरश्चेति जिनैः, प्रोक्ताः सामायिके व्रते ॥ १५ ॥

योगदुष्प्रणिधानात् ते प्रक्रमात्पञ्चातिचाराः सामायिक-
व्रते जिनैः प्रोक्ता इत्यन्वयः । तत्र योगाः कायवाङ्-
मनांसि, तेषां दुर्दृष्टानि प्रणिधानानि प्रणिधयो दुष्प्रणिधा-
नानि, सावद्ये प्रवर्तनालक्षणानीत्यर्थः । तत्रापि शरीरावय-
वानां पाणिपादाऽऽदीनामनिभृतनाऽवस्थापनं कायदुष्प्र-
णिधानम् । वर्णसंस्काराभावोऽर्थानवगमश्चापत्यं च वाग्दु-
ष्प्रणिधानम् । क्रोधलोभद्वेषादिभिमानीर्ष्याऽऽदयः कार्यव्यासङ्गः
संभ्रमश्च मनोदुष्प्रणिधानम् । ध० २ अधि० । (एतेषां
सामायिकव्रतस्यातिचारत्वं 'सामाज्य' शब्दे वक्ष्यते)

योगपञ्चस्वाण-योगप्रत्याख्यान-न० । मनोवाक्कायानां व्या-
पारो योगः, तस्य प्रत्याख्यानं परिहारो योगप्रत्याख्यानम् । उक्त०
२६ अ० । प्राणातिपाताऽऽदिषु कृतकारितानुमतिलक्षणानां मनः-
प्रभृतिव्यापाराणां निरोधप्रतिष्ठाने, द्र० १५ श० १ उ० ।

योगप्रत्याख्यानफलं प्रश्नपूर्वकमाह—

जोगपञ्चस्वाणं जंते ! जीवे किं जणयइ ? जोगपञ्च-
स्वाणं अजांगितं जणयइ । अजोगीणं जीवे नवं कम्मं
न वण्डइ, पुण्वण्डं निज्जेरइ ॥ ३७ ॥

हे भगवन् ! योगप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति ? योगप्रत्या-
ख्यानेन अयोगित्वं जनयति-शैश्वशीभावं भजति । अयोगी हि
जीवः चतुर्दशगुणस्थाने प्रवर्तमानो जीवो नवं कर्म न वप्नोति,
पूर्ववद्धं कर्म निर्जरयति, कृपयतीति भावः । उक्त० २६ अ० ।
जोगपट्ट-योगपट्ट-न० । योगाभ्यासार्थं पट्टम् । योगिधार्यं पट्ट-
सूत्रभेदे, वाच० । गुरुणां धार्यं विशिष्टे उच्चरपट्टे च । पुं० ।

" चम्मच्छेयणपट्टे य, चित्तिमिद्वी धारय गुरु । " पट्टो योगपट्ट
इति । ध० ३ अधि० ।

जोगपरिक्रमण-योगप्रतिक्रमण-न० । मनोवचनकायव्यापारा-
णामशोभनानां व्यावर्तनरूपे प्रतिक्रमणभेदे, स्था० ५ ता० ३ उ० ।
जोगपर-योगपर-त्रि० । उत्साहपरे, पो० ४ धि० ।

जोगपरिणाम-योगपरिणाम-पुं० । योग एव परिणामो योग-
परिणामः । जीवपरिणामभेदे, स च मनोवाक्कायजनाद्विधेति ।
स्था० ८ टा० ।

जोगपिण-योगपिण-पुं० । योगो वशीकरणाऽऽदिफलो ह्यव्य-
संयोगः । पञ्चा० १३ वि० । योगादञ्जनाऽऽदेरवासः पिणो
योगपिण्डः । आचा० २ श्रु० १ अ० ६ उ० । योगः पादप्रलेप-
नाऽऽदि तत्प्रयोगेण ह्यव्यः पिणो योगपिणः । जीत० । यदा मु-
ग्धशोकान् सौभाग्याऽऽदिविधेपनराजवशीकरणाऽऽदितिलकेन
जलस्यमार्गांलुङ्घनसुजगदुजगविधिसुपदिश्याऽऽहारं गृह्णाति,
तदा योगपिण्डोपः । इत्युक्तव्रकणे पञ्चदशे उत्पादनादौषे,
उक्त० २६ अ० । पिं० । ग० । ध० । स्था० ।

उत्पादनादौषाधिकारे योगचारमधिकृत्य-"पायलेवणे
जोगे " इति व्याख्यानयन्माह-

सोभगदोजगकरा, जोगा आहारिया य इयरे य ।

अप्यथधूववासा, पायपट्टेवाङ्णो इयरे ॥

योगाः सौजाग्यदौर्भाग्यकरा जनप्रियत्वाप्रियत्वकराः । ते च द्वि-
धा-आहार्याः, इतरे च । तत्राऽऽहार्या ये पानीयाऽऽदिना सहाज्य-
वह्नियन्ते । तद्विपरीता इतरे । तत्राद्याः-आप्यर्थाः, धूपावासाश्च ।
ये पानीयाऽऽदिना सह वर्णयित्वा पीयन्ते ते आप्यर्थाः । धूपावा-
साः प्रतीताः । अथ चूर्णस्य वासानां च परस्परं कः प्रति-
विशेषः, द्वयोरपि क्रोदरूपत्वाविशेषात् ? उच्यते-सामान्य-
ह्यन्यनिष्पन्नः शुष्क आर्द्रौ वा क्रोदः चूर्णं, सुगन्धह्यन्यनि-
ष्पन्नाश्च शुष्कपत्रे पिष्टाः वासाः, इतरे वाऽऽहार्या योगाः
पादप्रलेपनाऽऽदयः । पिं० ।

जे भिक्खू जोगपिंडं जुंजइ, जुंजंत वा साइज्जइ ॥ ७१ ॥

जो जिकखु जोगपिणं, जुंजेज्ज सयं तु अट्ठव सातिजे ।

सो आणा अणवत्थं, भिच्छुत्तविराहणं पावे ॥ ७२ ॥

पादलेवाऽऽदिजोगेहि आउट्ठं जो पिणं उप्पादेति, तस्स आ-
णादी दोसा । नि० चू० १३ उ० । "असवाधिकारणसु वा जो-
गपिंडं उप्पापज्जा ण दोसो ति । " नि० चू० १३ उ० ।

अत्र दृष्टान्तं गाथात्रयेण भावयति-

नइकन्ह-विन्न-दीवे, पंचसया तावसाण निवसंति ।

पण्वदिवसेसु कुञ्जवइ, पाढेवुत्तारे सक्काओ ॥

जणे सावगाण खिसण, समिय खमाइ ठाण देवेणं ।

सावयपयत्तकरणं, अविणय लोए चलणधोए ॥

पमिलाजिय वच्चेता, निवुरु नइकूल मिलण समियाओ ।

विम्भियपंचसया ता-वसाण पण्वज्ज साहा य ॥

" पृथ्यां प्रातिष्ठं नगरं, सुप्रतिष्ठः क्षितीश्वरः ।

कृष्णा वेणा च वाहिन्यौ, तिष्ठन्स्तत्पुरातिके ॥ १ ॥

ब्रह्मद्वीपस्तयोरन्त-स्तत्राऽऽसन्न केऽपि तापसाः ।

सुब्रवी प्राद्वेपेन, ते जलोपरिवारिणः ॥ २ ॥

ऊचुः पृष्टास्तपःशक्ति-रसाकनियमोदितौ ।
तेष्वादनस्ततो लोकाः, क्षुनिताः धावका अपि ॥ ३ ॥
शासतामपरे धर्माः, जिनधर्मोऽपि हित्यते ।
तदाऽऽयस्यमिताऽऽचार्याः, नष्टगुणजनातुलाः ॥ ४ ॥
भाक्ः सुधीर्गुरोराख्यद्, भौतान्तं गुरुमननः ।
प्रामितानां प्रबोधाय, शिक्षां तस्य ददौ राः ॥ ५ ॥
सोऽप्य गत्वा प्रजाते तान्, भौतान् सर्वान्मन्त्रयत् ।
हृष्टास्तेऽमन्त्ररिषेण, क्षुनिताः धावका अपि ॥ ६ ॥
मथाऽऽनीय गृहे सर्वान्, पादयौचे रुनोद्यमः ।
स तैर्निषिध्यमानोऽपि, भक्त्यैवाद्यालयत् मामान् ॥ ७ ॥
धीनाश्च पादुकास्तेषां, यथेष्टं भोजिनास्ततः ।
अथानुव्रजनं आरब्धः, अद्यालय इव व्यधुः ॥ ८ ॥
नयां प्रायतप्रधिष्टास्ते, मृन्मन्त्रस्तारकैर्भूताः ।
तदेत्युच्चैर्जना ऊचुः-मुष्टाः स्मन्मन्त्रतापसैः ॥ ९ ॥
तप्राऽऽचार्यास्तदाऽऽयाताः, योगं क्षिप्या नदीं जगुः ।
एति पुत्रि । यथा यामो, ययं परततं तव ॥ १० ॥
मिहता छायापि तदी, सर्वेषामपि पश्यताम् ।
गुरुयः परतो जग्मु-लोकः सर्वोऽपि धिस्मृतः ॥ ११ ॥
तापसाः प्रतियुक्तास्ते, तेषां पाश्चै प्रयद्युः ।
ते प्रादक्षीपयासित्वाच्च, तदाहाः साधवोऽमयन् ॥ १२ ॥
आ० फ० ।

जोगमुष्टि-योगमृष्टि-खी० । सम्पद्दर्शनाऽऽदिमुक्तिपीजोत्कर्षे,
यो० पि० ।

जोगव्यास-योगाचार्या-पुं० । योगो ध्यानं, तस्याचार्यासः
परिचयो योगाचार्यासः । ध्यानपरिचये, यो० ।

योगाचार्यामहाद-

स्थानोर्णीयाऽऽस्त्रम्बन-तदन्वयोगपरिभावनं सम्यक् ।

परतत्त्वयोजनमर्त्तं, योगाचार्या इति तत्त्वविद्ः ॥ ४ ॥

स्थायितेऽनेनेति ध्यानमासनविशेषरूपम्-कायोत्सर्गपर्यङ्कव्यप-
शाऽऽसनाऽऽदिसकलशास्त्रसिद्धम् । ऊर्गः शब्दः, स च वर्णाऽऽम-
कः । अर्थः शब्दस्याभिधेयम् । आत्मन्येन बाह्यो विषयः प्रतिमाऽऽ-
दिः । तस्यादात्मन्यप्यादयः, तद्विरहितस्य रोगोऽनात्मन्येन इति यावत् ।
स्थानं चोर्णश्चार्थश्चाऽऽत्मन्येन च तदन्वयेन एव योगाः, तेषां परि-
भावनं सर्वतोऽप्यमनं, सम्यक् समीचीनं, परं तत्त्वं योजयतीति
परतत्त्वयोजनं, मोक्षेण योजनात्, अज्ञमत्यर्थम्, योगस्य योगाङ्गरूप-
स्य ध्यानस्य वाऽभ्यासः परिचयो योगाभ्यासः, 'इति' इत्यर्थः, नत्वावि-
दोऽज्ञिवदन्ति । कथं पुनः स्थानाऽऽदीनां योगरूपत्वं, येन तत्परि-
भावनं योगाभ्यासो भवेत् ॥ उच्यते-योगाङ्गत्वेन, योगाङ्गस्य च
शास्त्रेषु योगरूपताप्रसिद्धेर्हेतुफलभावेनोपचारात् । योगाङ्गत्वं तु
स्थानाऽऽदीनां प्रतिपादितमेव योगशास्त्रेषु । यथोक्तम्-" यम-
नियमाऽऽसनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोऽष्टाव-
ङ्गानि । " (२-२९ पातञ्जलयोग०) ॥ ४ ॥ यो० २ वि० ।

जोगजंग-योगभङ्ग-पुं० । श्रुतोपधानभङ्गे, स च द्विविधः-
सर्वभङ्गो, देशभङ्गश्च । व्य० ४ उ० । द्वा० । नि० । (योगभङ्गे प्राय-
श्चित्तम् 'चरियापविष्ट' शब्दे तृतीयभागे ११६२ पृष्ठे ऊह्यम्)
जोगजावियमह-योगजावितमति-त्रि० । धर्मव्यापारविशेषवा-
सितयुक्तौ, " पायं तद् जोगभाविमर्षणं । " योगभाविमर्षणं
धर्मव्यापारविशेषवासितधियासिति । पञ्चा० ४. वि० ।
४११

जोगमग-योगमार्ग-पुं० । योगवर्त्मनि, " आमूसाभिदं परमं,
सर्वस्य हि योगमार्गस्य । " यो० १५ वि० । अभ्यासमहाप्रपञ्चे
च । पञ्चा० १६ वि० ।

जोगमुद्रा-योगमुद्रा-खी० । हस्तविन्यासविशेषाऽऽमके मुक्ता-
भेदे, संघा० १ प्रस्ता० ।

योगमुद्रायाः स्वरूपमाह-

अष्टोषंतिरश्मिगुलि-कोसाकारेहिं दोहिं हत्येहिं ।

पिष्टोवरि कोप्परसं-ठिण्णिं तद् जोगमुद्रं चि ॥ १९ ॥

अन्योन्येन परस्परं, अन्तरिता व्ययदिताः, अङ्गुलतयः करशा-
खा यथोत्तौ, तथा तौ, कोशाऽऽकारी च कमलकोरकाऽऽङ्गुली, उ-
पयोजनेनान्योन्यान्तरिताङ्गुलिकोशाऽऽकारी, ताभ्याम् । द्वाभ्यां,
हस्ताभ्यां कराभ्यां, करणभूताभ्याम् । पुनः किञ्चान्यां ?-पेष्टस्व
उदरस्य, उपरि ऊर्ध्वभागं, ऊर्ध्वराज्यां कुक्षिकाज्यां, संस्थितौ
व्ययस्थितौ यौ तौ तथा ताभ्यां-पेष्टोपरिऊर्ध्वरसंस्थिताभ्याम् ।
तथा तेन प्रकारेणाऽऽवरणव्ययेन, अथवा-पञ्चाङ्गप्रणिपा-
तापेक्षया समुच्चयार्थं स्थापयाम् । योगो हस्तयोर्योगविशेषः,
समाधिर्वा, तत्प्रधाना मुद्राऽङ्गन्यासविशेषो विप्रविशेषव्ययो-
दनसमर्थो योगमुद्रा, भवतीति गम्यते । इति शब्दो योगमुद्रा-
सकृणसमासिसंज्ञकः, उपप्रदर्शनार्थो वा-'इत्येवंशकृणा योग-
मुद्रत्यर्थः' । इति गाथायः ॥ १९ ॥ पञ्चा० ३ वि० । दृश० ।

योगमुद्रया किं कर्त्तव्यम् ? इत्याह-

ययपात्रो होइ जोगमुद्राप । (१७)

स्तवपात्रः शक्रस्तथाऽऽदिपठनम्, भवति, कर्त्तव्य इति शेषः ।
कथा ? इत्याह-योगमुद्रया प्रदर्शितलक्षणया । ननु च-
तुर्विंशतिस्तथाऽऽदरेव पात्रो योगमुद्रया विधेयो, न तु
शक्रस्तवस्य, तर्हि किमर्थं समाकुञ्चितवामजानुर्नमिबिन्धस्त-
दक्षिणजानुंलाटपट्टघटितकरकुम्भः पठतीति जीवाभिग-
माऽऽदिष्वभिधीयत इति ? । सत्यम् । केवलं नानन्तरिक-
विशेषणयुक्त एव तं पठतीति नियमोऽस्ति, पर्यङ्काऽऽसनस्थः
शिरोऽधिशिथेशितकरकोरकस्तं पठतीत्यस्यापि स्थाताधर्मकथा-
सु दर्शनात् । तथा हरिभक्त्याऽऽचार्येणापि चैत्यवन्दनवृत्तौ-" किं-
तिनिहितजानुकरनदो भुवनगुरो विनिधेशितनयनमानसः प्रणि-
पातदण्डकं पठति " इत्यस्य विध्यन्तरस्याभिधानात् । ततोऽ-
स्य पात्रे विविधविधिदर्शनात्सर्वेषां च तेषां प्रमाणप्रत्योक्तत्वेन,
विनयविशेषज्ञत्वेन च निषेदुमशक्यत्वाद् योगमुद्रयाऽपि
शक्रस्तवपात्रो न विरुध्यते, विधिप्रत्यान्वुनिमत्तानाम् । न चैता-
नि परस्परमतिविरुद्धानि, सर्वैरपि विनयस्य दर्शितत्वादिति ।
पञ्चा० ३ वि० । प्रथ० । दर्श० । सङ्गा० ।

जोगरहिय-योगरहित-त्रि० । सम्यगकृतयोगोद्धरणे, तदात्मके
सुत्रदोषभेदे च । न० । ध० ३ अधि० ।

जोगज्ञोयण-योगज्ञोचन-त्रि० । योग एव लोचनमस्ति यस्य ।
योगवत्त्वेन यथावस्थितवस्तुपरिज्ञानवति, यो० पि० ।

जोगवं-योगवत्-त्रि० । योजनं योगो व्यापारः तद्वान्, अतिशायने
मनुष्ये । व्यापारवति, योगः समाधिः, सोऽस्यास्तीति यो-
गवान् । प्रशंसायां मनुष्ये । समाधिमति, उक्त० ११ अ० । संय-
माऽऽदियोगवति च । सुत्र० १ अ० २ अ० १ उ० ।

जोगवहण-योगवहन-न० । योगोद्वहनं, सेन० । प्राग् योगो-
द्वहनं कृत्वा साधवो द्वादशार्द्धां पठेयुः, किं वाऽन्यथा वा ?
इति प्रश्ने, उत्तरम्-प्राग् योगमुद्राह्य द्वादशार्द्धां पठेयुः । कदा-
चित्केनचिदयोगोद्वहनं विनाऽपि द्वादशार्द्धां पठना शास्त्रे दृ-
श्यते, तदपि कर्तव्यम्; आगमव्यवहारिकनत्वात् । यत
आगमव्यवहारी यथा लाभं जानाति, तथा करोतीति । ११६
प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

जोगवाहि(ण्)-योगवाहिन्-पुं० । योगेन वहति, वह-णिनिः । पार-
दे क्कारजेदे च । वाच० । श्रुतोपधानकारिण, स्था० १० ठा० ।
अ० । ही० (एतद्वक्तव्यता 'जोगविहि' शब्दे १६४५ पृष्ठे
वक्ष्यते) योगेन समाधिना सर्वत्रानुसुकृत्वलक्षणेन वहता-
त्येवंशालो योगवाही । समाधिस्थापितरि, स्था० १० ठा० ।

जोगविन्दु-योगविन्दु-पुं० । योगस्य मोक्षहेतोरनुष्ठानस्य विन्दु-
स्वयवो योगविन्दुः । योगावयवे, योगावयवानां प्रतिपादके
आचार्यहरिभञ्जसुरविरचिते स्वनामख्याते प्रकरणग्रन्थजेदे
च । यो० वि० ।

तस्य चेदमादिसूत्रम्-

नत्वाऽऽद्यन्नविनिर्मुक्तं, शिवं योगोऽवन्दितम् ।

योगविन्दुं प्रवक्ष्यामि, तत्त्वसिद्ध्यै महोदयम् ॥ १ ॥

नत्वाऽभिवन्द्य, आदिः प्रथमभावः, अन्तः पर्यवसानं, ताज्वां
विनिर्मुक्तं विरहितं, किमिह-इत्याह-शिवं सकलोपसृक्तलावि-
कृतं देवताविशेषम् । कीदृशम्? इत्याह-योगीन्द्रवन्दितं गणेश-
राऽऽदिमहासुनिनमस्कृतम् । किमिह-इत्याह-योगविन्दुम्-योगस्य
मोक्षहेतोरनुष्ठानस्य, विन्दुस्वयवो योगविन्दुः, तत्प्रतिपाद-
कतया प्रकरणमपि योगविन्दुरुच्यते; ततो योगविन्दुनामकं प्र-
करणं, प्रवक्ष्यामि अभिधास्ये । किमर्थम् ? इत्याह-तत्त्वसिद्ध्यै
आत्माऽऽदेतत्त्वप्रतीतिनिमित्तम् । पुनरपि कीदृशं योगविन्दुम्?
इत्याह-महोदयं महान् प्रशस्य उदयो निःश्रेयसाज्युदयसं-
सिद्धिरूपो यस्मात् स तथा तम् ॥ १ ॥

पुनरपि कीदृशं योगविन्दुम् ? इत्याह-

सर्वेषां योगशास्त्राणां-मविरोधेन तत्त्वतः ।

सन्नीत्या स्थापकं चैव, मध्यस्थोऽस्तद्विदः प्रति ॥२॥

सर्वेषां कपिलसुगताऽऽदिप्रणीतयोगशास्त्राणामध्यात्मग्रन्थानाम्,
अविरोधेन आयद्यतेनोपपन्नं, नस्वत पेदम्पर्यपर्यालोचनेन, न
पुनः शाब्दव्यायेनापि तस्य प्रतिदर्शनम्, अन्यथाऽन्यथाप्रवृत्त-
त्वात् । पठ्यते च-"प्रशान्तवाहितासंज्ञं, विषभागपरिक्लृप्तम् । शि-
ववर्त्म भ्रुवादेति, योगिभिर्गीयते ह्यदः" ॥१॥ इति । तथा सन्नीत्या
अन्वयव्यतिरेकशुक्रयुक्तिरूपया, स्थापकमविसंवादाऽऽपादनेन प्र-
तिष्ठाकारि सर्वयोगशास्त्राणामेव । चैव इति समुच्चये । ननु यो-
गशास्त्रकाराणां निजनिजमतात्यन्ताभिनिवेशेन विप्रतिपक्षत्वा-
त्कथं सर्वयोगशास्त्राणां संस्थापकमिदं प्रकरणं स्यात्? इत्याह-
ङ्क्याऽऽह-मध्यस्थान् स्वदर्शनरागपरदर्शनद्वेपर्योर्मध्यजागवर्तिनः,
तद्विदो योगशास्त्रविदः, श्रोतृन् प्रति इति स्वदर्शनं प्रतीत्य, अम-
ध्यमेषु श्रोतृषु वस्तुस्थापनाऽयोगात् । तथा चोक्तम्-"आग्रही वत
निनीषति युक्तिं, तत्र यत्र मतिरस्य निविष्टा । पक्षपातरहितस्य
तु युक्ति-यत्नं तत्र मतिरेति निवेशम्" ॥ १ ॥ इति । आद्यन्तवि-
निर्मुक्तमिति च विशेषणं शिवसन्तानापेक्षम् । न पुनरेकः कश्चि-
दनादिशुद्धः शिवः समस्ति, तस्य शास्त्रान्तरे महता प्रबन्धेन प्र-

तिषिद्धत्वात् । अत्र च नत्वा शिवमित्यनेन विप्रापोद्देतुः शास्त्र-
मूलं मङ्गलमुक्तम् । योगविन्दुमित्यनेन प्रेक्षाप्रवृत्त्यर्थमभिधेयम् ।
तत्त्वसिद्ध्यै इत्यनेनानन्तरप्रयोजनम् । महोदयमित्यनेन तु परम्प-
राप्रयोजनमभिहितम् । अभिधानाभिधेयलक्षणश्च संबन्धः स्व-
यम्बवाच्य इति सर्वेषां योगशास्त्राणामविरोधेन इत्युक्तम् ॥२॥
यो० वि० ।

अथास्य योगशास्त्रविरचनस्य प्रयोजनमुच्चारणानं स्वनाम च
सुचयन् शास्त्रकार इदमाह-

स्वल्पमत्यनुकम्पायं, योगशास्त्रमहार्णवात् ।

आचार्यहरिजडेण, योगविन्दुः समुद्धृतः ॥ ५२५ ॥

स्वल्पमत्यनुकम्पायै तुच्छमतिजनानुग्रहाय, योगशास्त्राण्येव
तत्तत्तन्त्रान्तरप्रसक्तानि महार्णवो महासमुद्रः, तस्मात् । आचा-
र्यहरिभञ्जेणेति शास्त्रकृतो नाम । किमिह-इत्याह-योगविन्दुः समु-
द्धृतः पृथक्कृत इति ॥ ५२५ ॥

अथ शास्त्रकृद्देवप्रणिधानमाह-

समुद्धृत्यार्जितं पुण्यं, यदेनं शुभयोगतः ।

जवाऽऽध्यविरहात् तेन, जनः स्ताद्योगलोचनः ॥५२६॥

समुद्धृत्य-उच्चारणस्थानाविसंवादेन पृथक्कृत्य, अर्जितमुपात्तं,
पुण्यं शुभकर्म, यद्विशिष्टस्वरूपम्, एनं योगविन्दुम्, शुभयोगतः
परोपकाररूपशुभव्यापारात्, भवाऽऽध्यविरहात् रागद्वेषमाह-
लक्षणसंसारान्धभावस्य परिहारेण, तेन शुभकर्मणा, जनो
भवलोकः, स्नातवतुं कीदृशः? इति आह-योगलोचनः-यथाऽव-
स्थितवस्तुपरिज्ञानाच्चन्धकारणत्वाद् योग एव लोचनमस्ति यस्य
स तथा । विरह इति च जगद्वतः श्रीहरिजङ्गमस्य स्वप्रकरणाङ्क-
प्रद्योतक इति । यो० वि० ।

जोगविमुद्ध-योगविशुद्ध-पुं० । निरवद्यव्यापारे, " उन्नमो
जोगविसुद्धा । " पञ्चा० १८ विव० ।

जोगविहि-योगविधि-पुं० । योगविधाने, यो० १३ विव० ।

उपधानवहनं विना धादस्य, योगोद्वहनं च विना साधोः
स्वलोचितश्रुताध्ययनवाचनाऽऽदिकमधर्म इति स्थितम् । यो-
गाक्षराणि चैतानि-" तिहि ठाणेहि संपन्ने अणगारे अणाइअं
अणवदगं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं वीतीत्रपज्जा । तं जहा-
अणिदाणयाप, दिट्ठिसंपन्नाप, जोगवाहिताप । " इति स्था-
नाङ्कतृतीयस्थाने । तथा-" दसहि ठाणेहि जीवा आगमेसि
भइगत्ताप कम्मं पकरिति । तं जहा-अणिदाणयाप, दिट्ठिसंप-
न्नाप, जोगवाहिताप, खंतिखमणयाप, जिइंदियत्ताप, अमा-
इल्लयाप, अपासत्थयाप, सुलामन्नयाप, पवयणवच्छल्लयाप,
पवयणउम्मावणयाप । " इति स्थानाङ्कदशमस्थाने । तथा-
" णीयाविच्छी अचवत्ते, अमाई अककहत्ते । विणीअविणप
दंते, जोगदं उवहाणवं ॥ " (२७ गाथा) तथा-" पयण्णोहमाणे
अ, मायाहोमपयण्णु । पसंतचित्ते दंतप्पा, जोगवं उवहा-
णवं ॥ " (२६ गाथा) इति चतुस्त्रिंशोत्तराध्ययने । तथा-" अणि-
स्सिओवहाणत्ति " समवायाङ्के द्वात्रिंशद्योगसंग्रहाधिकारे ।
तथा-" नाणं पंचविहं पणत्तं । तं जहा-आभिणिबोहिअनाणं
जाव केववणाणं । तत्थ चत्तारि नाणां ठण्णां उवण्णिज्जां णो
उहिसंति, णो समुहिसंति, णो अणुण्णविजंति; सुअनाणस्स उ-
हंसा १, समुहंसा २, अणुणा ३, अणुओगो ४, पवत्तइ । " इत्याद्यनुयोगद्वारे उद्देशाऽऽदिकरणं च योगस्यैवेति कर्तव्यम् ।

एवं कालग्रहणाऽऽदिधिधिरप्युत्तराध्ययनाऽऽदिगनो द्रष्टव्यः । उपधानं च यथास्ति तद्भाऽऽर्था भणितं, न तद्विधिश्च योगविधियतिपादकप्रत्ययो हेतुः । काक्षकमथ आचाराद्भाऽऽर्थास्त्रियर्थाऽऽदिपर्यायः सूत्रोक्तः, तदुत्तराद्यनेन ददन्तु आद्यानद्भाऽऽर्था दोषा एव ।

स च काक्षो यथा—

" निधरिसपरिभागस्स उ, आयात्पकप्पणाममज्जयणं । चउवरिसस्स उ सम्मं, सूअगडं नाम अंगं नि ॥ १ ॥
दसकप्प वयवदारा, संवच्चरणणादिभिगस्समेव ।
आणं समवाधो ति अ, अंगाडं अट्टयास्स ॥ २ ॥
दसवासस्स विवादा, पकारसयासयस्स य इमाओ ।
खुट्टिअविमाणमाई, अज्जयणा पंच णायव्वा ॥ ३ ॥
वारसवासस्स तहा, अरुणुववायाड पंच अज्जयणा ।
तेरसवासस्स तहा, उट्ठाणसुआइआ चउरो ॥ ४ ॥
चउदमवासस्स तहा, आसोयिसजावणं जिणा धिति ।
पमरसवासगस्स य, दिट्ठीयिसभावणं नह य ॥ ५ ॥
सोअसवासमाईसु य, पक्कुत्तगवट्टिणसु जहसंमं ।
चारणभावणमहसुवि-णभावणा नेअगनिसग्गा ॥ ६ ॥
पग्गणयासगस्स उ, दिट्ठीयाओ दुवात्तसममंगं ।
नेसु पुण थोसयरिसो, अणुवाडं सच्चमुत्तस्स " ॥ ७ ॥ इति ।
आद्यव्यकाऽऽदेस्तु योगोद्ग्रहणोत्तरकाक्ष एव काक्ष इत्यवसेयम् ।
ध० ३ अधि० ।

अहणा सेमसाहणं जोगविही विवादिज्जड । तस्य पदमं कालगगणविही जण्ड—“दिण ? वसहि २ कालवेळा ३, दिसि ४ मोही ५ कालविहि ६ समकलाया । सज्जायपडवणं ७, वृच्छामि जहागमं सुगमं” ॥ १ ॥ दारं । तस्य चित्तस्स आसोयस्स य मुक्कपंचमीए, आसादस्स कत्तियस्स य मुक्कचउदमीए य मज्झएहाओ आरञ्ज पक्कियंतेसु दिणेषु लानेसु पुण सावणपुणिमाए महा-अनज्जायं ति काष्ठं काक्षगगणं—अज्जयणउद्ग्राह्यं ए कीरड, जगवईवज्जं जोगा य ण णिविलथंति । चित्तमु-च्छएगारसीओ आरव्व पुत्तिमंतेसु दिवसेसु अचित्तरज-ओद्ग्रावणतयं पडिक्कमणाअंतरं चउज्जोअगरं चित्तयमाणो काउस्सगो कीरड । अह न सुपरियं तो संवच्छरं जाव वृद्धीए पक्कंतीए असज्जाओ । मूरगगणे मुक्के तं चेव अहो-रत्तपसज्जाइयं, अमुक्के तं चेव, अन्नं च । एवं चंदगगणे मुक्के सा चेव राई; अमुक्के सा राई. अन्नं च अहोरत्तं ॥

यतः—

“मगह निव्वुरु एवं, सूरई जेण हुंतिऽहोरत्ता ।
आइन्नं दिणमुक्के, सो चिय दिवसो य राई य” ॥ १ ॥

गंधवन्नगरादिसिदाहडक्काविज्जूहिं इकिक्का पोरिसी असज्जाओ । गज्जिए दो पोरिसी । रविजुयअहानक्खत्ताओ जाव साइयंता दस नक्खत्ता, ताव विज्जुगाजिएहिं न असज्जाओ । धरुहने नृमिकंये य अहपहरा । मंसरुधिराजि-

इज्जिमए सत्तपरअंतरगए य अहोरत्तं । पहियाए रओवुद्धी-ए महाकड्ढे आसने पुरिसाणं इत्यीणं वा जुज्जधू-लिमाइमहे गाढपलीनये जच्चिरं दंमिए काक्षगए ठवियेते जाव असमंजसं, ताव असज्जाओ । निरंतरं वुव्वुयवुद्धीए तिन्हं, सामन्नधाराए पंचएहं, फुसियमिच्चाए सत्तएहं दि-एणः परेण आठकायभाविंयं ति जिन्नमासं असज्जाओ । वसही पुण गीयत्येण लज्जकाष्ठं दव्वाइएहिं सोहि-यव्वा—तत्थ तेरिच्छं सोणियमंसचम्मआट्टिरुवं अणु-च्छियं सत्तट्टहत्यज्जंतरे परणकालाओ पोरिसितिगमस-ज्जाओ । सोणियं पुण नृमिपमियं उट्ठितं न कप्पइ । मंसे पुण वहि धोए अंतो पक्के कप्पइ । अंढए जिन्ने गवाइपमूयाए तहा जराए पमिए तहेव पोरिमितिगम-सज्जाओ । विराद्धाडणा महाकायमृमगाडगहिए अंतो सट्टिट्ठयस्स अहोरत्तममज्जाओ । दगवाडेण वृद्धे अग्गिणा दहे परियावन्ने विवन्ने गिलिओग्गिणिए उभयनिग्ग-मसगमवाहिए हंतरीए य न असज्जाओ, माणुस्सए वि नवरं हत्यसए तिसु अहोरत्तं । अट्टिए पुण वारस वरिसाणि । दंते नट्टे पयत्तेण गविट्टे अट्टिट्टे तस्सोद्ग्राव-णट्टं अट्टुस्सासो उस्सगो कीरड । इत्यीए मासाविए महाउपत्ताए तिन्ने दिणाणि अमज्जाओ; परओ तहा पावामुयाए वसवेहिं पन्नवियाए अणत्तयंताए तहेव काठ-सग्गो । पमूयाए कचडए जाव सत्तदिणे, कव्वमियाए पुण अट्टदिणं, जगदलाइएसु बाहिं धोइयचूइत्यगाढवंधिए न असज्जाइयं । तह विगलंतेहिं तिन्ने वंधा कायव्वा । अणाहमडए बाहिं नीणियमिते विमुज्जड ।

“रुद्धागिहसुसाणे, असिचोमाऽऽयाए वार वरिसाणि ।
अमक्काइयं च रुहरे, पच्चियपाओ जहिं खुपे ॥ १ ॥
असज्जाडं आलोए, काक्षाइए अणुचरण जुज्जा ।
वाणामुत्तपुरीमे, चिद्धिमिलि अन्नतय गम्मइ वा ॥ २ ॥”
एवं सुद्धे दिनमे पच्चिमपोरिसीए सोहिंसु गुरुपुरओ वसहीए पवेइयाए आवस्सए कए किमियाए कालवेलाए जहाकाले उस्सगेषु तिसु चउसु वा कएसु काक्षो सज्जायस्स घेप्पइ, नहि वाघाडओ कालो धित्तव्वो । अहरत्तं पुण फिमणे अहरत्तिओ, तइयपहरंनमयए वेरत्तिओ, तओ वेरत्ति-यसज्जायपडवणं । तस्सज्जायकरणकालं विलंबिय, जहा खलियाइणा अट्टवेळाइए कालगगणवेला, पक्किमणवे-ला य पट्टुचड, तहा पाजाइओ घेतव्वो । तहा तिसु तिप्पि तारगाओ ति पाजाइए अट्टिट्टे वि बासासु अ ता-रगा चउरो अन्नम्मि चिट्ठो वि कालगगणवेलाए आय-रियस्स सक्काइकडणविकलेवाइणा वायणापरियअभावे य काक्षगाहिणो अन्नपरए हिंसाए निरावाहडाणे उवणापरि-

यं उचित्तु पदमकादकाउस्सगं एयदिसाभिमुहो चेव करिति ।
 तं जहा—“पाउसिअ अहोरत्ते, उत्तरदिसि पुव्व पेहए कालं ।
 वेरत्तियम्मि जवणा, पुव्वदिसा पव्विसे कात्ते ” ॥ १ ॥
 काद्वग्गाही पुण पुरिसगुणजुत्तो कालं गिएहइ ।
 “ पियधम्मो ददधम्मो, संविग्गो चेवउवज्जभीरू य ।
 खेयत्ते य अजीरू, कादं पडिद्वेहए साहू ” ॥ १ ॥
 सामन्नेण ताव कालग्गहणविही जण्ड—
 “कणगाहणं ति कालं, ति पंच सत्तेव सिसिरवात्सेसु ।
 उक्का उ सरेहा जा, रेहारहिओ जवे कणगो” ॥ २ ॥
 कणगो सन्नरेहो, पगासविरहिओ य । उक्का महंतरेहा,
 पगासकारिणी य । अहवा—रेहारविरहिओ विष्फुडिगो पगा-
 सकरो उक्का चेव । काले गिहमाणे काद्वग्गाहिणो दंडध-
 रस्स वा वचंतस्स णियत्तंतस्स काद्वद्वियावणिया, काउस्स-
 ग्गो वा वंदणाणंतरं संदिसावणपवेयणसमए वा पावा-
 सुयाइं रुयंतेहिं अच्चायासेण रुयंति अजंपिहिंजगेण जंपि-
 क्कण अणेणावि वीसरसदरुयंतेण ठीयाडित्तयविहसियनि-
 दुरपहरणरोसाविच्छस्स ठडिं सिद्धिमारिहच्चाइ अणिट्ट-
 विसएण चउचउविहम्मं ति सव्वत्थ जोडुद्विखद्वियाइएहि
 च उएहविओ पाभाइओ पुण उव्वहओ इक्किमंरुले तिन्नि वारे
 विजुं कप्पइ । अभावे पुण तहिं चेव नववेत्ता धिप्पइ । इमि-
 णा विहिणा जइ संदिसावणपुव्वं भज्जइ, तो मूत्ताओ धिप्पइ ।
 अइ संदिसावणाणंतरं वचंतस्स काद्वमंरुत्तस्स पक्खिहेणाणं-
 तरं पुव्वं वा जज्जइ, तो एमेव निगत्तियकालगिएहवो उव-
 णायरियसमीवे खमासमणपुव्वं संदिसावणविहिणा काद्व-
 मंरुत्तं आगच्छइ । अह काद्वमंरुत्ते पक्खिहेणाणंतरं कालका-
 उस्सगेण काउस्सगाणंतरं काद्वमंरुले त्रियस्स तो तत्थेव
 उओ उवणायरियसमुहं ठाऊण पंचगखमासमणपुव्वं
 संदिसाविय पुणो मूत्ताओ काउस्सगं करेइ । अह का-
 लकाउस्सगाणंतरं गच्छतस्स पवेयणसमए भज्जइ, तो
 मूत्ताओ धिप्पइ ।

विनेसेण कालग्गहणविही जण्ड—तत्थ पाउभिए पदमं
 काद्वभूमि पमज्जिय दक्खिणदिसाए उवणायरियं ठवि-
 तु कालग्गाही दंनियाहत्थवामपासडियदंरुधरसमीवे ख-
 मासमणपुव्वं जणइ—इच्छाकारेण संदिसह वाघाइअ-
 कालपक्कियरउं, इत्थं मत्थएण वंदामि । आवसी इत्थं
 आसज्ज ३, निसीही ? आसज्ज ३, निसीही ? आसज्ज
 ३, निसीही नमो खमासमणाणं भणिय कालसगासे दो वि-
 चिट्ठंति । तओ दंडधरो दिसाऽऽद्वोयं करिय हत्थद्वियदंनिया-
 संमुहं मत्थएण वंदामि । आवसी इत्थं इच्चाइ नमो खमा-
 समणाणं जणिय उवणायरियसमीवे खमासमणं दाउं एवं
 भणइ—इच्छाकारेण संदिसह वाघाइयं च कालं वाचइइ,

इत्थं मत्थएण वंदामि । आवसी इत्थं आसज्जइ ३, इत्यादि
 नमो खमासमणाणमित्थं जणिय कालग्गाहिसमीवे दक्खि-
 णाभिमुहो चिट्ठइ । इत्थं मंरुक्कमरुएहिं दिट्ठंतो नायव्वो !
 जइ दंरुधरेण महंतसरेण घुट्ठं, तो जेण न सुयं, तस्स काद्वो
 न दिज्जइ, अहव एहिं न सुयं, तो दंरुधरस्स न दिज्जइ ।
 तओ काद्वग्गाही दंनियासंमुहं मत्थएण वंदामि, आवसी
 इत्थं आसज्जइ ३, इच्चाइ नमो खमासमणाणमित्यन्तम् । तओ
 उवणायरियसमीवे खमासमणपुव्वं इरियं पडिक्कमइ, नमो-
 कारं चितेइ, पारित्ता नमुकारं भणइ खमासमणाणं पुव्वि
 पुत्ति पेद्विय वारसावत्तं वंदणं दाउं—इच्छाकारेण संदिसह
 वाघाइअकाललिआवणियं इत्थं मत्थएण वंदामि । आवसी
 इत्थं आसज्ज ३, नमो खमासमणाणमित्थाइणा कालमंरुत्ते
 जाइ दंरुधरो, वस्संमुहं दंनियं धरेइ, तओ कालग्गाही
 तयगे ओहमिउं मत्थएण वंदामि, इरियावहियं पक्कमिउं
 इत्थं इच्छामि पक्कमिउं इरियावहियाए भणित्त काउस्स-
 ग्गो नमुकारं चितेइ । पारित्ता नमुकारं भणिय संसासए पक्कि-
 द्वेहिय दो वि उवविसंति । तओ काद्वग्गाही दाहिणचलणो-
 वरि संवच्छं काद्वमंरुत्ते रयहरणं उविय मुहपुत्ति उवरि कार्यं
 च पेद्विय वासहत्थेण काद्वमंरुत्तं संघट्टिय दाहिणह-
 त्थगाहियरयहरणेण पाए पमज्जिय मुहपुत्तिं संगोविय
 दाहिणजंघमूले रयहरणं वामहत्थेण निवेसिय रयहरणद-
 सियाहिं दाहिणहत्थं तिखिवारे हिट्ठोवरि संघट्टिय काल-
 मंरुत्तमंनियकयसंपुरुहत्थउगंगुट्टएहिं नासाए दाहिण-
 कत्ते वा तिन्नि वारे उवआंगं करिय हिट्ठोवरि दोहिं
 हत्थेहिं एगंतरियं तिन्नि वारे आवत्तेण चूमि परामुसि-
 य दाहिणहत्थगाहियरयहरणेण कालमंरुत्तद्वियवामक्क-
 रंगुट्टअंगुट्ठाणं अंतरे तिन्नि वारे पमज्जिय वामजाणुणा
 कालमंरुत्तं संघट्टिय दंडधरहत्थाओ दंनियं गहिय पेहि-
 य कमीए निवेसेइ । एवं तिन्नि वारे पुत्तिपेहणपुव्वं मं-
 दळं पक्किद्वेहिय दंनियं नमोकारपुव्वं दंरुधरकरे समपेइ ।
 तओ दोहिं हत्थेहिं कालमंरुत्तं संघट्टिय हत्थेसु पाएसु
 समगळांतो निसीही नमो खमासमणाणं ति जगंतो
 कालमंडले पविसइ, चोलपट्टं पक्किलेहेइ, सागारियस्स जावे
 उच्छो होऊण रयहरणेणं तं पमज्जिय जणइ—वाघाइका-
 ललियावणियं करोमि काउस्सगं, अन्नत्थूससिएणं जाव
 वोसिरामि । काद्वग्गाहे उद्धट्टिए दंरुधरो वि उच्छो होऊण
 भणइ—इच्छाकारि साहवो ! उवउत्ता होइ । वाघाइयकालं
 वाचइइ, दंडियं तस्स रज्जे धरइ, अभिक्खणं कालग्गाहिसस्स
 पाए पमज्जइ य, इयरे काउस्सग्गे नमुकारं चितिय सणियं
 वाहाओ समाहट्टु रयहरणसाणहं मुहपुत्तियं मुहे दाउं स-
 चाविस्ससासं चउवीसं थयं चितेइ । तओ पुमपुक्कियं

सामन्नपुत्रियं अज्जयणे, तदयज्जयणस्स मित्रो गं च ।
 एवमुत्तराणं चित्तिय पुव्वाणं दाहिणाणं पच्छिमाणं चित्ते,
 पुणो उत्तराणं बाहाओ अवलंबिय नमुकारं चित्ते, पारित्ता
 नमुकारं कट्ठिता मत्तयणं वंदामि आवमी इच्छं इवावि-
 दिणा उवणायरियसमीवे पवेसिय खमाममणपुव्वं इरियं
 पन्निक्कमइ; काउस्सगो नमुकारं चित्तिय जणित्ता य खमा-
 समणपुव्वं पुत्ति पेहिय वंदणं दाउं इच्छाकारेण संदिमह
 बायाइअकालं पवेसिउं, इच्छं खमाममण इच्छकारि साहवो
 बायाइयकालो मुज्झइ । जगवन् ! मुद्धो बायाइओ कावो
 सुच्छो । तओ मंगल्लासज्जायं करंति । दंरुथरो खमासमण-
 पुव्वं भणइ-साहवो ! दिट्ठं मुयं किंचि पुच्छिअ, मुद्धो कावो ।
 एवं अण्णरत्तियपाजाइया वि विपणंति । केवलं तयभावे
 पाजाइए इच्छाकारेण संदिसह पाजाइओ कावलिओ०
 जाव सुच्छं ति जणइ । एवं सुच्छे काले पाजाइए य
 उवणायरियसमीवे गुरुहिं समं खमासमणपुव्वं पुत्ति पे-
 हिय वंदणे दिन्ने साहवो जणंति-इच्छाकारेण संदिसह
 सज्जायं संदिसाविउं । गुरु भणइ-संदिसावेह । साहवो
 इच्छं ति जणिय खमासमणं दाऊणं जणंति-इच्छाकारेण
 संदिमह सज्जायं पट्टविउं । गुरु जणइ-पट्टवेह । साहवो
 इच्छं ति जणंति । तओ गुरुहिं एवं चेव पट्टाविए सव्वे
 जणंति-सज्जायस्स पट्टावणियं करेमि काउस्सगमि-
 च्चाइ० जाव वोसिरामि । तओ नमुकारं चित्तिय सणियं
 सणियं बाहाओ साहवु सत्तावीमुस्सासं चउवीमत्तयं
 छमपुत्तिकयं सामणपुत्रियं तदयज्जयणसिन्नो गं च चित्तिय
 बाहाओ अवलंबिय नमुकारं चित्तिय पारित्ता नमुकारं
 जणिय वंदणं दाउं गुरुं भणइ-इच्छाकारेण संदिसह स-
 ज्जायं पवेइउं इच्छं पुणो खमासमणपुव्वं जणइ-इच्छकारि
 साहवो सज्जाओ मुज्झइ । भगवन् ! मुद्धो सज्जाओ सुच्छो ।
 एवं साहूहिं वि गुरुपुरओ सज्जाए पवेइए सव्वे समं स-
 ज्जायं करंति । तओ वंदणं सज्जायं करंति । तओ वंद-
 णं दाउं गुरुहिं वइसणगे संदिसाविए खमासमणपुव्वं वइ-
 सणगे ठामिचि भणिए इयरे वि तहेव करंति । पाजाइय-
 सज्जायं पुण तओ जाव सुच्छं ति जणइ । अत्रापि कुतस्त्व-
 लिताऽऽदिजिः कालव्याघातः । एवं सुच्छे सज्जाए पोरि-
 सिंजाव सज्जाइत्ता उवणायरियसमीवे खमासमणपुव्वं
 इच्छाकारेण संदिसह सज्जायं पट्टिमिउं इच्छं सज्जायप-
 न्निक्कमावणियं करेमि काउस्सगमिचिअ नमुकारचित्तणं,
 जणणं च । एवं कालपट्टिमणं पि पाजाइए पुण पच्छिमपो-
 रिसीए पुणो वि सज्जायं पट्टविय करिय पन्निक्कमिय कालो
 पन्निक्कमेयवो । असुच्छे पुण पाजाइए अओ वि कावो
 सुपन्निज्जिओ पाजाइयणो ठापयवो ॥ दारं ॥ ए ॥

“जोगिगुणा? जोगुक्खिव२, सुयअंगुदेसऽणुन्न नंदी य ३।
 जोगाणुट्ठाणविही ४, कप्पु ५ स्संघट्ट ६ निक्खेवो ७। १।

तत्थ-

गुरुजत्तो अपमत्तो, खंतो य निरुयगत्तो ।
 धीराचित्तो ददसत्तो, विणयजुत्तो जनाविरत्तो ॥ २ ॥
 जियत्तोहो जियनिहो, हियपियमियजंपिरो मिउ असत्थो ।
 अण्णाहारो अण्णो-वही य दक्खो मुदक्खिन्नो ॥ ३ ॥
 पंचसमिओ तिगुत्तो, उज्जुत्तो संजमे तवे चरणे ।
 परिसहसह होइ मुणी, विमेषओ जोगवाहिं ति ॥ ४ ॥
 कयसां हिन्नोयकम्मं, तिवासपरियाइएण काव्हेण ।
 आयारपकप्पाई, उदिसिउं कप्पाई जुगो ॥ ५ ॥

तत्थ जोगा दुविहा-गणिजोगा, बाहिरजोगा य गणिजोगा
 विवाहपन्नत्ती, बाहिरजोगा उकालिया । उकालिया आव-
 स्सगाई । ते पुण संघट्टयं, कालिए सुघट्टयं । ते दुविहा-
 आगादा, अणागादा य । आगादा-उत्तरज्जयणासत्ति-
 कयाविवाहपन्नत्ती पण्डवागरणमहानिसीहाणि । आगादा
 नाम-सव्वसम्मत्तीए उत्तरिज्जइ ति काउं आगादेनु
 उत्तरज्जयणयज्जेसु आउवाणयं च हवइ । सेसा सव्वे अ-
 णागादा । असम्मत्तीए वि कारणं दिणतिगाणंतरं उ-
 त्तरेज्जइ ति गोसे पन्निक्कमाणंतरं चूक्षियाए पवेइयाए
 पन्निक्कमाणंतरं वसदीए पवेइआए साह उवओ गं क-
 रिय गंधे आणिय गओ पुरओ पुत्ति पेहिय खमासमण-
 पुव्वं भणइ-इच्छकारि तुम्हे अम्हे जोगुक्खेवावणियं
 देवे वंदवेह । तओ सकत्तयं भणिय खमासमणपुव्वं
 जोगुक्खेवावणियं सत्तावीमुस्सासं काउस्सगं रज्जं
 करिय चउवीमत्तयं जणइ । कालिएसु पुण गुरुहिं जोग-
 वाहिं सज्जायपट्टविए जोगुक्खेवे कए सुयक्खंस्स
 अंगस्स उदेसे अणुन्ना य नंदी जवइ । तत्थ खमासमणपु-
 व्वं अणुसुयक्खं अंगउदेसावणियं वा नंदिकहावणियं
 वा सनिकखेवं करेह । एवं देवे वंदवेह । तओ वड्ढितियाहिं
 धुई देवे वंदिय वारमावत्तं वंदणं देइ । तओ दो वि
 नंदिकहावणियं सत्तावीमुस्सासं काउस्सगं करंति, चउं-
 वीमत्तयं भणंति । तओ गुरु नमुकारपुव्वं नंदिं कइइ । सा
 चयं-नाणं पंचविहं पणत्तं । तं जहा-आनिजिणवोदियनाणं,
 सुयणाणं, ओहिनाणं, मणपज्जवनाणं, केवलनाणं । तत्थ
 चत्तारि नाणां उण्णाई उवणिज्जाई नो उदिसिज्जंति, नो
 समुदिसिज्जंति, नो अणुन्नविज्जंति, सुयणास्स उदेसो
 समुदेसो अणुत्ताणुओगो य पवत्तइ । जइ सुयणास्स उदेसो
 समुदेसो अणुत्ताणुओगो य पवत्तइ, किं अंगपविट्टस्स उदेसो
 समुदेसो अणुत्ताणुओगो य पवत्तइ ? । अंगपविट्टस्स जइ
 उदेसो समुदेसो अणुत्ताणुओगो पवत्तइ, अंगवाहिरस्स वि

उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ । जइ अंगवाहि-
 रस्स उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ, किं आवस्स-
 गस्स उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ, आवस्सगवड-
 रिच्छस्स उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ ॥१४॥ जइ
 आवस्सगवडरिच्छस्स उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ,
 कालियस्स वि उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ । उक्का-
 लियस्स उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ, दसवेयालि-
 यस्स रायपत्तेणियस्स जीवाजिगमस्स पञ्चवणाए महा-
 पञ्चवणाए पंदीए अणुओगदाराणं देविदत्थयस्स तंदुलवेया-
 लियस्स चंदाविज्जयस्स पोरिसिमंडलस्स मंडलपवेसस्स गणिविज्जाए
 विज्जाचरणविणिच्छियस्स जाणविभत्तीए मरणविज्जतीए आयविसोहीए
 संझेहणासुयस्स वीयरग-
 सुयस्स विहारकप्पस्स चरणविहीए आउरपच्चक्खा-
 णस्स सव्वेसिं पि एएसिं उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणु-
 ओगो पवत्तइ । जइ कालियस्स उद्देसो समुद्देसो अ-
 णुन्नाणुओगो पवत्तइ, उक्कालियस्स वि उद्देसो समुद्देसो
 अणुन्नाणुओगो पवत्तइ । जइ आवस्सगवडरिच्छस्स
 उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ, कालियस्स वि
 उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ, उक्कालियस्स वि
 उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ ॥१५॥ जइ उक्कालि-
 स्स उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ, दसवेयालियस्स
 रायपत्तेणियस्स जीवाजिगमस्स पञ्चवणाए महापञ्चवणाए
 नंदीए अणुओगदाराणं देविदत्थयस्स तंदुलवेयालियस्स
 चंदाविज्जयस्स पोरिसिमंडलस्स मंडलपवेसस्स गणिविज्जाए
 विज्जाचरणविणिच्छियस्स जाणविज्जतीए मरणविज्जतीए
 आयविसोहीए संझेहणासुयस्स वीयरगसुयस्स विहारकप्प-
 स्स चरणविहीए आउरपच्चक्खाणस्स सव्वेसिं पि एएसिं
 उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ ॥१६॥ जइ कालियस्स
 उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ, किं उत्तरज्जयणा-
 णं कप्पस्स ववहारस्स इसिनामियाणं निसीहस्स महानि-
 सीहस्स सूरपन्नत्तीए जंबूदीवपन्नत्तीए चंदपन्नत्तीए दीवसा-
 गरपन्नत्तीए खुड्डियाविमाणपविज्जतीए महद्धियाविमाण-
 पविज्जतीए अंगचूडियाए वंगचूडियाए विवाहचूलियाए
 अरुणोववाए देविदत्थयस्स [वरुणोववायस्स] तंदुलवेया-
 लियस्स चंदाविज्जयस्स पोरिसिमंडलस्स मंडलपवेसस्स ग-
 णिविज्जाए विज्जाचरणविणिच्छियस्स जाणविभत्तीए मर-
 णविज्जतीए आयविसोहियस्स गरुडोववायस्स धरणोववा-
 यस्स वेसमणोववायस्स वेलंबरोववायस्स [देविदोववायस्स]
 चट्ठाणसुयस्स समुट्ठाणसुयस्स नागपरियावलियाणं निर-
 यावडियाणं कप्पियाणं कप्पत्तिसयाणं पुप्फियाणं पु-
 ण्फियावलिपाणं बन्धियाणं बन्धिसाणं आसीवि-

सजावणाणं दिट्ठीविसभावणाणं चारणजावणाणं महा-
 सुमिणभावणाणं तेयग्गनिसग्गाणं सव्वेसिं वि एएसिं उद्देसो
 समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ ॥ ७ ॥ जइ अंगपविट्ठस्स
 उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ, किं आयास्स
 सुयगरस्स ठाणस्स समवायस्स विवाहपन्नत्तीए नायाव-
 म्मकहाणं उवासगदसाणं अंतगरुदसाणं अणुत्तरोववा-
 इयदसाणं पएहवागरणाणं विवागसुयस्स दिट्ठिवायस्स
 सव्वेसिं पि एएसिं उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो
 पवत्तइ ॥८॥ इमं पुण पट्टवणं पुरुच इमस्स साहुस्स साहु-
 णीए वा अमुयसुयकखंधस्स अंगस्स च उद्देसो नंदी अणु-
 न्ना गंदी वा पवत्तइ, तओ उवविसिय मंताणं सेज्जं
 वासदाणं ; तओ जोगवाही खमासमणं दाउं भणइ-
 इच्छकारि तुम्हे अमुगसुयकखंधं अंगं वा उद्दिसह । गुरू ज-
 णइ-उद्दिसामि । वीयखमासमणं संदिसह-किं जणामि ?
 तइए अमुगसुयकखंधं अंगं वा उद्दिसह । इच्छामि अणुसद्धिं ।
 गुरू जणइ-उद्दिसह उद्दिसं । खमासमणाणं इत्थेणं सुत्तेणं
 अत्थेणं तदुभएणं जोगं करिज्जाहि । चउत्थे तुम्हाणं
 पवेइयं साहुणं पवेइयम्मि । पंचमे नमुक्कारेणं पयक्खिणइं,
 एवं तिन्नि वारा । छट्ठे तुम्हाणं पवेइयं साहुणं साहुणीणं
 पवेइयं संदिसह-काउस्सगं करोमि । सत्तमए अमुगसुयकखंध-
 अंगउद्दिसावणियं करोमि काउस्सगं इत्यादि सत्तावीसु-
 स्सासचित्ताणं चउवीसत्थयभणनं । एवमाण्णाए वि; नवरं
 सम्मं धारिज्जा, अन्नेसिं च पविज्जाहि । समुद्देसे पुण थिरप-
 रिचियं करिज्जाहि । सुयकखंधे उद्दिसिं तस्स अज्जयणाइं उ-
 दिसिय अज्जयणं तं उद्दिसिज्जइ । तं तिविहं-एगसरं, समु-
 द्देसं, विसमुद्देसं च । एगसरं नाम-उद्देसगरहियं । समुद्देसं
 उविहं-दुउद्देसं, चउक्कउद्देसं । विसमुद्देसं-तिगपणग-
 उद्देसं । तत्थ एगसरं अज्जयणं उद्दिसिय समुद्दिसिय
 तिविहेण संदिसाविय खमासमणपुव्वं गिएहामि त्ति
 जणिय खमासमणदुगेण काळमंरुद्धं संदिसावेमि, पकि-
 लेहिस्सामि, ० खमासमणदुगेण वइसणए ठामि, तओ
 वंदणं दाउं अज्जयणमण्णाविय खमासमणदुगेण
 काळमंरुद्धं संदिसावेमि, पडिलेहियस्सामि, खमासमणदुगेण
 सज्जायं पडिकमिस्सामि, तिविहेण वि वइसणं संदिसावे-
 मि, पडिलेहिस्सामि, [खमासमणदुगेण सज्जायं पडिकमि-
 स्सामि, तिविहेण वि वइसणं संदिसावेमि, पडिलेहिस्सामि,
 खमासमणदुगेण सज्जायं पडिकमिस्सामि,] तिविहेण वि
 वइसणं संदिसाविय खमासमणदुगेण वइसणए ठामि
 तओ वंदणं दाउं अज्जयणमण्णाविय खमासमणदुगेण
 काळमंरुद्धं खमासमणं सज्जायं पडिकमामि, खमा-

ममणहुणेण कात्रं पन्निहामि, तत्रो वडसणावेदणं । एवं एगमेरे तिन्नि कादस्मग्गए एगं दिणं वड्ढेसज्जयणा वंदणं दाउं अज्जयणमुद्दिमिय पदमुद्देमए वीयउद्देसो उद्दिमिज्जइ, तं पदमुद्देसो समुद्दिमिय वीयउद्देसो उद्दिमिज्जइ । तं पदमुद्देसो समुद्देसिज्जइ, तत्रो वीओ, तत्रो अज्जयणे, तत्रो वायणाइयं, तत्रो वंदणं दाउं पदमुद्देसो अणुन्निविज्जइ. तत्रो वीओ, तत्रो अज्जयणं, तत्रो कालमंमलाइयं । एवं तवउवसग्गा दिणमेगं; एवं सए विज्जत्य एगो कात्रो नवमं आइव्वा अंतिव्वा उद्देसा इति वत्तव्वं । वग्गे वि एवं । नवरं अज्जयणं ति वत्तव्वं, चउराइयमुद्देसो वंदणं दाउं अज्जयणमुद्देसपुर्व्वं पदमं पदमे वीओ वीए उद्देसो उद्दिमिज्जइ । तत्रो दो वि उद्देसममणहुणवायणाइयं काउं वंदणयपुव्वं दो वि अणुअविज्जंति । एवं उस्सग्गा सत्तादिणमेगं । एवं सेसा दो दो उद्देसा उद्दि उस्सग्गहि एक्किदिणेण वच्चेति, अंतिव्वा पुण दो उद्देसा उद्दिमिय समुद्दिमिय तत्रो अज्जयणं समुद्दिमिय वायणाइयं काउं उद्देसज्जयणं च अणुणाविज्जइ । एवं अट्ठ उस्सग्गा दिणमेगं । एवं विसमुद्देसो वि । नवरं उद्देसमुद्दिमिय अज्जयणं समुद्दिमिज्जइ, तत्रो उद्देसमणुअविज्जइ, एवं उस्सग्गा पंच, दिणमेगं, नहा सुयखंथो । तत्थ दो दिणा-एगेण समुद्देसो, एगेण अणुआ । जत्थेगे दो सुयखंथो तत्थेगदिणेण सुयखंथस्स समुद्देसो, एगेण अणुआ । जत्थेगदिणेण सुयखंथस्स समुद्देसो, अणुन्ना य, अंगसुयखंथो उद्देसो अणुआ वि ण य पडिनिरुप्पं करियउं पारणं वा निदिमंति आयामाइपारणं, निव्विइयं, तत्रो खमासमणपुव्वं पच्चक्खणां करेइ, तत्रो वडसणावेदणं । इत्थं वडसणावेदणं पवेइयव्वं, तो पदमं वडसणयं संदिसावणयं न किज्जइ, पच्चक्खणाणावेदणं वडसणयं वंदणेण वेसइ, तत्रो खए संघट्टय मुहुपत्ती खए संघट्टय संदिसाविय खए संघट्टलेओ जाव सरीखए संघट्टाझियावाणियं काउस्सग्गे नमुक्कारचित्तणं, भण्णं च । एवं आउत्तवाणयं पि, नवरं तइए खमासमणवेदणं तत्रा तउआ सीसा कांसा सोना रूपा हाडचामरुधिर बालसूकी मांसाऽऽदि; इत्थेवमादि ओहमावणियं करेमि काउस्सग्गमित्यादि कायोत्सर्गं पूर्व्ववत् । भगवईए पच्चुदाए आउत्तवाणए पुत्तीओ न पेहिज्जंति, इक्कि काले दो दो सज्जाया, दो दो कालमंमलाणि, एवं सव्वं पि पदमपोरिसिमज्जे न पहविज्जा, वो कालं पइ इक्कि सज्जायं पट्टविचा अणुआणं कीरइ,

दो सज्जाया काहमंमलाणि य पच्छिमपोरिसाणंतरे वि करिज्जा, अह न पहविज्जा, नो कयं पि अणुआणं मूलाओ लच्छिज्जा, वाधाइयकात्रे सुच्छे अज्जयणे दिवसाइयं राईए वि करिज्जा, तहा पच्छिमपोरिसीए कालियनांगेसु वडसणावेदणं संघट्टा आउत्तवाणयं पि उट्ठावाणिकाउस्सग्गं च कीरइ, संघट्टेण पुण आरंभादिणा पारइ उस्सासाणंतरे आरओ चेर पूरिज्जति ।

“आवस्सग्गे य एगो, सुयखंथो क्खं हुंति अज्जयणा । दुब्बि दिणा सुयखंथे, सव्वे वि य हुंति अट्ठ दिणा ॥१॥ दसयाझियम्मि एगो, सुयखंथो वारसेव अज्जयणा । पंचम नवमं दो चउ, उद्देसा दिवस पन्नरसा ॥ २ ॥ छत्तीसं अज्जयणा, एगेगदिणेण तुरियमस्संखा । दो दिण दो सुयखंथे, गुणचत्ता उत्तरज्जयणे ॥ ३ ॥ अट्ठवेगसरा चउदस, एगेगदिणेण दुब्बि तइय दिणा । सत्तावीसं वासी मां इं पजिइकपं ” ॥ ४ ॥

अमखं पुण जइ पदमपोरिसीए उद्दिमइ, तो आयंविनेण अणुअविज्जइ, जइ वीयदिणे पोरिसिमज्जे, तो निव्वीएण; अह ततो वीयदिणे वि आयंविने । एवं ऊणचत्ता अट्ठावीस दिणा उअट्ठज्जयणुद्देसा ॥

“सत्तय उद्देवउ ४ चउरो, उद्देपंच ५ अच्चेव सत्त चउरो य । इकारसं ? तिरेतिरे दो उद्दे २, दो दो सत्तक्क एको य ” ॥ १ ॥

सुयखंथयदिणसमं आयंरे सव्वदिणा पयसा । सत्तपरिणगाए उद्देसा ७ दिण ४ लोगविजए उद्देसा ६ दिण ३ मीओसणिज्जे उद्देसा ४ दिण २ सम्मचे उद्देसा ४ दिण २ आरइए उद्देसा ६ दिण ३ धुवज्जयणे उद्देसा ५ दिण ३ विमोहे उद्देसा ७ दिण ४ वहाणसुए उद्देसा ४ दिण २ महपरिणायज्जयणं सुच्छिज्जं, दिणमेगं सुयखंथं । खंदाएण, एवं दिन २४। पिवेसणाए उद्देसा ? दिण ६ भिज्जाए उद्देसा ३ दिण २ भासज्जायाए, उद्देसा २ दिण १ पाएसणीए उद्देसा २ दिण १ उवग्गहपडिमाए उद्देसा २ दिण १ सत्तसत्तिकया आउत्तवाणएण दिण ७ जावणज्जयणे दिण १ विमुत्तिज्जयणे दिण १ वीओ सुयखंथो । दिण १ अग्गे दिण २ एवं आचारंगे दिण ५० । एयम्मि बूदे य कमजोगी हवइ, दिणसमं सव्वेसिं जोगवाहीणं कप्पइ भत्तपाणं पडिगाहिच्चए ।

“पदमज्जयणउद्देसा, चउ तिय चउ दो दु गार इकसरा ? ६ । वीए सत्तिकसरा २३, सुयगडे सव्वदिण तीसं ” ॥ १ ॥

तीसज्जयणेसु क्खवीस दिणा दो सुयखंथेसु इक्किं दिणं, अग्गे दो दिणा, एवं तीसं दिणा ।

“इकसरं ? चउ ३ चउ ४ तिय, उद्देसा तउ पण्णसरा ? ० ।
 ठाणा अउरस दिणा, उ सगइगदुनंदि तिनि दिणा” ॥१॥
 इयाणि नगवई । सा य उमासेहिं व्हिं दिणेहिं आउत्तवाणए
 एवं वच्चइ । इत्थ नत्थि सुयक्खंधो । सयाणि पुण इक्कि-
 तालीसं, सत्तरिं काला । इत्थ विवाहपन्नत्तिअंगं नंदीए
 उद्देसिय पढमसयं उद्दिसिज्जइ । तत्थ य उद्देसा दस इक्कि-
 कदिणेण दो दो जंति, एवं दिणा ९ । वीयसए वि दस
 उद्देसगा, नवरं पढमो खंदगुद्देसओ आयंविद्वदुगेण सपाणभो-
 यणाहिं पंचहिं दत्तीहिं दोहिं दिणेहिं वच्चइ, सेसा नवुद्देसा
 पंचहिं दिणेहिं, एवं दिणा सत्त । तइयमए देसुद्देसो
 पढमउद्देसओ एगदिणेण वच्चइ, वीओ चमरुद्देसओ खं-
 दओ अ दोहिं दिणेहिं वच्चइ । एवं पन्नरसेहिं कालेहिं च-
 मरेहिं अणुत्ताए ओगाहिमविगइविसज्जणत्थं अहुस्सासो
 काउस्सगो कीरइ, उट्टजोगो वि लगगइ । पंच निव्विइया, उट्टं
 आयंविद्वं । तहा मोइयवधारियतीमणाइ कप्पइ । सेसा अ-
 हुद्देसा चउहिं दिणेहिं वच्चंति । चउत्थसए दस उद्देसा ।
 तत्थ पढमा अट्ट आइद्वअंतिद्व त्ति काउस्सगोहिं एग-
 दिणेण जंति । सेसा दो उद्देसगा अहुस्सगोहिं एगेहिं दिणेण
 जंति । सत्त्वदिणं वीसं । नवमदसमसए सु चउतीस उ-
 देसा, नव नव वग्गा, इक्किं दिणं । इकारसमे सए उद्देसा
 ? २ दिन ? । वारसमे तेरसमे चउदसमे य उद्देसा ? ० दिन २ ।
 इक्किदिणे पन्नरसमे गोसालए आयामदुगं, सपाणजोयणा-
 ओ तिनि दत्तीओ, दो दिणे, एवं एगेण चत्ताए कावोहिं
 गोसाले अणुत्ताए अट्टमं जोगो लगगइ, सत्त निव्विइया,
 अट्टमं आइद्वं पुण अट्टमचउदसीसु आयामं । सेसाणि
 छव्वीसं सयाणि नव नव उस्सगेहिं इक्किदिणेण जंति । त-
 त्थ सोलसमे सए उद्देसा ? ४ । सत्तरसमे उद्देसा ? ७ । अउरसमे
 उद्देसा ? ० । एगुणवीसइमे उद्देसा ? ० वीसइमे उद्देसा ? ० । इक्की-
 सइमे उद्देसा ८० । वारीसइमे उद्देसा ६० । तेवीसइमे उद्देसा ५० ।
 करिसुगसए २७ उद्देसा ? १ । कम्मसमजिणाणसए २८ उद्देसा
 ? १ । उव्वट्ठाणसए ३२ उद्देसा २८ । एगिदियजुम्मसयाणि
 वारस ३२ । तेसु चउवीसगसयं दुहा काउं ६२ । सेदीसयाणि
 वारस ३४ उद्देसा ? २४ । एगिदियमहाकम्मसयाणि वारस
 ३९ उद्देसा ? ३२ । वेइंदियमहाजुम्मसयाणि वारस ३७
 उद्देसा ? ३२ । चउरिंदियमहाजुम्मसयाणि वारस ३९
 उद्देसा ? ३२ । सन्निपंविंदियमहाजुम्मसयाणि वारस ४०
 उद्देसा ? ३२ । रासीजुम्मसए ४१ उद्देसा ? ९६ । एवं
 काला ७९ अंगसमुद्देसे अणुत्ताए य इक्किं दिणं । एवं स-
 व्वे सत्तहत्तरिं काला अणुत्ताए नंदीए नामं उविज्जइ ।
 “नायसुए गुणवीसं, एगारसअभयण प्रढमसुयक्खंधे ।

वीए पुण दस वग्गा, पण नंदी दिवस तिचीसं ॥१॥
 दुसु दुसु वग्गेसु कमा, अज्जयणा हुंति दस य चउपन्ना ।
 वत्तीसा चउ अट्टं, धम्मकट्ठा वीयसुयक्खंधे ॥२॥
 सत्तमए पुण अंगे, दस अज्जयणाणि एगसरयाणि ।
 चउदस दिण नंदितियं, एगो य तहा सुयक्खंधो ॥३॥
 वारस दिण अट्टमए, अंगे वग्गइएसु अज्जयणा ।
 दस अट्ट तेर दस दस, सोलस तेरस दस कमेण ॥४॥
 नवमंगे सत्त दिणा, वग्गतिए तेसु अज्जयणसंखा ।
 दसगं तेरस दसगं, नंदितियं एगसुयक्खंधो ॥५॥
 दसमंगे एगसरा, दस अज्जयणाणि चउदस दिणा य ।
 वृडाइ भगवईए, कप्पइ इह छट्टजोगि व्व ॥६॥
 पढममी सुयक्खंधे, एगसरा दस हवांति अज्जयणा ।
 वीए वि दसेगसरा, चउवीस दिणा विवागसुए” ॥७॥
 इयाणि उव्वंगा-आयारे उवाइयं?, सुयगगे रायपसेणइयं, २,
 ठाणे जीवाजिगमो ३, समवाए पन्नवणा ४, एए उक्का-
 लिया । भगवईए सूरपन्नत्ती ५, नायाणं जंबुदीवपन्नत्ती ६,
 उवासगइसाणं चंदपन्नत्ती ७ । एए कालिया । सव्वे वि उद्दे-
 ससमुद्देसअणुन्नत्थं आयंविलतिगेण वच्चंति । अन्नेसि पुण
 पन्नवणजुते जोगमज्जे आयंविलतिगपूरणत्थं वि वच्चंति ।
 अंतगडदसाइपंचन्हमंगाणं निरयावलियसुयक्खंधो उव्वंगं ।
 तम्मि पंच वग्गा-कप्पियाओ, कप्पवर्त्तिसियाओ, पुप्फियाओ,
 पुप्फचूळियाओ । एएसु चउसु दस दस अज्जयणा । वन्दिद-
 सासु वारस । एवं दिणा ९, सुयक्खंधे दिणा २, सव्वे दिणा ७ ।
 अहुणा उअगंथा-निसीहज्जयणा एगसरा दिन ? ८,
 सुयक्खंधे दिन २, एवं वीसं दिणा ।

“पढमेगसरं नव सो-ल सोल वारस, चउक उग वीसा ।

सत्तज्जयणेसु निविंयं, पइन्नगं तत्थ नंदीए” ॥१॥

अणुओगदाराणं तिन्नि निव्विइया । देविदत्थया तं-
 दुद्ववेयालियं चंदाविज्जया आउरपच्चक्खाणं गाणिवि-
 ज्जा । एवमाइसु इक्किं निव्वीइयं ॥ एवं आवश्यके दिन ८,
 दशवैकादिके दिन १९, [मंडादिके ७] उत्तराध्ययने ३९, आ-
 चारंगे ९०, सूत्रे ३०, ठाणंगे १८, समवायंगे ३, भगवती
 ? ८६, ज्ञातार्थमकथा ३३, उपासकदशांगं ? ४, अंतगडदशा
 ? २, अणुत्तरोववाई ७, एएहवागरण १४, विपाक २४, उवाई
 ३, रायपसेणी ३, जीवाजिगम ३, पम्पवणा ३, सूर्यप्रज्ञप्ति
 ३, जंबुदीपप्रज्ञप्ति ३, चन्धप्रज्ञप्ति ३, निरयावली ७, नि-
 श्शीय ? ८, कल्पजाण्य २०, महानिशीय ४९, पंचकल्प ?,
 जीतकल्प ?, नंदी ३, अनुयोगद्वार ?, ग० ? । सर्वसंख्या
 इगुवीस मास, दिन ६, संपयं आउत्तवाणए कप्पाकप्पविही ।
 तत्थ सगज्जसंधारयच्छिभाणं जोगवाहिसत्री असज्जायं

च न उवहणइ । उल्लासन्नासणुपसाणमज्जाराईणं आ-
मिसासीणं पक्खीणं अंतिणभक्खिणोत्तनयरस्स गयइय-
त्तगणं च्छिक्का समाणी उल्लं हट्ठं चम्पं च उवहणइ । घ-
णावंतीए वंतीए वंते अदिस्समाणे न उवहम्पइ । सं-
नियमणुयतिरियपंचिदियसंघट्टे उवहम्पइ । कप्पइ नि-
व्विङ्गइयतिल्लहिं कारणोपायगायगायाइ अन्नंगित्तणं
सीवणनुन्नणलेवणाइयं न कप्पइ काउं । आ उट्टजोगाओ
सन्वाविगईहिं वाचरुहत्त्याए उट्टजोगलग्गे पुण आंगाहि-
मवज्जाहिं जत्तपाणं उवहम्पइ । पगरणसेसट्टमाइसरावाड-
ट्टियं च न उवहणइ । तदिहणववणीयमिस्सकज्जन्नयणं जिया-
ए तदिहणित्थमिस्सकुंमुपिंजरियाए अन्नंगिएण य उवह-
म्पइ । कडाइ थिरं विगइसंसठं उत्तिविमंविमकप्पभायणं
हुयंनरियं च न उवहणइ । एवं तिरिच्छट्टविएसु परोप्परं
नंवप्पेसु दायगेसु वि एसो उवहयाणुवहयविही जत्त-
पाणणिमित्तं काउस्सगगे कए दट्टव्वो । तहा ककवइक्खुर-
सगुल्लवौणीखंरुत्तकरक्खीरउत्थमादियकफरियगुल्लहा-
णी वीसदणवाटनंदिहल्लनालियरातिलयरातिट्टीइ तहा
वामीमोइमंक्खियमंमन्नामोइयसत्तुयकुल्लुयुरियोलमिहरणि-
तिव्वट्टिकरंवाइ उट्टजोगा आउरं कप्पति । उट्टे जोगे
पुण लग्गे न तत्तदिहणोइवग्यारियतीमणाइयं कप्पइ ।
अववाएण अमुहस्स तिहं घाणोवक्खियं विइजणं न क-
प्पइ । गिहिभायणमइसजायणेणावि अप्पणा कप्पइ
चंदपरिगाहत्तए । तहा जं जत्थ जोगे कप्पइ, तं चेव आव-
स्सगाइसु कप्पइ । भत्तपाणपमिलेहणकात्ते वीहिणुच्छंगे
रयहरणं च विअणुत्तरं परागयवीहीए पत्तवंथा पत्तत्तिं
कप्पइ पणवीसं उवही पेहिय उवसंतो जत्तपाणअगाडिए
पुत्तिरयहरणे वेइयावाहिरा पच्छितो य पुणो वि काउस्सगगे
संघट्टं वहइ । रओहरणपुत्तिवज्जो जा सरीरसंवंधी हवइ, मो
पुणो वि पमिलेहियव्वो । वेइयावाहिरगयं उट्टजोयणोव-
रिगयं च भत्तं पाणं च मज्जपाविट्टं अंगुलिचज्जकोगहिंयं
तिपणाइयं मज्जपाविट्टं अंगुट्टहिंयं पत्ताइयं च उस्संघट्टिज्जइ ।
जत्तं पाणं वा उगुदिउल्लूमीए रयहरणं पुत्तिं वा भूमीए प-
मिए ठिओ निस्संनित्तत्ते ठियस्स च अप्पेइ उगुमिउभू-
मीए ठियं संघट्टेइ । विगहाव असंखदं वा करेमाणो तुयट्टो वा
संघट्टे वा पेयत्ताइइ पायचारिमणुयतिरियच्छिन्ने य उस्सेवट्टं २
भुंजइ, अकावसत्तं उट्टं वा करेइ, कावमंरुत्ताणि थंमिन्नाणि
य न पडिह्सेहइ, दिणवुट्टी जोगनिकखेवो वि उक्खेवस-
रिमो, नवरं पुत्तिं पेहिय वंदणं दाढं पच्चक्खणं काउं वि-
गइविसज्जावणिंयं अहुस्सासं काउस्सगं करिंति, पारिए
नयुकारं जणोति ।

“इय वुत्तो जोगविही, संखेवेणं सुयाणुसारेणं ।

जं च न इत्थ उ जणियं, गीयायरणाउ तं नेयं ॥१॥

उम्मायं गुरुरोगा-उधम्मन्नरियं तु सव्वसंसारं ।

जोगविहीएऽपमत्तो, वार्यतो कुज्ज जहज्जणियं ॥२॥”

एसा जोगविहो जंवू ! समणेणं जगवया महावीरेणं पवेइया
सुअक्खाया सुपणत्ता जुज्जो जुज्जो णिगंघाणं निगंघीणं
जाणियव्वा पासियव्वा फासियव्वा पाडियव्वा तीरइयव्वा
किट्टइयव्वा, एसा णो अतिकमिअव्वा । एसाए विहीए
वहिया सुत्तपमिणीया अत्थपमिणीया तत्तुभयपमिणीया
जिणाणाए विराहगा णिएहगा चेव अणंतसंसारिया, तेसिं
पासे जोगविहीए त्रिणा कडकिरियाकलावे एगंतमो मि-
च्छादिट्टिया चेव, पुण जंवू ! एयारिसाए जोगविहीए
वाहिया ते साहू कट्ठाणं मंगलं देवयं वेइअमिव पज्जु-
वासणिज्जा मोक्खफलदायगा पेयव्वा, पुण जे जंवू !
अणुणाअणुओगकिरियावहिया साहुवेसे विहरंता वि
किरियाए फरामांवं दंसत्ता वि ते असाहू, दिट्टीए वि ण
दट्टव्वा; सेवं जंते जंते ति । “ तमेव सव्वं णिस्संत्तं, जं
जिणेहिं पवेइअं ॥ ” अंग० ।

(आगाढानागादयोगविधौ स्वाध्यायभूमेर्द्विविधत्वम् ‘ च-
रियापविट्ट ’ शब्दे तृतीयभागे ११५६ पृष्ठे कृत्यम्) अत्र
महापाध्यायश्रीविमलार्पणशिरुतप्रश्नो यथा-पाणमासिकयोगो-
द्वाहकानां पद्दिवसाधिक्यो पणमासैर्वा, पद्दिवसहीनैर्वा, प-
रमास्यालोचना दीयते । यदि वाऽधिकैस्तदानीमस्याध्यायसंयन्धि-
द्वादशदिनक्रेपयघातुर्मासिकास्याध्यायदिनचतुष्टयमपि कथं न
क्रियते ? तथा च दशदिनाधिकाः पणमासा जवन्तीति कथमा-
लोचनाविधिरिति प्रसाद्यम्, इति प्रश्ने, उत्तरम्-पाणमासिकयो-
गवाहनां पद्दिवसाधिकैः पणमासैरस्वाध्यायदिनगणनानि-
रपेक्षमेव आलोचना दातव्येति सूत्रसंप्रदाय इति । १८ प्र० ।
हो० १ प्रका० । व्य० । (योगवाहकस्य कारणे विकृतिः कल्पत
इति ‘ विगइ ’ शब्दे दृश्यते)

जोगविरिय-योगवीर्य-न० । भाववीर्यभेदे, स च त्रिधा,
मनोवाक्कायभेदात् । सूत्र० १ शु० ८ अ० ।

जोगवीर्य-योगवीज-न० । मोक्षयोजकानुष्ठानकारणे, द्वा० २१
द्वा० । (तानि च ‘ जोगविट्टि ’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे १६४६ पृष्ठे
गतानि)

जोगसंगह-योगसंग्रह-पुं० । युज्यन्ते इति योगा मनोवाक्काय-
व्याधाराः, ते चेह प्रशस्ता एव विवक्षिताः, तेषां शिष्याऽऽचार्य-
गतानामालोचनानिरपेक्षापाऽऽदिना प्रकारेण संग्रहणानि संग्र-
हाः, प्रशस्तयोगसंग्रहाः, प्रशस्तयोगसंग्रहानिमित्तत्वाद्दालोचना-
ऽऽदयोऽपि योगसंग्रहाः । प्रशस्तयोगसंग्रहानिमित्तेषु आलो-
चनाऽऽदिषु, स० ।

ते च त्रिंशद् भवन्ति । तदुपदर्शकं श्लोकपञ्चकमाह-

आलोचयण निरवज्ञाने, आवर्त्तसु ददधम्मया ।

आणिसिओवहाणे य, सिक्खा णिप्पमिक्कम्पया ॥७३॥

(आद्योयणं चि) प्रशस्तमोक्षसाधनयोगसंग्रहाय शिष्येणाऽऽचार्याय सम्यगालोचना दातव्या १ । (निरवहावे चि) आचार्योऽपि प्रशस्तमोक्षसाधको योगसंग्रहायैव प्रदत्तायामालोचनायां निरपलापः स्याद्, नान्यस्मै कथयेदित्यर्थः २ । एकारान्तश्च प्राकृते प्रथमान्तो भवतीत्यसकृदावेदितम् । यथा-“ कतरे आगच्छद् दित्तरुवे ” इत्यादि । (आवर्त्सु ददधम्मय चि) तथा योगसंग्रहायैव सर्वेण साधना आपत्सु ख्याऽऽदिभेदासु ददधर्मेता कार्या, आपत्सु सतीषु, सुतरां ददधर्मेण भवितव्यमित्यर्थः ३ । (अणिस्सिओवहाणं चि) योगसंग्रहायैवानिश्चितोपधानेन भवितव्यम् । अथवा-अनिश्चितोपधाने च यत्नः कार्यः, उपदधातीत्युपधानं तपः । तदनिश्चितम्, निश्चितं च । तच्च तदुपधानं चेति समासः ४ । (सिक्ख चि) प्रशस्तयोगसंग्रहायैव शिक्षा आसेवितव्या । सा च द्विप्रकारा ज्ञवति-ग्रहणशिक्षा, आसेवनशिक्षा च ५ । (निप्पिडिकम्मय चि) प्रशस्तयोगसंग्रहायैव निष्प्रतिकर्मशरीरेणासेवनीया, न पुनर्नागदत्तचद्वयथा वर्तितव्यमिति प्रथमगाथासमासार्थः ॥ ६ ॥ (नागदत्तदृष्टान्तः ' निष्प्रतिकम्मया ' शब्दे वक्ष्यते)

अस्सायया अलोने य, तितिक्खा अज्जे सुई ।

सम्मदिट्ठी समाही य, आयारे विणओ वण ॥ ७४ ॥

(अस्सायय चि) तपसि अज्ञानता कार्या, यथाऽन्यो न जानाति तथा तपः कार्यम् । प्रशस्तयोगसंग्रहायेत्येतत्सर्वत्र योज्यम् । ७४ । (अलोने य चि) अलोनेश्च कार्यः । अथवा-अलोनेन यत्नः कार्यः ८ । (तितिक्ख चि) तितिक्खा कार्या, परीपहाऽऽदिजय इत्यर्थः ९ । (अज्जे चि) अज्जोर्जाव आर्जवं, तच्च कर्तव्यम् १० । (सुइ चि) शुचिना भवितव्यं, संयमवतेत्यर्थः ११ । (सम्मदिट्ठी चि) सम्पगविपरीता दृष्टिः कार्या, सम्यग्दर्शनशुद्धिरित्यर्थः १२ । (समाही य चि) समाधिश्च कार्यः, समाधानं समाधिभेतसः स्वास्थ्यम् १३ । (आयारे विणओ चि) द्वारद्वयम् । आचारोपगमः स्यात्, न मायां कुर्यादित्यर्थः १४ । तथा विनयोपगमः स्यात्, न मानं कुर्यादित्यर्थः १५ । इति द्वितीयगाथासमासार्थः ॥ ७४ ॥

धिई मई य संवेगे, पणिही सुविहि संवरे ।

अत्तदोसोवसंहारे, सव्वकामविरत्तया ॥ ७५ ॥

(धिई मई य चि) धृतिर्मतिश्च कार्या, धृतिप्रधाना मतिरित्यर्थः १६ । (संवेगे चि) संवेगः संसाराद्भयं, मोक्षाभिलाषो वा कार्यः १७ । (पणिहि चि) प्राणिधिस्याज्यो, माया न कार्येत्यर्थः १८ । (सुविहि चि) सुविधिः कार्यः १९ । (संवरो चि) संवरः कार्यः, न तु न कार्य इति व्यतिरेकोदाहरणमत्र ज्ञावि २० । (अत्तदोसोवसंहारे चि) आत्मदोषोपसंहारः कार्यः २१ । (सव्वकामविरत्तय चि) सर्वकामविरक्तता भावनीया २२ । इति तृतीयगाथासमासार्थः ॥ ७५ ॥

पच्चक्खाणे विउस्सगे, अप्पमाए लवाववे ।

जाणसंवरजोगे य, उदए मारणंति ॥ ७६ ॥

(पच्चक्खाणे चि) मूलगुणोत्तरगुणविषयं प्रत्याख्यानं कार्यमिति द्वारद्वयम् २३-२४ । (विउस्सगे चि) विविध उत्सर्गोत्पत्सर्गः, स च कार्य इति ख्यभावेदज्ञिज्ञः २५ । (अ-

प्पमाए चि) न प्रमादोऽप्रमादः, अप्रमादः कार्यः २६ । (लवालवे चि) कालोपलक्षणं क्षणे क्षणे सामाचार्यनुष्ठानं कार्यम् २७ । (जाणसंवरजोगे य चि) ध्यानसंवरयोगश्च कार्यः, ध्यानमेव संवरयोगः २८ । (उदए मारणंति चि) वेदनोदये मारणान्तिकेऽपि न क्लोभः कार्यः २९ । इति चतुर्थगाथासमासार्थः ॥ ७६ ॥

संगाणं य परिष्सा य, पच्छिक्तकरणे वि य ।

आराहणा य मरणंते, वत्तीसं जोगसंगहा ॥ ७७ ॥

(संगणं च परिष्सा य चि) सङ्गानां च परिष्ठा, प्रत्याख्यानपरिष्ठाजेदेन परिष्ठा कार्या ३० । (पच्छिक्तकरणे वि य चि) प्रायश्चित्तकरणं कार्यम् ३१ । (आराहणा य मरणंते चि) आराधना च मरणान्ते कार्या, मरणान्तकाष्ठ इत्यर्थः ३२ । एते द्वात्रिंशयोगसंग्रहाः । इति पञ्चमगाथासमासार्थः ॥ ७७ ॥ आवा० ४ अ० । स० । ध० । “ ते य इमे वत्तीसं जोगसंगहा-धम्मं सोद्वसविधं, एवं सुक्कं पि । एते वत्तीसं जोगसंगहं चि । ” आ० चू० ४ अ० । (आलोचनाऽऽदीनां योगसंग्रहाणामुदाहरणाऽऽदि तत्तच्छब्दे दृश्यम्) योगविधिप्रान्ते लिखितमस्ति यत्प्राज्ञातिककालो वैरात्रिककालस्थाने स्थाप्यत इत्यत्राकसंध्यादिकारणायैतत्स्थापनमन्यथा चेति प्रश्ने ?, उत्तरम्-प्राभातिककालो वैरात्रिककालस्थाने स्थाप्यतामाकसन्ध्यादिकारणे सति, तथा वैरात्रिकप्राभातिककालजेदाकसन्ध्यादिसङ्गात्रे समुद्देशानुक्तयोर्मध्ये कारणतो यद्यन्तरं जायते, तदा अग्रे दिनमेकं वृद्ध्या दीयते, आगाढयोगे तु आकसन्धिपूरणजघनाद् यावत् आचाम्लमेव कार्यं, गुर्वाङ्गया शुद्ध्यति, योगविध्यादौ तथैव प्रतिपादनादिति । ३७ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

जोगसच्च-योगसत्य-न० । मनोवाक्काययोगेषु सत्यं योगसत्यम् । उक्त० २६ अ० । योगा मनोवाक्कायाः, तेषां सत्यमधितथत्वं योगसत्यम् । भ० १७ श० ३ उ० । मनःप्रवृत्तीनामधितथत्वरूपे सत्यभेदे, प्रश्न० ५ संव० द्वार । योगतः संबन्धतः सत्यं योगसत्यम् । तथा दण्डयोगाद् दण्डः, छत्रयोगाच्छत्र एव उच्यते, इत्येवरूपे सत्यभेदे च । स्था० १० गा० ।

योगसत्यस्य फलं प्रश्नपूर्वकमाह-

जोगसच्चैणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? जोगसच्चैणं जोगे विसोहेइ ॥ ७८ ॥

हे भदन्न ! योगसत्येन मनोवाक्काययोगानां सत्यं योगसत्यं, तेन योगसत्येन मनोवाक्कायसाफल्येन जीवः किं जनयति ? तदा गुरुराह-हे शिष्य ! योगसत्येन योगान् विशोधयति मनोवाक्काययोगान् विशदीकरोतीति कर्मबन्धाभावान्निर्दोषान् करोतीति ज्ञावः ॥ ७८ ॥ उक्त० २६ अ० । योगः संबन्धः, तस्मात्सत्या योगसत्या । छत्रयोगाद् विवक्षितशब्दप्रयोगकात्वे उत्रामातेऽपि छत्रयोगस्य संज्ञवात् छत्री । एवं दण्डयोगाद्दण्डोत्येवरूपे पर्याप्तभाषाभेदे, स्त्री-टाप् । प्रज्ञा० ११ पद ।

जोगसत्तास-योगसंन्यास-पुं० । सामर्थ्ययोगमधिकृत्य-“ द्विधाऽयं धर्मसंन्यास-योगसंन्याससंज्ञितः । ” द्वा० १६ द्वा० (तद्वक्तव्यता ' जोग ' शब्दे अस्मिन्नेव भागे १६३७ पृष्ठे गता) जोगसत्य-जोगशास्त्र-न० । पातञ्जलाऽऽदिष्वध्यात्मचिन्ताशास्त्रेषु, द्वा० २३ द्वा० १० बि० १ “ पश्यद्विधा जोगसत्येषु । ” योगशास्त्रेष्वध्या-

तन्मन्त्रेषु पातञ्जलाऽऽदिष्विति । पञ्चा० १ वि० । हेमचन्द्रा-
ऽऽचार्यविरचिते योगशास्त्रनामके प्रकरणग्रन्थे च ।

जोगसद्-योगशब्द-पुं० । योगप्रतिपादके शब्दे, अत्र पण्डित-
श्रीजगन्मालगणिकृतप्रश्नो यथा-“आयन्मियाए जन्म जोगो
सिजातर०” इत्यत्र योगशब्देन किमुच्यते ? इति प्रश्ने, उ-
त्तरम्-“यस्य योगो” निष्कार्थं गच्छति यति, यस्य योगो-
येन वस्तुना सह संबन्धो जडिष्यति, तद् ग्रहीष्यमात्यर्थः ।
इति आचानियुं पितृवृत्ते । १० प्र० । ६० १ प्रका० ।

जोगसिद्ध-योगसिद्ध-पुं० । योगेषु योगे वा सिद्धौ योगसि-
द्धः । योगातिशयवति सिद्धजेदे, आ० म० ।

साम्प्रतं योगसिद्धं प्रतिपादयन्नाह-

सन्वे वि दन्वजोगा, परमच्छेरयफलाऽहवेगो वि ।
जस्मेस होज्ज निदो, स जोगसिद्धो जहा सभितो ॥

मर्थेऽपि कात्स्न्येन कृत्ययोगाः परमाऽऽद्यैफलाः परमादृत-
कार्याः । अथवा-एकाऽपि योगः परमाऽऽद्यैफलो यस्य भवति
निष्ठः स योगेषु योगे वा सिद्धौ योगसिद्धोऽतिशयवान् ।
यथा समित आचार्य इति गाथाकाराद्यः । आ० म० १ अ० २
श्रग्न । (कथानकं ‘जोगपिड’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे १६४०
पृष्ठे कृत्यम्)

जोगसिद्धि-योगसिद्धि-स्त्री० । योगनिष्पत्तौ, यो० वि० ।

जोगशुद्धि-योगशुद्धि-स्त्री० । योगाः कायवाक्मनोव्यापारस्त-
जगाः, तेषां शुद्धिः । सोपयोगान्तरगमननिरवचनापण्यशुभाचि-
न्नाऽऽदिरूपायां शुद्धौ, यो० २ अधि० ।

जोगमुक्षितव-योगमुक्षितव-न० । मनोवाक्कायव्यापाराऽन-
वद्यतासंपादके तपोविशेषे, पञ्चा० १ ए वि० । यत्र निर्विकृता-
यामोपवासा एकैकयोगमश्रित्य विधीयन्तेऽसौ योगशुद्धिः, इह
च परिपाटीग्रन्थेण नव तपोदिनानि स्फुरिति । पञ्चा० १६ वि० ।

जोगशुद्धिसचिव-योगशुद्धिसचिव-त्रि० । मनोवाक्कायविशुद्धि-
कहिते, यो० १३ वि० ।

जोगहाणि-योगहानि-स्त्री० । योगानां संयमव्यापाररूपाणां
हानिः । संयमव्यापारहानौ, “संचररेणावि न तेसि आसी,
जोगाण हाणी दुविहे वलमि ।” व्य० १ व० ।

जोगहीण-योगहीन-न० । असम्पकृतपठपचारे श्रुतदोषभेदे,
आव० ४ अ० ।

जोगाऽस्य-योगातिशय-पुं० । आरामाभ्यन्तरपरिणामोत्कर्षे,
द्वा० १६ द्वा० ।

जोगायरिय-योगाचार्य-पुं० । पतञ्जल्यादिके, “योगाऽऽचा-
र्यैयथोदितम् ।” योगाऽऽचार्यैः पतञ्जल्यादिभिरिति । द्वा० २१
द्वा० । योगप्रतिपादके सूत्रे च । “योगाऽऽचार्यैर्विनिर्दिष्टं, तल्ल-
क्षणमिदं पुनः ।” योगाऽऽचार्यैः योगप्रतिपादकैः स्फुरिभिरिति ।
द्वा० १ ए द्वा० ।

जोगाधार-योगाऽऽचार-पुं० । योगेनाऽऽचरति । आ-चर्-घञ् ।
बाह्यार्थप्रतिक्षेपेण विज्ञानमात्रवादिनि बौद्धभेदे, बाह्यार्थप्रतिक्षे-
पेण विज्ञानमात्रसमभिरुद्धो योगाऽऽचार इति । सम्म १
काण्ड । वाच० ।

जोगारूढ-योगाऽऽरूढ-पुं० । योगमारूढः । आ-रूढ-कः ।
“यदा तु नेगिख्यायेंपु, न कर्मस्वतुपज्जते । सर्वसंकल्पसंन्यासी,
योगाऽऽरूढस्तदोच्यते ॥१॥” इत्युक्ते योगिनेदे, “योगाऽऽरू-
ढस्य तस्यैव, समः कारणमुच्यते ।” इति । वाच० । योगे स-
म्यग्दर्शनचारित्र्ये आत्मीयसाधनरत्नत्रयीद्वयस्य आरूढो योगा-
ऽऽरूढः । सम्यग्दर्शनचारित्र्येषूपगुक्ते, “योगाऽऽरूढः शमादेव,
शुच्यत्यन्तर्गतक्रियः ।” अष्ट० ६ अष्ट० ।

जोगि (ण)-योगिन्-पुं० । ‘जोह (ण)’ शब्दार्थे, यो० १५
वि० ।

जोगिणाण-योगिज्ञान-न० । ‘जोङ्णाण’ शब्दार्थे, सग० २ काण्ड ।

जोगिणाह-योगिनाथ-पुं० । ‘जोङ्णाह’ शब्दार्थे, द्वा० १५ द्वा० ।

जोगिणीपट्टण-योगिनीपट्टन-न० । ‘जोङ्णीपट्टण’ शब्दार्थे,
ती० ४७ कण्ड ।

जोगिय-योगिक-त्रि० । ‘जोङ्ग’ शब्दार्थे, प्रश्न० २ संव० द्वार ।

जोगिवुद्धि-योगिवृद्धि-स्त्री० । ‘जोङ्गुद्धि’ शब्दार्थे, तं० ।

जोग-योग्य-त्रि० । योगमर्हति । युज्-यत्, एत्य वा । योगार्थे,
वाच० । अर्द्धे, “अरिहो सि वा, जोगो सि वा पगठ ।” आ०
चू० १ अ० । योग्यमर्हमित्यनर्थान्तरम् । विशेष० । आ० म० ।
उच्यते, दश० १ अ० । प्रभौ, “पभु सि वा जोगो सि वा
पगठ ।” नि० चू० २० उ० । घटमानकं, “अजोगरूढं इह सं-
जयाणं ।” अयोग्यरूपमघटमानकम् । सूत्र० २ शु० ६ अ० । नि-
पुणे, शक्ते, पुष्पनक्षत्रे च । पुं० । श्रुद्धिनामौषधे, न० । वाच० ।
चाटौ, दे० ना० ३ वर्ग ।

जोगा-योग्या-स्त्री० । योगमर्हति, युज्-यत्-कृत्यम् । एत्य वा ।
गुणनिकायाम्, भ० ११ श० ११ उ० । औ० । अच्यप्ते, जं० ३
वक्त्र० । “सुरली तु धनो योग्याऽच्यप्ते” इति वचनात् । फ-
ल्य० ३० क्षण । शास्त्राच्यप्ते, सूर्यस्त्रियां च । वाच० । गर्भधा-
रणसमयायां योगी, तं० ।

कोमायारि जोणि, संपत्ता सुक्कपीसिया जइया ।

तइया जीवुव्वाए, जोगा जणिया जिणिदेहि ॥११॥

ते रुधिरविन्दवः कोशाऽऽकारां यानि संप्राप्ताः सन्तः शुक्रमि-
थिता श्रुतुदिनत्रयान्ते पुरुषसंयोगेन असंयोगेन वा पुरुषवी-
र्येण मिलिताः (नश्यन्ति) तदा जीवोत्पादे गर्भसंभूतिसङ्गणे,
योग्या भणिताः कथिताः, जिनेन्द्रैः सर्वज्ञैः ॥ ११ ॥ तं० ।

जोगोवयरिया-योगोपचर्या-स्त्री० । योग्यानां देवगुरुसाधर्मि-
कस्वजनदीनानायाऽऽदीनामुचितोपचर्या योगोपचर्या । धूपपु-
ष्पचक्रविह्वेपनाऽऽसनदानाऽऽदिगौरवाऽऽत्मिकायां देवगुरुसा-
धर्मिकस्वजनदीनानायाऽऽदीनामुचितोपचर्यायाम्, यो० २ अधि० ।

जोह-यौट-सम्बन्धे, भ्यादि०-पर०-सक०-सङ् । यौटति, अयौ-
टीत् । चङि न ह्रस्वः । वाच० । नक्षत्रे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जोहज-पुं० । देशी-व्याधे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जो[ण]-यान्-पुं० । यानि सच्चिदाऽऽदिकां चतुरशीतिलकसं-
ख्यावच्छिन्नां करोतीति एयन्तात् क्तिप् णिलुक् । संसारे,
३० गा० ।

" त्रिविधा " इत्यादि । अत्र हि शीतोष्णमिश्रभेदात्तथा सचिच्चाचिन्मिश्रभेदात्तथा संवृतविवृततदुभयभेदात्तथा स्त्री-पुंनपुंसकज्जेदाच्च इत्यादीनि बहूनि योनीनां त्रिकाणि सम्भवन्ति । तेषां सर्वेषां संग्रहार्थं त्रिविधा त्रिविधेति वीप्सा-निर्देशः । तत्र नारकाणामाद्यासु तिसृषु जृमिषु शीतैव योनिः, चतुर्णांमुपरितननरकेषु शीता, अधस्तननरकेषूष्णा, पञ्चमीष-ष्टीसप्तमीषूष्णैव, नेतरे, गर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यङ्मनुष्याणामशेष-देवानां च शीतोष्णा योनिर्नेतरे, द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियसंमूर्द्धन-जतिर्यङ्मनुष्याणां त्रिविधाऽपि योनिः-शीता, उष्णा, शीतो-ष्णा चेति । तथा नारकदेवानामचिच्चा, नेतरे, द्वीन्द्रियाऽऽदिसं-मूर्द्धनजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां त्रिविधाऽपि योनिः सचि-च्चाचिन्मिश्रयोनिर्नेतरे । तथा देवनारकाणां संवृता योनिर्ने-तरे, द्वित्रिचतुरिन्द्रियसंमूर्द्धनजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां वि-वृता योनिर्नेतरे, गर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यङ्मनुष्याणां संवृतविवृता योनिर्नेतरे, तथा नारकानपुंसकजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां विवृता योनिर्नेतरे, गर्भयोनय एव । तिर्यञ्चस्त्रिविधाः-स्त्रीपुंनपु-ंसकयोनयोऽपि मनुष्या अप्येवं त्रैविध्यप्राजः । देवाः स्त्रीपुंयोनय एव । तथा परं मनुष्ययोनिस्त्रैविध्यम् । तद्यथा-कूर्मोन्नता, तस्यां चार्द्धनचक्रवर्त्यादिसत्पुरुषाणामुत्पत्तिः । तथा संखाऽऽवर्त्ता, सा

च स्त्रीरत्नस्यैव, तस्यां च प्राणिनां संग्रहो नास्ति, न निष्पत्तिः । तथा वंशीपत्रा, सा च प्राकृतजनस्येति । तथा परं त्रिविध्यं निर्गुक्तिरुद्देश्यमिति । तद्यथा-अण्डजा, पौनजा, जगद्युजा चेति । तत्राण्डजाः पद्यादयः, पौनजा चल्गुली-गजकलभाऽऽदयः, जगद्युजा गोमहिषीमनुष्याऽऽदयः, तथा द्विविचतुःपञ्चेन्द्रियभेदाश्च निश्च्यते । आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

सत्त्वानां योनयः प्रतिपाद्यन्ते-

कतिविहा णं भंते ! जोणी पण्त्ता ! गोयमा ! तिविहा जोणी पण्त्ता । तं जहा-सीता जोणी, उमिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ।

“कतिविहा णं भंते ! जोणी” इत्यादि । कतिविहा कतिप्रकारा, णमिति पूर्ववत्, जदन्त ! योनिः प्रजता ? । अथ योनिर्गति कः शब्दार्थः ? उच्यते-“यु” मिश्रणे, युवन्ति तैजसकामेणशरीरवन्तः सन्त औदारिकाऽऽदिशरीरप्रायोग्यपुनरुत्पन्नसमुद्भयेन मिश्री-भवन्त्यस्यामिति योनिरुत्पत्तिस्थानम् । औणादिको निप्रत्ययः । भगवान्नाह-वैतम् ! त्रिविधा योनिः प्रजता । तद्यथा-शीता, उष्णा, शीतोष्णा । तत्र शीतस्पर्शपरिणामा शीता, उष्णस्पर्शपरिणामा उष्णा, शीतोष्णरूपोजयस्पर्शपरिणामा शीतोष्णा ।

योनिविशेषप्रतिपादनायाऽऽह-

नेरइयाणं जंते ! किं सीता जोणी, उमिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ? । गोयमा ! सीता वि जोणी, उमिणा वि जोणी, नो सीतोमिणा जोणी । असुरकुमाराणं भंते ! किं सीता जोणी, उमिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ? गोयमा ! नो सीता जोणी, नो उमिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी, एवं जाव धणियकुमाराणं । पुढवीकाइयाणं जंते ! किं सीता जोणी, उमिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ? गोयमा ! सीता वि जोणी, उमिणा वि जोणी, सीतोसिणा वि जोणी । एवं आउवाउवणस्सवेइंदियतेंदियचउरिंदिया-ण वि पत्तेयं भाणियव्वं । तेउकाइयाणं नो सीता, उमिणा, नो सीतोसिणा । पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जंते ! किं सीता जोणी, उमिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ? गोयमा ! सीता वि जोणी, उमिणा वि जोणी, सीतोसिणा वि जोणी । संमुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणियाण वि एवं चेव । गवजवक्कंतिमणुस्साणं जंते ! किं सीता जोणी, उमिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ? गोयमा ! नो सीता जोणी, नो उमिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी । मणुस्साणं जन्ते ! किं सीता जोणी, उमिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ? गोयमा ! सीता वि, उमिणा वि, सीतोसिणा वि जोणी । संमुच्छिमणुस्साणं भंते ! किं सीता जोणी, उमिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ? गोयमा ! तिविहा वि जोणी । चाणमंतरदेवाणं किं सीता जोणी, उमिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ?

गोयमा ! नो सीता, नो उमिणा, सीतोसिणा जोणी । जोइसियाणं वेमाणियाण वि एवं चेव ॥

तत्र नैरयिकाणां द्विविधा योनिः-शीता, उष्णा च । न तृतीया शीतोष्णा । कस्यां पृथिव्यां का योनिरिति चेत् ? उच्यते-रत्न-प्रजायां शर्कराप्रभायां चालुकाप्रभायां च यानि नैरयिकाणामुप-पातक्षेत्राणि तानि सर्वाण्यपि शीतस्पर्शपरिणामपरिणतानि उपपातक्षेत्रव्यतिरेकेण चान्यत् सर्वमपि निसृज्यपि पृथिवीप-ष्णस्पर्शपरिणामपरिणतं, तेन तत्रत्या नैरयिकाः शीतयोनिका उष्णां वेदनां वेदयन्ते । पक्षप्रभायां घट्टन्युपपातक्षेत्राणि शीतस्पर्शपरिणामपरिणतानि, स्तोकाभ्युष्णस्पर्शपरिणामपरिण-तानि, येषु च प्रस्तंतेषु नरकाऽऽवासेषु शीतस्पर्शपरिणामान्युप-पातक्षेत्राणि, तेषु तद्व्यतिरेकेण चान्यत्सर्वमुष्णस्पर्शपरिणामं, तेषु प्रस्तंतेषु नरकाऽऽवासेषु चोपपातक्षेत्राण्युष्णस्पर्शपरिणामानि, तेषु तद्व्यतिरेकेण चान्यत्सर्वं शीतस्पर्शपरिणामं, तेन तत्रत्या बहवो नैरयिकाः शीतयोनिका उष्णां वेदनां वेदयन्ते, स्तोका उष्णयोनिकाः शीतवेदनमिति । धूमप्रजायां घट्टन्युपपातक्षेत्राणि उष्णस्पर्शपरिणामपरिणतानि, स्तोकाणि शीतस्पर्शपरि-णामानि, येषु च प्रस्तंतेषु येषु च नरकाऽऽवासेषु चोष्णस्पर्शपरिणामपरिणतान्युपपातक्षेत्राणि, तेषु तद्व्यतिरेकेणान्यत्सर्वं शीतपरिणामं, येषु च शीतस्पर्शपरिणामान्युपपातक्षेत्राणि, तेष्वन्यत्सर्वमुष्णस्पर्शपरिणामं, तेन च तत्रत्या बहव उ-ष्णयोनिकाः शीतवेदनां वेदयन्ते, स्तोकाः शीतयोनिका उष्णवेदनमिति । तमःप्रभायां तमस्तमःप्रभायां चोपपातक्षेत्राणि सर्वाण्युष्णस्पर्शपरिणामपरिणतानि, तद्व्यतिरेकेण चान्यत्सर्वं तत्र शीतस्पर्शपरिणामं, तेन तत्रत्या नारका उ-ष्णयोनिकाः शीतवेदनां वेदयितार इति । भवनवासिनां गर्जव्यु-त्क्रान्तिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियगर्जव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां व्यन्तर-उद्योतिष्कर्मयोनिकानां चोपपातक्षेत्राणि शीतोष्णरूपोभयस्पर्शपरिणामपरिणतानि, तेन तेषां योनिरुभयस्वभावा-न शीता, ना-प्युष्णा । एकेन्द्रियाणामग्निकायिकचर्जाणां द्विविचतुरिन्द्रियसं-सृष्टिर्मतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंसृष्टिर्मममनुष्याणां चोपपातस्थानानि शीतस्पर्शान्युष्णस्पर्शान्युभयस्पर्शान्यपि भवन्तीति, तेषां त्रिवि-धा योनिः-तैजसकायिका उष्णयोनिकाः, तथा प्रत्यक्षत उपल-ब्धेः । प्रज्ञा० ८ पद । (एतेषामहवयवद्वयम् ‘अण्णावहव’ शब्दे प्र-थमभागे ६५८ पृष्ठे गतम्) शीताऽऽदियोनिप्रकरणाधेसंप्रहस्तु प्रायेणैवम्-“सीतोसिणजोणीया, सव्वे देवा य गवभवक्कं-ती । उमिणा य तेउकाए, दुह निरए तिविह सेसेसु ॥ १ ॥”

(गम्भवक्कंति स्ति) गर्भोत्पत्तिकाः । अ० १० श्रु० २ उ० स्यात् । ज्योऽपि प्रकारान्तरेण योनीनां त्रिविध्यं प्रतिपिपादयिपुराह-

कतिविहा णं भंते ! जोणी पण्त्ता ! गोयमा ! तिविहा जोणी पण्त्ता । तं जहा-सचित्ता, अचित्ता, मीसिया ॥

“कतिविहा णं भंते ! जोणी पण्त्ता !” इत्यादि । सचित्ता जीवप्रदेशसंख्या, अचित्ता सर्वथा जीवविप्रमुक्ता, मिश्रा जीवविप्रमुक्ताविप्रमुक्तस्वरूपा ।

नेरइयाणं भंते ! किं सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी, मीसिया जोणी ? गोयमा ! नो सचित्ता जोणी, अचि-त्ता, नो मीसिया जोणी । असुरकुमाराणं भंते ! किं स-चित्ता जोणी, अचित्ता जोणी, मीसिया जोणी ? गोयमा !

नो सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी, नो मीसिया । एवं
जाव थणियकुमारणं । पुढवीकाइयाणं भंते ! किं सचित्ता
जोणी, अचित्ता जोणी, मीसिया जोणी ?। गायमा ! सचित्ता
वि जोणी, अचित्ता वि जोणी, मीसिया वि जोणी । एवं
जाव चउरिंदियाणं । सम्मुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजो-
णियाणं, सम्मुच्छिमपणुस्ताण य एवं चेव ; गब्जवक्कंति-
यपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं गब्जवक्कंतियमणुस्ताण य
नो सचित्ता, नो अचित्ता, मीसिया जोणी । बाणमं-
तरजोइसियवेमाणियाणं जहा असुरकुमारणं ॥

तत्र नैरयिकाणां यदुपपातक्तेत्रं तत्र न केनचिज्जीवेन परि-
गृहीतमिति तेषामचित्ता योनिः । यद्यपि सृष्टैकेन्द्रियाः सक-
ललोकव्यापिनः, तथाऽपि न तत्प्रदेशैरुपपातस्थानपुद्गला
अन्योन्यानुगमसंबन्धा इति अचित्तैश्च तेषां योनिः । एवमसुर-
कुमाराऽऽदीनां जघनपतीनां व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानां वा
अचित्ता योनिर्भावनीया । पृथिवीकायिकाऽऽदीनां संमुच्छि-
ममनुष्यपर्यन्तानामुपपातक्तेत्रं जीवैः परिगृहीतमपरिगृहीत-
मुजयस्वभावं च संजवतीति त्रिविधा योनिः, गर्भव्युत्क्रा-
न्तिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां च यत्रो-
त्पत्तिस्तत्र सचित्ताचित्ता अपि ह्युक्तशोणिताऽऽदिपुद्गलाः
सन्तीति मिश्रा तेषां योनिः । प्रज्ञा ० ९ पद । (अल्पबहुत्वम्
'अप्पावहुय' शब्दे प्रथमभागे ६५८ पृष्ठे इत्यम्)

सचित्ताऽऽदियोनिप्रकरणार्थसंग्रहस्तु प्रायेणैवम्-

“अचित्ता खलु जोणी, नेरइयाणं तहेव देवाणं ।

मीसा य गब्जवासे, तिविहा पुण होइ सेसेसु” ॥ १ ॥

सत्यप्येकेन्द्रियसुद्गजजीविकायसंभवे नारकदेवानां यदु-
पपातक्तेत्रं तत्र केनचिज्जीवेन परिगृहीतमित्याचित्ता तेषां
योनिः । गर्भवासयोनिस्तु मिश्रा, शुक्रशोणितपुद्गलानामचि-
त्तानां गर्भाशयस्य च सचेतनस्य ज्ञावादिति । शेषाणां पृथि-
व्यादीनां संमुच्छिजानां च मनुष्याऽऽदीनामुपपातक्तेत्रे जीवेन
परिगृहीतेऽपरिगृहीते उजयरूपे चोत्पत्तिरिति त्रिविधाऽपि यो-
निरिति । अ० १० श० २ उ० । स्था० । प्र० ।

भूयोऽपि प्रकारान्तरेण योनीः प्रतिपादयितुकाम आह-

कतिविहा णं जंते ! जोणी पणत्ता ?। गोयमा ! तिवि-
हा जोणी पणत्ता । तं जहा-संबुडा जोणी, वियमा
जोणी, संबुडवियमा जोणी । नेरइयाणं जंते ! किं संबुडा
जोणी, वियमा जोणी, संबुडवियमा जोणी ?। गोयमा ! सं-
बुडा जोणी, नो वियडा जोणी, नो संबुडवियमा जोणी । एवं
जाव वणस्सइकाइयाणं । वेइंदियाणं पुच्छा ?। गोयमा ! नो
संबुडजोणी, विगडजोणी, नो संबुडवियमजोणी । एवं
जाव चउरिंदियाणं । संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणि-
याणं संमुच्छिमपणुस्ताण य एवं चेव । गब्जवक्कंतियपंचिं-
दियतिरिक्खजोणियगब्जवक्कंतियमणुस्ताण य नो संबुडा
जोणी, नो वियडा जोणी, संबुडवियमा जोणी । बाणमं-
तरजोइसियवेमाणियाणं जहा नेरइयाणं ॥

तत्र नारकाणां संबुटा योनिः, नरकनिष्कुटानां नारकोत्पत्तिस्था-

नानां संबुतगवाक्कल्पत्वात् । तत्र च जाताः सन्तो नैरयिकाः प्र-
वर्तमानमूर्तयस्तेभ्यः पतन्ति शीतेज्य उष्णेषु, उष्णेषु शी-
तेष्विति । भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानामपि संबुता
योनिः तेषां देवशयनीयदेवदूष्यान्तरिते उत्पादात्, “देवसयणि-
ज्जंसि देवदूसंतरिप अंगुलासंखेज्जइजागमेत्ताए सरीरोगाइ-
णाए उववज्जइ” इति वचनात् । एकेन्द्रिया अपि संबुतयोनि-
काः, तेषामपि योनेः स्पष्टमनुपपन्नद्वयमाणत्वात् । द्वीन्द्रियाऽऽदीनां
चतुरिन्द्रियपर्यन्तानां सम्मुच्छिमतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसम्मुच्छिम-
मनुष्याणां च विवृता योनिः, तेषामुत्पत्तिस्थानस्य जलाऽऽशयाऽऽदेः
स्पष्टमुपलभ्यमानत्वात् । गर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियगर्भ-
व्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां च संबुतविवृता योनिः, गर्भस्य संबुत-
विवृतरूपत्वात् । गर्भो ह्यन्तःस्वरूपतो नोपलभ्यते, बहिस्तू-
दरवृद्धादिनोपलभ्यते इति । प्रज्ञा ० ९ पद । (अल्पबहुत्वम्
'अप्पावहुय' शब्दे प्रथमभागे ६५८ पृष्ठे गतम्)

संबुताऽऽदियोनिप्रकरणार्थसंग्रहस्तु प्राय एवम्-

“एगिदियनेरइया, संयुरुजोणी तहेव देवा य ।

विगिदिपसु वियडा, संबुडवियमा य गब्जमि ॥ १ ॥”

एकेन्द्रियाणां संबुता योनिः, तथास्वभावत्वात् । नारकाणा-
मपि संबुतैव । यतो नरकनिष्कुटाः संबुतगवाक्कल्पाः, तेषु
च जातास्ते वर्तमानमूर्तयः, तेभ्यः पतन्ति शीतेज्यो निष्कुटे-
भ्य उष्णेषु नरकेषु, उष्णेष्वस्तु शीतेष्विति । देवानामपि संबु-
तैव । यतो देवशयनीये देवदूष्यान्तरितोऽङ्गुलासरूस्यान-
भागमात्रावगाहनो देव उत्पद्यत इति । ज० १० श० २ उ० ।
स्था० । सूत्र० । नं० ।

सम्प्रति मनुष्ययोनिविशेषप्रतिपादनार्थमाह-

कतिविहा णं जंते ! जोणी पणत्ता ?। गोयमा ! तिविहा
जोणी पणत्ता । तं जहा-कुम्मुन्नया, संखावत्ता, वंसीपत्ता ।
कुम्मुन्नया णं जोणी उत्तमपुरिसमाजयाणं कुम्मुन्नयाए णं
जोणीए उत्तमपुरिसा गब्भं वक्कमंति । तं जहा-अरहंतचक्कव-
टीणं वसदेवा वासुदेवा । संखावत्ता णं जोणी इत्थीरयण-
स्स, संखावत्ताए णं जोणीए वहवे जीवा य पोगत्ता य व-
क्कमंति । विउक्कमंति, चयंति, उवनयंति, नो चेव णं निप्पज्जं-
ति । वंसीपत्ता णं जोणी पिहुणस्स, वंसीपत्तियाए णं जो-
णीए पिहुजणे गब्भं वक्कमंति ॥

“कइविहा णं भंते ! जोणी पणत्ता ?।” इत्यादि। कर्मपृष्ठमिवो-
न्नता कूर्मोन्नता । शङ्खस्येवाऽऽवर्तो यस्याः सा शङ्खावर्त्ता ।
संयुक्तवंशीपत्रद्वयाऽऽकारत्वाद् वंशीपत्रा । शेषं ध्रुगमं, नवरं
शङ्खावर्त्तायां योनौ बहवो जीवा जीवसंबन्धाः पुद्गलाश्चावक्रमन्ते,
आगच्छन्ति, व्युत्क्रामन्ति गर्भतयोत्पद्यन्ते, तथा चीयन्ते सामा-
न्यतश्चयमागच्छन्ति, उपचीयन्ते विशेषत उपचयमायान्ति, परं
न निष्पद्यन्ते, अतिप्रबलकामाग्निपरितापतो ह्वंसगमना-
दिति वृक्षप्रवादः । प्रज्ञा ० ६ पद ।

एतद्वक्तव्यतासंग्रहस्त्वेवम्-

“संखाऽऽवत्ता जोणी, इत्थीरयणस्स होइ विषेया ।

तीए पुण उप्पसो, नियमाउ विणस्सई गब्जो ॥ १ ॥

कुम्मुन्नयजोणीए, तित्थयए चाक्कि-वासुदेवा य ।

रामा वि य जायते, सेमाय सेसगजणाओ ॥ २ ॥" इति ।
म० १० श० २ उ० । स्था० । प्रव० ।

तथा शुनाशुभमेदेन योनीनामनेकत्वं नायाभिः प्रदर्श्यते-
" सीयाऽऽदी जोणीओ, चचरासी-तीयसय-सहस्ताई ।
मसुभाओ य सुजाई, तस्य सुजाओ ऋ जाण ॥१॥
अस्मंया ठ मसुस्ता, राईसरसंखमादिआईण ।
तिन्यगरनामगात्तं, सत्रसुहं होइ नायव्वं ॥२॥
तस्य वि य जाइसंप-न्ततादि सेसा ठ हुंति मसुजाओ ।
दोसुं वि किविसादी, सेसाओ हुंति असुजाओ ॥३॥
पंचिदियतिरिएसुं, हयगयरयणे हंघति उ सुभाओ ।
सेसाओ असुजाओ, सुजत्रन्नेगिदिवादीया ॥४॥
देविदचक्कयट्टि-चणाई मोचुं च तित्थगरजावं ।
अणुगरभाविता पि य, सेसा ठ घणंतसो पत्ता ॥५॥
आचा० १ श० १ अ० १ उ० ।

अथ स्त्रीणां कियदभ्यो धर्षेय्यः पुनरुच्ये योनिविष्वंसो
भवतीत्याह-

पणपत्ता य परेणं, जोणी पयिज्ञायए महिद्वियाणं ।

पसुचरीइ परओ, पाएण पुमं जवेऽवीओ ॥१॥

महिज्ञानां स्त्रीणां प्रायः प्रवाहेण (पणपत्ता य चि) पञ्चपञ्चा-
शदधर्म्यः (परेणं ति) ऊर्ध्वं योनिः प्रस्त्रायति, गर्भधारणा-
ऽसमर्था नवतीत्यर्थः । तं० । (एतस्मात् यदुच्यते ' गम्भ '
शब्दे तृतीयभागे ८३१ पृष्ठे छट्ठ्या)

सम्प्रति जीवविशेषयोनिवक्तव्यतादिर्य उच्यते । तत्र-
चेदं सूत्रम्-

अहं भंते ! सालीणं बीहीणं गोधूमाणं जवाणं जवजवा-
णं एएसि णं यसाणं कोट्टाउत्ताणं पट्ठाउत्ताणं मंचा-
उत्ताणं मालाउत्ताणं ओल्लिउत्ताणं लिउत्ताणं पिहियाणं मु-
दियाणं लंछियाणं केदयं काइं जोणी संचिदइ । गोयमा !
जइणं अतो मुहत्तं, उक्कोसं तिप्पि संवच्छराई, तेण परं
जोणी पमिलायइ, तेण परं जोणी विक्कंसइ, तेण परं बीए
अवीए भवइ, तेण परं जोणीचोच्छेदे पसुत्ते, समणाउतो !
म० ६ श० ७ उ० ।

" जंते चि " पदं साधनीयमिति, अतो भंते चि महावी-
रमामन्त्रयन्नुक्तवान् गौतमाऽऽदिः । शालीनां, कलमाऽऽ-
दिकानामिति विशेषः । शेषाणां बीहीणांमिति सामान्यम् । यव-
यवा यवविशेषा एव । पतेषामभिहितत्वेन प्रत्यक्षाणां कोष्ठे कु-
शुद्धे आगुप्तानि प्रक्षेपणेन संरक्षितानि कोष्ठागुप्तानि, तेषाम् । एवं
सर्वत्र, नवरं पत्यं वंशकटकाऽऽदिकृतो धान्याऽऽधारविशेषः, मञ्चः-
स्पृणानामुपरिस्थापितवंशकटकाऽऽदिमयो जनप्रतीतः, मालको
गुहस्थोपरितननागः । अभिहितं च-" अक्खुडो होइ मंचो, माओ
य घरोवरि होइ" इति । (ओल्लिउत्ताणं ति) द्वारदेशे पिधानेन सह
गोमयाऽऽदिना अवक्षिप्तानाम् । (लिउत्ताणं ति) सर्वतः (पिहिया-
णं ति) स्थगितानाम् (मुदियाणं ति) मृत्तिकाऽऽदिमुद्रावनाम्
(लंछियाणं ति) रेखाऽऽदिभिः कृतलाञ्छनानाम् । (केदयं ति)
कियन्तं कालं योनिर्यस्यामङ्कुर उत्पद्यते, ततः परं योनिः
प्रस्त्रायति, वर्षाऽऽदिना दीयते, प्रतिध्वस्यते विष्वंसायिसुकोजः-

वति । विध्वस्यते, क्षीयते । एवं च तद् बीजमयीजं भवति उत्तमपि
नाङ्कुरमुत्पादयति । किमुक्तं भवति-ततः परं योनिव्यवच्छेदः प्र-
कृतो भया, अन्यैश्च केवलिनिरिति शेषं स्पष्टम् । स्था० ३३०१ उ० ।

अहं भंते ! कलावमसूरतिद्वमुगमासनिष्पावकुल्यत्वाया-
लिसंदगसंतीणं पलिमयमाईणं एएसि णं यसाणं । जहा
सालीणं तहा एयाणि वि, एवरं पंचसंवच्छराई, सेसं तं चैव ।
अहं जंते ! अयसिकुसुंजगकोद्वकं गुवरगराहगकोद्वसगस-
णसरिसवमूलावीयमाईणं एएसि णं यसाणं । एयाणि वि
तहेव, एवरं मच्च संवच्छराई, सेसं तं चैव । ज० ६ श० ७ उ० ।

अहेत्यादि सूत्रसिद्धम् । नवरम्, अयेति परप्रवचनार्थः ।
प्रवन्तेति गुर्वामन्त्रणम् । (अयसीति) अतसी कुसुम्भो रट्टा
रालकः कद्वश्विशेषः सणस्त्वकूपधानो धान्यविशेषः, सर्वपाः
सिन्ध्याकाः, मूलकः शाकविशेषः, तस्य दीजानि ककारलोप-
सन्धिवन्त्याम् " मूलावीय चि " प्रतिपादितमिति । शेषाणां पर्या-
या लोकादितो ह्येया इति । यावद्ग्रहणात्-" मंचाउत्ताणं
मालाउत्ताणं ओल्लिउत्ताणं लंछियाणं मुदियाणं " इति द्रष्टव्यम् ।
व्याख्याऽस्य प्राग्वेति । पुनर्भावकरणात्-" पविक्कंसइ विक्कं-
सइ से बीए भवीए भवइ तेण परं " इति दृश्यम् । स्था० ७ उ० ।
कोष्ठाऽऽदिषु निक्षिप्तानाम्, उपलक्षणमेतत्-पिहितानामव-
क्षिप्तानां लाञ्छितानां मुद्रितानां चोत्तराणां स्थितौ सप्तवर्षा-
णि भवन्ति, जघन्येन पुनः सर्वेषामपि पूर्वोक्तानां धान्या-
नामन्तर्मुहूर्तं स्थितिर्नवेत्, मन्तर्मुहूर्तात् परतः स्वायुः-
क्षयादेशाच्च ज्ञायते । सा च परमाथेताऽतिशयज्ञानेनैव सम्भ-
क् परिहायते, न ह्यप्राप्त्येकज्ञानेनेति न व्यवहारपथमवतर-
ति । अत एव च पिपासापीक्षितानामपि साधूनां स्वज्ञावतः
स्वायुःक्षयेणाचिन्तीभूतमपि तन्नागोदकपानाय वर्तमानस्वामी
भगवान् नानुज्ञातवान् । इत्यभूतस्याचिन्तीभवनस्य उद्गस्थानां
कुलं कत्वेन मा भूत्सर्वत्रापि तन्नागोदके सचिच्छेऽपि पाश्चात्यसा-
धूनां प्रवृत्तिप्रसङ्ग इति कृत्वा । प्रव० १५४ द्वार । तं० ल० प्र० ।
सूत्र० । (कियद्ग्रगमेन धान्यानामचित्तत्वमिति ' अचित्त '
शब्दे प्रथमज्ञाने १८५ पृष्ठे छट्ठ्या) अन्येषामुत्पादकत्वाद्
जीवे जीवस्याभिवचनान्याधिकृत्य-" जोणीए चि वा " योनिरन्ये-
षामुत्पादकत्वात् । म० २० श० २ उ० । भगनामके देवे, तदे-
वताके पूर्वोक्तगुनीनक्रत्रे च । स्था० २ उ० ३ उ० । वाच० ।
योनिविचारे-यत्र मनुष्योत्पत्तिस्तत्रैव द्विन्द्रियाऽऽदीनामुत्पत्ति-
र्दृश्यते, तथा च योनिस्तद्वरः स्यात् । इति प्रश्ने, उत्तरम्-मनु-
ष्यद्विन्द्रियाऽऽदीनां योन्येकत्वेऽपि स्वस्वजातावेव योन्येकत्वव्य-
वहारो, न तु भिन्नजातौ । अत एव छगणाऽऽदिषु अप्युत्पन्नानां
भूयसां कुलानां द्विन्द्रियाऽऽदीनां स्वजात्यपेक्षया योन्येकत्वं,
भिन्नजातीयानामपि तत्रोत्पन्नानां स्वजात्यपेक्षयैकयोनिकत्वं,
तेन न योनिस्तद्वरः संभाव्यत इति । १०२ । प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

जोषिपाद-योनिपाद-पुं० । योनिविष्वंसे, नि० चू० ४ उ० ।

(अस्य विस्तरः ' गम्भ ' शब्दे ८३१ पृष्ठे छट्ठ्याः)

जोषिजन्मणिकल्पमण-योनिजन्मनिष्क्रमण-न० । योन्या
जन्मार्थाभिष्क्रमणे, कल्प० २ कृण ।

जोषिपादुरु-योनिप्राप्त-न० । जीवयोनिभेदस्वरूपप्रतिपाद-
के पूर्वगताऽभिज्ञाविशेषे, सू० १ उ० ।

जोय-याक्त्र-न० । 'जोत्त' शब्दार्थे, जं० ३ वक्र० ।

जोयण-योजन-न० । युज-भावाऽऽद्यै ल्युट् । संयोगे, णिच् ल्युट् । संयोगकरणे, वाच० । संयन्त्रने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । उच० । चतुर्गव्युत्तान्स्मन्के अध्वमानविशेषे, जं० ३ च० । स्था० । "चउगात्तए जोयणे पण्यते ।" स० १ सम० । भ० । आ० म० । प्र० । "चउहत्थं पणधणुहं, दुहिं सट्त्साह गाउमं तेसि । चत्तारि गाउआ पुण, जोयणमेनं मुणयत्वं" ॥ १ ॥ प्र० २५६ द्वार । "अठेव धणुसहत्सा, जोयणमाणं पमाणेणं ।" ज्यो० २ पाठु० ।

संप्रति मागधयोजनमाह—

मागहस्स एं जोयणस्स अट्ठयणुसहत्साइं नीहारे पण्यते ।

"मागह" इत्यादि । मागधेयु भवं मागधं मागधदेशव्यवहृतं, तस्य योजनस्याध्वमानविशेषस्याध्वनुःसहस्राणि नीहारो निर्गमः, प्रमाणमिति यावत् । (निहत्ते चि) कञिप्पाठः । तत्र निधत्ते तिकाचितं निश्चितं, प्रमाणमिति गम्यते । इदं च प्रमाणं परमाएवादिना क्रमेणावसेयम् ।

तथाहि—

"परमाणु तसरेण, रहरेण अगगं च यालस्स ।

लिफ्फा जूया य जवो, अट्ठगुणविधत्तिया कमसो ॥ १ ॥"

तत्र परमाणुरन्तानां निश्चयपरमाणुनां समुदयरूप ऊर्ध्वरेणवादिभेदा अनुयोगद्वारा निश्चिता अनेनैव संयुहिता दृष्ट्या, तथा पौरुष्यादियाद्युप्रेरितस्त्वस्यति गच्छतीति तसरेणुः, रथ-गमनोत्क्रातो रथरेणुरिति । एवं चाष्टौ यवमध्याम्यद्वयं, चतुर्विंशतिरङ्गुलानि दस्तः, चत्वारो दस्ता धनुः, द्वे सहस्रे धनुषां गम्यतं, चत्वारि गम्यनानि योजनमिति । मागधप्रदण्णत्तं पञ्चविंशत्यपि योजनं स्यादिति प्रतिपादितम् । तत्र यस्मिन् देशे पौरुष-निधनुःशतैर्गम्यतं स्यात्तत्र परमजिः सदस्रैश्चतुर्भिः शतैर्धनुषां योजनं भवतीति । स्था० ७ ग० । आ० । "मरहो वि जगवओ पूयं काऊण चकरयणस्स अछाहियामहिमं करिया-इ, इओ निवत्ताए अछाहियाए तं चकरयणं पुव्वमुहं पहावियं, मरहो सव्वयलेण तमखुगळिद्विआइ, उट्ठं जोयणं गंतुण ठियं, ततो सा जोयणसंखा जाया" । आ० १ अ० ।

जोयणनीहारी [ण]-योजननीहारीन्-त्रि० । योजनातिक्रामि-णि, "जोयणनीहारीणां संरणं ।" योजनातिक्रामिणा शब्देन । उपा० २ अ० । "जोयणनीहारी सरो ।" तीर्थकृतमैकाविंशतितम अतिशयः । स० ३४ सम० ।

जोयणपरिमंरुद्ध-योजनपरिमाणुद्ध-त्रि० । योजनं योजन-प्रमाणं परिमंरुद्धं, गुणप्रधानोऽयं निर्देशः, परिमाणरूपं यस्य स योजनपरिमंरुद्धः । योजनप्रमाणपरिमाणुद्धोपेतं, "जोयणपरिमंरुद्धं सुस्सरं घटं तिक्खुत्तो चल्लोद्वेमाणे ।" रा० ।

जोयणा-योजना-स्त्री० । युज-णिच्-युच् । संयोगकरणे, नि० चू० ३ उ० । "उत्तमं प्रणिपातेन, शूरं भेदेन योजयेत् । नीचम-ल्पप्रदानेन, सदृशं च पराक्रमैः" ॥ ११ दश० ३ अ० ।

जोयणिज्ज-योजनीय-त्रि० । संयन्त्रनीये, नि० चू० १ उ० ।

जोयत्तिय-जोगत्रिक-न० । 'जोगत्तिय' शब्दार्थः, दश० १० अ० ।

जोव-न० । देशी-विदौ, स्तोके च । दे० ना० ३ वर्ग ।

जोवारी-स्त्री० । देशी-धान्ये, दे० ना० ३ वर्ग ।

जोव्वण-यौवन-न० । यूनो भावः-अण् । "औत औत्" ॥ २१ ।

१५७ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणाऽऽदेरौत ओकारः । प्रा० १ पाठ ।

"तैलाऽऽदौ" ॥ ७॥ १६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणानादौ वर्त्तमान-

स्यान्त्यस्यानन्त्यस्य च व्यञ्जनस्य द्वित्वम् । प्रा० २ पाठ ।

तारुण्ये, प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार । ज्ञा० । पं० व० । नि० चू० ।

"निरुहयसरसजोव्वणककसतरुणवयभावमुधगयाओ ।"

निरुपहतं रोगाऽऽदिना अवाधितं सरसं च शृङ्गाररसोपेतं निरु-

पहतो वा स्वो रसो यत्र तत्तथाविधं यौवनं, तथा कफकशोऽ-

श्लथान्नतया यस्तुरुणवयोप्रावस्तारुण्यं, तं चोपगता यास्ता-

स्तथा । इह च यौवनतरुणभावयोर्ध्वपेकाधता, तथापि

सरसत्वाश्लथाङ्गत्वकण्ठयोर्मनःशरीराश्रितयोः प्रधानतया वि-

चक्रितयोर्धर्मयोराधारतया भेदेन विवक्षणाद् न पौनरुक्त्य-

मिति । औ० । "जोव्वणेण य संपपे ।" उ० २१ अ० । यौवनं

परमस्तरुणिमेति । प्रज्ञा० ३५ पठ । "आपोरुशाद् भवेद् याल-

स्ततस्तुरुण उच्यते । वृद्धः स्यात्सततेरुद्धम्," इत्युक्तसङ्क्षेपे-

स्याभेदे, "अह जोव्वणं समणुपत्तो ।" यौवनं वयोविशेषलक्ष-

णमिति । आ० म० १ अ० २ खण्ड । वाच० । सूत्र० । "यौवनमुदग्र-

काले, विदधाति विरूपकेऽपि लावण्यम् । दर्शयति पाकसमये,

निर्म्यक्तस्यपि माधुर्यम्" ॥ ११ इति । दश० ३ अ० । "वयो अक्खेह

जोव्वणं च ।" वयोप्रवृत्तेनैव यौवव्यगतत्वात्तदुपादानं प्राधान्य-

स्यापनार्थं, धर्माधिक्यामानां तन्निवधनत्वात्सर्ववयसां यौवनं

साधीयस्तदपि त्वरितं यातीति । उक्तं च-"नइवेगसमं चंचलं, च

जीवियं जोव्वणं च कुसुमसमं । सोफणं च जं अणिच्चं, तिणिणं

वि तुरमाणभोज्जाइ ॥ ११ ॥" आ० १ अ० २ उ० ।

जोव्वणकरण-यौवनकरण-न० । कालकृतवयोऽवस्थाविशेषा-

ऽऽत्मके रसायनाऽऽद्यापादितवयोऽवस्थाविशेषाऽऽत्मके च

करणभेदे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

जोव्वणकिट्ठग-यौवनक्रीरुक-त्रि० । तारुण्यावस्थायां क्रीडा-

कर्तारि, तथा चोक्तम्-"पियपुत्तमाइकिरुगा, णव्व किडगा

य सयणकिरुगा य । एते जोव्वणकिरुगा, पच्छन्नपई महिलि-

याणं ॥ ११ ॥" सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

जोव्वणग-यौवनक-न० । यौवनमेव यौवनकम् । दश० १०

अ० । यौवने, "जोव्वणगमणुपत्ते ।" आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

जोव्वणगुण-यौवनगुण-पुं० । युवतीणां प्रियभाषित्वाऽऽदिके

गुणे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

जोव्वणमद-यौवनमद-पुं० । तारुण्यगर्वे, "विहवावलेव्वनाडि-

ए-हिं जाई कीरंति जोव्वणमएण । वयपरिणामे सरिया-ई ताई

हिअए खलुक्कंति ॥ ११ ॥" सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ।

जोव्वणिग-यौवनिका-स्त्री० । यौवने, रा० ।

जोसंत-जुपत्त-त्रि० । सेवमाने, आ० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० ।

जोसण-जोषण-न० । सेवने, आ० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० ।

आव० ।

जोसणा-जोषणा-स्त्री० । प्रीतौ, सेवायां च । 'जुषो' प्रीतिसे-

वनयोरिति वचनात् । औ० । स० ।

जोसिय-जुषु-त्रि० । सेविते, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० ।

जोसियंग-योपिदङ्ग-न० । स्त्रीणामङ्गे, तथा चोक्तम्-“ कार्ये-
ऽपीपन्मतिमां-त्रिरीकृते योपिदङ्गमस्थिरया । अस्निग्धया ह-
शाऽव-ज्ञया ह्यकुपितोऽपि कुपित इव ॥ १ ॥ ” सूत्र० १ श्रु० ४
अ० १ उ० ।

जोसियाण-जोषित्वा-अव्य० । प्रीतयित्वेत्यर्थे, व्य० ७ उ० ।

जोह-योध-पुं० । युध्यति शत्रून् प्रतिसंहरतीति योधः । युक्तं कृत्वा
शत्रूणां जेतुरि, उक्त० १४ अ० । शूरपुरुषे, “ जोहाण य चप्प-
त्ती । ” योधानां शूरपुरुषाणाम् । स्था० १० ग० । सुमटे, “ यथा
योधैः कृतं युद्धम् । ” अप० १५ अ० । ते च भटेभ्यो विशिष्टत-
राः सहस्रयोधाऽऽदयः । औ० । अ० । रा० । ज्ञा० । सूत्र० ।
“ सावरणो वि हु च्छलिज्जइ जोहो । ” वृ० १ उ० । सहस्रयो-
धित्वाभावेऽपि योधित्वमिदानीम् ।

तथा च-

साहस्रीमह्ना खलु, महपाणा पुत्र आसि जोहा उ ।

तत्तुल्य नत्थि एणिहं, किं ते जोहा न होंती तो ? ॥

पूर्वं योधा महाप्राणाः सहस्रमह्ना आसीरन्, इदानीं तेषां तु-
ल्या न सन्ति, किन्त्वनन्तभागहीनाः, ततः किं ते योधा न प्रव-
न्ति ?, प्रवन्त्येव, कालौचित्येन तेषामपि युद्धकार्यकरणादिति
भावः । व्य० ३ उ० । युध्यत इति योधः सुमटे, योध इव योधः ।
कर्मवैरिपरान्नकारके बहुभुताऽऽदौ, “ अप्पमिहयवले जोहे,
एवं हवइ बहुस्सुए । ” उक्त० ११ अ० । भावे घञ् । युद्धे, वाच० ।
योद्धु-पुं० । युध-टच् । युद्धकर्तरि, वाच० ।

जोहजुज्जसज्ज-योधयुक्तसज्ज-त्रि० । योधानां युद्धं तन्निमित्तं

सज्जः प्रगुणीचूतो यः स योधसज्जः । योधानां युद्धार्थं प्रगुणी-
भूते, जी० ३ प्रति० ।

जोहट्टाण-योधस्थान-न० । आलीढाऽऽदिके युद्धकाव्यभावे यो-
धानामङ्गविन्यासविशेषे, स्था० १ ठा० । तानि च-“ लोयप्प-
वाप पंच ठाणाणि । तं जहा-आलीढं, पच्चालीढं, वइसादं, मंरुलं,
समपादं । ” आ० म० १ अ० २ खण् । “ एयाणि पंच ठाणा-
णि द्योयप्पवाएण सयणकरणेच्छट्टाणि च्छि । ” आ० म० १ अ० २
खण् । आ० चू० । उक्त० ।

तथा च योधाऽऽदिस्थानप्रतिपादनार्थमाह-

आलीढं पच्चलीढे, वेसाहे मंडवे य समपाए ।

योधानां स्थानं पञ्चविधम् । तद्यथा-आलीढं, प्रत्यालीढं, वैशाखं,
मण्डलं, समपादं च । एतैर्हि पञ्चभिरपि स्थानैर्योधा यथायोगं
युध्यन्ते, तत एतानि योधस्थानानीति । व्य० १ उ० । “ अस्से जण-
ति-जं एतौसिं चेव ठाणाणं जहासंजवं चलिय ठितो पासतो
पिडुतो वा जुज्झन्ति, तं वट्टं चक्षियणामचाणं ति । ” नि० चू०
२० उ० । (आलीढाऽऽदीनां स्वरूपं तत्तच्छब्दे)

जोहिया-योधिका-स्त्री० । भुजपरिस्पर्षिणीभेदे, जी० २ प्रति० ।

ज्झड-शब्-धा० । शातने, भ्वा०-पर०-सक०-अनिट् । “ शदो
ज्झर-पयसोमौ ” ॥ ८ । ४ । १३० ॥ इति प्राकृतसूत्रेण शीयते-
ज्झडादेशः । “ ज्झडइ ” । प्रा० ४ पाद । शीयते, अशब्द । वाच० ।
जकर-कर-धा० । सञ्चलने, भ्वादि०-पर०-अक०-सेट् । “ करः
खिर-ज्झर-पज्जर-पच्चड-णिच्चल-णिट्ठुआः ” ॥ ८ । ४ । १७३ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण कर्तृज्झरादेशः । प्रा० ४ पाद । कर्तति,
अक्षरीत् । वाच० ।

इति श्रीसौधर्मबृहत्पागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-जट्टारक-

जैनश्वेताम्बराऽऽचायश्री १००० श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वर-

विरचिते “ अभिधानराजेन्द्रे ” जकाराऽऽदिशब्द-

सङ्कलनं समाप्तम् ।

मकार

ज-ज-पुं० । ' मग ' संदनौ, ग्रहे, पिधाने वा नः । सुरगुरौ ।
इन्डे, धनी, वाच० । स्वप्ने, शून्ये, कर्त्तृकपणे, विनष्टे, विधरे,
चूड्रे, एका० । को० । शब्दान्तरे, सरसीरुदसंमवे ऊष्मानिले,
प्रतापे, भ्रमरे, हंसके, मदे, उपाये, धर्धरध्वाने, एका० ।
' म क्ति य जाणस्स हाइ (नहेसे) ' ध्यानस्य निदेश, आ०
म० १ अ० २ खान् । नष्ट्रये, त्रि० । वाच० ।

जअ-ध्वज-पुं० । " ध्वजं वा " । पा० २७ । ध्वजशब्दे संयुक्-
स्य जो वा प्रवति । ' मओ ' धयो । प्रा० २ पाद । चतुष्को-
णाऽऽकारे बंधादनोपरिस्थिते वस्त्रखण्डे, वाच० ।

मंकारिअ-न० । देशी-अवचयने, दे० ना० ३ वर्ग ।

जंख-उप+आ+लभ-धा० । निन्दापूर्वकदुष्टयत्ने, परस्परवृत्त्ये
च । वाच० । " धातवोऽर्थान्तरेश्चि " । ८ । ४ । २४ । उक्तादर्था-
र्थान्तरेश्चि धातवो वर्तन्ते इति उपालम्भेऊष्मादेशः । ' ऊष्मइ '
उपालम्भने, भाषते वा । प्रा० ४ पाद । " उपालम्भेऊष्मपञ्चार-
वेक्षवाः " । ८ । ४ । २५ । इत्यनेन वा उपालम्भेऊष्मादेशः । ' ऊ-
ष्मइ ' उवाल्मन्इ । प्रा० ४ पाद । तुष्टे, दे० ना० ३ वर्ग ।

वि+लप-धा० । परिदेवनोक्तौ, वाच० । " धातवोऽर्थान्तरेश्चि "
॥ ८ । ४ । २५ । इति विलपेऊष्मादेशः । " विलपेऊष्म-वचनौ "
॥ ८ । ४ । २५ । इत्यनेन वा ऊष्मादेशः । प्रा० ४ पाद ।

निर्+वस-धा० । मुखासाभ्यस्तगते वायौ, वाच० । " निः-
श्वसेऊष्म " । ८ । ४ । २० । निःश्वसेऊष्म इत्यादेशो प्रवति ।
' ऊष्मइ ' ' नौससइ ' प्रा० ४ पाद ।

जंखर-पुं० । देशी-शुष्कतरौ, दे० ना० ३ वर्ग ।

मंखरिअ-न० । देशी-अवचयने, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊऊ-ऊऊ-पुं० । कलहविशेषे, औ० ।

ऊऊकर-ऊऊकर-पुं० । येन येन गणस्य भेदो भवति तत्का-
रिणि, येन गणस्य मनोदुःखमुत्पद्यते तद्भाषिणि च । प्रश्न० ३
संब० द्वार । आ० चू० ।

ऊऊकारीय-ऊऊकारीय-पुं० । मूककरे, " जेण गणस्स भेदो
भवति, सब्बो वा गणो मूकविओ अत्थयति, तारिसं मासइ,
करइ वा । " आच० ४ अ० ।

ऊऊपच-ऊऊपाम्-पुं० । द्वि० त० । कलहं क्रोधं भाषां वा
प्राप्ते, सूत्र० १ अ० १३ अ० ।

ऊऊ-ऊऊ-खी० । मूमिति कृत्वा ऊटयते यत्र नः । ध्वनिभेदे,
तथाध्वनियुक्ते प्रचण्डानिले च । वाच० । कलहे, घृ० ३
उ० । तृष्णायाम्, सूत्र० २ अ० २ अ० २ उ० । क्रोधे,
मायायाम्, सूत्र० १ अ० १३ उ० । लोभेच्छायाम्, आचा० १
अ० ५ अ० ३ उ० । विप्रकीर्णवचने, स्था० ८ ठा० । व्याकुलता-
यां च । इष्टविषयावाप्तौ रागमूला । अनिष्टावाप्तौ च द्वेष्ट-
ऊऊ । आचा० १ अ० ३ अ० ३ उ० ।

ऊऊवर-ऊऊऽऽतुर-त्रि० । तृष्णाऽऽतुरे, सूत्र० २ अ० २ अ० ।
ऊऊवाय-ऊऊभावात-पुं० । अशुभे निष्ठुरे सवृष्टिके च वायौ,
प्रज्ञा० १ पद । म० ।

ऊऊयि-ऊऊजित-त्रि० । धुज्जिते, क्षा० १ अ० १ अ० ।

मूट-भ्रम-धा० । चलने, दिवा०-पर०-सक०-सेद् । वाच० ।

" भ्रमेष्टिरिट्ठ-दुएदुल्ल-दण्डल्ल-चक्रम-भम्मन-भम्म-भ-
माड-तल्लअएट-भएट-भम्म-भुम-भुम-भुम-भुल्ल-दुम-दुल्ल-परी-
पराः " ॥ ८ । ४ । १६१ ॥ इति ऊटादेशः । ' मूटइ ' प्रा० ४ पाद ।
स्त्रियां ङीप् । लघूर्ध्वकरोपु, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊटलिअ-खी० । देशी-चहकमणे, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊनअ-पुं० । देशी-पीलुवृक्षे, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊनल-खी० । देशी-असत्याम, क्रीनार्यां च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊतर-ध्यन्तर-न० । धियो बुद्धेरन्तरं विशेषो ध्यन्तरम् । वि-
शिष्टबुद्धौ, अने० ४ अधि० ।

ऊतरजोग-ध्यन्तरयोग-पुं० । ध्यन्तरेणोपलक्षिते सम्यक्मनो-
वाक्कायव्यापाररूपे असम्यक्मनोवाक्कायनिषेधरूपे योगे, अने०
४ अधि० ।

ऊप-भ्रम-धा० । चलने, ज्वा०-पर०-सक०-सेद् । वाच० ।

" भ्रमेष्टिरिट्ठ- " ॥ ८ । ४ । १६१ ॥ इत्यादिना मूपादेशः ।
' मूपाइ ' प्रा० ४ पाद ।

ऊपणी-खी० । देशी-पद्मणि, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊपिअ-न० । देशी-शुटिते, घटिते च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊसइ-क्रिया । देशी-संतप्यते, विलपति, उपालजते, निःश्व-
सति च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊकिअ-न० । देशी-वचनीये, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊऊर-ऊऊर-पुं० । ऊऊ-अरन् । वाच० । " नादियुज्योरन्येषाम् "
॥ ८ । ४ । ३२७ । चूडिकापैशाचिकेऽप्यन्येषामाचार्याणां मतेन

तृतीयतुर्ययारादौ वचमानयोः युजि धातौ चाद्यद्वितीयौ न
भवतः । मूककरो, मूककरो । प्रा० ४ पाद । ' मूक' इति ख्याते
वाद्यभेदे, पटहे, कलियुगे, नदभेदे, वाच० ।

ऊऊरिय-ऊऊरित-[ऊऊरित]-त्रि० । सतन्त्रीककरटिकाऽऽदि-
वाद्यशब्दवति, स्था० १० ठा० ।

ऊऊरी-खी० । देशी-स्पर्शपरिहारार्थं, चण्डालाऽऽदीनां
हस्तयष्टौ, दे० ना० ३ वर्ग ।

मूरुपर-ऊटिति-न० । वेगे, दुं० ४ पाद । दिग्गहा जन्ति
मूरुपरुहिं, परुहिं मणोरह पच्छि । प्रा० ४ पाद ३८ सूत्र ।

ऊऊजंत-ऊऊर्यमाण-त्रि० । हीयमाने, " वासासु सीतवातेहिं
ऊऊजंतो । " आच० १ अ० १ ।

जमिल-जटिल-त्रि० । "जटिले जो भो वा" ॥७१॥१९४॥ जटिले जस्य जो वा भवति । 'जमिलो'- 'जमिलो' निविने, प्रा० १ पाद ।
जमनी-स्त्री० । देशी-निरन्तरवृष्टौ, दे० ना० ३ वर्ग ।

जमन-न० । देशी-गते, नष्टे च । दे० ना० ३ वर्ग ।

जमाव-न० । देशी-इन्द्रजाले, दे० ना० ३ वर्ग ।

जय-ध्वज-पुं० । ध्वज-अच् । शौरिके, सपे च । वाच० । चक्रसिंहाऽऽदिवाञ्छनोपेते, भ० ए श० ३३ उ० । चतुष्कोणाऽऽकारे वंशदण्डोपरिस्थिते वस्त्रखण्डे, वाच० । औ० । चतुर्दशनामष्टमे स्वप्नभेदे, कल्प० ।

तत्रो पुणो जच्चकणगलाटिपङ्क्तिं समूहनीलरत्तपी-
असुकिल्लसुकुमालुल्लसियमोरपिच्छकयमुच्छयं भयं अहिय-
सस्तिरीयं फालिअसंखंकुंदगरयरयकलसपंदुरेणं म-
स्थयत्थेण सीहेण रायमाणेण रायमाणं जित्तुं गगणतलमं-
कलं चेव ववसिएणं पिच्छइ सित्रमउयमारुपलयाहयकंप-
माणं अइप्पमाणं जणपिच्छणिज्जरुवं ॥

" तत्रो पुणो जच्च " इत्यादितः "जणपिच्छणिज्जरुवं" इति प-
र्यन्तम् । ततः सा त्रिशला पुनरष्टमे स्वप्ने (भयं ति) ध्वजं
पश्यति । किं विशिष्टं ध्वजम्?-"जच्चकणग" इत्यादि । जात्यम्
उत्तमजातीयं यत् (कणगं ति) कनकं सुवर्णं तस्य (वट्टि ति)
यष्टिः, तत्र (पङ्क्तिं ति) प्रतिष्ठितं, सुवर्णमयदण्डशिखरे स्थि-
तमित्यर्थः । पुनः किं विशिष्टम्?-(समूहं ति) समूहीभूतानि,
बहुनि इत्यर्थः । (नीलरत्तपीअसुकिल्लं ति) नीलरत्तपीतशुक-
वर्णमनोहराणीत्यर्थः । (सुकुमालं ति) सुकुमाधानि (उ-
ल्लसियं ति) उल्लसन्ति, वातेन लहलहायमानानि इत्यर्थः ।
एवंविधानि यानि (मोरपिच्छं ति) मयूरपिच्छानि, तैः कृता मू-
र्कजा इव केशा इव यस्य स तथा तम् । अयमर्थः-यथा मनुष्य-
शिरसि वेणिर्भवति, तथा तस्य ध्वजस्य वर्णस्थाने मयूरपिच्छ-
समूहः स्थापितोऽस्तीति । पुनः किं विशिष्टम्?-(अहियसस्ति-
रीयं ति) अधिकसश्रीकम्, अतिशोभितम् इत्यर्थः । पुनः किं वि-
शिष्टम्?-एवंविधेन सिंहेन राजमानम् इति विशेषणयोजना । अ-
थ कीदृशेन सिंहेन?-"फालिय" इत्यादि । स्फटिकं रत्नविशेषः,
शङ्खः प्रसिद्धः, अङ्गोऽपि रत्नविशेषः, (कुंदं ति) कुन्दस्य ध-
वलपुष्पविशेषस्य माल्यम्, (दगरयं ति) दकरजांसि जलक-
णाः, (रययकलसं ति) रजतकलशो रूप्यघटः, (पंदुरेणं
ति) उक्तसर्ववस्तुवत् उज्ज्वलवर्णेन, (मत्थयत्थेणं ति)
मस्तकस्थितेन, चित्रतया ध्वजशिरसि आलेखितेनेत्यर्थः ।
पुनः कीदृशेन सिंहेन?-(रायमाणेणं ति) राजमानेन,
सुन्दरत्वात् शोभमानेनेत्यर्थः । (रायमाणं ति) राजमानम्
इति तु योजितम् । पुनः कीदृशेन सिंहेन?-(भित्तुं) जेतुं द्विधा
कर्तुं, किम्?-(गगणतलमंडलं ति) आकाशतलमण्डलम् ।
(चेव ति) उत्प्रेक्षायां (ववसिएणं ति) सोद्यमेनेव ।
अयमर्थः-ध्वजस्तावद्वायुतरङ्गेण कम्पते । कम्पमाने च ध्वजे
सिंहोऽपि गगनं प्रति उच्छलति । तथा च उत्प्रेक्षते-अथ
सिंहः किं गगनतलं जेतुम् उद्यमं करोतीति? (पिच्छइ ति)
प्रेक्षते इति प्राग्वत् । अथ पुनः किं विशिष्टं ध्वजम्?-"सिव"
इत्यादि । शिवः सौम्यः सुखकारी, अत एव (मज्झं ति)

मृडको, मन्दमन्द इति यावत् । एवंविधो यो (मारुत्तं ति)
मारुतो वायुः, तस्य (लयं ति) लय आश्लेषो, मिलनमिति
यावत् । तेन (आहयं ति) आहृत आन्दोलितो यः । तत
एव (कंपमाणं ति) चलनस्वभावो यः स तथा तम् । पुनः
किं विशिष्टम्?-(अइप्पमाणं ति) अतिप्रमाणम्, महान्तम् इ-
त्यर्थः । पुनः किं विशिष्टम्?-(जणपिच्छणिज्जरुवं ति) जनानां
प्रेक्षणीयं रूपं योग्यं रूपं स्वरूपं यस्य स तथा तम् । कल्प०
३ क्षण । आ० म० । खट्वाऽङ्गे, मेद्रे च । पुं० । न० । वाच० ।
स्त्रियां टाप् । औ० । झा० । नि० । स्था० । विपा० ।

भर-स्मर-धा० । स्मरणे, ज्वा०-पर०-सक०-अनिद् । "स्मरे-
भर-भूर-भर-भल-लढ-विम्हर-स्मर-पयर-पम्हुहाः" । न ।
४ । ७४ । इति भरादेशः । भरइ । प्रा० ४ पाद ।

जरअ-पुं० । देशी-सुवर्णकारे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जरंक-पुं० । देशी-तृणमयपुरुषे, दे० ना० ३ वर्ग ।

भरग-ध्यातृ-पुं० । ध्यायतीति ध्याता । ध्यानकर्त्तरि, "भयं
करं भरगं, पभावगं पाणदं सणगुणाणं" । तं ।

जरण-जरण-स्त्री० । क्षरणे, व्य० १ उ० ।

जरणा-जरणा-स्त्री० । क्षरणे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

भरुअ-पुं० । देशी-मशके, दे० ना० ३ वर्ग ।

जरेयव-स्मर्त्तव्य-त्रि० । परिचेतव्ये, वृ० ५ उ० ।

जलकिअ-दग्ध-त्रि० । अस्मीचूते, "तद्व्यादीनां क्लोत्वाऽऽद्यः"
। न । ४ । ३६५ । इति ददस्य भ्रजकादेशः, कप्रत्यये "खराणां०"
। ७ । ४ । ३३८ । क-किः, "कगच०" । न । १ । १७७ ।
तलुक । स्वार्थे कः । स्-१-१ । "कग०" । न । १ । १७७ । कलुक् ।
"स्यमोरस्योत्" । न । ४ । ३३१ । 'अव' जलकिअव । दुं० ४
पाद । "सासानलजलकिअव, वाहसलिलसंसिचव ।" प्रा०
४ पाद ३९५ सूत्र ।

जलविकृत-त्रि० । प्रस्मीभूते, प्रा० ४ पाद ।

भलजलिआ-स्त्री० । देशी-क्वोलिकायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

भला-स्त्री० । देशी-मृगतृष्णायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

जलुसियअ-न० । देशी-दग्धार्थे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जलुंकिअ-न० । देशी-दग्धार्थे, दे० ना० ३ वर्ग ।

जल्लरी-जल्लरी-स्त्री० । ऊर्जति ऊर्ज-अरन्-पृ० । वाच० । उभय-
तो विस्तीर्णे चर्मावनद्धमुखे मध्ये सङ्घिस्ते ढक्काकारे वाद्यभेदे,
आ० म० १ अ० १ खण्ड । प्रज्ञा० जी० । अल्पोच्छ्रये महामुखं, (भ०
ए श० ३३ उ०) चतुरङ्गुलनादिके करटिसदृशे चलयाकारे आ-
तोद्यविशेषे च । आचा० १ शु० १ अ० ५ उ० । आ० म० ।
कल्प० । रा० । औ० । झा० । विशेष० । "संखो गुदइ गंधारं,
मज्झिमं पुण भल्लरी ।" स्था० ७ टा० । अनु० ।

जल्लरीसंठिय-जल्लरीसंस्थित-त्रि० । जल्लरीसंस्थानवति, अ-
ल्पोच्छ्रयत्वान्महाविस्तारत्वाच्च । तिर्यग्शोकक्षेत्रलोको जल्लरी-
संस्थितः । भ० ११ श० १० उ० । स्था० ।

जवण-ध्यापन-न० । उपशमश्रेण्यां कर्मानुदयलक्षणे वि-
ध्यापने, आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० ।

कवणा-कृपणा-स्त्री० । कृपणाऽपचयो निजरा पापकर्मणाम-
स्वादिति कृपणा । विशेष (६६१ गाथा) । " पाचाण स्वण
त्ति " पापकर्मक्षपणहेतुत्वात्कृपणा । भावाप्ययने सामायिका-
ऽऽदिश्रुतविशेषे, अनु० । स्या० । (अस्या निकेपस्तु ' स्ववणा '
शब्दे एनीयज्ञागे ७३३ पृष्ठे गतः)

कस-कप-पुं० । कस्यते कर्मणि घः । मत्स्ये, जी० ३ प्रति० ।
वाचः । तं० । जं० । प्रश्न० । विशेषः क्षाण मीनराशौ च । भावे
घः । तापे, अच् । क्षिले वने च । न० । नागवल्ल्याम्, स्त्री० । वा-
च० । " कसविहगसुजायपीणकुल्ली । " जी० ३ प्रति० । जं० ।
द्विजने, अयशसि, तटे, तटस्थे, दीर्घगम्भीरे च । दे०
ना० ३ वर्ग ।

कसिञ्च-न० । देशो-पर्यस्ते, आकृष्टे च । दे० ना० ३ वर्ग ।

कसुर-न० । देशो-ताम्बूले, अर्थे च । दे० ना० ३ वर्ग ।

काञ्च-ध्याति-स्त्री० । " स्वरादनतो वा " । उ । ८ । २४० । अ-
कारान्तवर्जितास्वरान्ताद्यातोरेन्तेऽकाराऽऽगमो वा भवति ।
' जाइ ' ' जाञ्च ' । प्रा० ४ पाद । ध्यानं, स्या० २ उ० । आच० ।

काङ्-ध्याति-स्त्री० । ' भाञ्च ' शब्दार्थे, प्रा० ४ पाद ।

काङ्ग-ध्यात-त्रि० । अनुप्रक्षिते, स्या० ३ उ० ४ उ० ।

काङ्ग-ध्यात-त्रि० । ध्येये, आच० ४ अ० ।

काठ-न० । देशी-कार्पासफले, दे० ना० ३ वर्ग ।

कान-काट-पुं० । ऊट्-णिच्-अच् । निकुञ्जे कान्तारे, वणाऽऽदी-
नां च मार्जने, वाच० । लतागहने, दे० ना० ३ वर्ग ।

काडन-काटन-न० । जोषे, स्या० ४ उ० २ उ० । प्रस्फोटने,
स्या० ४ उ० २ उ० ।

काण-ध्यान-न० । ' ध्ये ' चिन्तायाम् । आ० चू० ४ अ० । ध्यायते
चिन्त्यते वस्त्वनेन, ध्यातिर्वा ध्यानम् । प्रव० ६ द्वार । " साध्व-
सत्यह्यां भः " ॥ उ । २ । २६ ॥ इति ध्यस्य ऊः । प्रा० २ पाद ।
चिन्तायाम्, आ० चू० ४ अ० । परिणामस्थिरतायाम्, अष्ट० ६
अष्ट० । एकाऽऽलम्बनसदृश्यस्य सदृशप्रत्ययस्य च प्रत्ययान्ति-
शुक्लप्रवादे, यो० १२ वि० । आन्तर्मुहूर्त्तमात्रकालमेकाग्रचित्त-
ताभ्यवसाने, प्रव० ६ द्वार । एकाग्रव्यवनेन मनःस्थैर्ये, विशेष० ।
सुत्र० । योगनिरोधे, स० १ सम० । प्रश्न० । पञ्चा० । स्या० ।
य० । सुत्र० ।

विषयसूची-

- (१) ध्यानस्वरूपम् ।
- (२) ध्यानस्य चतुर्विधम् ।
- (३) ध्यानाध्यानयोर्विवेचनम् ।
- (४) ध्यानस्यैव भेदनिरूपणम् ।
- (५) प्रशस्ताप्रशस्तानि ध्यानानि ।
- (६) ब्रह्माश्रमध्यानस्य विशेषतो वर्णनम् ।
- (७) धर्मध्यानस्य वर्णनम् ।
- (८) तत्र प्रसङ्गतो ज्ञानदर्शनचारित्र्यवैराग्यज्ञावनानां
स्वरूपप्रदर्शनम् ।
- (९) देशद्वारे परिणतापरिणतयोगानां स्थाननिर्द्देशनम् ।
- (१०) कालाऽऽसनाऽऽलम्बनक्रमद्वाराणि ।
- (११) ध्यातव्यद्वारे ध्यातव्यभेदप्रतिपादनम् ।

(१२) ध्यातुः स्वरूपस्य निरूपणम् ।

(१३) तत्रानुप्रेक्षालेभ्याल्लिङ्गद्वाराणि ।

(१४) फलद्वारे आलम्बनाऽऽदिविस्तरः ।

(१५) ध्यातव्यद्वारस्य विशेषतो विवरणम् ।

(१६) संसारप्रतिपक्षतया मोक्षहेतुध्यानमिति निरूपणम् ।

(१७) ध्यानाष्टकेन ध्यानस्य कक्षाऽऽदिनिरूपणम् ।

(१) ध्यानस्वरूपम्—

उपयोगे विजातीय-प्रत्ययाव्यवधानाच्च ।

शुभैकप्रत्ययो ध्यानं, सुद्धमाऽऽनोसमन्वितम् ॥ ११ ॥

(उपयोग इति) उपयोगे स्थिरप्रदीपसदृशो धारावन्ने ज्ञाने,
विजातीयप्रत्ययेन तद्विच्छेदकारिणा विषयान्तरसंचारेणाल-
क्ष्यकालेनापि, अव्यवधाननागानन्तरितः, शुभैकप्रत्ययः प्रशस्तै-
कार्यबोधो, ध्यानमुच्यते; सुद्धमाऽऽनोसमन्वितताऽऽदिविषयसु-
द्धमाऽऽलोचनेन, समन्वितं सहितम् । द्वा० १७ द्वा० ।

ध्यानं च विमले बोधे, सदैव हि महात्मनाम् ।

सदा प्रसृमरोऽनन्ने, प्रकाशो गगने विधोः ॥ १२ ॥

(ध्यानं चेति) विमले बोधे च सति, महात्मनां सदैव हि
ध्यानं भवति, तस्य तन्निवृत्तत्वात् । दृष्टान्तमाह-अनन्नेऽनन्नादि-
ते गगने, विधोरुदितस्य प्रकाशः सदा प्रसृमरो भवति, तथाऽ-
वस्थास्वामाव्यादिति । द्वा० २४ द्वा० ।

(२) तत्तत्तुर्विधम्—

चचारि जाणा पञ्चत्ता । तं जहा-अष्टे जाणे, रोदे जाणे,
धम्मे जाणे, सुके जाणे ।

सुगमं चैतद्-नवरं-ध्यातव्यो ध्यानानि, अन्तर्मुहूर्त्तमात्रं कालं
चित्तस्थिरतालक्षणानि । उक्तं च-"अन्तो मुहुत्तमिच्छं, चित्ताऽव-
स्थाणमेगवत्पुष्पि । उचमत्थाणं जाणं, जोगनिरोहो जिणायं
ति" ॥ १॥ तत्र ऋतं दुःखं, तस्य निमित्तं, तत्र वा जवम्, ऋते वा
पीडिते जवमार्थं ध्यानं, दुष्टाभ्यवसायो हिंसाऽऽद्यतिकीर्यानुगतं
रौक्षं, धृतचरणधर्मादनपेतं धर्म्यं, शोधयत्यष्टप्रकारं कर्ममलं,
शुभं वा फलमयतीति शुक्लम् । स्या० ४ उ० १ उ० । वि-
शे० । घ० । ज० । ग० । औ० । आ० चू० । तत्र ध्यातिर्ध्यान-
मिति भावसाधनः, तत्पुनः कालतोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रं, भेदतस्तु
चतुःप्रकारमार्चाऽऽदिभेदेन, ध्येयप्रकारास्त्वमनोहविषयसम्प्र-
योगाऽऽद्यः । तत्र शोकाऽऽक्रन्दनविषयपनाऽऽदिलक्षणमार्चं, ते-
न उत्सन्नवधाऽऽदिलक्षणं रौक्षं, तेन जिनप्रणीतभावभ्रक्षानाऽऽ-
दिलक्षणं धर्म्यं, तेन अवघासंमोहाऽऽदिलक्षणं शुक्लम् । तेन
फलं पुनरेषां तिर्यङ्मरकदेवगत्या विमोक्षाऽऽद्यमिति क्रमेण
अयं ध्यानसमासार्थः । व्यासार्थस्तु-ध्यानशतकाद्वत्सेयः । तच्चे-
दं ध्यानशतकम्-अस्य च महार्थत्वाद्भक्तुतः शास्त्रान्तरत्वाच्च
प्रारम्भ एव विज्ञविनायकोपशान्तये महत्कार्यमिष्टदेवतानम-
स्कारमाह-

वीरं सुकज्जाण-ऽगिदह्मकामिंधणं पणमिच्छणं ।

जोईसरं सरणं, जाणज्जयणं पवक्खामि ॥ १ ॥

वीरं सुकज्जध्यानानिदग्धकर्मन्धनं, प्रणम्य, ध्यानाध्ययनं प्रव-
ह्यामीति योगः । तत्र ' ईर ' गतिप्रेरणयोरित्यस्य विपूर्वस्याज-
न्तस्य विशेषेण ईरयति कर्म गमयति, याति वेह शिवमिति वीरः;
तं वीरं, किञ्चिदृष्टम्, इत्यत आह-शुचं क्लाममयतीति-शु-

कुं, शोकं ग्लपयतीत्यर्थः । 'ध्वै'-ध्यायने चिन्त्यतेऽनेन तत्त्वमिति ध्यानम्, एकाग्रचित्तनिरोध इत्यर्थः । शुक्लं च तद् ध्यानं च, तदेव कर्मेन्धनदहनानादिभिः शुक्लध्यानाग्निः, तथा मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगैः क्रियत इति कर्म-ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदि, तदेवातितीव्रदुःखान्ननिवन्धनत्वादिन्धनं कर्मेन्धनं, ततश्च शुक्लध्यानाग्निना दग्धं स्वस्वभावापनयनेन प्रस्मीकृतं कर्मेन्धनं येन स तथाविधः, न प्रणम्य, प्रकर्षेण मनोवाक्काययोगैर्नित्यैः । किम् ? समानकर्तृकयोः पूर्वकाद्ये क्त्वा-प्रत्ययविधानाद् ध्यानाध्ययनं प्रवक्ष्यामीति योगः । तत्राधीयत इत्यध्ययनं, कर्मणि द्युट्, पठ्यत इत्यर्थः । ध्यानप्रतिपादकमध्ययनं ध्यानाध्ययनम् । तद्याथात्म्यमङ्गीकृत्य प्रकर्षेण बद्ध्येऽभिधास्ये, किंविशिष्टं बीरं प्रणम्य ? इत्यत आह-योगेश्वरं, योगीश्वरं वा । तत्र युज्यन्त इति योगा मनोवाक्कायव्यापारलक्षणः, तैरीश्वरः प्रधानः, तम् । तथाहि-अनुत्तरा एव भगवतो मनोवाक्कायव्यापारा इति ।

यथोक्तम्-

"द्वयमणोजोपणं, मणनानीणं अणुत्तराणं च ।
संसयवोच्छिर्त्तं के-वलेण नाऊण सति कुण्ड ॥ १ ॥
रिभियपयस्सरसरत्वा मिच्छितरतिरिच्छसगिरपरिणामा ।
मणणेव्वाणी वाणी, जौयणनीहारिणी चेव ॥ २ ॥
एक्का य अणेगेसि, संसयवोच्चेयणमि अपरिहया ।
न य निविज्जह सोआ, तिप्पह सव्वाउपणं पि ॥ ३ ॥
सव्वसुरेहितो वि हु, अहिगो कंतो य कायजोगो से ।
तह वि य पसंतरुवे, कुण्ड सया पाणिसंघाप" ॥४॥ इत्यादि ।
युज्यते वाऽनेन केवलज्ञानाऽऽदिनाऽऽत्मेति योगो धर्मशुक्लध्यानलक्षणः । स येषां विद्यते इति योगिनः साधवः, तैरीश्वरः, तदुपदेशेन तेषां प्रयुक्तः, तत्संबन्धादिति । तेषां वा ईश्वरो योगीश्वरः प्रभुः स्वामीत्यनर्थान्तरम् । तं योगीश्वरम् । अथवा योगिस्मार्त्य-योगिनां चिन्त्यं, ध्येयमित्यर्थः । पुनरपि स एव विशेष्यते-शरण्यं-तत्र शरणे साधुः शरण्यः, तं रागाऽऽदिपरिभूताऽऽश्रितसत्त्ववत्सलं, रक्तकमित्यर्थः । ध्यानाध्ययनं प्रवक्ष्यामीत्येतद् व्याख्यातमेव ।

अत्राऽऽह-यः शुक्लध्यानाग्निदग्धकर्मेन्धनः स योगीश्वर एव, यश्च योगीश्वरः स शरण्य एवेति गतार्थे विशेषणे । न । अभिप्राषापरिज्ञानात् । इह शुक्लध्यानाग्निदग्धकर्मेन्धनः सामान्यकेवल्यपि जवति, न त्वसौ योगेश्वरः, वाक्कायातिशयाभावात्; स एव च तत्त्वतः शरण्य इति ज्ञापनार्थमेवापुमेतदपि । तथा चोजयपदव्यभिचारे एकपदव्यभिचारे अज्ञातज्ञापनार्थं च शास्त्रे विशेषणान्निधानमनुज्ञातमेव पूर्वमुनिभिरित्यलं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ १ ॥

(३) साम्प्रतं ध्यानाध्ययनलक्षणं प्रतिपादयन्नाह-
जं थिरमज्झवसाए, तं जाणं जं चञ्चं तयं चित्तं ।
तं हुज्ज जावणा वा, अणुपेहा वा अद्व चित्ता ॥ २ ॥
यदित्युद्देशः, स्थिरं निश्चलम्, अध्ववसानं, मन एकाग्रताऽऽगम्यनमित्यर्थः । तदिति निर्देशे, ध्यानं-प्राङ्निरूपितशब्दार्थम् । ततश्चेतुक्तं जवति-यस्तिथिरमध्यवसानं तद्विज्ञानमभिधीयते, यच्चलमिति यत्पुनरनवस्थितं तच्चित्तम् । तच्चौघतस्त्रिधा भवतीति दर्शयति । तद्वेज्ञावना वेति-तच्चित्तं भवेत् । का ? जावना-जाव्यत इति भावना, ध्यानाभ्यासक्रियेत्यर्थः । वा विभाषायां, अनुपेक्षा जेति-अनु प्रश्नाद्भावे, प्रेक्षणं प्रेक्षा, सा च स्मृतिः, ध्यानाद्गृह्य

चित्तचक्षेत्यर्थः । वा पूर्ववत् । अथवा (चित्ते चित्ते) अथवाशब्दः प्रकारान्तरप्रदर्शनार्थः । चिन्तेति-था खलूकप्रकारद्वयरहिता मनश्चेष्टा, सा चिन्तेति गाथार्थः ॥ २ ॥

इत्थं ध्यानाध्ययनलक्षणमोघतोऽभिधायाधुनाऽध्ययनमेव कालस्वामिन्यां निरूपयन्नाह-

अंतोमुहुत्तमिच्छं, चित्तावस्थाणमेगवत्सुमि ।

उत्तमथाणं जाणं, जोगनिरोहो जिणाणं तु ॥ ३ ॥

इह मुहुर्त्तः सप्तसप्ततिलवप्रमाणः कालविशेषो भव्यते । (आ-व०) अन्तर्मध्यकरणे, ततश्च अन्तर्मुहुर्त्तमात्रं, कालमिति गम्यते । मात्रशब्दस्तदधिककालव्यवच्छेदार्थः । ततश्च जिह्रमुहुर्त्तमेव कालम्, किम् ? चित्तावस्थानमिति-चित्तस्य मनसः, अवस्थानं चित्तावस्थानम्, अवस्थितिरवस्थानं, निष्प्रकम्पतया वृत्तिरित्यर्थः । क ? एकवस्तुनि-एकमाद्वितीयं, वसन्त्यस्मिन् गुणपक्षावा इति वस्तु-चेतनाऽऽदि; एकं च तद्वस्तु च एकवस्तु, तस्मिन् । अवस्थानां ध्यानमिति-तत्र उद्भास्यतीति उद्भा-पिधानं, तच्च ज्ञानाऽऽदीनां गुणानामावरकत्वाद् ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदित्वात् प्रातिकर्मे, उद्धानि स्थिताः उद्भास्याः, अक्रेयलिन इत्यर्थः । तेषां उद्भास्थानां, ध्यानं प्राग्वत् । ततश्चायं समुदायार्थः-अन्तर्मुहुर्त्तकालं यच्चित्तावस्थानम् एकास्मिन् वस्तुनि तत् छद्मस्थानां ध्यानमिति । योगनिरोधो जिनानां स्थितिः । तत्र योगास्तत्त्वत औदारिकाऽऽदिशरीरसंयोगसमुत्था आत्मपरिणामविशेषव्यापारा एव । यथोक्तम्-" औदारिकाऽऽदिशरीरयुक्तस्याऽऽत्मनो वीर्यपरिणतिविशेषः काययोगः; तथौदारिकवैक्रियाऽऽहारकशरीरव्यापाराऽऽहतवाङ्मयसमूहसाविन्याज्जीवव्यापारो वायोगः; तथौदारिकवैक्रियाऽऽहारकशरीरव्यापाराऽऽहतमनोऽव्यसमूहसाविन्याज्जीवव्यापारो मनोयोग इति । अमीषां निरोधो योगनिरोधः, निरोधनं निरोधः, प्रलयकरणमित्यर्थः । केषां ? जिनानां केवलज्ञानां, तुशब्द एवकारार्थः । स चावधारणे, योगनिरोध एव, न तु चित्तावस्थानं, चित्तस्यैवाभावात् । अथवा योगनिरोधो जिनानामेव ध्यानं, मान्येयम्, अशक्यत्वादित्यलं विस्तरेण । यथा चायं योगनिरोधो जिनानां ध्यानं यावन्तं च कालं तद्वत्त्येतदुपरिष्ठाद्व्याम इति गाथार्थः ॥३॥

साम्प्रतं छद्मस्थानामन्तर्मुहुर्त्तात्परतो यद्ववति,

तदुपदर्शयन्नाह-

अंतोमुहुत्तपरओ, चित्ता जाणंतरं व हुज्जाहि ।

सुचिरं वि हुज्ज बहुव-त्थुसंकमे जाणसंताणो ॥ ४ ॥

अन्तर्मुहुर्त्तात्परत इति-भिन्नमुहुर्त्तादूर्ध्वं, चित्ता प्रागुक्तस्वरूपा, तथा ध्यानान्तरं वा भवेत् । तत्रेह न ध्यानादन्यद् ध्यानं ध्यानान्तरं परिगृह्यते, किं तर्हि ? जावनाऽनुपेक्षाऽऽत्मकं चेत इति । इदं च ध्यानान्तरं तदुत्तरकालजाविनि ध्याने सति जवति, तत्राप्ययमेव न्याय इति कृत्वा ध्यानसन्तानप्राप्तिर्यतः, अतस्तमेव कालमानं वस्तुसंकमकारेण निरूपयन्नाह-सुचिरमपि प्रभूतमपि, कालमिति गम्यते । भवेत्, बहुवस्तुसंकमे सति, ध्यानसन्तानो ध्यानप्रवाह इति । तत्र बहूनि च तानि वस्तूनि बहुवस्तूनि, आत्मगतपरगतानि गृह्यन्ते । तत्राऽऽत्मगतानि मनःप्रवृत्तीनि, परगतानि रुपाऽऽदीनीति, तेषु संक्रमः संचरणमिति गाथार्थः ॥४॥

(४) अथ ध्यानम्यं भेदानाह-
कायाऽऽदिविद्विक्किं, निव्वं पडयं च पडजं च ।
जह मीहस्म गतीओ, मेदा च पुता दया चेव ।
पुनरुदाध्यवसायाऽऽत्मकं चित्तं त्रिधा-कायिकं, वाचिकं,
मानसिकं च । कायिकं नाम-यन्कायव्यापारेणोपयुक्तो प्रकृत्वा-
रणिक् करोति, कर्मवजा संश्रानाहोपाह्मिष्ठेति । वाचिकं
तु-मपेदरी निरपथा भाषा भाषिणया, नहशी सावचेति
धिनशेपुरस्सरं यज्ञायते । यद्वा-धिकायाऽऽदिव्युदासेन पुनपरा-
दत्तेनाऽऽदिकमुपयुक्तः करोति नवाचिकम् । मानसं तु-एकस्मिन्
पस्सुनि चित्तस्यैकाग्रता । पुनरेकं चिन्तितं-तीव्रं, मृदुकं च,
मध्यं च । तत्र तीव्रमुक्तम्, मृदुकं च मन्दम्, मध्यं च-नाति-
तीव्रं नातिमृदुकमित्यर्थः । यथा सिद्धय गतयस्तिष्ठो भवन्ति ।
नद्यथा-मन्दा च, प्लुता, द्रुता च । तत्र मन्दा-धिलाम्बिता,
प्लुता-नातिमन्दा नाति त्वरिता, द्रुता-अतिशीघ्रवेगा । ५० ।
इत्थं नायन् सप्रसङ्गं ध्यानस्य सामान्येन सकृन्मुक्तम्, अगुणा
विशेषलक्षणविधिसया ध्यानोद्देशं विशिष्टकलेहेतु-

भावं च सङ्क्षेपतः प्रदर्शयन्नाह-
(५) प्रशब्दनाप्रशब्दानि ध्यानानि-
अटं ? इदं २ धम्मं ३, मुक्कं ४ म्हाणाइं तत्तय अंताइं ।
निव्वाणसाहणइं, भवकारणपट्टाणइं ॥ ५ ॥

आर्से, रौद्रं, धम्मं, मुक्कम् । तत्र ऋतं दुःखं, तन्निमित्तो दृढोऽप्य-
वसायः, ऋते जयमात्तं, किञ्चिद्विषयमित्यर्थः । हिंसाऽऽद्यतिक्रियायुगलं
रौद्रम् । चरणशून्यधर्मानुत्तं धम्मम् । शोधयत्यष्टप्रकारं कर्ममलं, शुचं
या ह्यामयतीति शुक्लम् । अमूनि ध्यानानि वर्धन्ते । अयुना फलहे-
तुवन्नुपदर्शयति-तत्र ध्यानचतुष्टये, अन्ते चरमे-सूत्रक्रमप्रामा-
न्यात् धर्मशुद्धे इत्यर्थः । किम् ? निव्वाणसाधने । इह निवृत्तिर्नि-
र्वाणं, सामान्येन सुखमभिधीयते । तस्य साधने, कारणे इत्यर्थः ।
तत्र-“ अट्टेण तिरिक्खगतिं, रौद्रज्जाणेण ॥ १ ॥ ” इति यदुक्तं,
धर्मेण देवलोचं, सिद्धिगतिं सुज्जाणेण ॥ १ ॥ ” इति यदुक्तं,
तदपि न विरुध्यते । देवगतिरिच्छिगत्याः सामान्येन सुखासक्ते-
रिति । अथापि निर्वाणं मोक्षः, तथाऽपि पारम्पर्येण धर्मध्यानस्या-
पि तत्साधनत्वाद्विरोध इति । तथा भवकारणमार्गं रौद्रं इति ।
तत्र भवस्यस्मिन् कर्मवशवर्त्तिनः प्राणिन इति भवः-संसार-
एव, तथाऽप्यत्र व्याख्यानतो विशेषप्रतिपक्षेतिर्यङ्मनारक-
भवग्रह इति गार्थार्थः ॥ ५ ॥ आच० ४ अ० । सम्म० ।

(६) अथ शुभाशुभध्यानज्ञापनार्थमिदमाह-
वसरसर्गफासा, इट्ठाणिट्ठा विभासिया सुचे ।
अहिक्किच्च दव्वेसेसा, ताहि उ साहिज्जे भावो ॥

सुत्रे प्रज्ञापनाऽऽदौ, कृष्णाऽऽदीनां वेश्यानां यद्गर्गन्धरसस्प-
र्शाः, इष्टा अनिष्टाश्च, विभाषिता विविधमनेकैरुपमानैर्वर्णिताः ।
(वेश्यावर्णनं 'लेस्सा' शब्दे वक्ष्यते) तदेतत् सर्वमपि दव्वेसे-
इया अधिक्क्य प्रतिपत्तव्यम् । तामिच्छ दव्वेसेयाजिः शुभाशु-
भाभ्यवसायरूपः साध्यते भावः । वृ० १ व० । आच० । दर्श० ।
(आर्तध्यानवक्तव्यता 'अट्टम्भाण' शब्दे प्रथमजने २३५ पृष्ठे
निरूपिता । रौक्क्यानवक्तव्यता तु 'रौद्रज्जाण' शब्दे वक्ष्यते)
धर्मशुफलध्यानयोस्तु परमार्थतो ध्यानत्वाद्वैव व्याख्या ।

(७) साम्प्रतं धर्मध्यानावसरः, तत्र तदभिधिसवै-
वाऽऽविदं चारणायाह्वयमाह-

जाणस्स भावणाओ, देसं काळं तद्वाऽऽसणवित्तेसं ।
आल्लवण कम्मं का-इअव्वयं जं अ ग्हायारो ॥ १८ ॥
तत्तोऽणुपेहाओ, वेस्ता लिंगं फलं च नाळण ।
धम्मं जाइज गुणी, तक्कयजोगो तओ सुक्कं ॥ १९ ॥

ध्यानस्य प्राह्मणिकपितृशब्दाद्येव, किम् ? भावनाः-ज्ञानाऽऽद्याः,
ज्ञावेति योगः । किं च-देशं तदुचितं, कालं, तथाऽऽमनविशेषं
तदुचितमिति, मातृमनं वाचनाऽऽदि, तथा ये च च्यातारः-अप्रमादाऽऽ-
तथा ध्यातव्यं ध्येयमाह्वाऽऽदि, तथा ये च च्यातारः-अप्रमादाऽऽ-
दियुक्ताः, ततोऽनुप्रेक्षाः-ध्यानोपरमकाव्यगोऽनित्यत्वाऽऽ-
द्यालोचनारूपाः, तथा ध्येयाः-अद्या एव, तथा लिङ्गं-अद्याना-
ऽऽदि, तथा फलं-सुरलोकाऽऽदि । अशब्दः स्वगतनेकभेदप्र-
दर्शनपरः । एतद् ज्ञाया, किम् ?, धर्ममिति-धर्मध्यानं, ध्याये-
गुनिरिति । तत्कृतयोगः-धर्मध्यानकृतान्यासः, ततः पश्चात्,
शुफलध्यानमिति गाथाद्वयसमासाद्यः । व्यासार्थं तु प्रतिद्वारं
ग्रन्थकारः स्वयमेव वक्ष्यति । २८ । २९ ।

तत्राऽऽद्यद्वारावयवार्थप्रतिपादनायाऽऽह-

पुव्वकयव्वजासो भा-वणाहिं जाणस्स जुगयमुवेइ ।
ताओ अ नाणदंसण-चरित्तवेरगानिअयाओ ॥ ३० ॥
“वेरगजणिआओ” इति पाठान्तरम् ।

पूर्वं ध्यानात्प्रथमं, कृतो निर्वासितः, अस्यास आसेयनासक्तणो
येन स तथाविधः, काभिः पूर्वकृताऽप्यासः ?-भावनाजिः करण-
भूताजिः, जावनासु वा जावनाविषये पश्चाद्, ध्यानस्याधिष्ठितस्य,
योग्यनाम-अनुरूपताम्, उपैति यातीत्यर्थः । ताश्च भावना ज्ञान-
दर्शनचारित्र्यवैराग्यानियता वर्त्तन्ते, नियता इति परिच्छिन्नाः ।
पाठान्तरे वा जनिता इति गार्थार्थः ॥ ३० ॥

(८) साम्प्रतं ज्ञानभावनास्वरूपं गुणदर्शनायेदमाह-
णाणे निव्वज्जासो, कुणइ मयोधारणे विसुद्धिं च ।
नाणगुणमुणिअसारो, तो जाइ सुनिच्चमईओ ॥ ३१ ॥
ज्ञाने शुद्धिज्ञाने, नित्यं सदा, अन्यास आसेयनासक्तणः, करोति
निर्वचयति, किम् ?, मनसोऽन्तःकरणस्य, चेतस इत्यर्थः । धार-
णमशुभस्यापारनिरोधनावस्थानमिति ज्ञायता । तथा विशुद्धिं च,
तत्र विशोधनं विशुद्धिः-सूत्रार्थयोरिति गम्यते । ताम्, चशब्दाद्
भवनिर्वेदं च । एवं ज्ञानगुणज्ञातसार इति-ज्ञानेन गुणानां जीवा-
जीवाऽऽश्रितानां, 'गुणपर्यायं च दव्वम' इति वचनात्, पर्याया-
णां च तद्विनाभावानां (सुनिता) ज्ञातः सारः परमार्थो येन
स तथोच्यते, ज्ञानगुणेन वा ज्ञानमाहात्म्येनेति ज्ञावः । ज्ञानः
सारो येन, विश्वस्येति गम्यते । स तथाविधः । ततश्च पश्चाद्,
ध्यायति चिन्तयति, किंविशिष्टः सन् ?, निश्चला निष्प्रकम्पा,
सम्यग्ज्ञानतोऽन्यथाप्रवृत्तिकम्परहितेति भावः । मतिवृत्तिस्य
स तथाविध इति गार्थार्थः ॥ ३१ ॥ उक्ता ज्ञानसाधना ।

साम्प्रतं दर्शनभावनास्वरूपं गुणदर्शनायेदमाह-
संकाइदोसरहिओ, दंसणसुद्धीइ जाणम्मि ॥ ३२ ॥
होइ असंमूढमणो, दंसणसुद्धीइ जाणम्मि ॥ ३३ ॥
(संकादिदोसरहितं च) यद्गुणं यद्वा, आदिशब्दात्काह्वाऽऽदि-

परिग्रहः । उक्तञ्च—“शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्साऽन्यदृष्टिप्रहांसापर-
पाखणसंस्तवाः सम्यग्दृष्टेरतीचाराः” इति । (एतेषां च स्वरूपं प्र-
त्याख्यानाध्ययने न्यक्षेण वक्ष्यामः) तत्र शङ्काऽऽद्य एव सम्य-
क्त्वाऽऽख्यप्रथमगुणातिचारत्वाद्दोषाः शङ्काऽऽदिदोषाः, तैः रहि-
तः त्यक्तः; उक्तदोषरहितत्वादेव । किम् ?-प्रथमस्थैर्याऽऽदिगुणग-
णोपेतः । तत्र प्रकरणेन श्रमः प्रथमः खेदः । स च स्वपरसमयत-
त्वाधिगमरूपः, स्थैर्यं तु जिनशासने निष्प्रकम्पता । आदिशब्दान्
प्रज्ञावनाऽऽदिपरिग्रहः । उक्तञ्च—“सपरसमये कोसलं, धिरिया
जिणसासणे पभावणया । आययणसेवजत्ती, दंसणदीवा गुणा
पंच” ॥१॥ प्रथमस्थैर्याऽऽद्य एव गुणाः, तेषां गणः समूहः, ते-
नोपेतो युक्तो यः स तथाविधः । अथवा-प्रशमाऽऽदिना स्थैर्या-
ऽऽदिना च गुणगणेनोपेतः । तत्र प्रशमाऽऽदिगुणगणः प्रथम-
संवेगनिर्वेदानुक्म्पाऽऽस्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणः; स्थैर्याऽऽदिस्तु
दर्शित एव । य इत्थम्भूतः, असौ जवत्यसंसृढमनाः, तत्त्वान्तरे-
ऽप्रान्तचित्त इत्यर्थः । दर्शनशुद्ध्योक्तलक्षणया हेतुभूतया, क ?,
ध्याने इति गाथार्थः ॥ ३२ ॥ उक्ता दर्शनभावना ।

साम्प्रतं चारित्रभावनास्वरूपं गुणदर्शनायेदमाह-
नवकम्पाणायाणं, पोराणविणञ्जरं सुभादाणं ।

चारित्रभावणाए, भायमयत्तेण य समेइ ॥ ३३ ॥

नवकर्मणामनादानमिति-नवान्युपचीयमानानि प्रत्यग्राणि ज्ञेय-
न्ते, क्रियन्ते इति कर्माणि-ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदीनि, तेषामनादा-
नमग्रहणम्; चारित्रभावनया समेति गच्छतीति योगः । तथा
पुराणविनिर्जरा-चिरन्तनक्षपणमित्यर्थः । तथा ब्रुभाऽऽदान-
मिति-ब्रुमं पुण्यं सम्यक्त्वाहास्यरतिपुरुषवेदब्रुभायुर्नामगोत्रा-
त्मकं, तस्याऽऽदानं ग्रहणम् । किम् ?-चारित्रभावनया हेतुभूतया
ध्यानं, चशब्दान्नवकर्मनादानाऽऽदि वा; अयत्नेनाक्लेशेन, समेति
गच्छति, प्राप्नोतीत्यर्थः ।

तत्र चारित्रभावनेति कोऽर्थः ? , 'चर' गतिभक्षणयोरित्यस्य
“असिलूधूसूखनिसहचर इवः” ॥३१॥१८४॥ इति (पाणि०)
इत्रप्रत्ययान्तस्य चरित्रमिति भवति । चरन्त्यनिन्दितमने-
नेति चरित्रं—क्षयोपशमरूपं, तस्य ज्ञावश्चारित्रम् । एतदुक्तं
भवति-इहान्यजन्मोपात्ताष्टविधकर्मसंचयापचयाय चरणभा-
षः चारित्रमिति, सर्वसावधयोगविनिवृत्तिरूपा क्रियेत्यर्थः ।
तस्य ज्ञावनाऽभ्यासश्चारित्रभावनेति गाथार्थः । उक्ता चारि-
त्रभावना ॥ ३३ ॥

साम्प्रतं वैराग्यभावनास्वरूपं गुणदर्शनार्थमाह-
सुविइअजगस्सहाआ, निसंसंगो निव्वओ निरासो अ ।

वेरगगजाविअमणो, जाणम्मि सुनिच्चलो होइ ॥ ३४ ॥

सुष्ठुतीव विदितो ज्ञातः जगतश्चराचरस्य । यथोक्तम्-

“जगन्ति जङ्गमान्याहु-जगद् ज्ञेयं चराचरम् ॥”

स्वो भावः स्वज्ञावः ।

“जन्म मरणाय नियतं, बन्धुर्धुःस्त्राय धनमनिवृत्तये ।

तन्नास्ति यत्र विपदे, तथापि लोको निरालोकः” ॥१॥

इत्यादिवृत्तानां येन स तथाविधः । कदाचिदेवंचूतो-
ऽपि कर्मपरिणतिवशात् ससङ्गो भवत्यत आह-
निःसङ्गो विषयस्नेहसङ्गरहितः । एवम्भूतोऽपि कदाचित् सभयो
जवत्यत आह-निर्भयः-इहलोकाऽऽदिसत्तजयविप्रमुक्तः । कदा-
चिदेवम्भूतोऽपि विशिष्टपरिणत्यभावात् परलोकमधिकृत्य सा-
ऽऽशंसो भवत्यत आह-निराशश्च-इहपरलोकाऽऽशंसाविप्रमुक्तः,

चशब्दास्तथाविधक्रोधाऽऽदिरहितश्च । य एवंविधो वैराग्य-
ज्ञावितमना जवति स खल्वज्ञानाऽऽद्युपचररहितत्वाद् ध्याने
सुनिश्चलो भवतीति गाथार्थः ॥ ३४ ॥ उक्ता वैराग्यभावना,
मूलद्वारगाथाद्ये ध्यानस्य भावना इति व्याख्यातम् ।

(६) अधुना देशद्वारव्याचिख्यासयाऽऽह-

निचं चित्र जुवइपसू-नपुंसगकुसील (परि वज्जिअं जइणो ।

ठाणं विअणं जणिअं, विसेसओ जाणकालम्मि ॥ ३५ ॥

नित्यमेव सर्वकाळमेव, न केवलं ध्यानकाळ इति । किम् ?-युवति-
पशुनपुंसककुशीलपरिवर्जितं, यतेः स्थानं विजनं भणितमिति ।
तत्र युवतिशब्देन मनुष्यस्त्री, दैवी च परिगृह्यते । पशुशब्देन तु
तिर्यक्स्त्रीति । नपुंसकं प्रतीतं, कुलितं निन्दितं शीघ्रं वृत्तं ये-
षां ते कुशीलाः, ते च तथाविधा घृतकाराऽऽद्यः ।

उक्तञ्च-

“जुइयरसोलमैठा, घट्टा उल्लामगाइणो जे य ।

एते इति कुसीला, वज्जेयवा पयत्तेण” ॥ १ ॥

युवतिश्च पशुश्चेत्यादिवृत्तः । युवत्यादिभिः, परि समन्ताद्, य-
जितं रहितमिति विग्रहः । यतेस्तपस्विनः साधोः, एकग्रहणे
तज्जानीयग्रहणमिति साध्वाश्च । किं ? , स्थानमवकाशशक्त-
णम् । तदेव विशेष्यते-युवत्यादिव्यतिरिक्तशेषजनापेक्षया वि-
गतं जनं विजनं, भणितमुक्तं, तीर्थकरैर्गणधरैश्चेदमेवंचूतं नि-
त्यमेव, अन्यत्र प्रवचनोक्तदोषसंज्ञाद्, विशेषतो ध्यानकाल
इति । अपरिणतयोगाऽऽदिनाऽन्यत्र ध्यानस्याऽऽराधयितुम-
शक्यत्वादिति गाथार्थः ॥ ३५ ॥

इत्थं तावदपरिणतयोगाऽऽदीनां स्थानमुक्तम्, अधुना

परिणतयोगाऽऽदीनाधिकृत्य विशेषमाह-

धिरकयजोगाणं पुण, मुणीण जाणे सुनिच्चलमाणं ।

गामम्मि जणाइन्ने, सुन्नेऽरन्ने व न विसेसो ॥ ३६ ॥

तत्र स्थिराः संहननधृतिभ्यां बलवन्त उच्यन्ते, कृता निर्वाचिताः,
अन्यस्ता इति यावत् । के ?-युज्यन्त इति योगाः-ज्ञानाऽऽदिभा-
वनाऽऽदिव्यापाराः, सत्तसुव्रतपःप्रभृतयो वा यैस्ते कृतयोगाः,
स्थिराश्च ते कृतयोगाश्चेति विग्रहः । तेषाम् । अत्र च स्थिरकृतयोग-
योश्चतुर्भङ्गी जवति । तद्वयथा-“धिरं शामेगे णो कयजोगं” इत्या-
दि । स्थिरा वा पौनःपुन्यकरणेन परिचिताः कृता योगा यैस्ते तथा-
विधाः, तेषाम् । पुनःशब्दो विशेषणार्थः । किं विशिनष्टि ?-तृतीयभ-
ङ्गवतां, न शेषाणां, स्वभ्यस्तयोगानां वा । मुनीनामिति-मन्यन्ते
जीवाऽऽदीन्पदार्थानिति मुनयो विपश्चितः साधवः, तेषाम्, तथा
ध्याने अधिकृते एव धर्मध्याने, सुष्ठुतिशयेन निश्चलं निष्प्रकम्पं म-
नो येषां ते तथाविधाः, तेषाम् । एवंविधानां स्थानं प्रतिग्रामे जनाऽऽ-
कीर्णं, शून्येऽरण्ये वा, न विशेष इति । तत्र प्रसति बुद्ध्यादीन् गु-
णान् इति ग्रामः, गम्यो वा कराऽऽदीनामिति ग्रामः, सखिषेसवि-
शेषः । इह चैकग्रहणेन तज्जानीयग्रहणाग्ररखेट-कवन्टाऽऽदि-
परिग्रह इति । जनाऽऽकीर्णं जनाऽऽकुप्ते ग्रामे एवोद्यानाऽऽदौ,
तथा शून्ये तस्मिन्नेव, अरण्ये वा कान्तारे वेति, वा विकल्पेन
विशेषान्न जेदः, सर्वत्र तुल्यज्ञावत्वात् परिणतत्वात्तेषामिति
गाथार्थः ॥ ३६ ॥

तो जत्थ समाहाणं, होइ मणोवयणकायजोगाणं ।

चूओवरोहरहिओ, सो देसो जायमाणस्स ॥ ३७ ॥

यत एतदुक्तमतस्तस्मात् कारणाद्, यत्र ग्रामाऽऽदौ स्थाने, स-

माधानं स्वास्थ्यं, भवति जायते । केयाम् ? इत्यत आह-मनो-
चाक्षादययोगानां प्रादुर्गतिरपि स्वकृपाणामिति । आह-मनोयोग-
समाधानमस्तु, चाक्षादययोगसमाधानं त्वय कोपयुज्यते, न हि
तन्मयं ध्यानं भवति । अत्रोच्यते तत्समाधानम्-तावन्मनोयो-
गोपकारकं ध्यानमपि च तदामकं भवत्येव ।

यथोक्तम्-

“एवंविधा गिरा मे, चक्षत्वा परिस्मी ग यत्तव्या ।

इय वेयालिय वक्ष-स्स भासन्नो यादयं जाण ॥ १ ॥”

तथा—

“सुसमादियकरपाय-स्स अ कज्जे कारणम्मि जयणाप ।

किरियाकरणं जं तं, काश्यजाणं भवे जइणो ॥१॥”

न चात्र समाधानमात्रकारित्वमेव गृह्यते, किं तु पूर्वोपरोधरहि-
तः, तत्र भूतानि पृथिव्यादीनि, उपरोधस्तन्मघट्टनाऽऽदिलक्षणः,
तेन रहितः परित्यक्तो यः । एकप्रहणे तस्मात्तत्र प्रहणात् अनृताद-
त्ताऽऽदानमैपुनरप्रिग्रहाऽऽनुपरोधरहितश्च, स देशो, स्यायतः चि-
न्तयतः, उचिन्न इति शेषः । अयं गाथार्थः ॥३७॥ गतं देशद्वारम् ।
(१०) अघुना कालाऽऽसनाऽऽलम्बनक्रमद्वारेण क्रमप्राप्तं
कालद्वारमभिधित्सुराह-

कालो वि सो विष जहि, जोगसमाहानमुत्तमं लहइ ।

न उ दिवसनिषावेला-इनियमणं जाइयो भयिअं ॥३८॥

कलनं कालः, कलासमूहो वा, स चार्कतृतीयेषु द्वोपसमुत्पे-
क्ष-सूर्यगतिक्रियोपलक्षितो दिवसाऽऽदिरयस्येयः । अपिशब्दो
देशानियमेन तुल्यत्वसंज्ञावार्थः । तथा चाह-कालोऽपि स एव,
ध्यानोचित इति गम्यते । यत्र काले, योगसमाधानं मनोबो-
गाऽऽदिस्वास्थ्यम्, उत्तमं प्रधानं, लभते प्रप्नोति, न तु पुनर्नैव,
तुल्यत्वं पुनः शब्दार्थत्वादेव कारार्थत्वाद्वा । किम् ? दिवसनि-
षावेलाऽऽदिनियमनं ध्यायिनो प्रणितमिति । दिवसनिषे प्रतीते ।
वेला सामान्यत एव तदेकदेशो मुहूर्त्ताऽऽदिः । आदिशब्दात्पु-
ष्पाङ्गपराहाऽऽदिस्त्वा । एतन्नियमनं दिवसेत्यादिश्रुतं, ध्यायिनः
मत्त्वस्य, अणितमुक्तं, तीर्थकरणधर्मैवेति गाथार्थः । गतं
कासद्वारम् ॥३७॥

आसनविशेषद्वारं व्याचिख्यासयाऽऽह-

जविअ देहावस्था, जिआ ण जाणोवरोहिणी होइ ।

जाइजा तयवत्तो, त्रिओ निसन्नोऽनिसन्नो वा ॥३९॥

इह यैव काचित्, देहावस्था शरीरावस्था निपक्षताऽऽदिरूपा, कि-
म् ? जितेत्यभ्यस्ता, उचिता वा, तथाऽनुष्ठायमाना, न, ध्यानोपरो-
धिनी भवति-नाधिकृतधर्मध्यानपीमाकरी भवतीत्यर्थः । ध्यायेत,
तदवस्थ इति-संज्ञावस्था यस्य स तदवस्थः, तमेव विशेषतः
प्राऽऽह-स्थितः कायोत्सर्गेण, ईष्यताऽऽदिना निषण्ण उपविष्टो,
वीरासनाऽऽदिनाऽनिषण्णः शयितो दण्काऽऽयताऽऽदिना, वा
विभाषायांमिति गाथार्थः ॥३९॥

आह-किं पुनरयं देशकाद्याऽऽसनानामनियम इति ? अत्रोच्यते-

सन्वासु वट्टमाणा, मुण्णओ जं देसकालविट्ठासु ।

वरकेवडाइभावं, पत्ता बहुसो समियपावा ॥ ४० ॥

सर्वास्त्रित्यशेषास्तु, देशकालचेष्टास्त्विति योगः । चेष्टा देहावस्था,
किम् ? वर्तमाना अवस्थिताः, के ? मुनयः प्राकृतिरूपितशब्दा-
याः, यद्यस्मात्कारणात् ; किम् ? वरः प्रधानआसी केवलाऽऽदि-
भावश्च, तं, प्राप्ता इति । आदिशब्दान्नः पर्यायज्ञानाऽऽदिपरिग्रहः ।
४१७

किं सकृदेव प्राप्ताः ? , न । केवलवर्जं बहुशोऽनेकशः, किञ्चि-
द्विष्टाः ? , शान्तपापाः, तत्र पानयति नरकाऽऽदिष्विति पापम्,
शान्तमुपशमं नीतं पापं यैस्ते तथाविधा इति गाथार्थः ॥४०॥

तो देसकालविट्ठा-नियमो जाणस्स नत्थि समयम्मि ।

जोगाण समाहाणं, जह होइ तह पयइयव्वं ॥ ४१ ॥

यस्मादिति पूर्वगाथायामुक्तं, तेन सहास्याजिसंघन्धः, तस्माद् देश-
कालचेष्टानियमो, ध्यानस्य, नास्ति न विद्यते । कः ? समये भागमे, किं
तु योगानां मनःप्रभृतीनां, समाधानं पूर्वोक्तं, यथा भवति तथा
यतितन्वं यत्नः कार्य इत्यत्र नियम एवेति गाथार्थः ॥४१॥ गत-
मासनद्वारम् ।

अघुना आहम्बनद्वारावयवार्थप्रतिपादनायाऽऽह-

आलंबणाऽऽव्यायण-पुच्छणपरिअट्टणाणुचिंताओ ।

सामाइआइ एया-इ सद्धमाऽऽवस्सयाइ च ॥ ४२ ॥

इह धर्मस्यानाऽऽरोहणार्थमाहम्बन इत्यालम्बनानि, वाचन-
पुच्छना परायत्तनाऽनुचिन्ता इति । तत्र वाचनं वाचना, विनेयाय
निर्जरायै सूत्राऽऽदिनामित्यर्थः । शब्देन सूत्राऽऽदौ संज्ञायापनो-
दाय गुरुपुच्छनं प्रश्न इति । परिचर्त्तनं तु पूर्वोक्तोत्तरस्यैव सूत्राऽऽदे-
रविसरणनिर्जराणिमत्तमभ्यासकरणमिति । अनुचिन्तनमनुचि-
न्ता, मनसैवाविसरणनिमित्तं सूत्रानुसरणमित्यर्थः । वाचना च,
प्रश्नोत्तरादि द्वयः । एतानि च श्रुतधर्मानुगतानि वर्त्तन्ते । तथा
सामायिकाऽऽदीनि सद्धर्माऽऽवश्यकानि चेति । अमूनि तु चरणध-
र्मानुगतानि वर्त्तन्ते । सामायिकमादौ येषां तानि सामायिकाऽऽदी-
नि । सामायिकं प्रतीतम्, आदिशब्दान्मुखवायिकाप्रत्युपेक्षणाऽऽ-
दिलक्षणसकलचक्रबाससामाचारीपरिग्रहः । यावत्पुनरपि सा-
मायिकमिति । एतान्येव विधिष्वदासेव्यमानानि, सन्ति शोभनानि,
सन्ति च तानि चारित्रधर्माऽऽवश्यकानि चेति विग्रहः । आचवश्य-
कानि नियमतः करणीयानि । चः समुच्चये । इति गाथार्थः ॥४२॥

साम्प्रतममीयामेवाऽलम्बनत्वे नियन्धनमाह-

विसमम्मि समारोइइ, दहदव्वाऽऽलंबणो जहा पुरिसो ।

सुत्ताऽऽइकयाऽऽज्ञंओ, तह भाणवरं समारुइ ॥ ४३ ॥

विषमे निम्ने दुःसंचारे, समारोहति सम्यगपारिक्लेशेनोर्ध्वं
याति । कः ? दहं यत्नवत्, द्रव्यं रज्ज्याद्यालम्बनं यस्य स तथा-
विधः । यथा पुरुषः पुमान्कश्चित्सूत्राऽऽदिकृताऽऽहम्बनः, वाचना-
ऽऽदिकृताऽऽलम्बन इत्यर्थः । तथा तेनैव प्रकारेण, ध्यानवरं ध-
र्मध्यानमित्यर्थः । समारोहतीति गाथार्थः । गतमालम्बनद्वारम् ।

अघुना क्रमचारावसरः । तत्र साधवार्थं क्रमं धर्मस्य

शुफलस्य च प्रतिपाद्यज्ञाह-

भाणपरिवाचिकम्पो, होइ मणोजोगानिगहार्इओ ।

जवकाळे केवलिनो, सेसस्स जहा समादीए ॥ ४४ ॥

ध्यानं प्राकृतिरूपितशब्दार्थं, तस्य प्रतिपत्तिक्रम इति समासः । प्र-
तिपत्तिक्रमः प्रतिपत्तिपरिपाठ्यमभिधीयते । स च जवति मनोयोग-
निग्रहाऽऽदिः । तत्र प्रथमं मनोयोगानिग्रहः, ततो बाह्यांगानिग्रहः, ततः
काययोगानिग्रह इति । किमर्थं सामान्येन सर्वस्यैवेत्यर्थभूतः क्रमः ?
न, किं तु जवकाळे केवलिनः । अत्र भवकालशब्देन मोक्षगमन-
प्रत्यासन्नः अन्तर्मुहूर्त्तप्रमाण एव हैलेइयवस्थान्तर्गतः परि-
गृह्यते । केवलमस्यास्तीति केवली, तस्य शुक्लध्यान एवार्थं
क्रमः प्रतिपत्तिक्रमः । शेषस्वान्यस्य धर्मध्यानप्रतिपत्त्युः, योगका-

लावाश्रित्य, किम् ? यथा समाधिनेति-यथैव स्वास्थ्ये जयति,
तथैव प्रतिपत्तिरिति गाथार्थः ॥४४॥ गतं क्रमद्वारम् ।

(११) इदानीं ध्यातव्यमुच्यते-

आणा विजएँ अवाए, विवागेँ संठाणओ अ नायव्वा ।

एए चत्तारि पया, जायव्वा धम्मजाणस्स ॥ ४५ ॥

तच्चतुर्भेदमाज्ञाऽऽदि । उक्तं च-आज्ञाऽपायविपाकसंस्थानवि-
चयाय धर्म्यमित्यादि । (तत्राद्यभेदम् 'आणा' शब्दे द्वितीयजगो
११५ पृष्ठे गतम्)

अधुना द्वितीय उच्यते-

रागदोसकसाया-ऽऽसवाङ्किरियासु वट्टमाण्णं ।

इहपरलोगावाए, जाङ्जा वज्जीपरिवज्जी ॥ ४६ ॥

रागद्वेषकषायाऽऽश्रवाऽऽदिक्रियासु वर्त्तमानानां इहपरलोकापा-
यान् ध्यायेत् । यथा-रागाऽऽदिक्रियाहिकाऽऽमुष्मिकविरोधिनी ।

उक्तं च-

"रागः सम्पद्यमानोऽपि, दुःखदो दुष्टगोचरः ।
महान्याय्यमिन्नतस्य, अपथ्यान्नामिहापवत्" ॥ १ ॥

तथा-

"द्वेषः सम्पद्यमानोऽपि, तापस्येव देहिनम् ।
कोटरस्थो ज्वलन्नाशु, दावानल इव हुमम्" ॥ २ ॥

तथा-

"दृष्ट्यादिभेदजिन्नस्य, रागस्याऽऽमुष्मिकं फलम् ।
दीर्घः संसार एवोक्तः, सर्वज्ञैः सर्वदर्शभिः" ॥ ३ ॥ इत्यादि ।

तथा-

"दोसानलसंततो, इह लोके चैव दुक्खिओ जीवो ।
परलोगस्मि य पावो, पावइ निरयानलं ततो" ॥ ४ ॥ इत्यादि ।

तथा-

कषायाः क्रोधाऽऽदयः, तदपायाः पुनः-

"कोहो पीइ पणासेइ, माणो विणयनासणो ।
माया मित्ताणि नासेइ, बोभो सब्बविणासणो" ॥ ५ ॥

"कोहो य माणो य अणिमाही य,
माया य बोभो य पवट्टमाणा ।

चत्तारि एए कसिणा कसाया,
सिंचन्ति मूढाई पुण्णवस्स" ॥ ६ ॥

तथा आश्रवाः कर्मबन्धहेतवो मिथ्यात्वाऽऽदयः, तदपायाः

पुनः-

"मिच्छन्तमोहिमई, जीवो इहलोक एव दुक्खाई ।
निरओवमाइ पावो, पावति पसमाऽऽइगुणहीणो" ॥ ७ ॥

तथा-

"अज्ञानं खलुं कण्ठं, क्रोधाऽऽदिभ्योऽपि सर्वदोषेभ्यः ।
अर्थं हितमहितं वा, न वोस्ति येनाऽऽवृतो लोकः" ॥ ८ ॥

तथा-

"जीवा पावन्ति इहं, पाणवधाद्विरतीरे पावाए ।
नियसुयघायणमादी, दोसे जणगरहिप पावे ॥ ९ ॥
परलोगस्मि वि एवँ, आसवकिरियाहि अज्जिए कम्मे ।
जीवाण चिरमवाया, शिरयादिवर्ति जमंताण्" ॥ १० ॥ इत्यादि ।
आदिशब्दः स्वगतानेकभेदव्यापकः, प्रकृतिस्थित्यनुभावप्र-
देशवन्धनेदग्राहक इत्यन्ये । क्रियास्तु कार्यायाऽऽदिभेदाः
पञ्च । यथाः पुनरुत्तरत्र न्यक्षेण वक्ष्यामः ।

विपाकः पुनः-

"किरियांसु वट्टमाणा, काइममाईसु दुक्खिया जीवा ।

इह चैव य परलोके, संसारपवट्टगा भणिया ॥ ११ ॥

ततश्चैवं रागाऽऽदिक्रियासु वर्त्तमानानामपायान् ध्यायेत् । किं-
विशिष्टः सन्निति, आह-वर्णपरिवर्जो-तत्र वर्जनीयं वर्णमकृत्यं
परिगृह्यते, तत्परिवर्जो, अप्रमत्त इति गाथार्थः ॥ ११ ॥ उक्तः
खलु द्वितीयो ध्यातव्यभेदः ।

अधुना तृतीय उच्यते-

पयइट्ठिप्पएसा-णुजावभिन्नं मुहासुहचिन्नं ।

जोगाणुजावजणिअं, कम्मविभागं विचिन्तिज्जा ॥ १२ ॥

तत्र प्रकृतिस्थितिप्रदेशानुभावभिन्नं शुभाशुभविभक्तमित्यत्र प्रकृ-
तिशब्देनाष्टौ कर्मप्रकृतयोऽभिधीयन्ते, ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदिभेदा
इति । प्रकृतिरंशो भेद इति पर्यायाः । स्थितिः-तासामेवावस्थानं
जघन्याऽऽदिभेदजिन्नम् । प्रदेशशब्देन जीवप्रदेशकर्मपुद्गलसं-
घोऽभिधीयते, अनुभावशब्देन तु विपाकः । एते च प्रकृत्यादयः
शुभाशुभभेदभिन्ना जयन्ति । ततश्चैतदुक्तं भवति-प्रकृत्यादिभेद-
भिन्नं शुभाशुभविभक्तं योगानुजावजमितं मनोयोगाऽऽदिगुण-
प्रजवं, कर्मविपाकं विचिन्तयेदिति गाथाकारार्थः ॥

भावार्थः पुनर्वृत्तविवरणादवसेयः । तच्चेदम्-"इह पयतिभिन्नं
शुभाशुभविभक्तं कम्मविपाकं विचिन्तेज्जा । तत्थ पयतीओ चि
कम्मणो भेदा, अंसा नाणावरणिज्जाणो अट्ठा, तेहिं भिन्नं पि इतं
च, सुभं पुनं-साताऽऽदियं, असुभं पावं, तेहिं विभिन्नं विभिन्नावि-
पाकं, जहा कम्मपगणीए तहा विसंसेण चित्तेज्जा विचिन्तेज्जा । कि-
ञ्च वितिभिन्नं च सुभासुभविभिन्नं कम्मविपाकं विचिन्तेज्जा । विति
चि तासिं चैव अट्ठराहं पगणीणं जहन्नमज्जिमुक्कोसकालावत्था,
जहा कम्मपगणीए । किं च-पयसभिन्नं शुभाशुभं जाव कृत्वा
पूर्वविधानं पदयोस्तावेव पूर्ववद्वर्ग्यौ वर्गघनौ कुर्यात् । तां
तृतीयराशेः, ततः प्राग्वत् कृत्वा पूर्वविधानमिति २५६ । अमीषां
घने कृते राशिरयमागच्छति । अथवा चतुर्भिरष्टौ वारा गुणिते
अस्य राशेः पूर्वपदस्य घनाऽऽदि कृत्वा, तस्य वर्गाऽऽदि । ततः
द्वितीयपदस्य इदमेव विपरीतं क्रियते । तत एतावेव वर्ग्येते ।
ततस्तृतीयपदस्य वर्गघनौ क्रियेते । एवमनेन क्रमेणार्थं राशिः
१६७७७२१६ चित्तेज्जा । पदेसो चि जीवपदेसाणं कम्म-
पदेसाहिं सुहुमेहिं एक्कखेत्तावगाढेहिं पुट्टोगाढअणंतं -
अणुवादरउट्टेहिं भेदेहिं वट्ठणं वित्थरओ य कम्मपगणीए
भाणयाणं कम्मविपाकं चित्तेज्जा । किं च-अणुभावभिन्नं सुजासु-
भविन्नं कम्मविपाकं विचिन्तेज्जा । तत्थ अणुभावो चि, तासिं
चैव उट्टणं पगणीणं पुट्टवट्ठणिकाइयाणं उट्टयाओ अणुजावणं, तं
च कम्मविपाकं जोगाणुभावजणियं विचिन्तेज्जा । तत्थ जोगा
मणवयकाया, अणुभावो जीवगुण एव । स च मिथ्यादर्शना-
विरतिप्रमादकषायाः, तिहिं अणुभावेण य जणियमुत्पाइयं
जीवस्स कम्मं जं, तस्स विपाकं उट्टयं विचिन्तेज्जा" इति ।
उक्तस्तृतीयो ध्यातव्यभेदः ।

साम्प्रतं चतुर्थ उच्यते-

निणदेसिआई लक्खण-संठाणासणविहाणमाणाई ।

उप्पायट्ठिभंया, पजाया जे अ दव्वाणं ॥ १३ ॥

जिनाः प्राह्निरूपितशब्दार्थस्तीर्थकराः, तैर्देशितानि कथितानि
जिनदेशितानि । कानि ? अत आह-लक्षणसंस्थानाऽऽसनवि-

धानमानानि । किमिदं 'विचिन्तयेत्' इति पर्यन्ते वक्ष्यति पृष्टां (?) (५८) गायामिति । तत्र वृत्तस्याऽऽदीनि विचिन्तयेद्वापि गायाने द्रव्याणामित्युक्तं, तत्रापि पदमायोजनोपमिति । तत्र लक्षणं धर्मास्तिकायाऽऽदिद्वयाणां गत्यादि; तथा संस्थानं मुख्यवृत्त्या पुञ्जवचनाऽऽकारलक्षणं परिमाणलोकाऽऽपजीवानाम् । यथोक्तम्- "परिमहद्वे पयहे, तंसे चउरंम आयेते सेव । " जीवशरीराणां च समचतुरङ्गाऽऽदि । यथोक्तम्- "समचउरंसे णिगो-हमन्ने सति वामणे खुव्जे । हुंने वि य संठाणे, जीवाणं छु मुणेयव्वा ॥ १॥ " धर्माधर्मयोरपि लोकक्षेत्रापेक्षया भावनी-यमिति । उक्तं च- " हेत्ता मज्जे चवारे, उब्बीज्जुरिमुङ्गसंठाणो । लोगो अज्जागारो, राक्का सिताग्निं णेया ॥ १॥ " तथाऽऽसन्नान्याधारलक्षणानि धर्मास्तिकायाऽऽदीनां लोकाऽऽकाशाऽऽदीनि, स्वस्वरूपाणि वा । तथा विश्वानानि धर्मास्तिकायाऽऽदीना-नेव जेदानीत्यर्थः । यथा- " धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाएस्स देसे धम्मत्थिकाएस्स पदेसे " इत्यादि । तथा मानानि-प्रमाणानि धर्मास्तिकायाऽऽदीनामेवाऽऽस्मीयानि । तथा उत्पादन्तिमिमांसाऽऽदिपर्याया ये च द्रव्याणां धर्मास्तिकायाऽऽदीनां, तावन्विचिन्तयेदिति । तत्रोत्पादाऽऽदिपर्यायसिद्धिः "उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत्" इति वचनात् ।

युक्तिः पुनरत्र-

" यट्मौलिसुवर्णाधी, नाशोत्पादसितिव्वयम् ।

शोकप्रमोदमाप्यस्थं, जनो याति सहेतुकम् ॥ १ ॥

एयोमतां न दध्यत्ति, न पयोऽस्ति दधिघ्नतः ॥

अनोरसम्रोतो नोमे, तस्मात्तत्त्वं त्रयाऽऽत्मकम् ॥ २ ॥ "

ततश्च धर्मास्तिकाया विशिष्टतत्त्वसंयन्त्ररूपापेक्षयो-त्पद्यते, तदन्तरातीततत्त्वसंयन्त्ररूपापेक्षया तु विनश्यति, धर्मास्तिकायाऽऽत्मना तु नित्य इति । उक्तं च- " सर्वव्य-क्तिपु नियतं, कृणे क्षणेऽप्यत्वमथ च न विशेषः । सत्योचित्य-पचित्यो-राकृतिजातिव्यवस्थानात् ॥ १॥ " आदिशब्दादनुसङ्गा-दिपर्यायपरिग्रहः । चशब्दः समुच्चयार्थ इति गाथाऽर्थः ॥ ५३ ॥

किञ्च-

पंचत्थिकायमङ्गं, लोमण्णइनिहणं जिणक्कायं ।

नामाङ्गेअविह्रिअं, तिविहमहेतोगन्नेआई ॥ ५४ ॥

पञ्चास्तिकायमयं लोकमनाद्यनिधनं जिनाऽऽख्यातमिति, क्रिया पूर्ववत् । तत्रास्तयः प्रदेशाः, तेषां काया अस्तिकायाः, पञ्च च ते अस्तिकायाश्चेति विग्रहः । एते च धर्मास्तिकायाऽऽदयो गत्याद्युप-ग्रहकारा इति ।

उक्तं च-

" जीवानां पुज्जानां च, गत्युपग्रहकारणम् ।

धर्मास्तिकाया ज्ञानस्य, दीपञ्चुपमतो यथा ॥ १ ॥

जीवानां पुज्जानां च, स्थित्युपग्रहकारणम् ।

अधर्मः पुरुषस्येव, तिष्ठासोरवनिः समा ॥ २ ॥

जीवानां पुज्जानां च, धर्माधर्मास्तिकाययोः ।

बादराणां घटो यद्-दाकाशमवकाशदम् ॥ ३ ॥

ज्ञानाऽऽत्मा सर्वभावज्ञो, भोक्ता कर्ता च कर्मणाम् ।

नानासंसारिमुक्ताऽऽस्थो, जीवः प्रोक्तो जिनाऽऽगमं ॥ ४ ॥

स्पर्शरसगन्धवर्ण-शब्दमूर्तिसर्वभावकाः ।

सङ्घातभेदनिष्पन्नाः, पुज्जला जिनदेशिताः " ॥ ५ ॥

तन्मयं तदात्मकम्, लोकयत्त इति लोकस्तम्, कायतः किञ्चूत-मिति ई, अत आह-अनाद्यनिधनम्-अनाद्यपर्यवसितमित्यर्थः ।

अनेनेश्वराऽऽदिभूतव्यवच्छेदमाह । असावपि दर्शनभेदाच्चिर-एवेत्यत आह-जिनाऽऽख्यातं तीर्थकरप्रणीतम् ।

आह-जिनदेशितानीत्यस्याजिनप्रणीतधर्माधिकारोऽनुवर्त्तत एव, ततश्च जिनाऽऽख्यातमित्यत्रिरिच्यते । न । अस्याऽऽदरव्याप-नार्थत्वात्, आदरव्यापनाऽऽदौ च पुनरुक्तदोषानुपपत्तेः ।

तथोक्तम्-

" अनुवादाऽऽदरवोप्ता-भृशार्थविनियोगहेत्वसूयासु ।

ईपत्संभ्रमविस्मय-गणनस्मरणे न पुनरुक्तम् " ॥ १॥

तथा-नामाऽऽदिभेदविहितं भेदतो नामाऽऽदिभेदावस्थापि-तमित्यर्थः ।

उक्तञ्च-

" नामं त्वणा दधिप, खेतं काले जवे च भार्व य ।

पञ्चवलोगं य तहा, अछविहो लोगनिक्खेवो ॥ १ ॥ "

नावाधैश्चतुर्थैश्चित्तविवरणादवसेयः ।

साम्प्रतं क्षेत्रलोकमधिष्ठयाऽऽह-त्रिविधं त्रिप्रकारम्, अघो-लोकभेदाऽऽदीनि प्राकृतशैक्षयाऽघोऽलोकाऽऽदिभेदम्, आदिश-ब्दादित्यर्ग्वर्चलोकपरिग्रहः । इति गाथाऽर्थः ॥ ५४ ॥

किं च-तस्मिन्नेव क्षेत्रलोके इदं चेदं च विचिन्तयेदिति

प्रतिपादयन्नाह-

खिइवल्लयदीवसागर-निरयविमाणजवणाइसंगं ।

वोमाइपइहाणं, निचं लोगडिइविहाणं ॥ ५५ ॥

क्षितिवल्लयद्वीपसागरनिरयविमानजवनाऽऽदिस्थानं, तत्र क्षि-तयः खलु धर्माऽऽद्या ईपत्संभ्रमावसाना अग्रे भूमयः परिगृ-ह्यन्ते । वल्लयानि घनोद्भिन्नघनतनुवाताऽऽत्मकानि धर्माऽऽ-दिसप्तपृथिवीपरिक्लृषीएयेकविंशतिः । द्वीपा जम्बूद्वीपाऽऽदयः स्वयम्भूरमणद्वीपान्ता असङ्ख्येयाः । सागरा लवणसागराऽऽ-दयः स्वयम्भूरमणसमुद्रपर्यन्ता असङ्ख्येया एव । निरयाः सीमन्तकाऽऽद्या अप्रतिष्ठानावसानाः संख्येयाः ।

यत उक्तम्-

" तीसा य पन्नवीसा, पनरस य दसेव सयसहस्साइ ।

तिग्रं पंचूणं, पंच य नरगा जहा कमसो " ॥ १ ॥

विमानानि उद्योतिष्काऽऽदिबंधीन्नुत्तरविमानान्तान्यस-ङ्ख्येयानि, उद्योतिष्कविमानानामसङ्ख्येयत्वात् ।

भवनानि भवनवात्याललक्षणानि असुराऽऽदिदशनिकाय-संबन्धीनि सङ्ख्येयानि ।

उक्तं च-

" सत्तेव य कोदीओ, इयंति वावत्तरी सयसहस्सा ।

एसो जवणसमासो, जवणवतीणं वियाणेज्जा ॥ १ ॥ "

आदिशब्दादसङ्ख्येयव्यन्तरनगरपरिग्रहः ।

उक्तं च-

" हेत्तोवरि, जोदणसय-रहिप रयणाएँ जोयणसहस्से ।

पढमे चंतरियाणं, जोमा णगरा असंखेज्जा ॥ १ ॥ "

ततश्च क्षितयश्च वल्लयानि चेत्यादिद्वन्द्वः । एतेषां संस्थानमाका-रविशेषसङ्घं, विचिन्तयेदिति । तथा व्योमाऽऽदिप्रतिष्ठान-मित्यत्र प्रतिष्ठितिः प्रतिष्ठानं, भावे व्युद् । व्योम आकाशम् । आ-दिशब्दाद्वाताऽऽदिपरिग्रहः । व्योमाऽऽदौ प्रतिष्ठानमस्येति व्यो-माऽऽदिप्रतिष्ठानं, लोकस्थितिविधानमिति योगः । विधिर्वि-धानं, प्रकार इत्यर्थः । लोकस्य स्थितिः लोकस्थितिः, स्थिति-र्व्यवस्था मर्यादेत्यनर्थान्तरम् । तद्विधानम् । किम्भूतम्, ई, निरर्थः शाश्वतम् । क्रिया पूर्ववदिति गत्याऽर्थः ॥ ५५ ॥

किं च-

सबधोगलक्खणमणा-इनिहणमत्थं तरं सरीराओ ।

जीवमरुवं कारि, जोइं च सयस्स कम्मस्स ॥ ५६ ॥

उपयुज्यतेऽनेनेत्युपयोगः, साकारानाकाराऽऽदिः उक्तं च-“स द्विविधोऽष्टचतुर्जैः ।” स एव लक्षणं यस्य स उपयोगलक्षणस्त-
मः जीवमिति वक्ष्यति । तथा-अनाद्यनिधनम् अनाद्यपर्यवसितं,
जवापवगप्रवाहापेक्षया नित्यमित्यर्थः । तथाऽर्थान्तरं पृथग्भूतं,
‘कृतः’, शरीरात्, जातावेकवचनम्-शरीरेभ्य औदारिकाऽऽदिभ्य
इति । किमिति ? अत आह-जोवति, जिविष्यति, जिवितवान् वा
जीव इति, तम् । किंभूतमिति ? अत आह-अरूपिणममूर्तमि-
त्यर्थः । तथा कर्त्तारं निर्वर्त्तकं, कर्मण इति गम्यते । तथा भोक्ता-
रमुपजोक्तारम्, कस्य ?-स्वकस्य आत्मीयस्य, कर्मणो ज्ञाना-
ऽऽवरणाऽऽदेरिति गाथाऽर्थः ॥ ५६ ॥

तस्स य सकम्मजणिअं, जम्माइजलं कसायपायालं ।

बसणसयसावयमणं, मोहाऽऽवत्तं महाभीमं ॥ ५७ ॥

तस्य च जीवस्य च, स्वकर्मजनितम्-आत्मीयकर्मनिर्वर्तितम् ।
कम् ?-संसारसागरमिति वक्ष्यति । किम्भूतम् ? जम्माऽऽदिजलं;
जन्म प्रतीतम्; आदिशब्दाज्जराभरणपरिग्रहः । एतान्येवातिबहु-
त्वाज्जलमिव जलं यस्मिन्स तथाविधस्तम् । तथा कषायपाताल-
कषायाः पूर्वोक्ताः, त एवागाधजनजननसामान्येन पातालमिव
पातालं यस्मिन् स तथाविधस्तम् । तथा व्यसनशतभ्वापद्वन्तम्-
व्यसनानि दुःखानि, द्यूताऽऽदीनि वा, तथा तांभ्येव पीरुहेतुत्वात्
भ्वापदानि, तान्यस्य विद्यन्ते इति तद्वन्तम्, तं, (मणं ति) दे-
शीशब्दो भवत्यर्थः । उक्तं च-“मनुवत्थम्मिमुणेज्जइ, आलं इल्लं
मणं च मणुयं च” इति । तथा मोहाऽऽवत्तम्-मोहो मोहनीयं कर्म,
तदेव तत्र विशिष्टभ्रमिजनकत्वात् आवर्त्तो यस्मिन् स तथावि-
धस्तम् । तथा महाभीमम्-अतिभयानकमिति गाथाऽर्थः ॥ ५७ ॥

किं च-

अन्नाणमारुपरिअ-संजोगविओगवीइसंताणं ।

संसारसागरमणो-रपारममुहं विचिंतिज्जा ॥ ५८ ॥

अज्ञानं ज्ञानाऽऽवरणकर्मोदयजनित आत्मपरिणामः, स एव
तत्प्रेरकत्वान्माकृतो वायुः, तेनेरितः प्रेरितः, कः ?-संयोगवियोग-
वाचिसन्तानां यस्मिन् स तथाविधस्तम् । तत्र संयोगः केनचि-
त्सह संबन्धः, वियोगस्तैव विप्रयोगः । एतावेव सततप्रवृत्त-
त्वाद्धीचय कर्मयस्तत्प्रवाहः सन्तान इति भावना । संसरणं सं-
सारः सागर इव संसारसागरस्तम् । किम्भूतम् ?-“अणोरपारं”
अनाद्यपर्यवसितम्, अणुभयभयभयं, विचिंतयेत्, तस्य गुणर-
हितस्य जीवस्येति गाथाऽर्थः ॥ ५८ ॥

तस्स य संतरणसहं, सम्मदंसणमुवंधणं अणुहं ।

नाणमयकन्नधारं, चारिंत्तमयं महापोअं ॥ ५९ ॥

तस्य च संसारसागरस्य, सन्तरणसहं सन्तरणसमर्थं, पो-
तमिति वक्ष्यति । किंविशिष्टम् ? सम्यग्दर्शनमेव शोभनं बन्धनं
यस्य स तथाविधः, तम्, अनद्यम्-अपारम् । ज्ञानं प्रतीतं, तन्म-
यस्तदात्मकः, कर्णधारो निर्यामकविशेषो यस्य यस्मिन् वा स
तथाविधस्तम्, चारित्रं प्रतीतम्, तदात्मकम् । महापोतमिति
महाबाहिर्यम्; किञ्चा पूर्ववदिति गाथाऽर्थः ॥ ५९ ॥

संवरकयनिच्छिदं, तवपवणाऽऽविच्छजवणतरवेगं ।

वेरगमगपडिअं, विमुत्तिआवीइनिक्खोहं ॥ ६० ॥

इहाऽऽश्रवनिरोधः संवरः, तेन कृतं निश्चिद्वृत्तम्, स्थगितरन्ध्रमि-
त्यर्थः । अनशनाऽऽदिद्वक्कणं तपः, तदेवेष्टपुरं प्रति प्रेरकत्वात्
पवन इव तपःपवनः, तेनाऽऽविच्छजस्य प्रेरितस्य, जवनतरः
शीघ्रतरः, वेगो रयो यस्य स तथाविधस्तम् । तथा विरागस्य
भावो वैराग्यं, तदेवेष्टपुरप्रापकत्वाद् मार्ग इव वैराग्यमार्गः, त-
स्मिन् पतितो गतस्तम्; तथा विभ्रोतसिका अपध्यानानि, एता
एवेष्टपुरप्राप्तिविघ्नेहेतुत्वाद्धीचय इव विभ्रोतसिकाधीचयः, ता-
भिर्निक्षोभ्यः निष्प्रकम्पस्तमिति गाथाऽर्थः ॥ ६० ॥

एवमभूतं पोतम् । किम् ?-

आरोहुं मुणिवणिआ, महग्घसीलंगरणपणिपुअं ।

जह तं निव्वाणपुरं, सिग्घमविग्घेण पावंति ॥ ६१ ॥

आरोढुमित्यारुह्य, के ?, मुनिवणिजः-मन्यन्ते जगतस्त्रिकास्ताव-
स्थामिति मुनयः, त एवातिमिपुणमायज्ययपूर्वकप्रवृत्तैर्वणिज
इव मुणिवणिजः । पोत एव विशेष्यने-महार्घाणि महार्घाणि, शी-
लाङ्गानि पृथिवीकायसमारम्भपरित्यागाऽऽदीनि वक्ष्यमाणल-
क्षणानि, तान्येवैकान्तिकाऽऽत्यन्तिकसुखहेतुत्वाद्धानि, तैः प्रति-
पूर्णं भूतस्तम् । यथा येन प्रकारेण, तत्प्रक्रान्तं, निर्वाणपुरं सि-
क्षिपत्तनं परिनिर्वाणपुरं वेति पाठान्तरम् । शीघ्रम् आशु, स्वल्पे-
न कालेनेत्यर्थः । अविघ्नेनान्तरायमन्तरेण, प्राप्नुवन्त्यासादय-
न्ति, तथा विचिन्तयेदिति वक्ष्यते । इत्ययं गाथाऽर्थः ॥ ६१ ॥

तस्य य तिरयणविणिओ-गमइअमेगंतिअं निरादाहं ।

साहाविअं निरुवमं, जह सुक्खं अक्खयमुविंति ॥ ६२ ॥

तत्र च परिनिर्वाणपुरे, विरत्नविनियोगाऽऽत्मकमिति-त्रीणि र-
त्नानि ज्ञानाऽऽदीनि, विनियोगश्रेष्ठां क्रियाकरणं, ततः प्रसूनेस्तदा-
त्मकमुच्यते । तथैकान्तिकमिति-एकान्तभाविः निराबाधमित्या-
बाधारहितं, स्वाभाविकं न कृत्रिमम्, निरुपममुपमाऽतीतमिति ।
उक्तं च-“ए वि अरिथ माणुसाणं, तं सोक्खं ।” इत्यादि । यथा
येन प्रकारेण, सौख्यं प्रतीतम्, अक्षयमपर्यवसानम्, उपरान्तं
सामीप्येन प्राप्नुवन्ति, क्रिया प्राप्नोदिति गाथाऽर्थः ॥ ६२ ॥

किं बहुणा सव्वं चिअ, जीवाइपयत्थवित्थरेवेअं ।

सव्वनयसमूहमयं, जाइज्जा समयसव्भावं ॥ ६३ ॥

किं बहुना ज्ञापितेन ?, सर्वमेव निरवशेषमेव, जीवाऽऽदिपदार्थ-
विस्तरोपेतं-जीवाजीवाऽऽश्रवबन्धसंवरनिर्जराभोक्ताऽऽश्रवप-
दार्थप्रपञ्चसमन्वितं, समयसद्भावमिति योगः । किंविशिष्टम् ?-
सर्वनयसमूहाऽऽत्मकं द्रव्यास्तिकायाऽऽदिनयसङ्घातमयमि-
त्यर्थः । ध्यायेद्विचिन्तयेदिति भावना । समयसद्भावं सिद्धा-
न्तार्थमिति हृदयम् । अयं गाथाऽर्थः । गतं ध्यातव्यद्वारम् ॥ ६३ ॥

(१२) साम्प्रतं येऽस्य ध्यातारस्तान्प्रतिपादयन्नाह-

सव्वप्पमायराहिआ, मुणओ खीणोवसंतमोहा य ।

जायारो नाणधणा, धम्मउक्काणस्स निदिट्ठा ॥ ६४ ॥

प्रमादा मद्याऽऽदयः । यथोक्तम्-“मज्जं विसयकसाया, निदा
विकहा य पंचमी भणिया ।” सर्वप्रमादैः रहिताः सर्वप्रमाद-
रहिताः, अप्रमादवन्ते इत्यर्थः । मुनयः साधवः, क्षीणोपशान्तमो-

दाखेति-ज्ञानमोहाः कृपकनिर्ग्रन्थाः, उपशान्तमोहा उपशाम-
कनिर्ग्रन्थाः। चक्षन्दादन्ये चाप्रमादिनः, ध्यानाराधिनकाः, धर्म-
ध्यानस्येति संबन्धः । ध्यातार एव विशेष्यन्ते-ज्ञानधना हान-
विनाः, विपश्चिन इत्यर्थः । निर्दिष्टाः प्रतिपादिताः, तीर्थकरण-
धर्मैरिति गाथाऽर्थः ॥६४॥ उक्ता धर्मध्यानस्य ध्यातारः ।

साम्प्रतं शुक्लध्यानस्याध्यायमेदद्वयस्याविशेषेणैत-
एव यतो ध्यातार इत्यनो नान्ये पुनरभिधेया
भविष्यन्तीति ताद्यर्थं चरमेन्दुचपस्य
च प्रसङ्गत एतानेवाभिधित्तुराह-

एष वि य पुत्राणं, पुत्रधरा मुपसत्स्यसंययणा ।

उन्नु सजोगाजोगा, मुक्ताण पराण केवलियो ॥ ६५ ॥

एत एव येऽनन्तरमेव धर्मध्यानध्यातार उक्ताः, पूर्वयोरित्याद्य-
योद्धोः शुक्लध्यानज्ज्ञेयोः पृथक्त्ववितर्कं सावधारम्, एकत्व-
विनष्टमविवारमिष्यन्तोः, ध्यातार इति गम्यते। अयं पुनर्विशेष-
पूर्वधरास्तुदंशपूर्वविद्वन्मुपयुक्ताः, इदं च पूर्वधराविशेषण-
नममादवतामेव वेदितव्यम्; न निर्ग्रन्थानां, मापतुयमरुदेव्यादी-
नामपूर्वधराणामपि तदुपपत्तेः । सुप्रशस्तसंहनना इत्याद्यसंहन-
नयुक्ताः, इदं पुनरोच्यत एव विशेषणमिति । तथा द्वयोः शुद्धयोः,
परयोस्तरकाश्रमाविनोः प्रधानयोर्वा मुद्रमक्रियानिवृत्तिव्युत्प-
त्तिक्रियाप्रतिपातिलक्षणयोर्विधासह्यं सयोग्ययोगिकेवलिनोः,
ध्यातार इति योगः। एवं च गम्यते-“मुक्ताज्जाणोऽप्युगवोलीणस्स
तनियमपत्तस्स एयाए जाणंरियाए वट्टमाणस्स केवलनाणं
समुपज्झइ, केवलियमुक्कलेसो अज्जाणो यो जाय मुमुमकिरिय-
मनियट्ठं ति” गाथाऽर्थः ॥ ६५ ॥ उक्तमानुषाङ्गिकम् ।

(१५) इदानीमवसरप्राप्तमनुप्रेक्षाद्वारं व्याचिन्त्या-

सुरिदमाह-

जाणोवरमे वि मुणी, निचमणिचाइचित्तणोवरमो ।

होइ सुनाविअचित्तो, धम्मज्जाणोण जो पुत्ति ॥६६॥

इह ध्यानं धर्मध्यानमज्जिगृह्यते ; तदुपरमेऽपि तद्विगमेऽपि,
मुनिः साधुः, नित्यं सर्वकालम्, अनित्याऽऽदिचिन्तनोपरमो जय-
ति । आदिशुद्धादनित्याश्रयैकत्वसंसारपरिग्रहः। एताश्चतस्रोऽ-
नुप्रेक्षा भाषयितव्याः, षट्जनसंप्रयोगादिविषयसुखसंपद इत्या-
दिना ग्रन्थेन । फलं चासां सविज्ञाऽऽदिचिन्तनमिष्वङ्गभवनिर्वेदादि-
नि ज्ञावनीयम् । अथ किंविशिष्टोऽनित्याऽऽदिचिन्तनोपरमो भ-
वति ? अत आह-सुभाषितचिन्तः सुभाषितान्तःकरणः, केन ?
धर्मध्यानेन प्राह्निकरूपितस्वरूपेण, यः कश्चित्, पूर्वमादाविति
गाथाऽर्थः ॥ ६६ ॥ गतमनुप्रेक्षाद्वारम् ।

अधुना द्वेयाद्वारप्रतिषिपादयिष्याऽऽह-

हुंति कम्मविमुक्कार, हेसाओ पीअपम्हमुक्ताओ ।

धम्मज्जाणोवगय-स्स तिव्वमंदाइभेआओ ॥ ६७ ॥

इह भवन्ति संज्ञायन्ते, क्रमविशुद्धाः परिपाटिविशुद्धाः, काः ?,
द्वेयाः । ताश्च पीतपद्मशुद्धाः । एतदुक्तं जवति-पीतलेइयायाः
पद्मलेइया विशुद्धा, तस्या अपि शुक्कलेइयेति क्रमः । कस्यैता
भवन्ति?, अत आह-धर्मध्यानोपगतस्य, धर्मध्यानयुक्तस्येत्यर्थः ।
किंविशिष्टाश्चैता भवन्ति ?, अत आह-तीव्रमन्दाऽऽदि-
जेदा इति । तत्र तीव्रजेदाः पीताऽऽदिस्वरूपेभ्यस्त्याः, मन्द-
जेदास्तवाद्याः । आदिशुद्धान्मध्यमपक्षपरिग्रहः । अथवौचत
४१८

एव परिणामविशेषात् तीव्रमन्दाऽऽदिजेदा इति गाथा-
ऽर्थः ॥ ६७ ॥ उक्तं द्वेयाद्वारम् ।

इदानीं लिङ्गद्वारं विवृण्वन्नाह-

आगमउवएसऽऽणा-निसगओ जं जिणप्पणीयाणं ।

जावाणं सद्वहणं, धम्मज्जाणस्स तं लिगं ॥ ६८ ॥

इहाऽऽगमोपदेशाऽऽज्ञानिसंगतो यज्जिनप्रणीतानां तीर्थङ्करप्र-
रूपितानां, भावानां क्वच्यऽऽदिपदार्थानां, श्रद्धानम-भविताया
एत इत्यादिलक्षणं, धर्मध्यानस्य, तद्विद्भूमिति । तच्च श्रद्दा-
नेन लिङ्गयते धर्मध्यानीति । इह चाऽऽगमः सुत्रमेव, त-
दनुसारेण कथनमुपदेशः, आज्ञा त्वर्थः, निसर्गः स्वज्ञाव इति
गाथाऽर्थः ॥ ६८ ॥

किं च-

जिणसाहुगुणुक्किचण-पमंसणादाणविणयसंपन्नो ।

मुअसीलसंभरओ, धम्मज्जाणी मुण्यव्वो ॥ ६९ ॥

जिनसाधुगुणोत्कीर्तनप्रशंसादानविनयसंपन्न । इह जिनसाधवः
प्रतीताः, तद्गुणाश्च निरतिचारसम्पदशंसाऽऽद्यः, तेपामुत्कीर्तनं
सामायेन संशब्दनमुच्यते । प्रशंसा त्वहो श्लाघयनया भक्तिपू-
र्विका स्तुतिः, विनयोऽन्युत्थानाऽऽदिः, दानमशनाऽऽदिप्रदानम्,
एतत्संपन्न एतत्समन्वितः । तथा शुनशीलसंयमरतः-तत्र शुतं
सामायिकाऽऽदिविदुसारान्तं, शीलं व्रताऽऽदिसमाधानलक्षणं,
संयमस्तु प्राणातिपाताऽऽदिनिवृत्तिलक्षणः । यथोक्तम्-पञ्चाऽऽ-
श्रवादित्यादि । एतेषु ज्ञावतो रतः, किम् ?, धर्मध्यानी विद्या-
तव्य इति गाथाऽर्थः ॥ ६९ ॥ गतं लिङ्गद्वारम् ।

(१६) अधुना फलद्वारावसरः। तच्च लाघवार्थं शुक्लध्यानफलवि-
कारं वक्ष्यतीति । उक्तं धर्मध्यानम् । इदानीं शुक्लध्यानावसर इत्य-
स्य चान्वर्थः प्राश्निकरूपित एव । इहापि च भावनाऽऽदीनि फला-
न्तानि तान्येव द्वादश द्वाराणि भवन्ति । तत्र भावनादेशकालाऽऽ-
सनविशेषेषु धर्मध्यानादस्याविशेष एवेत्यतस्तान्यनादस्याऽऽ-
स्यनाऽऽदीन्पञ्चिधित्तुराह-

अह संतिमहवज्जच-मुत्तीओ जिणमयप्पहाणाओ ।

आलंक्खेहि जेइ, मुक्कज्जाणं समखुइ ॥ ७० ॥

अयेत्यासनविशेषाऽऽनन्तरं, क्लान्तिमादंवाऽऽजं वमुक्तयः-क्रोधमा-
नमायाहो नपरित्यागरूपाः । परित्यागश्चाक्रोधेन वृत्तनम्, उदयनि-
रोधः, उदीर्णस्य च विफट्टीकरणमिति । एवं मानाऽऽदिष्वपि भाव-
नीयम् । एता एव क्लान्तिमादंवाऽऽजं वमुक्तयो विशेष्यन्ते-जिनम-
तप्रधाना इति-जिनमते तीर्थकरदर्शने, कर्मक्षयहेतुतामधिकृत्य
प्रधानाः जिनमतप्रधानाः । प्राधान्यं चाऽऽसामकयायं चारित्र्यम्,
चारित्र्याश्च निश्चयतो मुक्तिरिति क्लृप्ता । तन्मते आहम्वनानि प्रा-
ह्निकरूपितशब्दार्थानि, यैरालम्ब्यैः करणजैः शुक्लध्यानं समारो-
हति । तथाच क्लान्त्याद्याहम्वन एव शुक्लध्यानमासादयति, नान्य-
इति गाथाऽर्थः । व्याख्यातं शुक्लध्यानमधिकृत्याऽऽलम्बनद्वारम् ।

(शुक्लध्यानमेदाश्च ‘ मुक्कज्जाण ’ शब्दे विलोकनीयाः)

साम्प्रतं क्रमद्वारावसरः-क्रमश्चाऽऽद्ययोर्द्वयो-

धर्मध्यान एवाकः । इह पुनरयं विशेषः-

तिहुयणविसयं कम्मो, संखिविअ मणं अणुम्मि ठउमत्थो ।

फायइ मुनिप्पकंपो, जाणं अमणो जिणो होइ ॥ ७१ ॥

त्रिचुवनमधदित्तं गंधर्वलोकभेदं, तद्विषयां गोचर आलम्बनं

यस्य, मनस इति योगः। तत् त्रिभुवनविषयं, क्रमशः क्रमेण, परिपा-
ट्या प्रतिवस्तुत्यागवृत्तणया, संकिंष्य संकोच्य, किम्?, मनः-अ-
न्तःकरणम् । कः?, भणौ परमाणौ, विधायेति शेषः। कः?, छद्मस्थः
प्राह्निरूपितशब्दार्थः। ध्यायति चिन्तयति, सुनिष्प्रकम्पोऽतीव
निश्चल इत्यर्थः। ध्यानं शुक्लं, ततोऽपि प्रयत्नविशेषान्मनः अप-
नीय, अमना अविद्यमानान्तःकरणो, जिनो भवत्यर्हन् भवति,
चरमयोर्द्वयोर्ध्यातेति वाक्यशेषः । तत्राप्याद्यस्यास्तमुद्धूतं
शैलेशीमप्राप्तस्तस्यां च द्वितीयस्येति गाथाऽर्थः ॥७१॥

आह-कथं पुनः दृश्यः त्रिभुवनविषयं मनः संकिंष्याणौ
धारयति, केवली वा ततोऽप्यपनयति । (अत्र दृष्टान्तः 'जिण-
विज्ज' शब्दे तृतीयजगते १५०६ पृष्ठे गतः)

अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तान्तरमभिधातुकाम आह-

ओसारिण्धणभरो, जह परिहाइ कम्मसो हुआसो वा ।

थोविंधणावसेसो, निव्वाइ तओऽवणीओ अ ॥ ७२ ॥

अपसारितेन्धनभरः-अपनीतदाह्यसंघातः, यथा परिहीयते
हानिं प्रपद्यते, क्रमशः कर्मण, हुताशो वह्निः, वा विकल्पार्थे, स्तो-
केन्धनावशेषः हुताशनमात्रं भवति, तथा निर्वाति विध्यापय-
ति, ततः स्तोकेन्धनादपनीतश्चेति गाथाऽर्थः ॥७२॥

अस्यैव दृष्टान्तस्वोपनयमाह-

तह विसण्धणहीणो, मणोहुआसो कमेण तणुअम्मि ।

विसण्धणं निरुज्जइ, निव्वाइ तओऽवणीओ अ ॥ ७३ ॥

तथा विषयेन्धनहीनो गोचरेन्धनहीन इत्यर्थः । मन एव
दुःखदाहकारणत्वाद् हुताशो मनोहुताशः, क्रमेण परिपाट्या,
तनुके कृशः, कः-विषयेन्धने, अणावित्यर्थः । किम्?, निरुध्यते-
निश्चयेन ध्रियते, तथा निर्वाति, ततस्तस्मादणौ अपनीतश्चेति
गाथाऽर्थः ॥ ७३ ॥

पुनरप्यस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तोपनयावाह-

तोयमिव नालिआए, तत्तायसजायणोदरत्थं वा ।

परिहाइ कमेण जहा, तह जोगिमणोजं जाण ॥ ७४ ॥

तोयमिव उदकमिव, नालिकायाः घटिकायाः, तथा-तप्तं च तदा-
सयभाजनं होहभाजनं, तदुदरस्थं वा विकल्पार्थः । परिहीयते
क्रमेण यथा । एव दृष्टान्तः। अयमुपनयः-तथा तेनैव प्रकारेण,
योगिमन एवाविकलत्वाज्जलं योगिमनोजं, जानीहि अवबु-
ध्यस्वा तथा-अप्रमादानलतप्तजीवभाजनस्थं मनो जलं परिही-
यत इति ज्ञायना । अलमतिविस्तरेण इति गाथाऽर्थः ॥७४॥

अपनयति ततोऽपि जिनदैव इति वचनादेव तावत्केवली
मनोयोगं निरुणक्षीत्युक्तम् ।

अधुना शेषयोगनिरोधविधिमभिधातुकाम आह-

एवं चित्र वयजोगं, निरुज्जइ कमेण कायजोगं पि ।

तो सेलेसु व थिरो, सेलेसी केवली होइ ॥ ७५ ॥

एवमेव पञ्जिरेव विषाऽऽदिदृष्टान्तैः, किम्?, वाग्योगं, निरुणक्षि ।
तथा क्रमेण काययोगमपि, निरुणक्षीति वर्त्तते । ततः शैलेश
इव मेरुरिव, स्थिरः सन् शैलेशी केवली भवतीति गाथाऽर्थः।
(आब०) (इह च भावार्थः 'सेलेसी' शब्दे वक्ष्यते)

(१५) इदानीं ध्यातव्यद्वारं विवृण्वन्नाह-

उप्पायट्टिभंगा-इपज्जवाणं जमेगदन्वमि ।

नाणानयाणुसरणं, पुव्वगयसुआणुसारेणं ॥ ७६ ॥

उत्पादस्थितिजङ्गाऽऽदिपर्यायाणाम्, उत्पादाऽऽद्यः प्रतीताः ।
आदिशब्दान्मूर्त्तामूर्त्तग्रहः । अमीषां पर्यायाणां, यदेकस्मिन्
छन्दे अण्वात्माऽऽदौ, किम् ? नानानयैर्द्व्यस्तिकायाऽऽदिभिः,
अनुस्मरणं चिन्तनम् । कथम्?, पूर्वगतश्रुतानुसारेण पूर्वविदः ।
मरुदेव्यादीनां त्वन्यथा । तत्किमित्याह-

सविआरमत्यवजण-जोगंतरओ तयं पढमसुक्कं ।

होइ पुहुत्तविअकं, सविआरमरागभावस्सं ॥ ७७ ॥

सविचारम-सह विचारेण वर्त्तत इति सविचारम्, "विचारोऽ-
र्थव्यञ्जनयोगसंक्रमः" इति आह च । अर्थव्यञ्जनयोगान्तरतः-भ-
र्यो द्रव्यं, व्यञ्जनं शब्दः, योगो मनःप्रभृति, एतदन्तरत
एतद्भेदेन, सविचारम्, अर्थाव्यञ्जनं संक्रामतीति विभाषा । तम्,
कम्? एतत् प्रथमं शुक्लमात्रं शुक्लं भवति । किनाम्ना?, इत्यत
आह-पृथक्त्ववितर्कं सविचारं-पृथक्त्वेन भेदेन विस्तीर्णभावेन
अन्ते वितर्कः श्रुतं यस्मिंस्तत्तथा । कस्येदं भवति?, इत्यत्रा-
ऽऽह-अरागजावस्य रागपरिणामरहितस्थेति गाथाऽर्थः ॥७७॥

जं पुण सुनिष्पकपं, निवायसरणप्पईवमिव चित्तं ।

उप्पायट्टिभंगा-इयाणमंगमि पज्जाए ॥ ७८ ॥

यत्पुनः सुनिष्प्रकम्पं विक्षेपरहितं, निर्वातशरणप्रदीप इव निर्-
गतवातशृङ्गेकदेशस्थदीप इव, चित्तमन्तःकरणं, क्व?, उत्पाद-
स्थितिजङ्गाऽऽदीनामेकस्मिन् पर्याये ॥७८॥

तत्किम् ? अत आह-

अवियारमत्यवजण-जोगंतरओ तयं विइयसुक्कं ।

पुव्वगयसुआलंनण-मेगत्तविअकमवियारं ॥ ७९ ॥

अविचारमसंक्रमम्, कुतः?, अर्थव्यञ्जनयोगान्तरत इति पूर्व-
वत् । तत्, किमेवविधम्?, द्वितीयं शुक्लं भवति । किमभिधान-
मिति?, अत आह-एकत्ववितर्कमविचारं-एकत्वेनाभेदेन वितर्कः
व्यञ्जनरूपः, अर्थरूपो वा यस्य तत्तथा । इदमपि च पूर्वगतश्रुता-
ऽऽद्यस्वनम्, पूर्वगतश्रुतानुसारेणैव भवति । आविचाराऽऽदि
पूर्ववदिति गाथाऽर्थः ॥७९॥

निव्वाणगमणकाले, केवलिलो दरनिरुद्धजोगस्स ।

सुहुमकिरियाऽनिअट्टि, तइअं तणुकायकिरियस्स ॥ ८० ॥

निर्वाणगमनकाले मोक्षगमनप्रत्यासन्नसमये, केवलिनः सर्वज्ञ-
स्य, मनोवाग्योगद्वये निरुद्धे सति, अर्द्धनिरुद्धकाययोगस्य, कि-
म्?, सूक्ष्मक्रियानिर्वात्तं-सूक्ष्मा क्रिया यस्मिन् तत्सूक्ष्मक्रियं, सूक्ष्म-
क्रियं च तदनिर्वर्ति चेति नाम-निर्वर्तितुं शीघ्रमस्येति निर्वर्त्ति,
प्रवर्धमानतरपरिणामात्, न निर्वर्त्ति अनिर्वर्त्ति, तृतीयं, ध्यान-
मिति गम्यते । तनुकायक्रियस्येति-तन्वी उच्छ्वासनिःश्वासाऽऽदि-
लक्षणा, कायक्रिया यस्य स तथाविधस्तस्येति गाथाऽर्थः ॥८०॥

तस्सेव य सेलेसिं, गयस्स सेलेसु व निष्पकंपस्स ।

वुच्छिन्नकिरिअमप्पमि-वाइं जाणं परमसुक्कं ॥ ८१ ॥

तस्यैव च केवलिनः शैलेशी गतस्य, शैलेशी प्राग्वर्णिता, तां
प्राप्तस्य, किंविशिष्टस्य?, निरुद्धयोगत्वाच्छैलेश इव निष्प्रकम्प-
स्य, मेरुरिव स्थिरस्येत्यर्थः। किम्?, व्यवच्छिन्नक्रियं, योगाभावात्,
अप्रतिपाति अनुपरतिस्वभावमिति । एतदेव चास्य नाम, ध्यानं
परमशुक्लं, प्रकटार्थमेव तदिति गाथाऽर्थः ॥ ८१ ॥

इत्थं चतुर्विधं ध्यानमभिधायानुनैतदप्रतिपदमेव चक-
व्यताशेषमस्मिन्निधत्सुराह-

पदमं जोगे जोगे-सु वा मयं विद्वद्भवेगजोगमि ।

तदं च कायजोगे, सुकमजोगिमि अ चतुर्थं ॥ ८५ ॥

प्रथमं पृथक्त्वचित्कं सविचारं, योगे मनश्चादौ, योगेषु वा
सच्चैषु, मतमिष्टम्, तस्मात्सर्गान्कश्चनपातिनः । द्वितीयम्-एकवचि-
तर्कमविचारं, तदेकयोग एव, अन्यतरस्मिन् सद्धकमाभावात् ।
तृतीयं च-सूक्ष्मक्रियानिवर्ति, काययोगे, न योगान्तरे, शुक्लम्
अयोगिनि च शैलशोकेवलिति, चतुर्थम्-व्युपरतक्रियाऽप्रति-
पानि, इति गाथाऽर्थः ॥ ८५ ॥

आह-शुक्लध्यानोपरिममदृश्ये मनो नास्ति, अमनस्कत्वात्
केवलिनः, ध्यानं च मनोविशेषः, 'धै' चिन्तायामिति
पाठात्, तदेतत्कथम् ? इति । उच्यते-

जह उउमत्यस्स मणो, जाणं जण्ड सुनिचलं संतं ।

तह केवझिणो काओ, सुनिचलो जणए जाणं ॥ ८६ ॥

यथा हृष्यस्य मनः, किम् ?-ध्यानं जणपते । सुनिचलं सत्,
नथा तेनैव प्रकारेण, योगत्वाव्यभिचारात्, केवलिनः, कायः
सुनिचलो जणपते ध्यानम् । इति गाथाऽर्थः ॥ ८६ ॥

आह-चतुर्थे निरुद्धत्वादसावपि न भवति, तथाविधजावे-
ऽपि च सर्वभावप्रसङ्गः, तत्र का वार्ता ? इत्युच्यते-

पुव्वप्पओगओ वि अ, कम्मविणिज्जरणहेउओ चावि ।

सदत्तवहुत्ताओ, तह जिणचंदागमाओ अ ॥ ८७ ॥

चित्ताभावे वि सई, सुहुमोवरयकिरियाउ जणंति ।

जीवोवओगसब्बजा-वओ जवत्यस्स जाणाई ॥ ८८ ॥

काययोगनिरोधिनो योगिनोऽयोगिनो वा, चित्ताभावेऽपि स-
नि मृद्धमोपरतक्रिये भण्येते । सुखमप्रहणात्सूक्ष्मक्रियानिवर्तिनो
अहर्णः, उपरतप्रहणात्परतक्रियाऽप्रतिपातिन इति ॥ पूर्वप्रयोगा-
दिति हेतुः, कुलालचक्रमणवदिति दृष्टान्तोऽन्यथा । यथा न-
शकं म्रमणनिमिच्छद्वाऽऽदिक्रियाऽज्ञावेऽपि म्रमति, तथाऽस्यापि
मनःप्रभृतियोगोपरमेऽपि जीवोपयोगसद्भावतो जावमनसो
भावात् जवत्यस्य ध्याने इति । अपिशब्दश्चोदनानिर्णयप्रथम-
हेतुसंभावनाऽर्थः । चशब्दस्तु प्रस्तुतहेत्वनुकर्षणार्थः । एवं शेष-
हेतवोऽप्यनया गाथया योजनीयाः ॥ विशेषस्तुच्यते-कर्मवि-
निर्जरणहेतुतश्चापि-कर्मविनिर्जरणहेतुत्वात्, क्लृप्तकर्मणिचत् ।
जवति च क्लृप्तकर्मण्यामिवास्य जवोपग्राहिकर्मनिर्जरेति
भावः । चशब्दः प्रस्तुतहेत्वनुकर्षणार्थः । अपिशब्दस्तु द्वि-
तीयहेतुसंभावनार्थ इति ॥ तथा शब्दार्थवहुत्वात्, यथैक-
स्यैव हरिशब्दस्य शकशास्त्रासुगाऽऽदयोऽनेकेऽर्थाः, एवं ध्यान-
शब्दस्यापि, न विरोधः । 'धै' चिन्तायाम्, 'धै' काययो-
गनिरोधे, 'धै' अयोगित्वे, इत्यादि ॥ तथा जिनचन्दाऽगमा-
श्चैतदेवमिति । उक्तं च-"आगमश्चोपपत्तिश्च, सम्पूर्णं दृष्टि-
कृणम् । अतीन्द्रियाणामर्थानां, सद्भावप्रतिपत्तये ॥ १ ॥"
इत्यादि गाथाद्वयार्थः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ उक्तं ध्यातव्यद्वारम् ।

ध्यातारस्तु धर्मध्यानाधिकारे उक्ताः ।

अधुनाऽनुप्रेक्षाकारमुच्यते-

सुकज्जाणसुभाविअ-चित्तो चित्तेऽ जाणविगमे वि ।

निअयमणुपेहाओ, चचारि चरित्तसंपन्नो ॥ ८९ ॥

शुक्लध्यानसुभाविचित्तश्चिन्तयति ध्यानोपरमेऽपि नियतमनु-
प्रेक्षाश्चतस्रश्चारित्रसंपन्नः, तस्य परिणामरहितस्य तदभावादि-
ति गाथाऽर्थः ॥ ८९ ॥

ताश्चैताः-

आसवदारावाए, तह संसारासुहाणुजावं च ।

जवसंताणमणंतं, वत्थुणं विपरिणामं च ॥ ९० ॥

आश्रवद्वाराणि मिश्रत्वाऽऽदीनि, तदपायान् दुःखसङ्ख्यानं, त-
था-संसारासुभानुभावं च "असुभानुभावबंधी संसारो" इत्य-
दि । जवसन्तानमनन्तं भाविनारकाऽऽद्यपेक्षया । वस्तूनां विपरि-
णामश्च सचेतनाचेतनानाम्, "संवद्वेषाणि असासयाणि" इत्या-
दि । एताश्चतस्रोऽप्यपायाऽशुभानन्तविपरिणामानुपेक्षा आद्य-
व्यमेदसंगता एव दृष्टव्याः । इति गाथाऽर्थः ॥ ९० ॥ उक्तम्-
नुप्रेक्षाचारम् ।

इदानीं श्रेयाद्वाराभिधिरसयाऽऽह-

सुकाए लेसाए, दो तइअं परमसुकसेसाए ।

थिरयाजिअसेलेसं, लेसाईअं परमसुकं ॥ ९१ ॥

सामान्येन शुक्लायां श्रेयायां, द्वे आद्ये उक्तसङ्ख्ये, तृतीयसु-
कसङ्ख्येमेव, परमशुक्लश्रेयायां स्थिरताजितशैश्वर्यं मेरोरेपि
निष्प्रकम्पतरमित्यर्थः । लेहयाऽतीतं परमशुक्लं चतुर्थमिति
गाथाऽर्थः ॥ ९१ ॥ उक्तं लेहयाद्वारम् ।

इदानीं लिङ्गद्वारं विवर्णयिषुस्तेषां नामप्रमाण-
स्वरूपगुणभावनार्थमाह-

अवहासंमोहविवे-गवुसग्गा तस्स हुंति द्विगाई ।

द्विगिज्जइ जेहिं मुणी, सुकज्जाणावगयचित्तो ॥ ९२ ॥

चालिज्जइ बीहेइ व, धीरो न परीसहोवसग्गेहिं ।

सुहुमेसु न संमुच्छइ, जावेसु न देवमायासु ॥ ९३ ॥

देहविचित्तं पिच्छइ, अत्थाणं तह य सव्वसंजोगे ।

देवोवहिद्वुस्सग्गं, निस्संगो सव्वहा कुणइ ॥ ९४ ॥

अवधासंमोहविवेकव्युत्सर्गाः, तस्य शुक्लध्यानस्य, भवन्ति द्वि-
ङ्गानि, लिङ्गघटे गम्यते यैर्मुनिः शुक्लध्यानोपगतचित्त इति
गाथाऽङ्कारार्थः ॥ ९२ ॥ अधुना ज्ञावार्थमाह-चाल्यते ध्यानाज-
परीसहोपसर्गैर्ध्वजति वा धीरो बुद्धिमान्स्थितो वा, न तेज्य इत्यव-
धलिङ्गम् । सुहुमेवत्यन्तगदनेषु न संमुह्यति-न संमोहमुपगच्छ-
ति, भावेषु पदार्थेषु, न देवमायास्त्वेनकरुपास्त्वेत्यसंमोहलिङ्गम्,
इति गाथाऽर्थः ॥ ९३ ॥ देहविचित्तं पश्यति आत्मानं, तथा च
सर्वसंयोगानिति विवेकलिङ्गम् । देहोपधिब्युत्सर्गं निःसङ्गः स-
र्वथा करोतीति व्युत्सर्गलिङ्गमिति गाथाऽर्थः ॥ ९४ ॥ गतं
विकृष्टारम् ।

साम्प्रतं फलद्वारमुच्यते । इह च लाघवार्थं प्रथमोपन्यस्तं

धर्मफलमभिधाय शुक्लध्यानफलमाह, धर्मफ-

लानामेव शुद्धतराणामाद्यशुक्लद्वयफ-

लत्वादत आह-

हुंति सुजाऽऽसवसंवर-विणिज्जराऽपरसुहाई विउत्ताई ।

जाणवरस्स फलाई, सुहाणुबंधीणि धम्मस्स ॥ ९५ ॥

ज्वन्ति शुभाऽऽश्रवस्वरनिर्जराभरसुखानि-शुभाऽऽश्रवः-
पुण्याऽऽश्रवः, स्वरः-अशुभकर्माऽऽगमनिरोधः, विनिर्जरा-
कर्मकृतः, अमरसुखानि-देवसुखानि । एतानि च दीर्घस्थिति-
विशुद्धपपाताज्यां विपुलानि दिस्तीर्णानि, ध्यानवरस्य ध्या-
नप्रधानस्य, फलानि शुभानुवन्धीनि सुकुलप्रत्ययानि पुनर्यो-
धिलाभजोगप्रव्रज्याकेवलशेषैवपवर्गानुवन्धीनि, धर्मध्यानस्ये-
ति गाथाऽर्थः ॥ ६५ ॥ उक्तानि धर्मध्यानफलानि ।

अधुना शुक्लमधिकृत्याऽऽह-

ते अ विसेषेण सुहा-ऽऽसवादत्रोऽणुत्तरामरमुहं च ।
दुहं सुकाण फलं, परिनिष्ठाणं परिह्वाणं ॥ ६६ ॥
ते च विशेषेण शुभाऽऽश्रवाऽऽदयोऽनन्तरोदिताः, अनुत्तरामर-
मुखं च, द्वयोः शुक्लयोः, फलमाद्ययोः । परिनिष्ठाणं मोक्षगमनं
(परिह्वाणं ति) चरमयोर्द्वयोरिति गाथाऽर्थः ॥ ६६ ॥

अथवा सामान्येनैव संसारप्रतिपक्षभूते एते इति-
दर्शयति-

आसवदारा संसा-रहेलत्रो जं न धम्मसुकेसु ।
संसारकारणाई, न तो ध्रुवं धम्मसुकाई ॥ ६७ ॥
आश्रवद्वाराणि संसारहेतवो वर्तन्ते, तानि च यद् यस्मात्
धर्मशुक्लयोर्भवन्ति । संसारकारणानि न तस्माद् ध्रुवं नियमेन
धर्मशुक्लानि । इति गाथाऽर्थः ॥ ६७ ॥

(१६) संसारप्रतिपक्षतया च मोक्षहेतु-
ध्यानमित्यावेदयन्नाह-

संवरविणिज्जराओ, मुखस्स पवो तवो तासिं ।
जाणं च पहाणंगं, तवस्स तो मुखहेल्ल तं ॥ ६८ ॥
संवरविनिर्जरे मोक्षस्य पन्थाः-अपवर्गस्य मार्गः, तपः-पन्थाः
मार्गः, तयोः संवरनिर्जरायोः । ध्यानं च प्रधानाङ्गं तपस आन्त-
रकारणत्वात् । ततो मोक्षहेतुस्तद् ध्यानमिति गाथाऽर्थः ॥ ६८ ॥
अमुमेवार्थं सुखप्रतिपक्षे दृष्टान्तैः प्रतिपादयन्नाह-
अंवरलोहमहीणं, कमसो जह मलकलंकपकाणं ।
सोज्जावणयणसोसे, साहंति जलानलाइचा ॥ ६९ ॥
अम्बरलोहमहीनां वल्ललोहकृतीनां, क्रमशः क्रमेण, यथा म-
लकलङ्कपङ्कानां यथासंख्यं शोभ्यापनयनशोपान् यथासंख्य-
मेव, साध्यन्ति निर्वर्तयन्ति, जलानलाऽऽदित्याः । इति गा-
थाऽर्थः ॥ ६९ ॥

तह सुज्जाइसमत्था, जीवंवरलोहमेइणियाणं ।
जाणजलानलसूरा, कम्ममल्लकलंकपकाणं ॥ ७० ॥
तथा शोभ्यादिसमर्था जीवाम्बरलोहमेदिनीगनानां ध्यानमेव
जलानलसूराः, कर्मैव मलकलङ्कपङ्काः, तेषामिति गाथाऽर्थः
॥ ७० ॥

किञ्च-

तावो सोसो भेओ, जोगाणं जाणओ जहा निअयं ।
तह तावसोसजेआ, कम्मस्स वि जाइणो निअमा ॥ ७१ ॥
तापः, शोषः, जेदः, योगानां, ध्यानतो ध्यानाद्, यथा नियत-
मवश्यम् । तत्र तापो दुःखं, तत एव शोषो दौर्बल्यम्, तत एव
भेदो विदारणं, योगानां वागादीनां, तथा तेनैव प्रकारेण,
तापशोषभेदाः, कर्मणोऽपि भवन्ति । कस्य ?-ध्यायिनः,
न यदृच्छया, नियमाद्, नियमेनेति गाथाऽर्थः ॥ ७१ ॥

किं च-

जह रोगाऽऽसयसमणं, विमोसणविरेअणोसहविहीहिं ।
तह कम्माऽऽमयसमणं, भाणाणसणाइजोगेहिं ॥ ७२ ॥
यथा रोगाऽऽशयशमनं रोगनिदानचिकित्सा, विशोषणविरेच-
नौपधविधिभिः-अभोजनविरेकौपधप्रकारैः; तथा कर्माऽऽमयश-
मनं कर्मरोगचिकित्सा, ध्यानानशनाऽऽदिभिर्योगैः, आदिशब्दाद्
ध्यानवृद्धिकारकशेषतपोभेदग्रहणमिति गाथाऽर्थः ॥ ७२ ॥

किञ्च-

जह चिरसंअयमिधण, जलणो पवणसहिओ दुअं रुहइ ।
तह कम्मिधणममिअं, खणेण जाणानवो रुहइ ॥ ७३ ॥

यथा चिरसंचितं प्रभूतकालसंचितम्, इन्धनं काष्ठाऽऽदि, ज्य-
लनोऽग्निः, पवनसहितो वायुसमन्वितः, द्रुतं शीघ्रं, दहति प्र-
स्मीकरोति । तथा दुःखतापहेतुत्वात्कर्मैवेधनम्, अमितमने-
कजघोपात्तम्, अनन्तं, कृणेन समयेन, ध्यानमनल इव ध्यानान-
लः, अस्मी, दहति प्रस्मीकरोतीति गाथाऽर्थः ॥ ७३ ॥

जह वा घणसंघाया, खणेण पवणाहया विद्वयमिति ।

जाणपवणावहूआ, तह कम्मयणा विद्विज्जंति ॥ ७४ ॥
यथा वा घनसङ्घाताः-मेघोत्कराः, क्षणेन, पवनाहता वायुभ-
रिताः, विद्वयं विनाशं, यान्ति गच्छन्ति । ध्यानपवनावधूना ध्यान-
वायुविक्रिस्ताः, तथा कर्मैव जीवस्वभावा घनाः कर्मघनाः ।

उक्तं च-

"स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या भावशुद्धया ।
चन्द्रिकावद्य विज्ञानं, तदावरणमञ्जवत्" ॥ १ ॥
इत्यादि । धिलीयन्ते विनाशमुपयान्ति, इति गाथाऽर्थः ॥ ७४ ॥

किञ्च दमन्यदिहलोकप्रतीतमेव ध्यानफलमिति दर्शयति-
न कसायसमुत्थेहि अ, बाहिज्जइ माणसेहिं डुक्खेहिं ।
ईसाविभायसोगा-इएहिं जाणोपगयचित्तो ॥ ७५ ॥

न कपायसमुत्थैश्च न क्रोधाऽऽद्युद्भवैश्च, बाध्यते पीड्यते, मानसैः
दुःखैः, मानसग्रहणात्ताप इत्याद्यपि यदुक्तम्, तत्र बाध्यते; इ-
र्थाविपादशोकाऽऽदिभिः, तत्र प्रतिपक्षाभ्युदयोपलम्भजनितो
मत्सरविशेष इर्था, विपादो वैकल्यम्, शोको दैन्यम्, आदिश-
ब्दाद् हर्षाऽऽदिपरिग्रहः । ध्यानोपगतचित्त इति प्रकटार्थम् । अयं
गाथाऽर्थः ॥ ७५ ॥

सीआयवायएहि अ, सारीरेहि सुवहुप्पगारेहिं ।

जाणसुनिच्चलचित्तो, न बहिज्जइ निजरापेहं ॥ ७६ ॥

इह कारणे कार्योपचाराच्छीताऽऽतपाऽऽदिभिश्च, आदिशब्दात्
क्षुदादिपरिग्रहः । शारीरैः, सुबहुप्रकारैरनेकभेदैः, ध्यानसुनि-
श्चलचित्तः ध्यानभावेतमतिः, न स बाध्यते, ध्यानसुखादिति
गम्यते । अथवा न शक्यते चालयितुं, तत एव निर्जराऽपेक्षी
कर्मक्षयापेक्षकः इति गाथाऽर्थः ॥ ७६ ॥ उक्तं फलद्वारम् ।

अधुनापसंहारनाह-

इयसन्वगुणाऽऽहाणं, दिट्ठादिट्ठसुहाहणं जाणं ।

सुपसत्थं सप्पेअं, नेअं जेअं च निच्चं पि ॥ ७७ ॥

पंचुत्तरेण गाहा-सएण भाणसयगं समुदिडं ।

जिणजइखमासमणे-हिं कम्मसोहीकरं जइणा ॥ ७८ ॥

‘ इय ’ एवमुक्तेन प्रकारेण, सर्वगुणाऽऽधानमशेषगुणस्थानं, दृष्टादृष्टसुखसाधनं ध्यानमुक्तन्यायात्सुष्ठु प्रशस्तं तोयं-कराऽऽदिनिरासेषितत्वाद्, यतश्चेधमतः धर्मेयं, नान्यथैतदिति भावनया, हेयं ज्ञातव्यं, स्वरूपनः ध्येयमिति, चिन्तनीयं क्रियया । एवं च सति सम्यग्दर्शनप्राप्त्यारिष्यासंविधानि प्रवृत्तिः, नित्यमपि सर्वकालमपि । आह-एवं तर्हि शेषक्रिया-शेषः प्राप्नोति । न । तदासेवनस्यापि तत्त्वतो ध्यानत्वात् । नास्ति काचिदसौ क्रियाया आगमनानुसारेण क्रियमाणा साधूनां ध्यानं न भवतीति गार्थः ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ समाप्तं ध्यानशतकम् । आच० ४ अ० । १० । संघा० । (‘ केयसिममुग्याय ’ शब्दे लृतीयजागे ६६७ पृष्ठे शैवेन्द्रययस्यायां ध्यानमुक्तम्)

(१९) ध्यानस्वरूपं निरूपयन्नाह-

ध्याता ध्येयं तथा ध्यानं, त्रयं यस्यैकतां गतम् ।
मुनेरनन्यचित्तस्य, तस्य दुःखं न विद्यते ॥ १ ॥
ध्याताऽन्तराऽऽत्मा ध्येयस्तु, परमाऽऽत्मा प्रकीर्तितः ।
ध्यानं चैकाग्र्यसंविद्धिः, समापत्तिस्तदेकता ॥ २ ॥
मणौ विम्बप्रतिच्छाया, समापत्तिः पराऽऽत्मनः ।
क्षीणवृत्तौ जवेद् ध्याना-दन्तराऽऽत्मनि निर्मले ॥ ३ ॥
आपत्तिश्च ततः पुण्य-तीर्थकृतकर्मघनतः ।
तज्जावाजिमुखत्वेन, संपत्तिश्च क्रमाज्ज्ञेय ॥ ४ ॥
इत्थं ध्यानफलाद्युक्तं, विंशतिस्थानकाऽऽद्यपि ।
कष्टमात्रं त्वज्ज्याना-मपि नो दुर्लभं भवेद् ॥ ५ ॥
जितेन्द्रियस्य धीरस्य, प्रशान्तस्य स्थिराऽऽत्मनः ।
सुखाऽऽसनस्य नामाग्र-न्यस्तनेत्रस्य योगिनः ॥ ६ ॥
रुद्धबाह्वमनोवृत्ते-धीरणाधारया रयात् ।
प्रसन्नस्याप्रमत्तस्य, चिदानन्दमुधाद्विहः ॥ ७ ॥
साम्राज्यमप्रतिद्वन्द्व-मन्तरे च वितन्वतः ।
ध्यानिनां नापमा लोके, सदेवमनुजेऽपि हि ॥ ८ ॥

अष्ट० ३० अष्ट० । “ दीप जाणं क्रियायद् । ” दिनस्य द्वितीये प्रहरे ध्यानं ध्यायतीति प्रतिदिनक्रिया । वच० २६ अ० । करणप्रत्ययेन निर्विषये मनसि, वच० ११ अ० ।

जाणंतर-ध्यानान्तर-न० । अष्टदाध्यवसायध्यानस्य चान्तरिकायाम्, वृ० १ वृ० ।

जाणंतरिया-ध्यानान्तरिका-खी० । ध्यानयोः लुक्कृष्यानद्वितीयतृतीयत्रेदलक्षणयोरन्तरं मध्यं ध्यानान्तरम्, तदेव ध्यानान्तरिका । स्या० ए ठा० । अन्तरस्य विच्छेदस्य करणमन्तरिका, ध्यानस्यान्तरिका ध्यानान्तरिका । म० ५ श० ४ उ० । ध्यानस्य मध्यजागे, कल्प० ६ कृष्ण । आरब्धध्यानस्य समाप्तपूर्वस्यानारम्भणे, म० ५ श० ४ उ० । द्रव्याऽऽदीनामन्यतमध्यानवतो यदा चित्तमुत्पद्यते-सम्प्रति शेषाणां ध्यातव्यानां कतरद् ध्यायामीत्येवंविधे विमर्शे, वृ० ।

केयं पुनर्ध्यानान्तरिकेति ? उच्यते-

अन्तरजाणऽतीतो, विद्वद्भाणं तु सो असंपन्नो ।

जाणंतरमि वदद्, विपदे व विर्कुचियमर्शो ॥

अन्तरस्माद् ध्यानाऽऽद्यन्तरवस्तुविषयाद्, ध्यानादतीतो यः कश्चिदपि द्वितीयध्यानं न संग्रामोति, स द्वितीयं ध्यानमसंप्राप्तः सन् ध्यानान्तरे वर्तते, सा ध्यानान्तरिका भवतीति शेषः । इयमत्र भावना-ध्यानाऽऽदीनामन्यतमध्यानवतो यदा चित्तमुत्पद्यते-सम्प्रति शेषाणां ध्यातव्यानां कतरद् ध्यायामीति, एवंविधो विमर्शो ध्यानान्तरिकेत्युच्यते । अत्र यथा- (विपदे व विर्कुचियमर्शो च) द्विपथं मार्गद्वयस्थानं, ततः कश्चिदेकेन पथा गच्छन् पुरस्ताद् द्विपथं मार्गद्वये दृष्टे सति विकुञ्चितमतिकोऽनयोमार्गयोः कतरेण प्रजामाति विमर्शाऽऽकुलबुद्धिः सन्नपान्तराले वर्तते । एवमेवोऽपि ध्यानान्तरे इति । वृ० १ उ० ।

जाणकोटोवगय-ध्यानकोटोपगत-पुं० । ध्यानं-धर्मध्यानं, शुद्धध्यानं च । तदेव कोटः कुशलो ध्यानकोटः, नमुपगतो ध्यानकोटोपगतः । यथा हि कोटके धान्यं प्रक्षिप्तं विप्रसृतं भवति, एवं ध्यानतोऽविप्रक्षिण्णैरुन्ध्यान्तःकरणवृत्तौ, रा० । खं प्र० । म० । जं० । सू० प्र० । विपा० । औ० । धर्मध्यानकोटमनुप्रविश्येन्द्रियमनांस्याधिकृत्य संवृताऽऽत्मनि, ज्ञा० १ शु० १ अ० । नि० । औ० ।

जाणजुत्त-ध्यानयुक्त-त्रि० । ध्यानं चित्तनिरोधः, तेन युक्तो यः स तथा । चित्तनिरोधवति, प्रश्न० ३ सम्य० द्वार ।

जाणजोग-ध्यानयोग-पुं० । ७ त० । चित्तनिरोधलक्षणे धर्मध्यानाऽऽदौ विशिष्टमनोवाक्याव्यापारे, सूत्र० १ शु० ८ अ० ।

जाणज्जयण-ध्यानाध्ययन-न० । ध्यानप्रतिपादके आचक्ष्यकाध्ययने, आच० ४ अ० ।

जाणज्जयणरद्-ध्यानाध्ययनरति-खी० । ७ त० । ध्यानं चाध्ययनं च ध्यानाध्ययने, अध्ययनपूर्वकत्वेऽपि ध्यानस्यालपात्-रत्वाद्भ्यहितत्वाच्च पूर्वनिपातः । एकालमन्यनसंस्थस्य सदृशप्रत्ययस्य च प्रत्ययान्तरप्रवाहस्याध्याययोरासक्तौ, पो० १२ विव० । जाणप्पयाम-ध्यानप्रकाश-पुं० । ध्यानप्रतिपादके ग्रन्थविशेषे, उक्तञ्च ध्यानप्रकाशे-“ जायविष्णो चिरफालीओ । ” अष्ट० ए अष्ट० ।

जाणवर-ध्यानवर-न० । ध्यानश्रेष्ठ, सूत्र० १ शु० ६ अ० । प्रधानध्याने, आच० ४ अ० । प्रश्न० धर्मध्याने, आच० ४ अ० ।

जाणविभक्ति-ध्यानविभक्ति-खी० । ध्यानाभ्यासं ध्यानाऽऽदीनि, तेषां विभजनं विभक्तियस्यां ग्रन्थपरकौ सा । उत्कालिकश्रुतविशेषे, नं० । पा० ।

जाणसंवरजोग-ध्यानसंवरयोग-पुं० । ध्यानमेव संवरयोगो ध्यानसंवरयोगः । स० ३२ सम० ।

ध्यानसंवरयोगतामाह-

“ नगरं च सिंधुवह्ण, मुनिवगो अज्जपुस्सजूई अ ।

आणयण पुसमिस्से, सुहुमे ऋणे चिवाओ अ ॥ १ ॥ ”

“ आसीन्मुणिरुक्को राजा, नगरे सिंधुवह्णे ।

पुण्यनृत्यमिधास्तस्मि-आचार्याः सुहृदुश्रुताः ॥ १ ॥

योधितस्तैः स राजेन्दुः, परमः आचकोऽनवत् ।

पुण्यमित्रश्च शिष्योऽस्ति, तेषामतिबहुश्रुतः ॥ २ ॥

अवसन्नतयाऽन्यत्र, तिष्ठति स्म परं सुखी ।

अन्यदा दद्धपुराचार्याः, सुद्धमध्याने प्रवेशनम् ॥ ३ ॥
 महाप्राणसमं तच्छ, तत्र स्याद्येतनाऽपि न ।
 अगीनार्थाश्च तत्पार्श्वे, पुष्पमित्रोऽथ शब्दितः ॥ ४ ॥
 आगतः कथितं तस्य, प्रपन्नं तेन तेऽप्यथ ।
 स्थित्वैकत्रापन्नरुके, ध्यानमारेभिरे रटः ॥ ५ ॥
 दत्ते ढौकं न कस्यापि, स तेषां किं तु वक्तव्यदः ।
 अत्रस्था एव वन्द्यं, व्याकुलाः सन्ति सुरयः ॥ ६ ॥
 दिनैः कतिपयैरन्ये-ऽमन्त्रयश्च साधवो मिथः ।
 कुर्वन्तः सन्ति किं पूज्याः, एकस्तत्र न्यभाजयत् ॥ ७ ॥
 तावद् गुरुं चलति, न स्पन्दते न वक्ति च ।
 आख्यत्तदर्थं सर्वेषां, रुष्टाः सर्वेऽपि साधवः ॥ ८ ॥
 आर्याऽऽख्यासि त्वमाचार्योन्, किं न कालगतानपि ।
 सोऽवकालंगता नैते, ध्याने ध्यायन्ति किं त्वमी ॥ ९ ॥
 व्याघातमेषां मा कार्षु-रुचुस्ते धूर्तता तव ।
 त्वं साधयितुकामोऽसि, वेतालं पूर्णलक्षणैः ॥ १० ॥
 आचार्यैरिति ते सर्वे, तेन सार्द्धं व्यधुः कलिम् ।
 आनिन्ये तैस्ततो राजा-ऽऽचार्याः कालगता इति ॥ ११ ॥
 दत्तेऽसौ लिङ्गिकः किं तु, न निर्याणं कथञ्चन ।
 राजा स्वयमयाऽऽलोक्य, मेने कालगताम् गुरुम् ॥ १२ ॥
 पुष्पमित्रमवज्ञाय, शिविका सज्जिता ततः ।
 अग्न्याद्यपाये महति, स्पृश्योऽहुष्ठो मम त्वया ॥ १३ ॥
 पुष्पस्तमिति संकेतात्, परस्पर्शं प्रत्यवुक्त सः ।
 ऊचे किमर्थं । व्याघातः, सोऽवक्त्वा वः शिष्यकैः कृतः ॥ १४ ॥
 उक्तास्ते न कृतं रम्यं, भङ्गो ध्यानस्य नः कृतः ।
 प्रवेश्यमीदृशे ध्याने, येन स्याद्योगसंग्रहः ॥ १५ ॥ " आ० क० ।
 आव० । आचू० । अष्टाविंशे योगसंग्रहे, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।
 जाणसयग-ध्यानशतक-न० । ध्यानप्रतिपादके गाथाशतके,
 "पंचुत्तरेण गाहा-सपण जाणसयगं समुद्दिष्टं" । (१०८ गाथा)
 आव० ४ अ० । ध० ।
 जाणोवओगचित्त-ध्यानोपयोगचित्त-त्रि० । ध्यानोपयोगे वि-
 शिष्टध्यानान्यासे चित्तं यस्य सः । विशिष्टध्यानान्यासचि-
 त्ते, संथा० ।
 जाम-ध्यात-त्रि० । दग्धे, आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० । आ० चू० ।
 ध्याम-त्रि० । अनुज्ज्वले, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।
 जामण-ध्यापन-न० । प्रदीपनके, व्य० २ उ० । सूत्र० ।
 जामर्थाद्विज-ध्यातस्थानिक-न० । दग्धभूमौ, आचा० २ श्रु०
 १ अ० १ उ० ।
 जामिय-ध्यामित-त्रि० । अग्निना दग्धे, व्य० ७ उ० । वृ० ।
 " वाद्यधरं सत्त्वं जामियं । " आ० म० १ अ० १ खण्ड । दे० ना० ।
 जाय-ध्यात-त्रि० । भस्मीकृते, न० ।
 जायव-ध्यातव्य-त्रि० । ध्येये, आव० ४ अ० । दर्श० ।
 भाया-ध्यातृ-त्रि० । चिन्तके, आव० ४ अ० । दर्श० ।
 जारुअ-स्त्री० । देशी-चीर्याम, " जारुअमारुच्छये, किरिडप
 एस जं पकिही । " (४८ गाथा) चीरीलतागहनच्छन्ने जीर्ण-
 कूपे एष यत् पतिष्यति, इत्यर्थः । दे० ना० ३ वर्ग ।
 जावण-ध्यापन-भस्मसात्करणे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

जावणा-ध्यापना-स्त्री० । अग्नि संस्कारे, आ० म० १ अ० १
 खण्ड । स च भगवतो निर्वाणप्राप्तस्यान्येषां च साधूनामिदवा-
 कूणामितरेषां च प्रथमं त्रिदशैः कृतः, पञ्चाङ्गोऽपि संजातः ।
 आ० म० १ अ० १ खण्ड ।
 जिगिर-जिङ्गिर-पुं० । श्रीम्विजजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।
 जिगिररु-जिङ्गिररु-पुं० । श्रीम्विजजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।
 जिजिय-जिङ्गित-त्रि० । घुल्लकाऽऽर्ते, घृ० ६ उ० ।
 जिजिरी-जिङ्गिरी-स्त्री० । वल्लीभेदे, " किमिरीवल्लीप सा-
 वगो चि । " आचा० २ श्रु० १ अ० ८ उ० । वल्लीपला-
 शके, वृ० १ उ० ।
 जिम्म-जैहय-न० । येन परवञ्चनाभिप्रायेण जैहयं क्रियास्तु
 मान्द्यमालम्ब्यते तस्मिन्भावे, प्र० १२ श० ५ उ० ।
 जियायंत-ध्यायत्-त्रि० । चिन्तयति, विपा० १ श्रु० २ अ० ।
 जियायमाण-ध्यायमान-त्रि० । जाज्वल्यमाने, दशा० १० अ० ।
 ज्वलति, प्र० ८ श० ६ उ० । सूत्र० । दह्यमाने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
 ध्यायमान-त्रि० । चिन्त्यमाने, दशा० ५ अ० । अ० ।
 जिरिड-न० । देशी-जीर्णकूप, दे० ना० ३ वर्ग ।
 जिह्विया-जिह्विका-स्त्री० । श्रीम्विजजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।
 जिह्विरिआ-स्त्री० । देशी-चीहीतृणे, मशके च । दे० ना० ३ वर्ग ।
 जिह्वी-जिल्ली-स्त्री० । चिल्लति-चिल-अच्-पृषो०-गौरा०-
 डीप् । कीटभेदे, संज्ञायां कन् । आतपरुचौ, वर्त्या च । वाच० ।
 कन्दभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।
 जीण-जीण-त्रि० । क्षि-कः । दुर्ध्वे. क्षामे च । वाच० । अष्ट० ।
 क० प्र० । अङ्गे, कीटे च । दे० ना० ३ वर्ग ।
 जीर-स्त्री० । देशी-लज्जायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।
 गुंत्त-पुं० । देशी-तुणपाऽऽख्ये वाद्यविशेषे, दे० ना० ३ वर्ग ।
 गुंमिय-गुंजित-त्रि० । बुभुक्षिते, कुरितके च । अ० १६ श०
 ४ उ० ।
 गुंमुसयय-न० । देशी-मनोदुःखे, दे० ना० ३ वर्ग ।
 गुंटण-देशी-प्रवाहे, दे० ना० ३ वर्ग ।
 गुंवणग-गुम्बनक-न० । प्रालम्बे कर्णाऽऽजरणविशेषे, ज्ञा० १
 श्रु० १ अ० ।
 गुट्ट-न० । देशी-अलीके, दे० ना० ३ वर्ग ।
 गुण-गुणस्त-घा० । निन्दायाम्, " गुणस्तेर्गुणदुगुच्छदुगु-
 च्छाः " ॥ ८ । ४ । ४ ॥ इति गुणस्तर्तेर्गुणाऽऽदेशः । " कुणइ'
 प्रा० ४ पाद ।
 गुणि-ध्वनि-पुं० । ध्वन्-इत् । " ध्वनिविश्वचोरुः " ॥ ८ । १ । ५२ ॥
 इति आदेरस्य उत्त्वम् । प्रा० १ पाद । अव्यके मृदङ्गाऽऽदिशब्दे,
 अलङ्कारोके उत्तमकाव्ये च । वाच० । " गुणि कन्नडपट्ट । "
 प्रा० ४ पाद ।

कुत्ति-ओ० । देशो-छेदे, दे० ना० ३ वर्ग ।

कुल्लरी-देशो- गुल्मे, दे० ना० ३ वर्ग ।

कुसण-जोषण-न० । सेवायाम्, स्या० २ टा० १ उ० ।
कल्प० । झा० ।

कुसणा-जोषणा ओ० । सेवायाम्, स्या० ५ टा० १ उ० ।

कुसिय-जुषित-त्रि० । सेविते, दृ० २ उ० ।

कुसिर-गुपिर-न० । गुपेः शोपस्य दानाच्छुपिरम् । आकाशे,
भ० २० श० २ उ० । रन्ध्रे, झा० १ शु० ८ अ० । पोले, नि० चू०
१२ उ० । सन्निह्ये, ग० २ अधि० । अन्तःसाररहिते, देश० १०
अ० । असारकाये, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । शङ्खाऽऽदौ, रा० । काह-
खाऽऽदौ, रा० । आ० म० । जी० । मा० चू० । वंशाऽऽदौ घाते,
भ० ६ श० ४ उ० । जं० । चतुर्विधे आतोषशब्दे, आचा० २
शु० २ चू० १२ अ० । “ कुसिरा जमलजुहो संठाणसंठिया । ”
उपा० २ अ० ।

अथ कतिविधं गुपिरमिति प्रश्नावकाशमाशङ्क्याऽऽह-
गुपरं पञ्चविधम् । तद् यथा—पुस्तकपञ्चकं, तृणपञ्चकं,
दूष्य-पञ्चकं, तत्पञ्चकं द्विविधम्-अप्रत्युपेक्षकदूष्यपञ्चकं, दुष्प्र-
त्युपेक्षकदूष्यपञ्चकं च । चर्मपञ्चकं चेति ।

अथ तृणपञ्चकाऽऽदिषु दोषानाह-

तणपणगम्भि वि दोसा, विराहणा होति संजमाऽऽताए ।
सेभेसु वि पणगेसुं, विराहणा संजमे होति ॥

तृणपञ्चकेऽपि दोषा आङ्गभङ्गाऽऽदयो भवन्ति । विराधना च
संयमाऽऽत्मविषया । शेषेष्वपि दूष्यपञ्चकाऽऽदिषु संयमविषया
विराधना भवति ।

इदमेव प्राचयति-

अहिबिन्नुगविसकंटग-मादीहिं खयं व होज्ज आयाए ।

कुंथादि संजमम्मि य, जति उव्वत्तादि तति झहुगा ॥

तृणाऽऽदिषु गुपिरत्वादहिर्वाञ्छिका वा, विषकण्टको वा जनेत् ।
एतैः, आदिशब्दान्मर्कटिकाऽऽदिभिश्च, तत्र शयान आसीनो वा
उपद्रयेत् । ततं वा दर्जाऽऽदिषु सुप्तस्य जनेत् । एषा आत्मविरा-
धना । कुन्धुपनकाऽऽदिप्राणिष्वपरोपणं तु संयमविराधना । तृणेषु
च प्रसुप्तो (यति) यावतो वारानुवर्तनं परिवर्तनमाकुञ्चनं
प्रसारणं वा करोति (तति) तावन्मथुतर्ह्येष्टकाः । दृ० ३ उ० ।
कुसिरगोलसंठिय-गुपिरगोलसंस्थित-त्रि० । अन्तःगुपिरगो-
लकाऽऽकारे, ज० ११ श० १० उ० ।

कूर-स्मर-धा० । स्वा० पर०-सक०-अनिद् । “ स्मरेकूर-भूर-भर-
भल-लढ-विम्हर-सुमर-पयर-पम्बुहाः ” ॥ दा० १७४ ॥ इति स्म-
रेभूराऽऽदेशः । “ कूरत् ” ‘ सरद् ’ प्रा० ४ पाद । स्मरति, अस्मार्पित् ।
“ भूरद् ति ” हृदयेन सिधते । आचा० १ शु० २ अ० ५ उ० ।
कुटिले, दे० ना० ३ वर्ग ।

कूरण-जोषण-न० । प्रीतौ, सेवायां च । औ० । स्त्रियां टाए ।
स्या० २ टा० २ उ० । आ० चू० । स० ।

कूसरिअ-त्रि० । देशी-अत्यर्थे, स्वच्छं च । दे० ना० ३ वर्ग ।

कूसिय-जुष्ट-त्रि० । सेविते, स्या० २ टा० २ उ० । औ० । झा० ।

कूपित-त्रि० । कपिते, स्या० २ टा० २ उ० । कल्प० ।

कैमुअ-पुं० । देशी-कन्दुके, दे० ना० ३ वर्ग ।

केय-ध्येय-न० । चिन्तनीये, आच० ४ अ० ।

कौमलिअ-खी० । देशी-क्रीडायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

कोट्ट-खी० । देशी-अकर्मद्विष्याम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

कोमप-न० । देशी-पणके, दे० ना० ३ वर्ग ।

कोमिअ-पुं० । देशी-व्याघ्रे, दे० ना० ३ वर्ग ।

कोलिआ-कोलिआ-खी० । पुरुषद्वयोक्तित्वे “ कोली ” इति
स्याते पदार्थे, सूत्र० २ शु० ४ अ० ।

कोस-कोप-पुं० । यथेह तीर्थे परमास्तमेव तपः, ततः पक्षां मा-
सानामुपरि यान् मासानामपरोऽपराधी, तेषां क्षपणमनारोपणम् ।
प्रत्ये चतुःसंतिकाऽतिरिक्तधान्यस्येव क्काटने, स्या० ५ टा० २
उ० । नि० चू० ।

कोसण-कोपण-न० । मार्गणे, “ आनोगणं ति वा मगणं ति वा
कोसणं ति वा एगट् । ” व्य० २ उ० ।

कोसमाण-कोपयत्-त्रि० । कपयति, आचा० १ शु० ५ अ० २ उ० ।

कोसिय-जुष्ट-त्रि० । सेविते, आचा० १ शु० ५ अ० ३ उ० ।

कोपित-त्रि० । कपिते, आचा० १ शु० ५ अ० २ उ० ।

कोसेमाण-जुपत्-त्रि० । आचरति, आचा० १ शु० ८ अ० १ उ० ।

कोसेहि-देशी-क्रिया । गवेपयत इत्यर्थे, दृ० ३ उ० ।

इति श्रीसौधर्मबृहत्तपागच्छीय—कलिकालसर्वज्ञकल्प-जट्टारक-

जैनश्वेताम्बराऽऽचार्यश्री १००८ श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वर-

विरचिते “ अजिधानराजेन्द्रे ” ऊकाराऽऽदिशब्द-

सङ्कलनं समाप्तम् ।

टकार

ट-ट-‘ट’ इत्ययं वर्णो मूर्धस्थानीयः स्पर्शसंज्ञः । वाच० ।

ट-पुं० । टल- डः । बामने, पादे, निःश्वने, वाच० । धने, सुनौ, करटे, धूमे, पाते, आवर्ते, भानुरदमौ, तामने, त्रासे, स्थिरे, अश्वे च । एका० । करङ्गे, टङ्कुरे च । न० । वाच० । टङ्क-टङ्क-पुं० । टङ्कि-घञ्, भञ् वा । कोपे, कोपे, खङ्गे, पाषाणभेदनेऽस्त्रे, वाच० । खङ्गाऽऽदीनामग्रभागे, प्रश्न० १ आश्न० द्वार । मुद्राचित्रविशेषे, पञ्चा० ४ विच० । आव० । प्रह्ला० । छिन्नतटे कूटे, न० । भ० । एकदिशि विभे पर्वते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । शशुजयपर्वते, ती० १ कल्प० । लोमपङ्क्तिभेदे च । जी० १ प्रति० । चतुर्माषकरूपे परिमाणे, नीलकपित्थे, खनित्रे, दपे च । पुं० । वाच० । खङ्गे, विच्छिन्ने, स्नाते, जङ्गायाम्, खनित्रे, मिच्छौ, तटे च । दे० ना० ४ वर्ग ।

टङ्काण-टङ्कन-पुं० । टङ्कि-युच् । ‘सोहागा’ इतिख्याते क्षारभेदे, वाच० । उत्तरापथे श्लेष्मदेशवास्तव्ये स्वनामख्याते श्लेष्म-विशेषे, विशेष० । आ० म० । आ० चू० । सूत्र० ।

टङ्का-टङ्का-स्त्री० । स्वनामख्याते तीर्थे, यत्र वीरः पूज्यते । ती० ४३ कल्प ।

टङ्किअ-न० । देशी-प्रसूते, दे० ना० ४ वर्ग ।

टंवरअ-त्रि० । देशी-भारिके, दे० ना० ४ वर्ग ।

टकर-टकर-पुं० । अङ्गुल्यादिना शिरसादौ टगिति करणे, व्य० १ उ० ।

टगर-तगर-पुं० । गृ-अच् । तस्य क्रोडस्य गरः । वाच० । “ तगर-त्रसर-तूवरे टः ” ॥ ८ । १ । २०५ ॥ इति तस्य टः । प्रा० १ पाद । स्वनामख्याते वृक्षे, वाच० ।

टमरुक-रुमरुक-पुं० । “ चूलिकापैशाचिके तृतीयतुर्ययोराद्य-क्षितीयौ ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति रुस्य टः । प्रा० ४ पाद । वाद्यभेदे, कापालिकयोगवाद्ये चमत्कारे च । वाच० ।

टसर-त्रसर-पुं० । त्रस-अरन् । तन्तुवायोपकरणभेदे, वाच० । “ तगर-त्रसर-तूवरे टः ” ॥ ८ । १ । २०५ ॥ इति त्रस्य टः । प्रा० १ पाद ।

टा-टा-स्त्री० । घटिकायाम्, भुवि, भृत्यायां, व्यावृत्तौ, निगरेऽपि च । एका० ।

टाल-टाल-न० । अबकास्थिनि फले, दश० ७ अ० । आचा० ।

टिपूरी-टिम्पुरी-स्त्री० । तीर्थभेदे, ती० ।

तत्कल्पं यथा-

“ श्रीपार्श्वे चेल्लणाभिर्यं, व्यात्वा श्रीवीरमप्यथ ।

कल्पं श्रीटिम्पुरीतीर्थं-स्याभिधास्ये यथाश्रुतम् ॥ १ ॥

पारेतजनपदान्त-श्चर्मणवत्यास्तटे महानद्याः ।

नानाघनवनगहना, जयत्यसौ टिम्पुरीति पुरी ” ॥ २ ॥

अत्रैव जारते वर्षे विमलयशा नाम भूपतिरभूत् । तस्य सुमङ्ग-
लादेव्या सह विषयसुखमनुभवतः क्रमाज्जातमपत्ययुगलम् ।
तत्र पुत्रः पुष्पचूलः, पुत्री पुष्पचूला । अनर्थसार्धमुत्पादयितुः
पुष्पचूलस्य कृते लोकैः-“ वङ्कचूल ” इति नाम । महाजनो-
पाह्वयेन राज्ञा रुषितेन निःसारितो नगराद्वङ्कचूलः । गच्छंश्च
पतितो भीषणायामटव्यां सह निजपरिजनेन स्वस्त्रा च जेह-
वश्या । तत्र च क्षुत्पिपासाऽऽर्दितो दृष्टो भिल्लैः, नीतः स्वपल्लीं,
स्थापितश्च पूर्वपल्लीपतिपदे । पर्यपाह्वयद्याज्यम्, अलुपटयद्गामन-
गरसार्धाऽऽदीन् । अन्यदा सुस्थिताचार्या अर्बुदाचलादघापदया-
त्रायै प्रस्थितास्तामव सिंहगुहां नाम पल्लीं सगच्छाः प्रापुः । जा-
तश्च वर्षाकाष्ठः । अजनिं च पृथ्वी जीवाऽऽकुत्वा । साधुभिः स-
हाऽऽलोक्य मार्गयित्वा वङ्कचूलाद् वसति स्थितास्तत्रैव सु-
रयः । तेन च प्रथममेव व्यवस्था कृता । मम सीमाऽन्तर्धर्म-
कथा न कथनीया; यतो युष्मत्कथायामहिंसाऽऽदिको धर्मः,
न चैवं मल्लोको निर्वहति । ‘एवमस्तु’ इति प्रतिपद्य तत्स्थुरपा-
श्रये गुरवः । तेन चाऽऽह्वय सर्वे प्रधानपुरुषा ज्ञाताः । अहं
राजपुत्रः, मत्समीपे ब्राह्मणाऽऽदय आगमिष्यन्ति, ततो जवङ्गि-
जीववधो, मांसमद्याऽऽदिप्रसङ्गश्च पल्ल्या मध्ये न कर्तव्यः । एवं
कृते तु यतीनां न भक्तपानमजुगुप्सितं कल्पत इति । तैस्तथैव कृतं
यावच्छतुरो मासान् । प्राप्तो विहारसमयः । अनुज्ञापितो वङ्कचू-
लः सुरिभिः-“ समणां सडणां ” इत्यादिवाक्यैः । ततस्तैः
सह चलितो वङ्कचूलः स्वसीमां प्राप । तेन विज्ञप्तं-वयं परकीय-
सीमायां न प्रविशाम इति । भणितः सुरिभिः-वयं सीमान्तर-
मुपेताः, तत्किमप्युपदिशामस्तुभ्यम् । तेनोक्तम्-यन्मयि निर्वह-
ति तदुपदेशेनानुगृह्यतामयं जनः । ततः सुरिभिश्चत्वारो नि-
यमा दत्ताः । तद्यथा-अज्ञातफलानि न भोक्तव्यानि, सप्ताष्टानि
पदान्यपसृत्य घातो देयः, पट्टदेवी नाभिगन्तव्या, काकमांसं च
न भक्षणीयमिति । प्रतिपन्नास्तेन ते । गुरुन् प्रणम्य स स्वगृहा-
नागमत् । अन्यदा गतः सार्धस्योपरि धाट्या, शकुनकरणाश्रान-
तः सार्धः । कुटितं च तस्य पथ्यदनम् । पीकितः क्षुधा राजन्याः,
दृष्टश्च तैः किपाकतरुः फलितः, गृहीतानि फलानि, न जानाति
तन्नामधेयमिति तेन न ज्ञुकानि । इतरैः सर्वैर्बुभुजिरे, मृताश्च तैः
किफलैः । ततश्चिन्तितं तेन-अहो! नियमानां फलं, तत एका-
क्येवाऽऽगतः पल्लीं, राजन्यां प्रविष्टः स्वगृहं, दृष्टा पुष्पचूला दीपा-
ऽऽलोक्येन पुरुषवेष्टा निजपत्न्या सह प्रसुप्ता । जातस्तस्य कोप-
स्तयोरुपरि । द्वावप्येतौ खड्गप्रहारेण विनश्यौति यावदचिन्तय-
त्तावत् स्मृतो नियमः । ततः सप्ताष्टपदान्यपकम्य घातं ददत्,
खादकृतमुपरि खड्गेन, व्याहृतं स्वस्त्रा, जीवतु वङ्कचूल इति ।
तद्वचः श्रुत्वा लज्जितोऽसावपृच्छत्-किमतदिति ? । साऽपि
नटवृत्तान्तमचीकथत् । कालक्रमेण तस्य तद्वाज्यं शासतस्तत्रैव
पल्ल्यां तत्त्वैवाऽऽचार्यस्य शिष्यौ धर्मश्रुतिधर्मदत्तनामानौ क-
दाचिद्धर्षारात्रमवास्थिताताम् । तत्र तयोरेकः साधुस्त्रिमासकूपणं
विदधे, द्वितीयश्चतुर्मासकूपणम् । वङ्कचूलस्तु तद्वचनियमा-
नामायतिशुभफलतामवज्ञाक्य व्यजिज्ञपत् । भदन्तौ ! भदन्तुक्-

मया कमपि पेशलं धर्मोपदेशं दत्तः । ततस्तान्यां चैत्यवि-
भापनदेशना फलेशानाशिनी विदधे । तेनापि शराविकापवत-
समीपवर्तिन्यां तस्यामेव पल्ल्यां चर्मण्वतीसारिचोरे कारितमु-
चैस्तरं चारु चैत्यम् । स्थापितं श्रीममहावीरविग्रहम् । नीयनया
च रुढं तत् । प्रयागति स चतुर्दिग्भ्यः सह्यः । काष्ठान्तरं कश्चिन्ने-
गमः सभार्यः सर्वथा तद्यात्राय प्रसिनः, प्राप्तः क्रमेण रन्तिनदी-
म् । नात्रमाकूटौ च दम्पनी चैत्यशिखरं व्यलोकयताम् । ततः स-
रजसं सौवर्णिककञ्चोलके कुङ्कुमचन्दनकूर्पूरं प्रक्षिप्य जलं से-
प्तुमारश्चवती नैगमगृहिणी । प्रमादनिपतिनं तदन्तर्जलतलम् ।
तां ततो जयितुं ययिजा-“अहो ! इदं कञ्चोलकं नैककोटिमु-
ह्यरत्नसञ्चितं राप्ता प्रदणकेऽर्पितमासीत्, ततो राक्षः कथं
ह्रुदितव्यम् ? इति चिरं त्रिपथ वङ्कचूलस्य पल्लोपतेर्विज्ञापितं
तत् । यथा-अस्य राजकीयवस्तुनो विचिन्तितः कार्यताम् । तेनापि
धीवर आदिष्टस्तच्छोधयितुम् । प्राविशदन्तर्नदम् । विचिन्वता
चान्तर्जलतलं दृष्ट्वा तेन हिरण्मयरथस्य जावन्तस्यामिधीपाश्वेना-
यविभ्यं तावत्, पश्यति स स विम्बस्य हृदये तत् कञ्चोलकम् ।
धीवरेणोक्तम्-धन्याविमो दम्पती, यद्गदतौ वक्षसि घुसृणव-
न्चन्दनविलेपनाहं कथोत्तकं स्थितम् । ततो गृहीत्वा तदपितं
नैगमस्य । तेनापि दत्तं तस्मै बहु ह्वयम् । उक्तं च विम्बस्य रूपं
नाविकेन । ततो वङ्कचूलेन श्रद्धालुना तमेव प्रवेश्य निष्कासितं
तद् विम्बम् । कनकरथस्तु तत्रैव मुक्तः । निवेदितं हि केनापि स्वप्ने
प्राप्तावता नृपतेः-यव क्षिप्ता सती पुष्पमाला गत्वा तिष्ठति
तत्र विम्बं शोध्यमिति । तदनुसारेण विम्बमानीय समर्पितं राक्षे
वङ्कचूलाय । तेनापि स्थापितं धीवीरविग्रहस्य यहिम्नरूपे या-
वत् काष्ठं नव्यं चैत्यमस्मै कारयामीत्यभिसंधिमता । कारिते
चैत्यान्तरे यावत्तत्र स्थापनार्थमुत्थापयितुमारजन्ते राजकी-
याः पुरावृत्तावद्विभ्यं नोत्तिष्ठति स्म । देवताधिष्ठानाच्चैव सि-
तम् । अद्यापि तत्रैवाऽस्ते । धीवरेण पुनर्विज्ञातः पट्वीपतिः-यत्तत्र
देव ! मया नद्यां प्रविष्टेन विम्बान्तरमपि दृष्टं, तदपि यहिरानय-
नेनौचित्यमश्नुति, गुणाऽऽरूढं हि भवति । ततः पल्लोभ्यरेण पृष्टा
स्वयरेपत्-नो ! जानीते कोऽयनयोर्यिभ्ययोः संविधानकं ? केन
स्थनतो नद्यन्तर्जलतले स्थिते ? इत्याकर्ण्यकेन पुराविदा स्थवि-
रेण विज्ञातम्-देव ! एकोऽस्मिन्नगरे पूर्वं नृपतिरासीत् । स च पर-
वक्रेण समुपेयुषा सार्कं योद्धुं सकलचमूसमूहसङ्ग्रहनेन गतः ।
तस्याग्रमहिर्षो च निजं सर्वस्वमेतच्च विम्बद्वयं कनकरथस्य
विधाय जलदुर्गमिति कृत्वा चर्मण्वत्यां कोटिम्यके प्रक्षिप्य
स्थिता । चिरं युद्धवतस्तस्य कोऽपि स्तलः किञ्च वार्तामनि-
पीत्-यदयं नृपतिस्तेन परवक्राधिपतिनृपतिना व्यापादित
इति । तत् श्रुत्वा देवी तत्कोटिम्यकमाकम्प्यान्तर्जलतलं प्राक्-
पत् । एकं च तयोरानीतं पूज्यमानं चास्ति । द्वितीयमपि चेद्
निःसरति तदोपश्रम्यतामिति । तदाकथं वङ्कचूलः परमाहव-
चूलागनिस्तमेव धीवरं तदानयनाय नद्यां प्रावीविशत् । स
च तद्विम्बं कटीदण्डवर्जजलतलेऽवतिष्ठमानं वहिःस्थशेषाङ्गं
चावहोऽप्य निष्कासनोपायाननेकानकार्पात् । न च तन्निग-
तामिति दैवतप्रभाबमाकलय्य समागत्य च विशामोक्षाय न्य-
वेदयत् तत्स्वरूपम् । अद्यापि तत्किञ्च तथैवाऽस्ते । श्रूयतेऽ-
द्यापि-केनापि धीवरस्यविरेण नौकायाः स्तम्भे जाते तत्कारणं
विचिन्वता तस्य हिरण्मयरथस्य कीलिका लब्धा । तां क-
नकमयीं दृष्ट्वा ह्रुद्वेन तेन व्यचिन्ति-यदिमं रथं कनात्सर्वं
गृहीत्वा श्रुत्वा न भविष्यामिति । ततश्च रात्रौ निद्रां न लेभे ।

उक्तञ्च केनाप्यदृष्टपुरेण-यदिमां तनैव विमुक्त्य स्थेयाः, नो चे-
त्सद्य एव त्वां हानिष्यामिति । तेन जयाऽऽर्जुनं तत्रैव मुक्ता यु-
गकीलिका इत्यादि । किं न संज्ञायने दैवताधिष्ठितेषु पदार्थे-
षु ? श्रूयते च संप्रति काष्ठे कश्चिन्नेच्छुः पापाण्यणिः श्रीपा-
श्वेनायप्रनिर्मा जङ्गलमुपस्थितः स्तम्भितवाहुर्जातः, महति पृ-
जाविधौ कृते सञ्जतामापन्न इति । श्रीवीरविग्रहं महत्, तदपेक्ष-
या लघीयस्तरं श्रीपाश्वेनायविम्बमिति महावीरस्याज्जरूपो-
ऽयं देव इति भेदाच्छ्रेष्ठ इत्याख्यां प्राचीकशत । श्रीमच्छे-
ल्लण्यदेवस्य महीयस्तममाहात्म्यनिधेः पुरः ताभ्यां महर्षिभ्यां
सुवर्णमुकुटमन्त्राऽऽम्नायः समाधितः प्रकाशितश्च भव्येभ्यः ।
सा च सिद्धगुहापल्ली कालक्रमात् ' टिपूरी ' इत्या-
ख्या प्रसिद्धा नगरी संज्ञता । अद्यापि स भगवान्
श्रीमहावीरः सच्छ्रेष्ठपाश्वेनायः सकलसङ्गेन तस्यामेव पुर्यां
यानोत्सवैराराध्यते इति । अन्यदा वङ्कचूल उज्जयिन्यां आश्र-
पातनाय चौयैवृत्त्या कस्यापि श्रेष्ठिनः सन्नि गतः, कांहाहलं
भूत्वा ततः चालितः । ततो देवदत्ताया गणिकाया गणिक्यमा-
णिक्यभूताया गृहं प्राविशत् । दृष्ट्वा सा कुपिता सह प्रसुता ।
ततो निःसृत्य गतः पुरः श्रेष्ठिनो वेश्म । तत्रैकविंशोपको लेख्यके
नुचतीति पर्यवर्णमभिर्भर्त्य निःसारितो गेहात् पुनः श्रेष्ठिना ।
विरराम च यामिनी । यावत्काजकुलं यामीत्यचिन्तयत् तावदुज्ज-
गाम धामानधिः । पल्लोभ्यश्च निःसृत्य नगराक्षोर्ध्वं गृहीत्वा तरु-
तले दितं नीत्वा पुनरावागाकाजकुलम् । नाएकागाराद् वहि-
र्गोधापुच्छे विलस्य प्राविशकांशम् । दृष्ट्वा राजाग्रमहिष्या । कथं
पृष्ठ-कस्यमिति ? तेनोच-चौर इति । तयोक्तम्-मा भैषो ! मया
सह सङ्गमं कुरु । सोऽवादीत्-का त्यम् ! साऽप्युच-अग्रमहिष्यह-
मिति । चौरोऽवादीद्-यद्येवं तर्हि ममाम्ना भवसि, अतो यामि !
इति चौरेण निश्चिते, तथा स्वाङ्गं नखैर्विदाप्य पृथुतिपुत्रमाहूता
रक्तकाः । गृहीतस्तेः राजा चानुनयार्थमागतेन तद् दृष्ट्वा । राजा-
कास्तेषोरुपयामेनं गाढं कुर्वीषमिति तै रक्षितः । प्रातः पृष्ठः क्षि-
तिभूता । तेनाप्युक्तम्-देव ! चौयांयाहं प्रविष्टः पश्चादेव जाणा-
गारं देव्या दृष्टोऽस्मि । यावद्वन्यन् कथयति तावत्पुष्टो विदितवेष्टो
नरेन्द्रः, स्वीकृतः पुत्रतया । स्थापितश्च सामन्तपदे । देवी
विडम्ब्यमाना रक्षिता वङ्कचूलेन । अहो ! नियमानां शुनफस-
मित्यनवरतमयमप्यासीत् । प्रेषितश्चान्यदा राजा कामरूप-
चुपसाधनार्थम् । घातैर्जर्जरितो विजित्य तमगात् स्वस्थानम् ।
व्याहृताश्च राजा वैद्याः, यावद् गूढोऽपि घातवर्णो विकशानि ।
तैरुक्तम्-देव ! काकमांसेन शोजनो जवत्ययम् । तस्य च जिन-
दासभावकेण साई प्रागेव भ्रम्यमासीत् । ततस्तदानय-
नाय प्रेषितः पुरुषः पुर्याधिपतिना, येन तद्वाक्यात्काकमांसं
भक्षयतीति । तदाहृतश्च जिनदासोऽवन्तीमागच्छन्नुभे देव्यौ
रुदत्यावकाङ्क्षीत् । तेन पृष्ठे-किं रुदियः ? ताभ्यामुक्तम्-
अस्माकं भर्ता सौधमाञ्च्युतः, अतो राजपुत्रं वङ्कचूलं
प्रार्थयावदे, त्वयि गते स मांसं भक्षयिता, तेन गन्ता उर्गतम्,
तेन रुदिव । तेनोक्तम्-तथा कारिष्ये, यथा तत्र भक्षयिता । गतश्च तत्र
राजोपरोधाद्वङ्कचूलमवाचत्-गृहाण बलिमुक्तापिशितम्, येद्
मुक्तः सन् प्रायश्चित्तं चरेत् वङ्कचूलोऽवाचत्-जानासि त्वं यदा-
चर्याप्येकान्तं प्रायश्चित्तं प्राप्स्य, ततः प्रागेव तदनाचरणं श्रेय
इति, “प्रकालनादि पङ्कस्य, दूरादस्पर्शनं वरम् ।” इति वाक्या-
त् । निषिद्धो नृपतिः । विशेषप्रतिपन्नव्रतनिवहश्चाच्युतकल्पम-
गमत् । बलमानेन जिनदासेन ते देव्यौ तथैव रुदत्यौ दृष्ट्वा प्रो-

कम्-किमिति रुचिः ? ; न तावत्स मांसं ग्राहितः । तन्म्याम-
भिदधे-स एषिकाराधनवशादच्युतं प्राप्तः ।

“ चेत्तल्लणापाश्वर्चनायस्य, कल्पमेतं यथाप्रतम् ।

किञ्चिद्विरचयचक्रुः, श्रीजिनप्रभसुरयः ” ॥ १ ॥

इति श्रीचेत्तल्लणापाश्वर्चनायस्य कल्पः ॥

टिम्पुरीस्तवस्त्वयम्-

“ तनुकैर्विधेर्नैरुपलभ्यगैरजिघ्राजिता,
श्रीवीरप्रभुपाश्वर्यवतयुगाऽऽदीशाऽऽदिधिम्बैर्युता ।

पल्लो भूतलविभ्रुता नियमिनः श्रीवङ्कचूलस्य या,
सा भूत्या चिरमद्भुतां कलयतु प्रौढि पुरी टिम्पुरी ॥१॥

व्योमचुम्बिशिखरं मनोहरं, रन्तिदेशताटिनीतटस्थितम् ।

अत्र चैत्यमवहोष्य यात्रिकाः, शैत्यमाशु ददति स्वचक्षुषोः॥२॥
मूलनायक इहान्यजिनेन्द्र-आकलपघटितोद्भूतमूर्तिः ।

दक्षिणे जयति चेत्तल्लणापाश्वो, ज्ञात्युदकतदपरः फणिकेतुः ॥३॥

एकत आदिजिनोऽत्र जिनोऽन्यो-ऽन्यत्र पुनर्मुनिसुवतनाथः ।

एवमनेकजिनेश्वरमूर्ति-स्फूर्तिमदत्र चकास्ति जिनौकः ॥४॥

अत्रामिकाद्वारसमीपवर्तिनौ,

श्रीक्षेत्रपालौ जुजवट्कमाखरौ ।

सर्वङ्गपादाम्बुजसेवनालिनौ,

सङ्कस्य विप्रौघमपोहतः क्षणात् ॥ ५ ॥

यात्रोत्सवानिदं सिते सहस्रो दशम्या-

मालोष्य लोकसमवायविधीयमानान् ।

संभावयन्ति भविकाः कलिकालगेहे,

प्राघूर्णकं कृतयुगं ध्रुवमन्युपेतम् ॥ ६ ॥

अमरमहितमेतत्तीर्थमाराभ्य भक्ष्या,

फलितसकलकामाः, सर्वजीतीर्जयन्ति ।

बहसपरिमलाऽऽकृष्य चन्दनं प्राप्य यद्वा,

क इह सहतु तापव्यापमाक्षिप्ताङ्गम् ॥ ७ ॥

शाश्वरहृषीकाक्षिणोणीमिने १२११ शकवत्सरे,

प्रहमणिमहे सङ्गान्त्रीता उपेत्य पुरीमिमाम् ।

मुदितमनसस्तीर्थस्यास्य प्रज्ञावमहोदधि-

रिति विरचयचक्रुः स्तोत्रं जिनप्रभसुरयः ” ॥ ८ ॥

टिम्पुरीस्तोत्रम् । ती० ४३ कल्प ।

टिक्-पुं० । देशी-स्वविरे, दे० ना० ४ वर्ग ।

टिक्-न० । देशी-तिलके, दे० ना० ४ वर्ग ।

टिक्-पुं० । देशी-स्थविरे, दे० ना० ४ वर्ग ।

टिटिभ-टिटिभ-पुं० । 'टिटि' इत्यव्ययकं भाषते । (टिटिर)

पक्षिभेदे, स्वार्थे कन्, अत्रैवाथे, वाच० । स्त्रियां ङीप् ।

आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

टिटियावण-टिटियापन-न० । शब्दायमानकरणे, “ मयूरी अं-
दये अभिषेकणं अभिषेकणं नो ब्रवद्दे० जाय नो टिटिया-
वेह । ” झा० १ भु० ४ अ० । स्वकीयकर्णसमीपे धृत्वा टिटियावे-
ति-शब्दायमानं करोति । झा० १ भु० ४ अ० । वृ० ।

टिणी-स्त्री० । देशी-तिलके, दे० ना० ४ वर्ग ।

टिरिटिभ-भ्रम-धा० । चलने, ज्वा०-पर०-अक०-सेद् । वाच० ।

“ अमेष्टिरिटिभ-दुण्डुल-दण्डल-चक्रम्-मम्मड-भमड-भमाड-
तलअट-जंठ-जंठ-गुम-गुम-कुम-कुस-दुम-दुस-परी-पराः ” ॥४॥

१६१॥ इति टिरिटिभऽऽदेशः । 'टिरिटिभ', 'जमड' । प्रा० ४ पाद ।

टिविभिक-भ्रम-धा० । भूषायाम्, चुरा०-उन्न०-पत्ते-ज्वा०-

पर०-सक०-सद्-इदित् । वाच० । “ ममेष्टिचञ्च-चिञ्च-
चिञ्चि-रीम-टिविभिकाः ” ॥४॥११॥ इति टिविभिकाऽऽदेशः ।

'टिविभिक' । प्रा० ४ पाद ।

टुट-पुं० । देशी-जिन्नकरे, दे० ना० ४ वर्ग ।

टुवर-तुवर-पुं० । तरति हिनस्ति रोगानसौ । तृ-प्वरच् । नि०-

गुणाभाचः । वाच० । 'तगर-वसर-तुवरे टः' ॥ ८ । १ । २०५॥

इति तस्य टः । प्रा० १ पाद । धाव्यजेदे, कपायरसे च, तद्धति;

त्रि० । आढक्याम्, सौराष्ट्रमुक्तिकायां च । स्त्री० । पित्वाद् ङी-

प् । स्वार्थे कन् । तुवरिकाऽप्यत्रैव । वाच० ।

टुटा-स्त्री० । देशी-पूतस्थाने, दे० ना० ४ वर्ग ।

टेकर-न० । देशी-स्थले, दे० ना० ४ वर्ग ।

टोक्कण-न० । देशी-मद्यपरिणामजाएने, दे० ना० ४ वर्ग ।

टोक्कल-टोक्कल-पुं० । एकधान्यनिष्पन्ने व्यञ्जनभेदे, एकधान्य-

निष्पन्नान्यपि पूलिकापूलरोटकमएककपरकघृषरीटोक्कलपू-

लीवाटकणिक्काऽऽदीनि पृथक् पृथक् नामाऽऽस्वादवत्त्वेन पृथक्

पृथक् स्याणि । ध० २ अधि० ।

टोप्परिया-टोप्परिका-स्त्री० । “ दवरी ” इति ग्याते जन्ताऽऽ-

दिनिक्षेपणार्थे वस्तुनि, आचा० २ भु० १ अ० ७ उ० । ग० । अ-

घन्योपकरणेषु टोप्पटिकाऽपि गृह्यते ।

टोहं-देशी-मधूके, दे० ना० ४ वर्ग ।

टोह-पुं० । देशी-शलजे, दे० ना० ४ वर्ग ।

टोहगड-टोलगति-पुं० । पञ्चमे वन्दनदोषे, “ टोलो वष उ कि-

हुंतो, ओसकभिसकणं उहओ । ” वृ० ३ उ० । प्रव० । पञ्चमे

दोषमाह- अवषवकणं पञ्चाक्रमनम्, अत्रिषवकणमत्रिमुखग-

मनं । तेऽवषवकणाभिषवकणे टोलवानि ह्वदुत्सवमानः क-

रोति यत्र तट्टोलगतिवन्दनकमित्यर्थः । प्रव० २ द्वार । आवा० ।

वृ० । उष्ट्राऽऽदिसमप्रचारे च । भ० ७ श० ६ उ० । ज० ।

टोहागड-टोहाकृति-त्रि० । प्रशस्ताऽऽकारे, भ० ७ श० ६ उ० ।

इति श्रीसौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वङ्गकल्प-जट्टारक-

जैनश्वेताम्बराऽऽचार्यश्री १००० श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वर-

विरचिते “ अजिधानराजेन्द्रे ” टकाराऽऽदिशब्द-

सङ्ख्यनं समाप्तम् ।

ठकार

ठ-उ- 'उ' इत्ययं यणो मूर्च्छस्यानीयः स्पर्शसंज्ञकः । वाच० ।

ठ-पुं० । महेशमहामन्त्रे, मन्त्रिणि, पूये, वारुवे, आसने, शयने, आकाशे, जलाऽऽशये, घटे, चक्रे, मुखायाम्, कुरुरले, भगवत्कचे, बृहद्भुजाने, सादसे, स्तम्भे, चन्द्रमण्डले च । न० । शवे, शन्ये, मनोमै, कठिने च । त्रि० । एका० ।

ठ-अ-पुं० । देशी-उत्कृष्टे, अवकाशे, दे० ना० ४ वर्ग ।

ठकार-ठकार-पुं० । शङ्करे, विषये, दरे, भासे, शङ्खनिनादे, कये, रौचरसे, च्चनौ च । एका० ।

ठका-ठका-खी० । "चलिकापैद्याचिके वृतीयतुल्यधोराघट्टि-
लीयो" ॥ ७ । ४ । ३२५ ॥ इति ढस्य ठः । प्रा० ४ पाद । स्व-
नामभ्याते वाचमेदे, वाच० ।

ठकुर-ठकुर-पुं० । ग्रामाऽऽदिप्रभौ, विशेष० । आ० म० ।

ठट्टारत्त-ठट्टारत्त-न० । शुक्लनागवक्त्रकांस्यपिचलाऽऽदीनां क-
रणघटनाऽऽदिना जीविकायाम्, घ० ३ अधि० ।

ठह-स्तब्ध-त्रि० । "स्तब्धे ठ-टौ" ॥ ८ । २ । ३११ इति स्तब्धे
संयुक्तयोधेयाक्रमेण ठौ भवतः । जने, प्रा० २ पाद ।

ठप्प-स्थाप्य-न० । असंख्यवर्होय, अनु० । म० ।

ठरिअ-न० । देशी-गौरविते, ऊर्ध्वस्थिते, दे० ना० ४ वर्ग ।

ठल्ल-पुं० । देशी-निर्धने, दे० ना० ४ वर्ग ।

ठवणपुरिस-स्थापनापुरुष-पुं० । पुरुषप्रतिमाऽऽदौ, स्था० ३
ना० १ उ० ।

ठवणप्पमाण-स्थापनाप्रमाण-न० । आकारविशेषबद्धवस्तु-
प्रतिपादके नामनि, अनु० ।

से किं तं ठवणप्पमाणे ? ठवणप्पमाणे सचचिहे पण्णत्ते ।

तं जहा-

"एकखत्तादेवण-कुले, पासंरु-गणे अ जीवियाहेऊ ।

आभिप्पाइयनामे, ठवणानामं तु सचचिहं" ॥ १ ॥

अथ किं तत् स्थापनाप्रमाणम् ? । स्थापनाप्रमाणं सप्तविधमि-
त्यादि । "णक्खत्तगाहा" । इयमत्र दृश्यस्-नक्तप्रदेवताकुलपाख-
यदगणाऽऽदीनि वस्तूनामित्यस्य किञ्चित्प्रमाणस्थापनं कि-
यते, सैह स्थापना गृह्यते । न पुनर्यत्तु तदर्थवियुक्तं तदभिप्रायेण,
बच्च तत्करणीत्यादिना पूर्वं परिभाषितस्वरूपा सैव प्रमाणं
तेन हेतुभूतेन नाम सप्तविधं भवति । अनु० ।

ठवणप्पसव्व-स्थापनासर्व-न० । स्थापनया सर्वमेतदिति कथ-

नया एताऽऽदिद्रव्यं सर्वं, स्थापनैव वा अक्ताऽऽदिद्रव्यरूपा
सर्वे स्थापनासर्वम् । स्था० १० ना० ।

ठवणा-स्थापना-खी० । स्थाप्यतेऽमुकोऽयमित्यभिप्रायेण कि-
यते निर्वर्त्यत इति स्थापना । काष्टकर्माऽऽदिगताऽऽवश्यकवत्
सत्त्वादिरूपे, अनु० । स्था० । लेप्पाऽऽदिकर्मणि, स्था० २ ना० ४
उ० । सर्वस्य वस्तुनो निजे निजे आकारे, विशेष० । आकारवि-
शेषे, प्रा० म० १ अ० १ खण्ड । लेप्पाऽऽदिकर्म-अर्हदादिविकल्पेण
स्थाप्यते । स्था० १० ना० । सद्भावासद्भावप्रतिष्ठितौ,
आचा० १ सु० २ अ० १ उ० । पत्राऽऽदिद्विहिते आकारे,
नयो० । आ० म० । स्था० । तद्विधं स्थापनेति-तस्य
घटस्य चित्रं पत्राऽऽदिद्विहित आकारः स्थापना ।

तमुक्कणं चेदं स्मरन्ति-

"यत्तु तदर्थवियुक्तं, तदभिप्रायेण यच्च तत्करणिः ।

लेप्पाऽऽदिकर्मं तत् स्थापनेति क्रियतेऽप्येकान्तं च" ॥ १ ॥

एतदर्थोऽयम्-यद्वस्तु, तदर्थवियुक्तं भावेन्द्रार्थरहितं, तदभिप्राये-
ण तद्वस्तुस्था, करणराहितः, यच्चोक्ताऽऽद्याकृतिरेत्याऽऽदिकर्म
क्रियते, चशब्दादाकृतिशून्यं चाकृतिरूपेणाऽऽदि, तत् स्थापनेति;
तच्चाष्टपकादमित्यरमित्यर्थः । चशब्दाद् यावद्भव्यमात्रं च
मृदूद्रव्यमिति, घटकारणीभूता मृदेव द्रव्यघट इत्यर्थः । नयो० ।

ननु सादृश्यसम्बन्धस्य स्थापना निक्षेपनियामकत्वेऽसद्भा-
वस्थापनोच्छेदप्रसङ्गोऽभिप्रायसंयन्धस्यापि तन्नि-
यामकत्वं च नाम्न्यपि तस्य सुवचनत्वादि-
प्रसङ्गस्तद्व्यत्ययवर्तयानुष्ठायामाह-

अतिप्रसङ्गो नैव चा-ऽन्तिमायाऽऽकारयोगतः ।

यच्छ्रुतोक्तमनुब्रूय, स्थापना नाम चान्यतः ॥ ७७ ॥

(अतिप्रसङ्ग इति) एवमुक्तासत्करप्रकरणे च, अतिप्रसङ्गो न
भवति, यत् भूतोक्तं सिद्धान्तवचनमनुलक्ष्य, अक्ताऽऽवेधानि-
प्रायसंबन्धं, प्रतिमादावेव चाऽऽकारसंबन्धं पुरस्कृत्य, स्थाप-
नाऽऽक्षिपते, अग्रयोऽयस्यले च, नाम निक्षेप इति क्वाति-
प्रसङ्गः । तथा च-सुत्रयोधितयत्तवदनिदाननुबन्धीष्टाधनता-
कतकृतगुणस्मृतिजनकसंस्कारोद्बोधकाभिप्रायाऽऽकारान्यतर-
संयन्धवरवं तत्स्थापनात्वमिति फलितं भवति ॥ ६९ ॥

उक्तविशेषप्रयोजनमेवोपदर्शयितुमाह-

अत एव न धीरर्ह-त्प्रतिमायामिवाहृतः ।

भावसाधोः स्थापनायाः, ज्ञ्यक्षिक्लिनि कीर्त्तिता ॥ १०० ॥

"अत एव" इत्यादि । अत एवोक्तविशेषणनिवेद्यादे-
व, अर्हत्प्रतिमायामर्हत् इव, द्रव्यक्षिक्लिनि प्रकटप्रतिषेधिणि
पार्श्वस्थाऽऽदौ, स्थापनायाः, भावसाधोः, धीः, सिद्धान्ते, न
कीर्त्तिता ॥ १०० ॥

कृतः ? इत्याह-

सा हि स्थाप्यस्मृतिद्वारा, भावाऽऽद्वरविधायिनी ।

न चोक्तदतरे दोषे, स्थाप्यस्थापकज्ञाना ॥ १०१ ॥

सा हि स्थापनाधीर्हि, स्थाप्यस्मृतिद्वारा "एकसंबन्धिज्ञाने
अपरसंबन्धिस्मृतिः" इति नियमविधया स्थाप्यस्मृतिव्यापारेण,
भावाऽऽद्वरस्यस्थाप्यगतगुणप्रणिधानोद्रेकस्य, तज्जनितनिर्जरा-
प्रतिशयस्य वा, विधायिनी । न च स्थापनाविषये उक्तदतरे दोषे,
प्रतिसन्धीयमाने इति शेषः । स्थाप्यस्थापकभावना, फल-

वतीति शेषः । तथा च छव्यलिङ्गिदर्शनादपि न भावसाधु-
गुणाः । ननु स्मृतिरेव तन्नियामकप्राधिकसादृश्यस्य रजो-
हरणगोचरकपतद्ग्रहाऽऽदिरूपस्य तस्यावाधितत्वात्, किं तू-
क्तदोषवत्त्वेन प्रतिसंधीयमावस्य सा दृश्या । वन्दनकनिर्युक्तौ-

" तित्थयरगुणा पस्मिमा-सु णऽत्थि णिस्संसयं विआणंतो ।

तित्थयरु त्ति णमंतो, सो पावइ णिज्जरं विउळं ॥५८॥

लिंगं जिणपणत्तं, एव णमंतस्स णिज्जरा विउला ।

जइ वि गुणविपहीणं, वंदइ अज्झप्पसोहीए ॥ ५९ ॥ "

(अनयोरर्थः ' किङ्कम्म ' शब्दे तृतीयभागे ५१६ पृष्ठ रु-
ष्टव्यः) इति गाथाभ्यां सादृश्यसंबन्धमात्रेणार्हत्प्रतिमाया
अर्हतो छव्यलिङ्गिनो ज्ञावसाधोस्तदस्थेन स्मृतेरुत्थापकतया-
ऽध्यात्मशुद्धिप्रभवनिर्जराऽङ्गत्वेन वन्दनीयत्वं यदाक्षिप्तं पूर्वप-
क्कृता । तत्र । आचार्यैरेकत्रोक्तदोषवत्त्वेनोपस्थितसंमानेसं-
वित्संबेद्यताद्यभ्यगुणवत्सादृश्यधीस्तदोपापानुमतिरूपतया
गुणवदपकर्षव्यञ्जकत्वेन तन्निदानरूपत्वेन चलवदनिष्ठानुबन्धा-
वहा, अन्यत्र चोक्तकारणाभावात् तथात्वमिति वैपश्यमुक्ताव-
यित्वा समाधानं कृतम् ।

" संता तित्थयरगुणा, तित्थयरे तेसिंमं तु अज्झप्पं ।

ण य सावज्जा किरिया, इयरसु धुवा समणुमन्ना ॥६०॥ इति ।

अस्या अर्थः—सन्तो विद्यमानाः शोभना वा तीर्थकर-
त्वेन प्रतीयमानस्य गुणाः, तीर्थकरेऽस्ति, इयं च प्रतिमा, तेषां
नमस्कुर्वताम्, इदमध्यात्म-समापन्यादिफलकानुभूयमानतीर्थक-
रगुणस्मृताऽऽत्मस्वनम् । यद्वा-तेषां गुणानाम्, इदमध्यात्म्यम्-
अध्यारोपविषयः, तदस्थेन स्मृतौ योगजीवातुसमापत्यसिद्धेः ।
न च तासु प्रतिमासु सावद्या सपापा, क्रिया, इतरेषु पार्श्वस्था-
ऽऽदिषु, ध्रुवा, सेति योज्यते । ततः समनुज्ञा सावद्यक्रियायुक्त-
पार्श्वस्थाऽऽदिप्रणमनाद्, ध्रुवेति योगः । एवं च सति प्रतिमाया-
मुन्नयक्रियाभावप्रसङ्गित उन्नयफलाभावस्तदालम्बनकस्थाप्य-
गुणसंकलपरूपमनःशुद्धेयवृत्तयैव निराक्रियमाणः पार्श्वस्थाऽऽ-
दिवन्दनोपि मनःशुद्धेयवृत्तयैव दोषाभावं गुणोदयं च साधयि-
तुं कथं न प्रगह्नते ? इत्याशङ्काशेष उन्नयत्रिकल एव आकारमा-
त्रतुल्ये कतिपयगुणान्विते चोत्कृष्टगुणाध्यारोपशुभसंकलपरूप-
तामास्कन्दनिर्जराहेतुः । अन्यत्र त्वसावशुभसंकलपरूपत्वेन नि-
रवद्यकर्माभाववद्विशेष्यकत्वस्य गौरवेणातन्त्रत्वात् सावद्यकर्म-
वच्छिश्यकत्वस्यैव विपर्यासलक्षणसमन्वयेन वाऽनन्तप्लेशाऽऽ-
वह इत्यभिप्रायेणाऽऽचार्यैस्तत्रैव निराकृतः ।

तथाहि-

" जह सावज्जा किरिया, णत्थि य पस्मिमासु एवमित्थरा वि ।

तयजावे णत्थि फलं, अह होइ अहेउअं होइ ॥ ६१ ॥

कामं उन्नयाभावां, तह वि फलं अत्थि मणविसुद्धीए ।

तीइ पुण मणविसुद्धी-इ कारणं हुंति पस्मिमाओ ॥ ६२ ॥

जइ किं अ-पडिमा उ जहा, मुणिगुणसंकल्पकारणं-लिंगं ।

उभयमवि अत्थि द्विगे, ण य पडिमासुन्नयं अत्थि ॥ ६३ ॥

णियमा जिणसु उ गुणा, पस्मिमाओ दिस्स जं मणे कुणइ ।

अगुणे उ विआणंतो, कं नमउ मणे गुणं काउं ? ॥ ६४ ॥

जह वेणवगलिंगं, जाणंतस्स णमओ धुवं दोसो ।

णिच्छसमिअ णाऊ-णं वंदमाणे धुवो दोसो ॥ ६५ ॥ इति । १०१ ।

(आसां गाथानामर्थः ' किङ्कम्म ' शब्दे तृतीयभागे ५१९ पृष्ठे गतः)

नन्वेवं स्थापनास्थले सावद्यकर्माभाववद्विशेष्यगुणसंक-
ल्पत्वे भावस्य निर्जराहेतुत्वमित्यागतम् । तच्चायुक्तम् । बा-
धत्वेन निरवद्यकर्मवद्विशेष्यकत्वेनैव तद्धेतुत्वौचित्याल्लक्षणगौर-
वापेक्षया कारणभावगौरवस्य महादोषत्वात् । किञ्च-स्थाप-
नास्थलीयजावे जात्युपाध्यन्तरकृतातिरिक्तविशेषाभावे यथो-
क्तरूपेणैव हेतुत्वं मायाच्छादितदोषे आलम्बविहाराऽऽदिना शु-
क्ताप्रतिसंधानदशायां बन्धमाने साधौ कथं निर्जरोत्पत्तिः
संगच्छते ? । न च तत्र निरवद्यकर्मयुक्ततयाऽगृहीतासंसर्ग-
कगुणसंकल्पेन पृथगेव निर्जराहेतुत्वादोषः । तथा सति
तुल्यन्यायनया सावद्यकर्मयुक्तत्वेनागृहीतासंसर्गकगुणसंकल्प-
त्वेन बन्धहेतुताया एव युक्तत्वात्, प्रतिमावन्दनादुभयाभावा-
ऽऽपत्तेः । न च सत्त्वशुद्धिविधया कारणतायामयमेव प्रकारः,
अवश्वक्रयोगविधया कारणतायां तु वास्तवविषयताया एव
निवेशान्न दोष इति वाच्यम् । सत्त्वशुद्धिविधयैव प्रतिमा-
वन्दनाभिर्जरोत्पत्तेः, " तह वि फलं अत्थि मणविसुद्धीए । "
इत्यनेन प्रतिपादनात् । किं च-गुणदोषोभयवैकल्यमात्रेण
प्रतिमायामर्हदभ्यवसायस्य निर्जराऽङ्गत्वे प्रतिष्ठिताप्रतिष्ठि-
तयोरविशेषाऽऽपत्तेः । न च-

" सयकारियाइ एसा, नायइ उवणाइ बहुफला केइ ।

शुरुकारियाइ मजे, विसिद्धिविहिकारियाए य ॥ १ ॥

यंडिह्ले वि य एसा, मणवयणाए पसत्यगा चेव ।

आयासगोमयाई-हि एत्थमुल्लेवणाइ हियं ॥ २ ॥

उवयारंगा इह सो-वओगसाहाराणाण फला ।

किं च विसेसेण तओ, सव्वे वि-य ते विभइअव्वा ॥ ३ ॥

इतिपूजाविधिर्विशिष्टावचनपर्यालोचनयामिष्टपदेति वाच्य-
म् । तत्र प्रतिष्ठितत्वव्याप्यधर्मपुरस्कारेणैव मानसप्रतिष्ठा-
पुरस्कारेण प्रवृत्तानां पूजाविधिकल्पानां विधिप्रतिष्ठितपूजा-
जन्यताऽवच्छेदकजातिव्याप्यजात्यवच्छेदेन, मानसाभिप्रायशो-
धिनविधिप्रतिष्ठितपूजाजन्यतावच्छेदकजात्यवच्छेदेन च फल-
भेदाहेतुभेदो युक्त इत्यभिप्रायेण प्रवृत्तावपि प्रतिष्ठासा-
मान्यस्याकिञ्चित्करत्वे तात्पर्याभावात्, अन्यथा प्रतिष्ठावि-
धिवैयर्थ्यप्रसङ्गात् ।

ततः प्रतिष्ठाऽऽदिविधिजनितः प्रतिमागतोऽतिशयविशेषः
काश्चित्स्थापनानिष्केपो निहन्त्यामित्याशङ्कायाम्-" संता ति-
त्थयरगुणा " । (आव० ६० गाथा) इत्यादिगाथाभेद व्या-
ख्यानान्तरस्मृचितं पक्षान्तरं परिष्कुर्वन्नाह-

यद्वा प्रतिष्ठाविधिना, स्वाऽऽत्मन्येव पराऽऽत्मनः ।

स्थापना स्यात्समापत्ति-विम्बे सा चोपचारतः ॥ १०२ ॥

यद्वा पक्षान्तरे, प्रतिष्ठाविधिना प्रतिष्ठाकारयितुः स्वाऽऽत्मन्ये-
व, पराऽऽत्मनः परमगुणवतः त्रिभुवनभर्तुः ध्यानतारतम्ये च
तात्स्थपनदङ्गनत्वस्वरूपा समापत्तिरेव स्थापना स्यात्, निश्च-
यतः सर्वक्रियाणां तत्फलानां च उद्देश्यसंबन्धित्वेन व्यवहिय-
माणानामपि स्वात्मसंबन्धित्वस्यैव भाव्याऽऽदौ व्यवस्थापनात् ।
पराऽऽत्मन इत्युपलक्षणम् । स्वभावस्याऽऽर्हत्यादिप्रतिष्ठया कार-
यितरि स्वभाव एव स्थाप्यते । परम्परया तु तन्मूलप्रमाणानुप-
बन्धा विषयवचनाऽऽद्यप्रवर्तकत्वसंबन्धस्मारितः । तत्र च खलु प्र-
तिष्ठा निजभावस्य एव, देवतोद्देशात् स्वात्मन्येव, परं यत् स्थाप-
नमिह ध्वजननीत्या ऊचे-" बीजमिदं परमं यत्, परमायां एव

समरसाऽऽपत्तेः । स्थाप्येन तदपि मुख्या, इतैरेवेति विज्ञेया ॥ १ ॥ ” इति । नन्वेवं निश्चयतः स्थापनाया आत्मगतायाः प्राप्तौ प्रतिमायां तद्व्यवहारः कथम् ? अत आह-विष्ये च. सा स्थापना उपचारतः, साऽऽत्मनि स्थापितस्य भावस्याऽऽश्रय-नतया समापत्तिविपर्ययाक्रियमाणस्य परमाऽऽत्मनः साकारयो-गमुक्ताऽनुकारितया वा वक्ष्यन्त्या एव इत्यर्थः ॥ १०१ ॥

नन्वेवं यजमानगतादृष्टमेव प्रतिष्ठाफलं भवद्भिरुपपादितम्, तावता चन्दकपूजकाऽऽदीनां का सिद्धिः ? सा हि तदा स्यात्. यदि प्रतिष्ठाऽऽहितश्चाणालाऽऽदिस्पर्शनादयः पूजाफलप्रयोजकः कश्चिदतिशयोऽप्युपगतः स्यात्, प्रतिष्ठितप्रतिमावन्दनपूजन-त्यादिना फलविशेषहेतुत्वस्य इत्यमेव वक्तुं शक्यत्वात् । न च यजमानगतादृष्टं तदाहितं, तथा चाणालाऽऽदिस्पर्शेन व्य-धिकरणेन तन्नाशयोगाद् यजमानस्य तददृष्टकृत्ये पूज्यत्वानाप-त्तेः । एतेन संबन्धविशेषेण यजमानगतादृष्टस्य प्रतिमागतत्व-समर्धनमपि प्रत्याख्यातम् ।

यत्तु-प्रतिष्ठाविधेर्देवतासंविधानस्य स्वाभेदस्वीयत्वाऽऽदिष्ठा-ननदाहितसंस्काररूपस्य उत्पादात् फलोत्पत्तिः. चाण्डालाऽऽ-दिस्पर्शे च तदभावात् फलनाश इति कन्याचिद् मतम् । तत्तु मुक्तिप्रतिष्ठितदेवताया अभिमानाभावात्; प्रतिष्ठया तदुपकरण-स्य अशक्यक्रियत्वात् चाऽऽचार्यैरेव दूषितम् । तदुक्तम्-“मु-क्त्यादौ तत्त्वेन, प्रतिष्ठिताया न देवतायास्तु । स्थाप्ये न च मुरये तत्, नदधिष्ठानाऽऽद्यज्ञावेन” । १ । इत्यादिर्न च तस्या उपकारः क-श्चिदत्र मुख्य इति; नदत्तकल्पनैषा वाक्क्रीमासमा भवतीति । यदपि-“प्रतिष्ठितं पूजयेत्” इति विधिः प्रतिष्ठाकालीनयाव-दस्पृश्यस्पर्शाभावविशिष्टः प्रतिष्ठाध्वंसः, तद्विशिष्टप्रतिमापूजनं वा फलप्रदं, कप्रत्ययादतीतत्वहामात्” इति गङ्गेशोपाध्यायै-रुक्तम् । तदपि तुच्छम् । प्रतिष्ठारूपायां पूजायामेवाऽऽगते, तत्र ध्वंसस्यैव फलजनकव्यापारस्याऽऽश्रयणे चादृष्टमात्रस्यैव दृष्टजलाज्ञित्वप्रसङ्गात् । कथं चैवं प्रतिष्ठितेऽप्यप्रतिष्ठि-तत्वज्ञाने न पूजाफलम् ? प्रतिष्ठाध्वंसवत्त्वेन प्रमीयमाणत्वस्य पूजाफलजनकताऽवच्छेदककोटौ निवेदनेन प्रतिष्ठावत्त्वेन प्रमी-यमाणत्वस्यैव निवेदोचित्यम्, इति न किञ्चेदतत् ।

तस्माद् वन्दनपूजनाऽऽदिफलप्रयोजकत्वं कथं

प्रतिष्ठायाः ? इति जिज्ञासायामाह-

प्रतिष्ठितप्रत्यजिज्ञा-समापन्नपरऽऽत्मनः ।

आहार्याऽऽरोपतः सा च, छट्टणामपि धर्मज्ञः ॥ १०३ ॥

(प्रतिष्ठितेति) सा स्थापना, प्रतिष्ठितप्रत्यजिज्ञाया, समापन्नो यः प-राऽऽत्मा जगवान्, तस्य, आहार्याऽऽरोपतः, छट्टणाम्, उपलक्षणाद् वन्दकानां पूजकानां च, धर्मज्ञः धर्मकारणं जवति । अयं भावः-प्रतिमायां भगवद्भेदाऽऽरोपे विना न तावद्वन्दनपूजनाऽऽदिफलं हेतुसहस्रेणापि संपद्यते, स च काष्ठपापाण्यत्वाऽऽदिना भेदप्रत्य-क्षे सति स्वरसतो नोदयतीत्याहार्य एव संपादनीयः । आहार्यत्वं चेच्छाजान्यत्वम् । इच्छा च इष्टसाधनताज्ञानसाध्या, इति इष्ट-साधनताज्ञानसंपादनाय प्रतिष्ठितां प्रतिमां भगवद्भेदेन अ-ध्यारोपयेदिति विधिः कल्पनीयः । तथा चाऽऽहार्यभगवद्ध्या-रोपविषयप्रतिमापूजनत्वाऽऽदिना फलविशेषहेतुत्वे आहार्य-त्वप्रयोजककेन्द्रजनकज्ञानविशेष्यताऽवच्छेदककुक्षिप्रविष्टत्वेन प्रतिष्ठाया अपि परम्परया प्रयोजकत्वमित्युक्तं भवति । “प्रतिष्ठि-

तं पूजयेत्” इत्यत्रापि कप्रत्ययस्य, खण्डशः शक्या वक्षणाऽऽ-दिना वा प्रतिष्ठाप्रयुक्ताऽऽहार्याऽऽरोपविषयपूजनत्वाऽऽदिनैव फलहेतुता । कप्रत्ययस्य चोत्सर्गिकेण कप्रत्ययार्थेनाप्रत्यय-त्वेनैवार्थवत्तेति चिन्तामणिकारादप्यतिसूक्ष्ममतिनिपुणं च वयमीक्षामहे ॥ १०३ ॥

उक्तमेव वक्ष्यमाणफलान्वयेनाऽऽह-

तत्कारणेष्वाजनक-ज्ञानगोचरबोधकाः ।

विधयोऽप्युपयुज्यन्ते, तेनेदं दुर्मतं हतम् ॥ १०४ ॥

(तत्कारणेति) तस्याऽऽहार्याऽऽरोपस्य, कारणं या इच्छा, तज्जनकं यत् “प्रतिष्ठितां प्रतिमां भगवद्भेदेनाध्यारोपयेत्” इति विधि-जनितं ज्ञानं, तज्जोचरीचूतायाः प्रतिष्ठाया बोधकाः, इष्टसाधन-त्वबोधनाऽऽदिद्वारा तदुत्पत्तिहेतव इति यावत् । विधयो वि-धियाफयानि, अप्युपयुज्यन्ते फलवन्तो भवन्ति, तैः प्रतिष्ठोत्पा-दने प्रतिष्ठितप्रतिमायामारोपविधिना जगवद्भेदाध्यारोपोप-पत्तौ पूजाफलप्रयोजकरूपसिद्धेः । तेनेदं वक्ष्यमाणं, दुर्मत-माध्यात्मिकाऽऽज्ञासानां, हतं निराकृतम् ॥ १०४ ॥

किं तत् ? इत्याह-

प्रतिष्ठाऽऽद्यनपेक्षायां, शाश्वतप्रतिमाऽर्चने ।

अशाश्वतार्चापूजायां, को विधिः किं निषेधनम् ? ॥ १०५ ॥

शाश्वतप्रतिमाऽर्चने प्रतिष्ठाया आदाविह प्रथमतोऽनपेक्षायां तत्रैव तस्याः फले व्यभिचारात् । अशाश्वतार्चानां कृत्रिमप्र-तिमानां पूजायां, “प्रतिष्ठितां प्रतिमां पूजयेत्” इति विधिः कः ? “अप्रतिष्ठितं न पूजयेत्” इति निषेधनं च किम् ? प्रति-ष्ठातद्भावयोरिष्टानिष्टसाधनतया व्यभिचारादज्ञावेन तत्र वि-धिविधेयार्थान्वयस्वायोग्यत्वात् । इति भावः ॥ १०५ ॥

कथमेतन्निरस्तम् ? इत्याह-

पूजाऽऽदिविधयो ज्ञान-विधयङ्गित्वं यदाश्रिताः ।

शाश्वताशाश्वतार्चासु, विभेदेन व्यवस्थिताः ॥ १०६ ॥

(पूजाऽऽदिति) पूजाऽऽदिविधयः-“प्रतिष्ठितां प्रतिमां पूजयेत्” इत्यादिवाक्यलक्षणाः, ज्ञानविधेः “प्रतिष्ठितां प्रतिमां भगवद्भि-श्रत्वेनाध्यारोपयेत्” इत्यङ्गावाक्याऽऽत्मकस्य, अङ्गित्वं प्रधानत्व-म्, आश्रिताः, शाश्वताशाश्वतार्चासु, विभेदेन निरूपेण, व्यव-स्थिताः तथा च-प्रतिष्ठाया न पूजासहकारित्वम्, किं तु स्वक-तैश्चतायोधकविध्यङ्गताऽऽपन्नविधिविषयनिर्वाहकत्वेन प्रयोज-कत्वम् । तथाशाश्वतप्रतिमास्थले । अन्यत्र त्वनादिप्रतिष्ठितत्वप्र-त्यभिज्ञाया एव नथात्वं, तादृशशिष्टाऽऽचारेण तथैव विधिवोधा-नादिति विकल्पेनानयोः पूजाफलप्रयोजकव्याहर्तेन कोऽपि दोष इति । अत एव निश्चितानिश्चिताऽऽदिभेदेन स्वल्पबहुभक्तिविधा-नाऽऽदेर्ज्ञानविशेषोपादेयङ्गकत्वेन व्यवस्थितविकल्पोपपादकत्वं संगच्छते । अत एव चाविधिप्रतिष्ठितेऽप्यविच्छेदाऽऽदिकारणा-ऽऽश्रयनोपबृंहितवैज्ञानिकविधिना विधिप्रतिष्ठिततुल्यतामामन-न्ति संप्रदायवृद्धाः । भावशोधितशुद्धनिमित्तैर्मित्तैकैकान्तशु-द्धज्ञावेऽपीदानीन्तनयतिधर्मपौषधाऽऽदिक्रियावसत्र भावशोध-नमात्रेण मध्यमशुद्धप्रच्यवात्तस्या अपि च शुभानुबन्धसारत्वा-दित्यादिकमुपपादितं प्रतिमाशतकाऽऽदौ । तस्मात् स्थापनात-दस्थेन जगवद्गुणस्मारकतया तदाहार्याऽऽरोपप्रयोजकतया वा संप्रहर्नयेनाप्यवश्यं स्वीकर्तव्या, इति व्यवस्थापितम् ॥ १०६ ॥

एतेन तद्व्युपगतव्यवहारोऽपि निरस्त इत्याह-

एतेन व्यवहारोऽपि, स्थापनाऽनाग्रहो हतः ।

तत्रार्चजरतीयं किं, नाम्नाऽपि व्यवहर्तेरि ॥ १०७ ॥

(एतेनेति) एतेनानुपदोक्तयुक्तिकदम्यकेन संग्रहस्थापना-
व्यवस्थापनेन, व्यवहारोऽपि, स्थापनाया अनाग्रहोऽस्वीकारो,
हतो निरस्तः, केषाञ्चिदाचार्याणाम्, यतस्तत्र व्यवहारे, नाम्ना-
ऽपि नामनिर्दोषेणापि, व्यवहर्तेरि व्यवहारमव्युपगच्छति, कि-
मिदमर्चजरतीयम् ? यदुत स्थापनया व्यवहार इति, न हीनप्र-
तिमायां नेच्छव्यवहारो जवति, तत्राजवन्नपि भ्रान्त एव । न वा
नामाऽऽदिप्रतिपक्षव्यवहारसाङ्ख्यम्; इत्येकमात्रियमाणस्यापरं
च परित्यजतः केवलमाहोपुरुषिकामात्रमेवेति ॥ नयो० ।

अथ सामान्येनैव स्थापनायाः स्वरूपमाह-

जं पुण तदत्यमुषं, तयजिप्पाएण तारिसाऽऽगारं ।

कीरइ व निरागारं, इतरमियरं व सा उवणा ॥ १०६ ॥

सा स्थापनाऽभिधीयते, यत्, किम् ? इत्याह-यत्कियते-
इच्छाऽऽदिस्थापनारूपतया विधीयते वस्तु, पुनःशब्दो नामल-
क्षणात् स्थापनालक्षणस्य वैसदृश्यद्योतकः । केन ? इत्याह-
तदभिप्रायेण-तस्य सङ्गतेऽस्याजिप्रायोऽध्यवसायस्तेन । क-
थंभूतं तद्वस्तु ? इत्याह-तदर्थशून्यं-स चासावर्थश्च तदर्थः-
सङ्गतेऽलक्षणः, तेन शून्यं तदर्थशून्यम् । पुनरपि कथंभूत-
म्, तादृशाऽऽकारं-सङ्गतेऽसमानाऽऽकारं, वाशब्दस्य जिज्ञा-
सत्वाभिराकारं वा, सङ्गतेऽन्दाऽऽकारशून्यमित्यर्थः । चित्रलेखका-
द्यापाषाणाऽऽदिषु तादृशाऽऽकारं भवति, अक्षाऽऽदिषु तु निराकार-
मित्यर्थः । पुनः किं नूतम्, इतरम्-अल्पकालीनम् । इतरद्वा-वा-
वत्कथिकम् । तत्रेत्वरं चित्राक्षाऽऽदिगतम् । यावत्कथिकं तु-न-
न्दीश्वरचैत्यप्रतिमाऽऽदि । तदपि हि 'तिष्ठतीति स्थापना' इति स्था-
पनात्वेन समये निर्दिष्टमेव । तदिदमिह तात्पर्यम्-यद्वस्तु सद्-
भूतेऽर्थाशून्यं सच्चिद्वृद्ध्या तादृशाऽऽकारं, निराकारं वा स्तोकाका-
रं, यावत्कथिकं वा स्थाप्यते सा स्थापनेति । प्रकृते योजना तु
इत्थं क्रियते-चित्रकर्माऽऽदिगतः परममुनिः, स्थापनं स्थापना, त-
या मङ्गलम्, स्थाप्यते इति वा स्थापना, तथा मङ्गलं; स्थापना-
मङ्गलमिति व्यपदिश्यते । इति गाथाऽर्थः ॥ २६ ॥

अथ भाष्यकारः स्वयमेव नामस्थापनामङ्गलयोरुदाहरणमुप-
दर्शयन्माह-

जह मंगलमिह नामं, जीवाजीवोभयाण देसीओ ।

रूढं जलणार्णं, उवणाए सोत्थियाईणं ॥ १०७ ॥

यथाशब्द उदाहरणोपन्यासार्थः । क्व पथा ? इत्याह-जीवा-
जीवोभयानां ज्वलनाऽऽदीनां, देशीतो देशीभाषया, मङ्गलमिति
नाम रूढम् । तत्र जीवस्थापनेर्मङ्गलमिति नाम रूढम्, सिन्धु-
विषये अजीवस्य दवरकवलनकस्य मङ्गलमिति नाम रूढम्,
लाटदेशे जीवाजीवोभयस्य तु मङ्गलमिति नाम रूढं वन्दनमा-
ज्ञायाः, दवरिकाऽऽदीनामिहाचेतनत्वात्, पत्राऽऽदीनां तु सचे-
तनत्वाद् जीवाजीवोभयस्य भावनीयम् । स्वस्तिकाऽऽदीनां तु
या स्थापना लोके, तस्या रूढं स्थापनामङ्गलत्वमिति शेषः ।
इति गाथाऽर्थः ॥ २७ ॥ विशेषः ।

" उचिओ य आरियत्ते, जम्हा त् तेण उवणं सि । " पं० ज्ञा० ।

परिकृतनगर्भिकृतप्रश्नः-गणधराः प्रतिक्रमणं कुर्वाणाः स्था-
पनां कुर्वन्ति, न वा ? कुर्वाणा अपि तीर्थहकरस्य,

अन्यस्य वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-तीर्थहकरस्य देवगुरुपत्वेन
तत्समीपे प्रतिक्रमणाऽऽदि कुर्वतां स्थापनाप्रयोजनं न स्यात्, जि-
नपरोक्ते तत्कुर्वतां तु स्थापनाकरणमात्मनामिवेति संभाव्यते । ६
प्र० । ६।० ३ प्रका० । दीपवन्दिरसङ्गकृतप्रश्नः-अक्षमात्रा-
ऽऽदिका स्थापना या नमस्कारेण विधीयते, तदुपरि
उद्घोते दृष्टिरक्षणं सुकरम्, अन्धकारे कथं च ज-
वति ? तस्मीना च स्थापना शुरुयति, न वा ? इति
प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र अक्षमात्रापुस्तकाऽऽदिकस्थापना नमस्का-
रेण स्थाप्यते, स्थापनाऽनन्तरं च क्रियाकरणं यावदुद्घोते
यथाशक्ति दृष्टुपयोगौ रद्ध्येते अन्धकारे, दृष्टुपयोगयो-
रन्तरे जाते तु पुनः स्थापनां कृत्वा अग्रतः क्रिया क्रि-
यते । यतः स्थापना द्विधा-इत्येव, यावत्कथिका च । तत्र इ-
त्येवऽक्षमात्राऽऽदिका, या नमस्कारेण स्वयं स्थापिता द-
ष्टुपयोगयोः सतोरेव तिष्ठति । यावत्कथिका चाक्षप्रतिमा-
ऽऽदिका या गुरुसकाशात् स्थाप्यते, सा पुनः पुनः स्थापिता न
विलोक्यते इति । ६ प्र० । ६।० ४ प्रका० । कायोत्सर्गे वन्दन-
कदानावसरे च स्थापनाऽऽचार्यचाहनं शुध्यति, न वा ? इति
प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र कायोत्सर्गकरणावसरे, वन्दनकदानावसरे
च स्थापनाऽऽचार्यचाहनं न शुध्यतीत्येकान्तो ज्ञातो नास्तीति ।
१४ प्र० । ६।० ४ प्रका० । पण्डितगुणविजयगणिकृतप्रश्नः-स्था-
पनाः क्रियति प्रदेशे ऊर्ध्वमधस्तिर्यक् च दूरे स्थापिताः क्रिया-
शुद्धिहेतवो जवन्ति ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्राहं मस्तकाव-
पादयोरधस्तात् तिर्यक् च दृष्टुमशक्ये स्थाने स्थापिताः स्था-
पनाः क्रियाशुद्धिनिमित्तं न जवन्तीति वृद्धवादः । यत्तु-उपरि-
तनभूम्यादौ स्थापितास्तु तासु मधस्तनभूम्यादौ कापि क्रियायाः
क्रियमाणत्वं, तत्कारणिकमिति केवम् । ४ प्र० । ६।० २ प्रका० ।
स्थापने, न० । 'एकस्तेवो' स्थापनाऽभ्यासक इत्यनर्थान्तरम् ।
आ० चू० १ अ० । न्यासे, पञ्चा० २ विव० । निधानं निधिनि-
क्षेपो न्यासो विरचना प्रस्तारः स्थापनेति पर्यायाः । अनु० ।
(जिनयिम्बस्थापना 'वेश्य' शब्दे तृतीयभागे १२७० पृष्ठे
निरूपिता, सा च तत एवावधार्या) पञ्चमे उक्तमदोषे, स्था०
३ ग० ४ उ० । स्थाप्यते साधुनिमित्तं किञ्चन कालं यावन्नि-
धीयते इति स्थापना । यद्वा-स्थापनं साधुभ्यो देयमिदमिति
बुद्ध्या देववस्तुवः क्रियन्तं कालं व्यवस्थापनं स्थापना, तद्यो-
गादेयमपि स्थापना । स्वस्थाने सुद्धीस्थाल्यादौ, परस्थाने सु-
स्थितकल्लकाऽऽदौ चिरकालमित्तरकालं च साधुदाननिमि-
त्तं धार्यमाणमशुनाऽऽदिकं स्थापनेति व्युत्पत्तेः । प्रव० ६७
द्वार । पि० । पं० व० । पञ्चा० । आचा० । घ० । उ० । ग० । द० ।

अथ स्थापनाद्वारमाह-

सद्वाणे परद्वारे, उविहं च त्रियं तु होइ नायवं ।

खीराऽऽदिपरंपरए, हत्थगयधरंतरं जाव ॥

स्थापितं साधुनिमित्तं, घृतभक्ताऽऽदि । तच्च द्विधा । तद्यथा-
स्वस्थाने, परस्थाने च । तत्र स्वस्थानं-सुल्लयवसुद्धाऽऽदि । पर-
स्थानं-सुल्लयकाऽऽदि । एकैकं द्विधा-अनन्तरं, परस्परं च । तत्र
यस्य साधुनिमित्तं स्थापितस्य सतो विकारान्तरं न भविष्यति,
यथा घृताऽऽदि, तदनन्तरस्थापितम् । क्षीराऽऽदिकं तु, परस्परके
परस्परास्थापितम् । तथाहि-क्षीरं स्थापितं सद् दधि जवति,
दधि भूत्वा नवनीतं, नवनीतं भूत्वा घृतं, ततो यदेव साधु-
निमित्तं क्षीरं घृत्वा घृतीकृत्य ददाति, तदा तद् क्षीरं
परस्परास्थापितं भवति । यवमन्मदपीनुरसाऽऽदिकं क-

एवम् । तथा पङ्क्तिस्थिते गृहत्रये उपयोगावकाशसंभवे सति, हस्तगतान् तिसृषु जिज्ञास्वेकः, साधुरेकां भिक्षां सम्य-
गुपयोगेन परिभाषयन् गृह्णाति । द्वितीयस्तु द्वयोर्गृहयोर्हस्त-
गते द्वे भिक्षे परिभाषयति । ततो गृहत्रयात्परतो यावद् गृहा-
न्तरं न भवति, तावन्न तस्य स्थापनादोषः । गृहान्तरे तु सा-
धुनिमित्तं हस्तगता भिक्षा स्थापना, तत्रोपयोगासंभवात् ।
तत्र एतामेव गाथां भाष्यदृष्ट्वाचिस्थानुः प्रथमतः स्व-
स्थानमाह-

चुल्ली अवचुल्लो वा, ठाण्ठाणं तु भायणं पिदरे ।

सट्ठाण्ठाणम्पि य, जापण्ठाणे य चतुर्जमा ॥

द्विविधं स्थानम् । तत् यथा-स्थानस्वस्थानं, प्राजनस्वस्थानं
च । तत्र स्थानरूपं स्वस्थानम्-चुल्ली, अवचुल्लो वा । चुल्ल्या
अथ पश्चात् अवचुल्लः । राजदन्ताऽऽदित्वादवशब्दस्य पूर्वनि-
पातोऽदन्तात्वात् । तत्र चुल्ली प्रतीता । अवचुल्लो अवलोकः ।
एनयोश्च स्थितं सद् भक्तं पश्यते । तत एतौ स्थानरूपं स्व-
स्थानम् । प्राजनरूपं तु स्वस्थानं-पिदरं स्थाप्यते, तत्र स्थानस्व-
स्थानं, प्राजनस्वस्थानं च चत्वारो भङ्गाः । तद्यथा-चुल्ल्यां
स्थापितं, पिदरं च । चुल्ल्यां स्थापितं, न पिदरे; उच्चकाऽऽदौ
स्थापितत्वात् । न चुल्ल्यां, किं तु पिदरे । तद्यथा चुल्ल्यवचुल्ला-
भ्यामन्यत्र प्रदेशान्तरे स्थापितं द्रष्टव्यम् । न चुल्ल्यां, न पिदरे,
चुल्ल्यवचुल्लाभ्यामन्यत्र उच्चकाऽऽदौ स्थापितमित्यर्थः ।

संप्रति परस्थानमाह-

छच्चगवारगमाई, होइ परट्ठाणमो अणेगविहं ।

सट्ठाणे पिदरे छु- षगे य एमेव दूरे य ॥

छच्चगवारकाऽऽदिकम्, अनेकविधं, परस्थानं परप्राजनं भवति द्र-
ष्टव्यम् । तत्र छच्चकं-पटलिकाऽऽदिकम् । घारको-लघुघटः । आ-
दिशब्दात्पाकभाजनवर्जं चुल्ल्यवचुल्लवर्जं शेषसकलभाजनपरिग्र-
हः । अत्रापि स्वस्थानपरस्थानापेक्षया चतुर्भङ्गी । तद् यथा-
स्वस्थाने स्वस्थाने, स्वस्थाने परस्थाने, परस्थाने स्वस्थाने,
परस्थाने परस्थाने । एतामेव चतुर्भङ्गीं दर्शयति-"सट्ठाणे"
इत्यादि । अत्र (सट्ठाणे पिदरे छुच्चगे य इति) अनेन भङ्ग-
द्वयं सूचितम्, स्वस्थानस्य पिदरछुच्चकाभ्यां प्रत्येकमभि-
संबन्धात् । तद् यथा-स्वस्थाने चुल्ल्यादौ, पिदरे वा, तथा
स्वस्थाने चुल्ल्यादौ, छुच्चके च । परस्थाने (एमेव दूरे य
त्ति) इह दूरं चुल्ल्यवचुल्लाभ्यामन्यत्र प्रदेशान्तरे, तत्रापि
तदपेक्षयाऽपि, एवमेव भङ्गद्वयं द्रष्टव्यम् । तद् यथा-प्राजन-
रूपे स्वस्थाने पिदरे परस्थानेऽन्यत्र प्रदेशान्तरे, तथा पर-
स्थानेऽन्यत्र प्रदेशान्तरे परस्थाने उच्चकाऽऽदिविति । सर्वसं-
ख्यया चत्वारो भङ्गाः । तदेतदेवं मूलगाथायाः " सट्ठाणे " इ-
त्यादि पूर्वार्द्धं व्याख्यातम् ।

अथ " खीरादिपरंपरप " इति व्याचिस्थानसुराह-

एकेकं तं पुविहं, अणंतरपरंपरे य नायवं ।

अविकारि कयं दवं, तं चैव अणंतरं होइ ॥

तत् साधुनिमित्तं स्थानम्, एकैकं स्वस्थानपरस्थानगतं द्विविधं
क्रातव्यम् । तद् यथा-अनन्तरे अनन्तराभावे, विकाररूपव्यवधाना-
भावे इत्यर्थः । परम्परके, विकारपरम्परायामित्यर्थः । तत्र यत्
कर्मा स्वयोगेनाविकारि-भूयोऽसंभवविकारि धृतगुणाऽऽदि,

तदकृतं, न हि तस्य भूयोऽपि विकारः संभवति, तत् साधुनिमित्तं
स्थापितमनन्तरस्थापितम् । उपसङ्गणमेतत्-तेन क्षीराऽऽदि-
कमपि यस्मिन् दिने साधुनिमित्तं स्थापितं, यदि तस्मिन्नेव
दिने ददाति, तर्हि तदपि दद्यादिरूपं विकारान्तरमनापद्यमा-
नमनन्तरस्थापितं द्रष्टव्यम् । तदेव तु क्षीरं साधुनिमित्तं भूवं
सद् दद्यादिरूपतया परिकल्प्यमाणं परम्परास्थापितं भवति ।
एवमिदं कुरसाऽऽदिकमपि तस्मिन्नेव दिने स्थापितं दीयमान-
मनन्तरस्थापितम् । कक्षवाऽऽदिरूपतया तु परिकल्प्यमाणं पर-
म्परास्थापितमिति ।

सम्प्रति विकारीतयाणि अन्येषां प्रतिपादयति-

उच्छुखीराईयं, विगारि अविगारि धयगुमाईयं ।

परियावज्जनदोसा, ओयणदहिमाईयं वा वि ॥

इधुक्षीराऽऽदिकं विकारि, तस्य कक्षवाऽऽदिदद्यादिविकारसहि-
तत्वात् । तथा ओदनदद्यादिकमपि करम्बाऽऽदिरूपं विकारि ।
कुतः ? इत्याह-पर्यायाऽऽपादमादोषात् । करम्बाऽऽदिकं हि
क्रियमाणं नियमात्पर्यापद्यते, कोषमायातीत्यर्थः । ततस्तदपि
विकारि द्रष्टव्यम् । तदेवं विकारीतराणि द्रव्याण्यभिहितानि ।

सम्प्रति क्षीराऽऽदिकं परम्परास्थापितं प्रावयति-

उग्मह परिनावं, अन्नं लप्पं पम्पोयणे धेत्थी ।

रिणभीया व अगारी, दहिं चिं दाहं सुए उवणा ॥

नवणीय मंशु तक्रं, ति जाव अचट्ठिया व गिरहंति ।

देसुणा जाव घयं, कुमुणं पि य जचियं काहं ॥

' उग्महं ' केनापि साधुना कस्याश्चिदगारिण्याः सफाये
क्षीरमभ्यर्चितम् । ततस्तथा प्रतिज्ञातम्-क्षणान्तरे दास्यामि ।
साधुना चान्यत्रान्यत् क्षीरं लब्धम् । ततः पूर्वमन्यर्चितया
अगारिण्या दुग्धसंप्राप्तौ सत्यां साधुं प्रति प्रत्यवादि-गृहाण
मगवन् । इदं दुग्धमिति । साधुना चोक्तम्-लब्धमन्यत्र मया
दुग्धं, ततो यदि नृयोऽपि प्रयोजनं अभिष्यति, ततो (धेत्थी)
प्रदीप्यामि । एवमुक्ते सा अगारिणी श्रृणुभीतेव स्वयं नो दु-
भुजे । किं च । एवं चिन्तयामास-इवः कस्ये, दधि कृत्वा दास्या-
मीति । तत एवं चिन्तयित्वा स्थापयति । ततो द्वितीयादिने दधि
जातं, तदपि साधुना न गृहीतं, तद् नवनीतं तक्रं च जातं,
नवनीतमपि घृतं कृतम् । इह क्षीराऽऽदिकं सकलमपि स्थापना-
दोषदुष्टत्वात् साधुना न कल्पते । यद्वा-क्षीराऽऽदिकं यावद्
नवनीतं, मस्तु, तक्रं वा, तावदेतानि सर्वाण्यप्यात्मार्षीकृतानि
मा गृहीयात् साधुः कुटुम्बे प्रविष्यतीत्येवमात्मसत्ताकीकृतानि
तु साधवो गृह्णाति । घृतं त्वात्मार्षीकृतमपि तेजस्कायाऽऽर-
म्भादाधाकमेति न कल्पते । घृतं च स्थापितं सत् तावत् घ-
टते यावद्देशोना पूर्वकोटी । तथाहि-पूर्वकोट्यायुषा केनापि
साधुना वर्षाष्टकप्रमाणेन कस्याश्चित् पूर्वकोट्यायुषोऽगारि-
ण्याः पार्श्वे घृतं यथावे । तथोक्तम्-क्षणान्तरे दास्यामि ।
साधुना चान्यत्र घृतं लब्धम् । ततः सा ऋणभीतेव तावद्
घृतं घृतवती यावत् साधोरायुः । ततो मृते साधौ तदन्य-
त्रोपयुक्तमिति नास्ति स्थापना । (इह वर्षाष्टकस्याधः पूर्वको-
टेरुपरि च चारित्रं न प्रवति । चारित्रिणं चाधिकृत्य स्थापना-
दोषः, ततो देशोना पूर्वकोटीत्युक्तम्) एवं गुणाऽऽदिरप्यविना-
शिनो अन्यस्य यथायोगेन स्थापनाकाक्षपरिमाणं द्रष्टव्यम् ।

(कुमुणं पि यत्ति) कुमुणितमपि-करम्याऽऽदिस्वतया कृतम-
पि, यावत्तं कालमविनाशनात् कावं, तस्य स्थापना कष्टव्या ।
परतस्तु कथितत्वाद् दुष्यते एवेति प्रावः । तदेवं क्षीराऽऽदि-
कं परम्परास्थापितमुक्तम् ।

साम्प्रतमिदं कुरसाऽऽदिकमपि परम्परास्थापितमाह-
रसककवपिंरुगुत्ता-मच्छंदियखंडसकराणं च ।

होइ परंपरउवणा, अन्नत्य व जुजए तत्य ॥

इह केनापि साधुना किमपि प्रयोजनमुद्दिश्य कोऽपीक्षुर-
सं याचितः । स प्रतिज्ञातवान् कृणान्तरे दास्यामि । साधुना
चाम्यवेक्षुरसो लब्धः । पूर्वमज्ययितश्च ऋणजीत इव तनिशु
रसं कक्षं करोति, यावत् शक्यते । एतेषां चेक्षुरसकक्षवाऽऽ-
दीनामुत्तरोत्तरपिण्डगुणाऽऽदिपर्यायाऽऽपादनपुरस्सरं ध्रिय-
मानानां स्थापना परम्परस्थापना । एवमन्यथापि कृत्वा न्तरे यत्र-
धं परम्परया स्थापना घटते, तत्र परम्परास्थापना कष्टव्या ।
यावच्च स्थापितस्य नाधारकर्मसंभवः, तावदात्मार्थकृतं क-
ल्पते । कृतपाकाऽऽरम्भं तु न कल्पते ।

सम्प्रति " इन्धगयधरंतरं जाव " इति व्याचिख्यासुराह-

जिक्खग्गाहो एग-तय कुणइ विइउ दोसु उवओगं ।

तेण परं उक्खित्ता, पाहुडिया होइ ठविया उ ॥

भिक्षाग्राही एकत्रोपयोगं करोति, द्वितीयस्तु द्वयोर्गृहयोः, तत्र
त्रिषु गृहेषुपयोगसम्प्रये स्थापनादोषो न भवति । गृहत्रयात्परं
साध्वर्थमुत्पादिता भिक्षा प्रावृत्तिका स्थापना भवति । उक्तं स्था-
पनाद्वारम् । पि० । स्थाप्यते इति स्थापना । वक्ष्यमाणेनाऽऽरो-
पणाप्रकारेण शुद्धीकृतैः सञ्जयमासेज्यो ये शेषा मास्तास्ते-
षां प्रतिनियतदिवसग्रहणतो व्यवस्थापने, व्य० १ उ० । नि०
चू० । (प्रस्थापनाज्ज्ञेदाः 'पच्छित्त' शब्दे वक्ष्यन्ते) अनुज्ञायाम,
एतच्च पञ्चमं गौणमनुज्ञानाम् । न० । पर्युपणायाम् । वर्णाक-
ल्पादय्या मर्यादा स्थाप्यते अनयति न्युपत्तेः । नि० चू० १०
उ० । (विशेषः 'पञ्जुसणा' शब्दे वक्ष्यते)

उवणाकप्प-स्थापनाकटप-पुं० । अकल्पस्थापनाकल्प-शैक्ष-
स्थापनाकल्पोभयरूपे साध्वाचारे, वृ० ।

उवणाकप्पो सुविहो, अकप्पठवणा य सेहठवणा य ।

पढमो अकप्पिणं, आहाराऽऽदी न गिएहावे ॥

स्थापनाकल्पो द्विविधः-अकल्पस्थापनाकल्पः, शैक्षस्थाप-
नाकल्पश्च । तत्राकल्पकेनानधीतपिण्डैः पणाऽऽदिसुत्रार्थेन, आ-
हाराऽऽदिकं न ग्राहयेत्-नाऽऽनाययेत् । तेन नीतं न कल्पत
इत्यर्थः । एष प्रथमः-अकल्पस्थापनाकल्प उच्यते ।

अट्टारसे य पुरिसे, वीसं इत्थीउ दस णपुंसा य ।

दिक्खेति जो ए एते, सेहठवणाए सो कप्पो ॥

अष्टादश भेदाः पुरुषे पुरुषविषयाः, विंशतिः स्त्रियो, दश न-
पुंसकाः । एतान्ष्टत्वारिंशतमनलान् शैक्षान् यो न दीकृतं, स
एष कल्पकल्पवतारभेदात् शैक्षस्थापनाकल्प उच्यते । वृ० ६
उ० । नि० चू० । पं० भा० ।

उवणाकम्म-स्थापनाकर्म-न० । स्थापनं प्रतिष्ठापनं स्थापना,
तस्याः कर्म करणं स्थापनाकर्म । येन ज्ञातेन परमतं दूषयित्वा
स्वमतस्थापना क्रियते तत्स्थापनाकर्मैति भावः । तच्च द्वि-
तीयाङ्के, द्वितीयश्रुतस्कन्धे, प्रथमाध्यायनं पुण्डरीकाऽऽख्यम् ।

तत्र हषुकम्-अस्ति काचित् पुष्करिणी कर्दमप्रचुरजला ।
तन्मध्यदेशे महापुण्डरीकम् । नदुत्तरणार्थं चतसृज्या दिग्ज्य-
श्चत्वारः पुरुषाः सकर्दममार्गे प्रवेष्टुमारब्धाः । तं चाकृतत-
पुष्करणा एष पद्मे निमग्नाः । अन्यस्तु तटस्थोऽसंस्पृष्टकर्म
एवामोघवचनतया तदुद्धृतवानिति ज्ञातम् । उपनयश्चाय-
म्-अत्र कर्दमस्थानाया विषयाः, पुण्डरीकं राजाऽऽदिर्भ-
व्यपुरुषः, चत्वारः पुरुषाः परतीर्थिकाः, पञ्चमः पुरुषः साधुः,
अमोघवचनं धर्मदेशना, पुष्करिणी संसारः, तदुद्धारो नि-
र्वाणमिति । अनेन च ज्ञातेन विषयान्निष्पन्नवतामन्यतीर्थिका-
नां प्रव्यस्य संसारानुत्तारकत्वं, साधोश्च तद्विपर्ययं वदता
आचार्येण परमतदूषणेन स्वमतं स्थापितमतो भवतीति, इदं
ज्ञातं स्थापनाकर्मैति । अथवा-आपन्नं दूषणमपोद्य स्वाभिमत-
स्थापना कार्यत्वेन विधायप्रतिपत्तिर्यतो जायते तत् स्थापनाक-
र्म । यथा किल-मालाकारेण केनापि राजमार्गे पुरीषोत्सर्गवृक्ष-
णापराधापोहाय तत्स्थाने पुष्पपुञ्जकरणेन किमिदमिति
पृच्छतो लोकस्य हिन्दुशिवो देवोऽयमिति वदता व्यन्तराऽऽयत-
नस्थापना कृतेति । एतस्मात् किलाऽऽयतानकादुक्तार्थः प्रतीयते ।
इदं स्थापनाकर्मैति ॥ स्था० ४ टा० ३ उ० ।

अधुना स्थापनाद्वारमभिधिसुराह-

उवणाकम्मं एकं, दिट्ठतो तत्य पौडरीअं तु ।

अहवा विसन्नदक्कण-हिंसुसिवकयं उदाहरणं ॥ ६६ ॥

स्थाप्यते इति स्थापना, तया, तस्याः, तस्यां वा कर्म-सम्यग-
भीष्टार्थप्रकरणलक्षणा क्रिया स्थापनाकर्म । एकमिति तज्जा-
त्यपेक्षया, दृष्टान्ते निदर्शनम् । तत्र स्थापनाकर्मणि, पौण्डरीकं
तु. तुशब्दात्तथाभूतमन्यथा । तथा च पौण्डरीकाध्ययने पौ-
ण्डरीकं प्रकृत्य प्रक्रियैवान्यमननिरासेन स्वमतमवस्थापित-
मिति । अथवेत्यादि पञ्चाङ्गे सुगमम् । लौकिकं चेदमिति
गाथाऽङ्कारार्थः । भावार्थस्तु कथानकादवसेयः । तद्येदम्-"जहा
एगम्मि णगरे एगो मालायारो सप्पाओ करंडे पुप्फे धेत्तूण
वीहीए एइ । सो अइव अच्चाहिओ, ताहे तेण सिग्घं वोसिरि-
कणं, सा पुप्फपिडिगा तस्सेव उवरि पव्हथिया । ताहे लो-
ओ पुच्छइ-किमेयं ति जेणित्थ पुप्फाणि छड्ढेसि ? । ताहे सो
भणइ-अहं अहोविओ, एत्थ हिंसुसिवो नाम । एतं तं बाण-
मंतरं हिंसुसिवं नाम उप्पन्नं । लोएण परिगाहियं । पूया से
जाया । खाइ गयं, अज्ज वि तं पारुलिपुत्ते हिंसुसिवं नाम बाण-
मंतरं । एवं जइ किं वि उट्ठाहे पावयणीयं कयं होज्जा केण वि
पमाएण, ताहे तहा पच्छापयव्वं, जहा पच्छुसं पवयणुम्भाव-
णा हवइ । संजाए उट्ठाहे जइ गिरिसिद्धेहि कुसलवुक्कीहि
लोयस्स धम्मसक्का पवयणववणेण सुट्ठ कया " । एवं तावच्च-
रणकरणानुयागं लोकं चाधिकृत्य स्थापनाकर्म प्रतिपादितम् ।

अधुना क्वयानुयोगमधिष्ठयपदशयन्नाह-

सव्वजिचारं हेउं, सहसा वोत्तुं तमेव अनेहिं ।

उववहइ सप्पसरं, सामत्यं चऽप्पणो नाणं ॥ ६७ ॥

सह व्याभिचारेण वर्त्तत इति सव्वजिचारः, तं हेतुं-साध्यधर्मान्व-
याऽऽदिलक्षणं, सहसा तत्क्षणमेव, 'वोत्तुं' अभिधाय, तमेव हेतु-
मन्येहेतुभिरेव, उपबृंहते समर्थयति, सप्पसरमनेकधा स्फारयन्
सामर्थ्यं प्रज्ञावहम् । चशब्दो जिज्ञाक्रमः । आत्मनश्च स्वस्य च ज्ञात्वा
विज्ञाय, चशब्दात्परस्य चेति गार्थः ॥ ६७ ॥

ज्ञावार्थस्वयम्-द्रव्यास्तिकाऽऽद्यनेकनयसंकुलप्रवचनहेतुमा-
धुना नत्स्यापनाया नयान्तरमनापेक्षया सव्यभिचारं हेतु-
मभिधाय प्रतिपत्तनयमतानुसारतः तथा समर्थनीयः यथा
मन्थगनेकान्तवादप्रतिपत्तिजननीति । आह-उदाहरणभेद-
स्थापनाधिकारचिन्तायां सव्यभिचारहेत्वभिधानं किमर्थमि-
ति ? उच्यते-नदाध्वेयं चूयमामुदाहरणानां प्रवृत्तेः, तद-
न्वितं चोदाहरणमपि प्राय इति स्थापनार्थम्; अलं प्रसङ्गेन ।
अभिहितं स्थापनाकर्मद्वारम् । दृशो नि० १ उ० ।

ठवणाकुल-स्थापनाकुल-५० । प्रतिशुद्धकुलं, ध० ३ अधि० ।
स्थापनाकुलानि निर्विशतिः । अथवा-यानि लोके गौडितानि
कुलानि स्थापितान्युच्यन्ते, तेषामपरिभोग्यतया जिनैः स्था-
पितत्वात्, तेन्य आहाराऽऽदिकमुत्पादयति । व्य० १ उ० ।

इदानीं ठवणेति-

ठवणाकुलेषु ठविण-सु वारणं अत्रसें णिष्कम्मे ।

अस्या व्याख्या-ठवणापच्छुद्धं । ठवणाकुला अतिशयकुला भ-
वन्ति, देवाचार्याऽऽदीनां भक्तमानीयते, तेषु ठविणसु अलसे
णिष्कम्मे पविस्ते, णिवारते, इत्यर्थः । नि० चू० १ उ० "सज्जा-
तरसामगाइकुलाइ ठवणकुलाइ जणंति ।" नि० चू० ४ उ० ।

जे जिकखू ठवणाकुलाइ अजाणिय अपुच्छिय अगवे-
सिय पुन्वायेव पिन्वायेवडियाए अणुपविसइ, अणुपविसंतं
वा साइजइ ॥ २४ ॥

(जे निफयू ठवणाकुलाइ इति) ठवणाकुला ठवणाकुला, अजे-
उजा इत्यर्थः । साधुठवणाए वा ठविजंति स्ति ठवणाकुला, से-
उजातरा इत्यर्थः । पुव्वदिहे पुच्छा, अदिहे गवेसणा । अथवा-
णामेण वा गेत्तेण वा दिसाए वा पुच्छा, थूनियाइविधेहि
गवेसणा, पूर्वं प्रथमम्, आदावेव । जो पुण पुच्छणगवेसणं
करेति, तस्य पूर्वं न भवतीत्यर्थः ।

गाहा-

ठवणाकुला तु दुविधा, होइय लोउत्तरा समानेण ।

इत्तरिय आवकहिया, दुविधा पुण होइया होति ॥ २५ ॥

समासां संखेयो, होइया दुविधा-इत्तरिया, आवकहिया य ।

इमे इत्तरिया । गाहा-

सूयगमतगकुलाइ, इत्तरिया जे य होति णिच्छूदा ।

जे जत्थ जुंगिता खलु, ते होती आवकधिया तु ॥ २६ ॥

कालावधीए जे ठप्पा कथा ते णिच्छूदा. (जे चि) कुला, जत्थ वि-
सप, जुंगिता जुंगिता, अजेउजा इत्यर्थः । कम्मेण वा, सिप्पेण
वा, जानीए वा । कम्मे-एहाणिया, सोहका, मोरपोसगा । सिप्पे-
हेछएहविता, तेरिमा, पयकरा, णिल्लेवा, जातीए-माणा, होवा,
मारोत्तिया य । खलुसहोअध्वारणे । ते वेव अणुत्थ अजु-
गिता, जहा सिंधुए णिल्लेवगा ।

इमे लोणुत्तरा । गाहा-

दुविधा लोउत्तरिया, वसधीसंवच्छ एतरा वेव ।

सत्तप्रंतर जाव तु, मुत्तूणं वसधिसंवच्छा ॥ २७ ॥

वसहीए संवच्छा य, असंवच्छा य । वसहीए मोक्षं सत्तधरा
वसहिसंवच्छा, तेषु भत्ते वा पाणं वा वेत्तव्वं ।

इमा असंवच्छा । गाहा-

दाणे अजिगमसहो, संमत्ते खलु तदेव मिच्छते ।

मामाए अवियत्ते, एवं इतरे वि णायव्वा ॥ २८ ॥

अहामहो दाणरुई दाणसहो सम्मदिट्ठी गिहीताणुव्वओ अ-
जिगमसहो (सम्मत्ते स्ति) अविरयसम्मदिट्ठी । एतेसु पसणा-
दोसा । खलुमहो पादपूरणे । (मिच्छते स्ति) अजिगहियमिच्छे
साहुपडिणीए । ईसालुत्तणेणं मा मम घरं पडि समणं ति जणाइ ।
अणुत्तस ईसा खलु अत्तणेण चेव-साहु घरं पविसंता अवि-
यत्ता चायाए भणाति न किंचि वि । एतेसु विसगरपंतावणादि
दोसा । (इयं ति) असंवच्छा ॥

गाहा-

एतेसामणतरे, ठवणकुलं जो तु पविसती भिक्खू ।

पुव्वं अपुच्छित्तेणं, सो पावति आणमादीणि ॥ २९ ॥

कंठा ।

चोदग आह-लोउत्तरे डिमाणं लोइयठवणपरिहारेण किंव
अइ ! आचार्य आह-

होउत्तरामि ठविता-ण लोणिव्वाहिरत्तमिच्छंति ।

लोगजदे परिचत्ता, तित्यविवट्ठी य वणो य ॥ ३० ॥

पुव्वकं कंठं । होगदुग्गुडिया जे, ते परिहरंतेण तित्यस्स वि-
वट्ठी कता जवति, (वणो स्ति) जसो पजावितो भवति
तो भणति ।

लोइयठवणकुलेसु नेएहंतस्स इमे दोसा । गाहा-

अयसो पवयणहाणी, विप्परिणामो तदेव य जुग्गुंछा ।

होइयठवणकुलेसु, गहणे आहारमादीणि ॥ ३१ ॥

अयसो स्ति अवणो, पवयणहाणी-न कञ्चित्प्रवजति, सं-
मत्तचरित्ता मेहा विप्परिणमंति, कावालिषा इव होय जुग्गुंछता
जवंति, असृष्टया इत्यर्थः । पच्छकं कंठं ।

लोउत्तरिपसु दाणइसहकुलेसु पविसंतस्स इमे दोसा । गाहा-

आयरियवालवुट्ठा, खवगंगलाणा महोदराऽऽएसा ।

सव्वे वि परिचत्ता, जो ठवणकुलाइ णिव्विमति ॥ ३२ ॥

महोदरोऽयं महाशी, आपसः प्राघूर्णकः, णि-आधिकेण,
विशति निविशति, प्रविशतीत्यर्थः ।

इमं पच्छिच्छं । गाहा-

आयरिणं य गिलाणे, गुरुगा लहुगा य ग्वमणं पाहुणए ।

गुरुगो य वाटवुट्ठे, सेहे य महोदरे लहुओ ॥ ३३ ॥

जो एते ठवणाकुले ण णिविसति, तस्सिमे गुणा । गाहा-

गच्छो महाणुभागो, सवालवुट्ठोऽणुकंपिओ तेण ।

जिनकल्पिकाऽऽदिरत्तानामाकरत्वात् समुत्तवद् महानुभागः,
वालवृत्तगलाणादीनां च साधारणत्वान्महानुभागः, जो तेषु
ण णिविसति तेण सो गच्छो अणुकंपितो ।

गाहा-

लगमपदोसा य जहा, जो ठवणकुलाइ परिहरइ ॥ ३४ ॥

उक्तदोषाश्च परित्यक्ता भवन्ति ।

गच्छवासीणं इमा सामायारी । गच्छस्मि गाहा-

गच्छस्मि एस कप्पो, वासावासे तद्देव उडुवप्पे ।

कप्पो विधी, एस वासावासे, उडुवप्पे वा ।

गामनगरनिगमेसुं, अतिसेसी ठावते सद्धी ॥ ६९ ॥

गामनगरातिषु विहरंताणं अतिसयद्व्या उक्कोसा, ते जेसु कुलेसु लभन्ति, ते ठाविबन्ना, ण सव्वसंधारुगा तेसु पविसन्ति (सद्धि चि) खंजमे सद्धा जस्स सो सद्धी, आयरिओ ।

मज्जाद गाहा-

मज्जादठावणेणं, पवत्तगा सव्वसेत्ते आयरिया ।

जो तु अम्मज्जातिद्धो, आचज्जति मासियं लहुयं ॥ ७० ॥

मज्जाया मेरा, ताणं ठवणा, पवत्तगा य सव्वसेत्तेसु आयरिया भवन्ति । जो पुण आयरिओ मज्जायं ण वोत्ति, ण पवत्तेति वा, सो अम्मज्जाद्धो असमायारिणिष्फणं मासलहुं पावति । नि० चू० ४ उ० ।

अथ स्थापनामजिधित्तुः प्रस्तावनामाह-

भत्ताडिया च खमगा, अमंगलं चोयण जिणाहरणं ।

जइ खमगा वंदंता, दामंतियरे विहिं वोच्छं ॥ ७४४ ॥

ते हि साधवः क्षेत्रं प्रविशन्तो भक्तार्थिनो वा भवेयुः, कृपका वा । यदि कृपकाः, ततो नोदकस्य नोदना प्रेरणा-यथा प्रथममेव तावदमङ्गलमिदं यत्पुण्यं प्रत्याख्याय प्रविश्यते । सुरिराह- (जिणाहरणं) जिनानामुदाहरणं मन्तव्यम् । ते हि भगवन्तो निष्कमणसमये प्रायश्चित्तुर्थादि तपः कृत्वा निष्कामन्ति, न च तत्तेषाममङ्गलम् । एवं तत्रापि भावनीयम् । ततश्च यदि ते क्षपकाः, तदा चैत्यानि वन्दमाना एव दर्शयन्ति स्थापनाकुलानि क्षेत्रप्रत्युपेक्षकान् । अथ भक्तार्थिनस्ते, ततः (इयरे चि) इतरेषु भक्तार्थिषु यो विधिस्तं वदये ।

तमेवाऽऽह-

सव्वे दहुं उग्गा-हिएण ओदरि भयं समुप्पजे ।

तम्हेक दोहिं तिहिं वा, उग्गादिय चेइए वंदे ॥ ७४५ ॥

चैत्यवन्दनार्थं गन्तुकामा यदि सर्वेऽपि पात्रकमुद्ग्राहयेयुः, ततः सर्वान् साधूनुद्ग्राहितेन पात्रकेण दृष्ट्वा अहो ! औदारिका एते इति भावकश्चिन्तयति । भयं च तस्य समुत्पद्यते । यथा-कथमेतावता मयैकेन दास्यत इति ? तस्मादेकेन द्वाज्यां त्रिभिर्वा साधुभिर्नुद्ग्राहितपात्रकैः, शेषैः पुनरुद्ग्राहितपात्रकैः सहिताः सूर्यश्चैत्यानि बन्दन्ते ।

अथ यद्येकोऽपि साधुः पात्रकं नोद्ग्राहयति, ततः को दोषः, इत्याह--

सद्धाभंगोऽणुग्गा-हियस्मि ठवणाइया जवे दोसा ।

घरचेइए आयरिए, कइपयगमणं च गहणं च ॥ ७४६ ॥

अथानुद्ग्राहिते पात्रके प्रयान्ति, ततश्चैत्यानि वन्दमानान् दृष्ट्वा कोऽपि धर्मश्रद्धावान् प्रकृपानेन निमन्त्रयेत्, तदा यदि भाजनं

नास्तीति कृत्वा न गृह्यते, ततः श्रद्धानङ्गस्तस्योपजायते । अथ भुवते-पात्रं गृहीत्वा यावद्दयमागच्छामः, तावदेवमेव तिष्ठतु, ततः स्थापनाऽऽद्यो दोषा भवेयुः । तस्मादुद्ग्राहणीयं पात्रकम् । जिनगृहेषु च वृन्देन सर्वेऽपि चैत्यानि घन्दित्वा गृहचैत्यवन्दनार्थमाचार्येण कतिपयैः साधुभिः उद्ग्राहितपात्रकैः समं गमनं कर्त्तव्यं, तत्र यदि श्रावकः प्राशुकेन भक्तपानेन निमन्त्रयेत्, ततो ग्रहणमपि तस्य कर्त्तव्यम् । वृ० १ उ० ।

कानि पुनः कुलानि चैत्यवन्दनं विदधानास्ते (सूरयः)

दर्शयन्ति ? । उच्यते-

दाणे अजिगमसद्धे, सम्मचे खलु तद्देव मिच्छते ।

मामाए अवियत्ते, कुलाइं दासिति गीतत्था ॥ ७१ ॥

रातो दिवसतो वा चाहिठिया वसहीए वा जिकखं हिंदंता उवणकुले दासंति ।

दरिसित्तिसु गुरुणो इमा सामायारी-

दाणे अभिगमसद्धे, सम्मचे खलु तद्देव मिच्छते ।

मामाए अवियत्ते, कुलाइं दासिति गीतत्था ॥ ७२ ॥ नि० चू० ४ उ० ।

एतानि कुलानि स्थापयन्ति गीतार्थाः, अमीषु प्रवेष्टव्यममीषु तु नेति व्यवस्थापयन्तीत्यर्थः ।

अथ न स्थापयन्ति तदा किम् ? इत्याह-

दाणे अजिगमसद्धे, सम्मचे खलु तद्देव मिच्छते ।

मामाए अवियत्ते, कुलाइं अठविंति चउ गुरुगा ॥ ७४ ॥

एतानि कुलान्यस्थापयतश्चत्वारो गुरुकाः प्रायश्चित्तम् ।

यत एवमतः-

कयउस्सग्गाऽऽमंतण, अपुच्छणे अकहिण्णयरदोसा ।

ठवणकुलाण य ठवणं, पविसइ गीयत्थसंधाओ ॥ ७५ ॥

उत्सर्ग-चैत्यवन्दनं विधाय गतानामैर्षापथिकीकायोत्सर्गे कृते, यद्वा-(ओसय चि) आचक्ष्यके कृते सर्वेऽपि साधवो भीतार्थ-रामन्त्रणीयाः-आगच्छतु कृमाश्रमणाः !, आचार्या स्थापनां प्रवर्त्तयिष्यन्ति । इत्यमुके सर्वेऽप्यागम्य * गुरुपदकमलमभिवन्द्य रचिताञ्जलयस्तिष्ठन्ति । तत आचार्यैः क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः प्रष्टव्याः-कथयत कानि कुलानि प्रवेष्टव्यानि, कानि वा नेति ? तत-स्तेरपि क्षेत्रप्रत्युपेक्षकैर्विधिवत्कथनीयम् । यद्वाचार्याः क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाश्च पृच्छन्ति, ते च पृष्ट्वा सन्तो न कथयन्ति, ततस्तेषु प्रविशतां ये संयमाऽऽत्मविराधनाऽऽद्यो दोषास्तानेकतरे-सूरयः, क्षेत्रप्रत्युपेक्षका वा, प्राप्नुवन्ति । ततः कथिते सति यानि गृहीतमित्यात्वमामकावियत्तानि तानि सर्वथैव स्थाप्यानि, यथा नेतेषु केनापि प्रवेष्टव्यम्, यानि तु दानश्रद्धाऽऽदीनि स्थापनाकुलानि तेषामपि स्थापनं कर्त्तव्यम् । कथम् ? इत्याह-प्रविशति एक एव गीतार्थसङ्घाटको गुर्वादिवैयाघृत्यकरः, तेषु ।

इदमेव प्राचयति-

गच्छस्मि एस कप्पो, वासावासे तद्देव उडुवप्पे ।

गामनगरनिगमेसुं, अइसेसी ठावए सद्धी ॥ ७५ ॥

वर्षात्रासे, तथैव ऋतुवर्षे, गामनगरनिगमेषु स्थितानां गच्छे एष कल्पः कः ? इत्याह-अतिशेषाण्यतिशायीनि स्निग्धमधुरस्व-व्याणि प्राप्यन्ते येषु तान्यतिशेषाणि (सद्धि चि) दानश्रद्धाव-

* “ वा व्यपि ” ॥ ६ । ४ । ३८ ॥ अनुनासिकलोपः । आ-गत्य, आगम्य ।

न्ति, एवंविधानि कुलानि स्थापयेत् । एकं गीतायंसङ्घटकं मु-
न्या, शेषसङ्घटकाश्च तत्र प्रवेशं कारयेत् ।

आह निशुक्तिकारः-

किं कारणं चमदणा, दन्वखत्रो उगमो वि य न मुञ्जे ।

गच्छन्मि नियम कर्जं, आयरियगिलाणपाहुण्ण ॥७५२॥

किं कारणं को हेतुः ?, येन स्थापनाकुलेष्वेक एव सङ्घटकः
प्रविशति ? । सुरिराह- (चमदण स्ति) अयंरन्ध्रस्य सङ्घटकः
प्रविशतिस्तानि कुलान्युद्वेगं प्राप्नुयन्ते । ततश्च उव्याणां स्नि-
ग्धमधुराणां कृत्यो भवति । तदुक्तमपि च न द्रुच्यति । पच्छे
च नियतं निश्चितं प्रायोग्यद्वयैः कार्यं भवति । किमर्थम् ?, इत्याह-
आचार्यग्लानप्राधूर्णकानां हेतोरिति निशुक्तिकायासमासायैः ।

अथ भाष्यकार एनामेव विवृणोति-

पुत्तिं पि वीरसुणिया, भणिया जणिया पदानए तुरियं ।

सा चमदणाए सिग्गा, नेच्छइ दङ्गु पि गंतुं जे ॥७५३॥

“ जड काइ वीरसुणिया केणइ पारसिण्ण तिसिराईणं न-
हणे विहारिया समाणी तिसिराईणि गिरइइ, पच्छा सा
तेहि सावण्ण विणा वि ठिक्कारेइ, सा वीरसुणिया इतो
तत्रो पदावइ, जाय न किंचि पेच्छइ, नाह सा वे-
यारिया समाणी जड सो सावयं दङ्गु पच्छा ठिक्कारेइ, तदा
धि पयं पि न इच्छइ गंतुं । ” अथ गायान्तरयोजना-यः
शुनिकद्वितीयः शस्त्राद्यपेक्षारहितो मृगयां करोति स वीरः
वच्यते । तस्य शुनिका, यथा पुर्वमहं अपि श्वापदे भणिता
वीरानां ह्युक्तानां सती (तुरियं) त्वरितमितस्ततः प्रधावति,
ततः सा ‘चमदणया’ निरर्थकमुद्वेजनया, ‘सिग्गा’ श्रान्ता सती,
सन्तमपि श्वापदं दृष्ट्वा, पदमपि गन्तुं, ‘जे’ इति पादपूरणे,
नेच्छति । एव दृष्टान्तः ।

अथोपनयस्त्वेवम्-

एवं सङ्घट्टलाई, चमदिल्लंताई अन्नमनेहि ।

नेच्छंति किंचि दाई, संतं पि तहि गिलाणस्स ॥७५४॥

एवमुक्तैव प्रकारेण, आरुक्कुलानि (चमदिल्लंताई ति) उ-
द्वेयमानानि, अन्यान्यैः-लुल्लकस्थविरक्षणपाऽऽदिभिः । यद्वा-
(अन्नमनेहि ति) अन्यैः परिकल्प्यमायैः कारणैः । यथा ए-
कः प्राह-ग्लानस्य शीघ्रं दुष्यति, शर्करां प्रयच्छ । अपरः
प्राह-ममोदरं दुष्यति, दध्नुः कर्मवेन प्रयोजनम् । तदपरः
प्राह-प्राधूर्णक आयातोऽस्ति घृताऽऽदिकं देहि । अन्यः प्राह-
अहमाचार्यस्य हेतोरायातोऽस्मि, दुग्धं सशर्करं प्रतिहामयेत्या-
दि । तनस्तानि प्रवीरन्-यूयं सर्वे एव ग्लानाः, अतो वयं
क्रियतां प्रयच्छामः ?, को वा जानाति-यूयमाचार्याऽऽदीनां
हेतोर्बुद्धौ, आहोस्वदात्मार्थम् । इत्येवमुद्वेयमानानि नेच्छ-
न्ति, सद्यपि विद्यमानमपि, घृताऽऽदिकं, किञ्चित् स्तोत्रमात्रमपि,
ग्लानस्य, उपलक्षणत्वात्-आचार्यप्राधूर्णकाऽऽदेरप्यर्थाय दानम् ।
ततश्च यत्ने ग्लानाऽऽद्यः परितोष्यन्ते, तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।
गतं चमदणाद्वारम् ।

अथ उव्यक्तयोक्तमाशुद्धिकारणमाह-

अको चमदणदोसो, दन्वखत्रो उगमो वि य न मुञ्जे ।

स्त्रीणे दुव्वभद्वे, नत्थि गिलाणस्स पाहुणं ॥ ७५५॥

अस्योऽपरश्चमदणायाम् दोषः । कः ?, इत्याह- उव्यक्त्यावगाहिमधू-
ताऽऽदेः, कारणमन्तराणां दिने दिने गृह्यमाणस्य, कृत्यो जवति ।
ततश्च यद्यजिनवमवगाहिमाऽऽदिद्वयं साधूनामर्थाय करोति,
क्रीणाति वा, ततः सङ्घट्टमाऽपि च न शुक्लति, सदावत्वात् तदुत्पा-
दितमपि न कल्पत इति भावः । ततः क्रीणे व्ययच्छिन्ने दुर्ध-
मरूपे, प्रयोजने उत्पन्नेऽपि नास्ति ग्लानस्य प्रायोग्यं, ततः
परितापमहादुःखाऽऽदिका ग्लानाऽऽरोपणाद्व्यामद्वकप्र-
न्तकृताश्च दोषा भवन्ति ।

तानिवाह-

दन्वखखण पंतो, इत्थि धाण् कीस ते दिनं ? ।

नवो हट्टपइठो, करिज्ज अन्नं पि साहणं ॥७५६॥

इह कस्यापि प्रान्तस्य प्रार्थं आश्रिका, ततस्तथा अन्यान्यसा-
धूनां याचमानानां प्रायोग्यं द्रव्यं सर्वमपि प्रदत्तम् । ततस्तस्याः
पतिर्भोजनार्थमुपविष्टः सन् ब्रूते-कूरं मे परिवेषय । सा प्राह-
साधूनां प्रदत्तः । स प्रतिब्रूयात्-पुपुल्लिकां तर्हि परिवेषय । सा
प्राह-ता अपि प्रदत्ताः । एवं स्पष्टदुग्धदधिप्रभृतीन्पि साधू-
नां वितर्णानि । इत्थं उव्यक्त्येव प्रान्तः कुपितः सन् स्वस्त्रियं
घातयेत्-कुहयेत् । कस्मात्किमर्थं, तस्या तेज्यः सर्वमपि दत्त-
मिति कृत्वा ? । अत्र पाठान्तरम्-“ दन्वखखण लुक् सि ” लु-
ब्धो लोभमिचूतः, शेषं प्राग्भव । यस्तु भद्रको गृहपतिः, स
आश्रिकया सर्वस्वमपि दत्ते, तथैव च कथितं, हट्टप्रहणे भ-
वति; हट्टो-नाम मनसि परितोषवान् । प्रहृष्टस्तु प्रहसितवदनः
समुद्वृत्तरोमहर्ष इति । ततश्च कुर्यादन्यदपि, अवगाहिमाऽऽदिकं
साधूनामर्थाय कारयेदित्यर्थः । एतद्दोषपरिहरणार्थमेकं गी-
तायंसङ्घटकं मुक्त्वा, शेषाः स्थापनाकुलानि न निर्दिशेयुः । प्रा-
धूर्णकं चाऽऽयाते सति प्राधूर्ण्यं विधेयं, तच्च स्वभावानुमतै-
रेव प्रकृत्यैः ।

तथा चात्र दृष्टान्तमाह-

जइ महिमे चारिं, आसो गोणे य जे य जावसिया ।

एएसि पाडिक्खे, चत्तारि उ संजया होति ॥७५७॥

जइ इस्ती, महिपारवौ प्रतीतौ, गोणो बलीवद्दः । एतेषां ये
याचसिका यवसस्तत्प्रायोग्यमुक्तमापादिरूप आहारः, तेन
तद्वदनेन चरन्तीति याचसिकाः, ते अनुकूषां चारिं मानयन्ति ।
एतेषां जइऽऽदीनां प्रतिपत्नी प्रतिकृपः, पक्षसदृशपक्ष इत्यर्थः ।
तत्र चत्वारः प्राधूर्णकसंयता जवन्ति । तद्यथा-जइसमानो,
महिपसमानः, अश्वसमानः, गोसमानश्चेति ।

अथामीषामेव व्याख्यानमाह-

जइो जं वा तं वा, सुकुमालं महिसओ मधुरमासो ।

गोणो सुगंधिद्वं, इच्छइ एमेव साह वि ॥७५८॥

जइो इस्ती, स यद्वा तद्वा-सकंशकटुकाऽऽदिकमप्याहारयति ।
यस्तु महिपः, स सुकुमारं वंशकरीषाऽऽदिकमभिलषति । अश्वो
मधुरं मुक्तमापाऽऽदिकमभिलाङ्गति । गौर्बलीवद्दः, स सुगन्धि-
व्यमज्जुनकप्रतिपत्नीऽऽदिकमिच्छति । एवमेव साधवश्चत्वार-
श्चतुर्विधं भक्तमिच्छन्ति । “ तथ पदमो जइसमाणो पाहुण-
यसाह्म मणइ-मम जं दोसि पंचाउएहं वा कजियं वा ल-
इइ, तं जेव आणेहि; नयरं वदरपरं । एवं भणिए किं दोसी-

णं चेव आणयव्वं, न विससेण सोहणं तस्स आणयव्वं । वि-
इओ पाहुणयसाहू भणइ-परं मे नेहरहिया विधुवहिया सु-
कुमाला होउ । तइओ जणइ-महुरं नवरि मे हाउ । उउत्थो
भणइ-अन्नं वा पाणं वा निप्पदिगंथं मे आणेह । एवं ताणं
जणताणं जं लोणं तं सहयकुलंहितो विससियं आणिज्जइ ।
तं उविणसु चेव सहयकुलेसु लब्भइ, ता उविणसु पाहुणे य
कीरमाणे महंनो निज्जालाभो, साहुक्कारो य पाविज्जइ । अतो
कायव्वं तं जहाविहिं साहुहिं ति । ”

आह-यद्येवं तर्हि आरुकुलेषु मा सोऽपि प्रवेशमकार्षीत्, यदा
प्राचूर्णिकाऽऽदिकार्यं समुत्पन्नं जविष्यति, तदा प्रवेशं करिष्या-
मः, ततश्च बहुतरमुत्कृष्टं च लप्स्यामहे ।

सुरिराह-

एवं च पुणो उविण, अप्पविस्संते इमे जवे दोसा ।

वीसरण संजयाणं, विसुक्कगोणीइ आरामे ॥७५॥

एवं च तावच्चमढणायां दोषा अजिहिताः । पुनःशब्दो विशेषे-
षणार्थः । यदि पुनः स्थापनाकुलानि सर्वथैव स्थाप्यन्ते, ततो
(उविणं चित्ति) सर्वथैव स्थापितेषु अप्रविशतां साधूनामेते दोषा
भवेयुः । तद्यथा-विस्मरणं संयतानां जयति, जिज्ञा दातव्यति-
नियमाजवात् । अत्र च विद्युष्कया गवा, आरामेण च दृष्टा-
न्तः-“जहा एगस्स चोदधिज्जाइयस्स गोणी-धेणू । सा य पओ-
सपच्चूलेसु कुल्लवं कुल्लवं दुद्धस्स य पयच्छइ । तस्स य दसहिं
दिवसंहिं संखम । भविस्सइ । ताहे सो चित्तेइ-एसा यावी ताव
बहुयं खीरं देइ, तथा य दुल्लहं खीरं भविस्सइ, समयतया अवस्सं
कज्जं, तो इयाणि न दुहामि । तथा चेव एक्कसराए दुहिस्सामि,
वरं मे दस कुलवा होतया । पत्ते च संजानिदिवसं महंतं कुडयं
गहाय गोणीदुहणछयाए दुक्को जाव विसुक्का, चुलुओ वि
नत्थि दुद्धस्स । एवं संजया वि अणद्वियंतो तेसिं सद्धाणं प-
ग्गुहा न चेव जाणंति-किं संजया अत्थि, न वा ? ते वि संजया
जम्मि दिवसे कज्जं ति मिगया जाव न संति ताणि दव्वाणि,
तम्हा दोएह वा तिणह वा दिवसाणं अवस्सं गंतव्वं ।

अहवा आरामदिट्ठतो-जहा एगो आरामिओ सो चित्तेइ-गम
आरामे पुप्फाणं आदयं दिणं दिणे उट्टेइ, इंदमहदिवसे अवहुजणो
पुप्फाणं कायओ भविस्सइ, तो मा दिणं दिणे पुप्फाई उचोमि, तदि-
वसं वरं वट्ठणि पुप्फाणि होताणि चित्ति । पत्ते य इंदमहदिवसे सो प-
त्थिया उ धेतुं गओ, ताव सो आरामो उप्फुट्ठो, एगमवि पुप्फं न-
त्थि । एवं ते यदिवसं कज्जमुप्पन्नं तदिवसं पविट्ठा उवणाकुलेसु ।
तादे सद्धा जणंति-तुभे इहं चिय अत्थंता न मुणह वेलं अम्हं,
एए चत्ता वेत्ता अप्पविस्संतेसु य न कोइ दंमणं पडिचज्जइ । न वा
अणुव्वए गिलाणपाउग्गं वि नत्थि । ” यतश्चैवमतः प्रवेष्टव्यं
स्थापनाकुलेषु गीतार्थसंघाटकेन ।

स कोहगदोषैर्विरहितः, इत्यत आह-

अन्नसं घसिरं सुविरं, खमगं कोहमाणमायलोहिद्धं ।

कोलहलपनिवप्पं, वेयावव्वं न कारिज्जा ॥७६॥

अलसं निरुद्यमं, असितारं बहुजक्रिणं, सुप्तां स्वप्नशीलम् ।
“शीलाऽऽद्यर्थस्येरः” ॥७॥ २।१४॥ इति प्राकृतलक्षणधलादुभ-
यत्रापि तृन्प्रत्ययस्यैरादेशः । कृपकं प्रनीनं (कोहमाणमायालो-
हिद्धं ति) क्रोधवन्तं, मानवन्तं, मायावन्तं, लोभवन्तम् । सर्वत्रापि

मनुप्रत्ययः । यथा गोमानिति । (कोलहल्ल चित्ति) मत्वर्थीयप्रत्य-
यलोपात्तौ तूद्विनं, प्रतिवचं सूत्रार्थग्रहणसक्तम् । एतान् वेयावृ-
त्त्यमाचार्यो न कारयेदिति समासार्थः ।

अथैनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतः प्रायश्चित्तमाह-

तिसु द्दहुओ तिसु द्दहुआ, गुरुओ गुरुआ य द्दहुग लहुगो य ।
पेसगकरितगाणं, आणाइ विराहणा चेव ॥७६॥

अलसाऽऽदीन् य आचार्यः स्ववैयावृत्यर्थं प्रेषयति, व्यापार्य-
तीत्यर्थः । यश्चैजिदोषैर्दुष्टः स्वयं वैयावृत्यं करोति ; तयोः प्रे-
षककुर्वतोः प्रायश्चित्तम् । तद् यथा-त्रिषु अलसबह्वाशिनित्तासुषु
लघुको मासः, त्रिषु कृपककोपनाजिमानिषु चत्वारो लघवः,
मायावति गुरुको मासः । होजयति चत्वारो गुरुकाः । कौतूह-
लवति चत्वारो लघुकाः, सूत्रार्थप्रतिवचं लघुमासः । आणा-
ऽऽद्यश्च दोषाः ; विराधना चाऽऽत्मसंयमविषया ।

तत्रालसस्वप्नशीलसोजनादोपानाह-

ता अत्यइ जा फिडिओ, सइकाओ अन्नससाविरे दोसा ।

गुरुमाई तेण विणा, विराहणुस्सकजवणादो ॥७६॥

अलसः स्वप्नशीलश्च तावदुपविष्टः शयानो वा आस्ते, यावत्
सन् विद्यमानकालः सत्कालः, जिज्ञायाः स्फिटिनोऽतिक्रान्तः, तदा
च पर्यटन्नसौ यद्वा तद्वा जक्रुपानं हभते, न प्रायोग्यं, तेन प्रायोग्ये-
ण विना या गुर्वादीनामाचार्यवाहवृद्धग्नानाऽऽदीनां विराधना
तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । यद्वा-अतिक्रान्तायां वेलायामायान्तं वै-
यावृत्यकरं मत्वा प्रायोग्यस्यानुष्वक्कणं आरुक्कानि कुर्युः, उ-
त्सुरे तद्विद्वद्भुरिति भावः । यद्वा-तदुपस्कृतं प्रायोग्यं जक्रुपं स्था-
पयेयुः, ततः स्थापनादोषः । आदिशब्दाः साधूनामसंविभक्तं भ-
क्तं कथं मुखे प्रक्षिप्यते ? इति बुद्ध्या तेषामनुष्ठेयमानानाम-
न्तरायाऽऽद्यो दोषाः ॥

अपत्ते वि अलंजो, हाणी ओत्तक्कणा य अइज्जे ।

अणहिंसतो अ चिरं, न लहइ जं किंचि आणेइ ॥७६॥

अथ यदेतत् कर्मास्माकं मध्ये समापतितं तन्निर्वाहितं ज-
वत्विति कृत्वा अप्राप्ते काले निज्जामटति, तदा अलाभो-न
किमपि प्राप्यते । ततश्चाऽऽचार्याऽऽदीनां हानिरसंस्तरं जयति ।
यस्तु अनिभक्कोऽनीव धर्मश्रद्धावान्, गूहयति सोऽवस्वक्कणं,
विवर्तितकालादवाक् प्रक्तनिष्पादनं कुर्यात् । यद्वा-असाधल-
सत्त्वान्निष्ठासुत्वाद्वा चिरमहि एरुमानः सन् किमपि लज्जेत;
यत्किञ्चिद्वा पर्युपितं वल्लचणकाऽऽदिकं वा आनयति, तेन
भुक्तेनापश्यतया गुर्वादीनां ग्लानत्वं भवति ; ततः परि-
तापमहाकुःखाऽऽदिका ग्लानाऽऽरोपणा ।

अथ ‘घसिर चित्ति’ पदं भावयति-

गिरहामि अप्पणो ता, पज्जत्तं तो गुरुण चित्थामि ।

धेतुं च तेसिं धेत्यं, सीयन्नओसकओमाई ॥७६॥

यो महोदरः स वैयावृत्यं नियुक्तो निज्जामटन् चिन्तयति-गृ-
ह्णामि तावदात्मनो योग्यं पर्याप्तं, ततो गुरुणा हेतोर्गृहीष्यामि ।
यद्वा-तेषां गुरुणा योग्यं गृहीत्वा, तत आत्मनो अर्थाय श्र-
द्धान्धे, इत्थं विचिन्त्य यदि प्रथमं गुरुणा योग्यं गृहीत्वा प-
श्चादात्मार्थं गृह्णाति, ततो यावता कालेनाऽऽत्मना पूर्यते, तत्प-
र्याप्तं भवति, तावता स्थापनाकुलेषु वेलाऽतिक्रमो जवेत् ।

अथ वेलाऽतिक्रमभयाद्देशक एव तेषु प्रविशति, तत आत्मनोऽ-
वशं भवेत्, उदरपूरणं न भवेदिति भावः । ततश्चयमा-
हारतया तस्यैव अनागादपरितापनाऽऽद्यो दोषाः ।

अथ क्षणिकोपवतो दोषानाह-

परिताविज्जं खमओ, अहं गिएहं अप्पणो इयर-हाणी ।

अविदिन्ने कोहिल्लो, रूसं किं वा तुं देसि ? ॥७६॥

यदि क्षणिको गुरुणां हेतोः प्रायेण्यं गृह्णाति, नाऽऽत्मनः, ततः स
एव परिताप्यते । अथाऽऽत्मनो गृह्णाति, तत इतरेषामाचार्याणां,
हानिः परितापना । यस्तु क्रोधवान्, सोऽवितीर्ण-अदत्ते स-
ति कथ्यति । रुष्टश्चागारिणं ज्ञपति-यदि भवान् न ददाति,
तर्हि मा दातु । किं भवदीयं गृहं हृद्वाऽस्माभिः प्रयज्या प्र-
तिपन्नोति ? किं वा त्वं ददासि, येनैवमहं ददामीति गदितो
भवसि ? । इत्यादिनिर्दुर्वचनैः सार्द्धं विपरिणमयति ।

मानिमायिनोदोषानाह-

ऊणाणुष्टमदिन्ने, थच्छो न य गच्छए पुणो जं वा ।

माई भद्गजोई, पंतण व अप्पणो छाए ॥७६॥

यः स्तब्धः मानी, स ऊने तुच्छे दत्ते, (अणुच चि) अभ्युत्थाने वा
अकृते (अदिप्र चि) सर्वथैव वा भदत्ते सति, पुनर्भूयः, तदीयं
गृहं न गच्छति । भगनि च-आवकाणामितरेषां च को विशेषः?,
यदि द्वितयेऽपि साधूनामभ्युत्थानाऽऽदिविनयप्रक्रियामन्तरेण
भिन्नां प्रयच्छन्ति ? ततो नाहमनुप्य गृहं भूयः प्रविशामीति ।
ततो (जं व चि) तद्गृहप्रवेशं विना प्रायेण्यस्याज्ञाभे यत्किञ्चि-
दाचार्याऽऽदीनां परितापनाऽऽदिकं भवति, तन्निष्पन्नं प्रायश्चि-
त्तम् । यस्तु मायी भद्रकभोजी, प्रायेण्यमुपाध्याहृदिर्भुक्त्वा प्रा-
न्तमानयतीति ज्ञायः । यद्वा-प्राग्तेन वल्लचणकाऽऽदिना, आत्मनो
योग्यं क्षिग्धमधुरकव्यं वादयति, वादयित्वा च गुरुणां द-
र्शयति ।

लुब्धस्य दोषानाह-

ओजासइ खीराई, दिज्जंते वा न वारई लुच्छो ।

जेऽणोवसिणदोसा, एगस्स वि ते व लुच्छस्स ॥७६॥

यो लुब्धः सन् स्थापनाकुलेषु क्षीराऽऽदीन्यवभाषते । यद्वा-अद्धा-
ऽतिरेकतस्तेर्दीयमानानि क्षिग्धमधुराणि न वारयति, ततश्च
येऽनेकेषु स्थापनाकुलं, प्रविशत्सु समदणाऽऽद्यो दोषा व-
र्णिताः, ते सर्वेऽप्येकस्यापि लुब्धस्य प्रवेशतो द्रष्टव्याः ।

कुतूहलिनः सूत्रार्थप्रतिबन्धश्च दोषानाह-

नरुमाई पिच्छंतो, ता अत्थइ जाव किहुई वेद्वा ।

सुत्तये पन्निव्छो, ओसकऽभिसक्कमाईया ॥७६॥

यः कुतूहली, स नटाऽऽदीन् प्रेक्षमाणस्तावदास्ते, यावद्देवा स्फि-
टति । यस्तु सुत्रे अर्थे वा प्रतिबन्ध आसक्तः, स गुरुणां धर्म-
कथाऽऽदिव्यप्रतया यदैवान्तरं ब्रूयते, तदैवाप्राप्तकालेऽपि भि-
क्षार्थमवतरति । वेलाऽतिक्रमं वा कृत्वाऽकालवेलाऽऽदाववतर-
ति, ततोऽवध्वक्कणाजिष्वक्कणाऽऽद्यो दोषाः ।

यतश्चैवमतः किं कर्त्तव्यमिति ? आह-

एयदोसविमुक्कं, करुजोगिं नायसीलमायारं ।

४२३

गुरुजित्तिमं विणीयं, वेयावच्चं तु कारेज्जा ॥७६॥

पभिरन्तरोक्तैः, दोषैर्धमुक्कं वर्जितम् । किंविशिष्टम् ? इत्याह-कृत-
योगिनं गीतार्थसाक्षात्तशीलाऽऽचार्य-ज्ञातं सभ्यगवगतं, शीघ्रं प्रि-
यधर्मताऽऽदिरूपम्, आचारश्चक्रवाहसामाचारीरूपो यस्य स तथा,
तम् । तथा गुरुव आचार्याः, तेषु भक्तिमन्तमान्तरप्रनिबन्धोपेतम् ।
विनीतमभ्युत्थानाऽऽदियाद्याविनयवन्तम् । एवंविधं शिष्यं वै-
यावृत्त्यमाचार्यः कारयेत् * ।

आह-किमर्थं वैयावृत्त्यकरस्येयन्तो गुणा मृग्यन्ते ? ।

उच्यते-

साहंति य पियधम्मा, एसणदोसे अजिगहविसेसे ।

एवं तु विहिगहण्णे, दव्वं वव्वंति गीयत्था ॥७७॥

प्रियधर्माणः, उपलक्षणत्वात्परैरप्यनन्तरोक्तगुणैर्युक्ता वैया-
वृत्त्यकराः (साहंति चि) कथयन्ति, एषणादोषान्-अक्षितनि-
क्षिप्ताऽऽदीनि । यथा-इत्थं अक्षितदोषो भवति, इत्थं तु निक्षिप्त
इत्यादि । एतैश्च दोषैर्दुष्टं साधूनां न दीयते । अभिग्रहविशेषांश्च
जिनकल्पिकस्थविरकल्पिकसंयन्धिनः, कथयन्ति । एवम्-उक्तेन
विधिना, स्थापनाकुलेषु ग्रहणे, अर्थां वर्क्यन्तो गीतार्थाः, द्रव्यम-
पि घृताऽऽदिकं वर्क्यन्ति ।

इदमेव भावति-

एसणदोसे व कए, अकए वा जइगुणविकत्थंता ।

कहयंति असदजावा, एसणदोसे गुणे चेव ॥७७॥

एषणादोषे अक्षिताऽऽदीन्, कृते वा अकृते वा, यतिगुणान् ज्ञातिमा-
द्व्याऽऽदीन्, विकत्थमानाः-विधिं न्यायमानाः, अशराजावाः कै-
तववर्जिताः, न भक्षणोपायनिमित्तमिति भावः । एषणादोषान्
कथयन्ति । तथा गुणाः-साधूनां प्राशुकैपण्यभक्तपानप्रभवाः
पापकर्मनिर्जराऽऽद्यः, तांश्च, गीतार्थाः कथयन्ति । यथा-"सम-
खोवासगस्स णं अंते ! तहारुवं समणं वा माहणं वा फासुएणं
एसणिज्जेणं असणपाण्णाइमसाइमेणं पमिजाभेमाणस्स किं
कज्जइ ? गोयमा ! एतंसो निज्जरा कज्जइ, नत्थि य सो पा-
वकस्से कज्जइ चि " ।

अथेत्यं न कथयेयुः, ततः के दोषा इति ? आह-

वाट्ठाई परिचत्ता, अकहितेऽणोसणाइगहणं वा ।

न य कहपवंधदोसा, अहं य गुणा साहिया हंति ॥७७॥

तेषु आरूकुलेषु जिनकल्पिका भिक्षार्थमायाताः, तेषां परमा-
न्नाऽऽदिकं लेपकृतमुपनीतं, तैश्च भगवद्भिः प्रतिपिद्धम् । तत-
स्तानि आरूकानि श्रितयेयुः-एत एव प्रधानाः साधवः, इतरे
तु स्निग्धमधुरकव्यप्रादिणः सर्वेऽपि नामधारकमात्राः सा-
ध्वाभासा एव इति । ततः अद्धाभङ्गभाजितानि भूयः प्रायेण्यद्र-
व्यं नोपढौकयेयुः । एवमभिग्रहविशेषानकथयन्निर्गतार्थै-
र्बालाऽऽद्यः परित्यक्ता भवन्ति । अनेपणातो दोषान्,
शुद्धभक्तपानदानस्य च गुणान् कथयेयुः, ततस्तानि आ-
रूकान्यनेपणां कुर्युः; तत्र च यदि प्रतिपिध्यति, तदाऽपि बालाऽऽ-
द्यः परित्यक्ताः ; तेषां प्रायेण्यभावे संस्तरणाभावात् । अथ न
प्रतिपिध्यते, ततोऽनेपणाऽऽदिग्रहणं भावयेत् । आदिशब्द एष-

* "हक्कोरन्यतरस्याम्" ॥ १ । ४ । ५३ ॥ (पाणि ०) हक्कोर-
णौ यः कर्ता स णौ कर्म वा स्यात् । " हक्कोर्नवा " ॥ २ । २८ ॥
(हैम ०) हक्कोरणि कर्ता णौ कर्म वा स्यात् ।

णादोषाणामेव स्वगतानेकभेदसूचकः । आह-गोचरप्रविष्टानां साधूनां कथाप्रबन्धः कर्तुं न कल्पते । अस्मी च साधव इत्यमे-
षणादोषाऽऽदीनां कथाप्रबन्धतः कथं न दोषभाजो भवन्ती-
ति ? । उच्यते-न च नैवात्र, कथाप्रबन्धदोषा भवन्ति । यदिह
प्रक्तपानबोलुपतया कथां प्रवध्नीयुः, ततो भवेद्युदांपाः, तच्च
नास्ति, एषणाशुद्धिहेतोरव तेवामित्यं कथनात् । अथ च प्रत्यु-
तेत्यं कथयद्भिस्तैर्गीतार्थैर्गुणाः-वावृक्षाऽऽद्युपष्टम्भगुरुप्रभृत-
यः, साधिता प्रवन्ति ।

कथं पुनस्ते कथयन्ति ? इत्याह-

ठाणं गमणागमणं, वावारं पिंसोहिमुद्धोगं ।

जाणंताण वि तुभं, बहुवक्खेवाण कह्यामो ॥७७३॥

स्थानं नाम-आत्मप्रवचनसंयमोपघातवर्जितो भूभागः । यत्र
स्थितस्य गवाश्वमहिपाऽऽदेराहननाऽऽदि न भवति, स आत्मो-
पघातवर्जितः । यत्र तु निर्धमनाऽऽद्युचिस्थानव्यतिरिक्ते प्रदे-
शे स्थितस्य लोकः प्रवचनस्यावर्णं न ज्ञ्यात्, स प्रवचनोप-
घातवर्जितः । यत्र पुनः पृथिव्यादिकायानां विराधना न भवति,
स संयमोपघातवर्जितः । गमनं, गच्छता पट्कायानामुपमर्दनं
कुर्वता न गन्तव्यम् । एवमागमनमपि, जिक्तां गृहीत्वा साधुसं-
मुखमागच्छता दायकेनोपयुक्तेनाऽऽगन्तव्यम् । व्यापारः कर्त्त-
नकरुनपेषणाऽऽदिकः । तं च सम्यग् ज्ञापयन्ति-ईदृशे व्यापारे
भिक्ता प्रदीतुं कल्पते, ईदृशे तु नेति । पिण्डशुद्धेरु
ल्लोकं देशोद्देशं कथयन्ति-इत्यमाधाकर्माऽऽदयो दोषा उप-
जायन्ते; इत्यमेभिर्देवैरुद्धः पिण्डः साधूनां दायमानः शुद्धो
बहुफलश्च भवतीत्येवंपिण्डनिर्मुक्तिदेशतो ज्ञापयन्तीति ज्ञातः ।
तथा यद्यपि यूयमिदं साधुधर्मरूपमग्रेऽपि जानीथ, तथाऽपि
युष्माकं बहुव्याक्किपाणामविस्मरणार्थं कथयाम इति ।

अपि च-

केसिंचि अजिग्गहिआ, अणजिग्गहिएसणा य कोसिंचि ।

मा हु अवन्नं काहिह, सव्वे वि हु ते जिणाणाए ॥७७४॥

केपाञ्चित्साधूनाम, अभिगृहीता एषणा । यथा-जिनकल्पिकानाम् ।
केपाञ्चित् अनुभिगृहीता । यथा-गच्छवासिनाम्, सप्तस्वपि ए-
षणासु तेषां भक्तपानस्य ग्रहणात् । एवं चापरां भक्तपानग्र-
हणसामाचार्यं दृष्ट्वा यूयं मा अवज्ञां करिष्यथ । कुतः?, इत्याह-
सर्वेऽपि ते भगवन्तो जिनकल्पिकाः स्वविरकल्पिकाश्च, जिनाऽऽ-
ज्ञायां वर्तन्ते, स्वस्वकल्पस्थितिपरिपालनात् । अतो न केऽप्यव-
ज्ञातुमर्हन्तीति भावः ।

किं च-

संविग्गजावियाणं, लुब्धगदिहंतभाविआणं च ।

मुत्तूण खेत्तकात्ते, भावं च कहिति मुत्तुं ॥७७५॥

येषां आक्षानां पुरत एषणादोषाः कथ्यन्ते, ते द्विधा-संविग्ग-
जाविताः, लुब्धकदृष्टान्तभाविताश्च । संविग्गैरुद्यतविहारिभि-
र्जाविताः संविग्गभाविताः । ये तु पार्श्वस्थाऽऽदिभिर्लुब्धकदृष्टा-
न्तेन जावितास्ते लुब्धकदृष्टान्तभाविताः । कथमिति चेत् ? ।
उच्यते-पार्श्वस्थाः आक्षान्तिं प्रज्ञापयन्ति । यथा-
कस्यापि हरिणस्य पृष्ठतो लुब्धको धावति, तस्य ह-
रिणस्य पलायनं श्रेयः; लुब्धकस्यापि तत्पृष्ठतोऽनुधा-
वनं श्रेयः । एवं साधोरप्यनेपणीयग्रहणतः पक्षाधितुमेव

युज्यते; आवकस्यापि तेन तेनोपायेन साधोरेपणीयम-
नेपणीयं वा दातुमेव युज्यते इति । इत्थं द्विविधानामपि
आक्षानां पुरतः ह्युक्तं द्वाचत्वारिंशदोपरहितं, यदुच्चमिवोच्छ्रं-
स्तोकस्तोकग्रहणात्, तच्छुद्धोच्छ्रम्, उत्सर्गपदमित्यर्थः । तत्कथ-
यन्ति । किं सर्वदैव ? , नेत्याह-मुक्त्वा क्षेत्रकालौ, भावं चेति ।
क्षेत्रं कंकशक्षेत्रमध्वानं वा, कालं दुर्मित्ताऽऽदिकं, भावं ग्लान-
त्वाऽऽदिकं प्रतीत्य, ते आक्षाः किञ्चिदपवादमपि ग्राह्यन्ते ।

अपि च-इदमपि ते आक्षा ज्ञापनीयाः-

संथरणम्मि असुत्तं, दोएह वि गिएहंतदितयाणऽहियं ।

आत्तरादित्तेणं, तं चेव हियं असंथरणे ॥७७६॥

संस्तरणं नाम-प्राशुकमेपणीयं वा अशनाऽऽदि पर्याप्तं प्राप्यते,
न च किमपि ग्लानत्वं विद्यते; तत्राशुकम्-अप्राशुकमनेपणीयं च,
गृह्यतो ददतश्च, द्वयोरपि, अहितमपथ्यम्; गृह्यतः संयमवाधावि-
धायित्वात् । ददतस्तु भवान्तरे स्वत्पायुर्निबन्धनकर्मोपार्जनात् ।
तदेवाशुद्धम्, असंस्तरणे अनिर्वादे, दीयमानं च हितं पथ्यं प्रव-
ति । आह-कथं यदेवाकल्प्यं, तदेव च कल्प्यं भवितुमर्हतीति ? ।
उच्यते-आतुरो रोगी, तस्य दृष्टान्तेनेदं मन्तव्यम् । यथा हि-रो-
गिणः कामप्यवस्थामाश्रित्य अन्नौषधाऽऽदिकमपथ्यं प्रवति,
काञ्चित्पुनः समाधित्य तदेव पथ्यम्; एवमिहापि भावनीयम् ।
तदेवं भावितम्-"सादति य पियधम्मा, एषणदोसे अजिग्ग-
हविसेसे ।" (७७० गाथा) इति ।

अथ यदुक्तम्-(एवं तु विदिग्गहणे च्छि) तत्र विधिग्रहणं

भावयति-

संचइयमसंचइयं, नात्तण असंचयं तु गिएहंति ।

संचइयं पुण कज्जे, निव्वंथे चेव संतरितं ॥७७७॥

प्रायोग्यत्वं चिधा-सञ्चयिकमसञ्चयिकं च । सञ्चयिकं-घृ-
तगुरुमोदकाऽऽदि । असञ्चयिकं तु-दुग्धदधिशालिसूपाऽऽदि ।
तत्र यदसञ्चयिकं, तत् स्थापनाकुलेषु प्रभूतं ज्ञात्वा गृह्णन्ति ।
सञ्चयिकं पुनर्ग्लानप्राधूर्णकाऽऽदौ महति कार्ये उत्पन्ने गृह्णन्ति ।
अथ आक्षानां महानिबन्धो भवति, ततोऽज्ञाना अपि गृह्ण-
न्ति, परं सान्तरितम्; न दिने दिने इति भावः । एष सञ्चयि-
कग्रहणस्यापवाद उक्तः ।

अथापवादस्यापवादमाह-

अहवण सद्धाविभवे, काहं भावं च वालवुद्धाई ।

नाउ निरंतरगहणं, अजिग्गजावे य ठायंति ॥७७८॥

"अहवणं च्छि" अखण्डमवयवं प्रकारान्तरद्योतनार्थम् । आव-
काणां अद्धां दानरुचि तीव्रां परिज्ञाय, विज्रवं च विपुल-
तरं तदीयगृहेऽवगम्य, काहं दुर्मित्ताऽऽदिकं, भावं च ग्लान-
त्वाऽऽदिकं, ज्ञात्वा, वालवृद्धाऽऽदयो वा आप्यायिता प्रवन्तीति
ज्ञात्वा, निरन्तरग्रहणमपि कुर्वन्ति; सञ्चयिकमपि दिने दिने
गृह्णन्तीति भावः । यावच्च दायकस्य दानजाचो न व्यवच्छिद्य-
ते, तावदच्छिन्ने भावे तिष्ठन्ति; दीयमानं प्रतिषेधयन्तीत्य-
र्थः । यथा तेषां ज्ञूयोऽपि अद्धा जायते ।

अथ स्थापनाकुले भक्तपानग्रहणे सामाचारीमज्झिन्सुराह-

दन्वपमाणं गणणा, खारिय फोमिय तहेव अप्पा य ।

संविग्ग एगठाणे, अणेगंसाहसुं पन्नरस ॥७७९॥

हृत्वं शाब्दादि, तस्य प्रमाणं ज्ञातव्यम्-किपदत्र गृहं रसवत्यां
शास्त्रिमुद्राऽऽदि दिने दिने प्रविशन्ति । गणना नाम-किपन्ति घृ-
पलायत्र प्रविशन्ति । यद्वा-किपन्ति मानुषाण्यत्र जेम (य) न्ति ।
ह्यारो ह्यवर्णं, तेन संस्कृतानि ह्यारितानि-पराराऽऽदीनि व्यञ्जना-
नि, तानि कियन्त्यत्र पच्यन्ते इति । (कोडिय चि) स्फोटि-
तानि मरिचजीरकाऽऽदिकटुभाण्डधूपितानि शालनकानि । ए-
तेषामपि तथैव प्रमाणं ज्ञातव्यम् । अद्धा कालः, स ज्ञानव्य-कि-
मत्र प्रहरे वेता, उत साद्रेप्रहरे, आहोन्वितप्रहरे इति । एतद्
हृत्वंप्रमाणऽऽदि चिज्ञाय संविज्ञो मोक्षाभिलाषी । (एगताणे
चि) एकः संघाटकः, तत्र प्रविशति । यदि पुनरनेके साधवः
स्थापनाकुलेषु प्रविशन्ति, ततः पञ्चदशाऽऽधार्माऽऽद्योऽ-
नित्यप्रज्ञा उक्रमदोषा प्रवन्ति, अथ्यवपूरकस्य मिश्रजात-
एवान्तर्भावात् । एष संग्रहायासमासाधः ।

अस्या एष भाष्यदृष्ट व्याख्यानमाह-

असृणाऽद्वयमाणे, दम्परिभिर् एगभत्तमुत्तरति ।

सो एगदिणं कप्पइ, निचं तुऽज्जोयरो इहरा * ॥ १७० ॥

अशनमोदनमुद्राऽऽदि, आदिप्रणाल्यापनकखादिमस्वादिमपरि-
ग्रहः । एतेषां द्रव्याणां परिमितानामपरिमितानां च मानं प्रमा-
णं ज्ञातव्यम् । यत्र परिमितमशनाऽऽदि हृत्वं प्रविशति, तत्र दशानां
मानुषाणां हेतोरुपस्क्रियमाणे, एकस्यापरस्य योग्यं भक्तं
भक्तार्थमुत्तरति । स च भक्तार्थ एकस्य भाषोः परिपूर्णाऽऽहा-
रमात्रन्य एकं दिने प्रहर्तुं कल्पने । इनरथा यदि द्वितीयाऽऽदि-
द्वित्यसेषु गृह्यन्ति, तदा (निचं तु चि) न साधुनिः प्रतिदिव-
सं गृह्यमाणो भक्तार्थो नित्यजेममेव तैः आर्देगण्यन्ते, ततश्च
तदर्थमध्यवपूरकः प्रक्षिप्येत । एवं तावत्परिमितमाभियोक्यम् ।

अथापरिमितमधिकृत्याऽऽह-

अपरिमियारदेण वि, दसएहमुत्तरइ एगभत्तद्वो ।

वज्जणसमितिमपिष्टे, वेसणमार्इसु य तहेव ॥ १७१ ॥

यत्र पुनरपरिमितं राक्षते, तत्र दशानां मानुषाणामवर्णपि न-
बायाऽऽदिसहस्रधाकानामपि हेतोः, राक्षे, एकस्य योग्यो भक्तार्थं
उत्तरति । स च दिने दिने कल्पत इति । आह च व्युत्थित-
“ अपरिमिप पुण भत्ते, दसणदहारेण वि एगस्स प्रत्ततो दिणे
दिणे कप्पइ चेव ” तथा व्यञ्जनानि तीमनवाटिकाभर्जिकाऽऽदी-
नि । (समितिम चि) समिता कणिका, तथा निष्पन्नाः समिति-
माः-मण्डकाः, पुपुलिका वा, पिष्टं मुण्डेरकाऽऽदि । सकुप्रभृति वा
(वेसणं) मरिचजीरकदिङ्गुप्रभृतिकं कटुज्वाणकम् । आदिप्र-
हणाद्वचनशुण्यदिपरिग्रहः । एतेषामपि परिमाणं तथैव
हृत्वं, यथा अशनाऽऽदीनाम् । एतावता द्रव्यप्रमाणं गणना
ह्यारितस्फोटितानीति गाथादलं भावितम् ।

अथ “ अद्धा य चि ” पदं व्याचष्टे-

सतिकालर्षं नाडं, कुञ्जे कुले ताहि तथ पविसंति ।

ओसकणाइ दोसा, अलेर्भे वालाइहाणी य ॥ १७२ ॥

सत्कालाका-भिक्षायाः संवन्धी यः, तत्र देवकालरूपोऽद्धा, तं
ज्ञात्वा, कुले कुले, तस्मिन् देशे, तत्र काले, प्रविशन्ति । अथ देश-
काले अतिक्रान्तेऽप्रप्ते वा प्रविशन्ति, ततोऽवध्वक्कणाऽऽद्यो
दोषाः । अथावध्वक्कणाऽऽदिकं तानि आकाकान्यशुद्धदानदोष-
*

* “ सो एगदिणं कप्पतिऽणेकंतिरे आदरो इहरा । ”

इति प्राचीनपुस्तकस्थपाठः ।

घणव्युत्पन्नमतीति न कुर्युः, ततः प्रायव्यवस्यस्यालाभे
यात्राऽऽदीनां हानिर्भवेदिति ।

एगो व होज गच्छो, दोन्नि व तिन्नि उपपा असंविग ।

सोही गिलाणमार्इ, असईइ दवाइ एमेव ॥ १७३ ॥

विद्यक्लितक्षेत्र एको वा गच्छो भवेत्, द्वौ वा, त्रयो वा । तत्रैकं
गच्छमाधित्य विधिरक्तः । अथ द्वादीन् गच्छानधिकृत्य वि-
धिरभिधीयते- (उपपा असंविगो चि) येषु असंविग्नाः प्रवि-
शन्ति, तेषां आकाकुलानां स्थापना कर्त्तव्या । न तेषु प्रवे-
ष्टव्यम् । अथ प्रविशन्ति, ततः पञ्चदशोक्रमदोषानापचन्ते ।
(सोही चि) तदोपनिष्पन्ना शोभः प्रायाश्चित्तम् । यद्वा-“ सो-
हि चि पदं गिलाणमार्इ ” इत्युत्तरपदेन सह योज्यते । अनोऽप-
मर्थः-ग्लानप्राघूर्णकाऽऽदीनामर्थाय, असंविग्नजावितेष्वपि कु-
लेषु शोधरेपणाशुकिः, तथा हृदं प्रक्तं गृह्यते, न कश्चिदोषः ।
“ (असईइ दवाइ एमेव चि) ” अन्यत्रास्ति अविद्यमाने,
ह्यवाऽऽदिकमप्यवमेव-असंविग्नजावितकुलेषु ग्रहीतव्यमिति
ह्यारगायासमासाधः ।

अथैतामेव विधरीपुराह-

संविगमणुत्तरे, अतिति अहवा कुले विरंचिति ।

अएणातुच्छं च सह, एमेव य संजईवग्गे ॥ १७४ ॥

इह धैस्तव क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितं, तेषु पूर्वस्थितेषु ये अन्ये साधवः
समापान्ति, ते सास्त्रमौगिकाः, अस्त्रमौगिकाश्च । तत्र चास्त्रा-
मौगिकेषु संविगनेषु विधिरुच्यते-संविगैवास्तव्यसाधुनिः, अनु-
ज्ञाते पूर्वस्थापनाकुलेषु, “ प्रविशत, यममज्ञातोऽज्ञं गवेपयिष्यामः ”
इत्येवमनुज्ञायां प्रदत्तायामागन्तुकाः संविग्नाः स्थापनाकु-
लेषु (अतिति चि) प्रविशन्ति । वास्तव्यास्तु स्थापनाकुलव-
जेषु गुरुपात्रकृत्वाऽऽदीनामात्रमनश्च हेतोर्भक्तपानमुत्पादयन्ति ।
अथवा वास्तव्या असहिष्णवः, ततो यावन्तो गच्छाः, तावद्वि-
प्रार्गैः स्थापनाकुलानि विरचयन्ति-आर्याः । एतावत्सु कुक्षेषु प्रव-
द्भिः प्रवेष्टव्यम्, एतावत्सु पुनरस्त्राभिरिति । अथवा यथा-
गन्तुकाः (सह इति) सहिष्णवः समर्थशरीराः, ततोऽज्ञातो-
ऽज्ञं गवेपयन्तः पर्ययन्ति । एवमेव च संयतोवर्गेऽपि हृत्वं ।
ता अपि द्वादिगच्छसद्भावे एवंविधमेवाविधे कुर्वन्तीत्यर्थः ।

एवं तु अएणसंजो-इआण संजोइआण ते चेव ।

जाणित्ता निर्वन्धं, वत्थव्वेणं स तु पमाणं ॥ १७५ ॥

एवं, तुः पुनरर्थः, एवं पुनर्विधिरन्यसास्त्रमौगिकानामुक्तः ये तु
सास्त्रमौगिकाः परस्परमेकसामाचारिकाः, तेषामागन्तुकानामर्थो-
य त एव वास्तव्याः स्थापनाकुलेष्वपि भक्तपानमानीय प्रयच्छ-
न्ति । अथ आहः प्राघूर्णकभक्तका अतीव निर्वन्धं कुर्युः ।
यथा-प्राघूर्णकसंघाटकोऽप्यस्मदृष्टे प्रस्थापनीयः । ततो निर्व-
न्धं ज्ञात्वा, वास्तव्यसंघाटकेनाऽऽगन्तुकसंघाटकं गृहीत्वा तत्र
गन्तव्यम् । यदि च-तत्र प्रचुरप्रायोग्यं प्राप्यते, तत आगन्तुक-
संघाटकेन गवेपणा न कर्त्तव्या । यथा-किमिलेतावत्प्रचुरं दीयते ?
किं तु, (स तु) स एव वास्तव्यसंघाटकः, तत्र प्रमाणं यावन्मात्रं
ग्रहीतव्यम्, यद्वा कल्पनीयं, तदेतत्सर्वमपि स एव जानातीति
प्रावः । एष एकस्यां वसतौ स्थितानां विधिरक्तः । वृ० १
उ० । ओषण ।

अथ पृथग्वसतिव्यवस्थितानामाह-

असह वसहीँ वीसुं, रायणि वसाहिभोयणा गम्मा * ।

असहू अपरिण्या वा, ताहे वीसुं सहू वियरे ॥ ७८६ ॥

विस्तीर्णाया वसतेरसत्यभावे, विष्वक् पृथग्, अन्यस्यां वसतौ स्थितानाम्, आगन्तुको वास्तव्यो वा यो रत्नाधिक आचार्यः, तस्य वसतावागम्यावमरत्नाधिकेन भोजनं कर्त्तव्यम् । अथैक-
स्मिन् गच्छे, द्वयोर्वा गच्छयोरसहिष्णुयो ग्लाना भवेयुः; अपरिणता वा शैक्षाः-परस्परमिलिताः सन्तोऽसंखनं कुर्युः, तदा (वीसुं ति) अपरिणतान् पृथक् पृथक् भोजयन्ति । (सहू वियरे चि) अकारप्रत्येपादसहिष्णुनां प्रथमालिकां वितरन्ति प्र-
यच्छन्ति, ततोऽपरिणतान् वसतौ स्थापयित्वा कृतमालिकान् स-
हिष्णून् गृहीत्वा, सर्वेऽपि रत्नाधिकवसतौ गत्वा मरुत्यां जुञ्जते ।

अथ वीसुं चार्त्तमन्यथा व्याख्यायते- (असहू इति) यद्य-
'वमरत्नाधिक आचार्यः स्वयमसहिष्णुर्न शक्नोति रत्नाधि-
काऽऽचार्यसन्निधौ गन्तुं, न वा तावन्तीं वेदां प्रतिपालयितुं शक्तः,
अपरिणता वा अगीतार्थास्तस्य शिष्याः, तेषां नास्ति कोऽपि
सामाचार्यो उपदेष्टा, आलोचनाया वा प्रतीच्छकः । ततो वि-
ष्वग्वसतौ द्वावप्याचार्यौ समुद्दिशतः (सहू विअरे चि)
अथवा-यदि रत्नाधिकः सहिष्णुः, तत इतरस्यावमरत्नाधिक-
स्योपाश्रयं गत्वा समुद्दिशति । एवं तावद् द्वयोर्गच्छयोर्विधि-
रुक्तः ।

अथ त्रयो गच्छा भवेयुः, ततः को विधिरिति ? आह-
तिहं एकेण समं, भक्तद्वं अप्पणो अवहं तु ।

पच्छा इयरेण समं, आगमणे विरेगो सो चेव ॥ ७८७ ॥

यद्येक आचार्यो वास्तव्यो भवति, द्वौ चाऽऽगन्तुकौ, तत इत्थं
त्रयाणामाचार्याणां समजवे द्वयोरगन्तुकयोर्मध्याद् यो रत्नाधि-
कः, तस्य संबन्धी यो वैयावृत्यकरः, तेनैकेन समं वास्तव्याऽऽचार्य-
वैयावृत्यकरः पर्यटन् प्राधूर्णकाऽऽचार्यस्य हेतोर्भक्तार्थं परिपूर्णा-
ऽऽहारमात्ररूपम्, आत्मनश्चाऽऽत्मीयाऽऽचार्यार्थमपार्थमार्थमात्रं, आ-
रुक्कुलेभ्यो गृह्णाति । पश्चादितरेणाऽऽगन्तुकावमरत्नाधिकाऽऽचार्य-
संबन्धिना वैयावृत्यकृता समं पर्यटन् तथैव तद्योग्यं त्र्यकार्थमा-
त्मनश्चार्थमात्रं गृह्णाति । (आगमणे विरेगो सो चेव चि) यदि
त्रिचतुःप्रभृतीनामाचार्याणामागमनं भवति, ततः स एव वि-
रेको विभजनम् । किमुक्तं भवति ?-तदीयैरपि वैयावृत्यकरैः
समं यथाक्रमं पर्यटता वास्तव्यसाधुना आत्मीयाऽऽचार्यार्थं
तथा ज्यादिजिर्जागैर्जकार्थं विजज्य भक्तं ग्रहीतव्यं, यथा सर्वा-
न्तिमवैयावृत्यकरेण समं पर्यटनात्मगुरुणां त्र्यकार्थं परिपूर-
यतीति ।

अथ "गिलाणमाई असति चि" पदं विवृणोति-

अतरंतस उ जोगा-सई इयरेहि भाविओवसिजं ।

अन्नमहाणसुवक्खरु, जं वा सन्नी सयं जुंजे ॥ ७८८ ॥

अतरन्तो ग्लानः, तस्य, उपलक्षणत्वाद्-आचार्यस्यापि, यद्यप्यग्र-
योग्यं, तस्यासत्यज्ञाने, इतरे नाम असविज्ञाः, तैर्भावितेषु आरुक्कुले-
षु, प्रविश्य, यस्मिन्महानसे तेऽसंविज्ञा अथ्यवपूरकाऽऽदिदोषदुष्टां
भिक्षां गृह्णते, तच्छर्जयित्वा, यदन्यस्मिन्महानसे केवलं गृहार्थ-
मेवोपस्कृतं, ततो ग्लानाऽऽद्यर्थे गृह्यते । यद्वा जकं पृथगुपस्कृतं,

* गंतुं, इति प्राचीनपुस्तक पाठः ।

सन्नी स गृहस्वामी श्रावकः, स्वयं भुङ्क्ते, ततो वा गृह्यते, अन्य-
दीयाद्वा कुतोऽपि गृहाद्यप्रहेणकाऽऽदिकमायातं तद् गृह्यते ।

अथ ' दवाइ एमेव चि ' पदं व्याख्यानयन्ति-

असतीए व दवस्स व, परिसित्थियकंजिगुलदवाईणि ।

अत्तट्टियाई गिएहइ, सव्वालम्मे विमिस्साई ॥ ७८९ ॥

यदि ग्लानस्य गच्छस्य वा योग्यं द्रवं पानकं संविग्नभाविता-
वपि कुलेषु (परिसित्थिय चि) येनोष्णोदकेन दधिभाजनानि ले-
प्यन्ते, तत् परिषिक्तपानकं काञ्जिकमारुनाद्यम्, गुहद्रवं नाम-
यस्यां केवलिकायां गुरु उत्काटयते, तस्यां यत्तममत्तं वा पानीयं
तद् गुडोपक्षिप्तं द्रवं गुरुद्वयम् । आदिग्रहणाच्चिञ्चापानकाऽऽदिप-
रिग्रहः । एतानि पानकानि यदि तैः श्रावकैरात्माऽऽर्थातानि प्र-
थममेवाऽऽमार्थं कृतानि, ग्लानाद्यर्थे गृह्णाति । (सव्वालम्मे चि)
यदि सर्वथैव ग्लानस्य वा गच्छस्य वा योग्यमेवणीयं न ल-
भ्यते, तदा (विमिस्साइ चि) विमिश्राणि असंविग्नानां श्राव-
काणां चार्थायाचिञ्चीकृतानि, तान्यपि द्वितीयपदे गृह्णन्ते ।

अथ " असईइ दवाइ " इत्यत्र योऽयमादिशब्दः, तस्य

सफलतामुपदर्शयन्नाह-

पाणहाणपविटो, विमुद्धमाहारवंदिओ गिएहे ।

अप्पाणाइअसंथरे, जइजं एमेव जदसुच्छं ॥ ७९० ॥

पानकार्थं वा प्रविष्टो यदि विमुद्धनैषणीयेनाऽऽहारेण गृहप-
तिना कृन्धते निमग्नपते, ततश्चन्द्रितः सन् तमपि गृह्णाति । त-
था- (अप्पाणाइ चि) अप्पन्ननिर्गतानां साधूनां हेतोः, आदिश-
ब्दादवमौदर्याशिवाऽऽदिषु वा असंस्तरणे, असंविग्नभाविताकु-
लेषु, एवमेव ग्लानोक्तविधिना शुष्कान्वेषणे, यत्तित्वा यत्नं कृत्वा, त-
तो यदुष्णमनेषणीयं, तदप्यागमोक्तनीत्या गृह्णाति । उक्तं स्थवि-
रकदिपकानधिकृत्य विहारद्वारम् । बृ० १ उ० ।

उवणाणंतय-स्थापनानन्तक-न० । स्थापनानन्तकं यद्वत्तादा-

वनन्तकमिति स्थाप्यते । तस्मिन्ननन्तकजदे, स्था० १० ग्रा० ।

(इदं च ' अणंतग ' शब्दे प्रथमभागे २६० पृष्ठे छट्यमम्)

उवणाणय-स्थापनानय-पुं० । स्थापनाप्राधान्यमिच्छति नये,

स्थापनानय आह-स्थापनेत्याकारः । ततश्च-"प्रमाणमिदमेवार्थ-
स्याऽऽकारमयतां प्रति । नामाऽऽदि न विनाऽऽकारं, यतः केनापि
वेद्यते" ॥ ११ ॥ तथाहि-नाम्नोऽर्थान्तरेऽपि वर्तयितुं शक्यत्वाद् न त-
दुल्लेखेऽप्याकारावज्ञासमन्तरेण नियतनीत्याऽऽद्यर्थग्रहणमित्या-
कारग्रहण एव ग्रहात् सर्वस्य सिद्धमाकारमयत्वम्, ततो ज्ञान-
ज्ञेयाग्निधानाग्निधेयाऽऽदिसकलमाकाराऽऽरेऽपि तमेव संबन्धहा-
रावतारि, तद्विकलस्य स्रपुष्पस्येवासत्त्वात् । उक्त० १ अ० ।

आगारो चिय मइस-इवत्थुकिरियाफलाजिहाणाई ।

आगारमयं सर्व्वं, जमणागारं तयं नसिय ॥ ६४ ॥

आकार एव आकारमात्ररूपाण्येव, कानि?, इत्याह-मतिश्च
शब्दश्चेत्यादिद्वन्द्वः । तत्र मतिस्तावज्ज्ञेयाऽऽकारग्रहणपरिणत-
त्वादाकारवती । तदनाकारवत्त्वे तु-"नीलस्येदं संवेदनं न-
पीताऽऽदेः" इति नैयत्यं न स्यात्, नियामकाभावात् । नीलाऽऽ-
द्याकारो हि नियामकः, यदा च स नश्यते, तदा 'नीलग्राहिणी
मतिर्न पीताऽऽदिग्राहिणी' इति कथं व्यवस्थाप्येत?, चिन्ताप्रा-

वान्, तन्मादाकारवत्येव मनिरज्युपगन्तव्या । शब्दोऽपि पौल्लिकत्वादाकारवानेव । घटाऽऽदिकं तु वस्त्वाकारवत्त्वेन प्रत्यक्षसिद्धमेव । क्रियाऽप्युद्ग्रेषणाचक्षेपणाऽऽदिका क्रियावतोऽन्यत्वादाकारवत्येव । फलमपि कर्मकाराऽऽदिक्रियासाध्यं घटाऽऽदिकं मृत्तिगुहाऽऽदिवस्तुपर्यायरूपत्वादाकारवदेव । अभिधानमपि शब्दः, स च पौल्लिकत्वादाकारवानित्युक्तमेव । तस्माद् यदस्ति तत्सर्वमाकारमयमेव । यत्तन्माकारं तन्नास्त्येव, यन्त्यापुत्राऽऽदिरूपत्वान्नस्येति गाथाऽर्थः ॥ ६४ ॥

अथ प्रयोगद्वारेणानाकारं वस्तु निराचिकीर्षुराह-

न पराणमयं वस्तु, आगाराजावओ खपुष्पं च ।

उत्तलंभववद्वारा-भावाओ नाणऽऽनारं च ॥ ६५ ॥

परस्याऽऽकारवद्वस्तुनिषेधकस्य, अनुमतमभिप्रेतं, सामर्थ्याद् यद्नाकारवद् वस्तु, तन्नास्ति, आकाराभावात्, न्यपुष्पवत् । अपरंमपि हेतुद्वयमाह-"उत्तलंभ" इत्यादि । (नाणगारमिति) नास्यनाकारं वस्तु, सर्वधैवानुपलब्धमानत्वात्, तेनाणीयसोऽपि व्यवहारस्याभावाच्च इति पर्यन्तयती, चकारोऽत्र योजनीयः, खपुष्पवदिति दृष्टान्तो हेतुद्वयेऽपि स पवेति गाथाऽर्थः । ॥ ६५ ॥ विशेषः ।

उपगणुरिस-स्थापनापुरुष-पुं० । पुरुषप्रतिमाऽऽदौ, प्या० ३ वा० १ उ० । काष्ठाऽऽदिनिमित्ते जिनप्रतिमाऽऽदिके, सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० ।

उपगणुरिय-स्थापनाऽऽचार्य-पुं० । अक्षराटकाऽऽदिषु स्थापिते आचार्ये, (ध०) आवश्यकस्य स्थापनाऽऽचार्यविचारः-ननु "गुरुचिरहस्मि च उवणा, गुरुवत्सोवदंमन्तं च । जिन-चिरहस्मि च जिनयि-वसेवणामंतणं सहलं ॥१॥" इत्यादिविदोषाऽऽवश्यकचनप्रामाण्याद् यतिन्मायायिकप्रस्तावे भट्टन-शब्दं व्याख्यानयना भाष्यहृता साधुमाश्रित्य स्थापनाऽऽचार्य-स्थापनमुक्तं, न आवश्यकमाश्रित्येति कुनस्तेषां स्थापनाऽधिकार इति चेत् ? न । भदन्तशब्दं भणतां तेषां स्थापनाऽऽचार्यस्थापनं युक्तमेव । अन्यथा भदन्तशब्दपठनं व्यर्थमेव स्यात् । अथ च स्थापनाऽऽचार्यस्थापनमन्तरेणापि चन्द्रनाऽऽद्यनुष्ठानं विधीयते, तदा चन्द्रनकिर्ण्युक्तौ "आयपमाणमित्तो, चउदिसि होइ उगगहो गुरुणो ।" इत्यर्कगुरुोरवग्रहप्रमाणमुक्तम्, तत्कथं घटते ? न हि शुर्वभावे गुरुगतावग्रहप्रमाणं घटमानं स्यात्, प्रामाज्यावे तत्समीपवस्थावत् । ध० २ अधि० । (त्रयोदशजिः प्रतिलेखनाभिः स्थापनाऽऽचार्यस्य प्रतिलेखना 'पडिलेहणा' शब्दे वदयंत)

उपगणुवीर-स्थापनावीर-पुं० । वीरवर्चमानस्वामिस्थापना-वत् सुजटस्य स्थापनायाम्, सू० प्र० २० पाहु० ।

उपगणसच्च-स्थापनासत्य-न० । स्थाप्यत इति स्थापना, यल्ले-प्याऽऽदिकर्महर्दादिविकल्पेन स्थाप्यते तद्विषये सत्यं स्थापना-सत्यम् । यथा-अजिनोऽपि जिनोऽनाचार्योऽप्याचार्योऽयमिति । स्था० १० वा० । जिनप्रतिमाऽऽदिषु जिनाऽऽदिव्यपदेशे, प्रश्न० २ संघ० द्वार । स्थापना सत्या यथाविधमङ्गाऽऽदिविन्यासं मुद्रा-विन्यासं चोपलभ्य प्रयुज्यते, यथा-एककं पुरतो बिन्दुद्वय-सहितमुपलभ्य शतमिदमिति, बिन्दुत्रयसहितं सहस्रमि-

दमिति । तथाविधं मुद्राविन्यासमुपलभ्य मृत्तिकाऽऽदिषु मा-पोऽयं कार्यापणोऽयमिति । प्रज्ञा० ११ पद । ध० ।

उपगिद-स्थापनेन्द्र-पुं० । इन्द्राऽऽकारलक्षिते, स्थ० ३ वा० १ उ० । (व्याख्या चास्य 'इदं' शब्दे द्वितीयजाने ४३३ पृष्ठे गता)

उविआ-स्त्री० । देशी-प्रतिमायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ।

उविता-स्थापयित्वा-अव्य० । प्ररूप्येत्यर्थे, व्य० १ उ० ।

उविथ-स्थापित-त्रि० । संयतार्थं स्वस्थाने परस्थाने वा स्थापिते स्थापनादोपदुष्टे, व्य० ३ उ० । "उविथं संकमट्ठाप, तं च होज्ज चलाचलम् ।" (६५गाया) दश० ५ अ० १ उ० । स्थापितं द्विविधम्-चिरस्थापितम्, अचिरस्थापितं च । तत्र चिरस्थापिते मासलघु । वृ० १ उ० । ऊर्ध्वं, निकटे, हिक्कायां च । दे० ना० ४ वर्ग ।

उविगजोड(ण्)-स्थापनकभोजिन्-त्रि० । स्थापनादोपदुष्टप्रभृत्कनोजिति, व्य १ उ० ।

उविगा-स्थापिता-स्त्री० । आरोपणान्दे, (स्था०) यत्प्राय-श्चित्तमापन्नस्य स्थापितं कृतं, न चादधितुमारब्धमित्यर्थः । आचार्याऽऽदिवैयानृत्यकरणाश्रमं, तच्चि वृहन्न शक्नोति वैयानृत्यं कर्तुम्, वैयानृत्यसमाप्ती तु तत्करिष्यतीति स्थापितोच्यत इति । स्था० ५ वा० २ उ० । "मास्ताऽऽदौ निष्कृत्तं, जं सेसं दिज्ज-ए तत्तु ।" नि० चू० १ उ० । यदि पुनर्यन्मास्ताऽऽदिकमापन्नं तद् वैयानृत्यमाचार्योऽऽदीनां करोतीति स्थापितं क्रियते, तस्मिन् स्थापिते यदन्यत् शेषमुदात्तमनुद्धानं वाऽऽपद्यते, तत्सर्वमपि प्रमादनिवारणार्थमनुद्धानं दीयते सा 'हारुहना' आरोपणा । व्य० १ उ० ।

ठा-स्था-धा० । गतिनिवृत्तौ, "स्थष्टायकचिद्विनिरप्याः" ॥ ७ । ४ । १६ ॥ इति तिष्ठेणाऽऽदेशः । 'ठा' ठाअड 'ठाण' । प्रा० ४ पाद । "जाहे एया जिअइ ताहे णवं ठाहेति ।" नि० चू० १ उ० ।

ठाडं-स्यानुम्-अव्य० । 'ष्टा' गतिनिवृत्तौ इत्यस्य तुमुप्रत्ययान्त-स्य भवति । अवस्थायेत्यर्थे, आव० ५ अ० । "इच्छामि ठाडं फाउससगं ।" आव० ५ अ० ।

ठाऊण-स्थित्वा-अव्य० । अवस्थायेत्यर्थे, पञ्चा० १८ विव० ।

ठाग-स्ताय-न० । अवकाशे, वृ० ३ उ० ।

ठाण-स्यान-न० । 'स्था' प्रावाऽऽदौ ह्युद् । "स्थष्टायकचि-द्विनिरप्याः" ॥ ८ । ४ । १६ ॥ इति स्थाधातोऽऽदेशः । प्रा० ४ पाद । अवस्थितिविशेषे, आव० ५ अ० एकत्रैव (दश० ४ अ०) उपवेशने, दश० ३ अ० । निपद्यायाम्, स्था० १० वा० । निपदनस्थाने, त्वभ्यवर्तनस्थाने, म० १४ श० ८ उ० । पाद-न्यासविशेषे, म० ७ श० ९ उ० । अवस्थाने, प्रव० ११२ द्वार । आसने, ज्ञा० १ शु० १ अ० । गमनादुपरस्य निवेशं कृत्वा कचित् प्रदेशेषु अवस्थाने, वृ० १ उ० । स्थितौ, सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० । वृ० । कुड्याऽऽदिषु स्थानं, नि० चू० १ उ० । माने, दे० ना० ४ वर्ग ।

जे भिक्खू अण्णतरहियाए पुढविए ठाणं वा सेज्जं वा निसीदियं वा चेएइ, चेत्यंतं वा साइज्जइ ॥ १ ॥ जे निक्खवू

ससरक्खाए पुढवीए ठाणं वा सेज्जं वा णिसीहियं वा
चेएइ, चेयंतं वा साइज्जइ ॥ २ ॥ जे जिकखू ससणि-
प्पाए पुढवीए ठाणं वा सेज्जं वा णिसीहियं वा चेएइ, चे-
यंतं वा साइज्जइ ॥ ३ ॥ जे जिकखू चित्तमंताए सिद्धाए
चित्तमंताए लेट्टुए कोलावासंसि वा दारुए जाव पइट्टिए
सअंढे सपाणे सवीए सउस्से सउत्तिगपणगदगमद्वियम-
कमयसंताणयंसि ठाणं वा सेज्जं वा णिसीहियं वा चेएइ,
चेयंतं वा साइज्जइ ॥ ४ ॥

ससणिद्धससरक्खसिद्धालेडुकोलावासा सअंढे सपाणे सवीए
सउस्सं उत्तिगपणगदगमद्वियमकमयसंकमणं, एते सुत्तपदा ।

इमं वक्खणं । गाहा-

पुढवीमादी ठाणा, जत्तियमित्ता उ आहिया सुत्ते ।

तेसु द्वाणादीणी, चेत्तेताऽऽणादिणो दोसो ॥ २ ॥

ठाणं काउस्सगं, आदिसहातो णिसीयणतुयट्टणा, चेयणं कर-
णं, अणंतरहिया णाम सच्चित्ता, तस्मि सट्टाणे पच्छिचं चउलहु ।

अहवा । गाहा-

अंतररहिताऽणंतर, ईसिं उद्धा उ होति ससणिप्पा ।

अंतरणविभिन्ना फा-सुगाय पुढवी तु ससरक्खा ॥ ३ ॥

अंतरं वयधाणं, तेण रहिता, निरंतरमित्यर्थः । अहवा-पुढ-
वी अणंतभावेण रहिता असंखातजीविका, पज्जत्तं पमुच्च सं-
खेया वि । अधवा-जीए पुढवीए अंतो जीवेहिं रहिया ण अंत-
रहिया अणंतररहिता, सर्वा सचेतना, न मिश्रा इत्यर्थः । ईसिं
उद्धा ससणिद्धा, सेयं पुढवी अचित्ता, सचित्तेण आरक्षण
विभिन्ना ससरक्खा ।

गाहा-

चित्तं जीवो जणितो, तेणं सह संगया तु होति सच्चित्ता ।

पासाणसिद्धा रंदा, लेलू पुण मट्टिया लेट्टु ॥ ४ ॥

सचेयणा रंदा मदासित्ता, सच्चित्तो वा लेलू लेट्टुओ ।

गाहा-

कोला उ घुणा तेसिं, आवासो तप्पतिष्ठियं दाहं ।

अंरा तु मुइंगादी, पाणगदणे तसा चउरो ॥ ५ ॥

वितियं तु अप्परूढं, तदेव रूढं तु होति हरिताऽऽदी ।

कीरुगनगरुत्तिगो, सअंकुर णिरंकुरो पणगो ॥ ६ ॥

कोला घुणा, तेसिं आवासदारुणं वा, जीवपतिष्ठिप सपाणे
दारुणं, पुढवीए वा । एवं सवीए दारुणं, पुढवीए वा, अणंकुरियं
बीयं, तं चत्र अंकुरिन्नसं हरितं, कीरुयणगरुगो-उत्तिगो, पग-
गदभो वा; पणगो पंचवक्षो-संकुरे अणंकुरो वा वसावेहो, अ-
दगा मुइंगाऽऽदिगा, दगमट्टिया-चिक्खल्लो, सच्चित्तो, मीसो वा ।

गाहा-

मक्रमसंताणो पुण, लूतापुमतो उ अफुडितो जाव ।

संकमणे तस्सेव उ, पिपीलिकादीणिअं तेसिं ॥ ७ ॥

कोलियपुंडगं अफुक्तियं संताणगं, तस्सेव पुण्यस्स गमणकाले
संकमणं भूयति । अहवा-संताणगं संकमणं पिपीलियमकां-

मगादीणं जस्यति । ठाणं उच्छाणं, सेज्जा आसणं, निसीहिका
सज्जायकरणं । एणंसि चेयणं करणं, आवाससंताणं, पच्छिचं,
आणादिया य दोसा, आप सेज्जे य दोसा जहासंभवं ज्ञाणियव्वं ।
पुढवादिपगिदियाण संघट्टणादिकरणे चेयणोवमा इमा ।

गाहा-

थेरुवमा अकंते, मत्ते सुत्ते व जारिसं दुक्खं ।

एमेव य अव्वत्ता, वियणा एगिंदियाणं तु ॥ ८ ॥

जहा थेरस्स जराए जिस्सस्स चरिससतायुस्स तरुणेण थलव-
ता जमलपाणिणा सव्वायामेण अकंतस्स जारिसा वेयणा, ता-
रिसा पुढविकाईयाण अधिकतरा ठाणादिद्वियकंतेहिं वेयणा
भवति । वेयणा य जीवस्स भवति, णोऽजीवस्स, ते य जीवलिं-
गा एगिंदिएसु अव्वत्ता जहा मत्ते सुत्ते वा अव्वत्तं सुदुक्ख-
लिंगं, एवं एगिंदिएसु वि अव्वत्ता वेयणा दृष्ट्वा, लिङ्गं च ।

किं च-एगिंदियाण उचयोगपसादगा इमे दिट्ठंता । गाहा-

जोयणे वा खिचिए वा, जहा ऐहो तणुडितो ।

पावद्धे नेहकज्जेसु, कारेतुं जे अपचलो ॥ ९ ॥

जहा रुक्खेसि जोयणे सुहुमो ऐहगुणो अत्थि जा, ता तेणाहा-
रिएण सरीरोवचयो भवति, ए य अव्वत्तणओ लक्खज्जंति ।
तहा पुढवीए अत्थि नेहो सुहुमो, सो षि सुहुमत्तणं ण
दिस्सति, जओ पुढवीए तणुछिनेओ अट्ठपः, ततो तेण प्रायस्ये
नेहकज्जे हत्थादिसरीरमंखणं कत्तुमशक्यम् ।

अस्स दिट्ठंतस्स उचसंघारो । गाहा-

कोहातिया परीणामा, तहा एगिंदियाण तु ।

पावद्धे तेसु कज्जेसु, कारेतुं जे अपचलं ॥ १० ॥

एगिंदियाणं कोहादिया परिणामा, सागारिया य उचयोगा,
तहा सातादियाओ वेयणातो, एते सव्वे भावा सुहुमत्तणओ
अणतिसयस्स अणुवक्खणा । जहा सखी पज्जत्ता कोहुदथा
उक्कोसंति, तिवासिं भिगुडिं वा करैति, तेसु ते अण्णीतिकज्जेसु
तदा प्रायस्येन एगिंदिया अपक्कसा, असमर्या इत्यर्थः । जम्हा
पुढवीकाया एवंविधवेदणमणुभवंति, तम्हा तेसु ठाणादियं
ण कायव्वं ।

अववादतो वा करेज्ज । गाहा-

वोसट्टकाय असिबो, गेलसुऽप्पाणसंभेगतरे ।

वसहीवाघाएण य, असती जयणा य जा जत्थ ॥ ११ ॥

वोसट्टकायो पाओवगतो, सो परप्पओगा अणुकंपपडिणी-
यत्तणेण वा अणंतरहियाठाणेसु उवज्जेज्जा, असिबगदिया
वसहिमलमंता रुक्खादिहेत्तेसु ठायंति, वेज्जट्टा, ओसहिछा
वा गिलाणो जया णिज्जति, तदा वसहिअभावे अथंडिले
ठाएज्ज, अद्धाणं पडिविष्ठा वा ठायंति, अगणिमादिसंभवे वा
वसहिणिगता ठायंति, वसहिवाघाए वा ठायंति, सव्वहा
वा वसहिअभावे ठायंति, अणंतररहितादियंमिलाण जा
जत्थ जयणा संभवति पक्खिहणपमज्जणादिणा वा, सा
सव्वा वि कायव्वा ॥

सुत्तं-

जे जिकखू शुणंसि वा गिहेलुयंसि वा ओसुकाळंसि वा
कामजलंसि वा ठाणं वा सिज्जं वा णिसीहियं वा चेएइ,
चेयंतं वा साइज्जइ ॥ १२ ॥

गाहा-

घृणाऽऽदी ठाणा खड्डु, जत्तियमेत्ता उ आहिया सुचे ।
तेसि ठाणादीणी, चेतताऽऽणादिणो दोसा ॥२॥
घृणा वेली, गिहेलुको उंवरो, उमुकालं उफसलं, कामजळं
पदाणुपीदं ।

गाहा-

घृणा उ होति वियली, गिहेलुओ उंवरो उ नायव्यो ।
लड्डुखलं उमुकाळं, मिणाणपीदं तु कामजलं ॥ १३ ॥
ननार्या । गुवरं-सिणाण मज्जणा दो वि पगट्टा ।

चितियपदं । गाहा-

बोसिट्टकाएँ असिवे, गेलणऽद्धाणसंभमेगनरे ।
बमढीवाघाण य, असती जयणा य जा जणिया ॥२४॥
पूर्ववत् ।

जे भिक्खु कुत्रियंसि वा सिलंसि वा लेलुयंसि वा अंत-
रिक्खजायंसि वा ठाणं वा सेज्जं वा णिसांहियं वा चेएइ,
चेयंतं वा साइज्जइ ॥ ६ ॥

कुलियं कुट्टं, तं जतो णिम्ममवतरति, इगरा मढ करणण
जित्ती, नईणं वा तमी जित्ती, सिग्गा लेट्टु पुत्तुत्ता पदमसुत्ते
णियमा सचित्ता इह भणिज्जा । शयं पूर्ववत् ।

गाहा-

कुलियादी ठाणा खड्डु, जत्तियमेत्ता उ आहिया सुचे ।
तेसु टाणादीणी, चेतता आणमादीणि ॥ १५ ॥
पूर्ववत् ।

बोसिट्टकाएँ असिवे, गेलणऽद्धाणसंभमेगनरे ।
बसहीवाघाण य, असती जयणा य जा जणिया ॥२६॥
पूर्ववत् ।

सुचं-

जे भिक्खु खंधंसि वा फडिहंसि वा अकुट्टंसि वा गिह-
मालंसि वा कुवंधे कुनिकित्ते चलेचले ठाणं वा सेज्जं वा
निसीहियं वा चेएइ चेयंतं वा साइज्जइ ॥ ७ ॥

(जे भिक्खु खंधंसि वा इत्यादि) खंधं पागारो, पेढं वा, फडिहो
अगगला, अकुट्टो मंचो । सो य मंडवो । गिहोवरि मालो दुभूमिगा-
दीणि । जहा मयक्खोवसोमितो पासादो सव्वोवरि दाता जं
इमितलं भूमितलं तरं वा हम्मतलं । एस सुत्तयो ।

इमा णिज्जुत्ती । खंधादिगाहा-

खंधो खलु पायारो, पेढं फडिहा तु अगगला होति ।

अहवा खंधो उ धरो, मंचो अकुट्टो गिहमाओ ॥२७॥

अहवा खंधो धरो, गृहे इएकदारसंघातो, स्कन्ध इत्यर्थः ।
कुवंधे चि । बंधो कुविधो-रज्जुवंधो, कछादिसुवेहबंधो वा । तेणं
सुवद्धं दुवक्कं, पुणिकिखसं तिर्णणहितं, स्थापितमित्यर्थः । तेण सु-
णिकिखसं, कंसि चि पुणिरिक्खसं ति आलावगो, तं अपभिले-
हियं पुण्डिलेहियं वा, तं निप्पकंपं अनिप्पकंपं, अनिप्पकसि-
त्वादेव चलाचलं चलनाचलनस्वजावं, तादृशे स्थानाऽऽदि न
कर्त्तव्यम्-

रज्जुव्वेहो बंधो, णिहयाणिहतं तु होति निक्खवणं ।

अनिरिक्खअपडिलेह, चलाचलमणिप्पकंपं तु ॥ १८ ॥

भवन्तो कायवहे, आउवघाओ य जाणजेदादी ।

तस्सेव पुणो करणे, अहिगरणं अक्खकरणे वा ॥ १९ ॥

गतार्या । नवरं (णिहताणिहय चि) णिक्खयमणिक्खयं वा ।
तारिसे सदोसे ठाणां करैतस्स इमे दोसा-

ततो भवन्तो छगहं कायणं विराहणं करेज्ज, अप्पणो
वा से इत्थपादादिविराहणा हवेज्जा । भाणादि वा
उवकरणजातं विराधेज्जा । तस्स य घृणादियस्स पानियस्स
रज्जुवक्खस्स वा ओडितस्स वा वि संघातिपस्स पुणो करणे
अणस्स वा अट्ठेणवस्स करणे, अधिकरणं जवति । पदि-
सिक्खकरणे आणादिया दोसा, चउलहं च से पच्छिचं ।

बोसिट्टकाएँ असिवे, गेलणऽद्धाणसंभमेगनरे ।

बसहीवाघाण य, असती जयणा य जा जत्थ ॥२०॥

पूर्ववत् । नि० चू० १३ ठ० । स्वरूपमासौ, सम्म० ३ काण्ड ।
ऊर्ध्वस्थाने, व्य० ४ ठ० । कायोत्सर्गः, घृ० १ ठ० । नि० चू० ।
ओघ० । पं० भा० । आचा० । स्था० । आव० । सुत्र० ।

पञ्च स्थानानि मुक्त्वा निर्धन्यैर्निर्धन्योनिर्धन्यैश्च कायो-
त्सर्गो न कार्यः-

पंचहि ठाणेहि निगंथा य निगंथीओ य एगयओ ठा-
णं वा सेज्जं वा निसीहियं वा चेएमाणा णाइकमंति । तं
जहा-अत्थेगइया निगंथा य निगंथीओ य एगं महे आ-
गामियं च्छिचावायं दीहमद्धमरुविमणुपविट्टा, तत्थेगयाओ
ठाणं वा सेज्जं वा निसीहियं वा चेएमाणा णाइकमंति १ ।
अत्थेगइया णिगंथा य णिगंथीओ य गामंसि वा नगरंसि
वा० जाव रायहाणि वा वासं उवगया एगइया जत्थ उवस्स-
यं ह्वमंति, एगइया णो लजंति, तत्थेगयाओ ठाणं वा०
जाव णाइकमंति २ । अत्थेगइया य णिगंथा य णिगंथीओ
य णागकुमारावासंसि वा सुवन्नकुमारावासंसि वा वासं
उवगया, तत्थेगयाओ ठाणं वा० जाव णाइकमंति ३ ।
आपोसगा दीसंति इच्छंति णिगंथीओ चीवरपडियाए
परिगाहेत्तए, तत्थेगयाओ ठाणं वा० जाव णाइकमंति ४ ।
जुवाणा दीसंति ते इच्छंति णिगंथीओ मेहुणवरियाए प-
डिगाहेत्तए, तत्थेगयाओ ठाणं वा० जाव णाइकमंति ५ ।
इच्चेहि पंचहि ठाणेहि० जाव णाइकमंति ।

" पंचहि " इत्यादि सुगमम् । नवरम् (एगयाओ चि) एकत्र
(ठाणं ति) कायोत्सर्गः, उपवेशनं वा । (सज्ज चि) शयनम् ।
(निसीहिय चि) स्वाध्यायस्थानं, चेतयन्तः कुर्वन्तो नाति-
क्रामन्ति-न लङ्घयन्ति, आक्रामन्ति गम्यते । (अत्थि चि) । सन्ति
भवन्ति, (एगइय चि) एके केचन, एकामद्वितीयां, सह-
तीं विपुलामग्रामिकामकामिकां वा अनभिलषणीयां क्रिन्नाम,
आपाताः सायंगोकुत्राऽऽदीनां यस्यां सा तथा, ताम् । दीर्घोऽध्वा
मार्गो यस्यां सा तथा, तां दीर्घाध्वा । मकारस्त्वागमिकः । दीर्घो-
ऽध्वा वा कालो निस्तरणे यस्यां सा दीर्घाध्वा, तामट्ठीं कान्ता-
रम्, अनुप्रविष्टा कुम्भिकाऽऽदिकारणवशात् ; तषाट्ठव्याम् (ए-
गयओ चि) एकतः, एकत्रेत्यर्थः । स्थानाऽऽदि कुर्वन्त आग-

मोक्षसामाचार्यो नातिक्रामन्ति १। तथा राजधानी-यत्र राजाऽ-
भिषिच्यते, वासमुपगताः, निवासं प्राप्ता इत्यर्थः । (एगइया य
त्ति) एकका एकतरा, निर्ग्रन्था निर्ग्रन्थिका वाचः पुनरर्थः । अत्र
ग्रामाऽऽदौ उपाश्रयं गृहपतिगृहाऽऽदिकमिति । २। तथा (अत्ये-
त्ति) अथ गृहपतिगृहाऽऽदिकमुपाश्रयमवस्था । (एगइया) एके
केचन नागकुमाराऽऽवासाऽऽदौ वासमुपगताः । अथवा (अत्येत्ति)
ब्रह्म संवध्यते, अस्ति सन्ति भवन्ति, निवासमुपगताः, तस्य च ना-
गकुमाराऽऽवासाऽऽदेरतिगुण्यत्वात् । अथवा-बहुजनाऽऽश्रयत्वाद्-
नायकत्वाच्च निर्ग्रन्थिकारक्ताथमेकत एव स्थानाऽऽदि कुर्वाणा ना-
तिक्रामन्तीति ३। तथा आमुष्णन्तीत्यामोषकाश्चौराः, इदयन्ते च
इच्छन्ति निर्ग्रन्थिकाः (चीवरवस्त्रियाप त्ति) चीवरप्रतिज्ञया
वस्त्राणि गृहीष्याम इत्यभिप्रायेण, प्रतिग्रहीतुं यजेति गम्यते ।
तत्र निर्ग्रन्थास्तच्छ्रुणार्थमेकतः स्थानादिकमिति ४ । तथा मै-
थुनप्रतिज्ञया-मैथुनार्थमिति ५ । इदमपवादसूत्रम् । उत्सर्गश्चाप-
वादसहितो ज्ञाप्यगथाजिरवसेयः ।

ताश्चेमाः--

“ जयणपयाण चउपहं, अस्सतरुण उ संजए संते ।
जे जिकखू विहरेज्जा, अह वा वि करिज्ज सज्जायं ” ॥ १ ॥
(एकः साधुरेका स्त्रीत्यादिभङ्गकानामित्यर्थः) ।

“ असणादि वा हारी, उच्चारदि च आवरिज्जाहिं ।
निटुरमसाधुजुत्तं, अणंतरकहं च जो कहए ॥ २ ॥ ”

(स्त्रीभिः सहति)

“ सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं तहा दुविहं ।
पावइ जम्हा तेणं, एए उ पए वि वजेज्जा ॥ ३ ॥ ”

“ वीयपयमणपज्जे गेन्ननुवसगरोहगच्छाणे ।
संजमभयवासासु य, खंतियमईण णिक्खमणे ॥ ४ ॥ ” त्ति ।

(अपवादोऽनात्मवश इत्यर्थः) स्था० ५ ठा० २ उ० ।
परमाएवादीनां स्थितिपरिणामे, विशेषः । स्थीयते अनेनेति
स्थानम् । कायोत्सर्गपर्यङ्कवन्धपक्षाऽऽसनाऽऽदिसकलशास्त्र-
सिद्धे आसनविशेषे, षो० १२ विव० । प्रकारे, स्था०
१० ठा० । जेदे, आ० चू० ४ अ० । स० । स्था० । पदे, स्था०
१० ठा० । उत्कर्षापकर्षरूपे (उत्त० ३४ अ०) गुणविशेषे,
स्था० ५ ठा० ३ उ० । आकारे, आ० । पर्याये, आव० ४ अ० ।
कारणे, स्था० २ ठा० ४ उ० । बु० । उपादानकारणे, सूत्र० १ शु०
१ अ० २ उ० । आचा० । निमित्ते, स० २६ सम० । तिष्ठन्त्य-
स्मिन्निति स्थानम् । सामान्ये, भ० १ श० १ उ० । आचा० ।
व्य० । वस्तुनि, स्था० ९ ठा० । ज्योतिःस्थाने, यज्ञस्थाने
च । नि० १ शु० ३ वगं ३ अ० । आश्रये, सूत्र० १ शु० ११
अ० । स्था० । आवा० । आवासे, उत्त० ५ अ० ।

स्थानस्य पञ्चदशधा निकेपमाह-

नामं ठवणादविण, खेत्तऽप्पा उट्टु लवरई वसही ।

संजम पगह जोधे, अचल गणण संघणा भावे ॥ ८३ ॥

तत्र द्रव्यस्थानं-इशरीरजव्यशरीरव्यतिरिक्तं, द्रव्याणां सच्चि-
त्ताचित्तमिथाणां स्थानमाश्रयः । क्षेत्रस्थानं-जरताऽऽदि, ऊर्ध्वा-
धस्तिर्यङ्गलोकाऽऽदि चेति; यत्र क्षेत्रे स्थानं व्याख्यायते । अक्षा-
काक्षस्तत्स्थानं-द्विधा, कायस्थिति-भवस्थितिर्ज्ञेदात् । तत्र का-
यस्थितिः पृथिव्यसंज्ञेयायूनामसंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः ।
वनस्पतेस्तु ता पयानन्ताः, विकल्पेन्द्रियाणामसंख्येया वर्षसह-

खाः, पञ्चेन्द्रियतिथ्यम्भुजानां सप्ताष्टौ वा, भवस्थितिस्तु वा-
यूदकवनस्पतिपृथिवीनां त्रिसप्तदशद्विंशतिवर्षसहस्राऽऽत्मि-
का, तेजसस्त्रीण्यहोरात्राणि, द्वीन्द्रियाणां शहस्राऽऽदीनां द्वादश
वर्षाणि, त्रीन्द्रियाणां पिपीलिकानामेकोनपञ्चाशदहोरात्राणि,
चतुरिन्द्रियाणां ज्वमराऽऽदीनां परमासाः, पञ्चेन्द्रियतिथ्यम्भु-
ज्याणां त्रीणि पट्योपमानि, देवानां नारकाऽऽदीनां च कायस्थि-
तेर्भावाद् भवस्थितिः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणीति । इयमु-
त्कृष्टा । जघन्या तु सर्वेषामन्तर्मुहूर्ताऽऽत्मिका, नवरं देव-
नारकयोर्देशवर्षसहस्राणीति । अथवा अक्षास्थानं-समयावलि-
कामुहूर्ताहोरात्रपक्षमासवर्षयनसंवत्सरयुगपट्योपमसागरोपमो-
त्सर्पिण्यवसर्पिणीपुद्गलपरावर्तातीतानागतसर्वाक्षरूपमिति ।
ऊर्ध्वस्थानं तु-कायोत्सर्गाऽऽदिकम्, अस्योपलक्षणत्वान्निपद्याऽऽ-
द्यपि गृह्यते, उपरतिर्विरतिः, तत्स्थानं-देशं सर्वत्र च आवकसाधु-
विषयम् । वसतिस्थानं-यो यत्र ग्रामगृहाऽऽदौ वसति । संयमस्था-
नं-संयमः सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिसूक्ष्म-
संपराये यथाख्यातरूपः, तस्य पञ्चविधस्याप्यसङ्ख्येयानि सं-
यमस्थानानि । किं तदसंख्यम् ? इति चेत्, अतीन्द्रियत्वाद्-
र्थस्य न साक्षाद्भिर्देष्टुं शक्यते । आगमानुसारोपमया तूच्यते-
इहैकसमयत्वेन सूक्ष्माग्निजीवा असंख्येयलोकाऽऽकाशप्रदेशप्र-
माणा उत्पद्यन्ते, तेभ्योऽशिकायत्वेन परिणता असंख्येयगुणाः,
ततोऽप्यनुभागवन्धाध्यवसायस्थानान्यसंख्येयगुणाः, ततोऽ-
प्यनुभागवन्धाध्यवसायस्थानान्यसंख्येयगुणानि संयमस्थाना-
न्यप्येतावन्त्येवेति सामान्यतः । विशेषतस्तूच्यते-सामायिक-
च्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धीनां प्रत्येकमसंख्येयलोकाऽऽका-
शतुल्यानि संयमस्थानानि सूक्ष्मसंपरायस्यान्तर्मौहूर्तसि-
त्वाद्भूतमुहूर्तसमयतुल्यान्यसंख्येयानि संयमस्थानानि, य-
थाख्यातस्य त्वेकमेवाजघन्योत्कृष्टं संयमस्थानम् । अथवा-
संयमभ्रेत्यन्तर्गतानि संयमस्थानानि ग्राह्याणि; सा चानेन
क्रमेण भवति । तद्यथा-अनन्तचारित्रपर्यायनिष्पादितमेकं
संयमस्थानमसंख्येयसंयमस्थाननिर्वाचितं कण्ठकं, तैश्चासं-
ख्येयैर्जनितं पटस्थानकं, तदसंख्येयाऽऽत्मिका श्रेणीति । प्रग्र-
हस्थानं तु-प्रकर्षेण गृह्यते वाचोऽस्येति प्रग्रहः, ग्राह्यवाक्यो
नायक इत्यर्थः । स च लौकिको, लोकोत्तरश्च । तस्य स्थानं
प्रग्रहस्थानम् । लौकिकं तावत्पञ्चविधम् । तद्यथा-राजा, युवराजो,
महत्तरः, अमात्यः, कुमारश्चेति । लोकोत्तरमपि पञ्चविधम् । त-
द्यथा-आचार्योपाध्यायप्रवृत्तिविरगणावच्छेदिभेदात् । यो-
धस्थानं पञ्चधा । तद्यथा-लोढप्रत्यालोढवैशाखमरुदस-
मपादज्ञेदात् । अचलस्थानं तु-चतुर्द्धा, सादिसपर्यवसानभे-
दात् । तद्यथा-सादिसपर्यवसानं परमाएवादेर्लव्यस्यैकप्रदेशाऽऽ-
दाववस्थ न जघन्यत एकं समयम्, उत्कृष्टतश्चासंख्येयकाल-
मिति । साद्यपर्यवसानानां सिद्धानां त्रिविध्यद्वारूपम्; अनादि-
सपर्यवसानमतीताक्षरूपस्य शैलेश्यवस्थाऽन्यसमये कर्म-
णैर्ज्ञसशरीरमव्यवस्थानां चेति । अनाद्यपर्यवस्थानं धर्माध-
र्माऽऽकाशानामिति । गणनास्थानम्-एकद्व्यादिकं शीर्षप्रदेशि-
कापर्यन्तम् । सन्धानस्थानं द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । पुनर-
प्येकैकं द्विधा, द्विधाच्छिन्नभेदात् । तत्र द्रव्यच्छिन्नसन्धानं
कञ्चुकाऽऽदेः । शिच्छिन्नसन्धानं तु पद्मोत्पद्यमानतन्वादेरिति ।
ज्ञावस्थानमपि-प्रशस्ताप्रशस्तभेदाद् द्वेधा । तत्र प्रश-
स्ताच्छिन्नज्ञावस्थानमुपशमज्ञापकश्रेण्यामारोहतो, जन्तो-

रपुर्वसंयमस्यानान्यच्छिन्नान्येव भवन्ति ; श्रेणित्यतिरेकेण वा प्रवर्तमानकण्डकम्यति । छिन्नप्रशस्तभावसन्धानं पुनरौपमिकाऽऽदिज्ञावादीदयिकाऽऽदिज्ञावान्नरगतस्य पुनरपि शुक्लपरिणामवतस्तत्रैव गमनम् । अग्रशस्तान्छिन्नभावसन्धानमुपशमश्रेयां प्रतिपन्नतोऽविशुद्धयमानपरिणा— मस्यानन्तानुबन्धिमित्यात्वादयं यावत्, उपशमश्रेणिमन्तरेणापि कपायवशाद्यन्वयधन्यायस्थानान्युत्तरेतराण्यवगाहमानस्य वा इति । अग्रशस्तान्छिन्नसन्धानं पुनरौदयिकभावादीपमिकाऽऽदिभावान्नरसंक्रान्तौ सत्यां पुनस्तत्रैव गमनमिति । इह द्वारद्वयं यौगपद्येन व्याख्यातम् । तत्र सन्धानस्थानं कृत्रयविषयम्, इतरस्य ज्ञावविषयमिति । उक्तं स्थानम् ।

अथवा भावस्थानं कपायाणां यत् स्थानमिह परिगृह्यते, तेषामेव जेतृद्वयध्वेनाधिकृतत्वात्तेषां किं स्थानं, यदाश्रित्य च ते भवन्ति । शब्दाऽऽदिविषयानाश्रित्य च ते भवन्तीति

तद्वशंयति-

पंचसु कामगुणेषु, मदफरिसरसरूपांशेषु ।

जस्म कसाया वटं-ति मूलठाणं तु संसारे ॥ ८४ ॥

तत्रेच्छाऽनङ्गरूपः कामः, तस्य गुणाः, यानाश्रित्य चासौ चेतसो विकारमादर्शयति । ते च शब्दस्पर्शरसस्पर्शगन्धाः, तेषु पञ्चस्यापि व्यस्तेषु समस्तेषु वा विषयभूतेषु, यस्य जन्तोर्विषयसुखविपासोन्मुखस्यापरमार्थदर्शिनः संसारान्निष्कृणो रागद्वेषतिमोष-प्लुतमनोक्तेरविषयोपलब्धौ सत्यां कपाया वटंते प्रादुर्जयन्ति, तन्मूलस्य संसारपादपः प्रादुर्जयतीत्यतः शब्दाऽऽदिविषयोद्भूतकपायाः, संसारे संसारविषयं, मूलस्थानमेवेति । एतदुक्तं भवति- रागाऽऽद्युपहतचेताः परमार्थमज्ञानानोऽनदस्यभावंऽपि तत्स्यभावाऽऽरोपणेनान्धादप्यन्धतमः कामी मोदते । तत्र आह-

“ हृद्यं वस्तु परं न पश्यति जगत्पन्धः पुरोऽवस्थितं, रागान्धस्तु यदस्ति तत्परिहरन् यथास्ति तत्पश्यति ।

कुन्देन्द्वीयरपूर्णचन्द्रफलशश्रीमल्लतापल्लवा-

नारोप्याशुचिराशिषु म्रियतमागात्रेषु यस्मैदृते ॥ १ ॥ ”

छेपं वा कर्कशशब्दाऽऽदौ व्रजतीति । नतश्च मनोदेतंरशब्दाऽऽदिविषयाः कपायाणां मूलस्थानं, ते च संसारक्येति गाथात्तर्यार्थः । आचा० नि० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । उक्तं । नि० चू० । सूत्रं ।

काहि णं भंते ! बादरपुढविकाइयाणं पज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! सट्ठाणेणं अट्ठसु पुढवीसु । तं जहा-रयणप्पभाए, सक्करप्पजाए, वात्थुयप्पजाए, पंक-प्पजाए, धूमप्पजाए, तमप्पजाए, तपतमप्पजाए, अहे सत्तमाए ईसिप्पजाराए, अट्ठोत्तोए पायात्तेसु जवणेषु जवणपत्थनेसु निरएसु निरयावत्थियासु निरयपत्थहेसु, उ-हलोए कण्ठेसु विमाणेसु विमाणावत्थियासु विमाणपत्थ-नेसु, तिरियत्तोए टंकेसु कूडेसु सेत्तेसु सिहरिसु पच्चारुसु विजयेसु वक्खारुसु वासेसु वासहरपन्नएसु वा वेत्तासु वे-इयासु दारेसु तोरणेसु दीवेसु समुद्वेसु । एत्थ णं बादरपुढ-विकाइयाणं पज्जत्ताणं ठाणा पत्ता । च्चवाएणं द्योयस्स

असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं द्योयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे ।

‘काहि णं भंते !’ इत्यादि । (काहि ति) कस्मिन्, ‘णं’ शब्दो वाक्याद्यङ्कारे । जदन्तेति परमगुर्वामन्त्रणम् । यादरपृथिवी-कायिकानां पर्याप्तानां स्थानानि स्वस्थानाऽऽदीनि प्रकृतानि प्रकृप-तानि ! एवं गौतमस्यामिना प्रश्ने कृते भगवान् धर्मेमानस्याभ्याह-गौतमम् । “सट्ठाणेषु” इत्यादि । ननु गौतमोऽपि जगवानुपचि-तकुशलमूलं गणधरः तीर्थकरजापितमातृकापदश्रवणमात्रा-घातप्रकृष्टधुनज्ञानाऽऽवरणकृयोपशमश्चतुर्दशपूर्वविन् सर्वाकर-सन्निपातो विवक्षितार्थप्रतिज्ञानसमन्वित एव, ततः किमर्थं पृ-च्छति ? न हि चतुर्दशपूर्वविदः सर्वोत्कृष्टधुनलब्धिसमन्वितस्य किञ्चित् प्रज्ञापनीयमविदितमस्ति । यत् उक्तम्-“ संसारेण वि-भवे, साहजं जं वा पुरं च पेच्छेज्जा । नयणं अणाइसंसी, वि-याणं एसं लुउमत्थो ” ॥ १ ॥ सत्यमेतत् । केवलं जानन्नेव गौतमस्यामी भगवान् अन्यत्र विनयेत्यः प्रतिपाद्य तत्सम्प्रत्य-यनिमित्तं विवक्षितार्थं पृच्छति । यदि वा-प्रायः सर्वत्र गणधर-प्रश्रुतीयंकरनिर्वचनरूपं सूत्रम्, अतो भगवानार्थव्याप्तोऽपीत्यमेव सूत्रं रचयति । अथवा सम्भवति तस्यापि गणभूतो गौतमस्या-मिनोऽनाजोगः, श्रुतस्यत्वात् । उक्तं च-“ न हि नामानाजोगः, उपास-स्येद कस्यचिन्नास्ति । ज्ञानाऽऽवरणीयं हि, ज्ञानाऽऽवरणप्रकृतिक-र्म ॥ १ ॥ ” ततो जातसंशयः सन् पृच्छतीति न कश्चिदोपः ‘गोय-मा !’ इति लोकप्रथितमहाविशिष्टगोत्राभिधायकोपमाऽऽमन्त्रण-ध्वनिः । हे गौतम ! गौतमगोत्रंति आचार्यः । (सट्ठाणेणं इति) स्व-स्थानं यथाऽऽनते यादरपृथिवीकायिकाः पर्याप्ताः, आसनाश्च व-र्णाऽऽदिविज्ञाणेनाऽऽद्रेष्टुं शक्यन्ते तत्स्वस्थानमिति भावः । स्वस्थान-प्रदणमुपपातसमुदात्तस्थाननिवृत्त्यर्थम्, तेन स्वस्थानेन, स्वस्थानमङ्गी-कृत्येति ज्ञावः । अष्टसु पृथिवीषु, सर्वत्र यादरपृथिवीकायिकानां पर्याप्तानां स्थानानि विद्यन्ते । ता एवाष्टौ पृथिवीर्नामप्राहमाह-“ तं जहा ” इत्यादि । तद्यथा-रत्नप्रज्ञायां यावदष्टस्यामीपत्-प्राग्भारायाम्, तथाऽधोलोके-पातालेषु पातालकलशेषु बलया-मुत्तरभूतिषु, जवनेषु भवनपतिनिकायाऽऽयासरूपेषु भवनभू-मिकारूपेषु । इह जवनप्रदणेन भवनानामेव केवलानां ग्रहणसः भवनप्रस्तट्प्रदणेन तु भवनानामपान्तराहस्यापि; तथा नरकेषु प्रकीर्णकरूपेषु नरकाऽऽवासेषु, नरकाऽऽवक्षिकासु आवलिका-व्यवस्थितेषु नरकाऽऽवासेषु, नरकप्रस्तटेषु नरकभूमिकारूपेषु, ऊत्रापि नरकनरकाऽऽवक्षिकाग्रहणेन केवला एव नरकाऽऽ-वासाः परिगृह्यन्ते, नरकप्रस्तट्प्रदणेन तु नरकापान्तरालम-पि । ऊर्ध्वलोके-कस्येपु सौधमिकाऽऽदिकल्पेषु, अनेन चा-दश देवलोकापरिग्रहः । विमानेषु प्रैवेयकसम्बन्धेषु प्रकीर्णक-रूपेषु, विमानाऽऽवक्षिकासु आवलिकाप्रविष्टेषु प्रैवेयकाऽऽ-दिविमानेषु, विमानप्रस्तटेषु विमानचूमिकारूपेषु; अत्रापि प्रस्तट्प्रदणं विमानान्तराहभावविनामपि यथासंज्ञवभावविनां यादरपर्याप्तपृथिवीकायिकानां स्थानपरिग्रहार्थं; तथापि तिर्य-ग्धाके-दङ्केषु छिन्नदङ्केषु, कूटेषु सिन्ध्याऽऽयनकूटप्रभृतिषु, शैलेषु शिखरह्रीनपर्वतेषु, शिखरिषु शिखरयुक्तेषु पर्वतेषु, प्राग्जारेषु ईषत्कुञ्जेषु, विजयेषु कच्छाऽऽदिषु, वक्कस्कारेषु विद्युत्प्रज्ञाऽऽ-दिषु पर्वतेषु, घर्षेषु नरताऽऽदिषु, घर्षधरेषु हिमवदादिप-र्वतेषु, वेलासु समुद्राऽऽदिपानोत्तरमण्डमेषु, वेदिकासु, जम्बूद्वीपजगत्यादिसंविधनीषु, द्वारेषु विजयाऽऽदिषु, तोर-

जेषु द्वाराऽऽदिसंबन्धिषु, किं बहुना !, सामस्त्येन सर्वेषु द्वीपेषु समुद्रेषु । “एत्थ णं” इत्यादि । अत्र वृत्तेषु स्थानेषु बाद-
रपृथिवीकायिकानां पर्याप्तानां स्थानानि प्रकृतानि, मया, अ-
न्यैरपि तीर्थकृद्भिः । “उवघाएणं” इत्यादि । उपपातो बाद-
रपृथिवीकायिकानां पर्याप्तानां यदनन्तरमुक्तं तत्प्राप्त्याभिमु-
ख्यमिति भावः, तेनोपपातमङ्गीकृत्येति भावः । लोकस्य चतु-
र्दशरज्ज्वात्मकस्यासङ्ख्येयभागे । अत्रैके व्याचकृते-ऋजुसूत्र-
नयो विचित्रः, ततो यदा परिस्थूरऋजुसूत्रनयदर्शनेन बादर-
पृथिवीकायिकाः पर्याप्ताश्चिन्त्यन्ते, तदा ये स्वस्थानप्राप्ता आहा-
राऽऽदिपर्याप्तिपरिसमाप्त्या विशिष्टविपाकतो बादरपर्याप्तपृथि-
वीकायिकाऽऽयुर्वेदयन्ते, त एव द्रष्टव्याः, नापान्तरात्प्रगतावपि, त-
दानीं विपाकाऽऽयुर्वेदनासंभवात् । स्वस्थानं च तेषां रत्नप्रज्ञाऽऽ-
दिकं समुद्रितमपि लोकस्यासङ्ख्येयभागे वर्तते । तत उपपाते-
नापि लोकस्यासङ्ख्येयभागगता वेदितव्याः । अन्ये त्वभिदध-
ति-पर्याप्ता हि नाम-बादरपृथिवीकायिकाः सर्वस्तोकाः, ततस्ते-
ऽपान्तरालगतावपि परिगृह्यमाणा लोकस्यासङ्ख्येयभाग एवे-
ति न कश्चिदोषः । तथा च-समुद्रघातेनापि लोकस्यासङ्ख-
्येयभाग एव वक्ष्यते । अन्यथा समुद्रघातावस्थायामपि
स्वस्थानातिरेकेण क्षेत्रान्तरवर्तित्वसंभवादसङ्ख्येयभागवर्तिता
नोपपद्यत इति । तत्त्वं पुनः केवलिनो विदन्ति, विशिष्टश्रुतविदो
वा । तथा- (समुद्रघापणं लोगस्स असंखेज्जइ भागे इति)
समुद्रघातेन समुद्रघातमधिकृत्य, लोकस्यासङ्ख्येयभागे । इय-
मत्र भावना-यदा बादरपर्याप्तपृथिवीकायिकाः सोपक्रममा-
युषा, निरुपक्रममायुषा वा त्रिभागाऽऽद्यवशेषायुषः परत्रविक्रमा-
युर्वद्धा मारणान्तिकसमुद्रघातेन समवद्विद्यन्ते, तदा ते विक्लि-
प्ताऽऽत्मप्रदेशदण्डा अपि लोकस्यासङ्ख्येयतम एव भागे व-
र्तन्ते, स्तोकात्वात् । बादरपृथिवीकायिकपर्याप्तायुषाद्याप्यत्ती-
णमिति पर्वास्तवादरपृथिवीकायिका अपि लभ्यन्ते । इह पूर्वं
पृथिव्यादिषु स्वस्थानमात्रमुक्तम् । इदानीं स्वस्थानेनापि
कियति लोकस्य भागे वर्तन्ते इति निरूपयति- (सङ्घाणेणं
लोगस्स असंखेज्जइ जागे इति) स्वस्थानं रत्नप्रज्ञाऽऽदि । तच्च
समुद्रितमपि लोकस्यासंख्येयभागवर्त्ति । तथाहि-रत्नप्रज्ञा अ-
शीतियोजनसहस्राधिकलक्षप्रमाणपिण्डभावा, एवं शेषा अ-
पि पृथिव्यः स्वस्वघनभावेन वक्तव्याः । पातालकक्षशा अपि
योजनलक्षावगाहाः, नरकाऽऽवासास्त्रिसहस्रयोजनोच्छ्रयाः, वि-
मानान्यापि द्वात्रिंशद्योजनशतबहुलानि, ततः सर्वेषामपि परि-
मितभावात् समुद्रितानामप्यसंख्येयजागवर्त्तित्वेति ॥

कहि णं भंते ! बादरपुढविकाइयाणं अपज्जत्तगाणं
ठाणा पप्पत्ता ? । गोयमा ! जत्थेव बादरपुढविकाइयाणं
पज्जत्तगाणं ठाणा पप्पत्ता, तत्थेव बादरपुढविकाइयाणं
अपज्जत्तगाणं ठाणा पप्पत्ता । उवघाएणं सव्वलोए, समु-
ग्घाएणं सव्वलोए, सङ्घाणेणं लोगस्स असंखेज्जइ जागे ॥

बादरापर्याप्तपृथिवीकायिकसूत्रे- (उवघाएणं सव्वलोए, स-
मुग्घाएणं सव्वलोए इति) इहापर्याप्ता बादरपृथिवीकायिका
अपान्तरालगतावपि स्वस्थानेऽपि चापर्याप्तबादरपृथिवीका-
यिकाऽऽयुर्विशिष्टविपाकतो वेदयन्ते, तथा देवनैरयिकवर्जैः
शेषसर्वकायेभ्यश्चोपपद्यन्ते, उद्वृत्ता अपि च देवनैरयिकवर्जेषु
शेषेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु गच्छन्ति । ततोऽपान्तरालगतावपि व-

संमाना अमी गृह्यन्ते इति । प्रभूनाश्च स्वभावतोऽपीत्युपपातेन
समुद्रघातेन च सर्वलोके वर्तन्ते । अन्ये तु अभिदधति-स्वभावत
एवामी यहव इति, उपपातेन समुद्रघातेन च सर्वलोकव्यापिनः,
तत्रोपपातः केपाश्चिद्वक्रगत्या, तत्र ऋजुगतिः सुप्रतीता । वक्रव्या-
पना चैवम्-अत्र यदेव प्रथमं धर्मेके संहरन्ति, तदेवापरे तद्व-
क्रदेशमापूरयन्ति, एवं द्वितीयधर्मेदेशसंहरणेऽपि, तत्रोत्पत्ता-
वपि प्रवाहतो निरन्तरमापूरणं जावनीयम् । (सङ्घाणेणं लोग-
स्स असंखेज्जइ भागे इति) यथा पर्याप्तानां भावितं, तथा अ-
पर्याप्तानामपि भावनीयम्, तन्निश्चयैस्तेषामुत्पादभावात् ।

कहि णं भंते ! सुहुमपुढविकाइयाणं पज्जत्तगाणं
अपज्जत्तगाणं य ठाणा पप्पत्ता ? । गोयमा ! सु-
हुमपुढविकाइया जे पज्जत्तगा, जे य अपज्जत्तगा,
ते सव्वे एगविहा अविसेसा अनाणत्ता सव्वलोए
परियावज्जगा एणत्ता समणाउसो ! । प्रज्ञा ० ९ पद ।

कहि णं जंते ! अणंतरोववष्णगायरपुढविकाइयाणं
ठाणा पप्पत्ता ? । गोयमा ! सङ्घाणेणं अद्दसु पुढवीसु । तं
जहा-रयणप्पत्ता जहा सङ्घाणपदे ० जाव दीवसमुद्देसु । एत्थ
णं अणंतरोववष्णगाणं बादरपुढविकाइयाणं ठाणा पप्प-
त्ता । उवघातेणं सव्वलोए, समुग्घाएणं सव्वलोए, सङ्घाणेणं
लोगस्स असंखेज्जइ जागे । (ज०) सङ्घाणेणं सव्वेसिं जहा
ठाणपदे, तेसिं पज्जत्तगाणं वाशराणं उवघायसमुग्घायस-
ङ्घाणाणि जहा तेसिं चैव अपज्जत्तगाणं बादराणं, सुहुमा-
णं सव्वेसिं जहा पुढवीकाइयाणं जणिया, तहेव भाणिय-
व्वा ० जाव वणस्सइकाइय च्ति । ज० ३४ श० १ उ० ।

कहि णं जंते ! बादरआउकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा
पप्पत्ता ? । गोयमा ! सङ्घाणेणं सत्तसु घणोदधिसु सत्तसु
घणोदधिवल्लएसु, अद्दोए पायाद्देसु जवणेसु जवणपत्थ-
केसु, उद्दोए कप्पेसु विमाणेसु विमाणावल्लियासु विमाण-
पत्थहेसु, तिरियद्दोए अगणेसु तलापसु सरेसु नदीसु दहेसु
वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपं-
तियासु सरसरपंतियासु विज्जपंतियासु उज्जरेसु णिज्जरेसु
चिद्धेसु, पल्लेसु नेप्पिणेसु दीवेषु समुद्देसु सव्वेसु चैव
जहासएसु जलद्दोएसु जलज्जूमिआसु । एत्थ णं बादरआ-
उकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पप्पत्ता । उवघाएणं लोय-
स्स असंखेज्जइ जागे ० । कहि णं भंते ! वायरआउकाइयाणं
अपज्जत्तगाणं ठाणा पप्पत्ता ? । गोयमा ! जत्थेव बादर-
आउकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा, तत्थेव बादरआउकाइ-
याणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पप्पत्ता । उवघाएणं सव्वलोए,
समुग्घाएणं सव्वलोए, सङ्घाणेणं लोयस्स असंखेज्जइ जागे ।
कहि णं भंते ! सुहुमआउकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पप्पत्ता ? । गोयमा ! सुहुमआउकाइया जे य
पज्जत्तगा, जे य अपज्जत्तगा, ते सव्वे एगविहा अविसेसा

अनाणत्ता सन्वद्वोए परियावन्नगा पणत्ता समणाउसो ! ।
 कहि णं भंते ! बादरतेउकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पण-
 त्ता । गोयमा ! सट्ठाणेणं अंतोमणस्सखेत्ते अट्ठाइज्जेसु
 दीवसमुहेसु निव्वायाए पन्नरमसु कम्मज्जूसीसु बाधायं प-
 रुच पंचसु महाविदेहेसु । एत्थ णं बादरतेउकाइयाणं पज्ज-
 त्तगाणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइ-
 ज्ञागे, समुग्याएणं दोयस्स असंखेज्जइज्ञागे, सट्ठाणेणं
 लोयस्स असंखेज्जइभागे । कहि णं जंते ! बादरतेउ-
 काइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! जत्थेव
 बादरतेउकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा, तत्थेव बादरतेउका-
 इयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं लोयस्स
 दोसु उट्ठकवामेसु तिरियद्वोयतट्टे य, समुग्याएणं सन्वद्वोए,
 सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइज्ञागे । कहि णं भंते ! सु-
 हुमतेउकाइयाणं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणं य ठाणा पण-
 त्ता ! गोयमा ! सुहुमतेउकाइयाणं जे पज्जत्तगा अपज्जत्त-
 गा य, ते सन्वे एगविहा अविसेसा अनाणत्ता सन्वलोए प-
 रियावन्नगा पणत्ता समणाउसो ! । कहि णं जंते ! बादर-
 वाउकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! सट्ठाणे-
 णं सत्तसु घणवाएसु, सत्तसु घणवायवलएसु, सत्तसु तणु-
 वाएसु सत्तसु तणुवायवन्नएसु, अहोलोए पायालेसु जवणेसु
 जवणपत्थमेसु जवणच्छिंदेसु जवणनिकखुंदेसु निरपसु नि-
 रयावन्नियासु निरयपत्थमेसु निरयच्छिंदेसु निरयनिकखु-
 नेसु, उट्ठलोए कप्पेसु विमाणेसु विमाणावलियासु विमाण-
 पत्थमेसु विमाणच्छिंदेसु विमाणनिकखुंदेसु, तिरियलोएसु
 पाईणदादिणउदोएसु सन्वेसु चैव लोगागासच्छिंदेसु लोग-
 निकखुनेसु य । एत्थ णं बादरवाउकाइयाणं पज्जत्तगाणं
 ठाणा पणत्ता । उववाएणं दोयस्स असंखेज्जइसु जागेसु,
 समुग्याएणं दोयस्स असंखेज्जेसु जागेसु, सट्ठाणेणं दो-
 यस्स असंखेज्जेसु भागेसु । कहि णं भंते ! बादरवाउका-
 इयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! जत्थेव
 बादरवाउकाइयाणं पज्जत्तगाणं, तत्थेव बादरवाउकाइ-
 याणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं सन्व-
 द्वोए, समुग्याएणं सन्वद्वोए, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जे-
 सु भागेसु । कहि णं भंते ! सुहुमवाउकाइयाणं पज्जत्ता-
 पज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! सुहुमवाउकाइ-
 याणं जे पज्जत्ता अपज्जत्ता य, ते सन्वे एगविहा अवि-
 सेसा अनाणत्ता सन्वद्वोयपरियावन्नगा पणत्ता समणाउ-
 सो ! । कहि णं भंते ! बादरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्त-
 गाणं ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! सट्ठाणेणं सत्तसु घ-
 णोदहीसु सत्तसु घणोदहिवलएसु, अहोलोए पायालेसु ज-
 वणेसु जवणपत्थमेसु, उट्ठलोए कप्पेसु विमाणेसु विमा-

णावलियासु विमाणपत्थमेसु, तिरियद्वोए अगहेसु तला-
 गेसु नदीसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुं-
 जालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु बिलपंतिया-
 सु उज्जरेसु निज्जरेसु चिह्लेसु पल्लेसु वप्पिणेसु दीवेसु
 समुहेसु सन्वेसु चैव जल्लासएसु जल्लोएसु । एत्थ णं वा-
 दरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता । उव-
 वाएणं सन्वलोए, समुग्याएणं सन्वलोए, सट्ठाणेणं दोग-
 स्स असंखेज्जइज्ञागे । कहि णं भंते ! बादरवणस्सइका-
 इयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! ज-
 त्थेव बादरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा, तत्थेव
 बादरवणस्सइकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता ।
 उववाएणं सन्वलोए, समुग्याएणं सन्वलोए, सट्ठाणेणं
 दोयस्स असंखेज्जइज्ञागे । कहि णं जंते ! सुहुमवणस्स-
 इकाइयाणं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणं य ठाणा पणत्ता-
 त्ता ! गोयमा ! सुहुमवणस्सइकाइया जे पज्जत्तगा
 जे अपज्जत्तगा य, ते सन्वे एगविहा अविसेसा अ-
 नाणत्ता सन्वलोयपरियावन्नगा पणत्ता समणाउ-
 सो ! । कहि णं जंते ! वेईदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं
 ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! उट्ठलोए तदेकदेसभागे, अ-
 होलोए तदेकदेसभागे, तिरियलोए अगहेसु तलापसु नदी-
 सु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु
 सरपंतियासु सरसरपंतियासु उज्जरेसु निज्जरेसु चिह्ले-
 सेसु पल्लेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुहेसु सन्वेसु चैव जल्ला-
 सएसु जल्लोएसु । एत्थ णं वेईदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगा-
 णं ठाणा पणत्ता । उववाएणं दोयस्स असंखेज्जइज्ञा-
 गे, समुग्याएणं दोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लो-
 यस्स असंखेज्जइभागे । कहि णं जंते ! तेईदियाणं प-
 ज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता ! गोयमा !
 उट्ठलोए तदेकदेसभाए, अहोलोए तदेकदेसभाए,
 तिरियद्वोए अगहेसु तलापसु वावीसु पुक्खरिणीसु दी-
 हियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु
 बिलपंतियासु उज्जरेसु निज्जरेसु चिह्लेसु पल्लेसु
 वप्पिणेसु दीवेसु समुहेसु सन्वेसु चैव जल्लासएसु ज-
 ल्लोएसु । एत्थ णं तेईदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा
 पणत्ता । उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइज्ञागे, समुग्याएणं
 दोयस्स असंखेज्जइज्ञागे, सट्ठाणेणं दोयस्स असंखेज्जइ-
 ज्ञागे । कहि णं जंते ! चउरिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
 ठाणा पणत्ता ! गोयमा ! उट्ठलोए तदेकदेसभाए, अहोलोए
 तदेकदेसभागे, तिरियलोए अगहेसु तलापसु वावीसु पु-
 क्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सर-
 सरपंतियासु निज्जरेसु उज्जरेसु चिह्लेसु पल्लेसु वप्पि-

येषु दीवेषु समुदेषु सव्वेषु चैव जन्नासएसु जलट्टाणेषु ।
 एत्थ एं चउरिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ।
 उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोय-
 स्स असंखेज्जइभागे, सट्टाणेषुं लोयस्स असंखेज्जइभागे ।
 कहि एं जंते ! पंचिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा प-
 षत्ता । गोयमा ! उद्धट्ठोए तदेकदेसभागे, अहोद्वोए त-
 देकदेसभागे, तिरियद्वोए अगरेसु तत्ताएसु नदीसु द-
 हेसु वावीसु पुक्खरिणसु दाहियासु गुंजावियासु स-
 रेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु विवपंतियासु उज्ज-
 रेसु णिज्जरेसु चिल्लेसु पट्टलेसु वप्पिणेषु दीवेषु स-
 मुदेषु सव्वेषु चैव जन्नासएसु जलट्टाणेषु । एत्थ एं पं-
 चिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं
 लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखे-
 ज्जइभागे, सट्टाणेषुं लोयस्स असंखेज्जइभागे । कहि एं
 जंते ! नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता, कहि एं
 भंते ! नेरइया परिवसंति । गोयमा ! सट्टाणेषुं सत्तसु
 पुढवीसु । तं जहा-रयणप्पजाए सक्करप्पभाए वाट्टुयप्पजाए
 पंकप्पभाए धूमप्पजाए तमप्पजाए तमतमप्पजाए । एत्थ एं
 नेरइयाणं चउरासिं निरयावाससयसहस्साइं जवंतीति म-
 क्खायं । ते एं नरगा अतो वट्ठा, वाहिं चउरंसा, अहे खुर-
 प्पसंठाणसंठिया निच्चंधयारतमसा ववगयगहचंदसूरनक्खत्त-
 जोइसपहा मेदवसापूयपरुलरुहिरमंसचिक्खिद्वालित्ताणुलेवणतत्ता
 असुई वीसा परमट्टुग्गिगंधा काळयगणिवन्नाजा कक्ख-
 रुफासा छुरहियासा असुजा नरगा असुजा नरएसु वेय-
 णाओ । एत्थ एं नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण-
 त्ता । उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लो-
 यस्स असंखेज्जइभागे, सट्टाणेषुं लोयस्स असंखेज्जइभागे ।
 एत्थ एं बहवे नेरइया परिवसंति । काला, कालाजासा गंभी-
 रलोमहरिसा, भीमा, उत्तासणगा, परमकिण्हा वस्सेणं पणत्ता ।
 ते एं तत्थ णिच्चं भीया णिच्चं तत्था णिच्चं तसिया णिच्चं
 उव्विग्गा णिच्चं परममसुभसंवच्छं नरगजयं पच्चणुभवमाणा
 विहरंति । कहि एं जंते ! रयणप्पजापुढविनेरइयाणं पज्ज-
 त्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ; कहि एं भंते ! रयणप्प-
 जापुढविनेरइया परिवसंति । गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए
 पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं एं
 जोयणसहस्समोगाहत्ता, हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता,
 मज्जे अट्ठत्तरिजोयणसयसहस्से । एत्थ एं रयणप्पजा-
 पुढविनेरइयाणं तसिं निरयावाससयसहस्सा जवंतीति
 मक्खायं । ते एं नरगा अतो वट्ठा वाहिं चउरंसा अहे खुर-
 प्पसंठाणसंठिया निच्चंधयारतमसा ववगयगहचंदसूरन-

क्खत्तजोइसपहा मेदवसापूयपरुलरुहिरमंसचिक्खिद्वालि-
 त्ताणुलेवणतत्ता असुई वीसा परमट्टुग्गिगंधा काळयग-
 णिवन्नाजा कक्खरुफासा छुरहियासा असुजा नरगा अ-
 सुजा नरगेसु वेदणाओ । एत्थ एं रयणप्पजापुढविनेरइया-
 णं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं लोयस्स
 असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, स-
 ट्टाणेषुं लोयस्स असंखेज्जइभागे । तत्थ एं बहवे रय-
 णप्पजापुढविनेरइया परिवसंति । काला, कालाजासा, गं-
 भीरलोमहरिसा, भीमा, उत्तासणगा, परमकिण्हा वस्सेणं प-
 षत्ता समणाउसो । ते एं णिच्चं भीया णिच्चं तत्था णिच्चं
 तसिया णिच्चं उव्विग्गा णिच्चं परममसुभसंवच्छं नरगजयं
 पच्चणुभवमाणा विहरंति । कहि एं भंते ! सक्करप्प-
 जापुढविनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । कहि
 एं जंते ! सक्करप्पजापुढविनेरइया परिवसंति । गोयमा !
 सक्करप्पजापुढवीए वत्तीसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए,
 उवरिं एं जोयणसहस्सं उग्गाहत्ता, हेट्ठा चेगं जोयण-
 सहस्सं वज्जित्ता, मज्जे तीसुत्तरजोयणसयसहस्से । एत्थ
 एं सक्करप्पजापुढविनेरइयाणं पणवीसं निरयावाससयस-
 हस्सा जवंतीति मक्खायं । ते एं नरगा अतो वट्ठा वाहिं
 चउरंसा अहे खुरप्पसंठाणसंठिया णिच्चंधयारतमसा व-
 वगयगहचंदसूरणक्खत्तजोइसपहा मेयवसापूयपरुलरुहिर-
 मंसचिक्खिद्वालित्ताणुलेवणतत्ता असुई वीसा परमट्टुग्गि-
 गंधा काळयगणिवन्नाजा कक्खरुफासा छुरहियासा अ-
 सुजा नरगा, असुजा नरगेसु वेयणाओ । एत्थ एं सक्करप्प-
 जापुढविनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । उव-
 वाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोयस्स अ-
 संखेज्जइभागे, सट्टाणेषुं लोयस्स असंखेज्जइभागे । तत्थ
 एं बहवे सक्करप्पजापुढविनेरइया परिवसंति । काला, का-
 लाजासा, गंभीरलोमहरिसा, भीमा, उत्तासणगा, परमकि-
 ण्हा वस्सेणं पणत्ता समणाउसो । ते एं निच्चं भीया नि-
 च्चं तत्था निच्चं तसिया निच्चं उव्विग्गा निच्चं परमम-
 सुजसंवच्छं नरगजयं पच्चणुभवमाणा विहरंति । कहि एं
 जंते ! वाट्टुयप्पजापुढविनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा
 पणत्ता । गोयमा ! वाट्टुयप्पजापुढीए अट्ठावीसुत्तरजोयण-
 सयसहस्सवाहल्लाए उवरिं एं जोयणसहस्सं उग्गाहत्ता,
 हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्जे छव्वीसुत्तरजोय-
 णसयसहस्से । एत्थ एं वाट्टुयप्पजापुढविनेरइयाणं प्रखरस
 निरयावाससयसहस्सा जवंतीति मक्खायं । ते एं नरगा
 अतो वट्ठा वाहिं चउरंसा अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निच्चं-
 धयारतमसा ववगयगहचंदसूरणक्खत्तजोइसपहा मेयवसापू-

पयमन्नरुहिरमंसचिक्खिल्लित्ताणुलेवणतत्ता असुई वीसा परमदुग्धिगंधा काळयगणिवत्ताजा कक्खरुफासा दुरहियासा असुभा नरगा, असुजा नरगेषु वेयणाओ । एत्थ णं वासुय-
प्पभापुद्वीणेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घा-
एणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे । तत्थ णं वहवे वासुयप्पभापुद्वीणेरइया परिव-
संति । काला, कालाभासा, गंभीरलोमहरिसा, जीमा, उत्तामणगा, परमकिण्हा वण्णेणं पणत्ता समणउसो ! ते णं निच्चं जीया निच्चं तत्था निच्चं तमिया निच्चं उव्विग्गा निच्चं परममुजसंवच्चं नरगजयं पच्चणुव्वमवाणा वि-
हरंति । कहिं णं भंते ! पंकप्पभापुद्विणेरइयाणं पज्ज-
त्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ! । गोयमा ! पंकप्पभापुद्वीए
वांसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहत्ताए उवरि एगं जोयणस-
हस्सं ओगाहिता, हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्जे
अट्ठारसुत्तरे जोयणसयसहस्से । एत्थ णं पंकप्पभापुद्विने-
रइयाणं दस निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं ।
ते णं नरगा अंतो वट्ठा, वाहिं चउरंसा, अहे खुरप्पसंठा-
णसंठिया निच्चंधयारतमसा ववगयगहचंदमूरनक्खत्तजो-
डमपहा मेयवमापुयपमन्नरुहिरमंसचिक्खिल्लित्ताणुलेव-
णतत्ता असुई वीसा परमदुग्धिगंधा काळयगणिवत्ताजा
कक्खरुफासा दुरहियासा असुभा नरगा, असुभा न-
रगेषु वेयणाओ । एत्थ णं पंकप्पभापुद्विणेरइयाणं पज्ज-
त्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं लोयस्स असं-
खेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, संठा-
णेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे । तत्थ णं वहवे पंकप्पभा-
पुद्विणेरइया परिवसंति । काला, कालाभासा, गंभीरलो-
महरिसा, जीमा, उत्तामणगा, परमकिण्हा वण्णेणं पण-
त्ता समणउसो ! । ते णं निच्चं जीया निच्चं तत्था निच्चं
तमिया निच्चं उव्विग्गा निच्चं परममुजसंवच्चं नरगजयं
पच्चणुव्वमवाणा विहरंति । कहिं णं भंते ! धूमप्पजा-
पुद्विणेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ! । गो-
यमा ! धूमप्पजापुद्वीए अट्ठारसुत्तरजोयणसयसहस्स-
वाहत्ताए, उवरि एगं जोयणसहस्सं उगाहिता, हेट्ठा चेगं
जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्जे सोल्लसुत्तरे जोयणसयस-
हस्से । एत्थ णं धूमप्पजापुद्विणेरइयाणं तिण्णि निर-
यावाससयसहस्सा हवंतीति मक्खायं । ते णं नरगा अंतो
वट्ठा, वाहिं चउरंसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निच्चंध-
यारतमसा ववगयगहचंदमूरनक्खत्तजोडसपहा मेयवमा-
पुयपमन्नरुहिरमंसचिक्खिल्लित्ताणुलेवणतत्ता असुई वी-

सा परमदुग्धिगंधा काळयगणिवत्ताजा कक्खरुफासा
दुरहियासा असुजा नरगा असुजा नरगेषु वेयणाओ ।
एत्थ णं धूमप्पजापुद्विणेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा
पणत्ता । उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घा-
एणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असं-
खेज्जइभागे । तत्थ णं वहवे धूमप्पजापुद्विणेरइया परि-
वसंति । काला, कालाभासा, गंभीरलोमहरिसा, जीमा,
उत्तामणगा, परमकिण्हा वण्णेणं पणत्ता समणउसो ! ।
ते णं निच्चं जीया निच्चं तत्था निच्चं तमिया निच्चं उ-
व्विग्गा निच्चं परममुजसंवच्चं नरगजयं पच्चणुव्वमवा-
णा विहरंति ।

कहिं णं भंते ! तमप्पभापुद्विणेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पणत्ता ! । गोयमा ! तमापुद्वीए सोल्लसुत्तरजोयणस-
यसहस्सवाहत्ताए उवरि एगं जोयणसहस्सं उगाहिता, हेट्ठा
चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्जे चोहसुत्तरे जोयणसहस्से ।
एत्थ णं तमप्पजापुद्विणेरइयाणं एगे पंचूणे नरगावाससय-
सहस्से हवंतीति मक्खायं । ते णं नरगा अंतो वट्ठा, वाहिं च-
उरंसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निच्चंधयारतमसा ववगयग-
हचंदमूरनक्खत्तजोडसपहा मेदवसापुयपमन्नरुहिरमंसचि-
क्खिल्लित्ताणुलेवणतत्ता असुई वीसा परमदुग्धिगंधा क-
क्खरुफासा दुरहियासा असुभा नरगा असुजा नरगेषु वेय-
णाओ । एत्थ णं तमापुद्विणेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा
पणत्ता । उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लो-
यस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे ।
तत्थ णं वहवे तमप्पजापुद्विणेरइया परिवसंति । काला, का-
लाभासा, गंभीरलोमहरिसा, जीमा, उत्तामणगा, परमकिण्हा
वण्णेणं पणत्ता समणउसो ! । ते णं निच्चं जीया निच्चं त-
त्था निच्चं तमिया निच्चं उव्विग्गा निच्चं परममुजसंवच्चं
नरगजयं पच्चणुव्वमवाणा विहरंति । कहिं णं भंते !
तमतमापुद्विणेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा प-
णत्ता । गोयमा ! तमतमापुद्वीए अट्ठारसुत्तरजोयणसयसहस्स-
वाहत्ताए उवरि अष्टेवणजोयणसहस्सां उगा-
हिता, हेट्ठा वि अष्टेवणजोयणसहस्सं वज्जित्ता, म-
ज्जे तिष्ठि जोयणसहस्सेसु । एत्थ णं तमतमापुद्विणेरइ-
याणं पज्जत्तापज्जत्ताणं पंचदिमि पंच आणत्तरा महम्म-
हाजगा महानिरया पणत्ता । ते जहा-काझे, महाकाझे,
रोरुए, महारोरुए, अपइट्ठाणे । ते णं नरगा अंतो वट्ठा, वाहिं
चउरंसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया, निच्चंधयारतमसा वव-
गयगहचंदमूरनक्खत्तजोडसपहा मेयपूयवमारुहिरमंसचि-
क्खिल्लित्ताणुलेवणतत्ता असुई वीसा परमदुग्धिगंधा

कक्खनकासा दुरहियासा असुजा नरगा असुजा नरगेसु
वेअणाओ । एत्थ एं तमतमापुढविनेरइयाणं ठाणा पणत्ता ।
उववाएणं ढोयस्स असंखेज्जइभाए, समुघाएणं ढोयस्स
असंखेज्जइजाए, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभाए । त-
स्य एं वहवे तमतमापुढविनेरइया परिवसंति । काला, काला-
जासा, गंजीरडोमहरिसा, जीमा, उत्तासण्या, परमकिहा
वखेणं पणत्ता समणाउसो ! । ते णं निच्चं भीया निच्चं
तत्था निच्चं उव्विग्गा निच्चं परमममुभसंवच्चं नरगभयं प-
च्चलुज्जवमाणा विहरंति ।

“ आसीयं वत्तीसं, अट्ठावीसं च होइ वीसं च ।

अट्ठारस सोलसगं, अट्ठत्तरभेव हेट्ठिमया ॥ १ ॥

अट्ठत्तर वत्तीसं, छुव्वीसं चैव सयसहस्सं तु ।

अट्ठारस सोलसगं, चोइसमाहेयं तु ढट्ठीए ॥ २ ॥

अप्पतिवन्न सहस्सा, उवरिमहो वज्जिज्जण तो जणियं ।

मज्जे उ तिसु सहस्से-सु होति नरगा तमतमाए ॥ ३ ॥

तीसा य पन्नवीसा, पन्नरस दसेव सयसहस्साइ ।

तिन्नि य पंचूणेगं, पंचेव अणत्तरा नरगा ॥ ४ ॥ ”

कहि एं भंते ! पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पज्जत्ताप-
ज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ? । गोयमा ! उल्लोए तदेकदे-
सभाए, अट्ठोडोए तदेकदेसभाए, तिरियलोए अगणेसु
तलाएसु नदीसु दहेसु बावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु
मुंजादियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु विलपंति-
यासु उज्झरेसु निज्जरेसु चिद्धलेसु पद्धलेसु वप्पिणेसु दीवेसु
समुद्देशु सव्वेसु चैव जलासएसु जलट्ठाणेषु । एत्थ एं पं-
चिदियतिरिक्खजोणियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण-
त्ता । उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुघाएणं ढो-
यस्स असंखेज्जइजागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइजागे ।

कहि एं भंते ! मणुस्साणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा
पणत्ता ? । गोयमा ! अंतोमणुस्सखित्ते पणयाट्ठीसाए
जोयणसयसहस्सेसु अट्ठाइज्जेसु दीवसमुद्देशु पन्नरससु
कम्मचूमीसु तीसाए अकम्मचूमीसु अप्पन्नाए अंतरदीवेसु ।
एत्थ णं मणुस्साणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । उ-
ववाएणं लोयस्स असंखेज्जइजागे, समुघाएणं सव्वडोण,
सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइजागे ।

कहि एं भंते ! भवणवासीणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पणत्ता ? , कहि एं जवणवासी देवा परिवसंति ? । गो-
यमा ! इमीने रयणप्पन्नाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसय-
सहस्सवाहट्ठाए उवरि एगं जोयणसहस्सं उग्गाहित्ता, हेट्ठा
चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्जे अट्ठत्तरि जोयणसय-
सहस्सं, एत्थ णं जवणवासीणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं

सत्त भवणकोमीओ वावत्तरिं च जवणावाससयसहस्सा
हवंतीति मक्खायं । ते एं भवणा वाहिं वट्ठा, अंतो स-
मचत्तरंसा, अहे पुक्खरकनियासंठाणसंठिया उक्किंततर-
विउदगंजीरखातफट्ठिहा पागारट्ठालयकवान्तोरणपकि-
दुवारदेसभागा जंतसयग्घिमुसलत्तुसंमिपरिवारिया अ-
उज्जा सया जया सया अजेया सदा गुत्ता अरुयाद्वकोट्ट-
रइया अरुयाद्वकवयणमाट्ठा खेमा सिवा किंकरामरंमो-
वरक्खिया लाउट्ठोइयमहिया गोसीसत्तरसरत्तचंदनदह-
रदिन्नपंचंगुद्वितत्ता उवचियचंदणकत्तसा चंदणधरुसुक-
यतोरणपकिदुवारदेसजागा आसत्तोसत्तविज्जलवट्ठवग्घा-
रियमट्ठदामकत्तावा पंचवन्नसरससुरभिमुक्कपुक्कपुंजोव-
यारकत्तिया काट्ठागुरुपवरकुंदुरुक्कनुरुक्कधूवमधमधंतगंधु-
याभिरामा मुगंधवरमंधगंधिया गंधवट्ठीचूया अच्छरगण-
संघसंकिन्ना दिव्वतुम्हियसहमंप्पदिक्का सव्वरयणामया अ-
च्छा सण्हा ट्ठाहा घट्ठा मट्ठा खीरया निम्मट्ठा निप्पंका
निक्कंरुच्छाया सप्पभा सभिरिया सज्जोया पासादीया
दरिसणिज्जा अनिरुवा पाडिरुवा । एत्थ एं जवणवासी-
णं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । उववाएणं
ढोयस्स असंखेज्जइभागे, समुघाएणं ढोयस्स असंखे-
ज्जइजागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइजागे । तत्थ णं
वहवे जवणवासी देवा परिवसंति ।

तं जहा-

“असुरा नागसुवन्ना, विज्जू अग्गी य दीव उदही य ।

दिसि पवणथणियणामा, दसहा एए भवणवासी ॥ १ ॥ ”

चूरामणिमज्जरयणचूसणा फणिगरुल्लवडरपुष्पकलसंकि-
उप्फेसा सीहमगरमयंकअस्सवरवच्चमाणनिज्जुत्तचित्ताचिंध-
मता मुरुवा महिद्धिया महज्जुत्तिया महायसा महावट्ठा
महाणुजावा महासोक्खा हारविराइयवत्था करुगतु-
डिययंभियत्तुया अंगदकुंरुल्लमट्ठगंरुत्तलकषपीढधारी वि-
चित्तहत्थाजरणा विचित्तमाट्ठामउल्लिमज्जा कट्ठाणगपव-
रवत्थपरिहिया कट्ठाणगपवरमट्ठाणुलेवणधरा भासुरवोदी
पट्ठंभवणमालधरा दिव्वेणं वखेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं
फासेणं दिव्वेणं संघयणेणं दिव्वेणं संठाणेणं दिव्वाए इ-
ट्ठाए दिव्वाए जुत्तीए दिव्वाए पन्नाए दिव्वाए टायाए दि-
व्वाए अचीए दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेस्साए दस दिसाओ
उज्जोवेमाणा पन्नासेमाणा, ते एं तत्थ साणं साणं भवणा-
वाससयसहस्साणं साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं साणं
साणं तायत्तीसाणं साणं साणं लोगपाट्ठाणं साणं साणं
अग्गमहिंसीणं साणं साणं परियाणं साणं साणं अणीयाणं
साणं साणं अणीयाहिंसीणं साणं साणं आयरक्खदेवसाह-

तत्प्राणमजलिमज्जा कक्षाणमपवरवत्थपरिहिंया कक्षाणम-
पवरमज्जाणुत्तेवणपग जासुरवोदी पत्तां नमादधरा दिव्वेणं
वक्खेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संघय गण दि-
व्वेणं संठाणेणं दिव्वाए इच्छीए दिव्वाए जुईए दिव्वाए भासाए
दिव्वाए ङायाए दिव्वाए पहाए दिव्वाए अच्चीए दिव्वेण एए-
णं दिव्वाए लेसाए दसदिसाओ उज्जोवेमाणा पजासेमाणा ।
ते ण तत्थ साणं साणं जवणावाससयसइस्साणं साणं साणं
सामाणियसाहस्सीणं साणं साणं तायत्तीसाणं साणं स.णं
दोगपाद्वानं साणं साणं अगमहिंसीणं साणं साणं परिसाणं
साणं साणं अणीयाणं साणं साणं अणीयाहिंवीणं साणं
साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नैसिं च वहुणं जवणावा-
सीणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं पारेवच्चं सामित्तं
भट्ठित्तं महत्तरगतं आणईसरसेणावच्चं करेमाणा पा-
लेमाणा मइया हयनट्टगीयवाइयत्तंत। तत्तत्तालतुमियघण-
मुदंगपकुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भेगजोगाइं जुंजेमाणा वि-
हरंति । चमरवत्तिणो इत्थ दुवे असुरकुमारिदा असुरकु-
मारयाणो परिव्रमंति । काट्ठा, महानं। लसरिसा, नीलगुत्ति-
यगवत्तइयसी, कुसुमप्पगाना, वियसियनयवत्तनिम्मलेभीसि-
यरत्तत्तनयणा गरुडाययउज्जुत्तंगनासा उवचियसिद्वप्पवा-
द्वविंफलसन्धिहारेणा पंरुससिसगलविमलनिम्मल-
दहिंघणसंखगांखीरकुंददगरयमुणालियाधवत्तदंतसेदी हु-
यवहुणिच्छंतथोयत्तत्तवणिज्जरत्तत्तत्तालुजीहा अंजण-
घणकांसणरुयगरमणिज्जनिं चकैसा वामेयकुंददधरा अइ-
चंदणाणुत्तिगता ईसीसिन्धिपुप्फप्पगासाइं अमंकिन्धि-
ट्ठाइं मुहुमाइं वत्थाइं पवरपरिहिंया, वयं च पदमं समइकंता,
विइयं च असंपत्ता, जइ जोज्जणे वट्टमाणा तलमंगयतुमि-
यपवरचूसणनिम्मलनिरयमाणिरयणमंमियज्जुया दसमु-
हामंदिहउगहत्त्या चूदामणिविचित्तचिंघगता मुरूवा मदि-
द्धिया महज्जुइया महायसा महव्वला महाणुत्तागा महासो-
क्खा हारविराइयत्त्या कम्पयतुडिययंभियज्जुया अंगयैकुं-
दलमट्टगंतलकळप। दधार । विचित्तहत्त्याचरणा विचित्त-
मालामज्जिमज्जा कक्षाणमपवरवत्थपरिहिंया कक्षाणमप-
वरमज्जाणुत्तेवणपरा भासुरवोदी पदंवेवणमादधरा दिव्वेणं
वक्खेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संघयणेणं
दिव्वेणं संठाणेणं दिव्वाए इच्छीए दिव्वाए जुईए दिव्वाए
भासाए दिव्वाए ङायाए दिव्वाए पहाए दिव्वाए अच्चीए
दिव्वेणं एएणं दिव्वाए लेसाए दसदिसाओ उज्जोवेमा-
णा पजासेमाणा । ते णं तत्थ साणं साणं भवणावासस-
यसइस्साणं साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं साणं
साणं तायत्तीसाणं साणं साणं दोगपालाणं साणं साणं

अग्गमहिंसीणं साणं साणं परिमाणं साणं साणं अणीया-
णं साणं साणं अणीयाहिर्वर्णं साणं साणं आयरक्ख-
देवमाहस्सीणं, अन्नेसिं च वहुणं भवणवासीणं देवाण
य देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं
आणार्इमरमेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे महया हयनट्टगी-
यवाइयतंतीतन्नतालतुडियघणमुडंगपकुप्पवाइयरवेणं दि-
व्वाइं भोगजोगाइं भुंजेमाणा विहरंति ।

कहि णं जंते ! दाहिणिद्व्याणं असुरकुमारदेवाणं पज्ज-
त्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता !, कहि णं भंते ! दा-
हिणिद्व्या णं असुरकुमारा देवा परिवसंति ! गोयमा !
जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमांसे र-
यणप्पजाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्मवाह-
द्व्याए उवरि एगं जोयणसहस्सं उग्गाहिच्चा, हेट्ठा चेगं
जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्जे अट्ठहत्तरिजोयण-
सयमहस्से । एत्थ णं दाहिणिद्व्याणं असुरकुमाराणं देवा-
णं देवीण य चोत्तीमं जवणावाससयसहस्सा इवंतीति
मक्खायं । ते णं जवणा वाहिं वट्ठा, अंतो चउरंसा, सो
चेव वणओ० जाव पभिरूवा । एत्थ णं दाहिणिद्व्याणं
असुरकुमारदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ।
तिमु वि लोगस्स अमंखेज्जइभागे । तत्थ णं वडवे दाहि-
णिल्ला असुरकुमारदेवा देवाओ परिवसंति । काला, छो-
हियक्खा तहेव० जाव जुंजेमाणा विहरंति । एवं सव्वत्थ
जाणियव्वं जवणवासीणं ।

चमरे इत्थ असुरकुमारिंदे असुरकुमारराया परिवसंति ।
कात्ते महानीलसरिसे० जाव पहावेमाणे, सेणं तत्थ चउ-
त्तीसाए जवणावाससयसहस्माणं चउसट्ठाए सामाणिय-
साहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसमाणं चउएहं लोग-
पाट्ठाणं पंचएहं अग्गमहिंसीणं सपरिवाराणं तिएहं परि-
साणं सत्तएहं अणीयाणं सत्तएहं अणीयाहिर्वर्णं च-
उएहं च चउमट्ठीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च
वहुणं दाहिणिद्व्याणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं पोरे-
वच्चं० जाव विहरंति ।

कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं
पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता !, कहि णं भंते ! उ-
त्तरिल्ला असुरकुमारा देवा परिवसंति ! गोयमा ! जं-
बुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरणं इमांसे रयण-
प्पजाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए
उवरि एगं जोयणसहस्सं उग्गाहिच्चा, हेट्ठा चेगं जोयणस-
हस्सं वज्जित्ता, मज्जे अट्ठहत्तरिजोयणसयमहस्से । एत्थ
णं उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं देवीण य त्रीसं

जवणावाससयसहस्सा इवंतीति मक्खायं । ते णं भव-
णा वाहिं वट्ठा, अंतो चउरंसा, सेसं जहा दाहिणिद्व्याणं०
जाव विहरंति । वली इत्थ वडरोयणिंदे वडरोयणराया प-
रिवसंति, कात्ते महानीलसरिसे० जाव पचासेमाणे, से णं
तत्थ तीसाए भवणावाससयसहस्साणं सट्ठीए सामा-
णियमाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसमाणं चउएहं
लोगपालाणं पंचएहं अग्गमहिंसीणं सपरिवाराणं तिएहं
परिमाणं सत्तएहं अणीयाणं सत्तएहं अणीयाहिर्वर्णं
चउएहं सट्ठीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च
वहुणं उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाण य देवीण
य आहेवच्चं पोरेवच्चं० जाव कुव्वमाणे विहरंति ।

कहि णं भंते ! नागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्ज-
त्ताणं ठाणा पणत्ता !, कहि णं जंते ! नागकुमारा देवा
परिवसंति ! गोयमा ! इमांसे रयणप्पजाए पुढवीए अ-
सीउत्तरजोयणसयसहस्मवाहद्व्याए, उवरि एगं जोयणसह-
स्सं वज्जित्ता, मज्जे अट्ठहत्तरिजोयणसयसहस्से । एत्थ
णं नागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं चुलसीइजवणा-
वाममयसहस्सा इवंतीति मक्खायं । ते णं भवणा वाहिं
वट्ठा, अंतो चउरंसा० जाव पभिरूवा । तत्थ णं नागकुमा-
राणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । तिसु वि लोगस्स
असंखेज्जइभागे । तत्थ णं वडवे नागकुमारा देवा परिवसंति
महिद्विया महज्जुइया सेसं जहा ओहियाणं० जाव विहरंति ।
धरणजूया एंदा एत्थ पुवे नागकुमाररायाणो परिवसंति म-
हिद्विया, सेमं जहा ओहियाणं० जाव विहरंति । कहि णं भंते !
दाहिणिद्व्याणं नागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठा-
णा पणत्ता !, कहि णं भंते ! दाहिणिद्व्या णं नागकुमारा
देवा परिवसंति ! गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स
दाहिणेणं इमांसे रयणप्पजाए पुढवीए असीउत्तरजोयण-
सयसहस्सवाहल्लाए, उवरि एगं जोयणसहस्सं उग्गाहिच्चा
हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्जे अट्ठहत्तरिजोयण-
सयमहस्से । एत्थ णं दाहिणिद्व्याणं नागकुमाराणं देवाणं चो-
यालीसं भवणावाससयसहस्सा इवंतीति मक्खायं । ते णं
भवणा वाहिं वट्ठा० जाव पभिरूवा । एत्थ णं दाहिणिद्व्याणं
नागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता, तिसु
वि लोगस्स असंखेज्जइभागे । एत्थ णं वडवे दाहिणिद्व्या णं
नागकुमारा देवा परिवसंति महिद्विया० जाव विहरंति । धरणे
एत्थ नागकुमारिंदे नागकुमारराया परिवसंति महिद्वीए०
जाव पचासेमाणे, से णं तत्थ चोयालीसाए भवणावास-
सयमहस्साणं उएहं सामाणियसाहस्सीणं तायत्तीसाए
तायत्तीसमाणं चउएहं लोगपालाणं उएहं अग्गमहिंसीणं

सपरिवारानं तिहं परिसाणं सत्तएहं अणीयाणं सत्त-
एहं अणीयाद्विर्वेणं चञ्चीसाए आयरक्खदेवमाहस्मीणं,
अन्नेसिं च बहूणं दाहिणिज्झाणं नागकुमाराणं देवाणं य
देवीणं य आहेवचं पेरिवच्चं जाव कुवमाणे विहरंति ।

कहिं णं जंते ! उत्तरिज्झाणं नागकुमाराणं देवाणं पज्ज-
त्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता ? , कहिं णं भंते ! उत्तरिज्झा
नागकुमारा देवा परिवसंति ! गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मं-
दरस्स पव्वयस्स उत्तरंणं इमीसे रयणप्पत्ताए पुढवीए
असीउत्तरजोयणमयसहस्सवाहस्साए उवरि एगं जोयण-
सहस्सं ओगाहिता, हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता,
मज्जे अट्ठहत्तरजोयणसयसहस्से । एत्थं णं उत्तरिज्झाणं
नागकुमाराणं देवाणं चत्तालीसं भवणावाससयसहस्सा
हवंतीति मक्खायं । ते णं भवणा वाहिं वट्ठा, सेसं जहा
दाहिणिज्झाणं जाव विहरंति । भूयाणंदे इत्थं नागकुमारिदे
नागकुमारराया परिवसं महिह्मिणं जाव पजामेमाणे, से णं
तत्थं चत्तालीसाए भवणावाससयसहस्साणं आहेवच्चं
जाव विहरइ ।

कहिं णं जंते ! सुवस्सकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पणत्ता ? , कहिं णं भंते ! सुवस्सकुमारा देवा प-
रिवसंति ! गोयमा ! इमीसे रयणप्पत्ताए पुढवीए जाव
एत्थं णं सुवस्सकुमाराणं देवाणं वावत्तरिजवणावाससय-
सहस्सा हवंतीति मक्खायं । ते णं भवणा वाहिं वट्ठा जाव
पमिस्सा, तत्थं णं सुवस्सकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्ज-
त्ताणं ठाणा पप्पत्ता । तिसु वि जोगस्स असंखेज्जभागे ।
तत्थं णं बहवे सुवस्सकुमारा देवा परिवसंति महिह्मिया, सेसं
जहा ओहियाणं जाव विहरंति । वेणुदेवे वेणुदादी य
इत्थं दुवे सुवस्सकुमारिदा सुवस्सकुमाररायाणो परिवसंति,
महिह्मिया जाव विहरंति ।

कहिं णं जंते ! दाहिणिज्झाणं सुवस्सकुमाराणं देवाणं
पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता ? , कहिं णं भंते ! दाहिणिज्झा
सुवस्सकुमारा देवा परिवसंति ! गोयमा ! इमीसे जाव म-
ज्जे अट्ठहत्तरजोयणसयसहस्से । एत्थं णं दाहिणिज्झाणं
सुवस्सकुमाराणं अट्ठत्तीसं भवणावाससयसहस्सा हवंती-
ति मक्खायं । ते णं भवणा वाहिं वट्ठा जाव पमिस्सा ।
तत्थं णं दाहिणिज्झाणं सुवस्सकुमाराणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पप्पत्ता । तिसु वि जोगस्स असंखेज्जभागे । एत्थं
णं बहवे सुवस्सकुमारा देवा परिवसंति । वेणुदेवे इत्थं सु-
वस्सिदे सुवस्सकुमाररायाणो परिवसंति, सेसं जहा नाग-
कुमाराणं ।

कहिं णं जंते ! उत्तरिज्झाणं सुवस्सकुमाराणं देवाणं प-

ज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता ? , कहिं णं जंते ! उत्तरिज्झा
सुवस्सकुमारा देवा परिवसंति ! गोयमा ! इमीसे रयणप्प-
त्ताए जाव एत्थं णं उत्तरिज्झाणं सुवस्सकुमाराणं वत्तव्व-
या जणिया, तहा सेसाणं वि चोइसएहं इंदाणं भाणिय-
व्वा; नवरं भवणनाणत्तं इंदाणं नाणत्तं वप्पेण नाणत्तं प-
रिहाणनाणत्तं च इमाहिं गाहाहिं अणुगंतव्वं-

“ चोवट्ठी अमुराणं, चुलसीती चेव होइ नागाणं ।
वावत्तरि सुवप्पे, वाउकुमाराणं छप्पत्ती ॥ १ ॥
दीवदिमानुदहीणं, विज्जुकुमारिदणियमग्गीणं ।
अएहं पि जुवल्याणं, छावत्तरिमो सयसहस्सा ॥ २ ॥
चोत्तीसा चोयाला, अमर्तासं होइ सयसहस्साइ ।
पप्पा चत्तालीसा, दाहिणओ होति भवणाइ ॥ ३ ॥
तीसा चत्तालीसा, चोत्तीसं चेव सयसहस्साइ ।
छायाज्ञा वत्तीसा, उत्तरओ होति भवणाइ ॥ ४ ॥
चउसट्ठी सट्ठी खलु, उच्च सहस्सा उ अमुरवज्जाणं ।
सामाणियाउ एए, चउगुणा आयरक्खाओ ॥ ५ ॥
चमरे परेणं तह वे-णुदेवहरिकंतअग्गितीहे य ।
पुप्पे जज्जंते य, अमिए वेत्तेवं घोसे य ॥ ६ ॥
वलि जूयाणंदे वे-णुदालिहरिसहसग्गिमाणवविसिद्धे ।
जज्जप्पने अमियवाहेणं, पभंजणे वा महाघोसे ॥ ७ ॥ ”
उत्तरिज्झाणं जाव विहरंति ।

“ कात्ता अमुरकुमारा, नागा उदही य पंहरा दो वि ।
वरकणगणिहसगोरा, होति सुवप्पा दिसा थणिया ॥ १ ॥
उत्तक्तकणगवप्पा, विज्जू अग्नी य होति दीवा य ।
सामा पियंगुवप्पा, वाउकुमारा मुण्यव्वा ॥ २ ॥
अमुरसु होति रत्ता, सीलिधप्पुप्फभायणा उदही ।
आसासयवसणधरा, होति सुवप्पा दिसा थणिया ॥ ३ ॥
नीलाणुरागवसणा, विज्जू अग्नी य होति दीवा य ।
संजाउणुरागवसणा, वाउकुमारा मुण्यव्वा ॥ ४ ॥ ”

कहिं णं भंते ! वाणमंतराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पप्पत्ता ? , कहिं णं जंते ! वाणमंतरा देवा परिवसं-
ति ! गोयमा ! इमीसे रयणप्पत्ताए पुढवीए रयणामयस्स
कंडयस्स जोयणसहस्सवाहस्सस उवरि एगं जोयणसयं
ओगाहिता, हिट्ठा वि एगं जोयणसयं वज्जित्ता, मज्जे अट्ठसु
जोयणसएसु । एत्थं णं वाणमंतराणं देवाणं तिरियम-
संखेज्जाओ भोमेज्जानगरावाससयसहस्सा हवंतीति
मक्खायं । ते णं भोमेज्जा एगरा वाहिं वट्ठा, अंतो चउरंसा,
अहे पुक्खरकन्निवासंठाणसंठिया, उकिअंतरविउल्लगं-
भीरखायफइहा पासाउट्ठाहयक्खकवोरणपमिज्जुवारदे-

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions and activities. It emphasizes that proper record-keeping is essential for transparency and accountability, particularly in financial matters. The text outlines various methods for organizing and storing data, including digital databases and physical filing systems. It also mentions the need for regular audits and reviews to ensure the integrity and accuracy of the information.

2. The second section focuses on the role of communication in achieving organizational goals. It highlights the importance of clear and concise communication, both internally and externally. The text provides examples of effective communication strategies, such as regular team meetings, open-door policies, and the use of various communication channels like email, phone, and face-to-face interactions. It also discusses the importance of listening and understanding the needs and concerns of all stakeholders.

3. The third part of the document addresses the challenges of managing a large and diverse workforce. It identifies common issues such as communication barriers, cultural differences, and varying levels of motivation. The text offers practical solutions and strategies to overcome these challenges, including providing training and development opportunities, fostering a positive work environment, and implementing flexible work arrangements. It also emphasizes the importance of leadership in guiding and motivating the team.

4. The final section discusses the importance of innovation and continuous improvement in a rapidly changing business environment. It encourages organizations to embrace change and seek out new opportunities for growth and development. The text provides examples of innovative practices and technologies that can be used to improve efficiency and productivity. It also mentions the importance of staying up-to-date with industry trends and best practices.

उत्तङ्गिणां पुत्रा ? । गोयमा ! जदेव दाहिणिद्व्याणं
वत्तव्या, तदेव, उत्तरिद्व्याणं पि, नवरं मंदरस्स पव्वयस्स
उत्तरेणं महाकाले जत्य पिनाइंते पिनायराया परिवसति०
जाव विहरति । एवं जहा पितायाणं तहा ज्ञयाणं पिंजाव
गंधव्याणं, नवरं इंदेसु नाणत्तं भाणियव्वं, इमेणं पि विहिणा
ज्ञयाणं मुरुवपक्खिवा, जवत्ताणं पुण्णभदमाणिभदा,
रक्खसाणं जीममहाजीमा, किन्नराणं किन्नरकिंपुरिसा, किं-
पुरिसाणं सप्पुरिममहापुरिमा, महोरगाणं अइकायमहाकाया,
गंधव्याणं गीतरई गीतजमा० जाव गोयजसे विहरति ।

“ कादे य महाकाले, मुरुव पक्खिवा पुण्णजदे य ।
अमरवइ माणजदे, जीमे य तहा महाभीमे ॥१॥
किन्नर किंपुरिसे खल्लु, सप्पुरिमे खल्लु तहा महापुरिसे ।
अइकाए महाकाए, गीयरती चेव गोयजसे” ॥२॥ विहरति ।
कहि णं भंते ! अणवन्नियाणं देवाणं ठाणा पण-
त्ता ? ; कहि णं भंते ! अणवन्निया देवा परिवसंति ? । गोयमा !
इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए रयणा मयस्स कंमयस्स जोयण-
सहस्सवाहल्लस्स ववरि हिट्ठा य एगं जोयणसयं वज्जित्ता,
मज्जे अट्ठसु जायणसएमु, एत्थ णं अणवन्नियाणं देवाणं ति-
रियमसंखिज्जा जवणा वामसयसहस्सा हवंतीति मक्खायं ।
ते णं जाव पडिस्सा, एत्थ णं अणवन्नियाणं देवाणं ठाणा
पणत्ता । उववाएणं लोगस्स असंखेज्जइजागे, समुग्घाएणं
लोगस्स असंखेज्जइभागे, मट्ठाणेणं लोगस्स असंखेज्जइ-
भागे । तत्थ णं अणवन्निया देवा परिवसंति, महिद्धिया जहा
पिताया० जाव विहरति, सन्निद्धियसामाणा, इत्थ डुवे अणव-
न्निडा अणवन्नियकुमाररायाणो परिवसंति महिद्धिया, जहा
कादमहाकाद्या, एवं जहा कालमहाकालाणं दोएइं पि
दाहिणिद्व्याणं उत्तरिद्व्याणं य जणिआ, तहा संनिद्धिय-
सामाणाणं पि भाणियव्वं ॥

संगहणिगाहा-

“अणवन्निणं पणवन्निणं, इतिवाइए भूयवाइए चेव ।
कंदिएं य महाकंदिएं, कोहंइए पयंगदेवा य ॥१॥ ”

इमे इंदा-

“संनिहिए सामाणिएं, धाइ विधाए इसी य इतिवाड्ढे ।
ईसेरं महमेरे वि य, इवइ सुवत्थे विमाड्ढे य ॥ १ ॥
हासे हासरई वि य, सेए य भवे तहा महासेए ।
पयगे पयगपए वि य, नेयव्वा आणुपुव्वोए ॥ २ ॥ ”
कहि णं भंते ! जोइसियाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा
पणत्ता ? , कहि णं भंते ! जोइसिया देवा परिवसंति ? ।
गोयमा ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जा-
ओ जूमिजागाओ सत्तएउए जोयणसए उहं उप्पइत्ता,

दसुत्तरं जोयणसयं वाहंते, तिरियमसंखिज्जं जोइसविमए ।
एत्थ णं जोइसियाणं देवाणं तिरियमसंखिज्जा जोइसिय-
विमाणा वाससयसहस्सा हवंतीति मक्खायं । ते णं विमा-
णा अट्ठकविट्ठगसंठाणसंठिया सव्वफालियामया अइड-
गयमुसियपहसिया इव विविहमणिकणगरयणभत्तिविच्चा
वाउच्छूतविजयवेजयंतीपमाणा उच्चाइच्छत्तकलिया तुंगा
गगनतल्लमहिंघमाणासिहरा जाइंतररयणपंजरुमीलिय व्व
मणिकणगयभियागा विचसियसयपत्तपोररीया तिलगर-
यणप्पचंदविच्चा नानामणिमयदामालंक्रिया अंतो वाहि च
सएहा तवणिज्जइलवाड्ढया एत्थमा मुइफासा ससिरीय-
रूवा पासईया दरिसणिज्जा अनिरूवा पक्खिवा, एत्थ णं
जोइसियाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ।
तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइजागे । तत्थ णं वहुं च जोइसिया
देवा परिवसंति । तं जहा-वहस्सई, चंदा, सूरा, मुक्का, साणि-
च्छरा, राहुभूमकेतुवुधा, अंगारगा, तत्ततवणिज्जकणगवन्ना
जे महा जोइसिस्मि चारं चरंति, केतु य गतिरइया अट्ठावी-
सइविहा य नक्खत्ता देवयगणा नाणासंठाणसंठियाओ य
पंचवन्नाओ तारयाओ वि य तेयलेस्साचारिणो अविस्सा-
ममंरुगई पत्तेयं णामंकपगडियविधमवन्ना महिद्धिया० जाव
पभासेमाणा, ते णं तत्थ साणं साणं विमाणावाससयसह-
स्साणं साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं साणं साणं अ-
ग्गमहिंसीणं सपरिवाराणं साणं साणं परिसाणं साणं साणं
अणीयाणं साणं साणं अणीयाहिर्वइणं साणं साणं
आयरक्खदेवसाहस्सीणं अणेसि च वहुणं जोइसियाणं
देवाणं य देवीणं य आहेवच्चं० जाव विहरंति । चंदिमं-
सूरिया य, एत्थ डुवे जोइसिंदा जोइसियरायाणो परि-
वसंति महिद्धिया० जाव पजासेमाणा, ते णं तत्थ साणं
साणं जोइसियविमाणावाससयसहस्साणं चउएइं मामाणि-
यसाहस्सीणं चउएइं अग्गमहिंसीणं सपरिवाराणं तिहं
परिसाणं सत्तएइं अणीयाणं सत्तएइं अणीयाहिर्वइणं
सोवसएइं आयरक्खदेवसाहस्सीणं जोइसियाणं देवाणं
य देवीणं य आहेवच्चं० जाव विहरंति ।

कहि णं जंते ! वेमाणियाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पणत्ता ? , कहि णं जंते ! वेमाणिया देवा परिवसंति
? । गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणि-
ज्जाओ जूमिजागाओ उहं चंदिमसूरियगहनक्खत्त-
तारारूपाणं वहुं च जोयणसयाइं वहुं च जोयणसहस्साइं
बहुगाओ जोयणकोमीओ बहुगाओ जोयणकोमाको-
मीओ उहं दूरं उप्पइत्ता, एत्थ णं सोहम्पीसाणसर्ग-
कुमारमहिंदवंभलोगतंतगमहासुक्कसहस्सारआणयपाणय-

आरण्यच्युयगेविज्जाणुत्तरेसु तत्थ इत्थ णं वेमाणियाणं देवाणं चउरासीविमाणसयसहस्सा सत्ताणउईजवे सहस्साओ तेवीसं विमाणा हवन्तीति मक्खायं । ते णं विमाणा सव्वरयणामया अत्था सएहा लट्ठा घट्ठा मट्ठा नीरया निम्मला निप्पंका निक्कंकरुच्चाया सप्पहा ससिरीया स-उज्जोया पासादीया दरिमाणिज्जा अनिरुवा पनिरुवा, इत्थ णं वेमाणियाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पष्त्ता । तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे वेमाणिया देवा परिवसंति । तं जहा-सोहम्मसाणस-णकुमारमहिदवभलोगव्रंतगमहासुकसहस्सारआणयपाण-यआरण्यच्युयगेविज्जगाणुत्तरोववाइया देवा, ते णं मि-यमहिंसवराहसीहङ्गगददुहुरहयगयच्युयगखगउसजंकवि-मिपागानियचिधमउडा पसदिलवरमउहतिरीरुधारिणो बरकुंरुज्जोइयाणणा मउरुदित्तिसिरया रत्ताभा पउमप्पह-गोरा जासेया सुहवखगंधपासा उत्तमवेउव्विणो पवर-वत्थगंधमट्ठाणुलेवणधरा महिहिया महज्जुइया महायसा मंहव्वज्जा महाणुभागा महासोक्खा हारविराइयवच्चा क-डंगतुडियंभियच्युया अंगदकुंरुदमचंगरुतलकषपीधधारं । विचित्तदत्थाभरणा विचित्तमात्रामउलं । कल्लाणपवरवत्थ-परिहिया कल्लाणगपवरमट्ठाणुलेवणा जासुरवोदी पलंबव-णमात्रधरा दिव्वेणं वनेणं, दिव्वेणं गंधेणं, दिव्वेणं फासेणं, दिव्वेणं संघयणेणं, दिव्वेणं संठाणेणं, दिव्वाए इट्ठीए, दि-व्वाए जूईए, दिव्वाए पजाए, दिव्वाए छायाए, दिव्वाए अ-ब्बीए, दिव्वेणं तेएणं, दिव्वाए लेसाए दसदिसाओ उज्जोवे-माणा पजासेमाणा, ते णं तत्थ साणं साणं विमाणावासस-यसहस्साणं साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं साणं साणं तायत्तीसगाणं साणं साणं लोगपालाणं साणं साणं अग-महिंसीणं सपरिवाराणं साणं साणं परिसाणं साणं साणं अणीयाणं साणं साणं अणीयाहिवईणं साणं साणं आय-रक्खदेवसाहस्सीणं अन्नेसिं च बहूणं वेमाणियाणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं सामिच्चं भट्ठित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणा पालेमाणा मट्ठया हयनह-गीयवाइयतंतीतल्लताल्लतुमियघणमुईगपडुप्पवाइयरवेणं दि-व्वाइं जोगभोगाईं जुंजमाणे विहरंति ।

कहि णं जंते ! सोहम्मगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पष्त्ता ? ; कहि णं जंते ! सोहम्मगदेवा परिवसंति ? । गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ जूमिजागाओ च्छं चंदिमसूरियगहगणनक्खत्तताराणं बहूणि जोयणसयाइं बहूणि जोयणसहस्साइं बहूणं जोयणसयसहस्साइं बहू-

गाओ जोयणकोहीओ बहुगाओ जोयणकोडाकोमीओ उहं दूरं उप्पइत्ता एत्थ णं मोहम्मे नामं कप्पे पन्नत्ते । पातीणपमीणायते उदीणदाहिणवित्थिन्ने अरुचंदसं-ठाणसंठिए अच्चिमात्रिभासरासिवन्नाजे असंखेज्जाओ जोयणकोमीओ असंखेज्जाओ जोयणकोमाकोमीओ आयामविकखंजेणं असंखेज्जाओ जोयणकोडाको-मीओ परिकखेवेणं सव्वरयणामए अत्थे सएहे हट्ठे घट्ठे मट्ठे जाव पडिरुवे । तत्थ णं सोहम्मग-देवाणं वत्तीसं विमाणावाससयसहस्सा हवन्तीति मक्खा-यं । ते णं विमाणा सव्वरयणामया अत्था० जाव पनिरुवा । तेसि णं विमाणाणं बहुमज्जदेसभाए पंच वरेंसया पष्त्ता । तं जहा-असोगवरेंसए, सत्तवन्नवरेंसए, चंपगवरेंसए, चूयवरेंसए, मज्जे तत्थ सोहम्मवरेंसए । ते णं वरेंसया सव्वरयणामया अत्था० जाव पनिरुवा, एत्थ णं सोहम्मगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पष्त्ता, तिसु वि लोगस्म असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे सोहम्मगदे-वा परिवसंति महिहिया० जाव पजासेमाणा । ते णं तत्थ साणं साणं विमाणावाससयसहस्साणं साणं साणं अ-गमहिंसीणं साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं एवं जहेव ओहियाणं तहेव एतेसिं पि जाणियव्वं० जाव आय-रक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं सोहम्मगकप्पवा-सीणं वेमाणियाणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं० जाव विहरंति । सके इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ व-ज्जपाणी पुरंदरे सयकज्ज सहस्सक्खे मघवं पाकसासणे दाहिणच्छन्नोगाहिवई वत्तीसविमाणावाससयसहस्साहिवई परावणवाहणे सुरिंदे अरयंवरवत्थधरे आलइयमात्रमउने नवहेमचारुचित्तचंचलकुंरुलविलिहिज्जमाणंने महिहिए० जाव पभासेमाणे से णं तत्थ वत्तीसाए विमाणावाससय-सहस्साणं चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं चउहं लोगपालाणं अट्टएहं अगम-हिंसीणं सपरिवाराणं तिहं परिसाणं सत्तएहं अ-णीयाणं सत्तएहं अणीयाहिवईणं चउहं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं सोहम्मकप्प-वासीणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं पो-रेवच्चं कुव्वमाणे० जाव विहरति ।

कहि णं भंते ! ईसाणगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठा-णा पष्त्ता ? ; कहि णं भंते ! ईसाणगदेवा परिवसंति ? । गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं इमी-से रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ जूमिजागा-ओ उहं चंदिमसूरियगहगणनक्खत्तताराणं बहूणं

जोयणसयाईं वहुईं जोयणसहस्साईं जाव उप्पइत्ता, इ-
त्य णं ईसाणे नामं कप्पे पणत्ते, पाईणपढीणायए उदी-
णदाहिणवित्थिन्ने, एवं जहा सोहम्मं जाव पणिरूवे ।
तत्थ णं ईसाणगदेवाणं अट्टावीमं विमाणावाससयसहस्सा
हवतीति मक्खायं । ते णं विमाणा सव्वरयणामया० जाव
पणिरूवा । तेसि णं बहुमज्जदेसजाए पंच वडैसगा
पणत्ता । तं जहा-अकवन्नेसए, फण्हिवन्नेसए, रयणवन्ने-
सए, ० जाव सुखवन्निमए, मज्जे इत्य ईसाणवडैसए ।
ते णं वन्नेसया सव्वरयणामया० जाव पणिरूवा । इत्य णं
ईसाणाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । तिसु
वि लोगस्स अमंखेज्जजागे, सेसं जहा सोहम्मग-
देवाणं जाव विहरंति, ईसाणे इत्य देविदे देवराया
परिवसति मृत्तपाणी वसज्जाहणे उत्तरहत्तोगाहिर्वई
अट्टावीसविमाणावाससयसहस्साहिर्वई अरयंवरवत्थधरे,
सेसं जहा सकस्स ० जाव पन्नामेमाणे, तत्थ अट्टावीमाए
विमाणावाससयसहस्साणं असीतीए सामाणियसाहस्सी-
णं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं चउएहं लोगपात्ताणं अ-
ट्टएहं अगमहितीणं सपरिवाराणं निएडं परिसाणं स-
त्तएहं अणीयाणं सत्तएहं अणीयाद्विज्जं चउएहं अ-
सीतीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अतोसि च वहुणं ई-
साणकप्पवासीणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य आहि-
वच्चं पारेवच्चं कुन्वमाणे० जाव विहरइ ।

कहि णं जंते ! सणकुमारदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पणत्ता ?; कहि णं भंते ! सणकुमारा देवा
परिवसंति ? । गोयमा ! सोहम्मस्स कप्पस्स उप्पि
सपक्खि सपक्खिदिस्सि वहुईं जोयणाईं वहुईं जोयण-
सयाईं वहुईं जोयणसयसहस्साईं बहुगाओ जोयणकोनी-
ओ बहुगाओ जोयणकोहाकोनीओ उट्ठं दूरं उप्पइत्ता,
तत्थ णं सणकुमारे नामं कप्पे पणत्ते, पाईणपढीणायए,
उदीणदाहिणवित्थिन्ने, जहा सोहम्मं कप्पे० जाव पणिरूवे ।
तत्थ णं सणकुमाराणं देवाणं वारस विमाणावाससयस-
हस्सा हवतीति मक्खायं । ते णं विमाणा सव्वरयणामया०
जाव पणिरूवा, तेसि णं विमाणाणं बहुमज्जदेसजागे पंचव-
न्नेसगा पणत्ता । तं जहा-असोगवन्नेसए, सत्तवण्वन्नेसए,
चंपगवन्नेसए, चूयवडैसए, मज्जे जत्थ सणकुमारवन्नेसए, ते
णं वन्नेसया सव्वरयणामया अट्टा० जाव पणिरूवा । तत्थ
णं सणकुमारदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ।
तिसु वि लोगस्स असंखेज्जजागे, तत्थ णं वहुवे सण-
कुमारा देवा परिवसंति महिद्धिया० जाव पन्नासेमाणा
विहरंति, नवरं अगमहितीओ यत्थि सणकुमारे, इत्य दे-

विदे देवराया परिवसइ, अरयंवरवत्थधरे, सेसं जहा सक-
स्स, से णं तत्थ वारसएहं विमाणावाससयसहस्साणं वा-
वत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं, सेसं जहा सकस्स अगम-
हितीवज्जं, नवरं चउएहं वावत्तरीणं आयरक्खदेवसाह-
स्सीणं० जाव विहरइ ।

कहि णं भंते ! माहिदाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठा-
णा पणत्ता ?; कहि णं जंते ! माहिदा देवा परिवसंति ? ।
गोयमा ! ईसाणस्स कप्पस्स उप्पि सपक्खि सपक्खिदिस्सि
वहुईं जोयणाईं० जाव बहुगाओ जोयणकोहाकोनीओ
उट्ठं दूरं उप्पइत्ता, तत्थ णं माहिदे नामं कप्पे पणत्ते, पा-
ईणपढीणायए० जाव एवं जहेव सणकुमारे, नवरं अट्ट वि-
माणावाससयसहस्सा वन्नेसया, जहा ईसाणे, नवरं मज्जे तत्थ
देविदे देवराया परिवसइ, अरयंवरवत्थधरे, एवं जहा स-
णकुमारे० जाव विहरइ, नवरं अट्टएहं विमाणावाससयस-
हस्साणं सत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं चउएहं सत्तरीणं
आयरक्खदेवसाहस्सीणं० जाव विहरइ ।

कहि णं जंते ! वंभलोगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पणत्ता ?; कहि णं जंते ! वंजलोगा देवा
परिवसंति ? । गोयमा ! सणकुमारमाहिदाणं कप्पाणं उप्पि
सपक्खि सपक्खिदिस्सि वहुईं जोयणाईं० जाव उप्पइत्ता, इत्य
णं वंजलोए नामं कप्पे पाईणपढीणायते, उदीणदाहिण-
वित्थिन्ने, पक्खिपुत्तचंदसंठाणमंठिए अविमाली भासरासि-
प्पजे, अवसेसं जहा सणकुमाराणं, नवरं चत्तारि विमाणा-
वाससयसहस्सा वन्नेसगा, जहा सोहम्मस्स वन्नेसया, नवरं
मज्जे इत्य वंजलोएवन्नेसए, इत्य णं वंजलोगाणं देवाणं
ठाणा पणत्ता । सेसं तहेव० जाव विहरति । वंभे इत्य दे-
विदे देवराया परिवसइ अरयंवरवत्थधरे, एवं जहा सण-
कुमारे० जाव विहरति, नवरं चउएहं विमाणावाससयस-
हस्साणं सट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं चउएहं य सट्ठीणं
आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अतोसि च वहुणं० जाव विहरइ ।

कहि णं जंते ! लंतगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा
पणत्ता ?; कहि णं जंते ! लंतगदेवा परिवसंति ? । गोयमा !
वंजलोगस्स कप्पस्स उप्पि सपक्खि सपक्खिदिस्सि वहुईं
जोयणसयाईं० जाव वहुईओ जोयणकोहाकोनीओ उट्ठं
दूरं उप्पइत्ता, इत्य णं लंतग नामं कप्पे पणत्ते । पाईणप-
ढीणायते जहा वंजलोए, नवरं पन्नासा विमाणावाससह-
स्सा हवतीति मक्खायं, वडैसगा जहा ईसाणवन्नेसगा, नवरं
मज्जे इत्य लंतगवडैसए देवा तहेव० जाव विहरंति, लंतग
इत्य देविदे देवराया परिवसइ, जहा सणकुमारे, नवरं प-
न्नासाए विमाणावाससहस्साणं, पन्नासाए सामाणियसाह-

स्तीणं चउण्हं पन्नासाणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अस्से-
सिं च बहुणं जाव विहरइ ।

कहि णं जंते ! महासुक्काणं देवाणं पज्जत्ताऽपज्जत्ताणं
ठाणा पसत्ता ?; कहि णं जंते ! महासुक्का देवा परिवसंति
? । गोयमा ! लंतस्स कप्पस्स उप्पि सपक्खि सपदिदिमिं
जाव उप्पइत्ता, इत्थ णं महासुक्के नामं कप्पे पसत्ते, पाई-
णपमीणायते, उदीणदाहिणवित्थिन्ने, जहा वंजलोए, नवरं
चत्तालीसं विमाणावाससहस्सा इवंतीति मक्खायं, वड्डेसगा
जहा सोहम्मवर्नेसगा, नवरं मज्जे तत्थ महासुक्कवड्डेसए
जाव विहरइ । महासुक्के इत्थ देविदे देवराया जहा सणकु-
मारे, नवरं चत्तालीसाए विमाणावाससहस्सीणं चत्ताली-
साए सामाणियसाहस्सीणं चउण्हं चत्तालीसाणं आय-
रक्खदेवसाहस्सीणं जाव विहरंति ।

कहि णं भंते ! सहस्सारदेवाणं पज्जत्ताऽपज्जत्ताणं ठाणा
पसत्ता ?; कहि णं भंते ! सहस्सारा देवा परिवसंति ? । गो-
यमा ! महासुक्कस्स कप्पस्स उप्पि सपक्खि सपदिदिमिं जाव
उप्पइत्ता, इत्थ णं सहस्सारे नामं कप्पे पसत्ते, पाईणपमी-
णायते, जहा वंभलोए, नवरं उ विमाणावाससहस्सा इवं-
तीति मक्खायं, देवा तहेव वड्डेसगा, जहा ईसाणस्स वने-
सगा, नवरं मज्जे जत्थ सहस्सारवर्नेसए जाव विहरंति ।
सहस्सारे इत्थ देविदे देवराया परिवसइ, जहा सणकुमारे,
नवरं छुएण्हं विमाणावाससहस्साणं तीसाए सामाणि-
यसाहस्सीणं चउण्हं य तीसाणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं
जाव आहेवच्चं पोरेवच्चं कारेमाणे विहरति ।

कहि णं भंते ! आणयपाणयदेवाणं पज्जत्ताऽपज्जत्ताणं ठाणा
पसत्ता ?; कहि णं भंते ! आणयपाणयदेवा परिवसंति ? ।
गोयमा ! सहस्सारस्स कप्पस्स उप्पि सपक्खि सपदिदिमिं
जाव उप्पइत्ता, इत्थ णं आणयपाणयणामेणं दुवे कप्पा पसत्ता,
पाईणपमीणायते, उदीणदाहिणवित्थिन्ना, अच्चंदसंठाण-
संठिआ अच्चिमाली भासरासिप्पजा, सेसं जहा सणकुमारे
जाव पमिस्सुवा । तत्थ णं आणयपाणयदेवाणं चत्तारि वि-
माणावाससया इवंतीति मक्खायं जाव पडिस्सुवा वर्नेसगा,
जहा सोहम्मे, नवरं मज्जे पाणयवर्नेसए, ते णं वड्डेसगा
सव्वरयणामया अच्चां जाव पमिस्सुवा, इत्थ णं आणय-
पाणयदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पन्नत्ता; तिसु वि
द्वोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे आणयपाणयदेवा
परिवसंति, महिद्धियां जाव पजासेमाणा । ते णं तत्थ साणं
साणं विमाणावाससयाणं जाव विहरंति । पाणए एत्थ
देविदे देवराया परिवसंति, जहा सणकुमारे, नवरं चउण्हं
विमाणावाससयाणं बीसाए सामाणियसाहस्सीणं असी-

तीए आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहुणं जाव
विहरंति ।

कहि णं भंते ! आरणच्चुयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ता-
णं ठाणा पसत्ता ?; कहि णं भंते ! आरणच्चुया देवा
परिवसंति ? । गोयमा ! आणयपाणयाणं कप्पाणं उप्पि
सपक्खि सपदिदिमिं इत्थ णं आरणच्चुया नाम दुवे कप्पा
पाणत्ता, पाईणपमीणायता, उदीणदाहिणवित्थिन्ना,
अच्चंदसंठाणसंठिया अच्चिमाली भासरासिवन्नाभा
असंखिज्जाओ जोयणकोडाकोमओ आयामविकखंजेणं,
असंखेज्जाओ जोयणकोमाकोमीओ परिकखेणं सव्वरय-
णामया अच्चा सएहा लट्ठा घट्टा मट्ठा नीरया निम्मला
णिप्पंका निक्कं कड्छाया सप्पजा ससिरीया सउज्जोया
पासादीया दरिसणिज्जा अभिस्सुवा पमिस्सुवा । इत्थ णं
आरणच्चुयाणं देवाणं तिन्नि विमाणावाससया इवंतीति
मक्खायं । ते णं विमाणा सव्वरयणामया अच्चा सएहा
लट्ठा घट्टा मट्ठा नीरया निम्मला निप्पंका निक्कं कड्छाया
सप्पभा ससिरीया सउज्जोया पासादीया दरिसणिज्जा अ-
भिस्सुवा पमिस्सुवा, तेसि णं विमाणाणं बहुमज्जदेसभाए
पंच वर्नेसया पसत्ता । तं जहा-अंकवड्डेसए, फलिहवड्डेसए,
रयणवर्नेसए जाव रुववड्डेसए, मज्जे जत्थ अच्चुयव-
र्नेसए, ते णं वर्नेसया सव्वरयणामया जाव पमिस्सुवा; इत्थ
णं आरणच्चुयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पसत्ता ।
तिसु वि द्वोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे आरण-
च्चुया देवा जाव विहरंति । अच्चुए तत्थ देविदे देवराया
परिवसइ । जहा पाणए जाव विहरति, नवरं तिण्हं विमा-
णावाससयाणं दसएण्हं सामाणियसाहस्सीणं चत्तालीसाए
आयरक्खदेवसाहस्सीणं आहेवच्चं जाव कुच्चेमाणे विहरति ।

“ वत्तीसऽठावीसा, वारस अट्ठ चउरो सयसहस्सा ।
पन्ना चत्तालीसा, छच्च सहस्सा सहस्सारे ॥ १ ॥
आणयपाणयकप्पे, चत्तारि सयाऽरणच्चुए तिष्ठि ।
सत्तविमाणसयाइ, चउसु वि एएसु कप्पसु ॥ २ ॥ ”

सामाणियसंगहणीगाहा-

“ चउरासीइ असीइ, वावत्तरि सत्तरी य सट्ठीए ।
पन्ना चत्तालीसा, तीसा बीसा दस सहस्सा ॥ १ ॥ ”
एए चेव आयरक्खा चउग्गुणा ।

कहि णं जंते ! द्विट्ठिमगेविज्जगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं
ठाणा पसत्ता ?; कहि णं जंते ! द्विट्ठिमगेविज्जगा देवा
परिवसंति ? । गोयमा ! आरणच्चुयाणं कप्पाणं उप्पि
जाव उहुं दूरं उप्पइत्ता, इत्थ णं द्विट्ठिमगेविज्जाणं देवाणं तओ
गेवेज्जविमाणपत्थना पन्नत्ता, पाईणपमीणायता उदीणदा-

हिएवित्थिया पन्निपुत्तचंदसंठाणमंत्रिया अच्चिमात्ती
भानरासिवन्नाभा, संसं जहा वंभजोगे जाव पन्निस्वा । तत्थ
णं हेट्ठिमगेविज्जगाणं देवाणं एकारसुत्तरे विभागावा-
सनए हवंतीति मक्खायं । ते णं विभाणा सच्चरयणामया
० जाव पन्निस्वा, इत्थ एं हेट्ठिमगेविज्जगाणं देवाणं प-
ज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । तिसु वि झोगस्स अ-
संखेज्जज्ञागे, तत्थ णं वहवे हेट्ठिमगेविज्जगा देवा परि-
वसंति, सव्वे सममहिद्धिया सव्वे समज्जुतीया सव्वे स-
मजसा सव्वे समवत्ता सव्वे समाणुजावा महासांक्खा अ-
णिदा अप्पेस्सा अपुरोहिया अहमिदा नामं ते देवगणा प-
णत्ता, समणाउसो ।।

कहि णं भंते ! मज्झिमगाणं गेविज्जगदेवाणं पज्जत्ता-
पज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ? कहि णं भंते ! मज्झिमगेविज्ज-
गदेवा परिवसंति ? गोयमा ! हेट्ठिमगेविज्जगाणं उप्पि सप-
क्खि मपिडिदिमि० जाव उप्पत्ता, इत्थ एं मज्झिमगेवि-
ज्जगदेवाणं तथो गेविज्जगविमाणपत्थहा पणत्ता, पाईणपमी-
णायता, जहा हेट्ठिमगेविज्जगाणं, नवरं सत्तुत्तरे विभाणा-
वाससए हवंतीति मक्खायं । ते णं विभाणा० जाव पन्निस्वा,
इत्थ एं मज्झिमगेवेज्जगाणं देवाणं० जाव तिसु वि झोगस्स
असंखेज्जज्ञागे, तत्थ एं वहवे मज्झिमगेवेज्जगा देवा प-
रिवसंति ० जाव अहमिदा नामं देवगणा पणत्ता, समणा-
उसो !।

कहि एं भंते ! उवरिमगेवेज्जगाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ता-
णं ठाणा पणत्ता ? कहि णं भंते ! उवरिमगेवेज्जगा देवा
परिवसंति ? गोयमा ! मज्झिमगेवेज्जगदेवाणं उप्पि० जाव
उप्पत्ता, तत्थ णं उवरिमगेवेज्जगाणं देवाणं तथो गेविज्ज-
गविमाणपत्थहा पणत्ता, पाईणपमीणाओ, संसं जहा
हेट्ठिमगेविज्जगाणं, नवरं एगे विभाणावाससए हवंतीति म-
क्खायं, संसं तहव भाणियव्वं० जाव अहमिदा नामं ते
देवगणा पणत्ता, समणाउसो !।

“ एकारसुत्तरं हे-ट्ठिमए सत्तुत्तरं च मज्झिमए ।

सयमेगं उवरिमए, पंचेव अणुत्तरविभाणा ” ॥ १ ॥

कहि णं जंते ! अणुत्तरोववाइयाणं देशाणं पज्जत्ताप-
ज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता ? कहि णं भंते ! अणुत्तरोववा-
इया देवा परिवसंति ? गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए
पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ जूमिभागाओ लुहुं चंदिम-
सुरियगहगणनक्खत्ततारारूपाणं वहुईं जोयणसयाईं वहुईं
जोयणसहस्साईं वहुईं जोयणसयसहस्साईं बहुगाओ
जोयणकोमीओ बहुगाओ जोयणकोमाकोमीओ लुहुं
दूरं उप्पत्ता सोहम्मीमाणमणकुपाइपाहिदंबंजलोगलं-

तगमुक्कसहस्सारआणयपाणयआरणअच्छुपक्कप्पा . तिणि
य अट्टारसुत्तरे गेविज्जविमाणवासमए वीतीवत्ता ते
णं परं दूरं गता णीरया निम्मत्ता वित्तिमिरा वि-
मुक्खा पंचदिसि पंच अणुत्तग महतिमहाइया महावि-
माणा पणत्ता । तं जहा-विजए, वेजयंते, जयंते, अपराजि-
ए, सव्वट्ठसिद्धे । ते णं विभाणा सच्चरयणामया अच्चा
सएहा घट्टा मट्टा णीरया निम्मत्ता निप्पंका निक्कंढ-
च्चाया सप्पभा ससिरीया सउज्जोया पासादीया दरिस-
णिज्जा अनिरूवा पन्निस्वा, इत्थ णं अणुत्तरोववाइयाणं
देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता । तिसु वि झोग-
स्स असंखेज्जज्ञागे, तत्थ णं वहवे अणुत्तरोववाइया दे-
वा परिवसंति, सव्वे सममहिद्धिया सव्वे समवत्ता सव्वे
समाणुजावा महासांक्खा अणिदा अप्पेस्सा अपुरोहिया
अहमिदा ते देवगणा पणत्ता, समणाउसो !।

कहि णं जंते ! सिद्धाणं ठाणा पणत्ता ? कहि णं भंते !
निष्ठा परिवसंति ? गोयमा ! सव्वट्ठस्स महाविमाणस्स
उवरिद्धाओ धुत्तिगगाओ दुवात्तसजोयणे लुहुं अवा-
हाए, इत्थ एं इमीपन्नारा नामं पुढवी पणत्ता । पणया-
लीमं जोयणसयसहस्साईं आयामविकखंजेणं, एगं जोयण-
कोमीओ वायालीमं च सयसहस्साईं तीसं सहस्साईं दो-
ज्जि य अउणापवे जोयणमए किंचि विसंसाहिए परि-
क्खेवेणं पणत्ता, इसीपन्नाराए णं पुढवीए बहुमज्जेदेस-
भाए अट्ट जोयणिए खेत्ते अट्टजोयणाईं बाहट्ठेणं पणत्ते,
ततो अणत्तरं च णं माताए २ पपसपरिहाणी २ परिहाय-
माणी २ सव्वेसु चरिमंतेसु मच्छियपत्तातो तणुयरी अ-
गुलस्स संखेज्जज्ञागे बाहट्ठेणं पणत्ता, इसीपन्नाराए णं
पुढवीए दुवालसनामधेज्जा पणत्ता, इमीति वा इसीपन्नाराइ
वा तणुयरीति वा तणुतणुयरीति वा सिद्धिति वा सिद्धाद्वे-
ति वा मुत्ताई वा मुत्तान्तए वा लोयगोति वा लोयगयूभि-
याति वा लोयपमिधुज्जणाइ वा सव्वपाणत्तयजीवसत्तसु-
हावहावइ वा इसीपन्नाराए णं पुढवी सेता संखद्वविम-
द्वमोत्थियमुणालदगरयतुमारोखरहारवत्ता लत्ताणयज्ज-
त्तसंठाणमंत्रिया सव्वज्जुत्तासुवणमई अच्चा सएहा लएहा
घट्टा मट्टा णीरया निम्मत्ता निप्पंका निक्कंरुच्चाया स-
प्पभा ससिरीया सउज्जोया पासादीया दरिसणिज्जा अ-
भिरूवा पन्निस्वा, इसीपन्नाराए णं सीताए जोयणम्मि
झोगंतो, तस्स एं जोयणस्स जे से उवरिल्ले गाउए, तस्स णं
गाउयस्स जे से उवरिल्ले उब्जाने, एत्थ एं सिद्धा जगवं-
तो सादिया अपज्जवासिया अणेगजातिजरायरणजोनिंसं-
सारकट्ठंकडीभावपुणञ्जवगञ्जवामवसही० एवं च समइक्कं-
ता सासयमणाययक्कं काटं चिहंति । तत्थ वि य ते

अवेदा अवेयणा निम्पमा असंगा य संसारविप्पुक्का
पदेसनिव्वत्तिसंठाणा ।

अत्र शिष्यः पृच्छन्नाह-

कहिं पडिहया सिद्धा, कहिं सिद्धा पडिट्टिया ।

कहिं वोदिं चइत्ता णं, कत्थ गंतूण सिज्जइ ? ॥ १ ॥

" कहिं पडिहया सिद्धा " इत्यादि । ' कहिं ' इत्यत्र सप्तमी
तृतीयाथे, प्राकृतत्वात् । यथा " तिसु तिसु अशंकिया पुढवी "
इत्यादि । ततोऽयमर्थः-केन प्रतिहताः केन वलिताः ? , सिद्धाः
मुक्ताः, तथा क कस्मिन् स्थाने, सिद्धाः, प्रतिष्ठिता अवस्थिताः, तथा
क कस्मिन् क्षेत्रे, वोदिंस्तुतुः शरीरमित्यनर्थान्तरं, तां त्यक्त्वा, क
गत्वा सिद्ध्यन्ति निष्ठितार्था भवन्ति ? । " सिज्जइ " इत्यत्रानु-
स्वारलोपो ऋष्यः, अथ चैकवचनोपन्यासोऽपि सुप्रसूत्या न
विरोधभाक् । तथा चान्यत्राप्येवं प्रयोगः-" वत्थगंधमसंकारं,
इत्थीओ सयणाणि य । अचंदा जे न जुंजति, न से चाइ
सि बुच्चइ ॥१॥ " इति ।

एवं शिष्येण प्रश्ने कृते सूरिराह-

अलोए पडिहया सिद्धा, लोयगे य पडिट्टिया ।

इह वोदिं चइत्ता णं, तत्थ गंतूण सिज्जइ ॥ २ ॥

" अलोए पडिहया सिद्धा " इत्यादि । अत्रापि सप्तमी तृतीयाथे ।
अलोकेन केवलाऽऽकाशात्मिकायरूपेण, प्रतिहताः स्फलिताः,
सिद्धाः, इह तत्र धर्मास्तिकायाऽऽद्यभावात्तदानन्तर्यावृत्ति-
रेव प्रतिस्फलनं, न तु संबन्धे सति विघातः, अप्रतिघत्वात्, स-
प्रतिघातां हि संबन्धे सति विघातो, नान्येषामिति । तथा
लोकस्य पञ्चास्तिकायाऽऽत्मकस्य, अग्रे मूर्च्छेति, प्रतिष्ठिता अ-
पुनरागत्या व्यवस्थिताः, इह मनुष्यलोके, वोदिं तनुं, त्यक्त्वा,
तत्र लोकाग्रे, समयान्तरप्रदेशान्तरास्पर्शनेन गत्वा सिद्ध्यन्ति
निष्ठितार्था भवन्ति ।

संप्रति तत्र गतानां यत्संस्थानमानं तदजिधित्सुराह-

दीहं वा हस्सं वा, जं चरिमज्जे हाविज्ज संठाणं ।

तत्तो तिभागहोणा, सिद्धाणोगाहणा जणिया ॥ ३ ॥

" दीहं वा हस्सं वा " इत्यादि । दीर्घं वा पञ्चधनुःशतप्र-
माणं, हस्सं वा हस्तद्वयप्रमाणं, वाशब्दाद् मध्यमं वा विचित्रं,
यच्चरममवे पश्चिममवे, नवेत् संस्थानं, नतस्तस्मात्संस्थानात्,
त्रिभागहीना वदनोदरादिरन्ध्रपूरणेन तृतीयेन प्रागेन हीना,
सिद्धानामवगाहना, अवगाहन्ते अस्यामित्यवगाहना स्वावस्थैव,
जणिता तीर्थकरणधरैरिति । अत्र गनस्य संस्थानप्रमाणा-
पेक्षया त्रिभागहीनं तत्र संस्थानमिति भावः ।

एतदेव स्पष्टतरमुपदर्शयति-

जं संठाणं तु इहं, भवं चयंतस्स चरमसमयमि ।

आसी य पदेसघणं, तं संठाणं तदिं तस्स ॥ ४ ॥

" जं संठाणं तु इहं " इत्यादि । यत्संस्थानं यावत्प्रमाणं सं-
स्थानम्, इह मनुष्यमवे आसीत्, तदेव, भवन्ति प्राणिनः कर्म-
वशावृत्तिनोऽस्मिन्निति भवं शरीरं, त्यज्यतः परित्यज्यतः, का-
वयोगं परिजिहानस्येते प्रावः । चरमसमये सूक्ष्माक्रियाप्र-
तिपातिभ्यानवबलेन वदनोदराऽऽदिरन्ध्रपूरणात्त्रिभागेन हीनं
प्रदेशयन्मासीत् (तं संठाणं तदिं तस्स चि) तदेव च प्रदे-

शयनं मूलप्रमाणापेक्षया त्रिभागहीनप्रमाणं संस्थानं, तत्र लो-
काग्रे, तस्य सिद्धस्य, नान्यदिति ।

साम्प्रतमवगाहनामुत्कृष्टाऽऽदिजेदजिन्नामभिधित्सुराह-

तिन्नि सया तेत्तीसा, धणुत्तिजागो य होइ नायव्वो ।

एसा खलु सिद्धाणं, उक्कोसोगाहणा जणिया ॥ ५ ॥

चचारि य रयणीओ, रयणि तिजागूणि या य बोधव्वा ।

एसा खलु सिद्धाणं, मज्झिम ओगाहणा भणिया ॥ ६ ॥

एगा य होइ रयणी, अट्टेव य अंगुलाइ सहियाइ ।

एसा खलु सिद्धाणं, जहन्न ओगाहणा भणिया ॥ ७ ॥

त्रीणि शतानि, त्रयस्त्रिंशानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि, धनुस्त्रिभागश्च
जवति बोद्धव्यः । एषा खलु सिद्धानामुत्कृष्टावगाहना भणिता
तीर्थकरणधरैः, सा च पञ्चधनुःशततनुकानामवसेया । ननु
मरुदेवा नाजिह्वलकरपत्नी, नामैश्च पञ्चविंशत्यधिकानि पञ्चधनुः-
शतानि शरीरप्रमाणं, यदेव च तस्य शरीरमानं तदेव मरुदेवाया
अपि, " संघयणं संठाणं, उच्चचं चैव कुल्लगरेहि समं " इति
वचनात् । मरुदेवा च भगवती सिद्धा, तनस्तस्या देहमानस्य
त्रिभागे पातिते सिद्धावस्यायाः सार्कानि त्रीणि धनुःशतान्ये-
वावगाहना प्राप्नोति, कथमुक्तप्रमाणा उत्कृष्टावगाहना घटते ?
इति । नैप दोषः । मरुदेवायाः नामैः किञ्चिदूनप्रमाणत्वाद्,
स्त्रियो हि उत्तमसंस्थाना उत्तमसंस्थानेभ्यः पुरुषेभ्यः स्वस्वकाद्या-
पेक्षया किञ्चिदूनप्रमाणा जवन्ति । ततो मरुदेवाऽपि पञ्चधनुः-
शतप्रमाणेति न किञ्चिद् दोषः । अपि च-हास्तिस्कन्धाधिरुद्धा संकु-
चिताङ्गी सिद्धा । ततः शरीरसंकोचनभावान्नाधिकावगाहना-
संभव इत्यविरोधः । आह च भाष्यकृत-" कह मरुदेवामाणं,
नार्भीतो जेण किञ्चिदूणा सा । तो किर पंच सय च्चिय, अ-
हवा संकोचतो सिद्धा " ॥ ५ ॥ (३१६९ विशेषे) " चत्तारि-
य रयणीओ " इत्यादि । चत्तस्रो रत्नयो, रत्निश्च त्रिभागोना च
बोधव्या, एषा खलु सिद्धानामवगाहना भणिता मध्यमा ।
आह-जघन्यपदे सप्तहस्तोच्छ्रितानामागमे सिद्धिरुक्ता, तत
एषा जघन्या प्राप्नोति, कथं मध्यमा ? । तदयुक्तम् । वस्तुतत्त्वाप-
रिज्ञानात् । जघन्यपदे हि सप्तहस्तानां सिद्धिरुक्ता तीर्थकरापे-
क्षया, सामान्यकेचलिनां तु हीनप्रमाणानामपि जवति । इदमपि
चावगाहनामानं चिन्त्यते सामान्यसिद्धापेक्षया, ततो न किञ्चि-
दोषः ॥ ६ ॥ " एगा य होइ " इत्यादि । एका रत्तिः परिपूर्णा अष्टौ
चाहुलान्यधिकानि, एषा भवति सिद्धानामवगाहना जघन्या ।
सा च कूर्मापुत्राऽऽदीनां द्विहस्तानामवसेया । यदि वा-सप्तह-
स्तोच्छ्रितानामपि यन्त्रपीलनाऽऽदिना संवर्त्तितशरीराणाम् ।

आह च भाष्यकृत-

" जेट्ठा च पंचधनुसय, एवं मज्जा य सप्तहत्थस्स ।

देहत्तिभागहीणा, जहन्निया जा विहत्थस्स " ॥ ३१६६ ॥

" सत्तुसिएसु सिद्धी, जहन्नतो कहमिहं विहत्थेसु ? ।

सा किर तित्थयरेसुं, सेसाणं सिज्जम्माणाणं ॥ ३१६८ ॥

ते पुण होज्ज विहत्था, कुम्मापुत्तादओ जहन्नेण ।

अन्ने संवट्ठियस-सहत्थसिद्धस्स हीण चि ॥ ३१६९ ॥ "

(विशेषे) ॥ ७ ॥

साम्प्रतमुक्तानुवादेनैव लक्षणं सिद्धानामभिधित्सुराह-

ओगाहणाए सिद्धा, भवत्तिभागेण होइ परिहीणा ।

मंत्राणामणित्यर्थं, जं जरापरणविमुक्ताणं ॥ ८ ॥

"आगाहणार्थं" इत्यादि सुगमं, नवरम् (आणत्थंयमिति) इदं प्रकारमापन्नमित्यर्थः, इत्यं निष्ठानां इत्यर्थः, न इत्यर्थस्यम्-अनित्यस्य, यदनाऽऽदिशुपरिप्रतिपूरणेन पूर्वाऽऽकारान्यथात्व-माचरोऽनियनाऽऽकारमिति भावः । याऽपि च सिद्धाऽऽदिगुणेषु "निष्ठे न दीहे न हस्स" इत्यादिना दीघत्वाऽऽदीनां प्रातिपेधः सोऽपि पूर्वाऽऽकारापेक्षया संस्थानस्यानित्यस्यत्वात्प्रातिपत्त-व्यः, न पुनः सर्वथा संस्थानस्याजायतः ।

आह च भाष्यकृत-

"सुसिरपरिपुरणाद्यो, पुष्पागारऽग्रहद्वयव्याप्तो ।
संज्ञाणामणित्यर्थं, जं भणियं भणिययागारं ॥ ३७७ ॥
एसां धिय पमिसंढो, सिद्धादिगुणेषु दीहयाऽऽदीनां ।
जमणित्यर्थं पुष्पा-ऽऽगाराधेनार्थं नाभावो ॥ ३९७३ ॥"
(विशेषः) ॥ ८ ॥

नन्वेते सिद्धाः परस्परं देशभेदेन व्यवस्थिताः, सत नेति ? ।
नेति तद् भ्रमः । कस्मादिने चेत् ? उच्यते-

जत्थ य एगो सिद्धो, तत्थ अनन्ता जवक्खपविमुक्ता ।
अन्तान्नसमोगाढा, पुट्टा सव्वे वि द्योयंते ॥ ९ ॥

"जत्थ य" इत्यादि । यत्रैव देशे, चशब्दस्य एककारण्यत्वात्,
एकः सिद्धो निवृत्तः, तत्रानन्ता भवन्त्यविमुक्ताः । अत्र भवत्यग्र-
हणेन स्वेच्छया भवाद्यनरणाशक्तिरसिद्धयवच्छेदमाह । अ-
न्योन्यसमवगाढाः, तथाविधाचिन्त्यपरिणामत्वाद्धर्मास्तिका-
याऽऽदिचत् । तथा स्पृष्टा लम्बाः सर्वेऽपि होकान्ते ॥ ९ ॥

कुमड् अणंते सिद्धे, सव्वपपेसोहं नियपसो सिद्धा ।
ते वि असंखेज्जगुणा, देसपदेसोहं जं पुट्टा ॥ १० ॥

"कुमड्" इत्यादि । स्पृष्टयनन्तान् सिद्धान् सर्वप्रदेशैरात्मसं-
वन्धिमिनियमशः सिद्धाः । तथा तेऽपि सिद्धाः सर्वप्रदेशस्पृष्ट्याऽ-
संख्येयगुणा यत्तन्ने, ये देशप्रदेशैः स्पृष्टाः । कथमिति चेत् ? उच्यते-
इहैकस्य सिद्धस्य यदयगाहनक्षेत्रं, तत्रैकस्मिन्नापि परिपूर्ण-
गाढा अन्येऽप्यनन्ताः सिद्धाः प्राप्यन्ते । अपरे तु ये तस्य क्षेत्र-
स्य एकैकं प्रदेशमाक्रम्यावगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनन्ताः, एवं द्वि-
त्रिचतुष्पञ्चाऽऽदिप्रदेशशुक्ला येऽवगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनन्ताः,
तथा तस्य मूलक्षेत्रस्य एकैकं प्रदेशं परित्यज्य येऽवगाढास्तेऽपि
प्रत्येकमनन्ताः । एवं च सति प्रदेशशुक्लानिर्न्यां ये समवगा-
ढाः, ते परिपूर्णैकक्षेत्रावगाढेभ्योऽसंख्येयगुणा भवन्ति, अव-
गाढप्रदेशानामसङ्ख्यातत्वात् ।

आह च भाष्यकृत-

"एगक्खेत्तेऽणंता, पपसपरिबुद्धाणिओ तत्तो ।
हुंति असंखेज्जगुणा-ऽसंखपपसो जमवगाहो ॥ ३९८० ॥"
(विशेषः) ॥ १० ॥

सम्प्रति सिद्धानेव लक्षणतः प्रतिपादयति-

असररीा जीवघणा, लवउत्ता दंसणे य नाणे य ।
सागारमणागारं, लक्खणमयं तु सिद्धाणं ॥ ११ ॥

"असररीा" इत्यादि । अविद्यमानशरीरा अशरीराः; औदा-
रिकाऽऽदिपञ्चविधशरीररहिता इत्यर्थः । जीवाश्च ते घनाश्च व-
दनोदराऽऽदिशुपरिपुरणाद् जीवघनाः; उपयुक्ता दर्शने-केवल-
७१६

दर्शने, ज्ञाने च-केवलज्ञाने । यद्यपि सिद्धत्वप्रादुर्भावसमये
केवलज्ञानमिति ज्ञानं प्रधानं, तथाऽपि सामान्यासकलङ्क-
मेतदिति ज्ञापनार्थमादौ सामान्याऽऽलम्बनं दर्शनमुक्तम् । तथा
च सामान्यविषयं दर्शनं, विशेषविषयं ज्ञानमिति । ततः सा-
कारानाकारं, सामान्यविशेषोपयोगरूपमित्यर्थः । सुधे मकारो-
ऽलक्षणिकाः । लक्षणं-तदन्यव्यावृत्तिरूपम्, एतत् अनन्तरोक्तं,
तुष्टाद्यो वक्ष्यमाणनिरूपमसुखाविशेषणार्थः, सिद्धानां निष्ठि-
तार्थानामिति ॥ ११ ॥

सम्प्रति केवलज्ञानदर्शनयोरपेक्षविषयतामुपदर्शयति-

केवलज्ञाणवत्तत्ता, जाणंती सव्वजाऽगुणजावे ।
पासंति सव्वओ खलु, केवलदिट्ठीहिऽणंताहिं ॥ १२ ॥

"केवलज्ञाणवत्तत्ता" इत्यादि । केवलज्ञानेनोपयुक्ताः, न त्व-
न्तःकरणेन, तदज्ञावादेति केवलज्ञानोपयुक्ताः, ज्ञानन्यवगच्छ-
न्ति, सर्वमात्रगुणभावान् सर्वपदार्थगुणपर्यायान् । प्रथमो भाव-
शब्दः पदार्थवचनः, द्वितीयः पर्यायवचनः । गुणपर्यायान्मवयं
विशेषः-सह वर्तितो गुणाः, क्रमवर्तिनः पर्याया इति । तथा
पश्यन्ति सर्वतः खलु, खलुशब्दस्याधारणार्थत्वात् सर्वत एव,
केवलदृष्टिनिरन्तराभिः, अनन्तैः केवलदर्शनैरित्यर्थः । केवलद-
र्शनानां चानन्तता, सिद्धानामनन्तत्वात्, दृष्टाऽऽदी ज्ञानप्रदणं
प्रथमतया तदुपयोगात्ताः सिद्ध्यन्तीति ज्ञापनार्थम् ॥ १२ ॥

सम्प्रति निरूपमसुखजाजस्ते इति दर्शयति-

न वि अत्थि माणसाणं, तं सोक्खं नत्थि सव्वदेवाणं ।
जं सिद्धाणं सुखं, अव्यावाहं उवगयाणं ॥ १३ ॥

"न वि अत्थि" इत्यादि । नैव अस्ति मनुष्याणां चक्रवर्त्या-
दीनामपि, तत्सौख्यं, नैव सर्वदेवानामनुत्तरपर्याप्तानामपि, यत्
सिद्धानां सौख्यम्, अव्यावाधासुखमनानां, न विविधा आवाधा
अव्यावाधा, ताव, उप सामीप्येन गतानां प्राप्तानाम् ॥ १३ ॥

यथा नास्ति तथा जङ्घया उपदर्शयति-

सुरगणसुहं समत्तं, मव्वप्पापिणियं अणंतगुणं ।
न वि पावः मुत्तिमुहं-ऽणंताहिं वि वग वग्गुहिं ॥ १४ ॥

"सुरगणसुहं" इत्यादि । सुरगणसुखं देवसङ्घानसुखं, सम-
त्तं सम्पूर्णम्, अनीतानगतवर्त्तमानकालोद्भवमित्यर्थः । पुनः
सर्वाङ्काराणरुतं सर्वकायसमयगुणितम्, तथाऽनन्तगुणमि-
ति, तदेवं प्रमाणं किलासत्कल्पनया एकैकाऽऽकाशप्रदेशे स्था-
प्यते, इत्येवं सकलाऽऽकाशप्रदेशपूरणेन यद्यप्यनन्तं भवति,
तदनन्तरमप्यनन्तैर्वर्गैर्वर्गितम्, तथाऽप्येवं प्रकर्षगतमपि मुक्ति-
सुखं सिद्धसुखं, न प्राप्नोति ॥ १४ ॥

एतदेव स्पष्टतरं भङ्गघन्तरेण प्रतिपादयति-

सिद्धस्स सुहोरासी, मव्वप्पापिणि ए जड हविज्जा ।

सोऽणंतवग्गज्जओ, सव्वागासे ए माऽज्जा ॥ १५ ॥

"सिद्धस्स सुहोरासी" इत्यादि । सुखानां राशिः सुखराशिः
सुखसङ्घातः, सिद्धस्य सुखराशिः सिद्धसुखराशिः, सर्वाङ्कारा-
णिरुतः सर्वथा साधर्ष्यवसितया मद्धया, यत्सुखं, सिद्धः प्रति-
समयमनुभवान्, तदेकत्र पिरडोहानमिति भावः । सोऽनन्तवर्ग-
भक्तोऽनन्तैर्वर्गमूलैरपवर्तितः, अनन्तैर्वर्गमूलैस्तदपवर्तितो या-
वत्सर्वाङ्कारकणेन गुणकारेण गुणने यदाधकं जातं, तस्य सर्वस्या-

पवर्तनैः सिद्धत्वाद्यः समयभाविसुखमात्रतां प्राप्त इति भावः ।
सर्वकाशे न माति-एतावन्मात्रेऽपि सर्वकाशे न माति, सर्व-
स्तु दूरापास्तप्रसर एवेति ज्ञापनार्थं पिएक्यित्वा पुनरपवर्तनं
सुखराशेः । इयमत्र ज्ञावना-इह किल विशिष्टाऽऽह्लादरूपं सुखं
परिगृह्यते, ततश्च यत आरभ्य शिष्टानां सुखशब्दप्रवृत्तिः, त-
माह्लादमधिकृत्य एकैकगुणवृद्धितारनम्येन तावदसावाह्लादो
विशिष्यते, यावन्नन्तगुणवृद्ध्या निरतिशयनिष्ठामुपगतः, सोऽय-
मत्यन्तोपमाऽतीतैकान्तौत्सुक्यविनिवृत्तिरूपस्तिमिततमकल्प-
श्चरमाऽऽह्लादः सदा सिद्धानां यस्याधारतः प्रथमाञ्चोद्धमपान्तरा-
द्यवर्त्तिनो ये गुणास्तारतम्येनाऽऽह्लादविशेषरूपाः, ते सर्वाऽऽका-
शप्रदेशेभ्योऽप्यतिज्ञायांसः । ततः किलोक्तम्-“सत्त्वाऽऽगासे न
माप्यजा” इति । अन्यथा यत्सर्वाऽऽकाशे न माति, तत्त्वःथमेक-
स्मिन् सिद्धे मायात् ? इति पूर्वसूरिसम्प्रदायः ॥१५॥

साम्प्रतमस्य निरुपमतां प्रतिपादयति-

जह नाम कोइ मिच्छो, नगरगुणं बहु विजाणंतो ।

ण चएइ * परिकहेउं, उवमाए तहिँ असंतीए ॥१६॥

“जह नाम” इत्यादि । यथा नाम कश्चिन्मलेच्छां नगरगुणान् गृह-
निवासाऽऽदीन्, बहुविधान् अनेकप्रकारान्, विज्ञानन्, अरण्याऽऽ-
गतः सन् अन्यमलेच्छेभ्यो न शक्नोति परिकथयितुम् । कस्माद्
न शक्नोति? इत्यत आह-उपमायां तत्रासत्याम् । “निमित्तकारणहे-
तुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनम् ।” इति न्यायाद् हेतौ स-
प्तमः । तत्र उपमाया अभावादिनि दृष्टव्यम् । एष गाथाऽन्तरार्थः ॥
भावार्थः कथानकादवसेयः । तच्चेदम्-“एगो महारणवासी मि-
च्छोऽरण्ये चिह्नाति । इतो य एगो राया आलेण अवहरितो तं
अडाविं पवेसितो । तेण दिट्ठो सक्कारेकण जणवयं नीतो । रत्ता
वि सो नगरे पच्छा उवगारि ति गाढमुपचरितो-जहा राया
चिह्ना धववधराइजोगेण वि, वासाकालेणऽरण्यं सरिउमार-
द्धो, रक्षा विसज्जिओ, ततोऽरण्यगा पुच्छंति-केरिसं नयरं ति ?
सो विजाणंतो वि तथोवमाऽजावा न सक्केइ नयरगुणं परिक-
हेउं । एत दिहंतां ” ॥१६॥

अयमर्थोपनयः-

इय सिद्धाणं सोक्खं, अणोवमं नत्थि तस्स ओवम्मं ।

किंचि विसेसेणित्तो, सारिक्खमिणं सुणह वोच्छं ॥१७॥

“इय सिद्धाणं” इत्यादि । इति एवं, सिद्धानां सौख्यमनुपमं व-
र्त्तते । किमिति ? तत आह-यतो नास्ति तस्योपम्यं, तथापि
यातजनप्रतिपत्तये किञ्चिद्विशेषेण, “इत्तो” इति । आर्ष-
त्वादस्येत्यर्थः । सादृश्यमिदं वक्ष्यमाणं, शृणुत ॥ १७ ॥

जह सव्वकामगुणियं, पुरिसो जोत्तूण जोयणं कोइ ।

ताहाहुहाविमुक्को, अत्थिज्ज जहा अमियत्तित्तो ॥१८॥

“जह सव्व” इत्यादि । यथेत्युदाहरणोपदर्शनार्थः । भुज्यते
इति जोजनं, सर्वकामगुणितं सकलसौन्दर्यसंस्कृतं, काऽपि पुरुषो,
श्रुत्वा, श्रुतृविमुक्तः सन्, यथा श्रमृतवृत्तः, तथा तिष्ठति ॥१८॥

इय सव्वकालित्ता, अउहं निव्वाणमुवगया सिद्धा ।

सासयमव्वावाहं, चिट्ठेति सुही सुहं पत्ता ॥ १९ ॥

“इय” इत्यादि । इति एवं, निर्वाणं मोक्षमुपगताः सिद्धाः,
सर्वकावं साद्यपर्यवसितं कावं, तृप्ताः सर्वथौत्सुक्यविनिवृत्तिज्ञा-

* “शकेअय-तर-तीर-पाराः” ॥ ८५ । ८६ ॥ शक्नोतेरे-
वे चत्वारं आदेशा भवन्ति । “चयइ” । त्यजतेरपि “चयइ” ।

वतः परमसन्तोषमधिगताः, अनुद्यमनन्यसदृशम्, उपमातीत-
त्वात्; शाश्वतं प्रतिपातान्नावात्; अव्याबाधं लेशतोऽपि व्याबा-
धाया असम्भवात्; सुखं प्राप्ताः, अत एव सुखिनस्तिष्ठन्ति ॥१९॥

एतदेव सविशेषतरं भावयति-

सिद्धत्ति य पुच्छत्ति य, पारगतत्ति य परंपरगतत्ति ।

उम्मुक्ककम्मकवया, अजरा अमरा असंगा य ॥ २० ॥

“सिद्धत्ति य” इत्यादि । सितं वद्धमष्टप्रकारं कर्म, ध्मातं भ-
स्मीकृतं, येस्ते सिद्धाः । “पृषोदराऽऽद्यः” ॥३६॥१५५॥ (हेम०)
इति रूपानिष्पत्तिः, निर्दग्धानेकभवकर्मैन्धना इत्यर्थः । ते च
सामान्यतः कर्माऽऽदिसिद्धा अपि भवन्ति । यत उक्तम्-“कस्मे
सिप्पे य विज्जाए, मंते जोगे य आगमे । अत्थ-जत्ता-अजिप्पाए,
तवे कम्मक्खए इय” ॥३६॥ (भाव० नि०) (३०५७विशे०) ततः
कर्माऽऽदिसिद्धाव्यपोहायाऽऽह-(बुद्धत्ति) अज्ञाननिद्राप्रसुप्ते
जगति अपरोपदेशेन जीवाऽऽदिरूपं तत्त्वं बुध्यन्तो बुद्धाः, सर्वज्ञ-
सर्वदर्शस्वभावबोधरूपा इति भावः । एतेऽपि च संसार-
निर्वाणोभयपरित्यागेन स्थितवन्तः कैश्चिद्विद्यन्ते, “संसारे न च
निर्वाणे, स्थितो ज्वनभूतये । अचिन्त्यः सर्वलोकानां; चिन्तार-
त्नाधिको महान् ” ॥ १ ॥ इतिवचनात् । ततस्तन्निर्वासार्थमाह-
पारगताः-पारं पर्यन्तं संसारस्य, प्रयोजनव्रातस्य वा, गताः पार-
गताः । तथा भव्यत्वाऽऽक्षिप्तसकलप्रयोजनसमाप्त्या निरवशेष-
कतव्यशक्तिविप्रमुक्ता इति भावः । इत्थंभूता अपि कैश्चित्
पटच्छावादिभिरकमसिद्धत्वेनापि गीयन्ते । तथोक्तम्-“ नैका-
दिसहस्रयाक्रमतो, विचप्राप्तिनियोगतः । दरिद्रराज्याऽऽसिप्तमा,
ताह्नुमुकिः क्वाचिन्न किम् ? ॥ १ ॥ ” ततस्तन्मनव्यपोहायाऽऽह-
परम्परागता इति । परम्परया ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपया, मिथ्याह-
ष्टिसासादनसम्यग्मिथ्याहृष्टविरतिसम्यग्दृष्टिदेशविरतिप्रम-
त्तनिवृत्त्यनिवृत्तिवादनसम्प्रायसुद्धमसम्प्रायोपशान्तमोहक्री-
णमोहसयोगिकेवलप्रयोगिकेवलनिगुणस्थानभेदभिन्नया, गताः ।
एतं च कैश्चित्तत्त्वतोऽनुमुक्तकर्मकवचा अच्युपगम्यन्ते, तीर्थनि-
कारदर्शनादिहाऽऽगच्छन्ति । वचनतः पुनः संसारावतरणाभ्यु-
पगमादतस्तन्मतापाकरणार्थमाह-उम्मुक्तकर्मकवचाः-उत्प्राव-
ल्येतापुनर्भवरूपतया मुक्तं परित्यक्तं कर्म कवचमिव कर्मकवचं
येस्ते उम्मुक्तकर्मकवचाः । अत एव अजराः शरीराजावतो
जरसोऽजावात्, अमरा अशरीरत्वादेव प्राणत्यागासम्भवात् ।
उक्तं च-“ वयसो हाणीह जरा, पाणञ्चाओ य मरणमादिहं ।
सइ देहमि तज्जयं, तद्भावे नेव कस्सेव ॥१॥ ” असङ्गा-
बाह्याज्यन्तरसङ्कराहितत्वात् ॥ २० ॥

णित्थिन्नभव्वदुक्खा, जातिजरामरणबंधणविमुक्का ।

अव्वानाहं सुक्खं, अणुहोती सासयं सिद्धा ॥ २१ ॥

“णित्थिन्न” इत्यादि । निस्तीर्णं लङ्घितं सर्वं दुःखं येस्ते नि-
स्तीर्णसर्वदुःखाः । कुतः? इत्याह-(जातिजरामरणबंधणविमुक्का)
जातिजन्म, जरा वयोहानिलक्षणं, मरणं प्राणत्यागरूपं, बन्धना-
नि तन्निबन्धरूपाणि कर्माणि, तैर्विशेषतो निःशेषापगमनेन मुक्ता
जातिजरामरणबन्धनविमुक्ताः । हेतावियं प्रथमा । यतो जरामर-
णबन्धनविमुक्तास्ततो निस्तीर्णसर्वदुःखाः, कारणाभावात् ।
ततोऽव्याबाधं सौख्यं शाश्वतं सिद्धा अनुभवन्ति ॥२१॥ प्रज्ञा०२
पद । जी० । एतदर्थप्रतिपादकं प्रज्ञापनाया द्वितीये पदे, प्रज्ञा०१
पद । जी० । तिष्ठति अनवस्थाननिबन्धनकर्माभावेन सदाऽव-
स्थितो भवति यत्र तत् स्थानम् । त्रीणकर्माणो जीवस्य स्व-

रूपे, शोकाप्रे वा । म० १ श० १ उ० । औ० । सं० । तिष्ठन्ति
सकृत्कर्मकृयावासान्ततश्चान्तसुरारुपाध्यामिताः श्रुत्वात्मानां
स्मिन्निति स्थानम् । सम्म० २ पाण्ड । व्यवहारतः सिद्धिर्हेतुः,
निश्चयनो यथाऽर्थास्थानस्वरूपे, स्थानस्थानिनोरभेदोपचारात्
सिद्धिगतितानमध्ये, जी० ३ प्रति० । प्रवेशे, पा० । उक्त० ।
तिष्ठन्ति मुमुक्षो येषु तानि स्थानानि । महावन्तेषु, पञ्चा० १२
वि० । आ० म० । स्थीयन् स्मिन्निति स्थानम् । दुर्गतिगमनाऽऽ-
दिर्कं, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । अथगाहनायाम्, आ० म० २ अ० ।
तिष्ठन्ति साधयोऽत्रेति स्थानम् । वसन्तौ, सू० २ उ० । निष्ठन्त्य-
स्मिन् कर्माणि प्रायश्चित्ताऽऽचरणत इति स्थानम् । पाराञ्जिते,
जी० १ प्रति० । निष्ठन्त्यस्मिन्प्रतिपाद्यतया जीवाऽऽद्य इति
स्थानम् । स्थानाङ्गाऽऽद्ये प्रवचनपुरुषस्य वृत्तयेऽङ्गं, स० २
अङ्ग । समुदाये, कर्म० ५ कर्म० ।

ठाणंग-स्थानाङ्ग-न० । तिष्ठन्ति प्रतिपाद्यतया जीवाऽऽद्यः
पदार्था अस्मिन्निति स्थानम् । न० । स० । तिष्ठन्ति आसने वसन्ति
यथावदभिधेयनैकत्वाऽऽदिर्विशेषिता आत्माऽऽद्यः पदार्था य-
स्मिन् तत्स्थानम् । अथवा-स्थानशब्देनैकत्वाऽऽदिकः सङ्ख्याज-
दोऽभिधायते, तन्वाऽऽत्माऽऽदिपदार्थांगनानामेकाऽऽदिदशाना-
नानां स्थानानामभिधायकत्वेन आचार्याभिधायकत्वादाचारव-
दिति स्थानं, नञ् प्रवचनपुरुषस्य क्वायोपशमिकभाववरूपस्याद-
गमिवाङ्गं वेति समुदायायः । स्थ० १ ठा० । प्रवचनपुरुषस्य
वृत्तयेऽङ्गं, स० १ अङ्ग ।

ने किं तं ठाणं ? ठाणं जीवा आविर्जन्ति, अजीवा ठा-
विर्जन्ति, जीवाजीवा आविर्जन्ति, मसमए ठाविर्जन्ति, परसमए
ठाविर्जन्ति, मसमपरसमए ठाविर्जन्ति, लोए ठाविर्जन्ति,
अलोए ठाविर्जन्ति, लायालोए ठाविर्जन्ति । ठाणं टंका कुत्ता
सेत्ता सिंहरीणो पञ्जारा कुंदाइ गुहाओ आगरा दहा नईओ
आघविर्जन्ति । ठाणं एगाइयाए एगुचरियाए वृष्टीए
दसठाणगविर्जन्ति भावायां परूवणा आघविर्जन्ति । ठाण-
स्स णं परित्ता वायणा संखिज्जा अणुओगदारा संखिज्जा
वेढा संखिज्जा सिद्धोगा संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ संखि-
ज्जाओ संगहणीओ संखिज्जाओ पक्खिचीओ, भेणं अंग-
इयाए तइए अंगे एगे सुगक्खं दस अज्जयणा एगवीसं
उंसणकाइया एगवीसं समुद्वेसणकाइया वावचरिपयसहस्सा
पयगे णं संखिज्जा अक्खरा अणंता गमा अणंता पज्जवा
परित्ता तत्ता अणंता थावरा सासयकदनिर्वंधानिकाइया
जिणपन्नचा भावा आघविर्जन्ति, पन्नविर्जन्ति, परूविर्जन्ति,
दंसिज्जन्ति, निंदंसिज्जन्ति, उवदंसिज्जन्ति, से एवं आया एवं
नाया एवं विष्साया एवं चरणकरणपरूवणा आघविर्जन्ति,
से तं ठाणे ।

“ से किं तं ” इत्यादि । अथ किं तत् स्थानम् ? तिष्ठन्ति प्रति-
पाद्यतया जीवाऽऽद्यः पदार्था अस्मिन् इति स्थानम् ।
तथा चाऽऽह सूरिः-“ ठाणं ” इत्यादि । स्थाने, स्थाने वा,
णमिति वाक्यालङ्कारे, जीवाः स्थाप्यन्ते यथाऽवस्थितसकृत्-

प्ररूपणया व्यवस्थाप्यन्ते, शेषं प्रायो निगदसिद्धं, नवरं (टंक
चि) क्षिप्रतटं टङ्कम्, कूटानि पर्वतस्योपरि । यथा-वेताद्वयस्यो-
परि सिद्धाऽऽप्यतनकूटाऽऽदीनि नव कूटानि, शैला हिमवदादयः,
शिखरिणः शिखरेण समन्विताः, ते च वेताद्वयाऽऽदयः । तथा यत्
कूटमुपरि कुञ्जाप्रवृत्तं कुञ्जं नत्प्राग्भारम् । यद्वा-यत् पर्वतस्य उ-
परि इस्ति कुञ्जाऽऽकृति कुञ्जं विनिर्गतं, तत्प्राग्भारम् । कुण्डानि
गङ्गाकुण्डाऽऽदीनि, गुहास्तमिस्रागुहाऽऽदयः, आकरा रूप्यसु-
वर्णाऽऽद्युत्पत्तिस्थानानि, हृदाः पौण्डरीकाऽऽदयः, नद्यो गङ्गासि-
न्धादयः, आख्यायन्ते । तथा स्थानेन । अथवा-स्थानं, णमिति
वाक्यालङ्कारो एकाद्येकात्तरिकया वृत्त्या दशस्थानं यावद् विच-
र्द्धितानां भावानां प्ररूपणा आख्यायन्ते । किमुक्तं भवति ? एकसं-
ख्यायां द्विसंख्यायां यावद्दशसंख्यायां ये ये प्राधा यथाऽन्तर्भव-
न्ति, तथा ते ते प्ररूप्यन्ते इत्यर्थः । यथा “ एगे आया ” इत्यादि,
तथा “ जं इत्थं च णं लोणे तं सव्वं दुण्णडियारं जीवा चेव
अजीवा चेव ” इत्यादि । “ ठाणस्स णं परित्ता वायणा ”
इत्यादि सर्वे प्राग्वापरिभावनीयम् । पदपरिमाणं च पूर्वस्मा-
दङ्गादुत्तरस्मिन्नुत्तरस्मिन् अङ्गं द्विगुणमवसंयं, शेषं पाठासद्व-
यावन्निगमनम् । न० । निपुणवृत्त्यादिगुणगणमाश्रित्य-
रोहणधरणीकल्पेन जालाऽऽगारनिपुणैर्गणधरेण पूर्वका-
ले चतुर्वर्णश्रद्धमणुमन्महत्कारकस्य तत्तन्तानस्य चोपकाराय
निरूपितस्य विविधार्थरतसारस्य देवताऽधिष्ठितस्य विद्या-
क्रियाचलवृत्ताऽपि पूर्वपुरुषेण केनापि कुतोऽपि कारणादनुसु-
क्षितस्यात एव च केषांश्चिदर्थनीकणां मनोरथगोचराति-
क्रान्तस्य महानिधानस्यैव स्थानाङ्गस्य तथाविधविद्याऽऽदिवत्-
विकलैरपि केवलं धार्ष्ट्यप्रधानैः स्वरूपकारार्थविनियोजना-
मिलापिजितेन एव चाधिगणितस्योपेतैर्निपुणपूर्वपुरुषप्रयोगा-
नुपसृत्य किञ्चित् स्वमत्प्रोक्षेय तथाविधवर्त्तमानजनानापू-
च्छुष च तदुपायान् वृत्ताऽऽदिमहाव्यसनोपैतेरिवास्माभिरनुसु-
णमिथानुयोगः प्रारब्धत इति शास्त्रप्रस्तावना । तस्य चानुयोग-
स्य फलाऽऽदिद्वारनिरूपणतः प्रवृत्तः । यत् उक्तम्-“ तस्स फल-
जोगमंगल-समुदायन्था तहव दाराइं । तम्यनिरुत्तिक्कम-पयो
यणाइं च वथाइं ” ॥१॥ इति । तत्र प्रकाशयतं प्रवृत्तये फलमवश्यं
वाच्यम् । अन्यथा हि निष्प्रयोजनमवस्थाऽऽशङ्कमानाः श्रो-
तारः काटकशालामर्दन इव न प्रवर्त्तन्ति । तच्चानन्तरपर-
स्परजंदाद् छिन्ना । तत्रानन्तरमर्थायगमः, तत्पूर्वकानुष्ठानत-
श्चापवर्गप्राप्तियां सा परस्परप्रयोजनमिति । तथा योगः स-
म्बन्धः । स च यदि उपायोपेयभावलक्षणो, यदुत्तानुयोग उपा-
यः, अर्थायगमाऽऽदि चोपेयमिति, तदा सप्रयोजनानिधानादेवा-
निहित इत्यवसरलक्षणः सम्बन्धोऽस्य वाच्यः । कोऽस्य दाने
संबन्धोऽवसर इति, भावयोगो वा दाने अस्य क इति ? तत्र भ-
व्यस्य मोक्षमार्गाभिलाषिणः स्थितगुरुपदेशस्य प्राणिनोऽष्टव-
र्षप्रमाणप्रव्रज्यापयोग्यस्यैव सूत्रतोऽपि स्थानाङ्गं देयमिति ।
अथमवसरो, योगोऽपि चायमेवेति ।

यथोक्तम्-

“ तिवरिसपरियागस्स च, आयापकप्पणाममङ्कयणं ।

चउवरिसस्स य सम्मं, सुयगनं नाम अंगं चि ॥ १ ॥

दसकप्पव्वद्वारा, संवच्छरपणगदिक्खियस्सेव ।

ठाणं समवाओ वि य, अंगे ने अठ्ठावसस्स ॥ २ ॥ ” इति ।

अन्यथा दानेऽस्याऽऽङ्गमङ्गाऽऽदयो दोषा इति । स्था० १ ठा० ।

ठाणंतर-स्थानान्तर-न० । स्वस्थानात्परस्थाने, थ० २ स्थि० ।

ठाणकप्प-स्थानकल्प-पुं० । कल्पजेदे, "अधुणा तु ठाणकप्पो, उद्धाणादिओ मुणेष्ववो । ठितकप्पसंजनस्म वि, अणुष्मओ अठितस्सेव ॥१॥" पं० भा० । पं० चु० ।

ठाणगुण-स्थानगुण-पुं० । स्थानं स्थितिर्गुणः कार्यं यस्य स स्थानगुणः । स्था० ५. ठा० २ उ० । जीवपुत्रानां स्थितिपरिणानां स्थित्युपपन्नहेतौ गुणतोऽधर्मास्तिकाये, ज० १ श० १ उ० ।

ठाणचंचल-स्थानचंचल-पुं० । चञ्चलशब्दोक्तार्थकं चञ्चलभेदे, वृ० १ उ० ।

ठाणठवणा-स्थानस्थापना-स्त्री० । उचितस्थानन्यासे, पञ्चा० ८ वि० ।

ठाणठाड[ण]-स्थानस्यायिन्-पुं० । उचितस्थानस्थातरि, वृ० १ उ० । नि० चु० ।

ठाणठिइ-स्थानस्थिति-स्त्री० । विहारान्तरं वसतिप्रवेशात्प्राक् मध्ये स्थितौ, ओष० । (एतच्छक्यता च 'मासकप्पविहार' शब्दे वक्ष्यते)

ठाणठिय-स्थानस्थित-त्रि० । उत्तरोत्तरविशिष्टसंयमस्थानाभ्यासिनि, सूत्र० १ धृ० २ अ० १ उ० ।

पष्ठे द्वारे स्थानस्थितो भवतीदनुक्तं, स च एभिः कारणैः-

असिंवे ओमोयरिण्, रायडुट्टे जण् णड्ठाणे ।

फिणिण् गिलाणो कालगण्, वासे ठाणठिओ ढोइ । १७७

अशिवे देवताजनितोपलब्धे सति तस्मिन् यत्राभिप्रेतं गमनं कदाचिदपान्तराले भवति, ततश्चानेन कारणेन स्थानस्थितो भवति । (ओमोयरिण् चि) दुर्गिके विवक्षिते देशे जाते अपान्तराले वा, ततश्च स्थानस्थितो भवति । (रायडुट्टि चि) राजद्विष्टं कदाचित्तत्र भवत्यभिप्रेतदेशे, अपान्तराले वा, तेन च कारणेन स्थानस्थितो भवति । स्तेनाऽऽदिभयं विवक्षिते देशे, अपान्तराले वा, ततस्तेन कारणेन स्थानस्थितो भवति । (नड् चि) कदाचिन्नदं विवक्षिते देशे अपान्तराले वा भवति, तेन प्रतिबन्धेन स्थानस्थितो भवति । (फिडिय चि) कदाचिदसावाचार्यस्तस्मात् क्षेत्रात् व्युतोऽपगतो भवति, ततश्च तावदास्ते यावद्वार्त्ता लक्ष्यते, अनेन कारणेन स्थानस्थितो भवति । (गिलाणे चि) ग्लानः कदाचिदसावाचार्यो जवति, तेन प्रतिबन्धेन स्थानस्थितो भवति । (कालगण् चि) कदाचिदसावाचार्यः कालगतो मृतो जवति तथाच यावत्तन्निश्चयो भवति तावत् स्थानस्थितो भवति । (वासे चि) वर्षाकालः संज्ञानस्ततस्तत्प्रतिबन्धात् स्थानस्थितो भवति, तत्रैव ग्रामादावास्ते । इयं द्वारगाथा ॥१७७॥

इदानीं निर्युक्तिकार एव तानि विहाराणि व्याख्यानयन्नाह-

तत्येव अंतरा वा, असिवाऽऽदी सोड परिरयस्ससति ।

संचिंटे जाव सिंव, अहवा वी ते तओ फिडिया ॥१७८॥

(तस्य चि) तत्र यांऽसौ विवक्षितो देशः, तत्रैव (अंतरा) अन्तराले वा, असिवाऽऽदयो जाता इति श्रुत्वा आकर्ष्य । आदिग्रहणात् अवमौदरिकराजद्विष्टमयानि परिगृह्यन्ते । (परिरयस्ससति चि) 'भमारयस्स' असति अभावं निष्ठति । एतदुक्तं जवति-यदि गन्तुं शक्नोति श्रमणः ततोऽपान्तरालं परिहृत्याजिलपितस्थानं गच्छति, अथ न शक्यते गन्तुं ततः (संचिंटे चि) संतिष्ठति ।

कियन्तं कालं यावत् ? अन आह- (जाव सिंव) यावत् । शवं निरूपद्रवं यातमिति । (अहवा वी ते तना फिडिया) अथवा ते आचार्याऽऽद्यन्तस्मात् क्षेत्रादपगता अष्टा इति, ततश्च वार्त्तापलम्बं यावत् तिष्ठति ॥ १७७ ॥

इदानीं भाष्यकृत शेषद्वाराणि व्याख्यानयन्नाह-

पुन्ना च नई चउपा-सवाहिणी वि य न कोइ उत्तारे ।

तत्यंतरालदेमे, उट्टिउ ण वि हवन्इ पविची ॥१७९॥

पूर्णा भूता, का ?, नदी, किंविशिष्टा ?, चतुर्मासवाहिनी, न च कश्चिदुत्तारयति, ततोऽपान्तराले एव तिष्ठति । तत्र, अन्तराले वा देशे, उत्थित उरुमितः, न च प्रवृत्तिर्वाता लक्ष्यते, अतस्तिष्ठति तावत् ॥१७९॥

फिणिण् जा पवची, सयं गिलाणो परं व पडियरइ ।

कालगय चि पविची, समंकिण् जाव निस्संकं ॥१८०॥

(फिडिण्) तस्मात् क्षेत्रादपगतेषु सत्सु (जा पवची) यावद्वार्त्ता जवति, तावत्तिष्ठति । तथा- (सयं गिलाणो) स्वयमेव ग्लानो जातः, ततस्तिष्ठति । (परं व पडियरइ) अन्यं वा ग्लानं सन्तं प्रतिचरति (कालगय चि पविची) अथवा-कालगतास्ते आचार्याः, इति एवम्भूता, प्रवृत्तिः श्रुता, ततः (ससंकिते जाव निस्संकं) सशङ्काया वार्त्तायामनिश्चितायां तावदास्ते, यावन्निःशङ्कं संजातमिति ॥१८०॥

वासायुं उग्गिन्ना, वीयाऽऽई तेण अंतरा चिट्ठे ।

तेगिच्छि जोगि मार-कवणहट्टे यठाणमिच्छंति । १८१ ।

वर्षासृष्टिना बीजाऽऽदयः, आदिशब्दादनन्तकायः, तेन कारणेन अन्तराल एव तिष्ठति । मन्दश्च (तेगिच्छि चि) चि-कित्सकं, तथा (मार चि) भोगिकं ग्रामस्वामिनं पृच्छति । किमर्थं पुनः वैद्यभोगिकयोः पृच्छनं करोतीत्यत आह- (सारक्खणहट्टे) वैद्यं पृच्छति मन्दनायां सत्यां (हट्टे चि) दृढीकरणार्थम्, भोगिकं पृच्छति संरक्षणार्थं परिभवाऽऽदेः, ततः स्थानं च वसनमिच्छान्तं केचित् ॥१८१॥

तत आह-

संविग्गसच्चिजह्ण-अहप्पहाणेसु जोइयधरे वा ।

उवणा आयरियस्सा, सामायारी पडंजणया ॥ १८२ ॥

वैद्यभोगिकयोः कथायत्वा संविग्नेषु मोक्षाभिलाषिषु तिष्ठति, (सच्चि चि) संज्ञी श्रावकः, तद्गृहे तिष्ठति, भूकः साधूनां श्रूयकरः, तद्गृहे तिष्ठति, तद्गृहे निवासं करोति । (अहप्पहाणेसु चि) यथाप्रधानोऽवति-यो यत्र ग्रामाऽऽदौ प्रधानः प्रथितस्तेषु यथाप्रधानेष्विति । एतेषामज्ञावं (मोइयधरे व चि) भोगिकगृहे वा ग्रामस्वामिगृहे वा तिष्ठति । तत्र च तिष्ठन् किं करोतीति ?, अन आह- (उवणा आयरियस्सा) दण्डकाऽऽदिमाचार्य कल्पयति निरावाधे प्रदेशः, अयमाचार्य इति तस्य चाग्रतः सकलां चक्रवालसामाचार्यं प्रयुक्ते, निवेद्य करोतीत्यर्थः ॥१८२॥

एतच्च कारणिकद्वारम्-

एवं ता कारणि ओ, दूइज्ज जुत्तो अप्पमाणं ।

निकारणिओ एत्तो, चइओ आहिंडओ चेव ॥ १८३ ॥

एवं तावत्कारणिकः, (दूइज्ज चि) विहरति । कथं विहरति ?, (जुत्तो अप्पमाणं) अप्रमादेन युक्तः, प्रयत्नपर

इत्यर्थः । निष्कारणिकोऽन ऊर्ध्वमुख्यो, स द्विविधः (चञ्चो)
स्याजिनः सारणधारणऽऽदिभिस्त्याजितः; आहिण्कः-अर्गो-
वार्थश्चकस्तूपाऽऽदिदर्शनमवृत्तः ॥१८३॥

नञ् तावत् स्याजिन उच्यते-

जह सागरमि मीणा, संखानं सागरस्म अमहना ।

एति तत्रो सुहकामी, निगयमेचा विणस्संति ॥१८४॥

यथा सागरे समुद्रे, मीना मत्स्याः, संखानं सागरस्य असद-
मानाः, निगच्छन्ति, ततः समुद्रात्, सुहकामिनः सुखामिला-
पिणः, निगममात्राश्च दिनइयन्ति ॥१-४॥

एवं गच्छममुदे, सारणवीर्द्धिं चाडया संता ।

एति तत्रो सुहकामी, मीणा व जहा विणस्संति ॥१८५॥

एवं गच्छसमुद्रे सारणधारणा एव शीचयः, तामिस्त्याजि-
ताः सन्तो निर्गच्छन्ति, ततो गच्छात्, सुखाभिन्नापिणो, मीना
इव मीना यथा विनइयन्ति । उक्तं स्याजिनद्वारम् ॥१८५॥ ओच ।
(आहिण्कस्तु 'आहिण्क' शब्दे द्वितीयभागे ५२७ पृष्ठे
प्रतिपादतः)

ठाणणित्त-स्थाननियुक्त-त्रि० । स्थाने पदे नियुक्तो व्यापारि-
तः स्थाननियुक्तः । प्रयत्नकस्यधिरगणावच्छेदकेषु, ग० १ अधि० ।
सामान्यसार्था, प्र० ३ अधि० ।

ठाणतिग-स्थानत्रिक-न० । स्थानत्रये, प्र० । पिण्प्रहणं कुर्वता
स्थानत्रयं परिहरणीयम् । तद्यथा-आत्मोपधाति, संयमोपधा-
ति, प्रयत्नोपधाति चेति । प्र० ३ अधि० ।

ठाणपकिमा-स्थानप्रतिमा-स्त्री० । स्थानं कायोत्सर्गाऽऽद्यर्थे आ-
श्रयः, तत्र प्रतिमा स्थानप्रतिमा । स्थानविषयकं तथाऽभिधेऽभि-
प्रहे, "वत्सारि ठाणपकिमा ।" (स्था०) स्थानं कायोत्सर्गाऽऽद्य-
र्थे आश्रयः, तत्र प्रतिमाः स्थानप्रतिमाः । तत्र कस्यचिद् भिक्का-
रेवंभूतोऽभिप्रहो भवति-यद्यहमचित्तं स्थानमुपाश्रयिष्यामि,
तत्र चाऽऽकुञ्चनप्रसारणाऽऽदिकां क्रियां करिष्ये, तथा कि-
ञ्चिदचित्तं कुण्ठादिकमवलम्बयिष्ये, तथा तत्रैव स्तोत्रं पादवि-
हरणं समाश्रयिष्यामिति प्रथमा प्रतिमा । द्वितीया तु आकुञ्चन-
प्रसारणाऽऽदिक्रियामवलम्ब्य च करिष्ये, न पादावहरणमिति ।
तृतीया तु आकुञ्चनप्रसारणमेव, नालम्बनपादविहरणे इति ।
चतुर्थी पुनर्यत्र त्रयमपि न विद्यते । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

ठाणपरिणाम-स्थानपरिणाम-पुं० । परिणमनं परिणामः, तत्त-
द्भावगमनमित्यर्थः । यदाह-परिणामो ह्यर्थान्तराऽऽगमनं, न
च सर्वथा व्यवस्थानं, न च सर्वथा विनाशः । परिणामभेदे,
स्था० १० ठा० ।

ठाणनट्ट-स्थाननट्ट-त्रि० । स्थानाच्चारित्राद्, गुरुकुलाऽऽवासा-
ऽऽदिकात्, सिद्धान्तव्याख्यानरूपाद्वा सूत्रप्रकरणेन अष्टं, दुष्टा-
चारे च । तं० ।

ठाणरय-स्थानरत-त्रि० । कायोत्सर्गकारिणि, आचा० २ भू०
३ अ० ३ उ० ।

ठाणनिच्छुय-स्थानवृश्चिक-न० । सम्पूर्तिमनपुंसकजीव-
भेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

ठाणसचिक्रय-स्थानसप्तैक-पुं० । आचाराङ्गस्य द्वितीयधुन-
स्कन्धे सप्तैकानां प्रथमं, आचा० २ भू० २ चू० । स्था० ।
(अत्रत्यः सर्वो विषयो 'वसहि' शब्दे वक्ष्यते)
४३९

ठाणाङ्गा-स्थानायतिका-स्त्री० । ऊर्ध्वस्थायाम्, वृ० । नो
कल्पते निर्ग्रन्थाः स्थानायनयो भवितुं स्थानायन नामोर्ध्वस्था-
नरूपमायतं स्थानं, तद्यस्यामस्ति सा स्थानायतिका । वृ० ५७० ।
स्थानादिगा-स्त्री० । ऊर्ध्वस्थायाम्, कंचित्तु 'ठाणाङ्गा' इति
पठन्ति । तत्रायमर्थः-सर्वेषां निषङ्गाऽऽदीनां स्थानानामादि-
भूतमूर्ध्वस्थानमतः स्थानानामादौ गच्छन्तीति स्थानाऽऽदिगं
तदुच्यते, तथागाढार्थिकाऽपि स्थानाऽऽदिगेति व्यपदिश्यते ।
वृ० ५७० । (एतच्च 'आसन' शब्दे द्वितीयभागे ४७०
पृष्ठे उक्तम्)

ठाणाङ्ग-स्थानातिद-पुं० । स्थानं कायोत्सर्गाऽऽदिकमतिशयेन
ददाति प्रकरोति अनिगच्छति चेति । स्था० ७ ठा० ३ भ० ।
कायोत्सर्गकारिणि, धर्मधर्मिणोऽभेदोपचारात् कायकेशभेदे
च । स्था० ७ ठा० ।

स्थानातिग-पुं० । कायकेशभेदे, स्था० ७ ठा० ।

स्थानायतिक-पुं० । कायकेशभेदे, स्था० ७ ठा० ।

ठाणायय-स्थानाऽऽयत-न० । ऊर्ध्वस्थानरूपे आयतस्थाने,
वृ० ५७० ।

ठाणि [ण]-स्थानिन्-पुं० । त्रि० । स्थानानि विद्यन्ते येषां ते
स्थानिनः । स्थानवत्सु, सूत्र० १ भू० ३ अ० ।

ठाणकुशुय स्थानोत्कुटुक-त्रि० । स्थानमासनमुत्कुटुकमाधारे
पुनरुत्पन्नरूपं यस्यासौ स्थानोत्कुटुकः । आसनानिग्रहविशेष-
वति, भ० २ श० १ उ० ।

ठाणप्पयमह-स्थानोत्पातिकमह-पुं० । स्थानमव्ययते अपूर्वे
उत्सवावशेषे, वृ० १ उ० ।

ठावण-स्थापन-न० । आरोपणे, पौ० १२ विध० । धारणे, प-
ञ्चा० १३ विध० ।

ठावणा-स्थापना-स्त्री० । निक्षेपे, न्यासे, स्था० १ ठा० । प्रति-
ष्ठायां, वृ० । प्रतिष्ठा स्थापना स्थानं व्यवस्था संस्थितिः स्थि-
तिरवस्थानम्, अवस्था चैकार्थिकानि पदानि । वृ० ५ उ० ।

ठावित्ता-स्थापयितृ-त्रि० । स्थापनशीले, स्था० ३ ठा० २ उ० ।

ठिअजेस्स-स्थितज्ञेय-न० । लेश्यभेदे, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।
(अर्थस्तु 'वाद्यमरण' शब्दे वक्ष्यते)

ठिङ्-स्थिति-स्त्री० । अवस्थाने, आव० ४ अ० । विशेषः । आ० ।
वृ० । स्थाने, स्था० ५ ठा० ३ उ० । जीतं स्थितिः कल्पो
व्यवस्था समयो मर्यादति हि पर्यायाः । तं० । दर्श० ।
"दुविहा ठिङ् पणत्ता । तं जहा-कार्याद्धिं चव, भावद्धिं चे-
व ।" स्था० २ ठा० ३ उ० । आव० । आ० चू० । (व्याख्या
'कण्ठिङ्' शब्दे तृतीयभागे ३३३ पृष्ठे प्रदर्शिता) स्थितिः प्रक-
ल्पमवस्थानं विकल्पनमित्येकार्थम् । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।
स्वभावव्यवस्थायाम्, द्वा० २१ चा० । क्रमे, स्था० ४ ठा० १
उ० । आयुषि, ज० १४ श० ५ उ० । प्रवृत्तौ । तद्व्ययशक्ते आयु-
षि, कल्प० ६ कण ।

नैरथिकाणाम्-

नैरथ्याणं भंते ! केवइयं कालं ठिङ् पणत्ता ! गोयमा !
जइनेयं दत्त वासतस्सइ, उकोसेणं तेत्तां । मं सागरोवमाइ ।

नैरयिकाणां नदन्त ! कियन्तं काळं स्थितिः प्रज्ञता ? । तत्र स्थीयतेऽवस्थीयते भनयाऽऽयुष्कर्मोभूत्येति स्थितिः, स्थितिरायुष्कर्मोभूतिर्जीवनमिति पर्यायाः । यद्यप्यत्र जीवेन मिथ्यात्वाऽऽद्विज्ज्ञानात्तानां कर्मपुङ्गवानां ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽद्विरूपनया परिणतानां यदवस्थानं सा स्थितिरिति प्रसिद्धं, तथापि नारकाऽऽद्विज्ज्ञानपदेशहेतुरायुष्कर्मोभूतिः । तथाहि-यद्यपि नारकांतपञ्चन्द्रिज्ज्ञानादिनामकर्मोदयाऽऽश्रयो नारकत्वपर्यायः, तथाऽपि नारकाऽऽयुःप्रथमसमयसंवेदनकाल एव तन्निबन्धननारकक्षेत्रमप्राप्तोऽपि नारकस्य व्यपदेशं लभते । तथा च मौनान्धं प्रवचनम्-“ नेरइएणं जंते ! नेरइएसु उववज्जइ, अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ, नो अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ ” इत्यादि । ततः सैवाऽऽयुष्कर्मोभूतिरिह यथोक्तव्युत्पत्त्या स्थितिरभिधीयते इति । अत्र निवेदनमाह-“ गोयमा ! ” इत्यादि । एतच्च पर्यायापर्यायविभागाभावेन सामान्यत उक्तम् ।

यदा तु पर्यायापर्यायविभागेन चिन्ता, तदेदं सूत्रम्-

अपज्जत्तगनेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं ॥

“ अपज्जत्तगनेरइयाणं भंते ! ” इत्यादि । इहापर्याया द्विविधाः-लब्ध्या, करणैश्च । तत्र नैरयिका देवाः संख्येयवर्षायुषस्तिर्यग्भन्तुष्याः करणैरेवापर्यायाः, न लब्ध्या, लब्ध्यापर्यायकानां तेषु मध्ये उत्पादासम्भवात् । तत एते उपपातकाश्च एव करणैः कियन्तं काळमपर्याया रूप्यः । शेषास्तु तिर्यग्भन्तुष्या लब्ध्या अपर्याया उपपातकाले च ।

उक्तं च-

“ नारगदेवा तिरिमणु-बगम्भजा जे असंखवासाऊ ।

एए अप्पज्जत्ती, उववाए चेव बोधवा ॥ १ ॥

सेसा य तिरियमणुया, लंकिं पणोववायकाले य ।

हुहो वि य जइयवा, पज्जत्तियरे य जिणवयणं ॥ २ ॥ ”

अपर्यायाश्च जघन्यत उक्कर्षतो वाऽन्तर्मुहुत्तम् । अत उक्तम्-“ गोयमा ! जह्मेणं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं ” ।

पज्जत्तगनेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं दस वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं तेत्तसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ॥

अपर्यायाऽऽपगमे च शेषकालः पर्यायाऽऽत्त । तत उक्तं पर्यायसूत्रे-“ गोयमा ! जह्मेणं दस वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं तेत्तसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं । ” एतच्च पृथिव्याविभागेन चिन्तितम् ।

सम्प्रति पृथिव्याविभागेन चिन्तयति-

रयणप्पभापुढविणेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं दस वाससहस्साइं, उक्कोसेणं सागरोवमं । अपज्जत्तयरयणप्पभापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं वि अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयरयणप्पभापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! ज-

हएणेणं दस वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तूणां । प्रज्ञा ० ४ पद । अनु ० स० ।

इमीसे णं रयणप्पभापुढविणेरइयाणं नेरइयाणं तेत्तसं सागरोवमाइं ठिई पणत्ता । सम ० ३३ सम ० ।

सकरप्पभापुढविणेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं एणं सागरोवमं, उक्कोसेणं तिप्पि सागरोवमाइं । अपज्जत्तयरयणप्पभापुढविणेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयरयणप्पभापुढविणेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तूणां, उक्कोसेणं तिप्पि सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

वालयप्पभापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं तिप्पि सागरोवमाइं, उक्कोसेणं सत्त सागरोवमाइं । अपज्जत्तयरयणप्पभापुढविणेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयरयणप्पभापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं तिप्पि सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं सत्त सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं । पंक्कप्पभापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं सत्त सागरोवमाइं, उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं । अपज्जत्तयरयणप्पभापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयरयणप्पभापुढविणेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं सत्त सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

धूमप्पभापुढविणेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं दस सागरोवमाइं, उक्कोसेणं सत्त सागरोवमाइं । अपज्जत्तयरयणप्पभापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं वि अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयरयणप्पभापुढविणेरइयाणं भंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं दस सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं सत्त सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ॥

तमप्पभापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं ठिई पणत्ता ? । गोयमा ! जह्मेणं सत्त सागरोवमाइं, उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं । अपज्जत्तयरयणप्पभापुढ-

सुवर्णकुमाराणं जंते ! देवाणं केवइयं कात्तं विई ५-

एणत्ता ?। गोयमा ! जहमेणं दस वामसहस्साइं, उक्कोमेणं दो पलिओवमाइं देसूणाइं । अपज्जत्तयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं वि उक्कोमेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं दस वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं दो पलिओवमाइं देसूणाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

सुवणकुमारीणं देवीणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं दस वाससहस्साइं, उक्कोसेणं देसूणं पलिओवमं । अपज्जत्तयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं वि उक्कोमेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं दस वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं देसूणं पलिओवमं अंतोमुहुत्तूणं ।

एवं एणं अजिह्वेणं ओडियअपज्जत्तपज्जत्तमुत्तयं देवाणं य देवीणं य रेयव्वं० जाव थणि-यकुमाराणं जहा नागकुमाराणं ।

पुढविकाइयाणं जंते ! केवड्यं काळं ठिई पणत्ता ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्साइं । प्रज्ञा० ४ पद ।

सहपुढवीणं भंते ! केवड्यं कालं ठिई पणत्ता ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं एगं वाससहस्साइं । सुद्धपुढवीपुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वाससहस्साइं । वाहुयापुढवीपुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं चउदम वामसहस्साइं । मणोसि-लापुढवीपुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सोदास वाससहस्साइं । मकरापुढवीपुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अट्टरस वामसहस्साइं । खरपुढवीपुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्साइं ।

" सहपुढविकाइयाणं " इत्यादि । अरुद्धपृथिवीकायिकानां मरुत ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञता ? । जगवानाह-गौतम ! अद्यन्येनान्तमुद्धर्तम्, उत्कर्षत एकं वर्षसहस्रम् । एवमन्येनाजिह्वेण शेषाणामपि पृथिवीनाम् । शुरुपृथिव्या द्वादश वर्षसहस्राणि, वाहुकापृथिव्याश्चतुर्दश वर्षसहस्राणि, मनःशिलापृथिव्याः षोडश वर्षसहस्राणि, शर्करापृथिव्या अष्टादश वर्षसहस्राणि, खरपृथिव्या द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि । सर्वासामपि चामूयां पृथिवीनां जघन्येन स्थितिरन्तमुद्धर्तं वक्तव्या । जी० ३ प्रति० ।

अपज्जत्तयपुढविकाइयाणं जंते ! केवड्यं काळं ठिई पणत्ता ?। गोयमा ! जहमेणं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयपुढविकाइयाणं भंते ! केवड्यं कालं ठिई पणत्ता ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं । सुद्धपुढविकाइयाणं पुच्छा ?। गोयमा !

जहमेणं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । अपज्जत्तयसुद्धपुढविकाइयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयसुद्धपुढविकाइयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । वादरपुढविकाइयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्साइं । प्रज्ञा० ४ पद ।

वायरस्सं भंते ! केवड्यं कालं ठिई पणत्ता ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पणत्ता । जी० ६ प्रति० । अपज्जत्तयवादरपुढविकाइयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयवादरपुढविकाइयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

आउकाइयाणं भंते ! केवड्यं कालं ठिई पणत्ता ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्त वाससहस्साइं । अपज्जत्तयआउकाइयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयआउकाइयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्त वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणिआइं । आउकाइयाणं ओडियाणं अपज्जत्तयाणं पज्जत्तयाणं जहा सुद्धपुढविकाइयाणं तद्वा भाणियव्वं । वादरआउकाइयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्त वाससहस्साइं । अपज्जत्तयवादरआउकाइयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्त वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

तेडकाइयाणं जंते ! केवड्यं काळं ठिई पणत्ता ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिप्पि राइंदियाइं । अपज्जत्तयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिप्पि राइंदियाइं अंतोमुहुत्तूणाइं । सुद्धपुढविकाइयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । अपज्जत्तापज्जत्ताणं सुद्धमाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । वायरतेउकाइयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिप्पि राइंदियाइं । अपज्जत्तयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिप्पि राइंदियाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

वाउकाइयाणं भंते ! केवड्यं काळं ठिई पणत्ता ?। गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिप्पि वाससहस्साइं ।

मुहुत्तं । पञ्चतयमगमवर्कनियमद्वयपरंपरिद्वयतिग्विखमो-
गियार्ण पुच्छा ? । गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्को-
मेणं पडिओवमस्स अमंखेज्जभागो अंतोमुहुत्तणो ।

मणुस्सणं जंते ! केवड्यं कालं त्रिई पणत्ता ? । गोयमा !
जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं तिणि पलिओवमाई । अ-
पञ्चतयमणुस्सणं पुच्छा ? । गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोमेणं वि अंतोमुहुत्तं । पञ्चतयमणुस्सणं पुच्छा ? ।
गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं तिणि पलिओव-
माई अंतोमुहुत्तणो । पङ्का० ४ पद ।

(निम्नस्थानां स्थितिः ' निगणं ' शब्दे पद्यते)

स्त्राणाम्—

मणुस्सित्थीणं जंते ! केवड्यं कालं त्रिती पणत्ता ? ।
गोयमा ! खेत्तं पणुच्च जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं
तिणि पलिओवमाई । धम्मचरणं पणुच्च जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोमेणं देसूणा पुव्वकोटी । कम्मजूमगमणुस्सित्थीणं
भंते ! केवड्यं कालं त्रिती पणत्ता ? । गोयमा ! खेत्तं
पणुच्च जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं तिणि पलिओ-
वमाई । धम्मचरणं पणुच्च जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्को-
मेणं देसूणा पुव्वकोटी । जहण्णेणं कम्मजूमगमणुस्सि-
त्थीणं भंते ! केवड्यं कालं त्रिती पणत्ता ? । गोयमा !
खेत्तं पणुच्च जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं तिणि पलि-
ओवमाई । धम्मचरणं पणुच्च जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोमेणं देसूणा पुव्वकोटी । पुव्वविदेहअवरविदेहक-
म्मजूमगमणुस्सित्थीणं जंते ! केवड्यं कालं त्रिती पणत्ता ? ।
गोयमा ! खेत्तं पणुच्च जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उ-
क्कोमेणं पुव्वकोटी । धम्मचरणं पणुच्च जहण्णेणं अं-
तोमुहुत्तं, उक्कोमेणं देसूणा पुव्वकोटी । अकम्मजूमगमणु-
स्सित्थीणं जंते ! केवड्यं कालं त्रिती पणत्ता ? । गो-
यमा ! जम्म णं पणुच्च जहण्णेणं देसूणं पडिओवमं, प-
डिओवमस्स असंखेज्जतिजागेणं ऊणगं, उक्कोमेणं तिणि
पलिओवमाई । संहरणं पणुच्च जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोमेणं देसूणा पुव्वकोटी । हेमवणं एरन्नवणं जह-
ण्णेणं देसूणं पलिओवमं, पडिओवमस्स असंखेज्ज-
जागेणं ऊणगं, उक्कोमेणं पडिओवमं । संहरणं पणुच्च ज-
हण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं देसूणा पुव्वकोटी । हेम-
वणं एरन्नवणं पणुच्च जहण्णेणं देसूणं पलिओवमं, पलिओ-
वमस्स असंखेज्जभागणं ऊणगं, उक्कोमेणं पडिओवमं ।
संहरणं पणुच्च जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं देसूणा
पुव्वकोटी । हरिवासरम्मगवासअकम्मजूमगमणुस्सित्थी-
णं जंते ! केवड्यं कालं त्रिई पणत्ता ? ।

गोयमा ! जम्म णं पणुच्च जहण्णेणं देसूणां दो पडिओव-
माई, पडिओवमस्स असंखेज्जतिजागेणं ऊणगं, उक्कोमेणं
दो पलिओवमाई । संहरणं पणुच्च जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उ-
क्कोमेणं देसूणा पुव्वकोटी । देवकुरुत्तरकुरुअकम्मजूमग-
मणुस्सित्थीणं भंते ! केवड्यं कालं त्रिती पणत्ता ? ।
गोयमा ! जम्म णं पणुच्च जहण्णेणं देसूणां तिणि पडि-
ओवमाई, पलिओवमस्स असंखेज्जतिजागेणं ऊणगं,
उक्कोमेणं तिणि पलिओवमाई । संहरणं पणुच्च जहण्णेणं
अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं देसूणा पुव्वकोटी । अंतरद्विगव-
कम्मजूमगमणुस्सित्थीणं भंते ! केवड्यं कालं त्रिती प-
णत्ता ? । गोयमा ! जम्म णं पणुच्च जहण्णेणं देसूणं पलि-
ओवमं, पलिओवमस्स असंखेज्जतिजागेणं ऊणगं, उ-
क्कोमेणं पलिओवमस्स असंखेज्जतिजागेणं । संहरणं पणुच्च
जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं देसूणा पुव्वकोटी ॥

मनुष्यत्वायु क्षेत्रं प्रतीत्य, केनाऽऽश्रयणेनेति ज्ञायः । जघन्य-
तोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतो देवकुर्वादिषु, जरताऽऽदिष्वपि च, एका-
न्तसुपमाऽऽदिकाले प्राणि पश्योपमानि । धर्मचरणं धर्ममेव प्र-
तीत्य, जघन्येनान्तर्मुहूर्तमेव । तच्च तद्व्यवस्थिताया एव परि-
णामयशः प्रतिपातापेक्षया ह्यप्ययम् । चरणधर्मस्य मरणम-
न्तरेण सर्वस्वोक्तयाऽप्येतावन्मात्रकालावस्थानभावात् । त-
थाहि—कालित्वात् नथाविधकृत्योपशमभावात् । सर्वधिरिति प्र-
तिपद्य तावन्मात्रकृत्योपशमभावात् अन्तर्मुहूर्तानन्तरं भूयोऽ-
पि अविरतमन्यगृहीतं, मिथ्यात्वं च प्रतिपद्यते इति । अथवा-
धर्मचरणमिह देशचरणं प्रतिपत्तव्यं, न सर्वचरणम् ; देशचरण-
प्रतिपात्तस्तु जघन्यतोऽप्यन्तर्माहृत्सिकी, तस्या भङ्ग्यहृत्स्वा-
त् । अथोभयाऽऽचरणसंभवे किमर्थमिह देशचरणं परिगृह्यते ? ।
उत्पद्यते—देशचरणपूर्वकं प्रायः सर्वचरणमिति व्यापनार्थम् ।
अत एवाकं, गृह्यते—“ नमस्तस्मि उ लदे, पलियमुहुत्तेण साव-
ओ होइ । चणुवसमो सयाणं, सागरमंलनरा होति ॥ १ ॥
अरियाद्विप ” इत्यादि । उत्कर्षतो देशना पूर्वकोटी, अष्टासं-
वत्सिक्काधरणधर्मप्राप्तेः, तद्वर्द्धं चरमान्तर्मुहूर्तं यावदप्रतिप-
त्तिपरिणामभावात् । पूर्वपरिणामं चेदम्—“ पुव्वस्स उ परि-
माणं, सयरिं सलु वामकोमिहफलाओ । छप्पणं च सहस्सा,
योधव्वा वामकोमीणं ॥ १ ॥ ” इति । सम्प्रति कर्मभूमिकाऽऽदिवि-
शेषग्राणां चक्षुष्यतामाह—(कम्मभूमगमणुस्सित्थीणं इत्यादि)
अक्षरगमनिका सुगमा । भावायस्त्वयम्—कर्मभूमिकमनुष्य-
स्त्रीणां क्षेत्रं कर्मभूमिसामान्यलक्षणमाधिकृत्य जघन्यतो-
ऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतस्तौणि पश्योपमानि । तानि च जरतै-
रावतेषु सुपमसुपमालक्षणे ऋके वेदितव्यानि । धर्मचरणमधि-
कृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । प्रावना
चात्र प्रागिव द्रष्टव्या । एवमुत्तरसुखद्वयेऽपि । अत्रैव विशेष-
चिन्तां चिकीर्षुराह—“ भरदेखवयासकम्मभूमग ” इत्यादि सु-
गमं, नवरं जरतैरवनेषु ग्राणि पश्योपमानि । सुपमायां पूर्व-
विदेहापरविदेहेषु क्षेत्रनः पूर्वकोटिः, तत ऊर्द्धं तत्र तथा क्षेत्र-
स्वाभावादायुषोऽसम्भवात् । (अकम्मजूमगेत्यादि) जम्म प्रती-
त्येति । अकर्मभूमिपूतपत्तिमाधित्य, जघन्यतो देशोने पश्योपमं,

तच्चाष्टभागन्यूनमपि देशोनं भवति । ततो विशेषस्थापनायाः ऽऽह-पट्योपमस्यासंख्येयभागोनम् । एतच्च हैमवतैरण्यवत-
क्त्रेपेक्षया छद्म्यम् । तत्र जघन्यतः स्थितेरेतावत्प्रमाणायाः
संज्ञायात्, उत्कर्षतस्त्राणि पट्योपमानि, तानि च देवकुर्वेपेक्षया ।
(संहरणं पशुष्वेत्यादि) ; संहरणं नाम—कर्मभूमिजायाः
स्त्रियोऽकर्मभूमिषु नयनं, तत्प्रतीत्य तदाश्रित्य, जघन्येनान्तमु-
हूर्तम्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । इयमत्र ज्ञावना-इह कर्म-
भूमिकाऽप्यकर्मभूमिषु संहृता अकर्मभूमिकेति व्यवहियते, तत्-
क्त्रेसंवन्धभावात् । यथा लोके कश्चित् मगधाऽऽदिदेशात्
सुराष्ट्रान् प्रस्थितो, गिरिनगरेषु निवासं कल्पयितुकामः सु-
राष्ट्रपर्यन्तग्रामं प्राप्तः सन् समुत्पद्यमानेषु तथाविधेषु प्रयो-
जनेषु सौराष्ट्र इति व्यवहियते, तद्वदधिकृताऽपि तत्र संह-
ता सती काचिदन्तर्मुहूर्तं जीवति । ततोऽपि वा भूयोऽपि
संहियते काचित्पूर्वकोट्यायुष्का यावज्जीवमपि तत्रावतिष्ठते,
ततो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुक्तम्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटीति ।
आह-भरतैरवतान्यपि कर्मभूमौ वर्तन्ते; तत्र चैकान्तसु-
षमाऽऽदौ त्राण्यपि पट्योपमानि स्थितिरस्या भवति, सं-
हरणं च संभवति, तत्कथं देशोना पूर्वकोटी भण्यते इति ?
अत्रोच्यते—कर्मकालविचक्षयाऽभिधानात्तस्य सैनावन्मात्रत्वा-
दिति हैमवतैरण्यवतकर्मभूमिकमनुष्यस्त्राणां जन्मतो जघन्येन
देशोनं पट्योपमं, पट्योपमासंख्येयज्ञागेन न्यूनम्, उत्कर्षतः परि-
पूर्णं पट्योपमम् । संहरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्-
षतो देशोना पूर्वकोटी; भावना प्रागिव । एवं “हरिवासरस्मग”
इत्याद्यपि सूत्रत्रयं भावनीयम् । नवरं हरिवर्षरम्यकयोर्जन्मतो
जघन्येन द्वे पट्योपमे, पट्योपमासंख्येयभागन्यूनम् । उत्कर्षतः
परिपूर्णं द्वे पट्योपमे । देवकुरुत्तरकुरुषु जन्मतो जघन्येन त्रीणि
पट्योपमानि, पट्योपमासंख्येयभागहानानि । उत्कर्षतः परिपू-
र्णानि त्रीणि पट्योपमानि । अन्तरद्वीपेषु जघन्यतो जघन्येन
देशोनं पट्योपमासंख्येयः । कियता देशोनं इति चेत् ? अत आह-
पट्योपमासंख्येयभागोनः । किमुक्तं जवति ?—उत्कृष्टात् प-
ट्योपमासंख्येयज्ञागप्रमाणादायुषो जघन्यमायुःपट्योपमासं-
ख्येयभागन्यूनम्, नवरमूनताहेतुः पट्योपमासंख्येयो भागो-
ऽऽतीव स्तोको छद्म्यः । संहरणमधिकृत्य सर्वत्रापि जघ-
न्यत उत्कर्षतश्च तावदेव प्रमाणम् । जी० २ प्रति० ।

नपुंसकानाम्—

मणुस्मणपुंसगस्स णं जंते ! केवतियं कालं त्रिती पण्ण-
त्ता ? । गायमा ! ख्वं पडुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्को-
सेणं पुव्वकोमी । धम्मचरणं पशुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोसेणं देमूणा पुव्वकोमी । कम्मज्जमगभरहेरवयपुव्ववि-
देहअवरविदेहमणुस्सणपुंसगस्म वि तहेव । अकम्मज्जमग-
मणुस्सणपुंसगस्म णं जंते ! केवतियं कालं त्रिती पण्णत्ता ? ।
गायमा ! जम्म एणं पडुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं
अंतोमुहुत्तं । संहरणं पडुच्च जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं
देसणा पुव्वकोमी । एवं० जाव अंतरदीवगाणं ॥

सामान्यतो मनुष्यनपुंसकस्यापि जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतः
पूर्वकोटी । कर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकस्य क्त्रे प्रतीत्य जघन्यतोऽ-
न्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षतः पूर्वकोटी । धर्मचरणं बाह्यवैपपरिकरितप्रव-

ज्याप्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तं, तत ऊर्ध्वं मरणाऽऽदि-
ज्ञावात् । उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, संवत्सराष्टकाऽर्ध्वं
प्रतिपद्य जन्मपावनात् । भरतैरवतकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसक-
स्य च क्त्रे, धर्मचरणं च प्रतीत्य जघन्यत उत्कर्षतश्चैवमेव व-
क्तव्यम् । अकर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकस्य जन्म प्रतीत्य जघ-
न्येनान्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेणापि अन्तर्मुहूर्तम् । अकर्मभूमौ हि सं-
मुच्छिन्ना मनुष्या नपुंसका एव भवन्ति, न गर्भव्युत्क्रान्ति-
काः, युगलधर्मिकाणां नपुंसकत्वाभावात् । समुच्छिन्नाश्च
जघन्यत उत्कर्षतो वाऽन्तर्मुहूर्तायुषः, केवलं जघन्याऽत्कृष्ट-
मन्तर्मुहूर्तं बृहत्तरमवसेयम् । संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्त-
र्मुहूर्तम्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, संहरणादूर्ध्वमामरणान्त-
मवस्थानसंभवात् । देशोनता च पूर्वकोट्या गर्भनिर्गतस्य
संज्ञान् । एवं विशेषचिन्तायां हैमवतैरण्यवतकर्मभूमिकमनु-
ष्यनपुंसकस्य हरिवर्षरम्यकयोर्कर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकस्य
देवकुरुत्तरकुरुवर्कर्मभूमिकमनुष्यनपुंसकस्य, अन्तरद्वीपकमनु-
ष्यनपुंसकस्य च जन्म, संहरणं च प्रतीत्यैवमेव वक्तव्यम् ।
जी० ३ प्रति० ।

सम्मुच्छिन्नामणुस्साणं पुच्छा ? । गायमा ! जहएणेणं अं-
तोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । गवजवक्कंतियमणुस्सा-
णं पुच्छा ? । गायमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं
तिषि पलिओवमाई । अपज्जत्तगगवजवक्कंतियमणुस्साणं
पुच्छा ? । गायमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि
अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तगगवजवक्कंतियमणुस्साणं पुच्छा ? ।
गायमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिषि पलिओ-
वमाई अंतोमुहुत्तणाई । प्रज्ञा० ४ पद ।

उत्तरकुरुमनुष्याणां जघन्येन पट्योपमस्यासंख्येयज्ञागेनो-
नानि त्रीणि पट्योपमानि, उत्कर्षात् परिपूर्णानि त्रीणि पट्यो-
पमानि । जी० ३ प्रति० ।

वाणमंतराणं जंते ! देवाणं केवड्यं कालं विडं पण्णत्ता ? ।
गायमा ! जहएणेणं दस वाससहस्साई, उक्कोसेणं पलिओ-
वमं । अपज्जत्तयवाणमंतरदेवाणं पुच्छा ? । गायमा ! जह-
एणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । पज्जत्तयवा-
णमंतरदेवाणं पुच्छा ? । गायमा ! जहएणेणं दस वास-
सहस्साई अंतोमुहुत्तणाई, उक्कोसेणं पलिओवमं अंतोमु-
हुत्तुणं । प्रज्ञा० ४ पद । प० द० ।

अकामकायक्लेशतपस्विनां व्यन्तरेषूपपन्नानां दश वर्षस-
हस्राणि स्थितिः । औ० । बाह्यमरणेन मृतानां व्यन्तरेषूपप-
न्नानां द्वादश वर्षसहस्राणि स्थितिः । औ० । विधवानामल्पा-
रम्भप्रवृत्तानां व्यन्तरेषूपपन्नानां चतुर्दश वर्षसहस्राणि स्थितिः ।
औ० । अकामकायक्लेशतपस्विनीनां स्त्रीणां व्यन्तरेषूपपन्नानां
चतुर्षष्टिवर्षसहस्राणि स्थितिः । औ० । उदकक्षितीयाऽऽदीनां
पाण्डुरवृत्तिनां निर्विकृतिकानां व्यन्तरेषूपपन्नानां चतुरशी-
तिवर्षसहस्रं स्थितिः । औ० ।

वाणमंतराणं देवाणं पुच्छा ? । गायमा ! जहएणेणं
दस वासमहम्माई, उक्कोसेणं अज्जत्तियाणं भंते ! वाणमंतराणं देवाणं पुच्छा ? । गो-

ईसाणे कप्पे अपरिगहियाणं देवीणं पुञ्जा ! गोयमा !
जह्ण्णेणं साइरेणं पत्तिओवमं, उक्कोसेणं पणपप्पपत्तिओ-

वमाई । ईसाणे कप्ये अपरिग्राह्याणं अपज्जत्तियाणं दे-
वीणं पुच्छा । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण
वि अंतोमुहुत्तं । ईसाणे कप्ये अपरिग्राह्याणं पज्जत्तियाणं
देवीणं पुच्छा । गोयमा ! जह्मेणं साइरेगं पलिओवमं
अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पणपण पलिओवमाई अंतो-
मुहुत्तूणाई ॥

ईसाणस्स एं देविंदस्स मज्झिमए परिसाए देवाणं छ प-
ह्मिआवमा ठिई पणत्ता । स्या० ६ ठा० ।

(' लोचपात ' नाम्ने अर्थेच्छाणां लोकपालानां स्थितिवक्तव्य-
ता) कन्दर्गिकाऽऽदीनां श्रमणानामुत्कर्षेण सौच्यमकल्पे कन्द-
र्गिकेषु देवेषूपपन्नानां वषंसदृष्टमभ्यधिकं पद्योपमं स्थितिः ।
श्रौ० । भ० । ६० प० । ६० । ६० ।

मणकुमारे कप्ये देवाणं पुच्छा । गोयमा ! जह्मेणं दो
सागरोवमाई, उक्कोसेणं सत्त सागरोवमाई । मणकुमारं कप्ये
अपज्जत्तयाणं देवाणं पुच्छा । गोयमा ! जह्मेणं अंतो-
मुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । मणकुमारे कप्ये पज्जत्ताणं
देवाणं पुच्छा । गोयमा ! जह्मेणं दो सागरोवमाई
अंतोमुहुत्तूणाई, उक्कोसेणं सत्त सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई ।

माहिंदे कप्ये देवाणं पुच्छा । गोयमा ! जह्मेणं माइरेगाई
दो सागरोवमाई, उक्कोसेणं सत्त साहियाई सागरोवमाई ।
माहिंदे कप्ये अपज्जत्ताणं देवाणं पुच्छा । गोयमा ! ज-
ह्मेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । माहिंदे कप्ये
पज्जत्ताणं पुच्छा । गोयमा ! जह्मेणं साइरेगाई दो साग-
रोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई, उक्कोसेणं सत्त साहियाई सागरो-
वमाई अंतोमुहुत्तूणाई ।

अमुरिंदवज्जियाणं भवणवासीणं देवाणं देमूणां दो
पलिओवमाई ठिई पणत्ता । सोहम्मे कप्ये देवाणं
उक्कोसेणं दो सागरोवमाई ठिई पणत्ता । ईसाणे कप्ये
देवाणं उक्कोसेणं साइरेगाई दो सागरोवमाई ठिई पणत्ता ।
मणकुमारे कप्ये देवाणं जह्मेणं दो सागरोवमाई ठिई
पणत्ता । माहिंदे कप्ये देवाणं जह्मेणं साइरेगाई दो
सागरोवमाई ठिई पणत्ता । स्या० २ ठा० ४ ठ० ।

बंजलोए कप्ये देवाणं पुच्छा । गोयमा ! जह्मेणं
सत्त सागरोवमाई, उक्कोसेणं दस सागरोवमाई । बंभन्नोए
अपज्जत्ताणं पुच्छा । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । बंभलोए पज्जत्ताणं पुच्छा ।
गोयमा ! जह्मेणं सत्त सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई, उ-
क्कोसेणं दस सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई ।

मरुकरिसाहस्ययोगिकापिलाऽऽदीनां चरकपरिव्राजकानामु-
त्कर्षेण ब्रह्मलोककल्पे देवेषूपपन्नानां दश सागरोपमा स्थितिः-

तद् यथा-

ते एं परिग्राह्याणां पर्याख्येणं विहारणं विहरमाणा बह-
उ वासाई परियाई पाउणिति, बहुई वासाई परियाई पाउ-
णित्ता कालमामे कालं किच्चा उक्कोसेणं बंजलोए कप्ये
देवत्ताए उववत्तारो जवंति । तेहिं तेसिं गई दस सागरो-
वमाई ठिई पणत्ता । सेसं तं चेव ॥ १२ ॥ श्रौ० ।

अम्मरुस्य देवस्य ब्रह्मलोककल्पे देवेषूपपन्नस्य दश सागरोप-
मा स्थितिः । श्रौ० ।

लंतए पुच्छा । गोयमा ! जह्मेणं दस सागरोवमाई,
उक्कोमेणं चउदन सागरोवमाई । लंतए अपज्जत्ताणं पु-
च्छा । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अ-
ंतोमुहुत्तं । लंतए पज्जत्ताणं पुच्छा । गोयमा ! जह्मेणं
दस सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई, उक्कोसेणं चउदन साग-
रोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई । मझा० ४ पद ।

अमाऽऽकराऽऽदिषु प्रवज्जिनानामाचार्याऽऽदिप्रत्यनीकाना-
मुत्कर्षेण सात्विके कल्पे देवकिंविषयिकेषूपपन्नानां त्रयोदश
सागरोपमा स्थितिः । श्रौ० ।

तद् यथा-

मे इमे गामाऽऽगरजाणसखिवंरोसु पव्वइया समाणा जवं-
ति । तं जहा-आपरियापदिणीया, उवज्जतापपदिणीया, कु-
लपदिणीया, गणपदिणीया, आयरियउवज्जभायाणं अयम-
कारगा अवएणकारगा अकित्तिकारगा बहुई असम्भाव-
णसम्भावणाहिं मिच्छत्ताहिणिवेसेहिं य अप्पाणं च परं
च तउजयं च तुगाहेमाणा वृष्पाएमाणा विहरित्ता बहुई
वासाई सामएणपरियाणं पाउणिति, बहुयस्स ठाणस्स
अणालोइय अपकिंक्ता कादमासे कालं किच्चा उक्को-
सेणं लंतए कप्ये देवकिंविषयिणसु देवकिंविषयिणसु
उववत्तारो इवंति । तेहिं तेसिं गतं तेरस सागरोवमाई
जित्तिं अणाराहगा, सेसं तं चेव ॥ १५ ॥ श्रौ० ।

महामुक्के देवाणं पुच्छा । गोयमा ! जह्मेणं चउदन
सागरोवमाई, उक्कोसेणं सतर सागरोवमाई । महामुक्के अप-
ज्जत्ताणं पुच्छा । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं, उक्को-
सेण वि अंतोमुहुत्तं । महामुक्के पज्जत्ताणं पुच्छा । गोयमा !
जह्मेणं चोदस सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई, उक्कोसेणं
सतर सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई ।

सहस्सारे देवाणं पुच्छा । गोयमा ! जह्मेणं सतर
सागरोवमाई, उक्कोसेणं अट्टारस सागरोवमाई । सहस्सारे
अपज्जत्ताणं पुच्छा । गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तं, उक्को-
सेण वि अंतोमुहुत्तं । सहस्सारे पज्जत्ताणं पुच्छा । गो-
यमा ! जह्मेणं सतर सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई, उक्कोसेणं
अट्टारस सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई । मझा० ४ पद ।

उवरिमहेड्डिमगेविज्जगदेवाणं पुच्छा ?। गोयमा ! जहएणेणं
अट्ठावीसं सागरोवमाइं, उक्कोभेणं एगूणतोसं सागरोवमाइं ।
उवरिमहेड्डिमगेविज्जगदेवाणं अपज्जत्ताणं पुच्छा ?। गोयमा !
जहस्सेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । उवरिमहे-
ड्डिमगेविज्जगदेवाणं प्रवज्जत्ताणं पुच्छा ?। गोयमा ! जह-

एणेणं अट्ठावीसं सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई, उक्कोसेणं एगूणतीसं सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई ।

उवरिममज्जिमगेविज्जगदेवाणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह-
मेणं एगूणतीसं सागरोवमाई, उक्कोसेणं तीसं सागरोवमाई ।
उवरिममज्जिमगेविज्जगदेवाणं अपज्जत्ताणं पुच्छा ? । गो-
यमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं वि अंतोमुहुत्तं । उवरि-
ममज्जिमगेविज्जगदेवाणं पज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह-
मेणं एगूणतीसं सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई, उक्कोसेणं तीसं
सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई ।

उवरिमउवरिमगेविज्जगदेवाणं पुच्छा ? । गोयमा !
जहमेणं तीसं सागरोवमाई, उक्कोसेणं एकतीसं सागरोव-
माई । उवरिमउवरिमगेविज्जगदेवाणं अपज्जत्ताणं पुच्छा ? ।
गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं ।
उवरिमउवरिमगेविज्जगदेवाणं पज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा !
जहमेणं तीसं सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई, उक्कोसेणं ए-
कतीसं सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई । प्रज्ञा० ४ पद । औ० ।

विजयवेजयंतजयंतअपरानिपसु णं जंते ! देवाणं केवड-
यं कालं विइ पएणत्ता ? । गोयमा ! जहएणेणं एकतीसं
सागरोवमाई, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई । विजयवेजयं-
तजयंतअपरानितदेवाणं अपज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा !
जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं वि अंतोमुहुत्तं । विजयवेजयंत-
जयंतअपरानितदेवाणं पज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह-
मेणं एकतीसं सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई, उक्कोसेणं ते-
त्तीसं सागरोवमाई अंतोमुहुत्तूणाई ।

सव्वट्ठसिद्धगदेवाणं जंते ! केवडयं कालं विइ पएणत्ता ? ।
गोयमा ! अजहएणमएण्णकोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई विइ
पएणत्ता । सव्वट्ठसिद्धगदेवाणं अपज्जत्ताणं पुच्छा ? । गोयमा !
जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । सव्वट्ठसि-
द्धदेवाणं पज्जत्ताणं केवडयं कालं विइ पएणत्ता ? । गोयमा !
अजहएणमएण्णकोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई अंतोमुहुत्त-
णाई विइ पएणत्ता । प्रज्ञा० ४ पद । ज० । औ० ।

(देवस्मिन्निविषये यथा ऋषिभरुपुत्रः "जहमेणं दस वाससह-
स्साई विइ पएणत्ता । तेणं परं समाहिंया दुसमाहिंया० जाव
दससमाहिंया संखेज्जसमाहिंया, असंखेज्जसमाहिंया, उक्को-
सेणं तेत्तीसं सागरोवमाई विइ पएणत्ता । तेणं परं बोक्किष्ठा देवा
य, देवलोगा य ।" इति प्रतिपदे, भगवता वीरजिनेन च सत्या-
र्थत्वेन मतः, तथा "इसिभइपुत्त" शब्दे द्वितीयभागे ६३४ पृष्ठे-
ऽस्मान्निर्दिष्टं)

जय्याऽऽदिदेवानां स्थितिः-

जवियदव्वदेवाणं जंते ! केवडयं कालं विइ पएणत्ता ? ।
गोयमा ! जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिप्पि पात्तिओव-
४३३

माई । एरदेवाणं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जहएणेणं सत्त वा-
ससयाई, उक्कोसेणं चउरासीतिपुव्वसयमहस्साई । धम्मदे-
वाणं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं
देसूणाई पुव्वकोमी । देवाहिदेवाणं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा !
जहमेणं वावत्तरिं वासाई, उक्कोसेणं चउरासीतिपुव्वसयस-
हस्साई । भावदेवाणं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जहमेणं
दस वाससहस्साई, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई ।

" भवियदव्वदेवाणं " इत्यादि । (जहमेणं अंतोमुहुत्तं ति)
अन्तर्मुहूर्तायुगेः पञ्चेन्द्रियतिरश्चोः, देवेष्टपादाऽऽव्यवस्थेयस्य
जघन्याऽन्तर्मुहूर्तस्थितिः । (उक्कोसेणं तिपिणं पत्तिओवमाई
ति) उत्तरकुवादिमनुजाऽऽदीनां देवेष्वेष्टोत्पादात् ते जघन्यव्य-
वस्थाः, तेषां चोत्कर्षतां यथोक्ता स्थितिरिति । (सत्त वाससयाई
ति) यथा ब्रह्मदत्तस्य (चउरासीतिपुव्वसयसहस्साई ति)
यथा भरतस्य । धर्मेदेवानाम् (जहमेणं अंतोमुहुत्तं ति)
योऽन्तर्मुहूर्तावशेषाऽऽयुष्मारिणं प्रतिपद्यते तदपेक्षमिदम् । (उ-
क्कोसेणं देसूणा पुव्वकोमी ति) यो देशोऽन्तर्पूर्वकोट्यायुष्मारिणं
प्रतिपद्यते तदपेक्षमिति । ऊनता च पूर्वकोट्या अष्टाभि-
धैर्यः, अष्टपर्वस्यैव प्रमत्त्याऽऽहेत्वात् । यच्च पर्यवर्त्तिवर्गो वा
प्रयोजनोऽस्तिमुक्तो वैरस्वामी वा, तत्कादाचित्कमिति न
सुप्रावतारिती । देवाधिदेवानाम् (जहमेणं वावत्तरिं वासाई
ति) भीमन्महावीरस्येव । (उक्कोसेणं चउरासीतिपुव्वसयसह-
स्साई ति) ऋषजस्वामिनो यथा । भावदेवानाम् (जहमेणं
दस वाससहस्साई ति) यथा व्यन्तराणाम् । (उक्कोसेणं
तेत्तीसं सागरोवमाई ति) यथा सर्वार्थसिद्धदेवानाम् । ज० १२
श० ९ उ० ।

एएसि णं अट्ठविहाणं होमंतियाणं देवाणं अजहएणमएण-
कोसेणं अट्ठ सागरोवमाई विइ पएणत्ता ॥ स्था० ७ ठा० ।
(वेदनीयस्य कर्मणः स्थितिः ' कम्म ' शब्दे तृतीयभागे
२७८ पृष्ठे स्थितिकर्मप्रस्तावे उक्ता)

पुत्रपुंसकानां स्थितिः-

पुरिसस्स णं जंते ! केवडयं कालं विइ पएणत्ता ? । गोयमा !
जहएणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई ।
निरिक्खजोणियपुरिसाणं मएण्णपुरिसाणं जं चेव इत्थ । णं
ठित्ता, सा चेव जाणियन्वा ।

" पुरिसस्स णं भंते ! " इत्यादि । पुरुषस्य स्वभवजावमज्जतो
भदन्त । कियन्तं कालं यावत् स्थितिः प्रज्ञाता । जगधानाह-ज-
घन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं, तत्र कर्तुं मरणजावान् । उत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सा-
गरोपमाणि । तान्यनुत्तरसुरापेक्षया छुट्ठ्यानि, अन्यस्य एताव-
त्याः स्थितेरसंज्ञयात् । तिष्ठंयोनिकानामौघकानां जलचराणां ख-
लचराणां खचराणां यथा खीणां स्थितिरुक्ता, तथा वक्तव्या । मनुष्य-
पुरुषस्याप्यौघिकस्य कर्ममूलकस्य सामान्यतो विशेषतो प्रतैरावत-
कस्य पूर्वविदेहापरविदेहकस्याकर्मभूमकस्य सामान्यतो वि-
शेषतो हेमवतैरप्यवतितकस्य हरिवर्षरम्यकदेवकुरुसुरकुरुकस्य
अन्तरद्वीपकस्य यैवाऽऽत्मीये आत्मीये स्थाने स्त्रियाः, सैव पुरुष-
स्यापि वक्तव्या । तद्यथा-सामानिकतिर्यग्योनिकपुरुषाणां जघन्ये-
नान्तर्मुहूर्तं, उत्कर्षतः त्रीणि पद्योपमानि । जलचरपुरुषाणां

जघन्येनान्तमुद्धर्तम्, उत्कर्षतः पूर्वकोटी । चतुष्पदस्थचर-
पुरुषाणां जघन्येनान्तमुद्धर्तम्, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि ।
चरःपरिसर्पस्थचरपुरुषाणां जघन्यतोऽन्तमुद्धर्तम्, उत्कर्षतः
पूर्वकोटी । एवं जुजपरिसर्पस्थचरपुरुषाणामपि खचरपु-
रुषाणां जघन्यतोऽन्तमुद्धर्तम्, उत्कर्षतः पल्योपमस्यासंख्येयो
भागः, सामान्यतो मनुष्यपुरुषाणां जघन्यतोऽन्तमुद्धर्तम्, उ-
त्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि । धर्मचरणमधिकृत्य जघन्यतोऽन्तमु-
द्धर्तम् । एतच्च बाह्यालिङ्गप्रव्रज्याप्रतिपत्तिमङ्गलकृत्य वेदितव्यम् ।
अन्यथा चरणपरिणामस्थैकसामाजिकस्यापि सम्भवादेकं सम-
यमिति सूयात् । अथवा देशचरणमधिकृत्येदं वक्तव्यम् । देश-
चरणप्रतिपत्तेर्मङ्गलतया जघन्यतोऽप्यन्तमुद्धर्तसंज्ञात् ।
तत्र सर्वचरणसम्भवेऽपि देशचरणमधिकृत्योक्तम् । तदे-
शचरणपूर्वकं प्रायः सर्वचरणमिति प्रतिपत्त्यर्थम् । तथा
चोक्तम्—“ सम्मत्तमि उ ब्रह्मे, पल्योपपुद्गलेण सावओ
होइ । चरणोवसमखयाणं, सागरसंखंतरा होति ॥ १ ॥ ”
(पं० सू० टी०) अत्र यदाद्यं व्याख्यातं, तत् स्त्रीवेदचिन्ता-
यामपि कृष्यम्; अथ स्त्रीवेदचिन्तायां व्याख्यातं, तदत्रा-
पत्ति । उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, वर्षाष्टकादूर्ध्वमुत्कर्षतोऽपि
पूर्वकोट्यायुष एव चरणप्रतिपत्तिसंभवात् । कर्मभूमिकमनु-
ष्यपुरुषाणां जघन्यतोऽन्तमुद्धर्तम्, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि ।
चरणप्रतिपत्तिमङ्गलकृत्य जघन्यतोऽन्तमुद्धर्तम्, उत्कर्षतो देशोना
पूर्वकोटी । भरतैरावतकर्मभूमिकमनुष्याणां पुरुषाणां क्षेत्रं प्रती-
त्य जघन्यतोऽन्तमुद्धर्तम्, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि । तानि च
सुषमसुपमाऽरके वेदितव्यानि । धर्मचरणमधिकृत्य जघन्य-
तोऽन्तमुद्धर्तम्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । पूर्वविदेहापरविदेह-
कर्मभूमिकमनुष्यपुरुषाणां क्षेत्रं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तमुद्धर्तम्,
उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । धर्मचरणं प्रतीत्य जघन्येनान्तमु-
द्धर्तम्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । सामान्यतोऽकर्मभूमिकमनु-
ष्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्य जघन्येन पल्योपमासङ्ख्येयजागन्यून-
मेकं पल्योपमम्, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि । संहरणमधिकृत्य
जघन्यतोऽन्तमुद्धर्तम्, उत्कर्षेण देशोना पूर्वकोटी । पूर्वविदेहक-
स्यापरविदेहकस्य वा अकर्मभूमौ संहतस्य जघन्यत उत्कर्षतश्च
एतावदायुःप्रमाणसंभवात् । हैमवतैरप्यवताकर्मभूमिकमनुष्य-
पुरुषाणां जन्म प्रतीत्य जघन्येन पल्योपमं पल्योपमासङ्ख्येयभा-
गन्यूनम्, उत्कर्षतः परिपूर्णं पल्योपमम् । संहरणमधिकृत्य जघ-
न्यतोऽन्तमुद्धर्तम्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । भावना प्रागिव ।
हस्तिर्धर्मस्य कवर्षाकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्य जघ-
न्यतो द्वे पल्योपमे पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूने । उत्कर्षतः परिपूर्णं
द्वे पल्योपमे । संहरणं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तमुद्धर्तम्, उत्कर्षतो दे-
शोना पूर्वकोटी । देवकुरुत्तरकुचकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषाणां जन्म
प्रतीत्य जघन्यतः पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनानि त्रीणि पल्यो-
पमानि । उत्कर्षतः परिपूर्णानि त्रीणि पल्योपमानि । संहरणम-
धिकृत्य जघन्यतोऽन्तमुद्धर्तम्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी । अन्त-
र्द्वीपकाकर्मभूमिकमनुष्यपुरुषाणां जन्म प्रतीत्य जघन्येन देशो-
नः पल्योपमासङ्ख्येयभागः, उत्कर्षतः परिपूर्णः पल्योपमास-
ङ्ख्येयभागः, संहरणमधिकृत्य जघन्येनान्तमुद्धर्तम्, उत्कर्षतो
देशोना पूर्वकोटीति ॥ जी० २ प्रति० ।

सम्प्रति स्थितिप्रतिपादनार्थमाह-

नपुंसगस्स णं जंते ! केवतियं काळं ठिती पणचा ? ।

गोयमा ! जहएणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सा-
गरोवमाइं ॥

“नपुंसगस्स णं जंते !” इत्यादि सुगमं, नवरमन्तमुद्धर्तं तिर्थं
मनुष्यादिपया कृष्यम् । त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि सप्तमपृथि-
वीनारकापेक्षया । जी० २ प्रति० । “ वासाणं च द्वाणं,
वासहराणं महाखणं च । दीयाणं उदहीणं, पल्लिओवमगा-
उयठिणं ” ॥ १ ॥ द्वि० । स्थितिप्रतिपादके प्रज्ञापनायाश्चतुर्थ-
पदे, प्रज्ञा० ४ पद । (उत्पत्त्याऽऽदिजीवानां स्थितिः ‘ वणप्फइ’
शब्दे द्रष्टव्या) (कपायाणां स्थितिः ‘ कसाय ’ शब्दे तृती-
यजागे ३६७ पृष्ठे प्ररूपिता)

ठिड्अव्वट्टणा-स्थित्यपवर्त्तना-स्त्री० । स्थितिकर्मविषयका-
पवर्त्तनाकरणे, पं० सं० ५ द्वार । क० प्र० । (‘ अव्वट्टणा ’ शब्दे
प्रथमजागे ७६६ पृष्ठेऽस्या व्याख्या)

ठिड्उदय-स्थित्युदय-पुं० । अनाधाकाक्षरूपायाः स्थितेः
क्षयेण उदीरणाकरणरूपेण प्रयोगेण वा कर्मोदयरूपे उदयभेदे,
पं० सं० ५ द्वार । क० प्र० । (स च ‘ उदय ’ शब्दे द्वितीयभागे
७७५ पृष्ठे व्याख्यातः)

ठिड्उदीरणा-स्थित्युदीरणा-स्त्री० । स्थितिकर्मविषयकोदीर-
णाकरणे, पं० सं० ५ द्वार । क० प्र० ।

ठिड्उव्वट्टणा-स्थित्युद्धर्तना-स्त्री० । स्थितिकर्मविषयकोद्धर्तना-
करणे, क० प्र० । पं० सं० । (सा च ‘ उव्वट्टणा ’ शब्दे द्वितीय-
जागे १११० पृष्ठे व्याख्याता)

ठिड्कप्प-स्थितिकृत्प-त्रि० । प्रथमचरमजिनसाधूनां संतताऽऽ-
सेवनेनावस्थिते आचेलक्याऽऽदिदशविधे कल्पे, प्रव० ७७ द्वार ।

ठिड्कम्म[ण]-स्थितिकर्मन्-न० । कर्मभेदे, कर्म० ५ कर्म० ।

ठिड्करण-स्थितिकरण-न० । स्थापने, स० १० अङ्ग ।

ठिड्कल्लाण-स्थितिकल्याण-न० । स्थितिस्रयस्त्रिंशत्सागरोप-
मलक्षणा कल्याणं येषां ते । सर्वोत्कर्षस्थितिकेषु, स० ८००
सम० ।

ठिड्कारण-स्थितिकारण-न० । “ वातेरिता णया इच्च, पकंपमा-
णाण तरुणमादीणं । होति थिरा चट्ठतो, तरु व्व थिरकरणतेणं
तु ॥ १ ॥ ” इति निरूपितायां सप्तदश्यां गौणाऽनुज्ञायाम्, पं०
जा० । न० ।

ठिड्क्खय-स्थितिक्षय-पुं० । आयुष्काऽऽदिकर्मणां स्थितेर्निर्ज-
रणे, प्र० ७ श० ए स० । आयुषः स्थितिबन्धक्षये, स्था० ए
वा० । वेदने, म० २ श० १ स० । विगमने, विपा० २ श्रु० १०
अ० । स्थितिवैक्रियशरीरे अवस्थानं, तस्याः क्षयेऽपूरणीकरणे ।
कल्प० १ क्षण ।

ठिड्घाय-स्थितिघात-पुं० । वृद्धप्रमाणाया ज्ञानाऽऽचरणीयाऽऽदि-
कर्मस्थितेरपवर्त्तनाकरणेन खण्डने, कर्म० १ कर्म० । क० प्र० ।
पं० सं० । (स च “ उवसमसेडि ” शब्दे द्वितीयभागे १०४४
पृष्ठे उक्तः)

ठिड्ठाण-स्थितिस्यान-न० । आयुषो विभागे, म० १ श० ५

उ० । क० प्र० । पं० सं० । (नैरायिकाऽऽदीनां स्थितिस्थानमा-
श्रित्य द्वादको "जीव" शब्दे चतुर्थजागे १५४२ पृष्ठे उक्तः)

विडिवाणमिहचातय-स्थितिनामनिधत्तायुप्-न० । स्थितिर्यथा
स्थितस्य तेन प्राचेनाऽऽयुर्दक्षिकस्य मैत्र नाम परिणामो, धर्म
इत्यर्थः । स्थितिनाम गतिजात्यादिकर्मणां च प्रकृत्यादिभे-
देन चतुर्विधानां यः स्थितिरूपो ज्ञेयस्तत्र स्थितिनाम, तेन सह
निधत्तायुः स्थितिनामनिधत्ताऽऽयुः । सायुर्ध्वभेदे, स० ।
स्था० । भ० । प्रज्ञा० ।

विडिपरिणाम-स्थितिपरिणाम-पुं० । आयुषो याऽन्तर्मुहूर्त्ताऽऽदि-
प्रत्यक्षशक्तागरोपमान्ता स्थितिर्भवति स स्थितिपरिणामः ।
आयुःपरिणामभेदे, स्था० ६ ग्रा० ।

विडिपगप-स्थितिप्रकल्प-पुं० । स्थितौ अवस्थाने यत्किञ्चा-
विषये प्रकल्पः सत्प्रकल्पः स्थितिप्रकल्पः । अवस्थानविषयके
मूलरूपे, भ० ३ ग्रा० १ उ० । स्थितिप्रकल्पमवस्थानं विफलनम्-ते-
ष्वहं निष्ठेयमिति, एते वा मम तिष्ठन्तु स्थिरीभवनिधत्तेष्वहं
स्थित्या वा मयाद्या विशिष्टः प्रकल्पः । आचाराऽऽसेवायाम्,
स्था० ३ ग्रा० ३ उ० । यानीमानि सुप्रसिद्धतया प्रत्यक्षाणि स्य-
विराणां स्वयिचकल्पिकानां स्थितौ समाचारे प्रकल्पानि प्रक-
ल्पनीयानि योग्यानि विबुद्धपिण्डशरयाऽऽदीनि स्थितिप्रकल्पा-
नि । पिण्डाऽऽदिकानां च कल्पानां मासकल्पाऽऽदिकानां च
स्थितानां द्वन्द्वे, स्था० ५ ग्रा० १ उ० ।

विडिवन्ध-स्थितिवन्ध-पुं० । अथवसायविशेषगृहीतस्य कर्म-
फलिकस्य स्थितिकालनियमने, कर्म० ५ कर्म० । पं० सं० ।
अष्टानां ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदिकर्मप्रकृतीनां जघन्याऽऽदिभेदजि-
भावस्थानस्य निवर्त्तने, स० १ सम० । स्था० । मूलोत्तरप्र-
कृतीनामुत्कृष्टभेदे, आचा० १ सु० १ अ० १ न० । कर्म० । क०
प्र० । पं० सं० । (एकेन्द्रियाऽऽदिजीवानां अत्यल्पवहुत्वम्
"अप्यायहुय" शब्दे प्रथमभागे ६१८ पृष्ठे पश्यते) (अत्रत्यं
सर्वं "यंय" शब्दे प्रद्वैयिष्यामि) ।

विडिवन्धपरिणाम-स्थितिवन्धपरिणाम-पुं० । येन प्रवर्त्तनाऽऽयुः-
परिणामेन परजवाऽऽयुषो नियतां स्थितिं वृत्ताति, स स्थितिवन्ध-
परिणामः । यथा तिर्यगायुःपरिणामेन देवाऽऽयुष उक्तर्षतोऽप्य-
ष्टादश सागरोपमाणीति । आयुःपरिणामभेदे, स्था० ६ ग्रा० ।

विडिविडिय-स्थितिपतित-त्रि० । कुलक्रमादागते पुत्रजन्मानु-
ष्ठाने, नि० १ भु० १ वर्ग १ अ० । कुलस्य लोकस्य वा मर्या-
दयां गतायां पुत्रजन्ममहप्रक्रियायाम्, ज० ११ ग्रा० ११ उ० ।
रा० । विपा० । ज्ञा० ।

विडिसंकम-स्थितिसंकम-पुं० । मूलप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनां च
स्थितेरुत्कर्षणेऽपकर्षणे प्रकृत्यन्तरस्थितौ नयने, (स्था०)
" विडिसंकमो चि वृच्चइ, मूलुत्तरपगइओ य जा हि विडि ।
उच्चइया व ओव-ट्रिया व पगई नियावन्नं " ॥ १ ॥ स्था० ४
ग्रा० २ उ० । क० प्र० । पं० सं० । (स च 'संकम' शब्दे
वक्ष्यते)

विडिसंतकम्म-स्थितिसंतकर्म-न० । कर्मस्थितिसत्कर्मसंकर्मणि,
क० प्र० । पं० सं० । ('संकम्म' शब्दे प्रकृपयिष्यते)

विडिमाहल-स्थितिप्राधन-न० । दीक्षामर्यादाकथने, पञ्चा०
१२ विव० ।

विडिमिद्धि-स्थितिसिद्धि-स्त्री० । व्यवस्थानसाधने, हा० २५
अष्ट० ।

विडि-स्थित-त्रि० । व्यवस्थिते, सु० १ सु० ६ अ० । अवस्थि-
ते, स्था० ३ ग्रा० ४ उ० । उक्त० । पञ्चा० । उपा० । अपच्युते, अ-
नु० । आ० म० । निषण्णे, उचने, अगतिपरिणामे, नि० चू० १
उ० । कटीस्तम्भेन ऊर्ध्वस्थाने, वृ० १ उ० । ऊर्ध्वस्थान-
स्थिते, भ० ६ ग्रा० ३३ उ० । सुत्राऽऽदित आरभ्य पठनाक्रियं
यावदन्त्यदेवाधिस्मरणतश्चेनासि स्थितत्वात् स्थितम् । द्वितीये
आगमतो कल्याऽऽवश्यकभेदे, हा० १ सु० ९ अ० । आ०
चू० । विशेषे । प्रथमे कल्पभेदे, " अत्ये विणभोयकारिते
वियस्स जहा विज्जाओ फलं पयच्छांन । " नि० चू० १ उ० ।
वियकटप-स्थितकटप-पुं० । अवस्थितसमाचारे, वृ० ६ उ० नि०
चू० । ज० । प्रव० । पञ्चा० । नि० । (प्रथमचरमयोस्तीर्थ-
करयोराखेलक्याऽऽद्यो दश कथा अवस्थिता एवेति 'कल्प'
शब्दे तृतीयजागे २२५ पृष्ठे दर्शिताः)

अयमपरः स्थितकल्पः-

वितकप्पमो तु तत्तो, वोच्छामि गुरुवदेसेणं ।

गच्छाणुक्कंपताए, सुत्तयविसारए य आयरिए ॥

आगादे पदमसंजय-उत्तरगाहिए य कप्पटुए ।

गच्छो जदि हीरिजा, आयरियं वाऽतिवायते कोइ ॥

एरिसए आगादे, जस्स तु जो हेति वद्धीओ ।

सो न पमादेती पद-मणियंते पुलागन्नच्छीआं ॥

गच्छोवग्गहहेवं, करणपकप्पिट्ठितोऽणुएणा ॥

डुयए ति साहुसाहुणि, तद्वहेतुं तु एव मूलगुणे ।

भणिता सेवा एसा, सासो पुच्छति तु अह इणमो ॥

जह कारणम्मि भणिता, मूलगुणेषुं तु एव पमिसेवा ।

तह होज्ज कारणम्मी, पडिसेवा उत्तरगुणे वि ॥

गुरुयतरएसु एवं, मूलगुणेषुं तु जदि भवेऽणुएणा ।

उत्तरगुणेषु तत्तो, वहुयतरेषुं भवेऽणुएणा ॥

वितकप्पो सो भणितो, । पं० जा० ।

" इयाणि वियकप्पो । तत्थ गाहा- (गच्छाणु०) आयरिया
या उवउत्ताया वा गच्छो वा हीरज्जा, उवगरणं आसिया-
वेज्जइ हेमंते, ताहे मारिया चेव भवंति सीएण, एएहिं कारभे-
हिं आगादे जइ मत्थि पुलागलच्छी, अएणं वा सामत्थं, ताहे
परिक्कमइ । ओवग्गहिओ नाम-गच्छोपग्रहकरः । पकप्पट्टियस्स
एवमणुपणायं । गाहा- (उचं ति) साहुणं साहुणीण य पडिसे-
वणा, एवं मूलगुणेहिं जणिया पडिसेवणा । सासो पुच्छइ-जहा
मूलगुणेषु पमिसेवा भणिता, तहा उत्तरगुणेषु, वि होज्जा ? ।
उच्यते-जइ ताव गुरुपसु अणुएणाया, उत्तरगुणेषु लहुपसु
पागेव अणुएणाया । वियकप्पो नाम एसु कारणेषु पचेसु
अवस्सं कायव्वं । एसु वियकप्पो । " पं० चू० ।

कप्पट्टितपाट्टिए पुण, वोच्छामिऽणुणा समासेणं ।

संघयणवज्जिओ वि हु, दुक्खवत्थयकारओ पणगजाओ ।

संघयणसम्मगस्स वि, अजातचतुरो अमोक्खाए ।

पंच तु महव्वयाइं, पणमं तेसिं करे पयसं तु ॥

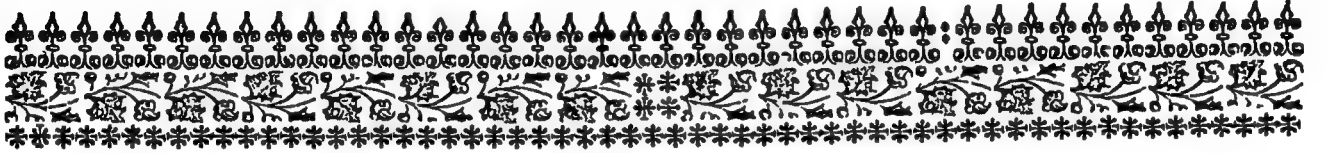
जाओ जो निप्फणो, अजातो णियमा अणिप्फणो ।
ठियमट्टिए विकप्पे, संघयणेणावि जो विहीणो तु ॥
सो कुणति दोक्खमोक्खं, जो पुण न करे पयत्तं तु ।
पंचसु महव्वएसु, संघयणेणं तु जदि वि संपणो ॥
सो चउगतिसंसारे, जमती ण य पावती मोक्खं । पं० भा० ।

" इयानि ठियमट्टिया समा चेव जंति । चोदग आह-अस्मिन् काले संहननवर्जितानां साधूनां कीदृशी संयमशुक्तिः ? । तत्थ गाहा-(संघयण०) उच्यते-वत्स ! संहननवर्जितोऽपि अन्नं पर्याप्तिभूषणामन्त्रणेषु । यद्यपि ऋषभादिसंहननम, अन्नकाले सेवर्त्तसंहननिनः साधवः पञ्चमहावनयुक्ताश्च, तथापि दुःखक्षयं कुर्वन्ति, संहननसंपत्तौ तु जइ धलवीरियं गूहेइ, जइ न करेइ पंचसु महव्वएसु पयत्तं, सो चउसु गइसु अण्ययिं गइ जाइ, न य से मोक्खो अत्थि, एवं ठियकप्पे अठियकप्पे वि आयरतो विमुच्चइ संसाराओ, इयरो चउगइसु अण्ययिं गइ गच्छइ, पुव्ववसिथा य एए ठियमट्टियकप्पा । " पं० चू० ।

ठियवि-स्थितार्चि-त्रि० । स्थिता शुक्लस्वभावाऽऽत्मना अर्चि-लैश्या यस्य स भवति स्थितार्चिः । सुविशुद्धस्थिरलेइये, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

ठियप्पा-स्थिताऽऽत्मन्-पुं० । स्थितो व्यवस्थितोऽशेषकर्म-विगमादात्मस्वरूप आत्मा यस्य स भवति स्थितात्मा । ज्ञानक्रिययोः प्रधानफलयोगेन मुक्त्यर्हे, सूत्र० १ श्रु० १० अ० । महासत्त्वे, दश० ६ अ० । ज्ञानाऽऽदिके मोक्षाध्वनि, आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० । सम्यग्मार्गे, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

ठीण-स्त्यान-न० । "ईः स्त्यानखल्वाटे" ॥ ७।१।७४ ॥ स्त्यानख-ल्व्वाटयोरादेरात ईर्भवति । "स्त्यानचतुर्थार्थे वा" ॥ २।२।३३ ॥ एषु संयुक्तस्य ठो वा भवति । 'ठीणं' 'थीणं' । प्रा० १ पाद । 'स्त्यै' भावे कः, तस्य नः । स्नेहे, घनत्वे, संहतौ, आलस्ये, प्रतिशब्दे च । कर्तरि कः । संहतिकारके, ध्वनिकारके च । त्रि० । वाच० । तुंठ-पुं० । तिष्ठावशिष्टवनस्पतीनां शुष्कावयवे, जं० १ वक्ष० । ल० प्र० ।

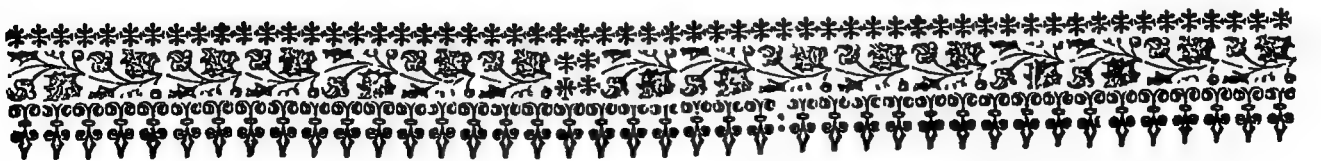

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय—कलिकालसर्वज्ञकल्प-

श्रीमद्भट्टारक—जैनश्वेताम्बराचार्यश्रीश्री १००० श्री

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते 'अभिधाराजेन्द्रे'

उकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

उकार

न-न-पुं० । नकारो व्यञ्जनघर्णभेदः चतुर्थवर्गीयः मूर्च्छस्त्रीयः
स्पर्शसंज्ञः । नीरु-नः । वारुवासौ, शब्दे, चापपक्षिणि, शिवे,
वाच० । जयदुरनादे, चन्द्रे, चञ्चलयोपिति, जिज्ञायाम्, कुण्ड-
लिन्याम्, एका० । शङ्करे, विषये, वरे, भासे, शङ्खनिनादे, कृपे,
रौक्तरसे, ध्वनौ च । एका० । वाचि, मत्सायाम्, प्रज्ञायाम्, स्त्री० ।
भवे, उभे, पटौ, रुमरके, आन्दोलने, डामरे च । न० । एका० ।
नओपर-दकोदर-न० । जलोदरनाम्नि रोगे, नि० चू० १ उ० ।
दंन-दङ्ग-पुं० । वृक्षिकाऽऽदिकण्टके, ज्ञा० १ भु० १६ अ० ।
नि० चू० । आव० ।
नंन-संतप-धा० । संतापे, " संतपेडंनः " ॥ ८१४१४ । संतप्यते-
नंन इत्यादेशो वा ज्ञवति । 'नंन', पक्षे-संतप्यद् प्रा० ४ पाद ।
नंद-दरुन-पुं० । न० । " दशनदष्टदधदोहादण्डदरदाहदम्न-
दर्भकदनदोहदे दो वा नः " ॥ ८ । १ । ३१७ ॥ इति दस्य वा
नः । प्रा० १ पाद । दरुन-अच् । निप्रदे, विपा० १ भु० ३ अ० ।
ह्रात्रिशे खनामख्याते आतोद्यजेदे, रा० । 'ह्रात्री' इति ख्याते लगुडे,
व्यूहभेदे, प्रकाशने, अश्वे, काणे, मन्थनदण्डे, सैन्धवे च । पुं० । द-
न्यतेऽनेन दम-नः । मस्य च नत्यम् । पष्टिपलाऽऽत्मके काले, 'काटा'
इतिप्रसिद्धे भूमिमानभेदे, सूर्यानुचरे, पुं० । दरुन-ज्ञावे घञ् ।
अर्धापहाररूपे राक्षसं चतुर्थोपाये, दारुन-कर्तारि अच् । यमे, पुं० ।
वाच० । सूच्या सङ्घादितेषु वल्लखाणेषु, दे० ना० ४ वर्ग ।
नरुअ-पुं० । देशी-रथायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ।
नरुग-दारुनक-पुं० । साधूपकरणे दण्डे, आचा० २ भु० १
चू० ७ अ० १ उ० । नि० चू० ।
दंनगा-दारुका-स्त्री० । दण्डकाऽरण्ये जनस्थाननामके घने,
वाच० । आ० क० ।
दंनगि-दारुकि-पुं० । उत्तरापथे कुम्भकारकृतनगरस्य राक्षः,
यत्पुरोहितेन पाहकनाम्ना पूर्वं वादपराजितश्चापराजः स्क-
न्दकः प्रमज्ज्य भगिनीं पुरन्दरयज्ञसं ह्युमागतो मारितः सन्
अग्निकुमारिपूषणः । नि० चू० १६ उ० । व्य० ।
दंनमाणार-दण्डानार-पुं० । खनामख्यातेऽनगारे, यस्य य-
मुनातीरे यमुनावक्रोद्याने यमुनाराजेन हतस्य केचवे उत्पन्ने
महिमार्थे शक आगतः । यो० पि० । आ० चू० । आव० । ती० ।
संथा० ।
दंनय-दारुनक-पुं० । 'दंन' शब्दार्थे, आचा० २ भु० १
चू० ७ अ० १ उ० । नि० चू० ।

दंनया-दारुका-स्त्री० । 'दंनगा' शब्दार्थे, वाच० । आ० क० ।
दंनि [ण] दारुन-पुं० । दारुधारके, औ० ।
दंनिखंनवसण-दारुखण्वसण-पुं० । दारुखण्वद्वरुपं वसनं
वस्त्रं येषां ते । दारुखण्वरुपवस्त्रवति, प्रश्न० ३ आ० द्वार ।
दंन-दम्न-पुं० । " दशनदष्ट- " ॥ ८ । १ । २१७ ॥ इत्यादिना
दस्य नः । 'दंनो' दम्नः । प्रा० १ पाद । दम्न-घञ् । कपटे,
शाठ्ये च । वाच० । मायाप्रयोगे, प्रश्न० १ संब० द्वार ।
दंनण-दम्भन-न० । सूचीप्राये दम्भकारके अङ्गुलिषु प्रक्षेप्ये
हास्यविशेषे, विपा० १ भु० ६ अ० ।
दंनिअ-पुं० । देशी-प्लुत्कारे, दे० ना० ४ वर्ग ।
दंनर-पुं० । देशी-घर्मे, दे० ना० ४ वर्ग ।
दंस-दंश-धा० । दंशने, भ्या०-पर०-सक०-अनिद् । वाच० । " दं-
शदहोः " ॥ ८ । १ । २१८ ॥ इति धात्वादिदस्य नः । 'दंस' । प्रा०
१ पाद । सूत्र० । आ० म० ।
दक-दष्ट-धि० । " अनादौ शेषाऽऽदेशयोऽित्वम् " ॥ ८ । २ ।
८१४ ॥ इति पदस्यानादौ वर्तमानस्य द्वित्वम् । 'दको' प्रा० २ पाद ।
" शक्तमुक्तदष्टरुणमुद्रावे को वा " ॥ ८ । २ । २ ॥ इति संयु-
क्तस्य वा कः । 'दको', 'दष्टो' । प्रा० २ पाद । दशनाऽऽहते,
नि० चू० १ उ० । प्रश्न० । आव० । दंष्ट्राविषाऽदिना दष्टस्य प्रा-
णिनः पीमाकारिणि विषपरिणामे, स्था० ६ ठा० । दन्त-
गृहीते, दे० ना० ४ वर्ग ।
दगण-दगण-न० । यानविशेषे, वृ० १ उ० ।
दगलग-दगलक-पुं० । न० । अतीव पक्षेष्टकासु, ओघ० । ल-
घुपापाणाऽऽदौ, ओघ० । पक्षेष्टकाखण्डे, पि० । पुरीपोत्स-
गान्तरमपानप्रोच्छन्नकपापाणाऽऽदिखण्डे, पि० । वृ० ।
दगल-पुं० । देशी-अभवनोपरिभूमितले, दे० ना० ४ वर्ग ।
दउभमाण-दलमान-पुं० । दह-पयच् । " दहो ज्ञः " ॥ ८ ।
४ । २४४ ॥ दहोऽन्यस्य कर्मभावे द्विरुक्तो ज्ञो वा भवति, त-
त्सप्रियोगे पयस्य लुक् च । प्रा० ४ पाद । अस्मसात्क्रिय-
माणे, उत्त० १४ अ० । आव० । प्रति० । आ० म० । भ० ।
नि० चू० । सूत्र० । प्रश्न० ।
दजमाणधू-दलमानधूप-पुं० । अस्मसात्क्रियमाणे अनेक-
सुगन्धद्रव्यसंयोगसमुद्भूते दशाङ्गाऽऽदिधूपके, कल्प० २ क्षण ।
दहु-दष्ट-त्रि० । " दशनदष्ट- " ॥ ८ । १ । २ । ३१७ ॥ इ-
त्यादिना दस्य वा नः । 'दहो' 'दष्टो' । दशनाऽऽहते, प्रा० १ पाद ।
दश-त्रि० । अस्मीकृते, आव० ४ अ० । प्रश्न० । औ० । नि०
चू० । वृ० । संथा० ।
दह्राह-ह्री० । देशी-दवमार्गे, दे० ना० ४ वर्ग ।
दप-दप-धा० । संहतौ, चुरा० । पक्षे-ज्वा०-आत्म०-सक० सेद् ।
रुपयति, डपयते, रुपते । अनीडपत्, अडीरुपत्, अडापिष्ट ।
वाच० । 'रुप' 'रिपुण' संघाते । रुपन्ति मिलन्ति । संघा० १
अधि० १ प्रस्ता० ।
दफ-न० । देशी-सेवलाऽऽख्ये आयुधे, दे० ना० ४ वर्ग ।
दन्न-दर्न-पुं० । 'दज' ग्रन्थे घञ् । " दशनदष्ट- " ॥ ८ । १ ।

२१७ ॥ इत्यादिना दस्य वा रुः । 'दभो' 'दभो' । प्रा० १ पाद । "कुशाः काशा वल्वजाश्च, तथाऽन्ये तीक्ष्णरोमशाः । मौञ्जाश्च शाद्वलाश्चैव, पर्दुर्भाः परिकीर्तिताः" ॥१॥ इत्युक्तेषु काशाऽऽदिषु पर्दुसु तृणेषु, वाच० ।

दभग-दभक-पुं० । म्बेच्छभेदे, प्रज्ञा० १ पाद ।

दभर-दभर-पुं० । न० । स्वराष्ट्रकोमे, सूत्र० २ भु० १ अ० । परराजकृतोपकृते, जं० २ वक्र० । स्वचक्रपरचक्रकृते विप्लवे, प्रव० ४ द्वार । कलहे, आचा० १ भु० २ चू० ४ अ० । ज्ञा० विग्रहे, प्रश्न० २ आश्च० द्वार । विद्वरे, औ० । प्रश्न० । राजकुमाराऽऽदि-कृतविद्वरे, रा० । नि० । ज्ञा० । कुमाराऽऽद्युत्थाने, स्था० ६ वा० । अशोजने, आव० १ अ० ।

दभरगर-रुमरकर-त्रि० । परस्परं कलहविधायके, ज्ञा० १ भु० १ अ० । विद्वरकारिणि, ज० ६ श० ३३ उ० । औ० । वाक्कायमनोभिर्विचित्रतारुनकरणशाले, आ० म० २ अ० ।

रुमरय-रुमरक-पुं० । न० । अशोभने, आव० १ अ० ।

दभरुग-रुमरुक-न० । चूलिकापैशाचिकेऽन्येषामाचार्याणां म-तेन तृतीयस्य स्थाने प्रथमे प्राप्ते "नादियुज्योरन्येषाम्" ॥ ७ । ४ । ३२७ ॥ इति निवेद्याज टः । 'रुमरुगो' प्रा० ४ पाद । वाद्यभेदे, वाच० ।

दभरुपमणिनाय-रुमरुकमणिन्याय-पुं० । एकस्यैव पदस्य पू-र्वास्मिन् परस्मिन् पदे वाक्ये वा संबन्धद्योतके न्याये, वि-शे० । उच० ।

रु-रुस-धा० । उद्धेने, "रुसेडरुज्जवज्जाः" ॥ ८ । ४ । १९८ ॥ असेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति । 'रुह', 'रुज्जह', 'वज्जह' 'तसह' प्रा० ४ पाद ।

दर-अव्य० । द-अप् । "दशनदष्ट०" ॥ ७ । १ । २१७ ॥ इ-त्यादिना दस्य वा रुः । 'रुरो', 'दरो' । प्रा० १ पाद । ईषदर्थे, भये, गर्ते च । पुं० । न० । कन्दरे, पुं० । स्त्री० । स्त्रीत्वे ङीप् । वाच० ।

रुद्र-पुं० । देशी-लोष्टे, दे० ना० ४ वर्ग ।

रुल्ल-न० । देशी-पिटिकायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ।

रुल्लग-रुल्लक-न० । वंशाऽऽदिराचिते 'रुल्ल' इतिख्याते पात्रवि-शेषे, आ० म० १ अ० १ खण्ड । वाच० ।

रुव-पुं० । देशी-वामकरे, दे० ना० ४ वर्ग ।

रुसण-दशन-न० । जावे-ल्युट् । "दशनदष्ट०" ॥ ८ । १ । २१७ ॥ इत्यादिना दस्य रुः । 'रुसण' 'दसण' । 'दशनाऽऽहते, प्रा० १ पाद । करणे ल्युट् । इष्टायाम्, वाच० ।

रुह-दह-धा० । दाहे, भ्वादि०-पर०-सक०-अनिट् । वाच० । 'दंशदहो' ॥ ७ । १ । २१७ ॥ इति दहधातोर्दस्य डः । प्रा० १ पाद । "दहेरहिकलाऽऽलुखौ" ॥ ७ । ४ । २०८ । "दहेरेतावादशौ वा भवतः । 'अदिकलह', 'आलुखह', 'डहह' । प्रा० ४ पाद ।

रुहण-दहन-पुं० । दह-ल्युट् । भस्मीकरणे, वृ० १ उ० । आचा० । अग्नौ, चित्रकवृक्षे, भस्मातके, दुष्टचेतसि च । वाच० । भावे ल्युट् । दाहे, न० । वाच० । केवलिसमुद्घातध्यानाग्निना वेद-

नीयस्य भस्मसात्करणे, शेषस्य च दग्धरज्जुतुल्यत्वाऽऽपादने च । आचा० १ भु० १ अ० ४ उ० । पाटलिपुत्रवास्तव्यस्य हुताशनब्राह्मणस्य स्वनामख्याते पुत्रे, स च पितृभ्यां भ्रात्रा च सह प्रजाजितः । आव० १ अ० ।

रुहर-रुहर-पुं० । लघौ, सूत्र० १ भु० १ अ० । वृ० । ओघ० । ज्यो० । दश० । पुत्रनप्रादौ, सूत्र० १ भु० २ अ० १ उ० । बालके, सूत्र० १ भु० २ अ० । आचा० । अप्राप्तवयसि, दश० ६ अ० १ उ० । यावत्परिपूर्णानि पञ्चदशवर्षाणि षोडशवर्षादूर्वाक् तावद्गृहरकं भुवते समयाविदः । व्य० ३ व० । जुल्लके, सूत्र० १ भु० १ अ० । रुहरयगाम-रुहरकग्राम-पुं० । जुल्लकग्रामे, व्य० ७ उ० ।

रुहरिया-रुहरिका-स्त्री० । जन्मतोऽष्टादशवर्षावधिकायां यो-पिति, जन्मपर्यायेण यावदष्टादशिका अष्टादशवर्षप्रमाणा तावद्भवति रुहरिका । व्य० ४ उ० ।

रुकुलीजीमैसर-रुकुलीजीमैश्वर-पुं० । स्वनामख्याते तीर्थे, यत्र श्रीपार्श्वनाथः पूज्यते । ती० ४३ कल्प । ('जिणप-किमा' शब्दोऽत्र १४६४ पृष्ठे विज्ञेयः)

रुग-रुग-पुं० । शाके, पि० । प्रश्न० । सू० प्र० । स० । पत्रशा-के, दशा० १ अ० । नि० चू० । मालप्रधाने शाके, आचा० २ भु० २ चू० १२ व० । वास्तुकाऽऽदिजर्जिकायाम्, म० ७ श० १० उ० । च० प्र० । वृत्ताकचिर्भित्तिकाचणकाऽऽद्यः संस्कृताः पत्र-शाकान्ता रुगशब्देन भण्यन्ते । प्रव० २ द्वार । आव० ।

रुगवच-रुगवचस्-न० । यत्र पतितो रुगः सटनेन बर्चो-भवति तादृशे स्थले, आचा० २ भु० २ चू० १० अ० ।

रुगिणी-रुकिनी-स्त्री० । पूतनायाम्, सूत्र० १ भु० ३ अ० ४ उ० ।

रुग-रुग-पुं० । 'रुग' शब्दार्थे, पि० । प्रश्न० । सू० प्र० । स० ।

रुगाल-रुगाल-न० । हर्म्यतले, आचा० २ भु० १ चू० २ अ० १ व० ।

रुग-रुग-न० । शाखायाम्, पञ्चा० १९ विव० । स्था० । शाखैकदेशे, आचा० २ भु० १ चू० १ अ० १० उ० ।

रुग-रुग-स्त्री० । शाखायाम्, "लिङ्गमतन्त्रम्" । ८ । ४ । ४४५ ॥ अपभ्रंशे लिङ्गमतन्त्रं व्यञ्जित्वा प्रायो प्रवर्तित्यनेन । "सिरि चमिआ खंति फलई, पुण्ण रुगई मोरंति । तो वि महदुम सउणाहं, अवराहिउ न करंति" ॥ १ ॥ इत्यत्र रुगई इति स्त्रीलिङ्गस्य नपुंसकत्वम् । प्रा० ४ पाद ।

रुग-रुग-स्त्री० । शाखायाम्, नि० चू० १ उ० । दे० ना० ।

रुग-पुं० । देशी-वामकरे, दे० ना० ४ वर्ग ।

रुह-दाह-पुं० । "दशनदष्ट०" ॥ ८ । १ । २१७ ॥ इत्यादिना दस्य वा डः । 'रुहो' दाहः । भस्मीकरणे, प्रा० १ पाद । आचा० । अनु० ।

रुग-रुग-पुं० । पादमूलिके, नि० चू० १५ व० ।

रुगि-रुगि-पुं० । 'रुगि' इति शब्दं भिनोति प्रकाशय-ति । पटहाऽऽदिवादित्रविशेषे, सूत्र० १ भु० ४ अ० २ उ० । रा० । आ० चू० । प्रथमप्रस्तावनासूचके पणवाविशेषे, जं० २ वक्र० ।

जी० । गर्भे, वृ० ३ उ० । कांस्यभाजने, न० । आचा० २
 यु० १ चू० १ अ० ११ उ० ।
 निमिलिअ-न० । देशी-स्लिघचितवस्त्रे, स्तवितहस्ते च । दे०
 ना० ४ वर्ग ।
 निनी-खी० । देशी-सूत्रा सहृदिनेषु वस्त्रस्त्रायेषु, दे० ना० ४ वर्ग ।
 निनीवंश-हिएदीवन्ध-पुं० । गर्भसम्भवे, नि० चू० ११ उ० ।
 निनीर-निमिनी-पुं० । ' निमिनी ' इति शब्दोऽस्त्यस्य र ।
 पृथपददीर्घः । समुद्रफेने, वाच० । फेने, आ० म० १ अ० १ खएन ।
 निमिअ-न० । देशी-जलपतिते, दे० ना० ४ वर्ग ।
 निम्व-हिम्ब-पुं० । द्विधि-घञ् । शिशौ, अण्डे, ग्लिहनि, वि-
 प्लवे, शस्त्रे, कलले, पररणे, भयहेतुके धनौ, जये, रुमरे,
 कुण्डले, वाच० । घञ्, स्या० १ उ० । ज० । औ० । आचा० ।
 नि० । रा० । झा० । स्वदेशोत्थविषये, न० । जं० २ वस्त० । जी० ।
 पराऽऽनीतशृगालिके, पुं० । सूत्र० २ यु० २ अ० ।
 निज-दिम्ब-पुं० । निमि-अच् । लघुतरवपसि चाक्षके, वृ० २
 उ० । आ० म० । नि० । आ० क० । झा० ।
 संस्-घा० । अथःपनने, ' संसेहंसनिमौ ' ॥ ८ । ४ । १७७ ॥
 इति संसेहंसिनाऽऽदेशः । ' निमि ' । ' संसि ' । प्रा० ४ पाद ।
 निमिनी-खी० । देशी-सूत्रायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ।
 निम्व-न० । देशी-भेके, दे० ना० ४ वर्ग ।
 निम्वी-निम्वी-पुं० । प्रादभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।
 दीण-हीण-त्रि० । नि-कः । ' कः सः कश्चित् उडौ ' ॥ ८ ।
 २ । ३ ॥ कस्य खी भयति, कश्चित् कुत्रापि । ' खीणं ' ।
 ' खीणं ' । ' नीणं ' । प्रा० २ पाद । कुयंले, कामे च । वाच० ।
 अवतीर्णं, दे० ना० ४ वर्ग ।
 दीणोवय-न० । देशी-उपरि, दे० ना० ४ वर्ग ।
 दीर-देशी-कन्दले, दे० ना० ४ वर्ग ।
 हुंग-हुङ्ग-न० । शिलावन्दे, जं० २ वक्त० ।
 हुंगर-हुङ्गर-पुं० । शिलाव्ययमात्ररूपे पर्वते, म० १ श० २ उ० ।
 नि० चू० । आ० चू० । ' जिम हुंगर तिम कुट्टरं ' । प्रा० ४
 पाद । शिखे, दे० ना० ४ वर्ग ।
 हुंघ-पुं० । देशी-नारिकेलमये वदञ्चनविशेषे, दे० ना० ४ वर्ग ।

हुंमुअ-पुं० । देशी-जीर्णघण्टे, दे० ना० ४ वर्ग ।
 हुंव-मोम्ब-पुं० । एकविंशतितमे म्लेच्छभेदे, प्रव० ६ द्वार । पं०
 चू० । व्य० । ती० । हवपचे, दे० ना० ४ वर्ग ।
 हुमवण-हुमवन-न० । वृत्तसमूहे, प्रति० ।
 हुदिल-हुदिल-पुं० । द्रोहस्वभावे, विशेष० ।
 हुवण-हुवन-पुं० । आत्मनः प्रतिक्षेपे, व्य० ३ उ० । आ० म० । गते-
 चराणाऽऽदीनां रयेणोल्लङ्घने, जीत० । व्य० । मदा० । ग० । शोघ० ।
 हुवेमाण-हुवयत्-पुं० । अतिक्रामति, म० १ श० ७ उ० ।
 हुंगर-हुङ्गर-पुं० । ' हुंगर ' शब्दार्थे, म० १ श० ३ उ० ।
 हुंगिली-खी० । देशी-ताम्बूलभाजनविशेषे, दे० ना० ४ वर्ग ।
 हुंव-मोम्ब-पुं० । एकविंशतितमे म्लेच्छभेदे, प्रव० ६ द्वार ।
 हुंघिलग-हुंघिलक-पुं० । म्लेच्छजातीये, प्रह्न० १ आध०
 चार । प्रज्ञा० ।
 हुअ-पुं० । देशी-दारुहस्ते, दे० ना० ४ वर्ग ।
 हुल-हुल-पुं० । तिकाऽऽस्ये प्राणिनि, वृ० १ उ० । जी० ।
 उच्च० । मधूकफलाऽऽदौ, पं० व० २ द्वार । प्रव० ।
 हुला-हुला-खी० । दुष्ट-अच्-टाप् । ' दशनदष्ट० ' ॥ ८ । १ । २१७ ॥
 इत्यादिना दस्य रुः । ' हुला ' हुला । प्रा० १ पाद । ' हुली ' ।
 इतिष्याते यानभेदे, उद्यानाऽऽदौ क्रीडाऽर्थे दौलनयन्त्रे च ।
 स्वार्थे कञ् । पूर्वोक्तार्थे, वाच० ।
 हुलायमाण-दौलायमान-त्रि० । पुं० । दौलां दौलनमयते ।
 अय्-शानच् । वाच० । शिक्षायां, दे० ना० ४ वर्ग । चक्षचित्-
 वृत्तौ, नि० चू० १ उ० । दौलनं कुर्वति, दौलायन्त्रकृदे च । वाच० ।
 हुलाणग-दौलनक-पुं० । उदकसंजाते संखेदजे जीवे, सूत्र०
 २ यु० ३ अ० ।
 हुलिअ-पुं० । देशी-कृष्णसारे, दे० ना० ४ वर्ग ।
 हुव-पुं० । देशी-दर्याम, न० ।
 हुदल-दोहद-पुं० । न० । ' दशनदष्ट० ' ॥ ८ । १ । २१७ ॥
 इत्यादिना दस्य ढः । ' हुदलो, दोहदो ' । प्रा० १ पाद । मनोरथे,
 झा० १ अ० १ अ० । आच० । नि० चू० । गर्जिणीतदपत्ययोहंद्-
 द्रयमत्र गर्भे दोहमकार्यं ददातीति दा-कः । गर्जिण्यमिलाये,
 लालसायां च । चिह्ने, गर्जकक्षणे च । न० । वाच० ।

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय—कलिकालसर्वज्ञकल्प-

श्रीमद्भट्टारक—जैनश्वेताम्बराचार्यश्रीश्री १००८ श्री-

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते 'अजिधानराजेन्द्रे'

रुकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

ढकार

ढ-ढ-पुं० । ढकारो व्यञ्जनवर्णभेदो मूर्च्छस्थानीयः स्पर्शसंज्ञः ।
ढक्कायाम्, निगुणे, वास्ये, एका० । शुनि, तल्लाङ्गूले, ध्वनौ
च । वाच० । गोमुखे, न० । एका० ।

ढंक-ढङ्क-पुं० । काकपक्षिविशेषे, जं० २ वक्त्र० । सूत्र० । उच्च० ।
प्रज्ञा० । आ० म० । आ० च्यु० । स्था० । भ० । आवस्त्यां तिन्नु-
कोद्याने पञ्चशतानि साधूनां सदृशं साध्वीनां दङ्गेन कुम्भ-
कारभावकेण जमालि मुक्त्वा प्रतिबोधितानीति । आ० क० ।
आ० म० । विशेष० । वायसे, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढंकण-ढङ्कन-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

ढंकणग-ढङ्कनक-पुं० । पिधाने, अनु० । आचा० ।

ढंकणय-ढङ्कनक-पुं० । 'ढंकणग' शब्दायै, अनु० ।

ढंकणी-स्त्री० । देशी-पिधानिकायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढंकवत्युल-ढङ्कवास्तुल-पुं० । शाकविशेषे, ध० २ अधि० । प्रव० ।

ढंकुण-पुं० । देशी-मत्कुणे, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढंवर्री-स्त्री० । देशी-वीणाभेदे, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढंढण-ढण्डन-पुं० । नेमितीर्थकराशिष्ये, भरतेश्वरवृत्तौ ।

ढंढणी-स्त्री० । देशी-कपिकच्छूरूपेऽयै, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढंदरीअ-पुं० । देशी-ग्रामतरौ, कर्दमे, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढंदल्ल-त्रम-धा० । चलने, पर०-सक०-सेद् । वाच० । "अमेष्टि-
रिटिल्ल०" ॥ ८४॥१६१॥ इत्यादिना ढण्डल्लऽऽदेशः । 'ढंदल्ल' ।
'भम' । प्रा० ४ पाद । भ्रमति, भ्रममीव । फणा० । भ्रमतुः, व-
त्रमतुः । चङि न ह्रस्वः । उवला० । भ्रमः, त्रामः । वाच० ।

ढंदसिअ-पुं० । देशी-ग्रामयके, ग्रामतरौ, कर्दमे, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढंदोल्ल-गवेष-धा० । अन्वेषणे, अदा०-चुरा०-आत्म०-सेद् ।

"गवेषेर्दुल्लढंदोल्लगमेसघत्ताः" ॥ ८४॥१८६॥ 'ढंदोल्ल' । 'गवे-

स' । प्रा० ४ पाद । गवेषयते, अजगवेषत् । वाच० ।

ढंस-वि-वृत्-धा० । "विवृतेर्ढंसः" ॥ ८४॥१८८॥ विवृतेर्ढंस इत्यादे-

शो वा भवति । 'ढंस' । 'विवृट्' । प्रा० ४ पाद । विवर्त्तते । वाच० ।

ढंसय-न० । देशी-अयशसि, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढंक-छदि-धा० । गद्-णिच् । आवरणे, "छदेर्णुंमनूमसंजुमढकौ-

भ्याल्लपव्वालाः" ॥ ८४॥२१॥ इति छदेर्ण्यन्तस्य ढकाऽऽदेशः ।

'ढक' । 'छाअ' । 'पइ पइ वज्जइ ढक' । प्रा० ४ पाद ।
ढकय-न० । देशी-तिळके, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढकरि-अद्भुत-न० । "शीघ्राऽऽदीनां बहिष्ठाऽऽद्यः" ॥

॥ ८४॥२२॥ इत्यनेन अद्भुतस्य ढकरिः । आकास्मिके उत्का-
पाताऽऽदौ, "हियमा पई पँहु बोळिअव, महु अमाइ सयवार ॥
फुट्टिसु पिई पवसंति हउं, भंमय ढकरि सार ॥ १॥" प्रा० ४ पाद ।

ढका-ढका-स्त्री० । ढक इति कायति । कै-कः । भम्भायाम्,
जी० ३ प्रति० । स्था० । भेर्याम्, आ० म० १ अ० १ स्तण् ।

यशःपटहे, स्वनामख्याते घाघभेदे च । वाच० ।

ढकिय-ढकित-त्रि० । स्थगितद्वारे, व्य० ६ उ० । समारचिते,
व्य० ४ उ० । अनु० ।

ढकियव-ढकितव्य-त्रि० । पिधानीयै, दश० २ अ० ।

ढकृ-पुं० । देशी-भेर्याम्, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढकुर-ढकुर-न० । एकविंशे वन्दनकदोषे, "उच्चसरेणं वंदइ,
ढकुर पयं तु होइ बोधव्वं ।" उच्चस्वरेण महता शब्देन व-

न्दनकमुच्चारयन् यद्वन्दते तदेतद् ढकुरमिति बोध्यम् ।
वृ० ३ उ० । पं० व० । आ० च्यु० । प्रथ० । आ० क० । ध० ।

ढिकण-ढिङ्कन-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, उत्त० ३६ अ० ।

ढिङ्कुण-ढिङ्कुन-पुं० । कुरुजीवविशेषे, जं० २ वक्त्र० ।

ढिङ्ग-ढिङ्ग-पुं० । जीवविशेषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

ढिक-गर्ज-धा० । ऊर्जाहेतुकशब्दे, भ्वादि०-पर०-सक०-सेद् ।
वाच० । 'वृषेर्ढिकः' ॥ ८४॥ १६१॥ वृषकर्तृकस्य गर्जेर्ढिकाऽऽ-

देशः । 'ढिक' । वृषो गर्जतीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

ढुंदुण-ढुण्डुण-न० । तीर्थभेदे, ती० ४ कल्प ।

ढुंदुल्ल-गवेष-धा० । अन्वेषणे, अदा०-चुरा०-आत्म०-सेद् ।

"गवेषेर्दुल्ल०" ॥ ८४॥१८६॥ इत्यादिना "ढुंदुल्ल" आदेशः ।

'ढुंदुल्ल' । 'गवेष' । प्रा० ४ पाद ।

त्रम-धा० । चलने, पर०-सक०-सेद् । वाच० । "अमेष्टि-
रिटिल्ल०" ॥ ८४॥१६१॥ इत्यादिना ढुंदुल्लऽऽदेशः । 'ढुंदु-

ल्ल' । 'भम' । प्रा० ४ पाद ।

ढेंकिय-गर्जित-न० । वृषशब्दे, आव० ४ अ० ।

ढेंकी-स्त्री० । देशी-चलाकायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ।

ढेणियालग-ढेणिकालक-पुं० । पक्षिविशेषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

ढेणी-ढेणी-स्त्री० । पक्षिविशेषे, अणु० ३ वर्ग १ अ० ।

ढेह-पुं० । देशी-निर्धने, दे० ना० ४ वर्ग ।

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय—कलिकालसर्वज्ञकल्प-

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १००० श्री-

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते 'अभिधानराजेन्द्रे'

ढकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

ढंढण- 'अलाभपरीसह' शब्दे प्रथमज्ञाने ७७२ पृष्ठे कथा

गता । उच्च० २ अ० ।

एकार

ए-ए-पुं० 'ण' इति टवर्गस्य पञ्चमो वर्णो मूर्धन्यः । संस्कृते णेत्ये-
काक्षरभिन्ना एकाराऽऽदयः शब्दान् सन्ति । ये चोपदेशे 'णम्'
प्रह्वये, शब्दे च, इत्यादयो घातवः पठ्यन्ते, तेषामपि "णो नः"
॥ ६ । १ । ६५ ॥ (पाणि०) इति नत्वेन नमतीत्यादीनि नकारा-
ऽऽदीन्येव रूपाणि भवन्ति । प्राकृते तु नकाराऽऽदयोऽपि नष्टादयः
शब्दाः "नो णः" ॥ ८ । १ । २२८ ॥ इति णत्वे कृते एकाराऽऽदि-
नां व्रजतीति, अस्माभिर्निवेशिष्यमाणा णाऽऽदयः शब्दा
नादयोऽपि शुक्ला पठ्यन्त्युह्यन् । 'णख' गतौ नः ।
पृथो-णत्वम् । विन्दुदेवे, भूपणे, गुणवाजिने, जलस्थाने,
निगंधे, ज्ञाने च । वाच० । निगुणे, जये, योग्ये, दुष्टे, फोडे,
तस्करे, पशुपुच्छे च । एका० ।

"णो निगुणे जये योग्ये, दुष्टे क्रान्ति च तस्करे ।
पशुपुच्छे श्रियां णा खी, वृहन्माने च णः पुमान् ॥ ५८ ॥
संप्रत्यये तथा स्वायें, णः कोणे वैक्वचक्रुपि ।
ह्रीरे रणे धने स्थाने, णीः पुमान् णीर्णियां णियः ॥ ५९ ॥
समे स्वरे चये चारे, चरणे णिञ्जेनयामकः ।"
इति विश्वदेवशम्भुमुनिः । एका० ।

अन्यथा-

"त्रिद्विद्व्यां निगुणे गृहे, सौम्ये सव्यापमव्ययोः ।
एशब्दः कङ्कटे रागे, भेरावधौ चजे पुमान् ॥ ३६ ॥
एषा तु स्त्री रजनीशय्या-धेनुनासाकृपास्वपि ।
णं सरोजजले ज्ञाने, गमने चरणे रणे ॥ ४० ॥

णशब्दस्त्रिषु द्विद्वेषु, भवेद् णस्तुपवस्तुनि ॥ इति माधवः ॥ एका० ।
न-अन्य० । 'नह' वन्धने कः । प्रतिषेधे, नि० चू० १ उ० । नष्ट-
शब्दवन्नशब्दोऽप्यस्ति; अत एव न एकं नैकं, नायं नष्टः, किन्तु न
इति; अन्यथा न लोपः स्यादिति । आ० म० १ अ० २ खारु ।
नि० चू० । तत्र क्रियायोगे अभावे, तदभिन्नयोगे तु भेदे,
"नकारो संजोगमाप्नु पक्षिसेहे ।" नकारः पुनः संयोगाऽऽदिषु
संयोगसमवायसामान्यविशेषचतुष्टये प्रतिषेधं करोति ।

अत्रोदाहरणम्-

अथ संयोगाऽऽदिष्वपि नकारप्रतिषेधं प्रावयति-

संजोगे समवाये, सामान्ये खलु तद्वा विसेसे अ ।

कालतिप पक्षिसेहो, जत्थुवत्रागो नकारस्म ॥ ८३५ ॥

संयोगे, समवाये, सामान्ये, विशेषे चेति चतुर्धा प्रतिषेधो
नकारस्य भवति । स च प्रत्येकमतीतानागतवर्तमानलक्षणका-
लत्रिकविषयावादेकैकः त्रिविध इति सर्वसंख्यया द्वादशविधो

नकारप्रतिषेधः । यत्र च क्वापि नकारस्योपयोगो भवति तत्रा-
मीषां द्वादशानां भेदानामन्यतमः प्रतिषेधः प्रतिपत्त्य इति ।

अथ संयोगाऽऽदिषु यथाक्रमं प्रतिषेधमुदाहरति-

नत्थिपरे जिणदत्तो, पुव्वपप्पिच्छाण तेसि दोएहं पि ।

संजोगो पक्षिसेज्जइ, न सव्वसो तेसिं अत्थिचं ॥ ८३३ ॥

समवाय खरासिं, सामन्ने नत्थि एरिसो चंदो ।

नत्थि घरुपप्पमाणा, विससओ होति मुत्ताओ ॥ ८३४ ॥

"नास्ति गृहे जिनदत्तः" इत्यत्र प्रयोगे पूर्वप्रसिद्धयोस्तदोर्गृहजि-
नदत्तयोर्द्वयोरपि संयोगः संधन्धमात्रं प्रतिषिध्यते, न पुनः
सर्धैव तयोरस्तित्वमिति संयोगप्रतिषेधः । समवायप्रतिषेधे तु
खरशृङ्गमुदाहरणं, खरोऽप्यस्ति, शृङ्गमप्यस्ति, परं खरशिरसि
शृङ्गं नास्तीति समवायः, 'एकत्र संश्लेषः समयोरपि' प्रति-
षिध्यते इति समवायप्रतिषेधः । सामान्यप्रतिषेधो यथा-ना-
स्त्यस्मिन् स्थानेऽप्य ईदृशाश्चक्रमा इति । विशेषमाभित्य
पुनरयं प्रतिषेधः-न सन्ति घटप्रमाणा मुक्ताः, मुक्ताफलानीत्यर्थः ।
सन्ति मुक्ताफलानि, परं न घटप्रमाणानीति घटप्रमाणत्वलक्षण-
स्य विशेषस्य प्रतिषिध्यमानत्वाद्दिशेषप्रतिषेधो भावितः ।
भावितः संयोगाऽऽदिचतुष्टयप्रतिषेधः ।

सम्प्रति कालत्रयविषयं तमेव भावयति-

नेवासी न जविस्सइ, एव घडो अत्थि इति तिहा कावो ।

पट्टिसेहेइ नकारो, सज्जं तु अकारनोकारा ॥ ८३५ ॥

नैवाऽऽसीन्न अभिष्यति, नैवास्ति घट इति यथाक्रमम-
तीतानागतवर्तमाननेदाद् त्रिधा कालविषयं वस्तु नकारः प्रति-
षेधयति । अकारनोकारौ तु सद्यो वर्तमानकालमेव प्रायः प्र-
तिषेधयतः । यथा-अकरोपि त्वं, नो कल्पते तालप्रलम्बं प्रतिगृ-
हीतुमित्यादि । नकारस्य द्विविधकालप्रतिषेधकत्वं पूर्वमुक्तमे-
वेति न पुनरुच्यते । घृ० १ उ० । नि० चू० । सूत्र० । उपमायां
वन्धे, प्रस्तुते च । वाच० । नराऽऽदिषु, एका० ।

"नो नरे च सनाथेऽपि, नो नाथेऽपि प्रदर्श्यते ।

नृशब्दोऽपि नरे नाथे, ना नरौ नर इत्यपि ॥ ७६ ॥

ननो इति निपातौ द्वौ, नू दपेऽपि तथोदितः ।

पृच्छायां तु वितर्केऽपि, निनिशब्दौ तथाऽऽययम् ॥ ७७ ॥

नीचन्तो सहमीयाच्यः स्या-न्नानेतरे नियौ नियः ।

तु स्तुतौ दीर्घह्रस्वे स्त्री, नैनौश्च तरणौ स्त्रियाश्च ॥ ७८ ॥

नृशब्दः पातके पुंसि, वायौ क्लीबे तु चारिणि ।

नं ब्रह्मणि तथाऽनन्ते, सानन्दे नं च नन्दने ॥ ७९ ॥ "

इति विश्वदेवशम्भुमुनिः । एका० ।

"नकारस्तु स्त्रियां नाभौ, नं नाट्यज्ञानयोर्भवेत् ।

नशब्दस्त्रिषु द्विद्वेषु, पठ्यते भिन्नसूक्ष्मयोः ॥ ४३ ॥

प्रस्तुभे वा परित्यजे, शुद्धे निर्णेतरे स्मृतः ।

नुः स्त्रियां तु स्तुतौ नावि, नौस्तथैव निरूप्यते ।

नुजशब्दस्त्रिद्विद्वेषु स्या-न्मिष्टयुक्तार्थवाचकः ।

अन्ययं प्रतिषेधेऽप्येव, नकारः स्थिरनिश्चये ॥ ४५ ॥

नानाप्रकारे नेदं स्यात्, भावे नन्ववधारणे ॥ " इति माधवः ।

एका० ।

नन्-अन्य० । सर्वनिषेधे, पयुंदासे, नं० । स्था० । कुत्सायें, य-

था कुत्सितो ब्राह्मणोऽब्राह्मणः । घ० १ अर्थ० । कुत्सितं शील-

मशीवमिति । अनु० । दुःशब्दार्थे, यथा अशीलाः, दुःशीला इत्यर्थः । स्था० ३ गा० ३ उ० । अल्पार्थे, यथाऽयं पुमानङ्गः, स्वल्प-
ज्ञान इत्यर्थः । आचा० १ श्रु० ६ अ० ६ उ० ।

णइ-णइ-अव्य० । अवधारणे, "णइ चेन्न चित्रं च अवधारणे"
॥८१॥ ॥८२॥ इत्यवधारणे णइ इति प्रयोगः । 'णइ' प्रा० २ पाद ।
नति-स्त्री० । नमने, नम्रीजवने, वाच० ।

णइगाम-नदीग्राम-पुं० । "समासे वा" ॥ ८ । २ । ए० ३ ॥ इति
समासे द्वित्वं वा, द्वित्वे ह्रस्वः । नदीतटस्थे ग्रामे, प्रा० २ पाद ।

णइस्रोत-नदीस्रोतस्-न० । "दीर्घह्रस्वौ मित्यो वृत्तौ" ॥८१॥
४ ॥ इति दीर्घकारस्य वा ह्रस्वः । नद्याः प्रवाहे, प्रा० १ पाद ।

णइसंतार-नदीसन्तार-पुं० । 'णईसंतार' शब्दार्थे, जीत० ।

णई-नदी-स्त्री० । सरिति, सूत्र० ३ श्रु० १ अ० ५ उ० । उच० ।

ज्ञा० । सविलायाम्, भ० ९ श्रु० २ उ० । प्रश्न० । गङ्गा
नदी वृष्टारके रथपथप्रमाणा भविष्यति, न वा, चेद्भवि-
ष्यति, तदाऽन्याश्चतुर्दशसहस्रमिता नद्यः क यास्यन्तीति प्र-
श्ने १, उत्तरम्-गङ्गा यथोक्तप्रमाणा भविष्यति, अन्यास्तु च-
तुर्दशसहस्रमिता नद्यः पृथिव्या भूयस्तरतापवत्त्वेन शोषं या-
स्यन्तीति जम्बूद्वीपप्रज्ञासिद्धान्तवृत्ताविति । ६७ प्र० सेन० १ उल्ला० ।
तथा जम्बूद्वीपमध्ये चतुर्दशलक्षषट्पञ्चाशत्सहस्रांश्चतस्र-
स्तदा महाविदेहमध्यविजयविभेदविधाऽयः षट् नद्योऽन्याः
प्रतिवैताल्यमध्यगोमग्रा निमग्राभिधाना नद्यश्च संख्यामध्ये
कथं नागताः १, इति प्रश्ने, उत्तरम्-पूर्वाचार्याणां विवक्षैव
प्रमाणं, जम्बूद्वीपसंप्रदृष्ट्याकारेण तु साधिकसप्तदशलक्षमिता
नद्यो जम्बूद्वीपमध्ये संकलिताः सन्तीति । ६८ प्र० । सेन०
प्र० १ उल्ला० ।

(सलिला महानद्योऽन्तरनद्यश्च "जम्बूद्वीप" शब्दे चतुर्थभागे
१३७५ पृष्ठे उक्ताः) (गङ्गासिन्धोर्धेकयता स्वस्वस्थाने)

णईकच्छ-नदीकच्छ-पुं० । नदीगहने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

णईगाम-नदीग्राम-'णइगाम' शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

णईजल-नदीजल-न० । सामान्यनदीजले, गङ्गानदीजलं
यथा लवणाढ्यौ विश्राम्यति तथा मानुषोत्तरपर्वतसंमुखविनि-
र्गतनदीजलमपि कुत्र विश्राम्यतीति प्रश्ने १, उत्तरम्-मानुषो-
त्तराभिमुखनिर्गतनदीजलं पुष्करवरम्मुद्धे विश्राम्यतीति स्था-
नाऽऽदावस्तीति । २६४ प्र० । सेन० प्र० ३ उल्ला० ।

णईपमुह-नदीप्रमुख-त्रि० । नदीह्रदाऽऽदिके, प्रव० ८२ द्वार ।

णईमासय-न० । देशी-जलोद्भवे, दे० ना० ४ वर्ग ।

णईसंतार-नदीसन्तार-पुं० । नद्युत्तरणे, नदीसन्तारश्चतुर्धा-ज-
ङ्घ्र्यदध्नोदकः, संघट्टस्तदूर्ध्वं नाभिद्वयसोदकः, लेपस्तदूर्ध्व-
जलो, लेपोपरि बाहुज्यामुपैर्वा चतुर्थः । चतुर्वर्त्र प्रायः
कायोत्सर्गः । जीत० ।

जलोत्तरणप्रकाराः-

जंघातारिम कथइ, कथइ बाहाहि अप्प ण तरेज्जा ।

कुंजे दतिए तुंवे, णावा उडुवे य पक्षी य ॥ १९१ ॥

जमासतो जलसंतरणं दुविहं-थाहं, अथाहं च । जं थाहं

तं तिबिहं संघट्टो, लेवो, लेवोवरियं च । एयं तिबिहं पि
जंघासंतारिमग्गदणेण गहियं । (कथइ ति) कच्चिअद्यादिपु
ईदशं भवतीत्यर्थः । वितियं (कथइ ति) कच्चिअद्यादिपु
अथाहं भवतीत्यर्थः । एत्थ य बाहाहि अप्पणा णो तरेज्जा,
हस्ताऽऽदिप्रक्षेपे बहुदकोपघातत्वात् । जलजाविर्णहि इमेहि सं-
तरणं कायव्वं-कुंजेण, तदजावा दत्तिएण, तदभावा तुंवेण,
तदभावा उडुपेण, तदजावा पक्षीए, तदजावा णावाए । बंधऽ-
एल्लोमा मज्जे णावागहणं कतं ।

एत्तो एगतरेणं, तरियव्वं कारणम्मि जातम्मि ।

एतेसिं विवचासे, चातुम्मासा भवे लहुया ॥ १९२ ॥

गादा कंडा । एवरं (विवचासे ति) सति कुंभस्स दत्तिएण
तरति तो चउलहुयं । एवं एक्केकस्स विवचासे चउलहुयं
दहुव्वं । सव्वते कुंभाती इमाए जयणाए घेउव्वा ।

णावं पुण अहिकिअ जससि-

एवाऽणवे विजासा तु, भाविताऽजाविते ति य ।

दगऽअभाविए चेव, उल्लाऽणोल्ल य भग्गणा ॥ १९३ ॥

सा णावा अहाकनेण य जाति, संजयट्ठा वा अहाकडाए
गंतव्वं । असति महाकनाए संजयट्ठाए वि जा जाति, ताए
वि गंतव्वं । सा दुविहा- (एवाऽणवे विजास ति) एवा,
पुराणा वा । णवाए गंतव्वं, न पुराणाए, सप्रत्यपायत्वात् ।
एवा दुविहा- (जाविताऽजाविय ति) उदगभाविता, अभावि-
ता य । जा उदगे बूढपुव्वा, सा उदगजाविया । इतरा अ-
भाविता । जाविताए गंतव्वं, ए इतराए । मा उदगशस्त्रं जवि-
ष्यतीति कृत्वा । तदुदयभाविता दुविहा- (उल्लाऽणोल्ल ति)
भग्गणा उल्ला तिता, अणोल्ला सुक्का । उल्लाए गंतव्वं, ण इयरी-
ए. दगाकर्पणजयात् । (भग्गणे ति) एवा एव मार्गणा, या-
ऽजिहिता, परिसंख्यावाए पुण गच्छति । नि० चू० १ उ० ।
(चत्वारो नौसंतरणप्रकाराः 'णावा' शब्दे वक्ष्यन्ते)

महार्णवसूत्रम्-

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा इमाओ पंच
महसवाओ महानदीओ उदिट्ठाओ गणियाओ वंजियाओ
अंतोमासस्स दुक्खुत्तो वा तिकुत्तो वा उत्तरित्तए वा संत-
रित्तए वा । तं जहा-गंगा, जठणा, सरज्ज, कोसिया, मही ।

नो कल्पन्ते न युज्यन्ते । सूत्रे एकवचननिर्देशः प्राकृतत्वात् । नि-
र्ग्रन्थानाम्, इमाः प्रत्यासन्नाः पञ्च महार्णवा बहुदकतया महा-
समुद्रगामिन्यो महानद्यो गुणनिस्त्रगा उदिष्टाः सामान्येनाभिहि-
ताः, यथा महानद्य इति । गणिता यथा पञ्चेति । व्यञ्जिता
व्यङ्गीकृता यथा गङ्गेत्यादि । अन्तर्मध्ये मासस्य द्विःकृत्वो
वा त्रिःकृत्वो वा उत्तरीतुं बाहुज्याऽऽदिना, संतरीतुं नावादिना ।
तद्यथा-गङ्गा १ यमुना २ सरयू ३ कौशिकी ४ मही ५ । एष
सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यकारः कानिचिद्विषमपदानि विवृणोति-

इमाओ ति सुत्तउत्ता, उदिट्ठ नदीउ गणिय पंचेव ।

गंगादि वंजिताओ, बहुउदगा महसवाओ तु ॥ १७१ ॥

(इमा इति) प्रत्यक्वाचिना सर्वनाम्ना सूत्रोक्ता उच्यन्ते ।
उदिष्टा नद्य इति । गणिताः पञ्चेति । व्यञ्जिता गङ्गाऽऽदिपदै-

व्यकीकृताः, यास्तु बहूदकास्ता महाणवा उच्यन्ते । कृता विष-
मपद्व्याख्या माध्यकृता ।

अथ नियुक्तिवितरः-

पंचएहं गहणेणं, सेसा त्रि तु मूल्या महासलिल्या ।

तत्तय पुरा विहरिंसु, न य ताभ्यो कयाइ सुखंति ॥७१॥

पञ्चानां गङ्गाऽऽदीनां ग्रहणेन शेषा अपि या महासलिला बहू-
दका अविच्छेदवाहिन्यस्ताः सूचिता मन्तव्याः । स्याद् युक्तिः
किमर्थे गङ्गाऽऽदीनां ग्रहणम्?, इत्याह-(नर्थ इत्यादे) येषु ग-
ङ्गाऽऽदयः पञ्च महानद्यो बहन्ति, तेषु पुरा साधवो विद्वत्तन्तः,
न च ताः कदाचिदपि शुष्यन्ति, अतस्तासां ग्रहणम् ।

पंच परूवेकणं, नावासंतरिमं तु जं जत्य ।

उत्तरणमि वि लहुगा, तत्तय वि आणाऽऽदिनो दोसा ॥७१॥

पञ्चापि महानदीः प्ररूप्य, या यादृशी वैद्विषये, तां तथा
चर्णयित्वा प्रस्तुतमभिधातव्यम् । तद्येदम्-नौसंतरिमं यत्रोदकं
तत्र यः पदकायविराधनां प्राप्नोति, तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तं,
यत्रापि जङ्गाऽऽदिनोत्तरणं भवति, तत्रापि चतुर्लघुकाः । अपि-
शब्दात्संतरणेऽपि चतुर्लघु । तत्राप्युत्तरणे गङ्गाऽऽदयो दोषाः,
किं पुनः संतरणे?, इत्यपि शब्दार्थः । ५० ४ ४० । स्था० । ग० ।
नि० च० ।

सन्तरणे दोषाः । तत्र संतरणे तावद्दोषानाह-

अणुकपापनिपीया, व हांज बहवो य पचवापाओ ।

एतोसि णाणत्तं, वोच्छामि अहाणुण्वीए ॥७१॥

अनुकल्पादोषाः, प्रत्यनीकदोषाः, बहवो वा प्रत्यपाया नावमा-
कृतानां भवन्ति । एतेषां च नानात्वं विभागं यथाऽऽनुपूर्वा
बह्यामि ।

तदेवाऽऽह-

हुभणं जले यत्तातो, अएणे वोचारिता हुभति साहू ।

उवणं व पत्थिताए, दहुं णावं व आणाती ॥७१॥

साधुं तरणार्थिनं ज्ञात्वा नौवाणिजो, नाविको वा अनुकल्पाया
नावं स्थलाजले प्रक्षिपेत् । ये वा पूर्व नावमारोपिताः, तावुद-
के, तदे वाऽवतार्य साधून् प्रक्षिपेत्, नावमारोपयेदित्यर्थः ।
संप्रस्थिता वा नावं साधव उचरिष्यन्तीति कृत्वा स्थापयेत् ।
साधून् वा दृष्ट्वा परकृत्वाभावमानयेत् ।

अत्र चामी दोषाः-

जावियसाधुदोसा, णियत्तणत्थंतागा य हरियाऽऽदी ।

जं तेणसावएहि व, पवहण अएणाएँ किण्णं वा ॥७१॥

ये वेनिकाया अवतारिताः, ते नाविकस्य वा, साधूनां वा
प्रद्वेषं गच्छेयुः । यद्वा-ते निदम्नमानास्तत्रैव तिष्ठन्तो ह-
रिताऽऽदीनां विराधनमन्यद्वाऽधिकरणं यत् कुर्वन्ति । यद्वा-
स्तेनश्वापदेन्य उपरुचं प्राप्नुयन्ति, अवहर्न्ता वा नावं यत्प्र-
वाहयिष्यन्ति, अन्यस्या नावः क्रयणं करिष्यन्ति ते, तन्निष्पन्नं
प्रायश्चित्तम् ।

परकृत्वाभावानयने दृष्टान्तमाह-

मज्जरगतो मुहंनो, णावं दहूण अण्णया षेति ।

कहिगा जति अस्सेवा, तति दहूगा मग्गणा पच्छा ॥७२॥

मज्जनगनः स्नानं कुर्वन्, मुरुण्णो राजा साधून् दृष्ट्वा नावमात्मना
नयति, ततो नावारुढः साधुः कथिकाः कथायितुं लग्नः, यावन्तश्च
तत्र बल्लकक्षेपास्तावन्ति चतुर्लघुनि, पञ्चाच साधूनां मार्गणा-
संयमविराधना १, आत्मविराधना २, उभयविराधना वा । यदि
वा उदकमचरतः, नावारुढस्य, नाव उचरतश्चेति । एतेषां त्र-
याणामेकतरस्मिन् बहवः प्रत्यपाया जवन्ति । उक्तं संतरणम् ।

उत्तरणे जङ्गासंघट्टाऽऽदिदोषाः । अथोत्तरणमाह-

उत्तरणमि परुविते, उत्तरमाणस्म चत्तलहू हौति ।

आणाऽऽदिणो य दोसा, विराहणा संजमाऽऽताए ॥७२॥

उत्तरणं नाम यत्राव विना वष्यमाणैः संघट्टाऽऽदिभिः प्रकारै-
रुत्तीर्यते, तस्मिन्नुत्तरणे प्रक्षिपिते सतीदमजिधीयते, यदि ज-
ङ्गाऽऽदिनाऽप्युत्तरति, तदा चतुर्लघु, आह्वाऽऽदयश्च दोषाः,
संयमाऽऽभिविराधना च भवति ।

तस्य चोत्तरणस्यैते भेदाः-

जंघसा संघट्टो, संघट्टुवरिं तु क्षेत्रो जा णाभी ।

तेण परं क्षेत्रोवरि, तुंवाऽऽदी णावज्जेसु ॥७२॥

यस्मिन् कृते उत्तरतां पादतडादादयश्च जङ्गाया अर्द्धं भ्रुति
स संघट्टः, तस्यैव संघट्टस्योपरि यावन्नाजिरेव तावद्यत् प्रवि-
शति स लेपः । ततः परं नाभिराज्योपरि सर्वमपि लेपोपरि
भयत्ये । तद्य द्विधा-स्ताघमस्ताघं च । यत्र नासिका न भ्रुति
तत् स्नायं, यत्र तु नासिका भ्रुति तद्स्ताघम् । तत्र तुम्बो-
दुपाऽऽदिभिर्नौवाजैर्तेर्यस्यते तदुत्तरणं मन्तव्यम् ।

तत्रोत्तरणे एते संयमाऽऽभिविराधनादोषाः-

संघट्टणा य मिंचण, उवगरणे पण संजमे दोसा ।

चिचिल्लखालाण्कटग, सावतजयवाहणे आया ॥७३॥

लोकेन साधोः संघट्टनं जवेत्, साधुर्वा जवं सङ्घट्टयेत्, सङ्घट्ट-
नप्रहणात् परित्यापनमपद्रावणं च सूचितम् । एतेषु कायनिष्पन्नं
प्रायश्चित्तम् । प्रत्यनीकः साधुपुपार्थि वा सिञ्चति, स्वयं वा सा-
धुगत्मानं सिञ्चत्, साधोरुपकरणस्य जले पतनम् । एते मयमे
दोषाः । तथा चिचिल्लेष्वभिमज्जति, जलमध्ये वा चक्रुरविषयतया
स्थाणुना कण्टकेन वा यद्विषयते, मकराऽऽदिश्वापदजन्यं वा
भवति, नदीवाहेन वा घादनम् । एषा सर्वाऽप्यत्मविराधना ।

परावतीकुणालायां सूत्रम्-

अह पुण एवं जाणिज्जा-एवई कुणाहाए जत्य चक्रिया
एगं पायं जत्ते किच्चा एगं पायं थत्ते किच्चा, एव एहं कप्पइ
अतोमासस्स दुक्खुत्तो वा तिक्खुत्तो वा उत्तरित्थए वा सं-
तरित्थए वा; नो चक्रिया एव एहं नो कप्पइ अतोमासस्स
दुक्खुत्तो वा तिक्खुत्तो वा उत्तरित्थए वा संतरित्थए वा ।

अथ पुनरेवं जानीयात्-परावती नाम नदी कुणाहायाः न
गर्वाः समीपे जङ्गलप्रमाणेनोद्धेधेन बहति, तस्यामन्यस्यां वा
यत्रैव (चक्रिया) शक्युयात्, उत्तरीतुमिति शेषः । कथंमि-
ति?, आह-एकं पादं जले कृत्वा, एकं पादं स्थले आकाशे
कृत्वा । एव एहमिति वाक्यालङ्कारे । यत्रोत्तरीतुं शक्युयात्, तत्र
कल्पते अन्तर्मासस्य द्विःकृत्यो वा त्रिःकृत्यो वा उत्तरीतुं लक्ष्यि-
तम्, संतरीतुं भूयः प्रत्यागन्तुं, यत्र पुनरेवमुत्तरीतुं न शक्युयात्,
तत्र नो कल्पते अन्तर्मासस्य द्विःकृत्यो वा त्रिःकृत्यो वा उत्तरीतुं
लक्ष्यितुं, संतरीतुं भूयः प्रत्यागन्तुं, यत्र पुनरेवमुत्तरीतुं न श-

प्रेतुयात्, तत्र नो कल्पते अन्तर्मासस्य द्विःकृत्यो वा त्रिःकृत्यो वा उत्तरीतुं वा संतरीतुं वा । इति सूत्रार्थः ।

अथ ज्ञाप्यकृद्विषमपदानि व्याचष्टे-

एरवइ जएिह चक्रिय, जलथलकरणे इमं तु एणत्तं ।

एगो जलम्मि एगो, यलम्मि इहई थलागासं ॥७३५॥

पेरावती नाम यत्र नदी, तस्यां जलस्थलयोः पादकरणेनोत्तरीतुं शक्यम् । इदमेव चात्र नानात्वं, यत्सर्वसूत्रोक्तासु महानदीसु मा-
सान्तर्द्धौ त्रीन् वारान् न कल्पते । यच्चत्रैको जले, एकश्च पादः
स्थले इत्युक्तं, तदिह स्थलमाकाशमुच्यते ।

एरवइ कुणाहाए, विट्थिन्ना अफ्फजोयणं वहति ।

कप्पति तत्थ अपुस्से, गंतुं जा एरिसी अएणा ॥७३६॥

पेरावती नदी कुणालानगर्यां अदूरे अर्द्धयोजनविस्तीर्णा वह-
ति । सा चोद्वेधेन च जङ्गलप्रमाणा, तत्र ऋतुवद्दे काले मास-
कल्पा अपूर्णैः त्रिःकृत्यो भिक्षाग्रहणक्षेपाऽऽनयनाऽऽदौ कार्यं यत-
नया गंतुं कल्पते, या चेदृशी अन्याऽपि नदी, तस्यामपि त्रिः-
कृत्यो गंतुं कल्पते । कृता विषमपदव्याख्या भाष्यकृता ।

सम्प्रति निर्युक्तिविस्तरः-

संकमथहे य एो-थल पासाणजहे य वालुगजले य ।

सुद्धुदगे पंकपीसे, परित्तऽण्ते तसा चेव ॥७३७॥

नदीमुत्तरतस्तु ये पन्थानः । तद्यथा-संकमस्थलं, नो स्थलं च ।
तत्र यदेकाङ्गिकाऽऽदिना संक्रमेण गम्यते, तत् संक्रमस्थलं,
नद्यां कूर्परेण वरणेन वा यद् नदीजलं परिहृत्य गम्यते । नोस्थलं
चतुर्विधम्-पाषाणजलं, वालुकाजलं, शुद्धोदकं, पङ्क्तिभ्रजलम् ।
एतेषु चतुर्विधेषु गच्छतां यथासंभवं परीक्षान्तकायास्त्रसाध-
विराधनां प्राप्नुवन्ति ।

तथा-

उदए चिक्खल्लपरि-त्तऽण्तेकाऽगतसे य मीसे य ।

अकंतमणकंते, संजोए होति अप्पवहुं ॥७३८॥

उदके चिक्खल्लऽऽदिकः पृथिवीकायो, वनस्पतयश्च परीक्षका-
यिकाः, अन्तर्कायिका वा, त्रसाश्च द्वीन्द्रियाऽऽदयो भवेयुः । एते
च सर्वेऽपि यथासंभवं मिश्राः सचित्ता अचित्ता वा, आक्रान्ता
अनाक्रान्ता वा, स्थिरा अस्थिरा वा, सप्रत्यपाया निप्रत्यपाया वा
भवेयुः । एतेषु बहवः संयोगा उपयुज्य षड्व्याः । तेषु यत्रालप-
हृत्वं भवति, अल्पतरसंयमाऽऽत्मविराधनादोवाः, बहवश्च गुणा
भवन्तीत्यर्थः । तत्र कारणे समुत्पन्ने गन्तव्यम् ।

यत्र च संक्रमो जवति, तत्रामी भङ्गविकल्पा भवेयुः-

एगंगिचत्तरिपरि-साहिसालंबवज्जिए सजए ।

पडिक्खेसु तु गमणं, तज्जातितरे य संदेवा ॥७३९॥

संक्रमः एकाङ्गिको वा स्याद्, अनेकाङ्गिको वा । एकाङ्गिको य-
एकेन फलकाऽऽदिना कृतः । अनेकाङ्गिको योऽनेकफलकाऽऽदि-
निर्मितः । अत्रैकाङ्गिकेन गन्तव्यम्, न अनेकाङ्गिकेन । एवं स्थिरेण,
न च चलेन । अपरिशादिना, नो परिशादिना । सालम्बेन
गन्तव्यं, न वज्जितेन; निरालम्बेनत्यर्थः । सालम्बोऽपि द्विधा-
एकतः सालम्बः, द्विधा सालम्बश्च । पूर्वं द्विधा सालम्बेन, तत-
एकतः । सालम्बेनापि । तथा-निर्जयेन गन्तव्यं, न समयेन ।

अत एवाऽऽह-(पडिक्खेसु य गमणं ति) अनेकाङ्गिकचलपरि-
शादिनिरालम्बसमयाऽऽवयवानां पञ्चानां पदानां, ये एकाङ्गिकाऽऽ-
दयः प्रतिपत्ताः, तेषु गमनं कर्तव्यम् । अत्र पञ्चभिः पदैर्द्वाविंश-
द्भङ्गाः । एकाङ्गिकः, स्थिरोऽपरिशाटी, सालम्बो, निर्भय इत्यादि ।
एषु प्रथमो भङ्गः शुद्धः, शेषा मशुद्धाः । तेष्वपि बहुगुणतरेषु ग-
मनं, यतना च कर्तव्या । सएमेवका अपि संक्रमजेदा एव । उद्या-
नकाः, इतरे वा अनुद्यानकाः सएमेवका जवेयुः । अत आह-तत्रैव
जातास्तज्जाताः, शिवाऽऽदयः । अन्यतः स्थानादानीय स्थापिता
अतज्जाताः, इष्टावकाऽऽदयः । तेष्वपि चलाचलाऽऽक्रान्ताना-
क्रान्ताऽऽदयो जेदाः कर्तव्याः । उक्तः संक्रमः ।

अथ स्थलमाह-

नदिकोप्परवरणेण व, थलमुदयं एोथलं तु तं चउहा ॥

उवज्जजलवातुगनत्तं, सुद्धमहीपंकमुदगं च ॥ ७३९॥

नद्यां आकुपितकूर्पराऽऽकारजलेन नदीकूर्परमुच्यते । ज-
लोपरि कपाटानि मुक्त्या पाण्डिबन्धः क्रियते, स वरण उच्यते ।
एताभ्यां यदुदकं परिहृत्य गम्यते, तत् स्थलं उच्यते । अथ नो-
स्थलं, तच्चतुर्विधम् । उपलजलम्-अधः पाषाणाः, उपरि जलम् ।
वालुकाजलम्-अधो वालुकाः, उपरि पानीयं च । शुद्धोदकम्-अधः
शुद्धा मही, उपरि जलम् । पङ्क्तोदकम्-अधः कर्दम उपरि जलम् ।
पङ्क्तोदकस्य चामूनि विधानानि-

वत्तगपहे य खलुए, तहऽफ्फजंघाए जाणुववरिं च ।

हेवो य हेवउवरिं, अकंतादी उ संजोगा ॥ ७३८॥

यावन्मात्रमवच्छेदेन पादो रज्यते, तावन्मात्रो यत्र पथि
कर्दमः स वत्तकपथः । खलुकमात्रः पादघुण्टकप्रमाणः, अर्ध-
जङ्गमात्रो जलघाटं यावद् भवति, जानूपरि जानुमात्रं या-
वद्भवति, हेपो नाभिप्रमाणः, तत ऊर्ध्वं सर्वोऽपि हेपोपरि ।
एते सर्वेऽपि कर्दमप्रकाराश्चतुर्विधे नोस्थले कर्दमे च, आ-
क्रान्तानाक्रान्तसमयनिर्जयाऽऽदयः संयोगा यथासंभवं घ-
कव्याः ।

सदोपः पन्थाः । अमुना दोषेण युक्तः पन्थाः परिहर्तव्यः-

जो वि पही अकंतो, हरियादितसेहं चेव परिहीणो ।

तेण वि तु ए गंतव्वं, जत्थ अवाया इमे होति ॥७३९॥

योऽपि च पन्था आक्रान्तो दूरमलितो, हरिताऽऽदिभिस्त्रसैश्च
परिहीणो भवति, ततोऽपि न गन्तव्यम्, यत्रामी अपाया
जवन्ति ।

गिरिनदि पुप्फा बाला-हिकंटगा दूरपारमावत्ता ।

चिक्खल्लवल्लुगाणि य, गारा सेवाल उवला य ॥७४०॥

यत्र पथि गिरिनदी पूर्णा तीव्रवेगा वहति । मकराऽऽदयो
व्याह्रा अहयो वा यत्र जलमध्ये भवन्ति, कण्टका वाऽऽपू-
रेणाऽऽनीताः, दूरपारम्, आचर्तवहुत्वं वा जलं जवेत् । चिक्खल्लो
वा नदीषु तद्देशो-यत्र पादौ निमज्जति, कल्लुकाः, गाथायां न-
पुंसकत्वं प्राकृतव्यात् । पाषाणेषु द्वीन्द्रियजातिविशेषा भव-
न्ति, ते पादौ छेदयन्ति । गाराः पाषाणशुङ्गिकाः, सेवा-
लः प्रसिद्धः, उपल्लाः विभ्रपाषाणाः । एभिरपायैर्वज्जितेन पूर्व-
स्थलेन गन्तव्यम्, तदभावे संक्रमेण, तदभावे नोस्थलेनापि ।
तत्र चतुर्विधे नोस्थले पूर्वममुना गन्तव्यम्-

उवज्जजलेण तु पुव्वं, अकंते निरव्वण गंतव्वं ।

तस्मिन्सति अणुकंते, निरवर्णं तु गंतव्यं ॥७४१॥

उपलजले कर्मो न जयति, स्थिरसंहननं च तद् जयति, अतः
पूर्वं तेनाऽऽक्रान्ते निरत्ययेन क्षुण्णनिष्प्रत्ययायेन गन्तव्यम् । त-
स्याजानवे अनाक्रान्ते निरत्ययेनापि गन्तव्यम् ।

एमेव सेसपसु वि, सिगतजज्ञादीहिं ह्योति संजोगा ।

पंकपहुसिचलचग-खलऽऽजंघा य जंघा य ॥७४२॥

उपलाद् बालुका अल्पसंहनना, तत उपलजज्ञाभावे बाहुका-
जज्ञेन गन्तव्यम् । बाहुकायाः शुद्धा पृथिवी स्वल्पतरसंहनना,
ततो बाहुकाजलानन्तरं शुद्धोदकेन गम्यते, तेष्वपि सिकताजज्ञा-
दि, शेषपदेषु एवमेव प्राग्बद्धाक्रान्तानाक्रान्ताऽऽदयः संयोगा
प्रयन्ति । पङ्कजज्ञं बहुप्रत्ययायमतः सर्वेषामुपलजज्ञाऽऽदीनाम-
ज्ञावे तेन गम्यते । स च यो मधुसिकाऽऽहतिक्कमतलवयोरेव केवलं
लगति, यो वा अलक्कमात्रस्तेन पूर्व गम्यते, पश्चात् खलुकं-
मात्रेण, पश्चादङ्कजघामात्रेण, ततो जङ्घामात्रेणापि, जानुप्रमा-
णेत्यर्थः । यस्तु जानुप्रमाणानुपरि पङ्कजेन न गन्तव्यम् ।

यत आह-

अद्वीरुगमितातो, जो खलु उवरिं तु कइपो होति ।

कंटादिजडो वि य मो, अत्याहजलं व सावायं ॥७४३॥

अद्वीरुकमात्राद् जानुप्रमाणानुपरि यः कर्मो भवति, स क-
ण्टकाऽऽद्यपायवर्जिताऽप्यस्ताघजलमिष गन्तुमशक्यत्वाद्
सापायो मन्तव्यः । एष विधिः सर्वोऽपि सचित्तपृथिव्यामुक्तः ।

अथाचित्तपृथिव्यां तमेवाऽऽह-

जत्य अविचा पुदवी, तहियं आउतरुनीवसंजोगो ।

जोणपरितरीरेह य, अकंतणिरवणहिं च ॥७४४॥

यत्र पृथिवी अविचा तत्राप्कापजीवानां तज्जीवानां च संयो-
गाः कसंख्याः । तद्यथा-पृथिवी सर्वत्राप्यविचा किमप्यायेन गच्छ-
तु किं वा वनस्पतिनाः । उच्यते-अप्याये नियमाद्गन्तव्यतरस्ति,
तस्मात्तेन मा गात् । वनस्पतिना गच्छन् तत्रापि परीक्षयोनिकेन
स्थिरसंहननेन आक्रान्तेन निरत्ययेन निष्प्रत्ययायेन । अत्र पोद-
श भङ्गाः । तद्यथा-प्रत्येकयोनिकः स्थिर आक्रान्तो निष्प्रत्ययायः
एष प्रथमो भङ्गः । सप्रत्ययायेन द्वितीयः । अनाक्रान्तेऽप्येवमेव
द्वौ विकल्पौ । एवं स्थिर चत्वारो विकल्पा द्रव्याः । अस्थिर-
प्येवं चत्वारः । एते प्रत्येकयोनिकेनाष्टौ जङ्गा लब्धाः । अनन्तयो-
निकेऽप्येवमेवाष्टौ लभ्यन्ते । एवं सर्वसंख्यया वनस्पतिकाये
परीक्षाऽऽदिभिः पदैः पोदश जङ्गा भवन्ति ।

अथाप्यायस्य, प्रसानां च संयोगानाह-

एमेव य संजोगा, उदगस्स चउविह्वेहिं तु तसेहिं ।

अकंतथिरसरीरे, णिरचवणहिं तु गंतव्यं ॥७४५॥

चतुर्विधास्सा द्वान्द्विधास्त्रिन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाश्चे-
ति । एतेश्चतुर्विधैरपि प्रसाराक्रान्ताऽऽदिभिः पदैरेवमेव उदकेन
सह संयोगाः कार्याः । तद्यथा-आक्रान्ताः स्थिराः सप्रत्ययायाः ।
एवं त्रिभिः पदैरष्टौ जङ्गा भवन्ति । एते च द्वीन्द्रियाऽऽदिषु
चतुर्विधं प्रत्येकमष्टाष्टौ लभ्यन्ते, जाता भङ्गकानां द्वात्रिंशत् ।
अय सान्तरानिरन्तरं विकल्पविवक्षा क्रियते, ततश्चतुर्धा-
संयोगा उचिष्टन्ते । अत्र चाऽऽक्रान्तास्थिरानिरत्ययैः सान्तरै-
सैर्गन्तव्यम्, नाप्याये नावा-

तेज्जवारविह्वणा, एवं सेसा वि सव्वसंजोगा ।

उदगस्स उ कायव्वा, जेणऽहिगारो इहं उदए ॥७४६॥

तेजोवायुकाययोगैर्मनं न संभवतीति कृत्वा तेजोवायुविही-
नाः । एवं शेषा अपि संयोगाः सर्वेऽपि कर्तव्याः । तत्राप्का-
यस्य वनस्पतिना प्रत्येकं सद भङ्गका उक्ताः । (४०)

"अतो मासस्स उक्कुत्तो वा" इत्यादिसूत्रं व्याख्याति-

एरवइ जत्थ चकिय, तारिसए ण उवहम्मती खेचं ।

पभिसिच्छं उत्तरणं, अभासति खेचऽणुण्णातं ॥७४७॥

या पेरवमी नदी कुणालाजनपदे योजनायै विस्तीर्णं जङ्गा-
जानुमुक्कं बहति, तस्यां केचित्प्रदेशाः शुष्काः, न तत्रोदकमास्ति ।
तामुत्तार्य यदि जिज्ञाचर्या गम्यते, तदा श्रुतवक्त्रं तु ये उदकसं-
घट्टाः, ते च गताऽऽगतेन यद् जयन्ति । वर्षासु सप्त दकसंघट्टाः, ते
च गताऽऽगतेन चतुर्दश भवन्ति । एवमीदृशो संघट्टप्रमाणे क्षेत्रं नो-
पहन्यते । इत एकेनाप्यधिके संघट्टे उपहन्यते । गम्यतेऽप्यत्रापि
यत्राधिकतरसंघट्टाः, तत्रोत्तरणं प्रतिषिद्धम् । पूर्वं मासकल्पे,
वर्षायासे वा यद्यनुशीर्णानामपरं मासकल्पप्रयोगं क्षेत्रमस्ति,
ततो नोत्तरणीयम् । अथानुशीर्णानामन्यत् क्षेत्रं नास्ति, ततः
असति क्षेत्रे उत्तरणमनुज्ञातम् ।

इदमेव व्याचष्टे-

सत्त उ वासामु भवे, दगयट्टा तिणिण ह्योति उकुवदे ।

जे तु ण हणंति खेचं, भिक्खायरिणं व ण हणंति ॥७४८॥

सप्तोदकसंघट्टाः वर्षासु, त्रयः संघट्टा श्रुतवक्त्रे भवन्ति । ये
पतावन्तं क्षेत्रं नोपगन्ति, न वा भिक्षाचर्यामुपगन्ति ।

जह कारणम्मि पुजे, अतो तह कारणम्मि असिवाऽऽदी ।

उवहिस्स गहणक्षिपण-नावोदगतं वि जतणाए ॥७४९॥

यथा कारणे पूर्वं मासकल्पे, वर्षायासे वा अपरक्षेत्राभावे ह-
यमुत्तरणं, तथा मासस्यान्तरेऽप्यशिक्षाऽऽदिभिः कारणैः, उप-
धेर्वा प्रहणार्थं, लेपस्याऽऽन्यनार्थं चोत्तरणीयम्, कारणे यत्र ना-
वाऽप्युदकं तार्यते, तत्रापि यतनया संतरणीयम् ।

तत्र चार्यं विधिः-

नावथल्लेवहिट्ठा, हेवो वा उवरि एव लेवस्स ।

दोएहादिवह्वेगं, अच्छं छावाएँ परिहाती ॥ ४५० ॥

तत्र पूर्वार्द्धेपश्चार्द्धपदानां यथासंख्येन योजना । नावोत्तरण-
स्थानाद् यदि द्वे योजने चक्रस्थलेन गम्यते, तेन गन्तव्यं,
न च नौरारोढव्या । (लेवहिट्ठं चि) लेपस्याश्रस्ताद् दकसंघ-
ट्टेन यदि सार्द्धयोजनपरिहारेण गम्यते, ततस्तत्र गम्यतां, न च
नावमधिरोहेत् । एवं योजनपरिहारेण लेपेन गच्छतु, न च
नावमधिरोहेत् । अर्द्धयोजनपरिहारेण स्थलेन एकयोजनप-
रिहारेण संघट्टेन अर्द्धयोजनपरिहारेण वा लेपेन गम्यताम्, न
च लेपोपरिणा । लेपोत्तरणस्थानादेकयोजनपरिहारेण स्थले-
नार्द्धयोजनपरिहारेण वा संघट्टेन गन्तव्यं, न लेपेन । संघट्टो-
त्तरणस्थानादार्द्धयोजनपरिहारेण स्थलेन गम्यतां, न च संघ-
ट्टेन । एतेषां परिहरमाणानामभावे नावा लेपोपरिणा लेपेन
संघट्टेन वा गम्यते, न कश्चिदोपः ।

अत्र 'नावथल्लं चि' पदं व्याचष्टे-

दो जोयणाईं गंतुं, जहियं गममि अट्टेण तेण वए ।

मा य दुरुहे नावं, तत्थावाया बहू बुत्ता ॥ ७५१ ॥

हे योजने गत्वा यत्र स्थलेन गम्यते, तेन पथा व्रजेत्, मा च नावमारोहेत् । यतस्तत्र बहवोऽपायाः पूर्वमेवोक्ताः । कारणे तु तत्रापि गम्यते ।

तत्र संघटे गच्छतां तावद्यतनोऽह-

थद्वसंकमणे जयणा, पद्मोगणा पुच्छिऊणे उत्तरणं ।

परिहरिऊणं गमणं, जति पंथो तेण जयणाए ॥ ७५२ ॥

स्थलसंकमणे यतना कार्याः, एकं पादं जले, एकं पादं स्थले कुर्यादित्यर्थः । प्रलोकना नाम-लोकमुत्तरन्तं प्रलोकयति, यस्मिन् पार्श्वे जङ्घाऽर्द्धमात्रमुदकं तत्र गच्छति । अथोत्तरतो न पश्यति, ततः प्रातिपथिकम्, अन्यं वा पृच्छति । ततो यत्र नीचतरमुदकं, तत्रोत्तरणं विधेयम् । (परिहरिऊणं) इत्यादि । यदि तस्योदकस्य परिहारेण पन्था विद्यते, तदा तं परित्यज्य यतनया तेन गन्तव्यम् ।

अथ स्थलपदे अमी दोषा भवेयुः-

समुदाणं पंथो वा, वसही वा थलपथेण जति एत्थि ।

सावयतेणभयं वा, संघटेणं ततो गच्छे ॥ ७५३ ॥

समुदानं भिक्षा तत्र नास्ति, स्थलपथ एव वा नास्ति, वसतिर्वा स्थलपथेन यदि न समस्ति, श्वापदभयं, स्तेनजयं वा तत्र विद्यते, ततः स्थलपथं मुक्त्वा संघटेन प्रथमद्वो गच्छेत्, तद्भावे द्वेपेन ।

तत्रेयं यतना-

निव्जणैऽगारत्याणं, तु मग्गतो चोलपट्टमुत्सारे ।

सजये अत्याये वा, उत्तिणेमुं घणं पट्टं ॥ ७५४ ॥

यदि स साधुर्गृहिसार्थसहायः, तत उदकसमीपं गत्वोर्ध्व-कायं मुखवस्त्रिकया, अथःकायं रजोहरणेन प्रमाज्योपकरणभे-कतः कृत्वा, यदि निर्भयं चौरभयं नास्ति, ततो गृहस्थानां मार्गतः सर्वतः पश्चादुदकमनरति, यथा यथा चोण्डमुण्डतरं जलमवगाहेत्, तथा तथोपर्युपरि चोण्डपट्टकमुत्सारयेत्; येन न तीर्यते । अथ तत्र सजयम्, अस्तायं वा जलं. ततो यदा कियन्तोऽपि गृहस्था अग्रतोऽवनीर्णाः, तदा मध्ये साधुनाऽ-वतरणीयम्, चोलपट्टकं च घनं दृढं बध्नीयात् ।

एतेन विधिनोत्तीर्णस्य यदि चोण्डपट्टकोऽप्यद्वया किञ्चिदुपक-रणजातं तीमितं तदास्य विधिः-

दगतीरे ता चिडे, णिप्पगट्ठो जाव चोलपट्टो तु ।

सभए पलंबमाणं, गच्छति काएण अफुसंतो ॥ ७५५ ॥

दकतीरे स्निग्धपृथिव्यामपकायरक्षणार्थं तावन्तिष्ठेद् यावच्चो-ण्डपट्टकोऽन्योपकरणं निष्प्रगलं भवति । अथ तत्र तिष्ठतः सभयं, ततः प्रगलन्तमेव तं चोण्डपट्टकं कायेनास्पृशन् वाहा-यां प्रलम्बमानं नयन् गच्छति ।

यत्र सार्थविरहित एकाकी समुत्तरति, तत्रायं विधिः-

असइ गिहि णाहियाए, आणक्खेउं पुणोऽवि पडियरणं ।

एगाजोगं च करे, उवगरणं देव उवरिं च ॥ ७५६ ॥

गृहिणामभावे सर्वोपकरणमवतरणतीरे मुक्त्वा नालिका-मात्मप्रमाणाच्चतुर्द्वुलातिरिक्तां यदि गृहीत्वा, तथा (आण-

क्खेउं) अस्ताघनामनुमीय, तीरात् पुनरपि जले प्रतिचरणं क-रोति, प्रत्यागच्छतीत्यर्थः । आगत्य च तदुपकरणमकाजोगं करोति, एकत्र नियमयतीत्यर्थः । तनस्तद् गृहीत्वा, तेन परीक्षितजलपथेनोत्तरति । एष द्वेपे, द्वेपोपरौ वा विधिरुक्ताः ॥ ७०४३० ॥

से भिक्खू वा जिकखुणी वा गामाणुगामं दूइज्जमाणे णो परेहिं सद्धिं परिजविय परिजविय गामाणुगामं दूइज्जेज्जा, तत्रो संजयामेव गामाणुगामं दूइजेज्जा [७५७] से भिक्खू वा भिक्खुणी वा गामाणुगामं दूइज्जमाणे अंतरा से जंघासं-तारिमं उदए सिया, से पुवामेव ससीसोवरियं कायं पादे य पमज्जेज्जा, से पुवामेव पमज्जिचाण जाव एगं पादं ज-ले किच्चा एगं पादं थले किच्चा, तत्रो संजयामेव जंघासं-तारिमं उदगे अहारियं रीएज्जा [७५८] से भिक्खू वा भिक्खु-णी वा जंघासंतारिमं उदगे अहारियं रीयमाणे णो ह-त्थेण वा इत्थं पादेण वा पादं काएण वा कायं आसाए-ज्जा, से अणासादए अणासावदाणे तत्रो संजयामेव जं-घासंतारिमं उदए अहारियं रीएज्जा [७५९] से भिक्खू वा जिकखुणी वा जंघासंतारिमं उदए अहारियं रीयमाणे णो सा-यावकियाए णो परिदाहवकियाए महति म्हालयंसि उद-गंसि कायं वित्तिसेज्जा, तत्रो संजयामेव जंघासंतारिमं उ-दए अहारियं रीएज्जा, अह पुण एवं जाणेज्जा-पारए सिया उदगाओ तीरं पाउणिच्चए, तत्रो संजयामेव उदउ-द्वेण वा ससणिच्चेण वा काएण उदगतीरे चिट्ठेज्जा [७६०]

‘से’ इत्यादि स्पष्टम् । नवरमत्रेयं सामाचारी-यदुदकाद्रिं वल्लं तत् स्वत एव यावन्निष्प्रगलं भवति, तावदुदकतीर एव स्थेयम् । अथ चौराऽऽदिजयाद् गमनं स्यात्, ततः प्रलम्बमानं कायेनास्पृशता नेयमिति । तथा ‘से’ इत्यादि कष्टम् । नवरं (परिजविय इ-त्ति) परैः सार्द्धं भृशमुष्णं कुर्वन् गच्छेदिति । इदानीं जहास-तरणविधिमाह-“से” इत्यादि । तस्य जिकोर्ग्रामान्तरं गच्छतो यदन्तराले जानुदन्ताऽऽदिकमुदकं स्यात्, तत ऊर्ध्वकायं मुख-वस्त्रिकया, अथःकायं च रजोहरणेन प्रमृज्योदकं प्रविशेत्प्रविष्टश्च पादभेकं जले कृत्वा, अपरं स्थले आकाशे कृत्वा पादावुत्ति-पन्न गच्छेत्, न जलमालोभयता गन्तव्यमित्यर्थः । (अहारियं री-येज्जा चि) यथा ऋजु भवति तथा गच्छेद्, नार्दचितर्द विकारं वा कुर्वन् गच्छेदिति । ‘से’ इत्यादि । स भिक्षुर्यथार्थमेव गच्छन् म-हत्युदके महाशये वक्त्रस्थवाऽऽदिप्रमाणे जहासंतरणीये नदीह-दाऽऽदौ पूर्वविधिनैव कायं प्रवेशयेत् । प्रविष्टश्च यद्युपकरणं निवाहयितुमसमर्थस्ततः सर्वम्, असारं वा परित्यजेत् । अथैवं जानीयाच्छुकोऽहं पारगमनाय, ततस्तथाभूत एव गच्छेत् । उत्तीर्णश्च कायोत्सर्गाऽऽदि पूर्ववत् कुर्यादिति । आचा० २ श्रु० १ चू० ३ श्रु० २ उ० ।

अथापवादमाह-

पंचहिं ठाणेहिं कप्पइ । तं जहा-भयंसि वा, दुब्बिक्खं-सि वा पव्वहेज्ज व णं कोइ, दओघंसि वा एज्जमाणंसि पइता वा, अणारिएहिं ।

(पञ्चत्यादि) मये राजप्रत्यनीकाऽऽदेः सकाशादुपस्थाप-
पहारोपपद्ये सति १, दुर्भिक्षे वा भिक्षाऽजाये सति २, (प-
ञ्चदेज्जं चि) प्रत्ययते बाधते, अन्तर्भूतकारितार्थत्वाद्वा प्रवाह-
येत् कञ्चित् प्रत्यनीकस्तत्रैव गङ्गाऽऽदौ प्रकृतेर्दित्यर्थः ३ ।
(दश्रोघंसि चि) उदकौघे वा गङ्गाऽऽदौ नामुन्मार्गनामित्वेनाचग-
च्छति सति, तेन स्लाभ्यमानानामित्यर्थः महता वा आटोपेनेति
शेषः ४ । (अणारिपहिंति) चिमांक्षित्यत्यादनायैर्भेच्छाऽऽ-
दिभिर्जावितचारिवापहारिभिः, अजिभूतानामिति शेषः । ५ ।
मुच्येयुषा वा, आगच्छांस्त्विति शेषः । एतानि पृथग्यालम्बनानांति
तत्तरेणेऽपि न दोष इति ।

उच्छ-
-

" सालंबणी पंरतो, विद्यपयं दुग्गमे धि धारेद ।
इय सालंबणसेवी, धारेद जं असदनायं ॥ १ ॥
आलंबणहीणो पुण, निघरुं खलिओ अदे दुक्खारे ।
इय निक्कारणसेवी, पडइ प्रवोहे भगार्हम्म ॥ २ ॥ इति ।
स्था० ५ ग० २ उ० ।

अय नावं यैः कारणैरारोहेत्, तानि दर्शयति-
विद्यपयं तेगमावय-भिक्षं वा कारणे व आगादे ।
कज्जुवहिमगरवुड्ढण-नावांद्गं नं पि जतणाए ॥७५॥

द्वितीयपदमत्रोच्यते । स्थलसंघट्टाऽऽदिपदेषु शरीरोपधिस्तेनाः,
सिंहाऽऽद्यो वा भ्वापदा प्रवेयुः, भेद्यं वा न हृष्यते, आगादे वा
कारणमहिदृष्टविषयसूचिकाऽऽदिकं भवेत्, तत्र स्वरितमौपधा-
न्यानेतव्यानि, कुलाऽऽदिकार्यं वा आक्षेपेण कर्णायमुपस्थितम्,
उपधिरुपादकेनोदके प्रसिध्यते, तत एकानोगकृतेषु भाजनेषु
विलग्नस्तरतीति । (नावांद्गतं पि जयणाए चि) यदि यत्ना-
भियोगेन नाबुदकस्योत्सेवापनं कायंते, तदा तदपि यतनया
कसंध्यम् ।

कथं पुनरेकाभोगमुपकरणं करोतीत्याह-

पुरतो दुरुद्धणमगं-ते भन्तिहे पुव्व पच्छ समगं व ।

सीसे मगतो मज्जे, विवित्थं उवगरण जयणाए ॥७५८॥

गृहिणां पुरत उपकरणं न प्रत्युपेक्षते, न वा एकाभोगं करो-
ति, (दुरुद्धणं चि) नावमारोदुकाभेन एकान्तमपक्रम्योपकरणं
प्रत्युपेक्षणीयं, ततोऽधःकार्यं रजोहरणेन, उपरि कार्यं मुखान्त-
केन प्रमुच्य प्राजानान्येकत्र घट्नाति, तेषामुपरिग्राह्यं सुनि-
यन्त्रितं करोति । (पुव्व पच्छ समगं व चि) किं गृहिभ्यः पूर्वमा-
रोढव्यम्, उत पश्चात्, उताहो नमकम् । अत्रोत्तरम्-यदि मज्ज-
का भाविकाऽऽद्या, यदि च स्थिरा नौनं दोलायते, ततः पूर्वं
समारोढव्यम् । अथ प्रान्तास्ततः पूर्वं नारुह्यते, मा अमङ्गलमिति
कृत्वा प्रदेवं गमन्, तेषां प्रान्तानां भावं ज्ञात्वा समकं, पश्चाद्वा
आरोहणीयम् । (सीसे चि) नावः शिरसि न स्थातव्यं, देवता-
स्थानं तदितिकृत्वा, मार्गतोऽपि न स्थातव्यं, निर्यामकपात्रं ति-
ष्ठतीतिकृत्वा, मध्येऽपि यत्र कूपकस्थानं, तत्र न स्थातव्यं, तन्मु-
क्त्वा यदपरं मध्यस्थानं, तत्र स्थेयम् । अथ मध्ये नास्ति स्थानं,
ततः शिरसि पृष्ठतो वा यत्र ते स्थापयन्ति, तत्र निरावाधे स्थीय-
ते, साकारं भक्तं प्रत्याख्याय नमस्कारपरस्तिष्ठति । उत्तरत्रापि न
पूर्वमुत्तरति, न वा पश्चात्, किं तु मध्ये उचरति । सारोपाधिश्च
पूर्वमेवाल्पसागारिकैः क्रियते, यदन्तर्प्रान्तं चीवरं, तत्राबुजोति,
यदि च सरपथं नाविको मार्गयति, तदा धर्मकथा, अनुशि-

ष्टिश्च क्रियते । अथ न मुञ्चति, ततो द्वितीयपदे यदन्तर्प्रान्तमुप-
करणं, तद् यतनया दातव्यम् । अथ तन्नेच्छति, निरुणादि वा,
ततोऽनुकम्पया यद्यन्यो ददाति तदा न वारणीयः । ४०४ उ० ।

साम्प्रतं नागमनविधिमधिकृत्याऽऽह-

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा गामाण्णमां दूद्धमाणे
अंतरा से णावांसंतारिमं उदयं सिया, सेज्जं पुण णावं जाणे-
ज्जा-अस्मंजए भिक्खुपकियाए किण्णेज्ज वा, पामिच्चेज्ज वा,
णावाए वा णावापरिणामं कट्ठ थलाओ वा णावं जंझंसि
ओगाहेज्जा, जलाओ वा णावं थलंसि उक्केज्जा, पुष्पं वा
णावं उस्सिच्चेज्जा, मणं वा णावं उप्पोलावेज्जा, तहप्पगारं
णावं उक्कामिणिं वा अहेगामिणिं वा तिरियगामिणिं वा परं
जोयणमेराए अद्धजोयणमेराए वा अप्पतरो वा भुज्जतरो
वा णो दुरुद्धेज्ज गमणाए । [७५१]

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा पुव्वामेव तिरिच्छसंपातिमं
णावं जाणेज्जा, जाणित्ता से तमायाए एगंतमयक्केत्ता
भंडगं पमिलेहेज्जा, पमिन्नेहिता एगओ जोयणभंडगं
करेज्जा, करित्ता सनासोवरियं कायं पाए य पमज्जेज्जा,
पमज्जित्ता सागारियजत्तं पच्चक्खाएज्जा, पच्चक्खात्ता
एगं पायं जले किच्चा एगं पायं थजे किच्चा, तओ संज-
यामेव णावं दुरुद्धेज्जा । [७५४]

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा णावं दुरुद्धमाणे णो णावाए
पुरओ दुरुद्धेज्जा, णो णावाए अगगओ दुरुद्धेज्जा, णो
णावाए मज्जतो दुरुद्धेज्जा, णो वाहाओ पमिज्जिय २ अंगु-
लीए उवदंसिय २ उणमिय २ णिज्जाएज्जा । से णं परो
णावागतो णावागतं वएज्जा-आउसंतो ! समणा ! एयं तुमं
णावं उक्कसाहि वा, वोक्कसाहि वा, खिवाहि वा, रज्जुए वा
गहाय आगसाहि, णो सेयं परिखं परिजाणिज्जा, तुसिणीओ
उवेहेज्जा । से णं परो णावागतो णावागतं वएज्जा-आउसंतो !
समणा ! णो संचाएसि तुमं णावं उक्कसित्ते वा, वोक्कसि-
त्ते वा, खिचित्ते वा, रज्जुयाए वा गहाय आकसित्ते,
आहर एतं णावाए रज्जुयं, सयं चेव णं वयं णावं उक्क-
मिस्सामो वा० जाव रज्जुए वा गहाय आकमिस्सामो, णो
सेयं परिखं परिजाणिज्जा, तुसिणीओ उवेहेज्जा । से णं परो
णावागतो णावागतं वएज्जा-आउसंतो ! समणा ! एयं ता
तुमं णावं अलिच्चेण वा पीढेण वा वंसेण वा वलएण वा
अवद्धएण वा वाहेहि, णो सेयं परिखं० जाव उवेहेज्जा । से णं
परो णावागतो णावागतं वदेज्जा-आउसंतो ! समणा !
एवं ता तुमं णावाए उदयं हत्येण वा पाएण वा मत्तेण
वा पन्निगहेण वा णावा उस्सिच्चेण वा उस्सिच्चाहि,
णो सेयं परिखं परिजाणेज्जा । से णं परो णावागतो णा-
वागतं वएज्जा-आउसंतो ! समणा ! एतं ता तुमं णावाए

उत्तिगं हत्येण वा पाएण वा बाहुणा वा ऊरुणा वा
उदरेण वा सीसेण वा काएण वा णावाउत्तिचणेण
वा चेलेण वा मट्टियाए वा कुसपत्तएण वा कुरुविदेण वा
पेहेदे, णो सेयं परिस्सं परिजाणेज्जा ।

से भिक्खू वा जिक्खुणी वा णावाए उत्तिगेण उदयं
आसवमाणं पेहाए उवरुवरि णावं कज्जलावेमाणं पेहाए
णो परं उवसंकमित्तु एवं बूया-आउसंतो ! गाहावइ !
एयं ते णावाए उदयं उत्तिगेण आसवति, उवरुवरि वा
णावा कज्जलावेति, एतप्पगारं मणं वा वायं वा णो पुरओ
कट्ठं विहरेज्जा, अप्पुससुए अवहिलेस्से एगंतिगएणं अप्पा-
णं विपोसेज्ज समाहीए, तओ संजयामेव णावासं-
तारिमे उदए अहारियं रीएज्जा । एवं खलु तस्स भि-
क्खुस्स वा जिक्खुणीए वा सामगिगयं, जं सव्वट्ठेहिं सट्ठि-
ते सदा जएज्जासि त्ति वेमि । (७३२)

स जिक्खुग्रीमान्तरास्ते यदि नौसंतार्यमुदकं जानीयान्नावं
चैवंभूतां विजानीयात् । तद्यथा-असंयतो गृहस्थो भिक्षु-
प्रतिज्ञया नावं क्रीणीयात्, अन्यस्माद्विच्छिन्नां वा गृह्णीयात्, प-
रिवर्तनं वा कुर्यात् । एवं स्थलायाऽऽनयनाऽऽदिक्रियोपेतां नावं
ज्ञात्वा नारुहेदिति । शेषं सुगमम् । इदानीं कारणजाते ना-
वारोहणाविधिमाह-'से' इत्यादि सुगमम् । तथा 'से' इत्यादि
रूपं, नवरं नो नाव अग्रजागमारुहेद्, निर्यामकोपद्रवसंज्ञवात् ।
नावारोहिणां वा पुरतो नाऽऽरोहेत्, प्रवर्तनाधिकरणसंभवा-
त् । तत्रस्थश्च नौव्यापारं नापरेण चोदितः कुर्यात्, नाप्य-
न्यं कारयेत् । (उत्तिगं चि) रन्ध्रं (कज्जलावेमाणं ति) प्ला-
व्यमानाम्, (अप्पुससुए चि) अविमनस्कः शरीरोपकरणाऽऽदौ
सूक्ष्मकुर्वन् तस्मिन्स्तुदकेनावगच्छन् (अहारियमिति) यत्
तार्यं ज्ञवति, तथा गच्छे शिष्टाध्यवसायो यायादित्यर्थः । एत-
स्य जिक्कोः सामग्र्यमिति । आचा०२ शु०१ चू०२ अ०१ उ० ।
जे भिक्खू अणट्ठाए णावं दुरुहइ, दुरुहंतं वा साइज्जइ ॥
णो अछाए अणछाए, दुरुहइ चि, विलगइ चि, आरुभति
त्ति एगठं । आणाऽऽदेया दोसा चउसहुं ॥

गाहा-

वारममे उहेमे, नावासंतारिमम्मि जे दोसा ।
ते चेव अणट्ठाए, अट्टारसमे निरवसेसा ॥ २ ॥
कंठ्या ।

अणट्ठे दंसेति । गाहा-

अंतो मण केरिसिया, णावारूढेहिं गम्माति कहं वा ? ॥
अहवा णाणादिजडं, दुरुहणं होतऽणट्ठाए ॥ ३ ॥

केरिसि अज्जंतरं चि चक्खुदंसणपडियाए आरुहति, गम-
गकुत्तद्वेण वा दुरुहति । अहवा नाणादिजडं दुरुहंतस्स
सेसं सव्वं अणट्ठा ।

अपवादण आगाढे कारणे दुरुहेज्जा थलपदेण संघटा-

नियजनेण वा जइ इमे दोसा इवेज्जा । गाहा-

त्रितियपदं तेणसावय-विक्खेवा कारणे च आगाढे ।

कज्जुवाहिमगरुडुण-नावोदगं तं पि जयणाए ॥ ४ ॥

एस वारसमुदेसे जहा, तहा भाणियव्वा ।

सुत्तदिट्ठकारणा विलगियव्वं, केरिसं पुण णावं विलगंति,
केरिसं वा ण विलगंति ? अतो सुत्तं भएणति-

जे जिक्खू णावं किणइ, किणावेइ, किणावंतं दिज्जमाणं
णावं दुरुहइ, दुरुहंतं वा किणावेइ, किणावंतं वा साइज्जइ । २ ।

जे जिक्खू णावं पामिचेइ, पामिच्चावेइ, पामिच्चियमाहइ
दिज्जमाणं दुरुहइ, दुरुहंतं वा साइज्जइ ॥ ३ ॥

जे जिक्खू णावं परियट्ठेइ, परियट्ठावेइ, परियट्ठियमाहइ
दिज्जमाणं दुरुहइ, दुरुहंतं वा साइज्जइ ॥ ४ ॥

जे जिक्खू णावं अच्चिइ अणिसिइ अजिहममाहइ
दिज्जमाणं दुरुहइ, दुरुहंतं वा साइज्जइ ॥ ५ ॥

अप्पणा किणइ, अस्सेण वा किणावेति, अणुमोयति वा, तथा
पामिच्चेति, पामिच्चावेति, पामिच्चंतं अणुमोदति । पामिच्चितं
णाम उच्चिक्खणं जो णावं परियट्ठेति ॥ ३ ॥ तहा उदरियणावा-
ए महत्तं णावं परिणावेति साहू ।

एतेहिं सुत्तपदेहिं सव्वे उगमुप्पायणेसणादोसा य

सूचिता, तेण णावणिज्जुति भस्यति । गाहा-

णावा उगमउप्पा-यणेसणा सुत्तसूया दोसा ।

जावुत्तरणमकारण, अट्ठविहा ताव निज्जुत्ती ॥ ५ ॥

उगमदोसेसु जे चठलइआ, ते जहासंजवं णावं पुरुक्ख
वत्तव्वा ।

गाहा-

उच्चतं जत्तिए वा, उविहा किणणा उ होति णावाए ।

हीणादियणावाए, जंरुगुरु तेण पामिच्चे ॥ ६ ॥

साधुअछाए उच्चत्ताए णावं किणति, सर्वथा आत्मीकरोतीत्य-
र्थः । (जत्तिए ति) भाटपणं नेहति अप्पणा, से णावा हीणप्प-
माणा, अदियप्पमाणा वा । अहवा-(भंरुगुरु चि) जं तत्थ भंर-
मारोविज्जति, तं गुरुं, साहू य णो अमिहिति चि, ता एवमा-
दिकज्जेहिं णावं पामिच्चेति ।

अहवा-सा णावा स्वयमेव गुरु, गुरुत्वाद् न शीघ्रगा-

मिनीत्यर्थः । गाहा-

दोएइ वि उवट्ठिताणं, जत्ताए हीणअदियसिग्गहा ।

णावा परियट्ठिज्जइ, एवं माहुइ आयरिया ॥ ७ ॥

दो वाणिया जत्ताए णावाहिं उवट्ठिता, तत्थ य एगस्स हीणा,
अणस्स अहिया, तो परोप्परं णावा परिणामं करेति, नावा
नाव परावर्त्तयन्तीत्यर्थः । अहवा-मन्दगामिनीं शीघ्रगामिन्या
परावर्त्तयन्ति, एवं साध्वर्थमपि ।

गाहा-

एमेव सेसएसु वि, उप्पायणएसणादोसेसुं ।

जं जं जुज्जति सुत्ते, विभासियव्वं दुवत्ताए ॥ ८ ॥

कीयकटादिणावासुत्तेसु जं जं जुज्जति, तं तं पिण्डणिज्जुत्तीए
भाणियव्वं । दुवत्ता वायालीसा-सोलंस उगमदोसा । सोलंस
उप्पायणादोसा, दस एसणादोसा । एते मिलिया वातात्स-

बगमउपपायणेसणा तिणिण दारगता ।

संजोगादियाण चउएहं इमा विमासा । गाहा-

संजोए तणमादी, जलेण णावाएँ होवि भाणं तु ।

सुहवणो इंगलं, छद्दी खोहाऽऽदिस् धूओ ॥ ९ ॥

साधुअट्टाप तणमादि किंचि कठं संजोएति, आसणमज्ज-
दूरगमणा जलप्पमाणासाधुप्पमाणाओ य हीणं उच्चमधियं प-
माणेण वा खावा होज्ज (सुहवणो च्छि) राणेण इंगलसरिसं च-
रणं करोति, णावागमणे छद्दी हवइ, छद्दा माहया वा नावाभरण
सरीरसंखोहो प्रवति, कंपो, मुच्छा, सिरत्ती य । एवमा-
दिदोसा वरणधूमिधणेण समं करोति ।

गाहा-

कारणे विलगियव्वं, अकारणे चउएहं मुण्येव्वं ।

किं पुण कारण होज्जा, असिवादि थलासति दुरुहेइ ॥ १० ॥

णावागमणे कारणेण य दुरुहियव्वं, निक्कारणे चउएहं ।

असिवाइकारणे वा गच्छेत्तस्स तं नावातारिमं

चउएहं । गाहा-

नावासंतारपहो, चउएहो वधितो उ जो पुव्वं ।

णिज्जुत्तीएँ सुविहिण, सो वेव इहं पि णायव्वो ॥ ११ ॥

निज्जुत्तीपेदं इमस्तेव जहा पेदया आउफायाहिगारेण भा-
णिया, तहा भाणियव्वा ।

गाहा-

तिरिओयाणुज्जाणो, समुद्गामी य चेव नावाए ।

चउएहुगा अंतगुरु, जोयणमच्छऽच्छ जाणु पदं ॥ १२ ॥

तत्र इव । गाहा-

वीयपएँ तेणसावएँ, निक्खे वा कारणे व आगाढे ।

वत्थूवहिमगरवुड्डण-णावोदग तं पि जयणाए ॥ १३ ॥

बारसमे पूर्ववत् ।

सुचं-

जे भिक्खू थलाओ णावं जले उकसावेइ, उकसावंतं वा
साइज्जइ ॥ ६ ॥

स्थलस्थं जले कारेति ।

जे भिक्खू जलाओ णावं थले उकसावेइ, उकसावंतं वा
साइज्जइ ॥ ७ ॥

जलस्थं स्थले कारेति ।

सुचं-

जे भिक्खू पुष्पाणां उस्सिचइ, उस्सिचंतं वा साइज्जइ ॥ ८ ॥

जे भिक्खू सएणं णावं उप्पिलावेइ, उप्पिलावंतं वा
साइज्जइ ॥ ९ ॥

(सख चि) कइमे खुत्ता (उप्पिलावेइ चि) ततो उक्खणति ।

गाहा-

गाइइ जलाव थलं, जाव थलाओ जलयमोगाहे ।

सखं व उप्पिलावे, दोसा ते तउ वितियपदं ॥ १४ ॥

दोसा जे बारमे भणित्ता, ते भवंति, वितियपदं जं तत्थेव
प्राणियं, तं वेव भाणियव्वं ।

जे भिक्खू पटिणाविय कट्टणावाए दुरुहइ, दुरुहंतं
वा साइज्जइ ॥ १० ॥ जे भिक्खू उट्टगामिणा वा णावं

अहेगामिणा वा णावं दुरुहइ, दुरुहंतं वा साइज्जइ
॥ ११ ॥ जे भिक्खू जोयणवेलागामिणी वा अण्णजोयण-

वेलागामिणी वा णावं दुरुहइ, दुरुहंतं वा साइज्जइ
॥ १२ ॥ जे भिक्खू णावं आकसइ, आकसावेइ, आकसावंतं

वा साइज्जइ ॥ १३ ॥ जे भिक्खू णावं खेवावेइ, खेवावंतं वा
साइज्जइ ॥ १४ ॥ जे भिक्खू णावं रज्जुणा वा कट्टावेइ,

कट्टावंतं वा साइज्जइ ॥ १५ ॥ जे भिक्खू णावं अत्थिचं-
एण वा पहिएण वा दंडएण वा वंसेण वा वट्ठेण वा वा-

हेइ, वाहंतं वा साइज्जइ ॥ १६ ॥ जे भिक्खू णावाए उदगं
हत्थेण वा पणिग्गहेण वा मत्तेण वा णावाउस्सिचएण वा

उस्सिचइ, उस्सिचंतं वा साइज्जइ ॥ १७ ॥

जे भिक्खू उव्वच्छियं णावं उत्तिगं वा उदगं आसिचमाणि
वा उव्वरुवरि वा कज्जलावेमाणि पेहाए हत्थेण वा पाएण
वा असिपत्तेण वा कुसपत्तेण वा मट्ठियाए वा चेलेण वा
पणिपिहेइ, पडिपिहंतं वा साइज्जइ ॥ १८ ॥

जसो नावं वेलाए हीरहि चि हीहरज्जुए तडंसि रुक्खे वा
कीलगे वा वस्सं वा मुत्तिता वाहेज्जा, जुज्जमाणि वा वंथिज्जा,
उत्तिगेण वा भरितं प्ररिज्जमाणि वा जो उव्वसिचति सवल-
पाणिक्खस, रिचं वा थिमिता गच्छउ चि पाणियस्स भ-
रेति, तस्स चउएहं ।

गाहा-

उव्वच्छएँ वाहेती, वंधइ जुज्जइँ जरिएँ उस्सिचवे ।

रिची वा पूरेती, ते दोसा तं वितियपदं ॥ १९ ॥

कंठा ।

जे णावं आगसति वा इत्यादि । जे णावाए उदगं हत्थेण
या० जाव उस्सिचति, णावाए उस्सिगं० जाव पिहंतं वा
साइज्जइ ।

एतेसि सुत्ताणं पदा सुत्तसिद्धा चेव, तहा वि कोइ पदे
सुत्तफासिद्धा फुसनि । गाहा-

नावाएँ खिचणवाहण-उस्सिचणपिहणसाहणं वा वि ।

जे भिक्खू कुज्जाही, सो पावति आणमादीणि ॥ १६ ॥

अण्णवावट्ठितो जलचित्तो तडडिओ वा णावपराहुत्तं खिवति,
णावज्जतरणयणप्पगारेणं नयणं वाहणं प्रसति । उस्सिगादिणा-
वापविउमुदगं अण्णयरेण कट्टाऽऽदिणा उस्सिचएण उस्सिच-
ति । उस्सिगाऽऽदिणा उदगहत्थाऽऽदिणा पिहति, एवमप्पणा
करोति, अण्णस्स वा कहेति; आणादि, चउएहं च ।

एतेसु य अण्णेषु य सुत्तपदेसु इमं वितियपदं । गाहा-

वितियपएँ तेणसावएँ, भिक्खे वा कारणे व आगाढे ।

कज्जोवहिमगरवुड्डण-णावोदग तं पि जतणाए ॥ १७ ॥
पूर्ववत् ।

गाहा-

आकट्टणमाकसणं, उकसणं पेहणं तु जउ उदगं ।

उक्कमहतिरियकट्टण, रज्जुएँ कट्टमि वा घेत्तुं ॥ १८ ॥

अप्पणो तेण आकण्णमाकसणं, उदगत्तेण प्रेरणं उक्कसणं । (उद्धेत्ति) णदीगए समुदे वा बेलापाणियस्स प्रतिकूलं उद्धं (अहं चि) तस्सेव उदगस्स श्रोतोनुकूलम अहो भण्णति । नो प्रतिकूलं, नो अनुकूलं वि तिरिच्छं तिरियं जण्णति । एयं उद्धं अहं तिरियं वा रज्जुए कछम्मि वा धेसुं कहुंति ।

गाहा-

तण्णमलितं आसो, पत्ते सिरसो पिहो हवति रंदो ।

वंसे एवा उ गम्पति, वलएण वलिज्जती एवा ॥१९॥

तण्णमदीहं, (अलितमिति) अलितं आसो दो वि पत्तो, तस्स पत्तस्स सिरसो रंदो पिहो जवति, वंसो वेणु, तस्स अवच्छेजेण, पादेहिं परितावे णावा गच्छति, जेण वामं दक्षिणं वा वलिज्जति, सो वलतारणं पि जण्णति ।

गाहा-

मूढे रंद अवल्ला, अंते तण्णगा बहंति एयव्वा ।

दव्वी तण्णगी लहुगी, दोणी वाहिज्ज वीतीयं ॥२०॥

पुव्वं कंठं । लहुगी जा दोणी, सा तीए दव्वीए वाहिज्जति । णावाउत्तिसचणं च दुगं दव्वगादि वा भवति । उत्तिगं णाम-
भिदं, तं इत्थमादीहिं पिहेति ।

गाहा-

इसिगाइ विप्पिनंती, होति उ उसुमट्टिया य तम्मिस्सा ।

मोयगुलवंजणाती, अट्टवा व्वही कुविंदो उ ॥२१॥

अहवा सरसज्जुही इसिगि चि, तस्सेव उव्वरिं तस्स ज्जुही, सो य मुंजो व्वजो वा ; एते विप्पितंति, कुट्टिया पुणो मट्टियाए सह कुट्टिज्जति । एस उसुमट्टिया, कुसुमट्टिया वा मोदगुलवंजणाती, आदिसहातो वरुप्पिपल्लासंतयमादिदा-
णचक्रो मट्टियाए सह कुट्टिज्जति, सो कुविंदो जण्णति । अहवा ज्जेणेण सह मट्टिया कुट्टिया चेलमट्टिया जण्णति । एवमाइयाहिं तं उ-
त्तिगं पिहेति जो, तस्स चवलहुं, आणादिया य दोसा । सुत्तं-
(जे णावाए उदगं आसवमाणं पेहाए इत्यादि) उत्तिगेण णावाए उदगं आसवति, पेहेति, प्रेक्ष्य उव्वरिं कज्जलमाणे विज्जरी-
जमाणं पक्खित्ता परस्स दापति, आणादिया चवलहुं च ।

गाहा-

उत्तिगो पुण छिहं, तेणासिर्व उवरिएण कज्जलणं ।

वितियपदेण उरूढो, णावाए जेरूतो वा ॥२२॥

पुव्वं गतार्थम् । असिवादिणाणादिकारणेहिं उरूढो णावं जहा जंरं तहा णिव्वावारभूतेण भविष्यं । सव्वसुसे जाणि वा पक्खि-
सिक्खाणि, ताणि कारणाउरूढो सव्वाणि सयं करेज्ज, कारवेज्ज वा, जओ तथ साधुणो णिव्वावारे दहुं कोइ पडिणीओ जळे प-
क्खिवेज्ज नि० चू० १८ उ० ।

नौगतस्य विध्यन्तरम्-

से णं परो णावागए णावागयं वएज्जा-आउसंतो ! समणा !
एयं ता तुमं व्वत्तगं वा० जात्र चम्मच्वेयणं वा गिएहाहि,
एयाणि तुमं विरुवरूवाणि सत्यजायाणि धारेहि, एयं ता
तुमं दारगं वा दारियं वा पज्जेहि, एो से तं परिष्णं परि-
जाणेज्जा, तुसिण्णोओ उवेहेज्जा । [७३३]

(से णमित्यादि) अपरो गृहस्थाऽऽदिर्नाव्यवस्थितः तत्स्थमेव साधुमेव श्रूयात् । तथा-आयुष्मन् भ्रमण ! एतन्मदीयं तावच्छ-
अकाऽऽदि गृहाण, तथैतानि शस्त्रजातान्यायुधविशेषान् धारय,
तथा दारकाऽऽद्युद्धकं पायय, इत्येतां परिष्ठां प्राथनां परस्य न
गृणुयादिति ।

तदकरणे च परः प्रक्षिप्यः सन् यदि नावः प्रक्षिपेत्, तत्र यत्क-
संभ्यं तदाह-

से णं परो णावागओ णावागयं वदेज्जा-आउसंतो ! एस
णं समणे णावाए भंडजारिए भवति, से णं बाहाए गहाय
णावाओ उदगंसि पक्खिवह । एतप्पगारं णिग्घांसं सोच्चा
णिसम्म से य चीवरधारी सिया खिप्पामेव चीवराणि उव्वे-
हेज्ज वा, णिव्वेहेज्ज वा, उप्पोसं वा करेज्जा [७३४] अह
पुण एवं जाणेज्जा-अभिकंतकूरकम्मा खलु वाला वाहाहिं
गहाय णावाओ उदगंसि पक्खिवेज्जा । से पुव्वामेव वएज्जा-
आउसंतो ! गाहावती ! मा मेत्तो बाहाए गहाय णावाओ
उदगंसि पक्खिवह । सयं चेव णं अहं णावातो उदगंसि
ओगाहिस्सामि । से ऐवं वयंतं परो सहसा बलसा वाहाहिं
गहाय णावाए उदगंसि पक्खिवेज्जा । तं एो सुमणे सिया,
एो दुम्मणे सिया, एो उच्चावयं मणं णियच्छेज्जा, एो
तेसिं बालाणं घाताए बहाए समुहेज्जा, अप्पुसुए० जाव
समाहीए, ततो संजयामेव उदयंसि पवज्जेज्जा । [७३५]

(से णमित्यादि) स परः, णमिति वाक्यालङ्कारे । नौगत-
स्तं सुसाधुमुद्दिश्य अपरमेव श्रूयात् । तथा-आयुष्मन् ! अ-
यमत्र भ्रमणो जाणुवन्निक्षेष्टत्वाद् गुरुः, भाएडेन वा उपकरणेन
गुरुः, तदेनं स्वबाहुग्राहं नाव उदके प्रक्षिपत यूयमित्येवंप्रकारं
शब्दं श्रुत्वा, तथाभ्यतो वा कुतश्चिन्निशम्य अवगम्य, स साधु-
गच्छतो निर्गतो वा, तेन च चीवरधारिणेतद्विधेयं-क्षिप्रमेव ची-
वराणि गुरुत्वान्निर्वाहयितुमशक्यानि चोद्रेष्टेयत्-पृथक्कुर्यात्,
तच्छिपरीतानि तु निर्वेष्टेयत्, सुवद्धानि कुर्यात् । तथा (उप्पोसं
वा करेज्ज चि) शिरोवेष्टनं वा कुर्यात् । येन संवृतोपकरणो नि-
ष्पाकुलत्वात् सुखेनैव जलं तरति, तांश्च धर्मदेशनया अनुकूल-
येत् । अथ पुनरेवं जानीयादित्यादि कण्ठ्यमिति ।

साम्प्रतमुदकं प्लवमानस्य विधिमाह-

से जिकखू वा जिकखुणी वा उदगंसि पवमाणे णो ह-
त्येण इत्थं पाएण पायं काएण कायं आसादेज्जा, से
अणासादए अणासायमाणे तओ संजयामेव उदगंसि पवे-
ज्जा । [७३६] से जिकखू वा जिकखुणी वा उदगंसि पव-
माणे एो उम्मज्जाणिमज्जियं करेज्जा, मा मेयं उदगं कसेसु वा
अच्छीसु वा णकंसि वा मुहंसि वा परियावज्जेज्जा, तओ
संजयामेव उदगंसि पवेज्जा । [७३७] से जिकखू वा भिक्खुणी
वा उदगंसि पवमाणे दोव्वद्वियं पाउणेज्जा, खिप्पामेव उ-
वधिं विगिंवेज्ज वा, विसोहेज्ज वा, एो चेव णं साति-
ज्जेज्जा । अह पुण एवं जाणेज्जा-पारए सिया उदगाओ

तीरं पाठयित्वा, तत्रो संजयामेव उदरद्वेण वा ससिणि-
द्वेण वा काण उदगतीरे चिद्वेज्जा [७३८] से भिक्खु वा
भिक्खुणी वा उदरद्वेण वा ससिणिच्चं वा कायं यो आमन्जे-
ज्ज वा, पमज्जेज्ज वा, संसिहेज्ज वा, णिण्णिहेज्ज वा, उच्च-
लेज्ज वा, उच्चद्वेज्ज वा, आयावेज्ज वा, पयावेज्ज वा । अह
पुण एवं जाणेज्जा-विगतोदप मे काप वोच्छिष्यसिणेहे तह-
पणारं कायं आमज्जेज्ज वा० जाव पयावेज्ज वा, तत्रो
संजयामेव गामाणुगामं दूइज्जेज्जा । (७३ए)

‘से’ इत्यादि । स भिक्खुदके भूवमानो हस्ताऽऽदिकं हस्ताऽऽदिना
माऽऽसादयेद् न संस्पृशेत्, अपकायाऽऽदिसंरक्षणार्थमिति ज्ञावः ।
ततस्तथा कुर्वन् संयत एवोदकं भूवेदिति । तथा ‘से’ इत्यादि ।
स भिक्खुदके भूवमानो मज्जनोन्मज्जने नो विदध्यादिति सु-
गममिति । किञ्च-‘से’ इत्यादि । स भिक्खुदके भूवमानो दौर्ब-
ल्यात् धर्मं प्राप्नुवात्ततः क्षिप्रमेवोपाधिं त्यजेत्, तद्देशं वा विशेष-
येत् त्यजेदिति नैवोपधावाशङ्को भवेत् । अथ पुनरेवं जानीवा-
त्-(पारप सिय सि) समर्थोऽहमस्मि सोपधिरवोदकपारगम-
नाय, ततस्तस्मादुदकाच्छृणुः स संयत एवोदकाऽऽहेण गल-
द्विदुना कायेन सस्निग्धेन वा उदकतीरे तिष्ठेत्, तत्र चेर्या-
पयिकां च प्रतिक्रामेत् चैतत् कुर्यात् । आचा० २ सु० १ चू०
३ अ० २ उ० ।

षट्-ननु-मन्य० । असुयायाम्, आव० ४ अ० ।

षडअ-नि [न्य] युत-न० । चतुरशीतिसङ्ख्यगुणिते नियुताङ्के,
खा० २ उ० ४ उ० । जी० । अनु० । अ० ।

षडअंग-नि [न्य] युताङ्ग-न० । चतुरशीतिसङ्ख्यगुणिते अ-
युते, अनु० । स्था० । जी० ।

षडव-नकुल-पुं० । वसू, उपा० २ अ० । सुत्र० । ‘नेवला’
इति ख्याते जीवे, प्रज्ञा० १ पद । माद्रीजाते पाण्डुराजपुत्रे, हा०
१ सु० १६ अ० । वाद्यजेदे, आ० चू० १ अ० । रा० । (नकुलो-
दाहरणम् “अणुश्रोग” शब्दे प्रथमभागे २८७ पृष्ठे दृश्यम्)

षडल-नकुल-पुं० । ‘नौद्वी’ इति ख्याते कल्पकमरणवस्त्रे,
ह० ४ उ० ।

षडली-न (ना) कुली-श्री० । सर्पविद्याप्रतिपङ्कचुतायां वि-
द्यायाम्, विशेष० । जी० । कल्प० । आ० अ० । आ० क० । ती० ।

षडोवएस-नयोपदेश-पुं० । जिनप्रवचने, सर्वं वस्त्वनन्तधर्मा-
ऽऽत्मकतया संकीर्णस्वप्नावमिति तत्परिच्छेदकेन प्रमाणेनापि
तथैव भवितव्यमित्यसंकीर्णप्रतिनियतधर्मप्रकारकव्यवहार-
सिद्ध्ये समर्थानां नयानां व्युत्पादने, तदर्थगर्भे ग्रन्थे च । नयो० ।

तद्विषयश्च यशोविजयवृत्तनयामृततरङ्गिणीनाम्न्यां
नयोपदेशटीकायां दर्शितो यथा-

“नयोपदेशटीकेयं, नयामृततरङ्गिणी ।

सेव्यताममृतप्राप्त्यै, मिथ्यात्वविषतापहृत् ॥ १ ॥

सबलविषयसन्निविष्टधर्म-

व्यतिकरसङ्करशङ्क्याऽऽविलानाम् ।

अयति भगवतो नयोपदेशः,

पटुरसिवाङ्गमृतां हितं विधातुम् ॥ २ ॥

इह खलु न हि नः स्मयो न रोपो,

न च परबुद्धिपराभवाभिलाषः ।

अपि तु पितुरिष प्रजाहितस्य,

प्रथमगुरोर्ध्वनाऽऽदरो निमित्तम् ॥ ३ ॥

न च नयवचनेषु पक्षपातः,

क्वचन समाकलितप्रमाणदृष्टेः ।

अभिमतविषये हि गोपनीया-

अनभिमते यदमी विगोपनीयाः ॥ ४ ॥

व्रजति फलवति प्रमाणवाक्ये,

नयवचनं बहुकथमङ्गभावम् ।

तदिह विधिधर्मङ्गजालयुक्तं,

उल्लासदिदं न विशङ्कनीयमर्थैः ॥ ५ ॥

प्रथम इह लौकिकोऽर्थबोध-

स्तदनु नयारम्भक एव मध्यमः स्यात् ।

तदुपरि परितः प्रसर्पितङ्ग-

व्यतिकरसंवाहितः प्रमाणबोधः ॥ ६ ॥

श्रुतमय उदितः किलाऽऽद्यबोधोऽ-

मतहतकृत्रयचिन्तया चितीयः ।

कुमतप्रददरः परस्तुतीयः,

सकलजगदितकाम्यया पवित्रः ॥ ७ ॥

अयमिदमधिकृत्य लोकलोको-

त्तरपथमङ्गमर्थं ननाश यस्मात् ।

श्रुतमत इव बोधपथिकार्यं,

न हि परिपन्थि विरम्य बोधकत्वम् ॥ ८ ॥

अपि च नियतकृतस्वजन्यबोधा-

विषमधियो विरहोऽत्र शब्दबोधे ।

संनियतमनुयायि तत्परत्वं,

तदिदं मतस्तदतद्भूतबोधनेदः ॥ ९ ॥

न च श्रुतकथनादतत्पराद-

व्यधिगमदर्शनतः प्रतीयमेतत् ।

श्रुतमयमपहाय बोधियुग्मे,

यदिह न तत्परताधियोऽनपेक्षाः ॥ १० ॥

वक्तुस्तारपथमङ्गात्वा-ऽप्येतद्वृत्तीयं वास्तवम् ।

प्रामाण्यमप्रमाणेऽपि, वाक्ये सम्यग्दर्शां मतम् ॥ ११ ॥

सम्यक्श्रुतस्य मिथ्यात्वं, मिथ्यादृष्टिप्रहावः ।

मिथ्याश्रुतस्य सम्यक्त्वं, सम्यग्दृष्टिप्रहावः ॥ १२ ॥

लौकिकाम्यपि वाक्यानि, प्रमाणानि श्रुतार्थतः ।

तात्पर्यायं प्रमाणं तु, सप्तमङ्गाऽऽत्मकं वचः ॥ १३ ॥

नाप्रमाणं प्रमाणं वा, स्वतः किं त्वर्थतः श्रुतम् ।

इति यत् कल्पमाभ्युक्तं, तदित्यमुपपद्यते ॥ १४ ॥

तात्पर्यं खल्वपेक्षानय इति च समं स्थापितं शास्त्रगर्भे,

तत्कल्लोहैर्विचित्रैः समयजलानिधौ जायते चिद्विचरः ।

यत् त्वेकं निस्तरङ्गं परमसुखमर्थं ब्रह्म सर्वोतिशायि,

स्थापि ज्ञानस्वभावं तदिह दहतु बोऽनल्पसंकल्पजातम् ॥ १५ ॥

निक्षेपा वा नया वा तदुभयजनिताः सप्तमङ्गाऽऽत्मका वा,

शृङ्गाराः सार्ववाचः परगुणरचनाजातरोचिष्णुभावाः ।

यस्याग्रे भान्ति किञ्चिन्न निरुपधिचिदुद्बुद्ध्युदस्वजायाव,

तद्वर्णं स्वीयमुच्चैः प्रकटय भगवन् ! बादमात्मन् ! प्रसीद ॥ १६ ॥

इति महोपाध्यायश्रीकल्याणविजयगणेशिष्यमुख्यपापिस्तुतः श्री-

लाभविजयगणिशिष्याघतंसपरिणतजीतविजयगणिसतीर्थ्यति-
हकपरिणतश्रीनयविजयगणचरणकमलसेविना परिणतश्री-
पद्मविजयगणिसदोदरेणोपाध्यायश्रीयशोविजयगणिना विरचि-
ताऽमृततरङ्गिणी नाम्नी नयोपदेशटीका संपूर्णा । नयो० ।

पं-पं-अव्व०। नन्वर्थे; 'यं नन्वर्थे' ॥ ८॥ १८८३॥ शौरसैन्यां नन्व-
र्थे णमिति निपातः प्रयोक्तव्यः । यं अफलोदया, णं अस्यामिस्तेहि
पढंम्येव आणुत्तं, णं भवं मे अगदो चत्तदि । आर्वे वाक्या-
लङ्कारेऽपि दृश्यते-नमोऽस्तु णं । जया णं । तथा णं । प्रा० ४ पाद ।
ते णं काले णं ते णं समप णं । णमिति वाक्यालङ्कारे । सूत्र० १
श्रु० ११ अ० । ति० । प्रश्न० । रा० । औ० । कल्प० । स० ।
ल० । प्र० । विशेष० । स्था० । प्रश्ने, अभ्युपगमसूचने, सम्म० २
काण्ड । निपातानामनेकार्थत्वात् (प्रज्ञा० १५ पद) णमि-
त्युपसंहारवाक्यम् । रा० । " णे णं मि अस्मि अम्ह मम्ह मं
ममं मिमं अहं अमा " ॥ ८ । ३ । १०७ ॥ इत्यनेन भमासहित-
स्यास्मदो जमादेशः । प्रा० ३ पाद । ' यं ' इत्यात्मनिर्देशे, नि०
चू० २ उ० ।

पंगल-लाङ्गल-न० । " लाहल-लाङ्गल-लाङ्गूले वाऽऽदेर्यः " ॥
८ । १२५६ ॥ इत्यनेन सुत्रेण आदिलस्य णत्वं वा । इषायाम्, प्रा०
१ पाद ।

पंगलगा-लाङ्गलगाम-पुं० । स्वनामख्याते ग्रामे, यत्र वासु-
देवगृहे वीरजिनः प्रतिमया स्थितः, तेन सह विहरन् गोशा-
लो हिम्नजपानयाऽक्षिविक्रियां कुर्वन् ततिपत्रादिभिः कृष्टितो
मुनिपिशाच इत्युपेक्षितः । कल्प० ६ क्षण । आ० म० । आ० चू० ।

पंगलिय-लाङ्गलिक-पुं० । गलावलम्बितसुवर्णाऽऽदिमय-
लाङ्गलप्रतिकृतिधारिणि भट्टविशेषे, ज० ए श० ३ उ० । जं० ।
कल्प० । औ० ।

पंगल-लाङ्गल-न० । " लाहल-लाङ्गल-लाङ्गूले वाऽऽदेर्यः " ॥
८ । १ । ३५६ । इति सुत्रेण आदिलस्य णत्वं वा । पुच्छे, प्रा०
१ पाद । जं० ।

पंगोदिय-लाङ्गोदिक-पुं० । हिमवतः पश्चिमायां दिशि प-
र्यन्तादारभ्य पश्चिमोत्तरस्यां दिशि त्रीणि योजनशतानि लव-
णसमुद्रमवगाह्योपरि दंष्ट्रायां चतुर्थेऽन्तरद्वीपे, कर्म० १ कर्म० ।
नं० । जी० । स्था० । तद्वास्ति मनुष्ये च । प्रज्ञा० १ पद ।

पंग-न० । देशी-वस्त्रे, वस्त्रवृत्तेषु परिहीयमाणेषु भगवता वस्त्रो-
त्पादनिमित्तं द्रव्यशिल्पमुत्पादितम् । आ० म० १ अ० १
खण्ड । " यथा- ' मुहन्तं ' मुखवासिका । आव० ५ अ० ।

पंग-नन्द-पुं० । नन्दयति, नन्दतीति वा नन्दः । समृद्धे, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । " जय जय पंगदा ! जय जय प्रहा ! " नन्दति स-
मृद्धो भवतीति नन्दः । तस्य सम्बोधनं हे नन्दा ! । दीर्घत्वं प्रा-
कृतत्वात् । कल्प० ५ क्षण । प्रश्न० । स्वनामख्याते राजगृहजे म-
णिकारधेष्ठिनि, स च मणिकारधेष्ठि राजगृहे वीरजिनान्तिके आ-
धको भूत्वाऽपि मिथ्यात्वं गतः । अणिकाऽऽज्ञया राजगृहस्य बहिरा-
रोयशालाऽऽदिशोभितवनक्षपणचतुष्कपरिवृतां नन्दापुष्करिणीं
निर्माप्य तदध्यवसायेन मृत्वा तत्रैव पुष्करिण्यां दर्दुरो जातः ।
ततो जातिस्मरणेन वीरसमवसरणमागच्छन् अणिकाध्वकिशो-
रेणाऽऽक्रान्तो मृत्वा सौधर्मे कल्पे दर्दुरेऽश्वतंसके दर्दुरो नाम दे-
वो जातः, ततश्च्युत्वा महाविदेहे स्तस्यति । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

(इति ' दहुर ' शब्दे वक्ष्यते) अरिष्टनेमेः प्रथमशिल्पे आवके, कल्प०
७ क्षण । आ० चू० । ति० । आ० म० । काशीस्थे नाविकभेदे, ती० ।

तदुत्तम-

काव्यां नन्दाभिधानो नाविकस्तरिपरयजिघृक्षया मुमुक्षुं ध-
र्मरुचि विराध्य तस्य हुङ्कारेण भस्मीभूय गृहकोकिलहंससिंह-
भवान् यथासंख्यं सभामृगाङ्गतीराञ्जनगिरिमवाप्य तस्यैवान-
गारस्य तेजोनिसर्गेण विपद्य चास्यामेव (काव्यां) पुर्यां बन्धु-
र्भूत्वा तत्रैव निधनमधिगत्यास्यामेव राजा समजनिष्ट जाति-
स्मरः सार्द्धं श्लोकमकरोत्, अन्येद्युस्तत्रैवाऽऽगतं तमनगारं सम-
स्यापूरणाद्विज्ञायाभयदानपुरस्सरमुपगत्य च क्षमयित्वा परमा-
ऽऽर्हतोऽनूत्, सिक्कश्च धर्मरुचिः क्रमात् ।

सा चेयं समस्या विज्ञेया-

" गंगाए नाविको नंदो, सभाए धरकोइहो ।

हंसो मयंगतीराए, सीहो अंजनपव्वए ॥ १ ॥

चाणारसीए बभुओ, राया तत्येव आगओ ।

एपसि घाबओ जाओ, सो इत्येव समागओ ॥ २ ॥ "

ती० ३७ कल्प । आ० क० । अ० म० । तं० । (' राग ' शब्दे उदा-
हरणम्) वीरमोक्षात्पञ्चाशत्तमे वर्षे जाते पाटलिपुत्रस्य महा-
राजे, ति० । नव नन्दा आसन्, तत्र प्रथमस्य यावदष्टमस्य वृत्तं
कथाऽनुबोधादवसेयम्, अत्र नोपलभ्यते । नवमेन नन्देन चाण-
क्यो विप्रो यथा कथयितो, यथा च- " कोशैश्च भृत्यैश्च निषङ्ग-
मूढं, पुत्रैश्च भृत्यैश्च विवृद्धशास्त्रम् । उत्पाद्य नन्दं परिवर्तयामि,
महाभुमं वायुरिवोप्रवेगः " ॥ १ ॥ इति प्रतिज्ञाऽनुसारेण नन्द-
मुन्मूलितवान् । आ० क० । नं० । आचा० । आ० चू० । आ०
म० । आव० । (' एतच्च चंदगुत्त ' शब्दे तृतीयभागे १०६८ पृष्ठे द-
र्शितम्) (चन्द्रगुप्तस्य विन्दुसारः, तस्य चाशोकश्रीः, तस्य कुषा-
लः, तस्य संप्रतिमहाराज इत्येवं मौर्यवंश्यस्याशोकश्रियः श्रे-
णिकापरनामत्वाङ्गीकारे नन्दवंशो वीरजिनाद् पूर्वमेव द्वितीये
तृतीये वा शतके जायते इति युक्तं स्यात्, तद् न संज्ञान्यते, तस्मा-
न्मौर्यादशोकश्रीनाम्नोऽशोकचन्द्रापरनामा वीरजिनसमकाली-
नः श्रेणिकोऽन्य इति वीरजिनमोक्षादवगमेव नन्दवंशो मौर्यवंशश्च
पाटलिपुत्रराज्यमकार्षीत् इति प्रतिज्ञाति) (नवानां नन्दानां
कल्पकवंद्या मन्त्रिण आसन् इति ' कप्पअ ' शब्दे तृतीयभागे
२३३ पृष्ठे उक्तम्) (नवमनन्दस्य मन्त्रितां शकटावसुतः स्थूल-
भद्रोऽनङ्गीकृत्य प्रवव्राजेति ' धूवमह ' शब्दे वक्ष्यते) (' नंदराय '
शब्देऽनुपदमेव १७५० पृष्ठेऽस्य संक्षिप्तवक्तव्यतां वक्ष्यामि)
वीरजिनकाले ब्राह्मणग्रामे स्वनामख्याते प्रधानपुरुषे, कल्प० ।
ततः स्वामी ब्राह्मणग्राममगात्, तत्र नन्दोपनन्दभ्रातृद्वयसंब-
न्धिनौ द्वौ पाटकौ, स्वामी नन्दपाटके प्रविष्टः, प्रतिलान्तितश्च
नन्देन । गोशालस्तूपनन्दगृहे पर्युषिताभदानेन रुष्टः, यद्यस्ति मे
धर्माचार्यस्य तपस्तेजस्तदाऽस्य गृहं दह्यतामिति शशाप । तदनु
तद्गृहमासन्नदेवता ददाह । कल्प० ६ क्षण । आ० चू० । आ०
म० । श्रेयांसजिनस्य प्रथममज्ञादायके, आ० म० १ अ० १
खण्ड । स० । पाटलिपुत्रे स्वनामख्याते लुब्धवणिजि, आ० म० १
अ० २ खण्ड । (उदाहरणं ' लोभ ' शब्दे वक्ष्यते) । उत्सर्पिण्यां
जनिष्यमाणे प्रथमवासुदेवे, स० । नि० । नासिक्यपुरे सुन्दरीज-
तैरि, नं० । बृत्तबोहासने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । ज० । आ० म० । मुहूर्त-
योगभेदे, द० प० । नन्दने, कल्प० ७ क्षण । सप्तमदेवलोके
विमानभेदे, सप्तमदेवलोके नन्दाऽऽद्यानि विमानानि । स० ।

“जे देवा शंदं सुणंदं णंदावचं णंदप्पमं शंदकंतं णंदवणं णंदलेस्सं णंदज्जयं णंदसिगं णंदसिद्धं णंदकूडं णंदत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववणा ।” स० १५ सम० ।

शंदण-नन्दक-पुं० । समृद्धिकारके नन्दकामिधाने वासुदे-
चखे, स० ।

णंदण-नन्दन-पुं० । नन्दतीति नन्दनः । ‘दुनदि’ समृद्धौ, “नन्दि-
ग्रहिपचाऽऽदिन्यो ल्युणित्यचः” ॥३१॥३३॥ इति (पा०) ह्युद ।
नं० । पुत्रे, कल्प० ७ कण । भरतवर्षे जाते सप्तमे बलदेवे, प्रव०
२०९ द्वार । ति० १०१ आव० । स० । पञ्चविंशे प्रवे श्रीवीरजिते,
पञ्चविंशतिभवे इहैव भरतक्षेत्रे उग्रिकायां नगर्यां जितशत्रुप-
तेनैकादेव्याः कुक्षौ पञ्चविंशतिवर्षेणैकाऽऽयुर्नन्दनो नाम पुत्रः ।
कल्प० २ क्षण । आ० म० । आ० चू० । स० । श्रेणिकपुत्रवध्वा
नन्दनाया अपत्ये, स च वीरजितान्तिके प्रमज्य द्वौ वर्षौ प्रमज्या-
पर्यायं पालयित्वा मृत्वाऽच्युते कल्पे देवो चूत्वा महाविदेहे
सेत्स्यति । इति कल्पावतंसिकाया दशमोऽध्यायने सूचितम् ।
नि० १ भु० २ वर्ग १ अ० । सर्वाङ्गसुन्दर्याः पूर्वजवसतकभ्रातृजा-
ययोः साकेतनगरे उत्पन्नयोः पितरि, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।
(सर्वाङ्गसुन्दर्या लोभे वदाहरणम्) पूर्वजवे मूर्ध्नीतीर्थकृज्जीवे,
स० । मोकाया नगर्या बहिःस्थे, “तीसे णं मोयाए नयरीए
बहिया उत्तरपुरिच्छिमे दिसीजाए शंदणनामं चेइए होत्या ।”
ज० ३ श० १ उ० । भृत्ये, दे० ना० ४ वर्ग ।

शंदणकर-नन्दनकर-वि० । वृद्धिकरे, प्रस० ४ आ० द्वार ।

शंदणकूरु-नन्दनकूट-न० । नन्दनवनकूटे, स० ५०० सम० ।

ति० । (‘कूट’ शब्दे तृतीयभागे ६२२ पृष्ठे वर्णक उक्तः)

शंदणभट्ट-नन्दनच-पुं० । आर्यसंभूतिविजयस्य मातरस-
गोत्रस्य प्रथमशिष्ये, कल्प० ७ कण ।

शंदणवण-नन्दनवन-न० । मेरोः पञ्चयोजनशतोच्छ्रितप्रथम-
मेखलाभाविनि पञ्चयोजनशतोच्छ्रिते स्वनामके द्वितीयवने,
स० ६७ सम० । ज्यो० । ज्ञा० । सूत्र० । जं० । “दो शंदणव-
णा ।” मेरोश्चत्वारि वनानि-

“भूमौ महसालं, मेहद्वयुलम्भि होशि रम्भाई ।
शंदणसोमणसाई, पंडगपरिमंडियं सिंहर् ॥ १ ॥”
इति बचनाद् मेरोर्हित्वे नन्दनवनस्यापि द्वित्वम् । स्था० २
ठा० ३ उ० । ओघ० ।

नन्दनवनवकव्यता-

कहि णं भंते ! मंदरे पव्वए शंदणवणे णामं वणे पष-
चे । गोयमा ! जहसालवणस्स बहुसमरमणिज्जाओ नू-
मिभागाओ पंच जोयणसयाई वडं अण्णत्ता, एत्थ णं मंदरे
पव्वए शंदणवणे णामं वणे पषत्ते, पंच जोअणसयाई
चक्रवाहविवक्खंजेणं वडे वट्ठायाकारसंविण्णं, जेणं मंदरं पव्वयं
सव्वओ समंता संपरिविक्खत्ता णं चिद्धं । एव जोअणस-
हस्साई एव य चउप्पसे जोअणसए ठवेगारसत्ताए जो-
अणस्स बाहिरिगिरिविक्खंजो । एगतीसं जोअणसहस्साई
चत्तारि. अ अउणासीए जोअणसए किंचि विसेसाहिए वा-
हिं गिरिपरिणं । अउ जोअणसहस्साई एव य चउप्पसे

जोअणसए ठवेगारसभाए जोअणस्स अंतोगिरिविक्खंजो ।
अउवासीं जोअणसहस्साई तिप्पि य सोलसुत्तरे जोयण-
सए अउ य इकारसत्ताए जोयणस्स अंतो गिरिपरिणं णं ।
से णं एगाए पउमवरवेदियाए एगेण य वणमंडेणं सव्वओ
समंता संपरिविक्खत्ते वणणओ जाव देवा आसयंति ।
मंदरस्स णं पव्वयस्स पुरिच्छिमेणं एत्थ णं महं एगे
सिक्खाययणे पषत्ते । एवं चउदिसिं चत्तारि सिक्खाययणा,
विदिसासु पुक्खरिणीओ, तं चेव पमाणं सिक्खाययणां
पुक्खरिणीं च, पासायवनेसगा तहेव सकेसाणां,
तेणं चेव पमाणे ।

“कहि णं” इत्यादि प्रश्नः प्रतीतः । उत्तरसूत्रे-गौतम । मरुशा-
लवनस्य बहुसमरमणीयाद् नृमिभागात्पञ्चयोजनशतान्युच्छ्रित-
स्पर्श गत्वाप्रतो, वडिच्छिप्पित्वि गम्यम् । मन्दरे पर्वते एकसिद्ध-
प्रदेशे नन्दनवनं नाम वनं प्रहसम् । पञ्च योजनशतानि चक्रवा-
हविष्कम्भेन-चक्रवालविशेषस्य सामान्येऽनुप्रवेशाद् सम-
चक्रवालं, तस्य यो विष्कम्भः स्वपरिक्षिप्यस्य सधतः समप्रमा-
णतया विष्कम्भस्तेन, अनेन विपमचक्रवालाऽऽदिविष्कम्भनि-
रासः । अत एव धृत्तं, तच्च मोदकाऽऽदिवद् घनमपि स्यादत
आह-बलयाऽऽकारं मध्ये शृण्विं यत् संस्थानं तेन संस्थितम् ।
इदमेव द्योतयति-मन्दरं पर्वतं सर्वतः समन्तात् संपरिक्षि-
प्य वेष्टयित्वा तिष्ठति । अथ मेरोर्बहिर्विष्कम्भाऽऽदिमानमाह-
(णव जोयण इत्यादि) मेखलाविभागो हि गिरिणां वा-
ह्याभ्यन्तररूपं विष्कम्भद्वयं भवति, तत्र मेरौ बाह्याविष्कम्भो-
ऽयम्-नव योजनसहस्राणि नवशतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि
पद् चैकादश भागा योजनस्य । तथाहि-मेरोरुच्छ्रमेकादश
योजने गते विष्कम्भसंबन्धी एकादशभागो योजनस्य गतो
लभ्यते इति प्रागुक्तं, ततोऽत्र त्रिप्राक्षिकं यदि एकयोजना-
ऽऽरोहे मेरोरुपरि व्यासस्यापचयः सर्वत्रैकादशभागो यो-
जनस्यैको लभ्यते, ततः पञ्चशतयोजनाऽऽरोहे कोऽपचयो
लभ्यते । लब्धानि ४५ योजनानि नृ । एतत् समचतुःशत-
व्यासाद् दशयोजनसहस्ररूपात् व्यस्यते, जातं यथोक्तं मानम् ।
एतच्च नन्दनवनस्य बहिः पूर्वापरयोः उत्तरदक्षिणयोर्वा अन्त-
योः संभवति, अतो नन्दनवनाद् बहिर्वर्तित्वेन बाह्यो गिरिविष्क-
म्भः । तथा एकत्रिंशद्योजनसहस्राणि चत्वारि शतानि एको-
नाशीत्यधिकानि, किञ्चिद्विशेषाधिकानि । इत्ययं बाह्यो गिरिप-
रिणो, मेरुपरिधिरेत्यर्थः । एमिति बाक्यालङ्कारः । अन्तर्गिरि-
विष्कम्भो नन्दनवनादवाक् यो गिरिविस्तारः सोऽष्टयोजनस-
हस्राणि नव च योजनशतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि पद् च
एकादश भागा योजनस्येत्येतावत्प्रमाणः । अयं च बाह्यगिरि-
विष्कम्भे सहस्रोने यथोक्तः स्यात् । तथा अष्टात्रिंशतियोजन-
सहस्राणि, त्रीणि च योजनशतानि षोडशाधिकानि, अष्ट चै-
कादश भागा योजनस्येतावत्प्रमाणोऽन्तर्गिरिपरिण इति । ण-
मिति प्राग्वत् । अथात्र पञ्चवरवेदिकाऽऽद्याह-“से णं एगाए
पउम” इत्यादि व्यक्तम् । अथात्र सिक्खायतनाऽऽदिवकव्यता-
मारभते-(मंदरस्स णमित्यादि) मन्दरस्य पूर्वस्याम्, अत्र
नन्दने पञ्चाशद्योजनातिक्रमे महदेकं सिक्खायतनं प्रहसम् ।
(एवमिति) मरुशालवनानुसारेण चतसृषु दिक्षु चत्वारि

सिद्धाऽऽयतनानि, विदिक्षु पुष्करिण्यः। तदेव प्रमाणं सिद्धाऽऽयत-
नानां पुष्करिणीनां च यद्भद्रशाले उक्तम्। प्रासादावतंसकास्त-
थैव शकेशानयोवाच्याः, यथा भद्रशाले, दक्षिणदिक्संबद्ध-
विदिग्वर्तिनः प्रासादाः शकस्य, तथोत्तरदिक्संबद्धविदिग्व-
वर्तिनस्तु ईशानेन्द्रस्य, तेनैव प्रमाणेन पञ्चयोजनशतोच्चत्वाऽऽदि-
नेति॥ अत्र च पुष्करिणीनां नामानि सूत्रकाराद्विहितत्वाद्, वि-
षिप्रमादाद्वा आदर्शेषु न दृश्यन्ते इति। तत्रैशान्यादिप्रासाद-
क्रमादिमानि नामानि छप्यमानि पूज्यप्रणीतत्रैविचारतः-
नन्दोत्तरा १ नन्दा २ सुनन्दा ३ नन्दिवर्चना ४। तथा नन्दिपेणा
१ अमोघा २ गोस्तूपा ३ सुदर्शना ४। तथा सुनन्दा १ विशाखा २
कुमुदा ३ पुण्डरीकिणी ४। तथा विजया १ वैजयन्ती २ अपरा-
जिता ३ जयन्ती ४ इति। जं० ४ वक्र०। स्था०। (अत्र नन्दनाऽऽदी-
नि नव कूटानि 'कूट' शब्दे तृतीयजागे ६२२ पृष्ठे उक्तानि) द्वा-
रिकायां रैवताचलपर्वतस्य वने, अन्त० ५ वर्ग२ अ०। "तस्स णं
रेवयगस्स पञ्चयस्स अदूरसामंते, एत्थ णं शृङ्गवधेण णामं उ-
ज्जाणे होत्था।" ति० १ श्रु० ५ वर्ग १ अ०। आ० चू०। आ०
म०। ज्ञा०। विजयपुरनगरसत्कोद्याने, विपा० २ श्रु० ४ अ०।

शृङ्गणीपिया-नन्दनीपितृ-पुं०। आवस्तीनगरीवास्तव्ये स्वना-
मक्याते गृहपतौ, उपा०।

तद्वृत्तम्-

एवं खलु जंबू ! तेणं कावेणं तेणं समणं सारथी
णयरी, कोट्टए चेइए, जियसत्तू राया। तत्थ णं सारथीए
शृङ्गणीपिया णामं गाहावई परिवसइ। अट्टे चत्तारि हिरम-
कोढीओ णिहाणपत्ता, वुट्ठिपवित्थरपत्ताओ चत्तारि, व-
या दस गोसाहसिएणं वएणं, आसिणी जारिया।
सामी समोसढो, जहा आगंदो तह्व गिह्धिधम्मं पडिबज्जइ।
सामी वहिया विहरइ। तए णं से शृङ्गणीपिया समणो-
वासए जाए विहरइ, तए णं तस्स शृङ्गणीपियस्स वहुई
सीलव्यगुणवयं जाव जावेमाणस्स चौदस संवच्छरा
वित्तिकंता, तह्व जेष्ठपुत्तं उवेइ। धम्मपणित्तिं वीसं वासाइं
परिआयं पाळिणत्ता अरुणगविमाणे उववाए महाविदेहे
वासे सिज्जिहि त्ति। उपा० ए अ०। स्था०।
आ० म०।

शृङ्गमाण-नन्दत्-त्रि०। सौख्यं नृजाने, तं०।

शृङ्गराय-नन्दराज-पुं०। पाटलिपुत्रमहाराजे नन्दे, ती०।

तद्वृत्तम्-

पाटलीनाम्ना पाटलिपुत्रं पत्तनमासीत्। असमकुसुमचह्वतया
च कुसुमपुरमित्यपि नाम रूढम्। तन्मध्ये श्रीनेमिचैत्यं राजाऽका-
रि। तत्र पुरे गजाश्वरथशालाप्रासादसौधप्राकारगोपुरपुण्यशा-
लासत्राऽऽगाररम्ये चिरं राज्यं जैनधर्मे आपालयदुदायिनरेन्द्रः।
तस्मिन्नुपात्तपौषधेऽभ्युदयेदायिमारकेण स्वर्गाऽऽतिथ्यं प्रापिते
तणिकासुतो नन्दः श्रीवीरमोक्षाश्च पण्डित्सर्वामतीतायां
क्षितिपतिरजनि। तदन्वये सप्त नन्दा नृपा जाताः।
नवमनन्दे राजानि परमार्हत्कल्पकां वयी शकटाढौ मन्त्र्यभूत्।
तस्य पुत्रौ स्थूलजघ्नीयकौ, सप्त च पुत्र्यो यक्षाद्यद्दत्ताभू-

ताभूतदत्तासेणावेणरेणाऽऽख्याः क्रमादेकादिसप्ताऽऽचारश्रुत-
पाठिन्योऽजनिपत्। तत्रैव पुरे कौशा वेद्या, तज्जामिरूपकोशा
चात्रताम्। तत्रैव च चाणिक्यः सचिवो नन्दं समूलमुन्मू-
ल्य मौर्यवंश्यं श्रीचन्द्रगुप्तं नवीविशद्विशां पतित्वे। त-
द्वंशे तु बिन्दुसारोऽशोकश्रीः कुणालसुनुस्त्रिषाण्मरताधिपः
परमार्हतोऽनार्यदेशेष्वपि प्रवर्त्तिः। श्रमणविहारः संप्रतिमहा-
राजश्चाभवत्। मूलदेवः सकलकलाकलापज्ञो यत्नसार्थवाहो
महाधनी, देवदत्ता च गाणिक्यं तत्रैव प्रागभवत्। उमास्वाति-
वाचकः कौभीपाणिमोत्रः पञ्चशतसंस्कृतप्रकरणप्रसिद्धः तत्रैव
तत्त्वार्थधिगमसूत्रं सभाष्यं व्यरचयत्। चतुरशीतिर्वाद्दालाश्च
तत्रैव विदुषां परितोषाय पर्यणंसिधुः। तत्रैव चोत्तुङ्गतरङ्गोत्स-
ङ्गितगगनाङ्गणा परिवहति महानदी गङ्गा, तस्यैव चोत्तरादिशि
विपुलं चालुकास्थलं नातिदूरे। यत्राऽऽरुह्य कल्की, प्रातिपदाऽऽ-
चार्यप्रमुखसद्वृत्तं सलिललवाग्निस्तरिता। तत्रैव च भविष्यति
कल्किर्नृपतिः। धर्मदक्षजितशत्रुमेघघोषाऽऽद्वयश्च तद्वंश्याः। तत्रैव
च विद्यन्तेऽन्तर्निहितनन्दसत्कनकनवतिरुच्यकोटयः पञ्च
स्तूपाः, येषु धनाशया श्रीलङ्कणावतीसुरवाणस्तांस्तानुपाक-
मतोपक्रमान्। ते च तत्सैन्योपपन्नवायैवाकल्पन्त। तत्रैव विहृतघ-
न्तः श्रीभद्रबाहुमहागिरिसुहस्तिवज्रस्वाम्यादयो युगप्रवराऽऽग-
माः, विहरिष्यन्ति च प्रातिपदाऽऽचार्याऽऽद्वयः। तत्रैव महाधनध-
नश्रेष्ठनन्दना रुक्मिणी श्रीवज्रस्वामिनं प्रतीयन्ती, प्रतिबोध्य
तेन प्रगवता निर्दोषच्युतामणिना प्रवाजिता। तत्रैव सुदर्शनश्रेष्ठी
महैपिरभयाराध्या न्यन्तरीचूतया नृयस्तरमुपसर्गितोऽपि न
क्षोभमभवत्। तत्रैव स्थूलजघ्ममहामुनिः पदरसाऽऽहारपरः को-
शायाश्चित्रशास्त्रायामुत्सादितमद्वयकार घषारात्रं चतुर्मासीम्।
सिंहगुहावासिमुनिरपि तत्स्पर्द्धिष्णुस्तत्रैव कोशया तदानीतर-
त्नकम्यलस्य वन्दनिकाप्रक्षेपेण प्रतिबोध्य पुनश्चारुतरां चरण-
श्रियमङ्गीकारितः। तत्रैव चादशाब्दे दुर्भिक्षे गच्छे देशान्तरं
प्रोषिते सति सुस्थिताऽऽचार्यशिष्यौ क्षुल्लकावदृश्यीकरणाक्षना-
कचक्षुषौ चन्द्रगुप्तनृपतिना सह बुभुजाते कियन्त्यपि दिनानि।
तदनु गुरुप्रत्युपासनाद्विष्णुगुप्त एव तयोर्निर्धारमकरोत्। तत्रैव
श्रीवज्रस्वामी पौरस्त्रीजनमनःसंज्ञोभरत्कार्थं प्रथमदिने सा-
मान्यमेव रूपं विकृत्य, द्वितीयेऽह्नि चाहो नास्य भगवतो गुणा-
नुरूपं रूपमिति देशनारसद्वृत्तद्वयजनमुखात् संलापान् श्रुत्वा-
ऽनेकलब्धिमान् महल्लग्नप्रतिरूपं रूपं विकुर्य सौवर्णसहस्रपत्रे
निपद्य देशानां विधाय राजादिजनतामोदयत्। तस्यैव पुरस्य
मध्ये सप्रभावातिशया मातृदेवता आसन्, तदनुभावात् तत्पुरं
परैराग्रहवद्गिरिपि न खलु ग्रहीतुमशकि। चाणिक्यवचसोत्पा-
टिते पुनर्जनैर्मातृमण्डले गृहीतवातकौ चन्द्रगुप्तचाणक्यौ। एव-
माद्यनेकसंविधानकनिधाने तत्र नगरेऽष्टादशसु विद्यासु स्मृतिषु
पुराणेषु च द्वांसप्तौ कलासु भरतवात्स्यायनचाणिक्यलक्षणं र-
त्नत्रयम्, मन्त्रतन्त्रयन्त्रविद्यासु रसवाद्धानुनिधिवादाङ्गनगुटिकाः,
पादप्रक्षेपरत्नपरीक्षावास्तुविद्यास्त्रीगजाश्ववृषमाऽऽदिवक्त्रणेन्द्र-
जावाऽऽदिग्रन्थेषु काव्येषु च नैपुण्यचणास्ते ते पुरुषाः प्रत्युपकीर्त-
नीयनामधेयाः। आर्यरक्षितोऽपि हि चतुर्दशविद्यास्थानानि तत्रै-
वासीत्य दशपुरमागमत्। आद्यास्तु तत्रैवविधा वसन्ति स्म,
एके योजनसहस्रगमने यानि गजपदानि भवेयुस्तानि प्रत्येकं
स्वर्णसहस्रेण पूरयितुमीशते। अन्ये च तिलानामाढके प्ररूढे
सुफलिते यावन्तस्तिष्ठाः स्युः, तावन्ति देमसहस्राणि विभ्रति
गृहेऽपरेऽनवयनामकाः प्रवरगिरिर्नदीप्रवाहपूरस्यैकदिनोत्पन्नेन

गवाङ्गनवनीतेन संवरं विरचय्य पयोरयं स्तलयितुमद्वयम् । अन्यतमे चैकहेलाङ्गजात्यनवकिशोराणां समुद्रतैः स्कन्धफेसैः पाटविपुत्रं समन्ताद्वेष्टयितुमचेष्टम् । इतरे च शालिरत्नद्वयं वेष्टमनि विभरां वभूयुः । तत्रैकः शालिजिन्नाभिघशाशिबीजप्रसूतिमान्, अन्यश्च गर्दभिकाशाक्षिर्गो दूनलूनः पुनः पुनः फलति । ती० ३५ कल्प ।

गंदर्व-नन्दवती-स्त्री० । श्रेणिकमहाराजभार्यायाम्, सा च राजगृहे स्वनामस्थायता वीराग्निके प्रव्रजिता विंशतिवर्षपर्याया सिद्धा । उपा० १ अ० । रतिकरपर्वते शक्रसामानिकानां दक्षिणदिक्स्थायी राजधान्याम्, स्त्री० ।

गंदसंहिया-नन्दसंहिता-स्त्री० । नन्दनिर्मितग्रन्थपद्धतौ, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

गंदसिरी-नन्दश्री-स्त्री० । वाराणस्यां भद्रसेनजीर्णश्रेष्ठिनः पुतायाम्, ती० । “वाणारसीर्दे कोष्ठे, पासे गोधारिभद्रसेने य । गंदसिरी पञ्चमहद-रायगिहे सेणिए वीरे ” ॥ १ ॥ अत्रैव पुर्या भद्रासनो जीर्णश्रेष्ठी, तस्य प्रार्या नन्दा । तयोः पुत्री नन्दश्रीश्चरकरहिना । अत्रैव कोष्ठके चैत्ये अन्यदा पाश्व-स्वामी समवासरतः नन्दश्रीः प्रमाजीद् गोचारिपर्यायादिष्व-तया र्षिता । सा च पूर्वमुग्रं विहाय पश्चाद्वचसनीभूता हस्तपादाऽऽद्यज्ञात्यतः, सा चोभिचार्यमाणा तु दिनकार्यां वसतौ स्थिता, तदनालोच्य मृना चुल्लहिमवति पणहदे श्रीदेवी जङ्गे देवग-णिका, भगवतः श्रीवीरस्य राजगृहे समवसुतस्याग्रे नाट्य-विधिसुपदृश्यं गता । अन्ये त्वाहुः-करिणीरूपेण वातानिसंगम-करोत, श्रेणिकेण तस्याः स्वरूपे पृष्ठे भगवानाख्यत तस्याः पूर्वजवाचसन्नतावृत्तम् । ती० ३५ कल्प । आ० फ० । आव० ।

गंदान्-नन्दा-स्त्री० । ज्योतिषसंस्कृतिते तिथिभेदे, तत्र प्रतिपत्त, पष्ठी, एकादशी च नन्दा । सं० प्र० १० पादु० जं० सु० प्र० १० ५० । श्रीश्रीतलजिनस्य मातरि, प्रव० १३ द्वार । ति० । आव० । स० । स्था० । वीरजिनसत्कस्य अवलभ्रातुर्नाम गणधरस्य मातरि, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । श्रेणिकभार्या-यामभवकुमारमातरि, नि० १ शु० १ वर्ग १ अ० । अनु० । सा च वेशातटनगरे कस्यचित् क्राधनस्य श्रेष्ठिनो दुहिताऽपि जनाऽऽहता श्रेष्ठिकेन तत्र गत्वा परिणीता, क्रमेणामभवकुमारं नाम पुत्रं जनितवती । तेन च वयःप्राप्तेन साकं राजगृहमाग-ता श्रेष्ठिकेन संमानिता राजभोगानुपसिषेवे । नं० । (इति ‘वृष्णसिया’ शब्दे द्वितीयभागे ८३७ पृष्ठे खुडुकोदाहरणा-वसरे प्रत्यपादि)

तदनन्तरम्-

एवं सखु जंबू ! तेणं कात्रेणं तेणं समएणं राय-गिहे णयरे, गुणसिलए चेइए, सेणिए राया । वषओ । तस्स एं सेणियस्स रषो गंदा नामं देवी होत्या । वषओ । सामी समोसढे, परिसा णिग्गया, तवे एं सा गंदा देवी इ-मीसे कहावे लद्धहे समाणे हट्टुड्डा कोनुं वियपुरिसे सदावेति, नदावेतिचा जा एं नहा पडमावती० जाव एकारस अं-गाई अहिजिचा वीसं वासाईं परियार्यं० जाव सिद्धा ।

अन्त० ७ वर्ग १ अ० । ज्ञा० । आ० म० । कल्प० । कौशाम्योराजशतानीकमन्त्रिणः सुगुप्तस्य प्रार्यायां शतानीक-राजमहिष्या मृगायत्याः सख्याम्, तया च सर्पकोणस्थकुल्मा-पाभिप्रहवन्तं वीरभगवन्तं प्रतिज्ञायन्त्या, तदग्रहणपराहमुखं दृष्ट्वा अभिप्रहविशेषवानयमिति निश्चित्य मृगावतीद्वारा श-तानीको रानोपाबधः । तदनु दधिवाहननृभुवपुङ्गवा घसुम-त्या घनश्रेष्ठिना पुत्रीत्येन क्रीतया चन्दनानाम्या पुरितोऽजि-प्रदः । आ० फ० । आ० म० । (इति ‘वीर’ शब्दे वक्ष्यते) वाराणस्यां नन्दश्रीमातरि भद्रासनश्रेष्ठिभार्यायाम्, आ० चू० ११ अ० । ती० । आव० । तालफलाऽऽहतपुरुषजानिन्यां श्री-श्रृपनदेवेन परिणीतायां बाहुवल्लीमुन्दरीतिमिथुनकमातरि, आ० म० १ अ० १ खण्ड । पौरस्त्यरुचकपर्वतस्य द्विती-यतपनीयकूटवास्तव्यायां दिक्कुमार्याम्, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० फ० । द्वी० । ती० । स्था० । जं० । उत्तरपौरस्त्ये रतिकरपर्वते ईशानाप्रमाहिष्याः कृष्णराजराजधान्याम्, स्था० ४ उ० २ उ० । ती० । जी० । आ० चू० । स्वनामप्रसिद्धायां पुष्करिण्याम्, तत्र शाश्वतपुष्करिण्याः सर्वा अपि सामान्येन नन्दैर्युज्यन्ते । विशेषेण तु-१ नन्दा २ नन्दोत्तरा ३ आनन्दा ४ नन्दिबधनेति चतस्रोऽङ्गनकपर्वतवर्णके वर्णिताः । स्था० ४ उ० ३ उ० । जी० । रा० । ज्ञा० । (राजगृहे नन्देन मणिकारश्रेष्ठिना कारिताया नन्दायाः पुष्करिण्याः वर्णको ‘दृड्डर’ शब्दे वक्ष्यते) गवि, दे० ना० ४ वर्ग ।

गंदावत्त-नन्द्यावर्त-पुं० । प्रतिदिक्नवकोणके स्वस्तिके, जं० ३ वक्र० । रा० । प्रज्ञा० । चतुरिन्ध्रजैवभेदे, जी० १ प्रति० ।

गंदि-नन्दि (न्दी)-पुं० । स्त्री० । ‘दुनदि’ धातोः नुमि नन्दनं नन्दिः । इपे, नन्दिहेतुत्वाद् ज्ञानपञ्चके, नन्दन्ति प्राणिनोऽनेना-स्मिन् वेति नन्दिः । इप्रत्ययः । ज्ञाते, आ० म० १ अ० १ खण्ड । अथ नन्दिरिति कः शब्दादर्थः । उच्यते-‘दुनदि’ समुद्धौ इत्यस्य धातोः “इदितो नुम्-” ॥ ७ । १५ ॥ इति नुमि विहिते नन्द-नं नन्दिः, प्रमोदो हर्ष इत्यर्थः । नन्दिहेतुत्वाद् ज्ञानपञ्चकाभि-धावकमध्ययनमपि नन्दिः । नन्दन्ति प्राणिनोऽनेनास्मिन् वेति नन्दिः । इमेव प्रस्तुतमध्ययनम् आविष्टलिङ्गत्वाद्याध्ययनेऽपि वर्तमानस्य नन्दिशब्दस्य पुंसत्वम् “इः सर्वधातुभ्यः” । इत्यौशा-दिक इः प्रत्ययः । अपरे तु नन्दीति पठन्ति, ते “इषकृष्टादिभ्यः” इति सूत्रादीकप्रत्ययं समानीय स्त्रीत्वेऽपि वर्त्तयन्ति । ततश्च “इतो-ज्ज्वल्यथात्” ॥ २४६ । ३१ ॥ इति क्रीप्रत्ययः । स च नन्दिश्चतुर्धा । त-द्यथा-नामनन्दिः, स्थापनानन्दिः, कव्यनन्दिः, भावननन्दिश्च । तत्र नामनन्दिर्यस्य कस्यचिज्जीवत्याऽजीवस्य वा नन्दिश-ब्दार्थरहितस्य नन्दिरिति नाम क्रियते, स नाम्ना नन्दिर्नामन-न्दिः । यद्वा-नामनामवतोरजेदोषचाराद् नाम चासौ नन्दिश्च ना-मनन्दिः । नन्दिरिति नामवान् नामनन्दिः । तथा-सङ्गवर्माश्रित्य होष्यकर्माऽऽदिपु, असङ्गवर्मा चाऽऽश्रित्याकवराटकाऽऽदिषु भाव-नन्दिर्मतः । साध्यादेर्या आपना स स्थापनानन्दिः । अथवा द्वा-दशविधतूर्यरूपरूढनन्दिस्थापना स्थापनानन्दिः । कव्यन-न्दिर्द्विधा-आगमतो, नोआगमतश्च । तत्राऽऽगतो नन्दिपदा-र्थस्य ज्ञाता, तत्र चानुपयुक्तः, अनुपयोगो कव्यमिति वचनात् । नोआगमतस्तु त्रिधा । तद्यथा-कृशरीरकव्यनन्दिः, भव्यशरीर-कव्यनन्दिः, कृशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तकव्यनन्दिश्च । तत्र य-

अन्दिपदार्थस्यापगतजीवितस्य शरीरं सिद्धशिलातस्माऽऽदि-
गतं तद् भूतभायतया कृशरीरद्रव्यनन्दिः । यस्तु बाह्यको ने-
दानीं नन्दिशब्दार्थमवबुध्यते, अथ चावश्यमायत्यां तेनैव
शरीरसमुच्चयेण ज्ञोत्यते, स भाविभावनिबन्धनत्वाद् भव्य-
शरीरद्रव्यनन्दिः । इह हि यद् भूतभावं, भाविभावं वा वस्तु,
तद् यथाक्रमं विवक्षितभूतभाविजावापेक्षया छव्यमिति तत्त्व-
वेदिनां प्रसिद्धिमुपागमत् । उक्तं च—“ भूतस्य भाविनो प्रावाः,
भावस्य हि कारणं तु यद्वोके । तद् द्रव्यं तत्त्वज्ञैः, सचेतना-
चेतनं कथितम् ” ॥ १ ॥ कृशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तस्तु क-
व्यनन्दिः क्रियाविशिष्टो द्वादशविधतूर्यसमुदायः । उक्तं च—
“ द्रव्ये तूरसमुदायो । ” तानि च द्वादशविधतूर्याण्यमूनि-
“ भेमा १ मुकुन्द २ महल, ३ कडंब ४ ऊर्ध्वरि ५ इडुक ६
कंसाहा ७ । काहल ८ तस्त्रिमा ९ वंसो १०, संखो ११ प-
णवो १२ य वारसमो ” ॥ १ ॥ भावनन्दिर्द्विधा—आगमतो, नोआ-
गमतश्च । तस्माऽऽगमतो नन्दिपदार्थस्य ज्ञाता, तत्र चोपयुक्तः,
“उपयोगो भावनिकेपः” इतिवचनात् । नोआगमतः पञ्चप्रकारो-
ज्ञानसमुदायः, “ प्रावन्मि य पंच नाणाह ” इति वचनात् । नं० ।
अथवा पञ्चप्रकारज्ञानस्वरूपमात्रप्रतिपादकोऽप्ययनविशेषो आ-
वनन्दिः, नोशब्दस्यैकदेशवाचित्वात्, अस्य चाध्ययनस्य
सर्वभूतैकदेशत्वात् । तथाहि—अयमध्ययनविशेषः सर्व-
भूताज्यन्तरज्ञतो वर्तते, तत एकदेशः । अत एव चायं
सर्वभूतस्वरूपोऽऽरम्भेषु सकलप्रत्यूहनिवृत्तये मङ्गलार्थ-
मादौ तत्त्ववेदिभिरभिधीयते । नं० । पा० । विशेष० ।
तदुक्तम्—“ नंदी चरकद्रव्ये, संस्कारसगतूरसंघातो । प्राव-
न्मि नाणपणगं, पञ्चस्त्रियरं च तं द्रविहं ॥ १ ॥ ” वृ० १ उ० ।
“ नंदी य मंगलाष्टा, पंचग दुग तिग दुगे च चोदस्य । अंग-
गयमंगगय, का तत्थ पक्वणा पगतं ॥ २ ॥ ” इति वक्तव्यार्थेन
प्रतिज्ञायाऽऽह कटपकारः—

नंदी मंगलाष्टकं, न यावि सा मंगला हि वरिचा ।

कज्जाजिह्वप्नेया, अपुहो य पुहो य जह सिष्ठा ॥ ३ ॥

नन्दिर्ज्ञानपञ्चकरूपो, मङ्गलहेतुर्मङ्गलनिमित्तं वक्तव्यः । आह-
यदि मङ्गलनिमित्तं नन्दिर्वक्तव्यः, ततः स मङ्गलादेकान्तेन भिन्नः
प्राप्तः, अन्यथा तदुत्पादननिमित्तं तस्योपादानमिति व्यवहारानुप-
पत्तेः । उपादानं हि तस्य सिद्धस्य सतो भवति, उत्पाद्यं चाद्या-
प्यसिद्धं, ततः कथमनयोरज्जदः, किं तु जेद एव ? तत आह—न
चापि स नन्दिर्मङ्गलाद् व्यतिरिक्तः, अपिशब्दादव्यतिरिक्तोऽपि
स्यात्, व्यतिरिक्ताव्यतिरिक्त इत्यर्थः । कथमेतद् अक्षेय-
मिति चेत् ? अत आह—(कज्जेत्यादि) यथा कार्याभिलाष्यज्ञे-
यानि कारणाभिलापज्ञानेभ्यः पृथक्त्वापृथक्त्वसिद्धानि, तथा न-
न्देर्मङ्गलमपि । तथाहि—कार्यं पटः, कारणं तन्तवः । तत्र तन्तव
एव पुरुषव्यापारमपेक्ष्य तानवितानभावेन परिणममानाः प-
टकार्यरूपतया परिणमन्ते, तेषु च तथा परिणतेषु सत्सु न
कार्यकारणयोरज्जदः, किं त्वभेदः । एवमिहापि नन्दिर्ज्ञानपञ्च-
काभिधानरूप उत्तरोत्तरशुभाध्यवसायविशेषसंभवसव्यपेक्ष-
तरतमभावेन परिणममानो वाञ्छिताधिगतिरूपमङ्गलरूपत-
या परिणमते इति नन्दिर्मङ्गलयोरभेदः, प्राचीनां त्ववस्था-
मपेक्ष्य भेदः । यथा—तन्तुभ्यः पटस्य, तथा अभिलापशब्देन
कदाचिदभिलाष्यस्याभिलाष्यमानतोच्यते, अभिलपनमभिला-

प इति व्युत्पत्तेः । कदाचित्तद्वाचकशब्दः, अभिलाष्यते वस्त्व-
जिलाष्यमनेनेति व्युत्पादनात् । तत्र यदा अभिलाष्यमानतो-
च्यते, तदाऽभिलाष्याभिलापकयोरभेदो, धर्मधर्मिभावात् । यदा
तु तद्वाचकशब्दः, तदा भेदः, शब्दार्थयोर्भिन्नदेशत्वाद्भिन्नस्व-
रूपत्वाच्च । ज्ञानशब्देनापि कचिद् द्वैतस्य ज्ञानमसौच्यते,
ज्ञातिज्ञानमिति प्रावे व्युत्पादनात् । कदाचिदात्मधर्मो, ज्ञायते-
ऽनेनेति ज्ञानमिति करणे व्युत्पत्तेः । तत्र यदा ज्ञायमानता, तदा
ज्ञानज्ञेययोरज्जदो, धर्मधर्मिभावात् । यदा त्वात्मधर्मः, तदा भेदो,
भिन्नस्वरूपत्वात् । एवमिहापि नन्दिशब्दो यदा भाववचनो
नन्दनं नन्दिरिति, तदा नन्दनं समृद्धीजननं वाञ्छितस्याधिग-
तिरित्यनर्थान्तरं, मङ्गलमपि चैवंस्वरूपमिति परस्परमभेदः ।
यदा तु प्राचीनावस्थामपेक्ष्य कारणसाधनो नन्दिशब्दो, नन्दते-
ऽनेनेति नन्दिरिति, तदा भेदः, फालज्जेदेन जेदादिति । वृ० १
उ० । आ० चू० । नमस्कारत्रयरूपे मङ्गले, ध० २ अधि० ।
विशे० । भावकआविकाणां नन्दीसूत्रभावणं “ नाणं पंचविहं
पणणं ” इत्यादिरूपं, नमस्कारत्रयरूपं वा क्रियते ? इति
प्रश्ने, उत्तरम्—अत्र भावकआविकाणां नन्दीसूत्रं नमस्कारत्रय-
रूपं आव्यते इति । ३१ प्र० । ही० ४ प्रका० ।

साम्प्रतं पञ्चमः—

अङ्गरुअमोहविह्वणिय—मुहवोहा केइ धम्ममगणिता ।

कारेति नंदिमाइं, सद्धीणं संजईहितो ॥ १ ॥

अतिगुरुकमोहविधूनितशुभवोधा गृहचरमूढताकम्पितप्रधा-
नमतयः, केचनैके, धर्मं ज्ञान्यादेकम्, अगणयन्तस्तिर-
स्कुर्वाणाः, कारयन्ति विधापयन्ति, नन्धादिकं, मकारो-
ऽत्र प्राकृतप्रभवः । आदिशब्दाभिपिच्छानुष्ठानाऽऽदिग्रहः ।
तत्र नन्दिरुपधानाऽऽदिषु समयप्रतीतो विधिः, आजीनां आ-
विकाणां, (संजईहितो चि) संयतिनीभ्यो व्रतिनीभ्यः स-
काशात् । ‘ हितो चि ’ पञ्चम्याः स्थाने निर्देशः, “ उर्हितो-
लोपास्तस्यातः पञ्चम्याः ” ॥ इति प्राकृतेन । स च दर्शित एव ।
अयमभिप्रायः—स्वयं विहारं व्रजन्तोऽभ्येषु त्वाचार्येषु बहु-
भुताऽऽदिषु विद्यमानेषु विज्ञार्यकाभिः आविकाणां नन्धादि
कारयन्ति । यदि पुनरेकोऽप्याचार्यस्तत्र भवति, ततः सामाचा-
र्या अविरुद्धमपि जवेदिति गाथाऽर्थः ॥ १ ॥

एतस्यापि आगमसंवाद्पूर्वकप्रतिषेधपूर्वं जीवोपदेशमाह—

आरेण अज्जरविखय—इच्चाईवणओ न तं जुत्तं ।

रागदोसविमुको, रे जीव ! तहिं पि मा मुज्झ ॥ २ ॥

(आरेणति) सर्वाङ्क, ‘ आरोवणं पच्छिप्तदार्णं चेति ’ इत्थं,
मुवोचं च । अयमभिप्रायः—मिगोदजीवविस्मारार्थाऽऽयातदेवन्धव-
न्दिताऽऽर्थराक्षिताऽऽचार्यात् पूर्वं सामायिकाऽऽदिषु आर्यिकाणा-
मनुज्ञा, अर्वाङ्क पुनर्मास्ति । सामायिकाऽऽदिकं च नन्दिपूर्वकं
क्रियते, अतस्तत्प्रतिषेधादेतदपि प्रतिषिद्धं बोद्धव्यम् । अतो
नेति निषेधे, युक्तं संगतम् । रागदोसविमुकोऽनिपूङ्गमत्सरर-
हितो, जीव ! इत्यामन्त्रणे, तत्रापि नन्धादिकरणेऽपि, न केवलं
पूर्वोक्तेषु, इत्यपिशब्दार्थः । मेति निषेधे, मुह्यस्व मोहं विधेही-
ति गाथाऽर्थः । समाप्तोऽयमार्यिकानन्दिवक्तव्यताऽऽस्यः पञ्चमः
साध्वीनां पाठः । जीवा० ५ अधि० ।

अन्यतीर्थीयः काश्चिद्यदि तुर्यव्रतमुच्चारयति, तदा किं

नन्दिं विनाऽप्युच्चारयति, उत नन्दिसहितमेव !, इति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्राभ्यतीर्थीयः कश्चित्पुण्यतमुच्चारयति, तदा नन्दिं विनाऽपि उच्चारयते, तदाश्रित्य निषेधः कोऽपि ज्ञातो नास्तीति । ३६ प्र० । ही० ४ प्रका० । तपःसंयमयोगानां स्फूर्तौ, वृ० १ उ० ।

नंदंति जेण तवसं-जमेसु नेव य दर चि खिज्जंति ।

जायंति न दीणा वा, नंदी अ ततो समयसभा ॥

येन द्रव्येणाभ्यवहन्तेन तपःसंयमयोनन्दन्ति समाधिमतुजवन्ति, तन्नन्दिः । तथा येन द्रव्येणोपप्लुक्तेन नैव (दर चि) द्रुमं खिद्यन्ते, न कुर्यामयन्तीत्यर्थः, तन्नन्दिः । अथ वा येनोपप्लुक्तेन न दीना जायन्ते, तदपि निरुक्तियशान्नन्दिः अत्र पात्रान्तरम्- (जायंति नंदियावसि) नन्दा ज्ञानदर्शनचाराऽऽत्मिकया समृद्ध्या युक्ताः साधवो यतस्तेन द्रव्येण जायन्ते, ततस्तस्य नन्दिरिति समयसंज्ञा आगमपरिभाषा । वृ० १ उ० । नि० चू० । नन्दनं नन्दिः । आनन्दे, स्था० ५ भा० ३ उ० । प्रमोदे, आचा० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० । मनसस्तुष्टौ, आचा० १ ध्रु० ३ अ० ६ उ० । समुद्धौ, ध० २ अधि० अनु० । "सिद्धे नो पयसो नमो जिणमप, नंदी सया संजमे" । आ० चू० ५ अ० । गौणमोहनीयकर्मणि, स० ५१ सम० । द्वादशतुर्धाणां घोषे, उच० ११ अ० । ज्ञा० । ध० । जं० । प्रश्न० । पञ्चा० । औ० । वृत्तभेदे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

नन्दिन्-पुं० । महेश्वराऽऽख्यव्यन्तरस्य शिष्ये, आ० चू० ४ अ० । भा० क० । आच० ।

शंदिअ-न० । देशी-सिंहकृते, दे० ना० ४ वर्ग ।

शंदिक्ख-पुं० । देशी-सिंह, दे० ना० ४ वर्ग ।

शंदिगर-नन्दिकर-त्रि० । वृद्धिकरे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

शंदिगाम-नन्दिग्राम-पुं० । मङ्गलायतीविजये स्थनामव्याते ग्रामे, आ० चू० १ अ० । आ० म० । मगधदेशान्तर्गते ग्रामे, यत्र जातो नन्दियेणो गौतमपुत्रः पित्रोर्मृतयोर्दीक्षां जगृहे । आ० क० । आ० व० । वीरजगवतिपुत्रमुमिन्नन्दीवासस्थानग्रामे, आ० म० १ अ० २ अणु । आ० चू० ।

शंदिघोस-नन्दिघोष-पुं० । द्वादशविधधर्त्यमिनादे, नं० । रा० । ज्ञा० । नन्दीसदृशघोषकारके, तं० । उच० ।

शंदिचुष्म-नन्दिचूर्णक-न० । द्रव्यसंयोगनिष्पादितौघप्रक्ष-णचूर्णे, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।

शंदिज्ज-नन्दीय-न० । स्थविरादार्यरोहणाभिगतस्य उद्देहगणस्य पञ्चमे कुक्षे, कल्प० ८ कृण ।

शंदिउज्जमाण-नन्दमान-त्रि० । जय जय नन्देति समृद्धिमुपनीयमाने, औ० ।

शंदिणी-नन्दिनी-स्त्री० । नन्दयति नन्द-णिनिः । वसिष्ठधेनौ, सुतायाम्, उमायां, गङ्गायां, ननन्दरि, व्याधिमातरि, रेणुकौपथी च । वाच० । पार्श्वनाथस्य प्रथमप्रायिकायाम्, आ० चू० १ अ० । गवि, दे० ना० ४ वर्ग ।

शंदिन्-नन्दिन्-त्रि० । दृष्टे, कृमिभेदे च । प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

शंदिन्-नन्दिन्-न० । युगपद् वाद्यमाने द्वादशविधधर्त्यसमुदाये, वृ० १ उ० । आच० ।

शंदिपिण्ण-नन्दिपिनद्-त्रि० । कुष्ठिकायुक्ते, ज्यो० २ पाहु० । शंदिपुर-नन्दिपुर-न० । शाण्डिल्यदेशराजधान्याम्, प्रव० २७५ द्वार । प्रज्ञा० । नन्दिपुरनगरराजस्य मित्रामिधानस्य श्रीको नाम महानसिकोऽनृतुः । स्था० १० भा० ।

शंदिफट्ट-नन्दिफट्ट-न० । नन्दिवृक्षाभिधानतरुफले, तदुदाहरणप्रतिपादके तृतीये ज्ञाताभ्ययने, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । आ० चू० । स० । आच० । प्रश्न० ।

नन्दिफलोदाहरणं चेत्थम्-

एवं खलु जंबू ! तेषां कावेणं तेषां समएणं चंपा नामं नयरी होत्था, पुष्पजहं चेदए, जितमत्तू राया । तत्थ एं चंपाए नगरीए धप्पे नामं सत्यवाहे होत्था । अह्मे जाव अपरि-नृए । तीसे णं चंपाए णयरीए उत्तरपुरच्छिमे दिसीजाए अहिच्छत्ता नामं नयरी होत्था रिद्धितियसमिद्धा, वसुओ । तत्थ णं अहिच्छत्ताए नयरीए कणगकेऊ नामं राया होत्था, महया वसुओ । तेषां तस्स धप्पस्स सत्यवाहस्स अन्नदा क-याइ पुव्वरत्तावरत्ताकायसमयंसि इमे एयास्सु अत्यिए चित्ति-ए पत्थिए मणोए संकप्पे समुत्पज्जित्या-सेयं खलु मम विपुद्धं पणितं जंरुमायाए अहिच्छत्तिं नगरिं वाणिज्जाए गमेत्तए एवं संपेहेइ, गणिमं च० ४ चउव्विहं भंरं गेएहति, गेएहत्तिता सगमीसागदं सज्जेति, सगमीसागदं भरेति, कोकुंभियपुरिसे सहावेइ, महावेइत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं तुज्जे देवाणुप्पि-ए । चंपाए नगरीए सिंघादग० जाव पहेसु एवं खलु देवाणु-प्पिए । धप्पे सत्यवाहे विउद्धं पणियं महाय इच्छति अहिच्छ-त्तनगरिं वाणिज्जाए गमेत्तए । तं जे णं देवाणुप्पिया ! चरए वा चीरिए वा चम्मखंरिए वा भिक्खुंने वा पंढरागे वा गो-तमे वा गोव्वतिए वा गिहिधम्मे वा धम्मचित्तए वा अविरु-द्धविरुद्धुद्धसावगरत्तपट्टनिगंथपभितियपासेने वा गिह-त्थे वा धप्पेण सद्धिं अहिच्छत्तिं नगरिं गच्छति, तस्स णं धप्पे अच्छत्तगस्स उत्तगं दलयइ, अवाहुएस्स बाहणं दल-यति, अकुंभियस्स कुंभियं दलयति, अपत्थयणस्स पत्थय-णं दलयति, अपक्खेवस्स पक्खेवगं दलयति, अंतरा वि य से पक्खिस्स वा भगलुग्गसाहज्जं दलयति, सुहं सुहेण य अहिच्छत्तिं संपावेइ चि कइ दोषं पि तच्चं पि घोसेह, गो-सेत्तिता मय एयमाणचित्थं पच्चप्पिणइ । तए णं ते कोइ-वियपुरिसा० जाव एवं वयासी-हंदि ! णिसुणंत भवंतो ! चंपाणगरी वत्थव्वा, वहवे चरग० जाव पच्चप्पिणिति । तए णं ते कोकुंभियपुरिसाणं अंतिए सोच्चा चंपाए वहवे चर० जाव गिहित्या जेणवे धप्पे सत्यवाहे तेणवे उ-वागच्छति । तए णं धप्पे सत्यवाहे तेसिं चरगाण य० जाव गिहत्थाण य अच्छत्तगस्स उत्तं दलयति० जाव पत्थयणं दलाति, दलात्तिता एवं वयासी-गच्छइ

एवं तुमे देवाणुप्पिया ! चंपाए नगरीए बहिया अणु-
ज्जाणंसि ममं पक्खिमाणा पक्खिमाजेमाणा चिद्धह ।
तए एं ते चरगा य धोएणं सत्थवाहेणं एवं वुत्ता स-
माणा जाव चिद्धंति । तए णं ते धोए सत्थवाहे सो-
द्धणंसि तिहिकरणकवत्तंसि विद्धं असणं पाणं
खाइमं साइमं उवक्खवावेइ, उवक्खवावेइत्ता मित्तं आमं-
तेति, जोयणा भोयावेति, भोयावेतिता आपुच्छति, सगनीसा-
गमं जोयावेति, जोयावेतिता चंपाए नगरीए निगच्छति, ए-
तिविगिद्धेहिं अच्चाहिं वसमाणे २ सुद्धेहिं वसहिपाय-
रासीहिं अंगजणवयं मज्जं मज्जेणं जेणेव देसग्गे, तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता सगनीसागमं भोयावेति, सत्थ-
निवेसं करेइ, कोहुंविद्यपुरिसे सदावेति, सदावेइत्ता एवं वयइ-
तुज्जे एं देवाणुप्पिया ! मम सत्थनिवेसंसि महया मह-
या सइ उग्घोसेमाणा एवं वयह-एवं खलु देवाणुप्पिया !
इमीसे आगमियाए छिन्नावायाए दीहमच्चाए अबीए
धहुमज्जदेसजाए बहवे णंदिकला णामं रुक्खा पक्खत्ता
किएहा जाव पत्तिया पुप्फिया फलिया हरियारिजमा-
णा सिरिए अईव २ उवसोनेमाणा चिद्धंति, मणुष्सा व-
स्सेणं जाव मणुष्सा फासेणं, मणुष्सा छाया, ते जो एं
देवाणुप्पिया ! तेसिं णंदिकलाणं रुक्खाणं मूलाणि वा
कंदतयपत्तपुप्फफलवीयाणि वा हरियाणि वा आहारेइ,
ढायाए वा वीसमति, तस्स एं आवाए भइए जवति,
ततो उ पच्चा परिणममाणा अकाले चैव जीवियाओ
ववरोवेति । तं मा एं देवाणुप्पिया ! केइ तेसिं नंदिकलाणं
मूलाणि वा० जाव ढायाए मा वीसमत्त, मा एं सेविय अ-
काळे चैव जीवियाओ ववरोविज्जति, तुम्हे एं देवाणुप्पिए !
अस्सेसिं रुक्खाणं मूलाणि य० जाव हरियाणि य आहा-
रेइ, ढायासु वीसमत्त चि धोसेणं धोसद्धं जाव पच्चप्पिणंति ।
तए एं धोए सत्थवाहे सगदी सागदं जोएत्ता जेणेव णंदिकला
रुक्खा, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता तेसिं णंदिकलाणं
अदूरसामंते सत्थनिवेसं करेति, दोच्चं पि कोहुंविद्यपुरिसे
सदावेति, सदावेइत्ता एवं वयइ-तुज्जे एं देवाणुप्पिए ! मम
सत्थनिवेसंसि उग्घोसेमाणा २ एवं वयह-एए णं देवाणुप्पिए !
ते णंदिकला किएहा जाव मणुष्सा छायाए, ते जो एं
देवाणुप्पिए ! एएसिं णंदिकलाणं रुक्खाणं मूलाणि वा
कंदपुप्फतयपत्तफल० जाव अकाळे चैव जीवियाओ वव-
रोवेति । तं मा एं तुम्हे वीसमत्त, मा एं अकाळे जाव जीविया-
ओ ववरोविस्सह । अस्सेसिं रुक्खाणं मूलाणि य० जाव वीस-
मत्त चि कहु धोसेणं पच्चप्पिणंति । तत्थ एं अप्पेगइया
पुरिसा धस्स सत्थवाहस्स एयमद्धं सद्धंति जाव रो-

यंति, एयमद्धं सद्धमाणा रोएमाणा तेसिं णंदिकलाणं
दूरेणं परिहरमाणा, अस्सेसिं रुक्खाणं मूलाणि य० जाव
वीसमंति ; तेसिं एं आवाए नो जइए जवति, ततो
पच्चा परिणममाणा २ सुद्धवत्ताए य तुज्जो २ परिणमं-
ति । एवामेव समणाउसो ! जो अम्हं निगंथो वा
निगंथी वा० जाव पंचसु कामगुणेसु नो सज्जति, नो र-
ज्जति, से एं इहजवे चैव बहूणं समणाणं समणीणं
णिगंथाणं णिगंथीणं अच्चणिज्जे परदोए नो आगच्छ-
ति जाव वीतीवतिससति, जहा वा ते पुरिसा । तत्थ एं अप्पे-
गइया पुरिसा धस्स एयमद्धं नो सद्धंति, धस्स
एयमद्धं असद्धमाणा जेणेव ते णंदिकला, तेणेव उवाग-
च्छंति, तेसिं णंदिकलाणं मूलाणि य० जाव वीसमंति,
तेसिं एं आवाए भइए जवति, ततो पच्चा परिणममाणा०
जाव ववरोवेति । एवामेव समणाउसो ! जो अम्हं निगं-
थो वा निगंथी वा पवइए पंचसु कामगुणेसु सज्जति०
जाव अणुपरियट्ठिससति, जहा व ते पुरिसा । तए णं से धोए
सगदीसागमं जोयावेति, जेणेव अहिच्छत्ता नगरीए, तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता अहिच्छत्ताए नगरीए बहिया
अग्गाज्जाणंसि सत्थनिवेसं करेति, सगनीसागमं भोयावेति ।
तए एं से धोए सत्थवाहे महत्थे रायारिहं पाहुनं
गिएहेति, बहूहिं पुरिसेहिं सच्चिं संपरिवुद्धे अहिच्छत्त-
णगरस्स मज्जं मज्जेणं अणुप्पविस्सति, जेणेव कणगकेळ
राया तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्तित्ता करयल० जाव
वच्चावेति, वच्चावेतिता तं महयं पाहुनं उवणेति । तए एं
से कणगकेळ राया इच्छुद्धं धोएणस्स सत्थवाहस्स तं मह-
त्थं० ३ जाव पक्खिच्छति, धोएणं सत्थवाहं सकारेति, सका-
रेतिता संमाणेति, संमाणेतिता उस्सूकं वियरति, वियर-
तिता पक्खिच्छज्जेति, पक्खिच्छज्जेतिता भंडविणिमयं करेति,
करेतिता पक्खिच्छं गिएहति, सुद्धं सुद्धेणं जेणेव चंपा नग-
री तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्तित्ता मित्तणातिअजिसम-
माणए विद्धइ माणुप्पसाइं जोग० जाव विहरति । तेणं
काळेणं तेणं समएणं थेरागमणं, धोए धम्मं सोच्चा जि-
ट्ठपुत्ते कुहुंवे ठवेत्ता पवइए सामाइयमाइयाइं एकारसंगाइं
बहूणि वासाणि सामएणमासियाए अस्सयेसु देवदोणे-
सु देवत्ताए उववस्से महाविदेहे वासे सिज्जिहति ।

अधुना पञ्चदशं विधियते, अस्य चैवं पूर्वेण सह संबन्धः-
पूर्वस्मिन्नपमाननाद्विषयत्यागः प्रतिपादितः, इह तु जिनोपदे-
शात् । तत्र च सात्त्विकप्राप्तिः, तदभावे त्वनर्थप्राप्तिरभिधीयते,
इत्येवं संबन्धमिदं सर्वं सुगमं, नवरं (चरणं वेत्यादि) तत्र च
रक्तो धादिभिरुचरः, चौरिको रथ्यापतिततचीवरपरिधानः, ची-
वरोपकरण इत्यन्वे । चर्मस्त्रिभिरुचरपरिधानः, चर्मोप-

करण इति चार्थः । त्रिकोणमो भिक्षाभोजी, तुलनशासनस्य इत्य-
न्ये । पाण्डुरागः शैवः । गौतमः-लघुतराक्षमाद्याचर्चितविचित्रपा-
दपतनाऽऽदिशिक्षाकलापयत्प्रतिष्ठपभकोपायतः कणभिक्षाप्रा-
ही । गोम्रतिकः-गोचर्योऽनुकारी । उक्तं च-"गाथीहिँ समं निगमा-
पदेशकानाऽऽसणाद् एकविरिति । भुञ्जति जहा गाथी, तिरिक्मया-
सं विजायिता ॥ १ ॥ " गृहधर्मा गृहस्थधर्म एव श्रेयानि-
त्यजिसंघाय तद्यथोक्तकारी । धर्मचिन्तको धर्मसंहितापरि-
ज्ञानवान् । सभासद अघिरुको वैययिकः । उक्तं च-" अघिरु-
को विणयकारी, देवार्हण य परार्थे भक्षीय । जह वेसियायण-
सुभो, एवं अग्ने वि नायव्या ॥ १ ॥ " विरुद्धोऽक्रियायादी, पर-
सोकानन्युपगमात् सर्ववादिन्यो विरुद्ध एव । वृद्धस्तापसः, प्र-
थममुत्पन्नान्वात्प्रायो वृद्धकाले च दीक्षाप्रतिपत्तेः । भावको ग्रा-
हणः । अग्रे तु गुरुआयक इति व्याचक्षते । स च ग्राहण एव ।
रक्तपटः परिग्राजकः । निर्ग्रन्थः साधुः । प्रभृतिप्रदणात् कपिहा-
ऽऽदिपरिग्रह इति । (परधयणं ति) परधयनं शम्भलं (पक्षेय
चि) अर्द्धपथे नुदितसंयज्ञस्य संयज्ञपूर्णं द्रव्यं प्रक्षेपकः । (प-
दियस्त चि) बाहनात्पतितस्य, रोगे वा पतितस्य (जगत्सुग-
स्त चि) बाहनात्सुग्ननात्पतने जग्नस्य, रतणस्य च जीयतां
गतस्येत्यर्थः । "हृदि चि" आमन्त्रणे । (नाहविगिर्हदि अर्द्धादि
ति) नातिविकृष्टेषु नातिदीर्घेष्वध्वसु प्रयाणकमार्गेषु यस्तन्
धूमरेनुकूलैवेसतिप्रातराशिरायासस्थानैः, प्रातर्नौजनकालैश्चे-
त्यर्थः । 'देसगं ति' देशान्तरम् । इहोपनयस्तत्राभिहित एव ।

विशेषतः पुनरेवं तं प्रतिपादयन्ति-

“ संपा इव मयुयगतो, धनो एव भयं जिणो दपकरसो ।
 अहिच्छत्तानपरिसमं, इदं निव्वानं मुण्येयवं ॥ १ ॥
 घोसणया इय तित्थं-करस्स सिवमग्गदेसनमणयं ।
 चरगाइणो एव इत्थं, सिवसुदफामा जिया बहवे ॥ २ ॥
 नंदिकत्ताइ एव इत्थं, सिवपइयम्विचगण विसयामो ।
 तम्मक्खणा च मरणं, जइ तइ विसएहिं संसारो ॥ ३ ॥
 तव्यज्जेण जइ इ-उपुरगमो विसयवज्जेण तइया ।
 परमाणंणिबंधण-सिवपुरगमणं मुण्येयवं ” ॥ ४ ॥ का० १
 अ० १५ अ० ।

एतद्विष्णु-नन्दिर्वर्धन-पुं० गौतमस्वामिप्रतिष्ठितस्य यज्ञभ्या-
गतस्य सन्ध्याप्रज्ञस्य पूजके, ती० ४३ कल्प० । पाण्डवस्थापिते
मूलकुण्डग्रामे महावीरस्वामिनो ज्येष्ठपुत्रातरि, चेटकराजसुता-
याः ब्रह्मणास्वसुः ज्येष्ठपुत्रायाः पत्न्यौ, आ० चू० ४ अ० । कल्प० । आ०
म० । आच० । आच० । लोकोत्तररीत्या कार्तिकमासे, कल्प०
६ कल्प० । नन्दिप्रेणमुनेर्गुरौ, आ० चू० ४ अ० । आच० ।
मधुरायां श्रीदामराजप्रभे, विषा० ।

तत्कथा-

एवं स्वयं जन्तु ! तेणं कालेणं तेणं समएणं महुआ णयरी,
जंनरी उज्जाणे, सुदरिसणे जक्खे, सिरिदामे राया, बंधु-
सिरी जारिया, पुत्ते णंदिवदणे णामं कुमारे अहीणं जाव
जुवराया । तस्स णं सिरिदामस्स सुबंधू णामं अमच्चे होत्था,
सामंदरुभेयं । तस्स णं सुबंधुस्स अमच्चस्स बहुमिती पुत्ते
णामं दारए होत्था, अहीणं । तस्स णं सिरिदामस्स रक्खो
चिच्चे णामं अलंकारिणं होत्था । सिरिदामस्स रक्खो चिच्चे

बहुविहं अलंकारिककर्मं करोमाणे सत्त्वद्वानेषु सत्त्वभूमि-
यामु य अंतरे य दिक्षवियारे यावि होत्या। तेणं कालेणं
तेणं समएणं साभी समोसदे, परिता राया य णिग्गओ० जाव
गया। तेणं काळेणं तेणं समएणं समणस्स जेट्ठे० जाव राय-
मगं ओगादे, तहेव इत्थी आसे पुरिसे। तेसिं च णं पुरि-
साणं मज्झमं णं पुरिसं पासइ० जाव एरणा-
रीसंपरिवुमं। तए णं तं पुरिसं रायपुरिता चच्चरंसि
तत्तासि अओमयंसि समजोइज्जूएहिं अप्पेगइयाणं तंवभरि-
एहिं, अप्पेगइयाणं तजयभरिएहिं, अप्पेगइयाणं सीसगभ-
रिएहिं, अप्पेगइयाणं कलकलजरिएहिं, अप्पेगइयाणं खा-
रतेल्लजरिएहिं, मइया मइया रायाभिसेएणं अभिसिंचइ। त-
याणंतरं च णं तत्तअउमयं समजोइज्जूयं अउमयसंभातगं ग-
हाय हारं पिणद्धइ। तथाणंतरं च णं हारं अद्धहारं जाव पट्टं
मउदं चित्ता तहेव० जाव वागरेइ। एवं खट्ठु गोयमा। तेणं
काळेणं तेणं समएणं इहेव जंघुदीवे दीवे चारेइ बासे सीह-
पुरे णामं णयरे होत्या रिक्खत्थि०। तत्थ णं सीहपुरे
सीहरहे णामं राया। तस्स णं सीहरहस्स रक्खो दुज्जोइणो
णामं चारगपात्तए होत्या अहम्मिए० जाव दुप्पन्नियाणंदे।
तस्स णं दुज्जोइणस्स चारगपात्तस्स इमे एयारूवे चारगजंठे
होत्या। तस्स णं दुज्जोइणस्स चारगपात्तस्स बहवे अयकुं-
मीओ अप्पेगइयाओ तंवभरियाओ, अप्पेगइयाओ तजय-
भरियाओ, अप्पेगइयाओ सीसगजरियाओ, अप्पे० कल-
कलभरियाओ, अप्पे० खारतेल्लजरियाओ, अगिणीकायंसि
अइहियाओ चिट्ठंति। तस्स णं दुज्जोइणस्स चारगपात्तस्स
बहवे ठट्ठियाओ आसमुत्तभरियाओ, अप्पेगइयाओ इ-
त्थीमुत्तजरियाओ, अप्पे० उट्टमुत्तजरियाओ, अप्पे० गोमु०,
अप्पे० एल्लयमु०, अप्पे० महिसमु०, बहुपन्निपुआओ चि-
ट्ठइ। तस्स णं दुज्जोइणस्स चारगपात्तस्स बहवे हत्थं-
दुयाण य पायंदुयाण य हदीण य णियल्लण य संकल्लण
य पुंजा य णिगरा य संणिखित्ता चिट्ठंति। तस्स णं दुज्जो-
इणस्स चारगपात्तस्स बहवे वेणुल्लयाण य चिंचाळिण
य कसाण य बायरासीण य पुंजा णिगरा चिट्ठंति। तस्स
णं दुज्जोइणस्स चारगपात्तस्स बहवे सिट्ठाण य लल्लण
य मोगगराण य कणंगराण य पुंजा णिगरा चिट्ठइ। तस्स
णं दुज्जोइणस्स चारगपात्तस्स वरचाण य वागरज्जूण य
वात्तमुत्तरज्जूण य पुंजा णिगरा संचिट्ठइ। तस्स णं दुज्जो-
इणस्स चारगपात्तस्स बहवे असिपत्ताण य करपत्ताण य
खुरपत्ताण य कलंवत्तीरपत्ताण य पुंजा णिगरा संचिट्ठइ।

तस्स एं दुज्जोहणस्स चारगपालस्स बह्वे लोहखीडाण
 य करुसकराण य चम्पपट्टाण य अक्षिपत्ताण य पुंजा
 णिगरा संचिद्धइ । तस्स एं दुज्जोहणस्स चारगपालस्स
 बह्वे सूचीण य जंदणाण य कोट्टिल्लाण य पुंजा णिगरा
 संचिद्धइ । तस्स एं दुज्जोहणस्स चारगपालस्स बह्वे स-
 त्याण य पिप्पळाण य कुहाराण य णहच्छेयणाण य
 दग्धाण य पुंजा णिगरा संचिद्धइ । तस्स एं से दुज्जो-
 हणस्स चारगपालस्स सीहरहस्स रम्भो बह्वे चारे य
 पारदारिए य गंठिजेदे य रायावकारी य अणाहारए य
 वालघाते य वीसंजघाते य जुडकरे य खंरुपट्टे य पुरिसेहिं
 गिएहावेइ, गिएहावेइत्ता उत्ताणए पादेइ, लोहदंरुण मुहं
 विहामेइ, अप्पेगइए तत्तं तवं पज्जेइ, अप्पे० तउयं पज्जेइ,
 अप्पे० सीसंगं पज्जेइ, अप्पे० कलकलं पज्जेइ, अप्पे०
 खारतेह्वं पज्जेइ, अप्पे० तेणं चेव अज्जिसेगं करेइ, अप्पे०
 उत्ताणए पादेइ, अप्पे० आसमुत्तं पज्जेइ, अप्पे० हत्थिमुत्तं
 पज्जेइ० जाव एत्थयमुत्तं पज्जेइ, अप्पे० हिट्ठा मुहं पादेइ,
 अप्पे० बलस्स वमावेइ, अप्पे० तेणं चेव उवीलं दलयइ,
 अप्पे० हत्थंहुयाहिं बंधावेइ, अप्पे० पायंहुयाहिं बंधावेइ,
 अप्पे० हन्निबंधणं करेइ, अप्पे० णियद्वबंधणं करेइ, अप्पे०
 मंकोडियं करेइ, अप्पे० संकलबंधणं करेइ, अप्पे० हत्थ-
 च्छिण्णए करेइ० जाव सत्थोवाडिए करेइ, अप्पे०
 वेणुलयाहिं य० जाव वेयरासीहिं य एहावेइ,
 अप्पे० उत्ताणए करेइ, करेइत्ता उरे सिलं द-
 द्वावेइ, दद्वावेइत्ता लउलं दावेइ, पुरिसेहिं उक्कपा-
 वेइ, अप्पे० तंत।हिं य० जाव सुत्तरज्जुहिं य हत्थेसु
 य पादेसु य बंधावेइ, अगग्गम्मि ओचूलं पाणगं पज्जेइ,
 अप्पे० असिपत्तेहिं य० जाव कलंववीरपत्तेहिं य प-
 च्चावेइ, खारतेह्वेणं अग्गंभावेइ, अप्पे० णिलामेसु य
 अवट्टसु य कोप्परेसु य जाणुसु य खलुएसु य लोह-
 कीलएसु य करुसकरासु य दद्वावेइ, अल्लए भंजावेइ,
 अप्पे० सूतीओ य दंभणाणि य हत्थंगुलियासु य पायंगुलि-
 यासु य कोट्टिल्लएहिं आउरुवेइ, आउरुवेइत्ता जूमिं
 कंहुयावेइ, अप्पे० सत्थिएहिं य० जाव णहच्छेदणएहिं य
 अंगं पच्छावेइ, दग्गंभेहिं य कुसेहिं य लल्लदग्गंभेहिं य
 वेदावेइ, आयवंसि दलयइ, सुक्के समाणे चरुचरुस्स ठप्पा-
 नेइ । तए एं से दुज्जोहणचारए एयकम्मे० सुबहुपावं स-
 मज्जिणित्ता एगतीसं वाससयाइं परमाउयं पाउणित्ता कात्त-
 मासे कालं किच्चा ठट्ठीए पुढवीए उक्कासं वावीसं सागरोवमाइं
 ठिइएसु णेरइएसु उववसे । से एं तओ अणंतरं उव्वट्ठित्ता
 इहेव महुराए णयरौए सिरिदामस्स रएणो बंधुसिरीए

देवीए कुच्छिसि पुत्तत्ताए उववसे । तए एं बंधुमिरी
 णवएहं मासाणं बहुपनिपुष्पाणं० जाव दारगं पयाया ।
 तए एं तस्स दारगस्स अम्मापियरो णिव्वत्तवारसाहे इमं
 एयारुवं णामधेज्जं करेइ-होत्त एं अम्हं दारगे एंदिमेणे
 णामेणं । तए एं से एंदिसेणे कुमारे पंचघाइपरिवुने० जाव
 परिवुइ । तए एं से एंदिसेणे कुमारे उम्मुक्कवालजावे०
 जाव विहरइ० जाव जुवराया जाए यावि होत्था । तए
 एं से एंदिकुमारे रज्जे य० जाव अंतउरे य मुच्छिए० ४
 इच्छइ सिरिदामं रायं जीवियाओ ववरोवित्ता सयमेव
 रज्जसिंरिं कारेमाणे पालेमाणे विहरिउं । तए एं से एंदि-
 सेणे कुमारे सिरिदामस्स रम्भो अंतरं अलभमाणे अल्लया
 कयाइ चित्तं अलंकारियं सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-
 तुमं एं देवाणुप्पिया! सिरिदामं रायं सव्वट्ठाणेषु सव्वभूमिया-
 सु य अंतउरे य दिस्सवियारे सिरिदामं रायं अजिक्खणं अजि-
 क्खणं अलंकारियकम्मं करेमाणे विहरइ । तं एं तुम्हं देवा-
 णुप्पिया! सिरिदामं रायं अलंकारियकम्मं करेमाणे गीवाए
 खुरं णिव्वेसेहि, ता एं अहं तुब्भं अप्परज्जियं करेस्सामि, तुमं
 अम्हेहिं सच्चि उराले भोगभोगाइं जुंजमाणे विहरिस्सह ।
 तए एं से चित्ते अलंकारिए एंदिसेणस्स कुमारस्स वयणं ए-
 यमहं पन्निमुणेइ, पन्निमुणेइत्ता-तए एं तस्स चित्तस्स अलं-
 कारियस्स इमे एयारुवे० जाव समुप्पज्जित्था । जइ एं ममं
 सिरिदामे राया एयमहं आगमेइ, तए एं ममं ए नज्जइ
 केणइ असुजेणं कुमारेणं मारिस्सति त्ति कट्ठु भीए० ४,
 जेणेव सिरिदामे राया, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
 सिरिदामं रायं रहसि एवं करयल० जाव एवं वयासी-
 एवं खलु सामी ! एंदिसेणे कुमारे रज्जे य० जाव मु-
 च्छिए० ४ इच्छइ तुब्भे जीवियाओ ववरोवित्ता सयमेव
 रज्जसिंरिं कारेमाणे पालेमाणे विहरिउं । तए एं से सि-
 रिदामे राया चित्तस्स अलंकारियस्स अतिण एयमहं सोच्चा
 णिसम्म आसुस्ते० ४ जाव साहट्ठु एंदिसेणं कुमारं पु-
 रिसेहिं गिएहावेइ, एएणं विहाणेणं वज्जं आणवेइ । तं
 एवं खलु गोयमा ! एंदिसेणे पुत्ते० जाव विहरइ । एं-
 दिसेणे कुमारे जयवं ! इओ चुओ कहिं गच्छिहिं, कहिं
 उववज्जिहिं ? गोयमा ! । एंदिसेणे कुमारे सट्ठिवासाइं
 परमाउयं पाउणित्ता कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्प-
 जाए पुढवीए संसारो तहेव; ततो हत्थिणाउरे णयरौ
 मच्छत्ताए उववज्जिहिं । से एं तत्थ मच्छिएहिं वधिए
 समाणे तत्थेव सेट्ठिकुत्ते बोहिं पाउणित्ता सोहम्मे कप्पे म-
 हाविदेहे वासे तिज्जिहिं, बुज्जिहिं, मुब्बिहिं, परिणि-
 व्वाहिं । विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

शंदिबन्धना-नन्दिबन्धना-श्री० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वे रु-
चकवरस्य पर्वतस्य रजतकूटवास्तव्यायां त्रिषकुमार्याम्,
स्था० ८ ठा० । आ० म० । आ० चू० । जं० । आ० क० ।
शाश्वतपुष्करिणीजेदे, स्था० ४ ठा० २ उ० । ती० । जी० ।
शंदिभाण-नन्दिभाज-न० । औपग्रहिकोपकरणजेदे, वृ० ।

तदुपयोगश्च-

एकं भरेमि जाणं, अणुकंपा नन्दिभाण दरिसेति ।

निति व तं वङ्गाऽऽद्यु, गालिति तद् चम्पकरणं ॥

अथ प्रतिपन्नानां कोऽप्यनुकम्पया ध्यात्-महं युष्मज्यं दिने
दिने एकं जाजनं विभर्मि पूरयामि, ततस्तत्र नन्दिभाजनं विभ-
र्ति पूरयति, ततस्तत्र नन्दिभाजनं दर्शयति । मथवा-तद् नन्दि-
भाजनं जिज्ञाचर्यया व्रजिकाऽऽदिषु नयन्ति । तथा प्रासुक्तं तद् व-
ध्यं पानकं चर्मकरकेण गालयन्ति । वृ० १ उ० । श्रोत्र० । नि० चू० ।

इदानीमेतदेव ज्ञाप्यकारो व्याख्यानयन्नाह-

वैयावल्गरो वा, नन्दिभाणं धरे ठवगादियं ।

सो खलु तस्स विसेसो, पमाणजुत्तं तु मेसाणं ॥ १०५ ॥

वैयावृत्यकरो वा नन्दिपात्रं धारयत्यौपग्रहिकम्, आचार्येण
समीपितं, निजं वा स खलु तस्यैव वैयावृत्यकरस्य विशेषः । एत-
दुक्तं नवति-यदतिरिक्तपात्रकधारणम्, अयं तस्यैव वैयावृ-
त्त्यकरस्य विशेषः क्रियते । शेषाणां साधूनां प्रमाणयुक्तमेव
पात्रकं भवति, उदरप्रमाणयुक्तमित्यर्थः ॥ १०५ ॥

एतच्च प्रमाणातिरिक्तं पात्रकेन प्रयोजनं भवति-

देज्जाहि भाणपूरं, तु रिद्धिं कोइ रोहमाईसु ।

तत्थ वि तस्सुवओगो, सेमं कालं तु पडिक्खो ॥ १०६ ॥

दद्याद् भाजनपूरं काश्चिद्विमान्-पात्रकभरणं काश्चिदभ्यः
कुर्यात् । कदा ? एतन्नरोधकाऽऽह । तत्र पात्रकभरणे तस्य
नन्दिपात्रस्थोपयोगः, शेषकालमुपयोगः तस्य प्रतिफुटः प्रति-
पिद्धः, कारणमन्तरेणेत्यर्थः । श्रोत्र० । पं० व० ।

शंदिमित्त-नन्दिमित्र-पुं० । भाविनि द्वितीये वासुदेवे, ती० २०

कल्प । मल्ल्या सह प्रवर्जिते राजपुत्रे, का० १ ध्रु० ८ अ० ।

शंदिमुंग-नन्दिमृदङ्ग-पुं० । एकतः संकीर्णोऽन्यत्र विस्तृते मु-

रजविशेषे, रा० । आ० चू० ।

शंदिमुह-नन्दिमुख-पुं० । अग्रद्वारप्रमाणशरीरके पक्षिधिशेषं,

प्रश्न० १ आश्र० द्वार । औ० । रा० ।

शंदिय-नन्दि-वि० । समुद्धितरतामुपगते, औ० । स्वनाम-

ख्याते स्थविरे, कल्प० । “ मिउमहवसंपन्नं, उवउत्तं नाणदं-
सणचरित्तं । येरं च शंदियं पि य, कासवगुत्तं पणिवया-
मि ” ॥ १ ॥ कल्प० ८ क्षण ।

शंदियगपोसण-नन्दिगतपोषण-न० । मनोहाऽऽहाराऽऽदि-

निर्वध्यपशोः परिपालने, वृ० १ उ० ।

शंदिवावत्त-नन्द्यावर्त-पुं० । प्रतिदिनवक्राणके स्वस्तिके,

प्रश्न० १ आश्र० द्वार । जं० । रा० । औ० । प्रव० । ब्रह्मलोके क-
ल्पे तदिन्द्रस्य पारियात्रिके विमाने, स्था० १० ठा० । द्वैन्द्रि-
यजीवनेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० । स्तनितकुमारेन्द्रस्य घोषस्य
महाघोषस्य च ह्योक्तालभेदे, स्था० ४ ठा० १ उ० । म० ।
सिद्धश्रेणिकापरिकर्मभेदे, स० १२ अङ्ग० ।

शंदिराय-नन्दिराज-पुं० । धीरस्वामिष्येष्टम्रातरि नन्दिवर्त्तने,
कल्प० ५ कृण ।

नन्दिराज-पुं० । समुच्चै सत्यां हयै, म० २ श० ५ उ० ।

शंदिस्वर-नन्दिवृक्ष-पुं० । धववृक्षे, अश्वत्थवृक्षे, तुल्ये, कुवेर-
के, मेघशृङ्गां च । वाच० । प्रज्ञा० । औ० । ति० । स० । रा० ।

शंदिमूरि-नन्दिमूरि-पुं० । श्रीशृङ्गजयतीर्थोत्सारकारके स्व-
नामके सूत्रे, ती० २ कल्प ।

शंदिसेण-नन्दिपेण-पुं० । मधुरायां श्रीदामराजसुते युवराजं
नन्दिवर्धनापरनामके, स्था० १० ठा० । विषा० । स्वनामख्याने
पादघातपत्न्योदे आचार्ये, यो हि भक्तिकापुर्णी वीरे भगवत्यागते
प्रतिमया स्थितश्चौरान्वाऽऽरक्तकपुरुषेण मृष्टाऽऽहतो जाताव-
धिः स्वर्जगाम । कल्प० ५ कृण । आ० म० । आ० चू० । नन्दिप्रामे
गौतमपुत्रे नन्दिवर्धनसूरिशिष्ये, आ० क० ।

“ मगधे हि नन्दिप्रामे, गौतमः कणवृत्तिकः ।

तत्पत्नी धारणी तस्याः, गर्भे यावमासिके पिता ॥ १ ॥

मृतो माताऽपि जाते च, मातुलेन स वद्धिनः ।

नन्दिपेणाभिधस्तस्य, गृहे कर्म चकार सः ॥ २ ॥

प्रतारितः च ह्येकेन, मातुलेन स्थिरीकृतः ।

मा धौपीलोकवाक्यानि, तिस्रः सन्ति सुता मम ॥ ३ ॥

दास्यामि तव नैपुस्ताः, कुरुपमिति तं परम् ।

निर्विणः सोऽथ निर्गन्धः, मुमुर्षुर्वाह्य कुप्रचित् ॥ ४ ॥

नन्दिवर्त्तनसूरीणां, सन्निधौ व्रतमग्रहीत् ।

स पष्ठतपकः ययातः, यशःकीर्तिरभून्मुनिः ॥ ५ ॥

वैयाघृत्येऽग्निप्रही च, यालग्नानाऽऽदिज्ञाशुषु ।

शक्रोऽशंसत्तमेकोऽया-भृद्धानः सुरोऽभ्यगात् ॥ ६ ॥

चक्रे भ्रमणरूपे द्वे, यहिरेकोऽतिसारकी ।

स्थितोऽगादपरो मध्ये, साधूपान्ते ब्रवीदिदम् ॥ ७ ॥

ग्लानिर्पिः पतितोऽस्त्येको, वैयाघृत्यकरोऽस्ति चेत् ।

स वसिष्ठतु तच्छ्रुत्वा, पष्ठपारणकेऽपि हि ॥ ८ ॥

सहसा नन्दिपेणर्षि-मुंफवा कवलमुत्थितः ।

ऊचेऽयं केन सोऽवादीद्, जज्ञेनाऽऽगात् स तत्कृते ॥ ९ ॥

अनेपणां सुरश्चक्रे-अनेपणीयं न सोऽग्रहीद् ।

प्रान्त्या द्वित्रिः स शुक्राभ्यो, गृहीत्वाऽऽगात्तदन्तिके ॥ १० ॥

आचुकोश स तं ग्लानो, मुनि निन्दुरया गिरा ।

त्वं वैयाघृत्यकारीति, श्रुतो नानैव वचसे ॥ ११ ॥

स तद्विरं सुधासारां, मन्यमानः क्षमानधिः ।

अशोकः क्षालयामास, तं विष्टाऽऽक्षिप्तमप्युपिम् ॥ १२ ॥

अयाऽऽहोत्तं यामान्त-नौरुजं त्वां करोमि यत् ।

ग्लानोऽवक्त्तु न क्षमः सोऽवक्त्तु, पृष्ठमारोह तर्हि मे ॥ १३ ॥

पृष्ठमारोप्य तं गच्छ-स्तेन देवेन मायया ।

नन्दिपेणः पुरीषेण, क्षितोऽतीव विगन्धिना ॥ १४ ॥

आक्रुष्टश्च कथं वेग-भद्रान्मे मृतमारणम् ।

करोषि भोक्तुकामस्त्वं, व्रजप्रत्यन्तरहसा ॥ १५ ॥

मुनिश्चम्पकलेपं तं, मन्वानोऽमेध्यहेपनम् ।

आक्रोशं चाऽऽशेषं दध्यौ, कथं स्यादस्य निर्वृतिः ? ॥ १६ ॥

देवस्तुष्टोऽथ संहृत्य, मार्यां नत्वा च तं मुनिम् ।

शकप्रशंसां चाऽऽवेद्य, स्वं विमानं जगाम सः ॥ १७ ॥

वसतौ मुनिरप्पागा-दुरोराद्योच्य शुक्लवान् ।
एषणासमितिः पाल्या, तदेवं मुनिपुङ्गवैः ॥ १८ ॥
आ० क० । आव० । तं० । नि० चू० । स्था० ।
श्रेणिकस्य पुत्रे, स च पूर्वजन्वे कस्यचिद् धिग्जातिक-
स्य दास आसीत्, तेन च यज्ञपाटे नियुक्तेन स्वामिनो
यज्ञशेषं याचित्वा साधवे दत्त्वा तत्पुण्येन देवल्लोके गत्वा
ततः इच्युत्वा श्रेणिकस्य पुत्रो जज्ञे (आ० चू० ४ अ० । आव०)
स च वीरजिनान्तिके प्रव्रज्यां जगृहे, तस्य साधोः श्रेणिकपुत्रस्य
नन्दिपेणस्य स्वाश्रित्यस्य व्रतमुज्जितुकामस्य स्थिरीकरणाय
भगवद्दर्शनस्वामिबन्धननिमित्तचक्षितमुक्ताऽऽभरणभवेताम्ब-
रपरिधानरूपरमणीयताविनिर्जितामरसुन्दरीकं स्वान्तःपुरदर्शनं
कारितम् । (सा पारिणामिकी बुद्धिः) स हि [नन्दिपेणस्य] तादृ-
शमन्तःपुरं नन्दिपेणः परित्यक्तं दृष्ट्वा दृढतरं संयमे स्थित्ये यजू-
व । नं० । आ० क० । आ० चू० । ती० । आ० म० । शीलाव-
सन्ने चारणमुनौ, महा० । स चावसोदन् मुमूर्षो चकार ।

तद् यथा—

“ता गोयम ! गण्डिसेणेणं, गिरिपरुणं जाव पत्युयं ।
ताव आयासे इमा वाणी, पन्निओ वि णो मरेज्ज तं ॥
दिसामुहाइं जा जोए, ता पेच्छा चारणं मुणिं ।
अकाले नत्थि ते मच्चू, विरम विसयादितो गओ ॥
ताहे वि अणहियासेहिं, विसएहिं जाव पाडिओ ।
ताव चिंता समुप्पन्ना, जहा किं जीविण मे ? ॥
कुंदेदुनिम्मलयरंगं, तित्थं पावमती अहं ।
उड्डाहिंतो य सिज्जिस्सं, कत्थ गंतुमणारिओ ? ॥
अहवा सल्लंगणो चंदो, कुंदस्स उणका पहा ।
कलिकव्रुसकलंकेहिं, वज्जियं जिणसासणं ॥
ता एयं सयलदालिह-उड्डकिलेसकत्थं करं ।
पवयणं खिसावितो, कत्थ गंतूण सिज्जिहं ? ॥
दुगुहकं गिरी रोढुं, अत्ताणं बुद्धिमो धुवं ।
जाव विसयवसेणाहं, किंचि उड्डाहयं करे ॥
एवं पुणो वि आरोढुं, ठंकुच्छिन्नं गिरीतरं ।
संचरे किल निरागारं, गयणे पुणरवि जाणियं ॥
अकाले नत्थि ते मच्चू, चरिमं तुज्ज इमं तणुं ।
ता वरुपुट्टं भोगहलं, वेत्ता संजमं कुरु ॥
एवं तु जाव वेवारा, चारणसमणोहिं सेहिओ ।
ताहे गंतूण सो व्दिगं, गुरुपायमूले निवेदिओ” ॥ महा० ६ अ० ।

जरतक्केज्जभिन्नन्दनतीर्थकृतसमकालीने पेरवतजे तीर्थकरे,
ति० । ती० । शत्रुञ्जयतीर्थे जिनशान्तिविधायके गणेशे, ती० १
कल्प । द्वीपसमुद्रविशेषाधिपतौ, द्वी० । अजितशान्तिस्तवग्र-
न्थकारके आचार्ये, जै० ६० ।

गण्डिसेणा-नन्दिपेणा-स्त्री० । पूर्वस्मिन्नजनकपर्वते पूर्वस्यां दि-
शि नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० । ती० । द्वी० । स्था० ।
अजनकपर्वतानामुत्तरस्यां नन्दापुष्करिण्याम्, द्वी० । नन्दिवर्ध-
नापरनामिकायां पूर्वैरुचकवरवास्तव्यायां दिक्कुमार्याम्, द्वी० ।

स्था० । रतिकरपर्वतानामुत्तरादिकस्थानु शकसामानिकराज-
धानीषु, द्वी० ।

गण्डिसेणिया-नन्दिपेणिका-स्त्री० । स्वनामख्यातायां श्रेणिक-
भार्यायाम्, सा च वीरान्तिके प्रव्रजिता सिद्धा, इति अन्तर्कृद्-
शानां सप्तमे वर्गे चतुर्थेऽध्ययने सूचितम् । अन्त० ६ वर्गं
१६ अ० ।

गण्डिस्सर-नन्दिस्वर-पुं० । द्वादशतूर्यसंघातस्वरे, जी० ३
प्रति० । तं० । रा० ।

नन्दीश्वर-पुं० । महेश्वराऽऽख्यव्यन्तरस्य शिष्यजेदे, आ०
चू० ४ अ० । आ० क० । नन्दी समृद्धिः, तस्या ईश्वरो
द्वीपो नन्दीश्वरः । अनु० । “ जम् लक्षणे धायइ-कालो-
यपुष्करा इ जुयलाइ । वारुणिस्त्रीरघयक्खू, नन्दीसरअरुण-
दीबुद्धी ॥ १ ॥ ” इति गणनयाऽष्टमे द्वीपे, स्था० ४ ठा० २
उ० । प्रव० । रा० ।

तत्कल्पं यथा—

“आराध्य श्रीजिनाधीशान्, सुराधीशार्चितक्रमान् ।
कल्पं नन्दीश्वरद्वीप-स्याऽऽख्येऽहं विश्वपावनम् ॥ १ ॥
अस्ति नन्दीश्वरो नाम्ना-ऽष्टमो द्वीपो द्युर्साधनः ।
तत्परिक्रमेणा नन्दी-श्वरेणाम्भोधिना युतः ॥ २ ॥
एतच्छलयविष्कम्भे, लक्षाशीतिशतयुगा ।
योजनानां त्रिपष्टिश्च, कोट्यः कोटिशतं तथा ॥ ३ ॥
असौ विविधविन्यासो-यानवान् देवभोगभूः ।
जिनेन्द्रपूजासंसक्त-सुरसंपातसुन्दरः ॥ ४ ॥
अस्य मध्यप्रदेशे तु, क्रमात्पूर्वाऽऽदिदिक्षु च ।
अञ्जनवर्णाश्चत्वार-स्तिएत्यञ्जनपर्वताः ॥ ५ ॥
दशयोजनसाहस्रा-तिरिकाविस्तृतास्तले ।
सहस्रयोजनाश्चोर्ध्वं, कूर्चमेरुच्छ्रयाश्च ये ॥ ६ ॥
तत्र प्राग्देवरमणो, नित्योद्योतश्च दक्षिणः ।
स्वयंप्रभः प्रतीच्यस्तु, रमणीयोदकस्थिरः ॥ ७ ॥
शतयोजन्यायतानि, तदर्द्धं विस्तृतानि च ।
द्विसप्ततियोजनोष्ठा-न्यर्द्धं चैत्यानि तेषु च ॥ ८ ॥
पृथग्द्वाराणि चत्वार्यु-च्छानि पौरुषयोजनम् ।
प्रवेशो योजनान्यष्ट, विस्तारोऽप्यष्ट तेषु तु ॥ ९ ॥
तानि देवासुरनाग-सुपर्णानां दिवौकसाम् ।
समाश्रयास्तेषामेव, नामज्जिविंशुतानि च ॥ १० ॥
पौरुषयोजनाऽऽयामा-स्नावन्मात्राश्च विस्तृतौ ।
अष्टयोजनकोत्सेधा-स्तन्मध्ये मणिपीठिकाः ॥ ११ ॥
सर्वरत्नमया देव-चन्द्रकाः पीठिकापरि ।
पीठिकाच्योऽधिकाऽऽयामो-च्छ्रयभाजश्च तेषु तु ॥ १२ ॥
ऋषभो वर्त्तमानस्तु, तथा चन्द्राननोऽपि च ।
चारिपेणो वेति नाम्ना, पर्यङ्कासनसंस्थिताः ॥ १३ ॥
रत्नमय्यो युताः स्वस्व-परिवारेण हारिणा ।
शाश्वताहृतप्रतिमाः प्र-त्येकमष्टोत्तरं शतम् ॥ १४ ॥
द्वे द्वे नागयक्त्रुत-कुण्डलजृत्प्रतिमे पृथक् ।
प्रतिमानां पृष्ठतस्तु, कूर्चजृत्प्रतिमेकका ॥ १५ ॥
तेषु धूपघटादाम-घण्टाष्टमङ्गलध्वजाः ।
उन्नतारणचङ्केर्यः, पटलाभ्यासनानि च ॥ १६ ॥
पौरुष पूर्णकलशाः, दीप्यलङ्करणानि च ।

सुवर्णरुचिररजो-वायुकास्तत्र भूमयः ॥ १७ ॥
 आयतनप्रमाणेन, रुचिरा मुखमण्डपाः ।
 प्रेक्षार्थमरूपा अक्ष-चाटिका मणिपिठिकाः ॥ १८ ॥
 रम्याश्च स्तूपप्रतिमा-श्चैत्यवृक्षाश्च सुन्दराः ।
 इन्द्रध्वजाः पुष्करिण्यो, दिव्याः सन्ति यथाक्रमम् ॥ १९ ॥
 प्रतिमाः पोरुश चतुर्द्वारस्तूपेषु सर्वतः ।
 शनं चतुर्विंशमेवं, ताः साष्टशततपुताः ॥ २० ॥
 प्रत्येकमखनाक्षीणां, ककुत्सु चतसृष्वपि ।
 गतं लङ्के योजनानां, निर्मलस्यस्वच्छवारयः ॥ २१ ॥
 सहस्रयोजनोद्देशाः, विष्कम्भे लङ्कयोजनाः ।
 पुष्करिण्यः सन्ति तासां, क्रमाश्रमानि पोरुश ॥ २२ ॥
 नन्दिपेणा चामोघा च, गोस्तृपाऽथ सुदर्शना ।
 तथा नन्दोत्तरा नन्दा, सुनन्दा नन्दिवरुणा ॥ २३ ॥
 मक्षा विशाला कुमुदा, पुण्डरीकाणिका तथा ।
 विजया वैजयन्ती च, जयन्ती चापरजिता ॥ २४ ॥
 प्रत्येकमासां योजन-पञ्चशत्या परत्र च ।
 योजनानां पञ्चशती, यावद्विस्तारभाजि तु ॥ २५ ॥
 दत्तयोजनदीर्घाणि, महोद्यानानि तानि तु ।
 अशोकसप्तच्छदक-चम्पकचतुसङ्ख्या ॥ २६ ॥
 मध्ये पुष्करिणीनां च, स्फाटिकाः कल्पमूर्त्तयः ।
 ललामवेष्टुद्यानानि, चिह्ना दधिमुखाश्च ॥ २७ ॥
 चतुःपट्टिसहस्रोच्चैः, सहस्रं चावगाहिनः ।
 सहस्राणि दशाधस्ता-दुपरिष्ठाच्च विस्तृताः ॥ २८ ॥
 अन्तरे पुष्करिणीनां, द्वौ द्वौ रतिकराचलौ ।
 ततो जयन्ति ह्यग्निश-देते रतिकराचलाः ॥ २९ ॥
 शैलपु दधिमुखेषु, तथा रतिकराऽसु ।
 शाहवतान्यहं चैत्यानि, सन्त्यप्यजनगिरिष्विव ॥ ३० ॥
 चत्वारोद्दीपविदिष्टु, तथा रतिकराचलाः ।
 दशयोजनसाहस्रा-ऽऽयामविष्कम्भशालिनः ॥ ३१ ॥
 योजनानां सहस्रं तु, यावदुद्भयशोभिताः ।
 सर्वरत्नमया दिव्याः, ऊल्लङ्घ्यकारधारिणः ॥ ३२ ॥
 तत्र द्वयोः रतिकरा-चलयोर्दक्षिणस्थयोः ।
 शक्रस्थेशानस्य पुन-रुत्तरास्थितयोः पृथक् ॥ ३३ ॥
 अष्टानां महादेवीनां, राजधान्योऽष्टदिक्षु ताः ।
 लङ्कोद्देशा दक्षिणानां, जिनाऽऽयतनभूतिताः ॥ ३४ ॥
 सुजाता सौमनसा चा-चिर्माली च प्रजाकरा ।
 पद्मा शिवाश्रुभाजने, चूता चूनाचतुसिका ॥ ३५ ॥
 गोस्तृपासुदर्शने अ-प्यमलाम्बरसौ तथा ।
 रोहिणी नवमी ज्ञाथ, रत्ना रत्नोच्चयाऽपि च ॥ ३६ ॥
 सर्वरत्ना रत्नसंच-या वसुवसुमित्रिका ।
 वसुमाणाऽपि च वसु-धरा नन्दोत्तरे अपि ॥ ३७ ॥
 नन्दोत्तरकुर्व्व-कुर्व्वः, रुणा ततोऽपि च ।
 रुणराजीरमाराम-रक्षिताः प्राक्क्रमादसुः ॥ ३८ ॥
 सर्वेद्वयस्तासु देवाः, कुर्व्वते सुपरिच्छदाः ।
 चैत्ये ह्यष्टाहिकाः पुण्य-तिथिषु श्रीमद्वैताम् ॥ ३९ ॥
 प्राच्येऽऽजनगिरौ शक्रः, कुर्व्वतेऽष्टाहिकोत्सवम् ।
 प्रतिमानां शाश्वतीनां, चतुर्द्वारे जिनालये ॥ ४० ॥
 तस्य चाग्रे चतुर्विंशत्य-महावापीविचित्रिषु ।
 स्फाटिकेषु दधिमुख-पर्व्वतेषु चतुर्व्वेषु ॥ ४१ ॥
 चैत्येष्वर्हत्प्रतिमानां, शाश्वतीनां यथाविधि ।

चत्वारः सर्वदिग्पालाः, कुर्व्वतेऽष्टाहिकोत्सवम् ॥ ४२ ॥
 ईशानेन्द्राक्षौगराहे-ऽऽजनादौ चिदधाति तम् ।
 तन्नोकपालास्तद्वर्षी-दधिमुक्ताक्षिषु कुर्व्वते ॥ ४३ ॥
 चमरेन्द्रो दक्षिणात्ये-ऽऽजनाद्यावत्सर्वं चरेत् ।
 तद्व्याप्यन्तर्दधिमुखे-भ्रमस्य दिक्पतयः पुनः ॥ ४४ ॥
 पश्चिमे जिनशैले तु, यलीन्द्रः कुर्व्वते महम् ।
 तद्विष्णुपालास्तु तद्व्याप्य-स्तर्ज्जगद्धिमुखाद्रिषु ॥ ४५ ॥
 वर्षद्वीपदिनाऽऽरब्धा-नुपवासान् कुर्व्वतिथ्या ।
 कुर्व्वन्नन्दीश्वरोपास्त्यै, श्रेयसां श्रियमार्जयेत् ॥ ४६ ॥
 भक्त्या चैत्यानि चन्द्रा-स्तस्तोत्रस्तुतिपाठनाक् ।
 नन्दीश्वरमुपासीनो-ऽनुपूर्वाहस्तदुत्तरम् ॥ ४७ ॥
 प्रायः पूर्वोऽऽचार्य-प्रथितैरेवायमाचितः श्लोकैः ।
 श्रीनन्दीश्वरकल्पो, लिखित इति श्रीजिनप्रमाऽऽचार्यैः ॥ ४८ ॥
 इति श्रीनन्दीश्वरकल्पः । ती० ४९ कल्प ।

शंदी-नन्दी-श्री० । 'शंदि' शब्दार्थे, आ० म० द्वि० । गावे,
 दे० ना० ४ वर्ग ।

शंदीचुष्ण-नन्दीचूर्णक-न० । 'शंदिचुष्ण' शब्दार्थे, सूत्र०
 १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।

शंदीसरवर-नन्दीश्वर-पुं० । नन्दीश्वर एव वरश्च मनुष्यद्वी-
 पापेक्षया यदुत्तरजिनभवनोऽऽदिसद्भावेन तस्य वरत्वादिति ।
 अष्टमे द्वीपे, स्था० ४ ना० २ उ० । जी० । द्वी० ।

तद्वक्तव्यता चैवम्-

खोदोदं णं समुद्रं नन्दीसरवरे णामं दं वि वट्टे वलयागर-
 संठाणसंठिते तहेव० जाव परिखेवो पठमवरवणसंके परि-
 दारा दारंतरपदेसा जीवा तहेव २; से केणट्ठेणं जंते । एवं
 बुच्च-णन्दीसरवरो दीवो णंदीसरवरो दीवो । गोयमा !
 देसे देसे वहुओ खुट्टा खुट्टियाओ वावीओ० जाव वि-
 लपंतियाओ खेचोदगपनिहत्थातो उप्पातपव्वया सव्व-
 वड्ढामया अच्चाणजाव पमिक्खा,अदुत्तरं च णं गोयमा !
 शंदीसरदीवचक्रवालविकलंभवहुमज्जदेसजाए, एत्थ णं च-
 जदिसिं चत्तारि अंजणपव्वया पणत्ता ।

(खोदोदं णं समुद्रमित्यादि) खोदोदं, णमिति पूर्ववत् । समु-
 द्रं, नन्दीश्वरवरो नाम द्वीपो वृत्तो वज्रयाऽऽकारसंस्थानसंस्थितः,
 सर्वतः समन्तात्, संपरिक्षिप्य तिष्ठति । चक्रवालविष्कम्भपरि-
 क्पेयाऽऽदिवक्तव्यता प्राग्वत्, यावद् जीवोपपातसुत्रम् । सम्प्रति
 नामनिमित्तमभिहितसुराह-(से केणट्ठणमित्यादि) अथ केन का-
 रणेन एवमुच्यते-नन्दीश्वरवरो द्वीपः नन्दीश्वरवरो द्वीप इति ।
 जगवानाह-गौतम ! नन्दीश्वरद्वीपे बहवः " खुट्टा खुट्टियाओ
 वावीओ " इत्यादि प्रागुक्तं सर्वं तावद्वक्तव्यं, यावत् "वाणमंतरा
 देवा देवीओ अ आसयंति सयंति० जाव विहरंति) नवरत्न वा-
 प्यादयः खोदोदकप्रतिपूर्णा वक्तव्याः, पर्वतकाः, पर्वतकेवास-
 नानि, गृहकाणे, गृहकेवासनानि, मण्डपकाः, मण्डपकेषु
 शिलापट्टकाः सर्वोऽऽत्मना वज्रमयाः, शेषं तथैव । (अदुत्तरं च
 णं गोयमा ! इत्यादि) अथान्यद् गौतम ! नन्दीश्वरे चत्वारो
 दिशः समाहृताश्चतुर्द्वारं, तस्मिन् चक्रवालविष्कम्भेण बहुम-
 ल्यदेशमागे एकैकस्यां दिशि एकैकमारेण चत्वारोऽऽजनकप-
 र्वताः प्रकृताः । तद्यथा-पूर्वस्यां दिशि, एवं पश्चिमायां, दक्षिण-

स्यामुत्तरस्याम् । जी० ३ प्रति० । प्र० । च० प्र० । सु० प्र० । स्था० । (अञ्जनकपर्वताः स्वस्थाने उक्ताः) “ णं-दीसरवरदीवस्स णं दीवस्स अंतो सत्त दीवा पणत्ता । तं जहा-जंबुद्वीपे, धायइखंमे, पुक्खरवरे, वारुणिवरे, खीरवरे, वयवरे, क्खोयवरे । णंदीसरवरस्स णं दीवस्स अंतो सत्त समुद्दा पणत्ता । तं जहा-लवणे, कालोप, पुक्खरोदे, वरुणोदे, खीरोदे, घग्घोदे, क्खोओप । स्था० ७ त्रा० ।

णंदीसरवरोद-नन्दीश्वरवरोद-पुं० । नन्दीश्वरद्वीपस्याजितः समुद्रे, जी० ।

णंदीसरवरे णं दीवे णंदीसरवरोदे णामं समुद्दे वहे वल्ल-यागारसंठाणसंठिए० जाव सव्वं तहेव अट्ठो, जहा क्खो-दोदगस्स० जाव सुमणसोमणसा य अत्थ दो देवा महि-द्विया० जाव परिवसंति, सेसं तहेव० जाव तारगं ॥

“णंदीसरवरे णं” इत्यादि । नन्दीश्वरवरे, णमिति पूर्ववत् । नन्दी-श्वरवरोदो नाम समुद्रो वृत्तो बलयाऽऽकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्य तिष्ठति । यथैव कोदोदकसमुद्रस्य वक्तव्यता, तथैवस्यापि अर्थसहिता वक्तव्यता, नवरमत्र सु-मनसौमनसौ च द्वौ देवौ वक्तव्यौ, तावतिशयेन स्फीताविति । जी० ३ प्रति० ।

णंदुत्तर-नन्दोत्तर-पुं० । जवनपतीन्द्राणां रथानीकाधिपतिषु, स्था० ५ त्रा० १ उ० ।

णंदुत्तरा-नन्दोत्तरा-स्त्री० । उत्तरपौरस्त्ये रतिकरपर्वते ईशा-स्य देवेन्द्रस्य कृष्णाया अग्रमहिष्या राजधान्याम्, जी० ३ प्रति० । स्वनामख्यातायां शाश्वतनन्दापुष्करिण्याम्, स्था० ४ त्रा० २ उ० । मन्दरस्य पर्वतस्य रिष्टकूटवास्तव्यायां दिक्कु-मार्याम्, जं० ५ वक्र० । द्वी० । स्था० । ति० । ती० । जी० । आ० म० । स्वनामख्यातायां श्रेणिकमहाराजभार्या-याम्, सा च वीरजिनान्तिके प्रव्रज्य सिद्धा, इत्यन्तर्दृष्टानां सप्तमे वगे तृतीयेऽध्ययने सूचितम् । अन्त० ७ वर्ग० १ अ० । ती० ।

णकर-नगर-न० । “ नूलिकापैशाचिके तृतीयचतुर्यथोराद्यदि-तीयौ ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति गस्य कः । प्रा० ४ पाद । प्रां-शुप्राकारवद्धे सन्निवेशे, आचा० १ शु० ८ अ० ६ उ० ।

णक्क-नासिक्य-न० । नासिकान्तर्नाड्याम्, विपा० १ शु० १ अ० । प्रश्न० ।

नक्क-न० । ‘ नाक ’ इति ख्याते जलचरभेदे, प्रज्ञा० १ पद । प्रश्न० । मत्स्यभेदे, जी० १ प्रति० ।

णक्ख-नख-पुं० । “ सेवाऽऽदौ वा ” ॥ ८ । १ । ६६ ॥ इति खद्वि-त्वम् । प्रा० २ पाद । कररुद्धे, जी० ३ प्रति० । औ० । करजे, मद्-नाङ्कुशे च । पुं० । न० । हैम० । नखेषु, दे० ना० ४ वर्ग ।

णक्खण्णिण्या-नखार्चनिका-स्त्री० । नखहरणिकायाम्, “ न-क्खण्णं नखकंटाई ” नखार्चनं नखहरणिका, सा नखच्छेदनार्थं, कण्टकाऽऽदिशब्दोद्धरणार्थं वा गृह्यते । शृ० १ उ० ।

णक्खत्त-नक्ख-न० । ज्योतिष्कभेदे, दे० प० ।

विषयसूची-

(१) योग इति वस्तुनो नक्षत्रजातस्य क्रमेण चन्द्रसूर्यैः

सह संपातविषये पञ्च प्रतिपत्तीरुद्भाव्य भगवन्मत-निरूपणम् ।

- (२) यानि नक्षत्राणि प्रत्येकं द्वे द्वे, तेषां प्रतिपादनम् ।
- (३) अष्टाविंशतेर्नक्षत्राणामष्टाविंशतिदेवतानां सामान्य-तो नामनिर्देशनम् ।
- (४) अम्बुद्वीपेऽभिजिद्वर्जितैः सप्तविंशतिनक्षत्रैर्व्यवहा-रो भवतीति प्रतिपादनम् ।
- (५) येषु नक्षत्रेषु गमनप्रस्थानाऽऽदीनि कार्याणि कर्तव्या-नि, येषु नेति, तदुद्घाटनम् ।
- (६) पादोपगमनलोचकर्मोऽऽदीनि येषु नक्षत्रेषु कर्तव्या-नि चक्ष्येनक्षत्राण्युदस्य तेषां निरूपणम् ।
- (७) क्षिप्रमृदुसंज्ञकानि स्वाध्यायाऽऽदिनक्षत्राणि ।
- (८) तपःकर्मोपकरणगणसंग्रहनक्षत्रप्ररूपणं, करणप्ररूप-णं च ।
- (९) ज्ञानवृद्धिकराणां नक्षत्राणां निर्देशनम् ।
- (१०) प्रतिनक्षत्रं मुहूर्तपरिमाणविचारे चन्द्रेण सार्द्धं नक्ष-त्रयोगप्रतिपादनम् ।
- (११) तथैव सूर्येणापि साकं तदभिधानम् ।
- (१२) नक्षत्राणामादानविसर्गपरिज्ञाननिमित्तनिरूपणम् ।
- (१३) चन्द्रसूर्ययोगे नक्षत्रशोधनपरामर्शः ।
- (१४) यावन्ति भागानि नक्षत्राणि चन्द्रेण सह युज्यन्ते, तेषां प्रतिपादनम् ।
- (१५) यानि प्रमदयोगीनि नक्षत्राणि, तेषामभिधानम् ।
- (१६) यावन्ति नक्षत्राणि यावन्ति भागानि पूर्णिमाऽमात्र्यां, तत्परामर्शः ।
- (१७) यद् नक्षत्रं यावच्चारं भवति, तन्निर्देशः ।
- (१८) यावन्ति नक्षत्राणि स्वयमस्तंगमनाहोरात्रपरिसमाप-कतया यं मासं नयन्ति, तन्निरूपणम् ।
- (१९) येषां नक्षत्राणां या देवसास्तासामभिजिन्नक्षत्रत उ-त्तरापाढापथेस्तं विशिष्य विवेचनम् ।
- (२०) नक्षत्राणां गोत्राणि ।
- (२१) नक्षत्रेषु यानि भोजनानि, तन्निरूपणम् ।
- (२२) यन्नक्षत्रं यद्द्वारिकं, तत्प्रदर्शनम् ।
- (२३) नक्षत्रविचयनिर्देशनम् ।
- (२४) सायं प्रातश्च नक्षत्रचन्द्रयोगविचारः ।
- (२५) पूर्णिमासु चन्द्रनक्षत्रयोगस्य सूर्यनक्षत्रयोगस्य च प्ररूपणम् ।
- (२६) यस्मिन् देशे यन्नक्षत्रं यावता कालेन भूयश्चन्द्रेण सह सूर्येण वा साकं योगमुपागच्छति, तावतः काष्ठस्य प्ररूपणम् ।
- (२७) नक्षत्राणां संस्थानानि ।
- (२८) नक्षत्राणामन्तर्बहिश्च चारप्रतिपादनम् ।

(१) तत्संख्या-

ता जोए ति वत्थुस्स आवन्नियनिवाते आहितेति वदे-ज्जा । ता कहं ते जोगे ति वत्थुस्स आवन्नियनिवाते आ-हितेति वदेज्जा । तत्थ खलु इमाओ पंच वन्निवत्तीओ पणत्ताओ । तत्थेगे एवमाहंसु-ता सव्वे वि णं णक्खत्ता कत्तिनादीआ चरणीपज्जवसिआ आहितेति वदेज्जा, एगे

एवमाहंसु । १ । एगे पुण एवमाहंसु-ता सन्वे वि णं एकखत्ता
महाऽऽदीआ अस्सेसापज्जवसिआ आहितेति वदेज्जा,
एगे एवमाहंसु । २ । एगे पुण एवमाहंसु-ता सन्वे वि णं
णकखत्ता धणिट्ठाऽऽदिया सवणपज्जवसिया आहिता ति
वदेज्जा, एगे एवमाहंसु । ३ । एगे पुण एवमाहंसु-ता
सन्वे वि णं णकखत्ता अस्सिणीआदिआ रेवतिपज्जव-
सिआ आहिता ति वदेज्जा, एगे एवमाहंसु । ४ । एगे पुण
एवमाहंसु-ता सन्वे वि एकखत्ता भरणीआदिआ अस्सि-
णीपज्जवसिता आहितेति वदेज्जा, एगे एवमाहंसु । ५ । वयं
पुण एवं वदामो-ता सन्वे वि णं एकखत्ता अभिजिताऽऽ-
दिआ उत्तरासाढापज्जवसिआ आहिता ति वदेज्जा । तं जहा-
अज्जिण, सवणो, धणिट्ठा, सतजिसता, पुण्वभद्वता, उत्त-
राजद्वता, रेवती, अस्सिणी, भरणी, कत्तिया, रोहिणी,
मिगसिरं, अहा, पुण्वम्, पुस्सो, असिलेसा, मया, पुन्वा-
फगुणी, उत्तराफगुणी, हत्थो, चित्ता, साती, विसाहा,
अणुराहा, जेट्ठा, मूळो, पुन्वासाढा, उत्तरासाढा ।

अत्र चायमर्थाधिकारः । यथा-योगमिति किं भगवन् !
त्वया समाख्यात इति ? । ततस्तद्विषयं निर्वचनसूत्र-
माह-“ ता जोगे ति वत्थुस्स ” इत्यादि । ‘ ता ’
इति । आस्तां तावदन्यत्कपनीयम्, इदानीं तावदेतदेव क-
थ्यते-योग इति वस्तुनो नक्षत्रजातस्य (आबलियनिधा-
ते चि) आबलिकया क्रमेण, निपातश्चत्स्यैः सह सं-
पातः, आख्यातो मथेति वदेत् स्वशिष्येभ्यः । एवमुक्ते
भगवान् गौतमः पृच्छति-“ ता कहं ते ” इत्यादि । ‘ ता ’
इति पूर्ववत्, कथं केन प्रकारेण, भगवन् ! त्वया योग इति
योगस्य वस्तुनो नक्षत्रजातस्याऽऽबलिकानिपातः, स आख्यात
इति वदेत् ? । जगवानाह-“ तत्थ खलु ” इत्यादि । तत्र
तस्मिन् नक्षत्रजातस्याऽऽबलिकानिपातविषये, खल्विमाः पञ्च
प्रतिपक्षयः परतीर्थिकाज्युपगमरूपाः प्रकृताः । तद्यथा-तत्र
तेषां पञ्चानां परतीर्थिकानां मध्ये, एके परतीर्थिका एव-
माहुः-‘ ता ’ इति पूर्ववत् । सर्वाण्यपि नक्षत्राणि छत्रिका-
ऽऽदीनि भरणीपर्यवसानानि प्रकृतानि । क्लीकवे पुंस्त्वनिर्देशः
प्राकृतत्वात् । तत्रैवोपसंहारमाह-“ एगे एवमाहंसु १ ” । एवं
शेषप्रतिपक्षचतुष्टयगतान्यपि सूत्राणि परिज्ञावर्नीयानि । तदे-
वं परप्रतिपक्षीरूपदर्शः संप्रति स्वमतमुपदर्शयति-“ वयं पुण ”
इत्यादि । वयं पुनरेवं वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदामः । तमेव प्र-
कारमाह-“ ता सन्वे वि णं ” इत्यादि । “ ता ” इति पूर्ववत् ।
सर्वाण्यपि नक्षत्राण्यभिजिदादीनि, उत्तरापाढापर्यवसानानि प्र-
कृतानि । कस्मात् १, इति चेत् । उच्यते-एह सर्वेषामपि सुषमसु-
षमाऽऽदिरूपाणां कावविशेषाणामादिर्युगम्, “ ए ए उ सुसम-
सुसमादश्चो अक्वविसेसो जुगाइणा सह पवत्ते, जुगं तेण सह
समप्पंति, इति श्रीपादलितसुरिवचनप्रामाण्याद्, युगस्य
चाऽऽदिः प्रवर्तते श्रावणे मासि बहुलपक्षे प्रतिपदि तिथौ
बालवकरणे अज्जिति नक्षत्रे चन्द्रेण सह योगमुपगच्छति ।

तथा चोक्तं ज्योतिष्कराण्डके-

“ सात्रणबहुलपक्षिष्य, बालवकरणे अभीरूपकलसे ।

सन्वत्य पदमसमप, जुगस्स आहं विआणाहि ॥ १ ॥ ”

अत्र (सन्वत्येति) भरते पेरवते महाविदेहे च, शेषं युगमम् ।
ततः सर्वेषामपि कावविशेषाणामादौ चन्द्रयोगमधिकृत्याभि-
भिन्नकृत्रस्य प्रवर्तमानत्वादभिजिदादीनि नक्षत्राणि प्रकृतानि ।
तान्येव तद् यथेत्यादीनोपदर्शयति-“ अभिहं सवणो ” इत्यादि ।
सू० प्र० १० पाहु० १ पाहु० ।

(२) एतानि नक्षत्राणि प्रत्येकं द्वे द्वे-

दो कत्तियाओ, दो रोहिणीओ, दो मियसिराओ, दो
अहाओ, एवं जालियव्वं-

“ कत्तिय रोहिणि मियसिर, अहा य पुणव्वसूय पुस्सो य ।
ततो वि अस्सवेसा, महा य दो फगुणीओ य ॥ १ ॥
हत्थो चित्ता साई, य विसाहा होंति अणुराहा ।

जेट्ठा मूळो पुन्वा-आसाढा उत्तरा चैव ॥ २ ॥
अभिहं सवण धणिट्ठा, सयजिसया दो य होंति भद्वया ।
रेवइ अस्सिणि जरणी, ऐयव्वा आणपुन्वीए ” ॥ ३ ॥

एवं गाहाणसारेण णायव्वं जाव दो जरणीओ ।
द्वे कृत्तिके नक्षत्रापेक्षया, न तु तारकाऽपेक्षया, इत्येवं सर्वत्रेति ।
“ कत्तिय ” इत्यादि गाथात्रयेण नक्षत्रसूत्रसंग्रहः ।

(३) छत्रिकाऽऽदीनामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां क्रमेणाग्न्यादयो-
ष्टाविंशतिरेव देवता नमन्ति । ता आह-

दो अग्गी, दो पयावई, दो सोमा, दो रुहा, दो अईई, दो
वहस्सई, दो सप्पा, दो पिई, दो जगा, दो अज्जमा, दो
सविया, दो तट्ठा, दो बाज्ज, दो इंदग्गी, दो मिच्चा,
दो इंदा, दो निरई, दो आज्ज, दो विस्सा, दो वम्हा, दो
विण्हू, दो वसू, दो वरुणा, दो अया, दो चिविही, दो
पूसा, दो अस्सा, दो जमा ।

द्वावनी १, एवं प्रजापती २, सौम्य ३, रुद्रौ ४, अद्विती ५,
इहस्पती ६, सपौ ७, पितरौ ८, जगौ ९, अर्यमणौ १०, सवित्रारौ
११, त्वष्टारौ १२, वायू १३, इन्द्रास्त्री १४, मित्रौ १५, इन्द्रौ १६,
निश्रंती १७, आपः १८, विश्वौ १९, ब्रह्माणौ २०, विष्णु २१,
वसू २२, वरुणौ २३, अजौ २४, विवृक्षी (२५) । ग्रन्थान्तरे अ-
र्द्धिज्जाहुकौ २५ । एषणौ २६, अश्विनौ २७, यमाविति २८ ।

ग्रन्थान्तरे पुनरश्विनोत् आरभ्येता एवमुक्ताः-

“ अश्विनमदहनकमलज-शशिशुक्लवृद्धिदितीजीवफणिपितरः ।
शोन्यर्यमदिनकृत्स्व-पृषवणशक्राग्निमित्राऽऽख्याः ॥ १ ॥
वेन्दो नैश्रंतिताऽयं, विश्वौ ब्रह्मा हरिवसुर्वरुणः ।
अजपादोऽर्द्धिज्जः, पूषा चेताश्चरा ज्ञानाम् ” ॥ २ ॥
स्था० २ः ग्रा० ३ उ० । जं० ।

(४) जंबुद्वीवे दीवे अर्जिहवज्जोहं सत्तावीसाए णकल-
चेहिं संववहारे वट्ठति ।

जम्बूद्वीपे, न धातकीखण्डाऽऽदी, अभिजिद्वर्जैः सप्तविंशत्या
नक्षत्रैर्व्यवहारः प्रवर्तते, अभिजिद्वर्जस्योत्तरापाढचतुर्थपा-
दासुप्रवेशनादिति । स० २७ सम० ।

(५) केषु नक्षत्रेषु कानि कार्याणि गमनप्रस्थानाऽऽदीनि
कर्त्तव्यानि-

पुस्तऽस्मिणि मिगसिर रे-र्वई य हृत्यो तहेव चित्ता य ।
अणुराह जिह मूलो, नव एकखत्ता गमणसिद्धा ॥ ११ ॥
मिगसिर महा य मूलो, विसाह तहचेव होइ अणुराहा ।
हत्थुत्तर रेवइ अ-स्मिणी य सवणे य एकखत्ते ॥ १२ ॥
एएसु य अद्दाणं, पत्थाणं ठाणयं च कायवं ।
जइ य गहुत्थ न चिहइ, संजामुकं च जइ होइ ॥ १३ ॥
उप्पन्नजत्तपाणो, अच्चाणम्मि उ सया उ जो होइ ।
फलपुप्फवग्गुवेओ, गओ वि खेमेण सो एइ ॥ १४ ॥

सन्ध्यागताऽऽदीनि-

संजागयं रविगयं, विहरें सगहं विहंविं च ॥
राहुहयं गहभिन्नं, च वज्जए सत्त नखत्ते ॥ १५ ॥
अत्यमणे संजागय, रविगय जह पट्टिओ उ आइओ ।
विहरेमविहारिय, सगह कूरगहठियं तु ॥ १६ ॥
आइच्चपिट्टिओ जं, विलंवि राहुहयं जहिं गहणं ।
मज्जेण गहो जस्स उ, गच्छइ तं होइ गहजिन्नं ॥ १७ ॥
संजागयम्मि कल्लहो, होइ विवाओ विलंवि नखत्ते ।
विहरे परविजओ, आइच्चए अणिच्चाणि ॥ १८ ॥
जं सगहम्मि कीरइ, नखत्ते तत्थ निगहो होइ ।
राहुहयम्मि य मरणं, गहभिन्ने सोणिउग्गाहो ॥ १९ ॥
संजागयं गहगयं, आइच्चयं च दुव्वलं रिक्खं ।
संभत्ताऽऽच्चविमुक्कं, गहमुक्कं चेव वलियाइं ॥ २० ॥

(६) पादोपगमनलोचकर्माऽऽदीनि-

पुस्तो हृत्यो अभिई य, अस्मिणी जरणी नहा ।
एएसु य रिक्खेसु य, पाओवगमणं करे ॥ २१ ॥
सवणेण धाणिडाई, पुणव्वसू न वि करिज्ज निक्खमणं ।
सयभिसयस्स न वंभे, विज्जाऽऽरंजे पवित्तिज्जा ॥ २२ ॥
हत्थाइ पंच रिक्खा, वत्थुस्स पसत्यगा विणिहिट्ठा ।
उत्तरतिन्नि धाणिडा, पुणव्वसू रोहिणी पुस्तो ॥ २३ ॥ ८०५० ।
पुणवसुणा पुस्तैणं, सवणेण धणिछया ।
एहिं चउरिक्खेहिं, ढोयकम्माणि कारए ॥ २४ ॥
८० ५० । विशे० । व्य० । आ० म० । पं० व० ।

कत्तियाहि विसाहाहिं, मघाहिं जरणीहि य ।
एहिं चउरिक्खेहिं, ढोयकम्माणि वज्जए ॥ २५ ॥
तिहिं उत्तराहिं तह रो-हिणीहिं कुज्जा उ सेहनिक्खमणं ।
सेहोवट्ठावणं कुज्जा, अणुना गणिवायए ॥ २६ ॥
गणसंगहणं कुज्जा, गणहरं चेव ठावए ।
उग्गहं वसहिट्ठाणं, थावराणि पवत्तए ॥ २७ ॥

(७) स्वाध्यायाऽऽदिनक्षत्राणि किप्रमृदुसंज्ञकानि-
पुस्तो य हृत्यो अभिई, अस्मिणी य तहेव य ।
चत्तारि खिप्पकारीणि, विज्जाऽऽरंजेसु सोहणा ॥ २८ ॥
विज्जाणं धारणं कुज्जा, वंभलोमे य साहए ।
सज्जायं च अणुनं च, उदिसो य समुदिसो ॥ २९ ॥
अणुराहा रेवई चेव, चित्ता मिगसिरं तहा ।
मिऊ णेयाणि चत्तारि, मिऊकम्मं तेसु कारए ॥ ३० ॥
भिक्षाचरणऽमत्ताणं, कुज्जा गहणधारणं ।
संगहोवग्गहं चेव, वालवुक्काण कारए ॥ ३१ ॥

(८) अदा अस्सेस जिह्वा य, मूलो चेव चउत्थओ ।
गुरुणो कारए पडिमं, तवोकम्मं च कारए ॥ ३२ ॥
दिव्वमाणुस्सतेरिच्छ-उवसग्गेऽहियासए ।
गुरुसु चरणकरणं, उग्गहोवग्गहं करे ॥ ३३ ॥
महा भरणि पुव्वाणि, तिन्निओ य वियाहिया ।
एएसु य तवं कुज्जा, सन्धितरयवाहिरं ॥ ३४ ॥
तिन्नि सयाणि सट्ठाणि, तवोकम्मा य आहिया ।
उग्गनखत्तजोएसु, तेमुमन्नतरं करे ॥ ३५ ॥
कत्तिया य विसाहा य, उहहा एयाणि दुन्निओ ।
द्विपणं सिचणं कुज्जा, संचारगहधारणं ॥ ३६ ॥
उवगरणं जंढमाईणं, विवायं चीवराण य ।
उवगरणं विजागं च, आयरियाणं च कारए ॥ ३७ ॥
धणिट्ठा सयजिसा साई, सवणो य पुणव्वसू ।
एएसु गुरुसुसूसं, चेइयाणं च पूयणं ॥ ३८ ॥
सज्जायकरणं कुज्जा, विज्जाऽऽरंजे य कारए ।
चेओवट्ठावणं कुज्जा, अणुनं गणिवायए ॥ ३९ ॥
गणसंगहणं कुज्जा, सेहनिक्खमणं तहा ।
संगहोवग्गहं कुज्जा, गणावच्छेइयं तहा ॥ ४० ॥
वव१वाट्ठवं च २ तह को-ट्ठवं च तेतीलायं ४ गराइं च ५ ।
वाणियं ६ विट्ठी ७ य तहा, सुद्धपन्निव निसाईया ॥ ४१ ॥
सउणि चउप्पय नागं, किंतुगं च करणा धुवा हुंति ।
किन्हचउदिसिरत्तिं, सउणी पडिवज्जए करणं ॥ ४२ ॥
काऊण तिहिं वि ऊणं, जम्हेगो साहए न पुण कात्रे ।
सत्ताहि हरिज्ज जागं, जं सेसं तं जवे करणं ॥ ४३ ॥
८० ५० । स० । स्या० । चं० प्र० ।

(९) ज्ञानवृद्धिकराणि नक्षत्राणि-

दस नखत्ता नाणवृद्धिकरा पसत्ता । तं जहा-
“मिगसिर अदा पुस्तो, तिन्नि अ पुव्वाइ मूलमस्सेसा ।
हृत्यो चित्ता य तहा, दस वृद्धिकरा य नाणस्स” ॥ १ ॥
स० १० सम० । ८० ५० ।

(१०) चन्द्रनक्षत्रयोगः-

ता कहं ते मुहुत्तमे आहिते ति वदेज्जा ? । ता एतेसि णं
अट्ठावीसाए एकखत्ताणं अत्यि एकखत्ते, जे णं णव मुहुत्ते,

सत्तावीसं च सत्तट्टिभागे मुहुत्तसं चंदेण सद्धिं जोयं जोएति । अत्थि एकखत्ता, जे एं पणरस मुहुत्ते णं चंदेण सद्धिं जोयं जोइति । अत्थि एकखत्ता, जे एं तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोइति । अत्थि एकखत्ता, जे एं पणयाद्वीसं मुहुत्ते णं चंदेण सद्धिं जोयं जोइति । ता एएसि णं अट्टावीसाए णखत्ताणं कपरे एकखत्ते, जे एं नव मुहुत्ते, सत्तावीसं च सत्तट्टिभागे मुहुत्तसं चंदेण सद्धिं जोयं जोएति ? । कपरे एकखत्ता, जे एं पणरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोइति ? । कपरे एकखत्ता, जे एं तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोइति ? । कपरे एकखत्ता, जे णं पणयाद्वीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोइति ? । ता एतेसि णं अट्टावीसाए एकखत्ताणं तत्थ जे ते एकखत्ते, जे एं एव मुहुत्ते, सत्तावीसं च सत्तट्टिभागे मुहुत्तसं चंदेण सद्धिं जोयं जोएति; से एं एगे अभिई । तत्थ जे ते एकखत्ता, जे एं पणरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोइति; ते एं ङ । तं जहा-सतनिसया, जरणी, अहा, अस्सेसा, सारी, जेडा । तत्थ जे णं तीसं मुहुत्तं चंदेण सद्धिं जोयं जोइति; ते पणरस । तं जहा-सवणो, धाणिडा, पुव्वानहवता, रेवती, अस्सिणी, कत्तिया, मगसिरं, पुस्सो, महा, पुव्वाफगुणी, हत्थो, चित्ता, अणुराहा, मूत्रो, पुव्वासाढा । तत्थ जे ते एकखत्ता, ते एं पण-ताद्वीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोइति, ते णं ङ । तं जहा-उत्तरानहवता, रोहिणी, पुणव्वसू, उत्तराफगुणी, विसाहा, उत्तरासाढा ।

‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं भगवन् ! प्रतिनक्कं मुहुत्तां प्रमुहुत्तैरिमाणमाख्यातमिति चेदेत् । एवमुक्ते भगवानाह-“ता एएसि णं ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एतेषामष्टाविंशति-नक्कत्राणां मध्ये, अस्ति तन्मन्त्रं, यन्मन्त्रं मुहुत्तां, एकस्य च मुहुत्तस्य सप्तविंशतिसप्तषष्टिभागान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं यु-नक्ति उपैति । तथाऽस्ति निपातत्वाद्बध्ययथाद्वा सन्ति तानि नक्कत्राणि, यानि पञ्चदश मुहुत्तां यावच्चन्द्रेण सह योगमुपया-न्ति । तथा सन्ति तानि नक्कत्राणि, यानि त्रिंशत् मुहुत्तां यावच्चन्द्रेण सह योगमभ्युवते । तथा सन्ति तानि नक्कत्राणि, यानि पञ्चचत्वारिंशत् मुहुत्तां यावच्चन्द्रेण सह योगं युञ्जन्ति । एवं सामान्येन जगवतोके विशेषनिकारणार्थं जगवान् पृच्छति गौतमः-“ ता एएसि णं ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एतेषामष्टाविंशतेनक्कत्राणां मध्ये, कतरद् तन्मन्त्रं, यन्मन्त्रं मुहुत्तां, एकस्य च मुहुत्तस्य सप्तविंशतिसप्तषष्टिभागान् यावच्चन्द्रेण सह योगं युनाकि ? । तथा कतराणि तानि नक्कत्राणि, यानि पञ्चदश मुहुत्तां यावच्चन्द्रेण सह योगं युञ्जन्ति ? । तथा कत-राणि तानि नक्कत्राणि, यानि त्रिंशत् मुहुत्तां यावच्चन्द्रेण सह योगमभ्युवते ? । तथा कतराणि तानि नक्कत्राणि, यानि पञ्चचत्वारिंशत् मुहुत्तां यावच्चन्द्रेण सार्द्धं योगमुपयान्ति ? । एवं गौतमेन प्रश्ने कृते जगवानाह-“ ता एएसि णं ” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एतेषामष्टाविंशतिनक्कत्राणां मध्ये यन्मन्त्रं

नव मुहुत्तां, एकस्य च मुहुत्तस्य सप्तविंशतिसप्तषष्टिभागान् या-वच्चन्द्रेण सह योगं युनाकि । तदेकमभिजिज्ञात्रमवसेयम् । कथमिति चेत् ? उच्यते-इह अभिजिज्ञात्रं सप्तषष्टिखण्डाणीकृत-स्याहोरात्रस्यैकविंशतिभागान् चन्द्रेण सह योगमुपैति । ते चैकविंशतिरपि भागा मुहुत्तगतभागकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि पदशतानि त्रिंशदधिकानि ६३० । तथा चैतावान् कालमधिकृत्य सीमाविस्तारोऽभिजिज्ञात्रस्यान्यत्राप्युक्तः-“ ङ च्चेव सया तीसा, जगान् अभिज्ञ सीमविष्कम्भो । दिष्ठो सव्व-उहरगो, सम्मोहिं णं तणणीहिं ॥ १ ॥ ” तेषां सप्तषष्ट्या भागो द्वियते, लब्धा नव मुहुत्ताः, एकस्य च मुहुत्तस्य सप्तविंशतिः सप्तषष्टिभागाः । ९ । ३६ । उक्तं च-“ अभिज्ञस्स चंदजोगो, सत्तट्टी खंमिओ अहोरत्तो । जगगा य एगवीसं, ते पुण अहिया नव मुहुत्ता ” ॥ १ ॥ तथा “ तत्थ ” इत्यादि । तत्र तेषामष्टाविंशतेनक्कत्राणां मध्ये यानि नक्कत्राणि पञ्चदश मुहुत्तां यावच्चन्द्रेण सह योगमभ्युवते, तानि पद । तद्यथा-“ सतनिसया ” इत्यादि । तथाहि-एतेषां षण्णामपि नक्क-त्राणां प्रत्येकं सप्तषष्टिखण्डाणीकृतस्याहोरात्रस्य सत्ताव्हा सा-द्वीसं त्रयस्त्रिंशद्भागान् यावच्चन्द्रेण सह योगो जयति, ततो मुहुत्तगतसप्तषष्टिभागकरणार्थं त्रयस्त्रिंशत् त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि नवशतानि नवत्यधिकानि ६६० । यदपि सार्द्धं, तदपि त्रिंशता गुणयित्वा द्विकेन भज्यते, लब्धाः पञ्चदश मुहुत्त-स्य सप्तषष्टिभागाः, ते पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातं पूर्वराशि-सहस्रं पञ्चोत्तरम् १००५ । तथा चैतेषां प्रत्येकं कालमधि-कृत्य सीमाविस्तारो मुहुत्तगतसप्तषष्टिभागानां पञ्चोत्तरं स-हस्रमुक्तः-“ सयनिसया भरणीए, अहा अस्सेस साइ जिडा य । पंचोत्तरं सहस्सं, भागाणं सीमविष्कम्भो ॥ १ ॥ ” अस्य पञ्चो-त्तरसहस्रस्य सप्तषष्ट्या भागो द्वियते, लब्धाः पञ्चदश मुहुत्ताः । उक्तं च-“ सयनिसया भरणीओ, अहा अस्सेस साइ जिडा य । एए ङ अक्खत्ता, पणरस मुहुत्तसंजोगा ॥ १ ॥ ” तथा-तत्र तेषामष्टाविंशतेनक्कत्राणां मध्ये यानि नक्कत्राणि त्रिंशत् मुहुत्तां यावच्चन्द्रेण सह योगं युञ्जन्ति, तानि पद । तद्यथा-“ सवणो ” इत्यादि । तथाहि-एतेषां कालमधि-कृत्य प्रत्येकं सीमाविष्कम्भो मुहुत्तगतसप्तषष्टिभागानां दशो-त्तरे द्वे सहस्रे २०१० । ततस्तयोः सप्तषष्ट्या भागो द्वे लब्धास्त्रिंशन्मुहुत्ताः । तथा-तत्र यानि नक्कत्राणि पञ्चचत्वारिंशत् मुहुत्तां यावच्चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तानि पद । तद्यथा-उत्तराज्जपदा इत्यादि । तेषां हि प्रत्येकं कालमधि-कृत्य सीमाविष्कम्भो मुहुत्तगतसप्तषष्टिभागानां त्रीणि सह-स्राणि पञ्चदशोत्तराणि ३०१५ । ततस्तेषां सप्तषष्ट्या भागो द्वे लब्धाः पञ्चचत्वारिंशदेव मुहुत्ता लभ्यन्ते ।

उक्तं च-

“ तिन्नेव उत्तरादं, पुणव्वसू रोहिणी विसाहा य ।

एए ङ अक्खत्ता, पणयाल मुहुत्तसंजोगा ॥ १ ॥

अवसेसा नक्खत्ता, पणरसए हुंति तीसस्समुहुत्ता ।

चंदमि एस जोगो, नक्खत्ताणं समक्खामो ॥ २ ॥ ”

तदेवमुक्तो नक्कत्राणां चन्द्रेण सह योगः ।

(११) संप्रति सूर्येण सह तमभिधित्सुराह-

ता एतेसि णं अट्टावीसाए एकखत्ताणं अत्थि एकख-त्ते, जे णं चत्तारि अहोरत्ते च्च मुहुत्ते णं सूर्येण सद्धिं

जोयं जोएति । अत्थि एकखत्ता, जे एं छ अहोरत्ते एग-
वीसं च मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं जोइति । अत्थि ए-
कखत्ता, जे एं तेरस अहोरत्ते वारस य मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं
जोयं जोइति । अत्थि एकखत्ता, जे एं वीसं अहोरत्ते तिथि
य मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं जोइति । ता एतेसि एं अ-
द्वावीसाए एकखत्ताणं कतरे णकखत्ते, जं चत्तारि अहोरत्ते
ठच्च मुहुत्ते एं सूर्येण सद्धिं जोयं जोएति ?। कतरे णकखत्ता,
जे एं छ अहोरत्ते एगवीसं च मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं
जोइति ?। कतरे एकखत्ता, जे एं तेरस अहोरत्ते वारस य
मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं जोइति ?। कतरे णकखत्ता,
जे एं वीसं अहोरत्ते तिथि य मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं
जोइति । ता एतेसि एं अद्वावीसाए णकखत्ताणं, तत्थ जे
से एकखत्ते, जे एं चत्तारि अहोरत्ते छ च मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं
जोयं जोएति, से एं एगे अजिई । तत्थ जे ते एकखत्ता,
जे एं छ अहोरत्ते एगवीसं च मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं जो-
इति, ते एं छ । तं जहा-सतभिसया, भरणी, अद्दा, अस्से-
सा, साती, जेट्टा । तत्थ जे ते णकखत्ता, जे एं तेरस अहो-
रत्ते पुवालस य मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं जोएति, ते एं
पणणरस । तं जहा-सवणो, धणिट्टा, पुव्वभद्वना, रेवती,
अस्सिणी, कत्तिया, मगसिरं, पुस्सो, महा, पुव्वाफगुणी,
हत्थो, चित्ता, अणुराधा, मूढो, पुव्वासाढा । तत्थ जे ते
एकखत्ता, जे एं वीसं अहोरत्ते तिथि य मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं
जोयं जोइति, ते एं छ । तं जहा-उत्तराजद्वता, रोहिणी,
पुणव्वसू, उत्तराफगुणी, विसाढा, उत्तरासाढा ।

“ता एतेसि एं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एतेषामनन्तरो-
दितानामष्टाविंशतिनक्षत्राणां मध्ये अस्ति तन्त्रकृत्रं, यच्चतुरो
अहोरात्रान् षट् च मुहूर्तान् यावत्सूर्येण सार्द्धं योगमुपैति ।
तथाऽस्तीति सन्ति तानि नक्षत्राणि, यानि परमहोरात्रानेकविं-
शतिं च मुहूर्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । तथा सन्ति तानि
नक्षत्राणि, यानि त्रयोदश अहोरात्रान्, द्वादश च मुहूर्तान्
यावत्सूर्येण सह योगमुपयान्ति । तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि,
यानि विंशतिमहोरात्रान् त्रान् मुहूर्तान् यावत्सूर्येण समं योगं
युञ्जन्ति । एवं भगवता सामान्येनाकौ विशेषावगमनिमित्तं भू-
योऽपि भगवान् गौतमः पृच्छति-“ता एतेसि एं” इत्यादि सुग-
मम् । भगवान् निर्वचनमाह-“ता एतेसि एं” इत्यादि । ‘ता’
इति पूर्ववत् । एतेषामष्टाविंशतेनक्षत्राणां मध्ये यन्त्रकृत्रं चतुरो
अहोरात्रान् षट् च मुहूर्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युनाक्ते, तदेक-
मभिजिज्ञातव्यम् ।

तथाहि-सूर्ययोगविषयं पूर्वाऽऽचार्यप्रदर्शितमिदं करणम्-

“ जं रिक्खे जावइए, षच्चइ चंदेण भाग सत्तट्ठी ।

तं पण्णागे राइ-दियस्स सूर्येण तावइए ” ॥ १ ॥

अस्या अक्षरगमनिका-यत् ऋक् नक्षत्रं यावतो रात्रिद्विवस्या-
होरात्रस्य संख्यन्धिनः सप्तषष्टिभागान् चन्द्रेण सह योगं व्रजति,
तन्त्रकृत्रं रात्रिद्विवस्य पञ्च जागान् तावतः सूर्येण समं व्रजति ।

तत्राभिजिदेकविंशतिसप्तषष्टिभागान् चन्द्रेण समं वर्तते, तत्
एतावतः पञ्चभागानहोरात्रस्य सूर्येण समं वर्तमानमवसेयम् ।
एकविंशतिश्च पञ्चभिर्भागे हृते लब्धाश्चत्वारोऽहोरात्राः, एकः
पञ्चमो भागोऽवतिष्ठते, स मुहूर्त्तोऽनयनाय विंशता गुण्यते,
जातास्त्रिंशत्, तस्याः पञ्चभिर्भागे हृते लब्धाः पण्मुहूर्त्ता इति ।

उक्तं च-

“ अभिई ष च मुहुत्ते, चत्तारि य केवलं अहोरत्ते ।

सूर्येण समं वच्चइ, इत्तो सेसाण पुञ्जामि ॥ १ ॥ ”

तथा तत्र तेषामष्टाविंशतेनक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि
परमहोरात्रानेकविंशतिं च मुहूर्तान् यावत् सूर्येण समं योग-
मुपयान्ति । तानि षट् । तद्यथा-“सयजिसया” इत्यादि । तथा
हि-एतानि नक्षत्राणि प्रत्येकं चन्द्रेण समं सार्द्धान् त्रयस्त्रिंश-
त्संख्याकान् सप्तषष्टिभागानहोरात्रस्य व्रजन्ति, अपाद्धेनैत्रत्या-
देतेषाम्, तत् एतावतः पञ्चजागानहोरात्रस्य सूर्येण समं व्रजन्ती-
ति प्रत्येतव्यं, प्रागुक्तकरणप्रामाण्यात् । त्रयस्त्रिंशतश्च पञ्चभि-
र्भागे हृते लब्धाः परमहोरात्राः, पञ्चादवतिष्ठन्ते सार्द्धास्त्रयः पञ्च-
जागाः, ते सर्वणनायां जाताः सप्ततिः, मुहूर्त्तोऽनयनाय विंशता
गुण्यन्ते, जाते द्वे शते दशोत्तरे २१०। एते च मुहूर्त्ताङ्कगते, ततः
परिपूर्णमुहूर्त्तोऽनयनाय दशभिर्भागो ह्रियते, लब्धा एकविं-
शतिमुहूर्त्ताः । उक्तं च-“सयभिसया ऋणीओ, अद्दा अस्सेस
साइजिड्डा य । वच्चंति मुहुत्ते इग-वीसं छ च्चेवऽहोरत्ते ॥१॥ ”

तथा तत्र तेषामष्टाविंशतेनक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि
त्रयोदश अहोरात्रान् द्वादश मुहूर्तान् यावत् सूर्येण समं योगं
युञ्जन्ति, व्रजन्तीति पाठान्तरे । तानि पञ्चदश । तद्यथा-“सव-
णो ” इत्यादि । तथाहि-अमूनि परिपूर्णान् सप्तषष्टिभागान्
चन्द्रेण समं व्रजन्ति, ततः सूर्येण सह एतानि पञ्चजागानहो-
रात्रस्य सप्तषष्टिसंख्यान् गच्छन्ति । सप्तषष्टेश्च पञ्चभिर्भागे हृते
लब्धास्त्रयोदश अहोरात्राः, शेषौ च द्वौ भागौ तिष्ठतः, तौ विंशता
गुण्यन्ते, जाता षष्टिः, तस्याः पञ्चभिर्भागे हृते लब्धा द्वादश
मुहूर्त्ताः । उक्तं च-“अवसेसा नकखत्ता, पनरस वि सूरसहगया
जंति । वारस चैव मुहुत्ते, तेरस य समे अहोरत्ते” ॥१॥ तथा
तत्र तेषामष्टाविंशतेनक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि विंशति-
महोरात्रान् त्रान् मुहूर्तान् यावत्सूर्येण समं योगमनुवर्तते, ता-
नि षट् । तद्यथा-“उत्तरभद्वया” इत्यादि । एतानि हि परमपि
नक्षत्राणि प्रत्येकं चन्द्रेण समं सप्तषष्टिभागानां, शतमेकस्य च
सप्तषष्टिभागस्यार्द्धं व्रजन्ति । तत् एतावतः पञ्च भागान् अहो-
रात्रस्य सूर्येण समं व्रजन्तीत्येवमवगन्तव्यम्, शतस्य च पञ्च-
भिर्भागे हृते लब्धा विंशतिरहोरात्राः । यदपि चैकस्य पञ्चभाग-
स्यार्द्धमुद्वरति, तदपि विंशता गुण्यते, जाता विंशत्, तस्या दश-
भिर्भागे हृते लब्धास्त्रयो मुहूर्त्ताः । सू०प्र०१०पाहु०२पाहु०। ज्यो०।

(१२) नक्षत्राणामादानविसर्गपरिज्ञाननिमित्तं चिह्नरूपणम्-

एएसिं रिक्खणं, आयाणविसग्गजाणणाकरणं ।

चंदम्मि य सूरम्मि य, वोच्छामि अद्दाणुपुव्वीए ॥

एतेषामनन्तरोदितानां नक्षत्राणामष्टाविंशतिसंख्यानाम्, आदा-
नविसर्गज्ञानकरणमादानविसर्गपरिज्ञाननिमित्तम् । तत्र चित्र-
कृते दिने चन्द्रेण सूर्येण वा सह वर्तते यन्त्रकृत्रं, तस्य किल
चन्द्रेण सूर्येण वा कृतः परिग्रह इत्यादानम् । पाश्चात्पादिनक्ष-
त्राणि गतानि, तानि किल मुक्तानि, परित्यक्तानि, तेषां परित्यागो
विसर्गः । तयोः परिज्ञानं-केन नक्षत्रेण सह चक्रस्य सूर्यस्य वा

योगो वर्तते ? कानि च प्रागतीतानि ? इति सम्यग् ज्ञानं, तन्निमित्तं करणं, चन्द्रे सूर्ये च प्रत्येकं यथाऽनुपूर्व्या क्रमेण पचयामि ।

तत्र यथोद्देशं निर्देश इति न्यायात् प्रथमतः

चन्द्रपिपयं करणमाह-

पर्वं पञ्चसगुणं, तिहिसहस्रं ओमरत्नपरिहीणं ।
वासीष्प विभक्ते, लब्धे अंसे वियाणाहि ॥
जं इव भागलक्षं, कायजं तं चउगुणं णियमा ।
अभिइस्स एकवीसा, जागे सोहेहि लक्षम्मि ॥
सेसाणं रासीणं, सत्तावीसा तु मंडला सोज्जा ।
अभिइस्स सोहणाऽसं-नवे तु इणमो विही होइ ॥
सेसाओ रासीओ, रूवं येत्तूण सत्तसहि काळणं ।
पक्खिव वज्जेसु पुणो, अभिजिइ सोहेउ पुव्वकमा ॥
पंच दस तेरसऽष्टा-रसे य वावीस सत्तवीसा य ।
सोज्जा दिवहत्वेणं, तं नहवई असादंता ॥
एयाणि सोहइत्ता, जं सेसं तं इविज्ज नक्खत्तं ।
सोज्झा तीसगुणाओ, सत्तट्ठिते सुहुत्ताओ ॥

यस्मिन् दिने चन्द्रेण सह युक्तं नक्षत्रं ज्ञातुमिष्यते, तस्माद् दिनात् प्राक् यानि पर्वाणि युगमध्येऽतीतानि, तानि संख्यया परिज्ञाव्य तत्संख्या ध्रियते । सूत्रे च पूर्वसंख्याऽप्युपचारात् पूर्वसंख्याभिहिता । पर्वं पञ्चदशतिथ्यात्मकम्, अतस्तत् पञ्चदशभिर्गुण्यते, गुणयित्वा च तेषां पर्याणामुपरि विवक्षिता-वास्तित्थेयाः प्रागतीतास्तित्थयः, ताभिः सहितं संयुक्तं पञ्चदशगुणनाऽनन्तरं पथोपरिवर्तिन्योऽतीतास्तित्थयो मध्ये प्रक्षिप्यन्त इति । ततो येऽवमरात्रा अतिक्रान्तेषु पूर्वसु गताः, तैः परिहीणं क्रियते, ततोऽपनीयत इत्यर्थः । ततो द्व्यंशतया भागो ह्रियते । तत्र जागे हते यल्लक्षं, ये चांशा अवतिष्ठमानाः, तदेतत्सर्वं विजानीहि, युद्धा सम्यगवधारयेति भावः । लक्षं चापरि स्थापय, अंशांश्चावस्ताव लब्धश्च राशिरिति व्यवह्रियते, अंशाश्च शेषो राशिरिति ॥ तत्र यद् भवति वर्तते भागलक्षं, तद् नियमाच्चतुर्गुणं कर्तव्यं, कृते च सति लब्धरूपात् राशेरभिजितो नक्षत्रस्य सम्बन्धिन एकविंशतिभागान् शोधय ॥ शेषाणां तु राशीनामधस्तनस्थानवर्तिनां मध्यात्सप्तविंशतिसंख्यं नक्षत्रमण्डलं शोधय, सप्तविंशतिः शोध्य इत्यर्थः ॥ अथोपरितनो राशिः स्तोक्तया एकविंशतिरूपं शोधनं न सहते, तत आह-“सेसाओ” इत्यादि । शेषात् अधस्तनरूपात् राशेरैकं रूपं गृहीत्वा सप्तपष्टिभागीक्रियते, कृत्वा च पुनस्ते सप्तपष्टिभाग, लब्धेषु लब्धराशिमध्ये प्रक्षिपेत् । प्रक्षिप्य च ततोऽभिजिदष्टादशनक्षत्रसंबन्धेनैकविंशतिभागान्, पूर्वकमात् पूर्वकमानुसारेण शोधय ॥ शोधयित्वा च पञ्चदशत्रयोदशाष्टदशद्विविंशतिसप्तविंशतिरूपान् शोध्यान् द्व्यर्द्धक्षेत्रान् द्व्यर्द्धक्षेत्रपर्यन्त-सूचकान्, तानपि शोधय । एतदेव व्यक्तमाचष्टे-जाळपदाऽऽदीन् आवाढान्तान्, उत्तरमारूपदान्, उत्तरपाढापर्यन्तसूचकानित्यर्थः ॥ तथाहि-पञ्चकं अत्रणादारभ्योत्तरमारूपदरूपद्व्यर्द्धक्षेत्रपर्यन्तसूचकः । दशको रोहिणीरूपद्व्यर्द्धक्षेत्रसीमासूचकः । त्रयोदशकः पुनर्वसुरूपद्व्यर्द्धक्षेत्रपर्यन्तस्यापकः । अष्टादशक उत्तरफाल्गुनीरूपद्व्यर्द्धक्षेत्रसीमापरिज्ञापकः । द्वाविंशतिर्विशाखा रूपद्व्यर्द्धक्षेत्रसीमासूचिकेत्यर्थः । सप्तविंशतिरुत्तरपाढारूपद्व्यर्द्धक्षेत्र-

सीमासूचकः । शोधितेषु चामूप तदुपरितनेषु यदस्ति तत् त्रिंशता गुणयित्वा, सप्तपष्ट्या भागे हते ये लब्धास्ते मुहूर्ता ज्ञातव्याः । तत्राप्यवशेषांश मुहूर्तस्य सप्तपष्टिभागा अवसेया इति करणमाचारायः ।

संप्रति भावना क्रियते-

युगस्य प्रथमे संवत्सरे दशसु पूर्वसु गतेषु पञ्चम्यां केन नक्षत्रेण सह युक्तव्यम् ? इति जिज्ञासायां पूर्वसंख्या दशको ध्रियते, ते च दश पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते, जातं पञ्चाशदधिकं शतम् १५० । पञ्चम्यां च नक्षत्रेण सह चन्द्रस्य योगो ज्ञातुमिष्ट इति दशानां पूर्वेषामुपरितनास्तित्थयोऽतिक्रान्ताः, ताः प्रक्षिप्यन्ते, जाते चतुष्पञ्चाशदधिकं शतम् १५४ । दशसु पूर्वसु द्वावप्यमरात्रौ, ततस्तौ तस्मात्पात्येते, जातं द्विपञ्चाशदधिकं शतम् १५२ । तस्य द्वाशीत्या जागो ह्रियते, लब्धमैकं रूपं, तच्च उपरि न्यस्यते, न्यस्य च चतुर्भिर्गुण्यते, जाताश्चत्वारः ४ । शेषे चाधस्तादुद्धति सप्ततिः । तत्रोपरितनो राशिः स्तोक्तत्वादेकविंशतिरूपं शोधनं न सहते, ततः सप्ततेरेकं रूपं गृहीत्वा सप्तपष्टिभागीक्रियते ते च सप्तपष्टिभागा उपरितनराशिमध्ये प्रक्षिप्यन्ते जात उपरितनो राशिरैकसप्ततिः ७१ । अधस्तादैकोनसप्ततिः ६१ । तत उपरितनराशेरभिजित एकविंशतिः शोधयते, अधस्तनराशेश्च नक्षत्रमण्डलं सप्तविंशतिः, तत उपरि पञ्चाशत् जाताः ५० । अधस्ताद् द्विचत्वारिंशज्जाताः ५६ । ततः पुनरप्युपरितनराशेरैकविंशतिः शुद्धाः, अधस्ताच्च सप्तविंशतिः । तत उपरि एकौर्नात्रिंशत् २६ जाताः, अधस्तात् पञ्चदश १६ । ततो भूयोऽप्युपरितनराशेरभिजित एकविंशतिः शोष्यते ८ । अधस्ताच्च पञ्चदशसु त्रयोदशकमष्टकस्थानं पुनर्वसुनक्षत्रपर्यन्तस्तवकम्, अतः पुनर्वसुपर्वन्ताति नक्षत्राणि शुद्धानि । शेषौ द्वौ तिष्ठतः । तस्य द्वे नक्षत्रे बुधे । तद्यथा-पुष्यः, आश्लेषा च । उपरि च तिष्ठन्त्यष्टौ । ते त्रिंशता गुण्यन्ते, जाते द्वे शते चत्वारिंशदधिकं २४० । तयोः सप्तपष्ट्या जागे हते लब्धाख्यो मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य एकौनचत्वारिंशत्सप्तपष्टिभागाः । एकस्य च मुहूर्तस्य सत्केवैकोनचत्वारिंशत्संख्येषु सप्तपष्ट्या भागेषु चन्द्रेण छुक्तेषु पञ्चम्यां सूर्य उदित इति ॥ तथा युगे प्रथमदिवसे प्रतिपदि केन नक्षत्रेण सह युक्तश्चन्द्रः ? इति चिन्तायां पाश्चात्ययुगपूर्वसंख्या ध्रियते चतुर्विंशं शतं १२४ । ततः पञ्चदशभिर्गुण्यते, जातानि पष्ट्यधिकान्यष्टादशशतानि १८५० युगे च त्रिंशदवमरात्रा इति तेऽप्यस्त्रिंशत्पात्येते, जातान्यष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि १८३० । तेषां द्वाशीत्या भागो ह्रियते, लब्धा द्वाविंशतिः । सा उपरि न्यस्यते, न्यस्य च चतुर्भिर्गुण्यते, जाता अष्टाशीतिः । शेषमधस्तादुद्धरति पट्टिंशतिः ६६ । तत्रोपरितनराशेरैकविंशतिरभिजितः शोध्यते, स्थिता पञ्चात् सप्तपष्टिः ६७ । तथा च किलैकं नक्षत्रं लभ्यते । अधस्ताच्च पट्टिंशतिरिति सर्वसंकलनया सप्तविंशतिरपि नक्षत्राण्युत्तराऽऽषाढापर्यन्तानि शुद्धानि । तत आगतमुदयसमय एवाभिजिदक्षत्रं चन्द्रेण सह योगमुपयातीति ॥ तथा युगे द्वितीयेऽहोरात्रे द्वितीयायां केन नक्षत्रेण सह युक्तश्चन्द्रः ? इति चिन्तायां पाश्चात्या तिथिरतिक्रान्ता प्रतिपल्लक्षणा, तत्संख्या एकको ध्रियते, स द्वाशीत्या भागं न सहते, ततः सप्तपष्टिभागीक्रियते, तस्मादेकविंशतिरभिजितः शोध्यते, स्थिता पञ्चात् षट्चत्वारिंशत् ४६ । सा मुहूर्तकरणार्थम् ३० त्रिंशता गुण्यते । जातानि त्रयोदशशतान्यशीत्यधिकानि

१३८० । तेषां सप्तपष्ठ्या ज्ञागो ह्रियते, लब्धा मुहूर्त्ता विंशतिः २० । स्थिताः पश्चात् चत्वारिंशत् ४० । आगतं श्रवणनक्षत्रं विंशतिमुहूर्त्तेषु, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चत्वारिंशति सप्तपष्ठिभागेषु चन्द्रेण भुक्तेषु युगे द्वितीये अहोरात्रे द्वितीयायां सूर्य उदयेत । एवं सर्वत्रापि भावनीयम् । ज्यो० ए पाहु० ।

[१३] पञ्च पञ्चरसगुणं, तिहिसहस्रं ओमरत्नपरिहीणं ।

तिहि ज्ञावद्वसर्हि, भागे सेसस्मि सोदणम् ॥

युगमध्ये विवक्षिताद् दिनात् प्राक् यानि पर्वाणि अतीतानि, तत्संख्या स्थाप्यते, स्थापयित्वा च पञ्चदशभिर्गुण्यते, ततो विवक्षिताद् दिनात् प्राक् पर्वणामुपरि यास्तिथयोऽतिक्रान्तास्तत्साहिता क्रियते । ततस्तदनन्तरमधिकृताद् दिनादत्रां ये गता अवमरात्राः, तैः परिहीना क्रियते, ते ततः पात्यन्त इत्यर्थः । ततः शेषस्य त्रिभिः शतैः षट्पष्ठ्यधिकैर्विभजेत ज्ञागं हरेत्, भागे च हते यद् शेषं, तस्मिन् शेषे, शोधनकं वक्ष्यमाणस्वरूपं कुर्यात् ।

तत्र यस्मिन् शोधनके शुद्धे यन्नक्षत्रं शुद्धं जवति, तदेतन्निरूपयन्नाह-

चउवीसं च मुहुत्ता, अट्टेव य केवन्ना अहोरात्रा ।

एए पुस्ते सेसा, एत्तो सेमाण वोच्चापि ॥

चतुर्विंशतिमुहूर्त्ताः, अष्टौ च केवन्नाः परिपूर्णा अहोरात्राः एते एतावन्तो मुहूर्त्ताः, अहोरात्राश्च-पुष्ये पुष्यनक्षत्रे, शोध्याः । किमुक्तं जवति ?-एतेषु शोधितेषु पुष्यनक्षत्रं शोधितं जवति । अत ऊर्ध्वं शेषाणां नक्षत्राणां शोधनकानि वक्ष्ये ।

तानि च क्रमेण आह-

राहुंदिया विसडी, य मुहुत्ता वारमुचरा सुष्ठा ।

सोद्वससयं विसादा, वीसंदेवा य तेसीयं ॥

द्वाषष्टिर्द्वाषष्टिसंख्यानि, रात्रिर्दिवानि, द्वादश च मुहूर्त्ताः, एतावति शोधिते उत्तरफाल्गुनीनक्षत्रं शुद्धं भवति । तथा पौर्णमासं पौर्णमासिकं शतं, विशाखा विशाखापर्यन्तसूचकं, ततस्तस्मिन् शोधिते विशाखाऽन्तानि नक्षत्राणि शोधितानि जवन्तीति ज्ञावः । तथा ज्येष्ठीं ज्येष्ठीत्यधिकं शतं, विष्वग्देवा-विष्वग्देवाधिपतिरुत्तराषाढा इत्यर्थः । अत्राऽयं ज्ञावार्थः-ज्येष्ठीत्यधिकं शतमुत्तराषाढापर्यन्तसूचकमिति ।

दो चउपषे उच्चे-व मुहुत्ता उत्तरा उ पोडवया ।

तिण्णव एकवीसा, उच्च मुहुत्ता उ रोहिणिया ॥

द्वे शते चतुष्पञ्चाशे चतुष्पञ्चाशदधिके, षट् च मुहूर्त्ताः, उत्तराषोष्ठपदा-उत्तराभाषपदा, उत्तराभाषपदपर्यन्तसूचका इत्यर्थः । ततस्त्रीणि शतान्येकविंशत्यधिकानि, षट् च मुहूर्त्ताः, रोहिणी-रोहिणीसूचका इति योगः ।

तिन्नेगट्टा वारस, य मुहुत्ता सोधणं पुण्णवसुणो ।

जं सोदणं न गच्छइ, नक्खत्तं तं तु सूरगयं ॥

त्रीणि शतान्येकषष्ठ्यधिकानि द्वादश मुहूर्त्ताः, एतावत् शोधनकं पुनर्वसोः पुनर्वसुनक्षत्रस्य । एतानि च शोधकानि पुष्यं मुक्ता शेषाणि द्व्यर्द्धकेत्रपर्यन्तानामुक्तानि । तत एतेषामपान्तरात्रे यानि नक्षत्राणि, तान्यात्मीयेन प्रमाणेन शोध्यन्ते । तद्यथा-अर्द्धकेत्राणि षड्भिरहोरात्रैरेकविंशत्या च मुहूर्त्तैः, समकेत्राणि त्रयोदशभि-

र्दिनैर्द्वादशभिश्च मुहूर्त्तैः, द्व्यर्द्धकेत्राणि विंशत्या दिनैस्त्रिभिश्च मुहूर्त्तैरिति । यत्पुनरुद्धरितं शोधनं न गच्छति, तन्नक्षत्रं सूर्यगतमवसेयम् । याऽपि राशिः स्तोकतया षट्पष्ठ्यधिकशतत्रयभागं न सहते, तत्रापि यथायोगं शोधनं कर्तव्यम् । उक्तं करणम् ।

संप्रत्येतद्विषया भावना क्रियते-

युगस्य प्रथमे संवत्सरे चान्द्रे दशसु पर्वस्वतिक्रान्तेषु पञ्चम्यां केन नक्षत्रेण सह योगो दिवसाधिपतेः ? इति चिन्तायां पर्वसंख्या दश ध्रियते, ततः पञ्चदशभिर्गुण्यते, जातं पञ्चाशदधिकं शतम् १५० । दशानां च पर्वणामुपरि पञ्चम्याः प्राक् तिथयोऽतिक्रान्ताश्चतस्रः, ततस्तास्तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातं चतुःपञ्चाशदधिकं शतम् १५४ । दशसु च पर्वसु द्वावमरात्रौ । ततस्तौ तस्मात् पात्यन्ते, जातं द्विपञ्चाशदधिकं शतम् १५२ । अयं च राशिः षट्पष्ठ्यधिकं शतत्रयभागं न सहते, ततो यथासंभवं शोधनकं कर्तव्यम् । तत्र षोडशाधिकेन शतेन विशाखाऽन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, शेषाणि षट्त्रिंशत् । ततोऽनुराधा त्रयोदशभिरहोरात्रैर्द्वादशभिर्मुहूर्त्तैः शुद्धा, शेषास्तिष्ठन्ति द्वाविंशतिर्दिवसाः, अष्टादश च मुहूर्त्ताः । पुनः षड्भिरदिवसैरेकविंशत्या च मुहूर्त्तैर्ज्येष्ठा शुद्धा, शेषाः पञ्चदश दिवसाः सप्तविंशतिर्मुहूर्त्ता भवतिष्ठन्ते । तेभ्योऽपि त्रयोदशभिर्दिवसैर्द्वादशभिश्च मुहूर्त्तैर्भूलनक्षत्रं शुद्धं, शेषौ द्वौ दिवसौ, पञ्चदश मुहूर्त्तास्तिष्ठन्ति । एतावान् कालः पर्वदशकातिक्रमे पञ्चम्यां पूर्वाषाढा-प्रविष्टस्य सूर्यस्याभूत् ॥ तथा युगस्य प्रथमसंवत्सरपर्यन्ते केन नक्षत्रेण सह समेतो भास्करः ? इति चिन्तायां प्रथमसंवत्सरे पर्वाणि चतुर्विंशतिः, तानि पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि षष्ठ्यधिकानि ३६० । संवत्सरे च षडवमरात्रा इति षट् तेज्यः पात्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि चतुष्पञ्चाशदधिकानि ३५४ । अत्रापि त्रिभिः शतैः षट्पष्ठ्यधिकैर्भागो न पूर्यते, ततो यथासंभवं शोधनं कर्तव्यम् । तत्र त्रिभिः शतैरेकविंशत्याऽधिकैः षट्त्रिंशच्च मुहूर्त्तैर्रोहिण्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, शेषास्तिष्ठन्ति द्वाविंशदहोरात्राश्चतुर्विंशतिश्च मुहूर्त्ताः । तेभ्योऽपि त्रयोदशभिर्दिवसैर्द्वादशभिश्च मुहूर्त्तैर्मृगशिरौ नक्षत्रं, शेषा भवतिष्ठन्ते एकोनविंशतिरहोरात्राः, द्वादश च मुहूर्त्ताः । तेभ्योऽपि षड्भिरदिवसैरेकविंशत्या च मुहूर्त्तैर्दार्द्रा नक्षत्रं शुद्धं, शेषास्तिष्ठन्ति द्वादश दिवसाः, एकविंशतिर्मुहूर्त्ताः । एतावान् कालस्तदानीं पुनर्वसुनक्षत्रप्रविष्टस्य सूर्यस्याभवत् । इह यन्नक्षत्रमहोरात्रं कालं यावच्चन्द्रेण सह योगमपारुढं वर्तते, तस्य सूर्येण सह यावन्तं कालं योगः, तस्य त्रिशत्तमभागप्रमाण एकः सूर्यमुहूर्त्तः । एवं त्रयोदश मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तपष्ठ्या द्वित्रस्य किञ्चित्समधिकाः सा-द्धास्त्रिपञ्चाशद्भागाः । एवंप्रमाणा मुहूर्त्ता अर्द्धकेत्राणां पञ्चदश, समकेत्राणां त्रिंशत्, द्व्यर्द्धकेत्राणां पञ्चचत्वारिंशत् । तत्र द्वादशभिर्दिनैरेकविंशत्या च मुहूर्त्तैर्चतुष्पञ्चाशदधिकशतत्रयस्योपरि द्वादश द्वाषष्टिभागाश्चसंवत्सरसत्काः, ते चाष्टाविंशतिसंख्याः किञ्चित्समधिकाः सूर्यमुहूर्त्ता भवन्ति, शेषास्तु किञ्चित्समधिकाः । एवंप्रमाणाः सूर्यमुहूर्त्ताः षोडश तिष्ठन्ति । तदुच्यते सूर्यप्रज्ञप्तौ-“जे णं दोच्चस्स चंदसंवत्तरस्स आई, से णं पढमस्स चंदसंवत्तरस्स पञ्चवसाण, अणंतरपच्चाकमे समए । तं समयं च णं चंदे केणं एक्खत्तेणं जोएइ, जोइत्ता उच्चरहिं आसादाहिं उत्तरायं आसादाणं कुवीसं मुहुत्ता, उ-

वर्षान् च चावट्टिभागा मुहुत्तस्त, चावट्टिभागं च सत्तट्टिहा वेत्ता
चउपमं चुमिया भागा सेसा । तं समयं च खं सूरं केणं णक्खत्ते-
णं जोएइ, जोइत्ता पुणव्वसुस्स सोव्वस मुहुत्ता अछ य चाव-
ट्टिभागा मुहुत्तस्त, चावट्टिभागं च सत्तट्टिहा वित्ता वीसं
चुमिया भागा सेसा ” इति ।

संप्रति पञ्चाशदधिकेन शतेन जागे हने लब्धाः परहोरात्राः,
शेषे निष्ठानि पञ्चाशत्तरं शते, ततो मुहूर्ताऽऽनयनाय वेदराशेर-
द्व्यंशेनाऽऽदीनां नक्षत्राणां कालपरिमाणज्ञानार्थं करणमाह-

नखत्तचंजोगे, नियमा सत्तट्टिए समुप्पन्ने ।

पण्णेण सएण भए, लहई सूरस्स सो जोगो ॥

नक्षत्राणां यावत् प्रमाणो योगः सप्तपद्या नियमाभिधयेन,
प्रत्युत्पद्ये इत्यर्थः । तस्मिन् चन्द्रनक्षत्रयोगे सप्तपद्या प्रत्युत्पद्ये
पञ्चाशेन पञ्चाशदधिकेन शतेन जनेत् प्रागहारं कुर्यात्, भागे
हने यद् द्व्यंशं, स तावत्कालप्रमाणः सूर्यस्य योगः ।

इयमत्र जावना-कोऽपि पृच्छति-यस्मिन् क्षेत्रे पञ्चदश मुहूर्-
त्तान्ननिष्ठेन चन्द्रः, तत्र सूर्यः कियन्तं कालमवस्थानं करोति ।
तत्र पञ्चदश सप्तपद्या गुण्यन्ते, जातं पञ्चोत्तरं सहस्रम्
१००५ । तस्य पञ्चाशदधिकशतरूपस्य त्रिंशता जागहरणं, लब्धाः
पञ्च, तेन पञ्चोत्तरशतस्य भागे हने लब्धा एकाविंशतिमुहूर्ताः ।
एतावान्द्व्यंशेनाणां प्रत्येकं सूर्येण समं योगः । तथा समक्षे-
त्राणां त्रिंशत्मुहूर्ताश्चन्द्रयोगपरिमाणं, तन्त्रिंशत्सप्तपद्या गु-
ण्यन्ते, जाते द्वे सहस्रे दशोत्तरं २०१० । तेषां पञ्चाशदधिकेन
शतेन जागो हियते, लब्धाः त्रयोदश अहोरात्राः, शेषास्तिष्ठन्ति
षष्टिः, ततो मुहूर्ताऽऽनयनात् वेदराशेरत्रिंशता भागहरणं, स्थि-
ताः पञ्च, तैः पञ्चैर्जागो हियते, लब्धा द्वादश मुहूर्ताः, एतावान्
समक्षेत्राणां प्रत्येकं सूर्येण सह योगः । तथा द्व्यंशक्षेत्राणां प-
ञ्चचत्वारिंशत्मुहूर्ताश्चन्द्रयोगः पञ्चचत्वारिंशत्सप्तपद्या गुण्यन्ते,
जातानि त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि ३०१५ । तेषां
पञ्चाशदधिकेन शतेन भागो हियते, लब्धा त्रिंशतिरहो-
रात्राः, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चदश, ततो मुहूर्ताऽऽनयनाय वेदरा-
शेरत्रिंशता भागहरणं, स्थिताः पञ्च, तथा दशानां भागे हने
लब्धाः सप्तः पञ्च मुहूर्ताः, एतावान् द्व्यंशक्षेत्राणां प्रत्येकं
सूर्येण समं योगः ।

साम्प्रतं यथा सूर्ययोगपरिमाणदर्शनतः चन्द्रयोगपरिमाणज्ञा-
नं भवति, तथा प्रतिपादयति-

नखत्तसूरजोगो, मुहुत्तरासीकओ उ पंचगुणो ।

सत्तट्टीएँ विजत्तो, लद्धो चंदस्स सो जोगो ॥

नक्षत्राणामर्द्धक्षेत्राऽऽदीनां यः सूर्येण सह योगः स मुहूर्त्तरा-
शीक्रियते, कृत्वा च पञ्चभिर्गुण्यते, ततः सप्तपद्या भागे हने
यत्तद्व्यंशं, स चन्द्रस्य योगः । अत्रापीयं भावना-कोऽपि शिष्यः
पृच्छति-यत्र सूर्यः पद् दिवसान् एकाविंशतिं च मुहूर्त्तान् अव-
निष्ठेन, तत्र चन्द्रः कियन्तं कालं तिष्ठतीति । तत्र मुहुत्तराशि-
करणार्थं पद् दिवसाः त्रिंशता गुण्यन्ते, गुणयित्वा चो-
परि एकाविंशतिमुहूर्ताः प्रक्षिप्यन्ते, जाते द्वे शते एको-
त्तरं २०१ । ते पञ्चभिर्गुण्यन्ते, जातं पञ्चोत्तरं सहस्रम्
१००५ । तस्य सप्तपद्या भागे हने लब्धाः पञ्चदश मुहूर्ताः, एता-
वान्द्व्यंशक्षेत्राणां प्रत्येकं चन्द्रेण समं योगः । तथा समक्षेत्राणां
सूर्ययोगस्तयोदशदिवसा द्वादश मुहूर्ताः, तत्र दिवससंख्या

मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यते, जातानि त्रीणि शतानि नवत्य-
धिकानि ३९० । उपरितनाश्च द्वादश मुहूर्त्तास्तत्र प्रक्षिप्यन्ते,
जातानि चत्वारिंशतानि द्व्युत्तराणि ४०२ । तानि पञ्चभिर्गुण्य-
न्ते, जाते द्वे सहस्रे दशोत्तरं २०१० । तेषां सप्तपद्या भागे हने
लब्धाः त्रिंशत्मुहूर्ताः ३० । एतावान् समक्षेत्राणां प्रत्येकं चन्द्रयो-
गः । तथा द्व्यंशक्षेत्राणां सूर्ययोगः त्रिंशतिरहोरात्रास्त्रयो मुहूर्त्तः,
तत्राहोरात्रसंख्या मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यते, जातानि पद्
शतानि, उपरितनाश्च त्रयो मुहूर्त्तास्तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातानि षट्
शतानि त्र्युत्तराणि ६०३ । तानि पञ्चभिर्गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि
सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि ३१५ । तेषां सप्तपद्या भागे हने
लब्धाः पञ्चचत्वारिंशत्मुहूर्ताः ४५ । एतावान् द्व्यंशक्षेत्राणां
प्रत्येकं चन्द्रेण सह योगः ।

संप्रत्युपसंहारमाह-

नखत्ताणं जोगा, चंदाऽऽच्चेसु करणसंजुत्ता ।

जणिया [मुणाहि एत्तो, पविजागं मंनझाणं तु] ॥

नक्षत्राणां चन्द्राऽऽदित्येषु चन्द्रविषये, आदित्यविषये च क-
रणसंयुक्ता योगा जणिताः प्रतिपादिताः । ज्यो ० ए पाहु ० ।

(१४) कति जागानि नक्षत्राणि चन्द्रेण सह युज्यन्ते-

ता कहुं ते एवंभागा आहिता ति वदेज्जा । ता एतेसि
एँ अट्ठावीसाए एकखत्ताणं अत्थि एकखत्ता, जे एँ
एकखत्ता पुवंजागा समखेत्ता तीसतिमुहुत्ता पण्त्ता ।
अत्थि एकखत्ता, जे एँ एकखत्ता पञ्चभागा समखेत्ता
तीसतिमुहुत्ता पण्त्ता । अत्थि एकखत्ता, जे एँ एकख-
त्ता णत्तंजागा अवट्ठखेत्ता पण्त्तरस मुहुत्ता पण्त्ता ।
अत्थि एकखत्ता, जे एँ एकखत्ता उजयंजागा दिवट्ठ-
खेत्ता पण्त्तालीस मुहुत्ता पण्त्ता । ता एएसि एँ अट्ठा-
वीसाए एकखत्ताणं कतरे णक्खत्ता, जे एँ एकखत्ता
पुवंभागा समखेत्ता तीसतिमुहुत्ता पण्त्ता ।
कतरे एकखत्ता, जे एँ एकखत्ता पञ्चंजागा सम-
खेत्ता तीसतिमुहुत्ता पण्त्ता । कतरे एकखत्ता, जे
एँ एकखत्ता णत्तंजागा अवट्ठखेत्ता पण्त्तरस मु-
हुत्ता पण्त्ता । कतरे एकखत्ता, जे एँ एकखत्ता
उभयंजागा दिवट्ठखेत्ता पण्त्तालीस मुहुत्ता पण्त्ता ।
ता एतेसि एँ अट्ठावीसाए एकखत्ताणं, तत्थ एँ जे ते
एकखत्ता, जे एँ एकखत्ता पुवंजागा समखेत्ता तीसति-
मुहुत्ता पण्त्ता । ते एँ छ । तं जहा-पुव्वजइवया १, कत्तिता
२, महा ३, पुव्वफगुणी ४, मूले ५, पुव्वासाढा ६ ।
तत्थ एँ, जे ते एकखत्ता, जे एँ एकखत्ता पञ्चभागाः
समखेत्ता तीसतिमुहुत्ता पण्त्ता । ते एँ दस । तं जहा-
अभिई १, सवणो २, धणिट्ठा ३, रेवती ४, अस्तिणी ५,
मिगसिरं ६, पुरसो ७, हत्थो ८, चित्ता ९, अणुराहा १०
एवं पञ्चंजागा दस हवन्ति । तत्थ एँ जे ते एकखत्ता, जे एँ
एकखत्ता णत्तंभागा अवट्ठखेत्ता पण्त्तरस मुहुत्ता पण्त्ता ।

ते णं छ । तं जहा-सतजिसया १, जरणी २, अदा ३,
अस्सेमा ४, सानी ५, जेछा ६ । तत्थ णं जे ते णक्खत्ता
उजयंभागा दिवहुक्खत्ता पणयालीसतिमुहुत्ता पष्णत्ता ।
ते णं छ । तं जहा-उत्तरजद्वया १, रोहिणी २, पुणव्व-
सू ३, उत्तराफगुणी ४, विसाहा ५, उत्तरासाढा ६ ।

“ता क्वं ते” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत्, कथं केन प्रकारेण भगवन् ! त्वया एवंजागानि वक्ष्यमाणप्रकारभागानि नक्त्राणि आख्यातानि इति भगवान् वदेत् ? । एवमुक्तै जगवानाह—
“ता एतसि णं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एतेषामष्टाविंशतेर्नक्त्राणां मध्येऽस्तीति सन्ति तानि नक्त्राणि, यानि पूर्व-भागानि—दिवसस्य पूर्वभागश्चन्द्रयोगस्याऽऽदिमधिकृत्य विद्यते येषां तानि पूर्वजागानि, समक्षेत्राणि—समं पूर्णं क्षेत्रमहोरात्रप्रतीतं चन्द्रयोगमधिकृत्यास्ति येषां तानि समक्षेत्राणि ; अत एव त्रिंशन्मुहूर्तानि प्रकृतानि । तथा सन्ति तानि नक्त्राणि, यानि पश्चाद्भागानि—दिवसस्य पश्चात्तनो भागः चन्द्रयोगमधिकृत्य विद्यते येषां तानि पश्चाद्भागानि, समक्षेत्राणि त्रिंशन्मुहूर्तानि प्रकृतानि । तथा सन्ति तानि नक्त्राणि, यानि नक्तभागानि—नक्तं रात्रौ चन्द्रयोगस्याऽऽदिमधिकृत्य भागोऽवकाशो येषां तानि । तथा अपार्क्षक्षेत्राणीति—अपगतमर्क्षस्य तदपार्क्षम, अर्क्षमात्रमित्यर्थः । अपार्क्षमर्क्षमात्रं क्षेत्रमहोरात्रप्रतीतं येषां चन्द्रयोगस्याऽऽदिमधिकृत्य तान्यपार्क्षक्षेत्राणि । अत एव पञ्चदश मुहूर्तानि—पञ्चदश चन्द्रयोगमधिकृत्य मुहूर्ता विद्यन्ते येषां तानि । तथा सन्ति तानि नक्त्राणि, यानि नक्त्राणि उभयजागानि उज्जयं दिवसं रात्रिः, नस्य उज्जयस्य—दिवसस्य, रात्रेऽप्येत्यर्थः । चन्द्रयोगस्याऽऽदिमधिकृत्य जागो येषां तानि । तथा ह्यर्क्षक्षेत्राणि—द्वितीयमर्क्षस्य तत् ह्यर्क्षं, सार्क्षमित्यर्थः । ह्यर्क्षं सार्क्षमहोरात्रप्रमितं क्षेत्रं येषां तानि तथा । अत एव पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्तानि प्रकृतानि । एवं सामान्येनोक्ते विशेषावबोधनार्थं भगवान् गौतमः पृच्छति—“ता एतसि णं” इत्यादि सुगमम् । जगवान् प्रतिवचनमाह—“ता एतसि णं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एतेषामष्टाविंशतेर्नक्त्राणां मध्ये यानि नक्त्राणि पूर्वभागानि समक्षेत्राणि त्रिंशन्मुहूर्तानि प्रकृतानि, तानि षट् । तद्यथा—“पुवमह्वया” इत्यादि । (एतच्चान्तरे एव प्राभृतप्राभृते योगस्याऽऽदौ चिन्त्यमाने भावयिष्यते) । तथा तत्र तेषामष्टाविंशतेर्नक्त्राणां मध्ये यानि नक्त्राणि पश्चाद्भागानि समक्षेत्राणि त्रिंशन्मुहूर्तानि प्रकृतानि, तानि दश । तद्यथा—“अजिई” इत्यादि । तथा तत्र तेषामष्टाविंशतेर्नक्त्राणां मध्ये यानि नक्त्राणि नक्तभागानि अपार्क्षक्षेत्राणि पञ्चदश मुहूर्तानि प्रकृतानि, तानि षट् । तद्यथा—“सयजिसया” इत्यादि । तथा तत्र तेषामष्टाविंशतेर्नक्त्राणां मध्ये यानि नक्त्राण्युभयभागानि द्व्यर्क्षक्षेत्राणि पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्तानि, तानि षट् । तद्यथा—“उत्तरमह्वया” इत्यादि । चं० प्र० १० पाङ्० ३ पाङ्० । स्थ० । मं० । सु० प्र० ।

(१५) प्रमर्दयोगीनि नक्कात्राणि-

अदृष्टं क्वचित्ता एषं चंदेण सञ्चि पमदं जोगं जोइति । तं
जहा-कत्तिया, रोहिणी, पुणव्वसु, महा, चित्ता, विसाहा,
अणुराहा, जिह्वा ।

(पमदं ति) प्रमर्दश्चन्द्रेण स्पृश्यमानता, तद्वृत्तं योगं योजयन्ति, आत्मनश्चन्द्रेण सार्द्धं कदाचिद्, न तु तमेव सदैवेति । उक्तं च-“ पुणवसु रोहिणि चित्ता. मह जेट्टणुराह कत्तिय विसाहा । चंदस्स उभयजोगी ” इति । यानि च दक्षिणोत्तरयोगीनि, तानि प्रमर्दयोगीन्यपि कदाचिद्भवन्ति, यतो लोकश्रीटीकाकृतोक्तम्-एतानि नक्षत्राण्युज्ययोगीनि चन्द्रस्य दक्षिणेनोत्तरेण च युज्यन्ते, कथञ्चिच्चन्द्रेण प्रेक्ष्यपयन्तीति । एतत्फलं चेदम्-“पतेपामुत्तरगाः, ग्रहाः सुजिज्ञाय चन्द्रमा नितराम् ।” इति । स्था० १० ठा० ।

(१६) कति नक्षत्राणि कति भागानि पूर्णिमाऽमाभ्याम्-

ता कंहं ते जोगस्सादी आहिता ति वदेज्जा ?! ता अभिई,
सवणो खलु दुवे णक्खत्ता पच्छंभागा समक्खत्ता साति-
रेगउणताहीसमुहुत्ता तं पढमताए सारं चंदेण सद्धिं
जोगं जोइंति । ततो पच्छा अवरं सातिरेगं दिवसं ।
एवं खलु अभिई, सवणो दुवे णक्खत्ता एगं रातिं एगं
च सातिरेगं दिवसं चंदेण सद्धिं जोगं जोइंति, जोगं जो-
इत्ता जोगं अणुपरियट्ठति, जोगं अणुपरियट्ठत्ता सायं चंदं
धणिट्ठाणं समप्पेति, समप्पेतित्ता धणिट्ठा खलु णक्खत्ते
पच्छंभागे समक्खत्ते तीसतिमुहुत्ते तप्पढमताए सायं
चंदेण सद्धिं जोगं जोइति । ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं
खलु धणिट्ठा णक्खत्ते एगं रातिं एगं च दिवसं चंदेण सद्धिं
जोगं जोइति, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्ठति, जोगं
अणुपरियट्ठत्ता सायं चंदं सतजिसताणं समप्पेति । ता
सतजिसता खलु णक्खत्ते एतंजागे अवहृत्ते तप्पढमताए
सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोइति, णोलज्जति अवरं दिवसं ।
एवं खलु सतभिसता णक्खत्ते एगं रातिं चंदेण सद्धिं
जोगं जोइति, जोगं जोइत्ता अणुपरियट्ठति, अणुपरि-
यट्ठत्ता पातो चंदं पुव्वाणं पोट्टवयाणं समप्पेति, ता पुव्वा
पोट्टवता खलु णक्खत्ते पुव्वंजागे समक्खत्ते तीसतिमुहुत्ते
तप्पढमताए पातो चंदेण सद्धिं जोगं जोइति, पच्छा अ-
वरं राइं । एवं खलु पुव्वा पोट्टवता णक्खत्ते एगं च दिवसं
एगं च रातिं चंदेण सद्धिं जोगं जोइति, जोगं जोइत्ता
अणुपरियट्ठति, जोगं अणुपरियट्ठत्ता पातो चंदं उत्तराणं
पोट्टवताणं समप्पेति । उत्तरपोट्टवता खलु णक्खत्ते पण-
याहीसतिमुहुत्ते तप्पढमताए पातो चंदेण सद्धिं जोगं
जोइति, अवरं च रातिं, ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं
खलु उत्तरापोट्टवता णक्खत्ते दो दिवसे, एगं च रातिं चं-
देण सद्धिं जोगं जोइति, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरिय-
ट्ठति, जोगं अणुपरियट्ठत्ता सायं चंदं रेवतीणं समप्पेति । ता
रेवती खलु णक्खत्ते पच्छंभागे समक्खत्ते जहा धणिट्ठा
जाव सायं चंदं अस्सिणीणं समप्पेति । जरणी खलु ण-
क्खत्ते एतंभागे अवहृत् जहा सत्तवीसता जाव पातो चंदं

काचितायं समप्येति० जाव पातो चंदं रोहिणीं समप्येति,
रोहिणी जहा उत्तरजद्वया, मिगसिरं जहा धणिष्ठा । एवं जहा
सतजिसता, तहा एचंभागा नेयच्चा । एवं जहा पुव्वाज-
द्वया, तहा पुव्वंभागा णपि नेयच्चा । जहा धणिष्ठा तहा
पच्छंभागा अट्ट नेयच्चा० जाव एवं खलु उत्तरासादा
दो दिवसे एगं च रातिं चंदेण सच्चि जोगं जोएति, जोगं
जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टति, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं
चंदं अभिईसवणाणं समपेइ ।

“ता कइं ते” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत्, कथं ते त्वया भगवन् !
योगस्याऽऽदिराख्यात इति वदेत् ? इह निश्चयनयमतेन चन्द्र-
योगस्याऽऽदिता सर्वेषामपि नक्षत्राणामप्रतिनियतकालप्रमाणा,
ततः सा करणवशादवगन्तव्या । तच्च करणं ज्योतिष्करणद्वये
समस्तीति तद्वाक्यं कुर्वता तत्रैव सप्रपञ्चं भावितमतस्ततोऽवधार-
यम् । अत्र तु व्यवहारनयमधिकृत्य बाहुल्येन यस्य नक्षत्रस्य यदा
चन्द्रयोगस्याऽऽदिर्भवति तमभिधित्सुराह-“ता अभिई” इत्या-
दि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । द्वे अभिजिच्छ्रवणाऽऽख्ये नक्षत्रे पश्चाद्भागे
समक्षेत्रे । इहानिजिज्ञासं समक्षेत्रं, नाप्यर्धक्षेत्रं, नापि अर्धक्षेत्रं,
केवलं श्रवणेन सह संबद्धमुपात्तमित्यनेदोपचारात् तदपि स-
मक्षेत्रमुपकल्प्य समक्षेत्रम् इत्युक्तम् । सातिरेकैकानि चत्वारिंशन्मु-
हूर्त्तप्रमाणे । तथाहि-सातिरेका नव मुहूर्ता अनिजितः, त्रिंश-
न्मुहूर्ताः श्रवणस्येत्युभयमीदृशे यथोक्तं मुहूर्त्तपरिमाणं भवति ।
तत्प्रथमतया चन्द्रयोगस्य प्रथमतया, सायं चिकालवेद्यायाम्,
इह दिवसस्य कलितमाचरन्माझागादारच्य यावद्भात्रेः कति-
तमो जागो यावन्नापि परिस्फुटनक्षत्रमण्डलाऽऽश्लोकः, तावान्
कालविशेषः सायमिति द्रष्टव्यः; तथा लोके व्यवहारदर्श-
नात् । तस्मिन् सायं समये, चन्द्रेण सार्द्धं योगं युक्तः । इहा-
भिजिज्ञासं यद्यपि युगस्याऽऽदौ प्रातश्चन्द्रेण सह योगमुपैति,
तथापि श्रवणेन सह सम्बद्धमिह तद्विवक्षितम् । श्रवणनक्षत्रं
च मध्याह्नादुद्धमपसरति, दिवसे चन्द्रेण सह योगमुपादत्ते । त-
तस्तत्साहचर्यात्तदपि सायं समये चन्द्रेण सार्द्धं युज्यमानं वि-
वक्षितं ततः सामान्यतः सायं चन्द्रेण सार्द्धं योगं युज्यन्ती-
त्युक्तम् * । अथवा युगस्याऽऽदिमतिरिचयान्यदा बाहुल्यमधिकृ-
त्येदमुक्तं, ततो न कश्चिदोपः । “ततो पच्छा” इत्यादि । पश्चात्
नदुद्धम्, अपरमन्यं सातिरेकदिवसं यावत् । एतदेवोपसंहारव्या-
जेन व्यक्तीकरोति-“एवं खलु” इत्यादि । एवमुक्तेन प्रकारेण, ख-
ल्विति निश्चये, अभिजिच्छ्रवणौ द्वे नक्षत्रे, सायं समयादारभ्य
एकां रात्रिमकं च सातिरेकं दिवसं, चन्द्रेण सार्द्धं युक्तः । एता-
वन्तं च कावं युक्त्वा नदनन्तरं योगमनुपरिवर्त्तयति, आत्मन-
श्चावायत इत्यर्थः । योगं चानुपरिवर्त्य सायं दिवसस्य कति-
नमे पश्चाद्भागे चन्द्रं धनिष्ठायाम् समर्पयतः । तदेवमभिजित् श्रवणं
धनिष्ठा सायं समये चन्द्रेण सह प्रथमतो योगं युज्यते । तेना-
मूनि शीपयपि पश्चाद्भागान्यवसेयानि । ततः समर्पणादनन्तरं
धनिष्ठा खलु नक्षत्रं पश्चाद्भागं सायं समये तस्य प्रथमतश्चन्द्रे-
ण सह युज्यमानत्वात् समक्षेत्रं त्रिंशन्मुहूर्त्तं तत्प्रथमतया सा-
यं समये चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति । चन्द्रेण सह योगं युक्त्वा
ततः सायं समयादूर्ध्वं, ततः पश्चाद्भात्रीः, अपरं च दिवसं यावद्
योगं युनक्ति । एतदेवोपसंहारव्याजेनाऽऽचष्टे-“एवं खलु”

इत्यादि सुगमं, यावद् योगमनुपरिवर्त्य सायं समये चन्द्रं
शतभिषजः समर्पयति । प्रायः परिस्फुटनक्षत्रमण्डलावशोके
तत इदं नक्षत्रं नक्षत्रभागं द्रष्टव्यम् । तथा चाऽऽह-“ता इत्यादि”
‘ता’ इति । ततः समर्पणादनन्तरं शतभिषजनक्षत्रं खलु नक्ष-
त्रभागमार्धक्षेत्रं पञ्चदशमुहूर्त्तं तत्प्रथमतया चन्द्रेण सार्द्धं योगं
युनक्ति । तच्च तथा युक्तं सन्न लभते अपरं दिवसं, पञ्चदशमुहूर्-
त्तप्रमाणत्वात्, किन्तु रात्रित एव योगमधिकृत्य परिसमा-
प्तिमुपैति । तथा चाऽऽह-“एवं खलु” इत्यादि सुगमम् । यावद्
योगमनुपरिवर्त्य प्रातश्चन्द्रं पूर्वयोः प्रोष्ठपदयोर्नक्षत्रपदयोः सम-
र्पयति । इह पूर्वप्रोष्ठपदानक्षत्रस्य प्रातश्चन्द्रेण सह प्रथमतया
योगः प्रवृत्त इतीदं पूर्वभागमुच्यते । तथा चाऽऽह-“ता पुव्वेत्या-
दि” ततः समर्पणादनन्तरं पूर्वप्रोष्ठपदा खलु नक्षत्रं पूर्वभागं स-
मक्षेत्रं त्रिंशन्मुहूर्त्तं तत्प्रथमतया प्रातश्चन्द्रेण सह योगं युनक्ति ।
तच्च तथा युक्तं सत्ततः समयादूर्ध्वं तं सकलं दिवसम्, अपरं
च रात्रिं यावद्दत्ते । एतदेवोपसंहारव्याजेनाऽऽह-“एवं खलु”
इत्यादि सुगमं, यावद् योगमनुपरिवर्त्य प्रातश्चन्द्रमुत्तरयोः प्रो-
ष्ठपदयोः समर्पयति । इदं किञ्चित्तरात्राद्रपदाऽऽख्यं नक्षत्रमुत्तर-
कारेण प्रातश्चन्द्रेण सह योगमधिकृत्य, केवलं प्रथमान् प-
ञ्चदश मुहूर्त्तानधिकानपनीय समक्षेत्रां कल्पयित्वा यदा यो-
गश्चिन्त्यते, तदा नक्षत्रमपि योगोऽस्तीत्युभयभागमवसेयम् । तथा
चाऽऽह-ततः समर्पणादनन्तरं प्रोष्ठपदा नक्षत्रं खलुभयभागं द्वाक-
क्षेत्रं पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तं तत्प्रथमतया प्रातश्चन्द्रेण सार्द्धं योगं
युनक्ति । तच्च तथा युक्तं सत्सकलमपि दिवसमपरं च रात्रिं ततः
पश्चादपरं दिवसं यावद्दत्ते । एतदेवोपसंहारव्याजेन व्यक्तीक-
रोति-“एवं खलु” इत्यादि सुगमम्, यावद्योगमनुपरिवर्त्य सायं
समये चन्द्रं रेवत्याः समर्पयति । ततो रेवतीनक्षत्रं सायं समये
चन्द्रेण सह योगमधिकृत्य, ततस्तत्पश्चाद्भागमवसेयम् ।
तथा चाऽऽह-“ता रेवती” इत्यादि । ‘ता’ इति । ततः समर्पणाद-
नन्तरं, शेषं सुगमम् । इदं च चन्द्रेण युक्तं सत् सायं समयादूर्ध्वं
सकलं रात्रिमपरं च दिवसं यावच्चन्द्रेण सह युक्तमवतिष्ठते । एत-
देवोपसंहारत आह-“एवं खलु” इत्यादि सुगमम् । यावद् यो-
गमनुपरिवर्त्य सायं समये चन्द्रमश्विन्याः समर्पयति । तत इदम-
प्यश्विनी नक्षत्रं सायं समये चन्द्रेण सह युज्यमानत्वात् प-
श्चाद्भागमवसेयम् । तथा चाऽऽह-“ता” इत्यादि सुगमं, नवर-
मिदमप्यश्विनी नक्षत्रं समक्षेत्रत्वात् सायं समयादारभ्य तां स-
कलां रात्रिमपरं च दिवसं यावच्चन्द्रेण सह युक्तमवतिष्ठते । ए-
तदेवोपसंहारव्याजेनाऽऽह-“एवं खलु” इत्यादि सुगमम् । यावद्
योगमनुपरिवर्त्य सायं प्रायः परिस्फुटनक्षत्रमालावशोकसमये
चन्द्रं भरण्याः समर्पयति । इदं च भरणी नक्षत्रमुक्तयुक्त्या रात्रौ
चन्द्रेण सह योगमुपैति, ततो नक्षत्रभागमवसेयम् । तथा चाऽऽह-
“जरणी” इत्यादि पाठलिङ्गम् । नवरमिदमार्धक्षेत्रत्वाद्वात्रौ तं
योगं परिसमापयति, ततो न लभते चन्द्रेण सह युक्तमपरं
दिवसम् । एतदेवोपसंहारव्याजेनाऽऽह-“एवं खलु” इत्यादि सु-
गमम् । यावद् योगमनुपरिवर्त्य प्रातश्चन्द्रं कृत्तिकानां समर्पयति ।
इदं च कृत्तिकानक्षत्रमुक्तयुक्त्या प्रातः चन्द्रेण सह योगमुपैति,
ततः पूर्वभागमवसेयम् । एतदेवोपसंहारव्याजेन व्यक्तीकरो-
ति-“एवं खलु” इत्यादि सुगमं, यावद्योगमनुपरिवर्त्य प्रातश्चन्द्रं
रोहिण्याः समर्पयति । इदं च रोहिणीनक्षत्रं द्वाकक्षेत्रम्, अनः
प्रागुक्तयुक्त्यंशदुर्गमभागं प्रतिपत्तव्यम् । (रोहिणी जहा उत्तर-
जद्वया इति) रोहिणी यथा प्रागुत्तरभरूपदा उक्ता, तथा

वक्तव्या । सा चैवम्-“ ता रोहिणी खलु णक्खत्ते उभयंजागे दिवङ्मुखेत्ते पणयालीसइमुहुत्ते तप्पदमयाए पातो चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, अवरं च राई, ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं खलु रोहिणी णक्खत्ते दो दिवसे एगं च राई चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं चंदं मिगसिरस्स समप्पेइ ।” इति । “ मिगसिरं जहा धणिठत्ति ।” मृगशिरो नक्षत्रं यथा प्राक् धनिष्ठोक्ता तथा वक्ष्यम् । तद्यथा-“ ता मिगसिरे खलु णक्खत्ते पच्छंभागे समक्खेत्ते तीसइमुहुत्ते तप्पदमयाए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं खलु मिगसिरे णक्खत्ते एगं राई एगं च दिवसं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं * चंदं अद्दाए समप्पेइ” इति । “ एवं जहा सयजिसया, नहा एत्तंभागा येयव्वा । एवं जहा पुव्वाजइवया तहा पुव्वंभागा छप्पि येयव्वा । जहा धणिष्ठा तहा पच्छंभागा अद्दु येयव्वा” इति । एवमुक्तेन प्रकारेण यथा शतभिषगुक्ता, तथा सर्वाण्यपि नक्षत्राणामपि नेतव्यानि । यथा पूर्वार्धपदा, तथा पूर्वभागानि पडपि नेतव्यानि । यथा धनिष्ठा तथा पश्चाद्भागानि अपि नेतव्यानि । उपपन्नकणमेतत् । तेन यथोत्तरार्धपदा, तथा सर्वाण्यप्युभयभागानि छटव्यानि । तानि चैवम्-“ ता अद्दा खलु णक्खत्ते णत्तंभागे अवक्खत्तेत्ते पन्नरसमुहुत्ते तप्पदमयाए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोएति, णो लहइ अवरं दिवसं । एवं खलु अद्दा एगं राई चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता पातो चंदं पुणव्वसूणं समप्पेइ ।” इदं पुनर्वसुनक्षत्रं ध्वजंक्षेत्रत्वात् प्रागुक्तयुक्तेरुभयभागमवसेयम् । ततश्चैव तत्सूत्रम्-“ ता पुणव्वसू णक्खत्ते उज्जयंभागे दिवङ्मुखेत्ते पणयालीसइमुहुत्ते तप्पदमयाए पातो चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, अवरं च राई, ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं खलु पुणव्वसू णक्खत्ते दो दिवसे एगं च राई चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं चंदं पुस्सस्स समप्पेइ ।” इदं च पुष्यनक्षत्रं सायं समये दिवसावसानरूपे चन्द्रेण सह योगमधिरोहति, ततः पश्चाद्भागमवसेयम् । तत एव तत्सूत्रम्-“ ता पुस्से य खलु णक्खत्ते पच्छंभागे समक्खेत्ते तीसइमुहुत्ते तप्पदमयाए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं खलु पुस्से णक्खत्ते एगं राई एगं च दिवसं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं चंदं असिलेसाए समप्पेइ ।” इदं चाऽऽश्लेषा नक्षत्रं सायं समये परिस्फुटनक्षत्रमण्डलाऽऽश्लेषारूपे प्रायश्चन्द्रेण सह योगमुपैति; तत इदं नक्षत्रभागमवसेयम्, अपार्द्धक्षेत्रत्वाच्च तस्यामेव रात्रौ योगं परित्यज्यति । तत एव तत्सूत्रम्-“ ता असिलेसा खलु णक्खत्ते नत्तंभागे अवक्खत्तेत्ते पन्नरसमुहुत्ते तप्पदमयाए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता नो लभइ अवरं दिवसं । एवं खलु असिलेसा णक्खत्ते एगं राई चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता पातो चंदं मघाणं समप्पेइ” इति । इदं तु मघानक्षत्रमुक्तयुक्त्या प्रातश्चन्द्रेण सह योगमश्नुते, ततः पूर्वजागमवसेयम् । एवं च तत्सूत्रम्-“ ता मघा

* अत्र सायमिति प्रायः परिस्फुटनक्षत्रमण्डलाऽऽश्लेषासमये, अत एवैतन्नक्षत्रभागम् ।

खलु णक्खत्ते पुव्वंभागे समक्खेत्ते तीसइमुहुत्ते तप्पदमयाए पातो चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, ततो पच्छा अवरं राई । एवं खलु मघा णक्खत्ते एगं दिवसं एगं च राई चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता पातो चंदं पुव्वाफग्गुणीणं समप्पेइ ।” इदमपि पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रं प्रातश्चन्द्रेण सह योगमुत्कर्त्तव्या स-मभिगच्छति, ततः पूर्वजागं प्रत्येतव्यम् । एवं च तत्सूत्रम्-“ ता पुव्वाफग्गुणी णक्खत्ते पुव्वंभागे समक्खेत्ते तीसइमुहुत्ते तप्पदमयाए पातो चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, ततो पच्छा अवरं राई, एवं खलु पुव्वाफग्गुणी णक्खत्ते एगं च दिवसमेगं च राई चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता पातो चंदमुत्तराणं फग्गुणीणं समप्पेइ ।” एतच्चोत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं ध्वजंक्षेत्रम्, अतः प्रागुक्तयुक्तिवशाद् उज्जयंजागं वेदितव्यम् । एवं च तत्सूत्रम्-“ ता उत्तराफग्गुणी णक्खत्ते उभयंभागे दिवङ्मुखेत्ते पणयालीसइमुहुत्ते तप्पदमयाए पातो चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, अवरं च राई, ततो पच्छा अवरं च दिवसं । एवं खलु उत्तराफग्गुणी णक्खत्ते दो दिवसे एगं च राई चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं चंदं हत्थस्स समप्पेइ ।” एतच्च हस्तनक्षत्रं सायं दिवसावसानसमये चन्द्रेण सह योगमधिरोहति, तेन पश्चाद्भागमवसेयम् । तत्सूत्रं चैवम्-“ ता हत्थे खलु णक्खत्ते पच्छंभागे समक्खेत्ते तीसइमुहुत्ते तप्पदमयाए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं खलु हत्थं नक्खत्ते एगं राईमेगं च दिवसं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं चंदं चित्ताणं समप्पेइ ।” इदमपि चित्रा नक्षत्रं सायं समये प्रायो दिवसावसानसमये चन्द्रेण सह योगमुपैति, तत इदमपि पश्चाद्भागमवसेयम् । एवं च तत्सूत्रम्-“ ता चित्ता खलु णक्खत्ते पच्छंभागे समक्खेत्ते तीसइमुहुत्ते तप्पदमयाए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं खलु चित्ता णक्खत्ते एगं राईमेगं च दिवसं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता चंदं सायं साईए समप्पेइ ।” स्वातिश्च सायं समये प्रायः परिस्फुटं दृश्यमाने नक्षत्रमण्डलरूपे चन्द्रेण सह योगमुपैति । तत इयं नक्षत्राणां प्रत्येया । तत्सूत्रं चैवम्-“ ता साई खलु णक्खत्ते णत्तंभागे अवक्खत्तेत्ते पन्नरसमुहुत्ते तप्पदमयाए सायं चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, नो लभइ अवरं दिवसं । एवं खलु साई णक्खत्ते एगं राई चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता पातो चंदं विसाहाणं समप्पेइ ।” इदं च विशाखानक्षत्रं द्युक्षेत्रं, ततः प्रागुक्तयुक्तिवशाद् उज्जयंभागमवसेयम् । एवं च तत्सूत्रम्-“ विसाहा खलु णक्खत्ते उभयंभागे दिवङ्मुखेत्ते पणयालीसइमुहुत्ते तप्पदमयाए पातो चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, अवरं च राई, ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं खलु विसाहा णक्खत्ते दो दिवसे एगं च राई चंदेण सद्धिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं चंदं अणुराहाए समप्पेइ ।” इदं चानुराधानक्षत्रं सायं समये दिवसावसानरूपे चन्द्रेण सह योगमुपैति, ततः प्रागुक्तयुक्तिवशात् पश्चाद्भागमवसेयम् । इत्थं च तत्सूत्रम्-“ ता अणुराहा खलु णक्खत्ते पच्छंभागे स-

मक्षेत्रे तीसःसुहुते तप्पदमयाय सायं चंदेण सद्धि जोगं जोएइ । ततो पच्छा अवरं दिवसं । एवं खलु अणुराहा णक्खत्ते एगं च राई एगं च दिवसं चंदेण सद्धि जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता सायं चंदं जेछाप समप्पेइ । " ज्येष्ठयाश्च सायं समये समपयन्ति प्रायः परिस्फुटं दृश्यमाननक्षत्रमण्मले, तत इदं ज्येष्ठा नक्षत्रं नक्तं-भागमवसेयम् । तत्सूत्रं चेदम्- " ता जेछा खलु णक्खत्ते नक्तं-भागे अवहृक्क्षेत्रे पञ्चरसमुहुते तप्पदमयाय सायं चंदेण सद्धि जोगं जोएइ, नो लभइ अवरं दिवसं । एवं खलु जेछा णक्खत्ते एगं राई चंदेण सद्धि जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता पातो चंदं मूलस्त समप्पेइ । " मूलनक्षत्रं चोक्तप्रकारेण प्रायश्चन्देण सह योगमधिगच्छति प्रतः, तत इदं पूर्वभागमवसातव्यम् । तत्सूत्रं चेदम्- " ता मूलणक्खत्ते पुर्वभागे समक्षेत्रे तीसःसुहुते तप्पदमयाय पातो चंदेण सद्धि जोगं जोएइ, ततो पच्छा अवरं राई । एवं खलु मूलणक्खत्ते एगं च दिवसमेगं च राई चंदेण सद्धि जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता पातो चंदं पुव्वासाढाणं समप्पेइ । " इदमपि पूर्वापाढानक्षत्रं प्रातश्चन्द्रेण सह योगमुक्तयुक्त्या समुपैतीति पूर्वभागमवसेयम् । एवं च तत्सूत्रम्- " ता पुव्वासाढा खलु णक्खत्ते तीसःसुहुते तप्पदमयाय पातो चंदेण सद्धि जोगं जोएइ, अवरं च राई । एवं खलु पुव्वासाढा णक्खत्ते एगं च दिवसमेगं च राई चंदेण सद्धि जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियट्टइ, जोगं अणुपरियट्टित्ता पातो चंदं उत्तरासाढाणं समप्पेइ । " उत्तरापाढा नक्षत्रं च द्व्यर्धक्षेत्रत्वाद्भयभागं वेदितव्यम् । तत्सूत्रं चेदम्- " ता उत्तरासाढा खलु णक्खत्ते उभयभागे दिवहृक्क्षेत्रे पणयालीसं सुहुते तप्पदमयाय पातो चंदेण सद्धि जोगं जोएइ, अवरं च राई, ततो पच्छा अवरं दिवसं । " अत ऊर्ध्वं चैतज्जतं सूत्रं साक्षादाह- " ० ज्ञाव एवं खलु उत्तरासाढा दो दिवसे " इत्यादि । यावत्करणात् पाश्चात्यनक्षत्रगतानि सूत्राण्यनुक्तान्यपि छट्ठ्यानि । तानि च तथोपदिशितानि । तदेवं बाहुल्यमधिकृत्योक्तप्रकारेण यथोक्तेषु काष्ठेषु नक्षत्राणि चन्द्रेण सह योगमुपयान्ति, ततः कानिचित्पूर्वजागानि, कानिचित्पश्चाद्भागानि, कानिचित्शकंभागानि, कानिचिद्भयभागानि । सं० प्र० १० पाहु० ४ पाहु० । सू० प्र० १० । (अमापूर्णमाभिर्नक्षत्रचन्द्रयोगः 'अमावसा' शब्दे प्रथमभागे ७४३ पृष्ठे उक्तः) (कुलोपकुलकुलोपकुलसंज्ञकानि नक्षत्राणि 'कुल' शब्दे तृतीयभागे ५९३ पृष्ठे उक्तानि)

(१७) किं नक्षत्रं कतितारम्-

ता कहुं ते तारगे आहिते ति वदेज्जा । ता एतेसि एं अट्ठावीसाए णक्खत्ताणं अभिई णक्खत्ते कतितारे प-
खत्ते ? । तितारे पखत्ते । सवणे णक्खत्ते कतितारे प-
खत्ते ? । तितारे पखत्ते । धणिट्ठा णक्खत्ते कतितारे प-
खत्ते ? । पंचतारे पखत्ते । सतजिसया णक्खत्ते कतितारे पखत्ते ? । सतनारे पखत्ते । पुव्वापोचवता णक्खत्ते कतितारे पखत्ते ? । दुतारे पखत्ते । एवं उत्तरा वि । रेवती णक्खत्ते कतितारे पखत्ते ? । वचीसइतारे पखत्ते । अस्मिणी

णक्खत्ते कतितारे पखत्ते ? । तितारे पखत्ते । एवं सव्वे पुच्छिज्जाति । भरणी तितारे पखत्ते । कत्तिया छत्तारे पमा-
त्ते । रोहिणी पंचतारे पखत्ते । मिगसिरे तितारे पखत्ते । अट्ठा एगतारे पखत्ते । पुणव्वसू पंचतारे पखत्ते । पुस्से णक्खत्ते तितारे पखत्ते । अस्मेसा छत्तारे पखत्ते । महा सत्ततारे पखत्ते । पुव्वाफगुणी दुतारे पखत्ते । एवं ठ-
त्तरा वि । इत्ये पंचतारे पखत्ते । चित्ता एगतारे पखत्ते । साती एगतारे पखत्ते । विसाहा पंचतारे पखत्ते । अ-
णुराहा चत्तारे पखत्ते । जेट्ठा तितारे पणत्ते । मूले एगारसतारे पणत्ते । पुव्वासाढा चत्तारे पणत्ते । उ-
त्तरासाढा णक्खत्ते चत्तारे पणत्ते ।

"ता कहुं ते" इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । कथं केन प्रकारेण ते त्वया मगचन् । नक्षत्राणां ताराग्रं ताराप्रमाणमाख्यातमिति वदेत् ? । एवं सामान्यतः प्रश्नं कृत्वा संप्रति नक्षत्रं पृच्छति - "ता एयसि णे" इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । एतेषामष्टाविंशते-
नक्षत्राणां मध्येऽभिजिज्ञातृ कतितारं प्रश्नतम् ? । जगवानाहु-
अभिजिज्ञातृ त्रितारं प्रश्नतम् । एवं शेषाण्यपि प्रश्ननिर्वाचन-
सूत्राणि भावनीयानि ।

ताराप्रमाणसंग्राहिके चेमे जम्बुद्वीपप्रज्ञसित्तके गाथे-

" तिग तिग पंचग सयं दुग, दुग वचीसं तिगं तह तिगं च ।
छ पंचग तिग पक्कग, पंचग तिग छक्कगं चेव ॥ १ ॥
सत्तग दुग दुग पंचग, इक्किक्कग पंच चउ तिगं चेव ।
इक्कारसग चउक्कं, चउक्कगं चेव तारगं " ॥ २ ॥
सू० प्र० १० पाहु० ६ पाहु० । स्था० ।

" जेट्ठापज्जवसाणाणं पगोणवीसाए णक्खत्ताणं अट्ठाणवओ ताराओ तारगेणं पणत्ताओ । " सं० ६६ सम० ।

(१८) कति नक्षत्राणि स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमापक-
तया कं मासं नयन्तीति-

ता कहुं ते ऐता आहिते ति वदेज्जा ? । ता वासाणं पदमं मासं कति णक्खत्ता णेति ? । ता चत्तारि णक्खत्ता णेति । तं जहा-उत्तरासाढा, अभिई, सवणो, धणिट्ठा । उ-
त्तरासाढा चोइस अहोरेत्ते णेति, अभिई सत्त अहोरेत्ते णेति, सवणो अट्ठा अहोरेत्ते णेति, धणिट्ठा एगं अहोरे-
त्तं णेति । तंसि च णं मासंसि चउरंगुलपोरिसीए णयाए सूरिए अणुपरियट्टति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे दो पदाइं चत्तारि य अंगुलाणि पोरिसी जवति । ता वासा-
णं दोव्वं मासं कति णक्खत्ता णेति ? । ता चत्तारि णक्ख-
त्ता णेति । तं जहा-धणिट्ठा, सतभिसया, पुव्वापोचवता,
उत्तरापोचवता । धणिट्ठा चोइस अहोरेत्ते णेति, सयभिसया सत्त अहोरेत्ते णेति, पुव्वाभइवता अट्ठा अहोरेत्ते णेति,
उत्तरापोचवता एगं अहोरेत्तं णेति । तंसि च एं मासंसि अट्ठंगुले पोरिसीए णयाए सूरिए अणुपरियट्टति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे दो पदाइं अट्ठंगुलाइं पोरिसी

भवति । ता वासाणं ततियं मासं कति एकखत्ता ऐति ? । ता तिषि एकखत्ता ऐति । तं जहा-उत्तराफगुणी, रेवती, अस्मिणी । उत्तराफगुणी चोदस अहोरत्ते ऐति, रेवती पणरस अहोरत्ते ऐति, अस्मिणी एगं अहोरत्तं ऐति । तंसि च एं मासंसि दुवाल्संगुलाए पोरिसीए ङायाए सूरिए अणुपरियट्ति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे देहट्टाणि तिपदाइं पोरिसी जवति । ता वासाणं चउ-स्थमासं कति एकखत्ता ऐति ? । ता तिषि एकखत्ता ऐति । तं जहा-अस्मिणी, जरणी कत्तिया । अस्मिणी चउदस अहोरत्ते ऐति । जरणी पन्नरस अहोरत्ते ऐति । कत्तिया एगं अहोरत्तं ऐति । तंसि च एं मासंसि सोलसंगुलपोरिसीए ङायाए सूरिए अणुपरियट्ति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे तिषि पदाइं चत्तारि अंगुलाइं पोरिसी भवति । ता हेमंताणं पदमं मासं कति एकखत्ता ऐति ? । ता तिषि एकखत्ता ऐति । तं जहा-कत्तिया, रोहिणी, संठाणा । कत्तिया चोदस अहोरत्ते ऐति । रोहिणी पणरस अहोरत्ते ऐति । संठाणा एगं अहोरत्तं ऐति । तंसि च एं मासंसि बीमंगुलाए पोरिसीए ङायाए सूरिए अणुपरियट्ति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे तिषि पदाइं अट्ठंगुलाइं पोरिसी भवति । ता हेमंताणं दोच्चे मासे कति एकखत्ता ऐति ? । चत्तारि एकखत्ता ऐति । तं जहा-संठाणा, अदा, पुणव्वसू, पुस्सो । संठाणा चोदस अहोरत्ते ऐति, अदा सत्त अहोरत्ते ऐति, पुणव्वसू अट्ठ अहोरत्ते ऐति, पुस्सो एगं अहोरत्तं ऐति । तंसि च एं मासंसि चउवसंगुलपोरिसीए ङायाए सूरिए अणुपरियट्ति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे तिषि पदाइं अट्ठंगुलाइं पोरिसी भवति । ता हेमंताणं ततियं मासं कति एकखत्ता ऐति ? । ता तिषि एकखत्ता ऐति । तं जहा-पुस्सो, अस्सेसा, महा । पुस्सो चोदस अहोरत्तं ऐति, अस्सेसा पंचदस अहोरत्ते ऐति, महा एगं अहोरत्तं ऐति । तंसि च एं मासंसि बीमंगुलाए पोरिसीए ङायाए सूरिए अणुपरियट्ति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे तिषि पदाइं अट्ठंगुलाइं पोरिसी भवति । ता हेमंताणं चउत्थमासं कति एकखत्ता ऐति ? । ता तिषि एकखत्ता ऐति । तं जहा-महा, पुव्वाफगुणी, उत्तराफगुणी । महा चोदस अहोरत्ते ऐति । पुव्वाफगुणी पन्नरस अहोरत्ते ऐति । उत्तराफगुणी एगं अहोरत्तं ऐति । तंसि च एं मासंसि सोलस अंगुलाए पोरिसीए ङायाए सूरिए अणुपरियट्ति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे तिषि पदाइं चत्तारि अंगुलाइं पोरिसी जवति । ता गिम्हाणं पदमं मासं कति एकखत्ता ऐति ? । ता तिषि

एकखत्ता ऐति । तं जहा-उत्तराफगुणी, हत्थो, चित्ता । उत्तराफगुणी चोदस अहोरत्ते ऐति । हत्थो पणरस अहोरत्ते ऐति । चित्ता एगं अहोरत्तं ऐति । तंसि च एं मासंसि दुवाल्संगुलाए पोरिसीए ङायाए सूरिए अणुपरियट्ति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे देहट्टाणि तिषि पदाइं पोरिसी जवति । ता गिम्हाणं ततियं मासं कति एकखत्ता ऐति ? । ता तिषि एकखत्ता ऐति । तं जहा-चित्ता, साई, विसाहा । चित्ता चोदस अहोरत्ते ऐति । साती पणरस अहोरत्ते ऐति । विसाहा एगं अहोरत्तं ऐति । तंसि च एं मासंसि अट्ठंगुलाए पोरिसीए ङायाए सूरिए अणुपरियट्ति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे दो पदाइं अट्ठंगुलाइं पोरिसी जवति । गिम्हाणं ततियं मासं कति एकखत्ता ऐति ? । ता चत्तारि एकखत्ता ऐति । तं जहा-विसाहा, अणुराधा, जेष्ठा, मूलो । विसाहा चोदस अहोरत्ते ऐति । अणुराधा सत्त, जेष्ठा अट्ठ, मूलो एगं अहोरत्तं ऐति । तंसि च एं मासंसि चउरंगुलाए पोरिसीए ङायाए सूरिए अणुपरियट्ति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे दो पदाणि चत्तारि अंगुलाणि पोरिसी जवति । ता गिम्हाणं चउत्थं मासं कति एकखत्ता ऐति ? । तिसि एकखत्ता ऐति । तं जहा-मूलो, पुव्वासाढा, उत्तरासाढा । मूलो चोदस अहोरत्ते ऐति । पुव्वासाढा पन्नरस अहोरत्ते ऐति । उत्तरासाढा एगं अहोरत्तं ऐति । तंसि च एं मासंसि वट्ठाए समचउरससंठाणसंठिताए णग्गोधपरिमंढलाए सकायमणुरंगिणीए ङायाए सूरिए अणुपरियट्ति । तस्स एं मासस्स चरिमे दिवसे देहट्टाणि दो पदाइं पोरिसी जवति ।

(ता कहं ते खेता आहिते ति वदेज्जा) 'ता' इति पूर्ववत् । कथं केन प्रकारेण जगवन् ! ते त्वया स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमापको नक्षत्ररूपे नेता आख्यात इति वदेत् । एतदेव प्रतिमासं पिपृच्छिषुराह- (ता वासाणमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । वर्षाणां वर्षाकालस्य चतुर्मासप्रमाणस्य प्रथमं मासं श्रावणलक्षणं कनि नक्षत्राणि स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमापकतया नयन्ति गमयन्ति ? । भगवानाह- (ता चत्तारीत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । चत्वारि नक्षत्राणि स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमापकतया क्रमेण नयन्ति । तद्यथा-उत्तराषाढा, अभिजित्, श्रवणा, धनिष्ठा च । तत्रोत्तराषाढा प्रथमान् चतुर्दश अहोरात्रान् स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमापकतया नयति, तदनन्तरमभिजित् नक्षत्रं सप्तहोरात्राजयति । ततः परं श्रवणनक्षत्रमष्टौ अहोरात्राजयति । एवं च सर्वसंकलनया श्रावणमासस्यैकोनविंशदहोरात्रा गताः । ततः परं श्रावणमासस्य संबन्धेन चरममेकमहोरात्रं धनिष्ठा नक्षत्रं स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमापकतया नयति । एवं चत्वारि नक्षत्राणि श्रावणमासं नयन्ति । (तंसि च ए-

मित्यादि) तस्मिन्श्चावणे मासे चतुरङ्गुलपौरुष्या चतुरङ्गु-
लाधिकपौरुष्या ज्ञायया सूर्योऽनु प्रतिदिवसं परावर्त्तते । कि-
मुक्तं भवति ?—आवणे मासे प्रथमादहोरात्रादारभ्य प्रतिदिन-
मन्यान्यमण्डलसंक्रान्त्या तथा कथञ्चनापि परावर्त्तते, यथा
तस्य आवणमासस्य पर्यन्ते चतुरङ्गुलाधिका द्विपदा पौरुषी
भवति । तदेवाऽऽह—(तस्स णमित्यादि) तस्य आवणमासस्य
चरमे दिवसे द्वे पदे चत्वारि चाङ्गुलानि पौरुषी जवति । (ता
वासाणमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । वर्षाणां वर्षाकावस्य
चतुर्मासप्रमाणस्य द्वितीयं भाद्रपदक्षणे मासं कति नक्ष-
त्राणि नयन्ति ? अस्य वाक्यस्य भावार्थः प्राग्बद्धावनीयः ।
भगवानाह—('ता' इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । चत्वारि न-
क्षत्राणि नयन्ति । तद्यथा—धनिष्ठा, शतजिपङ्क, पूर्वाश्रोष्ठपदा, उ-
त्तराश्रोष्ठपदा च । तत्र धनिष्ठा तस्मिन् भाद्रपदे मासे प्रथ-
मान् चतुर्दश अहोरात्रान् स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमा-
पकत्रया नयति । तदनन्तरं शतजिपङ्क नक्षत्रं सप्ताहोरात्रान्,
ततः परमष्टावहोरात्रान् पूर्वाश्रोष्ठपदा । तदनन्तरमेकमहोरात्र-
मुत्तराश्रोष्ठपदा । एवमेतन् भाद्रपदं मासं चत्वारि नक्षत्राणि न-
यन्ति । (तंति च णमित्यादि) तस्मिन्श्च 'ण' इति वाक्या-
वहारे । मासे भाद्रपदे अष्टाङ्गुलपौरुष्या अष्टाङ्गुलाधिकपौ-
रुष्या ज्ञायया सूर्योऽनु प्रतिदिवसं परावर्त्तते । अत्राप्ययं
भावार्थः—भाद्रपदे मासे प्रथमादहोरात्रादारभ्य प्रतिदिवस-
मन्यान्यमण्डलसंक्रान्त्या तथा कथमपि परावर्त्तते, यथा तस्य
भाद्रपदस्य मासस्यान्ते अष्टाङ्गुलिका पौरुषी जवति । एतदे-
वाऽऽह—(तस्स णमित्यादि) सुगमम् । एवं शेषमासगतान्यपि
सूत्राणि भावनायानि, नवरं ब्रह्मणि तिपदा इति रेखा पाद-
पर्यन्तवर्त्तना सीमा, तन्स्थानि त्रीणि पदानि पौरुषी भवति ।
किमुक्तं जवति ?—परिपूर्णानि त्रीणि पदानि पौरुषी भवति ।
एषा चतुरङ्गुला प्रतिमासं वृद्धिस्तावद्वसेया यावत्पौषमासः,
तदनन्तरं प्रतिमासं चतुरङ्गुला हानिर्वक्तव्या । सा च तावद्
यावत्पादादो मासः । तेनाऽऽष्टादशपर्यन्ते द्विपदा पौरुषी जवति ।
इदं च पौरुषीपरिमाणं व्यवहारत उक्तं, निश्चयतः सार्द्धं त्रिंश-
ता अहोरात्रैश्चतुरङ्गुला वृद्धिर्हानिर्वा वेदितव्या ।

तथा च निश्चयतः पौरुषीपरिमाणप्रतिपादनार्थमिमाः

पूर्वाऽऽचार्यप्रदर्शिताः सव्याख्याः करणमाथाः—

“पन्वे पन्नरन्नगुणे, तिहिसहिए पोरिसीए आणयणे ।

छलसीइसयविमत्ते, जं लद्धं तं वियाणाहि ” ॥ १ ॥

व्याख्या—युगमध्ये यस्मिन् वर्षाणि यस्यां तिथौ पौरुषीपरि-
माणं ज्ञातुमिच्छते, ततः पूर्वयुगाऽऽदित आरभ्य यानि प-
र्याप्तकान्तानि, तानि भ्रियन्ते, घृत्वा च पञ्चदश-
भिर्गुण्यन्ते, गुणयित्वा च विवक्षितायास्तित्थेयाः प्रागति-
क्रान्तास्तित्थयः, ताभिः सहितानि क्रियन्ते, कृत्वा च पञ्चदश-
त्यधिकं शतं भवति, ततस्तेन ज्ञागहरणं, भागे च हृते यल्लब्धं
तद्विजानीहि, सम्यगवधारयेत्यर्थः ॥ १ ॥

“जह होइ विसम लद्धं, दक्खिणमयणं हविज्ज नायव्वं ।

अह हवइ समं लद्धं, नायव्वं उत्तरं अयणं ” ॥ २ ॥

तत्र यदि लब्धं विषमं भवति, यथा—एकल्लिकः, पञ्चकः, स-
प्तको, नवको वा; तदा तत्पर्यन्तवर्त्तिं दक्षिणमयनं ज्ञातव्यम् ।

अथ भवति लब्धं समम् । तद्यथा—द्विकधतुष्कः, पद्मोष्टको,
दशको वा । तदा तत्पर्यन्तवर्त्तिं उत्तरायणमवसेयम् । तदेव-
मुक्तो दक्षिणायनोत्तरायणपरिज्ञानोपायः ॥ २ ॥

सम्प्रति पञ्चशीत्यधिकेन शतेन भागे हृते यच्छेषमवतिष्ठते,
यदि वा भागासंभवेन यच्छेषं तिष्ठति, तद्गतविधिमाह—

“अयणगए तिहिरासी, चउग्गुणे पव्वपायमइयव्वं ।

जं लद्धमंगुलाणि य, खयवुट्ठी पोरिसीए उ ” ॥ ३ ॥

‘अयणगए’ इत्यादि । यः पूर्वं भागे हृते, भागासंभवे वा
शेषीभूतोऽयनगतस्तिथिराशिर्वर्त्तते, स चतुर्भिर्गुण्यते, गु-
णयित्वा च पूर्वपादेन—युगमध्ये यानि सर्वसंख्यया पर्वाणि
चतुर्विंशत्यधिकशतसंख्यानि, तेषां पादेन चतुर्थेनांशेन, एक-
त्रिंशता इत्यर्थः । तथा भागे हृते यल्लब्धं, तान्यङ्गुलानि, चका-
रादङ्गुलांशाश्च पौरुष्याः क्यवृद्धोऽज्ञातव्यानि । दक्षिणायने प-
दध्रुवराशेरुपरि वृद्धौ ज्ञातव्यानि; उत्तरायणे पदध्रुवराशेः
क्ये ज्ञातव्यानीत्यर्थः ॥ अथैवंचतस्य गुणकारस्य ज्ञागहारस्य
वा कथमुपपत्तिः ? उच्यते—यदि पञ्चशीत्यधिकेन तिथिशतेन
चतुर्विंशतिरङ्गुलानि क्ये वृद्धौ वा प्राप्यन्ते, तत एकस्यां तिथौ
का वृद्धिः, क्षयो वा ? राशित्रयस्थापना—१८६।२४।१। तत्रा-
न्येन राशिना एकल्लक्षणेन मध्यमो राशिश्चतुर्विंशतिरूपो गुण्य-
ते, जातः स तावानेव, ‘एकेन गुणितं तदेव जवति’ इति वचना-
त् । तत आद्येन राशिना पञ्चशीत्यधिकशतरूपेण जागो ह्रियते,
तत्रोपरितनराशेः स्तोक्ताङ्गागो न लभ्यते, ततः द्वेचच्छेदकरा-
इयोः पदेनापवर्तना, जात उपरितनो राशिश्चतुष्करूपोऽधस्त-
नः एकत्रिंशत्, लब्धमेकस्यां तिथौ चत्वार एकत्रिंशद्भागाः क्ये
वृद्धौ चेति चतुष्को गुणकार उक्त एकत्रिंशद्भागादह इति ॥ ३ ॥

इह यल्लब्धं तान्यङ्गुलानि क्ये वृद्धौ वा ज्ञातव्यानीत्युक्तं,
तत्र कस्मिन्नयने कियत्प्रमाणध्रुवराशेरुपरि वृद्धौ, कस्मिन् वा
अयने किं प्रमाणध्रुवराशेः क्ये ? इत्येतन्निरूपणार्थमाह—

“दक्खिणे वुट्ठी उपया—उ अंगुलाणं तु होइ नायव्व ।

उत्तरअयणे हाणी, कायव्व चउहिं पायाहि ” ॥ ४ ॥

“दक्खिणे वुट्ठी” इत्यादि । दक्षिणायने द्विपदात् पदद्वयस्यो-
परि अङ्गुलानां वृद्धिर्ज्ञातव्या, उत्तरायणे चतुर्ध्वः पादेभ्यः
सकाशादङ्गुलानां हानिः ॥ ४ ॥

तत्र युगमध्ये प्रथमे संवत्सरे दक्षिणायने यतो दिवसादा-
रभ्य वृद्धिः, तन्निरूपयति—

“सावणवहुलपरिवण, उपया पुण पोरिसी धुवा होइ ।

चत्तारि अंगुलाइ, मासेण वट्ठए तत्तो ॥ ५ ॥

इल्लसीसइ भागा, तिहिण पुण अंगुलस्स चत्तारि ।

दक्खिणअयणे वुट्ठी, जाव उ चत्तारि उ पयाइ ” ॥ ६ ॥

“सावण” इत्यादिवाथाद्वयम् । युगस्य प्रथमे संवत्सरे आवणे
मासि बहुलपक्षे प्रतिपदि पौरुषी द्विपदा पदद्वयप्रमाणा ध्रुवा
भवति, ततस्तस्याः प्रतिपद आरभ्य प्रतितिथिक्रमेण तावद्वर्त्तते
यावन्मासेन सूर्यमासेन सार्द्धं त्रिंशदहोरात्रप्रमाणेन चन्द्रमासा-
पेक्षैकत्रिंशत्तिथिभिरित्यर्थः । चत्वारि अङ्गुलानि वर्धन्ते ॥ ५ ॥
कथमेतदवसीयते, यथा मासेन सूर्यमासेन सार्द्धं त्रिंशदहोरा-
त्रप्रमाणेनैकत्रिंशत्तिथ्यात्मकेनेति ? अत आह—(“इल्लसीस”
इत्यादि) यत एकस्यां तिथौ चत्वार एकत्रिंशद्भागा वर्द्धन्ते, एतच्च
प्रागेव भावितम् । परिपूर्णे तु दक्षिणायने वृद्धिः । परिपूर्णानि
चत्वारि पदानि । ततो मासेन सूर्यमासेन सार्द्धं त्रिंशदहोरात्रप्र-
माणेनैकत्रिंशत्तिथ्यात्मकेनेत्युक्तम् । तदेवमुक्ता वृद्धिः ॥ ६ ॥

संप्रति हानिमाह—

“उत्तरअथये हाणी, चवर्हि पायाहिँ जाव दो पाया ।

एवं तु पोरिसीप, बुद्धिखया हुंति नायव्वा” ॥ ७ ॥

“उत्तर” इत्यादि । युगस्य प्रथमे संवत्सरे माघमासे बहुलपक्षे सप्तम्या आरभ्य चतुर्थ्यः पादेभ्यः सकाशात्प्रति-
तिथ्येकत्रिंशद्भागचतुष्टयहानिस्तावदवसेया, यावदुत्तरायणप-
र्यन्ते द्वौ पादौ पौरुषीति । एष प्रथमसंवत्सरगतो विधिः । द्विती-
ये संवत्सरे श्रावणमासि बहुलपक्षे त्रयोदशीमादौ कृत्वा वृद्धिः ।
माघमासे शुक्लपक्षे चतुर्थीमादि कृत्वा क्रयः । तृतीये संवत्सरे
श्रावणमासे शुक्लपक्षे दशमी वृद्धेरादिः । माघमासे बहुलपक्षे प्र-
तिपद क्रयस्याऽऽदिः । चतुर्थे संवत्सरे श्रावणमासे बहुलपक्षे सप्त-
मी वृद्धेरादिः । माघमासे बहुलपक्षे त्रयोदशी क्रयस्याऽऽदिः । पञ्चमे
संवत्सरे श्रावणमासे शुक्लपक्षे दशमी वृद्धेरादिः । माघमासे
बहुलपक्षे प्रतिपद क्रयस्याऽऽदिः । चतुर्थे संवत्सरे श्रावणे चतुर्थी
वृद्धेरादिः । माघमासे शुक्लपक्षे दशमी क्रयस्याऽऽदिः । एतच्च कर-
णगाथाऽनुपात्तमपि पूर्वाऽऽचार्यप्रदर्शितव्याख्यानादवसितम् ।
संप्रत्युपसंहारमाह—“एवं तु” इत्यादि । एवमुक्तेन प्रकारेण पौ-
रुष्यां पौरुषीविषये वृद्धिक्रौं यथाक्रमं दक्षिणायनेपुत्तरायणेषु
वेदितव्यौ । तदेवमकारार्थमधिकृत्य व्याख्याता करणगाथा ॥७॥

संप्रत्यस्य करणस्य ज्ञावना क्रियते—कोऽपि पृच्छति—युग आदित
आरभ्य पञ्चाशीतितमे पर्वणि पञ्चम्यां तिथौ कतिपदा पौरुषी
भवति ? तत्र चतुरशीतिध्रियते, तस्याश्चाधस्तात्पञ्चम्यां तिथौ पृष्ट-
मिति । पञ्च चतुरशीतिश्च पञ्चदशभिर्गुण्यते, जातानि द्वादश श-
तानि षष्ठ्याधिकानि १२६० । एतेषु मध्येऽधस्तनाः पञ्च प्रक्षिप्यन्ते,
जातानि द्वादश शतानि पञ्चषष्ठ्याधिकानि १२६५ । तेषां परुशी-
त्यधिकेन शतेन भागो ह्रियते, लब्धाः पद, आगतं पद अयनान्य-
तिक्रान्तानि, सप्तममयनं वर्त्तते । तद्गतं च शेषमेकोनपञ्चाशद-
धिकं शतं तिष्ठति १४६ । ततश्चतुर्भिर्गुण्यते, जातानि पञ्चशता-
नि षष्ठ्यधिकानि ५९६ । तेषामेकत्रिंशता भागहरणे लब्धा
एकोनविंशतिः । शेषास्तिष्ठन्ति सप्त । तत्र द्वादशाङ्गुलानि पाद
इत्येकोनविंशतेर्द्वादशभिः पदं लब्धम् । शेषाणि तिष्ठन्ति सप्त
अङ्गुलानि, षष्ठं चायनमुत्तरायणं, तत्तत् सप्तमं तु दक्षिणायनं
वर्त्तते । ततः पदमेकं, सप्ताङ्गुलानि पदद्वयप्रमाणे ध्रुवराशौ प्रक्षि-
प्यन्ते, जातानि त्रीणि पदानि सप्ताङ्गुलानि । ये च सप्त एकत्रिंश-
द्भागः शेषीभूता वर्त्तन्ते, तान् यवान् कुर्मः । तत्राष्टौ यवा अङ्गु-
ले इति ते सप्त अष्टभिर्गुण्यन्ते, जाताः पदपञ्चाशत् ५६ । तस्या
एकत्रिंशता भागे हृते ब्रह्म एको यवः । शेषास्तिष्ठन्ति यवस्य पञ्च-
विंशतिरेकत्रिंशद्भागः । आगतं पञ्चाशीतितमे पर्वणि पञ्चम्यां त्रीणि
पदानि, सप्ताङ्गुलानि, एको यवः, एकस्य च यवस्य पञ्चविंशतिरे-
कत्रिंशद्भागः इत्येतावती पौरुषीति । तथाऽपरः कोऽपि पृच्छति—
सप्तनवतितमे पर्वणि पञ्चम्यां तिथौ कतिपदा पौरुषी भवति ?
तत्र षष्ठ्यतिध्रियते, तस्याश्चाधस्तात् पञ्च षष्ठ्यतिश्च पञ्चदश-
भिर्गुण्यते, जातानि चतुर्दश शतानि चत्वारिंशदधिकानि १४४० ।
तेषां मध्येऽधस्तनाः पञ्च प्रक्षिप्यन्ते । जातानि चतुर्दशशतानि
पञ्चचत्वारिंशदधिकानि १४४५ । तेषां परुशीत्यधिकेन शतेन
भागो ह्रियते, लब्धानि सप्त अयनानि । शेषं तिष्ठति त्रिचत्वा-
रिंशदधिकं शतम् १४३ । तच्चतुर्भिर्गुण्यते, जातानि पञ्च शतानि
द्विसप्तत्यधिकानि ५७२ । तेषामेकत्रिंशता भागो ह्रियते, लब्धा-
न्यष्टादश अङ्गुलानि १८ । तेषां मध्ये द्वादशभिर्गुलैः पदमिति

लब्धमेकं षडङ्गुलानि, उपरि चांशा उद्धरन्ति चतुर्दश, ते यवाऽऽ-
नयनार्थमष्टभिर्गुण्यन्ते, जातं द्वादशोत्तरं शतम् ११२ । तस्यैकत्रिं-
शता भागे हृते लब्धाष्टौ यवाः, शेषास्तिष्ठन्ति यवस्यैकोन-
विंशतिरेकत्रिंशद्भागः, सप्त चायनान्यतिक्रान्तानि । अष्टमं वर्त्तते,
अष्टमं चायनमुत्तरायणम्, उत्तरायणे च पदचतुष्टयरूपात् ध्रुव-
राशेर्हानिर्ब्रह्म, तत एकं पदं सप्ताङ्गुलानि, त्रयो यवाः, एकस्य
च यवस्यैकोनविंशतिरेकत्रिंशद्भागः इति पदचतुष्टयात् पात्यते,
शेषं तिष्ठति द्वे पदे चत्वारि चाङ्गुलानि, चत्वारो यवाः, ए-
कस्य च यवस्य द्वादश एकत्रिंशद्भागः । एतावती युगे आदि-
त आरभ्य सप्तनवतितमे पर्वणि पञ्चम्यां तिथौ पौरुषीति । एवं
सर्वत्र भावनीयम् ।

संप्रति पौरुषीपरिमाणतोऽयनगतपरिमाणज्ञापनार्थमियं कर-
णगाथा—

“बुद्धी वा हाणी वा, जावइया पोरिसीप दिछाओ ।

ततो दिवसगणं, जं ब्रह्म तं खु अयणगयं ॥ ८ ॥”

“बुद्धी वा” इत्यादि । पौरुष्यां यावती बुद्धिर्हानिर्वा दद्या,
ततः सकाशाद् दिवसगतेन प्रवर्तमानेन वा त्रैराशिककर्मा-
नुसारतो यल्लब्धं, तदयनगतमयनस्य तावत्प्रमाणं गतं वे-
दितव्यम् । एष करणगाथाऽङ्कारार्थः ॥ ८ ॥

भावना त्वियम्—तत्र दक्षिणायने पदद्वयस्योपरि चत्वार्य-
ङ्गुलानि वृद्धौ दृष्टानि । ततः कोऽपि पृच्छति—कियद् गतं
दक्षिणायनस्य ? अत्र त्रैराशिककर्मावतारः, यदि चतुर्भिर्गु-
लस्यैकत्रिंशद्भागैरेका तिथिर्लभ्यते, ततश्चतुर्भिर्गुलैः कति
तिथीर्लभामहे ? । राशित्रयस्थापना—४ । १ । ४ । ‘अत्रान्यो
राशिरङ्गुलरूप एकत्रिंशद्भागकरणार्थमेकत्रिंशता गुण्यते,
जातं चतुर्विंशत्यधिकं शतम् १२४ । तेन मध्ये राशिर्गुण्यते,
जातं तदेव चतुर्विंशत्यधिकं शतम् १२४, ‘एकेन गुणितं
तदेव भवति’ इति वचनात् । तस्य चतुष्करूपेणाऽऽदिरा-
शिना जागो ह्रियते, लब्धा एकत्रिंशत्तिथयः । आगतं दक्षिणायने
एकत्रिंशत्तमायां तिथौ चतुरङ्गुला पौरुष्यां वृद्धिरिति । तथा
उत्तरायणे पदचतुष्टयादङ्गुलाष्टकं हीनं पौरुष्यामुपलभ्य कोऽपि
पृच्छति—कियद् गतमुत्तरायणस्य ? अत्रापि त्रैराशिकम् । यदि
चतुर्भिर्गुलस्यैकत्रिंशद्भागैरेका तिथिर्लभ्यते, ततोऽष्टभिर्-
गुलैर्द्वात्रिंशतिः कति तिथयो लभ्यन्ते ? । राशित्रयस्थापना—४ । १ । ८ ।
अत्रान्यो राशिरेकत्रिंशद्भागकरणार्थमेकत्रिंशता गुण्यते, जाते
द्वे शतेऽष्टाचत्वारिंशदधिके २४८ । ताज्यां मध्ये राशिरेकरू-
पो गुण्यते, जाते ते एव द्वे शते अष्टाचत्वारिंशदधिके २४८ । त-
योराद्येन राशिना चतुष्करूपेण जागहरणम्, लब्धा द्वाषष्टिः
६२ । आगतमुत्तरायणे द्वाषष्टितमायां तिथावष्टावङ्गुलानि
पौरुष्यां हीनानीति ।

“तंसि च यं मासंसि वट्टाप ” इत्यदि । तस्मिन्नाषाढे
मासे प्रकाश्यस्य वस्तुनो वृत्तस्य वृत्तया, समचतुरस्रसं-
स्थानसंस्थितस्य च समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितया, न्यग्रोधप-
रिमण्डलसंस्थानस्य न्यग्रोधपरिमण्डलया । उपलक्षणमे-
तत्—शेषसंस्थानसंस्थितस्य प्रकाश्यस्य वस्तुनः शेषसंस्थि-
तया । आषाढे हि मासे प्रायः संवत्स्यापि प्रकाश्यस्य वस्तुनो
दिवसस्य चतुर्जाग्रेतिक्रान्ते शेषे वा स्वप्रमाणा भावा भवति ।
निश्चयतः पुनराषाढमासस्य चरममण्डले, तत्रापि सर्वाज्यन्तरे
मण्डले वर्तमाने सूर्ये । ततो यत्प्रकाश्यं वस्तु यत्संस्थानं
भवति, तस्य जायाऽपि तथासंस्थानोपजायते । तत उ-

कं वृत्तस्य वृत्तया इत्यादि । एतदेवाऽऽह-स्वकायमनुरङ्गि-
ण्या-स्वस्य स्वकीयस्य ह्यायानियन्धनस्य वस्तुनः कायः
शरीरं स्वकायः, तमनुरज्यते अनुकारं विदधातीत्येवंशीला
स्वकायानुरङ्गिणी । “संपृचानुरुधाढ्यमाढ्यसपरिस्वसंजप-
रिदेधि संजयरपरिक्लिपपरिरटपरिदपरिदहपरिमुहदुपरिप-
द्रुहः” ॥ ३ । २ । १४२ ॥ (पाणि०) इत्यादिना धिनुण प्रत्य-
यः । तथा स्वकायमनुरङ्गिण्या ह्यायया सूर्योऽनु प्रतिदिवसं प-
रावर्तते । एतदुक्तं भवति-आपादस्य प्रथमादहोरात्रादारभ्य
प्रतिदिवसमन्यान्पमालसंक्रान्त्या तथा कथञ्चनापि सूर्यः
परावर्तते, यथा सर्वस्यापि प्रकाश्यस्य वस्तुनां दिवसस्य
चतुर्भागेऽतिक्रान्ते, शेषे वा स्थानुकारा स्वप्रमाणा च गत्या
प्रवतीति । शेषं सुगमम् । सू० प्र० १० पादु० १ पादु० । (नक्त-
त्रायधिहृत्य चन्द्रमार्गाः ‘चंद्रमग्न’ शब्दे तृतीयभागे १०५५
पृष्ठे उक्ताः)

(१६) नक्तत्रायां देवताः-

ता कहं ते देवताणं अज्जपया आहिता ति वदेज्जा ? ता
एएसि णं अट्ठावीसाए एकवत्ताणं अभिई एकवत्ते किं-
देवताए पण्णत्ते ? ता वंधदेवताए पण्णत्ते । सवणे एकवत्ते
किंदेवताए पण्णत्ते ? ता विण्हदेवताए पण्णत्ते । धणिट्ठा
णकवत्ते किंदेवताए पण्णत्ते ? ता वसुदेवताए पण्णत्ते ।
सयजिसया एकवत्ते किंदेवताए पण्णत्ते ? ता वरुणदे-
वताए पण्णत्ते । पुब्बापोट्टवया एकवत्ते किंदेवताए पण्ण-
त्ते ? अजदेवताए पण्णत्ते । उत्तरापोट्टवया एकवत्ते किं-
देवताए पण्णत्ते ? ता अहिबद्धिदेवताए पण्णत्ते । एवं
सव्वे वि पुच्छिज्जांति । रेवती पुस्सदेवयाए, अस्सिणी
अस्सदेवयाए, जरणी जमदेवयाए, कत्तिया अग्निदेवयाए,
रोहिणी पयावद्देवयाए, संठाणा सोमदेवयाए, अद्दा रुद-
देवयाए, पुण्णवसू अदितिदेवयाए, पुस्सो वहस्सदेवयाए,
अस्सेसा सप्पदेवयाए, महा पित्तिदेवयाए, पुब्बाफग्गुणी
भगदेवयाए, उत्तराफग्गुणी अज्जमदेवयाए, इत्ये सन्निति-
देवयाए, चित्ता तट्ठदेवयाए, साती बाउदेवयाए, विसाहा
इंदग्गिदेवयाए, अणुराधा भित्तदेवयाए, जेड्डा इंददेव-
याए, मूत्रे णिरितिदेवयाए, पुब्बासाढा आउदेवयाए,
उत्तरासाढा विस्सदेवयाए पण्णत्ता ॥

“ता कहं ते देवताणं” इत्यादि । ‘ता’ इति । पूर्ववत् । कथं
केन प्रकारेण भगवन् । त्वया नक्तत्राधिपतीनां देवतानामध्यय-
नानि, अधीयन्ते ह्यायन्ते यैस्तान्यध्ययनानि, नामानि त्यर्थः । आ-
ख्यातानि ति वदेत् । एवं प्रश्ने कृते भगवानाह-“ता एएसि णं”
इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । ‘एतेपामन्तरोदितानामष्टाविंश-
तेन नक्तत्राणां मध्येऽभिजिज्ञातृषु किंदेवताकं किनामधेयदेवताकं
प्रकृतम् ? । भगवानाह-‘ता’ इत्यादि । ‘ता’ इति प्राग्वत् । ग्रहदे-
वताकं ‘अष्टाभिधदेवताकं’ प्रकृतम् । अवणनक्तत्रं किंदेवताकं
प्रकृतम् । जगवानाह-‘ता’ इत्यादि । विष्णुदेवताकं विष्णुनाम-
देवताकं प्रकृतम् । एवं शेषाण्यपि स्वप्राणि भावनीयानि ।

देवताऽग्निधानसंग्राहिकाश्चेमास्तिकाः प्रवचनप्र-
सिकाः संग्रहणिगायाः-

“वम्हा विण्ह य वसू, वरुणो तह अजो अणंतरं होइ ।
अग्निविह्, पुस गंधव्व चेव परतो जमो होइ ॥ १ ॥
अग्नि पयावद् सोमे, रुदे अदिई वदस्सई चेव ।
नागे पिइ जग अज्जम, सविया तत्ता य वाऊ य ॥ २ ॥
इंदग्गी मिक्खो वि य, इंदे निरई य आउ विस्सो अ ।
नामाणि देवयाणं, हवंति रिप्पणाण जहकमसो ॥ ३ ॥”
जं० उ वक्ता० । सू० प्र० १० पादु० १ पादु० ।

(१७) नक्तत्रायां गोत्राणि-

ता कहं ते गोत्ता आहिता ति वदेज्जा ? ता एतेसि
णं अट्ठावीसाए एकवत्ताणं अभिई एकवत्ते किंगोत्ते
पण्णत्ते ? ता योगलायणसगोत्ते पण्णत्ते । सवणे ए-
कवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? । संत्तायणसगोत्ते पण्णत्ते ।
धणिट्ठा एकवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? । अग्गतावसगोत्ते प-
ण्णत्ते । सतजिसया एकवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? । क-
एण्णयणसगोत्ते पण्णत्ते । पुब्बापोट्टवता एकवत्ते किं-
गोत्ते पण्णत्ते ? । जाउकखीयसगोत्ते पण्णत्ते । उत्तरा-
पोट्टवता एकवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? । धणजयसगोत्ते
पण्णत्ते । रेवती एकवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? । पुस्सायणसगोत्ते
पण्णत्ते । अस्सिणी एकवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? । अस्साय-
णसगोत्ते पण्णत्ते । भरणी एकवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? ।
भग्गवेससगोत्ते पण्णत्ते ? । कत्तिया एकवत्ते किंगोत्ते
पण्णत्ते ? । अग्गिवेससगोत्ते पण्णत्ते ? । रोहिणी ए-
कवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? । गोतमसगोत्ते पण्णत्ते ।
संठाणा एकवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? । भारद्वायसगोत्ते
पण्णत्ते । अद्दा एकवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? । लोहि-
च्चायणसगोत्ते पण्णत्ते । पुण्णवसू एकवत्ते किंगोत्ते
पण्णत्ते ? । वासिष्ठसगोत्ते पण्णत्ते । पुस्से एकवत्ते किं-
गोत्ते पण्णत्ते ? । ओमजायणसगोत्ते पण्णत्ते । अस्सेसा
एकवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? । मंरुच्चायणसगोत्ते पण्ण-
त्ते । मद्दा एकवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? । पिगायणस-
गोत्ते पण्णत्ते ? । पुब्बाफग्गुणी एकवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? ।
गोवद्वायणसगोत्ते पण्णत्ते । उत्तराफग्गुणी एकवत्ते किं-
गोत्ते पण्णत्ते ? । कासवगोत्ते पण्णत्ते । इत्ये एकवत्ते किं-
गोत्ते पण्णत्ते ? । कोसियगोत्ते पण्णत्ते । चित्ता एकवत्ते
किंगोत्ते पण्णत्ते ? । दव्वायणसगोत्ते पण्णत्ते । साई
एकवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? । चामरत्तगोत्ते पण्णत्ते ।
विसाढा एकवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? । सुंगायणसगोत्ते प-
ण्णत्ते । अणुराधा एकवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? । गोत-
व्वायणसगोत्ते पण्णत्ते । जेड्डा एकवत्ते किंगोत्ते पण्णत्ते ? ।

तिगिच्छायणसगोत्ते पणत्ते । मूत्रे णक्खत्ते किंगोत्ते पणत्ते । कच्चायणसगोत्ते पणत्ते । पुव्वासाढा णक्खत्ते किंगोत्ते पणत्ते । वणिज्यायणसगोत्ते पणत्ते । उत्तरासाढा णक्खत्ते किंगोत्ते पणत्ते । वग्धावच्चसगोत्ते पणत्ते ।

इह नक्कत्राणां स्वरूपतो न गोत्रसंभवः, यत् इवं गोत्रस्य स्वरूपं लोके प्रसिद्धिमुपागमत्-प्रकाशकाऽऽद्यपुरुषाभिधानस्तद-पत्यसन्तानो गगोत्रिधानो गोत्रमिति । न चैवंस्वरूपं नक्कत्राणां गोत्रं संभवति, तेपामौपपातिकत्वात् । तत् इत्थं गोत्रसंभवो द्रष्टव्यः-यस्मिन्नक्कत्रे शुभैरशुभैर्वा ग्रैः समानं यस्य गोत्रस्य यथाक्रमं शुभमशुभं वा भवति, तत्तस्य गोत्रम्, ततः प्रओप-पत्तिः । 'ता' इति पूर्ववत् । कथं त्वया नक्कत्राणां गोत्राणि आख्यातानीति वदेत् ? । भगवानाह-"ता एएसि खं" इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । एतेपामष्टाविंशतेर्नक्कत्राणां मध्येऽज्जिज्ज-न्नत्रं मौद्गल्यायनसगोत्रं मौद्गल्यायनेन सह गोत्रेण वर्तते यत्त-त्तया । श्रवणनक्कत्रं सह्यायनसगोत्रम् । एवं शेषाण्यपि सू-त्राणि ज्ञावनीयानि ।

क्रमेण गोत्रसंग्राहिकाश्चेमा जम्बूद्वीपप्रक्षसित्काश्चतस्रः

संग्रहणिगाथाः-

"भोग्गल्लायण संखा-यणे य तह अगताव कप्पिषे ।

तत्तो य जावकप्पे, धणंजए चेव बोधव्वे ॥ १ ॥

पुस्तायणे अस्ताय-णे, य भग्गवेसे य अग्गिवेसे य ।

गोयम भारद्वाज, बोहिसे चेव वासिद्धे ॥ २ ॥

ओमज्जायणे मरु-व्यायण पिगायणे य गोवल्ले ।

कासव कोसिय दग्गा-यण चामरन्था य सुंगा य ॥ ३ ॥

गोत्रव्यायण तिगिद्धा-यणे य कच्चायणे हवइ मूले ।

तत्तो य वणिज्यायणे, वग्धावच्चे य गोत्ताइ ॥ ४ ॥ "

(जं ७ वक्कं) सू० प्र० १० पाहु० १६ पाहु० । चं० प्र० ।

(२१) संप्रति भोजनानि वक्तव्यानि, ततस्तद्विषयं

प्रश्नसूत्रमाह-

ता कहं ते जोधणा आहिता ति वदेज्जा ? । ता एतेसि णं अट्ठावीसाए णक्खत्ताणं कत्तियाहिं दधिणा भोच्चा कज्जं साधेति ? । रोहिणीहिं वसज्जमंसं भोच्चा कज्जं साधेति । संठाणाहिं निगमंसं जोच्चा कज्जं साधेति । अट्ठाहिं तव-णीतेण जोच्चा कज्जं साधेति । पुणव्वसुणा घतेणं भोच्चा कज्जं साधेति । पुस्सेणं खारेणं जोच्चा कज्जं साधेति । अस्सेसाहिं दीवगमंसं जोच्चा कज्जं साधेति । महाहिं कसोर । भोच्चा कज्जं साधेति । पुव्वाफग्गुणीहिं मेढगमंसं जोच्चा कज्जं साधेति । उत्तराहिं फग्गुणीहिं णखीमंसं भोच्चा कज्जं साधेति । हत्थेणं वच्चाणीयपक्षेणं भोच्चा कज्जं साधेति । चित्ताहिं मुग्गसूवेणं जोच्चा कज्जं साधेति । सादिणा फट्ठाइ जोच्चा कज्जं साधेति । विसाहाहिं आसित्तिआ जोच्चा कज्जं साधेति । अणुराहाहिं मासाकूरं भोच्चा कज्जं साधेति । जेट्ठाहिं कोलाफिणं जोच्चा कज्जं साधेति । मूत्रेण मूलगसागे-णं भोच्चा कज्जं साधेति । पुव्वाहिं आसाढाहिं आपलग-सारिणं जोच्चा कज्जं साधेति । उत्तराहिं आसाढाहिं

विज्जेहिं भोच्चा कज्जं साधेति । अज्जिणा पुक्केहिं भोच्चा कज्जं साधेति । सवणेणं खारेणं भोच्चा कज्जं साधेति । धणिट्ठाहिं जूसेणं जोच्चा कज्जं साधेति । सयजिसयाए तुवरीओ जोच्चा कज्जं साधेति । पुव्वाहिं पोडवयाहिं कारिद्वएहिं भोच्चा कज्जं साधेति । उत्तराहिं पोडवताहिं वराहमंसं भोच्चा कज्जं साधेति । रेवतीहिं जलयरमंसं भोच्चा कज्जं साधेति । अस्सिणीहिं तित्तिरमंसं जोच्चा कज्जं सा-धेति । जरणीहिं तित्ततंदुलकं भोच्चा कज्जं साधेति ।

ता कहं ते भोयणा इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । कथं केन प्रका-रेण नक्कत्रविषयाणि भोजनानि आख्यातानीति वदेत् ? । जगवा-नाह-"ता एएसि णं" इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । एतेपामनन्तरो-दितानामष्टाविंशतेर्नक्कत्राणां मध्ये कृत्तिकाभिः पुमान् कार्यं साधयति दध्ना सीमश्रमोदनं जुक्त्या । किमुक्तं भवति ?-कृत्तिकासु प्रारब्धं कार्यं दध्नि जुक्ते प्रायो निर्विघ्नं सिद्धिमाप्ता-दयतीति ज्ञावः । एवं शेषेष्वपि सूत्रेषु ज्ञावना द्रष्टव्या । सू० प्र० १० पाहु० १७ पाहु० । चं० प्र० ।

(२२) किं नक्कत्रं किं द्वारिकम्-

ता कहं ते जोतिसस्स दारा आहिता ति वदेज्जा ? । तत्थ खट्ठु इमाओ पंच पक्खिणीओ पणत्ताओ । तत्थेगे एवमाहंसु-ता कत्तियादिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता, एगे एवमाहंसु । १ । एगे पुण एवमाहंसु-ता अणुराहादिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता, एगे एवमाहंसु । २ । एगे पुण एवमाहंसु-ता धणिट्ठादिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता, एगे एवमाहंसु । ३ । एगे पुण एवमाहंसु-अस्सिणीयादिया सत्त णक्खत्ता पुव्व-दारिया पणत्ता, एगे एवमाहंसु । ४ । एगे पुण एवमाहंसु-ता जरण्यादिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता । ५ । तत्थ जे ते एवमाहंसु-ता कत्तियादिया सत्त ण-क्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता, ते एवमाहंसु-तं जहा-कत्तिया, रोहिणी, संठाणा, अट्ठा, पुणव्वसु, पुस्सो, अस्सेसा । महादि-या सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता । तं जहा-महा, पुव्वाफग्गुणी, उत्तराफग्गुणी, हत्थो, चित्ता, साई, विसाहा । अणुराधादिया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता । तं जहा-अणुराधा, जेट्ठा, मूत्रे, पुव्वासाढा, उत्तरासाढा, अज्जिई, सवणो । धणिट्ठादिया सत्त णक्ख-त्ता उत्तरदारिया पणत्ता । तं जहा-धणिट्ठा, सत्तजि-सया, पुव्वापोडवता, उत्तरापोडवता, रेवती, अस्सिणी, भरणी । तत्थ जे ते एवमाहंसु-ता महादिया सत्त णक्ख-त्ता पुव्वदारिया पणत्ता, ते एवमाहंसु-तं जहा-पुव्वा-फग्गुणी, उत्तराफग्गुणी, हत्थो, चित्ता, साती, विसाहा । अणुराधादिया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता ।

तं जहा-अणुराधा, जेह्वा, मूले, पुव्वासाढा, उत्तरासाढा, अर्जिई, सवणो । धणिह्वाऽऽदिया सत्त णक्खत्ता पच्छि-
मदारिया पणत्ता । तं जहा-धणिह्वा, मतभिसया, पुव्वा-
पोचवता, उत्तरापोचवता, रेवती, अस्मिणी, भरणी । क-
त्तियाऽऽदिया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता । तं
जहा-कत्तिया, रोहिणी, संठाणा, अद्दा, पुणव्वसू, पु-
स्सो, अस्सेसा । तत्थ जे ते एवमाहंसु-ता धणिह्वाऽऽदि-
या सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता, ते एव-
माहंसु-तं जहा-धणिह्वा, सनभिसया, पुव्वाभद्वया,
उत्तराभद्वया, रेवती, अस्मिणी, जरणी । कत्तियाऽऽदिया
सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता । तं जहा-क-
त्तिया, रोहिणी, संठाणा, अद्दा, पुणव्वसू, अस्सेसा । म-
ह्वाऽऽदिया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता । तं
जहा-महा, पुव्वाफगुणी, उत्तराफगुणी, हत्थो, चि-
त्ता, साती, विसाहा । अणुराधाऽऽदिया सत्त णक्खत्ता
उत्तरदारिया पणत्ता । तं जहा-अणुराधा, जेह्वा, मूले,
पुव्वामाढा, उत्तरासाढा, अर्भिई, सवणो । तत्थ जे ते
एवमाहंसु-ता अस्मिणीआदिया सत्त णक्खत्ता पुव्व-
दारिया पणत्ता, ते एवमाहंसु-तं जहा-अस्मिणी,
जरणी, कत्तिया, रोहिणी, संठाणा, अद्दा, पुणव्वसू ।
पुस्साऽऽदिया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता ।
तं जहा-पुस्सा, अस्सेसा, महा, पुव्वाफगुणी, उत्तराफ-
गुणी, हत्थो, चित्ता । सातीआदिया सत्त णक्खत्ता
पच्छिमदारिया पणत्ता । तं जहा-साती, विसाहा, अ-
णुराधा, जेह्वा, मूले, पुव्वासाढा, उत्तरासाढा । अर्भिई-
आदिया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता । तं
जहा-अर्भिई, सवणो, धणिह्वा, सतभिसया, पुव्वाज-
द्वया, उत्तराभद्वया, रेवती । तत्थ जे ते एवमाहंसु-ता
जरणीआदिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता,
ते एवमाहंसु-तं जहा-भरणी, कत्तिया, रोहिणी, संठाणा,
अद्दा, पुणव्वसू, पुस्सो । अस्सेसाऽऽदिया सत्त णक्खत्ता
दाहिणदारिया पणत्ता । तं जहा-अस्सेसा, महा, पु-
व्वाफगुणी, उत्तराफगुणी, हत्थो, चित्ता, साई । विसा-
हाऽऽदिया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता । तं
जहा-विसाहा, अणुराधा, जेह्वा, मूले, पुव्वासाढा, उ-
त्तरासाढा, अर्जिई । सवणाऽऽदिया सत्त णक्खत्ता उत्तर-
दारिया पणत्ता । तं जहा-सवणो, धणिह्वा, सतजि-
सया, पुव्वापोचवता, उत्तरापोचवता, रेवती, अस्मिणी ।
एते एवमाहंसु । वयं पुण एवं वदामो-ता अर्भिईआदिया
सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता । तं जहा-अर्भिई,

सवणो, धणिह्वा, सतभिसया, पुव्वापोचवता, उत्तरापो-
चवता, रेवती । अस्मिणीआदिया सत्त णक्खत्ता
दाहिणदारिया पणत्ता । तं जहा-अस्मिणी, भरणी,
कत्तिया, रोहिणी, संठाणा, अद्दा, पुणव्वसू । पुस्साऽऽदिया
सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता । पुस्से,
अस्सेसा, महा, पुव्वाफगुणी, उत्तराफगुणी, हत्थो, चित्ता ।
सातीआदिया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता । तं
जहा-साती, विसाहा, अणुराधा, जेह्वा, मूले, पुव्वा-
साढा, उत्तरासाढा ॥

“ ता कदं ते जोइसदारा ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् ।
कथं केन प्रकारेण, केन क्रमेणेत्यर्थः ? । उपोत्थो नक्षत्रचक्रस्य,
द्वाराणि आख्यातानीति वदेत् ? । एवमुक्ते नगवानेतद्विषये या-
च्यतः परतीर्थिकानां प्रतिपत्त्यः, तावतीरुपदर्शयति- (तत्थे-
त्यादि) तत्र द्वारविचारविषये खल्विमा वक्ष्यमाणस्वरू-
पाः पञ्च परतीर्थिकानां प्रतिपत्त्यः प्रकृताः । ता एव क्रमेणाऽह-
“ तत्थेणे ” इत्यादि । तत्र तेषां पञ्चानां परतीर्थिक-
संघातानां मध्ये एके एवमाहुः—कृत्तिकाऽऽदीनि सप्त
नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि प्रकृतानि । इदं येषु नक्षत्रेषु पूर्वस्यां
दिशि गच्छतः प्रायः श्रुतमुपजायते, तानि पूर्वद्वारकाणि । एवं
दक्षिणद्वारकाऽऽदीन्यपि वक्ष्यमाणानि ज्ञाचनीयानि । अत्रैवोपसं-
हारमाह—“ एगे एवमाहंसु ” । एके पुनरेवमाहुः—अनुराधाऽऽदी-
नि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि प्रकृतानि । अत्रान्युपसंहारमाह-
“ एगे एवमाहंसु ” । एवं शेषाण्युपसंहारवाक्यानि योजनीयानि ।
एके पुनरेवमाहुः—धनिष्ठाऽऽदीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि ।
एके पुनरेवमाहुः—अश्विन्वादीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्व-
द्वारकाणि । संप्रत्येतेषामेव पञ्चानामपि मतानां भावनिकामाह-
“ तत्थ जे ते एवमाहंसु ” इत्यादि सुगमम् । भगवान् स्वमत-
माह—“ वयं पुण ” इत्यादि पाठसिद्धम् । सू० प्र० १० पाठु०
२१ पाठु० ।

(२३) नक्षत्रविचयः—

ता कदं ते णक्खत्तविचए आहिते ति वदेज्जा ? । ता
अयं णं जंबुद्वीपे द्वावे० जाव परिकलेवेणं । ता जंबुद्वीपे णं द्वावे
दो चंदा पजासेंठ वा, पजासेंति वा, पजासिस्सेंति वा ।
दो सूरिया तविंशुं वा, तवेति वा, तविस्सेंति वा । छप्पसं ण-
क्खत्ता जोयं जोहंसु वा, जोयंति वा, जोइस्सेंति वा । तं जहा-
दो अर्भिई, दो सवणा, दो धणिह्वा, दो सतभिसया, दो
पुव्वापोचवता, दो उत्तरापोचवता, दो रेवती, दो अस्मिणी,
दो भरणी, दो कत्तिया, दो रोहिणी, दो संठाणा, दो अद्दा,
दो पुणव्वसू, दो पुस्सा, दो अस्सेसा, दो महा, दो
पुव्वाफगुणी, दो उत्तराफगुणी, दो हत्था, दो चित्ता, दो
साई, दो विसाहा, दो अणुराधा, दो जेह्वा, दो मूला,
दो पुव्वासाढा, दो उत्तरासाढा । ता एसि णं छप्पणणं
णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ता, जे णं णव मुहुत्ते, सत्तावीसं

च सत्तद्धिजागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति । अत्थि एक्खत्ता, जे णं पसरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति । अत्थि एक्खत्ता, जे णं तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति । अत्थि एक्खत्ता, जे णं पणयाहीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति । ता एतेसि णं ढप्पण्णाए एक्खत्ताणं कतरे एक्खत्ते, जे णं एव मुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तद्धिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति । कतरे एक्खत्ता, जे णं पसरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति । कतरे एक्खत्ता, जे णं तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति । कतरे एक्खत्ता, जे णं पणयाहीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति । ता एतेसि णं ढप्पण्णाए एक्खत्ताणं, तत्थ जे ते एक्खत्ता, जे णं एव मुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तद्धिजागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति । ते णं दो अजिई । तत्थ जे ते एक्खत्ता, जे णं पसरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति । ते णं वारस । तं जहा-दो सतजिसया, दा जरणी, दो अदा, दो अस्सेसा, दो साती, दो जेडा । तत्थ जे ते एक्खत्ता, जे णं तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति । ते णं तीसं । तं जहा-दो सवणा, दो धणिडा, दो पुन्वा नदवया, दो रेवती, दो अस्सिणी, दो कत्तिया, दो संठाणा, दो पुस्सा, दो म्हा, दो पुन्वाफगुणी, दो हत्था, दो चित्ता, दो अणुराधा, दो मूला, दो पुन्वासाढा । तत्थ जे ते एक्खत्ता, जे णं पणयाहीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति । ते णं वारस । तं जहा-दो उत्तरापोडवया, दो रोहिणी, दो पुणव्वसू, दो उत्तराफगुणी, दो विसाहा, दो उत्तरासाढा ॥ ता एतेसि णं ढप्पण्णाए एक्खत्ताणं अत्थि एक्खत्ता, जे णं चत्तारि अहोरत्ते ढव्व मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएंति । अत्थि एक्खत्ता, जे णं छ अहोरत्ते एकवीसं च मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएंति । अत्थि एक्खत्ता, जे णं तेरस अहोरत्तं वारस मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएंति । अत्थि एक्खत्ता, जे णं बीसं अहोरत्ते तिभि य मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएंति । ता एतेसि णं ढप्पण्णाए एक्खत्ताणं कतरे एक्खत्ता, जे णं तं चेव उच्चारैयव्वं । ता एतेसि णं ढप्पण्णाए एक्खत्ताणं, तत्थ जे ते एक्खत्ता, जे णं चत्तारि अहोरत्ते ढव्व मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएंति । ते णं दो अजिई । तत्थ जे ते एक्खत्ता, जे णं छ अहोरत्ते एकवीसं च मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएंति । ते णं वारस । तं जहा-दो सतजिसया, दो भरणी, दो अदा, दो अस्सेसा, दो साती, दो जेडा । तत्थ जे ते एक्खत्ता, जे णं तेरस अहोरत्ते वारस मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएंति । ते णं तीसं । तं जहा-दो सवणा ० जाव दो पुन्वासाढा । तत्थ जे ते ए-

क्खत्ता, जे णं बीसं अहोरत्ते तिणिण य मुहुत्ते सूरेंण सद्धिं जोयं जोएंति । ते णं वारस । तं जहा-दो उत्तरापोडवया ० जाव दो उत्तरासाढा ।

“ ता कहं ते ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । कथं केन प्रकारेण (एकवचनविचयं चि) विपूर्वश्चिख स्वभावात् स्वरूपनिर्णये वर्तते । तथा चोक्तमन्यत्र-“ आसवचनं प्रवचनं, ज्ञाता विचयस्तदर्थनिर्णयनम् । ” तत्र विचयनं विचयः, नक्षत्राणां विचयो नक्षत्रविचयः-नक्षत्राणां स्वरूपनिर्णयः, आख्यात इति वदेत् । जगवानाह-“ ता अयं णं ” इत्यादि । इदं जम्बूद्वीपवाक्यं पूर्ववत् परिपूर्णं स्वयं कृत्वा परिभाषनीयम् । “ ता जंबूद्वीपे णं ” इत्यादि । तत्र जम्बूद्वीपे, एमिति वाक्यालङ्कारे । द्वीपे द्वौ चन्द्रौ प्रभासितवन्तौ, प्रभासते, प्रभास्येने । द्वौ सूर्यौ तापितवन्तौ, तापयतः, तापयिष्यतः । पट्टपञ्चाशन्नक्षत्राणि चन्द्राऽऽदिभिः सह योगमयुञ्जन्, युञ्जन्ति, योदयन्ति । तत्र तान्येव पट्टपञ्चाशन्नक्षत्राणि दर्शयति- (तं जहा) इत्यादि सुगमम् । इह भरतकौत्रे प्रतिदिवसमष्टाविंशतिरेव नक्षत्राणि चारं चरन्ति । ततः पूर्वमस्य दशमस्य प्राभृतस्य द्वितीये प्राभृतप्राभृतेऽष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां चन्द्रमसा सूर्येण च सह योगपरिमाणं चिन्तितम् । संप्रति पुनः सप्तममेव जम्बूद्वीपमधिकृत्य नक्षत्राणि चिन्त्यमानानि वर्तन्ते, तानि च सर्वसंख्यया पट्टपञ्चाशत् । ततस्तेषां सर्वेषामपि चन्द्र-सूर्याभ्यां सह योगमधिकृत्य मुहुर्तपरिमाणं चिन्तयिषुरिदमाह-“ ता एयसि णं ” इत्यादि । एतच्च प्रागुक्तद्वितीयप्राभृतप्राभृतवत्परिभाषनीयम् । तदेवं कालमधिकृत्य चन्द्रमसा सूर्येण च सह योगपरिमाणं चिन्तितम् ।

संप्रति क्षेत्रमधिकृत्य तं चिन्तयिषुः प्रथमतः सीमाविक्रमविषयं प्रश्नसूत्रमाह-

ता कहं ते सीमाविक्रमं भो आहिते ति वदेज्जा । ता एतेसि णं ढप्पण्णाए एक्खत्ताणं अत्थि एक्खत्ता, जेसि णं ढसया तीसा सत्तद्धिभागतीसतिभागाणं सीमाविक्रमं भो । अत्थि एक्खत्ता, जेसि णं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तद्धिजागतीसतिभागाणं सीमाविक्रमं भो । अत्थि एक्खत्ता, जेसि णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तद्धिभागतीसतिभागाणं सीमाविक्रमं भो । अत्थि एक्खत्ता, जेसि णं तिषि सहस्सा पसरसुत्तरा सत्तद्धिजागतीसतिभागाणं सीमाविक्रमं भो । ता एतेसि णं ढप्पण्णाए एक्खत्ताणं कतरे एक्खत्ता, जेसि णं ढसया तीसा ० तं चेव उच्चारैयव्वं । ता एतेसि णं ढप्पण्णाए एक्खत्ताणं तत्थ जे ते एक्खत्ता, जेसि णं ढसया तीसा सत्तद्धिभागतीसतिभागाणं सीमाविक्रमं भो । ते णं दो अभिई । तत्थ जे ते एक्खत्ता, जेसि णं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तद्धिभागतीसतिभागाणं सीमाविक्रमं भो । ते णं वारस । तं जहा-दो सतजिसया ० जाव दो जेडा । तत्थ जे ते एक्खत्ता, जेसि णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तद्धिजागतीसतिभागाणं सीमाविक्रमं भो । ते णं तीसं । तं जहा-दो सवणा ० जाव दो पुन्वासाढा । तत्थ जे ते एक्खत्ता, जेसि णं ति-

एषि सहस्सा पण्णरमुत्तरा सत्तट्ठिजागतीसतिजागाणं सीमाविक्खंभो । ते णं चारस । तं जहा-दो उचरापोचवता० जाव दो उचरासाढा ।

“ता क्हं ते” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं फेन प्रकारेण, कियत्ता विजागसंख्यया इत्यर्थः । भगवन् । त्वया सीमाविक्खम्म आख्यात इति वदेत् ? । भगवानाह-“ता एतेसि णं” इत्यादि । इहाष्टाविंशत्या नक्षत्रैः स्वगत्या स्वकालपरिमाणेन कमशो यावत् तेनं बुद्ध्या व्याप्यमानं संभाव्यते, तावदेकमर्कमण्डलमुपकल्प्यते, एतावत्प्रमाणमेव द्वितीयमर्कमण्डलम्, इत्येवंप्रमाणं बुद्धिपरिकल्पितमेकं परिपूर्णमण्डलम् । तस्य मण्डलस्य “मंडलस्यसहस्त्रेण अष्टाणवर्ताय सपदि हेत्ता इच्चेस णक्खत्तखेत्तपरिमाणे णक्खत्तविचय पाहुडे आदिप ति वेमि” इति वक्ष्यमाणवचनात् अष्टाणवर्तशताधिकशतसहस्रविज्रगैर्विज्ञज्यते । किमेवं संख्यानां भागानां कल्पते निवच्यमिति चेत् ? । उच्यते-इह त्रिविधानि नक्षत्राणि । तद्यथा-समक्षेत्राणि, अर्द्धक्षेत्राणि, द्व्यर्धक्षेत्राणि च । तत्र यावत्प्रमाणं क्षेत्रमहोरात्रेण गम्यते नक्षत्रैः, तावत्क्षेत्रप्रमाणं चन्द्रेण सह योगमुपयान्ति गच्छन्ति, तानि समक्षेत्राणि । तानि पञ्चदश । तद्यथा-अश्विणी, धनिष्ठा, पूर्वाभाद्रपदा, रेवती, अश्विनी, कृत्तिका, मृगशिरः, पुष्यः, मघा, पूर्वाफाल्गुनी, हस्तः, चित्रा, अनुराधा, मूलम्, पूर्वाषाढा इति । तथा यानि अहोरात्रप्रमितस्य क्षेत्रस्यार्द्धं च चन्द्रेण सह योगमनुवृत्ते, तान्यर्द्धक्षेत्राणि, तानि च षट् । तद्यथा-शतभिषङ्ग, भरणी, आर्द्रा, आश्लेषा, स्वातिर्ज्येष्ठेति । तथा द्वितीयमर्द्धस्य तद् द्व्यर्द्धं, सार्द्धमित्यर्थः । द्व्यर्द्धमर्द्धाधिकं क्षेत्रमहोरात्रप्रमितं चन्द्रेण योगयोग्यं येषां तानि द्व्यर्द्धक्षेत्राणि । तान्यपि षट् । तद्यथा-उत्तराभाद्रपदा, उत्तराफाल्गुनी, उत्तराषाढा, रोहिणी, पुनर्वसु, विशाखा चेति । तत्र सीमापरिमाणचिन्तायामहोरात्रः सप्तषष्टिभागैः क्रियते, इति समक्षेत्राणां क्षेत्रं प्रत्येकं सप्तषष्टिभागः परिकल्प्यते । अर्द्धक्षेत्राणां त्रयस्त्रिंशद्वर्द्धं च द्व्यर्द्धक्षेत्राणां शतमेकमर्द्धं च अभिजिज्ञक्षस्यैकविंशतिसप्तषष्टिभागः । समक्षेत्राणि च नक्षत्राणि पञ्चदशेति सप्तषष्टिः पञ्चदश-त्रिगुण्यते, जातं सहस्रं पञ्चोत्तरम् १००५ । अर्द्धक्षेत्राणि पञ्चदश । ततः सार्द्धं त्रयस्त्रिंशत्पञ्चगुण्यते, जाते द्वे शते एकोत्तरे २०१ । द्व्यर्द्धक्षेत्राण्यपि षट् । ततः शतमेकमर्द्धं च पञ्च-सार्द्धयते, जातानि षट् शतानि द्युत्तराणि ६०३ । अभिजिज्ञक्षस्य एकविंशतिः, सर्वसंख्यया जातान्यष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि १८३० । एतावद्भागपरिमाणमेकमर्द्धमण्डलम्, एतावद्भागमेव द्वितीयमिति त्रिंशदधिकान्यष्टादशशतानि द्वाभ्यां गुण्यन्ते, जातानि षट्त्रिंशच्चतानि षष्ट्यधिकानि ३६६० । एकैकस्मिन्महोरात्रे किं त्रिंशन्मुद्रा इति प्रत्येकमेतेषु षष्ट्यधिकषट्त्रिंशच्चतसंख्येषु भागेषु त्रिंशद्भागकल्पनायां त्रिंशता गुण्यन्ते, जातमेकं शतसहस्रमष्टाणवर्तशतानि । १०६६०० । तत इत्थं मण्डलस्य भागान् परिकल्प्य भगवान् प्रतिवचनं ददाति-“ता” इति । तत्र एतेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये, अस्तीति निपातत्वादावर्थाद्वा स्तः, ते नक्षत्रे, ययोः प्रत्येकं षट् शतानि त्रिंशानि त्रिंशदधिकानि, सप्तषष्टिंशद्भागानां सीमाविक्खम्मः सीमापरिमाणम् । तथाऽस्तीति सन्ति तानि नक्षत्राणि, येषां प्रत्येकं पञ्चोत्तरं सहस्रं सप्तषष्टिंशद्भागानां सीमाविक्ख-

म्मः । सन्ति तानि नक्षत्राणि, येषां प्रत्येकं द्वे सहस्रे दशोत्तरे सप्तषष्टिंशद्भागानां सीमाविक्खम्मः । सन्ति तानि नक्षत्राणि, येषां प्रत्येकं त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि, सप्तषष्टिंशद्भागानां सीमाविक्खम्मः । एवं जगत्ता सामान्येनोक्ते भगवान् गौतमो विशेषावगमनिमित्तं भूयः प्रश्नयति-“ता एतेसि णं” इत्यादि । तत्र एतेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये कतराणि तानि नक्षत्राणि, येषां षट्शतानि त्रिंशानि सप्तषष्टिंशद्भागानां सीमाविक्खम्मः ? । (तं चेव उच्चारयेन्नंति) तदेवानन्तरोक्तमुक्तप्रकारेणोच्यारयितव्यम् । तद्यथा-“कयरे खड्डु णक्खत्ता, जेसि सहस्सं पञ्चोत्तरं सप्तषष्टिभागतीसद्भागानं सीमाविक्खंभो ? । कयरे णक्खत्ता, जेसि दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तट्ठिभागतीसद्भागानं सीमाविक्खंभो” इति । चरमं तु सूत्रं साक्षादाह-“कयरे णक्खत्ता” इत्यादि । एतानि त्रीणि सूत्राणि सुगमानि । भगवानाह-“ता एतेसि णं” इत्यादि । तत्र एतेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि, येषां षट्शतानि त्रिंशानि सप्तषष्टिंशद्भागानां सीमाविक्खम्मः । ते द्वे अभिजिज्ञक्षत्रे । कथमेतदवसीयते ? इति चेत् । उच्यते-इह एकैकस्याभिजितो नक्षत्रस्य सप्तषष्टिंशद्भागतीसद्भागानां सीमाविक्खम्मः सत्का एकविंशतिर्भागश्चन्द्रयोगयोग्याः, एकैकस्मिन्महोरात्रे त्रिंशद्भागपरिकल्पनादेकविंशतिर्त्रिंशता गुण्यते, जातानि षट्शतानि त्रिंशदधिकानि ६३० । तथा तत्र तेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि, येषां प्रत्येकं पञ्चोत्तरं सहस्रं सप्तषष्टिंशद्भागानां सीमाविक्खम्मः । तानि द्वादश । तद्यथा-द्वे शतभिषङ्गौ (०जाव दो जेज्जोत्ति) पावच्छन्दकरणादेवं छण्ड्यम्-“दो भरणीओ, दो अर्द्राओ, दो अस्सेसाओ, दो सार्द्धओ, दो जेज्जुओ” इति । तथाहि-एतेषां द्वादशानामपि नक्षत्राणां प्रत्येकं सप्तषष्टिंशद्भागतीसद्भागानां मध्यस्य क्षेत्रस्य सत्काः सार्द्धात्रयस्त्रिंशद्भागान्यष्टादशयोगयोग्याः, तत्तत्रयस्त्रिंशत् त्रिंशता गुण्यते, जातानि नवशतानि नवत्यधिकानि ६३० । अर्द्धस्यापि च त्रिंशता गुण्यत्वा द्वाभ्यां भागे हते तन्धाः पञ्चदश १५, सर्वसंख्यया जातं पञ्चोत्तरं सहस्रम् १००५ । तथा तत्र तेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि, येषां द्वे सहस्रे दशोत्तरे सप्तषष्टिंशद्भागानां सीमाविक्खम्मः । तानि त्रिंशत् । तद्यथा-द्वौ अश्विणी (०जाव दो पुव्वासाढा इति) यावच्छन्ददेवं पाठो छण्ड्यः-“दो धनिष्ठा, दो पुव्वाभइवया, दो रेवर्द्ध, दो अस्सिणी, दो कत्तिया, दो भिगासिरा, दो पुत्ता, दो मघा, दो पुव्वाफगुणीओ, दो इत्था, दो चित्ता, दो अणुराहा, दो मूला, दो पुव्वासाढा” इति । तथाहि-एतानि नक्षत्राणि समक्षेत्राणि । तत एतेषां सप्तषष्टिंशद्भागतीसद्भागानां मध्यस्य क्षेत्रस्य सत्काः परिपूर्णाः सप्तषष्टिभागः प्रत्येकं चन्द्रयोगयोग्याः । तेन सप्तषष्टिंशत्ता गुण्यते, जाते द्वे सहस्रे दशोत्तरे इति २०१० । तथा तत्र तेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि, येषां प्रत्येकं त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि सप्तषष्टिंशद्भागानां सीमाविक्खम्मः । तानि द्वादश । तद्यथा-द्वे उत्तरे प्रोष्ठपदे (०जाव दो उत्तरासाढा इति) यावच्छन्दकरणादेवं छण्ड्यम्-“दो रोहिणी, दो पुणव्वसु, दो उत्तराफगुणी, दो विसाहा, दो उत्तरासाढा” इति । एतानि हि नक्षत्राणि द्व्यर्द्धक्षेत्राणि । ततः सप्तषष्टिंशद्भागतीसद्भागानां मध्यस्य क्षेत्रस्य सत्काश्चन्द्रयोगयोग्या भागाः, शतमेकमर्द्धं च प्रत्येकमवर्तव्याः । तत्र शतं त्रिंशता गुण्यते, जातानि त्रीणि

सहस्राणि, अर्द्धमपि त्रिशता गुणयित्वा द्वात्र्यां विभज्यते, लब्धाः पञ्चदशेति । सू० प्र० १० पादु० ३२ पादु० ।

(३४) सायं प्रातर्नक्षत्रचन्द्रयोगः-

ता एतेसि णं षट्पण्णाए एकवचत्ताणं किं सता पादो चं-
देणं सद्धिं जोयं जोएति ? । किं सता सायं चंदेण सद्धिं
जोयं जोएति ? । किं सता दुहआ पविट्टित्ता पविट्टित्ता
चंदेण सद्धिं जोयं जोएति ? । ता एतेसि णं एकवचत्ताणं णो
सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएति, णो सया सायं
चंदेण सद्धिं जोयं जोएति, णो सया दुहआ पविट्टित्ता
पविट्टित्ता चंदेण सद्धिं जोयं जोएति । एतत्तथ दोहिं अ-
भिर्द्धिं । ता एतेसि णं दो अजिर्द्धिआ पायं चिय पायं
चिय चोत्तालीसं अमावासं जोएति, णो चैव णं
पुण्णिमासिणि ॥

" ता एतेसि णं " इत्यादि । ' ता ' इति । तत्र तेषां षट्प-
ञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये किं नक्षत्रं यत्सदा प्रातरेव चन्द्रेण
सार्द्धं योगं युनक्ति ? , किं नक्षत्रं यत्सदा सायं दिवसावसा-
नसमये चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति ? , किं तन्नक्षत्रं यत्सदा
द्विधा प्रातः सायं च समये, प्रविश्य प्रविश्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं
युनक्ति ? । भगवानाह- " ता एतेसि णं " इत्यादि । तत्रैतेषां
षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये न किमपि तन्नक्षत्रमस्ति, यत्
सदा प्रातरेव चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति, नापि तन्नक्षत्रमस्ति
यत्सदा सायं समये चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति, नापि तदस्ति
नक्षत्रं, यत्सदा द्विधा प्रातः सायं समये च, प्रविश्य प्रविश्य
चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति । किं सर्वथा ? , नेत्याह- " ण-
णत्थ " इत्यादि । नेति प्रतिषेधे, अन्यत्र द्वात्र्यामभिजिद्भ्या-
मवसेयः । कस्मात् ? , इत्याह- " ता एतेसि णं " इत्यादि । ' ता ' इति ।
तत्र तेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये, एते अनन्तरोदिते
द्वे अभिजिती, अजिजिन्नक्षत्रे युगे युगे प्रातरेव प्रातरेव चतुश्च-
त्वारिंशत्तमाममावास्यां चन्द्रेण सह योगमुपगम्य युद्धः
परिसमाप्यतः, नो चैव पौर्णमासीम् । अथ कथमेतदव-
सीयते-यथा युगे युगे चतुश्चत्वारिंशत्तमाममावास्यां सदैव
प्रातः समये अभिजिन्नक्षत्रं चन्द्रेण सार्द्धं योगमुपगम्य परि-
समाप्यतीति ? । उच्यते-पूर्वाऽऽचार्योपदेशैतत्करणवशात् ।
तथाहि-तिथ्यानयनार्थं तावत्करणमिदम्-

" तिहिरासिमेव वाव-घीमइए सेसमेगसट्टिगुणं ।

वावघीए विभत्ते, सेसा अंसा तिहिसमत्ती " ॥ १ ॥

अस्या अक्षरगमनिका-ये युगमध्ये चन्द्रमासा अतिक्रान्ताः, ते
तिथेरानयनार्थं त्रिशता गुणयन्ते, गुणयित्वा च तस्य राशे-
र्भागो द्वाषष्ट्या ह्रियते, हृते च भागे यद्वतिष्ठे, तस्मिन्नेक-
षष्ट्या गुणयित्वा द्वाषष्ट्या विभक्ते ये अंशा उद्वरन्ति, सा वि-
वक्षिते दिने विवक्षिततिथिपरिसमाप्तिः । ततश्चतुश्चत्वारिंश-
त्तमाममावास्यायां चित्यमानायां त्रिचत्वारिंशच्चन्द्रमासाः,
एकं च चन्द्रमासस्य पर्वावाप्यते । ततश्चिचत्वारिंशत् त्रिशता
गुणयन्ते, जातानि द्वादश शतानि नवत्यधिकानि १२९० । तत
उपरितनाः पर्वगताः पञ्चदश प्रक्षिप्यन्ते, जातानि त्रयोदश
शतानि पञ्चोत्तराणि १३०५ । तेषां द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते,
लब्धा एकविंशतिः, सा त्यज्यते, शेषास्तेष्टान्ति त्रयः, ते
एकषष्ट्या गुणयन्ते, जातं त्र्यशीत्यधिकं शतम् १७३ । तस्य

द्वाषष्ट्या भागे हृते लब्धौ द्वौ, तौ त्यक्तौ, शेषस्तिष्टत्येकोन-
षष्टिः ५६ । आगतमेकोनषष्टिर्द्वाषष्टिभागाः, तस्मिन् दिने अ-
मावास्यासु पौर्णमासीषु च नक्षत्राऽऽनयनार्थं प्रागुक्तमेव कर-
णम् । तत्र ध्रुवराशिः षट्पष्टिमुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च
द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकः सप्तषष्टिभागः
६६ । इति । हृते । तत्र चतुश्चत्वारिंशत्तमा अमावास्या चिन्त-
यितुमारब्धा, ततश्चतुश्चत्वारिंशता सा गुणयते, जातानि मु-
हूर्तानामेकोनत्रिंशच्चतानि चतुर्विंशतराणि १२९०४ । एकस्य च
मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागानां द्वे शते विंशत्यधिके २३० । एकस्य च
द्वाषष्टिभागस्य चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः ५४ । तत्र पुन-
र्वसुप्रभृतिकमुत्तराषाढापर्यन्तं चत्वारि शतानि द्विचत्वारिं-
शदधिकानि मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य षट्चत्वा-
रिंशत् द्वाषष्टिभागाः ४४२ । इति । इत्येवं प्रमाणं शोध्यते, जा-
तानि मुहूर्तानां चतुर्विंशतिशतानि द्वाषष्ट्यधिकानि १४६२ ।
एकस्य च मुहूर्तस्य चतुःसप्तत्यधिकं शतं द्वाषष्टिभागानाम्
१७४ । ततोऽभिजिद्वादिसकलनक्षत्रमण्डलशोधनकमष्टौ श-
तान्येकोनविंशत्यधिकानि, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशति-
र्द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्पष्टिः सप्तषष्टिभा-
गाः ७१९ । ३४ । ६६ । इत्येवंप्रमाणं यावत्संज्ञवं शो-
धनीयम् । तत्र त्रिगुणमपि शुद्धिमासादयतीति त्रिगुणं
कृत्वा शोध्यते, स्थिताः पश्चात् पदं मुहूर्ताः, एकस्य च मु-
हूर्तस्य सप्तत्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य
सप्तचत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः ६ । ३७ । ४७ । आगतं चतुश्चत्वा-
रिंशत्तमाममावास्यामभिजिन्नक्षत्रं, षट्सु मुहूर्तेषु सप्तमस्य च
मुहूर्तस्य सप्तत्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य
सप्तचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु गनेषु परिसमाप्यति ।

(३५) संप्रत्यमावास्यापौर्णमासीप्रक्रमदेव तत्प्रकरणं
चिकीर्षुरिदमाह-

तत्थ खलु इमाओ वावट्टि पुष्णिमासिणीओ वावट्टि
अमावासाओ पष्पत्ताओ । ता एतेसि णं पंचएहं संव-
च्छराणं पढं पुण्णिमासिणि चंदे कंसि देसंसि जोएति ? ।
ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं वावट्टि पुष्णिमा-
सिणि जोएति, ता एतेणं पुण्णिमासिणिछाणातो मंरुलं
चउव्वीसेणं सतेणं छेत्ता दुवत्तीसं जागे उवातिणावेत्ता,
एत्थ णं से चंदे पढं पुण्णिमासिणि जोएति । ता
एतेसि णं पंचएहं संवच्छराणं दोच्चं पुष्णिमासिणि चंदे
कंसि देसंसि जोएति ? । ता जंसि णं देसंसि चंदे पढं पु-
ष्णिमासिणि जोएति, ता एतेणं पुष्णिमासिणिछाणातो मंरुलं
चउव्वीसेणं सतेणं छेत्ता दुवत्तीसं जागे उवातिणावेत्ता,
एत्थ णं से चंदे दोच्चं पुष्णिमासिणि जोएति । ता एतेसि
णं पंचएहं संवच्छराणं तच्चं पुण्णिमासिणि चंदे कंसि देसं-
सि जोएति ? । ता जंसि णं देसंसि चंदे दोच्चं पुण्णिमासिणि
जोएति, ता एतेणं पुण्णिमासिणिछाणातो मंरुलं चउ-
व्वीसेणं सतेणं छेत्ता दुवत्तीसं जागे उवातिणावेत्ता, एत्थ
णं तच्चं चंदे पुण्णिमासिणि जोएति । ता एतेसि णं पंचएहं
संवच्छराणं दुवाहसमं पुण्णिमासिणि चंदे कंसि देसंसि

जोएति ?। ता जंसि एं देसंसि चंदे तच्चं पुष्पिमासिणि
जोएति, ताते पुष्पिमासिणिद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं
मनेणं ठेत्ता दोषि अघासनीने भागसते उवातिणावेत्ता
एत्थं नं मे चंदे दुवालमं पुष्पिमासिणि जोएति ॥ एवं खलु
पनेणवाएणं ताते २ पुष्पिमासिणिद्याणातो मंडलं चउव्वी-
मेणं मनेणं ठेत्ता दुवत्तीसं दुवत्तीसं भागे उवातिणावेत्ता
तंसि तंसि देसंसि तं तं पुष्पिमासिणि चंदे जोएति । ता
एतेमि एं पंचएहं संवच्छराणं चरमं वावट्ठि पुष्पिमासिणि
चंदे कंसि देसंसि जोएति ?। ता जंजुदीवस्स णं दीवस्स पाई-
णपनीणाऽऽयतजदीणदाहिणाऽऽयताए जीवाए मंडलं
चउव्वीसेणं सतेणं ठेत्ता दाहिणिद्वंसि चउज्जागमंरुसं
सत्तावीसं च भागे उवातिणावेत्ता अट्ठावीसतिजागं वीसहा
ठेत्ता अट्ठावीसतिजागे उवातिणावेत्ता तिहिं जागेहिं
दोहिं य कलाहिं पच्चिभिद्वचउज्जागमंरुसं अमंपचे
एत्थं णं से चंदे चरिमं वावट्ठि पुष्पिमासिणि जोएति ।

ता एतेसि णं पंचएहं संवच्छराणं पदमं पुष्पिमासिणि सूरं
कंसि देसंसि जोएति ?। ता जंसि एं देसंसि सूरं चरिमं वा-
वट्ठि पुष्पिमासिणि जोएति, ताते पुष्पिमासिणिद्याणातो मं-
रुसं चउव्वीसेणं सतेणं ठेत्ता चउणउतिभागे उवातिणा-
वेत्ता एत्थं णं से सूरं पदमं पुष्पिमासिणि जोएत्ता । ता एतेसि
णं पंचएहं संवच्छराणं दोषं पुष्पिमासिणि सूरं कंसि देसंसि
जोएति ?। ता जंसि एं देसंसि सूरं पदमं पुष्पिमासिणि जोएत्ता,
ताते पुष्पिमासिणिद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं ठेत्ता
चउणउतिजागे उवातिणावेत्ता एत्थं णं से सूरं दोषं पु-
ष्पिमासिणि जोएति । ता एतेसि णं पंचएहं संवच्छराणं
तच्चं पुष्पिमासिणि सूरं कंसि देसंसि जोएति ?। ता जंसि
णं देसंसि सूरं दोषं पुष्पिमासिणि जोएति, ताते पुष्पि-
मासिणिद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं ठेत्ता चउ-
णउतिभागे उवातिणावेत्ता एत्थं णं से सूरं तच्चं पुष्पिमा-
सिणि जोएति । ता एतेसि णं पंचएहं संवच्छराणं दु-
वात्तसएहं पुष्पिमासिणि सूरं कंसि देसंसि जोएति ?। ता
जंसि एं देसंसि सूरं तच्चं पुष्पिमासिणि जोएति, ता-
ते पुष्पिमासिणिद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं ठे-
त्ता अट्ठचत्ताले भागसते उवातिणावेत्ता एत्थं णं से
सूरं दुवालमं पुष्पिमासिणि जोएति । एवं खलु एते-
णवाएणं ताते २ पुष्पिमासिणिद्याणातो मंडलं चउव्वी-
सेणं सतेणं ठेत्ता चउणउतिचउणउतिजागे उवाति-
णावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं पुष्पिमासिणि सूरं
जोयं जोएति । ता एतेसि णं पंचएहं संवच्छराणं च-
रिमं वावट्ठि पुष्पिमासिणि सूरं कंसि देसंसि जोएति ?।

ता जंजुदीवस्स णं दीवस्स पाईणपनीणाऽऽयतजदीणदाहि-
णाऽऽयताए जीवाए मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं ठेत्ता पुर-
च्छिमिद्वंसि चउज्जागमंरुसं सत्तावीसजागे उवा-
तिणावेत्ता अट्ठावीसतिजागं वीसहा ठेत्ता अट्ठावस-
भागे उवातिणावेत्ता तिहिं भागं हिं दोहिं य कलाहिं दा-
हिणिद्वचउज्जागमंरुसं असंपचे एत्थं णं से सूरं चरिमं
वावट्ठि पुष्पिमासिणि जोएति ।

ता एतेसि णं पंचएहं संवच्छराणं पदमं अमावासं चंदे कंसि
देसंसि जोएति ?। ता जंसि एं देसंसि चंदे चरिमं वावट्ठि अ-
मावासं जोएति, ताते अमावासद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं
सतेणं ठेत्ता दुवत्तीसं भागे उवातिणावेत्ता एत्थं णं से चंदे
पदमं अमावासं जोएति । एवं जेणोव अजिलावेणं चं-
दस्म पुष्पिमासिणीओ भणितोओ, तेणोव अजिलावेणं अ-
मावासाओ जणितोव्वाओ । तं जहा-वितिया, ततिया, दु-
वात्तसमी । एवं खलु एतेणवाएणं ताते २ अमावासद्याणातो
मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं ठेत्ता दुतीसं दुतीसं भागे
उवातिणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमावासं चं-
दे जोएति । ता एतेसि णं पंचएहं संवच्छराणं चरमं
वावट्ठि अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएति ?। ता जंसि
णं देसंसि चंदे चरिमं वावट्ठि पुष्पिमासिणि जोएति,
ताते पुष्पिमासिणिद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं ठे-
त्ता सोलसभागे ओसक्कावत्ता एत्थं णं से चंदे चरिमं
वावट्ठि अमावासं जोएति । ता एतेसि णं पंचएहं
संवच्छराणं पदमं अमावासं सूरं कंसि देसंसि जोएति ?।
ता जंसि एं देसंसि सूरं चरिमं वावट्ठि अमावासं जो-
एति, ताते अमावासद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं
सतेणं ठेत्ता चउणउतिजागे उवातिणावेत्ता एत्थं णं
से सूरं पदमं अमावासं जोएति । एवं जेणोव अजिलावे-
णं सूरस्स पुष्पिमासिणीओ, तेणोव अमावासाओ वि ।
तं जहा-वितिया, ततिया, दुवात्तसमी । एवं खलु एतेणवा-
एणं ताते अमावासद्याणातो मंडलं चउव्वीसेणं सएणं
ठेत्ता चउणउतिचउणउतिजागे उवातिणावेत्ता तंसि तंसि
देसंसि तं तं अमावासं सूरं जोएति । ता एतेसि णं पं-
चएहं संवच्छराणं चरिमं वावट्ठि अमावासं सूरं कंसि
देसंसि जोएति ?। ता जंसि एं देसंसि सूरं चरिमं वावट्ठि
अमावासं जोएति, ताते पुष्पिमासिणिद्याणातो मंडलं
चउव्वीसेणं सतेणं ठेत्ता सत्तावीसं भागे ओसक्कावत्ता
एत्थं णं से सूरं चरिमं वावट्ठि अमावासं जोएति ।

ता एतेसि णं पंचएहं संवच्छराणं पदमं पुष्पिमासिणि
चंदे कंसि देसंसि जोएति ?। ता थण्डाहिं, थण्डाणं

तिष्ठि मुहुत्ता, एगूणवीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वा-
वट्टिजागं च सत्तट्टिहा ठेत्ता पण्डित्तुप्पियाभागा सेसा ।

“ तत्थ खलु ” इत्यादि । तत्र युगे खलु इमा वक्ष्यमाणस्वरूपाः द्वापष्टिः पौर्णमास्यो, चापष्टिर्माचास्याः प्रशस्ताः । एवमुक्ते भगवान् गौतमः पृच्छति-“ ता ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति । तत्र युगे एतेषामनन्तरोदितानां चन्द्राऽऽदीनां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनाक्तिं परिसमापयति ? भगवानाह-“ ता जंसि णं ” इत्यादि । तत्र यस्मिन् देशे चन्द्रश्चरमां पाश्चात्ययुगपयन्तवर्तिनीं द्वापष्टितमां पौर्णमासीं युनाक्तिं परिसमापयति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानाच्चरमद्वापष्टितम-पौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात् परतो मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रिंश्व विभज्य, तत्रतान् द्वात्रिंशद्भागानुपादाय गृहीत्वा, भत्र द्वात्रिंशद्भागरूपे देशे चन्द्रः प्रथमां पौर्णमासीं युनाक्तिं परिसमापयति । भूयः प्रश्नं करोति-“ ता एतेसि णं ” इत्यादि ।

“ ता ” इति । तत्र युगे एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये या द्वितीया पौर्णमासी, तां चन्द्रः कस्मिन् देशे परिसमापयति ? । भगवानाह-“ ता जंसि णं ” इत्यादि । तत्र यस्मिन् देशे चन्द्रः प्रथमां पौर्णमासीं युनाक्तिं परिसमापयति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् प्रथमपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात् परतो मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रिंश्व विभज्य, तत्रतान् द्वात्रिंशद्भागानुपादायात्र प्रदेशे स चन्द्रो द्वितीयां पौर्णमासीं परिसमापयति । एवं तृतीयपौर्णमासीविषयमपि सूत्रं व्याख्येयम् । एवं द्वादशपौर्णमासीविषयमपि । नवरं (बोधि भट्टासीते भागसते सि) तृतीयस्याः पौर्णमास्याः परतो द्वादशी किञ्च पौर्णमासी नवमी जवति, ततो नवजिद्वात्रिंशतो गुणेन के शतेऽष्टाशीत्याधिके जवतः २८८ । संप्रत्यतिदेशमाह-“ एवं खलु ” इत्यादि । एवमुक्तेन प्रकारेण खलु निश्चिनमेतेनानन्तरोदितेनोपायेन यां पौर्णमासीं यत्र यत्र देशे परिसमापयति, तस्याः तस्याः पौर्णमास्यास्ततोऽनन्तरां पौर्णमासीं तस्मात्तस्मात् पाश्चात्यपाश्चात्यपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानाद् मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रिंश्व परतस्तत्रतान् द्वात्रिंशद्भागानुपादाय तस्मिन् तस्मिन् देशे तां तां पौर्णमासीं चन्द्रः परिसमापयति । स चैवं परिसमापयन्तवर्तिनीं द्वापष्टितमो, यावद् भूयोऽपि चरमां द्वापष्टिं पौर्णमासीं तस्मिन् देशे परिसमापयति, यस्मिन् देशे पाश्चात्ययुगे चरमां द्वापष्टिं पौर्णमासीं परिसमापितवान् । कथमेतदवसीयते ? इति चेत् । उच्यते-गणितक्रमवशात् । तथाहि-पाश्चात्ययुगे चरमद्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात् परतो मण्डलस्य चतुर्विंशत्यधिकशतप्रविभक्तस्य सत्कानां द्वात्रिंशतो भागानामतिक्रमे तस्यास्तस्याः पौर्णमास्याः परिसमाप्तिः, द्वापष्टिश्च सर्वसंख्यया युगे पौर्णमास्यः । ततो द्वात्रिंशद् द्वापष्ट्या गुण्यते, जातान्येकोनविंशतिशतानि चतुरशीत्याधिकानि १६८४ । तेषां चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन जागो ह्रियते, लब्धाः पोरुश सकलमण्डलपरावर्ताः, समस्तस्यापि च राशेर्निर्लेपीभवनादागतं-यस्मिन् देशे पाश्चात्ययुगसंवन्धिचरमद्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिः, तस्मिन्नेव देशे विवक्षितस्यापि च युगस्य चरमद्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिः । संप्रति चरमद्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिदेशं पृच्छति-“ ता एतेसि णं ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । तत्र युगे एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये चरमां द्वापष्टितमां पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनाक्ति-

परिसमापयति ? । भगवानाह- (ता जंसि णं इत्यादि) ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । जम्बूद्वीपस्य, णमिति वा-क्यालङ्कारे । द्वीपस्योपरि प्राचीनाप्राचीनाऽऽयतया, इह प्राचीनप्रहणेनोत्तरपूर्वा गृह्यते, अप्राचीनप्रहणेन दक्षिणापरा । ततोऽयमर्थः-पूर्वोत्तरदक्षिणापराऽऽयतया; एवमुदीच्यदक्षिणाऽऽयतया, पूर्वदक्षिणोत्तरापराऽऽयतया जीवया प्रत्यञ्जया, द्वापरिकया इत्यर्थः । मण्डलं चतुर्विंशेन शतेन चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रिंश्व विभज्य, भूयश्चतुर्विंशतिविभज्यते । ततो द्वात्रिंशत्वा चतुर्जागमण्डले एकत्रिंशद्भागप्रमाणे सप्तविंशतिभागानुपादायाष्टाविंशतितमं च भागं विंशतिश्चा त्रिंश्व, तत्रतान् द्वात्रिंशद्भागानुपादाय शेषेस्त्रिभिर्जागैश्चतुर्थस्य भागस्य द्वात्र्यां फलान्यां पाश्चात्यचतुर्जागमण्डलमसंप्राप्तोऽस्मिन् प्रदेशे चन्द्रो द्वापष्टितमां चरमां पौर्णमासीं परिसमापयति । तदेवं चन्द्रस्य पौर्णमासीपरिसमाप्तिदेश उक्तः ।

संप्रति सूर्यस्य पौर्णमासीपरिसमाप्तिदेशं प्रतिपिपादयि-पुस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह- (ता एतेसि णं इत्यादि) ‘ ता ’ इति । तत्र युगे एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे स्थितः सन् युनाक्तिं-परिसमापयति ? । भगवानाह- (ता जंसि णं इत्यादि) तत्र यस्मिन् देशे स्थितः सन् सूर्यश्चरमां पाश्चात्ययुगवर्तिनीं द्वापष्टितमां पौर्णमासीं युनाक्तिं-परिसमापयति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् चरमद्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात् स्थानात् परतो मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रिंश्व विभज्य, तत्रतान् चतुर्नवतिजागान् उपादाय, अत्र प्रदेशे सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयति । किमत्र कारणमिति चेत् ? उच्यते-इह परिपूर्णं त्रिंशद्द्वोरात्रेण परिसमाप्तेषु सत्सु स एव सूर्यस्तस्मिन्नेव देशे वर्तमानः प्राप्यते, न कतिपयजागन्यूनेषु ; पौर्णमासी च चन्द्रमासपर्यन्ते परिसमाप्तिमुपैति ; चन्द्रमासस्य च परिमाणमेकोनत्रिंशद्द्वोरात्राः, एकस्य चाहोरात्रस्य द्वात्रिंशत् द्वापष्टिभागाः । तत्र त्रिंशत्तमेऽहोरात्रे द्वात्रिंशति द्वापष्टिजागेषु गतेषु सूर्यश्चरमद्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात् चतुर्नवतौ चतुर्विंशत्यधिकशतजागेष्वतिक्रान्तेषु प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयन्नवाप्यते । किमुक्तं जवति ?-त्रिंशता भागैस्तमेव देशमप्राप्तः सन्नवाप्यते, त्रिंशतो द्वापष्टिभागानामहोरात्रसत्कानामद्यापि स्थितत्वात् । भूयः प्रश्नयति- (ता एतेसि णमित्यादि) ‘ ता ’ इति । तत्र युगे एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये द्वितीयां पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे स्थितः सन् युनाक्तिं-परिसमापयति ? । भगवानाह- (ता जंसि णमित्यादि) ‘ ता ’ इति । तत्र यस्मिन् देशे स्थितः सन् सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् प्रथमपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात् स्थानात् परतो मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रिंश्व तत्रतान् चतुर्नवतिभागान् उपादाय अत्र देशे स्थितः सन् सूर्यो द्वितीयां पौर्णमासीं परिसमापयति । एवं तृतीयपौर्णमासीविषयमपि सूत्रं वक्तव्यम् । एवं द्वादशपौर्णमासीविषयमपि । नवरं (भट्टचत्तले भागसते सि) तृतीयस्याः पौर्णमास्याः परतो द्वादशी किञ्च पौर्णमासी नवमी, नतश्चतुर्नवतिर्नवभिर्गुण्यते, जातान्यष्टौ शतानि षट्त्वारिंशदधिकानि ८३६ । संप्रति शेष-

पौर्णमासीविषयमग्निदेशमाह-(एवं खलु इत्यादि) एवमुक्तेन प्र-
कारेण, खलु निश्चिन्तय, एतेनानन्तरादिनेनोपायेन यां यां पौर्णमा-
सी यत्र तत्र देशे परिसमापयति, तस्यास्तस्याः पौर्णमास्यास्तां
तामनन्तरागमनन्तरं पौर्णमासीं तस्मात् तस्मात् पाश्चात्यपाश्चा-
त्यपौर्णमासीपरिसमाप्तिनिवन्धनात् स्थानाद् मण्डलं चतुर्विंश-
त्यधिकेन शतेन त्रिंशत् परतः चतुर्नाम्न चतुर्नयतिभ्या-
मानुपादानं तस्मिन् तस्मिन् देशे स्थितः सन् सूर्यस्तां तां
पौर्णमासीं परिसमापयति । स चैवं परिसमापयन् तावद्
वेदिनयोपायवद् भूयोऽपि चरमां द्वापष्टममां पौर्णमासीं
तस्मिन् देशे परिसमापयति यस्मिन् देशे पाश्चात्ययुगसं-
धिर्मां चरमां द्वापष्टममां पौर्णमासीं परिसमापितवान् ।
एतच्चावसीयते गणितक्रमयशात् । तथाहि-पाश्चात्ययुग-
चरमद्वापष्टमपौर्णमासीपरिसमाप्तिनिवन्धनात् स्थानात्
परतो मण्डलस्य चतुर्विंशत्यधिकेन प्रविभक्तस्य सत्त्वानां
चतुर्नयतिभागानामतिक्रमे तस्याः तस्याः पौर्णमास्याः परि-
समाप्तिः, ततश्चतुर्नयतिद्वापष्टमा गुह्यते, जानान्वष्टाप-
ष्टाशब्दानि अष्टाविंशत्यधिकानि ५२२८ । तेषां चतुर्विं-
शत्यधिकेन शतेन भागो द्विंशे, रूप्याः सप्तचत्वारिंशत् स-
प्तममण्डलपरावर्त्ताः । न च तैः प्रयोजनं, केयवं राशेर्निर्णय-
नवनादागतं-यस्मिन् देशे स्थितः सन् पाश्चात्ययुगसंघाति-
चरमद्वापष्टमपौर्णमासीपरिसमापकः, तस्मिन्नेव देशे विष-
क्तिन्यापि युगस्य चरमां द्वापष्टममां पौर्णमासीं परिसमा-
पयतीति । संप्रति चरमद्वापष्टमपौर्णमासीपरिसमाप्तिनिव-
न्धनं देशं पृच्छति-"ता एतेसि ण" इत्यादि सुगमम् । भगवानाह-
ट-"ता जंयुह्वितस्म ण" इत्यादि । 'ता' इति पूर्ववत् । जम्बूद्वीप-
स्य त्रिपत्य प्राचीनापार्चीनाऽऽयतया, अत्रापि प्राचीनप्रदक्षिणेना-
सप्तपृथग् दिग् गृह्णते । अत्राचीनप्रदक्षिणेन दक्षिणाऽपरा । ततोऽय-
मर्थः-उत्तरपूर्वदक्षिणापराऽऽयतया, एवमुदीचपदक्षिणाऽऽयत-
या, उत्तरापरदक्षिणापराऽऽयतया जीवषा द्युरिकया, मण्डलं
चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रिंशत् विभज्य भूयश्चतुर्निर्भक्तवा
(पुरच्छिन्नास्ति सि) पूर्वदिग्यतिनि चतुर्भागमण्डलं एक-
त्रिंशत्भागप्रमाणे सप्तविंशतिभागानुपादायाष्टाविंशतितमं च
ज्ञाणं विंशतिधा त्रिंशत् तत्तानष्टादशभागानुपादाय शेषै-
स्त्रिभिर्भागैश्चतुर्थे च भागस्य चास्यां कलाभ्यां, विंशति-
तमाभ्यामित्यर्थः । दक्षिणात्यचतुर्भागमण्डलमसंप्राप्तः सप्तत्र-
यप्रदेशे स सूर्यश्चरमां द्वापष्टममां पौर्णमासीं परिसमापयति ।
तद्वत् सूर्याचरमसोः पौर्णमासीपरिसमाप्तिदेश उक्तः ।

संप्रति तयोरेषामावास्यापरिसमाप्तिदेशं प्रतिपिपादयिषुः प्रथ-
मतः चन्द्रविषयं प्रश्नसूत्रमाह-(ता एतेसि णमित्यादि) तत्र
युगे एतेषामनन्तरादितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथ-
माममावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे स्थितः परिसमापयति ? ।
भगवानाह-(ता जंयुह्वितस्म ण" इत्यादि) तत्र यस्मिन् देशे स्थितः
सन् चन्द्रश्चरमां द्वापष्टि द्वापष्टमममावास्यां परिसमापय-
ति, ततोऽमावास्यास्थानादमावास्यापरिसमाप्तिस्थानात्, पर-
तो मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रिंशत् तद्वन् द्वाविं-
शतं भागान् उपादायात्र प्रदेशे स चन्द्रः प्रथमाममावास्यां प-
रिसमापयति । (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रकारेण येनैवा-
निलापेन चन्द्रस्य पौर्णमास्यो भणितः, तेनैवाभिलापेनामावा-
स्या अपि भणितव्याः । तद्यथा-द्वितीया, तृतीया, द्वादशी च ।
तादृचैवम्-" ता एतेसि णं पंचवहं संवच्छराणां दोषं अमा-

वासं कंसि देसंसि जोएइ ? । ता जंसि णं देसंसि चंदे पढमं
अमावासं जोएइ, ताओ णं अमावासद्वाणाओ मंडलं चउव्वीसेणं
सएणं वेत्ता दुव्वीसं मागे उवातिणावेत्ता एत्थ णं से
चंदे तच्चं अमावासं जोएइ । ता एतेसि णं पंचवहं संवच्छराण
दुवालसं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ ? । ता जंसि णं
देसंसि चंदे तच्चं अमावासं जोएइ, ताओ णं अमावासद्वाणाओ
मंडलं चउव्वीसेणं सएणं वेत्ता दोषि अट्ठासीए जागसए
उवातिणावेत्ता एत्थ णं चंदे दुवालसं अमावासं जोएइ । "
संप्रति शेषानु अमावास्यास्वतिदेशमाह-"एवं खलु" इत्यादि ।
एतत् प्राथम्यं व्याख्येयम् । संप्रति चरमद्वापष्टममावास्या-
परिसमाप्तिनिवन्धनं देशं पृच्छति-" ता एतेसि णं " इत्यादि
सुगमम् । भगवानाह-(ता जंसि णमित्यादि) तत्र यस्मिन्
देशे स्थितः सन् चन्द्रो द्वापष्टममां चरमां पौर्णमासीं युनाति
परिसमापयति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानात्-पौर्णमासीपरि-
समाप्तिस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रिंशत्
विभज्य पूर्व पौरुशभागानवषष्ठ्यम् । चरमा दि द्वापष्टमा
अमावास्या चरमद्वापष्टमपौर्णमास्याः पक्षेण पश्चात्पक्षेण
च विभक्तितप्रदेशात् पौरुशभिभूतुर्विंशत्यधिकशतभागैः परतः
प्रकल्प्यते, मासेन द्वाविंशता भागैः परतो यत्समानस्य
लभ्यमानस्यात् । ततः पौरुशभागान् पूर्वमवषष्ट्येत्युक्तम् ।
अत्रास्मिन् प्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रश्चरमां द्वापष्टमममावा-
स्यां परिसमापयति । संप्रति सूर्यस्यामावास्यापरिसमाप्ति-
निवन्धनं देशं पिपुच्छिपुराह-(ता एतेसि णमित्यादि) एत-
त्प्राथम्यं व्याख्येयम् । (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रकारेण येनै-
वाभिलापेन सूर्यस्य पौर्णमास्य उक्ताः, तेनैवाभिलापेनामावास्या
अपि वक्तव्याः । तद्यथा-द्वितीया, तृतीया, द्वादशी च । तादृ-
चम्-" एतेसि णं पंचवहं संवच्छराणां दोषं अमावासं सुरे
कंसि देसंसि जोएइ ? । ता जंसि णं देसंसि सुरिए पढमं अ-
मावासं जोएइ, ताओ अमावासद्वाणाओ मंडलं चउव्वीसेणं
सएणं वेत्ता चउणउइभागे उवात्तिणावेत्ता एत्थ णं से सुरे
दोषं अमावासं जोएइ । ता एतेसि णं पंचवहं संवच्छराणं
तच्चं अमावासं सुरे कंसि देसंसि जोएइ ? । ता जंसि णं देसंसि
दोषं अमावासं जोएइ, ताओ णं अमावासद्वाणाओ मंडलं च-
उव्वीसेणं सएणं वेत्ता चउणउइभागे उवात्तिणावेत्ता तच्चं
अमावासं जोएइ । ता एतेसि णं पंचवहं संवच्छराणं दुवालसं
अमावासं सुरे कंसि देसंसि जोएइ ? । ता जंसि णं देसंसि सुरे
तच्चं अमावासं जोएइ, ताओ अमावासद्वाणाओ मंडलं
चउव्वीसेणं सएणं वेत्ता अचच्छाले भागसए उवात्तिणावेत्ता
एत्थ णं से सुरे दुवालसं अमावासं जोएइ । " संप्रति श-
पास्वमावास्यासु अतिदेशमाह-(एवं खल्वित्यादि) एतत् प्रा-
थम्यं व्याख्येयम् । संप्रति चरमद्वापष्टममावास्यापरिसमा-
प्तिनिवन्धनं देशं पृच्छति-" ता एतेसि णं " इत्यादि सुगमम् ।
भगवानाह-(ता जंसि णमित्यादि) यस्मिन् देशे स्थितः
सन् सूर्यश्चरमां द्वापष्टमममावास्यां परिसमापयति, त-
स्मात् पौर्णमासीस्थानात् पौर्णमासीपरिसमाप्तिनिवन्धनाद्
देशात् मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन त्रिंशत् विभज्य-
वाक् सप्तचत्वारिंशतं भागानवषष्ठ्यम् अत्र प्रदेशे स्थितः
सन् सूर्यश्चरमां द्वापष्टमममावास्यां युनाति परिसमापयति ।
अथ कां पौर्णमासीं केन नक्षत्रेण युक्तश्चन्द्रः सूर्यो वा परि-
समापयति ? इति प्रष्टुम आह-(ता एतेसि णमित्यादि)

‘ ता ’ इति । तत्र युगे एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां पौर्णमासीं चन्द्रः । उपलक्षणमेतत्-सूर्यो वा; केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतः सन् युनक्ति-परिसमापयति । भगवानाह- (ता धनिष्ठादि इत्यादि) ‘ ता ’ इति । तत्र तेषां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां पौर्णमासीं चन्द्रः परिसमापयति धनिष्ठाभिः; धनिष्ठानक्षत्रस्य पञ्चतारत्वात् तदपेक्षया बहुवचनम् ; अन्यथा त्वेकवचनं कृतव्यम् । तासां च धनिष्ठानां त्रयो मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनविंशति-र्द्विषष्टिभागः, एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिभाक्त्वा पञ्चपष्टि-श्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तथाहि-पौर्णमासीविषयस्य चन्द्र-नक्षत्रयोगस्य परिज्ञानार्थं करणं प्रागेवोक्तं, तत्र षट्पष्टिर्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च द्वापष्टिभागः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य एकः सप्तपष्टिभागः ६६।६३ इत्येवंरूपे ध्रुवराशिर्धियते, धृत्वा च प्रथमायां पौर्णमास्यां चन्द्रनक्षत्रयोगो ज्ञातुमिष्ट इत्येकेन गुण्यते, ‘ एकेन गुणितं तदेव जवति ’ इति तावानेव जातः, तस्माद्-जिजिगो नव मुहूर्ताः । एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्पष्टिः सप्तपष्टिभागः; इत्येवंप्रमाणं शोधनकं शोध्यते । तत्र षट्पष्टेर्नव मुहूर्ताः शुद्धाः, स्थिताः पश्चात् सप्तपञ्चाशत्, तेभ्य एका मुहूर्ता गृहीत्वा द्वापष्टिभागौ कृतः, ते च द्वापष्टिरपि जागा द्वापष्टिभागराशौ पञ्चकरूपे प्रक्षिप्यन्ते, जाताः सप्तपष्टिर्द्वापष्टिभागाः, तेभ्यश्चतुर्विंशतिः शुद्धाः, स्थिताः पश्चात् त्रिचत्वारिंशत्, तेन्य एकं रूपमादाय सप्तपष्टिभागाः क्रियन्ते । ते च सप्तपष्टिरपि भागाः सप्तपष्टिभागैकमध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जाता अष्टपष्टिः सप्तपष्टिभागाः । तेन्यः षट्पष्टिः शुद्धाः, स्थिता द्वौ पश्चात्सप्तपष्टिभागौ, ततस्त्रिंशता मुहूर्ताः श्रवणः शुद्धाः, स्थिताः पश्चान्मुहूर्ताः पद्विंशतिः । तत इदमागतम-धनिष्ठानक्षत्रस्य त्रिषु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य एकोनविंशतिसंख्येषु द्वापष्टिभागेष्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पञ्चपष्टिसंख्येषु सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु प्रथमपौर्णमासी परिसमाप्तिमुपयाति ।

संप्रति सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छन्नाह-

तं समयं च एषं सूर्ये केण एकखत्तेण जोएति ? । ता पु-
न्वाहिं फगुणीहिं अट्टावीसं मुहुत्ता, अट्टावीसं च वावट्टि-
जागा मुहुत्तस्स, वावट्टिजागं च सत्तच्छिधा छेत्ता कुवत्तीसं
चुष्मियाजागा सेसा । ता एतेसि एषं पंचएहं संवच्छराणं
दोच्चं पुष्मियासिणिं चंदे केण एकखत्तेण जोएति ? । ता
सत्तराहिं पोट्टवताहिं, उत्तराणं पोट्टवताणं सत्तावीसं
मुहुत्ता, चोदस य वावट्टिभागे मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च
सत्तच्छिधा छेत्ता चउसट्टिचुष्मियाजागा सेसा ।

(तं समयं च णमित्यादि) तं समयमित्यत्र “ काला-
ध्वनोर्व्याप्तौ ” ॥ २ । २ । ४२ ॥ इत्याधिकरणत्वेऽपि द्वितीया ।
ततोऽयमर्थः-तस्मिन् समये, यस्मिन् समये धनिष्ठा नक्षत्रं
चन्द्रेण युक्तं यथोक्तविशेषं परिसमापयति, तस्मिन् क्षणे
इत्यर्थः । सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तः सन् तां प्रथमां पौर्णमासीं
परिसमापयति । भगवानाह-“ ता पुन्वाहिं ” इत्यादि ।
‘ ता ’ इति । तदा पूर्वार्ज्यां फाल्गुनीर्ज्यां, पूर्वार्ज्यां फाल्गुनीनक्षत्रस्य
द्वितारत्वात्तदपेक्षया द्विवचनम् । द्विवचने च प्राप्तं प्राकृते
बहुवचनम् । तयोश्च पूर्वार्ज्यां फाल्गुनीस्तदानीमष्टाविंशतिर्मुहूर्ताः,

अष्टाविंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकं च द्वापष्टिभागं सप्त-
पष्टिभाक्त्वा तस्य सत्काः द्वाविंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः ।
तथाहि-स एव षट्पष्टिर्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च द्वाप-
ष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य एकः सप्तपष्टिभाग इत्येवंप्र-
माणो ध्रुवराशिर्धियते ६६।५।१। धृत्वा च एकेन गुण्यते, ‘ एकेन
च गुणितं तदेव भवति ’ इति तावानेव जातः, ततस्तस्मात् पुष्य-
शोधनकमेकोनविंशतिर्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वा-
रिंशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत्सप्त-
पष्टिभागाः १६।४३।३३ इत्येवंप्रमाणं शोध्यते । अथैतावत्प्रमाण-
स्य पुष्यशोधनकस्य कथमुत्पत्तिरिति ? उच्यते-इह पूर्वयुगप-
रिसमाप्तिवलायां पुष्यस्य त्रयोविंशतिः सप्तपष्टिभागाः परि-
समाप्ताः, चत्वारिंशदवतिष्ठते । ततस्ते चतुश्चत्वारिंशत्सप्त-
पष्टिभागा मुहूर्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि त्रयो-
दश शतानि विंशत्यधिकानि १३२० । तेषां सप्तपष्टिभा-
जागो ह्रियते, लब्धा एकोनविंशतिर्मुहूर्ताः । शेषास्तित्ति
सप्तचत्वारिंशत् ४७ । ते द्वापष्टिभागाऽऽनयनार्थं द्वापष्टिभा-
गुण्यन्ते, जातानि एकोनविंशच्छतानि चतुर्दशशतारणि २६।४ ।
तेषां सप्तपष्टिभागागो ह्रियते, लब्धास्त्रिचत्वारिंशद्द्वापष्टिभागाः
६३ । एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत्सप्तपष्टिभागाः ६३ ।
ततद् ध्रुवराशेः शोध्यते । तद्यथा-षट्पष्टिर्मुहूर्तस्य एकोन-
विंशतिर्मुहूर्ताः शुद्धाः, स्थिताः पश्चात्सप्तचत्वारिंशत्, तेभ्य
एको मुहूर्तो गृह्यते, स्थिताः षट्चत्वारिंशत् । गृहीतस्य च
मुहूर्तस्य द्वापष्टिभागान् कृत्वा द्वापष्टिभागराशौ पञ्चकरूपे
प्रक्षिप्यन्ते, जाता द्वापष्टिभागाः सप्तपष्टिः, तेन्यस्त्रिचत्वारिं-
शत् शोध्यन्ते, स्थिताः पश्चाच्चतुर्विंशतिः, तेन्य एकं रूपमु-
पादीयते, जाता त्रयोविंशतिः, गृहीतस्य च रूपस्य सप्तस-
प्टिभागाः क्रियन्ते, कृत्वा च सप्तपष्टिभागैकमध्ये प्रक्षिप्यन्ते,
जाता अष्टपष्टिः सप्तपष्टिभागाः । तेन्यस्त्रयस्त्रिंशत् शुद्धाः, स्थिताः
पञ्चविंशत् । ततः पञ्चदशजिह्वर्मुहूर्तरेखा, त्रिंशता च मुहूर्तै-
र्भवः शुद्धाः, स्थिताः पश्चादेको मुहूर्तः, एकस्य च मुहूर्त-
स्य त्रयोविंशतिर्द्वापष्टिभागाः । एकस्य च द्वापष्टिभागस्य प-
ञ्चविंशत्सप्तपष्टिभागाः १ । ६३ । ६३ तत आगतं पूर्वाफाल्गु-
नीनक्षत्रस्याष्टाविंशतौ मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्याष्टाविंशत्
द्वापष्टिभागस्य द्वाविंशति सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु सूर्यः प्रथमां पौ-
र्णमासीं परिसमापयति । एते च सूर्यमुहूर्ता एवभूतैश्च सूर्य-
मुहूर्तैस्त्रिंशता त्रयोदश रात्रिन्दिवाणि, एकस्य च रात्रिन्दि-
वस्य द्वादश व्यावहारिका मुहूर्ता भवन्ति । तत एतदनुसा-
रेण गतेकदिवसभागगणना, शेषस्थितदिवसगणना च पूर्वा-
फाल्गुनीनक्षत्रस्य स्वयं कर्तव्या । एवमुत्तरसूत्रेष्वपि सूर्यनक्ष-
त्रयोगे परिभाषनीयम् । “ ता एतेसि णं ” इत्यादि प्रश्नसूत्रं सु-
गमम् । भगवानाह- (ता उत्तराहिं इत्यादि) ‘ ता ’ इति पूर्व-
वत् । उत्तराभ्यां प्रोष्ठपदाभ्याम्, अत्रापि द्विवचनम्, उत्तराप्रोष्ठ-
पदानक्षत्रस्य चित्तरक्तत्वात्, बहुवचनं च सूत्रे प्राकृतत्वात् ।
उत्तरयोश्च प्रोष्ठपदयोः सप्तविंशतिर्मुहूर्ताः, चतुर्दश च द्वाप-
ष्टिभागा मुहूर्तस्य, एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिभाक्त्वा त्रि-
ंशत् तस्य सत्काश्चतुःषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तथाहि-
स एव ध्रुवराशिः ६६ । ५ । १ द्वितीयपौर्णमासीचिन्तायां
द्वाभ्यां गुण्यते, मुहूर्तानां जातं द्वाविंशत् शतम् १३२ । ए-
कस्य च मुहूर्तस्य दश द्वापष्टिभागाः १० । एकस्य च द्वाप-
ष्टिभागस्य द्वौ सप्तपष्टिभागौ २, ततः पूर्वार्ज्या अजिजितो

नव मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वापष्टिमाणाः, एकस्य च द्वापष्टिमाणास्य सत्काः पट्यष्टिः सप्तपष्टिमाणाः शोधयन्ते, जातं द्वाविंशं शतं मुहूर्तानाम, एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तचत्वारिंशद् द्वापष्टिमाणाः, एकस्य च द्वापष्टिमाणास्य त्रयः सप्तपष्टिमाणाः १२२ । १५ । १३ । ततस्त्रिंशता मुहूर्तैः श्रवणः, त्रिंशता धनिष्ठा, पञ्चदशभिः शनभिरकः, त्रिंशता पूर्वार्ज्यापदा शुकेति स्थिताः पञ्चासत्तदश मुहूर्ताः १७ । शेषं तथैव ॥ ७३ ॥ तत आगतम्-उत्तरार्भाक्षपदानक्षत्रस्य सप्तविंशतौ मुहूर्तौष्वेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्दशसु द्वापष्टिमाणाः, एकस्य च द्वापष्टिमाणास्य चतुःपष्टौ सप्तपष्टिमाणाः गनेषु शेषेषु द्वितीया पौर्णमासी परिसमाप्तिमुपैति । सू० प्र० १० पाहु० २२ पाहु० । च० प्र० ।

संप्रत्यस्यामेव पौर्णमास्यां सूर्यनक्षत्रयोगं चन्दनक्षत्र-

योगं च पृच्छन्ति-

तं समयं च यं सूर्ये केणं एकखत्तेणं जोएति । ता उत्तरा-
हिं फग्गुणीहिं । उत्तराणं फग्गुणीणं सत्त मुहुत्ते, तेचीसं च
वावट्टिजागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्टिधा ठेत्ता
एक्कीसं चुप्पियाजागा सेसा । ता एतेमि यं पंचएहं संव-
च्छराणं तवं पुप्पिमामिणिं चंदे केणं एकखत्तेणं जोएति ।
ता अस्सिणीहिं, अस्सिणीणं एक्कीसं मुहुत्ता, णव य वाव-
ट्टिजागा मुहुत्तस्स, वावट्टिजागं च सत्तट्टिधा ठेत्ता तेवट्टि
चुप्पियाभागा सेसा । तं समयं च यं सूर्ये केणं एकखत्तेणं
जोएति । ता चित्ताहिं, चित्ताणं एगो मुहुत्तो, अट्ठावीसं
च वावट्टिभागं मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्टिधा ठेत्ता
तीसं चुप्पियाजागा सेसा । ता एतेसि णं पंचएहं संवच्छराणं
हुवालसमं पुप्पिमामिणिं चंदे केणं एकखत्तेणं जोएति । ता
उत्तराहिं आसादाहिं, उत्तराणं आसादाणं छट्ठीसं मुहुत्ता,
छट्ठीसं च वावट्टिजागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्त-
ट्टिधा ठेत्ता चउपमं चुप्पिआभागा सेसा । तं समयं च यं सूर्ये
केणं एकखत्तेणं जोएति । ता पुणव्वमुणा, पुणव्वमुस्स सोत्तस
मुहुत्ता, अट्ठ य वावट्टिभागं मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्त-
ट्टिधा ठेत्ता बीसं चुप्पियाजागा सेसा । ता एतेसि णं पंचएहं
संवच्छराणं चरमं वावट्टि पुप्पिमामिणिं चंदे केणं एकखत्तेणं
जोएति । ता उत्तराहिं आसादाहिं, उत्तराणं आसादाणं च-
रमसमए । तं समयं च यं सूर्ये केणं एकखत्तेणं जोएति । ता
पुस्सेणं, पुस्सेस्स एग्गुणीसं मुहुत्ता, तेत्ताट्ठीसं च वावट्टि-
जागा मुहुत्तस्स, वावट्टिजागं च सत्तट्टिधा ठेत्ता तेचीसं
चुप्पियाभागा सेसा ॥

“तं समयं च यं” इत्यादि सुगमम् । भगवानाह- (ता उत्तरा-
हिं इत्यादि) “ता” इति पूर्ववत् । उत्तराभ्यां फाल्गुनीभ्यां,
तयोश्च उत्तरयोः फाल्गुन्योस्तदानीं द्वितीयपौर्णमासीपरिस-
माप्तिवेलायां सप्त मुहूर्ताः, त्रयस्त्रिंशच्च द्वापष्टिमाणा मुहूर्तस्य,
द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा कृत्वा तस्य सत्का एकत्रिंशत्
चूर्णिकाभागाः शेषाः । तथाहि-स एव ध्रुवराशिः सित्यते ६६ ।

५ । १ । ध्रुवा च द्वितीयस्याः पौर्णमास्याः संप्रति चिन्देति द्वा-
४४९

भ्यां गुणयते, जातं द्वाविंशं शतं मुहूर्तानाम, एकस्य च मुहूर्तस्य
दश द्वापष्टिमाणाः, एकस्य च द्वापष्टिमाणास्य द्वौ सप्तपष्टिमाणाः ।
१३२ । १५ । १३ । तत एतस्मात् पुष्यशोधनकमेकोनविंशतिर्मुहूर्ताः,
एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशत् द्वापष्टिमाणाः, एकस्य च
द्वापष्टिमाणास्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तपष्टिमाणाः १५ । १५ । १३ । इत्येवं
परिमाणं पूर्वरीत्या शोधयते, स्थितं पञ्चाद् द्वादशोत्तरं शतं मुह-
र्तानाम, एकस्य च मुहूर्तस्याष्टविंशतिर्द्वापष्टिमाणाः, एकस्य च
द्वापष्टिमाणास्य पट्यष्टिं सप्तपष्टिमाणाः ११२ । १५ । १३ ।
ततः पञ्चदशत्रिंशत्पूर्वरेषा, त्रिंशता मघा, त्रिंशता पूर्वार्ज्यानी
शुद्धा, स्थिताः पञ्चान्मुहूर्ताः सप्तत्रिंशत्, शेषं तथैव । तत आग-
तं-चूर्णेण युक्तमुत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं सप्तमुहूर्तेषु, एकस्य च
मुहूर्तस्य त्रयस्त्रिंशत् द्वापष्टिमाणाः, एकस्य च द्वापष्टिमाणास्य
एकत्रिंशत् सप्तपष्टिमाणाः शेषेषु द्वितीया पौर्णमासी परिसमा-
पयति । अथुना तृतीयपौर्णमासीविषयं चन्दनक्षत्रयोगं पृच्छ-
ति-“ता एतेसि णं” इत्यादि सुगमम् । भगवानाह- (अस्सिणी-
हिं इत्यादि) अश्विनीनक्षत्रं त्रितारमिति नक्षत्रेण चतुर्वचनम्,
तदानीं च तृतीयपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायां अश्विनीनक्षत्र-
स्य एकत्रिंशतिर्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य नव द्वापष्टिमाणाः,
एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिधा कृत्वा तस्य सत्का त्रिंशत् चूर्-
णिकाभागाः शेषाः । तथाहि-स एव ध्रुवराशिः ६६ । ५ । ७ ।
तृतीया पौर्णमासी चिन्त्यमाना वसंत इति त्रिभिर्गुणयते, जातम्-
एतन्वक्ष्यधिकं शतं मुहूर्तानाम, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चदश द्वा-
पष्टिमाणाः, एकस्य च द्वापष्टिमाणास्य त्रयः सप्तपष्टिमाणाः
१६० । १५ । १३ । “तत उगुणं पोटवया” इत्यादि वचनात्
एकोनपष्टिभिर्केन शतेन चतुर्विंशत्या द्वापष्टिमाणादेकस्य च
द्वापष्टिमाणास्य पट्यष्टिं सप्तपष्टिमाणाः त्रिंशत् द्वापष्टिमाणा-
माक्षपदपर्यन्तानि पट्यष्टिमाणाः शुद्धानि, पञ्चाद्वचतिष्ठन्तेऽष्टा-
त्रिंशत् मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य द्विपञ्चाशत् द्वाप-
ष्टिमाणाः, एकस्य च द्वापष्टिमाणास्य चत्वारः सप्तपष्टिमा-
णाः २८ । १५ । १३ । ततस्त्रिंशता मुहूर्तैः देवती नक्षत्रं शुद्धं,
निष्ठयष्टौ मुहूर्ताः, तत आगतं चन्दयुक्तमश्विनीनक्षत्रमेक-
विंशतौ मुहूर्तौष्वेकस्य च मुहूर्तस्य नवसु द्वापष्टिभागेष्वेकस्य
च द्वापष्टिमाणास्य त्रिपष्टौ सप्तपष्टिमाणाः शेषेषु परिसमाप-
यति । संप्रत्यस्यामेव तृतीयस्यां सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति-
“तं समयं च यं” इत्यादि सुगमम् । भगवानाह-“ता चि-
त्ताहिं” इत्यादि । चित्रायुक्तः सूर्यः परिसमापयति । तदानीं च
तृतीयपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायां चित्रायामेको मुहूर्तः, एक-
स्य च मुहूर्तस्याष्टविंशतिर्द्वापष्टिमाणाः, एकं च द्वापष्टिभागं
सप्तपष्टिधा कृत्वा तस्य सत्का त्रिंशत् चूर्णिकाभागाः शेषाः ।
तथाहि-स एव ध्रुवराशिः ६६ । ५ । १ । संप्रति तृतीयपौर्णमासी-
चिन्तति त्रिभिर्गुणयते, जातम् एतन्वक्ष्यधिकं शतं मुहूर्तानाम,
एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चदश द्वापष्टिमाणाः, एकस्य च द्वापष्टि-
माणास्य त्रयः सप्तपष्टिमाणाः १९८ । १५ । १३ । तत एतस्मात् पुष्यशो-
धनकम् १६ । ४३ । ३३ पूर्वोक्तप्रकारेण शोधयते, स्थितं पञ्चा-
दष्टसप्तत्यधिकं मुहूर्तानां शतम्, एकस्य च मुहूर्तस्य त्रयस्त्रिं-
शद् द्वापष्टिमाणाः, एकस्य च द्वापष्टिमाणास्य सप्तत्रिंशत् सप्तपष्टि-
माणाः १७० । १५ । १३ । ततः पञ्चाद्वचधिकेन मुहूर्तशतेना-
श्लेषाऽऽदीनि हस्तपर्यन्तानि पञ्च नक्षत्राणि शुद्धानि । शेषास्ति-
ष्ठन्त्यष्टविंशतिर्मुहूर्ताः । शेषं तथैव २८ । ३३ । ३७ । तत आगतम्-
सूर्येण सह संप्रयुक्तं चित्रानक्षत्रमेकोनमुहूर्तः, एकस्य च मुह-

तस्याष्टाविंशतौ द्वापष्टिभागेषु, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रि-
शति सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु तृतीयां पौर्णमासीं परिसमापयति ।
संप्रति षाडश्यां पौर्णमास्यां चन्द्रनक्षत्रयोगं पृच्छति-“ ता
एतेसि णं ” इत्यादि सुगमम् । जगवानाह-“ ता उत्तरार्हं ”
इति । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । उत्तराभ्यामाषाढाभ्यां द्वाद-
शीं पौर्णमासीं चन्द्रः परिसमापयति । तदानीं च तयोरुत्तर-
योराषाढयोः षड्विंशतिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षड्विंश-
तिर्द्वापष्टिभागाः, एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिधा कृत्वा त-
स्य सत्काश्रयतुष्पञ्चाशच्चूर्णिकाज्जागाः शेषाः । तथाहि-स एव
ध्रुवराशिः-६६ । ५ । १ । द्वादशी किल पौर्णमासीं चिन्त्यते
इति द्वादशजिर्गुण्यते, जातानि सप्तशतानि द्विनवत्यधिकानि
मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षड्विंशतिर्द्वापष्टिभागाः । एकस्य च
द्वापष्टिभागस्य द्वादश सप्तपष्टिभागाः ७६२ । ६० । १२ । तत
एतस्मात् “ मूले सत्तेव चोयाला ” इत्यादिवचनात् स-
प्तभिश्चतुश्चत्वारिंशदधिकैर्मुहूर्त्तानां शतैः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य
चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्षष्ट्या
सप्तपष्टिभागैरज्जिदादीनि मूलपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि,
ततस्त्रिंशता मुहूर्त्तैः पूर्वषाढा, शेषं तिष्ठत्यष्टादश मुहूर्त्ताः,
एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चविंशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वा-
पष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तपष्टिभागाः १८ । ३५ । १३ । तत
आगतं-चन्द्रेण युक्तमुत्तराषाढानक्षत्रं द्वादशीं पौर्णमासीं
षड्विंशतौ मुहूर्त्तेषु, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षड्विंशतौ द्वापष्टिभा-
गस्य चतुष्पञ्चाशत्सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु परिसमापयति । सं-
प्रत्यस्यामेव षाडश्यां पौर्णमास्यां सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति-
“ तं समयं च णं ” इत्यादि सुगमम् । जगवानाह-“ ता
पुणवसुणा ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । पुनर्वसुना युक्तः
सूर्यः परिसमापयति । तदानीं च षाडशीपौर्णमासीपरिस-
माप्तिवेलायां पुनर्वसुनक्षत्रस्य षोडश मुहूर्त्ताः, अष्टौ च द्वापष्टि-
भागा मुहूर्त्तस्य, एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिधा कृत्वा तस्य स-
त्का विंशतिश्चूर्णिकाज्जागाः शेषाः । तथाहि-स एव ध्रुवरा-
शिः ६६ । ५ । १ । द्वादशजिर्गुण्यते, जातानि सप्त शतानि द्वि-
नवत्यधिकानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षड्विंशतिर्द्वापष्टिभा-
गाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वादश सप्तपष्टिभागाः ७६२ ।
६० । १२ । तत एतस्मात्पुण्यशोधनकं १६ । ४३ । ३३ पू-
र्वोक्तप्रकारेण शोध्यते, स्थितानि पञ्चात्सप्तशतानि त्रिसप्तत्य-
धिकानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षोडश द्वापष्टिभागाः,
एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्षष्ट्या चत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः ।
७७३ । १६ । ४६ । तत एतस्मात्सप्तभिः शनैश्चतुश्चत्वारिंशद-
धिकैर्मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः,
एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तपष्टिभागैरज्ज्ये-
षाऽऽदीन्याद्रापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, पञ्चादवतिष्ठन्ते
अष्टाविंशतिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिपञ्चाशद् द्वा-
पष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशत्स-
प्तपष्टिभागाः २८ । ६३ । ६७ । तत आगतं पुनर्वसुनक्षत्रं
सूर्येण सह योगमुपागतं षोडशसु मुहूर्त्तेषु शेषेषु, एकस्य च
मुहूर्त्तस्याष्टसु द्वापष्टिभागेषु, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य विंशतौ
सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु द्वादशीं पौर्णमासीं परिसमापयति ।
“ ता एतेसि णं ” इत्यादि सुगमम् । जगवानाह-“ ता
उत्तरार्हं ” इत्यादि । उत्तराभ्यामाषाढाभ्यां युक्तश्चन्द्र-
श्चरमां द्वापष्टितमां पौर्णमासीं परिसमापयति । तदानीं च-

रमद्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायामुत्तरयोराषाढयोश्च-
रमसमयः । तथाहि-स एव ध्रुवराशिः ६६ । ५ । १ । चरमा द्वाप-
ष्टितमा पौर्णमासी संप्रति चिन्त्यमाना वर्तते, इति द्वापष्ट्या
गुण्यते, जातानि मुहूर्त्तानां चत्वारिंशच्छतानि द्विनवत्यधि-
कानि, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागानां त्रीणि शतानि
दशोत्तराणि, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वापष्टिः सप्तपष्टिभा-
गाः ४०९२ । ३१० । ६२ । तत एतस्मात्-“ अष्टसयश्च
गुणवीक्षा, सोढवण उत्तराण साढाणं । चउवीसं खलु
भागा, गवछी खुशियाओ य ” ॥ १ ॥ इत्येवंप्रमा-
णमेकं सकलनक्षत्रपर्यायशोधनकं पञ्चजिर्गुण्यित्वा शो-
ध्यते । तच्च पूर्वोक्तेन प्रकारेण शोध्यमानं परिपूर्णं शुद्धिमा-
सादयतीति न किञ्चित्पञ्चादवतिष्ठते । तत आगतम्-उत्तरा-
षाढानक्षत्रं चन्द्रेण सह युक्तं चरमसमये चरमां द्वापष्टितमां
पौर्णमासीं परिसमापयति । संप्रत्यस्यामेव द्वापष्टितमायां
पौर्णमास्यां सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति-“ तं समयं च णं ” इत्यादि
सुगमम् । जगवानाह-“ ता पुस्सेणं ” इत्यादि । पुष्येण युक्तः
सूर्यश्चरमां द्वापष्टितमां पौर्णमासीं परिसमापयति । तदानीं च
द्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायामेकोनविंशतिर्मुहूर्त्ता-
स्त्रिचत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च स-
प्तपष्टिधा कृत्वा तस्य सत्काश्रयतुष्पञ्चाशच्चूर्णिकाज्जागाः शेषाः ।
तथाहि-स एव ध्रुवराशिः ६६ । ५ । १ । द्वापष्ट्या गुण्यते,
जातानि मुहूर्त्तानां चत्वारिंशच्छतानि द्विनवत्यधिकानि, एक-
स्य च मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागानां त्रीणि शतानि दशोत्तराणि,
एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वापष्टिः सप्तपष्टिभागाः ४०९२ ।
३१० । ६२ । इह पुष्यस्य दशमुहूर्त्तैर्वेकस्य च मुहूर्त्तस्या-
ष्टादशसु द्वापष्टिभागेर्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रि-
शति सप्तपष्टिभागैर्विक्रान्तेषु पञ्चाशत्सयुगं परिसमाप्तिमुपैति,
तदनन्तरमन्ययुगं प्रवर्त्तते । पुष्यस्यापि च तावन्मात्रादति-
क्रान्तात् परतो यावद् भूयोऽपि तावन्मात्रस्य पुष्यस्यातिक्रमः,
एतावत्प्रमाण एकः परिपूर्णो नक्षत्रपर्यायः । तस्य च प्रमाणमष्टौ
शतान्येकोनविंशत्यधिकानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य च-
तुर्विंशतिर्द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्षष्ट्यः सप्त-
पष्टिभागाः ८२६ । २४ । ६६ । तत एतत् पञ्चभिर्गुण्यित्वा प्रा-
शुक्ताद् ध्रुवराशेर्द्वापष्टिगुणताच्छाध्यते, तच्चापरिपूर्णं शुद्धानि,
पञ्चाश्व राशिर्निलेपो जायते, तत आगतं-पुष्यस्य सूर्येण
युक्तस्य दशसु मुहूर्त्तैर्वेकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टादशसु द्वापष्टि-
भागेषु, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशति सप्तपष्टिभा-
गेषु अतिक्रान्तेषु एकोनविंशतौ च मुहूर्त्तेषु, एकस्य च मुहूर्त्त-
स्य त्रिचत्वारिंशति द्वापष्टिभागेषु, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य
त्रयस्त्रिंशति सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु चरमा द्वापष्टितमा पौर्ण-
मासीं परिसमाप्तिमगमदिति । तदेवं पौर्णमासीविषय-
श्चन्द्रनक्षत्रयोगः, सूर्यनक्षत्रयोगश्चोक्तः । सु० प्र० १० पाहु० २२
पाहु० । च०प्र० । (अमावास्याविषयश्चन्द्रनक्षत्रयोगः, सूर्यनक्षत्र-
योगश्च ‘ अमावसा ’ शब्दे प्रथमज्जागे ७४३ पृष्ठे निरूपितः)

(२६) संप्रति यत्नकृत्रं यादृशनामकं तदेव वा तस्मिन्नेव देशे

अन्यस्मिन् वा यावता कालेन भूयश्चन्द्रेण सह योग-

मुपागच्छति तावन्तं कालं निर्दिदिशुराह-

ता जेणं अज्ज एकखत्तेणं चंदे जोयं जोएति जंमि देसं-
सि, से णं इमाणि अठ एगुणवीसाणि सुहुत्तसताइं, चउवी-

मं च वावद्विभागे मुहुत्तस्स, वावद्विभागं च सत्तद्विधा
 ठेत्ता वावद्विचुप्पियाजागे उवातिणावेत्ता पुणरवि मे चंदे
 अक्षेणं सरिसएणं चेव णक्खत्तेणं जायं जोएति अणं
 सि देसंसि । ता जेणं अज्ज णक्खत्तेणं चंदे जायं जोएति
 जंसि देसंसि, से णं इमाइं सोलस अट्ठतीसं मुहुत्तसताइं
 अलणापणं च वावद्विभागे मुहुत्तस्स, वावद्विभागं च
 सत्तद्विधा ठेत्ता पएणचिन्तिसियाजागे उवातिणावेत्ता पुण-
 रवि मे चंदे तेणं चेव णक्खत्तेणं जायं जोएति अणंसि
 देसंसि । ता जेणं अज्ज णक्खत्तेणं चंदे जायं जोएति जंसि
 देसंसि, से णं इमाइं चउप्पणं मुहुत्तसहस्साइं, णव य मुहुत्त-
 सताइं उवातिणावेत्ता पुणरवि मे चंदे अणोणं तारिमएणं
 चेव णक्खत्तेणं जायं जोएति तंसि देसंसि । ता जेणं अज्ज
 णक्खत्तेणं चंदे जायं जोएति जंसि देसंसि, मे णं इमे एणं
 मुहुत्तसयमहस्सं अट्ठाअड्ढति चेव मुहुत्तसताइं उवाति-
 णावेत्ता पुणरवि मे चंदे तेणं चेव णक्खत्तेणं जायं जो-
 एति तंसि तंसि देसंसि ।

“ ता जेणं श्रद्धा मयासेणं ” इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत् । येन नक्षत्रेण सह चन्द्रो अथ विचक्रिते दिने योगं युनक्ति, कोनि यस्मिन् देशे, स चन्द्रः, णमिति वाक्यालङ्कारे । इमानि पञ्चममाणसंख्याकानि । तान्येवाह-श्रद्धां मुहूर्तशतान्येकोनार्थ-शान्येकोनविंशत्यधिकानि, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वाप-ष्टिभागान्, एवं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिभागा द्विधा द्वापष्टिप-ण्णिकाभागानुपादाय गृहीत्वा, मतिरक्रम्येत्यर्थः । पुनरपि स च-न्द्रोऽप्येन द्वितीयेन सहशतान्मा नक्षत्रेण योगं युनक्ति-श्र-न्धन्मिन् देशे । इयमत्र भावना-एह चन्द्रस्य नक्षत्राणां मध्ये नक्षत्राणि सर्वशीघ्राणि, तेष्वेव मन्दगतवः न्याः, तेष्वोऽपि मन्दगतवश्चन्द्रमसः । (एतच्चात्रैव्ययमेव प्रपञ्चयिष्ये) पद-पञ्चाशत्तत्राणि प्रतिनियतापान्तराद्देशानि चक्रवाक्षमयस-तया व्यवदिप्यतांति सदैवैकरूपतया परिचमन्ति । तत्र किल शुगत्याऽऽदावमिजित्वा नक्षत्रेण सह योगमधिगच्छन्ति चन्द्र-माः, स च योगमुपागतः सन् शनैः शनैः पञ्चादवप्क-ते, तस्य नक्षत्रेभ्योऽनीव मन्दगतिर्याव । ततो नवानां मुहूर्ता-नामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वापष्टिभागानाम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदपष्टिसप्तपष्टिभागानामतिक्रमे पुरतः श्र-घणेन सह योगमायाति । ततस्ततश्चन्द्रोऽपि शनैः पञ्चादव-प्कमार्गान्निशता मुहूर्तैः श्रघणेन सह योगं समाप्य पुरतो धनिष्ठया सह योगमुपागच्छति । एवं स्वं स्वं कालमपेक्ष्य सर्वैरपि नक्षत्रैः सह योगस्तावद्वक्तव्यो यावदुत्तरापादान-क्षत्रयोगपर्यन्तः । एतावता च कालेनाहं मुहूर्तशतानि, एक-स्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टि-भागस्य पदपष्टिः सप्तपष्टिभागा श्रमवन् । तथाहि-पद नक्षत्राणि, पञ्चत्वारिंशन् मुहूर्तानीति पद पञ्चत्वारिंशता गुण्यन्ते, जाते द्वे शते सप्तत्यधिके ३७० । पद च नक्षत्राणि प-ञ्चदश मुहूर्तानीति भूयः पद पञ्चदशनिर्गुण्यन्ते, जाता नवतिः पञ्चदश त्रिंशन्मुहूर्तानीति पञ्चदश त्रिंशता गुण्य-न्ते, जातानि सत्वारिंशतांति पञ्चाशदधिकानि ४५० ।

अभिजितो नव मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशतिर्धा-
पिमाणाः, एकस्य च द्वापष्टिजागस्य पट्पष्टिः सप्तपष्टिजागा इति
भवति सर्वेषामेकत्र मीलने यथोक्ता मुहूर्त्तसंख्या। एष एताद्या-
न् नक्षत्रमासः। ततस्तदनन्तरं यदभिजिजक्षत्रमतिक्रान्तं तद-
परेण द्वितीयेनाभिजिता नक्षत्रेण सह नवमुहूर्त्ताऽऽदिकालं
योगमुपागच्छति, ततः परमपरेण द्वितीयाष्टविंशतिसंबन्धिना
श्रवणेन सह योगमनुने, एवं पूर्वयत् तावद्वाच्यं याधदुत्तरापा-
दा, तदनन्तरं ज्येष्ठः प्रथमेनैवाभिजिता नक्षत्रेण सह योगं यानि।
ततः प्रागुक्तक्रमेण श्रवणाऽऽदिभिः, एवं सकलकालमपि ततो
विचक्षिते दिने यस्मिन् देशे येन नक्षत्रेण सह योगमगमयन्मासः
स यथोक्तमुहूर्त्तसंख्याऽतिक्रमे भूयस्तादृशेनैवापरेण नक्षत्रेण
सह श्रवणस्मिन् देशे योगमादत्ते, न तेनैवापि तस्मिन्नेव देशे
इति। तथा (ता जेष्ठमित्यादि) अथ विचक्षिते दिने येन नक्ष-
त्रेण सह योगं युनाकि, यस्मिन् यस्मिन् देशे वच्छमाः, स
इमानि घट्ट्यमाणसंख्याकानि। तान्धेवाह-पोडश मुहूर्त्तशतानि
अष्टाविंशदाधिकानि, एकोनपञ्चाशत् द्वापष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य,
एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिधा हित्वा तस्य सत्कान् पञ्चपष्टि-
चूर्णिकाजागानुपादायातिक्रम्य पुनरपि स चन्द्रोऽन्धेन नक्षत्रेण
सह योगं युनाकि, परमन्यस्मिन् देशे, न तु नस्मिन्नेव। कुतः, इति
चेत्। उच्यते-इह भूयस्तस्मिन्नेव देशे तेनैव नक्षत्रेण सह योगः,
युगद्वयेकालातिक्रमे तथा केवलवेदसा उपोत्तिष्ठकगतवपलब्धेः।
जम्बूद्वीपे च पट्पञ्चाशद्वे नक्षत्राणि, ततो विचक्षितनक्षत्रयोगे
सति तत आरभ्य पट्पञ्चाशत्क्षत्रानिक्रमेण तेन नक्षत्रेण सह
योगमादत्ते, पट्पञ्चाशत्क्षत्रानिक्रमश्च प्रागुक्ताष्टविंशतिनक्षत्र-
मुहूर्त्तसंख्यया। तत उक्तम्-"सोलस अडतीस मुहूर्त्तसया"
इत्यादि। तदेवं तादृशेन तेन वा नक्षत्रेण सह श्रवणस्मिन् देशे
यावता कालेन भूयोऽपि योग उपजायेत, तावान् कालविशेष
उक्तः। संप्रति तस्मिन्नेव देशे तादृशेन तेन वा नक्षत्रेण सह
भूयोऽपि योगो यावता कालेन भवति, तावन्तं कालविशेषमा-
ष्ट-(ता जेष्ठं अज्ज गणसत्तेण इत्यादि) अथ विचक्षिते दिने
येन नक्षत्रेण सह योगं वच्छो युनाकि यस्मिन् देशे, स वच्छमा
इमानि घट्ट्यमाणसंख्याकानि। तान्धेवाह-चतुःपञ्चाशन्मुहूर्त्त-
सहस्राणि। नव च मुहूर्त्तशतान्युपादायातिक्रम्य पुनरपि स
चन्द्रोऽन्धेन तादृशेनैव नक्षत्रेण सह योगं युनाकि तस्मिन्नेव
देशे। इयमत्र जावता-विचक्षिते युगे विचक्षितानामष्टाविंशतेन-
क्षत्राणां मध्ये येन नक्षत्रेण सह यस्मिन् देशे यद्वा चन्द्रमसो
योगो जातो, भूयस्तस्मिन्नेव देशे तदेव तेनैव नक्षत्रेण सह
योगो विचक्षितयुगादारभ्य तृतीये युगे, न तु द्वितीये। कुतः, इति
चेत्। उच्यते-इह युगाऽऽदित आरभ्य प्रथमे नक्षत्रमासे यान्येका-
न्यष्टाविंशतिनक्षत्राणि समतिक्रामन्ति चितीयेन नक्षत्रमासेन,
तेज्योऽपराणि द्वितीयानि ततो ज्येष्ठतः। येन नक्षत्रमासेन, ता-
न्येव प्रथमान्यष्टाविंशतिनक्षत्राणि चतुर्थेन ज्येष्ठतान्येव चिती-
यानि। एवं सकलकालं युगे च नक्षत्रमासाः सप्तपष्टिः। सा च
सप्तपष्टिसंख्या विषमोति विचक्षितयुगपरिसमाप्तौ सत्यामन्य-
स्य युगस्य आरम्भे यानि विचक्षितयुगस्याऽऽदौ भुक्तानि
नक्षत्राणि, तेज्योऽपराण्येव चितीयानि भोगमायान्ति, न
तु तान्येव, युगद्वये च चतुर्विंशत्क्षत्रमासशतं भवति। सा
च चतुर्विंशत्क्षत्रमासशनसंख्या समेति द्वितीययुगपरि-
समाप्तौ पट्पञ्चाशदपि नक्षत्राणि समाप्तिमुपयान्ति, तेनो वि-
चक्षितयुगादारभ्य तृतीये युगे तेनैव नक्षत्रेण तस्मिन्नेव देशे

तदा चन्द्रमसो योगः, युगे चाहोरात्राणामष्टादश क्षतानि त्रि-
शदधिकानि; एकैकस्मिन्चाहोरात्रे मुहूर्तास्त्रिंशत्; ततोऽष्टादशानां
क्षतानां त्रिंशदधिकानां त्रिंशता गुणने प्रवति यथोक्ता मुह-
र्तसंख्या, यथोक्तमुहूर्तसंख्यास्तिक्रमे च तादृशेनैव नक्षत्रेण सह
योगः चन्द्रमसस्तस्मिन्नेव देशे, न तु तेन नक्षत्रेण, अन्यस्मिन्वा
देशे इति । (ता जेणमित्यादि) इदं सूत्रमक्षरार्थमधिकृत्य
सुगमम् । भावना तु प्रागेव कृता, नवरं युगद्वयकालं पर्यव-
च्छानानि षष्ठ्यधिकानि अहोरात्राणाम्, एकैकस्मिन्चाहोरात्रे
त्रिंशत्मुहूर्ता इति षट्त्रिंशच्छतानां षष्ठ्यधिकानां त्रिंशता गु-
णने यथोक्ता मुहूर्तसंख्या भवति । तदेवं तादृशेन तेन वा
नक्षत्रेण सहान्यस्मिन् तस्मिन् वा देशे चन्द्रमसो योगे का-
लप्रमाणमुक्तम् ।

संप्रति सूर्यविषये तदाह-

ता जेण अज्ज णक्खत्तेणं सूरं जोयं जोएति जंसि देसं-
सि, से णं इमां तिण्णं ठावट्ठाइं राइंदियसताइं उवाति-
णावेत्ता पुणरवि से सूरिणं अषेणं तारिसणं चैव
णक्खत्तेणं जोयं जोएति तंसि देसंसि । ता जेणं अज्ज
णक्खत्तेणं सूरं जोयं जोएति जंसि देसंसि, से णं इमां
सत्तदुवत्तीसं राइंदियसताइं उवातिणावेत्ता पुणरवि से सूरं
तेणं चैव णक्खत्तेणं जोयं जोएति तंसि देसंसि । ता जेणं
अज्ज णक्खत्तेणं सूरं जोयं जोएति जंसि देसंसि, से णं इमां
अट्ठारस तीसाइं राइंदियसताइं उवातिणावेत्ता पुणरवि सूरं
अषेणं तारिसणं चैव णक्खत्तेणं जोयं जोएति तंसि दे-
संसि । ता जेणं अज्ज णक्खत्तेणं सूरं जोयं जोएति जंसि
देसंसि, ते णं इमां छत्तीसं सट्ठाइं राइंदियसयाइं उ-
वातिणावेत्ता पुणरवि से सूरं तेणं चैव णक्खत्तेणं जोयं
जोएति तंसि देसंसि । ता जया णं इमे चंदे गतिसमावण्णं
जवति, तता णं इतरे वि चंदे गतिसमावण्णं जवति,
जता णं इतरे वि चंदे गतिसमावण्णं भवति, तता णं इमे
वि चंदे गतिसमावण्णं जवति । ता जया णं इमे सूरिणं ग-
तिसमावण्णं जवति, तथा णं इतरे वि सूरिणं गतिसमावण्णं
भवति, जता णं इतरे सूरिणं गतिसमावण्णं भवति, तथा णं
इमे वि सूरिणं गतिसमावण्णं जवति । एवं गहे वि, णक्खत्ते
वि । ता जता णं इमे चंदे जुत्ते जोगेणं जवति, तता णं इतरे
वि चंदे जुत्ते जोगेणं जवति, जया णं इतरे चंदे जुत्ते जोगेणं
भवति, तता णं इमे वि चंदे जुत्ते जोगेणं जवति । एवं सूरं वि,
गहे वि, णक्खत्ते वि । सया वि णं चंदा जुत्ता जोएहिं, सता वि
णं सूरं जुत्ता जोगेहिं, सया वि णं गहा जुत्ता जोगेहिं, सया
वि णं णक्खत्ता जुत्ता जोगेहिं । दुहतो वि णं चंदा जुत्ता
जोगेहिं, दुहतो वि णं सूरं जुत्ता जोगेहिं, दुहतो वि णं
गहा जुत्ता जोगेहिं, दुहतो वि णं णक्खत्ता जुत्ता जोगेहिं ।
“ता जेणं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । अथ विवक्षिते दिने
येन नक्षत्रेण सह सूर्यो यस्मिन् देशे योगं युनक्ति, स इमानि

त्रीणि षट्षष्ट्यधिकानि रात्रिदिवशतानि उपादाय अतिक्रम्य,
पुनरपि स सूर्यस्तस्मिन्नेव देशे तादृशेनैवान्येन नक्षत्रेण सह योगं
युनक्ति, न तु तेनैव । कुतः ? इति चेत् । उच्यते-इह चन्द्रो नक्षत्र-
मासेनैकेनाष्टाविंशतिनक्षत्राणि गृह्णे । सूर्यस्तु त्रिभिरेवाहोरात्र-
शतैः षट्षष्ट्यधिकैः । त्रीणि चाहोरात्रशतानि षट्षष्ट्यधिकानि
एकः सूर्यसंवत्सरः । ततोऽन्यैस्त्रिभिरेवाहोरात्रशतैः षट्षष्ट्यधिकै-
रन्यानि द्वितीयान्यष्टाविंशतिनक्षत्राणि परिगृह्णे । तदनन्तरं नूय-
स्तान्येव प्रथमान्यष्टाविंशतिनक्षत्राणि तावत्याऽहोरात्रसंख्यया
क्रमेण युनक्ति । ततः षट्षष्ट्यधिकरात्रिदिवशतत्रयातिक्रमेण
सूर्यस्य तस्मिन्नेव देशे तादृशेनैवापरेण नक्षत्रेण सह योगः,
न तु तेनैव । (ता जेणं इत्यादि) इदं सूत्रमक्षरार्थमधिकृत्य
सुगमम्, भावना च प्रागेव कृता । (ता जेणमित्यादि) ‘ता’ इति
पूर्ववत् । अथ विवक्षिते दिने येन नक्षत्रेण सह सूर्यो यस्मिन्
देशे योगं युनक्ति, स इमानि अष्टादश रात्रिदिवशतानि त्रिंशद-
धिकानि उपादायातिक्रम्य, पुनरपि तस्मिन्नेव देशेऽन्येनैव नादृ-
शेन नक्षत्रेण सह योगं युनक्ति, न तु तेनैव । कस्मात् ? इति चेत् ।
उच्यते-इह रात्रिदिवशतानामष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि युगे
भवन्ति । तत्र सूर्यो विवक्षितदिनादारभ्य तस्मिन्नेव देशे तदैव
दिने तेनैव नक्षत्रेण सह योगमागच्छति । तृतीये संवत्सरे युगे
च सूर्यवर्षाणि पञ्च; ततस्तृतीये पञ्चमे वा सूर्यसंवत्सरे सूर्यः
तेनैव नक्षत्रेण तस्मिन्नेव काले योगमादत्ते, न तु युगा-
तिक्रमे पष्ठे वर्षे इति । “ता जेणं” इत्यादि सुगमं, नवरं ष-
ट्त्रिंशच्छात्रिदिवशतानि षट्षष्ट्यधिकानि युगद्वये भवन्ति, युगद्वये
च दश सूर्यवर्षाणि । ततो युगद्वयातिक्रमे एकादशे वर्षे सूर्यस्य
तेनैव नक्षत्रेण सह तस्मिन्नेव देशे योग उपपद्यत इति । इह ज-
म्बूद्वीपे द्वौ चन्द्रमसौ, द्वौ सूर्यौ, एकैकस्य चन्द्रमसो त्रिंशो ग्रहा-
ऽऽविकः परिवार इति श्रुत्वा कश्चिदेवमपि मन्येत-यथा त्रिज-
कालं मण्डलेषु चन्द्राऽऽदीनां गतिः, भिन्नकालं च तेषां नक्षत्राऽऽ-
दिभिः सह योग इति । ततस्तदाशङ्कऽपनोदार्थमाह-(ता जया
णमित्यादि) ‘ता’ इति पूर्ववत् । यदा यास्मिन् काले, अयं प्रत्य-
क्षत उपलभ्यमानो ज्वरतक्षेत्रे प्रकाशयन् विवक्षितश्चन्द्रः, विष-
क्षिते मण्डले इति गम्यते । गतिसमापन्नो गतियुक्तो भवति, तदा
तस्मिन् काले इतरोऽपि पेरवत क्षेत्रं प्रकाशयन् तस्मिन्नेव विष-
क्षिते मण्डले गतिसमापन्नो भवति । एवं शेषाण्यपि सूत्राणि भा-
वनीयानि । नवरम् (एवं गहे वि, एवं णक्खत्ते वि च्छि) एवमुक्तेन
प्रकारेण ग्रहेऽपि द्वावालापकौ वक्तव्यौ, नक्षत्रेऽपि च । तद्यथा-
“ता जया णं इमे गहे गहसमावण्णं जवह, तथा णं इतरे वि गहे
गहसमावण्णं भवह, ता जया णं इतरे गहे गहसमावण्णं जवह,
तथा णं इमे वि गहे गहसमावण्णं भवह । ” एवं नक्षत्रेऽपि
वाच्यम् । “ता जया णं इमे चंदे जुत्ते जोगेणं” इत्यादि सुगमं,
नवरं (दुहतो वि च्छि) उभयतोऽपि दक्षिणोत्तरयोः, पूर्वप-
च्छिमयोर्वा । सू० प्र० १० पाहु० २२ पाहु० । (संवत्सरान्ते-
षु नक्षत्रचन्द्रयोगः ‘संवच्छर’ शब्दे वक्ष्यते) (संवत्सरेषु चन्द्रः
केन नक्षत्रेणाऽऽवृत्तिः योजयतीति ‘आर्जट्ट’ शब्दे द्वितीय-
भागे ३३ पृष्ठे उक्तम्) (अर्द्धमासे केन नक्षत्रेण चन्द्रश्चरं
चरतीति ‘चंदमंडल’ शब्दे तृतीयभागे १०८१ पृष्ठे उक्तम्)

(२७) नक्षत्राणां संस्थानानि-

ता कंठं ते णक्खत्तसंठिती आहिता ति वदेज्जा । ता एते-
सि णं अछावीसाए णक्खत्ताणं अभिई णक्खत्ते गो-

सीसाऽऽवृत्तिसंतिष्ठे पण्यते १, सवणे एकवचने काहारासं-
तिष्ठे पण्यते २, धण्डा एकवचने सल्लिपिपञ्चाणसंतिष्ठे प-
ण्यते ३, मत्तिसिद्धया एकवचने पुष्फोदयारसंतिष्ठे पण्यते ४,
पुष्पापेक्षया एकवचने ५, उत्तरजघनया एकवचने अ वा-
वीमंतिष्ठे पण्यते ६, रेवती एकवचने एतामेतिष्ठे पण्यते ७,
अस्मिणी एकवचने अस्सस्वयमंतिष्ठे पण्यते ८, जरणी ए-
कवचने जगमंतिष्ठे पण्यते ९, कत्तिया एकवचने दुरघरसंतिष्ठे
पण्यते १०, रोहिणी एकवचने सगरुसंतिष्ठे पण्यते ११,
मगसिरे एकवचने मगसीसाऽऽवृत्तिसंतिष्ठे पण्यते १२, अदा
एकवचने रुहिरिद्विदुर्मन्त्रिते पण्यते १३. पुण्णवमू एकवचने
तुलामंतिष्ठे पण्यते १४, पुस्से एकवचने वप्फमाणसंतिष्ठे
पण्यते १५, अस्मिसेसा एकवचने पढागसंतिष्ठे पण्यते १६,
महा एकवचने पागारसंतिष्ठे पण्यते १७, पुष्पाफगुणी ए-
कवचने अफ्फपलियसंतिष्ठे पण्यते १८, उत्तरा वि एवं चेव
१९, हत्ये हत्यसंतिष्ठे पण्यते २०, चित्ता एकवचने महुफुल्लग-
संतिष्ठे पण्यते २१, सार्दे एकवचने खीलगसंतिष्ठे पण्य-
ते २२, विसाहा एकवचने दामणिसंतिष्ठे पण्यते २३, अ-
ण्णराहा एकवचने एगावतिसंतिष्ठे पण्यते २४, जेहा एकवचने
गजदंतसंतिष्ठे पण्यते २५, मूद्धे एकवचने विच्छुपल्लगूलसंतिष्ठे
पण्यते २६, पुष्पासादा एकवचने गयविक्रमसंतिष्ठे पण्यते २७,
उत्तरासादा एकवचने सीहणिसादसंतिष्ठे पण्यते २८ ।

नक्षत्राणां संस्थानं वक्तव्यमिति ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-
“ता कंहंते” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । कथं केन प्रकारेण भग-
वन् । नक्षत्राणां संस्थितिः संस्थानमाख्यात्रमिति वदेत् । एवमुक्ते
भगवानाह-“ता एनेसि णं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एनेपा-
मनन्तरदिशतानामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां मध्येऽभिजिज्ञास्ते गोष्ठी-
र्पाऽऽवृत्तिसंस्थितिः प्रकृतम् । गोः शीर्षे, तस्याऽऽवृत्ती तत्पुद्गलानां
दीर्घरूपा ध्रेणिः, तत्समं संस्थानं प्रकृतम् । अथचनत्तत्र कासा-
रसंस्थितं प्रकृतम् । एवं शेषाण्यपि स्वस्वसंस्थानानि नक्षत्राणि
ज्ञावनीयानि, नवरं दामनी पशुचन्धनं, शेषं प्रायः सुगमम् ।

संस्थानसंग्राहिकाश्चेमा जम्बूद्वीपप्रकृतिसत्कास्तिस्रो याथाः-

“गोसीसाऽऽवृत्ति काहा-र सउणि पुष्फोदयार वावी य ।

नावा आसकल्लंघग, भग दुरघरय य सगमुद्धी ॥ १ ॥

मिगसीसाऽऽवृत्ति रुहिर-रस विदु तुल वळमाणग पढागा ।
पागारे पल्लंके, हत्ये महुफुल्लय चेव ॥ २ ॥

खीलग दामणि एगा-वली य गयदंत विच्छुअमले य ।

गयविक्रमे य तत्तो, सीहणिसार्दे य संठाणा” ॥ ३ ॥ इति ।

जं० ७ वक्र० । खं० प्र० १० पाहु० ७ पाहु० । (नक्षत्राणां
पञ्चयः ‘जोइसिय’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १५६३ पृष्ठे उक्ताः)
(२८) (नक्षत्राणामन्तर्हृदि चारः ‘जोइसिय’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे १६०३ पृष्ठे प्रत्यपादि)

एकवचनचंदोग-नक्षत्रचन्द्रयोग-पुं० । सप्तविंशत्या नक्षत्रैः
साकल्येन चन्द्रस्य योगे, ज्यो० २ पाहु० । (नक्षत्रस्य चन्द्रेण
योगो ‘एकवचन’ शब्दे १७८० पृष्ठे समुक्तः)

एकवचनचण्डाम [ए]-नक्षत्रनामन्-त० । नक्षत्राणामभिधायके
शब्दे, अनु० ।

नक्षत्राण्याश्रित्य यन्नाम स्थाप्यते तद्दर्शयति-

से किं तं एकवचनचण्डामे ? । एकवचनचण्डामे अणेगविहे प-
ण्यते । तं जहा-कत्तियाहिं जाए कत्तिए, कत्तियादिणे,
कत्तियाधम्मे, कत्तियासम्मे, कत्तियादेवे, कत्तियादासे,
कत्तियासेणे, कत्तियारक्खिए । रोहिणीहिं जाए रोहिणीए,
रोहिणीदिणे, रोहिणीधम्मे, रोहिणीसम्मे, रोहिणीदेवे,
रोहिणीदासे, रोहिणीसेणे, रोहिणीरक्खिए । एवं सच्च-
एकवचनेषु णामा ज्ञाणियन्वा ।

एतत्संग्रहणिगाहाओ-

“कत्तिअ रोहिणि मगसिर, अदा य पुण्णवमू अ पुस्से अ ।

ततो अ अस्मिसेसा, महा व दो फग्गुणीओ अ ॥ १ ॥

हत्थो चित्ता सार्दी, होइ विसाहा तहा य अण्णराहा ।

जेहा मूला पुष्पा-सादा तह उत्तरा चेव ॥ २ ॥

अभिर्दे सवण धण्डा, सत्तजिसया दो अहोति जहवया ।

रेवइ अस्मिणि जरणी, एसा एकवचनपरिवानी” ॥ ३ ॥

सेत्तं एकवचनचण्डामे ।

कृत्तिकासु जातः कर्त्तिकः, कृत्तिकाभिर्दत्तः कृत्तिकादत्तः ।
एवं कृत्तिकाधर्मः, कृत्तिकाधर्मः, कृत्तिकादेवः, कृत्तिकादासः,
कृत्तिकासेनः, कृत्तिकारक्षितः । एवमन्याप्यपि रोहिण्यादिसप्त-
विंशतिनक्षत्राण्याश्रित्य नामस्थापना द्रष्टव्या । तत्र सर्वनक्षत्र-
संग्रहार्थे “कत्तिया रोहिणी” इत्यादि गाथात्रयं सुगमम् । नव-
रमभिजिज्ञास्ते सह पठ्यमानेषु नक्षत्रेषु कृत्तिकाऽऽदिरेव क्रम
इत्यादिष्वन्यादिक्रममुत्सृज्येत्येवमेव पठितव्यानीति । अनु० ।

एकवचनचण्डामे-देशी-विष्णौ, दे० ना० ४ वर्गः ।

एकवचनचण्डाम-नक्षत्रमण्डल-त० । नक्षत्राणां संबन्धनि मण्ड-
ले, जं० ।

नक्षत्रमण्डलस्य अष्टजिह्वारैः प्ररूपणा-तत्राष्टौ द्वाराणि
यथा-मण्डलसंस्थाप्ररूपणा १, मण्डलचारक्षेत्रप्ररूपणा २,
अभ्यन्तराऽऽदिमण्डलस्थापिनामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां परस्पर-
मन्तरनिरूपणा ३, नक्षत्रविमानानामायासाऽऽदिनिरूपणम्
४, नक्षत्रमण्डलानां मेरुतोऽवाधाननिरूपणम् ५, तेषामेवाऽऽ-
यासाऽऽदिनिरूपणम् ६, मुहूर्तगतिप्रमाणनिरूपणम् ७, नक्षत्र-
मण्डलानां चन्द्रमण्डलैः समवतारनिरूपणम् ८ ।

तत्राऽऽदौ मण्डलसंस्थाप्ररूपणाप्रश्नमाह १-

कइ णं जंते । एकवचनचण्डाम पण्यता ? । गोयमा ! अह
एकवचनचण्डाम पण्यता ।

“कइ णं जंते ।” इत्यादि । कति जदन्त । नक्षत्रमण्डलानि
प्रकृतानि ? । भगवानाह-गौतम ! अष्ट नक्षत्रमण्डलानि प्रकृतानि,
अष्टाविंशतेरपि नक्षत्राणां प्रतिनियतस्वस्वमण्डलेष्वेतावत्स्व-
स्वेव संचरणात् ।

एतदेव क्षेत्रविभागं प्रश्नयति-

जंबुद्वीवे दीवे केवड्यं अगोहिता केवड्या एकवचनचण्ड-
मला पण्यता ? । गोयमा ! जंबुद्वीवे दीवे असीयं जोगण-

सयं ओगाहिता एत्य एं दो एकखत्तमंडला पष्ठत्ता। द्रव-
णे एं समुदे केवइयं ओगाहेत्ता केवइया एकखत्तमंडला
पष्ठत्ता । गोयमा ! द्रवणे एं समुदे तिषि तीसे जोयणसए
ओगाहिता एत्य एं ढ णकखत्तमंडला पष्ठत्ता । एवामेव
सपुव्वावरेणं जुबुदीवे दीवे लवणसमुदे अट्ट णकखत्तमंड-
ला जवंतीति मक्खायं ।

जम्बूद्वीपे द्वीपे कियत्तक्केत्रमवगाह्य कियन्ति नक्कत्रमण्डलानि
प्रज्ञप्तानि । भगवानाह-गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे अशीतमशी-
त्यधिकं योजनशतान्यवगाह्यान्त्रान्तरे द्वे नक्कत्रमण्डले प्रज्ञप्ते ।
लवणसमुदे कियदवगाह्य कियन्ति नक्कत्रमण्डलानि प्रज्ञप्ता-
नि । भगवानाह-गौतम ! लवणसमुदे त्रीणि त्रिशदधिकानि
योजनशतान्यवगाह्यान्त्रान्तरे पदं नक्कत्रमण्डलानि प्रज्ञप्तानि ।
अत्रोपसंहारवाक्येनोक्तसंख्यां मीलयति-एवमेव सपूर्वापरेण
जम्बूद्वीपे द्वीपे लवणसमुदे चाष्टौ नक्कत्रमण्डलानि भवन्ति,
इत्याख्यातम् । मकारोऽत्राऽऽगमिकः ।

अथ मण्डलव्यवहारकौत्रप्ररूपणा २-

सव्वज्जंतरेणं भंते ! एकखत्तमंडलाओ केवइआए
अवाहाए सव्ववाहिरए णकखत्तमंडले पष्ठत्ते । गोयमा !
पंचदसुत्तरे जोयणसए अवाहाए सव्ववाहिरए णकखत्त-
मंडले पष्ठत्ते ॥

सर्वाज्यन्तराद् भदन्त ! नक्कत्रमण्डलात् कियत्या अवाधया
सर्वेवाह्यं नक्कत्रमण्डलं प्रज्ञप्तम् । भगवानाह-गौतम ! पञ्चदशो-
त्तराणि योजनशतान्यवाधया सर्वेवाह्यं नक्कत्रमण्डलं प्रज्ञप्तम् ।
इदं च सूत्रं नक्कत्रजात्यपेक्षया बोद्धव्यम्, अन्यथा सर्वाभ्यन्त-
रमण्डलस्थायिनामभिजिदादिद्वादशनक्षत्राणामवस्थितमण्ड-
लत्वेन सर्वेवाह्यमण्डलस्थेवाभावात् । तेनायमर्थः संपन्नः-
सर्वाभ्यन्तरनक्कत्रमण्डलजातीयात् सर्वेवाह्यं नक्कत्रमण्डलजा-
तीयमित्या अवाधया प्रज्ञप्तमिति बोध्यम् ।

अथाभ्यन्तराऽऽदिमण्डलस्थायिनामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां

परस्परमन्तरनिरूपणा ३-

एकखत्तमंडलस्स एं भंते ! एकखत्तमंडलस्स य एस्स एं
केवइयाए अवाहाए अंतरे पष्ठत्ते । गोयमा ! दो जोयणां
णकखत्तमंडलस्स एकखत्तमंडलस्स य अवाहाए अंतरे
पष्ठत्ते ॥

“णकखत्त” इत्यादि । नक्कत्रमण्डलस्य नक्कत्रविमानस्य, नक्क-
त्रमण्डलस्य नक्कत्रविमानस्य च भदन्त ! कियत्या अवाधया
अन्तरं प्रज्ञप्तम् । भगवानाह-गौतम ! द्वे योजने नक्कत्रविमान-
स्य नक्कत्रविमानस्य च अवाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम् । अयमर्थः-अ-
ष्टास्वपि मण्डलेषु यत्र यत्र मण्डले यावन्ति नक्कत्राणां विमाना-
नि, तेषामन्तरबोधकमिदं सूत्रम् । यथा अभिजिज्ञत्तत्रविमानस्य
अवणविमानस्य च परस्परमन्तरं द्वे योजने, न तु नक्कत्रसत्क-
सर्वाभ्यन्तराऽऽदिमण्डलानामन्तरसूचकम्, अन्यथा नक्कत्रमण्ड-
लानां वक्ष्यमाणचन्द्रमण्डलसमवतारसूत्रेण सह विरोधात् ।

अथ नक्कत्रविमानानामायामाऽऽदिप्ररूपणा ४-

एकखत्तमंडले एं भंते ! केवइयं आयामविकलंजेणं, के-

वइयं परिकखेवेणं, केवइयं वाह्वेणं पष्ठत्ते । गोयमा !
गाउयं आयामविकलंजेणं, तंतिगुणं सविसेसं परिकखे-
वेणं, अष्टगाउयं वाह्वेणं पष्ठत्ते ।

“एकखत्त” इत्यादि । नक्कत्रमण्डलं भदन्त ! कियदायाम-
विष्कम्भाभ्यां, कियत् परिकेपेण, कियद् वाह्वेनोच्चैस्त्वेन प्रज्ञ-
प्तम् । भगवानाह-गौतम ! गव्यूतमायामविष्कम्भाभ्यां, तत्त्रै-
गुण्यात् विशेषात् परिकेपेण, अष्टगव्यूतं वाह्वेन प्रज्ञप्तमिति ।

संप्रत्येवामेव मेरुमधिकृत्यावाधाप्ररूपणा ५-

जुबुदीवे एं भंते ! दीवे मंदरस्स पव्वयस्स केवइआए
अवाहाए सव्वज्जंतरे एकखत्तमंडले पष्ठत्ते । गोयमा ! चो-
आद्वीसं जोयणसहस्साइं अट्ट य वीसे जोयणसए अ-
वाहाए सव्वज्जंतरे एकखत्तमंडले पष्ठत्ते ।

जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य कियत्या अवा-
धया सर्वाभ्यन्तरं नक्कत्रमण्डलं प्रज्ञप्तम् । भगवानाह-गौतम !
चतुश्चत्वारिंशद्योजनसहस्राणि, अष्ट च विंशत्यधिकानि यो-
जनशतान्यवाधया सर्वाभ्यन्तरं नक्कत्रमण्डलं प्रज्ञप्तम् ।

अथ बाह्यमण्डलाऽवाधां पृच्छति-

जुबुदीवे एं जंते ! दीवे मंदरस्स पव्वयस्स केवइआए
अवाहाए सव्ववाहिरए णकखत्तमण्डले पष्ठत्ते । गोयमा !
पणयालीसं जोयणसहस्साइं तिषि अ तीसे जोयण-
सए अवाहाए सव्ववाहिरए एकखत्तमंडले पणत्ते ।

जम्बूद्वीपे जदन्त ! द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य कियत्या अवा-
धया सर्वेवाह्यं नक्कत्रमण्डलं प्रज्ञप्तम् । भगवानाह-गौतम !
पञ्चचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि, त्रीणि च त्रिशदधिकानि यो-
जनशतान्यवाधया सर्वेवाह्यं नक्कत्रमण्डलं प्रज्ञप्तम् ।

अथ तेषामेवाऽऽयामाऽऽदिनिरूपणम् ६-

सव्वज्जंतरेणं भंते ! एकखत्तमंडले केवइयं आयाम-
विकलंभेणं, केवइयं परिकखेवेणं पष्ठत्ते । गोयमा ! एवण-
उतिजोयणसहस्साइं छच्च चत्ताले जोयणसए आया-
मविकलंभेणं तिषि अ जोयणसयसहस्साइं पणणरस सह-
स्साइं एगुणएवति च जोयणाइं किंचि विसेसाहिं परि-
कखेवेणं पष्ठत्ते ।

‘सव्वज्जंतरेणं’ इत्यादि प्राग्वत् ।

अथ सर्वेवाह्यमण्डलं पृच्छति-

सव्ववाहिरए एं भंते ! एकखत्तमंडले केवइयं आ-
यामविकलंभेणं, केवइयं आयामपरिकखेवेणं पष्ठत्ते । गो-
यमा ! एणं जोयणसहस्सं ढच्च सट्टे जोयणसए आ-
यामविकलंभेणं, तिषि अ जोयणसयसहस्साइं अट्टारस
य सहस्साइं तिषिण अ पणणरमुत्तरे जोयणसए ।

“सव्ववाहिरए” इत्यादि प्राग्वत् । मध्यमेषु षट्सु मण्ड-
लेषु तु चन्द्रमण्डलानुसारेणाऽऽयामविकलंभपरिकेपाः परिज्ञा-
व्याः, अष्टावपि नक्कत्रमण्डलानि चन्द्रमण्डले समवतरन्तीति
भविष्यमाणत्वात् ।

अथ मुहूर्तगतिद्वारम् ७-

जया णं परिक्रमेण भंते ! णक्खत्ते सव्वज्जंतरं मं-
रुलं उवसंकिमिच्छा चारं चरइ, तथा णं एगमेगेणं मुहुत्तेणं
केवइयं खेत्तं गच्छइ ? गोयमा ! पंच जोयणमहस्साइ दो-
णि अ पण्ठे जोयणसए अट्टारस भागसहस्से दोणिण अ
तेवट्टे जागमए गच्छइ मंरुलं एक्खीसाए जागसहस्सेहिं
एवहिं अ सट्टेहिं सएहिं छेत्ता ।

"जया णं" इत्यादि । यदा भदन्त ! परिक्रमेण नक्षत्रं सर्वभ्यन्तरं
मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, तदैकेन मुहूर्तेन कियन् क्षेत्रं ग-
च्छति ? नक्षत्रमित्यत्र जात्यपेक्ष्यैकवचनम्, अन्यथाऽन्यन्त-
रमण्डलगतिचिन्तायां द्वादशानामपि नक्षत्राणां संप्रदाय बहु-
वचनस्यैवास्तित्यात् । भगवानाह-गौतम ! पञ्च योजनसह-
स्राणि, द्वे च पञ्चपट्यधिकयोजनशते, अष्टादश च भाग-
सहस्राणि, द्वे च त्रिपट्यधिके जागशते गच्छति मण्डलमेक-
विंशत्या भागसहस्रैर्नवमिंश्च पट्यधिकैः शतैः त्रिष्वेव इति ।
अत्रोपपत्तिः-इह नक्षत्रमण्डलकाल एकोनपट्यमुहूर्ताः, ए-
कस्य च मुहूर्तस्य सप्तपट्यधिकत्रिंशद्भागानां त्रीणि शतानि
सप्तोत्तराणीति ५६। ३६३। इदानीमिदनुसारेण मुहूर्तगतिश्च-
न्यते-तत्र राशिद्वये त्रिंशद्भागानां, तेषु उपरितना एकोनत्रिं-
शद्भागानां प्रक्षिप्यन्ते, ताता एकोनपट्यमुहूर्तानाम् । ततः सच-
नार्थं त्रिभिः शतैः सप्तपट्यधिकैर्गुणयित्वा उपरितनानि
त्रीणि शतानि सप्तोत्तराणि प्रक्षिप्यन्ते, जातान्येकविंशतिसह-
स्राणि नव शतानि पट्यधिकानि ३१६६० । अयं प्रति-
मण्डलं परिधेः त्रैदशराशिः । तत्र सर्वाभ्यन्तरमण्डलपरिधिः
३१,५०८६ । अयं च योजनाऽऽत्मको राशिर्भागाऽऽत्मकेन राशिना
प्रजनार्थः त्रिभिः सप्तपट्यधिकैः शतैः ३६७ गुण्यते । जा-
तम् ११,५६३,७६३ । अस्य राशेरैकविंशत्या सहस्रैर्नवमिः
शतैः पट्यधिकैर्भागे हने लब्धानि ५२६५ । शेषम् १८२६३२
१९६० भागाः । एतावती सर्वाभ्यन्तरमण्डलेऽभिजिदादीनां
द्वादशनक्षत्राणां मुहूर्तगतिः ।

अथ बाह्यनक्षत्रमण्डले मुहूर्तगतिं पृच्छति-

जया णं जंते ! णक्खत्ते सव्ववाहिरं मंडलं उवसंकिमि-
च्छा चारं चरइ, तथा णं एगमेगेणं मुहुत्तेणं केवइयं
खेत्तं गच्छइ ? गोयमा ! पंच जोयणसहस्साइ दोणिण अ
एगण्वीसए जोयणसए सोलस य जागसहस्से तिणिण अ
एण्णट्टे जागसए गच्छइ मंडलं एगवीसाए भागसहस्सेहिं
एवहिं अ सट्टेहिं सएहिं छेत्ता ।

"जया णं" इत्यादि । यदा भदन्त ! नक्षत्रं सर्वबाह्यं मण्डलमु-
पसंक्रम्य चारं चरति, तदा एकैकेन मुहूर्तेन कियन् क्षेत्रं गच्छ-
ति ? अत्राप्येकवचनं प्राग्वत् । भगवानाह-गौतम ! पञ्च यो-
जनसहस्राणि त्रीणि चैकोनविंशत्यधिकानि योजनशतानि पोरुश
च भागसहस्राणि त्रीणि च पञ्चपट्यधिकानि भागशतानि ग-
च्छति मण्डलमेकविंशत्या भागसहस्रैर्नवमिंश्च पट्यधिकैः
शतैः त्रिष्वेव इति । अत्रोपपत्तिः-अत्र मण्डले परिधिः ३१-
८३१५ । अयं त्रिभिः सप्तपट्यधिकैः शतैः ३६७ गुण्यते, जा-
तम्-११,६८२,१६०५ । अस्य राशेरैकविंशत्या सहस्रैर्नवमिः शतैः

पट्यधिकैः भागे द्वाद्यानि ५३१६ योजनानि । शेषम्
१६३६५२१७६० भागाः । एतावती सर्वबाह्यनक्षत्रमण्डले मृगशी-
र्षप्रभृतीनामष्टानां नक्षत्राणां मुहूर्तगतिः । उक्ता तावत् सर्वा-
भ्यन्तरसर्वबाह्यमण्डलवर्तिनां नक्षत्राणां मुहूर्तगतिः ।

अथ नक्षत्रतारकाणामवस्थितमण्डलकत्वेन प्रतिनिय-

तगतिकत्वेन चावशिष्टेषु पट्यु मण्डलेषु मुह-

र्तगतिपरिधानं दुष्करमिति तत्का-

रणभूतं मण्डलपरिधानं फलुं

नक्षत्रमण्डलानां चन्द्र-

मण्डलेषु समवतार-

प्रश्नमाह-

एते णं जंते ! अट्ट णक्खत्तमंडला कतिहिं चंदमंरुलेहिं
समोअरंति ? गोयमा ! अट्टहिं चंदमंरुलेहिं समोअरंति । तं
जहा-पढमे चंदमंडले, ततिए, छट्टे, सत्तमे, अट्टमे, दसमे,
इकारसमे, एण्णसमे चंदमंरुले ।

"एते णं" इत्यादि । एतानि भदन्त ! अष्टौ नक्षत्रमण्डलानि
कतिषु चन्द्रमण्डलेषु समवतरन्ति अन्तर्भवन्ति ? चन्द्रनक्ष-
त्राणां साधारणमण्डलानि कानीत्यर्थः ? भगवानाह-गौतम !
अष्टासु चन्द्रमण्डलेषु समवतरन्ति । तद्यथा-प्रथमे चन्द्रम-
ण्डले प्रथमं नक्षत्रमण्डलं चारक्षेत्रम्, संचारिणामनवस्थितचा-
रिणां च सर्वेषां ज्योतिष्काणां जम्बूद्वीपे अशीत्यधिकयोजन-
शतमवगाह्यैव मण्डलप्रयतनात् । तृतीये चन्द्रमण्डले द्वितीयं
नक्षत्रमण्डलम् । एते च द्वे जम्बूद्वीपे । पट्ये लवणे भाविनि चन्द्र-
मण्डले तृतीयम् । तत्रैव भाविनि सप्तमे चतुर्थम् । अष्टमे पञ्च-
मम् । दशमे षष्ठम् । एकादशे सप्तमम् । पञ्चदशे अष्टमम् । शेषा-
णि तु द्वितीयाऽऽदीनि सप्त चन्द्रमण्डलानि नक्षत्रैर्विरहितानि ।
तत्र प्रथमे चन्द्रमण्डले द्वादश नक्षत्राणि । तद्यथा-अजिजित्,
भवणः, धनिष्ठा, शतभिषक्, पूर्वानाक्षपदा, उत्तरानाक्षपदा,
रेवती, अश्विनी, भरणी, पूर्वाफाल्गुनी, उत्तराफाल्गुनी, स्वाति-
श्च । द्वितीये पुनर्वसु, मघा च । तृतीये कृत्तिका । चतुर्थे
रोहिणी, विशा च । पञ्चमे विशाखा । षष्ठे अनुराधा । सप्तमे
ज्येष्ठा । अष्टमे मृगशिरः, आर्द्रा, पुष्यः, अश्लेषाः, मूलो, हस्त-
श्च । पूर्वाषाढोत्तराषाढयोर्द्वे द्वे तारे अन्यन्तरतो, द्वे द्वे बाह्यत
इति । एवं स्वस्वमण्डलावतारसत्त्वचन्द्रमण्डलपरिच्यनुसा-
रेण प्रागुक्तरीत्या द्वितीयाऽऽदीनामपि नक्षत्रमण्डलानां मुहूर्त-
गतिः परिभाषनीया । उक्ता प्रतिमण्डलं चन्द्राऽऽदीनां योज-
नाऽऽत्मिका मुहूर्तगतिः । जं० ७ चक्र० ।

णक्खत्तमास-न (ना) क्षत्रमास-पुं० । चन्द्रस्य नक्षत्रमण्डले
परिवर्तमाने निष्पन्न इत्युपचारतो मासोऽपि नक्षत्रं, नक्षत्रेषु जवो
नाक्षत्रः, स चासौ मासश्च । चन्द्रधारं चरन् यावता काक्षेना-
मिजित आरभ्योत्तराषाढानक्षत्रपर्यन्तं गच्छति तत्कालप्रमाणे
मासभेदे, व्य० १ उ० । नि० चू० । स्या० । तत्मानम्-नक्षत्र-
मासः-सप्तविंशतिरहोरात्रः, एकविंशतिश्च सप्तपट्टिभागा अ-
होरात्रस्य । नक्षत्रसंवत्सरे ह्यहोरात्रास्त्रीणि शतानि सप्तविंश-
त्यधिकानि, एकपञ्चाशच्च सप्तपट्टिभागा अहोरात्रस्य । तत्तत्त-
याणां शतानां सप्तविंशत्यधिकानां द्वादशनिर्जगो ह्रियते, ल-
ब्धाः सप्तविंशतिरहोरात्राः, शेषास्त्यस्तित्युन्ति । तेऽपि सप्तप-
ट्टिभागकरणार्थं सप्तपट्ट्या गुण्यन्ते, जाते द्वे शते एकोत्तरे ।
३०१ । येऽपि च उपरितना एकपञ्चाशत्सप्तपट्टिभागाः, तेऽपि

च तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जाते द्वे शते छिपञ्चाशदधिके २५२ ।
तेषां द्वादशभिर्भागे हृते लब्धा एकविंशतिः सप्तपष्टिभागाः,
आगतं यथोक्तं नक्षत्रमासपरिमाणम् । ज्यो० २ पादु० ।
नि० चू० । वृ० । “एगमेगेणं णक्खत्तमासे सत्तावीसार्हि राहं-
दियाहि राहंदिगमेणं पण्णा” । स० २९ सम० । (‘मास’
शब्देऽन्यद् वक्ष्यते)

एकखत्तमुह-नक्षत्रमुख-न० । चन्द्रे, “ णक्खत्ताण मुहं थुहि,
णक्खत्ताण मुहं चंदो । ” उक्त० २५ अ० ।

एकखत्तविचय-नक्षत्रविचय-पुं० । विपूर्वश्चिद् स्वभावात्
स्वरूपनिर्णये वर्तते । तथा चोक्तमन्यत्र-“आप्तवचनं प्रवचनं,
ज्ञात्वा विचयस्तदर्थनिर्णयनम् ।” तत्र विचयनं विचयः, नक्षत्राणां
विचयो नक्षत्रविचयः । नक्षत्राणां स्वरूपनिर्णये, सू० प्र० १
पादु० । (स च ‘एकखत्त’ शब्देऽत्रैव भागे १७७७ पृष्ठे उक्तः)

एकखत्तसंवच्छर-न [ना] क्षत्रसंवत्सर-पुं० । नक्षत्रेषु भवो
नाक्षत्रः । किमुक्तं भवति ?-चन्द्रश्चरं चरन् यावता कालेनाभि-
जित आरभ्योत्तरापादानक्षत्रपर्यन्तं गच्छति तत्प्रमाणो नाक्ष-
त्रो मासः । यदि वा चन्द्रस्य नक्षत्रमण्डले परिवर्तनतानि-
ष्पन्न इत्युपचारतो मासोऽपि नक्षत्रम् । स च द्वादशगुणो नक्ष-
त्रसंवत्सरः । जं० ७ वक्ष० । चन्द्रस्य नक्षत्रमण्डलभोगकालो
नक्षत्रमासः, स च सप्तविंशतिर्दिनानि, एकविंशतिः सप्तपष्टि-
भागा दिवसस्येत्येवंविधद्वादशमासमिते संवत्सरभेदे, स्था० ५
ठा० ३ उ० । स चायं त्रीणि शतानि अष्टां सप्तविंशत्यु-
त्तराणि एकपञ्चाशच्च सप्तपष्टिभागा इति । स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

संप्रति नक्षत्रसंवत्सरमाह-

एकखत्तचंदजोगो, वारसगुणिओ ठ णक्खत्तो ।

नक्षत्रचन्द्रयोगः सप्तविंशत्या नक्षत्रैः साकल्येन य एकत्र
चन्द्रेण योगः, एष द्वादशभिर्गुणितो नक्षत्रो नक्षत्रसंवत्सरो भव-
ति । अत्र पुनरेकः समस्तनक्षत्रयोगपर्याय एव नक्षत्रमासः ।
स च सप्तविंशतिरहोरात्राः, एकविंशतिश्च सप्तपष्टिभागा अहो-
रात्रस्य, एष राशिर्यदा द्वादशभिर्गुण्यते तदा त्रीण्यहोरात्र-
शतानि समविंशत्यधिकानि, एकपञ्चाशच्च सप्तपष्टिभागा
अहोरात्रस्य । एतावत्प्रमाणो नक्षत्रसंवत्सरः । ज्यो० २ पादु० ।

नामनिर्वाक्यमुक्त्वाऽथ तेषां भेदानाह-

एकखत्तसंवच्छरे णं भंते ! कइविहे पणत्ते ? ! गौयमा !
दुवावसविहे पणत्ते । तं जहा-सावणे, भद्वण, आसो-
ए० जाव असाढे । जं वा विहण्णई महगढे दुवालसेहि
संवच्छरेहि सव्वणक्खत्तमंमलं समाणेइ । सेत्तं एकखत्तसं-
वच्छरे ॥

“एकखत्त” इत्यादि । नक्षत्रसंवत्सरो भगवन् ! कतिविधः प्रज्ञ-
सः ? । जगवनाह-गौतम ! द्वादशविधः प्रज्ञः । तद्यथा-आवणः,
भाद्रपदः, आश्विनः । यावत्पदात् कार्तिकाऽऽदिसंहः । द्वादश-
स्त्वापादः । अयं भावः-इहैकः समस्तनक्षत्रयोगपर्यायो द्वादश-
भिर्गुणितो नक्षत्रसंवत्सरः । ततो ये नक्षत्रसंवत्सरस्य पूरका
दीदंश्च समस्तनक्षत्रयोगपर्यायाः आवणभाद्रपदाऽऽदिनामानः,
तेऽप्यवयवे समुदायोपचाराद् नक्षत्रसंवत्सरः । ततः आवणाऽऽ-

दिद्वादशविधो नक्षत्रसंवत्सरः । वा इति पक्वान्तरसूचने । अथवा
वृहस्पतिर्महाप्रहो द्वादशभिः संवत्सरैर्योगमधिकृत्य यत् सर्वं
नक्षत्रमण्डलमभिजिदादीन्यष्टाविंशतिनक्षत्राणि परिसमाप-
यति, तावान् काष्ठविशेषो द्वादशवर्षप्रमाणो नक्षत्रसंवत्सरः ।
जं० ७ वक्ष० । चं० प्र० । उक्तस्वरूपे प्रमाणसंवत्सरभेदे,
वक्ष्यमाणस्वरूपे प्रमाणसंवत्सरभेदे, वक्ष्यमाणस्वरूपे लक्षण-
संवत्सरभेदे च ।

तत्स्वरूपं च-

ता णक्खत्तेणं संवच्छरस्स पंचविहं लक्खणं पणत्ते । तं
जहा-“समगं णक्खत्ता जोगं, जोएंति समगं उक्त परिण-
मंति । एऽच्चुएह णातिसीते, बहुउदओ होति एकख-
त्तो ” ॥ १ ॥

“ता णक्खत्त” इत्यादि । ‘ता’ इति । तत्र नक्षत्रसंवत्सरस्य लक्ष-
णमधिकृत्य पञ्चविधः प्रज्ञः । किमुक्तं भवति ?-नक्षत्रसंवत्सरस्य
पञ्चविधं लक्षणं प्रज्ञमिति । तदेव गाययाऽऽह-“समगं णक्ख-
त्ता जोगं जोएंति चि” यस्मिन् संवत्सरे समकं समकमेव-एक-
कालमेव, ऋतुभिः सहैति गम्यते । नक्षत्राणि उत्तरापादाप्रभृती-
नि, योगं युञ्जन्ति सन्निहितां पौर्णमासीं परिसमापयन्ति । तथा
समकमेव-एककालमेव, तथा तथा परिसमाप्यमानया पौर्णमा-
स्या सह ऋतवो निदाघाऽऽद्याः परिणमन्ति परिसमाप्तिमुपया-
न्ति । इयमत्र ज्ञावना-यस्मिन् संवत्सरे नक्षत्रैर्मससदृशनामकै-
स्तस्य तस्य ऋतोः पर्यन्तवर्ती मासः परिसमाप्यते, तेषु च
तां तां पौर्णमासीं परिसमापयन्त्यु तथा तथा पौर्णमास्या सह
ऋतवोऽपि निदाघाऽऽदिकाः परिसमाप्तिमुपयान्ति । यथा-उत्त-
रापादानक्षत्रे आपादीं पौर्णमासीं परिसमापयति, तथा आपा-
दया पौर्णमास्या सह निदाघोऽपि ऋतुः परिसमाप्तिमुपैति, स
नक्षत्रसंवत्सरः, नक्षत्रानुरोधेन तथापरिणममानत्वात् । एतेन
च लक्षणद्वयमभिहितं रूप्यम् । तथा न विद्यते अतिशयेन
तण्णम् तण्णरूपः परितापो यस्मिन् स नात्युष्णः, तथा न
विद्यते अतिशयेन शीतं यत्र स नातिशीतः । बहु उदकं यस्मिन्
स बहूदकः । एवंरूपैः पञ्चभिः समग्रैर्लक्षणैरुपेतो भवति नक्षत्र-
संवत्सरः । चं० प्र० १० पादु० २० पादु० । स्था० ।

एकख [ए]-नखिन-त्रि० । नखाः करजा विद्यन्ते येषां ते
नखिनः । प्रशंसायामन्न मतुए, यथा रूपवती कन्येत्यादिषु ।
“ द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः ” । ८ । २ । ए० । द्वितीयतुर्य-
योर्द्वित्वप्रसङ्गे उपरि पूर्वा भवतः । * इति खकारस्य ककारः,
द्वित्वं च । सुनखेषु, वृ० १ उ० ।

एग-नग-पुं० । पर्वते, औ० । जी० । तं० । सूत्र० । ज्ञा० । प्रश्न० ।
“ जहा से एगाणं पवरे सुमहं मंदरो गिरी । ” उक्त० ११ अ० ।
वृक्षे च । वाच० ।

णगय-नागन्य-न० । नगस्य भावो नागन्यम् । सरजस्कत्वे, “नू-
इगहणं जइ नगयाणं ” । संथा० ।

णगर-नकर-न० । नास्मिन् करोऽस्तीति नकरम् । नखाऽऽदि-
त्वाज्जोऽकाराज्जावः । वृ० १ उ० । उक्त० । आचा० । नि०
चू० । कल्प० । स्था० । अष्टादशकररहिते, ज० १ श० १ उ० ।
प्रज्ञा० । स्था० । उक्त० । व्य० । ज्ञा० । ग० । अकरदायिलोकाऽऽवा-
से, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

* यथा-“वक्खत्ताणं, वग्घो, मुच्छा, णिक्खो,” इत्यादि ।

नगर-न० । चतुर्गोपुरोद्भासिनि पत्तने, औ० । जं० ।

“प्रामो धृत्यावृतः स्याद्, नगरमुखचतुर्गोपुरोद्भासिणोभम्,
खेटे नद्यन्विष्टे, परिचुनमजिनः सर्वदे पयतेन ।
ग्रामैर्युक्तं मट (उ) ज्यं, मिलितदशरतैः पत्तनं रत्नयोनि,
लोणाऽऽस्यं सिन्धुवेसावतयितमय संघाधनं वाऽकिञ्चिद्” ॥१॥
न० २ अ० २ अ० ।

“पुण्यक्रियाऽऽदिनिपुणै-स्थानुर्वर्ण्यजनैर्युतम् ।
अनेकजातिसंयुक्तं, नैकशिष्टिपसमाकुलम् ॥
सर्वदैवतसंनद्धं, नगरं त्वभिधीयते ।” घाच० ।
नगरवासिषु प्रकृतिषु, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । सैन्यनिवा-
सिप्रकृतिषु, ज्ञ० ७ श्रु० ६ अ० ।

णगरगुप्ति-नगरगुप्ति-पुं० । नगररक्षके, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।
कोटपाले, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

णगरद्वार-नगरस्थान-न० । उरुसग्रामस्थाने, कल्प० ४ कृष्ण ।

णगरणिष्ठमण-नगरनिर्धमन-न० । नगरजलनिर्धमने, म० ३
श्रु० ७ उ० । नगरजलनिर्धमनज्ञाते, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।

णगरणिवेस-नगरनिवेश-पुं० । नगरवासकल्पनायाम्, स०
७२ सम० ।

णगरधम्म-नगरधर्म-पुं० । नगराऽऽचारे, स्या० १० ठा० ।

णगरमाण-नगरमान-न० । नगरस्य द्वादशयोजनाऽऽयामनव-
योजनायासाऽऽदिपरिक्षाने, कलशाऽऽदिनिरीक्षणपूर्वकसुत्रन्या-
सयथास्थानवर्णाऽऽदिव्यवस्थापरिक्षाने, जं० । पञ्चचत्वारिंशोऽयं
कलानेदः । जं० २ वक्र० । ज्ञा० । स० ।

णगरमारी-नगरमारी-स्त्री० । नगरवासिलोकानां मारिकृते
प्राणक्षपे, जी० ३ प्रति० ।

णगररक्षित्व-नगररक्षिक-पुं० । नगरं रक्षति यः स नगरर-
क्षिकः । कोटपाले, नि० चू० ४ उ० ।

णगरवह-नगरवध-पुं० । सर्वेषां नगरवासिनामपराधनपरा-
धयविवेकेन प्रत्यर्त्ताकाजाऽऽज्ञया मारणे, “से सुचवर्द्धं नगरवहे
व सहे ।” अथ तेषां नारकाणां भयानकशब्दो नगरवध इव
श्रूयते । यथा नगरसंरक्षो महानाक्रन्दः स्यात्तादृशे, सूत्र० १
श्रु० ५ अ० १ अ० ।

णगराय-नगराज-पुं० । मन्दरे, मेरौ च, स्या० ६ ठा० ।

णगरवास-नगराऽऽवास-पुं० । नगराणामावासेषु, नगररू-
पेषु वा आवासेषु, स० ।

णगरी-नगरी-स्त्री० । पुर्याम्, औ० ।

तद्वर्णकः-

ते णं काळे णं ते णं समए णं चंपा नामं नयरी होत्था-
रिद्धिथिमियसमिक्का, पमुइयजणजाणवया, आइसजणम-
णुस्सा, हलसयसहससंकिट्टविकिट्टवपपक्षचसेउसीमा, कु-
वकुमसंकेयगामपउरा, उच्चुजवसालिकडिया, गोमहिमग-
वेडगप्पचूता, आयारवंतचेइयजुवइविहसंणिविट्टवहुत्ता, *
उकोनियगायगंठिभेयजुतकरखंरकरखरहिया, खेमा, णि-

* ‘अरिहंतचेइयजणवयविसाणिविडुयहुत्ता’ इति पाठान्तरम् ।
४४६

खइवा, मुजिक्का, पासंकिगिहत्थवीसत्थमुहावासा,
अणेगकोमिकुमुंविवाऽऽइएणणिवुयमुहा, एणएट्टगज्झ-
महमुट्टियवेलेवयकहगपवगलासगआइक्खगलेखमंखतूणइ-
ल्लुवंवविणियअणेगतात्तायराणुचरिया, आरामुज्जाणअगड-
तत्तागदीहियवप्पिणगुणोववेया, * ठविद्धविडल्लगंभीरखा-
यफडिहा, चकगयजुमुंदिओरोहसयग्घिजमझकावडण-
उप्पवेमा, पणुकुमिलवंकपागारपरिविक्का, कविसीसयव-
ट्टरइयसंट्टियविरायमाणा, अट्टात्तायचरियदारगोपुरतोरणउ-
प्पयमुविभत्तरायमग्गा, ठेयायरियरइयददफडिहइदंकीला,
विवाणिविणियद्धेत्तसिप्पयाऽऽइएणणिवुयमुहा, सिंघारग-
तिगचउक्कचचरपाणियाऽऽवणविविहवत्थुपरिमंदिवा, सुरम्मा,
नरवइपविइएणमहिंवइपहा, अणेगवरतुरगमत्तकुंजररहप-
करसीयसंदमाणीयाऽऽइसजणजुग्गा विमुत्तल्लणवणलि-
यिसोजियजत्ता, पंडुरवरभवणसप्पिमहिया, उत्ताणयण-
पेच्छणिज्जा, पासईया, दरिसणिज्जा, अभिरूवा पभिरूवा ।

तत्र योऽयं णशब्दः स वाक्यालङ्कारार्थः । ‘ते’ इत्यत्र च य प-
कारः, स प्राकृतशैलीप्रभवः । यथा-“करेमि जंते !” इत्यादिषु ।
ततोऽयं वाक्यार्थो जातः-तस्मिन् काले तस्मिन् समये, य-
स्मिन्नसौ नगरी बभूवेति । अधिकरणे चेयं सप्तमी । अथ
काससमययोः फः प्रतिविशेषः । उच्यते-काल इति सामान्य-
कालः वर्तमानायसर्पिण्याश्चतुर्यविभागलक्षणः । समयस्तु-त-
द्विशेषः, यथा सा नगरी, स राजा, वर्त्तमानस्वामी च बभूव ।
अथवा-तृतीयैवेयम् । ततश्च तेन कालेन अवसर्पिणीचतुर्योऽऽर-
कलक्षणेन हेतुभूतेन, समयेन तद्विशेषपचूतेन हेतुना चम्पा
नाम नगरी (होत्थ सि) अभवदासीदित्यर्थः । ननु चेदा-
नीमपि साऽस्ति, किं पुनरधिकृतग्रन्थकरणकाले, तत्कथमुक्त-
मासीदिति ? उच्यते-अवसर्पिणीयात्कालस्य वर्णकग्रन्थवर्णि-
तविभूतियुक्ता सा इदानीं नास्तीति । (ऋद्धिथिमियसमिक्का)
ऋद्धा प्रचनाऽऽदिनिर्गुह्यमुपगता, स्तिमिता भयवर्जितत्वेन सिं-
रा, समुद्रा धनधान्याऽऽदियुक्ता । ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः ।
(पमुइयजणजाणवया) प्रमुदिता दृष्टाः, प्रमोदकारणवस्तूनां
सङ्गत्वात् ; जना नगरीवास्तव्यलोकाः, जानपदाश्च जनपदभ-
वाः, तत्राऽऽयाताः सन्तो यस्याम्, सा प्रमुदितजनजानपदा । पा-
ठान्तरे-“पमुइयजणुजाणजणवया” । तत्र प्रमुदितजनान्युद्या-
नानि जनपदाश्च यस्यां सा तथा । (आइसजणमणुस्सा) मनु-
ष्यजनेनाऽऽकीर्णां संकीर्णां, मनुष्यजनाऽऽकीर्णोति वाक्ये राज-
दन्ताऽऽदिदर्शनादाकीर्णजनमनुष्येत्युक्तम् । आकीर्णां वा गुण-
व्याप्तौ मनुष्यजने यस्यां सा तथा । (हलसयसहससंकि-
ट्टविकिचल्लपपक्षचसेउसीमा) हलानां लाङ्गलानां शतैः, स-
हस्रैश्च, शतसहस्रैर्वा लक्षैः, संकृष्टा विविधिता विरुद्धं दूरं
यावत्, अविकृष्टा वा आसत्ता, लघा मनोज्ञा, कर्षकाभिमतफ-
लसाधनसमर्थत्वात् । (पणुत्त सि) योग्यीकृता वीजवपनस्य
सेतुसीमा मार्गसीमा यस्याः सा तथा । अथवा संकृष्टाऽऽ-
दिविशेषणविशिष्टानि सेतूनि कुड्या जलसेकक्षेत्राणि सी-
मासु यस्याः सा तथा । अथवा-हलशतसहस्राणां सं-

* ‘यण्णवणसप्पिण्णगासा’ इति क्वचित् पाठः ।

कृपेन संकर्षणेन विकृष्टा दूरवर्तिन्यो लघाः प्रज्ञपिताः
कथिताः सेतुसीमा यस्याः सा तथा; अनेन तज्ज-
नपदस्य लोकवाहुल्यं, क्षेत्रवाहुल्यं चोक्तम् । (कुक्कुटसं-
नेयगामपउरा) कुक्कुटाः ताम्रचूडाः, परमेयाः पण्डपुत्रकाः
षण्मा एव, तेषां ग्रामाः समूहास्ते प्रचुराः प्रचृताः यस्यां
सा तथा; अनेन लोकप्रसुदितत्वं व्यक्तीकृतम्; प्रसुदितो हि
लोकः क्रीडाऽऽद्यं कुक्कुटान् पोषयति, पण्डांश्च करोतीति ।
(उच्छुजवसालिकविया) पाठान्तरेण—“ उच्छुजवसालिमा-
लिणीया । ” एतद्व्याप्तेत्यर्थः । अनेन च जनप्रमोदकारणमुक्तं,
न होवंप्रकारवस्त्वज्ञावे प्रमोदो जनस्य स्यादिति । (गोमहि-
सगवेधगणभूता) गवादयः प्रभूताः प्रचुरा यस्यामिति वाक्य-
म्; गवेधका उरत्राः (आचारवंतचेइयजुवश्विविहससिषिवि-
धवहुला) आकारवन्ति सुन्दराऽऽकाराणि, आकारचित्राणि वा
यानि चैत्यानि देवताऽऽयतनानि, युवतीनां च तरुणीनां, पण्यत-
रुणीनामिति हृदयम् । यानि विविधानि सन्निविष्टानि सन्निवेश-
नानि पाटकाः, तानि बहुलानि यस्यां सा तथा । “ अरिहंतचे-
इयजणवश्विसिषिविधवहुला ” इति पाठान्तरम् । तत्रार्हं चैत्यानां
जनानां व्रतिनां च विविधानि यानि सन्निविष्टानि पाटकास्तैर्बहु-
लेति विग्रहः । “ सुजागचित्चेइयजुवचिइससिषिविधवहुला ”
इति च पाठान्तरम् । तत्र च सुयागाः शोभनयज्ञाः, चित्रचै-
त्यानि प्रतीतानि, यूपचितयो यज्ञेषु यूपचयनानि, घृतानि वा
क्रीडाविशेषाश्चितयस्तेषां सन्निविष्टानि निवेशाः, तैर्बहुला या
सा तथा । (उक्कोरियगायगंविजेयजमरुतकरखंडरक्खरहिया)
उक्कोटा उक्कोचा, लञ्चेत्यर्थः । तथा ये व्यवहरन्ति ते औत्कोटि-
काः, गात्राद् मनुष्यशरीरावयवविशेषात् कट्यादेः सकाशाद्
ग्रन्थि कार्पापणाऽऽदिपुष्टिकां जिन्दन्याच्छिन्दन्तीति गात्रग्रन्थि-
भेदकाः । “ उक्कोडियगाहगंविजेय ” इति च पाठान्तरं व्यक्तम् ।
भट्टाश्चारजटाः बलात्कारप्रवृत्तयः, तस्करास्त एव चौर्यं कुर्वन्ती-
त्येवंशीलाः, खण्डरक्का दण्डपाशिकाः, सुलकपाला वा, पमी-
रहिता या सा तथा; अनेन तत्रापेक्षकारिणामभावमाह ।
(खेमा) अशिवाभावाद । (णिरुवहुवा) निरुपहृवा, अविद्यमा-
नराजाऽऽदिकृतोपहृवेत्यर्थः । (सुजिक्खा) सुष्ठु मनोज्ञा प्रचुरा
भिक्का जिष्णुकानां यस्यां सा सुजिक्का, अत एव पाण्डिनां
गृहस्थानां च (वीसत्यसुहावासा) विश्वस्तानां निर्जयाना-
मनुत्सुकानां वा सुखः सुखस्वरूपः शुभो वाऽऽवासो यस्यां
सा तथा । (अयोगकोमिकुमुंवियाऽऽइष्णिन्वुयसुहा) अनेकाः
कोटयो ह्रस्वसङ्ख्यानां स्वरूपपरिमाणे वा येषां ते अनेकको-
टयः, तैः कौटुम्बिकैः कुटुम्बिभिराकीर्णां सङ्ख्या या सा त-
था । सा चासौ निर्वृता च सन्तुष्टजनयोगात्सन्तोषवतीति
कर्मधारयः; अत एव सा चासौ सुखा च शुभा वेति कर्मधार-
यः । (नरुनट्टगजल्लमल्लमुट्टियवेवंबयकहगपवगलासगआइक्ख-
गलंखमंखत्तुणइल्लुत्तुववीणियअणगताद्यायराणुचरिया) नटाः
नाटकानां नाटयितारः, नर्तका ये नृत्यन्ति, अङ्गिष्ठा इत्येके । ज-
ह्वा घरत्राखेलकाः, राक्षस्तोषपाठका इत्यन्ये । मल्लाः प्रतीताः ।
मौष्टिका मल्ला एव, ये मुष्टिभिः प्रहरन्ति । विरुक्काः त्रिदू-
षकाः, कथकाः प्रतीताः, श्लवका ये उल्लवन्ते, नद्यादिकं वा
तरन्ति । दासका ये दासकान् गायन्ति, जयशब्दप्रयोक्तारो
वा, जण्डा वा इत्यर्थः । आख्यायका ये शुजाशुजमाख्यान्ति ।
लह्हा महावंशाप्रखेलकाः, मल्लाश्चित्रफनकहस्ता जिष्णुकाः,
‘तूणइल्ला’ तूणभिधानबाद्यविशेषवन्तः, तुम्बवीणका वीणावाद-

काः, अनेके च ये ताद्याचराः-ताद्याऽऽदानेन प्रेक्षाकारिणः, तैरनु-
चरिता आसेविता या सा तथा । (आरामुज्जाणअगरुत-
लागदीहियवप्पिणगुणोववेया) आरमन्ति शेषु माधवील-
तागृहाऽऽदिषु दम्पत्यादीनि क्रीरन्ति ते आरामाः, उद्यानानि पु-
ष्पाऽऽदिसदृशसङ्कुलान्युत्सवाऽऽदौ बहुजनभोग्यानि (अमाड-
त्ति) अवटाः कूपाः, तस्मानि प्रतीतानि, दीर्घिका सारणी, (व-
प्पिणत्ति) केदारः । एतेषां ये गुणाः रम्यताऽऽद्यः, तैरुपेता यु-
का या सा तथा । उप अप इत इत्येतस्य शब्दत्रयस्य स्थाने
शकन्वादिदर्शनादकारलोपे उपपेतेति प्रवर्ति । क्वचित्प-
ठ्यते—“ नन्दणवणससिभप्पगासा ” नन्दनवनं मेरोद्धितीय-
वनं, तत्प्रकाशसन्निभः प्रकाशो यस्यां सा तथा । इह चैकस्य
प्रकाशशब्दस्य लोप उद्भूत इत्यादाविवेति । (उविकवि-
उल्लगंभीरखायफलिहा) ‘ उविक्व ’ ऊर्द्धं विपुलं विस्तीर्णं ग-
म्भीरमवधमध्यं खातमुपरि विस्तीर्णम् अथः सङ्कटं, परिखा च
अथ उपरि च समा खातरूपा यस्यां सा तथा । (चक्कगयभुसुंढि-
ओरोहसयगिजमल्लकवाडघणुत्तुप्पवेसा) चक्राणि रथाङ्गानि,
अरघट्टाङ्गानि वा, गदाः प्रहरणविशेषाः, हृत्सुण्डयोऽप्येवम् ।
अवरोधः प्रतोषिच्छारेष्ववान्तरप्रकारः संज्ञायते । शतकयो
महायष्टयः, महाशिखा वा, या उपरिष्ठात्पातिताः सत्यः
शतानि पुरुषाणां भ्रन्तीति, यमलानि समसंस्थितद्वयरूपाणि
यानि कपाटानि घनानि च निश्चिह्नाणि तैर्दृष्टवेषा या सा
तथा । (धणुकुल्लवक्कपागारपरिक्खित्ता) धनुः कुटिलं
कुटिलधनुः, ततोऽपि वक्त्रेण प्राकारेण परिक्रिस्ता या सा तथा ।
(कविसीसयवट्टरइयसंठियविरायमाणा) कपिशिर्पकैर्वृत्तिर-
चितैर्वर्तुलकृतैः सांस्थितैर्विशिष्टसंस्थानवद्भिर्विराजमाना शोभ-
माना या सा तथा । (अट्टालयचरियदारगोपुरतोरणउल्लयसु-
विभत्तरायमग्गा) अट्टालकाः प्राकारोपरिवर्त्याश्रयविशेषाः,
चरिका अट्टस्तप्रमाणा नगरप्राकारान्तरालमार्गाः, द्वाराणि
प्राकारद्वारिकाः, गोपुराणि पुरद्वाराणि, तोरणानि प्रतीतानि,
उन्नतानि गुणवन्ति उच्चानि च यस्यां सा तथा । सुदिनकाः
विविक्ता राजमार्गा यस्यां सा तथा । ततः पदद्वयस्य कर्म-
धारयः । (वेयायरियरइयदढफलिहइंदकील्ला) वेकेन निपुणेना-
ऽऽचार्येण शिल्पिना रचितो दढो यल्लवान् परिघोऽर्गला,
इन्द्रकीलश्च गोपुरावयवविशेषो यस्यां सा तथा । (विचणिव-
णियक्केत्तसिप्पियाऽऽइष्णिन्वुयसुहा) विपणीनां वणिक्पथा-
नां हट्टमार्गाणां, वणिजां च वणिजकानां च क्षेत्रं स्थानं या
सा तथा । शिल्पिभिः कुम्भकाराऽऽदिभिराकीर्णा, अत एव
जनप्रयोजनसंसिद्धिर्जनानां निर्वृतत्वेन सुखितत्वेन च नि-
र्वृतसुखा च या सा तथा । वाचनान्तरे-वेत्तशब्दस्य स्थाने वेय-
शब्दोऽधीयते । तत्र च वेकेशिल्पिकाऽऽकीर्णैति व्याख्येयम् । (सिं-
घारुगतिगचउक्कचचरपणियाऽऽवणविहिवत्थुपरिमंडिया)
शृङ्गाटकं त्रिकोणं स्थानं, त्रिकं यत्र रथ्यात्रयं मिलति, चतुष्कं
रथ्याचतुष्कमेलकं, चत्वरं बहुरथ्याऽऽपातस्थानं, पणितानि
माणिकानि, तत्प्रधाना आपणा हट्टा विविधवस्तूनि अनेकविध-
द्रव्याणि, एभिः परिमाणिता या सा तथा । पुस्तकान्तरेऽधीयते—
“ सिंघारुगतिगचउक्कचचरचउम्मुहमहापहपहेसु पणियाऽऽपण-
विविहवेसपरिमंडिया । ” तत्र चतुर्मुखं चतुर्द्वारं देवकुलाऽऽदि, म-
हापयो राजमार्गः, पन्थास्तदितरः, ततश्च शृङ्गाटकाऽऽदिषु पणि-
ताऽऽपणैर्विविधवैशेष्ये जनैर्विविधवैश्याभिर्वा परिमाणिता या
सा तथा । (सुरम्मा) आतिरमणीया, (नरचइपविइष्ममहिइपहा)

नरपतिना राजा प्रविकीर्णो गमनाऽऽगमनाभ्यां व्याप्तो मही-
पतिपथो राजमार्गो यस्यां सा तथा । अथवा-नरपतिना
प्रविकीर्णो विक्रित निरस्ताऽन्येषां महीपतीनां प्रमा यस्यां
सा तथा । अथवा-नरपतिभिः प्रविकीर्णो महीपतेः प्रमा
यस्यां सा तथा । (अणेगवरनुरगमचङ्गुजररहपकरसाप-
संदमाणिनाऽऽइमजाणजुग्या) अनेकवरनुरगैर्मत्तकुञ्जैः (र-
हपकरे स्ति) रथनिकरैः शिविकाभिः स्पन्दमानाभिरकीर्णो
व्याप्ता यानियुग्धेषा या सा तथा । अथवा-अनेके वरतुरगा-
ऽऽदयो यस्यानाकीर्णानि च गुणवान्ति यानाऽऽदीनि यस्यां
सा तथा । तत्र शिविकाः कूटाऽऽकारेण णादिनाः " जम्पान "
विशेषाः, स्पन्दमानिकाः पुन्यप्रमाणा जम्पानविशेषाः, यानानि
शकटाऽऽदीनि, युग्यानि गोक्षविषयप्रमितानि द्विहस्तप्रमाणा-
नि वेदिकोपशोभितानि जम्पानान्येवेति । (विमुल्लवण-
निषितोभियजला) विमुकुलाभिविकसितकमलाभिनंवा-
जिनल्लिनीभिः शोभितानि जम्पानि यस्यां सा तथा । (पं-
वरमवणसमिपमहिषा) पाण्डुरैः सुधाधधैः वरमवनेः
प्राप्तैः सम्यक् निरन्तरं महितेष महिना पूजिता या सा
तथा । (उच्चाणवणपञ्चगिजा) सांभायातिशयाकुत्ता-
निकैरनिमिषितैर्यनैर्लोचनैः प्रेक्षणीया या सा तथा । (पा-
साह्या) चित्तप्रसन्नकारिणी । (दरिसगिजा) यां पश्य-
च्चक्षुः श्रमं न गच्छति । (अभिरुवा) मनोज्ञरूपा । (पनिरुवा)
छटारं छटारं प्रति ' रमणीय ' रूपं यस्याः सा तथेति । श्रौ० ।
चं० प्र० । ३५० । १०० ।

गगाहिंराय-नगाधिराज-पुं० । शीशवृजयपर्वते, ती० १ कटप ।
गगिद-नगेन्द्र-पुं० । पर्वतप्रधाने मेरौ, सुव० १ शु० ६ अ० ।
गगिण-नग्न-त्रि० । भावतो निर्ग्रन्थे, आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० ।
गग-नग्न-त्रि० । नज-कः । " अथो मनयाम् " । ८ । १ । ७८ ।
इति संयुक्तस्य नस्य लुक् । प्रा० २ पाद । " अनादौ शेषाऽऽदेश-
योद्वित्वम् " ॥ ८ । १ । ८९ ॥ इत्यानादौ वर्तमानस्य गस्य
चित्त्वम् । प्रा० २ पाद । दिगम्बरे, नं० । आ० म० ।

गगई-नग्नजित्-पुं० । गन्धारविषये पुरुषपुराधिपतौ स्वना-
मथाते राज्ञि, आच० ४ अ० । " नमी राया विदेहेसु, गंधा-
रेसु य गुग्गई । " प्रयजित इति शेषः । उक्त० १८ अ० ।
अथास्य पूर्वमवचरितनिबद्धं वृत्तमुद्भाव्यते-

अस्मिन् भरते पुण्यवर्द्धनं नाम नगरमस्ति । तत्र सिंहस्थो
राजा वर्तते गन्धारदेशाधिपतिः । तस्य राज्ञोऽन्यदा द्वावभ्यौ
प्राभृते समायातौ । तयोः परीकार्यमेकस्मिन् तुरङ्गे राजाऽ-
धिकृतः, द्वितीये तुरङ्गेऽपरो नर आरुढः । तेन सममप-
रैश्चाश्ववारशतैः परिवृतो भूषितविद्यामिकायां गतः । परीक्षां
कुर्वता च राजाऽश्वः प्रधानगत्या विमुक्तः । सोऽपि बलवता वे-
गेन निर्वयौ । यथा यथा राजा बलगामाकर्षयति, तथा तथा स
वायुवेगोऽभवत् । पुरोपवनात्यतिक्रम्य सोऽश्वो राजानं लात्वा
महाटव्यां प्रविष्टः । श्रान्तेन नृपेन तदाऽस्य बला विमुक्ता ।
अथ यदा बलमामोचनेऽश्वः स्थिरीयभूव, तदा राजेन विपरीतम-
श्वं ग्रन्थते सः, ततस्तस्मादुत्तीर्य राजा भूमिचरो बभूव । तं च
पानीयं पाययित्वा वृक्षे बध्ने, स्वप्राणवृत्तिं च फलैर्विदधे । तत
एकं नगरात् कचित्प्रदेशे सुन्दरमेकं महावासं ददर्श । राजा
कुतूहलात्तस्मिन्नावासे प्रविष्टः । तत्रैकाकिनी पवित्रगान्त्रां
कन्यां भूपतिर्दृष्टवान् । सा राजानमागच्छन्तं दृष्ट्वा भूरिहर्षाऽऽ-

सनं ददौ । राज्ञा ऊचे-का त्वम् । कोऽयमस्मिन्निवासः, किमिदं
रम्यं धाम । सा प्राऽह-भूपति । प्रथमं मत्पाणिग्रहणं कुरु, सा-
म्प्रतं सिंहविशिष्टं लग्नमस्ति, पश्चात्सर्वं वृत्तान्तमहं कथयि-
ष्यामि । तथेत्युक्ते नरपतिस्तत्र कन्यया समं पूजितं जिनविभवं
प्रणम्योच्चाहमाङ्गुल्यमलञ्चकार । नृपतिना परिणीता सा क-
न्या विविधान् भोगोपचारान् चकार, विवित्राश्च भर्ताद-
श्यामास । अवसरे राजा तां प्रत्येवमाह-विमलः पुरयैरावयोः
संवन्धो जातोऽस्ति, परं त्वं स्ववृत्तान्तं वद-काशसि त्वम् । कथ-
मत्रैकाकिनी वससि । स्वमन्त्रवमुक्ते सा स्वसंवन्धं मूलतो वक्तु-
मारेभे-क्षितिप्रतिष्ठे नगरे जितशत्रुर्नृपोऽस्ति, सोऽन्यदा परदेशा-
ऽऽयातचरानेवमाह-अहो ! मज्जाये किञ्चिद् न्यूनमस्ति । ते
प्राऽहुः-सर्वमस्ति तव राज्ये, परं विवित्राश्चित्रा सभा नास्ति ।
ततो नृपतिश्चित्रकरानाकार्यं सभागृहभित्तिभागस्तेषां सर्वेषां
समाश्चित्रयितुं दत्ताः । सर्वेऽपि चित्रकराः स्वसभित्तजगान् गा-
ढाद्यमेन चित्रयन्ते । तत्रैको वृद्धश्चित्रकरः सकलचित्रकलावे-
दो स्वभित्तिभागं चित्रयितुमारब्धवान् । सहायशून्यस्य तस्य
निरन्तरं गृहतः कनकमञ्जरी रूपवती तत्पुत्री भक्तं तत्राऽन-
यति । अन्यदा सा स्वगृहाद् नकमानयन्ती राजमार्गं गच्छन्त्य-
श्वचारमेकं ददर्श । स च बालस्त्रीधराकाऽऽदिजनसङ्घोऽपि
राजमार्गं त्वरितमवमवाहयत् । लोकास्तु तद्वयादितस्ततो न-
ष्टाः साऽपि कचिन्नष्टा स्थिता, पश्चात् तत्राऽस्याता । भक्तप्रा-
हस्तां तामागतां वीक्ष्य स वृद्धश्चित्रकरः पुरीषोत्सर्गायै व-
ह्निर्जगाम । एकत्राऽऽहारपात्रमाच्छादयित्वा सा कचिन्नृत्ति-
देशे वर्णकैर्मयूरपिच्छमालिलेख । अथ तत्र राजा संप्राप्तः । भि-
त्तिचित्राणि पश्यन् कुमार्यां लेखिते केकिपिच्छे साक्षात्पिच्छं
मन्यमानः करं चिक्षेप । निष्पास्फालनतो नखनङ्गेन विलङ्घीभू-
तं तं नृपं सामान्यपुरुषमेव जानन्ती सा चित्रकरपुत्र्येवमाह-
चतुर्यः पादस्त्वं मया लब्धः । नृपः प्राऽह-पूर्वं त्वया केन द्वयः
पादा लब्धाः, साम्प्रतमहं कथं त्वया चतुर्यः पादो लब्धः ? सा
प्राऽह-धृत्याम्-योऽयं राजमार्गं त्वरितमवमवाहयन् बालस्त्री-
प्रमुखजनानां आसमुत्पादयन् दृष्ट्वा, स मूर्खत्वे प्रथमः पादः ।
द्वितीयः पाद इतो राजा, यः कुटुम्बलोकासहितैश्चित्रकरैः समं
नित्तिभागं जराऽऽनुरस्यैकस्थेय मम पितुर्ददौ । तृतीयः
पादो मम पिता, यो नित्यं भक्ते समायातो बहिर्याति । चतुर्थस्तु
त्वम्, योऽस्मिन् भित्तिदेशे मल्लिखिते मयूरपिच्छे करं चिक्षेप ।
किमित्वेवं त्वया न विमृष्टम्-यदत्र सुधाघृष्टे निक्षिदेशे निराधारा
मयूरपिच्छस्थितिः कथम् ? एवं तस्या वचश्चातुरीरञ्जितो
राजा तत्पाणिग्रहणावगच्छकः सन् तस्याः पितुः समीपे स्वमान्त्रणं
प्रेषयित्वा तां प्रार्थयितवान् । पित्राऽपि सा दत्ता, सुनुहर्षे परिणी-
ता, राज्ञः प्रकामं प्रेमपात्रा वनूव । सर्वान्तःपुरीषु च मुख्या जा-
ता । विविधानि दृष्याणि, रत्नाऽऽभरणानि चाऽऽससाद । एकदा
तया मदनमिधाना स्वदासी रहस्येवं बभाषे-भक्ते ! यदा
मदनशान्तो नृपतिः स्वपति, तदा त्वयाऽहमेवं प्रष्टव्या-
स्वामिनि ! कथां कथयेति । तयोक्तम्-अवश्यमहं तदानीं प्रक्ष-
यिष्ये । अथ रात्रिसमये राजा तद्दृष्ट्वा समायातः, तां भुक्त्वा
रतश्रान्तो यावत् स्वपति, तावता दास्या इयं पृष्टा-स्वामिनि !
कथां कथय । राज्ञो प्राऽह-यावद्वाजा निष्ठां नाऽऽप्नोति तावन्मो-
नं कुरु, पश्चात् त्वदग्रे यथेष्टं कथां कथयिष्यामि । राजाऽपि तां
कथां श्रोतुकामः कपटनिष्ठया सुखाप । पुनर्दास्या साम्प्रतं कथां
कथयेति पृष्टा चित्रकरपुत्री कथां कथयितुमारेभे-

मधुपुरे वरुणश्रेष्ठेककरप्रमाणं देवकुलमकारयत्, चतुःकरप्रमाणो देवस्तत्र स्थापितः, स तस्मै देवश्चिन्तितार्थदायको धन्यः । अथ दासी प्राऽऽह- एकहस्ते देवकुलो चतुःकरप्रमाणो देवः कथं माति ? इति तथा पृष्टे सा राक्षी प्राऽऽह- इमं रहस्यं तव कल्यरात्रौ कथयिष्यामि, अथ तु निद्रा समायातीति प्रोच्य सा राक्षी राक्षः शय्यायाः पुरो जूमी सुप्ता । सा दासी तां तथा दृष्ट्वा स्वगृहे गता । राजा मनस्येवं चिन्तयामास- कल्य- रात्रावपीदं कथानकं मया श्रोतव्यमिति निश्चित्य सुप्तः सुषानिद्रामवाप । द्वितीयदिनेऽपि राजा तस्या एव गृहेरात्रौ समायातः, राज्यं यावत् सुखं भेजे, पश्चात्तन्नाम्नोऽपि पूर्वकथानकश्रवणाय कपटनिष्ठाया सुप्तः । दासी प्राऽऽह- स्वामिनि ! कल्यकाथितकथानकरहस्यं वद । राक्षी प्राऽऽह- एकहस्ते देवकुले चत्वारः करा यस्य स चतुःकरो देवो नारायणाऽऽदिस्तत्र स्थापित इति रहस्यम् । इति एका कथा १ ।

अथ तृतीयदिनरात्रावपि राजा तथैव कपटनिष्ठाया सुप्तः । पुनः कथामथ कथयेति दासी तामाह । सा प्राऽऽह- विन्ध्याचक्षे पर्वते कोऽपि रक्षाशोकद्रुमः प्रौढोऽस्ति, तस्य घनानि पत्राणि सन्ति, परं त्राया नास्ति । दासी प्राऽऽह- पत्राऽऽवृतस्य तस्य त्राया कथं न जायते ? राक्षी प्राऽऽह- एतच्छस्यं तव कल्यरात्रौ कथयिष्यामि, अद्याहं रतन्नाम्ना निद्रासुखमनुजविष्यामीत्युक्त्वा सुप्ता । सा दासी तु स्वगृहे गता । अपररात्रावपि राजा जोगान् श्रुत्वा तथैव तत्र सुप्तः । दासी प्राऽऽह- स्वामिनि ! कल्यसत्कथारहस्यं कथनीयम् । राक्षी प्राऽऽह- तस्य वृक्षस्य सूर्याऽऽतप्तस्य मूर्द्धि छाया नास्ति, किन्त्वथ एव त्रायाऽस्ति । इति द्वितीया कथा २ ।

अथ पुनस्तथैव रात्रौ नृपे सुप्ते दासीपृष्टा राक्षी प्राऽऽह- कान्तिनिवेशे काश्चिद्रूपश्चरन् कदाऽपि बन्धूलतरुं ददर्श । तदनिमुखां ग्रीवां कुर्वन्नप्राप्तशस्त्रः प्रकामं खिन्नस्तस्यैव बन्धूलतरोरुपरि पुरीषोत्सर्गं कृतवान् । दासी राक्षीं पपच्छ- हे स्वामिनि ! कथमेतद् घटते, स्वग्रीवया बन्धूलतरुं प्राप्तः तदुपरि कथमसावृत्सर्गं चकार ? राक्षी प्राऽऽह- अद्य निद्रा समायाति, तेनैतत्कथारहस्यं कल्यरात्राववश्यं कथयिष्यामीत्युक्त्वा सुप्ता । कल्यदिनरात्रावपि तथैव नृपे सुप्ते दासीपृष्टा राक्षी तत्कथातत्त्वं प्राऽऽह- स उष्टुः कूपमध्यस्थं तं बन्धूलतरुं ददर्शेति घटत एवेदम् । इति तृतीया कथा ३ ।

पुनस्तथैव नृपे सुप्ते रात्रौ दासीपृष्टा सा राक्षी कथामाचख्यौ- कस्मिन्निगरे काचित्कन्या शृङ्गं रूपसौभाग्यवत्यासीत्, तद्वरणार्थं तन्मातापितृभ्यां त्रयो नरा आहूताः समायाताः । तदानीं फणिना दष्टा सा कन्या मृता । तथा समं मोहादेको वरस्तच्छितायां प्रविष्टो म्रससाद् षण्णुव । द्वितीयस्तद्गस्मपिएराऽऽदाता तद्गस्मोपरि वासं चकार । तृतीयस्तु सुरमाराध्यामृतं प्राप्तः । तदमृतेन तच्छितायां सिक्तायां कन्यां, प्रथमं वरं च सद्योऽजीवयत् । कन्याऽप्युत्थितां तान् त्रीन् वरान् ददर्श । राक्षी दासीं प्राऽऽह- हे सखि ! ब्रूहि, तस्याः कन्यायाः को वरो युक्तः ? दासी प्राऽऽह- अहं न वैशि त्वमेव ब्रूहि । राक्षी प्राऽऽह- अद्य निद्रा समायाति, कल्यरात्रौ कथयिष्यामीत्युक्त्वा सुप्ता । द्वितीयदिनरात्रौ दासीपृष्टा साऽवदत्- यस्तस्याः संजीवकः स पिता, यः सहोद्भूतः स बन्धुः । यो मस्मपिएराऽऽदाता, स तत्पतिरिति । इति चतुर्थी कथा ४ ।

तथैवान्यरात्रौ नृपे सुप्ते दासीपृष्टा राक्षी प्राऽऽह- काश्चिद् नृपः स्वपत्न्यै दिव्यमलङ्कारवरं सुगुप्तजूमिगृहे रत्नाऽऽलोकात् सुवर्णकारैरर्जाघटत् । तत्रैकः सुवर्णकारः सभ्यां पतितां ज्ञातवान् । राक्षी प्राऽऽह- हे सखि ! तेन रत्नाऽऽलोकसहिते सुगुप्तजूमिगृहे यामिनीमुखं कथं ज्ञातम् ? दासी प्राऽऽह- नाहं वैशि, त्वमेव ब्रूहि । राक्षी प्राऽऽह- साम्प्रतं निद्रा समायातीत्युक्त्वा सुप्ता । द्वितीयदिनरात्रौ दासीपृष्टा सा प्राऽऽह- स सुवर्णकारो राज्यन्ध आसीदिति ज्ञातं तेन । इति पञ्चमी कथा ५ ।

पुनरेकदा रात्रौ सुप्ते नृपे दासीपृष्टा सा प्राऽऽह- केनापि राक्षा द्वौ मन्त्रिभ्योऽपि निच्छिद्रपेट्यां क्तिौ समुद्रमध्ये प्रवाहितौ, क्वापि तटे सा पेट्या लग्ना केनचिद् नरेण गृहीता, उद्घाट्य तौ दृष्ट्वा पृष्टौ- ज्ञोः ! युवयोरथ क्तिभ्योः कतमो दिवसोऽयम् ? तयोर्मध्ये चैकः प्राऽऽह- अद्य चतुर्थो दिवसः । राक्षी प्राऽऽह- हे सखि ! तेन चतुर्थो दिवसः कथं ज्ञातः ? दासी प्राऽऽह- अहं न वैशि, त्वमेव ब्रूहि । राक्षी तु साम्प्रतं निद्रा समायातीत्युक्त्वा सुप्ता । द्वितीयदिने रात्रौ दासीपृष्टा राक्षी प्राऽऽह- स चतुर्थदिनवक्ता पुरुषस्तु- र्यज्वरी वसन्ते स्मेति तेन तथा प्ररूपितम् । इति षष्ठी कथा ६ ।

पुनरन्यदा दासीपृष्टा सा राक्षी रात्रौ कथामाचख्यौ- काचित् स्त्री सपत्नीभयेन निजाङ्गभूषणानि पेट्यां निक्षिप्य मुखां च दत्त्वाऽऽलोकजूमौ मुमोच । अन्यदा सा स्त्री सखीनिवासे गता, सपत्नी च विजने विज्ञोक्त्य तां पेट्यामुद्घाटयानेकाऽऽभरणश्रेणिमभ्यादेकं हारं निष्कास्य स्वतनयायै ददौ । तनया च स्वपतिगृहे तं गुप्तं चकार । कियत्कालानन्तरं सा स्त्री तत्राऽऽयाता, तां पेट्यां दूरादवलोक्यैव ज्ञातवती- यदस्याः पेट्या मभ्यान्मम हारोऽनयाऽपहत इति सपत्नीं चौर्येण दूषयामास । सपत्नी शपथान् कुर्वती हारापहारं न मन्यते स्म । तदा सा स्त्री तां सपत्नीं दुष्टदेवपादस्पर्शशपथायाऽऽकर्षितवती । तदानीं भयभ्रान्ता सपत्नी तं हारं तनयागृहादानीय तस्यै ददौ । दासी प्राऽऽह- हे स्वामिनि ! तया कथं ज्ञातो हारापहारः ? राक्षी प्राऽऽह- कल्ये रात्रौ कथयिष्यामीत्युक्त्वा सुप्ता । द्वितीयदिनरात्रौ पुनस्तथा पृष्टा राक्षी प्राऽऽह- सा पेट्यां स्वच्छकाचमयी वज्रवेति ज्ञातं तया । इति सप्तमी कथा ७ ।

कस्यचिद्वाङ्मनः कन्या केनापि खेऽटेनापहृता । तस्य राज्ञश्चत्वारः पुरुषाः सन्ति- एको निमित्तवेदी, द्वितीयो रथकृत्, तृतीयः सहस्रयोधा, चतुर्थो वैद्यः । तत्र निमित्तवेदी दिशं विवेद । रथकृद्वैद्यं रथं चकार । खगामिनं तं रथमारुह्य सहस्रयोधा, वैद्यश्च विद्याधरपुरं गतौ । सहस्रयोधी तं खेऽटं हतवात् । हन्यमानेन तेन खेऽटेन कन्याशिरश्छिन्नम्, तदैव तेन वैद्येनौषधेन शिरः संयोजितम् । राजा तु पश्चादागतेऽप्यप्यश्चतुर्थेस्तां सुतां ददौ । कन्या प्राऽऽह- एषु मध्ये यो मया सह चिताप्रवेशं करिष्यति, तमहं वरिष्यामि । इति प्रोच्य सा कन्या सुरङ्गाद्वारि रचितायां चितायां प्रविष्टा । यस्तथा सह तत्र प्रविष्टः, स तां कन्यामूढवान् । दासी प्राऽऽह- हे स्वामिनि ! चतुर्थे मध्ये कोऽत्र प्रविष्टः ? राक्षी प्राऽऽह- अद्य रतिभ्रान्ताया मे निद्रा समायातीत्युक्त्वा सुप्ता । द्वितीयवासररात्रौ पुनर्दासीपृष्टा राक्षी प्राऽऽह- निमित्तवेदी- 'इयं न मरिष्यति' इति मत्वा चितां प्रविष्टस्तस्तामूढवान् । इत्यष्टमी कथा ८ ।

पुनरपि रात्रौ दासीपृष्टा राक्षी कथामाह- जयपुरनगरे सुन्दरनामा राजाऽऽसीत् । स चान्यदा विपरीताश्वेनैक एवाटन्यां नीतः, ततो बल्गां शिथिलीकृत्याश्वात् स राजा समुत्तर्णः ।

नमश्चैव चित्रकरसौ यद्वा स्वयमितस्ततो ध्रुमन् स कस्मिंश्चित्
सर्वमि जलं पयो । तत्रैकां मुन्यां तापसपुत्रीं दृश्यं । तापनपु-
त्र्याहुतः स तापसाऽऽभनं प्राप । तत्र नापमानस्य भृशं स-
त्कारं चक्रुः । सा कन्या तापसैरुच्यं, राज्ञा च परिणीता । तां
नयोदां कन्यां गृहीत्वा तमेवायमधिगम्य पञ्चाद्वितीयाऽन्तरा-
न्तर्गं कश्चिन् सरपात्यां राजा सुमोऽपि जाग्रदवाऽऽसीत् ।
राज्ञी तु निद्राणा । केशरिराज्ञेन तत्राऽऽगत्य नृपस्यैव क-
थितम्-परमात्मान् यावत् बुभुक्षितोऽहं त्वां भक्ष्यं प्राप्या-
द्य नृतो भविष्यामि, अन्यथा मृगान्तिने देहि । राज्ञो-
क्तम्-श्रद्धिं स्वयाञ्जितम् । नेनोक्तम्-कश्चिदशदशययौ प्रा-
हणपुत्रः शिरसि पिन्दुचपदस्त्रयया राज्ञेन इतः सप्तदिनमध्ये
चेद्वलितोऽपि, तदाऽहं त्वां मुञ्चामि, नान्यथा इति । राज्ञा प्रति-
पन्नम् । प्रभाते राजा चलितः कुशलेन स्वपुरं गतः । सैनिकाः स-
र्वेऽपि मिश्रिताः । राज्ञा स्वमन्त्रिणं प्रति राज्ञस्युत्तान्तः कथितः ।
मन्त्री सुवर्णपुरं निर्माय पट्टदादनपूर्वं नगरे ग्रामयामास ।
तैवेव चोद्घोषितम्-यो हि ब्राह्मणपुत्रो राज्ञाय स्वजीवितदानेन
नृपजीविने रक्षणे, तस्य पित्रोरयं सुवर्णपुरयो दीयते । इयमुद्-
घोषणा पट्ट दिनानि यावत् तत्र जाता । सप्तमदिने एकत्र राज्ञो
ब्राह्मणपुत्रस्तां निर्घोषणां ध्रुवैव मातापितरावबोधयत्-प्राणा
गत्वराः सन्ति, मातापित्रोश्चेच्छृणुं मम प्राणैः कृत्वा जवेत्, तदा
यत्, तेनाहं नृपजीवितरक्षाऽर्थं स्वजांचितं राक्षसाय दत्त्वा
सुवर्णपुरं दापयामि । एवं भृशमाग्रहेण मातापित्रोरनुमतिं
गृहीत्वा राज्ञः समीपे गतः । राज्ञा तु तत्पितुः पादौ शिरसि
दापयित्वा स्वयमाकर्ण्य सप्तमस्तस्य पृष्ठतो भूत्वा राज्ञस्य
समीपमासीत् । बाधना राज्ञसो दृष्टस्ताद्यता नृपेणोक्तम्-भो ब्रा-
ह्मणपुत्र ! इष्टं स्मर । एवं नृपेणोक्तः स ब्राह्मणपुत्र इतस्ततो नेत्रे
निक्षिपत् जहास । तदानीं राज्ञसस्तुष्टः प्राऽह-यदिष्टं तन्मार्ग-
येति । स प्राऽह-यदि त्वं तुष्टस्तदा हिंसां त्यज, जिनादितं द-
याधर्मं कुरु । राज्ञेनापि तद्वचसा दयाधर्मः प्रतिपन्नः । राजा-
दयोऽपि न दारकं प्रशंसितवन्तः । अथ दासी प्राऽह-हे राज्ञि !
तस्य ब्राह्मणपुत्रस्य को दास्यहेतुः । नयोक्तम्-साम्प्रतं मे निद्रा
समायातीत्युक्त्वा सा सुप्ता । द्वितीयदिने दासीपृष्टा सा राज्ञी
प्राऽह-हे हले ! अयं तस्य दास्यहेतुः-नृणां हि माता, पिता, नृपः
शरणं, ते त्रयोऽपि मत्पाश्वेस्थाः, अहं पुनः कमन्वं शरणं श्रया-
मि । इति विचिन्त्य तस्य दास्यमुत्पन्नम् । इति नवमी कथा ६ ।
एवं सा चित्रकरसुता कथाजिम्बुमुद्गुमोहयन्ती राजानं वशी-
चकार । राजा तु तस्यामेवाऽऽसक्तोऽभ्यासां राज्ञीनां नामापि न
जग्राह । ततस्तस्याश्चिच्छाणि पश्यन्त्यः सर्वा अपि सपत्न्यः पर-
मद्वेषं वहन्ति स्म । चित्रकरसुता तु निरन्तरं मध्याह्ने रहस्येका-
किनी कपाटयुगलं दत्त्वा गृहात्तः प्रविश्य पूर्ववस्त्राणि प्रावृत्य-
ऽऽत्मानमेवं शिक्षयामास-आत्मन् ! तवायं पूर्ववेषः, साम्प्रतं रा-
जप्रसादाच्छरामवस्थां प्राप्य गर्वं मा कुर्याः । एवमात्मनः शि-
क्षां ददतीं दृष्ट्वा सपत्न्यो राजानमेवं शिक्षयामासुः-स्वामिन् !
एषा जुह्वा तवाहर्निशं कर्मणं कुर्वते, यद्यस्माकं वचनं न म-
न्यसे, तदा मध्याह्ने स्वयं तद्गृहं गत्वा तस्याः स्वरूपं विलो-
कय । नृपतिस्तासां वाक्यं निशम्य मध्याह्ने तस्या गृहं गतः । सा
तु तथैव पूर्ववेषं परिधायऽऽत्मनः शिक्षां ददती नृपतिना
दृष्टा । सर्वाणि तच्छास्त्राणि श्रुतानि । राजा तस्या निर्गर्वतां
ज्ञात्वा परमं प्रमोदमवाप । इमां च पट्टराष्ट्रीं चकार । राज्ञो विशेष-
पान्मनो विनोदमियं व्यधात् । अन्यदा तन्नगरोद्याने विमलाऽऽ-
४५०

चार्याः समायाताः । राक्षसा सह नृपस्तद्वन्द्याय तत्र गतः, नग-
रलोकोऽपि तद्वन्द्याय गतः । तदा विमलाऽऽचार्यां देशनां चकार ।
चित्रकरसुता, नृपश्च द्वौपि प्रतिधुक्ते भावकधर्मं गृहीतवन्तौ,
परस्परमनावाधया त्रिवर्गसाधनं कुरुतः । अन्येद्युस्तया दत्तपञ्च-
परमेष्ठिर्भीनमस्कारस्तत्पिता भूतो व्यन्तरो जातः । कात्यान्तरे-
णाऽऽहंतं धर्ममाराध्य चित्रकरसुता राज्ञी मृता देवीत्वं प्राप । तत-
श्चुत्वा धैताख्ये तोरणांभेधे पुरे ददशकिलेचरस्य पुत्री कनकमा-
हा वभूव । प्राप्तयौवनां तामकदा धीह्य कन्दर्पतप्तं वासवनामा
कश्चित् खेचरोऽपहृत्यात्र महाद्रौ मुक्त्वा स्वचित्ते प्रमोदं वभार ।
अत्र विद्यापलात् समग्रां सामग्रीं विधाय स वासवविद्याधरो
यावत्तुष्टयोद्वाहाय समुत्सुकोऽभवत्, तावत् कनकमाहाऽप्रजः
सुवर्णतेजास्तदनुपदिक्स्तत्राऽऽयातस्तं वासवं विद्याधरमधि-
क्षितवान् । तौ द्वौपि कोपाद् धारं युक्तं कुर्वाणौ परस्परप्रहाराद्
भूतौ । कनकमाला तु पृथं आतृशोकं चकार । तदानीं कश्चिदेव-
स्तत्राऽऽगत्य कनकमालां प्रत्येवमवदत्-पुत्रि ! आतृशोकं मुञ्च,
चित्तं स्वस्यं कुरु, ईदृश एव संसारोऽस्ति, त्वं मम पूर्वमवे
पुष्टभूः, तिष्ठ त्वमत्रैव गिरौ । अत्र स्थितायास्तव सर्वं भग्यं
प्रविश्यति । एवं देववचनमाकर्ण्य कनकमाला चिन्तया-
मास-कोऽसौ देवः ? कथमस्याहं पुत्री ? असौ मयि क्षिप्यते,
गदमप्यस्मिन् स्निह्यामि । यावदेवं कनकमाला चिन्तयति-ताव-
त्तज्जनको विद्याधरेन्द्रो ददशकिनामा धावन् तत्राऽऽयातः, स्वपुत्रं
स्वर्णतेजसं, विरोधिनं वासवविद्याधरं च मृतं दृष्ट्वा विजम-
स्तकां च तां पुत्रीं दृष्ट्वैव विचारयामास-अयं सुतः, इयं
सुता, अयं शत्रुत्रयोऽप्यमी ईदृगवसां प्राप्ताः । स्त्रोपमं जग-
त्सर्वं दृश्यते । एवं ध्यायतस्तस्य ददशकिविद्याधरस्य जाति-
स्मरणमुत्पन्नम् । ततोऽसौ शासनदेवीप्रदक्षवेषहारणभ्रमणो
यतिरनूत् । अथ स व्यन्तरस्तया पुष्ट्या सह तं भ्रमणं नना-
म । जीवन्ती तां पुत्रीं धीह्य स चारणभ्रमणस्तं व्यन्तरं नमन्त-
मपृच्छत्-किमिदमिच्छज्ज्ञातं मया दृष्टम् ? व्यन्तरः प्राऽह-तव
पुत्रः शत्रुश्च मियो नियुज्य भूतौ । इयं च कन्या जीवन्त्यपि
मया तव मृता दर्शिता । मुनिः प्राह-कथं त्वया मृता कृता ?
स व्यन्तरः स्मृत्यैवमाह-हे मुनिनायक ! एतद्घातौ शृ-
णु-क्षितिप्रतिष्ठनृपतेर्जितशत्रोरियं प्राग्भवे पत्न्यनवत्, चि-
त्राङ्गदनाम्नाश्चित्रकृतो ममेपा पुष्ट्यभवत्, एतया प्राग्भवे
ऽन्त्यसमये मम नमस्कारा दत्ताः, तत्प्रभावादहं व्यन्तरो
जातः । एषा अपि मृता देवी जाता, देवीत्वमनुसृत्य तव सुता-
ऽत्र जवे जङ्गे । तेन विद्याधरेणापहृत्यात्र चैत्ये मुक्ता, या-
त्रार्थमायातेन मया दृष्टा, एतस्या बन्धौ चौरौ च मृते या-
द्यदिमामहमाश्रयामि तावद्भवन्तोऽत्र प्राप्ताः । मया विमृष्टम्-
इयमनेन जनकेन समं मा यातिविति ममेतस्या गोपनमा-
या विहिता । यत्नव निराशत्वं मया तदानीं कृतं, तत् कृतव्यम् ।
मुनिरुक्ते-अहो ! व्यन्तर ! या त्वया तदा माया कृता, सा मम-
त्वमायापदार्णिणी जाता, तेन मम प्रवतोपकृतं, न किम-
प्यपराधः । एवमुक्त्वा स मुनिधर्मोऽऽशिषं दत्त्वाऽन्यत्र विज-
हार । अथ प्राग्भववृत्तान्तं श्रुत्वा सा कन्या जातिस्मृतिभा-
गवत्, प्राग्जन्मजनकं व्यन्तरं प्राऽह-तात ! तं पूर्वजवपतिं मे-
लय । व्यन्तरः प्राऽह-स ते प्राग्भवजर्ता जितशत्रुनृपतिर्देवीत्रयं
व्युतः साम्प्रतं सिंहरथो नाम राजा जातोऽस्ति । स गन्धार-
देशे पुष्ट्यवर्द्धननगरादभ्यापहृतोऽत्र समायास्यति । स हि त्वा-
मत्रैव सकलसामग्र्या परियेष्यति । यावत् स इहाभ्येति ता-

वत् त्वमत्रैव तिष्ठेत्युक्त्वा स व्यन्तरः पुराचक्षे शाश्वतजि-
नविश्वानि नन्तुं गतवान् ।

इदं सर्वं वृत्तान्तं कथयित्वा सा कन्या राजानं प्रत्या-
ह-स्वामिन् ! त्वमत्र मङ्गाभ्याऽऽकर्षितः समायातः ।
सिंहरथराजाऽपीमां पूर्वभवकथां श्रुत्वा पूर्वभवश्वशुरं तं
व्यन्तरमस्मरत् । तेन स्मृतः स व्यन्तरस्तत्राऽऽगत्य,
दिव्यवादित्रनिर्घोषं कृतवान् । मध्याह्ने जिनचिन्वान्यन्यर्च्य
नृपो भुङ्क्ते स्म । ततस्तेन व्यन्तरेण पुरिताशेषवाञ्छितो-
ऽसौ नृपतिस्तत्र मासमेकं स्थितवान् । शिरकालेन स्वरा-
ज्यानिष्टशङ्कया राजा तां दयितां प्रतीदमाह-प्रिये ! प्रवहो
वैरिजो मे राज्यमुपसोष्यति, ततोऽहं स्वपुरं यामि । दयिता
जगाद-यदि राज्यं मोक्तुं न शक्यते, तदा व्योमगमनसाधिकां
प्रहृष्टिचिदां मन्मुखाद् गृहाण, यतस्ते व्योमगतिर्यथासुखं स्यात् ।
प्रियाप्रदत्तां तां विद्यामासाद्य सिंहरथो राजा विद्याधराप्रणी-
धभूव । प्राग्भवप्रेमपूर्णां तां प्रियामापृच्छ्य स राजा स्वपुरे
व्योममार्गेण समागतः । तत्र पुरे कियद्दिनानि स्थित्वा सिंहरथ-
नृपतिस्तं पर्वतं पुनर्गतः । एवं सनगरात् तस्मिन्नेवेति नित्यं गताऽऽ-
गतं कुर्वन् नृपतिः सिंहरथो लोकाजगतिरिति नामप्रसिद्धिं
प्राप्स्य । अन्यदा तत्र नगे तं नृपं स व्यन्तर एवमाह-अहं
मत्स्वामिनिदेशाद् देशान्तरं गमिष्यामि, त्वं मत्पुत्रीं सनगरे
नीत्वेमं नगं शून्यं मा कार्षीः । एवमुक्त्वा स व्यन्तरः स्थानान्तरम-
गात् । नृपस्तन्नेगे महन्नगरं व्यधात्, तस्य नगतिपुरमिति ना-
म कृतवान् । तत्रस्यो राजा तथा राक्षसा सह भोगान् मुञ्जानः
सुखेन काष्ठं निर्गमयति स्म । तत्र राज्यं पालयतस्तस्य यदुत्तरः
कालो ययौ । अन्यदा नगतिनृपः पुरपरिसरे वसन्तोत्सवं कृत्वा
जगाम, मार्गे च मञ्जरीपुञ्जमञ्जुलमाप्रवृत्तमस्मात्तौ । तत
एकां मञ्जरीं नृपतिर्लीलया स्वकरेण जग्राह । ततो "गतानुगति-
काः प्रायो, दृश्यन्ते बहवो नराः । स्वभूपमनुवर्त्तन्ते, यथा राजा त-
था प्रजाः ॥ १ ॥" इति न्यायात् सर्वे तस्य मञ्जरीपत्राऽऽदिकं
जगृहुः । भूमिपालः क्रीडां कृत्वा ततः पश्चाद्वलितस्तमाप्रवृत्तं
काष्ठशेषमाढोक्ष्यैवं चिन्तितवान्-अयमाप्रवृत्तो नेत्रप्रीतिकरो,
यो मया पूर्वं गच्छता दृष्टः, सोऽयं काष्ठशेषो विगतशोभः
साम्प्रतं दृश्यते यथा, तथा सर्वोऽपि जीवः कुटुम्बधनधान्यदे-
हाऽऽदिसौन्दर्येणैव नैव शोभां प्राप्नोति । एतच्च सर्वं विनश्यत्
यावन्न क्षीयते तावत्संयमे यतः कार्य इति चिन्तयन्नगतिः
प्रतिबुद्धो जातः, शासनेदवीप्रदक्षवेषः संयममाददे । उक्तं ६
अ० । आच० । आ० चू० । कृत्रियपरिवाजकजदे, औ० ।

गंगायमग-नगगतमार्ग-पुं० । विषमपर्वतमार्गे, तं० ।

गंगज्जाव-नगज्जाव-पुं० । अचेलत्वे, "समणाणं णिगंथाणं
नगज्जावे मुरुज्जावे ।" स्था० ६ ठा० ।

गंगिया-नगिका-ली० । अवस्त्रायाम्, विशेष० ।

गंगोह-न्यग्रोध-पुं० । वटे, प्रज्ञा० १ पद । नि० चू० ।

गंगोहपरिमंडल-न्यग्रोधपरिमण्डल-न० । न्यग्रोधवत्परिम-
ण्डलं यस्य स तथा । यथा न्यग्रोध उपरि संपूर्णप्रमाणोऽ-
धस्तु हीनः, तथा यत् संस्थानं नाभेरुपरि संपूर्णम्, अधस्तनु,
तस्मिन् संस्थानभेदे, तं० ।

गंगोहवरपायव-न्यग्रोधवरपादप-पुं० । वटप्रधानवृक्षे, अन्तः
१ श्रु० ५ वर्ग १ अ० ।

गङ्ग-नृत-धा० । गात्रविक्रमे, "मजनृतमदां च्चः ॥ ८ । १२५ ॥
एषामन्त्यस्य द्विरुक्तः 'च्च' इति च्चः । 'गङ्गश्च,' नृत्यति ।
प्रा० ४ पाद ।

नृत्य-न० । पादजङ्घोरुक्तघृष्टरवाहङ्गुक्षिचदननयनभ्रुमुखाऽऽ-
दिविकारकरणे, नि० चू० १७ उ० । नाट्ये, स्था० ६ ठा० ।

गङ्ग-नृत्यत्-त्रि० । मङ्गविकारकारके, औ० । नि० चू० ।
"गङ्गताणि वा हस्ताणि वा रमताणि वा ।" आचा० १ श्रु०
१ चू० ४ अ० । "नृत्यतकंधपडरे ।" नृत्यन्ति कवन्धानि शिरो-
रहितकलेवराणि प्रचुराणि यत्र स तथा । प्रश्न० २ भा० द्वार ।
गङ्ग-नर्तक-पुं० । नटानां नायके, व्य० ६ उ० ।

गङ्गा-ज्ञात्वा-अव्य० । "त्वथ्वद्वधां चठजभाः फवचित्" ॥
॥ ८ । १ । १५ ॥ प्रा० २ पाद । अवगम्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० १ उ० । अववुच्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । दर्श० । आचा० ।
उक्तं । "सर्वं गङ्गा अहिष्टि ।" सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

गङ्गाविय-नर्तित-न० । नृत्यवादिव कृते, स्था० ६ ठा० ।

गङ्गा-पुं० । देशी-रमणशीले, दे० ना० ४ वर्ग ।

गङ्गा-न्याय-त्रि० । न्यायोपपन्ने युक्ते, हा० २६ अष्ट० ।

गङ्गा-ज्ञायमान-त्रि० । "ज्ञो णव्वणज्जौ" ॥ ८ । ४ । १५२ ॥
इति जानातेः कर्मणि प्रावे वा 'णज्ज' इत्यादेशः । अवगम्यमा-
ने, प्रा० ४ पाद । नि० ।

गङ्गा-पुं० । देशी-मन्त्रिने, दे० ना० ४ वर्ग ।

गङ्गा-पुं० । देशी-विमन्त्रे, दे० ना० ४ वर्ग ।

गङ्गा-नाट्य-न० । नटस्य भावः कर्म वा । करन्तरणाऽऽदिविशि-
ष्टपरिस्पन्दविशेषे, आव० ३ अ० । नृत्ते, स्था० १ श्रु० १ अ० ।
प्रश्न० । जं० । जी० । स्था० । करपादभ्रुशिरोऽङ्गयोऽष्टाऽऽदीनां
सविकारे चलने, ध० ३ अधि० । नृत्ये, ज० १४ श० ६ उ० ।
साभिनयनिरभिनयभेदजिज्ञेसा एते, जं० ५ वक्त्र० । उक्तं ।
"वडव्विहे णट्टे पम्भत्ते । तं जहा-अंचिप्प, रिभिप्प, आरभन्ते, ज-
सोत्ते ।" एतच्च संप्रदायाज्जावाप्त विवृतम् । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।
आ० चू० । एतेऽञ्जिताऽऽद्यश्चत्वारोऽपि जेदा नाट्यशास्त्रप्र-
सिद्धाः । अथवा-"नट्टं होइ अगीयं, गीयजुयं नारयं तु नाय-
वं ।" वृ० १ उ० । एते नाट्यविधयो भरताऽऽदिशास्त्रज्ञेभ्योऽ-
वसेयाः । जं० ५ वक्त्र० । "वत्तीसतिविहे णट्टे पम्भत्ते ।" द्वा-
त्रिंशद्विधं नाट्यमभिनयविषयवस्तुभेदाद्, यथा राजप्रश्नकृता-
भिधानद्वितीयोपाङ्ग इति संभाव्यते । द्वात्रिंशत्पात्रप्रतिषेधमिति
केचित् । स० ३३ सम० ।

तते णं से सूरियाभे देवे समणं जमवं महावीरं दोच्चं पि
तच्चं पि एवं वयासी-तुम्हे णं जंते ! सर्वं जाणह उवदं-
सित्तए चि कट्टु समणं जगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहि-
णपयाहिणं करेइ, करेइत्ता वंदइ, णमंसइ, वेठव्वियसमुग्गा-
एणं समोहणति, समोहणत्तिता संखिज्जाई जोयणाई उच्चं
दंडं निस्सरइ, निस्सरइत्ता अहामुहुमे दोच्चं पि वेठव्वियस-
मुग्गाएणं जाव बहुसमरमणिज्जं च्चमिजाणं विउव्वइ । से

जहानामए आझिग पुक्खरेति वा० जाव मणीणं फासो । तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स जूमिजागस्स बहुमज्जदेसजा-
गे पेच्चायरमंडवे विउव्वइ, अणेगम्वंभसयसणिविट्ठं वणओ । अतो बहुसमरमणिज्जं जूमिजागं विउव्वइ, उट्ठोचं अक्खा-
नगं मणिपेडिं विउव्वइ । तीसे णं मणिपेडियाए उवरिं सीहासणं सपरिवारं जाव दापो विट्ठति । तए णं से सूरि-
याभे देवे समणस्स भगवओ महावीरस्स आलोए पणामं करोति, पणामं करोतिता अणुजाणउ मे जगवं तिकट्टु सीहासणवरगयतित्थयराभिमुहे सन्निसन्ने । तए णं से सूरियाभे देवे तप्पढमयाए णाणामणिकणगरयणविमलमह-
ग्निहणिउणोवचियमिसमिसंताविरतियमहाज्जरणकरुगतुकि-
यवरत्तसणुज्जं पीवरपलंवं दाहिणजुयं पमारेलि । तओ णं सरिसयाणं सरिसतयाणं सरिसवयाणं सरिसलावणरूवजो-
व्वणगुणोववेयाणं एगाज्जरणवसणगहियणिज्जोगाणं दुहतो संविद्धि-
वग्गणिवत्थाणं आविद्धित्तिययामेझाणं पिण्णगे-
विज्जकंचुयाणं उप्पीन्नियचित्तपट्टपरियरसकेणगावत्तर-
इयमंगयपल्लववत्तंतचित्तविद्धन्नगनिवसणाणं एगावद्धि-
कंउरइयसोभंतवत्तपनिहत्थजूसणाणं अट्टसयं णट्टसज्जा-
णं देवकुमारानं णिग्गच्छइ । तयाणंतरं च णं णाणाम-
णि०जाव पीवरपलंवं वामजुयं पसारेलि । तओ सरिसयाणं सरिसतयाणं सरिसवयाणं सरिसलावणरूवजोव्वणगुणो-
ववेयाणं एगाभरणवसणगहियनिज्जोगाणं दुहतो संविद्धि-
यगनियत्थाणं आविद्धित्तिययामेझाणं पिण्णगेविज्जकंचु-
याणं णाणामणिकणगरयणनृसणविगइयं गुवंगाणं० जाव अट्टसयं नट्टसज्जाणं देवकुमारियाणं णिग्गच्छइ । तते णं से सूरियाभे देवे अट्टसयं संखाणं विउव्वइ, अट्टमयं संगववाययाणं विउव्वइ, अट्टसयं संगानं विउव्वइ, अट्टसयं संगवाययाणं विउव्वइ, अट्टसयं संखियाणं विउव्वइ, अट्टसयं संखियावाययाणं विउव्वइ, अट्टसयं खरमुहीणं विउव्वइ, अट्टसयं खरमुहीवाययाणं विउव्वइ, अट्टसयं पेयाणं विउव्वइ, अट्टसयं पेयावाययाणं विउव्वइ, अट्ट-
सयं पिरिपिरियाणं विउव्वइ, ० एवमादियाणं एगुणपएणं आउज्जविहाणाइं विउव्वति, विउव्वित्ता ते बहवे देव-
कुमारा य देवकुमारीओ य सदावेइ । तते णं ते बहवे देवकु-
मारा य देवकुमारीओ य सूरियाभेणं देवेणं सदाविया समाणा हट्टुट्टं जाव हियया जेणेव सूरियाभे देवे तेणेव उवाग-
च्छइ, उवागच्छित्ता तेणेव सूरियाचं देवं करयलपारिगाहियं० जाव वप्पावेइ, वप्पावेइत्ता एवं वयासी-संदिसंतु मे देवाणु-
प्पिया ! जं अम्मेहिं कायव्वं । तए णं से सूरियाभे देवे बहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य एवं वयासी-ग-

च्छइ णं तुम्हे देवाणुप्पिया ! समणं भगवं महावीरं ति-
क्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करेतित्ता वंदइ, णमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता गोयमाऽऽइयाणं समणाणं निग्गंधाणं तं दिव्वं देवाहिं दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवाणुजावं दिव्वं वत्तीसइ-
विहं नट्टविहिं उवदंसेइ, उवदंसित्ता खिप्पामेव एवमाणत्तियं पचाप्पिणइ । तते णं ते बहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य सूरियाभेणं देवेणं एवं वुत्ता समाणा हट्टुट्टकरयल० जाव पन्निमुणोति, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छंतिता समणं जगवं महावीरं० जाव णमंसित्ता जेणे-
व गोयमाऽऽइया समणा णिग्गंधा, तेणेव णिग्गच्छंति । तते णं ते बहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य समामेव समोसरणं करोति, समामेव समोसरणं करोत्ता समामेव पंती वंधंति, समा-
मेव पंती वंधेत्ता नमंसंति, नमंसित्ता समामेव उवणमंति, उवणमंतिता समामेव उवणमंति, समामेव उएणमंतिता, एवं सद्धितामेव उवणमंति, उवणमंतिता धिमियामेव उ-
णमंति, उणमंतिता संगयामेव उएणमंति, उएणमंतिता० जाव ममामेव आउज्जविहाणाइं गिएहंति, समामेव य वा-
इंमु, पगाइंमु, पणच्चिंमु । किं ते उरेणं मंदं सिरेणं तारं कंउण व तारं समयरेयगरइयं गुंजाचक्कुहरोवगूढं रत्तं तिट्ठाणकरणमुच्छं सकुहलगुंजंतवंसंतंतीतलतालस्यगहसु-
संपउत्तं महुरसमसुललितं मणहरं मिउरिज्जितपयसंचारं मुरज्जुनतिवरचारुत्तं दिव्वं नट्टसज्जं गेयं पगिया वि-
होत्था । किं ते उच्छमंताणं संखाणं संगानं संखि-
याणं खरमुहीणं पेयाणं पिरिपिरियाणं, आहणंताणं पण-
वाणं परुहाणं, आफाद्धिज्जंतीणं भंभाणं होरंभाणं, ता-
द्धिज्जंतीणं जेरीणं ज्जहरीणं उंउज्जीणं, आद्धवंताणं मुरजाणं मुंइगाणं नंदिमुंइगाणं, उत्तालिज्जंताणं आलिग-
कुत्तुवीणं गोमुहीणं मदजाणं, मुच्छिज्जंताणं वीणाणं विपे-
चीणं वट्ठकीणं, कुट्टिज्जंतीणं महतीणं कच्छकीणं तंतिवी-
णाणं, सारिज्जंतीणं वच्चीसाणं मुयोसाणं णंदिघोसाणं, फुरिज्जंतीणं भामरीणं परिवाइणीणं, फासंतीणं तू-
णाणं तुंववीणाणं, आमोडिज्जंतीणं णउट्ठाणं, मुच्छि-
ज्जंतीणं मुगुंदाणं हुरुक्कीणं चिच्चिकीणं, वाइज्जंताणं करमाणं हिंभिमाणं किणियाणं कम्बानं, उत्ताभिज्जं-
ताणं दहराणं दहरियाणं कुंडवरूयं कलसियाणं म-
इयाणं, आताभिज्जंताणं तलाणं तालाणं कंसतालाणं, घट्टिज्जंताणं गिरिसयाणं लत्तिरियाणं मगरियाणं सुसमा-
रियाणं, फूमिज्जंताणं वंसाणं वेणूणं चाळीणं पिरिद्धीणं वच्छाणं, तते णं से दिव्वे एट्टे दिव्वे गीए दिव्वे वा-

इए, एवं अब्धुए सिंगारे उराले मण्णएणे मण्हरे गीए वाङ्गए
 णट्टे, उण्णिज्जणूए कहकहणूए दिव्वे देवरमणे पवत्ते यावि
 होत्था । तए णं ते वहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य
 समणस्स भगवओ महावीरस्स सोत्थियसिरिवत्थनंदिया-
 वत्तवद्धमाणभदासणकल्लसमच्छदप्पणमंगलभात्तिचित्तं णामं
 दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेति १ । तते णं ते वहवे देवकुमारा
 य देवकुमारीयाओ य समामेव समोसरणं करेति, समोसरणं
 करेत्ता तं चेव ज्ञाणियव्वं जाव दिव्वे देवरमणे पवत्ते यावि
 होत्था । तते णं ते वहवे देवकुमारा य देवकुमारीयाओ य स-
 मणस्स भगवओ महावीरस्स आवडपच्चावरुसेट्ठिसेट्ठिसो-
 त्थियसिरिवत्थिपूसमाणगवच्छमाणगमच्छंरामकरंजारा-
 मारापुट्ठावत्तिपत्तमपत्तसागरतरंगवासेतील्लयपत्तमलयभत्ति-
 चित्तं णामं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेति २ । एवं एकेकियाए
 नट्टविहीए समोसरणादिए सा वत्तव्वया० जाव देवरमणे
 पवत्ते यावि होत्था । तते णं ते वहवे देवकुमारा य देवकुमा-
 रीयाओ य समणस्स जगवओ महावीरस्स ईहामियउसज-
 तुरगणरमगरविहगवाल्लगकिस्सररुत्तरभचमरकुंजरवण्णय-
 पत्तमल्लयजत्तिचित्तं णामं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेति ३ ।
 एगओचकं दुहओचकं एगओचकवालं दुहओचकवालं च-
 कच्छककवालं णामं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेति ४ । चंदाव-
 लिपविजात्तिं मूरावलिपविभात्तिं च वल्लयावलिपविजात्तिं च
 हंसावलिपविजात्तिं च एगावलिपविजात्तिं च तारावलिपविजा-
 त्तिं च मुत्तावलिपविभात्तिं च कणगावलिपविभात्तिं च रयणा-
 वलिपविभात्तिं च आवलिपविभात्तिं च आवल्लियापविभात्तिं णामं दिव्वं
 णट्टविहिं उवदंसेति ५ । चंदुग्गमणपविजात्तिं च सूरुग्गमणपविजात्तिं च उ-
 ग्गमणुग्गमणपविभात्तिं णामं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेति ६ । चं-
 दागमणपविभात्तिं च मूरागमणपविजात्तिं च आगमणागमणप-
 विजात्तिं णामं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेति ७ । चंदावरणप-
 विजात्तिं च मूरावरणपविजात्तिं च आवरणावरणपविभात्तिं
 णामं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेति ८ । चंदत्थमणपविजात्तिं च
 सूरत्थमणपविभात्तिं च अत्थमणत्थमणपविभात्तिं च णामं
 दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेति ९ । चंदमंरुलपविभात्तिं च मूरमंरु-
 लपविजात्तिं च नागमंरुलपविजात्तिं च जकखमंरुलपविजात्तिं
 च जूयमंरुलपविजात्तिं च रक्खसमहोरगंघव्वमंरुलप-
 विजात्तिं च मंरुलपविजात्तिं णामं दिव्वं णट्टविहिं उवदं-
 सेति १० । उसभट्टाल्लियविकंतं सीहट्टाल्लियविकंतं हय-
 विहंविं गयविहंविं हयविल्लसियं गयविल्लसियं मत्तहय-
 विल्लसियं मत्तगयविल्लसियं मत्तहयविल्लंविं मत्तगयविहं-
 विं हयविहंविं गयं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेति ११ । सागरपविजात्तिं च
 नागरपविजात्तिं च सागरनागरपविभात्तिं च णामं दिव्वं
 णट्टविहिं उवदंसेति १२ । णंदापविभात्तिं च

चंदापविजात्तिं च णंदाचंदापविभात्तिं णामं दिव्वं णट्टविहिं
 उवदंसेति १३ । मच्छंरुपविजात्तिं च मगरंरुपविजात्तिं
 च जारापविजात्तिं च मारापविजात्तिं च मच्छंरुमगरंरु-
 जारामारापविभात्तिं च णामं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेति १४ ।
 कत्ति ककारपविजात्तिं च खत्ति खकारपविजात्तिं च गत्ति
 गकारपविभात्तिं च घत्ति घकारपविभात्तिं च ङत्ति ङकारप-
 विभात्तिं च ककारखकारगकारघकारङकारपविजात्तिं च णामं
 दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेति १५ । एवं चकारवग्गो वि १६ ।
 टकारवग्गो वि १७ । तवग्गो वि १८ । पवग्गो वि १९ । अ-
 सोयपल्लवपविभात्तिं च अंयपल्लवपविजात्तिं च जंबुपल्लवपवि-
 भात्तिं च कोसंयपल्लवपविभात्तिं च पल्लवपविभात्तिं च णामं
 दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेति २० । पत्तमल्लयापविभात्तिं च नाग-
 लयापविभात्तिं च जाव सामल्लयापविजात्तिं च लयापविभात्तिं
 च णामं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेति २१ । ह्रयणामं णट्टविहिं
 उवदंसेति २२ । विहंविं णामं णट्टविहिं उवदंसेति २३ । ह्र-
 यविहंविं णामं णट्टविहिं उवदंसेति २४ । अंचियं णामं
 णट्टविहिं उवदंसेति २५ । रिभियं णामं णट्टविहिं उवदंसेति
 २६ । अंचियरिभियं णामं उवदंसेति २७ । आरंभं णामं
 णट्टविहिं उवदंसेति २८ । जंसोलं णामं णट्टविहिं
 उवदंसेति २९ । आरंजंरुभसोलं उवदंसेति ३० । उप्पायणि-
 वायपरिणिवायपसत्तं संकुचियं पसारियं रेवयारचियं-
 जंतं संजंतं णामं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेति ३१ ।
 तते णं ते वहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य समामेव
 समोसरणं करेति० जाव दिव्वे देवरमणे पवत्ते यावि
 होत्था । तए णं ते वहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य
 समणस्स भगवओ महावीरस्स पुव्वभवचरियणिवद्धं देव-
 लोयचरियणिवद्धं चत्थचरियणिवद्धं च गव्वसंहरणच-
 रियणिवद्धं च जम्मणचरियणिवद्धं च अभिसेयच-
 रियणिवद्धं च वाट्टजावचरियणिवद्धं च जोव्वणच-
 रियणिवद्धं च कामभोगचरियणिवद्धं च णिक्खमणच-
 रियणिवद्धं च तवचरणचरियणिवद्धं च णाणुप्पायच-
 रियणिवद्धं च तित्थपवत्तणचरियणिवद्धं च परिणिव्वाण-
 चरियणिवद्धं च चरमचरियणिवद्धं च णामं दिव्वं णट्ट-
 विहिं उवदंसेति ३२ । तते णं ते वहवे देवकुमारा य देवकुमा-
 रीओ य चउव्विहं वाउत्तं वायंति । तं जहा-तंतं, वितंतं, घणं,
 सुसिरं । तते णं ते वहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ य
 चउव्विहं मेयं गायंति । तं जहा-उक्खित्तं, पायंतं, मंदायं,
 रोइयावसाणं च । तते णं ते वहवे देवकुमारा य देवकुमारीओ
 य चउव्विहं णट्टविहिं उवदंसेति । तं जहा-अंचियं १, रिजियं
 २, आरंजं ३, जसोलं च ४ । तते णं ते वहवे देवकुमारा

य देवकुमारीओ य चउव्विहं अजिणयं अजिणयंति । तं ज-
हा-दिदंतिर्यं, पाप्पियंतिर्यं, सामंतोवायणिवाइयं, अंतोप-
ज्जावमाणिंयं । तते एं ते वव्वे देवकुमारा य देवकुमारीओ य
गोयमाऽऽदियाणं समणाणं णिग्गंथाणं दिव्वं देवहिं दिव्वं
देवजुतिं दिव्वं देवाण्णभावं दिव्वं वत्तीसइविहं एणहं उव्वदं-
सित्ता सपणं जगवं महावोरं तिक्खुत्तो आयाहिणपया-
हिणं करेइ, करेइत्ता वंदइ, एणंसइ, वंदित्ता एणंसित्ता जेणेव
सूरियाजे देवे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छंतित्ता सूरियाभं
देवं करयलपरिगहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्ठु
जएणं विनएणं वप्पावेंति, वप्पावेंतित्ता एवमाणत्तियं
पच्चपिणंति ।

“ तए ण ” इत्यादि । ततः सूर्याजो देवस्तीर्थकरस्य जगत्त
आशोकं प्रणामं करोति । इत्या चानुजानातु भगवान् मामित्य-
नुभाषणां कृत्वा सिंहासनवरगन्तार्थंकरामिमुग्धः सक्षिपणः ।
‘ तए ण ’ इत्यादि । ततः सूर्याजो देवस्तत्प्रथमतया-तस्य ना-
ट्यविधेः प्रथमतायां, इच्छितं चूजं प्रसारयति । कथंभूतम्?, इत्या-
ह—(णाणामणिकणगरयणविमलमहुरिहणिउणोवाचियमिस-
मिसंतविरतियमहानरणकडगनुनियवरचूसणुज्जलमिति) ना-
नाविधानि मणिकनकरत्नानि येषु तानि नानामणिकनकरत्ना-
नि, मणयो नानाविधाश्चन्द्रकान्ताऽऽदयः । कनकानि ना-
नावर्णतया, रत्नानि नानाविधानि कर्कतनाऽऽदीनि, तथा विम-
लानि निर्मलानि, तथा महान्मुपनोकारमर्हन्ति, यदि वा मह-
दुत्सवं क्कणमर्हन्तीति महार्हाणि, तथा निपुणं निपुणयुद्धिगम्यं
यथा जवति (एवमुयचिप सि) परिकर्मितानि । (मिस-
मिसंत इति) दीप्यमानानि, विरचितानि महामरणानि यानि क-
टकानि कलाचिकाऽऽभरणानि, नुटिनानि वादुरकिंकाः, अन्यानि
च यानि वरभूषणानि, तैरुज्ज्वलं भास्वरम् । तथा पीवरं स्पृष्टं
प्रलम्बं दीर्घं (तथो णं इत्यादि) । ततस्तस्माद् दक्षिणभुजाव
अष्टशतमष्टाधिकं शतं देवकुमाराणां निर्गच्छति । कथंभूतानाम्?,
इत्याह-सदृशानां, भस्मानाऽऽकाराणामित्यर्थः । तत्राऽऽकारेण कस्य-
चित् सदृशोऽपि वर्णतः सदृशो न भवति, ततः सदृशवर्णत्वप्र-
तिपादनार्थमाह—(सरिसवयाणं) सदृशं समानं वयो येषां ते ।
(सरिसवायवधुवज्जोव्वणगुणोववेयाणमिति) सादृश्येन वा-
चयेन वव्वणिम्भा, अतिसुजगया शरीरकान्येति भावः । रु-
पेण आकृत्या यौवनेन यौवनिकया गुणैर्दृक्त्वप्रियंवदत्वाऽऽदि-
निरूपेताः सदृशवायवरूपयौवनगुणोपपेताः, तेषाम् । (पणा-
भरणवसणगहियनिज्जोगाणमिति) । एकः समान आभर-
णवसनसङ्गणो गृहीतो नियोग उपकरणमर्थप्राप्त्योपकरणं
यैस्ते तथा, तेषाम् । (दुहत्तो संविद्धियगनिवत्थाणं ति) द्वि-
धातो हयोः पार्श्वयोः संवेक्षितानि अग्राणि यस्य तत् द्विधातः
संवेक्षिताग्रं, निवसनं सामर्थ्यादुत्तरं यैस्ते तथा, तेषाम् ।
तथा—(उप्पीलियचिचपट्टपरियरसफेणगावत्तरइयसंगयपलं-
यवत्तंचित्तविह्वलगणिवसणाणमिति) उत्पीडित अत्यन्त-
यत्नश्चिचपट्टो विचित्रवर्णपट्टरूपः परिकरो यैस्ते तथा, तथा यस्मि-
न्नावर्त्तनैव फेनविनिर्गमो भवति स फेनकाऽऽवर्त्तः, तेन रचिताः

संगता नाट्यविधावुपपन्नाः प्रहस्य वस्त्राङ्गता यस्य निवसनस्य
तत्तथा; तत् चित्रं वर्णं ‘ विह्वलगं ’ देदीप्यमानं निवसनं परि-
धानं ेपां ते तथा । ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः । तेषाम्, (प-
गावलिक्कटरइयसोमंतवत्तपडिहत्थनूसणाणमिति) एकाव-
ली या कण्ठे रचिता तथा शोभमानं वज्रो येषां ते तथा । ‘ प-
मिहत्थ ’ शब्दो देश्यः परिपूर्णवाचकः । परिहत्थानि पूर्णानि
नूतणानि येषां ते तथा । ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः, तेषां (न-
ट्टसज्जाणं) नृत्ये सज्जाः प्रगुणीभूता नृत्यसज्जाः, तेषाम् । तदनन्तरं
च यथोक्तविशेषणविशिष्टं वामं चूजं प्रसारयति, नस्मात् वाम-
भुजादष्टशतं देवकुमारिकाणां विनिर्गच्छति । कथंभूतम् ?, इ-
त्याह—“ सरिसयाणं सरिसतयाणं सरिसवयाणं सरिसलावण-
वज्जोव्वणगुणोववेयाणं पगानरणवसणगहियनिज्जोगाणं दुहत्तो
संविद्धियगनिवत्थाणं ” इति पूर्ववत् । (आविद्धितलयामेला-
णमिति) आविद्धितलक आमेलश्च शेखरको यकानिस्ता आ-
विद्धितलकाऽऽभेलाः, तासां (पिण्णकगेविज्जकंचुयाणमिति)
पिनकं प्रैवेयकं प्रोधाऽऽनरणं कञ्चुकश्च यकामिस्तथा, तासां
(णाणामणिकणगरयणनूसणाविराइयंशुवंगणमिति) ना-
नाविधानि मणिकनकरत्नानि येषु भूषणेषु तानि नानामणि-
कनकरत्नभूषणानि, तैर्विराजितान्यष्टोपाङ्गानि यासां तास्तथा,
तासाम् । यावत्करणात्—“ चंदाणणाणं चंदरुसमनिमानाणं
चंदाहियसोमदंसणाणं उप्फाए चज्जोवेमाणीणं ” इति सुग-
मम् । तथा—“ सिगारागारचारवेसाणं हसियजणियचिडि-
यविहासल्लियसंलाधनिचणुत्तोययारकुसल्लाणं गहियाउज्जा-
णं नट्टसज्जाणं ” इति पूर्ववत् । ‘ तए णं से सूरियाभं देवे ’ इत्या-
दि । ततः सूर्याजो देवोऽष्टशतं शङ्खानां विकुर्वति, अष्टशतं शङ्खवा-
दकानाम्, अष्टशतं शृङ्गाणामष्टशतं शृङ्खवादकानाम् १, अष्टशतं
शङ्खिकानामष्टशतं शङ्खिकावादकानाम्, ह्रस्वः शङ्खो जात्यन्तरा-
ऽऽत्मकः शङ्खिका, तस्या हि स्वरो मनाक् तीक्ष्णो जवति, न तु
वाह्यदृतिगम्भीरः २, तथाऽष्टशतं खरमुखीणाम्-काहल्लानाम्,
अष्टशतं खरमुखीवादकानाम् ३, अष्टशतं पेयानां, पेया नाम म-
हती काहल्ला, अष्टशतं पेयावादकानाम् ४, अष्टशतं पिरिपिरि-
काणां कौलिकपुटाघनकुमुखाद्यविशेषरूपाणाम्, (एवमादिया-
णमिति) अष्टशतं पिरिपिरिकावादकानाम् ५, अष्टशतं पणवानां,
पणवो नाण्डं पटहो वा, अष्टशतं पणववादकानाम् ६, अष्टशतं
पटहानामष्टशतं पटहवादकानाम् ७, अष्टशतं भस्मानां, भस्मा
दक्का, अष्टशतं भस्मावादकानाम् ८, अष्टशतं होरभ्माणां,
होरभ्मा महादक्का, अष्टशतं होरभ्मावादकानाम् ९, अष्टशतं
भेरीणां दक्काऽऽकृतिवाद्यविशेषरूपाणाम्, अष्टशतं भेरीवादका-
नाम् १०, अष्टशतं झल्लरीणां, झल्लरी नाम चर्मावनका विस्ती-
र्णवह्नयाऽऽकारा, अष्टशतं झल्लरीवादकानाम् ११, अष्टशतं डु-
न्डुनीनाम्, अष्टशतं डुन्डुभिवादनानां, दुन्दुभिर्नैर्वाकारा
संकटमुखी देवाऽऽतोद्यविशेषः १२, अष्टशतं मुरजानां, महाप्र-
माणो मदलो मुरजः, अष्टशतं मुरजवादकानाम् १३, अष्टशतं
मृदङ्गानां, लघुमदलो मृदङ्गः, अष्टशतं मृदङ्गवादकानाम् १४,
अष्टशतं नन्दीमृदङ्गानाम्, नन्दीमृदङ्गो नाम एकतः संकीर्णोऽ-
न्यत्र विस्तृतो मुरजविशेषः, अष्टशतं नन्दीमृदङ्गवादकानाम्
१५, अष्टशतमालिङ्गानाम्, आलिङ्गो मुरजवाद्यविशेष एव । अष्ट-
शतमालिङ्गवादकानाम् १६, अष्टशतं कुस्तुम्बीनां, कुस्तुम्बी-
चर्मावनदपट्टो वाद्यविशेषः । अष्टशतं कुस्तुम्बीवादकानाम् १७,
अष्टशतं गोमुखीनां, गोमुखी लोकतोऽवसेया, अष्टशतं गोमुखी-

वादकानाम् १८, अष्टशतं मर्दवानां, मर्दल उभयतः समः, अष्टशतं मर्दलवादकानाम् १९, अष्टशतं विपञ्चीनां, विपञ्ची त्रितन्त्री वीणा, अष्टशतं विपञ्चीवादकानाम् २०, अष्टशतं वल्लकीनां, वल्लकी सामान्यतो वीणा । अष्टशतं वल्लकीवादकानाम् २१, अष्टशतं भ्रमरीणाम्, अष्टशतं भ्रमरीवादकानाम् २२, अष्टशतं त्रामरीणाम्, अष्टशतं त्रामरीवादकानाम् २३, अष्टशतं परिवादिनीनां, परिवादिनी सप्ततन्त्री वीणा । अष्टशतं परिवादिनीवादकानाम् २४, अष्टशतं चर्चसानाम्, अष्टशतं चर्चसावादकानाम् २५, अष्टशतं सुघोषाणाम्, अष्टशतं सुघोषावादकानाम् २६, अष्टशतं नन्दीघोषाणाम्, अष्टशतं नन्दीघोषावादकानाम् २७, अष्टशतं महतीनाम्, अष्टशतं महतीवादकानाम् २८, अष्टशतं कच्छजीनाम्, अष्टशतं कच्छजीवादकानाम् २९, अष्टशतं चित्रवीणाणाम्, अष्टशतं चित्रवीणावादकानाम् ३०, अष्टशतमामोदानाम्, अष्टशतमामोदवादकानाम् ३१, अष्टशतं दण्डानाम्, अष्टशतं दण्डावादकानाम् ३२, अष्टशतं नकुलानाम्, अष्टशतं नकुलवादकानाम् ३३, अष्टशतं तूणानाम्, अष्टशतं तूणावादकानाम् ३४, अष्टशतं तुम्बवीणाणां, तुम्बयुक्ता वीणा याऽद्यकल्पप्रसिद्धा । अष्टशतं तुम्बवीणावादकानाम् ३५, अष्टशतं मुकुन्दानां, मुकुन्दो मुरजो वाद्यविशेषो योऽतिहीनं प्रायो वाद्यते, अष्टशतं मुकुन्दवादकानाम् ३६, अष्टशतं हुरुक्कीनाम्, अष्टशतं हुरुक्कीवादकानाम्, हुरुक्की प्रतीता । ३७, अष्टशतं चिच्चिकीनाम्, अष्टशतं चिच्चिकीवादकानाम् ३८, अष्टशतं करटीनाम्, अष्टशतं करटीवादकानाम्, करटी प्रतीता ३९, अष्टशतं डिगिरुमानाम्, अष्टशतं डिगिरुमवादकानाम्, प्रथमप्रस्तावनास्तवकः पणवविशेषो डिगिरुमः ४०, अष्टशतं किणितानाम्, अष्टशतं किणितवादकानाम् ४१, अष्टशतं कम्बानाम्, अष्टशतं कम्बावादकानाम्, कम्बा करटिका ४२, अष्टशतं दर्दरकाणाम्, अष्टशतं दर्दरकावादकानाम्, दर्दरकः प्रतीतः ४३, अष्टशतं दर्दरिकाणाम्, अष्टशतं दर्दरिकावादकानाम्, लघुदर्दरी दर्दरिका ४४, अष्टशतं कुडुम्बरुणाम्, अष्टशतं कुडुम्बरवादकानाम् ४५, अष्टशतं कलशिकानाम्, अष्टशतं कलशिकावादकाम् ४६, अष्टशतं तलानाम्, अष्टशतं तलवादकानाम् ४७, अष्टशतं तालानाम्, अष्टशतं तालवादकानाम् ४८, अष्टशतं कांस्यतालानाम्, अष्टशतं कांस्यतालवादकानाम् ४९, अष्टशतं गिरिशिकानाम्, अष्टशतं गिरिशिकावादकानाम् ५०, अष्टशतं मकरिकाणाम्, अष्टशतं मकरिकावादकानाम् ५१, अष्टशतं शिशुमारिकाणाम्, अष्टशतं शिशुमारिकावादकानाम् ५२, अष्टशतं वंशानाम्, अष्टशतं वंशवादकानाम् ५३, अष्टशतं चालीनाम्, अष्टशतं चालीवादकानाम्, चाली तूणविशेषः, स हि मुखे दत्त्वा वाद्यते ५४, अष्टशतं वेणूनाम्, अष्टशतं वेणुवादकानाम् ५५, अष्टशतं पिरिखीनाम्, अष्टशतं पिरिखीवादकानाम् ५६, अष्टशतं बद्धकानाम्, अष्टशतं बद्धकावादकानाम्, बद्धकस्तूर्यविशेषः ५७, अव्याख्यातास्तु भेदा लोकतः प्रत्येतव्याः । एवमादीनि बहून्यातोद्यानि, आतोद्यवादकांश्च विकुर्वन्ति । सर्वसंख्यया तु मूलभेदापेक्षयाऽतोद्यभेदापेक्षया आतोद्यभेदा एकोनपञ्चाशत्, शेषास्तु त्रेधा एतेष्वेवान्तर्भवन्ति । यथा वंशाऽऽतोद्यविधाने चालीवेणुपिरिखीवद्धका इति । यथा चाऽऽह—“एवमाद्याः पणपत्रं आउज्जविहाणां विउज्जति” । विकुर्यं च तावत् स्वयं विकुर्वितान् बहून् देवकुमारान् देवकुमारिकाश्च शब्दयति । ते च

शब्दिताः सन्तो हृष्टपुष्टाऽऽनन्दितचिताः सूर्याऽऽभसमीपमागच्छन्ति, आगत्य च करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तयन् मस्तकेऽङ्गि कृत्वा जयेन विजयेन वज्रापयित्वा एवमवादिषुः—सन्दिशन्तु देवानां प्रियाः ! यदस्माभिः कर्तव्यम् । ततः स सूर्याङ्गो देवस्तान् देवकुमारान् देवकुमारिकाश्च एवमवादीत्—गच्छत यूयं देवानां प्रियाः ! श्रमणं जगत्वंतं महावीरं त्रिःकृतः, आदक्षिणप्रदक्षिणं कुरुत, कृत्वा वन्दध्वं, नमस्यत, वन्दित्वा नमस्यित्वा गौतमाऽऽदीनां श्रमणानां निर्ग्रन्थानां तां देवजनप्रसिद्धां दिव्यां देवाङ्गि दिव्यां देवद्युतिं दिव्यं देवानुभावं दिव्यं द्वात्रिंशद्विंशं नाट्यविधिमुपदर्शयत, उपदर्श्य चैतामाहसिकां किंप्रमेव प्रत्यर्पयत । “न ए शं” इत्यादि । ततस्ते बहवो देवकुमारा देवकुमारिकाश्च सूर्याभेन देवेन एवमुक्ताः सन्तो हृष्टा यावत्प्रतिशृण्वन्ति, अभ्युपगच्छन्तीत्यर्थः । प्रतिश्रुत्य च यत्र श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रोपागच्छन्ति, उपागत्य च श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृतं आदक्षिणप्रदक्षिणं कुर्वन्ति, कृत्वा च वन्दन्ते, नमस्यन्ति, वन्दित्वा नमस्यित्वा च यस्मिन् प्रदेशे गौतमाऽऽद्यः श्रमणस्तत्र समकालमेव एककालमेव समवसरन्ति, मिलन्तीत्यर्थः । समवसृत्य च समकमेव एककालमेव अवनमन्ति, अधो नीचा जवन्ति । अवनम्य च समकमेव उन्नमन्ति, ऊर्ध्वमवतिष्ठन्ति इति भावः । तदनन्तरं चैव क्रमेण सहितं संगतम्, स्तिमितं चावनमनमुन्नमनं च वाच्यम् । अमीषां च संहिताऽऽदीनां भेदः सम्यक्कौशलेपेतनाट्योपाध्यायादवगन्तव्यः । ततः स्तिमितं समकमुन्नम्य समकमेव प्रसरन्ति, प्रसृत्य च समकमेव यथायोगमातोद्यविधानानि गृह्णन्ति । गृहीत्वा च समकमेव वादितवन्तः, समकमेव प्रगीतवन्तः, समकमेव प्रनर्तितवन्तः । ‘किं ते’ इत्यादि । केचिद् देवकुमारा देवकुमारिकाश्च एवं प्रगीता अन्यभवन्ति योगः । कथम् ? इत्याह—(सिरेण मन्दमिति) सर्वत्र सप्तम्यर्थे तृतीया । उरसि मन्दं यथा भवति एवं प्रगीताः । (सिरेण तारं कंठेण च तारमिति) शब्देन यथावल्लक्षणोपेतम् । किमुक्तं भवति ?—उरसि प्रथमतो गीतमुत्तिष्ठते, उत्तरेककाले च गीतं मन्दं जवति । “आदिमिउमारजंता,” इति वचनात् । अन्यथा गीतगुणकृतेः, तत् उक्तमुरसि मन्दमिति । ततो गायतां मूर्धानमभिपन्नं स्वर उच्चैस्तरो जवति । स्थानकं च द्वितीयं तृतीयं वा समधिरोहति । ततः शिरसि तारमित्युक्तं, शिरसश्च प्रतिनिवृत्तः सन् स्वरः कण्ठे घुलति, घुलन्नातिमधुरो भवति । (समयरेणरस्यमिति) (गुञ्जाचक्रकुहरोवगूढं) गुञ्जनं गुञ्जा, तत्प्रधानानि यानि चक्राणि शब्दमार्गाप्रतिकूलानि कुहराणि तेषूपगढं गुञ्जाचक्रकुहरोवगूढम् । किमुक्तं जवति ?—तेषां देवकुमाराणां देवकुमारिकाणां च तस्मिन् प्रेक्षागृहमण्यपे गायतां गीतं तेषु प्रेक्षागृहमण्यपसत्केषु च कुहरेषु स्वानि रूपाणि प्रतिशब्दसहस्राण्युत्थापयद्वर्त्तते इति । (रक्तमिति) रक्तम्, इह यद् गेयरागरकेन गीतं गीयते तत् रक्तमिति । तद् द्विधा प्रसिद्धं (तिष्ठानकरणसुद्धमिति) त्रीणि स्थानानि उरःप्रभृतीनि तेषु करणेषु क्रियया शुक्लं त्रिस्थानकरणसुद्धम् । तद् यथा—उरःशुक्लं, कण्ठशुक्लं, शिरोविशुद्धं च । तत्र यदि उरसि स्वरः स्वनूभिकाऽनुसारेण विशालो भवति, तत् उरोविशुद्धं, स एव यदि कण्ठे वर्त्तितो जवति अस्फुटितश्च, ततः कण्ठविशुद्धं, यदि पुनः शिरः प्राप्तः सन् सानुनासिको भवति, ततः शिरोविशुद्धम् । यदि वा यत् उरःकण्ठशिरोभिः श्लेष्मणाऽन्याकुक्षितैर्विशुद्धैर्गीयते तत् उरःकण्ठशिरोविशुद्धं—

ङकारप्रविजकिनामा । एवं षोरुशश्चकारङ्कारङ्कारङ्कारङ्कार-
ङ्कारप्रविभक्तिनामा । सप्तदशः-टकारठकारडकारढकारण-
कारप्रविभक्तिनामा । अष्टादशस्तकारथकारदकारधकारनकार-
प्रविभक्तिनामा । एकोनविंशतितमः पकारफकारवकारजकारम-
कारप्रविजकिनामा । विंशतितमोऽशोकपल्लवप्रविभक्त्याम्रप-
ल्लवप्रविभक्तिजम्बूपल्लवप्रविभक्तिकोशाम्बपल्लवप्रविभक्त्याजनि-
याऽऽत्मकः पल्लवप्रविभक्तिनामा । एकविंशतितमः पञ्चलताप्रवि-
जकिनागलताप्रविजक्षयशोकलताप्रविभक्तिचम्पकलताप्रविज-
किचूतलताप्रविजकिवनलताप्रविभक्तिवासन्तलताप्रविजक्षय-
तिमुक्तकलताप्रविभक्तिश्यामलताप्रविभक्त्यामिनयाऽऽत्मको
लताप्रविभक्तिनामा । द्वाविंशतितमो द्रुतनामा । त्रयोविंशतितमो
विलम्बितनामा । चतुर्विंशतितमो द्रुतविलम्बितनामा । पञ्चविं-
शतितमस्तवञ्चितनामा । षड्विंशतितमो रिजितनामा । सप्तविं-
शतितमोऽञ्जितरिजितनामा । अष्टाविंशतितम आरभटनामा । ए-
कोनविंशतमो भसोलनामा । त्रिंशत्तम आरजटभसोलनामा । ए-
कत्रिंशत्तम उत्पातनिपातपारिनिपातप्रसक्तसंकुचितप्रसारितरे-
वकारचित्तान्तसंज्ञान्तनामा । चारित्रिंशत्तमस्तु चरमनामनिव-
द्धनामा । स च सूर्याऽऽभदेवेन भगवतो वर्कमानस्वामिनः पुरतो
जगवत्श्चरमपूर्वमनुष्यभयचरमदेवलोकाभवचरमन्यवनचरम-
गर्भसंहरणचरमभरतक्षेत्रावसर्पिणीतीर्थकरजन्मान्जिपेकचरम-
बालजावचरमयौवनचरमकामभोगचरमनिष्क्रमणचरमतपश्च-
रणचरमज्ञानोत्पादचरमतीर्थप्रवर्त्तनचरमनिर्वाणाभिनयाऽऽत्म-
को ज्ञावितः ३२ । तत्रैतेषां द्वात्रिंशतो नाट्यविधीनां मध्ये
काँश्चन नाट्यविधीन् उपन्यस्यति-अप्येकका देवा द्रुतं द्रुतनामकं
द्वाविंशतितमं नाट्यविधिमुपदर्शयन्ति । एवमप्येकका विलम्बितं
नाट्यविधिम्, अप्येकका अञ्जितं नाट्यविधिम्, अप्येकका रिमितं
नाट्यविधिम्, अप्येकका अञ्जितरिमितं नाट्यविधिम्, अप्ये-
कका आरभटं नाट्यविधिम्, अप्येकका भसोलं नाट्यविधिम्,
अप्येकका आरभटभसोलं नाट्यविधिमुपदर्शयन्ति । अप्येकका
देवा उत्पातनिपातम्, उत्पातपूर्वो निपातो यस्मिन् स उत्पात-
निपातः, तम् । एवं निपातोत्पातं, संकुचितं प्रसारितं, रेव-
कारचित्तमिति गमनागमनं भ्रान्तं संभ्रान्तं नाम नाट्यविधिं
सामान्यतो नर्त्तनविधिं द्वात्रिंशाद्युत्तीर्णमुपदर्शयन्ति । अप्ये-
कका देवाश्चतुर्विधं वाद्यं वादयन्ति । तद्यथा-ततं मृदङ्गप-
टहाऽऽदि, वितनं वीणाऽऽदिकं, घनं कंसिकाऽऽदि, शुपिरं काह-
लाऽऽदि । अप्येकका देवाश्चतुर्विधं गेयं गायन्ति । तद्यथा-प्र-
थमतः समारज्यमाणमुत्क्रिस्तम्, उत्क्षेपावस्थातो विक्रान्तं मना-
क् भरेण प्रवर्तमानं पादान्तम् । (मंदायमिति) मध्यभागे मूर्च्छना-
ऽऽदिगुणोपेततया मन्दं मन्दं घोलनाऽऽत्मकम् । रोचितायसान-
मितिरोचितं यथोचितलक्षणोपेततया भावितं, सत्यापितमिति
यावत्, अवसानं यस्य तत् रोचितावसानम् । जी० ३ प्रति० ।
नट्-धा० । नृत्ते, ज्वादि०-परस्मै०-सेट् । “शकाऽऽदीनां द्वि-
त्वम्” ॥ ७ । ४ । ३३० ॥ इत्यन्त्यस्य द्वित्वम् । ‘खट्व’, नट-
ति । प्रा० ४ पाद ।

शाट्टग-नर्त्तक-पुं० । स्वयं नृत्यकर्त्तरि, कल्प० ५ क्षण । औ० ।
रा० । ज्ञा० । प्रश्न० । अनु० ।

शाट्टपाद-नाट्यपाद-पुं० । नाट्यस्वामिनि सूत्रधारे, “णट्ट-
पादो णिउत्तो तेण गीतवाउत्तकथाऽऽदीहिं आवज्जिओ ।”
आ० चू० १ अ० ।

णट्टमाद्यय-नृत्यमालक-पुं० । खण्डकप्रपातगुहानां स्वामिपु
देवेषु, यावत्तः खण्डकप्रपातगुहास्तावन्तो नृत्यमालकाः ।
स्था० २ ता० ३ उ० । आ० म० । सुपमसुपमभाविनि कल्प-
द्रुमविशेषे, जं० २ चक्र० ।

णट्टवत्यु-नाट्यवस्तु-न० । नृत्यप्रतिपादके पापश्रुते, प्रश्न० ५
सम्य० द्वार । आव० ।

णट्टवाइच्च-नाट्यवादित्व-न० । नर्तकीत्वे, वृ० ५ उ० ।

णट्टविधि-नाट्यविधि-पुं० । ६ त० । नृत्यकरणप्रकारे, स्था० ६
ठा० । नायकचरिताभिनये, भ० ११ शा० ६ उ० । सामान्यतो नर्त्तन-
विधौ, जी० ३ प्रति० । (तस्य द्वात्रिंशत्प्रकाराः ‘णट्ट’ शब्दे
१८०३ पृष्ठे दर्शिताः)

णट्टाणीय-नाट्यानीक-पुं० । न० । नाट्यकारकजनसमूहे, भ०
१४ शा० ६ उ० ।

णट्ट-नट्ट-त्रि० । सर्वथाऽदृश्यीकृते, आ० म० १ अ० १ खण्ड।
व्य० । अपगते, सूत्र० १ शु० ३ अ० ३ उ० । हारिते, वृ० ३ उ० ।
“णट्टे ति वा विगण ति वा अंतद्वाज्जु ए ति वा एगछा ।” आ०
चू० १ अ० । “णट्टसत्पहसवजावे” नट्टोऽपगतः सत्पथः सद्-
जावः सन्मार्गः परमार्थो येभ्यस्ते । सूत्र० १ शु० ३ अ० ३ उ० ।
रात्रिन्दिवस्य सप्तदशे सुहृत्ते, स० ३० सम० ।

णट्टमङ्ग-नट्टमतिक-त्रि० । मत्या स्वविषयकानिश्चायके,
ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

णट्टरय-नट्टरजस्-त्रि० । नट्टं सर्वथाऽदृश्यीकृतं रजो यत्र स
तथा । जी० ३ प्रति० । अदृश्यमानरजस्के, आ० म० १ अ० १
खण्ड ।

णट्टवं-नट्टवत्-त्रि० । अहोरात्रस्य परविशे सुहृत्ते, स० ३०
सम० ।

णट्टसण-नट्टसङ्ग-त्रि० । मनसा भ्रान्ते, ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

णट्टसुइय-नट्टश्रुतिक-पुं० । निर्यामके, शास्त्रेण दिगादिविवेचन-
स्य करणेऽशुके, ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

णरु-नट-पुं० । “टो डः” ॥ ८ । ११ । १६५ ॥ इति टस्य रुः । प्रा० १
पाद । नाटकानां नाटयितरि, ज्ञा० १ शु० १ अ० । रा० । अनु० ।
नटा ये नाटकानि नर्त्तयन्ति । व्य० ३ उ० । नि० चू० । कल्प० ।
औ० । “णरुा डुविहा-धंखका, चगुरिया य ।” पं० चू० ।
नटति नट् अच् । नाटकाऽऽदिदृश्यकाव्याजिनयकर्त्तरि नत्तर्क-
भेदे, जायाजीविनि वर्णसङ्करभेदे, अशोकवृक्षे, शोनाकवृक्षे,
नले, किङ्कुपर्षणि, गोदन्तहरिताले च । वाच० ।

गुप्-धा० । व्याकुलीजावे, दिवा०-पर०-सक०-सेट् । “गुपे-
र्विरणनौ ॥ ८ । ४ । १५० ॥ इति गुप्यतेर्नकाऽऽदेशः । ‘नरुह’
‘गुप्यति’ । प्रा० ४ पाद ।

णट्टखाइता-नट्टखादिता-स्त्री० । नट्टस्येव संवेगविकलधर्म-
कथाकरणोपाजितभोजनाऽऽदीनां खादितं भक्षणं यस्यां सा
नट्टखादिता । प्रव्रज्याभेदे, स्था० ४ ता० ४ उ० ।

णरुपिरुय-नटपिटक-पुं० । खनामख्याते नृशुकच्छावन्त्यन्तरा-
लग्रामे, यत्र काश्चिद् गुरुप्रेषितः साधुः वर्षापातेनावरुहः

सामाचारीमुपयुक्त एवाऽऽचरन् ब्रवालवे उदाहरणम् । आ० क० । अत्र० ।

णरुपेहा-नटप्रेक्षा-खी० । नटा नाटकानां नाटयितारः, तेषां प्रेक्षा नटप्रेक्षा । नटप्रेक्षणके, जी० ३ प्रति० । वीरसाधूनामु-ज्ज्वलत्वे, कल्प० १ कृष्ण । वृ० । (नटप्रेक्षादाहरणम् 'कल्प' शब्दे तृतीयभागे २२६५ पृष्ठे गतम्)

णमाङ्गाय-नटाऽऽदिज्ञात-न० । नर्तकप्रवृत्त्युदाहरणे, पञ्चा० १६ विव० ।

णमाल-ललाट-न० । "ललाटे च" ॥८॥१॥२॥७॥ इति ब्रह्मणः । "पक्षाऽऽङ्गारललाटे वा" ॥८॥१॥४७॥ इत्यादेरत इवामाव-पत्ते । मस्तके, प्रा० १ पाद ।

णमिय-नटित-त्रि० । विडम्बिते, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

णमी-नटी-खी० । नर्तक्याम्, वृ० ३ उ० । नटनार्यायाम्, स्या० ६ टा० ।

खमीरंग-नटीरङ्ग-पुं० । नर्तकीरङ्गे नाटयस्थाने, वृ० ३ उ० ।

णनुरी-देशी-नेके, दे० ना० ४ वर्ग ।

णनूत्र-ननूत्र-त्रि० । ननाः सन्त्यत्र द्रुलच् । नडयुके देशे, वाच० । कारणं कार्योपचाराद् ननूलः पादरोग इति । विशेष० । आचा० ।

णमुली-खी० । देशी-कच्छपे, दे० ना० ४ वर्ग ।

णणु-ननु-अव्य० । आशङ्कितवधारणे, नि० चू० १ उ० । वितर्के, पो० १६ विव० । अकृमायाम्, दश० १ अ० । जी० । विशेष० । प्रति० । असूयायाम्, विशेष० ।

णणसूरि-ननसूरि-पुं० । चन्द्रगच्छोद्भवे श्रीवर्षजट्टसूरि-शिष्ये सर्वदेवसूरिगुरौ, स च विक्रमसंवत्सरे ९०० मिते वि-द्यमान आसीत् । जै० ६० ।

णत्त-नक्त-न० । रात्रौ, चं० प्र० १० पाहु० ३ पाहु० ।

णत्तदिव-नक्तन्दिव-न० । अहोरात्रे, अष्ट० ६ अष्ट० ।

णत्तनाग-नक्तभाग-पुं० । नक्तं रात्रौ चन्द्रयोगस्याऽऽदिमधि-कृत्य विद्यन्ते येषां तानि नक्तत्राणि तथा । चं० प्र० १० पाहु० ३ पाहु० । चन्द्रस्य समयोपि नक्तत्रेषु, "अद्वाऽसेसा सार्द्धं, सय-मिस अमिर्ह य जेष्ठसमजोगा ।" स्या० ६ ग० ।

णत्तिअ-नप्तृक-पुं० । "इदुतौ वृष्टवृष्टिपृथग्मृदङ्गनप्तृके" । ८ । १ । १३७ । इति ऋब इकारोकारौ । प्रा० १ पाद । पुत्रस्य दुहितुर्वा पुत्रे, नि० चू० २ उ० । आ० म० । वृ० । विशेष० ।

णत्तिआ-नप्तृका-खी० । पौत्र्यां, दौहित्र्यां च । विपा० १ श्रु० ३ अ० । ग० ।

णत्तुअ-नप्तृक-पुं० । 'णत्तिअ' शब्दार्थे, नि० चू० २ उ० । आ० म० । वृ० । विशेष० ।

णत्तुआ-नप्तृका-खी० । "णत्तिआ" शब्दार्थे, विपा० १ श्रु० ३ अ० । ग० ।

णत्तुआवड-नप्तृकापति-पुं० । पौत्र्याणां दौहित्र्याणां वा भर्तृषु, वृ० १ उ० ।

णत्तुङ्गी-नप्तृकिनी-खी० । पौत्रदौहित्रभार्यायाम्, विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

णत्थ-न्यस्त-त्रि० । साध्वर्थमुपकल्पिते, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । स्थापिते, अष्ट० ३० अष्ट० ।

णत्थिअ-नास्तिक-पुं० । नास्ति जीवः परलोको वेत्येवं म-तिर्यस्य सः । अक्रियावादिनि, स्या० ४ ग० ४ उ० । आचा० । सूत्र० । (८४ भेदाः 'अक्रिरियावाड (ण)' शब्दे प्रथमभागे १२७ पृष्ठे उक्ताः) नास्तिकवादिगणमतस-न सन्ति सप्त स्वपरसं-स्थाः । स्या० ४ ग० ४ उ० । सूत्र० ।

तद् यथा-

नत्थि जीवो, न जाड, इह परं वा लोए न य किंचि वि फुमइ पुएणपावं, नत्थि फलं सुकयदुकयाणं, पंचमहन्नुतियं सरीरं जासंति हं वातजोगलुनं, पंच य खंधे भणंति केइ, मणं च मणजीविका वदंति, वाडजीवो चि एवमाहंसु, सरीरं सादियं सनिधणं इहभवे एगे भवे तस्स विप्पणा-संसि सव्वनासो चि एवं जंपंति मुसावाइ ॥

शून्यमिति, जगदिति गम्यते, कथम् ? आत्माऽऽद्यभावात्, पत-दाह-नास्ति जीवः, तत्प्रसाधकप्रमाणाभावात् । स हि न प्रत्य-क्षग्राह्यः, अतीन्द्रियत्वेन तस्याभ्युपगमत्वात् । नाप्यनुमानग्राह्यः, प्रत्यक्षाप्रवृत्तावनुमानस्याप्यप्रवृत्तेः । आगमानां च परस्परतो विरुद्धत्वेनाप्रमाणत्वादिति । असत्त्वादेवास्तौ न याति न गच्छ-ति । इहेति मनुष्यापेक्षया मनुष्यलोके, 'परे वा' परस्मिन् तद-पेक्षयैव देवाऽऽदिलोके, न च किञ्चिदपि स्पृशति घ्णति पुण्य-पापं शुभाशुभं कर्म, नास्ति फलं सुकृतदुष्कृतानां पुण्यपाप-कर्मणां, जीवासत्त्वेन तयोरप्यसत्त्वात् । तथा पञ्चमहाभौतिकं शरीरं भाष्यते । 'हं' इति निपातो वाक्यान्तरात् । वातयोगयुक्तं प्राणवायुना सर्वक्रियासु प्रवर्तितमित्यर्थः । तत्र पञ्चमहा-भौतिकमिति, महान्ति च तानि लोकव्यापकत्वाद् भूतानि च सद्भूतवस्तूनि महाभूतानि । तानि चासूनि-पृथिवी कठिनरूपा, आपो द्रवलक्षणाः, तेज उष्णरूपम्, वायुश्चलनलक्षणाः, आका-शं क्षुधिरलक्षणमिति । एतन्मयमेव शरीरं, नापरः शरीरवर्त्तौ त-न्निष्पादकोऽस्ति जीव इति विवक्षा । तथाहि-भूतान्येव सन्ति, प्रत्यक्षेण तेषामेव प्रतीयमानत्वात् । तदितरस्य तु सर्वथाऽ-प्रतीयमानत्वात् । यत्तु चैतन्यं जूनेषूपलभ्यते, तद् जूनेष्वेव कायाऽऽकारपरिणतेष्वभिव्यज्यते, मद्याङ्केषु समुदितेषु मदश-क्तिवत् । तथा न जूनेभ्योऽनिरिक्तं चैतन्यं, कार्यत्वात्, मृदो घ-टवदिति । ततो भूतानामेव चैतन्याभिव्यक्तिर्जलस्य बुद्बुदाभि-व्यक्तिवदिति । अलोकवादितां चैषामात्मनः सत्त्वात्, सत्त्वं च प्र-माणोपपत्तेः । प्रमाणं च सर्वजनप्रतीतं जातिस्मरणाऽऽद्यन्यथाऽ-नुपपत्तिलक्षणमनेकधा शास्त्रान्तरप्रसिद्धमिति । न च भूतधर्म-चैतन्यं, तद्भावेऽपि तस्याज्ञावाद्, विवक्षितभूताभावेऽपि प्रेताऽऽ-द्यवस्थायां चैतन्यसङ्गावाच्चेति । (पंच य खंधे भणंति केइ चि) पञ्च च स्कन्धान् रूपवेदनाविज्ञानसंज्ञासंस्काराऽऽख्यान्, भणन्ति केचिदिति बौद्धाः । तत्र रूपस्कन्धः पृथिवीधात्वाद्यो, रूपाऽऽद्यश्च । वेदनास्कन्धः पुनः सुखदुःखासुखदुःखेति त्रिविध-वेदनास्थभावः । विज्ञानस्कन्धस्तु रूपाऽऽदिविज्ञानलक्षणः । संज्ञा-स्कन्धश्च संज्ञानिमित्तोद्ग्रहणाऽऽत्मकः प्रत्ययः । संस्कारस्कन्धः पुनः पुण्यापुण्याऽऽदिधर्मसमुदाय इति । न चैतन्मयो व्यक्तीरक्तः कश्चिदात्माऽऽख्यः पदार्थोऽप्यङ्गाऽऽदिभिरवसीयत इति । तथा- (मणं च मणजीविया वयंति चि) न केवलं पञ्चैव स्कन्धान्, मनश्च मनस्कारो रूपाऽऽदिज्ञानलक्षणानामुपादानकारणभूतः, य-माश्रित्य परलोकोऽभ्युपगम्यते बौद्धैः, मन एव जीवो येषां ते म-

नोजीवाः, त एव मनोजीविकाः । अलीकवादिता चैषां सर्वथाऽ-
ननुगामिनि मनोमात्ररूपे जीवे कल्पितेऽपि परलोकासिद्धेः । तद-
सिद्धिश्च-अवस्थितस्यैकस्याऽऽत्मनोऽसत्त्वात्, मनोमात्राऽऽत्म-
नः कृष्णान्तरस्यैवोत्पादादकृताभ्यागमाऽऽदिदोषप्रसङ्गात् । कथं-
श्चिदननुगामिनि तु मनसि जीवत्वाभ्युपगमः सम्यक् पक्ष एवे-
ति । तथा (वाउजीवोऽस्ति एवमाहंसुऽस्ति) वात उच्छ्वासाऽऽदिक्ष-
णो जीव इत्याहुरेके । तन्नावाभावयोर्जीविनमरणव्यपदेशाद् ना-
न्यः परलोकयाव्यात्माऽस्तीति । अलीकवादिता चैषां वायोऽज-
त्वेन चैतन्यजीवरूपत्वायोगात् । तथा शरीरं साऽऽदि, उत्पन्नत्वा-
त्, सनिधनं, क्षयदर्शनात् । (इह भवे एगे भवऽस्ति) इह भवे एव
प्रत्यक्षजन्मैव एको जव एकं जन्म, नान्यः परलोकोऽस्ति, प्रमा-
णाविषयत्वात्, तस्य शरीरस्य, विविधैः प्रकारैः प्रकृष्टो नाशः
प्रणाशस्तस्मिन् सति सर्वनाश इति नाऽऽत्मा शुजाशुरूपं वा
कर्मात्रिनष्टमवशिष्यते । एवमेव उक्तप्रकारं 'जपंति' जल्पन्ति
मृषावादिनः । मृषावादिता चैषां जातिस्मरणाऽऽदिना जी-
वपरलोकासिद्धेः । प्रश्न० २ आश्र० द्वार । दश० । यथावस्थितं
हि वस्त्वनेकान्ताऽऽत्मकं, तन्नास्त्येकान्ताऽऽत्मकमेव चास्तीति
प्रतिपत्तिमन्तः सर्वेऽपि नास्तिकाः । स्या० ७ उ० ।

एकान्ताभिनिवेशे तु जात्या सर्वेषां तुल्यत्वमेवेत्याह-
स्वरूपतस्तु सर्वेऽपि, स्युर्मिथोऽनिश्रिता नयाः ।
मिथ्यात्वमिति को भेदो, नास्तित्वास्तित्वानिर्मितः ? ॥१२५॥
स्वरूपतस्त्विति स्पष्टः । (मिथोऽनिश्रिता इति) स्याद्वादमु-
क्त्या परस्परऽऽकाङ्क्षारहिता इत्यर्थः ॥१२५॥
ननु नास्तिकास्तिकव्यवहारप्रयोजकतयैवैतेषां भेदो भविष्य-
तीत्यत आह-

धर्म्येशे नास्तिको हेको, बार्हस्पत्यः प्रकीर्तितः ।
धर्माशे नास्तिका ज्ञेयाः, सर्वेऽपि परतीर्थिकाः ॥१२६॥
(धर्म्येशे इति) धर्मिण आत्मनोऽशे नास्तित्वभागे, एको
बार्हस्पत्यश्चार्वाको नास्तिकः प्रकीर्तितः । धर्माणामात्मनः शरी-
रप्रमाणत्वनानात्वपरिणामित्वध्रुवत्वसर्वज्ञजातीयत्वाऽऽदिना-
मंशे नास्तित्वपक्षे सर्वेऽपि नैयायिकवैशेषिकवेदान्तिसाङ्ख्यपा-
तञ्जलजैमिनीयाऽऽद्यः परतीर्थिका नास्तिका ज्ञेयाः । यत्र यथा-
वदस्तित्वं तत्र तथा तदनभ्युपगमस्य, स्वरसतो भगवद्वचनाभ-
द्धानस्यैव वा नास्तिकपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वादिति भावः । चार्-
वाकाऽऽदिभिन्नदर्शनस्वीकर्तृत्वमेवास्तिकत्वमिति रुद्धिस्त्वनुक-
म्पामात्रम् । नयो० । आ० म० । ('उसज' शब्दे द्वितीयजाने
११३४ पृष्ठे ललितारङ्गदेववक्तव्यतायां नास्तिकवादिनं सुबुद्धिं
प्रति स्वयंबुद्धकृत उपदेशो द्रष्टव्यः)

णत्थिजाव-नास्तिजाव-पुं० । अविद्यमानभावे, " णत्थिभावो
स्ति वा अविज्जमाणभावोऽस्ति वा एगच्छ । " आ० चू० १ अ० ।
णत्थून-नष्टा-अव्य० । नश-क्त्वा । " तूनत्थूनौ द्वः " ॥ ७ । ४ ।
३१३ ॥ इति द्वा इत्यस्य स्थाने त्थूनाऽऽदेशः । अदृश्यीचूयेत्यर्थे,
प्रा० १ पाद ।

णदियाययण-नद्यायतन-न० । नद्याः प्रधानस्थाने, यत्र तीर्थ-
स्थानेषु लोकाः पुण्यार्थं स्थानाऽऽदि कुर्वन्ति । आचा० २ अ० २
चू० ३ अ० ।

एदी-नदी-स्त्री० । गङ्गासिन्धुमहीकोशीप्रवृत्तिषु सरित्सु, स०
३ अङ्ग । प्रज्ञा० । गिरिनद्यादिषु, प्रज्ञा० ११ पद ।

णदिय-नर्दित-न० । घोषे, झा० १ अ० ए अ० ।

णद्ध-नष्ट-त्रि० । नियन्त्रिते, तं० । आरुढे, दे० ना० ४ वर्ग ।

णपुंसग-नपुंसक-पुं० । न० । न स्त्री न पुमान् नपुंसकम् । ग० १
अधि० । स्त्रीपुरुषोभयाभिवापिणि पुरुषाऽऽकृतौ पुरुषे, ध० २
अधि० । " स्तनाऽऽदिशमशुकेशाऽऽदि-भावाभावसमन्वितम् ।
नपुंसकं बुधाः प्रादु-मौढानलसुदीपितम् " १ ॥ " तं० ।

तिविहा णपुंसगा पञ्चत्ता । तं जहा-एरइयणपुंसगा, ति-
रिक्खजोणियणपुंसगा, मणस्सणपुंसगा । तिरियणपुंसगा
तिविहा पञ्चत्ता । तं जहा-जलचरा, थलचरा, खहचरा ।
मणुपणपुंसगा तिविहा पञ्चत्ता । तं जहा-कम्मजूमिया,
अकम्मजूमिया, अंतरदीवया । स्या० ३ उ० १ उ० ।
"स्तनकेशवती स्त्री स्या-लोमशः पुरुषः स्मृतः । उज्जयोरन्तरं
यश्च, तदभावे नपुंसकम् ॥ १ ॥ " स्या० ३ उ० १ उ० । नपुं-
सकः पण्डक इति पर्यायौ । बृ० ४ उ० । आव० । (पण्डकल-
क्षणानि 'पंडग' शब्दे वक्ष्यन्ते) " अज्जवसायविसेसं तं इह
ते हुंति णपुंसगे । " महा० १ अ० ।

दश नपुंसकाः-

पंरए ? वाइए २ कीवे, ३ कुंजी ४ ईसालुए ५ चि अ ।
सउणीदितकम्मसेवी अउ, पक्खिआपक्खिए इअउ ॥ ८०० ॥
सोगंधिए अ ए आसत्ते ? ७, दस एए नपुंसगा ।

संकित्तिट्ठि चि साहुणं, पक्वावेउं अकप्पिआ ॥ ८०१ ॥

प्रद० ? ७ ए द्वार ।

पणरुकाऽऽद्यो दश नपुंसकाः संक्षिप्तचित्ता इतिकृत्वा साधूनां
प्रमाजयितुमकल्प्याः । संक्षिप्तत्वं चैषां सर्वेषामप्यविशेषतो
नगरदाहसमानकामाध्यवसायसंपन्नत्वेन स्त्रीपुरुषसेवामाश्रित्य
विक्षेपम्, उभयसेविनो ह्येते । ध० ३ अधि० ।

नपुंसकानामिमे षड् भेदाश्चान्येऽपि-

....., वक्षि ए विपितत्तिए ।

मंतोसाहिठवहतए, इसिसत्ते देवसत्ते य ॥ २७ ए ॥

नि० चू० ११ उ० । पं० मा० । पं० चू० । आव० ।

नपुंसका द्विविधाः-स्त्रीनेपथ्यकाः, पुरुषनेपथ्यकाश्च ।

तद् दया-

एमेव हौति उविहा, पुरिसनपुंसा वि सन्नि अस्सर्णी ।

मज्झत्त्याऽऽनरणपिया, कंदप्पा काहिया चेव ॥ ४३२ ॥

पुरुषसागारिकात्वाभावे कदाचिन्नपुंसकसागारिकः प्रतिभयो
लज्जयते, तत्राप्येवमेव भेदाः कर्तव्याः । तत्र नपुंसका द्विधा-
स्त्रीनेपथ्यकाः, पुरुषनेपथ्यकाः । ये पुरुषनेपथ्यकाः ते द्विधा-
प्रतिसेविनः, अप्रतिसेविनश्च । ये तु स्त्रीनेपथ्यकास्ते नियमा-
त्प्रतिसेविनः । तत्र पुरुषनपुंसका अपि, न केवलं पुरुषा इत्यपि-
शब्दार्थः । संक्लिनः, असंक्लिनश्चेति द्विविधाः । उभयेऽपि चतु-
र्विधाः-मध्यस्थाः, आभरणप्रियाः, कान्दर्पिकाः, काथिकाश्च ।

एकेका ते तिविहा, थेरा तह मज्झिमा य तरुणा य ।

एवं सन्नी वारस, असन्निणो हौति एकेके ॥ ४३३ ॥

ते मध्यस्थाऽऽद्यस्त्रिविधाः-स्वविराः, मध्यस्थाः, तरुणाश्च । एवं
संक्लिनो द्वादश । असंक्लिनोऽपि द्वादश भवन्ति । बृ० १ उ० ।
नि० चू० ।

गुणसंग

‘नपुंसको भवति’ इति मद्वाजाप्यप्रयोगात् अस्य पुंस्त्वमपि । लिङ्गस्य शब्दगतत्वेऽपि शब्दार्थे तद्व्यवहारस्तु अनेदाऽऽप्तात् । तद् यथा-लिङ्गत्वं च प्राकृतगुणगतावस्थाऽऽत्मको धर्म एव, न हि जे-पक्ष पुंनपुंसकत्वाऽऽदिः । तथाहि-मर्वेषां त्रिगुणप्रकृतिकार्यतया शब्दानामपि तथात्वेन गुणगताविशेषाच्छब्देषु विशेष इति कल्प्यते । स च विशेषः शास्त्रे इत्यमर्यायाय । विहृतसंस्थाऽऽदीनां तुल्यरूपेणावस्थानाद् नपुंसकत्वं, सत्त्वस्याऽऽधिक्ये पुंस्त्वम्, रजसाधिक्ये स्त्रीत्वमिति । एवं च लिङ्गस्य शब्दधर्मत्वेऽपि शब्देन सद्वाधार्थभेदरोपादसति याचकेऽर्थेऽपि साक्षात् तत्पारतन्त्र्येण वा सर्वत्र तस्य विशेषणत्वम्, शब्दार्थोपशब्दज्ञानस्येष्टत्वाच्च, शब्दस्य नामार्थतावत् तद्गतलिङ्गस्यापि नामार्थतौचित्यात् “ न सोऽस्ति प्रत्ययो लोके, यः शब्दानुगमादने । ” इति हयुंके, “ शब्देऽपि यदि भेदेन, विवक्षा स्यात्तदा तथा । नो चेत् श्रोत्राऽऽदिभिः सिद्धोऽप्यसावर्थ्यभासते ॥१॥ ” इति हयुंके, शब्दानां तदर्थतास्वगतेः । तथा प्रातिपदिकार्यः । अनेदविवक्षायां तु श्रोत्राऽऽदिभिरेव सिद्धो कृतः सन् अर्थे प्रकारतया ज्ञासते इति तदर्थः । युक्तं चैतत्-‘पुंलिङ्ग शब्दः’ इति व्यवहारात् “ स्वमोर्नपुंसकान्त् ॥ ७ । १ । २३ ॥ ” इति पाणिनिसूत्रे शब्दस्यैव नपुंसकत्वव्यपदेशात् । दारानित्यादौ पुंस्त्वान्वयवाधाच्च लिङ्गस्य शब्दधर्मत्वम्, अन्यथेत्युक्ता निरूपणव्याऽऽपत्तेर्व्यवहारसूत्रानिर्देशात्कृत्यापत्तेश्च । तथा अर्थभेदाच्छब्दभेदवद् लिङ्गभेदादपि शब्दभेद इति कल्प्यते, प्रागुक्तधर्मविशेषपरूपभेदकसद्भावात् । उक्तं च भाष्ये-“ एकार्थे शब्दान्वत्वाद् दृष्टं लिङ्गान्वयत्वम् ” इति एवं च तदाऽऽदिशब्दानामनेकलिङ्गत्वव्यवहारः समानानुपूर्विकत्वेनैव । वस्तुतस्तत्त्वां मित्रानामेव लिङ्गत्वमिति दिक् । वाच० । जीवाभिगमाऽऽदिषु नपुंसकस्य धर्मचरणमुक्तं, तत्सम्यक्त्वं देशसंयमं, सर्वसंयमं वा । पञ्चदश भेदाः सिद्धानां प्रोक्ताः, तत्र मूलनपुंसकत्वे, कृत्रिमत्वे वा भोक्ताः, तत् साक्षरं प्रसाद्यमिति प्रश्ने, उत्तरम्-जातिनपुंसकस्य सम्यक्त्वं देशविरतिं च यावत्प्रतिपत्तिर्भवति, न तु परतस्तेन न भोक्ताऽऽस्ति, भोक्तावाप्तिरपि कृत्रिमनपुंसकानामिति । १६६ प्र० । सेन० प्र० ३ उल्ला० ।

गुणसंगपञ्चवर्णी-नपुंसकप्रज्ञापनी-स्त्री० । स्तनाऽऽदिश्मश्रुके-शाऽऽदिमावाभावाऽऽदिसमन्वितमित्यादिसत्त्वणायानपुंसकलक्षणान्निधायिन्यां भाषायां, शब्दव्यवहारानुगतं नपुंसकलक्षणमाभित्येतल्लक्षणाऽऽद्यनेऽपि उच्यमाना बाह्वन्मृपेति भाषाशब्दे, प्रज्ञा० ११ पद ।

गुणसंगलिङ्गासिद्ध-नपुंसकलिङ्गासिद्ध-पुं० । तीर्थकरप्रत्येकबुद्धवर्जिते नपुंसकलिङ्गशरीरनिवृत्तिरूपे व्यवस्थिते सति सिद्धे, न० । पा० ।

गुणसंगवयण-नपुंसकवचन-न० । पीठं देवकुलमित्यादिके नपुंसकलिङ्गे शब्दे, आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० । प्रज्ञा० अनु० । अव्यक्तगुणसंदेहे नपुंसकलिङ्गं प्रयुज्यते । जी० १ प्रति० ।

गुणसंगवेय-नपुंसकवेद-पुं० । वेद्यत इति वेदः, नपुंसकस्य वेदो नपुंसकवेदः । प्रज्ञा० ११ पद । स्त्रीपुंसयोरुपर्यभिधाय, तदुत्थेतुके वेदनीयकर्मणि, यदुद्ध्ये नपुंसकस्य स्त्रीपुंसयोरुभयोरभिलाषः पितृभ्रमेषणोरुद्ध्ये मज्जिताभिलाषवत्, स महानगरदाहाभिसमानो नपुंसकवेदः । स्था० ६ ठा० । कर्म० । वृ० । पं० सं० । जी० । स० ।

गम-नभस्-न० । न जाति न दीप्यते इति नभः । ज० २० श० २ उ० । “ स्वयधधमाम् ” ॥ ८ । १ । १८७ ॥ इत्यस्य प्रायिकत्वाद् न हः । प्रा० १ पाद । “ स्तमदामशिरोनजः ” ॥ ८ । १ । ३२ ॥ इति नभःपर्युदासान्न पुंस्त्वम् । प्रा० १ पाद । आकाशे, औ० । सूत्र० ।

गजपर्व-नभःप्रदीप-पुं० । नज आकाशं प्रदीपयति यत्तत्तथा । सूर्ये, कल्प० ३ कृष्ण ।

गजसूर-नभःसूर-पुं० । चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णतो राहोः कृष्णपुद्गलभेदे, सू० प्र० २० पाहु० ।

गभसेण-नभःसेन-पुं० । अष्टचत्वारिंशे ऋषभदेवपुत्रे, कल्प० ७ कृष्ण ।

गमंसण-नमस्यत्-न० । नमसित्यव्ययस्य “ नमोवरिवश्चित्रदः फयच् ॥२१॥१६॥ ” इति फयच् । दर्श० १ अ० । प्रणमने, हा० १ शु० १ अ० । म० । नि० । औ० । आच० । संथा० । स्था० ।

गमंसित्त-नमस्यितुम्-अव्य० । प्रणामपूर्वकप्रशस्तवनिर्निर्गुणोत्कीर्तनं कर्तुमित्यर्थे, उपा० १ अ० । स्था० । रा० । प्रति० । आ० चू० ।

गमंसित्ता-तमस्यित्वा-अव्य० । प्रणम्येत्यर्थे, स्था० ३ ज्ञा० १ उ० ।

गमण-नमन-न० । शिरसा प्रणाममात्रे, वृ० १ उ० । नि० । पं० भा० । नमस्कादे, उच० १ अ० । विनयकरणे, उच० ५ अ० । प्रहृणकरणे, सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० ।

गमणी-नमनी-स्त्री० । “ गिहिसाधूहि गमिज्जति, तम्हा जं होति गमणि सि । ” पं० ज्ञा० । तृतीयगौणानुज्ञायाम्, नं० ।

गमंत-नमत्-त्रि० । आचार्याऽऽदेः प्रणामं कुर्वति, आचा० १ शु० ६ अ० ४ उ० ।

गमि-नमि-पुं० । स्वनामख्याते विदेहराजे, उच० ।

अत्र नियुक्तिकृद-

गिक्तेवो न नमिमी, चउव्विहो हुविहो उ होइ दव्वम्मि ।
आगम-नोआगमओ, नोआगमओ य सो ति विहो ॥६५॥
जाणगसरीर भविण, तव्वइरित्ते य से जवे ति विहो ।
एगजविण वट्ठाउय, अजिमुहओ नामगोत्ते य ॥६६॥
नमिआउनामगोयं, वेयंतो जावओ नमी होइ (एउ)

निकेपो न्यासः, तुः पूरणे, नमौ नमिविषयश्चतुर्विधश्चतुर्भेदो नामाऽऽदिः । तत्र च नामस्थापने सुगमे । द्विविधो जवति छव्ये छव्यविषयः । तमेवाऽऽह-आगमनोआगमतः । तत्राऽऽगमतो ज्ञातानुपयुक्तो, नोआगमतश्च । स त्रिविधः- (जाणगसरीरभविण तव्वइरित्ते य चि) नमिशब्दस्य प्रत्येकमभिसंबन्धाद् जशरीरनमिर्भवशरीरनमिः, तद्व्यतिरिक्तनमिश्च । स तद्व्यतिरिक्तनमिर्भवेत् त्रिविधः-एकजविको, बट्ठाऽऽयुष्को-ऽऽभिमुखनामगोत्रश्च । एतत्स्वरूपं च प्राग्वत् । तथा नम्यायु-नौमगोत्रं वेदयन् भावतो नमिर्भवति । उच० ए अ० ।

अथ तृतीयप्रत्येकबुद्धनमिचरित्रमुच्यते-

मालवमण्डलमण्डनं सुदर्शनपुरमस्ति ; तत्र मणिरथो

राजा, तस्य भ्राता युगवाहुर्वर्तते स्म । तस्य जार्या सुशीला
सुरूपा मदनरेखा वर्तते स्म । सा बाल्यावस्थात आरभ्य स-
म्यक्त्वमूढादशत्रुतानि जग्राह । तस्याः पुत्रश्चन्द्रयज्ञा वर्तते
स्म । अन्यदा मणिरथेन मदनरेखा दृष्टा, तद्रूपमोहितो नृप एवं
चिन्तयति स्म-इयं मदनरेखा मम कथं वशवर्तिनी भवतु ? ।
प्रवतु, प्रथमं तावत् साधारणैः कृत्यैस्तां विश्वासयामि, पश्चा-
त्कामाभिलाषमपि तस्याः समये कारयिष्येऽहम् । दुष्करं कार्यं
बुद्ध्या किं न सिद्ध्यति ? । एवं चिन्तयित्वा राजा तस्यै ताम्बू-
कुलमवस्थापयित्वाऽऽदिकं प्रेषयति स्म । साऽपि निर्विकारा ज्येष्ठ-
प्रेषितत्वात् सर्वं गृह्णाति स्म । एकदा मणिरथस्तामेकान्ते स्वय-
मित्युवाच-भद्रे ! त्वं मां भर्तारं विधाय यथेष्टं सुखं मुदङ्क्ष्व ।
सा जगौ-राजन् ! तव लघुयन्धुकवत्रे मय्येतादृशं वच-
नमयुक्तम्, त्वं निष्कलङ्को भूरिसत्त्वश्च पञ्चमो लोकपालोऽ-
सि, एवं वदस्त्वं किं न व्रजसे ? शस्त्राग्निविषयोगैर्मृत्युसाधनं
वरं, निजकुलाऽऽचाररहितं जीवितं न श्रेयः । परस्त्रीवम्पटाः स्वजी-
वितं यशश्च नाशयन्ति । तथैव प्रतिबोधितोऽपि नृपः कदाप्र-
हं न मुमोच । एवं च व्यचिन्तयत्-यदाऽस्याः प्रीतिपात्रं मद्व-
न्धुर्युगवाहुर्व्यापाद्यते, तदेवं मम वशीभविष्यति । अन्यदा मदन-
रेखा स्वप्ने पूर्णेन्दुं ददर्श । तया युगवाहवे निवेदितः स्वप्नः ।
युगवाहुना कथितम्-तव सुलक्षणः पुत्रो जनिष्यति । तस्या गुरुदे-
वचन्दनाचनदोहदमुत्पन्नं युगवाहुरूपयत् । अन्यदा युगवाहु-
र्वसन्ते मदनरेखया सममुद्याने रन्तुं गतः, तत्रैव रात्रौ कदलीगृ-
हे सुप्तः । परिवारः समन्ताच्चदृष्टं वेष्टयित्वा स्थितः । तदाऽवसरं
ज्ञात्वा मणिरथनृपस्तत्रैकाकी समायातः । 'अथ युवराजा-
ऽत्र कथं सुप्तः ?' इति यामिकान् प्रत्युवाच । युगवाहुरपि कद-
लीगृहाद् वहिरागत्य मणिरथपादौ नतम् । नमतोऽस्य स्कन्धदेशे
मणिरथः खड्गं चिक्रेप । उवाच चैवम्-धिग् मे प्रमादतः करात्
खड्गं पतितं, मणिरथेक्षिताऽऽकारेण तद्दुष्कर्म ज्ञात्वाऽपि
स्वामिन्युपेक्षितः । इतोऽवसरे मणिरथः सद्यस्ततो गतः ।
पितृघातवार्तां निशम्य चन्द्रयज्ञाः पुत्रो घातचिकित्सकैः
परिवृत्तस्तत्राऽऽयातः । चिकित्सकैरन्यावस्थानतं युगवाहुं निरी-
क्ष्य धर्म एवास्थौषधमिति प्रोक्तम् । मदनरेखा स्वभर्तुरन्यावस्थां
विलोक्य विधिनाऽऽराधनां कारयामास-हे दयित ! मे विनातिं
जृणु, धनाङ्गनाऽऽश्रेषु मोहं त्यज, जैनधर्मं स्वीकुरु, हितं भजस्व,
धर्मप्रसादादेव प्रधानं कुटुम्बदेहेगेहाऽऽदिकं भवान्तरे प्राप्स्यसि,
सर्वाण्यपि पापानि सिद्धसात्त्विकमालोचय, पुण्यान्यनु-
मोदय, सर्वजीवान् कामय, अष्टादश पापस्थानानि व्युत्सृज,
अनशनं च कुरु, शुभभावनं भावय, चतुःशरणान्याश्रय,
परमेष्ठिमन्त्रस्मरणं कुरु, मनसा सम्यक्त्वमाश्रय । इत्येवं मदनरे-
खावचनानि श्रद्धाधानः पञ्चपरमेष्ठिमन्त्रं स्मरन् युगवाहुः परलो-
कमाधयत् । मदनरेखा मनस्येवं व्यचिन्तयत्-अथ स्वतन्त्रो
ज्येष्ठो मम शीलं विध्वंसयिष्यति, ततो निःसरणावसरो
मम साम्प्रतमेवास्तीति निश्चित्य मदनरेखा वेगतो निर्गता, सद्य
एकाकिन्येव व्रजन्त्युत्पथमाश्रित्य क्वापि महादृष्ट्या प्राप्ता,
विभावरी विरराम, जातं प्रमातं, देवगुरुणां स्मरणं चकार,
मध्याह्ने सा प्राणयार्त्रां फलैरेवाकरोत् । तस्यामेवादृष्ट्यां
रात्रौ सुप्तायास्तस्याः शीलप्रभावेण न किञ्चिद्वयं बभूव । सा
सती चार्द्धरात्रौ पुत्रं सुषुप्ते, पितृनामाङ्कितमुद्रिका तस्याङ्गुलौ
क्षिपवा रत्नकम्बलेन वेष्टयित्वा शुचिभूमौ निक्षिप्य मदनरेखा
शौचार्थं सरासि गता । तत्र स्नानं कुर्वती जलकरिणा शुष्मा-

दशमेन गृहीता नभसि उत्क्षिप्ता । नजसोऽपि पतन्ती च तां क-
श्चित्तरूपविद्याधरो वैतादृशं निनाय । सा विद्याधरं प्राऽऽह-वन्धो !
अहमद्य निश्यदृष्ट्यां पुत्रमजीजनम् । स तु रत्नकम्बलवेष्टितो
मया तत्रैव मुक्तोऽस्ति । अहं तु सरासि स्नानं कुर्वती जल-
करिणोत्क्षिप्ता त्वया गृहीताऽऽस्ताऽऽनीता । अथ त्वं ततो
मत्पुत्रमिहाऽऽनय, मां वा तत्र नय । अन्यथा बालस्य तत्र मर-
णाऽऽपन्नविष्यति, त्वं प्रसीद, मां पुत्रेण मलय, पुत्रमिच्छाप्र-
दानेन त्वं मे दयां कुरु । सोऽपि युवा विद्याधर पतस्यां सरागं
चक्षुः क्षिपन्नेवमुवाच-गन्धारदेहे रत्नवाहं नाम नगरमस्ति ।
तत्र विद्याधरेन्द्रो मणिचूडो वर्तते । तस्य प्रिया कमलावती
मणिप्रजनामानं पुत्रं मामसूत । यौवनावस्थां च गतस्य मे
श्रेणिद्वयं राज्यं दत्त्वा मणिचूडः स्वयं प्रव्रज्यां जग्राह । स
चारणमुनिश्चतुर्दशीभूत्वा साम्प्रतमष्टमे द्वीपे जिनविम्बानि
नन्तुं समायातोऽस्ति । अहं तत्र वन्दितुं गच्छन्नभूवम् । अ-
न्तराले त्वां दृष्ट्वा लात्वा चाहं पुनरप्राऽऽगः । अतः परं त्वं मे
प्रिया भव, तवाऽऽदेशकरोऽहमस्मि, तव पुत्रसंबन्धो मया प्रक-
सिविधया ज्ञातः, अश्वापह्नो मयिब्रह्मेश्वरः पश्चरथाऽऽव्यस्तत्रा-
ऽऽयातः, तं वाहं सुरूपं दृष्ट्वा गृहीत्वा च स्वपत्न्यै दत्तवान्, तत्रायं
प्रकामं सुखजागेवास्ति । एवं तद्वचः श्रुत्वा मदनरेखाऽचि-
न्तयत्-असौ स्वतन्त्रो युवा दृष्टः शीलभङ्गं मे करिष्यति, ताव-
त्कालं मे विलम्बः श्रेयान्, यावदस्य पिता साधुर्न वन्द्यते, तदु-
पदेशात् सर्वे भविष्यतीनि ध्यात्वा मदनरेखाऽवदत्-हे भद्र !
त्वं मां प्रथमं नन्दीश्वरे नय, यथाऽहं तज्जिनविम्बानि वन्दे, पश्चा-
त् कृतकृत्याऽहं तत्रेष्टितं करिष्यामि । एवं तयोक्ते सहर्षो म-
णिप्रजस्तां विमानान्तर्निधाय नन्दीश्वरद्वीपे गतः । तत्र शाश्वत-
जिनविम्बानि नत्वा मदनरेखाऽऽत्मानं कृतार्थं मन्यमाना मणिप्रजेण
समं चतुर्दशीनधरं चारणश्रमणं प्रासादमारूपोपविष्टं मणिचूडमुनिं
प्रणनाम् । स मुनिस्तां सतीं मत्वा स्वसुतं च वम्पटं ज्ञात्वा तथा
देशनां विस्तारयामास, यथाऽसौ विद्याधरः स्वदारसन्तोषव्रतं
जग्राह । मदनरेखां च स्वां भगिनीं मेने । दृष्टमानसा सती
स्वपुत्रस्य कुशलोदन्तं पप्रच्छ । मुनिराह-महानुभावे ! शोकं
मुक्त्वा सर्वे सुतवृत्तान्तं शृणु-जम्बूद्वीपे पुष्कलावतीविज-
योऽस्ति, तत्र मणितोरणपुरी, तस्यां मितयशा राजा । स च
चक्रवर्त्यभूत्, तस्य पुष्पवती कान्ता, तयोः पुष्पसिंहरत्नासि-
हामिधानौ पुत्रावजूतां, तौ सदयौ धर्मकर्मरतौ विनीतौ स्तः ।
अन्यदा तौ राज्ये स्थापयित्वा चक्रवर्ती तपस्यां जग्राह । तौ
द्वावपि भ्रातरौ चतुरशीतिलक्षपूर्वं यावच्छाज्यं प्रपादयतः स्म । ए-
कदा च तौ दीक्षां गृहीतवन्तौ, पोरुश पूर्ववत्ताणि यावद्दीक्षां
पादयतः स्म, अन्ते समाधिना मृत्वाऽच्युतकल्पे सामानिकौ देवौ
जातौ । ततश्च्युत्वा धातकीखण्डनरते हरिषेणराज्ञः समुद्र-
दत्ताज्यासुतौ सागरदेवदत्ताभिधानौ धार्मिकौ जातौ । अ-
न्यदा तौ द्वादशतीर्थङ्करस्य दृढसुव्रतस्य बहुव्यतिक्रान्ते ती-
र्थे सुगुरुसमीपे दीक्षामगृहीताम् । तृतीये दिवसे तौ द्वावपि
विद्युत्पातेन मृत्वा शुक्रदेवलोके महर्षिकौ देवावजूताम् ।
अन्येद्युस्तौ देवावत्रैव मरते श्रीनिमजिनेश्वरमिति पृष्टवन्तौ-
भगवन् ! नावद्यापि कियान् संसारस्तिष्ठति ? । स भगवान्
प्राऽऽह-युवयोर्मध्ये एकोऽत्रैव जरते मिथलापुर्यां विजयसे-
ननृपतेः पश्चरथाऽऽव्यः पुत्रो भावी, एकस्तु सुदर्शनपुरे युग-
वाहुपुत्रो मदनरेखाकुक्षिसंभूतो नमिनामा भविष्यति । त-
स्मिन् भवे चावपि युवां शिवपदं प्राप्स्यथ । एवं तेमिजिनवच-

नं निशम्य निजमायुः पूर्णं विधायैको मिथिलापुर्यो पश-
रथो नृपोऽभवत् । तेन पशरथेनाश्वपटतेन तस्मिन् घने
समायातेन हे महानुभावे ! स पुरो ह्यो, गृहीतश्च,
मिथिलायां नीत्वा स्वपत्न्यै च समर्पितः । तज्जन्ममहात्सवो
महान् विहितः ॥ ” अत्रान्तरे तत्र नन्दोऽश्वरप्रासादेऽन्तरिक्षा-
देकं विमानमवततार । तन्मन्वादेको दिव्यविभूषाधरः सुरो नि-
र्गत्य मदनरेखां त्रिःप्रदक्षिणीकृत्य प्रथमं प्रणनाम, पश्चाद्
मुनिं प्रणम्यमे निविष्टः सुरः । मणिरथविधायरेन्द्रेण विन-
यविपर्यासकारणं पृष्टम् । स सुरः प्राऽऽह-महं पूर्वभवे युगया-
हुर्मणिरथनाम्ना वृद्धम्राज्ञा निदत्तः, अनया ममाऽऽराधनानश-
नाऽऽदिष्ट्यानि कारितानि, तत्प्रभावादहमोऽहो देवो ब्रह्म-
देवलोके जातः । ततो धर्माऽऽचार्यत्वादहमिमां प्रथमं प्रण-
तः । एवं खेचरं प्रतिषोष्य स सुरो मदनरेखां जगौ-हे सति !
त्वं समादिश, किं ते प्रियं कुर्वे ? सा प्राऽऽह-मम मुक्तिरेव प्रिया,
नान्यत्किमपि, तथाऽपि सुताऽऽननं हृष्टमुत्सुकां मां त्वमितो मि-
थिलां पुरीं नय, तत्राहं निवृत्ताऽऽश्मना परलोकहितं करिष्यामि ।
इत्युक्तवतीं तां देवो मिथिलां पुरीं निनाय । तत्र प्रथमं मद-
नरेखा जिनैत्यानि तत्वा भ्रमणीनामुपाश्रये जगाम । बन्दि-
त्वा पुरोनिविष्टां तां प्रवर्तिष्येवं प्रतिषोषयामास-सूदचं-
तसो जना धर्मोद्धिना प्रवक्ष्यामिच्छन्तोऽपि मोहवशेन पुत्रा-
ऽऽदिपु स्नेहं कुर्वन्ति । संसारे हि मादुपिदृष्टानुगतिनीदयि-
तावधुप्रियतमपुत्राऽऽदीनामनन्तशः संघर्षो जातः । लक्ष्मीकु-
टुम्पेद्वाऽऽदिकं सर्वं विनश्यत्, धर्म एवैकः शाश्वतः । इत्यादि
साध्वीवाक्यैः प्रतिबुद्धा सा सती देवेन पुत्रदर्शनार्थं प्रार्थितै-
वमाह-भववृत्तिकरेण प्रेमपूरेण ममालम्, अतः परं तु सा-
ध्वीचरणा एव शरणमित्युक्त्वा साध्वीसमीपे सा प्रमग्यां
जग्राह । देवस्तां बन्दिता स्वस्थाने जगाम । पशरथस्य गृहे
यथा यथाऽयं बालो वर्द्धते, तथा तथा तस्यान्ये राजानोऽनमन् ।
तत्रः पशरथराजा तस्य बालस्य नमिरिति नाम कृतवान् ।
वृत्तिं व्रजतस्तस्य बालस्य कलाऽऽचार्यसेवनात् सर्वाः कलाः
समायाताः, सकललोकाश्चोचनहरं यौवनमप्यस्याऽऽयातम् ।
पिता चाष्टाधिकसहस्रराजकन्यानां पाणिग्रहणं कारितम् । प-
शरथोऽस्मै राज्यं दत्त्वा स्वयं तपस्यां गृहीत्वा केवलज्ञानं
प्राप्य मोक्षं गतवान् । नमिराजा प्राज्यं राज्यं पालयामास,
न्यायेन यशःपान्नमभूत् ॥ अथ पूर्वं युगवाहुं हत्वा मणिरथो
नृपोऽसिद्धमनोरथः स्वधाम प्राप्तस्तत्र तदानीमेव प्रचरन्सर्पे-
ण दृष्टस्तुथं नरकं जगाम । द्वयोर्भ्रात्रोरैर्द्धदेहिर्की क्रियां कृत्वा
मन्त्रिभिर्युगवाहुपुत्रश्चन्द्रयशा राज्येऽभिषिक्तः । स न्यायेन
राज्यं पालयति स्म । अन्यदा नमिराज्ञो घवलकान्तिर्गजो मदी-
नमत् । आलानस्तस्ममुन्मूल्यापरान् हस्तिनोऽश्वान्मनुष्यानिपि
त्रासयद् चन्द्रयशोनृपनगरसीम्नि समायातः । चन्द्रयशा
नृपस्तमागतं श्रुत्वा समन्तात्सुजटैर्वैष्टयित्वा स्वयं वशीकृत्य
च जग्राह । नमिराजाऽष्टमिर्दिनैस्तां वार्तां श्रुत्वा च-
न्द्रयशोऽन्तिके दूतं प्रेषितवान् । दूतोऽपि तत्र गत्वा घवलक-
रिणं मार्गयामास । कुपितश्चन्द्रयशा दूतं गले धृत्वा नगराद्
वहिर्निष्कासयामास । दूतोऽपि नमः पुरो गत्वा स्वाऽपमा-
नं जगौ । कुपितो नमिराजाऽनुलसैन्यैर्वेष्टितोऽच्छिन्नप्रयाणः
सुदर्शनपुरसमीपे समायातः । चन्द्रयशा नृपतिः स्वसैन्य-
वेष्टितो यावदज्जिमुखं युक्तार्थं चलितः, तावदपशुकुनैवारितो
मन्त्रिजिरेवमूचे-स्वामिन् ! कोऽहं सज्जीकृत्य तव साम्प्रतं

पुरान्तरेऽवस्थातुं युक्तम्, कालविद्वन्वेनैतत्कार्यं कर्तव्यम् ।
ततश्चन्द्रयशाः कोऽहं शतघ्नाभिजंताऽऽद्युगस्कैरेव सज्जी-
कृतवान्, नमिस्तं कोऽहं स्वसैन्यैरेवेष्टयत् । अधसैः सैन-
कैः सहोर्द्धस्थानां सैनिकानां महान् संग्रामः प्रवृत्ते स्म ।
नमिः कोऽहं विविधानुपायान् विदधाति स्म । चन्द्रयशा
नृपस्तु कोऽहं विविधानुपायान् करोति स्म । अस्मिन्-
वसरे तयोर्मता साध्वी मदनरेखा प्रवर्तिनीमनुष्ठाप्य तत्-
संग्रामवारणार्थं प्रथमं नमिराजसैन्ये समायाता । नमिरपि तां
साध्वीं त्रनाम । आसने चोपाविश्य नमः पुरः सा साध्वी
एवं वाचं विस्तारयामास-अनन्तदुःखैकमाजनेऽस्मिन् संसा-
रे नृजयं प्राप्य पापैस्त्वं किं मुह्यसे ? राजन् ! तव धनुना
चन्द्रयशा स्वयमागतो हस्ती चेद् गृहीतः, तर्हि तेन समं किं
युक्तं करोषि ? कुतस्त्वं न किञ्चिद्वेत्सि । यदुक्तम्-“ लोमी प-
श्येद् धनप्राप्तिं, कामिनीं कामुकस्तथा । भ्रमं पश्येद्योग्यमत्तो,
न किञ्चिद् क्लृप्ताऽऽकुलः ॥ १ ॥ ” इदं साध्वीवचो निशम्य
नमिश्चिन्तयामास-“अयं चन्द्रयशा युगवाहुभवोऽस्ति, अहं तु
पशरथपुरोऽस्मि, इयं साध्वी सत्यवादिनी सती कथं मम
चानेन समं भ्रातृत्वं वदति ? इति विमृश्य साध्वीं प्रलेखं भाषते
स्म-हे गूये ! असौ क ?, अहं क ?, मित्रकुलसंजययोर्मदेतयोः
कथं भ्रातृत्वं वदसि ? इति नमिनोक्ता साध्वी प्राऽऽह-वत्स !
यौवनैश्वर्यप्रवं मदं मुक्ता यदि शृणोषि, तदा सकलं स्व-
रूपं कथ्यते । अथ श्रोतुमुत्तुकाय नमिनुपाय सर्वे पूर्वस्वरूपं
साध्वी जगद् । पुनरेवं धर्मापे-सुदर्शनपुरस्त्वामी युगवाहु-
स्तवाय च पिता, अहं मदनरेखा तव मातृति । पशरथस्तु तव
पालकः पितेति । अनेन ज्ञात्रा समं मा विरोधं कुरु, बुद्ध्या-
स्व हितमिति साध्वीप्रोक्तं युगवाहुनामाहकितकरमुद्गदश-
नतः सर्वे नमिः सत्यं विवेद । तां साध्वीं प्रकामं चित्चोक्षां-
सेन स्वमातरं मत्वा विशेषाद्यमिः प्रणनाम । उवाच च-मातः !
यत् त्वया प्रोक्तं, तत् सर्वं तथ्यमेव । नात्र काञ्चिच्चारणा-
ऽस्ति, ममेयं करमुद्गः युगवाहुस्तत्वं ज्ञापयति । अयं चन्द्रयशा
मे ज्येष्ठज्जाता प्रवत्येव, परं लोकः कथं प्रत्याच्यते ? ह्युष्मा-
तृवात्सल्यतो ज्येष्ठश्चेत् संमुखमायाति, तदाऽहमुचितं धिनयं
कुर्वन् शोभामुद्गहामि । एवं नमिनृपोक्तमाकर्ण्य सा साध्वी
दुर्गह्वरवर्त्मना प्रविश्य राजसौधे जगाम । चन्द्रयशा नृपस्तु
तामकसादागतामुपलक्ष्य स्वमातरं साध्वीं विशेषाद्भ्युत्थाय
नतवान्, उचिताऽऽसनोपविष्टां तां साध्वीं वृत्तान्तं पृष्टवान् ।
साध्वी सकलं वृत्तान्तं नमिराजमिदं यावत् कथयामास ।
चन्द्रयशा नृपस्तं नमिं निजलघुमातरं मत्वा सभाढोकात्
प्रत्येवमुवाच-“ सुतनाः सन्ति सर्वेषां, पुत्रपत्न्यादयः शु-
भाः । दुर्लभः सोऽदो वन्धु-हेभ्यते सुकृतैर्यदि ॥ १ ॥ ” इत्युक्त्वा
चन्द्रयशा नृपोऽपि पुराद् बहिर्निर्गतः । नमिरपि तं ज्येष्ठमातर-
मभ्यागच्छन्तं दृष्ट्वा सिंहाऽऽसनादुत्थाय दूतलमिलच्छिरः प्र-
णनाम । चन्द्रयशा नृपोऽपि स्वकराज्यां दूतलादुत्थाय भृश-
माग्निहिम्नः । तुल्याऽऽकारौ तुल्यवर्णौ तावेकमावृत्तिसंज्ञतत्वेन
तदा परममीतिपदं जातौ, लोकैः सहोदरौ ज्ञातौ । चन्द्रयशा
नृपस्तु तदानीमेव नमिवन्धवे सुदर्शनपुरराज्यं ददौ, स्वयं सं-
ग्रामाङ्गणमध्ये दीक्षां लब्धौ । क्रमेण राज्यद्वयं पाहयश्मिः
क्षितौ प्रवहन्नाऽऽहो जज्ञे । अन्यदा नमेवंपुषि दाघज्वरो जातः ।
पूर्वकर्मदोषेण तस्य पाण्मासिकी पीडा महती उत्पन्ना, तथा नि-
क्षामपि न लेभे, अन्तःपुरीनृपशब्दा अपि कर्णशृङ्गायाऽऽसन् ।

नमिराज्ञो दाघज्वरशान्तये स्वयं चन्दनं घर्षयन्तीनामन्तःपुरीणां
 यलयशब्दाः रोमसु भल्लप्राया वज्रवुः। तत्र ताभिर्बलयाणि सम-
 स्तान्युत्तारितानि, केवलमेकैकं मङ्गलाय रक्षितम् । तदानीं नूपु-
 रकङ्कणशब्दाः श्रवणेन नमिना कश्चिन्निकटस्थः सेवकः पृष्टः-
 कथमधुना कङ्कणशब्दा न श्रूयन्ते ? । तेनोक्तम्-स्वामिन् ! भव-
 त्पीडाकरवेनान्तःपुरीभिः कङ्कणान्युत्तारितानि, केवलमेकैकं म-
 ङ्गलाय रक्षितमिति, तेन नैकैककङ्कणशब्दाः श्रूयन्ते, परस्परप्रार्थ-
 नावात् । एवं तद्वचः श्रुत्वा प्रतिबुद्धो नमिरेवं चिन्तयामास-यथा
 संयोगतः शुभा अशुभाः शब्दा जायन्ते, तथा रागाऽऽदिका
 दोषाः संयोगत एव भवन्ति । यद्यस्माद्विगदाहं मुक्तः स्यां, तदा
 सर्वसङ्गं विमुच्य दीक्षां ग्रहीष्यामि । तस्येति ध्यायमानस्य राज्ञो
 सुखेन निद्रा समायाता । निद्रायां स्वप्ने च ददर्श-गज-
 मारुहाहं मन्दरगिरिमरुदः । प्रातः प्रतिबुद्धो नीरोगो जातः ।
 स एवं व्यचिन्तयत्-अमुं पर्वतं क्वाप्यहमपश्यम्, एवमूहाऽ-
 पोहं कुर्वतस्तस्य जातिस्मरणमुत्पन्नम् । एवं च पूर्वभवमप-
 श्यत्-यदाऽहं पूर्वजवे शुककल्पे सुरोऽजवम्, तदाऽहं जन्मा-
 भिषेककरणायाहमस्मिन् मेरावगमम् । अथ कदकणह-
 ग्रान्तेनैकत्वं सुखकारीति चिन्तयन् प्रत्येकबुद्धत्वं प्राप्य
 प्रव्रजितो नमिः । तदा राज्यमन्तःपुरमेकपदे त्यजन्तं नमिं
 ब्राह्मणरूपधरः शक्रः समागत्य परीक्षितवान्, प्रणतवांश्च ।
 शक्रपरीक्षासमये नमिराजसत्कशक्रप्रश्ननमिराजपुत्ररूपमु-
 च्चराध्ययनान्तर्गतं नवममध्ययनं संजातम् । उक्तं ६ अ० ।
 इह हि करकण्डूद्विमुखनमिनगतिराजानश्चत्वारोऽपि प्र-
 त्येकबुद्धाः संयमिनो विरहन्ति स्म । एकदा ते क्षीणी-
 प्रतिष्ठनगरं प्राप्ताः, तत्र चतुर्मुखदेवकुले क्रमतः पूर्वाऽऽद्येषु
 चतुर्दिग्द्वारेषु युगपत्प्रविष्टाः, तेषामादरकरणार्थं चतुर्मुखो
 यक्षः समन्तात् संमुखोऽभवत् । तदानीं करकण्डूः स्वदे-
 हकणूरोगोपशमनाय कर्णधृतां शलाकां गोपयन् द्विमुखेन
 संयमिनोक्तः-पुरमन्तःपुरं राज्यं देशं च विमुच्य पुनस्त्वं किं
 सञ्चयं कुरुष्व ? । करकण्डूमुनिर्यावत् तं प्रति वक्ति, तावद् जग-
 वन्नमिराजर्षिणा द्विमुखं प्रत्येवमुक्तम्-सर्वाणि राजकार्याणि
 मुक्त्वा पुनस्त्वया किमिति शिक्षारूपं कार्यं वक्तुमारब्धम् ? या-
 वद् द्विमुखो मुनिर्नमिराजर्षिं प्रति प्रत्युत्तरं दत्ते, तावन्नगति-
 राजर्षिरेवमुवाच-यदा राज्यं परित्यज्य भवान् मुकाबुत्सहते,
 तदाऽन्यतिकमप्याख्यातुं नार्हति । अथ करकण्डूमुनिस्तान्
 जीन् प्रत्येवमुवाच-साधुषु साधुर्हितं वदन् न दूषणाद्यं ब्रूयति,
 कण्डूपशमनाय कर्णधृतशलाकासञ्चयोऽयुक्त एव, परमसहता
 मयेयं धृताऽस्तीति । एवं चत्वारोऽपि परस्परं संबुद्धाः सत्यवा-
 दिनः सर्वथा संयमाऽऽराधकाः केवलज्ञानमासाद्य शिवं जग्मुः ।
 उक्तं ६ अ० । (करकण्डूदीनामुत्पत्तिकथा, प्रव्रज्याकारणं च
 करकण्डूदीनामवसरे तृ०भागे ३५७ पृष्ठे, चतुर्थभागे १७६५
 पृष्ठे प्रतिपादितम्, द्विमुखस्य 'दुमुख' शब्दे बह्यते)

तथा च नमिचरित्रं क्रमादुपन्यस्यते-

मिहिलावइस्स णमिणो,

ठम्मासाऽऽतंकवेज्जपमिसेहो ।

कत्तिण्णं सुविण्णगदंमण,

अहिमंदरं एदिपोसे य ॥ १ ॥

दोमि वि नमी विदेहा,

रज्जाइं पजहिळण पव्वइया ।

एगो नमि तित्थयरो,

एगो पत्तेयबुद्धो उ ॥ २ ॥

जो से नमितित्थयरो,

सो साहस्सीयपरिवुत्तो जगवं ।

गंधमवहाय पव्वए,

पुत्तं रज्जे ठवेळणं ॥ ३ ॥

वित्तिओ वि नमी राया,

रज्जं चइळण गुणगणसमगं ।

गंधमवहाय पव्वए,

अहिगारो एत्थ विइएणं ॥ ४ ॥

पुप्फुत्तराओ चवणं,

पव्वज्जा होइ एगसमएणं ।

पत्तेयबुद्धकेवद्धि-

सिद्धिगया एगसमएणं ॥ ५ ॥

सेयं सुजायं सुविभक्तसिगं,

जो पासिया वसहं गोडमज्जे ।

रिद्धिं अरिद्धिं समुपेहिया णं,

कलिंगराया वि समिक्ख धम्मं ॥ ६ ॥

वुद्धिं च हाणिं वसजस्स दंहुं,

पूरावरेणं च महाएणं ।

अहो अणिच्चं अयुवं च णच्चा,

पंचाद्वाराया वि समिक्ख धम्मं ॥ ७ ॥

जा इंदकेउं सुअलंकियं तु,

दंहुं पढंतं वि विलुप्पमाणं ।

रिद्धिं अरिद्धिं समुपेहिया णं,

पंचालराया वि समिक्ख धम्मं ॥ ८ ॥

वहुयाण सइयं सोच्चा,

एगस्स य असइयं ।

वलयाणं नमी राया,

निकखंतो मिहिल्लाहिवो ॥ ९ ॥

जो चूरुक्खं तु मणाजिरामं,

संमजरीपह्ववपुप्फचित्तं ।

रिद्धिं अरिद्धिं समुपेहियाणं,

गंधारराया वि समिक्ख धम्मं ॥ १० ॥

जहा रज्जं च रट्ठं च, पुरं अंतेउरं तहा ।

सव्वमेयं परिचज्ज, संचयं किं करेसिमं ? ॥ ११ ॥

जया ते पेइए रज्जे, कया किच्चकरा बहू ।

तेसिं किच्चं परिचज्ज, अज्ज किच्चकरो भवं ? ॥ १२ ॥

जया सव्वं परिचज्ज, मोक्खाय घमसी भवं ।

परं गरिदसी कीस, अत्तनिस्सेसकारणं ? ॥ १३ ॥

मोक्खमगं पव्वेसु, साहसुं वंचयारिणु ।

अहियत्थं निवारितो, न दांसं वत्तुमरिहसि ॥ १४ ॥

एतदर्थस्तु प्रायः संप्रदायादवसेय इति तावत् स एवोच्यते । अ-
न्तरार्थस्तु स्पष्ट एव । नगरं मिथिना नाम नगरं, नस्याः पतिः स्वामी
मिथिनापतिः, तस्य, अनेनान्येपामपि नमीनां संभवात्तद्व्यव-
च्छेदार्थमाह-नमेनेमिनामः, (अस्मासाऽऽयं कवेज्जपदिसेहंति) प-
णमासानातद्वो दाहज्जराऽऽयंको रोगः पणमासाऽऽतद्वः, तत्र वैद्यै-
र्मियगुप्तिः प्रतिपद्यो निराकरणम्-अचिकित्सोऽयमित्यभिधानरू-
पः, पणमासाऽऽतद्वैद्यप्रतिपद्यः (कसिपत्ति) कार्तिकमासे (सुवि-
णगदंसणमिति) स्वप्न एव स्वप्नकः, तस्मिन् दर्शनं स्वप्नकदर्शनम्,
अचूदिति शेषः कयोः? (अहिमंदरत्ति) अहिमन्दरयोर्नगराजा-
चलराजयोः, (नदिमोले यत्ति) द्वादशतृयसंघातो नन्दी, तस्या
शोफः, स च स्वप्नमवलोकयतो जातः, तेन चासौ प्रतिबोधित
इत्युपस्कारः ॥१॥ इह च मिथिनापतिर्नमिरित्युक्तौ मानुषथावि-
धस्य तीर्थकरस्यापि नमः संभवाद् व्यामोह इति द्वौ नमो वै-
देहावित्याद्युक्तम् ॥२॥ तथा [पुप्फुत्तरत्ति] पुष्पोत्तरविमानात्
व्यवनं व्रंसनम्, एकसमयेनेति योज्यते । प्रयत्ना च निष्क्रमणं
भवत्येकसमयेनैव । तथा प्रत्येकमिति-एकैकं हेतुमाश्रित्य बुद्ध्या
अवगततत्राः प्रत्येकबुद्ध्याः, केवलिन उत्पन्नकवलज्ञानाः, (सिद्धि-
गता मुक्तिपदप्राप्ताः, त्रयाणामपि कर्मधारयः । एकसमयेनैव
इति; चतुर्णामपि समसमयसंभवात् ॥५॥ तथा [सियं सुजायंति]
श्वेतं वर्णतः, सुजातं प्रथमत एवाहीनसमस्ताङ्गोपाङ्गतया, सुष्ठु
शोभने, विमले विमलेनावास्तिते, गृह्णे विषाणे यस्य स तथा
तम्, अर्द्धं ब्रह्मोपचयाऽऽत्मिकाम्, अर्द्धं तस्यैव यलापचयात्त-
र्णाकाऽऽदिपरिभवरूपाः, (मनुपेहिषा णंति) सम्यगुत्पद्येति पर्या-
ह्यः; पाठान्तरतः समुत्प्रेक्ष्यमाणो वा, कलिङ्गराजोऽपीत्यत्रापि-
शब्द उच्यते पक्ष्या समुद्यते ॥६॥ तथा (परावरेयंति) पूरः पूर्णता,
अवरेको रिक्तता, अनयोः समाहारः परावरेकश्च ॥७॥ तथेन्द्रकेतु-
मिच्छन्त्रजं, प्रविष्टुष्यमानम् इति, जनैः स्वस्ववस्त्राद्वहाराऽऽदिप्रह-
यात इत्येतच्च विक्रियमाणम् ॥८॥ तथा (समंजरीपल्लवपुष्पचित्रं
ति) सह मञ्जरीभिः प्रतीताभिः, पल्लवैश्च किशलयैर्यानि पुष्पा-
णि कुसुमानि, तैश्चित्रः कर्तुरः समंजरीपल्लवपुष्पचित्रः, तम्,
यद्वा-सह मञ्जरीपल्लवपुष्पैर्वर्तते यः स तथा, चित्र आश्चर्योऽन-
योर्विशेषणसमासः । [समिक्खत्ति] आपर्त्वात्समीक्ष्यते पर्या-
ह्योच्यत्यनेकार्थत्वाद्वाङ्मोक्षते वा, वर्तमाननिर्देशः प्राग्वत् । यद्वा-
(समिक्खत्ति) समैक्षित समीक्षितवान्, धर्मे यतिधर्मे ॥९॥
यद्वा ते त्वया पैतृके पितुरागते राज्ये कृता विहिताः, कृत्यानि
कुर्वन्त्यनुतिष्ठन्ति कृत्यकरा नियोगिनः, वहवः प्रज्ज्ञातः, तदैव कृत्य-
करत्वं स्वयं तथा तव कर्तुमुचितमासीदित्युपस्कारः । तेषामिति
कृत्यकराणां कृत्यं परापराधपरिज्ञावनाऽऽदिकर्त्तव्यं परित्यज्य
मृताङ्गीकारादपहाय, अथ कृत्यकरो नियुक्तोऽयदोषचिन्तो
भवात्स्वैक्यमिति जात इति शेषः ॥१२॥ तथा [मोक्खाय घ-
डसीति] प्राकृतत्वाद् मोक्षाय मोक्षार्थं, घटते चेटते, तथा (अत्तनि-
स्सेसकारणंति) आत्मनो निःशेषमिति शेषाभावं, प्रक्रमात्
कर्मणः, करोति विधत्ते इत्यात्मनिःशेषकारकः । यद्वा- (निस्सेस
त्ति) निःश्रेयसो मोक्षः, तत्कारकः ॥१३॥ मोक्षमार्गं मुक्त्यच्चा-
नं प्रतिपन्नैवङ्गीकृतवत्सु साधुषु प्रह्वचारिषु (अहियत्थं

ति) अहितार्थं, निवारयन्निषेधयन्, न दोषं परापवादलक्षणम्, अ-
स्येति शेषः, वक्तुमभिधातुमर्हसि । यथा हि जवानहिताग्निवार-
यन् कथमर्हतीत्याह, एवं नमिरपि अथ कृत्यकरो भवान्नि-
ति कृत्यकरत्त्वलक्षणादहिताग्निवारयति, तथा दुर्मुखोऽपि
संचयं किं करोषीति सञ्चयत एवाहिताग्निषेधतीति नायं
परापवाद इति वक्तुमुचितम् । यद्वा- (अहियत्थं निवारतोत्ति)
मुष्यत्ययादहितार्थाग्निवारयन्तं (न दोसमिति) मनुष्यलोपात्र
दोषमिति न दोषवन्तं वक्तुमर्हसि ॥ १४ ॥

संप्रति सूत्राऽऽज्ञापकनिष्पन्नस्यावसरः, स च सूत्रे सति

प्रवतीति सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम् । तच्चेदम्-

चङ्कणं देवलोका, उव्वन्नो मणुसम्मि लोगम्मि ।

उव्वसंतपोहणिज्जो, सरई पोराणयं जाई ॥ १ ॥

च्युत्वा देवलोकान् प्रतीतात्, उत्पन्नो जातो, मानुषे मानुषसं-
न्धिनि, लोके प्राणिगणे, उपशान्तमनुदयप्राप्तं, मोहनीयं द-
र्शनमोहनीयं यस्यासाधुपशान्तमोहनीयः, स्वरति चिन्त-
यति, स्मेति शेषः । वर्तमाननिर्देशो वा प्राग्वत् । कामित्याह-
(पोराणयंति) पुराणामेव पौराणिकीं, विनयाऽऽदित्वात् उक्त्वा ।
चिरन्तनीमित्यर्थः । जातिमुत्पत्तिं, देवल्लोकाऽऽदिति प्रक्रमः ।
तत्रतत्सकलचेष्टोपलक्षणं चेह जातिरिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

ततः कामित्याह-

जाई सरित्तु जयवं, सहसंबुद्धो अणुत्तरे धम्मे ।

पुत्तं उव्वत्तु रज्जे, अभिणित्तवमई नमी राया ॥ २ ॥

जातिमुत्कृष्टां स्मृत्वा, प्रगशब्दो यद्यपि धैर्याऽऽदिवचने-
कार्येषु वर्तते । यच्चकम्-“धैर्यसौत्राग्यमाहात्म्य-यशोऽर्क-
भुतिधीश्रियः । तपोऽर्पोपस्थपुप्येश-प्रयत्नतनवो जगाः ॥१॥”
इति । तथाऽपीह प्राप्तत्वाद् बुद्धिचचन एव गृह्यते, ततो
जगो बुद्धिर्यस्यास्तीति प्रगवाद्, (सहसि) स्वय-
मात्मनैव संबुद्धः सम्यगवगततत्त्वः सहसंबुद्धः, नायमिति-
बोधित इत्यर्थः । अपवा- (सहसंति) आपर्त्वात् सह जातिस्मृ-
त्यनन्तरं भगित्येव, बुद्धः । कः?, इत्याह-प्रनुत्तरे प्रधाने, धर्मे
चारित्रधर्मे, पुत्रं सुतं, स्थापयित्वा निषेध, कः?, राज्ये, अग्नि-
निष्क्रामति धर्माभिमुख्येन गृहस्थपर्यायाग्निर्गच्छति, स्मेतीहा-
पि शेषः । ततश्च प्रवृजितवानित्यर्थः । प्रावत्तिरूप्यत्ययेन वा
व्याख्येयम् । निर्मन्मिनामा, राजा पृथ्वीपतिरिति सूत्रार्थः ॥३॥

स्यादेतत्, कुत्रावस्थितः कीदृशान् वा भोगान् भुक्त्वा संबुद्धः
किं वाऽभिनिष्क्रामन् करोतीत्याह-

सो देवलोगसरिसे, अंतेउरवरगमो वरे जोए ।

जुंजित्तु नमी राया, बुद्धो जोगे परिच्चयइ ॥ ३ ॥

स इत्यनन्तरमुद्दिष्टः, (देवलोगसरिसेत्ति) देवलोकभोगैः
सहशा देवलोकसहशाः, मयूरखंसाकाऽऽदित्वान्मध्यमपदलोपी
समासः । (अंतेउरवरगमोत्ति) वरं प्रधानं, तच्च तदन्तःपुरं
च वरान्तःपुरं, तत्र गतः स्थितो वरान्तःपुरगतः । प्राकृतत्वाच्च
वरशब्दस्य परनिपातः । वरान्तःपुरं हि रागहेतुरिति तद्वत्स्या-
स्य जोगपरित्यागमिधानेन जीववीर्योल्लासातिरेक उक्तः तत्रा-
पि कदाचिद्भराः शब्दाऽऽदयो न स्युः, तत्संज्ञेऽपि वा सुबन्धु-
रिव कुतश्चिन्मिताश्च ह्युज्जीताऽपीत्याह-वरान् प्रधानान्
भोगान् मनोह्रशब्दाऽऽद्वि, युक्त्वा आसेव्य, नमिनामा राजा,

बुद्धो विज्ञाततत्त्वो, जोगानुत्तरूपान्, परित्यजति, स्मेति शेषः ।
इह पुनर्भोगग्रहणमतिविस्मरणशीला अभ्यनुग्राह्या एवेति ज्ञा-
पनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥

किं भोगानेव त्यक्त्वाऽभिनिष्क्रान्तवान्, सतान्यदपि ? इत्याह-

मिहिद्वं सपुरजणवयं, बलमवरोहं च परियणं सव्वं ।

चिच्चा अज्जिणिकखंतो, एगंतमहिहिओ जयवं ॥ ४ ॥

मिथिलां मिथिलानाम्नीं नगरां, सह पुरैरन्यनगरैर्जनपदेन च
वर्तते या सा तथोक्ता, तां, न त्वेककामेव, बलं हस्त्यश्वाऽऽदि-
चतुरङ्गम्, अवरोधं चान्तःपुरं, परिजनं परिवर्गं, सर्वं निरवशेषं, न
तु तथाविधप्रतिबन्धानास्पदं किञ्चिदेव, त्यक्त्वाऽपहाय, अज्जि-
ष्क्रान्तः प्रव्रजितः, (एगंतं सि) एकोऽद्वितीयः कर्मणामन्तो पस्मि-
न्निति मयूरव्यंसकाऽऽदित्वात्समासः । तत एकान्तो मोक्षः, तम-
धिष्ठित इवाऽऽश्रितवानिवाधिष्ठितः, तदुपायसम्यग्दर्शनाऽऽद्या-
सेवनादधिष्ठित एव वा, इहैव जीवन्मुक्त्यवाप्तेः । यद्वा-एकान्तं
छव्यतो विजनमुद्यानाऽऽदि । भावतश्च " एकोऽहं न मे कश्चि-
न्नाहमन्यस्य कस्यचित् । तं तं पश्यामि यस्याहं, नासौ हृदयो-
ऽस्ति यो मम ॥ ११ ॥ " इति प्रावनात् एक एवाहमित्यन्तो निश्चय
एकान्तः, प्रावत्समासः । तमधिष्ठितो भगवानिति धैर्यवान्,
श्रुतवान् वेति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥

तत्रैवमज्जिष्क्रामति यदभूत्तदाह; यदि वा यदुक्तं 'सर्वं परित्य-
ज्याज्जिनिष्क्रान्तः, इति, तत्र कीदृक् तस्यज्यमानमासीत् ? इत्याह-

कोलाहलगसंजूयं, आसी मिहिलाए पव्वयंतम्मि ।

तइया रायरिसिम्मी, नमिम्मि अभिणिकखमंतम्मि ॥ ५ ॥

कोलाहलो विलपिताऽऽक्रन्दितकः, कोलाहल एव कोलाहलकः, सं-
भूत इति जातो यस्मिन् तत् कोलाहलकसंभूतम्, आहिताऽऽदेरा-
कृतिगणत्वाद् निष्ठान्तस्य परनिपातः । यदि वा भूतशब्द उपमार्थः,
ततः कोलाहलकसंभूतमिति कोलाहलकरूपतामिवाऽऽपन्न-हा-
तात् । हा मातरित्यादिककल्लाऽऽकुल्लितम्, आसीदभूत्, मिथिला-
यां, सर्वं गृहविहाराऽऽरामाऽऽदीति प्रक्रमः । क सति?, प्रव्रज्यामाद-
दाने, तदा तस्मिन् काले, राजा चासौ राज्यावस्थामाश्रित्य, श्रुतिश्च
तत्कालापेक्षया राजर्षिः, यदि वा-राज्यावस्थायामपि ऋषिरिव
ऋषिः, क्रोधाऽऽदिषड्वर्गजयात् । तथा च राजनोतिः-"कामः क्रो-
धस्तथा लोभो, हर्षो मानो मदस्तथा । षड्वर्गमुत्सृजेदतं, तस्मि-
न्त्यक्ते सुखी नृपः ॥ १ ॥ " तस्मिन्नमौ नमिनाम्भमिनिष्क्रा-
मति गृहात्कषायाऽऽदिभ्यो वा निर्गच्छति । इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

पुनरत्रान्तरे यदुक्तदाह (शकसंवादः)-

अञ्जुट्ठियं रायरिसिं, पव्वजाठाणमुत्तमं ।

सको माहणवेसेण, इमं वयणमव्ववी ॥ ६ ॥

अञ्जुत्थितमभ्युदितं, राजर्षिं प्रावत्, प्रव्रज्यैव स्थानं-तिष्ठन्ति
सम्यग्दर्शनाऽऽद्यो गुणा अस्मिन्निति कृत्वा प्रव्रज्यास्थानं, प्र-
तीति शेषः । उत्तमं प्रधानं, सुपुण्यत्ययेन सप्तम्यर्थे वा द्विती-
या । ततः प्रव्रज्यास्थाने उत्तमेऽञ्जुद्यतं तद्विषयोद्यमव्रतं, शक
इन्द्रो, माहनवेसेण ब्राह्मणवेसेण, आगत्येति शेषः । तदा हि
तस्मिन्महात्मनि प्रव्रज्यां प्रहीतुमनसि तदाशयं परीक्षितुका-
मः स्वयमिन्द्र आजगाम, ततः स इहं वक्ष्यमाणम्, उच्यते
इति वचनं वाक्यम्, अत्रवीडुक्तवानिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥

यदुक्तवोस्तदाह-

किं णु जो अज्ज मिहिलाए, कोलाहलगसंकुला ।

सुचंचति दारुणा सदा, पासाएसु गिहेसु य ॥ ७ ॥

किमिति परिप्रश्ने, नु इति वितर्के, जो इत्यामन्त्रणे । अद्येत्यस्मि-
न् दिने, मिथिलायां नगर्यां कोलाहलकेन बहलकलकल्लाऽऽस्म-
केन संकुला व्याकुलाः कोलाहलकसंकुलाः, श्रूयन्ते इत्याकार्यन्ते,
शब्दा ध्वनय इति संयन्धः । ते च कदाचिद्वृन्दोदीरिता अपि
स्युः, तन्निराकरणायाऽऽह-दारयन्ति जनमनांसीति दारुणा वि-
लपिताऽऽक्रन्दिताऽऽद्यः, क पुनस्ते ? प्रासादेषु सप्तभूमाऽऽदिषु,
गृहेषु सामान्येन वेश्मसु, तथा 'प्रासादो देवतानरेन्द्राणाम्'
इति वक्षनात् प्रासादेषु देवतानरेन्द्रसंयन्धिष्वास्पदेषु, गृहेषु त-
दितरेषु, चशब्दात् त्रिकचतुष्कचत्वारऽऽदिषु चेति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

ततश्च-

एयमट्ठं निसामित्ता, हेत्तकारणचोइओ ।

तओ नमी रायरिसी, देविदं इणमव्ववी ॥ ८ ॥

एवमनन्तरोक्तम्, अर्थमिति, उपचारादर्थाभिधायिनं ध्वनिं, नि-
शम्याऽऽकर्ण्य, हिनोति गमयति विवक्षितमर्थमिति हेतुः, स च
पञ्चावयववाक्यरूपः, कारणं चान्यथाऽनुपपत्तिमात्रं, ताज्यां
चोदितः प्रेरितो हेतुकारणचोदितः, कोलाहलकसंकुलाः
दारुणाः शब्दाः श्रूयन्त इत्यनेन हि उभयमेतत् सूचितम् ।
तथाहि-अनुचितमिदं प्रवतोऽभिनिष्क्रमणमिति प्रतिज्ञा, आ-
क्रन्दाऽऽदिदारुणशब्दहेतुत्वादिति हेतुः, प्राणव्यपरोपणाऽऽदि-
वदिति दृष्टान्तः, यद्यदाक्रन्दाऽऽदिदारुणशब्दहेतुस्तत्तद् धर्मा-
र्थिनोऽनुचितं, यथा प्राणव्यपरोपणाऽऽदि, तथा चेदं भवतो-
ऽभिनिष्क्रमणमित्युपनयः, तस्मादाक्रन्दाऽऽदिदारुणशब्दहेतु-
त्वादनुचितं भवतोऽभिनिष्क्रमणमिति निगमनमिति पञ्चावय-
वं वाक्यमिह हेतुः, शेषावयवविवक्षाविरहितं त्वाक्रन्दाऽऽदि-
दारुणशब्दहेतुत्वं भवदभिनिष्क्रमणानुचितत्वं विनाऽनुपपत्तिमि-
त्येतावन्मात्रं कारणम्, अनयोस्तु पृथगुपादानं प्रतिपाद्येदतः
साधनवाक्यधैचियसूचनार्थम् । तथा च श्रुतकेवली-"कथं वि
पञ्चावयवं, दसहा वा सव्वहा ण पमिसिद्धं । न य पुण सव्वं
जण्णति, इंदी सवियारमफ्फायां ॥ ११ ॥ " तथा-"जिणवयणं सिद्धं
चिन्नं, भण्णति कथं वि उदाहरणं । आसज्ज उ सोतारं, हेत्तं वि
कहिं विवत्तवो ॥ ११ ॥ " (नि०) अथवाऽन्यव्यतिरेकवृत्तौ हेतुः,
उपपत्तिमात्रं तु दृष्टान्ताऽऽदिदरहितं कारणम् । यथा निरुपमसुखः
सिद्धो, ज्ञानाऽनावाधप्रकर्षात्, अन्यत्र हि निरुपमसुखासंज्ञवाचो-
दाहरणमस्ति । दृष्टाश्च प्रकृत्यदिज्ञानानावाधाः परमसुखिनो
मुनय इति ज्ञानानावाधप्रकर्षो निरुपमसुखत्वे हेतुरुच्यते । तथा
च पुन्याः-"हेत्तं अणुगमवतिरे-गलफ्फणो सज्जवत्पुज्जाओ ।
आहरणं दिट्ठतो, कारणमुचवत्तिमेसं तु ॥ १०७७ ॥ " (विशं०) इ-
हापि आक्रन्दाऽऽदिदारुणशब्दहेतुत्वमेव हेतुः, तस्योक्तन्यायेना-
न्यवान्वितत्वात्सति चान्वये व्यतिरेकस्यापि संज्ञवात् । इदमेव
चान्वयव्यतिरेकविकलतया विवक्षितमुपपत्तिमात्रं कारणम् ।
एवं सर्वत्र कारणभावना कार्येत्यलं प्रसङ्गेन । प्रकृतमेव सूत्रमनु-
श्रियते-ततः प्रेरणानन्तरं, नमिर्नमिनामा, राजर्षिर्देवेन्द्र शक-
मिदं वक्ष्यमाणमव्रवीडुक्तवानिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥

किं तदुक्तवानित्याह-

मिहिलाए चेइए वच्चे, सीयच्छाए मणोरमे ।

पत्तपुप्फफलोवेए, बहूणं बहुगुणे सया ॥ ९ ॥

मिथिलायां पुरि, चित्तिरिह प्रस्तावात्पुष्पाऽऽद्युपचयः, तत्र साधु चित्तं, ततः प्रज्ञाऽऽदेराकृतिगणत्वात् स्वाधिकेऽणि चैत्यमु-
पानम् । तस्मिन् (वच्छेत्ति) सूत्रत्वादिशब्दलोपे वृक्तेः, शीता शी-
तला गत्या यस्य तच्छीतलच्छाद्यं, तस्मिन्, मनाश्च तस्मिन् रमते धृ-
तिमवाप्नोति यस्मिन् तन्मनोरमम्-मनोरमानिधानं, तस्मिन्, प-
त्रपुष्पफलानि प्रतीतानि, तैरुपेतं युक्तं पत्रपुष्पफलोपेतं, तस्मि-
न्, यद्गुणं प्रकृमात् खगाऽऽदीनां, यद्गुणं गुणा यस्माच्चक्षया, त-
स्मिन् । कोऽर्थः?, फलाऽऽदिभिः प्रचुरोपकारकारिणि, सदा स-
यंकालमिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥

तत्र किम् ?, इत्याह—

वाण हीरमाणम्पि, चैद्यम्पि मणोरमे ।

हुहिया असरणा अचा, एष कंदंति जो ! खगा ॥ १० ॥

वातेन वायुना, द्वियमाण इतस्ततः किंयमाणे, वातश्च तदा श-
क्यैव कृत इति संप्रदायः । चित्तिरिहेकाऽऽदिचयः, तत्र साधु-
योग्यश्चित्तः प्राग्वत्, स एव चैत्यः, तस्मिन् । किमुक्तं प्रवाति-अ-
धो बद्धपीठके उपरि चोद्धृतपताके मनोरमे मनोऽभिरतिहेतोः,
वृक्ते इति शेषः । दुःखं संजानं येषां ते दुःखिताः, अश्रुणास्त्राणर-
हिताः, अत एवाऽऽतोः पीडिताः, एते प्रयक्ताः, क्रन्दन्त्या क्रन्दन्त्यं
कुर्वन्ति, मो इत्यामन्त्रणम्, खगाः पक्षिणः । 'इह च किमपि मिथि-
लायां दाव्याः शब्दाः श्रूयते?' इति यत् स्वजनजनाऽऽक्रन्दनमुक्तं,
तत् खगक्रन्दनप्रायम्, आत्मा च वृक्कल्पः, ततो हि नियत-
फालमेव सदावस्थितत्वेन, उत्तरकारणं च स्वस्वगतितगाभितया
दुमाऽऽश्रितखगोपमा एवामी स्वजनाऽऽद्यः ।

उक्तं हि—

" यद्वद् दुमे महति पक्षिगणा धिचित्राः,
कृत्वाऽऽश्रयं हि निशि यान्ति पुनः प्रभाते ।

सद्वज्रगत्यसहदेव कुटुम्बजीवाः,

सर्वे समेत्य पुनरेव दिशो प्रजते ॥ ११ ॥ " इति ।

ततश्चाऽऽक्रन्दाऽऽदिदाकणशब्दहेतुत्वेनाजिघीयमानमसिद्धम् ।
एते हि स्वजनाऽऽद्यो वातेन प्रेयमाणा दुमविच्छिन्नपक्षगा
इव स्वस्वप्रयोजनहानिमेवाऽऽशङ्कमानाः क्रन्दन्ति ।

आह च—

" आत्मार्यं सोदमानं स्वजनपरजनो रीति हा हा कुलाऽऽतो,
मायां चाऽऽलोपभोगं गृहविजयसुखं स्वं वयस्याश्च कार्यम् ।
क्रन्दन्त्यन्योऽन्यप्रत्यस्तिव हि बहुजनो लोकयात्रानिमित्तं,
यश्चान्यस्तत्र कश्चिद् मृगयति हि गुणं रोदितीष्टः स तस्मै ॥ ११ ॥
एवं चाऽऽक्रन्दाऽऽदिदाकणशब्दानामभिनिष्क्रमणहेतुकत्वम-
सिद्धम्, स्वप्रयोजनहेतुकत्वाच्चेपाम, तथा च भवदुःखहेतुका-
रणे असिद्धे एवेत्युक्तं भवतीति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

ततश्च—

एयमट्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोइओ ।

तओ नमि रायरिसि, देविंदो इणमव्ववी ॥ ११ ॥

एयमर्थे निशम्य हेतुकारणयोरनन्तरसूत्रसूचितयोः, चोदितः-
असिद्धोऽयं प्रवदमिद्विदो हेतुः, कारणं चैत्यनुपपत्त्या प्रेरितो
हेतुकारणचोदितः, ततो नमि राजापि देवेन्द्र इहं घट्टमाण-
मववीदिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

किं तत् ?, इत्याह—

एस अग्गी य वाऊ य, एयं कऊऊ मंदिरं ।

जयवं ! अंतउरंते एं, कोस एं नावपेक्खह ? ॥ १२ ॥

एष इति प्रत्यक्पोषभ्यमानोऽग्निश्च वैभानरो, वातश्च एवमः,
तथैतदिति प्रत्यक्, दह्यते मससात् क्रियते, प्रकृमाद्वातेरितेना-
ग्निनैव, मन्दिरं वेदम्, भवत्संघर्षाति शेषः । भगवन्निति पूर्ववत् ।
(अंतउरंते एं ति) अन्तःपुराभिमुखं, (कोस ति) कस्मात्,
णमिति वाफयावृद्धौ । नावपेक्खसे नावलोकयसे ? । इह च पद्य-
वात्मनः स्वं तत्तत्कर्णायं, यथा ज्ञानाऽऽदि, स्वं वेदं भवतो-
ऽन्तःपुरमित्यादिहेतुकारणभावना प्राग्वदिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥

ततश्च—

एयमट्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोइओ ।

तओ नमि रायरिसि, देविंदो इणमव्ववी ॥ ११ ॥

प्राग्वत् ॥ १३ ॥

किमव्ववी ? इत्याह—

सुहं वसामो जीवामो, जेसि मो नत्ति किंचण ।

मिहिलाएँ रुऊमाणीए, न मे रुऊइ किंचण ॥ १४ ॥

सुखं यथा प्रवत्येवं वसामस्तिष्ठामो, जीवामः प्राणान् धारयामः,
येषां (मो इति) अस्माकं, नास्ति न विद्यते, किञ्चन वस्तुजा-
तम् । यतः— " एकोऽहं न मे कश्चित्, स्वः परो वाऽपि विद्यते ।
यदेको जायते जन्तु-प्रियतेऽप्येक एव हि ॥ १ ॥ " इति न कि-
ञ्चिदन्तःपुराऽऽदि मरसत्कं, यतश्चैवमतो-मिथिलायामस्यां पुरि
दृष्टमानायां न मे दृष्टते किञ्चिद् स्वल्पमिति ॥ मिथिलाप्रहणं
तु-न केवद्यमन्तःपुराऽऽद्येव न मत्संवांन्ध, किं त्वन्यदापि स्वज-
नाऽऽदि, स्वस्वकर्मफलप्राप्तौ हि जन्तवस्तथा तथाऽस्मिन् प्रा-
म्यन्तीति किमत्र कस्य स्वं परं वेति क्यापनार्यम् ॥ ततश्चानेन
प्रागुक्तहेतोरसिद्धमुक्तं, तथैव ज्ञानाऽऽदिव्यातिरिक्तस्य
सर्वस्यास्वकीयत्वादित्यादि प्राग्वदिति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥

एतदेव प्रावयितुमाह—

चत्तुत्तकन्नत्तस्स, निव्वावारस्स जिकखुणो ।

पियं न विज्जए किंचि, अप्पियं पि न विज्जए ॥ १५ ॥

वहुं खु मुण्णिणो न्हं, अणगारस्स जिकखुणो ।

सव्वओ विप्पमुक्कस्स, एगंतमणुपस्सओ ॥ १६ ॥

त्यकाः परिहृताः-पुत्राश्च सुताः, कश्चनानि च दाराः, येन स
तथा, तस्य, अत एव निर्वाणारस्य परिहृतकापिपाशुपाल्याऽऽ-
दिक्रियस्य, भिक्षोरुक्कस्य, प्रियमिष्टं, न विद्यते नास्ति, कि-
ञ्चिदल्पमपि, अप्रियमप्यानिष्टमपि, न विद्यते नास्ति, प्रियाप्रिय-
विज्ञागास्तित्वे हि सति पुत्रकलत्रत्यागं न कुर्यात्, एतयोरेवाति-
प्रतिबन्धविषयत्वादिति प्रावः । एतेन यदुक्तं-नास्ति किञ्चनिति
तत्समर्थितं, तत् स्वकीयत्वं हि पुत्राऽऽद्यत्यागतोऽभिचक्षतः
स्यात्, स च निषिद्ध इति ॥ एवमपि कथं सुखेन वसनं जीवनं
च ?, इत्याह-यद्दु विपुलं, सुखधारणे, यद्देव, मुनेस्तपस्विनो, मद्रं
कल्याणं सुखं च, अनगरस्य भिक्षोरिति च प्राग्वत् । सर्वतो
बाह्यादभ्यन्तराच्च । यद्वा-स्वजनात्परजनाश्च, विप्रमुक्तस्येति
पूर्ववत् । एकान्तमेव-कोऽहमित्याद्युक्तरूपैकत्वभावनाऽऽत्म-
कम्, अनुपश्यतः पर्यालोचयत इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥

पुनरपि—

एयमट्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोइओ ।

तओ नमि रायरिसि, देविंदो इणमव्ववी ॥ १७ ॥

प्राग्वत् ॥ १७ ॥

पागारं कारइत्ता एं, गोपुरऽट्टात्तगाणि य ।

उसूलगसयग्धीओ, तओ गच्छसि खत्तिया ! ॥ १८ ॥
प्रकर्षेण कुर्वन्ति तमिति प्राकारः, तं, धूलीप्रकाऽऽदिविरचितं,
कारयित्वा विधाप्य, गोपुरादालकानि च-तत्र गोभिः पूर्यन्ते
इति गोपुराणि प्रतोलीछाराणि, गोपुरग्रहणमर्गलाकपाटोपलक्ष-
णम् । अद्वालकानि प्राकारकोष्ठकोपरिवर्तीन्यायोधनस्थानानि,
(उसूलग च्छि) खातिका परवद्वपातार्थमुपश्लिष्टादितगर्त्ता,
(सयग्धीओ च्छि) शतं प्रति शतध्वजः, ताश्च यन्त्रविशेषरूपाः,
तत एव सकलं निराकुलीकृत्य (गच्छसि इति) तिष्ठन्त्ययाद्
गच्छ । कतात् त्रायत इति क्षत्रियः, तत् संबोधनं क्षत्रिय !, हे तू-
पलक्षणं चेदम् । स चायम-यः क्षत्रियः स पुररक्षं प्रत्यवहितो, य-
थोदितोदयाऽऽदिः, क्षत्रियश्च भवान्, शेषं प्राग्बदिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥
ततः-

एयमट्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोइओ ।

तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ १९ ॥

प्राग्बत् ॥ १९ ॥

सच्छं च नगरं किच्चा, तवसंवरमगगलं ।

खंतिं निजण-पागारं, तिगुत्तं दुप्पधंसगं ॥ २० ॥

धणू परक्कमं किच्चा, जीवं च इरियं सया ।

धिइं च केयणं किच्चा, सच्चेणं पलिमंथए ॥ २१ ॥

तवनारायजुत्तेणं, भेत्तूणं कम्मकेचुयं ।

मुणी विगयसंगामो, जवाओ परिमुच्चइ ॥ २२ ॥

अर्द्धां तत्परुचिरूपाम्, अशेषगुणगणधारणतया नगरं पुरीं, कृत्वा
हृदि विधाय, अनेन च प्रथमसंवेगाऽऽदीनि गोपुराणि कृतेत्यु-
पलक्ष्यते, अर्गलाकपाटं तर्हि किम् ? इत्याह-तपोऽनशनाऽऽदि
बाह्यान्तरप्रधानः संवर आश्रयनिरोधलक्षणस्तपःसंवरः, तं,
मिथ्यात्वाऽऽदिदुष्टनिवारकत्वेनार्गला परिधः, तत्प्रधानं कपाट-
मप्यर्गलेत्युक्तम्, ततोऽर्गलाकपाटं, कृत्वेति संबन्धः । प्राकारः
कः ? इत्याह-क्षान्तिः क्षमा, निपुणमिव निपुणं शत्रुरक्षणं प्रति, अक्षा-
विरोधनन्तानुबन्धकपापरोधतया प्राकारं, कृत्वेति संबन्धः । च-
पलक्षणं चैषां मानाऽऽदिनिरोधिनां मार्दवाऽऽदीनाम् । तिसृजिरट्टा-
लकोच्छ्रृङ्खलकशतस्त्रीसंस्थानीयाजिर्मनोगुण्यादिगुणैर्जिर्गुप्तम् । मयू-
रव्यंसकाऽऽदित्वात्समासः । प्राकारस्य विशेषणम् । अत एव दुः-
खेन प्रभृष्यते परैरजिभूयत इति दुःप्रधर्षः, स एव दुःप्रधर्षकः, तम् ।
पठन्ति च-“खंतिं निजण-पागारं, तिगुत्तं दुप्पधंसयं” इति स्पष्टम् ।
इत्थं यदुक्तं प्राकाराऽऽदीन् कारयित्वेति तत्प्रतिवचनमुक्तम् ॥
संप्रति तु प्राकारादालकेष्ववश्यं योक्तव्यम्, तच्च सत्सु प्रहर-
णाऽऽदिषु, प्रतिविधेये च वैरिणि संभवति । अत आह-धनुः को-
दणं, पराक्रमं जीववीर्योद्धासरूपमुत्साहं कृत्वा, जीवं च प्रत्य-
क्षां च, ईर्यामीर्यासमिति, उपलक्षणत्वाच्छेषसमितीश्च, सदा
सर्वकालं, तद्विरहितस्य जीववीर्यस्याप्यकिञ्चित्करत्वात् । धूर्तिं च
धर्माभिरतिरूपां, केतनं श्रद्धमयधनुर्मध्ये काष्ठमयमुष्टिकाऽऽत्मकम्;
तदुपरि स्थायुना निबध्यते, इदं तु केन बन्धनीयम् ? इत्याह-सत्ये-
न मनःसत्याऽऽदिना (पलिमंथए च्छि) बन्धीयात् ॥ ततः किम् ? इ-
त्याह-तपः पञ्चविधमान्तरं परिगृह्यते, तदेव कर्मप्रत्यभिमेदतया
नाराचः-अयोमयो वाणः, तद्वयुकेन प्रक्रमाच्छ्रुणा, मित्वा वि-
द्वार्य, कर्म ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदि, कञ्चुक इव कर्मकञ्चुकः, तम् ।
इह कर्मकञ्चुकग्रहणेनाऽऽस्मैर्वाञ्छितो वैरीत्युक्तं जवति । वदयति
च-“अप्पा मित्तममित्तं” च, छुट्टिए सुप्पतिट्टिए ।” कर्मणस्तु क-

ञ्चुकत्वं तद्गतमिथ्यात्वाऽऽदिप्रकृत्युदयवर्तिनः श्रद्धानगरमुप-
रुधत आत्मनां दुर्निवारत्वात्, मुनिः प्राग्बत् । कर्मभेदे जेयस्य
जितत्वाद् विगतः संग्रामो यस्य यस्माद्वेति विगतसंग्राम उपरताऽऽ-
योधनः सन्, भवन्त्यसिन् शरीरमानसानि दुःखानांति भवः सं-
सारः, तस्मात्परिमुच्यते । एतेन च यदुक्तम्-प्राकारं कारयित्वे-
त्यादि, तत्सिद्धसाधनम् । इत्थं श्रद्धानगररक्षणमभिधानाद्भवतश्च
तत्त्वतस्तद्विहतेति शोकं भवति । न च भवदभिमतप्राकाराऽऽ-
दिकरणे सकलशरीरमान्मन्त्रलेशविशुक्लिङ्गणा मुक्तिरवाप्य-
ते, इतस्तु तदवाप्तिरपीति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

एवं च तेनोक्ते-

एयमट्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोइओ ।

तओ नमी रायरिसी, देविंदो इणमव्ववी ॥ २३ ॥

प्राग्बत् ॥ २३ ॥

पासाए कारइत्ता णं, वक्खमाणगिहाणि य ।

वालगपोइयाओ य, तओ गच्छसि खत्तिया ! ॥ २४ ॥

प्रसीदन्ति नृणां नयनमनांसि येषु ते प्रासादाः, तानुत्तरुपान्,
वर्द्धमानगृहाणि चानेकधा वास्तुविद्याभिहितानि । (वालगपो-
इय च्छि) देशीपदं बलभीवाचकम्, ततो बलभीश्च कारयित्वा;
अन्ये त्वाकाशतडागमच्याखितं भुल्लक्ष्मसादमेव “वालगपोइ-
याओ च्छि” देशीपदाभिधेयमाहुः । ततस्तादृच क्रीडास्थानभूताः
कारयित्वा, ततोऽनन्तरं गच्छ क्षत्रिय ! एतेन च यः प्रेक्षावान् स
सति सामर्थ्ये प्रासादाऽऽदि कारयिता, यथा ब्रह्मदत्ताऽऽदिः, प्रे-
क्षावाञ्च सति सामर्थ्ये भवानित्यादिहेतुकारणयोः सूचनम-
कारीति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥

एवं च शक्रेणोक्ते-

एयमट्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोइओ ।

तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ २५ ॥

प्राग्बत् ॥ २५ ॥

संसयं खलु सो कुणइ, जो मग्गे कुणई घरं ।

जत्थेव गंतुमिच्छेज्जा, तत्थ कुव्वेज्ज सासयं ॥ २६ ॥

संशयः संशयः-इदमित्थं भविष्यति, न वा ? इत्युभयांशाऽऽव-
लम्बनप्रत्ययः, तं, खलु रेवकारार्थः । ततः संशयमेव, स कुरुते;
यथा-मम कदाचिद् गमनं जविष्यतीति । यो मार्गं कुरुते गृहं ।
गमननिश्चये तु करणायोगात्; अहं तु न संशयितेत्याशयः; स-
म्यग्दर्शनाऽऽदीनां मुक्तिं प्रत्यवन्धहेतुत्वेन मया निश्चितत्वाद्वा-
स्तत्वाच्च । यदि नाम न संशयितस्तथापि किमिहैव गृहं न
कुरुषे ? अत आह-यत्रैव विवक्षितप्रदेशे, गन्तुं यातुम्, इच्छेत्-
अभिलषेत् । (तत्पेति) व्यवच्छेदफलत्वाद्वाक्यस्य तत्रैव-जिग-
मिषितप्रदेशे, कुर्वीत विदधीत, स्वस्याऽऽत्मनः, आश्रयो वेष्टम स्वा-
श्रयः, तम् । यद्वा-शाश्वतं नित्यं, प्रक्रमाद् गृहमेव । ततोऽयमर्थः-इदं
तावदिहावस्थानं मार्गावस्थानप्रायमेव, यत्र तु जिगमिषित-
प्रदेशे कुर्वीत विदधीतास्माज्जिस्तन्मुक्तिपदं, तदाश्रयवि-
धाने च प्रवृत्ता एव वयम्, ततस्तत्करणप्रवृत्तत्वात् कथं
प्रेक्षावस्वकृतिः ? तथा च यः प्रेक्षावानित्याद्यापि तत्त्वतः सिद्ध-
साधनतयैवावस्थितमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥

ततः पुनरपि-

एयमट्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोइओ ।

तत्रो नमि रायरिसि, देविदो इणमव्वी ॥ ३७ ॥

प्राग्वत् ॥२७॥

आमोसे लोमहारे य, गंउिजेण य तक्के ।

नगरस्स खेमं काळणं, तत्रो गच्छसि खत्तिआ ! ॥३८॥

आ समन्ताद् मुष्णन्ति स्तैन्यं कुर्वन्तोत्यानोपाः, तान्, हो-
मानि हरन्ति व्यपनयन्ति प्राणानां ये ते होमहाराः । किमुक्तं
भवति ?-निर्ग्रस्तनया, आत्मविद्यानाऽऽश्रया च प्राणान् निह-
त्यैव ततः सर्वस्वमपहरन्ति । तथा च वृद्धाः-“लोमहाराः
प्राणहाराः” इति । तांश्च, ग्रन्थिं छ्यस्यसंवाध्मनां भिन्दन्ति यु-
धुंरुक्कटिकर्तिकाऽऽदिना विदारयन्तीति ग्रन्थिभेदाः, तान्, चश-
ब्दां भिन्नक्रमः । तदेव कुर्वन्ति तत्कराः, संवकालं चौयंका-
रिणः, तांश्च । यत् आहुर्वैयाकरणाः-“तद्वृद्धतोः करपत्योश्चोर-
देवतयोः सुद् तलोपश्च ।” (वार्ति०) इह चोत्साद्येति गम्यते, प्र-
विश्य पिण्णीमित्युक्तौ भक्तयेतिवत् । यच्चा-सप्तम्येवेयं, बहुषं चैक-
धचनम्, ततश्चाऽऽमोपाऽऽदिपूपापकारिषु सत्सु, नगरस्य पुरस्य
क्षेमं सुस्थं, कृत्वा विधाय, ततस्तदनन्तरं, गच्छ क्वात्रिय ! एते-
नापि यः सधर्मा नृपतिः, स इहाधर्मकारिनिग्रहकृत्, यथा भर-
ताऽऽदिः, सधर्मनृपतिश्च भवानित्यादिहेतुकारणसूचना कृतै-
वेति सूत्रार्थः ॥३८॥

इत्थं शक्तौ-

एयमट्टं निसामित्ता, हेज्जकारणचोइओ ।

तत्रो नमी रायरिसी, देविदं इणमव्वी ॥ २६ ॥

असइं तु माणस्मेहिं, मिच्छा दंनो पजंजइ ।

अकारिणोऽस्य वज्जंति, मुच्छइं कारओ जणो ॥ ३० ॥

असहृदनेकथा, तुरेवकारार्थः, ततश्चासहृदेव, मनुष्यैर्मनुजैः, मि-
थ्या व्यदोक्तः । किमुक्तं प्रवति ?-अनपराधिष्वप्यज्ञानाहङ्काराऽऽ-
दिहेतुभिरपराधिष्विव, दण्डनं दण्डो-देश्यागशरीरनिग्रहाऽऽ-
दिः, प्रयुज्यते व्यापार्यते । कथमिदम् ? इत्याह-अकारिण आमोप-
णाऽऽद्यविधायिनः, अत्रैत्यस्मिन् प्रत्यक्त उपलभ्यमानमनुप्य-
दोक्तं, वध्यन्ते निगडाऽऽदिभिरनित्यन्त्र्यैः, मुच्यते त्यज्यते, कारको
विधायकः, प्रकृतत्वादामोपणाऽऽदीनाम् । जनो बोक्तः । तदनेन
यदुक्तम्-प्राणामोपकाऽऽश्रयादनेन नगरस्य क्षेमं कृत्वा गच्छेति,
तत्र तेषां धातुप्रशस्यतया क्षेमकरणस्याप्यशक्यत्वमुक्तम् ।
यद्यु यः सधर्मत्वादि सुचिन्तम्, तत्रापरीक्षान्तोऽनपराधिनामपि
दण्डमाददतां सधर्मनृपतित्वमपि तावद्विषयमित्यसिद्धता हे-
तोरिति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥

एयमट्टं निसामित्ता, हेज्जकारणचोइओ ।

तत्रो नमि रायरिसि, देविदो इणमव्वी ॥ ३१ ॥

प्राग्वत् ॥३१॥

नवरामयता स्वजनात्तःपुरपुरासादनृपतिधर्मविषयः

किमस्याभिष्वङ्गोऽस्ति, नेति वेति विमृष्य, सं-

प्रति द्वेपामावं विवेकुमिच्छुर्विजिगीषुतामूढ-

त्वाद् द्वेषस्य, तामेव परीक्षितुकामः शक्त

इदमुक्तवान्-

जे केइ पत्थिवा तुव्वं *, नाणमंति नरादिवा ! ।

वसे ते ठावइत्ता णं, तत्रो गच्छसि खत्तिआ ! ॥३९॥

* तुभ्यमिति पाठान्तरम् ।

ये केचिदिति सामस्योपदर्शकम्, पार्थिवा भूपालाः, (तुव्वं ति)
तुज्यं, नानमन्ति न मर्यादया प्रहोभवन्ति, तुभ्यमिति नमतीति-
योगेऽपि चतुर्थी, “मात्रे पित्रे सवित्रे च, नमामि” इत्यादिवददुष्टै-
व । वाचनान्तरे पठ्यते च- (तुज्जं ति) तत्र च तवेति शेषाविव-
क्षया पृष्टी । “नरादिवा !” इत्यत्राऽऽकारो “ह्रस्वदीर्घौ मिथो वृत्तौ”
॥ ८ । १ । ४ ॥ इति लक्षणान्तः । ततश्च हे नराधिप ! नृपते !,
वश्ये इत्यात्माऽऽयत्ते, तानित्यन्यान्पार्थिवान्, स्थापयित्वा नि-
वेश्य, कृत्वेति यावत् । ततो गच्छ क्वात्रिय ! इहापि यो नृपतिः
स नानमत्पार्थिवं नमयिता, यथा भरताऽऽदिरित्यादिहेतुका-
रणं अर्थत आक्षिप्ते, इति सूत्रार्थः ॥ ३९ ॥

एवं तु सुरपतिनोक्ते-

एयमट्टं निसामित्ता, हेज्जकारणचोइओ ।

तत्रो नमी रायरिसी, देविदं इणमव्वी ॥ ३३ ॥

सृजं प्राग्वत् ॥३३॥

जो सहस्सं सहस्साणं, संगामे दुज्जए जिणे ।

एणं जिणेज्ज अप्पाणं, एस से परमो जत्रो ॥ ३४ ॥

अप्पाणमेव जुज्जाहि, किं ते जुज्जेण वज्जज्जो ? ।

अप्पणा चेव अप्पाणां, जइत्ता सुहमेहए ॥ ३५ ॥

पंचिदियाणि कोहं, मायं माणं तहेव लोचं च ।

दुज्जयं चेव अप्पाणं, सव्वमप्ये जिणं जियं ॥ ३६ ॥

य इत्यनुदिष्टनिर्देशे, सहस्रं दशशताऽऽत्मकं, सहस्राणां प्रकमा-
त् सुजटानाम्, संग्रामे युद्धे, दुर्जये दुरापपरपरिभव, जयेदभि-
भवेत् । संज्ञावने लिङ् । एकमद्वितीयं, जयेद् यदि कथञ्चिज्जीव-
धीर्योह्लासतोऽभिभवेत्, कम !, आत्मानं स्वं, दुराचारप्रवृत्तमिति
गम्यते । एषोऽन्तरोक्तः, (से इति) तस्य जेतुः, सुभटदशशत-
सहस्रजयात्परमः प्रकृष्टो, जयः परेयामभिभवः, तदनेनाऽऽत्मन
एवातिदुर्जयत्वमुक्तम् ॥ ३४ ॥ तथा च (अप्पाणमेव चि) तृती-
यार्थे द्वितीया । ततश्चात्मनैव सह, युद्धस्य संग्रामं कुरु । यद्वा-
युधेरन्तर्भावितवर्ण्यत्वाद्युध्यसेति योध्यस्व । कम !, आत्मानम्,
इहाप्यात्मनैव सदेति शेषः । किम् !, न किञ्चिदित्यर्थः । ते तव,
युक्तेन संग्रामेण, याह्यत इति बाह्यं पार्थिवाऽऽदिकमाश्रित्य, यदि
वा बाह्य इति तृतीयार्थे तसिः, ततो बाह्येन युद्धेनेति संबध्यते । एवं
च (अप्पणा चेव चि) आत्मनैवान्वयव्यतिरिक्तेन, आत्मानं स्वं,
[जइत्ता चि] जित्वा, सुखमैकान्तिकात्यन्तिकमुक्तिसुखाऽऽत्मक-
म्, एधत इति-अनेकार्थत्वात्कान्तां प्राप्नोति । (अहवा सुहमेहए
चि) शुभं पुण्यमेधते-अन्तर्भावितवर्ण्यत्वाद् वृद्धिं नयति ॥३५॥
कथमात्मन्येव जिते सुखावाप्तिः ? इत्याह-पञ्चेन्द्रियाणि श्रोत्रा-
ऽऽदीनि, क्रीधः कोपो, मानोऽहङ्कारो, माया निकृतिः, नयैव लोभश्च
गार्धलकृणो, दुर्जयो दुरभिभवः, चः समुच्चये । एवेति पूरणे ।
अतति सततं गच्छति तानि तान्यध्यवसायस्थानान्तराणीति व्यु-
त्पत्तेरात्मा मनः, सर्वत्र च सूत्रत्वात्मात्मना निर्देशः । सर्वमशेष-
मिच्छयादि, उपलक्षणत्वाद् मिथ्यात्वाऽऽदि च, आत्मनि जीवे,
जितेऽभिभूते, जितमित्यभिभूतमेव । ननु मनसि जिते जितानि

* अयं तु प्रमादेनोक्तेष्व, यतो हि “नो दीर्घो वा” ॥७।३।३७॥
इतिसुत्रं विवेचयता हेमचन्द्रसूरिणा प्राप्ताप्राप्तविभाषात्वमस्य
सूत्रस्य समर्थितम् । तद् यथा-हे गुरु, हे गुरु, हे पद्म, हे पद्म, एषु
प्राप्ते विकल्पः । हे गौयमा !, हे गौयम ! इह त्वप्राप्ते विकल्पः ।

पञ्चेन्द्रियाऽऽदीनीति, किं पृथक् तज्जयाभिधानेन ?। सत्यम्-तथा-
ऽपि प्रत्येकं दुर्जयत्वख्यापनाय पृथगुपन्यास इत्यदोषः । यद्वा-
[दुज्यं चेव अग्राणांति] चकारो हेत्वर्थः, एवोऽवधारणे, जिज्ञा-
कमश्च-आत्मशब्दानन्तरं कृतव्यः । ततश्च यस्मादात्मैव जीव एव
दुर्जयस्ततः सर्वमिन्द्रियाऽऽद्यात्मनि जिते जितम् । अनेन चेन्द्रि-
याऽऽदीनामेव दुःखहेतुत्वात्तज्जयतः सुखप्राप्तिः समर्थिता भव-
ति । एवं च फलोपदर्शनद्वारेणैवंविधैव जिगीषुता श्रेयसी-
त्याद्ये । ततश्च यो नृपतिरित्याद्यापि तत्त्वतो विजिगीषुत्वद-
र्शनात् सिद्धसाधनतया प्रत्युक्तमिति सूत्रमर्थः ॥३६॥

भूयोऽपि-

एयमष्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोऽओ ।

तत्रो नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ३७ ॥

प्राग्वत् ॥३७॥

नवरमनन्तरपरीक्षातो द्वेषोऽप्यनेन परिहृत इति निश्चित्य,

जिनप्रणीतधर्मे प्रति स्वर्ये परीक्षितुकामः शक्र

इदमवोचत्-

जइत्ता विउले जप्पे, जोएत्ता समणमाहणे ।

दच्चा भोच्चा य जिह्वा य, तओ गच्छसि खत्तिया ! ॥३८॥

[जइत्त चि] याजयित्वा विपुलान् विस्तीर्णान्, यज्ञान् या-
गान्, भोजयित्वा-अभ्यवहार्य, श्रमणाश्च निर्ग्रन्थाऽऽदयो, ब्राह्म-
णाश्च द्विजाः, श्रमणब्राह्मणाः, तान्, द्विजाऽऽदिभ्यो गोभूमिसुवर्णा-
ऽऽदीन् दत्त्वा, भुक्त्वा च मनोश्च शब्दाऽऽदीन्, इह्वा च राजर्षित्वात्
स्वयमेव यज्ञान्, ततो गच्छ क्रत्रिय ! । अनेन यद्यत्प्राणिप्रीतिकरं
तत्तद् धर्माय, यथा हिंसोपरमाऽऽदि, प्राणिप्रीतिकराणि चामूनि
यागाऽऽदीनीत्यादिनीत्या हेतुकारणे सूचिते एवेति सूत्रार्थः ॥३८॥

शक्रवचनानन्तरम्-

एयमष्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोऽओ ।

तत्रो नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥३९॥

सुत्रं प्राग्वत् ॥३९॥

जो सहस्सं सहस्साणं, मासे मासे गवं दए ।

तस्सा वि संजमो सेओ, अदितस्स वि किंचण ॥ ४० ॥

यः सहस्रं सहस्राणां दशलक्षाऽऽत्मकं, मासे मासे, गवां
प्रतीतानां, (दए चि) दद्यात्, तस्याप्येवंविधस्य दातुर्यदि कथ-
ञ्चिच्छास्त्रिमोहनीयक्रयोपशमने संयम आश्रवाऽऽदिविरमणाऽऽ-
त्मकः स्यात्, तदा स एव श्रेयानतिशयप्रशस्यः । कथंभूतस्यापि ?,
अददतोऽप्ययच्छतोऽपि, किञ्चन स्वरूपमपि वस्तु । यद्वा-(त-
स्सा वि चि) तस्मादप्युत्तरपाद् ददतुरवधित्वेन विवक्षितात्संय-
च्छति प्राणिहिंसाऽऽदिभ्यः सम्यगुपरमतीति, सर्वधातूनां पचा-
ऽऽदिषु दर्शनादचि संयमः संयमवान्, साधुरित्यर्थः । श्रेयान्
प्रशस्यतरः । अथवा तस्यापि दातुः, प्रकमाजोदानधर्मात्, संयम
उत्तरूपः, श्रेयान् । शेषं पूर्ववत् । गोदानं चेह यागाऽऽद्युपलक्षण-
मतिप्रभूतजनाऽऽचरितमित्युपात्तम् । एवं च संयमस्य प्रशस्य-
तरत्वमभिदधता यागाऽऽदीनां सावद्यत्वमर्थादावेदितम् । तथा
च यज्ञप्रणेतृभिरुक्तम्-"षट् शतानि नियुज्यन्ते, पशूनां मध्यमे-
ऽहनि । अश्वमेधस्य वचनाद्, न्यूनानि पशुभिस्त्रिभिः ॥ १ ॥ "
इत्यस्तु वधे च कथमसावद्यता नाम ? । तथा दानान्यप्यशना-
ऽऽदिनिषयाणि, धर्मोपकरणगोचराणि च धर्माय वर्ण्यन्ते ? । यत

आह-" अशनाऽऽदीनि दानानि, धर्मोपकरणानि च । साधुभ्यः
साधुयोग्यानि, देयानि विधिना वुधैः " ॥१॥ शेषाणि तु सुवर्ण-
गोभूम्यादीनि प्राण्युपमर्देहेतुतया सावधान्येव, जोगानां तु
सावद्यत्वं सुप्रसिद्धम्; तथा च प्राणिप्रीतिकरत्वादित्यसिद्धो हे-
तुः । प्रयोगश्च-यत्सावद्यं तत्प्राणिप्रीतिकरं न, यथा हिंसाऽऽदि,
सावधानि च यागाऽऽदीनीति सूत्रार्थः ॥४०॥

एयमष्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोऽओ ।

तत्रो नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ४१ ॥

' एयमष्टं ' सुत्रं प्राग्वत् ॥४१॥

नवरम्, इत्थं जिनधर्मस्थैर्यमवधार्य, प्रव्रज्यां प्रति

हृदोऽयमुत नेति परीक्षणार्थं शक्र इदमव्ववीत्-

घोराऽऽसमं चइत्ता णं, अन्नं पत्थेसि आसमं ।

इहेव पोसहरओ, जवाहि मण्णयाहिवा ! ॥ ४२ ॥

घोरोऽत्यन्तदुःखचरः, स चासाधाश्रमश्च, आङ्गिति स्वपर-
प्रयोजनाभिग्याप्त्या, श्रामन्ति खेदमनुभवन्त्यस्मिन्निति कृत्वा घो-
राऽऽश्रमो गार्हस्थ्यम्, तस्यैवाल्पसन्धेः दुष्करत्वात् । यत आहुः-
" गृहाऽऽश्रमसमो धर्मो, न जूतो न जविष्यति । पालयन्ति नराः
शूराः, क्लीवाः पात्रण्डमाभिताः ॥१॥ " तं, त्यक्त्वाऽपहाय, "ज-
हिता णं ति" क्वचित्पाठः । तत्र च हित्वा, अन्यमेतद्व्यतिरिक्तं
कृपिपाशुपाल्याऽऽद्यशक्तकातरजनाभिनन्दितं, प्रार्थयसेऽभिलष-
सि, आश्रमं प्रव्रज्यान्नक्षणं, नेदं क्लीवसत्त्वानुचरितं भवादृशमुचि-
तमित्यजिप्रायः । तर्हि किमुचितम् ? इत्याह-इहैवास्मिन्नेव गृहाश्र-
मे, स्थित इति गम्यते । पोषं धर्मं पुष्टिं धत्त इति पोषधः, अष्टम्या-
दितिथिषु मतविशेषः, तत्र रत आशक्तः पोषधरतो, (जवाहि
चि) भव, अणुवताऽऽद्युपलक्षणमेतत्, अस्यैवोपादानं पोषधादिने-
ष्ववश्यंभावतस्तपोऽनुष्ठानस्यापकम् । यत आह आश्वसेनः-
"सर्वेष्वपि तपोयोगः, प्रशस्तं कालपर्वसु । अष्टम्यां पञ्चदश्यां
च, नियतः पोषधं चरेत् ॥१॥ " इति । मनुजाधिप ! नृपते !, अत्र च
घोरपदेन हेतुराक्षितः । तथाहि-यद्यद् घोरं तद् तर्कमार्थिनाऽपि
अनुष्ठेयं, यथाऽनशनाऽऽदि, तथा चायं गृहाऽऽश्रमः, शेषमेत-
दनुसारतोऽन्यथा इति सूत्रार्थः ॥४२॥

ततश्च-

एयमष्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोऽओ ।

तत्रो नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ ४३ ॥

प्राग्वत् ॥४३॥

मासे मासे उ जो वाहो, कुसगेण उ भुंजए ।

न सो मुअक्खायधम्मस्स, कलं अग्घइ सोलसि ॥४४॥

" मासे मासे " इति वीप्सायां द्विवचनम्, तुरिहो-
त्तरत्र वैवकारार्थः, ततश्च मासे मास एव, न त्वेक-
स्मिन्नेव मासे, अर्कमासाऽऽदौ वेति, यः कश्चिद् बाहोऽविवे-
कः, कुशाग्रेणैव तृणविशेषप्रान्तेन, भुङ्क्ते । एतदुक्तं भवति-
यावत् कुशाग्रेऽवतिष्ठते तावदेवाभ्यवहरन्, नातोऽधिकम्; अथवा
कुशाग्रेणेति जातावेकवचनम् । तृतीया तु आदनेनासौ भुङ्क्ते
इत्यादिवत् साधकतमत्वेनाज्यवह्नियमाणत्वेऽपि विवक्षित-
त्वात् । नेति निषेधे । स इति यः कुशाग्रेऽवतिष्ठते स एवंविधकष्टा-
नुष्ठाय्यपि, सुष्ठु शोभनः सर्वसावद्यविरतिरूपत्वात्, आङ्गित्यभि-
ग्याप्त्या, ख्यातस्तीर्थकराऽऽदिभिः कथितः स्वाख्यातः, तथाविधो

धर्मो यस्य सोऽयं स्वाख्यातधर्मा, तस्य, चारित्रिण इत्यर्थः । कदां मागमपि, अर्हति पौरुषां पौडशपूर्णमा ॥ इदमुक्तं प्रवृत्ति-स समोऽपि न प्रवृत्ति, किं पुनस्तुल्यः, अधिको वा । ततो यदु-क्तं-यद्यद् धोरं न तत्सूच्यार्थिनाऽनुष्ठेयम्, अनशनाऽऽदिबदित्यत्र धोरत्वादित्यनैकान्तिको हेतुः । धोरस्यापि व्याख्यातधर्मस्यैव धर्मार्थिनाऽनुष्ठेयत्वात्, अन्यस्य त्वात्मविघाताऽऽदिबदित्य-यात्वात् । प्रयोगश्चात्र-यत् स्वाख्यातधर्मरूपं न भवति धोरम-पि न तद्धर्मार्थिनाऽनुष्ठेयम्, यथा-आत्मवधाऽऽदिः, तथा च गृहाऽऽश्रमः, तद्गृहत्वं चास्य सावद्यत्वाद् हिंसाऽऽदिबदित्यत्र प्रसङ्गेन । शेषं प्राग्वदिति सूत्रार्थः ॥४४॥

ततश्च—

एयमष्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोइओ ।

तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ४५ ॥

‘एयं’ सूत्रं प्राग्वत् ॥ ४५ ॥

नवरं यतिधर्मे दृढोऽयमिति निश्चित्य, दुरन्तोऽ-

यमनिष्पन्न इति तद्भावं परीक्षितमपि पुनः

परीक्षितुमिच्छ उवाच—

हिरणं सुवर्णं मणिमुक्तं, कंसं दूषं च वाहणं ।

कोसं वद्वावइत्ता णं, तओ गच्छसि खत्तिया ॥ ४६ ॥

हिरण्यं सुवर्णं, स्वर्णं शोभनवर्णं, विशिष्टवर्णकमित्यर्थः । यद्वा-हिरण्यं घटितस्वर्णम्, इतरत्तु सुवर्णं, मणयश्चेन्द्रनीलाऽऽद-यः, मुक्ताश्च मौक्तिकानि, मणिमुक्तम् । तथा कांस्यं कांस्यमाज-नाऽऽदि, दूष्यं वल्गाणि, चः स्वगतानेकभेदसूचकम् । वाहनं यथाश्वाऽऽदि । वाचनान्तरे पठन्ति च—(सवाहणं ति) सह वाह-नैर्वर्तत इति सवाहनम्, हिरण्याऽऽदिति संवन्धः । कोशं भाण्डा-गारं धर्मलाभाऽऽद्यनेकवस्तुस्वरूपं [वद्वावइत्ता णं ति] वृद्धिं प्राप्य, ततः समस्तवस्तुविषयेच्छापरिपूर्तौ, गच्छ तत्रिय ! । अयमाशयः-यः साऽऽकाङ्क्षो, नासौ धर्मानुष्ठानयोग्यो भवति, यथा मम्मणवणिक्, साऽऽकाङ्क्षश्च भवान्, आकाङ्क्षणीयहिर-ण्याऽऽदिबस्तुपरिपूर्तौ, तथाविधद्रुमकवदिति । शेषं प्राग्वदिति सूत्रार्थः ॥ ४६ ॥ [तत्कथा ‘मम्मण’ शब्दे वदयते]

ततः—

एयमष्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोइओ ।

तओ नमो रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ ४७ ॥

प्राग्वत् ॥४७॥

सुवस्वरूपस्य तु पञ्चया जने,

सिया हु केलाससमा असंख्या ।

नरस्स दुष्स्स न तेहि किंचि,

इच्छा हु आगाससमा अणंतिया ॥ ४८ ॥

पुदवी साही जवा चेव, हिरणं पमुहिं सह ।

पनिपुसं नालमेगस्स, इइ विज्जा तवं चरे ॥ ४९ ॥

सुवर्णं रूपं च सुवर्णरूपमिति समाहारः । तस्य, तुः पूरणे । यद्वा-अर्पत्वाच्चित्रकलोपः, तुशब्दश्च समुच्चये, ततः सुवर्णस्य रूपस्य च पर्वता इव पर्वताः पर्वतप्रमाणा राशयः, (भवे ति) भवयुः स्युः, पर्वतप्रमाणत्वेऽपि च लघुपर्वतप्रमाणा एव स्युः, अत आह—[सिया हु ति] स्यात् कदाचित्, दुरवधारेण, जिन्नक्रम-श्च, ततः कैलाशसमा एव कैलाशपर्वततुल्या एव, न त्वन्य-द्वष्टुपर्वतप्रमाणाः, तेऽप्यसंख्याकाः संख्याविरहिताः, न तु द्वित्रा

एव, नरस्य पुरुषस्य, उपलक्षणत्वात् स्त्रियः, पण्डकस्य वा । न तैः कैलाशसमैरसंख्यैरपि सुवर्णरूप्यपर्वतैः, किञ्चिदप्यल्पमपि, परितोषोत्पादनं प्रति क्रियत इति शेषः । वाचनान्तरे पठ्यते च—[न तेण चि] अत्र च सूत्रत्वाद्वाचनव्यत्ययः । कुतः पुनरिद-म् ? इत्याह—इच्छा अभिलाषो, दुरिति यस्मात्, आकाशेन समा तुल्या आकाशसमा, अनतिक्रमा अन्तरहिता । तथा चैतदनु-वादी वाचकः—“न तुष्टिरिदं शताब्जन्तो—नं सहस्राक्ष कोटितः । न राज्याश्चैव देवत्वा—अन्तत्वादपि विद्यते ॥ १ ॥ ” ॥ ४८ ॥

किं सुवर्णरूप्ये केवलं एव नेच्छापरिपूर्तये?, इत्याशङ्क्याऽऽह-पृथ्वी मही, शाखयो लोहितशाल्यादयः, यवाः प्रतीताः, चः शेष-धान्यसमुच्चयार्थः । एवोऽवधारणे, स च भिन्नक्रमो नेत्यस्यान्तरं योज्यते । हिरण्यं सुवर्णं, ताम्राऽऽद्युपलक्षणमेतत्, पशुजिर्गवा-श्वाऽऽदिभिः, सह सार्द्धं, प्रतिपूर्णं समस्तम् । वाचनान्तरे पठन्ति च—(सव्वं तं ति) सर्वमशेषं, न तु क्रियदेव, तत् पृथिव्यादि । नेति नैव, अत्रलं समर्थं, प्रक्रमादिच्छापरिपूर्तये । एकस्याद्वितीयस्य, ज-न्तोरिति गम्यते । इत्येतत् श्लोकद्वयोक्तम्, (विज्जा चि) सूत्रत्वादि-दित्वा । यद्वा—इतीत्यस्माकतोः, विद्वान् परिणतः, तपो द्वादशविधं, चरेदासेवेत । तत एव निस्पृहतयेच्छापरिपूर्तिसंभवादिति भावः । अनेन च संतोष एव निराकाङ्क्षतायां हेतुर्न तु हिरण्याऽऽ-दिबर्द्धनमित्युक्तम् । तथा च हिरण्याऽऽदि बर्द्धयित्वस्य यद्-नुमानमुक्तं, तत्र साकाङ्क्षत्वलक्षणो हेतुरसिद्धः, न चाऽऽकाङ्क्ष-णीयवस्त्वपरिपूर्तैस्तस्य सिद्धत्वं, संतुष्टतया ममाऽऽकाङ्क्षणी-यवस्तुन एवाभावादिति सूत्रार्थः ॥४९॥

सूयोऽपि—

एयमष्टं निसामित्ता, हेऊकारणचोइओ ।

तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ५० ॥

‘एयमष्टं’ सूत्रं प्राग्वत् ॥५०॥

नवरम्, अविद्यमानविषयेषु विषयवाङ्मनित्वसोऽयमिति निश्चित्य, सतस्तु तेष्वनिष्पन्नोऽस्तु, न वा !, इति विवेचयितुमिच्छ उवाच—

अच्छेरयमव्वुदए, जोए जहासि पत्थिया ! ।

असंते कामे पत्थेसि, संकपेण विहससि ॥ ५१ ॥

(अच्छेरयं ति) आश्चर्यं वर्त्तते, यत् त्वमेवाविधोऽपि (अव्वुदए चि) अद्भुतकानाश्चर्यरूपान्, भोगान् कामान्, जहासि त्यज-सि । वाचनान्तरे पठ्यते च—(चयसि चि) पार्थिव ! पृथिवीपते ! पातान्तरइच—तत्रिय ! । अथवा—(अव्वुदए चि) अच्युदये; त-तश्च यदभ्युदयेऽपि प्रोगांस्त्वं जहासि तदाश्चर्यं वर्त्तते । तथा-तस्यागतश्च—असतोऽविद्यमानान्, कामान्, प्रार्थयसेऽभिलपसि यद्, तदप्याश्चर्यमिति संवन्धः । अथवा—कस्तवात्र दोषः ?, संकल्पेन उत्तरोत्तरप्राप्तजोगाजिलाषरूपेण विकल्पेन, वि-हन्यसे विविधं वाच्यसे, एवंविधसंकल्पस्यापर्यवसितत्वाद्भ-कम्; अमीषां स्थूलसूक्ष्माणामिन्द्रियार्थविधायिनां शक्राऽऽ-दयोऽपि नो तृप्तिविशेषाणामुपागताः । यद्वा—(अच्छेरयमव्वु-दए चि) मकारोऽन्ताक्षणीकः । ततश्चाऽऽश्चर्याद्भुतयोरैकार्थ-त्वेऽप्युपादानमतिशयव्यापनार्थम् । अतिशयाद्भुतान् भोगान् जहासि पार्थिव !, असतइच कामान् प्रार्थयसि यत्, तत्संकल्पे-नैवोक्त्युपेण, विहन्यसे वाच्यसे । कथं ह्यन्यथा विवेकिनस्तवैत-त्संभवेत्, एतेन च यः सद्विवेको, नासौ प्राप्तान् विषयागप्राप्ताऽऽ-

काङ्क्षया परिहरति; यथा ब्रह्मदत्तचक्रवर्त्यादिः, सद्बिवेकश्च भवानित्यादिहेतुकारणे सूचिते इति सूत्रार्थः ॥ ५१ ॥ (तत्कथा ' वंजदत्त ' शब्दे)

तदनु—

एयमर्चं निसामित्ता, हेतुकारणचोऽओ ।

तत्रो नमी रायारिणी, देविदं इणमव्ववी ॥ ५२ ॥

प्राग्भवत् ॥ ५२ ॥

सह्यं कामा विसं कामा, कामा आसीविसोवमा ।

कामे पत्येज्जमाणा य, अकामा जंति दुग्गइं ॥ ५३ ॥

(सह्यं ति) देहास्तश्चलतीति शल्यं शरीरान्तःप्रविष्टं तोमराऽऽदि, शल्यमिव शल्यम् । के ते? काम्यमानत्वात् कामाः, मनोज्ञशब्दाऽऽद्यः । यथाहि—शल्यमन्तश्च द्विविधवाधाविधायि, तथैतेऽपि, तत्त्वत एवामपि सदा वाधाविधायित्वात् । तथा वेवेष्टि व्याप्नोतीति विषं तावपुटाऽऽदि, विषमिव विषं कामाः, यथैव हि तदुपभुज्यमानं मधुरमित्यापातसुन्दरमिवाऽऽभाति, अथ परिणतावति-दारुणम्, एवमेते अपि कामाः, तथा कामाः—आश्चो दंप्राः, तासु विषमस्येत्वाशीविषः, तदुपमाः । यथा ह्ययमङ्गैरवलोक्यमानः स्फुरन्मणिफणानूपित इति शोभन इव विभाव्यते, स्पर्शनाऽऽदिभिरनुसूयमानश्च विनाशायैव जवति, तथैतेऽपि कामाः । किञ्च—कामान् प्रार्थयमाना अभिलषन्तः, अपि शब्दस्य लुप्त-निर्दिष्टत्वात्प्रार्थयमाना अपि, अकामा इत्येवमाणकामाभावाद्, यान्ति गच्छन्ति, दुर्गतिं दुष्टां नरकाऽऽदिगतिम् । तदनेन न के-वलं शल्यऽऽदिवदनुसूयमाना एवामो दोषकारिणः, किं तु प्रार्थयमाना अपीत्युक्तं भवति । तथा यः सद्बिवेको, नासौ प्राप्तम-प्राप्ताऽऽकाङ्क्षया जहातीत्यादौ सद्बिवेकत्वमनैकान्तिको हेतुः । न ह्ययमेकान्तः, यथा—प्राप्तमप्राप्तार्थेन, प्राप्तस्याप्यपायहेतोस्त-दुच्छेदकाप्राप्तार्थं विवेकिभिः परिद्वियमाणत्वात्; अनभ्युपगतो-पात्ममभ्यायम्, मुमुक्षूणां क्वचिदाकाङ्क्षया एवासंभवात् । उक्तं हि—“भोक्ते जवे च सर्वत्र, निःस्पृहो मुनिसत्तमः” इति सूत्रार्थः ॥ ५३ ॥

कथं पुनः कामान् प्रार्थयमाना दुर्गतिं यान्ति? अत आह—

अहे वयइ कोहेणं, माणेणं अहमा गई ।

माया गइपनीयाओ, होजाओ दुहुओ जयं ॥ ५४ ॥

अथो नरकगतौ, व्रजति गच्छति, क्रोधेन कोपेन, मानेनादङ्का-रेण, अधमा नीचा गतिः, भवतीति गम्यते । (मायं चि) सुव्य-त्ययात् मायया परवञ्चनाऽऽत्मिकया, गतेः प्रस्तावात् सदगतेः, प्रतिघातो विनाशो गतिप्रतिघातो भवति । होभाकार्येणज्ञानात्, (दुहुओ ति) द्विधा द्विःप्रकारम्—प्रेहिकं, पारत्रिकं च । विभ्य-त्यस्मादिति भयं दुःखं, तदाशङ्कने साध्वसं च । कामेषु प्रार्थयमा-नेष्ववश्यंभावी क्रोधसंज्ञः, स चेदगतिं कथं न, तत् प्रार्थनातो दुर्गतिगमनमित्यभिप्रायः । यद्वा—सर्वमपि यदि-न्द्रेणोक्तं तत्कपायानुपातीति तद्विपाकानुवर्णनमिदमिति सूत्रार्थः ॥ ५४ ॥

एवं बहुभिरप्युपायैस्तमित्त्रः क्षोजयितुमशक्तः किमकरोत्?, इत्याह—

अवडज्जिऊण माहण—रूवं च विडव्विऊण इंदत्तं ।

वंदइ अनित्युणतो, इमाहि महुराहि वग्गुहिं ॥ ५५ ॥

अहो ! ते निज्जितो कोहो, अहो ! माणो पराजितो ।

अहो ! निरकिया माया, अहो ! होजो वसीकओ ॥ ५६ ॥

अहो ! ते अज्जवं साहु, अहो ! ते साहु मइवं ।

अहो ! ते उत्तमा खंती, अहो ! ते मुत्ति उत्तमा ॥ ५७ ॥

(अवडज्जिऊणं चि) अपोह्य त्यक्त्वा, ब्राह्मणरूपं धिग्वर्णवेपं, (विडव्विऊणं ति) विहृत्य, इच्छत्वमुत्तरवैक्रियरूपमित्त्रभावं, वन्दतेऽनेकार्थत्वात् प्रणमति, अज्जिपुव्वज्जिमुखेन स्तुतिं कुर्वन्, इमाभिरनन्तरवक्ष्यमाणभिः, मधुराभिः श्रुतिसुखाभिः, (वग्गुहिं ति) आर्पत्वाद् वाग्निज्वालीभिः ॥ ५६ ॥ तद्यथा—अहो ! इति विस्मय, (ते चि) त्वया, नितरामतिशयेन जितोऽभिजितो निर्जितः, क्रोधः कोपः, यतस्त्वमनानमत्पार्थिववशीकरणप्रेरणायामपि न क्षुभित इत्यभिप्रायः । तथा अहो ! त्वया मानोऽहमिति प्रत्ययहेतुः, पराजितोऽभिजितः, यस्त्वं मन्दिरं दह्यत इत्याद्युक्तेऽपि कथं मयि जीवतीदमिति नादङ्कृति कृतवानिति ॥ ५६ ॥ तथा—(अहो निर-क्रियं चि) प्राकृतत्वाभिराकृताऽपास्ता माया, यस्त्वं पुनः रक्ताहे-तुप्राकाराद्वलकोच्छूलकाऽऽदिषु निकृतिहेतुकेष्वामोषकोत्साद-नाऽऽदिषु च न मनो निहितवान् । तथा—अहो ! ते लोजो वशीकृत इ-ति नियन्त्रितः, यस्त्वं हिरण्याऽऽदि वर्द्धयित्वा गच्छेति सहेतुकम-भिहितोऽपि इच्छाया आकाशसमत्वमेवोदाहृतवान्, अत एव अ-हो ! ते तवाऽऽर्जवं विनयवत्वं, साधु शोभनम्, अहो ! ते साधुमार्द-वं मृदुत्वम्, अहो ! ते उत्तमा प्रधाना क्कान्तिः कोपोपशमज्ञप्ता, अहो ! ते मुक्तिर्निर्लोभता, उत्तमा; व्यत्ययनिर्देशस्त्वनानुपूर्व्यपि प्ररूपणाङ्गमितिकृतेति सूत्रार्थः ॥ ५७ ॥

इत्थं गुणोपवर्णनद्वारेणाजिष्टुत्य संप्रति फलोपदर्शनद्वारेण प्रस्तुतवन्नाह—

इहं सि उत्तमो भंते !, पच्छा होहिसि उत्तमो ।

होगुत्तमुत्तमं ठाणं, सिद्धिं गच्छसि नीरओ ॥ ५८ ॥

इहास्मिन् जन्मनि, असि भवसि, उत्तमः प्रधानः, उत्तमगुणान्वित-त्वात् । (भंते चि) पूज्याभिधानम् । पश्चात् प्रेत्य परलोके भविष्य-स्युत्तमः । कथमित्याह—हो कस्य चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य, उत्तममु-परिवर्ति होकोत्तमम् । उत्तमं—दर्शलाकोऽऽद्यपेक्षया प्रधानम् । अथवा—(होगुत्तममुत्तमं चि) मकारोऽल्लाक्षणिकः, ततो होकस्य होके वा, उत्तमोत्तममतिशयप्रधानं लोकोत्तमम्, तिष्ठन्त्यस्मिन्ना-तः परं गच्छन्तीति स्थानं, किं तत्? इत्याह—सिद्धिं मुक्तिं, गच्छसि सूत्रत्वाद् गमिष्यसि, निर्गतो रजसः कर्मणः, इति सूत्रार्थः ॥ ५८ ॥

उपसंहारमाह—

एवं अभित्युणतो, रायारिसिं उत्तमापं सद्दाए ।

पायाहिणं करंतो, पुणो पुणो वंदई सको ॥ ५९ ॥

एवममुनोक्तन्यायेन, अभिष्टुवन् राजर्षिमुक्तरूपं, प्रक्रमानामिम्, उत्तमया प्रधानया, श्रद्धया जक्त्या, (पायाहिणं ति) प्रदक्षिणां, कुर्वन् विदधत्, पुनः पुनः वन्दते प्रणमति, शक्रः पुरन्दरः, इति सूत्रार्थः ॥ ५९ ॥

अनन्तरं च यत् कृतार्थस्तदाह—

तो वंदिऊण पाए, चकंकुसद्वक्खणे मुणिवरस्स ।

आगासेणुणइओ, ललियचवत्तकुंलतिरीणी ॥ ६० ॥

ततस्तदनन्तरं, पाठान्तरतश्च—(स इति) शक्रः, वन्दित्वा, पादौ चरणौ, चक्रं चाङ्कुशश्च प्रतीतावेव, तत्प्रधानानि दक्षणावि

ययोस्तौ, तथा मुनिवरस्य, नमिनाम्न इति प्रक्रमः । तत आका-
शन नमसा, उदिति ऊर्द्धे-देवलोकाभिमुखं, पतिनो गत
सन्धानिनः, दाक्षिते च ने स्वविलासनाया, चपले च चञ्चल-
तया ललितचपले, तथाविधे कृगुले कर्पाऽऽजगणे यस्यामौ
ललितचपलकुरगुलः, स चासीतिराटी च मुकुटवान्, दाक्षित-
चपलकुरगुलानिराटीति सूत्रार्थः ॥ ६० ॥

स एवंविधः स्वयमिन्द्रणाभिप्रेयमानः किमुनर्कप
मनस्यातवान्, उत न ? इत्याह-

नमी नपेड अप्पाणं, सकलं सकेण चोड्ढो ।

चड्ढण गेहं वड्ढेही, सामण्ये पज्जुवट्ठिण् ॥ ६१ ॥

नमिर्नमयति भावतः प्रह्वीजवन्तमात्मानं स्वं तत्त्वभावनाया
विशेषतः प्रगुणयति तत्तच्छिक्ततां नयति । तत्कालापेक्षया लट् ।
कथंचतः सन् ? साक्षात् प्रत्यक्षनामुपगम्य, शक्रेणन्द्रेण, (चोड-
ओ छि) प्रेरितः, त्यक्त्वाऽपहाय, गेहं गृहं, (वड्ढेहि छि) सूत्रत्वाद्
विदेहनामा जनपदः, सोऽस्यास्तीति वैदेहं, विदेहजनपदाधिपः,
न त्यन्य एव कश्चिदिनि भावः । यद्वा-विदेहेषु भवावैदेहीमिधि-
द्यापुरी, सुपुत्रपत्ययात् तां च, त्यक्त्वाति संयन्धनीयम् । आमण्ये
श्रमणभावे पर्युपस्थिते, उद्यतोऽभूदिति शेषः । यद्वा-नमिर्नम-
यति संयमं प्रति प्रवर्णीकरोत्यात्मानम्, कीदृशः, शक्रेण प्रेरितः,
कथम् ? साक्षात् स्वयं, न त्वन्यपाश्र्वप्रहितमंदेशकाऽऽदिना,
आमण्ये पर्युपस्थितः, न तु तत्प्रेरणतोऽपि धर्मे प्रति विस्तृतो-
ऽभूदिति भावः । इति सूत्रार्थः ॥ ६१ ॥

किमेव एवैवंविधः, उतायेऽपि ? इत्याह-

एवं करंति संवुच्चा, पंजिया पवियक्खणा ।

विणियट्ठंति जोगेसु, जहा से नमी रायरिसी ॥ ६२ ॥ ति वेमि ।

(एवमिति) यथैतेन नमिना निश्चलत्वं कृतं, तथाऽप्येऽपि कुर्वन्ति,
उपलक्षणत्वाद्वापुः, करिष्यन्ति च । न त्वयमेव, निदर्शनतयैवा-
स्योपास्तत्वात् । कीदृशः पुनरप्येऽप्येवं कुर्वन्ति ? संवुच्चा मि-
थ्यात्वापगमतोऽवगतजीवाजीवाऽऽदितत्वाः पारुताः सुनिश्चि-
तशास्त्रार्थाः, प्रविचक्षणा अभ्यासातिशयतः क्रियां प्रति प्रावीण्य-
वन्तः, तथाविधाश्च सन्तः किं विदधति?, विनिवर्तन्ते विशेषेण त-
दनासेवनादुपरमन्ति, केभ्यः?, (जोगेसु छि) जोगेभ्यः, किंवत्?,
यथा स नमिर्नमिनामा राजर्षिर्निश्चलो भूत्वा तेभ्यो निवृत्त इति ॥
यद्वा-उपदेशपरमेतद्, यत् एवं कुर्वन्ति संवुच्चाः पारुताः प्रविक्ष-
णाः । एवमिति कथम्?, इत्याह-जोगेभ्यो विनिवर्तन्ते विशेषेणा-
त्यन्तनिश्चलतालक्षण्येन, निवर्तन्ते, यथा स नमिनामा राजर्षिः,
ततो भवद्भिरप्येवंविधैरित्यमेव विधेयमिति सूत्रार्थः ॥ ६२ ॥
इति ब्रवीमीति पूर्ववक्षयाश्च प्राग्वदिति । उक्तं ९ अ० ।

सूत्रं । भा० चू० । आब० । ऋपनजिनसहप्रयोजितस्य क-
च्छस्य सुते विनमिम्रातरि, यो हि कुसुमोच्चयेन भगवन्तं
प्रसाध धरणेन्द्राऽऽदेशाद् विद्याधरकिंसंप्राप्तौ वैताल्ये नगे
दक्षिणश्रेण्यां राज्यं चकार । (आ० म० १ अ० १ खण्ड । कल्प० ।
आ० चू०) ततो विजयप्रवृत्तेन प्ररतचक्रिणः पराजितो रत्नानि
दत्त्वा क्रमयां वनूव । आब० १ अ० । आ० म० । (शत्रुजयेऽस्य प्रति-
माः) "आचासिना विनामिना, नमिना च निषेचितः । स्वर्गाऽऽरो-
हणचैत्ये च, श्रोतान्त्रेयः प्रभासते ॥ १ ॥" ती० १ कल्प । स्वनामके खे-
च रपौ, " अस्मिन्नमिनिनम्याख्यौ, खेचरेन्द्रमहाशृपौ । कोटि-

द्वया महर्षीणां, सहितौ सिद्धिमीयतुः ॥ १ ॥" ती० १ कल्प । अस्या-
मवसर्पिण्यां भरतक्रेत्रजे एकविंशे तीर्थकरे, परीपहोपसर्गाऽऽदि-
नामनाद् "नमस्तु वा" इति विकल्पेनोपापन्यस्याकाराभावपक्षे न-
मिः । धर्म० २ अधि० । प्राकृतशैल्या शब्दसत्याल्लक्षणान्तरसंभवा-
च्च "तथ सव्ये वि परीसहोवसग्गा णामिया कसाय चि सामन्नं,
विमसो पुण्ण-"पण्यया पक्षतनिवा, दंसिअमिन्ता जिणमि तेण
णमी ।" (४१) आब० २ अ० । तथा गर्जस्थे प्रगवति परच-
क्रुपरपि प्रणानिः कृतेति नमिः । ध० २ अधि० । अनु० ।
(' तित्ययर ' शब्दे सर्वे वक्ष्यते) " नवरं नमीणं अरहा द-
सवाससहस्साहं सव्वाउयं पावहत्ता सिद्धे० जाव पहणि ।"
स्या० १० ठा० । कल्प० । "नमिस्स णं अरहओ एगुणवत्ताली-
सं आहोहियसया होत्था ।" स० ३९ सम० । "नमिस्स णं अर-
हओ एगवत्तालीसं अज्जियासाहस्सीओ होत्था ।" स० ४० सम० ।
प्रव० । आ० चू० । अन्तरुद्धानां प्रथमाऽऽध्ययनोक्तवक्ष्यता-
केऽन्तकृत्साधौ, * स्या० १० ठा० ।

णमिक्काण-नत्वा-अव्य० । प्रणम्येत्यर्थे, दशा० १ अ० । "णमिक्का-
णऽरहताणं, सिद्धाणं कम्मचक्रमुक्काणं ।" नि० चू० १ उ० ।
पञ्चा० । पं० सं० ।

णमिपवज्जा-नमिप्रज्ज्या-अ० । नमः प्रज्ज्याऽत्राभिधीयते
इति नमिप्रज्ज्या । मिथिद्वाराजस्य नमः प्रज्ज्यायां शक्रसंवा-
दरूपे नवमे उत्तराध्ययने, उक्तं ६ अ० । स० । ("णमि" शब्दे
चैतद्वचक्यतोका)

णमिय-नमित-त्रि० । नम्रे, जी० ३ प्रति० । " कुसुमफलमार-
नमियसाला ।" जी० ३ प्रति० । नीचैर्भावं प्रापिते, ज० १ वक्का० ।
नत्वा-अव्य० । प्रणम्येत्यर्थे, कर्म० ४ कर्म० ।

णमियणमिय-नमितनमित-त्रि० । देवर्षिवन्दिते, पं० चू० १ सूत्र ।

णमिसाहु-नमिसाहु-पुं० । धारापङ्कपुरीयगच्छीयश्रीशान्तिभ-
द्रमूर्धिशिष्ये, अनेन रुद्ररचितकाव्यालङ्कारग्रन्थोपरि टिप्पणं
कृतम् । अयं च ११२५ वि० वषे विद्यमान आसीत् । जै० ६० ।
णमुदय-नमुदय-पुं० । आजीविकोपासकभेदे, ज० ७ श० १०
उ० ।

णमोक्कार-नमस्कार-पुं० । नमस्करणं नमस्कारः । नमस्-कृ-घञ् ।
"नमस्कारपरस्परं द्वितीयस्य" ॥ ८ । १ । ६२ ॥ अनयोर्द्विती-
यस्यात आत्वम्, इत्योत्वमतः । प्रा० १ पाद । " नमस्कारयोर्ना-
म्नि " ॥ ८ । २ । ४ ॥ इति नाम्नीति निर्देशाच्च खः । प्रा० २
पाद । अञ्जालिवन्धशिरोनमनाऽऽदिलक्षणे प्रणामभावे, कायेन
प्रणमने, शा० १ शु० १ अ० १ अधि० । अर्हदादिप्रणतौ, विशेषः । सङ्गा० ।

(१) नमस्कारस्य व्याख्यानं चोत्पन्नाऽऽद्यनुयोगद्वारै-
र्विज्ञेयम्, तानि चामूनि-

उत्पत्ती निखलेवो, परं पयत्यो परुवणा वत्थु ।

अत्रैव पसिप्पि कपो, पओयण फलं नमोकारो ॥ २०५ ॥

उत्पदनमुत्पत्तिः-प्रसूतिः, सा चास्य नमस्कारस्य नयानुसारेण
चिन्त्या । तथा-निक्षेपणं निक्षेपो न्यासः, स चास्य कार्यः ।
पद्यते गम्यतेऽर्थोऽनेनेति पदं नामिकाऽऽदि, तच्चेह चिन्तनीय-
म् । पदस्यार्थः पदार्थः, स चास्य वक्तव्यः । प्रकृष्टा रूपणा प्ररुपणः,

* परमस्यान्तरुद्दशालु नामापि न श्रूयते ।

सा चास्य द्विविधाऽऽदिभेदतो विधेया । वसन्त्यस्मिन् गुणा इति वस्तु, तच्च नमस्कारार्हं वाच्यम् । आक्षेपणमाक्षेपः पूर्वपक्षो वाच्यः । प्रसिद्धिस्तत्परिहाररूपा वक्तव्या । क्रमोऽर्हदादिगमिधेयः । प्रयोजनमर्हदादिक्रमस्य कारणं वाच्यम् । अथवा-येन प्रयुक्तः प्रवर्तते तन्नमस्कारस्य प्रयोजनमपवर्गाऽऽख्यं वाच्यम् । तथा-फलं च नमस्करणाऽऽदिक्रियाऽनन्तरभावि स्वर्गाऽऽदिकं निरूपणीयम् । अन्ये तु व्यत्ययेन प्रयोजनफलयोरर्थं प्रतिपादयन्ति-(नमोकारो ऽस्ति) नमस्कारः खल्वेभिर्द्वारैश्चिन्तनीयः । इति निर्युक्तिगाथाऽसंक्षेपार्थः ॥ २८०५ ॥

(१) अथ निर्युक्तिकार ण्योत्पत्तिद्वारं विस्तरेणाऽह-
उपपन्नाऽणुप्पणो, इत्य नया णेगमस्सऽणुप्पणो ।
सेसाणं उपपणो, जइ कत्तो तिविहसामित्ता ॥ १८०६ ॥
उत्पन्नश्चासावनुत्पन्नश्चेत्युत्पन्नानुत्पन्नो नमस्कारो भवत्यर्थः ।
आह-कथमेक एवोत्पन्नोऽनुत्पन्नश्च भवति, विरोधाद् ? इ-
त्याह-(इत्य इत्यादि) अत्र नयाः प्रवर्तन्ते । ते च नैगमाऽऽद-
यः सप्त । नैगमो द्विविधः-सर्वसंग्राही, देशसंग्राही च । तत्रा-
ऽऽदिनैगमस्य सामान्यमात्रावबन्धितत्वात्, तस्य चोत्पादव्ययर-
हितत्वाद् नमस्कारस्यापि तदन्तर्गतत्वादनुत्पन्नः । (सेसाणं
उपपणो ऽस्ति) शेषा विशेषग्राहिणः, तेषां शेषाणां विशेषप्रा-
दित्वात्, तस्य चोत्पादव्ययवत्त्वाद्, उत्पादव्ययशून्यस्य वाच्ये-
याऽऽदिवदवस्तुत्वात्, नमस्कारस्य तु वस्तुत्वादनुत्पन्न इति ।
(जइ कत्तो ऽस्ति) यद्युत्पन्नः, कुतः ? इत्याह-(तिविहसामित्ता)
त्रिविधं च तत्त्वमित्वं चेति समासः । तस्मात्त्रिविधस्वामि-
त्वात् त्रिविधस्वामिभावात्त्रिविधकारणादित्यर्थः ॥ २८०६ ॥

तदेव त्रिविधस्वामित्वं दर्शयति-

समुठाणवायणाह-द्धिओ य पढमे नयात्तिए तिविहं ।

उज्जुसुयपढमवज्जं, सेसनया द्दद्धिमिच्छंति ॥ २८०७ ॥

(समुठाणेत्यादि) समुत्थानतः, वाचनातः, लब्धितश्च ।
' नमस्कार उत्पद्यते ' इति वाक्यशेषः । तत्र सम्यक्
सङ्गतं बोधित्वेऽस्मादिति समुत्थानम्, निमित्तमित्यर्थः ।
किं पुनस्तदिह ? इति । उच्यते-अन्यस्याश्रुतत्वात्, तदाधा-
रतया प्रत्यासन्नत्वाद्देहोऽत्र परिगृह्यते; देहो हि नमस्कार-
कारणम्, तद्भावभावित्वाद्, वीजवदङ्कुरस्य, इत्येवं देहल-
क्षणात् समुत्थानाद् नमस्कार उत्पद्यते । तथा-वचनं वाचना
गुरुभ्यः श्रवणमधिगम इत्यर्थः, तस्याश्च वाचनायाः सका-
शाद् नमस्कारो जायते । तथा-लब्धित्वावरणकृत्योपशम-
लक्षणा, तस्याश्चायमुपजायते । इत्येतत्त्रिविधं कारणं, प्रथमे
नैगमसंग्रहव्यवहारलक्षणे त्रिके, नैगमाऽऽदिनयत्रयमतेनाव-
गन्तव्यमित्यर्थः । तथा-उज्जुसूत्रस्य प्रथमवर्जं वाचनालब्धि-
द्वयं नमस्कारस्य कारणम्, तच्चूत्यस्य जन्तोर्देहमात्रसङ्गावे-
पि नमस्काराऽऽख्यकार्योत्पत्तिव्यभिचारात् । शेषनयास्तु शब्दा-
ऽऽदयो लब्धिमेवैकां नमस्कारकारणत्वेनेच्छन्ति, वाचनाया अ-
पि लब्धिः शून्येष्वन्यथाऽऽदिषु नमस्काराजनकत्वात्, द्वाब्धियु-
क्तेषु तु प्रत्येकवृद्धाऽऽदिषु तदभावेऽपि तत्सङ्गावतो व्यभिचारि-
त्वात् । इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः ॥ २८०७ ॥

" उपपणोऽणुप्पणो " (२८०६) इत्यत्र ज्ञाप्यम्-

सत्तामेत्तग्राही, जेणाऽऽहम-नेगमो तत्रो तस्स ।

उपपज्जइ-नाचूयं, चूयं न य नासए वत्थुं ॥ २८०८ ॥

येन यस्मात्कारणात्, आद्यनैगमः सत्तामात्रग्राही, ततस्तस्याऽऽ-
द्यनैगमस्य मतेन सर्वे वस्तु नाभूतं नाऽविद्यमानं, किं तु सर्वदैव
सर्वे सदेव । ततः किम् ? इत्याह-(उपपज्जइ न) इत्येव-
मिहापि नञ् संबध्यते, आवृत्तिव्याख्यानात् । इदमुक्तं भवति-
यत्सर्वदैव सत्, तन्नोत्पद्यते । यथा-नञः, तस्याप्युत्पादाद्यु-
पगम उत्पन्नस्याप्युत्पादप्रसङ्गेनानवस्थाप्राप्तेः । तथा-यद् नृत्तं
विद्यमानं सर्वदैव सद्रस्तु, तन्न नश्यति, सर्वथा सर्वदैव सतो
विनाशायोगादिति ॥ २८०८ ॥

तो तस्स नमोकारो, वत्थुत्तणओ नहं व सो निच्चो ।

संतं पि न तं सव्वो, मुणइ सरूवं व वरणाओ ॥ १८०९ ॥

यत एवम्, ततस्तस्याऽऽद्यनैगमस्य, स नमस्कारो नित्य एव,
वस्तुत्वात्, नजोवत्, नोत्पद्यते, नाऽपि विनश्यतीत्यर्थः । अत
एवैतन्मतेनानुत्पन्नोऽसावभिधीयते । आह-ननु यदि नम-
स्कारः सर्वदैव संस्तदा मिथ्यादृष्ट्यवस्थायां किमित्यसौ न ल-
क्ष्यते ? इत्याह-(संतं पीत्यादि) सर्वावस्थासु सन्तमपि
नमस्कारमतिशयज्ञानिनं विहाय न सर्वोऽपि ' मुणिति '
जानातीति प्रतिज्ञा । (वरणाओ ऽस्ति) आवरणकर्मसङ्गावा-
दिति हेतुः, आत्मनः स्वरूपवदिति दृष्टान्तः । इदमुक्तं भव-
ति-मिथ्यादृष्ट्यवस्थायामपि स्वयं रूपतया नमस्कारोऽस्ति । स-
र्वथाऽसतः स्वरविपाणस्येव पश्चादप्युत्पादायोगात्, केवलं
ज्ञानाऽऽवरणेनाऽऽनृतत्वाद् छद्मस्थजन्तवस्तद्रूपतया सन्तमपि
तं नमस्कारं न लक्षयन्ति, यथाऽऽत्मनः स्वरूपम् । न हि आत्मनः
स्वरूपं नास्ति, केवलममूर्तत्वात् सर्वदा सदापि तत्केवलं नि-
विहाय न कोऽपि लक्षयति । एवं नमस्कारोऽपि । इत्यतः सर्वदैव
सत्त्वादसावादिनैगमाजिप्रायेणानुत्पन्न उच्यत इति ॥ २८०९ ॥

" सेसाणं उपपणो " [२८०६] इत्येतद् गाथावयवं

व्याचिख्यासुराह-

सेसमयं नत्थि तत्रो-ऽणुप्पायविणासत्रो खपुप्फं व ।

जमिहऽत्थि तदुप्पाय-व्वयधुवधम्मं जहा कुंजो ॥ १८१० ॥

शेषाणां विशेषवादिनयानाम्, एतन्मतम्-तकोऽसौ पराजितो
नमस्कारो नास्ति, इति प्रतिज्ञा । अनुत्पादविनाशाद्-उत्पाद-
विनाशाभावादिति हेतुः । खपुष्पवदिति दृष्टान्तः । इह यदस्ति
तत्सर्वमुत्पादव्ययधुवधर्मकम्, यथा कुम्भः; यस्य पुनरु-
त्पादाऽऽदयो न सन्ति, तत्सदपि न भवति; यथा स्वरविपा-
णम्, उत्पाद-विनाशशून्यश्च परैर्नमस्कारोऽन्युपगम्यते; ततो
नास्त्यसावपि ॥ २८१० ॥

यदुक्तम्-आवरणात्सतोऽप्यस्याग्रहणम्, तत्राऽऽह-

आवरणादग्गणं, नाभावात् ऽस्ति तत्थ को हेज्ज ? ।

जत्तीए नमोकारो, कहमत्थि य सा नयगहणं ? ॥ २८११ ॥

नन्वावरणाद् ज्ञानाऽऽवरणोदयात् सन्नपि नमस्कारः सर्वेण न
गृह्यते, न पुनर्जावादित्यत्र को हेतुः किं नियामकम् ? न कि-
ञ्चिदित्यर्थः । अत्रावादेवायं सर्वेण सर्वदा न गृह्यते, न पुन-
रावरणोदयादिति शेषनयाजिप्रायः । किञ्च-तीर्थकराऽऽदिषु
भक्तिर्नमस्कारोऽभिधीयते, सा च सर्वदाऽस्ति, न च मि-
थ्यादृष्ट्यवस्थायां गृह्यत इति परस्परव्याहतमिदम् । तस्मा-
दुत्पन्नोऽसौ गृह्यते, अनुत्पन्नस्तु न गृह्यते, इत्येतदेव सुन्द-
रम्, किमावरणाऽऽदिकल्पनया ? इत्यभिप्रायः ॥ २८११ ॥

अथाऽऽघनैगमनयमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

अह परमंतो चि तत्रो, संतो किं नाम कस्स नासंतं ? ।

अहणाऽऽव्ववण्णो, नेवं न य परघणाफळया ॥१८१॥

अथैवं धूये- (परसंतो चि तत्रो मंतो चि) परसन्ताने सर्व-
देवास्ति नमस्कारः. नानाजीवेषु तस्य सर्वफलमव्ययच्छेदात् ।
योऽयमत्र नोपलभ्यते, तत्राप्यसौ [संतो चि] सन्तुच्यते ।
अत्रोत्तरमाह-[किं नाम कस्स नासंतं ? ति] याद् हि
अन्यसन्तान्येव्यपि घत्तदन्यस्य सदुच्यते, तर्हि किं नाम य-
स्तु धनाऽऽदिकं कस्य नासद् ? प्रापि तु सर्वं सर्वस्यासत्प्रा-
प्नोति । अस्य चोपलक्षणत्वात्- ' इत्ये सर्वे सर्वस्य स-
त्प्राप्नोति ' इत्यपि छप्यम् । ततश्चैवम-इत्थरधनेन दरिद्रा-
णामधनानामपि धनवत्त्वाद् धनव्यपदेशः कस्यापि न स्यात् ।
न चेत्थं परधनस्याफलता भवेत्, अन्यधनस्यान्यप्रापि स-
त्त्वात्, तथा च तत्फलस्यापि सत्तायादिनि ॥२८१॥

ततः किं भवेद् ? इत्याह-

सव्वधणं सामन्नं, पावइ भत्ताफलं व सेसं च ।

किरियाफलमेवं चा-ऽक्यागमो कयविणासो य ॥२८२॥

एवं सति यदेकस्येश्वरस्य संवधि तत्सर्वेषां दरिद्राणामपि
धनं सामान्यं साधारणं प्राप्नोति । यद्वा-यदेकस्य नमस्का-
रवतोऽहंदादिभक्तिकफलं, तन्मिथ्यादृशानपि नमस्कारशून्यानां
सामान्यं प्राप्नोति; तथा शेषं च यद्वा न-ध्याना-हिंसा-ऽमृतावा-
दाऽऽदिक्रियाफले, तत्सर्वेषां सामान्यं प्राप्नोति । एवं च सत्यरु-
तस्यापि पुण्य-पाप-सुखदुःखाऽऽदेरागमः, दृष्टस्यापि च पुण्य-
पापाऽऽदेर्विनाशः स्यादिति ॥ २८१३ ॥

पुनरपि नैगममतमाशङ्क्य परिजिहीर्षवः शेषनयाः प्राऽऽहुः-

अह नत्तिमंतसंता-ण्णो स निच्चो चि कहमणुप्पणो ? ।

नणु संताण्णिचण्णं, स होइ वीयंकुराइ व ॥१८१४॥

अथानुत्पन्ननमस्कारवादिन् । एवं धूये-भक्तिमतां सम्यग्-
दृष्टीनां यः सन्तानः प्रवाहः, तस्मात् तमाश्रित्य, नित्यं नम-
स्कारः । सम्प्रगृहणीनां हि सन्तानो न कदाचिद् व्यवच्छिद्यते ।
अन्यवच्छिन्नत्वाच्च नित्योऽसौ, यच्च नित्यं तदाकाशवज्रोत्पद्यते ।
ततः किलानुत्पन्नो नमस्कार इति परस्याऽऽकृतम् । अत्रोत्तरमा-
ह- (कहमणुप्पणो चि) नन्वेवमपि कथमनुत्पन्नो नमस्कारः ?,
न कथञ्चिदित्यर्थः । कुतः ? इत्याह- (नणु इत्यादि) ननु यद्य-
पि सम्यग्दृष्टीनां सन्तानो नित्यः, तथापि सम्यग्दृष्टयः स-
न्तानिनो नित्या एव, मनुष्याऽऽदिभावेन तेषामुत्पादविनाशादि-
ति । सम्यग्दृष्ट्यव्यतिरेकाच्च नमस्कारोऽपि सन्तानी, स-
न्तानित्वाच्च (स होइ चि) स नमस्कारो प्रवत्युत्पद्यते, बी-
जाङ्कुराऽऽदिसन्तानिवदिति । इह यः सन्तानो स उत्पद्यते, य-
था बीजाङ्कुराऽऽदिः, सम्यग्दृष्टिसन्तान्यव्यतिरेकात्, सन्तानो च
नमस्कार इति उत्पद्यत एव । ततः कथमनुत्पन्नोऽसौ ?,
इति ॥ २८१४ ॥

किञ्च-

होज्जाहि नमोकारो, नाणं सद्दो व कायकिरिया वा ।

अहवा तस्संजोगो, न सव्वहा सो अणुप्पची ॥२८१५॥

नमस्कारो हि ज्ञानं वा जवेत्, " नमो अरिहंताय " इत्यादि-

शब्दो वा, शिरोनमनकरकुञ्जलमीलनविधौ कृतावयवसंको-
चनाऽऽदिलक्षणा कायक्रिया वा, द्विकाऽऽदिको वा ज्ञानाऽऽदि-
संयोगो भवेदिति चत्वारः पक्षाः । किञ्चातः ? इत्याह- (न
सव्वहा सो अणुप्पचि चि) सर्वथा सर्वैरपि प्रकारैर्नायमनुत्प-
त्तिर्नानुत्पन्नो घटत इत्यर्थः । ज्ञानाऽऽदीनां चतुर्णामनुत्पादाऽऽदि-
धर्मकत्वादिति ॥ २८१५ ॥

अथ नैगमः प्राऽऽह-ननु ज्ञानाऽऽदीनामुत्पादाऽऽदिधर्मकत्व-
मसिद्धं, नित्यत्वाद्, आकाशवत् । तत्र ज्ञानस्य तावन्नित्यत्वं
साधयन्नाह-

नणु जीवात्रोऽणन्नं, नाणं णिच्चो य सो तत्रो तं पि ।

निच्चुग्याको य सुण, जमक्खराणंतज्जागो चि ॥१८२६॥

ननु जीवादनन्यद्विज्ञे ज्ञानं, नित्यश्चासौ जीवः, ततस्तदव्यतिरे-
कात्तदपि, 'नित्यम्' इति शेषः । ततो नोत्पादाऽऽदिधर्मकं ज्ञानम्,
नित्यत्वात्, नभोघदिति भावः । एवमुत्तरप्रापि प्राचार्यो घक-
व्यः । किञ्च-"सर्वजीवाणं पि य णं अक्खरस्स अणंतज्जागो
निच्चुग्यान्नियथो " इति घचनाद् न कुराति न विनश्यतीत्यङ्गरं
केवलज्ञानम्, तस्यानन्तभागो नित्योद्घाटो नित्यावस्थि-
तोऽनावृत्त एव सर्वदा तिष्ठतीति यद्यस्माच्छ्रुतेऽभिहितम्, त-
स्माच्च नित्यं ज्ञानं, नित्यानावृत्तत्वाद्, नभोघदिति ॥ २८१६ ॥

अहवा अरूवगुण्णो, नाणं निच्चं नहावगाहो व ।

लयणप्पयासपरिणा-मथो य सव्वं जहा अणवो ॥१८१७॥

अथवा-नित्यं ज्ञानम्, अरूपव्यगुणत्वाद्, यथा नभोऽव्य-
स्यावगादगुणः । अथवा-सर्वमपि ज्ञानाद्वाऽऽदिकं नित्यं, ज्ञ-
नप्रकाशपरिणामत्वात्, तिरोभावाऽऽविर्भावधर्मकत्वादित्यर्थः,
यथा परमाणव इति ॥ २८१७ ॥

अथ विशेषतोऽपि शब्दस्य नित्यत्वं साधयन्नाह-

दरिसणपरत्थयाओ, अइंदियत्थत्तओऽणवत्थाओ ।

संवंधनिच्चयाओ, सदावत्थाणमणुमेअं ॥ १८२८ ॥

इह शब्दस्यावस्थानं सदावस्थितत्वं नित्यत्वमनुमेयं साध्य-
म् । (दरिसणपरत्थयाओ चि) दर्शनं प्रकटनं शब्दस्योच्चा-
रणं व्यापारणं प्रयोग इति यावत्, तस्य दर्शनस्य श-
ब्दप्रयोगस्य परार्थत्वं परप्रत्यायकत्वं, तस्माद्दर्शनपरार्थत्वा-
दिति हेतुः । इदमुक्तं भवति-न अत्रु वपत्तुमिः शब्दोत्पा-
दनमात्रार्थमेव शब्दप्रयोगः क्रियते, किं तु परार्थत्वात् पर-
प्रत्यायननिमित्तत्वादिति; यद्य परार्थं व्यापार्यते तत् त-
द्व्यापारकालात् प्रागप्यस्ति, यथा-वृक्षाऽऽदिच्छेदनक्रियानि-
मित्तं व्यापार्यमाणः कुत्रारः त्रेदनक्रियाव्यापारकालात्प्रागप्य-
स्ति; ततः शब्दः सदावस्थितत्वात्तत्वात्तत्वात् सिद्धः ।

अत्रैव द्वितीयं हेतुमाह- (अइंदियत्थत्तओ चि) अनीन्द्रिया मेरु-
स्वर्गोऽऽदयोऽर्था अभिधेयव्येन यस्यासावतीन्द्रियार्थः, तद्भावो-
ऽतीन्द्रियार्थत्वं, तस्मादतीन्द्रियार्थत्वाच्चित्यः शब्दः केवलज्ञानव-
त् । इदमुक्तं भवति-ये इन्द्रियप्राज्ञा घटाऽऽदयोऽर्थाः, तेषु संकेत-
वशात्कृतक एव किल वाच्यवाचकत्वसंबन्धः, अतस्तस्माच्छब्द-
स्य नित्यत्वं न सिध्यति; ये त्वतीन्द्रिया मेरुस्वर्गोऽऽदयोऽर्थाः,
तेषामतीन्द्रियत्वेनैव किल संकेतः कर्तुं न शक्यते, अतोऽनादि-
कावसंसिद्धोऽकृतक एव शब्दस्य तेषु वाच्यवाचकभावसंबन्धः ।
अतोऽतीन्द्रियार्थैः सहानादिकालसंसिद्धाकृतकत्वेन नित्याद्

वाच्यवाचकभावसंबन्धात्सिद्धं किलशब्दस्य नित्यत्वम् । न हि स्वयमनित्यस्यानादिकालसंसिद्धैर्नित्यैर्मेवादिजिरयैः सह वाच्यवाचकभावसंबन्धः सिद्ध्यतीति ज्ञातः । तर्हि घटाऽऽदिवाचकशब्दानां कथं नित्यत्वं सिध्यति ? इति चेत् । उच्यते-मेवादिवाचकशब्दानां नित्यत्वे सिद्धे नेषामपि तत्साध्यते; तद्यथा-नित्या घटाऽऽदिवाचकशब्दाः, शब्दत्वाद्, मेवादिशब्दवदिति ।

अत्रैव तृतीयहेतुमाह- (अणवत्याश्रोति) अयं च विपर्यये बाधक एव हेतुः । मूलहेतुस्त्वित्थं छद्म्यः-नित्याः सर्वेऽपि घटाऽऽदिवाचकाः शब्दाः, अनादिकास्तात् तद्वाचकत्वेन तेषां सिद्धत्वाद्, इह यदनादिकालसिद्धं तद्विषयं दृष्टम्, यथा चन्द्रार्कविमानाऽऽदयः, अनादिकास्तिसिद्धाश्च घटाऽऽदिवाचकशब्दाः, तस्मान्नित्या इति । ननु साङ्केतिका एव घटाऽऽदिवाचकशब्दास्तनोऽसिद्धममीषामनादिकालीसिद्धत्वमिति चेत् । तदयुक्तम् । सहकृतस्य कर्तुमशक्यत्वात् । कुतः ? इत्याह-अनवस्थातः, अनवस्थाप्रसङ्गोऽत्र बाधकं प्रमाणमित्यर्थः । तथाहि-येन शब्देन सङ्केतः क्रियते, तत्रापि सङ्केतकारकं शब्दान्तरमपेक्षणीयम्, तत्राप्यन्यत्, पुनस्तत्राप्यपरमिति, एवमनवस्थाप्रसङ्गोऽशक्यं सहकृतकरणम् । अथ पर्यन्ते कश्चिदकृतसङ्केतोऽपि ध्वनिरिष्यते, तर्हि प्राक्तना अपि सर्वे ध्वनयोऽकृतसङ्केताः, शब्दत्वात्, पर्यन्तध्वनिवत्, इत्यसाङ्केतिकत्वात्सिद्धं घटाऽऽदिवाचकशब्दानामनादिकास्तिसिद्धत्वमिति ।

चतुर्थं हेतुमाह- (संबंधनिश्चयाश्रोति) नित्यः शब्दः, उक्तन्यायेन तस्य घटाऽऽदिभिः सह वाच्यवाचकभावसंबन्धस्य नित्यत्वात्; तस्यानित्यत्वे वाच्यवाचकभावसंबन्धनित्यत्वा-नुपपत्तेरिति । इत्थं च ज्ञानाऽऽदीनां नित्यत्वे सिद्धे सिद्धोऽनुत्पन्नस्तदात्मको नमस्कार इत्याद्यनैगमाभिप्राय इति ॥२८१८॥

अथ शेषनया एतैरेव जीवानन्यत्वाऽऽदिहेतुनिर्ज्ञानाऽऽदीनामनित्यत्वं साधयन्ति-

जेणं चिय जीवाओ-एणं तेणेव नाणमुप्पाइ ।

उप्पज्जइ जं जीवो, बहुहा देवाऽऽदिभावणे ॥ २८१९ ॥

येनैव कारणेन जीवादनन्यदभिन्नं ज्ञानं, तेनैव तदुत्पद्यते, यथा-स्माद्, बहुधा जीवो देवाऽऽदिभावेनोत्पद्यते, तदुत्पादे च ज्ञानस्याप्युत्पादादिति ॥ २८१९ ॥

यदुक्तम्-"निच्छुग्धाओ य सुए" (२८१९) इति तत्राऽऽह-अविसिद्धस्वरभागे, सुत्तेऽजिहिओ न सम्मनाणं ति । कोऽवमरो तस्स इहं, सम्मनाणाहिगारम्मि ? ॥ २८२० ॥

अक्षरस्य योऽनन्ततमो भागो नित्योद्धाटः श्रुतेऽभिहितः, सोऽविशिष्ट एव सम्यग्मिथ्याविशेषरहित एवोक्तः, न तु सम्यग्ज्ञानरूपः । ततः सम्यग्ज्ञानविचारेऽत्र प्रस्तुते कस्तस्याधिकारः ? । इदमुक्तं भवति-यद्यविशिष्टज्ञानरूपोऽक्षरानन्तभागो नित्योद्धाटत्वेन नित्यः, तर्हि नमस्काररूपस्य सम्यग्ज्ञानस्य नित्यत्वे किमायातम् ? , अतो यत्किञ्चिदेतदिति ॥ २८२० ॥

यदुक्तम्-"अहवा अरुवगुणओ नाणं निब्बं" (२८१७) इत्यादि तत्राऽऽह-

अवगाहणाऽऽदो नणु, गुणत्तओ चेव पत्तधम्म व्व ।
उप्पायाऽऽसंहावा, तह जीवगुणा वि को दोसो ? ॥ २८२१ ॥
नवगाहनाऽऽदय उपादाऽऽदिधर्मका एव, गुणत्वात्, पञ्चनी-

यताऽऽदिगुणवद्; एवं जीवगुणा अपि नमस्काराऽऽदय उत्पादाऽऽदिधर्मका एव, गुणत्वात्, पञ्चधर्मवत्, इत्यपि त्वदुक्तविपर्ययतां को दोषः ? , न कश्चिदिति ॥ २८२१ ॥

फिञ्च-

अवगाहारं च विणा, कुओऽवगाहो ति तेण संजोगो ?
उप्पाई सोऽवस्सं, गच्छवगाराऽऽदो चेवं ॥ २८२२ ॥

अवगाहारं चावगाहकं जीव-परमाण्वादिकं विना विचार्यमाणः कुतोऽप्योऽवगाह इति वक्तव्यम् ? । तेनावगाहो नमसा सहावगाहकस्य जीवाऽऽदेः, तेन चावगाहकेन जीवाऽऽदिना सहावगाहस्य नमसः संयोगोऽवगाह इति चेत् । ननु यद्येवं, जितमस्माभिः, यतोऽवश्यमुत्पादी असौ, संयोगत्वात्, छाद्गुलाऽऽदिसंयोगवदिति । एवं गनेरूपकारो गत्युपकारः, स आदिर्येषां स्थित्युपकाराऽऽदीनां ते गत्युपकाराऽऽदयो धर्मास्तिकायाऽऽदिगुणाः, तेष्वेवमेवोत्पादवन्तो छद्म्याः, गुणत्वाद्, अवगाहगुणवदिति ॥ २८२२ ॥

अपि च, आकाशपरमाण्वादिएष्टान्ततो जवता नित्यत्वं साध्यते, तथाऽऽकाशाऽऽदीनां नित्यत्वमस्माकमसिद्धम्; कुतः ? , इत्याह-

न य पज्जवओ भिन्नं, दव्वमिहेगंतओ जओ तेण ।

तन्नासम्मि कहं वा, नहाऽऽदो सव्वहा निच्चा ? ॥ २८२३ ॥

न च पर्यायाद् घटाऽऽदिसंयोगवर्णगन्धाऽऽदेः सकाशाद्, यनो यस्माद्, स्वयमेकान्ततो भिन्नम्, किन्त्वभिन्नमपि तत्तस्माद्विष्यते, तेन तस्मात्कारणात्, तत्राशे पर्यायविनाशे, कथं वा केन वा प्रकारेण, नमःपरमाण्वादयः सर्वथा नित्याः ? । कथञ्चिद्यदि नित्या भवन्ति, तर्हि मवन्तु । यत्तु सर्वथा नित्यत्वं, तत्तेषां न घटते, पर्यायविनाशे तदुपतया तेषामपि विनाशादिति भावः । तत एकान्तनित्यत्वे साध्ये नैतेषां दृष्टान्तत्वं युक्तमिति ॥ २८२३ ॥

यदुक्तम्-"हरिसणपरत्थयाओ" (२८१८) इत्यादि, तत्र दूषणातिदेशमाह-

निच्चत्तसाइणाणि य, सहस्सासिक्खाऽऽइड्डाई ।

संजवओ वच्चाई, पक्खोदाहरणदोसा य ॥ २८२४ ॥

दर्शनपरार्थत्वाऽऽदीनि शब्दस्य नित्यत्वसाधनानि यानि वक्तानि, तानि न्यायमार्गानुसारिणिः स्वयमेवाभ्युह्य यथासंभवमसिद्धाऽऽदिशेषपञ्चानि वाच्यानि । तथाहि-दर्शनपरार्थत्वादि-त्यसिद्धो हेतुः, स्वावबोधार्थमपि क्वाचिच्छब्दप्रयोगदर्शनात्; तथाऽनैकान्तिकश्च, विपर्यये बाधकप्रमाणाभावात् । विरुद्धो वा, प्रयोगानन्तरमेव विशराकत्वदर्शनात्; कृतकत्वाद्वा शब्देऽनित्यत्वस्यैव दर्शनात् । इत्यादिदूषणानि सर्वत्राज्युह्य वक्तव्यानि । तथा-पक्षोदाहरणदोषाश्च वाच्याः, वयं तु साक्षान्न भूमः, ग्रन्थविस्तरभयात् । तत्र प्रत्यक्षाऽऽदिवाधितः पक्षः, साध्यसाधनविकलमुदाहरणम् । इत्यादिदोषाः स्वयमेव द्रष्टव्या इति ॥ २८२४ ॥

तदेवं नैगमोक्तं दूषयित्वा स्वपक्षसिद्ध्यर्थं शेषनयाः प्राऽऽहुः-धणिरुप्पाई इंदिय-गज्जत्ताओ पयत्तजत्ताओ ।

पुग्गलसंचुईओ, पच्चयभेए य जेयाओ ॥ २८२५ ॥

उप्पाइ नाणमिठं, निमित्तसव्वजावओ जहा कुंजो ।

तह सदकायकिरिया, तस्संजोगो य जोऽजिमओ ॥ २८२६ ॥

उत्पद्यत इत्युत्पादी ध्वनिरिति प्रतिज्ञा, इन्द्रियग्राह्यत्वात्, घट-
वदिति । तथा-प्रयत्नाज्जायत इति प्रयत्नजः, तद्भावः प्रयत्नज-
त्वं, नस्मात्प्रयत्नजत्वात् । तथा-पुञ्जलेभ्यः संभूतेः । तथा-तादृश-
दिप्रत्ययभेदभेदित्वाद्युत्पादी शब्दः घटवदिति सर्वत्र छल्लयम् ।
यश्चोत्पादी स विनाशित्वादनित्य इति सिद्धमेवेति ॥१८२॥
तथा-उत्पादि ज्ञानं नमस्कारज्ञानमिष्टमिति प्रतिज्ञा, निमित्त-
सद्भावोऽस्ति हेतुः, जिनाऽऽदिविषयाज्जायमानत्वादित्यर्थः ।
यथा कुम्भ इति दृष्टान्तः । न केवलं ज्ञानं, तथा शब्दादिश्रोत-
मनाऽऽदिका कायक्रिया, तेषां च ज्ञानाऽऽदीनां यो द्विकाऽऽ-
दिसंयोगो नित्यत्वेनाज्जिमतः परम्य, एतत्सर्वमुत्पादि, निजनि-
जनिमित्ताज्जायमानत्वात्, यथा कुम्भः । ततो ज्ञानाऽऽद्यात्मको
नमस्कार उत्पन्न इति सिद्धम् । तदेवं "सेसाणं उत्पत्तौ" (१८०६)
इति व्याख्यातम् ॥ १८२६ ॥

"जह कत्तो तिविहसामिस्सा?" (१८०६) इत्येतद् व्याचि-
ख्यासुराह-

उत्पत्तिमत्रोऽवस्सं, निमित्तमस्स उ णयत्तिरं तिविहं ।
इच्छं णिमित्तमेत्तो, जपस्सहा नत्थि संचूर्त्तं ॥१८२७॥

यदि नामोत्पन्नो नमस्कारस्ततः किम् ? । अत्रोच्यते-उत्पत्ति-
मतश्च वस्तुनोऽवश्यं निमित्तम्, 'अस्ति' इति क्रियाऽध्या-
हारः । तथा च सत्यस्य नमस्कारस्योत्पत्तिमत्त्वादविद्युत्कृते-
मसंग्रहव्यवहारलक्षणं प्रथमनयत्रिकं समुत्थान-वाचनाल-
ङ्घिस्वरूपं त्रिविधं निमित्तमिच्छति । कुतः ? । इत्याह-
(एत्तो इत्यादि) यद्यस्माद्यतस्त्रिविधाद् निमित्तादन्यथाऽप्येन
प्रकारेण नमस्कारस्य नास्ति संभूतिरुत्पत्तिरिति ॥ १८२७ ॥

तत्र समुत्थानलक्षणं निमित्तं व्याचिख्यासुराह-

देहसमुत्थाणं चिय, देह भवपच्चयावहिस्सेव ।

पुव्वुप्पन्नस्स वि से, इहभवभावो समुत्थाणं ॥१८२८॥

सम्यक् सङ्गतं वा उचिष्ठति जायतेऽस्मादिति समुत्था-
नम्, देह एव समुत्थानं, तदेव तावद्धेतुर्निमित्तम्, 'से'
तस्य नमस्कारस्य । आह-यदाऽयमन्यत्र एव स्वाऽऽवरण-
यादुत्पन्नः स्यात्तदा कथमयं देहो हेतुः ? । इत्याह-कुप्पा-
ऽऽह-(पुव्वुप्पन्नस्स वि से इहभवभावो समुत्थाणं ति)
प्राग्भवे उत्पन्नस्यापि नमस्कारस्येहभवभाव इहभवशरीरं स-
मुत्थानं कारणं भवति, एतद्भावभावित्वाच्चत्यर्थः । दृष्टान्तमा-
ह-(भवपच्चयावहिस्सेव स्ति) यथा हि भवप्रत्ययोऽवधिस्ती-
र्थकराऽऽदिसंबन्धी प्रागुत्पन्नोऽप्येतद्भवशरीरमन्तरेण न भ-
वति । ततश्चेहभवशरीरं तस्य समुत्थानमेवं नमस्कारस्या-
पीति । एतच्च कं प्रवति-यथा पूर्वोत्पन्ना अपि घटाऽऽद्यो
दीपेनाभिव्यज्यन्ते, तथा पूर्वोत्पन्नोऽपि नमस्कार इहभवदेहेना-
भिव्यज्यते, इत्यसौ तस्य निमित्तं व्यपदिश्यत इति ॥१८२८॥

अत्र परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

अस्से सयमुत्थाणं, सविरियमषोवगारविमुहं ति ।

तदजुत्तं तदवत्थे, चुयलत्थे लद्धिओ णञ्चं ॥ १८२९ ॥

अन्ये सुरयः स्वकमुत्थानं स्वमुत्थानं, स्ववीर्यमित्याचक्षते ।
कुतः ? । इत्याह-(अषोवगारविमुहं ति) अन्वेनापान्तरा-
लक्षित्वा कारणान्तरेण कृत उपकारोऽन्योपकारः, तद्विमुखं
तन्निरेपेक्षं, यतोऽनन्तरकारणमित्यर्थः, तस्मादन्योपकारवि-

मुखत्वादनन्तरकारणत्वात्स्ववीर्यनमस्कारस्य समुत्थानं कार-
णमिति । एतन्निरासार्थमाह-(तदजुत्तं ति) तद्वीर्यमयुक्तम्,
नमस्कारानन्तरकारणतया व्यभिचारित्वात् । कुतः ? । इत्याह-
(तदवत्थे इत्यादि) यतस्तदवत्थेऽपि विद्यमाने वीर्ये कस्या-
पि लब्धोऽपि नमस्कारः स्वाऽऽवरणोदयात्पुनरपि व्यवते भ्र-
स्यति; च्युतोऽपि कदाचित् तदावरणक्षयोपशमात्पुनरपि
लभ्यते । तत एव तदवत्थेऽपि वीर्ये च्युतलब्धे नमस्कारे
सति विज्ञायते-लब्धितो नान्यद्वीर्यं किमपि नमस्कारकारण-
मस्ति, व्यभिचारित्वात् । व्यभिचारित्वं च नमस्कारस्य तद-
न्यव्यतिरेकाननुविधायित्वात् । लब्धिस्तु तस्याव्यभिचारि-
कारणम्, तदन्वयव्यतिरेकाननुविधायित्वादिति ॥ १८३६ ॥

तदेवं समुत्थानं व्याख्याय वाचनालङ्घिस्वरूपं

व्याचिख्यासुराह-

परओ सवणमहिगभो, परोवएसो चि वायणाऽभिमया ।

लच्छी य तथाऽऽवरण-क्खत्रोवसमत्रो सयं हाभो ॥१८३०॥

परतो गुरुक्तो यच्छ्रवणम्, तथा-अधिगमः, परोपदेशश्च, सा
वाचनाऽभिधीयते । लब्धिस्तु का ? । इत्याह-परतो वाचनामन्त-
रेण नमस्कारस्य यः स्वयं लाजः । कुतः पुनर्यो लब्धिः ? । इ-
त्याह-तदावरणक्षयोपशमात्-नमस्काराऽऽवरणकर्मक्षयोपशमा-
दित्यर्थः । आह-ननु तदावरणक्षयोपशम एव लब्धिरन्यत्र
प्रसिद्धा, उक्थमिह तत्कार्यच्युतो नमस्कारस्याभो लब्धित्वे-
नोच्यते, नमस्कारकारणस्यैवेह चिन्तयितुं प्रस्तुतत्वात् यथो-
क्ताया एव च ह्यधेनमस्कारकारणत्वात् ? । सत्यम्, किन्तु त-
त्कार्यज्ञतोऽपि नमस्कारलाभोऽत्र लब्धिरुक्ता, कारणे कार्यो-
पचारादिति । एतद्विद्युत्कृतेन संग्रहव्यवहारनयमतेन त्रिविधं
नमस्कारकारणं मन्तव्यमिति ॥ १८३० ॥

अजुसुन्नमतेन तु द्विविधमेव कारणमिति दर्शयन्नाह-

उज्जुमुयणयमयमिणं, पुव्वुपन्नस्स किं समुत्थाणं ? ।

अह संपइमुप्पज्जइ, न वायणाल्लिज्जिन्नं तं ॥१८३१॥

अजुसुन्नयस्येदं मतम्-यदि पूर्वजवोत्पन्नो नमस्कारः, तदे-
हभवदेहलक्षणं समुत्थानं तस्य किं करोति ? । न किञ्चिदि-
त्यभिप्रायः; उत्पन्नस्य कारणोपेक्षायोगादिति । अथ साम्प्रतमि-
हभवे समुत्पद्यते नमस्कारः, तर्हि यस्तस्य कारणं तद्वचना-
लङ्घिण्यां मिश्रं व्यतिरिक्तं न किञ्चित्पश्यामः; अत इदमेवं
द्विविधं तस्य कारणमिति ॥ १८३१ ॥

इदमेव ज्ञावयन्नाह-

परओ सयं व लाजो, जइ परओ वायणा सयं हाच्छी ।

जंन परओ सयं वा, तओ किमसं समुत्थाणं ? ॥१८३२॥

नमस्कारस्य हि लाजो जायमानः परतोऽपि भवेत्, स्वयं वा ?
इति द्वयी गतिः, तत्र यदि परत इति पक्षः, तर्हि (वायणस्ति)
गुरुपदेशलक्षणा वाचनैव तत्र कारणम् । अथ स्वयमिति
पक्षः, तर्हि (लब्धिस्ति) तदावरणक्षयोपशमलक्षणा लब्धिरेव
तत्र कारणं, नापरम् । यच्च परतः स्वयं वा नोत्पद्यते, तत्त्व-
रविषाणकल्पमवस्तेवेत्यन्वाहारः; वस्तुन उत्पत्तौ यथोक्त-
प्रकारस्यैव संभवात्, अनुत्पन्नस्य चावस्तुत्वादिति । त-
तस्तस्माद्वचनालङ्घिन्यामन्यार्थिकं नाम समुत्थानं, यत्स्वयं
परतो वाऽनुत्पन्नस्यावस्तुनः कारणं भवेदिति ? ॥ १८३२ ॥

अथ परमवे समुत्पन्नस्य नमस्कारस्येह भवे स्वतः परतो वा-
ऽनुत्पन्नस्य तस्याजिग्यत्किलक्षणया उत्पत्तेः कारणं समुत्थानं
भविष्यति । तदप्ययुक्तम् । कुतः ? इत्याह-

उप्पज्जइ नाईयं, तकिरिओवरमओ कयधो व्व ।

अहवा कयं पि कीरइ, कीरउ निच्चं कओ णिट्ठा ? ॥२८३३॥

इहातीतोत्पादक्रियं वस्त्वतीतमभिप्रेतम् । तदेवंभूतं पूर्वभ-
वेऽतीतोत्पादक्रियमतीतं नमस्कारलक्षणं धास्त्वह भवे पुन-
रपि नोत्पद्यत इति प्रतिज्ञा । (तकिरिओवरमओ चि) तस्य
नमस्कारस्योत्पादलक्षणं क्रिया तत्क्रिया, तस्या उपरमो वि-
रामः तत्क्रियोपरमः, तस्मादिति हेतुः । कृतघटवदिति दृष्टा-
न्तः । इह यस्योत्पत्तिक्रियोपरता तत्पुनरपि नोत्पद्यते, यथा
पूर्वकृतो घटः; उपरतोत्पत्तिक्रियश्च पूर्वभवोत्पन्नो नमस्कार
इष्यते, तत इह भवे पुनरपि नोत्पद्यत इति ॥ अथवा पूर्व कृत-
मपि पुनः क्रियते, तर्हि पुनः पुनर्नित्यमेव क्रियताम्, पू-
र्वकृतत्वाविशेषात् । तथा च सति कुतः करणक्रियाया नि-
ष्टा ? इति । तदेवं य इहोत्पद्यते नासौ पूर्वोत्पन्न इति साम-
र्थ्यादुक्तम् ॥ २८३३ ॥

अथवा-भवतु पूर्वोत्पन्नः, तथाऽपि मत्पक्षसिद्धिरिति-
दर्शयन्नाह-

होउ व पुव्वुप्पाओ, तह वि न सो व्विवायणाजिन्नो ।
जेण पुरा वि सयं वा, परओ वा हांज्ज से लाभो ॥२८३४॥

भवतु वा नमस्कारस्य पूर्वजन्मन्युत्पादः, तथाऽपि न स
तदुत्पादो लब्धिवाचनाभ्यां भिन्नः-न लब्धिवाचनालक्षण-
कारणद्वयव्यतिरेकेण समुत्थानलक्षणेन कारणेन नमस्कारो
जन्यत इत्यर्थः । कुतः ? इत्याह-येन यस्मात्पुरा परप्रवेऽपि
प्रष्टव्योऽसि त्वं स्वयं वा परतो वा (से) तस्य नमस्कारस्य
लाभ इति वक्तव्यम् ? यदि स्वयं, तर्हि लब्धिरेव तत्का-
रणम् । अथ परतः, तर्हि वाचना तत्केतुरिति न किमप्येतत्कार-
णद्वयव्यतिरेकं समुत्थानलक्षणं कारणं पश्याम इति ॥२८३४॥

अथ " सेसनया व्विमिच्चंति " (२८०७) इत्येतद-
व्याचिख्यासुराह-

सहाऽऽइमं न व्वहइ, जं गुरुकम्मा पवायणाए वि ।

पावइ य तयावरण-कखओवसमओ जओऽवस्सं ॥२८३५॥

शब्दसमभिरुद्धैवंभूतनयानामेतन्मतम्-यद्यस्मात्कारणाद् गुरु-
कर्मा प्राणी गुरुभ्यः प्रवाचनायां सत्यामपि नमस्कारं न
लभते, लघुकर्मा तु वाचनामन्तरेणाऽपि तदावरणकर्मकृतयोप-
शमाद् यतोऽवश्यमेव नमस्कारं प्राप्नोति ॥ २८३५ ॥

तो हेऊ लब्धि चिय, न वायणा जइ मक्खओवसमो ।

तक्कारणो चि तम्मि वि, नाणु साऽण्णेगंतिगी दिट्ठा ॥२८३६॥

(तो हेऊ लब्धि चिय चि) ततस्तस्माद्वाचनाया
नमस्कारजनने व्यभिचारित्वात्तदावरणकृतयोपशमलक्षणा व-
न्विधरेव तदेतुर्न वाचनेति । यदि तु ऋजुसूत्रः कथमप्येवं व्या-
त-ननु मतिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मकृतयोपशमस्तत्कारणो वा-
चनाजन्यः, तथा च सति तत्कृतयोपशमजन्यस्य नमस्कारस्य
पारम्पर्येण वाचनाऽपि कारणं भवति । अत्रोच्यते-ननु तस्मिन्नपि
मतिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मकृतयोपशमे जन्ये सा वाचनाऽनै-

कान्तिकी दृष्टा, गुरुकर्मणां वाचनातोऽपि यथोक्तकृतयोपशमाद-
र्शनादिति ॥ २८३६ ॥

अथ कस्यापि तावद्वाचनातः कर्मकृतयोपशमो प्रव-

न्नुपलभ्यते, तमाश्रित्य वाचना नमस्कार-

कारणं भविष्यति । तदप्ययुक्तम् ।

कुतः ? इत्याह-

जस्स वि स तन्निमित्तो, तस्स वि तम्मत्तकारणं होज्जा ।

न नमोकारस्स तई, कम्मक्खओवसमव्वज्जस्स ॥२८३७॥

यस्यापि जीवस्य स मतिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मकृतयोपशम-
स्तन्निमित्तो वाचनाहेतुको दृश्यते, तस्यापि तन्मात्रकारणं यथो-
क्तकृतयोपशमनिमित्तं (तइ चि) सा वाचना भवेत्, न तु
नमस्कारस्य कारणं सा युज्यते । कथंचित्तस्य ? इत्याह-
कर्मकृतयोपशमलक्ष्यस्य । इदमुक्तं भवति-पवमपि मतिज्ञानाऽऽ-
वरणाऽऽदिकृतयोपशमादेवानन्तरं नमस्कार उत्पद्यते, न तु वाच-
नातः, ततोऽसाधेव तत्कारणं युज्यते, न तु वाचना, तस्या यथो-
क्तकृतयोपशमजनकत्वेनाऽन्यकारणत्वादिति ॥ २८३७ ॥

पुनरपि परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

अह कारणोवगारि, चि कारणं तेण कारणं सव्वं ।

पाएण वज्जवत्तुं, को नियमो सइमेत्तम्मि ? ॥२८३८॥

अह पचाससुत्तरं, कारणमेगंतियं तओ लब्धि ।

परिदज्ज न चेदेवं, न वायणाभेत्तनियमो ते ॥२८३९॥

अथ कारणस्य यथोक्तकृतयोपशमस्योपकारिणी वाचनेति,
अतः कारणकारणत्वादसौ नमस्कारस्य कारणमिष्यते ।
अत्रोच्यते-(तेणेत्यादि) तेन तर्हि प्रायेण सर्वमपि क्लृप्तिश-
याऽऽसनाऽऽहार-वस्त्र-पात्राऽऽदिकं वाह्यं वस्तु नमस्कारका-
रणस्य यथोक्तकृतयोपशमस्योपकारित्वात्परम्परया नमस्कारस्य
कारणं प्राप्नोति । अतः को नाम वाचनालक्षणे शब्दमात्रे तत्का-
रणत्वनियमः ? इति ॥२८३८॥ अथ परम्परया सर्वस्य वाह्यवस्तु-
नो नमस्कारकारणोपकारित्वे सत्यपि यदेव प्रत्यासन्नतरं वा-
चनालक्षणं वस्तु, तदेवाऽऽसन्नोपकारित्वान्नमस्कारस्य कारण-
मिष्यते । ननु तथाऽपि नमस्कारजनने तदेवैकान्तिकमित्युक्तमे-
व । तत एकात्मिकमानन्तर्येणातिप्रत्यासन्नतरं लब्धिमेव त-
त्कारणं प्रतिपद्यस्व । न चेदेवं प्रतिपद्यसे, तर्हि न वाचनामा-
त्रस्य नमस्कारकारणत्वनियमः ' ते ' तव सिध्यति; क्लृप्तिदेर-
पि पूर्वोक्तनीत्या तत्कारणत्वप्राप्तेः । तदेवं प्रथमनयत्र-
यस्य त्रिविधं कारणम्, ऋजुसूत्रस्य द्विविधं, शब्दनयास्तु
लब्धिमेवैकां नमस्कारकारणमिच्छन्तीति स्थितम् । इति द्वार्ति-
शङ्काधार्यः ॥ २८३९ ॥ तदेवमभिहितमुत्पत्तिद्वारम् ।

(३) इदानीं निक्षेपद्वारमुच्यते-तत्र नमस्कारस्य निक्षेप-

अनुक्तो-नामनमस्कारः, स्थापनानमस्कारः,

ऊच्यनमस्कारः, प्राधननमस्कारश्चेति । तत्र-

नामस्थापने क्षुण्णे, ज्ञमव्यशरीरव्य-

तिरिक्तद्रव्यनमस्काराऽभि-

धित्तस्या पुनराह-

निहणाऽऽइ दव्व जावो-वउत्त जं कुज्ज सम्मदिट्ठी उ ।

नेवाइयं पयं द-व्वजावसंकोयण पयत्थो ॥ २८४० ॥

नमस्कारतद्वतोरज्जेदोपचाराभिहवाऽऽदिद्रव्यनमस्कारः, आ-

दिशब्दाद् यो ह्यव्ययं विद्यामन्त्रदेवताऽऽदीनां नमस्कारः क्रियते, सोऽपि ह्यव्ययनमस्कारः । निह्वाऽऽदिनमस्कारस्य च ह्यव्ययत्व-मप्राधान्यात्, अप्राधान्यं च तेषां मिथ्यात्वाऽऽदिकलुपितत्वादिति । भावनमस्कारस्त्वगमतः स विशेषो, यमुपयुक्तः सम्यग्-दृष्टिर्हृदादीनां कुर्यादिति चारम ॥

(४) अथ पदद्वारमुच्यते-पद्यते गम्यतेऽर्थोऽनेनेति पदम् । तच्च पञ्चधा-नामिकम्, नैपातिकम्, औपसर्गिकम्, आख्यातिकम्, मिश्रं चेति । तत्र 'अश्वः' इति नामिकम् । 'खलु' इति नैपातिकम्, 'परि' इत्यौपसर्गिकम् । 'घावनि' इत्या-ख्यातिकम् । 'संयतः' इति मिश्रम् । एवं नामिकाऽऽदिप-ञ्चप्रकारपदसंभवे सत्याह- (नेवाश्वं परं ति) निपतत्यहं-दादिपदानामादिपर्यन्तयोरिति निपातः, निपातादागतं, तेन वा निवृत्तं, स एव वा स्वार्थिकप्रत्ययविधानाङ्गनामिकम् 'नमः' इति पदम् । इति पदद्वारम् ।

(५) अथ पदार्थद्वारमुच्यते-(द्वयभावसंकोचण पयत्यो चित्ति) इह 'नमोऽहं ह्यव्ययः' इत्यादिषु यत् 'नमः' इति पदं, तस्य नम इति पदस्यार्थः पदार्थः, स च पुञालक्षणः । सा च का ?, इत्याह-(द्वयभावसंकोचण चित्ति) ह्यव्ययसंकोचनम्, भावसं-कोचनं च । तत्र ह्यव्ययसंकोचनं कारशिरःपादाऽऽदिसंकोचः, भा-वसंकोचनं तु विशुद्धस्य मनसोऽहंदादिगुणेषु निवेशः । अत्र च ब्रह्मचतुष्टयम् । तद्यथा-ह्यव्ययसंकोचो न भावसंकोचः, यथा पालकाऽऽदीनाम्, भावसंकोचो न ह्यव्ययसंकोच इत्यनुत्तरसुरा-ऽऽदीनाम्; ह्यव्ययसंकोचो ज्ञावसंकोचश्च, यथा शम्भस्य; न ह्यव्य-यसंकोचो न ज्ञावसंकोच इति शून्यः । इह च भावसंकोचप्र-धानो द्रव्यसंकोचोऽपि तच्छुक्तिनिमित्तः ॥ इति निर्युक्तिगया-संक्षेपार्थः ॥ २८४० ॥

अथ नमस्कारस्य प्राग्यकारो नामाऽऽदिनिकेपं विस्तरतो व्याचिख्यासुराह-

नामाऽऽइवउभेओ, निक्खेवो मंगलं च सो नेओ ।

नामं नमोऽभिहाणं, उवणा नासोऽह्वाऽऽगारो ॥ २८४१ ॥

नामस्थापनाऽऽदिचतुर्भेदो नमस्कारस्य निक्षेपः । स चाध-स्तादुक्तमङ्गलस्येव विस्तरतो विज्ञेयः । संक्षेपतास्त्विहाप्यु-च्यते-(नामं ति) नामनमस्कारो 'नमः' इत्यग्निधानम् । स्थापनानमस्कारस्तु-' नमः ' इत्यङ्गद्वयस्य विन्यासः । अथवा-नमस्कारकरणप्रवृत्तस्य संकोचितकरचरणस्य काष्ठ-पुस्तकचित्राऽऽदिगतस्य साध्वादेराकारः स्थापनानमस्कार इति ॥ २८४१ ॥

द्रव्यनमस्कारमाह-

आगमओऽणुवउओ, अज्जेया दव्वओ नमोकारो ।

नोआगमओ जाणय-जव्वसंरीराइरित्तोऽयं ॥ २८४२ ॥

द्रव्यनमस्कारो द्वेधा-आगमतः, नोआगमतश्च । तत्रानुपयुक्तो नमस्कारस्याध्येता-आगमतो ह्यव्ययनमस्कारः । नोआगमतोऽयं ह्यव्ययनमस्कारो ज्ञशरीर-भग्यशरीर-तद्व्यतिरिक्तभेदाद्विधिविध इति । तत्र ज्ञशरीर-भग्यशरीर-वक्तव्यता कृष्णा ॥ २८४२ ॥

तद्व्यतिरिक्तं तु ह्यव्ययनमस्कारमाह-

मिच्छोवहया जं जा-वओ वि कुवंति निह्वाऽऽईया ।

सो दव्वनमोकारो, सम्माणवउचकरणं च ॥ २८४३ ॥

मिथ्यात्वोपहता निह्वाऽऽद्यो प्रावतोऽपि यं नमस्कारं कुर्व-न्ति, स ज्ञशरीर-भग्यशरीरव्यतिरिक्तोऽप्रधानत्वाद् द्रव्यनम-स्कारः । तथा सम्यग्दृष्टिरप्यनुपयुक्तो यं नमस्कारं करोति स तद्व्यतिरिक्तो ह्यव्ययनमस्कार इति ॥ २८४३ ॥

आह-ननु प्रावतोऽपि कुर्वतां निह्वाऽऽदीनां किमिति द्रव्यन-मस्कारः ? । अत्रोच्यते-अज्ञानित्वात् । अज्ञानित्वं च तेषां मिथ्यादृष्टित्वात्, 'मिथ्यादृष्टिज्ञानम्' एतदपि कुतः ? । इ-त्याह-

सदसदविससणाओ, जवहेऊ जदिच्छिओवलंभाओ ।

नाणफणाभावाओ, मिच्छादिहिसि अन्नाणं ॥ २८४४ ॥

प्रागसकृद् व्याख्यातार्या ॥ २८४४ ॥

प्रकारान्तरेणापि द्रव्यनमस्कारमाह-

जो वा दव्वत्थमसं-जयस्स व भयाइणाऽह्वा सो वि ।

दव्वनमोकारो च्चिय, कीरइ दमएण रसो व्व ॥ २८४५ ॥

जो वा ह्यव्ययं क्रियते स द्रव्यनमस्कारः । अथवा-ह्यव्ययत्वं विनाऽपि योऽसंयतस्य राजाऽऽदेर्मयाऽऽदिकारणतो द्रमकाऽऽ-दिना क्रियते, सोऽपि तद्व्यतिरिक्तो द्रव्यनमस्कार इति ॥ २८४५ ॥

अथाऽऽगमतो नोआगमतश्च द्विविधं ज्ञावनमस्कारमाह-

आगमओ विन्नाया, तच्चित्तो जावओ नमोकारो ।

नोआगमओ सो च्चिय, सेसयकरणोवउओ चित्ति ॥ २८४६ ॥

तस्मिन् नमस्कारार्थे चित्तमुपयोगो यस्य नान्यत्र-मसौ तच्चित्तो विज्ञाता आगमतो भावनमस्कारः, स एव मन-स्करणेनोपयुक्तो नमस्कारकर्त्ता यदा शेषकाभ्यामपि वाक्का-यकरणान्यामुपयुक्तो नमस्कारं करोति-वचनेन ' नमोऽहं-द्व्ययः ' इति वृत्ताय, कायेन तु संकोचितकरचरणो यदा न-मस्कारं करोतीत्यर्थः, तदाऽसौ नोआगमतो ज्ञावनमस्कार उच्यते, उपयोगलक्षणस्याऽऽगमस्य वाक्कायकरणक्रियामि-थत्वात्, नोशब्दस्य चेह मिश्रवचनत्वादिति ॥ २८४६ ॥

अथामुं नामाऽऽदिनिकेपमपि नैयर्विचार-

रयन्माह-

जावं चिय सदनया, सेसा इच्छंति सव्वनिकखेवे ।

उवणावज्जे संगह-ववहारा केइ इच्छंति ॥ २८४७ ॥

ज्ञावमेव भावनमस्कारमेव इच्छन्ति त्रयोऽपि शब्दनया, शु-द्धत्वात् । शेषास्तु ऋजुपुत्रान्ताश्चत्वारो नयाः, सर्वैश्चतुरो-ऽपि निकेपानिच्छन्ति, अविशुद्धत्वात् । केचित्तु व्याचक्षते-सं-ग्रहव्यवहारौ स्थापनावज्जौस्त्रीनिकेपानिच्छन्ति, सद्भावाऽस-द्भावस्थापनायाः किल सादृशकतनामाभिधेयत्वेन नामानिकेप एवान्तर्जावादिति ॥ २८४७ ॥

तथा-

दव्वट्टवणावज्जे, उज्जुसुओ तं न जुजए जम्हा ।

इच्छइ सुयम्मि भणियं, सो दव्वं किं तु न पुहत्तं ॥ २८४८ ॥

ह्यव्यस्थापनावज्जौ शेषौ द्वौव नामभावानिकेपाविच्छन्ति ऋ-तुस्रः । तदेतद् व्याख्यानं न युज्यते, यस्मादसौ ऋजु-सूत्रो द्रव्यमिच्छत्येव, केवलं पृथक्त्वं नेच्छति-वहूनि द्रव्याऽऽ-वश्यकऽऽदीनि नेच्छतीत्यर्थः । एतच्च सूत्रेऽनुयोगद्वारलक्षणे,

भणितं प्रतिपादितम् । तद्यथा—“ उज्जुसुयस्स एगे अणुवउत्ते
आगमओ एगे दव्वावस्सए पुहत्तं नेच्छेइ ” इति ॥ २८४८ ॥

स्थापनेच्छामप्यस्याऽऽह—

इच्छंतो य स दव्वं, तदणागारं तु जावहेउ त्ति ।

नेच्छेज्ज कहं ठवणं, सागारं भावहेउ त्ति ? ॥ २८४९ ॥

इच्छंश्च ऋतुसूत्रस्तत्प्रसिद्धं सुवर्णाऽऽदिकं छव्यं पिएभाव-
स्थायामनाकारं तथाविधकटककेयूराऽऽद्याकाररहितम्, वि-
शिष्टेन्द्राऽऽद्याकाररहितं वा । कुत इच्छन् ? इत्याह—भावहेतुर्धत्त-
स्तद्-भविष्यत्कुण्डलाऽऽदिपर्यायलक्षणभावहेतुत्वादित्यर्थः । क-
थं नाम नेच्छेत्यापनाम् ? कथंभूताम् ? साकारां विशिष्टेन्द्राऽऽ-
द्याकारसहितामपीत्यर्थः । पुनरपि किंविशिष्टम् ? इत्याह—
भावहेतुभूतां-साकारत्वेन विशिष्टेन्द्राऽऽद्यभिप्रायकारणभूता-
मित्यर्थः । इदमुक्तं जवति-यो ह्यनाकारमपि भावहेतुत्वाद्
द्रव्यमिच्छति ऋतुसूत्रः, स साकारामपि विशिष्टेन्द्राऽऽदिजा-
वहेतुत्वात् स्थापनां किमिति नेच्छेत् ? इच्छेदेव, नात्र संशय
इति ॥ २८४९ ॥

उपपत्त्यन्तरेणापि छव्यस्थापनेच्छामस्य साध-
यन्नाह—

नामं पि होज्ज सन्ना, तव्वच्चं वा तदत्थपरिसुत्तं ।

हेउ त्ति तदिच्छंतो, दव्वट्ठवणा कहं नेच्छे ? ॥ २८५० ॥

ननु ऋतुसूत्रस्तावन्नाम निर्विवादमिच्छति । तच्च नाम
इन्द्राऽऽदिसंज्ञामात्रं वा भवेत्, तद्वच्चं वा तदर्थपरिशुन्यमि-
न्द्रशब्दवाच्यं वा, इन्द्रार्थरहितं वा गोपालदारकाऽऽदि वस्तु
भेदेदिति द्वयी गतिः । इदं चोजयरूपमपि नामहेतुर्जावका-
रणमिति कृत्वा इच्छन्नसौ ऋतुसूत्रो द्रव्यस्थापने कथं नाम
नेच्छेत् ? भावकारणत्वाविशेषादिति भावः ॥ २८५० ॥

अहं नामं भावमि वि, तेणेच्छेइ तेण दव्वठवणा वि ।

भावस्साऽऽसन्नयरा, हेउसदो उ वज्जभयरो ॥ २८५१ ॥

अथेन्द्राऽऽदिकं नाम भावेऽपि भावेन्द्रेऽपि संनिहितमस्ति, तेन
तस्मादिच्छति तद्वस्तुसूत्रः । तेन तर्हि जितमस्माजिः, अस्य
न्यायस्य द्रव्यस्थापनापक्षे सुखभतरत्वात् । तथाहि—छव्यस्थापने
अपि भावस्येन्द्रपर्यायस्यासन्नतरौ हेत्, शब्दस्तु तन्नामल-
क्षणो बाह्यतर इति । एतदुक्तं जवति—इच्छमूर्त्तिलक्षणं छव्यं,
विशिष्टनदाकाररूपा तु स्थापना, एते द्वे अपीन्द्रपर्यायस्य
तादात्म्यसंबन्धेनावस्थितत्वात् सन्निहिततरे, शब्दस्तु नामल-
क्षणो वाच्यवाचकभावसंबन्धमात्रेणैव स्थितत्वाद् बाह्यतर इति ।
अतो जावे सन्निहितत्वान्नामिच्छन् ऋतुसूत्रो छव्यस्थापने
सन्निहिततरत्वात्सुतरामिच्छेदिति । तदेवमृजुसूत्रस्य चतुर्वि-
धनिकेपेच्छासाधनेनानन्तरोक्तत्वात्परिहृतं तद्विषयं दुर्व्याख्यान-
म् ॥ २८५१ ॥

अथ प्राग् यदुक्तम्—“ ठवणावज्जे संगहववहारा ” [२८४७]

इत्यादि, तत्परिहरन्नाह—

संगहिउ असंगहिओ, सव्वो वा नेगमो ठवणमिच्छे ।

इच्छइ जइ संगहिओ, तं नेच्छे संगहो कीस ? ॥ २८५२ ॥

इह संग्रहिकोऽसंग्रहिकः सर्वो वा नैगमस्तावन्निर्विवादं
स्थापनामिच्छत्येव । तत्र संग्रहिकः संग्रहमतावलम्बी, सामा-
न्यवादीत्यर्थः । असंग्रहिकस्तु—व्यवहारनयमतानुसारी, विशेष-

पवादीत्यर्थः, सर्वस्तु समुदितः । ततश्च यदि संग्रहिकः संग्र-
हमतावलम्बी नैगमस्तां स्थापनामिच्छति, तर्हि संग्रहस्तत्स-
मानमतोऽपि तां किमिति नेच्छति ? इच्छेदेवेत्यर्थः ॥ २८५२ ॥

अहं मयमसंगहिओ, तो ववहारो वि किं न तप्पम्मा ?

अहं सव्वो तो तस्सम-धम्माणो दो वि ते जुत्ता ॥ २८५३ ॥

(अहं मयमित्यादि) ‘ अथवा ’ इत्यव्ययोऽर्थः । अय-
परस्य मतम्—यद्यपि सामान्येन सर्वो नैगमः स्थापनामि-
च्छति, तथापि व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेरसंग्रहिकोऽसौ
तामिच्छतीति प्रतिपत्तव्यम् । ‘ न संग्रहिकः ’ इत्यध्याहारः,
न ततः संग्रहस्य स्थापनेच्छा निषिध्यत इति भावः । अत्रो-
त्तरमाह—‘ तो ’ इत्यादि । तर्ह्येकत्र संधितस्ततोऽन्यत्र प्रच्यव-
ते, एवं हि सति व्यवहारोऽपि स्थापनां किमिति ‘ नेच्छति ’
इति शेषः । कुतः ? इत्याह—यतस्तद्धर्माऽसौ—असंग्रहिकनैगम-
समानधर्मा व्यवहारनयोऽपि वर्तते, विशेषपवादित्वात् । ततश्च-
पोऽपि स्थापनामिच्छदेवेति, निषिद्धा चास्यापि त्वया, “ ठ-
वणावज्जे संगहववहारा ” इति वचनादिति । अथ सर्वोऽस-
रुः परिपूर्णो नैगमः स्थापनामिच्छति, न तु संग्रहिकोऽसंग्रह-
को वेति भेदवान्, अतस्तद्दृष्टान्तात्संग्रहव्यवहारयोर्न स्था-
पनेच्छा साधयितुं युक्तेति भावः । अत्रोच्यते—‘ तो ’ इत्या-
दि । ततस्तर्हि तत्समधर्माणौ नैगमसमानधर्माणौ द्वावपि स-
मुदितौ ताविति संग्रहव्यवहारौ युक्तावेव । इदमत्र हृदयम्—
तर्हि प्रत्येकं तयोरेकतरनिरपेक्षयोः स्थापनाऽऽन्युपगमो मा
भूदिति समुदितयोस्तयोः संपूर्णनैगमरूपत्वाच्चदभ्युगमः के-
न चार्थेत, अविभागस्थाद् नैगमात्प्रत्येकं तदेकैकताग्रहणात् ?
इति ॥ २८५३ ॥

इतश्च स्थापनाऽभ्युपगमः संग्रहव्यवहारयोर्युक्तः । कुतः ?
इत्याह—

जं च पवेसो नेगम-नयस्स दोसु बहुसो सपक्खाओ ।

तो तम्मयं पि जिछं, मयमियरेसिं विभिन्नाणं ॥ २८५४ ॥

यच्च यस्मात् प्रवेशोऽन्तर्भावः, “ जो सामन्नगाही सो नेगमो
संगहं गओ ” इत्यादिना ग्रन्थेन प्रागत्रान्यत्र च नैगमनय-
स्य द्वयोः संग्रहव्यवहारयोर्वहुशोऽनेकधा समाख्यातः प्रति-
पादितः । ततस्तन्मतमपि स्थापनाऽन्युपगमलक्षणं नैगमनय-
मतमपीतरयोः संग्रहव्यवहारयोर्विभिन्नयोर्भेदतोऽभिन्नं पृथ-
ग्मतं सम्मतमिति । इदमुक्तं भवति—यथा विभिन्नयोः संग्रह-
व्यवहारयोर्नैगमोऽन्तर्भूतः, तथा स्थापनाऽन्युपगमलक्षणं तन्म-
तमपि तयोर्नन्तर्भूतमेव; ततो भिन्नं भेदेन तौ तदिच्छत एव-
स्थापनासामान्यं संग्रह इच्छति, स्थापनाविशेषास्तु व्यव-
हार इत्येतदेव युक्तं; तदनिच्छा तु सर्वथाऽनयोर्न युक्ते-
ति ॥ २८५४ ॥

अत्रैवोपचयमाह—

सामाण्णाऽऽविमिट्ठं, वज्जं पि जमुज्जुसुत्तपज्जंता ।

इच्छंति वत्थुधम्मं, तो तेसिं सव्वानिक्खेवो ॥ २८५५ ॥

यस्माच्च सामान्याऽऽदिविशिष्टं बाह्यमपि च विचित्रं बहुप्र-
कारमृजुसूत्रपर्यन्ता नया वस्तुधर्ममिच्छन्ति, ततस्तेषां सर्वेऽ-
पि नामाऽऽदयो निक्षेपाः संमता एवेति । अतः “ ठवणावज्जे
संगहववहारा ” (२८४७) इत्यादिना यत्केषाञ्चिन्मतं, त-
दसंगतमेवेति ॥ २८५५ ॥

‘नेवाद्यं पयं’ [१८४०] इत्येतद्

व्याचिख्यासुराह-

निवयद् पयाऽऽपजं-तत्रो जत्रो तो नमो निवाडत्ति ।

सो विय निययत्यपरो, पयमिह नेवाद्यं नाम ॥१८५६॥

पूयत्यमिणं सा पुण. सिरकरपायाऽऽद्वसंकोत्रो ।

जावस्स य संकोत्रो, मणमा मुप्पस्स विणिवेसो ॥१८५७॥

यतो यस्मान्निपतति पदाऽऽदिपर्यन्तयोस्ततो ‘नमः’ इति पदं

निपातो भ्रूयते । स एव ‘नमः’ इति निपातो निजकार्यपर-

स्वाधिकप्रत्ययोपादानो नैपातिकं पदमित्युच्यते इति ॥ १८५६ ॥

इदं च ‘नमः’ इति पदं पूजार्थम्, शेषं सुगमम् ॥ १८५७ ॥

अथ च ज्ञावसंकोचलक्षणं ज्ञावकरणमेव प्रधानमिति-

दशयन्नाह-

एत्थं तु भावकरणं, पहाणमेगित्थं ति तस्सेव ।

वज्जं मुच्चिनिमित्तं, जावावेयं तु तं विफलं ॥१८५८॥

जं जुज्जंतो वि तयं, न तप्पज्जं लहइ पालगाइ व्व ।

तव्विरहिया लहंति य, फलमिह जप्पुत्तराऽऽईया ॥२८५९॥

तह वि विसुच्ची पाए-ण वज्जसहियस्स जा न सा इहरा ।

संजायइ तेणोजय-मिद्धं संवस्स वा नमत्रो ॥१८६०॥

सुगमाः, गताथोश्च । नवरं भावापेतं भावराहितं तद् बाह्यकरणं

विफलमेव । इति विशतिगाथार्थः ॥ २८५८, २८५९, २८६० ॥

(६ / अथ प्ररूपणाद्वारमाह-

द्विविहा परवणा ष-प्पया य नवहा य ठप्पया इ एमो ।

किं कस्स केण व कहिं, केवचिरं कविहो व जवे ॥२८६१॥

द्विविधा द्विप्रकारा, प्ररुष्टा प्रधाना, प्रगता वा रूपणा वर्णना

प्ररूपणेति । तदेव द्वैविध्यमाह-पदपदा च पदप्रकारा, नवधा च

नवप्रकारा, चशब्दात्पञ्चपदाः, चतुष्पदा च । तत्र पदपदा

‘णमो’ इति पदं किं, कस्य, केन वा, क वा, कियच्चिरं, कति-

विधो वा प्रवेक्षमस्कारः । इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥ २८६१ ॥

तत्र किंचारव्याख्यानार्थमाह-

किं जीवो तप्परिणओ, पुव्वपरिवन्नओ य जीवाणं ।

जीवस्स य जीवाण य, पुच्चपरिवज्जमाणं तु ॥२८६२॥

किं वस्तु नमस्कारः ? इत्याह-(जीवो चि) सामान्येन अवि-

शुचनैगमाऽऽदिनयानां जीवः, तदज्ञानलब्धियुक्तो योग्यो वा नम-

स्कारः । शब्दाऽऽदिशुद्धनयमतत्त्वधिकृत्याऽऽह-(तप्परिणओ चि)

शब्दाऽऽदिविशुद्धनयमतेन तु जीवः, तत्परिणतो नमस्कारपरि-

णामपरिणत एव नमस्कारो, नापरिणत इति । उक्तं किंचारम् ।

अथ कस्येतिद्वारमुच्यते-तत्र च यदा पूर्वप्रतिपन्नो नमस्कारः

चिन्त्यते, तदा जीवानामसौ विज्ञेयः, बहुजीवस्वामिक इत्यर्थः ।

प्रतिपद्यमानं तु नमस्कारं प्रतीत्य यदा एको जीवस्तं प्रतिपद्य-

ते, तदा जीवस्यासौ विज्ञेयः, एकजीवस्वामिक इत्यर्थः । यदा

तु बहवो जीवास्तं प्रतिपद्यन्ते, तदा जीवानामेव ज्ञातव्यः,

बहुजीवस्वामिक इत्यर्थः । इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥ २८६२ ॥

अथ किंचारविषयं भाष्यम्-

किं होज्ज नमोकारो, जीवोऽजीवोऽहवा गुणो दव्वं ।

जीवो नो खंधो चि य, वह नोगामो नमोकारो ॥२८६३॥

किं वस्तु नमस्कारो भवेत् ?-जीवः, अजीवो वा ।

जीवाजीवत्वेऽपि किं गुणो, दव्वं वा नमस्कारः ? इति प्रश्ने

नैगमाऽऽद्यविशुद्धनयमतमङ्गीकृत्याऽऽह-जीवो नमस्कारः, ना-

ऽजीवः । स च संप्रहनयापेक्षया मा भूदविशिष्टः पञ्चास्तिका-

यमयः स्कन्धः । यथाऽऽहुस्तन्मतावन्नम्यिनः-“ पुरुष एवेदं शि

सर्वं यद् जूतं यच्च भाव्यम् । उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनाति-

रोहति ” इत्यादि । तथा संप्रहनयविशेषापेक्षयैव मा

भूदविशिष्टग्राम इति, ‘अतो नो स्कन्धो नो ग्रामः’ इति नियुक्ति-

गाथायां वाक्यशेषः । पञ्चास्तिकायमयस्कन्धैकदेशत्वात्तेश-

वदस्य च देशवचनत्वात्तेशस्कन्धो जीवो नमस्कारः, तथा-च-

तुर्दशविधजतुतग्रामैकदेशत्वाद् नोशब्दस्य च देशवचनत्वाद्

नोग्रामरूपः प्रतिनियतः कोऽपि जीवो नमस्कार इति ॥ २८६३ ॥

ननु कस्माज्जीवो नमस्कारः, नाऽजीवः ? इत्याह-

जं जीवो णाणमत्रो-ऽएन्नो नाणं च जं नमोकारो ।

तो सो जीवो दव्वं, गुणो चि सामाईऽजिहियं ॥२८६४॥

यद्यस्माद् ज्ञानमयो जीवः, ध्यानं च यस्मात्तत्तत्ज्ञानरूपो नम-

स्कारः, अन्यन्याव्यतिरिक्तश्च ज्ञानाज्जीवः । ततः स नम-

स्कारो ‘जीवो चि’ जीव एव, नाजीवः, तस्य ज्ञानशून्यत्वा-

दिति । प्रवतु जीवो नमस्कारः, केवलं द्रव्यमसौ, गुणो वा ?

इति वक्तव्यमित्याह-“ दव्वं गुणो वा नमस्कारः ” इत्येत-

त्सामायिके ‘किं सामायिकं’ इति द्वारे-“ जीवो गुणपरिवन्नो,

नयस्स दव्वणियस्स सामाद्यं । सो चैव पज्जवणिय-नयस्स

जीवस्स एस गुणो ॥ १ ॥ ” (२६४३) इत्यादिना ग्रन्थेना-

जिहितमेव, केवलं सामायिकस्थाने नमस्कारो वाच्य इति ।

॥ २८६४ ॥

प्रवतु जीवो नमस्कारः, किन्तु नोस्कन्धो नोग्रामश्च कथ-

मसौ ? इत्याह-

सव्वत्थिमत्रो खंधो, तदेकदेशो य जं नमोकारो ।

देसपरिसेहवणो, नोसदो तेण नोखंधो ॥२८६५॥

नृयग्गामो गामो, तदेकदेशो तव चि नोगामो ।

देसो चि सो किमेको-ऽएणेगो नेओ नयमयाओ ॥२८६६॥

सर्वे पञ्चास्तिकायाः, तन्मयस्तेर्निर्वृत्तः परिपूर्णः, स्कन्ध

उच्यते । तदेकदेशश्च यस्मान्नमस्कारवान् जीवः, नमस्कार-

तद्वतोऽभेदोपचारात्तन्नमस्कारोऽपि तदेकदेशः । देशप्रतिषेध-

वचनश्च नोशब्दः, तेन तस्मात्स्कन्धैकदेशो जीवः, अभेदोप-

चारात्तन्नमस्कारश्च नोस्कन्ध इति । तथा-“ एगिदिय सुहुमियरा,

सन्नियरपरिणिदिया सवित्तिचळ । पज्जत्तापज्जत्ता, जेपणं चव-

दसग्गामा ॥ १ ॥ ” इति वचनात्तुर्दशविधो भूतग्रामो ग्राम उच्यते ।

तदेकदेशश्च यस्मात्तकोऽसौ नमस्कारवान् देवमनुष्याऽऽदिजी-

वोऽभेदोपचारात्तन्नमस्कारोऽपि तदेकदेश इत्यतोऽसौ नोग्रामोऽ-

भिधीयते । ‘देसो चि’ पृच्छति विनये-भूतग्रामस्य देशः सन् स

नमस्कारः, किमेकोऽनेको वा ? इति वक्तव्यम् । गुरुराह-

ज्ञेयो नयमताव-एकत्वमनेकत्वं च तस्य नयमताद्विज्ञेयमि-

त्यर्थः । तदेतावता ‘किं जीवो’ (२८६२) इति व्याख्यातम्

॥ २८६५, २८६६ ॥

अथ ‘तप्परिणओ’ (२८६३) इत्येतद् व्याचिख्यासुराह-

तप्परिणओ विय जया, सदाईणं तथा नमोकारो ।

सेसाणमणुवत्तो, वि द्वाप्पिसहिओऽहवा जोगो ॥२८६७॥

तत्परिणत एव नमस्कारपरिणामपरिणत एव, यदा जीवो भवति, तदाऽसौ शब्दाऽऽदिनयत्रयमतेन नमस्कारोऽभिधीयते । शेषाणां तु नैगमाऽऽदिनयानामनुपयुक्तोऽपि नमस्कारो जीवो नमस्कार उच्यते । किं सर्वः ?, नेत्याह-लब्धिसहितस्तदावरणकर्मकृत्योपशमयुक्तः, अथवा-योग्यो ज्ञव्यशरीराऽऽदिको राज्याहकुमारराजवदिति ॥ २७६७ ॥

अथ कथं पुनर्नयमतेन नमस्कारस्यैकत्वमनेकत्वं च ज्ञेयम् ?, इत्याह-

संगहनओ नमोक्ता-रजाइसापन्नओ सया एगं ।

इच्छइ ववहारो पुण, एगमिहेगं बहु ववहो ॥ २७६८ ॥

उज्जुसुयाऽऽईणं पुण, जेण सयं संपयं व वत्थुं ति ।

पत्तेयं पत्तेयं, तेण नमोकारमिच्छंति ॥ २७६९ ॥

द्वे अपि सुगमे, नवरं व्यवहारनयः पुनरेकं नमस्कारवन्तं जीवमेकं नमस्कारमिच्छति, यद्वैस्तद्वतो यद्वै नमस्कारमिच्छति, लोकव्यवहारपरत्वात्, लोके चेत्तदं दर्शनादिति । ऋजुसुयाऽऽद्यस्तु बहुत्वं नेच्छन्ति, वर्तमानसमयवर्तिनः स्वकीयस्यैवैकस्य प्रत्येकं प्रत्येकमभ्युपगमादिति ॥ व्याख्यातं किमितिप्ररूपणा-द्वारम् ॥ २८६८ ॥ २८६९ ॥

अथ कस्येतिहारे " पुण्वपडिवरणओ य जीवाणं " (२७६२) इत्यादि व्याख्येयासया प्राऽऽह-

परिवज्जमाणओ पुण, एगोऽणेगे व संगहं मोत्तुं ।

इटो सेसनयाणं, परिवन्ना नियमओऽणेगे ॥ २७७० ॥

प्रतिपद्यमानको नमस्कारस्यैकोऽनेके वा जीवा भवन्तीत्ययं पक्षः संग्रहनयं मुक्त्वा शेषनयानामिष्टः संमतः, पूर्वप्रतिपन्नास्तु नियमेनानेके तेषामिष्टाः, गतिचतुष्टयेऽपि पूर्वप्रतिपन्नस्य सम्यग्दृष्टिनामसंख्येयानां सदैव लाजान् । संग्रहनयस्तु-यद्वत्त्वं सर्वत्र नेच्छतीति तद्वर्जनमिति । तदेवं 'कस्य नमस्कारः?', इति पृष्टे एकानेकजीवस्वामिको नमस्कार इति निर्णीतम् ॥ २८७० ॥

अथ जीवस्वामिके सत्यपि 'किं नमस्कार्यजीवस्वामिको नमस्कारः, नमस्कर्तृजीवस्वामिको वा?', इति जिज्ञासायां नयैर्निर्णयमाह-

कस्स चि नमोकारो, पुज्जस्स य संपयाणजावाओ ।

नेगमववहारमयं, जह भिक्खा कस्स जइणो चि ॥ २७७१ ॥

कस्य नमस्कारः-किंस्वामिकोऽसौ ?, इति पृष्टे गुरुराह-नैगमव्यवहारनयमतमिदम्-पूज्यस्य नमस्कार्यस्य नमस्कारः, न पुनस्तकर्तुः । कुतः ?; संप्रदानभावत्-तेन पूज्यस्यैव संप्रदीयमानत्वात् । लोकेऽपि वक्तारो भवन्ति-कस्य भिक्षा ?, 'यतेः', इति, न पुनस्तदातुः ॥ २८७१ ॥

हेत्वन्तरेणापि नमस्कार्यस्वामिकत्वं नमस्कारस्यैतौ

समर्थयतः । कथम् ?, इत्याह-

पुज्जस्स व पज्जाओ, तप्पच्चयओ धमाऽऽयधम्म व्व ।

तप्पेज्जावओ वा, घटविण्णाणाभिहाणं व ॥ २७७२ ॥

अथवा-पूज्यस्यैव पर्यायो नमस्कार इति प्रतिज्ञा । (तप्प-चयओ चि) पूज्ये पूज्योऽयमिति प्रत्ययजनकत्वादिति हेतुः । (घ-

डाऽऽयधम्म व्व चि) घटस्याऽऽत्मीयरूपाऽऽदिवदिति दृष्टान्तः, यथा-घटे घटप्रत्ययजनकत्वात्तद्रूपाऽऽद्यस्तत्पर्याया इत्यर्थः । अथवा-अस्यामेव प्रतिज्ञायां तद्धेतुजायादिति हेतुः-नमस्कारोत्पत्तिहेतुत्वादित्यर्थः । घटविज्ञानाभिधानवदिति दृष्टान्तः । इयमत्र भावना-नमस्कार्यैर्हृदादौ दृष्टे प्रव्यजन्तोः विशिष्टो-ल्लासो नमस्कारकरणाभिप्राय उत्पद्यते, ततस्तन्नमस्कारस्य नमस्कार्यो हेतुः, ततस्तद्धेतुजावाधमस्कार्यस्यैव पूज्यस्यैव पर्यायो नमस्कारः; यथा घटविषयविज्ञानाभिधाने घटहेतुकत्वाद् घटपर्यायाविति ॥ २८७३ ॥

किञ्च-युक्त्यन्तरेणापि पूज्यस्वामिक एव नमस्कारः; कथम् ?, इत्याह-

अहवा स करेतो चे-व तस्स जं जिच्चजावमावणो ।

का तस्स नमोकारे, चिंता दासक्खरोवम्मे ॥ २७७३ ॥

अथवा-यद्यस्मात् स नमस्कारकर्ता नमस्कारं कुर्वाण एव तस्य नमस्कार्यस्याहृदादेर्भृत्यभावं दासत्वमापन्नः; ततस्तस्य नमस्कारकर्तुर्नमस्कारे का चिन्ता ?-किं ममत्वम् ? ननु नमस्कारस्तावद् दूरे तिष्ठतु, तस्याऽऽत्माऽपि नात्मीयः, पूज्यस्य सृष्ट्यभावेन समर्पणात् । किञ्चिदिष्टे नमस्कारे चिन्ता न विधेया?, इत्याह-(दासक्खरोवम्मे चि) दाससंवन्धिना खरेणौपम्यमुपमानं यस्य तस्मिंस्तथाभूते । इदमुक्तं प्रवर्ति-"दासेण से खरो कीओ, दासो वी से खरो वी से ।" इति सिद्धान्तोक्त्याया-दासकल्पो नमस्कारकर्ता, खरकल्पस्तु नमस्कारः, द्वावप्येतौ नमस्कार्यस्याहृदादेरेव, न पुनर्नमस्कारकर्तुः किञ्चिदिति किं तस्य चिन्तया ?, इति । तदेवं पूज्यस्यैव नमस्कार इति नैगमव्यवहारनयमतेन प्रतिष्ठितम् ॥ २८७३ ॥

पूज्यं च वस्तु द्विविधं-जीवरूपं जिनाऽऽदि, अजीवरूपं च तत्प्रतिमाऽऽदि । अस्य च जीवाजीवपदद्वयस्यैकवचनबहुवचनाभ्यामप्यौ जङ्गा भवन्ति । तद्यथा-जीवस्य १, अजीवस्य २, जीवानाम् ३, अजीवानाम् ४, जीवस्याऽजीवस्य च ५, जीवस्याजीवानां च ६, जीवानामजीवस्य च ७, जीवानामजीवानां च ८ । इमामेवाष्टजङ्गां सोदाहरणं प्राप्यकारः प्राऽऽह-

जीवस्स सो जिणस्स व, अज्जीवस्स उ जिणिंदपणिमाए ।

जीवाण जईणं पि व, अज्जीवाणां तु पणिमाणं ॥ २७७४ ॥

जीवस्साऽजीवस्स य, जइणो विवस्स चेगओ समयं ।

जीवस्साऽजीवाण य, जइणो पणिमाण चेगत्यं ॥ २८७५ ॥

जीवाणमजीवस्स य, जइणं विवस्स चेगओ समयं ।

जीवाणमजीवाण य, जइणं पणिमाण चेगत्यं ॥ २८७६ ॥

तिस्त्रोऽपि गतार्थाः ॥ २७७४, २८७५, २८७६ ॥

अत्र परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

जीवो चि एमोकारो, नणु सच्चमयं कइं पुणो जेओ ? ।

इह जीवस्सेव सओ, भण्णं सामित्तचित्तेयं ॥ २८७७ ॥

ननु " किं जीवो तत्परिणओ " (२७६२) इत्यत्र पूर्वं जीवो नमस्कार इति सर्वनयसंमतं समानाधिकरणमुक्तम् । इह तु " जीवस्स सो जिणस्स च " (२८७४) इत्यादिपृष्ठीनिर्देशात्कथं भेदोऽभिधीयते ? । अत्रोच्यते-(इहेत्यादि) इहास्यामष्टजङ्गां जीवस्यैव सतो नमस्कारस्य तथैव समाना-

विकरणमाजः सतो नमस्कारस्येत्यर्थः । किम् ? अत आह-
स्वामित्वचिन्तेयं भण्यते-‘स जीवरूपो नमस्कारः किं नमस्का-
रस्य संयन्धी, नमस्कर्तुं वा ?’ इत्येतदिह चिन्त्यत इति भावः ।
एतच्च नैगमव्यवहारजन्यमतेन चिन्तितम् ॥ २८७७ ॥

अथ संग्रहनयमतेन चिन्त्यन्नाह-

सामष्टमेत्तगाही, सपरजिप्यरविसेसनिरवेत्तवो ।
संग्रहनश्रोऽजिमस्य, तमिहेगस्माविसिद्धस्य ॥२८७८॥
सामान्यमात्रप्राही संग्रहनयोऽजिमन्यते तमिह नमस्कारं,
संयन्धितया कस्य ? इत्याह-एकस्य । कस्यचूतस्य ? अ-
विशिष्टस्य जीवाजीवविशेषणरहितस्यैकस्यैवाविशिष्टस्य स-
त्तामात्ररूपस्य संयन्धितया नमस्कारमसौ मन्यते, न तु
द्वयोः, बहूनां चेत्यर्थः । अत्रोपपत्तिमाह-“ सपरजिप्यर-
विसेसनिरवेत्तवो चि । ” स्वश्च परश्च स्वपरो, स्वपरो च तौ
जीवौ च स्वपरजीवौ, तौ चेतरेऽजीवाश्च स्वपरजीवेतराः,
तेषां विशेषा एकाद्विधादयः, स्वपरजीवेतराश्च ते विशेषाश्च
स्वपरजीवेतरविशेषाः, तन्निरपेक्षो यतोऽसौ, ततस्तन्निरपेक्ष-
त्वात् सामान्यमात्रस्यैव संग्रहो नमस्कारं मन्यत इति ॥२८७८॥
एतदेव ज्ञायति-

जीवस्साऽजीवस्स व, सस्स परस्स व विसेसणेऽजिमो ।
न य भेयमिच्छइ सया, स नमोसामष्टमेत्तस्य ॥२८७९॥
(जीवसंभत्यादि) जीवन्याऽजीवस्य वा स्वस्य परस्य वा
नमस्कारस्येत्येवं विशेषणे कर्त्तव्येऽजिमोऽभेदयानसौ एतैर्न-
दैर्नमस्कारं न विशेषयति, किं तु सामान्यमात्रप्राहिवात् सा-
मान्यमात्रस्यैव नमस्कारमसौ मन्यत इत्यर्थः । जवत्वेवं, किं तु
नमःशब्दरूपं नमस्कारं स्वस्यरूपेणाऽऽधाराऽऽदिज्ञानान्नम-
सौ मन्यते, अभिन्नं वा ? इत्याह-इत्युक्त्याऽह-न च नमस्कार-
सामान्यमात्रस्याऽऽधाराऽऽदिभेदेऽपि सदा सर्वथाहं स संग्रह-
नयो भेदमिच्छति, सर्वतः सामान्यमात्रप्राहिवादिति ॥२८७९॥
अथवा जीवस्य नमस्कार इति पृथ्वा जेदनिदेशं मूलतः
संग्रहो न मन्यत एव, किमनया तस्य स्वामित्वचिन्तया ?
इति दर्शयन्नाह-

जीवो नमु चि तुल्ला-हिरण्यं वेइ न उ स जीवस्स ।
इच्छइ वाऽमुच्छयरो, तं जीवस्सेव नऽणस्स ॥२८८०॥
(जीवो इत्यादि) संग्रहः-“जीवो नमस्कारः” इति तुल्याधिकरण-
तां समानाधिकरणतामेव ब्रवीति, न पुनरसौ जीवस्य नमस्कार
इति व्यधिकरणमिच्छति, जीवनमस्काराऽऽद्यर्थानां सर्वेषामप्य-
भेदवादित्वादिति । किमयमेक एव प्रकारस्तस्य ? इत्याह-(इ-
च्छइ इत्यादि) इच्छति वाऽशुक्लतरः संग्रहनयस्तं नमस्कारं संव-
न्धितया, कस्य ? जीवस्यैव जीवसामान्यस्यैव, न पुनरन्यस्या-
ऽऽद्यमङ्गरहितस्य शेषसप्तमङ्गीगनस्याजीवाऽऽदेरिति ॥२८८०॥

अथ ऋजुसूत्रमधिकृत्याऽह-

उज्जुमुयमयं नाणं, सद्दो किरिया च जं नमोकारो ।
होज्ज न हि सव्वहा सो, जुत्तो तत्तचुरभस्स ॥२८८१॥
ऋजुसूत्रनयस्येवं मतम्-यद्यस्माज्ज्ञानमुपयोगरूपं, शब्दो वा
“ नमोऽहं दृश्यः ” इत्यादिकः, क्रिया वा शिरोनमनाऽऽदिरूपा
नमस्कारो प्रवेदः, इति त्रयी गतिः । ततो न हि नैव, स-
र्वथा सर्वैरपि प्रकारैः, तत्कर्त्तारं विना अन्यस्य युक्तः स नम-
स्कारः । तस्मान्नमस्कर्तृस्वामिक एवासौ युज्यते, न तु नम-
स्कार्यस्वामिक इतीह भावार्थः ॥ २८८१ ॥

कुतः ? इत्याह-

नाणं जीवाणऽन्ते, तं कइमत्थंतरस्स पुज्जस्स ? ।
जविस्स होउ कइ वा, पमिमाए जीवराहियाए ? ॥२८८२॥
(नाणमित्यादि) यदि ज्ञानं नमस्कारस्तदा गुणत्वेन तन्म-
मस्कर्तृजीवादनन्यदव्यतिरिक्तं घटते, तत्कथमर्थान्तरस्य पू-
ज्यस्य नमस्कार्यस्याहंदादेः संवन्धि वक्तुं युज्यते ? । यदि
वा-अप्रत्यमानकमप्यभ्युपगम्य धूमः-जीवस्य पूज्यस्यापि सं-
वन्धि तद् भवतु, जीवरहितायास्त्वचेतनायाः प्रतिमायाः कथं
वा केन प्रकारेण तद्भवेत् ? तस्याः सर्वथा ज्ञानशून्यत्वेन
कष्टतरं महासाहसमिदमित्यभिप्रायः ॥ २८८२ ॥

एवं सद्दो किरिया, य सद्-किरियावओ जओ धम्मो ।
न य धम्मो दव्वंतर-पंचारी तो न पुज्जस्स ॥२८८३॥
एवं शब्दः क्रिया च यस्माच्छब्दक्रियावतो नमस्कर्तृधर्मः,
धर्मश्च न ह्यन्तरेऽन्तरसंचारी, ततो न पूज्यस्य नमस्कार्यस्य
नमस्कार इति ॥ २८८३ ॥

कुतः पुनर्धर्मो ह्यन्तरेऽन्तरसंचारी न स्याद् ? इत्याह-
एवं च कयविणासा-ऽकयागमेगत्तंसंकराऽऽईया ।
अन्नस्स नमोकारे, दोमा बहवो पसज्जंति ॥ २८८४ ॥
एवं ह्यनेन पूजकेन ह्ये नमस्कारं, अन्यस्य पूज्यस्यान्युप-
गम्यमानं बहवो दोषाः प्रसज्जन्ति । के ? इत्याह-कृतनाशाकृता-
ऽऽगमैकत्वसङ्कराऽऽदयः । तत्र येन कृतस्तत्स्थानभ्युपगमात्कृ-
तनाशः, येन च न कृतः पूजनेन, तत्स्वामित्वाभ्युपगमेऽकृता-
ऽऽगमः । तथा-द्वयोपपत्तिजननमस्कारधर्मकत्वादेकत्वं, सङ्करो
वा । आदिशब्दात्तत्सहोत्पत्तिविनाशाऽऽद्य इति ॥ २८८४ ॥

नैगमाऽऽदिनयवादी पूर्वपक्षयन्नाह-
जइ सामिभानओ हो-ज्ज पूयणिज्जस्स सो तो को दोसो ? ।
अत्यंतरचूयस्स वि, जह गावो देवदत्तस्स ॥२८८५॥
यदि पूजकार्थान्तरभूतस्यापि पूजनीयस्य पूजके स्थितोऽ-
पि स्वामिभावेन स नमस्कारो भवेत्, तर्हि को दोषः स्यात् ?-
धर्मस्य ह्यन्तरे संचरणाभ्युपगमान्न कश्चिदित्यर्थः । यथा-
अन्यत्र स्थितानामपि गवां देवदत्तः स्वामीति ॥२८८५॥

ऋजुसूत्र उत्तरमाह-

अस्सेदं ववएसो, हवेज्ज दव्वम्मि न उ गुणे जुत्तो ।
परयस्स मुक्कभावो, जज्जइ न हि देवदत्तस्स ॥२८८६॥
अन्यत्र स्थितेऽपि गवादिके ह्ये, अन्यत्र स्थितस्यापि देव-
दत्ताऽऽदेरस्येदमिति स्वामित्वव्यपदेशो भवेद्युज्यते, गुणे त्वर्थं
न्यायो न युक्तः; न हि पटस्य शुक्लजावः शुक्लगुणो देवदत्तस्य
भण्यते, साङ्ख्यैकत्वाऽऽदिदोषप्रसङ्गादिति ॥ २८८६ ॥

पुनरपि परः प्राऽह-

ववएसो जावम्मि वि, नणु सामित्तमणिवारियं वेव ।
अन्नाधाराणं पि हु, सगुणाण व जोगभावाओ ॥२८८७॥
ननु गुणेष्वप्ययं न्यायो दृश्यते एव; तथाहि-अन्याऽऽधाराणाम-
पि देवदत्तसंवन्धिपटाऽऽदिगतानामपि, शुक्लाऽऽदिगुणानामिति
शेषः । देवदत्तस्यैते शुक्लाऽऽदिगुणा इति व्यवदेशाभावेऽपि
ननु तस्य तत्स्वामित्वमनिवारितमेव । कुतः ? इत्याह-जोगभा-
वादिति, निजपटाऽऽदिगतशुक्लाऽऽदिगुणानां देवदत्तेन जुज्य-
मानत्वादित्यर्थः । केपं यथा कस्य स्वामित्वम् ? इत्याह-

यथा-स्वगुणानां रूपाऽऽदीनां देवदत्तस्य स्वामित्वम् । ततः पूजके स्थितस्यापि नमस्कारस्य यदि पूज्यः स्वामी भवेत्, तदा को दोषः ? इति प्रकृतम् ॥ २८८७ ॥

ऋजुसूत्रः प्राऽऽह-तथाऽपि पूज्यस्य नमस्कार इति न मन्यामहे । कुतः ? इत्याह-

एवं पि न सो पुज्ज-स्स तप्फलाजावओ परधणं व ।

जुत्तो फलजावाओ, सधणं पि व पूजयंतस्स ॥ २८८८ ॥

एवमपि न स नमस्कारः पूज्यस्य युक्तः, तत्फलस्य स्वर्गाऽऽदेरभावात्परधनवादिति । युक्तः पुनरसौ पूजकस्य, स्वर्गाऽऽदेः फलस्य सज्जावात्, स्वधनवादिति ॥ २८८८ ॥

पुनरपि नैगमाऽऽदिनयमतमाशङ्क्य

ऋजुसूत्रः परिहरन्नाह-

नणु पुज्जस्सेव फलं, दीसइ पूया न पूजयंतस्स ।

नाणुवजीवित्तणओ, तं तस्स फलं जहा नभसो ॥ २८८९ ॥

ननु पूज्यस्यैव पूजावृत्तं फलं प्रत्यक्तो दृश्यते, न तु पूजकस्य, ततः तत्फलाभावादित्यसिद्धो हेतुः । एवं नैगमाऽऽदिवादिना प्रोक्ते ऋजुसूत्रः प्राऽऽह-न तत्तस्य पूज्यस्य पूजालक्षणं फलम्, अनुपजीवित्वात्, यथा नभसः । इह यो यस्यानुपजीवी न तत्तस्य फलं, यथा नभसो दह्यमानागुरुकपूर्वाऽऽदिधूमपटप्रसरत्सु-मनोगन्धाऽऽदिरुधं न जवति, किं तु तदुपजीवकस्य देवदत्ताऽऽदेरेव, अनुपजीवी च पूजाया बीतरागः, अतो न तस्य तत्फलं किं तु पूजकस्यैवेति ॥ २८८९ ॥

न य दिट्ठफलत्थोऽयं, जुत्तो पुज्जस्स वोवगाराय ।

किं तु परिणामसुद्धी, फलमिदं सा य पूजयओ ॥ २८९० ॥

न च दृष्टमेव प्रत्यक्तं पूजाऽऽदिकं फलमर्थः प्रयोजनं यस्याऽसौ दृष्टफलार्थोऽयं नमस्कृतुः नमस्कारो युक्तः, नापि च पूज्योपकारायासौ, किं त्वनन्तरं परिणामविशुद्धिः फलमिदं नमस्कारस्य, परम्पराफलं तु स्वर्गोपवर्गाऽऽदि । सा च परिणामशुद्धिः, तच्च स्वर्गप्राप्त्यादिकं फलं पूजयतः पूजकस्यैव भवति, न तु पूज्यस्येति । तस्मात्स नमस्कारस्तस्य नमस्कृतुरेव, न नमस्कार्यस्येति ॥ २८९० ॥

ऋजुसूत्रनयप्रतिज्ञाहेतुनाऽऽह-

कत्तुरहीणत्तणओ, तग्गुणओ तप्फलोवज्जोगाओ ।

तस्स खलओवसमओ, तज्जोगाओ य सो तस्स ॥ २८९१ ॥

कर्तुरेवाधीनत्वात्, तदधीनत्वं च तेनैव क्रियमाणत्वादिति । तथा तद्गुणत्वाद्, ज्ञानशब्दक्रियारूपत्वेन नमस्कारस्य कर्तृगुणत्वादित्यर्थः । तथा-तस्य नमस्कारस्य यत् फलं स्वर्गाऽऽदिकं तदुपभोगादिति । तथा-तस्य नमस्कारस्य यः कारणभूतः कर्मक्षयोपशमः, तस्य कर्तृत्वेन सज्जावात्, कारणपरित्यागेन च कार्यस्यान्यत्रायोगादिति । तथा-तद्योगात्-तत्परिणामरूपत्वादिति । दृष्टान्तास्तु पञ्चस्वपि हेतुषु स्वधनवदित्यादयः स्वयमभ्यूह्या इति ॥ २८९१ ॥

अथ शब्दाऽऽदिनयत्रयमतेन स्वामित्वचिन्तामाह-

जं नाणं चेव नमो, सदाऽऽईणं न सद्किरियाओ ।

तेण विसेसेण तयं, बज्जस्स न तेऽणुमसंति ॥ २८९२ ॥

यद्यस्माद् नमो नमस्कारः शब्दाऽऽदिनयमतेनोपयोगरूपं ज्ञानमेव, न तु शब्दक्रिये, शुद्धत्वेन ज्ञानवादिवाच्यं तेषामिति भावः । तेन

विशेषत एव तं नमस्कारं ते शब्दाऽऽदयो बाह्यस्य जिनेन्द्राऽऽदे-स्तत्प्रतिमाऽऽदेर्वा नाऽनुमन्यन्ते नेच्छन्ति, किं तु तदुपयोगवतोऽन्तरङ्गस्यैव पूजकजीवस्य ते तमिच्छन्ति । इति त्रिशद्व्याख्यार्थः ॥ २८९२ ॥ गतं कस्येति प्ररूपणाद्वारम् ।

अथ केनेति द्वारमाह-

नाणाऽऽवरणेज्जस्स य, दंसणमोहस्स जो खलओवसमो ।

जीवमजीवे अट्ठसु, भंगेसु य होइ सव्वत्थ ॥ २८९३ ॥

ज्ञानाऽऽवरणीयस्येत्यनेन मतिश्रुतज्ञानाऽऽवरणद्वयं गृह्यते; नमस्कारस्य मतिश्रुतज्ञानान्तर्गतत्वाद्; ज्ञानस्य च सम्यक्त्वसद्व्य-रितत्वाद्दर्शनमोहनीयमप्याक्षिप्यते । ततो मतिश्रुतज्ञानाऽऽवरणद्वयस्य, दर्शनमोहनीयस्य च कर्मणो यः क्षयोपशमः 'तेन हेतुहेतुन नमस्कारो ब्रभ्यते' इत्याद्याहारः । तस्य चाऽऽवरणस्य द्विविधानि स्पर्शकानि प्रवन्ति-सर्वोपघातीनि, देशोपघातीनि च । तत्र सर्वेषु सर्वघातिषु इतेषु देशोपघातिनां च प्रतिसमयमनन्तैर्भागेर्विमुच्यमानः क्रमेण नमस्कारस्य प्रथमं नमस्कारलक्षणमङ्कुरं लभते । एवमेकैकवर्णप्राप्त्या समस्तनमस्कारं प्राप्नोतीति । गतं केनेति द्वारम् ।

अथ कस्मिन्निति द्वारमन्निधित्सुराह-[जीवमजीवे इत्यादि] मकारोऽन्त्याक्षरः । नमस्कारस्य जीवगुणत्वाज्जीवः, ततो नमस्कारवान् जीवो यदा गजेन्द्राऽऽदौ जीवेऽधिकरणे वर्तते तदा जीवे नमस्कारोऽभिधीयते, यदा तु कटाऽऽद्यजीवे तदाऽऽजीवेऽसौ व्यपदिश्यते । यदा तु जीवाजीवोभयाऽऽत्मके वस्तुनि तदा जीवाजीवयोः । इत्येकबहुवचनाभ्यां प्रागु-क्तेष्वष्टसु भङ्गेषु सर्वत्रायं भवति ॥ इति नियुक्तिगाथास्तत्क्षेपा-र्थः ॥ २८९३ ॥

विस्तारार्थं त्वभिधित्सुर्जाप्यकारः प्राऽऽह-

केणं ति णमोकारो, साहिज्जइ लवभए व जणियम्मि ।

कम्मखलओवसमओ, किं कम्मं को खलओवसमो ? ॥ २८९४ ॥

केन हेतुना नमस्कारः साध्यते, लभ्यते वा ? इति जणि-ते गुरुराह-कर्मक्षयोपशमतोऽसौ ब्रभ्यते । विनेयः प्राऽऽह-कि-तत्कर्म, कश्च क्षयोपशमः ? इति ॥ २८९४ ॥

तत्र कर्म तावदाह-

मइसुयनाणाऽऽवरणं, दंसणमोहं च तदुवघाईणि ।

तप्फहयाईं दुविहा-ईं सव्वदेसोवघाईणि ॥ २८९५ ॥

सव्वेसु सव्वघाई-सु हएसु देसोवघाईयाणं च ।

भागोहिं मुच्चमाणो, समए समए अणंतेहि ॥ २८९६ ॥

पढमं लहइ नकारं, एक्केकं वन्नमेवमन्नं पि ।

कमसो विमुज्जमाणो, लहइ समत्तं नमोकारं ॥ २८९७ ॥

तिस्रोऽपि गतार्थाः, नवरं मतिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिस्पर्शकानि तीव्रमन्दमध्यमाऽऽदिभेदभिन्नरसविशेषरूपाणि स्थानान्तरादव-सेयानीति ॥ २८९५ ॥ २८९६ ॥ २८९७ ॥

यदुक्तम्-'कश्च क्षयोपशमः ?' इति, तत्राऽऽह-

खीणमुइन्नं तेसय-भुवसंतं भण्णं खलओवसमो ।

उदयविघाय उवसमो, जा समुइन्नस्स य विमुद्धी ॥ २८९८ ॥

पूर्वार्कमेवोत्तरार्द्धेन व्याचष्टे-अनुदितस्योदयविघात उपशमः,

समुद्रोर्णस्येदितस्य पुनयां विज्ञप्तिः कृपणं, स कृत्य इति शेषः ।
कृयेणोपलक्षित उपशमः क्षयोपशम इति समासः ॥ १८८८ ॥

अथ मतिश्रुताऽऽवरणघट्यस्य, दर्शनमोहनीयस्य च क्षयो-

पशम इह किमिति गृह्यते ?, इत्याह-

सो सुयनाणं मङ्गण-गयं च तं जं च सम्मदिद्विस्म ।

तो तद्वाने जुगवं, मङ्गुयमम्पत्तलाभो चि ॥ १८८९ ॥

स नमस्कारस्तावत्स्वयं श्रुतज्ञानं, तच्च श्रुतज्ञानम् " मङ्गु-
ध्वं जेण सुयं " इत्यादिवचनान्मत्यनुगतं मतिपूर्वमेव भवति ।
एते च मतिश्रुते यस्मात्सम्यग्दृष्टेरेव ज्ञवतः । ततस्तद्वाने न-
मस्कारज्ञाने, युगपत्समकालं, मतिश्रुतसम्यक्त्वानां क्षाभो भ-
वतीति । अतो मतिश्रुतज्ञानाऽऽवरणीयद्वयस्य, दर्शनमोहनी-
यस्य च क्षयोपशमोऽत्र गृह्यत इति ॥ १८९९ ॥ तदेवं व्याख्यातं
केनेति द्वारम् ।

अथ कस्मिन्निति द्वारं व्याचिख्यासुराह-

कस्मिन् नमोकारोऽयं, बाहिरवत्पुष्पि कचुराहारो ।

नेगमववहारमयं, जीवादावद्वभेयम्पि ॥ १८९० ॥

जं सो जीवाण्णो, तेण तत्रो जत्य सो वि तत्येव ।

एगम्पि अण्णेगु य, जीवाजीवोत्तएणं च ॥ १८९१ ॥

कस्मिन् वस्तुन्याधारभूते नमस्कारोऽयं ज्ञवतीति विनयेन
पृष्ठे गुराह-नैगमववहारमतं तावदिदम्-अष्टभेदे पूर्वोक्तम-
ङ्गाष्टकनिर्दिष्टे नमस्कृत्जीवस्याऽऽधारभूते जीवाऽऽदौ बाह्य-
स्तुनि नमस्कारो ज्ञवतीति ॥ १८९० ॥ कस्मात्पुनर्नमस्कृत्जी-
वाऽऽधारे वस्तुन्ययं ज्ञवति ?, इत्याह- (जमित्यादि) यस्मादसौ
नमस्कारो नमस्कृत्जीवादन्यः, तेन तस्मात्तकोऽसौ नमस्क-
ृत्जीवो यथैकस्मिन्-जीवे, अजीवे, उभयस्मिन् वा; अनेकेषु-
जीवेषु, अजीवेषु, उभयेषु वा भवति, सोऽपि नमस्कारः, तत्रैव
स्याद्, अन्यथा-अज्ञेदायोगादिति ॥ १८९१ ॥

एवमुक्ते पूर्वापरविरोधमुद्गावयन्नाह-

नणु नेगमाऽऽद्वयणं, पुज्जस्स तत्रो कहुं न तथेव ? ।

तस्स य न य तस्मि तत्रो, धर्वं व नरस्स खेत्तम्पि ॥ १८९२ ॥

ननु नैगमाऽऽद्विचचनं पूर्वमेवं व्याख्यातम्-पूज्यस्य संबन्धी
तकोऽसौ नमस्कारः, तत्कथमसौ तत्रैव पूज्ये न प्रजाति ? ।
सत्यम्- (तस्स य चि) तस्यैव पूज्यस्य नैगमाऽऽदिमतेन न-
मस्कार इति मन्यामहे, न हि किञ्चिद्विस्मृतमिदम्, केवलम्
(न य तस्मि तत्रो चि) तस्मिन्नेव पूज्ये तकोऽसौ नमस्कार
इति न नियमः । न हि यद्यस्य संबन्धि तस्य स एवाऽऽ-
धारः, अन्यथाऽपि दर्शनात्; यथा-धान्यं प्रवति देवदत्ताऽऽदि-
नरस्य संबन्धि, न च तत्तत्रैव, किं तु क्षेत्रे आधारभूते त-
दिति ॥ १८९२ ॥

संग्रहमतेन नमस्कारस्याऽऽधारमाह-

सामन्नेपत्तगाही, सपरिणियरविसेसनिरवेक्खो ।

संगहनओऽजिमन्नेह, आहारे तमविसिद्धम्पि ॥ १८९३ ॥

व्याख्या पूर्ववत्, नवरमविशिष्टे सामान्यमात्रे आधारे संग्रहस्तं
नमस्कारं मन्यत इति ॥ १८९३ ॥

एतदेव प्राचयति-

जीवम्पि अजीवम्पि व, सप्पि परम्पि व विसेसणेऽजिज्जो ।

न य भेदमिच्छइ सया, नमोसामन्नमेत्तस्स ॥ १८९४ ॥

आधारस्य जीवाऽऽद्विचिष्टेण कर्त्तव्ये सामान्यवादित्वाद्य-
स्मादजिज्जोऽभेदतत्परोऽसौ, तस्मादाविशिष्टे आधारे नम-
स्कारं मन्यत इति । न चाऽऽधाराऽऽद्विज्जेदेन नमस्कारसामा-
न्यमात्रस्यापि सदा भेदमिच्छत्यसौ, किं त्वमेदमेवेच्छति,
सामान्यवादित्वादेवेति ॥ १८९४ ॥

अथवा-अन्योऽन्यत्र वर्त्तत इति व्यधिकरणं संग्रहो

मूलत एव नेच्छति, इच्छति वा कोऽप्यश्नु-

तरो नमस्कारं जीव एव, नाजीवे, इत्ये-

तद्दर्शयन्नाह-

जीवो नमो चि तुद्धा-हिररणं वेइ न च स जीवम्पि ।

इच्छइ वाऽसुद्धयरो, तं जीवे चैव नन्नम्पि ॥ १८९५ ॥

गतार्था ॥ १८९५ ॥

अथ ऋजुसूत्रनयमतेनाऽऽधारविन्तामाह-

उज्जुसुयमयं नाणं, सद्दो किरिया च जं नमोकारो ।

होव्व न हि सव्वहा सो, मओ तदत्त्यंतरव्वओ ॥ १८९६ ॥

प्रागुक्तार्था, नवरं न खलु सर्वथाऽसौ नमस्कारः, तस्मात्कर्त्तु-
र्यान्तरव्वतो मतः, किं तु कर्त्तव्येवाऽऽधारे नमस्कार इति
भावः ॥ १८९६ ॥

एतदेव समर्थयति-

सगुणम्पि नमोकारो, तगुणओ नीलया व पत्तम्पि ।

इहरा गुणसंकरओ, सव्वेगत्ताऽऽद्वओ दोसा ॥ १८९७ ॥

स्वस्याऽऽत्मनो गुणी स्वगुणी, तस्मिन् स्वगुणिनि कर्त्तरि
नमस्कारः, नान्यत्रेति प्रतिज्ञा । तद्वृत्तादिति हेतुः । पत्रे नील-
तावदिति दृष्टान्तः । विपर्यये बाधकमाह-इतरथा-अन्यगुणस्य
अन्यत्र गमने, गुणानां परस्परं साहकर्याद्, गुणिनां सर्वेषामपि
साधुयैकत्वाऽऽद्वयो दोषा भवेयुरिति ॥ १८९७ ॥

अथ कश्चित्प्रेरयति-

जिजाऽऽधारं पीच्छइ, नणु रिठसुत्तो जहा वसइ खम्पि ।

दव्वं तत्याहिगयं, गुणगुणिसंबवचित्तेयं ॥ १८९८ ॥

ननु भिन्नाऽऽधारमपि अन्यस्यान्यमप्याधारमृजुसूत्रं इच्छत्येव, य-
था-अनुयोगद्वारेण वसतिदृष्टान्तमृजुसूत्रमतेनाभिधत्ता प्रोक्त-
म्- 'क वसति प्रवान् ?' 'खे आकाशे यस्मातीति' । तत्कथमिह
जिजाऽऽधारता निषिध्यते ?, इति । अत्रोत्तरमाह-(द्वन्विमत्या-
दि) इदमत्र हृदयम्-छयं देवदत्ताऽऽदिकं छयान्तरे आकाशे
वर्त्तत इति मन्यत एव ऋजुसूत्रः । इह तु गुण-गुणिसंबन्ध-
विन्ता प्रस्तुता । ततोऽन्यगुणोऽन्यत्र वर्त्तत इतीहासौ न मन्यत
इति न कश्चिद्विरोध इति ॥ १८९८ ॥

एतदेव व्यक्तीकरोति-

सो संमन्नइ न गुणं, निययाहारं तथा सयं इहरा ।

को दोसो जइ दव्वं, हव्वेज्ज दव्वंतराऽऽहारं ? ॥ १८९९ ॥

गतार्था, नवरं निजादाधारादाधारान्तरमाश्रयो यस्य स तथा,
तमेवञ्चतं गुणं न संमन्यतेऽसाविति ॥ १८९९ ॥

शब्दाऽऽदिनयमतमधिकृत्याऽऽह-

जं नाणं चैव नमो, सदाऽऽर्णं न सद्किरिया वि ।
तेण विसेसेण तयं, वज्जम्मि न तेऽणुमन्ति ॥२६१०॥
इच्छं अवि उज्जुसुओ, किरियं पि स तेण तस्स काए वि ।
इच्छंति न सदनया, नियमा तो तेसि जीवम्मि ॥२६११॥

यद् यस्माच्छब्दाऽऽदिमते नमो नमस्कारो ज्ञानमेव, न तु शब्दक्रिये अपि, तेन विशेषत एव तं नमस्कारं तत्कर्तुर्जीवाद् बाह्यं वस्तुनि ते शब्दाऽऽद्यो नानुमन्यन्त इति ॥२६१०॥ तर्हि ऋजुसुवाच्छब्दाऽऽदीनां न कश्चिद्भेदः, सर्वैरपि कर्तारि नमस्कारस्याभ्युपगमात् । तदयुक्तम् । यत इच्छत्यपि ऋजुसुवः (किरियं पि) क्रियारूपमपि, अपिशब्दाच्छब्दरूपमपि नमस्कारं, तेन तस्य मते “ नमोऽर्हद्भ्यः ” इत्यादिशब्दमुच्चारयतः शिरोनमनाऽऽदिक्लिषां च कुर्वतः कर्तुः कायेऽपि स नमस्कारो भवति । शब्दनयास्तु शब्दक्रियारूपं नमस्कारं नेच्छन्त्येव । किं तूपयोगरूपं ज्ञानमेव तमिच्छन्ति । अतस्तेषां मते नियमात् तदुपयोगवति कर्तृजीव एव नमस्कारो, न काये इति विशेषः । इत्यष्टादशगाथार्थः ॥ २६११ ॥ व्याख्यातं कस्मिन्निति द्वारम् ।

अथ कियच्चिरं कालं नमस्कारो भवतीति द्वारम्, तत्राऽऽह-
उवओग पनुच्चंतो, मुहुत्त लक्ष्मीं होइ उ जहन्ना ।

उक्कोसहिया ठाव-डि सागरा अरिहाऽऽपंचविहो ॥२६१२॥

उपयोगं प्रतीत्य जघन्यतः, उत्कृष्टतश्च नमस्कारस्यान्तर्मुहूर्तस्थितिर्भवति । लब्धेस्तु तदावरणक्षयोपशमरूपाया जघन्याऽन्तर्मुहूर्तमेव स्थितिः । उत्कृष्टतस्तु साधिकानि पदपट्टिः सागरोपमाणि स्थितिर्भवति । इयं च-“ दो वारे विजयाइसु ” (२७६२) इत्यादिना मतिज्ञानाऽऽदीनामिव भावनीयेति द्वारम् ।

अथ कतिविधो नमस्कार इति द्वारमाह-(अरिहाऽऽह इत्यादि) अर्हत्सिद्धाऽऽदिपञ्चपदानामादौ नम इति पदस्य निपातात्पञ्चविधो नमस्कारः । इति निर्युक्तिगाथाऽर्थः ॥ २६१२ ॥

अत्र त्राध्यम्-

सो कइविहो सि भणिए, पंचविहो भणइ नणु पुराऽभिहिंय ।
इकं नमोऽजिहाणं, केण विहाणेण पंचविहं ? ॥२६१३॥

स नमस्कारः कतिविधः ?, इति भणिते पृष्ठे गुरुराह-पञ्चविध इति । अत्र भणति प्रेरकः-ननु पुरा पूर्वं “ नेवाइयं पदं ” (२२४०) इत्यत्राजिहितं प्रतिपादितम्, एकमेव ‘ नमः ’ इत्यभिधानम् । तत्केन विधानेन केन भेदेन पञ्चविधमुच्यते ?, इति ॥ २६१३ ॥

अत्रोत्तरमाह-

एगं नमोऽभिहाणं, तदरुहयाइयसन्निवायाओ ।

जायइ पंचविगणं, पंचविहत्थोवओगाओ ॥ २६१४ ॥

सत्यम्, एकविधमेव नमोऽभिधानं, किं त्वर्हदादिपञ्चपदानामादौ सन्निपातात्पञ्चविधेऽर्हदादिकेऽर्थे उपयोगान्नमस्करणक्रिययोपयुज्यमानत्वात्पञ्चविकल्पं पञ्चभेदं जायत इति ॥ २६१४ ॥

अथवा “ एकं नमोऽभिधानम् ” (२६१४) इत्यसिद्धं

नैपातिकमिति, सान्त्वयान्निधानेनैव प्रागपि तस्यानेकविधत्वसूचनाऽऽदिति दर्शयन्नाह-

अहवऽन्नपयाइनिवा-यणा हि नेवाइयं च ताइ च ।

पंचारुहयाऽऽर्णि य, पयाणि तं निवयए जेसु ॥२६१५॥

अथवा-अन्यपदानामादौ निपातनान्नैपातिकं पदमिदं प्रागुक्तम् । तच्च येष्वन्यपदेष्वादौ निपतति तान्यर्हत्सिद्धाऽऽदीनि पञ्च पदानि, अतः पञ्चानामन्यपदानामादौ निपतनान्नैपातिकमित्यन्वयत एव पञ्चविधमिदं सामर्थ्यात्प्रागप्युक्तम् । अत्र तु कतिविधो नमस्कार इति द्वारे स एवार्थो व्यक्तीकृत इति ॥ २६१५ ॥

अथवा-पूर्वं पदद्वार एव पञ्चविधो नमस्कार उक्तः, इह तु कतिविधो भवेत् ?, इति द्वारे पञ्चविधानामर्हदादिपदानामर्थः कथ्यत इत्येतद्दर्शयन्नाह-

अहवा नेवाइयपय-पयत्थमेत्ताजिहाणओ पुवं ।

इहमरिहदाइपंचवि-धपयपयत्थोवदेसणया ॥ २६१६ ॥

अथवा-नैपातिकं यत्पदं तस्य यत्पदार्थमात्रं पञ्चानामर्हदादिपदानामादौ निपतनाद् नैपातिकमित्येवंस्वरूपं तस्य यदभिधानं कथनं तस्मान्नैपातिकपदपदार्थमात्राभिधानात्पूर्वमेव पदद्वारे सामर्थ्यात् ‘ पञ्चविधो नमस्कार उक्तः ’ इति शेषः । इह तु ‘ कतिविधो नमस्कारः ? ’ इति द्वारे नैपामेव पञ्चानामर्हदादिपदानां “ नमोऽर्हद्भ्यो, नमः सिद्धेभ्यो, नम आचार्येभ्यः ” इत्यादिको यः पदार्थस्तस्यैवोपदेशना कथना कार्या, तस्या एव प्रागनुक्तत्वादिति ॥ २६१६ ॥

अत्र परस्य प्रेर्यमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

नणु वत्थुम्मि पयत्थो, न जओ तच्चकहणं तर्हि जुत्तं ।

तह वि पयत्थं तत्थे-व द्वाघवत्थं पवोच्छिहिइ ॥२६१७॥

नन्वग्रे वस्तुद्वारेऽर्हदादिपदानामर्थो वक्ष्यते, तत्कथमुच्यते-‘ इहर्हदादिपदानामर्थोपदेशनात् ’ इति ? । तदेतत् परोक्तं न, यतो यस्मादिह ‘ नमोऽर्हद्भ्यः ’ इत्यादिके पदार्थे कथिते सति ततस्तत्र वस्तुद्वारेऽर्हदादीनां “ देवासुरमणुपसुं, अरिहा पूयं-सुरुत्तमा जम्हा । अरिणो हंता रयं हंता, अरिहंता तेण बुच्चति ” ॥ १ ॥ इत्यादिकं, (तच्चकहणं ति) तत्त्वकथनं स्वरूपनिवेदनं युक्तं भवति । क्रियतां तर्ह्येवं, कथ्यतामत्र पदार्थ इति चेत् । अत्राऽऽह-(तह वि इत्यादि) यद्यप्यत्र पदार्थे कथिते सति तत्र स्वरूपकथनं युज्यते, तथाऽपि नेह पदार्थः कथ्यते, किं तु ग्रन्थलाघवार्थं तत्रैव वस्तुद्वारे पदार्थं वक्ष्यतीति; अन्यथा यत्रार्हदादिपदानामर्थः, तत्र त्वर्हदादीनां स्वरूपकथनमिति ग्रन्थगौरवमेव स्यादिति गाथापञ्चकार्थः । तदेवमुक्ता पद्धिप्ररूपणा ॥ २६१७ ॥

अथ नवविधां तामभिधिसुराह-

संतपयपरूवणया, दव्वपमाणं च खेत्त फुसणा य ।

कालो य अंतरं भा-गजावअप्पावहुं चैव ॥२६१८॥

इति द्वारगाथा । एतैः सत्पदप्ररूपणताऽऽदिजिर्नवभिर्द्वारैर्नमस्कारस्य नवविधेयं प्ररूपणा प्रोच्यते ॥ २६१८ ॥

तत्र प्रथमद्वारमधिकृत्याऽऽह-

संतपयं पक्खिन्ने, पक्खिज्जंते य मग्गणा गइसु ।

इंदिय काए जोए, वेए य कसाय-वेसासु ॥२६१९॥

सम्पत्तनाणदंसण-संजयउवओगओ य आहारे !

चासगपरिचपज-चमुहुमसत्री य भवचरिमे ॥१७१०॥

सद्य तत्पदं च सत्पदं, विद्यमानार्थं पदमित्यर्थः, तच्चेह नमस्कारलक्षणम् । तस्य नमस्कारलक्षणस्य सत्पदस्य पूर्वप्रतिपन्नान्, प्रतिपद्यमानकांश्चाऽऽश्रित्य (मगणं चि) मार्गणा अन्वेपणा कर्त्तव्या । कास्तु !, चनस्त्वपि गतिषु । तद्यथा-नमस्कारः किमस्ति, न वा ? अस्तीति घ्नः । तत्र चतुष्पकारा-यामपि गतौ नमस्कारस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतो विद्यन्ते, प्रतिपद्यमानास्तु विवक्षितकाले भाज्याः-कदाचिद्भवन्ति, कदाचिन्नेति । एवमिच्छ्याऽऽदिष्वपि चरमानेषु द्वारेषु यथा पीठिकायां मतिज्ञानस्य सत्पदप्रकरणता कृता, तथा नमस्कारस्यापि कर्त्तव्या, तथैवमिच्छ्यामित्येनैकवचन्यत्वादिति । तदेवं गतं सत्पदप्रकरणताद्वारम् ॥ २६१६ ॥ २६२० ॥

अथ ह्यव्ययप्रमाणद्वारमुच्यते-तत्र नमस्कारवर्जजीवद्रव्य-प्रमाणं वक्तव्यम् । एकस्मिन् समये कियन्तो नमस्कारं प्रतिपद्यन्ते, सर्वे वा कियन्ते इति ? क्षेत्रमिति क्षेत्रं वक्तव्यम्-कियति क्षेत्रे नमस्कारः संभवति ? स्पर्शना च वक्तव्या-कियद्भुवं नमस्कारवन्तः स्पृशन्ति । इदं च द्वारत्रयमधिकृत्याऽऽ-

पलियमसंखेज्जमो, पविन्नो होज्ज खेत्त होगस्स ।

सच्चमु चोदसज्जगे-सु होज्ज फुसणा वि एमेव ॥१७११॥

(पलियेत्यादि) इह सूचनास्तत्रत्यायमर्थः-नमस्कारस्य प्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य लोके कदाचिद्भवन्ति, कदाचिन्नेति । यदि जघन्ति जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा, उत्कृष्टतस्तु सूक्ष्मक्षेत्रे पत्न्योपमासंख्येयमागप्रदेशराशितुल्या इति । पूर्वप्रतिपन्नास्तु जघन्यतः सूक्ष्मक्षेत्रपत्न्योपमासंख्येयमागप्रदेशराशिपरिमाणा एव, उत्कृष्टतस्तेभ्यो विशेषाधिका इति । (खेत्त चि) क्षेत्रद्वारमुच्यते-तत्र नमस्कारवान् जीव ऊर्द्धमनुचरसुरेषु गच्छन्लोकस्य सप्तसु चतुर्दशभागेषु भवति, अथस्तु पृथुष्वि-ध्यां गच्छन् पञ्चसु चतुर्दशभागेषु भवतीति ह्यव्ययम् । स्पर्शनाद्वारमप्येवं वक्तव्यम् । क्षेत्रस्पर्शनयोस्तु प्रागुक्तो विशेष इति ॥ २६११ ॥

कालान्तरमावलक्षणं द्वारत्रयमधिकृत्याऽऽ-

एगं पडुव्व हेट्ठा, जहेव नाणाजियाण सव्वप्पा ।

अंतर पडुव्वमेगं, जहन्नमंतोमुहुत्तं तु ॥ २६१२ ॥

सक्कोसऽणंतकालं, अवहृपरियट्ठं च देसूणं ।

णाणाजीवे णत्थि उ, जावे य भवे खओवसमे ॥१७१३॥

एकं नमस्कारवन्तं जीवं प्रतीत्य (हेट्ठा जहेव चि) यथैवास्थ-स्तादनन्तरमिहैव “उवओग पडुव्वतो, मुहुत्तखट्ठीयं होव उ जह-न्ना ।” (२६१२) इत्यादिना काल उक्तः, तथेहापि वक्तव्यः । नानाजीवानां तु नमस्कारः सर्वादा सर्वकालं भवति, लोके नस्य सर्वदाऽविच्छेदादिति प्रतिपत्तिः । तस्य पुनर्हार्तेऽन्तरमप्येकं जीवं प्रतीत्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं भवति ॥ २६१३ ॥ उत्कृष्टतस्त्वपार्द्धपुञ्जलपरावर्तलक्षणोऽनन्तकाल इति । नानाजी-वास्तु प्रतीत्य नास्त्यन्तरं, तद्विच्छिन्नेरेवेति । भावे तु क्वायो-
४५६

पशमिके नमस्कारो भवेदिति प्राचुर्यमङ्गीकृत्यैतदुक्तम्, अन्य-था-क्वायिकौपशमिकयोरप्येकं वदन्ति, क्वायिके यथा-श्रेणि-काऽऽदीनाम्, औपशमिके श्रेण्यन्तर्गतानामिति ॥ २७२३ ॥

मागद्वारमाह-

जीवाणऽणंतभागो, पविन्नो सेसगा अणंतगुणा ।

वत्थुं तरहंताई, पंच भवे तेसिमो हेज्ज ॥ १७२४ ॥

जीवानामनन्ततमो भागो नमस्कारस्य प्रतिपन्नः प्राप्यते । शेषकास्तु तमप्रतिपन्ना मिथ्यादृष्टयोऽनन्तगुणाः । इदं च प्रागद्वारं गाथायां भावधारार्थमुपन्यस्तमपि व्यत्ययेन नि-दिष्टं, विचित्रत्वात्सुत्रगतेः । अल्पबहुत्वद्वारमपि नेह विवृ-तम् । पौत्रिकायां मनिष्ठानस्येव च भावनीयमिति । साम्प्रतं चशब्दाऽऽक्षिप्तो पञ्चविधाऽऽदिप्रकरणामनभिधाय वस्तुद्वारं ता-यदाह-(वत्थुमित्यादि) वस्तु ह्येवं दलितं नमस्कारस्य यो-ग्यमहमित्यनर्थान्तरम्, तच्चेह नमस्कारार्हाः पञ्चार्हदायोऽनन्त-त्वाः । तेषां च वस्तुत्वेन नमस्कारार्हत्वेऽयं बह्व्यमाणस-त्त्वो देतुः । इति निर्युक्तिगाथासप्तकार्यः ॥ २६२४ ॥

इह “ एगं पडुव्व हेट्ठा जहेव ” (२६२२) इत्यादिना नम-स्कारस्य कालद्वारं निरूपितम् । अथवा-अन्यथा त-श्चित्तीयं, कथम् ? इत्याह भाष्यकारः-

अहवोसप्पुस्सुप्पिणि-कालो नियओ य तच्चिसिट्ठो य ।

तत्थऽत्थि नमोकारो, न वत्ति णेयं जहा मुत्तं ॥१७२५॥

अथवा-अत्रोत्सर्पणव्यवसर्पिणीलक्षणः कालो गृह्यते । स च भरतैरवयते नियतः प्रतिनियतेन निजस्वरूपेण वर्तते, हैमवतद-रिचपदेवक्रुत्तरक्रुत्तरमहाविधेर्दृश्यैरव्यवसर्पेण पुनस्तद्विशिष्टः । तस्मादुत्सर्पणव्यवसर्पिणीकालाद्विशिष्टो विशेषितस्तत्प्रतिभा-गरूप एव कालोऽस्ति । तत्र विविधेषु काष्ठे नमस्कारो-अस्ति, न वा ? इति चिन्तायां यथा श्रुतं श्रुतसामायिकं पूर्व-मुक्तं, तथाऽत्रापि हेयं, नमस्कारस्यापि श्रुतविशेषरूपत्वा-दिति ॥ २६२५ ॥

इह च “संतपयपरूपणया” (२६१८) इत्यादिनवधारणां कि-ञ्चिद्व्याख्यातं, किञ्चिन्नेयतो भाष्यकारोऽतिदेशमाह-

मऽसुयनारं नवहा, नंदीए जह पडुव्वियं पुवं ।

तह चैव नमोकारो, सो वि सुयव्वन्तरो जम्हा ॥१७२६॥

सुगमा ॥२७२६॥ विशेषः । आ० म० ।

(आग्निनिबोधिकभुतज्ञानशब्दावलोकनावसेया चेयम्)

अथ चशब्दसूचितं पञ्चविधप्रकरणमाह-

आरोवणा य जयणा, पुच्छा तह दायणा य निज्जवणा ।

एसा वा पंचविहा, परूवणा रोवणा तत्थ ॥२७२७॥

आरोपणा च प्रजना, पृच्छा तथा-दायना दर्शना दापना वा, निर्यापना वक्ष्यमाणरूपा, एषा वा प्रकरणं पञ्चविधा केषा इति ॥ २६२७ ॥

तत्राऽप्योपणा का ? इत्याह-

किं जीवो होज्ज नमो, नमो व जीवो चि अं परोप्परओ ।

अज्जारोवणमेसो, पज्जणुजोगो मया रुवणा ॥ १७२८ ॥

किं जीव एव भवेन्नमस्कारः, नमस्कार एव वा जीव इति यत् परस्परवधारणादध्यारोपणं पर्यनुयोजनमेव पर्यनुयोग आरोपणा मता संमतेति ॥ २६२८ ॥

भजनाव्याख्यानमाह-

जीवो नमोऽनमो वा, नमो न नियमेण जीव इति जयणा ।
जह चूओ होइ दुमो, दुमो न चूओ अचूओ वा ॥१६१॥
जीवस्तावदनवधारित एव नमो नमस्कारो वा स्यात्सम्यग्दृष्टिः, अनमोऽनमस्कारो वा स्यान्मिथ्यादृष्टिः । नमो नमस्कार-
स्त्ववधारितो नियमेन जीव एव जवति, अजीवस्य नमस्कारा-
संभवात् । यथा चूतो हुम एव जवति, हुमस्तु चूतोऽचूतो वा अ-
दिराऽऽदिः स्यादिति । एषा एकपदव्यभिचारान्नजनेति ॥२६२॥

पृच्छास्वरूपमाह-

तो जइ सव्वो जीवो, न नमोकारो न तो मया पुच्छा ।
सो होज्ज किंविसिद्धो, को वा जीवो नमोकारो ॥१६३॥
ततो यदि सर्वोऽपि जीवो न नमस्कारः, किं तर्हि ? किञ्चिदेव ।
ततः पृच्छा मता पृच्छामो भवतः-यो जीवो नमस्कारः, स किं-
विशिष्टो जवेदिति कथ्यतां ? को वा जीवो नमस्कारः ? इत्य-
पि निवेद्यतामिति । एषा पृच्छेति ॥ २६३० ॥

दापनानिर्यापनयोर्व्याख्यानमाह-

अह दायणा नमोका-रपरिणओ जो तओ नमोकारो ।
निज्जवणाए सो च्चिय, जो सो जीवो नमोकारो ॥२६३१॥
अथानन्तरोक्तप्रश्नस्य निर्वचनरूपा दापनोच्यते-किं पुनस्त-
न्निर्वचनम् ? यो नमस्कारपरिणतो जीवस्तकोऽसौ नमस्कारः,
यस्तु तदपरिणतः स खल्वनमस्कार इति निर्यापनायां स एव
नमस्कारपरिणत एव, योऽसौ जीवः स एव नमस्कारः, नम-
स्कारोऽपि जीवपरिणाम एव नाजीवपरिणाम इति ॥२६३१॥

अथ दापनानिर्यापनयोः को विशेषः ? इत्याह-

दायणनिज्जवणाणं, को जेओ दायणा तत्थस्स ? ।
वक्खाणं निज्जवणा, पच्चव्जासो निगमणं ति ॥२६३२॥
दापनानिर्यापनयोः को भेदः कः प्रतिविशेषः ? । अत्रोच्यते-
दापना तदर्थस्य " सो होज्ज किंविसिद्धो, को वा जीवो नमो-
कारो । " (२६३०) इत्येव पृच्छापृष्ठस्य तस्य नमस्कारस्यार्थ-
स्तदर्थो भण्यते । यथा-" नमोकारपरिणओ जो तओ नमोकारो
त्ति । " निर्यापना तु दापनादर्शितस्यैवार्थस्य प्रत्याभ्यासः
प्रत्युच्चारणं निगमनं, यथा-स एव नमस्कारपरिणत एव योऽसौ
जीवः स एव नमस्कारः, नमस्कारोऽपि जीवपरिणाम एव ना-
जीवपरिणाम इति । एवं च निगमनीयम् । निगमनकृत एव च
दापनानिर्यापनयोर्येदं, न त्वात्यन्तिक इति भावनीयम् ॥२६३२॥

अथवा-अन्यथाऽनयोर्भेदो दर्शयते । कथम् ? इत्याह-

तत्परिणय एव जहा, जीवो अवहिओ वा तहा जुज्जो ।
तत्परिणओ स एव हि, निज्जवणाए मओऽण्णो ॥२६३३॥
अथवा-यथा दापनायां जीवो (अवहिओ त्ति) जी-
वोऽवधृतो निश्चितः । तद्यथा-तत्परिणत एव नमस्का-
रपरिणत एव जीवो नमस्कारो नान्य इति । (तहा
जुज्जो त्ति) तथा तेनैव प्रकारेण निर्यापनायां ज्ञूयोऽपि
प्रकारान्तरतोऽवधार्यते । कथम् ? इत्याह- (तत्परिणओ स एव
हि त्ति) यथा दापनायां नमस्कारपरिणत एव जीवो नमस्कार
इत्यवधृतः, तथाऽत्र निर्यापनायां तत्परिणतो नमस्कारपरि-
णतो जीवः स एव मतो नमस्कार एव मत इति ज्ञूयोऽव-

धार्यते । कुतः ? इत्याह-अनन्य इति कृत्वा, अनन्यत्वादभिन्नत्वा-
दित्यर्थः । इदमुक्तं भवति-यथाऽन्युपयुक्तो माणवकस्तदुप-
योगानन्यत्वाद्ग्नरेव भवति, तथा नमस्कारपरिणतो जी-
वस्तदुपयोगानन्यत्वान्नमस्कार एव निर्यापनायां भवति ।
इति दापनानिर्यापनयोर्विशेष इति । तदेवमभिहिता पञ्चविधाऽ-
पि प्ररूपणा ॥ २६३३ ॥

अथवा चतुर्विधा प्ररूपणा सा, कथम् ? इत्याह-

पयइए अगारेण य, नोगारो जयनिसेहओ वा वि ।
इह चित्तिज्जइ जुज्जो, को होज्ज तओ नमोकारो ॥२६३४॥
प्रकृत्या स्वभावेन, अकारेण च प्रतिषेधवाचकेन, नोकारेण,
निषेधोजयेन च सहितोऽत्र भूयोऽपि नमस्काराश्चिन्त्यते ।
तत्र प्रकृतिपक्षे नमस्कारः, अकारसहितस्त्वनमस्कारः, नो-
कारयुक्तस्तु नोनमस्कारः, निषेधोभयसहितस्तु नोनमस्का-
र इति । एवं च चिन्त्यमाने ततः कः किं वस्तु नमस्कारो
भवेत् ? उपलक्षणं चेदं, को वाऽनमस्कारः, कश्च नोनम-
स्कारः, को वा नोनमस्कार इत्यपि दृष्टव्यमिति ॥ २६३४ ॥

एवं च जिज्ञासिते सति प्राप्यकारः प्राऽऽह-

पयइ त्ति नमोकारो, जीवो तत्परिणओ स चाभिहिओ ।
अनमोकारो परिणइ-रहिओ तद्धिओरहिओ वा ॥२६३५॥
प्रकृतिस्तावन्नमस्कारः । स च कः ? इति यदि पृच्छयते,
तदाऽसौ जीवस्तत्परिणतो नमस्कारपरिणतो नमस्कार इति
प्रागजिहितमेव । अनमस्कारस्तु परिणतिरहितो नमस्कारप-
रिणतिवर्जितोऽनुपयुक्तः सम्यग्दृष्टिः । तल्लब्धिविरहितो वा
नमस्कारकारणकर्मक्रयोपशमशून्यो वा मिथ्यादृष्टिरिति ॥२६३५॥

नोनमस्कारस्तर्हि कः ? इत्याह-

नोपुव्वो तत्परिणय-देसो देसपनिसेहपक्खम्मि ।
पुणरनमोकारो च्चिय, सो सव्वनिसेहपक्खम्मि ॥२६३६॥
नोपूर्वस्तु नोशब्दोपपदो नमस्कारो, नोनमस्कार इत्यर्थः ।
(तत्परिणयदेसो त्ति) देशप्रतिषेधवचने नोशब्दे तत्परिण-
तस्य नमस्कारपरिणामयुक्तस्य सम्यग्दृष्टिजीवस्य देश एक-
देशो भण्यते । सर्वनिषेधवचने तु नोशब्दे स नोनमस्कारः
पुनरप्यनमस्कार एव गम्यत इति ॥ २६३६ ॥

नोनमस्कारः कः ? इत्याह-

नोनमोकारो पुण, पुनिसेहपगमयभावाओ ।
होइ नमोकारो च्चिय, देसनिसेहम्मि तदेसो ॥२६३७॥
नोनमस्कारः पुनर्नोशब्दस्य सर्वनिषेधपक्षे नमस्कार एव
भवति, द्वयोर्निषेधयोः प्रकृतिगमकज्ञावात् " द्वौ नमो प्रकृत्यर्थे
गमयतः " इति न्यायादित्यर्थः । देशनिषेधवचने तु नोशब्दे तस्य
पूर्वोक्तस्वरूपस्य नमस्कारस्यैकदेशः प्रतीयत इति ॥२६३७॥

इह च " नमस्कारोऽनमस्कारः " इत्यादिप्रज्ञचतुष्टये य-
दुपचरितं, यच्च वास्तवं, तन्निर्धारयन्माह-

उवयारदेसणाओ, देस पएस त्ति नोनमोकारो ।

नोनमोकारो वा, पयइनिसेहाउ सव्वूया ॥२६३८॥

(देस पएस त्ति) इह यथासंख्येन संबन्धः । तृतीयभङ्गे
यो देशो नमस्कारैकदेशो (नोनमोकारो त्ति) नोनमस्कार
वक्तुः, यश्च चतुर्थभङ्गे प्रदेशोऽनमस्कारैकदेशो (नोनम-

मोकारो चि) नोअनमस्कार उक्तः, स उपचारदेशनादिति संवन्धः । औपचारिकत्वं चेह नोनमस्काररूपस्य, नोअनमस्काररूपस्य च देशप्रतिपेधवचने नोशब्दे संपूर्णस्य वस्तुनोऽभावादिति । अथ सद्भूतजङ्गमप्रतिपादनार्थमाह—(पयईत्यादि) प्रकृतिः प्रथमो भङ्गः, निपेधस्तु द्वितीयजङ्गः, एतौ ह्यपि सद्भूतौ निरुपचरितौ, एतज्जङ्गवाच्यस्य नमस्कारानमस्काररूपस्य वस्तुनः संपूर्णस्य सद्भावादिति । तुशब्दादुपरिमावपि द्वौ भङ्गौ सर्वनिपेधवचने नोशब्दे सति सद्भूताविति द्रष्टव्यम्, तद्भाच्यस्यापि नमस्काराऽनमस्काररूपस्य वस्तुनः संपूर्णस्य सद्भावादिति ॥ २६३८ ॥

अथैतांश्चतुरो भङ्गाग्रयैर्निरूपयन्नाह—

सञ्चो वि नमोकारो, अनमोकारो य वंजणनयस्स ।

होउं चउरूवो वि हु, सेसाणं सव्वजेया वि ॥२७३९॥

इहशब्दनयास्त्रयोऽपि शुद्धत्वादखण्डं संपूर्णं देशप्रदेशरहितमेव वस्तु इच्छन्ति । शेषास्तु नैगमाऽऽदयोऽविशुद्धत्वादेशप्रदेशरूपमपि मन्यन्त इति । एवं च सिद्धे व्यञ्जननयस्य त्रिविधस्यापि शब्दनयस्य भङ्गप्रकरणमात्रेण प्रकृत्यकारनोकारतदुजययोगाद्यत्वरूपोऽपि नमस्कारो भूत्वा परिशिष्टः सर्वोऽपि नमस्कारोऽनमस्कारश्चेति द्विरूप एवावशिष्यते, प्रथमद्वितीयजङ्गवाच्य एवावतिष्ठते । तृतीयचतुर्थभङ्गकौ तु तन्मतेन शून्यावेव, तद्भाच्यस्य देशस्य प्रदेशस्य चासत्त्वादिति । शेषाणां तु नैगमाऽऽदिनयानां सर्वे चत्वारोऽपि भङ्गरूपा भेदाः सद्भूतार्था एव, तन्मतेन देशस्य प्रदेशस्य च सत्त्वादिति । तदेवमुक्ता चतुर्विधाऽपि प्रकृषणा, तद्वज्जने च गतं समसङ्गं प्रकृषणाद्वारम् ॥ २६३९ ॥ विशेषः । आ० म० । आ० चू० । " णमो अरिहंताणं, णमो सिद्धाणं, णमो आयरियाणं, णमो उवज्झायाणं, णमो यन्नीए लिवीए । " म० १ श० १ उ० । दशा० ।

(५) नमस्कारस्याऽऽर्पत्वम्—

ये तु चदन्ति-नमस्कारपाठ एव नाऽऽर्पः, युक्तिरिक्तत्वात्-सिद्धानामन्यार्हत्वेन पूर्वमर्हजमस्कारस्याऽघटमानत्वात्, आचार्याऽऽदिना सर्वसाधवो न वन्दनीया इति तथास्थितपञ्चमपदानुपपत्तेरिति । पापिष्ठतस्तेऽप्यनाकर्णनीयवाचोऽच्छ्रष्टव्यमुखाः । स्वकपोलकल्पिताऽऽशङ्कया व्यवस्थितसुत्रत्यागायोगात्, ईदृशकदाशङ्कानिराशपूर्वमसांक्षितविस्तृतस्य नमस्कारपाठस्य स्थितकमस्य निर्युक्तिकृतैव व्यवस्थापितत्वाच्च ।

तदाह—

" न वि संखेवो न वित्थारो, संखेवो दुविह सिद्ध-साहुणं ।

वित्थरओऽणगविहो, पंचविहो न जुज्जए तम्हा ॥ ३२०१ ॥

अरिहंताऽऽई नियमा, साहु साहु उ तेसु मइयव्वा ।

तम्हा पंचविहो कल्लु, हेउनिमिचं इवइ सिद्धो" ॥ ३२०२ ॥

" पुव्वाणुपुव्वि न कमो, नेव य एव्वाणुपुव्विए स जवे ।

सिद्धाऽऽईआ पदमा, वीयाए साहुणो आई" ॥ ३२१० ॥

अरिहंतुवएसेणं, सिद्धा नज्जंति तेण अरहाऽऽई ।

न वि कोई परिसाए, पणमिआ एणमए रओ ॥ ३२१३ ॥ विशेषेण

इत्यादिना सामान्यतः सर्वसाधुनमस्करणेन च नास्यानवितयकरणाऽऽदिदुपणम् । अत एव—" सिद्धाण णमो किआ,

* एतदर्थंस्वग्रेऽसिन्नेव शब्दे आक्षेपचारे स्पष्टीभविव्यति ।

संजयाणं च प्रावओ ।" इत्याद्युत्तराध्ययनोक्तं संगच्छत इति । पञ्चपदनमस्कारश्च सर्वभुतस्कन्धाज्यन्तरज्जतो, नवपदश्च समुलत्वात् पृथक् भुतस्कन्ध इति प्रसिद्धमाज्ञाये । अस्य हि निर्युक्तिचूर्ण्यादयः पृथगेव प्रज्ञता आसीरन्, कावेन तद्व्ययच्छेदे मूलसूत्रमध्ये तल्लेखनं कृतं पदानुसारिणा वज्रस्थामिनेति महानिशीथपञ्चमाध्ययने व्यवस्थितम् । प्रति० ।

तथा च तदग्रन्थः—

एयं तु जं पंचमंगलमहासुयक्खंधस्स वक्खाणं, तं महाय पवंधेणं अणंतमपज्जवेहिं सुत्तस्स य पियत्तयाहिं णिज्जुत्तिभासजुत्तीहिं जहेव अणंतनाणंदसणपरेहिं तित्थयरेहिं वक्खाणियं, तहेव समासओ वक्खाणिज्जं तं आसि, अहऽन्नया कालपरिहाणिदोसेणं ताओ णिज्जुत्तिनासजुत्तीओ वुच्छिन्नाओ । इओ य वच्चंतेणं कावेणं समएणं महिहिं पत्ते पयाणसारी वइरसामी नाम दुवालसंगमुअहरे समुप्पन्ने । तेण य पंचमंगलमहासुयक्खंधस्स उक्कारो मूलसुत्तस्स मज्जे हिहिओ । मूलसुत्तं पुण सुत्तत्ताए गणहरेहिं अत्यत्ताए अरिहंतेहिं जगवंतेहिं धम्मतित्थयरेहिं तिलोगमहिएहिं वीरजिणिदेहिं पन्नविंयं ति एस वुहसंपयाओ । महा० १ अ० ।

(तद्विषयोपधानाध्ययनविधिश्च ' उवहाण ' शब्दे द्वितीभागे १०५० पृष्ठे उक्तः)

जहुत्तविहाणं चैव पंचमंगलपभिसुयनानस्स वि उवहाणं करेजा, से णं गोयमा ! नो हीलिज्जा सुत्तं, नो हीलिज्जा अत्यं, णो हीलिज्जा सुत्तत्थोअए, से णं नो आसाइज्जा तिकालभावी तित्थयरे, णो आसाइज्जा तिलोगसिद्धरासी विदूययमत्ते सिद्धे, णो आसाइज्जा आयरिय-उवज्जायसाहुणो, सुदुयरं चैव जवेज्जा पियधम्मे ददधम्मे भत्तिजुत्ते, पसंतेणं भावेज्जा सुत्तत्थाणुरंजियमाणुससद्धा-संवेगमावओ, से एस णं ए लभेज्जा पुणो पुणो जववारगे गज्जवासाइयं अयेगहा जंतणं ति । एवरं गोयमा ! जे एं वाले जाव अविआयपुत्तपावाणं विसेसो, ताव णं से पंचमंगलस्स णं गोयमा ! एणंतेणं अउग्गे, तस्स णं पंचमंगलमहासुयक्खंधस्स एगमवि आत्तावगं ए दायव्वं, जओ अणाइभवंतरसमज्जियाऽमुहकम्मरासिदहणद्वमिणं हभित्ता णं न वाले सम्मपाराहेज्जा । इहुत्तं च जणइत्ता तस्स केवलं धम्मकहाए गोयमा ! जत्ती समुप्पाइज्जा । तओ नाऊण पियधम्मं ददधम्मं जत्तिजुत्तं, ताहे जावइयं पच्चक्खाणं निव्वाहेउं समत्थो जवइ, तावइयं कारवेज्जइ, राईभोयणं च दुविहतिविहचउव्विहेणं वा जहासत्तीए पच्चक्खाविज्जइ, गोयमा ! णं पणयात्ताए नमोकारसहिंयाणं चउत्थं चउवीसाए पोरिसिहिं वारसहिं पुरिमहेहिं दसहिं अवहेहिं छहिं निव्विइएहिं चउहिं एगट्टाणगेहिं

दोहिं आयंविहोहिं एगेणं सुद्धत्यायंविहोणं अन्वावारत्ताए
रोदज्जाणविगहाविरहियस्स सज्जाएगगच्चित्तस्स गोयमा !
एवमायंविहो मासक्खमणं विसेसेज्जा, तओ य नावइयं
तवोवहाणमवि समंतो करेज्जा, तावइयं अणुणोणं
जाहे जाणेज्जा-जहा णं जत्तियमित्तेणं तवोवहाणेणं
पंचमंगलस्स जोगीज्जओ, ताहे आउत्तो पदेज्जा, ए अणुह
त्ति । से जयवं ! पचूयं कालाङ्कमं एयं, जइ कहमवि अंत-
राद्धे पंचत्तमुवगच्छे, तओ नमोकारविरहिए कह मुत्तिमहं
साहेज्जा ! गोयमा ! जं समयं चेव मुत्तोवयारानिमित्तेणं
असदनावत्ताए जहासत्तीए किंचि तवमारभेज्जा, तं समय-
मेवमहीयमुत्तत्तोभयं दडुवं । जओ णं सो तं पंचनमोकारं
मुत्तत्तोभयं ण अविहीए गिएहे, किं तु तहा गेएहे, जहा ज-
वंतरेसु वि ए विप्पणस्से, एयस्सेव अज्जवसायत्ताए आरा-
हगो जवेज्जा । से जयवं ! जेण उ ए अणुसिमहीयमाणं
सुयावरणखओवसेण कण्हारित्तणेणं पंचमंगलमहियं
जवेज्जा, से वि य किं तवोवहाणं करेज्जा ! गोयमा !
करेज्जा । से जयवं केणं अट्टेणं ! गोयमा ! सुलजवोहि-
लानिमित्तेणं । एवं चेइयाइअकुवमाणे नाणकुसीद्धे एए
तहा गोयमा ! णं पव्वज्जादिवसप्पभिइए जहुत्तविणओव-
हाणेणं ॥ महा० ३ अ० ।

“ एसो पंचणमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो ।

मंगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवइ मंगलं ” ॥ १ ॥

(७) नमस्कारसूत्रसंपदः । अक्षराणि च पदसंपन्नतानीत्यतो-

ऽक्षरपदसंपदिति द्वारत्रयं प्रस्तावाऽऽयातम्, तत्र

च प्रथमं तावत्पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारमा-

श्रित्य तदाह-

वक्खऽट्ठसट्ठि नवपणं, नवकारे अट्ठ संपया तत्थ ।

सगसंपय पयत्तुद्धा, सतरऽक्खर अट्ठमी दुपया ॥ १२९ ॥

अथ कोऽत्र व्याख्यानेऽवसरः, चैत्यवन्दनाविधानस्याधिकृत-
त्वात् ? । सत्यम् । यदा जिनविम्बाभावे स्थापनाऽऽचार्यपुरतश्चै-
त्यवन्दना विधीयते, तदाऽनेन पञ्चपरमेष्ठिमन्त्रेणाऽनाकार-
स्थापनयाऽक्काऽऽदिपु जिनाऽऽद्यः स्थाप्यन्ते । यदुक्तं बृहद्भाष्ये-
“ जिणविवाज्जवे पुण, उवणा गुरुसक्खिया वि कीरंति । चिइ-
चंदण चिय इमा, तत्थ वि परमेष्ठिउवणा उ ” ॥ १ ॥ इति । यथा
अयोभूतं चैतत् स्तुतिस्तोत्राऽऽदिप्रधानं चैत्यवन्दनाविधानं स-
र्गापवर्गावध्यनिवन्धनसम्यग्दर्शनाऽऽदिहेतुत्वात्, तथा चाऽऽग-
मः-“ थयत्थुइमंगलेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? । थयत्थुइमंग-
लेणं नाणदंसणचरित्तं, बोहिल्लभं च जणयइ । नाणदंसणच-
रित्तसंपन्नेणं जीवे अंतकिरियं कप्पविमाणोववत्तियं आराहेइ ”
इति । अतो निर्विघ्नैतद्विधानसिद्ध्यर्थं प्रथमं पञ्चमङ्गलमेव
व्याख्यते । तथा चोक्तं महानिशीथचतुर्थीध्ययने-“ तस्स य
सयवसुक्खहेउभूयस्स न इधदेवयाणसुक्कारविरहिए केइ
पारं गन्निज्जा, इधदेवयाणं च नमुक्कारो पंचमंगलमेव गोय-
मा ! नो णमणं ति, ता नियमओ पंचमंगलस्सेव पढणं ताव वि-
णओवहाणं कायव्वं । ” इत्यलं विस्तरेण ।

* तृतीयाध्ययने इति पाठो दृश्यते ।

संप्रति माप्यगाथा व्याख्यायते-वर्णा अक्षराणि अ-
ष्टपष्टिः, नमस्कारे पञ्चपरमेष्ठिमहामन्त्ररूपे भवन्तीति
शेषः । उक्तं च-“ पंचपयाणं पणती-स वण चूद्धा-
इवण तिप्पीसं । एवं इमो समप्पइ, फुरुमक्खरमट्ठसट्ठी-
ए ” ॥ १ ॥ तथा नवपदानि विवक्षितावधियुक्तानि “ नमो-
अरिहंताणमित्यादीनि, न तु स्त्याद्यन्तानि । प्रणितं च-“ सत्त १
पण २ सत्त ३ सत्त य, ४ नव ५ अट्ठ य ६ अट्ठ ७ अट्ठ ८
नव ९ पट्ठति । इय पयअक्खरसंखा, असट्ठ पुरेइ अडसट्ठी
॥ १ ॥ ” तथाऽष्टौ संपदो विश्रामस्थानानि (तत्थ चि) ता-
सप्रासु संपत्सु मध्ये क्रमेण सप्त संपदः-पदैः पूर्वोक्तस्वरूपै-
स्तुल्याः समानाः । अष्टमी पुनः संपत् सप्तदशाऽक्षरप्रमाणा,
पर्यन्तपदवर्त्तिपदद्वयाऽऽत्मिका च । यथा-“ मंगलाणं च सव्वे-
सिं, पढमं हवइ मंगलं । ” यदुक्तं चैत्यवन्दनाविधानप्रवचन-
सारोद्धाराऽऽदिपु-“ पंचपरमिष्ठिमंते, पणं एए सत्त संपया क-
मसो । पञ्जंते सत्तरऽक्खर-परिमाणा अट्ठमी भणिया ॥ १ ॥ ”
तथा एवं वा चतुर्थपदस्य पाठः-“ नवऽक्खरऽष्टमी दुप-
यट्ठी ” ॥ अष्टमी संपत्-“ पढमं हवइ मंगलं ” इति
नवाऽक्षरप्रमाणा ज्ञेया । पष्टी पुनः-“ एसो पंचनमुक्कारो
सव्वपावप्पणासणो । ” इति । द्विपदमाना । अभ्यधायि-“ अं-
तिमचूलाइतियं, सोल १ ऽठ २ नवक्खरा तयं चेव १ । जो
पडइ भत्तिजुत्तो, सो पावइ सासयं णणं ॥ ४ ॥ ” एवं च त्रय-
स्त्रिंशदक्षरप्रमाणचूलिकासहितो नमस्कारो भगनीय इत्युक्तं
प्रचलति । तथा चोक्तं बृहन्नमस्कारफले-“ सत्त पण सत्त सत्त य,
नवऽक्खरप्रमाणपयरुपंचपयं । तिप्पीसऽक्खरचूलं, सुमिरइ
नवकारवरमंतं ॥ १ ॥ ” सिद्धान्तेऽपि स्फुटाक्षरैः-“ हवइ मंगलं ”
इति भणितम् । तथाहि महानिशीथचतुर्थीध्ययने सुप्रम-
“ तदेव च तदत्याणुगमियं इकारसपयपरिच्छिन्नं ति आत्ताव-
गतिप्पीसऽक्खरपरिमाणं ” एसो पंचनमुक्कारो, सव्वपावप्पणास-
णो । मंगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवइ मंगलं ॥ १ ॥ इय चूल चि
अहिज्जांति चि । ” तत्र प्रकृतं तदेवम्-“ हवइ मंगलं ” इत्यस्य
साक्षादागमे भणितत्वात्, प्रभृतीवज्रस्वामिप्रभृतिमुवहृश्रुतसु-
विहितसंविग्रपूर्वाऽऽचार्यसंमतत्वाच्च “ पढमं हवइ मंगलं ” इ-
तिपाठेन अष्टपष्टदक्षरप्रमाण एव नमस्कारः पठनीयः । त-
था च महानिशीथे-“ एयं तु जं पंचमंगलमहासुयक्खंधस्स
वक्खाणं तं महया पवंधेण अणंतगमपज्जवेहिं सुत्तस्स य
पियभूयाहिं निज्जुत्तिमासचुत्तीहिं जहेव अणंतनाणदंसणधरे-
हिं तित्थयरोहिं वक्खाणियं, तदेव समासओ वक्खाणिजं तं
आसि । अहऽज्जया कालपरिहाणिदेसणं ताओ निज्जुत्तिजा-
सचुत्तीओ वुच्चिजाओ, इओ य वधंतेणं कालेणं समएणं महि-
ट्ठिपत्ते पयाणुसारो वहरसामी दुवालसंगसुयहरे स्समुप्पणं,
तेणेसो पंचमंगलमहासुयक्खंधस्स उद्धारो मूलसुत्तस्स मज्जे
लिहिओ, मूलसुत्तं पुण सुत्तत्ताए गणहरेहिं अत्थत्ताए अरिहं-
तेहिं भगवंतोहिं धम्मतित्थगरोहिं तिष्ठोयमहिणहिं वीरजिणिदेहिं
पन्नविश्रं ति, एस वुद्धसंपयाओ एत्थ य । जत्थ य पयंपयाणु-
लगं सुत्तालावगं न संपज्जइ, तत्थ तत्थ सुयहरेहिं ति भोगवप
वि कुलिहियदोसो न दायव्वु चि, किं तु जो सो एयस्स अचि-
तचित्तामाणिकप्पभूयस्स महानिशीहसुयक्खंधस्स पुव्वाय-
रिसो आसि महुराए सुपासनाहवूहे पन्नरसएहिं उववासेहिं
विहिणहिं सासणदेवीए मम अपिओ चि तहिं चेव खं-
डाखंमीए उहिहियाइएहिं हेऊहिं वहवे पण्णा परिसंभिया,

तदा वि अर्हंतसुमहत्याइत्ययं ति इमं महानिमीहसुयकसंघं
 कसिणपवयणस्स परमसारभूयं परं तत्तं महत्तं ति क-
 लिङ्ग पवयणवच्छत्तणेणं बहुमव्यसत्तोवयारयं च काउं
 तथा य आयहियदुयाय आयरियहरिभदेणं जं तत्पायारिसे
 दिङ्गं, तं सव्वं समतीप सोहिङ्गं लिहिअं ति अन्नेदिं पि सिद्ध-
 सेणदिवायरवुद्धवाइजफससेणदेवगुत्तजसवद्धणसमासमण-
 सीसरिविगुत्तनेमिचंदिजिणदासगणिखवगसससिरिपमुहेदिं जु-
 गप्पहाणसुयदरोहिं बहुमन्नियमिणं ति ॥” (महा० ३ अ०) अन्यत्र
 तु संप्रति वर्त्तमानाऽऽगमः, तत्र मध्ये न कुत्राप्येवं नवपदा-
 ऽष्टसंपदादिप्रमाणो नवकार उक्तो दृश्यते । यतो भगवत्यादा-
 चेवं पञ्चपदान्युक्तानि—“ नमो अरिहंताणं, नमो सिद्धाणं, न-
 मो आयरियाणं, नमो उवज्झायाणं, शमो वंजीप निवीप ” इ-
 त्यादि । फवचिद्—“ नमो लोप सव्वसाहूणं ” इति पाठ इति ।
 तद्वृत्तिप्रत्याख्यानपारणाप्रस्तावे चूर्णोचित्युक्तम्—“ नमो अरि-
 हंताणं ५ ” ज्ञातिवा पारयति । नवकारनिर्मुक्त्युक्तं चूर्णं त्वेवमु-
 क्तम्—“ सो नमुकारो कमा पयाणि उ वा, दस वा । तत्तं उ-
 पयाणि-नमो १ अरिहंतं २ सिद्धं ३ आयरियं ४ उव-
 ज्झाय ५ साहूणं ६ ति । दश त्वेवम्—“ अरिहंताणं नमो ३
 सिद्धाणं ४ ” इत्यादि । यत्पुनर्नमस्कारनिर्मुक्तावशीतिप-
 दमाना विंशतिगाथाः सन्ति । यथा—“ अरिहंतनमुकारो, जीवं
 मोपइ नवसहस्रसाओ । ” (३५७) इत्यादयस्ता नवकार-
 माहात्म्यप्रतिपादका न पुनर्नवकाररूपं भवितुमर्हन्ति, बहु-
 पदत्वात् तासाम्, नवकारस्य तु नवपदाऽऽत्मकत्वात् । किञ्च
 तास्वपि गाथासु वर्णशतात् तद्व्याख्या पूर्वपूर्वतरप्रतिपु “हवइ”
 इति पाठो दृश्यते । श्रीमत्तयागिरिणाऽप्यावश्यकवृत्तिं कुर्व-
 ता वृत्तिमध्ये ता गाथा “हवइ” इति पाठत एव लिखि-
 ताः, यतश्चिन्त्यायिना तद्वृत्तिनिरीक्षणीयाः, इति परमार्थं
 ज्ञात्वा कदाग्रहाभिनिवेशाऽऽदिविलासितकविधृतमागमानुक्तं
 “होइ” इति मुक्त्वा साक्षात्परमागतसुत्रान्तर्गतं श्रीवज्रस्वामि-
 प्रभूतिदशपूर्वधराऽऽदियहुअनुसंविग्नसुविहितव्याख्यातमाहृतं
 “हवइ” सि पाठतोऽष्टपष्ठिर्धर्मप्रमाणं परिपूर्णं नवकारसुत्रम-
 ध्येतव्यम् । तच्चैवम्—“नमो अरिहंताणं १, नमो सिद्धाणं २, नमो
 आयरियाणं ३, नमो उवज्झायाणं ४, नमो लोप सव्वसाहूणं
 ५ । एसो पंचनमुकारो ६, सव्वपावप्पणासणो ७ । मंगलाणं च
 सव्वेसि ८, पदमं हवइ मंगलं ९ ॥” ११॥ अस्य च व्याख्यानं यदेव
 श्रीवज्रस्वाम्यादिभिः छेदग्रन्थाऽऽदिमध्ये लिखितं, तदेव भक्ति-
 हुमानातिशयतो विशेषतश्च ज्ञव्यसत्त्वोपकारकमिति दर्श्यते ।
 तथाहि—“ से जयवं ! किमेयस्स अचिंतचित्तामणिकप्पन्नूय-
 स्स खं पंचमंगलमहासुयकसंघस्स सुत्तत्थं पणत्तं । तं जहा-
 जे खं एस पंचमंगलमहासुयकसंघे से णं सयलागमंतरोववची
 तिस्सेल्लुकमलमयरंदसव्वलोयपंचत्थिकायामिव जहत्थकिरि-
 याऽणुरावसंनूयगुणकिच्छणे जहिच्छिण्ण य फलप्पसाहणे चेव
 परमत्पुइवाय । सा य परमत्पुइ केसि कायव्वा ? । सव्वजगुत्त-
 माणं । सव्वजगुत्तमुत्तमे य जे केइ जूय, जे केइ मवन्ति, जे केइ
 भविस्सन्ति, ते सव्वे चेव अरिहंतादओ चेव नो णमत्तेसि ।
 ते य पंचहा-अरिहंते १, सिद्धे २, आयरिये ३, उवज्झाये ४,
 साहूणो ५ । तत्थ एएसि चेव गम्भत्थसम्भावो इमो । तं जहा-
 सनारामरासुरस्स णं सव्वस्सेव जगस्स अचमहापाडिहेरार-
 पूयाइसओवलाक्खिजं अणुअसरिसमिच्चित्तमप्पमेयकेवलाहि-
 द्वियं पवरुत्तमत्तं । (महा० ३ अ०) “अरिहंति वंदननम-सणाणि
 ४६०

अरिहंति पूयसकारं । सिद्धिगमणं च अरिहा, अविहता तेण
 वुच्चंति” ॥१॥ (आ० म० द्वि०) सख्या० १ अधि० ३ प्रस्ता० ।

(६) वस्तुद्वारम्—

अथ यदुक्तम्—“ वस्तुं तरहंताऽऽई, पंच भवे तेसिमो देऊ । ”
 (२६५४) इति तदेतद्व्यकरणायामसमर्थितायामन्तराखे प्रागुपन्य-
 स्तत्वात्सान्यासिकं कृत्वासीत् । तत्रेदानीं प्ररूपणायः समर्थि-
 तत्वाद्यथाऽवसराऽऽयातं वस्तुद्वारं विस्तरेण व्याचिख्यासुराह-

वस्तुं अरहा पुज्जा, जोगा के जे नमोऽजिह्वाणस्स ।

संति गुणरासओ ते, पंचारुहाऽऽइजाईया ॥ २६४० ॥

वस्तु दक्षिकम्, अर्हाः पूज्याः योग्या नमोऽभिधानस्य के ?
 इति पृष्टे गुरुराह—ये नमोऽभिधानस्य योग्यास्ते पञ्च सन्तीति
 संवन्धः । किंविशिष्टास्ते ? गुणराशयो गुणसमूहाः । पुनः किं
 प्रकाराः ? इत्याह—अर्हदादिजातीया अर्हदादिप्रकाराः—अर्हत्सि-
 द्धाऽऽचार्योपाध्यायसाधव इत्यर्थः । तदेवमत्र वस्तुवर्हदादयो गु-
 णराशयः सन्ति, इतिगुणगुणनोरभेद उक्तः ॥ २६४० ॥

अथ तथैन्द्रोपचारादिदमाह—

भेओवयारओ वा, वसंति नाणाऽऽदओ गुणा जत्थ ।

तं वत्थुमसाहारण-गुणाअओ पंचजाईयं ॥ २६४१ ॥

सुबोध । नवरं “घटे रूपाऽऽद्यः” इत्यादिष्विव गुणगुणिनो-
 न्द्रोपचारादिहैवमुच्यते—वसन्ति ज्ञानाऽऽद्यो गुणा यत्र तत्प-
 ञ्चप्रकारं वस्तुवस्तीति ॥ २६४१ ॥

अथ तानेव विशेषेणऽह—

ते अरिहंता सिद्धा-ऽऽयरिओवज्जायसाहवो नेथा ।

जे गुणमयभावाओ, गुणा व पुज्जा गुणत्थीणं ॥ २६४२ ॥

ते पञ्चविधवस्तुरूपा अर्हत्सिद्धाऽऽद्यो ज्ञेयाः, ये ज्ञानाऽऽदि-
 गुणसमूहमयत्वान्मूर्त्तज्ञानाऽऽदिगुणा इव गुणार्थिनां ज्ञानाऽऽ-
 दिगुणाभिलाषिणां भव्यजीवानां पूज्या इति । तद्वत्तार्हदादीनां
 पूज्यत्वे “गुणमयत्वात्” इति हेतुरुक्तः ॥ २६४२ ॥

अथवा हेत्वन्तरमप्याह—

मोक्खत्थिणो व जं यो-क्खहेयओ दंसणाऽऽदितियगं व ।

तो तेऽभिर्वदणिज्जा, जइ व मई हेयओ कह ते ॥ २६४३ ॥

यस्माद्वा मोक्षार्थिनो ज्ञव्यसत्त्वस्य मोक्षहेतवोऽर्हदादयः, त-
 तस्तेऽजिबन्दीयाः पूज्याः, मोक्षहेतुत्वात्, दर्शनाऽऽदित्रिकवदि-
 ति । यदि वा—इहैवंप्रज्ञा परस्य मतिः स्यात्कथं केन हेतुना
 ते मोक्षहेतवः ? तदा तमपि हेतुं कथयामः । इति सप्तदश
 गाथार्थः ॥ २६४३ ॥

यथा ते हेतवस्तथाऽह—

मग्गो अविप्पणासो, आयारे विणयया सहायचं ।

पंचविइनभोकारं, करेमि एएहि हेऊहिं ॥ २६४४ ॥

अर्हतां नमस्कारार्हत्वे मार्गः सत्यदर्शनाऽऽदिलक्षणो हेतुः,
 यस्मादसौ तैः प्रदर्शितः, तस्माच्च मुक्तिः, ततश्च पारम्पर्येण
 मुक्तिहेतुत्वात्पूज्यास्त इति । (अविप्पणासो स्ति) सिद्धा-
 नां तु नमस्कारार्हत्वे अविप्रणाशः शाश्वतत्वं हेतुः । त-
 थाहि—तद्विप्रणाशमवगम्य प्राणिनः संसारवैमुख्येन मोक्षाय
 घटन्त इति । (आयारे स्ति) आचार्याणां तु नमस्कारार्हत्वे
 आचार एव हेतुः । तथाहि—नानाचारवत् आचारख्यापकांश्च

प्राप्य प्राणिन आचारस्य विज्ञातारोऽनुष्ठातारश्च भवन्तीति ।
(विणयय चि) उपाध्यायानां तु नमस्कारार्हेत्वे विनयता
विनयो हेतुः, यतस्तान् स्वयं विनीतान् प्राप्य कर्मविनयनसम-
र्थस्य ज्ञानाऽऽदिविनयस्यानुष्ठातारो भवन्ति । (सहायत्वं ति)
साधूनां तु नमस्कारार्हेत्वे सहायत्वं हेतुः, यतस्ते सिद्धिवधू-
सङ्गमैकलावसानां जन्तूनां तदवाप्तिक्रियासाहाय्यमनुतिष्ठन्ती-
ति । अत एवाऽऽह-पञ्चविधं नमस्कारं करोम्येति हेतुभिरिति
निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥ २६४४ ॥

विस्तरार्थं त्वभिधित्तुर्भाष्यकारः प्राऽऽह-

भगोवत्सङ्गाओ, अरिहंता हेयओ हि मोक्खस्स ।

तवभावे भावाओ, तयभावेऽनावओ तस्स ॥ २६४५ ॥

अर्हन्तो यस्माद् मोक्षहेतवस्तस्मात् पूज्या इति प्रक्रमः । सम्यग्-
दर्शनाऽऽद्वैतमार्गस्योपदेशनादिति हेतुः । श्रुतज्ञानवदिति
दृष्टान्तः स्वयं द्रष्टव्यः । यदि नाम ते तन्मार्गमुपदिशन्ति तथाऽ-
पि कथं मोक्षहेतवः ?, इत्याह- (तवभावे इत्यादि) तस्य सम्यग्-
दर्शनाऽऽदिमार्गस्य भावे भावात्, तदभावे चाभावात् तस्य मो-
क्षस्येति ॥ २६४५ ॥

यद्येवं, तर्हि सम्यग्दर्शनाऽऽदिमार्ग एव मोक्षहेतुः, तदन्वय-
व्यतिरेकानुविधायित्वात् तस्य; ये तु तदुपदेशकत्वेन
तस्य मार्गस्य हेतवोऽर्हन्तस्ते कथं मोक्षहेतवो
न युक्ताः ?, इत्येतत्प्रेर्यमाशङ्क्य

परिहरन्नाह-

मगो च्चिय सिवहेऊ, जुत्तो तप्पेयओ कइ जुत्ता ? ।

तदहीणत्तणओऽहव, कारण कज्जोवयाराओ ॥ २६४६ ॥

प्रेरकोपन्यस्तं पूर्वार्द्धमुक्तार्थमेव । उत्तरमाह- (तदहीणत्तणओ
इत्यादि) सत्यम्, मार्ग एव मोक्षहेतुः, केवलमर्हन्तोऽपि तत्केतव
एव, तस्यापि मार्गस्य तदुपदेशक्षेत्रत्वेन तदधीनत्वादिति ।
अथवा-मोक्षहेतवोऽर्हन्तः, कारणेऽर्हत्तुक्ते मार्गलक्षणकार्यधर्म-
स्य मोक्षहेतुत्वस्योपचारादध्यारोपादिति ॥ २६४६ ॥

आह-नन्वेतावता मार्गस्योपदेशकत्वेनोपकारिणोऽर्हन्त-

स्ततो मार्गजन्यस्य मोक्षस्य तेऽपि हेतवोऽग्नि-

धीयन्त एव इत्युक्तम्, एवं चातिप्रस-

ङ्गः । कथम् ?, इत्याह-

मगोवयारिणो जइ, पुज्जा गिहिणो वि तो तदुवगारी ।

तस्साहणदाणाओ, सव्वं पुज्जं परंपरया ॥ २६४७ ॥

(तस्साहणदाणाओ चि) तस्य मार्गस्य साधनानि यानि
वस्त्रपात्राऽऽहारशय्याऽऽसनाऽऽदीनि तद्दानादिति । शेषं सुग-
मम् ॥ २६४७ ॥

अत्रोत्तरमाह-

जं पच्चासन्नतरं, कारणमेगंतिथं च नाणाइं ।

मगो तदायारो, सयं च मगो चि ते पुज्जा ॥ २६४८ ॥

सत्यपि विश्वव्रतस्य परम्परया मार्गोपकारित्वे यत्प्रत्यासन्न-
तरमैकान्तिकं च मोक्षस्य कारणं ज्ञानाऽऽदित्रयं मोक्षस्य मार्ग
इति, तस्य दातारस्तावदर्थन्त-एव, न तु गृहस्थाः, नापि वस्त्राऽऽ-
हारशय्याऽऽसनाऽऽदीनि तत्साधनानि, तेषामर्हद्भ्यो लब्ध-
स्य ज्ञानाऽऽदित्रयस्योपकारित्वमात्र एव वर्तनादिति । स्वयम-
पि च मोक्षस्य मार्गोऽर्हन्तः, दर्शनमात्रेणैव प्रव्यजन्तूनां तत्प्रा-

सिद्धेतुत्वात्, अतो ज्ञानाऽऽदिमार्गदातृत्वात्, स्वयमपि च मार्ग-
त्वात्तेऽर्हन्त एव पूज्याः, न तु गृहस्थाऽऽदयः, इति नातिप्र-
सङ्गः ॥ २६४८ ॥

एतदेवाऽऽह-

जत्ताई-वज्जङ्गरो, हेऊ न य नियमओ सिवस्सेव ।

तदायारो गिहिणो, सयं न मगो चि नो पुज्जा ॥ २६४९ ॥

भक्तपानवस्त्राऽऽदिभिर्बाह्यतरो दूरवर्ती परम्परया मोक्षस्य
हेतुः । न च ज्ञानाऽऽदित्रयवदसावेव नियमतः शिवस्य
मोक्षस्य हेतुः, तन्मन्तरेणाऽप्यन्तर्कृत्वेत्यादीनां तत्सिद्धेः ।
अतस्तस्य बाह्यतरानैकान्तिकहेतोर्मत्तपानाऽऽदेर्दातारः, तदाता-
रो गृहिणो न पूज्याः, अर्हतामिव तेषामन्तरङ्गैकान्तिकमोक्ष-
हेतुज्ञानाऽऽदित्रयदातृत्वाभावादिति । न च तेऽर्हन्त इव स्वयं
मोक्षमार्गः, तद्दर्शनाऽऽदिना मुक्त्यनवाप्तेः, इत्यतोऽपि न ते
पूज्या इति ॥ २६४९ ॥

अथाविप्रणाशवृत्तं सिद्धनमस्कारार्हेत्वे हेतुं व्याचिख्यासु-
राह-

मगेणाणेण सिव्वं, पत्ता सिद्धा जमविप्पणासेणं ।

तेण कयत्थत्तणओ, ते पुज्जा गुणमया जं च ॥ २६५० ॥

यद्यस्मात्सिद्धाः संप्राप्तनिर्वाणसुखा अनेन मार्गेण ज्ञानदर्शन-
चारित्रलक्षणेन शिवं मोक्षं प्राप्ताः । कथम् ?, अविप्रणाशेना-
नुच्छिन्नसन्तानभावेन, तस्मात्कृतार्थत्वात् पूज्याः । अत्र प्रयोगः-
पूज्याः सिद्धाः, अविप्रणाशबुद्धिजनकत्वेन मार्गोपकारित्वात्,
जिनेन्द्रवदिति । (गुणमया जं च चि) इतश्च ते पूज्याः-ज्ञा-
नाऽऽदिगुणसमूहाऽऽत्मकत्वात्, जिनाऽऽचार्याऽऽदिवदि-
ति ॥ २६५० ॥

अत्र प्रेरकः प्राऽऽह-

गुणपूयामेत्ताओ, फलं ति तप्पूयणं पवज्जामो ।

जं पुण जिणु व्व मगो-वयारिणो ते तयं कत्तो ? ॥ २६५१ ॥

गुणानां सम्यग्ज्ञानाऽऽदीनां पूजामात्रतोऽपि फलं विशिष्टं स्व-
र्गोपवर्गाऽऽदिकमस्तीति तत्पूजनं तेषां गुणवतां सिद्धानां पूजनं
प्रतिपद्यामहे । यत्पुनरुच्यते- ' जिनवत्ते सिद्धा अपि मार्गोपका-
रिणः ' इति, तत्तेषां सिद्धानां कुतः ?, न मन्यामहे एतदित्यर्थः,
इह तेषामजावात्, असत्तत्त्वोपकारायोगादित्यभिप्रायः ॥ २६५१ ॥

अत्रोत्तरमाह-

जइ तग्गुणपूयाओ, फलं पवन्नं नणूवगारो सो ।

तेहिंतो तदजावे, का पूया किं फलं वा से ? ॥ २६५२ ॥

यदि तद्गुणपूजातो गुणवत्सिद्धगुणपूजनात्फलमस्तीति त्वया
प्रतिपन्नं, तर्हि नन्वसावेव तेज्यः सिद्धेभ्य उपकारस्त्वयाऽपि
प्रतिपन्नः, अन्यथा तदजावे सिद्धाभावे का तेषां पूजा, किं
वा ' से ' तस्य पूजकस्य फलम् ? । एवं च सति निर्वृताववि-
प्रणाशबुद्धिरपि सिद्धाभावे न अवतीत्ययमुपकारस्तेभ्यः किं
नेष्यते ?, इति ॥ २६५२ ॥

अथवा " अविप्रणाशबुद्धिहेतुत्वान्मार्गोपकारिणः सिद्धाः " इत्ययमर्थोऽन्यथाऽपि साध्यते । कथम् ?, इत्याह-

गंतुरणासाओ वा, सम्मगोऽयं जहिच्छियपुरस्स ।

सिद्धो सिद्धेहिंतो, तदजावे पच्चओ कत्तो ? ॥ २६५३ ॥

अथवा-अयं सम्यग्दर्शनचरित्रलक्षणो मार्गो यथेष्टितनपुर-
स्य मोक्षनगरस्य सन्मार्ग इत्येवं सिद्धेऽन्य एव सिद्धो निश्चिनः,
नान्यस्मात् । कुतः ? इत्याह-(गन्तुरणासाओ चि) मोक्षपुरं ग-
न्तुर्मुमुक्षोरपायाभावतोऽनाशाद्विप्रणाशात् । तदनाशे च स-
न्मार्गोऽयं सम्यग्दर्शनाऽऽदिको मोक्षपुरस्य मार्ग इत्येवं मुमुक्षु-
णां प्रत्ययोत्पादात् । तदभावे तु सिद्धविप्रणाशे कुतोऽयं प्रत्ययः
स्यात् ? न कुतश्चिदित्यर्थः । इदमत्र हृदयम-यथा पाटलिपुत्रा-
ऽऽदिनगरमार्गः कश्चिद् यथेष्टितनपुरं गन्तुः सार्थवाहस्य निरपा-
यगमनेनाविप्रणाशात्सन्मार्गोऽयमिति निश्चीयते, एवं सम्यग्दर्-
शनाऽऽदिको मोक्षपुरमार्गोऽपि तदमीष्टं मोक्षपुरं गन्तुर्मेव्यजन्तु-
सार्थस्य निरपायगमनेनाविप्रणाशात्सन्मार्गोऽयमिति निश्चीय-
ते । अत एवभूतनिश्चयजनकत्वान्मार्गोपकारिणः सिद्धाः, ततः
पूज्या इति ॥ २६५३ ॥

अपि च-

मगमि रई तदवि-पणसओ तप्फलोवडंजाओ ।

जं जायइ तेहिंतो, नेयरहा तडुवगारो से ॥ २६५४ ॥

यद्यस्मात्सम्यग्दर्शनाऽऽदिको मोक्षमार्गो यथावदयमित्येवं रुचिः
प्रीतिर्जायते उत्पद्यते नभ्यजन्तूनां (तेहिंतो चि) तेष्यः सि-
द्धेऽन्य एव, नेतरथा नाऽन्यथा । कुतः ? इत्याह-तदविप्रणाशात्-
तेषां सिद्धानां शाश्वतभावोपगमात्; तथा-तत्फलपञ्चमज्ञात्-ते-
षामेव सिद्धानां शाश्वतानुपमसुखलक्षणस्य फलस्योपपन्नमात् ।
ततस्तदुपकारोऽसौ मार्गो रुच्याविर्भावलक्षणः सिद्धकृतोऽसावु-
पकार इति ॥ २६५४ ॥

अत्र परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

नणु जिणवयणाउ च्चिय, तदत्थिया तप्फलोवलंजो या
सच्चं तदा वि तप्फल-सवजावाओ रई होइ ॥ २६५५ ॥
ननु जिनवचनान्जिनोपदेशादेव, तदर्थिता तत्र मार्गो रुचिबल-
णार्थिता, तस्य मार्गस्य यत्फलं सिद्धिसुखलक्षणं तदुपलभ-
न्न सर्वमिदं जायते, तत्किमविप्रणाशादेत्पन्थासेन ? । सत्यम् ।
तथाऽपि तस्य मार्गस्य यत्फलं सिद्धत्वप्राप्तिलक्षणं तस्य
सद्भावाद्विप्रणाशाच्छादितभावाद्विरोपिततरा मार्गो रुचि-
र्भवति इति । अतो वक्तव्य एव सिद्धानामविप्रणाशालक्षणो
हेतुरिति ॥ २६५५ ॥

पुनरपि परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

अण्ण च्चिय सिवमगो, निच्छयओ तह रई समत्तं ति ।
मगोवयारिणो जह, जिणा तदा खीणसंसारा ॥ २६५६ ॥
ननु " छुप्यथिओ अमिच्छं, अप्पा सुप्यथिओ हवइ मिच्छं ।"
इत्यादिवचनान्निश्चयतो निश्चयनयमतेनाऽऽप्तैव शिवमार्गो
मोक्षमार्गः, तथा-रुचिश्च सम्यक्त्वमाप्तैव नापर इति, अतः
किमत्र बाह्येनाविप्रणाशाहेतुनोपन्यसेत ? । सत्यम् । तथाऽपि व्यव-
हारनयमतेन यथा मार्गोपदेशनाज्जिनास्तीर्थकरा मार्गोपका-
रिण उच्यन्ते, तथा क्लृप्तसंसारा अपि सिद्धा अविप्रणाशेन
मार्गोपकारिणोऽभिधीयन्त इति न दोषः ॥ २६५६ ॥

अथाऽऽचार्याणामुपाध्यायानां च नमस्कारार्ह-

हेतुत्वं व्याचिख्यासुराह-

आयारदेसणाओ, पुज्जा परमोवगारिणो गुरवो ।

विणयाऽऽङ्गाहणा वा, उवजाया मुत्तदा जं च ॥ २६५७ ॥

पूज्याः परमोपकारिणो गुरवः, स्वयमाचारपरत्वात्, परम्यश्चा-
ऽऽचारदेशनादिति । तथा-पूज्या उपाध्यायाः, स्वयं विनयवत्त्वात्,
शिष्याणां च विनयप्राहणाद्विनयशिक्षणात् । यतश्च सूत्र-
पाठदास्ते, अतोऽपि पूज्या इति ॥ २६५७ ॥

अथ साधूनां पूज्यार्हत्वकारणम्, तथा-पञ्चानामप्य-

हृदादीनां सामान्यं तत्कारणमुपदर्शयन्नाह-

आयारविणयसाहण-साहज्जं साहओ जओ दिति ।

तो पुज्जा ते पंच वि, तग्गुणपूपाफलनिमित्तं ॥ २६५८ ॥

ततः साधवः पूज्याः; यतः किम् ? इत्याह-(आयार इत्यादि)
आचारवत्त्वाद्, विनयवत्त्वाद्, मोक्षसाधने साहाय्यदानात्पूज्यास्ते
इति भावार्थः । तथा-सामान्येन पञ्चाप्यहंदादयः पूज्याः, तद्गुण-
नां ज्ञानाऽऽदीनां या पूजा, तस्या यत्फलं स्वर्गोपवर्गोऽऽदिकं, त-
न्निमित्तं ते प्रवन्तीति कृत्वा, तद्गुणपूजाफलनिमित्तत्वादित्यर्थः ।
इति अनुदेशगार्थः ॥ २६५८ ॥

एवं तावत्समासेनाहंदादीनां नमस्कारार्हत्व-

द्वारेण मार्गदेशकत्वाऽऽद्यो गुणा उक्ताः ।

साम्प्रतं संसारपटवामार्गदेशकत्वमवसमु-

रुनिर्यामकत्वप्रवृद्धिधर्मावनिर्वा-

यगोपनत्वप्ररूपणाऽऽदिना प्र-

पञ्चेनाहंता गुणानुपदर्श-

यन्नाह-

अरुवीएँ देसयत्तं, तहेच निजामया समुहम्मि ।

उक्तापरत्वगण्डा, महगोवा तेण वुच्चंति ॥ २६५९ ॥

प्रवादव्यां देशकत्वं मार्गोपदेशकत्वं कृतमहंदिः, तथैव निर्यो-
मकाः संसारसमुद्रे भगवन्त एव, पट्टापरकणायै यतः प्रयत्नं च-
क्रमहानोपास्तेनोच्यन्ते ॥ इति निर्युक्तिगार्थासंक्षेपार्थः ॥ २६५९ ॥

अथ " जह निव्वुरपुरमगं " इत्यादिका विस्तरार्थप्रतिपाद-
नपराः सप्तदश गाथाः सुगमाः । सति च वैपश्ये सूताऽव-
श्यकटोकाऽनुसारतो प्राचनीया इति न प्रतिपादिताः ।

तदेवमुक्तप्रकारेणाहंतां नमस्कारार्हत्वे हेतवो गुणाः

प्रतिपादिताः, साम्प्रतं तु प्रकारान्तरेण तत्के-

तुभूतानेव गुणान् प्रतिपादयन्नाह-

रागहोसकसाए, य इंदियाणि य पंच वि परीसहे ।

उवसग्गे नामयंता, नमोऽरिहा तेण वुच्चंति ॥ २६६० ॥

रागद्वेषकपायान् इन्द्रियाणि च पञ्चाऽपि परीषदात्, उपसर्गा-
न्मयन्तोऽहंन्तो नमोऽर्हां इति निर्युक्तिगार्थासंक्षेपार्थः ॥ २६६० ॥
(पतद्व्याख्यानरूपं भाष्यं तु नेह प्रपञ्चितं विस्तरजयात्,
किन्तु रागद्वेषाऽऽदिशब्देषु यथास्थानेषु द्रष्टव्यम्)

अथ " नामयंता नमोऽरिहा " (२६६०) इत्येतद् व्याचिख्या-
सुराह-

पहवीकरणं नामण-महवा नासय्यमओ जहाजोगं ।

नेयं रागाऽऽईणं, तन्नामाओ नमोऽरिहा ॥ २६६० ॥

रागाऽऽदीनां प्रह्वीकरणं वश्यभावाऽऽपादनं नमनमुच्यते, मूलतो
नाशनं वा । अतो रागाऽऽदीनामेवंविधं नमनं यथायोगं य-
थाघटमानकं हेयम् । तन्नामनाच्च नमो नमस्कारस्याहं अहंन्त
इति ॥ २६६० ॥

साम्प्रतं प्राकृतशैल्या अनेकधाऽहंन्तविरक्तसंभवे इति

दर्शयन्नाह-‘इदिय’ इत्यादि चतस्रो गाथाः, एता अपि तथैव ।
इदानीममोघताख्यापनार्थमपान्तरालिकं नमस्कारफलमुपद-
शयति-

अरहंतनमोक्कारो, जीवं मोएइ जवसहस्साओ ।

जावेण कीरमाणो, होइ पुणो वोहिवाजाए ॥३००॥

इह नामस्थापनाद्रव्यजावलक्षणनमस्कारश्चतुर्विधो गृहीतः, त-
त्रार्हच्छब्देन बुद्धिस्था अर्हदाकारवती स्थापना गृह्यते, तस्या
नमस्कारः स्थापनानमस्कार इति व्युत्पत्त्या स्थापनानमस्का-
रः संगृहीतः । (नमोक्कारो स्ति) इत्यनेन नामनमस्कारः ।
(कीरमाणो स्ति) अञ्जलिप्रग्रहाऽऽदिना क्रियमाण इत्यनेन द्र-
व्यनमस्कारः । (भावेण स्ति) अनेन तु भावनमस्कार इति ।
तत्रार्हन्नमस्कारः क्रियमाणो जीवं मोचयति भवसहसात्, प्र-
स्तावादनन्तर्जवेच्य इत्यर्थः । अनन्तभवमोचनाच्च मोक्षं प्राप-
यतीत्युक्तं भवति । यद्यपि च कांश्चित्तदभव एव मोक्षं न प्रा-
पयति, तथाऽपि भावेनोपयोगविशेषेण क्रियमाणो भावना-
विशेषत एवान्यस्मिन्नपि जन्मनि पुनरपि बोधिज्ञाभाय प्रव-
ति । बोधिज्ञाभश्च निश्चितोऽचिरान्मोक्षहेतुरिति । एवं बाह्या-
ज्यन्तरेण नामाऽऽदिचतुर्विधविधानेन नमस्कारः क्रियमाणो
जीवं भवाद् मोचयति, पुनर्बोधिबीजं च जायते ॥ इति निर्यु-
क्तिगाथार्थः ॥ ३००॥

अत्र ज्ञाप्यम्-

अरहंताऽऽगारवई, उवणा नामं मयं नमोक्कारो ।

भावेणं ति य जावो, दव्वं पुण कीरमाणो स्ति ॥३०१॥

इय नामाऽऽचउव्विह-वज्झऽऽनंतरविहाणकरणाओ ।

सो मोएइ भवाओ, होइ पुणो वोहिवीयं च ॥ ३०११ ॥

गतार्थे ॥३०१०॥३०११॥

तथा चाऽऽह-

अरहंतनमोक्कारो, धन्नाण जवक्खयं करंताणं ।

हियं अणुमुयंतो, विसोत्तियावारओ होइ ॥३०१२॥

धनं ज्ञानदर्शनचारित्र्यलक्षणमर्हन्तीति धन्याः साध्वादयः,
तेषां जवक्खयं तद्भवजीवितकृपणं कुर्वतां यावज्जीवं हृदयम-
नुमुञ्चन् विसोत्तिकाया विमार्गगमनस्यापधानस्य चाऽऽवारको-
ऽर्हन्नमस्कारो भवति । इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ ३०१२ ॥

भाष्यम्-

धन्ना नाणाऽऽइण्णा, परित्तसंसारिणो पयणुकम्मा ।

जवजीवियं पुणजवो, तस्सेह खयं करंताणं ॥३०१३॥

इह विस्सोओगमणं, चित्तस्स विसोत्तिया अवज्जाणं ।

अरहंतनमोक्कारो, हिययगओ तं निवारेइ ॥ ३०१४ ॥

गतार्थे ॥३०१३॥३०१४॥

अर्हन्नमस्कारस्यैव महाऽर्थतां दर्शयति-

अरहंतनमोक्कारो, एवं खलु वप्पिओ महत्थो स्ति ।

जो मरणम्मि उवग्गे, अजिक्खणं कीरई बहुसो ॥३०१५॥

अर्हन्नमस्कार एवं खलु वर्णितो महार्थ इति महान् अर्थो
यस्य स महार्थोऽल्पाकारोऽपि द्वादशाङ्गार्थग्राहित्वान्महार्थः ।
कथं पुनरेतदेवम् ? इत्याह-यो नमस्कारो मरणे प्राणोपर-

मलक्खणे उपाग्रे समीपज्जते, अमीद्वमनवरतं क्रियते बहु-
शोऽनेकशः । ततश्च महत्यामापदि द्वादशाङ्गी मुक्त्वा तत्स्थाने-
ऽनुसरणान्महार्थः ॥ इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ ३०१५ ॥

कथं पुनर्द्वादशाङ्गार्थो नमस्कारः ? इत्याशङ्क्य युक्तिमाह
‘भाष्यकारः-

जलणाऽऽइभए सेसं, मोत्तुं पगरणयं महामोद्धं ।

जुधि वाऽतिभए घेप्पइ, अमोहमत्थं जह तदेह ॥३०१६॥

मोत्तुं पि वारसंगं, मरणाऽऽइजएसु कीरण जम्हा ।

अरहंतनमोक्कारो, तम्हा सो वारसंगत्थो ॥ ३०१७ ॥

सव्वं पि वारसंगं, परिणामविसुक्खिहेठमिन्ताणं ।

तकारणजावाओ, कह न तयत्थो नमोक्कारो ॥३०१८॥

न हु तम्मि देसकावे, सको वारसविहो सुयक्खंथो ।

सव्वो अणुचितेउं, धंतं पि समत्थाचितेणं ॥ ३०१९ ॥

चतस्रोऽपि सुगमाः, नवरं (देसकावे स्ति) देशः प्रस्तावः,

तदूपः कालो देशकालः, तस्मिन्मरणलक्षणे देशकाल इति ।

(धंतं पि स्ति) धनितमत्यर्थमिति ॥ ३०१६ । ३०१७ ।

३०१८ । ३०१९ ॥

एकस्मिन्नपि यत्र वीतरागोक्ते पदे सति जीवः संवेगं गच्छ-
ति, येन च पदेन विरागत्वं भवति निर्वेदमुपैति, तत्तस्यैकमपि
पदं समस्तमोहजालोच्छेदहेतुत्वात्संपूर्णद्वादशाङ्गरूपं ज्ञानमे-
व भवति, तत्कार्यकर्तृत्वात्, किं पुनरेकपदाऽऽत्मको नमस्का-
रः सम्पूर्णं द्वादशाङ्गज्ञानं न भविष्यति ? इत्यनया महत्या नम-
स्कारस्य द्वादशाङ्गरूपतां साधयन्नाह-

एगम्मि वि जम्मि पए, संवेगं कुणइ वीरारामए ।

तं तस्स होइ नाणं, जेण विरागत्तणमुवेइ ॥३०२०॥

एगम्मि वि जम्मि पए, संवेगं कुणइ वीरारामए ।

सो तेण मोहजादं, जिदइ अज्झप्पओगेणं ॥३०२१॥

ववहाराओ मरणे, तं पयमेकं मयं नमोक्कारो ।

अन्नं पि निच्छयाओ, तं चेव य वारसंगत्थो ॥३०२२॥

गतार्थो एव, नवरं किं पुनः प्रस्तुते तदेकं पदम् ? इत्याह-

“ ववहाराओ ” इत्यादि । यथा लोकव्यवहारे ‘ साम्प्रतमल्प-

स्तन्दुलः, प्रसुरो गोधूमः, संपन्नो यवः, ’ इत्यादावनेकमप्येक-

मुच्यते, तथा मरणसमये क्रियमाणः “ पंच नमोक्कारो ” अ-

नेकपदाऽऽत्मकोऽपि व्यवहारत एकं पदमत्रानिमित्तः । निश्चय-

नयमतेन तदन्यदपि सुयन्तं तिष्ठन्तं वा लक्ष्यपि यत्संवेगकरं

निर्जराफलं पदं तदेतद् द्वादशाङ्गार्थ इति ॥ ३०२० । ३०२१ ।

३०२२ ॥

यदुक्तं निर्युक्तिरुता-‘ अजिक्खणं कीरई बहुसो ’ । (३०१५)

इति । तत्र किं कारणम् ? इत्याशङ्क्याऽऽह-

जं सोऽतिनिज्जरत्थो, पिणयत्थो वन्निओ महत्थो वि ।

कीरइ निरंतरमज्जि-क्खणं तु बहुसो बहू वारा ॥३०२३॥

यद् यस्मादसौ नमस्कारोऽतिनिर्जरार्थः, तथा द्वादशाङ्गगणि-

पिटकार्यो महार्थश्चोक्तप्रकारेण वर्णितः, तस्मादभीष्टं निरन्तरं

बहुशो बहू वाराः क्रियते ॥ इति गाथाऽष्टकार्थः ॥ ३०१३ ॥

अथ निर्युक्तिरुपसंहरन्नाह-

अरहंतनमोक्कारो, सव्वपावप्पणासणो ।

मंगलाणं च सन्वेसि, पदमं हवइ मंगलं ॥ ३०२४ ॥

अत्र "सव्वपावप्पणासणो" इत्यस्य व्याख्यानमाह—
पंसेइ पिवइ व हियं, पाइ जवे वा जियं तओ पावं ।
तं सव्वमट्टसाम-भजाइभेयं पणासेइ ॥ ३०२५ ॥

पांशयति मलिनयति जीवमिति पापम्, पिपयति वा हित-
मिति पापम्, पाति वा भव एव रक्ताणि जीवं, न पुनस्त-
स्मान्निःसर्तुं ददातीति पापम्; तच्च सर्वं, कर्महामिप्रेतम् ।
कथं ज्ञतम् ? , इत्याह—(अट्टसामन्नजाइभेयं ति) अष्टौ
सामान्येन ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽद्यो जातिभेदा यस्य तदष्ट-
सामान्यजातिभेदं प्रणाशयत्युच्छेद्यतीति सर्वपापप्रणाशन
इति ॥ ३०२५ ॥

" मंगलाणं च सन्वेसि " (३०२४)

इत्यादेर्व्याख्यानमाह—

नामाऽऽमंगलाणं, पदमं ति पहाणमहव पंचएहं ।

पदमं पहाणतरयं, व मंगलं पुव्वभणियत्थं ॥ ३०२६ ॥

अहंनमस्कारलक्षणं मङ्गलं नामस्यापनाऽऽदिमङ्गलानां मध्ये प्र-
थमं प्रधानम्, मोक्षलक्षणप्रधानपुरुषार्थसाधकत्वात् । अथवा-
प्रस्तुतानामेव पञ्चानामर्हसिद्धाऽऽदिनावमङ्गलानामेतत्प्रथममा-
द्यम्, आश्वादेव निर्दिष्टत्वात् । अथवा—प्रधानतरं प्रथमं, सिद्धाऽऽ-
द्यपेक्षयाऽर्हतां प्रधानतरपरोपकारार्थसाधकत्वादिति । " मंगा-
लयइ जवाओ, " (२४) इत्यादिना च मङ्गलं पूर्वजणितशब्दा-
र्थमेव । इति गायत्रयार्यः ॥ ३०२६ ॥ इत्यहंनमस्कारः समाप्तः ।
विशेषः । (सिद्धनमस्कारशब्दार्थः ' सिद्ध ' शब्देऽभिधास्यते)

संप्रति सिद्धनमस्कारवक्तव्यतामाह—

सिद्धाण नमोकारो, जीवं मोएइ भवसहस्साओ ।

जावेण कीरमाणो, होइ पुणो वोहिलाजाए ॥

सिद्धाण नमोकारो, धन्नाण भवक्खयं करेताणं ।

हियं अणुम्मयंतो, विसोत्तियाऽऽवारओ होइ ॥

सिद्धाण नमोकारो, एवं खलु वन्तिओ महत्थो चि ।

जो मरणम्मि उवगो, अभिक्खणं कीरए बहुसो ॥

मिद्धाण नमोकारो, सव्वपावप्पणासणो ।

मंगलाणं च सन्वेसि, वीयं हवइ मंगलं ॥

गाथाचतुष्टयमप्यहंनमस्कार इव वेदितव्यम् । उक्तः सि-
द्धनमस्काराधिकारः । आ० म० १ अ० २ खण्ड । (सिद्धश-
ब्दार्थः ' सिद्ध ' शब्दे वक्तव्यते)

साम्प्रतमाचार्यनमस्कारावसरः—

आयरियनमोकारो, जीवं मोएइ जवसहस्साओ ।

जावेण कीरमाणो, होइ पुणो वोहिलाजाए ॥

आयरियनमोकारो, धन्नाण भवक्खयं करेताणं ।

हियं अणुम्मयंतो, विसोत्तियाऽऽवारओ होइ ॥

आयरियनमोकारो, एवं खलु वन्तिओ महत्थो चि ।

जो मरणम्मि उवगो, अभिक्खणं कीरए बहुसो ॥

आयरियनमोकारो, सव्वपावप्पणासणो ।

मंगलाणं च सन्वेसि, तइयं हवइ मंगलं ॥

गाथाचतुष्टयमप्यहंनमस्कारवदवसेयम्, विशेषस्तु सुगम
एव इत्युक्त आचार्यनमस्काराधिकारः । आ० म० १ अ० २
खण्ड । (आचार्यशब्दार्थस्तु ' आयरिय ' शब्दे द्वितीयभागे
३०२ पृष्ठं निरूपितः)

साम्प्रतमुपाध्यायनमस्कारः—

उवजायनमोकारो, जीवं मोएइ जवसहस्साओ ।

जावेण कीरमाणो, होइ पुणो वोहिलाजाए ॥

उवजायनमोकारो, धन्नाण भवक्खयं करेताणं ।

हियं अणुम्मयंतो, विसोत्तियाऽऽवारओ होइ ॥

उवजायनमोकारो, एवं खलु वन्तिओ महत्थो चि ।

जो मरणम्मि उवगो, अभिक्खणं कीरए बहुसो ।

उवजायनमोकारो, सव्वपावप्पणासणो ।

मंगलाणं च सन्वेसि, चउच्छं हवइ मंगलं ॥

गाथाचतुष्टयमपि सामान्यार्हंनमस्कारवदवसेयम् । विशेषस्तु
सुगम एवेत्युक्त उपाध्यायनमस्काराधिकारः । आ० म० १ अ०
२ खण्ड । (उपाध्यायशब्दार्थस्तु ' उवजाय ' शब्दे द्वितीय-
भागे ८८२ पृष्ठे गतः)

अथ साधुनमस्कारः—

साहूण नमोकारो, जीवं मोएइ जवसहस्साओ ।

भावेण कीरमाणो, होइ पुणो वोहिलाजाए ॥

साहूण नमोकारो, धन्नाण भवक्खयं करेताणं ।

हियं अणुम्मयंतो, विसोत्तियाऽऽवारओ होइ ।

साहूण नमोकारो, एवं खलु वन्तिओ महत्थो चि ।

जो मरणम्मि उवगए, अभिक्खणं कीरए बहुसो ॥

साहूण नमोकारो, सव्वपावप्पणासणो ।

मंगलाणं च सन्वेसि, पंचमं हवइ मंगलं ॥

इदं गाथाचतुष्टयमप्यहंनमस्कारवदवसेयम्, विशेषस्तु
सुखोन्नेयः ।

एसो पंचनमोकारो, सव्वपावप्पणासणो ।

मंगलाणं च सन्वेसि पदमं हवइ मंगलं ॥

पाठसिद्धा । तदेवं गतं वस्तुद्वारम् । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

(१०) अथाऽऽक्षेपद्वारं वक्तव्यम् । तत्र परः प्राऽह—

न वि संखेवो न वित्थारो, संखेवो दुविह सिद्धसाहूणं ।

वित्थरओऽणोगविहो, पंचविहो न जुज्जए तम्हा ॥ ३२०१ ॥

इह किल सूत्रं संक्षेपविस्तरावतिक्रम्य न वर्तते । तत्र
संक्षेपवद् यथा सामायिकसूत्रम्, विस्तरवद् यथा चतुर्दश
पूर्वाणि । इदं पुनर्नमस्कारसूत्रमुभयातीतम्, यतोऽत्र न सं-
क्षेपो, नाऽपि विस्तरः । तथा—(संखेवो दुविह ति) यद्ययं
संक्षेपः स्यात्ततस्तस्मिन् सति द्विविध एव नमस्कारो भवेत्सि-
द्धसाधुन्यामिति, परिनिर्वृताऽर्हदादीनां सिद्धशब्देन ग्रहणात्,
संसारिणां तु साधुशब्देनेति । संसारिणो ह्यर्हदाचार्याऽऽद्यो न
साधुत्वमतिवर्तन्ते । अथायं विस्तरतः । तदप्ययुक्तम् । यतो वि-

स्तरतोऽनेकविधो नमस्कारः प्राप्नोति । तथाहि-ऋषजाऽजित-
संभवाऽऽदिभ्यो नामग्राहं सर्वतीर्थकरेभ्यः; तथा-सिद्धेभ्योऽ-
प्येकद्वित्रिचतुष्पञ्चाऽऽदिसमयसिद्धेभ्यो यावदनन्तसमयसिद्धे-
भ्यः; तथा-तीर्थस्त्रिभ्योऽप्येकद्वित्रिचतुष्पञ्चाऽऽदिविशेषणविशिष्टेभ्य इत्यादि-
जिभेदैर्विस्तरतोऽनन्तज्ज्ञेदो नमस्कारः प्राप्नोति । यतश्चैवं, तस्मा-
दमुं पञ्चद्वयमङ्गीकृत्य पञ्चविधोऽयं नमस्कारो न युज्यत
इति ॥ ३२०१ ॥ तदेवमुक्तमाक्षेपद्वारम् ।

(११) अथ प्रसिद्धिद्वारम् । तत्र प्रसिद्धिराक्षेपस्य प्रतिवि-
धानमभिधीयते । इह चेदं प्रतिविधानम्-‘न संक्षेपो,
नाऽपि विस्तरतः’ इत्येतदसिद्धम्, संक्षेपत्वादस्य ।
अथ संक्षेपकारणवशात्कृतार्थाकृतार्थपरिग्रहेण
सिद्धसाधुमात्रक एवोक्त इति चेत् ।
तदयुक्तम् । कारणान्तरस्यापि
संज्ञावात् । तथा चाऽऽह-

अरिहंताऽऽहं नियमा, साहू साहू उ तेसु जइयवा ।
तम्हां पंचविहो खलु, हेउनिमिचं हवइ सिद्धो ॥ ३२०२ ॥

इहार्हदादयो नियमाऽसाधवः, तद्गुणानामपि तत्र भावान् ।
साधवस्तु तेष्वर्हदादिषु ज्ञकव्या विकल्पनीयाः, यतस्ते न
सर्वेऽप्यर्हदादयः, किं तर्हि ? केचिद्वर्हन्तः, येषां तीर्थकरनाम-
कर्मोदयोऽस्ति, केचित्तु सामान्यकेवलिनः, अन्ये त्वाचार्यो विशि-
ष्टसूत्रार्थदेशकाः, अपरे तूपाध्यायाः सूत्रपाठकाः, अन्ये त्वेतद-
विशिष्टाः सामान्यसाधव एव शिक्षकाऽऽदयो, न पुनर्हदादयः ।
तदेवं साधूनामर्हदादिषु व्यभिचारात् तन्मस्करणेऽपि नाऽर्हदा-
दिनमस्कारसाध्यस्य विशिष्टस्य फलसिद्धिः । ततश्च संक्षेपेण
द्विविधनमस्करणमयुक्तमेव, अव्यापकत्वादिति । अत्र प्रयोगः-
साधुमात्रनमस्कारो विशिष्टोऽर्हदादिगुणनमस्कृतिफलप्रापणस-
मर्थो न जवति, तस्मान्नान्याभिधाननमस्कारकृत्वात्, मनुष्यमात्र-
नमस्कारवद्, जीवमात्रनमस्कारवद्वेति । तस्मात्संक्षेपतोऽपि
पञ्चविध एव नमस्कारो, न तु द्विविधः, अव्यापकत्वात्; विस्तर-
तस्तु नमस्कारो न विधीयते, अशक्यत्वात् । तथा-“ममो अ-
विष्णुणासो” इत्यादिको यः पूर्वं पञ्चविधो हेतुरुक्तः, तन्निमित्त-
मप्ययं पञ्चविधः सिद्धो भवति । इति निर्युक्तिगार्थः ॥ ३२०२ ॥

अथ भाष्यकार आक्षेपविवरणमाह-

निवृत्त्यसंसारिकया-कयत्पद्वखणविहाणओ जुत्तो ।
संखेवनमोकारो, वुविहोऽयं सिद्धसाहूणं ॥ ३२०३ ॥
उसजाऽऽहंमणंतर-सिद्धाऽऽहं जिणाऽऽहं च ।
वित्थरओ पंचविहो, न वि संखेवो न वित्थारो ॥ ३२०४ ॥
गतार्थे ॥ ३२०३।३२०४ ॥

अथ प्रसिद्धिविवरणमाह-

जइ वि जइगहणाओ, होइ कयं गहणमरुहयाऽऽहं ।
तह वि न तग्गुणपूया, जइगुणसामसपूयाओ ॥ ३२०५ ॥
परिणामसुद्धिहेउं, व पयत्तो सा य वज्झवत्थूओ ।
पायं गुणाहिआओ, जा सा न तदूणगुणद्वज्जा ॥ ३२०६ ॥
जह मणुयाऽऽहंमणणे, होइ कयं गहणमरुहयाऽऽहं ।
न य तव्विसेसवुद्धी, तह जइसामसगहणम्मि ॥ ३२०७ ॥

जइ एवं वित्थरओ, जुत्तो तदणंतगुणविहाणाओ ।
जसइ तदसज्जमओ, पंचविहो हेउमेयाओ ॥ ३२०८ ॥
मग्गोवएसणाई, सोऽजिहिओ तप्पमेयओ जेओ ।
जह लावगाऽऽहंमो, दिट्ठो लावणाऽऽहंकिरियाओ ॥ ३२०९ ॥
एता अपि गतार्था एव ॥ ३२०५।३२०६ ॥ नवरं (तह जइत्यादि)
तथा तेनैव प्रकारेण, यतः साधोः सामान्यं, तदग्रहणे सति
नार्हदादिविशेषवति बुद्धिरुपपद्यत इति ॥ ३२०७ ॥
(तदणंतगुणेत्यादि) तेषामर्हदादीनां ये अनन्ता गुणाः प्रत्ये-
कं क्षेत्रकाद्यजातिगोत्रप्रमाणेऽऽकृतिवयःसंयमाऽऽदिविशेषरूपा
उपाधयस्तैः कृत्वा विधानाद् नमस्कारस्य करणादिति ॥ ३२०८ ॥
(जह लावगाऽऽहंमो) यथा लावक-प्लावक-पाचक-पाठ-
क-याचकाऽऽदीनां लवन-प्लवन-पचन-पठन-याचनाऽऽदि-
क्रियातो भेदो दृष्टः ॥ ३२०९ ॥

(१२) अत्र क्रमद्वारविचारमाह-

पुव्वाणुपुव्वि न कमो, नेव य पच्चाणुपुव्विण स जवे ।
सिद्धाऽऽहंया पढमा, विइयाए साहुणो आई ॥ ३२१० ॥

इह क्रमस्तावद् द्विविधः-पूर्वानुपूर्वी वा, पश्चानुपूर्वी
वेति । अनानुपूर्वी किल क्रम एव न भवति, असम-
ञ्जसत्वात् । तत्रायमर्हदादिक्रमः पूर्वानुपूर्वी न भवति,
सिद्धानामादावनजिधानादेकान्तकृतकृत्यत्वेन । तथा-“सि-
द्धाण नमोकारं, काऊण-मभिगहं तु सो गिएहे ।” इति
वचनादहंमस्कार्यत्वेन च सिद्धानां प्रधानत्वात्, प्रधानस्य
चाऽऽह्यर्हितत्वेन पूर्वभिधानादिति भावार्थः । तथा-नैव च
पश्चानुपूर्व्येण क्रमो जवेत्, साधूनां प्रथममनाभिधानात्, इहाऽ-
प्रधानत्वात्सर्वपादवात्या हि साधवः । ततश्च तानादौ प्रतिपाद्य
यदि पर्यन्ते सिद्धाभिधानं स्यात्, तदा भवेत्पश्चानुपूर्वी । तस्मा-
त्प्रथमायाः सिद्धाऽऽदित्वात्, द्वितीयायास्तु साध्वादित्वाद् भेदं
पूर्वानुपूर्वी, नापि पश्चानुपूर्वी ॥ इति निर्युक्तिगार्थः ॥ ३२१० ॥

एतदेव भाष्यकारः प्राऽऽह-

जेण कयत्था सिद्धा, न जिणा सिद्धाऽऽहंओ कमो जुत्तो ।
पच्चक्कमो व जइ सं-जयाऽऽहंसिद्धावसाणा तो ॥ ३२११ ॥
जं च जिणाणवि पुज्जा, सिद्धा जं तेसि निक्खमणकाले ।
कयसिद्धनमोकारा, करेति सामाइयं सव्वे ॥ ३२१२ ॥
गतार्थे ॥ ३२११ ॥ ३२१२ ॥

अत्रोत्तरमाह-

अरहंतुवएसेणं, सिद्धा नज्जंति तेण अरहाऽऽहं ।
न वि कोई परिसाए, पणमिच्चा पणमई रन्नो ॥ ३२१३ ॥

इह तावदयं पूर्वानुपूर्वीक्रम एव । यदप्युक्तम्-“सिद्धादिरयं
प्राप्नोति” । तदयुक्तम् । यतोऽर्हदुपदेशेनैव सिद्धा अपि ज्ञायन्ते,
प्रत्यक्षाऽऽदिगोचातीतत्वेनाऽऽगमगम्यत्वात् तेषाम् । तेन तस्माद्-
र्हदादिरेव, पूर्वानुपूर्वीक्रम इति गम्यते । अत एव चार्हता-
मभ्यर्हितत्वमवसेयम् । कृतकृत्यमप्यलपकाद्यव्यवहितत्वात् प्रायः
समानमेव । तथा-नमस्कार्यत्वमप्यसाधकमेव, अर्हन्मस्कारपू-
र्वकमेव सिद्धत्वप्राप्तेरर्हतामपि वस्तुतः सिद्धनमस्कार्यत्वादिति ।
आह-यद्येवं तर्ह्यचार्याऽऽदिभिः क्रमः प्राप्तः, अर्हतामप्या-
चार्योपदेशेन परिज्ञानादिति । तदयुक्तम् । यस्मादहंतसि-

क्योरेवायं यस्तुतस्तुत्यवयवोर्विचारः श्रेयान्, परमनायकप-
दवर्तित्वात्तयोः । अत्राचार्यास्त्वहंतां परित्यक्त्वा एव वर्तन्ते । ना-
ऽपि कश्चित्परिपदे (पणामिच्छा) प्रणामं कृत्वा, ततः प्रणम-
ति राज्ञे; इत्यतोऽप्रेयमेवेदम् । इति नियुक्तिगाथायः ॥ ३२१३ ॥

भाष्यकारः प्राऽऽह-

जइ एवं आयरिओ-वएसओ जं जिणाऽऽपनिवत्ती ।
तेणाऽऽयरियाऽऽइकमो, जुत्तो नो चेदणेगंतो ॥ ३२१४ ॥

यद्यहं दुपदेशेन सिद्धा ज्ञायन्त इत्यहंतामादौ नमस्कारः,
तर्ह्येवं सत्याचार्योपदेशत एव यस्माज्जिनाऽऽदीनामहंदाऽऽदीनां
प्रतिपत्तिर्नव्यज्ञोक्तस्योपजायते, तस्मादाचार्यादिवरेव क्रमो यु-
क्तः, न चेदेवमिष्यते, तर्ह्येनैकान्तोऽयं-यदुपदेशेन यो ज्ञायते
तस्य प्राधान्यमितरस्य च गुणभाव इति ॥ ३२१४ ॥

पर एवाऽऽह-

जुत्तो व गणहराणं, जिणाऽऽइओ जं जिणोवएसेणं ।
जाणंति ते विसेसे, सेसा उ गुरुवएसेणं ॥ ३२१५ ॥

काका वदति-युक्तो वा गणधराणां गौतमाऽऽदीनामयं जिनाऽऽ-
दिरहंदादिक्रमः, यस्मात्ते गौतमाऽऽदयो जिनस्याऽऽहंत एवोपदेशे-
नावश्यात् सिद्धाऽऽचार्याऽऽदीन् जानन्ति, शेषास्तु गणधराणि-
प्यप्रश्रियाऽऽदयो निजनिजगुरुपदेशेन सिद्धाऽऽदीनहंतश्च
जानन्ति, ततः केपाञ्चिदहंदादिः, केपाञ्चिदाचार्याऽऽदिः क्रम-
स्त्वदभिप्रायतोऽनियमेन भवत्विति ॥ ३२१५ ॥

तथा पर एवाऽऽह-

अहवा आयरिउ चिय, सो तेसिं मइ तओ पसत्तो भे ।
आयरियाऽऽइउ चिय, एवं सइ सव्वसाहूणं ॥ ३२१६ ॥
अथवा मतिः-स जिना भगवानाचार्य एव तेषां गणधरा-
णामाचारप्रवर्तकत्वमाश्रित्येति भावः । ततश्चैवं सति-‘जे’
भवतामाचार्याऽऽदिवरे सनैसाधूनां गणधराऽऽदीनां क्रमः
प्रसक्तः प्राप्त इति ॥ ३२१६ ॥

अत्र सूरिचरमाह-

पढमोवएसगहणं, तं चारुहओ न सेसएहिंतो ।
गुरवो वि तदुवइह-सस चैव अणुभासया नवरं ॥ ३२१७ ॥
अरहंतगुरुवज्जा-यभावओ तस्स गणहराणं पि ।
जुत्तो तयाइउ चिय, न गुरु चि तओ जिणे न जवे ॥ ३२१८ ॥
स जिणो जिणाऽऽइसयओ, सां चैव गुरु गुरुवएसओ ।
करणाऽऽइविणयणाओ, सो चैव मओ उवज्जाओ ॥ ३२१९ ॥

इह यद्यप्याचार्याऽऽदयोऽप्यहंदादीनुपदिशन्ति, तथाऽपि यत्प्र-
थममुपदेशग्रहणं गणधराणां तदधिकृत्योच्यते । तच्चाऽहंत
एव सकाशाद्, न शेषेभ्य आचार्योपाध्यायाऽऽदिभ्यः । येऽपि
गुरुव आचार्याऽऽदयोऽहंदादीनुपदिशन्ति, तेऽपि तदुपदिष्ट-
स्याहंदुपदिष्टस्यैव, केवलमनुमापकाः, न पुनः स्वातन्त्र्येण देश-
का इति ॥ ३२१७ ॥ अथवा यद्यप्याचार्याऽऽदयोपदेशेनाऽहंतो ज्ञाय-
न्त इत्यभ्युपगम्यते, तथाऽप्यहंदादिवरे क्रमः । कुतः?, इत्याह-
(अरहंतेत्यादि) गणधराणाम्, अपिशब्दाच्छेद्याऽऽचार्याऽऽदीना-
मपि, तदादिरहंदादिवरे क्रमो युक्तः । कुतः?, इत्याह-तस्याऽहंत
एवाहंदुगुरुपाध्यायभावतः । स एव हि महावीराऽऽदिर्भगवान-

एमहाप्रातिहाय्याऽऽद्यतिशययोगादहंन्, स एव तत्त्वोपदेशाऽऽदि-
भ्यो गुरुराचार्यः, स एव चेन्द्रियकपाययोगाऽऽदिविनयनाहुपा-
ध्यायः, ततश्चाऽऽचार्याऽऽदिक्रमेऽपि परेणाऽऽपाद्यमाने सामर्थ्या-
दहंदादिवरे क्रमः संपद्यत इति भावः ॥ ३२१८ ॥ न चाऽयं गु-
रुराचार्य इत्यतो जिनोऽहंन् भवेत्, किं तु भवेदेव, जिनातिशय-
योगादिति । एतदेवाऽऽह-(स जिना इत्यादि) गतार्था ॥ ३२१९ ॥
अथ यदुक्तम्-“जं च जिणाण वि पुज्जा सिद्धा” (३२१२)

इत्यादि; तत्राऽऽह-

जइ सिच्छनमोकारं, छउमत्थो कुणइ न य तदाईओ ।

तं पइ तथा न दोसो, न हि सो तक्कादमरुहंतो ॥ ३२२० ॥

यदि निष्क्रमणकाले भगवोऽहंन्स्यो गुणाधिकानां सिद्धा-
नां नमस्कारं करोति, करोतु नाम तदा, न कश्चिदोषः । किं
प्रति न दोषः?, इत्याह-तं छप्रस्थतीर्थकरं प्रति । न ह्यसौ
तत्कालमहंन्, केवलतोत्पत्तायेव तद्गवादिति । यदि अस्थ-
तीर्थकरापेक्षया गुणाधिकाः सिद्धा भवद्भिरपीष्यन्ते, तर्हि क-
थं अस्थतीर्थकराऽऽदिनमस्कारः?, इति चेत् । तदयुक्तम् । कु-
तः?, इत्याह-न च तदादिश्रुत्यस्थतीर्थकराऽऽदिनमस्कार इष्य-
तेऽस्माभिः, किं तु समुत्पन्नकेवलज्ञानाऽहंदादिवरे । स च के-
स्यहंन्सिद्धाऽऽदिवस्तुल्लोमस्वरूपोपदेशदानतः सिद्धेभ्यो गुणा-
धिक इत्युक्तमेवेति, अतोऽहंदादिवरे नमस्कार इति ॥ ३२२० ॥

अत्राऽऽक्षेपपरिहारौ प्राऽऽह-

एवमकयत्यकास्ते, सिद्धाऽऽइ होउ भसइ तथा वि ।

अन्ने संतरुहंता, तओ तयाई तओ निच्चं ॥ ३२२१ ॥

यदि अस्थतीर्थकरापेक्षया गुणाधिकाः सिद्धाः, तर्ह्येवं स-
त्यकृतार्थछप्रस्थतीर्थकरकाले सिद्धाऽऽदिनमस्कारो भवतु, न्या-
योपपन्नत्वादिति । जप्यतेऽत्रोत्तरम-इत्त ! यदाऽत्र प्ररता-
ऽऽदौ छप्रस्थतीर्थकरस्तदाऽपि महाविदेहेष्वन्ये केवलिनोऽहं-
न्तः सन्ति, ततस्तदादिहंदादिवरे, तकोऽसौ नमस्कारो, नित्यं
सर्वदा ॥ इति गाथाऽष्टकार्थः ॥ ३२२१ ॥ तदेवमुक्तं क्रमद्वारम् ।

(१३) अथ प्रयोजनफलयोर्दर्शनार्थमाह-

एत्थ य पओयणमिणं, कम्मक्खयमंगत्ताऽऽगमो चैव ।

इहलोयपारलोइय-दुविहफलं तत्थ दिट्ठंता ॥ ३२२२ ॥

अत्र च नमस्कारकरणे प्रयोजनमिदम् । यदुत्-करणकाले
एवाऽऽक्षेपेण ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मकयः, अनन्तकर्मपुद्गलापग-
ममन्तरेण भावतो नमस्कारस्याऽप्यप्राप्तेरित्युक्तमेव । तथा-मङ्ग-
लाऽऽगमश्चैव यः करणकालजावोति, तथा-कालान्तरभावि पुन-
रैदलौकिकपारलौकिकजेदमिदं द्विविधं फलम् । तत्र दृष्टान्ता
वह्यमाणलक्षणा इति ॥ ३२२२ ॥

तदेव द्विविधं फलं तावच्चिष्टवृत्तमाह-

इहलोएँ अत्थकामा, आरोगं अजिरई य निप्पत्ती ।

सिक्की य सगमुकुलं-प्यवायाऽऽइ य परलोए ॥ ३२२३ ॥

इहलोके नमस्कारार्थकामौ भवतः, आरोगं नीरुजत्वमु-
पजायते । एते चाऽऽर्थादयः शुभविपाकिनोऽस्माद्भवन्ति ।
तथा चाऽऽह-आभिमुख्येन रतिरभिरतिः, सा चेहलोकिऽप्यर्था-
दिभ्यो भवति, परलोकाविषया तु तेभ्य एव, शुभानुबन्धि-
त्वात्; निष्पत्तिः ‘पुण्यस्य’ इति गम्यते । अथवा-‘अभिरतेश्च
निष्पत्तिः’ इत्येकवाक्यतेव । तथा-सिद्धिश्च, मुक्तिश्च, स्वर्गः, सुकु-
लप्रत्ययाऽऽदिश्च परलोके इत्यस्याऽऽमुष्मिकफलमिति ॥ ३२२३ ॥

(१४) अथाऽत्र द्विविधेऽपि फले पूर्वापक्षितान् दृष्टान्तानाह-
इहलोक्यमि तिदंही, सा दिव्यं मातृगुणवणमेव ।

परद्वोए चंरुपिगद्व, हुंभियजक्खो य दिट्ठता ॥३२५॥ विशेषेण

इहलोके नमस्कारार्थमुदाहरणं त्रिदण्णी—

“एगस्स सावगस्स पुत्तो धम्मं नय लेइ। सो य सावगो का-
लगतो। सो वि बाहिराहओ (विवाहिओ) एवं चेव विहरइ ।
अन्नया तेसिं घरसमीवे परिव्वायगो आवासितो । सो तेण
समं मेत्ति करेइ । अन्नया भणइ-आणेह निरुयहयं अणाहं
मडयं, जेण ते ईसरियं करेमि । तेण मग्गिओ, वक्को उव्वद्धो
मणुस्सो । सो मसाणं नीतो । जं च तत्थ पाउमं तं च नीतं । सो य
दारगो पियरेण नमोक्कारं सिक्खावितो, भणितो य-जाहे वी-
हेज्जासि, ताहे एयं पढिज्जासि, विज्जा एसा । सो य तस्स मयग-
स्स पुरतो ठविओ । तस्स य मयगस्स हत्थे असीं दिन्नो । परि-
व्वायगो विज्जं परियट्ठेइ । उट्ठेतुमारद्धो वेयालो । सो दारगो ज्ञी-
तो हियए नमोक्कारं परियट्ठेइ । सो वेयालो पमितो । पुणो
वि जवति । पुणो वि उडिओ । सुट्ठतरगं परियट्ठेइ । पुणो वि
पडितो । तिदंही जणइ-किं वि जाणसि ? । जणइ-न किं पि
जाणामि । पुणो वि जवइ । तइयवारं पुणो वि उट्ठितो । पुणो
नमोक्कारं परियट्ठेइ । ताहे वाणमंतरेण रुसिऊण तं खगं गहा-
य सो तिदंही दो खंडा कओ । सुवणकोमी (खाडी) जातो ।
अंगोवंगाणि य से जुत्तजुत्ताइं काठं सव्वरसिं कूढं । इस्सरो
नमोक्कारपभावेण जातो । जइ न होंतो नमोक्कारो, तो
वेयालेण मारिज्जंतो सो सुवणं होंतो ” ।

कामनिष्फर्त्ता नमोक्कारतो कहं ?-

“एगा साविगा आसी, तीसे भत्ता मिच्छादिट्ठी अणं भज्जं आ-
णेत्तं मग्गइ, तीसे तणए न लव्जइ । ति स सवचगं ति चित्तेइ-
कहं मारेमि ? । अणया कएहसणो घरए लुभित्ता आणीतो,
संगोवितो य । जिमितो भणइ-आणेह पुप्फाणि अमुगे घरए उ-
वियाणि । सा पविष्ठा अंधकारं ति नमोक्कारं परियट्ठंती चित्तेइ-
जइ वि मे कोइ खाएज्जा, तो पि मे मरंतीए नमोक्कारो न
नस्सिहिति । ता नूढो हत्थो । सण्णो देवयाए अवहितो पुप्फ-
माला कया । सा गहिया, दिज्जा य से । सो संभतो चित्तेइ-
अणाणि एयाणि । पुच्छइ य । तीए कहियं-ततो चेव घडातो
आणीयाणि एयाणि । गतो तत्थ पेच्छइ घडगं, पुप्फगंधं च ।
न वि तत्थ कोइ सण्णो । ततो आउट्ठी पाए पमितो सव्वं कहेइ,
खामेइ य । पच्छा सा चेव घरसामिणी जाया । एवं कामावहो
नमोक्कारो ” ।

आरोगाभिरुईए उदाहरणं—

“ एगं नगरं नदीतीरे । खरकम्मिण सरीरचित्ताए नि-
ग्गएणं नदीए वुट्ठंतं मातृगुणं दिठं । रायाए उवणीयं । रत्ता
सूयस्स हत्थे दिठं । तेण जिस्मियंतस्स उवणीयं पमाणेण
वक्षेण गंधेण य अइरिस्सं । तस्स मणुस्स राया तुष्ठो । दिष्ठा
जोगा । राया भणइ-अणुनदीए मग्गइ जाव वक्कं भवे । पत्थय-
णं गहाय पुरिसा गया । दिठो वणसंमो । जो फलाणि गेएहइ
सो मरइ । रणो कहियं । भणइ-अवस्सं आणेयव्वाणि, गोलग-
(अक्ख) पडिया वच्चंतु । एवं गया आणेंति । तत्थ जस्स गोळगो
आगतो सो एगो वणे पविसइ । पविसित्ता फलाणि वहिं लुभइ,
ततो अणें आणेंति । जो लुभइ सो मरइ । एवं काळे वच्चंते
सावगस्स परिवाडी जाया । तत्थ गतो चित्तेइ-मा विराहिय-

सामणो को वि होज्ज ति निसीहियं जणित्ता नमोक्कारं पढंतो
दुष्कइ । वाणमंतरस्स चित्ता जाया-कत्थ मए एयं सुयपुव्वं ? ,
णायं, संवुद्धो वंदइ, जणइ य-अइं तत्थेव साहरामि । गतो रणो
कहियं । रणो संमाणितो । तस्स उस्सीसए दिणे दिणे ठवेइ ।
एवं तेण अजिरई, भोगा य वक्का । जीवियातो य किं अणं आरी-
गं ? । राया वि परितुष्ठो ति ” ।

परद्वोगे वि नमोक्कारफलं-

“ वसंतपुरे नयरे जियसत्तू राया । तस्स गणिया साविया । सा
चंडपिगलेण चोरेण समं वसति । अन्नया कयाइ तेण रणो घरं
इयं (खायं), हारो आणीतो, भीएहिं संगोविज्जइ । अणया उज्जा-
णियाए गमणं । सव्वाओ विज्जासियाओ गणियाओ वच्चंति । तीए
सव्वाओ अतिसयामि ति सो हारो आविद्धो । जीसे देवीए सो
हारो, तीए दासीए सो नातो । कहियं रणो । सा केण समं वस-
इ ? । कहिए चंरुपिगलो गहितो सूत्रे भिन्नो । तीए वि चित्ति-
यं-मम दोसेण मारिओ ति सा से नमोक्कारं देइ, भणइ य
निदाणं । करेहि जहा एयस्स रणो पुत्तो आयासि ति । कयं
निदाणं । अगमहिंसीए उदरे उववन्नो । दारगो जातो । सा
साविया कीलावणधाती जाया । अन्नया चित्तेइ-कालो स-
मो गजस्स मरणस्स य होज्जा । कयाइ रमावती भणइ-
मा रोव चंरुपिगल । ति जाई सरिया । संवुद्धो राया मतो । सो
राया जातो । सुचिरेण काषेणं दो वि पच्चइयाणि ” ।

एवं सुकुलप्पच्चायातीतं सगगमणं सिद्धिगमणमिति ।

अह वा वितियं उदाहरणं-

“ महराप नयरीए जिणदत्तो सावगो । उत्थ हुंदिओ चोरो
नगरं परिमुसइ । सो कयाइ गहिओ सूत्रे जिन्नो । रत्ता ज-
णियं-पमिचरइ वितिया वि से नजिहिं ति । ततो रायमणुसा
पडिचरंति । सो जिणदत्तो सावगो तस्स नाइदुरे वीतीवयइ ।
सो चोरो जणइ-सावग ! तुममणुक्कंपगो ति ति साइतोइ, देइ
मम पाणियं, जा मरामि । सावगो भणइ-इमं नमोक्कारं पढेज्जा,
ते आणेमि पाणियं । जइ विस्सारेसि तो ते आणीयं पि न देमि ।
सो ताए बोलयाए पढइ । सावगो वि पाणियं गहाय भागतो ।
ता वेला पयाय (पच्छेलं पाहामि) ति नमोक्कारं बोसंतस्सेव
निगतो जीवो । जक्खो उववन्नो । सावगो तेहिं मणुस्सेहिं गहि-
तो; चोरभत्तदायगो ति रणो निवेइयं । राया भणइ-एयं पि सुले
भिदइ । आघायणं दिज्जइ । जक्खो ओहिं पउजइ । पेच्छइ सावगं
अप्पणो य सरीरं । ततो पव्वयं उप्पामेऊण नयस्स उवारिं
ठवेइ । भणइ य-सावगं भट्टारयं न याणइ, खामेइ, मा मे सव्वे
सूरेहामि । ततो मुक्को खामितो विज्जईए नयरं पवेसितो । नय-
स्स पुव्वेण जक्खस्स आययणं कयं । एवं नमोक्कारेण फलं
लव्जइ । ” उक्ता नमस्कारनिर्युक्तिः । आ० म० १, अ० २ खएर ।

अथ प्राप्यकारः प्रयोजनफलयोर्विवरणमाह-

सयत्रोवत्रोगकिरिया-गुणत्वाजो तप्पत्रोयणमिहव ।

काइंतरनिष्फर्त्ति, फलमिहपरद्वोगमोक्खेसु ॥३२५॥

कम्मक्खत्रोऽणुसमयं, तल्लाभे चेव तट्ठवत्रोगाओ ।

सव्वत्थेसु य मंगल-मविग्गहेऊ नमोक्कारो ॥३२६॥

तस्य नमस्कारस्य प्रयोजनं तत्प्रयोजनमिहैवैहलोक एव ।
किमिति ? । अत्रोच्यते-तद्विषयसततोपयोगक्रियया यः कर्म-
कृत्य-कृत्योपशमाऽऽदिगुणस्य लाभः । फलं तु नमस्कारस्य (का-

लंतरनिष्पत्तिं ति) । कालान्तरे निष्पत्तिर्यस्य तत्कालान्तरनिष्पत्तिः, कालान्तरभावीत्यर्थः । तच्च (इह ति) इहलोके, अर्थकामाऽऽदिकम् । (परलोके ति) परलोके स्वर्गाऽऽदिकं, मोक्षे तु जरामरणाभावाऽऽदिकमिति । तदेवं सामान्यतः प्रयोजनं फलं चोपदर्शितम् ॥ ३२२५ ॥ अथ प्रयोजनं विदोषतो दर्शयति—(कस्मेत्यादि) (तन्नाभे चैव ति) तस्य नमस्कारस्य लाजकाल एव, तदुपयोगाग्रमस्कारोपयोगादनुसमयं फलमकरो भवति । तथा—सर्वार्थेषु च सर्वकार्येषु प्रवृत्तानां मङ्गलमविघ्नहेतुनमस्कारः संपद्यत इति ॥ ३२२६ ॥

अत्र कश्चिदाह—“ननु नमस्कारोपयोगात्कर्मकृत्यो भवति ” इत्येतत्कुतः ? इत्याह—

सुयमागमो ति य तत्रो, सुत्रोवश्रोगपपथ्योयणो तं च ।

आयहियपरिष्ठाभा-वसंवराऽऽह-वहुविगपं च ॥ ३२२७ ॥

तत्रोऽसौ नमस्कारः श्रुतमागम इत्यर्थः । स च श्रुतोपयोगप्रयोजनः श्रुतोपयोगः प्रयोजनं फलमस्येति कृत्वा । तच्च श्रुतोपयोगप्रयोजनमात्महितभायसंवराऽऽदिभेदेन बहुविकल्पं बहुभेदम् । उक्तं च—“ आयहियपरिष्ठाभा-वसंवरो नवनयो य संवेगो । निष्कर्षया तत्रो नि-जरा य परदेसियत्तं च ॥ १ ॥ ” इत्यादि । अतो नमस्कारस्य श्रुतरूपधाद्वयत्वे च तदुपयोगात्कर्मकृत्य इति ॥ ३२२७ ॥

(१५) अत्र प्रेरकः प्राऽऽह—

पूयाफलपया न हि, नहं व कोवप्पसायविरहाओ ।

जिणसिद्धा दिट्ठो, वड्ढम्मणे निवाऽऽया ॥ ३२२८ ॥

नमस्कारलक्षणायाः पूजायाः फलं पूजाफलं तत्प्रदौ न हि नैव जिनसिद्धौ, कोपप्रसादरहितत्वात्, नभोवदिति । ये तु पूजाफलदाः ते कोपप्रसादरहिता न भवन्ति, यथा नृपाऽऽद्य इत्येव वैधर्म्येण दृष्टान्त इति ॥ ३२२८ ॥

एतदेव समर्थयन्नाह—

पूयाऽणुवगाराओ, अपरिगहाओ विमुत्तिजावाओ ।

दूराऽऽभावओ वा, विफला सिद्धाऽऽपूयत्ति ॥ ३२२९ ॥

विफला सिद्धाऽऽदिपूजेति प्रतिज्ञा । हेतूनाह—पूजाया अनुपक्रियमाणत्वात्, तदपरिग्राहित्वाद्, अमूर्तत्वात्, दूराऽऽदिजावात्, नभोवदिति ॥ ३२२९ ॥

अत्र प्रतिविधानमाह—

जिणसिद्धा दिंति फलं, पूयाए केण वा पवणमिणं ? ।

धम्माऽधम्मनिमित्तं, फलमिह जं सन्वजीवाणं ॥ ३२३० ॥

ते य जओ जीवगुणा, तओ न देया न वा समादेया ।

कयनासाऽकयसंजो-गसंकरेगत्तदोसाओ ॥ ३२३१ ॥

नवयमनुकोपात्मनः सर्वोऽपि पूर्वोक्तः, यस्माद् “जिनसिद्धाः पूजायाः फलं ददति” इति केनेदं प्रपन्नम् ? । धर्माधर्मनिमित्तमेव हि यस्मात् स्वर्गनरकाऽऽदिकं फलमिह सर्वजीवानामिति ॥ तौ च धर्माधर्मौ यतो जीवगुणौ, ततो न कस्यापि देयौ दातव्यौ, नाऽपि कुतश्चित्समादेयौ ग्राह्यौ, ज्ञानाऽऽदिगुणवत् । कुतः ? इत्याह—(कयनासेत्यादि) यदि ह्येतौ जिनसिद्धाः क्रुपिताः सन्तः कस्यापि धर्ममपहरेयुरधर्मं च प्रयच्छेयुः, तदा कोपविषयवृत्तस्य प्राणिनः कृतस्य धर्मस्य नाशः, अकृतस्य चाऽधर्म-

स्याऽऽगमः स्यात्, प्रसन्ना वा यदि कस्याऽप्याकस्मिकं धर्मं प्रयच्छेयुः, अर्धमं चापहारेयुः, तदाऽकृतस्य धर्मस्याऽऽगमः, कृतस्य चाधर्मस्य नाशो भवेदिति । एवं यदा ते प्रसन्नाः क्रुपिता वा कस्यापि संबन्धिनौ धर्माधर्मावाच्छिद्यन्त्यस्य द्युः, अयस्य संबन्धिनौ चापरस्य, तदा प्राणिनां परम्परं धर्माधर्मयोः संकरः, एकत्वं वा स्यात् । एवं स्वर्गनरकाऽऽदिके धर्माधर्मफलेऽपि कृतनाशाऽऽदिभावना कार्येति ॥ ३२३० ॥ ३२३१ ॥

अपि च—

नाणानावाहसुहं, मोक्खो पूयाफलं जओऽजिमयं ।

तं नाऽऽयपज्जयाओ, देयं जीवाऽऽभावो व्व ॥ ३२३२ ॥

ज्ञाने सत्यनायाधस्य यत्सुखं तद्रूपे यो मोक्षः, स एव यस्मान्नमस्कारलक्षणायाः पूजायाः परमार्थतो मुख्यं फलमभिमतं, स्वर्गाऽऽदेरानुपक्रिकफलत्वात् । तच्च यथोक्तं सुखं न कस्यापि देयं दातुं शक्यम्, आत्मपर्यायत्वात्, जीवचैतन्याऽऽदिभाववत् । ततश्च पूजाफलदाननिषेधे सिद्धसाधनभवेति । ३२३२ ॥

यदि पूजाफलं न देयं, तर्हि किं देयमिह भवेद् ? इत्याह—

भत्ताऽऽहो जं देयं, न तदत्थो पूयाणप्यत्तोऽयं ।

तं पि सकओदयं चिय, वज्जनिमित्तं परो नवरं ॥ ३२३३ ॥

शाल्योदनाऽऽदिरूपं भक्ताऽऽदिकं परस्मै देयं भवेत्, स्थूलपुद्गलस्कन्धमयत्वात्, घटाऽऽदिचत् । केवलं तदर्थो भक्ताऽऽद्यर्थोऽयं पूजनप्रयत्नो न भवति, किं तु मोक्षार्थः । किञ्च—तदपि भक्ताऽऽदिकं स्मृतात्कर्मण उदय उत्पत्तिर्यस्य तत्सकृतोदयं, सकृतकर्मजनितमेवेत्यर्थः । यस्तु परः कश्चिदात्ता दृश्यते, स केवलं याह्यनिमित्तमात्रमेव । निश्चयतस्तु याह्यो न कोऽपि कस्यापि दाता, अपहर्ता चेति ॥ ३२३३ ॥

एतदेव समर्थयन्नाह—

कम्मं मुहाऽऽहेत्ते, वज्जयरं कारणं जया देहो ।

सदाऽऽह वज्जतरयं, जइ दायारे कहा का णु ? ॥ ३२३४ ॥

तम्हा सकारणं चिय, मुहाऽऽह वज्जं निमित्तमेत्तायं ।

को कस्स देइ हरइ व, निच्छयओ का कहा सिद्धे ? ॥ ३२३५ ॥

यदि हन्त । सुखदुःखानामन्तरङ्गं कर्मैव हेतुः, देहस्तु यदा तेषां याह्यनरं कारणं, शब्दरूपाऽऽदिकं तु बुभाम्बुममपि याह्यतरं कारणं, तदाऽतिवाह्यतरादपि परभूते दातारि काऽत्र किल कारणत्वकथा ? इति ॥ ३२३४ ॥ तस्मात्स्वमात्मीयं कर्मैव कारणं यस्य तत्त्वकारणमेव सुखाऽऽदि, याह्यं तु देहशब्दरूपाऽऽदिकं निमित्तमात्रकमेव । ततो निश्चयतः कः कस्मै ददाति, अपहर्ति वा ? न कश्चिदित्यर्थः । तथा च सति क्षीणरागद्वेषे सिद्धे का नमस्कारफलदातृत्वकथा ? इति ॥ ३२३५ ॥

अत्र परमर्थे परिहारं चाऽऽह—

जइ सव्वं सकयं चिय, न दाणहरणासइफलमिहाऽऽव्वं ।

णणु जत्तो चिय सकयं, तत्तो चिय तप्पलं जुजं ॥ ३२३६ ॥

दाणाऽऽइपराणुग्गह-परिणामविसेसओ सओ चैव ।

पुणं हरणाऽऽइपरो-वघायपरिणामओ पावं ॥ ३२३७ ॥

तं पुनं पावं वा, तियमत्तणि वज्जपच्चयावेक्खं ।

कालंतरपागाओ, देइ फलं न परओ लब्धं ॥ ३२३८ ॥

यद्युक्तप्रकारेण यल्लोकः बुजमशुभं वा फलमनुभवति, तत्स-

र्वं स्वकृतमेवेत्यते, न पुनः कोऽपि कस्याऽपि किमपि ददात्य-
पहरति वा; तर्हि दानापहरणाऽऽदीनामिह दातुरपहर्तुर्वा न कि-
ञ्चित्फलमित्यापन्नं, स्वकृतस्यैव फलेन तस्य प्राप्तत्वादिति ।
सुरिराह—ननु यत एव तत्स्वकृतं, तत एव तत्फलं दा-
तुरपहर्तुश्च युक्तम् । दाता हि दानसमये परानुग्रहपरिणा-
मविशेषात्स्वत एव पुण्यं वप्नोति; अपहर्ता तु परोपघातपरि-
णामात् स्वत एव पापं वप्नोति । अतस्तयो-
स्तत्पुण्यपापलक्षणं फलं स्वकृतमेवेति कथं न युक्तम् ? युक्तमे-
वेति ॥३२३६॥ एतदेवाह—(दायाऽऽदित्यादि) आदिशब्दाद्या-
ऽऽदिपरिग्रहः । (सञ्चो चेव त्ति) स्वत एव स्वकृतमेव दातुः
पुण्यं, स्वत एव चापहर्तुः पापम् । शेषं गतार्थमिति ॥३२३७॥
तच्च पुण्यं पापं वा स्वपरिणामजनितमात्मन्येव स्थितं, किं तु
बाह्यनिमित्तमात्रापेक्षं कालान्तरे विपाकाच्छुभमशुभं वा फलं
ददातीति " परकृतम् " इति व्यपदिश्यते, न पुनः परमार्थतस्त-
तत् पुण्यपापफले परतो ह्यन्यमिति ॥ ३२३८ ॥

ननु परतस्तत्त्वभावे को दोषः ? इत्याह—
जइ वा परद्वहिष्यत्वं, ततो विद्ये जेण तत्परिग्राह्यं ।
तो तस्मिं सिवं पत्ते, कुगइगए वा कुओ लब्धं ? ॥३२३९॥
स्पष्टा ॥३२३९॥

अपि च—यदि येन यद्वत् तस्मै तदेयम्, यस्य चाऽऽ-
पहतमसाद्यपि तस्याऽऽहरति, तर्हिदं दूषण-
म् । किं तत् ? इत्याह—

लहइ अर्दितो व कओ, साहू जं देज पुव्वदायस्स ? ।
कत्तोऽवहारिणो तं, जं पमिह । रिज्जे से धणिणो ॥३२४०॥
अहव मई जं तेण वि, दिन्नं अण्णस्स तं तओ लब्धुं ।
पमिदेइ तहाऽऽहारी, हारीओ अन्नओ लब्धुं ॥३२४१॥

वा अथवा, इह निर्ग्रन्थत्वेन साधुर्दानमददप्रयच्छन्मृत्वा
भवान्तरं प्राप्तः पूर्वमदत्तत्वात्कृतः कस्मादाहाराऽऽदिकं तल्ल-
भते, यत्पूर्वभवसंवन्धिना आहाराऽऽदिदातुस्तदानीं दद्यात् ?
इति । यो वा पूर्वभवे कस्याऽपि संवन्धिनामपहत्य मृतो
जन्मान्तरे निःस्वो जातः (से) तस्य परधनाऽपहारिणः कु-
तस्तद्धनं यत्पूर्वभवधनिना प्रतिहियते ? इति ॥ ३२४० ॥
अथ मतिः परस्य भवेत्—तेनापि साधुना यदनेकभवेन्न्य-
स्याऽऽहाराऽऽदिकं दत्तं तत् ततो लब्ध्वा पूर्वभवदातुः प्र-
तिददाति । तथा—योऽपि पूर्वभवे परधनमपहत्येहभवे निः-
स्वो जातस्तस्यापि संवन्धिना नानाभवेन्न्येनान्येन वाऽ-
पहतमास्त्रे, ततश्चासौ ततः स्वधनापहारिणोऽन्यतः स-
काशात्स्वापहृतं लब्ध्वा यस्य सत्कं तेन पूर्वमपहतं तस्मै, 'प्रति-
दद्यात्', इति शेषः ॥ ३२४१ ॥

तदेतत्सर्वमयुक्तम्, कुतः ? इत्याह—

एवं होउऽणवत्था, दाणग्गहणाणमपरिजोगो य ।

जइ परओ लब्धत्वं, दिन्नं वा तस्स तं चेव ॥३२४२॥

यदि दानाऽऽदिविषयस्वपरिणामवशात्पुण्यपापे नेष्यते, किं तु
यद्यस्मै दत्तं तत्तस्मादेव परतो लभ्यमित्यभ्युपगम्यते । यस्मा-
द्वा यदाहाराऽऽदिकं कदाऽपि दत्तं, तस्यैवाऽन्यदा दत्तं, न पुन-
र्दायकेन ग्राहकस्य किमप्यधिकं कृतमिति चेष्यते; तदैवं स-
ति दानग्रहणयोरनवस्था प्राप्नोति; यस्मै दानं तस्मात्पुनर्ग्र-

हणं, पुनरपि चान्यस्मै दानं, पुनरपि तस्माद् ग्रहणमित्यादि ।
ततश्च दानग्रहणपरम्पराव्यापृतस्य मोक्षाभावप्रसङ्गः, दानफल-
स्य च स्वयमपरिभोगः प्राप्नोति, अन्योन्यदानग्रहणाभ्यामाय-
व्ययविशुद्धत्वादिति ॥ ३२४२ ॥

तदेवं तीर्थिकविशेषाणां सौत्थातिकाऽऽदीनां मतमपा-
कृत्योपसंहारपूर्वकं स्वाभिमतमुपदर्शयन्नाह—

तम्हा सपराणुग्गह—परिणामाओ सुपत्तविणिओगा ।

दाया पुष्णं पावइ, जं तत्तो से फलं होइ ॥ ३२४३ ॥

तस्मात्स्वपरानुग्रहपरिणामेन सुपात्रेषु वित्तविनियोगाद्दाता
यत्पुण्यं प्राप्नोति, ततः (से) तस्य दातुः फलं स्वर्गाऽऽदिकं भव-
तीति ॥ ३२४३ ॥

तदेवमुक्तनीत्या दाता स्वत एवेदं स्वर्गाऽऽदिकं लभते, न
तु परतः, गृहीताऽप्येवमेव द्रष्टव्य इति दर्शयन्नाह—

जह सो पत्ताणुग्गह—परिणामाओ फलं सओ दहइ ।

तह गेहंतो वि फलं, तदाणुग्गहओ सओ लहइ ॥३२४४॥

गतार्था ॥ ३२४४ ॥

एवं परधनापहार्यपि स्वत एव वधवन्धननरकाऽऽदिकं पाप-
फलं लभते, न परत इति दर्शयति—

हारी वि हरणपरिणा—मदूसिओ वज्जपच्चयावेक्खं ।

पावो पावं पावइ, जं तत्तो से फलं होइ ॥ ३२४५ ॥

इयमप्युक्तार्थप्राया ॥ ३२४५ ॥

अथ प्रकृतयोजनामाह—

जह सायत्तं दाणे, परिणामाओ फलं तहेहावि ।

निययपरिणामओ विद्य, सिद्धं जिणसिद्धपूयाए ॥३२४६॥

प्रकटार्थप्राया ॥ ३२४६ ॥

(१६) अथ जिनाऽऽदिपूजाप्रतिष्ठार्थं प्रमाणयन्नाह—

कज्जा जिणाऽऽपूया, परिणामविमुत्तिहेउओ निच्चं ।

दाणाऽऽदत्तं च मग्ग—प्पजावणाओ य कहणं व ॥३२४७॥

कार्या नित्यं जिनाऽऽदिपूजेति प्रतिज्ञा, स्वपरिणामविशुद्धहेतु-
त्वादिति हेतुः, दानाऽऽदिवदिति दृष्टान्तः । अथवा—कार्या नि-
त्यमेव जिनाऽऽदिपूजा, मोक्षमार्गप्रज्ञावक्तृत्वात्, धर्मकथनव-
दिति ॥३२४७॥

" कोपप्रसादरहितत्वात् " इति परोक्षहेतोरनैकान्तिकतां
दर्शयन्नाह—

कोवप्पसायरहियं, पि दीसए फलदमन्नपाणाऽऽइ ।

कोवप्पसायरहियं, ति निष्फलं तो अणेगंतो ॥३२४८॥

पूर्वार्कं सुबोधम् । ततः " कोपप्रसादरहितं वस्तु निष्फलम् " इत्यनेकान्तः, अन्नपानाऽऽदिनिर्व्यभिचारिणादिति ॥ ३२४८ ॥

अपि च—विरुद्धोऽप्ययं हेतुरिति दर्शयन्नाह—

कोवाऽऽविरहियं चिय, सव्वं जमणुग्गहोवघायाय ।

दीसइ तेण विरुद्धं, फलमिह कोवप्पसायाओ ॥३२४९॥

इहाऽऽकाशाक्षपानपीयूषविषचिन्तामण्यन्धोपलकल्पदुमविष-
वृक्षगुडनागरहरीतकीमरीचाऽऽद्यौषधाऽऽदिकं सर्वमपि वस्तु
कोपप्रसादविरहितमेव यस्मादनुग्रहोपघातयोः प्रवर्तमानं दृश्यते,
तेन तस्मादिह कोपप्रसादतः सकाशात्फलमुच्यमानं विरुद्धमेव

संश्रयते । तयाहि-कोपाऽऽदिरहितादेवाऽऽकाशाऽऽदेवण उपधा-
तः, पट्टकवन्धाऽऽदेस्त्वनुग्रहः; हितमिताग्रपानाऽऽदेरनुग्रहः, त-
स्माद्विपरितात्पुनरुपधातः । एवं पीयूषविद्याऽऽदेरपि सकाशा-
त्कोपाऽऽदिविरहितादेवानुग्रहोपधातौ दृश्यते । ततो विरुद्धोऽ-
यं हेतुः, विपक्ष एव वृत्तिदर्शनादिति ॥ ३२४ए ॥

अथ राजाऽऽदिनां हरणप्रदानहेतवः कोपप्रसादा भवन्तीति
प्रत्यक्षत एव दृष्टमिति परस्य मतिर्भवेत्; ननु तदपि सर्वस्वा-
ऽऽहरणं, प्रदानं वा स्वपापपुण्यकृतमेव । यस्तु परः, स तत्र
केवलं निमित्तमात्रमेवेति प्राग्व भणितमिति दर्शयन्नाह-

हरणप्पयाणहेऊ, हवेज्ज कोवाऽऽदओ मई तं पि ।

नणु सकयं चिय जणियं, निमित्तमेत्तं परो नवरं । ३२५० ।
गतार्यो ॥ ३२५० ॥

अथवाऽपहरणप्रदानाऽऽदिकं स्वकृतं नेष्यते, तत्राऽऽह-
जइ वा न सकयहेऊ, तं तो कोवप्पसाययं राया ।

सो सव्वसेवयाणं, समानफलदो कइ न जवे ? ॥ ३२५१ ॥
पाठसिद्धा ॥ ३२५१ ॥

अपि च-

दीसइ य विसमफलदो, विफलो य समाणसेवयाणं पि ।

भणइ य मुकयपुणो, तो से रायप्पसाउ त्ति ॥ ३२५२ ॥

समानसेवकानामपि विषमफलदः केपाञ्चिद्विफलश्च दृश्यते
राजा । ततो ज्ञायते-स्वकृतपुण्यपापकृतमेवेदं सर्वमपि वैचि-
त्यम्, राजाऽऽदिस्तु तत्र निमित्तमात्रमेवेति । अपरं च लोकेऽपि ज-
ण्यते लोकेऽप्येवं चकारो भवन्ति-"सुकृतपुण्यः स देवदत्ताऽऽ-
दिः-(तो से चि) ततः 'से' तस्यैव राजप्रसादो जातः" इति । तत
एवमादिलोकोक्तेश्च स्वकृतपुण्यपापानुमानं प्रवर्तत इति ॥ ३२५२ ॥

अपि च-

कोवप्पसायहेऊ, च जं फलं न हि तदत्यमारंभो ।

न परप्पसायणत्थं, किं तु निययप्पसायत्थं ॥ ३२५३ ॥

कोपप्रसादहेतुकं च यत्किमपि फलं तदर्थो नैवायमस्माकम-
हंदादिनमस्कारपूजाऽऽरम्भः, नाऽपि परप्रसादनार्थं, किं तु नि-
जकाचित्तस्वयः प्रसादः प्रसन्निरहंदादिशुण्यबहुमानेन शुभ-
रूपता, तदर्थोऽयमारम्भ इति ॥ ३२५३ ॥

परप्रसादनार्थं नाऽऽरम्भ इत्याह-

धम्माऽधम्मा न पर-प्पसायकोवाणुवत्तिणो जम्हा ।

तो न परो त्ति पसणो, धम्मो कुर्विज्ज चि वाऽधम्मो । ३२५४ ।

धर्मार्थो ह्ययमारम्भः । धर्माऽधर्मौ च यस्मान्न परप्र-
सादकोपानुवर्तिनौ, किं तर्हि ? जीवगतशुभाशुभपरिणामानु-
यायिनौ; ततः 'परः प्रसन्नः' इत्येतावता न धर्मः, नापि
'परः कुपितः' इत्येतावन्मात्रेणाऽधर्मः, किं तु निजशुभाशुभप-
रिणामवशाद्धर्माधर्मौ । तत्र च शुभाशुभपरिणामस्याऽऽ-
लम्बनमहंदादयो नमस्क्रियमाणाः संपद्यन्ते । शुभपरिणामाच्च
धर्मः । तस्माच्चार्थकामाऽऽद्यः, स्वर्गोपवर्गौ च भवतः ।
इति संपद्यत एवार्हजमस्कारस्य यथोक्तं फलमितीह ता-
त्पर्यमिति ॥ ३२५४ ॥

यदि परप्रसादकोपाऽनुवर्तिनौ धर्माधर्मौ स्यातां,

ततः को दोषो भवेत् ? इत्याह-

तस्सादणमुजसस वि, जइ वा धम्मो परप्पसायाओ ।

तो जो जसस पसन्नो, स तसस देज्जा जगद्धम्मं । ३२५५ ।
कुपिओ हरेज्ज सव्वं, दिज्जा धम्मं व तह य पावं ति ।

अकयाऽऽगमकयनासा, मोक्खगयाणं पि चापहणं । ३२५६ ।

वाशब्दः प्रस्तावनायां, सा च कृतैव । तस्य धर्मस्य दया-
दानप्रशमग्रहचर्याऽहंदादिपूजाऽऽदीनि साधनानि, तैः शून्य-
स्यापि यदि धर्मः परप्रसादमात्रदेवेष्यते, ततस्तर्हि य ईश्वरा-
ऽऽदिरस्य देवदत्ताऽऽदेः प्रसन्नः स ईश्वराऽऽदिर्जगतोऽपि संव-
न्धिनं धर्ममपहृत्य तस्यैवैकस्य देवदत्ताऽऽदेः सर्वं दद्यात् । तथा-
कुपितः स एव तस्य देवदत्ताऽऽदेः संवन्धिनं सर्वं धर्ममप-
हरेत्, अधर्मं वा सर्वमपि प्रयच्छेत् । तथा च सत्यकृताऽऽगमकृ-
तनाशी प्राप्नुतः, एकस्याकृतयोरपि धर्माऽधर्मयोरगमाद्, अ-
न्येषां तु स्वयंकृतयोरपि तयोरनौशादिति । मोक्षगतानामपि च
सिद्धानामेवं पतनं स्यात्तदीयपूर्वसुकृतस्यान्यत्र संचरणात्,
अन्यदीयाधर्मस्य च तेषु प्रक्षेपादिति ॥ ३२५५ ॥ ३२५६ ॥

किञ्च-परकीयकोपप्रसादाभावेऽपि धर्माऽधर्मौ तवापि
प्रसिद्धौ । कथम् ? इत्याह-

जइ वीयरगदोसं, मुणिमवकोसिज्ज कोइ दुट्ठप्पा ।

कोवप्पसायराहिओ, मुणि त्ति किं तस्य नाधम्मो ? ३२५७ ।

सवओ तस्साऽधम्मो, जइ बंदत्तस तो धुवं धम्मो ।

कोवप्पसायराहिए, तह जिणसिण्ठे वि को दोसो ? ३२५८ ।

वीतावपगतौ रागद्वेषौ यस्य तं वीतरागद्वेषं मुनिं यदि दुष्टाऽऽ-
त्मा कश्चिदाक्रोशेत्, तदा"वीतरागद्वेषपत्वारिणकोपप्रसादरहितः स
मुनिः" इत्येतावन्मात्रेण किं तस्याऽऽक्रोष्टुर्नोऽधर्मः स्यात् ?
ननु स्यादेवाऽसौ, सकलशास्त्रलोचप्रतीतत्वादिति ॥ ३२५७ ॥
ततश्च (सवओ त्ति) मुनिं शपमानस्य तस्याऽऽक्रोष्टुर्नोऽध-
र्मोऽऽप्युपगतस्त्वया, ततस्तर्ह्यन्यस्य कस्यापि क्षुन्नपरिणाम-
स्य तमेव मुनिं बन्धमानस्य भूयं निश्चितं धर्मोऽप्येष्टव्य एव,
स्वपरिणाममात्रनिबन्धनत्वस्वेहाऽपि समानत्वादिति । यदि
नामैवं, ततः प्रकृते किम् ? इत्याह-तथा तेनैवोक्तप्रकारेण को-
पप्रसादरहिते जिने सिद्धे च नमस्कर्तुर्निजशुभपरिणामवशा-
द्यथोक्तफलप्राप्तौ को दोषः ? न कश्चिदिति ॥ ३२५८ ॥

(१७) दृष्टान्तान्तराणांऽप्यहंदादिभ्यः फलप्राप्ति

समर्थयन्नाह-

हिंसामि मुसं जासे, ठरापि परदारमाविसामि त्ति ।

चित्तेज्ज कोइ न य चिं-तियाण कोवाऽऽसंजई ॥ ३२५९ ॥

तह वि य धम्माधम्मो-दयाऽऽइ संकप्पओ तहेहावि ।

वीयकसाए सवओ-ऽधम्मो धम्मो य संशुणओ ॥ ३२६० ॥

"हिंनस्मि हरिणाऽऽदीन्, मूया मापेऽहं, तद्भाषणाच्च वञ्चयामि
देवदत्ताऽऽदीन्, धनमपहरामि तेषामेव, परदारानाविशामि नि-
पेवेऽहम्," इत्यादि कश्चिन्धित्येत् । न च तेषां चिन्तितानां हिं-
साऽऽदिचिन्ताविषयभूतानां हरिणाऽऽदीनां तत्कालं कोपाऽऽदि-
संभूतिः कोपाऽऽदिसंभवोऽस्ति ॥ ३२५९ ॥ तथाऽपि हिंसाऽऽदि-
चिन्तकस्याधर्मः, दयाऽऽदिसंकल्पतस्तु तद्वतो धर्मो भवति ।
इत्यावयोरविगानेन प्रसिद्धमेव, तथेहापि प्रस्तुते वीतकपा-
यानप्यहंतिस्त्वाऽऽदीन् शपमानस्याऽधर्मः, संस्तुयतस्तु धर्म
इति किं नेष्यते ? इति ॥ ३२६० ॥

अथोपसंहारपूर्वकं प्रस्तुतमुपदर्शनाह-

तम्हा धम्माऽधम्मा, जुत्ता निययप्पसायकोवाओ ।
धम्मत्थिणा पयत्तो, कज्जो तो सप्पसायम्मि ॥३२६१॥
सो य निययप्पसाओ-उत्तस्सं जिणसिद्धपूयणाउत्ति ।
जस्स फल्लमप्पमेयं, तेण तयत्थो पयत्तोऽयं ॥३२६२॥
सुगमे, नवरं यस्य निजमनःप्रसादस्याप्रमेयमनन्तं फलं
येनानन्तफलोऽसौ, तेन कारणेन तदर्थो निजमनःप्रसादार्थं
एवार्हदादिनमस्कारप्रयत्न इति ॥ ३२६१ ॥ ३२६२ ॥

अस्यैवार्थस्य साधनार्थं प्रमाण्यन्नाह-

नाणाऽऽइमयत्ते सइ, पुज्जा कोवप्पसायविरहाओ ।
निययप्पसायहेउं, नाणाऽऽइतियं व जिणसिद्धा ॥३२६३॥

निजमनःप्रसादहेतोः पूज्या जिनसिद्धा इति प्रतिज्ञा, ज्ञानाऽऽ-
दिमयत्वे सति कोपप्रसादविरहादिति हेतुः, ज्ञानाऽऽदित्रि-
कवदिति दृष्टान्तः । कोपाऽऽदिविरहिता लेप्पुकाष्टाऽऽदयोऽपि
विद्यन्ते, अतस्तद्व्यवच्छेदार्थं ज्ञानाऽऽदिमयत्वे सतीति हेतोर्वि-
शेषणमिति ॥ ३२६३ ॥

(१८) परः प्राऽऽह-

पुज्जा जिणऽऽइवज्जा, न हि मोक्खत्थं सरागदोसत्ति ।
अकयत्थजावओ वि य, दवट्ठाए दरिद्वं ॥३२६४॥

जिनसिद्धान्वर्जयित्वा शेषा आचार्योपाध्यायसाधवो, न हि
नैव, मोक्षार्थं पूज्या इति प्रतिज्ञा, सरागद्वेषत्वाद्, अत एवाऽ-
कृतार्थभावाच्च, इव्यार्थं दरिद्रा इवेति ॥ ३२६४ ॥

अत्र प्रतिविधानमाह-

कलुसफलेण न जुज्जइ, किं चित्तं तत्थ जं विगयरारो ।
संते वि जो कसाए, न गिएहई सों वि तत्तुल्लो ॥३२६५॥

किं तत्र चित्रं किमाश्चयं, यद्विगतरागः कलुषफलेन कपाय-
जनितेन चित्तकालुष्येण न युज्यते, विगतकपायोदयत्वात्तस्य ।
ननु सोऽपि तत्तुल्यो वीतरागसमान एव यः सतोऽपि कपा-
यान्न गृह्णाति । ततश्चास्मात्परमगुरुवचनादाचार्याऽऽदयोऽपि
वीतरागतुल्या एव, सतामपि कषायानां निग्रहात् । ततः स-
रागद्वेषत्वादित्यसिद्धो हेतुरिति भावः । इयं च गाथा केषुचिदा-
दर्शेषु न दृश्यते; पूर्वटीकाकारैरपि न व्याख्याता; अस्माभिस्तु
घट्टुप्पादर्शेषु दर्शनात्सोपयोगत्वाच्च द्विस्त्रितेति ॥ ३२६५ ॥

'अकृतार्थत्वात्' इत्ययमपि हेतुरनैकान्तिकः, अकृतार्थत्वे स-
त्यपि कारणान्तरतोऽपि पूजासंभवादिति दर्शयन्नाह-

न परोवयारओ चिय, धम्मो न परोवयारहेउं च ।

पूयाऽऽरंजो नणु सप-रिणामसुच्छत्थमक्खाओ ।३२६६॥

'अकृतार्थभावात्' इति वृत्तमन्तव्यं किंवायमभिप्रायः- 'स्वयम्.
कृतार्थाः सन्त आचार्याऽऽदयो न परोपकारक्षमाः, अतस्तदसा-
मर्था दरिद्रा इव न ते नमस्करणीयाः' इति । एतच्चायुक्तम् ।
यतो न परस्माद्देहदेहरूपकारतं एव धर्मो नमस्कर्तुः, नापि
परस्यार्हदेहरूपकारहेतोस्तस्य नमस्कारपूजाऽऽरम्भः । ननु
स्वपरिणामशुद्धचर्यमाख्यातोऽसौ । ततः किञ्चिदकृतार्थत्वे
सत्यपि स्वशुभपरिणामनिबन्धनत्वात्पूज्या एवाऽऽचार्याऽऽदय
इति ॥ ३२६६ ॥

अथ पञ्चानामपि पूज्यत्वसमर्थनार्थं प्रमाणमाह-

पूया परोवयारा-भावे वि सिवाय जिणवराऽऽईणं ।
परिणामसुच्छिहेउं, सुजकिरियाओ य वंजं व ॥३२६७॥

शिवाय मोक्षार्थं भवति पूजा, परोपकाराभावेऽपि पञ्चाना-
मपि जिनवराऽऽदीनामिति साध्यम्, पूजकपरिणामशुद्धिहेतु-
त्वात्, तत्रमस्काराक्रियायाश्च ज्ञानाऽऽदिगुणविषयबहुमानत्वेन
निरवद्यत्वेन च शुभ्रत्वाद्, ब्रह्मचर्याऽऽदिवदिति ॥ ३२६७ ॥
अथ सुप्रसिद्धदृष्टान्तोपदर्शनेनापि जिनाऽऽदिपूजा परोप-
काराभावेऽपि शिवायेति समर्थयन्नाह-

परहिययगया मेत्ती, करइ जूयाण कमुवयारं सा ।
अवयारं दूरत्थो, कं वा हिंसाऽऽइसंकप्पो ? ॥३२६८॥
धम्माऽधम्मनिमित्तं, तहा वि तह चेह निरुवगारो वि ।

पूयासुहसंकप्पो, धम्मनिमित्तं जिणऽऽईणं ॥ ३२६९ ॥

परहृदयगता साधुहृदयस्थिता सर्वभूतेषु या मैत्री सा तेषां
पृथिव्यादिभूतानां कमुपकारं करोति? न कञ्चित् । तथा-कं वा
देवदत्ताऽऽदिहृदयगतो दूरस्थहरिणाऽऽदिभूतग्रामविषयो दूरस्थ-
हरिणाऽऽद्यपेक्षया दूरस्थो हिंसास्तेयाऽऽदिसंकल्पोऽपकारं कुर्या-
त्? न कञ्चित्; तथाऽपि मैत्री हिंसाऽऽदिसंकल्पश्च भूतानामुप-
काराऽपकारविरहेऽपि द्वावपि यथासंख्यं धर्माऽधर्मनिमित्तं
भवत एव । तथा चैवं चोक्तप्रकारेण निरुपकारोऽपि जिनाऽऽदी-
नामुपकारमकुर्वन्नपि भूतानां साधुगतमैत्रीसंकल्पवज्जिनाऽऽदीनां
पूजा शुभ्रसंकल्पः पूजकस्य धर्मनिमित्तं भवतीति ॥ ३२६९ ॥

(१९) आह-ननु यथा दानं साध्वादीनामुपकारं करोति, नैवं
जिनाऽऽदीनां नमस्कारपूजा, तत्कथमसौ धर्मनिमित्तं
भवति?, इत्याशङ्क्याऽऽह-

दाणे वि पराऽणुगह-लक्खणसंकप्पमेत्तओ चेव ।
फल्लमिह न उ पच्छात-कओवगाराऽवगाराओ ।३२७०॥
इहरोवउत्तभत्ता-जिन्नाऽऽइ वहम्मि दक्खिण्येयस्स ।
दितस्स वहावत्ती, तेणाऽऽदाणप्पसंगोऽयं ॥ ३२७१ ॥

साध्वादिदानेऽपि पराऽणुग्रहलक्षणसंकल्पमात्रत एवेह
दातुः फलनिष्पत्तिः, न पुनः पश्चात्तत्कृताद् दानकृताङ्ग-
पकारादपकाराद्वेति ॥ ३२७० ॥ इतरथोपयुक्ते साध्वादिना
भुक्ते योऽजीर्णाऽऽदिदोषस्तेन दाक्षिणेयस्य-दक्षिणा दानं
तद्विषयभूतस्य साध्वादेर्वधे मरणे सति दातुर्वधाऽऽप-
त्तिर्हिंसाऽऽदिदोषसमापत्तिः । तेन च हिंसाऽऽदिदोषेणाऽऽदानप्र-
सङ्गोऽयं प्राप्नोति; अनिष्टं चैतत्, दातुर्विशुद्धपरिणामत्वात् । न
हि तेन साध्वादिजिघांसया दानं दत्तं, किं तु तद्गुणबहु-
मानाऽऽदिपरिणामेन । न चैवं विशुद्धपरिणामस्यापि पापसं-
बन्धो घटते, अन्यथा मातृस्तन्यपानादजीर्णाद् बालस्य मरणे
मातृस्तन्यद्वयकृन्पापप्रसङ्गादिति । तदेवं प्राग् यदुक्तं "पूयाऽणु-
वगाराओऽपरिगहाओ" (३२७१) इत्यादि, तत्र पूजाऽणुपकारा-
दित्ययं हेतुरपाकृतः ॥ ३२७१ ॥

अथ "अपरिग्रहात्" इत्यमुं निराचिकीर्षुराह-

न परपरिगहउ चिय, धम्मो किं तु परिणामसुच्छीओ ।
पूया अपरिगहम्मि वि, सा य धुवा तो तदारंजो ।३२७२॥
न खलु पूजायाः परेण पूज्येन परिग्रहादेव स्वीकारादेव च-

मैः, किं तु स्वपरिणामशुद्धितः । सा च परिणामशुद्धिः पूजा-
याः परेणापरिग्रहेऽपि ध्रुवा निश्चिता स्वसंवेदनसिद्धा सम-
स्ति, ततस्तदारम्भो नमस्कारपूजाऽऽरम्भः इति ॥ ३२७२ ॥

किञ्च—दानस्यापरिग्रहत्वमन्युपगम्योक्तं,
वस्तुतस्तु तत्रास्त्येवेति दशयत्राह-

इह चोयगमणुमेयग-मणिमेहगमेव संपयाणं ति ।

वहुमुणिपहिमाऽऽ जम्भो, न दाणमपरिग्रहं तेण ॥ ३२७३ ॥

इह यतो यस्मात्सत्त्वकृत्य सम्यग्वा प्रदीयते यस्मै तत्संप्रदा-
नम् । तच्च त्रिविधम् । तद्यथा-^१ दीयतां मह्यं, बहुफलं
ज्वतां भविष्यति^२ इत्यादिचचनप्रपञ्चेन किञ्चित्तरकं, यथा यदु-
र्ब्राह्मणः, अपरं त्वित्यमप्रेरकमपि दानस्य ग्रहणपरिभोगान्या-
मनुभोदकं भवति । यथा मुनिः साधुः, अन्यत्तु पुण्याऽऽद्यनिषे-
धादिनिषेधकं, यथाऽहं प्रतिमाऽऽदि, सर्वत्र संप्रदानार्थस्य विद्य-
मानत्वात् । तेन तस्मात् कचिद्दानमपरिग्रहमस्तीति ॥ ३२७३ ॥

अपि च-किमनया दानस्य परिग्रहापरिग्रहचिन्तया ? ,

कार्यस्यान्यथैव स्थितत्वात्, कथम् ? , इत्याह—

दाणमपरिग्रहमि वि, धम्मो निययपरिणाममुच्छीओ ।

अपरिग्रहे वि जइ सा, को नाम परिग्रहमाहो ? ॥ ३२७४ ॥

किं च परहिययनियया, मेत्ती नृपहिं संपरिग्रहिया ।

हिंसासंकप्पो वा, जं धम्माधम्महंजं ति ॥ ३२७५ ॥

एवं जिणाऽऽपूया, सप्पासंवेगमुद्धिहेज्जओ ।

अपरिग्रहा वि धम्मा-य होइ सीलव्वयाऽऽ व ॥ ३२७६ ॥

तिस्सोऽपि व्यक्तार्थाः ॥ ३२७४, ३२७५, ३२७६ ॥

अथ “विमूर्तिजावात्” इत्यस्य हेतोर्निरासार्थमाह—

जं चिय मुत्तिविज्जत्ता, मुत्ता गुणरासओ विसेसेणं ।

तेणं चिय ते पुज्जा, नाणाऽऽइतिर्यं व मोक्खत्थं ॥ ३२७७ ॥

यस्मादेव मूर्तिवियुक्ता अमूर्त्ता मुक्ताः सिद्धाः, तेनैव ते श-
रीरसंबन्धजनितसकलकेशविमुक्तत्वाद् गुणराशयः सन्तो
विशेषेण मोक्षार्थं पूज्याः, ज्ञानाऽऽद्विक्रवदिति ॥ ३२७७ ॥

अपि च-

मुत्तिमओ वि न मुत्ती, पूइज्जइ किं तु जे गुणा तस्म ।

ते मुत्तिविज्जत्तं चिय, नणु सिद्धगुणा विसेसेणं ॥ ३२७८ ॥

मूर्तिमतोऽपि संबन्धिनी मूर्तिर्न पूज्यते, किं तु गुणाः, ते च
मूर्तिवियुक्ता एवमूर्त्ता एव । ततश्च “न पूज्याः सिद्धाः, अमू-
र्त्तत्वात्, न मोक्षत्, ” इति त्वदुक्तप्रमाणे विरुद्धाव्यभिचारित्वाद्
विरुद्धो हेतुः । तथाहोतदपि शक्यते वक्तुम्—पूज्याः सिद्धाः, अ-
मूर्त्तत्वात्, मूर्त्तसाधुसंबन्धमूर्त्तज्ञानाऽऽदिगुणवदिति । अथ
सिद्धगुणा अमूर्त्ता न भवन्तीति चेदित्याह—ननु सिद्धगुणाः
विशेषेणैवामूर्त्ताः, मूर्त्तसाधुगुणा हि ज्ञानाऽऽदयो मूर्त्ताद-
व्यतिरिक्तत्वात् कथाञ्चिमूर्त्ता अपि शक्यन्ते वक्तुम्; सिद्धगु-
णास्तु नैवम्, ततो विशेषेण ते अमूर्त्ता एव; इति न तेषां पूजा-
विरोध इति ॥ ३२७८ ॥

अथ परमतमाक्रिय परिहरन्नाह-

अहव मई मुत्तिमओ, गुणपूया होइ मुत्तिपूयाओ ।

तगुणसंबंधाओ, सिद्धगुणाणं तु सा नत्थि ॥ ३२७९ ॥

पूया मुत्तिगुणाणं, संबंधे फलमितीह को हेतु ? ।

अन्नो परिणामाओ, तस्म य को केण संबंधो ? ॥ ३२८० ॥

हिययत्थो * परिणामो, वज्जत्याहं वणानिमित्तमित्तागो ।

देइ फलं सव्वो चिय, सिद्धगुणाऽऽलंबणो चेवं ॥ ३२८१ ॥

सुगमाः ॥ ३२७९ ॥ नवरम (पूयेत्यादि) परिहारवचनं,
पूजा च मूर्त्तिश्च गुणाश्च, तेषां पूजामूर्त्तिगुणानां त्रयाणामपि,
संबन्ध एवाभिमतं फलमवाप्यत इतीह स्वगतविशुद्धप-
रिणामादन्यः को हेतुः ? , न कोऽपीति । तस्य च स्वगतप-
रिणामस्य कः संबन्धः केनचिद् बाह्येन ? , न कश्चिदिति
॥ ३२८० ॥ केवलं निजहृदयस्य शुद्धपरिणामो यथा बाह्याह-
दाधालम्बननिमित्तमात्रकः सर्वोऽपि ददात्यभिमतफलमेव-
ममूर्त्तसिद्धगुणाऽऽलम्बनोऽपीति ॥ ३२८१ ॥

अथ यदुक्तं—“दूराऽऽभावओ वा, विफला सिद्धाऽप्येति”

(३२८२) तत्र दूराभावादित्यस्य हेतोर्निराकरणार्थमाह—

जह दूरत्थे वि धिई, वंयुम्मि सरीरपुत्तिवहंजं ।

ताणुदोव्वद्वाइ फलो, कत्थइ सोमाऽऽइमंकप्पो ॥ ३२८२ ॥

तह परिणामो सुच्छो, धम्मफलो हि दूरसंथे वि ।

अविमुद्धो पावफलो, दूरासन्नं ति को भेओ ? ॥ ३२८३ ॥

अहवाऽऽयसज्जावोऽयं, परिणामो तेण सव्वमेवेह ।

दूरमहाऽऽलंबणओ, तस्साऽऽसन्नं तओ सव्वं ॥ ३२८४ ॥

यथा दूरस्थेऽपि यन्धौ बान्धवजने सुखानि श्रुते तत्सुखवा-
तांसकल्पजनिता धृतिः कस्याऽपि तद्बान्धवस्य दूरस्थ-
स्यापि शरीरपुष्टियवहेतुर्भवति; क्वचित् प्रस्तावे तस्मिन्नापि
दुःखानि श्रुते शोकाऽऽदिसंकल्पस्तनुदौर्ध्वत्याऽऽदिफलः संपद्य-
ते ॥ ३२८२ ॥ तथा तेनैव प्रकारेण दूरस्थेऽपि सिद्धाऽऽलम्बन-
ने तदुत्पद्यमानरूपत्वाच्चुद्धपरिणामः सद्धर्मफलोऽविशुद्धस्तु
पापफलः संजायते । अतो दूरस्थमासन्नं वा सिद्धाऽऽल-
म्बनमिति को जेदः ? कथं निष्फला तद्भेदचिन्ता ? , इत्य-
र्थः ॥ ३२८३ ॥ अथवा—आत्मस्वभावोऽयं तद्गुणवहुमान-
लक्षणशुद्धपरिणामस्तेन तस्मादिह यदनात्मस्वभावं किमपि
वस्तु तत्सर्वमप्यस्य विपरीतरूपत्वाद् दूरस्थमेव । अथाऽऽ-
लम्बनत आलम्बनभावमाश्रित्य चिन्तयते, ततस्तर्हि सर्वमप्य-
हंस्तिच्छाऽऽदिकं वस्तु तस्य यथोक्ताऽऽत्मपरिणामस्याऽऽस-
न्नमेवेति; अतः का सिद्धेऽपि दूरस्थता ? , इति ॥ ३२८४ ॥

अत्राऽऽक्षेपपरिहारावाह-

जइ सपरिणामजं चिय, धम्मोऽधम्मो व्व कित्थं वज्जेण ।

जं वज्जाऽऽलंबणओ, सो होइ तओ तदत्थं तं ॥ ३२८५ ॥

ननु यदि स्वगतपरिणामादेव धर्मोऽधर्मश्च भवति, तर्हि कि-
मत्र बाह्योऽहंस्तिच्छाऽऽलम्बननापेक्षितेन, स्वपरिणामत एव
कार्यसिद्धेः तदपेक्षाया निष्फलत्वात् ? , इति । सुरिराह-
यस्मात्सोऽपि परिणामो बाह्याऽऽलम्बनत एव भवति, नाऽन्य-
था, ततस्तदर्थं स्वपरिणामोत्पादनार्थं तद् बाह्याऽऽलम्बनमपे-
क्ष्यत इति ॥ ३२८५ ॥

एतदेव भावयति-

परिणामो वज्जाऽऽलं-वणो सया चेव चित्तधम्मो ति ।

विष्णाणं पि व तम्हा, सुहवज्जाऽऽलंबणपयत्तो ॥ ३२८६ ॥

* ‘नियत्थो’ इति पाठान्तरम् ।

बुभोऽशुभो वा परिणामः सदैव बाह्याऽऽलम्बनत एव प्रवर्तते, चित्तधर्मत्वात्, विज्ञानवदिति । यथा विज्ञानं घाघं नीलपीताऽऽदिकं वस्तु विना न प्रवर्तते, एवं परिणामोऽपीति प्रावः । तस्मादिह मोक्षाधिकारे शुभघाह्याऽऽलम्बनप्रयत्नो मोक्षाधिनामिति ॥ ३२८६ ॥

अत्र परः प्राऽऽह-

जतो ततो व सुभो, होइ किमा-लंबणप्पजेएण ।

जह नाऽणाऽऽलंबणओ, विवरीयाओ वि सो न तहा ॥ ३२८७ ॥
ननु यतस्ततो वाऽऽलम्बनात् शुभपरिणामो जवतु, किमिह शुभप्राप्तिभेदेन आलम्बनप्रभेदेन-किमिति शुभाऽऽलम्बनादेव शुभः परिणाम इत्येते, इति भावः । गुरुराह-(जह नाऽणाऽऽलंबणओ त्ति) यथाऽनालम्बन आलम्बनरहितः शुभपरिणामो न प्रवर्तते, तथा विपरीतादप्यशुभाऽऽलम्बनादसौ न भवति, अन्यथा नीलाऽऽदेरपि शुक्लाऽऽदिज्ञानोत्पत्तिप्रसङ्गादिति ॥ ३२८७ ॥

यदि विपरीताऽऽलम्बनान्न शुभः परिणामः, तर्हि कुतोऽसौ

जवति, इत्याह-

किं तु सुजाऽऽलंबणओ, पाएण सुभो वि धम्मओ इयरो ।

जं होइ तं पयत्तो, सुजासुजाऽऽदानवोसग्गो ॥ ३२८८ ॥

सुगमा, नवरं शुभस्याऽऽलम्बनस्याऽऽदाने, अशुभस्य तु तस्य व्युत्सर्गे शुभपरिणामाधिना प्रयत्नः कर्तव्य इति ॥ ३२८८ ॥

प्रायोप्रहणस्य व्यवच्छेदमाह-

अन्नाणिणो मुणिम्मि वि, न सुभो दिट्ठो सुजो य निस्सीळे ।

जइ परिणामाव चिय, फलमिह किं पत्तचित्ताए ॥ ३२८९ ॥

अज्ञानिनोऽभव्यस्य दुरभव्यस्य वा शुभाऽऽलम्बनरूपे सुना-वपि न शुभपरिणामो दृष्टः, शुभश्चाऽसौ तस्य निःशीले नास्ति-काऽऽदौ दृष्टः, ततोऽनन्तरगाथायां "सुमालंबणओ पाएण सुभो वि" (३२८८) इत्यत्र "प्रायेण" इत्युक्तमिति भावः । प्रेरकः प्राऽऽह-यद्येवं, तर्ह्यन्यत् प्रेर्यमापन्नं, परिणामादेव भवद्भिस्तावत्फलमिष्यते, ततः किं पात्रापात्रचिन्तया, इति । अयमत्र भावार्थः-यदि निःशीलेऽपि पात्रे शुभपरिणामो दृष्टः, 'शुभपरिणामाच्च शुभं फलं भवति' इति भवद्भिरपि प्रागसकृद् समर्थितं, ततः किं सुशीलनिःशीलपात्रचिन्तया, निःशीलेऽपि पात्रे शुभपरिणामदर्शनात्, तस्माच्च शुभफलभावात्, इति ॥ ३२८९ ॥

अत्रोत्तरमाह-

सुहपरिणामनिमित्तं, होज्ज सुहं जइ तओ सुहो होज्ज ।

उम्मत्तस्स व न उ सां, सुहो विवज्जासजावाओ ॥ ३२९० ॥

ननु तस्य मिथ्यादृष्टेः शुभपरिणामनिमित्तं शुभपरिणामहेतुकं शुभं फलं स्वर्गाऽऽदिकं प्रवेत्, को वै न मन्यते, यदि तस्याऽऽदित एव तकोऽसौ निःशीलपात्रविषयपरिणामः शुभो भवेत् ? न चोम्मत्तस्येव तस्याऽसौ शुभः । कुतः ? इत्याह-विपर्यासभावाद्भिः शीलेऽपि सुशीलाध्यवसायादिति कुतस्तस्य फलं शुभम्, इति । यदप्यस्माजिरुक्तम्-"सुजो य निस्सीळे" (३२८९) इति, तदपि तदपेक्षयैव । स हि मिथ्यादृष्टिस्तं शुभपरिणामं मन्यते, तत्रैवेति नस्तु तस्य शुभत्वं नेच्छन्त्येव, विपर्यासादिति ॥ ३२९० ॥

पुनरपि परः प्राऽऽह-

नण्ण मुणिवेसच्छे, निस्सीळे वि मुणिबुद्धिए देवो ।

पावइ मुणिदाणफलं, तह किं न कुल्लिगदाया वि ॥ ३२९१ ॥

ननु मुनेर्वैपो मुनिवेषस्तेन क्षुभोऽविज्ञातो य उदायिचृपमारकाऽऽदिस्तास्मिन्निःशीलेऽपि मुनिबुद्ध्या दानं ददद्वाता मुनिदानफलं स्वर्गाऽऽदिकं प्राप्नोति, इत्येतद्भवतामपि तावत्संमतम्, तथा तेनैव प्रकारेण कुत्सितलिङ्गी कुल्लिङ्गी सरजस्काऽऽदिस्तस्मै दाता कुल्लिङ्गदाता, सोऽपि किं न मुनिफलं प्राप्नोति, मुनिबुद्धेस्तस्यापि तत्र सङ्गावात्, इति ॥ ३२९१ ॥

गुरुराह-

जं थाणं मुणिल्लिगं, गुणाण सुन्नं पि तेण पम्मि व्व ।

पुज्जं थाणमईए, वि कुल्लिगं सव्वहा जुचं ॥ ३२९२ ॥

यस्मान्मुनिलिङ्गं ज्ञानाऽऽदिगुणानां स्थानमाश्रयः, तेन तस्यात्कस्याऽपि मायाविनः संवन्धि तच्चून्यमपि गुणैरविज्ञातं पापाणाऽऽदिनिर्मिताऽहंत्वात्प्रतिभावस्थानमस्याऽपि पूज्यम् । कुल्लिङ्गं तु सर्वथा पूजयितुं न युक्तं, ज्ञानाऽऽदिगुणानां सर्वथैवाऽनाश्रयत्वादिति ॥ ३२९२ ॥

पुनरपि परः प्राऽऽह-

नण्ण केवलं कुल्लिगे, वि होइ तं भावल्लिगओ न तओ ।

मुणिल्लिगमंगजावं, जाइ जओ तेण तं पुज्जं ॥ ३२९३ ॥

ननु केवलं केवलज्ञानं कुल्लिङ्गेऽपि वर्त्तमानानामन्यतीर्थिकानां भवतीत्यागमे श्रूयते, तत्किमिति स्थानबुद्ध्या तत्पूज्यं नेष्यते ? गुरुराह-तत्केवलज्ञानं भावल्लिङ्गतो भवति, न पुनस्ततः कुल्लिङ्गात्, तस्य केवलज्ञानानङ्गत्वात् । मुनिलिङ्गं पुनर्यस्मादङ्गजावं केवलज्ञानस्य कारणतां याति, तेन तस्मात्तत्पूज्यमिति ॥ ३२९३ ॥

(२०) तदेवं कोपप्रसादविरहाऽऽदीन् पञ्चापि परोपन्यस्तहेतून्निराकृत्योपसंहरन्नाह-

तेण सुहाऽऽलंबणओ, परिणामविमुक्किमिच्छया निचं ।

कज्जा जिणाऽऽइपूया, जव्वाणं वोइणत्थं च ॥ ३२९४ ॥

येनैवं, तेन तस्मात्परिणामविमुक्किमिच्छता कार्या विधेया जिनाऽऽदीनां नित्यमेव पूजा । कुतः ? इत्याह-शुभाऽऽलम्बनतः शुभाऽऽलम्बनरूपत्वात् । न केवलं स्वपरिणामविशुद्धिनिमित्तं, प्रव्यजनावबोधनार्थं च विधेया जिनाऽऽदिपूजा । तद्दर्शने ह्यनेके जग्याः प्रतिबुध्यन्ते, जिनधर्ममासादयन्ति, समासादिते च स्थिरीभवन्ति । अत एव तत्करणकारणानुमोदनाऽऽदिप्रवृत्त-संवेगातिशयात्क्षपितकर्मणोऽन्तकृत्केवलिनो भूत्वाऽनन्तेन कालेनाऽनन्ताः सिद्धान्ते सिद्धाः श्रूयन्ते ॥ इति सप्ततिगाथार्थः ॥ ३२९४ ॥ तदेवमवसितः पञ्चनमस्कारः । विशेषः । ल० । ध० । (" जमोऽत्थु णं अरिहंताणं भगवंताणं " इति शक्रस्तवः 'चेइयवंदण' शब्दे तृतीयजगो १३१७ पृष्ठे, " जमो जिणाणं जियजयाणं " इति च तस्मिन्नेव शब्दे १३१८ पृष्ठे " सिद्धाणं बुक्काणं " इत्यपि तस्मिन्नेव शब्दे १३१९ पृष्ठे सूत्रपाठक्रमेणोक्तः । व्याख्या चैषां प्रतिपदं तत्तत्स्थानेषु । " इष्को वि जमुक्कारो, जिणवरवसज्जस्स बह्ममाणस्स । संसारसागराओ, तारेइ नरं च नारिं च ॥ १ ॥ " इत्यपि " चेइयवंदण " शब्दे तृतीयजगो १३२० पृष्ठे उपपादितम् । " जो देवाण वि देवो " इत्यपि तत्रैव पृष्ठे निरूपितम्) " सर्वान् देवान्नमस्यन्ति, नैकं देवं समाश्रिताः । जितेन्द्रिया जितक्रोधाः, दुर्गायति ततन्ति ते ॥ १ ॥ " द्वा ०१२ द्वा० ।

विषयसूची—

- (१) नमस्कारस्य ध्यात्वायानार्थमुपपत्ति-निकेप-पद-पदार्थ-प्ररूपणा-वस्त्वाक्षेप-प्राप्ति-क्रम-प्रयोजन-फल-रूपाणां द्वाराणां संग्रहः ।
- (२) नमस्कारोत्पत्तिद्वारविस्तरे ज्ञानशब्दोन्मित्वानित्यत्वविचारः ।
- (३) निकेपद्वारे नाम-स्थापना-ह्रस्व-जावज्जदेन निकेपस्य चातुर्विध्यम् ।
- (४) पदद्वारे नामिक-नैपातिकौपसर्गिकाऽऽख्यातिक-मिश्रभेदेन पदस्य पञ्चविधत्वम् ।
- (५) ह्रस्वसंकोचो न भावसंकोचः, जावसंकोचो न ह्रस्वसंकोचः, ह्रस्वसंकोचो भावसंकोचश्च, न ह्रस्वसंकोचो न जावसंकोच इति भद्रचतुष्टयप्रतिपादनपुरस्सरं पदार्थधारम् ।
- (६) प्ररूपणाद्वारे "किं कस्य केन क्व कियद्विरंकतिविधो वा नमस्कारः," "इन्द्रियकाययोगवेदकपायलेख्याऽऽहाराऽऽदिचरमान्तः," इत्यादिपदप्रकारनवप्रकारभ्यां प्ररूपणायां द्विविध्यम् ।
- (७) नमस्कारपाठस्य युक्तायुक्तत्वे विचार्यमाणे पञ्चपदस्य सर्वश्रुतस्कन्धान्यन्तरचतुत्वं, नवपदस्य पृथक् श्रुतस्कन्धत्वमित्यत्र श्रीमहानिशीधसूत्रसंवाद्ः ।
- (८) नमस्कारसूत्रसंपत्स्वष्टयष्टिगण-नवपदविधेचनम् ।
- (९) वस्तुद्वारे गुणगुणितोभेदाभेदपक्षनिरूपणपुरस्सरमर्हत्सिद्धाऽऽचार्योपाध्यायसाधूनां नमस्कारार्हत्वे मार्गदेशकत्वाऽऽदिगुणनिरूपणानन्तरं संसाराद्विभाग-देशकत्व-नवसमुच्चिनियामकत्व-पञ्चविधजीवनिकाय-गोपनत्वं प्ररूपणार्हदादीनां नमस्कारफलप्रदर्शनम् ।
- (१०) आक्षेपद्वारे सिद्धसाधुन्यामेव द्वाभ्यां नमस्कारः कथं न?, परिनिर्वृताहंदादीनां सिद्धशब्देन, आचार्याऽऽदीनां संसारिणां साधुशब्देन प्रहणात् । तथा-भृष्टभाजितसंभवाऽऽदिभ्यो नामप्राहं तीर्थकरेभ्यः, सिद्धेभ्योऽपि एकद्वित्रिचतुष्टयपञ्चाऽऽदिसमयेभ्यो यावदनन्तसिद्धेच्यस्तीर्थलिङ्गप्रत्येकबुद्धाऽऽदिविशेषणविशिष्टेच्य इत्यनन्तभेदस्य नमस्कारस्य पञ्चविधत्वं न युज्यते इति पञ्चविधनमस्काराऽऽक्षेपः ।
- (११) प्रसिद्धिद्वारे तदाक्षेपस्य प्रतिविधानम् ।
- (१२) क्रमद्वारेऽहंदादीनां नमस्कारे पौर्वापर्यक्रमव्युत्क्रमाऽऽक्षेपप्रतिविधानविस्तरः ।
- (१३) प्रयोजनफलद्वारयोरैकलौकिकपारलौकिकफलप्रदर्शनम् ।
- (१४) द्विविधेऽपि फले दृष्टान्तपञ्चकप्रदर्शनम् ।
- (१५) अर्हतां पूजाफलदत्वं किमस्ति, न वेति विचारविस्तरः ।
- (१६) जिनाऽऽदिपूजार्थं सोपपत्तिकप्रमाणोपन्यासः ।
- (१७) "हिनस्मि हरिणाऽऽदीन्, मृषा ज्ञापेहं, तदभायणा-च्च वञ्चयामि देवदत्ताऽऽदीन्, धनमपहरामि ते-यामेव, परदारान् निवेदेऽहम्" इत्यादिचिन्तया न हि तेषां चिन्तितानां तत्कालं कोपाऽऽदिसंभूतिः, तथापि हिंसाऽऽदिचिन्तकस्याधर्मः, दयाऽऽदिसंकल्पतस्तु

तद्वतो धर्मः, तथेहापि तीर्थकरासिद्धाऽऽदीन् शपमानस्याधर्मः, संस्तुवतस्तु धर्म इत्यहंदादिभ्यः फल-प्राप्तिसमर्थनम् ।

(१८) सरागश्रेयस्वात् कृतार्थान्नावाद्याऽऽचार्योपाध्यायसाधवो वन्दनीया न वेत्याक्षेपपरिहारः ।

(१९) साध्वादीनां दानमुपकारं यथा करोति नैवं जिनाऽऽदीनां नमस्कारपूजा, तत्कथमसौ धर्मनिमित्तेतिशङ्कानिरासाय युक्तिप्ररूपणम् ।

(२०) परिणामविशुद्धिमिच्छता जिनाऽऽदीनां नित्यमेव पूजा विधेयत्युपसंहारः ।

णमोकाराणिञ्जुति-नमस्कारनिर्युक्ति-खो० । नमस्कारप्रतिपादकाऽऽवश्यकरिर्युक्तिगाथाफदये, भा० फ० ।

णमोकारसाह्यपचक्वखाण-नमस्कारसहितप्रत्याख्यान-न० । अस्माप्रत्याख्यानभेदः, (ध०)

साम्प्रतं सूत्रार्थः-

उगप सूरं नमुकारसाह्यं पचक्वखाड, चउन्विहं पि आहारं-असणं पाणं खाडमं साडमं, अन्नत्यऽणाजोगे-णं सहसागारेणं वोसिरड् ।

उज्जते सूर्ये, सूर्योक्तादारभ्येत्यर्थः । नमस्कारेण परमेष्ठित्वेन सहितं युक्तं नमस्कारसहितं, प्रत्याख्याति " सर्वे जातवः करोत्यर्थेन व्याप्ताः " इति न्यायाद् नमस्कारसहितं प्रत्याख्यानं करोति, विधेयतयाऽभ्युपगच्छतीत्यर्थः । इदं गुरोरनुवादमङ्गया घचनम् । शिष्यस्तु 'प्रत्याख्यामि' इत्याह । एवं व्युत्पृजतीत्यत्रापि घचनम् । कथं प्रत्याख्याति?, इत्याह-चतुर्विधमप्याहारमिति न पुनरेकविधाऽऽदिकम्, आहारमभ्यवहार्यं, व्युत्पृजतीत्युत्तरेण योगः । इदं चतुर्विधाऽऽहारस्यैव भवतीत्युक्तमेव, रात्रिभोजनतीरणप्रायत्वादस्य, तथा मुहूर्तमानं नमस्कारोच्चारणावसानं च । ननु कावस्यानुक्तत्वात्सङ्केत-प्रत्याख्यानभेदेदम् । भैवम् । सहितशब्देन मुहूर्तस्य विशेषणात् । अथ मुहूर्तशब्दो न सूयते तत्कथं तस्य विशेषणत्वम्? उच्यते-अस्माप्रत्याख्यानमध्येऽस्य पाठयत्नात्, पौरुषीप्रत्याख्यानस्य च वक्ष्यमाणत्वादवश्यं तदवगमुहूर्त एवावशिष्यते । अथ मुहूर्तद्वयाऽऽदिकमपि कुतो न लभ्यते? उच्यते-अल्पाऽऽकारत्वादस्य, पौरुष्यां हि पराकाराः, तदस्मिन् प्रत्याख्याने आकारद्वयवति स्वल्प एव कालोऽवशिष्यते, स च नमस्कारेण सहितः, पूर्णेऽपि काले नमस्कारपाठमन्तरेण प्रत्याख्यानस्याऽऽपूर्वमाणत्वात्, सत्यपि नमस्कारपाठे मुहूर्तभ्यन्तरे प्रत्याख्यानमङ्गात् । तत्सिद्धमेतत्-मुहूर्तमानकाव नमस्कारसहितप्रत्याख्यानमिति । अथ चतुर्विधाऽऽहारमेव व्यक्त्या प्रदर्शयति-अशनम् १, पानम् २, खादिम् ३, स्वादिम् चेति ४ तत्रादयते इति अशनम्, 'अश प्रोजने' इत्यस्य ल्युप्तस्य प्रवति । तथा-पीयत इति पानम्, 'पा' धातोः । तथा-खाद्यत इति खादिमम्, 'खाट प्र-क्षणे' इत्यस्य वक्तव्यादिमप्रत्ययान्तस्य । एवं स्वाद्यत इति स्वादिम्, 'स्वद आस्वादेन' इत्यस्य च रूपम् । अथवा-खाद्यं स्वाद्यं चेति । अशनाऽऽद्याहारविभागश्चैवं आद्यविधिवृत्तौ-"अशनं-शाख्यादि सकत्वादि पेयाऽदि मोदकाऽऽदि क्षीराऽदि सूर्याऽदि मरणाऽदि च ।

यदाह-

“असणं ओअणसत्तुग-मुगजगाराऽऽ खज्जगविही अ ।
खीराऽऽ सुरणाऽऽई, मंडगपनिई अ विषेयं ॥ १ ॥”
पानं-सौवीरजवाऽऽदिधावनं सुराऽऽदि सर्वआपकायः कर्कट-
जलाऽऽदिकं च ।

यदाह-

“पाणं सौवीरजवो-दगाऽऽ चिचं सुराऽऽईअं चैव ।
आउक्काओ सव्वो, कक्करगजलाऽऽईअं च तथा ॥ २ ॥”
खाद्यं-जृष्टधान्यगुरुपपेटिकाखर्जूरनालिकेरकाक्काकर्कट्याम्र-
पनसाऽऽदि ।

यदाह-

“भत्तोसं दंताऽऽई, खज्जूरगनालिकेरदक्खाऽऽई ।
कक्करिअंवगफणसाऽऽ-ई बहुविहं खाइमं नेअं ॥ ३ ॥”
खाद्यं-दन्तकाष्ठताम्बूलतुलसीकापिण्डार्जकमधुपिप्पल्यादि ।

यदाह-

“दंतवणं तंयोलं, चिचं तुलसी कुहेरगाऽऽईअं ।
मधुपिप्पलीहुंताऽऽई, अण्णेगहा साइमं होइ ॥ ४ ॥”
(अण्णेगहेति) सुण्ठी-हरीतकी-पिप्पली-मरीच-जीरक-अजमक-
जातिफल-जावन्नी-कसेल्लुक-कथक-खदिरवटिका-ज्येष्ठीमधु-
तमासपत्र-पला-लवङ्ग-काठीविमङ्ग-विमलवण-अजक-अजमोद-
कुलिञ्जण-पिप्पलीसूत्र-चिणीकवावा-कवूरक-मुस्ता-कण्टाचेन्नि-
ओ-कर्पूर-सौवर्चल-हरमा-धिभीतक-कुसुमो-वन्वूल-धव-खदिर-
खीचन्नाऽऽदिकच्छलीपत्र-पूग-हिङ्गुलाएक-हिङ्गुनेवीसु-पञ्चकूल-
जवासकमूल-वावन्नी-तुलसी-कर्पूरीकन्वाऽऽदिकम् । जीरकं ख-
भाष्यप्रवचनसारोकाराभिप्रायेण स्वाद्यम्, कल्पवृक्षजिप्रायेण
तु खाद्यम्, अजमकं खाद्यमिति केचित् । सर्वं स्वाद्यम् एलाक-
पूराऽऽदिजलं च द्विविधाऽऽहारप्रत्याख्याने कल्पते । वसण-वि-
रहाली-सोआ-कोठवनी-आमला-गण्ठी-आवागोली-कवचिली-
चूडपत्रप्रमुखं खाद्यत्वाद् द्विधाऽऽहारे न कल्पते । त्रिविधा-
ऽऽहारे तु जलमेव कल्पते । शालेषु मधुगुडशर्कराखण्डाऽऽद्यपि
खाद्यतया काकाशर्कराऽऽदिजलं तत्राऽऽदि च पानकतथोक्तमपि
द्विविधाऽऽहाराऽऽदौ न कल्पते । उक्तं च-“दक्खापाणाऽऽईअं,
पाणं तह साइमं गुमाऽऽईअं । पडिअं सुअम्मि तह वि हु, ति-
त्तीजणं ति नाऽऽपरिअं” ॥१॥ अनाहारतया व्यवहियमाणा-
न्यपि प्रसङ्गतो दश्यन्ते । यथा-पञ्चाङ्गनिम्ब-गुडूची-कमूकिरि-
आतुं-अतिविस-चीन्नि-सुकडि-रक्का-हरिद्रा-रोहिणी-उपलोट-
वज्र-त्रिफला-चावलगुल्लित्यन्ये धमासो-नाहिआ-सन्धिराङ्गणी-
एलीओ-हरमीदल-वडणि-वदरी-कथेरिकरीरमूल-पुंआरु-म-
जीठ-बोहवीउ-कुंआरि-चित्रक-कुन्दरुप्रभृत्यनिद्राऽऽस्त्रादानि रो-
गाऽऽद्यापदि चतुर्विधाहारेऽप्येतानि कल्प्यानीति कृतं प्रसङ्गेन ।
अत्र नियमज्ञज्ञयादाकारावाह-(असत्तथणाभोगेण सहसागा-
रेण) अत्र पञ्चम्यर्थे तृतीया, अन्यत्रेति परिवर्जनार्थः, यथा-‘अ-
न्यत्र छोणभीष्माभ्यां, सर्वे योद्धाः पराङ्मुखाः ।’ इति । ततोऽ
न्यत्रानाभोगात् सहसाकारावाह, एतौ वर्जयित्वेत्यर्थः । तत्राना-
भोगोऽन्यन्तविस्मृतिः, सहसाकारोऽतिप्रवृत्तयोगानिवर्तनमि-
ति । ध० २ अधि० । पं० व० । आव० । प्रव० । ल० ।

परिपुत्रानन्दसागरगणिकृतप्रश्नो यथा-

नमस्कारसहितप्रत्याख्यानं रात्रिप्रत्याख्यानमध्ये, पृथग् वा ?
तेन प्रत्याख्यानेन आद्धः पौरुषी यावत्स्थितस्तस्य पौरुष्या
हामो द्विप्रतिकसत्को वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-नमस्कारसहि-

तप्रत्याख्यानं दिनमध्ये आयाति, न तु रात्रिमध्ये, तथा-तत्प्र-
त्याख्यानं विधाय पौरुषी यावदनुपयोगेन स्थायते तदा न ला-
भाय, उपयोगपूर्वं तु ह्यजायेति । २ प्र० ही० ३ उल्ला० ।

एमोरिह-नमोऽर्ह-पुं० । जिने, आ० म० ।

पाद्वेति जहा गावो, गोवा अहिसावयाऽऽइङ्गोहि ।
पठरतणपाणियाणि य, वणाणि पाव्वेति तह चैव ॥
जीवनिकाया गावो, जं ते पाद्वेति ते महागोवा ।
मरणाऽऽइजयाहि जिणा, निव्वाणवणं च पाव्वेति ॥
ते उवगारित्तणतो, नमोऽरिहा जवियजीवलोगस्स ।
सव्वस्सेह जिणिंदा, लोगुत्तमभावतो तह य ॥

यथा गोपाः गाः पालयन्ति रक्षन्ति अहिस्वापदाऽऽदिदुर्गन्धः,
वनानि च, प्रचुरतणपानीयानि प्रापयन्ति, तथैव च जीवनिकाया
एव गावः जीवनिकायागावः, तान् ते जगवन्तोऽर्हन्तो जिना
महागोपाः, पालयन्ति रक्षन्ति मरणाऽऽदिप्रत्येभ्यो, निर्वाणवनं च
प्रापयन्ति । एवं ते जिनेन्द्रा इह अस्मिन् जीवन्तोके उपकारित्व-
तो हेतोः सर्वस्य भव्यजीवलोकस्य नमोऽर्हाः ।

एवं तदुक्तेन प्रकारेण नमोऽर्हत्त्वहेतवो गुणाः प्रतिपादितः ।
साम्प्रतं प्रकारान्तरेण नमोऽर्हत्त्वहेतुगुणाऽभिधित्तयाऽऽह-

रागदोसकसाए, इंदियाणि य पंच वि ।

परीसहे उवसगे, नामयंता नमोरिहा ॥

रागद्वेषकषायानिन्द्रियाणि च पञ्चापि परीषहानुपसर्गान् नम-
यन्तो नमोऽर्हाः इति गाथासमासार्थः । आ० म० १ अ० २ खणम् ।
एम्मया-नम्रता-ली० । औचित्येन नमनशीलतायाम्, द्वा०
१२ द्वा० ।

नर्मदा-ली० । रेवापर्याये अमरकण्टकाडुद्वगत्य पश्चिमसमुद्रं
प्रविष्टे नदीभेदे, “दिवा काकरवाद् भीता, रात्रौ तरति नर्म-
दाम् ।” आव० २ अ० ।

णय-नत-त्रि० । प्रहीचूते, सुत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० । ज्ञा० ।
आचा० ।

नय-पुं० । नयत्यनेकांशाऽऽत्मकं वस्त्वेकांशावलम्बनेन प्रतीति-
पथमारोपयतीति, नीयते वा अनेन तस्मिन् ततो वा नयनं नयः ।
उत्त० १ अ० । पं० चू० । नीयते परिच्छिद्यतेऽनेनास्मादिति
वा नयः । अनन्तधर्माऽऽत्मकस्य वस्तुन एकांशपरिच्छिद्यौ,
अनु० । स्था० । आ० म० । अनन्तधर्माऽऽत्मकस्य व-
स्तुनो नियतैकधर्माऽऽत्मकावलम्बनेन प्रतीतौ प्रापणे, उत्त० १
अ० । “नयतीति नया वस्तुतत्त्वं अवबोद्धमायं पावयंति चि” ।
अन्ये भणन्ति-नयन्तीति नयाः कारकाः, व्यञ्जकाः, प्रकाशका
इत्यर्थः । आ० चू० १ उ० । नि० चू० । विशेष० ।

विषयसूची-

- (१) नयनिरुक्तिः ।
- (२) नयलक्षणनिरूपणपुरस्सरं नयतत्त्वरूपणम् ।
- (३) नयस्वरूपोपपत्तिः ।
- (४) वस्तुनामनन्तधर्माऽऽत्मकत्वनिरूपणम् ।
- (५) नय इति यदुच्यते, यावद्भागश्चायं, तन्निरूपणम् ।
- (६) नयार्था आपेक्षिकाः ।
- (७) अपेक्षाऽऽत्मकं वाक्यं नयः ।

- (८) सामान्यविशेषविचारः ।
 (९) सप्तभूतानां नयविज्ञानोपदर्शनम् ।
 (१०) एकप्रानिकाऽऽकारा प्रमाणधीः ।
 (११) नयानां प्रमाणाप्रमाणत्वनिर्णयः ।
 (१२) संमत्यादौ यदभिविष्टेतरनयमपरमं तत्साधनं निमित्तं योद्धाऽऽदिनयपरिग्रहा अपि बुरूपयायाऽऽदिवस्तुप्राप्त्या फलतो न मिथ्यारूपा इत्यादिनिरूपणम् ।
 (१३) नयविभागे द्रव्यपर्यायार्थिकतया नयस्य संक्षेपतो द्वैविध्यम् ।
 (१४) संप्रहृदिशेषौ छव्यपर्यायौ सामान्यविशेषशब्दाख्यातित्वत्रय विचारः ।
 (१५) छव्यार्थिकपर्यायार्थिकनययोर्नैगमाऽऽदिनयानामन्तर्भावः ।
 (१६) सप्तसु नैगमाऽऽदिषु मूलनयेषु विचारे नैगमाऽऽदीनां मतसंप्रदः ।
 (१७) सिद्धत्वेनदिवाकरमते पद् नयाः, नैगमस्य संप्रद्व्यवहारयोरन्तर्भावत् ।
 (१८) प्रत्यक्षवसतिप्रदेशदृष्टान्तेन नयप्रमाणपरामर्शः ।
 (१९) तत्र प्रत्यक्षदृष्टान्तः ।
 (२०) वसतिदृष्टान्तः ।
 (२१) प्रदेशदृष्टान्तः ।
 (२२) सर्वे नयाः स्वस्वस्थाने शुद्धाः ।
 (२३) ७०० सप्त शतानि नयाः ।
 (२४) असंख्यता नया इति मतान्तरनिरूपणम् ।
 (२५) निक्षेपनययोजना ।
 (२६) छव्यार्थिकपर्यायार्थिकनययोर्मिथो विचारः ।
 (२७) तौ स्वयंपेक्षा प्रमाणम् ।
 (२८) यद् दर्शनं यस्मान्नयाद् जातं सामान्यतस्तान्निरूपणम् ।
 (२९) निश्चयव्यवहारयोः सर्वनयान्तर्भावः ।
 (३०) दिगम्बरमते नयाः ।
 (३१) व्यवहारनयात् साङ्ख्यं प्रवृत्तम् ।
 (३२) वेदान्तिसाङ्ख्यदर्शनयोः शुद्धाशुक्त्वम् ।
 (३३) नैगमस्य संप्रहृद्व्यवहारयोरन्तर्भावः ।
 (३४) ये शब्दनया ये चार्धनयास्तेषां निरूपणम् ।
 (३५) नयोत्पादितेष्वपरिमितेषु दर्शनेषु यस्य मिथ्यात्वं, यस्य च सम्यक्त्वं तन्निरूपणम् ।
 (३६) नयफलविमर्शः ।
 (३७) ज्ञानक्रियानयद्वारे संप्रहृदऽऽदीनां समवतारो भवतीति तत्स्वरूपनिरूपणम् ।
 (३८) नयानां पार्ष्वक्ये यैः समवतारः, यत्र वास्तवतारस्तन्निरूपणम् ।
 (३९) आलोचनाऽऽद्यनयानां निरूपणम् ।

(१) अथ नयनिकमिहाह-

स नयइ तेण तर्हि वा, तत्रोऽहवा वत्तुणो व जं नयणं ।
 बहुहा पज्जायाणं, संभवत्रो सो नत्रो नाम ॥ ९१४ ॥
 स एव वक्ता संभवद्भिः पर्यायैर्वस्तु नयति गमयतीति नयः ।
 अथवा-नीयते परिच्छिद्यते अनेन, अस्मिन्, अस्माद् वेति नयः; अनन्तधर्माख्यासिते वस्तुन्येकांशप्रादको बोध इत्यर्थः ।
 यदि वा-बहुधा वस्तुनः पर्यायानां संभवाद्विवक्षितपर्यायेण

यज्ञवनमधिगमनं परिच्छेदनमसौ नयो नाम ॥ ९१४ ॥ विशेषः ।
 इह हि जिनप्रवचने सर्वं वस्त्वनन्तधर्माऽऽत्मकतया संकीर्णस्वाभावमिति तत्परिच्छेदकेन प्रमाणेनाऽपि तथैव भवितव्यमित्यसंकीर्णप्रतिनियतधर्मप्रकारकव्यवहारसिद्धये नयानामेव सामर्थ्यम् । नयो० ।

(२) नयत्वं प्रकुर्यान्ति-

नीयते येन श्रुताऽऽख्यप्रमाणविषयीकृतस्यार्थस्यांशस्तदितरांशौदासीन्यतः स प्रतिपत्तुरभिप्रायविशेषो नयः ॥ १ ॥
 अत्रैकवचनमतमम, तेनांशांशं वा, येन परामर्शविशेषेण श्रुतप्रमाणप्रतिपत्तवस्तुनो विषयीक्रियते तदितरांशौदासीन्यापेक्षया स नयोऽभिधीयते । तदितरांशप्रतिक्षेपे तु तदानीं स ता प्रणिष्यते ('णयाभास' शब्दे) ।

प्रत्यपादयाम च स्तुतिद्वान्निशति-

" अहो ! चित्रं चित्रं तत्र चरितमेतन्मुनिपते !,
 स्वकीयानामेषां विविधविषयव्याप्तिवशिनाम् ।
 विषकापेक्षाणां कथयसि नयनां सुनयतां,
 विषकालेनृणां पुनरिह विभो ! दुष्टनयताम् ॥ १ ॥ "

पञ्चाशति च-

" निःशेषांशजुषां प्रमाणविषयीचर्यं समासेज्जुषां,
 वस्तुनां नियतांशकल्पनपराः सप्त श्रुताऽऽसङ्गिनः ।
 श्रौदासीन्यपरायणास्तदपरे चांशे भवेयुर्नया-
 श्चेदेकान्तकलङ्कपङ्ककलुषास्ते स्युस्तदा दुर्नयाः ॥ १ ॥ "

रत्ना० ७ परि० ।

(३) नयलक्षणे नयस्वरूपोपपत्तिमाह-

सत्त्वाऽसत्त्वाऽऽद्युपेतार्थे-व्यपेक्षावचनं नयः ।

न विवेचयितुं शक्यं, विनाऽपेक्षां हि मिश्रितम् ॥ २ ॥

(सत्त्वाऽसत्त्वेति) सत्त्वाऽसत्त्वाऽऽद्यो ये धर्माः, आदिना नित्याऽनित्यत्वजेदाऽभेदाऽदिरिति परिग्रहः । तैरुपेतास्तदात्मका येऽर्थाः जीवपुङ्गवाऽऽद्यः, तेष्वपेक्षावचनं प्रतिनियतधर्मप्रकारकापेक्षाऽऽख्यशब्दयोर्धजनकं वचनम्, नयवाक्यमित्यर्थः । इदं वचनरूपस्य नयस्य लक्षणं, ज्ञानरूपस्य तु नयस्य-अपेक्षाऽऽत्मकशब्दबोधत्वमेवेति दृष्टव्यम् । अपेक्षात्वं च क्षयोपशमजन्यताऽवच्छेदको जातिविशेषो, विषयताविशेषो वेत्यन्यदेतत् ॥
 ननु घटाऽस्तीत्यादिवाक्यश्रवणाद् घटविषयकं शाब्दज्ञानं मम जातमित्येव लोकाः प्रतियन्ति; न तु तत्रापेक्षास्वमपीत्यपेक्षाऽऽत्मकनयज्ञानसत्त्वे किं प्रमाणम् ? अत आह-दि निश्चितं, मिश्रितं चिरुद्धत्वेन प्रतीयमानैर्नानाधर्मैः कर्मस्थितं वस्तु, अपेक्षां विना विवेचयितुं विवक्षितैकधर्मप्रकारकनिक्षेपविषयीकर्तुं, न शक्यम्; तच्चिरुद्धधर्मवत्ताज्ञानस्यानपेक्षाऽऽत्मकस्या[स्या]नुपपत्तेर्बोधप्रतिषेधताऽऽवच्छेदककोटौ लाघवेनाऽनपेक्षाऽऽत्मकत्वस्यैव निवेशात्, अव्याप्यवृत्तित्वज्ञानकालीनाऽऽहार्थदोषविशेषजन्याऽऽदीनामपेक्षाऽऽत्मकत्वेनैव तच्चारकविशेषणानुपादानात् । तथा च तत्कर्मप्रतिपत्तुधर्मवत्तया ज्ञातेऽपि तत्कर्मवत्तया ज्ञायमानस्या[ऽऽहार्थदोषविशेषजन्या]ऽऽदीनामपेक्षाऽऽत्मकतयाऽन्यथाऽनुपपत्तिरेवापेक्षात्वे मानम्, तस्या एव सर्वतो धलवत्प्रमाणत्वात् । तदाह श्रीहर्षः-"अन्यथाऽनुपपत्तिश्चेद-स्तु वस्तुप्रसाधिकाः अपि नष्टवद्दृष्टैर्मत्स्यं, यतः सर्वव्यापिकाः" ॥ १ ॥ इति । न चापेक्षां विना बौक्तिकोऽपि व्यवहारः संगच्छते, अप्राऽऽद्यवच्छेदेन कपिसंयोगाज्जावति

* - दस्त्वपेक्षाप्रसाधिकेति पाठः स्यात् ।

वृत्ते शाखाऽऽपेक्षयैव कपिसंयोगव्यवहारात् । न चाऽवच्छेद-
कावगाह्येवार्थव्यवहारो न त्वपेक्षाऽऽत्मक इति वाच्यम्, शाखाऽ-
वच्छिन्नो वृत्तः कपिसंयोगश्च न तु संपूर्ण इति प्रत्ययस्य स्क-
न्धदेशापेक्षां विनाऽनुपपत्तेः । कथं चैवं सामान्यविशेषापेक्षां
विना “घटपटयोः रूपं, घटपटयोर्न रूपम्” इत्यादयो विचित्रनया-
पेक्षाप्रत्ययाः समर्थनीयाः संप्रहृतयाऽऽश्रयणेनैव हि घटपटोभय-
रूपसामान्योद्भूत [न] त्वविवक्षया घटपटयो रूपमिति प्रत्यय-
स्योपपत्तेः, द्वयोर्भेदविवक्षायां प्रत्येकाऽऽवयवस्य धर्मद्वयावच्छिन्न-
वाचकपदोपादानस्य एव व्युत्पन्नत्वात् । व्यवहाराऽऽश्रयणात्
प्रकृतप्रयोगोऽनुपपन्न एव, मिलितवृत्तित्वान्वय एव तस्य साका-
ङ्क्षत्वाद् घटपटयोर्न रूपमिति बोधस्यैव तस्मादुत्पत्तेः । यत्तु
घटपटयोर्न रूपमिति वाक्यं तात्पर्यभेदेन योग्यायोग्यं-घटप-
टयोः रूपत्वावच्छिन्नाभावान्वयातात्पर्येऽयोग्यमेव, रूपत्वावच्छे-
देन घटपटोनयवृत्तित्वान्नावान्वयनात्पर्यं च योग्यमेव; घटप-
टयो रूपमित्यादौ च घटपटोभयवृत्तित्वस्यापि रूपत्वाऽऽदिसा-
मानाधिकरणेन अन्वयबोध एव साकाङ्क्षत्वाद् न तयोर्घट-
रूपमित्यपि स्यादिति कैश्चित्कल्प्यते । तदसत् । प्रतिवस्तु-
न्याकाङ्क्षवैचित्र्यस्यापेक्षायाऽऽत्मकफलवैचित्र्यार्थमेवाऽऽश्र-
यणात्, उज्जरूपसामान्यस्य प्रत्येकरूपविशेषात्कथञ्चिद्वैदान-
भ्युपगमे त्वदुक्तान्यव्युत्पत्तिग्रहाद् घटपटयोर्घटरूपमिति जाय-
मानस्य बोधस्य प्रामाण्याऽऽपत्तेश्च; अस्माकं तु स्यादर्थानुप्र-
वेशस्यैवातिप्रसङ्गभङ्गकत्वाच्च दोषः । किञ्चैवम्-द्वयोर्गुरुत्वं न
गन्ध इत्यादौ का गतिः ? गुरुत्वसामानाधिकरणेनेव गन्धत्व-
सामानाधिकरणेनाऽपि पृथिवीजलोजयत्वा [ऽऽश्रयवृत्तित्वा]त्
विधिनिषेधविषयार्थानिरुक्तेः । अत्र सप्तम्याः स्वार्थान्वयिताऽव-
च्छेदकस्वरूपत्वादुज्जयाख्याऽतिरिक्तैवाऽऽधेयताऽर्थः (?) । तत्र च
प्रकृत्यर्थस्य तन्निष्ठनिरूपितत्वविशेषणान्वयात्पृथिवीजलोजय-
विशिष्टाऽऽधेयतात्वेन गुरुत्वं विधेयतया, गन्धश्च निषेध-
नया प्रतीयते, इत्युक्तौ च नामान्तरेण गुरुत्वसामान्य-
स्यैव विधेयत्वं, गन्धसामान्यस्यैव च निषेधत्वमायुष्मताम-
निरिक्ताऽऽधारताया अनिरूपणात् । अन्यथा घटपटयोर्न घटरूप-
मित्यादौ जातिघटयोर्न सन्नित्यादाविव घटपटोभयनिरूपित-
त्वाभाववदाधेयतावद् घटरूपमित्यव्योपपादनेऽपि घटपटरूपे
इत्यव्योपपादयितुमशक्यत्वाद् घटरूपत्वाऽऽदिस्वरूपाया आ-
धेयताया उभयानिरूपितत्वात् । तत्र द्वित्वाऽऽदिस्वरूपैवाऽऽधेय-
तेति चेद्, द्वयोः प्रत्येकरूपावच्छेदेन द्वित्वाभावान्निषेधस्याऽपि
प्रवृत्तिः स्यात् । अनुयोगिताऽवच्छेदकावच्छेदेनैव सप्तम्याऽऽधे-
यत्वान्वयव्युत्पत्तेर्नाऽयं दोष इति चेत्, तथाऽपि घटरूपाऽऽकाशे
इत्यादिकं कथम् ? एतद्द्वित्वाऽऽदिस्वरूपाया आधेयताया
उभयानिरूपितत्वात्, तत्र तात्पर्यवशाद् क्तिवान्वयेऽप्युज्जय-
स्यानाधेयत्वाभावात्; तस्मान्नयापेक्षाभेदेनाऽत्र विचित्र एव
बोधः स्वीकार्यः ॥ २ ॥

(४) नन्वनन्तधर्ममिश्रितं वस्तु कथं विवेचयितुमशक्यम् ?
अनन्तानामपि धर्माणां धर्मि [स्य] भिन्नत्वेन धर्मिग्राहक-
प्रत्याक्षाऽऽदेरेव तद्विवेकरूपत्वात्, सति च तद्वि-
वेके किमपेक्षाऽऽश्रयणेन ? इत्याशङ्क्याऽऽह-

यद्यप्यनन्तधर्माऽऽत्मा, वस्तु प्रत्यक्षगोचरः ।

तथाऽपि स्पष्टबोधः स्यात्, सापेक्षो दीर्घताऽऽदिवत् ॥ ३ ॥

यद्यपि वस्तु घटपटाऽऽदिकम् अनन्तधर्माऽऽत्मकं सत् प्रत्यक्षगो-

चरः प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणविषय एकस्मिन् घटाऽऽदौ गृह्यमाणे
गृह्यमाणधर्मोपरागेण व्याप्यतिदेशेनातीतानागतवर्तमानानां
तद्वृत्तिधर्माणां यावतामेव प्रहात् परेषां सामान्यलक्षणप्रत्या-
सत्तिस्थानेऽभिप्रेतस्य घटविषयकतियेकसामान्योपयोगस्य
घटताया व्यापकविषयताकप्रत्यक्षत्वं तादृशज्ञानत्वं वा यथा
कार्यताऽवच्छेदकत्वं तथा तद्विषयकोद्धृतासामान्यस्य तादा-
त्म्यसंबन्धिनाऽऽधेयत्वसंबन्धेन वा घटव्यापकविषयताकप्रत्यक्ष-
त्वस्य तादृशज्ञानत्वस्य वा कार्यताऽवच्छेदकताया न्यायसि-
द्धत्वात् । अत एव-“ जे पंग जाणइ, से सव्वं जाणइ ” इति
पारमर्षवचनानुगोष्ठोऽपि, एकवस्तुग्रहे तद्गतस्वपरपर्यायकु-
क्षिप्रवेशेन सर्वेषां ग्रहादनुवृत्तिव्यावृत्तिसंबन्धपर्यालोचने ता-
दृशप्रमाणस्यैव वस्तुनोऽनुजवात् । तदाह महावादी सम्मतौ-
“ एगद्वियस्मि जे अ-त्थपज्जवा वयणपज्जवा वा वि ।
तीयाणागयचूआ, तावइयं तं हवइ द्व्वं ॥ ३१ ॥ ” (सम्म० १
काण्ड) इति । नन्वेवं सर्वस्य सार्धंज्ञाऽऽपत्तिरिति चेत् । न । अ-
व्यर्थे इष्टत्वात्; उक्तभगवद्भवनरुच्यनुवेधेन सम्यक्संपन्न-
त्वानतिप्रसङ्गाद् यद्यप्येवं, तथापि स्पष्टबोधः सत्त्वात्त्वाऽऽदि-
प्रतिनियतधर्मप्रकारको बोधः, सदसदाद्याकारको वा बोधः
सापेक्षः शाब्दस्थले नयापेक्षया जनितः, प्रत्यक्षस्थले चाव-
ध्यवच्छेदकाऽऽदिज्ञानापेक्षाः स्यात् । किंवत् ? दीर्घताऽऽदिवत्-
आदीयतेऽनेनेत्यादि ज्ञानं, दीर्घताप्रत्यक्षवदित्यर्थः । यथा हि
दृक्ताऽऽदिज्ञानकाहे तत्परिमाणग्रहेऽप्ययमस्मादीय इति दी-
र्घत्वप्रकारकं ज्ञानं नियतावध्यपेक्षयैव, तथा सदसदाद्या-
त्मकवस्तुग्रहेऽपि सत्त्वाऽऽदिप्रकारकं ज्ञानं स्वद्रव्याऽऽद्यपेक्षयैव-
त्यर्थः; अयमेव तदपेक्षया दीर्घ इतिवत् स्वद्रव्याऽऽद्यपेक्षया सत्
परद्रव्याऽऽद्यपेक्षयाऽऽसन्नित्येव व्यवहारात् । नन्वेवं व्यवहार एव
सापेक्षो, न तु बोध इति चेत् । न । व्यवहर्तव्यज्ञाने सति सत्यां
चेच्छायां व्यवहारेऽपि तदपेक्षणात् । अन्यथाऽऽभावज्ञानेऽपि प्र-
तियोग्यपेक्षा न स्यात्, तद्व्यवहार एव सप्रतियोगिकत्वस्थितेः ।
अथ दीर्घो दएरु इति ज्ञानं वस्तुः सन्निकर्षमात्राज्जायत एवा-
मुकापेक्षया दीर्घ इति दीर्घत्वत्वावान्तरजात्यवगाहिज्ञान एव
चावधिज्ञानापेक्षेति चेत् । न । हस्यत्वेन ज्ञाने दीर्घत्वेन ज्ञानस्यै-
वापेक्षां विनाऽनुपपत्तेः । तद्विद्वापि परद्रव्याऽऽदिनाऽऽसत्त्वेन
स्वद्रव्याऽऽद्यपेक्षयैव सत्त्वज्ञानमिति प्रतिपत्तव्यम् । अवच्छेदका-
नवगाहिनस्तु अनवधारणरूपत्वादेवानुपयोगः, द्विहस्ताऽऽदि-
मात्रेऽनुवृत्तैकहस्तावच्छेदेन महत्त्वग्रहस्तु देशापेक्षयैवेति तस्य
निरपेक्षत्वम् । अन एवाऽऽवरणपगमे स्कन्धापेक्षया परिणामे द्वि-
हस्तत्वग्रहेऽपि तावदवच्छेदेन हस्तत्वग्रहस्य नाप्रामाण्यं, देश-
स्कन्धभेदेनोपपत्तेः । एतेन ज्ञयोऽवयवावच्छेदेन वस्तुः संयो-
गाभावाद्भावेनिरातवशाऽऽदेद्विहस्ताऽऽदेः परिमाणग्रह इति
प्राच्यनैयायिकानां प्रलापो निरस्तः । यावति भागे नाऽऽवरणं
तावति भागे परिमाणवत् इव परिमाणस्य ग्रहादेव स्कन्धपर्या-
प्तपरिमाणग्रहे तत्पर्याप्त्यवच्छेदकयावदवयवावच्छेदेनाऽऽवर-
णाभावलक्षणयोग्यताया एव हेतुत्वे दोषाभावात् । किञ्च-भूयो-
ऽवयवावच्छेदेनेत्यस्य कोऽर्थः ? यावदवयवसन्निकर्षस्य तत्रा-
प्यसंज्ञावत्, अनेकतत्त्वद्वयस्य चातिप्रसङ्गकत्वाद् भूयोऽव-
यवावच्छिन्नत्वोपलक्षिताऽऽधारताविशेषस्य च देशस्कन्धापेक्षा-
वैचित्र्यमुखनिरीक्षकत्वादिति न किञ्चिदेतत् । यत्तु विषयता-
संबन्धेन परिमाणसाक्षात्कारित्वावच्छिन्नं प्रति स्वाश्रयसम-
वेतत्वसंबन्धेन तत्तदावरकसंयोगत्वेन प्रतिबन्धकत्वाद् ना-

इति निश्चातवंशाऽऽदिपरिमाणप्रदः । यद्वा-अर्द्धनिश्चातवंशाऽऽदेर्मह-
त्वाऽऽदिकं गृह्यत एव, महानयं वंश इति प्रतीतेः । तद्वान्तरवै-
जात्यं तु नानुभूयत इति तत्तद्वैजात्यग्रहं प्रत्यावरकसंयोगस्य वि-
रोधिता । न च निश्चाताऽनिश्चातमदृशवंशयोः सन्निकर्षकतायां
तन्महत्वाऽऽदिवृत्तिवैलक्षण्ययानुभवाद् वैजात्यप्रत्यक्षं [प्रत्यक्षं]
प्रत्यावरकसंयोगानां प्रतिबन्धकत्वासंभव इति वाच्यम्; तादृश-
वैलक्षण्यप्रकारकं प्रत्यक्षं प्रत्येव तेषां विरोधित्वात् । विशेष्यत्वं
प्रतिबन्धयताऽवच्छेदकः संबन्धः, स्वाश्रयमेव तत्वं प्रतिबन्धयता-
वच्छेदकम्, इत्यनतिप्रसङ्गात् । न चैवम्, निश्चातसन्निकर्षात् ता-
दृशवैलक्षण्यविशेष्यकसाक्षात्काराऽऽपत्तेर्दुर्गतरत्वात् । किञ्च-ए-
वनावृत्तैकपाश्विच्छेदेन यस्य चक्षुःसंयोगाश्रोतवैजात्यस्य प्र-
दः, तस्यैवान्यदा पुरुषान्तरस्य वा तदानीं पार्श्वान्तरावच्छेदेन
चक्षुःसंयोगेऽप्यग्रहः स्यात्, आवरकसंयोगस्य विरोधिनः स-
त्वात् । तत्तत्कालीनतत्सन्पुनरीयमदृशवाऽऽदिप्रत्यक्षं प्रत्येवोक्तप्र-
तियन्धकत्वे त्वनावरणकालीनस्य विलक्षणमहत्वाऽऽदिप्रत्यक्ष-
स्याऽऽवरणदृशावामुत्पात्तिप्रसङ्गः । न हि तत्रापि सन्निकर्षं
विना अन्यद्विशिष्टकारणं क्लृप्तं, येन तच्छिलम्याचद्विलम्बः
स्यात् । अपि च-एवमावृत्तादृष्टनष्टत्वे प्रतिबन्ध्याप्रसिद्धिः स्व-
प्रान्तीस्थपुनरीयोक्तवैजात्यसाक्षात्कारणत्वावच्छिन्न एव स्वप्र-
तीक्यवच्छिन्नाऽऽवरकसंयोगत्वेन प्रतिबन्धकत्वे तु द्रव्यचानुपे-
क्षेवमित्यादिसंयोगप्रतिबन्धकत्वेन निर्वाहे व्यवहितार्थादर्शना-
न्यथाऽनुपपत्त्या चक्षुःप्राप्यकारित्वसाधनप्रयासस्य वैफल्येऽऽ-
पत्तिरिति न किञ्चिदेतत् । एतेन तादृशवैलक्षण्यसाक्षात्कारप्र-
योजकतया चक्षुरादिसंयोगनिष्ठवैजात्यान्तरस्वीकारेणैव निर्वा-
ह इति कल्पनाऽपि तेषामपास्ता, तद्वैरोधिरिति न्यायेनाऽऽजि-
मुख्यविशेषेणाऽऽवरणाभावविशेषेण वा निर्वाहे नादृशवैजा-
त्यकल्पनायां महगौरवाद्, अन्यापेक्षयैव स्वदेशापेक्षयाऽपि
न्यूनाधिकजावरूपवैजात्यानुभवस्यापेक्षां विनाऽनुपपत्त्येति
दिक् ॥ ३ ॥ नव्या० । द्रव्या० ।

(५) तत्र नय इति किमुच्यते ? कतिभेदश्चायम् ? इत्याह-

एगेण वस्तुणोऽणे-नधम्मणो जमवधारणेणेव ।

नयणं धम्मेण तत्रो, होइ नत्रो सत्तहा सोय ॥ ११७० ॥
अनेकधर्मणोऽनन्तधर्माऽऽत्मकस्य वस्तुनो यदेकेन नित्यत्वाऽऽ-
दिना, अनित्यत्वाऽऽदिना वा धर्मेणावधारणेनैव सावधारणं
नयनं प्ररूपणं तकोऽसौ नयो भवति । अनन्तधर्माऽऽत्मकं व-
स्त्वेकांशेनैव नयति प्ररूपयतीति नयः । कथं पुनरेकस्य वस्तु-
नो युगपदनन्तधर्माऽऽत्मकत्वम् ? । अत्रोच्यते-सर्वमेव वस्तु
तावत्सपर्यायम् । ते च पर्याया द्विविधाः-रूपरसाऽऽद्यो युग-
पद्भाविनः, नवपुराणाऽऽद्यस्तु क्रमजाविनः । पुनः शब्दार्थपर्या-
यजेदास्तसर्वेऽपि द्विविधाः । तत्र “ इत्तो दुइच्यवनो हरिः ”
इत्यादिशब्दैर्येऽजिलप्यन्ते, ते सर्वेऽपि शब्दपर्यायाः । ये त्व-
जिलपितुं न शक्यन्ते श्रुतज्ञानविषयत्वात्क्रान्ताः केवलाऽऽदि-
ज्ञानविषयस्तेऽर्थपर्यायाः । पुनरेते द्विविधाः-स्वपर्यायाः, पर-
पर्यायाश्च । पुनस्तेऽपि केचित्त्वाभाविताः, केचित् तु पूर्वापरा-
ऽऽदिशब्दवदापेक्षिकाः । पुनरेते सर्वेऽप्यतीतानागतवर्तमान-
कालभेदाद्विविधा इत्यादिना प्रकारेण समयानुसारतः सु-
धिया वस्तुनो युगपदनन्तधर्मकत्वं भावनीयम् । स च नयः
सप्तविधः सप्तप्रकार इति ॥ ११७० ॥ विशेषः । आ० प्र० ।
ननु नयस्य प्रमाणाद्भेदेन वृत्तप्रणयनमयुक्तम्, स्वार्थव्यव-

सायाऽऽत्मकत्वेन तस्य प्रमाणस्वरूपात् । तथाहि-नयः प्रमाण-
मेव, स्वार्थव्यवसायकत्वादिप्रमाणवत्, स्वार्थव्यवसायक-
स्याप्यस्य प्रमाणत्वान्न्युपगमं प्रमाणस्यापि तथाविधस्य
प्रमाणत्वं न स्यादिति कश्चित् । तदसत् । नयस्य स्वार्थैकदेशनि-
र्णीतिलक्षणत्वेन स्वार्थव्यवसायकत्वासिद्धेः । ननु नयविषय-
तया समतोऽर्थैकदेशोऽपि यदि वस्तु तदा तत्परिच्छेदो नयः
प्रमाणमेव, वस्तुपरिच्छेदलक्षणत्वात्प्रमाणस्य । स न चेद्वस्तु
तर्हि तद्विषयो नयो मिथ्याज्ञानमेव स्यात्, तस्माद्वस्तुविषयत्व-
लक्षणत्वादिति चेत् । तदवयवम् । अर्थैकदेशस्य वस्तुत्वावस्तु-
त्वपरिहारेण वस्त्वंशतया प्रतिज्ञानात् ।

तथा चाऽवाचि-

“ नाऽयं वस्तु न चाऽवस्तु, वस्त्वंशः कथ्यते बुधैः ।

नाऽसमुद्रः समुद्रो वा, समुद्रांशो यथैव हि ॥ १ ॥

तन्मात्रस्य समुद्रत्वे, शेषांशस्याऽसमुद्रता ।

समुद्रवद्गुता वा स्यात्, तथैव कास्तु समुद्रवित् ॥ २ ॥ ”

यथैव हि समुद्रांशस्य समुद्रत्वे शेषसमुद्रांशानामसमुद्रत्व-
प्रसङ्गात् समुद्रग्रहत्वाऽऽपत्तेर्वा तेषामपि प्रत्येकं समुद्रत्वात्;
तस्याऽसमुद्रत्वे वा शेषसमुद्रांशानामप्यसमुद्रत्वात् कश्चिद-
पि समुद्रव्यवहारयोगात् समुद्रांशः समुद्रांश एवोच्यते, त-
था-स्वार्थैकदेशो नयस्य न घस्तु, स्वार्थैकदेशान्तराणामवस्तु-
त्वप्रसङ्गाद् वस्तुग्रहत्वाद्यनुपपत्तेः, नाप्यवस्तु, शेषांशानामप्य-
वस्तुत्वेन कश्चिदपि वस्तुव्यवस्थाऽनुपपत्तेः । किं तर्हि वस्त्वंश
एवासौ तादृशप्रतीतेर्वाधकाभावात् ? ततो वस्त्वंशे प्रवर्तमा-
नो नयः स्वार्थैकदेशव्यवसायलक्षणो न प्रमाणं, नापि मिथ्या-
ज्ञानमिति ॥ १ ॥ (रत्ना०)

नयप्रकारसूचनायाऽऽहुः-

स व्याससमासाभ्यां द्विप्रकारः ॥ ३ ॥

स प्रकृतो नयः व्यासो विस्तरः, समासः संक्षेपः, ताभ्यां द्वि-
प्रदः-व्यासनयः, समासनयश्चेति ॥ ३ ॥

व्यासनयप्रकारान् प्रकाशयन्ति-

व्यासतोऽनेकविकल्पः ॥ ४ ॥

एकांशगोचरस्य हि प्रतिपन्नमिप्रायविशेषस्य नयस्वरूपत्व-
मुक्तं, ततश्चानन्तांशाऽऽत्मके वस्तुन्येकैकांशपर्यवसायिनो याव-
न्तः प्रतिपत्तुणामभिप्रायास्तावन्तो नयाः, ते च नियतसंख्यया
संख्यातुं न शक्यन्त इति व्यासतो नयस्यानेकप्रकारत्वमुक्त-
म् ॥ ४ ॥

समासनयं भेदतो दर्शयन्ति-

समासतस्तु द्विप्रदो-द्रव्यार्थिकः, पर्यायार्थिकश्च ॥ ५ ॥

नय इत्यनुवर्तते; ऊचति द्रोष्यति अदुद्बुध तांस्तान् पर्या-
यानिति ह्यं, तदेवार्थः, सोऽस्ति यस्य विषयत्वेन स ह्यव्या-
र्थिकः । पर्येत्युत्पादविनाशौ प्राप्नोतीति पर्यायः स एवार्थः,
सोऽस्ति यस्यासौ पर्यायार्थिकः । एतावैव च द्रव्यास्तिक-
पर्यायस्तिकाविति, द्रव्यस्थितपर्यायस्थिताविति, ह्यव्यर्थे-
पर्यायार्थाविति च प्रोच्यते । ननु गुणविषयस्तुतीयो गुणार्थि-
कोऽपि किमिति नोक्तं इति चेत्, गुणस्य पर्याय एवान्तर्भू-
तत्वेन पर्यायार्थिकेनैव तत्संग्रहात् । पर्यायो हि द्विविधः-क-
मभावी, सहजावी च । तत्र सहभावी गुण इत्यभिधीयते;
पर्यायशब्देन तु पर्यायसामान्यस्य स्वव्यक्तिव्यापिनोऽभिधा-
नाच्च दोषः । ननु ह्यव्यर्थपर्यायव्यतिरिक्तौ सामान्यविशेषौ वि-

द्येते ततस्तज्जोचरमपरमपि नयद्वयं प्राप्नोतीति चेत् । नैतदनुपपन्नम् । द्रव्यपर्यायाभ्यां व्यतिरिक्तयोः सामान्यविशेषयोरप्रसिद्धेः । तथाहि-द्विप्रकारं सामान्यमुक्तम्-ऊर्ध्वतासामान्यं, तिर्यक्सामान्यं च । तत्रोर्ध्वतासामान्यं द्रव्यमेव; तिर्यक्सामान्यं तु प्रतिव्यक्तिसदृशपरिणामलक्षणं व्यञ्जनपर्याय एव । स्पृष्टाः कालान्तरस्थायिनः शब्दानां सङ्केतविषया व्यञ्जनपर्याया इति प्रावचनिकप्रसिद्धेः । विशेषोऽपि वैसदृशविवर्तलक्षणः पर्याय एवान्तर्भवतीति नैताभ्यामीधकनयाचकाशः ॥ ५ ॥

अव्यर्थिकभेदानाहुः-

आद्यो नैगमसंग्रहव्यवहारजेदात् त्रेधा ॥ ६ ॥

आद्यो अव्यर्थिकः ॥ ६ ॥

तत्र नैगमं प्ररूपयन्ति-

धर्मयोर्धर्मिणोर्धर्मधर्मिणोश्च प्रधानोपसर्जनभावेन यद्विवक्ष्यं स नैकगमो नैगमः ॥ ७ ॥

पर्याययोर्द्रव्ययोर्द्रव्यपर्याययोश्च मुख्यमुख्यरूपतया यद्विवक्ष्यं स एवंपर्यो नैके गमा बोधमार्गो यस्याऽसौ नैगमो नाम नयो ज्ञेयः ॥ ७ ॥

अथास्योदाहरणाय सूत्रत्रयीमाहुः-

सच्चैतन्यमात्मनीति धर्मयोः ॥ ८ ॥

प्रधानोपसर्जनभावेन विवक्षणमितीहोत्तरत्र च सूत्रद्वये योजनीयम् । अत्र चैतन्याऽऽख्यस्य व्यञ्जनपर्यायस्य प्राधान्येन विवक्षणम्, विशेष्यत्वात् । सत्त्वाऽऽख्यस्य तु व्यञ्जनपर्यायस्योपसर्जनभावेन; तस्य चैतन्यविशेषणत्वादिति धर्मद्वयगोचरो नैगमस्य प्रथमो भेदः ॥ ८ ॥

वस्तुपर्यायवद् द्रव्यमिति धर्मिणोः ॥ ९ ॥

अत्र हि पर्यायवद् द्रव्यं वस्तु वर्तते इति विवक्षायां पर्यायवद् द्रव्याऽऽख्यस्य धर्मिणो विशेष्यत्वेन प्राधान्यम्, वस्तुत्वाख्यस्य तु विशेषणत्वेन गौणत्वम् । यद्वा-किं वस्तु पर्यायवद् द्रव्यमिति विवक्षायां वस्तुनो विशेष्यत्वात् प्राधान्यम्, पर्यायवद् द्रव्यस्य तु विशेषणत्वाद् गौणत्वमिति धर्मियुग्मगोचरोऽयं नैगमस्य द्वितीयो भेदः ॥ ९ ॥

क्षणमेकं सुखी विषयाऽऽसक्तजीव इति धर्मधर्मिणोः ॥ १० ॥

अत्र हि विषयाऽऽसक्तजीवाऽऽख्यस्य धर्मिणो मुख्यता, विशेष्यत्वात्, सुखलक्षणस्य तु धर्मस्याप्रधानता, तद्विशेषणत्वेनोपात्तत्वादिति धर्मधर्म्यालम्बनोऽयं नैगमस्य तृतीयो भेदः । न चास्यैवं प्रमाणाऽऽत्मकत्वानुषङ्गो धर्मधर्मिणोः प्राधान्येनात्र क्लेशरसंभवात् तयोरन्यतर एव हि नैगमनयेन प्रधानतयाऽनुभूयते । प्राधान्येन द्रव्यपर्यायद्वयाऽऽत्मकं चार्थमनुभवद्विज्ञानं प्रमाणं प्रतिपत्तव्यं नान्यत् ॥ १० ॥ (रत्ना०)

अथ संग्रहस्वरूपमुपवर्णयन्ति-

सामान्यमात्रग्राही परामर्शः संग्रहः ॥ ११ ॥

सामान्यमात्रमशेषविशेषरहितं सत्त्वद्रव्यत्वाऽऽदिकं गृह्णातीत्येवंशीलः, समेकीभावेन पिण्मीभूततया विशेषरार्थं गृह्णातीति संग्रहः । अयमर्थः-स्वजातेर्दृष्टेष्टान्यामविरोधेन विशेषाणामेकरूपतया यद् ग्रहणं स संग्रह इति ॥ ११ ॥

अमुं जेदतो दर्शयन्ति-

अयमुभयविकल्पः-परोऽपरश्च ॥ १४ ॥

तत्र परसंग्रहमाहुः-

अशेषविशेषेणैवादासीन्यं भजमानः शुद्धद्रव्यं सन्मात्रमभिमन्यमानः परसंग्रहः ॥ १२ ॥

परामर्श इत्यग्रेतनेऽपि योजनीयम् ॥ १२ ॥

उदाहरन्ति-

विश्वमेकं सदाविशेषादिति यथा ॥ १३ ॥

अस्मिन् वक्ते हि सदिति ज्ञानाभिधानानुवृत्तिलिङ्गानुमितसत्ताकत्वेनैकत्वमशेषार्थानां संगृह्यते ॥ १३ ॥ (रत्ना०)

अथापरसंग्रहमाहुः-

द्रव्यत्वाऽऽदीन्यवान्तरसामान्यानि मन्वानस्तज्जेदेषु गजनिमीलिकाभवद्वस्त्रमानः पुनरपरसंग्रहः ॥ १४ ॥

द्रव्यत्वमादिर्येषां पर्यायत्वमभूतीनां तानि तथा, अवान्तरसामान्यानि सत्ताऽऽख्यमहासामान्यापेक्षया कतिपयव्यक्तिनिष्ठानि तज्जेदेषु द्रव्यत्वाऽऽद्याभ्रयभूतविशेषेषु द्रव्यपर्यायाऽऽदिषु गजनिमीलिकामुपेक्षाम् ॥ १४ ॥

उदाहरन्ति-

धर्माऽधर्माऽऽकाशकालपुद्गलजीवद्रव्याणामैक्यं द्रव्यत्वाजेदादित्यादिर्यथा ॥ २० ॥

अत्र द्रव्यं द्रव्यमित्यभिज्ञानानाभिधानलक्षणलिङ्गानुमितद्रव्यत्वाऽऽत्मकत्वेनैक्यं परमाणामपि धर्माऽऽदिद्रव्याणां संगृह्यते । आदिशब्दाच्चेतनाचेतनपर्यायाणां सर्वेषामेकत्वम्; पर्यायत्वाविशेषादित्यादि दृश्यम् ॥ २० ॥ (रत्ना०)

अथ व्यवहारनयं व्याहरन्ति-

संग्रहेण गोचरीकृतानामर्थानां विधिपूर्वकमवहरणं येनानिसन्धिना क्रियते स व्यवहारः ॥ २१ ॥

संग्रहगृहीतान् सत्त्वाऽऽद्यर्थान् विधाय, न तु निषिध्य यः परामर्शविशेषः, तानेव विभजते, स व्यवहारनयस्तज्ज्ञैः कीर्त्यते ॥ २१ ॥

उदाहरन्ति-

यथा यत्तत्तद् द्रव्यं पर्यायो वेत्यादिः ॥ २४ ॥

आदिशब्दादपरसंग्रहगृहीतार्थगोचरव्यवहारोदाहरणं दृश्यम् । यद् द्रव्यं तज्जीवाऽऽदि षड्विधं, यः पर्यायः स द्विविधः-क्रमजावी, सहजावी चेति । एवं यो जीवः स मुक्तः संसारी च, यः क्रमभावी पर्यायः स क्रियारूपः, अक्रियारूपश्चेत्यादि ॥ २४ ॥ (रत्ना०)

अव्यर्थिकं त्रेधाऽभिधाय पर्यायार्थिकं प्रपञ्चयन्ति-

पर्यायार्थिकश्चतुर्धा-ऋजुसूत्रः, शब्दः, समनिरूढः, एवंचूतश्च ॥ २७ ॥

एषु ऋजुसूत्रं तावद्विद्वन्वन्ति-

ऋजु वर्तमानक्षणस्थायि पर्यायमात्रं प्राधान्यतः सूत्रयन्निप्राय ऋजुसूत्रः ॥ २८ ॥

ऋजु अतीतानागतकालक्षणलक्षणकौटिल्यवैकल्यात् प्राञ्जलम्; अयं हि द्रव्यं सदपि गुणीभावान्नाप्यति, पर्यायास्तु कण्ठान्वसिनः प्रधानतया दर्शयतीति ॥ २८ ॥

उदाहरन्ति-

यथा मुखविवर्तः सम्प्रत्यस्तीत्यादिः ॥ ३९ ॥

अनेन हि वाक्येन क्षणस्थायिसुखाऽऽरयं पर्यायमात्रं प्राधान्येन प्रदर्श्यते, तदधिकरणभूतं पुनरात्मकं गौणतया नाप्यन्ते; आदिशब्दाद् दुःखपर्यायोऽधुनाऽस्तीत्यादिकं प्रकृतनयनिर्देशनमन्यूननीयम् ॥ २९ ॥ (रत्ना०)

शब्दनयं शब्दयन्ति-

काह्याऽऽदिजेदेन ध्वनेरर्थजेदं प्रतिपद्यमानः शब्दः ॥ ३५ ॥
काह्याऽऽदिभेदेन कालकारकलिङ्गसंख्यापुरुषोपसर्गजेदेन ॥ ३२ ॥

उदाहरन्ति-

यथा वज्रं भवति ज्विप्यति सुमेरुरित्यादिः ॥ ३३ ॥

अत्राऽतीतवर्तमानभविष्यद्वृत्तकालत्रयेनात् कनकाऽचक्ष-
स्य भेदं शब्दनयः प्रतिपद्यते । अक्षरूपतया पुनरभेदमप्युपे-
क्षते । एतच्च कालभेदे उदाहरणम् । करोति क्रियते कुम्भ-
इति कारकभेदे, तदस्तटी तटमिति सिङ्गभेदे, दाराः कलत्र-
मित्यादि संख्याभेदे, एहि मये रयेन यास्यसि न हि यास्य-
सि यातस्ते पितेति पुरुषभेदे, संसिष्ठतेऽवतिष्ठत इत्युपस-
र्गभेदे ॥ ३३ ॥ (रत्ना०)

समभिरुद्धनयं वर्णयन्ति-

पर्यायशब्देपु निरुक्तिपेदेन निम्नमर्थं समभिरुद्धं सम-
निरुद्धः ॥ ३६ ॥

शब्दनयो हि पर्यायभेदेऽप्यर्थभेदमभिप्रेति, समभिरुद्धस्तु
पर्यायभेदे निम्नार्थाननिमित्तमन्यते, अभेदं त्वर्थगतं पर्यायशब्दा-
नामुपेक्षत इति ॥ ३६ ॥

उदाहरन्ति-

इन्द्रादिन्द्रः, शकनाच्छक्रः, पृदाराणां पुरन्दर इत्या-
दिपु यथा ॥ ३७ ॥

इत्यादिपु पर्यायशब्देषु यथा निरुक्तिभेदेन निम्नमर्थं समभि-
रोहन्नभिप्रायविशेषः समभिरुद्धः, नचाऽप्येवमिदं घटकुटुम्भा-
ऽऽदिषु कल्प्यः ॥ ३७ ॥ (रत्ना०)

पर्यभूतनयं प्रकाशयन्ति-

शब्दानां स्वप्रवृत्तिनिमित्तचतुक्रियाऽऽविष्टमर्थं वाच्यत्वे-
नाऽभ्युपगच्छन्नेवंचतुः ॥ ४० ॥

समभिरुद्धनयो हीन्द्राऽऽदिक्रियायां सत्यामसत्यां च वासवा-
ऽऽदेरर्थस्यैन्द्राऽऽदिव्यपदेशमभिप्रेति, पशुविशेषस्य गमनक्रि-
यायां सत्यामसत्यां च गोवपदेशवत् तथा रुढेः सङ्गावात् ।
एवञ्चतुः पुनरिन्द्राऽऽदिक्रियापरिणतमर्थं तत्क्रियाकाले इन्द्रा-
ऽऽदिव्यपदेशमाजमनिमित्तमन्यते; न हि काश्चिदक्रियाशब्दोऽस्यास्ति,
गौरश्च इत्यादिजातिशब्दाजिमितानामपि क्रियाशब्दत्वाद्-
गच्छतीति गौः, आगुगामित्वाद्गश्च इति । शुक्लो नील इति
गुणशब्दाभिमतता अपि क्रियाशब्दा एव-शुचिभवनात् शुक्लो,
नीलनालील इति । देवदत्तो यज्ञदत्त इति यदृच्छाशब्दा-
भिमतता अपि क्रियाशब्दा एव-देव एनं देयात्, यज्ञ एनं देया-
दिति । संयोगिद्वयशब्दाः समवायिरूपशब्दाश्चाभिमतताः
क्रियाशब्दा एव-दणोऽस्याऽस्तीति दणो, विषाणमस्यास्ती-
ति विषाणीत्यस्ति क्रियाप्रधानत्वात् । पञ्चतयी तु शब्दानां
व्यवहारमात्राद् न निश्चयादित्यर्थं नयः स्वीकुरुते ॥ ४० ॥

उदाहरन्ति-

यथेन्दनमनुचर्वन्निन्द्रः, शकनाक्रियापरिणतः शक्रः, पृदार्-
रणप्रवृत्तः पुरन्दर इत्युच्यते ॥ ४१ ॥ रत्ना० ७ परि० ।

(६) ननु सर्वत्र वास्तव्येवापेक्षा नयप्रवृत्तिहेतुः, उत वै-
ज्ञानिक्यपि ? । उच्यते-काचिद् वैज्ञानिक्यपि, यत्र मत-
भेदोऽप्यवसायः । तथा चाऽऽह-

नानानयमयो व्यक्तो, मतजेदो ह्यपेक्षया ।

कोटयन्तरनिपेक्षस्तु, प्रस्तुतोक्तकोटिकृत् ॥ ४१ ॥

(नानेति) हि निश्चितं मतभेदः—यौद्धीपनिषदादिद-
र्शनभेदः, नानानयमयोः—स्वेच्छानिवेशितत्वेनाऽनेकनयाधिकाररू-
पाः, वस्तुत्वप्रकृतिको वा; अपेक्षया व्यक्तः, शुद्धपर्यायशुद्धरू-
पाऽऽद्यपेक्षयेव तत्तदर्थव्यवस्थितः । नयविशेषतापर्यमेतद्, न
त्वपेक्षेति चेत् । न । तात्पर्यस्याऽपि वस्तुसंबन्धरूपापेक्षामात्मन्य-
प्रवृत्तेः, असति संघे तात्पर्यस्य प्रामाण्याप्रसरात् । सा चे-
यमपेक्षा वैज्ञातिकाः संयन्त्रः; अत एव धिकर्त्तृसदस्य धर्मिणः
प्रतिषेधाऽऽदिसाधनमाप्नोति सामप्रदायिकाः । ईश्वरो नास्ति,
प्रकृतिर्नास्तीत्यादौ विशिष्टज्ञानाऽऽकारविषयत्वेन तत्र धर्मिणो
धिकरूपसिद्धत्वाद्द्विशिष्टवस्तुसिद्धौ कथं विशिष्टाऽऽकारो भ-
वेदिति चेत् ? यथा तत्र विशिष्टानतिरेकेऽपि विशिष्टानावोऽति-
रिक्तः प्रतिविम्बयत्वात् सिद्धः, तथा मम विशिष्टाऽऽकारोऽपीति
किं बाधकम् ?; खण्डशः प्रसिद्धधर्मधर्मिरूपसङ्गपरमाणुसदा-
कारोत्पत्तेर्नास्त्यस्यातिप्रसङ्गः [?] । यद्वा-स्नातयविज्ञानसम्भ-
तिरूप आत्माऽपि यदि क्षणिकः, किं पुनर्वाच्यं बाह्यवस्तुध्वनि-
वैराग्यप्रतिपत्तिपुष्पोत्प्रेक्षकानिरयभाषनादेशेन यौद्धर्शनस्य ?;
सुमुक्ता सर्वा परित्यज्य स्वात्मनिष्ठेन भवितव्यम्; स च
एवेति शोकद्वेषाऽऽदिनिबन्धनानेकसंयन्त्रधुम्बिलप्रज्ञा-
लनगङ्गाजलसमानिकत्वज्ञावनोद्देशेन च वेदान्तिकदर्शनस्य
प्रवृत्तेः; तत्तदर्थानार्थज्ञानेषु तत्तदज्ञावनोद्देशप्रयुक्तमेवापेक्षा-
त्वं, तेनैव तस्य सुनयत्वव्यवस्थितेः । अन्यथा यौद्धसिद्धान्ते
वाह्यार्थज्ञानाऽऽदिवादानां, वेदान्तिसिद्धान्ते च प्रतिविम्बाभा-
सावच्छेददृष्टिपुष्टिवादाऽऽदीनामन्योऽन्यविप्रतिपिद्धत्वेन जा-
त्या दुर्नयत्वं सम्यग्दृष्टिपरिग्रहेणाऽपि निराकर्तुमशक्यत्वात् ।
न हि जात्या इलाहलं सदैवैवहस्तोपादानमात्राणाऽमृतायते, र-
सायनीकरणं तु तत्पयोकापेक्षैवेति दृढनयमवधेयम् ।
ननुकापेक्षयाऽतिशुक्लसुखाऽऽदीनामितरनयार्थप्रतिषेधवृत्तौ
कथं न दुर्नयत्वम् ?; इतरांशोदासीन्यस्यैव सुनयलक्षणत्वात् । इ-
त्यन्ते च ते नयाः स्वसमये, परसमये च स्वेतरनयार्थवाधेनैव प्रग-
ल्भमाना इत्याशङ्क्याऽऽह-कोटयन्तरस्येतरनयार्थस्य, निषेधो
निराकरणं, प्रस्तुता या तत्कोटिकोटिस्तत्कारी, विशिष्टाविधोर्विशे-
षणविश्रामेण प्रस्तुतकोटिकोटितत्त्वकृदित्यर्थः । अयं प्रावः—यदी-
तरनयार्थप्रतिषेधो द्वेषवृद्धा तदा दुर्नयत्वमेव, यदि चोक्तभा-
वनादाह्यानुगुणस्वविषयोत्कर्षाऽऽधानाय, तदा सुनयत्व-
मेव, जात्या दुर्नयस्याऽपि चिन्ताज्ञानेन फलतः सुनयीकरणाद्,
प्रावनाज्ञानेन ऐदम्पर्यार्थप्रधानकरणप्रमाणवाक्यैकदेशत्वा-
ऽऽपादनाच्च ।

तदाहुः श्रीहरिभक्तसूरयः षोडशप्रकरणे-

“ ऐदम्पर्यं शृण्वति, यत्राऽसाधारणः सुपरिशुद्धः ।

तदजावे तद्देशः, कश्चित् स्याद-यथाग्रहणात् ॥ ६२ ॥ ”

अस्य व्याख्या-पेदम्पर्यं तात्पर्यं पूर्वोक्तं, शुध्यति स्फुटीभवति यत्राऽऽगमे, असावागमः सुपरिशुद्धः प्रमाणभूतः, तदज्ञावे पेदम्पर्य-शुद्धज्ञावे, तद्देशः परिशुद्धाऽऽगमैकदेशः, कश्चिदन्य आगमः स्यात्, न तु मूलाऽऽगम एव, अन्यथाग्रहणाद् मूलाऽऽगमैकदेशस्य सतो विषयस्याऽन्यथाप्रतिपत्तेर्यतः समतामवलम्ब्यमानास्तेऽपि तथेच्छन्ति ॥१२॥ (यो १६ वि०) नत्राऽपि च न द्वेषः कार्यो, विषयस्तु यत्नतो मृग्यः, तस्याऽपि न सद्वचनं सर्वं यत्प्रवचनादन्यदिति ।

तन्वयं स्वसमयनयवाक्येभ्यः परसमयनयवाक्यानां को विशेषः, फलतो जातितश्च शुद्धशुद्धोपरिविशेषात् ? । न हि ज्ञानदर्शनलिङ्गचारित्राऽऽदिवादेषु स्वसमये स्थितपक्षोऽपि स्वविषये प्राधान्यं विदधानः ज्ञानाऽऽदिनयविषये च तन्निराकुर्वाणो जात्या शुद्धत्वमङ्गीकुरुते । तथा च स्थितपक्षवचनम्—“ जम्हा दंसणनाणा, संपुण्णफलं न दिति पत्तेयं । चारित्तजुआ दिति च, विसिस्सए तेण चारित्तं ” ॥१॥ इति । अत्र हि ज्ञानाऽऽदिनये नैतद्वक्तुं शक्यम्, यथा त्वया संपूर्णफलप्रापकत्वेन चारित्रमुत्कृत्यते, तथा मया तदुपनायकत्वेन “ दासेण मे भू ” इत्यादिन्यायाद् व्यापारतया चारित्रान्यथासिद्धापादानाच्च ज्ञानाऽऽदिकमेवेत्कर्तव्यमारोपणीयमिति ।

विजुम्भितं चेदमध्यात्ममतपरीक्षायां बहुधाऽस्माभिः । तथा च प्राधान्यस्याप्यवस्थितत्वात् कुत्र केन नयेन जात्या व्यवस्थेयम् ? फलतः शुद्धस्तु स्वपरसमययोरविशिष्टेति चेत्, अत्रास्माकमाभाति-यथा देशप्रदेशाखण्डपरमाणुवादीनां स्कन्ध[संबन्ध]संबन्धाज्यां भेदः, तथा स्वसमयपरसमयस्थविविन्नयानां प्रमाणवाक्यान्तर्जाववाहिर्भावाभ्याम् । तौ च पदार्थवाक्यार्थाऽऽदिज्ञावेन साकाङ्क्षतया, खानन्त्येण निराकाङ्क्षतया चेति न जातिभेदाऽनुपपत्तिः । स्वसमये नयेषु निराकाङ्क्षप्रमाणबोधपर्यवसाने तदत्यन्तोत्कर्षरूपेण ज्ञानफलोद्देशः, परसमये नयेषु च उक्तानावनामात्रफलोद्देश इति फलतोऽपि भेदो व्यक्त एवेति सर्वमवदातम् ।

ननु यद्येवं नयार्था आपेक्षिकाः, तदा अवयव्येकत्वमपि द्वित्वाऽऽदिवद्भुक्तिजन्यमेव स्यात्, उभयमपि वा ज्ञानाऽऽकारमात्रं इति चेत् । न । एकत्वाद्वित्वाऽऽदिनामन्तानां संख्यापर्यायाणामेकव्यवृत्तीनामेव सतां यथा क्रयोपशमबुद्धिविशेषेण प्रतिनियतानामेव ग्रहणमित्युपगमात् । युक्तं चेत् । अन्यथा एकत्रैव घटे तद्रूपतत्त्वगतोरैक्यमित्यादिना द्विवचनप्रयोगस्य, बहुषु करि-तुरग-रथ-पदादिषु सेनेत्येकवचनप्रयोगस्याऽनुपपत्तेः । अथैकत्वाद्वित्वाऽऽदितत्त्वधर्मप्रकारकबुद्धिविषयत्वाऽऽदिकं गौणमेव द्वित्वाऽऽदिव्यवहारनिमित्तं, तच्च तत्तत्कर्मावच्छेदेन पर्याप्तमिति नैको द्वावित्यादेः प्रसङ्गः, मुख्यं तु द्वित्वम-अपेक्षाबुद्धिजन्यं द्वित्वमन्यदेवेति न दोष इति चेत् । न । उक्तविषयतारूपद्वित्वाऽऽदिरप्येकत्वपर्याप्तत्वात् तत्तत्तत्तत्प्रकारतानिरूपितत्वविशिष्टविषयताया अपि क्वचित्संबन्धाऽऽदिभेदेन प्रकारताभेदादेकस्या अभावात्; भावेऽपि च द्वयस्य प्रत्येकानतिरिक्तत्वेन एकधर्मावच्छेदेन द्वित्वाऽऽदिपर्याप्तिप्रसङ्गाद्, धर्मगतद्वित्वस्यैव तत्पर्याप्त्यवच्छेदकताऽवच्छेदकत्वस्वीकारे च तत्राऽपि द्वित्वस्य वास्तवस्याऽज्ञावाद् रूपत्वरसत्वाऽऽदिप्रकारकबुद्धिविषयत्वस्यैव गौणस्य स्वीकारे, तत्पर्याप्त्यवच्छेदकाऽऽदिगवेषणेऽनर्वाक्ष्यते वास्तवद्वित्वाऽऽद्यभावे ज्ञानाऽऽकारतापर्यवसानेन साकारवादप्रसङ्गात् । तस्माद् व्यवस्थावच्छिन्नैकत्वाऽऽदेः पर्याप्तिस्वीकारेऽनेकान्तवाद एवानाविद्या व्य-

वस्थेति ध्येयम् । अत एव—“ दव्वच्याए एगे अहं, नाणदंसणच्याए दुवे अहं । ” इत्यादि पारमर्षम् । इदमप्यत्र विचार्यते-द्वित्वाऽऽदिकमपेक्षाबुद्ध्या जन्यं वा, व्यङ्ग्यं वेति ? । तत्र जन्यमेवेति नैयायिकाः । व्यङ्ग्यमिति प्राभाकराः । तत्र नैयायिकानमयमाशयः-द्वित्वस्य व्यङ्ग्यत्वनये अपेक्षाबुद्धेर्द्वित्वत्वप्रकारकलौकिकप्रत्यक्षत्वकार्यताऽवच्छेदकत्वं वाच्यम्, जन्यत्व-नये तु द्वित्वमेवेति लाघवम् । न च व्यङ्ग्यत्वनयेऽपि लौकिकप्रकारतासंबन्धेन द्वित्वमेव तत्कार्यताऽवच्छेदकं वक्तुं शक्यम्, शुण्यत्वसंख्यात्वतद्व्यक्तित्वाऽऽदिना विनाऽप्यपेक्षाबुद्धिस्तत्प्रत्यक्षप्रसङ्गात्, तेन रूपेण तत्प्रत्यक्षं प्रति तस्याहेतुत्वकल्पने चातिगौरवात् । न च स्वाश्रयविषयतया द्वित्वत्वस्य कार्यताऽवच्छेदकतया न दोष इति वाच्यम् । तथाऽपि व्यङ्ग्यत्वनये स्वाश्रयविषयत्वं कार्यताऽवच्छेदकताऽवच्छेदकः संबन्धः, जन्यत्वनये तु समवाय इति जन्यत्वपक्ष एव धेयान्, लाघवात् । अथ द्वित्वप्रत्यक्षेऽपि प्रत्यक्षत्वमेव कार्यताऽवच्छेदकम्, द्वित्ववृत्तिविषयतायाः कार्यताऽवच्छेदकसंबन्धेनैवानतिप्रसङ्गात् । अन्यथा द्वित्वप्रत्यक्षस्य विषयतया चित्त्वत्वाऽऽदावपि जायमानत्वेन व्यभिचारात् अपेक्षाबुद्धित्वं कारणताऽवच्छेदकं, तच्च मानसत्वव्याप्यो जातिविशेषः; कारणताऽवच्छेदकः संबन्धः स्वाविषयपर्याप्तत्वम्; तेन घटपदैकत्वबुद्धित्वेनाऽपेक्षाबुद्धेर्घटपटद्वित्वप्रत्यक्षहेतुत्वेऽनन्तकार्यकारणभावाऽऽपत्तिः, द्वित्वप्रत्यक्षताऽवच्छिन्नेऽपेक्षाबुद्धित्वेन सामान्यनो हेतुत्वेऽपि घटपटद्वित्वप्रत्यक्षकाले घटकुड्यद्वित्वप्रत्यक्षाऽऽपत्तिः, स्वविषयवृत्तित्वसंबन्धेनापेक्षाबुद्धेस्तत्राऽपि सत्त्वादित्यादिदूषणानवकाशः । घटपदैकत्वबुद्धेर्घटकुड्यद्वित्वे स्वविषयपर्याप्तत्वसंबन्धेनाऽसत्त्वादिति व्यङ्ग्यत्वनयेऽपि न गौरवमिति चेत् । न । एवं सति प्रत्यक्षत्वं वा कार्यताऽवच्छेदकं, ज्ञानत्वं वाऽनुभवत्वं वेत्यादौ विनिगमकाभावात् । किञ्च-व्यङ्ग्यत्ववादिना मैत्रीयापेक्षाबुद्ध्या संनिकर्षाऽऽदिद्विषयाद्-चैत्रीयप्रत्यक्षोत्पत्तिवारणाय चैत्रीयापेक्षाबुद्धित्वस्य चैत्रीयप्रत्यक्षत्वाऽऽदिना कार्यकारणभावो वाच्य इति गौरवमेव । अथ तव पुरुषान्तरापेक्षाबुद्धिजनितद्वित्वस्य पुरुषान्तराप्रत्यक्षत्वाय द्वित्वनिष्ठविषयतासंबन्धेन चैत्रीयप्रत्यक्षे मैत्रीयद्वित्वाऽऽदिभेदस्याऽपि हेतुत्वं कल्पनीयम् । यद्वा-चैत्रीयद्वित्वप्रत्यक्षं प्रति चैत्रापेक्षाबुद्धिजन्यद्वित्वेन हेतुता कल्पनीया, कार्यताऽवच्छेदकः संबन्धो द्वित्वनिष्ठविषयताकारणताऽऽवच्छेदकस्तादात्म्यम् । अत एव-चैत्रमत्रापेक्षाबुद्धिर्मां तुल्यविषयाभ्यां युगपदुपपन्नाभ्यामुत्पादितं चित्वमेकमेवेति मतेऽपि न क्षतिरिति कल्पनायामधिकं गौरवमिति चेत् । न । तत्रैवस्य फलमुल्लेखेनाऽदोषत्वात् । यद्यपि द्वित्वाऽऽदावपेक्षाबुद्धेर्नैकत्वावगाहिबुद्धित्वेन हेतुता, अयं घट एक इति बुद्धिनोऽपि द्वित्वोत्पत्त्यापत्तेः; नाऽपि नैकत्वावगाहिबुद्धित्वेन, अयमेकश्चिरनष्टो घटश्चैक इति बुद्धितोऽपि तदापत्तेः; तथाऽपि चित्त्वाऽऽदिजनकताऽवच्छेदका मानसत्वव्याप्या नानाजातयो वाच्याः, अन्यदा कदाचिद् द्वित्वं कदाचित्चित्त्वमिति नियमो न स्यात् । न च स्मृतित्वव्याप्यत्वमेव तासां न कुतः ?, इति वाच्यम् ; यद्व्यक्तिविशेष्यत्वैकस्मरणं कस्याऽपि न जातं, तत्र स्मरणाऽनुभवकार्यकारणभावकल्पने संस्कारव्यवधानेन क्षणविश्लेषे च गौरवात्, स्मृतित्वव्याप्यत्वेऽपि स्मरणाऽऽत्मकैकत्वबुद्धिकल्पनान्तरे मानसोत्पत्तौ बाधकाज्ञावाद् उपनायकज्ञानघटितसामग्रीसत्त्वात् मानसं प्रति तत्तत्स्मृतिसामग्र्याप्रतिबन्धकत्वकल्पने च महागौरवात् । सन्तु वा चाक्षुषत्वाऽऽदि-

* “ दासेण मे खरो कीओ, दासो वी मे खरो वि मे ” इतिन्यायः ।

व्याप्य नानाजातयः द्वित्वाऽऽद्यै मानाजावाद् द्वौ त्रय इत्यादिबिभ-
क्षणबुद्धिर्विजातीयज्ञानं प्रकारजेदं विनाऽसंभवात् । अन्यथा-मन्वे-
त्र विषयनिरपेक्षैरेव ज्ञानैस्तद्व्यवहारजननप्रसङ्गात् । न च द्वावि-
त्यादियुद्धेर्विजातीयज्ञानं विषयः, अचाक्षुषत्वाऽऽपत्तेः । न च 'इमौ
ह्यौ मधुपौ; एते त्रयः कमलकलहारकलहंसाः' इत्यादौ युगपदेव द्वि-
त्वत्रित्वप्रतीतिः, एकत्र बुद्धौ द्वित्वजनकताऽवच्छेदकजात्यभ्युप-
गमे जातिसंकरप्रसङ्ग इति वाच्यम्; द्वित्वत्रित्वोत्पादकापेक्षाबुद्धे-
रुत्पादे सूक्ष्मकालभेदकल्पनात्, 'गिरिरयं वहिमान्, अहं तदहान-
वान्' इत्युत्तमिनिप्रत्यययोरेव। अथ तत्र भिन्नविषयेऽनुमितिर्वा
मग्रा प्रतिबन्धकत्वाद् अस्तु तयो युगपदनुवादः, न तु प्रकृते इति चे-
त्, तर्हि प्रतिबन्धकं किञ्चिद्वाऽपि कल्प्यताम्, अन्यथाऽनुपपत्ते-
र्बलाय सत्वात् । अस्तु वा तदत्रापेक्षाबुद्धाभ्युपगमजनकताऽवच्छेद-
का जातिविशेषः; स च द्वित्वत्रित्वयोस्तज्जन्मताऽवच्छेदको जाति-
विशेषः । एतेन समवाय्यसमवायिनिमित्तकारणानामविशिष्टत्वे
द्वित्वत्रित्वाऽऽनुपपत्तिरित्ये किं कारणम्? द्वाभ्यामेकत्वाभ्यां द्वि-
त्वं त्रिभिस्त्रित्वमारभ्यते इति वक्तुमशक्यत्वात्, एकत्वेपु द्वित्वाऽऽ-
देरमात्वात् । न च शुद्धनयापेक्षाबुद्ध्या द्वित्वं, द्वित्वसहितया च तथा
त्रित्वमुत्पाद्यते इत्यपि सुवचम्, द्वित्वत्रित्वयोर्युगपदेव तत्प्रत्य-
यविषयत्वात् । न चैकत्वेपि च द्वित्वाऽऽदिजनकताऽवच्छेदका
जातिविशेषा अभ्युपेयाः, तत एव द्वित्वाऽऽदिव्यवहारोपपत्तौ
द्वित्वाऽऽवच्छेदप्रसङ्गादित्यादिपर्यनुयो गो निरस्तः; अपेक्षाबुद्धि-
निष्ठद्वित्वत्रित्वाऽऽदिजनकताऽवच्छेदकजातिभेदेनैव ततः सा-
मप्राप्तेदात् एकापेक्षाधीन्यद्वित्वत्रित्वयोरप्यन्यत्र परिपुष्टमे-
दवजातीयत्वेनैव भेदात् ॥ उदयनाऽऽचार्याः-तद् द्वित्वप्रागभा-
वगर्भे च द्वित्वसामग्री, त्रित्वप्रागभावगर्भा च त्रित्वसामग्रीति
तयोर्विशेषः । इतोऽपि हि प्रागभावः (सिद्धिः) अन्यथा तयोर्विशेषो न
स्यात्, पर्याप्तिसंबन्धेन द्वित्वाऽऽदिकं प्रति पर्याप्तिसंबन्धेन तत्प्रा-
गभाव एव नियामकः; अत एवैकस्मिन्नपर्याप्तिसंबन्धेन द्वित्वाऽऽ-
दिप्रत्ययः तत्प्रागभावसंयुक्तस्मिन्नपर्याप्तभावेन तस्यापि तदजा-
यादित्याहुः ॥ अथापेक्षाबुद्धिजन्यत्वे द्वित्वस्य 'द्वे छन्दे' इति
लौकिकप्रत्ययानुपपत्तिः; अपेक्षाबुद्धिरथ द्वित्वम्, अथ द्वित्व-
त्वं निर्विकल्पकं, ततो द्वित्वत्वविशिष्टं प्रत्यक्षं, तदेव च द्वित्वत्व-
निर्विकल्पकेन स्वोत्तरवृत्तिविशेषगुणविधया जनिताऽपेक्षाबु-
द्धिनाशः, ततश्च 'द्वे छन्दे' इति लौकिकप्रत्ययः, तदेव चापेक्षा-
बुद्धिनाशाद् द्वित्वविनाश इति द्वित्वत्वाऽभिमतं व्यवस्था,
साऽनुपपत्ता; अपेक्षाबुद्धेस्तज्जन्मसंस्कारेण द्वित्वनिर्विक-
ल्पकोत्पत्तिकृण एव नाशात् । योगविज्ञाविशेषगुणनाशं प्रति
स्वोत्तरवृत्तियोग्यजातीयविशुविशेषगुणत्वेन हेतुत्वात् सुपुत्ति-
प्राक्कालवर्त्तिज्ञाननाशकतयैव तसिच्छेदः, अन्यथाऽनुजवर्त्तसे-
नैव संस्काराऽन्यथासिद्धेरिति चेत् । न । अपेक्षाबुद्धेः संस्काराज-
नकत्वादपेक्षाबुद्धिनिष्ठत्वस्यापि संस्कारजनकताऽवच्छेदकको-
टिप्रदेशात् । 'न चैवमप्यपेक्षाबुद्धिजनितैकत्वाऽऽदिविशिष्टेषु बुद्ध्या
अपेक्षाबुद्धिनाशप्रसङ्गः । तदुक्तम्- "अपेक्षाबुद्धिः संस्कारान् मा-
कार्पात्, विशिष्टेषु किंस्तु कुर्यादेव" इति वाच्यम्; विशिष्ट-
बुद्धिजननेऽपि द्वित्वसामग्र्यादेरेव फलवत्त्वेन प्रतिबन्धकत्वक-
ल्पनात् । वस्तुतोऽपेक्षाबुद्धिनाशे द्वित्वलौकिकप्रत्ययस्य विशिष्ट-
कारणत्वकल्पनान्न दोषः । न च तथाऽपि पूर्वापेक्षाजनितद्वित्व-
निर्विकल्पकेन स्वद्वितीयवृत्तयोत्पन्नेनापेक्षाबुद्धेरुत्पत्तीयकणे ना-
शप्रसङ्गः, प्रतियोगितयाऽपेक्षाबुद्धिनाशे स्वविषयजनकत्व-

संबन्धेन द्वित्वलौकिकप्रत्ययकृत्वेन हेतुत्वात् । नन्वेवमपि 'द्वे
छन्दे' इति लौकिकप्रत्ययं कथं, तदुत्पत्तिक्षणे द्वित्वनाशादिति
चेत्? मैवम् । द्वित्वस्य हि तत्प्रत्यये विषयविधया हेतुत्वं, न तु
कार्यसद्वर्तितयेति दोषाभावात् । न हि सर्वेषां कारणानां का-
यंसद्वर्तितयैव हेतुत्वम्, प्रागभावपक्षताऽऽदेरहेतुत्वप्रसङ्गादि-
ति ॥ प्रामाकरबुद्ध्यानुसारिणस्तु-सोऽयं नैयायिकाऽऽज्ञायो न यु-
क्तः, अनन्तद्वित्वाऽऽदिध्वंसप्रागभावऽऽदिकल्पनायां गौरवात्,
तद्वाङ्मयत्वपक्षस्यैव युक्तत्वात् । अन्यथा नानापुरुषीयक्रमे का-
पेक्षाबुद्धिः, समसंख्यतुल्यव्याक्तिकनानाद्वित्वाऽऽदिकल्पनेऽपि
महागौरवात् । मम तु नित्यानामेव तेषां तत्तदपेक्षाबुद्धिव्यङ्ग्य-
त्वाद् दोषाभावात् । न चैवं तेषां जातित्वाऽऽपत्तिः, असमवायित्वे
सत्यनेकसमवेतत्वस्य, समवेतत्वस्यैव वा जातिव्यवहारनिमित्त-
त्वात् । न च विशेषेतिप्रसङ्गः, तत्र मानाजावात् । किञ्च-
द्वित्वाऽऽदेर्जन्मत्वे प्रतियोगितया नाशजन्यतन्नाशे स्वप्रतियोगि-
जन्यत्वसंबन्धेनापेक्षाबुद्धिनाशत्वेन हेतुता वाच्या; तथा च-
द्व्यणुकपरिमाणहेतुपरमाणुद्वित्वस्यैव अपेक्षाबुद्धिजन्यस्य ना-
शानुपपत्तिः । न च चैत्रीयद्वित्वनाशे चैत्रापेक्षाबुद्धिनाशो हेतुरि-
त्येवं विशेष्यैव कल्पने; परमाणुद्वित्वे तु यादृशोपाधिर्वाशि-
ष्टया ईश्वरापेक्षाबुद्धेर्हेतुत्वं, तादृशोपाधिनाशादेव तन्नाशः,
अविशिष्टायास्तस्या हेतुत्वे सर्वथा द्वित्वोत्पत्तिप्रसङ्गादिति वा-
च्यम्; स्वाश्रयवहितपूर्ववृत्तनावच्छिन्नत्वेनैव तस्यापेक्षाबुद्धित्व-
मिति तन्नाशात्परमाणुद्वित्वनाशे तस्य कृषिकत्वप्रसङ्गात्,
अतिरिक्तानुगतोपाधेर्वा निर्वचनात् । अपि च-एवं तच्च द्वित्वनाशे
तत्तदपेक्षाबुद्धिनाशत्वेन हेतुत्वे महागौरवम् । न च फलमुख-
त्वादस्यादोषत्वम्, अस्यां कल्पनायामेव तावद् गुरुतरं कल्पनी-
यमिति प्रागेवोपस्थितौ तदोपताया वज्रलोपत्वात्, तददोषत्वे-
प्रागनुपपत्तिरेव बीजत्वात् । अपि च-मानसत्वाऽऽदिव्याप्यजाति-
विशेषणपेक्षाबुद्धेर्द्वित्वाऽऽदिहेतुत्वे ईश्वरापेक्षाबुद्ध्या परमा-
णुद्वित्वाऽऽदिजननापत्तिः, ईश्वरज्ञानसाधारणद्वित्वाऽऽदिजन-
ताऽवच्छेदकजातिस्वीकारे च जन्यसाक्षात्कारित्वाऽऽदिना साङ्क-
र्यम्, त्रित्वाऽऽनुपपत्तिकात्वे द्वित्वाऽऽद्यापत्तिश्च दुर्निबारा । एतेन
द्वित्वाऽऽदिजनकताऽवच्छेदकतयाऽपेक्षाबुद्धिनिष्ठलौकिकविषय-
त्वस्वीकारोऽपि निरस्तः, परार्थाऽऽदिसंख्याऽनुत्पत्तिप्रसक्तेश्च, त-
दाश्रययावद् व्यवृत्तिलौकिकविषयताया असंभवात्, ईश्वरी-
यापेक्षाबुद्धेर्व तदुत्पत्त्यङ्गीकारे चाऽन्यत्रापि कारणान्तरोच्छेद-
इति न किञ्चिदेनदित्याहुः ॥ केचित्तु द्वित्वत्रित्वाऽऽदिकं तुल्यव्यक्ति-
वृत्तिकमेव सामान्यम्, अनित्यस्य संयोगाऽऽदेरिव नित्यस्याऽपि
द्वित्वाऽऽदेर्यासंयवृत्तित्वे विरोधाभावात्, त्रिभेन्ध्र्यग्राह्याणां
रूपरसाऽऽदीनामिव समानेन्द्रियग्राह्याणामपि सत्यप्येकावच्छे-
देन समानदेशत्वे प्रतियोग्यव्यङ्ग्यवृत्तित्वे विरोधाभावात्,
सहचारदर्शनमात्रस्याकिञ्चित्करत्वात् । मेदश्च चिरद्वधर्माऽ-
ध्यासात् । स च न्यूनाधिकदेशपर्याप्तवृत्तिकत्वमित्याहुः ॥ परे तु
षट्कुटकुण्डकुशलेषु द्वित्वत्रित्वाऽऽदिप्रतीतावेकतरनाशे तदुत्ते-
द्वित्वाऽऽदेरपि संयोगाऽऽदेरिव विनाशप्रत्ययादनित्यवृत्तिनाना-
व्यक्तिकमेव द्वित्वाऽऽदिकम्, आश्रयविनाशोत्पादाभ्यामेव तस्यो-
त्पादविनाशौ । असमवायिकारणं तु चाऽऽश्रयस्यैकत्वं, परिणामं
वा, एकवृत्तिकमेकत्वमिव तुल्यव्यक्तिवृत्तिकं द्वित्वाऽऽद्यापि नाऽने-
कम्, तुल्यव्यक्तिवृत्तिकाद्वित्वाऽऽदेः प्रतिबन्धकत्वात् । बुद्धि-विशे-
पस्तद्व्यङ्ग्यको, न तत्पादको, नित्येषु वैकल्याणिकमनस्कव्यक्तिक-
वानित्यमित्याहुः ॥ वयं तु भूयः-जन्यत्वनेव अपेक्षाबुद्धेर्जन्मता-

वच्छेदकमेकत्वान्यसंख्यात्वं वाच्यम् । यद्वा-एकत्वजन्यता-
वच्छेदकतया द्वित्वमारज्य परार्कपर्यन्तमेका जातिः सिध्यति,
लाघवात् । ननु जन्यसंख्यात्वमेवैकत्वजन्यताऽवच्छेदकं, कार-
णकार्यैकार्थप्रत्यासत्तिभेदात् इति तस्यैव द्वित्वाऽऽदिपरार्कपर्य-
न्तसंख्यावृत्तिजातिविशेषितस्य तथात्वम् । व्यङ्ग्यत्वनये चैक-
त्वाऽन्यसंख्याप्रत्यक्षत्वम्, उक्तजातिविशेषप्रत्यक्षत्वं वाऽपे-
क्षाबुद्धेर्जन्यताऽवच्छेदकं वाच्यम् । द्वयोरप्यनयोर्मतयोरेको धान्य-
राशिरित्यादिप्रत्ययसिद्धेः सामूहिकैकत्वे व्यभिचारः । न च त-
त्रैकत्वं गौणमेव, वस्तुतस्तत्त्वपेक्षाबुद्ध्या राशि-सेना-चनाऽऽदौ व-
हुत्वविशेष एवोत्पाद्यते, व्यङ्ग्यते चेति वाच्यम्; खारसिकैकत्वानु-
भवविरोधात् । एते बहवः कणाः, एते बहवः करि-तुरग-रथ-पदा-
तयः, एते बहवः आम्र-निम्ब-धव-खदिरा इत्यादौ राशित्व-से-
नात्व-वनत्वाऽऽद्यनापत्तेश्च । अपेक्षाबुद्ध्या तत्र राशित्वाऽदिरूप-
स्यैव बहुत्वत्वमेकत्वद्वित्वान्यसंख्यात्वं त्रित्वमारज्य परार्कपर्य-
न्तवृत्ति जातिविशेषो वा, राशित्वाऽऽदिरूपबहुत्वे चापेक्षाबुद्धि-
विशेषजन्यताऽवच्छेदकस्तद्व्याप्य एव जातिविशेषः । बहुत्वं च त-
द्वच्छिन्नोपस्थितिश्चैकवचनान्तराद्यादिपदं चेति शाब्दबोधस्थले
नानुपपत्तिः । प्रत्यक्षे च बहव इत्यादौ क्वचिद् दोषवशात्तदप्र-
हान्नानुपपत्तिरिति वाच्यम्; अनुभूयमानैकत्वप्रतीतेर्बहुत्वाविशे-
षेण समर्थने द्वित्वाऽऽदिप्रतीतेरप्येकत्वविशेषेणैव समर्थयितुं श-
क्यत्वाद्; नास्तवाभावे गौणानुपपत्तेरप्युक्तत्वाच्च । न च 'ताविमौ
नीलपीतौ' इति गौणद्वित्वाऽऽदिलक्षणं द्वाविमौ घटपटावित्यत्र
द्वित्वमनुभूयते । न चैकत्र ज्ञाने द्वित्वं प्रकारः, अन्यत्र तु नेत्यापि वि-
निगन्तुं शक्यम्; विजातीयज्ञानविषयत्वसंबन्धेन स्वस्थितस्वप्र-
कारतया बुद्धिचैत्रजप्रयोपपादनमप्युभयत्र तुल्ययोगक्षेमम् । एक-
त्राऽपि च घटे नीलत्वघटत्वाभ्यां द्वित्वमनुभूयत एव, अनुभूयते ए-
व चेते वृक्षा वनमिति बहुत्वाऽवच्छिन्नघटि क्वचिदुपाधिना एक-
कारत्वमिति स्वसामग्रीप्रभैकत्वद्वित्वानन्तरपर्यायोपेतद्रव्य एवा-
क्षाबुद्धिहेतोरपेक्षाऽऽत्मकज्ञापयथा क्योपशमं कदाचिदेकत्वप्र-
कारकं कदाचिच्च द्वित्वाऽऽदिप्रकारकं ज्ञानं जायते, इत्यपेक्षाबुद्धि-
गम्यत्वमेव द्वित्वाऽऽदेर्युक्तम् । अत एव नयरूपत्वादस्या नयान्तर-
संयोजनया सप्तज्ञहीरीतिरपि संगता । यादृशविषयताविशिष्टाया
अपेक्षाबुद्धेः परैर्जनकत्वं व्यञ्जकत्वं वा स्वीक्रियते, तादृशविष-
यानिरूपितापेक्षात्वाऽऽख्यविषयता द्वित्वाऽऽदौ नाऽस्माकमसु-
लभा । सामान्यविशेषत्वाऽऽदिरापेक्षिकत्वेऽपीयमेव रीतिरनुस-
र्तव्या । न चैवमनपेक्षैकत्वद्वित्वाऽऽदिप्रत्यक्षाऽनुपपत्तिः, द्रव्यनया-
वलम्बनेनानपेक्षाऽऽत्मकविषयतान्तरस्याऽपि स्वीकारात् । अत
एव सापेक्षत्वमपि स्याद्वाद्, अस्मदुक्तपक्ष एवापेक्षाबुद्धि-
त्वबुद्ध्योः पर्यायपर्यायवभासोपपत्तिः, अनन्तकार्यकारणभावप्र-
तिबन्धप्रतिबन्धकज्ञावाऽऽदिकल्पनागौरवदूषणानवकाशश्चेति
सर्वमवदातम् ।

(७) तस्मात्स्वसमये परसमये एकत्वद्वित्वाऽऽदिप्रकार-
कनानाविधलौकिकव्यवहारे च नयापेक्षयैव विविक्तो बाध इति
स्थितम् । फलितमाह-

तेन सापेक्षज्ञावेष्टु, प्रतीत्यवचनं नयः ।

अज्ञावाऽनावरूपत्वात्, सापेक्षत्वं विधावपि ॥ ५ ॥

(तेनेति) तेनोक्तहेतुना सापेक्षत्वज्ञावेष्टु परस्परप्रतियोगिषु धर्मे-
षु प्रतीत्यवचनमपेक्षाऽऽत्मकं वाक्यं नय इति सिद्धम् । नन्वेवं
स्यान्नाऽस्त्येवेत्येकवचनं नयः स्यात्, न तु स्यादस्त्येवेति; तदर्थं स्य

विधेरप्रतियोगिकत्वात् । अत एवाऽऽह-विधावपि-अस्तित्वाऽऽ-
दिभावेऽपि, अभावभाववरूपत्वात्तास्तित्वाऽऽद्यभाववरूपत्वात्तेन
रूपेण प्रतियोगिनिरूपणाधीननिरूपणतया सापेक्षत्वमस्त्येव ।

अयं ज्ञावः-अज्ञावज्ञानेऽपि न सर्वत्र प्रतियोगिज्ञानापेक्षा, प्रति-
योगिज्ञानं विनाऽपीदन्त्वप्रमेयत्वाऽऽदिनानाभावमानस्य सार्वज-
नीनत्वात् । घटाभावत्वाऽऽदिना घटाऽभावत्वाऽऽदिज्ञाने घटज्ञानाऽऽ-
द्यपेक्षाप्रतियोगिनिरूपणेन तेषां सप्रतियोगिकत्वं प्रहीष्यते, तर्हि
नास्तित्वाभावत्वाऽऽदिनाऽस्तित्वाऽऽदीनां तेन रूपेण तथात्वे तु-
ल्यमभावभावः प्रतियोग्येवेति परेपामपि मूढसिद्धान्तात् संयो-
गाऽऽदिवैव विशेषणतात्वकल्पनया निर्वादेण नास्तीति प्रतीत्य-
लादतिरिक्त एव स इति नयमतनिर्युक्तिकत्वात् । तस्मात्स्वरूप-
तोऽज्ञावाभावत्वयोरपि निष्प्रतियोगिकत्वं, विशिष्टतया तु द्वयोर-
पि सप्रतियोगिकत्वमिति स्याद्वाद् एव श्रेयान् । अथ निष्प्रतियो-
गिकाज्ञावपक्षे प्रतियोगिज्ञानस्याऽभावं प्रत्यहेतुत्वे विना प्रतियो-
गिज्ञानेनेत्याकारकप्रत्ययाऽऽपत्तिः । न चाभावत्वस्याऽपीदन्त्वे-
न प्रहादापादकाभावः प्रथममभावभावत्वयोर्निर्विकल्पकऽभाव
इत्याकारकप्रत्यक्षाऽऽपत्तेर्द्वारत्वादिन्द्रियस्य चक्षुस्त्वगादिभेद-
भिन्नत्वेन मदागौरवम् । न च पृथगप्रतियोगिधीहेतुत्वेऽपि नेत्याका-
रकप्रत्यक्षाऽऽपत्तिः, उपस्थितस्य प्रतियोगिनोऽभावे वैशिष्ट्याभा-
ने बोधकाभावात् । न चाऽभावो न घटीय इत्यादिबाधार्थदृशा-
यां तदापत्तिः, अज्ञावत्वावच्छेदेनाभावे तादृशबाधधिय आ-
हर्थात्वात्, अज्ञावत्वसामानाधिकरण्येन च तदशायामपि प्रति-
योगिवैशिष्ट्याभाससंभवात् । यद्वा-घटत्वाऽऽद्यवच्छिन्नप्रकार-
तानिरूपिताभावविषयताकस्य प्रत्यक्षे घटाऽऽदिधियो हेतुत्वम्,
अन्यथा घटाऽऽद्यभाव इत्याकारकप्रत्यक्षं च न जायते, निखि-
लप्रतियोगिज्ञानकार्यताऽवच्छेदकाऽऽक्रान्तेदृशप्रत्यक्षं यत्किञ्चि-
त्प्रतियोगिज्ञाने असंज्ञवात्, यावत्प्रतियोगिज्ञानस्य चाऽसंभ-
वात्, अभावत्वांशे निर्विकल्पकत्वं, भावांशे यत्किञ्चित्प्रतियोगि-
विशिष्टविषयत्वाद् यत्किञ्चित्प्रतियोगित्वात् साध्यमेवेति नानुप-
पत्तिरिति चेत् । न । प्रतियोगिज्ञानाज्ञावेऽन्यभावत्वमात्रेण प्रत्यक्ष-
स्येष्टत्वात्, शून्यमिदं दृश्यते इत्यादिप्रत्ययात् तत्त्वमेवाज्ञाव-
त्वस्य भावभेदस्य पिशाचाऽऽदिभेदवद् योग्यस्य घटो ना-
ऽस्तीत्यादौ स्वरूपतो भानमिति प्राचां वचनस्योपपत्तेः । न
नूत्नेष्वस्तु प्रतियोगिवाचकपदनियतो न सार्वत्रिकः । किञ्च-उत्क-
रीत्या प्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वे केवञ्चाऽज्ञावत्वनिर्विकल्पकाऽऽ-
पत्तिः, अभावत्वस्याखण्डत्वात् । अन्यथाऽभावविशिष्टबुद्ध्यावपि
तन्निर्विकल्पकायोगात् । अपि च-घटपटौ नेत्यादि प्रत्यक्षं घट-
ज्ञानपटज्ञानाऽऽदिकार्यताऽवच्छेदकाऽऽक्रान्ततया तद्विरुद्धे-
पि स्यात्, तस्माद् घटपटत्वाऽऽद्यवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविषय-
ताकप्रत्यक्षत्वमेव लाघवाद् घटाऽऽदिधीकार्यताऽवच्छेदकं युक्त-
मिति घटाऽस्तित्वनास्तित्वयोः सप्रतियोगिताऽप्रतियोगिकत्वे
तुल्ययोगक्षेमे; त्वदुक्तहेतुसद्भावेषु लाघवाद् ज्ञावांशत्यागेन
केवञ्चाऽभावस्यैव केवलभावस्याऽपि न भानमिति वक्तुं श-
क्यत्वात्, निर्विकल्पके प्रमाणाभावात् क्योपशमविशेषेणैव त-
त्तद्विशिष्टज्ञानोपपत्तौ तस्य तदकल्पकत्वात् । अत एव "द्रव्यं
पर्यायवियुतं, पर्याया द्रव्यवर्जिताः । क कदा केन किरूपाः, दृष्टा
मानेन केन वा ? " ॥ १ ॥ इत्यस्मत्संप्रदायबुद्ध्याः संगिरन्ते । शुद्धा-
ज्ञावप्रत्यक्षप्रतियोगितासंबन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभाव-
विषयताकप्रत्यक्ष एव विशेषणताया हेतुत्वाच्च भवतीत्यपि रि-
क्तं वचः, प्रतियोगितामात्रेण ख्यं नास्ति, मेयं नास्तीत्यादे-

रापत्तेः; प्रकारीभूतकिञ्चिद्धर्माश्चच्छिन्नस्यैव प्रतियोगिताविशेष-
पक्षेऽपि न विस्तारः, घटाऽभावपट्टाऽभावयोरुभयोः सन्निकर्षे
घटाऽभावांशे प्रतियोगिविशेषितस्य पट्टाजावांशे च तदविशेष-
पितस्य समूहाऽऽलम्बनस्य प्रमाणात् । किञ्चैवमिदन्वा-
दिनाऽभावप्रत्यक्षं न स्यात्, न स्याद्भावावप्रतियोगिघट-
इत्याद्याकारं, तादृशप्रत्यक्षेष्वपि पृथक्कारणत्वकल्पने चाऽ-
तिगौरवम् । तस्मात्सन्निकर्षमात्रस्यैव किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नवि-
षयतानिरूपितविषयताकप्रत्यक्षत्वाऽवच्छिन्ने, विशिष्टाऽऽकार-
प्रत्यक्षत्वाऽवच्छिन्ने वा हेतुत्वम् । अतो नापायमात्रस्य विचार-
जन्यचरमशुद्धलक्ष्योपयोगितुल्यतेति भावांशेऽभावांशे वा न
शुद्धविषयकं प्रत्यक्षमित्यभाव एव सापेक्षो, न भाव इति
निमिदमर्द्धजरतीयम् । एतेनाऽज्ञावलौकिकप्रत्यक्षस्य घटाऽऽ-
द्यन्तमविशिष्टविषयकत्वानियमाद्विशेषसामग्रीं विना सामान्य-
सामग्रीमात्रात् कार्योन्तपत्तेर्नाज्ञावनिर्विकल्पकं, नेत्याकारकप्र-
त्यक्षं वाऽविशेषणाऽऽद्विज्ञानरूपविशेषसामान्यज्ञावात्; न चाऽज्ञा-
वज्ञौकिकप्रत्यक्षत्वघटत्वाऽऽदिविशिष्टविषयकप्रत्यक्षत्वव्याप्य-
व्यापकभावाऽभावात्कथं विशेषसामग्रीत्वमिति वाच्यम्; कार्यता-
ऽवच्छेदकीनूततद्धर्माऽऽश्रययत्किञ्चिद्भूयत्किनिष्ठकार्यतानिरू-
पितकारणताऽवच्छेदकयावत्प्रत्यक्षतत्त्वद्वच्छिन्नसामग्रीत्वादवश्यं
कार्यतद्धर्मावच्छिन्नोत्पत्तिरित्येव नियमात्, तद्धर्मव्याप्यधर्माऽव-
च्छिन्नयत्किञ्चिद्भूयत्किनिष्ठकार्यतानिरूपितेत्याद्युक्तौ व्याप्तिज्ञानप-
रामर्शयोः सर्वे बाधघोसर्वेऽप्यनुमित्यापत्तौ [सकर्म] तद्धर्म-
व्याप्यव्यापकधर्माऽवच्छिन्नयत्किञ्चिद्भूयत्किनिष्ठकार्यतानिरूपि-
नेत्याद्युक्तौ गौरवात् । घटत्वाऽऽदिविशिष्टविशेषविषयकप्र-
त्यक्षत्वस्याऽभावज्ञौकिकप्रत्यक्षत्वव्याप्यतत्त्वमावालौकिकप्र-
त्यक्षत्वव्याप्यतत्त्वज्ञावलौकिकप्रत्यक्षत्वव्यापकत्वात्प्रकृतसि-
द्धेस्त्यादि नव्यकल्पनाऽपि निरस्ता । एवं सति लक्ष्यविषयकप्र-
त्यक्षस्य, वस्तुविषयकप्रत्यक्षस्य वा यत्किञ्चित्पर्याप्तिविशिष्टवि-
षयकत्वनियमेन भावनिर्विकल्पकस्य शुद्धज्ञावप्रत्यक्षस्याऽपि
चाऽसंभवात् । अत एव सविचारया सामान्यदृष्ट्या सर्वं निर्विक-
ल्पकम्, विशेषदृष्ट्या च सर्वं सविकल्पकमित्यनेकान्तः पुरुष-
दृष्टान्तेन सम्मतौ प्रतिपादितः ।

तथाहि-

"वज्रणपञ्जायस उ, पुरिसो पुरिसो चि निष्प्रमविश्रप्पो ।

बालाऽऽदिविषयं पुण, पासइ से अथपञ्जाओ ॥ ३५ ॥

सविश्रप्प णिविश्रप्पं, इय पुरिसं जो मणेज्ज अविश्रप्पं ।

सविश्रप्पमेव वा णि-च्छरण ण य निच्छिओ समए ॥ ३६ ॥"

व्याख्या-व्यञ्जयति न्यनाकि अर्थानिति व्यञ्जनं शब्दः, न
पुनः शब्दनयः, तस्य ऋजुसूत्रसमानपर्यायविषयत्वात् । तस्य
पर्यायो वाच्यता तद्भाहकनयेन पुरुषः पुरुष इति पुरुषत्वप्रकारक-
ज्ञानविषय इति नित्यमाज्जमनो मरणान्तं यावदविकल्पः पुरुष-
त्वातिरिक्ताप्रकारकज्ञानविषयः । इदमुपसङ्गकम्-द्रव्यवस्तुत्वाऽ-
ऽदिनाऽप्यविकल्पत्वस्य शुद्धलक्ष्योपयोगं तु पदद्वयस्य निर्धर्म-
कत्वलक्षणया शुद्धधर्मविषयकमानविषयत्वमेवाविकल्पकत्वं
छूदव्यम् । 'से' तस्य पुरुषस्याऽर्थपर्यायं ऋजुसूत्राद्यर्थभाहकनयः
पुनर्बालाऽऽदिविकल्पमेव वा, निष्प्रमविकल्पं स्यात्काराऽङ्कि-
ततदुजयपदघटितमहावाक्यबोधस्वरूपपुरुषद्वयं यो मणेद-अ-
विकल्पमेव सविकल्पमेव वा निष्प्रमेनेकान्तेन स्वसमये पर-
मार्थे न निश्चितः-निष्प्रयो निश्चितं तदस्यास्तीति निश्चितः, अर्थ
४६६

आदित्वाद्विप्रत्ययो, न तदन्यथेत्यर्थः । दुर्नयानिवेशान्नयङ्क-
त्वाद्वा संपूर्णनैकान्तवस्तुस्वरूपापरिच्छेदादिति रहस्यम् ॥
तदेवं निषेधवद् विधावपि पक्षत्वं प्रतिपादितम् । एवं स्वच्छव्या-
ऽऽद्यपेक्षया सन् परच्छव्याऽऽद्यपेक्षयाऽसन् इति तृतीयोद्धिस्य-
मानावच्छेदकप्रतीत्याऽपि सापेक्षत्वं ज्ञावनीयम् । अत एव प-
क्षेऽपि व्याप्यवृत्तावव्याप्यवृत्ताविव प्रतीतिवत्तात् तत्त्वद्वच्छिन्न-
वृत्तिकल्पनं स्वीकुर्वते इति दिक् । नयो० । रत्ना० ।

(८) सामान्यविशेषः । एवं निर्विकल्पसविकल्पस्वरूपे प्रति-
पाद्यैव पुरुषाऽऽदिवस्तुनि तद्विपर्ययेण तद्वस्तु प्रतिपाद्यन् वस्तु-
स्वरूपानवबोधस्वात्मनि व्यापयतीति दर्शनार्थमाह-

सविश्रप्पणिविश्रप्पं, इय पुरिसं जो जणेज्ज अविश्रप्पं ।

सविश्रप्पमेव वा णि-च्छरण ण य निच्छिओ समए ॥ ३६ ॥

सविकल्पनिर्विकल्पं स्यात्कारपदद्व्याङ्कितं पुरुषं लक्ष्यं यः प्र-
तिपादकस्तद्वस्तु मूयादविकल्पमेव सविकल्पमेव वा, निश्चयेने-
त्यवधारणेन, स यथाऽवस्थितवस्तुप्रतिपादने प्रस्तुतेऽन्य-
थाभूतं वस्तुनत्वं प्रतिपाद्यन्न निश्चित इति निश्चितं तदस्यास्ती-
ति निश्चितः, अर्थ आदित्वाद्वि । समये परमार्थनो वस्तुसत्त्वं
स्य परिच्छेदेति यावत् । तथाहि-प्रमाणपरिच्छिन्नं तथैव वा-
दिसुसंवादि वस्तु प्रतिपाद्यन् वस्तुनः प्रतिपादक इत्युच्यते ।
न च तथाभूतं वस्तु केनचित्कदाचित् प्रतिपन्नं प्राप्यते वा, येन
तथाभूतं तद्वचस्तत्र प्रमाणं ज्ञेयं; तथाभूतवचनाभिधानात् ।
न चाप्रमाणतया लोके व्यपदेशमासादयेत् ।

परस्परक्रान्तभेदाभेदाऽऽत्मकस्य वस्तुनः सदसदज्ञावमभि-
धायकस्य वचसः पुरुषस्याऽपि तदभिधानद्वारेण सम्यग्
मिथ्यावादित्वं प्रतिपाद्याधुना ज्ञावविषयं तत्रैकान्तानेकान्ता-
ऽऽत्मकमंशं प्रतिपाद्यतो विषयक्या सुनयदुर्नयप्रमाणरूपतां
तत्प्रतिपादकं वचो यथाऽनुजवति, तथा प्रपञ्चतः प्रतिपाद-
यितुमाह । यद्वा-यथैव तद्वस्तु व्यवस्थितं तथैव वचनात्प्र-
तिपाद्यतो निपुणत्वं ज्ञवति । अन्यथा साङ्ख्यवद्वैदिकण्टुजा-
मिव जिन्नजिन्नपरस्परनिरपेक्षोभयवस्तुस्वरूपाभिधानाया-
वस्तुधर्ममहंमतानुसारिणामपि स्यादस्तीत्यादिसविकल्प-
रूपतामानापन्नवचनलक्षणस्यात्कारपदालाङ्घितवस्तुधर्मप्रति-
पाद्यतामनिपुणता भवेदिति प्रपञ्चतः सप्तविकल्पोत्थाननि-
मित्तमुपदर्शयितुं गाथासमूहमाह-

अत्यन्तरज्जुणहि अ, नियएहि य दोहि समयमाईहिं ।

वयणविसेताऽऽईयं, दव्वमवत्तव्वयं पमइ ॥ ३६ ॥

अत्यास्तात्पर्यायः-अर्थान्तरज्जुनः पट्टाऽऽदिः, निजो घटः, नाभ्यां
निजार्थान्तरज्जुनाभ्यां सदसत्त्वं घटवस्तुनः प्रथमद्वितीयमङ्क-
निमित्तं प्रधानगुणभावेन भवतीति प्रथमद्वितीयौ मङ्गौ । यदा तु
छात्र्यामपि युगपत्तद्वत्त्वमभिधानुममोहं भवति, तदाऽवक्तव्यज-
ङ्गनिमित्तं तथाभूतस्य वस्तुनोऽभावात् तत्प्रतिपादकवचनाती-
तवत् तृतीयमङ्कमङ्गावो, वचनस्य वा तथाभूतस्याभावादवक्त-
व्यं वस्तु । तथाहि-असत्त्वोपसर्जनसत्त्वप्रतिपादने प्रथमो मङ्गः,
तद्विपर्ययेण तत्प्रतिपादने द्वितीयः, द्वयोस्तु धर्मयोः प्राधा-
न्येन गुणभावेन च प्रतिपादने न किञ्चिद्वचः समर्थः, यतो न
तावत्समासवचनं तत्प्रतिपादकम्; नापि वाक्यं संभवति ।
समासः पङ्क्तिः । तावन्त बहुव्रीहिरत्र समर्थः, तस्याऽन्यपदार्थ-
प्रधानत्वात्, अत्र चोभयप्रधानत्वात् । अव्ययीजावोऽपि नात्र
प्रवर्तते, तस्यात्रार्थेऽसंभवात् । द्वन्द्वसमासे तु यद्यप्युजयपद-

विधाने तस्याकार्यत्वात् । एवं च घटस्याभावाद्वाच्यः, अनेकान्तपक्षेऽपि युगपदभिधानुमशक्यत्वात् कथञ्चिद्वाच्यः सिद्धः ॥११॥ यद्वा-सर्वमर्थान्तरभूतं, तस्य विशेषवदेकत्वादनन्वयिरूपता, अत एव न तावद्वाच्यमन्यविशेषवत्, अन्यविशेषस्तु निजः सोऽप्यवाच्यः, अनन्वयात् । प्रत्येकवक्तव्याभ्यां ताभ्यामादिष्टो घटोऽवक्तव्यः, अनेकान्तपक्षे तु कथञ्चिद्वक्तव्यः । अथवा-सद्भूतरूपाः सत्त्वाऽऽद्यो घट इत्यत्र दर्शने अर्थान्तरच्युताः सत्त्वाऽऽद्यो निजसद्भूतरूपत्वाभ्यामादिष्टो घटोऽवक्तव्यः, यतः सद्भूतरूपस्य सत्त्वरजस्तमःस्वरूपत्वे रजस्तमसामभावप्रसक्तिः, तेषां परस्वैककण्येनैव सत्त्वासद्भूतरूपत्वे च वैकल्याणभावाद्भाव इति विशेष्याभावाद्वाच्यः । असत्त्वे त्वसत्कार्योत्पादप्रसङ्गः । न चैतद्भ्युपगम्यते, अभ्युपगमेऽपि विशेषणाज्जावाद्वाच्यः । अथैवं रूपाऽऽद्योऽर्थान्तरच्युता असद्भूतरूपमेवं निजः, ताभ्यामादिष्टोऽवक्तव्यः, यथा ह्यरूपाऽऽदिव्यावृत्ता रूपाऽऽद्यः, त एव च रूपाऽऽदीनां घटतामवाच्यः, रूपाऽऽदित्वाद् घटस्य, न हि परस्परविलक्षणयुक्तिग्राह्या रूपाऽऽद्य एकानेकाऽऽत्मकप्रत्ययग्राह्यरूपाऽऽदिरूपघटतां प्रतिपद्यते, इयं घटना अवाच्यरूपाऽऽदित्वाद् घटस्य न हि परस्परविलक्षणोति विशेष्यलोपाद्वाच्यः । यदि वा-रूपाऽऽद्योऽर्थान्तरच्युताः, असद्भूतार्थो निजः, ताभ्यामादिष्टो घटोऽवक्तव्यः, रूपाऽऽद्यात्मकैरभासप्रत्ययविषयव्यतिरेकेणापरसंयन्धाश्रयगतेर्विशेष्याभावाद्वाच्यऽऽदिमान् घट इत्यद्याद्यतैवाकारप्रतिज्ञासाद् व्यतिरेकेणापररूपाऽऽदिप्रतिज्ञास इति विशेषणाज्जावाद्वाच्यः, अनेकान्ते तु कथञ्चिद्वाच्यः ॥ १५ ॥ अथवा-बाह्योऽर्थान्तरच्युतः, उपयोगस्तु निजः, ताभ्यामादिष्टोऽवक्तव्यः । तथाहि-य उपयोगः स घट इति यद्युपेतः, तद्युपयोगमात्रकमेव घट इति सत्रोपयोगस्य घटत्वप्रसक्तिरिति प्रतिनियतस्वरूपाभावाद्वाच्यः । अथाऽयं घटस्य उपयोग इत्युच्यते, तथाऽप्युपयोगस्यार्थत्वप्रसक्तिरित्युपयोगभावे घटस्याऽप्यभावः, ततश्च कथञ्चिद्वाच्यः ॥ १६ ॥ एते च त्रयो भङ्गाशुणप्रधानभावेन सकलधर्माऽऽत्मकैकवस्तुप्रतिपादकाः स्वयं तथाभूताः सन्तो निरवयवप्रतिपक्षद्वारेण सकलादेशाः वक्ष्यमाणास्तु चत्वारः सावयवप्रतिपक्षद्वारेणाशेषधर्माऽऽक्रान्तं वस्तु प्रतिपादयन्तोऽपि विकलादेशा इति केचिन्प्रतिपक्षाः । वाक्यं च सर्वमैकानेकाऽऽत्मकं सत्त्वाभिधेयमपि तथाभूतमवधोध्यति, यतो न तावन्निरवयवेन वाक्येन वस्तुस्वरूपाभिधानं संभवति । अनन्तधर्माऽऽक्रान्तैकाऽऽत्मकत्वाद्वस्तुनो निरवयववाक्यस्य त्वेकत्वभाववस्तुविषयत्वात्तथाभूतस्य च वस्तुनोऽसंभवान्निरवयवस्य तस्य वाक्यमभिधायकम्, नाऽपि सावयवं वाक्यं वस्तुनिधायकं संभवति; वस्तुन एकत्वात् । न च वस्तुनो व्यतिरिक्तास्तद्देशाः, तद्व्यतिरेकेण तेषामप्रतीतिरेकस्वरूपव्याप्याऽनेकांशप्रतिज्ञासः, न च तदेकाऽऽत्मकमेव, अनेकांशानुरक्तस्यैकाऽऽत्मनः प्रतिज्ञासात्, अतो वस्तुन एकानेकस्वभावात्वात्तथाभूतवस्त्वभिधायकाः शब्दा अपि तथाभूता एव, नैकान्ततः सावयवाः, उत नैकान्ततो निरवयवरूपा वा; तत्र विवक्षाकृतप्रधानभावः सदेकधर्माऽऽत्मकस्यापेक्षितोऽपराशेषधर्मकोडीकृतस्य वाक्यार्थस्य स्यात्कारपदवाञ्छितवाक्यताप्रतीतिः, स्यादस्ति घटः, स्यान्नास्ति घटः, स्याद्वक्तव्यो घटः, इत्येते त्रयो भङ्गा इति सकलादेशाः । विवक्षाविरचिताद्विचित्रधर्मानुरक्तस्य स्यात्कारपदसंस्मृतसकलधर्मस्वभावस्य धर्मिणो वाक्यार्थरूपस्य प्रतिपक्षे-

अथवारो वक्ष्यमाणका विकलादेशाः-स्यादस्ति च नास्ति घट इति प्रथमो विकलाऽऽदेशः, स्यादस्ति चाऽवक्तव्यश्च घट इति द्वितीयः, स्यान्नास्ति चाऽवक्तव्यश्च घट इति तृतीयः, स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यश्च घट इति चतुर्थः । एत एव सप्त भङ्गाः स्यात्पदवाञ्छितविरहिणोऽवधारणैकस्वभावा विषयाज्जावतो दुर्नया भवन्ति । धर्मान्तरोपादानप्रतिषेधाकरणात् स्वार्थमात्रप्रतिपादनप्रवणा एत एव सुनयरूपतामासादयन्ति; स्यात्पदवाञ्छितविचक्षितकथमवधारणवशात् सुनयाः । अत्रादेरेकदेशस्य व्यवहारनिबन्धनत्वेन विवक्षितत्वाद् धर्मान्तरस्य वा निषिक्तत्वादतः स्यादस्तीत्यादिप्रमाणमस्यैवेत्यादिदुर्नयः, अस्तीत्यादिकः सुनयः ।

ननु संव्यवहारात् स्यादस्त्येवेत्यादिः सुनय एव व्यवहारकारणम्, स्वपराव्यावृत्तवस्तुविषयप्रवर्तकवाक्यव्य-

वहारकारणत्वात्, अन्यथाऽतद्योगादेवं निरवयववाक्यस्वरूपं दर्शयितुमाह-

अहं देसो सञ्जावे, देसोऽसञ्जावपञ्जवे णियत्तो ।

तं दवियमत्थि नत्थि य, आएसविसेसियं जम्हा ॥३७॥

(अथेति) यदा देशो वस्तुनोऽवयवसद्भावेऽस्तित्वे नियतः सञ्जावयमित्येवं निश्चितोऽपरश्च देशोऽसञ्जावे एव पर्याये नास्तित्व एव नियतोऽसञ्जावयमित्यवगतः; अवयवेऽवयवविनः कथञ्चिदभेदादवयवधर्मैस्तस्याऽपि तथाव्यपदेशो यथा कुण्डो देवदत्त इति; ततोऽवयवसत्त्वासत्त्वाभ्यामवयवव्यपि सद् न संभवति । ततस्तद् अत्र्यमस्ति च नास्ति चेति भवत्युभयप्रधानावयवभागेन विशेषितं यस्मात् । तथाहि-यदवयवो न विशिष्टधर्मिणोऽस्ति, परञ्ज्याऽऽदिरूपेण च स एव नाऽस्ति । नया च पुरुषाऽऽदिवस्तुविवक्षितपर्यायेण बाह्याऽऽदिना परिणतं, कुमारोऽऽदिना वा परिणतमित्यादिप्रामेति योज्यम् ।

पूर्वभङ्गकप्रदर्शितन्यायेन पञ्चमभङ्गकप्रदर्शनमाह-

सञ्जावे आइट्ठो, देसो देसो य उचयहा जस्स ।

तं अत्थि अवचत्तवं, च होइ दविअं वियप्पवसा ॥३८॥

सद्भावेऽस्तित्वे यस्य यस्य संभवति घटाऽऽदेर्धर्मिणो देशो धर्म आदिष्टोऽवक्तव्यानुविद्धस्वभावः, अन्यथा तदसत्त्वात्, न ह्यपरधर्माप्रविभक्ततामन्तरेण विवक्षितधर्मास्तित्वमस्य संभवति । सारविषाणाऽऽदेरिव तस्यैवापरो देश उभयथाऽस्तित्वनास्तित्वप्रकारान्यामेकदैव विवक्षितोऽस्तित्वानुविद्ध एवावक्तव्यस्वभावः; अन्यथा तदसत्त्वप्रसक्तिः । न ह्यस्तित्वाभावे उज्यानिरिक्ता शशशृङ्गाऽऽदेरिव तस्य संभवति, प्रथमतृतीयकेवलजङ्गव्युदासस्तथाविचक्षावशात्कृतो ह्यव्ययः, तत्र प्रथमतृतीययोर्भङ्गयोः परस्परविशेषणभूतयोः प्रतिपाद्येनाधिगन्तुमिष्टत्वात्, प्रतिपादकेनाऽपि तथैव विवक्षितत्वाद्, तत्र तु तद्विपर्ययादतर्कमाऽऽत्मकस्य धर्मिणः प्रतिपाद्यानुरोधेन तथाभूतधर्माऽऽक्रान्तत्वेन च वस्तुमिष्टत्वाच्च अत्र्यमस्ति चाऽवक्तव्यम्, तद्धर्मविकल्पनवशान् ।

धर्मयोस्तथापरिणतयोस्तथा व्यपदेशे धर्मोऽपि तद्वद्वारेण

तथैव व्यपदिश्येतेति षष्ठभङ्गकं दर्शयितुमाह-

आइट्ठोऽसञ्जावे, देसो देसो अ उभयहा जस्स ।

तं एऽत्थि अवचत्तवं, च होइ दवियं वियप्पवसा ॥३९॥

आदेशमन्तरेण विवक्षितधर्मास्तित्वमस्य न संजवति, यस्य वस्तुनो देशोऽसत्त्वे निश्चितोऽसन्नेवायमित्यवक्तव्याऽनुविक्षोऽपरस्मादनुविद्ध उभयथा सन्नसँश्चैत्येवं युगपन्निश्चितस्तदा तद्व्यव्यं नास्ति चावक्तव्यं च भवति, विकल्पवशाद् व्यपदेशाद् अव्यमपि तद्व्यपदेशमासादयति । केवलद्वितीयतृतीयभङ्गकव्युदासेन पष्ठजङ्गः प्रदर्शितः ।

सप्तमप्रदर्शनायाऽऽह—

सम्भावाऽसम्भावे, देसो देसो य उजयहा जस्त ।

ते अत्थि णत्थिऽवत्त—व्ययं च दवियं वियप्पवसा ॥४०॥

यस्य देशिनो देशोऽव्ययो देशो धर्मो वा सद्भावे नियतो निश्चितोऽपरस्त्वसद्भावादजावेऽसत्त्वे, तृतीयश्चोभयथेत्येव देशानां सदसन्न वक्तव्यः, व्यपदेशात्तदपि अव्यमस्ति च नास्ति चावक्तव्यं च भवति, विकल्पवशात्; तथाभूतविशेषणाध्यासितस्य अव्यस्यानेन प्रतिपादनादपरसङ्गव्युदासः । एते च परस्पररूपापेक्षया सप्तमङ्गाऽऽत्मकाः प्रत्येकं स्वार्थं प्रतिन्यति, नान्यथेति प्रत्येकं तत्समुदायो वा सप्तमङ्गाऽऽत्मकः प्रतिपाद्यमपि तथाभूतं दर्शयतीति व्यवस्थितमत्र चाऽऽद्यजङ्गकस्त्रिधा; द्वितीयोऽपि त्रिधैव; तृतीयो दशधा; चतुर्थोऽपि दशधैव; पञ्चमाऽऽद्यस्तु त्रिशदधिकशतपरिमाणाः । प्रत्येकं श्रीमन्मल्लवादिप्रभृतिजिर्दशिताः; पुनश्च पक्षिशत्यधिकाः चतुर्दशशतपरिमाणास्त एव च द्वादिदसंयोगकल्पनया कोटिशो भवन्तीत्याभिहितं तैरेव । अत्र तु ग्रन्थविस्तरभयात्तथा न प्रदर्शिताः, तत एवावधार्याः । अथानन्तधर्माऽऽत्मके वस्तुनि तत्प्रतिपादकवचनस्य सप्तधा कल्पनेऽष्टमवचनविकल्पपरिकल्पनमपि किं न क्रियते? इति न वक्तव्यम्, तत्परिकल्पननिमित्ताभावात् । तथाहि नैतत्साऽन्यथाऽऽत्मकादपरं निमित्तं तत्परिकल्पयितुं युक्तम्, चतुर्थोऽऽदिवचनविकल्पेषु तस्यान्तर्भावप्रसक्तेः । नाऽपि निरवयवाऽऽत्मकमन्योन्यनिमित्तकं तत्परिकल्पनामर्हति, प्रथमाऽऽदिषु तत्पूर्वप्रसक्तेः । न च गत्यन्तरमस्तीति नाऽष्टमजङ्गपरिकल्पना युक्ता । किञ्चाऽसौ क्रमेण वीतधर्मद्वयं प्रतिपादयति, यौगपद्येन वा प्रथमपक्षे गुणप्रधानभावेन तत्प्रतिपादने प्रथमद्वितीययोरन्तर्जावः; प्रधानभावेन तत्प्रतिपादने चतुर्थे, यौगपद्येन तत्प्रतिपादने तृतीये, भङ्गकसंयोगकल्पनया भङ्गान्तरकल्पनायां प्रथमद्वितीयजङ्गक एव प्रसज्यते । प्रथमतृतीयसंयोगात्पञ्चमप्रसक्तिः, चितीयतृतीयसंयोगात् पष्ठप्रसक्तिः, प्रथमचितीयतृतीयसंयोगात्सप्तमः, प्रथमसंयोगे चिसंयोगकल्पनायां पुनरुक्तदोषः, तस्मान्न कथञ्चिदष्टमभङ्गसंज्ञव इत्युक्त्यायाद्वस्तुप्रतिपादने सप्तविध एव वचनमार्गः ।

अन्योऽन्यापरित्यागव्यवस्थितस्वरूपवाक्यनयानां शुद्धाशुद्धिविभागेन संग्रहाऽऽदिव्यपदेशमासादयतां द्रव्यार्थिकपर्यायाथिकनयावेव मूलाधार इति प्रदर्शनार्थमाह—

एवं सत्तवियप्पो, वयणपहो होऽ अत्थपज्जाए ।

वज्जणपज्जाए पुण्ण, सवियप्पो णिव्वियप्पो उ ॥४१॥

एवमित्यनन्तरोक्तप्रकारेण सप्तविकल्पः सप्तभेदः वचनमार्गो वचनपथो भवत्यर्थपर्यायेऽर्थनये संग्रहव्यवहारजुसूत्रलक्षणे सप्तान्यनन्तरोक्ता भङ्गका जवन्ति । तत्र प्रथमः संग्रहे सामान्यप्राहिणि, द्वितीयस्तु नास्तीत्यर्थं तु व्यवहारे विशेषप्राहिणि, ऋजुसूत्रे तृतीयः, चतुर्थः संग्रहव्यवहारयोः, पञ्चमः संग्रहऋजुसूत्रयोः, षष्ठो व्यवहारऋजुसूत्रयोः, सप्तमः

संग्रहव्यवहारऋजुसूत्रेषु । व्यञ्जनपर्याये शब्दनये सविकल्पः, प्रथमे पर्यायशब्दवाच्यताविकल्पसद्भावेऽप्यर्थस्यैकत्वात् । द्वितीयतृतीये निर्विकल्पः, अव्यर्थसामान्यलक्षणात्तर्गतपर्यायाजिधायकत्वात्, समजिरूढस्य पर्यायजेदजिज्ञार्थत्वात्, एवंभूतस्याऽपि विवक्षितक्रियाकालार्थत्वाल्लिङ्गसंज्ञाक्रियाभेदेन भिन्नस्यैकशब्दवाच्यत्वात् शब्दाऽऽदिषु तृतीयः, प्रथमद्वितीयसंयोगे चतुर्थः, तेष्वेव चानजिधेयसंयोगे पञ्चमपष्ठसप्तमा वचनमार्गा भवन्ति । अथवा—प्रदर्शितस्वरूपा सप्तमङ्गी संग्रहव्यवहारजुसूत्रेषु चार्थनयेषु भवतीत्याह—“ एवं सत्तवियप्पा ” इत्यादिगायाम् । अस्यास्तात्पर्यार्थः—अर्थनय एव सप्तमङ्गाः, शब्दाऽऽदिषु त्रिषु नयेषु प्रथमतृतीयावेव भङ्गौ । यो ह्यर्थमाश्रित्य वक्तृस्य संग्रहव्यवहारसूत्राऽऽख्यप्रत्ययः प्राप्नुर्भवति सोऽर्थनयः, अर्थवशेन तदुत्पत्तेः, अर्थ प्रधानतयाऽसौ व्यवस्थापयतीति कृत्वा । शब्दं तु स्वप्रभवमुपसर्जनतया व्यवस्थापयति, तत्प्रयोगस्य परार्थत्वात् । यस्तु श्रोतरि तच्छब्दश्रवणादुद्भवति शब्दसमभिरूढ एवंभूताऽऽख्यः प्रत्ययस्तस्य शब्दप्रधानं, तद्वशेन तदुत्पत्तेरर्थः प्रधानं तथाऽप्युपसर्जनं तदुत्पत्तावनिमित्तत्वात्, स शब्दनय उच्यते । तत्र च वचनमार्गः सविकल्पनिर्विकल्पतया द्विविधः—सविकल्पं सामान्यनिर्विकल्पपर्यायः, तदभिधानाद्वचनमपि तथा व्यपदिश्यते । तत्र शब्दसमभिरूढौ संज्ञाक्रियाभेदेऽप्यभिज्ञमर्थं प्रतिपादयत इति तदभिप्रायेण सविकल्पो वचनमार्गः प्रथमभङ्गरूपः । एवंभूतस्तु क्रियाभेदाद्विज्ञमर्थार्थं तत्क्षणे प्रतिपादयतीति निर्विकल्पो द्वितीयभङ्गरूपस्तद्वचनमार्गः । अवक्तव्यजङ्गकस्तु व्यञ्जननये न संजवत्येव, यतः श्रोत्रभिप्रायो व्यञ्जननयः, स च शब्दश्रवणार्थं प्रतिपद्यते, न शब्दाश्रवणात् । अवक्तव्यस्तु शब्दाभावविषय इति नावक्तव्यभङ्गको व्यञ्जनपर्याये संभवतीत्यजिप्रायवता व्यञ्जनपर्याये तु सविकल्पनिर्विकल्पौ प्रथमद्वितीयावेव भङ्गावनिहितावाचार्येण । तुशब्दस्य गायामेवकारार्थत्वात् ।

इदानीं परस्पररूपापरित्यागप्रवृत्तसंग्रहाऽऽदिनयप्रादुर्भूततथाविधा एव वाक्यनयास्तथाविधार्थप्रतिपादका इत्येतत्प्रतिपाद्यान्यथाऽप्युपगमे तेषामप्यध्यक्षविरोधतोऽभाव एवेत्येतदुपदर्शनाय केवलानां तेषां तावन्मतमुपन्यस्यति—

जह दवियमप्पियं तं, तह्व अत्थि चि पज्जवणयस्स ।

ए य स समयपज्जवणा, पज्जवणयमेत्तपमिपुष्ठा ॥ ४२ ॥

यथा वर्त्तमानकालसंवाधितया यद् अव्यमर्पितं प्रतिपादयितुमभीष्टं, तत्तथैवाऽस्ति, नान्यथा, अनुत्पन्नाविनष्टनयनाविज्ञतयोरविवक्षितत्वेनाप्रतिपत्तेः; अप्रतीयमानयोश्च प्रतिपादयितुमशक्तेरिति प्रसङ्गात् वर्त्तमानसंबन्धेनैव तस्य प्रतीतेरिति पर्यायार्थिकनयवाक्यस्याऽभिप्रायः । एतदेकान्तवादी दूषयितुमाह—नेति प्रतिषेधे, स इति तथाविधो वाक्यनयः परामृश्यते, समय इति सम्यक् मीयते परिच्छिद्यत इति समयोऽर्थः, तस्य प्रज्ञापना प्ररूपणा, पर्यायनयमात्रे अव्यनयानिरपेक्षे पर्यायनये प्रतिपूर्णा पुष्कला संपद्यते । न स वाक्यनयः सम्यगर्थप्रत्यायनं पूरयतीति पर्यायनयस्य साधारणैकान्तप्रतिपादनरूपस्याध्यक्षवाधनात् । तद्वाधां चाप्रतः प्रतिपादयिष्यते । अव्यार्थिकवाक्यनयेऽप्ययमेव न्याय इति तदभिप्रायं तावदाह—

पटिपुष्पजोवणगुणो, जह् लज्जइ वालजावचरिपहिं ।

कुणइ य गुणपणिहाणं, अणामयसुहोवहाणत्थं ॥४३॥

प्राप्तयौवनगुणः पुरुषो लज्जते बालमावसंबुत्ताऽऽत्मीयानुष्ठान-
स्तरणात्-पूर्वमहमप्यसृष्टयसंस्पर्शाऽऽदिव्यवहारमनुष्ठितवाच् ।
यथेत्युदाहरणार्थो गाथायामुपन्यस्तः, यथैवं ततोऽतीतवर्त्तमान-
योरेकत्वमवसीयते । करोति च गुणपूसाहाऽऽदिषु प्रणिधान-
मेकाग्र्यम्, अनागतं यत्सुखं तस्योपधानं प्राप्तिः, तस्यै तदर्थमपि,
तस्मात्सुखसाधनात्सुखं प्राप्तव्यमिति, यतश्चैवमतोऽनागतवर्त-
मानयोरेक्यम् ।

अत्रापि मते यथाऽवस्थितवस्तुस्वरूपप्ररूपणा न प्रतिपूर्थत
इति सूत्रान्तरेण दर्शयति-

ए य होइ जोवणत्थो, वालो अणो वि लज्जइ ए तेण ।

ए वि य अणामयवयगुण-पसाहणं लज्जइ विभत्ते ॥४४॥

न च भवति यौवनतः पुरुषो बालः, अपि त्वन्य एव, अन्योऽपि न
लज्जते बालचरितेन पुरुषान्तरवत्, तेनाभ्येन । अथाऽनागतवृ-
त्तावस्थायां सुखप्रसाधनार्थमुत्साहस्तस्य युज्यते अत्यन्तज्जे ।
एतदेवाऽऽह-विज्जक इति । विज्जकमैदः । अकारप्रत्येयादवि-
भक्ते भेदाज्ञावे अविचलितस्वरूपतया तत्प्रसाधकगुणयत्नासंम-
वात्, तस्मात्प्रभेदमात्रं तत्त्वं, कथञ्चिद्देव्यवहृतिप्रतिज्ञासवाधि-
तत्वात्, नापि जेदमात्रम्, एकत्वव्यवहारप्रतिपत्तिनिराकृतत्वा-
दिति भेदाभेदाऽऽत्मके तत्त्वमभ्युपगन्तव्यम् । अन्यथा सकल-
व्यवहारोच्चेदप्रसक्तिः ।

एवमज्जेदोऽऽत्मकस्य पुरुषतत्त्वस्य यथाऽतीतानागतदोष-
गुणनिन्दाऽऽभ्युपगमाच्यां संबन्धः, तथैव भेदाभेदाऽऽत्मक-
स्य तस्य संन्यासाऽऽदिभिर्योग इति दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकोपसं-
हारार्थमाह-

जाइकुलरुवलकवण-संघासंबधओ अहिगयस्स ।

वालाऽऽभावदिच्छवि-गयस्स जह् तस्स संबधो ॥४५॥

जातिः पुरुषत्वाऽऽदिका, कुलं प्रतिनियतपुरुषजन्यत्वम्, रूपं सु-
पुरुषाऽऽदिवं, लक्षणं तिस्रकाऽऽदि सुखाऽऽदिवृत्तकम्, संज्ञा
प्रतिनियतशब्दाभिधेयत्वम् । एभिर्यः संबन्धस्तदात्मपरिणा-
मः, ततस्तमाश्रित्याधिगतस्य ज्ञानस्य तदात्मकत्वेनाभि-
ज्ञावभासविषयस्य । यद्वा-संबन्धो जन्यजनकभावः, एभिरधि-
गतस्य लक्षणतत्त्वमावस्यैकाऽऽत्मकस्येति यावत् । बालाऽऽ-
दिभावैर्दृष्टविगतस्य तैरुत्पादविगमाऽऽत्मकस्य तथा जेदप्रतीते-
स्तस्य, यथा तस्य संबन्धो भेदाभेदपरिणतिकरूपो, भेदाभेदाऽऽत्म-
कत्वप्रतिपत्तेर्बाह्याध्यक्षेणाध्यात्मिकाऽध्यक्तोऽपि तथा प्रतीतेः ।

तथारूपं तच्छस्तिवति प्रतिपादयन्नाह दृष्टान्तदार्ष्टान्तिक-

कोपसंहारेण-

तेहिं अतीतानागं-दोसगुणदुगंणवुवगमेहिं ।

तह बंधमोक्खसुहइ-कवपत्थणा होइ जीवस्स इति ॥४६॥

ताज्यामतीतानागतदोषगुणदुगुत्पाऽऽभ्युपगमाच्यां यथा भे-
दाभेदाऽऽत्मकस्य पुरुषत्वस्य सिद्धिः, तदा दार्ष्टान्तिकेऽपि (त-
द् बंधमोक्खसुहइ-कवपत्थणा होइ जीवस्स इति) तथा ब-
न्धमोक्खसुहइ-कवपत्थणा; तत्र च बन्धनोपादानपरित्यागद्वार-
ेण भेदाभेदाऽऽत्मकस्यैव जीवत्वस्य ज्ञेयं, बालाऽऽद्या-
त्मकपुरुषत्ववत् । ततो जीवस्य पूर्वोत्तरावावृत्तमवितुर-
जावाद्बन्धमोक्खजावावः, उत्पादव्ययधैव्याऽऽत्मकतयाऽना-

अनन्तस्य प्रसाधितत्वात् । तथाहि-मरणचित्तं भावाऽऽद्युपाद-
स्थित्यात्मकं, मरणचित्तत्वात्, जीवदवस्थाविनाशचित्तवत् ।
तथा जन्माऽऽद्यौ चित्तप्रादुर्भावोऽतीतचित्तस्थितिविनाशाऽऽ-
त्मकः, चित्तप्रादुर्भावत्वात्, मध्यावस्थाचित्तप्रादुर्भाववत् । अन्यथा
तस्याप्यभावप्रसक्तिः । न चास्याभावः, हर्षविषादाऽऽद्यनेकविध-
त्वाऽऽत्मकस्यानन्यत्वात् बाह्यास्यान्तर्मुखाऽऽकारतया स्वसंवेदनाऽ-
ध्यक्तः शरीरवैश्वक्सेतोऽनुभूतेः । न च तथा प्रतीयमानस्याप्य-
जावः, शरीराऽऽदेरपि बहिर्मुखाऽऽकारतया प्रतीयमानस्याऽभाव-
प्रसक्तेः । न च नित्यैकान्तरूपे आत्मनि जन्ममरणेऽप्यसंभवः,
कुतो बन्धमोक्तप्रसक्तिः ? । न च नित्यस्याऽप्यात्मनोऽजिनवबु-
द्धिशरीरेत्किंयैर्वांगो जन्म, तद्वियोगो मरणाभितकल्पना संगता,
अस्याः पूर्वं निषिद्धत्वात् । न चैकान्तोत्पादविनाशाऽऽत्मके विषये
इहलोकं परलोकं च परलोकव्यवस्था, बन्धाऽऽदिव्यवस्था वा युक्ता ।
यत ऐहिककायत्यागेनाऽऽमुष्मिकतदुपादानमेकस्यापरलोकः, पू-
र्वग्रामपरित्यागाद्य तदितरेकपुरुषरूपवत् । न च दृष्टान्तेऽप्येकत्व-
मसिद्धम्, उभयावस्थायास्तस्यैकत्वेन प्रतिपत्तेः । न चैवं मिथ्या, बा-
धकाभावात्, विरुद्धमसंसर्गाऽऽदेः बाधकस्याऽध्यक्षबाधाऽऽदि-
ना निरस्तत्वात् । न च पूर्वावस्थात्याग एकस्योत्तरावस्थाोपादान-
मन्तरेण दृष्टः, पृथुवृद्धादोऽऽद्याकारविनाशवन्मृदुद्रव्यस्य कपा-
लोत्पादनमन्तरेण दर्शनात् । न च कपालोत्पादनमन्तरेण घटवि-
नाश एव न सिद्धः, घटकपालव्यतिरेकेणाऽपरस्य नाशस्याप्र-
तीतेरिति वक्तव्यम्, कपालोत्पादस्यैव कथञ्चिद्घटवि-
नाशाऽऽत्मकतया प्रतिपत्तेः, अत एव सहेतुकत्वं विना-
शस्य, कपालोत्पादस्य सहेतुकत्वात् । न च कपालानां जावरूप-
तैव केवला, घटानिवृत्तौ तद्विविक्तताया नेष्टभावप्रसक्तेः । न चै-
कस्योजयत्र व्यापारविरोधः, दृष्टत्वात् । न च घटनिवृत्तिक-
पालयोरेकान्तेन भेदः, कथञ्चिदेकत्वप्रतीतेः । न च मुक्ताऽऽदेर्ना-
शं प्रत्यव्यापारे क्वचिद्भ्युपयोगे कपालेषु न तदुपयोगः, अन्त्या-
वस्थायामपि घटक्षणात्तरोत्पत्तिप्रसक्तेः, तस्य तदुत्पादनसा-
मर्थ्याविनाशात्, तस्य स्वरूपस्य विनाशाच्चदव्यतिरेकसामर्थ्य-
स्याविनाशः । न पूर्वं तद्विनाशोऽपि तस्याविनाशो विरोधिमुक्तरस-
ञ्चिधानात् । ननु समानजातीया क्षणान्तरं जनयतीति चेत् । न ।
घटविरोधी न च तद्विनाशयतीति व्याहृतत्वात् । न च तद्वै-
भावात्सामर्थ्याभावात्, तथाविधकार्यजननसमर्थहेतोर्जावात् । अ-
न्यथा प्रागेपि तथाविधफलोत्पत्तिर्न ज्ञेयं । न च सहेतुनिर्व-
र्त्तित एव दृष्टाऽऽदिसन्निधौ सामर्थ्याभावः, दृष्टाऽऽदिसन्निधि-
मपेक्षमाणस्य तस्य तद्वैतुत्वोपपत्तेः, अन्यत्रापि तदभावस्य तन्मा-
त्रनिवन्धनत्वात् । न च तदव्यापारानन्तरं तदुपलम्भात्तस्य तत्का-
र्यत्वे मृदुद्रव्यस्याऽपि तत्कार्यताप्रसक्तिः, तस्य सर्वदोषलम्भा-
त्, सर्वदा तस्यानभ्युपगमे उत्पादविनाशयोरजावप्रसक्तिश्चेति
प्रतिपादितत्वाच्च ; तस्यैव तद्वृत्ततया परिणतौ कथञ्चिदुत्पाद-
स्यापीष्टत्वात् । यदि च पूर्वोत्तराऽऽकारत्यागोपादानतयैकं मृदा-
दिवस्त्वध्यक्तोऽनुभूयते, तदा तत्तदपेक्षकारणं कार्यविनष्टं
च उत्पन्नमनुत्पन्नं चैककालमनेककालं च जिघ्रमजिघ्रं चेति
कथं नाभ्युपगमाविषयः ? । न चाऽत्र विरोधः, मृदुव्यतिरिक्ततया
घटकपालयोरुत्पन्नाविनष्टसितिसंभावतया प्रतीतेः । न च प्र-
तीयमाने वस्तुस्वरूपे विरोधः, अन्यथा प्राह्यप्राहकाऽऽकाराभ्या-
मेकत्वेन स्वसंवेदनाऽध्यक्तः प्रतीयमानस्य संवेदनस्य वि-
रोधप्रसक्तेः । न च संशयदोषप्रसङ्गिरिति, उत्पत्तिस्थि-
तिविरोधानां निश्चितरूपतया वस्तुन्यविगमात् । न च स्थायुर्वा

पुरुषो वेति प्रतिपत्तादिव प्रकृतानिश्चये सामान्यप्रत्यक्षाद्विशेषा-
प्रत्यक्षाद् विशेषस्मृतेश्च संशय इति निमित्तमस्ति । न च व्य-
धिकरणेनादोषप्रसक्तिरिति, घटकपालविनाशोत्पादयोर्मृद्व-
व्याऽऽधिकरणतया प्रतिपत्तेः न चोभयदोषानुपपन्नः, आत्मकस्य
वस्तुनो जात्यन्तरत्वात् । सङ्करदोषप्रसक्तिरपि नास्ति, अनु-
गतव्यावृत्तेस्तदात्मके वस्तुनि स्वस्वरूपेणैव प्रतिभासनात् ।
अनवस्थादोषोऽपि न संज्ञवी, भिन्नोत्पादव्ययधौन्यव्यतिरेकेण
तदात्मकस्य वस्तुनोऽप्यङ्गे प्रतिभासनात् स्वयमतदात्मकस्याऽ-
परयोगोऽपि तदात्मकताऽनुपपत्तेः, अन्यथाऽतिप्रसङ्गात् । तथा
प्रतिभासादेवाभावादोषोऽपि न संज्ञवी, अवाधितप्रतिभासस्य
तदज्ञावेऽभावाद्, भावे वा न तावद्वस्तुव्यवस्थितिरिति सर्वव्य-
वहारोच्छेदप्रसक्तिः । न च आत्मकत्वमन्तरेण घटस्य कपालद-
र्शनाद्विनाशानुमानं संज्ञवति, तत्र तेषां प्रतिबन्धानवकाशात् । न हि
तद्विनाशनिमित्तानि मुक्ताऽऽदीनि, हेतुत्वाद् जावस्य कारणत्वा-
त्सत्वात्त्वाच्च यद्यपि घटहेतुकानि तानि, तथाऽपि घटसङ्गाव-
मेव गमयेयुर्न तदज्ञावत्, न हि धूमः पावकहेतुकस्तदभाव-
गमक उपलब्धः, न वा जिह्वनिमित्तजन्यता तयोः प्रति-
बन्धः, भावस्यांशकार्यताऽन्युपगमात् । नाऽपि तादात्म्यलक्ष-
णः, तयोस्तादात्म्यायोगात् । न च घटस्वरूपव्यावृत्तत्वात्तेषां त-
दभावप्रतिपत्तिजनकत्वम्, सकलत्रैलोक्याभावप्रतिपत्तिजनक-
त्वप्रसक्तेः, तेषां ततोऽपि व्यावृत्तस्वरूपत्वात् । न च घटविनाशरूप-
त्वात्तेषां बायं दोषः, तेषां वस्तुरूपत्वाद्विनाशस्य च निःस्वजावत्वा-
त्, तथा च तादात्म्यविरोधः, अन्यथा घटानुपलम्भवत्तेषामपि त-
दनुपलब्धिर्भवेत्, तस्मात्प्रगजावाऽऽत्मकः स न घटः प्रपञ्चसाज्ञावा-
ऽऽत्मकतां प्रतिपद्यत इत्यभ्युपगन्तव्यम् । अन्यथा पूर्वोक्तदोषान-
तिवृत्तिः । सत्त्वलक्षणस्याऽपि हेतोर्गमकत्वमनेनैव प्रकारेण संभ-
वति । अन्यथोत्पत्त्यज्ञावादस्ति त्वाज्ञावः, तदभावे विनाशस्याप्य-
भावः, असतो विनाशयोगादिति आत्मकमेकं वस्त्वभ्युपगन्त-
व्यम्, अन्यथा तदनुपपत्तेरिति प्राक् प्रदर्शितत्वाद् न पुनरुच्यते ।
यथा चाऽऽत्मनः परलोकगामित्वं शरीरमात्रव्यापकत्वं च तथा
प्रतिपादितमेव । ननु शरीरमात्रव्यापित्वे तस्य गमनाभावाद्दे-
शान्तरे तदग्रहणोपलब्धिर्न भवेत्, न च तदधिष्ठितशरीरस्य
गमनाविरोधात्पुरुषाधिष्ठितदारुण्यवत् । न च मूर्त्तामूर्त्युर्ध्व-
टाऽऽकाशयोरिव प्रतिबन्धाभावान्मूर्त्तशरीरगमनेऽपि नामूर्त्त-
स्याऽऽत्मनो गमनमिति वक्तव्यम्, संसारिणस्तस्यैकान्तेनामूर्त्त-
त्वासिद्धेस्तव प्रतिषेधत्वाभावासिद्धेः ।

एतदेवाऽऽह-

अष्टोष्ठाऽणुगयाणं, इमं व तं व चि विभयणमनुचं ।

जह दुष्पाणियाणं, जावंनविसेसपज्जाया ॥ ४७ ॥

अन्योन्यानुगतयोः परस्परानुप्रविष्टयोरात्मकर्मणोरिदं वा तद्वे-
तीदं कर्म अयमात्मेति यद्विजजनं पृथक्करणं तदयुक्तमघट-
मानकम्, प्रमाणाभावेन कर्तुमशक्यत्वात्, यथा दुग्धपानीययोः
परस्परप्रवेशानुप्रविष्टयोः किंपरिमाणोऽयमवभागो जीवकर्मप्र-
देशयोरित्याह-यावन्तो विशेषपर्यायाः, तावान्, अत एवमवस्तु-
त्वप्रसक्तैरन्यविशेषपर्यन्तत्वात्सर्वविशेषाणाम् ।

अन्य इति विशेषणाऽन्यथाऽनुपपत्तेर्जीवकर्मणोरन्योन्यानु-
प्रवेश इत्याह-

रूपाऽऽपज्जा जे, देहे जीवदवियम्पि सुक्खम्पि ।

ते अष्टोष्ठाऽणुगया, पञ्चवणिज्जा जवत्थम्पि ॥ ४८ ॥
रूपरसगन्धस्पर्शाऽऽद्यो ये पर्याया देहाऽऽश्रिता जी-
वज्ज्वे विशुद्धरूपे च ये ज्ञानाऽऽद्यस्तेऽन्योन्यानुगता
जीवे रूपाऽऽद्यो देहे ज्ञानाऽऽद्य इति प्ररूपणीया
जवस्थे संसारिणि, अकारप्रत्येयाद्वाऽसंसारिणि । न च संसारा-
वस्थायां देहाऽऽत्मनोरन्योन्यानुबन्धाद्वाऽऽदिज्ञिस्तद्व्यपदेशः,
मुकावस्थायां तु तदज्ञावाज्ञासौ युक्त इति वक्तव्यम्, तद-
वस्थायामपि देहाऽऽद्याश्रितरूपाऽऽदिग्रहणपरिणतज्ञानदर्शनप-
र्यायद्वारेणाऽऽत्मनस्तथाविधत्वात्, तथा व्यपदेशसंभवादात्म-
पुद्गलयोश्च रूपाऽऽदिज्ञानाऽऽदीनामन्योन्यानुप्रवेशात्कथाञ्चिदे-
कात्मनेकत्वं च मूर्त्तत्वममूर्त्तत्वं वा व्यतिरेकात्सिद्धमिति ।

एतदेवाऽऽह-

एवं एगे आया, एगे दंनो य होइ किरियाए ।

करणाविसेसेण य तिनि-हजोगसिद्धी उ अविच्छदा ॥ ४९ ॥

एवमित्यनन्तरोदितप्रकारेण मनोवाक्कायद्रव्याणामात्मन्यनुप्र-
वेशादात्मैव, न तद्व्यतिरिक्तास्त इति तृतीयाङ्गैकत्वान्
(एगे आया इति) प्रथमस्तत्र प्रतिपादितः सिद्ध एक आ-
त्मा एको दण्ड एका क्रियेति भवति, मनोवाक्कायेषु दण्डक्रिया-
शब्दौ प्रत्येकमाभिसंबन्धनीयौ, करणाविशेषेण च मनोवाक्काय-
स्वरूपेणाऽऽत्मन्यनुप्रवेशावाप्तविधिवोगस्वरूपत्वात्त्रिविधयोग-
सिद्धिरपि आत्मनोऽविरुद्धैवेति । एकस्य सतस्तस्य त्रिविध-
योगाऽऽत्मकत्वादेनेकान्तरूपता व्यवस्थितैव; न चाऽन्योन्यानु-
प्रवेशादेकाऽऽत्मकत्वे बाह्यान्तरविभागाभाव इति । अत्र
हर्षविषादाऽऽद्यनेकविवर्त्ताऽऽत्मकमेकं चैतन्यं, यथेह बालकुमा-
रयौवनाऽऽद्यनेकावस्थैकाऽऽत्ममेकं शरीरमध्यकृतः संवेद्यत इ-
त्यस्याविरोधः, बाह्यान्तरविभागावपि निमित्तान्तरतद्व्यप-
देशसंभवात् ।

एतदेवाऽऽह-

ए य बाहिरओ जावो, अग्निंतरओ य अत्थि सपयम्पि ।

णो इंदियं पुण पडु-च्च होइ अग्निंतरो जावो ॥ ५० ॥

आत्मपुद्गलयोरन्योन्यानुप्रवेशादुक्तप्रकारेणाहं त्वप्रणीतशा-
सनेन बाह्यो भावोऽन्यन्तरो वा संभवति, मूर्त्तामूर्त्युत्पादितत्वाद-
नेकाऽऽत्मकत्वाच्च, संसारोदरवर्तिनः सकलवस्तुनोऽन्यन्तर इ-
ति व्यपदेशस्तु नोऽन्वियमनः प्रतीतस्याऽऽत्मपरिणतिरूपस्य परा-
प्रत्यक्षत्वाच्छरीरवानिव । न च शरीराऽऽत्मावयवयोः परस्परा-
नुप्रवेशात् शरीराज्जेद आत्मनोऽपि तद्वत्परप्रत्यक्षताप्रसक्तिः; इ-
न्द्रियज्ञानस्याशेषपदार्थस्वरूपग्राहकत्वायोगादित्यस्य प्रतिपा-
दयिष्यमाणत्वात् । अतः शरीरप्रतिषेधत्वमात्मनो न जवति, अमूर्-
तत्वात् । अत्र योगे हेतुरासिद्धः, यदि चात्मपरिणतिरूपमनसः श-
रीरादात्यन्तिको जेदः स्यात्तद्विकाराविकाराज्यां शरीरस्य तत्त्वं
न स्यात्, तदुपकारापकाराभ्यां वा आत्मनः सुखदुःखानुभवश्च
न भवेत्, शरीरविघातकृतश्च हिंसकत्वमनुपपन्नं भवेत् । शरी-
रपुष्ट्यादे रागाऽऽद्युपचयहेतुत्वं, शरीरस्य कुरोऽहं स्थूत्रोऽहमि-
ति प्रत्ययविषयत्वं च दूरोत्सारितं जवेत् । पुरुषान्तरशरीरस्येव
घटाऽऽकाशयोरपि प्रदेशोऽन्योन्यप्रदेशलक्षणा बन्धोऽस्त्येवेत्यु-
क्तो दृष्टान्तः, अन्यथा घटस्यावस्थितिरेव न जवेत्, न वाऽन्योन्या-
नुप्रवेशसङ्गावेऽप्याकाशवच्छरीरपरतन्त्रताऽऽत्मनोऽनुपपन्ना,
मिथ्यात्वाऽऽदेः पारतन्त्र्यानिमित्तस्याऽऽत्मनि जावात्, आकाशे

च तदज्ञावात् । न च शरीराऽऽप्यतत्वे सति तस्य मिथ्यात्वाऽऽ-
 श्रियन्धहेतुभिर्योगः, तस्माच्च तत्प्रतिपक्षमिति तरेतराश्रय-
 त्वम्, अनादित्वाच्छुपगमेनास्य निरस्तत्वात् । न च शरीरसं-
 न्धात् प्रागात्मनोऽमूर्तत्वम्, सदा तैजसकार्मणः शरीरसं-
 न्धात् संसारावस्थायां तस्यान्यथाभावात् स्थूलशरीरसं-
 न्धित्वायोगात् । पुञ्जलोपपत्त्यतिरेकेणोद्भूतित्वज्ञावस्याप-
 रदिगमनासंभवात्स्युशरीरेणातिसूक्ष्मस्य रज्ज्वादिनेवाऽऽका-
 शस्य संवन्धायोगात् संसारिद्वान्यमन्यथा जगत्स्यादिति संसार्या-
 त्मनः सूक्ष्मशरीरसंयन्धित्वं सर्वदाऽभ्युपगन्तव्यम् । अथ शरी-
 राऽऽत्मनोस्तादात्म्ये शरीरावयवच्छेदे आत्मावयवस्यापि छे-
 दप्रसक्तिः, अच्छेदे तयोर्जदप्रसङ्गः । न । कथञ्चिच्छेदस्याभ्युप-
 गमाद्, अन्यथा शरीरात्पृथग्भूतावयवस्य कम्पोपलब्धिर्भवेत् । न च विज्ञावयवानुप्रविष्टस्य पृथगात्मत्वप्रसक्तिः, तत्रैव प-
 ञ्चादनुप्रवेशाच्चिन्ने हस्ताऽऽदौ कम्पाऽऽदितस्त्रिङ्गादशनादियं
 कस्तरता । न चाऽन्यत्र गमनात् तस्य तस्मिन्नानुपलब्धिरेकत्वादात्म-
 नः, शेषस्याऽपि तेन सह गमनप्रसफतावेकत्र संततावनेक आ-
 र्मेत्येकज्ञानवद् घानिनामेकत्राऽनुनवाधारे प्रतिज्ञासप्रसक्तो, शरी-
 रान्तरव्यवस्थितात्मान्तरवत् । न च पृथगूनहस्ताऽऽवयवव्यव-
 स्थितोऽसौ, न तत्रैव विनष्ट इति कल्पनापि युक्तिसंगता, शेषस्या-
 न्येकत्वेन तद्विद्वानाश्रयः । ततोऽन्यत्रागतेस्तत्रासत्त्वादिनि-
 ष्टत्वाच्च तदनुप्रवेशोऽवसीयते, गत्यन्तराभावात् । न चैकत्वे आत्म-
 नो विभागाभावात् छेदाज्ञाव इति षक्यम्, शरीरद्वारेण तस्या-
 पि सन्निभागत्वात् । अन्यथा सावयवशरीरस्यापि ता तस्य
 कथं भवेत् ? । न चामूर्तद्रव्याऽऽदिव्यवच्छिन्नावयवस्य स-
 र्वदेव तस्य तथाभावः, उत्तरकालमपि तदवयवोपपत्त्यभो-
 पलब्धस्याप्यस्य तथैव स्मरणादन्यथा त्वतद्दर्शनात् । न चासा-
 चारम्भ मूर्तद्रव्यवद्वाङ्मूलाऽऽदिप्रक्रमेणावस्थितसंयोगैस्तैरभा-
 वः, येन तद्वत्त्वस्य तथैव जावप्रसक्तिः । न चानारम्भत्वात्तस्य
 निरवयवत्वं, शरीरसर्वगतत्वाज्ञावप्रसक्तः । न च शरीरासर्व-
 गतोऽसौ, तत्र सर्वत्रैव स्पर्शोपलम्भात् । न तदुभयापकस्य
 तच्छेदे छेदः, अतिप्रसङ्गात् । न च तदवयवच्छेदेन विनः, तत्र
 कम्पाऽऽद्युपलब्धेरतस्त्रैवानुप्रविष्ट एकत्वादिति ज्ञायते कथं
 विज्ञाविज्ञयोः संघटनं पञ्चादिति । न चैकान्तेन च्छेदाज्ञावा-
 त्यननालतन्तुवद् विच्छेदाभ्युपगमाद् विघटनमपि तथाभूतादृष्ट-
 वशादविरुद्धमेव । न चाऽऽत्मनः शरीरमात्रस्यापकत्वेऽन्यशरी-
 रगत्यन्तरसंवन्धान्यायानुपपत्त्या गतिक्रियाप्रसक्तैरनित्यवप्रस-
 किर्दोषः, कथञ्चित्तथैव तत्त्वात्, गृहान्तर्गतप्रदोषप्रज्ञावत् संकोचवि-
 काशऽऽत्मकत्वेन तस्य न्यायप्राप्तत्वात् । न च देहाऽऽत्मनोरन्योन्या-
 नुवृत्तत्वे देहे न सत्ताज्ञाव आत्मनोऽपि तथात्वप्रसक्तिः, क्षीरोद-
 कवृत्तयोर्लक्षणभेदाज्ञाभेदात् । न हि निजस्वरूपयोरन्योन्यानुप्रवे-
 शे सत्यप्येकतयोऽपरस्य क्रियाय, यथा पच्यमाने क्षीरे प्रथममुदक-
 त्तयोऽपि न क्षीरक्रियाय । न चेह वृक्षलक्षणभेदो नास्ति । तथाहि-रूप-
 रसगन्धस्पर्शाऽऽदिधर्मवन्तः पुञ्जज्ञाः, चेतनालक्षणश्चास्मेति
 सिद्धस्तयोर्लक्षणभेदः । यथा चैकान्तामूर्ताऽऽदिरूपत्वेऽर्थक्रि-
 याऽऽदेर्वैवहारस्याभावस्तथा प्रतिपादितमनेकधेति मूर्त्तामूर्त्ता-
 यनेकान्ताऽऽत्मकत्वमात्मनोऽभ्युपगन्तव्यम् ।

अस्य च मिथ्यात्वाऽऽदिपरिणतिवशोपात्तपुद्गलान्ताद् वि-
 भागलक्षणो बन्धः, तद्वशोपनतसुखदुःखाऽऽद्यनुभवस्वरूपश्च
 भोगोऽनेकान्ताऽऽत्मत्वे सत्युपपद्यते । अन्यथा तयोरयोम इति

प्रतिपादनार्थमाह- (द्रव्यद्विषयस्तेत्यादि) अथवा परस्परसा-
 पेक्षद्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकयोः प्ररूपणा प्रदर्शिनन्यायेन संभ-
 विनी, निरपेक्षयोः कथं सा !, इत्याह-

द्वन्द्वद्विषयस्स आया, बंध कर्म फलं च वेपइ ।

विद्यस्स जावमेत्तं, ए कुणइ ए य कोइ वेपइ ॥ ११ ? ॥

द्रव्यास्तिकस्येयं प्ररूपणाऽऽत्मैकत्वायो कर्म ज्ञानाऽऽदिनिबन्धकं
 यन्नाति स्वीकरोति, तस्य कर्मणः फलं च कार्यभूतं वेदयते
 भुङ्क्ते आत्मैव । द्वितीयस्य तु पर्यायाधिकस्येयं प्ररूपणा-नैवाऽऽ-
 त्माप्यस्ति, किं तु भावमात्रं विज्ञानमात्रमिति न करोति, न च
 कश्चिच्छेदयते, उत्पत्तिक्षणानन्तरत्वंसिनः कर्तृत्वानुभविर्त्वा-
 योगात् ।

तथेयमपि तथाजुतयोः प्ररूपणेत्याह-

द्वन्द्वद्विषयस्स जो चे-व कुणइ सो चेव वेयई णियमा ।

आओ करइ अओ, परिजुंजइ पजवणयस्स ॥ १२ ॥

य एव करोति स एव वेदयते, नित्यत्वात्, द्रव्यास्तिकस्यैत-
 न्तमम् । अन्यः करोत्यस्यश्च छुङ्क्ते, क्षणिकत्वात्, पर्यायस्य नयस्यैत-
 न्तमम् । ननु पूर्वगाथोकमेव पुनरपि तदेव तावत्पिष्टपेषणमाचा-
 र्येण कृतं नवेत् । न । उत्पत्तिस्मनन्तरमेव करणं भोगो वा संभ-
 वीति प्राक् प्रतिपादितम्, इहोत्पत्तिक्षण एव कर्त्ता तदनन्तर-
 कृणश्च भोकेति न पुनरुक्तम् । जोक्तृत्वं च परैः भुक्तिर्यथां कि-
 या सैव कारकः सैव चोचित इति ।

इयमसंयुक्तयोरनयोः स्वसमयप्ररूपणा न भवति, वा तु
 स्वसमयप्ररूपणा, तामाह-

जं वयाणिज्जियप्पा, संजुजंतेसु हौंति एएसु ।

सा ससमयपणवणा, तित्थयरासायणा अभा ॥ १३ ॥

ये वचनीयस्याभिज्ञापस्य विकल्पास्तत्प्रतिपादका अभिधान-
 भेदाः, संयुज्यमानयोरन्योऽन्यसंबन्धोर्भेदन्यनयोर्द्रव्यास्तिक-
 पर्यायास्तिककवाक्यनययोः, ते च कथञ्चित्प्रति आत्मा कथञ्चि-
 दमूर्त इत्येवमादयः, सैषा स्वभूमयस्येति तदर्थस्य प्रज्ञापना नि-
 दर्शना । अन्या तु निरपेक्षयोरनयोरेव नययोर्वा प्ररूपणा ती-
 र्थकरस्याऽऽसादनाऽधिकेपः । " परममेणेण जीवस्य पपसे अ-
 णंतेहि णाणावरणिज्जोत्तमलोहि आवेदिण पवेदिण " इति ती-
 र्थरूचने प्रमाणोपपन्ने सत्यपि " नामूर्त्तं मूर्त्ततामेति, मूर्त्तं ना-
 थात्यसूतताम् । अन्यं कालत्रयेऽपीत्यं, व्यवते नात्मरूपतः " ॥ १४ ॥
 इति तीर्थरूचनेमतेनैतन्नयवादनिरपेक्षमिति कैश्चित्प्रतिपाद्याद्भि-
 स्तस्याधिकेपप्रदानात् परस्परनिरपेक्षयोः नययोः प्रज्ञापना
 तीर्थकराऽऽसादनेति ।

अस्यापवादमाह-

पुरिसज्जायं तु पणु-च्च जाणओ पणविज्ज अणुयरं ।

परिकम्मणानिमित्तं, दाएहा सो विसंसे पि ॥ १४ ॥

पुरुषजातं प्रतिपन्नपर्यायान्यतरस्वरूपं श्रोतारं वा प्रतीत्याऽऽ-
 श्रित्य ज्ञायकः स्याद्वादादित्त्वं प्रज्ञापयेद्वक्त्रीत, अन्यतरत्वं पर्यायं
 अन्यं वाऽभ्युपेतपर्यायं अन्यमेवाङ्गीकृतद्वयार्थं च पर्यायमेव क-
 ययेत् । किमित्येकमेव कथयेत् ? परिकर्मनिमित्तं बुद्धिसंस्कार-
 रार्थं, परिकर्मितमते दर्शयिष्यते । सः स्याद्वादाभिन्नः विशेषमपि
 द्वयपर्याययोः परस्परविनिर्भागरूपम्, एकांशविषयविज्ञानस्या-
 न्यथा विपर्ययरूपताप्रसक्तिः स्यात्; तद्वितराभावे तद्विषयस्याऽ-

पञ्चावात् । सम्म० १ काण्ड । स्या० । (सप्तजङ्गीवक्तव्यता तु 'सत्तमंगी' शब्दे वक्ष्यते)

(ए) अथ सप्तभङ्गधामित्थं नयविभागमुपदर्शयन्ति

श्रीसिद्धसेनदिवाकरपादाः-

“एवं सत्तविभङ्गो, वयणपहो होइ अत्यपज्जाप ।

वज्जणपज्जाप पुण, सविभङ्गो णिविभङ्गो उ” ॥४१॥ (स० १ का०)

एवमनन्तरोक्तप्रकारेण सप्तविकल्पः सप्तभेदो वचनपथो भवत्यर्थपर्यायेऽर्थनये संप्रहव्यवहारजुसुत्रलक्षणे । तत्र प्रथमो भङ्गः संप्रहो सामान्यग्राहिणि, द्वितीयस्तु नास्तीत्यर्थं व्यवहारे विशेषग्राहिणि, ऋजुसूत्रे तृतीयः, चतुर्थः संप्रहव्यवहारयोः, पञ्चमः संप्रहजुसुत्रयोः, षष्ठो व्यवहारजुसुत्रयोः, सप्तमः संप्रहव्यवहारजुसूत्रेति । प्रयोगश्चेत्तत्तु तृतीययोर्व्यत्यये नेष्यते इति न तृतीये ऋजुसूत्रयोजनाऽनुपपत्तिः । अत्र यद्धर्मप्रकारकः संप्रहाऽऽख्यो बोधः प्रथमभङ्गफलत्वेनाभिमतः, तर्ह्यर्माज्ञाप्रकारको व्यवहाराऽऽख्यो बोध एव द्वितीयभङ्गफलत्वेनेष्टव्यः । तेन स्याद् घटः स्याज्जीलघट इत्यादिसामान्यविशेषसंप्रहव्यवहाराभ्यां न सप्तभङ्गीप्रवृत्तिः; न वैकवचनवहवचनाऽऽदिना भङ्गान्तरवृद्धिरित्यवधेयम् । अथ तृतीयभङ्गस्यजुसूत्रनिमित्तकतायां किं बीजम्? युगपत्सत्त्वाज्यासात्, इष्टं हि सङ्ग्रहव्यवहारावप्यवक्तव्यमेव ब्रूतः, संप्रहव्यवहारौ युगपदुजयथा दिशत एव नेति चेत्, ऋजुसूत्रोऽपि कथं तथा देष्टुं प्रगल्भताम्? मध्यमङ्गणरूपायाः सत्तायास्तेनाप्यभ्युपगमात् सङ्ग्रहाज्जिमतायवदनुवृत्तसामान्यानभ्युपगमात् । ऋजुसूत्रेणावक्तव्यमङ्ग उत्याप्यत इति चेत्, सोऽयं प्रत्येकावक्तव्यत्वकृतोऽवक्तव्यत्वभङ्गः, तदुत्थापने च सङ्ग्रहोऽपि समर्थः । ऋजुसूत्राभिमतमध्यमङ्गणरूपसत्तानभ्युपगन्ना तेनाऽपि तदुत्थापनस्य सुकरत्वादिति चेत् । अत्रेदमाभाति-संप्रहव्यवहारौ युगपन्नोभयथा देष्टुं प्रगल्भते, स्वानज्जिमतांशादेशेऽनिष्टसाधनत्वप्रतिसंधानात्, ऋजुसूत्रस्य तु वर्तमानपर्यायमात्रग्राहिणस्तिर्यग्गृह्यताऽऽधारांशान्यतररूपं सामान्यम्, अन्यापोहरूपो विशेषश्चेति द्वावपि संवृतावेवेति तदपेक्षया युगपदुभयथाऽऽहर्षतदादेशसंभवादवक्तव्यभङ्गोत्थानमनावाधम् । न चैवमपि तज्जनितबोधस्य प्रसङ्गरूपत्वाद् विपर्ययपर्यवसाने संप्रहव्यवहारान्यतरसामान्यमिति वाच्यम्, विषयावाधे कूटद्विज्ज्ञाऽनुमितिरेव प्रकृतिजङ्गलबोधस्य प्रमात्वेन विपर्ययपर्यवसानकदर्थनाऽनवकाशात्, व्यञ्जनपर्याये शब्दनये पुनः सविकल्पः, प्रथमे पर्यायशब्दवाच्यताविकल्पसद्भावादर्थस्यैकत्वाच्च, द्वितीयतृतीययोर्निर्विकल्पश्च, स्वार्थात्सामान्यलक्षणाभिर्गतस्य पर्यायरूपस्य विकल्पस्याभिधायकत्वाच्चयोः । तथा च घटो नाम घटवाचकयावच्छब्दवाच्यः । शब्दनयेऽस्त्येव समज्जिखट्वेवचतुर्थोऽस्त्येवेति सौ जङ्गो वक्ष्यते, द्विज्ज्ञाक्रियाभेदेन भिन्नस्यैकशब्दवाच्यत्वात् शब्दाऽऽदिषु तृतीयः, प्रथमद्वितीयसंयोगाच्चतुर्थः, तेष्वेव चानभिधेयसंयोगे पञ्चमषष्ठसप्तमा वचनमार्गा भवन्ति । अथवा शब्दनये पर्यायान्तरसाहिष्णौ सविकल्पो वचनमार्गः, तदसाहिष्णौ तु निर्विकल्प इति द्वावेव भङ्गौ, अवक्तव्यभङ्गस्तु व्यञ्जननये न संप्रवत्येव, श्रोतरि शब्दोपरकार्यबोधनस्यैव तत्प्रयोजनत्वात्, अवक्तव्यबोधनस्य च तन्नये संप्रदायविरुद्धत्वेन तथा बुबोधयिषाया एवासंभवादिति । अधिकमस्मृतात्नेकान्तव्यवस्थायाम् ॥ तदेवं प्रतिपर्यायं सप्तप्रकारकबोधजनकताप-

र्याप्तिमद्वाक्यं प्रमाणवाक्यमिति वक्ष्यते सिद्धम् ॥ इत्थं च तदन्तर्भूतस्य तद्वर्हिर्भूतस्य वाऽन्यतरभङ्गस्य प्रदेशपरमाणुदृष्टान्तेन नयवाक्यत्वमेवेत्यर्थो लक्ष्यते । इतरप्रतिक्षेपी तु नयो नयाभासो, दुर्नयो वेत्युच्यते ॥ मलयगिरिचरणास्तु-नयो दुर्नयः सुनयश्चेति दिग्गम्यरिव्यवस्था, न त्वस्माकम्, नयदुर्नययोर्नयविशेषात्स्याच्छब्देन विवक्षितधर्मोपरागेण कालाऽऽदिभिरतद्वृत्त्याऽभेदोपरागाच्चाऽनन्तधर्माऽऽत्मकवस्तुप्रतिपादने प्रमाणवाक्यस्यैव व्यवस्थितेः । अत एव स्याच्छब्दलाञ्छिततत्तयैव सर्वत्र साधूनां प्राचाविनयो विहितः । अवधारणीयभाषा च निषिद्धा; तस्या नयरूपत्वात्, नयानां च सर्वेषां मिथ्यादृष्टित्वात् । तथा चानुस्मरन्ति-“सत्त्वे णया मिच्छावाङ्मो सति ।” न च सप्तजङ्ग्यात्मकं प्रमाणवाक्यम्, एकमङ्ग्यात्मकं च नयवाक्यमित्यापि नियन्तुं शक्यम्, सप्तजङ्ग्याः सप्तविधजिज्ञासोपाधिनिमित्तत्वात् । न च तासां सार्वत्रिकत्वम् “को जीवः?” इति प्रश्ने लक्षणमात्रजिज्ञासया “स्याद् ज्ञानाऽऽदिलक्षणो जीवः” इति प्रमाणवाक्यरूपस्योत्तरस्य सिद्धान्तसिद्धत्वात् । स्यात्पदस्य चात्राऽनन्तधर्माऽऽत्मकत्वद्योतकत्वेन प्रमाणाङ्गत्वम् । द्योतकत्वं चात्रोपसंपादनकी शक्तिर्लक्षणा वेत्यन्यदेतत् । तत्र च श्रुतपदप्रतिपादनधर्मोऽथ लौकिकी विषयता स्यात्पदद्योत्या; अन्तधर्माऽऽत्मकत्वांशे च लोकोत्तरेति विशेष इत्यपि निःसंदेहेत । तन्मतमनुरूपप्रमाणलक्षणान्तरं समुच्चिनोति च पुनर्वाक्यमेकधर्मकं प्रतिनियतैकधर्मप्रतिपिपादयिषया प्रयुक्तं स्यात्पदादपरे येऽनन्ता धर्मास्तानुल्लिखतीत्येवंशीलं वाक्यं तदपि प्रमाणवाक्यं व्यवहर्तव्यमित्यर्थः । अयं च समुच्चयव्यवमपि संप्रदायमतमिति कृत्वा समुचीतः । वस्तुतो नयदुर्नयप्रमाणविभागेनैवादर एव । हेमचुरिभिरपि-“सदेव सत्स्यात्सदिति त्रिधाऽर्थो, मीवेत दुर्नीतिनयप्रमाणैः २७” (स्या०) इत्यादि विभज्याभिधानात्; आकरे नयतदाभासानां व्यक्तेरुदाहृतत्वाच्च । अवधारणी च भाषा एकान्तवादाऽऽत्मिकैव निषिद्धा, न तु नयरूपाणि, तस्याः प्रमाणपरिकल्पितत्वेन तत्रावधारणीयत्वस्य निश्चायकत्वरूपप्राप्तावकाशेनैव सिद्धान्तसिद्धत्वात् । अत एव निराकाङ्क्षानासन्नाऽऽदिस्थे शाब्दसमानाकारमानसस्वीकारे किमपराद्धं शाब्दबोधेनेति पर्यनुयोगो मानसस्य संशयाऽऽकारस्यापि संज्ञानिश्चायकरूपशाब्दबोधानुपपत्तेरेव यौक्तिकैर्निराकृतः । न च भाषामात्रस्यावधारणीयत्वेऽप्याराधकत्वाविराधकत्वतदुभयानुभयैः सत्याऽऽदिभेदचतुष्टयोपदेशाश्रयभाषाया देशाऽऽराधकत्वेन तृतीयभङ्ग एव निक्षेपात्साधूनामनादरणीयत्वमित्यपि युक्तम्, चतुर्थो विभागस्थ इव्यभावभाषायामेवोपदेशात्, तत्र च परिगणितमिश्रभाषाभेदशकानामन्तर्भावादिव नयभाषायां दोषाभावात्, श्रुतभावभाषायां च तृतीयभाषायामेवानधिकृतत्वाच्चारित्रभावभाषायामाद्यन्तयोर्जाषयोराधिकृतत्वेऽप्यायुक्ततया चतसृणामपि भाषणेष्वपराधकत्वाविरोधस्य प्रह्मपनाऽऽदावुक्तत्वात् । किञ्च-प्रतीत्यसत्यात्ववक्ष्यमत्र स्फुटमेव किं नोच्यते? न च सप्तभङ्गधात्मकवाक्यस्यैव प्रतीत्यसत्यात्वम्; अपेक्षाऽऽत्मकबोधजनकवाक्यत्वस्यैव तल्लक्षणत्वात्, अन्यथैकत्रापेक्षया ह्रस्वदीर्घाऽऽदिलौकिकवचनस्यालक्ष्यत्वाऽऽपत्तेः । न च सत्या सर्वत्रालौकिक्येव लक्ष्या, जनपदसत्याऽऽदिभेदानामसंप्रहाऽऽपत्तेः । ननु तथाऽप्युत्सर्गतोऽनादरणीयनयदुर्नयभाषयोर्विशेषः । तथोक्तं वादिना-“सीसमर्शवित्यारण-मित्तथोऽयं कश्चो समुल्लावो । इह कडा मुहं चे-व श्रुति एव सप्तमयमि ॥३५॥” (सम्म० ३ काण्ड) इति चेत् । न ।

शिष्यप्रतिविम्भारक्तं हि नयवाक्यस्य प्रमाणाऽऽत्मकमहावा-
क्यजन्यवाक्यधोषजनकाधान्तरवाक्यार्थज्ञानजनकत्वं, तदनुकू-
लाऽऽकाङ्क्षोत्थापकत्वं वा, तेन तस्याऽऽद्वितीयत्वस्यैव सिद्धेः । त-
दुक्तं वादनेन-“पुरिसञ्जयं तु पुरुषं ज्ञाणश्रोतृप्राविज्ज अण्णयं ।
परिकम्मणानिमित्तं, दापढा म्भो विमसं पि” ॥ २५ ॥ (मम्म० १
का०) इति । प्रमाणवाक्यमपि ह्यनेकान्तरविशेषां निरूपयित्वा-
मधिकृत्यैव प्रयुज्यते; तदनयोर्द्वयोरपि कारणिकत्वे प्राप्ते स्व-
स्वकाले श्रौतसंगित्यभेदं न्यायसिद्धयः, विप्रतिपक्षकारणवि-
धिवन्त्रे तथाव्युत्पत्तेः । तस्मात् “स्याद् ज्ञानाऽऽद्विज्जसणो जीवः”
इत्यादि सुनयवाक्यमेव, एकमङ्गलरूपत्वात् । प्रमाणवाक्यना तत्राऽ-
व्युत्पाद्याऽऽकाङ्क्षामत्रेण भङ्गवद्भूतं योजनयैव । सकलाऽऽदे-
शत्वं च प्रतिभङ्गमन्तर्धर्माऽऽत्मकत्वचोदनेन; अन्यथा च
विकलाऽऽदेशत्वमित्येके ॥ अत्रागम्यन्तुविषयत्वेन प्रियेवाऽऽ-
द्यमङ्गलं तत्, चतुर्थं चोपरितन्नेषु एकदेशविषयत्वेन विकला-
ऽऽदेशत्वमित्यन्ये ॥ अयं व्युत्पत्तिविशेषः सर्वसत्तन्त्रीसाधा-
रणः, स्याच्चन्द्रसांस्त्रैकमात्रेण तु न प्रमाणवाक्यविधामः,
सुनयवाक्यार्थस्यैव ततः सिद्धेः । अत एव कृष्णः सर्वं इत्या-
दिविशेषणविशेष्यभाषणोपवाक्येऽपि सर्वमात्रे कृष्णत्वस्या-
न्नावादननेन व्यभिचारात् पृष्ठवच्छेदेन कृष्णोऽव्युत्पाद्यवच्छेदेन
शुक्लत्वोपजननात् स्याच्चन्द्रसंयोजनया नयवाक्यत्वमित्याह
समन्तमङ्गलं । लक्ष्यलक्षणाऽऽद्विषयद्वारोऽपि नयवाक्यैरेव सि-
द्ध्यति, तद्वैश्वैकिकयोधस्यानतिप्रसक्तस्य तस्यैव एव सिद्धेः ।
प्रमाणवाक्यत्वं लौकिकयोधार्थं सप्तमङ्गलात्मकमेवाऽऽभ्यर्णो-
यम् । अत एव तद्व्यापकत्वं सम्प्रत्याह । महता च यत्नेन सा-
धितमिति किमतिविस्तरेण ? ॥ ६ ॥

(१०) नन्वेकत्र वस्तुन्येकाऽऽकारा प्रमाणीः, एकाऽऽ-
कारा च नयधीः कथमुत्पद्यते ? इति जिज्ञासायामाह-

यथा नैयायिकैरिष्टा, चित्रेऽनेकैकरूपधीः ।

नयप्रमाणजेदेन, सर्वत्रैव तथाऽऽर्हतिः ॥ ७ ॥

(यथेति) यथा नैयायिकैश्चित्रे नीलपीताऽऽदिना द्रव्यले घटाऽऽ-
दावनेकरूपा नीलपीताऽऽद्याकारा, एकरूपा च चित्राऽऽकारा
धीरिष्टाऽऽनुपगता, तथाऽनुभवात्, स्यान्मतभेदाऽऽभ्यर्णत्वाच्च;
तथा सर्वत्रैव वस्तुन्येकानेकरूपतया चित्रे प्रमाणनयभेदेन द्वि-
विधा शुद्धिर्दाहतेरिष्टा, अनुभवसिद्धेऽर्थे विरोधान्नाधादिति
भावः । यथा च सर्वस्य वस्तुनिधित्वं तथोक्तमस्माभिरात्म-
ख्यातौ, विस्तरजिज्ञासा नेह प्रतन्यते ।

चित्ररूपे तु मतभेदं तर्करसिकव्युत्पत्त्यर्थमुपदर्शयामः-तत्र
नालं नालान्यरूपासमवायिकारणं न वेति चित्ररूपे विप्रति-
पत्तिः, विधिकोटिः सामानाधिकरण्येन, निषेधकोटिरवच्छेदकाव-
च्छेदेन । तेन नाऽऽशतो वाधः, सिरूसाधनं वा । यत्तु नील-
रूपासमवायिकारणकं पीतरूपासमवायिकारणकं न वेति
प्रतिपत्तिरिति । तत्र । नीलरूपासमवायिकारणस्य नीलस्य
पक्षत्वे वाधात् । चित्ररूपस्य पक्षत्वे आभयासिद्धेः । यदपि
नीलरूपासमवायिकारणकवृत्तित्वविशिष्टरूपत्वं पीतरूपास-
मवायिकारणवृत्ति न वेति केषाञ्चिद्विप्रतिपक्ष्युद्भावनम् । त-
दपि न रमणीयम् । विशिष्टस्य, विशिष्टाऽऽभ्यर्णतया वाऽनति-
रिक्तत्वादिति दिक् ।

तत्र साम्प्रदायिकाः-नानारूपवदवयवाऽऽरब्धे वस्तुनि नील-

पीताऽऽदिभिरेकं संभूय चित्ररूपमारज्यते । न च सामग्रीसंस्था-
श्रीलाऽऽदिजिनींलाऽऽदेरपि तत्र जननाऽऽपत्तिः, अगत्या नीले-
तरूपाऽऽदेनींलाऽऽदिकप्रतिषन्धकत्वकल्पनात्; प्रतिषन्धकताऽ-
वच्छेदकः संवन्धः स्वसमवायिसमवेतत्वम्, प्रतिषन्धतावच्छे-
दकश्च समवायः चित्ररूपावच्छिन्नेऽपि नीलेतरपीतेतररूपत्वाऽऽ-
र्हनेव हेतुता, तेन न केवलनीलकपालाऽऽरब्धे चित्रेत्पात्ति-
प्रसङ्गः । यथवयवनिष्ठनीलानावाऽऽद्विषयस्यैव चित्रं प्रति हे-
तुत्वमिति । तत्र । नीलपीतोभयकपालाऽऽरब्धे घटपाकनाशिना-
वयवपीते स्वचित्रेऽवयवे व्याप्यवृत्तिनीलोत्पत्तिकाले चित्रोत्प-
त्त्यापत्तेः । न च कार्यसहमाधेन नीलाभावाऽऽदीनां तद्धेतुत्वाद्-
यमद्वेषः, नीलपीतभेदाप्रतपकपालाऽऽरब्धे पीतभेदतयोः क्रमेण
नाश इवेतन्नाशकालेऽपि तदापत्तेरिति, पाकजचित्रे च न व्यभि-
चारः । पाकावयवे नानारूपः, अन्यत्रानन्तरमेवावयवमिति वि-
प्रत्योकारात्; पाकचित्रप्रत्योकारे च विजातीयचित्रं प्रति नीलेतर-
त्वाऽऽदिना हेतुता, अग्निसंयोगजचित्रे चावच्छेदकत्वसंबन्धाव-
च्छिन्न[प्रति] योगिताका नीलजनकाग्निसंयोगाऽऽदेरनावरूपज-
नकथिजातीयग्निसंयोगाश्च हेतवः । मस्तु या तेजःसंयोगमात्रज-
न्ये विजातीये चित्रे विजातीयतेजः संयोगस्य हेतुत्वं, पाकयोरन-
यन्ये विजातीये चित्रे चोनयोरेव रूपमात्रजाऽनिरिक्त एव वा
विजातीयतेजःसंयोगो हेतुः, फलघनेन धेजात्यकल्पनात् । न चा-
ग्निसंयोगजमात्रातिरिक्ते रूपमेव हेतुरस्तु इति विनिगमकान्नायः ।
उभयस्थले नीलेतराऽऽदिसमाजानावस्यैव विनिगमकत्वादित्या-
हुः ॥ शिरोरुपिजट्टाऽऽचार्यमनानुसारिणस्तु-चित्रघटेऽव्याप्यवृ-
त्त्येव नीलपीताऽऽदीनि नानारूपाणि, एकरूपमिति प्रतीतिरेकोऽन-
राशिरिति वास्मृदकन्वयिष्यत्वात्; सविषयावृत्तिव्याप्यवृत्ति-
जातेरव्याप्यवृत्तित्वविरोधस्तु प्रामाणिक एव । अत एव “लोहितो
यस्तु वर्णेन, मुखे पुच्छे च पाण्डुरः । श्वेतः खुरविपाणाज्यां, स
नीलो घृण उच्यते” ॥ ११ ॥ इति स्मृतिरप्युपपद्यते । अथाऽव्याप्य-
वृत्तिनीलाऽऽदिकल्पने गौरवम् । तथाहि-अवच्छेदकतासंबन्धेन
नीलाऽऽदिकं प्रति समवायेन नीलेतररूपाऽऽदीनां प्रतिषन्ध-
कत्वमस्ति पक्षे वाच्यम्, अन्यथा पीतावयवावच्छेदेन नीलो-
त्पत्तिप्रसंगात् । न च नीलस्य स्वाभ्यावच्छेदेन नीलजन्यव-
स्याजान्वादेव न तदापत्तिः, विनैतादृशप्रतिषन्धप्रतिषन्धक-
भावं नथा स्वाज्ञाव्यानिर्वाहात् । ननु समवायेन नीलं जायत
एव पीतावयवावच्छेदेनेत्यत्र चाऽऽपादकानाव इति चेत् । न ।
समवायस्येवावच्छेदकताया अपि कारणनियम्यत्वात् । एवं च
नीलाऽऽदी नीलेन रूपाऽऽदीनां, नीलेतररूपाऽऽदौ वा नीलाऽऽ-
दीनां प्रतिषन्धकत्वे विनिगमकामावः । मम नीलेतररूपाऽऽदीनी-
लाऽऽदीनां न प्रतिषन्धकत्वम् । नीलपीताऽऽरब्धे नीलरूपत्व-
प्रसङ्गस्य बाधकत्वादिति चेत् । भवम् । ममाऽपि नीलत्वाऽऽ-
दिकमेव प्रतिषन्धताऽवच्छेदकं, न तु नीलेतररूपत्वाऽऽदि; गौरवा-
दिति वक्तुं शक्यत्वात् । न च नीलत्वेन प्रतिषन्धकत्वं, न तु नी-
लेतरत्वेन, गौरवादित्येव किं न स्यादिति वाच्यम्; प्रतिषन्ध-
कताऽवच्छेदकगौरवस्यादोषत्वात् । अस्तु याऽवच्छेदकतया
नीलाऽऽदी समवायेन नीलाऽऽदीनामेव हेतुत्वम् । न च नानारूप-
वत्कपालाऽऽरब्धघटनीलस्य तत्कपालावच्छेदेनोत्पत्तिप्रसङ्गः,
केवलनीलत्वाऽऽर्हनेव तद्धेतुत्वात् । न च केवलत्वं नीलाभाव-
समानाधिकरणत्वमिति गौरवम्, अनवच्छिन्नसमवायेन नी-
लाऽऽदिहेतुत्वस्यैव तदर्थत्वात् । समवायेन नीलाऽऽदी च
स्वसमवायिसमवेतत्वसंबन्धेन नीलाऽऽदीनां हेतुत्वं, व्याप्यव-

चिनीलस्थलेऽव्याप्यवृत्तित्ववारणाय चावच्छेदकतया नीला-
 ऽऽदौ स्वसमवायिसमवेतस्यसमवायित्वसंबन्धेन नीलेतररू-
 पाऽऽदीनां हेतुत्वमित्यव्याप्यवृत्तित्वपक्षेऽष्टादश कार्यकारण-
 भावाः, चित्ररूपपक्षेऽप्येतावन्त एव । चित्ररूपे नीलेतररूपाऽऽ-
 दीनां षट्स्य, नीलाऽऽदौ च नीलाऽऽदिषट्स्य हेतुत्वम्, नीले-
 तराऽऽदिषट्स्य च नीलाऽऽदौ प्रतिबन्धकत्वमित्यादिनाऽऽ-
 धिक्याज्ञावात् । वस्तुतोऽवच्छेदकतया नीलाऽऽदौ स्वसमवा-
 यिसमवेतस्यसमवायिसमवेतत्वसंबन्धेन नीलेतररूपाविशि-
 ष्टनीलत्वाऽऽदिनैव हेतुत्वम् । न च नीलेतरत्वाऽऽद्यवच्छिन्नं
 प्रति नीलविशिष्टनीलेतरत्वाऽऽदिना हेतुत्वे विनिगमकाभावः,
 नीलत्वापेक्षया नीलेतरत्वस्य गुरुत्वात्, इत्थं चाभिनिर्गच्छेऽस्मा-
 कं द्वादशैव कार्यकारणजावा इति ह्यव्यादित्याहुः । तदसत् ।
 चित्ररूपस्वीकारपक्षेऽपि नीलाऽऽदौ नीलेतराऽऽदप्रतिबन्धक-
 त्वेनैव शुक्लावयवमात्राऽऽरब्धे नीलाऽऽद्यनुत्पत्तिनिर्वाहात्,
 नीलाऽऽदौ नीलाऽऽदिहेतुत्वाकल्पनात्, कार्यकारणभाव-
 संख्यासाध्यादव्याप्यवृत्तिनानारूपतत्प्रागभावभाववध्वंसाऽऽ-
 दिकल्पने परं परस्यैव गौरवात् । किञ्च-अव्याप्यवृत्तिरूपप-
 क्षेऽवच्छेदकतासंबन्धेन रूपे उत्पन्ने पुनस्तेनैव संबन्धेना-
 वयवे रूपोत्पत्तिवारणायवच्छेदकतासंबन्धेन रूपं (प्रत्यवच्छेद-
 कतासंबन्धेन रूपं) प्रतिबन्धकं कल्पनीयमिति गौरवम् । न चाव-
 यविनि समवायेनोत्पद्यमानमवयवेऽवच्छेदकतयोत्पत्तुमर्हतीत्य-
 वयविनि रूपस्य प्रतिबन्धकस्य सत्त्वेन रूपसामग्र्यभावादेव
 नावयवेऽवच्छेदकतया तदा रूपोत्पत्त्यापत्तिरिति वाच्यम् । एवं
 ह्यवयविनिष्ठरूपाज्ञावोऽवच्छेदकतासंबन्धेन रूपं प्रति हेतुर्वाच्यः,
 तथा च नानारूपवत्कपाक्षाऽऽरब्धघटस्य नीलरूपाऽऽदेर्नीलक-
 पालिकाऽवच्छेदेनानुत्पत्तिप्रसङ्गात्, तदवयविनि कपाले रूपस-
 र्वात् । अपि च-नीलपीतवत्याग्निं संयोगात्कपालनीलनाशात्तदव-
 च्छेदेनानुत्पत्तिर्न स्यात्, समवायेन रूपं प्रति तेन रूपस्य प्रतिबन्ध-
 कत्वात्, तदवच्छिन्नरूपे तदवच्छिन्नरूपस्य प्रतिबन्धकत्वकल्प-
 ने चातिगौरवम् । अथावच्छिन्ननीलाऽऽदौ नीलाज्ञावाऽऽदिषट्स्य
 मवयवगतमवयवगतं च हेतुः, रक्तनीलाऽऽरब्धे रक्तनाशकपाकेन
 व्याप्यवृत्तिर्नीलोत्पत्तौ चावयविनि नीलाभावाज्ञावानवच्छिन्न-
 नीलोत्पत्तिः, केवलनीले पाकेन क्वचिच्छक्तोत्पत्तौ च प्राक्कन-
 नीलनाशादेवावच्छिन्ननीलोत्पत्तिरिति चेत् । न । नीलपीतश्वेता-
 ऽऽद्यारब्धे श्वेताऽऽद्यवच्छेदेन नीलजनकपाके सति प्राकृतननील-
 नाशेन तत्तदवच्छिन्ननानानीलकस्य नाशापेक्षया एकचित्रकल्प-
 नाया एव लघुत्वात् । अथ व्याप्यवृत्तिरूपस्या[व्य] वच्छेदकस्वी-
 कारादवच्छेदकतया नीलाऽऽदिकं प्रत्येव समवायेन नीलाऽऽदेर्हे-
 तुत्वम् । न चैवं घटोऽपि तया नीलाऽऽद्युत्पत्तिः, अवयवनीलत्वेन,
 द्रव्यविशिष्टनीलत्वेन वा तद्धेतुत्वात् । न च नीलमात्रपीतमात्रक-
 पालिकाद्वयाऽऽरब्धनीलपीतकपाले तदापत्तिः, नीलकपालिका-
 ऽवच्छिन्नतदवच्छेदेन तदुत्पत्तेरिष्टत्वात्, अस्तु वा तथा नीलाऽऽदौ
 नीलेतररूपाऽऽदेरेव विरोधित्वमिति चेत् । न । नीलाऽऽदौ नीलेत-
 ररूपाऽऽदिप्रतिबन्धकतयैवोपपत्तौ तत्र नीलाऽऽदिहेतुतायां मा-
 नाज्ञावाज्ञानारूपवदवयवाऽऽरब्धे चित्ररूपस्यैव प्रामाणिकत्वाद्
 व्याप्यवृत्तेरवच्छेदकायोगात्नीलेतराऽऽदौ नीलाऽऽदेः प्रतिबन्धक-
 त्वेऽविनिगमाच्च । यदि च-स्वाऽऽश्रयसंबन्धेन नीलं प्रति स्वव्यापक-
 समवायेन नीलरूपं हेतुरूपेयते, नीलपीताऽऽद्यारब्धस्य च स्वाऽऽ-
 श्रयसंबन्धेन नीलरूपस्य पीतकपालेऽपि संभवेन व्यभिचारात् ।

उक्तसंबन्धेन हेत्वभावादेव न तत्र नीलोत्पत्तिरिति विभाव्यते,
 तदा नीलं प्रति नीलेतररूपाऽऽदेः प्रतिबन्धकत्वे चित्ररूपत्वाऽऽ-
 दिना न कल्पनीयमित्यतिहायवम् । एवं च सामानाधिकरण्य-
 संबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताको नीलेतराभावः सामानावच्छेद-
 कत्वप्रत्यासत्त्या नीलहेतुरित्यपि निरस्तम्; सामानाधिकरणस्य
 व्याप्यवृत्तित्वेन तत्संबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताको नीलेतराज्ञावा-
 सत्त्वाच्चेति बहवः संप्रदायं समादधते । केचित्तु-विजातीयचित्रं
 प्रति स्वविजातीयत्वस्वसंबन्धितत्वोपपत्तिसंबन्धेन रूपविशिष्टरू-
 पत्वेनैव हेतुत्वम् । स्वैजात्यं च चित्रत्वाव्यतिरिक्तं यत्स्ववृत्ति-
 तद्भिन्नधर्मसमवायित्वम्, स्वसंश्लितत्वं च स्वसमवायिसम-
 वेतद्रव्यसमवायिवृत्तित्वम् । न च सत्त्वानुगमः, संबन्धमध्यं
 तत्तत्प्रवेशात्संबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकानां हेतुत्वादित्याहुः ॥
 परे तु नीलपीतोभयाभावपीतरकोभयाभावाऽऽदीनां स्वसम-
 वायिसमवेतत्वसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिकानां समवायावच्छि-
 न्नप्रतियोगिकानां विजातीयपाकोभयाज्ञावाऽऽदीनां यावत्स्वा-
 वच्छिन्नप्रतियोगिताक एको जावच्छिन्नत्वावच्छिन्नं प्रति हेतुरि-
 त्याहुः ॥ रूपत्वेनैव चित्रं प्रति हेतुत्वम्, कार्यसहजावेनाचित्रेतरा-
 भावस्याहेतुत्वेनानतिप्रमद्वादित्यन्ये ॥ परे तु-चित्रत्वावच्छिन्ने रू-
 पत्वेनैव हेतुत्वम्, नीलपीतोभयाऽऽरब्धवृत्तिचित्रत्वावान्तरचैल-
 क्षण्यावच्छिन्ने च नीलपीतोभयत्वेन हेतुता । एवं तद्विनयाऽऽरब्धे
 तद्वितयत्वेन, नीलपीतोभयाऽऽदिमात्राऽऽरब्धे च नीलपीतान्यतरा-
 दितररूपत्वेन प्रतिबन्धकत्वाच्च त्रितयारब्धचित्रवति द्वितयाऽऽर-
 ब्धसंप्रयोगः । न चैवं गौरवम्, प्रामाणिकत्वात् । वस्तुतः समवायेन
 द्वितयजचित्रादौ स्वाधिकरणपयांमृत्तित्वसंबन्धेनैव द्वितयाऽ-
 ऽदीनां हेतुत्वम्, नातः प्रागुक्तप्रतिबन्धकत्वकल्पनागौरवमित्याहुः ।
 उच्यते-नीलपीतरक्ताऽऽद्यारब्धघटाऽऽदौ नीलपीतरक्ताऽऽदि-
 श्वेवनीलपीतोभयजपीतरकोभयजतत्त्रितयजादीनामुत्पत्तिः, स-
 र्वेषां सामग्रीसत्त्वात् । नात्र चरमं व्याप्यवृत्ति, इतराणि त्वव्याप्य-
 वृत्तिनीति विशेषः । न चैकमेव तदस्त्विति वाच्यम्, तत्तदवयवद्व-
 यमात्रावच्छेदेन द्वयसन्निकर्षे विवक्षणाविवक्षणाचित्रोपलम्भात् ।
 न च नीलपीताऽऽदिविशिष्टचित्रेणावान्तरचित्रप्रतीतिसंभवोऽ-
 खण्डकोऽत्र, सामान्यचित्रत्वेनाखण्डावान्तरचित्रत्वानां सामाना-
 धिकरण्यप्रत्ययात् । न चेदेवं तदा नीलाऽऽद्यविशेषिता ये नी-
 लाऽऽदिभेदास्तत्तदाश्रयरूपसमुदायेनानुगतचित्रप्रतीतिश्चित्रत्वं
 नीलाऽऽदिभेदसमुदायेन नीलाऽऽद्यनुगतप्रतीतिसम्भवाज्ञीह-
 त्वाऽऽदिकमपि च विलीयेतेति जातेरव्याप्यवृत्तित्वे पुनरस्वेक-
 मेव यत्किञ्चिदवच्छेदेन तत्र नीलत्वपीतत्वरक्तत्वविवक्षणाचित्रत्वा-
 ऽऽदिसंभवादित्याहुः ॥ तदिदमखिलमशिक्षितप्रलापमात्रम् ॥ चि-
 त्रपटोचिते च रूपाप्रतिपत्तेरनुभवविरुद्धत्वात्, शुक्लाऽऽदिरूपा-
 णामपि परस्परभिन्नानां साक्षात्संबन्धेन निर्विगानं तत्र प्रतीतेः,
 प्रत्येदव्यकल्पनागौरवेण प्रतीतिवाधे रूपाऽऽदेस्तु तन्मात्रगत-
 त्वाऽऽपत्तेः । तदिदमाहुः संमतिटीकाकृतः-“न च चित्रपटाऽऽदाव-
 पास्तशुक्लाऽऽदिविशेषरूपमात्रं तदुपलम्भान्यथानुपपत्त्याऽस्तीत्य-
 भ्युपगन्तव्यम्, कथं चित्ररूपः पट इति प्रतिभासाभावप्रसक्ते-
 रिति, एकाधिकरण्यावच्छिन्नशुक्लाऽऽद्यवयवावच्छेदः, एवं कथ-
 श्रितसमुदायव्यतिरिक्तचित्रमिति, नत्र शुक्लाऽऽद्यग्रहे चित्राग्रह-
 प्रसक्तिरित्येव तात्पर्यम् । किञ्चिच्छुक्लावयवावच्छेदेनोऽपि चक्षुः-
 संनिकर्षेण चित्रोपलम्भः स्यात्; अथ चित्रत्वग्रहे परस्परयावयव-
 गतनीलेतररूपपीतेतररूपाऽऽदिमत्त्वग्रहो हेतुः, अतएव इत्युक्तचि-
 त्रं चक्षुषा न गृह्यत इत्याचार्याः । न च चित्रत्वनिष्ठविषयतया चित्र-

[illegible]

तदाह श्रीसिद्धमेनः-

"पञ्चुपासमि वि प-अयमि नयणागं पमद दल्यं ।

जं एगमुणाऽऽद्या, प्रणतकप्पा गुणथिसेत्ता" ॥६॥ (स० देका०)
 ध्यायथा-प्रसुप्तने वसन्तानेऽपि पर्याये भजनागति भेदाभेदप्र-
 कारं पतस्यासादयति ह्रस्वम्, यस्मादेकमुणाऽऽद्यः कृष्णत्वाऽऽ-
 द्याऽन्तप्रकारास्तत्र गुरुविशेषाः प्रकार्यान्विनः ।

तेषां च मध्ये केनचिदेव गुणविशेषेण युक्तं तदिति कृष्णं हि ऊर्ध्वं ऊर्ध्वान्तरेण तुल्यमधिकमूनं वा भवेत्, प्रकारान्तराभावात् । आद्ये सर्वतुल्यत्वे तदेकताऽऽपत्तिः । चत्सरयोः संख्येयाऽऽदिभागगुणवृद्धिहानिभ्यां पदस्थानकप्रतिपात्तिरवश्यमाविनी । तथा च प्रतिनियतहानिवृत्त्युक्तकृष्णाऽऽदिपर्यायेण सध्वं, नाऽन्येनेति । इत्थं च नीलत्वाऽऽद्यघान्तरजातीनामनन्तत्वात् तरतमशब्दमात्रेण तदनुगमस्य कर्तुमशक्यत्वात् । तच्चदधान्तरजातीयनीलप्रीताऽऽदीनामनन्तचित्रहेतुत्वकल्पने गौरवमिति पदस्थानपतितवर्णपर्यायेण चित्रद्रव्यमेव स्वसामग्रीप्रभवमभ्युपगन्तव्यम्; आर्षसमाजसिद्धमभ्युपगम्य तथा ज्ञव्यत्वकार्यतावच्छेदकत्वस्वीकारात् । एतेन चित्रप्रत्यक्षमनेकताऽवच्छेदकमपि चक्षुःसंयोगनिष्ठं वैजात्यं स्वीकर्तव्यमित्यपि निरस्तम् । सूक्ष्मेक्षिकयाऽनन्तान्तरचित्रानुज्वादान्तवैजात्यकल्पनाऽप्येतत्प्राप्ताप्रामाणित्वादिति हृष्टव्यम् । अव्याप्यवृत्तिरूपपक्षेऽप्यवयवगतोत्कृष्टापकृष्टनीलाद्यामवयवविनीलेतयोरवच्छिन्नयोः सामान्य-

समग्रोद्यशादर्थाद्वनवाच्छिन्नस्य नीलस्योत्पत्तिप्रसङ्गोऽवय-
विनीयेतरत्वाऽऽद्यवच्छिन्न एवावयवनीलेतरत्वाऽऽदिता हे-
तुत्वे नीलत्वावच्छिन्नस्याऽऽकस्मिकत्वप्रसङ्गः । किमाकस्मि-
त्वमिति चेत् ? तद्वर्मावच्छिन्नार्थं तयाप्रवृत्तिविरहः, एतत्कार-
णसंघे नीलत्वावच्छिन्नस्यावयवमुत्पत्तिरित्यनिश्चयश्च प्र-
तीयते । तत्र नीलसामान्यमनवाच्छिन्नम्, अवच्छिन्नाश्च तद्वि-
शेषाः । केवलशुक्लेऽपि च स्वल्पवह्वयवावच्छेदेनैन्द्रियस-
न्निकर्षेऽणुमहत्त्वापेक्षशुक्लविशेषाः, तदनुक्तं शुक्लसामान्यं
चेत्येकानेकवर्णविशिष्टरूपपरिणामाभ्युपगमं विना न कथमपि
विस्तारः । एतेनाभ्याप्यवृत्तिनीलाऽऽदिकल्पने ग्राहकान्तरकल्प-
ने अभ्याप्यवृत्तिरूपसमवेतप्रत्यक्षत्वाऽवच्छिन्नं प्रति चक्षुःसंयो-
गकावच्छेदकावच्छिन्नसमवायसंस्थावच्छिन्नाऽऽधारतासंनि-
कर्षेण संयोगाऽऽदिप्रत्यक्षस्य कष्टुत्तैधानातिप्रसङ्गात् । नील-
पीतोभयकपालाऽऽरब्धघटीयानां च न । न्नकपालाद्विकल्पेव परम्प-
रया ऽवच्छेदिकत्वच्युपगमादित्यादि निरस्तम् । शास्त्रामूलोभ-
यावच्छिन्नघटीघटन्तुनकसंयोगवर्गीक्षितरोभयाऽऽद्यवयवावच्छि-
न्नघिलक्षणरूपस्याऽनुभवासिद्धत्वेन तद्ग्राहकोभयाऽऽदिपर्या-
प्तावच्छेदकनाकाऽधिकरणनागर्भसंनिकर्षाऽऽदिकल्पनाया अ-
प्यावयवकतावुपदर्शिनसंयोगस्थलेऽपि एकैकावच्छिन्नसंयो-
गद्वयस्थीकारे च तद्वत्तिष्ठता सर्वैश्च नीक्षितराऽऽरब्धेऽवयवमिति
नीक्षानां च स्वस्यावच्छेदेन समुत्पद्यमानं रूपमविरोधाद् व्याप-
कमेयोत्पद्यते, सजानीयविजानीयेषु नानापदार्थेषु जायमानं
समूहाऽऽभ्यगमिर्भेदं ध्यानामिति सर्वं विलूनशीर्षं स्यात्, यथा
दर्शनसंस्कारनाशपर्याय्यां नानैकसंयोगरूपाच्युपगमे व्यञ्जितं
स्पर्शितैव (?) । एतेन नानारूपवदवयवाऽऽरब्धे व्याप्यावृत्तौ न्ये-
य नीलपीताऽऽद्विभूतपद्यन्ते, नीलाऽऽदिकं प्रति नीक्षितराऽऽदि-
प्रतियन्तव्यनीलाऽऽदिकारणत्वकल्पनापेक्षया व्याप्यवृत्ति-
नीलपीताऽऽदिकल्पनाया एव स्यादव्यव्यादित्यपि परेषां मतं
निरस्तम् । नीलकपालावच्छेदेन चक्षुःसन्निकर्षे पीताऽऽदे-
रूपलम्नाऽऽपत्तेरपि तत्र दोषत्वात् । तदाह सम्मतिटी-
काकारः—“आश्रयव्यापित्वेऽप्येकावयवसहितेऽप्यवयविन्युपल-
ब्धमानेऽपरावयवानुपलब्धव्यप्यनेकरूपप्रतिपत्तिः स्यात्, स-
यंरूपाणामाश्रयव्यापित्वादिति ।” न च नीलाऽऽद्यवयवावच्छि-
न्नसन्निकर्षस्य नीलाऽऽदिग्राहकत्वकल्पनाददोषः, पीतकपा-
लिकाऽवच्छिन्ननीलपीतोभयकपालावच्छेदेन संनिकर्षेऽपि नी-
लग्रहप्रसङ्गात् । न च केवलनीलावयवावच्छिन्नसन्निकर्ष एव
ग्राहक इति वाच्यम्, नीलपीतोभयद्व्यणुकाऽऽरब्धप्रस-
रेण नीलप्रत्यक्षाऽऽपत्तेः । परमाणुसंनिकर्षेऽस्यैव परमाणव-
च्छिन्नसंनिकर्षस्याऽपि रूपाग्राहकत्वेन तत्तत्तत्तत्प्राहक-
तया चित्रस्वभावत्वमानुजविक्रम, तथा ग्राहके ज्ञानेऽपि
तत्रास्त्रएकतया एकाऽऽकारतायाः, सखएकानां च नानाऽऽ-
कारताविशेष्यतासां सार्गिकविषयतानां नयनिरूपितानां शुद्धा-
नां चानुलोमप्रतिलोमभावेन समानम्, सांवेदसंवेद्यतानियाम-
कवैविध्यशालिनीनां च बह्विनामनुभवात् । अत एव “सावज्ज-
जोगधिरात्रो, निखु गुचो ऽसु सुसंजुतो । वयउतो जयमाणो,
आया सामाह्यं होइ ॥१॥” इति सप्ततयाऽऽत्मकमहावाक्यार्थ-
ज्ञानेन एकाऽवशिष्टा प्रमाणाऽऽकारता, अनेकाश्चादिकथो नय-
विषयतापरस्परसंयोगाश्च बह्वोऽनुभूयन्ते । नैयायिकास्तु-
विशेषणं, तत्र च विशेषणान्तरम् १, विशिष्टस्य विशिष्टम् २,
एकविशिष्टेऽपरैविशिष्टम् ३, एकत्र द्वयम् ४; इत्येवं चतुर्धा

विशिष्टा वैशिष्ट्यबुद्धिः । तत्र मध्यमद्वये विशेषेण विशेष्यताऽ-
वच्छेदकप्रकारकनिश्चयत्वाच्यां हेतुता, इतरद्वये तु विशेषणाज्ञा-
नासंसर्गग्रहयोः, विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या बुद्धित्वं-रक्तत्वाऽऽ-
द्यवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितदण्डत्वाऽऽद्यवच्छिन्नप्रकारकबुद्धि-
त्वम्, तेन दण्डो रक्तो दण्डवान्पुरुष इति समूहाऽऽलम्बने नाति-
प्रसङ्गः, तत्र दण्डत्वावच्छिन्नप्रकारतायाः रक्तत्वावच्छिन्नप्र-
कारतानिरूपितत्वात् । न च विशिष्टवैशिष्ट्यविषयतास्वीकारे र-
क्तदण्डवानित्यत्र विशेष्ये विशेषणमिति विषयितायां दण्डो
रक्तो दण्डवान्पुरुष इति समूहाऽलम्बनव्यावृत्तायां मानाभावः ।
रक्तरूपदण्डत्वोपपत्तिरन्यथावच्छिन्नदण्डनिष्ठप्रकारताजिन्नाया र-
क्तरूपत्वाऽवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितशुद्धदण्डत्वावच्छिन्नप्र-
कारताया आनुभाविक्तत्वम् । किञ्च-रक्तदण्डवानित्यादि-
वाक्यादयुगपदुपस्थितसंघटकाखिलपदार्थाज्जायमानाया अन-
वितान्वयबुद्धेः रक्तो दण्डो दण्डवान्पुरुष इति वाक्यजसमूहा-
ऽऽलम्बनावैलक्षण्ये रक्तदण्डाभाववानित्यादिबाधधीकालेऽ-
प्युत्पत्त्यापत्तिरिति तत्प्रतिषेध्यताऽवच्छेदकतयैव तत्सिद्धि-
रुक्तबाधधिया रक्तरूपत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितशुद्धदण्डत्वा-
वच्छिन्नप्रकारतानिरूपितपुरुषत्वाऽवच्छिन्नविशेष्यताकाधियैव प्र-
तिबद्धत्वाविशिष्टवैशिष्ट्यविषयताया बाधप्रतिषेध्यतावच्छेद-
कत्वे उक्तस्थल एवानुपपत्तेः । अपि च-विशक्तज्ञानाद् व्या-
पकविषयताशास्त्रिमानसस्वीकारेण तत्साधारण्येनैव प्रतिबद्ध-
त्वं युक्तिमत् । अथैवं दण्डो रक्तो न वेति संशयकाले उक्तवा-
क्याद्विशेष्ये विशेषणमिति रीत्याऽन्वयबोधाऽऽपत्तिरिति चेत् ।
न । प्रथममिष्टत्वात्, अनन्तरं च विशिष्टस्य वैशिष्ट्यमिति रीत्याऽ-
न्वयधियः संभवात् । तदनुभवोऽप्यविरुद्धः, प्रात्यक्षिकी बुद्धि-
रप्युक्तसंशयकाले रक्तवांशे संशयाकारा इष्टेव । यत्तु घटघटत्वाऽऽ-
दिनिर्विकल्पकोत्तरं घटवदित्याकारा धीर्विशेष्ये विशेषणमिति
रीत्या जायत इति । तत्र घटाऽऽद्यं तर्द्धाप्रकारताया निरवच्छि-
न्नत्वेऽपसिद्धान्तः, जात्यतिरिक्तस्य किञ्चात्प्रकारेणैव भानात् ।
तादृशधीविरोधिनोऽसंसर्गग्रहस्यासंभवात्तथा विशेषणधियो-
ऽहेतुत्वाच्च । तस्या घटत्वाऽऽद्यवच्छिन्नत्वे तु तत्त्वित्यो घटो
नास्तीत्यादिवुद्धिबद्धिशिष्टवैशिष्ट्यविषयत्वस्यैवाध्यवसितप्रकार-
कज्ञानमेवोपनायकम्, तस्य च कार्यतावच्छेदकं लौकिकविषयि-
ताशून्यम्, तद्विषयिकज्ञानत्वापेक्षया लाघवाद्विशिष्टवैशिष्ट्य-
ऽऽद्यविषयताशास्त्रिप्रत्यक्षत्वमेवेति घटत्वप्रकारकज्ञानोत्तरं
जायमानायां घटवदिनि बुद्धौ विशिष्टवैशिष्ट्यधर्मात्वमेव, निर्वि-
कल्पकोत्तरं तु विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या लौकिकविषयताशा-
स्त्रिज्ञानस्यैव स्वीकारात् । न च दण्ड इत्याद्यात्मकमानसबोधासं-
ग्रहः, तत्र ज्ञानांशे दण्डस्य प्रकारकत्वात् । न चात्मन्युपनीतभावे
च ज्ञानाभावेऽपि तत्रागत्या लौकिकविषयताशून्यत्वं निवेशनीयम् ;
तादात्म्येन स्वस्मिन् स्वप्रकारकत्वाज्युपगमादित्यादिनिरस्तम् ।
नव्यनये निर्विकल्पकसाधारणप्रत्यासत्तिस्वीकारेणोपनयका-
र्यताऽवच्छेदके लौकिकविषयिताशून्यत्वस्यैव निवेशात् घटव-
दित्यादौ सर्वत्र विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या विषयतायां
प्रागसकृदुक्तबाधकस्यैव न सामान्यार्थैवेति (!) भावः, दण्डो न
वेति संशयकाले दण्डाभाववदिति धीर्विशेष्ये विशेषणमिति
रीत्या स्यात्, तथाऽभावे प्रतियोगिताऽवच्छेदकविशिष्टप्रतियो-
गिनो बुद्धेरप्रतिबद्धा तत्प्रतिबन्धकत्वस्याप्ययोगादिति चेत् । न ।
तादृशबुद्धेरप्रसिद्धत्वे दण्डाभावसंसर्गग्रहाऽऽदिसामान्यसाम-
ान्या विशिष्टवैशिष्ट्यविषयिताबोध एव हेतुत्वात्, तादृशबुद्धेरा-

पादकाजावादिशेष्ये विशेषणमिति विषयितायाः वैशिष्ट्यवि-
षयिताबोध एव हेतुत्वात्, तादृशबुद्धेरापादकाभावादिशेष्ये
विशेषणमिति विषयिताया विशिष्टवैशिष्ट्यविषयिताव्यापकत्वे
दण्डाभाववदिति ज्ञानेऽपि तस्याः सत्त्वेन तदवच्छिन्नं प्रति प्रति-
बन्धकत्वसंभवाच्च । अत एव दण्डो रक्तो न वेति संशयकाले
यदि विशेष्ये विशेषणमिति रीत्याऽपि रक्तदण्डवानिति धियो
नोत्पत्तिः, तदा तत्र दण्डो रक्त इत्यादिनिश्चयान्नाविशिष्टो
दण्डो रक्तो न वेत्यादिसंशयः प्रतिबन्धकः स्वीक्रियते । इत्थं
च व्यापकत्वाद् विशिष्ट्ये विशेषणमिति रीत्या विषयतैवानु-
मितिप्रवृत्त्यादिजनकताऽवच्छेदिका । विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धित्वं तु
रक्तदण्डत्वाऽऽदिविशिष्टप्रतियोगिप्रकारताबुद्धित्वं रक्तदण्डेन
जानामीति प्रतीतिरिति संप्रदायविदः । तदसत् । अस्या एवाऽ-
नुमित्यादिजनकताऽवच्छेदकत्वे विशिष्टवैशिष्ट्यविषयितायां
मानस्य दूरापास्तत्वात् । रक्तदण्डवानित्यादिज्ञानेऽपि रक्तत्वा-
ऽऽदिप्रकारतानिरूपितदण्डाऽऽदिनिष्ठविशेष्यताया एवानुजघान्
रक्ताऽऽदेर्दण्डाऽऽदिविशेष्य इत्येव प्रतीतिः । तस्माद्विशिष्टवैशिष्ट्य-
विषयताकबुद्धित्वमेवानुमित्यादिजनकताऽवच्छेदकम् । विशेष्ये
विशेषणमिति बुद्धित्वं तु विशेषणताऽवच्छेदकसंशयकाज्ञान-
साधारणमिदं संशयप्रतिबन्धकत्वेन, विशिष्टप्रतियोगिप्रकारत्वा-
संभवभिया परामर्शवैशिष्ट्यबुद्धित्वमित्यापि न युक्तम् । बहिर्व्या-
प्ये धनवानित्यादौ विशिष्टव्याप्तेरसिद्धत्वेन प्रकारत्वासंभवभिया
परामर्शः, दीधितौ स्वरमशो निरुक्तेरानर्थक्याऽऽपातात् । अनेन वै-
शिष्ट्यं च वैज्ञानिकम्, तेन लोहितवह्निमानित्यादौ न विशिष्टवै-
शिष्ट्यबोधानुपपत्तिरिति मथुरानाथायुक्तमपास्तम् । विशिष्टवै-
शिष्ट्यविषयताविशेषणताऽवच्छेदकसंबन्धभेदेन भिन्नैति सर्वैः
स्वीकारेण समवायाऽऽदिघटिततदसंभवस्य वैज्ञानिकसंबन्धेन
समाधानुमशक्यत्वाच्च, तत्तत्संबन्धेन विशेषणताऽवच्छेदकप्र-
कारकनिश्चयस्य तत्तत्संबन्धनिरूपितवैज्ञानिकसंबन्धेनैव वि-
शिष्टवैशिष्ट्यबुद्धित्वाऽवच्छिन्नं प्रति हेतुत्वकल्पने त्वतिगौर-
वम्, संशयदशायामपि शुद्धसंबन्धेन कार्याऽऽपत्तिश्च न चेष्टा-
पत्तिः, मनुजविवरोधात् । अन्यथा विशिष्टवैशिष्ट्यं कार्यतावच्छे-
दकम्, अर्थसमाजसिद्धत्वाद्विशेषणज्ञानद्वयादेव तादृशबोधाऽऽ-
पत्तिरिति मिश्रमतसाम्राज्याऽऽपत्तिः, दण्डो रक्तो न वेति संशया-
नन्तरमजायमानस्य, दण्डो रक्त इति निश्चयानन्तरं च जा-
यमानस्य बोधस्याऽनुजवसिद्धत्वात् । एवं हि तत्रोक्तकार्यकारण-
भावेन तन्मतं निराक्रियते, नियतसंबन्धगर्भत्वेऽपीयमेव यु-
क्तिरिति । इदं तु स्याद्रक्तदण्डवानित्यत्र दण्डाऽऽश्रितैव प्रका-
रता, तदवच्छेदकता च रक्तदण्डत्वे च पर्याप्ता, रक्तेन दण्डत्वेन
चामुमत्र जानामीति प्रतीतिर्व्यधिकरणस्याप्यवच्छेदकत्वात् । त-
त्त्ववच्छेदकत्वाऽऽदिकम् इदं रजतमित्यादि पीतशङ्खवदित्यादि-
भ्रमवदविरुद्धम् । साऽवच्छेदकता तत्तत्कर्मांशे समानाधिकरण-
व्यधिकरणतत्तत्संबन्धावच्छिन्ना, तत्र निरूपकबुद्धित्वं विशिष्ट-
वैशिष्ट्यबुद्धित्वं बहिर्व्याप्ये धनवानित्यादावपि संभवती-
त्यलं दीधितिकृतः स्वरमशो निरुक्ता, इयमेवानुमित्यादि-
जनकताऽवच्छेदिका नानाप्रकारताऽऽदिघटितधर्मस्य जनकता-
ऽऽद्यवच्छेदकत्वे गौरवादिति । अथ दण्डो रक्त इति निर्णय-
स्य रक्तत्वदण्डत्वोपपत्तिरन्यथावच्छिन्नप्रकारताकत्वं जन्यताऽव-
च्छेदकमित्यज्युपगमेश्चि रक्तत्वधर्मिताऽवच्छेदकदण्डत्वप्रका-
रनिर्णयजन्ये दण्डरक्तवानिति विशिष्टवैशिष्ट्यबोधे व्यभि-
चार इति चेत् । न । रक्तत्वप्रकारतानिरूपितदण्डत्वावच्छिन्न-

विशेष्यताशालित्वस्यापि तादृगनिर्णयजन्यतायच्छेदके प्रवे-
शात्, उक्तस्थले द्वापरप्रकारतानिरूपितरक्तत्वायच्छिन्नविशे-
ष्यताया एव सत्त्वात् । उभयधर्मावच्छिन्नप्रकारानां परित्यज्यो-
पर्याप्तप्रकारतानिर्देशेन हेतुत्वस्वीकारे तु पर्वतो लौहित्या-
भाववानिति ज्ञानकाले लोहितवद्विमानिनि विशिष्टवैशिष्ट्य-
सुख्यवगमाऽऽपत्तिः; पर्वतो न लोहित इति ज्ञानस्य लौहित्य-
प्रकारकपर्वतविशेष्यकज्ञान एव प्रतियन्धकत्वात् । न च रक्त-
त्वावच्छिन्नविशेष्यतायाकारकप्रकारकस्य रक्तो रक्त इति स्मरण-
स्य प्रसङ्गः, तत्र तथा निर्णयस्य हेतुत्वादिति वाच्यम्; रक्त-
त्वावच्छिन्नविशेष्यतायामनत्र रक्तव्यप्रकारतानिरूपितत्वेऽपि
रक्तत्वावच्छिन्नविशेष्यतायावे तस्यास्तादृशप्रकारतानिरूपित-
त्वानन्युपगमात्, तेन रूपेण रक्तव्यप्रकारतानिरूपितत्वेऽपि र-
क्तत्वावच्छिन्नविशेष्यतायावे तच्छालित्यं ज्ञानस्यैव, रक्तो रक्त
इत्याकारकस्मृतिजनकतया तादृशस्मरणाऽऽप्यसंभवात् ।
दृष्ट्वा रक्तो न धेति संशयानुव्यवसायस्तु वस्तुत्वविशि-
ष्टदृष्टवैशिष्ट्यावगाही रक्तदृष्टेन संदेहोत्पत्त्ययात्, किं तु
रक्तत्वनदनायप्रकारकत्वदृष्टविशेष्यकत्वावगाही रक्तत्वेन त-
दभावेन च दृष्टं संदेहोति प्रत्ययादिति न तत्र व्यभिचार
इति केचित् । तद्धिन्यम् । मनुष्यानुव्यवसायवत्तद्विशे-
षणद्वयनिरूपितवैशिष्ट्यविषयताशालित्वस्यैव वक्तुं शक्य-
त्वात् । रक्तदृष्टे न संदेहोत्पन्नजिज्ञास्य दृष्टिर्जनं जानामीत्यन-
जिज्ञासवद्व्योपपत्तेरानत्येन संदेहाऽनुव्यवसाये चोक्तप्रका-
राभावादिशेषणोपर्युत्पन्नमानस्य विशेषणताऽवच्छेदकस्य वि-
शेष्यनिष्ठसंयन्त्रावगाहिताया एषोक्तज्ञाने समर्थने चाप्यप्रा-
प्यतिप्रसङ्गात् । तस्माद्विशेष्ये विशेषणमिति रीत्यैव संश-
यानुव्यवसाय इति न व्यभिचार इति बह्वः । न च संदेहा-
त्यनुव्यवसायस्य विशेषणमिति रीत्याऽभ्युपगमे रक्तदृष्टो
द्रव्यमिति व्यवसायानन्तरमपि रक्तदृष्टं जानामीत्यनुव्य-
वसायप्रसङ्ग इति बाध्यम्, रक्तविशिष्टप्रकारतानिरूपितविष-
यित्वसंज्ञिकविषयितानिरूपितविशेष्यतासंयन्त्रेणाऽव्यवसा-
यं प्रति रक्तव्यप्रकारतानिरूपितदृष्टत्वावच्छिन्नविशेष्यता-
कत्वेन व्यवसायहेतुताया आवश्यकत्वात् । अन्यथा रक्तो द्रवम्
इति प्रत्ययानन्तरं रक्तवान् द्रवमश्नेति समूहाऽऽद्यमनस्मर-
णाऽऽदिस्थले रक्तदृष्टं स्मरामीत्यनुव्यवसायोपपत्तेः । न च
द्रवो रक्त इति ज्ञानोपरमेऽपि रक्तदृष्टं करोमीत्याकारककृ-
तिसाक्षात्कारोत्पत्त्या व्यभिचारः, हेतुताऽवच्छेदके ज्ञानज्ञानि-
निवेशे च रक्तद्रवम् इत्यनुद्वुद्धसंस्काराद्रक्तत्वनिर्विकल्पक-
दशाया विशिष्टवैधाऽऽपत्तिः, उद्बोधकानां संस्कारजवि-
शिष्टवैशिष्ट्यबोधहेतुत्वेऽपि तदभावे सामान्यसामग्र्या
फलजननेनाधाधकभावादिति वाच्यम्, कृतिसाक्षात्कारपूर्वं
नियमतो द्रवो रक्त इति स्मरणानभ्युपगमात् । वस्तुतः
संस्कारव्यावृत्तज्ञानेच्छाकृतिसृजितातिविशेषं कल्पयित्वा वि-
शेषणताऽवच्छेदकप्रकारकविजातीयगुणत्वेनैव हेतुत्वं स्वीक्रि-
यते, अनन्तस्मृतिव्याक्तिकेतुत्वकल्पनापेक्षया तादृशजाति-
कल्पनाया एवोचितत्वात् । न च कृतिसाक्षात्कारपूर्वं विषय-
स्मृतिकल्पनमावश्यकम्, अन्यथापनायकज्ञानविरहेण विषयज्ञा-
नासंज्ञेन कृतिसाक्षात्कारानुदयप्रसङ्गादिति वाच्यम्; ज्ञान-
लक्षणप्रत्यासत्तेरपीच्छाकृतिसाधारणतद्विषयकविजातीयगुण-
त्वेनैव हेतुत्वोपगमात् । अवश्यं च गुणमानसजनकावच्छेदकत-
या संस्काराऽऽदिव्यावृत्तजातिविशेषकल्पनम् । अन्यथा सं-

स्काराऽऽदिमानसताऽऽपत्तिरिति विशिष्टवैशिष्ट्यानुप्रवचमेव च
जन्यताऽवच्छेदकमासीयते, स्मरणे च तादृशविषयतानियामक
इति बह्वः । केचित्तु अनुभवत्वजातो मानाभावेन ज्ञानत्वस्या-
ऽपि नित्यसाधारणतया जन्यताऽवच्छेदकत्वाज्जन्यप्रत्यक्षवृत्ति-
जातिविशेष एव विशेषणताऽवच्छेदकप्रकारकनिर्णयजन्यताऽ-
वच्छेदकोऽनुमित्यादौ च परामर्शोऽऽदरेव तादृशविषयतानि-
यामकः, एवं शाब्दबोधेऽयान्तरवाक्यार्थबोध एव, तथाऽप्यवि-
जानीयप्रत्यक्षत्वस्य तज्जन्यताऽवच्छेदकत्वे इतरव्यापकीभूता-
प्रावर्तितयोगिपृथिवीत्ववति पृथिवीत्याकारकपरामर्शोदितर-
भेदत्वप्रकारकज्ञानदशायामिव तच्चून्यदशायामपि पृथिवीत-
रभेदवतीत्याकारकाविशिष्टवैशिष्ट्याविषयताशालिनाऽनुमितेरा-
पत्तिः, तादृशानुमितान्वयव्याप्तिज्ञानस्यैव हेतुत्वान्नापत्तिरित्यु-
क्तौ च स्वातन्त्र्येणेतरेभेदत्वप्रकारकज्ञानस्य सत्त्वे तादृशानुमित्य-
नुदयाऽऽपत्तिः । न च पृथिव्याभितरभेदविशेष्यकानुमितेरेव स्वी-
काराभ्येयमापत्तिः, साध्यविशेष्यकानुमितौ साध्यप्रसिद्धिर्विरोधि-
तया नत्र तादृशानुमित्युत्पादासंभवात् । न च विशेष्ये विशेषण-
मिति रीत्या पृथिवीतरभेदवतीत्याकारानुमितेस्तत्र जायत ए-
वेति वाच्यम्, तथा सति साध्यज्ञानशून्यकाले तादृशपरामर्शो-
त्पृथिव्याभितरभेदः पृथिवीतरभेदवतीत्याकारकद्विविधविष-
यताशालिन्या अनुमितेरापत्तेः । न च विशिष्टवृद्धिं प्रति विशे-
षणज्ञानस्य हेतुत्वान्नयमापत्तिः, एवमपि प्रमेयत्वेनेतरभेदज्ञा-
नकाले तथाविधानुमितेरापत्तिसंभवात् । न च प्रमेयत्याऽऽदिना
साध्यज्ञानकाले साध्यविशेष्यकानुमितिप्रतिबन्धकीभूत-
साध्यसिद्धिसत्त्वे तत्र तथाविधविषयताशाल्यनुमिष्यापत्तिरिति
वाच्यम्, साध्यताऽवच्छेदकप्रकारकसिद्धेरेव साध्यविशेष्यका-
नुमितिविरोधित्वात् । अन्यश्चेतरभेदत्वप्रकरणे प्रेदान्तरावगाहि-
मिद्धिकावे तादृशानुमितिवारणाय तत्र पक्षाविषयतानिवेश्यासि-
द्धेः प्रतिबन्धप्रतिबन्धकतायान्तराऽऽपत्तेः, तस्मादितरभेदत्व-
प्रकारकज्ञानकालीनव्यतिरेकव्याप्तिज्ञानजन्यानुमितिविशिष्टवै-
शिष्ट्यविषयतास्वीकार आवश्यकः, तस्माधारण्यं च विशेष-
णताऽवच्छेदकप्रकारकज्ञानजन्यताऽवच्छेदकत्वावश्यकम् । तथा
च सतीतरभेदत्वप्रकारकज्ञानशून्यकाले विशेष्ये विशेषण-
मिति रीत्येतरभेदत्वप्रकारकद्विविधविषयताशाल्यनुमित्याप-
त्तिः, विशिष्टवैशिष्ट्यानवगाहिन्त्या विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या
जायमानाया अनुमितेरप्रसिद्धेः । विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिन्त्यां
च विशेषणताऽवच्छेदकप्रकारकनिर्णयस्य हेतुत्वादिति चेत्, एव-
मप्यनुमितौ स्वातन्त्र्येणैव हेतुत्वम्, अनुमितिसाधारणजन्यताऽ-
वच्छेदकत्वे नित्यव्यावर्तनाय जन्यत्वनिवेशस्यावश्यकत्वम्, मिथो
विशेषणविशेष्यजावे विनिगमनाविरहेण नानाकार्यकारणाभा-
वस्याऽऽवश्यकत्वादवच्छेदकप्रकारकज्ञानशून्यकालीनस्मरणे ई-
श्वरज्ञाने च विशेष्ये विशेषणमित्येतादृशविषयतामात्रमन्यु-
पेचते, अतो न व्यभिचारः, न वा नित्यसाधारणमित्याहुः ।
केचित्तु-विशेषणताऽवच्छेदकसंशयकाले विशिष्टवैशिष्ट्यबोधं
स्वीकृत्य विशेषणताऽवच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वेनैव हेतुत्वमाहुः ।
तदसत् । संशयसाधारणज्ञानस्य हेतुत्वेऽप्राप्त्यनिर्णयस्यैवो-
त्तेजकतया निर्णयत्वेन हेतुत्वे त्वप्राप्त्यज्ञानस्यैव तथात्वे
निर्णयत्वेन हेतुत्वकल्पनाया एवोचितत्वात् । अन्यथा विशेष-
णताऽवच्छेदकप्रकारकज्ञानीयनिर्णयत्वापेक्षया गुरुशरीरस्याप्राप्ता-
व्यज्ञाननिर्णयत्वस्य निवेशने महौगौरवप्रसङ्गात् । अथ विशेष-
णताऽवच्छेदकसंशयकाले तत्र चाप्राप्ताव्यशङ्कायां भवन्मत्तस्य

इह ममापि विशिष्टवैशिष्ट्यबोधो न जायते, इत्यप्रामाण्यज्ञानत्वाच्चिन्ताभावस्यैव निवेशो कः दोषः ? इति चेत्, एवमपि संशयसाधारणज्ञानस्य विशिष्टवैशिष्ट्यबोधहेतुत्वेऽनुमित्यादिकं प्रति परामर्शहेतुत्वे व्याप्याद्यंशे निर्णयत्वनिवेशो महागौरवादिशेषणताऽवच्छेदकप्रकारकनिश्चयस्य चानाहार्यस्यैव हेतुत्वस्वीकारादाहार्यतदुत्तरोत्पन्नज्ञाने व्याप्यंशे निर्णयत्वनिवेशानावश्यकत्वात् । ननु तथाऽपि विशेष्ये विशेषणमितिज्ञानसाधारण्ये चाऽतिरिक्तप्रकारिताऽस्तु, तदवच्छिन्नेऽप्रामाण्यनिश्चयाभावकूटविशिष्टसंशयाभावस्य नियामकस्या—प्रामाण्यज्ञानाज्ञावकूटविशिष्टनिश्चयत्वावच्छिन्नतो लघुत्वादियमेव योग्यता ज्ञानाऽऽदिनिष्ठहेतुताऽवच्छेदिका, बाधाऽऽदिप्रतिबन्धकताऽवच्छेदिका च । अत एवानन्वितान्वयबुद्धेर्वाचाऽऽदिप्रतिबन्धकत्वप्रतिबन्धकत्वे, अत एव च व्याप्तिप्रकारकं निश्चयोत्तरमपि व्याप्यभावांशे आहार्यसंशयाऽऽत्मकनयाविधज्ञानादनुमित्यनापत्तिः, कार्यतासहजावेन तथाविधसंशयस्य प्रतिबन्धकत्वादिति चेत् । न । अप्रामाण्यनिश्चयत्वावच्छिन्नाभावविशिष्टनिरुक्तसंशयाभावत्वेन हेतुत्वे गौरवात्, प्रतियोगिताऽवच्छेदकप्रकारकनिश्चयस्य प्रतियोगिताऽवच्छेदकविशिष्टविषयकेऽज्ञावस्य प्रत्यक्षे हेतुत्वं कल्पमानमज्ञावांशाप्रवेशेन लाघवात्तादृशज्ञान एव युक्तमिति तद्वलेन निश्चयजन्यताऽवच्छेदकविशिष्टवैशिष्ट्यविषयतासिद्धेः, शाकपाकजत्वाऽऽदौ साध्यव्यापकत्वसंदेहेनाहिते हेतौ साध्यव्यापकत्वव्यभिचारसंदेहः, उपाधिदीधित्युक्तस्तु फलीभूतसंदेहे शाकपाकजत्वविशिष्टे साध्यव्यापकस्याऽविशेषणत्वात् । अन्यथा तु द्रव्यत्वाऽऽदौ तस्वनिश्चयात्तत्र तद्विशेषणे तु साध्यव्यापकत्वांशे विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या संशयाऽऽकार एव स रक्तो दण्डो न वेति संशयकाढीनो रक्तो दण्डवानिति प्रात्यक्षिकबोध इव रक्तत्वांश इति दृष्टव्यम् । इदं तु बोध्यम्—किञ्चिद्धर्मावच्छिन्ने यद्विशेषणताऽवच्छेदकं तत्प्रकारकनिश्चयत्वेनैव हेतुत्वमन्तरा धर्मिताऽवच्छेदकानियन्त्रितस्थले दण्डवदित्यादौ तु दण्डत्वाऽऽदिप्रकारकज्ञानत्वेनैव निर्धर्मिताऽवच्छेदकनिश्चयत्वस्य दुर्बलत्वात्, तत्प्रवेशे वैयर्थ्याच्चेति । विशिष्टवैशिष्ट्यमिति बुद्धित्वं तु रक्तदण्डत्वोभयधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितप्रकारताशास्त्रिबुद्धिबन्धम् । कारणता च तत्र दण्डत्वाच्चिन्नविशेष्यतानिरूपितरक्तत्वप्रकारताशालिनिर्णयत्वेन । कार्यता च रक्तत्वविशिष्टदण्डत्वावच्छिन्नविशेष्यताशालिज्ञानत्वेनैव । तेनैकद्वयमिति रीत्या दण्डो रक्तोऽप्रमेयश्चेति ज्ञाने न व्यभिचारः, तत्र दण्डत्वविशिष्टविशेष्यताया रक्तत्वानवच्छिन्नत्वेन, रक्तत्वं धर्मितावच्छेदकीकृत्य प्रमेयत्वाऽऽदिबाधकालेऽपि तथाविधज्ञानाऽऽपत्तिरिति तादृशविशेष्यताया रक्तत्वावच्छिन्नत्वमावश्यकमिति वाच्यम् । एकाऽपि प्रमेयत्वाऽऽदिप्रकारतानिरूपितदण्डत्वावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नाया एव रक्तत्वावच्छिन्नविशेष्यताया अभ्युपगमादेकस्याविशेष्यताया रक्तदण्डत्वोपगमनवच्छिन्नत्वेनाव्यभिचारात्, तत्रापि रक्तत्वधर्मिताऽवच्छेदकदण्डत्वप्रकारकनिर्णयजन्ये दण्डो रक्तः प्रमेय इत्येतादृशबोधे व्यभिचारवारणाय तादृशविशेष्यतायां रक्तप्रकारकताऽऽदिनिरूपितदण्डत्वावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नत्वं निवेशनीयम् । एकत्र द्वयमिति विषयिता च प्रसारिताद्वयावच्छिन्नविशेष्यतारूपा । यथा—चैत्रो दण्डी कुण्डलीत्यत्र । न चैकमेकत्र त्रयादिकमप्यतिरिच्येत, एकत्र द्वयमिति संज्ञयैव संग्रहात् । अयं च दण्डी चैत्रो न कुण्डली, दण्डी चैत्रः कुण्डली-

त्युभयत्र सत्त्वादुद्देश्यताऽवच्छेदकत्वविधेयत्वयोः प्रकारताविशेषत्वात् तादृशबाधधीप्रतिबद्धताऽवच्छेदकत्वादेव चास्याऽचैत्रत्वेन शरीरद्वयेनेदं कुण्डलग्रहादेकत्र चैत्रो दण्डी कुण्डली चेति विधियो विशेषो रक्तदण्डाभावधियः समूहाबन्धनादिव, इयं चैकाविशिष्टेऽपरवैशिष्ट्यविषयितान्यापिका दण्डी कुण्डली चैत्रो द्रव्यमित्यत्रेव दण्डी कुण्डली चैत्र इत्यत्राऽपि सत्त्वात्तत्प्रयोजकसामग्रीव्यापकसामग्रीकत्वाच्चेति वदन्ति । तदस्तु । सामान्यविशेषापेक्षयैकानेकाऽऽत्मकवस्त्वनन्युपगमे एकान्तवादस्य कुत्राप्यघटमानत्वात् । विशिष्टबुद्धिर्वपि हि सामान्यत एका, विशेषतश्च परनिरूपितत्वेन बहुतरा अपि विषयता अनुभूयन्त इति चतुर्धैवेति कोऽभिनिवेशः ? अत एवैकत्र द्वयस्थलेऽप्येकत्र भासमानयोर्विशेषणयोः परस्परमपि सामानाधिकरण्यान वैशिष्ट्यमानाद्विषयताभेदः, यदि च तत्र प्रकारकतया तयोर्निरूपितत्वविशेषाभातिरेकः, तदा विशिष्टवैशिष्ट्यस्थलेऽपि एकप्रकारताऽवच्छिन्नापरप्रकारतयोपपत्तावतिरेके किं मानम् ? विशेष्ये विशेषणमिति स्थले हि रक्तत्वप्रकारतानिरूपिता दण्डत्वावच्छिन्ना प्रकारता, विशिष्टवैशिष्ट्यस्थले च रक्तप्रकारताऽवच्छिन्ना दण्डत्वावच्छिन्ना प्रकारतयेवं विशेषसंज्ञवात् । स्वीक्रियतां वा तत्रावच्छेदकत्वाऽऽदेरित्येव प्रकारताप्रकारताद्वयघटितरूपेण तु यथा हेतुतावच्छेदकत्वं तथा प्रागुक्तमेव, यथा संनिवेशध्रौव्येणेति न रक्तत्वदण्डत्वोपगमावच्छिन्नप्रकारतयैव रक्तदण्डस्यैव विशिष्टवैशिष्ट्यविषयता । अन्यथा रक्तदण्डव्यवधानित्यतो रक्तदण्डवानित्यस्य वैलक्षण्यात् रक्तत्वदण्डस्यैव त्वनिष्ठत्वावच्छिन्नपर्याप्तधीरनाकारवच्छेदकताकप्रकारताऽऽश्रयणश्रितौ रक्तात् । गुणवान् दण्डवानित्यतो वैलक्षण्यसंपादनाय रक्तत्वत्वविशिष्टदण्डत्वोभयापर्याप्तावच्छेदताकप्रकारकतानुधावने रक्तत्वेन दण्डो, पीतावगाहिनि तादृशबोधेऽवगतेश्च तस्माद् रक्तत्वावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपकदण्डत्वावच्छिन्नप्रकारताकबुद्धित्वमेव रक्तदण्डवानिति विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धित्वमाश्रयणीयम् । अनुमितिहेतुपरामर्शोऽपि हेतुताऽवच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधेयत्वावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितहेतुताऽवच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताकत्वमेव निवेश्यताम् । न च यत्र व्याप्तिधूमत्वयोरेकत्वे द्वयमिति रीत्यैव हेतुनिष्ठप्रकारताऽवच्छेदकत्वे तादृशपरामर्शादनुमित्यापत्तिः, इष्टापत्तौ च विरोधव्यभिचारयोर्हेतावज्ञासत्त्वानुपपत्तिः, तादृशज्ञानस्य तदज्ञानाप्रतिबन्धत्वादिति तत्साधारण्य व्याप्तिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतात्वेन धूमत्वावच्छिन्नप्रकारता निवेशनीया । तत्वेन धूमत्वावच्छिन्नत्वं च धूमप्रकारतायां तत्रैव यत्र धूमत्वस्य व्याप्तिधर्मिताऽवच्छेदकत्वम्, अन्यत्र तु धूमप्रकारकत्वेनैवेति नाऽतिप्रसङ्गः । तथा च—प्रागुक्तरीत्या व्याप्यत्वाऽवच्छिन्ननिवेशस्यैवौचित्यात् । न चाऽयमेकान्ताऽपि युक्तः, परस्परानिरूपितान्वान्तरावयवैः स्थानीयविषयताया अध्यनुभवात् । न च विशिष्टपर्याप्तप्रकारतैकान्तपक्षोऽपि युक्तः, विशिष्टविशिष्टपर्याप्तप्रकारतान्तरस्याऽपि सिद्ध्यापत्तेः, तत्सिद्ध्याविष्टापत्तिः । दण्डविशिष्टपुरुषविशिष्टपुरुषपर्याप्तप्रकारताकबुद्धौ च दण्डांशे निश्चयाऽऽत्मकदण्डविशिष्टपुरुषवद् भूतत्वमिति निश्चयो हेतुः, अत एव दण्डांशे पुरुषांशे च संशयनिश्चयाऽऽत्मकतादृशज्ञानादण्डांशे विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या पुरुषांशे विशिष्टनिरूपितवैशिष्ट्यविषयताशालिज्ञानाऽपत्तिरित्यन्युपगमे च विशेषणविशिष्टवै-

शिष्टयुक्तिले नवत्यंशे निश्चयाऽऽत्मकमेकं ज्ञानं हेतुभूतं कल्प-
नीयम् । ततः पूर्वं चैकैकहासेनाष्टानवतिज्ञानानि पञ्चानुपूर्व्यां हे-
तुभूतानि कल्पनीयानीति सर्वमिदमनुभवसिद्धम् । तत्र विमृश-
लोपस्थितवद्विशेषणमिति रीत्या बोधस्वीकारे च तत्र द्वाभ्यां-
ऽनुच्यमानस्य निश्चयाऽऽकारस्य नियामकः, तत्र मन्दायसाम-
ग्र्यभाव एवाऽवाच्यः । तथा च-विशिष्टवैशिष्ट्यविपर्ययता
वह्नित्याप्यतद्भाववद्धूमवानित इव पर्वतो वह्नित्याप्यधूमवान्न
चेत्यादितोऽपि व्यावृत्ताऽस्तु, नदचक्षिन्धानियामकश्च तत्तत्संशय-
सामग्र्यज्ञाव एवेति विपर्ययताविशेषपर्यंतुयोगे किमुत्तरम् ?
तस्मात् स्योपशमविशेषजन्यताऽवच्छेदिकाः समनियता एवै-
ता विपर्ययताः, अत्राऽपेक्षाजनेन प्रतीयमाना असमुदितपर्याप्ता
अनेकाः प्रतिपत्तव्याः, ग्राह्यस्यैव ग्राहकस्य चित्रस्वभावस्यापे-
क्षयैव विवेचयितुं शक्यत्वात् । हनैवमखण्डोऽपि विपर्ययताविशे-
षः सिद्धयेव, सामान्यदृष्टया तथाऽप्यनुभवात् । तथा च-पतेनैव
परामर्शोऽदेहेतुत्वाऽऽपत्तिरिति चेत् । सत्यम् । भावसंग्रहेण वि-
पताविशेषणे शाक्तिविशेषणे वा हेतुत्वेऽज्ञावसंग्रहेण चाभाव-
विशेषणे तथात्वे बाधकज्ञावाद् व्यवहारोच्छेदस्य व्यवहा-
रनयसिद्धकार्यकारणभावे तैरेव निराकरणत् । अनुभवसिद्धास्तु
प्राह्यग्राहकनिष्ठाः सामान्यविशेषधर्मा न कल्पनाभावेणाऽऽपा-
दितुं शक्या इति दिक् ।

" उत्तिष्ठन्तु विकल्पवैविचित्रिचयाः पर्यायपर्यादया,
छव्यार्थाऽऽदिशुते तु चेत्तसि चिरं शास्मन्तु तत्रैव ते ।
वस्तु प्रस्तुतमस्तु सागरसमं सर्वोपपत्तिभ्रमं,
शास्त्रं वा स्फुटमान्तरं समुचितस्याद्वादमुज्झितम् ॥१॥
ईहाऽपायपरम्परापरिचयः सर्वोऽप्ययं युज्यते,
वस्त्वंशेऽप्युपयोगमाकलयतामन्तर्मुहूर्तावधि ।
अन्येषां तु विकल्पशिष्टपघादितो बोधस्तृतीयकृण-
ध्वंसी भवस्तसमस्तहेत्वमिहितः कस्मिन् विचारे क्रमः ? ॥२॥
तदेवमेकानेकरूपा नयप्रमाणप्रतिपत्तयः प्रामाणिका इति
स्थितम् ॥ ७ ॥ नयो० ।

(११) ननु यदि प्रमाणं नयाः तर्हि ' प्रमाणनयैरधिगमः '
इति प्रमाणनयजेदकल्पनावैयर्थ्यप्रसक्तिः । अथाप्रमाणं, तथा-
ऽप्यधिगमानुपपत्तिः; तत्पृथग्भूतस्यापरस्त्वंसंवेदनात्, प्रमाणा-
भावाप्रसक्तिश्च । असदेतत् । यतोऽप्रमाणं नयाः, नयन्तीतर-
रूपसापेक्षं स्वविषयं परिक्रिन्दन्तीति नया इति श्रुतपक्षेः । न
चापरिच्छेदकाः, नयतेर्गत्यर्थत्वेन ज्ञानार्थत्वात्, ज्ञानस्य च परि-
च्छेदाऽऽत्मकत्वात् । न च परिच्छेदाऽऽत्मकत्वेऽपि प्रमाणात्ता, स-
मस्तनयविषयीकृतानेकान्तवस्तुग्राहकत्वेन प्रकृष्टं मानं प्रमाण-
म्, इतरांशस्यपेक्षस्वांशग्राही नय इति, तत्स्वतस्त्वव-
स्थितेः । न चाऽनेकान्ताऽऽत्मकवस्तुग्राहिणो नया न भवन्ति,
प्रत्येकं स्वविषयनियतत्वात् तेषां तद्व्यतिरिक्तस्य वाऽन्य-
स्य तद्विपर्ययस्याऽनुज्ञवात् । प्रमाणाभावोऽपि न आत्मनः,
कारश्चित् तद्व्यतिरिक्तस्य प्रमाणत्वेनानुभवसिद्धत्वात् ।
तत्तत्रयविपर्ययीकृतशेषवस्त्वंशाऽऽत्मकैकछव्यग्राहकत्वस्य तत्र
प्रतीतिः । न च संशयाऽऽदिज्ञानैरात्मनः प्रमाणात्वेऽति-
प्रसङ्गः; प्रमीयतेऽनेन प्रमिणोतीति वा प्रमाणमिति प्रश-
ब्देन तस्य निरस्तत्वात् । न चाऽऽत्मनः कर्तृत्वात् करणरूप-
प्रमाणात्ताऽनुपपत्तिः, उत्पादव्ययप्रौढ्याऽऽत्मकस्य तस्याऽनेक-
रूपत्वेन कर्तृकरणभावाविरोधात् । एतेन प्रत्येकं मिथ्यादृष्टयो

नयाः समुदिताः सम्यक्त्वं प्रतिपद्यन्त इत्यत्र नयसमुदायार्थं
दृष्टे प्रत्येकमदृष्टत्वाद् जालान्धसमूहवादित्येव निरस्तम्, अ-
दृष्टतत्समूहसम्यक्त्वानभ्युपगमात्; स्वविषयपरिच्छेदकत्वाच्च
नयानामदृष्टत्वाच्च । नयानामदृष्टत्वादिति हेतुरसिद्धः, परि-
पूर्णवस्त्वनधिगन्तृत्वाऽऽदिहेतौ प्रतिज्ञार्थैकदेशाऽसिद्धिः; सि-
द्धसाध्यता च समुदायिनो दृष्टवनिषेधे साध्यः; अथ तत्समु-
दायस्य दृष्टवनिषेधः साध्यः, तदाऽध्यक्षविरोधः, समुदाय-
तिरिक्तस्यैकान्तेन समुदायस्याभावात् धर्मिणोऽप्रसिद्धिः, सा-
ध्यतावचनसमुदायाभावे नया एव परस्परव्यावृत्तस्वरूपा इति
न क्वचित् सम्यक्त्वम्, नयप्रमाणाऽऽत्मकैकवैषम्यप्रतिपत्तेः,
रक्षावलीवदिति ।

एतदाह-

जहऽणमद्वक्खणगुणा, वेरुलियाऽऽर्म्मणी विसंजुत्ता ।
रयणावद्विववणसं, न दहंति महग्गमुल्ला वि ॥ २२ ॥

यद्वा-यत् प्रत्येकं न नयेषु सम्यक्त्वं तत्तेषां समुदायेऽपि न
जवति, यथा सिकतासु प्रत्येकमभवत् तैलं तासां समुदायेऽपि
न जवति । अत्र हेतोरनैकान्तिकताप्रतिपादनार्थमाह- (जहऽण-
गद्वक्खणेत्यादि) यथाऽनेकप्रकाराः-विविधानि हेतुत्वाऽऽदीनि
लक्षणानि नीलत्वाऽऽद्यश्च गुणा येषां ते, वैकुर्याऽऽद्योऽनर्थम-
णयः पृथग्भूता रत्नावलीव्यपदेशं न लभन्ते महार्घमूल्या अपि ।
तह णियवायसुविणि-च्छिया वि असोमपक्खणिरवेक्खत्ता ।
सम्महंसणसहं, सव्वे वि णया ण पावेंति ॥ २३ ॥

तथा प्रमाणावस्थायामितरस्यपेक्षस्वविषयपरिच्छेदकालो
वा स्वविषयपरिच्छेदकत्वेन सुनिश्चिता अप्यन्योऽन्यपक्ष-
निरपेक्षाः प्रमाणमित्याख्यां सर्वेऽपि नया न प्राप्नुवन्ति नि-
ज्जुवादनिरपेक्षाः, सामान्याऽऽदिवादे सुविनिश्चिता हेतुप्रदर्श-
नकुशला अन्योऽन्यपक्षनिरपेक्षत्वात् सम्यग्दर्शनशब्दं सु-
नया इत्येवं रूपं सर्वेऽपि संग्रहाऽऽद्यो नया न प्राप्नुवन्ति ।
जह पुण ते चेव मणी, जहा गुणविसेसभागपविद्धा ।
रयणावलि चि नणणइ, जहंति पारिकसएणाओ ॥ २४ ॥

यथा पुनस्त एव मणयो यथा गुणविशेषपरिपत्त्या प्रतिब-
द्धा रत्नावलीत्याख्यामासादयन्ति, प्रत्येकाभिधानानि च त्य-
जन्ति, रत्नानुविक्तया रत्नावल्यास्तदनुविक्तया च रत्नानां
प्रतीतिः रत्नावलीति तत्र व्यपदेशः, न पुनः प्रत्येकाभिधान-
म् ॥ २४ ॥

तह सव्वे णयवाया, जहाऽणुरूपं णिउत्तवत्तव्वा ।

सम्महंसणसहं, लहंति ए विसेससप्पाओ ॥ २५ ॥

तथा सर्वे नयवादा यथाऽनुरूपं विनियुक्तवक्तव्या इति । यथेति
वीप्साऽर्थे, अनुपिति सादृश्ये, रूपमिति स्वभावः, तेना-
नुरूपमित्यव्ययीजावः । पुनर्यथाशब्देन स एव " यथा सा-
दृश्ये " । १ । १ । ७ । (पाणि०) इत्यनेन । यद्यनुरूपं तत्र
विनियुक्तं वक्तव्यम्, उपचारात्तद्वाचकः शब्दो येषां ते तथा,
यथाऽनुरूपं छव्यप्रौढ्याऽऽदिषु प्रमाणाऽऽत्मकत्वेन व्यवस्थिताः
सम्यग्दर्शनं प्रमाणांमित्याख्यां लभन्ते, न विशेषसंज्ञाः पृथग्भू-
ताभिधानानि, एकाऽऽत्मकत्वेन चैतन्यप्रतिपत्तेः; अन्यथा चाऽ-
प्रतिपत्तिरिति । ननु नयप्रमाणाऽऽत्मकवैतन्यस्याध्यक्षसिद्धत्वेन
रक्षावलीतिदृष्टान्तोपादानं व्यर्थम्, न । अर्थसिद्धिप्रसन्नका-

न्तमनञ्चुपगच्छन्तं प्रति व्यवहारसाधनाय दृष्टान्तोपादानस्य साफल्यम् । प्रवर्तितश्च तेनाऽपि तत्रानेकान्तव्यवहारः ।

दृष्टान्तगुणप्रतिपादनायाऽऽह-

लोड्यपरिच्छिद्यसुहो-ऽनिच्छयवयणपक्वचित्तमगो य ।

अह पाणवणाविसञ्चो, चि तेण वीसत्थमुवणीओ ॥२६॥

व्युत्पत्तिकवनाद् युक्तं प्राणिसमूहसुखग्राह्यत्वमेकानेकाऽऽत्मक-
भावविषयवचो वाऽऽगमजनकत्वं वा । अथेत्यवधारणार्थः, अन-
न्तधर्माऽऽत्मकवस्तुप्ररूपकवाक्यविषयत्वं दृष्टान्तस्यैव तैः कार-
णैः शङ्काव्यवच्छेदेनायमुपदर्शित इति गाथातात्पर्यार्थः ।

न चाऽऽवल्यवस्थायाः प्रागुत्तरकावं च रत्नानां पृथगुपल-
म्भादिह च सर्वदा तथोपलम्भाजावाद्विषममुदाहरणमिति
वक्तव्यम्, अवस्थाया उदाहरणत्वेनोपन्यासात् । न च दृष्टान्तदार्ष्टा-
न्तिकयोः सर्वथा साम्यम्, तत्र तदभावानुपपत्तेः । रत्नाऽऽदिका-
रणेष्वभावल्यादि कार्यं सदैवेति साङ्ख्यः, तेषामेवानेन रूपेण
व्यवस्थितत्वात् । तदव्यतिरिक्तं विकारमात्रं कार्यं तदेवेति
सांख्यविशेष एव । न कार्यं कारणे विद्यते इति तेभ्यस्तत् पृ-
थग्भूतं, न हि कारणमेव कार्यरूपेण व्यवतिष्ठते परिणामते इति
वैशेषिकाऽऽदयः । न च कार्यं कारणं वाऽस्ति, अव्यमात्रमेव त-
त्त्वमित्यपरः । एवंभूताभिप्रायवन्त एकान्तवादिनो दृष्टान्तस्य
साध्यसमतां मन्यन्ते । तान् प्रत्याह-

इह्रा समूहसिद्धो, परिणामकञ्च व्व जो जहिं अत्थो ।

ते तं च ण तं तं चे-व व चि नियमेण मिच्छत्तं ॥२७॥

इतरथोक्तप्रकारादन्यथा, समूहे रत्नानां, सिद्धो निष्पन्नः
परिणामकृतो वा मण्यादिष्वावल्यादिः, कीराऽऽदिषु दध्या-
दिर्वा । यो यत्राऽर्थः तं ते मण्यादय आवल्यादिकार्यं, कीरं
दध्यादिकं, तत्र तत्सङ्गात्, तस्य तत्परिणामरूपत्वात् समू-
हः सिद्धः परिणामकृतो वेति च द्वयोरुपादानं बौद्धिकव्यवहारा-
पेक्षया । परमार्थतस्तु परमाणुसमूहपरिणामाऽऽत्मकत्वात् सर्व
एव समूहकृतः, परिणामकृतो वेति न भेदः । अयं चाञ्चुपगमो
मिथ्या (मिथ्यात्वं च सम्मतौ विवृतम्) । सम्म० १ काण्ड ।

(१२) ननु नयग्रन्थे सम्मत्यादौ बौद्धाऽऽदिदर्शनपरिग्रहेण
नैयायिकाऽऽदिदर्शनखण्डनं श्रूयते, तत्र दुर्नयपरिग्रहे किं न
मिथ्यात्वैकान्त इत्याशङ्क्याऽह-

बौद्धाऽऽदिदृष्टयोऽप्यत्र, वस्तुस्पर्शेन नाऽप्रमाः ।

उद्देश्यसाधने रत्न-प्रज्ञार्या रत्नबुद्धिवत् ॥ ११ ॥

(बौद्धाऽऽदीति) अत्र नयग्रन्थे उद्देश्यं यदपि निविष्टेतरन-
यखण्डनं, तत्साधने तत्साधननिमित्तं, बौद्धाऽऽदिदृष्टयोऽपि
बौद्धाऽऽदिनयपरिग्रहा अपि, वस्तुस्पर्शेन श्रुतपर्यायाऽऽदिवस्तु-
प्राप्त्या, नाप्रमाः फलतो न मिथ्यात्वरूपा इत्यर्थः । किंवत् १,
रत्नप्रभायां रत्नबुद्धिवत् । यथा हि तत्राऽऽरत्ने रत्नावगाहितया
स्वरूपतो न प्रामाण्यम्, दूरविप्रकर्षाच्च वस्तुप्रापकतया फ-
लतः प्रामाण्यम्, तथा दुर्नयान्तरच्छेदाय दुर्नयान्तरपरिग्रहे-
ऽपीति न कश्चिद्दोषः ॥ ११ ॥

(१३) एवं सामान्यलक्षणं विचिन्त्य तद्विभागमाह-

सङ्क्षेपतो ह्यव्य-पर्यायार्थतया द्विधा ।

यार्थिकमते ह्यव्यं, तत्त्वं नेष्टमतः पृथक् ॥ १२ ॥

(अयमिति) अयं सामान्यलक्षणलङ्कितो नयः सङ्क्षेपतोऽवा-
न्तरभेदापरिग्रहेण ह्यव्यपर्यायतया ह्यव्यार्थिकः पर्यायार्थिक-
इवेति द्विधा द्विप्रकारः, तीर्थङ्करवचनसंग्रहविशेषप्रस्तारमूल-
त्वेनेत्यमेव मूलनयविभजनात् । तदाह वादी-“तित्थयरवपण-
संगह-विसेसपत्थारमूलवागरणी । द्ववट्टिओ य पज्ज-वणओ
य सेसा विगप्पा सि ॥३॥ ” इति । (सम्म० १ काण्ड) तत्राऽऽदौ
ह्यव्यार्थिकमत आह-ह्यव्यार्थिकस्य मते ह्यव्यं तत्त्वं परमार्थं
सदतः ह्यव्यात् पृथग् जिज्ञां विकल्पसिद्धं गुणपर्यायस्वरूपं तत्त्वं
नेष्टम् संप्रति सतोऽपि तस्य परमार्थतोऽस्तत्त्वादिति भावः ॥१२॥
नयो० । ह्यव्या० ।

(१४) अत्र कुण्ठधियोऽप्यन्तेवासिनो योग्यताप्रतिपादनार्थः
प्रकरणाऽऽरम्भः प्रतिपादितः । सा च विशिष्टसामान्यविशे-
पाऽऽत्मकतदुपायचतुर्थप्रतिपादनमन्तरेणातः प्रकरणान्नसंपद्य-
त इति प्रकरणाभिधेयं योग्यतोपायचतुर्थमर्थम्-

तित्थयरवयणसंगह-विसेसपत्थारमूलवागरणी ।

द्ववट्टिओ य पज्जव-णओ य सेसा विगप्पा सि ॥३॥

इत्यनया गायया निर्दिशति । अस्याश्च समुदायार्थः पात-
निक्यैव प्रतिपादितः । अवयवार्थस्तु-तरन्ति संसाराण्यं येन
तर्त्तार्थं द्वादशाङ्गम्, तदाधारो वा सङ्घः, तत्कुर्वन्त्युत्पद्यमानमुत्पा-
दयन्ति तत्त्वाभाव्यात्तीर्थकरनामकर्मोदयाद्वेति हेत्वाद्यर्थे टच् ।
तीर्थकराणां वचनमाचाराऽऽदि, अर्थतस्तस्य तदुपदिष्टत्वात्,
तस्य संग्रहविशेषौ ह्यव्यपर्यायौ सामान्यविशेषशब्दाव्याव-
भिधेयौ, तयोः प्रस्तारः-प्रस्तार्यते येन नयराशिना संग्रहाऽऽदि-
केन स प्रस्तारः, तस्य संग्रहव्यवहारप्रस्तारस्य मूलव्याकरणी
आद्यवक्ता ज्ञाता वा ह्यव्यास्तिकः द्रुतिर्जननं ह्यव्यं ससेति या-
वत् । तत्राऽऽस्तीति मतिरस्य द्रव्यास्तिकः “ सह सुपा ” । २
। १ । ४ । इत्यत्र “ सुपा सह ” इति योगविज्ञागाद, मयूरव्यं-
सकाऽऽदित्वाद्वा द्रव्यास्तिकशब्दयोः समासः । द्रव्यमेव चा-
ऽर्थोऽस्येति ह्यव्यार्थिकः, ह्यव्ये वा स्थितो द्रव्यस्थितः । परि
समन्नादवनमवः पर्यवो विशेषः, तद् ज्ञाता वक्ता वा यो नयः
नीतिः स पर्यवनयः । अत्र उद्देशजङ्गभात्यपर्यायास्तिक इति वक्त-
व्ये पर्यवनय इत्युक्तम्, तेनाऽत्राऽपि पर्याय एवाऽऽस्तीति ह-
व्यास्तिकवद् व्युत्पत्तिर्द्रव्या । स च विशेषप्रस्तारस्य ऋ-
जुसूत्रशब्दाऽऽदेराद्यो वक्ता । ननु च मूलव्याकरणीति, अस्य ह-
व्यास्तिकपर्यायनयावभिधेयाविति द्विवचनेन भाव्यं, न प्रत्येकं,
वाक्यपरिसमाप्तः । अत एव चकारद्वयं सूत्रनिर्दिष्टम् । शेषा-
स्तु नैगमाऽऽदयो विकल्प्या भेदाः, अनयोर्ह्यव्यार्थिकपर्यायार्थ-
कयोः (सिमिति) प्राकृतशैल्या “ बहुवचनेण दुवचनं ” इ-
ति द्विवचनस्य बहुवचनम् । तथाहि-परस्परविवक्तसामान्य-
विशेषविषयत्वाद् ह्यव्यार्थिकपर्यायार्थिकावेव नयौ । न च तृतीयं
प्रकारान्तरमस्ति, यद्विषयोऽन्यस्ताभ्यां व्यतिरिक्तो नयः स्या-
त् । तृतीयविषयस्य चाऽसंभवः, भेदाभेदविनिर्मुक्तस्य ज्ञा-
वात् प्रकृतविकल्पानतिवृत्तेः; तत्स्वजावातिक्रमे वा खपुष्प-
सदृशत्वप्रसक्तेः, ताभ्यां तद्वतोऽर्थान्तरस्य सर्वथा संबन्धप्र-
तिपादनापायासंजघातसमयस्य तैरसंबन्धे तदव्यपदेशानुपप-
त्तेः समवायान्तरकल्पनायामनवस्थाप्रसक्तेर्विशेषणविशेष्यसं-
बन्धकल्पनायामप्यपरापरतत्कल्पनाप्रसक्तेर्न संबन्धसिद्धिः ।
ततः स्थितमेतन्न किञ्चिन्नयद्वयबहिर्भाविभावस्वभावान्तरविक-
ल्पनाऽऽविर्लङ्घनं विवक्षितं प्ररूपणान्तरमिति । केवलं तयोरेव शुद्ध-

शुद्धिभ्यामनेधा वस्तुस्वजावनिरूपणविकल्पाऽभिधानवृत्तयो
व्यवतिष्ठन्ते । तत्र शुद्धौ द्रव्यास्तिको नयग्रहणयाभिमतो-
पपयप्ररूपकः । तथा च-संग्रहणयाभिप्रायः-सर्वमेव सत्, अवि-
शेषात् । सम्म० १ काण्ड । विशेष० । (उल्यास्तिकपर्यायास्ति-
कयोर्मतम् 'द्वयद्वि-पञ्चद्वि' शब्दयोर्द्वयम्)

(१७) तदेवमुक्तौ उल्यास्तिकपर्यायाधिकृतज्ञानौ मूलनयभेदौ,
अनयोर्नैगमाऽऽदिषु मतभेदेन यथाऽन्तर्भावस्तथाऽह-
तार्किकाणां त्रयो जेदाः, आद्या उल्यार्थतो मताः ।
मैकान्तिकानां चत्वारः, पर्यायार्थगताः परे ॥ १८ ॥

(तार्किकाणामिति) तार्किकाणां वादिसिद्धसेनमतानुसारि-
णामाचार्ययो भेदाः नैगमसंग्रहव्यवहारलक्षणाः द्रव्या-
र्थतो मता इत्यमेवार्थं विपर्ययित्याभिप्रेताः, आद्यास्तयो जे-
दास्तार्किकमते द्रव्यार्थिका इति संमुखोऽर्थः । सैदान्तिकानां
जिनभङ्गगणिक्कामाश्रमणवचनानुसारिणां चत्वार आद्या ऋजु-
सूत्रसंहिताः, उल्यार्थिका इति शेषः । परे तु उक्तशेषाः, उम-
थेयामपि पर्यायार्थगताः पर्यायार्थिकाः-ऋजुसूत्राऽऽद्यश्चत्वा-
रः पर्यायार्थिका वादिनः, शब्दाऽऽद्यश्च एव च क्लामाश्रमणा-
नामिति निर्गन्तितोऽर्थः । ऋजुसूत्रो यदि द्रव्यं नाप्युपेयात्, तदा
“ उज्जुसूत्रस एगो अलुचचत्ते एगं दवावस्सयं पुहत्ते जेच्छ-
इ ” इति सूत्रं विरुध्येतेति सैकान्तिकाः । तार्किकानुसारिण-
स्तु-अतीतानागतपरकीयभेदपृथक्परित्यागादनु सूत्रेण स्वा-
यंसाधकत्वेन स्वकीयप्रवर्तमानवस्तुन एवोपगमाज्ञास्य तु-
ल्यांशध्रुवश्लक्ष्णद्रव्याभ्युपगमः, अत एव नास्यामद्वैतचुन-
जाविपर्यायकारणत्वद्रव्याभ्युपगमोऽपि, अध्रुवधर्माऽऽधारांशे
द्रव्यमपि नास्य विषयः, शब्दनयेष्वतिप्रसङ्गात् । उक्तसूत्रं त्वनुप-
योगांशमादाय वर्तमानाऽऽवश्यकपर्यायद्रव्यपदोपचारात्समाधे-
यम्, पर्यायार्थिकेन मुख्यद्रव्यपदार्थस्यैव प्रतिज्ञेयात् । यदि चैवम-
प्येकोऽनुपयुक्त एकं उल्यावश्यकमित्यत्रानुपयोगस्य विषयनि-
यन्त्रितत्वेनार्थक्यादुद्देश्यविधेयजावानुपपत्तिरिति विभाव्यते,
यथा उल्याऽऽवश्यकपदं द्रव्याऽऽवश्यकत्वेन व्यवहृतव्यम्,
परं विषयपरतया चैतदयोजनीयमिति न कश्चिद् दोष इत्याहो-
चयामः ॥ १८ ॥ (नयो०) सर्वधर्मविरहः शून्यतेति श्रुतरप-
र्यायास्तिकमतानुसारी ऋजुसूत्र एव व्यवस्थितः, अथवा
सौत्रान्तिकवैजायिकौ वाह्यार्थमाश्रितवृजुसूत्रशब्दौ, यथाक्रमं
वैभाषिकेण नित्याऽनित्यशब्दाव्यपुल्लस्याऽभ्युपगमात् ।
शब्दनये तु प्रवेशः, तस्य वार्थप्रतिज्ञेयं विज्ञानमात्रसमनिरुद्धो
योगाचारः, एकानेकधर्मविकलतया विज्ञानमात्रस्याप्यभाव
इत्येवंभूतो व्यवस्थितः, एवंभूतो माध्यमिक इति व्यवस्थि-
तमेतत् । तस्य तु शब्दाऽऽद्यः शाखाः सुद्धमभेदा इति न
योगद्वारवत्, शेषास्तु योगद्वारेष्वपि द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकौ
मूल्याकारणित्वाविति दर्शयत्यनयोर्व्यापकताम् । सम्म० १
काण्ड । अनु० । विशेष० ।

(१९) नैगमाऽऽदयो मूलनयाः-

से किं तं णए ? । सत्त मूल्याणया पणत्ता । तं जहा-णेगमे,
संगहे, ववहारे, उज्जुसुए, सदे, समभिरुदे, एवंजुए ॥ अनु० ।

नैगमः संग्रहश्चैव, व्यवहारसूत्रकौ ।

शब्दः समभिरुद्धाऽऽख्यः, एवंभूतश्च सप्त ते ॥ १९ ॥
४३०

(नैगम इति) स्पष्टः, ते मूलनयप्रभेदाः ॥ १९ ॥ नयो० ।
अनु० । विशेष० । दश० । स्था० । ज्ञा० । ग० । अष्ट० ।
प्रव० । आ० म० ।

तत्र नैगमनयस्य संग्रहव्यवहारयोस्तर्भावात्, शेषाणां
संग्रहाऽऽदीनां पक्षां नयानां संक्षिप्य मतं
तावदुपदर्शयन्नाह-

सामन्त्रमह विसेसो, पच्छुपन्नं च जावमेत्तं च ।

पइसदं च जहत्थं, च वयणमिह संगहाऽऽईणं ॥ ३५८६ ॥

इह सामान्यमेवास्ति न विशेष इति संग्रहस्य वचनम्,
विशेषा एव सन्ति न सामान्यमिति व्यवहारस्य वचः । प्र-
त्युत्पन्नं च वर्तमानमेव वस्तुस्ति न त्वतीतमनागतं चेति ऋ-
जुसूत्रस्य वचनम् । नामाऽऽदिनिक्षेपाणां मध्ये भावेक्याऽऽदि-
कं भावनिक्षेप एवास्ति, न नामाऽऽदिक्षेपा इति शब्दनयस्य
वचः । इच्छाकपुरन्दराऽऽदिशब्दानां प्रतिशब्दमन्यास्य ए-
वाऽर्थो वाच्यः, न त्वेक एवेति समभिरुद्धस्य वचः । यथा-
र्थमेव स्वानिधायकशब्दाव्यवयर्थं कुर्वदेव घटाऽऽदिकं
वस्तु जवति, नाऽन्यथा, इत्येवंभूतनयस्य वचनम् । इत्युक्त-
प्रकारं संग्रहाऽऽदीनां वचनं मतं संक्षेपेणावगन्तव्यमिति
॥ ३५८६ ॥ विशेष० ।

स्वरूपमाह-

नैगमो देशसंग्रही, व्यवहारसूत्रकौ ।

शब्दः समभिरुद्धश्चे-त्येवमेते प्रचक्षते ॥ ४५ ॥

(नैगम इति) नैगमो नैगमनयः देशसंग्रही अवान्तरसं-
ग्रहः, सर्वसंग्रहस्य सम्प्राप्तार्थत्वात् तस्यागः । व्यवहारसू-
त्रकौ व्यवहारनय ऋजुसूत्रनयश्च शब्दः समभिरुद्धश्चेत्येते
नया एवं प्रचक्षते ॥ ४५ ॥

भावमौदयिकं गृह-भेवंभूतो नवस्थितम् ।

जीवं प्रवक्त्यजीवं तु, सिद्धं वा पुज्ज्याऽऽदिकम् ॥ ४६ ॥

(भावमिति) एवंभूतनयस्तु औदयिकं भावं व्युत्पत्तिनिमि-
त्तमेव प्रवृत्तिनिमित्ततया गृह्य भवस्थितं संसारिणं जीवं
प्रवक्ति-जीवशब्देन व्यपदिशति, अजीवमजीवपदार्थं तु
सिद्धं वा पुज्ज्याऽऽदिद्रव्यं चेच्छत्यसौ ॥ ४६ ॥

नो अजीवश्च नो जीवो, न जीवाऽजीवयोः पृथक् ।

देशप्रदेशौ नास्येष्टा-विति विस्तृतमाकरे ॥ ४७ ॥

(नो इति) नो जीवो नो अजीवश्च एतन्नये जीवाजीवयोर्वक-
व्ययोः सतोः पृथग् न पार्थक्यं नापद्यते, यतोऽस्य नयस्य दे-
शप्रदेशौ नेष्टाविति, नोशब्दः सर्वनिषेधार्थ एव घटते, इत्येतदा-
करेऽनुयोगद्वाराऽऽदौ विस्तृतम् ॥ ४७ ॥

इत्थं स्वसमर्थासिद्धामेवंभूतनयार्थप्रक्रियामुपपाद्य, तथा दि-
गम्बरोक्तप्रक्रियां दूषयति-

सिद्धो निश्चयतो जीवः, इत्युक्तं यदिगम्बरैः ।

निराकृतं तदेतेन, यन्नयेऽस्त्येऽन्यथा प्रथा ॥ ४८ ॥

(सिद्ध इति) एतेन पूर्वोक्तेन सिद्धो निश्चयतो जीव इति
यदिगम्बरैरुक्तम्-“तिकाले च द्रुपाणा, इंदियबलमात्र माणपा-

णा य । व्यवहारा सो जीवो, शिञ्जयदो दुचेदणा जस्स ॥१॥ ”
इत्यादिना, तन्निराकृतम् । यद् यस्मादन्त्ये एवंभूतनयेऽन्यथा प्र-
थाऽप्रसिद्धो जीव इत्येव प्रसिद्धिः, शुक्लनिश्चयश्च स एवेति
कथं निश्चयतः सिद्धो जीव इति वक्तुं शक्यमिति ? ॥४७॥

नन्वेवंभूतः पर्यायार्थिकेष्वेव शुक्लनिश्चयस्तेनाऽस्मदुक्तावनु-
पपत्तावपि ह्यव्यर्थिकप्रभेदेन सर्वसंग्रहनयेन शुक्ल-
निश्चयेन तदुपपादयिष्याम इत्याकाङ्क्षायामाह-
आत्मत्वमेव जीवत्व-मित्ययं सर्वसंग्रहः ।

जीवत्वप्रतिज्ञः सिद्धेः, साधारण्यं निरस्य न ॥४८॥

(आत्मत्वमिति) आत्मत्वमेव जीवत्वं जीवपदप्रवृत्तिनिमित्तं,
पारिणामिकभावस्य कालत्रयानुगतत्वेन सत्यत्वात्, औद्-
यिकजावस्य चौपाधिकत्वेन कालत्रयानुगतत्वेन च तुच्छत्वा-
दित्यर्थः । सर्वसंग्रहनयस्तु सिद्धिसाधारण्यं भवस्थतौल्यं नि-
रस्य जीवत्वसाधनेन प्रतिभूः, सर्वत्र तुल्यजीवत्वादेवैको व्य-
वहारतो जीवोऽन्यश्च निश्चय इति विभागकरणमसमीकृता-
भिधानमेवाऽऽपद्येत, सर्वसंग्रह एव हि कर्मोपाधिनिरपेक्षशुद्ध-
द्रव्यार्थिकः, तेन च संसारि चैतन्यमपि निरुपरागं शुक्लमिति
परिणेष्यत एव । तदुक्तं ह्यव्यसंग्रहे-“ मगणगुणगणहि अ,
चउ दस य हवंति तह असुखणया । विषेया संसारी. स-
व्वे सुद्धा उ सुद्धणया ॥ १ ॥ ” इति । न च संसारिचैतन्य-
स्य संग्रहनयेन शक्यता शुद्धचैतन्यं, निश्चयेऽपि व्यक्त्या शुक्ल-
चैतन्यस्य सिद्ध एव निश्चयान्न साधारण्यमिति शङ्कनीयम्,
संग्रहस्य शक्तिग्राहकत्वेन शक्तिग्राहकताया व्यवहार एव
विश्रान्तेर्निश्चयतो हि चेतनाशब्दो सिद्ध एव जीव इत्यस्य
व्याघातात् ॥ ४९ ॥

नन्वेवं निश्चयतः सिद्धस्याऽजीवत्वे भवद्विरिष्यमाणे भव-
तामेव ग्रन्थे संसारिसिद्धसाधारणजीवपदार्थाभिधानं कथ-
मित्याशङ्क्यामाह-

यज्जीवत्वं क्वचिद् ह्यव्य-जावप्राणान्वयात् स्पृतम् ।

विचित्रनैगमाऽऽकृतात्, तद् ज्ञेयं न तु निश्चयात् ॥५०॥

(यदिति) यज्जीवत्वं क्वचिद् ग्रन्थे ह्यव्यप्राणानां भावप्रा-
णानां चान्वयादेवीकरणात् स्मृतं, संसारिसिद्धसाधारण्यमि-
ति विशेषः । तच्चिन्त्रो विविधावस्थो यो नैगमस्तस्याऽऽकृ-
ताद्विप्रायाद् ज्ञेयं, न तु निश्चयादेवंभूतनयात्, तथा चैवं-
भूतनयेनैव सिद्धमजीवं वयं प्रतिजानीमहे, न तु नयान्तरा-
जिमतेन जीवत्वेऽपि विप्रतिपद्यामहे, इति शुक्लाशुक्लेन नैगम-
नयेन साधारणजीवत्वाभ्युपगमेऽपि न कृतिः । इयांस्तु विशेष-
प्रसिद्धनैगम श्रौदयिकजावोपलक्षितमात्मत्वाऽऽख्यं पारिणा-
मिकजावमेव जीवपदप्रवृत्तिनिमित्तमज्युपैति, तच्चिन्त्रेऽप्येव क-
चिच्चदुपचारोपजीवी ह्यव्यजावप्राणान्यतरवत्त्वेनानुगतमौदयि-
ककायिकभावद्वयमिति नेदं सिद्धान्तार्णवे नयावकल्पकल्लो-
लवैचित्र्यं तत्संज्ञव्यसनविक्रान्ताऽऽवहम् ॥ ५० ॥

ननु ‘जीव’ प्राणधारणे इत्यत्र भावप्राणधारणत्वमेव धात्व-
र्थस्य विवक्षितत्वाद्, निश्चयतः सिद्धस्य जीवत्वं समर्थयि-
ष्याम इत्याकाङ्क्षायामाह-

धात्वर्थे जावनिक्षेपा-त्परोक्तं न च युक्तिमत ।

प्रसिद्धार्थोपरोधेन, यन्नयान्तरमार्गणा ॥ ५१ ॥

(धात्वर्थ इति) धात्वर्थे जीवत्यर्थे जावनिक्षेपाद् जावसंकेतप्र-

हात् परोक्तं निश्चयतः सिद्ध एव जीव इति दिगम्बरोक्तं न च
नैव युक्तिमत । यद् यस्मात्प्रसिद्धोऽनादिधातुपाठाऽऽदिप्रतीय-
मानो योऽर्थस्तदनुरोधेन नयान्तरस्य मार्गणा विचारणा
भवति । तथा च यादृशधात्वर्थमुपलक्षणीकृत्येननयार्थप्रति-
सन्धानं तादृशधात्वर्थप्रकारकजिज्ञासयैवंभूताऽभिधानस्य सां-
प्रदायिकत्वाच्च तत्र भावनिक्षेपाऽऽश्रयणं युक्तमित्यर्थः । अन्यथा
तत्राऽपि निक्षेपान्तराऽऽश्रयणं नवस्थानात्प्रकृतमात्रपर्यवसाना-
दन्तो ज्ञानाद्वैते शून्यतायां वा पर्यवसानात् । किञ्चेतादृशपरित-
नैवंभूतस्य प्राप्तनैवंभूताभिधानात् पूर्वमेवाभिधानं युक्तम्, अन्य-
थाऽप्राप्तकालत्वप्रसङ्गात् । तस्माद् व्यवहाराऽऽद्यजिमत्-
व्युत्पन्नयनुरोधेनौदयिकभावग्राहकत्वमेवास्य सूरिभिरुक्तं युक्त-
मिति स्मर्तव्यम् । न चेन्निष्पन्नप्राणानां क्रयोपशमिकत्वात्कथ-
मेवंभूतस्यौदयिकभावमात्रग्राहकत्वमित्यप्याशङ्कनीयम्, प्रा-
धान्येनायुःकर्मोदयलक्षणस्यैव जीवनार्थस्य ग्रहणात् । उ-
पहतेन्द्रियेऽप्यायुरुद्ध्येनैव जीवननिश्चयादिति दिक् ॥ ५१ ॥

शङ्काशेषमुपन्यस्य परिहरति-

शैलेश्यन्त्यङ्गणे धर्मो, यथा सिद्धिस्तथाऽमुमान् ।

वाच्यं नेत्यपि यत्तत्र, फले चिन्तेह धातुगा ॥५२॥

(शैलेश्यन्त्यङ्गण इति) शैलेश्या अयोगिगुणस्थानस्यान्त्यङ्गणे
च चरमङ्गणे यथा निश्चयतो धर्मस्तद्वर्तमानकालजाधी तु
व्यवहारत एव । तदुक्तं धर्मसंग्रहण्यां हरिजिज्ञाऽऽचार्यैः-“सो
उभयफल्यदेक, सेलसीचरमसमयभावी जो । सेलो पुण णि-
च्छयश्रो, तस्सेह पसाहगो जणिश्रो ” ॥ १ ॥ इति । तथाऽमुमान्
जीवोऽपि निश्चयतः सिद्ध एव भविष्यतीत्यपि न वाच्यम् । यत-
स्तत्र “सो उभयफल्य” इत्यादिगाथायां धारयति सिद्धिग-
तावात्मानमिति धर्मः, इति फले फलरूपे धात्वर्थे चिन्ता । सा च
कुर्वद्पक्षेन कारणत्वं वदत एवंभूतनयस्य मते शैलेश्यन्त्यङ्गण
एव धर्मपदार्थासिद्धिसाक्षिणि, तदनन्तरं सिद्धिसाधारणरूपसा-
फल्यव्यवधानात्, इह तु धातुगा धात्वर्थावच्छिन्नस्वरूपविपयि-
णी चिन्ता, सा च केन सहाव्यवधानं गधेयत् ? स्वरूपं तु प्र-
सिद्धयनुरोधेन संसारिण्येव पर्यवसाययेन्न तु सिद्ध इति
महान् विशेषः । स्यादेतत् । धर्मपदेऽपि धात्वर्थो धारणसा-
मान्यमेव, तच्च यतो विशेषतात्पर्यवशात्सिद्धिसाधारणरूपविशेषे
पर्यवस्यति, तथा जीवपदार्थोऽपि विशेषे पर्यवस्यति, सिद्ध एव
दत्तपदो भविष्यति । मैवम् । ‘जीव’ प्राणधारणे इत्यत्र प्राणपद-
समभिव्याहृतसाधारणस्य चूरिप्रयोगवशादौदयिकप्राणधा-
रण एव पर्यवसानात् । अत एव गोपदस्य नानाऽर्थत्वेऽपि ततो
चूरिप्रयोगवशात्साक्षात्साऽऽदिमत एवोपस्थितेः, अथाऽऽदेस्तु पदा-
न्तरसमभिव्याहाराऽऽदिनेति तात्त्विकाः । तदेवमेवंभूतनयाभि-
प्रायेण सिद्धो न जीव इति व्यवस्थापितम् । यदि पुनः प्रस्थ-
कन्यायाद्विशुद्धतरनैगमभेदमाश्रित्य प्रागुक्तस्वग्रन्थगाथाव्या-
ख्यायते परैः, तदा न किञ्चिदस्माकं दुष्प्रतीति किमदपीयसि
दृढतरकोदेन ? ।

“येन्दी ततिः प्रणयिपुरणमिवाङ्कुराग्रै-

र्यत्यादपश्चाकिरणैः कल्यत्युदीतम् ।

स्नात्राम्नसा दलितयादवदुष्टकष्टं,

शङ्खेश्वरप्रभुमिमं शरणीकरोमि ॥ ५२ ॥ ”

(‘जीव’ शब्दे १५२१ पृष्ठेऽयं विषयः प्रासङ्गिकत्वेनोक्तोऽपि
नयपरत्वेन नात्रोपेक्षितः)

(१७) निरुत्सेनीयाः पुनः परमेव नयान्ज्युपगमन्तः, नै-
गमस्य संप्रहृद्यवहारयोरन्नर्थाविवक्षणात् । तथाहि—यदा
नैगमः सामान्यप्रतिपत्तिपरस्त्वद्वा संप्रहृद्यन्नर्थाविवक्षणात्, सामान्या-
न्ज्युपगमपरत्वात् । विशेषान्ज्युपगमनिष्ठस्य व्यवहारे ।

आह च निरुत्सेनीयमतनुपपन्निष्ठचुनोप्यहृत्-

जो सामन्नागोही, स नैगमो मंगलं मनो अहवा ।

अथो ववहारमितो, जो तेण सपाणनिदेसो ॥ ३९ ॥

आ० म० ? अ० ? खएण । वि०० ।

(नैगमाऽऽदीनां नयानां पृथक् पृथक् मतं स्वस्वस्थाने कृष्यम्)

(१८) शुद्धशुद्धी नयानां, प्रत्यक्षाऽऽदिष्टान्तश्च-

मे किं तं पत्यपमाणे ? । पत्यपमाणं तिविद्वे पणत्ते । तं
जहा—पत्यगदिष्टतेणं, वसहिदिष्टतेणं, पत्यगदिष्टतेणं ।

(से किं तं पत्यपमाणे इत्यादि) अनन्तधर्मणो वस्तुन एकां-
शेन नयनं नयः, स एव प्रमाणं नयप्रमाणं त्रिविधं प्रकृतमिति ।
यद्यपि नैगमसंप्रदायाऽऽदिष्टेनो वदधो नयाः, तथाऽपि प्रत्यक्षा-
ऽऽदिष्टान्तत्रयेण सर्वेषामिह निरूपयितुमिष्टत्वात् त्रैविध्यमु-
च्यते । तथा चाऽऽह । तद्यथा—प्रत्यक्षदृष्टान्तेत्यादि प्रत्यक्षा-
ऽऽदिष्टान्तत्रयेण हेतुचूलेन त्रिविधं नयप्रमाणं प्रवर्ततेत्यर्थः ।

(१९) प्रत्यक्षदृष्टान्तं दर्शयति—

मे किं तं पत्यगदिष्टतेणं ? । पत्यगदिष्टतेणं से जहानामप
केइ सुग्गिसे परंनु गहाय अरुणीसंमुद्धो गच्छेज्जा, तं पासि-
त्ता कोइ वण्जा—किं जवं ! गच्छसि ? । अविमुद्धो ने-
गमो भणइ—पत्ययस्स गच्छामि । तं च कोइ त्रिदमाणं पा-
मित्ता वण्जा—किं जवं ! त्रिदसि ? । विमुद्धो नेगमो जणइ—
पत्ययं त्रिदामि । तं च कोइ तच्छमाणं पामित्ता वण्जा—किं
जवं तच्छसि ? । विमुद्धतराओ णेगमो जणइ—पत्ययं तच्छा-
मि । तं च कोइ उक्कीरमाणं पासित्ता वण्जा—किं जवं ! उक्की-
रसि ? । विमुद्धतराओ णेगमो भणइ—पत्ययं उक्कीरामि । तं च
कोइ त्रिदमाणं पासित्ता वण्जा—किं जवं ! त्रिदसि ? । विमुद्ध-
तराओ णेगमो भणइ—पत्ययं त्रिदामि । एवं विमुद्धतराओ ग-
मस्स नापाउट्टिओ पत्यओ । एवमेव ववहारस्स वि संग-
हस्स मिउमेज्जसमारुद्धो पत्यओ । उज्जुसुयस्स पत्यओ
वि पत्यओ, मेज्जं पि पत्यओ, तिएहं सदनयाणं पत्ययस्स
अत्थादिगारं जाणओ, जस्स वा वसेणं पत्यओ निष्पज्जइ,
सं तं पत्ययदिष्टतेणं ।

तद् यथा नाम—कश्चित्पुरुषः परशुं कुठारं गृहीत्वा, अ-
द्वीसंमुखो गच्छेदित्यादि । इदमुक्तं भवति—प्रत्यक्षो मागध-
देशप्रतिष्ठो धान्यमानविशेषः । तस्मैतुचुतकाष्ठकर्तनय कु-
ठारव्यग्रहस्तं तन्नाऽऽदिष्टपुरुषमटवीं गच्छन्तं दृष्ट्वा कश्चिदन्यो
वदेत्—ह भवान् गच्छति ? । तन्नाऽविशुद्धनैगमो जणति,
अविशुद्धनैगमनयमतानुसारी सन्नसौ प्रत्युत्तरयतीत्यर्थः ।
किमित्याह—प्रत्यक्षकस्य गच्छामि । इदमुक्तं भवति—नैको गमो
वस्तुपरिच्छेदो यस्याऽपि तु बहवः, स निरुक्तवशात्कार-

होपनो नैगम उच्यते । अतो यद्यप्यत्र प्रत्यक्षकारणभूतकाष्ठ-
निमित्तमेव गमनं, न तु प्रत्यक्षनिमित्तम्, तथाऽप्यनेकप्रकारव-
स्त्वन्ज्युपगमपरत्वात्कारणं कार्योपचारात् । तथा व्यवहारदर्शना-
देवमप्यभिधत्तेऽसौ—प्रत्यक्षकस्य गच्छामि इति । तं च कश्चित्
छिन्दन्तं वृक्षं पश्येद्, दृष्ट्वा च वदेत्—किं प्रवर्तिष्येन्निति ? । ततः
प्राक्तनार्कक्षिद्विशुद्धनैगमनयमतानुसारी सन्नसौ भणति—प्र-
त्यक्षं छिन्दामि । अत्रापि कारणे कार्योपचारात् तथा व्यव-
हृतिदर्शनदेव काष्ठेऽपि विद्यमाने प्रत्यक्षं छिन्नप्राप्त्युत्तरं, केवलं
काष्ठस्य प्रत्यक्षं प्रति कारणताभावस्याऽत्र किञ्चिद्विदास-
त्त्वाद्विशुद्धत्वं प्राक्पुनरतिव्यवहितत्वाद् मलीमसत्वम्, एवं
पूर्वपूर्वापेक्षया यथोत्तरस्य विशुद्धता ज्ञावनीया, नवरं-
तद्वृत्तं तन्नुकुर्वन्तम्, उकिरन्तं वेधनकेन मर्याद्विकिरन्तं
लेखन्या मृष्टं कुशणम् । एवमेतेन प्रकारेण तावन्नेयं यावद्वि-
शुद्धतरनैगमस्य (नामाउट्टिओ सि) आकुट्टिननामा प्रत्य-
क्षोऽयमित्येवं नामाहकितो निष्पन्नः प्रत्यक्ष इति । एवमेव
व्यवहारस्याऽपीति लोकव्यवहारप्राधान्येन यो व्यवहारनयः,
लोके च पूर्वोक्तावस्थासु सर्वत्र प्रत्यक्षकव्यवहारो दृश्यते, अतो
व्यवहारनयोऽप्येवमेव प्रतिपद्यते इति भावः । (संगहस्सत्या-
दि) सामान्यरूपत्रया सर्वं वस्तु संगृह्णाति कोटीफरोतीति
संप्रहं, तस्य मतेन चिन्ताऽऽदिविशेषणविशिष्ट एव प्रत्यो
भवति, नाप्यः । तत्र चितो धान्येन व्याप्तः । स च देशतोऽपि
जघत्यत आह—मितः पुरितः । अनेनैव प्रकारेण मेयं समारुद्धं
यत्र स आहिताऽऽदीनाकृतिगणत्वाद् मेयसमारुद्धः । अयमत्र
भावाधः—प्राक्तननयद्वयस्याऽविशुद्धत्वात्प्रत्यक्षकारणमपि प्र-
त्यक्ष उक्तो निष्पन्नः प्रत्यक्षोऽपि स्वकार्याकरणकालेऽपि प्रत्य-
क्ष इष्टः, अस्य तु ततो विशुद्धत्वाद्धान्यमानसङ्गणं स्वार्थं कुर्व-
न्नेव प्रत्यक्षः, तस्य तदर्थत्वात् । तदज्ञाये च प्रत्यक्षक्यपदेशोऽति-
प्रसङ्गादिति यथोक्त एव प्रत्यक्षः । सोऽपि प्रत्यक्षसामान्याद्
व्यतिरेकाद् व्यतिरेकप्रत्यक्षकत्वप्रसङ्गात्सर्वे एक एव प्रत्यक्ष-
इति प्रस्तुतनयो मन्यते, सामान्यत्वादित्यादिति । (उज्जुसुयस्ते-
त्यादि) उज्जुसुयः पूर्वोक्तशब्दार्थः, तस्य निष्पन्नस्वरूपोऽर्थकि-
याहेतुः प्रत्यक्षोऽपि प्रत्यक्षः, तत्परिच्छिन्नं धान्याऽऽदिकमपि
वस्तु प्रत्यक्षः, उभयत्र प्रत्यक्षोऽयमिति व्यवहारदर्शनात्तथा
प्रतीतः । अपरं चाऽसौ पूर्वस्माद्विशुद्धत्वाद्वाहर्तमाने एव मानमेये
प्रत्यक्षत्वेन प्रतिपद्यते, नाऽनीताऽनागतकाले, तयोर्विन्ष्टा-
नुत्पन्नत्वेनासत्त्वादिति । (तिएहं सदनयाणं इत्यादि) शब्द-
प्रधाना नयाः शब्दनयाः शब्दसमभिरुद्धैवभूताः, शब्देऽन्यथा
स्थितेऽर्थमन्यथा नेच्छन्त्यमी, किं तु यथैवशब्दो व्यवस्थित-
स्तथैव शब्देनार्थं गमयन्तीत्यतः शब्दनया उच्यन्ते । आद्या-
स्तु यथा कथञ्चिच्छब्दाः प्रवर्तन्तामयो एव प्रधानमित्यन्ज्यु-
पगमपरत्वादर्थनयाः प्रकीर्त्यन्ते । अत एषां त्रयाणां शब्दन-
यानां प्रत्यक्षार्थाधिकारश्च प्रत्यक्षकस्वरूपपरिज्ञानोपयुक्तः प्र-
त्यक्षः । भावप्रधानाचु ते नया इत्यतो भावप्रत्यक्षमेवेच्छन्ति,
भावप्रत्यक्षोपयोगोऽतः स प्रत्यक्षः, तदुपयोगवानपि च, ततो-
ऽव्यतिरेकात्प्रत्यक्षः । यो हि यत्रोपयुक्तः सोऽमीषां मते न
एव भवति, उपयोगलक्षणो जीवः, उपयोगश्चेत्प्रत्यक्षाऽऽदिवि-
षयतया परिणतः किमन्यजीवस्य रूपान्तरमस्ति ? यत्र व्यपदे-
शान्तरं स्यादिति ज्ञावः । (जस्स वा वसेणेत्यादि) यस्य
वा प्रत्यक्षकर्तृगतस्योपयोगस्य भ्रशेन प्रत्यक्षो निष्पद्यते, त-
त्रोपयोगे वर्तमानः कर्ता प्रत्यक्षः । न हि प्रत्यक्षेऽनुपयुक्तः

प्रस्थकं निर्वर्तयितुं कर्ता समर्थः, ततस्तदुपयोगानव्यत्वात्स एव प्रस्थकः । इमां च तेऽत्र युक्तिमभिदधति-सर्वं वस्तु स्वात्मन्येव वर्तते, न त्वात्मव्यतिरिक्ते आधारे वक्ष्यमाणयुक्त्या, एतन्मतेनाऽन्यस्याऽन्यत्र वृत्त्ययोगात्, प्रस्थकश्च निश्चयाऽऽत्मकं मानमुच्यते, निश्चयश्च ज्ञानम्, तत्कथं जडाऽऽत्मनि काष्ठभाजने वृत्तिमनुजविषयति? चेतनाचेतनयोः सामानाधिकरण्याभावात्, तस्मात्प्रस्थकोपयुक्त एव प्रस्थकः । “ से तं ” इत्यादि निगमनम् । अनु० ।

प्रस्थकदृष्टान्तं विवेचयति-

प्रस्थकार्यं ब्रजामीति, वने गच्छन् ब्रवीति यत् ।

आदिमो ह्युपचारोऽसौ, नैगमव्यवहारयोः ॥ ६२ ॥

(प्रस्थकार्यमित्यादि) प्रस्थको मगधदेशप्रसिद्धो धान्यमान-हेतुर्द्रव्यविशेषः, तदर्थं ब्रजामीति वने गच्छन् यद् ब्रवीति कश्चित्, असौ नैगमव्यवहारयोर्हि निश्चितमादिम उपचारः ॥ ६२ ॥

नन्वत्र प्रस्थकार्यं वने गच्छतः प्रस्थकच्छाया मुख्या-
र्थस्याधाधितत्वात्कथं प्रस्थकपदस्योपचार इति ॥

अत्र आह-

अत्र प्रस्थकशब्देन, क्रियाऽऽविष्टवैनैकधीः ।

प्रस्थकेऽहं ब्रजामीति, ह्युपचारोऽपि च स्फुटः ॥ ६३ ॥

(अत्रेति) अत्राधिकृतप्रयोगे केत्यधिकरणाकाङ्क्षया, प्रस्थ-कार्यमिति चतुर्थी, प्रकृतार्थेनैव निवृत्तेः प्रस्थकद्वययोग्यवृ-त्तप्राप्तिरूपक्रियाऽऽविष्टवनस्यैकाऽऽक्षितीया धीरिति, तत्रोपचार आवश्यक इत्यर्थः । ननु तथाऽपि सप्तम्यन्तप्रश्ने सप्तम्यन्त-मेवोत्तरमुचितमित्यत आह-क भवान् गच्छतीति प्रश्ने प्र-स्थकेऽहं ब्रजामीति सप्तम्यन्तप्रस्थकपदस्योपचारोऽपि वने स्फुट एव दृश्यत इत्यर्थः । तथा च वनगमने प्रस्थक-शब्देन वनाभिधानं नैगमव्यवहारयोः प्रथम उपचार इति सिद्धम् ॥ ६३ ॥

विनक्षि प्रस्थकं तद्गणो-भ्युत्किराभ्युल्लिखामि च ।

करोमि चेति तदनू-पचाराः शुच्यतानृतः ॥ ६४ ॥

(विनक्षीति) किं भवान् विनक्षीति प्रश्ने प्रस्थकं विनक्षी-त्युत्तरे प्रस्थकपदस्य च्छेदकयोग्ये काष्ठे उपचारः, स पूर्वस्मात् शुद्धः । एवं क्रमेण किं भवान् तद्गणोति, उत्किरति, उल्लिखति, करोतीति प्रश्नेषु, प्रस्थकं तद्गणोमि, उत्किरामि, उल्लिखामि, करोमीत्युत्तरेषु प्रस्थकपदस्य तद्गणाऽऽदिक्रियायोग्यकाष्ठेयूपचा-राद् यथोत्तरं प्रवन्तः क्रमेण शुद्धताभृतो भवन्ति । ननु सर्वत्र प्रस्थकपदस्य प्रस्थकयोग्यकाष्ठ एक पत्रोपचारः, तत्क्रियावि-शेषितार्थधीश्च तत्तत्क्रियावाचकपदसमन्निव्याहारादेव जविष्य-तीति कथमेतावन्त उपचारा यथाक्रमशुद्धा उच्यन्त इति चेत् ? । सत्यम् । दुग्धमायुर्दध्वायुर्धृतमायुरित्यादौ दुग्धाऽऽदिकारणे आ-युःकार्योपचारस्यातिशयविशेषेण तारतम्यवत् प्रकृतेऽपि चेदना-ऽऽदिक्रियाव्यापाराऽऽवेशेन तज्जन्यावयवसंयोगाऽऽदिविशेषज-न्यतया वा विलक्षणेषु काष्ठद्रव्येषु काष्ठप्रस्थकपर्यायोत्पत्ति-व्यवधानाऽव्यवधानाज्यां प्रस्थकपदोपचारतारतम्यस्यानुजव-सिद्धत्वात् ॥ ६४ ॥

तमेतावतिशुद्धौ तू-त्कीर्णनामानमाहृतः ।

चितं मितं तथा मेया-रूढमेवाऽऽह संग्रहः ॥ ६५ ॥

(तमिति) अतिशुद्धौ त्वेतौ नैगमव्यवहारनयौ तं प्रस्थक-मुत्कीर्णनामानं प्रस्थकपर्यायवन्तं प्रस्थकमाहृतः, अनुत्कीर्णना-म्नोऽऽख्यादिविशेषादिति भावः । संग्रहनयस्तु चितमासादितं प्रस्थकपर्यायं, मितमाकुट्टितनामानं, मेयं धान्यविशेषम्, आरूढं प्रस्थकमाह, मेयारूढपदेन तदनारूढस्यान्यद्व्याविशिष्टस्यासं-ग्रहाद् नैगमोपदेशितार्थसंकोचकत्वेन खनाम्नोऽवर्थत्वसिद्धेः । अयं हि विशुद्धत्वात् कारणे कार्योपचारं कार्यकारणकाले प्र-स्थकं च नाङ्गीकुरुते । न च तदा तस्य घटाऽऽद्यात्मकत्वप्र-सङ्गः, तदर्थक्रियां विना तत्वायोगात् । घटाऽऽदिशब्दार्थक्रिया यथा कथञ्चित्तत्रास्त्येवेति चेत्, साधारणतदर्थक्रियाकारि-त्वस्यैव तदात्मकत्वप्रयोजकत्वात्, तथाऽपि प्रस्थकक्रियाविरहे नाऽयं प्रस्थको घटाऽऽद्यनात्मकत्वाच्च नाप्रस्थक इत्यनुभयरूपः स्यान्न स्यात्, प्रतियोगिकांढौ स्वस्याऽपि प्रवेशेन यावद् घटाऽऽ-द्यनात्मकत्वासिद्धेः । अर्थक्रियाभावाभावाज्यां द्रव्यभेदाज्युप-गमे ऋजुसूत्रमतानुप्रवेश इति चेत् । न । नैगमनयोपगतार्थसंको-चनाय कादाचित्कतयोपगमेऽपि सर्वत्र तथाऽभ्युपगमाभावेन तद-ननुप्रवेशात्, इत्थं चार्थक्रियाकारितदकारिप्रस्थकव्यक्तिभेदाद-र्थक्रियाजनकप्रस्थकव्यक्तौ प्रस्थकत्वसामान्यमपि नास्तीत्यभ्यु-पगमेऽपि न कश्चिदोपः । वस्तुनो व्यावृत्तिविशेषाऽऽद्यति-रिक्तेन नैयायिकाऽऽदिकल्पितसामान्येन कश्चिदपि निर्वाहः, त-न्मते घटत्वाऽऽदिसामान्यस्याऽपि समर्थयितुमशक्यत्वात् । मृत्-स्वर्णरजतपापाणाऽऽदिघटेषु मृत्स्वस्वर्णत्वाऽऽदिना साङ्ग्येण त-दसिद्धेः, अस्तु मृत्वे स्वर्णत्वाऽऽदिव्याप्यता, नैवं घटत्वम् । कुशाह-स्वर्णकारजन्यताऽऽद्यवच्छेदकतया तन्मानात्वस्याऽऽवश्यकत्वात् । न हि स्वर्णघटाऽऽदौ चक्राऽऽदिकं मृदघटाऽऽदौ च होहवर्तुलाऽऽ-दिकं हेतुः, अननुगतधीस्तु कथञ्चित् सौ सादृश्यत्, घटपदं तु ना-नार्थकमित्यभ्युपगमे कथञ्चिदित्याद्यनिर्वचनेनैवाशक्तिराविष्कि-यते । अननुगतानां जातीनामिव व्यक्तीनामपि सौसादृश्येनैवा-नुगमसंभवेन जात्युच्छेदाऽऽपत्तिः, घटपदस्य नानार्थत्वे स्पष्ट एव लौकिकव्यवहारबाधश्च, घटत्वाऽऽदिकमेकत्ववृत्त्यैव मृत्वाऽऽदि-कमेव वा, तथा कुम्भकारस्वर्णकाराऽऽदिविजातीयकृतिमत्त्वेन चक्राऽऽदिवर्तुलाऽऽदौ कथञ्चिद्विजातीयव्यापारकत्वेन हेतुत्वमि-त्यादिनवीनकल्पना तु (?) दोषादेकत्वाग्रहेऽपि घटत्वाऽऽदिग्रहादे-कत्वस्यैकत्वात्प्रसिद्धरूपेण कार्यकारणजावोच्छेदे व्यवहारविश्लो-पाच्चानुपपत्तेरिति नयविशेषेण तत्र तत्र व्यावृत्तिविशेषरूप-सामान्याज्युपगमं विना न निर्वाह इति प्रकृते कार्याकरण-काले व्यावृत्तिविशेषरूपप्रस्थकत्वसामान्याज्ञावाभ्युपगमे न क-तिरिति किमिति प्रपञ्चितेन ? ॥ ६५ ॥

प्रस्थकश्चर्जुसूत्रस्य, मानं मेयमिति द्वयम् ।

न इकर्तृगताज्ञावा-च्छब्दानां सोऽतिरिच्यते ॥ ६६ ॥

(प्रस्थकश्चेति) ऋजुसूत्रस्य मानं मेयं चेति द्वयमेव प्रस्थ-स्वरूपं, तन्मेयधान्यं च समवहित एव प्रस्थकव्यवहारादेकत-रविनाशभावे तत्परिच्छेदासंभवात् । किञ्च-मेयाऽऽरूढः प्रस्थ-कः प्रस्थकत्वेन व्यपदेश्य इति संग्रहनयमते मेयारूढः प्रस्थकः, प्रस्थकाऽऽरूढं मेयं वा, तथेत्यत्र विनिगमकाभावादुपगमस्यैव प्रस्थ-कपदशक्त्येव्यासज्यवृत्तित्वं युक्तम् । कथं तर्हि प्रस्थकेन धान्यं मीयत इति प्रयोग एकोत्तरोभयवाचकपदेनैकस्यानुपस्थाप-नादिति चेत् । न । एतन्नयेन कथञ्चित्प्रस्थकपदशक्यताऽत्रच्छेद-कस्य व्यासज्यवृत्तित्वेन विवक्षाभेदात् करणरूपानुप्रवेशस्या-

ऽपि संभवाच्च तदनुपपत्तिरिति कष्टव्यम् । शब्दानां शब्दसम-
भिरुद्भवभूताऽऽख्यानां प्रयाणां नयानां मते स प्रस्थकः इकतृग-
ताद्वावाचातिरिच्यते न भिद्यते । इक्ष कर्ता च इकर्त्तारो, इकर्त्ता
गंतो इकर्तृगतः, तस्यादिनि समासः । प्रस्थकाद् इगतात् प्रस्थक-
तृगताद्वा प्रस्थकोपयोगादतिरिक्तं प्रस्थकं ते न सहन्ते निश्चय-
ज्ञानात्मकप्रस्थकस्य जडवृत्तिव्यायोगाद् वाच्यप्रस्थकस्याऽ-
प्यनुपलम्भकालेऽस्त्येनोपयोगानतिरिक्ताऽऽश्रयणादन्तो ह्य-
नद्वैताय पर्यवसानाद्वा । न च ज्ञानाऽऽत्मकत्वाजनयनविषयस-
मावेशाविरोधात्प्रस्थेकमनयत्वमाशङ्कनीयम्, तादात्म्येनोभयरू-
पासमावेशेऽपि विषयत्वतादात्म्याभ्यां तदुभयसमावेगात् । वि-
षयत्वमपि कथञ्चित्तादात्म्यमिति तु नयान्तराऽङ्कतम्, यदाश्र-
येण 'अर्थान्निधानप्रत्ययान्तुल्यतानधेयाः' इति प्राचीनैर्गीयत
इति दिग् । ६६ । विवेचितः प्रस्थकदृष्टान्तः । नयो० । विशे० ।

(२०) वसतिदृष्टान्तः—

से किं तं वसहिदिद्वंतेणं ? । वसहिदिद्वंतेणं से जहानापए केइ
पुरिसे किंचि पुरिसं वएज्जा—कहिं जवं वससि ? । अविस्सु-
द्धो णेगमो भणइ—लोगे वसामि । लोगे तिबिहे पणुत्ते । तं
जहा—उट्ठलोए, अहोडोए, तिरिअलोए । तेसु सव्वेसु जवं
वससि ? । विस्सुद्धो णेगमो जणइ—तिरिअलोए वसामि ।
तिरिअलोए जंबुदीवाऽऽइआ सयंचूरमणपज्जवसाणा अ-
संखिज्जा दीवसमुद्दा पणत्ता, तेसु सव्वेसु जवं वससि ? ।
विस्सुद्धतराओ णेगमो जणइ—जंबुदीवे वसामि । जंबु-
दीवे दस खेत्ता पणत्ता । तं जहा—जरहे, एरवण, हेमवण,
एरणवण, हरिवस्से, रम्मगवस्से, देवक्रूरु, उत्तरक्रूरु,
पुव्वविदेहे, अवरविदेहे । तेसु सव्वेसु भवं वससि ? । वि-
सुद्धतराओ णेगमो भणइ—जरहे वासे वसामि । जरहे वासे
दुबिहे पणत्ते । तं जहा—दाहिणहृजरहे, उत्तरहृजरहे अ ।
तेसु सव्वेसु जवं वससि ? । विस्सुद्धतराओ णेगमो जणइ—दा-
हिणहृजरहे वसामि । दाहिणहृभरहे अणंगाइं गामागर-
णगरखेनकव्वनमडंवदोएमुहपट्ठणागमसंवाइससिवेसाइं, ते-
सु सव्वेसु भवं वससि ? । विस्सुद्धतराओ णेगमो जणइ—
पान्द्विपुत्ते वसामि । पान्द्विपुत्ते अणेगाइं गिहाइं, तेसु
सव्वेसु जवं वससि ? । विस्सुद्धो णेगमो जणइ—गव्वजघरे
वसामि । एवं विस्सुद्धस्स णेगमस्स वसमाणो वसइ । एव-
मेव ववहारस्स वि । संगहस्स संधारसमारूढो वसइ । उज्जु-
सुअस्स जेसु आगासपपेसेसु ओगाढो तेसु वसइ । तिएहं
सइनयाणं आयभावे वसइ । सेत्तं वसहिदिद्वंतेणं ।

यविचार उच्यते । तद्ययानामकः कश्चित्पुरुषः पाटलिपुत्राऽऽ-
दौ वसन्तं कश्चित्पुरुषं वदेत्-कं प्रवान् वसति ? तत्राविशुद्धो
नैगमो भणति-अविशुद्धनैगमनयमतानुसारी सन्नसौ प्रत्यु-
त्तरं प्रयच्छति-लोके वसामि । तन्निवासक्षेत्रस्यापि चतुर्द-
शरज्ज्वात्मकलोकादनर्थान्तरत्वात्; इत्थमपि च व्यवहारदर्श-
नाद् । त्रिशुद्धनैगमस्त्वतिव्याप्तिपरत्वादिदमसङ्गतं मन्यते । तत-
४७१

स्तिर्यग्लोके वसामीति संक्षिप्योत्तरं ददाति विशुद्धतरस्त्व-
दम् । अथातिविशुद्धतरस्त्वदम्प्यतिव्याप्तिनिष्ठं मन्यते । ततो
जम्बूद्वीपे वसामीति संक्षिप्ततरमाह । एवं भारतवर्षद-
क्षिणाञ्जनतरपाटत्रिपुत्रदेवदत्तशृङ्गर्मगृहेष्वपि भावनीयम् ।
(एवं विशुद्धस्त्व श्रेयमस्त्व वसमाणो वसति)
एवमुत्तरोत्तरजेदापेक्षया विशुद्धतरनैगमस्य वसन्नेव वसति,
नान्यथा । इदमुक्तं भवति-यत्र गृहाऽऽदौ सर्वदा निवासत्वेना-
ऽसौ विचक्षितस्तत्र तिष्ठन्नेव एष तत्र वसतीति व्यपदिश्य-
ते । यदि पुनः कारणवसतोऽन्यत्र रथ्यादौ वर्तते, तदा तत्र
विवक्षते गृहाऽऽदौ वसतीति न प्रोच्यते, अतिप्रसङ्गादिति
भावः । (एवमेवेत्यादि) लोकव्यवहारानिष्ठो हि व्यवहार-
नयः, लोके च नैगमोक्तप्रकाराः सर्वेऽपि दृश्यन्ते इति ज्ञावः ।
अथ चरमनैगमोक्तप्रकारो लोकं नेष्यते, कारणतो ग्रामाऽऽ-
दौ वर्तमानेऽपि देवदत्ते पाटलिपुत्रे एष वसतीति व्यपदेशदृश-
नादिति चेत् नैतदेवम् । प्रोषिते देवदत्ते स इह वसति न वेति
केनचित् पृष्टे, प्रोषितोऽसौ नेह वसतीत्यस्याऽपि लोकव्यव-
हारस्य दर्शनादिति । (संगहस्त्वेत्यादि) प्राक्तनाविशुद्धत्वा-
त्संग्रहनयस्त्व गृहाऽऽदौ तिष्ठन्नपि संस्तारकाऽऽरूढ एव शयन-
क्रियावान् वसतीत्युच्यते । इदमुक्तं भवति-संस्तारेऽवस्थानाद-
न्यत्र निवासार्थं एव न घटते, चलनाऽऽदिक्रियावर्षाग्नार्गाऽऽदि-
प्रवृत्तवन् । संस्तारके च वसतो गृहाऽऽदौ वसतीति व्यपदे-
शायोग एव, अतिप्रसङ्गात् । तस्मात् काऽसौ वसतीति
निवासजिज्ञासायां संस्तारके शय्यामात्रस्वरूपे वसतीत्येतदे-
वाख्य मतेनोच्यते, नाप्यदिति ज्ञावः । स च नानादेशाऽऽदिगताऽ-
प्येक एव, संग्रहस्य सामान्यवादित्वादिति । ऋजुद्वयस्य तु पूर्व-
स्माद्विशुद्धत्वाद् येष्वाकाशप्रदेशेष्ववगाढः, तेष्वेव वसतीत्युच्य-
ते, न संस्तारके, सर्वस्याऽपि वस्तुवृथा नभस्यवाघागात् । येषु
प्रदेशेषु संस्तारको वर्तते, संस्तारकेणैवाऽऽक्रान्तस्ततो येष्वेव
प्रदेशेषु स्वयमवगाढस्तेष्वेव वसतीत्युच्यते । स च वर्तमानका-
ले एवास्ति, अतीतानागतयोर्विनेष्टानुत्पन्नत्वेनैतन्मतेऽस्त्वादि-
ति । त्रयाणां शब्दनयानामात्मभावे स्वस्वरूपे सर्वाऽपि वसति,
अन्यस्याऽन्यत्र वृष्ययोगात् । तथाहि-अन्योऽन्यत्र वर्तमानः किं
सर्वाऽऽत्मना चर्तते?, देशाऽऽत्मना वा? । यद्याद्यः पक्वस्तर्हि त-
स्याऽऽधारव्यतिरेकेणा स्वकीयरूपेणाप्रतिज्ञासनप्रसङ्गः । यथा
हि-संस्तारकाऽऽधारावस्थ स्वरूपं सर्वाऽऽत्मना तत्र वृत्तं न त-
द्व्यतिरेकेणोपलभ्यते, एवं देवदत्ताऽऽदिरपि सर्वाऽऽत्मना तत्रा-
र्धायमानस्तद्व्यतिरेकेण नोपलभ्यते । अथ द्वितीयो विकल्पः
स्वीक्रियते, तर्हि तत्राऽपि देशेऽनेन वर्तितव्यम् । ततः पुनरपि
विकल्पद्वयम्-किं सर्वाऽऽत्मना वर्तते, देशाऽऽत्मना वेति? ।
सर्वाऽऽत्मपक्षे देशिनो देशरूपताऽऽपातिः । देशाऽऽत्मपक्षे तु पुन-
स्तत्रापि देशो देशिना वर्तितव्यः, ततः पुनरपि तदेव विकल्पद्वयम्,
तदेव द्रूपणमित्यनवस्था । तस्मात्सर्वाऽपि स्वस्वभाव एव नि-
वसति, तत्परित्यागेनान्यत्र निवासे तस्य निःस्वभावाप्रस-
ङ्गादित्यर्थं बहुजपितया । “ सत्तं ” इत्यादि निगमनम् । अनु० ।
नयो० । ननु वसनं नाम वर्त्तनमुच्यते । तथा च-देवदत्तो गृहे व-
सतीति । किमुक्तं भवति?-देवदत्तो गृहे वर्तते, तच्च वर्त्तनं सर्व-
स्यापि वस्तुनः स्वस्वरूप एव, नाऽन्यत्र, तथा प्रत्यक्षत उपल-
भ्यमानत्वात् । तथाहि-यद् घटगतं स्वरूपं तत् घटे एव वर्त्त-
ते, नाऽन्यत्र भूतले पटाऽऽदौ वेति । प्रसिद्धमेतत्, देवद-

साऽऽदिब्रह्मणं वस्तु स्वरूपप्रपहाय कथमन्यत्र विवक्षितस्वरूपे वस्तुनि आकाशलक्षणे वर्तितुमुत्सहते । तथा चाऽत्र प्रयोगः—यद्वस्तु सत् तत् सर्वमात्मस्वरूपे वर्तते, यथा चेतना जीवे, वस्तु च देवदत्ताऽऽदिकामिति तदपि स्वस्वरूप एव वर्तते, नान्येति । अथवाऽयं व्यतिरेकमुखेन प्रयोगः—विवादाऽऽस्पदीभूतो देवदत्तो नाऽऽकाशप्रदेशेष्ववतिष्ठते, ततो विलक्षणत्वात्, यद् यतो विलक्षणं न तत्र वर्तते, यथा ग्राया आतपे, विवक्षणाश्चाचेतनत्वेन देवदत्तादाकाशाप्रदेशा इति नासौ तत्र वर्तते ।

उक्तं च भाष्यकारैः—

" आगासे वसति य, जणिप जणइ किह अन्नमज्जमि ।

मोत्तूणाऽऽयत्तहावं, वसेज्ज वत्थुं विहम्ममि ॥ ११४१ ॥

वत्थुं वसइ सहावे, सत्ताओ चेषणा व जीवमि ।

न विवक्खणत्तणाओ, भिन्ने छायातवे चेव ॥ ११४२ ॥

एव वसतिदृष्टान्तः ।

(११) संप्रति प्रदेशदृष्टान्तभावना—

तत्र प्रकृत्यो देशः प्रदेशः, स एव दृष्टान्तः प्रदेशदृष्टान्तः । स चायम्-नैगमो वदति-पक्षां जगति प्रदेशः । तद्यथा-धर्मास्तिकायप्रदेशः, अधर्मास्तिकायप्रदेशः, आकाशास्तिकायप्रदेशः, जीवप्रदेशः, स्कन्धप्रदेशः, स्कन्धगतैकदेशप्रदेशश्च । सर्वत्र पट्टीतत्पुरुषः समासः । यथा धर्मास्तिकायस्य प्रदेशो धर्मास्तिकायप्रदेशः । एवं सर्वत्रापि । स च धर्मास्तिकायप्रदेशाऽऽदिः सामान्यविवक्षया एको, विशेषविवक्षयाऽनेक इति । एवं वदति नैगमे संग्रहो वदति-यद् ब्रूवे-पक्षां प्रदेश इत्यादि । तन्न भवति । यस्माद् यः स्कन्धगतैकदेशप्रदेशः, स तस्यैव स्कन्धस्य प्रदेशः, देशस्य स्कन्धाव्यतिरिक्तत्वात् । तथा च लोकेऽपि वक्तारः—" दासेन मे स्वरः क्रीतो, दासोऽपि मे स्वरोऽपि मे । " एवं यत्स्कन्धस्य संबन्धिना देशस्य प्रदेशः, स तस्यैव स्कन्धस्य । ततो मैवं वादीः—यद्भुत पक्षां प्रदेश इत्यादि, किं त्वेवं वद-यथा पञ्चानां प्रदेशः । तद्यथा-धर्मास्तिकायप्रदेशः, अधर्मास्तिकायप्रदेशः, आकाशास्तिकायप्रदेशः, जीवप्रदेशः, स्कन्धप्रदेश इति । अयं च धर्मास्तिकायप्रदेशः स्वस्वधर्मास्तिकायाऽऽद्यनुगतः सर्वोऽप्येक एव रूपेण, सामान्यविवक्षणात् । एवं च संग्रहोऽविशुद्धः प्रतिपत्तव्यः, अपरसामान्यानुपगमात् । एवमभिदधानं संग्रहं प्रति व्यवहारोऽभिधत्ते-यद्वदति भवान् पञ्चानां प्रदेश इति, नान्यथा । न चैतदस्ति । तस्मादेवं वक्तव्यम्-पञ्चविधः प्रदेशः । तद्यथा-धर्मास्तिकायप्रदेशो यावत् स्कन्धप्रदेश इति । एवमुक्ते व्यवहारेण ऋजुसूत्रो वदति-यद्भाषते भवान्-पञ्चविधः प्रदेश इत्यादि । तदसम्भवं । तत्रापि शब्दार्थे विचार्यमाणेऽतिप्रसङ्गदोषोपपत्तेः । तथाहि-पञ्चविधः प्रदेश इत्युक्ते शब्दार्थपर्यालोचनायां यो यः प्रदेशः स पञ्चविध इति प्राप्तम्, एवं च सत्येकैकः प्रदेशः पञ्चविंशतिविधः प्रदेशः प्रसक्तः । न चैतदस्ति । तस्मादेवमत्र वक्तव्यम्-त्रायः प्रदेशः । तद्यथा-स्याद्धर्मास्तिकायप्रदेशः, स्याद्धर्मास्तिकायप्रदेशः, स्यादाकाशास्तिकायप्रदेशः, स्याज्जीवप्रदेशः, स्यात् स्कन्धप्रदेशः । एवमाचक्ष्णान्मृजुसूत्रं शब्दनयः प्रत्याचष्टे-यद्वदति त्रायः प्रदेश इत्यादि । तन्न भवति । कथमुच्यते ? यदि भाष्यः प्रदेश इति समं ततः स्यात्पदज्ञानेन प्रतिनियते धर्मास्तिकायाऽऽद्यनुगतप्रदेशस्वरूपावधारणासंभवात्, धर्मास्तिकायप्रदेशोऽपि स्याद्धर्मास्तिकायप्रदेशः, अधर्मास्तिकायप्रदेशोऽपि स्याद्धर्मास्तिकायप्रदेश इत्यादि । तत्

एवं वक्तव्यम्-धर्मास्तिकायः प्रदेशः प्रदेशोऽधर्मास्तिकायः, अधर्मास्तिकायः प्रदेशः प्रदेशो धर्मास्तिकाय इत्यादि । एवं हि वदतः शब्दनयस्यायमभिप्रायः—य एव धर्मास्तिकायाऽऽदिरूपो देशो स एव देशः प्रदेशो वा न स्यात्, तदव्यतिरिक्तत्वात् । न खलु देशिनो भिक्षो देशः प्रदेशो वा भवितुमर्हति, भेदे सति तस्याऽसौ देशः प्रदेशो वेति संबन्धानुपपत्तेः । न हि घटः पटस्येति सचतसा वक्तुं शक्यम्, संबन्धश्चेत्तर्हि संबन्धस्याऽन्यथाऽनुपपद्यमानत्वाद्देशः प्रदेशो वा देशिनः सकाशादभिन्नः प्रतिपत्तव्यः, तथा च सति य एव देशो स एव देशः प्रदेशश्चेति सिद्धं सामानाधिकरण्यम् । एतदेव च सामाधिकरण्यं समभिरूढोऽपि मन्यते । एवंभूतस्तु प्रदेशवस्तुनो देशः प्रदेशो वा, युक्त्ययोगात् । तथाहि-देशः प्रदेशो वा देशिनो भिक्षोऽभिन्नो वा, गत्यन्तराभावात् । यदि जेद-स्तस्येति संबन्धानुपपत्तिः । अथामेदस्ततो देशः प्रदेशो वा देश-श्येव, तदव्यतिरिक्तत्वात्, स्वरूपवत् । तथा च सति यो देश-प्रदेशशब्दौ तौ परमार्थनो धर्मास्तिकायाऽऽदिदेशप्रतिपादकौ, तनो यथा पर्यायशब्दत्वादेककालमेकस्मिन् वस्तुनि घटकुट्टौ नोद्यते, एकेनाऽपि शब्देन तदर्थस्य प्रतिपादने द्वितीय-शब्दप्रयोगस्य निरर्थक्यात् । एवमिहापि धर्मास्तिकायाऽऽदिरूपे वस्तुनि धर्मास्तिकायाऽऽदिशब्दो देशप्रदेशाऽऽदिशब्दश्च नैककालमुच्चारणमर्हतः, द्वयोरप्येकार्थतयैकेनापि तदर्थस्याऽभिधानत्वेऽपरशब्दप्रयोगस्य वैयर्थ्यात् । तथा च सति धर्मास्तिकायप्रदेशः, अधर्मास्तिकायप्रदेश इत्यादि वचनज्ञानं सर्वमुपपन्नम् । देशप्रदेशशब्दयोः परमार्थतो धर्मास्तिकायाऽऽदिरूपदेशि-वाचकतया पौनरुक्त्यदोषानुपपन्नाः । योऽपि च नाशब्द एकदेशवचनः, सोऽप्येतन्मते सर्वथाऽनुपपन्नः, तत्राप्युक्तदोषानतिक्रमात् । तथाहि-नोशब्दः सम्पूर्णं वस्त्वज्जिदध्यात्, वस्त्वेकदेशं वा ? यदि सम्पूर्णं, ततस्तस्य प्रयोगो निरर्थकः, धर्मास्तिकायाऽऽदिपदेनैव तस्याऽग्निधानात् । अथ वाऽस्त्वेकदेशमिति पक्षः । सोऽप्य-समीचीनः, वस्तुनो देशाभावात् । न हि वस्तुनो भिक्षो देश उपपद्यते, तस्येति संबन्धाऽभावात् । अनेदं तु देखेव, न देश इत्युपपादितमेतत् ।

उक्तं च भाष्यकारैः—

" नो सहो वि समत्तं, देसं व भणिज्ज जइ समत्तं तो ।

तस्स पओगोऽणत्थो, अइ देसो तो न सो वत्थुं ॥ २२५६ ॥ "

अत्र (न सो वत्थुं) न स देशो वस्तु, जेदपत्तेऽनेदपत्ते वा, तस्यासंभवादिति । येऽपि च नीलोत्पलाऽऽद्यः शब्दा लो-कप्रसिद्धाः, तेऽप्येतन्मतेन विचार्यमाणाः सर्वथाऽनुपपन्नाः । तथाहि-तन्मतेन सर्वं वस्तु प्रत्येकमखण्डरूपं, न तस्य गुणाः पर्याया वा देशाः प्रदेशा वा सर्वथा कथञ्चिद्वा वस्त्वन्तररूपां वर्तन्ते, ततो नीलशब्देनाऽपि तदेव वस्त्वखण्डरूपमभिधीयते, उत्पलशब्देनाऽपि तदेवेति, नीलोत्पलशब्दयोरन्यतरशब्देन तदर्थस्याऽभिधानात् । द्वितीयशब्दप्रयोगो व्यर्थ इत्युक्ता नीलोत्प-लाऽऽद्यः शब्दाः । प्रकृते प्रदेशदृष्टान्तभावनाऽपि तथैव । तदे-वमुक्ता नयाः । एतेषां च नयानामाद्याश्चत्वारो नयाः अर्थनयाः, मुख्यवृत्त्या जीवाऽऽद्यर्थसमाश्रयणात् । शेषास्तु त्रयः शब्दाऽऽद्यो नयाः शब्दनयाः, शब्दत एवार्थजेदोपयोगात् ।

उक्तं च—

" चत्वारोऽर्थनया होते, जीवाऽऽद्यर्थविनिश्चयात् ।

त्रयः शब्दनयाः सत्य-पदविद्यां समाश्रिताः " ॥ ११ ॥

तत्र (सत्यपञ्चिका समाश्रिता इति) सत्यानि अविपरी-
तानि, शब्दानुशासनोपदेशिनयोः कलकृणोपेतानि भावः ।
तानि च तानि पदानि सत्यपदानि, तेषां विद्या परिक्रान्तं काल-
कारकाऽऽदिभेदोऽवगमः । तां समाश्रिताः, तद्वशादयं जेदम-
च्युतगतवन्त इत्यर्थः ।

संप्रत्येतदामेव नयानां प्रभेदसंख्याप्रदर्शनायमाह नियु-
क्तिकारः-

इकेको य सयविहो, सत्त नयसया हवन्ति एवेव ।

अत्रो वि य आएसो, पंचेव सया नयानं तु ॥२२६॥

नया मूलभेदापेक्षया यथोक्तत्वा नैगमाऽऽद्यः सत्त, एकै-
कश्च प्रभेदतः शतविधः शतजेदः, ततः सर्वप्रभेदगणनया स-
प्त नयशतानि भवन्ति । एवमन्येऽपि च आदेशाः पञ्चश-
तानि भवन्ति नयानां शब्दाऽऽदीनामेकत्वादिकैकस्य च श-
तविधम्यादिति दृश्यम् । अपिशब्दात् पद चत्वारि हे वा
शने । तत्र पद प्रताप्येवम-नैगमः सामान्यप्राही संग्रहे प्र-
विष्टो, विशेषप्राही व्यवहारे । तत्र च तात्पर्यकारः-“जो सा-
मग्रप्राही, स नैगमो संग्रहं मनो ब्रह्मा । इयरो व्यवहारमि-
नो, जो तेण समाणनिदेसो ” ॥ ३६ ॥ ततः पंचेव मूलनयाः,
एकैकश्च प्रभेदतः शतजेदः, इति पद शतानि । अपरादेशाः
संग्रहव्यवहारसंयुक्तशब्दा इति चत्वार एव मूलनयाः, एकैकश्च
शतविध इति चत्वारि शतानि । शतद्वयं तु नैगमाऽऽदी-
नामृजुमृवपर्यन्तानां व्यव्याप्तिकत्वात्, शब्दाऽऽदीनां तु पर्या-
यास्तिकत्वात्, तयोश्च प्रत्येकं शतजेदत्वात् । अथ वा या-
चन्तो वचनपद्याः, तावन्तो नया इत्यसंख्याताः प्रतिपत्तव्याः ।
आ० न० १ अ० २ लखड ।

प्रदेशदृष्टान्तस्तु-

से किं तं पएसदिदंतेणं ? पएसदिदंतेणं गेगमो भणइ-
छएहं पएसो । तं जहा-धम्मपएसो, अधम्मपएसो, आ-
गासपएसो, जीवपएसो, खंधपएसो, देमपएसो । एवं वयंतं
गेगमं मंगहो जणइ-जं भणसि छएहं पएसो, तं न भवइ,
कम्हा ? जम्हा देसपएसो, सो तस्स दव्वस्स एव, जहा को
दिदंतो-“दासेण मे खरो कीओ, दामो वी मे खरो वि मे ।”
तं मा भणहि छएहं पएसो, भणहि-पंचएहं पएसो । तं ज-
हा-धम्मपएसो, अधम्मपएसो, आगासपएसो, जीवप-
एसो, खंधपएसो । एवं वयंतं संग्रहं व्यवहारो जणइ-जं ज-
णसि-पंचएहं पएसो, तं न जवइ, कम्हा ? जइ जहा पंचएहं
गोहिआणं पुरिसाणं केइ दव्वजाए सामखे भवइ । तं जहा-
हिरखे वा, सुवखे वा, धमे वा, धएणे वा, तहा पंचएहं
पएसो, तं मा जणहि पंचएहं पएसो, जणहि-पंचविहो
पएसो । तं जहा-धम्मपएसो, अधम्मपएसो, आगा-
सपएसो, जीवपएसो, खंधपएसो । एवं वयंतं व्यवहारं
उज्जुसुओ जणइ-जं जणसि-पंचविहो पएसो, तं न भ-
वइ, कम्हा ? जइ ते पंचविहो पएसो, एवं ते एकेको पएसो
पंचविहो, एवं ते पणवीसविहो पएसो भवइ, तं मा भण-
हि पंचविहो पएसो, जणहि-जइयव्वो पएसो, सिअ ध-

म्मपएसो, सिअ अधम्मपएसो, सिअ आगासपएसो, सि-
अ जीवपएसो, सिअ खंधपएसो । एवं वयंतं उज्जुसुओ
पइ सइनओ जणइ-जं जणसि-भइयव्वो पएसो, तं न
जवइ, कम्हा ? जइ भइयव्वो पएसो, एवं ते धम्मपएसो
वि सिअ अधम्मपएसो सिअ आगासपएसो सिअ जी-
वपएसो सिअ खंधपएसो; अधम्मपएसो वि सिअ धम्म-
पएसो जाव खंधपएसो । जीवपएसो वि सिअ धम्मप-
एसो जाव सिअ खंधपएसो, खंधपएसो वि सिअ
धम्मपएसो जाव सिअ खंधपएसो । एवं ते अणवत्था भ-
विस्सइ, तं मा जणाहि जइयव्वो पएसो, भणहि-धम्मे
पएसो से पएसो धम्मे, अहम्मे पएसो से पएसो अहम्मे, आ-
गासे पएसो से पएसो आगासे, जीवे पएसो से पएसो नो जी-
वे, खंधे पएसो से पएसो नो खंधे । एवं वयंतं सइनयं स-
मजिरुहो जणइ-जं भणसि-धम्मे पएसो से पएसो धम्मे,
जीवि पएसो से पएसो नोजीवे, खंधे पएसो से पएसो नोखंधे,
तं न जवइ, कम्हा ? इत्थं खलु दो समासा जवन्ति । तं ज-
हा-तप्पुरिसे अ, कम्मधारए अ । तं एण णज्जइ कयरेणं
समासेणं जणसि, किं तप्पुरिसेणं ? किं कम्मधारएणं ? जइ
तप्पुरिसेणं भणसि, तो मा एवं जणाहि, अहं कम्मधारए-
णं भणसि, तो विसेसओ भणहि-धम्मे अ से पएसो अ मे
से पएसो धम्मे, अहम्मे अ से पएसो अ मे से पएसो अह-
म्मे, आगासे अ से पएसो अ मे से पएसो आगासे, जीवे
अ से पएसो अ मे से पएसो नो जीवे, खंधे अ से पएसो अ
मे से पएसो नो खंधे । एवं वयंतं समभिरुहं पइ एवंचओ
जणइ-जं जं जणसि तं तं सव्वं कसिणं पडिपुखं नि-
रवसेसं एगगहणगहितं, देसे वि मे अवत्थू, पएसो वि मे
अवत्थू । से तं पएसदिदंतेणं । से तं नयप्पमाणे ॥

(से किं तं पएसदिदंतेणमित्यादि) प्रकृतो देशः प्रदेशो, नि-
र्विभागो जाग इत्यर्थः । स एव दृष्टान्तः, तेन नयमतानि चि-
न्त्यन्ते । तत्र नैगमो भणति-पक्षां प्रदेशः । तद्यथा- (ध-
म्मपएस इत्यादि) धर्मशब्देन धर्मास्तिकायां गृह्यते, तस्य
प्रदेशो धर्मप्रदेशः । एवमधर्माऽऽकाशजीवास्तिकायेष्वपि यो-
ज्यम् । स्कन्धं पुकलव्यनिचयः, तस्य प्रदेशः स्कन्धप्रदेशः,
देश एवामेव पञ्चानां धर्मास्तिकायाऽऽदिद्वयाणां प्रदेशद्व-
याऽऽदिनिर्वृत्तोऽवयवः, तस्य प्रदेशो देशप्रदेशः । अयं च प्रदेश-
सामान्याव्यभिचारात् पक्षां प्रदेश इत्युक्तम्, विशेषविवक्षायां तु
षट् प्रदेशाः, एवं वदन्तं नैगमं प्रति निपुणतरः संग्रहो भणति,
यज्जणसि-पक्षां प्रदेश इति, तत्र भवति तत्र युज्यते । कस्माद् ?
यस्माद्यो देशप्रदेश इति षष्ठे स्थाने भवतां प्रतिपादितं, तदसङ्ग-
तमेव । यतो धर्मास्तिकायाऽऽदिद्वयस्य संबन्धी यो देशस्तस्य
यः प्रदेशः, स वस्तुवृत्त्या तस्यैव व्यवस्य यत्संबन्धी देशो वि-
चक्ष्यते, व्यव्याव्यतिरिक्तस्य देशस्य यः प्रदेशः स व्यवस्यैव
भवति । यथा कोऽत्र दृष्टान्त इत्याह-“ दासेणेत्यादि ” लोकेऽ-

येवं व्यवहृतिर्दृश्यते । यथा कश्चिदाह-मदीयदासेन खरः
क्रीतः, तत्र दासोऽपि मदीयः, खरोऽपि मदीयः, दासस्य म-
दीयत्वात् तत्क्रीतः खरोऽपि मदीय इत्यर्थः । एव-
मिहाऽपि देशस्य छव्यसंघन्धित्वात् तत्प्रदेशोऽपि छव्यसं-
घन्धयेवेति भावः । तस्मान्मा भण-पञ्चानां प्रदेशः, अपि त्वेवं
भण-पञ्चानां प्रदेश इति, त्वदुक्तपष्ठदेशस्यैवाऽघटनादित्यर्थः ।
तदेव दर्शयति-तद्यथा-धर्मप्रदेश इत्यादि । एतानि पञ्च रु-
व्याणि, तत्प्रदेशश्चेत्येवमविशुद्धसंग्रह एवं मन्यते, अत्रान्तर-
व्यसामान्याऽऽद्युपगमात् । विशुद्धस्तु छव्यबाहुल्यं प्रदेशक-
ल्पनां च नेच्छत्येव, सर्वस्यैव वस्तुसामान्यक्रोडीकृतत्वेनैकत्वा-
दित्यलं प्रसङ्गेन । प्रकृतमुच्यते-एवं वदन्तं संग्रहं ततोऽपि
निपुणो व्यवहारो भणति-यद्गणसि-पञ्चानां प्रदेश इति, तत्र
जवति न युज्यते, कस्मात् ? यदि यथा पञ्चानां गोष्ठिकानां
पुरुषाणां किञ्चित् छव्यं सामान्यमेकं भवति । तद्यथा-हिरण्यं
चेत्यादि । एवं यदि प्रदेशोऽपि स्यात्ततो युज्यते वक्तुं पञ्चानां प्र-
देश इति । इदमुक्तं भवति-यथा केपाञ्चित्पञ्चानां पुरुषाणां
साधारणं किञ्चिद्विषयाऽऽदि भवति, एवं पञ्चानामपि धर्मा-
स्तिकायाऽऽदिछव्यणां यद्येकः कश्चित्साधारणप्रदेशः स्यात्तदेवं
वाचो युक्तिर्घटेतः, न चैतदस्ति, प्रतिद्वयं प्रदेशभेदात् ।
तस्मान्मा जण-पञ्चानां प्रदेशः । अपि तु पञ्चविधः पञ्चप्रकारः
प्रदेशः, छव्यलक्षणस्याऽऽश्रयस्य पञ्चविधत्वादिति भावः ।
तदेवाऽऽह-धर्मप्रदेश इत्यादि । एवं वदन्तं व्यवहारमृजुसूत्रो
भणति-यद्गणसि-पञ्चविधः प्रदेशः, तत्र जवति, क-
स्मात् ? यस्मादेव पञ्चविधः प्रदेशः, एवमेकैको धर्मास्तिका-
याऽऽदिप्रदेशः पञ्चविधः प्रकृतः, शब्दादत्र वस्तुव्यवस्था,
शब्दे त्वेवमेव प्रतीतिर्भवति । एवं च सति पञ्चविधतविधः
प्रदेशः प्राप्नोति । तन्मा जण-पञ्चविधः प्रदेशः, किं त्वेवं
भण-भाज्यः प्रदेशः स्याद्धर्मप्रदेश इत्यादि । इदमुक्तं भवति-
भाज्यो विकल्पनीयो विभजनीयः प्रदेशः कियद्भिर्विभागैः
स्याद्धर्मप्रदेश इत्यादि पञ्चभिः, ततश्च पञ्चभेद एव प्रदेशः
सिद्ध्यति । स च यथा स्वमात्मीयमात्मीय एवाऽस्ति, न पर-
कीयः, तथार्थाक्रियासाधकत्वात्, प्रस्तुतनयमतनासत्त्वादिति ।
एवं जणन्तमृजुसूत्रं प्रति शब्दनयो भणति-यद्गणसि-जण्यः प्र-
देशः, तत्र भवति, कुतः, यदि भाज्यः प्रदेशः, एवं ते धर्मास्तिका-
यप्रदेशोऽपि कदाचिद्धर्मास्तिकायाऽऽदिप्रदेशः स्यात्, अधर्मा-
स्तिकायप्रदेशोऽपि कदाचिद्धर्मास्तिकायाऽऽदिप्रदेशः स्यात्,
इत्थमपि भजनाया अनिवारितत्वात्, यथा एकोऽपि देवदत्तः
कदाचिच्छात्रो भूत्यः, कदाचिद्धर्मास्तिकायाऽऽदिरिति । एवमाकाशास्तिका-
याऽऽदिप्रदेशोऽपि वाच्यम् । तदेवं नैयत्याभावादनवस्था प्रप-
द्यते । तमेवं भण-भाज्यः प्रदेशः, अपि तु इत्थं भण-"धर्मे पपसे
से पपसे धर्मे" इत्यादि । इदमुक्तं भवति-धर्मप्रदेश इति, धर्मा-
ऽऽत्मकः प्रदेश इत्यर्थः । अत्राऽऽह-नन्वयं प्रदेशः सकलधर्मा-
स्तिकायादव्यक्तिरिक्तः सन् धर्माऽऽत्मक इत्युच्यते, आहोस्वित्
तदेकदेशाव्यतिरिक्तः सन्, यथा सकलजीवास्तिकायैकदेशै-
कजीवछव्याव्यतिरिक्तः संस्तप्रदेशो जीवाऽऽत्मक इति व्यपदि-
श्यत इत्याह--(से पपसे धर्मे चि) स प्रदेशो धर्मः, सकलध-
र्मास्तिकायादव्यतिरिक्त इत्यर्थः । जीवास्तिकाये हि परस्परं
निजान्येवानन्तानि जीवद्रव्याणि भवन्त्यतो य एकजीवछव्य-
स्य प्रदेशः, स निःशेषजीवास्तिकायैकदेशवृत्तिरेव सन् जी-

वाऽऽत्मक इत्युच्यते । अत्र तु धर्मास्तिकाय एकमेव छव्यं,
ततः सकलधर्मास्तिकायादव्यतिरिक्त एव संस्तप्रदेशो
धर्मात्मक उच्यत इति ज्ञावः । अधर्माऽऽकाशास्तिकाययोरप्ये-
कैकद्रव्यत्वादेवमेव ज्ञावनीयम् । जीवास्तिकाये तु (जीवे पपसे
पपसे नो जीवे चि) जीवः प्रदेश इति, जीवास्तिकायाऽऽत्मकः
प्रदेश इत्यर्थः । स च प्रदेशो नो जीवः, नो शब्दस्येह देशवचन-
त्वात्, सकलजीवास्तिकायैकदेशवृत्तिरित्यर्थः । यो ह्येकजी-
वो छव्याऽऽत्मकः प्रदेशः स कथमनन्तजीवछव्याऽऽत्मके सम-
स्तजीवास्तिकाये वर्तते इति भावः । एवं स्कन्धाऽऽत्मकः
प्रदेशो नोस्कन्धः, स्कन्धद्रव्याणामनन्तत्वादेकदेशवृत्तिरित्य-
र्थः । एवं वदन्तं शब्दनयं नानार्थसमभिरुहणात्समजिह्वः
प्राऽऽह-यद्गणसि-धर्मः प्रदेशो धर्म इत्यादि, तत्र भवति न
युज्यते, कस्मात् ? इत्याह--इह खलु द्वौ समासौ भवतः । तद्यथा-
तत्पुरुषः, कर्मधारयश्च । इदमुक्तं भवति--"धर्मे पपसे से पपसे
धर्मे" इत्युक्ते समासद्वयाऽऽरम्भकवाक्यद्वयमत्र संभाव्यते ।
तथाहि--यदि धर्मशब्दात् सप्तमीयं तदा सप्तमीतत्पुरुषस्याऽऽ-
रम्भकमिदं वाक्यम् । यथा वने हस्तीत्यादि । अथवा-प्रथमा,
तदा कर्मधारयस्य । यथा-नीलमुत्पलमित्यादि । ननु यदि
वाक्यद्वयमेवाऽत्र संभाव्यते, तर्हि कथं द्वौ समासौ भवत
इत्युक्तम् ? उच्यते-समासाऽऽरम्भकवाक्ययोः समासो-
पचारात् । अथवा-अलुक्समासविवक्षया समासावप्येतौ भ-
वतः, यथा-कण्ठे काल इत्यादीत्यदोषः । यदि नाम द्वौ
समासावत्र भवतः, ततः किमित्याह--तत्र ज्ञायते कतरेण
समासेन भणसि ?-किं तत्पुरुषेण ? कर्मधारयेण वा ? यदि
तत्पुरुषेण भणसि, तन्मैवं जण, दोषसंभवादिति शेषः । स
चाऽयं दोषः-धर्मे प्रदेश इति भेदाऽप्यस्ति, यथा कुण्डे वदरा-
णीति । न च प्रदेशप्रदेशिनौ भेदेनोपलज्येते । अथ अभे-
देऽपि सप्तमी दृश्यते । यथा-घटे रूपमित्यादि । एवमु-
भयत्र दर्शनात्संशयलक्षणो दोषः स्यात् । अथ कर्मधारयेण
भणसि, ततो विशेषेण (धर्मे अ से पपसे अ से चि) धर्मश्च
स प्रदेशश्च स इति समानाधिकरणः कर्मधारयः । एवं च स-
प्तम्याशङ्काऽभावतो न तत्पुरुषसंज्ञव इति भावः । आह-नन्वयं
प्रदेशः समस्तादपि धर्मास्तिकायादव्यतिरिक्तः सन् समा-
नाधिकरणतया निर्दिश्यते, उत तदेकदेशवृत्तिः सन् ? यथा
जीवास्तिकायैकदेशवृत्तिर्जीवप्रदेश इत्याशङ्काऽऽह--(मे से प-
पसे धर्मे चि) स च प्रदेशः सकलधर्मास्तिकायाऽऽदिव्य-
तिरिक्तो, न पुनस्तदेकदेशवृत्तिरित्यर्थः । शेषभावना पूर्ववत् ।
"से पपसे नो जीवे से पपसे नो खन्धे" इत्यत्रापि पू-
र्ववदेवार्थकथनम् । एवं वदन्तं समभिरुद्धं प्रत्येवंभूतो भणति-
यद्यद् धर्मास्तिकायाऽऽदिकं वस्तु जणसि, तत्तत्सर्वं समस्तं
कृत्स्नं देशप्रदेशकल्पनारहितं प्रतिपूर्णमात्रस्वरूपेणाऽविकलं
निरवशेषं तदेकैकत्वान्निरवयवम्, एकग्रहणगृहीतम् एकाभि-
धानाभिधेयं, नामानि ह्येकस्मिन्नर्थे नेच्छन्ति, अग्निधानभेदे व-
स्तुभेदाज्युपगमात् । तदेवंभूतं तद् धर्मास्तिकायाऽऽदिकं वस्तु
भण, न तु प्रदेशाऽऽदिरूपतया, यतो देशप्रदेशौ ममाप्रदेशौ अ-
वस्तुभूतौ, अखण्डस्यैव वस्तुनः सत्त्वेनोपगमात् । तथाहि-प्रदेश-
प्रदेशिनोभेदोऽभेदो वा ? यदि प्रथमः पक्षः, तर्हि भेदेनोप-
लब्धिप्रसङ्गः, न च तथोपलब्धिरस्ति । अथाऽभेदस्तर्हि
धर्मप्रदेशशब्दयोः पर्यायतैव प्राप्ता, एकार्थविषयत्वात् । न च
पर्यायशब्दयोर्युगपदुच्चारणं युज्यते, एकैवैव तदर्थप्रतिपादने

द्वितीयस्य वैयर्थ्यात्, तस्मादेकाभिधानाभिधेयं परिपूर्णमेकमेव
व्यतिष्ठति । तदेवमेते निजनिजार्थसत्यताप्रतिपादनपरं विप्रति-
पद्यन्ते नयाः । एते च परस्परं निरपेक्षा दुर्नयाः सौगताऽऽदि-
समयवत्, परस्परसापेक्षास्तु सुनयाः, तैश्च परस्परसापेक्षैः
समुद्दितारेव संपुर्णजिनमतं भवति, नैकैकावस्थायाम् ।

उक्तं च स्तुतिकारेण-

“ उद्धाविव सर्वसिन्धवः समुदीर्णास्त्वयि नाथ ! दृष्टयः ।

न च तासु भवान् प्रदृश्यते, प्रविज्ज्ञासु सरित्स्विबोदधिः ” ॥ १ ॥

एते च नया ज्ञानरूपाः, ते जीयगुणत्वेन यद्यपि गुणप्रमाणेऽन्तर्भव-
न्ति, तथाऽपि प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणेभ्यो नयरूपतामात्रेण पृथक्
सिद्धत्वाद् बहुविचारविषयत्वाजिनाऽऽगमे प्रतिष्ठानमुप-
योगित्वाच्च गुणप्रमाणाः पृथगुक्ताः, तदेतत्प्रदेशदृष्टान्तेनेति नि-
गमनम् । प्रत्यक्षाऽऽदिदृष्टान्तत्रयेणैव नयप्रमाणं प्रतिपाद्योपसं-
रति-तदेतन्नयप्रमाणमिति । अनेन च दृष्टान्तत्रयेण दिग्मात्रद-
र्शनमेव कृतं, यावता यत्किमपि जीवाऽऽदिब्रह्मस्त्वस्ति, तत्र सर्वत्र
नयविचारः प्रवर्तते, इत्यलं बहुजल्पितेनेति । अनु० ।

(२१) एतैर्दृष्टान्तैरयमस्मात्तत्त्वज्ञान इति कथं ज्ञेयम्, इत्याह-
शुद्धा ह्येतेषु सूक्ष्मार्थाः, अशुद्धाः स्थूलगोचराः ।

फलतः शुद्धतां त्वाहु-व्यवहारे न निश्चये ॥ ७४ ॥

(शुद्धा हीति) एतेषु नयेषु उक्तदृष्टान्तीत्या ये यतः सूक्ष्मार्थाः
ते ततः शुद्धाः, ये च यतः स्थूलगोचराः ते ततोऽशुद्धाः, सूक्ष्म-
त्वं स्थूलत्वं चाऽर्थानां तादृशतादृशवृद्धिविषयत्वेनानुगमनीय-
म्, न तु बह्वलपविषयभावेन, तथासत्युत्तरोत्तरेभ्यः पूर्वपूर्वैर्वा
सूक्ष्मार्थत्वप्रतिः । यत उक्तम् # - “ पूर्वः पूर्वो नयः प्रचुरगोचरः,
परः परस्तु परिमितविषयः ॥ ४६ ॥ सन्मात्रगोचरात् सं-
प्रहाजैगमो जावामावभूमिकत्वाद् भूमविषयः ॥ ४७ ॥ सद्विशे-
षप्रकाशकाद् व्यवहारतः संग्रहः समस्तसत्समूहोपदर्श-
कत्वाद् बहुविषयः ॥ ४८ ॥ वर्तमानविषयादनुसूत्राद् व्यव-
हारविक्रान्तविषयाऽन्तर्भवित्वादनलपार्थः ॥ ४९ ॥ कालाऽऽदि-
भेदेन निम्नार्थोपदर्शिनः शब्दादनुसूत्रस्तद्विपरीतवेदकत्वान्म-
हार्थः ॥ ५० ॥ प्रतिपर्यायशब्दमर्थभेदमजीप्सतः समभिरुदा-
हस्तद्विपर्यायानुयायित्वात्प्रनूतविषयः ॥ ५१ ॥ प्रतिक्रियं वि-
निश्चयं प्रतिजानानादेवंभूतात् समभिरुदस्तद्व्ययाऽऽस्था-
पकत्वाद् महागोचरः ॥ ५२ ॥ ” इति । एवं सहजसूत्राऽऽदेर्व्यव-
हारस्य बहुव्यर्थत्वेन सूक्ष्मार्थत्वं स्यादिति बहुविचारसहत्वं सू-
क्ष्मार्थत्वम्, अव्यविचारसहत्वं च स्थूलार्थत्वमित्यादिकं वा
यथासमं परिज्ञापणीयम्, इत्थं च निश्चयनया एतेषु शुद्धाः,
व्यवहारनयाऽशुद्धा इति फलितम् । निश्चयत्वं च व्यवहारत-
दुपजीवनयान्यनयत्वं व्यवहारतदुपजीवितयाऽन्यतरत्वमिति
विवेकः । “ अहंवा सव्वणयमयं, विपिच्छन्नो ईगमयं च वव-
हारो (विशेषः) ” इति भाष्योक्तं पक्षान्तरं च निश्चयस्य सप्तम-
ग्यादिविशेषिततयोपपत्तीयम् । अयं च निश्चयव्यवहा-
रयोः शुद्धाशुद्धत्वोपन्यासः सरूपतः फलतः शुद्धतां त्वमित्युक्तां
च व्यवहारनये प्राहुर्न तु निश्चये ॥ ७४ ॥ नयो० । व्य० ॥

(२३) के पुनस्ते प्रमेदाः, इत्याह-

इकिक्को य सयविहो, सत्त नयसया ह्वंति एमेव ।

अन्नो वि य आपसो, पंचेव सया नयाणं तु ॥ २२६४ ॥

* प्रमाणनयत्वालोकालङ्कारे ।

एतेषां मूलजातिभेदतः सप्तानां नैगमाऽऽदिनयानामेकैकः प्रमे-
दतः शतविधः शतभेदः । एवं च सर्वैरपि प्रमेदैः सप्त नय-
शतानि भवन्ति । अन्योऽपि चाऽऽदेशः प्रकारः, तेन पञ्च नय-
शतानि प्रवन्ति । शब्दाऽऽदिभिस्त्रिभिरपि नयैर्यदा एक एव
शब्दनयो विवक्ष्यते तदा पञ्चैव मूलनया भवन्ति, एकैकस्य
च शतविधत्वात्पञ्चशतविधत्वं नयानाम् । (अन्नो वि य स्ति)
अपिशब्दात्पद्, चत्वारि, द्वे वा शते नयानाम् । तत्र यदा सा-
मान्यग्राहिणो नैगमस्य संग्रहे, विशेषग्राहिणस्तु व्यवहारेऽन्त-
र्भावो विवक्ष्यते, तदा मूलनयानां बहुविधत्वादेकैकस्य च श-
तभेदत्वात्पद् शतानि नयानाम्; यदा तु संग्रहव्यवहारः सत्त्व-
सूत्रलक्षणान्योऽर्थनयाः विवक्ष्यन्ते, एकस्तु शब्दनयः प-
र्यायास्तिकस्तदा चत्वारो मूलनया प्रवन्ति, प्रत्येकं च शतभे-
दत्वाच्चत्वारि नयशतानि । यदा तु नैगमाऽऽद्यश्चत्वारोऽ-
प्येको द्रव्यास्तिकः, शब्दनयास्तु त्रयोऽप्येक एव पर्याया-
स्तिक इत्येवं द्वावेव नयो विवक्ष्येते, तदा अनयोः प्रत्येकं
शतभेदत्वाद् नयशते भवतः । इति निर्णयकिंकार्थः ॥ २२६४ ॥

(२४) अथवा किमनेन स्तोकेनेददर्शनम्, उक्तदृष्टोऽ-

संख्याता अपि नया प्रवन्ति, तेऽपि चापिशब्दाद्

रूपव्या इति दर्शयन्नाह-

जावंतो वयणपहा, तावंतो वा नया विसदांओ ।

ते चेव य परसमया, सम्मत्तं समुदिया सव्वे ॥ २२६५ ॥

‘ वा ’ अथवा, यावन्तो वचनपथा वचनमार्गाः वचनप्र-
कारास्तेऽपि हापिशब्दात्संगृहीताः । य एव च नयास्त
एव च सावधारणाः सर्वेऽपि परसमयास्तीर्थिकसिद्धा-
न्ताः, समुदितास्तु निरवधारणाः स्याच्छब्दलान्छिताः
सर्वेऽपि नयाः सम्यक्त्वं जिनशासनभावं प्रतिपद्यन्त इत्यर्थः ।
आह च स्तुतिकारः-“ उद्धाविव सर्वसिन्धवः समुदीर्णा-
स्त्वयि नाथ ! दृष्टयः । न च तासु प्रवाद् प्रदृश्यते, प्रविभक्ता-
सु सरित्स्विबोदधिः ” ॥ १ ॥ इति ॥ २२६५ ॥

एतदक्षममाणः परः प्राऽऽह-

न समेति न य समेया, सम्मत्तं नेव वत्थुणो गमगा ।

वत्थुविघायाय नया, विरोहओ वेरिणो चेव ॥ २२६६ ॥

न समयन्ति न समुदायभावमापद्यन्ते नयाः, नाऽपि समे-
तास्ते सम्यक्त्वं भवन्ति, प्रत्येकावस्थायार्थं मिथ्यादृष्टित्वात्, त-
त्समुदाये महामिथ्यात्वप्रसङ्गात्, प्रचुरविषयत्वसमुदाये वि-
प्राचुर्यवत् । नाऽपि ते समेता वस्तुनो गमकाः, प्रत्येकाव-
स्थायार्थं तदगमकत्वात् । समुदिताश्च ते विवदमानाः प्रत्युत
वस्तुविघातायैव भवन्ति, न पुनस्तत्त्वगमकाः । कुतः पुनस्ते न
समयन्ति, न च समुदिताः सम्यक्त्वं, नाऽपि वस्तुगमकाः, इ-
त्याह-विरोधित्वाद्द्वैविध्यादिति ॥ २२६६ ॥

अत्रोत्तरमाह-

सव्वे समपेति सम्मं, चेगवसाओ नया विरुद्धा वि ।

भिच्चवहारिणो इव, राओदासीणवसवत्ती ॥ २२६७ ॥

परस्परविरुद्धा अपि नयाः सर्वेऽपि समयन्ति समुदिता जाय-
न्ते, सर्वे च सम्यक्त्वं भवन्ति । कुतः, इत्याह-एकस्य जिन-
साधोर्वशवर्तित्वाद्, राजवशवर्तितानाऽजिप्रायभृत्यवर्गवत् ।
अथवा-व्यवहारिणश्चोदासीनवशवर्तिनः । इदमुक्तं भवति-
यथा नयदर्शना आज्ञासारेण एकेन राज्ञा विरोधाऽऽदिज्ञावमा-

पन्ना बहवोऽपि नृत्याः सम्यगुपायतो विरोधाऽऽदिकारणान्यपनीय एकत्र मील्यन्ते, सत्प्रवृत्ति च कार्यन्ते; यथा वा धनधान्यभूम्याद्यर्थे परस्परं विवदमाना बहवोऽप्यर्थिप्रत्यर्थि-लक्षणा व्यवहारिणः सम्यग् न्यायदर्शिना केनाऽप्युदासीनेन शुक्तिभिर्विवादकारणान्यपनीय मील्यन्ते, सन्मार्गे च ग्राह्यन्ते, तथेहापि परस्परविरुद्धान्वहनपि नयान् सम्यग्ज्ञानी जैनसाधुस्तेषां सावधारणतालक्षणं विरोधकारणमपनीय एकत्र मील्यति, सावधारणत्वे च मिथ्यात्वकारणेऽपनीते तान् सम्यग्रूपतां ग्राहयति । प्रचुरविपलवा अपि हि प्रौढमन्त्रवादिना निर्विषीकृत्य कुप्टाऽऽदिरोमिणो दत्ता अमृतरूपतां प्रतिपद्यन्त एवेति ॥२२६७॥

प्रत्येकावस्थायामेकैकांशग्राहित्वात्समुदिता अपि कथं ते वस्तुगमकाः ?, इत्याह-

देसगमगत्तणाओ, गमग च्चिय वत्थुणो मयाऽऽ व्व ।

सव्वे समत्तगमगा, केवलमिव सम्मज्जावम्मि ॥२२६८॥

इह नया वस्तुनस्तावत्सामान्येन गमका अवबोधकाः, प्रापका इति पक्वः, तद्देशगमकत्वात् । ननु वस्तुनो देशमात्रमेव प्रत्येकममी गृह्णाति, तत्कथं वस्तुगमका उच्यन्ते ?, इत्याह-भुताऽऽदिवत् । इदमुक्तं भवति-घटाऽऽदीनां रूपमात्रमेव चक्षुर्यह्णाति, न रसाऽऽदिधर्मान्; पर्वताऽऽदीनां चार्वादेशमात्रमेव गृह्णाति, न परभागमिति । एनं देशग्राहकमपि सत्त्वस्तु गमयत्येव, एवं नया अपि । किञ्च-एत एव सर्वे नयाः मिथ्यात्वापगमेन सम्यक्त्वसद्भावे क्रमेण विशुद्ध्यमानाः सर्वाऽऽवरणप्रतिबन्धाभावात्समस्तवस्तुगमका भवन्ति, केवलज्ञानमिवेति ॥२२६८॥

आह-ननु यदि ते प्रत्येकमपि वस्तुगमकाः, तर्हि मिथ्या-दृष्टयः कथम् ?, इत्याह-

जमणेगधम्मणो व-त्थुणो तदंसे च सव्वपमिवत्ती ।

अंध व्व गयावयवे, तो मिच्छदिट्ठिणो वीसुं ॥२२६९॥

यद्यस्मादनेकधर्मस्यानेकधर्माऽऽत्मकस्य वस्तुनस्तदंशेऽपि गृहीतेऽनित्यत्वादेकधर्ममात्रेऽपि परिच्छिन्ने घौकाऽऽदेर्नयवादिनः " समस्तं वस्तु मया गृहीतम् " इत्येवंभूता प्रतिपत्तिर्भवति; ततस्तस्माद्विषयपृथगेकैकशो मिथ्यादृष्टयः, विपर्यस्तबुद्धि-त्वात्, एकस्मिन्पुच्छपादाऽऽद्यवयवे समस्तगजप्रतिपत्तारो-ऽन्धा इवेति ॥ २२६९ ॥

समुदिता अपि तर्हि कथं ते सम्यग्दृष्टयः ?, इत्याह-

जं पुण समत्तपज्जा-यवत्थुगमग च्चि समुदिया तेणं ।

सम्मत्तं चक्खुमत्तो, सव्वगयावयवगहणे व्व ॥२२७०॥

यस्मात् तु समुदिता नयाः समस्तपर्याया यस्य वस्तुनः, तत्समस्तपर्यायं वस्तु, तस्य गमकाः प्रापकाः भवन्ति । तेन ते सम्यक्त्वं सम्यग्वादिनो व्यपदिश्यन्ते । यथा समस्तगजावयवग्रहणे सर्वगजावयवसमुदायाऽऽत्मकगजवादिनश्चक्षुष्मन्तः । निरवधारणोऽपरनयसापेक्षः स्यात्पदलाञ्छित एकोऽपि नयः सम्यग्वादी, ये तु सावधारणा अन्योन्यमनपेक्षाः स्यात्पदलाञ्छिताः ते बहवोऽपि समुदिता मिथ्यादृष्टय एवेतीह तात्पर्यम् । अत एव ये सावधारणास्ते बहवोऽपि समुदितव्यपदेशं न लभन्ते, तत्त्वतस्तेषामसमुदितत्वात् । निरवधारणास्तु नयाः पृथगपि स्थिताः परस्परं सापेक्षत्वेन समुदिता भण्यन्त इति ॥ २२७० ॥

दृष्टान्तान्तरेणाऽपि समुदितानां समस्तवस्तुगमकत्वं समर्थयन्नाह-

न समत्तवत्थुगमगा, वीसुं रयणाऽऽवलीएँ मणओ व्व ।

सहिया समत्तगमगा, मणओ रयणाऽऽवलीएँ व्व ॥२२७१॥

न समस्तवस्तुगमकाः पृथग्भूता नयाः, परस्परनिरपेक्षत्वात्, पृथक्स्थितरत्नावलीव्यपदेशानर्हमणय इव । त एव समुदिताः समस्तवस्तुगमकाः, यथास्यानविनययोगेन परस्परसापेक्षत्वाद्, एकसूत्रक्रमप्रोतरत्नावलीमणय इवेति ॥ २२७१ ॥

अथ परस्परं विवदमानान्नयान्समीक्ष्य ये मुह्यन्ति, ' न किञ्चिदिह परस्परं मिलति ' इत्यादि ज्ञापणतः समयाऽऽ-

सातनां च कुर्वन्ति, तदुपदेशगर्भमुपसंहरन्नाह-

एवं सविसयमव्वे, परविसयपरंमुहत्तए नाउं ।

नेएसु न संमुज्झइ, न य समयाऽऽसायणं कुणइ ॥२२७२॥

एवमुक्तप्रकारेण यो यस्य ऊव्यास्तिकायाऽऽदिनयस्याऽऽत्मीयो नित्यत्वाऽऽदिको विषयस्तन्मात्रप्रतिपादने सत्योऽविनयो नयः, परस्य तु पर्यास्तिकाऽऽदिनयस्य योऽनित्यत्वाऽऽदिको विषयस्तत्र पराद्मुखः, न तं निराकरोति, निरवधारणत्वेन सम्यगनयत्वात्, नाऽपि तं स्थापयति, नयत्वेनैकांशग्राहित्वादित्यर्थः । एवंभूतान् सर्वानपि नयान् ज्ञात्वाऽन्योऽन्यरूपतया तेषां स्वविषयप्रतिपादनेऽपि नर्याविधिः साधुर्ह्येषु वस्तुषु न संमुह्यति, न दोषायमानमानसो जवति । नाऽपि निन्दाऽऽदिभिः समयाऽऽशातनां विधाय मिथ्यात्वमुपगच्छति, किं तु ' कथञ्चिदेतदप्यस्ति, कथञ्चिदिदमपि च घटते ' इत्यादिरूपतया नयान्विषयविभागेन व्यवस्थाप्य वस्तुर्थं गमयतीति ॥२२७२॥ विशेषः । उक्तः । स्वाः ।

(२५) वस्तुनिबन्धनाऽध्यवसायनिमित्तव्यवहारमूलका-

रणतामनयोः प्रतिपाद्याधुनाऽध्यारोपितानध्यारोपि-

तनामस्थापनाऽव्यभावनिबन्धनव्यवहारनिबन्ध-

नतामनयोरेव प्रतिपाद्यत्वादाऽऽचार्यः-

नामं ठवणा दव्विए, तिएसु दव्वट्ठियस्स निक्खेवो ।

चाओ उ पज्जवट्ठिअ-परवणा एस परमत्थो ॥ ६ ॥

(नामं ठवणेत्यादि) अस्याश्च समुदायार्थः-नामस्थापनाऽव्यमित्येष द्रव्यार्थिकस्य निक्षेपः । जावस्तु पर्यायार्थिकनिरूपणाया निक्षेप इत्येव परमार्थः । सम्म० १ काण्ड । (नामाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने । नामस्थापनाऽव्यभावनयानां स्वस्वस्थाने मतानि)

तदेवं नामाऽऽदिनयानां परस्परविप्रतिपत्तिमुपदर्शयो-

पसंहारपूर्वकं मिथ्येतरजावं दर्शयितुमाह-

एवं विवयंति नया, मिच्छाऽभिनिवेसओ परोप्परओ ।

इयमिह सव्वनयमयं, जिणमयमणवज्जमच्चंतं ॥२२७३॥

एवमुक्तप्रकारेण परस्परतो मिथ्याभिनिवेशाद् विवदन्ते विवादं कुर्वन्ति नामनयाऽऽद्यो नयाः । ततश्च मिथ्यादृष्टय एते, असंपूर्णार्थग्राहित्वात्, गजगात्रजिघ्रदेशसंस्पर्शेन बहुविधविवादमुद्धरजात्यन्धवृन्दवत् । यदि नामैते मिथ्यादृष्टयः, तर्हि निर्मिथ्यं किम् ?, इत्याह-इदमिहैव लोके वर्तमानमनुभवप्रत्यक्षासिद्धं जिनमतं जैनाऽभ्युपगमरूपम् । कथंभूतम् ?, सर्वनयमयं निशेषनयसमूहाभ्युपगमनिर्वृत्तम्, अत्यन्तमनवद्यं नामाऽऽदिनयपरस्परोज्जाविताऽविद्यमाननिशेष-

दोषम, सम्पूर्णाऽर्थप्राहित्वात्, चतुष्पतां समन्तात् समस्त-
हस्तिशरीदर्शनोन्नापवत् ॥ इति गायार्थः ॥ ७२ ॥

तथा च सम्पूर्णाऽर्थग्रहणं जिनमतमेव दर्शयति-

नामाऽऽज्ञेअसद-त्यवुष्टिपरिणामभावो नियमं ।

जं वत्पुमप्यि लोए, चउपज्जायं तयं सव्वं ॥ ७३ ॥

घटपटाऽऽदिकं यत् किमपि वस्तुवास्ति लोके, तत् सर्वं प्रत्येक-
मेव नियमं निश्चितं चत्वारः पर्याया नामाऽऽकाररूपव्यव-
लक्षणा यत्र तच्चतुष्पत्पर्यायम्; न पुनर्यथा नामाऽऽदिनयाः
प्रादुः, यथा-केवलनाममयं वा, केवलमाऽऽकाररूपं वा, केवलरू-
प्यनाश्रितं वा, केवलभावाऽऽत्मकं वेति ज्ञावः । कुतश्चतुष्पत्पर्या-
यमेव ? इत्याह- (नामादिभेद इत्यादि) नामाऽऽदिभेदेष्वेकत्व-
परिणतिसंवलितनामाऽऽकार-रूप-भावेष्वेवेत्यर्थः । शब्दश्चाऽ-
र्थश्च बुद्धिश्च शब्दाऽर्थबुध्यस्तासां परिणामस्तस्य भावः
सद्भावस्तस्मात्, नामाऽऽदिभेदेषु समुदितेष्वेव योऽर्थः शब्दाऽर्थ-
बुद्धीनां परिणामसद्भावस्तस्माद्धर्मताः सर्वे चतुष्पत्पर्यायं वस्त्व-
त्यर्थः । प्रयोगः--यत्र शब्दार्थबुद्धिपरिणामसद्भावः, तत् सर्वं
चतुष्पत्पर्यायम्, चतुष्पत्पर्यायत्वाभावे शब्दाऽऽदिपरिणामज्ञावोऽपि
न दृष्टः, यथा शशशृङ्गे, तस्माच्छब्दाऽऽदिपरिणामसद्भावे स-
र्वत्र चतुष्पत्पर्यायत्वं निश्चितमिति ज्ञावः । इदमुक्तं भवति-अन्यो-
ऽन्यसंबन्धितनामाऽऽदिचतुष्टयाऽऽत्मन्येव वस्तुनि घटाऽऽदिश-
ब्दस्य तदभिधायकत्वेन परिणतिर्दृष्टा, अर्थस्याऽपि पृथुवृजो-
दराऽऽद्याकारस्य नामाऽऽदिचतुष्टयाऽऽत्मकतयैव परिणामः
समुपपद्यते, बुद्धेरपि तदाकारग्रहणरूपतया परिणति-
स्तदात्मन्येव वस्तुन्यवबोकिता । न चेदं दर्शनं ज्ञान्तम्,
वाधकाऽभावात् । नाऽप्यहृष्टाऽऽशङ्क्याऽनिष्टकल्पना यु-
किमती, अतिप्रसङ्गात्, न हि दिनकराऽस्तमयोदयोपलब्ध-
रात्रिदिवाऽऽदिबस्तुनां वाधकसम्भावनयाऽन्यथात्वकल्पना-
सङ्गतिमावहति । न चेहाऽपि दर्शनाऽदर्शने विहायाऽन्यद् नि-
श्चायकं प्रमाणमुपलभामहे, तस्मादेकत्वपरिणत्यापन्ननामा-
ऽऽदिनेदेष्वेव शब्दाऽऽदिपरिणतिदर्शनात् सर्वे चतुष्पत्पर्यायं
वस्त्विति स्थितम् । इति गायार्थः ॥ ७३ ॥

आह-ननु यदि नामाऽऽदिचतुष्पत्पर्यायं सर्वं वस्तु, तर्हि किं ना-
माऽऽदीनां जेदो नास्त्येव ? इत्याह-

इय सव्वभेअसंघा-यकारिणो जिननव्वकखणा एने ।

उप्पाया इति जं पि व, धम्मा पडवत्पुमाज्जा ॥ ७४ ॥

इत्येवं ये पूर्वं निम्नलक्षणा निम्नस्वरूपा धर्मा नामाऽऽद्यः
प्राक्काः, ते प्रतिवस्त्वायोज्या आयोजनीया इति सम्बन्धः । कथ-
म्भूताः सन्तः ? इत्याह-भेदश्च सङ्घातश्च भेदसङ्घातौ, सर्वस्य
स्वाऽऽध्ययनवस्तुनो भेदसङ्घातौ, तौ कर्तुं शीलं येषां ते सर्व-
भेदसङ्घातकारिणो, निजाऽऽश्रयस्य सर्वस्याऽपि वस्तुनः कथ-
ञ्चिद् भेदकारिणः, कथाञ्चिद्वैभेदकारिण इत्यर्थः । तथाहि-केन
चिदिन्द्र इत्युच्चारिते अन्यः प्राऽह-किमनेन नामेन्द्रो विवक्षितः,
आहोस्वित्वा स्थापनेन्द्रः, द्रव्येन्द्रः, भावेन्द्रो वा ? नामेन्द्रोऽपि
द्रव्यतः किं गोपालदारकः, हाविकदारकः, कृषियदारकः, ब्रा-
ह्मणदारकः, वैश्यदारकः, शूद्रदारको वा ? इत्यादि । तथा के-
वतोऽपि नामेन्द्रः किं भारतः, पेरवतः, महाविदेहजो वा ?
इत्यादि । कालतोऽपि किमतीतकालसंभवी, वर्तमानकाल-
भावी, भविष्यन् वा ? इत्यादि; अतीतकालज्ञाप्यपि किमतीत-

नन्ततमसमयज्ञावी, असद्व्यतीततमसमयज्ञावी, संख्यातनम-
समयभावी वा ? इत्यादि । भावतोऽपि किं कृष्णवर्णः, गौरव-
र्णः, दीर्घः, मन्यरो वा ? इत्यादि । तदेवमेकोऽपि नामेन्द्रस्याऽ-
ऽश्रयभूतोऽर्थस्तावद् छव्य-क्षेत्रकालभावभेदाऽधिष्ठितोऽनन्त-
भेदत्वं प्रतिपद्यते । तथा स्थापना-द्रव्य-भावाऽऽश्रयस्याऽप्युक्ताऽ-
नुसारतः प्रत्येकमनन्तभेदत्वमनुसरणीयम् । इत्येवमेते नामाऽऽ-
द्यो भेदकारिणः । अभेदकारिणस्तर्हि कथम् ? इति चेत् । उ-
च्यते-यदैकस्मिन्नपि वस्तुनि नामाऽऽद्यश्चत्वारोऽपि प्रतीयन्ते,
तदाऽभेदविधायिनः । तथाहि-एकस्मिन्नपि शचीपत्यादौ 'इन्द्र'
इति नाम, तदाकारस्तु स्थापना, उत्तरावस्थाकारणत्वं तु छ-
व्यत्वम्, दिव्यरूप-सम्पत्तिरुत्तिष्ठशरण-परमैश्वर्याऽऽदिऽसंपन्न-
त्वं तु भाव इति चतुष्टयमपि प्रतीयते । तस्मादेवं सर्वस्य स्वा-
ऽऽध्ययनवस्तुनो भेदसङ्घातकारिणो निम्नलक्षणा एते
नामाऽऽद्यो धर्मा उपादव्ययधर्मव्यतिक्रमवत् प्रतिवस्तु आयो-
जनीयाः परस्परविनाशायिनः प्रतिवस्तु छष्ट्या इति तात्प-
र्यम् । इति गायार्थः ॥ ७४ ॥

“ नतिथ नपहिं विहृणं, सुत्तं अत्थो अ जिणमए किंचि ।

आसज्जउ सोयारं, नएण य विसारओ वृया ” ॥ १ ॥

इति वचनाज्जिनमते सर्वं वस्तु प्रायो नयैर्विचार्यते,

अतो नामस्थापनाऽऽदीनपि प्रस्तुतान्

नयैर्विचार्यन्नाह-

नामाऽऽइतिथं दव्व-डियस्स भावो य पज्जवनयस्स ।

संगहववहारा पढ-मगस्स सेसा य इयरस्स ॥ ७५ ॥

एतेषु नामाऽऽदिषु मध्ये नामस्थापना-द्रव्यनिक्षेपत्रयं छव्या-
स्तिकनयस्यैवाऽभिमतं, न पर्यायास्तिकस्य, नामाऽऽदि-
निक्षेपत्रयस्य विवक्षितभावशून्यत्वात्, पर्यायास्तिकस्य तु
भावप्राहित्वादिति । भावो भावनिक्षेपः पुनः पर्यायास्तिक-
नयस्याऽभिमतो नेतरस्य, तस्य छव्यमात्रप्राहित्वेन भावा-
ऽनवलम्बित्वादिति । आह-ननु नया नैगमाऽऽद्यः प्रसिद्धाः,
ततस्तैरेवाऽर्थं विचारो युज्यते, अथ तैऽत्रैव छव्य-पर्याया-
स्तिकनयद्वयेऽन्तर्भवति, तदर्थुच्यतां कस्य कस्मिन्नन्त-
र्भावः ? इत्याशङ्क्याऽह- (संगहेत्यादि) नैगमस्तावत्
सामान्यग्राही संग्रहेऽन्तर्भवति, विशेषग्राही तु व्यवहारे, सं-
ग्रहव्यवहारी तु प्रस्तुतनयद्वयस्य मध्ये प्रथमकस्य छव्या-
स्तिकस्य मतमभ्युपगच्छतः छव्यास्तिकमतेऽन्तर्भवति इति
तात्पर्यम् । शेवास्तु ऋजुसुत्राऽऽद्य इतरस्य चित्तीयस्य पर्या-
यास्तिकस्य मतमभ्युपगच्छन्तोऽत्रैवाऽन्तर्भवन्तीति हृदयम् ।
आचार्यसिद्धसेनमतेन चेह ऋजुसुत्रस्य पर्यायास्तिकेऽन्तर्भावो
दर्शितः, सिद्धान्ताऽग्निप्रायेण तु संग्रहव्यवहारवद् ऋजुसू-
त्रस्याऽपि छव्यास्तिक एवान्तर्भावो द्रष्टव्यः । तथा चोक्तं
सूत्रे-“ ऋजुसुत्रस्य एग्रे अणुवउत्ते आगमओ एगं दव्वाव-
स्सयं पुहत्तं नेच्छइ ” इति ।

[अस्याऽर्थः-ऋजुसूत्रस्यैकोऽनुपयुक्त आगमत एकं द्रव्यावश्य-
कं पृथक्त्वं नेच्छति । अनुयोगद्वारसूत्रस्योऽर्थं पाठः । तट्टी-
का चेत्यम्-“ ऋजुसुत्रस्येत्यादि ”-ऋजु अतीताऽनागतपर-
कीयपरिहारेण प्राञ्जलं वस्तु सूत्रवत्यभ्युपगच्छतीति ऋजु-
सूत्रः, अयं हि वर्तमानकालज्ञान्येव वस्तु अभ्युपगच्छति,
नाऽतीतम्, विनष्टत्वात्; नाऽप्यनागतम्, अनुत्पन्नत्वात्; व-
र्तमानकालमात्रमपि स्वकीयमेव मन्यते, स्वकार्यसाधकत्वा-

पञ्चाक्षेन प्रतिपादयति-अवशेष इति शेषः, स चोपयुक्तादभ्यः; वचनविधिवचनजैदः सत्ताविकल्पविशेषप्रतिपादकः पर्यायेषु सत्ताव्यतिरिक्तेष्वस्तु प्रजनात् सत्ताया आरोपणात्, सत्प्रतिप-
क इति-सतः प्रतिपक्षो विरोध्यस्तु भवति ॥ तथाहि-प्रतिपादको वचनविधिरवस्तुविषयो, निःसामान्यत्वात्, स्वपुष्पवत् । भाव-
ना तु छव्याधिकवचनविषय्येण प्रयोगस्य कार्या । अथवा-
अयोभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया इत्यनयोः स्वरूपमभिधा-
यानिधानस्य छव्यास्तिकस्वरूपस्य तदभिधायकस्य प्रति-
पादनार्थमाह-(पञ्चवर्णस्सामष्टमित्यादि) पर्यायाभिधाने
तद्विकल्पं, सामान्यं संप्रदस्वरूपं यस्मिन् वचने तत्पर्यायनिःसा-
मान्यं वचनम् । किं पुनस्तद्विधाह-अस्तोति, तच्च छव्याधिकस्य
रूपं प्रतिपादकं वा । यद्वा-पर्यायश्रुतसूत्रनयविषयादन्यो द्रव्य-
त्वाऽऽदिविशेषः, स एव च निश्चितं सामान्यं वचनं, छव्यत्वाऽऽदि-
सामान्यविशेषाभिधानार्थोति यावत् । तथाश्रुतद्रव्याधिकसंवाच्यं,
तत्प्रतिपादकत्वेन तत्स्वरूपत्वेन वा अवशेषो वचनविधिवर्णप-
द्धतिः, स प्रतिपक्षोऽस्य वचनस्य पर्यायाधिकनयरूपः, तत्प्रति-
पादको वा पर्यायमेव, अन्यथा कथमवशेषवचनविधिः स्यात्,
यदि विशेषं नाऽऽभेदः ? ।

एवं तावद् छव्याधिकभेदेन भेदमनुभवतां नयानां स्वरूपं
प्रतिपाद्यानेकान्तभावाभावतयैवैषां सत्यता नास्त्येतत्प्रतिपा-
दनार्थं ज्ञानानेकान्तमेव तावदाह-

पञ्चवर्णयवोक्तं, वस्तुं दृष्ट्विदृष्टस्य वयिण्जं ।

जान दवित्रोवत्रो गो, अपच्छिमवियप्पनिव्वणो ॥८॥

छव्यास्तिकस्य वक्तव्यं परिच्छेद्यो विषयो, निश्चयकर्तृवचनं
च विकल्पनिर्वचनं, विद्यते पश्चिमं यस्मिन् विकल्पनिर्वचनं
तत्तथा, ततः परं विकल्पवचनाप्रवृत्तेः, यावदपश्चिमविक-
ल्पनिर्वचनो छव्योपयोगः प्रवर्तते, तावद् छव्याधिकस्य वि-
षयो वस्तुतत्पर्यायाऽऽक्रान्तमेव । अन्यथा ज्ञानार्थयोरप्रतिप-
क्षेत्सत्त्वप्रसक्तिः । न हि पर्यायानाक्रान्तसत्तामात्रसद्भावप्रादुर्भ-
वप्रत्यक्षमनुमानं वा प्रमाणमस्ति, छव्याऽऽदिपर्यायाऽऽक्रान्तस्यैव
सर्वदा सत्तारूपस्य ताभ्यामवगतैः । यद्वा-यद्वस्तु सद्भातरतमा-
ऽऽदिशुद्धिना पर्यायनयेन स्यूतकल्पतागेनोत्तरतत्सद्भातरुपाऽऽ-
श्रयणाद् व्युत्क्रान्तं गृहीतव्यकम्, यथा किमिदंभूतसामान्यं घ-
टाऽऽदिमिर्विना प्रतिपत्तिविषयः, तावत् शुक्लतमरूपस्वरूपोऽन्यो
विशेष एव, न छव्याधिकस्य वस्तुविषयो, यतो यावदपश्चिम-
विकल्पनिर्वचनोऽन्यो विशेषस्तावद् छव्योपयोगो द्रव्यज्ञानं
प्रवर्तते । न हि छव्याऽऽद्यो विशेषान्ताः सदादिप्रत्यया
विशिष्टैकान्तव्यावृत्तिवृत्तिप्राप्ततया प्रतीयन्ते, तथाऽप्रतीयमा-
नास्तथाऽऽश्रयणमाहोः, अतिप्रसङ्गात् ।

तदेवं न सत्ता विशेषविरहिणी, नाऽपि विशेषाः सत्तावि-
कल्पा इति प्रदर्शयौपसंहरन्नाह-

द्वन्द्विभो चि तम्हा, नत्थि एत्तो नियम सुक्खाईत्तो ।

न य पज्जवट्ठिओ णा-म को य जयणाय उ विसेसो ॥ ९ ॥

नस्माद् छव्याधिक इति नयः शुक्लातीयो विशेषविनिर्मु-
क्तो नास्ति नियमेनेत्यवधारणार्थः, विषयान्नावेन विषयिणोऽ-
प्यन्नावात् ! न च पर्यायार्थिकोऽपि कश्चिन्नयो नामेति प्रसिद्धाऽ-
र्थो नियमेन शुद्धस्वरूपः संजयति, सामान्यविकल्पात्यन्तव्या-
वृत्तविशेषविषयान्नावेन विषयिणोऽप्यन्नावात् । यदि विषयमा-
वादिमौ नयौ न स्तः, यदुक्तम्-‘तार्थिकवचनसंप्रद’ इत्यादि,
४७३

तद्विरुध्यते इत्याह-(जयणाय उ विसेसो चि) भजनायास्तु
विवक्षाया एव विशेष इदं द्रव्यमयं पर्याय इत्ययं भेदः, तथा
तज्ज्ञेदाद्विषयिणोऽपि तथैव भेद इत्यभिप्रायः । भजना च
सामान्यविशेषाऽऽत्मके वस्तुतत्त्वे उपसर्जनीकृतविशेषो यदन्व-
यिरूपं तद्रूपम् इति विवक्षयति यदा तदा छव्याधिकविषयः,
यदा तूपसर्जनीकृतान्वयरूपं तस्यैव वस्तुनो यदसाधारणं
रूपं तद्विरुध्यते तदा पर्यायनयविषयस्तद्भवतीति ।

एवंरूपमभजनाकृतमेव भेदं दर्शयितुमाह-

द्वन्द्वद्विपवत्त्वं, अवस्तु णियमेण होइ पज्जाए ।

तद् पज्जव वस्तु अव-स्तुमेव द्वन्द्वद्विपवत्त्वं ॥ १० ॥

पर्यायास्तिकस्य छव्यास्तिकाभिधेयमस्तित्वमवस्त्वेव, भेद-
रूपापन्नत्वात्, छव्यास्तिकस्याऽपि पर्यायास्तिकाभ्युपगता भेदा
अवस्तुरूपा एव भवन्ति, सत्तारूपाऽऽपन्नत्वात् । अतो भजनाम-
न्तरेणैकत्र सत्ताया अपरत्र भेदानां नष्टत्वादिदं छव्यमेते च
पर्याया इति नास्ति भेदः । न च प्रतिभासमानयोर्द्वयपर्याय-
योः कथं पर्यायास्तिकद्रव्यास्तिकाभ्यां प्रतिवक्तव्यम् ? यतः
प्रतिभासोऽप्रतिभासस्य बाधकः, न तु मिथ्यात्वस्य, मिथ्या-
रूपस्यापि प्रतिज्ञासनात् । तथाहि-पर्यायास्तिकः प्राऽऽह-
न मया छव्यप्रतिभासो निषिध्यते, तस्याऽनुभूयमानत्वात्, किं
तु विशेषव्यतिरेकेण छव्यस्याप्रतिभासनादव्यतिरेके तु व्य-
क्तिस्वरूपवत्तत्त्वानन्वयात्, उभयरूपतायाश्चैकत्र विरोधाऽऽदि-
गत्यन्तराभावाद् छव्याऽप्रतिभासस्तत्र मिथ्यैव, विशेषप्र-
तिभासस्त्वन्यथा, बाधकाभावात्, यतः प्रतिक्षणं वस्तुनो वृत्ते-
र्नाशोत्पादौ पर्यायलक्षणं न स्थितिः । द्रव्याधिकस्तु भजनोत्था-
पितास्वरूपः प्राऽऽह-अस्माकमप्ययंमवाभ्युपगमः, न विशेषप्र-
तिज्ञासप्रतिक्षेपः, किं तु तस्य जेदोभयधिकतैर्वाच्यमानत्वाद्
मिथ्यारूपतैव, अभेदप्रतिज्ञासस्त्यनुत्पादव्ययलक्षणस्य छव्यत-
द्विपवत्त्वं तद्विषयैव वाच्यमानत्वात् सत्य इति कल्पना ।

व्यवस्थापितपर्यायास्तिकद्रव्यास्तिकयोरेवंलक्षणप्रदर्शितस्वरू-
पयोर्मिथ्यारूपताप्रतिपात्तः सुकरा भविष्यतीत्याह-

उप्पज्जंति वयंति अ, भावा निअमेण पज्जवण्यस्स ।

द्वन्द्वद्विपवत्त्वं, सया अणुपणुपविण्णं ॥ ११ ॥

उत्पद्यन्ते प्रागभूत्वा भवन्ति, विशेषेण निरन्तररूपतया व्रजन्ति
गच्छन्ति नाशमनुभवन्ति भावाः पदार्था नियमेन इति अवधा-
रणे । पर्यायनयस्य मतेन प्रतिक्षणमुत्पादविनाशस्वभावा एव
ज्ञावाः पर्यायस्याऽभिमतताः, छव्याधिकस्य सर्वं वस्तु सदाऽनु-
त्पन्नमविनष्टम्, आकालं स्थितस्वभावमेवेति मतम् । एतच्च न-
यद्वयस्याऽभिमतवस्तुकस्य सर्वं वस्तु सदाऽनुत्पन्नमिति प्राक्
प्रतिपादितमिति न पुनरुच्यते ।

परस्परानिरपेक्षे च उभयनयप्रदर्शितं वस्तु प्रमाणाभावतो
न संभवतीत्याह-

द्ववं पज्जविजुयं, द्ववविजुत्ता य पज्जवा एत्थि ।

उप्पायद्विजुंगा, हंदि दवियद्वक्खणं एयं ॥ १२ ॥

द्रव्यं पर्यायविमुक्तं नास्ति, मृत्पिण्डस्यासकोशकुशूलाऽऽद्यनु-
गतमृत्सामान्यप्रतीतिः । छव्यविरहिताश्च पर्याया न सन्ति, अनु-
गतैकाऽऽकारमृत्सामान्यात् तु चिरकृतया मृत्पिण्डस्यासकोशकु-
शूलाऽऽदीनां विशेषाणां प्रतिपत्तेः । अतो छव्यार्थिकाभिमतं वस्तु
पर्यायाऽऽक्रान्तमेव, न तद्विवक्तं पर्यायाभिमतमपि छव्यानुष-
क्तं तद्विकल्पं, परस्परविविक्तयोः कदाचिदप्यप्रतिभासनात् । किं-

भूतं पुनर्न्यमस्ति ? इत्याह-उत्पादस्थितिज्ञा यथा व्यावर्णित-
स्वरूपाः परस्पराविनिर्जागवर्तिनः, हन्दीत्युपप्रदर्शने । द्रव्यलक्षणं
द्रव्यास्तित्वव्यवस्थापको धर्म एव दृश्यताम्, यतः पूर्वोत्तर-
पर्यायपरित्यागात्पादाऽऽत्मकैका स्वयं प्रतिपत्तिः तथाभूतद्रव्य-
सत्त्वं प्रतिपादयतीति उत्पादव्ययध्रौव्यलक्षणं वस्त्वच्युपगन्त-
व्यम् । एतच्च त्रितयं परस्परानुविक्रम, अन्यतमाभावे तदितर-
योरप्यज्ञावात् । सम्म० १ काएम् ।

(२७) एते च परस्परसव्यपेक्षा द्रव्यलक्षणं न स्वतन्त्रा इति
प्रदर्शनायाऽऽह-

ए ए पुण संगहञ्चो, पारिक्रमद्वयं पुणैहं पि ।

तम्हा मिच्छदिङ्गी, पत्तेयं दो वि मूलाण्या ॥ १३ ॥

एते उत्पादादयः संग्रहतः शिविकोद्वाहिपुरुषा इव परस्परस्व-
रूपोपादानेनैव लक्षणं, प्रत्येकमेकका उत्पादादयो द्वयोरपि द्रव्या-
स्तिकपर्यायास्तिकयोरलक्षणम्, उल्लवत्तथाभूततद्विषयाभावे त-
द्ग्राहकयोरपि तथाभूतयोरभावात्, उत्पादादीनां च परस्प-
रविविक्ररूपाणामसंज्ञवात् । तस्मान्मिथ्यादृष्टी एव प्रत्येकं परस्प-
रविविक्रौ द्वावप्येतौ द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकस्वरूपौ मूलनयो
समस्तनयराशिकारणभूतस्योत्पादे ।

तद्भवतु परस्परनिरपेक्षयोर्मिथ्यात्वम्, उभयनयाऽऽरब्ध-
स्वेकः सम्यग्दृष्टिर्भविष्यतीत्याह-

ए य तऽओ अत्थि एञ्चो, ए य सम्पत्तं ण तेसु पहिपणं ।

जेण दुवे एगंता, विज्जमाणा अणेगता ॥ १४ ॥

न च तृतीयः परस्परसापेक्षोभयथाऽस्ति नयः कश्चित्, तथाभू-
तार्थस्यानेकान्ताऽऽत्मकत्वात्तद्ग्राहिणः प्रत्ययस्य नयाऽऽत्मकत्वा-
नुपपत्तेः । न च सम्यक्त्वं न तयोः प्रतिपूर्णम्, प्रतिषेधद्वयेन प्रकृ-
तार्थविगतेः, अशेषं हि प्रामाण्यं सापेक्षं गृह्यमाणयोरेव विषय-
योर्व्यवस्थितम्, येन द्वावप्येकान्तरूपतया व्यवस्थितौ मिथ्यात्व-
निबन्धनतत्परित्यागेनान्वयव्यतिरेकौ विशेषेण परस्परात्याग-
रूपेण भज्यमानौ गृह्यमाणावनेकान्तौ प्रवत इति सम्यक्त्वहेतु-
त्वमेतयोरिति । एवं सापेक्षद्वयग्राहिणो नयत्वानुपपत्तेस्तृती-
यनयाभावः ।

प्रदर्शितनिरपेक्षग्राहिणा तु मिथ्यात्वं दर्शयितुमाह-

जह ए ए तह अरणे, पत्तेयं पुणया णया अने ।

हंदि हु मूलण्याणं, पणवणा वावणा ते वि ॥ १५ ॥

यथेतौ निरपेक्षद्वयग्राहिणौ मूलनयो मिथ्यादृष्टी, तथा उजय-
वादरूपेण व्यवस्थितानामपि परस्परनिरपेक्षत्वस्य मिथ्यात्व-
निबन्धनस्य तुल्यत्वात् प्रत्येकमितरानपेक्षा अन्येऽपि दुर्न्याः । न
च प्रकृतनयद्वयव्यतिरिक्तनयान्तराऽऽरब्धत्वाद्भयवादस्य न-
यानामपि वैचित्र्यादन्यत्राऽऽरोपयितुमशक्यत्वात् तद्रूपस्या-
न्ये सम्यक् प्रत्यया भविष्यन्तीति वक्तव्यम्, यतः हन्दीत्येवं गृह्य-
ताम्, दुरिति हेतौ, मूलनयद्वयपरिच्छिन्नवस्तुनिये व्यापृतास्तेऽपि
तद्विषयव्यतिरिक्तविषयान्तराऽभावात् सर्वनयवादानां च सा-
मान्यविशेषाभयैकान्तविषयत्वात् तन्न नयान्तरसद्भावः, यतस्त-
दारब्धोभयवादे नयान्तरं भवेत् ।

ननु संग्रहाऽऽदिनयसद्भावात् कथं तद्व्यक्तिनयान्तराज्ञावः ? ।
सत्यम् । सन्ति संग्रहाऽऽदयः, किं तु तद्विषयव्यतिरिक्तविषया-
न्तराज्ञावतस्तद्व्यक्तिनयविषयास्तेऽपि तद्दूषणेनैव दूषिता यतो
न मूलच्छेदे तच्छाखास्तदवस्थाः संभवन्तीत्याह-

सव्वण्यसमूहमि वि, एत्थि एञ्चो उजयवायपसवञ्चो ।

मूलाण्याण उ आणं, पत्तेयविससियं विति ॥ १६ ॥

संग्रहाऽऽदिसकलनयसमूहेऽपि नास्ति कश्चिन्नय उजयवा-
दप्ररूपकः, यतो मूलनयाभ्यामेव यत् प्रतिज्ञातं वस्तु त-
देवाऽऽश्रित्य प्रत्येकरूपाः संग्रहाऽऽदयः पूर्वपूर्वनयाधिगतांश-
विशिष्टमंशान्तरमधिगच्छन्तीति न विषयान्तरगोचरः ।

अतोऽवस्थितं परस्परात्यागप्रवृत्तसामान्यविशेषविषयसंग्रहाऽऽ-
द्यात्मकनयद्वयाधिगमाऽऽत्मकत्वात् वस्त्वप्युभयाऽऽत्मकं न
केवलं बाह्यघटाऽऽदि वस्तु उभयात्मकं, तथाविधप्रमाणग्राह्य-
त्वात्, किन्थान्तरमपि, हर्षशोकभयकरुणौदासीन्याऽऽद्यनेकाऽऽका-
रविवर्ताऽऽत्मकैकचेतनास्वरूपं तदात्मकहर्षाऽऽद्यनेकवि-
काराऽनेकाऽऽत्मकं च स्वसंवेदनाध्यक्षप्रतीतिं, तस्य भे-
दैकान्तैकरूपताभ्युपगमे दृष्टादृष्टविषयसुखदुःख-

साधनस्वीकारत्यागार्थप्रवृत्तिनिवृत्तिस्वरूप-
सकलव्यवहारोच्छेदप्रसक्तिरिति प्रतिपाद-

यितुमाह-

ए य दव्वट्टियपक्खे, संसारो णेव पज्जवणयस्स ।

सासयवियत्तिवाई, जम्हा उच्छेअवाईआ ॥ १७ ॥

द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकनयद्वयाऽभिमतं वस्तुनि न संसारः
संज्ञवति, शाश्वतव्यक्तिप्रतिकृष्टान्यत्वैकान्ताऽऽत्मकचेतन्यग्रा-
हकविषयीकृतत्वात्, पावकज्ञानविषयीकृते उदकवत् । तथा-
हि-संसारः संसृतिः, सा चैकान्तनित्यस्य पूर्वावस्थापरित्यागे
सति न संभवति; तत्परित्यागेनैव गतेर्मवान्तराऽऽपत्तेर्वा संसृतेः
संभवात् । नाऽप्युच्छेदे तत्परित्यागान्तरानिरन्वयध्वंसलक्षणे संसृतिः
संभवति, गतेर्भावान्तरापत्तेर्वा कथञ्चिदन्वायिरुपमन्तरेणायो-
गात् । अथैकस्य पूर्वापरशरीराभ्यां वियोगयोगगौ संसारः,
असावपि सदाऽविकारिणि न संज्ञवति, नित्यस्य पूर्वाऽपरश-
रीराभ्यां वियोगयोगाऽनुपपत्तेः । निरन्वयलक्षणध्वंसिनोऽप्येका-
धिकरणत्वाऽसंभवात् नल्लक्षणः संसारः, न चाऽमूर्तस्याऽऽत्मनः
सर्वगतैकमनोऽजिष्वक्तशरीरेण विशिष्टयोगयोगौ संसारो, म-
नसोऽकृतृकत्वेन शरीरसंबन्धस्याऽनुपपत्तेः । यो ह्यदृष्टस्य वि-
धाता स तन्निर्वर्तितशरीरेण सह संबध्यते, न चैवं मनः । न
च मनसः शरीरसंबन्धेऽपि तत्कृतसुखदुःखोपभोक्त्वमा-
त्मनि तस्याऽपगमात्, तदर्थं च शरीरसंबन्धोऽभ्युपगम्यत
इति तत्संबन्धपरिकल्पनं मनसो व्यर्थम्, मनसि सुखदुःखो-
पभोक्त्वाभ्युपगमे वा आत्मनः कल्पनावैयर्थ्यम्, मनस आ-
त्मसिद्धेः ॥ १७ ॥

सुहदुक्खसंप्रयोगो, ए जुज्जई णिक्खवायपक्खम्मि ।

एगंतच्छेयम्मि वि, सुहदुक्खवियप्पणमजुत्तं ॥ १८ ॥

सुखेनाऽबाधस्वरूपेण, दुःखेन बाधनालक्षणेन, संप्र-
योगः संबन्धो, न युज्यते न घटते आत्मनः, नित्यवात्पक्षे
द्रव्यास्तिकाभ्युपगमे सुखसंज्ञावस्याऽविचक्षितरूपत्वात् सदा
सुखरूपतैवाऽऽत्मनो न दुःखसंप्रयोगः, दुःखसंभावत्वे तद्रूपतैव,
तत्त्वादेव, एकान्तोच्छेदे च पर्यायास्तिकपक्षे सुखदुःखसंप्रयोगो
न युज्यत इति संबन्धः । तथा पक्षद्वयेऽपि सुखार्थं दुःखवि-
योगार्थं च विशिष्टनयनं कल्पते यतनार्थत्वात्, अयु-
क्तमघटमानकं सुखदुःखोपादानत्यागार्थप्रयत्नस्याप्ययुक्तत्वम्,
उक्त्यायात् । संसारति निरुपज्जोगभावैराधिवासितं लिङ्गमिति
साङ्ख्यमतमपि निरस्तम्, न्यायस्य सर्वैकान्तसाधारणत्वात् ।

एकान्तपक्षे आत्मसुखदुःखोपभोगनिर्वर्तकशरीरसंघबद्धे-
त्वरष्टोत्पादकीनिमित्तानामप्यसंभवं दर्शयन्नाह-

कम्पं लोमनिमित्तं, वज्रजं वंधट्टि कसायवसा ।

अपरिणञ्छिष्ये मु, वंधट्टिङ्कारणं णत्थि ॥ १९ ॥

कर्मादृष्टं योनिमित्तं मनोवाक्कायव्यापारानिमित्तं, पश्यते आ-
दीयते, वस्यत इति यन्धोऽदृष्टमेव, तस्य स्थितिः कालान्तरफल-
दातृत्वेनाऽऽत्मन्यवस्थानम्, न कसायवशात्क्रोधाऽदिमात्रार्था-
त् । एतदुभयमप्येकान्तपक्षानुपपन्नं आत्मचैतन्यहासणे प्राये
अपरिणते उत्सन्ने च पश्यन्त्यतिकारणम्, नास्ति । न ह्यपरिणामि-
न्यत्वेनानाधेयातिहाये आत्मनि क्रोधाऽदयः संभवन्ति । नाऽ-
त्येकान्तोत्सङ्गेऽनुसन्धानविकसे अहमेनेनामुष्ट इति द्वेषसंभवः ।
तथा चाऽप्य आक्रुष्टोऽन्यो व्याप्तोऽपरो बद्धोऽपरश्च युक्त
इति कुशलाऽकुशलकर्मगोचरप्रवृत्त्यापारम्भपक्षव्यक्तिः, न
होक्तसन्ततिनिमित्तोऽयं व्यवहारः, कृण्वेकैकान्तपक्षे सन्ततिक-
रनायीजभूतोपादानोपादेयमाद्यस्यैवाऽधट्टमानत्वात् । न चे-
यमनुसन्धानप्रतिपत्तिः, मिथ्याद्वैतगर्वादासांनोपाऽऽदीनाम-
न्योपाधेरुक्तमाधानां क्रमपरिणामां विचित्रानां स्वसंबेदना-
ध्यक्षसिद्धानां तथा तथाऽनुभवितुं संशयविपर्ययाददृष्टाना-
गावरीकृतस्यैकस्य चैतस्यानुज्ञानम् । न च याधारहितानुभववि-
षयस्यापह्नवः, मुखाऽऽदेरप्यनुज्ञविषयस्यापह्नवप्रसङ्गात् । तथा
च प्रमाणप्रमेयाऽऽदिष्ववधारोच्छेदप्रसक्तिः । यदपि मिथ्याऽप्या-
रोपादानार्थं यन्ने सत्यपि नोक्तरीत्युक्तं, तदप्येतेनैव प्रतिषिद्धितम्,
यथोक्तप्रतिपक्षे मिथ्यात्वासिद्धेः । न चाऽनुमानानिश्चितेऽर्थे आरो-
पदुर्घेरापत्तिर्भूमनिश्चयावगततथूमप्यज इय । न च मिथ्याज्ञा-
नस्य सहजत्वादिपरीताद्योपपन्नपक्षानुमानप्रवृत्तिः, तथाऽनुप-
गमे योषसन्तानवत्तस्य सर्वदाऽनित्युत्तिरित्यनुमितिप्रसक्तिः,
असद्वजं तु तत्त्वज्ञानप्राप्तुर्माधोऽवश्यं नियन्ते दृष्टिकायगमे
रजतत्रय इव, अनिवृत्तौ वा न प्रमाणवाधकं ज्ञेयत् । न च क-
णकृयनिश्चये स एवाऽहमितिप्रत्ययो युक्तः, अपि तु स इवेति
स्थात्, न हि गवयनिश्चये गौरेवेति प्रत्ययो दृष्टः, अपि तु गोरि-
वेति । न च क्रमवत्तत्त्वमिथ्याद्वैताऽऽदिपर्यायेषु चैतन्याऽनुस्यू-
तिप्रत्ययस्य मानसत्वमात्मनि कृण्वेकप्रथम, अनुमानानिश्चितत्वे-
ऽपि नदेव रूपमनुभूयमानत्वाद्, विकल्पद्वयस्य युगपदुत्पत्तिः
परैर्नष्टेन विकल्परूपत्वे एकत्वप्रत्ययस्य कृण्वेकत्वनिश्चयसमये
सद्भावा न भवेदित्येकान्तनित्याऽनित्यच्युतोऽन्यपक्ष एव वन्ध-
स्थितिकारणं युक्तिसङ्गतम् ।

किञ्चैकान्तवादिनां संसारनिवृत्तितत्त्वमुक्तिकप्राप्त्यर्थं प्रवृ-
त्तिश्चासङ्गतत्वाद्-

बंधमि अपूर्ते, संसारजत्रोहदंसणं मोहं ।

बंधं च विणा मोक्खसु-हपत्थणा णत्थि मोक्खो य ॥ २० ॥

बन्धे चासति संसारो जन्ममरणाऽऽदिप्रबन्धः, तत्र तत्का-
रणे वा मिथ्यात्वाऽऽदावुपचारात् तच्छब्दावच्छेपे जयौघो भीति-
प्राप्त्यर्थं, तस्य दर्शनम्-सर्वं चतुर्योतिर्पर्यटनं दुःखाऽऽत्मकमिति
पर्यालोचनं, मौल्यं मूढताऽनुपपद्यमानं संसारदुःखोऽप्यविषय-
त्वाद् मिथ्याज्ञानं बन्ध्यासुतजनितवाष्पगोचरभीतिविषय-
पर्यालोचनविद्, मिथ्याज्ञानपूर्विका च प्रवृत्तिर्विस्वादिन्येव
बन्धं विना संसारनिवृत्तिः, तत्सुखप्रार्थना च न भवत्येव । अथ

मोक्कस्याऽनुपपत्तौ निरपराधपुरुषवद्वद्धस्य मोक्षसंभवात्,
बन्धमावच्छेदयोगकथाययोः, प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेयाऽऽत्मक-
बन्धहेतुवैरेकान्तपक्षे विरुद्धत्वात् । न चैकरूपत्वाद् ब्रह्मणो व-
न्धाऽऽद्यमात्रप्रेरणा न दोषाय, चेतनाऽचेतनाऽऽदिभेदरूपतया
जगतः प्रतिपक्षे । न च जेदप्रतिपक्षिमिथ्याऽविद्यानिमित्तत्वा-
दिति वक्तव्यम्, अविद्यायाः प्रतिपत्तिजननविरोधात्, अ-
पिरोधे विद्यारूपताप्राप्तेः द्वैतप्राप्तिरिति प्रतिविहितत्वाद्द्वैत-
त्वाद् इति न पुनः प्रतन्यते ।

तदेवमेकान्ताच्युपगमे बन्धहेत्याद्यनुपपत्तेरैदिकाऽऽसुप्तिक-
सर्वव्यवहारविलोप इत्येकान्तव्यवस्थापकाः सर्वेऽपि मिथ्या-
द्वयो नयाः, अन्योऽप्यविषयपारित्यागवृत्त्यस्तु त एव सम्यक्त्वं
प्रतिपद्यन्ते इत्युपसंहरन्नाह-

तम्हा सत्वे वि णया, मिच्छादिद्वी सपक्खपमिवक्खा ।

अण्णोणणिस्सिआ लण, इवंति सम्पत्तसम्भावा ॥ २१ ॥

यस्मादेकान्तनित्याऽनित्यवत्त्वच्युपगमो बन्धाऽऽदिकारण-
योगकथायाऽच्युपगमयाधितः, तदच्युपगमोऽपि नित्याऽऽद्यका-
न्ताऽच्युपगमप्रतिपक्ष इत्येवंभूतपूर्वात्तदाच्युपगमस्वरूपाः, त-
स्मान्मिथ्यादृष्टयः सर्वेऽपि नयाः स्वपक्षप्रतिषेधः-स्य आ-
त्मीयः पक्षोऽच्युपगमः, तेन प्रतिषेधाः प्रतिहता यस्त इति,
नयज्ञानानां च मिथ्यात्वे तद्विषयस्य तदभिधानस्य च
मिथ्यात्वमेव । तेनैवं प्रयोगः-मिथ्या सर्वनयवादाः, स्वप-
क्षेणैव प्रतिदत्तत्वात्, चौरवाक्यवत् ॥ अथ तेषां मिथ्यात्वे
बन्धाऽऽद्यनुपपत्तौ सम्यक्त्वाऽनुपपत्तिः सर्वत्रेत्याह-अन्यो-
ऽन्यनिःसृताः परस्परपारित्यागेन व्यवस्थिताः, पुनरिति त
एव सम्यक्त्वस्य यथाऽवस्थितवस्तुप्रत्ययस्य, सद्भावा भ-
वन्तीति न बन्धाऽऽद्यनुपपत्तिः । ननु यदि नयाः प्रत्येकं
सन्ति, कथं प्रत्येकवस्थायाम् तेषां सम्यक्त्वमावः ? स्व-
रूप-
व्यतिरेकेणापरसम्यक्त्वाभावात्, तस्य च तेष्वच्युपगमा-
त् । अथ न सन्ति, कथं तेषां समुदायः सम्यक्त्वनिबन्धनो
भवेत्, असनां समुदायानुपपत्तेः ? । न चाऽस्तौऽपि सम्यक्त्वं,
नयवादिष्वपि सम्यक्त्वप्रसङ्गे । न च प्रत्येकं तेषां सत्ता-
मसम्यक्त्वेऽपि तत्समुदाये सम्यक्त्वं भविष्यति, “द्ववहिरौ
सि तम्हा, णत्थि णमो” (१) इत्याद्युपसंहारः, तत्र विरोधात् । न
च प्रत्येकमेकैकांशप्राप्तिः संपूर्णवस्तुप्राप्त्याः समुदिता इति
सम्यक्त्वव्यपदेशमासादयन्ति, तच्च त्वस्वगोचरापरित्यागेन तत्रा-
ऽपि विषयान्तरेतेषामप्रवृत्तेः । न च प्रत्येकमसम्यक्त्वे समुदाये-
ऽपि सम्यक्त्वं युक्तम्, सिकतासु तैलवत् असतः सद्वाप्येर्विरोधा-
त् । अत्राऽभिधीयते-प्रत्येकमप्यपेक्षिततरांशस्वविषयप्रादकतयैव
सन्तो नयाः, तद्व्यतिरिक्तरूपतया त्वसन्त इति सतां तत्समुदाये
सम्यक्त्वे न कश्चिदोपः । नन्वितरेतराविषयपारित्यागवृत्तीनां
ज्ञानानां कथं समुदायः संजवी ? येन तत्र सम्यक्त्वमच्युपग-
म्येत ? अनुक्तोपालम्भ परः । न होक्तज्ञानोत्पादतत्त्वेनां समुदायो
विवक्षितोऽपि तु स्वपरित्यक्तैररूपविषयाध्यवसाय एव समु-
दायः, “अन्योऽन्यनिश्चिताः” इत्येतेनानेकार्थः प्रतिपादितः । न
हि द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकाभ्यामत्यन्तपृथग्भूताभ्यामद्वयविवि-
यसंयोगवदुभयवादोऽपरप्रादुर्भ्यः । सम्म० १ काण्ड ।

(२८) अथ दर्शनयोजनामभिहितसुराह-

जातं ज्ञ्यास्तिकाच्छुक्का-दर्शनं ब्रह्मवादिनाम् ।

तत्रैके शब्दसन्मात्रं, चित्सन्मात्रं परे जगुः ॥ ११० ॥

(जातमित्यादि) शुद्धाद् छव्यास्तिकाद् ब्रह्मवादिनां दर्शनं जानम् । तदाह वादी-“द्वव्यधियनयपयमी, सुद्धा संगहपरुवणा विसत्रो ॥” (४) इति । तत्रैके ब्रह्मवादिनः शब्दसन्मात्रमिच्छन्ति, अन्ये च चित्सन्मात्रम् । तत्राऽऽद्यमतावलम्बी शब्दस्वप्नावं ब्रह्म सर्वेषां शब्दानां सर्वेषां चार्थानां प्रकृतिरित्यन्युपैति । नयो० । सम्म० । सर्वमेकं सत्, अविशेषादिति छव्यास्तिकाऽभिप्रायः । सम्म० ३ काण्ड । स्या० । (शब्दब्रह्मवादिनां मतम् 'सद्' शब्दे वक्ष्यते)

(२९) अथवा व्यवहारनिश्चयनयद्वये तेषां समवतारोऽस्तस्तस्यैव व्यवहारनिश्चयनयद्वयस्य स्वरूपमुपदर्शयन्नाह—

द्वोगव्यवहारपरो, व्यवहारो भणइ कालत्रो भमरो ।

परमत्थपरो मसुइ, निच्छइओ पंचवसो चि ॥३५७७॥

श्लोकव्यवहाराऽभ्युपगमपरो नयो व्यवहारनय उच्यते । स च कालवर्णस्यैव उत्कटत्वेन श्लोके व्यवहियमाणत्वाद्भणति प्रतिपादयति कालको भ्रमर इति । परमार्थपरस्तु पारमार्थिकार्थवादी नैश्चयिको निश्चयनय उच्यते । स पुनर्मन्यते-‘पञ्चवर्णो भ्रमरः’ वादरस्कन्धत्वेन तच्छरीरस्य पञ्चवर्णपुङ्गवैर्निष्पन्नत्वात्, शुक्लाऽऽदीनां च न्यग्भूतत्वेनानुपलक्षणादिति ॥ ३५७७ ॥ विशेषः ।

निश्चयव्यवहारौ हि, द्वौ च मूलनयौ स्मृतौ ।

निश्चयो द्विविधस्तत्र, शुद्धाऽशुद्धविचेदतः ॥ १ ॥

(निश्चय इति) हि निश्चितम्, अध्यात्मभाषायां मूलनयौ द्वौ स्मृतौ । तौ च निश्चयव्यवहारौ, निश्चिनोति तत्त्वमिति निश्चयः । १ । व्यवहियते इति व्यवहारः । २ । तत्राऽपि निश्चयो नाम द्विविधोः द्विप्रकारः, एकः शुद्धनिश्चयनयः, द्वितीयोऽशुद्धनिश्चयनयः । एवं द्विप्रकारो ज्ञेयः ॥ १ ॥

यथा केवलज्ञानाऽऽदिरूपो जीवोऽनुपाधिकः ।

शुद्धो मत्यादिकस्त्वात्मा-ऽशुद्धः सोपाधिकः स्मृतः ॥२॥

यथा हि केवलज्ञानाऽऽदिरूपो जीवोऽनुपाधिकः, उपाधिः कर्मजन्मः, तेन विहीनोऽनुपाधिकः, शुद्ध इति शुद्धनिश्चयभेदेन प्रथमः । अत्र हि केवलज्ञानमासाद्य शुद्धगुणमयाऽऽत्मकरूपेण जीवस्याऽभेदो दर्शितः । तथा च मतिज्ञानाऽऽदिक आत्मा अशुद्धनिश्चयभेदेन द्वितीयः । अत्र हि आत्मनः सोपाधिकस्याऽऽवरणकृत्यजनितज्ञानविकल्पेनाऽऽत्मा मतिज्ञानी अशुद्ध उपलक्ष्यते । सोपाधिकत्वात् केवलज्ञानाऽऽख्यो गुणः शुद्धगुणस्तदुपेत आत्माऽपि शुद्धस्तन्नामनयोद्यात् शुद्धनिश्चयनयः । १ । मतिज्ञानाऽऽदिगुणोऽशुद्धस्तदुपेत आत्माऽप्यशुद्धस्तदाख्यया नयोऽपि अशुद्धनिश्चय इति । निश्चयशब्द आत्ममात्रपरः, शुद्धशब्दः कर्माऽवरणविशिष्टः । आवरणकृत्ये शुद्धः, सति तस्मिन्शुद्धः ॥ २ ॥

अथ व्यवहारस्य भेदं दर्शयति-

सद्भूतश्चाऽप्यसद्भूतो, व्यवहारो द्विधा जवेत् ।

तत्रैकविषयस्त्वाद्यः, परः परमतो मतः ॥ ३ ॥

व्यवहारोऽपि सद्भूतः पुनरसद्भूत इति भेदान्यां द्विधा द्विप्रकारः । तत्र आद्यः प्रथम एकविषय एकछव्याऽऽश्रितः स-

द्भूतव्यवहारः । परः परविषयः परछव्याऽऽश्रितोऽसद्भूतव्यवहार इति ॥ ३ ॥

उपचरितसद्भूता-नुपचरितभेदतः ।

आद्यो द्विधा च सोपाधि-गुणगुणिनिदर्शनात् ॥ ४ ॥

उपचरितसद्भूतभेदेन, अनुपचरितसद्भूतभेदेन च आद्यः एकछव्याऽऽश्रितसद्भूतव्यवहारो द्विधा द्विप्रकारः । तत्र च सोपाधिकगुणगुणिनेदात् प्रथमो जेदो जवति ॥ ४ ॥

यथोपचारतो लोके, जीवस्य मतिरुच्यते ।

यथा जीवस्य मतिज्ञानम् । अत्र हि मतिरुपाधिः कर्माऽऽवरणकलुषिताऽऽत्मनः सकलज्ञानत्वेन ज्ञानामिति कल्पनं सोपाधिकम्, उपचारतो जातमिदम् ।

अथ द्वितीयभेदमाह-

अनुपचरितसद्भूतो-ऽनुपाधिगुणतद्भूतोः ॥ ५ ॥

उपाधिर्हितेन गुणेन अनुपाधिक आत्मा यदा संपद्यते, तदा अनुपाधिकगुणगुणिनोर्भेदाभिन्नोऽनुपचरितसद्भूतोऽपि द्वितीयो भेदः समुत्पद्यते इति ॥ ५ ॥

अथास्योदाहरणं श्लोकार्द्धेनाऽऽह-

केवलाऽऽदिगुणोपेतो, गुण्यात्मा निरुपाधिकः ।

केवलाऽऽदिगुणोपेतः केवलज्ञानसहितः कर्मकृत्याविर्भूतप्रभूता-नुभवभावाऽऽत्मको जीवो निरुपाधिकगुणोपेतो निरुपाधिको गुणो भवति । आत्मा हि संसारावस्थायाम् अष्टकर्मजानीताऽऽवरणपरिस्फुटप्रज्ञावभावितः सोपाधिकगुणैर्मत्यादिभिस्तद्वानिति सोपाधिक आत्मेति व्यपदेशभागो जवति । अत्र तु तदभावे तदभावाद् निरुपाधिकगुणगुणिभेदज्ञावनासमुत्पादानुपचरितसद्भूतभेदोऽपि समुत्पन्नः । केवलाऽऽदिरिति केवलस्यैकत्वात् आदिरिति तदुत्थानन्तगुणोद्यात् केवलादिरिति कथनम् ।

अथाऽसद्भूतव्यवहारस्यापीत्यमेव जेदद्वयं प्रकटयन्नाह-

ह श्लोकार्द्धेन-

असद्भूतव्यवहारो, द्विधैवं परिकीर्तितः ॥ ६ ॥

(असद्भूतेति) असद्भूतव्यवहारोऽपि एवं पूर्वोक्तसद्भूतवद् द्विधा द्विप्रकारः परिकीर्तितः कथित इति ॥ ६ ॥

अथैतस्यासद्भूतव्यवहारस्य भेदद्वयं सोदाहरण-

पूर्वकं प्रकटयन्नाह-

असंश्लेषितयोगेऽन्यो, देवदत्तधनं यथा ।

स्यात्संश्लेषितयोगेऽन्यो, यथाऽऽस्ते देहमात्मनः ॥७॥

(असंश्लेषितेति) अत्र द्वयोरपि भेदयोर्मध्ये, अत्र्यः अत्रे भवोऽन्यो मुख्यः प्रथमः, असंश्लेषितयोगे कल्पितसंबन्धविषये उपचरितासद्भूतव्यवहारो जवेत् । यथा-देवदत्तधनम् । इह धनेन देवदत्तस्य संबन्धः स्वस्वामिभावरूपश्च जायते, तदपि कल्पितत्वात् उपचरितम् । यतो देवदत्तः पुनर्धनं चैकछव्यं, न हि तस्माद्भिन्नद्रव्यत्वादसद्भूतज्ञावनाकरणेनासद्भूतव्यवहार इति । तथा द्वितीयोऽन्यः संश्लेषितयोगे कर्मजसंबन्धे जवति । यथा आत्मनो जीवस्य देहमिति आस्ते तिष्ठति । अत्र हि आत्मदेहयोः संबन्धे देवदत्तधनसंबन्धमिव कल्पनं नास्ति विपरीतभावनानिवर्त्यत्वाद् यावज्जीवस्थायित्वा-दनुपचरितं, तथा भिन्नविषयत्वादसद्भूतव्यवहार इति ॥ ७ ॥

अथोक्तविषयस्यामित्वमाह—

नयाधोपनयार्थेन, तथा मूलनपावपि ।

इत्थमेव समादिष्टं, नयचक्रेऽपि तत्कृता ॥ ८ ॥

(नयेति) एते नया उत्पन्नकृताः, च पुनरुपनयास्तथैव द्वौ मूलनयौ, अपि निश्चयेन इत्थममुना प्रकारेण एव, नय-चक्रेऽपि दिग्गम्यरदेयमेनकृते शाले नयचक्रेऽपि, तत्कृता तस्य नयचक्रस्य कृता उत्पादकेन समादिष्टं कथितम् । एतावता दिग्गम्यरमतानुगमनयचक्रप्रत्यपाठपठितनयोपनयमूलनयाऽऽदिकं सर्वमपि सर्वज्ञप्रणीतसदागमोक्तयुक्तियोजनासमानतन्त्रत्वमेयाऽऽस्ते, न किमपि विमंवादितयाऽस्तीति । ८ ।

अथ पुनरपि श्वेताम्बरदिग्गम्यरयोः समानतन्त्रत्व-मुपदिशन्माह—

यद्यपीदार्थेनो न, तस्याऽस्माकमपि स्फुटम् ।

तथाऽप्युक्तपशल्याऽसौ, दृश्यते चाऽन्तराऽऽपना ॥ ९ ॥

यद्यपि तस्य देवसेनस्य दिग्गम्यरयोऽपि, तथा अस्माकं श्वेतभिन्नाणां स्फुटं प्रकटं यथा स्यात्तथा, इदं कृत्वाऽऽदिपरिज्ञानोपयोगिनि नयविचारे, अर्थभेदो विषयभेदो नास्ति, वज्रयो-रप्यर्थाऽऽदेशे विषयानेद्वयमेव, शब्दाऽऽदेशे किमपि पात्रान्तर-त्वाद् न किमपि दोषः । यथा हि अथ प्रयोजनयन्तस्ताऽर्किकाः, शब्दस्याऽप्रयोजकत्वान् । तथाऽप्यसौ देवसेनो दिग्गम्यर उ-त्क्रमशाल्या विपरीतपरिभाषया अर्थस्य तादृशत्वेन शब्दस्या-तादृशत्वेन च उत्क्रमशाल्या कृत्वा, अन्तराऽऽपना अन्तररूपपरि-णामेन ईष्यान्नुवाद्, दृश्यते विद्यते । ईष्यालवो हि अन्तररूपता-परा एव भवन्ति निष्कारणमेवेति । यतः—“ यद्यपि न भवति हानिः, परकीयां चरति रासभो काकाम् । असमञ्जसं तु दृष्ट्वा, तथाऽपि परिखद्यते चेत् ॥ १ ॥ ” इति वचनाद् यथोक्तजागवत-मिद्वान्तशुद्धपरिभाषां त्यक्त्वा स्वकपालकल्पितसंमृत्तजापया श्रीचीतरागोक्तार्थविषयमङ्गीकृत्य नवीनप्रत्यं विरचय्य प्रभावं दद्यापयतीत्यर्थः ॥ ९ ॥

(३०) अथ वेदिकमताऽभिमतविपरीतपरिभाषां दर्श-यन्माह—

तत्त्वार्थेऽपि नयाः सप्त, पञ्चाऽऽदेशान्तरेऽपि वा ।

अन्तर्जैतौ समुत्पत्त्य, नवति किमु कल्पते ? ॥ १० ॥

तत्त्वार्थसूत्रे नयाः सप्त उक्ताः, पुनरादेशान्तरे मतान्तरे तत्रैव नयाः पञ्च प्रतिपादिताः । तथा च तत्सूत्रम्—“ सप्त मूलनयाः, पञ्च इत्यादेशान्तरे ” इति । शब्दः, समभिरुद्धः, एवंभूत इति नयत्रिकं शब्दनय इति नाम्ना संगृहीतानां त्रयाणामेवैकं नाम शब्दनय इति जायते, ततः प्रथमे चत्वारोऽतस्तैः सह पञ्च न-या इति । अथैकैकस्य भेदानां शतमस्ति, तत्र च सप्तशतं तथा पञ्चशतम्, एवं मतद्वयेऽपि भेदकल्पनम् । तथोक्तमावश्यकं—“ इ-क्किंको य सयविहो, सत्त णयसया हवन्ति एमेव । अणो वि हु आपसो, पंचेव सया णयाणं तु ” ॥ (२५६४) एता-दृशीं शास्त्रपरिभाषां त्यक्त्वा द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकनामानौ एष्वन्तर्भावितत्वादेव उद्भूत्य दूरे कृत्वा नव नयाः कथिताः, इति किमु कल्पते देवसेनेन कः प्रपञ्चः क्रियते ? ॥ १० ॥

पुनश्चार्थं कथयन्माह—

यदि पर्यायद्रव्यार्थ-नयौ निन्नौ विद्वोक्तौ ।

अपितानपितान्यां तु, स्युर्नैकादश तत्कथम् ? ॥ ११ ॥

(यदीति) यदि पर्यायार्थद्रव्यार्थनयौ निन्नौ विद्वोक्तौ पृथक् दृष्टे, तत्तस्मात्त्रय नया इति कथम् ?, अपितानपितान्यां सह एकादश नया इति कथं न स्युः, अपि तु स्युः । जावार्थस्त्वय-म-नैगमसंग्रहव्यवहारेभेदाद् आद्यो द्रव्यार्थिकलिङ्गा, पर्या-यार्थिकक्षुत्तदा-शृङ्खुत्तं, शब्दः, समभिरुद्धः, एवंचूतश्चेति । अपितानपितभेदावपि सामान्यविशेषपर्यायी, तौ च द्रव्यप-र्याययोश्चेति । तथाहि-सामान्यं द्विप्रकारम्, ऊर्ध्वतासामान्यं, तिर्यक्सामान्यं च । तत्र ऊर्ध्वतासामान्यं द्रव्यमेव, तिर्यक्सामान्यं तु प्रतिव्यक्ति सदृशपरिणतिवृत्तं व्यञ्जनपर्याय एव, स्यूताः काष्ठान्तरस्यायिनः शब्दानां मद्भूतविषया व्यञ्जनपर्याया इति प्रावचनिकप्रसिद्धेः । विशेषोऽपि वैसदृश्यविवर्तलक्षणः पर्याय एवान्तर्भवतीति, नैताभ्यामधिकनयावकाशः ॥ ११ ॥

संग्रहे व्यवहारे च, यदीमां युद्ध्य केवदम् ।

तदाद्यन्तनयस्तोके, किं न युद्ध्य हि तावपि ? ॥ १२ ॥

अथ संग्रहे च पुनर्व्यवहारे यदि इमौ अपितानपितौ युद्ध्य, तर्हि आद्यन्तनयस्तोके तावार्प[द्रव्यपर्यायौ] किं न युद्ध्य इति ? यदि एवं कथय्य अपितानपिनसिद्धेरित्यादिसूत्रेषु अपिता वि-शेषाः, अनपिताः सामान्याः । तत्र अपिता व्यवहाराऽऽदिविशेष-नयेषु अन्तर्भवन्ति, अनपिताः संग्रहेऽन्तर्भवन्ति, तदा आद्येषु प्रथमेषु, अन्येषु पाश्चात्येषु नयस्तोकेषु इमौ द्रव्यपर्यायौ कथं न युञ्जीत सप्तनयसंघासिद्धेरिति विचारणीयम् । सि-द्धान्ते धीजिनशायी सप्तनयाऽवतारिका एवाऽस्ति, न न्यूना-धिका । यतः—“ स किं तं नप । सत्त मूलनया पण्यत्ता । तं जहा-रोगमे १, संग्रहे २, व्यवहारे ३, उज्जुत्तुप ४, सहे ५, सम-जिह्वे ६, एवंचूत ७ । ” इत्यादिसूत्रपाठोऽपि ज्ञेयोऽतस्तत्सूत्र-मार्गे त्यक्त्वा नया नव इत्यधिकयोजना न साधीयसी । अथ अन्तर्भूतानां पृथक्करणमपि पिष्टपेषणमेवेति ॥ १२ ॥ द्रव्या-० ८ प्रस्था० ।

(३१) व्यवहारनयात्साहस्यम्—

अशुक्लाद् व्यवहाराख्या-ततोऽन्तर्साहस्यदर्शनम् ।

चेतनाऽचेतनद्रव्या-ऽनन्तपर्यायदर्शकम् ॥ १११ ॥

(अशुक्लादिनि) व्यवहाराऽख्याद् व्यवहारनामधेयादशुक्ला-तो द्रव्यार्थिकनयात् साहस्यदर्शनमचूत् । कीदृशं तत् ?, चेतनश्चाचेतनद्रव्यं चानन्तपर्यायाश्चाविर्भावतिरोभावाऽऽ-त्मकास्तेषां दर्शकं प्रतिपादकमिति । (१११) नयो० । अशुक्लस्तु द्रव्यार्थिको व्यवहारनयमतायोवलम्बी एकान्तनि-त्यचेतनवस्तुद्रव्यप्रतिपादकसाहस्यदर्शनाश्रितोऽत एव तन्मता-ऽनुसारिणः साहस्यः सम्म० १ काण्ड ।

(३२) अथ वेदान्ति साहस्यदर्शनयोः शुद्धाशुद्धद्रव्या-

र्थिकप्रकृतिकत्वं यदुक्तं, तत्राऽविशेष-

दृष्ट्या भेदबीजाभावमाशङ्कते-

यद्यप्येतन्मतेऽप्यात्मा, निर्लेपो निर्गुणो विभुः ।

अध्यासाद् व्यवहारश्च, ब्रह्मवादेऽपि संमतः ॥ ११२ ॥

(यद्यपीत्यादि) यद्यपि एतन्मतेऽपि साहस्यमतेऽप्यात्मा निर्लेपः कर्तृत्वाऽऽदिक्षेपराहितो निर्गुणो गुणस्पर्शशून्यो विभु-व्यापकश्चेति शुक्लाऽऽमाऽन्युपगमेनोभयत्र शुक्तित्वमिति न च

भोक्तृत्वस्योपचरितस्थाऽऽत्मन्यच्युपगमेन साङ्ख्यदर्शने वेदान्तदर्शनापेक्षयाऽऽशुद्धत्वम्, यतोऽध्यासाद् व्यवहारो ब्रह्मवादेऽपि संमतः, ब्रह्मवादिनोऽपि हि बुद्धिगुणान् ज्ञानाऽऽदीनात्मनि कल्पितानेवाऽभ्युपयन्ति, न पारमार्थिकानिति नायमपि प्रकार उच्योः शुरु इति विशेषः ॥ ११२ ॥

प्रत्युताऽऽत्मनि कर्तृत्वं, साङ्ख्यानां प्रातिज्ञासिकम् ।

वेदान्तिनां त्वनिर्वाच्यं, मतं तद् व्यावहारिकम् ॥ ११३ ॥

(प्रत्युतेति) प्रत्युत वैपरीत्येन साङ्ख्यानां मते कर्तृत्वम्, उपपन्नपक्षे भोक्तृत्वाऽऽदि च, प्रातिभासिकमन्यस्थमेवान्यत्राऽऽरोपितम् । वेदान्तिनां तु मतेनान्तःकरणधर्माणां कर्तृत्वाऽऽदीनां कर्तव्यम्, तच्च परमार्थतोऽसदपि व्यवहारतः सदिति स्थूलव्यवहाराऽनुरोधाद्वेदान्तदर्शन एवाशुद्धत्वं स्यात्, अविद्ययाऽप्यन्यधर्ममात्मन्यस्पर्शयत्युपचारेण च व्यवहारवत् कुरुगतिनिश्चयवत् चोत्तेजति साङ्ख्यदर्शन एव शुरुत्वं स्यादिति ज्ञावः ॥ ११३ ॥

किञ्च-सत्कार्यवादित्वादपि साङ्ख्यस्य न व्यवहाराऽनुरोधित्वम्, व्यवहारनयो हि कारणव्यापारानन्तरमेव कार्योत्पत्तिं पश्यन्न सत्कार्यपक्षमेवाऽऽश्रयते, न च कृणिकासत्कार्यानभ्युपगममात्रेणास्य व्यवहारपक्षपातित्वम्, तदन्युपगमेऽप्युत्पत्त्यन्युपगमेन व्यवहारवद्भिर्भावादित्यभिप्रायस्पर्ष्टाकरणपूर्वं निगमयन्नाह—

अनुत्पन्नत्वपक्षश्च, निर्युक्तौ नैगमे श्रुतः ।

नेति वेदान्तिसाङ्ख्योक्तयोः, संग्रहव्यवहारता ॥ ११४ ॥

अनुत्पन्नपक्षश्च निर्युक्तौ नमस्कारनिर्युक्तौ नैगमे नैगमनये श्रुतः “उत्पन्नाणुप्पन्नो, इत्थं णया नैगमस्सऽणुप्पन्नो । सेसाणं उत्पन्नो, जइ कत्तो तिविहसामिच्चा ? ॥ १०६ ॥” इति (आवश्यकनिर्युक्ति-) वचनात् । तथा चानुत्पत्तिवादी साङ्ख्यो नैगमनयमेवोपजीवी, व्यावहारिकोत्पत्तिवादी वेदान्ती च व्यवहारनयमिति भावः । इति हेतोर्वेदान्तिसाङ्ख्योक्तयोस्तद्दर्शनयोः संग्रहव्यवहारता संग्रहव्यवहाराऽऽख्यशुद्धाशुद्धव्यार्थिकप्रकृतिकता न ज्ञवति । तथा च संमतौ तयोः का गतिरिति भावः ॥ ११४ ॥

समाधत्ते तथापीतिद्वयेन—

तथाऽप्युपनिषद् दृष्टि-सृष्टिवादाऽऽत्मिका परा ।

तस्यां स्वप्नोपमे विश्वे, व्यवहारवद्वोऽपि न ॥ ११५ ॥

तथाऽपि उपनिषद्वेदान्तदर्शनप्रवृत्तिः दृष्टिसृष्टिवादाऽऽत्मिका परा उत्कृष्टा मूलाभियुक्ता, अभ्युपगतत्वात्, तस्यां चाज्ञातस्त्वाज्ञावेन स्वप्नोपमे विश्वे जगति सति व्यवहारस्य लवोऽपि लेशोऽपि नाऽस्ति, सन्मते जाग्रदव्यवहारस्य स्वप्नव्यवहारतुल्यत्वात् । तथा च मौलस्य वेदान्तदर्शनस्य व्यवहारापेक्षत्वे न व्यवहारप्रकृतिता, किं त्वेकाऽऽत्मसंग्रहप्रवणतया संग्रहप्रकृतितैवाऽऽकाशोदकपातकल्पमूलदर्शनप्रवृत्तावेव चेयं नयप्रकृतिचिन्तेति नार्वाचीनवेदान्तिनां मिथो विरुद्धकल्पनाकोटिक्लेशपराहतानां व्यवहारार्ज्यासंसमर्थनेनाऽपि प्रतिश्रुतव्याहतिरिति हृदयम् ॥ ११५ ॥

साङ्ख्यशास्त्रे च नानाऽऽत्म-व्यवस्था व्यवहारकृत् ।

इत्येतावत्पुरस्कृत्य, विवेकः संमतावयम् ॥ ११६ ॥

(साङ्ख्येति) साङ्ख्यशास्त्रे च नानाऽऽत्मनां व्यवस्था प्रतिनियतजन्ममरणाऽऽदि व्यवहारकृद्भवति इत्येतावत्पुरस्कृत्य तात्पर्यविषयीकृत्याऽयं विवेकः सम्मतौ । यदुत-व्यवहारप्रकृतिकं साङ्ख्यदर्शनं, संग्रहप्रकृतिकं च वेदान्तदर्शनमिति वेदान्तप्रकृतिभूतसंग्रहनयेनेव तथाविषयीकृतस्याऽऽत्मनो भेदकरणेन संग्रहविषयभेदकत्वलक्षणसमन्वयाद् व्यवहारप्रकृतिकत्वं साङ्ख्यदर्शनस्य विवक्षितमिति तात्पर्यम् । तेन सत्कार्याऽऽद्यंशे व्यवहारप्रकृतित्वाऽभावेऽपि न कृतिः, आत्मन एव सकलशास्त्रप्रयोजनभागित्वेन मुख्यत्वात्, मुख्योद्देशेनैव च नयानां प्रकृतिविकृतिचिन्ताया युक्तत्वादिति ज्ञावः ॥ ११६ ॥ नयो० । अत्र च नैगमसंग्रहव्यवहारलक्षणाख्योनयाः शुद्धशुद्धिभ्यां व्याप्तिरिति मतमश्रिताः, ऋजुसूत्रशब्दसमभिरुद्धैर्भूतास्तु शुक्तितारभ्यतः पर्यायनयभेदाः । तथाहि-संग्रहमतं तावत्प्रदर्शितमेव । येषां तु मते न नैगमनयस्य सद्भावस्तस्य स्वरूपमेव वर्णितम्, राश्यन्तरोपलब्धं नित्यत्वमनित्यत्वं च नयतीति निगमव्यवस्थाच्युपगमपरो नैगमनयः । निगमो हि नित्याऽनित्यसदसत्कृतकाकृतकस्वरूपेषु ज्ञावेष्वपास्तसाकार्यस्वभावः सर्वथैव धर्मधर्मिभेदेन संपद्यत इति । स पुनर्नैगमोऽनेकधा व्यवस्थितः, प्रतिपत्तुरभिप्रायवशान्नयवस्थानात् । प्रतिपत्तारश्च नानाभिप्रायाः । यतः केचिदाहुः—“ पुरुष एवेदं सर्वमित्यादि ” यदाश्रित्योक्तम्—“ ऊर्द्धमूलमधः शास्त्र-मश्वत्थं प्राहुरव्ययम् । छन्दांसि यस्य पर्णानि, यस्तं वेदं स वेदवित् ॥ १॥ ” पुरुषोऽप्येकत्वनानात्मभेदात्कैश्चिदभ्युपगतो द्वेधा, नानात्वेऽपि तस्य कर्तृत्वाऽकर्तृत्वभेदोऽपरैराश्रितः । कर्तृत्वेऽपि सर्वगतैरभेदः, असर्वगतत्वेऽपि शरीरव्याप्त्यव्याप्तिभ्यां भेदः, व्यापिमूर्तैतरविकल्पाद्भेद एव । अपरैस्तु प्रधानकारणिकं जगदच्युपगतं, तत्राऽपि सेश्वरनिरीश्वरभेदाद्भेदोऽच्युपगतः, अन्यैस्तु परमाणुप्रभवत्वमभ्युपगतं जगतः, तत्रापि सेश्वरनिरीश्वरभेदाद्भेदोऽच्युपगतः, सेश्वरपक्षेऽपि स्वकृतकर्मसापेक्षानपेक्षत्वाभ्यां तदवस्थ एव भेदाभ्युपगमः । कैश्चित्स्वभावकाहायदृष्ट्याऽऽदिवादाः समाश्रिताः, तेष्वपि सापेक्षत्वापेक्षत्वाच्युपगमाद् भेदव्यवस्थाऽभ्युपगतैव । तथा कारणं नित्यं कार्यमनित्यमित्यपि द्वैतं कैश्चिदभ्युपगतम्, तत्राऽपि कार्यं स्वरूपं नियमेन त्यजति, न वेत्ययमपि भेदाभ्युपगमः । एवं मूर्तैरेव मूर्तमारज्यते, मूर्तैर्मूर्तं मूर्तैर्मूर्तमित्याद्यनेकधा प्रतिपत्ताभिप्रायतोऽनेकधा निगमनानैगमोऽनेकभेदः । व्यवहारनयस्त्वपास्तसमस्तभेदादेकमच्युपगच्छतोऽध्यक्षीकृतभेदनिबन्धनव्यवहारविरोधप्रशक्तेः कारकज्ञापकभेदे परिकल्पनाऽनुरोधेन व्यवहारमारचयन् प्रवर्तते इति कारणस्याऽपि न सर्वदा नित्यत्वं, कार्यस्याऽपि नैकान्ततः प्रकृत्य इति । ततश्च न कदाचिदनीदृशं जगदिति प्रवृत्तोऽयं व्यवहारो न केनाऽपि प्रवर्तयते, अन्यथा प्रवर्तकावस्थाप्रसक्तिः, ततो व्यवहारशून्यं जगत् । न च प्रमाणाविषयीकृतः पक्षोऽच्युपगन्तुं युक्तः, अदृष्टपरिकल्पनाप्रसक्तेः । दृष्टानुरोधेन ह्यदृष्टमपि वस्तु कल्पयितुं युक्तम्, अन्यथा कल्पनासंभवादिति । संग्रहनैगमाच्युपगतवस्तुविवेकाल्लोकप्रतीतपथाऽनुसारेण प्रतिपत्तिः, गौरवपरिहारेण प्रमाणप्रमेयप्रमितिप्रतिपादनं व्यवहारप्रसिद्ध्यर्थं परीक्षकैः समाश्रितमिति व्यवहारनयान्निप्रायः । ततः स्थितं नैगमसंग्रहव्यवहाराणां व्याप्तिरिति मतमश्रितं, विषयभेदश्चेषां प्रतिपादितः ।

तदुक्तम्-

"शुद्धं द्रव्यं समाश्रित्य, संग्रहस्तदशुद्धितः ।
नैगमव्यवहारौ स्तां, शेषाः पर्यायमाश्रिताः ॥ १ ॥
अन्यदेव हि सामान्य-मजिन्नप्रानकारणम् ।
विशेषोऽन्यस्य एवेति, मन्यन्ते नैगमो नयः ॥ २ ॥
सद्रूपताऽनतिक्रान्त-स्वस्वज्ञावमिदं जगत् ।
सत्त्वारूपतया सर्वे, संगृह्यन् संग्रहो मतः ॥ ३ ॥
व्यवहारस्तु तामेव, प्रतिवस्तुव्यवस्थिताम् ।
तथैव दृश्यमानत्वाद्, व्यवहारयति देहिनः ॥ ४ ॥ इति ।

पर्यायनयभेदा ऋजुसूत्राऽऽदयः ।

"तत्र ऋजुसूत्रोक्तिः स्या-च्छुद्धिरूपार्यसंश्रिता ।
नेश्वरस्यैव भावस्य, भावस्थितिविद्योगतः" ॥ १ ॥ सम्म० १
काण्ड ।

(३३) यद्येवं संग्रहव्यवहारौ चेदन्तिसादृश्यदर्शनप्रव-
र्तकौ, नैगमनयस्तर्हि कस्य दर्शनस्य प्रवर्तकः ? इति
जिज्ञासायामाह-

हेतुर्भूतस्य कस्याऽपि, शुद्धाऽशुद्धो न नैगमः ।

अन्तर्भावो यतस्तस्य, सद्ग्रहव्यवहारयोः ॥ ११७ ॥

(हेतुरिति) सामान्यविशेषाऽऽशुद्धयग्राहित्वेन शुद्धाशुद्धौ नैग-
मनयः कस्याऽपि मतस्य दर्शनस्य न हेतुर्न प्रकृतिः, यतः सामा-
न्यग्रहाय प्रवृत्तस्य संग्रह एव, विशेषग्रहाय च प्रवृत्तस्य व्य-
वहार एवान्तर्भाव इति । तदुज्जयनिर्गन्त स्वात्मानमेवात्मभमा-
नस्य न जिज्ञादर्शनप्रकृतिस्वमाभिधानं युज्यत इति ॥ ११७ ॥

कुतस्तर्हि वैशेषिकदर्शनमुत्पन्नं, कथं वा तस्य न सम्य-
क्त्वम् ? इत्याकाङ्क्षायामाह-

द्वान्यां नयाच्यामुज्जीत-मपि शास्त्रं कणाऽशिना ।

अन्योऽन्यनिरपेक्षत्वा-न्मिथ्यात्वं स्वमताग्रहात् ॥ ११८ ॥

(आभ्यामिति) आभ्यां सामान्यविशेषग्राहिभ्यां संग्रहव्य-
वहाराच्यां नयाच्यामुज्जीतं पृथग् व्यवस्थापितमपि कणाऽ-
शिना कणादमुनिना शास्त्रम्, अन्योऽन्यनिरपेक्षत्वात्परस्पर-
विविक्तद्रव्यपर्यायोभयावगाहित्वात् स्वमताग्रहात् स्वकल्प-
नाऽभिनिवेशान्मिथ्यात्वम् ॥ न हि नयद्वयावलम्बनमेव शास्त्र-
स्य सम्यक्त्वप्रयोजकं, किं तु यथास्थाने तद्धिनियोगः । स च
स्वप्रयुक्तजङ्गद्वयेतरयावद्भक्तानां स्याद्वादलाङ्घितानां परस्पर-
साक्षाद्भाषाणां तात्पर्यविषयतया संपद्यते, एकतरस्याऽप्यता-
त्पर्ये सिद्धान्तविराधनाया अपरिहारात् । तदाह-" जे वय-
णिजविअण्या, सेजुज्जेतसु होति एणसु । सा ससमयपणवणा,
सिद्धंतविराहणा अस्या " ॥ ११ ॥ इति । तदिह सामान्यविशेषयो-
गः कुतस्तरामन्येषां जङ्गानामिति स्फुटमेव मिथ्यात्वम्, अतिरि-
क्तसामान्यविशेषापेक्षां विना महासामान्यान्त्यविशेषयोरिव व-
स्तुमात्रस्य स्वत एव सामान्यविशेषाऽऽमकत्वमित्यर्थस्यैव य-
थावश्यकव्यविनियोगरूपत्वात्, अन्यथाऽनवस्थानात् । तदिदमुक्त-
म्-"स्वतोऽनुवृत्तित्यतिवृत्तिभाजो, भावान् भावान्तरनेयरूपाः ।
पराऽऽमकत्वादतथाऽऽमकत्वाद्, द्वयं वदन्तोऽकुशलाः स्वव-
न्ति ॥ ४४ ॥" (स्या०) इति । एतेन नैयायिकदर्शनमपि व्याख्यातम्,
पदार्थप्रमाणाऽदिज्ञेदं विना प्रायस्तस्य वैशेषिकदर्शनसमान-
विषयत्वादिति दिग् ॥ ११८ ॥

ननु संग्रहव्यवहारयोरेव विषयविवेकेन नैगमस्याऽन्तर्ज्ञा-
तस्य पार्थक्ये किं बीजम् ? अदर्शनेऽपि किञ्चित्कल्पयिष्याम
इति चेत्, तर्हि दृष्टं स्वतन्त्रद्रव्यपर्यायोभयविषयत्वमेव तथाऽस्तु ।
तथा च तत एव कणादमतोत्पत्तिर्युक्तेति परीक्षापूर्वमाह-

स्वतन्त्रव्यक्तिसामान्य-ग्रहा येऽत्र तु नैगमे ।

औत्पत्यसमयोत्पत्तिं, द्रूमहे तत एव हि ॥ ११९ ॥

(स्वतन्त्रेति) स्पष्टः । अत्र चार्थं प्रदर्शितन्यायेन द्रव्यपर्याय-
रूपमुभयमपि परस्परविविकमेकत्र विद्यत इत्यभिप्रायो नैगमो-
ऽशुद्धद्रव्यास्तिकप्रकृतिरिति सम्मतित्वेन चित्स्वरसोऽपीति ध्ये-
यम् ॥ ११९ ॥

ऋजुसूत्राऽऽदितः सौत्रा-न्तिकवैजायिकौ क्रमात् ।

अभूवन् सौगता योगा-चारमाध्यमिकाविति ॥ १२० ॥

(ऋजुसूत्राऽऽदित इति) ऋजुसूत्राऽऽदित ऋजुसूत्रशब्दसमजि-
कृतैवभूतेभ्यः क्रमात् सौत्रान्तिकवैजायिकयोगाचारमाध्यमिका
इति चत्वारः सौगता अभूवन्नुदपद्यन्ते ।

एतेषां स्वरूपभेदेन काव्येन ज्ञेयम्-

"अर्थो ज्ञानसमाश्रितो मतिमता वैभाषिकेणैव ज्ञेयते,

प्रत्यक्षो न हि बाह्यवस्तुविसरः सौत्रान्तिकैराश्रितः ।

योगाऽऽचारमतानुगैरजिमता साकारबुद्धिः परा,

मन्यन्ते वत मध्यमाः कृतधियः स्वच्छां परां संविदम्" ॥ ११ ॥ इति ।

एतद्विशेषाऽवगमपुष्पमदार्थिना तु मत्कृतवताद्वयं परिशील-

नीयम् । अत्र वैभाषिकस्य शब्दनयपक्षपातित्वं, नित्यानित्यश-

ब्दाव्यपुक्तलाभ्युपगमात्, ज्ञानार्थसङ्गणयौगपद्यरूपत्वं जनप-

र्यायप्रधानत्वाच्चावगन्तव्यम् । योगाचारमाध्यमिकयोश्च शुद्ध-

शुद्धतरत्वेन समभिरुद्धैवभूतपक्षवर्तित्वमिति ॥ १२० ॥

नयसंयोगजः शब्दा-लङ्काराऽऽदेव विस्तरः ।

कियान् वाच्यो वचस्तुल्यसंख्या ह्यभिहिता नयाः ॥ १२१ ॥

(नयेति) शब्दालङ्काराऽऽदेव्यांकरणसाहित्याऽऽदिशास्त्रस्य

च विस्तरः नयसंयोगजो नानानयमयः, आदित एव तत्प्रवृत्तौ

नानानयविवक्षायामुपजीवनात् । अन्यथा सार्वपर्यद्वयानुप-

पत्तिः । अत एव मीमांसका अपि द्रव्यपर्याययोः सार्वजनीन-

ज्ञेयभेदाऽऽनुपपत्तये व्यवहारनयमानस्यभ्यन्निचाराभ्यां बिभ्य-

तो व्यापकशक्तिमपहाय जातौ शक्तिव्युत्पत्तये संग्रहनयं चाङ्गि-

यमाणाः समतप्रवृत्तौ नयसंयोगमेवाऽऽदावपेक्षन्ते । यत्तु मीमां-

सकमतस्याशुद्धद्रव्यास्तिकव्यवहारनयप्रकृतित्वं सम्मतित्वेन

नामनिकेपावसरे ज्ञापितं, "तत्त्वार्थयोर्नित्यसंबन्धमात्रवादा-

पेक्षया, औत्पत्तिकस्तु शब्दस्यार्थेन संबन्धः" इति, तत्सूत्रे औ-

त्पत्तिक इत्यस्य विपरीतलक्षणया नित्य इति व्याख्यानात्

पूर्वपूर्वसंकेतापेक्षायामनवस्थानां नित्यपदसंबन्धाच्च्युपगम एव ।

प्रवृत्तिमूलव्यवहाराऽऽद्यन्तशुद्धशाल्मैदम्पर्यपर्यालोचनायां तु तस्य

नयसंयोगत्वमेवमुक्तम् । अन्यथा-शब्दानुशासनेऽपि स्फोट-

विचारे शब्दसम्भवात्संग्रहप्रधान्यायेन नयसंयोगजत्वं न स्यात्, न

यसंयोगजत्वे शब्दाऽऽदीनां कथं न स्वसमयतुल्यत्वमिति चेत्, भू-

दनयानां तेषां यथावद्विभागकरणात् । अत एव यथावन्नयविभा-

गचिकीर्षया "सिद्धिः स्याद्वादात्" ॥ ११२ ॥ इति (हैम०) सुवमुप-

न्यस्य श्रीहैमसूरयः खोपकशब्दानुशासनस्य स्वसमयान्तर्भावेन

दृढप्रामाण्यमाविश्रुः । संक्षेपमजिप्रेत्याह उक्तो विस्तरः कि-

यान् वाच्यो, हि यतः, वचस्तुल्यसंख्या नया अनिहिताः ॥ १२१ ॥

स्याद्वादनिरपेक्षैश्च, तैस्तावन्तः परागमाः ।
ज्ञेयोपयुज्य तदियं, दर्शने नययोजना ॥ १५२ ॥

(स्याद्वादेति) तैर्नयैः स्याद्वादनिरपेक्षैः स्याद्वादैकवाक्य-
तारहितैस्तावन्तो वचस्तुल्यसंख्या एव परागमाः परसिद्धान्ता
प्रवन्ति, अभिनिवेशान्वितनयत्वस्यैव परसमयलक्षण-
त्वात् । इदमुक्तं सम्मतितृतीयकारणदे-“ जावइया वयणपहा,
तावइया चैव हुंति णयवाया । जावइया णयवाया, तावइया
चैव परसमया ” ॥ ४७ ॥ एतावत्सु नयेष्विच्छाकल्पितसं-
योगजभेदेषु समवायान्तराक्षेपकः सुलज एव, इयं दर्शने
नययोजनापयुज्य ज्ञेया, न त्वापातत एव; आपातज्ञानस्य
स्वसमयपरसमयविपर्ययसफलत्वात् । अत एव वस्तुस्थिति-
विचारे-“ ज्ञे पज्जवेसु णिरदा, जीवा परसमयगतिविणिहिट्ठा ।
आयसहावम्मि णिया, ते सगसमया मुणेयव्वा ” ॥ १ ॥
इति दैगम्बरं वचनं वक्तुः सस्यक् स्वसमयनिष्णातताम-
ज्जिब्यञ्जयति । द्रव्यास्तिकाभिप्रायः स्वसमयः, पर्यायास्तिका-
भिप्रायः परसमय इत्यस्य स्याद्वादनिरपेक्षत्वान्नय-
वाक्यमेवैतदिति चेत्, तर्हि प्रवचनप्रक्रियाव्युत्पादने क इवा-
स्योपयोगः ? स्पूलसूक्ष्मनयार्थानां क्रमव्युत्पादनस्यैव शा-
स्त्रार्थत्वादिति मुग्धबन्धनमात्रमेतत् । यदपि प्रावचनिकानां
जिनजसिद्धसेनप्रभृतीनां स्वस्वतात्पर्यविरुद्धविषये सूत्रे
परतीर्थिकवक्तव्यताप्रतिबन्धप्रतिपादनं, तदप्यभिनिवेशेन चे-
त्तदा प्रावचनिकत्वव्यतिरिचि । तत्र परतीर्थिकपदं भिन्नप-
रस्परयाततात्पर्यानुसारिपदम्; अत एव नयाभिप्रायेण प्रवृत्त-
त्वादिति हेत्वजिधानोपपत्तिः । अत एव च नयाभिप्रायेणोक्त-
समाधानमस्माद्विज्ञानविद्दौ विहितमिति । एवमन्यत्राऽपि दर्श-
नप्रयोजनाभ्यामुपयोगो विधेयः समयनिष्णातैः ॥ १५२ ॥ नयो० ।

(३४) के पुनरेषु नयेष्वर्थप्रधानाः, के च शब्दनया इति
दर्शयन्ति-

एतेषु चत्वारः प्रथमैर्धनिरूपणप्रवणत्वादर्थनयाः ॥ ४४ ॥

शेषास्तु त्रयः शब्दवाच्याऽर्थगोचरतया शब्दनयाः ॥ ४५ ॥

कः पुनरत्र बहुविषयः, को वाऽप्यविषयो नय इति विवेचयन्ति-
पूर्वः पूर्वो नयः प्रचुरगोचरः, परः परस्तु परिमितवि-
षयः ॥ ४६ ॥

तत्र नैगमसंग्रहोस्तावन्न संग्रहो बहुविषयो नैगमात्परः, किं
तर्हि नैगम एव संग्रहात्पूर्वं इत्याहुः--

सन्मात्रगोचरात्संग्रहानैगमो जावाऽजावजूमिकत्वाद्
जूमविषयः ॥ ४७ ॥

भावाऽभावभूमिकत्वाद्भावाऽजावविषयत्वाद्, भूमविषयो व-
हुविषयः ॥ ४७ ॥

संग्रहाद् व्यवहारो बहुविषय इति विपर्ययमपास्यन्ति-

सद्विशेषप्रकाशकाद्यवहारतः संग्रहः समस्तसत्समूहोपद-
र्शकत्वाद् बहुविषयः ॥ ४८ ॥

व्यवहारो हि कतिपयात् सत्प्रकारान् प्रकाशयतीत्यल्पविष-
यः, संग्रहस्तु सकलसत्प्रकाराणां समूहं व्यापयतीति बहु-
विषयः ॥ ४८ ॥

व्यवहारात् ऋजुसूत्रो बहुविषय इति विपर्ययसं निरस्यन्ति-
वर्तमानविषयाऽऽजुसूत्राद्व्यवहारसिद्धान्तविषयाऽवलम्बि-
त्वादनवपार्थः ॥ ४९ ॥

वर्तमानकृणमात्रस्थायिनमर्थमृजुसूत्रः सूत्रयतीत्यसावल्पवि-
षयः, व्यवहारस्तु काव्यत्रितयवर्त्यर्थाजानमवलम्बत इत्ययमन-
वपार्थ इति ॥ ४९ ॥

ऋजुसूत्राच्छब्दो बहुविषय इत्याशङ्कामपसारयन्ति-

कालाऽऽदिनेदेन भिन्नार्थोपदर्शिनः शब्दाऽऽजुसूत्रस्तद्विप-
रीतवेदकत्वान्महार्थः ॥ ५० ॥

शब्दनयो हि कालाऽऽदिनेदाद्विज्ञमर्थमुपदर्शयतीति स्तोत्रवि-
षयः, ऋजुसूत्रस्तु कालाऽऽदिभेदतोऽप्यभिज्ञमर्थं सूचयतीति
बहुविषय इति ॥ ५० ॥

शब्दात्समभिरूढो महार्थ इत्यारेकां पराकुर्वन्ति-

प्रतिपर्यायशब्दमर्थभेदमजीप्सतः समभिरूढाच्छब्दस्तद्वि-
पर्यायाऽनुयायित्वात् प्रचूतविषयः ॥ ५१ ॥

समभिरूढनयो हि पर्यायशब्दानां व्युत्पत्तिभेदेन भिन्नार्थता-
मर्थयत इति तनुगोचरोऽसौ, शब्दनयस्तु तेषां तद्वेदेनाऽप्ये-
कार्थतां समर्थयत इति समधिकविषयः ॥ ५१ ॥

समभिरूढादेवभूतो भूमविषय इत्यप्याकृतं प्रतिज्ञिपन्ति-

प्रतिक्रियं विज्ञिन्नमर्थं प्रतिजानानादेवचूतात्समजिरू-
ढस्तदन्यथाऽर्थस्यापकत्वान्महागोचरः ॥ ५२ ॥

एवंभूतनयो हि क्रियाभेदेन भिन्नमर्थं प्रतिजानीत इति
तुच्छविषयोऽसौ, समजिरूढस्तु तद्वेदेनाऽप्यभिज्ञं भावमजि-
प्रीतीति प्रभूतविषयः ॥ ५२ ॥

अथ यथा नयवाक्यं प्रवर्तते तथा प्रकाशयन्ति-

नयवाक्यमपि स्वविषये प्रवर्तमानं विधिप्रतिषेधान्यां
सप्तजङ्गीमनुव्रजति ॥ ५३ ॥

नयवाक्यम-प्राग्लक्षितविकलाऽऽदेशस्वरूपं; न केवलं स-
कलाऽऽदेशस्वभावं प्रमाणवाक्यमित्यपिशब्दाऽर्थः । स्वविषये
स्वाभिधेये प्रवर्तमानं विधिप्रतिषेधाभ्यां परस्परविभिन्नार्थनय-
युग्मसमुत्थाविधाननिषेधाभ्यां कृत्वा सप्तजङ्गीमनुगच्छति, प्रमा-
णसप्तजङ्गीवदेतद्विचारः कर्त्तव्यः, नयसप्तजङ्गीष्वपि प्रतिभङ्गं
स्यात्कारस्यैवकारस्य च प्रयोगसद्भावात् । तासां विकलाऽऽदे-
शत्वादेव सकलाऽऽदेशाऽऽत्मिकायाः प्रमाणसप्तजङ्ग्या विशे-
षव्यवस्थापनात् । विकलाऽऽदेशस्वभावा हि नयसप्तजङ्गी, व-
स्त्वशमात्रप्ररूपकत्वात्; सकलाऽऽदेशस्वभावा तु प्रमाणसप्तज-
ङ्गी सम्पूर्णवस्तुस्वरूपप्ररूपकत्वादिति ॥ ५३ ॥ रत्ना० ७ परि० ।
यावदेवंभेदाभेदरूपं वस्तुपदार्थं भेदस्य पर्यायार्थि-

कविषयस्य द्वैविध्यमाह--

सो पुण समासत्रो चिय, वंजणणियत्रो य अत्थणियत्रो य ।
अत्थगत्रो य अजिण्णो, जइयव्वो वंजणवियण्णो ॥ ३० ॥

स पुनर्विभागः समासतः संक्षेपतो व्यञ्जननियतः शब्दनय-
निबन्धनोऽर्थनियतश्चार्थनयनिबन्धनश्च, तत्राऽर्थगतस्तु विभा-
गोऽभिज्ञः संग्रहव्यवहारसूत्रार्थप्रधाननयविषयोऽर्थपर्यायो-
ऽभिज्ञोऽसद्व्यतीतानागतव्यवच्छिन्नाभिन्नार्थपर्यायरूपत्वा-
त्तद्विषया नया अप्यर्थगतो विज्ञागोऽभिज्ञ इत्युच्यते ।

भाष्यो व्यञ्जनविकल्प इति विकल्पिनः शब्दपर्यायो मि-
श्रोऽभिधानेकाभिधान एकः, एकाभिधानश्चैक इति कृत्वा
समानविद्वांसंख्याकालाऽऽदितेकशब्दो घटः कुट्टः कुम्भ इत्यादि-
क एकार्थ इति शब्दनयः । समभिरुदन्तु-भिधानिधेयौ घट-
कुट्टशब्दौ मिश्रप्रवृत्तिनिमित्तत्वाद्परस्मादशब्दवदित्येकार्थं
एकशब्द इति मन्यते । एवं नूनन्तु चेष्टासमय एव घटो घट-
शब्दवाच्यः, अन्यथाऽतिप्रसङ्गात् ।

तदेवमभिधेयो वाच्योऽस्य त्वभिधेयो घटशब्द इति
मन्यते यत्तदन्यतो विज्ञकेन स्वस्वेषैकमनेकं च
वस्तुत्वं तदनन्तप्रमाणमित्याख्यानुमाद-

एगदवियमि जे अ-त्यपज्जवा वयणपज्जवा वा वि ।

तीयाऽणाययजूया, तावड्ढं तं इवड्ढं ॥ ३१ ॥

एकस्मिन् जीवाऽऽदौ स्वार्थपर्याया अर्थग्राहकाः सङ्ग-
व्यवहारजं सुखाख्यास्तदुपग्राह्या वाऽर्थभेदा वचनपर्यायाः श-
ब्दनयाः शब्दसमभिरुदन्तुनास्तत्परिच्छेदा वचनपर्यायाः वा, ते
चान्ताऽनागतवर्तमानरूपतया सर्वदा विद्यतन्ते, विवृताः, विव-
र्तिष्यन्त इति, तेनामानन्त्याद्वस्त्वपि तावत्प्रमाणं भवति ॥ तथा
हि-अनन्तकालेन सर्वेण वस्तुना सार्वावस्थानां परस्परानुगमे-
नानादितत्त्वादवस्थातुश्चावस्थानां कथाऽद्वन्द्वन्यत्वाद् घटाऽऽ-
दिवस्तु कुट्टपुरुषाऽदिरूपेणापि कथाऽद्विद्विनामिति सर्वे सर्वा-
ऽऽत्मकं कथाऽद्विद्विद्वि स्थितम् । इदमर्थं चैकं पुनस्तद्व्यवमती-
तानागतवर्तमानरूपगुणकर्मासामान्यविशेषपरिणामाऽऽत्मकं
युगपत्क्रमेणापि तत्तथाचूतमेव, एकान्तासन उपादायोगात्,
सतश्च निरन्वयविनाशासंज्ञादिति प्रतिपादितत्वात् ।

एवं तावद् याह्याज्यन्तरभेदेन द्विविधस्याऽपि वस्तु-
नोऽनेकान्ताऽऽत्मकत्वं प्रतिपाद्य तत्प्रतिपा-

दनवाक्यनयानामपि तथाविधमेव स्व-

रूपं नान्यादृग्नूतमस्तीति प्रति-

पादयन्नाह-

पुरिसमि पुरिससदो, जम्माऽऽई मरणकालपज्जतो ।

तस्स उ वाह्याऽऽईया, पज्जवजीया बहुवियप्पा ॥ ३२ ॥

अथवा-अर्थव्यञ्जनपर्यायैः शक्तिव्यक्तिरूपैरनन्तरैरनुगतोऽर्थः
सविकल्पो, निर्विकल्पकश्च । प्रत्यक्षतोऽवगत इति इदानीं पुरुष-
रूपान्तद्वारेण व्यञ्जनपर्यायं तदविकल्पत्वनिबन्धनमर्थपर्यायं च ।
तत्र सविकल्पत्वनिमित्तमाह-"पुरिसमि" इत्यादिना सुत्रेण,
अतीतानागतवर्तमानानन्तार्थव्यञ्जनपर्यायाऽऽत्मके पुरुषवस्तुनि
पुरुष इति शब्दो यस्याऽसौ पुरुषशब्दस्तच्चाख्योऽर्थो जन्माऽऽ-
दिर्मरणपर्यन्तोऽभिन्न इत्यर्थः, पुरुष इत्यभिन्नाभिधानप्रत्य-
यव्यवहारप्रवृत्तेः । तस्यैव वाह्याऽऽदयः पर्याययोगाः परिणति-
संघन्या बहुविकल्पा अनेकभेदाः प्रतिक्षणसुखमपरिणामान्त-
र्भूता भवन्ति, तस्यैव तथा व्यतिरेकज्ञानोत्पत्तेः । एवं च स्यादेक
इत्यविकल्पः, स्यादनेक इति सविकल्पः सिद्धः । अन्यथाऽभ्युप-
गमे तदजाव एवेति विपक्षः " अत्रियं चि णिच्चियपं (३३) "
इत्यनन्तरगाथया बाधां दर्शयिष्यति, द्वितीयपातनिकया न ।
गाथार्थस्तु-पुरुषवस्तुनि पुरुषस्वनिर्यञ्जनपर्यायः, शेषो
वाह्याऽद्विधर्मकत्वापोऽर्थपर्याय इति गाथासमुदायाथः । ननु
कोऽयं पुरुषशब्दः, कथं वा शब्दोऽर्थस्य पर्यायः, ततोऽन्यन्ताभि-
न्नात्वाद् घटस्येव परः ॥ (३२) सम्म० १ काण्ड ।

यद्य कथं शब्दो वस्तवन्तरत्वात्पुरुषाऽऽदेवस्तुनो धर्मः?, येनाऽसौ
तस्य व्यञ्जनपर्यायो भवेदित्युक्तम् । तत्र नामनयाऽभिप्रायात्
"नामनामवतोरभेदात्" पुरुषशब्द एव पुरुषार्थस्य व्यञ्जनपर्या-
यः । यद्वा-पुरुष इति शब्दो वाचको यस्याऽर्थगततद्व्याख्यधर्मस्या-
सौ पुरुषशब्दः, स चाभिधेयपरिणामरूपो व्यञ्जनपर्यायः कथं नाऽ-
र्थधर्मः, स च व्यञ्जनपर्यायः पुरुषोत्पत्तेरारभ्याऽऽपुरुषविनाशा-
द्भवतीति जन्माऽऽदिर्मरणसमयपर्यन्त उक्तः, तस्य तु वालाऽऽद-
यः पर्याययोगा बहुविकल्पाः, तस्य पुरुषाभिधेयपरिणामवतो वा-
लकुमाराऽऽदयस्तत्रोपलभ्यमाना अर्थपर्याया भवन्त्यनन्तरूपाः ।

एवं च पुरुषो व्यञ्जनपर्यायेणैको, वालाऽऽदिभिस्त्वर्थपर्या-
यैरनेको, यथा पुरुषस्तथा सर्वे वस्तुवैकमनेकं वा, सर्वस्य त-
थैवोपलब्धेः, अन्यथाऽभ्युपगमे एकान्तरूपमपि तत्र भवेदिति
दर्शयन्नाह-

अत्रियं चि णिच्चियपं, पुरिसं जो भणइ पुरिसकाहामि ।

सो वालाऽऽदवियपं, न ढहइ तुहं वयावेज्जा ॥ ३३ ॥

अस्तीत्येवं निर्विकल्पं निष्क्रान्ताशेषभेदस्वरूपं पुरुषमेकरूपं पुरु-
षद्वयं यो प्रवृत्ति पुरुषकाशे पुरुषोत्पत्तिज्ञान एवाऽसौ वालाऽऽदि-
भेदं न जज्ञते, वालाऽऽदिभेदरूपतया नाऽसौ स्वयमेव व्यवस्थितिं
प्राप्नुयात्, नापि तद्व्यवस्था अपरमसौ पश्येदेवं वा भेदरूपमेव
तत् पुरुषवस्तु प्रसज्येत, तुल्यं वा प्राप्नुयात्, तद्व्यवस्थाद्वयं
ऽऽदितुल्यत्वमेव भावरूपतया प्राप्नुयाद्भेदाप्रतीतावभेदस्याप्यप्र-
तीतेरभाव इति भावः । यद्वा-अस्तीत्येवं निर्विकल्प-निश्चिनोति
विकल्पो भेदो यस्मिन् पुरुषद्वये तन्निर्विकल्पं भेदरूपं पुरुषं
तत्स्वरूपलाभकाले ज्ञानस्यसौ वालाऽऽदिविकल्पं न लभत
तुल्यमिति स्वव्यवस्थितामेवाऽसौ प्राप्नुयात्, अत्राऽपि पूर्ववत्
तद्व्यवस्था तद्व्यवस्थाद्वयरूपतया अप्यभाव इति ज्ञावः । न चैवमे-
वास्तीति वक्तव्यम्, सर्वव्यवहारोच्चेदप्रसक्तैरिति भेदाऽभेद-
रूपमेव वस्तु ।

अस्यैवोपसंहारार्थमाह-

वंजणपज्जायस्स उ, पुरिसो पुरिसो चि णिच्चमवियप्पो ।

वाह्याऽऽदवियपं पुण, पासइ से अत्यपज्जाओ ॥ ३४ ॥

शब्दपर्यायेणाविकल्पः पुरुषः, वालाऽऽदिना त्वर्थपर्यायेण स-
विकल्पः सिद्ध इति गाथातात्पर्यार्थः । व्यञ्जयति, व्यनक्ति वाऽ-
र्थानिति व्यञ्जनं शब्दो, न पुनः शब्दनयः, तस्य ऋजुसूत्रार्थनय-
विषयत्वादिति केचित् । तस्य पर्याय आ जन्मनो मरणान्तं याव-
दभिन्नस्वरूपपुरुषद्वयप्रतिपादकत्वं, तद्व्यवस्था तत्प्रतिपाद्यं व-
स्तुस्वरूपमत्र ग्राह्यम्, उपचारात् । एवं च द्वितयमप्येतत्पुरुषः
पुरुष इत्यभेदरूपतया न भिद्यते, व्यञ्जनपर्यायमतेन पुरुषवस्तु स-
दाऽविकल्पं, भेदं न प्रतिपद्यत इति यावत् । वालाऽऽदिविकल्पं
वाह्याऽद्विभेदं पुनस्तस्यैव पश्यत्यर्थपर्यायं ऋजुसूत्राऽऽद्यर्थनयः ।
अत्रापि विषयिणा विषयं ऋजुसूत्राऽऽद्यर्थनयविषयेऽभिन्ने पुरु-
षरूपे भेदे स्वरूपो निर्दिष्टः, उपचारात् । एवं चाभिन्नं पुरुषवस्तु
भेदं प्रतिपद्यत इति यावत् । सम्म० १ काण्ड । स्था० ।

(३५) नयेषु मिथ्यात्वसम्यक्त्वे । अथ नयोत्पादितेष्वप-

रिमितेषु दर्शनेषु कस्मिन् मिथ्यात्वं, कस्मिन् सम्य-
क्त्वमिति जिज्ञासायामाह-

नास्ति नित्यो न नो कर्ता, न भोक्ताऽऽत्मा न निर्देतिः ।

तदुपायश्च नेत्याहु-मिथ्यात्वस्थानकानि षट् ॥ २३ ॥

(नास्तीत्यादि) नाऽस्त्यामेति चार्वाकमते, न नित्य इति क्षणिक-
वादिमते, न कर्ता न भोकेति साङ्ख्यमते । यच्चा-न कर्तेति साङ्-
ख्यमते, न भोकेत्युपचरितभोक्तृत्वस्यानन्युपगमात् वेदान्तिम-
ते, नास्ति निर्वृत्तिः सर्वदुःखविमोक्षलक्षणैति नास्तिकप्रायाणां
सर्वज्ञानन्युपगन्तृणां यज्वनां मते, अस्ति मुक्तिः परं तदुपायो ना-
स्ति, सर्वभावानां नियतत्वेनाकस्मादेव भावादिति नियतिवादि-
मते । इत्येतानि षट् मिथ्यात्वस्थानकान्याहुः पूर्वसूरयः ॥ १२३ ॥

षमेतद्विपरीतानि, सम्यक्त्वस्थानकान्यपि ।

मार्गत्यागप्रवेशान्यां, फलतस्तत्त्वमिष्यते ॥ १२४ ॥

(षमेतदिति) एतेभ्यः प्रागुक्तेभ्यो विपरीतानि षट् सम्य-
क्त्वस्थानकान्यपि भवन्ति-अस्त्यात्मा नित्यः कर्ता साक्षाद्भो-
क्ता, अस्ति मुक्तिरस्ति च तत्कारणं रत्नत्रयसाम्राज्यमिति ।
तदिदमुक्तम्-“ अर्थि जिज्ञो तह णिञ्चो, कत्ता भुत्ता स पुञ्ज-
पावणं । अत्थि धुवं णिञ्चवाणं, तस्सोवाओ अ उठाणा ॥१॥ ”
इति चार्वाकाऽऽदिपक्षनिरासश्चातभूयानिति लताऽऽदित एव
तदवगमो विधेयः । नयो० ।

नयाः समुदिताः सम्यक्त्वनः । आद्यस्तुतिकारोऽप्यवोचत-

“ नयास्तव स्यात्पदद्वयाद्भूना इमे,

रसोपविष्टा इव लोहधातवः ।

भवन्त्यभिप्रेतफला यतस्ततो,

भवन्तमार्याः प्रणता हितैपिणः ॥१॥” आ० म० १ म० १ खण्ड ।

अधुना परदर्शनानां परस्परविरुद्धाऽर्थसमर्थकतया मत्सरि-
त्वं प्रकाशयन् सर्वज्ञोपज्ञसिद्धान्तस्यान्योऽन्यानुगतसर्वनयम-
यतया मात्सर्यान्नावमाविर्भावयति-

अन्योऽन्यपक्षप्रतिपक्षज्ञावाद्,

यथा परे मत्सरिणः प्रवादाः ।

नयानशेषानविशेषमिच्छ-

अपक्षपाती समयस्तथा ते ॥ ३० ॥

प्रकर्षेणोद्यते प्रतिपाद्यते स्वाज्युपगतोऽर्थो यैरिति प्रवादाः ।
यथा येन प्रकारेण, परे भवच्छासनादन्ये, प्रवादाः दर्शनानि
मत्सरिणः-अतिशयने मत्वर्ययविधानात् सातिशयाऽसह-
नताशालिनः क्रोधकषायकडुषितान्तःकरणाः सन्तः पक्षपाति-
नः इतरपक्षतिरस्कारेण स्वकङ्कीकृतपक्षव्यवस्थापनप्रवणा वर्त-
न्ते । कस्माद्वेतोर्मत्सरिणः ? इत्याह-अन्योऽन्यपक्षप्रतिपक्षभावा-
त् । पच्यते व्यक्तीक्रियते साध्यधर्मवैशिष्ट्येन हेत्वादिजिरिति
पक्षः-कङ्कीकृतधर्मप्रतिष्ठापनाय साधनोपन्यासः । तस्य प्रतिकू-
लः पक्षः प्रतिपक्षः । पक्षस्य प्रतिपक्षो विरोधी पक्षः, तस्य
भावः पक्षप्रतिपक्षज्ञावः । अन्योऽन्यं परस्परं यः पक्षप्रतिपक्ष-
भावः पक्षप्रतिपक्षत्वमन्योऽन्यपक्षप्रतिपक्षभावस्तस्मात् । तथा-
हि-य एव मीमांसकानां नित्यः शब्दः इति पक्षः, स एव
सौगतानां प्रतिपक्षः, तन्मते शब्दस्याऽनित्यत्वात् । य एव सौ-
गतानाम्-अनित्यः शब्दः इति पक्षः, स एव मीमांसकानां प्र-
तिपक्षः । एवं सर्वप्रयोगेषु योज्यम् । तथा तेन प्रकारेण, ते
तव, सम्यग् एति गच्छति शब्दोऽर्थमनेनेति “ पुत्राग्नि घः ”
॥ ५।३।१३० ॥ समयः सङ्केतः । यच्चा-सम्यगवैपरीत्येनाऽऽव्य-
न्ते ज्ञायन्ते जीवाऽजीवाऽऽद्योऽर्थाननेनेति समयः सिद्धान्तः ।
अथ वा-सम्यगयन्ते गच्छन्ति जीवाऽऽद्यः पदार्थाः स्वसिन् रूपे

प्रतिष्ठां प्राप्नुवन्ति अस्मिन्निति समय आगमः । न पक्ष-
पातौ नैकपक्षानुरागी । पक्षपातित्वस्य हि कारणं मत्सरित्वं
परप्रवादेषूक्तम् । त्वत्समयस्य च मत्सरित्वाभावाच्च पक्षपाति-
त्वम् । पक्षपातित्वं हि मत्सरित्वेन व्याप्तम् । व्यापकं च
निवर्तमानं व्याप्यमपि निवर्तयतीति मत्सरित्वे निवर्तमाने
पक्षपातित्वमपि निवर्तत इति भावः । ‘तव समयः’ इति वाच्य-
वाचकज्ञावलक्षणं संबन्धे पृष्टी । सूत्रापेक्षया गणधरकर्तृकत्वं-
पि समयस्याऽर्थापेक्षया भगवत्कर्तृकत्वाद्वाच्यवाचकभावो न
विरुध्यते-“अर्थं भासद् अरहा, सुत्तं गंधंति गणहरा निवर्णः”
(१११६) इति (भाष्य) वचनात् । अथवा-उत्पादव्ययधौ-
व्यप्रपञ्चः समयः, तेषां च जगवता साक्षात्मातृकापदरूपतया-
जिधानात् । तथा चार्षम्-“ उष्पन्ने इ वा, विगमे इ वा, ध्रुवे इ
वा ” इत्यदोषः । मत्सरित्वाभावमेव विशेषणद्वारेण समर्थय-
ति-“ नयानशेषानविशेषमिच्छन् ” इति । अशेषान् समस्ता-
नान् नैगमाऽऽदीन् अविशेषं निर्विशेषं यथा जघत्येवमिच्छन्ना-
काङ्क्षन्, सर्वनयाऽऽत्मकत्वाद्नेकान्तवादस्य । यथा विशक-
लितानां मुक्तामणीनामेकसूत्रानुस्यूतानां हारव्यपदेशः, एवं पृ-
थगभिसंधीनां नयानां स्याद्वाद्वाक्यैकसूत्रप्रोक्तानां श्रुताऽऽव्य-
प्रमाणव्यपदेश इति । ननु प्रत्येकं नयानां विरुद्धत्वे कथं समु-
दितानां निर्दिशेदधिता ? उच्यते-यथा हि समीचीनं मध्यस्थं
न्यायनिर्णेतारमासाद्य परस्परं विवदमाना अपि वादिनो
विवादाद्विरमन्ति, एवं नया अन्योऽन्यं वैरायमाणा अपि सार्वज्ञं
शासनमुपेत्य स्याच्छब्दप्रयोगोपशमितविप्रतिपक्षयः सन्तः
परस्परमत्यन्तसुहृद्रूपतयाऽवतिष्ठन्ते । एवं च सर्वनयाऽऽत्म-
कत्वे भगवत्प्रत्ययस्य सर्वदर्शनमयत्वमविरुद्धमेव, नयरूप-
त्वाद्दर्शनानाम् । न च वाच्यम्, तर्हि भगवत्समयस्तेषु कथं
नोपपन्नयत इति ? समुद्रस्य सर्वसरिन्मयत्वेऽपि विभक्तास्तु
तास्वनुपलम्भात् ।

तथा च वक्तुवचनयोरैक्यमध्यवस्य श्रीसिद्धसेनदिवाक-
रपादाः-

“ उदधाविव सर्वसिन्धवः,

समुद्रीर्णास्त्वयि नाथ । इष्टयः ।

न च तासु जवान् प्रहश्यते,

प्रविभक्तस्तु सरित्स्विचोदधिः ” ॥ १ ॥

अन्ये त्वेवं व्याचक्षते-यथा-“ अन्याऽन्यपक्षप्रतिपक्षज्ञावात्पर-
प्रवादा मत्सरिणस्तथा तव समयः सर्वनयान् मध्यस्थतया-
ऽङ्गीकुर्वाणो न मत्सरी । यतः कथंचूतः ? पक्षपाती, पक्षमेक-
पक्षाभिनिवेशं पातयति तिरस्करोतीति पक्षपाती, रागस्य
जीवनाशं नष्टत्वात् । अत्र च व्याख्याने मत्सरीति विधेयपदं,
पूर्वसिद्ध पक्षपातीति विशेषः । अत्र च क्लिष्टाक्लिष्टव्याख्यान-
विवेको विवेकिभिः स्वयं कार्य इति काव्यार्थः ॥ ३० ॥
स्या० । अष्ट० । सम्म० । न कारणमेव कार्यं परिणामो वा,
परिणामो न कार्यं नापि कारणम्, अपि तु रुच्यमात्रं तत्त्वमिति,
तदेव वेति नियमेनैकान्तान्युपगमे सर्व एवैते मिथ्या-
वादाः, उक्तन्यायेन नियमेन मिथ्यात्वमित्यजिधानात् । कथ-
ञ्चिदभ्युपगमे सम्यग्वाद् एवैते । इत्युक्तं जवति-यत उत्पा-
दव्ययधौव्याऽऽत्मकत्वे वस्तुनः स्थिते, तद्वस्तु तत्तदपेक्षया
कार्यमकार्यं च कारणमकारणं च कारणे कार्यं सच्चासच्च का-
रणं कार्यकाले विनाशवदविनाशवच्च, तथैव प्रतीतेः, अन्यथा
चाप्रतीतेः । अत एकान्तरूपस्य वस्तुनोऽभावात् सर्वेऽपि नयाः

स्वविषयपरिच्छेदसमर्था अपोतरनयविषयवच्छेदेन स्व-
विषये वर्तमाना मिथ्यान्वं प्रतिपद्यन्त ज्ञ्युपसंहरन्नाह-

शिययवयगिज्जतच्चा, भव्वनया ररवियालयो मोहा ।

ते पुण ए दिट्ठसमओ, विनइ य सवे व आदिए वा ॥५७॥

निजकवचनाये स्वादो परिच्छेदे सत्याः सम्यग्ज्ञानरूपाः
सर्वे एव नयाः संग्रहाऽऽद्यः परविचालने पणविषयोत्सन्नने
मोहाः मुह्यन्तीति मोहा मिथ्याप्रत्ययाः, परविषयस्याऽपि स-
त्यत्वेनोन्मूलयितुमशक्यत्वात् तदभावे स्वविषयस्याऽप्यव्यव-
स्थितस्तनश्च परविषयस्यासत्ये स्वविषयस्याप्यसत्त्वात् । त-
द्व्यतिरिक्तप्राहप्राहकप्रमाणस्य वा
भावान्त्वानेव नयान् पुनः शब्दस्यावधारणार्थत्वात्, नेति प्र-
तिपक्षे, विभजनक्रियाया दृष्टः समयः सिद्धान्तवाच्यमनेका-
न्ताऽऽत्मकं वस्तुनस्त्वेन पुंसा स तथा सन् विजजते सत्ये-
तरनया स्वेतरविषयमवधारणमाणाऽपि तथा नस्त्वैव विभजते ।
अपि स्वेतरनयविषयसत्यपेक्षमेव स्वनयाऽग्निप्रेतं विषयं स-
त्यमेवावधारयतीति यावद् प्राहसत्यासत्ये इत्येवमभिधानम् ।
तच्च दृष्टाऽनेकान्तत्वस्य विभजनम्, स्यादसत्येव उच्यार्थत
इत्येवैकपः ।

अतो नयप्रमाणाऽऽत्मकैकान्तवाच्यस्थितमात्मस्वरूपमनु-
गमयानुनाऽऽत्मकनुसर्गापवादरूपप्राहप्राहकाऽऽत्मकत्वाद् व्य-
वहितेष्ट इत्यर्थप्रदर्शनायाऽऽह-

दव्वट्टियवत्तव्वं, सव्वं सव्वेण गिच्चमविषयं ।

आरब्धो अविभागो, पज्जवत्तव्वमगो य ॥५८॥

यत् किञ्चिद् उच्यार्थिकस्य संग्रहाऽऽदेः सदादिरूपेण व्य-
वस्थितं वस्तु दत्तव्यं परिच्छेदे तत्सर्वं सर्वेण प्रकारेण नित्यं
सर्वकालमधिकृत्य निर्मेदं, सर्वस्य सद्विशेषाऽऽत्मकत्वात् । तच्च
भेदेन संप्रकृतिमिति दर्शयितुमाद्-आरब्धश्चाविभागः, स पञ्चवि-
भागः सत्त्वरूपो यो उच्यतेऽऽदिनाऽऽकारेण प्रस्तुतः, चशब्दस्य
प्रकान्ताविभागात् कर्पणार्थत्वात्; पर्यायवचनव्यमार्गश्च पर्या-
यार्थिकस्य यद्वक्तव्यं विशेषस्तस्य मार्गः पन्थाः जातः पर्याया-
र्थिकपरिच्छेदस्वभावो विशेषः संपन्न इति । सम्म० १ कागम् ।

(२६) एवं नयस्य लक्षणसंख्याविषयान् व्यवस्थाप्येदानीं
फलं स्फुटयन्ति-

प्रमाणवदस्य फलं व्यवस्थापनीयम् ॥ ५९ ॥

प्रमाणस्यैव प्रमाणवत्, अस्येति नयस्य, यथा खल्वानन्तर्येण
प्रमाणस्य संपूर्णस्वज्ञाननिवृत्तिः फलमुक्तम्, तथा नयस्या-
ऽपि वस्त्वेकदेशज्ञाननिवृत्तिः फलमानन्तर्यणावधार्यम् ।
यथा च पारम्पर्येण प्रमाणस्योपादानहानोपेक्षाबुद्ध्यः संपू-
र्णवस्तुविषयाः फलत्वेनाभिहिताः, तथा नयस्याऽपि वस्त्वंश-
विषयाः, ताः परम्पराफलत्वेनावधारणीयाः । तदेतद् द्विप्रकार-
मपि नयस्य फलं, ततः कथञ्चिद्भिन्नमभिन्नं वाऽवगन्तव्यम्,
नयफलत्वान्यथाऽनुपपत्तेः । कथञ्चिद्भेदाभेदप्रतिष्ठा च नयफ-
लयोः प्रागुक्तप्रमाणफलयोरिव कुशलैः कर्त्तव्या । रत्ना० ७
परि० ।

नवनेन संमोहेतुना नयविचारेण सूत्रत एव किं
प्रयोजनम्, इत्याह-

अत्यं ओ न समिक्खइ, निक्खेवनयपमाणाओ विहिणा ।

तस्साजुत्तं जुत्तं, जुत्तमजुत्तं व पम्हिइ ॥ २५७३ ॥

परसमपगनयमयं, तप्पनिक्खत्तनयओ निवत्तेज्जा ।

समप व परिग्गाहिंयं, परेण जं दोसवुच्चीए ॥२५७४॥

यो नामस्यापनाऽऽदिहारेण, तथा नैगमाऽऽदिनयैः, प्रत्य-
क्षाऽदिभिश्च प्रमाणैरर्थं सुदर्मेक्षकया विचार्य न समीकिते
न परिमावयति, तस्याऽविचारितरमणीयतया अयुक्तं युक्तं
प्रतिज्ञाति, युक्तमपि वाऽन्यतयाऽयुक्तं प्रतिज्ञाति; अतः क-
र्तव्यो नयविचारः ॥ २५७३ ॥ किञ्च-बौद्धाऽऽदिपरसमयक-
पमनित्यत्वाऽऽदिप्रतिपादकस्य ऋजुसूत्राऽऽदिकनयस्य यन्मतं
तद्व्यविधिज्ञः साधुः (तप्पनिक्खत्तनयओ चि) तस्यानित्य-
त्वाऽऽदिप्रतिपादकनयस्य प्रतिपक्षभूतो नित्यत्वाऽऽदिप्रति-
पादको यो उच्यतेऽस्ति काऽऽदिनयस्तस्मात्ततो नियन्तयेन्निरा-
कुर्यात् । अथवा-समये स्वसिद्धान्ते, जैनागमेऽपीत्यर्थः । य-
दज्ञानद्वेयाऽऽदिदोषकलुषितेन परेण दोषबुद्ध्या किमपि जी-
वाऽऽदिकं वस्तु परिगृहीतं भवति, तदपि नयविधिज्ञो निवर्त्त-
येत्-नयाक्तिनिर्गुणरूपतया तत्स्थापयेदित्यर्थः । अस्मात्कर्त्तव्यो
नयविचार इति गाथा (उच्यते) अर्थः ॥ २५७४ ॥

आह-किं सर्वत्र सर्वदा सर्वोऽपि कर्त्तव्यो नयविचा-
रः, न, इत्याह-

एणीहं दिट्ठिवाए, पख्खणा सुत्त-अत्यकहणा य ।

इह पुण अणवज्जवगमो, अहिगारो तीहिं ओसत्तं ॥२५७५॥

एभिर्नैगमाऽऽदिभिर्नयैः समनेदैर्दिष्टिवादे सर्ववस्तुप्रकरणे सू-
त्राऽर्थक्यना च, क्रियते इति शेषः । इह पुनः कालिकधृते-
ऽनभ्युपगमो, नावश्यं नयैर्व्याख्या कार्या । यदि च-श्रोत्रपेक्ष-
या नयविचारः क्रियते, तदा त्रिभिराद्यैकसत्तं प्रायेणात्राधि-
कार इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ २५७५ ॥

किमिति त्रिभिरेवाऽऽद्यनयैरिहाधिकारो, न शेषैः, इत्याह-

पायं संववहारो, ववहारं तोहिं तिहिं य जं ओए ।

तेण परिकम्मणत्थं, कालियमुत्ते तदहिगारो ॥२५७६॥

सुगमा । नवरं शिष्यमतिपरिकर्मणार्थं तैः स्थूलसंयवहारा-
र्थप्रतिपादकैरेव नैगमसंग्रहव्यवहारनयैरिहाधिकार इति गा-
थार्थः ॥ २५७६ ॥

आह-नन्विह पुनर्नाभ्युपगम इत्यभिधाय पुनस्त्रिनयानुज्ञा
किमर्थम्, इत्याह-

नत्थि नएहिं विहणं, सुत्तं अत्थो य जिणमए किंचि ।

आसज्ज उ सोयारं, नए नयविसारओ बूया ॥२५७७॥

सूत्रमर्थो वा नास्ति जिनमते नवैर्विहीनं किञ्चिदपि, तथा-
ऽप्याचार्यशिष्याणां मतिमान्त्रापेक्षया सर्वनयविचारनिषेधः कृ-
तः । विमलमर्ति श्रोतारं पुनरासाद्य नयविशारदः सूरिः स-
मनुज्ञातमाद्यनयत्रयं शेषान् वा नयान् ब्रूयादिति निर्युक्तिगा-
थार्थः ॥ २५७७ ॥

अत्र भाष्यम्-

जासिज्ज वित्थरेण वि, नयमपरिणामाणासमत्थम्मि ।

तदसत्ते परिकम्मण-मेगनएणं पि वा कुज्जा ॥२५७८॥

सुगमा । नवरं चाशब्दान्नयद्वयेन त्रयेण वा शिष्यमतिपरिक-

मैणां कुर्यान्, तथाविधमतिमान्ये तु नैकमपि नयं भाषेत, इत्येत-
दपि छप्यमिति ॥२२७७॥ तदेवमुक्तं नयद्वारम् । विशेषः । अनु० ।

(३७) अथवा ज्ञानक्रियानयद्वये संग्रहाऽऽदीनां समवता-
रोऽतस्तत्स्वरूपमाह-

नाणाहीणं सर्वं, नाणनओ जणइ किं व किरियाए ।

किरियाए करणनओ, तदुजयगाहो य सम्पत्तं । ३१६१ ।

ज्ञानाधीनमेव सर्वमैहिकाऽऽमुष्मिकं सुखम्, किमत्र क्रियया क-
र्तव्यम् ? । युक्तिश्चेहानन्तरमेव वक्ष्यति । करणनयस्तु क्रिया-
नयो वक्ष्यमाणयुक्तेरेव सर्वमैहिकाऽऽमुष्मिकं सुखं क्रियाया
एवाऽऽधीनमिति जणति । उजयग्राहश्चेह सम्यक्त्वं स्थितपक्ष
इति ॥ ३१६१ ॥ विशेषः । आवा० । सूत्र० । सम्म० । नि० चू० ।
अनु० । आवा० । आ० म० । विपा० । आ० चू० । (ज्ञानक्रिया-
नयशब्दयोर्मतमनयोरवलोकनीयम् । 'अणुओग' शब्दे प्रथम-
प्रागे ३१८ पृष्ठे, 'अज्जरक्खिय' शब्दे २१४ पृष्ठे च नयानां पा-
र्यक्यमार्यवैरेण कृतम्)

(३७) कैतेषां नयानां समवतारः, क वाऽनवतारः ? ,
इति संशयापनोदार्थमाह-

मूढनइयं सुयं का-दियं तु न नया समोयरंति इहं ।

अपुहत्ते समोयारो, नत्थि पुहत्ते समोयारो ॥२२७८॥

मूढा अविज्ञागत्वा नया यत्र नमूढनयं, तदेव मूढनयिकम्, किं
तत् ? , कालिकं श्रुतम्-कावे प्रथमचरमपौरुषीलकृणे कावप्र-
हणपूर्वकं पठ्यत इति कालिकं, तत्र न नयाः समवतरन्त्य-
त्र प्रतिपदं न भण्यन्ते इत्यर्थः । क पुनस्तत्तमीषां समवता-
र आसीत्, कदा चाऽयमनवतारस्तेषामच्युद् ? , इत्याह-(अपु-
हत्ते इत्यादि) चरणकरणाऽनुयोगधर्मकथाऽनुयोगगणिताऽनुयो-
गव्याऽनुयोगानामपृथग्जावोऽपृथक्त्वं प्रतिमुत्रमविभागेन व-
क्ष्यमाणेन विज्ञागाभावेन प्रवर्तनं प्ररूपणमित्यर्थः । तस्मिन्पृथ-
क्त्वे नयानां विस्तरेणाऽऽसीत् समवतारः । चरणकरणाऽऽ-
द्यनुयोगानां पुनर्वक्ष्यमाणलक्षणं पृथक्त्वे नास्ति समवतारो
नयानाम्, जवति वा कचित्पुरुषापेक्षोऽसौ । इति निर्युक्तिगा-
थार्थः ॥ २२७८ ॥

भाष्यकारव्याख्या-

अविभागत्वा मूढा, नयं ति मूढनयं सुयं तेण ।

न समोयरंति संता, पड्पयं जं न जसंति ॥२२७८॥

अपुहत्तमेगभावो, सुत्ते सुत्ते सवित्थरं जत्थ ।

जसंतिणुओगा चर-णधम्मसंखाण दव्वाणं ॥२२७९॥

तत्थेव नयाणं पि हु, पड्पयं वित्थरेण सव्वेसिं ।

देसिंति समोयारं, गुरवो जयणा पुहत्तम्मि ॥२२८०॥

एगो च्चिय देसिज्जइ, जत्थऽणुओगो न सेसया तिप्पि ।

संता वि'तं पुहत्तं, तत्थ नया पुरिसमासज्ज ॥ २२८१ ॥

चतस्रोऽपि गतार्थाः, नवरं प्रथमगाथोत्तरार्द्धे यद्यस्मात्सन्तोऽपि
प्रतिपदं न जण्यन्ते, अपृथक्त्वं किमुच्यते ? , इत्याह-एकभावः ।
एकभावमेव विवृणोति-(सुत्ते सुत्त इत्यादि) यत्र सूत्रे सूत्रेऽनु-
योगा व्याख्यानानि भण्यन्ते । केयम् ? इत्याह-(चरणेत्यादि)
संख्यानं गणितमुच्यते । ततश्चेदमत्र हृदयम्-यत्रैकैकस्मिन्

सूत्रे चरणकरणाऽनुयोगः, धर्मकथानुयोगः, गणितानुयोगः,
छव्यानुयोगश्च सविस्तरं व्याख्यायते, न तु वक्ष्यमाणेन पार्थ-
क्येन तदपृथक्त्वमिति शेषः । पृथक्त्वं तु किमुच्यते ? , इत्या-
ह-(एगो च्चिय इत्यादि) इदं च "कालियसुयं च" (२२६४)
इत्यादिवक्ष्यमाणगाथायां व्यक्तीजविष्यतीति + ॥ २२८० ॥
२२८१ ॥ २२८२ ॥ २२८३ ॥

आह-किञ्चन्तं कावं यावत्पुनरिदं पृथक्त्वमासीत् ? , कुतो
वा पुरुषविशेषादारभ्य पृथक्त्वमभूदित्याह-

जावंति अज्जवइरा, अपुहत्तं कालियाऽणुओगस्स ।

तेणाऽऽरेण पुहत्तं, कालियसुयं दिट्ठिवाए य ॥२२८४॥

यावदायं वैरा गुरवो महामतयस्तावत्कालिकश्रुताऽनुयोग-
स्यापृथक्त्वमासीत्, तदा व्याख्यातृणां श्रोतृणां च तीक्ष्णप्रज्ञत्वा-
त् । काविकग्रहणं च प्राधान्यख्यापनार्थम्, अन्यथात्काविकेऽपि
सर्वत्र प्रतिमुत्रं चत्वारोऽप्यनुयोगास्तदानीमासन्नेवेति । तदा-
रतस्त्वार्यरक्षितेभ्यः समारभ्य कालिकश्रुते दृष्टिवादे चाऽनुयो-
गानां पृथक्त्वमभूत् । इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ २२८४ ॥

भाष्यम्-

अपुहत्तमासि वइरा, जावं ति पुहत्तमारओऽजिहिए ।

के ते आसि कया वा, पसंगओ तेसिमुपपत्ती ॥२२८५॥

आर्यवैराद् यावदपृथक्त्वमासीत्, तदारतस्तु पृथक्त्व-
मुक्तम्; एतस्मिंश्चाऽभिहिते क एते आर्यवैराः, कदा च ते आ-
सन् ? इति विनयेपृच्छायां प्रसङ्गत आर्यवैराणामुत्पत्तिरु-
च्यत इति गाथार्थः ॥२२८५॥ विशेषः । ('अज्जरक्खिय' श-
ब्दे २१२ पृष्ठे सर्वं वृत्तम्)

नयविभागे विशेषतः कारणमाह-

सविसयमसइहंता, नयाण तम्मत्तयं च गिएहंता ।

मसंता य विरोहं, अपरीणामाऽतिपरिणामा ॥२२८६॥

गच्छेज्ज मा हु मिच्छं, परिणामा य सुहुमाइवहुजेए ।

होज्जाऽसत्ते धेत्तुं, न कालिए तो नयविभागो ॥२२८७॥

(सविसयेत्यादि) इह शिष्यास्त्रिविधाः । तद्यथा-अपरिणामाः,
अतिपरिणामाः, परिणामाश्चेति । तत्राऽविपुलमतयोऽगीतार्था
अपरिणतजिनवचनरहस्या अपरिणामाः । अतिव्याप्त्या-
ऽपवाददृष्टयोऽतिपरिणामाः । सम्यक्परिणतजिनवचनास्तु
मध्यस्थवृत्तयः परिणामाः । तत्र ये अपरिणामास्ते नयानां यः
स्वः स्व आत्मीय आत्मीयो विषयो "ज्ञानमेव श्रेयः क्रिया चाऽ-
श्रेयः" इत्यादिकः, तमश्चदधानाः । ये त्वतिपरिणामास्तेऽपि यदे-
वैकेन नयेन क्रियाऽऽदिकं वस्तु प्रोक्तं तदेव तन्मात्रं प्रमाणतया
गृह्यन्त एकान्तनित्याऽऽदिकवस्तुप्रतिपादनयानां च परस्पर-
विरोधं मन्वाना मिथ्यात्वमागच्छेयुः, येऽप्युक्तस्वरूपाः परिणामाः
शिष्यास्ते यद्यपि मिथ्यात्वं न गच्छन्ति, तथाऽपि विस्तरेण नयै-
र्व्याख्यायमानैर्ये सूक्ष्माः सूक्ष्मताराश्च तद्भेदाः, तान् गृहीतुमशक्ता
असमर्था भवेयुरिति मत्वा तत आर्यरक्षितसुरिभिः कालिक
इत्युपलक्षणत्वात्सर्वसिद्धापि श्रुते नयविभागो विस्तरव्याख्या-
रूपो न कृत इति गाथा (द्वया) र्थः ॥२२८६॥ ॥२२८७॥ विशेषः ।
आ० चू० । आ० क० । आ० म० । अभिप्रायविशेषे, चं०
प्र० १ पाहु० । आ० म० । न्याये, औ० नीतौ च । विशेषः ।

+ इयं च गाथा ग्रन्थतोऽवसेया, नेह गृहीता ।

(३६) तमेव नयमप्रकारमाह—

आलोयणा य विणए, खेत्त दिसाऽजिगहे य काळे य ।
रिक्खगुणसंपदा वि य, अभिवाहारं य अट्टमए ॥ ३३ए६ ॥

इहाऽऽभिमुखेन गुरोरात्मदोषप्रकाशनमालोचना; विनयश्च बाह्य
आसनदानाज्युत्थानाऽऽदिः, अन्तरङ्गत्वं यदुमानाऽऽदिः; तथा
क्षेत्रमिच्छुक्तेनाऽऽदि, तथा दिनमिग्रहश्च वक्ष्यमाणलक्षणः, का-
लश्च दिवसाऽऽदिः, तथा ऋक्संपन्नत्वं संपादितं, गुणाः प्रिय-
धर्मत्वाऽऽद्यः, तत्संपत्प्राप्तिरिति; अभिव्याहरणमभिव्याहारः
काविकाऽऽदिभूतविषय उद्देशसमुद्देशाऽऽदिरिति । अयं चाऽष्टमो
नय इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥ ३३६६ ॥ विशेषं । आ० म० ।
सौ० । (आलोचनाऽऽदिनयानां विवरणं 'सामाहय' शब्दे दर्शयि-
ष्यामि) दूतभेदे, कर्त्तरि अच् । नेतरि, न्याये च । त्रि० । पाच० ।

शयकप्प-नयकल्प-पुं० । नयतत्त्वसमाचारे, पं० चू० ।

....., शयकप्पमियाणि वाञ्छामि ॥
सव्वेसिं पि शयाणं, आदेसणयंतरं पि सट्ठाणं ।
एस एयंतरकप्पो, पुव्वणए विमाद्वमादीसुं ॥
सव्वे वि ऐगमाऽऽदी, आदिस्सति जो एयो स आदेसो ।
णयतो अहो वि एओ, एयंतरं होति पायव्वं ॥
सट्ठाणे सट्ठाणे, सव्वे वलिया हव्वंति सव्विसए ।
एमो शयकप्पो तू, पुव्वगतम्मी समक्खाओ ॥
उप्पयपुव्व विसाहं, तमादि काउं तु सव्वपुव्वेसु ।
जणतो तु शयविज्जागो, पच्छं चोदेति अह सीसो ॥
कम्हा कालियमुत्ते, ए शया तु समोयरंति हू कहं वा ?
नयविगत्ते होति साहण-मोक्खस्स तु भएहति मुणाहि ॥
शयवज्जिओ वि हू अहं, दुक्खक्खयकारओ जतिजणस्स ।
चरणकरणाणुओगो, तेण उ पढं कयं दारं ॥
आयारपकप्पथरो, कप्पव्ववहारधारओ अज्जो ! ।
शयमुत्तवज्जिओ वि हू, गणपरियट्ठी अणुएहातो ॥
पच्छिक्ककरण अणुपा-झणा य जणिता उ कप्पव्ववहारे ।
एतेण सत्यधारी, गणधारी जो चरणधारी ॥
अज्जो ! च्छि आमंतण-णिहेसे वा शयस्स सुत्ताइं ।
जातिं तु दिट्ठिवाते, पच्छिक्कं दिज्जते तह तु ॥
तेहिं विणा विजाणति, आयारपकप्पधारओ जम्हा ।
तम्हा तु अणुएहातो, गणपरियट्ठी तु सो शियमा ॥
करणाऽणुपालयानं, पज्जवकसिणं समासतो एाणं ।
करणाऽणुपालयानं, पज्जवकसिणं जवे तिविहं ॥
दु-त्ति-पण-वक्कणयं-तरेसु सोलस हव्वंति ठाणाइं ।
करणेणपसत्था, करणट्ठाणा उ अपसत्था ॥
एयाइं ठाणाइं, दोहि वि गाहाहिं जाईं भणिताइं ।
तेसि पक्खणमिणमो, समासतो होति वोधव्वा ॥
करणं तु किया होती, पहिलेहणमादि सामधारी तु ।
तं पालेज्ज तु एाणे-ए तं च दुविहं मुखेयव्वं ॥ दारं ।

पज्जवकसिणं समासो, पज्जवकसिणं तु चोदसं पुव्वा ।
सामासियं पक्खो, होति समासो मुखेयव्वो ॥
पज्जवकसिणं तिविहं, मुत्ते अत्थे य तदुज्जए चैव ।
एमेव समासो वि हू, तेहिं तु पाद्विज्जए चरणं ॥
तस्स णएहिं मग्गण, ते उ समासेण होति दुविहा तु ।
दव्वट्टपज्जवट्ठिय-एया उ अविसेसियविसिद्धा ॥
वएहादिसमुदियं तू, दव्वट्ठी दव्वमिच्छते शियमा ।
तं चैव पज्जवणओ, दव्वाइविसेसियं इच्छे ॥
अहवा वि तिण्हि वि णया, दव्वट्ठिय-पज्जवट्ठिय-गुणट्ठी ।
पज्जायविसेस च्चिय, सुहुमतरागा गुणा होति ॥
एगगुणकालगाऽऽदिदु, परिसंखगुणट्ठितो तु शयव्वो ।
दव्वा उ गुणा णएहे, गुणा विसेसत्ति एगट्ठा ॥
आदिहह तिण्हि तु णया, एको वितिओ य होति उज्जुसुओ ।
सट्ठादि तिण्हि चैको, तिण्हि शया होति एवं वा ॥
अहवा णिग्गमसंगह-ववहारुज्जुमुए होति चउरेते ।
सहणया तिण्हि एको, पंच शया होति एवं तु ॥
अहवा वि होज्ज वक्कं, ऐगमो संगहिगो असंगाही ।
संगहिगो संगहं तू, ववहारपविट्ठसंगाही ॥
तम्हा तु संगहणओ, ववहारो चैव होति उज्जुसुओ ।
सहो य समजिक्खो, एवंज्जो य उ तु णया ॥
एतेहिं पुण सव्वे, वं दुग-तिग-पण-वक्क-मेद्विया संता ।
सोव्वस एयंतराइं, समासओ होति एयाइं ॥
जदि कुणति दवियकप्पं, एतेहिं णयंतरेहिं तु विसुक्कं ।
करणट्ठाणं पसत्था, ते खलु होती मुखेयव्वा ॥
अकरंते अपसत्था, कप्पे स एयंतरे समक्खाओ । पं० भा० ।
इयाणि नयंतरकप्पो-गाहा-(सव्वेसिं पि नयाणं) आदेसनओ-
जो जाणओ आइस्सह । नयंतरं नाम-नयाओ नयस्स अ-
तरं । एस णयंतरकप्पो पुव्वनए भणिओ विसालाइसु,
उप्पयपुव्वमेव विसाहं । तत्थ किर सव्वाणि वि आक-
रिसिज्जंति । आह-कालियमुत्ते कम्हा नया न समोयरंति ? ।
उच्यते-(नयवज्जिओ वि हू अहं गाहा) सिद्धम, नया-
इति कोऽर्थः ? नयन्तीति नयाः । अथवा-नयः नीतिमार्गः,
पन्थाः, दृष्टिग्राहक इत्यर्थः । ते च नैगमाऽऽद्याः जीवाऽऽद्यः
पदार्थाः विविधैः प्रकारैः नयन्ति उच्यते । तेषां च दृष्टिवादे समवतारः । आह-अस्मि-
न् चरणकरणाऽनुयोगनयवादेऽप्यनभिज्ञानां कथं चरणविद्यु-
द्धिमवति ? उच्यते-श्रूयताम् । (आयारपकप्पधरो गाहा) आ-
वरणमाचारः, किया इत्यर्थः । स चाऽष्टप्रकारः-पञ्चसमितयः,
गुस्तित्रयम् । एष चारित्राचारः । आचारप्रकल्पधरो नाम-नि-
शीयेषु सूत्रार्थधर इत्यर्थः । किं च-कल्पव्यवहारधरश्च । अ-
ज्जो ! त्ति आमन्त्रणे निर्देशो वा (नयसुत्तवज्जिओ त्ति)
नयन्तीति नयाः, दुः पादपुरणे । दुक्खक्खयकारओ जम्हा पण-
ण गणपरियट्ठी अणुपहाओ । आह-कहमनुज्ञातः ? गाहाः-(प-
च्छिक्ककरण) जम्हा पायच्छिक्ककरणं अणुपालयन्ति, तम्हा गणो

अणुपालिज्जइ, तं पक्कपयकप्पववहारेसु भणियं, एण सत्थधारी जो सो गणपरियट्ठी अणुएहाओ चरणजुत्तो जइ भवइ । गाहा- (करणाणुपालगणं) तं पुविहं-पज्जवकसिणं, समासतश्च । पज्जवकसिणं नाम-चोदसपुव्वाणि समासओ आयापकप्पो, समासः संक्षेप इत्यर्थः । यथा समुद्रभूतस्तडागः, चन्द्रमुखी देवदत्ता, सिंहो माणवकः; एकदेशेनाप्यौषम्यं क्रियते । चतुर्दशपूर्वधरः, सर्वपर्यायेषु सूत्रार्थेषु ये चरणकरणाऽऽद्यः पदार्थाः, तान् प्रज्ञापयितुं समर्थः । आचारकल्पधरस्त्वेकदेशतः । दोहवि चरणकरणं अणुपालेउं समत्था । तेनैकदेशाऽभिज्ञत्वं प्रतीत्य यथा समासतोऽप्यर्थधराः कल्पव्यवहाराऽऽद्यो गणपरिपादनसमर्था भवन्ति । (पज्जवकसिणं तिविहं, सुत्ते अत्थे य तदुत्तप चव) गाहा- (तिग-पणग) तिगं ति दव्वट्टियपज्जवट्टियगुणद्विया । अहवा-नेगमसंगहववहारा एगं चव, उज्जुसुओ विइओ, तइओ सहो । अहवा पंच-नेगमसंगहववहारा, उज्जुसुओ, सहो (छुओ चि) नेगमो पुविहो-संगहिओ, असंगहिओ य । संगहिओ संगहं पविट्ठो, असंगहिओ ववहारे । एए छु जवंति । पणसु नयंतरेसु सोलस ठाणाइं जवंति । कयराइं ताइं सोलस ? । उच्यते-छुट्ठिविहकप्पे सोलस सोलसविहो अजीवदवियकप्पो । आहाराइं जीवकप्पं न सोहणे चि । एयाइं जइ करैतो करणछाणाइं पसत्थाइं, अकरैतस्स ताणि चव अप्पसत्थाणि । एस नयकप्पो । पं० चू० ।

णयगइ-नयगति-छी० । नयानां सर्वेषां परस्परसापेक्षाणां प्रमाणाबाधितवस्तुव्यवस्थापने, नैगमाऽऽदीनां नयानां स्वस्वमतपोषणे च । प्रज्ञा० १६ पद ।

णयचंदसूरि-नयचन्द्रसूरि-पुं० । इस्मीरमहाकाव्यरत्नामञ्ज-र्याद्यनेकग्रन्थकर्तर्याचार्यै, जै० इ० ।

णयचक्र-नयचक्र-न० । दिगम्बरदेवसेनकृते नयप्रतिपादके शास्त्रे, छाया० ८ अध्या० । पूर्वविद्धिः सकलनयसंग्राहीणि सप्तनयशतान्युक्तानि, यत्प्रतिपादकं सप्तशतारं नयचक्राध्ययनमासीत् । उक्तं च-“इक्केको य सयविहो, सत्त नयसया हवंति एमेव ।” (२२६४) इत्यादि । सप्तानां च नयशतानां संग्राहकाः पुनरपि विध्यादयो द्वादश नयाः, यत्प्ररूपकमिदानीमपि द्वादशारं नयचक्रमास्ति । अनु० ।

णयण-नयन-न० । नी-ल्युट् । प्रापणे, आ० म० १ अ० १ खएक । उक्त० । करणे ल्युट् । नीत्वा निवेशने, पं० सं० ५ छार । विशे० । लोचने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । को० । “वाऽद्वयर्थवचनाऽऽद्याः” ॥ ८ । १ । ३३ ॥ इति नयनशब्दस्य प्राकृते स्त्रीत्वमपि-“नयना नयनाइ” प्रा० १ पाद ।

णयणकीया-नयनकीका-छी० । नेत्रमध्यतारायाम्, रा० । ज्ञा० । औ० ।

णयणभूसणकर-नयनभूषणकर-त्रि० । ६ त० । नेत्राऽऽनन्दकरे, नयनयोर्हि आनन्द एव भूषणम् । कल्प० ३ क्षण ।

णयणमाहा-नयनमाहा-छी० । श्रेणीभूतजननेत्रपङ्क्तौ, भ० ६ श० ३३ उ० ।

णयणविस-नयनविष-न० । दृष्टिविषे, रोषे, ज्ञा० १ शु० ६ अ० । भ० ।

णयणामय-नयनामय-पुं० । कामदाऽऽदौ नेत्ररोगे, वय० ६ उ० ।

णयणिण-नयनिपुण-त्रि० । नैगमाऽऽदिषु नयेषु निपुणे, स-म्म० । नयनिपुणतया नयवत्तव्यताऽवसरे सम्यक्संप्रपञ्चवै-विक्रत्येन नयानभिधत्ते । सम्म० १ काण्ड ।

णयणु-नयङ्ग-त्रि० । सर्वनयरहस्यविज्ञे, अष्ट० ३२ अष्ट० ।

णयणपमाण-नयप्रमाण-न० । नया नैगमाऽऽद्यः सप्त, द्रव्या-स्तिकपर्यायास्तिकभेदात् । ज्ञाननयक्रियानयभेदाद् वा द्वौ तौ एतावेव वा प्रमाणं वस्तुतत्त्वपरिच्छेदनं नयप्रमाणम् । आपे-क्षिकप्रमाकरणे, स० ५ अङ्ग । (प्रस्थाऽऽदिदृष्टान्तैर्नयप्रमाणं ‘णय’ शब्दे १८७६ पृष्ठे उक्तम्)

णयणपहाण-नयप्रधान-त्रि० । नैगमाऽऽदिभिः सप्तभिः प्रत्येकं शतविधैर्नयैः शेषजनप्रधाने, यस्य वा नयाः प्रधानास्तस्मिन्, रा० ।

णयररक्खणपुर-नगररक्षणपुर-न० । नासिक्यपुरस्थानभेदे, ती० २७ कल्प ।

णयरवल्लीवद-नगरवल्लीवर्द-पुं० । वर्द्धितगवे, विपा० १ शु० २ अ० ।

णयरी-नगरी-छी० । राजधानीकल्पे नगरे, यथा-आमलकल्पा । (रा०) चम्पा । औ० । सू० प्र० ।

णयविजय-नयविजय-पुं० । तपागच्छे श्रीविजयदेवसूरिवराणां शिष्ये यशोविजयोपाध्यायगुरौ, श्रीहीरविजयसूरिशिष्यक-ल्याणविजयशिष्यलाभविजयशिष्यजीतविजयसतीर्थे स्वनाम-ख्याते आचार्ये, छा० ।

“प्रकाशार्थं पृथ्यास्तरणिरुदयाक्षेरिह यथा, यथा वा पाथोभूत्सकलजगदर्थं जलनिधेः ।

तथा वाराणस्याः सविधमनजत्र ये मम कृते,

सतीर्थ्यास्ते तेषां नयविजयविज्ञा विजयिनः” ॥ ५ ॥ (शति यशोविजयोक्तेः) द्वा० ३२ द्वा० । प्रति० । अष्ट० । नय० ।

णयविहि-नयविधि-पुं० । नैगमसंग्रहव्यवहारसूत्रशब्दसम-जिरूढैवंभूतेषु नयभेदेषु, उक्त० ३८ अ० ।

णयविहिणु-नयविधिङ्ग-त्रि० । नैगमाऽऽदीनां नयानां नीती-नां वा प्रकारङ्के, ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

णयसार-नयसार-पुं० । प्रथमभवे पश्चिममहाविदेहे स्वनाम-ख्याते वीरस्वामिजीवे, कल्प० २ क्षण । आ० क० ।

णयाज्ञास-नयाऽऽभास-पुं० । नयान्तरानिरक्षेपे नये पुर्नये, आ० म० १ अ० २ खएक । स्वानिप्रेतादंशादितरांशापलापिनि न-ये, स्या० ।

नयाऽऽभासं दर्शयन्ति-

स्वानिप्रेतादंशादितरांशापलापी पुनर्नयाऽऽभासः ॥ २ ॥

पुनःशब्दो नयाद् व्यतिरेकं द्योतयति । नयाऽऽभासो नयप्रति-विम्बाऽऽत्मा पुर्नय इत्यर्थः । यथा तीर्थिकानां नित्याऽनित्याऽऽ-द्येकान्तप्रदर्शकं सकलं वाक्यमिति ॥ २ ॥ (रत्ना०)

अयं नैगमाऽऽभासमाहुः-

धर्मद्रव्याऽऽदीनामैकान्तिकपार्यक्याजिसन्धिनैगमाऽऽभा-सः ॥ ११ ॥

आदिशब्दाद् धर्मिद्वयधर्मधर्मिद्वयोः परिग्रहः । ऐकान्तिक-
पार्थक्याभिसन्धिर्ऐकान्तिकजेदाऽभिप्रायो नैगमाऽऽज्ञासो नैगम-
दुर्नेय इत्यर्थः ॥ ११ ॥

अत्रोदाहरन्ति-

यथाऽऽत्मनि सत्त्वचैतन्ये परस्परप्रत्यन्तं पृथग्भूते इत्या-
दिः ॥ १२ ॥

आदिशब्दाद्भस्वात्पर्यायवद् द्रव्याऽऽत्ययोर्धर्मिणोः सुखजी-
वद्वङ्गयोर्धर्मधर्मिणोश्च सत्त्वया पार्थक्येन कथं तदाभास-
त्येन द्रष्टव्यम् । नैयायिकवैशेषिकदर्शनं चैतदाभासतया ज्ञे-
यम् ॥ १२ ॥ (रत्ना०)

संग्रहाऽऽज्ञासमाहः-

सत्ताद्धृतं स्वीकुर्वाणः सकलविशेषाभिराचक्षाणस्तदाभा-
सः ॥ १७ ॥

अशेषविशेषैर्वादासीन्यं प्रजमानो हि परामर्शविशेषः सं-
ग्रहाख्यां व्रजते, न चाऽयं तथेति तदाज्ञासः ॥ १७ ॥

उदाहरन्ति-

यथा सत्त्व तत्त्वं ततः पृथग्भूतानां विशेषाणामदर्शना-
त् ॥ १८ ॥

अद्वैतवादिदर्शनान्यखिलानि सादृश्यदर्शनं चैतदाभासत्वेन
प्रत्येयम् । अद्वैतवादस्य सर्वस्याऽपि दृष्टेष्टान्यां विरुध्यमा-
नत्वात् ॥ १८ ॥ (रत्ना०)

व्यवहाराऽऽभासं वर्णयन्ति-

यः पुनरपरमार्थिकद्रव्यपर्यायविभागमाभेति स व्यव-
हाराज्ञासः ॥ २५ ॥

यः पुनः परामर्शविशेषः कल्पनाऽऽरोपितद्रव्यपर्यायप्रविवेकं
मन्येत, सोऽत्र व्यवहारदुर्नेयः प्रत्येयः ॥ २५ ॥

उदाहरन्ति-

यथा चार्वाकदर्शनम् ॥ २६ ॥

चार्वाको हि प्रमाणप्रतिपक्षं जीवद्रव्यपर्यायाऽऽदिप्रविज्ञां क-
ल्पनाऽऽरोपितत्वेनापह्नवे, अविचारितरमणीयं भूतचतुष्टयप्रवि-
भागमात्रं तु स्पृष्टलोकव्यवहारानुयायितया समर्थयत इत्य-
स्य दर्शनं व्यवहारनयाऽऽज्ञासतयोपदाशितम् ॥ २६ ॥ (रत्ना०)

ऋजुसूत्राऽऽभासं ध्रुवते-

सर्वथा ध्व्यापलापी तदाभासः ॥ ३० ॥

सर्वथा गुणप्रधानभावाभावप्रकारेण तदाज्ञास ऋजुसूत्रा-
ऽऽभासः ॥ ३० ॥

उदाहरन्ति-

यथा तथागतमतम् ॥ ३१ ॥

तथागतो हि प्रतिक्षणविनश्वरान् पर्यायानेव पारमार्थिकतया
समर्थयते, तदाधारभूतं तु प्रत्यभिज्ञाऽऽदिप्रमाणप्रसिद्धं त्रिका-
लस्यापि स्वयं तिरस्कृत इत्येतन्मतं तदाभासतयोदाहृतम्
॥ ३१ ॥ (रत्ना०)

शब्दाऽऽभासं ध्रुवते-

तज्जेदेन तस्य तमेव समर्थयमानस्तदाज्ञासः ॥ ३४ ॥

तज्जेदेन कालाऽऽदिमेदेन तस्य ध्वनेस्तमेवार्थजेदमेव, तदाभा-
सः शब्दाभासः ॥ ३४ ॥

उदाहरन्ति-

यथा वज्रव जवति जविष्यति सुमेसरित्यादयो जिन्नकालाः
शब्दा जिन्नेमेवार्थमभिधत्तवति, जिन्नकालशब्दत्वात्, तादृक्
सिद्धान्यशब्दवदित्यादिः ॥ ३५ ॥

अनेन हि तथाविधपरामर्शोत्थेन वचनेन कालाऽऽदिजेदाङ्गि-
प्रत्येवार्थस्याभिधायकत्वं शब्दानां व्यञ्जितम् । एतच्च प्र-
माणविरुद्धमिति तद्वचनस्य शब्दनयाऽऽभासत्वम् । आदिशब्दे-
न करोति क्रियते कट इत्यादिशब्दनयाज्ञासोदाहरणं सूचि-
तम् ॥ ३५ ॥ (रत्ना०)

समभिरुद्धनयाऽऽभासमाभापन्ते-

पर्यायध्वनीनामभिधेयनानात्वमेव कर्त्ताकुर्वाणस्तदाभा-
सः ॥ ३८ ॥

तदाभासः समभिरुद्धाऽऽभासः ॥ ३८ ॥

उदाहरन्ति-

यथेन्द्रः शक्रः पुरन्दर इत्यादयः शब्दा जिन्नाऽभिधे-
या एव, जिन्नशब्दत्वात्, करिकुरङ्गतुरङ्गशब्दवदित्यादिः
॥ ३९ ॥ [रत्ना०]

एवंभूताऽऽज्ञासमाचक्षते-

क्रियाऽनाविष्टं वस्तु शब्दवाच्यतया प्रतिक्षिपन्तु तदाज्ञा-
सः ॥ ४५ ॥

क्रियाऽऽविष्टं वस्तु ध्वनीनामभिधेयतया प्रतिजानानोऽपि यः
परामर्शस्तदनाविष्टं तत्तेषां तथा प्रतिक्षिपति न तूप्सते, स
एवंभूतनयाऽऽभासः, प्रतीतिविधातात् ॥ ४२ ॥

उदाहरन्ति-

यथा विशिष्टचेष्टाशून्यं घटाऽऽख्यं वस्तु न घटशब्दवाच्यं,
घटशब्दप्रवृत्तिनिमित्तचतूक्रियाशून्यत्वात्, पटवदित्यादिः
॥ ४३ ॥

अनेन हि वचसा क्रियाऽनाविष्टस्य घटाऽऽख्यं वस्तुनो घटाऽऽदि-
शब्दवाच्यतानिषेधः क्रियते, स च प्रमाणवाधित इति तद्वचन-
मेवंभूतनयाऽऽभासोदाहरणतयोक्तम् ॥ ४३ ॥ रत्ना० ७ परि० ॥

एर-नर-पुं० । नृणन्ति विवेकमासाद्य नयधर्मपरा प्रवृत्तीति
नराः । कर्म० ४ कर्म० । “वाऽऽदौ” । न । १ । २२६ । असंयुक्त-
स्याऽऽदौ वर्तमानस्य नस्य णः । इति नस्य णः । प्रा० १ पाद ।
मनुष्ये, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आचा० औ० । प्रज्ञ० । कर्म० ।
रा० । नराश्चतुर्विधाः-सम्पूर्णिमाः, कर्मभूमिकाः, अकर्मभूमि-
काः, अन्तर्भूमिकाः । आ० म० १ अ० १ खण्ड । सामान्यमनुष्ये,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । रा० । प्राकृतपुरुषे, शास्त्रावबोध-
विकले, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । पुरुषे, सूत्र० १ श्रु० २
अ० ३ उ० । पुंसि, घ० १ अधि० । औ० ।

एरउसज-नरवृपज-पुं० । अङ्गीकृतकार्यभरनिर्वाहकत्वाद् वृ-
षजोपमिते नरे, औ० ।

एरकंतप्पवाय-नरकान्तप्रपात-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्यो-
त्तरतो रम्यकवेषं नरकान्तानद्या उद्गमप्रपातद्वदे, स्था० २
अ० ३ उ० ।

खरकंता-नरकान्ता-स्त्री० । रम्यकवर्षे पूर्वाऽर्णवगामिन्यां म-
हानद्याम्, जं० ४ वक्र० । नरकान्ता महापुण्यमरीकहृदाहृदिण-
तोरणेन विनिर्गत्य रम्यकवर्षे भजतीति हरिकान्तातुल्यव-
कव्या पूर्वसमुद्रमधिगता । स्था० २ डा० ३ उ० । रा० ।
जं० । स० ।

खरकंताकूट-नरकान्ताकूट-न० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वत-
स्थोत्तरेण रुक्मिवर्षधरपर्वतस्य चतुर्थे कूटे, स्था० ८ डा० ।

खरकिंदग-नरकेन्द्रक-पुं० । सीमान्तकाऽऽदिषु नरकवरेषु,
स्था० ६ डा० ।

खरग-नरक-पुं० । नरान् कायन्ति शब्दयन्ति योग्यताया अ-
नतिक्रमेणाऽऽकारयन्ति जन्तून् स्वस्वस्थाने इति नरकाः । न०।
आ० म० । 'कै' 'कै' 'दै' शब्दे इति धातोः नरान् शब्द-
यन्तीत्यर्थः । आव० १ अ० । पापकर्मिणां यातनास्थानेषु,
सुत्र० २ शु० १ अ० । निरये, स्था० ४ डा० १ उ० । रत्नप्रभा-
ऽऽदिषु नारकोत्पत्तिस्थानेषु, उत्त० ३ अ० ।

(१) नरकपदनिक्षेपार्थं निर्युक्तिरुदाह—

खिरणं ठक्कं दव्वं, खिरयाउ इहेव जे जवे अमुभा ।
खेत्तं खिरओगासो, काहो खिरप्पु चेव विई ॥ ६४ ॥
भावे उ खिरयजीवा, कम्मुदओ चेव खिरयपाओगो ।
सोऊण खिरयपुक्खं, तवचरणे होइ जइयव्वं ॥ ६५ ॥

“ खिरणं ठक्कं ” इत्यादि गाथाद्वयम् । तत्र नरकशब्दस्य नाम-
स्थापनाऽव्यक्तेरकावभावमेदात् पोढा निक्षेपः । तत्र नामस्था-
पने क्षुण्णे । द्रव्यनरक आगतः, नोआगततश्च । आगततो
ज्ञाता, तत्र चाऽनुपयुक्तः । नोआगततस्तु ज्ञातरीरभव्यशरीर-
व्यतिरिक्तः । इहेव मनुष्यभवे, तिर्यग्भवे, केचनाऽशुनकारित्वा-
दशुभाः सत्त्वाः कावकसौकरिकाऽऽद्य इति । यदि वा-यानि
कानिचिदशुभानि स्थानानि चारकाऽऽदीनि, यावच्च नरकप्रतिरूपा
वेदनाः, ताः सर्वा अव्यनरका इत्यभिधीयन्ते । यदि वा-कर्म-
व्यनोर्कर्मव्यभेदाद् अव्यनरको द्वेधा-तत्र नरकवेद्यानि
यानि वक्ष्यानि कर्माणि तानि चैकनविकस्य यद्वायुष्कस्याग्नि-
मुखनामगोत्रस्य चाऽऽश्रित्य अव्यनरको जवति । नोर्कर्मव्य-
नरकस्तिवहेव येऽशुभा रूपरसगन्धवर्णशब्दस्पर्शा इति ॥ क्षेत्र-
नरकस्तु नरकावकाशकालमहाकावरीरवमहारौरवप्रतिष्ठाना-
भिधानाऽऽदिनरकाणां चतुरशीतिलक्षसंख्यानां विशिष्टो च-
भागः ॥ कालनरकस्तु यत्र यावती स्थितिरिति ॥ भावनरकस्तु
ये जीवा नरकाऽऽयुष्कमनुभवन्ति । तथा नरकप्रायोग्यः कर्मोदय
इति । एतत्तुक्तं भवति-नरकान्तर्वर्तिनो जीवास्तथा नरकाऽऽयु-
ष्कोदयाऽऽपादिताऽसातावेदनीयाऽऽदिकर्मोदयाश्चैतद् द्वितय-
मपि भावनरक इत्यभिधीयते । तदेवं श्रुत्वाऽवगम्य तीव्रमसह्यं
नरकदुःखं क्रकचपाटनकुम्भीपाकाऽऽदिर्कं परमाधार्मिकाऽऽ-
पादितं परस्परोदीरणकृतं स्वाभाविकं च, नपदचरणे संयमा-
ऽनुष्ठाने नरकपातपरिपन्थिनि स्वर्गापवर्गगमनैकहेतोर्वाऽऽ-
त्महितमिच्छुना प्रयतितव्यम्-परित्यक्तान्यकर्तव्येन यत्नो वि-
धेय इति । सुत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० । नरकाविभाक्तिः समाप्ता ।

(२) नरकपृथिव्यः सप्त-

खरणप्पजा, सक्करप्पभा, वायुक्कप्पभा, पंक्कप्पजा, धूमप्पजा,
तप्पप्पभा, तप्पत्तप्पजा । प्रज्ञा० २ पाद ।

(३) साम्प्रतं पृथ्वीनामगोत्रं वक्तव्यम्-

पदमा णं जंते ! पुढवी किंनामा ? , किंगोत्ता पप्पत्ता ? ! गोयमा !
घम्मा नामेणं, खरणप्पभा गोत्तेणं । दोच्चा णं जंते ! पुढवी किं-
नामा किंगोत्ता पप्पत्ता ? ! गोयमा ! वंसा नामेणं, सक्करप्पभा
गोत्तेणं । एवं एतेणं अजिह्वावेणं सव्वासिं पुत्ता । नामाणि
इमाणि-सेला तच्चा, अंजणा चत्तथा, रिट्ठा पंचमा, मघा
उट्ठा, माघवती सत्तमा । वालुयप्पभा० जाव तमतप्पभा
गोत्तेणं पप्पत्ता ।

तत्र नामगोत्रयोरयं विशेषः-अनादिकालप्रसिद्धमन्वर्थरहि-
तं नाम, सान्वर्थं नाम गोत्रमिति । तत्र नामगोत्रप्रतिपादनार्थ-
माह-(इमा णं जंते ! इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथि-
वी किंनामा किमनादिकालप्रसिद्धान्वर्थरहितनामा ? , किं-
गोत्रा किमन्वर्थयुक्तनामगोत्रा ? । भगवानाह-गौतम ! नाम्ना
वर्मेति प्रज्ञता, गोत्रेण रत्नप्रभा । तथा चात्रान्वर्थमुपदर्शय-
न्ति पूर्वसूरयः-रत्नानां प्रभा बाहुल्यं यत्र सा रत्नप्रभा, रत्नव-
हुलेति भावः । एवं शेषसूत्राण्यपि प्रतिपृथिवीप्रशन्नित्वचनरूपा-
णि ज्ञावनीयानि । नवरं शर्कराप्रभाऽऽदीनामियमन्वर्थभावना-
शर्कराणां प्रभा बाहुल्यं यत्र सा शर्कराप्रभा । एवं वालुकाप्रभा,
पङ्कप्रभा इत्यपि भावनीयम् । तथा धूमस्येव प्रभा यस्यां सा
धूमप्रभा । तथा तमसः प्रभा बाहुल्यं यत्र सा तमःप्रभा, तमस्त-
मसः प्रकृतमसः प्रभा बाहुल्यं यत्र सा तमस्तमःप्रभा ।

अत्र केवचित् पुस्तकेषु संग्रहणी गाथे-

“ घम्मा वंसा सेला, अंजण रिट्ठा मघा य माघवती ।
सत्तएहं पुढवीणं, एए नामा उ नायव्वा ॥ १ ॥
खयणा सक्कर-वालुय-पंका धूमा तमा तमतमा य ।
सत्तएहं पुढवीणं, एए गोत्ता मुखेयव्वा ” ॥ २ ॥

(४) अधुना प्रतिपृथिवीवाहल्यमभिधित्सुराह-

इमा णं जंते ! खरणप्पजा पुढवी केवतिया वाहल्लेणं पप्प-
त्ता ? । गोयमा ! इमा णं खरणप्पजा पुढवी असीउत्तरं
जोयणसयसहस्रं वाहल्लेणं पप्पत्ता ।

एवं एतेणं अभिलावेणं इमा गाथा अणुगंतच्चा-

“ आसीतं वत्तीसं, अट्ठावीसं तहेव वीसं च ।

अट्ठारस सोल्लसगं, अट्ठुत्तरमेव हेट्ठिमया ” ॥ १ ॥

(इमा णं जंते ! इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी कि-
यद् वाहल्येन प्रज्ञता ? । अत्र गोत्रेण प्रश्नो नाम्नो गोत्रं प्रधान-
म, न च प्रश्नोपपन्नमिति न्यायप्रदर्शनार्थः । उक्तं च-“न
हीना वाग् सदा सतामिति ।” भगवानाह-अशीत्युत्तरम्-
अशीतियोजनसहस्राभ्यधिकं योजनशतसहस्रं वाहल्येन प्र-
ज्ञता । एवं सर्वाण्यपि सूत्राणि ज्ञावनीयानि ।

अत्र संग्रहणी गाथा-

“ आसीयं वत्तीसं, अट्ठावीसं तहेव वीसं च ।

अट्ठारस सोल्लसगं, अट्ठुत्तरमेव हेट्ठिमया ॥ १ ॥ ”

(५) काण्मानि-

इमा णं जंते ! खरणप्पजा पुढवी कतिविधा पप्पत्ता ? ।
गोयमा ! तिविधा पप्पत्ता । तं जहा-खरकंमे, पंक्कवहुत्ते
कंमे, आववहुत्ते कंमे ।

(इमा णं भंते ! इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी क-
निविधा कतिप्रकारा-कतिविभागा प्रज्ञता ? । जगवानाह-गौ-
तम ! त्रिधा त्रिविभागा प्रज्ञता । तद्यथा-(शरकंडमित्या-
दि) कारणं नाम-विशिष्टो ज्ञाताः, स्वरं कठिनं पङ्कवहु-
लमव्यहृलं चान्यर्थतः प्रतिपत्तव्यम् । क्रमश्चैतेषामेवमेव ।
तद्यथा-प्रथमं शरकारणं, तदनन्तरं पङ्कवहुलं, ततोऽव्य-
हृलमिति ।

(६) शरकारणवत्तत्त्वतामाह-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए शरकंने कति-
विधे पएणत्ते ? । गोयमा ! सोद्वाराविधे पएणत्ते । तं जहा-
रयणे, वड्ढे, वेरुल्लिए, होदितक्खे, पसारगद्धे, हंस-
गव्जे, पुद्गए, सोईधिप, जोतिरमे, अंजणे, अंजणपुद्गए,
रयते, जातरूवे, अंके, फारिहे, रिट्ठे कंने ॥

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां
पृथिव्यां शरकारणं कतिविधं प्रज्ञतम् ? । भगवानाह-गौतम !
पौनराविधं षोडशविभागं प्रज्ञतम् । तद्यथा-(रयणे इति)
पदकदेशे पदसमुदायोपचारात् रत्नकारणम्-तच्च प्रथमम्, द्वि-
तीयं वज्रकारणम्, तृतीयम्-वैद्युत्कारणम्, चतुर्थम्-लो-
हिताक्षकारणम् । पञ्चमम्-मसारगल्लकारणम्, षष्ठम्-हंसगर्भ-
कारणम्, सप्तमम्-पुलककारणम्, अष्टमम्-सौगन्धिककारणम्,
नवमम्-ज्योतीरसकारणम्, दशमम्-अञ्जनकारणम्, एकाद-
शमम्-अञ्जनपुलाककारणम्, द्वादशम्-रत्नतकारणम्, त्रयो-
दशम्-जातरूपकारणम्, चतुर्दशम्-अद्रुकारणम्, पञ्चदशम्-स्फ-
टिककारणम्, षोडशम्-रिष्टकारणम् ॥ तत्र रत्नानि कर्कतनाऽऽ-
दीनि तत्प्रधानं कारणं रत्नकारणम्, वज्ररत्नप्रधानं कारणं
वज्रकारणम् । एवं दोषापेक्ष्यैकैकं च कारणं योजनसह-
स्रबाहुल्यम् ।

(७) रत्नकारणवत्तत्त्वतामाह-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए रयणकंने कति-
विधे पएणत्ते ? । गोयमा ! एगागारे पएणत्ते । एवं
जाव रिट्ठे ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए पङ्कवहुले कं-
ने कतिविधे पएणत्ते ? । गोयमा ! एगागारे पएणत्ते ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए आववहुले
कंने कतिविधे पएणत्ते ? । गोयमा ! एगागारे प-
एणत्ते ।

सकरप्पभाए णं भंते ! पुढवी कतिविधा पएणत्ता ? ।
गोयमा ! एगागारा पएणत्ता । एवं जाव अहे स-
त्तमाए ।

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृ-
थिव्यां रत्नकारणं कतिविधं-कतिप्रकारं, कतिविज्ञागमिति
ज्ञातम् । प्रज्ञतम् ? । जगवानाह-एकारणं प्रज्ञतम् । एवं शेषका-
रणविषयाण्यपि-प्रज्ञनिर्वचनसूत्राणि क्रमेण भणनीयानि । एवं
पङ्कवहुलाऽव्यहृलविषयाण्यपि । जी० ३ प्रति० । प्रज्ञा० ।

(८) संप्रति प्रतिपृथिवीनरकाऽऽवाससंख्याप्रतिपादनार्थमाह-
इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए केवतिया णिर-
यावाससयसहस्सा पणत्ता ? । गोयमा ! तीसं निरया-
वाससतसहस्सा पणत्ता । एवं एतेणं अभिलावेणं सव्वा-
सिं पुच्छा ।

इमा गाथा अणुगंतव्या-

“ तीसा य पणवीसा, पणरस दसेव तिष्ठि य हवंति ।
पंचूण सतसहस्सं, पंचेव अणुत्तरा णरगा ॥ १ ॥ ”

० जाव अहे सत्तमाए णं च अणुत्तरा महतिमहालया महा-
णरगा पणत्ता । तं जहा-काझे, महाकाझे, रोरूप, महारो-
रूप, अपतिट्ठाणे ॥

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) सुगमम् ।
नवरमियमत्र सङ्ग्रहणी गाथा-“ तीसा य पणवीसा, पणरस
दसेव सयसहस्साहं । तिणेणं पंचूणं, पंचेव अणुत्तरा णि-
रया ॥ १ ॥ ” अथः सत्तमायां च पृथिव्यां काष्ठाऽऽद्यो महा
नरका अप्रतिष्ठानाऽभिधानकस्य नरकस्य पूर्वाऽऽदिक्रमेण । उक्तं
च-“ पुज्जेण होइ काहो, अवाइणा अप्पइह महकाहो । रोक
दाहिणपासे, उत्तरपासे महारोक ॥ १ ॥ ” रत्नप्रभाऽऽदिषु च
तमःप्रज्ञापर्यन्तासु पदसु पृथिवीषु प्रत्येकं नरकाऽऽवासा वि-
विधाः । तद्यथा-आवहिकाप्रविष्टाः, प्रकीर्णकरूपाश्च ।

तत्र रत्नप्रभायां पृथिव्यां त्रयोदश प्रस्तटाः । प्रस्तटा नाम-
वेष्टमभूमिकाकल्पाः । तत्र प्रथमे प्रस्तटे पूर्वाऽऽदिषु दिक्षु
प्रत्येकमेकोनपञ्चाशत् नरकाऽऽवासाः, चतसृषु च विदिक्षु
प्रत्येकमष्टचत्वारिंशत्, मध्ये च सीमान्तकाऽऽद्यो नरकेन्द्रकः,
सर्वसंख्यया प्रथमप्रस्तटे नरकाऽऽवासानामावलिकाप्रविष्टाना-
मेकोनवत्यधिकानि त्रीणि शतानि ३०६, शेषेषु च द्वाद-
शसु प्रस्तटेषु प्रत्येकं यथोक्तं दिक्षु विदिक्षु च एकैकनरका-
ऽऽवासद्वानिजावात् अष्टकाष्टकाहीना नरकाऽऽवासा छपव्याः ।
ततः सर्वसंख्यया रत्नप्रभायां पृथिव्यामावलिकानरकाऽऽवासा-
श्चतुश्चत्वारिंशत् शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि ४४३३ । शेषासु
एकोनत्रिंशत्तुक्काणि पञ्चनवतिसहस्राणि पञ्चशतानि सप्तप-
ष्टाधिकानि २६६४६७ प्रकीर्णकाः । तथा चोक्तम्-“ सत्तट्ठी
पंच सया, पणनउड सहस्स लक्ख गुणतीसं । रयणाए सेडि-
गया, चोयालसया उ तेत्तीसं ॥ १ ॥ ” उभयमीक्षणे
विशदत्वा नरकाऽऽवासानाम् ३०००००० ।

शंकराप्रभायामेकादश प्रस्तटाः; नरकपटलानि अधोऽधो द्व-
न्द्वहीनानि ति वचनात् । तत्र प्रथमे प्रस्तटे चतसृषु दिक्षु षट्त्रिं-
शत् आवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासाः; विदिक्षु पञ्चत्रिंशत्, मध्ये
चैको नरकेन्द्रकः । सर्वसंख्यया द्वे शते पञ्चाशीत्यधिके २०५,
शेषेषु दशसु प्रस्तटेषु प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकाष्टकाहानि; प्रति-
दिक् २ एकैकनरकाऽऽवासद्वाने; ततस्तत्र सर्वसंख्यया आवलि-
काप्रविष्टा नरकाऽऽवासाः षट्त्रिंशत्शतानि पञ्चनवत्यधिकानि
२६६४, शेषाश्चतुर्विंशत्तुक्काः सप्तनवतिसहस्राणि त्रीणि
शतानि पञ्चोत्तराणि २४६७३०५ पुष्पावकीर्णकाः । उक्तं च-
“ सत्ताणउड सहस्सा, चववीसलक्ख तिसयपंचविहं । वीयाए
सेडिगया, छवीससया उ पणनउया ” ॥ १ ॥ उभयमीक्षणे पञ्च-
विंशतिलका नरकाऽऽवासानाम् २५००००० ।

वालुकाप्रजायां नव प्रस्तटाः । प्रथमे च प्रस्तटे एकैकस्यां दिशि आवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासाः पञ्चविंशतिः २, विदिशि चतुर्विंशतिः, मध्ये चैको नरकेन्द्रक इति । सर्वसंख्यया सप्तनवतिशतम् । शेषेषु चाष्टसु प्रस्तटेषु प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकहानिः । तत्र च कारणं प्रागेवोक्तम् । ततः सर्वसंख्यया तत्राऽऽवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासाश्चतुर्दश शतानि पञ्चाशीत्याधिकानि १४८५ । शेषास्तु पुष्पावकीर्णकाः चतुर्दशशतानि अष्टानवतिसहस्राणि पञ्च शतानि पञ्चदशाऽधिकानि १४८५५१५ । उक्तं च—“ पंचसया पन्नरसा, अचनवइ सहस्स वक्ख चोइसया । तइयाए सेदिगया, पणसीया चोइससया उ ॥१॥ ”

उभयमीलने पञ्चदश वक्ता नरकाऽऽवासानाम् १५००००० । पङ्कप्रजायां सप्त प्रस्तटाः । प्रथमे च प्रस्तटे प्रत्येकं दिशि षोडश आवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासाः, विदिशि पञ्चदश, मध्ये चैको नरकेन्द्रकः । सर्वसंख्यया पञ्चविंश शतम् १२५ । शेषेषु षट्सु प्रस्तटेषु पूर्ववत् प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकाष्टकहानिः, ततः सर्वसंख्यया तत्राऽऽवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासाः सप्त शतानि सप्तोत्तराणि ७०७ । शेषास्तु पुष्पावकीर्णका नव वक्ता नवनवतिसहस्राणि द्वे शते त्रिनवत्यधिके एणएणए३ । उक्तं च—“ ते णउया दोन्नि सया, नवनउयसहस्स नवय वक्खा य । पंकाए सेदिगया, सत्त सया दोतिसत्तहिया ॥१॥ ” उभयमीलने नरकाऽऽवासानां दश वक्ताः १०००००० ।

धूमप्रभायां पञ्च प्रस्तटाः । प्रथमे च प्रस्तटे एकैकस्यां दिशि नव नव आवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासाः, विदिशि अष्टौ, मध्ये चैको नरकेन्द्रकः । इति सर्वसंख्यया एकोनसप्ततिः ६९ । शेषेषु च चतुर्षु प्रस्तटेषु पूर्ववत् प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकहानिः, ततः सर्वसंख्यया तत्राऽऽवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासा द्वे शते पञ्चषष्ठ्यधिके, शेषाः पुष्पाऽऽवकीर्णकाः द्वे लक्षे नवनवतिसहस्राणि सप्त शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि २६६७३५ । उक्तं च—“ सत्त सया पणतीसा, नवनवइ सहस्स दो य लक्खा य । धूमाए सेदिगया, पण्ठा दो सया होति ॥१॥ ” सर्वसंख्यया तिस्रो लक्षा नरकाऽऽवासानाम् ।

तमःप्रभायां त्रयः प्रस्तटाः । तत्र प्रथमे प्रस्तटे प्रत्येकं दिशि चत्वार आवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासाः, विदिशि त्रयः त्रयः, मध्ये चैको नरकेन्द्रक इति । सर्वसंख्यया एकोनत्रिंशत् २६, शेषयोस्तु प्रस्तटयोः प्रत्येकं क्रमेणाधोऽधोऽष्टकहानिः, ततः सर्वसंख्यया आवलिकाप्रविष्टा नरकाऽऽवासास्त्रिषष्टिः । शेषास्तु नवनवतिसहस्राणि नव शतानि द्वात्रिंशत्याधिकानि पुष्पावकीर्णकाः ६६६३२ । उक्तं च—“ नवनउइसयसहस्सा, नव चेव सया हवंति वत्तीसा । पुढवीए ण्ठीए, पइसगाणेस संखेवो ॥१॥ ” उभयमीलने पञ्चोनं नरकाऽऽवासानां लक्षम् । ६६६६५ ।

(९) संप्रति प्रतिपृथिवीघनोदध्यस्तित्वप्रतिपादनार्थमाह—

अत्थि णं जंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे घणोदधि च्छि वा घणवाते ति वा तण्णवाते ति वा उवासं—तरे ति वा ? । हंता अत्थि एवं० जाव अहे सत्तमा ।

—(अत्थि णं जंते ! इत्यादि) अस्ति जदन्त ! अस्याः प्रत्यक्त उपलब्धयमानाया रत्नप्रभायाः पृथिव्या अधो घनः स्यात् नीभूतोदक उदधिर्घनोदधिरिति वा, घनः पिण्डीभूतो वातो घनवात इति वा, तनुवात इति वा, अवकाशान्तरमिति वा ।

अवकाशान्तरं नाम—शुद्धमाकाशम् ? । भगवानाह—हन्त अस्ति; एवं प्रतिपृथिवी तावद्वाच्यं यावदधः सप्तम्याः ।

इमीसे णं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए खरकं केवतियं वाहल्लेणं पएणत्ता ? । गोयमा ! सोदस जोयणसहस्साइं वाहल्लेणं पएणत्ते ।

(इमीसे णं जंते ! इत्यादि) अस्या जदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः संवन्धि यत् प्रथमं खरं खराऽभिधानं कारणं तत् कियद् वाहल्लेणं प्रज्ञप्तम् ? । जगवानाह—गौतम ! षोडशो—जनसहस्राणि वाहल्लेणं प्रज्ञप्तम् ।

(१०) रत्नकाण्डम्—

इमीसे णं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए रयणकंदे केवतियं वाहल्लेणं पएणत्ते ? । गोयमा ! एकजोयणसहस्सवाहल्लेणं पएणत्ते, एवं० जाव रिट्ठे ।

(इमीसे णं इत्यादि) अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या रत्नं रत्नाऽभिधानं कारणं तत् कियत् वाहल्लेणं प्रज्ञप्तम् ? । भगवानाह—गौतम ! एकं योजनसहस्रम् । शेषाण्यपि काण्डानि वक्तव्यानि, यावत् रिट्ठं रिष्टाऽभिधानं कारणम् । एवं पङ्कवहुलाव्यवहुलकारणसूत्रे अपि व्याख्येये ।

(११) पङ्कवहुलम्—

इमीसे णं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए पङ्कवहुले कंदे केवतियं वाहल्लेणं पएणत्ते ? । गोयमा ! चतुरसीतिजोयणसहस्साइं वाहल्लेणं पएणत्ते ।

पङ्कवहुलं कारणं चतुरशीतियोजनसहस्राणि वाहल्लेणं ।

(१२) अव्वहुलं काण्डम्—

इमीसे णं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए अव्वहुले कंदे केवतियं वाहल्लेणं पएणत्ते ? । गोयमा ! असीतिं जोयणसहस्साइं वाहल्लेणं पएणत्ते ।

अशीतियोजनसहस्राणि सर्वसंख्यया रत्नप्रजायां वाहल्लेणं मशीतिसहस्राधिकं लक्षम् ।

(१३) घनोदधिघनवातयोर्वाहल्यम्—

इमीसे णं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदधि केवतियं वाहल्लेणं पएणत्ते ? । गोयमा ! वीसं जोअणसहस्साइं वाहल्लेणं पएणत्ते ।

इमीसे णं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणवाते केवतियं वाहल्लेणं पएणत्ते ? । गोयमा ! असंखेज्जाइं जोअणसहस्साइं वाहल्लेणं पएणत्ताइं । एवं तण्णवाते वि, एवं उवासंतरे वि ।

सक्करप्पभाए णं जंते ! पुढवीए घणोदधि केवतियं वाहल्लेणं पएणत्ते ? । गोयमा ! वीसं जोअणसहस्साइं वाहल्लेणं पएणत्ताइं ।

सक्करप्पभाए पुढवीए घणवाते केवइए पएणत्ते ? । गोयमा ! असंखेज्जाइं जोअणसहस्साइं वाहल्लेणं पएणत्ताइं ।

एवं तण्णवाए वि, उवासंतरे वि, जहां सक्करप्पभाए पुढवीए । एवं० जाव अहे सत्तमाए ।

तस्या अधो घनोदधिः विंशतियोजनसहस्राणि बाह्व्येन,
तस्या अधो घनवाजोऽसंख्येयानि योजनसहस्राणि बाह्व्येन,
तस्या अप्यधोऽसंख्येयानि योजनसहस्राणि तनुवातो बाह्व्येन,
तस्या अप्यधोऽसंख्येयानि योजनसहस्राणि बाह्व्येन,
नावकाशान्तरम् । एवं शेषाणामपि पृथिवीनां घनोदध्यादयः
प्रत्येकं तावद्धक्तव्या यावदधः सप्तम्याः ।

(१४) क्षेत्रच्छेदेन त्रिघमानायाः पृथिव्याः—

इमीसे णं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजो-
यणसवसहस्रवाहल्लाए खेत्तच्छेदेणं छिज्जमाणेण आत्थि
दन्वाइं वएणतो—कालनीललोहितहालिदमुक्किलाइं, गंधतो-
सुव्विगंधाइं सुव्विगंधाइं, रसतो—तिक्कडुयकसायअंघिल-
महुराइं, फासओ—ककखडमउपगुरुलहुयसीतउसिणणिद्ध-
लुक्खाइं, संगणतो—परिमंडलवट्टतंसचरंसआययसंठा-
णपरिणयाइं अस्समसवञ्चाइं अएणमएणपुट्ठाइं अएणमस-
ओगाढाइं अएणमएणसिणेहपमिवञ्चाइं अस्समएणधनत्ता-
ए चिट्ठंति ! हंता ! अत्थि ।

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्या-
शीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाह्व्यायां क्षेत्रच्छेदेन बुद्ध्यामतरका-
परिविभागेन चिद्यमानायाम्, अस्तीति निपातोऽत्र बहुवचनार्थ-
गर्भः—सन्ति ख्याणि, वर्णतः—काष्ठानि नीलानि लोहितानि हारि-
द्राणि, शुक्लानि, गन्धतः—सुरभिगन्धोनि, दुरभिगन्धोनि च, रसतः—
तिकरसानि, कटुकानि, कपायाणि, अम्लानि, मधुराणि, स्पर्शतः—
कर्कशानि, मृदूनि, गुरुकाणि, लघूनि, शीतानि, उष्णानि, स्नि-
ग्धानि, रुक्काणि, संस्थानतः—परिमाणुलानि, वृत्तानि, व्यञ्ज्याणि,
चतुरस्त्राणि, आयतानि । कथंभूतान्येतानि सर्वाण्यपीत्यत आह—
(अस्समसवपुट्ठाइं इत्यादि) अन्योऽस्य परस्परं स्पृष्टानि स्पर्शमा-
त्रोपेतानि । तथा—अन्योऽस्य परस्परमवगाढानि यत्रैकं द्रव्य-
मवगाढं तत्राऽन्यदपि देशतः, क्वचित्सर्वतोऽवगाढमित्यर्थः ।
तथाऽन्योऽस्य परस्परं स्नेहेन प्रतिबद्धानि येनैकस्मिन् चाल्य-
माने गृह्यमाणे वा अपरमपि चलनोऽऽदिधर्मोपेतं भवति ।
(एवमणोऽस्य धनत्ताए विट्ठंति इति) अन्योऽस्य परस्परं
घटन्ते संवध्नन्तीति अन्योऽस्य घटाः, तद्वावोऽन्योऽस्य घटता, त-
था परस्परं संवध्नता तिष्ठन्ति । भगवानाह— (हंता ! अत्थि)
हन्तेति प्रत्यवधारणे, सन्त्येवेत्यर्थः ।

(१५) खरकाण्डस्य—

इमीसे णं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए खरस्स कंढस्स
सोव्वसजोयणसहस्रवाहल्लस्स खेत्तच्छेदेणं छिज्जंतं चैव ।
जाव हंता अत्थि, एवं जाव रिट्ठस्स ॥

एवमस्यामेव रत्नप्रभायां पृथिव्यां खरकाण्डस्य पौनःश-
योजनसहस्रप्रमाणबाह्व्यस्य, तदनन्तरं रत्नकाण्डस्य योज-
नसहस्रबाह्व्यस्य ततो वज्रकाण्डस्य यावद्विष्टकाण्डस्य ।

(१६) पङ्कवहुलस्य—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए पङ्कवहुलस्स
कंढस्स चउरासीति जोयणसहस्रवाहल्लस्स खेत्तं तं चैव ।
एवं आववहुलस्स वि असीतिजोअणसहस्रवाहल्लस्स ॥

तदनन्तरमस्यामेव रत्नप्रभायां पृथिव्यां पङ्कवहुलकाण्डस्य
चतुरशीतियोजनसहस्रबाह्व्यस्य तदनन्तरमध्यहुलकाण्डस्य
अशीतियोजनसहस्रबाह्व्यस्य ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहिस्स वीसं
जोयणस्स बाहल्लस्स खेत्तच्छेदे तहेव । एवं घणवातस्स
असंखेज्जजोयणस्स बाहल्लस्स तं चैव ।

तदनन्तरमस्या एव रत्नप्रभायां घनोदधेर्योजनविंशतिसहस्र-
प्रमाणबाह्व्यस्य, ततोऽसंख्यातयोजनप्रमाणबाह्व्यस्य घन-
वातस्य तत एतान्नत्प्रमाणबाह्व्यस्य तनुवातस्य, ततोऽव-
काशान्तरस्य तावत्प्रमाणस्य ।

सकरप्पभाए णं भंते ! पुढवीए वत्तीसुत्तरजोयणसयस-
हस्रवाहल्लाए खेत्तच्छेदेणं छिज्जमाणेण आत्थि दन्वाइं,
वसतो जाव धनत्ताए चिट्ठंति ! हंता ! अत्थि । एवं घणो-
दहिस्स वीसं जोअणसहस्रवाहल्लस्स घणवातस्स असंखे-
ज्जजोयणसहस्रवाहल्लस्स । एवं जाव उवासंतरस्स जहा
सकरप्पभाए, एवं जाव अहे सत्तमाए ।

ततः शर्कराप्रभायाः पृथिव्याः द्वात्रिंशत्सहस्रोत्तरयोजन-
सहस्रबाह्व्यपरिमाणयाः तस्या एवाधस्ताद् यथोक्त-
बाह्व्यानां घनवाततनुवाताऽवकाशान्तराणामेवं यावदधः
सप्तम्याः पृथिव्या अप्रसहस्राधिकयोजनशतसहस्रपरिमाण-
बाह्व्यायास्ततः तस्या एवाऽधः सप्तमपृथिव्या अधस्ता-
न्मध्ये घनोदधिघनवाततनुवातावकाशान्तराणां प्रह्ननिर्वच-
नसूत्राणि यथोक्तद्रव्यविषयाणि भावनीयानि ।

(१७) सम्प्रति संस्थानप्रतिपादनार्थमाह—

इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किंसंठिता पएणत्ता ?
गोयमा ! जल्लरिसंठिया पसत्ता ।

इमीसे णं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए खरे कंढे किंसं-
ठिते पएणत्ते ? गोयमा ! जल्लरिसंठिते पएणत्ते ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए रयणे कंढे
किंसंठिते पएणत्ते ? गोयमा ! जल्लरिसंठिते पएणत्ते ।
एवं जाव रिठे । एवं पङ्कवहुले आववहुले वि । एणो-
दधि वि, घणवाए वि, उवासंतरे वि, सव्वे जल्लरिसंठिया
पसत्ता ।

सकरप्पभाए णं भंते ! पुढवी किंसंठिया पएणत्ता ?
गोयमा ! जल्लरिसंठिया पसत्ता ।

सकरप्पभाए णं भंते ! पुढवीए घणोदधि किंसंठिए पसत्ते ?
गोयमा ! जल्लरिसंठिए पसत्ते । एवं जाव उवासंतरे
जहा सकरप्पभाए वत्तव्वता, एवं जाव अहे सत्तमाए वि ।

(इमा णं भंते ! इत्यादि) इयं प्रत्यक्त उपलज्यमाना,
णमिति वाक्यालङ्कृतौ । रत्नप्रभा पृथिवी, किमिव संस्थिता
प्रज्ञता ? भगवानाह—गौतम ! जल्लरीव संस्थिता प्रज्ञता;
विस्तीर्णवल्गायाऽऽकारत्वात् । एवमस्यामेव रत्नप्रभायां पृथिव्यां
खरकाण्डं, तत्रापि रत्नकाण्डं, ततो वज्रकाण्डम्, ततो यावत्

रिष्टकाण्डम्, तदनन्तरं पङ्कवहुलं काण्डम्, ततो जलकाण्डम्, तदनन्तरमस्या एव रत्नप्रभायाः पृथिव्या अधस्तात् क्रमेण घनोदधिघनवाततनुवातावकाशान्तराणि, एवं यावदधः सप्तमी पृथिवी । तस्या अधस्तात् क्रमेण घनोदधिघनवाततनुवातावकाशान्तराणि भ्रूरीसंस्थानानि वक्तव्यानि । ननु चैताः सप्तापि पृथिव्यः सर्वासु दिक्षु किमलोकस्पर्शिन्यः ? उत नेति ब्रूमः । यद्येवं नतः ।

(१८) लोकान्तादवाधा—

इमीसे णं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए पुरच्छिमिल्लाओ चरिमंताओ केवतियं अवाधाए लोयंते पणत्ते ? । गोयमा ! उवादासहिं जोयणेहिं अवाधाए लोयंते पणत्ते । एवं दाहिणिह्वातो पच्छिमिल्लातो उत्तरिल्लाओ ।

सकरप्पभाए णं जंते ! पुढवीए पुरच्छिमिल्लाओ चरिमंताओ केवतिअं अवाहाए लोयंते पणत्ते ? । गोयमा ! तिभागूणेहिं तेरसेहिं जोयणेहिं अवाहाए लोयंते पणत्ते, एवं चउदिसिं ।

वालुयप्पजाए णं भंते ! पुढवीए पुरच्छिमिल्लाओ पुच्छा ? । गोयमा ! सतिजागेहिं तेरसेहिं अवाधाए लोयंते पणत्ते । एवं चउदिसिं पि, एवं संव्वासिं चउसु विदितासु पुच्छियव्वं ।

पंकप्पभाए चोदसहिं जोयणेहिं अवाहाए लोयंते पणत्ते ।

धूमप्पजाए तिजागूणेहिं पणरसेहिं जोयणेहिं अवाहाए लोयंते पणत्ते । उट्ठी सतिजागेहिं पसरसेहिं जोयणेहिं अवाहाए लोयंते पणत्ते । सत्तमाए सोदासएहिं जोयणेहिं अवाधाए लोयंते पणत्ते, एवं जाव उत्तरिल्लातो ॥

(इमीसे णं जंते ! इत्यादि) अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः (पुरच्छिमिल्लाओ इति) पूर्वदिग्भाविनश्चरमान्तात् (केवइयाए इति) कियत्त्या अवाधया अपान्तरालरूपया लोकान्तोऽधोकावधिपरिच्छिन्नः प्रज्ञप्तः ? । भगवानाह—द्वादशयोजनानि, द्वादशयोजनप्रमाणो य इत्यर्थः । अवाधया लोकान्तः प्रज्ञप्तः । किमुक्तं भवति ?—रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पूर्वस्यां दिशि चरमपर्यन्तात् परतो द्वोकादर्वाग् अपान्तरालं द्वादशयोजनानि, एवं दक्षिणस्यामपरस्यामुत्तरस्यां चापान्तरालं वक्तव्यम् । दिग्ग्रहणं चोपलक्षणम्, तेन सर्वास्वपि विदिद्वपि यथोक्तमपान्तरालमवसातव्यम् । शेषाणां तु पृथिवीनां सर्वासु दिक्षु च चरमपर्यन्तादलोकः क्रमेणाधोऽधस्त्रिभागोनेन योजनेनाधिकैर्द्वादशभिर्योजनैरवगन्तव्यः । तद्यथा—शर्कराप्रभायाः पृथिव्याः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च चरमपर्यन्तादधोकादर्वागपान्तरालं त्रिभागोनानि त्रयोदश योजनानि । वालुकाप्रभायाः सत्रिजागानि त्रयोदश योजनानि । पङ्कप्रभायाः परिपूर्णानि चतुर्दश योजनानि, धूमप्रभायास्त्रिभागोनानि पञ्चदश योजनानि । अधः सप्तमपृथिव्याः परिपूर्णानि षोडश योजनानि । सूत्राक्षराणि पूर्ववद् योजनीयानि । जी० ३ प्रति० ।

(१९) रत्नप्रभादीनामधः—

अत्थि णं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए अहे गेहाइ वा, गेहावणाइ वा ? । गोयमा ! एणो इण्ठे समठे । अ-

त्थि णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए इमीसे अहे गामाइ वा० जाव सखिवेसाइ वा ? । एणो इण्ठे समठे । अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए अहे उराला वलाहया संसेयंति संमुच्छंति वासं वासंति ? । हंता ! अत्थि, तिप्पि वि पकरेइ, देवो वि पकरेइ, असुरो वि, नागो वि । अत्थि णं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए वादरे थणियसदे ? । हंता अत्थि तिप्पि वि पकरेति । अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए वादरे अगणिकाए ? । गोयमा ! एणो इण्ठे समठे, एणत्थि विग्गहगइसमावण्णं । अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए चंदिम० जाव तारारूवा ? । एणो इण्ठे समठे । अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए चंदा—भाइ वा ? । एणो इण्ठे समठे । एवं दोचाए पुढवीए जाणियव्वं, एवं तचाए वि जाणियव्वं । णवरं देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, नो नाओ पकरेइ, चउत्थीए वि, नवरं देवो एको पकरेइ, नो असुरो, नो नाओ, एवं हेट्ठिह्वासु देवो एको पकरेइ ।

(वादरे अगणिकाए इत्यादि) ननु यथा वादराग्नेर्भनुष्यक्ते एव तद्भावाग्निपेध इहोच्यते, एवं वादरपृथिवीकायस्याऽपि निषेधो वाच्यः स्यात्, पृथिव्यादिष्वेव स्वस्थानेषु तस्य प्रावादिति । सत्यम् । किं तु नेह यद्यत्र नास्ति तत्तत्र सर्वं निविध्यते, मनुष्याऽऽदिवत्, विचित्रत्वात् सूत्रगतेरतोऽस्ततोऽपीह पृथिवीकायस्य न निषेध उक्तः । अप्कायवायुवनस्पतीनां त्विह घनोदध्यादिप्रावेन प्रावाग्निपेधाभावः सुगम एवेति । (नो नाओ च्छि) नागकुमारस्य तृतीयायाः पृथिव्या अधो गमनं नास्तीत्यत एवाऽनुमीयते । (नो असुरो नो नागो च्छि) इहाप्यत एव वचनाच्चतुर्थ्यादीनामधोऽसुरकुमारनागकुमारयोर्गमनं नाऽस्तीत्यनुमीयते । भ० ६ श० ८ उ० ।

(२०) अथाऽमूनि रत्नप्रभाऽऽदीनां द्वादशयोजनप्रमाणाऽऽदीनि अपान्तरालानि किमाकाशरूपाणि, उत घनोदध्यादिव्याप्तानि ? उच्यते—घनोदध्यादिव्याप्तानि, तत्र कस्मिन्नपान्तराले कियान् घनोदध्यादिरिति प्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे णं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते कतिविधे पणत्ते ? । गोयमा ! तिविहे पणत्ते । तं जहा—घणोदधिवलए, घणवायवलए, तण्णवातवलए । इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए दाहिणिह्वाते चरिमंते कतिविधे पणत्ते ? । गोयमा ! तिविधे पणत्ते । तं जहा, एवं चेव० जाव उत्तरिल्ले, एवं संव्वासिं० जाव अहे सत्तमाए उत्तरिल्ले ।

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पूर्वदिग्भावी चरमान्तोऽपान्तराललक्षणः कतिविधः कतिप्रकारः, कतिविभाग इत्यर्थः । प्रज्ञप्तः ? । भगवानाह—गौतम ! त्रिविधः प्रज्ञप्तः । तद्यथा—घनोदधिवलयो बलयोऽऽकारघनोदधिरूप इत्यर्थः । एवं घनवातवलयस्तनुवातवलयश्च । इयमत्र भावना—सर्वासां पृथिवीनामधो यत्र प्राक् बाहुल्येन

घनोदध्यादीनां परिमाणमुक्तं, तन्मध्यभागे दृष्टव्यम् । ते हि मध्यभागे दधोत्क्रममाणवाहल्याः, ततः प्रदेशहान्या प्रदेशाहान्या दीयमानाः स्वस्वपृथिवीपर्यन्तेषु तनुतरभूताः; तनुतराभूत्वा स्वस्वपृथिवीयत्वाऽऽकारेण वेष्टयित्वा स्थिताः । अत एवामूनि वल्लयान्मुच्यन्ते, तेषां वल्लयानामुच्चैस्त्वं सर्वत्र स्वस्वपृथिव्यनुसारेण परिभावनीयम् । तिर्यग्याहल्यं पुनरग्रे वक्ष्यते । इदानीं तु विभागमात्रमेवापान्तराहस्य प्रतिपादयितुमिष्टमिति तदेवोक्तम्, पञ्चमस्या रत्नप्रज्ञायाः पृथिव्याः शेषानु दिक्षु, एवं शेषाणामपि पृथिवीनां चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येकं विज्ञागसूत्रं भणितव्यम् ।

(२१) संप्रति घनोदधिवल्लयस्य तिर्यग्याहल्यमानमाह-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए घणोदधिवल्लए केवतियं वाहल्लेणं पणत्ते ? । गोयमा ! उज्जोयणाई वाहल्लेणं पणत्ते ॥

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः सर्वास्तु दिक्षु चरमान्ते घनोदधिवल्लयः कियद् वाहल्लेन तिर्यग् वाहल्लेन प्रहस्तः ? । जगवानाह-नौतम ! पर् योजनानि वाहल्लेन प्रहस्तः ।

तत ऊर्ध्वं प्रतिपृथिवि योजनस्य त्रिभागो वक्तव्यः । तद्यथा-

सकरप्पभाए णं भंते ! पुढवीए घणोदधिवल्लए केवतियं वाहल्लेणं पणत्ते ? । गोयमा ! सतिजागाई उज्जोयणाई वाहल्लेणं पणत्ते । वालुयप्पभाए पुच्छाई गोयमा ! तिजागूणाई सत्त जोयणाई वाहल्लेणं पणत्ते । एवं एतेणं अ-चिह्नावेणं पंकप्पजाए सत्त जोयणाई वाहल्लेणं, धूमप्पभाए सतिभागोई सत्त जोयणाई पणत्ते । तमप्पजाए तिजागूणाई अट्ट जोयणाई वाहल्लेणं पणत्ते । अट्टे सत्त-भाए अट्ट जोयणाई वाहल्लेणं पणत्ते ।

शर्कराप्रभायाः सत्रिजागानि, वालुकाप्रभायास्त्रिजागोनानि सप्त योजनानि, पद्मप्रभायाः परिपूर्णानि सप्त योजनानि, धूमप्रभायाः सत्रिजागानि सप्त योजनानि, तमःप्रभायाः त्रिभागोनानि अष्टौ योजनानि, अश्वः सप्तमपृथिव्याः परिपूर्णानि अष्टौ योजनानि । सूत्राक्षराणि तु सर्वत्र पूर्ववद् योजनीयानि ।

(२२) संप्रति घनवातवल्लयस्य तिर्यग् वाहल्यपरिमाण-प्रतिपादनार्थमाह-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणवातवल्लए केवतियं वाहल्लेणं पणत्ते ? । गोयमा ! अरुपंचमाई जोयणाई वाहल्लेणं पणत्ते ॥

सकरप्पजाए पुच्छा ? । गोयमा ! कोसूणाई पंच जोयणाई वाहल्लेणं पणत्ते ॥

एवं एएणं अभिह्वावेणं वालुयप्पभाए पंच जोयणाई वाहल्लेणं पणत्ते ॥

पंकप्पभाए सकोसाई पंच जोयणाई वाहल्लेणं पणत्ते ॥

धूमप्पभाए अट्टठठाई जोयणाई वाहल्लेणं पणत्ते ।

तमप्पजाए कोसूणाई उ जोयणाई वाहल्लेणं पणत्ते । अट्टे सत्तमाए उ ज्योयणाई वाहल्लेणं पणत्ते ॥

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्या रत्नप्रज्ञायाः पृथिव्याः घनवातवल्लयः तिर्यग् वाहल्लेन अरुपञ्चमानि सार्धानि चत्वारि योजनानि प्रहस्तः । अत ऊर्ध्वं तु प्रतिपृथिवि गन्धूतं वर्त्तनीयम् । तथा चाऽऽह-द्वितीयस्याः पृथिव्याः क्रोशोनानि पञ्च योजनानि, तृतीयस्याः पृथिव्याः परिपूर्णानि पञ्च योजनानि, चतुर्थ्याः पृथिव्याः सक्रोशानि पञ्च योजनानि, पञ्चम्याः पृथिव्याः अरुपञ्चानि सार्धानि पञ्च योजनानि, षष्ठ्याः पृथिव्याः क्रोशोनानि पर् योजनानि, सप्तम्याः पृथिव्याः परिपूर्णानि पर् योजनानि ।

(२३) संप्रति तनुवातवल्लयस्य तिर्यग् वाहल्यपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तणुवातवल्लए केवतियं वाहल्लेणं पणत्ते ? । गोयमा ! उज्जोसेणं वाहल्लेणं पणत्ते ।

एवं एतेणं अभिलावेणं सकरप्पजाए सतिजागे उज्जोसे वाहल्लेणं पणत्ते ।

वालुयप्पभाए तिजागूणे सत्तकोसे वाहल्लेणं पणत्ते ।

पंकप्पभाए पुढवीए सत्तकोसे वाहल्लेणं पणत्ते ।

धूमप्पजाए सतिजागे सत्तकोसे वाहल्लेणं पणत्ते ।

तमप्पजाए तिभागूणे अट्टकोसे वाहल्लेणं पणत्ते ।

अट्टे सत्तमाए पुढवीए अट्टकोसे वाहल्लेणं पणत्ते ।

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्यास्तनुवातवल्लयः कियद् किममाणं वाहल्लेन प्रहस्तः ? । जगवानाह-पद्मकोशं वाहल्लेन प्रहस्तः । अत ऊर्ध्वं तु पृथिवी-क्रोशस्य त्रिभागो वर्त्तनीयः । तथा चाऽऽह-द्वितीयस्याः पृथिव्याः सत्रिभागोनान् पद्मकोशान् वाहल्लेन प्रहस्तः । तृतीयस्याः पृथिव्याः त्रिभागोनान् सप्त क्रोशान्, चतुर्थ्याः पृथिव्याः परिपूर्णान् सप्त क्रोशान्, पञ्चम्याः पृथिव्याः सत्रिजागान् सप्त क्रोशान्, षष्ठ्याः पृथिव्याः त्रिजागोनान् अष्टौ क्रोशान्, अथः सप्तम्याः पृथिव्याः परिपूर्णान् अष्टौ क्रोशान् ।

उक्तं च-

“ छुषेव अरु पंचम, जोयणसद्धं च होर रयणाए ।

उदहीघणत्तणुवाया, जहसंखेणं विणिहिट्ठा ॥ १ ॥

तिमागो गाउयं चव, तिजागो गाउयस्स य ।

आइ धुवे पदखेवो, अरुहे अहो जाव सत्तमिया ॥ २ ॥ ”

एतेषां च त्रयाणामपि घनोदध्यादिविभागानाम् एकत्र मीढने प्रतिपृथिवि यथोक्तमपान्तराहमानं भवति ।

(२४) संप्रति एतेष्वेव घनोदध्यादिवल्लयेषु क्षेत्रच्छेदेन कृष्ण-

वर्णाऽऽद्युपेतकस्यास्तित्वप्रतिपादनार्थमाह-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदधिवल्लय-स्स उज्जोयणवाहल्लस्स सेवत्तच्छेएणं तिज्जमाणस्स अ-स्थि दन्वाई वएणओ काल्ठ जाव हंता अत्थि ।

सकरप्पभाए णं भंते ! पुढवीए घणोदधिवल्लयस्स सतिजाग-

वज्जोयणवाहल्लस्स खेत्तच्छेएणं विज्जमाणस्स० जाव हंता अत्थि, एवं० जाव अहे सत्तमाए जं जस्स वाहल्लं ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणवायवन्नयस्स अफ्फंपंचमजोयणवाहल्लस्स खेत्तच्छेदेण विज्ज० जाव हंता अत्थि एवं० जाव अहे सत्तमाए जं जस्स वाहल्लेणं, एवं तणुवातवन्नयस्स वि० जाव अहे सत्तमा जं जस्स वाहल्लं ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदधिवन्नए किंसंठिए पणत्ते ? । गोयमा ! वट्टवन्नयागारसंठाणसंठिते पणत्ते । जेणं इमं रयणप्पभां पुढविं सव्वतो समंता संपरिक्खवित्ता णं चिट्ठति । एवं० जाव अहे सत्तमाए पुढवीए घणोदधिवन्नए, एवरं अप्पाणं पुढविं संपरिक्खवित्ता णं चिट्ठति ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणवातवल्लए किंसंठिते पणत्ते ? । गोयमा ! वट्टवन्नयागारे तहेव० जाव जेणं इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए घणोदधिवन्नयं सव्वतो समंता संपरिक्खवित्ता णं चिट्ठि । एवं० जाव अहे सत्तमाए घणवातवल्लयं । इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तणुवातवल्लए किंसंठिते पणत्ते ? । गोयमा ! वट्टवन्नयागारसंठाणसंठिए० जाव जेणं इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणवातवल्लयं सव्वतो समंता संपरिक्खवित्ता णं चिट्ठति । एवं० जाव अहे सत्तमाए तणुवातवल्लयं ॥

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिवलयः किमिव संस्थितः किंसंस्थितः प्रकृतः ? । भगवानाह-गौतम ! वृत्तः चक्रवालतया परिवर्तुल्लो वलयस्य मध्ये क्षुभिरवृत्ताविशेषस्याऽऽकार आकृतिर्वल्लयाऽऽकार इव संस्थानं वल्लयाऽऽकारसंस्थानं, तेन संस्थितो वल्लयाऽऽकारसंस्थानसंस्थितः । कथमेवं गम्यते ?-वल्लयाऽऽकारसंस्थानसंस्थित इति ? । तत आह-(जेणमित्यादि) येन कारणेन इमां रत्नप्रभां पृथिवीं सर्वतः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च संपरिक्षिप्य सामान्येन वेष्टयित्वा तिष्ठति वर्तते, तेन कारणेन वल्लयाऽऽकारसंस्थानसंस्थितः प्रकृतः ।

एवं घनवातवलयसूत्रं, तनुवातवलयसूत्रं च परिभावीयम् । नवरं घनवातवलयो घनोदधिवलयं संपरिक्षिप्येति वक्तव्यम् । तनुवातवलयो घनवातवलयं संपरिक्षिप्येति । एवं शेषास्वपि पृथिवीषु प्रत्येकं त्रीणि त्रीणि सूत्राणि भावनीयानि ।

(२५) आर्यामविष्कम्भौ पृथ्वीनाम्-

इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी केवतियं आर्यामविक्खंभेणं पणत्ता ? । गोयमा ! असंखेज्जाइं जोअणसहस्साइं आर्यामविक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं पविक्खेवेणं पणत्ता । एवं० जाव अहे सत्तमा ॥

(इमा णं भंते ! इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी कियता आर्यामविष्कम्भेण, समाहारो छद्मः । आर्यामविष्कम्भा-

न्यां प्रकृता । भगवानाह-असंख्येयानि योजनसहस्राणि आर्यामविष्कम्भेन । किमुक्तं भवति ?-असंख्येयानि योजनसहस्राणि आर्यामतोऽसंख्येयानि योजनसहस्राणि विष्कम्भेन, आर्यामविष्कम्भयोस्तु परस्परमल्पबहुत्वचिन्तने तुल्यत्वम्, तथा असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण परिधिना प्रकृता । एवमेकैका पृथिवी तावद्वक्तव्या यावदधः सप्तमी पृथिवी ।

(२६) अन्तर्बहिर्वा समाः पृथ्वयः-

इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी अंते य मज्जे य सव्वत्थ समा वाहल्लेणं पणत्ता ? । हंता गोयमा ! इमा णं रयणप्पभा पुढवी अंते य मज्जे य सव्वत्थ समा वाहल्लेणं एवं० जाव अहे सत्तमा ॥

(इमा णं भंते ! इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी अन्ते च मध्ये च सर्वत्र समा वाहल्लेन पिण्डभावेन प्रकृता ? । भगवानाह-(गौतम ! इत्यादि) सुगमम् । एवं क्रमेणैकैका पृथिवी तावद्वक्तव्या यावत्सप्तमी ।

(२७) पृथिवीषु जीवाः सर्वत्र उपपन्नपूर्वाः-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए सव्वजीवा उव्वन्नपुव्वा सव्वजीवा उव्वन्ना ? । गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभा पुढवीए सव्वजीवा उव्वन्नपुव्वा, नो चेव णं सव्वजीवा उव्वन्ना, एवं० जाव अहे सत्तमाए पुढवीए ॥

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वजीवाः सामान्येन उपपन्नपूर्वाः कालक्रमेण तथा सर्वजीवा उपपन्ना उत्पन्ना युगपत् । भगवानाह-गौतम ! अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां सर्वजीवाः सांख्यवहारिकजीवराश्यन्तर्गताः प्रायो वृत्तिमाश्रित्य सामान्येन उपपन्नपूर्वा उत्पन्नपूर्वाः कालक्रमेण संसारस्याऽनादित्वात्, न पुनः सर्वजीवा उपपन्ना उत्पन्ना युगपत्, सकलजीवानामेककालं रत्नप्रभापृथिवीत्वेनोत्पादे सकलदेवनारकाऽऽदिभेदाभावप्रसक्तेः । न चैतदस्ति, तथा जगत्स्वाभाव्यात् । एवमेकैकस्याः पृथिव्यास्तावद्वक्तव्यं यावदधः सप्तम्याः ।

इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी सव्वजीवेहिं विजडपुव्वा सव्वजीवेहिं विजडा ? । गोयमा ! इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी सव्वजीवेहिं विजडपुव्वा, नो चेव णं सव्वजीवेहिं विजडा, एवं० जाव अहे सत्तमा ॥

(इमा णं इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी (सव्वजीवेहिं विजडपुव्वा इति) सर्वजीवैः कालक्रमेण परित्यक्ता पूर्वा; तथा सर्वजीवैर्युगपद् विजडा परित्यक्ता । भगवानाह-गौतम ! इयं रत्नप्रभा पृथिवी प्रायो वृत्तिमाश्रित्य सर्वजीवैः सांख्यवहारिकैः कालक्रमेण परित्यक्ता पूर्वा, न तु युगपत्, परित्यागस्यासंज्ञयात् तथानिमित्ताज्जावात्, एवं तावद्वक्तव्यं यावदधः सप्तमी पृथ्वी ।

(२८) पृथ्वीषु सर्वे जीवाः प्रविष्टपूर्वाः-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीए सव्वपोगला पविट्टपुव्वा, सव्वपोगला पविट्टा ? । गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभा पुढवीए सव्वपोगला पविट्टपुव्वा, नो चेव

णं सव्वपोगल्ला पविट्ठा, एवं० जाव अहे सत्तमाए पुह-
वीए ॥

(इमीत्ते णं इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रज्ञायां पृथि-
व्यां सर्वे पुद्गला लोकोद्धारविस्तरवर्तिनः कालक्रमेण प्रविष्टपूर्वाः,
तद्भावेन परिणतपूर्वाः तथा सर्वे पुद्गलाः प्रविष्टा एककालं तद्भा-
वेन परिणताः । भगवानाह-गौतम ! अन्यां रत्नप्रज्ञायां पृथिव्यां
सर्वे पुद्गलाः लोकवर्तिनः प्रविष्टपूर्वाः-तद्भावेन परिणतपूर्वाः,
संसारस्याऽनादित्वाद्, न पुनरेककालं सर्वपुद्गलाः प्रविष्टाः-त-
द्भावेन परिणताः, सर्वपुद्गलानां तद्भावेन परिणतौ रत्नप्रज्ञाव्य-
तिरेकेणाऽन्यत्र सर्वत्राऽपि पुद्गलाजावप्रसक्तेः, न चैतदस्ति,
तथाजगत्स्वाजाव्यात् । एवं सर्वान् पुथिवीषु क्रमेण वक्तव्यं,
यावद्धः सप्तम्यां पृथिव्यामिति ।

(२६) सर्वे पुद्गलाः त्यक्तपूर्वाः-

इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी सव्वपोगलोहिं वि-
ज्जहुप्पवा, सव्वपोगले विज्जहा । गोयमा ! इमा णं भंते !
रयणप्पभा पुढवी सव्वपोगलोहिं विज्जहुप्पवा, नो चेव
णं सव्वपोगले विज्जहा, एवं० जाव अहे सत्तमा ॥

(इमा णं भंते ! इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रज्ञा पृथिवी स-
र्वपुद्गलैः कालक्रमेण (विज्जहुप्पवा इति) परित्यक्तपूर्वा, तथा
सर्वपुद्गलैरेककालं परित्यक्ताः । जगवानाह-गौतम ! इयं र-
त्नप्रज्ञा पृथिवी सर्वपुद्गलैः कालक्रमेण परित्यक्तपूर्वा, संसार-
स्याऽनादित्वात्, न पुनः सर्वपुद्गलैरेककालं परित्यक्ता, सर्वपु-
द्गलैरेककालं परित्यागे तस्याः सर्वथा स्वरूपाभावप्रसक्तेः । न
चैतदस्ति, तथा जगत्स्वाजाव्यात् : शाश्वतत्वात् । पतमानन्त-
रमेव वक्ष्यति । पथमेकैका पृथिवी क्रमेण तावद्वाच्या, यावद्धः
सप्तमी पृथिवी ।

(३०) शाश्वती, अशाश्वती चारत्नप्रज्ञा :-

इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं सासता, असास-
ता । गोयमा ! सिय सासता, सिय असासता । से केण-
ट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ-सिय सासता, सिय असासता ? ।
गोयमा ! द्ववट्ठयाए सासता, वणपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं
रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासता, से एणट्ठेणं गो-
यमा ! एवं बुच्चति-तं चेव० जाव सिय असासता, एवं०
जाव अहे सत्तमा ।

(इमा णं भंते ! इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रज्ञा पृथिवी किं
शाश्वती, अशाश्वती । जगवानाह-गौतम ! स्यात् कथञ्चित्,
कस्याऽपि नयस्याऽभिप्रायेणेत्यर्थः शाश्वती । स्यात् कथञ्चित्
अशाश्वती । पतदेव सविशेषं जिज्ञासुः पृच्छति- (से केणट्ठेण-
मित्यादि) ' से ' शब्दोऽयं शब्दार्थः । स च प्रश्ने, केन अर्थेन
कारणेन भदन्त ! एवमुच्यते-यथा स्यात् शाश्वती, स्याद-
शाश्वतीति । भगवानाह-गौतम ! (द्ववट्ठयाए इत्यादि) द्रव्या-
र्थतया शाश्वती, तत्र ह्ययं सर्वत्राऽन्यत्र सामान्यमुच्यते, ऊचति
गच्छति तान् तान् पर्यायान् विशेषानिति वा ह्ययमिति व्युत्पत्तेः,
ह्ययमेवाऽर्थः तात्त्विकपदार्थो यस्य, न तु पर्यायाः, स ह्यन्यार्थो
ह्ययमात्रास्तित्वप्रतिपादको नयविशेषः, तद्भावो ह्यन्यार्थता,
तथा ह्ययमात्रास्तित्वप्रतिपादकतयाऽभिप्रायेणेत्यर्थः यावत् । शा-

श्वती ह्यन्यार्थिकनयमतपर्यालोचनायामेवंविधस्य रत्नप्रज्ञायाः
पृथिव्या आकारस्य सदाभावाद् वर्णपर्यायैः कृष्णाऽऽदिभिः,
गन्धपर्यायैः सुरज्यादिभिः, रसपर्यायैस्तित्काऽऽदिभिः, स्पर्श-
पर्यायैः कठिनत्वाऽऽदिभिः, अशाश्वती अनित्या, तेषां वर्णाऽऽ-
दीनां प्रतिक्षणं कियत्कालानन्तरं वाऽन्यथान्यथाभवनात्,
अतादवस्थस्य चाऽनित्यत्वात् । न चैवमपि जिज्ञाधिकरणे
नित्यत्वाऽनित्यत्वे द्रव्यपर्याययोर्भेदाभेदोपगमात्, अन्ययोर्मयो-
रप्यसत्त्वाऽऽपत्तेः । तथाहि-शक्यते वक्तुं परपरिकल्पितं ह्ययम-
सत्, पर्यायव्यतिरिक्तत्वात्, बाह्यत्वाऽऽदिपर्यायशून्यवन्त्यासुतव-
त्, तथा परपरिकल्पितः पर्याया असत्तः ह्ययमव्यतिरिक्तत्वात्,
वन्त्यासुतगतबाह्यत्वाऽऽदिपर्यायवत् । उक्तं च--"ह्ययं पर्यायवि-
युतं, पर्याया ह्ययवर्जिताः । क कदा केन किंरूपाः, दृष्टा मानेन
केन वा ? ॥१॥ " इति कृतं प्रसङ्गेन विस्तरार्थिना धर्मसंग्रहि-
टोका निरूपणीया । " (से एणट्ठेणमित्यादि) उप-
संहारमाह- ' से ' शब्दोऽयं शब्दार्थः । स चाऽत्र वाक्योपन्यासे,
अथ एतेनाऽनन्तरोदितेन कारणेन गौतम ! एवमुच्यते-
स्यात् शाश्वती, स्यादशाश्वती । एवं प्रतिपृथिवि ता-
वद्धकन्यं यावद्धः सप्तमी पृथिवी । इह यद् यावत्संभवा-
ऽऽस्पदं तप तावन्तं कालं शश्वद्भवति, तदा तदपि शाश्वत-
मुच्यते । यथा तन्त्रान्तरे-" आकल्पद्वारं पुढवी सासता "
इत्यादि । ततः संशये किमेवा रत्नप्रज्ञा पृथिवी सकलका-
लावस्थाचिन्तया शाश्वती ? उताऽन्यथा । यथा तन्त्रान्तरीयैरु-
च्यते इति, ततस्तदपनोदार्थं पृच्छति ।

(३१) काहस्थितिः-

इमा णं जंते ! रयणप्पभा पुढवी कालतो केवचिरं होति ।
गोयमा ! ए कदा वि ए आसि, ण कदा वि एत्थि, ण
कदा वि ए जविस्सति, जुवि य, जवति य, भविस्सति य,
धुवा णियता सासता अक्खया अव्वया अव्वट्ठिता णिवा
एवं० जाव अहे सत्तमा ।

(इमा णं जंते ! इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रज्ञा पृथिवी
कालतः कियथिरं कियन्तं कालं यावद्भवति । जगवानाह-गौ-
तम ! न कदाचिन्नासीत्, सदैवासीदिति ज्ञावः । अनादित्वात् ।
तथा न कदाचिन्न भवति, सर्वदैव वर्तमानकालाचिन्तायां भव-
तीति ज्ञावः । अत्रापि स एव हेतुः, सदा भावादिति । तथा
न कदाचिन्न प्रविष्यति, भविष्यतिन्तायाः सर्वदैव भविष्यती-
ति ज्ञावः, अपर्यवसितत्वात् । तदेवं कालत्रयचिन्तायां नास्ति-
त्वप्रतिषेधं विधाय संप्रत्यस्तित्वं प्रतिपादयति- (जुवि चेत्या-
दि) अभूत्, भवति, भविष्यति च । एवं त्रिकालज्ञावित्वेन ध्रुवा,
ध्रुवत्वादेव नियता नियतावस्थाना, धर्मास्तिकायाऽऽदिवत्, नि-
यतत्वादेव च शाश्वती शश्वद्भावे प्रज्ञाभावात्, शाश्वतत्वादे-
व च सततं गङ्गासिन्धुप्रवाहप्रवृत्तावपि पौष्करीकहृद् इवान्य-
तरपुद्गलविचटनेऽप्यन्यतरपुद्गलोपचयभावादङ्ग्या, अङ्ग्यत्वादेव
चाव्यया मानुषोत्तराद् बहिः समुद्रवत्, अव्ययत्वादेवावस्थिता
स्वप्रमाणावस्थिता सूर्यमण्डलाऽऽदिवत्, एवं सदावस्थानेन चि-
न्त्यमाना नित्या जीवस्वरूपवत् । यदि वा ध्रुवाऽऽदयः शब्दा इ-
न्द्रशक्राऽऽदिवत् पर्यायशब्दा नानादेशजधिनेयानुग्रहार्थमुपन्य-
स्ता इत्यदोषः । एवमेकैका पृथिवी क्रमेण तावद्धकन्या, या-

वदधः सप्तमी । (पृथिवीषु विजागतोऽन्तरवक्ष्यता 'अंतर' शब्दे प्रथमज्ञाने ७१ पृष्ठे गता)

(३२) पृथिव्यो बाहल्येन तुल्याः-

इमा. एं जंते ! रयणप्पजा पुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय बाहल्लेणं किं तुल्ला विसेसाहिया संखेज्जगुणा, वित्त्यारेणं किं तुल्ला विसेसहीणा संखेज्जगुणहीणा ! गोयमा ! इमा पं भंते ! रयणप्पजा पुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय बाहल्लेणं एणो तुल्ला, विसेसाहिता, नो संखेज्जगुणा, वित्त्यारेणं एणो तुल्ला विसेसहीणा, एणो संखेज्जगुणहीणा । दोच्चा एं भंते ! पुढवी तच्चं पुढविं पणिहाय बाहल्लेणं किं तुल्ला, एवं चेव जाणियव्वा । एवं तच्चा चउत्थी पंचमीं छट्ठी । छट्ठी एं जंते ! पुढवी सत्तमिं पुढविं पणिहाय बाहल्लेणं किं तुल्ला विसेसाहिया संखेज्जगुणा, एवं चेव जाणियव्वं, तेवं भंते ! भंते ! चि ।

(इमा एं भंते ! इत्यादि) इयं भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी द्वितीयां शर्कराप्रभां प्रणिधायऽऽद्येत्य बाहल्येन पिपरभावेन किं तुल्या, विशेषाधिका, संख्येयगुणा ? बाहल्यमाधिकृत्येदं प्रश्नत्रयम् । ननु एकाऽशीत्युत्तरयोजनलक्षमाना, अपरा द्वात्रिंशदुत्तरयोजनलक्षमाना इत्युक्तम्, तत्तदर्थविगते सत्युक्तलक्षणं प्रश्नत्रयमयुक्तम्, विशेषाधिकेति स्वयमेवाऽर्थपरिज्ञात् । सत्यमेतत् । केवलप्रश्नोऽयं तदन्यमोहाऽपोहार्थः । एतदपि कथमवसीयते ? इति चेत्, स्वावबोधाय प्रश्नान्तरोपन्यासात् । तथा चाऽऽह-विस्तरेण विष्कम्भेन किं तुल्या, विशेषहीना, संख्येयगुणहीनेति ? जगवानाह-गौतम ! इयं रत्नप्रभा पृथिवी द्वितीयां पृथिवीं प्रणिधाय बाहल्येन न तुल्या, किं तु विशेषाधिका, नाऽपि संख्येयगुणा । कथमेतदेवमिति चेत् ? उच्यते-इह रत्नप्रभा पृथिवी अशीत्युत्तरयोजनलक्षमाना, शर्कराप्रभा द्वात्रिंशदुत्तरयोजनलक्षमाना, तद्वज्रान्तरमष्टाद्यत्वारिंशद् योजनसहस्राणि, ततो विशेषाधिका घटते, न तुल्या, नाऽपि संख्येयगुणा, विस्तरेण न तुल्या, किं तु विशेषहीना, नाऽपि संख्येयगुणा, प्रदेशाऽऽदिवृक्षा प्रवर्द्धमाने तावति क्षेत्रे शर्कराप्रभाया एव वृद्धिसंज्ञवात् । एवं सर्वत्र भावनीयम् । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

(३३) संप्रति कस्यां पृथिव्यां कस्मिन् प्रदेशे नरकाऽऽवासा इत्येतत् प्रतिपादनार्थं तावदिदमाह-

कइ एं भंते ! पुढवीओ पणत्ताओ ? । गोयमा ! सत्त पुढवीओ पणत्ताओ । तं जहा-रयणप्पभा० जाव अहे सत्तमा ।

(कइ एं भंते ! इत्यादि) कति भदन्त ! पृथिव्यः प्रकृताः ? इति विशेषाभिधानार्थमेतद्विहितम् । उक्तं च-"पुष्पमखियं जं भणइ तत्थ कारणं अत्थि पडिलेहो, अणुष्ठा, कारणविसेसोवल्लंजो वा " । जगवानाह-गौतम ! सप्त पृथिव्यः प्रकृताः । तद्यथा-रत्नप्रभा, यावत्तमस्तमःप्रभा ।

इमीसे एं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए असीउत्तरजो-याणसत्तसहस्सवाहल्लेण उवरिं केवतियं ओगाहिचा, हे-ह्वा केवतियं वज्जेत्ता, मज्जे केवतिए केवतिया निरयावा-

ससयसहस्सा पणत्ता ? । गोयमा ! इमीसे एं रयण-प्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लेण उवरिं एं जोयणसहस्सं ओगाहिचा हेह्वा वि एं जोयण-सहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अहुत्ते जोयणसयसहस्से, एत्थ एं रयणप्पभाए पुढवीए नेरतियाणं तीसं निरयावाससयसहस्सा भदंतीति मक्खाया ।

(इमीसे एं इत्यादि) अस्या भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरि कियत् किंप्रमाणमवगाह्य, उपरितनजानात् कियत् अतिक्रम्येत्यर्थः । अधस्तात् कियत् किंप्रमाणं वर्जयित्वा, मध्ये कियति किंप्रमाणे कियन्ति नरकाऽऽवासाः शतसहस्राणि प्रकृताः ? । जगवानाह-गौतम ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रवाहल्लेण उपरि एकं योजनसहस्रमवगाह्य, अधस्तादेकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा, मध्ये मध्यजाने अष्टसप्तत्युत्तरे अष्टसप्ततिसहस्राधिके योजनशतसहस्रम्, अत्र एतस्मिन् रत्नप्रभायां पृथिव्यां वैरविकाणां योग्यानि त्रिंशत्तरकाऽऽवासशतसहस्राणि प्रचन्तीत्यापवातं गवा, शैपेश्च तीर्थकृद्भिः, अनेन सर्वतीर्थकृतमविस्वादिष्यन्तता प्रवेदिता ।

(३४) वर्णकः-

ते एं एरगा अतो वटा वाहिं चउरंसा० जाव अणुजा एरएसु देयणा, एवं एएणं आगिहावेणं उदवज्जिउण जाणियव्वं, एणपयाणुसारं जत्थ जं बाहल्लं जाणिया वा नेरइयावाससयसहस्सा० जाव अहे सत्तमाए पुढवीए, अहे सत्तमाए मज्जे केवतिए कति अणुत्तरा महत्तिगइया महाणिरया पणत्ता ? ; एवं पुच्छियव्वं वागरेणं पि तहं व छट्ठी सत्तमासु काओअगणिएएणाजा भाणियव्वा ।

(ते एं एरगा इत्यादि) ते नरका अन्तर्गम्यमाने वृक्षा वृक्षाकारा वहिर्वहिर्भागे चतुरस्राः चतुरस्राऽऽकाराः, इदं च पीठोपरिवर्तिनं मध्यभागमधिकृत्य गच्छते । सकलपीठाऽऽद्येक्षया तु आवलिकाप्रविष्टा वृक्षस्यचतुरस्रसंस्थानाः, पुष्पावकीर्णास्तु नानासंस्थानाः प्रतिपत्तव्याः । एतच्छात्रे स्वयमेव वदयति-[अहे चतुरस्रसंस्थानसंविदा इति] अद्यो जूमितले क्षुरप्रस्येव प्रहरणविशेषस्य चत् संस्थानमाकारविशेषः-तीक्ष्णतावक्षणः, तेन संस्थिताः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः । तथाहि-तेषु नरकाऽऽवासेषु भूमितले मत्तणत्वाजावतः शर्करितले पादेषु न्यस्यमानेषु शर्करामात्रसंस्पर्शेऽपि क्षुरप्रेक्ष पादाः ह्रात्यन्ते[ह्रात्यन्ते] निबन्धकारंतमसा इति] नित्यान्धकारा उद्द्योताजावतो यत्तमस्तेन तमसा नित्यं सर्वकालमन्धकारो येषु नित्यान्धकाराः तत्रापवरकाऽऽदिष्वपि नामान्धकारोऽस्ति, केवलं वहिः सूर्यप्रकाशे मन्दं तमो भवति, नरकेषु तु तीर्थकरजन्मदीप्ताऽऽदिका-व्यतिरेकेणान्यदा सर्वकालमपि उद्द्योतव्यशस्याऽप्यभावतो जात्यन्धस्येव मेवच्छात्रकालाऽर्द्धराज इवातीव पहल्वतरो भवति । तत् उक्तं-तमसा नित्यान्धकाराः, तमश्च तत्र सदावसितम्, उद्द्योतकारिणामभावात् । तथाऽऽह-[ववगयगहचंदसुरनकयत्तजोइसपहा] व्यपगतः परिग्रहे ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्ररूपानाम्, उपलक्षणमेतत्-तारारूपाणां ज्योतिष्कानां पन्थाः मार्गो यत्र व्यपगतग्रहसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपन्थाः । तथा-[मियवत्तापूयहिरमंस-

त्रिस्त्रिंशत्तिलित्तागुनेवपनत्वा इति] स्वभावः संप्रतिमोद्यमा-
पृनिधिरमांसैर्यथास्मिन्नुः कर्दमन्नेन लिप्तमुपदिग्धमनुतेपनेन
त्तद्विहृतस्य पुनःपुनरपनेपनेन तत्तं भूमिका येषां ते मेदोव-
शापुनिरुधिरमांसचिक्मिःस्त्रिंशत्तिलित्तागुनेवपनत्वाः । अत एवाशुच-
योऽप्यत्रिंशः, बीमन्मा दृशनेष्वनित्युप्योत्पत्तेः, परमपुरमि-
नन्था स्तनगन्नादिकरेचनंभ्योऽप्यनोवानिष्टदुरजिगन्थाः (का-
शोश्र्मणिवशात्ता इति) लोहे धन्यमाने यादृशपेनो बहुशृणु-
रूपोऽन्नेर्घर्णः । किमुक्तं भवति ?—यादृशो बहुशृणुवर्णरूपा अग्नि-
ज्वाला विनिर्गच्छतीति तादृशी आभा वर्णस्वरूपं येषां ते क-
पोनान्निवर्णाभाः, तथा कर्कशोऽनित्युस्महोऽसिपत्रन्वेव स्पर्शो
येषां ते कर्कशस्पर्शाः, अत एव—[दुरदियामा इति] दुःखेना-
द्यन्नेन दुरध्यासाः, दृशुभा दर्शनतो नरकास्तथा गन्धरस-
स्पर्शश्चैरशुभा अनीवासात्तरूपाः नरकेषु वेदनाः, एवं सर्वा-
वपि पृथिवीत्वाहापको वक्तव्यः । जी० ३ प्रति० । (' गण '
शब्देऽसिन्नेव भागे १७०० पृष्ठे दर्शित आलापः) (नरकाऽऽवा-
ससंख्या उपर्यधर्मेकैकं योजनसहस्रं भुक्त्या पावत्रप्रमाणं
नरकाऽऽवासयोग्यं पृथिवीवाहल्यं, तत्सर्वं संप्रहणीगाथाभिः
' गण ' शब्दे १७०२ पृष्ठे प्रतिपादितम्)

(३५) संप्रति नरकाऽऽवाससंस्थानप्रतिपादनार्थमाह—
इमीमे णं जंते ! रयणप्पजाण पुढवीण णरगा किंसंति-
त्ता पणत्ता ! । गोयमा ! दुविधा पणत्ता । तं जहा—आव-
लियपविट्ठा य, आवलियवाहिरा य । तत्थ णं जे ते आव-
लियपविट्ठा ते तिविहा पणत्ता । तं जहा—वट्ठा, तंसा, चउरंसा ।
तत्थ णं जे ते आवलियवाहिरा, ते णाणामंठाणसंठिता प-
णत्ता । तं जहा—अयकोट्टसंठिया, पिट्ठपयणगमंठिया, कंडू-
संठिया, लोहीमंठिया, कमाहसंठिया, घालीसंठिया, पिहडग-
मंठिया, किएहगसंठिया, उदजमंठिया, सुर्यसंठिया, मुङ्ग-
संठिया, णंदिमुङ्गसंठिया, आङ्गिमंठिया, मुयोमसंठिया,
दहरसंठिया, पणवसंठिया, पणहसंठिया, भेरीसंठिया, ऊज-
रिसंठिया, कुत्थुंक्कसंठिया, नाद्धीसंठिया, एवं० जाव तमाण ।

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्यां जदन्त ! रतनप्रभायां
पृथिव्यां नरकाः किमिव संस्थिताः प्रकृताः ? । भगवानाह—गौतम-
म ! नरका द्विविधाः प्रकृताः । तद्यथा—आवलिकाप्रविष्टाश्च,
आवलिकावाह्याश्च । चशब्दानुभवेपामप्यश्रुमतासुचका ।
आवलिकाप्रविष्टा नाम—अष्टासु दिक्षु समध्रेयया व्यवस्थिताः,
आवलिकासु श्रेणिषु प्रविष्टा व्यवस्थिता आवलिकाप्रविष्टाः,
ते संस्थानमाधिकृत्य त्रिविधाः प्रकृताः । तद्यथा—वृत्ताः त्र्य-
स्त्राः, चतुरस्त्राः । तत्र ये ते आवलिकावाह्याः, ते नानासंस्थान-
संस्थिताः प्रकृताः । तद्यथा—अयःकोष्ठो ब्रौह्मयकोष्ठस्तद्वत्
संस्थिताः (पिट्ठपयणगसंठिया इति) यत्र सुरासंघानाय पिष्टं
पच्यते तत् पिष्टपचनकं, तद्वत् संस्थिताः ।

अत्र संप्रहणीगाथे—

“अयकोष्ठपिट्ठपयणग—कंडूशोहीकमाहसंठाणा ।
थावीपिहडगकिण्हण—उडप मुरप मुङ्गेसु ।
नंदिमुङ्गे आलि—गि सुघोसे दहरे य पणवे य ।
परहगमह्वारिजेरी—कुत्थुवगनाहिसंठाणा ॥ ”
कण्ठः पाकसंस्थानं, ब्रौह्मिकटाहौ प्रतीतौ, तद्वत्संस्थानाः,
४७६

स्थावी उपा, पिहृगं यत्र प्रचूतजनयोग्यं धान्यं पच्यते, उडज-
स्तापसाऽऽश्रमः, मुरजो मर्दवविशेषः, नन्दीमृदङ्को द्वादशावि-
धतूर्यन्तर्गतो मृदङ्गः । स च द्विधा । तद्यथा—मुकुन्दो, मर्द-
लश्च । तत्रोपरि संकुचितोऽधो विस्तीर्णो मुकुन्दः, उपर्यध-
श्च समो मर्दवः । आद्विज्ञो मृन्मयो मुरजः, सुघोषो देवलो-
कप्रसिद्धो घण्टाविशेषः, आतोद्यविशेषो वा, ददौरो वाद्यविशे-
षः, पणवो भाणानाम्, पटहः प्रतीतः, जेरी ढक्का, ऊजरी चर्माव-
नद्धा विस्तीर्णवलयोऽऽकारा, कुस्तुम्बकः संप्रदायगम्यः, ना-
मी घटिका । एवं शेषावपि पृथिवीषु तावद् वक्तव्यं यावत्
पष्टयाः सूत्रपाठस्त्वेवम्—“सकुरप्पभाए णं जंते ! पुढवीण णर-
गा किंसंठिया पणत्ता ! । गोयमा ! दुविहा पणत्ता । तं जहा-
आवलियापविट्ठा य, आवलियावाहिरा य । ” इत्यादि ।

(३६) अथः सप्तमीविषयं सूत्रं साक्षादुपदर्शयति—

अहे सत्तमाए णं भंते ! पुढवीए नरगा किंसंठिया प-
णत्ता ! । गोयमा ! दुविहा पणत्ता । तं जहा—वट्ठे य,
तंसा य ।

(अहे सत्तमाए णं जंते ! इत्यादि) अथः सप्तम्यां भदन्त !
पृथिव्यां नरकाः किमिव संस्थिताः ? । भगवानाह—गौतम ! द्विवि-
धाः प्रकृताः । तद्यथा—(वट्ठे य तंसा य इति) अथः सप्तम्यां
हि पृथिव्यां नरका आवलिकाप्रविष्टा एव, नावलिकावाह्याः,
आवलिकाप्रविष्टा अपि पञ्च, नाधिकाः, तत्र मध्ये अप्रतिष्ठाना-
भिधाननरकेन्द्रको वृत्तः, सर्वेषामपि नरकेन्द्रकाणां वृत्तत्वात् ।
शेषास्तु चत्वारः पूर्वोऽऽदिषु दिक्षु ते त्रयदयन्त्राः, तत उक्तं-
वृत्ताश्च इत्युच्यते ।

(३७) संप्रति नरकाऽऽवासानां बाहल्यप्रतिपादनार्थमाह—

इमीसे णं जंते ! रयणप्पजाण पुढवीए नरगा केवतियं
वाट्ठेणं पणत्ता ! । गोयमा ! तिण्णि जौयणसहस्साइं
वाट्ठेणं पणत्ता । तं जहा—हेट्ठिहे चरिपंते णणा सहस्सं,
मज्जे मुमिरा सहस्सं, उप्पि संक्रुड्या सहस्सं, एवं० जाव
अहे सत्तमाए ॥

अस्यां भदन्त ! रतनप्रभायां पृथिव्यां नरकाः कियद् बाह-
ल्येन बहलस्य भावो बाहल्यं—पिण्डनावः, उत्सेध इत्यर्थः ।
तेन प्रकृताः ? । जगवानाह—गौतम ! त्रीणि योजनसहस्राणि
बाहल्येन प्रकृताः । तद्यथा—अथस्तात् पादपीठे घना निचिताः स-
हस्रं योजनसहस्रं मध्ये पीठस्योपरि मध्यभागे शुषिराः सहस्रं
योजनसहस्रं (तत् उप्पि ति) उपरि संकुचिताः शिखरीकृत्य
संकोचनमुपगता योजनसहस्रं, तत् एवं सर्वसंख्यया नरका-
ऽऽवासानां त्रीणि योजनसहस्राणि बाहल्यतो ज्ञवन्ति, एवं पृ-
थिव्यां पृथिव्यां तावद्वक्तव्यं यावदधः सप्तम्याम् ।

तथा चोक्तमन्यत्रापि—

“ हेत्ता णणा सहस्सं, उप्पि संकोचतो सहस्सं तु ।
मज्जे सहस्स सुसिरा, तिण्णि सहस्ससिया णरया ॥१॥ ”

(३८) संप्रति नरकाऽऽवासानामायामविकल्परूपप्रतिपा-

दनार्थमाह—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाण पुढवीए नरगा केवतियं
आयामविकल्परूपं, केवतियं परिकल्पेणं पणत्ता ! । गोयमा !
दुविहा पणत्ता । तं जहा—संसेज्जवित्थया य, असंसेज्ज-

वित्थमा य । तत्थ एणं जे ते संखेज्जवित्थमा ते एणं संखेज्जाइं
जोयणसहस्साइं आयामविकखंजेणं, संखेज्जाइं जोयणसह-
स्साइं परिकखेवेणं पणत्ता । तत्थ एणं जे ते असंखेज्जवि-
त्थमा ते एणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविकखं-
जेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिकखेवेणं पणत्ता ।
एवं० जाव तमाए ॥

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां
नरकाः किंप्रमाणमायामविष्कम्भेन, समाहारो द्वन्द्वः, आयाम-
विष्कम्भाम्भ्यामित्यर्थः । कियत् परिकेपेण परिरयेण प्रज्ञप्ताः ?
भगवानाह-गौतम ! द्विविधाः प्रज्ञप्ताः । तद्यथा-संख्येयविस्तृता-
श्च, असंख्येयविस्तृताश्च । संख्येयं संख्येययोजनप्रमाणं विस्तृतं
विस्तारो येषां ते संख्येयविस्तृताः; एवमसंख्येयं विस्तृतं येषां
तेऽसंख्येयविस्तृताः । चशब्दौ स्वगतानेकभेदप्रकाशनपरौ ।
तत्र ये ते संख्येयविस्तृतास्ते संख्येयानि योजनसहस्राणि
आयामविष्कम्भेण, संख्येयानि योजनसहस्राणि परिकेपेण । तत्र
ये तेऽसंख्येयविस्तृतास्ते असंख्येयानि योजनसहस्राणि आयाम-
विष्कम्भेण, असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिकेपेण प्रज्ञप्ताः ।
एवं प्रतिपृथिवि तावद् वक्तव्यं यावत् पट्टी पृथ्वी । सूत्र-
पाठस्त्वेवम्-“ सक्करप्पभाए णं पुढवीए नरगा केवइयं आयाम-
विकखंभेणं, केवइयं परिकखेवेणं पणत्ता ? । गोयमा ! उविहा
पणत्ता । तं जहा-संखेज्जवित्थमा य, असंखेज्जवित्थमा य । ”
इत्यादि ॥

अहे सत्तमाए णं जंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! दुविधा पण-
त्ता ? । तं जहा-संखेज्जवित्थमे य, असंखेज्जवित्थमा य ।
तत्थ एणं जे से संखेज्जवित्थमे, से एणं एकं जोयणसयस-
हस्सं आयामविकखंजेणं, तिप्पि जोयणसयसहस्साइं सोल्ल-
स सहस्साइं दोप्पि य सत्तावीसे जोयणसए तिप्पि कोसे
अट्ठावीसं धणुसयाइं तेरस य अंगुल्लाइं अरुंगुल्लयं च
किंचि विसेसाहिए परिकखेवेणं पणत्ते । तत्थ एणं जे ते असं-
खेज्जवित्थमा, ते एणं असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं आ-
यामविकखंजेणं असंखेज्जाइं० जाव परिकखेवेणं पणत्ता ।

(अहे सत्तमाए णं जंते ! इत्यादि) अधः सप्तम्यां भदन्त !
पृथिव्यां नरकाः कियदायामविष्कम्भेण, कियत्परिकेपेण प्रज्ञ-
प्ताः ? । भगवानाह-गौतम ! द्विविधाः तद्यथा-संख्येयविस्तृ-
त एकः; स चाप्रतिष्ठानाग्निधानो नरकेन्द्रकोऽवसातन्व्यः ।
असंख्येयविस्तृताश्चत्वारः । तत्र योऽसौ संख्येयविस्तृतोऽप्र-
तिष्ठानाग्निधानो नरकेन्द्रकः, स एकं योजनशतसहस्रमा-
यामविष्कम्भेण, त्रीणि योजनशतसहस्राणि बोरुश सहस्राणि
द्वे योजनशते सप्तविंशे सप्तविंशत्यधिके त्रयः क्रोशा अष्टा-
विंशं धनुश्शतं त्रयोदश अङ्गुलानि अर्धङ्गुलं च किञ्चि-
द्विशेषाधिकं परिकेपेण प्रज्ञप्तः । इदं परिकेपपरिमाणं गणित-
ज्ञावनया जम्बूद्वीपरिकेपपरिमाणवद्भावनीयम् । ये ते शेषा-
श्चत्वारोऽसंख्येयविस्तृतास्तेऽसंख्येयानि योजनशतसहस्राण्या-
यामविष्कम्भेण, असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिकेपेण
प्रज्ञप्ताः ।

(३९) संप्रति नरकाऽऽवासानां वर्णप्रतिपादनार्थमाह-

इमीसे णं रयप्पजाए पुढवीए नरगा केरिसया वषेणं
पणत्ता ? । गोयमा ! काळा, कालावजासा, गंभीरलो-
महरिसा जीमा उत्तासण्या परमकिहा वषेणं पणत्ता,
एवं० जाव अहे सत्तमाए ।

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृ-
थिव्यां नरकाः कीदृशा वर्णेन प्रज्ञप्ताः ? । भगवानाह-गौतम !
काळाः, तत्र कोऽपि निष्प्रजतया मन्दकालोऽपि आशङ्क्येत, तत-
स्तदाशङ्काव्यवच्छेदार्थं विशेषणान्तरमाह-काळाऽवभासाः
कालः कृष्णोऽवभासः प्रतिभाविनिर्गमो येभ्यस्ते कालावभासाः,
कृष्णप्रभापटलोपचिता इति भावः । अत एव गम्भीररोमह-
र्षाः-गम्भीरोऽतीवोत्कटो रोमहर्षो जयवशाद् येभ्यस्ते गम्भी-
ररोमहर्षाः । किमुक्तं जवति ?-एवं नाम ते कृष्णाः कृष्णाऽ-
वभासाः, यद्दर्शनमात्रेण नारकजन्तूनां जयसंपादनेन रो-
महर्षमुत्पादयन्तीति । अत एव जीमा भयानकाः, भीमत्वादेव
उत्त्रास्यन्ते नारका जन्तव पभिरिति उत्त्रासनाः, उत्त्रासना
एव उत्त्रासनकाः, वर्णेन वर्णमधिकृत्य परमकृष्णाः प्रज्ञप्ताः;
यत ऊर्ध्वं न किमपि भयानकं कृष्णमस्तीति भावः । एवं प्र-
तिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावदधः सप्तम्याम् ।

(४०) गन्धमधिकृत्याऽऽह-

इमीसे एणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए एरणगा केरिसया
गंधेणं पणत्ता ? । गोयमा ! से जहानामए अहिमडे ति वा,
गोमडे ति वा, सुणमने ति वा, मज्जारमडे ति वा, मणुस्समडे ति
वा, महिसमडे ति वा, मुसगमडे ति वा, आसमने ति वा, हत्थि-
मडे ति वा, सीहमडे ति वा, वग्घमडे ति वा, विगमडे ति वा,
दीवयमने ति वा, मयकुहियचिरविनट्टकुणिमवावण्डदुर-
जिगंधे अमुण्चिल्लीणविगयवीजच्छदरिसणिज्जे किमिजा-
ल्लालसंसत्ते । जवे एयारूवे सिया ? । णो इणट्ठे समट्ठे गो-
यमा ! इमीसे एणं रयणप्पजाए पुढवीए एरणगा एत्तो अ-
णिट्ठतरका चेव अकंततरका चेव० जाव अमणामतरा
चेव गंधेणं पणत्ता । एवं० जाव अहे सत्तमाए पुढवीए ॥

(इमीसे णं जंते ! इत्यादि) प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह-
गौतम ! तद्यथा नाम-अहिमृत इति वा, अहिमृतो नाम-मृता-
हिदेहः, एवं सर्वत्र भावनीयम् । गोमृत इति वा, श्वमृत
इति वा, मार्जारमृत इति वा, हस्तिमृत इति वा, सिंहमृत
इति वा, व्याघ्रमृत इति वा, क्षीपकमृत इति वा, द्वीपकश्चित्र-
कः । सर्वत्र अहिश्चासौ मृतश्च अहिमृत इत्येवं विशेषणसमा-
सः । इह मृतकं सद्यःसंपन्नं न विगन्धि जवति । तत आह-
(मयकुहियचिरविणट्टकुणिमवावण्येति) मृतः सन् कुथितः
पूतिज्वावमुपगतो मृतकुथितः, स चोच्छूनावस्थामात्रगतोऽपि भ-
वति । न च स तथा विगन्धस्तत आह-चिरविनट्ट उच्छूनाव-
स्थां प्राप्य स्फुटित इति ज्ञावः । सोऽपि तथा डुरभिगन्धः,
तथा न भवति, तत आह-(कुणिमवावण्येति) व्यापन्नं वि-
शराकभूतं कुणिमं मांसं यस्य स तथा । ततो विशेषणसमा-
सः । डुरभिगन्ध इति । डुरभिः सर्वेषामभिमुख्येन दुष्टो गन्धो
यस्याऽसौ दुरभिगन्धः । अशुचिश्चिल्लीनो मनसः क्लिप्तमद्य-

रिणामहेतुः (विगयं इति) विप्रनष्टं तदभिमुखतया प्राणिनां
गनं गमनं यसिन् स तथा, वीजत्सया निन्द्यादर्शनीयो
वीजत्सादर्शनीयः, तनो विशेषणलमासः, अशुचिविगत-
वीजत्सादर्शनीयः (किमिजातादलमसंचे इति) संसक्तः
सन् इमिजालाकुलो जातः इमिजालाकुलसंसक्तः, मयूरव्यं-
लकाऽऽदित्वात् समासः, संसक्तशब्दस्य च परनिपातः ।
एतावदुक्ते गौतम ! आह- (भवे एयाकवे मिया इति) स्या-
द्भवेदतद् यदुत प्रवेयुरेतदेषा यथोक्तविशेषणविशिष्टाऽद्विभृता-
ऽऽदिकप्रगन्धेनाधिकृता नरकाः, स्र्वे च यदुवचनेऽपि एक-
वचनं प्राकृतत्वात् । भगवानाह- गौतम ! नायमर्थः समर्थः-ना-
यमर्थं वपपत्तः, यतोऽस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नरका इतो
यथोक्तविशेषणविशिष्टाऽद्विभृतादिनष्टतरा एव; तत्र किञ्चिद-
व्यमपि कस्याऽप्यनिष्टतरं भवति । तत्र आह-अकान्ततरा एव
स्वरूपतोऽप्येकमनीयतरा एव, अभव्या एवेति भावः । तत्रा-
कान्तमपि कस्याऽपि प्रियं प्रवति, यथा गतोऽशुकरस्याशुचिः,
तत आह-अप्रियतरा एव, न कस्यापि प्रिया इति भावः । अत
एवामनोक्ततरा एव गन्धमधिकृत्य प्रकृताः, तत्र मनोऽं मनो-
ऽनुकूलमात्रं यत् पुनः स्वधिपथे मनोऽन्यन्तमासक्तं करोति
तद्, न मनोऽन्यन्तमनोऽन्यम् । एकाधिका वा पते सर्वे शब्दाः शक्ते-
ऽपुरन्दराऽऽदिषद् नानादेशजविनेयजनानुप्रदायमुपात्ताः, एवं
पृथिव्यां तावदुक्तस्य यावदधः सप्तम्याम् ।

(४१) स्पर्शमधिकृत्याऽऽह-

इमीसे एं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरया केरिसया
फासेणं पणत्ता । गोयमा ! से जहानामए असिपत्तेइ वा
शुरपत्तेइ वा कलंवचीरियापत्तेइ वा सत्तगेति वा कुंतगेति
वा तोमरगेति वा नारायगेति वा मूळगेति वा लउमगे-
ति वा भिंमिमालगेति वा सूचिकलाएति वा कविकच्चु-
त्ति वा विच्छुक्तंति वा इंगाहेति वा जालाएति वा मु-
म्मुरएति वा अच्चि त्ति वा अलाएति वा मृच्छाग-
णिएति वा । जवे एयाकवे सिया । । एो इणठे सपट्टे ।
गोयमा ! इमीसे एं रयणप्पभाए पुढवीए णरया एतो
अणिष्ठतरा चेव जाव अमणामतरा चेव वा फासेणं प-
णत्ता । एवं जाव अहे सत्तमाए पुढवीए ॥

(इमीसे णमित्यादि) प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह-
गौतम ! तद्यथा नाम-असिपत्रमिति वा-असिः खड्गं, तस्य पत्र-
मसिपत्रं, शुरपत्रमिति वा, कदम्बचिरिकापत्रमिति वा, कदम्ब-
चिरिका तृणविशेषः-स च दर्जादप्यतीव तुदकः, शक्तिः प्रह-
रणविशेषः, तदग्रमिति वा, कुन्ताग्रमिति वा, तोमराग्रमिति वा,
भिण्णुमात्रः प्रहरणविशेषः, तदग्रमिति वा, सूचीकलाप इति वा,
कपिकच्चूरिति वा, कपिकच्चूरः कण्टकतिजनको वल्लीविशेषः,
वृद्धिचक्रंश इति वा, अङ्गार इति वा, अङ्गारो निर्धूमाग्निः,
ज्वालेति वा, ज्वाला अनलसंघका (मुम्मुर इति वा) मुर्मुरः
कुम्फुकाऽऽदौ मसृणोऽग्निः, अच्चिरिति वा, अच्चिरनलावि-
च्छिन्ना ज्वाला, अलातमुत्सुकम्, शुद्धाग्निरयपि एतानुग-
तोऽग्निः, विषुदादिर्वा, इतिशब्दः सर्वत्रापि उपमाचूतव-
स्तुस्वरूपपरिसमाप्तिद्योतकः, वाशब्दः परस्परसमुच्चये ।
इह कस्यापि नरकस्य स्पर्शः शरीरावयवच्छेदकोऽपरस्य जे-

दकोऽन्यस्य व्यथाजनकोऽपरस्य दाहक इत्यादि । ततः सा-
म्यप्रतिपत्त्यर्थमसिपत्राऽऽदीनां नानाविधानामुपमानानामुपादा-
नम् (भवे एयाकवे सिया इत्यादि) प्राग्वत् ।

(४२) संप्रति नरकाऽऽवासानां महत्त्वमभिधित्तुराह-

इमीसे एं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नरगा किं महां-
दया पाणत्ता । गोयमा ! अयं णं जंयुदीवे दीवे सव्वदी-
वसमुद्दाणं सव्वज्जेतरए सव्वखुद्दाए वट्टे तेद्वहापूत [तेद्वल-
पूप] [तेद्वल्लापूप] संठाणसंठिते वट्टे पुक्खरकमियासं-
ठाणसंठिते वट्टे रहचक्खवालसंठाणसंठिते वट्टे पडिपुणचंद-
संठाणसंठिते एक्कं नोयणसत्तसहसं आयामविक्खंजेणं
जाव किंचि विसेसाहिए परिकेखेवेणं, देवे एं महि-
ट्टिएणं जाव महाणुजागेणं जाव इणामेव चि कट्टु के-
वलकपं जंयुदीवे तिहिं अच्छराणि वा तिहिं तिस-
त्तखुत्तो अणुपरियट्टिता एं इव्वमागच्छेज्जा, से एं देवे ताए
उक्किट्टाए तुरियाए चवहाए चंडाए सिग्वाए जइणाए
छेइयाए उच्छयाए दिव्वाए देवगईए वीतीवयमाणे जह-
णेणं एगाहं वा हुयाहं वा तियाहं वा, उक्कोसेणं छम्मासे
वीईवएज्जा, अत्थेगतिए णरगे वीईवएज्जा, अत्थेगतिए णो
वीतीवएज्जा, महादया एं गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए
पुढवीए णरगा पणत्ता । एवं जाव अहे सत्तमाए अत्थेग-
तियं नरगं वीईवएज्जा, अत्थेगइयं नरगं नो वीईवएज्जा ।

(इमीसे णं इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां
नरकाः किं महातः किंप्रमाणा महान्तः प्रकृताः । पूर्वं त्वसं-
ख्येयधिस्तृता इति कथितं, तच्चासंख्येयत्वं नावगम्यते इति
भूयः प्रवतः । अत एवात्र निर्वचनं भगवानुपमयाऽभिधत्ते-गौत-
म ! अयमिति यत्र स्थिता वयं, णमिति वाक्यालङ्कारे, अष्टयो-
जनोच्छ्रितया रत्नमय्या जम्बा उपलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीपः,
सर्वद्वीपसमुद्गाणां धातकीखण्डवल्गुणाऽऽदीनां सर्वोऽन्यतर आ-
दिभूतः, सर्वभूतकः सर्वभ्यो द्वीपसमुद्गेष्यः भुल्लको ह्रस्वः स-
र्वभुल्लकः । तथाहि-सर्वं वल्गुणाऽऽद्यः समुद्राः सर्वे धातकीख-
ण्डाऽऽद्यो द्वीपा अस्याद् जम्बूद्वीपादारभ्य प्रवचनोक्तक्रमेण द्वि-
गुणद्विगुणाऽऽयामविष्कम्भपरिधयः, ततोऽयं शेषसर्वद्वीपसमु-
द्रापेक्षया सर्वलघुरिति, तथा वृत्तो, यतस्तेष्वपूपसंस्थानसंस्थितः,
तैलेन पकोऽपूपस्तेष्वपूपः, तैलेन हि पक्वोऽपूपः प्रायः परिपूर्ण-
वृत्तो प्रवति, न घृतेन पक्व इति तैलाविशेषणः, तस्येव संस्थानं,
तेन संस्थितस्तेष्वपूपसंस्थानसंस्थितः, तथा वृत्तो, यतः पुष्कर-
कर्णिकासंस्थानसंस्थितः, तथा वृत्तो, यतः परिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थि-
तः, अनेकधोपमानोपमेयभावो नानादेशजविनेयप्रतिपत्त्यर्थः ।
एकं योजनशतसहस्रमायामविष्कम्भेण, त्रीणि योजनशतसह-
स्राणि योजन सहस्राणि द्वे योजनशते सप्तविंशे त्रयः क्रो-
शा अष्टाविंशं धनुःशतं त्रयोदश अष्टगुलानि अर्धद्विगुलं च
किञ्चिद्विशेषाधिकं परिकेपेण प्रकृतः । परिकेपपरिमाणगणित-
भावना क्षेत्रसमासटीकातो, जम्बूद्वीपप्रकृतिटीकातो वा चे-

दितव्या । (देवे य णमित्यादि) देवश्च, णमिति वाक्यालङ्कारे । महर्द्धिकः महती ऋद्धिर्विमानपरिवाराऽऽदिका यस्य स महर्द्धिकः, महती द्युतिः शरीराभरणविषया यस्य स महाद्युतिकः, महद् चलं शरीरं प्राणा यस्य स महाबलः, महद् यशः ख्यातिर्यस्य स महायशः, तथा (महेशकृत्वे इति) महेश इति महान् ईश्वर इत्याख्या यस्य स महेशाख्यः । अथवा-ईशानमीशो भावे यज्ञप्रत्ययः, ऐश्वर्यमित्यर्थः, ' ईश ' ऐश्वर्ये इतिवचनात् । तत ईशमैश्वर्यमात्मनः ख्यातिः, अन्तर्भूतपर्यन्ततया ख्यापयति प्रथयति, ईशाख्यः महौश्चासावीशाऽऽख्यश्च महेशाख्यः । क्वचित् " महासोक्खे " इति पाठः । तत्र महत् सौख्यं यस्य प्रभूतसद्वैद्योदयवशात् स महासौख्यः । अन्ये पठन्ति-"महासक्खे इति" तत्रायं शब्दसंस्कारो महाश्वाक्कः । इयं चात्र पूर्वाऽऽचार्यप्रदक्षिता व्युत्पत्तिः, आशुगमनादश्वो मनः, अक्षाणि इन्द्रियाणि स्वविषयव्यापकत्वात्, अश्वश्चाक्षाणि च अश्वाक्षाणि, महान्ति अश्वाक्षाणि यस्याऽसौ महाश्वाक्कः । तथा-(महाणुभागे इति) अनुभागो विशिष्टवैक्रियाधिकरणविषया अचिन्त्या शक्तिः, " भागो चिन्ता सत्ती " इति वचनात् । महान् अनुभागो यस्य स महानुभागः । अमूनि महर्द्धिक इत्यादीनि विशेषणानि तत्सामर्थ्यातिशयप्रतिपादकानि । यावदिति चण्डिकात्रयकरणकालावधिप्रदर्शनपरम् । " इणामेव त्ति कट्ठु " एवमेव मुधिकया, " एमेव मोरकल्ला (कुल्ला), मुहा य मुहिय त्ति नायव्वा । " इति वचनात् । अवज्ञयेति भावः । उक्तं च मूलटीकायाम्-(इणामेवेति कट्ठु) एवमेव मुधिकया अवज्ञयेति इतिक्खेति हस्तदर्शितचण्डिकात्रयकरणसूचकम्, केवलकल्पं परिपूर्णं जम्बूद्वीपं त्रिभिरप्सरानिपातैः । अप्सरोनिपातो नाम-चण्डिका, तत्र तिसृभिश्चण्डिकाभिरिति कृष्टव्यम् । चण्डिकाश्च कालोपलक्षणं, ततो यावता कालेन तिस्रश्चण्डिकाः पूर्यन्ते, तावत्कालमध्ये इत्यर्थः । त्रिःसप्तकृत्व एकविंशतिवारान्, अनुपरिवर्त्य सामस्येन परिभ्रम्य, ' हव्वं ' शीघ्रमागच्छेत्, स इत्यम्भूतगमनशक्तियोग्यो देवस्तथा देवजनप्रसिद्ध्या उत्कृष्टया प्रशस्तविहायोगतिनामोदयात् प्रशस्तया, शीघ्रसंचरणात् त्वरितया, त्वरा संजाता अस्यामिति त्वरिता, तथा त्वरितया, शीघ्रतरमेव तथा प्रदेशान्तरक्रमणमिति; चपलेव चपला, तथा, क्रोधाविष्टस्येव श्रमासंवेदनात् चापेव चण्डा, तथा, निरन्तरं शीघ्रगुणयोगात् शीघ्रा, तथा शीघ्रया, परमोत्कृष्टवेगपरिणामोपेता जवना, तथा । अन्ये तु जैनया विपक्षजेतृत्वेनेति व्याचक्षते; छेकया निपुण्या, वातोद्धृतस्य दिगन्तव्यापिनो रजस इव या गतिः सा उद्धृता, तथा । अन्ये त्वाहुः-उद्धृतया तदर्थान्तिशयेनेति, दिव्या दिवि देवलोके प्रवा दिव्या, तथा, देवगत्या व्यतिव्रजन् जघन्यत एकाहं वा एकमहर्षावत्, एवं ब्रह्मं त्र्यहमुत्कर्षतः षण्मासान् यावत् व्यतिव्रजन्, तत्रास्त्येतद् यदुत एककान् काश्चैन नरकान् व्यतिव्रजेत् उल्लङ्घ्य परतो गच्छेत्, तथाऽस्त्येतद् यदुत-इत्यम्भूतयाऽपि गत्या षण्मासानपि यावद् निरन्तरं गच्छन् एककान् काश्चैन नरकान् न व्यतिव्रजेत् नोल्लङ्घ्य परतो गच्छेत्, अतिप्रभूतायामतया तेषामन्तस्य प्राप्तुमशक्यत्वात्, एतावन्तो महान्तो गौतम ! अस्यां रत्नप्रज्ञायां नरकाः प्रज्ञप्ताः । एवमेकैकस्यां पृथिव्यां तावद्वक्तव्यं, यावदधः सप्तम्यां, नवरमधः सप्तम्यामेवं वक्तव्यम्-" अत्येग-इयं णरगं वीईवपज्जा, अत्येगइए नरगे नो वीईवपज्जा । " अप्रतिष्ठानाऽभिधस्यैकस्य नरकस्य वक्ष्योऽयमविष्कम्भतया

अन्तस्य प्राप्तुं शक्यत्वात्, शेषाणां च चतुर्णामपि प्रभूतासंख्येय-योजनकोटीकोटीप्रमाणत्वेनान्तस्य प्राप्तुमशक्यत्वात् ।

(४३) संप्रति किमया नरकाः?, इति निरूपणार्थमाह-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नरगा किमया पप्पत्ता ? । गोयमा ! सव्ववइरामया पएणत्ता । तत्थ णं एरणसु वहवे जीवा य पोग्गला य अवक्कमंति, विउक्कमंति, चयंति, उववज्जंति, सासता णं ते नरगा दव्वच्छयाए वापपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासता, एवं जाव अहे सत्तमा ॥

(इमीसे णं भंते ! इत्यादि) अस्यां प्रदन्त ! रत्नप्रज्ञायां पृथिव्यां नरकाः किमयाः किंविकाराः प्रज्ञप्ताः ? । भगवानाह-गौतम ! (सव्ववइरामया इति) सर्वाऽऽत्मना वज्रमयाः प्रज्ञप्ताः, वज्रशब्दस्य सूत्रे दीर्घता प्राकृतत्वात् । तत्र च येषु नरकेषु णमितिवाक्यालङ्कारे, वहवो जीवाश्च खरवाद्दरपृथिवीकायिकरूपाः, पुण्ड्राश्च अपक्रामन्ति, च्यवन्ते, व्युत्क्रामन्ति, उत्पद्यन्ते । एतदेव शब्दद्वयं यथाक्रमं पर्यायद्वयेन व्याचष्टे-(चयंति उववज्जंति) च्यवन्ते, उत्पद्यन्ते । किमुक्तं भवति ?-एके जीवाः पुण्ड्राश्च यथायोगं गच्छन्ति, अपरे त्वागच्छन्ति । यस्तु प्रतिनियतसंस्थानाऽऽदिरूप आकारः स तदवस्थ एवेति । अत एवाऽऽह-(सासता णमिति) पूर्ववत्, ते नरका रुच्यर्थतया तथाविधप्रतिनियतसंस्थानाऽऽदिरूपतया वर्णपर्यायैः गन्धपर्यायैः रसपर्यायैः स्पर्शपर्यायैः पुनरशावता वर्णाऽऽदीनामन्यथाभवनात् । एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावदधः सप्तमी पृथिवी । जी० ३ प्रति० ।

(४४) किंप्रतिष्ठिता नरकाः ?-

तिपइच्छिया एरणगा पप्पत्ता । तं जहा-पुढवीपइच्छिया ण-रगा, आगासपइच्छिया, आयापइच्छिया । ऐगमसंगहववहाराणं पुढविपइच्छिया, उज्जुसुयस्स आगासपइच्छिया, तिण्हं सइणयाणं आयापइच्छिया ।

स्फुटं केवलं नारका नरकाऽऽवासा आत्मप्रतिष्ठिताः स्वरूपप्रतिष्ठिताः । तत्प्रतिष्ठानं नयैराह-(ऐगमेत्यादि) नैकेन सामान्यविशेषग्राहकत्वात् तस्याऽनेकेन ज्ञानेन मिनोति परिच्छिन्नत्तीति नैगमः । अथवा-निगमा निश्चितार्थबोधाः, तेषु कुशलो भवो वा नैगमः । अथवा-नैको गमोऽर्थमार्गो यस्य स प्राकृतत्वेन नैगमः ॥ १ ॥ संग्रहणं जेदानां संगृह्णाति वा तान् संगृह्यन्ते वा ते येन स संग्रहः, सामान्यमात्राभ्युपगमपर इति ॥ २ ॥ व्यवहरणं व्यवहियते वा तेन विशेषेण वा सामान्येन व्यवहियते निराक्रियतेऽनेनेति लोकव्यवहारपरो व्यवहारो विशेषमात्राभ्युपगमपरः ॥ ३ ॥ एतेषां नयानां मतेनेति गम्यम् । ऋजु अवक्रमभिमुखं श्रुतं श्रुतज्ञानं यस्येति ऋजुश्रुतः, ऋजु वास्तीता-नागतवक्रपरित्यागाद् वर्तमानं वस्तु सूत्रयति गमयतीति ऋजुसूत्रः, स्वकीयं सांप्रतं च वस्तु नान्यदित्यभ्युपगमपरः । शद्वचने अजिधीयते अभिधेयमनेनेति शब्दो वाचको ध्वनिः, नयन्ति परिच्छिन्दन्ति अनेकधर्माऽऽत्मकं संदं वस्तु सावधारणतयैकेन धर्मेणेति नयाः शब्दप्रधाननयाः । ते च त्रयः-शब्दसमभिरुद्धैवभूताऽऽख्याः । तत्र शपनमभिधानं, शप्यते वा येन वस्तु स शब्दः, तदभिधेयविमर्शनपरो नयोऽपि श-

इदं पश्येति । स च भावनिक्षेपरूपं वर्तमानमभिन्नविद्वत्वाचकं बहुपर्यायमपि च वस्त्वच्युपगच्छतीति । वाचकं वाचकं प्रति वाच्यभेदं समभिरोहत्याश्रयति यः स समनिर्दुः । स ह्यनन्त-
रोक्तविशेषणस्याऽपि वस्तुनः शक्रपुरन्दराऽऽदिवाचकमेतेन भे-
दमच्युपगच्छति, घटपटाऽऽदिवाचकं । यथा शब्दाऽर्थो घटते चेष्टत
इति घट इत्यादिलक्षण एवमिति तथाभूतः सत्यो घटाऽऽदिर्द्यो,
नान्यथेत्येवमच्युपगमपर एवभूतो नयः । अयं हि भावनिक्षेपा-
ऽऽदिविशेषणोपेतं व्युत्पत्त्यर्थोऽऽविष्टमेवार्थमिच्छति, जला-
ऽऽहरणाऽऽदिचेष्टावन्तं घटमेवेति । तत्राऽऽद्यत्रयस्याऽऽशुक्त्वात्
प्रायो लोकव्यवहारपरत्वाच्च पृथिवीप्रतिष्ठितत्वं नारकाणा-
मिति तत्त्वम्, चतुर्थस्य शुक्त्वात् आकाशस्य च गच्छतां
तिष्ठतां वा सर्वभावानामैकान्तिकाऽऽधारत्वाद् द्रुवोऽनैका-
न्तिकाश्चाऽऽकाशप्रतिष्ठितत्वमिति, त्रयाणां तु शुद्धतरत्वात्
सर्वज्ञावानां स्वप्नावलक्षणाऽधिकरणस्याऽन्तरङ्गत्वादव्य-
जिवास्तिवाच्च आत्मप्रतिष्ठितत्वमिति । न हि स्वस्व-
ज्ञावं विहाय परस्वभावाधिकरणा ज्ञावाः कदाचनाऽपि ज्ञव-
न्तीति । यत आह भाष्यकारः—“ वस्तु वसइ सहावे, सत्ताओ
चेयण व्व जीवस्मि । न विलक्खणत्तणाओ, जिजे जायातवे
वेव ” ॥२२४२॥ (विशे०) इति । स्था० ३ टा० ३ उ० [उपपातः
'उववाय' शब्दे चित्तीयजागे ६१५ पृष्ठादारभ्य ऋष्यः]
[एवं शरीरावधारणावगाहनेऽपि स्वस्थाने]

(४५) नरकदुःखवर्णनम्—

पुच्छिस्तदं केवल्लिणं महेसि,

कहंऽजितावा खरगा पुरत्या ।

अजाणओ मे मुणि ! बूहि जाणं,

कहिं नु वावा नरए उर्विति ? ॥१॥

अमृत्वाभिना सुधर्मस्वामी पृष्ठः । तद्यथा—भगवन् ! किञ्चूता
नारकाः, कैर्वा कर्मभिरसुमतां तेषूपपादः, कीदृशो वा तत्रत्या
वेदनाः ? इत्येवं पृष्ठः सुधर्मस्वाभ्याह—यदेतद्भवताऽहं पृष्ठ-
स्तदेतत् केवल्लिनमतीतानागतवर्तमानसुद्धमव्यवहितपदार्थवे-
दिनं, महर्षिमुग्रतपश्चरणकारिणमनुकूलप्रतिकृद्योपसर्गसाहिष्यं
श्रीमन्महावीरवर्धमानस्वामिनं, पुरस्तात् पूर्वं पृष्ठवानस्मि ।
यथा-कथं किञ्चूता अमितापान्विता नरका नरकावासा जवन्ति,
इत्येतदजानतो मे मम हे मुने । जानन् पूर्वमेव केवलज्ञानेनावग-
च्छन्, ब्रूहि कथय । कथं नु केन प्रकारेण किमनुष्ठायिनः ? ।
नुरिति वितर्कं । वावा अज्ञा हिताहितप्राप्तिविवेकरहिताः, तेषु
नरकेषूप सामीप्येन तद्योग्यकर्मोपादानतया, यान्ति गच्छन्ति । १।

(४६) किञ्चूताश्च तत्र गतानां वेदनाः प्राप्नुवन्तीत्येतच्चाऽऽह—

एवं मए पुट्ठे महाणुभावे,

इण मोऽव्ववी कासवे आसुपन्ने ।

पवेदइत्तं इहमहदुग्गं,

आदीणिणं दुक्कणिणं पुरत्या ॥ २ ॥

एवमनन्तरोक्तं, मया विनेयेनोपगम्य पृष्ठो महर्षिमुग्रशक्ति-
शयकपोऽनुज्ञावो माहात्म्यं यस्य स तथा । प्रश्नोत्तरकालं चेदं
वक्ष्यमाणम्, “मो” इति वाक्यालङ्कारे, केवलाऽऽलोकन परि-
ज्ञाय मत्प्रश्ननिर्वचनमब्रवीदुक्तवान् । कोऽसौ ? काश्यपो वीरो
वर्द्धमानस्वामी, आशुप्रज्ञः, सर्वत्र सदोपयोगात्, स चैवं मया

पृष्ठो भगवानिदमाह—यथा यदेतद्भवता पृष्ठं तदहं प्रवेदयि-
ष्यामि कथयिष्याम्यग्रतो दत्तावधानः शृण्वति । तदेवाऽऽह—
दुःखमिति नरकं दुःखहेतुत्वात् असदनुष्ठानम् । यदि वा
नरकाऽऽवास एव दुःखयतीति दुःखम् । अथवा—असा-
तावेदनीयोदयात् तीव्रपीडाऽऽत्मकं दुःखमित्येतच्चाऽर्थतः
परमार्थतो विचार्यमाणं दुर्गं गहनं विषमं दुर्विज्ञेयम् अ-
सर्वज्ञेयं, तत्प्रतिपादकप्रमाणाभावादित्यभिप्रायः । यदि वा
[इहमहदुग्गं ति] दुःखमेवार्थो यस्मिन् स दुःखनि-
मित्तो वा दुष्प्रयोजनो वा दुःखाद्यो नरकः, स च दुर्गो
विषमो दुरुत्तरत्वात्, तं प्रतिपादयिष्ये । पुनरपि तमेव विशि-
नष्टि—आ समन्ताद्दीनमादीनं तद्विद्यते यस्मिन् स आदीनिको-
ऽत्यन्तदीनसत्त्वाऽऽश्रयः तद्, दुष्कृतमसदनुष्ठानं पापं वा तत्फलं
वा, असातावेदनीयोदयरूपं तच्छिद्यते यस्मिन् स दुष्कृतिकः,
तं, पुरस्तादग्रतः प्रतिपादयिष्ये । पाठान्तरं वा—(दुक्कणिणं
ति) दुष्कृतं विद्यते येषां ते दुष्कृतिनो नारकास्तेषां संवाञ्छि
चरितं पुरस्तात् पूर्वस्मिन् जन्मनि नरकगतियोगमनयोग्यं यत्-
कृतं प्रतिपादयिष्यत इति ।

यथाप्रतिज्ञातमेवाऽऽह—

जे केइ वाला इह जीविण्डी, पावाइँ कम्माइँ करंति रुदा ।

ते घोररुवे तमिसंधयारे, तिवाजितावे नरए पढंति ॥३॥

ये केचन महारम्भपरिग्रहपञ्चवेन्द्रियवधप्रशितभक्षणाऽऽदि-
के सावधानुष्ठाने प्रवृत्ता बाला अज्ञा रागद्वेषोत्कटास्तिर्य-
ग्मनुष्याः, इहास्मिन् संसारेऽसंयमजीवितार्थिनः पापोपादान-
भूतानि कर्माण्यनुष्ठानानि रौद्राः प्राणिनां भयोत्पादकत्वेन भया-
नकहिंसाऽनुताऽऽदीनि कर्माणि कुर्वन्ति, त एवभूतास्तीव्रपा-
पोदयवर्तिनो घोररुवेऽत्यन्तजयानके (तमिसंधयारे ति) व-
हुलतमोऽन्धकारे यन्नाऽऽत्माऽपि नोपलभ्यते—चक्षुषा केवल-
मवधिनाऽपि मन्दं मन्दमुलूका इवाह्नि पश्यन्ति । तथा चाऽऽग-
मः—“कएह्वेस्से णं जंते । णेरइय कएह्वेस्से णेरइयं पाणयाए
ओदिणा सव्वओ समंता समजिणोपमाणे केवइयं खेत्तं जा-
णइ, केवइअं खेत्तं पासइ ? । गोयमा ! नो बहुययरं खेत्तं जा-
णइ, णो बहुययरं खेत्तं पासइ । इत्तरियमेव खेत्तं जाणइ,
इत्तरिअमेव खेत्तं पासइ । ” इत्यादि । तथा तीव्रो दुःसहः स-
दिराङ्गारमहाराशितापादनन्तगुणोऽभितापः संतापो यस्मिन्
स तीव्राभितापस्तास्मिन् एवंभूते नरके बहुवेदनेऽपरित्यक्तवि-
षयाऽभिष्वङ्गाः स्वरुतकर्मगुरवः पतन्ति, तत्र च नानारूपा
वेदनाः समनुभवन्ति च ।

तथा चोक्तम्—

“ अच्छंदियविसयसुहे, परइ आविज्जायसिहिसिहाणिवहे ।

संसारोदहिलए—ऽसुहम्मि दुक्खाऽऽगरे निरए ॥ १ ॥

पूयकनीरथलगुह—कुहकळलिण रुहिरगंडुसे ।

कक्कल्लिकसियदुहा—विरिक्कविवइण्णदेहइ ॥ २ ॥

जंतंतरमिजंतु—च्छलंतसंसइभरियदिसिविवरे ।

मज्जंतुप्फिमियसमु—च्छलंतसीसट्ठिसंधाय ॥ ३ ॥

सुककंदकडाहु—कडंतदुककयंतकम्मते ।

मूलविज्जिन्नुक्खिनु—द्वदेहणित्तंतपम्भारे ॥ ४ ॥

बन्धयारदुग्गं—धवंधणावारदुक्करकिलेसे ।

मिज्जकरचरणसंकर—रुहिरवसादुग्गमप्पवहे ॥ ५ ॥

वैतरणीमभिदुर्गा तग्निः । कथंभूताः?, इत्युक्ता शरेण प्रनोदनेन
चोदिताः प्रेरिताः, अक्षिभिरहं हन्यमानास्तामेव मीनां वैतरणीं
तरन्ति । तृतीयायै सन्मी ॥ ८ ॥

विच-
कीर्तिर्हि विज्जति असाहुकम्मा,

नावं उर्विने मइविप्पह्णा ।

अने तु मूलाहिं तिमूखियाहिं,

दीहाहि विप्पूण अहे करंति ॥ ९ ॥

नांश्च नारकानत्यन्तक्षारोणेन दुर्गन्धेन वैतरणीजलेन अ-
भितप्तानायसकीलाकुनां नावमुपगच्छन्तः पूर्वाऽऽरूढा असाधु-
कर्माणः परमाधार्मिकाः कीलेषु करदकेषु विध्यन्तीति, ते च
विध्यमानाः कलकलायमानेन सर्वस्वोत्प्लुत्यायिना वैतरणीज-
लेन नष्टसंज्ञा अपि सुतरां स्मृत्या विप्रहीणा अपगतकर्तव्यवि-
वेका भवन्ति । अन्ये पुनर्नरकपाशा नारकैः क्षीरन्तस्ताम्रप्रांस्त्रि-
शूलिकाभिर्दोषकाभिरायताभिर्विद्धा अथो भूमौ कुर्वन्तीति । १६।

अपि च-

कोसिं च बंधितु गळे सिलाओ ।

उदगांसि बोलंति महालयंसि ।

कलंबुयावाद्युपि मुम्मुरे य,

दोहंति पच्चंति अ तत्थ अने ॥ १० ॥

(कोसिं च इत्यादि) केपाञ्चिन्नारकाणां परमाधार्मिकाणां
नहर्ता शिलां गळे बध्वा महत्युदके (बोलंति चि) निमज्जय-
न्ति, पुनस्ततः समाहूय वैतरणीनद्याः कलम्युकावाल्यायां
मुम्मुरान्नौ च द्रोहयन्ति अतिसप्तवाल्यायां चणकानिव सम-
न्ततो लोलयन्ति, तथाऽप्ये तत्र नरकाऽऽवासे स्वकर्मपाशाव-
पाशितान् नारकान् शूलके प्रोतकर्मासपेशाविव पचन्ति जर्जय-
न्तीति ॥ १० ॥

तथा-

अमूरियं नाम महाभितावं,

अंधंतं दुप्पतरं महंतं ।

उहं अहेयं तिरिअं दिसासु ।

समाहिओ जत्थऽगणी जियाइ ॥ ११ ॥

(अमूरियमित्यादि) न विद्यते सूर्यो यस्मिन् सोऽसूर्यो न-
रको बहलान्धकारः कुम्भीपाकाऽऽकृतिः, सर्व एव वा नरका-
ऽऽवासेऽसूर्यो व्यपदिश्यते । तमेवभूतं महाजितापमन्धतमसं
दुप्पतरं दुरुत्तरं महान्तं विशाखं नरकं महापापोदयाद् व्रज-
न्ति । तत्र च नरके ऊर्ध्वमधस्तिर्यक् च सर्वतः समाहितः स-
म्यगाहितो व्यवस्थापितोऽग्निर्जाज्वलतीति । पठ्यते च-(समू-
क्षिओ जत्थऽगणी क्लियाइ) यत्र नरके सम्यगूर्ध्वं भितः समुच्छि-
तोऽग्निः प्रज्वलति, तं तथाभूतं नरकं वराका व्रजन्ति ॥ ११ ॥

किञ्चान्यत्-

जंसी गुहाए जहाणेऽतिउट्टे,

अविजाणओ रुज्जइ दुत्तपणो ।

सया य कलुणं पुण धम्मठाणं,

गाढोवणीयं अतिदुक्खधम्मं ॥ १२ ॥

(जंसी गुहाए इत्यादि) यस्मिन्नरकेऽतिगतोऽसुमान् गुहा-
यामित्युष्टिकाकृतौ नरके प्रवेशितो ज्वलनेऽनावतिवृत्तो वेद-
नाऽभिभूतत्वात् स्वकृतं दुश्चरितमजानन् लुप्तप्रज्ञोऽपगतत्व-
धिविवेको दम्बह्यते । तथा सदा सर्वकालं पुनः करुणप्रायं कृ-
त्स्नं वा धर्मस्थानमुष्णस्थानं, तापस्थानमित्यर्थः । (गाढं ति)
अत्यर्थमुपनीतम् दौर्कितं दुष्कृतकर्मकारिणां यत्र स्थानं तत्ते
व्रजन्ति । पुनरपि तदेव विशिनष्टि-अतिदुःस्वरूपो धर्मः स्व-
भावो यस्मिन्निति । इदमुक्तं प्रवर्ति-अक्षिनिमेषमात्रमपि
कालं न तस्य दुःखस्य विश्राम इति । तदुक्तम्-

" अच्छिनिमीलणमेत्तं, णत्थि सुहं दुक्खमेव पक्खिदं ।

णिरए णेरइयाणं, अहोणिसं पच्चमाणाणं " ॥ ११ ॥ १२ ॥

अपि च-

चत्तारि अगणिओ समारजित्ता,

जेहिं कूरकम्माऽजितविंति वाहं ।

ते तत्थ चिट्ठेतिऽभितप्पमाणा,

मच्छा व जीवंतुवजोतिपत्ता ॥ १३ ॥

चतसृष्वपि दिक्षु चतुरोऽग्नीन् समारभ्य प्रज्वाल्य, यस्मिन्नर-
काऽऽवासे क्रूरकर्माणो नरकपाशा अभिमुख्येनात्यर्थं तापयन्ति
मटिवत्पचन्ति वाहमहं नारकं पूर्वकृतदुश्चरितं, ते तु
नारकजीवा एवमभितप्यमानाः कदर्थ्यमानाः स्वकर्मनिगमिताः
तत्रैव प्रभूतं काष्ठं महादुःखाऽऽकुले नरके तिष्ठन्ति । दृष्टान्तमाह-
यथा जीवन्तो मत्स्या मीना उपज्योतिरग्नेः समीपे प्राप्ताः
परवशत्वादप्यत्र गन्तुमसमर्थाः, तत्रैव तिष्ठत्येवं नारका अपि,
मत्स्यानां तापासहिष्णुत्वाद्गनावत्यन्तं दुःखमुपपद्यत इत्यत-
स्तद्गहणमिति ॥ १३ ॥

किञ्चान्यत्-

संतच्छणं णाम महाहितावं,

ते नारया जत्थ असाहुकम्मा ।

हत्थेहि पाएहि य बंधिऊणं,

फल्लगं व तच्छंति कुहारहत्था ॥ १४ ॥

(संतच्छमित्यादि) समेकीभावेन तत्क्षणं संतक्षणं, नामशब्दः
संज्ञाबनार्या, यदेतत्संतक्षणं तत्सर्वेषां प्राणिनां महान्नितापं
महादुःखोत्पादकमित्येवं संभाव्यते । यदेवं ततः किमित्याह-
ते नारका नरकपाला यत्र नरकाऽऽवासे स्वभवनादागता
असाधुकर्माणः क्रूरकर्माणो निरनुकम्पाः कुटारहस्ताः परशुपा-
णयः, तान्नारकानत्राणान् हस्तैः पादैश्च बध्वा संयम्य फल्लकमि-
व काष्ठशकलमिव, तदणुवन्ति तन्कुर्वन्ति, विन्दन्तीत्यर्थः । १४।

अपि च-

रुहिरे पुणो वच्चसमुच्छिअंगे,

जिन्नुत्तमंगे परिवचयंता ।

पयंति णं णेरइए फुरंते,

सजीवमच्छे व अयोक्खहे ॥ १५ ॥

ते परमाधार्मिकास्तान् नारकान् स्वकीये रुहिरे तप्तकवल्यां
प्रक्षिप्ते पुनः पचन्ति । चर्वचःप्रधानानि समुच्छ्रितात्यन्त्राणि
अङ्गानि वा येषां ते तथा तान्, जिह्वं चूर्णितमुत्तमाहं शिरो
येषां ते तथा, तानिति । कथं पचन्तीत्याह-परिवर्तयन्त

उत्तानानवाद्मुखान् वा कुर्वन्तः, णमिति वाक्यालङ्कारे । तान् स्फुरत इतश्चेतश्च विह्वलमात्मानं निक्षिपतः सजीवमत्स्या-निवाऽऽसकवह्यामिति ॥ १५ ॥

णो चेव ते तस्य मसीभवन्ति,
ण मिज्जती तिव्वऽभिवेयणाए ।

तमाणुजागं अणुवेदयन्ता,
दुक्खंति दुक्खी इह दुक्खेणं ॥ १६ ॥

(णो चेवेत्यादि) ते च नारका एवं बहुशः पच्यमाना अपि (नो) नैव तत्र नरके पाके वा नरकानुभवे वा सति मपीभवन्ति नैव जस्मसाद्भवन्ति । तथा तत्तीव्राभि-वेदनया नापरमाग्निप्रक्षिप्तमत्स्याऽऽदिकमप्यास्ति, यन्मीयते उप-मीयते; अनन्यसदृशीं तीव्रां वेदनां वाचामगोचरामनुभवन्ती-त्यर्थः । यदि वा-तीव्राभिवेदनयाऽप्यननुचूतस्वकृतकर्मत्वाच्च भ्रियन्ते इति । प्रभूतमपि कालं यावत्तत्तादृशं शीतोष्णवेदना-जनितं, तथा दहनच्छेदनभेदनतक्षणत्रिशूलाऽऽरोपणकुम्भीपा-कशास्त्रमारोहणाऽऽदिकं परमाधार्मिकजनितं परस्परोदीरण-निष्पादितं चानुभागं कर्मणां विपाकमनुवेदयन्तः समनुवेदय-न्तः समनुभवन्तस्तिष्ठन्ति । तथा स्वकृतेन हिंसाऽऽदिनाऽष्टा-दशपापस्थानरूपेण सततोदीर्णदुष्कृतेन दुःखिनो दुःखयन्ति पीडयन्ते; नाक्लिनिमेषमपि कालं दुःखेन मुच्यन्त इति ॥१६॥

किञ्चान्यत्-

तेहिं च ते लोलणसंपगाढे,
गाढं सुतत्तं अगणिं वयंति ।
न तस्य सायं लहतीऽजिदुगो,

अरहियाऽजितावा तह वी तर्विति ॥ १७ ॥

तस्मिंश्च महायातनास्थाननरके, तमेव विशिनष्टि-नारका-णां लोलने सम्यक् प्रगाढो व्याप्तो भूतः स तथा तस्मिन् न-रके, शीतार्ताः सन्तो गाढमत्यर्थं सुषु तप्तमग्निं ब्रजन्ति । त-त्राऽप्यग्निस्थानेऽभिभुगं दह्यमानाः सातं सुखं मनागपि न लभन्ते, अरहितो निरन्तरोऽजितापो दाहो येषां ते अरहिता-मितापास्तथापि तान्नारकास्ते नरकपात्तास्तापयन्तीत्यर्थः, तप्तैस्त्राग्निना दहन्तीति ॥१७॥

अपि च-

से सुचई नगरवहे व सहे,
दुहोवणीयाणि पयाणि तस्य ।
उदिष्कम्माणं उदिणकम्मा,
पुणो पुणो ते सरहं दुहेंति ॥ १८ ॥

‘से’ शब्दोऽथशब्दार्थः । अथाऽनन्तरं तेषां नारकाणां नरकपातैः रौद्रेः कदर्थ्यमानानां जयानको हाहारवप्रचुर आ-क्रन्दनशब्दो नगरवध इव श्रूयते समाकर्ण्यते, दुःखेन पीर-योपनीतानि उच्चरितानि करुणाप्रधानानि यानि पदानि-हा मातस्तात ! कष्टम् अनाथोऽहं शरणाऽऽगतस्तव त्रायस्व मामित्येवमादिनां पदानां तत्र नरके शब्दः श्रूयते, उदीर्णमु-द्यप्राप्तं कष्टविपाकं कर्म येषां तथोदीर्णकर्माणो नरकपाला मिथ्यात्वहास्यरत्यादीनामुदये वर्तमानाः पुनः पुनर्वदुःशस्ते (सरहं ति) सरजसं सोत्साहं नारकान् दुःखयन्त्यतस्तदसहं नानाविधरुपायैर्दुःखमसातवेदनीयमुत्पादयन्तीति ॥१८॥

तथा-

पाणोहि णं पाव विओजयंति,
तं जे पक्खामि जहातहेणं ।
दंमेहिं तत्था सरयंति बाह्वा,
सन्वेहिं दंमेहिं पुराकडेहिं ॥ १९ ॥

(पाणोहि णमित्यादि) णमिति वाक्यालङ्कारे । प्राणैः शरी-रोद्भियाऽऽदिभिस्ते पापाः पापकर्माणो नरकपाला वियोज-यन्ति शरीरावयवानां पाटनाऽऽदिभिः प्रकारैर्विकर्तनादवयवान् विश्लेषयन्ति । किमर्थमेवं कुर्वन्तीत्याह-तद् दुःखकारणं ‘जे’ यु-ष्माकं प्रवक्ष्यामि याथातथ्येनावितथं प्रतिपादयामीति । दण्म-यन्ति पीमामुत्पादयन्तीति दण्मा दुःखविशेषास्तेनारकाणामा-पादितैर्वाला निर्विवेका नरकपाताः पूर्वकृतं स्मारयन्ति । तद्य-था-तदा रुष्टस्त्वं खादसि समुत्कृत्य प्राणिनां मांसं, तथा पि-वसि तद्रसं, मद्यं च, गच्छसि परदारान्, साम्प्रतं तद्विपा-कापादितेन कर्मणाऽभितप्यमानः किमेवं रारटीपीत्येवं सर्वैः पुराकृतैर्दण्डैर्दुःखावशेषैः स्मारयन्तस्तादृग्भूतमेव दुःखवि-शेषमुत्पादयन्तो नरकपालाः पीरयन्तीति ॥१९॥

तथा-

ते इम्ममाणा एरगे पनंति,
पुणे दुरूवस्स महाऽजितावे ।
ते तस्य चिट्ठंति दुरूवभक्खी,
तुहंति कम्मोवगया किमीहिं ॥ २० ॥

(ते इम्ममाणा इत्यादि) ते वराका नारका हन्यमानास्तो-द्यमाना नरकपालेभ्यो नरकेभ्यस्मिन् घोरतरे नरकैकदेशे पतन्ति गच्छन्ति । किंभूते नरके ? पुणं भूते, दुष्टं रूपं यस्य तद् दुरूपं विष्टाऽसृङ्मांसाऽऽदिकं महं तस्य भूते, तथा महाभितापिते सन्तापोपेते, ते नारकाः स्वकर्मावयवा-स्तत्रैवभूते नरके, दुरूपभक्षिणोऽनुचयादिभक्षकाः प्रनूतं कालं यावत्तिष्ठन्ति । तथा क्लिप्तिः नरकपालाऽऽपादितैः परस्परकृतैश्च स्वकर्मापगताः स्वकर्मदौकितास्तुद्यन्ते व्यथ्यन्ते इति । तथा चा-ऽऽगमः-“ छन्ति-सत्तमासु णं पुढवीसु नेरइया महंताइ लो-हिङ्कुथुरुवाइं विउवित्ता अन्नमन्नस्स कायं समच्चरगेमाणा २ अणुञ्जायमाणा अणुञ्जायमाणा चिट्ठंति ” ॥२०॥

किञ्चान्यत्-

सया कसिणं पुण घम्पठाणं,
गाढोवणीयं अतिदुक्खधम्मं ।
अंदूसु पक्खिप्प विहत्तु देहं,
वेहेण सीसं सेऽजितावयंति ॥ २१ ॥

(सया कसिणमित्यादि) सदा सर्वकालं, कृत्स्नं संपूर्णं, पु-नस्तत्र नरके घर्मप्रधानम् उष्णप्रधानं स्थितिः स्यात् नार-काणां जघति । तत्र हि प्रलयातिरिक्ताग्निवाताऽऽदीनामत्यन्तो-ष्णरूपत्वात् तच्च दृढोर्ध्वधत्तनिकाचित्तावस्थैः कर्मजिनारकाणा-मुपनीतं दौकितम् । पुनरपि विशिनष्टि-अतीव दुःखमसातावे-दनीयं धर्मः स्वभावो यस्य तत्तथा, तस्मिंश्चैवंविधे स्थाने स्थि-तोऽसुमान् अन्दुपु निगमेपु देहं विहत्य प्रक्षिप्य च यथा

शिरश्च ' से ' तस्य नारकस्य वेधेन रन्ध्रोत्पादनेनाऽभितापय-
न्तीति ॥ २१ ॥

अपि च—

छिंदति बालस्स गुरोण नक्तं,
उष्ट्रे वि छिंदति दुवे वि कन्ने ।
जिन्नं विणिक्कस्स विहत्थिमित्तं ,
तिक्खाहि सूझाहिऽजितावयंति ॥ २२ ॥

(छिंदति बालस्सेत्यादि) ते परमाधार्मिकाः पूर्वदुश्चरितानि
स्मरयित्वा बालस्याग्रस्य निर्विकल्पस्य प्रायशः सर्वदा वेदना-
समुद्घातोपगतस्य चुरप्रण नासिकां छिन्दन्ति । तथोष्ठाव-
पि, ह्यावपि कर्णौ छिन्दन्ति, तथा मध्यामं सरसाजिह्वसोर्मृषा
भाषिणो जिह्वां वितस्तिमात्रमाक्षिप्य तीक्ष्णाभिः शूळानिर-
जितापयन्त्यपनयन्ति ॥ २२ ॥

तथा—

ते तिप्पमाणा तलसंपुनं व,
राइंदियं तत्थ थणंति बाला ।
गहंति ते सोणियपूयमंसं,
पज्जोइया खारपइच्चिंगा ॥ २३ ॥

(ते तिप्पमाणेत्यादि) ते छिन्ननासिकौष्ठजिह्वाः सन्तः शो-
णितं तिप्पमानाः क्कण्ठो यत्र यस्मिन् प्रदेशे रात्रिन्दिवं ग-
मयन्ति, तत्र बाला अज्ञास्तालसंपुटा इव पवनोरितशुष्क-
तालपत्रसंचया इव सदा स्तनन्ति दीर्घविस्वरमाक्रन्दन्तस्ति-
ष्ठन्ति । तथा प्रघोषिता वह्निना ज्वलिताः, तथा क्लारेण प्रदि-
ग्धाङ्गाः शोणितं पूयं मांसं च अहर्निशं गलन्तीति ॥ २३ ॥

किञ्च—

जइ ते सुता लोहितपूअपाई,
बाझागणीतेअगुणा परेणं ।
कुंभी महंताऽहियपोरिसीया,
समूसिता लोहियपूयपुष्पा ॥ २४ ॥

(जइ ते सुता इत्यादि) पुनरपि सुधर्मस्वामी जम्बू-
स्वामिनमुद्दिश्य जगवद्वचनमाविष्करोति—यदि ते त्वया
श्रुता आकाशिता, लोहितं रुधिरं पूयं रुधिरमेव पक्कं,
ते द्वे अपि पक्कं शीलं यस्यां सा लोहितपूयपा-
चिनी कुम्भी । तामेव विशिनष्टि—बालोऽभिनवः प्रत्यग्रोऽग्नि-
स्तेन तेजोऽभितापः स एव गुणो यस्याः सा बालाश्रितेजो-
गुणा, परेण प्रकर्षेण तसेत्यर्थः । पुनरपि तस्या एव विशेषणम्-
महती बृहत्तरा (अहियपोरिसीयं ति) पुरुषप्रमाणाधिका
समुच्छिन्नोष्णिकाऽऽकृतिरुर्वै व्यवस्थिता, लोहितेन पूयेन च
पूर्णा सैवभूता कुम्भी समन्ततोऽग्निना प्रज्वलिता अतीव वीम-
त्सदर्शनेति भावः ॥ २४ ॥

(५०) तासु च यत् क्रियते तद्दर्शयितुमाह—

पक्खिप्प तासुं पवयंति बाले,

* वितस्तिवसतिभरतकातरमातुलिङ्गे हः ॥ ८ । १ । २१४ ॥

इति तस्य हः ।

४८१

अट्टस्सरे ते कटुणं रसंते ।
तण्हाइया ते तउयं च तत्तं,
पज्जिज्जमाणाऽऽट्टतरं रसंति ॥ २५ ॥

(पक्खिप्प इत्यादि) तासु प्रत्यग्निना दीप्तासु लोहितपूयशरी-
रावयवकिल्बिषपूर्णोष्ण दुर्गन्धासु च बाष्पाक्षारकौष्माणरहिता-
मार्तस्वरान् कर्षणं दीनं रसतः प्रक्षिप्य प्रपचन्ति, ते च नारका-
स्तथा कदर्थ्यमाना विरसमाक्रन्दन्तः तृषाक्षाः सखिलं प्रार्थ-
यन्तो मधं ते अतीव प्रियमासीदित्येवं स्मरयित्वा तप्तं प्रपु-
पायमाना आर्ततरं रसन्ति राट्टन्तीति ॥ २५ ॥

उपसंहारमाह—

अप्येण अप्पं इह वंचइत्ता,
जवाहमे पुव्वसते सहस्से ।
चिइंति तत्था बहु कूरकम्मा,
जहा कं कम्म तहा सि भारे ॥ २६ ॥

(अप्येणेत्यादि) इहाऽस्मिन् मनुष्यभवे आत्मना परवञ्चन-
प्रवृत्तेन स्वत एव परमार्थत आत्मानं वञ्चयित्वा अल्पेन
स्तोकेन परोपघातसुखेन आत्मानं वञ्चयित्वा बहुशो भ-
वानां, मध्ये अधमा भवाधमा मत्स्यबन्धकलुब्धकाऽऽ-
दीनां भवास्तान् पूर्वजन्मसु शतसहस्रशः समनुचूय तेषु
प्रवेष्टु विपयोन्मुखतया सुकृतपराङ्मुखत्वेन बाऽवाप्य
महाघोरमतिदाकृणं नरकवासं तत्र तस्मिन् मनुष्याः कूरकर्मा-
णः परस्परतो दुःखमुदीरयन्तः प्रभूतं कालं यावत्सिष्ठन्ति ।
अत्र कारणमाह—यथा पूर्वजन्मसु यादृच्यूतेन अश्ववसा-
येन जघम्यजघन्यतराऽऽदिना कृतानि कर्माणि, तथा तेनैव प्रका-
रेण (से) तस्य नारकजन्तोर्भारा वेदनाः प्रादुर्भवन्ति स्वतः,
परतः, उभयतो वेति ।

तथाहि—मांसादाः स्वमांसान्येवाग्निना प्रताप्य भक्षन्ते,
तथा मांसरसपायिनो निजपूयरुधिराणि तत्तत्राणीव पाय-
न्ते, तथा मत्स्यघातकलुब्धकाऽऽद्यस्तथैव छिद्यन्ते मिद्यन्ते
यावन्मर्यन्ते, तथाऽनृतजापिणां तस्मादयित्वा जिह्वाहवे-
च्छिद्यन्ते, तथा पूर्वजन्मनि परकीयद्व्यापहारिणामङ्गोपाङ्गा-
न्यपहियन्ते, तथा पारदारिकाणां वृषणच्छेदः शाल्मल्युप-
गूहनाऽऽदि च तैः कार्यन्ते । एवं महापरिग्रहाऽऽऽरम्भघर्ता
क्रोधमानमायालोमिनां च जन्मान्तरस्वकृतक्रोधाऽऽदिदुष्कृत-
स्मारणेन तादृग्विधमेव दुःखमुत्पाद्यत इति कृत्वा सुपूच्यते
तथाविधं कर्म तादृग्विधभूत एव तेषां तत्कर्मविपाकाऽऽदितो
भार इति ॥ २६ ॥

तत्र किञ्चान्यत्—

समज्जिणिचा कलुसं अणज्जा,
इट्ठेहि कंतेहि य विप्पहूणा ।
ते दुज्जिगंघे कसिणे अफासे,
कम्मोवणा कुणिमे आवसंति ॥ २७ ॥

(समज्जिणिचा इत्यादि) अनार्या अनार्यकर्मकारित्वाद्
हिसाऽनृतस्तेयाऽऽदिभिराश्रयद्वारैः कलुषं पापं समज्याशुभक-
मोपचयं कृत्वा, ते कूरकर्माणो दुर्मिगन्धे नरके आवसन्तीति
संस्कृतः । किञ्चुताः ?—इष्टेः शब्दाऽऽदिनिर्विषयैः कान्तैः कमनीयैः

विविधं प्रकर्षेण हीना विप्रमुक्ता नरके वसन्ति, यदि वा यदर्थं कलुषं समर्जयन्ति, तैर्मातापुत्रकवत्राऽऽदिभिः कान्तैश्च विषयैर्विप्रमुक्ता एकाकिनस्ते दुरभिगन्धेन कुथितकलेवरतिशायिनि नरके कृत्स्ने संपूर्णैर्यन्ताशुभस्पर्शैः एकान्तौघेजनीये शुभकर्मापगताः (कुणिमे चि) मांसपेशीरुधिरपूयान्त्रफिसकलमषाऽऽकुले सर्वाभेध्याधमे वीजत्सदर्शने हाहाऽऽरवाऽऽक्रन्देन कष्टं मा तावदित्यादिशब्दावधीरितिदिगन्तराद्ये परमाधमे नरकाऽऽवासे आसमन्तादुत्कृष्टतत्त्वयस्त्रिशत्सागरोपमाणि यावद्यस्यां वा नरकपृथिव्यां यावदायुस्तावद्वसन्ति तिष्ठन्ति । (नैरयिकानामुद्वर्तना 'उव्वटणा' शब्दे १११ पृष्ठे द्वितीयजगते, उपपातश्च 'उववाय' शब्दे ६२५ पृष्ठे उक्तः । नैरयिकविषयाद्भृत्यं तीर्थकृत्वाऽऽदितानः, अन्तक्रियाश्च 'अंतकिरिया' शब्दे प्रथमजगते ५६ पृष्ठे कृप्याः)

(५१) संप्रति नरकेषु पृथिव्यादिस्पर्शस्वरूपमाह-

इमीसे एं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं पुढवीफासं पच्चणुव्वभवाणा विहरंति ? ।

गोयमा ! अण्हिं० जाव अमणामं एवं० जाव अहे सत्तमाए ।

इमीसे एं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं आउफासं पच्चणुव्वभवाणा विहरंति ? ।

गोयमा ! अण्हिं० जाव अमणामं, एवं० जाव अहे सत्तमाए, एवं० जाव वणस्सई फासं अहे सत्तमाए पुढवीए ।

(रयणप्पभेत्यादि) रत्नप्रज्ञापृथिवीनैरयिका जदन्त ! कीदृशं पृथिवीस्पर्शं प्रत्यनुजवन्तो विहरन्ति ? । भगवानाह-गौतम ! (अनिष्टं अकृतं अपिथं अमणुषं अमणामं) अस्यार्थः प्राग्वत् । एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यं यावत् तमस्तमायाम् । एवमपृते-जोवायुवनस्पतिस्पर्शसुत्राण्यपि भावनीयानि । नवरं तेजःस्पर्श-वर्णरूपतापरिणतनरककुट्यादिस्पर्शः, परोदीरितवैक्रियरूपो वा वेदितव्यः, न तु साक्षाद् बादराग्निकायस्पर्शः, तत्राऽऽसं-जवात् ।

(५२) पृथ्वीनां बाहव्याऽऽदि-

इमीसे एं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए दोच्चं पुढविं पणिहाय सव्वमहंतिया बाह्वेणं, सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु ? । हंता गोयमा ! ।

इमीसे एं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए दोच्चं पुढविं पाणिहाय० जाव सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु ? । हंता गोयमा ! ।

दोच्चा एं भंते ! पुढवी तच्चं पुढविं पाणिहाय सव्वमहंतिया बाह्वेणं पुच्चा ? । हंता गोयमा ! ।

दोच्चा एं पुढवी० जाव खुड्डिया सव्वंतेसु, एवं एएणं अजिह्वावेणं० जाव उड्डिया पुढवी अहे सत्तमिं पुढविं पाणिहाय० जाव सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु ॥

(५३) महाकर्ममया वेदनाश्च-

इमीसे एं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए निरयपरिसामंतेसु

जे पुढवीकाइया० जाव वणस्सइकाइया ते एं जंते ! जीवा महाकम्मतरा चेव, महाआसवतरा चेव, महावेयणतरा चेव ? । हंता गोयमा ! ।

इमीसे एं रयणप्पभाए पुढवीए निरयपरिसामंतेसु तहं० जाव महावेयणतरका चेव, एवं० जाव अहे सत्तमाए ॥

इमीसे एं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरया-वाससयसहस्सेसु एकमेकंसि निरयावासंसि सव्वे पाणा सव्वे जूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता पुढवीकाइयत्ताए० जाव वणस्सइकाइयत्ताए णेरइयत्ताए उव्वन्नपुव्वा ? ।

हंता गोयमा ! असई, अणुवा अणंतखुड्दी, एवं० जाव अहे सत्तमाए पुढवीए, एवरं जत्थ जत्तिया शरगा ।

(इमीसे एं इत्यादि) अस्यां भदन्त ! रत्नप्रज्ञायां पृथिव्यां त्रिंशति नरकावासशतसहस्रेषु एकैकस्मिन् नरकाऽऽवासे सर्वे प्राणा द्विन्ध्याऽऽद्यः सर्वे भूता वनस्पतिकायिकाः, सर्वे सत्त्वाः पृथिव्यादयः सर्वे जीवाः पञ्चेन्द्रियाऽऽद्यः ।

उक्तं च-

" प्राणा द्वित्रिचतुःप्रोक्ताः, भूताश्च तरवः स्मृताः ।
जीवाः पञ्चेन्द्रिया ह्येयाः, शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥ १ ॥ "

पृथिवीकायिकतया अप्कायिकतया वायुकायिकतया वनस्पतिकायिकतया नैरयिकतया सपपन्नपूर्वाः । भगवानाह- (हंते-त्यादि) हन्तेतिप्रत्यवधारणे । गौतम ! असकृत् अनेकवारम्, अथवा-अनन्तकृत्वोऽनन्तान् वारान् संसारस्यानादित्वान् । एवं प्रतिपृथिवि तावद्वक्तव्यम्, यावदधः सप्तमी पृथिवी । नवरं यत्र यावन्तो नरकास्तत्र तावन्त उपयुज्य वक्तव्याः ।

क्वचिदिदमपि सूत्रं दृश्यते-

" इमीसे एं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरयपरिसामंतेसु एं जे बायरपुढविकाइया० जाव वणस्सइकाइया ते एं भंते ! जीवा महाकम्मतरा चेव महाकिरियतरा चेव महावेयणतरा चेव ? । हंता गोयमा ! ० जाव महावेयणतरा चेव, एवं० जाव अहे सत्तमा । "

अस्यां भदन्त ! रत्नप्रज्ञायां पृथिव्यां नरकपरिसमन्तेषु नरकाऽऽवासपर्यन्तवर्तिषु प्रदेशेषु बादरपृथिवीकायिकाः (० जाव वणस्सइकाइया इति) बादरपृथिवीकायिकाः बादरवायुकायिका बादरवनस्पतिकायिकास्ते जदन्त ! जीवा महाकर्मतरा एव महत् प्रभू-तमसातवेदनीयं कर्म येषां ते महाकर्माणः, अतिशयेन महाकर्माणो महाकर्मतराः, चेत्यवधारणे । महाकर्मतरा एव कुत इत्याह- (महाकिरियतरा एव) महती क्रिया प्राणातिपाताऽऽदिका आसीत्प्राज्जन्मनि, तद्भवे तु तदध्यवसायानिवृत्त्या येषां ते महाक्रियाः, अतिशयेन महाक्रियतराः " निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनम् " इति न्यायात् । हेतावत्र प्रथमा । ततोऽयमर्थः-यतो महाकर्मतरा एव । महाक्रियतरत्वमपि कुत इत्याह-महाश्रवतरा एव महान्त आश्रवाः पापोपादानहेतव आरम्भाऽऽदयो येषामासीरन् ते महाश्रवा अतिशयेन महाश्रवा महाश्रवतराः, चैवेति पूर्ववत्, तदेवं यतो महाकर्मतरा एव, ततो महावेदनतरा एव, नरकेषु क्षेत्रस्वभावजाया अपि वेदनाया अतिदुःसहत्वात् । भगवानाह-हन्त गौतम ! (ते एं

जीवा महाकम्मतरा चेत्यादि) प्राग्वत् । एवं प्रतिपृथिवि ता-
वद् वक्तव्यं यावदधः सप्तमी । जी० ।

(एकैकास्मिन् नरके सर्वे जीवा उपपन्नपूर्वा इति 'उववाय'
शब्दे द्वितीयजगते ६८० पृष्ठे चिन्तितम्)

(५४) संप्रत्युद्देशकार्यसंग्रहाणिगाथाः प्राऽऽह-

पुढविं ओगाहिच्चा, नरगा संज्ञाणमेव वाहल्ले ।

विकलंजपरिकेवो, वल्लो गंधो य फासो य ॥ १ ॥

तासे महालयाए, उवमा देवेण होइ कायन्वा ।

जीवा य पोगगलाऽव-कर्मति तद् सासया निरया ॥२॥

उववायपरीमाणं, अवहारुच्चमेव संघयणं ।

संज्ञाणवणंगंधा, फासा ऊसासमाहारे ॥ ३ ॥

देस्सा दिट्ठी णाणे, जोगुवओगे तद्दा समुग्धाए ।

ततो खुहा पिवासा, विउव्वणा वेयणा य जए ॥४॥

उववाओ पुरिसाणं, ओवम्मं वेयणाएँ दुविहाए ।

विइ उव्वट्टण फासो, उववाओ सव्वजीवाणं ॥ ५ ॥

आसामकरमात्रगमनिका-[पुढवीओ इति] पृथिव्य अभि-
धेयाः । तद्यथा-[कइ णं भंते ! पुढवीओ पणत्ताओ !,
इत्यादि] तदनन्तरम् [ओगाहिच्चा नरगा इति] यस्यां पृथि-
व्यां यद्वागगाह्य यादृशाश्च नरकाः, तदभिधेयम् [इमीसे णं भंते !
रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाय
उवरि केवइयं ओगाहिच्चा ! इत्यादि] ततो नरकाणां संज्ञानम्,
ततो वाहल्यं, तदनन्तरं विष्कम्भपरिकेवो, ततो घर्षः, ततो
गन्धः, तदनन्तरं स्पर्शः, ततस्तेषां नरकाणां महत्तायामुपमा
देवेन भवति कर्तव्या, ततो जीवाः पुद्गलाश्च तेषु नरकेषु व्युत्क्रा-
मन्तीति, तथा शाश्वताश्च नरका इति वक्तव्यं, तत उपपातो वक्त-
व्यः । तद्यथा-[इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए कतो उ-
ववज्जंति ? इत्यादि] तत एकसमयेनोत्पद्यमानानां परिमाणं, त-
तोऽपहारः, तत उच्चरत्वं, तदनन्तरं संहननं, ततः स्थानं, ततो घर्षः,
तदनन्तरं गन्धः, ततः स्पर्शः, तत उच्च्रासवक्तव्यता, तदनन्तरमा-
हारः, ततो लेइया, ततो दष्टिः, तदनन्तरं ज्ञानं, ततो योगः, तत
उपयोगः, तदनन्तरं समुद्घातः, ततः क्षुत्पिपासे, ततो विकुर्वणाः ।
तद्यथा-(रयणप्पभापुढविनेरइयाणं भंते ! किं एगत्तं पभू विउ-
व्वत्तप पडुत्तं पभू विउव्वत्तप इत्यादि) ततो वेदना, ततो जयं,
तदनन्तरं पुरुषाणां पञ्चानामधः सप्तम्यामुपपातः, तत औपम्यं
वेदनाया द्विविधायाः, शीतवेदनाया उष्णवेदनायाश्चे-
त्यर्थः । ततस्तत्स्थितिर्वक्तव्या, तदनन्तरमुद्धर्तना, ततः स्पर्शः-
पृथिव्यादिस्पर्शो वक्तव्यः, ततः सर्वजीवानामुपपातः ।
तद्यथा-(इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए
निरयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावासंसि सव्वे
पाया सव्वे जूया इत्यादि) । जी० ३ प्रति० २ व० ।

(५५) पुद्गलपरिणामः-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं
पुग्गलपरिणामं पच्चणुजवमाणा विहरंति ? । गोयमा !
अणिहं० जाव अमणामं, एवं० जाव अहे सत्तमाए एवं
येयव्वं ।

(रयणप्पमेत्यादि) रत्नप्रज्ञापृथिवीनैरयिका जदन्त ! की-
दृशं पुद्गलपरिणाममाहाराऽऽदिपुद्गलविपाकं प्रत्यनुजवन्तः प्र-
त्येकं वेदयमाना विहरन्ति ? । भगवानाह-गौतम ! अनिष्ट-
मित्यादि प्राग्वत्, एवं प्रतिपृथिवि तावद् वक्तव्यं, यावदधः
सप्तमी । एवं वेदनालेइयानामगोत्रातिजयशोकक्षुत्पिपासा-
व्याध्युद्घासानुतापक्रोधमानमायाहोमाऽऽहारमैद्युतपरिग्रहसं-
ज्ञासुत्राणि वक्तव्यानि ।

अत्र संग्रहणीगाथे-

पोगगलपरिणामं वे-यणा य लेसा य णामगोए य ।

अरई भए य सोए, खुहा पिवासा य वाही य ॥ १ ॥

उस्तासे अणुतावे, कोहे माणे य माएँ लोजे य ।

चत्तारि य सज्जाओ, नेरइयाणं तु परिणामा ॥ २ ॥

(५६) संप्रति सप्तमनरकपृथिव्यां ये गच्छन्ति, तान्
प्रतिपादयति-

एत्थ किर अतिवर्तती, एणवसभा केसवा जइयरा य ।

मंरुद्विया रायाणो, जे य महारंभ कोहुंवी ॥ ३ ॥

(एत्थ किरेत्यादि) इह परिग्रहसंज्ञापरिणामवक्तव्यतायां
चरमसूत्रं सप्तमनरकपृथिवीविषयं, तदनन्तरं च इयं गाथा,
तत " एत्थ " इत्यनन्तरमुक्ताधः सप्तमी पृथिवी परामृ-
श्यते । तत्र अधः सप्तमनरकपृथिव्यां, किलेत्याप्तवादस्तवने,
आप्तवचनमेतदिति भावः । अतिव्रजन्ति अतिशयेन बाहुल्ये-
न गच्छन्ति, नररूपभाः केशवा वासुदेवा जलचराश्च त-
न्दुलमस्यप्रभृतयो, मण्डलिका वसुप्रभृतय इव, राजानश्च-
क्रवर्तिनः सुज्यूमाऽऽद्य एव, ये च महारम्भाः कुटुम्बिनः काल-
सौकारिकाऽऽद्य इव ॥ ३ ॥

संप्रति नरकेषु प्रस्तावात् तिर्यगादिषु चोत्तरवैकि-
यावस्थानकालमानमाह-

जिन्नमुहुत्तो नरए-सु तिरियमाणएसु होइ चत्तारे ।

देवेसु अरुमासो, उकोसविउव्वणा भाणिया ॥ ४ ॥

(जिन्नमुहुत्तो निरएसु इत्यादि) जिन्नः जपतो मुहूर्तो जि-
न्नमुहूर्तः, अन्तर्मुहूर्तमित्यर्थः । नरकेषु कर्षतो विकुर्वणा स्थिति-
कालः, तिर्यङ्मनुष्येषु चत्तारि, अन्तर्मुहूर्तानि देवेष्वर्द्धमासः,
उत्कर्षतो विकुर्वणाऽवस्थानकालो जणितः तीर्थकरगणधरेः ॥४॥

संप्रति नरकेषु आहाराऽऽदिस्वरूपमाह-

जे पोगगला अनिट्ठा, णियमा सो तेसिं होइ आहारो ।

संज्ञाणं पि य तेसिं, नियमा हुंनं तु णायव्वं ॥ ५ ॥

(जे पोगगलेत्यादि) ये पुद्गला अनिट्ठाः नियमाश्च स तेषां
मवत्याहारः, संस्थानं तु संस्थानं पुनः हुणं हुणमपि ज-
घन्यमतिनिष्ठं वेदितव्यम् । एतच्च जवधारणीयशरीरमधिकृ-
त्य वेदितव्यम्, उत्तरवैक्रियसंस्थानस्याग्रे वक्ष्यमाणत्वात् । इयं
च प्राशुकार्यसंग्रहागाथा, ततो न पुनरुक्तदोषः ॥ ५ ॥

संप्रति विकुर्वणास्वरूपमाह-

अमुजा-विउव्वणा खलु, नेरइयाणं तु होइ सव्वेसिं ।

वेडव्वियं सरीरं, उंसघयणं हुंरुसंज्ञाणं ॥ ६ ॥

सर्वेषां नैरयिकाणां विकुर्वणा खलु निश्चितमशुभा प्रव-
ति । यद्यपि शुभं विकुर्वणेयं चिन्तयति, तथाऽपि तथा-
विधप्रतिकूलकर्मोदयतस्तेषामशुभैव विकुर्वणा भवति, तदपि च
वैक्रियमुत्तरवैक्रियं शरीरमसंहननम्, अस्थ्यभावात्, उपलक्ष-
णमेतत्, भवधारणीयं च वैक्रियशरीरं च संहननं, तथा दु-
ःखसंस्थानं, तत् उत्तरवैक्रियं शरीरं दुःखसंस्थाननाम् एव
भवप्रत्यय उदयजावात् ॥ ६ ॥

अस्साओ उववन्नो, अस्साओ चेव जहइ निरयजवं ।

सव्वपुढवीसु जीवा, सव्वेसु ठिई विसेसेसु ॥ ७ ॥

(अस्साओ उववन्नो इत्यादि) कश्चिद् जीवः सर्वास्वपि पृ-
थिवीषु रत्नप्रभाऽऽदिषु तमस्तमापर्यन्तासु, सर्वेष्वपि च स्थिति-
विशेषेषु जघन्याऽऽदिरूपेषु असातोऽसातोदयकलित उपपन्न
उत्पत्तिकालेषु प्राग्भवमरणकाले जूतमहादुःखानुवृत्तिभावात्,
उत्पत्त्यन्तरमपि असात एवासातोदयकलित एव, सकलम-
पि निरयभव (जहइ) त्यजति कृपयति, न तु जातुचिदपि सुख-
क्षेममप्यास्वादयति । आह-किं तत्र कदाचित् सातोदयोऽपि
प्रवति येनैवमुच्यते ? उच्यते-भवति ॥ ७ ॥

तथा चाऽऽह-

उववाएण च सातो, नेरइओ देवकम्मणा वा वि ।

अज्झवमाणानिमित्तं, अहवा कम्माणभावेण ॥ ८ ॥

(उववाएणेत्यादि) “ उववाएण ” इत्यत्र सप्तम्यर्थे तृतीया,
उपपातकाले सातं सातवेदनीयकर्मोदयं कश्चिद्देवयते, यः प्रा-
ग्भवे दाहच्छेदाऽऽदिव्यतिरेकेण मरणमुपगतोऽनितिसंक्लिष्टाध्य-
वसायी समुत्पद्यते, तदा न हि तस्य प्राग्जवानुषङ्गमाधिरूपं दुः-
खं, नाऽपि क्षेत्रस्वभावजं, नाऽपि परमाधार्मिककृतं, नाऽपि
परस्परोद्दीरितम् । तत् एवंविधदुःखाभावादसौ सातं वेदयते
इत्युच्यते । (देवकम्मणा वा वि इति) देवकर्मणा पूर्व-
सामन्तिकदेवप्रयुक्तया क्रियया । तथाहि-गच्छति पूर्वं साम-
न्तिको देवः, पूर्वपरिचितस्य नैरयिकस्य वेदनोपशमनार्थं, यथा
बलदेवकृष्णवासुदेवस्य । स च वेदनोपशमो देवकृतो मनाक्
कालमात्र एव भवति । तत् ऊर्ध्वं नियमात् क्षेत्रस्वभावजा, अ-
न्या वा वेदना प्रवर्तते, तथास्वाभाव्यात् । (अज्झवमाणानिमि-
त्तमिति) अध्यवसानिमित्तं सम्यक्त्वोत्पादकाले, तत् ऊ-
र्ध्वं वा कदाचित् तथाविधविशिष्टशुभाध्यवसायप्रत्ययं कश्चि-
न्नैरयिको बाह्यक्षेत्रस्वभावजवेदनासङ्गावेऽपि सातोदयमेवानु-
प्रवति, सम्यक्त्वोत्पादकाले हि जात्यन्धस्य चक्षुर्बलम् इव म-
हान् प्रमोद उपजायते, तदुत्तरकाष्ठमपि कदाचित् तीर्थकरगु-
णानुमोदनाऽऽद्यनुगतां त्रिशिष्टां भावनां भावयतः, ततो बाह्यक्षेत्र-
स्वभावजवेदनासङ्गावेऽप्यन्तःसातोदयो विजृम्भमाणो न वि-
रुध्यते । (अहवा कम्माणभावेणिति) अथवा कर्मानुभावे-
न बाह्यतीर्थकरजन्मदीक्षाज्ञानापवर्गकल्याणसंभूतिलक्षणसंज्ञा-
निमित्तमधिकृत्य तथाविधस्य सातवेदनीयस्य कर्मणोऽनुभावे-
न विपाकोदयेन कश्चिन् सातं वेदयते । न चैतद् व्याख्यानमना-
र्थम् । यत् उक्तं वसुदेवचरिते-इह नैरयिकाः कुम्भ्यादिषु प-
च्यमानाः कुन्ताऽऽदिभिर्जिघ्रामाना वा भयोत्त्रस्तास्तथाविधप्र-
यत्नवशादूर्ध्वमुत्थवन्ते ॥ ८ ॥

ततस्तदुत्पातपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह-

नेरइयाणुप्पाओ, उक्कोसं पंचजोयणसयाई ।

दुक्खेणऽजिहुयाणं, वेयणसतसंपगाढाणं ॥ ९ ॥

(नेरइयाणुप्पाओ इति) नैरयिकाणां दुःखेनाऽभिहतानां सर्वा-
ऽऽत्मना व्याप्तानां वेदनाशतसंप्रगाढानां वेदनाशतानि अपरिमि-
ता वेदनाः संप्रगाढानि अवगाढानि येषां ते वेदनाशतसंप्रगा-
ढाः । सुखाऽऽदिदर्शनाद् निष्ठान्तस्य परनिपातः । तेषां, हेतुहेतुम-
द्भावश्चात्र-यतो वेदनाशतसंप्रगाढाः ततो दुःखेनाऽभिहताः ।
तेषां जघन्यत उत्पातो गव्यूतमात्रम्, एतच्च संप्रदायादवसीयते,
तथा च दृश्यते कचिदेवमपि पाठः-“ नेरइयाणुप्पाओ, गाठ-
यच्छोसपंचजोयणसयाई । ” इति । उत्कर्षतः पञ्चयोजनशता-
नि दुःखेनाऽभिहतानामित्युक्तम् ॥ ९ ॥

ततो दुःखमेव निरूपयति-

अच्छिनिमीद्वणमेत्तं, नत्थि सुहं दुक्खमेव पानिद्वं ।

नरए नेरइयाणं, अहोनिं पंचमाणणं ॥ १० ॥

अतिसीयं अतिउएहं, अइतएहा अइखुहा अइजयं च ।

नरए नेरइयाणं, दुक्खसताई अविस्सामं ॥ ११ ॥

(अच्छिनिमीद्वणमेत्तमित्यादि) नरके नैरयिकाणामुष्णवेदना-
याः शीतवेदनाया वा अहर्निशं पच्यमानानां नाशकानिर्मलिनमा-
त्रमपि अक्षिणिकोचकालमात्रमपि अस्ति सुखं, किं तु दुःखमेव
केवलं प्रतिबद्धमनुवर्त्तं, सदाऽनुगतमिति भावः ॥ १० ॥ ११ ॥

अथ यत्तेषां वैक्रियशरीरं तत्तेषां मरणकाले कथं भवतीति
निरूपणार्थमाह-

तेयाकम्मसरीरा, सुहुमसरीरा य जे अपज्जत्ता ।

जीवेण विप्पमुक्का, वच्चति सहस्ससो जेदं ॥ १२ ॥

(तेयाकम्मेत्यादि) तैजसकर्मणशरीराणि यानि सूक्ष्मशरीरा-
णि सूक्ष्मनामकर्मोदयवतां पर्याप्तानामपर्याप्तानां चौदारिकश-
रीराणि वैक्रियाऽऽहारकशरीराणि च तेषामपि प्रायो मांसचकु-
रग्राह्यतया सूक्ष्मत्वात्, तथा यानि अपर्याप्तानि अपर्याप्तशरी-
राणि, तानि जीवेन मुक्तमात्राणि सन्ति सहस्ससो भेदं व्रजन्ति;
विशकलितास्तत्परमाणुसङ्घाता भवन्तीत्यर्थः ॥ १२ ॥

एतासामेव गाथानां संग्राहिकां गाथामाह-

एत्थ य जिन्नमुहुत्तो पुग्गल असुजा य होइ अस्साओ ।

उववाओ उप्पाओ, अत्थिसरीरा य नायव्वा ॥ १३ ॥

(एत्थ य जिन्नेत्यादि) प्रथमा गाथा (एत्थ) इति पदोपलक्षि-
ता । द्वितीया- (जिन्नमुहुत्तो इति) तृतीया- (पुग्गला इति)
(जे पुग्गला अनिछा इत्यादि) चतुर्थी- (अहुभा इति) (अ-
सुभा विउव्वणा खलु इत्यादि) । एवं शेषपदान्यपि भावनीया-
नि ॥ १३ ॥ जी० ३ प्रति० ३ उ० । (स्त्रीणां सप्तमनरकपृथि-
वीगमनविचारः ‘ इत्थिलिंगसिद्ध ’ शब्दे द्वितीयभागे ५६१
पृष्ठे गतः)

सुया मे नरए ठाणा, असीलाणं च जा गई ।

वालाणं कूरकम्माणं, पगाढा जत्थ वेयणा ॥ १४ ॥

‘ मे ’ मया नरके स्थानानि श्रुतानि, या गतिर्नरकाऽऽदि अ-
शीलानां गतिर्विद्यते । यत्र यस्यां गतौ कूरकर्मणां वालानां सू-
र्खाणाम् आत्मदितविध्वंसकानां प्रगाढा वेदनाऽस्ति ॥ १४ ॥
उत्त० ५ अ० ।

विषयसूची-

- (१) नरकनिकल्पः ।
- (२) सप्तनरकपृथिवीनामानि ।
- (३) पृथ्वीनामगोत्रनिरूपणम् ।
- (४) प्रतिपृथिवि बाहल्यप्रकरणम् ।
- (५) त्रिविधकाण्डप्रतिपादनम् ।
- (६) तत्र स्वरकाणामवकाशता ।
- (७) रत्नकाणामविचारः ।
- (८) प्रतिपृथिवि नरकावाससंख्यासंख्यानम् ।
- (९) प्रतिपृथिवि घनोदधयस्त्वित्प्रकरणम् ।
- (१०) रत्नकाणामबाहल्यऽऽख्यानम् ।
- (११) पद्मयद्गुलकाण्डवकाशता ।
- (१२) अव्ययगुलकाणामस्य बाहल्यम् ।
- (१३) घनोदधिघनवातयोर्बाहल्यम् ।
- (१४) क्षेत्रच्छेदेन विद्यमानायाः पृथिव्या ऋष्याणां वर्णगन्ध-
रसस्पर्शसंस्थानवर्णनम् ।
- (१५) स्वरकाणामऽऽदीनां बाहल्यवर्णाऽऽदिप्रकरणम् ।
- (१६) पद्मयद्गुलकाणामऽऽदीनां बाहल्यवर्णाऽऽदिनिरूपणम् ।
- (१७) रत्नप्रज्ञाऽऽदीनां संस्थानप्रतिपादनम् ।
- (१८) लोकान्ताद्व्याधा ।
- (१९) रत्नप्रभापृथिव्यादीनामधो गृहाऽऽदिसत्तानिरा-
करणम् ।
- (२०) अमूनि रत्नप्रभाऽऽदीनामपान्तराज्ञानि घनोदध्यादि-
व्याप्तानि, तत्र कस्मिन्नपान्तराज्ञे कियान् घनोदध्या-
दिरिति प्रतिपादनम् ।
- (२१) घनोदधिवलयस्य तिर्यग्बाहल्यमानम् ।
- (२२) घनवातवलयस्य तिर्यग्बाहल्यपरिमाणुप्रतिपादनम् ।
- (२३) तनुवातवलयस्य तिर्यग्बाहल्यपरिमाणनिरूपणम् ।
- (२४) एष्वेव घनोदध्यादिवलयेषु क्षेत्रच्छेदेन कृष्णवर्णाऽऽ-
द्युपेतऽऽव्यास्तित्वप्रकरणम् ।
- (२५) पृथ्वीनामायामविष्कम्भौ ।
- (२६) पृथ्व्यः समा अन्तर्ग्रहिर्वा ।
- (२७) पृथिवीषु जीवाः सर्वत्र उपपन्नपूर्वाः ।
- (२८) सर्वे जीवाः पृथ्वीषु प्रविष्टपूर्वाः ।
- (२९) त्यक्तपूर्वाः सर्वे पुद्गलाः ।
- (३०) रत्नप्रज्ञायाः शाश्वतत्वाशाश्वतत्वविचारः ।
- (३१) रत्नप्रज्ञायाः काव्यस्थितिः ।
- (३२) पृथिव्यो बाहल्येन तुल्याः ।
- (३३) यस्यां पृथिव्यां यस्मिन् प्रदेशे नरकाऽऽवासास्त-
त्प्रतिपादनम् ।
- (३४) नरकवर्णकः ।
- (३५) नरकावाससंस्थानविवरणम् ।
- (३६) अधःसप्तमीविषयं संस्थानवर्णनम् ।
- (३७) नरकावासानां बाहल्यप्रतिपादनम् ।
- (३८) नरकावासानामायामविष्कम्भप्रकरणम् ।
- (३९) नरकावासानां वर्णप्रतिपादनम् ।
- (४०) तत्र गन्धविवेकः ।
- (४१) तथा स्पर्शप्रकरणम् ।
- (४२) नरकावासानां महत्वाग्निधानम् ।

- (४३) नरका यन्मयास्तःप्रकरणम् ।
- (४४) नरका यन्मतिष्ठितास्तत्प्रतिपादनम् ।
- (४५) नरकदुःखवर्णनम् ।
- (४६) तत्र गतानां यादृशी वेदना प्राप्नुमन्ति तन्निरु-
पणम् ।
- (४७) दशविधवेदनावर्णनम् ।
- (४८) नरकवर्तिनां नरकाणां वेदानुभवस्य प्रतिपादनम् ।
- (४९) नरका भयोद्ग्रान्ता दिक्षु गन्ता यदनुभवन्ति तत्प्र-
करणम् ।
- (५०) कुम्भ्यादिषु यत् क्रियते तत्प्रदर्शनम् ।
- (५१) नरकेषु पृथिव्यादिस्पर्शस्वरूपनिरूपणम् ।
- (५२) पृथ्वीनां बाहल्यऽऽदिप्रकरणम् ।
- (५३) महाकर्ममया वेदनाः ।
- (५४) पूर्वोक्तार्थप्रतिपादिकाः संग्रहगाथाः ।
- (५५) पुद्गलपरिणामः ।
- (५६) सप्तमनरकपृथिव्यां ये गच्छन्ति तेषां प्रतिपादनं, त-
त्प्रस्तावादाहारविकुर्वणातदुत्पातपरिमाणाऽऽदिनि-
रूपणम् ।

आरगगङ्-नरकगति-स्त्री० । नृणन्ति विवेकमासाद्य नयधर्मपरा
प्रवर्तन्तीति नरा मनुष्याः, तेषु विषये गतिर्नरकगतिः (कर्म०)
नरानुपलक्षणत्वात्परिच्छेदोऽपि प्रच्युतपापकारिणः कायन्तीवा-
ऽऽह्वयन्तीवेति नरका नरकावासाः, तत्रोपपन्ना जन्तवोऽपि नर-
काः, नरको वा विद्यते येषां ते “अन्नाऽऽदिभ्यः” । ७ । ३ ।
४६ । [हेम०] इत्यप्रत्यये नरकाः, तेषु विषये गतिर्नरकगतिः ।
गतिज्ञेदे, कर्म० ४ कर्म० । आव० ।

आरगविद्-नरकविद्-त्रि० । नरकगतिनिवारके, अष्ट० २० अष्ट० ।

आरगजायन्ता-नरकजायन्ता-स्त्री० । नरकेषु दुःखजोगे, नरक-
पीमायाम्, [उच०]

“प्रदीप्ताङ्गारकल्पेषु, वज्रकुण्डेष्वसन्धिषु ।

कूजन्तः करुणं केचिद्, दहन्ते नरकाग्निना ॥ १ ॥

अग्निभीताः प्रधावन्तो, गत्वा वैतरणीं नदीम् ।

शीततोयामिमां ज्ञात्वा, क्षाराग्निं पतन्ति ते ॥ २ ॥

क्षारदग्धशरीराश्च, मृगवेगेतिथिताः पुनः ।

असिपत्रवनं यान्ति, ज्ञायायां कृतबुद्धयः ॥ ३ ॥

शफयसिप्रासकुन्तैश्च, खड्गतोमरपाट्टिशैः ।

विद्यन्ते कृष्णास्तत्र, पतद्भिर्वातकम्पितैः ॥ ४ ॥ ” उच० ३ अ० ।

आरगतिग-नरकत्रिक-न० । नरकगति-नरकानुपूर्वी-नरकायु-
स्स्वरूपे नरकत्रये, कर्म० ३ कर्म० । पं० सं० ।

आरगपुद्गवी-नरकपृथिवी-स्त्री० । रत्नप्रभाऽऽद्यासु पृथिवीषु,
उच० ३६ अ० । प्रव० ।

आरगवाह-नरकपाह-पुं० । पञ्चदशप्रकारे परमाधार्मिके,
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

आरगविज्ञप्ति-नरकविप्रक्ति-स्त्री० । नरकाणां विभागो वि-
भजनं विभक्तिः । नरकप्रविभागो, तदर्थप्रतिपादके सूत्रकृ-
तः प्रथमश्रुतस्कन्धस्य पञ्चमेऽध्ययने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ०
१ उ० । आ० सू० । सं० । “पुद्गवीफासं अण्णा—णु-
वक्त्रं गिरयवालयवह्णं च । तिस्रु वेदन्ति अताका, अणुभागं

चेव सेसासु ॥६७॥” सुत्र०नि० १ शु०५ अ० १ व० । (नरकवि-
भक्तिवर्णकः ‘ एरण ’ शब्दे १६०४ पृष्ठे गतः)

एरणगठ-नरकायुष्-न० । नरकायुष्के, कर्म० १ कर्म० ।

एरणगावास-नरकावास-पुं० । नरकरूपे आवासे, स्था० ८ ठा० ।

एरणगिद-नरकेन्द्र-पुं० । बृहत्त्वात्प्रधानत्वाच्च तथाविधे नरके,
चतुर्थ्यां नरकपृष्ठ्यां सप्त नरकेन्द्रकाः । यथोक्तम्-“ आरे मारे
णारे, तच्छे य मय य बोधवे । फलोडकत्वे य खड्गडे, इद-
यनिरया चउत्थीए ॥१॥ ” स्था० ६ ठा० ।

एरणगारीसंपाकिवुरु-नरनारीसंपरिवृत-त्रि० । नरैर्नारीभिश्च
समन्तात् परिवृते, प्रश्न० ३ आश्र० चार ।

एरणदत्ता-नरदत्ता-स्त्री० । श्रीमुनिसुव्रतस्य शासनदेव्याम्,
प्रश्न० २७ चार । ती० ।

एरणग-नराद्विक-न० । नरगतिनरानुपूर्वीलक्षणे, कर्म० ३
कर्म० ।

एरणदेव-नरदेव-पुं० । नराणां देवाः नरदेवाः । चक्रवर्तिषु,
स्था० ५ ठा० १ उ० । “ पोगलपरियट्टुं, जं नरदेवंतरं सुए
प्रणियं । ” (८०५) विशेष० । स्वनामख्याते श्रीशृषजदेवपुत्रे,
कल्प० ७ कृण ।

एरणजव-नरजव-पुं० । ६ त० । मनुष्याणां जन्मसु, कर्म० ५
कर्म० ।

एरणरुहिर-नररुधिर-न० । मनुष्यरुधिरे, तद्धि लोहितवर्णोत्क-
टमिति रक्तत्वेनोपमीयते । रा० ।

एरणवड-नरपति-पुं० । राजनि, रा० । दश० । औ० । स्था० ।
आव० । विश्रुते राजनि, प्रश्न० ४ सम्ब० चार । नरनायके, न-
रस्वामिनि, स० । औ० । ज्ञा० ।

एरणवडदत्तपयार-नरपतिदत्तप्रचार-पुं० । नृपानुज्ञातकामचारे,
ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

एरणवडदिन्नपयार-नरपतिदत्तप्रचार-पुं० । नृपानुज्ञातकामचा-
रे, ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

एरणवरीसर-नरवरेडवर-पुं० । नराणां श्रेष्ठराजनि, “ सगरंतं
चइत्ता णं, भरहं नरवरीसरो । ” उक्त० १८ अ० । उत्कृष्टकार्ये
भारनिर्वाहकत्वात् । स० ।

एरणवसह-नरवृषभ-पुं० । नराणां मध्ये गुणैः प्रधानत्वात् (प्र-
श्न० ४ आश्र० द्वार) धराभारधुरन्धरत्वाद् वृषभकल्पे,
कल्प० ३ कृण ।

एरणवाहण-नरवाहन-पुं० । स्वनामख्याते नृगुकञ्जनरेश्वरे, आव०
१ अ० । ती० । आ० म० । आ० चू० । कुवेरे, वाच० । (स च
महाधनः शालिवाहनेन रुक्मिणीं पण्डितं शब्दे वक्ष्यते)

एरणवाहणा-नरवाहना-स्त्री० । कुवेरायां देव्याम्, ती० ८ कल्प ।

एरणविगहगड-नरविग्रहगति-स्त्री० । निरयविग्रहगतौ, स्था०
१० ठा० ।

एरणवेय-नरवेद-पुं० । पुरुषस्य स्त्रियं प्रत्यग्निलापे, कर्म० ४ कर्म० ।

एरणसंधाभग-नरसंधाटक-न० । नरयुग्मे, जं० १ वक्त० ।

एरणसीह-नरसिंह-पुं० । शूरत्वात् (प्रश्न० ४ आश्र० द्वार)
दुःसहपराक्रमत्वात् (कल्प० ३ कृण) विक्रमयोगात् (स०)
सिंहत्वोपमिते नरे, शरीराद्धतो नरे शरीराद्धतः सिंहे च ।
ज्ञा० १ शु० १६ अ० । विशेष० । मानतुल्लस्यन्ववाये जाते स्वनाम-
ख्याते सूरौ, “ श्रीदेवानन्दगुरु-विक्रमसुरिर्गुरुश्च नरसिंहः ।
योधितसिंहकयक्कः ” । ग० ४ अधि० ।

एरणसुंदर-नरसुन्दर-पुं० । ताम्रवर्तिनीनगरीश्वरे स्वनामख्याते
राजनि, (ध० २०)

तत्कथा पुनरेवम्-

“ पयडियउदया बहुविह-सत्ता वरकम्मगंधविसि व्व ।

नवरं वंधविमुक्का, अरिथि पुरी तामविसिह ॥ १ ॥

सम्मपरिणयजिणसमय-अमयरसहणियविसयविसपसरो ।

गिहिवासासिद्धिवाचित्तो, राया नरसुंदरो तत्थ ॥ २ ॥

निरुवमव्वणिमरूवा, वंधुमई नाम आसि से जइणी ।

उज्जेणिसामिणा सा, अवतिनाहेण परिणीया ॥ ३ ॥

सो तीए अणुरत्तो, आसत्तो मज्जपाणवसणम्मि ।

जुयम्मि अइपसत्तो, मत्तो वोलेइ बहुकालं ॥ ४ ॥

तम्मि निवम्मि पमत्ते, रज्जे रट्टे विसीयमाणम्मि ।

रज्जपहाणनरेहिं, सचिवेहि य मंतिथं सम्मं ॥ ५ ॥

पुत्तं ठवेमि रज्जे, मज्जं पाइत्तु निसि पसुत्तो सो ।

देवीइ समं नियमा-णुत्तेहिं उजाविओ रत्ते ॥ ६ ॥

चेलंचले य वड्डो, लेहोऽणागमणसुयगो तस्स ।

अह गोसे पडिबुद्धो, जा दिसिचक्कं नियइ राया ॥ ७ ॥

हरिहरिणरुद्धसदू-लसंकुलं सब्वओ पि ता रत्तं ।

तं लेहं च निरिक्खिय, सविसाओ जणइ इय दइयं ॥ ८ ॥

ओ पिच्छ पिच्छ पावा-ण ताण सामंतमंतिपमुहाणं ।

तह तह उवयरियाणं, वियरियगुरुदाणमाणणं ॥ ९ ॥

निच्चं गुरुगुरुतरवहु-पसायपावियपसिद्धिरिद्धीणं ।

अवराहपप वि सया, सिण्णिदिछीइ दिछाणं ॥ १० ॥

अविभिन्नरहस्साणं, संसइयत्थेसु पुच्छिणिज्जाणं ।

नियकुलकमाणुरुवं, चिठियमेवंविहं सुयणु ॥ ११ ॥

इय विरसं जंपंतो, अविजावियदुद्धविज्जपरिणामो ।

राया वंधुमईए, सुज्जुत्तिज्जुत्तं इमं वुत्तो ॥ १२ ॥

किं चित्तिपण सामिय !, विहलीकयसयत्तपुरिसयारस्स ।

अघरुंतघडणरुणो, इयविहिणो विज्जसिपणिमिणा ? ॥ १३ ॥

लहु पहु ! चयसु विसायं, गच्छामो तामलित्तिनयरीए ।

नरसुंदरनरनाहं, पिच्छामो तत्थ सप्पणयं ॥ १४ ॥

रत्ता पक्खिन्नमिणं, गंतु पयट्टाई ताई तो कमसो ।

पत्ताई तामलिच्छी, पुरी समीवत्तउज्जाणे ॥ १५ ॥

अह वंधुमई जंपइ, इहेव चिठेसु सामि ! स्खमेगं ।

तुह आगमणं गंतू-ण भाउणो जाव साहेमि ॥ १६ ॥

कह कह वि होउ एवं, ति जंपिप नरवरेण अह पत्ता ।

निविडपक्खिंवंधवंधुर-बंधवगेहम्मि वंधुमई ॥ १७ ॥

तत्थ य महंतसामं-तविदसेविज्जमाणपयजुयत्तो ।

पासठियपणतरुणी-करचालियचामरूपीलो ॥ १८ ॥

जय जीव जीव इय से-वगेहिं वुच्चंतओ य पइवयणं ।

सिंहासणोवविटो, दिट्ठो नरसुंदरो तीए ॥ १९ ॥

परसुंदर

तेषु वि विमिहयमणसा, जगिणी अविनक्षिणागया दृष्टुं ।
 उच्चियपडिवत्तिपुव्वं, पुष्पा सयलं पि वुत्तं ॥ २० ॥
 तो तौह वि सो कदिओ, वल्लाणे जाव चिच्छर निनुत्ति ।
 सव्विह्मिह तओ सो, तयभिमुहं पडिओ ऊत्ति ॥ २१ ॥
 सो पुण भवंतिणाहो, अइगाढहुहाइ पोनिओ तइया ।
 वालुंकिभक्खणत्थं, एगामि अ चिञ्जिकीकच्छे ॥ २२ ॥
 अवदारेणं चोरु, च्व पविसमाणो स कथं य नरेण ।
 मम्मपयसमि हओ, सुट्ठीए तह य लछीए ॥ २३ ॥
 निष्ठुरपहारविहुरो, पलायमाणो तओ इमो तुरियं ।
 धरणीवट्टे पमिओ, निचिट्ठो कछमिन्न व्व ॥ २४ ॥
 इत्तो नरसुंदरनर-धरो वि नियविजयरहवरारुढो ।
 भगिणीवइस्सऽभिमुहं, तम्मि पयसमि संपत्तो ॥ २५ ॥
 नवरं तरत्ततुरंगम-निष्ठुरखुरखणियरेणुपूरेण ।
 उद्धुरतिमिरकंत्तं, व नइयलं तक्खणे जायं ॥ २६ ॥
 तो दंसणविरहाओ, नरवररहतित्थज्जकंधाराए ।
 तह निवडियस्स कंठो, दुहा कओऽवतिनाहस्स ॥ २७ ॥
 अह पुव्वुत्तुजाणे, अवतिनाहं निवो अपिचंत्तो ।
 संभंतो भइणीए, वुत्तंतिमिं कहावेइ ॥ २८ ॥
 हा दिव्व । दिव्व । किमिओ, ति संभमुभंतनरत्ततारुओ ।
 बंधुमई बंधुगिरं, निसामिउं आगया तत्थ ॥ २९ ॥
 तो भवलोयंतीए, पणट्टुरयणं व निष्ठुरदिट्ठीए ।
 कह कहमवि तमवत्थं, संपत्तो तीह सो दिट्ठो ॥ ३० ॥
 अह नाउ मयं सपहं, गुरुमुग्गरचूरिय व्व सा सहसा ।
 पनिया अत्तुच्छमुच्छा-निमीलियच्छी महीपीढे ॥ ३१ ॥
 पासटियपरियणविहि-यसिसिरउवयारलक्खेयत्ता ।
 परिमुक्कपिकमुक्कं, एवं विव्वेइ दीणमणा ॥ ३२ ॥
 हा हियय ! इइय ! पिययम ! गुणनिवइनिवास ! पणयकयतोस !
 केण पाविठ्ठणं, पयमवत्थं तुमं नीओ ? ॥ ३३ ॥
 हा नाह ! तायसु महं, विओगवत्तासणीइ मिज्जंतं ।
 हिययं हिययसुहावह !, कीस उविकखेसि चिरकाहं ? ॥ ३४ ॥
 हयदिव्व । किं न तुट्ठो, रज्जवहारेण देसचाएण ।
 सुहिजणविमोयणेण य, जमेयमवि ववसिओ पाव ! ॥ ३५ ॥
 इच्छाइविलवमाणी, वारिज्जंती वि बंधवनिवेण ।
 सा णियपइणा सद्धिं, पनिया जाण्णल्ले जल्ले ॥ ३६ ॥
 अह निव्वेओवगओ, राया नरसुंदरो विचित्तेइ ।
 अवचितणीयरुवा, अहो अणिच्चा जयस्स ठिई ॥ ३७ ॥
 जत्थ सुही वि हु दुहिओ, निवो वि रोरो सुमित्तमवि सण् ।
 संपत्ती वि विवत्ती, निमसमिच्छेण परिणमइ ॥ ३८ ॥
 कहमहुणा भइणीए, चिरकालाओ समागमो जाओ ? ।
 कहमिहिं पि विओगो, धिरत्थु संसारवासस्स ॥ ३९ ॥

अवि य-

जे खलु तिहुयणजणपलय-ताणकरणक्खमा जिणवरिदा ।
 सययं अणिकुचयाप, उररीकीरंति ते वि हहा ! ॥ ४० ॥
 रणसवडंमुहउभड-भिडंतरिउसुइरुक्कअक्कमणे ।
 जे पहुणो ते वि खणे-ण चक्किणो जंति हा निहणं ॥ ४१ ॥
 जे गुरुनुयवल्लवत्तम-इसंगया दलियदक्खपमिवक्खमा ।
 ते वि हु हरिणो हरिणु, व्व हरेह हा हा कयंतहरो ॥ ४२ ॥
 मन्ने करिकन्नसुरि-दचावत्तडिचावत्तलेन निम्मावियं ।
 इत्थं वत्थुसमत्थं, तेषं खणदिछनहुं ति ॥ ४३ ॥

एवंविहे य जं इह, खणमवि निवसंति सुणियपरमत्था ।
 वीसत्था सगिहेसुं, अहह महाधिट्ठमा तेसि ॥ ४४ ॥
 इय सो विरत्तचित्तां, संवको वि हु धणाइसु कहं पि ।
 भावेण अपडिबद्धो, गेहम्मि गमेइ कहं वि दिणे ॥ ४५ ॥
 कावेण नंदणे र-उज्जजारधरणुद्धुरे उविय रत्तं ।
 सिरिसेणगुरुसमीवे, दिक्खं गिएहइ महीनाहो ॥ ४६ ॥
 वत्थाइसु गामाइसु, समयाइसु कोहमाणमाइसु ।
 दव्वे खिचे कावे, भावे परिमुक्कपडिव्वो ॥ ४७ ॥
 कारुण भणसणं सा-सणं मणे जिणधराण धारंत्तो ।
 देहे वि अपमिवक्को, मरिउं गेवे सुरो जाओ ॥ ४८ ॥
 तत्तो य उत्तरुत्तर-सुरनरीसरिमाणुहविषु कहं वि जवे ।
 पव्वज्जं पमिवज्जिय, सो संपत्तो पयं परमं ॥ ४९ ॥
 सुत्तैवं नरसुन्दरस्य चरितं, हेतोर्गरीयस्तरात्,
 कस्मादप्यनलं भविष्यन्नमनसो, दीक्षां गृहीतुं हृतम् ।
 संवका अपि देहगेदविषय-रुव्याऽऽदिषु रूढ्यतो,
 भावेन प्रतिवन्धुवुक्किमसमां, मैतेषु नव्याः । कृत ॥ ५० ॥
 ध० र० ७४ गाथा ॥

एराअ-नाराच-न० । " वाऽव्ययोत्क्रातादावदातः " । प । १ ।
 ६७ । इत्यातोऽन्वम । (' गाराय ' प्रकरणे बह्यमाणेऽर्थे)
 प्रा० १ पाद ।

नराहिव-नराधिप-पुं० । राजनि, उक्त० ६ अ० । " कुंथु ना-
 म नराहिवो । " उक्त० १ अ० ।

परिंद-नरेन्द्र-पुं० । नराणामिन्द्रो नरेन्द्रः । दशा० १० अ० ।
 " इस्वः संयोगे दीर्घस्य " ॥ ८ ॥ १ । ८५ । इति इस्वः ।
 प्रा० १ पाद । परमैश्वर्ययोगात् (स० । औ०) समस्तभरताधि-
 पे (प्रश्न० ४ आश्र० द्वार) राजनि, औ० । चक्रवर्तीदौ, ध० २
 अधि० । आ० म० । उक्त० । प्रजापतौ, ध० २ उ० । वृ० ।

परिंदप्पह-नरेन्द्रप्रभ-पुं० । हर्षपुरीधगच्छोऽयमेव ताराचन्द्रसु-
 रिशिष्ये, अनेन अलङ्कारमहोदधिः, काकुत्स्थकलिश्चेति द्वौ अ-
 न्यौ रचितौ । जै० इ० ।

परिंदवसह-नरेन्द्रवृषज-पुं० । राजमुख्ये, उक्त० १५ अ० ।

" एवं नरिंदवसहा, निखंता जिणसासणे । " उक्त० ६ अ० ।

परिंदसमणी-नरेन्द्रभ्रमणी-स्त्री० । मासराजकुलपालितायां
 भ्रमण्याम, सा चाऽदत्ताऽऽदानेन संसारं पर्यटितेति ।

सा जण ल्हिठ्ठण अदत्तादानं मासराजकुलवाक्षिया
 परिंदसमणी गोयमा ! तेषं मायासहभावदोसेणं उववत्ता
 विज्जुकुमाराणं वाहणत्ताए नललीरुवेणं किकरी देवेसु त-
 ओ व्वा समाणी पुणो पुणो उववज्जंती वावज्जंती आ-
 हिंनियमाणुसतिरियच्छेसु सयलदोहगस्स दुक्खदारिहपरि-
 गया सव्वलोयपरिचूया सकम्मफलमणुजवमाणी गोयमा !
 णजाव एं कहं वि कम्माणं खओवसमेणं बहुभवंतरेसु तं
 आयारिणं य पाविठ्ठणं निरइयारसामणपरिवालेणं सव्व-
 त्यामेसुं च सव्वए मायासंवणविपमुक्केणं तु उज्जमिठ्ठणं
 निदह्वावसेसीकयभवंकुरे तहा वि गोयमा ! जा सा सरागा
 चक्खुणाऽऽलोइया तक्कपदोसेणं माहणिच्छिताए परिनिवृ-
 केणं से रायकुलवालियापरिंदसमणीजीवे । महा० २ च० ।

गरीसर-नरेश्वर-पुं० । नृपे, “ इक्ष्वागुरायवसहो, कुंथू नाम न-
रीसरो । ” उक्त० १८ अ० ।

गरीसरत्तण-नरेश्वरत्व-न० । नृपत्वे, पञ्चा० ।

सामंसे मण्यते, धम्माओ गरीसरत्तणं णेयं ।

इय मणिज्जणं सुंदर !, जत्तो एयस्मि कायव्वो ॥१७॥

सामान्ये बहूनां प्राणिनां साधारण्यं, मनुजत्वे नरत्वे, धर्मात्
कुशलकर्मणः नरेश्वरत्वं नृपत्वं भवतीति ज्ञेयं ज्ञातव्यम् । इत्येत-
द् ज्ञात्वा अवगम्य, सुन्दर ! नरप्रधान ! यत्न उद्यमः, अत्र धर्मे,
कर्तव्यो विधेयो भवति । इति गाथार्थः ॥१७॥ पञ्चा० ६ वि० ।

गरोत्तम-नरोत्तम-पुं० । श्रीशृषभदेवस्य चतुश्चत्वारिंशे पुत्रे,
कल्प० ७ कृण ।

गल-नर-पुं० । नस्य गः, नस्य तु “नो लः” । ७ । १ । २०२
इति लः । प्रा० १ पाद । लणविशेषे, जी० ३ प्रति० २ उ० ।
प्रज्ञा० । आचा० । श्रुषिरशराऽऽकारे यवाऽऽदीनां करुङ्गरे, स्था०
५ ग्रा० २ उ० । चन्द्रवंश्ये नृपभेदे, वानरभेदे, आरुदेवे, पितृगण-
भेदे, दैत्यभेदे, पक्षे, न० । वाच० ।

गलकूवर-नलकूवर-पुं० । नलः कूवरो युगन्धरोऽस्य । कूवरपु-
त्रे, वाच० । “अष्टपुत्रे पयाहिसि सिरीए नलकूवरसमाणे । ”
आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

गलगिरि-नलगिरि-पुं० । प्रद्योतनृपतेर्हस्तिरत्ने, अनलगि-
रिरिति तन्नामान्तरम् । आ० क० । आ० म० । आ० चू० ।
नि० चू० । आव० ।

गलत्थंज-नलस्तम्भ-पुं० । वृत्तविशेषे, आव० ३ अ० ।

गलदाम[ण]-नलदामन-न० । स्वनामख्याते कुविन्दे, स्था०
५ ग्रा० ३ उ० । दश० । व्य० । आ० म० । (अधर्मयुक्ते हेतौ नलदा-
मः, मकुविन्दोदाहरणम् ‘अधम्मज्जुत्त’ शब्दे प्रथमभागे ५६७
पृष्ठे छष्ट्यम्)

गलय-नलद-पुं० । देशी-वशीरे, दे० ना० ४ वर्ग ।

गलागणि-नलाग्नि-पुं० । नलदहनप्रवृत्तेऽग्नौ, स्था० ५ ग्रा०
२ उ० ।

गलाड-ललाट-न० । “ललाटे लोकोः” ॥ ७ । २ । १२३ ॥
इति ललाटशब्दे लल्लयोर्यत्ययः । “गलानं । गलानं” प्रा० २
पाद ।

गल्लिअ-देशी-गृहे, दे० ना० ४ वर्ग ।

गलिण-नलिन-न० । ईषद्रक्ते कमले, चं० प्र० १ पाद० १ पा.
हु० पाद० । रा० । ईषद्रक्तपक्षे, रा० । जं० । आ० म० । प्रज्ञा० ।
ईषत्रीले पक्षे, जं० १ वक्ष० । जवजकुसुमविशेषे, ज्ञा० १ शु० ६
अ० । आचा० । चतुरशीतिलकगुणिते नलिनाङ्गे, म० ६ श० ७
उ० । जी० । ज्यो० । जं० । अनु० । स्था० । कच्छाऽऽदिषु द्वाविं-
शे विजयक्षेत्रयुगले, “दो गलिणा । ” स्था० २ ग्रा० ३ उ० ।
स्वनामख्याते विमाने, स० १८ सम० । स्था० । रुचकपर्वत-
स्य दान्तिगात्ये कूटे, द्वी० । स्था० । जम्बाः सुदर्शनायाः पूर्व-
स्यां दिशि पुष्करिण्याम्, जं० ४ वक्ष० । जी० ।

गलिणंग-नलिनाङ्ग-न० । चतुरशीतिलकगुणिते पञ्चशत-
सहस्रे, जी० ३ प्रति० ४ उ० । अनु० । जं० । स्था० ।

गलिणकूट-नलिनकूट-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वस्य पू-
र्वस्यां शीताया महानद्या उत्तरकूट्ये वक्रस्कारपर्वते, स्था०
३ ग्रा० ३ उ० । “दो गलिणकूडा । ” स्था० २ ग्रा० ३ उ० ।

कहि णं जंते ! महाविदेहे वासे गलिणकूटे णामं व-
क्खारपव्वए पणत्ते ? । गोयमा ! णीद्ववंतस्स दाहि-
णेण सीआए उत्तरेण मंगलावत्तस्स विजयस्स पच्चिच्छि-
मेण आवत्तस्स विजयस्स पुरच्छिमेण एत्थ णं महा-
विदेहे वासे गलिणकूटे णामं वक्खारपव्वए पणत्ते । उ-
त्तरदाहिणायए पाईणपमीणवित्थिसे सेसं जहा चित्त-
कूमस्स० जाव आसयंति । गलिणकूटे णं जंते ! कति कू-
मा पणत्ता ? । गोयमा ! चत्तारि कूमा पणत्ता । तं
जहा-सिप्पाययणकूटे, गलिणकूटे, आवत्तकूटे, मंगलाव-
त्तकूटे, कूमा पंचसइआ रायहाणीओ उत्तरेणं । जं० ४ वक्ष० ।

गलिणगुम्भ-नलिनगुम्भ-न० । श्रेणिकजाराया नलिनगुम्भा-
या अपत्ये, स च वीरजिनान्तिके प्रव्रजितस्त्रीणि वर्षाणि प्र-
व्रज्यापर्यायं परिपाठ्य सहस्रारे उपपन्नः, ततश्च्युत्वा महा-
विदेहे सेत्स्यति, इति कल्पावतंसिकाया अष्टमेऽध्यायने सूचि-
तम् । नि० १ शु० १ वर्ग ८ अ० । अर्हता महापद्मेन प्रवा-
जिष्यमाणे स्वनामख्याते राजनि, स्था० ८ ग्रा० । अष्टमदेव-
द्वोकस्थे स्वनामख्याते विमाने, स० १८ सम० । “गलिणगुम्भे
विमाणे देवत्ताए उववणा । ” आ० चू० १ अ० । उक्त० ।
नलिनीगुल्ममप्यत्र । विशेष० । स्वनामख्याते अध्ययने च ।
“अन्नया पदोसकाळे आयरिया गलिणगुम्भं अज्जयणं परि-
यट्ठंति । ” आव० ४ अ० ।

गलिणवण-नलिनवन-न० । पुष्कलावतीविजये पुण्जरीकि-
रया नगर्या उत्तरपौरस्ये दिग्भागे स्वनामख्याते वने, ज्ञा० १
शु० १७ अ० । आ० म० । उक्त० । अनु० ।

गलिणार्द-नलिनावती-स्त्री० । कच्छाऽऽदिषु चतुर्विंशे विज-
यक्षेत्रयुगले, स्था० २ ग्रा० ३ उ० । ज्ञा० ।

गलिणी-नलिनी-स्त्री० । पश्चिन्याम्, ज्ञा० १ शु० १ अ० ।
प्रज्ञा० । आ० क० ।

गलिणीकुमार-नलिनीकुमार-पुं० । महापद्मतीर्थकृतः प्रथम-
पुत्रे, “जेठं गलिणकुमारं, रज्जे ठावुत्तं महापद्मो । ” ति० ।
गलिणोदग-नलिनोदक-न० । समुद्रभेदे, “गोतित्येहि वि-
रहियं, खेत्तं नलिणोदगसमुहे । ” द्वी० ।

एव-नव-त्रि० । संख्याविशेषे ६ विशिष्टे, नि० चू० १ उ० ।
“नव खोडा । ” प्रतिश्लेखनायाम्, नव खोरकाः, ते च त्रयस्त्रयः
प्रमार्जनानां त्रयेण त्रयेण अन्तरिताः कार्याः, इति पदद्वयेनापि
पञ्चमी अप्रमादप्रत्युपेक्षणोक्ता । स्था० ६ ग्रा० । घ० । नि०
चू० । प्रत्यग्रे, दश० १ अ० । चं० प्र० । सूत्र० । अपूर्वे, वृ० १
उ० । अजीर्णे, जं० ३ वक्ष० । अभिनवे, आचा० २ शु० १ चू० ५
अ० १ उ० । नवकर्मणामनादानम् । नवान्युपचीयमानानि ।
आव० ४ अ० । “ते वरिसो होइ नवो । ” प्रव्रज्यापर्यायेण यस्य
त्रीणि वर्षाणि नाधिकमित्येष त्रिवर्षो भवति नवः । व्य० ३ उ० ।
“नवहरियभीसंतपत्तंधयारंग्भीरदरिसिण्ण्डा ” इति । नवेन

प्रत्यग्रेण हरितेन नीलेन भासमानेन स्निग्धत्वाद्देदीप्यमानेन पत्र-
जारेण दृशसंचयेन यो जातोऽधकारस्तेन गम्भीरा अलम्बम-
ध्यमागः सन्तो दर्शनीयाः । जी० ३ प्रति० ४ उ० । "नवहेम-
चारचित्तचंचलकुंडलविलिहिल्लमाणगमे ।" नवमिव प्रत्यग्रामिव
हेम यत्र ते नवहेमनी, नवहेमभ्यां चारु चित्राभ्यां चञ्जलाभ्यां
कुण्डलाभ्यां विलिख्यमानौ गणौ यस्य स तथा । जी० ४
प्रति० ३ उ० ।

नमू-धा० । प्रह्वे शब्दे, " रुदनमोघः " ॥ ८ । ४ । २२६ ॥
इत्यनेन अन्यस्य नस्य घः । ' नयइ ' नमति । प्रा० ४ पाद ।

एवंगसुत्तपन्निबोहिया-नवाद्गसुत्तप्रतिबोधिता-श्री० । नवा-
ज्ञानि श्रोत्र २ चक्षु २ घ्राण २ रसनात्वग्मनोब्रह्मणानि सुप्तानि सन्ति
प्रतिबोधितानि यौवनेन यस्याः सा तथा । विपा० २ ध्रु० १
अ० । नवयौवनायाम्, शा० १ ध्रु० ३ अ० । विपा० । श्री० ।
" नवंगसुत्तपन्निबोहियाप । " द्वे अक्षिणो द्यौ कर्णौ द्वौ नाम्नापुटौ
जिह्वास्पर्शने नयमं मनः, एतानि नव अक्षानि यावदद्यापि यौवने
न भवति तावत्सुप्तानि भवन्ति, न खलु तदानीमेतेषामतीचारा-
भिप्लवङ्गसुत्रं जवति, ततः सुप्तानि निवृत्तिरिति, यौवने तु
प्राप्तस्वकल्पगुणेन प्रविबुद्धानि जायन्ते । व्य० १० उ० ।

एवकोपिपरिसुख-नवकोटिपरिसुख-त्रि० । ३ त० । नवभि-
विनागैर्निर्दोषे, " नवकोटिपरिसुखे, त्रिकले पण्यते । "
नवनिर्विभागेर्निर्दोषे, स्था० ९ ठा० ।

एवक्ल-नव-त्रि० । " श्रीप्राऽऽदीनां बहिराऽऽदयः " ॥ ८ । ४ ।
४२२ ॥ इत्यपञ्चशे नवशब्दस्य णवक्ताऽऽदेशः । प्रत्यग्रे, प्रा०
४ पाद ।

एवगणिवेस-नवकनिवेश-पुं० । प्रथमावाने, नि० चू० ।

जे त्रिकु नवआसु गार्मसि वा एगरंसि वा [एगा-
रंसि वा]० जाव सन्निवेशिं वा अणुपविमिच्छा असणं वा
पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पणिगाहेइ, पडिगाहंतं वा
साइज्जइ ॥ ३६ ॥ नि० चू० १ उ० ।

(अत्र ' गौरचरिया ' शब्दः तृतीयभागे ६६१ पृष्ठे दृश्यः)

एवगह-नवग्रह-पुं० । अभिनवग्रहणे, सुत्र० १ ध्रु० ३ अ०
२ उ० ।

एवच्छिद्र-नवच्छिद्र-त्रि० । नवरन्ध्रोपेते, तं० ।

एवजोयणिय-नवयोजनिक-त्रि० । नवयोजनाऽऽश्रामे, " जंघ-
दावे यं दावे नवजोयणिया मच्छा । " स्था० ६ ठा० ।

एवणवमिया-नवनवमिका-श्री० । नव नवमानि दिक्षानि य-
स्यां सा नवनवमिका, नव नवमानि च भवन्ति नवसु नवके-
चित्ति तत्परिमाणेयमिति । एकाशीतिदिनैः समाप्येऽभिग्रह-
विशेषे, (स्था०)

एवणवमिया णं भिक्खुपडिमा एकासीएहिं राइंदिणहिं
चउहिं य पंचुत्तरेहिं त्रिकवासणहिं अहामुत्ता० जाव आ-
राहिया यावि भवइ ॥

(एवणवमिया णं) इत्यादि कण्ठ्यं, नवरं नव नवमानि दिनानि
४८३

यस्यां सा नवनवमिका, नव नवमानि च भवन्ति नवसु नवके-
चित्ति तत्परिमाणेयमिति, नव च नवकान्येकाशीतिरिति कृत्वा
एकाशीत्या रात्रिन्दिचैरहोरात्रैर्भवति । तथा प्रथमनवके प्रतिदि-
नमेका दक्षिः पानकस्य भोजनस्य चेत्येवमेकांतरया वृद्ध्या
नवमे नवके नव दक्षिणं ततश्च सर्वसङ्कलनया चतुर्भिश्च प-
ञ्चोत्तरैर्भिक्षाशनैर्यथासुत्रं यथाकल्पं यथामार्गं यथानस्वं स-
म्यक्कायेन स्पृष्टा पालिता शोभिना तीरिना कीर्तिता आरा-
धिता चाऽपि भवतीति । स्था० ६ ठा० । प्रथ० । स० । श्री० ।
अन्त० ।

एवणवसंवेग-नवनवसंवेग-पुं० । अपूर्वापूर्वं वैराग्ये, [वृ०]

अथ " नव नवो य संवेगो " इति व्याख्यानयन्नाह-

जह जह सुयमोगाहड, अडसरमपसरसंजुयमपुळ्वं ।
तह तह पळ्हाइ मुणी, एवणवसंवेगमसुआओ ॥

यथा यथा धुनमागमं पूर्वमवगाहते, कथंभूतम् ?-अतिशय-
सप्रसरसंयुतम् । अतिशया अर्थविशेषास्तेषु यो रसः श्रोतृणा-
माक्षेपकारी गुणविशेषः, तस्य यः प्रसरः अतिरेकः, तेन संयु-
तं युक्तम् । यद्वा-अवणं धृतं, तत्कथंभूतम् ?-अतिशयस्यास्यस्य
रस आस्वादनं तत्र यः प्रसरो गमनं तेन संयुतम्, अपूर्वं
यथा यथाऽवगाहते तथा तथा मुनिः प्रहादने शुभभावसु-
खानिकया मोदते । कथंभूतः ? इत्याह-नवनवोऽपूर्वापूर्वो यः
संवेगो वैराग्यं, तद्वत्वा अद्वा मुक्तिमार्गाभिन्नापलक्षणा यस्य स
नवनवसंवेगश्चाक इति । गमं नवनवसंवेगद्वारम् । वृ० १ उ० ।

एवणवसंवेगो खड्डु, एणावरणक्लत्रोवसमजाओ ।

तत्ताडिगमो य तहा, जिणवयणायन्नएस्म गुणा ॥३॥

नवनवसंवेगः प्रत्यग्रः प्रत्यग्रः संवेग आह्वानःकरणता, मो-
क्षसुखाभिप्लाप इत्यन्ये । अलुशब्दः पूरणार्थः, संवेगस्य शेषगु-
णनिवन्धनत्वेन प्राधान्यस्थापनार्थं वा । तथा ज्ञानाऽऽवरणक्ल-
योपशमभावः ज्ञानाऽऽवरणक्लयोपशमसत्ता संवेगादेव । तस्या-
धिगमश्च तस्याऽऽवपत्तिरुच्छेदश्च तथा, जिनवचनाऽऽकर्णनस्य
तीर्थकरभाषितश्रवणस्य एने गुणा इति ॥ ३ ॥ आ० ।

एवणाम् [ए]-नवनामन्-न० । नवपदार्थनामानि, अनु० ।

नवनामनिदर्शयन्नाह-

से किं तं एवणामे ? एवणामे एव कवरसा पण्त्ता ।

तं जहा-

वीरो सिंगारो अ-व्भुओ य रोहो अ होइ वोळ्ळो ।
वीलणओ वीभच्छो, हासो कटुणो पसंतो अ ॥१॥

(से किं तं एवणामे इत्यादि) नवनामे नव काव्यरसाः प्र-
कृताः । तत्र कवेरजिप्रायः काव्यं, रस्यन्तेऽन्तराऽऽत्मनाऽनुभू-
यन्त इति रसाः, तत्सहकारिकारणसन्निधानोऽद्भूताः चेतो-
विकारविशेषा इत्यर्थः । उक्तं च-" वाह्यार्थाऽऽलम्बनो वस्तु-
विकारो मानसो भवेत् । स भावः कथ्यते सज्ज्ञः, तस्योत्कर्षो
रसः स्मृतः ॥ १ ॥ " काव्येषूपनिबद्धा रसाः काव्यरसाः, वीर-
वृत्ताराऽऽदयः । तानेवाऽऽह-(वीरो सिंगारो) इत्यादि । गाथा
सुगमा, नवरम् 'शूर वीर' विक्रान्तौ, इति वीरयति विक्रामयः-

ति रागनपौवैरिनिग्रहेषु प्रेरयति प्राणिनामिति उत्तमप्रकृतिपुरुष-
चरित्रश्रवणाऽऽदिहेतुसमुद्भूतो दानाऽऽद्युत्साहप्रकर्षाऽऽत्म-
को वीरो रसः, जनिः सर्वत्र गम्यते ॥ १ ॥ शृङ्गं सर्वरसेज्यः
परमप्रकर्षकोटिलक्षणमियति गच्छतीति कमनीयकामिनीद-
र्शनाऽऽदिसंभवो रतिप्रकर्षाऽऽत्मकः शृङ्गारः सर्वरसप्रधान इत्य-
र्थः । अत एव " शृङ्गारहास्यकरुणाः, रौद्रवीरजयानकाः ।
वीजसाहस्रान्ताश्च, नव नाट्ये रसाः स्मृताः ॥१॥ " इत्यादि-
ष्वयं सर्वरसानामादावेव पठ्यते । अत्र तु त्यागनपोगुणौ वीररसे
वर्तते, त्यागतपत्नी च " त्यागो गुणो गुणशतादधिको मतो
मे । " " परं लोकातिगं धाम, तपः शुनमिति चयम । " इत्यादि-
वचनात् समस्तगुणप्रधान इत्यनया विवक्षया वीररसस्याऽऽ-
दाद्युपन्यास इति श्रुतम् ॥ २ ॥ शल्यं त्यागतपःशौर्यकर्माऽऽदि
वा सकलभुवनानिशापि किमप्यपूर्वं वस्त्वद्भुतमुच्यते; तद्दर्श-
नश्रवणाऽऽदित्यो जातो रसोऽप्युपचारात् विस्मयरूपोऽद्भुतः
॥३॥ रोदयत्यतिदारुणतया श्रूयि मोचयति इति रौद्रं, रिपुज-
नमहदारण्यान्धकाराऽऽदितद्दर्शनाऽऽद्युद्भवो विकृतायवसाय-
रूपो रसोऽपि रौद्रः ॥ ४ ॥ व्रीडयति हज्जामुत्पादयति हज्ज-
नीयवस्तुदर्शनाऽऽदिप्रजवो मनोव्यलीकनाऽऽदस्वरूपो ग्रीर-
नकः, अस्य स्थाने भयजनकसंग्रामाऽऽदिवस्तुदर्शनाऽऽदिप्रभ-
वो जयानको रसः पठ्यतेऽप्यत्र, स चेह रौद्ररसान्तर्भाव-
विवक्षणात् पृथग् नोक्तः ॥५॥ शुकशोणितोच्चारप्रश्रवणाऽऽद्यनि-
ष्टमुद्धेजनीयं वस्तु श्रीभक्तसमुच्यते, तद्दर्शनश्रवणाऽऽदिप्रभवो
जुगुप्साप्रकर्षस्वरूपो रसोऽपि वीभत्सः ॥ ६ ॥ विकृतासंवर-
परवचनवेपथुलङ्काराऽऽदिहास्याहर्षपदार्थप्रभवो मनःप्रकर्षाऽऽदि-
चेष्टाऽऽत्मकोऽपि रसो हास्यः ॥ ७ ॥ कुरितं रौत्यनेनेति
निरुक्तवशात् करुणः, करुणाऽऽस्पदत्वात् करुणः प्रियविप्रयोगा-
ऽऽदिदुःखहेतुसमुत्थः शोकप्रकर्षस्वरूपः करुणो रस इत्यर्थः
॥ ८ ॥ प्रशाम्यति क्रोधाऽऽदिजनिनौत्सुक्यरहितो भवत्यनेनेति
प्रशान्तः, परमगुरुवचःश्रवणाऽऽदिहेतुसमुद्भूतसित उपशमप्रकर्षा-
ऽऽत्मा प्रशान्तो रस इत्यलं विस्तरेण ॥ ९ ॥ अनु० । (एषां
नवनाम्नां नवकाव्यरसानां लक्षणानि स्वस्वशब्दे कृष्टव्यानि)

एवणिहि-नवनिधि-पुं० । अजागृहतीर्थे पार्श्वनाथप्रतिमाया-
म, ती० २ कल्प ।

एवणीइया-नवन।तिका-स्त्री० । पुष्पप्रधाने वनस्पतिभेदे,
प्रज्ञा० १ पद । " एवणीइया गुम्मा । " जं० २ वक्त० ।

एवणीय-नवनीत-न० । प्रकृषे, औ० नि० आ०चु० । आव० ।
स्था० । ज्ञा० । (मक्खन) (नेनू) (मसका) इतिख्याते, थ०
२० । रा० । प्रश्न० । जं० । नि० चु० । म० । कल्प० । पञ्चा० ।
जी० । आ० म० । " नवनीतं यथा दध्न-इचन्दनं मलयादिव ।
ब्रह्माणं वै पुराणज्य-स्तथा प्राहुर्मनीषिणः ॥ १ ॥ " उक्त०
२५ अ० । नवनीतं हि महाविकृतितया निर्विकृतिरैरभक्ष्यम् ।
स्था० ६ ठा० । नवनीतमपि गोमहिष्यजाऽविस्वन्धेन चतुर्धा,
तदपि सूक्ष्मजन्तुराशिखनित्वाद्याज्यमेव । यतः- " अन्तर्मुहूना-
त्परनः, सुसूक्ष्मा जन्तुराशयः । यत्र मूर्ध्नि तन्नाद्यं, नवनीतं
विवेकिभिः ॥ १ ॥ " इति । ध० २ अधि० ।

एवत्तयकुसंत-नवत्वक्कुशान्त-पुं० । नवा त्वक् येषां ते नव-
त्वक्कुशान्ता दर्जपर्यन्ताः, नवत्वक्च ते कुशान्ताश्च नवत्व-
क्कुशान्ताः । प्रत्यक्त्वग्दर्जपर्यन्ते, रा० । जी० ।

एवधम्म[ए]-नवधर्म-त्रि० । अभिनवधावके, वृ० १ उ० ।

एवपज्जवण-नवपायन-न० । नवं प्रकृषं 'पज्जणं ति' प्रतापि-
तस्याऽयोधनकुट्टनेन तीक्ष्णीकृतस्य पायनं जलनिबोधनं यस्य
तन्मवपायनम्, सद्योऽग्निनसे तीक्ष्णीकृतं जलकेपेण शीतीकृ-
ते, " एवपज्जणपणं असिपपणं पामसाहरिया । " ज० १४
श० ७ उ० ।

एवपुवि(ए)-नवपूर्विन्-पुं० । परिपूर्णनवपूर्वधरे, इहा-
सतां नवपूर्विणः परिपूर्णनवपूर्वधराः, किं तु नवमस्य पूर्वस्य
यत्तृतीयमाचारनामकं वस्तु, तावन्मात्रधारिणोऽपि नवपूर्वि-
णः । व्य० १ उ० ।

एववंजचेरशुत्त-नवब्रह्मचर्यगुप्तिगुप्त-त्रि० । नवब्रह्मचर्याणि गु-
प्तिशब्दलोपाद् वसतिकथाया नवब्रह्मचर्यगुप्तयस्ताभिर्गुप्तः
संरक्षितो नवब्रह्मचर्यगुप्तगुप्तः । पा० । नवभिर्मेथुनव्रतस्य र-
क्षाप्रकारैः सुसंवृत्ते, पा० । नि० चु० ।

एवम-नवम-त्रि० । नवसंख्यापूरकं, उक्त० १ अ० । स्था० ।

एवमल्लङ्घ-नवमल्लङ्घिन्-पुं० । कृत्रियविशेषजातीये, वीर-
स्वामिमोक्षगमनतिथरात्रौ नवमल्लङ्घिनिः पोषधोपवासः कृतः,
तत्र नवमल्लङ्घिजातीयाः काशिदेशस्य राजानः । कल्प०
६ कण ।

एवमान्तिया-नवमालिका-स्त्री० । (नेवारी) पुष्पप्रधाने व-
नस्पतिभेदे, कल्प० ३ कण । आचा० ।

एवमिया-नवमिका-स्त्री० । सुपुरुषस्य किम्पुरुषेन्द्रस्य द्विती-
यादामग्रमहिष्याम, स्था० ४ ठा० १ उ० । ज० । ती० । (अ-
स्याः पूर्वभवः 'अग्रमहिषी' शब्दे प्रथमभागे १७१ पृष्ठे गतः)
शक्रस्य देवेन्द्रस्य पट्टयामग्रमहिष्याम, (अस्याः पूर्वजवक-
था 'अग्रमहिषी' शब्दे प्रथमभागे १७३ पृष्ठे उक्ता) मन्द-
रस्य पश्चिमे रुक्मवरपर्वतस्य रुक्मकोत्तमकूटे परिवसन्त्यां दि-
कुमार्याम, स्था० ८ ठा० । आच० । आ०चु० । जं० । आ०म० ।

एवमी-नवमी-स्त्री० । अष्टमीदशम्यन्तराले तिथौ, द० प० ।
विशे० । ज्यो० ।

एवमीपक्ख-नवमीपक्ष-पुं० । नवम्यास्तित्थेः पक्षो ग्रहो यस्य
तिथिमेवपाताऽऽदिषु तथादर्शनात् तिथिपाते यत्कृत्यस्याष्टमे च
क्रियमाणत्वात् स नवमीपक्षः । अष्टमे दिवसे, " चित्तवहुलस्स
एवमीपक्खेण । " जं० ३ वक्त० ।

एवय-नवत-पुं० । ऊर्णविशेषमये 'जीन' इति लोकप्रसिद्धेऽर्थे,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आचा० ।

एवयारचित्ताइय-नमस्कारचिन्तनाऽऽदिक-त्रि० । परमेष्ठि-
पञ्चकनमस्कृतिध्यानप्रभृतिके, पञ्चा० १ विव० ।

एवरं-नवरम्-अव्य० । केवलमित्यर्थे, पञ्चा० १८ विव० । ग० ।
प्रश्न० । विपा० । स्था० । " एवरं केवले " ॥ ८ । २ । १८७ ॥
इति केवलेऽर्थे एवरमिति प्रयोगः । " एवरं पि आश्चिन्नणि-
व्वरं ति । " प्रा० २ पाद । दे० ना० ।

एवरि-नवरि-अव्य० । आनन्तर्ये, " आनन्तर्ये एवरि " ॥ ८ । २ ।
१८८ ॥ आनन्तर्ये एवरिति प्रयोक्तव्यमिति । तथा प्रयोगः- " ए-

चरि अ से रहवृणा । " केचिच्च केवज्ञानन्तर्याय्योर्णवरणवरी-
रथेकमेव सुत्रं कुर्वते, तन्मते तु उभावाप्युभयाथौ । प्रा० २ पाद ।
दे० ना० ।

एवविअ-देशी-सहस्रायं, दे० ना० ४ वर्ग ।

एवलाग-नवलक-पुं० । यत्रनये पक्षोरकजालकमये वा (नव-
ला) वसनी खारया जानी जावी इति ख्याते) मुद्राकोशे,
कोऽपि कस्याऽपि पात्रे सुवर्णपणनृते नवलकं क्षितवान् । नं० ।

एवलाया-देशी-नियनविशेषे, दे० ना० ४ वर्ग ।

एवद्व-नव-त्रि० । " हो नवैकादृ वा " ॥ ८ । १ । १६५ ॥ इति
स्वार्थे लृः । नूत्ने, प्रा० २ पाद ।

एवविगद-नवविकृति-स्त्री० । नवसु क्षीराऽऽदिविद्युतिषु, " नव-
विगदो पणत्तामो । तं जहा-खीरं, दहि, नवणीयं, सप्ति, तिष्ठं
शुलो, महुं, मजं, मसं । " स्था० ६ डा० । (एतासां विस्तरः
' विगद ' शब्दे चक्ष्यते)

एवमुत्त-नवमूत्र-त्रि० । नवं सुप्रं वल्कलाऽऽदि यस्मिन् स तथा ।
नवसुव्रचिन्ने, " आसंदिद्यं च नवमुत्तं, पाउल्लाहं संकमट्टाप । "
(१५) मूत्र० १ शु० ४ अ० २ उ० ।

एवसोयपरिस्सवा-नवश्रोतःपरिस्सवा-स्त्री० । नवभिः श्रोतोभिः
त्रिभिः परिस्सवातं मलं कुरति इति नवश्रोतःपरिस्सवा । छिन्न-
नवकेन मलं कुरन्त्याम, स्था० ।

एवसोयपरिस्सवा वोदी पणत्ता । तं जहा-दो सोया, दो
णिता, दो गाणा, मुहं, पोसण, वाऊ ।

(एवेत्याद) नवभिः श्रोतोभिः त्रिभिः परिस्सवति मलं कुर-
तीति नवश्रोतःपरिस्सवा वोदी शरीरौदारिकमेधैवंविधं, के
ओत्रे कर्णी, नेत्रे नयने, घ्राणे नासिके, मुखमास्थयम्, (पोसण
त्ति) उपस्थम्, पायुरपानमिति । स्था० ६ डा० ।

एवद-नवा-स्त्री० । प्रत्यप्रयौवनायाम्, अतिन्योटायां वा स्त्रिया-
म् । सु० १ शु० ३ अ० २ उ० । अतपर्यायेण यावत्त्रिवर्षायां
अमण्याम्, व्य० ४ उ० ।

एववि-अव्य० । वैपरीत्ये, " एवि वैपरीत्ये " ॥ ८ । २ । १७८ ॥
णवीति वैपरीत्ये प्रयोक्तव्यमिति । " एवि हायणे । " प्रा० २
पाद । दे० ना० ।

एविअ-नत-न० । " के " ॥ ८ । ३ । १५६ ॥ इत्यत इत्वम् ।
नमने, प्रा० ३ पाद ।

एविय-नव्य-त्रि० । अभिनवे, आचा० १ शु० २ चू० ३ अ० ।
एवोद्धरण-देशी उच्छिष्टे, दे० ना० ४ वर्ग ।

एवोद्धुर-देशी-उच्छिष्टे, दे० ना० ४ वर्ग ।

एव्व-नव्य-त्रि० । तत्कालमुत्पन्ने, घ० २ अधि० ।

एव्वानुत्त-देशी-ईश्वरे, दे० ना० ४ वर्ग ।

जसंतिपरसोमवाइ[ण्]-नज्ञान्तिपरसोमवादिन्-पुं० । न विद्यते
शान्तिश्च मोक्षः परलोकश्च जन्मान्तरमित्येवं यो वदति स तथा ।
अक्रियावादिभेदे, (स्था०) तथादि-नास्त्यात्मा, प्रत्यक्षाऽऽदि-
ममाणाविश्यत्वाच्च, खरविषाणवत्, तदज्ञानात् पुण्यपापलक्षणं

कर्म तदभावात् परलोको, नाऽपि मोक्ष इति । यच्चैनच्चेत-
न्यं नद्वं चूतधर्म इति । अस्याऽऽक्रियावादिता स्फुटैव । न चैतस्य
मनं संगच्छते, प्रत्यक्षाऽऽद्यप्रवृत्त्या आत्माऽऽदीनां निराकर्तृमश-
यत्वात्, सत्यपि धम्तुप्रमाणप्रवृत्तदर्शनादागमविशेषसिद्धत्वा-
च्च, भूतधर्मताऽपि न चैनस्यस्य, विवक्षितचूतानां विविधाति-
स्मरणाऽऽदिदर्शनादिति । स्था० ८ डा० ।

एसण-न्यसन-न० । व्यवस्थापने, विशेष० । न्यासे, आरोपणे,
जी० १ प्रति० ।

एस्समाण-नश्यत्-त्रि० । " नशोर्णिरेणासाणिवहावसेदप-
मिसासेहावहराः " ॥ ८ । ४ । १७८ ॥ इति नशोर्णिर्वादादे-
शमावे । प्रा० ४ पाद । " शकाऽऽदीनां क्षित्वम् " ॥ ४ । ४ ॥
२३० ॥ इति सक्षित्वम् । सम्भार्यात् व्यवस्थाने, प्या० ७ अ० ।

एह-नत्-पुं० । खुराप्रमाणे, भ० १२ श० ७ उ० । करजे, तं० ।
प्रश्न० । स० । प्रव० । पाणिवादजं, प्रव० ४० द्वार । गन्धद्वय-
भेदे च । लृ० प्र० ।

नभस्-न० । " स्तमदामशिरोनभः " ॥ ८ । १ । ३२ ॥ इतिनभः
पर्युदामात्रपुंसकत्वम् । प्रा० १ पाद । आकाशे, दश० ७ अ० ।
कल्प० ।

एहच्छेज-नत्तच्छेज-न० । नत्तच्छेदनविधिविशेषे कक्षानेदे,
कल्प० ७ कृष्ण ।

एहच्छेदण-नत्तच्छेदन-न० । नत्तच्छेदन्याम्, आचा० २
शु० १ चू० ७ अ० १ उ० ।

एहमुह-देशी-घृमे, दे० ना० ४ वर्ग ।

एहयल-नभस्त-न० । व्योम्नि, ज्ञा० १ शु० १ अ० । प्रश्न० ।
" ओधिरपमि नहयले । " प्रा० २ पाद ।

णहरी-देशी-क्षुरिकायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ।

एहरणी-नखरदनी-स्त्री० । वेणवादिमवर्षां नखशोधन्याम्, पं०
व० ३ द्वार ।

णहवाहण-नभोवाहन-पुं० । स्वनामण्याते भक्तचक्रराजे प-
द्मावतीपत्नी, यद्भाष्येया पद्मावत्याः काव्यश्रवणेन पूर्वं मा-
नतः पञ्चानिरस्कृतोऽपरिवारो वज्रभूतिराचार्यः । व्य० ३
उ० । आव० । विशेष० ।

एहमिर-नखशिरस्-न० । नखाग्रे, भ० ५ श० ४ उ० ।

एहमिहा-नखशिखा-स्त्री० । नखाग्रनागे, कल्प० ८ क्षण ।
नि० चू० ।

एहमेण-नजःमेन-पुं० । उग्रसेनतनये कमलायाः पत्नौ,
विशे० ।

णहहरणी-नखहरणी-स्त्री० । नखकर्तन्याम्, यया नखा ल-
द्वधियन्ते । वृ० ३ उ० ।

एहि [ण्]-नखिन्-त्रि० । नखप्रधाने, अनु० ।

एहु-नहु-अव्य० । नैवेत्यर्थे, ज्ञा० १ शु० ६ अ० । आव० । व्य० ।

णाअ-ज्ञात-त्रि० । " हो जानमुखौ " ॥ ८ । ४ । ७ ॥ इति
ज्ञातातोर्ज्ञानमुणाऽऽदेशाभावे ' णाअ ' । अवबुद्धे, प्रा० ४ पाद ।
णाआ-देशी-गर्विष्ठे, दे० ना० ४ वर्ग ।

शाङ्-ज्ञाति-त्री० । पूर्वापरसंघट्टे स्वजने, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । भ० । समानजातौ, नि० १ श्रु० १ वर्ग ५ अ० । कल्प० । औ० । विपा० । अष्ट० । सूत्र० । मातापितृपुत्रकन्याऽऽदौ, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । उत्त० । ज्ञा० । ज्ञाने, संबन्धि, कथा० ५ उ० ३ उ० ।

शाङ्-अव्य० । नञर्थे, " अणणाङ् नञर्थे " ॥ ८ । २ । १६० ॥ इति नञर्थे 'णाङ् ति' प्रयोगः । " शाङ् करेमि रोसं । " प्रा० ३ पाद ।

शाङ्मद्विअ-नातिमृत्तिक-त्रि० । नातिकर्दमे, भ० १५ श्रु० ।

शाङ्-नादित-त्रि० । ध्वनिमाने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । विपा० । भ० । प्रतिशब्दे, कल्प० ५ कृण । रा० । जं० । लर्पिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० ।

शाङ्ख्य-नागिह-पुं० । आर्यवज्रसेनस्यान्तेवासिनि, यत आर्य-नागिला शाखा निर्गता । कल्प० ८ कृण । आ० चू० । नागि-लकुलवशवर्तिनां साधूनामाचारादारभ्य यावदनुचरोपपाति-कदशास्तावन्नास्ति आचाम्लम् । व्य० १ उ० । दुष्प्रसहान-गारलमये भविष्यति आवके, यदनुशिष्टो दुष्प्रसहोऽनगरः प्र-अजिष्यति । ति० । महा० । " सद्यो य नादलो नाम गाद्वती सावगाण पच्छिम्भओ । " (३४) ति० । ती० । " पविर-लगा मे जणवप, पविरलमणुपसु नाम दोसेसु । नामेण ना-इदो ना-म गणहरो होइइ महप्पा ॥२०॥ " ति० । इति भवि-ष्यत्यनगारे सुमतिस्मातरि, महा० ।

अत्यि इहेव भारहे वासे मगहा नाम जणवओ । तत्थ कुसत्थद्वं नाम पुरं । तम्मि य उवद्वप्पुन्नपावे सुमुणिय-जीवाऽऽदिपत्थे सुमइ-शाङ्ख्य-णामधिज्जे दुवे सहोयरे म-हिद्वि सङ्गो अहेसि । अहन्नया अंतरायकम्मोदएणं विय-लियं विहवं तेसिं, ए उण सत्तं परकमं ति । एवं अचलियस-त्तपरकमाणं तेसिं अचत्तपरद्वोगभीरुणं विरयकूरुवना-द्वीयाणं पमिवन्नजहोवइद्वदाणाइचउक्खंउवासगधम्मा-णं अपिसुणामच्छरीणं अमायावीणं किं बहुणा ? गो-यमा ! ते उवासगेणं आवसहगुणरयणाणं पजवा खंतीनि-वासे सुयणमेत्तीणं, एवं तेसिं बहुवासरवन्नधिज्जगुण-रयणाणं पि जाहे असुहकम्मोदएणं न बहुप्पए संपया ताहे ए पहुप्पंति अट्टाहियामहिमादओ इद्वदेवयाणं जहि-च्छिण्ण पयासकारे साहम्मियसम्माणे बंधुजणसंववहारे य । अहन्नया अचलंतेसु अतिहिसकारेसु अपूरिजमाणेसु प-णइजणमणोरहेसु विहरंतेसु य सुहिसयणमित्तवंधवक-लत्तपुत्तणत्तुगणं सुं विसायमुवगएहिं गोयमा ! चित्थियं ते-हिं सङ्गोहिं । तं जहा-

"जा विहवो ता पुरिस-स्स होइ आणापमिच्छओ लोओ । गद्विओदयं धणं वि-ज्जुला व दूरं परिच्चयइ " ॥१॥ एवं च चित्तिजण परोप्परं जणिजमारफे ।

तत्थ पढमो-

"पुरिसेण माणधणव-ज्जिएण परिहीणभागधेजेणं । ते देसा गंतव्वा, जत्थ ए वासादि दीसंति" ॥१॥

तह वीओ-

"जस्स धणं तस्स जणो, जस्सऽत्थो तस्स बंधवा ववहे । धणरहिओ उ मणूसो, होइ समो दासपेसेहिं" ॥२॥

अइ एवं परोप्परं संजोज्जण गोयमा ! कयं देसपरि-चायनिच्छयं तेहिं ति ।

जहा-

"वचामो देसंतरं, ति तत्थ णं कयाइ पुज्जंति ।

चिरिंतिणं मणोरहे, हवइ पवज्जाए सह संजोगो" ॥३॥

जइ दिव्वो बहु मन्नेज्जा जाव णं उज्जिष्णंनकगयं कुसत्थ-द्वं, पमिवन्नं विदेसगमणं । अहन्नया अणुप्पेहेणं गच्छमा-णेहिं दिद्वं पंच साधुणो [उद्वं समणो] वासगं ति । तओ ज-णिअं णाङ्खेण । जहा-भो भो सुमती जइमुह ! पेच्छ केरि-सो साहुसत्थो, ता एएणं चेव साहुसत्थेणं गच्छामो, जइ पुणो वि तए गंतव्वं । तेण जणियं-एवं होउ ति । तओ सम्मिद्वि-या तत्थ सत्थे जाव णं पयाणमावहंति, ताव णं भणियो-सुमती णाङ्खेणं । जहा-एणं भइमुह ! मए हरिवंसतिद्वयम-रगयन्नविणो सुगहियनामधेज्जावाविंसतमतित्थगरस्स णं अरिचनेभिनाहस्स पायमूले सुहनिमन्नेणं एवमवधारि-यं आसी । जहा-जे एवंविहे अणगाररूवे जवंति, ते य कुसीले, ते दिद्वीए वि निरिक्खिउं न कप्पंति, ता एते सा-हुणो तारिसे, ण कप्पइ एतेसिं समं अम्हाण ग-मणं, संसगं वा । ता वयंतु एते, अम्हे अप्सत्थेणं चेव वइस्सामो, न कीरइ तित्थयरवयणस्सातिकमो, जओ णं स-सुरासुरस्सावि जगस्स अलंघणिज्जा तित्थयरावाणं, अन्नं च जाव एतेहिं संघं गच्छइ, ताव णं चिद्वउ, ताव दरिस्सण-आद्यावादीणि य मा भवंतु, ता किं तुम्हेहिं तित्थयरवाणि उद्वंधियत्ता णं गंतव्वं । एवं तमणुभाणिज्जण तं सुमति इत्थे गहाय निव्वमिओ नाइलो साहुसत्थाओ, निव्विद्वो य चक्खुविसोहिण फासुगज्जपएसे । तओ जणियं सुमइणा ।

जहा-

"गुरुणो मायापित्त-स्स जेछजाया तहेव जइणीणं ।

जत्थुत्तरं न दिज्जइ, हा देव ! भणामि किं तत्थ ? ॥१॥

आएसमवी माणं, पमाणपुव्वं तह च्चि नायव्वं ।

मंगलममंगलं वा, तत्थ विचारो न कायव्वो ॥२॥

एवरं एत्थ य णं मे, दायव्वं अज्जमुत्तरमिस्स ।

स्वरफुसककसानि-द्वदुत्तिहुरसरेहिं तु ॥३॥

अहवा कह उच्छ्वस, जीहा मे जिह्वाउणो पुरओ ।
जस्मुच्छ्वगे वि शियं, मए सदेहं असुञ्चिञ्चितं ॥ ४ ॥
अहवा कीस ण हज्ज, एस मयं चैव एव पचणंतो ।
जंतु कुमीत्रे एते, दिट्ठीए वी ण दट्ठवे ॥ ५ ॥ साहूणोत्ति ।
जाव न वयइ ताव णं इंगियागारकुमत्तेणं मुणियं नाइ-
लेण-जहा णं अश्लीयकसाइओ एस भणं सुमती, ता
किमहं पाडिभणांमि चि चित्तुं समादत्तो ।

जहा-

“कजेण विणा अकने, एम एकुविओ हु ताव संचिडे ।
संपइ अणुणिजंतो, ए जाणिमो किं च बहु मने? ॥ १ ॥
ता किं अणुणेमि इमं, उयाहुवाउउ खण्ण ताऽअं वा ।
जेणुवसमियकमाओ, पाडिवज्जइ तं तहा सव्वं ॥ २ ॥
अहवा पत्थावमिणं, एयस्स वि मंसयं अवदरोमि ।
एम ए जाणइ भइं, जाव विसेसं ण परिकट्ठियं” ॥ ३ ॥

इति चित्तिकण जणिउमादत्तो-

“णो देमि तुज्ज दोसं, ए यावि कालस्स देमि दोसमहं ।
जं पियवुप्पीएँ सहो-यरा वि भणिया पकुव्वंति ॥ १ ॥
जीवाणं वि ए एत्यं, दोसं कम्मट्ठजाइकसिणाणं ।
जं चट्ठगइनिष्फिट्ठियं, हिओवपसं न वुज्जंति ॥ २ ॥
घणारागदोसकुग्गा-हमोइमिच्छत्तखवक्षियमणा णं ।
भावियविसकाइउरं, हिअंअपसाइ मव्वंति” ॥ ३ ॥

एवमाऽमुणिकण तओ जणिअं सुमइणा-जहा तुपं चैव
सत्यवादी जणसु एयाए, एवरं ए जुतमेयं जं साहूणं
अवषट्ठायं भासिज्जइ, अत्रं तु किं न पेच्छसि तुपं ए-
एमिं महाणुभागाणं चेद्वियं-ठट्ठ-उट्ठमदसमदुवाउममा-
सखमणाईहिं आहारगहणं, गिम्हे ता वणट्ठाणं वी-
रासणउक्कुयासणनाणाजिगहधारणेणं च कउतवो-
ऽणुवरणेणं च सुकं मंसमोणियं ति, महाउवासमो-
ऽमि तुपं, कइं महाभासासमिती विहिया तए, जेण एरि-
सगुणजुत्ताणं पि महाणुजागाणं साहूणं कुसील चि नामं
संक्षिप्यं ति । तओ भणियं नाइलेणं जहा-मा वच्छ !
तुपं एतेणं परितोसमुवयासु जहा अहयं अतिचारेणं
परिमुसिओ, अकामनिज्जराए वि किंचि कम्मवखयं
भवइ, किं पुण जं वालववेणं, ता एते वाउतवस्सि-
णो दट्ठवे, जओ ए किंचि उस्सुत्तं मगं आयारियं
एएसि पओसे, अत्रं च वच्छ ! सुमइ ! णत्थि ममं इमाणो-
वरि को वि सुहुपो वि मणसा वि पओसो, जेणाहमेएसिं
दोसगहणं करेमि, किं तु मए जगवओ तित्थयरस्स
सगासे एरिसमवधारियं जहा-कुसीले अदट्ठवे । ताहे ज-
णिअं सुमइणा जहा-जारिसो तुपं निबुद्धीओ, तारिसो सो वि

तित्थयरो, जेणं तुज्जमेयं वायरियं ति । तओ एवं भणमा-
णस्स सहत्येणं भेपिअं मुहकुहरं सुमइस्स नाइलेणं, भणिओ
य जहा-जहमुह ! मा जगेकगुहणी तित्थयरस्सासायणं कु-
णसु, मए पुण जणसु जहिच्छियं, नाहं ते किं वि पाडिभ-
णामि । तओ जणियं सुमइणा जहा-जइ एते वि साहूणो
कुसीला, ता एत्य जगे ए कोऽसुमीद्वो अत्थि । तओ जणिअं
खाइलेणं जहा-जहमुह सुमइ ! इत्य जयाऽउद्यणिज्जवक्कस्स
जगवओ वयणमायेरेयव्वं जं वच्छ ! कयाइ ए विमंअएजा
णो णं वाउतवस्सीणं चेद्वियं, जओ णं जिणिदवयणेणं
नियमओ ताव कुसीले इमे दीसंति, पव्वज्जाए पुण गंधं पि
ए दीसइ एएसिं, जेणं पिच्छ पिच्छ तावेयस्स माहुणो वि-
पज्जयमुहणंतं दीसइ, ता एस ताव अहिगपरिगहदोसेणं
कुसीद्वो, ए एयं साहूणं भगवया इट्ठं जमाहियपरिगहविधारणं
कीर, ता वच्छ ! हांणसत्तायं एस वेसो मणसाऽज्जवसिअं
जहा जइ ममेयं मुहणंतं विप्पणास्सिहिइ, ता कीयं कत्य पा-
वेज्जा ?, नो एवं चिंतइ मूढो जहा अहिगाणुवओगोवहिधार-
णेणं मज्जं परिगहवयस्स जंगं हांही । अहवा किं मंजमेऽ-
जिरओ एस मुहणंतगाइसंजमोवओगधम्मोवगरणेणं वि-
संणज्जा नियमओ ए विहीए एवरमत्ताण पहांणसत्तोऽ-
हमिइ पायेन ठम्मगायरणं च पर्यसेइ, पवयणं च मइलेइ चि
एसो ण पेच्छसि सामन्नवतो एएणं कट्ठं तीए
वि णीयं सेणाए इत्योए अंगजट्ठि निज्जाइकण जहा-
द्वोइयं पक्कितं तं किं तए ए विन्नायं, एस ण पेच्छसि
परुदविप्पोरुगविमिहया णाणा एते य संपयं चैव दो-
यचाए सहत्येण अदिन्नं छारगहणं कयं, तए च दिट्ठमेयं ति
एसो उ ए पेच्छसि, परुदविप्पोरुगं पेच्छसि, संघमियकट्ठो
पएणं अणुग्गाए सूरिए उट्ठेइ, वज्जामो उगयं सूरियं ति
तहा विहमियमिणं एसो उण पेच्छसि एसिं जिह्मेहां
एसो अज्ज रयणीए अणुवउत्तो पसुत्तो विज्जुक्काए
फुसिओ ण एतेणं कप्पगहणं कयं, तहा पभाए हरियतणं
वासाकप्पं वज्जेणं संघट्ठियं, तहा वाहिरोदगस्स णं परिजो-
गं कयं, वीयकायस्सोयेरेणं परिसं कओ अविहीए, एस
स्वारथंमिहाओ महुं थंमिहं संक्षमिओ, तहा पट्ठपमिवजे-
णं साहूणा कम्मसुयाइ कम्मे इरियं पक्कमियव्वं, तहा
चरेयव्वं, तहा चिट्ठेयव्वं, तहा आसेयव्वं, तहा सएयव्वं, जहा
छ्कायमइगयाणं जीवायं सुहुमवायरपज्जत्तापज्जत्तगमागम-
सव्वजीवपाणज्जयसत्ताणं संघट्ठणपरियावणाकिलामणोदव-
णं वा ए भवेज्जा । ता एतेमि पव्वइयाणं एयस्स एकमवि ए
एत्य दीसइ, जं पुण मुहणंतं पक्कितेहमाणो अज्ज मए एस
चोइओ-जहा एरिसं पाडिहेहणं करेइ, जेण वाउक्कायस्स फट्ठः

फरुस्म संघट्टेज्जा, सरियं च पमिलेहणाए संतियं कारणं ति जस्सेरिसं, जइ एं एरिसं सोवओगं बहुं काहिसि संजमं ए सं-
देहं जस्सेरिससमाउत्तणं तुज्जं ति, एत्थ च तएहिं विणि-
वारिओ जहा एं मूगोवाहीणं अम्हाणं साहूहिं समं किंचि
भणियव्वं कप्पे ता किमेयं ते विसुमरियं, ता भद्दमुह ! एएणं
समं संजमट्टाणं नराणं एगमवि णो परिक्खियं, ता किमेस
साहू जन्नेज्जा जस्सेरिसं पमत्तणं, णो एस साहू जस्मे-
रिसं णिद्धम्मसंपलत्तणं, जद्दमुह ! पेच्च पेच्च मूणो इव णि-
त्ति सो उक्कायणिमदणा कह अभिरमे एसो ! अहवा वरं
सूणो, जस्स एं सुहममवि नियवयज्जं णो जवेज्जा, एसो उ
णियमभंगं करेमाणो केणं उवमेज्जा, ता वच्च ! सुमइ ! जद्दमु-
ह ! ण एरिसकत्तव्वायरणाओ जवंति साहू, एतेहिं च
कत्तव्वेहिं तित्थयरवयणं सरेमाणो को एतोसि वंदणमवि
करेज्जा, अजं च एएसिं संसग्गेणं कयाइ अम्हाणं पि चर-
णकरेणसु सिद्धिलत्तं भवेज्जा, जेणं पुणो पुणो आहिंकिमो
घोरभवपरंपरं । तओ जणियं सुमइणा, जहा ए एए
कुसीझा, जइ एए कुसीझे तहा वि मए एएहिं समं पव्व-
ज्जा कायव्वा, जं पुण तुमं कहेसि तमेव धम्मं, एवरं को
अज्ज तं अमुकरं समायारिजं सको ? ता मए एतोहिं समं
गंतव्वं जाइ णो दूरं वयांति से साहुणो ति । तओ ज-
णियं णाइलेण-जद्दमुह सुमइ ! णो कट्ठाणं एतोहिं समं ग-
च्छमाणस्स तुज्जं ति, अहयं च तुज्जं हियवयणं जणामि
एवं, तए जं चैव बहुगुणं तमेवाणुसेवय, णाहं तए उक्खे-
ण धरेमि । अह अन्नया अणेगोवाएहिं पि णिवारिजंतो
ए उ त्तिओ सो मंदभग्गो सुमती, गोयमा ! पव्वइओ य ।
अह अन्नया वच्चेणं मासपंचगेणं आगओ महारोरओ
उवाटससंवच्चरिओ उडिज्जक्खो, तओ ते साहुणो तका-
दोसेण अणालोप्यपडिक्कंता मरिज्जण उववच्चे जूयज-
क्खरक्खसपिसायादीणं बाणमंतरदेवाणं वाहणत्ताए, तओ
चविज्जणं मच्चजात । ए क्कणिमाहारकूरज्जवमायदोसओ स-
त्तमाए, तओ उव्वट्ठिज्जणं, तइयाए जउवीसिगाए संमत्तं पा-
विहिति । तओ य संमत्तद्वभजवाओ तइए जवे चउरो सि-
ज्झिहिति, एगो ए सिज्झिहइ जो, सो पंचमगो सव्व-
जेहो, जओ यं से एगंतमिच्छुदिट्ठी अभव्वो य । महा०
४ अ० । ग० ।

णाइवं-ज्ञातिवत्-त्रि० । ज्ञातिर्विद्यते यस्य स ज्ञातिवान् । स्व-
जनवति, " मिच्चं णाइवं होइ । " उक्त० ४ अ० ।

णाइविगट्ट-नातिविकृष्ट-त्रि० । अनत्यन्तदीर्घं, विपा० १ शु० ३ अ० ।

णाइसंग-ज्ञातिसङ्ग-पुं० । मातापितृकवत्राऽऽदिसङ्गे, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० २ उ० ।

णाइसीय-नातिशीत-त्रि० । न विद्यनेऽतिशयेन शीतं यत्र स
नातिशीतः । अतिशीताऽऽवाधाराहिने, सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० ।
णाउद्ध-देशी-गोमति, दे० ना० ४ वर्ग ।

णाउं-ज्ञात्वा-अव्य० । विज्ञायेत्यर्थे, पञ्चा० ६ विव० । विनि-
श्चित्येत्यर्थे, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

णाऊण-ज्ञात्वा-अव्य० । विज्ञायेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

णाग-नाक-पुं० । न० । स्वर्गे, ध० २ अधि० ।

नाग-पुं० । जवनपतिविशेषे, ज्ञा० १ शु० ८ अ० । प्रव० ।
जी० । औ० । अनु० । नागकुमारे, न० । भ० । ज्ञा० । स० ।
हस्तिनि, भ० १२ श० ७ उ० । नागवंशप्रसूते, औ० ।
ज्ञा० । उक्त० । आ० क० । प्रज्ञा० । सपै, औ० । भज्जिपुरे
नगरे सुवसयाः आत्रिकोत्तमायाः पत्न्यौ, आ० म० १ अ० २
खण्ड । स्था० । अन्त० । कल्प० । आव० । आर्यरत्नस्य शि-
ष्ये स्वनामख्याते आचार्ये, कल्प० ७ कृण । हुमविशेषे, रा० ।
कल्प० । आचा० । ध्रुवकरणानां चतुषपदाऽऽदीनामन्यतमे, सूत्र०
१ शु० १ अ० १ उ० । जं० । विशे० । कल्प० । स्वनामख्याते
द्वीपभेदे, समुद्रभेदे च । सूत्र० १ शु० १ अ० ३ उ० । नाग-
केशरे, नागदन्तके, मुस्तके, देहस्थे उद्गारकारके पवनभेदे,
पर्वतभेदे, रङ्गे, सीसके च । वाच० ।

णागकुमार-नागकुमार-पुं० । नागाश्च ते कुमारश्च नागकुमा-
राः । प्रज्ञा० १ पद । द्वितीयजवनपतिषु, स्था० ३ उ० ४ उ० ।
प्रज्ञा० । स्या० । स० । (नागकुमारवक्तव्यताऽन्यत्र)

णागकेल-नागकेलु-पुं० । चन्द्रकान्तानगरीराजविजयसेननृ-
पसखश्रीकान्तव्यवहारिभार्यायाः श्रीसख्याः सुते, येन हि स्त-
नन्धयेनापि पर्युषणायामष्टमं तपश्चक्रे, (कल्प०) चन्द्रका-
न्ता नगरी, तत्र विजयसेनो नाम राजा, श्रीकान्ताख्यश्च व्य-
वहारी, तस्य श्रीसखी भार्या, तथा च बहुप्रार्थित एकः सुतः प्र-
सुतः । स च बालक आसन्ने पर्युषणापर्वणि कुटुम्बकृतामष्टम-
वार्तामाकर्ण्य जातजातिस्मृतिः स्तन्यपोऽप्यष्टमं कृतवान् ।
ततस्तं स्तन्यपानमकुर्वाणं पर्युषितमालतीकुसुममिव स्थान-
माधोक्ष्य मातापितरावनेकान् उपायांश्चक्रेतुः । क्रमाच्च मूर्च्छां
प्राप्तं तं बालं मृतं ज्ञात्वा स्वजना भूमौ निक्षिपन्ति स्म । ततश्च
विजयसेनो राजा तं पुत्रं तद्द्रुखेन तत्पितरं च मृतं विज्ञाय
तत्कनप्रदणाय स्रजदानं प्रेषयामास । इतश्च अष्टमप्रभावात् प्र-
कम्पिताऽऽसनो धरणेन्द्रः सकलं तत्स्वरूपं विज्ञाय भूमिष्ठं
तं बालकममृतचण्डया आश्वास्य विप्ररूपं कृत्वा धनं गृह्णत-
स्तान् निवारयामास । तत्र श्रुत्वा राजाऽपि त्वरितं तन्नागत्योवा-
च-भो भूदेव ! परम्पराऽऽगतमिदमस्माकमपुत्रधनग्रहणं कथं
निवारयसि ? धरणोऽवादीत्-राजन् ! जीवत्यस्य पुत्रः । कथं कु-
त्रास्तीति राजाऽऽदिनिरुक्तः । भूमेस्तं जीवन्तं बालकं साक्षात्कृत्य
निधानमिव दर्शयामास । ततः सर्वैरपि सविस्मयैः स्वामिन् !
कस्त्वं कोऽयमिति पृष्टे सोऽवदत्-अहं धरणेन्द्रो नागराजः
कृताष्टमतपसोऽस्य महात्मनः साहाय्यार्थमागतोऽस्मि । राजा-
ऽऽदिनिरुक्तम-स्वामिन् ! जातमात्रेणानेन अष्टमतपः कथं कृतम् ?
धरणेन्द्र उवाच-राजन् ! अयं हि पूर्वभवे कश्चिद्वणिक्पुत्रो
बाह्येऽपि मृतमातृक आसीत्, स च अपरमात्राऽत्यन्तं पीड्य-
मानो मित्राय स्वदुःखं कथयामास । सोऽपि त्वया पूर्वजन्मनि
तपो न कृतं तेनैवं पराभवं लभसे इत्युपादिष्टवान् । ततोऽसौ

यथाशक्ति तपोनिरत आगामिन्यां पर्युपश्रुयामवश्यमष्टमं
करिष्यामीति मनसि निश्चित्य नृणकुटीरे सुप्ताप । तदा च
लब्धावसरया विमात्रा आसन्नप्रदीपनकादनिकणस्तत्र निक्षि-
प्तः, तेन च कुटीरके ज्वलिते सोऽपि मृतः, अष्टमध्यानाद्य अयं
श्रीकान्तमहेभ्यनन्दनो जातः । ततोऽनेन पुर्वभवचिन्तितमष्टम-
तपः साम्प्रतं कृतं, तदसौ महापुरुषो लघुकर्मास्मिन् भवे
मुक्तिगामी यत्नात् पालनीयः, भवतामपि महते उपकाराय
भविष्यतीति उक्त्वा नागराजः स्वहारे तत्कण्ठे निक्षिप्य
स्वस्थानं जगाम । ततः स्वजनैः श्रीकान्तस्य मृतकार्ये विधाय
तस्य नागकेतुरिति नाम कृतं, क्रमाच्च स धाव्यादापि जितेन्द्रियः
परमश्रावको वज्रूच । एकदा च विजयसेनराजेन कश्चिद्
अचौरोऽपि चौरकलङ्गेन दत्तो व्यन्तरो जातः समग्रनगरवि-
घाताय शिलां रचितवान्, राजानं च पादप्रहारेण रुधिरं वमन्तं
सिंहाऽऽसनाद् भूमौ पातयामास । तदा स नागकेतुः कथ-
मिमं सहप्राप्तादविध्वंसं जीवन् पश्यामीति बुद्ध्या प्राप्तादशि-
खरमारुह्य शिलां पाणिना दध्रे । ततः स व्यन्तरोऽपि तत्तपः-
शक्तिसहमानः शिलां संहृत्य नागकेतुं नतवान् । तद्वचनेन
चृपाक्षमपि निरुपह्वं कृतवान् । अन्यदा च नागकेतुर्जितेन्द्रपू-
जां कुर्वन् पुष्पमध्यस्थितसर्पेण द्रोणेऽपि तथैवाऽऽग्रो प्राव-
नाऽऽरुढः केवलज्ञानमासादितवान्, ततः दासनेदेवताऽर्पितमु-
निवेषश्चिरं विहरति स्म । कल्प ० १ कृष्ण ।

णागकेसर-नागकेशर-पुं० । स्वनामक्याते पुष्पप्रधाने वनस्पतौ,
याच० । आव० ।

णागगृह-नागगृह-पुं० । नागवेशोऽथे ज्वराऽऽदौ, जी० ३ प्रतिग
णागघर-नागगृह-न० । उरगप्रतिमायुक्ते चैत्ये, शा० १ शु० ८
अ० ।

णागजसु-नागयज्ञ-पुं० । नागपूजायाम्, नागोत्सवे, शा० १ शु० ८ अ० ।
णागजसा-नागयज्ञस्-स्त्री० । पन्थकपुत्र्यां प्रत्यक्षचक्रिभार्या-
याम्, उक्त० १३ अ० ।

णागज्जुण-नागार्जुन-पुं० । हिमवदाचार्याणां शिष्ये, (न०)

मिडमद्वसंपाणे, अणुपुर्वि वायगच्छं पते ।

ओहसुयसमायारे, नागज्जुणवायप वंदे ॥ ४० ॥

(मिड इत्यादि) मृदुमार्दवसंपन्नान् मृदु कोमलं मनोज्ञं सकल-
भवनजनमनःसन्तोषहेतुत्वाद् यन्मार्दवं चोपलक्षणं, तेन क्वाप्ति-
मार्दवाऽऽर्जवसन्तोपसंपन्नानिति छल्लयम् । तथा आनुपूर्व्या वयः
पर्यायपरिपाठ्या धाचकत्वं प्राप्तान्, इदं च विशेषणमैदंयुगी-
नसूरीणां सामाचार्यप्रदर्शनपरमवसेयम् । (न०) तथा ओ-
ग्रश्रुतसमाचारकान् ओग्रश्रुतमुत्सर्गश्रुतमुच्यते, तत्समाच-
रन्ति ये ते ओग्रश्रुतसमाचारकाः, तान् नागार्जुनवाचकान्
वन्दे ॥ ४० ॥ न० ।

आचाराङ्गाऽऽदिषु नागार्जुनीयानां पाठभेदोऽस्ति, स च ना-
गार्जुनोऽयमेवेति प्रतीयते । अन्योऽपि पादत्रिसूरीणां शि-
ष्यः श्रावको महाप्रज्ञावकः सिद्धनागार्जुननामा आसीत् । त-
त्कथा चैवम्-

“ पुरमस्थि पारुषिपुरं, गंधियहृष्टं सुरहिगंधं ।

तत्थ मुर्दो निर्वहं, ईसरसयसहस्रनमियकमो ॥ १ ॥

कयमयणदमो बहुसु-द्वआगमो संगमु चि वरसूरी ।

दूरीकयपावभरो, विहरतो तत्थ संपत्तो ॥ २ ॥

गुणवृद्धिभावकलिश्रो, सक्तिरियालंकिश्रो कहरसहो ।
लक्षणगुणु व्व सम-स्थि तस्स एगो पवरसीसो ॥ ३ ॥
सो वालो वि अयाव-प्पइजागुणरणरोहणसमाणो ।
आणिय चउत्तरसियं, कया वि इय कहइ गुरुपुरओ ॥ ४ ॥
अवं तंबच्छीए, अपुण्णिकं-पुण्णदंतपंतीए ।
नवसालिकंजियं नव-वहइ कुरुएण मे दिअं ॥ ५ ॥
तो गुरुणा संलत्तो, वच्च ! पलितो सि पढसि जं एवं ।
सो आह मह विहिज्जउ, आयारेणं पसाउ चि ॥ ६ ॥
तह विहिए गुरुणा तो, जणेण पालितओ चि सो बुत्तो ।
यदुसिद्धिजुओ वार्द, उघिमो सूरीहिं निययप ॥ ७ ॥
करया वि वसहिवाहिं, वण्णितो सो कहिं वि कज्जमि ।
जा चिछइ ता तहियं, संपत्ता वाइणो के वि ॥ ८ ॥
पुच्छंति सूरिनेलियं, कहइ इमो वंकदीहरपहेण ।
कावविहंवकए बहु, वसहीइ सयं पुणो पत्तो ॥ ९ ॥
दाउ कवामे कवामे-ण सुवइ जा मुणिवरो तहिं ताव ।
पत्ता वार्द पुच्छं-ति कय पालितओ सूरि ॥ १० ॥
अह एमणंति विणेया, सुहं सुहेण सुवंति किर गुरुणो ।
उयहासकए विहिओ, कुपकुनसहो तओ तेहिं ॥ ११ ॥
गुरुणा वि विरालीए, सहो विहिओ कहंति तो एए ।
लीहाइ तए जिणिया, अम्हे सब्बे वि मुणिनाह ॥ १२ ॥
दिज्जउ दंसणमिहिं, तो बहु उट्टेइ सो तयं सहयं ।
दुं तु तज्जिणएयं, पयाइणो इय पर्यंपति ॥ १३ ॥
पालितय । कहसु कुदं, सयसं महिमंडलं भमंतेण ।
दिओ कह वि सुओ वा, चंदणरससीयलो अगी ॥ १४ ॥
“ श्रीकालः सुरिराजो नमिचिनामिकुलोत्तरनायमान-
स्तच्छिष्यो वृद्धवादी द्विजकुलतिलकः सिद्धसेनो वज्रूच ।
विज्ञानः कूटनिष्ठां कपट इति जने विधुतो विश्वरूपः,
संजातः संगमोऽयं तदनु च गणभूत पादक्षितस्ततोऽहम् ॥ १५ ॥”
इय जिणपवयणनहयस-ससिणो वरवाइणो महाकविणो ।
कहियनियपुव्वपुरिसे, जणियं पालितपणेयं ॥ १६ ॥
अयसानिधायअजिउ-स्मियस्स पुरिसस्स सुद्धहिययस्स ।
होइ वदंतस्स पुणो, चंदणरससीयलो अगी ॥ १७ ॥
इय निज्जिणिया वाए, अपपवाए वि वाइणो गुरुणो ।
णवरसतरंगओहा, तरंगओहाकहा य कया ॥ १८ ॥
समिया य सिरोवियणा, अट्टस्स मुंरंराइणो नह य ।
विहियं तं पढुसं (पढमं) जं, अज्ज वि कणो न पावंति ॥ १९ ॥

तथाहि-

दीहरफणिदनावे, महिहरकेसरदिसामुहदल्लिहे ।

उअ पिआइ कावममरो, जणमयरं दुहइपजे ॥ २० ॥

जे अल्लखखजावे-ण सुरिणा गूढसुचमहाया ।

नाया बहुया भावा, चित्थरंगंधार ते नेया ॥ २१ ॥

अट्टमिमाईपव्वसु, पालितो वेविरुए नियचल्लणे ।

रेवयविमलगिरीसुं, वंदइ देवे नहपहेण ॥ २२ ॥

पुनअ-

इत्तो सुरट्टविसप, अज्जुणरससिद्धिअमाहप्यो ।

सव्वत्थ अल्लपसो, जोगी णागज्जुणो अस्थि ॥ २३ ॥

सो दठु भणइ सूरी, वियरसु नियपायलेवसिद्धि मे ।

गिएहेसु मज्झ कंचण-सिद्धि तो भणइ मुणिपवरो ॥ २४ ॥

जो कंचणसिद्ध । अकिं-चणस्स मह कंचणस्स सिद्धीए ।

किं कज्जमवज्जाए, कंचणसिद्धा वि किं वरस्थि ॥ २५ ॥

तुह पायलेवसिद्धिं, सावज्जं तेण न हु पयच्छेमि ।
 जं सावज्जुवपसो, मुणीण नो कप्पय भइ ॥ २६ ॥
 तत्तो इमो विवकखो, सुलल्लकखो लहुं पि सिक्खेइ ।
 समणोवासगकिरियं, चिइवंदणवंदणार्इयं ॥ २७ ॥
 तिग्धागयाण सूरि-ण वंदणं देइ चरणकमलेसु ।
 कुसलत्तणेण पुरओ, ठाउं सव्वेसि सद्धानं ॥ २८ ॥
 गुरुचरणं तो काउं, नियमउल्लं नमइ तयणु गंधेण ।
 लक्खइ स लल्लकखो, ससुत्तरमोसहीण सयं ॥ २९ ॥
 तेणं ओसहिणियरे-ण पायलेवं सयं कुणइ एसो ।
 तव्वसओ गयणे कु-क्कुसु व्व वप्पडइ पइ पुणो ॥ ३० ॥
 पुणरागणण गुरुणा, दिठो पुटो य कहइ सो एवं ।
 पहु ! तुह पायपसायं, गंधेण मय इमं नायं ॥ ३१ ॥
 पहु ! पसिय कहसु सम्मं, जोगं जेणं हवेमि सुकयत्थो ।
 गुरुवपसेण विणा, जम्हा ण हवंति सिद्धीओ ॥ ३२ ॥
 तो चित्तइ मुणियाहो, सुलल्लकखत्तणं इमस्स अहो ! ।
 जं हेत्थाप नाओ, धम्मो तह ओसहिगणो य ॥ ३३ ॥
 अजं पि इमो नाही, सुहेण इय चित्तिउं भणइ सूरि ।
 जइ होसि मज्ज सीसो, कहेमि तो तुह अहं जोगं ॥ ३४ ॥
 सो आह नाह ! नाहं, सत्तो जइधम्मभारमुव्वहिउं ।
 किं तु पहु ! तुह समीवे, गिहत्थधम्मं पवज्जिस्सं ॥ ३५ ॥
 एवं करेसु इय भणि-य सूरिणा गाहिओ इमो सम्मं ।
 सम्मत्तसूलममलं, गिहिधम्मं पभणिओ य इमं ॥ ३६ ॥
 सठियतंउल्लसल्लिले-ण कुणसु तं पायलेवमेयं ति ।
 कुणइ तह चियमेसो, जाया नहुगमणल्लदी से ॥ ३७ ॥
 तीए पजावओ सो, वंदइ उज्जितमाइसु जिणिंदे ।
 पाविच्छा णं च पुरं, संठावइ सूरिनामेणं ॥ ३८ ॥
 गिरिनारगिरिसमीवे, तुरगसुरंगा दसारमंगवओ ।
 चेइपमुहं विहियं, तेणं नेमिस्स जत्तीए ॥ ३९ ॥
 एवं गिहत्थधम्मं, जिणसासणल्लसइ च काळण ।
 इह परलोए कल्लाण-भायणं एस संजाओ ॥ ४० ॥
 नागार्जुनस्येति फलं विशिष्टं, सल्लवधल्लदयस्य निशम्य सम्यक् ।
 गुणेषु निःशेषगुणप्रधाने, कृतप्रयत्ना प्रविका भवन्तु ॥ ४१ ॥
 ध० १० । आ० क० । स्वनामख्याते काळ्यामिष्यधनेश्वरे,
 " काळ्यामिष्यधनेश्वरेण महता, नागार्जुनेनाऽर्चितः ।
 बायास्तत्तम्भनके पुरे स भवतः, श्रीपार्श्वनाथो जिनः ॥ १ ॥ "
 ती० ५ कल्प ।

शागणिय-नागण्य-न० । निर्ग्रन्थजावे संयमानुष्ठाने, सूत्र० १
 श्रु० ७ अ० ।

शागदंत-नागदन्त-पुं० । गजदन्ते, तदाकारे गृहान्निर्गते न-
 कुण्टके, अङ्कुटके, जी० ३ प्रति० । रा० । (वर्णकस्तु ' वि-
 जय ' शब्दे विजयद्वारस्य नैषेधिकीवक्तव्यतावसरं वर्णयि-
 ष्यते)

शागदत्त-नागदत्त-पुं० । स्वनामख्याते राजपुत्रे, स च पूर्व-
 भवे कुल्लकसाधुः कोपेन मृतो ज्यौतिष्केषूपपद्य ततश्च्युतो रा-
 जसुततयोत्पन्नः प्रव्रजितः कोपरूपं भावापायं परिहृत्य केव-
 वलीचूय सिद्धः । स्था० ३ ठा० ४ उ० । दश० । (' अपाय '
 शब्दे प्रथमभागे ८०३ पृष्ठे अस्य सर्वो वृत्तान्त उदाहृतः)
 ऋषभपुत्राणामन्यतमे, कल्प० ७ क्षण । प्रतिष्ठानपुरवास्तव्य-
 नागवसुश्रेष्ठिनः सुते, आ० क० । आव० । आ० चू० । (स

च प्रव्रज्याऽयोग्योऽपि सन् निष्प्रतिकर्मतां गृहीत्वा पतित इति
 ' निष्प्रतिकर्म (ण)' शब्दे उदाहरिष्यते) नागदैवताऽऽराधना-
 ल्लव्धे लक्ष्मीपुरवास्तव्यदत्तश्रेष्ठिपुत्रे, आ० क० । आव० ।
 आ० चू० । आ० म० । (स च गन्धर्वकलानिपुणो गन्धर्वना-
 गदत्त इति ख्यातः सर्पक्रीडापरः पूर्वजन्मत्रिदेवसर्पैश्चिक्री-
 डेति कपायप्रतिक्रमणे ' पक्रिमण ' शब्दे उदाहरिष्यते) धव-
 राजभार्यायाः सुभक्त्या आत्मजस्य महावक्त्रकुमारस्य पू-
 र्वभवसत्कजीवे मणिनगरवास्तव्ये स्वनामख्याते नरे, विपा०
 २ श्रु० ७ अ० ।

शागदार-नागदार-न० । ती० ६ कल्प । सिद्धायतनानां प-
 त्रिमादिकस्ये नागावासभूते द्वारे, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

शागधर-नागधर-पुं० । हस्तिधारकपुरुषे, श्री० ।

शागपरिमा-नागप्रतिमा-स्त्री० । नागदैवतप्रतिमायाम्, " तैसि
 णं जिणपरिमाणं पुरओ दो दो नागपरिमाओ पसत्ताओ "
 जी० ३ प्रति० ।

शागपरियावणिया-नागपरिद्धा-स्त्री० । नागा नागकुमारास्तेषां
 परिष्ठा यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा नागपरिद्धा । कालिकश्रुतभेदे,
 तस्याश्वेयं चूर्णिकृता उपदिशता भावना- " जाहे तमज्जयणं
 समणे णिगंथे परियट्ठइ ताहे अकयसंकप्पस्स चित्ते नागकुमारा
 तत्थत्था चेव तं समणं परियाणंति वंदंति नमंसंति बहुमाणं च
 करेति सिंगनादितकज्जेसु य वरदा भवंति । " न० । पा० ।

शागपव्वय-नागपर्वत-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पश्चिमेन शीतो-
 दाया महानद्या उत्तरेण वत्सस्कारपर्वते, स्था० ५ ठा० २ उ० ।
 " दो णागपव्वया । " स्था० ३ ठा० ३ उ० । जं० ।

शागपुष्प-नागपुष्प-न० । नागकेशरकुसुमे, जं० ४ वक्क० ।

शागपुर-नागपुर-न० । हस्तिनापुरे राजधानीलक्षणे कुलजन-
 पदप्रधाननगरे, स्था० १० ठा० । ज्ञा० ।

शागवल्ली-नागवल्ली-स्त्री० । ताम्बूलीवतायाम्, आचा० १
 श्रु० ८ अ० १ उ० ।

शागभद-नागभद-पुं० । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । नागद्वी-
 पाधिपतौ देवे, सू० प्र० १६ पाहु० । चं० प्र० ।

शागचूय-नागजूत-न० । स्थविरादार्यरोहणाभिर्गतस्य उद्देहग-
 णस्य प्रथमे कुले, कल्प० ८ क्षण ।

शागमह-नागमह-पुं० । नागदैवताके उत्सवे, आचा० २ श्रु० १
 चू० १ अ० ३ उ० ।

शागमहाजद-नागमहाजद्र-पुं० । नागाऽऽख्यद्वीपाधिपतौ देवे,
 सू० प्र० १६ पाहु० । चं० प्र० ।

शागमहावर-नागमहावर-पुं० । नागसमुद्राधिपतौ देवे, सू०
 प्र० १६ पाहु० । चं० प्र० ।

शागमित्त-नागमित्त-पुं० । आर्यमहागिरिशिष्याणामन्यतमे, स्था०
 ३ ठा० ४ उ० ।

शागर-नागर-पुं० । स्त्री० । नगरवासिनि, कल्प० ३ क्षण ।
 आ० म० । प्रश्न० । देवरे, नागरके, जम्बरजेदे, वाच० ।

शागराई-नागराज-पुं० । नागकुमारे, " वेत्तधरनागराईणं "
 स० १७ सम० । स्था० । अष्ट० । अनन्ते, सर्पे, देरावते, गजे
 च । वाच० ।

णागरिय-नागरिक-वि० । नगरधर्मैरुपयुक्ते, ख० १ श्रु० ७ अ० ।

णागरुक्ख-नागवृद्ध-पुं० । स्वनामख्याते वृद्धनेत्रे, “ नागरुक्खे खुयंगणं । ” स्या० ८ ठा० । प्रज्ञा० । स० ।

णागद्वया-नागलता-स्त्री० । तिर्यकशाखाप्रमराभावाद् लता-कल्पेषु द्वयविशेषेषु, जं० १ वृ० । रा० । जी० । प्रज्ञा० । यस्य तिर्यक् तथाविधा शाखा प्रशाखा चा न प्रसृता सा लतेत्यभिधीयते । रा० । जी० । औ० । प्रज्ञा० ।

णागद्वयामंरुवग-नागद्वतामण्डपक-पुं० । नागलतामयमण्डपके, जी० ३ प्रति० ।

णागलोमेस-नागलोकेश-पुं० । उरगपतौ, अष्ट० १० अष्ट० ।

णागवर-नागवर-पुं० । प्रधानगजे, औ० । जं० । गजवरे, तं० । इतिप्रधाने, भ० ६ इ० ३३ उ० । नागसमुद्राधिपतौ देवे, सु० प्र० १६ पादु० । चं० प्र० ।

णागवसु-नागवसु-पुं० । प्रतिष्ठानपुरे नागश्रियाः पत्न्यौ नागदत्तपितरि, आ० क० । आच० । आ० चू० ।

णागवाण-नागवाण-पुं० । दिव्याभ्यभेदे, जी० ३ प्रति० ।

णागवीथी-नागवीथी-स्त्री० । हयवीथ्यां, पेरारवणपदे, “ भरणोस्वात्याग्नेयं, नागाख्या वीथिरुचरे मार्गं । ” स्या० ६ ठा० ।

णागसाहस्सी-नागसाहसी-स्त्री० । नागकुमारदेवसहस्रे, स० ७१ सम० । नागिलभार्यायां निर्नामिकाया मातरि, आ० क० । आ० चू० । आ० म० ।

णागसिरी-नागश्री-स्त्री० । प्रतिष्ठाननगरवास्तव्यनागवसु-श्रेष्ठभार्यायां, नागदत्तमातरि, ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । चम्पानगरवास्तव्यसोमद्विजस्य भार्यायाम्, यया धर्मवचये विपयुक्तान्नं दत्तं पश्चाद् भवेत्तु भ्रान्तवा द्रौपदीजन्म लब्धम् । आ० क० । आ० चू० ।

णागमुदाह-नागमुदाह-पुं० । मुदाहनामके नागकुमारे, स च पूर्वमन्त्रे सिंहस्त्रिपुष्टेन विदारितो नागकुमारतयोपपन्नो वीरजिनाधिष्ठितो नावं बालितुमारुहः । आ० क० ।

णागमुहुष-नागसूक्ष्म-न० । स्वनामख्याते मिथ्यादृक्परिकल्पिते श्रुते, तच्चेदानीं नोपलभ्यते । अनु० ।

णागसेण-नागसेन-पुं० । उत्तरचावालायां जाते स्वनामके गृहपतौ, स च उत्तरचावालायां स्वामिनं क्षीरेण प्रतिब्रम्मितवान् पञ्च दिव्यानि जातानि । कल्प० ६ कृष्ण । आ० क० । आ० म० । आ० चू० ।

णागहस्ति [ण]-नागहस्तिन्-पुं० । आर्यनन्दिलक्षपणशिष्ये, (नं०) वृद्ध बायगवंसो, जसवंसो अज्जनागहत्थीणं ।

वागरणकरणभंगिय-कम्मपयनीपहाणाणं ॥ ३४ ॥

(वृद्ध इत्यादि) विनेयान् वाचयन्तीति वाचकाः, तेषां वंशः क्रमभाविपुरुषपूर्वप्रवाहः, स वर्द्धतां वृद्धिमुपयानु, मा कदाचिदपि तस्य वृद्धिमुपगच्छतो विच्छेदो भूयादिति यावत् । वर्द्धतामित्यत्राऽऽशंसायां पञ्चमी । कथंभूतो वाचकवंशः १, इत्याह-यशो-वंशो मूर्तो यशसा वंश इव पूर्वप्रवाह इव यशो-वंशः, अनेनापयशःप्रधानपुरुषवंशव्यवच्छेदमाह । तथा ४८५

ह्यपयशःप्रधानानामपारसंसारसरित्पतिस्रोतःपतिनानां परम-मुनिजनोपधूतलिङ्गविडम्बकानाम् अलं सन्तानपरिवृक्ष्येति । केषां संबन्धी वाचकवंशः परिवर्द्धतामित्यादि । आर्यनागहस्तिनामार्यनन्दिलक्षपणशिष्याणाम् । कथंचूतानामित्याह-व्याकरणकरणजज्ञीकर्मप्रकृतिप्रधानानां, तत्र व्याकरणं संस्कृतशब्द-व्याकरणं, प्राकृतशब्दव्याकरणं, प्रश्नव्याकरणं च; करणं पिण्ड-विशुद्ध्यादि । उक्तं च-“पिण्डविसोही ४ समिहं ५, नावण १२ प-मिमा य १२ इन्दियनिरोहो ५, पडिलेहण २५ गुत्तीओ ३, अभिग-हा ४ चेव करणं तु ॥१॥ भङ्गी भङ्गधुलं श्रुतं, कर्मप्रकृतिः प्रती-ता । एतेषु प्ररूपणामधिकृत्य प्रधानानाम् । नं० । आ० चू० ।

णागिद-नागेन्द्र-पुं० । नागराजे नागकुमाराणामिन्दे, “ असु-रिदसुरिदणागिदा । ” स० । स्वनामख्याते साधुकुले, “ नागेन्द्रगच्छगोविन्द-वक्त्रोऽलङ्कारकौस्तुभाः । ते विश्ववन्द्या न-न्द्यासु-रुदयप्रभसूरयः ॥ ६ ॥ ” स्या० । तदुत्पत्तिश्च महा दु-र्निहान्ते पोतक्षारा धान्यागमने जाते जिनदत्तः आचक्रो नागेन्द्रनामपुत्रसहितो वज्रसेनसूरीणामन्तिके दाक्ष्यां जग्राह, ततो नागेन्द्रशाखा प्रवृत्तेति भाति । कल्प० ८ कृष्ण ।

णागिल-नागिल-पुं० । कुमारनिन्दिनः स्त्रीलोतसुवर्णकारस्य मित्रे धमणोपासके, आ० म० १ अ० २ खण्ड । गच्छविशेषाश्रितेषु साधुषु, कल्प० ८ कृष्ण । यथा नागिला रजोहरणमूर्धमुखं कृत्वा कायोन्मर्गं कुर्वन्ति । व्य० १ उ० । धातकीखण्डपूर्वविदे-हेषु नन्दिग्रामपतौ लक्षिताङ्गदेवदेव्याः स्वपंजरायाः पूर्वमवजो-वनिर्नामिकायाः पितरि, आ० क० ।

णागी-नागी-स्त्री० । सर्पिण्याम्, “ मायामई अणागी, नि-यक्रिकवरुवंचणाकुसला । ” मायाऽऽत्मिका नागी निकृतिक्पट-वञ्चनाकुसला । आच० ४ अ० ।

णागुज्ज-नाटकीय-न० । नाटकप्रतिबद्धपात्रे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । विपा० ।

णाङ्गणी-नाटकिनी-स्त्री० । नर्तक्याम्, वृ० १ उ० । तत्प्रति-पादकं श्रुते च । स्या० ६ ठा० । संथा० । जं० । अनु० । आ० म० । (हाविशिक्षिधमिन्नं नाटकं ‘ नट्ट ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७९८ पृष्ठ उक्तम्)

णाग-नाटक-न० । अभिनयविशेषे, वृ० ।

एहं होइ अगीयं, गीयजुयं नारुयं तु णायव्वं ।

इहागीतं गीतविरहितं नाट्यं भवति, यत्पुनर्गीतयुक्तं तन्नाटकं ज्ञातव्यम् । वृ० १ उ० ।

णाडीय-नार्मीक-पुं० । नार्मीवधस्य फलानि स नाडीकः । वनस्प-तिविशेषः, प्र० १० श० ७ उ० ।

णाण-ज्ञान-न० । क्षातिर्ज्ञानम्, भावेऽनट्प्रत्ययः । अथवा ज्ञा-यते वस्तु परिच्छिद्यतेऽनेनेति ज्ञानम्, करणेऽनट् । नं० । पा० । अनु० । नि० चू० । पं० सं० । सम्म० । कर्म० । “ ज्ञो जाण-मुणो ” ॥ ८ । ४ । ७॥ इति जानातेर्जाणमुणाऽऽदेशस्य बाहुल्यक-त्वात् मुणाऽऽदेशः । प्रा० ४ पाद । “ स्मरणोः ” ॥ ८ । २ । ४२॥ इति ज्ञानागस्य णादेशः । प्रा० २ पाद । उक्तं । विमर्शपूर्वके बो-धे, उक्तं १ अ० । संविज्ञानमवगमो भावोऽभिप्राय इत्यनर्था-न्तरम् । आ० म० १ अ० १ खण्ड । व्य० । यथास्थि-

तपदार्थपरिच्छेदने, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । द्वा० । अष्ट० ।
स्था० । अव्यपरीयाविषये बोधे, स्था० ३ ठा० २ उ० । विशेषा-
वबोधे, औ० । अष्ट० । स्वपरपरिच्छेदिनि जीवस्य परिणामे
ज्ञानाऽऽवरणविगमव्यक्ते तत्त्वार्थपरिच्छेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ६
उ० । अष्ट० । स्था० । औ० । सत्यप्रधानायां बुद्धिवृत्तौ, द्वा० ३ द्वा० ।

(१) पर्यायार्थिकस्य विशेष एव वस्तु, स एव गृह्यते येन
तज्ज्ञानमभिधीयते । " विसंसिद्यं नाणं । " सम्म० २
काण्ड । ज्ञातिज्ञानमिति भावसाधनः, संविदित्यर्थः ।
ज्ञायते वाऽनेनास्माद्वेति ज्ञानं, तदावरणस्य क्लयः, क-
योपशमो वा । ज्ञायते वाऽस्मिन्निति ज्ञानमात्मा, तदावरण-
क्लयोपशमपरिणामयुक्तो, जानातीति वा ज्ञानम् । स्था० ५
ठा० ३ उ० । " एमे णाणे । " न० । आ० म० । ज्ञायन्ते परिच्छिद्यन्ते
अर्था अनेनाऽस्मिन् अस्माद्वेति ज्ञानं ज्ञानदर्शनाऽऽवरणयोः क्लयः,
क्लयोपशमो वा, ज्ञातिर्वा ज्ञानमावरणद्वयक्लयाऽऽद्याविर्भूत आत्म-
पर्यायविशेषः । सामान्याविशेषाऽऽत्मके वस्तुनि विशेषांशग्रहणप्र-
वणः सामान्यांशग्राहकश्च ज्ञानपञ्चकाज्ञानत्रयदर्शनचतुष्टयरूपः,
तच्चानेकमप्यवबोधसामान्यात्, एकमुपयोगापेक्षया वा । तथाहि-
लब्धितो बहूनां बोधविशेषाणामेकदा संज्ञवेऽप्युपयोगत एक
एव संज्ञवत्येकोपयोगत्वाद् जीवानामिति । स्था० १ ठा० । उ० ।

(२) ज्ञानानि-

णाणं पंचविहं पञ्चत्तं । तं जहा-आजिणिबोहियणाणं,
सुयणाणं, ओहिणाणं, मणपज्जवणाणं, केवलणाणं ।

(णाणं पंचविहं पञ्चत्तमित्यादि) ज्ञातिज्ञानं, ज्ञावेऽनदप्रत्ययः ।
अथवा-ज्ञायते वस्तु परिच्छिद्यतेऽनेनेति ज्ञानं, करणेऽनद् ।
शेषास्तु व्युत्पत्तयो मन्दमतीनां समोहहेतुत्वाज्जोपादिश्यन्ते ।
पञ्चेति संख्यावाचकः, विधानं विधा, " उपसर्गादातः " ॥ ५ । ३ ।
११० ॥ इत्यङ्प्रत्ययः । पञ्च विधाः प्रकारा यस्य तत्पञ्चविधं
पञ्चप्रकारं, प्रज्ञं प्रकृतं, तीर्थकरगणधरैरिति सामर्थ्यादवसी-
यते, अन्यस्य स्वयं प्ररूपकत्वेन प्ररूपणासंज्ञत्वात् । न० । ज्ञानं
तीर्थकरैरपि सकलकाढाविलम्बिसमस्तवस्तुस्तोमसाक्षात्का-
रिकेवलप्रज्ञया पञ्चविधमेव प्राप्तं, गणधरैरपि तीर्थकृद्भिरुपादि-
श्यमानं निजप्रज्ञया पञ्चविधमेव प्राप्तं, न तु वक्ष्यमाणनीत्या
द्विभेदमेवेति । अथवा-प्राज्ञातीर्थकरादाप्तं प्राज्ञाप्तं, गणधरैरिति
गम्यते । अथवा-प्राज्ञैर्गणधरैराप्तं तीर्थकरादित्यनुमीयते; तद्यथे-
त्युदाहरणोपदर्शनार्थः । आभिनिबोधिकाज्ञानं, श्रुतज्ञानमवधिज्ञानं,
मनःपर्यायज्ञानं, केवलज्ञानं च । न० । ज० । रा० । कर्म० । सूत्र० ।
ध० २० । विशेष० । आ० म० । आतु० । प्रव० । दर्श० । अनु० ।

(३) ज्ञानजैदकारणानि-

ननु सकलमपीदं ज्ञानं रूप्यैकस्वभावं, ततो रूप्यै-
कस्वभावत्वाविशेषं किंकृत एष आजिनिबोधिकाऽऽदिभेदः ।
ज्ञेयभेदकृत इति चेत् । तथाहि-वार्तमानिकं वस्त्वाभिनि-
बोधिकस्य ज्ञानस्य ज्ञेयं, त्रिकालसाधारणः समानः परि-
णामो ध्वनिगोचरः श्रुतज्ञानस्य, रूपिच्छयाणि अवधिज्ञान-
स्य, मनोद्रव्याणि मनःपर्यायज्ञानस्य, समस्तपर्यायान्वितं
सर्वं वस्तु केवलज्ञानस्य । तदेतदसमर्चानम् । एवं सति
केवलज्ञानस्य भेदबाहुल्यप्रसक्तः । तथाहि-ज्ञेयजैदाद् ज्ञान-
स्य जेदः । यानि च ज्ञेयानि प्रत्येकमाभिनिबोधिकाऽऽदिज्ञाना-
नामिष्यन्ते तानि सर्वाण्यपि केवलज्ञानेऽपि विद्यन्ते, अन्यथा
केवलज्ञानेन तेषामग्रहणप्रसङ्गादविषयत्वात्, तथा च सति

केवलिनोऽप्यसर्वज्ञत्वप्रसङ्गः, आजिनिबोधिकाऽऽदिज्ञानच-
तुष्टयविषयज्ञानस्य तेनाग्रहणात् । न चैतदिष्टमिति । अयो-
च्यत-प्रतिपत्तिप्रकारजैदतः आभिनिबोधिकाऽऽदिज्ञानभेदः । त-
थाहि-न यादृशी प्रतिपत्तिराभिनिबोधिकस्य ज्ञानस्य तादृशी
श्रुतज्ञानस्य, किन्त्वन्यादृशी । एवमवध्यादिज्ञानानामपि प्र-
तिपत्तव्यं, ततो भवत्येव प्रतिपत्तिजैदतो ज्ञानभेदः । तद-
प्ययुक्तम् । एवं सत्येकस्मिन् अपि ज्ञानेऽनेकभेदप्रसक्तः । तथा
हि-तत्तद्देशकादपुरुषस्वरूपभेदेन विविच्यमानमेकैकं ज्ञानं
प्रतिपत्तिप्रकारानन्तरं प्रतिपद्यते, तन्नैपोऽपि पक्षः श्रेयान् । स्या-
देतत्, अस्त्यावारकं कर्म, तत्त्वचानेकप्रकारं, ततस्तद्भेदात्तनावार्यं
ज्ञानमप्येकतां प्रतिपद्यते, ज्ञानावारकं च कर्म पञ्चधा, प्रज्ञा-
पनाऽऽदौ तथाऽजिधानात् । ततो ज्ञानमपि पञ्चधा प्ररूप्यते,
तदेतदतीव युक्त्यसङ्गतम् । यत आचार्यापेक्षमावारकमत आ-
चार्यजैदादेव तद्भेदः, आचार्यं च ज्ञातिरूपापेक्षया सकलम-
प्येकरूपं, ततः कथमावारकस्य पञ्चरूपता, येन तद्भेदाद् ज्ञा-
नस्यापि पञ्चविधो भेद उक्त्येत ? । अथ स्वभावत एवाऽऽ-
भिनिबोधिकाऽऽदिको ज्ञानस्य जेदो, न च स्वभावः पर्यनुयोगम-
श्नुते, न खलु किमिह दहनो दहति, नाकाशमिति कोऽपि पर्य-
नुयोगमाचरति । अहो महती महार्थसा भवतः शैमुपी । ननु यदि
स्वभावत एवाऽभिनिबोधिकाऽऽदिको ज्ञानस्य भेदः, तर्हि भगवतः
सर्वज्ञत्वहानिप्रसङ्गः । तथाहि-ज्ञानमात्मनो धर्मः, तस्य चा-
भिनिबोधिकाऽऽदिको भेदः स्वभावत एव व्यवस्थितः, ततः क्ली-
णाऽऽवरणस्यापि तद्भावप्रसङ्गः । सति च तद्भवेऽस्मादृशस्येव
भगवतोऽप्यसर्वज्ञत्वमापद्यते, केवलज्ञानज्ञावतः समस्तवस्तुप-
रिच्छेदाद् नासर्वज्ञत्वमिति चेत्, ननु यदा केवलतोपयोग-
संज्ञवः, तदा भवतु भगवतः सर्वज्ञत्वं, यदा त्वाभिनिबोधिका-
ऽऽदिज्ञानोपयोगसंभवः, तदा देशतः परिच्छेदसंभवादस्मादृश-
स्येव तस्यापि बलादसर्वज्ञत्वमापद्यते । न च वाच्यं तस्य तदु-
पयोग एव न भविष्यत्यात्मनः स्वभावत्वेन तस्याऽपि क्रमेणोप-
योगस्य निवारयितुमशक्यत्वात्, केवलज्ञानानन्तरं केवलदर्श-
नोपयोगवत, ततः केवलज्ञानोपयोगकाले सर्वज्ञत्वं, शेषज्ञानो-
पयोगकाले चासर्वज्ञत्वमापद्यते, तच्च विरुद्धमतोऽनिष्टमिति ।

आह च-

" नन्नेगसहावत्ते, आजिणिबोहाइ किं कओ जेओ ? ।

नेयविसेसाउ धिय, न सव्वाविसयं जमो चरिमं ॥ १ ॥

आह पञ्चविधविसेसा, नेगस्मि अनेगभेयभावाओ ।

आवरणविज्जेओ वि हु, सजावभेयं विणा न जवे ॥ २ ॥

तस्मि य सइ सव्वेसि, खीणावरणस्स पावई जावो ।

तद्धम्मत्ताउ चिय, जुत्तविरोहा स चाणिठा ॥ ३ ॥

अरहा वि असव्वन्नु, आजिणिबोहाइजावओ णियमा ।

केवलभावाउ धिय, सव्वन्नु नणु विरुद्धमिणं ॥ ४ ॥

तस्मादिदमेव युक्तियुक्तं पश्यामो-यदुतावग्रहज्ञानादारभ्य

यावदुत्कर्षप्राप्तपरमावधिज्ञानं तावत्सकलमप्येकं, तच्चासकल-

संज्ञितम्, अशेषवस्तुविषयत्वाज्जावात् । अपरं च केवलिनः, तच्च

सकलमसंज्ञितमिति द्वावेव भेदौ । उक्तं च-" तम्हा अवगगा-

ओ, आरज्ज इहेगमेव नाण च्चि । जुत्तं उउमत्थस्सा; सगलं

इयरं च केवलिणो ॥ १ ॥ "

अत्र प्रतिबिधीयते-तत्र यत्तावदुक्तं सकलमपीदं ज्ञानं

रूप्यैकस्वभावं, ततो रूप्यैकस्वभावत्वाविशेषे किं कृत

एष आभिनिबोधिकाऽऽदिको भेद इति ? । तत्र रूप्यैकस्व-

जायता किं सामान्यतो भवताऽभ्युपगम्यते, विशेषतो वा ? । तत्र न तावदाद्यः पक्षः क्लृप्तिमाधत्ते, सिद्धसाध्यतया तस्य बाधकत्वायोगात् । बाधरूपतारूपसामान्यापेक्षया हि सकलमपि ज्ञानमस्माभिरेकमभ्युपगम्यते एव, ततः का नो हानिरिति ? । अथ द्वितीयः पक्षः, तदयुक्तम्, असिद्धत्वात् । न हि नाम-विशेषतोऽपि ज्ञानमेकमेवोपलभ्यते, प्रतिप्राणि स्वसंवेदनप्रत्यक्षेणोत्कर्षदर्शनात् । अथ यद्युत्कर्षापकर्षमात्रभेददर्शनाद् ज्ञानभेदस्ताहि नावुत्कर्षापकर्षौ प्रतिप्राणि देवकालापेक्षया शतसहस्रशो भिद्येते, ततः कथं पञ्चरूपता ? । नैप दोषः । परिस्फुरनिमित्तभेदतः पञ्चधात्वस्य प्रतिपादनात् । तथाहि-मकलघाति-कृतो निमित्तं केवलज्ञानस्य, मनःपर्यायज्ञानस्य त्वामर्षापेक्षया-दिलक्ष्युपेयस्य प्रमादक्षेदोनाप्यकलक्षितस्य विशिष्टो विशिष्टा-ध्यवसायानुगतोऽप्रमादः, " तं संजयस्व सच्च-प्पमाय-रहिपस्व विविहरिद्धिमतो । " इतिवचनप्रामाण्यात् । अथधिप्रानस्य पुनस्तथाविधानीन्द्रियकपिच्यसाक्षाद्वचन-निबन्धनं कृतोपशमविशेषः, मतिभुतज्ञानयोस्तु लक्षणभेदाऽऽदिकं तथाऽप्रे वक्ष्यते ।

उक्तं च—

" नन्वेकमहावचनं, ओहेण विसेसओ पुण असिद्धं ।
पगंतत्सहाव-सणे उ कह्वाणुद्धोओ ? ॥ १ ॥
जे अबिचलियसहावे, तत्ते पगं न तत्सहावत्ते ।
न यत्तं तहावद्दहा, उकरिसावगरिसविससा ॥ २ ॥
तद्दहा परियुत्ताओ, निमित्तजेयाओ समयसिद्धाओ ।
उवचत्तिसंगओ वि य, आभिणियोहाद्दओ भेओ ॥ ३ ॥
वाइक्खओ निमित्तं, केवलणणस्स वणिणओ समए ।
मणपज्जवणाणस्स उ, तहाविहो मप्पमाउ त्ति ॥ ४ ॥
ओहिं सोऽणस्स तहा, अणिदिपसुं पि जो खओवसमो ।
मइसुपनाणणं पुण, सक्खणजेहाद्दओ भेओ ॥ ५ ॥ "

यद्ययुक्तं हेयभेदकृत इत्यादि, तदप्यनभ्युपगमतिरस्मत्तत्वाद् दूरापास्तप्रसरम् । न हि वयं हेयभेदमात्रतो ज्ञानस्य भेद-मिच्छामः, एकेनाऽप्यवग्रहाऽऽदिना बहुविधवस्तुग्रहणोपल-म्भात् । यदपि च प्रत्ययादि-प्रतिपत्तिप्रकारभेदकृत इत्यादि, तदपि न नो बाधमाधातुमशकम् । यतस्ते प्रतिपत्तिप्रकाराः देश-कालाऽदिविभेदेनाऽऽनन्यमपि प्रतिपद्यमाना न परिस्फुरनिमित्त-भेदेन व्यवस्थापितानाभिनिबोधिकाऽऽदीन् जातिभेदा व्याति-क्रामन्ति, तत्कथमेकस्मिन् एकभेदभावप्रसङ्गः । उक्तं च—" न य पन्निवत्तिविसेसो, एगम्मि अणेगमेयमावो त्ति । जे ते तहा विस्सिट्ठे, न जाइनेपे विसेधे ॥ १ ॥ " यदप्यत्रादीदावार्था-पेक्षं ह्यावरकमित्यादि, तदपि न नो मनोबाधयै । यतः-परिस्फुरनिमित्तभेदमधिकृत्य व्यवस्थापितो ज्ञानस्य भेदः, ततस्तदपेक्षमावारकमपि तथा भिद्यमानं न युष्माहशुर्जन-वचनीयतामास्कन्दति । एवमुक्ते जितो भूयः सावष्टमं परः प्रहनयति-ननु परिस्फुरनिमित्तभेदव्यवस्थापिता अ-प्यसौ आभिनिबोधिकाऽऽदयो जेदा ज्ञानस्याऽऽत्मनूताः, उताऽ-नात्मनूताः ? । किं चातः-उभयथाऽपि दोषः । तथाहि-यथा-त्मनूताः, ततः स्तीणाऽऽवरणेऽपि तद्वावप्रसङ्गः । तथा चासर्व-ज्ञत्वं प्रागुक्तरीत्या तस्याऽऽपद्यते । अथाऽनात्मनूताः, तर्हि न ते पारमार्थिकाः, नतः कथमावायोपेक्षो वास्तव आवारक-भेदः । तदपि न मनोरमम्, सम्यग् वस्तुतत्वापरिज्ञानात् । इह हि

सकलघनपटलविनिर्मुक्तशारददिनमणिरिव समन्ततः समस्त-वस्तुस्तीमप्रकाशनैकस्वभावो जीवः, तस्य च तथाभूतस्वभावः केवलज्ञानमिति व्यपदिश्यते । स च यद्यपि सर्वघातिना केवलज्ञानाऽऽवरणेन आव्रियते, तथाऽपि तस्यानन्ततमो भागो नित्योद्घाटित एव, " मफवरस्सऽणतो प्रागो निच्चुघा-मिओ, जइ पुणो सो वि आवरिज्जा तेण जीवा अजीवत्त-णं पावेज्जा । " इत्यादिवह्यमाणवचनप्रामाण्यात् । ततस्तस्य के-वलज्ञानाऽऽवरणाऽऽवृतस्य घनपटलाऽऽवृतादितस्यैव सूर्यस्य यो मन्दः प्रकाशः सोऽपान्तरात्नावस्थितमतिज्ञानाऽऽघावरणकृतोप-शमभेदसंपादितं नानात्वं प्रजते । यथा घनपटलाऽऽवृतसूर्यस्य मन्दप्रकाशोऽपान्तरात्नावस्थितकटकटुवाऽऽघावरणं विवरप्रदेश-भेदतः, स च नानात्वं तत्तत्तयोपशमानुरूपं तथा प्रतिपद्यमानं तत्तत्तयोपशमानुसारेणाभिधानभेदमश्नुते । यथा-मतिज्ञानाऽऽ-घावरणकृतोपशमजनितः स मन्दः प्रकाशो मतिज्ञानं, भुतज्ञा-नाऽऽवरणकृतोपशमजनितः भुतज्ञानमित्यादि, तत आत्मस्वभाव-भूताज्ञानस्याऽभिनिबोधिकाऽऽदयो जेदाः, ते च प्रवचनोपदिशि-तपरिस्फुरनिमित्तभेदतः पञ्चसंख्याः, ततस्तदपेक्षमावारकमपि पञ्चोपवर्ण्यमानं न विरुध्यते । न वैवभात्मस्वभावभूतत्वे स्तीणाऽऽवरणस्याऽपि तद्वावप्रसङ्गः । यत एते मतिज्ञानाऽऽ-वरणाऽऽदिकृतोपशमरूपोपाधिसंपादितसत्ताकाः, यथा-सूर्य-स्य घनपटलाऽऽवृतस्य मन्दः प्रकाशभेदः कटकटुवाऽऽवर-णविवरभेदोपाधिसंपादितः । ततः कथं ते तथारूपवस्तुयोपशमा-भावे भवितुमर्हन्ति, न सन्तु सकलघनपटलकटकटुवाऽऽघावर-णापगमे सूर्यस्य ते तथारूपा मन्दप्रकाशजेदा भवन्ति । उक्तं च—" करुविबरागयकिरणा, गेहंतयिस्स जइ दिण्णैस्स । ते करुमेहावगमे, न हौति जइ तइ इमां पि " ॥ १ ॥ ततो य-था जन्माऽऽदयो प्रावा जीवस्य आत्मनूता अपि कर्मोपाधि-संपादितसत्ताकत्वात्तदभावे न सन्ति, तद्वाभिनिबोधिकाऽऽद-योऽपि जेदा ज्ञानस्याऽऽत्मनूता अपि मतिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदि-कर्मकृतोपशमसापेक्षत्वात् तदभावे केवलज्ञानो न भवन्ति, त-तो नासर्वज्ञत्वदोषः । उक्तं च—" जमिह उचमत्थममा, जम्मा-इया न हौति सिद्धाणं । इय केवल्लोणमाभिणि-बोहियमावम्मि को दोसो ॥ १ ॥ " इति । न० । आ० म० । आ० । संथा० । कर्म० । सम्म० । स्या० ।

(४) तदेवं ज्ञानपञ्चकस्याप्यभिधानार्थं कथिते आह कश्चित्-नवादौ मतिभूतोपन्यासः किमर्थः ? इति । अत्राऽऽचार्य आह-

नं सापि-काद-कारण-विसय-परोक्त्वत्तणेहिं तुह्वाइ ।

तज्जावे सेसाणि य, तेणार्इए मइसुयाइ ॥ २५ ॥

तेन कारणेनाऽऽदौ मतिभूते निर्दिष्टे । येन किम् ? इत्याह—(जं सा-मीत्यादि) इति संतुष्टः । मतिशब्दोऽत्राभिनिबोधिकसमानार्थो द्रष्ट-व्यः आभिनिबोधिकं श्रौतपत्तिकयादिमतिप्रधानत्वाद् मतिरित्य-प्युच्यते । यद् यस्मात् कारणात् स्वाभिकावकारणविषयपरोक्तत्वे-स्तुल्ये समानस्वरूपे मतिभूते, तेनाऽऽदौ निर्दिष्टे इत्यर्थः । तत्र स्वामी तावदनयोरेक एव, " जत्थ मइणाणं तत्थ सुयणाणं " इत्याद्यामवचनादिति । कालोऽपि द्विधा-नानाजीवापेक्षया, एकजीवापेक्षया च । स चायं चित्रिधोऽप्यनयोस्तुल्य एव ना-नाजीवापेक्षया द्वयोरपि सर्वकालमनुज्जेदाद्, एकजीवापेक्षया तुमयोरपि निरन्तरसातिरेकसामयोरपमवद्वष्टिस्थितिकत्वेना-त्रैवाभिधास्यमानत्वादिति । कारणमपीन्द्रियमनोलक्षणं, स्वा-

वरणक्षयोपशमस्वरूपं च द्वयोरपि समानम् । उभयस्यापि सर्वद्रव्याऽऽदिविषयत्वाद् विषयतुल्यता । परनिमित्तत्वाच्च परोक्षत्वसमता । ननु यद्येवमनयोः परस्परं तुल्यता, तर्ह्येकत्र द्वयोरप्युपन्यासोऽस्तु, आदावेव तु तदुपन्यासः कथम्?, इत्याह- (तन्भावे इत्यादि) तद्भावे मतिश्रुतज्ञानसद्भाव एव शेषाण्य-वध्यादीनि ज्ञानान्यवाप्यन्ते; नाऽन्यथा, न हि स कश्चित् प्राणी भूतपूर्वः, अस्ति, भविष्यति वा, यो मति-श्रुतज्ञाने अनासाद्य प्रथमसेवाऽवध्यादीनि शेषज्ञानानि प्राप्तवान्, प्राप्नोति, प्राप्स्यति वेति भावः । ततस्तद्वाप्तौ शेषज्ञानावाप्तेऽच्चाऽऽदौ मतिश्रुतोपन्यासः । इति गाथाऽर्थः ॥ ८५ ॥

भवतु तर्ह्यादौ मति-श्रुतोपादानं, केवलं पूर्वं मतिः, पश्चात् श्रुतमित्यत्र किं कारणं, यावता विपर्ययोऽपि कस्मान्न भवति?, इत्याह-

मइपुर्वं जेण सुयं, तेणइए मइ विसिद्धो वा ।

मइभेओ चेव सुयं, तो मइसमणंतरं जणियं ॥ ८६ ॥

मतिः पूर्वं प्रथममस्येति मतिपूर्वं, येन कारणेन श्रुतज्ञानं, तेन श्रुतस्याऽऽदौ मतिः तीर्थकर-गणधरैरुक्तेति शेषः । न ह्यवग्रहाऽऽदिरूपे मतिज्ञाने पूर्वमप्रवृत्ते क्वापि श्रुतप्रवृत्तिरस्तीति भावः । (विसिद्धो वा, मइभेओ चेव सुयं ति) यदि वा इन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तद्वारेणोपजायमानं सर्वं मतिज्ञानमेव, केवलं परोपदेशादागमवचनत्वाच्च भवन् विशिष्टः कश्चिन्मतिभेद एव श्रुतं; नान्यत् । ततो मूलभूताया मतेरादौ विन्यासः, तद्भेदरूपं तु श्रुतज्ञानं तत्समनन्तरं भणितमित्यदोषः । " मइपुर्वं जेण सुयं, " इत्यादिकश्चार्थः पुरतः प्रपञ्चेन भणित्यते । इति गाथा-र्थः ॥ ८६ ॥

अथ मतिश्रुतानन्तरमवधेस्तत्समनन्तरं च मनःपर्यायज्ञान-स्योपन्यासे कारणमाह-

कालविवज्जयसामि-त्तलाभसाहम्मओऽवही तत्तो ।

माणसमित्तो ढउम-त्थविसयभावादिसामप्सा ॥ ८७ ॥

ततो मतिश्रुताज्यामनन्तरमवधिनिर्दिष्टः । कुतः?, इत्याह-कालविपर्ययस्वामित्वलाजसाधर्म्यात् । तत्र नानाजीवापेक्षया, एकजीवापेक्षया च मतिश्रुताज्यां सहावधेः समानस्थिति-कालत्वात् कालसाधर्म्यम् । यथा च मिथ्यात्वेादये मति-श्रुतज्ञाने अज्ञानरूपं विपर्ययं प्रतिपद्येते, तथाऽवधिरपि, इति विपर्ययसाधर्म्यम् । य एव च मति-श्रुतयोः स्वामी, स एवावधेरपीति स्वामिसाधर्म्यम् । लाभोऽपि कदाचित्कस्यचिद्-मीषां त्रयाणामपि ज्ञानानां युगपदेव भवतीति लाजसाधर्म्यम् । (माणसमित्तो इत्यादि) । इतोऽवधेरनन्तरं मनोविषयत्वान्मन-सि भवं मानसं मनःपर्यायज्ञानं युक्तम् । कुतः?, इत्याह-लुब्धस्य-विषयभावाऽऽदिसामान्यात्; आदिशब्दात् प्रत्यक्षत्वाऽऽदिसामान्यं गृह्यते, समानस्य भावः सामान्यं, साम्यं, तस्मादित्यर्थः । तत्र यथाऽवधिज्ञानं लब्धस्थस्यैव भवति, तथा मनःपर्यायज्ञानमपीति लुब्धस्थसाम्यम् । उभयोरपि पुञ्जलावविषयत्वाद् विषयसा-म्यम्, द्वयोरपि क्वाथोपशमिकभाववृत्तित्वाद्भावसाम्यम्, द्वितयस्यापि साक्षाद्दर्शित्वात् प्रत्यक्षत्वसाम्यम् । एवमन्याऽपि प्रत्यासत्तिरभ्युह्येति गाथाऽर्थः ॥ ८७ ॥

अथ केवलज्ञानस्य सर्वोपरि निर्देशे कारणमाह-

अन्ते केवलमुत्तम-जइसामित्तावसाणद्धाजाओ ।

इत्थं च मइसुयाइं, परोक्खमियरं च पच्चखं ॥ ८८ ॥

अन्ते सर्वज्ञानानामुपरि केवलज्ञानमभिहितम् । कुतः?, इत्याह-भावप्रधानत्वाच्चिदेशस्य उत्तमत्वात्, सर्वोत्तमं हि केवलज्ञान-म्, अतीतानागतवर्तमाननिःशेषज्ञेयस्वरूपाऽवभासित्वादिति । यथा च मनःपर्यायज्ञानस्य यतिरेव स्वामी, तथा केवलज्ञानस्या-पि, ततो यतिस्वामित्वसाम्याद् मनःपर्यायज्ञानाऽनन्तरं केवल-ज्ञानमभिहितम् । तथा समस्ताऽपरज्ञानानामवसान एवाऽस्य लाभादवसान एव निर्देश इति । तदेवमुपन्यासक्रमे समर्थिते सत्याह कश्चित्-नन्वेतानि पञ्च ज्ञानानि किं परोक्षस्वरूपाणि, आहोशिवत् प्रत्यक्षाणि ? इति । अत्राऽऽह- (इत्थं चेत्यादि) एतेषु पञ्चसु ज्ञानेषु मध्ये मतिश्रुते परोक्षे, इतरत्ववध्यादिज्ञान-अयं प्रत्यक्षमिति गाथाः ॥ ८८ ॥ विशेषः ।

(५) तथा चाऽऽगमः-

दुविहे णाणे पणत्ते । तं जहा-पच्चखे चेव, परोक्खे चेव । पच्चखणाणे दुविहे पणत्ते । तं जहा-केवलणाणे चेव, णो केवलणाणे चेव ।

ज्ञानं विशेषावबोधः, अद्विनाति भुङ्क्ते, अद्विनुते वा व्याप्नोति ज्ञानेनार्थानित्यक् आत्मा, तं प्रति यद्वर्तते इन्द्रियमनोनिरपेक्षत्वे-न तत्प्रत्यक्षमव्यवहितत्वेनार्थसाक्षात्करणादक्षमि । आह च- " अक्खो जीवो अत्थ-व्वावणभोयणगुणत्तिओ जेण । तं पइ वट्टइ नाणं, जं पच्चखं तमिह तिविहं " ॥ १ ॥ इति । परेभ्योऽ-क्षापेक्षया पुञ्जलमयत्वेन इव्येन्द्रियमनोच्योऽक्षस्य जीवस्य यत्तत्परोक्षं निरुक्तवशादिति । आह च- " अक्खस्स पेग्गल्लकया, जं दव्विदियमणापरा तेण । तेहिहो जं णाणं, परोक्खमिह तम-णुमाणं वा " ॥ १ ॥ इति । अथवा-परैरक्षं संबन्धनं जन्यजनक-जावलक्षणमस्येति परोक्षम् । इन्द्रियमनोव्यवधानेनाऽऽत्मनोऽ-र्थप्रत्ययकर्मसाक्षात्कारीत्यर्थः । स्था० १ ठा० १ उ० । (प्रत्य-क्षज्ञानभेदाः ' पच्चख' शब्दे वक्ष्यन्ते) प्रत्यक्षं द्विविधं-केव-लज्ञानं, नो केवलज्ञानं च । (केवलज्ञानभेदाः ' केवलणाण' शब्दे तृतीयभागे ६४७ पृष्ठे गताः)

(६) केवलणाणे दुविहे पणत्ते । ओहिणाणे चेव, मण-पज्जवणाणे चेव ॥ स्था० १ ठा० १ उ० । आ० म० । आव० । संथा० । कर्म० । सम्म० ।

(अवधिज्ञानभेदः ' ओहि' शब्दे तृतीयभागे १४० पृष्ठे गतः) (मनःपर्यायज्ञानभेदाः ' मणपज्जवणाण' शब्दे वक्ष्यन्ते)

परोक्खणाणे दुविहे पणत्ते । तं जहा-आणिणिवोहि-यणाणे चेव, सुयणाणे चेव ।

(परोक्षज्ञानभेदाः ' परोक्खणाण' शब्दे वक्ष्यन्ते)

(७) स्वाम्यादिभेदाद् मतिश्रुतभेदः । साम्प्रतं " जं सामि-काल-कारण-विसय-परोक्खत्तणेहिं तुल्लाइं । (८५) " इति यदुक्तं प्राक्, तदुपजीव्य परः प्राऽऽह-

सामित्ताइविसेसा-भावाओ मइसुएगया नाम ।

लक्खणजेयादिकयं, नाणत्तं तयविसेसे वि ॥ ८६ ॥

परः प्राऽऽह-ननु पूर्वं मतिश्रुतयोः स्वामिकात्वाऽऽदिभिः तुल्यत्वम-भिधानैर्भवद्भिः स्वहस्ताङ्काराऽऽकर्षणमनुष्ठितम्, यत एवं सति

स्वामित्वाऽऽदिभिर्विशेषाज्ञानान्मतिभ्युत्थयोरैकैव प्राप्ता, न भेदः स्यात्; तथा च न ज्ञानपञ्चकालिकः, धर्मभेदे हि चस्तूनां भेदः स्यात्; तदनेने तु घटनस्यरूपयोरिवाभेद एव श्रेयानिति भावः । अत्राऽऽचार्यः प्रत्युत्तरमाह—(लक्षणस्यादि) तेषां स्वामित्वाऽऽदीनामविशेषस्तद्विशेषस्तत्र नान्यपि मतिभ्युत्थानानात्वं भिन्नत्वमस्ति । किञ्चनम् ? , इत्याह—लक्षणभेदाऽऽदिकृतम्, आदिशब्दाद् वक्ष्यमाणकार्यकारणज्ञायाऽऽदिपरिग्रहः । इदमुक्तं भवति—यद्यपि स्वामिकात्राऽऽदिभिर्मतिभ्युत्थयोरैकत्वम्, तथाऽपि लक्षणकार्यकारणज्ञायाऽऽदिभिर्नानात्वमस्त्येव, घटाऽऽकाशाऽऽदीनामपि हि सर्वप्रमेयत्वायं कियत्कारित्वाऽऽदिभिः साम्येऽपि लक्षणाऽऽदिभेदाद्भेद एव । यदि पुनर्षदुभिर्धर्मभेदे सत्यपि कियद् धर्मसाम्यमात्राद्देशार्थानामेकत्वं प्रयेते, तदा सर्वे विद्वद्वेकं स्यात्; किं हि नाम तद्वत्त्वमस्ति यस्य वस्तुत्वनरैः सद् कैश्चिच्चर्मैर्न साम्यमस्ति ? । तस्मात्स्वाभ्यादिभिस्तुल्यत्वेऽपि लक्षणाऽऽदिभिर्मतिभ्युत्थयोर्भेदः । इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

तान्येव लक्षणाऽऽदीनि पुरतो विस्तगभिधेयात्संपि-
रत्यैकगाथया दर्शयति—

लक्षणभेदा द्वेक-फलज्ञानाभ्यां भेदइंदियविज्ञागा ।

वागऽक्खरमूपयर-जेया जेओ मइमुयाणं ॥१७॥

लक्षणभेदाद्विन्नलक्षणतयाद् मतिभ्युत्थयोर्भेदः । तथा—मनि-
ज्ञानं हेतुः, भुत्तं तु तत्फलं नत्कार्यम्, इति हेतुफलनावात् त-
योर्भेदः । तथा—(भेयं चि) विभागशब्दाऽत्रापि योच्यते,
ततश्च भेदानां विभागो विशेषो भिन्नत्वं भेदविज्ञागा, तस्मा-
दपि मतिभ्युत्थयोर्भेदः, अवग्रहाऽऽदिनेदाद्याविशेषादिभेदं हि
मतिज्ञानं वक्ष्यते “ मफखर सएणां सम्मं ” इत्यादिबुद्ध-
माणवचनाभ्युत्तंशाऽऽदिभेदं च भुत्तज्ञानमिति भेदविभागान-
योर्भेद इति ज्ञायः । (इंदियविज्ञागा चि) तत्रतः आश्रयि-
त्यमेव भुत्तज्ञानम्, शेषेन्द्रियविषयमपि मतिज्ञानम्, इत्येवं व-
क्ष्यमाणान्दिन्द्रियविभागान्च तयोर्भेदः । (वागत्पादि) व-
ल्कइचाक्करं च मूकं च वल्काऽऽदिप्रतिपक्कभूतानीतराणि च व-
ल्काक्करमूकेतराणि, तैर्योऽसौ भेदः तस्मादपि मतिभ्युत्थयो-
र्भेद इत्यर्थः । तथाहि—“ मंजे मग्गंति मई, वग्गसमा सुय-
सरिसयं तु सुयं । (१४४) ” इत्यादिना ग्रन्थेन कारणत्वाद्
वल्कमदृशं मतिज्ञानं, शुभ्यसदृशं तु भुत्तज्ञानम्, कार्यत्वादित्य-
त्रैव वक्ष्यते । तत्र वल्कः पलाशाऽदित्वग्रूः, शुभ्यं तु इतर-
शब्देनेहोपात्तं तज्जानिता दवरिकोच्यते । ततश्चायमभिप्रायः—
यथा घलनाऽऽदि संस्कृतो विशिष्टावस्थाऽपन्नः सन् वल्को दवरि-
केत्युच्यते, तथा परोपदेशार्हद्वचनसंस्कृतं विशिष्टावस्थाप्राप्तं
सद् मतिज्ञानं भुत्तमभिधायते, इत्येवं वल्केतरनेदाद् मतिभ्युत्त-
योर्भेदः । तथा—“ अजे अगुफखरऽफखर-विसेसओ मइमु-
याई भिदंति । जं मइनाणमणफखर-मफखरमियरं च सुयनाणं ”
॥ १६२ ॥ इत्यादिग्रन्थेन वक्ष्यमाणान्दक्तेतरनेदात्तयोर्भेदः ।
तथा—“ सपरप्पचायणओ, भेओ मूपयराण चाऽभिहिओ । जंतु
सुयं मइनाणं, सपरप्पचायणं सुत्तं ” ॥ १७१ ॥ इत्यादिभिधास्य-
मानवचनान्मूकेतरभेदादमतिभ्युत्थयोर्भेदः । इति गाथासंक्षेपार्थः ।
विस्तरार्थं तु भाष्यकारः स्वत एव वक्ष्यति । इयं च गाथा बहु-
॥८६॥

श्वादर्शेषु न दृश्यते, केवलं पञ्चविंशदार्शेऽपि दृष्टा, अतीव सोप-
योगा च, इत्यस्माज्जिः किञ्चिद् व्याख्यातेति ॥६७॥

तत्र “ यथोद्देशं निर्देशः ” इति कृत्वा लक्षणभेदं तावदाह—

जमभिनिवुज्जइ तमभिनि-वोहो जं मुणइ तं सुयं जणियं ।

सई मुणइ जइ तओ, नाणं तो नाऽऽयभाओ तं ॥१८॥

यज्ज्ञानं कर्तुं, वस्तु कर्मताऽपन्नमज्जिनिवुध्यते अवगच्छति, त-
ज्ज्ञानमज्जिनिवोधः तद्वाज्जिनिवोधिकं तन्मतज्ञानमिति याव-
त् । (जं मुणइ इत्यादि) यत्पुनर्जीवः शृणोति तच्छ्रुतम् ; इत्ये-
वं सूत्रोक्तलक्षणभेदान्मतिभ्युत्थयोर्भेदः । तथा च सूत्रम्—“ जइ
चि सामित्ताईं अविसेसो, तह चि पुणोऽत्थाऽऽयरिया णा-
णत्तं पणवयंति । तं जहा-अजिमुज्जइ चि आजिणिवोहिं, सु-
णेइ चि सुयं । ” इत्यादि । अत्राऽऽह प्रेरकः—यदि नाम य-
दात्मा शृणोति तत् भुत्तमिति भुत्तज्ञानस्य लक्षणमुच्यते,
हन्त ! तर्हि शब्दमेव शृणोति जीव इति सकलजगत्प्रतीतिमेव ।
ततः किं लूयते ? , इत्याह—(जइ तमो इत्यादि) यदि च सकः
स शब्दो ज्ञानं भुत्तरूपम्, (तो चि) ततो नाऽऽत्मनो जीवस्य
भावः परिणामः तच्छ्रुतं प्राप्नोति, शब्दस्य भुत्तत्वेनेष्टत्वा-
त्, तस्य च पौल्लक्षिकत्वेन मूर्तत्वात्, आत्मनस्त्वमूर्तत्वाद्,
मूर्तस्य चामूर्तपरिणामत्वायोगाद्, आत्मनः परिणामश्च भुत्तज्ञा-
नमिष्यते तीर्थकराऽऽदिभिः, इति कथं न विरोधः ? , इति ज्ञायः ।
इति गाथार्थः ॥ १८ ॥

अत्राऽऽचार्यः प्रत्युत्तरयति—

सुयकारणं जओ सो, सुयं च तकारणं ति तो तम्मि ।

कोरइ सुओवयारो, सुयं तु परमत्तओ जीवो ॥१९॥

यतो यस्मात् कारणान् स शब्दो वक्त्राऽभिधीयमानः श्रोतु-
गतस्य भुत्तज्ञानस्य कारणं निर्मितं जयति, भुत्तं च वक्त्रगत-
भुत्तोपयोगरूपं व्याख्यानकरणऽऽदी तस्य वक्त्राऽभिधीयमान-
स्य शब्दस्य कारणं जायते, इत्यतः तस्मिन् भुत्तज्ञानस्य कारण-
भूते कार्यभूते वा शब्दे भुत्तोपचारः क्रियते । ततो न परमार्थतः
शब्दः भुत्तं, किं तूपचार इत्यदोषः । परमार्थस्तर्हि किं भुत्त-
म् ? , इत्याह—(सुयं त्वित्यादि) परमार्थतस्तु जीवः भुत्तं, ज्ञान-
ज्ञानानोरनन्यभूतत्वात् । तथा च पूर्वमजिहितम्-शृणोतीति
भुत्तमात्मैवेति । तस्माच्छ्रुत इति भुत्तमिति कर्मसाधनपक्षे
द्रव्यभुत्तमेवाऽभिधीयते, शृणोतीति भुत्तमिति, कर्तृसाधनपक्षे तु
भावभुत्तमात्मैव; इति न काचिदनात्मभावता भुत्तज्ञानस्य । इति
गाथार्थः ॥ १९ ॥

(८) अथ प्रकारान्तरेणाऽपि मनिभ्युत्थयोर्लक्षणभेदमाह—

इंदियमणोनिमिच्चं, जं विएणाणं सुयाणुसारेणं ।

निययत्तुत्तिममत्थं, तं जावसुयं मई सेसं ॥ १०० ॥

इन्द्रियाणि च स्पर्शनाऽऽदीनि, मनश्च, इन्द्रियमनोऽसि, तानि
निमित्तं यस्य तदिन्द्रियमनोनिमित्तम्, इन्द्रियमनोद्वारेण यद्विज्ञा-
नमुपजायत इत्यर्थः । तत् किम् ? , इत्याह—तद्वावभुत्तं भुत्तज्ञानमि-
त्यर्थः । इन्द्रियमनोनिमित्तं च मतिज्ञानमपि भवति, अतस्तद्व-
च्यवच्छेदायमाह—भुत्तानुसारेणेति श्रूयत इति भुत्तम् । इत्यभु-
तरूपं शब्द इत्यर्थः, स च सङ्केतविषयपरोपदेशरूपः भुत्तग्रन्थाऽऽ-
त्मकश्चेद् गृह्यते, तदनुसारेणैव यदुत्पद्यते तत् भुत्तज्ञानं, नान्यत् ।
इदमुक्तं भवति—सङ्केतकालप्रवृत्तं, भुत्तग्रन्थसंयन्धनं वा घटाऽऽदि-

शब्दमनुसृत्य वाच्यवाचकभावेन संयोज्य ' घटो घटः ' इत्याद्यन्तर्जलपाकारमन्तःशब्दोद्देशान्वितमिन्द्रियाऽऽदिनिमित्तं यज्ज्ञानमुदेति तच्छ्रुतज्ञानमिति । तच्च कथंभूतम् ? इत्याह- ' निजकाऽर्थोक्तिसमर्थमिति ' निजकः स्वस्मिन् प्रतिभासमानो योऽसौ घटाऽऽदिरर्थः तस्योक्तिः परस्मै प्रतिपादनं तत्र समर्थं कर्म निजकार्थोक्तिसमर्थम् । अयमिह भावार्थः-शब्दोद्देशसहितं विज्ञानमुत्पन्नं स्वप्रतिभासमानार्थप्रतिपादकं शब्दं जनयति, तेन च परः प्रत्याख्यते, इत्येवं निजकार्थोक्तिसमर्थमिदं भवति, अभिलाषवस्तुविषयमिति यावत् । स्वरूपविशेषणं चैतत्, शब्दानुसारेणोत्पन्नज्ञानस्य निजकार्थोक्तिसामर्थ्याऽव्यभिचारादिति । (मइसेसं ति) शेषमिन्द्रियमनोनिमित्तश्रुतानुसारेण यदवग्रहाऽऽदिज्ञानं तन्मतिज्ञानमित्यर्थः । अत्राऽऽह कश्चित्-ननु यदि शब्दोद्देशसहितं श्रुतज्ञानमिष्यते, शेषं तु मतिज्ञानम्, तदा वक्ष्यमाणस्वरूपोऽवग्रह एव मतिज्ञानं स्यात्, न पुनरीहापायाऽऽद्यः, तेषां शब्दोद्देशसहितत्वात् ; मतिज्ञानभेदेत्वेन चैते प्रसिद्धाः, तत् कथं श्रुतज्ञानलक्षणस्य नातिव्याप्तिदोषः ? कथं च न मतिज्ञानस्याव्याप्तिप्रसङ्गः ? अपरं च-अङ्गानङ्गप्रविष्टाऽऽदिषु " अक्षर सन्नो सर्म, सार्दं खलु सपञ्चवसियं च । " इत्यादिषु च श्रुतभेदेषु मतिज्ञानभेदस्वरूपाणामवग्रहेऽऽदीनां सङ्गात् सर्वस्याऽपि तस्य मतिज्ञानत्वप्रसङ्गात्, मतिज्ञानभेदानां चेहापायाऽऽदीनां साभिलाषत्वेन श्रुतज्ञानत्वप्राप्तेरुभयलक्षणसंकीर्णतादोषश्च स्यात् । अत्रोच्यते-यत्तावदुक्तम्-अवग्रह एव मतिज्ञानं स्यात्, न त्वीहाऽऽद्यः, तेषां शब्दोद्देशसहितत्वात् । तदयुक्तम् । यतो यद्यपि ईहाऽऽद्यः साभिलाषः, तथापि न तेषां श्रुतरूपता, श्रुतानुसारिण एव साभिलाषज्ञानस्य श्रुतत्वात् । अथावग्रहाऽऽद्यः श्रुतिनिष्ठता एव सिद्धान्ते प्रोक्ता, युक्तितोऽपि चेहाऽऽदिषु शब्दाभिलाषः संकेतकालाऽऽद्याकर्णितशब्दानुसरणमन्तरेण न संगच्छते, अतः कथं न तेषां श्रुतानुसारित्वम् ? तदयुक्तम् । पूर्वं श्रुतपरिकर्मितमतेरेवैते समुपजायन्ते इति श्रुतिनिष्ठता उच्यते, न पुनर्व्यवहारकाले श्रुतानुसारित्वमेतेष्वस्ति । वक्ष्यते च-"पूर्वं सुयपरिकर्मित-मइस्स जं संपर्यं सुयाऽऽर्दं । तं सुयनिस्सियं" इत्यादि । यद्यपि युक्तितोऽपि चेत्ताद्युक्तम्, तदपि न समीचीनम्, संकेतकालाऽऽद्याकर्णितशब्दपरिकर्मितयुद्धीनां व्यवहारकाले तदनुसरणमन्तरेणाऽपि विकल्पपरम्परापूर्वकविविधवचनप्रवृत्तिदर्शनात्, न हि पूर्वप्रवृत्तसंकेताः, अर्थात्श्रुतग्रन्थाश्च व्यवहारकाले प्रतिविकल्पन्ते-एतच्छब्दवाच्यत्वेनैतत् पूर्वं मयाऽवगतमित्येवंरूपं संकेतम्, तथाऽमुकस्मिन् ग्रन्थे एतदित्यमभिहितमित्येवं श्रुतग्रन्थं चाऽनुसरन्तो दृश्यन्ते, अन्यासपाटववशात् तदनुसरणमन्तरेणाऽप्यनवरतं विकल्पजायमानप्रवृत्तेः । यत्र तु श्रुतानुसारित्वं तत्र श्रुतरूपताऽस्माभिरपि न निषिध्यते । तस्मात् श्रुतानुसारित्वाभावेन श्रुतत्वाभावादीहापायधारणानां सामस्त्येन मतिज्ञानत्वान्न मतिज्ञानलक्षणस्याव्याप्तिदोषः, श्रुतरूपतायाश्च श्रुतानुसारित्वेव साऽभिलाषज्ञानविशेषेषु ज्ञावाद् न श्रुतज्ञानलक्षणस्याऽतिव्याप्तिरुक्तो दोषः । अपरं च-अङ्गानङ्गप्रविष्टाऽऽदिश्रुतभेदेषु ' मतिपूर्वमेव श्रुतम् ' इति वक्ष्यमाणवचनात्प्रथमं शब्दाऽऽद्यवग्रहणकालेऽवग्रहाऽऽद्यः समुपजायन्ते, एते चाश्रुतानुसारित्वान्मतिज्ञानम्, यस्तु तेष्वङ्गानङ्गप्रविष्टश्रुतभेदेषु श्रुतानुसारी ज्ञानविशेषः स श्रुत-

ज्ञानम् । ततश्च-अङ्गानङ्गप्रविष्टाऽऽदिश्रुतभेदानां सामस्त्येन मतिज्ञानत्वाभावाद्, ईहाऽऽदिषु च मतिभेदेषु श्रुतानुसारित्वान्नावेन श्रुतज्ञानत्वाऽसंभवाच्चोभयलक्षणसंकीर्णतादोषोऽप्युपपद्यत इति सर्वं सुखम् । न चेह मतिश्रुतयोः परमाणुरिणोरिवाऽऽत्यन्तिको जेदः समन्वेषणीयः, यतः प्रागिहैवोक्तम्-विशिष्टः कश्चिन्मतिविशेष एव श्रुतं, पुरस्तादपि च वक्ष्यते-वत्कसदृशं मतिज्ञानं तज्जनितदवरिकारूपं श्रुतज्ञानम्, न च वत्कशुभयोः परमाणुकुञ्जरवदात्यन्तिको भेदः, किं तु कारणकार्यजावकृत एव, स चेहाऽपि विद्यते, मतेः कारणत्वेन, श्रुतस्य तु कार्यत्वेनाभिधास्यमानत्वात् । न च कार्यकारणयोरैकान्तिको जेदः, कनककुण्डलाऽऽदिषु, मृत्पिण्डकुण्डलाऽऽदिषु च तथाऽदर्शनात् । तस्मात्तदवग्रहापेक्षयाऽनजिलापत्वाद्, ईहाऽऽद्यपेक्षया तु साभिलाषत्वात् साभिलाषानभिज्ञापं मतिज्ञानम्, अश्रुतानुसारि च, सङ्केतकालप्रवृत्तस्य श्रुतग्रन्थसंवन्धिनो वा शब्दस्य व्यवहारकाले अननुसरणात् । श्रुतज्ञानं तु साभिलाषमेव, श्रुतानुसार्येव च, सङ्केतकालप्रवृत्तस्य श्रुतग्रन्थसंवन्धिनो वा शब्दरूपस्य श्रुतस्य व्यवहारकालेऽवश्यमनुसरणादिति स्थितिमिति गार्थः ॥ १०० ॥

अथ श्रुतज्ञानलक्षणस्याव्याप्तिदोषमुद्भावयन्नाह परः-

जइ सुयलक्खणमेयं, तो न तमेगिंदियाणं संभवइ ।

द्वसुयाणुभावंमि वि, जावसुयं सुत्तज्जणो व्व ॥ १०१ ॥

यदि श्रुतज्ञानस्येदमन्तरगाथोक्तं लक्षणमिष्यते-श्रुतानुसारि ज्ञानं यदि श्रुतमभ्युपगम्यत इत्यर्थः, तदा तदेकेन्द्रियाणां न संजवति न घटते, शब्दानुसारित्वस्य तेष्वसंभवात्; तदसंभवश्च मनःप्रभृतिसामग्र्यभावात् । इष्यते चाऽऽगमे-"एगिंदिया नियमं डुयणाणी । तं जहा-मइअणाणी य, सुयअणाणी य " इति वचनादेकेन्द्रियाणामपि श्रुतमात्रम्, इत्यव्यापकमेवेतद् लक्षणम् । अत्रोत्तरमाह-(द्वसुयेत्यादि) द्रव्यश्रुतं शब्दस्तस्याभावेऽप्येकेन्द्रियाणां भावश्रुतमभ्युपगम्यन्वयम्, सुप्तयतेरिव । इदमुक्तं भवति-यद्यप्येकेन्द्रियाणां कारणवैकल्याद् अव्यश्रुतं नास्ति, तथापि स्वापाऽऽद्यवस्थायां साध्वादेरिवाशब्दकारणम्, अशब्दकार्यं च श्रुताऽऽवरणक्षयोपशममात्ररूपं जावश्रुतं केवलदृष्टममीषां मन्तव्यम्; न हि स्वापाऽऽद्यवस्थायां साध्वादिः शब्दं न शृणोति, न विकल्पयतीत्येतावन्मात्रेण तस्य श्रुतज्ञानाभावो व्यवस्थाप्यते, किं तु स्वापाऽऽद्यवस्थोत्तरकालं व्यक्तीजवद्भावश्रुतं दृष्ट्वा पयसि सपिरिव प्रागपि तस्य तदासीदिति व्यवहियते, एवमेकेन्द्रियाणामपि सामग्रीवैकल्याद् यद्यपि अव्यश्रुतानावः, तथाऽप्यावरणक्षयोपशमरूपं जावश्रुतमवसेयम्, परमयोगिभिर्दृष्टत्वाद् वक्ष्यादिष्वाहारजयपरिग्रहमैथुनसंज्ञाऽऽदेस्तल्लिङ्गस्य दर्शनाच्चेति । आह-ननु सुप्तयतिवत्कणं दृष्टान्तेऽपि तावद्भावश्रुतं नावगच्छामः । तथाहि-श्रुतोपयोगपरिणत आत्मा शृणोतीति श्रुतं, श्रूयते तदिति वा श्रुतमित्यनयोपरिणत आत्मा शृणोतीति श्रुतं, श्रूयते तदिति वा श्रुतमित्यनयोर्मध्ये कया व्युत्पत्त्या दुस्तसाधोः श्रुतमभ्युपगम्यते ? तत्राऽऽद्यपक्वो न युक्तः, सुप्तस्य श्रुतोपयोगासंभवात् । द्वितीयोऽपि न संगतः, तत्र शब्दस्य वाच्यत्वात्, तस्यापि च सप्तोऽसंभवादिति । सत्यम् । किं तु शृणोत्यनेन, अस्माद्, अस्मिन्वेति व्युत्पत्तिरिहाश्रियते, एवं च श्रुतज्ञानाऽऽवरणक्षयोपशमो वाच्यः संपद्यते, स च सुप्तयतेः, एकेन्द्रियाणां चास्तीति न किञ्चित्परिहीयते । इति गार्थः ॥ १०१ ॥

अथ दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्याऽऽपादनेनैकेन्द्रियाणां
सुप्तसंज्ञावं विधत्तयाह-

जावसुयं जासासो-यत्तद्विणो जुञ्जन् न इयरस्स ।

जासाऽभिमुहस्स जयं, सोऊण य जं इवेज्जाहि । १०२ ।

भावधुनं युज्यत इति संबन्धः । कस्य युज्यते ? इत्याह-
जायाधोप्रलब्धिमतः-जापालब्धिमतः, श्रवणेन्द्रियलब्धिमत-
द्वयव्ययः । कयंयुनं यद्भावधुनम् ? इत्याह-भायाऽजि-
मुयस्य शब्दमभिधित्तोः 'प्रथममेव मध्ये एतत्प्रतिपाद-
यामि' इत्युपयोगरूपं यद्भवेत्, भुत्वा वा परोदीरितां भायां
भवेदेव 'एतदनेन प्रतिपादितमिति ।' इह च यथासं-
ख्यमवगन्तव्यम्-भायालब्धिमतः प्रथमं भवेत्, श्रवणेन्द्रियल-
ब्धिमतस्तु द्वितीयं भवेदिति । (न इयरस्स चि) इतरस्य तु
भायाधोव्रज्याधिरहितस्य जावधुनं न युज्यते । अयमभिप्रायः-
यस्य सुप्तसाधोनां भायाधोप्रलब्धिरस्ति, तस्योत्थितस्य परप्रति-
पादनपरोदीरितशब्दश्रवणाऽऽदिलक्षणं जावधुनकार्यं दृश्यते,
तदर्थनाच्च सुप्तावस्थायां तस्य लब्धिरूपतया तदाऽऽसी-
दित्यनुमीयते, यस्य त्वेकेन्द्रियस्य भायाधोव्रज्याधिरहितत्वेन
कदाचिदपि भावधुनकार्यं नोपलभ्यते, तस्य कथं तदस्तीति
प्रतीयते ? इति गाथाऽर्थः ॥ १०२ ॥

मत्रोत्तरमाह-

अहं सुहुमं जाविदिय-नाणं दच्चिदियावरोहे वि ।

तह दच्चमुपाभावे, जावसुयं पत्तिवाइण ॥ १०३ ॥

इह केचन्नो विद्याय दोषसंसारिजीवानां सर्वेषामप्यतिस्तो-
कयद्युद्भुतरयदुत्तमाऽऽदितारतम्यजावेन द्रव्येन्द्रियेष्वसत्त्वापि
ह्येकेन्द्रियपञ्चकाऽश्रवणक्रयोपशमः समस्त्येवेति परममुनि-
चिन्तनम् । ततश्च यथा येन प्रकारेण पृथिव्यादीनामेकेन्द्रियाणां
धोव्रज्यधोप्रलब्धिरस्ति तस्यैव निर्वृत्युपकरणरूपाणां क-
व्येन्द्रियाणां तत्प्रतिषेधककर्माऽऽवृत्तत्वादधरोधेऽप्यभावेऽपि
सुप्तमव्यक्तं ह्युपयोगरूपं श्रवणाऽऽदि भावेन्द्रियज्ञानं भवति,
लब्धोन्द्रियाऽश्रवणक्रयोपशमभूताणीयसां ज्ञानशक्तिर्भवती-
त्यर्थः । तथा तेनैव प्रकारेण द्रव्यश्रुतस्य द्रव्येन्द्रियस्थानीयस्था-
भावेऽपि भावश्रुतं जावेन्द्रियज्ञानकत्वं पृथिव्यादीनां भवतीति
प्रतिपत्त्यमेव । इदमुक्तं भवति-एकेन्द्रियाणां तावच्छ्रोत्राऽऽदि-
द्रव्येन्द्रियामावेऽपि भावेन्द्रियज्ञानं किञ्चिद् दृश्यते एव, ननस्प-
त्यादिषु स्पष्टतद्विज्ञापलभ्यात् । तथाहि-कलकण्ठोऽर्जुनमधुर-
पञ्चमोऽत्रश्रवणात्सद्यः कुसुमपल्लवाऽऽदिप्रसवो विरहकष्टज्ञा-
ऽऽदिषु श्रवणेन्द्रियज्ञानस्य व्यक्तं लिङ्गमवलोक्यते । तिलकाऽऽ-
दितरषु पुनः कमनीयकामिनीकमलदलदोर्ध्वशरादिन्दुधवललो-
चनकटाक्षविक्रपात् कुसुमाऽऽद्याविर्भावश्चक्षुरिन्द्रियज्ञानस्य, च-
स्पकाऽऽद्योद्विषेषु तु विविधसुगन्धिगन्धवस्तुनिकुरम्वोन्मिश्रविम-
लशीतलसलिलसेकाद्यप्रकटनं घ्राणेन्द्रियज्ञानस्य, यकुला-
ऽऽदिभूतरेषु तु रम्भाऽतिशायिप्रवररूपवरतरुणजामिनीमु-
खप्रदत्तस्त्वत्सुस्वादुसुमिवारुणीगणरूपाऽऽस्वादनात् त-
दाविष्करणं रसनोन्द्रियज्ञानस्य, कुरथकाऽऽदिविष्टापिष्वशो-
काऽऽदिभूतरेषु च घनपीनोन्नतकठिनकुचकुम्भविज्रभापन्ना-
जितकुम्भानि कुम्भरणमणिवल्लयकण्ठकङ्कशाऽऽभरणचुपितज-
व्यभामिनीवृज्जलताऽवगृह्णन्सुखाभिषिष्टपशरागचूर्णशीतल-
तत्पादकमलपार्थिवप्रहाराच्च भ्रूगति प्रसन्नपल्लवाऽऽदिप्रभवः

स्पर्शानेन्द्रियज्ञानस्य स्पष्टं लिङ्गमभिधीयते । ततश्च यथैतेषु
द्रव्येन्द्रियासत्त्वेऽप्येतद्भावेन्द्रियजन्यं ज्ञानं सकलजनप्रसिद्धम-
स्ति, तथा द्रव्यश्रुताभावे भावश्रुतमपि भविष्यति । इदं दृश्यते हि
जलाऽऽद्याहारोपजीवनाद्वनस्पत्यादीनामाहारसंज्ञा, संकोचनव-
ल्यादीनां तु हस्तस्पर्शाऽऽदिभीत्याऽवयवसंकोचनाऽऽदि-
भ्यो ज्ञयसंज्ञा, विरहकतिद्वकचम्पककेशराशोकाऽऽदीनां तु
मैथुनसंज्ञा दर्शितैव, विल्वपलाशाऽऽदीनां तु निधानीकृतक-
विणोपरि पादमोचनाऽऽदिभ्यः परिग्रहसंज्ञा । न चैताः संज्ञाः
भावश्रुतमन्तरेणोपपद्यन्ते । तस्मादभावेन्द्रियपञ्चकाऽऽश्रवण-
क्रयोपशमाद्भावेन्द्रियपञ्चकज्ञानवद्भावश्रुताऽऽश्रवणक्रयोपशमस-
ंज्ञावाद् द्रव्यश्रुताभावेऽपि यद्य वावद्य भावश्रुतमस्त्येवैके-
न्द्रियाणाम्, इत्यलं विस्तरेण । तर्हि-"जं विशाणं सुयानु-
सारणं" (१००) इति श्रुतज्ञानवृत्तं व्यभिचारि प्राप्नोति,
श्रुतानुसारित्वमन्तरेणाऽप्येकेन्द्रियाणां भावश्रुताभ्युपगमादिति
चेत् । नैवम्, अग्निप्रायापरिहानात्, शब्दोक्तेरसहितं विशिष्ट-
मेव भावश्रुतमाश्रित्य तल्लक्षणमुक्तम्, यथैकेन्द्रियाणामौघिकम-
विशिष्टभावश्रुतमात्रं तदाश्रवणक्रयोपशमस्वरूपम्, तच्छ्रुतानुसा-
रित्वमन्तरेणाऽपि यदि भवति, तथाऽपि न कश्चिद् व्यभिचा-
रः । इति गाथाऽर्थः ॥ १०३ ॥

पुनरप्याह परः-

एवं सव्वपसंगो, न तदावरणामक्खओवसमा ।

मइसुयनाणाऽऽश्रवण-क्खओवसमओ मइसुयाइ ॥ १०४ ॥

यदि ज्ञायाधोव्रज्याधिरहितानामपि काष्ठकल्पानां पृथिव्या-
द्येकेन्द्रियाणां स्पष्टं किमप्यनुलज्यमानमपि केनाऽपि घागाह-
म्यरमाधेन ज्ञानं व्यवस्थाप्यते, तर्हि सर्वेषामपि केवलज्ञा-
नपर्यन्तानां पञ्चानामपि ज्ञानानां प्रसङ्गः सद्भावस्तेषां प्राप्नो-
तीत्यर्थः । पञ्चापि ज्ञानानि एकेन्द्रियाणां सन्ति, इत्येतदपि
कस्मादुच्यते ? स्पष्टानुपलम्बनस्य विशेषाभावादिति ज्ञावः ।
अत्रोत्तरमाह-तदेतज्ज्ञा । कुतः ? इत्याह-तदावरणानामवधिम-
नःपर्यायकेवलज्ञानाऽऽश्रवणकर्मणामप्युपशमादिति, अज्ञाया-
द्येति स्वयमपि द्रष्टव्यम् । इदमुक्तं भवति-केवलज्ञानं तावत्
स्वावश्यकर्मणः कृय एव जायते, अवधिमनःपर्यायज्ञाने तु
तस्य क्रयोपशमे जवतः, एतच्चैकेन्द्रियाणां नास्ति, तत्कार्या-
दर्शनाद्, आगमेऽनुक्तत्वाच्च, इति न सर्वज्ञानप्रसङ्गः । मति-
श्रुतेऽपि तर्हि मा भूताम्, इति चेत् । इत्यत्राऽऽह-(मईत्यादि) म-
तिश्रुतज्ञानाऽऽश्रवणक्रयोपशमस्त्येकेन्द्रियाणामस्त्येव, तत्कार्य-
दर्शनात्, सिद्धान्तेऽभिहितत्वाच्च । ततश्च तत्क्रयोपशमसंज्ञा-
वान्मतिश्रुते जवत एव तेषाम् । इति गाथाऽर्थः ॥ १०४ ॥

तदेवं प्रसङ्गः प्रदर्शितो लक्षणभेदाद् मतिश्रुतयोर्भेदः,

साम्प्रतं हेतुपन्नभावात् तमुपदर्शयन्माह-

मइपुव्वं सुयपुत्तं, न मई सुयपुव्विया विसैसोऽयं ।

पुव्वं पूरणपाटण-भावाओ जं मई तस्स ॥ १०५ ॥

"मइपुव्वं सुयपुत्तं" इति वचनादागमे मतिः पूर्वं यस्य तद्
मतिपूर्वं श्रुतमुक्तम्, न पुनर्मतिः श्रुतपूर्विका, इत्यनयोरयं वि-
शेषः । यदि ह्येकत्वं मतिश्रुतयोर्भवेत्, तदा एवंभूतो नियमेन
पूर्वपञ्चाज्ञावो घटतत्त्वरूपयोरिव न स्यात्, अस्ति चाऽयम्, ततो
भेद इति भावः । किमिति पुनर्मतिपूर्वमेव श्रुतमुक्तम् ? इत्याह-
यद् यस्मात् कारणात् तस्य श्रुतस्य मतिः पूर्वं प्रथममेवोपपद्य-

ते । कुतः ? इत्याह-पूरणेत्यादि 'पू' धातुः पावनपूरणयोरर्थयोः पठ्यते, तस्य च पिपतीति पूर्वमिति निपात्यते । ततश्च शतस्य पूरणात् पालनाच्च मतिर्यस्मात्पूर्वमेव युज्यते, तस्मान्मतिपूर्वमेव श्रुतमुक्तम्, पूर्वशब्दश्चायमिह कारणपर्यायो ऋषयः, कार्यात् पूर्वमेव कारणस्य भावात्, "सम्यग्ज्ञानपूर्विका पुरुषार्थसिद्धिः" इत्यादौ तथादर्शनाच्च । ततश्च मतिपूर्वं श्रुतमिति कोऽर्थः ? श्रुतज्ञानं कार्यम्, मतिस्तु तत्कारणम्, कार्यकारणयोश्च मृतिपण्डितयोरिव कथञ्चिद् भेदः प्रतीत एवेति ज्ञावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १०५ ॥

पूरणाऽऽदिधर्मानेव मतेर्भावयन्नाह-

पूरिज्जइ पाविज्जइ, दिज्जइ वा जं मईए नाऽमइणा ।

पाविज्जइ य मईए, गहियं इहरा पणस्सेज्जा ॥ १०६ ॥

अनुमेक्षाऽऽदिकांश्च अन्ययूह्य श्रुतपर्यायवर्द्धनेन मत्यैव श्रुतज्ञानं पूर्यते पोष्यते पुष्टिं नीयत इत्यर्थः, तथा मत्यैवान्यतः तत् प्राप्यते गृह्यते, तथा मत्यैव तदन्यस्यै दीयते व्याख्यायते, नामत्या न मतिमन्तरेणेत्यर्थः, प्राकृतत्वात्पुष्टिर्ज्ञाननिर्देशः । तथा गृहीतं सदेतत्परावर्तनचिन्तनद्वारेण मत्यैव पाल्यते स्थिरीक्रियते, इतरथा मत्यभावे तद् गृहीतमपि प्रणश्येदेवेत्यर्थः । श्रुतज्ञानस्यैते पूरणाऽऽद्योऽर्थ्या विशिष्टाभ्यूहधारणाऽऽदीनन्तरेण कर्तुं न शक्यन्ते, अन्ययूहाऽऽद्यश्च मतिज्ञानमेव, इति सर्वथा श्रुतस्य मतिरेव कारणम्, श्रुतं तु कार्यम्, कार्यकारणज्ञावश्च जेदे सत्येवोपपद्यते, अभेदे पटतत्स्वरूपयोरिव तदनुपपत्तेः । तस्मात् कारणकार्यरूपत्वाद् मतिश्रुतयोर्भेदः । इति गाथाऽर्थः ॥ १०६ ॥

अथ श्रुतस्य मतिपूर्वतां विघटयन्नाह-

याणाणऽप्पाणाणि य, समकालाई जओ मइसुयाई ।

तो न सुयं मइपुव्वं, मइणाणे वा सुयन्नाणं ॥ १०७ ॥

इह मतिश्रुते वक्ष्यमाणयुक्त्या द्विविधे-सम्यग्दृष्टिज्ञानस्वरूपे, मिथ्यादृष्टेस्वज्ञानस्वभावे । तत्र ज्ञाने अज्ञाने चैते प्रत्येकं समकालमेव भवतः, तत्तयोपशमनाभस्यापगमे युगपदेव निर्देशात् । यतश्चैते ज्ञाने अज्ञाने च मतिश्रुते पृथक् समकाले जवतः, ततो न श्रुतं मतिपूर्वं युज्यते, न हि सममेवोत्पन्नयोः सत्येतरगोविषाणयोरिव पूर्वपश्चाद्भावः सङ्गच्छते । अथोत्सुत्रोऽप्यसदाग्रहवशात्स न त्यज्यते, इत्याह-(मइणाणे वा इत्यादि) इदमुक्तं भवति-मतिज्ञाने समुत्पन्ने तत्समकालं च श्रुतज्ञानेऽनन्युपगम्यमाने श्रुताज्ञानं जीवस्य प्रसज्यते, श्रुतज्ञानानुत्पादेऽद्यापि तदनिवृत्तेः, न च ज्ञानाऽज्ञानयोः समकालमवस्थितिरागमे कचिदप्यनुमन्यते, विरोधात्-ज्ञानस्य सम्यग्दृष्टिसंभवित्वात्, अज्ञानस्य तु मिथ्यादृष्टिभावित्वादिति गाथाऽर्थः ॥ १०७ ॥

अत्र प्रतिविधानमाह-

इह लब्धिमइसुयाई, समकालाई न तूवओगो सिं ।

मइपुव्वं सुयमिह पुण, सुग्रावओगो मइपन्नवो ॥ १०८ ॥

ननु ध्यान्यविजृम्भितमिदं परस्य, अभिप्रायापरिज्ञानात् । तथाहि-द्विविधे मतिश्रुते तदावरणक्षयोपशमरूपलब्धितः, उपयोगतश्च । तत्रेह लब्धितो ये मतिश्रुते ते एव समकालं जवतः, यस्त्वनयोरुपयोगः स युगपन्न भवत्येव, किं तु केवलज्ञानदर्शनयोरिव तथास्वाभाव्यात् क्रमेणैव प्रवर्तते ।

अत्र तर्हि लब्धिमङ्गीकृत्य मतिपूर्वता श्रुतस्योक्ता प्रविश्यतीति चेत् । नैवम्, इत्याह-मतिपूर्वं श्रुतम्, इह तु श्रुतोपयोग एव मतिप्रभवोऽङ्गीक्रियते, न लब्धिरिति भावः । श्रुतोपयोगो हि विशिष्टमन्तर्जल्पाऽऽकारं श्रुतानुसारि ज्ञानमभिधीयते, तच्चाव-ग्रहेहाऽऽदीनन्तरेणाऽऽकस्मिकं न जवति, अवग्रहाऽऽद्यश्च मतिरेव, इति तत्पूर्वता श्रुतस्य न विरुध्यते । इति गाथाऽर्थः ॥ १०८ ॥

तदेवं मतिपूर्वं श्रुतमिति समर्थितम्, परस्तु मतेरपि

श्रुतपूर्वताऽऽपादनेनाऽविशेषमुद्भावयन्नाह-

सोऊण जा मई जे, सा सुयपुव्वं चि तेण न विसेसो ।

सा दव्वसुयप्पज्जा, जावसुयाओ मई नत्थि ॥ १०९ ॥

परस्माच्छब्दं श्रुत्वा तद्विषया (जे) भवतामपि या मतिरुत्पद्यते सा श्रुतपूर्वा श्रुतकारणैव, शब्दस्य श्रुतत्वेन प्रागुक्तत्वात्, तस्याश्च मतेः तत्प्रभवत्वेन भवतामपि सिद्धत्वात् । ततश्च (न विसेसो चि) अन्योऽन्यपूर्वभावितायां मतिश्रुतयोर्न विशेष इत्यर्थः । तथा च सति " न मई सुयपुव्वं चि " यदुक्तं प्राक्, तदयुक्तं प्राप्नोतीति भावः । अत्रोत्तरमाह-परस्माच्छब्दमाकर्ण्य या मतिरुत्पद्यते, सा इत् ! शब्दस्य व्यवश्रुतमात्रत्वाद् द्रव्यश्रुतप्रज्ञाया, न ज्ञावश्रुतकारणा, एतत्तु न केनाऽपि वार्यते, किं त्वेतदेव वयं ब्रूमो यदुक्तं-भावश्रुताद् मतिर्नास्ति, भावश्रुतपूर्विका मतिर्न जवतीत्यर्थः, ऋष्यश्रुतप्रभवा तु भवतु, को दोषः ? इति गाथाऽर्थः ॥ १०९ ॥

ननु भावश्रुतादूर्ध्वं मतिः किं सर्वथा न भवति ? इत्याह-कज्जतया न उ कमसो, कमेण को वा मई निवारिइ ? ।

जं तत्थावत्थाणं, सुयस्स सुचोवओगाओ ॥ ११० ॥

भावाश्रुताद् मतिः कार्यतयैव नास्तीत्यनन्तरोक्तगाथाऽवयवेन संबन्धः (न उ कमसो चि) क्रमशस्तु मतिर्नास्तीत्येवं न, किं तर्हि ? क्रमशः साऽस्ति, इत्येतत् सर्वोऽपि मन्यते, अन्यथा आमरणावधि श्रुतमात्रोपयोगप्रसङ्गात् । यदि क्रमशः साऽस्ति, तर्हि क्रमेण भवन्त्यास्तस्या भवन्तः किं कुर्वन्ति ? इत्याह-(कमेणेत्यादि) वाशब्दः पातनार्थः, सा च कृतैव, क्रमेण भवन्ती मति को निवारयति ? मत्या श्रुतोपयोगो जन्यते, तदुपरमे तु निजकारणकक्षापात् सदैव प्रवृत्ता पुनरपि मतिरवतिष्ठते, पुनस्तथैव श्रुतम्, तथैव च मतिः, इत्येवं क्रमेण जवन्त्या मतेर्निषेधका वयं न जवाम इत्यर्थः । किमिति ? इत्याह-यद् यस्मात् कारणात् तत्र तस्यां मतौ अवस्थानं स्थितिर्भवति, श्रुतोपयोगात् च्युतस्य ततः क्रमेण मतिं न निषेधयामः । इदमुक्तं जवति-यथा सामान्यभूतेन सुवर्णेन स्वविशेषरूपाः कङ्कणाङ्गुलीयकाऽऽद्यो जन्यन्ते, अतस्ते तत्कार्यस्य पदेशं व्रजन्त एव, सुवर्णं त्वत्तज्जन्यत्वात् तत्कार्यतया न व्यवहियते, तस्य कारणान्तरेऽप्यः सिद्धत्वात्, कङ्कणाऽऽदिविशेषोपरमे तु सुवर्णावस्थानं क्रमेण न निवार्यते, एवं मत्याऽपि सामान्यभूतया स्वविशेषरूपश्रुतोपयोगो जन्यते, अतस्तत्कार्यं स उच्यते, मतिस्त्वतज्जन्यत्वात्तत्कार्यतया न व्यपदिश्यते, तस्या हेत्वन्तरात् सदा सिद्धत्वात्, स्वविशेषच्युतश्रुतोपयोगोपरमे तु क्रमाऽऽयातं मत्यवस्थानं न निवार्यते, आमरणान्तं केवलश्रुतोपयोगप्रसङ्गादिति गाथाऽर्थः ॥ ११० ॥

तदेवं ज्ञावश्रुतं मतिपूर्वं व्यवस्थाप्य मतान्तरमुपदर्शयन्नाह-

दव्वसुयं मइपुव्वं, नासइ जं नाऽविचित्थियं केइ ।

जावसुयस्साजावो, पावड तेसिं न य विसेसो ॥११॥

(के० चि) मतिपूर्व धृतमित्यत्राऽऽगमवचने केचिदेवं व्याच-
कृते । किम् ? इत्याह-उच्यधृतं शब्दरूपं मतिपूर्वम्, न जाव-
धृतम् । नच युक्तिमाह-(ज्ञाम् इति नाविचिन्तयति) यद्
यस्मात् कारणादविचिन्तनम् अविचिन्तनं न कोऽपि भावने
न शब्दमुदीरयति, यच्च विवक्षाज्ञानं न च किञ्च मतिरिति
तेषामभिप्रायः, ततश्च मतिपूर्वं उच्यधृतं सिद्धं जवति । एत-
स्मिन् व्याख्याने दोषमाह-तेषामेवं व्याख्यातृणां जावधृतस्य
सर्वथैवाजावः प्राप्तेः, यतो वचनगतं विवक्षोपयोगज्ञानं
तेरेव मतिरित्येव व्याख्यातम्, अन्यथा शब्दस्य मतिपूर्वकत्वा-
जावात्, श्रोतुरपि शब्दं श्रुत्वा प्रथमं यद्व्यग्रहाऽऽदिज्ञानं तत्ता-
वन्मतिरेव, ऊर्ध्वमापे च तस्या जावधृतं नाभ्युपगन्तव्यम्,
मतिपूर्वं जावधृतमित्यस्मत्प्रकृत्यवित्त्वप्रसङ्गात् । यद्गृह्यतोऽ-
भाषमाणस्य चानुप्रेक्षाऽऽदिष्वन्तर्जल्पाकारिणं ज्ञानं विपरिवर्तते
तद्गावधृतं भविष्यतीति चेत् । तदयुक्तम्, यतस्तदपि यद्यव-
ग्रहाऽऽप्राप्तकमतिपूर्वं तदा जावधृतं नैष्टव्यम्, अस्मत्प्रकृत्याभ्यु-
पगमप्रेरेण । अथ मतिपूर्वं तज्ज्ञेयत्वे, तथाऽपि तत्सविक-
ल्पकत्वेन मतिरेव, शब्दविवक्षाज्ञानपत्तः, शब्दविवक्षाज्ञानेऽपि
हि शब्दविकल्पोऽस्ति, तन्मतेरेण शब्दाभिधानासंज्ञयात् । न
चाऽने जावधृतत्वेनेष्टः, तस्माद् मतेरेनन्तरं सर्वत्र शब्दमा-
प्रत्येययोग्यानम्, न भावधृतस्य, अस्मत्प्रकृत्याङ्गीकरणप्रसङ्गात्,
विकल्पज्ञानानि च विवक्षाज्ञानवन्मतिरित्येनोक्तान्येव, इति सर्व-
त्र जावधृतानावः प्रसजति । भवतु स तर्हि, इति चेत् । इ-
त्याह-(न य विसेसो चि) जावधृतानावे मतिधृतयोर्विशेषो
भेदश्चिन्तयितव्यो न स्यात्, स हि द्वयोरेवोपपद्यते । यदा
च मतिरेवाऽस्ति, न भावधृतम्, तदा तस्याः केन सह भे-
दचिन्ता युज्यते ? इति भावः । द्रव्यधृतकणं शब्देन सह
मनेभेदचिन्ता भविष्यतीति चेत् । तदयुक्तम् । ज्ञानपञ्चकावि-
चारस्य दृष्टाधिकृतत्वात्, तदधिकारे च शब्देन सह भेदचि-
न्ताया अप्रस्तुतत्वात् । चिन्तयतां वा ' मतिपूर्वं उच्यधृतम् '
इत्येवं मतेः शब्देनापि सह विशेषः, किं तु सोऽपि न घटने ।
इति गाथाऽर्थः ॥ १११ ॥

कुतो न घटते?, इत्याह-

द्वसुयं बुद्धीओ, सा वि तओ जमविसेसओ तम्हा ।

भावसुयं मडुपुवं, द्वसुयं लक्खणं तस्स ॥ ११२ ॥

यदिति यस्मात् कारणाद् यथा द्रव्यधृतं शब्दो बुद्धे-
मतेः सकाशाद् जवतीति भवद्भिः प्रतिपाद्यते, तथा हन्त ।
साऽपि बुद्धिस्ततः शब्दात् श्रोतुर्भवत्येव । ततश्च " मड-
पुवं सुयमुत्तं, न मडं सुयपुव्विया विसेसोऽयं । " (१०५) इति
मतिधृतयोर्भेदप्रतिपादनार्थं योऽसौ विशेषोऽत्र प्रतिपादयितुं
प्रस्तुतः, स द्वयोरप्यन्येन्यं पूर्वजावितायाः समानत्वात्
प्राप्नोति, इत्यनन्तरगायापर्यन्तावयवेन संबन्धः । तस्मात्तेषां
मतेऽविशेषतः कारणाद् यदस्माभिः प्राक् समर्थितम्-
भावधृतं मतिपूर्वमिति, तदेव युक्तियुक्तम् । शब्दलक्षणं तु
द्रव्यधृतं तस्य भावधृतस्य लक्ष्यते गम्यतेऽनेनेति लक्षणं
लिङ्गमिति गाथाऽर्थः ॥ ११२ ॥

कुतस्तस्य लक्षणम्?, इत्याह-

सुयविनाणप्यनवं, द्वसुयमियं जओ विचित्तेजं ।

पुवं पच्चा भासइ, लक्खिज्जइ तेण जावसुयं ॥११३॥

श्रुतविज्ञानप्रज्ञं सविकल्पकविवक्षाज्ञानकार्यं शब्दरूपं द्र-
व्यधृतमिदं यत्परममतिपूर्वत्वेन इष्यते, कथं पुनस्तद्भावधृतप्र-
भवं विज्ञायते ? इत्याह-यतः सर्वोऽपि पूर्वं विचिन्तय वक्त-
व्यमर्थं चित्ते विकल्प्य पश्चात् शब्दं भाषते, यच्च तच्चि-
न्ताज्ञानं तत् श्रुतानुसंगित्वाद् भावधृतम्, इति जावधृतप्रभ-
वता द्रव्यधृतस्य विज्ञायते, यच्च यस्मात् प्रजवति तत्तस्य
कार्यम्, यतस्तेन कार्यधृतने द्रव्यधृतने स्वकारणभूतं जावधृतं
लक्ष्यते इति न तस्य लक्षणमुक्तम्, अस्ति भावधृतमत्र, तत्कार्य-
स्य शब्दस्य श्रवणाद्, इत्येवं तेन जावधृतस्य लक्ष्यमाण-
त्वादिति । द्रव्यधृतस्य च भावधृतलक्षणात् मतान्तरत्वादिनां
विपर्यस्तत्वप्रतिपादनार्थमुपदर्शिता, भावधृतप्रभवस्याऽपि श-
ब्दस्य तैर्मतिपूर्वत्वप्रतिपादनादिति गाथाऽर्थः ॥ ११३ ॥

अथ यथा मतिधृतयोः कार्यकारणत्वाद् नेदः, तथा तयोः
प्रत्येकं स्वस्थानेऽपि सम्यक्त्वमिथ्यात्वपरिग्रहाद् नेद एवेत्य-
नुपपन्नो दर्शयितुं नान्यथ्ययनाऽऽगमे मतिधृतयोः कार्यकारण-
भावेन भेदप्रतिपादनानन्तरमिदं सूत्रमस्ति ।

तद्यथा-

" अविमेषिया मडं-मडनाणं च, मडअण्णाणं च । विसेसिया
मडं-सम्मदिट्ठिस्स मडं मडनाणं, मिच्चादिट्ठिस्स मडं मडअणा-
णं । एवं अविमेषियं सुयं सुयनाणं, सुयअणाणं च; विसेसियं
सुयं-सम्मदिट्ठिस्स सुयं सुयनाणं, मिच्चादिट्ठिस्स सुयं सुयअ-
णाणं । "

सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिसंघटतोऽविशेषितेन मतिशब्देन मति-
ज्ञानं, मत्यज्ञानं च द्वे अपि प्रतिपाद्यते, सम्यग्दृष्टिविशेषिते-
न तु मतिध्यानेना मतिज्ञानमेवोच्यते, मिथ्यादृष्टिविशेषिते-
न तु तेनैव मत्यज्ञानमेवाभिधीयते, एवं श्रुतेऽपि वाच्यमिति
सूत्रज्ञावार्थः ।

तदेतदानुपल्लिङ्गसूत्रोक्तमनुवर्तमानो ज्ञाप्यका-
रोऽप्याह-

अविमेषिया मड विण, सम्मदिट्ठिस्स सा मडनाणं ।

मडअणाणं मिच्चा-दिट्ठिस्स सुयं पि एमव ॥११४॥

सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिभावेनाविशेषिता मतिर्मतिरेवोच्यते, न
तु मतिज्ञानं मत्यज्ञानं चेति निरुक्तं व्यपदिश्यते, सामान्यरू-
पायां तस्यां ज्ञानादानविशेषयोर्द्वयोरप्यन्तर्भावात् । यदा तु
सम्यग्दृष्टिरेव संबन्धिनी सा मतिर्विवक्ष्यते, तदा मतिज्ञान-
मिति निर्दिश्यते । यदा तु मिथ्यादृष्टिसंघटिनी तदा मत्य-
ज्ञानम् । एवं श्रुतमप्यविशेषितं श्रुतमेव, विशेषितं तु सम्यग्द-
ष्टेः श्रुतज्ञानम्, मिथ्यादृष्टेस्तु श्रुताज्ञानम्, सम्यग्दृष्टिसंघटिनी
वोधस्य सर्वस्यापि ज्ञानत्वात्; मिथ्यादृष्टिसत्कस्य त्वज्ञानत्वा-
दिति गाथाऽर्थः ॥ ११४ ॥

ननु यथा मतिश्रुताभ्यां सम्यग्दृष्टिर्दृष्टाऽऽदिकं जानीते, व्यव-
हरति च; तथा मिथ्यादृष्टिरपि, तात्कमिति तस्य सत्कं स-
र्वमप्यज्ञानमुच्यते?, इत्याशङ्क्याऽऽह-

सदसदविसेसणाओ, जवहेउजदिच्चिओवहंभाओ ।

नाणफलाचावाओ, मिच्चदिट्ठिस्स अण्णाणं ॥ ११५ ॥

सत्तासत्त्व सदसती, तयोरेव विशेषणमविशेषतः, तस्माद्धेतोः,

मिथ्यादृष्टेः संवन्धि व्यवहारमात्रेण ज्ञानमपि निश्चयतोऽज्ञा-
नमुच्यते, सतो ह्यसत्त्वेन असद् विशिष्यते, असतोऽपि च
सत्त्वेन सद्भिद्यते । मिथ्यादृष्टिश्च घटे सत्त्वप्रमेयत्वमूर्तत्वाऽऽदी-
न, स्तम्भरम्भाऽम्भोरुहाऽऽदिव्यावृत्त्यादींश्च पटाऽऽदिधर्मांश्च
सतोऽप्यसत्त्वेन प्रतिपद्यते, 'सर्वप्रकारैर्घट एवायम्' इत्यवधार-
णात् । अनेन ह्यवधारणेन सन्तोऽपि सत्त्वप्रमेयत्वाऽऽदयः पटाऽऽ
दिधर्मा न सन्तीति प्रतिपद्यते, अन्यथा सत्त्वप्रमेयत्वाऽऽदिसामा-
न्यधर्मद्वारेण घटे पटाऽऽदीनामपि सद्भावात् 'सर्वथा घट एवा-
यम्' इत्यवधारणानुपपत्तेः, 'कथञ्चिद् घट एवायम्'
इत्यवधारणे त्वनेकान्तवादाभ्युपगमेन सम्यग्दृष्टित्व-
प्रसङ्गात्, तथा पटपुटनटशकटाऽऽदिरूपं घटेऽसदपि सत्त्वे-
नायमभ्युपगच्छति 'सर्वैः प्रकारैर्घटोऽस्त्येव' इत्यवधारणात्,
'स्यादस्त्येव घटः' इत्यवधारणे तु स्याद्वादाऽऽश्रयणात् सम्य-
ग्दृष्टित्वप्राप्तेः । तस्मात्सदसतोर्विशेषाज्ञावाहुन्मत्तकस्येव मि-
थ्यादृष्टेर्बोधोऽज्ञानम् । तथा विपर्यस्तत्वादेव भवहेतुत्वात्
तद्बोधोऽज्ञानम् । तथा पञ्चवधहेतुत्वात् तद्बोधोऽज्ञानम् । तथा प-
ञ्चवधातिलाऽऽदिदहनजलाऽऽद्यवगाहनाऽऽदिषु संसारहेतुषु
मोक्षहेतुत्वबुद्धेः, दयाप्रशमनसहचर्याऽऽकिञ्चन्यादिषु तु मोक्षका-
रणेषु भवहेतुत्वाध्यवसायतो यदृच्छेपलम्भात् तस्याऽज्ञानम् ।
तथा विरत्यभावेन ज्ञानफलाज्ञावाद् मिथ्यादृष्टेरज्ञानमिति गा-
थाऽर्थः ॥ ११५ ॥

तदेवं सप्रसङ्गः प्रतिपादितो हेतुफलभावादपि मतिश्रुतयो-
र्ज्ञेदः, साम्प्रतं जेदभेदात्तयोस्तमभिधातुमाह-

जेयकथं च विसेषण-मट्टावीसद्विहंगभेयाई ।

इंदियविनागओ वा, मइसुयजेओ जओऽभिहियं ॥ ११६ ॥

जेदाऽवग्रहाऽऽदयः, अज्ञानरूपविष्टत्वाऽऽदयश्च, तत्कृतं वा
मतिश्रुतयोर्विशेषणं जेदः, यतोऽवग्रहाऽऽदिभेदादष्टाविंशत्या-
दिविधं मतिज्ञानं, 'वदयते' इति शेषः । श्रुतज्ञानं त्वज्ञानरूप-
विष्टत्वाऽऽदिभेदमभिधास्यते । अथवा-इन्द्रियविभागान्मति-
श्रुतयोर्भेदः, यतोऽन्यत्र पूर्वगतेऽभिहितमिति गाथाऽर्थः ॥ ११६ ॥

किमभिहितम् ?, इत्याह-

सोइंदिओवलळी, होइ सुयं सेसयं तु मइनाणं ।

मोत्तूणं दव्वसुयं, अक्खरदंजो य सेसेसु ॥ ११७ ॥

इच्छा जीवः, तस्येदमिन्द्रियम्, श्रूयतेऽनेनेति श्रोत्रम्, तच्च
तदिन्द्रियं चेति श्रोत्रेन्द्रियम्, उपलम्जनमुपलब्धिज्ञानम्, श्रो-
त्रेन्द्रियेणोपलब्धिः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरिति तृतीयासमासः;
श्रोत्रेन्द्रियस्य वा उपलब्धिः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरिति षष्ठी-
समासः; श्रोत्रेन्द्रियद्वारकं ज्ञानमित्यर्थः । श्रोत्रेन्द्रियेणोपल-
ब्धिर्यस्येति बहुव्रीहिणाऽन्यपदार्थे शब्दोऽप्यधिक्रियते । तत-
श्चाऽऽद्यसमासद्वये श्रोत्रेन्द्रियद्वारकमभिलापप्लावितोपल-
ब्धिलक्षणं ज्ञावश्रुतमुक्तं छष्टव्यम्, बहुव्रीहिणा तु तस्यां
ज्ञावश्रुतोपलब्ध्यावनुपयुक्तस्य वदतो ऋयश्रुतम्, तदुपयुक्त-
स्य तु वदत उभयश्रुतमभिहितं वेदितव्यम् । इह च व्यव-
च्छेदकत्वात् सर्वं वाक्यं सावधारणं भवति, इष्टावधार-
णविधिः प्रवर्तते; ततः 'चैत्रो धनुर्धर एव' इत्यादिष्विवेहायो-
गव्यवच्छेदेनावधारणं छष्टव्यम् । तद्यथा-श्रुतं श्रोत्रेन्द्रियोपल-
ब्धिरेव, न तु श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतमेवेति; श्रोत्रेन्द्रियोपल-
ब्धिस्तु श्रुतं मतिर्वा भवति, यथा धनुर्धरश्चैत्रोऽन्यो वेति, श्रो-

त्रेन्द्रियोपलब्धिरेवग्रहेहाऽऽदिरूपाया मतित्वात्, श्रुतानुसारि-
ण्यास्तु श्रुतत्वादिति । यदि पुनः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतमेवे-
त्यवधार्यते, तदा तदुपलब्धेरिति सर्वथैव न स्यात्, इष्यते
च कस्याश्चित् तदपीति भावः । यदि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः
श्रुतं, तर्हि शेषं किं भवतु ?, इत्याह- (सेसयं त्वित्यादि) श्रो-
त्रेन्द्रियोपलब्धिं विहाय 'शेषकं' यच्चक्षुरादीन्द्रियचतुष्टयो-
पलब्धिरूपं तन्मतिज्ञानं, भवति इति वर्तते । तुशब्दः स-
मुच्चये, स चैवं समुच्चिनोति, न केवलं शेषेन्द्रियोपलब्धिर्मति-
ज्ञानं, किं तु श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिश्च काचिदवग्रहेहाऽऽदिमात्ररूपा
मतिज्ञानं प्रवति; तथा च सत्यनन्तरमवधारणव्याख्यानमुप-
पन्नं भवति । " सेसयं तु मइनाणं " इति सामान्येनैवोक्ते शो-
पस्य सर्वस्याभ्युत्सर्गेण मतिर्त्वे प्राप्ते सत्यपवादमाह- (मो-
त्तूणं दव्वसुयं ति) पुस्तकाऽऽदिद्विखितं यद् ऋयश्रुतं तन्मुक्त्वा
परित्यज्यैव शेषं मतिज्ञानं द्रष्टव्यम्, पुस्तकाऽऽदिन्यस्तं हि भा-
वश्रुतकारणत्वात् शब्दवत् द्रव्यश्रुतमेव, इति कथं मतिज्ञानं
स्याद् ?, इति ज्ञावः । न केवलं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतम्,
किं तु यश्च शेषेषु चतुर्षु चक्षुरादीन्द्रियेषु श्रुतानुसा-
रिसाभिलापविज्ञानरूपोऽक्षरलाभः सोऽपि श्रुतम्, न त्व-
क्षरलाभमात्रं, तस्येहापायाऽऽद्यात्मके मतिज्ञानेऽपि सद्भावा-
दिति । आह-यदि चक्षुरादीन्द्रियाक्षरलाभोऽपि श्रुतं, तर्हि
यदाद्यपायाऽवयवे 'श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतम्' इत्यवधार-
णं कृतम्, तन्नोपपद्यते । शेषेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतत्वेन
समर्थितत्वात् । नैतदेवम्, शेषेन्द्रियाक्षरलाभस्याऽपि श्रोत्रे-
न्द्रियोपलब्धिरूपत्वात् । स हि श्रुतानुसारिसाभिलापज्ञान-
रूपोऽत्राधिक्रियते, श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरपि चैवचतुर्षु श्रुत-
मुक्ता । ततश्च साभिलापविज्ञानं शेषेन्द्रियद्वारेणाऽप्युत्पन्नं यो-
ग्यतया श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव मन्तव्यम्, अभिलापस्य सर्व-
स्यापि श्रोत्रेन्द्रियग्रहणयोग्यत्वादिति । अत्राऽऽह-ननु " सोइ-
न्दिओवलळी होइ सुयं । " तथा-" अक्खरदंजो य सेसेसु । "
इत्युभयवचनात् श्रुतज्ञानस्य सर्वेन्द्रियनिमित्तता सिद्धा ।
तथा-" सेसयं तु मइनाणं " इति वचनात्, तुशब्दस्य समु-
च्चयाच्च मतिज्ञानस्यापि सर्वेन्द्रियकारणता प्रतिष्ठिता; भवद्-
भिस्तु इन्द्रियविनागाद् मतिश्रुतयोर्ज्ञेदः प्रतिपादयितुमारब्धः;
स चैवं न सिद्ध्यति, द्वयोरपि सर्वेन्द्रियनिमित्ततायास्तुल्य-
त्वप्रतिपादनादिति । अत्रोच्यते-साधूक्तं प्रवता, किं तु यद्यपि
शेषेन्द्रियद्वाराऽऽयातत्वात्तदक्षरलाभः शेषेन्द्रियोपलब्धिरुच्य-
ते, तथाऽप्यभिलापाऽऽत्मकत्वादसौ श्रोत्रेन्द्रियग्रहणयोग्य एव,
ततश्च तत्त्वतः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेवाऽयम् । तथा च सति
परमार्थतः सर्वं श्रोत्रविषयमेव श्रुतज्ञानम्, मतिज्ञानं तु तद्वि-
षयं शेषेन्द्रियविषयं च सिद्धं भवति, अत इत्यमिन्द्रियवि-
ज्ञागान्मतिश्रुतयोर्ज्ञेदो न विहन्यते; इत्येवं विस्तरेण । इति पू-
र्वगतगाथासंक्षेपार्थः ॥ ११७ ॥

अथ विस्तरार्थमभिधित्सुर्ज्ञाप्यकार एव परेण पूर्वपक्षं
कारयितुमाह-

सोओवलळि जइ सुयं, न नाम सोउगहादओ बुळी ।

अह बुळीओ न सुयं, अहोभयं संकरो नाम ॥ ११८ ॥

'श्रोत्रोपलब्धिरेव श्रुतम्' इत्यवधारणार्थमनवगच्छतः 'श्रुत-
मेव तदुपलब्धिः' इत्येवं च तदर्थमवबुध्यमानस्य परस्य व-
चनमिदम् । तद्यथा-यदि श्रोत्रोपलब्धिः श्रुतमेव, तर्हि 'नाम'

इति कोमलाऽऽमन्त्रणे, अहो ! ओत्रेन्द्रियोपलब्धिः अवग्रहेहा-
ऽऽद्या बुद्धिमतिज्ञानं न प्राप्नुवन्ति, तदुपलब्धेः सर्वस्याऽपि
श्रुतत्वेनावधारणात् । सा भूवैस्ते मतिज्ञानम, किं नः कृत्ये ?
इति चेत्, नैवम् । तथा सति तस्य वक्ष्यमाणप्राप्तिशक्ति-
दभिप्रायहानिः । अथैवहापभायाद् बुद्धिस्तेऽभ्युपगम्यन्ते, तत-
स्तर्हि न ते श्रुतम्, तथा च सति-“ सोऽदिश्रोवलब्धी, होइ
सुयं ” (११७) इत्यमङ्गलं प्राप्नोति । अथोभयदोषपरिहारार्थम्,
‘ उभयं बुद्धिश्च श्रुतं च ते इत्यन्ते, तर्हि एवं सत्येकस्या-
नमोहितकारिणीरयोरिव संकरः, संकीर्णता मतिश्रुतयोराप्नोति,
न पृथग्भावः । अथ वा-‘ यदेव मतिः, तदेव च श्रुतं, यदेव च
श्रुतं तदेव मतिः, इत्येवमनेदोऽप्यनयोः स्याद्, इति स्वयमेव
छट्ठम् । जेद्वंश्च तयोः प्रतिपादयितुं प्रस्तुतः, तदेतत् शा-
न्तिकरणप्रवृत्तस्य वेतालोलोचनमिति प्रेरकगाथायः ॥ ११८ ॥

तदेतत्प्रत्ये केचित् यथा परिहरन्ति, तथा तावद्दशंयन्नाह-

केई वैतस्स सुयं, सहो सुणओ मइ चि तं न जवे ।

जं सव्वो चिय सहो, द्व्वसुयं तस्स को भेदो ? ॥ ११९ ॥

“ सोऽदिश्रोवलब्धी ” (११७) इत्यत्र ओत्रेन्द्रिये-
णोपलब्धिर्भवेत्येति केवलश्रुतीत्याश्रयणात् ओत्रेन्द्रियोपलब्धिः
शब्द एवेति केवलमन्यन्ते, स च प्रज्ञापकस्य श्रुतः श्रुत इति
हत्वा श्रुतम्, श्रुतवत्तु ओत्रुवग्रहेहापायाऽऽदिरूपेण मन्यते
ज्ञायत इति मतिः । एवं च सत्युपगमपत्रं भवति, ओत्रगताव-
ग्रहाऽऽदीनां च श्रुतत्वं परिहृतं भवति । आचार्यः प्राऽऽह-‘ नं न
भवे चि’ तदेतत् केवाश्रितं मतं युक्तं न जवति । कुनः ? इत्याह-
यद्यस्मात् कारणात् श्रुतः श्रोतुश्च संयन्त्री सर्व एव शब्दो
ह्यश्रुतम्, ह्यश्रुतमात्रत्वेन च सर्वत्र तुल्यस्य सनस्तस्य
शब्दस्य को भेदः को विशेषः ? येनासौ चकारि श्रुतम्, श्रोतरि
तु मतिः स्यात् । यदपि श्रुत इति श्रुतम्, मन्यते इति मतिः ।
उच्यते-तत्रापि धात्वन्तरमात्रकृत एव विशेषः, शब्दस्तु स एव
श्रुते स एव मन्यते, इति न क्वचिदुभयं दृश्यते । इति गाथा-
ऽर्थः ॥ ११९ ॥

दूषणान्तरमप्याह-

किं वा एणेऽहिगप, सहेणं जइय सद्विज्ञाणं ।

गहियं तो को भेदो, भणओ सुणओ व जोतस्स ? ॥ १२० ॥

यदि वा ज्ञाने ज्ञानविचारे अधिष्ठते किं पुनरसंघातरूपेण
शब्देन गृहीतेन कार्यम्, अप्रस्तुतत्वात् ? । अथ ओत्रेन्द्रि-
योपलब्धिः शब्देन शब्दविज्ञानं गृह्यत इति । अत्राऽऽह-
(जइयेत्यादि) यदि च ओत्रेन्द्रियोपलब्धेः शब्दस्य कार-
णज्ञतत्वात् कार्यज्ञतत्वाच्चोपचारतो वक्तुगतं श्रोतुगतं च
शब्दविज्ञानं ओत्रेन्द्रियोपलब्धिः शब्दवाच्यत्वेन गृहीतम्, तच्च
श्रुतः श्रुतं, श्रुतवत्तु मतिरित्युच्यते । हन्त ! ततस्तर्हि
तस्य विज्ञानस्य श्रुतः श्रुतवतो वा यो भेदो विशेषः, स
कः ? इति कथ्यतां, येन तद्वक्तुः श्रुतं, श्रोतुश्च मतिः स्यात् ?
इति नास्त्यसौ विशेषः, शब्दज्ञानत्वाविशेषादिति ज्ञावः ।
किं च-एवं सति श्रोतुरपि कदाचिद् श्रुत्यनन्तरमेव श्रुतः
सैव शब्दज्ञानिता तन्मतितरविशिष्टा श्रुतं प्रसजति, “ वैतस्स,
सुयं ” (११९) “ सुणओ मइ ” (११९) इत्यभ्यु-
पगमात्, ततश्च तदेवैकत्वं मतिश्रुतयोः, इति कोऽनिशयः
कृतः स्याद् ? इति । किं च-यदि-श्रुतवतः सर्वदेव मति-

रित्ययमेकान्तः, तर्हि यदेतद् व्यक्तं सर्वत्रोच्यते-आचार्यपार-
म्प्येणेदं श्रुतमायातमिति, तदसत् प्राप्नोति, तीर्थकरादर्वाक
सर्वेषामपि श्रोतृत्वेन मतिज्ञानस्यैवोपपत्तेः । अथ नैवम्,
तर्हि कत्वं मतिश्रुतयोरिति गाथाऽर्थः ॥ १२० ॥

तदेवम्-“ केई वैतस्स सुयं ” (१२०) इत्यादि

दूषयित्वा प्रस्तुतप्रकरणोपसंहारव्याजेन
परमेव शिक्त्यन्नाह-

जणओ सुणओ व सुयं, तं जमिहसुयाणुसारिविज्ञाणं ।

दोएहं पि सुयाइयं, जं विज्ञाणं तयं बुद्धी ॥ १२१ ॥

तस्माद् श्रुतः श्रुतम्, श्रुतवत्तु मतिः, इत्येतन्न युक्तम्,
उक्तदूषणाद्, अनागमिकत्वाच्च । किं तर्हि युक्तम् ? इति चेत् ।
उच्यते-भणतः श्रुतवतो वा यत्किमपि श्रुतानुसारि परोप-
देशाहद्वचनानुसारि विज्ञानम्, तदिह सर्वं श्रुतम्, यत्पुनर्द्वयोर-
पि वक्तुश्रोत्रोः श्रुतातीतं हृषीकमनोमात्रनिमित्तमवग्रहाऽऽदि-
रूपं विज्ञानम्, तत्सर्वं बुद्धिमतिज्ञानमित्यर्थः । तदेवं द्वयोरपि
वक्तुश्रोत्रोः प्रत्येकं मतिश्रुते यथोक्तस्वरूपे अभ्युपगन्तव्ये, न
पुनरेकैकस्यैकैकमिति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १२१ ॥

प्रवत्सेवम्, किं तु-“ सोऽश्रोवलब्धि जइ सुयं, न नाम सो-

उगहादओ बुद्धी ” (१२०) इत्यादिना यः परेण पू-

र्वपक्षोऽभ्यधाति, तस्य तर्हि कः परिहारः ? इत्या-

शङ्क्य भाष्यकार एवेदानीम् “ सोऽदिश्रोवलब्धी,

होइ सुयं ” (११७) इत्यादिमूलगाथां विवृ-

यवन्नाह-

सोऽदिश्रोवलब्धी, चेव सुयं न उ तई सुयं चेव ।

सोऽदिश्रोवलब्धी, वि काइ जम्हा मइजाणं ॥ १२२ ॥

इह ओत्रेन्द्रियोपलब्धिः शब्दस्य श्रुतीयापक्षसमासः, बहुव्रीहि-
श्च, आद्यसमासश्च येन ज्ञावश्रुतम्, बहुव्रीहिणा तु भावश्रुता-
नुपयुक्तस्य वदतो ह्यश्रुतम्, तदुपयुक्तस्य तु श्रुतं उभय-
श्रुतं गृहीतमिति प्राग् वृत्तौ दर्शितं सर्वं छट्ठम् । अवधारण-
विधिमपि प्रागुपदर्शितमाह-ओत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतम्, इ-
त्येवमवधारणीयम् । (न उ तइ चि) न पुनः सा ओत्रेन्द्रि-
योपलब्धिः श्रुतमेवेति । कुतो नैवमवधार्यते ? इत्याह-य-
स्मान् ओत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव काचित् श्रुतानुसारिणी अवग्र-
हेहाऽऽदिमात्ररूपा मतिज्ञानमेव, अतः ‘ ओत्रेन्द्रियोपलब्धिः
श्रुतमेव ’ इति नावधार्यत इति ज्ञावः । एवं च सति “ न
नाम सोऽउगहादओ बुद्धी ” (११७) इत्यादि परेण यत्प्रे-
रितम्, तत्परिहृतं भवति, ओत्रावग्रहाऽऽदीनामपि बुद्धिरूपता-
याः समर्थितत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ १२२ ॥

तदेवमवधारणविधिना श्रोत्रावग्रहाऽऽदीनां मतित्वं स-

मर्थितं, यदि वा “ सेसयं तु मइजाणं ” (११७)

इत्यत्र योऽसौ तुशब्दः, ततोऽपि तेषां तत्स-

मर्थ्यते इति दर्शयन्नाह-

तुसमुच्चयवयणाओ, व काइ सोऽदिश्रोवलब्धी वि ।

मइरेवं सइ सोऽउ-गहादओ हुंति मइजेया ॥ १२३ ॥

“ सेसयं तु मइजाणं ” (११७) इत्यत्र योऽसौ तुशब्दः

समुच्चयवचनः, ततश्च किमुक्तं जवति ?-शेषकं मतिज्ञानम्,
काचिदनपेक्षितपरोपदेशाहद्वचना ओत्रेन्द्रियोपलब्धिश्च मति-

ज्ञानमित्येवं वा श्रोत्रावग्रहाऽऽद्यो भवन्ति मतिज्ञेदाः । तथा च सति मतेरष्टाविंशतिभेदत्वं न परिहोयते, ततश्च "न नाम सोऽङ्ग-हृदयो वृत्तिः" (११८) इत्यादि परंपर्यं प्रतिक्षिप्तमेवेति गार्थाः ॥१२३॥

मूलगाथाया व्याख्यातशेषं व्याख्यानयन्नाह-

पक्षाङ्गयं सुयका-रणं ति सद्दो व्व तेण दव्वसुयं ।

जावसुयमक्खराणं, द्वाभो सेसं मइन्नाणं ॥१२४॥

मूलगाथायां 'श्रोत्रावग्रहाऽऽद्यः, शेषकं च मतिज्ञानम्' इत्युक्ते शेषस्य सर्वस्यापि उत्सर्गतो मतिरूपे प्राप्ते, अपवादः- "मोक्षं दव्वसुयं ति" (११७) इत्युक्तम् । तत्र किं तद् अव्यश्रुतं यदिह वर्ज्यते ? इत्याह भाष्यकारः-पत्राऽऽदिगतं पुस्तकपत्राऽऽदिलिखितम्, तेन कारणेन अव्यश्रुतम्; येन किम् ? इत्याह-श्रुतकारणमिति । किंवद् ? इत्याह-शब्दवदिति यथा भावश्रुतकारणत्वात् शब्दो द्रव्यश्रुतम्, तथा-पुस्तकपत्राऽऽदिन्यस्तमपि तत्कारणत्वाद् अव्यश्रुतमित्यर्थः । तन्मुक्त्वा शेषचक्षुरादीन्द्रियोपलब्धिरूपं मतिज्ञानम् । (भावस्त्युयमक्खराणमित्यादि) न केवलं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतम्, यश्च श्रुतानुसारीत्वाद् भावश्रुतं भावश्रुतरूपः, शेषेषु चक्षुरादीन्द्रियेष्वङ्गराणां लाभः परोपदेशार्हद्वचनानुसारिण्यङ्गरोपलब्धिर्हित्यर्थः, सोऽपि श्रुतम्, इत्येवं मूलगाथायां संबन्धः कार्य-इति हृदयम्, स च प्राग् वृत्तौ कृत एव । तस्माच्चाङ्गराणाञ्चक्षुरादीन्द्रियेषु यच्छेषमश्रुतानुसार्यवग्रहेहाऽऽद्युपलब्धिरूपम्, तन्मतिज्ञानम्, इत्येवमिहाप्येतत् संबध्यते । इति गार्थाः ॥ १२४ ॥

अथ परः पूर्वापरविरोधमुक्तावयन्नाह-

जइ सुयमक्खरत्ताभो, न नाम सोऽव्वल्लिखिरेव सुयं ।

सोऽव्वल्लिखिरेव-क्खराइं सुइसंजवाओ ति ॥ १२५ ॥

इयमपि प्राग् मूलगाथावृत्तौ दर्शितार्थैव, तथाऽपि विस्मरणशीलानामनुग्रहार्थं किञ्चिद् व्याख्यायते-ननु यद्युक्त्यायेन शेषेन्द्रियाङ्गरत्ताभोऽपि श्रुतम्, तर्हि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतम्, इति यदवधारणं कृतम्, तदसङ्गतं प्राप्नोति, शेषेन्द्रियाङ्गरत्ताभस्यापि श्रुतत्वात् । अत्रोत्तरमाह-"सोऽव्वल्लिखिरेवेत्यादि ।" यद्यसौ शेषेन्द्रियाङ्गरत्ताभोऽपि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिर्न स्यात्, तदा स्यादेवावधारणमसङ्गतम्, तच्च नास्ति, यतः शेषेन्द्रियद्वाराऽऽयातज्ञानेऽपि प्रतिभासमानान्यङ्गराणि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव । अहो ! महदाश्चर्यम्, यतो यदि शेषेन्द्रियाङ्गरत्ताभः, कथं श्रोत्रोपलब्धिः ? सा चेत्, कथं शेषेन्द्रियाङ्गरत्ताभः ? इत्याशङ्क्याऽऽह-(सुइसंजवाओ ति) शेषेन्द्रियज्ञानप्रतिभासमाज्यङ्गराणि श्रोत्रोपलब्धिरेव । कुतः ? इत्याह-तेषां श्रुतेः श्रवणस्य संभवात् । इदमुक्तं भवति-अभिलापरूपाणि हि एतानि अङ्गराणि, अभिलापश्च तस्मिन् वा विवक्षिते काले, अन्यदा वा; तत्र वा विवक्षिते पुरुषे, अन्यत्र वा श्रवणयोग्यत्वात् श्रोत्रेणोपलभ्यते । अतः श्रोत्रोपलब्धयोग्यत्वेन श्रुतिसंज्ञात् सर्वोऽप्यभिलापः श्रोत्रोपलब्धिरेव; इति न किञ्चिदवधारणं विरुध्यते । इति गार्थाः ॥१२५॥

किं सर्वोऽपि शेषेन्द्रियाङ्गरत्ताभः श्रुतम्, आहोस्विन् क-

श्चिदेव ? इत्याह-

सो वि हु सुयमक्खराणं, जो द्वाभो तं सुयं मई सेसा ।

जइ वा अणक्खर चिय, सा सव्वा न प्पवत्तेज्जा ॥१२६॥

सोऽपि च शेषेन्द्रियाङ्गरत्ताभः स एव श्रुतम्, यः किम् ? इत्याह-यः श्रुताङ्गराणां लाभः, न सर्वः, यः संकेतविषयज्ञानानुसारी, सर्वज्ञवचनकारणो वा विशिष्टः श्रुताङ्गरत्ताभः, स एव श्रुतम्, न त्वश्रुतानुसारी; ईहाऽप्यायाऽऽदिषु परिस्फुरदङ्गरत्ताभमात्रमित्यर्थः । (जइ व च्ति) यदि पुनरङ्गरत्ताभस्य सर्वस्याऽपि श्रुतेन क्रीडिकरणादनङ्गरैव मतिरभ्युपगम्येत, तदा सा यथाऽवग्रहेहाऽप्याधारणरूपा सिद्धान्ते प्रोक्ता, तथा सर्वाऽपि न प्रवर्तते, सर्वाऽपि मतिरूपं नानुज्ञवेदित्यर्थः, किं त्वनङ्गरत्तावग्रहमात्रमेव मतिः स्यात्, न त्वीहाऽऽद्यः, तेषामङ्गरत्ताभाऽऽत्मकत्वात् । तस्मात् श्रुतानुसार्यवाङ्गरत्ताभः श्रुतम्, शेषं तु मतिज्ञानमिति गार्थाः ॥ १२६ ॥

तदेवं व्याख्याता ज्ञाप्यकृताऽपि "सोऽइदिओवल्लिखी" (११७) इत्यादिगाथा, साम्प्रतं त्वस्यां यः श्रुतविषयः पर्यवसितोऽर्थः प्रोक्तो भवति, तं संपिण्ड्योपदर्शयति-

दव्वसुयं भावसुयं, उभयं वा किं कहुं व होज्ज च्ति ।

को वा जावसुयं सो, दव्वाऽसुयं परिणमेज्जा ? ॥१२७॥

इह "सोऽइदियोवल्लिखी" (११७) इत्येतस्यां गाथायां "मोक्षं दव्वसुयं" (११७) इत्यनेन पुस्तकाऽऽदिन्यस्तं अव्यश्रुतमुक्तम्, अङ्गरत्ताभवचनानु जावश्रुतम्, श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि-वचनेन तु शब्दः, तद् विज्ञानं चैत्युभयश्रुतमुक्तम् । तत्रानन्तरवक्ष्यमाणपूर्वगतगाथायामेतच्चिन्त्यते-किं तद् अव्याऽऽदि-श्रुतम् ? कथं वा तज्जवति ? को वा कियान् वा इत्यर्थः, भावश्रुतस्यांशो भागो अव्यश्रुतं द्रव्यश्रुतरूपतया, आदिशब्दादुभयश्रुतरूपतया वा परिणमेदिति गार्थाः ॥ १२७ ॥

का पुनरसौ पूर्वगतगाथा ? इत्याह-

बुद्धिदिट्ठे अत्थे, जे भासइ तं सुयं मईसहिंयं ।

इयत्थं वि होज्ज सुयं, उवल्लिखिसमं जइ भणेज्जा ॥१२८॥

मतिश्रुतयोर्भेदोऽत्र विचार्यत्वेन प्रस्तुतः, इत्यतः केचिदेनां गाथां तदनुयायित्वेन व्याख्यानयन्ति; भाष्यकारस्तु तेनापि प्रकारेण पश्चाद् व्याख्यास्यति, साम्प्रतं प्रस्तावानुयायित्वेन तावद् व्याख्यायते-तत्र बुद्धिः श्रुतरूपेह गृह्यते, तथा दृष्टा गृहीताः पर्यालोचिता बुद्धिदृष्टा अभिलाष्या अर्थाः पदार्थाः, ते च बहवः सन्ति, अतस्तन्मध्याद् वक्ता यान् ज्ञापते वक्ति तद् श्रुतम् । कथं यान् ज्ञापते ? इत्याह-मतिः श्रुतोपयोगरूपा तत्सहितं यथा भवति । एवं यान् ज्ञावान् ज्ञापते तत् श्रुतमुज्जरूपमित्यर्थः । इदमुक्तं जवति-श्रुताऽऽत्मकबुद्ध्युपलब्धानर्थान् उद्गुपयुक्तस्यैव वदतो अव्यश्रुतभावश्रुतरूपमुभयश्रुतं जवति, तद् श्रुतमित्युक्तेऽपि सामर्थ्यादुभयश्रुतं लभ्यते "जे भासइ" इत्यनेन शब्दरूपस्य अव्यश्रुतस्य सूचितत्वात् "बुद्धिदिट्ठे अत्थे" इत्यनेन "मईसहिंयं" इत्यनेन च भावश्रुतस्याङ्गिधित्सितत्वादिति । तदेतावता "सोऽइदिओवल्लिखी" (११७) इत्यादिगाथोक्तस्य उभयश्रुतस्य स्वरूपमुक्तम्; यान् पुनः प्रथमं श्रुतबुद्ध्या दृष्टानपि पश्चादज्ञाया-सवदादेवानुपयुक्तो वक्ति, तद् अव्यश्रुतम्, इत्येतावता गाथायामनुक्तमपि सामर्थ्याद् गम्यते; तथा यान् श्रुतबुद्ध्या पश्यत्येव, न तु मनसि स्फुरतोऽपि ज्ञापते तज्जावश्रुतम्, इतीदमपि स्व-

यमेवावगन्तव्यम् । नरेनायना किं तद् द्रव्याऽऽदिभूतम् ? कथं वा नद्वयनि ? इत्येवं चिन्तितम् । अथ—“ को वा भावस्य नो ” (१२७) इत्यादि चिन्त्यने-तत्र भावधुनमुजयश्रुताद् द्रव्यश्रुतावान्तगुणम्, एतस्मात् तु उजयश्रुतं द्रव्यश्रुतं चानन्ततमे भागे वर्तते इति भावनीयम्, यावत् क्रमवर्तित्वात्, आयुषश्च परिमितत्वात् सर्वेषामपि भावधुनविषयज्ञानार्थानामनन्ततममेव भागं यत्ता भावत इति भावः । तत्रश्च भावधुनस्यानन्ततम एव भागो द्रव्यधुनत्वेन उभयधुनत्वेन च परिणमनीत्युक्तं ज्ञायते । एतच्च सर्वमतन्त्रमेव प्राप्यकारः स्वयमेव विस्तरेणो भाषिष्यति, इत्येवं चिन्त्येन ।

आह-ननु यानुषयुक्तो भावने ननुजयश्रुतम्, यस्मिन्नुपयुक्तो वक्ति तद् द्रव्यधुनमित्युक्तम्, यस्मात्किं न भावने, केवलं धुन-बुद्ध्या पश्यत्येव, तत्राऽपि द्रव्यधुनरूपता, उभयधुनरूपता च किमिति नेष्यते ? इत्यादिवा ५३३-“ इत्यर्थं वि ” इत्याद्यु-त्तराच्चम् । “ जे ज्ञानम् ते च सुयं ” इत्युक्ते तत्प्रतियोगि-स्वरूपमभाषमाणत्वाभावि भावधुनमेव इतरत्र शब्दवाच्यं ज्ञायते । ततश्चायमर्थः-द्रव्यधुनोभयधुनाभ्यामनन्तत्वाऽपि जा-वधुने भवेत् धुनम् द्रव्यधुनरूपता, उभयधुनरूपता वा भवे-दित्यर्थः । यदि किं स्याद् ? इत्याह-उपलब्धजनमुपलब्धिः, तन्मम तत्प्रमाणं यदि भवेत्--यावच्छ्रुतिद्वयस्यमुपपन्नने तावत्सर्वमुपयुक्तोऽनुपयुक्तो वा यदि यद्वादित्यर्थः । एतच्च नास्ति, धुनोपलब्ध्या उपलब्धानामर्थानामनन्तत्वात्, यावत् क्रमवर्तित्वाद्, आयुषश्च परिमितत्वादिनि । तस्मादभिज्ञाप्यानां धुनोपलब्ध्या समुपलब्ध्यानां भावानां मध्यान् सर्वेषां जन्मना अनन्ततममेव भागं भावने यत्ता, अतस्मिन्धेवानुपयुक्तस्य यदतो द्रव्यधुनरूपता, उपयुक्तस्य तु यदत उजयधुनरूपता भवेत्, नेतरत्र जावधुने, जावणस्यैवास्मभवात् । इति पृथगत-गाथाऽर्थः ॥ १२७ ॥

तदेवं व्याख्याताऽस्माभिरिव गाथा,

सास्त्रं ज्ञाप्यकारस्तद्व्याख्यानमाह-

जे सुययुद्धिद्विष्टे, सुयमसहिष्टो पचासई भावे ।

तं उजयस्यं जज्ञे, दव्वस्यं जे अणुवउत्तो ॥ १२८ ॥

गतार्थम् । नवरं मुत्रार्थं किञ्चिद् व्याख्यायने-धुनरूपा यत्ता बुद्धितया दृष्टाः पर्यालोचना ये भावास्तन्मध्याद् “ मरुमहि-यं ” (१२८) इत्यस्य तात्पर्यव्याख्यानमाह-श्रुताऽऽत्मकमति-सहितः, धुनोपयुक्त इति यावत् । यान् ज्ञायान् प्रज्ञापते तद् द्रव्यजावरूपमुजयश्रुतं ज्ञायते । यान् पुनरनुपयुक्तो भावते तद् द्रव्यधुनं, शब्दमात्रमेवेत्यर्थः । यस्त्वं धुनबुद्ध्या पर्यालोच-यत्येव केवलम्, न तु ज्ञापते, तद्वाचश्रुतिमित्यर्थाद् गम्यते । इति गाथाऽर्थः ॥ १२८ ॥

उत्तरार्द्धव्याख्यानमाह-

इयरत्थं वि जावसुण्, हांज्ज तय तस्समं जइ भणिज्जा ।

न य तरइ तत्तिर्यं सी, जप्पणेगगुणं तयं तत्तो ॥ १२९ ॥

यज्ञापते तदुभयधुनं, द्रव्यधुनं वेत्युक्ते भावधुनमेवेतरत्र शब्दवाच्यं गम्यते । ततश्चेतरत्रापि भावधुनं ज्ञेयं तद् द्रव्यधुनमुभयधुनं वा, यदि तस्सममुपलब्धिसमं भवेत्, तच्च नास्ति, यस्माच्छ्रुतज्ञानी स्वबुद्ध्या यावदुपलभते तावद्वक्तुं ‘ न तरति ’ न शक्नोति । कुतः ? इत्याह-यद् यस्मात् कारणात् ततो भाषाविपर्ययतात् श्रुतात् तदशक्यज्ञापणक्रियं भावधु-
४८८

नमनेकगुणमनन्तगुणम्, अतो नोपलब्धिसमं भणतीति गा-थाऽर्थः ॥ १२९ ॥

उपलब्धिसममित्येनस्य समासविधिमाह-

सह उवलब्धीणं वा, उवलब्धिसमं तथा व जं तुल्लं ।

जं तस्समकालं वा, न सव्वहा तरइ वात्तुं जे ॥ १३० ॥

यद् भाषणमुपलब्ध्या सह वर्तते तदुपलब्धिसमम्, प्रा-कृतशैलीनिपातनात् सहस्य समभावः, या या धुनोपल-ब्धिस्तथा तथा सह यज्ञापणं तदुपलब्धिसममित्यर्थः । (तथा व जं तुल्लं इति) तथा चोपलब्ध्या यत् तुल्यं समानं तदुपलब्धि-समम्-यावती काचित् धुनोपलब्धिस्तत्तुल्यं तत्समं यज्ञा-पणं तदुपलब्धिसममित्यर्थः । (जं तस्समकालं वेति) तथा उपलब्ध्या समकालं वा यज्ञापणं तदुपलब्धिसमम् । यथा म-ध्ये शूलं वेद्यतस्तत्समकालमेवान्यस्मै तद्व्यथाकथनम्, एव-मन्तः सर्वामपि धुनोपलब्धिमनुभवतस्समकालमेव यद् ज्ञापणं नष्टा उपलब्धिसममिति भावः । किं यदुना ? सर्वथा सर्वस्मिन्नपि समासविधापयं तात्पर्यार्थः । कः ? इत्याह-धुनज्ञानी यावत् धुनबुद्ध्या समुपलभते, तावत्सर्वं न तरति न शक्नोति वक्तुं (जं इति) अशक्नारमात्रे । इति गाथाऽर्थः ॥ १३० ॥

(ए) अथ कथं पुनरस्य एतां गाथां मतिधुतभेदाथं व्या-ख्यायन्ति ? इत्याह-

केई बुद्धिद्विष्टे, मइमहिणं ज्ञासओ मयं तत्थ ।

किं सहो मइरुनयं, जावसुयं सव्वहा जुत्तं ॥ १३१ ॥

इह केचनाप्याचार्या मतिधुतभेदं प्रतिपिपादयिष्यते “ बुद्धि-द्विष्टे अथे, जे भासइ ” (१३१) इत्यादि मूलगाथायां बुद्धिः धुनबुद्धिरिति न व्याख्यायन्ति, किं तु ‘ बुद्धिर्मनिरिति ’ व्याचक्रते । ततश्च यदुना मत्या दृष्टेषु बहुष्वर्थेषु मध्ये कौञ्चि-त् न दृष्टानर्थान्मत्तिसहितान् भाषमाणस्य धुनं भवति । आह-ननु मतिज्ञानस्य मतिमाहिनो भवति, तत्कथमर्थानां मति-सहितस्य विशेषणम् ? सत्यम्, किं तु मूलगाथायां “ म-इमहिणं ” (१३१) इति वचनान्मत्युपयोगं घटमानोऽत्र वक्ता गृह्यते, अनन्तस्य मत्युपयोगसहितत्वादर्थानामप्युपचारस्त-तस्तत्सहितस्यमुच्यते । तस्मात्मतिज्ञानदृष्टानर्थान् तदुपयुक्त-स्यैव ज्ञापमाणस्य धुनं भवतीति तात्पर्यम्; अनुपयुक्तस्य तु यदतो द्रव्यधुनम्, पारिदोषाद्भाषमाणस्य पदार्थपर्यालोचन-मात्ररूपं मतिज्ञानम्, इति मतिधुनयोर्भेदः । तदेवं कैश्चिन्मूल-गाथायाः पूर्वार्द्धे व्याख्याते स्मरिदृष्टमाह- (तत्थ किंसहो इ-त्यादि) तत्र नैरेवं व्याख्याने भावधुनं सर्वथेवायुक्तं स्यात् सर्वथा तदभावः प्राप्नोतीत्यर्थः । तथाहि-किं ज्ञाप्यमाणः शब्दो जावधुनम्, मतिर्वा, उभयं वा ? इति त्रयी गतिः । अस्य च त्रिनयस्य मध्ये नैकमपि जावधुतं युक्तामेति भावः । इति गा-थाऽर्थः ॥ १३१ ॥

कथम् ? इत्याह-

सहो वा दव्वसुयं, मइराभिण्वोद्विहं न वा उभयं ।

जुत्तं उभयाभावे, जावसुयं कत्थं तं किं वा ? ॥ १३२ ॥

मत्युपयुक्तस्य शब्दमुदीरयतो यन्तावत् शब्दः स द्रव्यधुन-मेव, इति कथं जावधुनं स्यात् ? मतिस्त्वाजिनिबोधिकज्ञान-म् । भवतु तर्हि मतिशब्दलक्षणमुभयं संसृजितं भावधुनम्, इत्या-

ह-(न वा उभयं, जुक्तं ति) नैव यथोक्तमुभयं समुदितमपि भावश्रुतं युक्तम्, प्रत्येकावस्थायां तद्भावाभावात्, न हि प्रत्येकं सिकताकणेषु असत्तैलं समुदितावस्थायामपि भवतीति ज्ञावः । तदेवमुभयस्य स्वतन्त्रस्याऽऽस्वतन्त्रस्य वा ज्ञावश्रुतत्वेनाज्ञावे सति तद् भावश्रुतं क्व शब्दाऽऽदौ ?, किं वा तत् ? , न किञ्चिदिति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १३३ ॥

अथ ज्ञावापरिणतिकाले मतेः किमप्याधिक्यमुपजायते, इति उभयस्य श्रुतत्वं न विरुध्यते, इत्याह-

ज्ञावापरिणत्कावे, मई किमहियमहऽमुहत्तं वा ।

ज्ञावासंकल्पविसे-समेतत्रो वा सुयमजुक्तं ॥ १३४ ॥

मतेरन्तर्विज्ञानविशेषस्य भावापरिणतिकाले शब्दप्रारम्भवेलायां पूर्वावस्थातः किमधिकं रूपं संपद्यते ?, येनोभयावस्थायां सा ज्ञानान्तरं स्यात्, श्रुतव्यपदेशः स्यादित्यर्थः । (अहऽमुहत्तं वेति) अथवा-अन्यथाभावः कः, येन श्रुतत्वं स्यात् ?, न किञ्चिदिति भावः । भावाऽऽरम्भ एवात्र विशेषः, इति चेत् ?, इत्याह- (ज्ञासेत्यादि) ज्ञावायाः संकल्पः प्रारम्भः, स एव विशेषमात्रम्, मात्रशब्दो मनागपि विकारभवननिषेधार्थः, तस्माद् भावासंकल्पविशेषमात्राद् मतेः श्रुतत्वमयुक्तम् । एतदुक्तं भवति-अन्तर्विज्ञानस्य स्वयमविशिष्टस्य बाह्यक्रियाऽऽरम्भादत्यन्तजातेभेदाभ्युपगमे धावनवलगनकराऽऽस्फोटनाऽऽदिबाह्यक्रियाऽऽनन्त्यान्मतेरानन्त्यमेव स्यात्, स्वयं चाऽनुपजातविशेषाणां ज्ञानानां शब्दपरिणतिसिद्धिधानमात्रत एव ज्ञानान्तरत्वेऽतिप्रसङ्गः स्यात्, अवध्यादिष्वपि तथाप्राप्तेरिति गाथाऽर्थः ॥ १३४ ॥

तदेवं कैश्चिद्विहितं मूलगाथायाः पूर्वाद्ध्याख्यानं दूषितम्,

अथोत्तरार्द्धव्याख्यानमुपदर्श्य दूषयितुमाह-

इयरत्थ वि मइनाणे, होज्ज सुयं ति किह तं सुयं होइ ? ।

किह व सुयं होइ मई, सलक्खणाऽऽवरणजेयात्रो ॥ १३५ ॥

“ बुद्धिद्विष्टे अर्थे ” (१२८) इत्यत्र बुद्धिर्मेतिज्ञानं व्याख्यातम्, तन्मतेन “ इयरत्थ वि होज्ज सुयं, उवव्विस्समं जइ जणेज्जा । ” (१२८) इत्युत्तरार्द्धगतस्य इतरत्रशब्दस्य मतिज्ञानमेव वाच्यम्, शब्दसहितमतेर्द्व्यभावश्रुतत्वेनोक्तत्वात्, तदितरस्य मतिज्ञानस्यैव तत्र संभवात् । ततश्च तद्व्याख्यानमनूय दूषयति-इतरत्रापि मतिज्ञाने श्रुतं जवेद् यद्युपलब्धिसमं भापेत, इति यत्तैरुच्यते, तदयुक्तम्, यतो हन्त ! यन्मतिज्ञानम्, तत्कथं श्रुतं जवितुमर्हति ? । श्रुतं चेत्, कथं वा तन्मतिर्जवेत् ? । कुतः पुनरित्यं न जवति ?, इत्याह-मतिश्रुतयोर्धत्त स्वकीयं लक्षणम्, कर्म चाऽऽवारकम्, तयोर्भेदेनाऽऽगमे प्रतिपादनात् । यदि च यदेव मतिज्ञानं तदेव श्रुतम्, यदेव च श्रुतं तदेव मतिज्ञानं स्यात्, तदा लक्षणाऽऽवरणजेदोऽपि तयोर्न स्यादिति गाथाऽर्थः ॥ १३५ ॥

तदेवम्-“ बुद्धिद्विष्टे अर्थे, जे भासइ ” (१२८) इत्यादि मूलगाथां मतिश्रुतज्जदप्रतिपादनपरतया व्याचिख्यासोः परस्य मतिर्ज्ञावश्रुतं न युज्यत इति प्रतिपादितम् । यदि तु द्रव्यश्रुतं साऽन्युपगम्यते तदा न दोषः, इत्युपदर्शयन्नाह-

अहव मई दव्वसुय-त्तेज्ज ज्ञावेण सा विरुद्धेज्जा ।

जो असुयक्खरलाभो, तं मइसहित्रो पभासेज्जा ॥ १३६ ॥

अथवा मतिर्द्व्यश्रुतत्वमेतु आगच्छतु, न तत्र वयं निषेकारः, केवलमेतदेव निर्वन्धेनाजिदधो यदुत-भावेन ज्ञावश्रुतत्वेन सा मतिर्विरुध्येत दर्शितव्यायेन विरोधमनुजवेत् । इदमुक्तं जवति-“ कोई बुद्धिद्विष्टे, मइसहित्र भासओ सुयं ” (१३२) इत्यत्र गाथाद्धे योऽसौ श्रुतशब्दः स यदि द्रव्यश्रुतवाचित्वेन व्याख्यायते तदा विरोधो न जवति । कथम् ?, इति चेत् । उच्यते-बुद्धिर्मतिस्तद्वद्विष्टान् मत्युपयोगसहितानर्थान् भाषमाणस्य सा मतिः शब्दलक्षणस्य द्रव्यश्रुतस्य कारणत्वाद् द्रव्यश्रुतम्, अज्ञापमाणस्य तु मतिज्ञानम्, इत्येवं मतिर्द्रव्यश्रुतयोर्भेदः प्रोक्तो जवति, न तु मतिश्रुतज्ञानयोः केवलं विरोधपरिहारमात्रमित्यमुपकल्पितं भवति । अत्राऽऽह कश्चिन्-ननु यदि मत्युपयोगे वर्तमानो भापेत कश्चित्, तदा द्रव्यश्रुतकारणत्वाद् मतिः स्याद् द्रव्यश्रुतम्, एतच्च न भविष्यति, इत्याह- (जो असुयेत्यादि) योऽभ्युपगम्योक्तलाभः, तं मत्युपयोगे वर्तमानो ज्ञापेत वक्ता, नात्र कश्चित् संदेहः, यस्तु श्रुतानुसार्येकरलाभस्तं श्रुतोपयोगे एव वर्तमानो भापेत, अतो न तच्चब्दस्य मतिः कारणम्, श्रुतपूर्वत्वात्तस्येति भावः । इदमुक्तं जवति-यः परोपदेशार्हद्वचनलक्षणं श्रुतमनुश्रित्याकरलाभोऽन्तः स्फुरति तं श्रुतोपयोगे एव वर्तमानो भापेत, यस्त्वश्रुतानुसारी स्वमत्यैव पर्यालोचित ईहाऽप्रायेषु स्फुरत्येकरलाभः, तं यदा मत्युपयोगसहित एव भापते, तदा तस्य शब्दलक्षणस्य द्रव्यश्रुतस्य कारणत्वाद् भवत्येव मतिर्द्रव्यश्रुतम् । इति गाथाऽर्थः ॥ १३६ ॥

अथासिन्नेव मतेर्द्व्यश्रुतत्वपक्षे “ इयरत्थ वि होज्ज सुयं ” (१२८) इत्यादौ मूलगाथाया उत्तरार्द्धे योऽर्थः

संपद्यते, तमाचार्यः प्रदर्शयन्नाह-

इयरम्मि वि मइनाणे, होज्ज तयं तस्समं जइ भणेज्जा ।

न य तरइ तत्तियं सो, जमणेगगुणं तयं तत्तो ॥ १३७ ॥

भाषमाणस्य मतिर्द्रव्यश्रुतमित्युक्तम्, अतोऽभाषमाणवस्थाज्ञावि मतिज्ञानमितरत्र शब्दवाच्यं भवति । ततश्चेतरत्राप्यज्ञापमाणवस्थाज्ञाविनि मतिज्ञाने भवेत् तद् द्रव्यश्रुतं यदि तत्समं मतिज्ञानोपलब्धिसमं भणेत, यावद् मतिज्ञानेनोपलब्धते तावत्सर्वं वदेदित्यर्थः; एतच्च नास्ति । कुतः ?, इत्याह- (न च) नैव 'तरति' शक्नोति स यावन्मतिज्ञानेनोपलब्धते तावद् वक्तुम् । कुतः ?, इत्याह-यद् यस्मात् ततो वक्तुं शक्यात्तत्सर्वमपि मतिज्ञानोपलब्धमनेकगुणमनन्तगुणमिति गाथाऽर्थः ॥ १३७ ॥

अत्र विनेयः प्राऽऽह-

कह मइसुओवव्वद्धा, तारंति न भासिडं वहुत्ताओ ।

सव्वेण जीविण वि, भासइ जमणंतभागं सो ॥ १३८ ॥

नन्वनन्तरगाथायां मत्युपलब्धाः सर्वेऽपि वक्तुं न शक्यन्त इत्युक्तम्, पूर्वं तु श्रुतोपलब्धा अपि सर्वेऽभिधातुं न पार्यन्त इत्यभिहितम्; तदेतत्कथम्, यन्मतिश्रुतोपलब्धा ज्ञावा न तीर्यन्ते ज्ञापितुम् ? । अत्राऽऽह-वहुत्वात्-प्राचुर्यात् । तत्रैतत् स्यात्-कुतः पुनरेतावद्बहुत्वं तेषां निश्चितम् ?, इत्याह-यद् यस्मात् कारणात् सर्वेणाऽप्यायुषा सः मतिश्रुतज्ञानी समुपलब्धानामर्थानामनन्ततममेव भागं ज्ञापत इत्यागमे निर्णीतम्, तस्माद् बहुत्वावगमः । इति गाथाऽर्थः ॥ १३८ ॥

अथ मत्यागुपपन्नार्थानां सामान्येनाभिधानाशक्यत्वे पु-
नोक्तम्, अपरमपि च हेतुं विषयविभागोनाभि-
धिसुराह-

तीर्गति न वोक्तुं जे, मृत्रावत्तदा बहुचक्षावाओ ।

मेमोत्रलक्षभावा, सा भवबहुचक्षोऽजिहिया ॥१३॥

सर्वेऽपि श्रुतोपपन्ना भावा न नीर्यन्ते न पार्यन्ते वक्तुम् ।
'जे' इति पूर्ववदेव । कुतस्ते वक्तुं न पार्यन्ते ? इत्याह-यदुत्वभा-
वाद् बहुत्वसद्भावादेवैवधारणायम्, न तु तत्सामान्यादित्य-
न्निर्मायः । (संसोवन्नक्षभावा, सा भव सति) शेषं श्रुताद-
न्यत् प्रस्तुते मतिज्ञानम्, समानवक्तव्यताप्रस्तावतल्लक्षणानि म-
त्यधिकमनःपर्यायकेवलानि वा शेषाणि, तेन तैर्वा उपलब्धा
ज्ञाताः शेषोपलब्धाः, ते च ते भावादेवेति नमासः, स्वाभाव्या-
देव अनभिज्ञाप्याऽऽत्मकत्वादेव न तीर्यन्ते भाषितुम् । आह-
नन्धेते यथाऽनभिज्ञाप्यत्वादिनिधानं न शक्यन्ते, तथा यदुत्वा-
दपि, तत् किमित्यनभिज्ञाप्यत्वाच्चक्षयमेवकमत्र हेतुत्वेनोक्त्यनेः,
नन्यम्, किं त्वभिज्ञाप्यत्वे सति यदुत्वात्पत्त्यचिन्ता क्रियमाणा
विज्ञाजने, ये तु मूलतः पदानभिज्ञाप्यास्तेषु बहुत्वलक्षणो हे-
तुव्यमानोऽपि निष्फल एव, अनभिज्ञाप्याऽऽत्मकत्वेनैवाभिधा-
नाशक्यत्वस्य सिद्धत्वादिति । किं च-(यदुत्तमोऽजिहिय सति)
यदुत्वाच्छेषोपलब्धा भावा यथा वक्तुं न शक्यन्ते, तथा "क-
द मश्नु श्रोवन्नका, तीरंति न भासिंते यदुत्ताओ ।" (१३८)
इत्याद्यनन्तरगाथायानजिहिया एव, इति किं यदुत्वाहेतुपन्या-
सेन ? पौनरुक्त्यप्रसङ्गात् । शेषज्ञानेषु मध्ये मतिरेव स तत्र
प्रोक्तः, अत्र त्ववस्थादान्यपि गृहीतानि सन्ति, अतस्तदर्थम-
यमिहापि वक्तव्य इति चेत्, नैवम्, मतेरुपलक्षणत्वेनावध्यादि-
व्यप्यसौ तत्र द्रष्टव्य इत्यदोषः । यद्येवम्, तर्हि श्रुतस्यापि य-
दुत्वलक्षणो हेतुः प्रागुक्त एव, किमितीह पुनरुच्यते ? इति
चेत् । सत्यम्, किं तु श्रुतोपपन्ना बहुत्वात्, शेषोपलब्धास्तु त-
त्स्वाभाव्याश्च शक्यन्ते अभिधातुम्, इति विषयविभागदर्शनार्थं
तस्येह पुनरुपन्यासः । अपरस्त्वाह-ननु मत्यागुपपन्नानामपि
कयाञ्चिदभिज्ञाप्यत्वात् किमुच्यते?-(संसोवन्नक्षभावा, सा भव
सति) सत्यम्, किं तु तेषां श्रुतविषयत्वेनैवाभिधानाशक्य-
त्वस्योक्तत्वाददोषः । इति गाथाऽर्थः ॥ १३९ ॥

विनेयः पृच्छति-

कचो एत्तियमेत्ता, भावमुयमईण पजया जेमि ।

जासइ अणंतभागं, भणइ जम्हा सुएऽभिहियं ॥१४०॥

कुतः पुनरेतावन्तो प्रावश्रुतमत्योः पर्याया उपलब्धार्थविष-
या विशेषाः, येषां सर्वेणापि जन्मनाऽनन्तज्ञागमेव ज्ञापत इति
प्रागुक्तम् ? अत्र गुरुराह-जयतेऽत्रोत्तरम्-यस्मात् सूत्रे आ-
गमे बह्व्यमाणमजिहितम्, तस्मात् तथोरेतावन्तः पर्यायाः । इति
गाथाऽर्थः ॥ १४० ॥

किं तत्सूत्रेऽजिहितम् ? इत्याह-

पसवणिज्जा चावा, अणंतभागो उ अणनिलुप्पाणं ।

पसवणिज्जाणं पुण, अणंतभागो सुयनिवच्छो ॥ १४१ ॥

प्रज्ञाप्यन्ते प्रकृत्यन्त इति प्रज्ञापनीया वचनपर्यायत्वेन श्रुत-
ज्ञानगोचरा इत्यर्थः । के ? प्रावा ऊर्ध्वाधस्तिर्यगुक्तोक्तानि-
विष्टभूषवनविमानग्रहनक्षत्रतारकाकेन्द्रादयस्ते सर्वेऽपि मि-

त्रिताः । किम् ? इत्याह-अनन्ततम एव भागे वर्तन्ते । के-
याम ? अत्राऽऽह-अनजिलाप्यानामर्थपर्यायत्वेनावचनगोचराऽऽ-
पन्नानामित्यर्थः, अनजिलाप्यवस्तुराशेरभिज्ञाप्यपदार्थसार्थः
सर्वोऽप्यनन्ततम एव भागे वर्तते इत्यर्थः । प्रज्ञापनीयपदा-
र्थानां पुनरनन्तभाग एव चतुर्दशपूर्वलक्षणे श्रुते निवच्छो ज-
गदभिर्गणधरैः साक्षाद् प्रथितः । इति गाथाऽर्थः ॥ १४१ ॥

कुतः पुनरेतद् विज्ञायते यदुत्-प्रज्ञापनीयानामनन्तभाग एव
श्रुतनिवच्छः ? इत्याह-

जं चोदसपुव्वधरा, ठ्ठाणगया परोप्परं होति ।

तेण उ अणंतभागो, पणवणिज्जाण जं सुत्तं ॥१४२॥

यद् यस्मात् कारणात् चतुर्दशपूर्वधराः पदस्थानपतिताः
परस्परं भवन्ति, हीनाधिक्येनेति शेषः । तथाहि-सकलाभि-
ज्ञाप्यवस्तुवेदितया य उत्कृष्टः चतुर्दशपूर्वधरः, ततोऽन्यो ही-
नहीनतराऽऽदिः, आगमे इत्यर्थं प्रतिपादितः । तद्यथा-"अणंतजा-
गदीणे वा, असंखेज्जभागदीणे वा, संखेज्जजागदीणे वा, सं-
खेज्जगुणहीणे वा, असंखेज्जगुणहीणे वा, अणंतगुणहीणे वा ।"
यस्तु सर्वस्तोकाऽभिज्ञाप्यवस्तुप्रायकतया सर्वजघन्यः, ततो-
ऽन्य उत्कृष्ट उत्कृष्टतराऽऽदिरप्येव प्रोक्तः । तद्यथा-"अणंतभाग-
म्हिण वा, असंखेज्जभागम्हिण वा, संखेज्जभागम्हिण वा, सं-
खेज्जगुणम्हिण वा, असंखेज्जगुणम्हिण वा, अणंतगुण-
म्हिण वा ।" नदेवं यतः परस्परं पदस्थानपतिताः
चतुर्दशपूर्वविदः, तस्मात् कारणाद् यत्सुत्रं चतुर्दशपूर्व-
लक्षणं तत् प्रज्ञापनीयानां भावानामनन्तज्ञाग एवेति । यदि
पुनर्यावन्तः प्रज्ञापनीया भावास्तावन्तः सर्वेऽपि सूत्रे निवच्छा
भवेयुः, तदा तद्वेदिनां तुल्यतैव स्यात्, न पदस्थानपतितत्व-
मिति ज्ञावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १४२ ॥

आह-ननु यदि सर्वेऽपि चतुर्दशपूर्वविदः, तर्हि कथं तेषां
परस्परं हीनाऽऽधिक्यम् ? इत्याह-

अक्खरल्लजेण समा, ऊणऽहिया होति मइविसेसेहि ।

ते वि अ मइविसेसे, सुयनाणऽम्भंतरे जाण ॥ १४३ ॥

चतुर्दशपूर्वगतसुत्रलक्षणेनाकरलाभेन समास्तुल्याः सर्वेऽपि
चतुर्दशपूर्वविदः, ऊनाधिकास्ते मतिविशेषैर्भवन्ति ह्योपशमवै-
चित्र्याद् यथोक्ताकरलाभासुसारिभिरिव तैस्तैर्गम्यार्थविषयैर्वि-
चित्रैर्युक्तिविशेषैर्हीनाधिका भवन्तीत्यर्थः । इह च मतिशब्दो-
पादानविभ्रमात् ते मतिविशेषा मा भूवन्नाभिनियोधिकज्ञान-
विशेषाः, इत्यत आह-"ते वि येत्यादि" । इदमुक्तं जवति-म-
तिशब्देनेह श्रुतमनिविचिक्रता, न त्वानिनिवोधिकमतिः । तत-
श्च यैश्चतुर्दशपूर्वविदो हीनाधिकास्तानपि च मतिविशेषा-
न् श्रुतज्ञानाभ्यन्तरे जानीहि श्रुतज्ञानान्तर्भाविन एव विक्कि,
न त्वानिनिवोधिकान्तर्वर्तिन इति भावः । यद्येवम् "ते वि य
मइविसेसे, सुयनाणं चेव जाणाहि ।" इत्येवमेव प्रगुणं
कस्माच्चोक्तम् । किमन्यन्तरशब्दोपादानक्लेशेन ? नैतदेवम्, अ-
स्याऽपि न्यायस्य दृष्टत्वाद्, अज्ञाभ्यन्तराऽऽदिव्यपदेशवद् यथा
ह्यज्ञमेवाज्ञाभ्यन्तरम्, एवं श्रुतमेव श्रुताभ्यन्तरमित्युक्तं भवति ।
अथवा-छन्दोऽज्ञभयादभ्यन्तरग्रहणं, यदि वा-"सुयनाण-"
इत्यनेन चतुर्दशपूर्वलक्षणं श्रुतमधिक्रियते, ततश्च तानपि गम्यान्
मतिविशेषांश्चतुर्दशपूर्वोक्तकरलाजरूपस्य श्रुतस्यैवाभ्यन्तरे जानी-
हि त्वम्, न व्यतिरेकानिति शिष्योपदेशः, चतुर्दशभिरपि हि
पूर्वैः कश्चित् साक्षात्, कश्चित्श्रु गम्यतया सर्वोऽप्यभिज्ञाप्यः

पदार्थोऽभिधीयत एव; ततश्च गम्या अपि मतिविशेषा-
स्तदन्तर्भाविन एव, तदनुसारित्वादिति गाथाऽर्थः ॥१४३॥

चतुर्दशपूर्ववक्त्रणश्रुतानुसारित्वेन यदेतद् मतिविशेषाणां
तदन्तर्भावित्वमुक्तम्, तदेव समर्थयन्नाह-

जे अक्खरानुसारे-ए मइविसेसा तयं सुयं सव्वं ।

जे लण सुयनिरवेक्खा, सुद्धं चिय तं मइन्नाणं ॥१४४॥

ये अक्खरानुसारेण श्रुतग्रन्थमनुसृत्य जायन्ते मतिविशेषाः
तत्सर्वं श्रुतमेव, इत्यसकृदुक्तम् । ये तु यथोक्तश्रुतनिरपेक्षाः स्वय-
मेवोक्तवस्तुतस्त्वा मतिविशेषाः समुत्पद्यन्ते तच्छुद्धं मति-
ज्ञानमेव, इत्येतदप्यनेकधा प्रागप्यभिहितम् । तस्माच्चतुर्दशपूर्व-
गताक्खरानुसारेण जायमानाः प्रस्तुतमतिविशेषाः सर्वे, श्रुतमेवे-
ति गाथाऽर्थः ॥ १४४ ॥

(१०) तदेवं छव्यश्रुताऽऽदिश्रुतस्वरूपप्रतिपादनप्रकारेण "बु-
द्धिदिष्टे अत्थे जे भासइ" (१२७) इत्यादि मूलगाथां
व्याख्याय "केइ बुद्धिदिष्टे, मइसहिण भासओ"

(१३२) इत्यादिना दर्शितमपि विशे-

षदूषणाऽभिधित्तया पुनरपि म-

तान्तरमुपदर्शयन्नाह-

केइ अभासिज्जंता, सुयमाणसरओ वि जे मइविसेसा ।

मन्न्ति ते मइ चिय, भावसुयाभावओ तन्नो ॥ १४५ ॥

केचिद् व्याख्यातारः (मन्न्ति ते मइ चिचय चि) तान् मतिवि-
शेषान् श्रुतमनुसरतोऽपि मतिरेवेति मन्यन्ते । ये किम् ?
इत्याह-येऽभाष्यमाणाः, येषु शब्दप्रवृत्तिर्नास्तीत्यर्थः ।
श्रुतानुसारिणोऽपि मतिविशेषा ये प्रवृत्तिरहिताः केवलं ह्येव
विपरिवर्तन्ते, ते मतिज्ञानमेवेति केचिद् मन्यन्त इति भावः ।
तदेनद् न । कुतः ? इत्याह-भावश्रुताभावप्रसङ्गात्, तदभावश्च
"किं सद्दो मइरुभयं, जावसुयं सव्वहा जुत्तं । (१३२) " "स-
द्दो ता दव्वसुयं, मइराभिणिबोहियं न वा उभयं ।" (१३२)
इत्यादि पूर्वोक्तग्रन्थाद् भावनीयम् । इति गाथाऽर्थः ॥ १४५ ॥

किं च-

किद्द मइसुयनाणविक्र, षट्ठाणगया परोप्परं होज्जा ।

जासिज्जंतं मोत्तुं, जइ सव्वं सेसयं वुद्धी ॥ १४६ ॥

यदि भाष्यमाणं मुक्त्वा शेषकं सर्वमपि बुद्धिर्मतिज्ञानमित्यर्थः,
तर्हि मतिश्रुतज्ञानाज्यां विदन्तीति मतिश्रुतज्ञानवेदिनः परस्परं
स्वस्थाने परस्थाने च कथं षट्स्थानपतिताः स्युः ? न कयाञ्चि-
दित्यर्थः । तथाहि-सर्वेणापि जन्मना मतिश्रुतोपलब्धानामर्थो-
नामनन्तभाग एव भाष्यत इति प्रागिहैवोक्तम् । ततश्च म-
तिज्ञानं श्रुतज्ञानिनः सकाशात् सदैवानन्तगुणाधिकः, श्रुतज्ञा-
नी त्वितरस्माच्चित्तमनन्तगुणहीन एव प्राप्नोति, इति न ताव-
त्परस्थाने षट्स्थानपतितत्वम् । स्वस्थानेऽपि श्रुतज्ञानी अन्य-
स्मात् श्रुतज्ञानिनः संख्यातेनैव हीनोऽधिको वा स्यात्, न त्व-
संख्यातेन, अनन्तेन वा, भाषकचतुर्दशपूर्वविदां संख्येयवर्षाऽस्यु-
क्त्वेन असंख्येयस्यानन्तस्य वा भाषणस्यैवासंभवादिति ।
अस्यैव च विशेषदूषणस्याभिधानार्थं पुनरत्रेदं मतान्तर-
मुपन्यस्तम् । अन्यथा हि-"केइ बुद्धिदिष्टे, मइसहिण भासओ
सुयं (१३२)" इत्यादिना सर्वमिदं प्रागभिहितमेवेति गा-
थाऽर्थः ॥ १४६ ॥

तदेवं "बुद्धिदिष्टे अत्थे" (१२८) इत्यादिपूर्वगतगाथाश्रुत-
स्वरूपाभिधायिना प्रकारेण व्याख्याता, मतिश्रुतयोश्च भेद-
स्य व्याख्येयत्वेन प्रस्तुतत्वात्तदभिधायकत्वेनाऽपि मतान्त-
रेण व्याख्याता, तच्च व्याख्यानमयुक्तत्वाद् दूषितम् । अथा-
ऽऽत्माऽजिमेतेन निरवद्यमतिश्रुतभेदप्रकारेणैतां व्याख्यातुमाह-
सामन्ना वा वुद्धी, मइसुयनाणां तं ए जे दिट्ठा ।

भासइ संजवमिच्चं, गहियं न उ जासणामिच्चं ॥१४७॥

मइसहियं भावसुयं, तं निययमजासओ वि मइरन्ना ।

मइसहियं जियुत्तं, सुओवज्जत्तस भावसुयं ॥१४८॥

स्वविहितप्रथमव्याख्यानोपेक्षया वाशब्दो यदि वेत्यर्थः, "बु-
द्धिदिष्टे अत्थे (१२८)" इत्यत्र येयं बुद्धिः, असौ सामा-
न्या गृह्याने, ततः किम् ? इत्याह-(मइसुयनाणां इति) मति-
श्रुतज्ञाने द्वे अपि बुद्धिरिद्वैत्यर्थः, तथा बुद्धिश्रुतज्ञानाऽऽत्मिकया
बुद्ध्या ये दृष्टा जावास्तेषु मध्ये यान् भाषते तद्भावश्रुतमित्यु-
त्तरगाथायां संवन्धः । जाषत इत्यत्र च जाषणस्य संभवमात्रं
गृहीतम्, न तु भाषणमात्रम् । तनश्चेदमुक्तं भवति-तत्रान्यत्र
वा देशे, तदाऽन्यदा वा काले, स चान्यो वा पुरुषः, सति सा-
मग्रीसंभवे निश्चयेनैतान् जाषत एव, इत्येवं यान् जावानन्त-
र्विकल्पे प्लवमानान् भाषणयोग्यतायां व्यवस्थापयति, ते ऽ-
जाष्यमाणा अपि भाषणयोग्याः सन्तो जावश्रुतं जवान्ति, न तु
जाष्यमाणा एवेति भावः । एवं च सति मत्युपलब्धानामन-
भिज्ञाप्यानामर्थानां भाषणयोग्यत्वाद्भावश्रुतत्वमपकृतं भ-
वति । जाषणयोग्यानां त्वजाष्यमाणानामपि सर्वेषां विकल्प-
प्रतिभासिनामर्थानां भावश्रुतत्वावेदितं भवति ॥ १४७ ॥
अत एव पर्यवसितमर्थं द्वितीयगाथायामाह-नियतं निश्चितं
तद्भावश्रुतमभाषमाणस्याऽपि भवति, योग्यतामात्रेणैव जा-
षणस्य गृहीतत्वादिति भावः । आह-ये सामान्यबुद्धिदृष्टा
अर्था ये भाषणयोग्याः, यदि तेषां जावश्रुतत्वम्, तर्हि
मतिज्ञानान्तर्वैत्यपायविकल्पावजासिनामपि तत्प्रसङ्गः, न हि
तेऽपि न भाषणयोग्याः, इत्याशङ्क्याऽऽह-"मसिहियं
तमिति ।" अस्य व्याख्यानमाह-(मइसहियं तीत्यादि)
मसिहितमिति यदुक्तं तस्य कस्तात्पर्यार्थः ? इत्याह-
श्रुतोपयुक्तस्यैव जाषमाणस्य, अभाषमाणस्य वा भावश्रुतं
भवति, नान्यस्य । इदमुक्तं भवति-मसिहितमिति श्रुत-
मसिहितं यथा भवति, एवं यान् भाषते त एव जावश्रु-
तम्, नान्ये, ततश्च श्रुतोपयुक्तस्यैव भाषणयोग्यान्थान् वि-
कल्पयतो जावश्रुतं सिद्धं जवति । एवं च सति श्रुतानुसा-
रित्वाभावेन श्रुतोपयुक्तत्वाऽसंज्ञत्वाद् मतिविकल्पस्य भा-
षणयोग्यत्वे सत्यपि कुतो जावश्रुतत्वम् ? इति । आह-ननु
सामान्या बुद्धिरिह गृहीता, श्रुतोपयुक्तत्वे च गृह्यमाणे कथं
मतिदृष्टत्वमर्थानां संभवति ? श्रुतबुद्धिदृष्टत्वस्यैव तत्र संभ-
वात् । नैतदेवम्, मतिपूर्वं हि श्रुतम्, ततो यत्र श्रुतबुद्धिदृष्टत्वं
तत्र मतिदृष्टत्वमस्त्येव, इति न काचिन् कतिः, इत्यवमति-
चचितेन । तदेवं श्रुतज्ञानोपयुक्तः सामान्यबुद्धिदृष्टानर्थान् सं-
जवतो यान् जाषते तद्भावश्रुतमिति स्थितम् । नन्वर्थानां कथं
भावश्रुतत्वम् ? ज्ञानस्यैव तत्संज्ञत्वात् । सत्यम्, किं तु विष-
यविषयिणोरभेदोपचाराद् भावश्रुते प्रतिज्ञासमाना अर्था अ-
पि भावश्रुतम्, इत्यदोषः । (मइरन्ना चि) यथोक्ताद्भावश्रुता-
दन्या व्यतिरिक्ता मतिरूपेण । इदमुक्तं भवति-येऽजिज्ञाप्या अपि

सन्तो घटाऽऽद्यः श्रुतानुसारित्वाभावेन श्रुतोपयुक्तेन विकल्प्य-
न्ते, ये चाऽप्यपरोक्षत्वेन वाचकध्वनेरभावाद् मूत्रेण एवाभि-
क्षिप्तमशक्या अनाभिलाष्याः, ते गत्यां विक्रमं प्रतिभासन्ते,
सा मतिरित्यवगन्तव्या, न तु श्रुतम्, अभिलाष्यवस्तुविष-
यायां श्रुतानुसारित्वाभावाद्, अनाभिलाष्यवस्तुविषयायां तु
जापणायोपपन्नमिति गाथाऽर्थः ॥ १४८ ॥

अथेष्टनोऽवधारणविधिसुपदर्शयन्नाह—

जे भासइ चेय तयं, सुयं तु न तु भासओ सुयं चेव ।

केड मडए वि दिट्ठा, जं दण्वसुयत्तमुवयंति ॥ १४९ ॥

“ बुद्धिदिष्टे अत्थे, जे भासइ ” (१२७) इत्यत्र यान्
कदाचित् संभवमात्रेण ज्ञापते एव तत् श्रुतमित्येवमेवा-
वधारणायम्, न तु ज्ञापमाणस्य श्रुतमेवेति यान् भाषते
तत् श्रुतमेवेत्येवं नावधार्यते इत्यर्थः । कुतः ? इत्याह—यद्
यस्मात् कारणात् केचिदभिलाष्याः पदार्था मत्याऽपि दृष्टा
अवप्रहेणायगृहीताः, इहया त्वीहिताः, अयायविकल्पेन तु
निश्चिता इत्यर्थः, द्रव्यश्रुतव्यमुपयान्ति, शब्दलक्षणेन ह्य-
श्रुतेन भाष्यन्त इत्यर्थः । यदि च भाषमाणस्य श्रुत-
मेवेत्यवधार्यते, तदा एषानपि श्रुतत्वं स्यात्, न चैतादृष्य-
ते, श्रुतानुसारित्वाभावेन श्रुतोपयुक्तत्वस्य तेष्वसंभवात्, त-
स्माद् यथोक्तमेवावधारणमिति गाथाऽर्थः ॥ १४९ ॥

अथ यथोक्तव्याख्यानलक्ष्यमतिश्रुतमेवोपदर्शनपूर्वकमुपसं-
हरन्नाह—

एवं धनिपरिणामं, सुयनाणं उजयहा मङ्गलाणं ।

जं जिन्नसहावाइ, ताइ तो भिन्नस्वाइ ॥ १५० ॥

एवं प्रागुक्तप्रकारेण केवलाऽभिलाष्यार्थविषयत्वात् सर्वम-
पि श्रुतज्ञानं धनिपरिणाममेव, ध्वनेः शब्दस्य परिणामनं वि-
परिवर्तनं परिणामो यत्र तद् धनिपरिणामं भवत्येव, श्रुता-
नुसारित्वेनोत्पन्नमेव ह्येतद्विष्यते, श्रुतं च संकेतकाव्याधिप-
रोपदेशरूपः, श्रुतग्रन्थरूपश्च द्विविधः शब्दोऽत्राधिकृतः, त-
दनुसारेण चापक्षे ज्ञाने धनिपरिणामो भवत्येवेति । मति-
ज्ञानं त्वमयथाऽपि भवति-शब्दपरिणामम्, अशब्दपरिणामं च,
अभिलाष्यानभिलाष्यपदार्थाविषयं ह्येतत् । ततश्च श्रुतानुपेक्ष-
मत्येव विकल्प्यमानेष्वभिलाष्येषु धनिपरिणामोऽस्मिन्नपि प्रा-
प्यते । अनभिलाष्यविषयतायां तु नाऽसौ तत्र लभ्यते । अन-
भिलाष्यपदार्था हि स्वयमेव बुद्ध्यमाना अपि वाचकध्वने-
रभावाद्विकल्पयितुं, परस्मै प्रतिपादयितुं वा न शक्यन्ते, यथा
नालिकेरुद्वीपाऽऽयातस्य सहस्रादयः क्लौरेणुगुडशर्कराऽऽदि-
माधुर्यतारतम्याऽऽद्यो वा; इति कुतस्तद्विषयतायां धनिपरिणा-
मः ? । अभिलाष्यपदार्थेभ्योऽनन्तगुणाख्यानभिलाष्याः सन्ति,
ततोऽभिलाष्यानभिलाष्यवस्तुविषयत्वात् शब्दाशब्दपरिणामं
मतिज्ञानमिति स्थितम् । अथोपसंहरति—(तो चि) तस्माच्चे
मतिश्रुते स्वामिकालाऽऽदिनिरविशेषेऽपि भिन्नरूपे जेदवती म-
न्तव्ये । कुतः ? इत्याह—यद् यस्मात् कारणाद् द्वे अपि भिन्न-
स्वभावे, उक्तव्यायेनैकस्य धनिपरिणामित्वात्, अपरस्य त्वम-
यस्वभावत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ १५० ॥

तदेवं मूत्रगाथायाम्—“ बुद्धिदिष्टे अत्थे, जे भासइ तं सुयं
मईसदियं । ” (१२७) इत्येतत् पूर्वार्कम्—“ सामणा वा बुद्धि ”
(१४९) इत्यादिना व्याख्यातम् । अथ—“ इतरत्थ वि होज्ज सुयं,
४८९

उववहिसमं जइ भणेज्जा । ” (१२७) इत्येतदुत्तरार्कं व्या-
ख्येयमासुराह—

इयर चि मङ्गलाणं, तथो वि जइ होइ सहपरिणामो ।

तो तम्मि वि किं न सुयं, भासइ जं नोवलहिसमं ? । १५१ ।

“ इयरत्थ वि होज्ज सुयं, ” (१२७) इति मूत्रगाथोत्तरार्कं
इतरशब्दस्य किं वाच्यम् ? इत्याह—इतरदिति मतिज्ञानं न-
चाऽमिसंघट्यते, इत्याचार्येणोक्ते परः प्राऽह—(तथो वि जइ
होइ सहपरिणामो । तो तम्मि वि किं न सुयं ति) नत इति
सप्तम्यन्तात्तत्प्रत्ययः, ततश्च—“ उभयहा मङ्गलाणं ” (१५०)
इति वचनाद् यदि तस्मिन्नपि मतिज्ञाने शब्दपरिणामो जव-
ति, ततस्तस्मिन्नपि किं न श्रुतं-तदपि भावश्रुतरूपतां किं न
प्रतिपद्यते ? इत्यर्थः, शब्दपरिणामस्य श्रुतत्वेन उक्तत्वादिति
भावः । अत्राऽऽचार्य उत्तरमाह—(भासइ जं नोवलहिसमं
ति) यद् यस्मात् कारणादुपलब्धिसमं मतिज्ञानी न ज्ञाप-
ते, ततो न मतिज्ञानस्य श्रुतरूपनेति गाथाऽर्थः ॥ १५१ ॥

कथं पुनरुपलब्धिसममसौ न ज्ञपति ? इत्याह—

अग्निहव्याऽणजिहव्या, उववह्या तस्समं च नो भणइ ।

तो होज्ज उजयस्सवं, उजयसहावं ति काऊणं ॥ १५२ ॥

प्रागुक्तन्यायेन अग्निहव्यानुपलब्ध्याः पदार्था मतिज्ञानो-
पलब्धाः, एवंभूतोपलब्ध्या च समं भणितुं न शक्नोत्येव,
अनभिलाष्यानां सर्वथैव वक्तुमशक्यत्वादिति भावः ।
अत्र परः प्राऽह—(तो होज्ज इत्यादि) ततस्तर्हि भवतु
मतिज्ञानमुभयरूपं श्रुतमतिरूपम् । कुतः ? इत्याह—उ-
जयस्वभावमिति कृत्वा, अभिलाष्यानभिलाष्यवस्तुविषय-
त्वेन द्विस्वभावत्वादित्यर्थः । इदमुक्तं भवति-यद् अग्निहव्या-
पदार्थान् उपलभते भाषते च, तत् श्रुतज्ञानमस्तु, अनभि-
लाष्यपदार्थास्तु भाषणायोपयान् यदवगच्छति, तन्मतिज्ञानं
भवति । इति गाथाऽर्थः ॥ १५२ ॥

अत्रोत्तरमाह—

जं चासइ तं पि जओ, न सुयाऽऽदेसेण किं तु समईए ।

न सुओवलहियुत्तुं, ति वा जओ नोवलहिसमं ॥ १५३ ॥

यदपि किं द्विदभिलाष्यवस्तूपलब्धं मतिज्ञानी भाषते तदपि
यतो न श्रुताऽऽदेशेन, किं तु स्वमत्या, अतो न तत् श्रुतमिति ।
इदमुक्तं जवति-परोपदेशः, श्रुतग्रन्थश्च श्रुतमिहोच्यते, त-
दादेशेन तु तदनुसारेण विकल्प्य यदा भाषते, तदा श्रुतोप-
युक्तस्य भाषणात् श्रुतमुपपद्यते एव; यत्र तु स्वमायैव पर्यालो-
च्य ज्ञापते न तु श्रुतानुसारेण, तत्र श्रुतोपयुक्तत्वाभावात्
मतिज्ञानमेव । तदेवम्—“ भासइ जं नोवलहिसमं ” (१५१)
इत्यस्य गाथाऽवयवस्य “ अग्निहव्याणभिलाष्या, उववह्या ”
(१५२) इत्यादिना व्याख्यानं कुर्वताऽऽचार्येण मतिज्ञानी
मतिज्ञानोपलब्ध्या समं न ज्ञापते, अनस्तत्रोपलब्धिसमं भा-
षणं न जवति, इत्यतो न मतिज्ञाने श्रुतरूपतेत्युक्तम्; श्रुतज्ञानी
त्वमिहव्यानुपलब्धजते, तौश्च ज्ञापतेऽतस्तत्रैवोपलब्धिसम-
त्वस्य सङ्गावात् श्रुतरूपनेति भावः । साम्प्रतं तु मतिज्ञानी
श्रुतोपलब्ध्या तुल्यं समं न भाषते, इत्येवमुपलब्धिसमत्वा-
भावमुपदर्शयन्नाह—(न सुओवलह्यत्त्यादि) वाशब्दः प्रकारा-
न्तरद्योतकः, ततश्च न श्रुतोपलब्ध्या तुल्यं मतिज्ञानी भाषत

इति वा, यतो यस्मात् कारणात् नोपपद्यिष्यमं मतिज्ञानिनो ज्ञा-
वणम्, तस्मान्न तत्र श्रुतरूपता । इदमुक्तं प्रवर्ति-श्रुतोपलब्धौ
परोपदेशार्हद्वचनलक्षणश्रुतानुसारेणोपलब्धानर्थान् ज्ञापते, म-
त्युपलब्धौ तु तदुपलब्धानेव, इत्यतो न मतिज्ञानिनो मापणं
श्रुतोपलब्धिसमम्, ततश्च न तत्र श्रुतसंभवः । इति गा-
थाऽर्थः ॥ १५३ ॥

तदेवम्-“ सोऽदिभोवलक्षी होइ सुयं ” (११७) इत्या-
दिमूलगाथया तत्त्वतः श्रोत्रेन्द्रियविषयमेव श्रुतज्ञानम्, सर्वे-
न्द्रियविषयं च मतिज्ञानमित्येवं मतिश्रुतयोर्भेदः प्र-
तिपादितः; तत्प्रतिपादनक्रमे च “ बुद्धिद्विष्टे अत्ये, जे
मासइ ” (१२७) इत्यादिगाथा समायाता, सा च
छव्य-भावोज्ञयश्रुतरूपाऽभिधायकत्वेन मतिश्रुतयोर्भेदाऽभिधा-
नपरतया च व्याख्याता, तद्व्याख्याने चावसिते इन्द्रियवि-
भागादपि मतिश्रुतयोर्भेदः ।

साम्प्रतं वल्कशुम्बोदाहरणात्तमभिधिसुराह-

अग्ने मन्त्रंति मई, वगसमा सुंदसरिसयं मुत्तं ।

दिष्टतोऽयं जुत्ति, जहोवणीओ न संसहइ ॥ १५४ ॥

अन्ये केचनाप्याचार्या मन्यन्ते । किम् ? इत्याह-वल्कसमा
वल्कसदृशी मतिः, ततः सैव यदा शब्दतया संदर्भिता प्रवर्ति-
तज्जनितो यदा शब्द उत्तिष्ठतीत्यर्थः, तदा तदुत्थशब्दसहि-
ता श्रुतमुच्यते, तच्च शुम्बसदृशं वल्कजनितद्वचरिकातुल्यं श्रुतं
भवति, एवं तदभ्युपगमः शोभन इति चेत्, नैवमित्याह-(दि-
ष्टतोऽयमित्यादि) अयं वल्कशुम्बदृष्टान्तो यथा तैरुपनीतः-
लक्षप्रकारेण प्रकृते योजितः, तथा युक्तिं न सहते-न क्रमते,
अन्यथा त्वस्मदभिमतवद्ध्यमानप्रकारेणोपनीयमान एषोऽपि
युक्तिक्रमो जविष्यतीति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १५४ ॥

कुतो न संसहते ? इत्याह-

जावसुयानावाओ, संकरओ निर्विसेसनावाओ ।

पुवुत्तन्नक्खणाओ, सलक्खणाऽऽवरणजेयाओ ॥ १५५ ॥

नैव दृष्टान्तो युक्तिं क्रमते इति सर्वत्र साध्यम्, मतेरन-
न्तरं शब्दमात्रस्यैव भावेन जावश्रुतस्याभावप्रसङ्गात् । अथ
मतिसहितोऽयं शब्दो न केवल इति तत्र भावश्रुतत्वं भवि-
ष्यति । तदयुक्तम् । कुतः ? इत्याह-संकरः सार्वकर्म्यं, संकी-
र्णत्वम्, मिश्रत्वमिति यावत्, मतिश्रुतयोस्तस्य प्राप्तेः । निर्वि-
शेषजावाद् वा-यदेव मतिज्ञानम्, तदेव भावश्रुतमिति प्रति-
पादनादेकमेव किञ्चित्स्यात्, नोपयमिति भावः । अस्तु विशे-
षाजाव इति चेत्, नैवम् । कुतः ? इत्याह-सलक्खणाऽऽवरणभे-
दात् । कथम्भूताद् ? इत्याह-पूर्वोक्तलक्षणात् “ किह व सुयं होइ
मई, सलक्खणाऽऽवरणभेयाओ । ” (१३५) इति पूर्वाभिहि-
तगाथाऽवयवोक्तस्वरूपात् । इदमुक्तं भवति-अभिनियुध्यत इत्या-
भिनियोधिकम्, श्रूयत इति श्रुतम्, इत्यादिकं मतिश्रुतयोर्यत्
स्वकीयं स्वकीयं लक्षणम्, आवारकं च कर्म, तयोर्भेदात् पूर्वा-
भिहितस्वरूपाद् मतिश्रुतयोर्निर्विशेषजावो न युज्यते । यदि हि
तयोर्निर्विशेषता एकत्वं स्यात्, तदा लक्षणभेदः, आवरणभेदश्च
पूर्वोक्तस्वरूपो न स्यादिति ज्ञावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १५५ ॥

अथ द्रव्यजावश्रुतयोरनेन दृष्टान्तेन भेदः प्रतिपाद्यते, सो-

ऽपि न युक्तः, इति दर्शयन्नाह-

कप्पेजेज्ज व सो जा-वदव्वसुत्तेसु तेसु वि न जुत्तो ।

मइसुयजेयावसरे, जम्हा किं सुयविसेसेणं ? ॥ १५६ ॥

यदि वा जावद्रव्यश्रुतयोः सः-वल्कशुम्बोदाहरणाद् भेदः क-
ल्पेत-भावश्रुतं हि कारणत्वात् किल वल्कसदृशम्, शब्दलक्षणं
तु द्रव्यश्रुतं कार्यत्वात् शुम्बप्रतिमम्, इत्येवमनयोर्भेद इत्येते-
ति भावः । तयोरप्यसौ न युक्तः । कुतः ? इत्याह-यस्मान्मति-
श्रुतयोर्भेदाग्निधानेऽवसरप्राप्ते (किं सुयविसेसेणं ति) श्रुत-
योर्द्रव्यजावश्रुतलक्षणयोर्विशेषो भेदः श्रुतिविशेषस्तेनाऽभिहितेन
किम् ? असंभवद्वत्वान्न किञ्चिदित्यर्थः । इति गाथाऽर्थः ॥ १५६ ॥

अथान्यथा पराभिप्रायमाशङ्कमानः प्राऽह-

अनुयऽस्वरपरिणामा, व जा मई वगगक्पणा तस्मि ।

दव्वसुयं सुंवसमं, किं पुण तेसिं विसेसेणं ? ॥ १५७ ॥

श्रुतानुसार्थकरपरिणामो यस्यां सा श्रुतानुसार्थकरपरिणा-
मा, न तथा-श्रुतानुसारित्वरहितशब्दमात्रपरिणामान्विता या
मतिरित्यर्थः । तस्यां वा वल्ककल्पना क्रियते, तज्जनित-
शब्दरूपं तु द्रव्यश्रुतं शुम्बसदृशम्, अतस्तयोः प्रस्तुतोदाहर-
णाद् भेदो युक्तियुक्तो भविष्यति । श्रुतानुसार्थकरपरिणामा
मतिर्जावश्रुतमेव स्याद्, अतः पूर्वस्मात् विशेष्येन, इत्यश्रुताकरप-
रिणामित्वं विशेषणम् । सा च पर्युदासाऽऽभ्युपगमादश्रुतानुसारिणा
शब्देनैवान्विता गृह्यते, न तु शब्दपरिणामरहिताऽवग्रहरूपा,
तस्याः शब्दजनकत्वाभावेनानन्तरं शुम्बसदृशद्रव्यश्रुताजावा-
दिनि । अत्रोत्तरमाह-(किं पुण तेसिं विसेसेणं ति) किं पुन-
स्तयोर्धोक्तमतिद्रव्यश्रुतयोर्विशेषेण भेदेनोक्तेन? अग्रस्तु तत्त्वान्न
किञ्चिदित्यर्थः । श्रुतज्ञानेनैव सदात्र मतंभेदो विचारयितुं प्रका-
न्तः, इत्यतः किं द्रव्यश्रुतेन सह तच्चिन्तया ? इति भावः । इति
गाथाऽर्थः ॥ १५७ ॥

एतदेव भावयन्नाह-

इहई जेणाहिकआं, नाणविसेसो न दव्वभावाणं ।

न य दव्वजावमेत्ते, वि जुज्जए सोऽसमंजसओ ॥ १५८ ॥

इहास्मिन् प्रक्रमे येन कारणेन ज्ञानयोरेव मतिश्रुतलक्षणयोर्वि-
शेषो भेदोऽधिकृतो न तु द्रव्यभावयोर्मतिज्ञानद्रव्यश्रुतलक्षणयोः,
इत्यतः किं तद्वेदाग्निधानेन ? इति । न च यथोक्तद्रव्यभावयो-
रप्यसौ युज्यते । कुतः ? इत्याह-असमंजसतो दृष्टान्तदार्ष्टा-
न्तिकयोर्वैसदृश्यादिति गाथाऽर्थः ॥ १५८ ॥

तथाहि-

जह वग्गा सुंवत्तण-मुव्विति सुवं च तं तत्रोऽण्णं ।

न मइ तहा धणित्तण-मुवेइ जं जीवजावो सा ॥ १५९ ॥

यथा वल्काः शुम्बत्वमुपयान्ति आत्माऽन्यतिरिक्तशुम्बप-
रिणामाऽऽपन्नाः शुम्बमित्युच्यन्ते, न तु शुम्बाद् व्यतिरि-
क्ताः; तदपि च शुम्बं तेज्यो वल्केभ्योऽनन्यरूपमव्यतिरि-
क्तं, न तथा मतिध्वनित्वमुपैति, यद् यस्माद् कारणाद्
सा मतिराभिनियोधिकज्ञानत्वेन जीवजावो जीवपरिणामः,
शब्दस्तु मूर्तत्वाच्च जीवभावः; इत्यतः कथममूर्तपरिणामा
मतिमूर्तध्वनिपरिणाममुपगच्छेत् ? अमूर्तस्य मूर्तपरिणाम-
विरोधात् । तस्माद् दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यादिदमपि व्या-
ख्यानमुपेक्षणीयमिति गाथाऽर्थः ॥ १५९ ॥

पुनः परवचनमाशङ्क्य तस्यैव शिक्षणार्थमाह-

अहं उवयारो कीरइ, पजवइ अत्थंतरं पि नं जत्तो ।

तं तम्भयं ति भाणुइ, तो मइपुव्वं जओ जागियं ॥१६०॥

भाउसुयं तेण मई, वगसमा सुंमरिमयं तं च ।

जं चित्तिज्जण य तथा, तो सुयपरिवाक्किमाणुसरइ ॥१६१॥

अयांपचारः क्रियते-उपचारविधिराधीयते, ततश्चार्थान्तर-
मपि यद् यस्मात् प्रभवति तत्तन्मयमिति मण्यते, यथा- 'तद-
प्यभिमयन्नं विक्रियाविभनरमुपगतम्', 'तदेकं वचनमेतावन्तं
विपाकमापन्नम्' इत्यादि; ननु चानन्वयेऽपि इव नौ मतिगता ज्ञा-
नमयतोपचयेने । तथा च सति वल्लभशुभ्यमाहृदयेन मतिश्रु-
योरयं जेदः सिद्धो भवति । एवमुक्तं आचार्यः सुहृद् भूत्वा
परं शिक्षयति- (तो मइपुव्वं इत्यादि) इति । यद्युपचारवादी
भवान्, ततो मतिपूर्वं भावश्रुतं यस्मादागमे भाणितम्, तेन
कारणेन मतिर्वल्लभमा, तद्य ज्ञावश्रुतं शुभ्यसदृशम्, इत्येवं
दृष्टान्तोपनयं कुरु, येनोपचारमन्तरेणाऽपि सर्वं सुभ्यं भवति,
यथा हि वल्काः शुभ्यकारणम्, तथा मतिरपि ज्ञावश्रुतस्य,
यथा च शुभ्यं वल्कानां कार्यं तथा ज्ञावश्रुतमपि मतेः । कुतः ?
इत्याह-यद् यस्मात् कारणान् तथा मत्या चिन्तायित्वा ततः
श्रुतपरिपाटीमनुसरति-वाच्यवाचकभावेन परोपदेशश्रुतप्रत्य-
योजनं वस्तुनि करोति; तस्मान्मतिश्रुतयोर्वल्लभशुभ्ययोरिव
कार्यकारणभावाद् भेदमिन्द्रिः, इत्येवं दृष्टान्तोपनयो युक्तिं सं-
सहते, न तु परोक्तप्रकारेणेति गाथाऽर्थः ॥ १६० ॥ १६१ ॥

तदेवं वल्लभशुभ्योदाहरणादप्यभिहितो मतिश्रुतयोर्भेदः सा-
म्प्रतं त्वत्करानकरभेदात्तन्मभिधितुः परानिप्रायं तावदुपप-
त्यन्नाह-

अएणे अणक्खरऽक्खर-विभेसओ मइसुयाइं जिंदेति ।

जं मइनाणमणक्खर-मक्खरमियरं च सुयनाणं ॥१६२॥

अन्ये केवनाऽपि सूरयोऽनन्तराकरवद्विशेषतो मतिश्रुते भि-
न्दिन्ति, यद् यस्मात् किल मतिज्ञानमनन्तरम्, श्रुतज्ञानं त्वत्क-
रवद्भवति, इतरञ्चानकरवद्वच्छ्रुततादित्यर्थः । इति गाथा-
ऽर्थः ॥ १६२ ॥

अथाऽऽचार्यो दूषणमाह-

जइ मइरणक्खर चिय, भवेज्ज नेहाऽऽओ निरजिलणे ।

थाणुपुरिसाऽपज्जा-परिवेगो किह ए होज्जाहि ॥१६३॥

यदि इति । मतिरनन्तरैव स्यात्-अक्रुराभिलापर-
हितैव भवताऽनुपगम्यते, तर्हि निरभिलाप्ये प्रति-
भाभमानाऽभिलापे स्थापवादिके वस्तुनि ईहाऽऽद्यो न
प्रवर्तेत । ततः किम् ? इत्युच्यते-तस्यां मतावनकरत्वे-
न स्थापवादिविकल्पाभावात् 'स्थाणुरयं पुरुषो वा' इत्यादि-
पर्यायाणां वस्तुधर्माणां विवेको वितर्काऽन्वयव्यतिरेकाऽऽदिना
परिच्छेदो न स्यात् । तथाहि-यदन्तरं ज्ञानं न तत्र स्थाणुपुरुष-
पर्यायाऽऽदिविवेकः, यथाऽवग्रहे, तथा चेहाऽऽद्यः, तस्मात्ते-
ष्वपि नासौ प्राप्नोतीति गाथाऽर्थः ॥ १६३ ॥

अथ विभ्रान्तस्य परस्योत्तरमाह-

सुयणिस्सियवयणाओ, अह सो सुयओ मओ न बुच्छीओ ।

जइ सो सुयवावारी, तओ किमन्नं मइन्नाणं ॥ १६४ ॥

आगमे मतिज्ञानं द्विधा प्रोक्तम्-श्रुतनिःश्रितमवग्रहेहाऽऽदिचतु-
ष्कम्, अश्रुतनिःश्रितं चोत्पत्तिक्यादिकुचित्तुष्टयम् । ततश्च सृ-
रित्थं परानिप्रायमाशङ्कते-अथैवं परो ब्रूयात्-आगमे श्रुतनिःश्रित-

त्वेनाऽपि मतिज्ञानस्य भणनात् श्रुतात् श्रुततोऽक्रुराऽऽमकादसौ
स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेकः मतः, न बुद्धेर्न मतेः सकाशात्,
तस्याः स्वयमनन्तररूपत्वात् । अत्रोत्तरमाह-(जइ सो इत्यादि)
यदि इति ! स स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेकः श्रुतव्यापारस्तर्ह्य-
वग्रहं मुक्त्वा किमन्यद् मतिज्ञानम् ? न किञ्चिदित्यर्थः । यदि
स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेकोऽक्रुराऽऽमकत्वात् श्रुतव्यापार इ-
ष्यते, तदेहाऽप्याथाऽऽ-यो मतिभेदाः सर्वेऽप्यक्रुराऽऽमकत्वात्
श्रुतत्वमापन्नाः, इत्यतोऽक्रुराभिलापरहितमवग्रहं मुक्त्वाऽशेष-
स्येहाऽऽदिनेदभिन्नस्य सर्वस्याऽपि मतिज्ञानस्याभावप्रसङ्गः ।
इति गाथाऽर्थः ॥ १६४ ॥

अथाऽन्यथा परस्य वचनमाशङ्क्य दूषयितुमाह--

अह सुयओ वि विवेगं, कुणओ न तयं सुयं सुयं नत्थि ।

जो जो सुयवावारी, अन्नो वि तओ मई जइहा ॥१६५॥

अथ श्रुतादां स्थाणुपुरुषाऽऽदिविवेकं कुर्वन् प्रमातुर्न तत् श्रुतम्,
किं तु मत्यभावाभावा मतिवैतादनुपगम्यते, इति ! तर्ह्येकत्र
सन्धितत्त्वतोऽन्यतः प्रवृत्तये, यत एवं सति श्रुतं क्वचिदपि
नास्ति-श्रुताभावः प्राप्नोतीत्यर्थः । कुतः ? इत्याह--यो यश्चर-
णकरणाऽऽदिप्रतिपादनप्रकृषोऽप्योऽपि श्रुतस्याऽऽचाराऽऽदे-
र्यापारः सकोऽसौ यस्मान्मतिज्ञानमेव, अक्रुराऽऽमकत्वात्,
स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेकवदिति गाथाऽर्थः ॥ १६५ ॥

अथ स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेको मतिश्च श्रुतं च

भविष्यति; अतो नैकस्याप्यज्ञायप्रसङ्ग इत्याह-

मइकाले वि जइ सुयं, तो जुगवं मइसुओवओगा ते ।

अह नेवं एगयरं, पवज्जओ जुज्जए न सुयं ॥ १६६ ॥

स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेकलक्षणे मतिकालेऽपि यदि श्रुत-
व्यापार इष्यते, ततो युगपदेव मातृश्रुतोपयोगौ ते तव प्रसज्ज-
ते, न चैतत् युक्तम्, समकालं ज्ञानद्वयोपयोगस्य निषिद्धत्वात् ।
नयैतदोपभयाद् नैवमुपयोगद्वयं युगपदनुपगम्यते, तर्ह्येकतरं
प्रतिपद्यमानस्य स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेककाले मतिज्ञानं, श्रु-
तज्ञानं वा इच्छतो भवत इत्यर्थः, किम् ? इत्याह-(जुज्जए न
सुयं ति) श्रुतमिह प्रतिपत्तुं न युज्यते, किं तु मतिज्ञानमेव ।
इदमुक्तं भवति-"सावकाशानवकाशयोरनवकाशो धिषिध-
नवान्" इति न्यायादन्यत्रानवकाशं मतिज्ञानमेवैकं तथैकतरं
प्रतिपद्यमानस्येह प्रतिपत्तुं युज्यते; न तु श्रुतं, तस्याऽन्यत्र श्रु-
तानुसारिण्याचाराऽऽदिज्ञानविशेषे सावकाशत्वात् । एवं च
सति स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेको मतेरेव, न तु श्रुतात्, स
चाऽक्रुराभिलापसमनुगत एव, इति नैकान्तेन मतिज्ञानमनन्त-
रमिति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १६६ ॥

किं च-अक्रुरानुगतत्वमात्रमुपलभ्य स्थाणुपुरुषाऽऽदि-

पर्यायविवेको भवता श्रुतनिश्चित उक्तः, एवं चा-

तिप्रसङ्गः प्राप्नोतीति दर्शयति-

जइ सुयनिस्सियमक्खर-माणुसरओ तेण मइवउकं पि ।

सुयनिस्सियमावन्नं, तुह तं पि जयक्खरप्पजवं ॥१६७॥

यदि स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेकविधानेनानन्तरमनुसरतः प्र-
मातुर्ज्ञानं श्रुतनिश्चितं भवता प्रोच्यते, तेन तर्ह्योत्पत्तिक्यादिम-
तिचतुष्कमपि तव श्रुतनिश्चितमापन्नम्, यस्माच्चद्वयत्वरप्रभवं व-
र्णाऽऽधिकृतमित्यर्थः । तदपि हि नेहाऽऽदिविरुद्धेन जायते, ईहा-
ऽऽद्यश्च न वर्णाऽभिलापमन्तरेण संभवन्ति; तस्मान्मतिचतु-

कमपि त्वदभिप्रायेण श्रुतनिश्चितमायातम्, न चैतदस्ति, आगमे-
ऽश्रुतनिश्चितत्वेन तस्याभिधानात् । तस्माद्देवानां प्रियेणाद्यापि
श्रुतनिश्चितस्य स्वरूपमेव नावगम्यते, तत् किं वयं ब्रूमः ? ।
इति गाथाऽर्थः ॥ १६७ ॥

तदेवं श्रुतनिश्चितवचनश्रवणमात्राद्विज्ञान्तस्तत्स्वरूपमजा-
नानः परो शुक्तिजिनिर्नाकनोऽपि विद्वत्क्षीभूतः प्राऽह-

जइ तं सुएण न तओ, जाणइ सुयनिसिस्सयं कहं भाणियं ? ।

जं सुयकओवयारं, पुंविं इहिं तयएवेक्खं ॥ १६८ ॥

यदि तं स्थाणुपुरुषाऽऽदिपर्यायविवेकसंघातं श्रुतेन न जानाति
सकोऽसौ ज्ञानी, तर्हि श्रुतनिश्चितमेवावग्रहाऽऽदिकं सूत्रे कथं
केन प्रकारेण भाषितम् ?-मतिः स्वयमनकारैव, यस्त्विहाकरो-
पलम्भः स यदि श्रुतनिश्चितो नेष्यते, तर्हि कथमन्यथाऽसौ
घटिष्यते ? इति विस्मयभयाऽऽपुरितहृदयस्य परस्याऽयं प्रश्न
इति ज्ञावः । अत्रोच्यते-ननु भवानेव प्रष्टव्यो योऽसमाक्षिप्तमि-
त्यं प्रजापते-योऽकरोपलम्भः स सर्वोऽपि श्रुतनिश्चित इति । अथ
न ज्ञायते भवता, तर्हि वयमेवं ब्रूमः, श्रूयतम् (जं सुर इत्या-
दि) श्रुतं द्विविधम्-परोपदेशः, आममग्रन्थश्च । व्यवहारका-
लात् पूर्वं तेन श्रुतेन कृत उपकारः संस्काराऽऽधानरूपो यस्य
तत् कृतश्रुतोपकारम्, यद् ज्ञानमिदानीं तु व्यवहारकाले
तस्य पूर्वप्रवृत्तस्य संस्काराऽऽधायकश्रुतस्यानपेक्षमेव प्रवर्तते
तत् श्रुतनिश्चितमुच्यते, न त्वत्काराभिलाषयुक्तत्वमात्रेणेति भा-
वः । इति गाथाऽर्थः ॥ १६८ ॥

एतदेव भाषयन्नाह-

पुवं सुयपरिकाम्मिय-मइस्स जं संपयं सुयाऽऽईयं ।

तं निसिस्सयमियरं पुण, अणिसिस्सअं मइचउकं तं ॥ १६९ ॥

व्यवहारकालात् पूर्वं यथोक्तरूपेण श्रुतेन परिकर्मिता-आहि-
तसंस्कारा मतिर्यस्य स तथा तस्य साध्यादेर्यत्साम्प्रतं व्यवहा-
रकाले श्रुतातीतं श्रुतनिरपेक्षं ज्ञानमुपजायते तच्छ्रुतानिश्रितम-
वग्रहाऽऽदिकं सिद्धान्ते प्रतिपादितम् । इतरत्पुनरश्रुतनिश्चितम्,
तच्चौत्पत्तिकथादिमतिचतुष्कं द्रष्टव्यम्, श्रुतसंस्कारानपेक्षया
सहजत्वात् नस्य । अत्राऽऽह-ननु "भरन्तिथरणसमत्था, ति-
वगसुत्तथगदियपेयाहा । उभयलोणे फलवई, विणयसमुत्था
हवइ बुद्धं ॥ १ ॥" इत्यादिवचनात् तत्राऽपि मतिचतुष्के वै-
नयिकं मतिः श्रुतनिश्चिता समस्ति । सत्यम्, किं तु सङ्गत श्रु-
तनिश्चितत्वे सत्यपि बाहुल्यमङ्गीकृत्याश्रुतनिश्चितं तदुच्यते इत्य-
दोषः * । तस्माद् यदुक्तम्-"जं मइणाणमणक्खर-मियरं

* इममेवाऽभिप्रायं नन्वध्ययने अस्या एव गाथाया विव-
रणस्थले श्रीमन्मन्त्रयगिरिसुरिरप्याह । तथाहि-"मन्वश्रुतनिश्चि-
ता बुद्धयो वक्तुमजिप्रेताः, ततो यद्यस्यास्त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीत-
सारत्वम्, नतोऽश्रुतनिश्चितत्वे नोपपद्यते, न हि श्रुताभ्यासमन्त-
रेण त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीतसारत्वं संभवति । अत्रोच्यते-इह प्रा-
यो वृत्तिमाश्रित्याऽश्रुतनिश्चितत्वमुक्तम्, ततः स्वल्पश्रुतमावे-
ऽपि न कश्चिदोषः" इति ।

"इहातिगुरुकार्यं कुर्विहत्वाद् भर इव भरस्ताप्तिस्तरणे
समर्था जरनिस्तरणसमर्थाः, त्रयो वर्गास्त्रिवर्गा लोकरुद्ध्या
धर्मार्थकामास्तदर्जनोपायप्रतिपादकं यत् सूत्रं यश्च तदर्थस्तौ
त्रिवर्गसूत्रार्थौ, तयोर्गृहीतं 'पेयालं' प्रमाणं सारो वा यथा सा
तथाविधा ।" इति नन्दिटीकायां व्याख्यातोऽस्या अर्थः ।

सुयनाणमिति" (१६२) तदयुक्तम्, मनेरनकारत्वे स्थाणुपुरु-
षाऽऽदिपर्यायविवेकाभावप्रसङ्गात्, श्रुतनिश्चितत्वस्य चान्यथा
समर्थितत्वादिति स्थितम् । इति गाथाऽर्थः ॥ १६६ ॥

यद्यनकारा मतिर्न ज्ञायति, तर्हि "लक्ष्मणजेया
हेऊ, फलजावओ (६७)" इत्यादिगाथायां
प्रतिष्ठातोऽकारानकारभेदाद् मतिश्रुतयो-
ज्जैदः कथं गमनीयः ? इत्याह-

उजयं भावऽक्खरओ, अणक्खरं होज्ज वंजणऽक्खरओ ।
मइनाणं सुचं पुण, उभयं पि अणक्खरऽक्खरओ ॥ १७० ॥

इहाकारं तावद् द्विविधम्-ऊव्याक्खरम्, जावाक्खरं च । तत्र ऊव्या-
क्खरं पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताऽऽकाराऽऽदिरूपम्, तात्वाधिकारणजन्यः
शब्दो वा; एतच्च व्यज्यतेऽर्थोऽनेनोतं व्यञ्जनाक्षरमप्युच्यते ।
जावाक्खरं त्वन्तःस्फुरदकाराऽऽदिवर्णज्ञानरूपम् । एवं च सति
(भावऽक्खरओ स्ति) जावाक्खरमाश्रित्य मतिज्ञानं भवेत् । कथं-
भूतम् ? इत्याह-(उभयं ति) उजयरूपम्-अक्षरवत्, अनकारं
चेत्यर्थः; मतिज्ञानभेदे ह्यवग्रहे भावाकारं नास्तीति तदनकारमु-
च्यते, ईहाऽऽदिषु तु तद्भेदेषु तदस्ताति मतिज्ञानमक्षरवत्
प्रतिपाद्यत इति भावः । (अणक्खरं होज्ज वंजणऽक्खरओ स्ति)
व्यञ्जनाकारं द्रव्याकारमित्यनयान्तरम्, नदाश्रित्य मतिज्ञानमनक-
रं जवेत्, न हि मतिज्ञाने पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताकाराऽऽदिकं शब्दो
वा व्यञ्जनाकारं विद्यते, तस्य ऊव्यश्रुतत्वेन रूढत्वात्, ऊव्यमति-
त्वेनाप्रसिद्धत्वादिति । (सुचं पुणेत्यादि) सूत्रं श्रुतज्ञानम्, पुनरुभ-
यमपि-ऊव्यश्रुतम्, जावश्रुतं च इत्यर्थः, प्रत्येकमनकारतः, अक्षरत-
श्च जवेत् । इदमुक्तं भवति-"ऊलसियं नीससियं, निच्छूढं खा-
सियं च ङायं च । निर्दिसधिय-मनुसारं, अणक्खरं छेद्वियाईयं"
॥ १ ॥ इत्यादिवचनाद् ऊव्यश्रुतमनकारम्-पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताक्षर-
रूपम्, शब्दरूपं च; नदेव साक्षरं भावश्रुतमपि श्रुतानुसार्यकारा-
दिवर्णविज्ञानाऽऽत्मकत्वात्साक्षरम्, पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताकाराऽऽ-
द्यक्षररहितत्वात् शब्दाभावाच्च तदेवानक्षरम्, पुस्तकाऽऽदिन्य-
स्ताक्षरस्य शब्दस्य च ऊव्यश्रुतान्तःपातित्वेन भावश्रुतेऽसत्त्वात्;
तदेवं मनेर्भावश्रुतस्य च साक्षरानक्षरकृतो नास्ति विशेषः;
प्रत्येकं द्वयोरप्यक्षरानक्षररूपत्वेनोक्तत्वात्; केवलं सामान्येन
'श्रुतम्' इत्युक्ते तन्मध्ये द्रव्यश्रुतं द्रव्यत इति कृत्वा तत्र ऊव्य-
श्रुतमाश्रित्य द्रव्याक्षरमस्ति, मते तु तच्चास्ति, तस्या ऊव्यमति-
त्वेनाऽऽरूढत्वादिति । एवमनयोर्ऊव्याक्षरापेक्षया साक्षरानक्ष-
रत्वकृतो भेदः । इति गाथाऽर्थः ॥ १७० ॥

तदेवमक्षरतरज्जेदाद् मतिश्रुतयोर्भेदमभिधाय सूक्तेर-
ज्जेदात् तमभिधित्सुराह-

सपरप्पच्चायणओ, भेओ मूएयराण वाऽभिहिओ ।

जं मूयं मइनाणं, सपरप्पच्चायणं सुचं ॥ १७१ ॥

अन्यैस्तु कैश्चिदाचार्यैः स्वपरप्रत्यायनतो मतिश्रुतयो-
र्ज्जेदोऽभिहितः । कथोरिव ? इत्याह-सूक्तेरयोरिव, यथा
हि सूकः स्वमात्मानमेव प्रत्याययति प्रतीतिपथं नब-
ति, न तु परम्, तत्प्रत्यायनहेतुवचनाभावाद्; इतरत्त्वसूकः
स्वं परं च प्रत्याययति, वचनसद्भावात् । तथा सति यथा सूक-
मुखरयोर्भेदः, एवं मतिश्रुतयोरपि, यद् यस्मात् परप्रत्यायन-
हेतुद्रव्याक्षराभावाद् सूकं मतिज्ञानम्, मुखरं तु श्रुतज्ञानम्;

कुतः ? , स्वपरप्रत्यायकत्वाद्-छयाक्षरसङ्गावेन परप्रत्यायक-
त्वस्यापि तत्र लभ्यमानत्वादिति ज्ञावः । इति गार्थाः ॥१७१॥

एतद्वाच्यार्थो मतिश्रुतयोस्तुल्यताऽऽपादनेन किञ्चिद् द्वय-
नुमाह-

सुयकारणं ति सदो, सुयमिह नो य परबोद्धं कुण्ड ।

मद्देयवो वि हि परं, बोद्धिंति कराड्चेष्टाओ ॥१७२॥

इह तावद्भवन्ते पृच्छामः-हन्त ! शब्दः श्रुतमुच्यते, उपल-
क्षणत्वात्पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताक्षरविन्यासश्च श्रुतमभिधीयते (सु-
यकारणं ति) श्रुतकारणत्वात्-कारणे कार्योपचारादिति भावः ।
स च शब्दः, पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताक्षरविन्यासश्च परबोधनं परप्र-
त्यायनं करोतात्येवं परतः श्रुतज्ञानं परप्रत्यायकमुच्यते, न तु
स्वतः इति तावद्भवतोऽभिप्रायः । एतच्च मतिज्ञानेनाऽपि समानम् ।
कुतः ? , इत्याह-हि यस्मान्मतिहेतवोऽपि मतिजनका अपि करा-
ऽऽदिचेष्टाविशेषाः परं बोध्यन्त्येव । तथाहि-अक्षराऽऽत्मकत्वा-
त् किञ्च शब्दः, पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताक्षरविन्यासश्च श्रुतस्य कारणं,
करादीनांऽऽदिचेष्टास्वक्षररहितत्वात् किञ्च मतिज्ञानस्य हेतवः-
करवक्त्रसंयोगे हि हृते लुजिक्त्रियाविपया किल मतिरूपयते,
क्षापि च धूमिते निवृत्तिप्रवृत्तिविपया सा समुपजायते, इत्येवं
मतिहेतवः कराऽऽदिचेष्टाऽपि परप्रबोधिका एवेति गार्थाऽ-
र्थः ॥ १७२ ॥

यदि मतिहेतवोऽपि परं प्रबोधयन्ति, ततः किम् ? , इत्याह-
न परप्रबोद्धाई, जं दो वि सरुवओ मद्देयाई ।

तत्कारणाई दोएह वि, बोद्धिंति तत्रो न भेओ सि ॥१७३॥

मतिहेतूनामपि परप्रबोधकत्वे सति न (भिओ सि) अनयोर्मति-
श्रुतयोर्नि जेदः । कुतः ? , इत्याह-(तउ चि) ततस्तस्मान् कारणत् ।
कस्मात् ? , इत्याह-यद् यस्माद् द्वे अप्येते मनिश्रुते स्वरूपतो
विज्ञानाऽऽत्मना न परप्रबोधके, विज्ञानस्य मूलत्वेन परप्रबोध-
कत्वायोगात्, अवघ्यादिवदिति । अथ श्रुतस्य यत्कारणं श-
ब्दाऽऽदिकं तत्परप्रबोधकम्, इत्येतावता मतिज्ञानाद् विशिष्यते
श्रुतज्ञानम् । नन्वेतद् मतिज्ञानेऽपि समानम्, तत्कारणस्याऽपि
करचेष्टाऽऽदेः पराबोधकत्वादिति । एतदेवाऽऽह-तानि च तानि
पूर्वोक्तस्यापि कारणानि च तत्कारणानि ह्येतेषां मतिश्रुतज्ञा-
नयोर्धियासंख्यं शब्दाऽऽदिनि, करचेष्टाऽऽदिनि च परं बोध्य-
न्त्येव, इति कोऽनयोर्विशेषः ? , न कश्चिदित्यर्थः । इति किमु-
च्यते-मूकेतरभेदाद् जेदः ? । इति गार्थाः ॥ १७३ ॥

तदेवं परोक्ते व्यभिचारिते ततो निरुत्तरं विवक्षीभूतं

तूष्णींभावमापन्नं परमवलोक्य संजातकारण्यः

स्वयमेव सुरिरुत्तरमाह-

द्वयसुयमसाधारण-कारणत्रो परविबोद्धयं होजा ।

रूढं ति व द्वयसुयं, सुयं ति रुढा ए द्वयमई ॥१७४॥

द्वयश्रुतं पुस्तकन्यस्ताक्षरशब्दरूपं श्रुतज्ञानस्यैव कारणम्,
न तु मतेः, इति श्रुतज्ञानं प्रत्यसाधारणकारणत्वाद् द्रव्यश्रुतं
परप्रबोधकं प्रवेत्, न तु कराऽऽदिचेष्टा, तासां मतिश्रुतो-
भयकारणत्वेन साधारणकारणत्वादिति भावः । इदमुक्तं प्रव-
ति-पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताक्षररूपं, शब्दाऽऽत्मकं च द्रव्यश्रुतम्, श्रुत-
ज्ञानस्य मतिपूर्वकत्वाद् यद्यप्यानन्तर्येणावग्रहेदाऽऽदौ जनय-
४९०

ति, तथाऽऽक्षररूपत्वाद् सुव्यथया श्रुतज्ञानस्यैव किलासा-
धारणं कारणमुच्यते, कारणत्वेनोपचारतः श्रुतज्ञानेऽन्तर्भवति,
परप्रबोधकत्वेन च तत्सर्वस्यापि विदितामिति । एवं कारणस्य
परप्रबोधकत्वात् श्रुतज्ञानं परप्रबोधकं घटते, कराऽऽदिचेष्टास्तु
मतिज्ञानस्यासाधारणकारणं न प्रवन्ति, श्रुतज्ञानहेतुत्वादपि
करवक्त्रसंयोगाऽऽदिकायां हि करचेष्टायां दृष्टायां न केवलं
तद्विषयावग्रहाऽऽद्य वत्पद्यते, किं तु-"भोक्तुमिच्छत्ययम्"
इत्यादिश्रुतानुसारिविकल्पाऽऽत्मकं श्रुतज्ञानमप्युपजायते इति ।
अतोऽसाधारणकारणत्वाभावात् कराऽऽदिचेष्टाः परमार्थतो
मतिज्ञानस्य कारणमेव न संभवन्ति, ततश्च न तत्रान्तर्भवन्ति;
तथा च सति न मतिज्ञानं परप्रबोधकम् । अथवा-(द्रव्य-
सुयमसाधारणकारणत्रो चि) द्रव्यश्रुतं पुस्तकाऽऽदिन्यस्ताऽऽ-
चाराऽऽदिप्रत्याक्षररूपम्, गुरुजनोदीरितदेशानाशब्दस्वरूपं च
परप्रबोधकं भवेत् । कुतः ? , इत्याह-असाधारणस्य भोक्त-
प्रत्यन्यसाधारणकारणस्य क्वाधिकदानदर्शनचारित्र्यलक्षण-
स्य चस्तु कलापस्य कारणत्वाद् हेतुत्वात्; ततश्च तद्-
द्वारेण श्रुतज्ञानमपि परप्रबोधकं घटते, कराऽऽदिचेष्टास्तु
यद्यपि मतिज्ञानस्य कारणम्, तथाऽपि यथोक्तो विशिष्टः
परप्रबोधस्तासु प्रायो न संभवति, अतो विशिष्टपरप्रबोधा-
भावाद् न ताः परप्रबोधिकाः, तथा च सति न तद्-
द्वारेणापि मतिज्ञानं परप्रबोधकम् । इति सूत्रस्य सूचकत्वात्
सोपस्कारः पूर्वोक्तस्यार्थोऽवसेयः । अथोत्तरार्द्धस्य व्याख्या
प्रस्तूयते-(रुढं ति वेत्यादि) वेत्यधवा, प्रवतु मतिज्ञानस्य
कारणं कराऽऽदिचेष्टा, तथापि सा 'द्रव्यमतिः' इत्येवमागमे क-
चिदपि न रुढा; द्रव्यश्रुतं पुनः पूर्वोक्तस्वरूपं 'श्रुतम्' इत्येवं
सर्वत्र रुढम् । ततश्च यद्यपि कराऽऽदिचेष्टा मतिज्ञानस्य कारणम्,
परप्रबोधिका च; तथापि द्रव्यमतित्वेनाऽऽरूढत्वात् कारणे का-
र्योपचारतो मतिरूपतया न व्यवह्रियते । अतो मतिज्ञानात् त-
स्याः पुण्यभूतत्वाद् न तद्द्वारेण तस्य परप्रबोधकत्वम्, क-
व्यश्रुतं तु कारणे कार्योपचारतः श्रुतज्ञानत्वेन प्रकृप्यते, इति
तद्द्वारेणास्य परप्रबोधकमुपपद्यते एव । इति गुक्तो सूकेतर-
जेदाद् मतिश्रुतयोर्जेदः । ततश्च-" तत्कारणाई दोएह, वि बो-
द्धिंति तत्रो न जेओ सि । " (१७३) इत्येतदपास्तं भवतीति
गार्थाः ॥ १७४ ॥

(११) तदेवं कराऽऽदिचेष्टाया मतिकारणत्वमभ्युपगम्योक्तम्,
साम्प्रतं सा मतेः कारणमेव न प्रवति, किं तु
श्रुतस्येति दर्शयन्नाह-

सा वा सदत्यो चिय, तथा वि जं तमि पचओ होइ ।

कत्ता वि हु तदज्ञावे, तदज्ञिप्पाओ कुण्ड चिहं ॥१७५॥

यदि वा सा कराऽऽदिचेष्टा करवक्त्रसंयोगाऽऽदिलक्षणा ।
किम् ? , इत्याह-शब्दार्थ एव शब्दो वक्तुस्समुदीरितवचनरूपः, त-
स्यार्थः शब्दार्थः श्रोतृगतज्ञाने प्रतिभासमानतदजिघेयवस्तुरूपः
श्रुतज्ञानमिति तात्पर्यम् । किमित्यसौ शब्दार्थ एव ? , इत्याह-
यद् यस्मात्-कारणात् तथाऽपि कर्त्ता विहितया तस्मिन् शब्दार्थ-
भोजनेच्छाऽऽदिलक्षणे प्रतिपत्तुः प्रत्ययो भवति । तथा कर्त्ता-
ऽपि तदभावे शब्दाभावे जिह्वारोगाऽऽदिसङ्गावाव शब्दोदी-
रणसाध्याभाव इत्यर्थः । (तदज्ञिप्पाव चि) तस्मिन् शब्दार्थे
भोजनेच्छाऽऽदिलक्षणे परस्मै प्रतिपादयितव्येऽभिप्रायो मनोवि-
कल्पो यस्यासौ तदभिप्रायः करोति चेष्टां करवक्त्रसंयोगाऽऽदि

लक्षणम् । इदमुक्तं भवति-यद्यपि कराऽऽदिचेष्टाभ्यन्तरजावेनाऽ-
वग्रहाऽऽदीन् जनयति, तथाऽपि शब्दार्थ एव सा श्रुतज्ञानमेवे-
त्यर्थः; यस्मात् तथाऽपि विहितया तत्र शब्दार्थप्रत्ययो भवति,
अतः शब्दार्थप्रत्ययजनकत्वात् कारणे कार्योपचारात् श-
ब्दार्थप्रत्यय एव सा, न पुनर्मतिः, तथा कर्ताऽपि 'मोक्षुमि-
च्छत्यसौ' इत्यादिप्रतिपत्ता जानात्वित्यभिप्रायवानेव भाषण-
शक्त्यभावे कराऽऽदिचेष्टां करोति । ततश्च कर्त्राऽपि शब्दार्थद्यो-
तनाभिप्रायेण क्रियमाणत्वात् कराऽऽदिचेष्टा शब्दार्थ एव । ततश्च
एषाऽपि श्रुतकारणत्वात् श्रुत एवान्तर्भवति, शब्दवत्, न म-
तौ, तथा च सत्येषा परमार्थतो मतेः कारणमेव न भवत्यतः
कारणद्वारेणाऽपि न परप्रत्यायकं मतिज्ञानम्, श्रुतं तु तद्भा-
रेण परावबोधकम् । इति युक्तो मूकेतरभेदाद् मतिश्रुतयो-
र्भेदः ॥ १७५ ॥ विशेषः । स्था० । आ० म० । कर्म० । न० ।

(१२) श्रुतानन्तरमवधिज्ञानस्य विवेकः-

कालविपर्ययस्वामित्वलाभसाधर्म्याद् मतिश्रुतानन्तरमवधि-
ज्ञानमुक्तम् । प्रवाहापेक्षया, अप्रतिपत्तितैकस्वभावाऽऽधारापेक्षया
चा यावान् मतिश्रुतयोः स्थितिकालः तावानेवावधिज्ञानस्याऽपि
तथा यथैव मतिश्रुतज्ञाने मिथ्यादर्शनोदयतो विपर्ययरूपतामा-
सादयतः, तथाऽवधिज्ञानमपि । तथाहि-मिथ्यादृष्टेः सतस्तान्ये-
व मतिश्रुतावधिज्ञानानि, मत्यज्ञाने श्रुताज्ञानविज्ञानज्ञानानि भव-
न्ति । उक्तं च-"आद्यत्रयमज्ञानमपि भवति मिथ्यात्वसंयुक्तम् ।"
इति । तथा य एव मतिश्रुतज्ञानयोः स्वामी स एवावधिज्ञानस्या-
ऽपि । तथा विभङ्गज्ञानिनः त्रिदशाऽऽदेः सम्यग्दर्शनावाप्तौ यु-
गपदेव मतिश्रुतावधिज्ञानानां द्वाभिसंभवस्ततो द्वाभिसाधर्म्यम्
अवधिज्ञानानन्तरं च द्वाभिसाधर्म्यज्ञानप्रत्यक्षत्वसाधर्म्याद् मनः-
पर्यायज्ञानमुक्तम् । तथाहि-यथाऽवधिज्ञानं उद्यमस्य भ-
वति, तथा मनःपर्ययज्ञानमपीति लक्ष्यसाधर्म्यम् । तथा
यथाऽवधिज्ञानं रूपिद्वयविषयं तथा मनःपर्यायज्ञानमपि,
तस्य मनःपुङ्गलाऽऽलम्बनत्वादिति विषयसाधर्म्यम् । तथा य-
थाऽवधिज्ञानं क्षायोपशमिके भावे वर्तते, तथा मनःपर्याय-
ज्ञानमपीति जावसाधर्म्यम् । यथा चाऽवधिज्ञानं प्रत्यक्षं तथा
मनःपर्यायमपीति प्रत्यक्षत्वसाधर्म्यम् । उक्तं च-"कालवि-
वक्ष्यसामि-तत्त्वाभिसाधर्म्यमत्रोऽवही ततो । माणसमिच्छो
उत्तम-त्यविसयजावाहं सादृशम्" ॥ ७७ ॥ (विशे०) तथा मनः-
पर्यायज्ञानानन्तरं केवलज्ञानस्योपन्यासः, सर्वोत्तमत्वात्, अप्रम-
त्तयतिस्वामिसाधर्म्यात् सर्वावसानलाभाच्च । तथाहि-सर्वा-
ण्यपि मतिज्ञानाऽऽदीनि ज्ञानानि देशतः परिच्छेदकानि, केव-
लज्ञानं तु सकलवस्तुस्तोमपरिच्छेदकं सर्वोत्तमं, सर्वोत्तमत्वात्
चान्ते सर्वशिरःशेखरकल्पे उपन्यस्तम् । तथा-यथा मनः-
पर्यायज्ञानमप्रमत्तयतेरेवोदयते, तथा केवलमप्यप्रमादभाव-
मुपगतस्यैव यतेभवति, नान्यस्य, ततोऽप्रमत्तयतिसाधर्म्य-
म् । तथा यः सर्वाण्यपि ज्ञानानि समासादयितुं योग्यः स
नियमात् सर्वज्ञानावसाने केवलज्ञानमवाप्नोति, ततः सर्वान्ते
केवलमुक्तम् । उक्तं च-"अन्ते केवलमुक्तं, जहं सामिच्छाव-
साणलाभाश्रौ ।" इति । तथा यथा मनःपर्यायज्ञानं न विप-
र्ययमासादयति, तथा केवलज्ञानमपीति । विपर्ययाभावसाध-
र्म्याच्च मनःपर्यायज्ञानानन्तरं केवलज्ञानमुक्तमिति कृतं प्रसङ्गेन ।
न० । "स्वयं स्रष्टावसमिधं, दुविहं नाणं मुणेष्वं । स्व-
इयं केवलनाणं, स्रष्टावसमियाहं सेसणणाहं ॥ ११ ॥" पं० भा० ।

(१३) ज्ञानं प्रत्यक्षं परोक्षं च । तथाहि-

तं समासत्रो दुविहं पण्णत्तं । तं जहा-पच्चक्खं च,
परोक्खं च ।

तत्पञ्चप्रकारमपि ज्ञानं समासतः संक्षेपेण द्विविधं द्विप्रका-
रं प्रकृतं, तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः । प्रत्यक्षं च, परोक्षं
च । न० । आ० म० । आ० चू० । स्था० । (प्रत्यक्षवक्तव्यता
'पच्चक्ख' शब्दे) (परोक्षभेदाः 'परोक्ख' शब्दे वक्ष्यन्ते)
(अवध्यादिज्ञानानां व्याख्या स्वस्वस्थाने) (तृतीयभागे
'ओहि' शब्दे १५६ पृष्ठे ज्ञानदर्शनविज्ञङ्गवक्ष्यमाणमुक्तम्)
('आग्निविबोहियणाण' शब्दे द्वितीयभागे १५५ पृष्ठे संशवा-
ऽऽदीनामपि ज्ञानवत्त्वमावेदितम्)

(१४) न ज्ञानमात्मन्यतिरेकेण गुणः-

ननु चैतन्यं ज्ञानमात्मनः क्षेत्रज्ञादन्यदत्यन्तव्यतिरिक्तम्, अस-
मासकरणादत्यन्तमिति लज्यते । अत्यन्तभेदे सति कथमा-
त्मनः संबन्धि ज्ञानमिति व्यपदेशः ? इति पराशङ्कापरिदाराय-
मौपाधिकमिति विशेषणद्वारेण हेत्वभिधानम् । उपाधेरागत-
मौपाधिकम् । समवायसंबन्धलक्षणेनोपाधिना आत्मनि स-
मेवेतमात्मनः स्वयं जडरूपत्वात् समवायसंबन्धोपदौकि-
तमिति यावत् । यद्यात्मनो ज्ञानादव्यतिरिक्तत्वमिष्यते,
तदा दुःखजन्मप्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञानानामुत्तरोत्तरापाये तदन-
न्तराभावाद् बुद्ध्यादीनां नवानामात्मविशेषगुणानामुच्छेदावसरे
आत्मनोऽप्युच्छेदः स्यात् । तदव्यतिरिक्तत्वात् । अतो भिन्नमेवा-
ऽऽत्मनो ज्ञानं यौक्तिकमिति । (स्या०) अत्राह-ज्ञानमपि यथे-
कान्तेनाऽऽत्मनः सकाशाद्भिन्नमिष्यते, तदा तेन चैत्रज्ञानेन मै-
त्रस्येव नैव विषयपरिच्छेदः स्यादात्मनः । अथ यत्रैवाऽऽत्मनि
समवायसंबन्धेन समवेतं ज्ञानं तत्रैव जावावभासं करोतीति
चेत् । न । समवायस्यैकत्वाद् नित्यत्वाद् व्यापकत्वात् च
सर्वत्र वृत्तेरविशेषात् समवायवदात्मनामपि व्यापकत्वादेक-
ज्ञानेन सर्वेषां विषयावबोधप्रसङ्गः । यथा च घटे रूपाऽऽद्यः
समवायसंबन्धेन समवेताः, तद्विनाशे च तदाश्रयस्य घटस्याऽपि
विनाशः । एवं ज्ञानमप्यात्मनि समवेतं, तच्च कृणिकं, ततस्तद्विना-
शे आत्मनोऽपि विनाशाऽऽपत्तेरनित्यत्वाऽऽपत्तिः । अथाऽस्तु
समवायेन ज्ञानाऽऽत्मनोः संबन्धः, किं तु स एव समवायः केन
तयोः संबध्यते ? समवायान्तरेण चेदनवस्था, स्वेनैव चेत्, किं न
ज्ञानाऽऽत्मनोरपि तथा । अथ यथा प्रदीपस्तत्स्वाभाव्यादात्मानं
परं च प्रकाशयति, तथा समवायस्येदमेव स्वभावो यदात्मानं,
ज्ञानात्मानौ च संबन्ध्यतीति चेत्-ज्ञानात्मनोरपि किं न तथा-
स्वभावता, येन स्वयमेवेतौ संबध्यते ? किञ्च-प्रदीपदृष्टान्तोऽपि
भवत्पक्षे न जाघटीति । यतः प्रदीपस्तावद् अव्ययम्, प्रकाशश्च
तस्य धर्मः, धर्मधर्मिणोश्च त्वयाऽत्यन्तं जेदोऽभ्युपगम्यते; तत्कथं
प्रदीपस्य प्रकाशाऽऽत्मकता ? तदजावे च स्वपरप्रकाशकस्व-
भावतामपिति निर्मूलैव । यदि च प्रदीपात्प्रकाशस्यात्यन्तभेदे-
ऽपि प्रदीपस्य स्वपरप्रकाशकत्वमिष्यते, तदा घटाऽऽदीनामपि
तदनुपज्यते, जेदाविशेषात् । अपि च-तौ स्वपरसंबन्धन-
स्वभावौ समवायाद्भिन्नौ स्याताम्, अभिन्नौ वा ? यदि-भिन्नौ,
ततस्तस्यैतौ स्वजावाविति कथं संबन्धः ? संबन्धनिन्धनस्य
समवायान्तरस्यानवस्थाभयादनन्युपगमात् । अथाऽभिन्नौ,
ततः समवायमात्रमेव, न तौ । तदव्यतिरिक्तत्वात्, तत्स्वरू-
पवदिति । किञ्च-यथेह समवायेषु समवाय इति मतिः

समवायं विनाऽप्युपपन्ना, तथेहाऽऽत्मनि ज्ञानमित्ययमपि प्र-
त्ययस्तं विनैव चेदुच्यते, तदा को दोषः ? । अथाऽऽत्मा कर्ता,
ज्ञानं च करणम्, कर्तृकरणयोश्च बन्धकिवासीवद्भेद एव प्रती-
तः, तत्कथं ज्ञानाऽऽत्मनोरभेदः, इति चेत् । न । दृष्टान्तस्य वैष-
म्यात् । वासी हि बाष्पं करणम्, ज्ञानं चाज्यन्तरं, तत्कथमनयोः
साधर्म्यम् ? । न चैवं करणस्य द्वैविध्यमप्रसिद्धम् । यदाहु-
र्लक्षणाः-“ करणं द्विविधं ज्ञेयं, बाष्पमाज्यन्तरं बुधैः ।
यथा लुनाति दाषेण, मेरुं गच्छति चैतसा ” ॥ १ ॥ यदि हि
किञ्चित्करणमान्तरमेकान्तेन भिन्नमुपदर्शयते, ततः स्याद् दृष्टान्त-
दोष्टान्तिकयोः साधर्म्यम्, न च तथाविधमस्ति । न च बा-
ह्यकरणगतो धर्मः सर्वोऽप्यन्तरे योजयितुं शक्यते । अन्य-
था दीपेन चक्षुरा देवदत्तः पश्यतीत्यत्रापि दीपाऽऽदेवद्य-
क्षुपोऽप्येकान्तेन देवदत्तस्य भेदः स्यात्; तथा च सति लो-
कप्रतीतिविरोध इति । अपि च-साध्यविकलोऽपि वासिवर्द्ध-
किदृष्टान्तः । तथाहि-नार्यं वर्द्धकिः काष्ठमिदमनया चा-
स्या घटयिष्यते इत्येवं वासिप्रहणपरिणामेनापरिणतः सन्
तामगृहीत्वा घटयति, किं तु तथापरिणतस्तां गृहीत्वा । त-
थापरिणामे च वासिरपि तस्य काष्ठस्य घटने व्याप्रियते, पुरुषोऽ-
पि । इत्येवं लक्षणैकार्थसाधकत्वाद् वासिवर्द्धकयोरभेदोऽप्यु-
पपद्यते, तत्कथमनयोर्भेद एवेत्युच्यते ? । एवमात्माऽपि-“विच-
कितमधमेनेन ज्ञानेन ज्ञास्यामि” इति ज्ञानग्रहणपरिणामत्वात् ज्ञानं
गृहीत्वाऽर्थे व्यवस्यति, ततश्च ज्ञानाऽऽत्मनोरभेदयोरपि संवि-
त्तिलक्षणैकार्थसाधकत्वाद्भेद एव । एवं कर्तृकरणयोरभेदे
सिद्धे संवित्तिलक्षणं कार्यं किमात्मनि व्यवस्थितम्, आहो-
स्विद् विषये इति वाच्यम् ? । आत्मनि चेत्-सिद्धं नः समीहि-
तम् । विषये चेत्, कथमात्मनोऽनुभवः प्रतीयते ? । अथ विषय-
स्मिन्संविद्धेः सकाशादात्मनोऽनुभवस्तर्हि किं न पुरुषान्तरस्या-
पि ? , तद्भेदाविशेषात् । अथ ज्ञानाऽऽत्मनोरभेदपक्षे कथं कर्तृकर-
णभाव इति चेत्, ननु यथा सर्प आत्मानमात्मना वेष्टयतीत्यत्रा-
भेदे यथा कर्तृकरणजावस्तथाऽत्रापि । अथ परिकल्पितोऽ-
यं कर्तृकरणभाव इति चेद्वेद्वेनाऽवस्थायां प्रागवस्थाविल-
क्षणगतिनिरोधलक्षणार्थक्रियादर्शनात् कथं परिकल्पितत्वम् ? ।
न हि परिकल्पनाशर्तैरपि शैलस्तम्भ आत्मानमात्मना वेष्टय-
तीति वक्तुं शक्यम् । तस्माद्भेदेषु कर्तृकरणभावः सिद्ध एव ।
किञ्च-चैतन्यमिति शब्दस्य चिन्त्यतामन्वर्थः-चैतनस्य जाव-
श्चैतन्यम् । चैतनश्चात्मा त्वयाऽपि कीर्यते, तस्य भावः
स्वरूपं चैतन्यम् । यच्च यस्य स्वरूपं न तत्ततो जिज्ञं
भवितुमर्हति, यथा वृक्षाद् वृक्षस्वरूपम् । अथास्ति चैतन
आत्मा, परं चेतनासमवायसंबन्धाद्, न स्वतः; तथा प्रती-
तेरिति चेत् । तदयुक्तम् । यतः प्रतीतिश्चेत् प्रमाण।क्रियते, तर्हि
निर्वाधमुपयोगाऽऽत्मक एवाऽऽत्मा प्रसिध्यति । न हि जातुचित्त
स्वयमचेतनोऽहं चेतनायोगात् चैतनः । अचेतने वा भयि
चेतनायाः समवाय इति प्रतीतिरस्ति; ज्ञाताऽहमिति समाना-
धिकरणतया प्रतीतेः । भेदे तथा प्रतीतिरिति चेत् । न । कथ-
ञ्चिदादात्म्याभावे सामानाधिकरण्यप्रतीतिरदर्शनात् । यष्टिः
पुरुष इत्यादिप्रतीतिस्तु भेदे सत्युपचाराद् दृष्टा, न पुनस्तात्वि-
की । उपचारस्य तु बीजं-पुरुषस्य यष्टिगतस्तत्त्वत्वाऽऽदिगुणैर-
भेदः, उपचारस्य मुख्यार्थस्यार्थत्वात् । तथा चाऽऽत्मनि ज्ञाताऽह-
मिति प्रतीतिः कथाञ्चैतनाऽऽत्मतां गमयति, तामन्तरेण ज्ञाताऽह-
मिति प्रतीतेरुपपद्यमानत्वाद्, घटाऽऽदिवत् । न हि घटाऽऽदिर-

चेतनाऽऽत्मको ज्ञाताऽहमिति प्रत्येति । चैतन्ययोगाभावादसौ न
तथा प्रत्येति चेत् । न । अचेतनस्यापि चैतन्ययोगाच्चेतनोऽ-
हमिति प्रतिपत्तेरनन्तरमेव निरस्तत्वात्, इत्यचेतनत्वं सि-
द्धम्-आत्मनो जडस्याऽर्थपरिच्छेदं पराकरोति, तं पुनरिच्छता
चैतन्यस्वरूपताऽस्य स्वीकरणीया । ननु ज्ञानवानहमिति
प्रत्ययादात्मज्ञानयोर्भेदः, अन्यथा धनवानिति प्रत्ययादपि धन-
धनवतां नैवामावानुपपन्नः । तदसत् । यतो ज्ञानवानहमिति
नाऽऽत्मा भवन्मते प्रत्येति, जडत्वैकान्तरूपत्वात्, घटवत् । सर्व-
था जडश्च स्यात्-आत्मा ज्ञानवानहमिति प्रत्ययश्च स्यादस्य वि-
रोधाभावात्, इति मा निर्णीषी; तस्य तथोक्त्यसंभवात् । ज्ञान-
वानहमिति हि प्रत्ययो नागृहीते ज्ञानाऽऽख्ये विशेषणे
विशेष्ये चाऽऽत्मनि जातृत्पद्यते, स्वमतविरोधात्; “ ना-
गृहीतविशेषणा विशेष्ये बुद्धिः ” इति वचनात् । गृहीत-
योऽन्योरुपपद्यत इति चेत्-कुतस्तद्गृहीतिः ? । न तावत् स्वतः,
संवेदनाऽनन्युपगमात् । स्वसंविद्धिं ह्यात्मनि ज्ञाने च स्वतः
सा युज्यते, नाऽन्यथा, सन्तानान्तरवत् । परतश्चेत्तदपि
ज्ञानान्तरं विशेष्यं नागृहीते ज्ञानत्वविशेषणे गृहीतुं श-
क्यम् । गृहीते हि घटत्वे घटग्रहणमिति ज्ञानान्तरात्तद्ग्रहणेन
भाव्यम्, इत्यनवस्थानात् कुतः प्रकृतप्रत्ययः ? । तदेवं नाऽऽत्मनो
जरस्वरूपता संगच्छते । तदसङ्गतौ च चैतन्यमौपाधिकमा-
त्मनोऽन्यदिति चाङ्गावपि । स्यात् । आत्मा । विषात् । (‘ आ-
ता’ शब्दे द्वितीयजागे २०० पृष्ठे ज्ञानज्ञानिनोरभेदविचारोद्दर्शः)
(१५) ज्ञानज्ञानिनोरन्यत्वे बन्धमोक्षपरामर्शः-

चेयस्स उ जीवा, जीवस्स उ चेयणा उ अन्नसे ।

दवियं अन्नकखणं खलु, हविज्ज न य वंघमोक्खात्रो ॥

चैतन्यस्य जीवाऽजीवस्य चेतनाया अन्यत्वे ऊच्य जीवद्रव्यम-
लक्षणं ‘चेतनालक्षणो जीवः’ इति लक्षणरहितं भवेत्, चेतनाया
घटाऽऽदिवद् जीवाद्येकान्तव्यतिरिक्तत्वाद्, लक्षणामावे च
लक्ष्यस्याप्यभाव इति, खरगृह्णन् । अत्यन्तासन् जीवो
न बध्यते, बन्धस्य वस्तुधर्मत्वात् । नापि मुच्यते, बन्धाभा-
वादिति बन्धमोक्षावपि न स्याताम् । अथ मन्येया अचेतनो-
ऽपि स बध्यते, मुच्यते चेति । तदप्युक्तम् । अचेतनानामन्येय
धर्मास्तिकायाऽऽदीनां बन्धमोक्षप्रसक्तः । बु० १ उ० । विशेष० ।

(१६) बोधमात्रं, साकारो वा बोधः प्रमाणम्-

तथाहि-“बोधः प्रमाणम्” इति वदन्तो वैभाषिकाः पर्यनुयो-
ज्याः । किं बोधमात्रस्य प्रामाण्यम्, आहोस्विद् बोधविशेष-
स्य ? । यदि बोधमात्रस्य, तदा तल्लक्षणमयुक्तम्; व्यवच्छेद्याभावा-
त् । अबोधस्य व्यवच्छेद्यत्वेऽपि संशयविपर्ययाऽऽदीनां बोधस्व-
भावत्वात् प्रमाणताप्रसक्तिः । न च संशयाऽऽदीनामपि प्रमाणता,
लोकशास्त्रविरोधात् । लोकप्रसिद्धं च प्रमाणं व्युत्पादयितुमारब्ध-
म्, तत्र चेन्द्रियाऽऽदरेपि प्रमाणतायाः प्रसिद्धेः बोधस्य प्रामाण्ये-
ऽव्याप्तिश्च लक्षणदोषः । न चाबोधरूपस्येन्द्रियाऽऽदेर्लोकप्रमा-
णता न व्यपदिशति, प्रदीपेनोपलब्धं चक्षुरा दृष्टं धूमेनावग-
तमिति बौद्धिकव्यवहारदर्शनात् । न चौपचारिकं प्रामाण्यम्,
प्रमितिक्रियायां साधकतमत्वेन मुख्यप्रामाण्योपपत्तेः । अत
एव शास्त्रान्तरेष्वपि विशेष्योपलब्धिजनकस्य बोधाबोधरूप-
विशेषत्यागेन, सामान्यतो “ लिखितं साक्षिणो भुक्तिः, प्रमायं
त्रिविधं स्मृतम् ” इत्युक्तिः । किं च-प्रमीयतेऽनेनेति प्रमाणश-
ब्दः करणविशेषप्रतिपादकः । करणविशेषत्वं चास्य विश-
म्योपलब्धिजनकस्य, बोधाबोधरूपविशेषत्यागेन सामान्यतो

लिखितस्वरूपकार्यजनकत्वेन कार्यस्य चाव्यभिचाराऽऽदिस्वरूपत्वात् तज्जनकत्वेनापरेण साधकतमेन भाव्यम्, एकस्यैव स्वात्मनि करणक्रियाविरोधात् । ततो बोधाबोधरूपस्य प्रमितिजनकस्य प्रमाणतोपपत्तेर्बोधमात्रं प्रमाणमित्यत्राव्यासिलक्षणदोषः प्रामोतीति स्थितम् ।

अथ बोधविशेषः प्रमाणं, नदाऽत्रापि वक्तव्यम्-कः पुनरसौ बोधस्य विशेषः ? । यद्यव्यभिचाराऽऽदिविशेषणविशिष्टत्वं, तदा प्रमितस्वभावस्य तस्य प्रमाणताप्रसक्तिः । न चाभ्युपगम्यत एवेति वाच्यम्, करणविशेषस्य प्रमाणव्यवस्थितेः । अत एव 'निराकारो बोधोऽर्थसहभाव्येकसामग्र्यधीनस्तत्रार्थे प्रमाणम्' इति वैभाषिकोक्तमनङ्गतम् । अपि च-कर्मण्यसौ प्रमाणमभ्युपेयते । यत उक्तम्-“सव्यापारमिवाऽऽज्ञाति, व्यापारेण स्वकर्मणि ।” इति । कर्मता च बोधसहभाविनोऽर्थस्य तद्वैधापेक्षया न संभवति, तत्समानकालस्य तत्कृतविकार्यत्वात् । द्वयोः कर्मरूपत्वे च तत्र करणक्रिययोः कथं प्रतिनियमः ? । तदभावे चैकस्य सामग्र्यधीनतायामपि सर्वे सर्वस्य बोधो भवेत् । किञ्चैकसामग्र्यधीनत्वस्य द्वयोरप्यविशेषाद्यथा बोधार्थस्य ग्राहकः, तथाऽऽर्थोऽपि बोधस्य किं न भवेत् ? । तत्र 'निराकारो बोधः प्रमाणं' संभवति । अथ स्यान्निराकारो बोधः, प्रमाणं माऽस्त्वसौ, प्रमितिक्रियायां साधकतमत्वान् प्रमाणम् । ननु च बोधस्य प्रमाणस्वरूपत्वादर्थोऽऽकाराऽऽत्मकत्वमयुक्तम्, प्रमेयरूपताऽऽपत्तेः । न च प्रमेयरूपमेव प्रमाणं भवितुमर्हति, प्रमाणस्य तद्ग्राहकत्वेन प्रतिभासनात् । न च तथात्वेन प्रतिज्ञासमानमपि प्रमेयरूपं युक्तम्, प्रमाणप्रमेययोरन्तर्बहिर्व्यवस्थितत्वेनावभासनात् । भेदेन च प्रतिभासमानं नान्यथाऽधिगन्तुं युक्तम् । न हि प्रतिभासः साक्षात् कारणाऽऽकारत्वात् प्रत्यक्षरूपोऽर्थव्यवस्थापकः प्रमाणान्तरादनुग्रहं, बाधां वा प्रतिपद्यते । उक्तं च-“प्रमाणस्य प्रमाणेन, न बाधा नाप्यनुग्रहः । बाधायामप्रमाणत्व-मानर्थक्यमनुग्रहे ॥१॥” इति । सर्वदा बहिर्बुद्धिर्वाच्यार्थावभासिनोऽध्यक्षस्याप्रमाणत्वे प्रमाणान्तराप्रवृत्तिरेव । न चाध्यक्षेण ज्ञानमेव बहिरर्थकारं प्रतिपद्यते, न बाह्योऽर्थः, इति कथं निराकारता तस्येति वक्तव्यम् ? , ज्ञानरूपताया बोधस्याध्यक्षे प्रतिज्ञासनात्, अर्थस्य च ज्ञानरूपतायाः प्रतिपत्तेः । न ह्यनहङ्काराऽऽस्पदत्वेनार्थस्य प्रतिभासे अहङ्काराऽऽस्पदबोधरूपस्यैव ज्ञानरूपता युक्ता । यदि त्वहङ्काराऽऽस्पदत्वेनार्थस्य प्रतिभासः स्यात्तदा रूपादिनिष्ठत्वात्तदात्मनोऽहं घट इति प्रतिभासः स्यात् । न चान्यथाच्युता प्रतिपत्तिरन्यथाभूतमर्थं व्यवस्थापयितुं शक्ता, प्रतिपत्तिव्यतिरेकेणाप्यर्थव्यवस्थितिप्रसक्तिश्च; नीलप्रतिपत्तेरपि पीताऽऽदिव्यवस्थापनाप्रसङ्गात् । अथ साकारविज्ञानमाकारप्रतिनियमान् तत्पतिपर्यवर्त्यस्तदाकारतां तज्जनकस्याऽर्थस्य व्यवस्थापयेदिति प्रतिकर्मव्यवस्था सिध्यति; निराकारं तु विज्ञानं बोधमात्रतया व्यवस्थितम्, सर्वार्थान् प्रत्यविशिष्टत्वात् । नीलस्येदं संवदनं न पीतस्येति प्रतिकर्मव्यवस्थानिबन्धनं न भवेदिति साकारं ज्ञानमभ्युपगन्तव्यम् । असदेतत् । सर्वार्थान् प्रति बोधमात्रतया निराकारस्याविशिष्टत्वादिति हेतोर्निराकारत्वमपि चक्षुरादिवृत्त्या बोधस्य तत्रैव नियमितत्वात् । न च नियतत्वस्य सर्वार्थेषु नीलाऽऽदावेव तस्य प्रतीतिः, समानत्वेऽपि वा पुरोवर्तिन्येव नीलाऽऽदौ समानत्वस्य संज्ञवात् न सर्वार्थसाधारणी प्रतिपत्तिः निराकारज्ञानवादिनो न काचित् कृतिः, तथादृष्टत्वात् । न हि दृष्टेरनुपपन्नं नाम नि-

राकारत्वे किमिति पुरोवर्तिन्येव नीलाऽऽदौ प्रवर्तते, विज्ञानं च-क्षुरादिजिस्तत्रैव नियमितत्वादिति प्रतिपादितं प्राक् । कस्मात्तैः तत्र नियम्यत इति चेत् ? , अत्र वस्तुस्वभावैरुत्तरं वाच्यम् । न हि कारणानि कार्यजननप्रतिनियमे पर्यनुयोगमर्हन्ति, तत्र तस्य वैफल्यत् । साकारत्वेऽपि चाऽयं पर्यनुयोगः समानः । तथा हि-साकारमपि ज्ञानं किमिति नीलाऽऽदिकमेव पुरोवर्त्ति, सन्निहितमेव च व्यवस्थापयति, तेनैव तथा तस्य जननाऽऽदिवत् समानमेति शराकारत्वेऽपि । किञ्च-चक्षुरादिजन्यं तद्विज्ञानमिति चक्षुराद्याकारं न भवतीति पर्यनुयोगे ज्ञानाऽपि वस्तुस्वभावैरुत्तरं वाच्यमिति वक्तव्यम्, तदस्याभिरभिधीयमानं किमित्यसाङ्गत्यं भवतः प्रतिज्ञाति । अपि च-साकारता विज्ञानस्य किं साकारेण प्रतीयते, अहोस्वित् निराकारेण ? । यदि साकारेण, तदा तत्राऽपि प्रतिपत्तावाकारान्तरपरिकल्पनमित्यनवस्थाप्रसक्तिः । निराकारेण चेत्, बाह्यार्थस्याऽपि तथाभूतेनैव प्रतिपत्तिप्रसक्तिः । न च बाह्ये प्रत्यासत्तिनियमाभावान्न तथाभूतेन प्रतिपत्तिरिति वाच्यम्, इतरत्रापि प्रत्यासत्तिनियमाभावस्य तुल्यत्वात् । शुक्ले पीताऽऽकारदर्शनादभ्रातेन प्रतिनियमाभाव इति चेत्, निराकारेऽपि तद्विज्ञानतत्त्वादेव प्रतिनियमो न विष्यतीति किमाकारपरिकल्पनया ? । कथमाकारमन्तरेण प्रतिनियम इति न वाच्यम्, आकारेऽप्यस्य समानत्वात् । तथाहि-साकारवादिनोऽपि कथं प्रतिनियम इति प्रेरणायां प्रतिनियताऽऽकारपरिग्रह एव प्रतिनियम इति नोत्तरं युक्तम्, प्रतिनियताऽऽकारपरिग्रहस्यैव प्रतिनियमरूपनयोपन्यस्तस्याद्यापि चिरायमाणत्वात् अथ चानुमानाद्वाह्योऽर्थः प्रतीयते, तर्हि प्रतिबन्धसिद्धिर्वक्तव्या । न च बाह्योऽर्थोऽध्यक्षतः कदाचनाऽपि सिद्धो, नापि तत्प्रतिबन्धो ज्ञानाऽऽकार इति न प्रतिबन्धसिद्धिः, तामन्तरेण न चानुमानप्रवृत्तिरिति कथं बाह्यार्थसिद्धिः ? , यथाऽर्थोपस्था बाह्योऽर्थोऽधिगम्यते, तथाऽप्यथाऽर्थस्वरूपप्रतिपत्तौ तस्याः प्रत्यक्षरूपताप्रसक्तेः । न च स्वरूपप्रतिपत्तिमन्तरेणाध्यनुमानवत्तस्याप्रामाण्यम्, अनुमानस्यावगतप्रतिबन्धालिङ्गप्रजवत्वेन प्रामाण्यात्, अत्र च तदज्ञावात् । न चाऽत्यन्तपरोक्षस्यार्थस्य केनचिदाकारेण विषयीकरणमिति न तस्य प्रतिपत्तिविषयता, अनुमानविषयस्य तु पूर्वदृष्टत्वात् । इदं तदित्याकारेण प्रतिपत्तिविषयता संज्ञवत्यपीति नार्थोपस्थाऽप्यर्थप्रतीतिः । अथ दूरस्थितवृक्षाऽऽदौ मृषिण्डाऽऽकारो यथा बाह्यवृक्षाऽऽध्यर्थव्यतिरेकेण न प्रतिभासविषयः, तद्वत्पुरोवर्तिनं स्तम्भाऽऽदौ तदाकारः सत्येव बाह्ये स्तम्भाऽऽध्यर्थे इति सिद्ध एव बाह्यार्थः । न च वृक्षाऽऽदावपि पिण्डाऽऽद्याकार एव वृक्षाऽऽदिः, तस्य स्वपरावज्ञास्यान्यथाप्रतीतिः । असदेतत् । यतः-स्वपराभ्यामसौ सन्निहितः प्रतीयमानः साकारेण वा ज्ञाने प्रतीयते ? , निराकारेण वा ? । यदि साकारेणेति पक्षः, तदाऽसावपि ज्ञानाऽऽकार एव, न बाह्योऽर्थ इति क्वचिदप्यथोसिद्धिरसिद्धो दृष्टान्तः । तथा च-प्रतिबन्धाप्रसिद्धेन ज्ञानाऽऽकाराद् बाह्योऽर्थसिद्धिः । अथ निराकारेण तेनार्थः स्वपराभ्यां प्रतीयत इति प्रतिबन्धसिद्धिरभ्युपगम्यते पिण्डाऽऽद्याकारस्य बाह्यार्थेन सह (?) । नन्वेवं निराकारज्ञानं बाह्यार्थग्राहकं सिद्धमिति व्यर्थं ज्ञानाकारकल्पनम् । न च तत्राऽपि प्रतिभासमानो वृक्षो ज्ञानाकार एवेत्यपरमर्थं सावयति, तत्राप्यपरापरार्थकल्पनायामनवस्थाप्रसङ्गात् कुतोऽर्थसिद्धिः ? । ज्ञानाऽऽकाराऽऽदिजिरिति चेत्, ननु प्रतिबन्धाग्रहणे कथं तदा तत्सिद्धिः ? , इति पुनरपि तदेव वक्तव्यमित्यपर्यवसिता पर्यनुयोगानवस्था ।

तस्माद् निराकारादेव ज्ञानाद् यद्वा यार्थासिद्धिरभ्युपगन्तव्या । अथ निराकारं ज्ञानं नीलाऽऽद्यर्थे नव्यापारं निर्व्यापारमिति कल्पनाद्यम् । प्रथमकल्पनायामप्यन्यतिरिक्त्यापारवत्, उत व्यतिरिक्त्यापारवत् इति कल्पनाद्यम् । आद्याविकल्पे ज्ञानरूपमेव व्यापारः कश्चित् । न च व्यापारनष्टो रजेशो युक्तो, धर्मधर्मितया प्रतीतेः । द्वितीयविकल्पेऽपि संवन्धानिद्धिः, ततस्तस्योपकाराभावात् । उपकारेऽपि न न्य तन्निर्वाहने ऽपरो व्यापारः कल्पनीय इत्यनवस्था । व्यापारस्यापि चाद्यग्रहणपुनावपरो व्यापारः कश्चिन् परिक्लृप्तनीय इत्यप्यनवस्था । निर्व्यापारस्याप्यव्यापुनावर्थस्यापि प्रानग्रहणे व्यापुनिप्रसक्तिरित्यर्थस्यापि ज्ञानं प्रति ग्राहकता स्यात् । न च निराकारो बोधो निर्व्यापारोऽपि बोधस्वरूपताद्यर्थग्राहकोऽर्थस्याप्यर्थरूपतया बोधं प्रति ग्राहकतो ग्राह्यरूपसंस्पर्शाद्यर्थ बोधकस्य ग्राहकता (१) । न च ग्राह्यार्थरूपान्यथाऽनुपपत्त्या बोधस्याग्राहकताव्यवस्था, इतरेतराऽऽश्रयदोषप्रसक्तैः । तथाहि-ग्राह्यरूपव्यवस्था ग्राहकरूपमंस्पर्शात्, ग्राहकरूपव्यवस्थाऽपि ग्राह्यरूपसंस्पर्शादिति कथं नेतेरेतराश्रयदोषः ? । न च समानकालयोर्बोध्योऽर्थग्राह्यग्राहकज्ञाव्यवस्था, कर्मकर्तृरूपत्वानिद्धेः । न हि समानकालतार्यां निर्वर्त्यविकार्यग्राह्यरूपकर्मनासंभवः, समानकालस्य निर्वर्त्यविकार्यनाऽर्थगतान् । प्राप्यरूपता च न तद्व्यतिरिक्ता संभवति, समानकालयोर्द्वयोरपि ग्राह्यग्राहकभावाविशेषात् । तत्र निराकारव्याप्यव्यवस्थापकत्वं बोधस्येति विद्वत्सिमात्रमेव नाथव्यवस्थानि विज्ञानवादिनो कमेतत्, सप्रतिपक्षपक्षयोऽप्युक्तो बाह्यस्य सिद्धिश्चिन्तिमात्रत्वे तद्वृत्ताऽभावात्प्रसक्तिर्नयेत् । न चाध्यक्षतः सप्रतिपक्षपक्षरूपतया प्रतीयमानस्य विद्वत्तिरिति नामकरणे काचिन्न कृतिः, नामकरणमात्रेण सप्रतिपक्षपक्षरूपत्वाऽऽदेरर्थधर्मस्याव्यावृत्तेः । अतः सप्रतिपक्षपक्षोऽदिक्रमो पाहोऽर्थः, तद्विपरीतश्चान्तरो बोध इति कथं विद्वत्सिमात्रम् ? । न च सप्रतिपक्षोऽकारतया बोधप्रतिपक्षः, तद्विपक्षतया तु नस्य प्रतिपक्षिरस्त्येव, नीलविषयो बोधो मयाऽनुभूयते इति निश्चयेऽपत्तेः । न च प्रतिज्ञासन्निध्यमन्तरेणापरस्य पदार्थस्वरूपव्यवस्थितौ निवन्धनमुत्पद्यमानः, ततो निराकारादेव बोधाद् वाद्यार्थासिद्धिरभ्युपेया । असदेतत् । यतो निराकारं ज्ञानमर्थव्यवस्थापकमिति किं प्रत्यक्षतोऽवगम्यते, आहोऽसिद्धनुमानतः, उताऽर्थापत्तेरिति विकल्पः । तत्र न तावत् प्रत्यक्षतस्तत्प्रतिपक्षः, प्रतिज्ञासमानशरीरस्तस्माऽऽदिव्यतिरिक्त्यापरस्य ज्ञानस्यानुपलब्धेनासत्त्वात् । न च सुखाऽऽद्यान्तरूपेणाहङ्काराऽऽस्पदतया स्वसंवेदनाध्यक्षतो ज्ञानरूपं प्रतीयत एवेति कथं तस्यानुपलब्धः ? यतः सुखाऽऽद्यो नान्तःस्पृष्टशरीराः, नातिरिक्त्यमानतनवः प्रतिभान्ति । अहमिति प्रत्ययोऽपि तथाभूतशरीराऽऽत्मनतया संवेद्यत इति । न च व्यतिरिक्तो बोधाऽऽत्मा स्वमेऽप्यनुभवविषय इति न प्रत्यक्षतो ग्राह्यव्यतिरिक्तवद् ग्राहकस्वरूपमवभासते । अथाचूतशरीराऽऽश्रयनतया संवेद्यत इति न तत्प्रत्यक्षावसेयम्, नाऽप्यनुमानाधिगम्यम्, प्रत्यक्षाप्रवृत्तौ तत्पूर्वकस्य तत्र तस्याप्यप्रवृत्तेः । नाप्यर्थापत्तिस्तद्भावमवगमयति, तस्याः प्रामाण्यानुपपत्तेः । किञ्च-अनुस्मरणमात्रमर्थापत्तिः, न चेदं तदित्युल्लेखवदनुस्मरणमदृष्टेऽर्थमासादयति । न च ज्ञानस्वरूपं कदाचनोपि दृष्टं, दृष्टे वा तत एव तत्सिद्धेः किमर्थापत्त्या ? । अथाद्यस्य ज्ञानमिति निराकारस्य ज्ञानस्य प्रतीतेस्तत्तत्सद्भावः । न चाद्यग्राहकत्वेन सर्वदाऽर्थस्य ज्ञानमित्येवंप्रतीयमानस्याविसंवादिप्रत्ययविष-

यस्य तस्यामानः, संवेदनमात्रस्याप्यभावप्रसक्तैः । अतो निराकाराविसंवादिप्रत्ययविषया बुद्धिः सिद्धेति युक्तमुक्तम्- निराकारो नो बुद्धिरिति । असदेतत् । यतो निराकाराऽर्थबुद्धिर्मया प्रतीयत इत्यपरा बुद्धेस्तदर्थस्य च ग्राहिका बुद्धिः प्रसज्येत । तथा च सत्याकारमन्तरेण केनाऽऽकारेण बुद्धिरर्थस्येति योग्या प्रतीयेत ? न हीदं तदित्यनिरूपिताऽऽकारमाकारान्तरेण योजनामर्हति । न च तथाऽप्रतीयमाना बुद्धिरिति व्यपदेशमासादयति, शशशृङ्गाऽऽदेरपि बुद्धिर्व्यपदेशप्रसक्तोक्तैः । अथाऽपि स्वात्मनाऽर्थबुद्धिरासीदिति नाथाऽऽकारव्यतिरिक्ता सा प्रतिज्ञाति, किं तु पृथगपोद्धारपरिकल्पनया प्रकाशरूपनया व्यवस्थापिता बुद्धिरिति व्यपदेश्यते । अयुक्तमेतत् । यतो नाव्यतिरेकेण प्रतीयमाना बुद्धिर्विकल्पेनापोद्धर्तुं शक्या; न च पृथक् प्रतीयते सत्युक्तम् । अथ सुखस्तस्माऽऽद्याकारतयाऽयं तदन्तःस्पृष्टविरूपऽदिक्रमेव ज्ञानं प्रतिभाति न पुनस्ततो व्यतिरिक्तमपरं ज्ञानम्, तथा सति संवेदनमात्रमेव प्रसक्तम् । एवं च चक्षुरादिना मया रूपं प्रतीयत इति संवन्धानावात्कथं प्रतीतिः ? अस्ति चेयं प्रतीतिः । तस्मादुपलब्धेऽत्र रूपाऽऽदिकेऽभिमुखीभूतं चक्षुस्तत्प्रकाशस्य विद्वत्ताति, सैव बुद्धिरुच्यते । न च नीलाऽऽद्याकारमावद्यमानमेव तत्र प्रकाशव्यमुपपन्नमिति वक्तव्यम्, व्यज्यमाननीलाऽऽदिविषयचक्षुरादिव्यापाराऽऽदिव्यज्यमानस्य प्रकाशत्वस्यैव नञोपपत्तेः, नीलाऽऽदेस्तु पूर्वमेव ज्ञावात् । तथा च सत्यर्थस्य बुद्धिरिति व्यपदेशः सिद्ध एव । अन एवोक्तम्-बुद्धिरुपलब्धिर्ज्ञानमित्यनयाऽन्तरमिति । एतदप्यसत् । यतो न प्रकाशव्यतिरेकेण नीलाऽऽदिरुपलभ्यत इति कुतः पूर्वव्यवस्थिते एव नीलाऽऽदौ प्रकाशता चक्षुरादेरुदयतीति वक्तुं शक्यम् ? न हि प्रकाशतारहितं कदाचिदुपलब्धं नीलाऽऽदिकम्, उपलब्धे वा सर्वस्य सर्वदाशिवप्रसक्तिः । अथ नीलस्य प्रकाश इति व्यतिरेकोपलभ्यत एव । न । शिलापुत्रकस्य शरीरं स्तम्भस्य स्वरूपमित्यत्रापि व्यतिरेकोपलब्धेर्व्यतिरेकः स्यात्, प्रकाशस्य प्रकाशतेति बाह्यो भेदः प्रकाशतायाः स्यात् । अथात्रैकैव प्रकाशतोपलभ्यते नापरा इति न प्रकाशस्यापरः प्रकाशः, व्यतिरेकोपलब्धस्य प्रत्यक्षाधिवात्, तर्हि नीलप्रकाशयोरपि न प्रत्यक्षाप्रतीतो भेद इति, तत्राऽपि समानन्यायतो व्यतिरेकस्यासिद्धेः । नीलाऽऽद्याकारैव प्रकाशिता, सा च बुद्धिरिति सिद्धा साकारना ज्ञानस्य । अथ परोक्षा बुद्धिः निराकारा च ततः साकारस्य बोधस्य बुद्धिरिति विकल्पेऽप्यप्रतिभासनात् ; अर्थापत्तेश्च प्रकृत्यः, प्रकाशमात्रेणार्थस्य सिद्धत्वाद् व्यर्थं तदपरबुद्धिपरिकल्पनम् । ततश्च यदुक्तम्-निराकारमेव ज्ञानमर्थोऽनुपलब्धयमानं प्रतियोग्यमेव कथं सर्वसाधारणम्, इति सिद्धः प्रतिकर्मप्रत्यय इति । तदप्ययुक्तम् । यतो न किञ्चिन्नीलाऽऽद्याकारप्रकाशिताव्यतिरेकोपलब्धयतेऽपरमिति कस्यार्थे प्रत्यासन्नता परैः परिकल्प्यते ? । प्रकाशता तु यदि निराकारा स्यात्, प्रतिकर्मव्यवस्था न ज्ञेयत् । न ह्यालोकमात्रेणामिधिनघटाऽऽदिरूपेण तद्वत्प्रकाशनं युक्तं, कथं तर्हि चक्षुरादिना घटादिरुपलभ्यत इति व्यवस्था ? बाह्यार्थावदिपरिकल्पिते परोक्षे रूपाऽऽदितत्कारा प्रकाशता चक्षुरादिना जन्यत इति तथा व्यपदेशः संभवी; प्रकाशिता चापोद्धारपरिकल्पनयाऽनादिवासनानियमाद् जिज्ञा व्यपदिश्यत इति न किञ्चिदयुक्तम् । यद्वा-पूर्वसामग्रीतश्चक्षुरादिरूपाऽऽद्याकारप्र-

काशताबुद्धिस्वभावोपजायत इत्येकसामग्र्यधीनया तथा व्यपदेशः । दृश्यते हि प्रदीपप्रकाशयोः समानकावयोः प्रदीपनघटप्रकाशन इत्येकसामग्र्यधीनया व्यपदेशः । न ह्येककावयोरपि प्रकाश्यप्रकाशयोः कार्यकारणभावमुपपद्यते । ननु यदि साकारं विज्ञानमभ्युपगम्यते, तदा चक्षुरादिकोऽर्थः प्रतिक्रिस्त एव, चक्षुराद्याकारस्य संवेदनमात्रस्यैवोपलब्धेन तदाकारार्थव्यवस्था स्यात् । यतो न बाह्यार्थः, तदाकारं च विज्ञानद्वयमुपलम्भविषयः, तत्त्वे चाज्ञानमेव, तत्रापि साकारं तत्राप्यर्थस्य पुनरुपलब्ध्याऽऽभ्युपगमे ज्ञानाऽऽकारेऽनुभव इति न कदाचित्स्वरूपेणोपलब्धिर्भवेदिति नार्थव्यवस्था । असदेतत् । कार्यव्यतिरेकेण बाह्यार्थपरिकल्पनाऽर्थापत्त्या वा परेणामभिगनेति तदभ्युपगमादर्थस्यायमाकारं प्रकाशकमनुप्रविष्ट इत्यभिधानार्थोक्तदोषानुपपत्तेः । अथवा-विज्ञानवादेऽर्थासिद्धिप्रेरणं सिद्धसाधनदोषाऽऽवहमिति साकारमेव ज्ञानं प्रमाणमभ्युपपन्नाः सौत्रान्तिकयोगाचाराः ।

अत्र प्रतिविधीयते—निराकारं विज्ञानमर्थग्राहकमिति न प्रत्यक्षतः प्रतीयते, शरीरस्तम्भाऽऽद्यतिरेकेण उपलम्भस्यासत्त्वादिति । तस्मात्सत्त्वादित्यत्र हतुरसिद्धः, अहङ्कारस्य सुखाऽऽदेर्ज्ञानविशेषस्यान्तःस्वसंवेदनप्रत्यक्षानुभूयमानस्य सत्त्वात् । न च स्वसंवेदनप्रत्यक्षसिद्धस्याप्यसत्त्वम्, स्तम्भाऽऽद्याकारस्यापि ज्ञानस्यासत्त्वप्रसक्तः । न हि तथाप्रतिभासव्यतिरेकेणापरमत्रापि सत्त्वानवबन्धनम् । न चाहमिति प्रत्ययोऽनःस्पृष्टशरीराऽऽद्यालम्बनः, शरीरस्य सप्रतिघवेन, अपरप्रत्यक्षविषयत्वेन वाऽज्ञानरूपतया सुखहंप्रत्ययविषयत्वानुपपत्तेः ज्ञानस्यैवाप्रतिघातसंवेद्यरूपस्यान्तःसुखाऽऽकारस्य सुखहंप्रत्ययविषयत्वात्, अहं कृशः स्थूल इत्यादिशरीराऽऽलम्बनत्वस्याहंप्रत्ययस्योपचारिकत्वादुपचारनिबन्धनत्वस्य च प्राक् प्रतिपादितत्वात् । तेन निराकारस्य ज्ञानस्य स्वप्नेऽप्यसंवेदनात् प्रत्यक्षतो बाह्यव्यतिरिक्तं ग्राहकस्वरूपं प्रतिभातीति प्रत्युक्तम्, नीलमहं वेत्तीति बाह्यनीलार्थग्राहकस्यान्तर्ग्राह्यव्यतिरिक्तस्य स्वसंवेदनाध्यक्षेणो ज्ञानस्याहमहमिकया प्रतीतिः । न चान्तःसुखाऽऽद्यो बहिश्च नीलाऽऽद्यः परिसफुटवपुः स्वयं विदिताः प्रतिभाति, न पुनस्तद्व्यतिरिक्तं निराकारज्ञानस्वरूपमर्थग्राहकमाभाति, सुखाऽऽदेर्यथाग्राहकवायोगादिति वक्तव्यम् । यतो बाह्यं प्रति सुखाऽऽदीनां नैवास्माज्जिरपि ग्राहकत्वमभ्युपगम्यते । न हि सुखाऽऽद्यो जावनोपनेयजन्मानो बहिरर्थसन्निधिमन्तरेणापि प्राप्नुमन्तः पदार्थव्यक्तीनां नियमेनोद्द्योतकाः, स्ववपुः पर्यवसितस्वरूपत्वात् तेषां, चक्षुरादिप्रभवास्तु संविदो बहिरर्थमुद्भासयन्त्यः स्पष्टावभासा अव्यव्यतिरेकाज्यां पृथगवसीयन्त इति पदार्थग्राहियस्ता एवाभ्युपगमनीयाः । सुखाऽऽदित्रेदिनं तु हृदि परिवर्तमानं बाह्यार्थसंविदपृथगेव, न तद् बाह्यार्थग्राहकतयाऽभ्युपगमविषयः । तदेवं ग्राह्यव्यतिरेकेण निराकारज्ञानस्य संवेदनाध्यक्षसिद्धत्वाद्नुमानमपि तत्सत्त्वप्रतिपादकत्वेन प्रवर्तत एव विप्रतिपत्तिसद्भावे । यन्चार्याप्यप्रामाण्यान्नाऽतस्तत्प्रतिपत्तिरिति । तत्सिद्धसाधनमेव । यदपि निराकारा मया बुद्धिः प्रतीयत इति बुद्धेरप्यपरा बुद्धिर्ग्राहिकेत्याद्युक्तम् । तदप्यसङ्गतमेव, यतः स्वपरार्थग्राहकं बुद्धेः स्वरूपं, तेन च रूपेण स्वसंविदिप्रतिभासमाना कथं शशशृङ्गाऽऽदिबदव्यवस्थितरूपा भवेत् ? । यदपि तदव्यतिरिक्ततया प्रतीयमाना न विकल्पेनाप्युपार्हते

शक्या इति । तदप्यसङ्गतम् । ग्राह्यस्वरूपवक्तव्यतया स्वरूपेण तत्प्रतिभासनस्य प्रतिपादितत्वात् । यदपि प्रकाशतारहितं नीलाऽऽदिकं नोपलभ्यते, तथोपलम्भे सर्वं सर्वदा भवेदिति तत्रापि यदि ज्ञानं विना नीलाऽऽदिकं नोपलभ्यते इत्युच्यते, तदा सिद्धसाध्यता, तदन्तरेण तदुपलम्भस्यानिष्टेः । अथ नीलमेव प्रकाशरूपमिति प्रतिपाद्यते । तदयुक्तम् । नीलस्य जन्तया प्रकाशरूपत्वानुपपत्तेः परस्परपरिहारास्थितलक्षणतया जन्मजन्मयेरेकत्वयोगात् । यदपि नीलस्य प्रकाश इति व्यतिरेकः शिलापुत्रस्य शरीरमित्यादावभेदेऽपि संजवीति । तदपि न सम्यक् । दृष्टान्ते हि प्रत्यक्षावगतो जेदप्रतिभासः स्यात् वाक्ये न तु दार्ष्टान्तिके प्रत्यक्षारूढे तदेव प्रतिभासः समस्ति । तथाहि—ग्राह्यरूपस्तम्भाऽऽद्यन्यव्यावृत्तत्वेन ग्राह्यतयाऽध्यक्षे प्रतिभाति प्रकाशितुं, स्तम्भाऽऽदिकर्मणि व्यावृत्तत्वेन ग्राहकतया प्रतिभाति । तेन स्तम्भतत्त्वसंवेदनयोरभेदावभासोऽध्यक्षाऽऽरूढोऽवभाति । न केवलं ग्राह्याऽऽकारोऽन्यव्यावृत्तत्वेन ग्राह्यतयाऽध्यक्षे प्रतिभाति प्रकाशितुं, स्तम्भाऽऽदिकर्मणि व्यावृत्तेन ग्राहकतया प्रतीतेन स्तम्भः प्रतिभाति, किं त्वाह्यादाऽऽदिस्वभावतयाऽहङ्काराऽऽस्पदश्च प्रतिभासनिश्चयाभ्यामवसीयते, तद्ग्राह्यस्तु तद्विपरीतत्वेन । न चाध्यक्षसिद्धभेदयोर्नीलतत्त्वसंवेदनयोः कुतश्चित् प्रमाणाऽऽदिकताऽवसातुं शक्येति न भेदप्रतिभासस्य बाधा । न च नीलाऽऽदिरेव ज्ञानरूपः, अहं नीलाऽऽदिरित्यनवगमात् । तेन नीलाऽऽद्याकारैव प्रकाशिता, सा च बुद्धिरिति साकारता ज्ञानस्येति यदुक्तं, तदपि निरस्तं छेद्यम् । यदपि प्रकाशतामात्रेणार्थस्य सिद्धत्वाद् व्यर्थं तदपरबुद्धिपरिकल्पनम्, तदपि सिद्धमेव साधितम्, अर्थप्रकाशताया अर्थव्यतिरिक्ताया बुद्धित्वेन तदपरिकल्पनाया असिद्धत्वात् । यदपि नायमाकारं नीलाऽऽद्याकारप्रकाशिताव्यतिरेकेणोपलभ्यत इति कस्यार्थं प्रत्यासन्नता परैः परिकल्प्यते, तदपि नीलाऽऽद्यग्रहणपरिणते ज्ञानस्य स्वसंवेदनाध्यक्षतः सिद्धेरयुक्ततया स्थितम् । प्रकाशता तु यदि निराकारा भवेत्, प्रतिकर्मव्यवस्था न स्यादिति यदुक्तं, तदप्यसङ्गतमेव । यतः प्रकाशता किं नीलाऽऽकारा ? , आहोस्वित् ग्राह्याऽऽकाराऽभ्युपगम्यते ? । यदि प्रथमो विकल्पस्तदा वक्तव्यम्—किमेकदेशेन नीलाऽऽद्याकारा प्रकाशता ? , आहोस्वित् सर्वाऽऽत्मनेति ? । तत्र यद्येकदेशेन नीलाऽऽद्याकारा प्रकाशता, तदा स्वांशैकप्रकाशताप्रसक्तिरित्येकान्तसिद्धिः । अथ सर्वाऽऽत्मना, तदा प्रकाशताया अङ्गरूपनीलाऽऽदिस्वभावत्वाद्भिन्नसिद्धिरुपताऽज्ञावप्रसक्तिः, जन्मस्य प्रकाशरूपताऽयोगाद्ग्राह्याकारित्वमपीतरेतराश्रयत्वम् । न हि देवदत्तस्य प्रतिनियताऽऽकारतासिद्धौ यद्देवदत्तस्य तदाकारतासिद्धिर्दृष्टा । न च प्रकाशता साकारतासिद्धिमन्तरेणापि ग्राह्यस्य प्रतिनियतरूपसिद्धिर्निराकारा, ज्ञानस्य प्रतिकर्मव्यवस्थाहेतुत्वप्रसक्तः । न च यद् यदाकारं तत्तस्य ग्राहकमिति व्याप्तिसिद्धिः, अन्यथोत्तरनीलक्षणपूर्वनीलक्षणस्य ग्राहकः स्यात् । न च तस्याज्ञानरूपत्वाद् नार्थदोषः, देवदत्तनीलज्ञानस्य यद्देवदत्तनीलज्ञानग्राहकताप्रसक्तः । न च तयोः कार्यकारणभावाभावाभावाद्यं दोषः, सदृशसमनन्तरज्ञानं प्रति उत्तरज्ञानक्षणस्य ग्राहकताप्रसक्तः । अथ तत्र, तादृग्विधसारूप्याभावाद् नार्थदोषः । ननु तथाविधं यदि कथाञ्चित् सारूप्यमभिधीयते, तदाऽनेकान्तवादाऽऽपत्तिः । अथ सर्वात्मना सारूप्यं, तदोत्तरक्षणस्यापि पूर्वक्षणरूपताप्रसक्तिरित्येकक्षण-

मात्रं सर्वः सन्तानो भवेत् । न च पूर्वोत्तरकृणयोः परपक्षे भिन्नमभिन्नं वैकान्तः सारूप्यं संभवति, भेदपक्षे सामान्यवादप्रसक्तैः, अमेदपक्षे तु तदज्ञावप्रसक्तैः । न च परपक्षे सारूप्यग्रहणोपायः संजवतीत्युक्तम् । किञ्च-यदि नीलाऽऽकारं ज्ञानमनुभूयत इति बाह्योऽर्थो नीलनया व्यवस्थाप्यते, तर्हि त्रैलोक्यगतनीलाद्यर्थव्यतिरेकस्ततो भवेत्, सर्वनीलाद्यर्थसाधारणत्वात् तस्य । अथ नीलाऽऽकारताविशेषोऽपि कश्चित्प्रतिनियमहेतुस्तत्र विद्यते, यतः पुरोचरितं एव नीलाऽऽस्ततो व्यवस्था, तद्यनाकारत्वेऽपि ज्ञानस्य तत एव नियमहेतोः प्रतिनियताथव्यवस्थापकत्वं भविष्यतीति तत्साकारपरिकल्पनं व्यर्थम् । यदपि चक्षुरादिना रूपमुपलब्ध्यत इति व्यपदेशनिबन्धनं जन्यत्वं रूपाऽऽकारप्रकाशस्योक्तम्, तदपि स्वजात्याऽऽविष्करणमात्रम् । यतो यथा प्रत्यासत्त्या चक्षुरादिकं समानकालं भिन्नकालं वा भिन्नं रूपाऽऽकारं ज्ञानं जवति, तथैव निराकारमपि ज्ञानं समानकालं भिन्नकालं वा स्वप्राप्तं भिन्नमपि ग्रहीष्यति । न हि चक्षुरादिविभिन्नकार्योत्पादनवद् विभिन्नप्राप्तग्रहणे आक्षिप्तः कश्चिद् ज्ञानस्य संभवी । अथ विभिन्नकार्योत्पादनमप्यसंभवी नाऽभ्युपगम्यते, तर्हि 'प्रमाणमविसंवादि' इति प्रमाणज्ञकृणप्रणयनमनर्थकं धर्मकार्त्तोरप्यते, अविसेवादित्वस्याऽर्थक्रियाज्ञानजनकत्वज्ञकृणस्याऽभावात् । अथ व्यावहारिकमेतद् लक्षणं न पारमार्थिकम्, किं तर्हि पारमार्थिकमिति वक्तव्यम् ? , , अज्ञातार्थप्रकाशो वेति चेत्, तत्रापि यद्यज्ञानस्याऽर्थस्य प्रकाशः स्वसंवादिनोऽर्थग्रहणपरिणाम आत्मसंश्रयो, तदाऽऽस्मान्मतान्भ्युपगम इति न कश्चिदोपायः । अथ "स्वरूपस्य स्वनो गतिः" इति वचनादज्ञानार्थप्रकाशः स्वरूपसंवेदनमात्रं, तदाऽर्थव्यवस्थापकः, स्वपरसंवेदकत्वेन ज्ञानस्य स्वसंवेदनाध्यक्षानः प्रतिपक्षेति प्रतिपादकत्वात्, प्रतिपादितत्वात्, प्रतिपादयिष्यमाणत्वाच्च । एतेन एकसामान्यधीनतया चक्षुरादिना रूपमुपलब्ध्यत इति व्यपदेश इत्येनदपि निरस्तम् । भिन्नानामेकसामान्यधीनत्वलक्षणप्रतिषेधविरोधे ग्राह्यप्रादिकलक्षणस्यापि तस्याविरोधात् । यथा चैकसामान्यधीनानां चक्षुरादीनां समानसमयेऽपि स्वरूपप्रतिनियमः, तथा ग्राह्यप्रादिकयोरेपि समानकालत्वाविशेषेऽपि विज्ञान-ग्राहकमेव, अर्थस्तु ग्राह्य एवेति प्रतिनियमो भविष्यति । अथ एकसामान्यधीनत्वं रूपप्रतिनियमश्चक्षुरादेर्नश्यते, तर्हि प्रमाणोऽदिव्यवहारस्य सकलस्य विलोपात्साकारज्ञानाऽभ्युपगमोऽसङ्गः पत्र स्यात् । यदपि कार्यव्यतिरेकेण बाह्यार्थरूपनाऽर्थापत्त्या च परेयामिति तदभ्युपगमेनोच्यते-अर्थस्यायमाकारः प्रकाशतामनुप्रविष्ट इत्युक्तम्, तदपि परदर्शनानभिज्ञतां ख्यापयति । न हि ज्ञानानां कार्यव्यतिरेकादार्थापत्त्या बाध्यपरिकल्पना, किं तु तदग्राहिप्रतिभासवशात् । साकारज्ञानवादिनस्तु-यदि ज्ञानाऽऽकारोऽर्थव्यतिरेकेण नोपपद्यत इत्यर्थव्यवस्थापकः, तदा नियतार्थव्यवस्थापकः स्यात् । जनकस्यैव व्यवस्थापक इति चेत् । न । चक्षुरादेरपि व्यवस्थापकः स्यात् । तज्जनकत्वेऽपि चक्षुरादेरनाकारत्वात्वेति चेत्, ननु चक्षुरादिजन्यत्वेऽपि किमिति तज्ज्ञानं तदाकारं न भवति चक्षुरादि वा साकारज्ञानजनकमिति वक्तव्यम् ? , खदेतु-ज्ञानाऽऽयतनत्वज्ञावत्वात् तयोरिति चेत् । ननु निराकारज्ञानपक्षेऽपि तत्स्वाभाव्याद् ज्ञानमेव चक्षुरादिव्यतिरेकेण स्वजनकार्यव्यवस्थापकमिति किन्नाभ्युपगम्यते ? , न्यायस्य समानः

त्वात् । किञ्च-प्रादिकस्यार्थजन्यत्वेन साकारता, सा च प्रतिभासगोचरा, एवं च ग्राहके आकारस्य जनकस्यैव प्रतिभासविषयत्वेऽन्यस्य तज्जनकस्य कल्पनाप्रसक्तित्वाप्येवमित्यनवस्था भवेत् । तत्र साकारज्ञानानुभववशादर्थव्यवस्थाप्रकाशताऽनुप्रविष्टाऽर्थाऽऽकारस्यायुक्तैव, वस्तुतस्तानुप्रवेशासंजवात् । संभवे वा प्रकाशताया अपि चैतन्यरूपतायाः पृथिव्याद्यनुप्रवेशात् परलोकाय दत्तो जलाब्जलिर्भवेत् । यदप्यर्थवादिन एवाऽर्थं दोषो, ज्ञानवादे तु सिद्धसाध्यतेति; तदपि न्याययदिष्टतम् । प्रमाणसिद्धस्याप्यर्थस्याज्ञावो यदि न दोषाय भवेत्, ज्ञानानावोऽपि न दोषाय स्यात् । न च शून्यताऽभ्युपगमात् तदभावोऽपि न दोषाऽऽवह इति वक्तव्यम्, तत्प्रतिपादकप्रमाणाभावाद् न तेन साकारज्ञानप्रमाणवादोऽभ्युपगमार्हः, अनेकदोषदृष्टत्वादिति स्थितम् । सम्म० २ काण्ड ।

(१७) जैमिनीयाऽभिमतस्य तु ज्ञातव्यापारस्य फलानुमेयस्य यथा प्रमाणता न संभवति, तथा स्वतः प्रामाण्यं निराकुर्वद्भिः प्रदर्शितमिति न पुनः प्रतन्यते । यदप्यनधिगतार्थाधिगन्तृत्वं ज्ञातव्यापारविशेषणत्वेन प्रतिपादितम्, तदप्यसङ्गतमेव । यतः प्रमाणं वस्तुन्यधिगतेऽनधिगते वा व्यञ्जित्वाऽऽदिविशिष्टां प्रमां जनयन्नोपासजविषयः । न चाऽधिगते वस्तुनि किञ्चित्प्रमाणतामाप्नोतीति वक्तव्यम्, विशिष्टानां विदधानस्य प्रमाणताप्रतिपादनात् । न च पूर्वोऽसन्नेव प्रमाणेन जन्यते, प्रमित्यन्तरोत्पादकत्वेन प्रमाणत्वात् । न च प्रमित्यन्तरजनकत्वेऽधिगते विषये तस्या किञ्चित्करत्वेनोपलभ्यविषयताऽनुपपत्तिः । न च एकान्ततोऽनधिगतार्थाधिगन्तृत्वे प्रामाण्यं तस्यावसातुं शक्यम्, तद् व्यर्थं तथैव भावित्वलक्षणं संवादादवसीयते, स च तदर्थोत्तरज्ञानवृत्तिः । न चानधिगतार्थाधिगन्तृत्वे प्रामाण्ये संवादप्रत्ययस्य प्रामाण्यमुपपन्नम् । न च प्रमाणेन संवादप्रत्ययेन प्राक्तनस्य प्रामाण्यं व्यवस्थापयितुं शक्यम्, अतिप्रसङ्गात् । अतो यथाऽधिगतार्थाधिगन्तृत्वं क्रियानिर्भासिनः सिद्धं ज्ञानस्य प्रामाण्यं, तथा साधननिर्जासिनोऽभ्युपगमन्तव्यम् । न च सामान्यविशेषतादात्म्यवादिन एकास्ततोऽनधिगतार्थाधिगन्तृत्वं प्रमाणस्य संजवति, इदानीन्तनास्ति त्वस्य पूर्वोऽस्तित्वाज्ज्ञेदात्, तस्य च पूर्वमप्यधिगतत्वं संभवात् कथञ्चिदधिगतार्थाधिगन्तृत्वाच्चभ्युपगमेऽस्मान्मतानुप्रवेशप्रसक्तिः । अथाप्रेक्षापूर्वकारितया प्रमाणस्याऽनुपालम्भविषयत्वेऽपि पुरुषस्य प्रेक्षापूर्वकारिणोऽधिगतविषयमपि प्रमाणं पर्येषमाणस्योपासजविषयता । स हि पूर्वाधिगते वस्तुनि प्रेक्षापूर्वकारी किमित्यधिगमाय प्रमाणान्तरमन्वेपते ? , निष्पन्नप्रयोजनप्रेक्षया हेतुव्यापारतः प्रेक्षापूर्वकारिताहानिप्रसक्तैः । नैतदिदम् । यतो यदर्थं प्रमाणोत्पत्त्यतिशयजनकत्वेन सप्रयोजनत्वात् प्रमाणान्वेषणस्य न तदन्वेष्टुः पुरुषस्योपालम्भर्हिता । न च निश्चिते विषये न किञ्चिद्विचित्रान्तरेण प्रयोजनम्, यतस्तदर्थं प्रमाणान्वेषणं न वैयर्थ्यमनुभवेत् । यतो भूय उपलभ्यमाने दृढतरा प्रतिपत्तिर्भवतीति सुखसाधनं तथैव निश्चित्योपादात्ते, दुःखसाधनं च तथात्वेन सुनिश्चितं परित्यजेत् । अन्यथा विपर्ययेणाप्युपादानत्यागौ ज्ञेयताम् । अत एवैकविषयाणामपि शब्दाऽनुमानाध्यक्षाणां प्रामाण्यमुपपन्नम्, प्रतिपत्तिविशेषस्य, प्रीत्यतिशयादेश्च सङ्गत्वात् । न च प्रथमप्रत्ययेनैवाऽर्थक्रियासमर्थप्रदर्शने प्रवर्तितः पुरुषः, प्रापितश्चार्थ इति तज्ज्ञापक-

प्रमाणान्वेषणं वैयर्थ्यमनुभवेत् ; ज्ञयो ज्ञय उपलब्धमाने दृढतरा प्रतिपत्तिर्भवतीति सुखसाधनं तथैव निश्चित्योपादत्ते, दुःखसाधनं च तथात्वेन सुनिश्चितं परित्यजेत् ; अन्यथा विपर्ययेणाप्युपादानत्यागौ भवेताम् । अत एवैकविषयाणामपि पुरुषप्रवृत्तेः प्रमाणाधीनत्वाज्जावाद् विशिष्टप्रमाया एव प्रमाणाधीनत्वात्, तां च जनयत उपेक्षणीयाऽऽदौ विषये प्रमाणस्याप्रवर्तकस्यापि प्रमाणत्वेन लोके प्रसिद्धत्वात्, प्रवृत्तेस्तु पुरुषेच्छानिबन्धनत्वात् तदभावेनोक्तफलजनकस्य प्रमाणत्वव्याघातः । न च पुरुषार्थसाधनप्रवर्तकत्वमेव तस्य प्रवर्तकत्वं, तत्सङ्गवेऽपि प्रवर्तितोऽहमत्र नात्रेति तदग्रहणे जावेच्छाप्रतिपत्त्यनुपपत्तेः । न च प्रवृत्त्यभावे तस्य प्रदर्शकत्वात् तत्प्रदर्शकमिति लोकप्रतीतिः । तन्वानधिगतार्थाधिगन्तृत्वमपि ज्ञातृव्यापारविशेषणमुपपत्तिमत् । अतोऽन्धिगतार्थाधिगन्तृज्ञातृव्यापारोऽर्थप्रकटताऽऽप्युपलब्धानुमेयो जैमिनीयपरिकल्पितो न प्रमाणमिति स्थितम् ।

(१८) सौमतेस्तु 'प्रमाणमविसंवादि ज्ञानम्' इति वचनादविसंवादकत्वं प्रमाणलक्षणमुक्तम् । अविसंवादकत्वं च प्राप्तिनिमित्तं प्रवृत्तिहेतुभूतार्थक्रियाप्रसाधकार्यप्रदर्शकत्वम् । यतोऽर्थक्रियाऽर्थी पुरुषस्तन्निवर्तनक्षममर्थमवाप्तुकामः प्रमाणमप्रमाणं वाऽन्वेषते । यदेव चार्थक्रियानिवर्तकवस्तुप्रदर्शकं तदेव तेनान्विष्यते । प्रत्यक्षानुमाने एव च तथाभूतार्थप्रदर्शकं, न ज्ञानान्तरमिति । ते च लक्षणार्हे, तयोश्च द्वयोरप्यविसंवादकत्वमस्ति लक्षणम् । प्रत्यक्षेण ह्यर्थक्रियासाधनं दृष्टयाऽवगतं प्रदर्शितं भवति ; अनुमानेन तु दृष्टलिङ्गाव्यभिचारतयाऽध्यवसितमित्यनयोः प्रदर्शकत्वमेव प्रापकत्वम् । न ह्याज्यां प्रदर्शितेऽर्थे प्रवृत्तौ न प्राप्तिरिति नान्यत् प्रदर्शकत्वव्यातिरेकेण प्रापकत्वम्, तच्च शक्तिरूपम् । उक्तं च—'प्रापणशक्तिः प्रामाण्यं, तदेव च प्रापकत्वम्' । अन्यथा ज्ञानान्तरस्वभावत्वेन व्यवस्थितायाः प्राप्तेः कथं प्रवर्तकज्ञानशक्तित्ववशात् । तत्र यद्यपि प्रत्यक्षं वस्तु लक्षणग्राहि, तद्ग्राहकत्वं च तस्य प्रदर्शकत्वं, तथापि क्षणिकत्वेन तस्याप्राप्तेस्तत्सन्तान एव प्राप्यत इति सन्तानाध्यवसायोऽध्यक्षस्य प्रदर्शकव्यापारो द्रष्टव्यः । अनुमानस्य तु वस्तुग्राहकत्वात् तत्प्रापकत्वं यद्यपि न संभवति, तथाऽपि स्वाकारस्य बाह्यवस्त्वध्यवसायेन पुरुषप्रवृत्तौ निमित्तभावोऽस्तीति तस्य तत्प्रापकमुच्यते । एतदुक्तं भवति—प्रत्यक्षस्य हि क्षणो ग्राह्यः, स च निवृत्तत्वात् प्राप्तिविषयः, सन्तानस्त्वध्यवसायः प्रवृत्तिपूर्विकायाः प्राप्तिविषय इति तद्विषयं प्रदर्शितार्थप्रापकत्वमध्यक्षस्य प्रामाण्यम् । अनुमानेन त्वारोपितं वस्तु गृहीतं, स्वाकारो वा, तयोर्द्वयोरप्यवस्तुत्वात् प्रवृत्तिविषयतेति न तद्विषयं तस्य प्रापकत्वम् । अपि त्वारोपितत्वाद्यव्यापारज्ज्ञेदाध्यवसायेन वस्तुन्येव प्रवर्तकत्वप्रापकत्वेऽस्य द्रष्टव्ये । तेनानुमानस्य ग्राह्योऽनर्थः, प्राप्यस्तु बाह्यः स्वाकारो भेदेनाध्यवसित इति तद्विषयमस्यापि प्रदर्शितार्थप्रापकत्वं प्रामाण्यमुक्तम् । तथा परमप्युक्तम्—'न ह्याज्यामर्थं परिक्षिप्य प्रवर्तमानोऽर्थक्रियायां विसंवाद्यते' इति । अत्र च प्रत्यक्षानुमानयोर्द्वयोरपि छेदसन्तानविषयोऽध्यवसायो द्रष्टव्यः । तथा प्रामाण्यं वस्तुविषयं द्वयोरिति चोक्तम् । अत्रापि सन्तानविषयित्वेन वस्तुविषयत्वं द्योतिरित्युक्तम् । दौकिकं चैतदविसंवादकत्वं प्रामाण्यं, यतो लोके प्रतिज्ञातमर्थं प्रापयन् पुरुषः संवादकः प्रमाणमुच्यते, तद्वदत्रापि द्रष्टव्यम् । न च क्षणिकस्य ज्ञानस्याऽर्थप्राप्तिकांक्ष

यावदनवस्थिनेः कथं प्राप्यते ? इत्याशङ्कनीयम्, प्रदर्शकत्वव्यतिरेकेण तस्यास्तत्रासंभवादित्युक्तत्वात् । न चान्यस्य ज्ञानान्तरस्य प्राप्तौ सन्निकृष्टत्वात् तदेव प्रापकमित्याशङ्कनीयम् । यतो यद्यप्यनेकस्माद् ज्ञानक्षणात् प्रवृत्तावर्थप्राप्तिः, तथाऽपि पर्यालोच्यमानमर्थप्रदर्शकत्वमेव ज्ञानस्य प्रापकत्वम्, नान्यत् । तच्च प्रथमज्ञानक्षण एव संपन्नमिति नोत्तरोत्तरज्ञानक्षणानां तदुपयोगि, प्राप्यमाणं च वस्तु नियतदेशकालाऽऽकारं प्राप्यत इति तथाभूतवस्तुप्रदर्शकयोरेव प्रामाण्यं, न ज्ञानान्तरस्य । तेन प्रदर्शितप्रापकत्वलक्षणे प्रामाण्ये पीतसंवादिग्राहिज्ञानानामपि प्रापकत्वात् प्रामाण्यप्रसक्तं भवेत् ; तर्हि तानि प्रदर्शितमर्थं प्रापयन्ति ; यद्देशकालाऽऽकारं वस्तु तैः प्रदर्शितं न तत्तथा प्रापयति, यथा प्राप्यते न तैस्तथा प्रदर्शितम् । देशाऽऽदिभेदेन वस्तुभेदस्य निश्चितत्वान्न तेषां प्रदर्शितार्थप्रापकता । एवमपि प्रदर्शितार्थप्रापकत्वे ज्ञाऽऽदिप्रदर्शकस्य मरीच्यादिवस्त्वन्तरप्राप्तौ प्रदर्शितप्रापकत्वेन प्रामाण्यप्रसक्तिरिति न किञ्चिदप्रमाणं भवेत् । प्रमाणद्वयातिरिक्तं च ज्ञानं नियतप्रदर्शितार्थप्रापकम् । तेन हि भावाभावसाधारणोऽनियतोऽर्थः प्रदर्शितः । स च तथाभूतोऽसत्त्वात् न प्राप्तुं शक्य इति । न च तत्प्रदर्शितार्थप्रापकत्वेन प्रमाणम् । अनियतार्थप्रदर्शकत्वं च शब्दाऽऽदेः साक्षात्, पारम्पर्येण वा प्रतिपाद्यादार्थादनुत्पत्तेः । तत् स्थितं प्रापणशक्तित्वभावमविसंवादकत्वं प्रामाण्यं द्वयोरिव । प्रापणशक्तिश्च प्रमाणस्यार्थाविनाभावनिमित्ता दर्शनपट्टभाविना विकल्पेन निश्चीयते । तथाहि—दर्शनं यतोऽर्थादुत्पन्नं तद्दर्शकमात्मानं स्वानुरूपावसायोत्पादनाद् निश्चिततर्थाविनाभावित्वं प्रमाणशक्तिनिमित्तं प्रामाण्यं स्वतो निश्चिनोतीत्युच्यते, न पुनर्ज्ञानान्तरं तन्निश्चायकमपेक्ष्यते । अर्थानुभूताविव ततोऽविसंवादकत्वमेव प्रमाणलक्षणमुक्तम् । एतदप्युक्तम् । यतो नार्थप्रदर्शकत्वमेव प्रापकत्वं, पुरुषेच्छाऽधीनप्रवृत्तिनिमित्तत्वात् । सति वस्तुन्यर्थप्रापकत्वं पुरुषेच्छाऽस्तेः । एतच्च प्राक् प्रतिपादितम् । उपेक्षणीये च विषये पुरुषस्य तद्विषयार्थित्वाऽऽद्यभावे प्राप्तिपरित्यागयोरभावेऽपि तत्प्रदर्शकत्वलक्षणस्य प्रामाण्ये न कश्चिद् व्याघात उपलब्धयते । अथेष्टानिष्टसाधनार्थव्यतिरेकेणोपेक्षणीयस्याऽर्थान्तरस्याज्जावाद् न तत्प्रदर्शकं किञ्चिद् ज्ञानं समस्तीति कथं प्रापकत्वाभावेऽपि प्रदर्शकत्वस्य संज्ञनेन दोषाऽऽपादनं क्रियते । तथा च तृतीयविषयाभावमवगम्यैवोक्तम्—अर्थानर्थविवेचनस्यानुमानायत्तत्वात् । तथा—हिताहितप्राप्तिपरिहारयोरिति च, तृतीयविषयाभावश्च सर्वस्य वस्तुनो राशिद्वयेन भावात् । तथाहि—तृतीयं वस्तु नेष्टसाधनम्, उपेक्षणीयत्वात् । यच्च तत्साधनं न भवति तस्याऽनिष्टसाधनराशान्तर्भावः । एतच्चाऽप्युक्तम् । स्वसंविदितवस्त्वपहवस्य युक्तिशतेनापि कर्तुमशक्यत्वात् । तथाहि—यद्वा तद् वस्त्विष्टसाधनं न भवति, तथाऽनिष्टसाधनमपि न भवति, इष्टानिष्टसाधनयोर्यत्नोपादेयत्वहेत्यवदर्शनात् । उपेक्षणीयस्य चायत्नसाध्योपादानत्यागविषयत्वात् कथमिष्टानिष्टसाधनयोरन्तर्भावः ? तत्र प्रदर्शकत्वमेव प्रापकत्वं, बौद्धाभ्युपगमे न प्रदर्शितार्थप्रापकत्वं कचिदपि ज्ञाने संज्ञयति । तद्वि संतानाऽऽश्रयेण सौमतेः परिकल्प्यते, न च संतानः संभवति । स हि स्वरूपेण वा वस्तु सन्न भवेत्, सन्तानरूपेण वा ? न तावत्स्वरूपेण, सन्तानव्यतिरेकेण तस्य वस्तुनोऽस्ततोऽनभ्युपगमात् । अभ्युपगमे वा क्षणिकवादहानिप्रसक्तिः, सामा-

न्यानञ्चुपगमश्च निमित्तमन्तो भवेत् । इति न तस्य स्वरूपेण प्रवृत्त्यादिविषयता, सन्तानरूपेणाऽपि तस्य सत्त्वे सन्तानिन एव तथान्तानन्तरितिकः सन्तानः प्रवृत्त्यादिविषयः, सन्तानिनां चोत्तरपथनन्तरित्याद् न तद्विषयस्य विज्ञानस्य प्रदर्शितार्थप्रापकत्वम्, एतदप्युपगमः ज्ञानयोरन्यत्वेनेदं । यत्र हि देशकालभेदेन प्रतीयमानस्याऽपि वस्तुनो भेदोऽभ्युपगम्यते, तत्र स्वरूपेण भिन्नयोः पूर्वोत्तरक्षणयोः कथमनेदं ? येन प्रदर्शितार्थप्रापकत्वं साधननिर्भाषितानस्य युक्तिसंगतं भवेत् । अथ संवृत्त्या सन्तानस्य स्वरूपसिद्धिः पूर्वोक्तमदूषणतया च प्रतिपादितम् । सांख्यवहारिकस्य च प्रमाणस्यैतल्लक्षणम्, न त्वेवं लोकव्यवहारानुरोधेन यदि प्रदर्शितार्थप्रापकत्वं साधननिर्भाषितानस्य युक्तिसङ्गतं भवेत् । अथ संवृत्त्या प्रमाणस्याभ्युपगम्यते, तदा नित्यानित्यवस्तुप्रदर्शकस्य तदभ्युपगम्यताम्, लोकव्यवहारस्य तत्रैवोपपत्तेः । न च तथाचूतमदूषकस्य युक्त्याधिनत्वाद् निर्विषयम्, सन्तानविषयस्यैव पूर्वोक्तन्यायेन युक्त्याधिनत्योपपत्तेः । तस्माद्यासितार्थप्रापकं प्रत्यक्षं पराभ्युपगमेन संज्ञवति । तथाहि-यदेवाभ्युपगम्यते तदेव तेनाध्यवसितम् । न च सन्तानस्तेन पूर्वमुपपन्न इति कथमसाध्यवसायने ? न हि ज्ञानमात्रज्ञानिनां सन्तानिनां दर्शनविषयत्वे तत्पृष्ठभावेनाऽध्यवसायेन एतस्यैव विषयीकरणम् । न चाऽन्यथाभूतस्य वस्तुग्रहणेऽन्यथाभूताध्यवसायिनः प्रदर्शितार्थप्रापकत्वं प्रामाण्यं युक्तम्, तथाभ्युपगमे युक्तिकायां रजनाध्यवसायिनोऽपि तत् स्यात् । अथाऽत्र प्रवृत्ते रजतं न प्राप्यत इति न प्रदर्शितार्थप्रापकत्वं, तर्हि सन्तानेऽध्यवसितेक्षणः प्राप्यत इति प्रकृतेऽपि न प्रदर्शितार्थप्रापकत्वम् । अथाऽत्र सन्तान एव प्राप्यते, तर्हि स एव वस्तु सन् भवेदिति न सामान्यधर्माः स्वरूपेणासन्तोऽभ्युपगम्यताः, अक्षिणिकस्य च वस्तुनः सिद्धेः यदुक्तं भवद्भिः दर्शनेन क्षणिकाक्षणिकत्वसाधारणस्यार्थस्य विषयीकरणान्न कुतश्चिन्मनिसिद्धादिक्रियारोपेऽपि न दर्शनक्षणिकत्वे प्रमाणम्, किं तु प्रत्यक्षाप्रमाणम्, त्रिपरीताध्यवसायाऽऽक्रान्तत्वात् । क्षणिकत्वेऽपि न तत् प्रमाणम्, अनुरूपाध्यवसायाजननात् । नीलरूपे तु तथाविधनिश्चयकरणात् प्रमाणमिति हि विरुध्यते । किञ्च-एवंवादिन एकस्यैव दर्शनस्य क्षणिकत्वाक्षणिकत्वयोरप्रामाण्यम्, नीलाऽऽर्शे तु प्रामाण्यं प्रसक्तमित्यनेकान्तवादान्भ्युपगमो यस्मादापतति । न क्षणग्रहणे तद्विपरीतसन्तानाध्यवसायोत्पत्तौ दर्शनस्य प्रामाण्यं युक्तम्, मरीचिकाखलक्षणग्रहणे जलाध्यवसायिन इव । यतो यदेव मायात्वतो दृष्टं, तदेव प्राप्तमित्यध्यवसाये तस्य प्रामाण्यं व्यवस्थाप्यते । न च दृष्टस्य क्षणिकसन्तानिस्वरूपेण सन्तानस्य प्राप्तिरिति प्राक् प्रतिपादितम्, स्वरूपेण तु तस्यासत्त्वात् प्राप्यविषयतैवेति न धर्मोत्तरमतपथोलोचनया किञ्चित् परमार्थतः प्रदर्शितार्थप्रापकं प्रमाणं संज्ञवति । अतः संवादकत्वमपि तन्मतेन प्रमाणवत्क्षणमयुक्तम् ।

(१६) नैयायिकास्तु- “अव्यभिचारोऽदिविशेषणविशिष्टार्थोपलब्धिजनिका सामग्री प्रमाणम्” इति प्रमाणसामान्यलक्षणं प्रतिपन्नाः, तज्जनकत्वमेव प्रामाण्यमिति च । अथ सामग्र्याप्रमाणत्वे साधकतमत्वमनुपपन्नम् । सामग्री ह्यनेककारकस्वभावा, तत्र चानेकसमुदाये कस्य स्वरूपेणातिशयो वक्तुं शक्यते ? तथाहि-सर्वस्वात् कारणक्षणापात् कार्यमुपजायमानमुप-

लभ्यते । तदन्यतमापायेऽप्यनुपजायमानं कस्य कार्योत्पादने साधकतमत्वमावेदयतु ? न च समस्तसामग्र्याः साधकतमत्वम्, अपरस्यासाधकतमस्याभावे तदपेक्षया साधकतमत्वस्यानुपपत्तेः, असाधकतममपेक्षया साधकतमत्वव्यवस्थितेः । न चानेककारकजन्यत्वेऽपि कार्यस्य “विचक्षातः कारकाणि जवन्ति” इति न्यायात् साधकतमत्वं विवक्षितमिति चकश्यम्, पुरुषेच्छानिबन्धनत्वेन वस्तुव्यवस्थितेरयोगात् । अथ कर्मकर्तृवैलक्षणस्याव्यभिचाराऽदिविशेषणविशिष्टोपलब्धिजनकस्य प्रमाणत्वाच्च यथोक्तदोषानुपपन्नः । असदेतत् । अनेकसन्निधानात् कार्यस्य स्वरूपालाभे एकस्य तदुत्पत्तौ त्रैलक्षण्यजाये साधकतमत्वानुपपत्तेः । तत्र कर्मकर्तृवैलक्षण्यमपि साधकतमत्वम् । अत्र चाऽनेकपक्षानुद्बोध्योत्पत्तौ चोत्तराध्ययनकारप्रवृत्तिमिः साधकतमत्वं निरस्तम्, ते च पक्षाग्रयणैरवजयाद् नेह प्रदर्श्यन्ते । सन्निपत्य जनकत्वे पूर्वोदितदोषान्नाहः । तथाहि-अनेकास्मिन् सन्निधौ कार्यनिष्पत्तेः साधकतमत्वानुपपत्तिः, तस्मिन्सु सति यदा नियमेन कार्यमुपजायते तदा कथं न तस्य साधकतमत्वोपपत्तिः ? असदेतत् । एवं प्रमाणत्वस्याव्यवस्थितिप्रसङ्गे । तथाहि-दीपाऽऽदेः प्रकाशस्य सामग्र्येकदेशस्य कस्याश्चिदवस्थायां प्रमाणत्वेनाऽभिमतस्य सद्भावेऽपि प्रमेयान्नावात् । कार्योनिष्पत्तौ तत्सद्भावे तु सन्निपत्तौ तस्यापि प्रदीपवदसन्निपत्यकारकत्वात् प्रमाणात्प्रसक्तिर्नयेत् । तथा प्रमातुरपि मूर्खाऽऽद्यवस्थायाम्, अनवधाने वाऽन्यकारकसन्निधानेऽपि कार्योपपत्तौ तदवधानाऽदिसन्निधाने तज्जन्यकार्यनिष्पत्तेः । सन्निपत्य जनकत्वेन साधकतमत्वप्रसक्तिः । अत्र कारकसाकल्यस्य साधकतमत्वेनाभ्युपगमात् पूर्वोक्तदोषाभावं केचिद् मन्यन्ते । तथाहि-नैकस्य प्रदीपाऽऽदेः सामग्र्येकदेशस्य फणता, अपि तु कारकसाकल्यस्य, तदभावे कारकसाकल्यानभिमतकार्योत्पत्तिमिति प्रमातृप्रमेयसदभावे कारकसाकल्यस्योत्पत्तौ प्रमितिलक्षणस्य कार्यस्य भाव एव । अथ मुख्यप्रमातृप्रमेयसद्भावेऽपि पूर्वोदितस्य नियमस्य लुप्यता, न कारकसाकल्यजावाजावनिमित्तत्वात् तन्मुष्या गौणभावस्य । तथाहि-कथञ्चिन् कारकवैकल्ये तयोः सत्त्वेऽपि गौणता । तत्साकल्ये कुतश्चिन्मनिसान्तराद् यथोक्तप्रमितिलक्षणकार्यनिष्पत्तावगौणता प्रमातृप्रमेययोः, तयोश्चानुपपत्तौ साकल्यस्यासत्त्वम्, अतः कारकसाकल्ये कार्यस्यावश्यंजाव इति तस्यैव साधकतमत्वम् । अनेककारकसन्निधाने उपजायमानोऽतिशयः सन्निपत्य जननं साधकतमत्वं यद्युच्येत, तदा न कश्चिद् दोषः । तथाहि-सामग्र्येकदेशकारकसहभावेऽपि प्रमितिकार्यस्याऽनुपपत्तेरेकदेशस्य न प्रमाणात्, सामग्रीसद्भावे त्ववश्यं-तया विशिष्टप्रमितित्वरूपोपपत्तेः । एकदेशापेक्षया तस्या एव सन्निपत्य जनकत्वमेव साधकतमता । न चाऽत्र किमपेक्षया तस्याः साधकतमत्वं ? अन्यस्मिन्नसाधकतमे साधके साधकतरे वा सति तदपेक्षया तस्याः साधकतमत्वमुपपत्तिरिति प्रेरणीयम्; यतो न सामान्यन्तर्गतानामेकदेशानां जनकत्वव्याघातः, तेषामेव धर्ममात्रत्वात् सामग्र्यस्येति जनकैकदेशापेक्षया तत्सामान्यस्य साधकतमत्वात् प्रमाणत्वमुपपन्नमेव । एतेन यत्परैः प्रेरितं किल सामग्रीकारणं तद्य कर्तृकर्मापेक्षं, सामग्रीजनकत्वेन चेत्, तयोर्व्यापृतेरर्थान्तरचूतयोरभावात् किमपेक्षया साधकतमत्वमासाद-

येदिति ? तदपि निरस्तम् । यतः कर्तृकर्मणोः सामग्रीजनकत्वेन स्थितयोः कथमसत्त्वम् ? तत्सद्भावे च तदपेक्षया कथं न तस्याः करणता ? । अथापि स्यात् तस्यास्तज्जन्यत्वे करणत्वव्याघातः, अन्यतः सिरुस्य करणत्वसद्भावात् । असदेतत् । यतो दृश्यत एव प्रदीपाऽऽदेस्तज्जन्यत्वे करणत्वव्याघातेऽन्यस्यापि करणत्वसद्भाव इति न कश्चिद् व्याघातः । तज्जन्यत्वकरणत्वयोस्ततोऽव्यभिचाराऽऽदिभिविशेषणार्थोपलब्धिजनिका सामग्री बोधस्वभावा तदेकदेशभूतकारकजन्या प्रमाणविशेषिका अभ्येतदेव प्रमाणसामान्यलक्षणं प्रतिपादयन्ति । एतत्कार्यभूता वा यथोक्तविशेषके विशिष्टोपलब्धिः प्रमाणसामान्यलक्षणम्, तथा स्वकारणस्य प्रमाणाभासेऽप्यो ध्यवच्छिद्यमानत्वात् । इन्द्रियजत्वाऽऽदिविशेषणविशेषिता सैवोपलब्धिः प्रमाणस्य विशेषलक्षणमिति स्थितं सामग्रीप्रमाणमिति ।

अत्र प्रतिविधीयते-यत्तावदुक्तं कारकसाकल्यकरणत्वेनाभ्युपगमे पूर्वोक्तदोषाभाव इति । अत्र चक्षव्यम्-किमिदं कारकसाकल्यम्-किं सकलान्येव कारकाणि, आहोस्वित्तद्धर्मः, उत तत्कार्यम्, किं वा पदार्थान्तरम् ? । इति पक्षाः । तत्र न तावत् सकलान्येव कारकाणि साकल्यं, कर्तृकर्मभावे तेषां करणत्वानुपपत्तेः; तत्सद्भावे वा नान्येषां कर्तृकर्मरूपता, तेषां करणत्वाज्युपगमात् । न च कर्तृकर्मरूपाणामपि तेषां करणत्वम्, तेषां परस्परविरोधात् । तथाहि-ज्ञानचिकीर्षाऽऽधारता, स्वातन्त्र्यं वा कर्तृता; निर्धर्त्याऽऽदिधर्मयोगित्वात् कर्मत्वम्, प्रधानक्रियाऽनाधारत्वं करणत्वम्, एतानि परस्परविरुद्धानि कथमेकत्र संभवन्ति ? । अथापरापरनिमित्तभेदाऽऽदेः कर्तृकर्मकरणरूपताया अवरोधः । ननु तावपि निमित्तानि सकलकारकेभ्यो व्यतिरिक्तानि, उताव्यतिरिक्तानि ? , इति वाच्यम् । यदि-अव्यतिरिक्तानीति पक्षः, तदा तद्भेदे तेषामप्यभेदः, तेषां वा भेदे कारकस्याऽपि भेदः, अन्यथा व्यतिरेकासिद्धेः । अथ व्यतिरिक्तानि तदा संवन्धासिद्धिः । न च समवायलक्षणः संवन्धः, तस्य निषिद्धत्वात्, निषेत्स्यमानत्वाच्च । न चैकान्तभेदे विशेषणविशेष्यज्ञावाऽऽदिकोऽपि संवन्धः कश्चित्संभवति, तत्रापि संवन्धान्तरकल्पनातोऽनवस्थाप्रसक्तेः । न च तस्य संवन्धरूपत्वात् संवन्धान्तरमन्तरेणाऽपि संवन्धत्वानवस्था, एकान्तभेदे संवन्धरूपताया पत्रायोगात्, कथञ्चिन्नमित्तानां कारकेभ्योऽभेदे अनेकान्तवादाऽऽपत्तिः, तत्र सकलकारकाणि साकल्यम् । अथ कारणधर्मसाकल्यम्-ननु सोऽपि यदि कारकाव्यतिरिक्तस्तदा धर्ममात्रं, कारकमात्रं वा ? । अथ व्यतिरिक्तस्तदा सकलकारकधर्मः साकल्यमिति संवन्धासिद्धिः । संवन्धेऽपि यदि सर्वकारकेषु युगपदसौ संवध्यते, तदा बहुत्वसंख्यया तत्पृथक्त्वसंयोगविभागसामान्यानामन्यतमस्वरूपाऽऽपत्तिस्तस्येति तद्दूषणेन तस्य दूषितत्वाच्च साधकतमत्वमुपपत्तिम् । अथ तत्कार्यं साकल्यम् । तदप्ययुक्तम् । नित्यानां साकल्यजननस्वभावत्वे सर्वदा तदुत्पत्तिप्रसक्तेः । ततश्चैकप्रमाणोत्पत्तिसमये सकलतदुत्पाद्यप्रमाणोत्पत्तिप्रसक्तिः । तज्जनकस्वभावस्य कारणेषु पूर्वोत्तरकावभावानां सर्वप्रमाणानां तद्वा नित्याभिमतं जनकमात्माऽऽदिकं कारणमिति कथं न तदैव सकलतदुत्पाद्यप्रमाणोत्पत्तिप्रसक्तिः ? । अथाऽऽत्माऽऽदिके सत्यपि तदा तानि न भवन्ति, न तर्हि तत् तत्कारणं, नापि तानि तत्कार्याणीति सकृदपि तानि ततो न भवेयुरिति सकलं जगत्प्रमाणविकल्पमापद्यते । न चाऽऽत्माऽऽदिके तत्करणसामर्थ्ये सत्यपि स्वयमेव यथाकालं तानि ज्वन्तीति

चक्षव्यम्, तेषां तत्कार्यताभावप्रसक्तेः, तस्मिन् सत्यपि तदाज्ञावात् स्वयमेवान्यदा च भावात् । न च स्वकालेऽपि कारणे सत्येव प्रवन्तीति तत्कार्यता, गगनाऽऽदिकार्यताप्रसक्तेः, गगनाऽऽदावपि सत्येव तेषां भावात् । न च गगनाऽऽदेरपि तत्प्रति कारणत्वस्येतेनाऽयं दोषः, प्रमितिलक्षणस्य तत्फलस्याऽपि व्योमाऽऽदिजन्यतयाऽऽत्मनाऽऽत्मविभागाज्ञावप्रसक्तेः । अथ यत्र प्रमितिः समवेता, स एनाऽऽत्मा, न व्योमाऽऽदिरिति न तद्विज्ञाणाभावः । ननु समवेत इति कोऽर्थः ? , समवायेन संवद्ध इति चेत् । ननु तस्य नित्यसर्वगतैकत्वेन व्योमाऽऽदावपि प्रमितः संवन्धान्न तत्परिहारेणाऽऽत्मनो विभागः । न च समवायविशेषे समवायिनो विशेषाभावात् दोषः, समवायस्याभावप्रसक्तेः । अथ यदा यत्र यथा यद् भवति तदा तत्र तथा तदात्माऽऽदिकं कर्तुं समर्थमिति नैकदा सकलतदुत्पाद्यप्रमाणोत्पत्तिप्रसक्तिः । न । स्वभावभूतसामर्थ्यमन्तरेण कार्यस्य कात्वाऽऽदिनेदायोगात् । अन्यथा दृश्यपृथिव्यादिमहाभूतकार्यानामनवस्थास्य कारणं किमहृत्पृथिवीपरमाण्वादिवत्तुर्विधमज्युपेयते, एकमेवानन्तं नित्यं सर्वगं सर्वोत्पत्तिमतां समवायिकारणमज्युपगतम् ? । अथ कारणजातभेदमन्तरेण न कार्यभेद उपपद्यते, तर्हि कारणशक्तितेदमन्तरेणाऽपि न कार्यभेद उपपद्यत इत्यज्युपगन्तव्यम् । अथ यथा शक्त्यैकमनेका शक्तिर्विभाक्तेः, तत्राप्यनेकशक्तिपरिकल्पनेऽनवस्थाप्रसक्तेः । न च तदाऽनेकं कार्यं विधास्यतीति न शक्तिभेदपरिकल्पना । असदेतत् । यतो न जैनस्यायमज्युपगमः-यदुत जिज्ञाः शक्तीः कयाचित् प्रत्यासत्तिलक्षणाया शक्या एकः कश्चिद्वा रयतीति, किं तु यत्सदात्मकं तदपि तथाविधं न कस्याश्चित् शक्तेः, अपि तु स्वकारणवशात् । न चैकस्यानेकाऽऽत्मकत्वमहृदमेव परिकल्प्यते, अनेकरूपाऽऽद्यात्मकस्यैकस्य पदाऽऽदेः प्रमाणतः प्रतिपत्तेः । अन्यथा गुणगुणिज्ञाव एव न जवेत्, समवायस्य तन्निमित्तस्याभावात् । सकलकारणानि साकल्यजननस्वभावानि, सकलकावभाविसाकल्यस्य तदौत्पत्तिप्रसक्तेः । न चातज्जननस्वभावानि नैकदाऽपि तदुत्पत्तिः, अतज्जननस्वभावात् सकृदपि तस्यानुपपत्तेः । न च सहकारिसव्यपेक्षाणि तानि तज्जनयन्ति, नित्यस्यानुपकार्यतया सहकार्यपेक्षायोगात् । न च संभूयैककार्यकारित्वं तेषां सहकारित्वम्, एकान्तनित्यवादे तस्यापि निषिद्धत्वात् । तत्र सकलकार्यकारणमपि साकल्यं संभवति । किञ्च-सकलानि कारणानि साकल्यं जनयन्ति, उतासकलानि ? । न तावदसकलानि, अतिप्रसङ्गात् । नापि सकलानि, साकल्यमन्तरेण सकलानीति व्यपदेशाभावात् । ज्ञावे चाऽकिञ्चिदं साकल्यमिति तत्परिकल्पना व्यर्था । किञ्च-यथा प्रत्यासत्या तानि साकल्यं जनयन्ति तथैव प्रमितिमप्युत्पादयिष्यन्तीति व्यर्था साकल्यपरिकल्पना । अथ साकल्यस्य साधकतमत्वात् तदज्ञावेनाकरणिका प्रमित्युत्पत्तिः, तर्हि साकल्योत्पत्तावपि तेषां न परं साकल्यलक्षणं कारणमभ्युपगन्तव्यम् । अन्यथा-अकरुणिका साकल्यस्यापि कथमुत्पत्तिः ? । अथ तदुत्पत्तावपि करणाज्युपगमस्तर्हि तदुत्पत्तावप्यपरं कारणमभ्युपगन्तव्यमित्यनवस्था । अथ करणोत्पत्तौ नापरं कारणमभ्युपगम्यत इति नानवस्था, तर्हि उपलब्ध्युत्पत्तावपि न कारणमभ्युपगन्तव्यमिति न साकल्यप्रमाणपरिकल्पना युक्तिसङ्गता । न च साकल्यस्याध्यक्षाऽऽदिप्रमाणसिद्धत्वाद्ध्यक्षत्वाधितोऽयं विकल्पकहापः, आत्माऽन्तःकरणतत्संयोगाऽदेः कारणसाकल्यातीन्द्रियत्वेनाध्यक्षाविषयत्वात्

तत्पुण्यं कथं न पूर्ववददेरनुमानस्याप्यन्युपगमात् ततोऽपि साक-
ल्यसिद्धिः । केवलं विंशष्टायोपलब्धिलक्षणमध्यक्षसिद्धं कार्यं
करणमन्तरेण नोपपद्यत इति तत्परिकल्पना, तत्र साकल्यमि-
ति न कल्पयितुं शक्यमात्माऽऽदिकरणसंज्ञाये कार्यम्योपपत्ता-
वपरपरिकल्पनेऽप्यपरिकल्पनाप्रसक्तिः, ततोऽपरापरदष्टि-
रिकल्पनयाऽनवस्थाप्रसक्तेः । तत्र सकलकारणकार्यमपि
साकल्यम् । अथ पदार्थान्तरं सकलकारणेभ्यः साकल्यं, तदा
यत् किञ्चित् पदार्थान्तरं तत्साकल्यं प्रसज्येत, इति यस्य
कस्यचित्पदार्थान्तरस्य सद्भावेऽर्थोपलब्धिर्भवेदिति सर्वदा
सर्वस्य सर्वज्ञाप्रसक्तिः, तत्र कारकसाकल्यं प्रमाणम् । ते-
न प्रमातृप्रमेययोरेवावः साकल्याभाव इत्यादि प्रतिक्षिप्तम्, त-
त्सद्भावेऽपि प्रवदमिप्रायेण साकल्यानुपपत्तेः । यदपि मुख्य-
गोणभावस्य कारकसाकल्याभावाभावनिमित्तत्वादित्यादि । त-
दपि ह्योमकुसुमावनंसकजावद्देवदत्तसौभाग्यासौभाग्यप्रस्यं
कल्प्यम् । तेन सन्निपत्य जननं साधकतमत्वं यद् व्याख्यातम् ।
तदपि निरस्तम् । तस्याऽपि साकल्यार्थत्वात् । यदपि साक-
ल्यं हि तेषामेव धर्ममात्रं नैकान्तेन यस्वन्तरमित्यभिधे-
यभूयं वचाः, यस्वन्तरपक्षे तु दोषाः प्रतिपादिता एव । यद-
पि प्रमातृप्रमेयजन्यत्वेऽपि सामान्या न करणत्वव्याहनिरिति ।
तदपि न सङ्गतम् । सामान्यास्तज्जन्यत्वेऽनवस्थाऽऽधनेकदोषा-
ऽपत्तेः प्रतिपादनात् । यदप्यव्यभिचारऽऽदिविशेषणविशिष्टा-
योपलब्धिजनिका सामग्री प्रमाणमित्युक्तम् । तदप्यसङ्गतम् ।
अव्यभिचारादेकोपलब्धिविशेषणस्य भवदमिप्रायेणायोगात् ।
(यथा च तस्यायोगस्तथा प्रत्यक्षलक्षणे प्रदर्शयिष्यामः *) सा-
मग्री च तज्जनिका यथा न संभवति तथाऽनिर्दिष्टमेव
साकल्यं विचारयद्भिः । यथायोधस्वजायस्यापि प्रदीपाऽऽदेः
प्रमाणत्वं प्रतिपाद्यते । तदप्यसङ्गतम् । बोधस्वभावस्य तस्य प्र-
मितिप्रक्रियायां साधकतमत्वायोगात् । यथा लोकस्तेषां प्रामाण्यं
दोषेन मया दृष्टं, चक्षुराऽवगतं, धूमेन प्रतिपन्नमिति व्यवहर-
तीति तदुपचरतः यथा प्रमाऽयं पुरुषश्चक्षुरिति, न तु मुख्यतः ।
मुख्यतस्तु बोधस्यैव प्रमितिं प्रति तादात्म्यादध्ययदितं साधक-
तमत्वम् । चक्षुरादेस्तु बोधव्यवधानाद् गौणम् । न च व्यपदेश-
मात्रपरतया न पारमार्थिकवस्तुव्यवस्था, उपचारतोऽपि नद्वयो-
दकं पादरोग इत्यादिव्यपदेशप्रवृत्तेः । न च प्रमाणस्य प्रमि-
तिरूपता विरुद्धा, स्वरूपे विरुद्धासिद्धिः । न च प्रमाणप्रमि-
त्योरेकान्ततो जेद एवाभ्युपगम्यते, कथञ्चिद् बोधादर्थपरिच्छि-
त्तविशेषस्य भेदात् प्राफुल्लनपर्यायनिरोधेन कथञ्चिद्व्यस्य-
तस्यैव बोधस्याऽर्थपरिच्छित्तविशेषरूपतयोत्पत्तेः । अन्यथा
कार्यकारणभावविरोधादित्यसङ्गतं प्रतिपादितत्वात् । एतेन
“ द्विखितं साक्षिणो भुक्तिः, प्रमाणं त्रिविधं स्मृतम् ”
इति यत् शास्त्रान्तरेषु बोधावधारूपस्य प्रमाणत्वाऽभिधानं
तदप्युपचारेण व्याख्येयमित्युक्तं प्रवति । अन्यथा प्रमाणाविरो-
धप्रदर्शितन्यायेन (?) । यदपि तत्कार्यचूता चोदित-
विशेषणोपलब्धितस्य सामान्यलक्षणमित्युक्तम् । तदप्य-
सङ्गतम् । न हि यथोक्तविशेषणोपलब्धिः पराभ्युपगमे न सं-
भवति, नाऽपि पराभ्युपगतप्रमाणकार्यतयाऽसौ सिद्धा, येन
स्वकारणं प्रमाणाज्ञासेभ्यो व्यवच्छिद्यतात् । तत्राक्षपादकण-
भुङ्गमतानुसारिपरिकल्पितमपि श्रमाणासामान्यलक्षणमुपपत्ति-

* प्रत्यक्षलक्षणं सम्मतौ दृष्टव्यम् ।

क्रमम् । तस्मात् ‘ प्रमाणं स्वार्थनिर्णीतिस्वभावं ज्ञानम् ’ इत्ये-
तदेव प्रमाणसामान्यलक्षणमनवधम् । ननु चात्रापि स्वग्रहणवि-
धुरस्य ज्ञानस्य नैयायिकाऽऽदिभिरन्युपगमाद् वैद्विस्त्वग्रहण-
विधुरस्येति स्वार्थनिर्णीतिस्वभावताऽसिद्धा । सम्म० २ काण्ड ।
“ ज्ञानं स्वस्थं परस्थं वा, यथा ज्ञानेन गृह्यते ।

ज्ञाता स्वस्थः परस्थो वा, तथा ज्ञानेन गृह्यताम् ” ॥ १॥ उच० २ अ० ।

(२०) अनुन्यवसायप्रकाश्यं ज्ञानम्—

तथाहि नैयायिकाः प्रतिपादयन्ति—घटाऽऽदिज्ञानं स्वग्राह्यं
न भवति, ज्ञानान्तरग्राह्यं वा, ज्ञेयत्वात्, घटाऽऽदिवत् ।
अत्र प्रयोगे हेतुः स्वरूपासिद्धः, आश्रयासिद्धश्च । धर्मिणो
ज्ञानस्याऽप्रतिपत्तौ तदाश्रितज्ञेयत्वधर्मप्रतिपत्तेः । न चाऽऽश्रया-
सिद्धस्य परैर्धार्मिकत्वमभ्युपगम्यते । अन्यथा सामान्याऽऽदि-
निषेधे सामान्यस्याऽसिद्धौ परं प्रत्याश्रयासिद्धौ हेतुरिति दो-
षोद्भावनं युक्तियुक्तं भवेत् । घटाऽऽदिज्ञानस्य प्रमाणतः प्रसि-
द्धेर्नायं दोषः । ननु तत्प्रसिद्धिरप्युक्तोऽनुमानतो वा ? प्रमाणा-
न्तरस्यात्रानधिकारान् । न तावदप्युक्तः, तस्येन्द्रियार्थसन्निकर्-
पजन्तव्यभ्युपगमात् । न च ज्ञानस्य चक्षुरादीन्द्रियेण सन्निकर्पो, न
च तदव्यतिरिक्तमिन्द्रियान्तरमस्ति, अथ मनोऽव्युपगमन्तः कर-
णमस्ति, तस्य च ज्ञानेन संयुक्तसमवायः सन्निकर्प इति तत्प्र-
भवमध्यक्षं तत्र प्रवर्तते इति । तथाहि—आत्मना मनः संयुक्तम्,
आत्मनि च समवेतं ज्ञानमिति मनोज्ञानेन्द्रियार्थसन्निकर्पोत्प-
न्नतदेकार्थसमवेताध्यक्षप्राप्तत्वाद् घटाऽऽदिज्ञानस्य कथमाश्र-
यासिद्धत्वाऽऽदिहेतोर्दोषः ? अयुक्तमेतद् यदीन्द्रियं मनः सिद्धं
भवेत् । अपानुमानात्तत्सिद्धिः । तथाहि—घटाऽऽदिज्ञानमिन्द्रिया-
र्थसन्निकर्पजं, प्रत्यक्षत्वे सति ज्ञानत्वाच्चक्षुरादिप्रभवरूपाऽऽदि-
ज्ञानवशास्य हेतोरप्रसिद्धविशेषणत्वम् । न हि घटाऽऽदिज्ञानस्या-
ध्यक्षत्वं सिद्धम्, इतरेतराश्रयत्वात् । तथाहि—मनस इन्द्रियसि-
द्धावस्याध्यक्षत्वासाद्धिः, तत्सिद्धौ च सविशेषणहेतुसिद्धेर्मनस
इन्द्रियसिद्धिरिति व्यकमितरेतराश्रयत्वम् । न च घटज्ञानाद्
भिन्नमपरं ज्ञानं तद्प्रादिकमनुभूयत इति विशेष्यासिद्धश्च
हेतुः, सुखाऽऽदिसंवेदनेन व्यभिचारी च । तथाहि—तत्सं-
वेदनमप्युक्तत्वे सति ज्ञानं च तज्जन्यमिति व्यभिचारः । अथा-
स्यापि पक्षीकरणाददोषः । तथा सुखाऽऽदिसंवेदनमिन्द्रियार्थ-
सन्निकर्पजमप्युक्तज्ञानत्वाच्चक्षुरादिप्रभवरूपाऽऽदिवेदनवत् ; सु-
खाऽऽदिर्वा निप्रज्ञानवेद्यो, ज्ञेयत्वात्, घटवत् । नन्वेवं व्यभिचार-
विषयस्य पक्षीकरणे न कश्चिद् हेतुर्व्यभिचारी स्यात् । तथाहि—
अनित्यः शब्दः, प्रमेयत्वाद्, घटवदित्यत्रात्माऽऽदेर्व्यभिचार-
विषयस्य पक्षीकरणाद् न व्यभिचारः । शक्यं ह्यत्राऽपि वक्तुम्—अ-
नित्य आत्माऽऽदिः, प्रमेयत्वाद्, घटवत् । न चाऽत्र प्रत्यक्षबोधः,
अन्यत्राऽपि तस्य समानत्वात् । न हि सुखाऽऽद्यविदितस्वरूपं पूर्वं
घटाऽऽदिवदुत्पन्नं पुनरिन्द्रियसंयन्धोपजातज्ञानान्तराद्वेद्यत इति
लोकप्रतीतिः, अपि तु प्रथममेव स्वप्रकाशरूपं तदुदयमासाद-
यदुपलभ्यते आत्मनि त्रिविधं इति चेत् । न । स्वरूपेण पदार्थस्य
विरोधाभावात् । अन्यथा प्रदीपाऽऽदेरप्यपरप्रकाशविकलस्वरूप-
प्रकाशविरोधः स्यात् । तस्य तत्स्वरूपं कुतः सिद्धमिति चेत् ? प्र-
दीपाऽऽदौ कुतश्च दार्शनमितरत्रापि समानम् । न चैकस्य स्व-
भावोऽपरप्राप्यन्युपगमाद्, अन्यथा स्वपरप्रकाशस्वभावो घट-
गतः प्रदीपेऽभ्युपगतो तयोर्जैवेत् । न च तदवगमात् पूर्वमप्रतीयमा-
नमपि सुखाऽऽद्यभ्युपगन्तुं युक्तम्, श्रवणसमयात् प्राक् पश्चाच्च
शब्दस्य सत्ताऽऽभ्युपगमप्रसङ्गतो नित्यत्वाऽपत्तेः । न चाऽऽत्मनो

ज्ञानाच्चार्यान्तभूता एव सुखाऽऽदयोऽनुग्रहाऽऽदिविधायिनो ज-
वेयुः, इतरथाऽप्योगिनोऽपि ते तथा स्युः । न च तेषां तत्रासमवा-
यात्तायं दोषः, समवायस्य निषिद्धत्वात् । सुखाऽऽदिग्रहणे मनस
इन्द्रियसिद्धिः । अत एव चाऽऽत्मा मनसा युज्यते, तत्र च समवेताः
सुखाऽऽदय इत्यादिक्रिया अनुपपन्नैव । न च निरंशयोरात्ममनसोः
संयोगः संभवी, एकदेशेन तत्संयोगे सांशत्वप्रसक्तेः, सर्वाऽऽत्मना
संयोगे उभयोरेकत्वप्राप्तेः । यदि च यत्र मनः संयुक्तं तत्र समवेतं
ज्ञानं समुत्पादयति, तदा सर्वाऽऽत्मना व्याप्तिर्यथा सामान्यदेश-
त्वेन मनसः तैः संयुक्तत्वात् सर्वाऽऽत्मसमवेतसुखाऽऽदिषु द्विधै-
वैकं ज्ञानमुत्पादयतीति प्रतिप्राणि भिन्नं मनःपरिकल्पनमनर्थ-
मासज्येत । न च यस्य संवाधि यन्मनः, तत्समवेतसुखाऽऽदिज्ञाने
तदेव हेतुरिति नायं दोषः, प्रतिनियताऽऽत्मसंवाधित्वस्यैव तत्रा-
सिद्धेः । न हि तत्कार्यत्वेन तत्संबन्धेन तस्य नित्यत्वाभ्युपगमात्
तत्र ज्ञानाधेयाग्रहेयाऽतिशये तत्कार्यतायोगाच्चापि तत्संयोगात्
तस्यापि तत्रैकदेशेन सर्वाऽऽत्मना वा योगात् । योगेऽपि व्यापक-
त्वेन समानदेशिसर्वाऽऽत्मभिर्युगपत् संयोगेन प्रतिनियताऽऽत्म-
संबन्धित्वानुपपत्तेः । न च यददृष्टप्रारंभे तत्प्रवर्तते तत्संबन्धीति
वक्तव्यम्, अदृष्टस्याचेतनत्वेन प्रतिनियतविषयतया तत्प्रेरकत्वा-
योगात् । प्रेरकत्वे वा ईश्वरपेरिकल्पनावैयर्थ्यप्रसक्तेः । न चे-
श्वरप्रेरितयैवासौ तत्प्रेरक इति न तत्परिकल्पनावैयर्थ्यम्, अदृष्टप्रे-
रणामन्तरेण ईश्वरस्य साक्षात्मनःप्रेरकत्वोपपत्तेरदृष्टपरि-
कल्पनावैयर्थ्यं पुनः प्रसज्यते । न च प्रतिनियतनिमित्तमदृष्ट-
परिकल्पना, तस्यापि स्वतः प्रतिनियतत्वासिद्धेः । येनाऽऽ-
त्मना यददृष्टं निर्धर्तितं तत्तस्य इति प्रतिनियमसिद्धि-
रिति चेत्, ननु किमिदमात्मनोऽदृष्टनिर्धर्तकत्वम् ?
तदाधारभाव इति चेत्, ननु समवायस्यैकत्वे आत्मनां
च व्यापकत्वेन एकदेशावे प्रतिनियत एव आत्मा प्रति-
नियतादृष्टाऽऽधार इत्येतदेव दुर्घटम्, समवायाविशेषेऽपि सम-
वायिनोर्विशेषात् प्रतिनियमे समवायप्रसक्तेरित्यात्मसुखाऽऽ-
द्योस्तत्संबेदनस्य कथञ्चित् तादात्म्यमभ्युपेयम् । अन्यथा
तदेकार्थसमवेतग्राह्यज्ञानत्वेन सुखाऽऽदयो न सिद्धिमासादयेयुः ।
तत्रादृष्टमपि मनसः प्रतिनियमहेतुः, न च येनाऽऽत्मना
यन्मनः प्रेर्यते तत् तत्संबन्धीति प्रतिनियमः, अदृष्टत्वादात्म-
नोऽप्यचेतनत्वेन तत्प्रत्ययप्रेरकत्वात् । चेतनत्वेऽपि नानुपपन्न्य-
स्य प्रेरणमिति न नियतं मनः सिध्यतीति । एकस्मात् ततो
युगपत् सर्वसुखाऽऽदिसंबेदनप्रशक्तिः, इत्युक्तन्यायेन सुखाऽऽ-
दिसंबेदनस्येन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यत्वाज्जावाद् हेतुरनेन व्य-
भिचारी । किञ्च-स्वसंविदितविज्ञानानन्युपगमे सदसद्वर्गः
कस्यचिदेकज्ञानाऽऽत्मनोऽनेकत्वात् पञ्चाङ्गुलिवदित्यत्र पञ्ची-
कृतैकदेशेन व्यभिचारः, तज्ज्ञानान्यत्वे सदसद्वर्गयोरनेकत्वाविशे-
षेऽप्येकज्ञानाऽऽत्मनत्वानुमानात्, एकशाखाप्रभवत्वानुमानवत् ।
अथ सर्वज्ञानस्वसंविदितमिति नानेकत्वानुमानस्य व्यभिचारः,
तर्हि तज्ज्ञानवदन्यज्ञानस्यापि न स्वाऽऽत्मनि क्रियाविरोध इति
सर्वज्ञानं स्वसंविदितं ज्ञानत्वात् सर्वज्ञानवदिति तत् दृष्टा-
न्तबलात् स्वसंविदितसकलज्ञानसिद्धिः । घटाऽऽदिज्ञानं ज्ञानान्त-
रग्राह्यं, कैयत्वाद्, घटवदित्यत्र च व्यभिचारः । सम्म०२काण्ड ।

ननु “ जुगवं दो णत्थि उवओगा, ” इति वचनाद्
भवतोऽपि युगपद् ज्ञानानुपपत्तिः सिद्धैव । न । मानसविकल्प-
द्वययोगपचानिषेधपरत्वादस्य, नेन्द्रियमनोविज्ञानयोर्योगपचानि-

षेधः । न च विवादाऽऽस्पदीभूतानि ज्ञानानि क्रमजावीनि ज्ञानत्वा-
द् मानसविकल्पद्वयवदित्यतोऽनुमानतद्विभ्रमसिद्धिः, अस्य प्रत्य-
क्षवाधितकर्मनिर्वेशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कात्यायनापदिष्टत्वात् । न
चैतदनुमानवाधितत्वाद् युगपत्प्रतिपत्त्यनुभवः प्रत्यक्षमेव न
जवति, अत्रावणः शब्दः, सत्त्वात्, घटवदित्यनुमानवाधितत्वा-
त् आवाणशब्दज्ञानस्याप्यप्रत्यक्षताप्रसक्तेः । न च सौगतमतमे-
तद् जैनमतमिति वक्तव्यम्, “ सहजाविनो गुणाः, क्रमजावि-
नः पर्यायाः ” इति जैनैरभिधानात् ।

तथा सहभावित्वं गुणानां प्रतिपादयता दृष्टान्तार्थमुक्तम्—

“ सुखमाह्लादनाऽऽकारं, विज्ञानमयवोधनम् ।

शक्तिः क्रियाऽनुमेया स्याद्, यूतः कान्तासमागमे ” ॥ १ ॥

तदेवं मनसोऽसिद्धेन घटाद् विज्ञानं, तेन सन्निकृष्टमिति कुत-
स्तत्राऽध्यक्षज्ञानोत्पत्तिरिति यत्कृतस्तत् प्रतीयते ? । न चा-
न्यत्तदुत्पत्तौ पराभ्युपगमे निमित्तमस्ति, सद्भावे चेन्द्रियार्थ-
सन्निकर्षोत्पन्नत्वाऽऽदिना तत्र ग्राह्योऽध्यक्षता विरुध्यते ।
अथ ज्ञानान्तरेऽस्यानध्यक्षत्वेऽपि घटज्ञानप्रादुर्भूतता जविष्यतीति
न धर्मसिद्धेरश्रयासिद्धौ हेतुर्भविष्यति, घटज्ञानस्य ततः
सिद्धेः । असदेतत् । स्वयमसिद्धेन ज्ञानेन गृहीतस्याप्य-
गृहीतरूपत्वात् । अन्यथा सर्वज्ञानगृहीतस्य रय्यापुरुष-
ज्ञानगृहीतत्वं भवेदिति तस्याऽपि सर्वज्ञताप्रसक्तिः । न
च स्वज्ञानगृहीतादगृहीतमिति नायं दोषः, स्वसंविदितज्ञाना-
भावे स्वज्ञानमित्यस्यैवासिद्धेः । स्वस्मिन् समवेतस्वज्ञानमजि-
धीयत इति नायं दोष इति चेत् । न । तस्याभावात्, भावे-
ऽप्यविशिष्टत्वाच्च । न च स्वोत्पादितं स्वमिति वक्तव्यम्,
तदुत्पादस्य परदर्शने तदाधेयत्वेन प्रसिद्धत्वात् । समवाया-
भावे च तस्याऽप्यसिद्धत्वाद् नित्यस्य चेश्वरज्ञानस्य तद-
सिद्धिः । न च स्वसंविदितज्ञानवादेऽपि स्वसंविदितत्वा-
विशेषादेवदत्तज्ञानं प्रसज्येत, यद्दत्तज्ञानस्य देवदत्ता-
संविदितत्वात् स्वज्ञानस्य कथञ्चित् स्वात्मना तादात्म्यात् त-
स्यैव तद्रूपतया परिणतेरिति प्रसाधितत्वात् । ज्ञानान्तरेण त-
स्यासंबेदनाद् नागृहीतत्वमिति चेत् । न । तस्याऽपि ज्ञानान्तरेण
ग्रहणेऽनवस्थाप्रसक्तेः । अग्रहणेऽगृहीतवेदनेन गृहीतस्य
द्वितीयज्ञानस्यागृहीतरूपत्वाद् न तेन प्रथमग्रहणमिति तदव-
स्था धर्मसिद्धिः । तेन घटाऽऽदिज्ञानस्य धर्मिणा द्वितीयेन
तस्याऽपि तृतीयेन ग्रहणार्थसिद्धेर्नापरज्ञानकल्पनमिति
नानवस्थेति यदुक्तम् । तदप्यसंगतम् । तृतीयाऽऽदेर्ज्ञानस्या-
ग्रहणे प्रथमस्याप्यसिद्धेः । उक्तन्यायाद् यदि पुनस्तृतीयज्ञानेन
स्वयमसिद्धेनापि द्वितीयं गृह्यते, द्वितीयेन तथाभूतेनैव प्रथमं,
तेनाऽपि तथाभूतेनैवार्थो ग्रहीष्यत इति द्वितीयज्ञानपरि-
कल्पनमपि व्यर्थमासज्येत । न च विदितोऽर्थ इति ज्ञानविशे-
षणस्यार्थस्य प्रतिपत्तेरगृहीतविशेषणा विशेष्ये बुद्धिर्नापजाय-
त इति विशेषणग्राहिज्ञानं द्वितीयं परिकल्प्यते । न च विशे-
षणस्याप्युपरि विशेषणविशिष्टता प्रतीयते, येन तृतीयाऽऽदि-
ज्ञानपरिकल्पना युक्तिसङ्गता भवेदिति वक्तव्यम्; विशेषणस्यैव
तृतीयाऽऽदिज्ञानपरिकल्पनामन्तरेण ग्रहणासंभवादित्युक्तेः ।
स्वसंविदितज्ञानाभ्युपगम एव ज्ञानविशेषणविशिष्टार्थप्रतिपत्तिः
संजवति, अन्यथा तदयोगादनवस्थानिवृत्तेः । न च विषया-
न्तरसंचारादनवस्थानिवृत्तिः, यतो धर्मिज्ञानविषयात् साधनाऽऽ-
दिर्विषयान्तरं, तत्र ज्ञानस्योत्पत्तिर्विषयान्तरसंचारः । न चाप-

रापरज्ञानप्राप्तिज्ञानमस्युत्तावश्यंभाविवाह्यानाधनो विषयस-
न्निधानं, येन तत्र ज्ञानस्य संचारो भवेत्, सन्निधानेऽप्यन्तरङ्गव-
हिरङ्गयोरेतन्तरङ्गस्यैव वर्तीयस्त्वाप्तान्तरङ्गविषयपरिहारेण चा-
ह्यविषयज्ञानोत्पत्तिर्भवेदिति कुतोऽनवस्थानिवृत्तिः ? न च दृष्ट-
शः दनवस्थानिवृत्तिः, स्वसंविद्विज्ञानानुपगमेनाप्यनवस्थानिवृ-
त्तेः संज्ञावात् । अत्रथा कार्येऽनुपपद्यमानेऽदृष्टपरिकल्पनाया उप-
पत्तेः स्वसंवेदनेऽपि चादृष्टस्य शक्तिरस्य ज्ञानावात् । एतेन ईदृश-
राऽऽदेरनवस्थानिवृत्तिरिति प्रतिवेदितम्, तस्यादृष्टकल्पनायाः
प्रतिपक्षत्वाच्चतुर्थज्ञानाऽऽदेरनुपपत्तेरनवस्थानिवृत्तिः, धर्मि-
ग्रहणस्यैवमज्ञावाऽऽपत्तेः । किञ्च-शक्तिर्यथात्मनोऽव्यतिरिक्ता,
तदा तत्तुल्ये आत्मनेऽपि ज्ञायाऽऽपत्तिः व्यतिरिक्ता चेत्, नन एव
ज्ञानोत्पत्तेरनर्थक आत्मा नयेत् । न च सा तस्येति नात्माऽऽ-
नर्थक्यम्, समवायाभावे तस्याप्यभिद्धः । किञ्च-यदि सिद्धि-
प्रकृषादनवस्थानिवृत्तौर्वाह्याचेपयमपि ज्ञानं न जयेत्, शाक्त-
प्रकृषादेव । न च चतुर्थीऽद्विज्ञानजननशक्तेरेव प्रत्ययः । न च ह्य-
विषयज्ञानशक्त्युपपद्यनेककक्ष्यज्ञावात् । ज्ञाये वा युगपदे-
कज्ञानोत्पत्तिप्रसक्तिः, सहकार्यपेक्षाऽपि नित्यस्यासंभविना, प्राप्ति-
पादितक्रमेण शक्तिभावे कुतः स इति वक्तव्यम् ? आत्मन इति
चेत् । न । अपरशक्तिवैकल्यात् । ततस्तदज्ञादपरशक्तिपरिक-
ल्पने तदभावेऽप्यपरशक्तिपरिकल्पनमित्यनवस्था । तदेवं स्व-
संविदितविज्ञानानुपगमे कथञ्चिद् घटाऽऽद्विज्ञानस्यासक्ते-
राश्रयासिद्धौ ज्ञेयत्वादिति हेतुः, स्वरूपासिद्धयेति व्य-
वस्थिमेतत् स्वनिर्णीतिस्वभावं ज्ञानमिति । सम्प्र २ काण्डम् ।
(युगपद् ज्ञानद्वयानुभवो 'द्वौक्तिरिय' शब्दे निपेत्यते)

(२१) ज्ञानस्य स्वप्रकाशकत्वम्-

अन्येय प्रदीपाऽऽद्विज्ञानयो दृष्टान्तो ज्ञानस्य प्रकाशं प्रति
सज्जानीयापदानपेक्षणे साध्ये । तथाहि-यथा प्रदीपाऽऽद्या-
लोको न स्वप्रतिपत्तावालोकान्तरमपेक्षते, तथा ज्ञानमपि स्व-
प्रतिपत्तौ न समानजातीयज्ञानापेक्षम् । एतावन्मात्रेणाऽऽ-
लोकस्य दृष्टान्तत्वम्, न पुनस्तस्यापि ज्ञानत्वमानाद्ये ।
येनेन्द्रयाग्राह्याश्चक्षुःश्रवणमिवान्धानामपि तत्प्रतीतिरसङ्ग-
वति प्रेर्यते । न हि दृष्टान्तं साध्यधर्मिधर्माः सर्वेऽप्या-
संज्ञयितुं युक्ताः, अन्यथा घटेऽपि शब्दधर्माः शब्दत्वाऽऽद्यः
प्रसवेराजति तस्याऽपि श्रवणग्राह्यप्रसङ्गः । न च माधर्म्य-
दृष्टान्तमन्तरेण प्रमाणप्रतीतस्याप्यर्थस्याप्रसिद्धिरिति शक्यं
वक्तुम् । अन्यथा जीवच्छरीरस्यापि सात्मकत्वे साध्ये तत्प्रति-
दृष्टदृष्टान्तस्याभावात् प्राणाऽऽद्विज्ञानाऽऽदेस्तत्सिद्धिर्न स्यात् ।
अथ साधर्म्यदृष्टान्तानावेऽपि दृष्टैर्धर्म्यदृष्टान्तस्य घटाऽऽदेः
सद्भावात् केवलव्यतिरेकिवलाच्चर तस्मिन्, तर्हि यत्र स्व-
प्रकाशकत्वं नास्ति तत्रार्थप्रकाशकत्वमपि नास्ति, यथा घ-
टाऽऽद्विबिति व्यतिरेकदृष्टान्तसद्भावादर्थप्रकाशकत्वलक्षण-
कृतेः स्वप्रकाशकत्वं विज्ञानस्य किमिति न सिद्धिमासाद्यति ?
यत्तुं-कस्यचिदर्थस्य काचित्सामग्री, तेन प्रकाशः प्रकाशान्तर-
निरपेक्ष एव स्वग्राहिणि ज्ञाने प्रतिभाति । तदयुक्तमेव ।
यथा हि स्वसामग्रीत उपजायमानाः प्रदीपाऽऽल्लोकाऽऽद्यो न
समानजातीयमाश्रोकान्तरं स्वग्राहिणि ज्ञाने प्रतिज्ञासमाना
भवेत्ते, तथा स्वसामग्रीत उपजायमानं विज्ञानं स्वार्थप्र-
काशस्वभावं स्वप्रतिपत्तौ न ज्ञानान्तरमपेक्षते, प्रतिनियन्तवात्
स्वकारणाऽऽसत्तज्जन्मना भावशक्तीनाम् । यच्च प्रदीपाऽऽल्लोकाऽऽ-
द्विकं सज्जानीयाऽऽल्लोकान्तरनिरपेक्षमपि स्वप्रतिपत्तौ ज्ञानमपे-

क्षाने, न तस्याज्ञानरूपत्वात्, ज्ञानस्य च तद्विपर्ययस्वभावत्वाद्
युक्तियुक्तमिति नैकत्र दृष्टः स्वभावोऽन्यथाऽऽसञ्जयितुं युक्तं
इति पूर्वपक्षवचो निःसारनया व्यवस्थितम् । अथाऽऽल्लोक-
स्य तदन्तरनिरपेक्षा प्रतिपत्तिरुपलब्धेति न तददृष्टान्तवलाद्
ज्ञानस्यापि ज्ञानान्तरनिरपेक्षा प्रतिपत्तिः ; अदृष्टत्वात्, स्वात्मनि
क्रियाविरोधाच्च । नन्वेवमुपपन्नयमानेऽपि वस्तुनि यद्यदृष्टत्वं,
विरोधश्चोच्येत, नदा स्वात्मवद् घटाऽऽदेरपि बाह्यस्य न ग्राहकं
ज्ञानम् । अदृष्टत्वात्, जडस्य प्रकाशायोगाच्चेत्यपि वदतः सौग-
तस्य न वक्षत्रवक्रना समुपजायते । तथाहि-असावप्येवं वक्तुं
समर्थः-जडं वस्तुन स्वतः प्रकाशने, विज्ञानवद्, जडत्वहानिप्र-
सङ्गात् । नाऽपि परतः प्रकाशमानम्, नहि सुखाऽऽद्विद्वयतिरिक्तस्य
विज्ञानस्यासंवेदनेनासत्त्वात् । अथ नीलस्य प्रकाश इति प्रका-
शमाननीलाऽऽद्विद्वयतिरिक्तस्तत्प्रकाशः । अन्यथा प्रेदेनास्याप्रति-
पत्तौ संवेदनस्य तत्प्रतिभासो न स्यात् । ननु नीलतद्वेदनयोः
पृथगवज्ञानः प्रत्यक्षसंभवे, प्रकाशविधिकस्य नीलाऽऽदेरनु-
भवात् तद्विवेकेन च बोधस्याप्रतिभासनात् । न चाध्यक्षना
विवेकेनाप्रनीयमानयोर्नीलतत्संविदोर्भेदो युक्तः, विवेकादर्शन-
स्य भेदविपर्ययाऽऽश्रयत्वाच्चीलतत्स्वरूपवत् । अथापि कल्पना
नीलतत्संवेदोर्भेदमुल्लेखति-नीलस्यानुभव इति । नन्वेदे-
ऽपि प्रेदेऽल्लेखो दृष्टः, यथा शिलापुत्रकस्य वपुः, नीलस्य
वा स्वरूपमिति । अथ तत्र प्रत्यक्षाऽऽकडो भेदो बाधक इति न
भेदोल्लेखः सत्यः, स नहि नीलसंविदोरपि प्रत्यक्षाऽऽकडो भेदो-
स्तानि न भेदकल्पना सत्या । तदेवं नीलाऽऽद्विकं सुखाऽऽद्विकं
वस्तु प्रकाशवपुः प्रतिभातीति स्थितम् । तद्व्यतिरिक्तस्य प्रका-
शस्य प्रतिभासनेनाज्ञावात् । भवतु वा व्यतिरिक्तो बोधः,
तथाऽपि न तद्ग्राह्या नीलाऽऽद्यो युक्ताः । तथाहि-तुल्यकालो
वा बोधस्तेषां प्रकाशकः, भिन्नकालो वा ? तुल्यकालोऽपि
परोक्षः, स्वसंविदितो वा ? न तावत्परोक्षः, यतोऽप्रत्यक्षोपप-
न्नस्य नार्थदृष्टिः प्रलिध्यनीत्यादिना स्वसंविदितत्वं ज्ञानस्य
प्रमाधयन्त एतत्पक्षं निराकारिष्यामः । नाऽपि ज्ञानान्तरवेद्यः,
अनवस्थाऽऽद्विद्वयस्यात्र पक्षे प्रदर्शयिष्यमाणत्वात् । स्वसंवेद-
नपक्षे तु यथाऽन्तर्नीलो नो बोधः स्वसंविदितः प्रतिभाति, तथा
तत्काले स्वप्रकाशवपुषो नोऽज्ञाऽऽद्यो बहिर्देशसंबन्धितया प्रति-
भाति, इति समानकाशयोर्नीलतत्संवेदनयोः स्वतन्त्रयोः प्र-
तिज्ञासनात्सव्येनरगोविषाणयोरिव न वेद्यवेदकज्ञावः । स-
मानकाशस्यापि बोधस्य नीलं प्रति ग्राहकत्वे नोऽप्यापि सं-
प्रात ग्राहताप्रसङ्गः । समानकाशप्रतिज्ञासाविशेषेऽपि बुद्धिर्नी-
लाऽऽदीनां ग्रहणमुपरचयतीति ग्राहिका, नोऽज्ञाऽऽद्यस्तु ग्राह्याः ।
नैनदपि युक्तम् । यतो नीलबोधव्यतिरिक्ता न ग्रहणक्रिया प्र-
ज्ञानि । तथाहि-बोधः सुखाऽऽस्पदभीमो हृदि, बहिः स्फुटमुद्भा-
समानननुश्च नीलाऽऽद्विभाति, न त्वपरा ग्रहणाक्रिया
प्रतिभासविषया । तदनवभासे च न तथा व्याप्यमानतया
नीलाऽऽदेः कर्मता युक्ता । भवतु वा नीलबोधव्यतिरिक्ता क्रि-
या, तथाऽपि किं तस्या अपि स्वतः प्रतीतिः, यद्वा अन्यतः ?
तत्र यदि स्वतो ग्रहणक्रिया प्रतिभाति, तथा साति बोधो,
नीलम्, ग्रहणक्रिया चेत् त्रयं स्वरूपनिमग्नमेककालं प्रति-
भातीति न कर्तृकर्मक्रियाव्यवहृतिः । अथाऽन्यतो ग्रहणक्रिया
प्रतिभाति, न तु तत्राप्यपरा ग्रहणक्रियोपेया, अन्यथा तस्या
ग्राह्यत्वनिन्दे ; पुनस्तत्राप्यपरा कर्मनानिवन्त्यं क्रियोपेयेत्यन-

• निराकरणं ग्रन्थतोऽवस्यम् ।

वस्था । तत्र ग्रहणाक्रियाऽपराऽस्ति, तत्स्वरूपानवज्ञासनात् । ततश्चान्तः संवेदनम्, यद्भिर्नीलाऽऽदिकं च स्वप्रकाशमेवेति स्व-
संवित्तिमात्रवादः साधीयान् यदि, तर्ह्यन्तर्निर्वाणो बोधो नी-
लाऽऽदेर्न बोधकः, किं तु स्वप्रकाश एवाऽसौ । तथा सति नी-
लमहं वेदीति कर्मकर्तृनावाभिनिवेशी प्रत्ययो न भवेत्, वि-
षयस्य कर्मकर्तृभावस्याज्ञावात् । ननु विषयमन्तरेणापि प्रत्ययो
दृष्ट एव, यथा शुक्तिकायां रजतावगमः । अथ बाधकोदयात् पु-
नर्भ्रान्तिरसौ नीलाऽऽदेर्न तु कर्मताऽऽदेर्न बाधाऽस्तीति सत्यता ।
नन्वत्रापि बोधनीलाऽऽदेः स्वरूपासंसक्तस्य द्वयस्य स्वातन्त्र्यो-
पलम्भोऽस्ति बाधकः कर्मकर्तृभावो ह्येव सत्यः । अथ किमस्या
भ्रान्तेर्निवन्धनम्, न हि भ्रान्तिरपि निर्वाजा भवति । ननु पूर्व-
भ्रान्तिरेवोत्तरकर्मकर्तृभाववगतो निवन्धनम् । पूर्वभ्रान्तिक-
र्मताऽऽदेरप्यपरा पूर्वभ्रान्तिरित्यनादिभ्रान्तिपरम्परा कर्मता-
ऽऽदिर्न तत्त्वम् । अथवा नीलमिति प्रतीतिस्त्वावमानाध्यवसा-
यिना पृथग्, अहमित्यपि मतिरन्तरुल्लेखमुद्ब्रूहन्ती जिज्ञा; वे-
दीत्यपि प्रतीतिरपरैव । ततश्च परस्परसंसक्तप्रतीतिव्रित्तयं
क्रमवत्प्रतिभाति, न कर्मकर्तृभावः, तुल्यकालयोस्तस्यायो-
गात् । भिन्नकाक्षयोऽप्यनवभासनाद् न कर्मताऽऽदिगतिः क-
थञ्चित् संभविनी । अथापि दर्शनाप्राक् सन्नपि नीलाऽऽत्मा
न भाति, तदुदये च भातीति कर्मता तस्य । नैतदपि सा-
धीयः । यतः प्राग्भावोऽर्थस्य न सिद्धः । दर्शनेन स्वकाला-
वधेरर्थस्य ग्रहणात् । दर्शनकाक्षे हि नीलमाज्ञाति, न तु ततः
प्राक्, तत्कथं पूर्वभावोऽर्थस्य सिध्येत् ? तस्य दर्शनस्य पूर्व-
काक्षे विरहात् । न च तत्काले दर्शनं प्रागर्थ-
सन्निधिं व्यनक्ति, सर्वदा तत्प्रतिज्ञासप्रसङ्गात् ।
अथान्येन दर्शनेन प्रागर्थः प्रतीयते । ननु तद्दर्शना-
दपि प्राग् सन्नार्थोऽर्थस्यान्येनायस्य इत्यनवस्था । तस्मात्स-
र्वस्य नीलाऽऽदेर्दर्शनकाले प्रतिभासनाद् न तत्पूर्वं सत्ता सि-
द्ध्यति । अथापि पूर्वदृष्टं पश्यामीति व्यवसायात् प्रागर्थः
सिद्ध्यति, प्रागर्थसत्तां विना दृश्यमानस्य पूर्वदृष्टेन एकत्व-
गतेरयोगात् । केन पुनरेकत्वं तयोर्गम्यते ? किमिदानीन्तनदर्श-
नेन, पूर्वदर्शनेन वा ? । न तावत्पूर्वदर्शनेन, तत्र तत्काक्षावधेरे-
वायस्य प्रतिभासनात् । न हि तेन स्वप्रतिभासिनोऽर्थस्य व-
र्तमानकाक्षदर्शनव्याप्तिरवसीयते, तत्काले साम्प्रतिकदर्शनाऽऽदे-
रभावात् । न चास्तप्रतिभाति, दर्शनस्य वितथत्वप्रसङ्गात् । ना-
पीदानान्तनदर्शनेन पूर्वदर्शनाऽऽदिव्याप्तिर्नीलाऽऽदेरवसीयते, त-
द्दर्शनकाक्षे पूर्वदृष्टालस्यास्तमयात् । न चास्मिन् पूर्वदर्शनाऽऽ-
दिसंस्पर्शमवतरति प्रत्यक्षम्, वितथत्वप्रसङ्गादेव । तस्मादपास्त-
तत्पूर्वदृष्टादियोगं सर्वं वस्तु दृशा गृह्यते, पूर्वदृष्टां तु स्मृ-
तिरुल्लिखति । तदपास्तम् । दृष्टोल्लेखाभावात् । न च स ए-
वायमिति प्रतीतिरेका । स इति स्मृतिरूपम्, अयमिति तु दृशः
स्वरूपः, तत्परोक्षपरोक्षाऽऽकारत्वाद् नैकस्वभावौ प्रत्ययौ;
तत्कुतस्तत्त्वसिद्धिः ? । अथानुमानात्प्राग्भावोऽर्थस्य सिद्ध्यति,
प्राक् सत्तां विना पश्चाद्दर्शनायोगादिति । तदप्यसत् । यतः
पश्चाद्दर्शनस्य प्राक् सत्तायाः संबन्धो न सिद्धः, प्राक् सत्ता-
याः कथञ्चिदप्यसिद्धेः । न चासिद्ध्या सत्तया व्याप्तं पश्चा-
द्दर्शनं सिद्ध्यति; येन ततस्तत्सिद्धिः । अथ यदि प्रागर्थम-
न्तरेण दर्शनमुदयमासादयति; तथा सति नियामकाभावा-
त्सर्वत्र सर्वदा सर्वाऽऽकारं तद्भवेत् । नायमपि दोषः, नियत-
वासनाप्रबोधेन संवेदननियमात् । तथाहि-स्वभावस्थायां वा-

सनावलाद्दर्शनस्य देशकालाऽऽकारनियमो दृष्ट इति जाग्रदृशा-
यामपि तत एवासौ युक्तः । अर्थस्य तु न सत्ता सिद्धा ।
नापि तद्भेदात् संविचिनिग्रम इति तन्न ततः संविद्वैचित्र्यम् ।
तस्मान्न कथञ्चिदपि नीलाऽऽदेः प्राक् सत्तासिद्धिः । अथ पू-
र्वसत्ताविरहे किं प्रमाणम् ? । नन्वनुपलब्धिरेव प्रमाणम् ।
यदि नीलं पूर्वकालसंविधिस्वरूपं स्यात्तैव रूपेणोपलभ्येत,
न च तथा दर्शनकालानुवः सर्वदाऽप्रतिभासनात् । यच्च यन्नैव रू-
पेण प्रातर्भाति, तत्तैव रूपेणास्ति । यथा नीलं नीलरूपतयाऽव-
ज्ञासमानं तथैव सद् न पीताऽऽदिरूपतया । सर्वं चोपलभ्यमानं
रूपं वर्तमानकाक्षतयैव प्रतिभाति, न पूर्वाऽऽदितया, तत्र पूर्वं
सत्ताऽर्थस्य । अथ नीलं, तद्दर्शनविरतावपि परदृशि प्रतिभा-
तीति साधारणतया ग्राह्यम्; विज्ञानं त्वसाधारणतया प्रका-
शकम् । नैनदपि युक्तम् । यतो नीलस्य न साधारणतया सि-
द्धः प्रतिभासः, प्रत्यक्षेण स्वप्रतिभासिताया एवावगतेः । न
हि नीलं परदृशि प्रतिजातीत्यत्र प्रमाणमस्ति, परदृशोऽ-
नधिगमे नीलाऽऽदेस्तद्वेद्यनाऽनधिगतेः । अथानुमानेन
नीलाऽऽदीनां साधारणता प्रतीयते । यथैव हि स्व-
संताने नीलदर्शनात्तदा दानार्था प्रवृत्तिस्तथाऽपरसन्तानेऽ-
पि प्रवृत्तिदर्शनात्, तद्विषयं दर्शनमनुमीयते । नैतदप्यस्ति । अ-
नुमानेन स्वपरदर्शनभृतो नीलाऽऽदेरकताऽसिद्धेः; न द्विसदृशव्य-
वहारदर्शनादुपजायमानं स्वदृष्टसदृशतां परदृष्टस्य प्रतिपाद-
येत् । यथाऽपरधूमदर्शनात् पूर्वसदृशं दहनमधिगन्तुमीदृशं, न
तु तमेव पूर्वदृष्टम्, सामान्येनान्वयपरिच्छेदात् । नानुमानतोऽपि
प्राज्ञाऽऽकारस्यैकता । ननु भेदोऽप्यस्य न सिद्ध एव । प्रति-
भासनेदे सति कथमसिद्धः ? , परप्रतिभासपरिहारेण स्वप्रति-
भासात् । स्वप्रतिभासपरिहारेण च परप्रतिज्ञासात्, विवेकस्व-
भावान् व्यतिरेचयति ? ; अन्यथा तस्यायोगात् । ततः स्वपर-
दृष्टस्य नीलाऽऽदेः प्रतिभासभेदाद् व्यवहारे तुरयेऽपि नेद एव ।
इतरथा रोमाञ्चनिकरसदृशकार्यदर्शनात् सुखाऽऽदेरपि स्वपरस-
न्तानश्रुतत्वं भवेत् । अथापि सन्ताननेदात् सुखाऽऽदेर्भे-
दः । ननु सन्तानभेदोऽपि किमन्यनेदात् ? , तथा चेदनवस्था ।
अथ तस्य स्वरूपनेदाद्भेदः, सुखाऽऽदेरपि तर्हि स एवास्तु, अ-
न्यथा नेदासिद्धेः । न ह्यन्यभेदादन्यज्जिन्नम्, अतिप्रसङ्गात् ।
नीलाऽऽदेरपि स्वपरभासिनः प्रतिज्ञासभेदोऽस्तीति नैकता । अथ
देशैकत्वादेकत्वम् । ननु देशस्यापि स्वपरदृष्टानन्तरोक्तन्याया-
द् नैकता युक्ता । तस्माद् ग्राहकाऽऽकारवत् प्रतिपुरुषमुद्भासमान-
नीलाऽऽदिकमपि भिन्नमेव । तच्चैककालोपलम्भात् । ग्राहकवत्
स्वप्रकाशम् । अथ ग्राहकाऽऽकारश्चिदपत्वाद् वेदको, नीलाऽऽका-
रस्तु जरत्वाद् ग्राह्यः । अत्रोच्यते-किमिदं बोधस्य चिद्रूपत्वम् ? ।
यदि अपरोक्षं स्वरूपं, नीलाऽऽदेरपि तर्हि तदस्तीति न जडता ।
अथ नीलाऽऽदेरपरोक्षस्वरूपमन्यस्माद्भवतीति ग्राह्यम् । ननु
बोधस्यापि स्वस्वरूपमिच्छयाऽऽदेर्भवनोति ग्राह्यं स्यात् । अथ
यदीच्छयाऽऽदिकार्यं न तद्वेद्यं; नीलाऽऽदिकमपि तर्हि नयनाऽऽदि-
कार्यमस्तु न तु ग्राह्यम् । अथापि बोधो बोधस्वरूपतया नित्यः,
नीलाऽऽदिकस्तु प्रकाश्यरूपतया अनित्य इति ग्राह्यः । तदप्यस-
त् । स्तम्भाऽऽदेर्नयनाऽऽदिवशादुदेति रूपमपरोक्षत्वम् । तदनित्यः
स्तम्भाऽऽदिर्भवतु, ग्राह्यस्तु कथम् ? । न हि यद् यस्मादुपपद्यते
तत्तस्य वेद्यम् । अतिप्रसङ्गात् । तस्मादपरोक्षस्वरूपाः स्तम्भा-
ऽऽदयः स्वप्रकाशा, बोधस्तु नित्योऽनित्यो वा तत्काले केवल-

मुद्राति, न तु वेदकः । द्वयोरपि परस्परं ग्राह्यग्राहकताऽऽयत्ते ।
 अथ नीलोन्मुखत्वाद् बोधो ग्राहकः । किमिदं तदुन्मुखत्वं नाम
 बोधस्य ? । यदि नीलकाष्ठे सत्ता, सा नीलस्याऽपि तत्का-
 ले समस्तीति नीलमपि बोधस्य वेदकं स्यात् । अथान्यदु-
 न्मुखत्वं तत्, तर्हि स्वरूपनिर्गमं चकासवृत्तीयस्वरूपं भवेत् ।
 तथाहि-तस्य तदुन्मुखत्वं तदव्यापारः । स च व्यापारो यदि
 नीले व्याप्यते, तदा तत्राप्यपरो व्यापार इत्यनवस्था ।
 अथ न व्याप्यते, न तदव्यापारो बोधस्य ग्राहकत्वं, नीलाऽऽ-
 देस्तु ग्राह्यत्वम् । अथ व्यापारस्यापरव्यापारव्यतिरेकेणापि
 नीलं प्रति व्यापृतिरूपता, तस्य तद्वत्त्वात् । ननु नील-
 स्यापि स्यं स्वरूपं विद्यत इति बोधं प्रति ग्रहणव्यापृतिः
 स्यात् । किञ्च-बोधेन यदि नीलं प्रति ग्रहणक्रिया जन्यते
 सा नीलाङ्गिन्ना, अभिन्ना वा ? । भिन्ना चेत्, न तथा तस्य प्रा-
 ण्यम्, भिन्नत्वादेव । अथाङ्गिन्ना, तर्हि नीलाऽऽदेर्ज्ञान-
 रूपता, ज्ञानजन्यत्वाद् उत्तरज्ञानरूपवत् । अथ ज्ञानस्य पञ्-
 भूना शक्तिर्येन तस्य नीलं प्रति ग्राहकता, नीलाऽऽदेस्तु तं प्रति
 ग्राह्यता । ननु बोधस्य ग्राहकत्वे, नीलाऽऽदेस्तु ग्राह्यत्वे सिद्धे
 शक्तिपरिकल्पना युक्ता, शक्तैः कार्यानुभवेयत्वात् । तदसिद्धौ
 तु न परिकल्पनमयुक्तम्, इतरेतराऽऽध्ययप्रसङ्गात् । तथाहि-
 बोधस्य शक्तिविशेषसिद्धेर्नीलं प्रति ग्राहकत्वमिच्छा, तस्मि-
 ञ्च तच्छक्तिसिद्धिरिति व्यक्तामितरेतराऽऽध्ययत्वम् ; तन्न बो-
 धस्य नीलं प्रति ग्राहकत्वमिच्छा । तस्माद् व्यतिरिक्तंऽपि
 बोधेऽभ्युपगते सहोपलम्भनियमात् स्वसंवेदनमेव युक्तम् ।
 परमार्थतस्तु सुखाऽऽदयो नीलाऽऽध्ययश्चापरोक्ता इत्येतावदेव
 भाति । निराकारस्तु बोधः स्वप्नेऽपि नोपलभ्यत इति न त-
 स्य सद्भाव इति कथं तस्यार्थग्राहकत्वम् ? । अत एव ते प्रमा-
 णयन्ति-इह खलु यत् प्रतिजाति, तदेव सद् व्यवहृतिपथम-
 चरति; यथा हृदि प्रकाशमानयुः सुखं, न तत्काले पीडाऽनु-
 ज्ञासमाना समस्ति, विज्ञप्तिरेव च नीलाऽऽदिरूपनया सकलत-
 नुवृत्तनामातीति स्मनावहेतुः । तदेवमर्थग्राहकत्वस्याप्यसिद्धेः,
 जनस्य प्रकाशविरुद्धत्वाच्च नार्थग्राहकत्वमपि बौद्धप्रथा
 युक्तम् । अथ बहिर्देशसंवेदस्य जनस्यापि नीलाऽऽदेरनुभवाद्
 न नीलाऽऽदिप्रकाशस्य तद्ग्राहकत्वमसिद्धम् ; नाप्यनुभूयमाने
 तस्माऽऽदिकं जडे प्रकाशविषयत्वविरोधोद्भावनं युक्तिसङ्ग-
 तम् । प्रत्यक्षासिद्धे स्वभावे च सति निद्विद्वत्स्वभावाऽऽवेद-
 कस्यानुमानस्य प्रत्यक्षावधिसक्तमिदं शान्तरप्रयुक्तकाला-
 त्रयापदिष्टवेदोपदुष्टहेतुप्रभवत्वेनानुमानाऽऽनासत्वात् । न च
 प्रत्यक्षासिद्धे स्वभावे विरोधः सिद्ध्यति, अन्यथा ज्ञानस्यापि
 ज्ञानत्वविरोधप्राप्तिः । नन्वेवं नीलाऽऽदिसंवेदनस्याऽपि हृदि स्व-
 संवेदनविषयतयाऽनुभवाद् न स्वसंवेदितत्वमसिद्धम्, नापि
 स्वाऽऽत्मनि क्रियाविरोधोद्भावनं युक्तियुक्तम्, अनुभूयमाने वि-
 रोधासिद्धेः । असंवेदनज्ञानसाधकत्वेनोपन्यस्यमानस्य च
 हेतोः प्रत्यक्षनिराकृतपक्षविषयत्वेन न साध्यसाधकत्वमित्यपि
 समानम् । किञ्च-स्वसंवेदितज्ञानानभ्युपगमे प्रतीयतेऽप्यमर्थो
 बहिर्देशसंवेदितत्वस्य प्रतीतिव्यवस्थापिकाया अप्रतीतिव्याव्य-
 वस्थितौ व्यवस्थाप्यस्यार्थस्य न व्यवस्थितिः स्यात् । न हि स्वयमव्य-
 वस्थिं नृवरविषाणाऽऽदि कस्यचिद् व्यवस्थापकमुपलब्धम् । अथ
 प्रतीतिरेवसंवेदितत्वेऽपि एकार्थसमवेतानन्तरप्रतीतिव्यवस्थापित-
 त्वेन नाव्यवस्थितत्वं, तर्हि तदेकार्थसमवेतानन्तरप्रतीतिरेव-
 परतयाभूतप्रतीत्यवस्थापितत्वेनार्थव्यवस्थापनप्रतीतिव्यवस्था-

पकत्वमिति पुनरपि तथाभूनाऽपरा प्रतीतिः प्रतीतिव्यव-
 स्थापिकाऽभ्युपगन्तव्येत्यनवस्था । अथ प्रतीतिव्यवस्थापिका
 प्रतीतिः स्वसंवेदितत्वेन स्वयमेव व्यवस्थितेति नार्थदोषः,
 तर्ह्येवमवस्थापिकाऽपि प्रतीतिः तथा किं नाभ्युपगम्यते ?
 न्यायस्य समानत्वात् । अथ प्रतीतिरेवप्रतीतिऽपि प्रतीत्य-
 न्तव्यवस्थापिका, तर्हि प्रथमप्रतीतिरेवव्यवस्थिताऽप्यर्थ-
 व्यवस्थापिका भविष्यतीति ' नागृहीतविशेषणा विशेष्ये
 बुद्धिः ' इति वचः कथं न परिहरेत् ? ; प्रतीतौऽर्थ इति
 विशेष्यप्रतिपत्तौ प्रतीतिविशेषणानवगमेऽपि विशेष्यप्रति-
 पत्त्यभ्युपगमात् । अपि च-यदि तदेकार्थसमवेतज्ञानान्त-
 रग्राह्यं ज्ञानमर्थग्राहकमभ्युपगम्यते, तदा पूर्वपूर्वज्ञानोपल-
 म्भनस्वभावानामुत्तरोत्तरज्ञानानामनवरतमुत्पत्तेर्विषयान्तरसं-
 चारो ज्ञानानां न स्यात् ; विषयान्तरसंनिधानेऽपि पूर्व-
 ज्ञानवत्त्वस्य तदेकार्थसमवेतस्यान्तरङ्गत्वेनातिसिद्धितत्त्वं
 स्य विषयस्य सद्भावत् । यस्याह-विषयोपलम्भनिमित्तमात्र-
 प्रतिपत्तौ प्रतीतिविशेषणस्यार्थस्य सिद्धत्वाद् नानवस्था । तदे-
 तदेव न संगच्छते । स्वसंवेदनज्ञानानभ्युपगमात् । एतच्च
 प्रतिपादितम् । अपि च-प्रमाणसंज्ञाऽऽदिना नैयायिकेन प्रत्य-
 क्षाब्दज्ञानयोरेकविषयत्वमभ्युपगमम्, तथा चाध्यक्षज्ञानवत्
 शाब्देऽपि तस्यैवानुनातिरिक्तस्य विषयस्याधिगमे न प्रतिप-
 त्तिर्भेद इत्यध्यक्षवच्छाब्दमपि स्पष्टप्रतिज्ञासं स्यात् । अथै-
 कविषयत्वे सत्यपि इन्द्रियसंबन्धाभावात् शब्दविषये प्रति-
 पत्तिर्भेदः । नन्वेकैरपि विषयस्वरूपमुद्भासनीयम् । तच्च
 यदि शाब्देनापि प्रदर्श्यते, तथा सतीन्द्रियसंबन्धाभावेऽपि
 किमिति न स्पष्टावज्ञासः शाब्दस्य ? । न हि विषयभेदमन्तरेण
 ज्ञानावभासभेदो युक्तः । अन्यथा ज्ञानावभासभेदाद् वि-
 षयभेदव्यवस्था न स्यात् । नहि बहिरपि तदवभासभेदसंवेदन-
 व्यतिरेकेणान्यद् भेदव्यवस्थानिवन्धनमुपपद्यमानः । अन्यच्च
 प्रत्यक्षेऽपि साक्षादिन्द्रियसंबन्धोऽस्तीति न स्वरूपेण ज्ञातुं श-
 क्यः । तस्यातीन्द्रियत्वात्, किं तु स्वरूपप्रतिभासात् कार्यात् ।
 तच्चाविकलं यदि शाब्देऽपि वस्तुस्वरूपं प्रतिभाति, तदा तत्
 एवेन्द्रियसंबन्धस्तत्राऽपि किं नाभ्युपगम्यते ? । अथ तत्र
 स्पष्टप्रतिभासानावाद् नासावनुमीयते । ननु तदभावस्तद्व-
 संगतिविरहात्, तदभावश्च स्फुटप्रतिभासाभावादिति सोऽय-
 मितरेतराऽऽध्ययदोषः । तस्माद् विषयभेदनिवन्धन एव ज्ञानप्र-
 तिभासभेदाध्यवसायोऽभ्युपगन्तव्यः । स च एकविषयत्वे शा-
 ब्दाऽध्यक्षज्ञानयोर्न संगच्छते । अथ शाब्देऽस्तु रूपावभासेऽपि न
 सकलतत्त्वविशेषावभास इत्यस्पष्टप्रतिभासं तत् । नन्वेवं प्रत्य-
 क्षावभासिनो विशेष्यस्यार्थक्रियाकृतस्य तत्राप्रतिज्ञासनात् तदेव
 त्रिविषयत्वं शाब्दाध्यक्षयोः प्रसक्तम् । अथोजयत्रापि व्यक्तिस-
 रूपमेकमेव नीलाऽऽदित्वं प्रतिभाति, विशदविशदौ वाऽऽकारौ
 ज्ञानाऽऽत्मभूतौ । नन्वेवमज्ञासंबन्धे विषये प्रतिभासमाने तत्काष्ठः
 स्पष्टत्वावभासो ज्ञानावभास इति प्राप्तम्, विशिष्टसामग्रीजन्यस्य
 ज्ञानस्य विशदत्वात् । तदवभासव्यतिरेकेण त्वत्तसंबन्धनीलप्र-
 तिभासकाष्ठेऽन्यस्य भवदभ्युपगमेन वैशद्यप्रतिभासनिमित्त-
 स्यासंभवात् । अथ भवतु विशदज्ञानप्रतिज्ञासनिमित्त एव तत्र
 वैशद्यप्रतिभासव्यवहारः, तथाऽपि न स्वसंवेदिततत्त्वज्ञानसिद्धिः,
 तदेकार्थसमवेतज्ञानान्तरवेद्यत्वेऽपि तद्व्यवहारस्य संभवात् ।
 एककालावभासव्यवहारस्तु लघुवृत्तिवाद् मनसः क्रमानुपल-
 क्षणनिमित्तः, उत्पलप्रशस्तं प्रतिभेदवत् । नन्वेवं सत्यद्वि-

पञ्चकस्यैकज्ञानावज्ञासोऽपि क्रमावभासे सत्यपि तन एव क्रमप्रतिभासानुपपन्नकृणकृत इति मदसद्वर्गः सर्वः कस्यचित्तेक-ज्ञानप्रत्यक्षः प्रमेयत्वात् पञ्चाङ्गुलिवदिनि सर्वज्ञसाधकप्रयोगे दृष्टान्तस्य साध्यविकलताप्रसक्तः । तथा समस्तसदसद्वर्ग-प्रादुर्भावे सर्वविदुर्ज्ञानेन ज्ञानाऽऽत्मा गृह्यते, उन नेति ? । यदि न गृह्यते, तदा तस्य प्रमेयत्वे सति तेनैव प्रमेयत्वलक्षणो हे-तुर्व्यञ्जिचारी, अप्रमेयत्वे तस्य भागासिद्धो हेतुः । अथ स-र्वज्ञज्ञानेन सर्वपदार्थग्राहिणा आत्माऽपि गृह्यत इति नानै-कान्तिकः । नन्वेवं सति यथा ईश्वरज्ञानं ज्ञानत्वेऽप्यात्मानं स्वयं गृह्णाति, न च तत्र स्वात्मनि क्रियाविरोधः, तथाऽस्मा-द्विदुर्ज्ञानमप्येवं भविष्यतीति न कश्चिद् विरोधः । किञ्च-एवमप्युपगमे ज्ञानं ज्ञानान्तरग्राह्यं प्रमेयत्वाद् घटवदित्यत्र प्रयोगे ईश्वरज्ञानस्य प्रमेयत्वे सत्यपि ज्ञानान्तरग्राह्यत्वाभावात् तेनैवानैकान्तिकः प्रमेयत्वादिति हेतुः । तस्मात् ज्ञानस्य ज्ञानान्तर-ग्राह्यत्वेऽनेकदोषसंज्ञावात् स्वसंविदितं ज्ञानमभ्युपगन्तव्यम् । ज्ञानस्वरूपश्चाऽऽत्मा । अन्यथा भिन्नज्ञानमज्ञावादाकाशस्येव तस्य ज्ञातृत्वं न स्यात् । न चाऽऽकाशव्यतिरेकेण ज्ञानमात्मन्येव समवेतमिति तस्यैव ज्ञातृत्वं नाऽऽकाशाऽऽदेरिति वक्तुं युक्तम्, समवायस्य निपेत्यमानत्वात् । ज्ञानस्य च स्वसंविदिनत्वे सिद्धे आत्मनोऽपि तदव्यतिरिक्तस्य तत्सिद्धमिति कथं न स्व-संवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वमात्मनः ?; तत्र प्रथमपक्षस्य दुष्टत्वम् । द्वि-तीयपक्षेऽपि यदुक्तम्-न हि कश्चित्पदार्थः कर्तृरूपः, करणरूपो वा स्वाऽऽत्मनि कर्मणीव सव्यापारो दृष्ट इति । तदप्यसङ्ग-तम् । भिन्नव्यापारव्यतिरेकेणापि आत्मनः कर्तुः, प्रमाणस्य च ज्ञानस्य स्वसंविदिनत्वप्रतिपादनात् । एकस्यैव च विज्ञाऽऽदि-करणमपेक्षयावस्थाभेदेन यथा प्रमातृत्वं, प्रमेयत्वं च भव्याद्वि-रुद्धत्वेनाभ्युपगम्यते, तथैकदाऽप्येकस्याऽऽत्मनोऽनेकधर्म-सद्भावात् प्रमातृत्वप्रमाणत्वप्रमेयत्वान्यविरुद्धानि किं नाभ्यु-पगम्यते ?; तत्तद्धर्मयोगात् तत्तत्स्वभावत्वस्य प्रमाणनिश्चि-तत्वेनाविरोधात् । यच्चोक्तम्-प्रमाणाविषयत्वेऽप्यपरोक्षनेत्यस्य कोऽर्थ इत्यादि । तदप्यसारम् । ज्ञातृनया प्रमाणत्वेन च स्वरू-पावभासनस्य प्रतिपादितत्वात् । न च घटाऽऽदेः स्वरूपस्य भि-न्नज्ञानग्राह्यत्वात् प्रमातुः, प्रमाणस्य च स्वरूपं भिन्नज्ञानग्राह्यम् । तथोच्चिद्रूपत्वेन घटाऽऽदेस्तु तद्विपर्ययेण स्वरूपभिद्वत्त्वात् । न च प्रमाणप्रमातृस्वरूपग्राहकस्य प्रत्यक्षस्य तल्लक्षणेनासं-प्रदः, तत्संग्राहकस्य लक्षणस्य प्रदर्शितत्वात् । यदपि घट-महं चक्षुषा पद्यामीत्यनेनातिप्रसङ्गाऽऽपादनं कृतम् । तद-प्यसङ्गतम् । न हि चक्षुषो जरूपस्यास्वसंविदितत्वे प्र-मातृत्वमयोरपि चिद्रूपयोरस्वसंविदितत्वं युक्तम्, अन्यस्वजा-वत्त्वात्पुनरपेक्षः । यच्चोक्तम्-इन्द्रियव्यापारे सति शरीराद् व्यव-च्छिन्नस्य विषयस्यैव केवलस्याऽवभासनमिति । तदत्यन्त-मसङ्गतम् । विषयस्येव तदवज्ञाससंवेदनस्यापि व्यवस्थापि-तत्वात्; तदभावे विषयावभासे एव न स्यादित्यस्य चातः प्रमात्रवज्ञास उपपन्न एव । सम्म० १ काण्ड । स्था० ।

(२२) साम्प्रतं नित्यपरोक्षज्ञानवादिनां मीमांसकजैदमद्वैतानाम्, एकऽऽत्मसमवायिज्ञानान्तरवेद्यज्ञानवादिनां च योगानां मतं विरुद्धयन्नाह—

स्वार्थावबोधक्षम एव बोधः,
प्रकाशते नार्थकथाऽन्यथा तु ।

परे परेज्यां जयतस्तथाऽपि,
प्रपेदिरे ज्ञानमनात्मनिष्ठम् ॥ १२ ॥

बोधो-ज्ञानं, स च स्वार्थावबोधक्रम एव प्रकाशते, स्वस्याऽऽत्म-स्वरूपस्य, अर्थस्य च पदार्थस्य. बोधबोधः-परिच्छेदः, तत्र क्रम एव-समर्थ एव प्रतिभासते; इत्ययोगव्यवच्छेदः । प्रकाशन इति क्रि-ययाऽवबोधस्य प्रकाशरूपत्वसिद्धेः—सर्वप्रकाशानां तु स्वा-र्थप्रकाशकत्वेन, बोधस्यापि तत्सिद्धिः । विपर्यये दूषणमाह-नार्थकथाऽन्यथा त्विति । अन्यथेति—अर्थप्रकाशनेऽवि-धादाद्, ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वात्पुनरुपगमेश्चकथैव न स्यात् । अर्थकथा पदार्थसंवाचिनी वार्ता, मदसद्रूपाऽऽत्मकं स्वरूपमिति यावत् । तुशब्दोऽवधारणे भिन्नक्रमश्च, स चार्थकः ॥ सह योजित एव । यदि हि ज्ञानं स्वसंविदितं नेष्यते, तदा तेना-ऽऽत्मज्ञानाय ज्ञानान्तरमपेक्षणीयम्, तेनाप्यपरमित्याद्यनवस्था ; ततो ज्ञानं-तावत्स्वावबोधव्यवप्रणामग्रम् ; अर्थस्तु—जडनया स्वरूपज्ञापनासमर्थ इति को नार्थार्थस्य कथामपि कथयेत् ? । तथाऽपि-एवं ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वं युक्त्या घटमानेऽपि, परेती-र्यान्तरायाः, ज्ञानं-कर्मत्राऽऽपन्नम्, अनात्मनिष्ठं न विद्यत आत्मनः स्वस्य निष्ठा निश्चयो यस्य तदनात्मानमिदम्, अस्वसंविदितमि-त्यर्थः, प्रपेदिरे-प्रपन्नाः । कुतः ?; इत्याह-परेज्यां जयतः; परे-पूर्वपक्षवादिनः, तेज्यः सकाशाद् ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वं नो-पपद्यते, स्वात्मनि क्रियाविरोधादित्युपात्तमभेदज्ञानासंभवं यज्जयं, तस्मात्, तदाश्रित्येत्यर्थः । इत्यमरगमनिकां विधाय भा-वाऽर्थः प्रपन्नव्यने-नष्टास्तावदिदं वदन्ति-यद् ज्ञानं स्वसंवि-दिनं न भवति, स्वात्मनि क्रियाविरोधात् । न हि सुशिक्षितोऽपि नटवदुःखस्वप्नभविरोधं पटु, न च सुनीदृणाऽऽप्यभिभारा स्वं क्लेशुमाहितव्यापाराः; ततश्च परोक्षमेव ज्ञानमिति । तदेतन्न स-न्यक्तु । यतः किमुत्पत्तिः स्वात्मनि विरुध्यते, क्षतिर्वा ? । यदि उ-त्पात्तः, ना विरुध्यतां, न हि वयमपि ज्ञानमात्मानमुत्पादयतीति मन्यामहे । अथ क्षतिः-नेयमात्मनि विरुद्धा; तदाऽऽत्मनैव ज्ञा-नस्य स्वहेतुचय उत्पादात् । प्रकाशाऽऽत्मनेव प्रदीपाऽऽश्लोक-स्य । अथ प्रकाशाऽऽत्मनैव प्रदीपाऽऽश्लोक उत्पन्न इति परप्रकाश-कोऽस्तु, आत्मानमप्येतावन्मात्रेणैव प्रकाशयतीति कोऽयं न्यायः ?; इति चेत्; न किं तेन वराकेणाप्रकाशनेनैव स्थानव्यम्, मात्रोक्तान्तराद्वाऽस्य प्रकाशेन भाविनव्यम् ? प्रथमे प्रत्यक्षवाधा, द्वितीयेऽपि-सैवानवस्थाऽपत्तिश्च । अथ नासां स्वमपेक्ष्य क-र्मनया वकास्नीत्यस्य प्रकाशकः स्वीक्रियते, आत्मानं न प्रका-शयतीत्यर्थः; प्रकाशरूपनया तूपपन्नत्वात् स्वयं प्रकाशत एवेति चेच्चिरं जीयः न हि वयमपि ज्ञानं कर्मतपैव प्रति-ज्ञासमानं स्वसंवेद्यं ज्ञानं; ज्ञानं स्वयं प्रतिभासत इत्यादा-वकमकस्य तस्य चकासनात् । यथा तु ज्ञानं स्वं जानामीति कर्मनयाऽपि तद्ज्ञानं, तथा प्रदीपः स्वं प्रकाशयतीत्ययमपि कर्मतया प्रथित एव । यस्तु स्वात्मनि क्रियाविरोधो दोष उच्चावितः-सोऽयुक्तः; अनुभवसिद्धेऽर्थे विरोधासिद्धेः; ' घट-महं जानामि ' इत्यादौ कर्तृकर्मवद् ज्ञेतरप्यवभासमानत्वात् । स्या० ११ श्लोकः । (अतीन्द्रियान् धर्मास्तकायाऽऽदीन् क्षुण्णस्यो न जानातीति ' कुडमत्य ' शब्दे तृतीयभागे १३३६ पृष्ठे उक्तम्)

(२३) अथ ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च निरूपयन्नाह—

जीवा णं भंते ! किं णाणी, किं अणणी ! । गोयमा !
जीवा णाणी वि, अणणी वि । जे णाणी, ते अत्थे—

गइया दुयणाणी, अत्येगइया तिणाणी, अत्येगइया च-
उणाणी, अत्येगइया एगणाणी । जे दुयणाणी, ते
आभिणिवोदियणाणी य, सुयणाणी य । जे तिणाणी,
ते आभिणिवोदियणाणी, सुयणाणी, ओदियणाणी ।
अहवा-आभिणिवोदियणाणी, दुयणाणी, मणरज्जवणा-
णी । जे चउणाणी, ते आभिणिवोदियणाणी, सुय-
णाणी, ओदियणाणी, मणपज्जवणाणी । जे एगणाणी,
ते नियमा केवउणाणी । जे अणाणी, ते अत्येगइया दु-
अणाणी, अत्येगइया तिअणाणी । जे दुअणाणी,
ते मइअणाणी य, सुयअणाणी य । जे तिअणाणी, ते
मइअणाणी, सुयअणाणी, विनंगणाणी ।

(२४) नैरयिकजीवानधिकृत्याऽऽह-

ऐरइयाणं भंते ! किं णाणी, अणाणी ? । गोयमा !
णाणी वि, अणाणी वि । जे णाणा, ते नियमा ति-
एणाणी । तं जहा-आभिणिवोदियणाणी, सुयणाणी,
ओदियणाणी । जे अणाणी, ते अत्येगइया दुअणा-
णी, अत्येगइया तिअणाणी, एवं तिष्ठि अएणाणं
भयणाए ।

इह च नारकाधिकारे-“ जे नःणो, ते नियमा तिणाणी ”
इति । सम्यग्दृष्टिनारकाणां जयप्रत्ययमवधिदानमस्तीति कृत्या
तं नियमान् प्रज्ञानिनः । “ जे अणाणी ते अत्येगइया दु-
अणाणी ” इति । कथमुच्यते ? असंज्ञिनः सन्तो ये नारकेषु-
त्यजन्ते, तेरा मर्यादाकायस्यायां विभङ्गाभावादात्मैवा-
ज्ञानद्वयमिति ते द्रव्यज्ञानिनः । ये तु मिथ्यादृष्टिसंज्ञिभ्य जप-
यन्ते, तेषां भवप्रत्ययो विनङ्गा भवतीति तेऽज्ञानिनः । एतदेव
निगमयन्नाह-“ एवं तिष्ठि अणाणाणि भयणाए स्ति)

अमुरकुमारणं जंते ! किं णाणी, अणाणी ? । जइव
ऐरइया तइव तिष्ठि णाणाणि नियमा, तिष्ठि अणाणि
जयणाए, एवं जाव चाण्यकुमारा ।

पुढविकाइयाणं जंते ! किं णाणा, अणाणी ? ।
गोयमा ! नो णाणी, अणाणी । नियमा दुअणाणी-मति-
अणाणी, सुयअणाणी य । एवं जाव वणस्नइकाइया ।

(२५) द्वाब्धियाः स्वरूपवन्ताः-

वेइंदियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! णाणी वि, अणाणी वि ।
जे णाणी, ते नियमा दुअणाणी । तं जहा-आभिणिवोद-
ियणाणी य, सुयणाणी य । जे अणाणी, ते नियमा दुअ-
णाणी । तं जहा-मइअणाणी य, सुयअणाणी य ।
एवं तेइंदियचउरिंदिया वि । पंचदिगतिरिक्खोणयाणं
पुच्छा ? । गोयमा ! णाणी वि, अणाणी वि । जे
णाणा, ते अत्येगइया दुअणाणी, अत्येगइया तिअणाणी ।
एवं तिष्ठि णाणाणि, तिष्ठि अणाणाणि भयणाए ।

मणुस्सना जइवा जीवा तइव पंच णाणां, तिष्ठि अणा-
णाणि जयणाए । वाणमंतरा जहा ऐरइया, जंइमियवे-
माणियाणं तिष्ठि णाणां, तिष्ठि अणाणां नियमा ।
सिद्धाणं भंत ! पुच्छा ? । गोयमा ! णाणी, नोअणाणी,
नियमा एगणाणी, केवलणाणी ।

(वेइंदियाणमित्यादि) द्वाब्धियाः केचिद् ज्ञानिनोऽपि सासा-
दनसम्यग्दर्शनभावेनापर्याप्तकायस्यायां जघन्तीत्यन उच्यते-
(नाणी च, अणाणी वि स्ति) अनन्तरं जीवाऽऽदिषु पर्यवश-
तिष्वेषु क्षान्त्यज्ञानिनश्चितताः ।

(२६) अथ नान्येव गनीन्द्रियकायाऽऽदिद्वारेषु चिन्तयन्नाह-
निरयगइयाणं जंते ! जीवा किं णाणी, अणाणी ? ।
गोयमा ! णाणी वि, अणाणी वि, तिष्ठि णाणां
नियमा, तिष्ठि अणाणां भयणाए । तिरियगइयाणं
भंते ! जीवा किं णाणी, अणाणी ? । दो णाणा, दो
अणाणा नियमा । मणुस्सगइयाणं भंत ! जीवा किं
णाणी, अणाणी ? । तिष्ठि णाणां जयणाए, दो
अणाणां नियमा । देवगतिया जहा निरयगतिया ।
सिद्धगइया णं जंते ! ? ; जहा सिद्धा ।

गत्यादिद्वाराणि चैतानि-

“ गइ इदिय य काए, सुइमे पज्जत्त भवत्ये य ।
भवसिद्धि य सत्ती, बुद्धी उवओगजोंग य ॥ १ ॥
वेस्सा कलाय घेए, आहारे नाणगोयरे काले ।
अंतर अण्णवहुयं, च पज्जया चेह दाराइं ॥ २ ॥ ”
तत्र च निरये गानर्गमनं येषां ते निरयगनिकाः, तेषामिह
च सम्यग्दृष्टयो, मिथ्यादृष्टयो वा ज्ञानिनोऽज्ञानिनो वा ये
पञ्चेन्द्रियानि रश्मिगुणैश्चो नरके उत्पत्तु नामा अन्नरगनौ चरन्ते,
ते निरयगनिका विवर्जिताः, एतत्प्रयोजनत्वाद् गतिप्रदणस्येति ।
(तिष्ठि णाणां नियमा स्ति) अवयवैर्मयप्रत्ययत्वेनान्तरगतता-
वधि भावात् । (निरय अणाणां जयणाए स्ति) असंज्ञिनां
नरके गच्छन्नां द्वे अज्ञाने, अपर्याप्तकत्वे विभङ्गस्याभावात् ।
संज्ञिनां तु मिथ्यादृष्टानां त्रीणि अज्ञानानि, भवप्रत्ययविजङ्ग-
स्य सद्भावात् । अन्तर्हीणि अज्ञानानि भज्जनयेत्तुच्यते इति ।
(निरयगइयाणं ति) नियन्तु गतिर्गमनं येषां ते तिर्य-
गनिकाः, तेषां तद्व्यापनरालम्बित्वम् (दो णाणा स्ति) स-
म्यग्दृष्टयो हि अवयविकत्वे प्रतिपत्तिरप्य नियन्तु गच्छन्ति,
तेन तेषां द्वे एव ज्ञाने (दो अणाणां स्ति) मिथ्यादृष्टयोऽपि वि-
भङ्गज्ञाने प्राप्तावतिरप्य नियन्तु गच्छन्ति, तेन तेषां द्वे अ-
ज्ञाने इति । (मणुस्सगइयाणमित्यादि) (तिष्ठि णाणां भय-
णाए स्ति) मनुष्यगतौ हि गच्छन्ति केचिद् ज्ञानिनोऽवधिना
सदैव गच्छन्ति, तीर्थकरवत् केचिच्च तद्विमुच्यन्ते, तेषां
त्रीणि वा द्वे वा ज्ञाने स्थानामिति, ये पुनरज्ञानिनो मनुष्यगता-
वृत्तचक्रामास्तेषां प्रतिपत्तिरप्य विजङ्गे तत्रोत्पत्तिः स्यादि-
त्यन उच्यते । (दो अणाणां नियमा स्ति) (देवगइया जहा
निरयगइया स्ति) देवगतौ ये ज्ञानिनो यातुकामास्तेषामवधि-
भवप्रत्ययो देवायुःप्रयत्नममय एवोत्पद्यते, अतस्तेषां नार-
काणां विवोच्यते-“ तिष्ठि णाणां नियमा स्ति । ये त्वज्ञाः

निनस्तेऽसंज्ञिभ्य उत्पद्यमाना द्व्यज्ञानिनोऽपर्याप्तकत्वे विभङ्गस्याभावात्, संज्ञिभ्य उत्पद्यमानास्तु ज्ञज्ञानिनो भवप्रत्यय-विभङ्गस्य सङ्गात्वात्, अतस्तेषां नारकाणामिषोच्यते- " ति-ष्ठि अन्नाणां जयणा ए ति " (सिद्धयज्ञाणं इत्यादि) यथा सिद्धाः केवलज्ञानिन एव, एवं सिद्धिगतिकानां अपि वाच्या इति भावः । यद्यपि च सिद्धानां सिद्धिगतिकानां चान्तर्गत्य-भावाद् न विशेषोऽस्ति, तथाऽपीदं गतिद्वारवलाऽऽद्यान्वात् तैर्दर्शिताः, एवं चारान्तरेष्वपि परस्परान्तर्भावेऽपि तत्तद्विशेष-पापेक्षयाऽपौनरुक्त्यं भावनीयमिति ।

(१९) अर्थेन्द्रियद्वारे-

संज्ञिदियाणं जंते ! जीवा किं णाणी, अण्णाणी ? गोय-मा ! चत्तारि नाणां तिष्ठिण अण्णाणां जयणा ए । एगिदिया णं जंते ! जीवा किं णाणी, किं अण्णाणी ? जहा पुढविकाइया । वेइंदियतेइंदियचउरिंदियाणं दो णा-णा, दो अण्णाणा नियमा । पंचिंदिया जहा संज्ञिदिया । अणिदियाणं भंते ! जीवा किं णाणी, किं अण्णाणी ? जहा सिद्धा ॥

(संज्ञिदियेत्यादि) सेन्द्रिया इन्द्रियोपयोगवन्तः, ते च ज्ञानि-नः, अज्ञानिनश्च । तत्र ज्ञानिनां चत्वारि ज्ञानानि भजनया, न्याद् द्वे, स्यात् त्राणि, स्यात् चत्वारि । केवलज्ञानं तु नास्ति, तेषामनीन्द्रिय-ज्ञानत्वात्, तस्य द्व्यादिभावश्च ज्ञानानां लब्ध्यपेक्षया, उप-योगापेक्षया तु सर्वेषामेकैकमेव ज्ञानम् । अज्ञानिनां तु त्री-ण्यज्ञानानि भजनयैव, न्याद् द्वे, स्यात् त्रीणीति । (जहा पुढवि-काइय ति) एकैन्द्रिया मिथ्यादृष्ट्यादज्ञानिनः, ते च द्व्यज्ञाना एवेत्यर्थः । (वेइंदियेत्यादि) एषां द्वे ज्ञाने सासादनस्तेऽप्युच्यते इति कृत्वा सासादनश्चोक्तः पन्नावलिकामानः, अतो द्वे ज्ञाने तेषु द्वयेत्येते इति । (अणिदिय ति) केवलिनः ।

(२०) कायद्वारे-

सकाइयाणं भंते ! जीवा किं णाणी, अण्णाणी ? गोयमा ! पंच नाणां, तिष्ठि अण्णाणां जयणा ए । पुढ-विकाइयां जाव वणस्सइकाइया, नो नाणी, अण्णाणी, नियमा दुअण्णाणी । तं जहा-मइअण्णाणी य, सुयअण्णा-णी य । तसकाइया जहा सकाइया । अकाइयाणं भंते ! जीवा किं णाणी, किं अण्णाणी ? जहा सिद्धा ॥

(सकाइयाणमित्यादि) सह कायेनौदारिकाऽऽदिना शरी-रेण पृथिव्यादिपट्टकायान्यतरेण वा कायेन ये ते सकायास्त एव सकायिकाः; ते च केवलिनोऽपि स्युरिति सकायिकानां सम्यग्दर्शां पञ्च ज्ञानानि, मिथ्यादर्शां तु त्रीण्यज्ञानानि भ-जनया स्युरिति । (अकाइयाणं ति) नास्ति काय उक्तवृत्तौ येषां तेऽकायाः, त एवाकायिकाः सिद्धाः ।

(२१) सूक्ष्मद्वारे-

सुहुमाणं भंते ! जीवा किं णाणी, किं अण्णाणी ? जहा पुढविकाइया । वादराणं भंते ! जीवा किं णाणी, किं अण्णाणी ? जहा सकाइया । नो सुहुमा नो वादरा णं जंते ! जीवा ? जहा सिद्धा ॥

(जहा पुढविकाइय ति) द्व्यज्ञानिनः सूक्ष्माः, मिथ्यादृष्ट्या-दित्यर्थः । (जहा सकाइय ति) वादराः केवलिनोऽपि भ-वन्तीति कृत्वा ते सकायिकवद्भजनया पञ्च ज्ञानिनरूपज्ञानि-नश्च वाच्या इति ।

(३०) पर्याप्तकद्वारे-

पज्जत्ताणं भंते ! जीवा किं णाणी, किं अण्णाणी ? जहा सकाइया । पज्जत्ता णं जंते ! नेरइया किं णाणी, किं अण्णा-णी ? तिष्ठि नाणा, तिष्ठि य अण्णाणा नियमा जहा नेरइ-या, एवं जाव थणियकुमारा । पुढविकाइया जहा एगिदि-या, एवं जाव चउरिंदिया । पज्जत्ताणं भंते ! पंचिंदियति-रिक्खजोणिया किं णाणी, किं अण्णाणी ? तिष्ठि णाणा, तिष्ठि अण्णाणा जयणा ए, मणुस्सा जहा सकाइया वाण-मंतरजोइसियेमाणिया जहा नेरइया । अपज्जत्ताणं भंते ! जीवा किं णाणी, किं अण्णाणी ? तिष्ठि णाणा, तिष्ठि अण्णाणा जयणा ए । अपज्जत्ता णं भंते ! नेरइया किं णाणी, किं अण्णाणी ? तिष्ठि णाणा नियमा, तिष्ठि अण्णाणा जयणा ए, एवं जाव थणियकुमारा, पुढविकाइ-यां जाव वणस्सइकाइया, जहा एगिदिया । वेइंदियाणं पुच्छा ? दो णाणा, दो अण्णाणा नियमा, एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं अपज्जत्ताणं जंते ! मणुस्सा किं णाणी, किं अण्णाणी ? तिष्ठि नाणां जयणा ए, दो अण्णाणां नियमा । वाणमंतरा जहा नेरइया अपज्जत्ता, जोइसियेमाणियाणं तिष्ठि नाणा, तिष्ठि अण्णाणा नियमा । नो पज्जत्ता, नो अपज्जत्ता णं भंते ! जीवा किं णाणी, किं अण्णाणी ? जहा सिद्धा ॥

(जहा सकाइय ति) पर्याप्तकाः केवलिनोऽपि स्युरिति ते सका-यिकवत्पूर्वोक्तप्रकारेण वाच्याः, पर्याप्तकद्वार एव चतुर्विंशतिद-ण्डके पर्याप्तकनारकाणां (तिष्ठि य अण्णाणा नियम ति) अप-र्याप्तकानामेवासंज्ञिनारकाणां विभङ्गात्वात् इति पर्याप्तकावस्था-यां तेषामज्ञानत्रयमेवेति । (एवं जाव चउरिंदिय ति) द्वौन्द्रियत्रौन्द्रियचतुरिन्द्रियाः पर्याप्तकाः, द्व्यज्ञानिन एवेत्य-र्थः । (पज्जत्ता णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खेत्यादि) पर्याप्तक-पञ्चन्द्रियतिरश्चामवधिर्विभङ्गो वा केषाञ्चित् स्यात्, केषाञ्चि-त्पुनर्नेति त्रीणि ज्ञानानि, अज्ञानानि वा द्वे वा ज्ञाने अज्ञाने वा तेषां स्यान्मिति । (वेइंदियाणं दो णाणेत्यादि) अपर्याप्तकद्वी-न्द्रियाऽऽदीनां केषाञ्चित्सासादनसम्यग्दर्शनस्य सङ्गात्वाद् द्वे ज्ञाने, केषाञ्चित् पुनः तस्यासङ्गात्वाद् द्वे एवाज्ञाने, अप-र्याप्तकमनुष्याणां पुनः सम्यग्दर्शामवधिभावे त्रीणि ज्ञानानि, यथा तीर्थकराणां, तदभावे तु द्वे ज्ञाने, मिथ्यादर्शां तु द्वे एवाज्ञाने, विभङ्गस्यापर्याप्तकत्वे तेषामभावात् । अत एवो-क्तम्- (तिष्ठि नाणां जयणा ए, दो अण्णाणां नियम ति) (वाणमंतरेत्यादि) व्यन्तरा अपर्याप्तका नारका इव त्रिज्ञाना द्व्यज्ञानारूपज्ञाना वा वाच्याः । तेष्वप्यसंज्ञिभ्य उत्पद्यमानाना-मपर्याप्तकानां विभङ्गाभावात्, शेषाणां चावधेर्विभङ्गस्य वा ज्ञात्वात् । (जोइसियेत्यादि) एतेषु हि संज्ञिभ्य एवेत्यन्ते,

तेषां चापरासकृतेऽपि भवप्रत्ययस्यावचोर्भङ्गस्य चावश्य-
मावात् ब्रौणं ज्ञानान्यज्ञानानि वा स्युरिति । (नोपज्जन्तग-
नो-अपज्जन्तग ति) सिद्धाः ।

(३१) भवस्यद्वारे—

निरयभवत्याणं भंते ! जीवा किं णाणी, अण्णाणी ? जहा
निरयगइया । तिरियजवत्याणं भंते ! जीवा किं णाणी,
अण्णाणी ? । तिणिण णाणा, तिणिण अण्णाणा भयणाए,
मणुस्सभवत्या जहा मकाइया । देवभवत्याणं जंते !
जहा निरयभवत्या, अभवत्या ? , जहा सिद्धा ॥

(निरयभवत्याणमित्यादि) निरयजवे तिष्ठन्तीति निरयज-
वस्थाः प्राप्तेऽपत्तिस्थानाः, ते च यथा निरयगतिकाः त्रिज्ञानाः,
द्व्यज्ञानास्त्र्यज्ञानाश्चोक्ताः, तथा वाक्या इति ।

(३२) जग्यद्वारे—

भवसिद्धिया एं भंते ! जीवा किं णाणी, अण्णाणी ? ,
जहा मकाइया । अजवसिद्धियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! नो
णाणी, अण्णाणी, तिणिण अण्णाणाइं भयणाए, नो
भवसिद्धिया, नो अजवसिद्धियाणं जीवा जहा सिद्धा ।

भवसिद्धिकाः केवलज्ञानेऽपीति ते सकाधिक्यद् भजनया
पञ्चज्ञानाः, तथा यावत्सम्यक्त्वं न प्रतिपन्नास्तावद्भजनयैव
इत्यज्ञानाश्च वाक्या इति । अभवसिद्धिकानां त्वज्ञानस्य भज-
नया स्यात्, सदा मिश्रशङ्कितत्वात् नेयम् । अत उक्तम्—“नो
णाणी, अण्णाणी ” इत्यादीति ।

(३३) संश्लिष्टद्वारे—

सणीणं पुच्छा ? । जहा सइंदिया, अमएणी जहा वेइं-
दिया, नो सणी, नो असएणी, जहा सिद्धा ।

ज्ञानानि चत्वारि भजनया, अज्ञानानि च ब्रौण तथैवेत्यर्थः ।
(असन्नी जहा वेइंदिय ति) अपर्याप्तकावस्थायां ज्ञानद्वय-
मपि नासादननया स्यात्, पर्याप्तकावस्थायां त्वज्ञानद्वयमेवेत्य-
र्थः । अ० न श० २ उ० । (इति जेनेदा ‘लकि’ शब्दे दर्शयिष्यन्ते)

(३४) लक्षिध्वारे—

णाणलक्ष्दियाणं जंते ! जीवा किं णाणी, अ-
ण्णाणी ? । गोयमा ! णाणी, नो अण्णाणी,
अत्येगइया दुणाणी, एवं पंच णाणाइं भयणाए ।
तस्स अलक्ष्दियाणं भंते ! जीवा किं णाणी, अण्णाणी ? ।
गोयमा ! णो णाणी, अण्णाणी, अत्येगइया दुअण्णाणी,
तिणि अण्णाणाइं भयणाए । अभिणिबोहियणाणलक्षि-
याणं जंते ! जीवा किं णाणी, अण्णाणी ? । गोयमा ! णाणी,
णो अण्णाणी, अत्येगइया दुणाणी, चत्तारि णाणाइं
जयणाए । तस्स अलक्ष्दियाणं जंते ! जीवा किं णाणी,
अण्णाणी ? । गोयमा ! णाणी वि, अण्णाणी वि । जे णाणी, ते
नियमा एगणाणी, केवलणाणी । जे अण्णाणी, ते अत्येगइया
दुअण्णाणी, तिणि अण्णाणाइं जयणाए । एवं सुयणा-
णलक्ष्दिया वि । तस्म अलक्ष्दिया वि जहा आनिणिबो-
हियणाणस्स लक्ष्दिया । ओहिणाणलक्ष्दियाणं पुच्छा ? ।

गोयमा ! णाणी, णो अण्णाणी, अत्येगइया तिअण्णाणी,
अत्येगइया चण्णाणी, जे तिअण्णी, ते आनिणिबोह-
यणाणी, सुयणाणी, ओहिणाणी । जे चण्णाणी, ते आ-
निणिबोहियणाणी, सुयणाणी, ओहिणाणी, मणपज्जव-
णाणी । तस्स अलक्ष्दियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! णाणी वि,
अण्णाणी वि, ओहिणाणवज्जाइं चत्तारि णाणाइं, तिणि
अण्णाणाइं जयणाए । मणपज्जवणाणलक्ष्दियाणं पु-
च्छा ? । गोयमा ! णाणी, णो अण्णाणी, अत्येगइया ति-
अण्णाणी, अत्येगइया चण्णाणी । जे तिअण्णी, ते आ-
निणिबोहियणाणी, सुयणाणी, मणपज्जवणाणी । जे च-
ण्णाणी, ते आनिणिबोहियणाणी, सुयणाणी, ओहि-
णाणी, मणपज्जवणाणी । तस्म अलक्ष्दियाणं पुच्छा ? ।
गोयमा ! णाणी वि, अण्णाणी वि । मणपज्जवणाणव-
ज्जाइं चत्तारि णाणाइं, तिणि अण्णाणाइं जयणाए ।
केवलणाणलक्ष्दियाणं जंते ! जीवा किं णाणी, अ-
ण्णाणी ? । गोयमा ! णाणी, णो अण्णाणी नियमा
एगणाणी, केवलणाणी । तस्म अलक्ष्दियाणं पुच्छा ? ।
गोयमा ! णाणी वि, अण्णाणी वि, केवलणाणवज्जाइं
चत्तारि णाणाइं, तिणि अण्णाणाइं जयणाए ।
अण्णाणलक्ष्दियाणं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा !
नो णाणी, अण्णाणी, तिणि अण्णाणाइं जयणाए ।
तस्म अलक्ष्दियाणं भंते ! ! गोयमा ! णाणी, नो अण्णा-
णी, पंच णाणाइं जयणाए, जहा अण्णाणस्स लक्षि-
या अलक्ष्दिया जणिवा, एवं मइअण्णाणस्स, सुयअ-
ण्णाणस्स य लक्ष्दिया अलक्ष्दिया य जणिपक्का । विजं-
गणाणलक्ष्दियाणं तिणि अण्णाणाइं नियमा । तस्स
अलक्ष्दियाणं पंच णाणाइं जयणाए, दो अण्णाणाइं
नियमा । दंसणलक्ष्दियाणं जंते ! जीवा किं णाणी,
अण्णाणी ? । गोयमा ! णाणी वि, अण्णाणी वि, पंच
णाणाइं, तिणि अण्णाणाइं जयणाए । तस्स अलक्षि-
याणं भंते ! जीवा किं णाणी, अण्णाणी ? । गोय-
मा ! तस्म अलक्ष्दिया नंतिय । सम्मदंसणलक्ष्दियाणं पंच
णाणाइं जयणाए । तस्म अलक्ष्दियाणं तिणि अण्णा-
णाइं जयणाए । मिच्छादंसणलक्ष्दियाणं भंते ! पुच्छा ? ।
गोयमा ! नो णाणी, अण्णाणी, तिणि अण्णाणाइं जयणा-
ए । तस्म अलक्ष्दियाणं भंते ! किं णाणी, अण्णाणी ? ।
गोयमा ! णाणी वि, अण्णाणी वि । पंच णाणाइं, तिणि
अण्णाणाइं जयणाए । सम्मामिच्छादंसणलक्ष्दिया अल-
क्ष्दिया य जहा मिच्छादंसणलक्ष्दिया अलक्ष्दिया य तदेव
भाणिपक्का ।

(तस्मिन् अलक्ष्याणं नि) नस्य ज्ञानस्य अलक्षिका अलक्षि-
मन्तो, ज्ञानलक्षिकरहिता इत्यर्थः । (आनिर्णयोद्देश्यणोपेत्या-
दि) आनिर्णयोद्देश्यज्ञानलक्षिकानां चत्वारि ज्ञानानि भज-
नया, केवलज्ञानं नास्त्याभिर्नयोद्देश्यज्ञानमात्रं । मनिज्ञान-
स्यालक्षिकास्तु ये ज्ञानिनस्ते केवलज्ञानः, ते चैकज्ञानिन एव; ये
त्वज्ञानिनस्तेऽज्ञानद्वयवन्तोऽज्ञानत्रयवन्तो वा; एवं श्रुतेऽपि ।
(ओहिणाणलक्ष्यादि) अर्थाध्वजलक्षिकाः । अज्ञानाः,
केवलमन पर्यायसद्भावे चतुर्ज्ञाना वा; केवलभावात्,
अर्थाध्वजलक्षिकास्तु ये ज्ञानिनस्ते द्विज्ञाना म-
निश्रुतभावात्, त्रिज्ञाना वा मनिश्रुतमनःपर्यायभावात्, एक-
ज्ञाना वा केवलभावात् । ये त्वज्ञानिनस्ते द्वयज्ञाना मत्य-
ज्ञानश्रुतज्ञानभावात्, त्रयज्ञाना वा त्रयस्याप भावात् ।
(मणपञ्चवेत्यादि) मनःपर्यायज्ञानलक्षिकास्त्रिज्ञानाः, अर्थाध्व-
जलक्षिकाभावात्, चतुर्ज्ञाना वा केवलस्थैवाभावात् । मनःप-
र्यायज्ञानस्यालक्षिकास्तु ये ज्ञानिनस्ते द्विज्ञानाः, अर्थाध्वमा-
भावात्, त्रिज्ञाना वा अर्थाध्वयभावात्, एकज्ञाना वा केवल-
स्थैव भावात्, ये त्वज्ञानिनः ते द्वयज्ञाना आद्याज्ञानद्व-
यभावात्, त्रयज्ञाना वा अज्ञानत्रयस्यापि भावात् । (कव-
लनाणेत्यादि) केवलज्ञानलक्षिका एकज्ञानिनः, ते च केवलज्ञा-
निन एव, केवलज्ञानस्यालक्षिकास्तु ये ज्ञानिनस्तेषामाद्यज्ञान-
द्वयं तत्रत्यं मनिश्रुतमनःपर्यायज्ञानानि वा केवलज्ञानयज्जानि
चत्वारि वा ज्ञानानि भवन्ति । ये त्वज्ञानिनस्तेषामाद्यमज्ञा-
नद्वयं, तत्रत्यं वा भवन्तीत्येवं भजनाऽवसेयंति । (अण्णाणल-
क्ष्याणामेत्यादि) अज्ञानलक्षिका अज्ञानिनस्तेषां च त्री-
ण्यज्ञानानि भजनया, द्वे अज्ञाने, त्रीणि वा अज्ञानानित्यर्थः ।
अज्ञानलक्षिकास्तु ज्ञानिनस्तेषां च पञ्च ज्ञानानि भजनया
पूर्वोपदेशिनया आचर्यानि । (जहा अण्णाणेत्यादि) अज्ञानल-
क्षिकानां त्रीणि अज्ञानानि भजनयोक्तानि, मत्यज्ञानश्रुतज्ञान-
लक्षिकानामपि तानि नैव । तथा अज्ञानलक्षिकानां पञ्च
ज्ञानानि भजनयोक्तानि, मत्यज्ञानश्रुतज्ञानलक्षिकानामपि पञ्च
ज्ञानानि भजनयैव आचर्यानीति । (विनोपेत्यादि) विनोपज्ञान-
लक्षिकानां तु त्रीण्यज्ञानानि नियमात्, तद्वन्नलक्षिकानां ज्ञा-
नानां पञ्च ज्ञानानि भजनया, अज्ञानानां च द्वे अज्ञाने निय-
मादिति । (ईसणलक्ष्यादि) दर्शनलक्षिकाः अज्ञान-
मात्रलक्षिका इत्यर्थः, ते च सम्यक् अज्ञानवन्तो ज्ञानिनः,
तद्विन्दे त्वज्ञानिनः, नत्र ज्ञानानां पञ्च ज्ञानानि भजनया, अ-
ज्ञानानां तु त्रीण्यज्ञानानि भजनयैवेति । । तस्मिन् अलक्ष्या-
नस्थिति) तस्य दर्शनस्य येषामलक्षिकः, ते न मन्येव, सर्व-
जीवानां रुचिमात्रस्यास्तित्वादिति । (सम्महसणलक्ष्याणं
ति) सम्यग्दर्शनाम् । (तस्मिन् अलक्ष्याणामेत्यादि) तस्या-
लक्षिकानां सम्यग्दर्शनस्यालक्षिकमतां मिथ्यादृष्टो-
नां मिथ्यादृष्टीनां च त्रीण्यज्ञानानि भजनया, यतो मिथ्यादृष्टीनाम-
प्यज्ञानमेव तात्त्विकनद्वेष्टादितुत्वाद् मिथ्येति । (मिच्छादमण-
लक्ष्याणं नि) मिथ्यादृष्टीनाम् । (तस्मिन् अलक्ष्याणामेत्यादि)
तस्यालक्षिकानां मिथ्यादर्शनस्यालक्षिकमतां सम्यग्दर्शनां मि-
थ्यादृष्टीनां च क्रमण पञ्च ज्ञानानि, त्रीण्यज्ञानानि च भज-
नयोति । भ० उ श० २ उ० । (निग्रन्थानां ' निग्रन्थ ' शब्दे
तथा संयतानां ' संजय ' शब्दे वक्तव्यता)

चरित्तलक्ष्याणं जंते ! जीवा किं णाणी, अण्णाणी ? ।

गोयमा ! पंच नाणां भयणाए, तस्मिन् अलक्ष्याणं
मणपञ्चवणाणवज्जां चत्वारि नाणां, तिणिण अण्णाणां
जयणाए । मामाड्यचरित्तलक्ष्याणं जंते ! जीवा किं
णाणी, अण्णाणी ? । गोयमा ! चत्वारि नाणां जयणाए,
तस्मिन् अलक्ष्याणं पंच नाणां, तिणिण य अण्णाणां
भयणाए । एवं जहा सामाड्यचरित्तलक्ष्या अलक्ष्या य
जाणया एवं जाव अहक्खायचरित्तलक्ष्या अलक्ष्या य
भाणियत्वा, नवरं अहक्खायचरित्तलक्ष्याणं पंच नाणां
भयणाए । चरित्तलक्ष्याणं जंते ! जीवा किं
णाणी, अण्णाणी ? । गोयमा ! नाणी, नां अण्णाणी,
अत्यंगडया दुनाणी, अत्यंगडया तिणिणाणी, जं दुनाणी, ते
आनिर्णयोद्देश्यणाणी, सुयणाणी य । जे तिणिणाणी, ते
आनिर्णयोद्देश्यणाणी य, सुयणाणी य, ओहिणाणी य । तस्मिन्
अलक्ष्याणं पंच नाणां, तिणिण अण्णाणां भयणाए ।

(चरित्तलक्ष्याणमित्यादि) चरित्रलक्षिका ज्ञानिन एव,
तेषां च पञ्च ज्ञानानि भजनया, यतः केवलस्य चारित्र्यं,
चरित्रलक्षिकास्तु ये ज्ञानिनस्तेषां मनःपर्यायज्जानि चत्वारि
ज्ञानानि भजनया जयन्ति, कथमन्यतस्ते आद्यं ज्ञानद्वयं, तत्रत्यं
वा; सिद्धत्वे च केवलज्ञानं, सिद्धानामपि चरित्रलक्षि-
कतयात्, यतस्ते नो चरित्रिणो नोऽचरित्रिण इति । ये त्व-
ज्ञानिनस्तेषां त्रीण्यज्ञानानि भजनया । (सामाड्येत्यादि)
सामाधिकचरित्रलक्षिका ज्ञानिन एव, तेषां च केवलज्ञान-
यज्जानि चत्वारि ज्ञानानि भजनया, सामाधिकचरित्रलक्षि-
कास्तु ये ज्ञानिनः तेषां पञ्च ज्ञानानि भजनया हेतुपस्था-
पनीयाऽऽदभावेन, सिद्धभावेन वा; ये त्वज्ञानिनः तेषां त्री-
ण्यज्ञानानि भजनया, एवं हेतुपस्थापनीयाऽऽदिष्वपि वाक्यम् ।
एतदेवाऽऽह- (एवमित्यादि) तत्र हेतुपस्थापनीयाऽऽदिर्चा-
त्रयलक्ष्यो ज्ञानिन एव, तेषां नाऽऽद्यानि चत्वारि ज्ञानानि भ-
जनया, तद्वन्नलक्ष्यो यथास्थानचरित्रलक्ष्यश्च ये ज्ञानिनः, तेषां
पञ्च ज्ञानानि भजनया, ये त्वज्ञानिनस्तेषामज्ञानत्रयं भजनयैव,
यथाऽऽद्यानचरित्रलक्षिकानां तु विशेषोपेतं, अतः तद्वर्ण-
नाथाऽऽह- (नवरमहक्खाणेत्यादि) सामाधिकाऽऽदिचारित्र्य-
तुष्ट्यलक्ष्यमतां लक्ष्यस्थितेन चत्वार्येव ज्ञानानि भजनया, यथा-
स्थानचरित्रलक्ष्यमतां लक्ष्यस्थितरभावेन पञ्चापि भजनया
भवन्तीति तेषां तथैव तानि उक्तानीति । " चरित्तलक्षि-
त्त " इत्यादी (तस्मिन् अलक्ष्याणं ति) चरित्रलक्ष्याणलक्षि-
काः आद्यकाद्वये ते च ये ज्ञानिनस्तेषां पञ्च ज्ञानानि भजन-
या, ये त्वज्ञानिनस्तेषां त्रीण्यज्ञानानि भजनयैव ।

दाणलक्ष्याणं पंच नाणां, तिणिण अण्णाणां जयणाए ।
तस्मिन् अलक्ष्याणं पुच्छा ? । गोयमा ! नाणी, नां अ-
णाणी । णियमा एणणाणी केवलणाणी । एवं जाव वीर-
यलक्ष्या, अलक्ष्या जाणियत्वा । दाणवीरियलक्ष्याणं
तिणिण नाणां, तिणिण अण्णाणां जयणाए । तस्मिन् अ-
लक्ष्याणं पंच नाणां जयणाए । पंडियवीरियलक्ष्याणं

पंच नाणां भयणाए । तस्म अज्ञाद्वियाणं मणपज्जवना-
एवज्जाइं नाणां अएणाणां तिणि य जयणाए । वा-
दपन्थीरियल्लद्वियाणं तिणि नाणां भयणाए । तस्म
अल्लद्वियाणं पंच नाणां तिणि अएणाणां जयणाए ।

(दानल्लद्वियाणमित्यादि) दानान्तरायकृयकृयोपशमाद्दाने दा-
तव्ये लक्ष्येणां ने दानल्लद्वियाः, ते च ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च ।
तत्र ये ज्ञानिनः तेषां पञ्च ज्ञानानि भजनया, केवलज्ञानानामपि
दानलक्ष्ययुक्तत्वात् । ये तु अज्ञानिनः तेषां त्रीण अज्ञानानि
भजनयैव, दानस्यालक्ष्यकास्तु सिद्धाः, ते च दानान्तरायक-
रूपेऽपि दानव्याप्तावात् संश्रदानाभ्यात् दानप्रयोजनाभावा-
त्तच्च दानालक्ष्य उक्तः, ते च नियमात् केवलज्ञानिन इति,
लाभतोऽप्यभोगयैरक्षयिः सेतरा । अनिदश्रद्वाह- (एवमि-
त्यादि) इह चालक्ष्यः सिद्धानामेवोक्त्यायादयमेयाः । ननु
दानाऽऽद्यन्तरायकृयात्केवलज्ञानां दानाऽऽद्यः सर्वप्रकारेण क-
स्मात्त नश्यतीति ? उक्त्यने-प्रयोजनाभावात्, हनृत्स्या हि ते
नश्यन्ति इति । (याज्ञवीरियल्लद्वियाणमित्यादि) चालक्ष्येन
व्यवसंयताः, तेषां च ज्ञानिनां त्रीण ज्ञानानि, अज्ञानिनां च
त्रायज्ञानानि भजनया भवन्ति, तदलक्ष्यकास्तु संयताः, संय-
तासंयताश्च, ते च ज्ञानिन एव; तेषां च पञ्च ज्ञानानि भजनया ।
“ पन्थीरिय ” इत्यादौ (तस्म अल्लद्वियाणं ति) असंयतानां
संयतासंयतानां सिद्धानां चेत्यर्थः, नचासंयतानामाद्यज्ञानप्रयम-
ज्ञानप्रयं च भजनया, संयतासंयतानां तु ज्ञानप्रयं भजनयैव भव-
ति, सिद्धानां तु केवलज्ञानमेव, मनःपर्यायज्ञानं तु परिणतवीथ-
लक्ष्यवनामेवति, नाप्येषाम् । अत्र उक्तम्- (मणपज्जवत्या-
दि) सिद्धानां च परिणतवीथालक्ष्यकं परिणतवीथयाच्ये
प्रत्युपकृणाऽऽद्यनुष्ठाने प्रवृत्त्यभावात् । “ चालक्ष्य ” इत्यादौ
(तस्म अल्लद्वियाणं ति) अत्रावकाणमित्यर्थः ।

इंदियल्लद्वियाणं भंते ! जीवा किं णाणी, अणाणी ? ।
गोयमा ! चत्तारि नाणां, तिणि य अणाणां जयणाए ।
तस्म अल्लद्वियाणं पुच्छा ? । गोयमा ! नाणी नो अणा-
णी नियमा एगनाणी केवलणाणी । सोइंदियल्लद्वियाणं
जहा इंदियल्लद्विया, तस्म अल्लद्वियाणं पुच्छा ? । गोयमा !
नाणी वि, अणाणी वि । जे नाणी, ते अत्थेगइया दुणाणी,
अत्थेगइया एगनाणी । जे दुणाणी, ते आभिणिवाइयिनाणी,
सुयणाणी । जे एगनाणी, ते केवलनाणी, जे अणाणी, ते निय-
मा दुअणाणी । तं जहा-मत्तिअणाणी, सुयअणाणी । च-
क्खिंदियवाणिंदियल्लद्वियाणं अल्लद्वियाणं य जहेव सोइं-
दियल्लद्विया अल्लद्विया । जिम्भिंदियल्लद्वियाणं चत्तारि
नाणां, तिणि अणाणां जयणाए । तस्म अल्लद्वियाणं
पुच्छा ? गोयमा ! नाणी वि, अणाणी वि । जे नाणी, ते
नियमा एगनाणी केवलनाणी, जे अणाणी, ते नियमा
दुअणाणी । तं जहा-मत्तिअणाणी य, सुयअणाणी य ।
फासिंदियल्लद्विया य, अल्लद्विया य जहा इंदियल्लद्विया
अल्लद्विया य ।

(इंदियल्लद्वियाणमित्यादि) इन्द्रियलक्ष्यका ये ज्ञानिनः,
४६५

तेषां चत्तारि ज्ञानानि भजनया, केवलं तु नास्ति, तेषां
केवलज्ञानमित्येवयोगाभावात् । ये त्वज्ञानिनः, तेषाम-
ज्ञानप्रयं भजनयैवेति । इन्द्रियाल्लद्वियाः पुनः केव-
लिन एवेत्येकमेव तेषां ज्ञानमिति । (सोइंदिय इत्या-
दि) श्रोत्रेन्द्रियलक्ष्य इन्द्रियलक्ष्यका इव वाच्याः, ते
च ये ज्ञानिनः, ते अकेवलित्वाद्यज्ञानचतुष्टयवन्तो भज-
नया भवन्ति, अज्ञानिनस्तु भजनया उपज्ञानाः, श्रोत्रेन्द्रिया-
लक्ष्यकास्तु ये ज्ञानिनः ते आद्यद्विज्ञानिनः, ते च धर्मास्त-
काः सासादनसम्यग्दर्शनिनो विकलेन्द्रिया एकज्ञानिनां वा
केवलज्ञानिनः, ते श्रोत्रेन्द्रियालक्ष्यका इन्द्रियोपयोगाभावात्,
ये त्वज्ञानिनः ते पुनराद्याज्ञानव्यवन्ति इति । (चर्कषिंदिय
इत्यादि) अयमर्थः-यथा श्रोत्रेन्द्रियलक्ष्यमनां चत्तारि ज्ञानानि
भजनया, त्रीण चाज्ञानानि भजनयैव, तदलक्ष्यकानां च द्वे
ज्ञाने, द्वे चाज्ञाने, एकं च ज्ञानमुक्तम् । एवं चक्षुरिन्द्रियल-
क्ष्यकानां घ्राणेन्द्रियलक्ष्यकानां तदलक्ष्यकानां च वाच्यम्,
तत्र चक्षुरिन्द्रियलक्ष्यका घ्राणेन्द्रियलक्ष्यकाश्च ये पक्षेन्द्रि-
याः, तेषां केवलज्ञानानि चत्तारि ज्ञानानि, त्रीण चाज्ञानानि
भजनया, ये तु विकलेन्द्रियाः चक्षुरिन्द्रियलक्ष्यघ्राणेन्द्रियलक्ष्यकाः,
तेषां मानादनसम्यग्दर्शननाथे आद्यं ज्ञानद्वयं, तदभावे स्वा-
द्यमेवाज्ञानद्वयम्, चक्षुरिन्द्रियलक्ष्यघ्राणेन्द्रियलक्ष्यकास्तु यथा-
योगं विद्वेदेन्द्रियाः केवलिनश्च, तत्र विद्वेद्विन्द्रियाऽऽदीनां
सासादननाथे आद्यज्ञानद्वयसंभवः, तदभावे स्वाद्याज्ञानद्वय-
संभवः, केवलज्ञानं त्वेकं केवलज्ञानमिति । “ जिम्भिंदिय ” इ-
त्यादौ (तस्म अल्लद्विया चि) जिह्वालक्ष्यवर्जिताः, ते च
केवलिन एकेन्द्रियाश्चेत्यत आह- (नाणी धीत्यादि)
ये ज्ञानिनस्ते नियमात् केवलज्ञानिनः, येऽज्ञानिनस्ते नि-
यमाद् द्वयज्ञानिनः, एकेन्द्रियाणां सासादननाथतोऽपि स-
म्यग्दर्शनस्याभावात्, विभङ्गाभावाच्चोति । (फासिंदिय इत्या-
दि) स्पष्टानेन्द्रियलक्ष्यकाः केवलज्ञानवर्जज्ञानचतुष्कवन्तो
भजनया, तथैवाज्ञानव्यवन्तो वा; स्पष्टानेन्द्रियलक्ष्यकास्तु
केवलिन एव । इन्द्रियलक्ष्यलक्ष्यमन्तोऽप्येवंविधा एवे-
त्यत उक्तम्- (जहा इंदिय इत्यादि)

(३५) उपयोगद्वारे-

सागारोवउत्ताणं भंते ! जीवा किं णाणी, अणाणी ? ।
पंच णाणां, तिणि अणाणां जयणाए । आभिणिवा-
द्वियाणसागारोवउत्ताणं भंते ! चत्तारि णाणां भय-
णाए । एवं सुयणाणसागारोवउत्ता वि । ओहिणाण-
सागारोवउत्ता जहा ओहिणाणल्लद्विया । मणपज्जव-
णाणसागारोवउत्ता जहा मणपज्जवणाणल्लद्विया । केवल-
णाणसागारोवउत्ता जहा केवलणाणल्लद्विया । मत्तिअणाण-
सागारोवउत्ता तिणि अणाणां जयणाए । एवं सुय-
अणाणसागारोवउत्ता वि । विजेगणाणसागारोवउत्ताणं
तिणि अणाणां नियमा । अणागारोवउत्ताणं भंते !
जीवा किं णाणी, अणाणी ? । पंच नाणां, तिणि
अणाणां भयणाए । एवं चक्खुदंसणअचक्खुदंसणअ-
णागारोवउत्ता वि, नवरं चत्तारि नाणां, तिणि अणा-
णां भयणाए । ओहिदंसणअणागारोवउत्ताणं पुच्छा ? ।

गोयमा ! नाणी वि, अम्प्राणी वि, जे नाणी, ते अत्थेगइया
तिनाणी, अत्थेगइया चउनाणी, जे तिनाणी, ते आजि-
णिबोहियणी, सुयणी, आहिणी । जे चउनाणी,
ते आभिणिबोहियणी० जाव मणपज्जवणी । जे
अम्प्राणी, ते नियमा तिम्रणी । तं जहा-मइअम्प्राणी,
सुयअम्प्राणी, विजंगणी । केवलदंसणअणगारोव-
उत्ता जहा केवलणणत्थिया ॥

(सागारोवउत्ता इत्यादि) आकारो विशेषः, तेन मद यो
बोधः स साकारो, विशदग्राहको बोध इत्यर्थः । तस्मिन्नु-
पयुक्ताः तत्संबद्धा ये ते साकारोपयुक्ताः, ते च ज्ञानिनो-
ऽज्ञानिनश्च, तत्र ज्ञानिनां पञ्च ज्ञानानि भजनया, स्यात् द्वे,
स्यात् त्रीणि, स्यात् चत्वारि, स्यादेकं, यच्च स्यात् द्वे
इत्याद्युच्यते, तल्लिखितमालङ्कारकृत्य, उपयोगपेक्षया त्वेक-
दैकेव ज्ञानमज्ञानं चेति, अज्ञानिनां तु त्रायज्ञानानि
भजनयेवेति । अथ साकारोपयोगेदपेक्षमाह- (आभिणी-
त्यादि) (ओहिणणसागारेत्यादि) अवापञ्चानसा-
कारोपयुक्ता यथा अविज्ञानलब्धिकाः प्रायुक्ताः, स्यात् त्रि-
ज्ञानिनो मनिशुनावधियोगात्, स्याच्चतुर्ज्ञानिनो मनिशुनाव-
धि मनःपर्यवयोगात् तथा वाच्याः । (मणपज्जव इत्यादि)
मनःपर्यवज्ञानसाकारोपयुक्ता यथा मनःपर्यवज्ञानलाभिकाः प्रा-
युक्ताः, स्यात् त्रिज्ञानिनो मनिशुनमनःपर्यवयोगात्, स्याच्च-
तुर्ज्ञानिनः केवलवर्जज्ञानयोगात् तथा वाच्या दान । (अ-
णागारोवउत्ताणमित्यादि) अविद्यमान आकारो यत्र तद-
नाकारं दर्शनं, तत्रोपयुक्ताः तत्संबद्धा ये ते तथा, ते च
ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, तत्र ज्ञानिनां लब्धपेक्षया पञ्च ज्ञानानि
भजनया, अज्ञानिनां तु त्रायज्ञानानि भजनयेव । (एवमि-
त्यादि) यथा अनाकारोपयुक्ता ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्चोक्ताः, एवं
चक्षुर्दर्शनाऽऽद्युपयुक्ता अपि (नवरंति) विशेषः पुनरयम्-चक्षु-
र्दर्शनेतरोपयुक्ताः केवलिनो न भवन्ताति तेषां चत्वारि ज्ञानानि
भजनयेति ।

(३६) योगद्वारे-

सजोगीणं भंते ! जीवा किं नाणी, अणणी ? ।
जहा सकाइया । एवं मणजोगी, वयजोगी वि, कायजोगी वि,
अजोगी जहा सिद्धा ।

(सजोगीणमित्यादि) (जहा सकाइय सि) प्रायुक्ते का-
यद्वारे यथा सकायिका भजनया पञ्च ज्ञानाः अज्ञानाश्चो-
क्ताः, तथा सयोगा अपि वाच्याः । एवं मनोयोगाऽऽद्योऽपि,
केवलिनोऽपि, मनोयोगाऽऽदीनां भावात् । तथा मिथ्यादशां म-
नोयोगाऽऽदिमतामज्ञानप्रयमावाह । (अजोगी जहा सिद्ध सि)
अयोगिनः केवललक्षणेकज्ञानिन इत्यर्थः ।

(३७) लेइयाचारे-

सलेस्साणं भंते !, जहा सकाइया । किहलेस्साणं जं-
ते !, जहा सकाइया सइंदिया । एवं जाव पढलेस्सा, सु-
कलेस्सा, जहा सलेस्सा । अलेस्सा ?, जहा सिद्धा ।

(जहा सकाइय सि) सलेइयाः सकायिकवद्भजनया पञ्च
ज्ञानाः, अज्ञानाश्च वाच्याः, केवलिनोऽपि शुक्लवस्त्रासम्भवेन

सलेइयत्वात् । (कपहलेस्सेत्यादी) (जहा सइंदिय सि) क-
णलेइयाश्चतुर्ज्ञानिनः अज्ञानिनश्च भजनयेत्यर्थः । (सुक्क-
लेस्सा जहा सलेस्स सि) पञ्च ज्ञानिनो भजनया अज्ञानिनश्च-
त्यर्थः । (अलेस्सा जहा सिद्ध सि) एकज्ञानिन इत्यर्थः ।

(३८) कपायद्वारे-

सकसाइयाणं जंते ! जहा सइंदिया । एवं जाव दोहक-
माइयाणं । अकसाइयाणं जंते ! किं णणी, अम्प्राणी ? ।
पंच नाणाइं जयणाए ।

(सकसाइया जहा सइंदिय सि) भजनया, केवलवर्जच-
तुर्ज्ञानिनस्त्रिज्ञानिनश्चेत्यर्थः । (अकसाइयाणमित्यादि) अ-
कपायिणां पञ्च ज्ञानानि भजनया, कथमुच्यते ?-अस्मत्तो वीतरा-
गः केवली चाकपायः, तत्र अस्मत्तो वीतरागस्याऽऽद्यज्ञानचतुष्कं
भजनया भवति, केवलिनस्तु पञ्चममिति ।

(३९) वेदद्वारे-

सवेदगाणं भंते ! जहा सइंदिया । एवं इत्थिवेदगा वि,
एवं पुरिसवेदगा वि, नपुंसगवेदगा वि ! एवं अवेदगा,
जहा अकसाइया ।

(जहा सइंदिय सि) सवेदकाः संविद्यवद्भजनया केवलि-
वर्जचतुर्ज्ञानिनः, अज्ञानिनश्च वाच्याः । (अवेदगा जहा अक-
साइय सि) अवेदका अकपायिवद्भजनया पञ्चज्ञाना वाच्याः,
यतोऽनिर्वाच्यत्वाद्वाऽऽद्योऽवेदका भवन्ति, तेषु च अस्मत्स्थानां
चत्वारि ज्ञानानि भजनया, केवलिनो तु पञ्चममिति ।

(४०) आहारकद्वारे-

आहारगाणं जंते ! जीवा ? ; जहा सकमाइया, नवरं
केवलनाणं पि । अणहारगाणं भंते ! जीवा किं णणी,
अणणी ? । मणपज्जवणावजाइं नाणाइं अम्प्राणाइं
तिणिण जयणाए ।

(आहारगेत्यादि) सकपाया भजनया चतुर्ज्ञानाश्च अज्ञा-
नश्चोक्ताः, आहारका अपेक्षमेव, नवरमाहारकाणां केवलमप्य-
स्ति, केवलिन आहारकत्वादर्थात् । (अणहारगाणमित्यादि)
मनःपर्यवज्ञानमाहारकाणामेवाऽद्य पुनर्ज्ञानप्रयमज्ञानत्रयं च वि-
प्रदे केवलं च केवलिनः समुद्धानशैलेशीसिद्धावस्थास्वनाहा-
रकाणामपि स्यात् । अत उक्तम्- (मणपज्जवेत्यादि) ज० ८ श० २
उ० । प्रज्ञा० । अ० । कर्म० । (गुणस्थानकमाश्रित्य ज्ञानविचारो
'गुणद्वान' शब्दे तृतीयभागे ६१७ पृष्ठे कृतः) "गानहा इमिपणं
तु, पेडिएण य कोसजा । अजुत्तेण उ पंचाला, नाणुत्तं दक्खि-
णावहा ॥ १ ॥ " व्य० १० उ० । (आभिनिबोधिकाऽऽदिज्ञानानां
त्रिधायाः 'आभिणिबोहियणाण' इत्यादिशब्दे द्रष्टव्याः) (कायस्थि-
तिः 'कार्याच्छ' शब्दे तृतीयभागे ४२८ पृष्ठे उक्ता) ('पज्जव' शब्दे
अभिनिबोधिकाऽऽदिज्ञानपर्यवा द्रष्टव्याः) (जीवाः प्रत्या-
स्थानं जानन्तीति 'परचक्खण' शब्दे वक्ष्यते)

(४१) तत्त्वसंवेदनं ज्ञानम्-

विषयप्रतिनासं चा-ऽऽत्मपरिणतिमत्तथा ।

तत्त्वसंवेदनं चैव, ज्ञानमाहर्महर्षयः ॥ १ ॥

विषयः श्रोत्राऽऽदीन्विद्यमानगोचरः शब्दाऽऽदिः, तस्यैव न पुनस्त-
त्त्वप्रवृत्तौ तज्जन्तस्याऽऽत्मनोऽर्थानर्थसद्भावस्य, प्रतिभासः प्रति-

कृपलप्रदायकत्वं सद्बुद्धिः, साऽस्यास्तीति सद्बुद्धिः, चक्षुः विशेषणमुच्यते । किहेतुकमिदमित्याह-ज्ञानाऽऽवरणं मत्पाद्यावारकं कर्म, तस्य हान्मः कृपोपशमः, तस्मात्तुष्टि-
पुनः उत्पद्यते यत्तद् ज्ञानाऽऽवरणह्रासोत्थम् । कथमिदं सद्बु-
द्ध्याऽप्येतन् आह-प्रायो बाहुल्येन वैराग्यकारणं सद्भावनाभि-
मितिं यतो भवतीति गम्यते । यदाह-“ बाहुधूनीगृहकर्मा-
तुल्याऽस्यां भाति घामताम् । तमोग्रन्थिविभेदेन, भवचेष्टाऽ-
खिलैव हि ॥१॥ ” प्रायोग्रहणं च कपायोदयाविशेषे सति तद्वै-
राग्यकारणं न स्यादपि रात्र्याऽऽदिप्रसाधानप्रवृत्तजरताऽऽदे-
र्येति प्रतिपादनार्थमिति ॥ ५ ॥

तृतीयप्रतिपादनायाऽऽह-

स्वस्थवृत्तेः प्रशान्तस्य, तत्त्वत्वाऽऽदिनिश्चयम् ।
तत्त्वसंवेदनं सम्यग्, यथाशक्ति फलप्रदम् ॥ ६ ॥

स्वस्था अनाकुला वृत्तिवचनकायव्यापाररूपं वर्तनं यस्य स
तथा तस्य स्वस्थवृत्तेः । एतदेव कुन इत्याह-प्रशान्तस्य रागद्वे-
षाऽऽद्युपशमप्रकर्षचनः, तत्त्वसंवेदनं भवतीति क्रिया । किं-
भूतमिति ? आह-तेषां क्षेत्रवस्तुतत्त्वानां हेयत्वं त्यजनीय-
त्वम्, आदिशब्दादुपादेयत्वेपेक्षणीयत्वपरिग्रहः । तत्र निश्चयो
निर्णयो यस्य तत्त्वत्वेत्वाऽऽदिनिश्चयमिति यथा वा यदिति
शेषः । ततश्च स्वस्थवृत्तेः प्रशान्तस्य पुंसो यद् ज्ञानं तत्त्व-
संवेदनमिति योगः । तत्त्वसंवेदनमुक्तनिर्वचनं सम्यक् समीची-
नतया यथाशक्ति पुरुषस्य संहननाऽऽदिज्ञानमर्थानुसारतः फल-
प्रदं स्वयंभोजनप्रसाधकम्, ज्ञानस्य चानन्तरफलं विरतिः,
परम्पराफलं त्वपवर्ग इति ॥ ६ ॥

एतस्य लिङ्गाऽऽदि प्रतिपादयद्वाह-

न्याय्याऽऽदौ शुद्धवृत्त्यादि-गम्यमेतत् प्रकीर्तितम् ।
संज्ञानाऽऽवरणापायं, महोदयनिबन्धनम् ॥ ७ ॥

न्यायो नातिः तस्मादनपेतो न्यायः-सम्यग्दर्शनाऽऽदित्रयरूपो
मोक्षमार्गः, स आदिर्यस्य न्यायस्य मिथ्यादर्शनाऽऽदिरूपस्य
भवमार्गस्य स न्याय्याऽऽदिः, तत्र शुद्धवृत्तिनिर्गतिचारप्रवृत्तः,
आदिर्यस्या निवृत्तेः सा तथा तथा, गम्यमनुमेयं शुद्धवृत्त्या-
दिगम्यम् । एतदनन्तरोदितस्वरूपं तत्त्वसंवेदनज्ञानं, प्रकी-
र्तितम् ज्ञानस्वरूपविद्भिः संशब्दितम् । किहेतुकमिति ? आह
सन् शोजनं प्रकृतं यद् ज्ञानमाजिनिर्वाधकाऽऽदि, तस्य यदाव-
रणं, तस्यापायोऽपगमः कृत्यः क्षयोपशमलक्षणो यस्मिन् तद्
ज्ञानाऽऽवरणापायम् । अथवा-सन् विद्यमानो ज्ञानाऽऽवरणापायो
यत्र तत्तया फलमस्य । आह-महोदयो महाज्युदयो निर्वाणं,
तस्य निबन्धनमक्षेपेण कारणं महोदयनिबन्धनमिति ॥ ७ ॥

उपसंहरन्नुपदेशमाह-

एतस्मिन् सततं यत्नः, कुग्रहत्यागतो नृशम् ।
मार्गश्रद्धाऽऽदिज्ञानेन, कार्य आगमत्परैः ॥ ८ ॥

एतस्मिन्ननन्तरोक्ते तत्त्वसंवेदनज्ञाने, सततमनवरतं, यत्न आ-
हरः, कार्य इति संबन्धः । कुतः ? कुग्रहत्यागतः शाखावाध-
तामिनिवेशपरित्यागेन, नृशमत्यर्थं, केन करणभूतेन कार्यो
यत्न इत्याह-मार्गां मेक्षामार्गः श्रद्धाऽऽदिमार्गश्रद्धाऽऽदिः तद्वृत्तेः
भाव आत्मपरिणामो मार्गश्रद्धाऽऽदिज्ञानः तेन, तत्र श्रद्धा श्रद्धा-
नम्, आदशब्दाद् ज्ञानमासेवनं चेति कार्यो विधेयः । कैरिति ?
आह-आगमत्परैरासप्रवचनप्रधानैरिति ॥ ८ ॥ इति । हा०

९ अष्ट० । द्वा० । अन उक्तम्-“ तज्ज्ञानमेव न भवति, य-
स्मिन्नुद्दिने विमानि रागगणः । तमसः कुतोऽस्ति शक्तिः, दि-
नकरकिरणान्नः स्यातुम् ? ॥ १ ॥ ” न० । आचा० । ध० ।

गुरुपारतन्त्रानां, [महद्गणं एयमंगयं चैव] (७)

गुरुपारतन्त्रं ज्ञानाधिकाऽऽचार्याऽऽयन्तत्वं यत्तद् ज्ञानं बोधो
विशिष्टज्ञानविकलानामपि गुरुपारतन्त्रस्य ज्ञानफलसाधकत्वा-
त् । यदाह-

“ यो निरनुबन्धदेशात्, आक्षोऽनाजोगवान् वृजिनभीरुः ।

गुरुभक्तो ग्रहरहितः, सोऽपि ज्ञान्येव तत्फलतः ॥ १ ॥

चक्षुस्मानेकः स्या-दन्धोऽन्यस्तन्मतानुवृत्तिपरः ।

गन्तारौ गन्तव्यं, प्राप्नुत एतौ युगपदेव ॥२॥ ” पञ्चा० ११ वि०

“ गणादिभ्यो वरचरण-हीणो वि हु पथयणं पजासंतो ।

ण य दृक्करं करंतो, सुदृढ वि अप्पागमो पुरिसो ॥१॥ ”

तथा-“ हाणस्स वि सुद्धपरू-वगस्स नाणाहियस्स कायड्वं । ”

ज्वया० १ अध्या० । स्या० (प्रत्यक्षाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्वस्था-

ने) आगमपूर्वके बोधे, द्वा० २३ द्वा० । “ अन्नाणं परिखाणामि । ”

(४२) अज्ञानं सम्यग्ज्ञानादप्यद्, ज्ञानं तु भगवद्भजनम् ।
ध० ३ अधि० ।

अत्र यशोविजयोपाध्यायकृतमष्टकम्-

मज्जत्यज्ञः किलाज्ञाने, विष्टायापि शूकरः ।

ज्ञानी निमज्जति ज्ञाने, मराल इव मानसे ॥ १ ॥

निर्वाणपदमप्येकं, भाव्यते यन्मुहुर्मुहुः ।

तदेव ज्ञानमुत्कृष्टं, निर्वन्धो नास्ति ज्ञेयता ॥ २ ॥

स्वभावज्ञाभसंस्कार-स्मरणं ज्ञानमिष्यते ।

ध्यानध्यमात्रमनस्त्वन्य-तथा चाक्तं महातनना * ॥ ३ ॥

वादांश्च प्रतिवादांश्च, वदन्तोऽनिश्चितस्तथा ।

तत्त्वान्तं नैव गच्छन्ति, मिल्पीयकवज्जतौ ॥ ४ ॥

स्वभावगुणपर्याय-चर्यावर्गो पराऽन्यथा ।

इति दत्ताऽऽत्मसन्तुष्टि-मृष्टिज्ञानस्य निर्मुनेः ॥ ५ ॥

अस्ति चेद् ग्रन्थिजिद् ज्ञानं, किं चित्रैस्तन्त्रयन्त्रैः ।

प्रदीपाः कोपयुज्यन्ते, तमाग्री दृष्टिरेव चेत् ? ॥ ६ ॥

मिथ्यात्वशैलपक्षाच्छिद्, ज्ञानदम्नोद्विशो जितः ।

निर्जयः शक्रवद् योगी, नन्दत्यानन्दनन्दने ॥ ७ ॥

पीयूषमसमुज्जातं, रसायनमनौषधम् ।

अनन्यापेक्षैरर्थं, ज्ञानमाहुर्मनीषाः ॥ ८ ॥ अष्ट० ५ अष्ट०

“ जो विणओ ते नाणं, जे नाणं सो अ बुच्छई विणओ ।

विणपण लहर नाणं, नाणेण वि जाणई विणयं ” ॥ ६२ ॥ द० १०

(वचनानुष्ठानं चारित्र्यवतो नियोगेनत्युक्तम् ‘ अणुछाण ’ शब्दे

प्रथमभाग ३७७ पृष्ठे)

(४३) नत्र ज्ञानयोजनामाह-

श्रुतमयमात्रापोहात्, चिन्तामयजावनामये भवतः ।

ज्ञानं परे यथार्हं, गुरुभाक्ति विधाननद्विधे ॥ १२ ॥

श्रुतेन निर्वृत्तं श्रुतमयं, तदेव नन्मात्रमध्वनस्वरूपमन्यज्ञान-

* हरिजनाचार्येण । ‘ अकुथासंजत नाण, सुयपाढउ व्व वि-

णयं ’ ॥ ६२ ॥

यनिरपेक्षम्, तदपोहात्तद्विरासात् । अन्यज्ञानरूपसापेक्षं तु श्रुत-
मयं न निरस्यत इति ज्ञेयम् । चिन्तामयभावनामये वक्ष्यमाण-
स्वरूपे नयप्रमाणसूक्ष्मयुक्तिचिन्तामिद्वृत्तं चिन्तामयं हेतुस्वरूपफ-
लजनेन कालव्यवचिपयं भावनामयं, ते भवतो जायेते ज्ञाने परे
प्रधाने यथाहंमौचित्येन गुरुभक्तिविधानं सञ्जोभनं लिङ्गं ययो-
गुरुभक्तिविधानसहितं ॥ ११ ॥

ज्ञानत्रयं सफलं दृष्टान्तरूपेण प्रतिपिपादयिपुराह-

उदकपयोऽमृतकल्पं, पुंसां मज्जानमेवमाख्यातम् ।

विधियन्तवन्तु गुरुभि-विषयतृपहारि नियमेन ॥ १२ ॥

उदकपयोऽमृतकल्पमुदकरसाऽऽस्वादकल्पं पयोरसाऽऽस्वा-
दकल्परम् अमृतरसाऽऽस्वादकल्पं, पुंसां विद्वत्पुरुषाणाम्, सञ्ज्ञानं
सम्यग् ज्ञानम्, एवमाख्यातं स्वरूपतो, विधियन्तवन्तु विधौ यतः
स विद्यते यस्मिन्निधियन्तवदेव, न विधियन्तवत्तु, गुरुभक्तिविधा-
यैरुपायं विषयतृपहारि विषयतृपमपहन्तु शीलमस्येति, निय-
मेन अवश्यं यतः, पुंसां स्वस्वस्वादुपयसलिलाऽऽस्वादतुल्यं,
चिन्ताज्ञानं तु क्षीररसाऽऽस्वादतुल्यं, भावनाज्ञानममृतरसाऽऽस्वा-
दनुपममित्युक्तं भवति, विषयतृपहारैरित्युक्तम् ॥ १३ ॥

यस्य तु विषयाभिलाषातिरेकः स ज्ञानत्रयवानेव, फला-
ज्ञायाद् न भवतीत्ययोग्यत्वप्रतिपत्त्या तस्येदमाह-

शृण्वन्नपि सिद्धान्तं, विषयपिपासाऽतिरेकतः पापः ।

प्राप्नोति न संवेगं, तदाऽपि यः सोऽचिकित्स्य इति । १४ ॥

शृण्वन्नपि तीर्थकरानिहितमर्थतः सिद्धान्तं प्रतिष्ठितपक्षरूपं
गणधराऽऽनुपनियन्मागमं विषयपिपासाऽतिरेकतो रूपरस-
गन्धस्पर्शशब्दाज्जिज्ञासातिरेकेण पापः संक्षिप्तपञ्चसायत्वा-
द् न प्राप्नोति संवेगं मोक्षानिलापं, तदाऽपि सिद्धान्तप्रवण-
कालेऽपि, आस्तां तावदप्यदा, य एवंविधः, सोऽचिकित्स्य इ-
त्यचिकित्सनीयः, स चर्चते, शास्त्रविहितदोषाचिकित्साया
अनर्हत्वादिति ॥ १४ ॥

इत्थं कर्मदोषयतः किं कर्तव्यम् ?, इत्याह-

नैवंविधस्य शस्त्रं, मण्डल्युपवेशनप्रदानमपि ।

कुर्वन्नेतद् गुरुरपि, तदधिकदोषोऽवगन्तव्यः ॥ १५ ॥

न प्रतिपेक्षे, एवंविधस्य, पुरुषस्य शस्त्रं प्रशस्तमनुज्ञातमित्य-
र्थः । मण्डल्युपवेशनप्रदानमपि अर्थमण्डल्यं यदुपवेशनं श्र-
वणार्थं तत्प्रदानमपि कुर्वन् संपादयन्नन्तु पूर्वोक्तं गुरुरपि प्र-
स्तुतोऽर्थभिधायी तदधिकदोषोऽयोग्यपुरुषाधिकदोषोऽवगन्त-
व्योऽवबोधव्यः । सिद्धान्तावज्ञाऽऽपादनादिति ॥ १५ ॥

पूर्वोक्तार्थं व्यतिरेकेणाऽह-

यः शृण्वन् संवेगं, गच्छति तस्याऽऽद्यमिह मतं ज्ञानम् ।

गुरुभक्त्यादिविधानात्, कारणमेतद् द्वयस्येष्टम् ॥ १६ ॥

यः कश्चिद् योग्यः शृण्वन्, सिद्धान्तमिति संवध्यते । संवेगं
गच्छति आस्कन्दति । तस्य योग्यस्याऽऽद्यमिह प्रथममिह मतं
ज्ञानं श्रुतज्ञानम् । गुरुभक्त्यादिविधानाद् गुरुभक्तिविनयबहु-
मानाऽऽदिकरणात्, कारणमेतद् द्वयस्येष्टं चिन्तामयभावनामय-
ज्ञानद्वयस्य हेतुरेतत् श्रुतज्ञानमिष्टम् । तस्याज्ञानत्रयेऽपि र-
त्नत्रयकल्पे परमाऽऽदौ विधेय इति ॥ १६ ॥ पो० १० विव० ।

(' सुस्वसा ' शब्दे शुश्रूषाविधेचनम्)

(४४) इदानीं त्रयाणां श्रुताऽऽदिज्ञानानां किञ्चिद्विज्ञानमु-
पदर्शयति-

ऊहाऽऽदिरहितमाद्यं, तद्युक्तं मध्यमं भवेद् ज्ञानम् ।

चरमं हितकरणफलं, विपर्ययो मोहतोऽन्य इति ॥ ६ ॥

ऊहो वितर्कः, ऊहाऽपोहचिन्तानाऽऽदिरहितमाद्यं प्रथमं श्रुतमयं,
तद्युक्तमूहाऽऽदियुक्तं मध्यमं चिन्तामयं भवेद् ज्ञानं चितीयं,
चरमं भावनामयं तृतीयं हितकरणफलं हितकरणं फलमस्येति
स्वहितनिर्वर्तनफलं, विपर्ययो विपर्यासो मिथ्याज्ञानं, मोहतो मो-
हान्मिथ्यात्वमोहनीयोदय इह ज्ञानत्रयादन्योऽवोध इति ॥ ६ ॥

(४५) श्रुतमयज्ञानस्य लक्षणमाह-

वाक्यार्थमात्रविषयं, कोपकगतवीजसन्निभं ज्ञानम् ।

श्रुतमयमिह विज्ञेयं, मिथ्याऽभिनिवेशरहितमष्टम् ॥ ७ ॥

सकलशास्त्रगतवचनाविरोधिनिर्णयार्थवचनं वाक्यं, त-
स्यार्थमात्रं प्रमाणनयाधिगमरहितम्, तद्विषयं तद्गोचरम्-वा-
क्यार्थमात्रविषयं, न तु परस्परविनिर्गमविषयशास्त्रावयवभूत-
पदमात्रवाक्यार्थविषयम् । कोपके लोहकोपकाऽऽदौ गतं स्थितं
यद् बीजं धान्यं तत्सन्निभमविनष्टत्वात्-कोपकगतवीजसन्निभं,
ज्ञानं श्रुतमयमिह प्रकमे, विज्ञेयं वेदितव्यम्, मिथ्याऽभिनिवेशोऽ-
सदभिनिवेशः, तेन रहितं विप्रमुक्तम्, अन्नमत्यर्थम् ॥ ७ ॥

(४६) चिन्तामयज्ञानस्य लक्षणमाह-

यत्तु महान्वाक्यार्थज-मतिसूक्ष्मसुयुक्तिचिन्तयोपेतम् ।

उदक इव तैलविन्दु-विंसर्पि चिन्तामयं तत्स्यात् ॥ ८ ॥

यत्तु यत्पुनर्महान्वाक्यार्थजमाक्षितेतरसर्वधर्माऽऽत्मकत्ववस्तुप्र-
तिपादकानेकान्तवादविषयार्थजन्यमतिसूक्ष्मा अतिशयसूक्ष्मबु-
द्धिगम्याः शोभना अविस्वादिन्यो या युक्तयः सर्वप्रमाणनय-
गर्जाः, तच्चिन्तया तदालोचनयोपेतं युक्तम् । उदक इव सञ्चि-
त इव तैलविन्दुस्तैलस्यो विस्पर्णशो विंसर्पि विस्तारयु-
क्तम्, चिन्तया निर्वृत्तं चिन्तामयं, तज्ज्ञानं स्याद्भवेत् ॥ ८ ॥

(४७) भावनाज्ञानलक्षणमाह-

पेदम्पर्यगतं यद्, विध्यादौ यत्नवत्तथैवोच्चैः ।

एतत्तु भावनामय-मशुद्धसञ्ज्ञानदीप्तिमयम् ॥ ९ ॥

पेदम्पर्यं तात्पर्यं सर्वज्ञेयक्रियाविषये सर्वज्ञाज्ञैव प्रधानं कार-
णमित्येवरूपं तज्ज्ञेयं तद्विषयं यद् ज्ञानं विध्यादौ विधिजन्यदा-
तृपात्राऽऽदौ, यत्नवत्परमाऽऽदिर्युक्तं, तथैवोच्चैः-पेदम्पर्यवस्वापेक्ष-
या यत्नवत्त्वस्य समुच्चयार्थं तथैवत्यस्य प्रदग्गम् । एतत्तु एतत्पु-
नर्भावनाया निर्वृत्तं भावनामयं ज्ञानम् । अशुद्धस्य सञ्ज्ञानस्य
जात्यरत्नस्य सञ्ज्ञावत् एव क्षारसृष्टपुटपाकाऽऽद्यज्ञावेऽपि ज्ञास्व-
रूपस्य या दांसिस्तया सममशुद्धसञ्ज्ञानदीप्तिमयम् । यथा
हि जात्यरत्नस्य स्वज्ञावत् एवान्यरत्नेभ्योऽधिका दीप्त-
भवति, एवमिदमपि भावनाज्ञानमशुद्धसञ्ज्ञानकल्पस्य भव्य-
जीवस्य कर्ममलमलिनस्यापि शेषज्ञानेभ्योऽधिकप्रकाशकारि
भवति । अनेन हि ज्ञानं ज्ञातं नाम क्रियाऽप्येतत्पूर्विकैव
मोक्षयाऽऽक्षेपेण संपद्यत इति ॥ ९ ॥

साम्प्रतं त्रयाणां श्रुतचिन्ताभावनामयज्ञानानां विषय-

विभागार्थं फलाभिधानाय प्रकमेत कारिका-

द्वयेन-

आद्य इह मनाक् पुंसः, तज्ज्ञायात् दर्शनग्रहो भवति ।

न भवत्यसौ द्वितीये, चिन्तायोगाद् कदाचिदपि ॥१०॥

आद्ये श्रुतज्ञाने, इह प्रवचने, मनागीपत्, पुंसः पुरुषस्य, तद्वा-
गात् श्रुतमयज्ञानानुरागात्, दर्शनग्रहो भवति, दर्शनं मतं
श्रुतमिति एकोऽर्थः । तद्ग्रहः तदाग्रहो यथेदमत्रोक्तमिदमेव च
प्रमाणं नान्यदित्येवंरूपो, न प्रवत्यसौ दर्शनग्रहो यथेदम-
स्मदीयं दर्शनं शोभनमन्यदीयमशोभनमित्येवंरूपो, द्वितीये चि-
न्तायोगादतिसूक्ष्मसुयुक्तिचिन्तनसंबन्धात् कदाचिदपि काले
नयप्रमाणाधिगमसमन्वितो हि विद्वान् प्रकावचत्ता स्वपर-
तन्त्रोक्तं न्यायबलाऽऽयातमर्थं सर्वं प्रतिपद्यते, तेनास्य दर्शनग्रहो
न भवति ॥ १० ॥

चारिचरकसंजीव-न्यचरकचारणविधानतश्चरमे ।

सर्वत्र हिता वृत्ति-गर्भजीर्याद् समरसापस्या ॥ ११ ॥

चारेदचरको भक्तियुता संजीविन्या औपधेरचरकोऽनुप-
भोक्ता, तस्य चारणमन्यवहारणं, तस्य विधानं संपादनं,
तस्माच्चारिचरकसंजीवन्यचरकचारणविधानतश्चरमे ज्ञाव-
नामयज्ञाने सति सर्वत्र सर्वेषु जीवेषु हिता वृत्तिः दितहेतुः
प्रवृत्तिर्न कस्यचिदहिता । गार्भजीर्यादाशयावशेषात् स-
मरसापस्या सर्वानुग्रहरूपया "कयाचित् स्त्रिया कस्य-
चित् पुरुषस्य वशीकरणार्थं परिव्राजिकोक्ता-यथेम मम व-
शवर्तिनं वृषजं कुरु, तथा च किल कुनश्चित् सामर्थ्यात् स
वृषभः कृतः, तं चारयन्ती पाययन्ती चास्ते । अन्यदा च वट-
वृक्षस्य अधस्तान्निपक्षे तस्मिन् पुरुषगवे, विद्याधरीयुग्ममाका-
शमागमत्, तत्रैकयोक्तम्-अयं स्वाभाविको न गौः, द्वितीययो-
क्तम्-कथमयं स्वाभाविको प्रवर्तिते । तत्राऽऽद्योक्तम्-अस्य व-
टस्याधस्तात् संजीवनी नामौषधिरस्ति । यदि तां चरति, तदा-
स्य स्वाभाविकः पुरुषो जायते । तच्च विद्याधरीवचनं तथा स्त्रि-
या समाकर्णितं, तथा चौषधिं विशेषतोऽज्ञानानया सर्वामेव चारि-
रि तत्प्रदेशवर्तिनीं सामान्येनैव चारितः, यावत्संजीवनीमु-
पभुक्त्वान् । तदुपभोगानन्तरमेवासौ पुरुषः संवृत्तः । "एव-
मिदं लौकिकमाख्यानकं श्रूयते । यथा तस्याः स्त्रियाः तस्मिन्
पुरुषगवे हिता प्रवृत्तिरेव ज्ञावनाज्ञानसमन्वितस्यापि सर्वत्र
भग्यसमुदायेऽनुग्रहप्रवृत्तस्य हितैव प्रवृत्तिरिति ॥ ११ ॥

विपर्ययो मोहतोऽन्य इत्युक्तम्, स पुनः कः ? इत्याह-

गुर्वादिविनयरहित-स्य यस्तु मिथ्यात्वदोषतो वचनात् ।

दीप इव मण्डलगतो, बोधः स विपर्ययः पापः ॥ १२ ॥

गुर्वादिविनयरहितस्य गुरुपाध्यायाऽऽदिविनयविकलस्य यस्तु
यः पुनर्मिथ्यात्वदोषतो मिथ्यात्वदोषात् तत्त्वार्थाश्रद्धान-
रूपाद् वचनादागमाद् दीप इव, मण्डलगतो मण्डलाऽऽका-
रो बोधोऽवगमस्तैरिक्तस्यैव स तथाविधो, बोधो वचनाद्
ज्वलन्पथ्यधारोपदोषतो विपर्ययो मिथ्याप्रत्ययरूपः पदमात्रवा-
च्यार्थविषयः पापः स्वरूपेण वर्तते ॥ १२ ॥

विपर्यय एव प्रस्तुते दृष्टान्तगर्भमुपनयमाह कारि-
काद्वयेन-

दण्मीखण्णनिवसनं, भस्माऽऽदिविजृपितं सतां शोच्यम् ।

पश्यत्यात्मानमहं, गृही नरेन्द्रादपि ह्यधिकम् ॥ १३ ॥

मोहविकारसमेतः, पश्यत्यात्मानमेवमकृतार्थम् ।

तद्व्यत्ययान्नङ्गरतं, कृतार्थमिति तद्ग्रहादेव ॥ १४ ॥

दण्मीखण्णं प्रसिद्धं, निवसनं परिधानमस्येति दण्मीखण्ण-
निवसनः, तं भस्माऽऽदिविजृपितं विच्छुरितं भस्माऽऽदिविजृ-
पितं सत्पुरुषाणां शोच्यं शोचनीयं पश्यत्यवबोध्यत्यात्मान-
मलमत्यर्थं, गृही गृहवान्, नरेन्द्रादपि ह्यधिकं चक्रवर्तिनोऽप्य-
धिकं यथेति गम्यते ॥ १३ ॥ मोहविकारसमेतो मनोविजृम-
दोपसमन्वितः पश्यत्यात्मानमेवमकृतार्थं सन्तं विपर्ययबोध-
वान् कृतार्थमिति पश्यति, तस्य कृतार्थस्य व्यत्ययेन यानि
लिङ्गानि तेषु रतस्तं तद्व्यत्ययलिङ्गरतम् । अनेनाकृतार्थत्वमेव
वस्तुवृत्त्या दर्शयति । एवंविधोऽपि कृतार्थमिति कुतो मन्यते ?
तद्ग्रहादेव, स चासौ ग्रहश्च, तस्मादेव विवक्षितग्रहाऽऽवेशा-
देव । एवं ग्रहगृहीतेन विपर्ययवत उपनयः कृतः ॥ १४ ॥

ज्ञानविपर्यययोः स्वाम्युपदर्शनार्थमिदं कारिकाद्वयमाह-

सम्यग्दर्शनयोगाद्, ज्ञानं तद् ग्रन्थिभेदतः परमम् ।

सोऽपूर्वकरणतः स्याद्, ज्ञेयं लोकोत्तरं तच्च ॥ १५ ॥

सम्यग्दर्शनयोगात्तत्त्वार्थश्रद्धानसंबन्धाद् ज्ञानं सम्यग्ज्ञानं,
तत् सम्यग्दर्शनं ग्रन्थिभेदतो ग्रन्थिभेदात्, परमं प्रधानं स्व-
रूपतो वर्तते, स ग्रन्थिभेदो नियमत एवापाद्विपुलपरावर्ता-
धिकसंसारच्छेदी, अपूर्वकरणतः स्यादपूर्वपरिणामाद् भवेत्,
ज्ञेयं लोकोत्तरं तच्च, तच्चापूर्वकरणं लोकात् सर्वस्मादप्युत्तरं
प्रधानं ज्ञेयम् । अपूर्वकरणमपूर्वपरिणामः बुभोऽनादावपि
संसारे तेषु तेषु धर्मस्थानेषु सूत्रार्थग्रहणाऽऽदिषु वर्तमानस्या-
व्यसंजातपूर्वं इति कृत्वा ॥ १५ ॥

लोकोत्तरस्य तस्माद्, महानुजावस्य शान्तचित्तस्य ।

औचित्यवतो ज्ञानं, शेषस्य विपर्ययो ज्ञेयः ॥ १६ ॥

लोकादुत्तरः प्रधानो ज्ञानवानिह गृह्याने, तस्य लोकोत्तरस्य
तस्मादिति निगमने महानुभावस्याचित्त्यशक्तैः शान्त-
चित्तस्योपशान्तमनसः । औचित्यवत औचित्ययुक्तस्य ज्ञानम-
नेन ज्ञानस्वामी निदर्शितः । शेषस्योक्तगुणविपरीतस्य विप-
र्ययो ज्ञेयो ज्ञानत्रयादन्यः पदमात्रवाच्यार्थविषयः पूर्वोक्त इति
॥ १६ ॥ पो० ११ विव० ।

(४८) ज्ञानं किमिहभक्तिकं परभाविकं वा-

इहभविण भेते ! णाणे, परभविण णाणे, तदुभयभविण
णाणे ! गोयमा ! इहजविण वि णाणे, परजविण वि णाणे,
तदुजयभविण वि णाणे य ।

"इहभविण" इत्यादि व्यक्तम्, नवरम इह च जवे वर्तमानज-
न्मनि यच्छते, न तु भवान्तरे तदैहभाविकम्, काकुपाठाच्चेह प्र-
श्नताऽवसेया, तेन किमैहभक्तिकं ज्ञानमुत- (परजविण चि)
परजवे वर्तमानानन्तरभावित्यनुगामिनया यच्छते तत्परभ-
विकम्, आहोस्वित्- (तदुभयभविण चि) तदुभयरूपयोरिह-
परद्वक्त्रयोर्येवयोर्यदनुगामितया वर्तते तत्तदुजयभक्तिकम्, इदं
चैवं न पारभाविकाङ्गिद्यन इति । परतरभवेऽपि यदनुयाति तद्
ग्राह्यम्, इहभवव्यतिरिक्तत्वेन परतरभवस्यापि परभवत्वात्,
ह्रस्वतानिर्देशाच्चेह सर्वत्र प्राकृतत्वादिति, प्रश्ननिर्वचनमपि
सुगमं, नवरम- (इहभविण वि चि) पेहजविकं यदिहाधीतं,
नानन्तरभवेऽनुयाति, पारभाविकं यदनन्तरभवेऽनुयाति, तदु-
जयभक्तिकं तु यदिहाधीतं परजवे परतरजवे चानुवर्तत इति ।
ज० १ श० १ उ० । शास्त्राज्यासे, दर्श० ५ तत्त्व । ज्ञान-
मागमितमित्येकोऽर्थः । व्य० १० उ० । ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञेयप्र-

काशके दीपकत्वे आचाराङ्गमुनाऽऽदौ, हा० ३० मष्ट० । ४० ।
 " तस्मा धिउछाण-च्छाहकम्मवलधिरियसिक्खियं नाणं ।
 धारेयव्वं नियमा, न य अविणीएसु दायव्वं ॥ ५ ॥ " अत्र
 ज्ञानं चन्द्रप्रज्ञासिलक्षणम् । चं० प्र० २० पाद० ।

छुमत्त्ये एं भंते ! मणूसे परमाणुपोग्गलं किं जाणइ,
 पासइ, उदाहु न जाणइ, न पासइ ! गोयमा ! अत्येगइए
 जाणइ, ए पासइ, अत्येगइए ए जाणइ, ए पासइ ।
 छुमत्त्ये एं भंते ! दुपदेभियं खंथं किं जाणइ, पासइ ! ।
 एवं चेव । एवं जाव अस्खेज्जपएसियं । छुमत्त्ये एं
 भंते ! मणूसे अणंतपएसियं खंथं किं पुच्छा ! गोयमा !
 अत्येगइए जाणइ, पासइ, अत्येगइए जाणइ, ए पासइ, अ-
 त्येगइए ए जाणइ, पासइ, अत्येगइए ए जाणइ, ए पास-
 इ । आहोहिणं मणूसे परमाणु जहा छुमत्त्ये एवं
 आहोहिणं वि० जाव अणंतपदेभियं । परमाहोहिणं एं जंते !
 मणूसे परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ, तं समयं पास-
 इ, जं समयं पासइ, तं समयं जाणइ ! । एो इण्ठे समठे ।
 से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुचइ—परमाहोहिणं एं मणूसे
 परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ, एो तं समयं पासइ, जं
 समयं पासइ, एो तं समयं जाणइ ! गोयमा ! सागारे से
 एाणं जवइ, अणागारे से दंसणे जवइ, से तेणट्ठेणं जाव
 एो तं समयं जाणइ, एवं जाव अणंतपएसियं । केवड्डीणं
 जंते ! मणूसे जहा परमाहोहिणं तहा केवड्डी वि० जाव
 अणंतपएसियं ।

(छुमत्त्येत्यादि) इह छुमत्त्ये निरतिशयो ग्राह्यः । (जाण-
 इ, न पासइ चि) श्रुतपयुक्तः श्रुतज्ञानी, श्रुते दर्शनाभावात्,
 तदन्यस्तु " न जाणइ न पासइ चि " अनन्तप्रदेशिकसूत्रे च-
 त्वादी भङ्गा भवन्ति, जानाति स्पर्शनाऽऽदिना, पश्यति च चक्षु-
 येत्येकः । तथाऽन्यो जानाति स्पर्शनाऽऽदिना, न पश्यति च
 चक्षुषा, चक्षुर्योऽभावादिति द्वितीयः । तथाऽन्यो न जानाति
 स्पर्शाद्यगोचरत्वात्, पश्यति चक्षुषेण तृतीयः । तथाऽन्यो न
 जानाति न पश्यति चाविषयत्वादिति चतुर्थः । अत्राद्याधिका-
 राच्छ्रवणविशेषचतुर्धाधोऽवधिकपरमाधोऽवधिकसूत्रे परमा-
 धधिकक्षावश्यमन्तर्मुहूर्तेन केवली भवतीति केवलसिद्धम् । तत्र
 च (सागारे से नाणे भवइ चि) साकारं विशेषप्रद्वयस्वरू-
 पम् । ' से ' तस्य परमाधोऽवधिकस्य तच्चा, ज्ञानं भवति, त-
 द्विपर्ययभूतं च दर्शनमतः परस्परविरुद्धयोरेकसमये नास्ति सं-
 जव इति । म० १७ श० ७ उ० । अतः भङ्गज्ज्ञेयदातीचाराणां स-
 म्यगवबोधे, ध० ४ अधि० ।

संप्रति [व्रतकर्मणि] ज्ञानाऽऽख्यं द्वितीयभेदं व्याचिख्या
 सुर्गार्थोत्तरार्कमाह—

भंगयभेयस्यारे, वयाण सम्मं वियाणोइ ॥ ३१ ॥

प्रतानामणुप्रताऽऽदीनामिहैव गाथाद्वे जेदातिचारप्रस्तावे व-
 द्यमाणस्वरूपाणां भङ्गकान् द्विविधत्रिविधेत्यादीननेकप्र-
 कारान् (सम्मं ति) सम्यक् समयोक्तेन विधिना विज्ञाना-

त्यवबुध्यते (३५) ध० २० ३५ गाथा । (भङ्गसदस्याप्रद-
 शनमनुपयुक्तत्वाद्भेदं प्रत्यन्यते)

विषयसूची—

- (१) सव्युत्पत्तिकं ज्ञाननिर्वचनम् ।
- (२) ज्ञानस्य पञ्चविधत्वम् ।
- (३) ज्ञानभेदकारणानि ।
- (४) आदौ मतिश्रुतोपन्यासे कारणनिरूपणानन्तरं मति-
 श्रुतानन्तरमवधेस्तत्समनन्तरं च मनःपर्यायज्ञानस्या-
 पन्यासकारणनिरूपणं, केवलज्ञानस्य सर्वोपरि निर्दे-
 शे कारणं च ।
- (५) प्रत्यक्षपरोक्षत्वाभ्यां ज्ञानस्य द्वैविध्यं प्रकृत्य केवल-
 नोकेवलज्ञानभेदेन प्रत्यक्षज्ञानस्य द्वैविध्यप्रदर्शनम् ।
- (६) अवधिमनःपर्यायज्ञानत्वेन केवलज्ञानस्य द्वैविध्यं नि-
 रूप्याऽऽभिनिवोधिक्कथितज्ञानभेदेन परोक्षज्ञानस्य द्वै-
 विध्यप्रदर्शनम् ।
- (७) स्वाध्यादिभेदाद् मतिश्रुतभेदः ।
- (८) प्रकारान्तरेणापि मतिश्रुतयोर्लक्षणभेदप्रकरणम् ।
- (९) आचार्यभेदेन मतिश्रुतभेदाद्यै शङ्कननिराकरणे ।
- (१०) तदनन्तरं विशेषरूपणान्निधित्तया पुनरपि मतान्तरो-
 पन्यासः ।
- (११) कराऽऽदिचेष्टा मतेः कारणमेव न भवति, किन्तु श्रुत-
 स्येति शङ्कोद्घाटनम् ।
- (१२) श्रुतानन्तरमवधिज्ञानस्य विवेकः ।
- (१३) वस्तुतो ज्ञानस्य द्वैविध्यमेवेतिनिरूपणम् ।
- (१४) न ज्ञानमात्मव्यतिरेकेण गुणः ।
- (१५) ज्ञानज्ञानिनोर्निष्ठत्वस्वीकारे बध्मोक्ताज्ञावपरामर्शः ।
- (१६) बोधमात्रं प्रमाणं, साकारो वा बोधः प्रमाणमित्यत्र
 वैजायिकमतविचारः ।
- (१७) जैमिनीयस्वीकृतप्रमाणलक्षणनिराकरणम् ।
- (१८) प्रमाणमधिसंवादि ज्ञानमिति सौगतनिर्मितलक्षणपराम-
 र्शः ।
- (१९) अल्पमिचाराऽऽदिविशेषणविशिष्टाऽर्थोपलब्धिजनिका
 सामग्री प्रमाणमितिनैयायिकमतव्युदासः ।
- (२०) अनुव्यवसायप्रकाश्यं ज्ञानमित्यत्र नैयायिकमतमुदा-
 हृत्य पर्यालोचना ।
- (२१) ज्ञानस्य स्वप्रकाशकत्वे प्रदीपाऽऽदिदृष्टान्तमुपन्यस्य
 पदार्थपरिज्ञोद्यनम् ।
- (२२) नित्यपरोक्षज्ञानवादिनां प्रह्वानाम्, एकात्मसमवायिज्ञा-
 नान्तरवेद्यज्ञानवादिनां यौगानां च मतस्व विकुट्टनम् ।
- (२३) ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च निरूपणम् ।
- (२४) तत्र नैरयिकजीवानधिकृत्य प्रदर्शनम् ।
- (२५) द्वीन्द्रियाः सिद्धपर्यन्ताः ।
- (२६) तान्येव गतिद्वारमवलम्ब्य चिन्तनम् ।
- (२७) इन्द्रियद्वारमुपन्यस्य निरूपणम् ।
- (२८) कायद्वारमुदजाव्य प्रकरणम् ।
- (२९) सुदृढद्वारमुदीर्य प्रदर्शनम् ।
- (३०) पर्याप्तकद्वारे तत्प्रतिपादनम् ।
- (३१) भवस्यद्वारतोऽपि तज्जिज्ञेयः ।
- (३२) जव्यद्वारे ज्ञान्यज्ञानिविचारः ।

- (३३) संज्ञिद्वारे तेषां निरूपणम् ।
 (३४) लब्धिद्वारमधिकृत्य तत्परामर्शः ।
 (३५) उपयोगद्वारमुपन्यस्य तदुपदर्शनम् ।
 (३६) योगद्वारे सयोग्ययोगिनां नद्विपरामर्शः ।
 (३७) देश्याद्वारे तथैव सवेदशालेश्यानाम् ।
 (३८) कषायद्वारे सकायिकाकायिकानाम् ।
 (३९) वेदद्वारे सवेदकावेदकानाम् ।
 (४०) आहारकद्वारे आहारकानाहारकाणाम् ।
 (४१) तत्त्वसंवेदनं ज्ञानमिति चिन्तनम् ।
 (४२) अज्ञानं सम्यग् ज्ञानादन्यद्, ज्ञानं तु भगवद्वचनम् ।
 (४३) तत्र ज्ञानयोजना ।
 (४४) त्रयाणां श्रुताऽऽदिज्ञानानां स्वल्पविभागः ।
 (४५) तत्र श्रुतमयज्ञानस्य लक्षणम् ।
 (४६) चिन्तामयज्ञानस्य लक्षणम् ।
 (४७) ज्ञानाज्ञानलक्षणम् ।
 (४८) इदमधिकपरमविकलज्ञानविमर्शः ।
 (४९) छद्मस्त्रीवानधिकृत्य ज्ञानाऽऽदिपरामर्शः ।

ज्ञात-ज्ञात-न० । ज्ञायतेऽस्मिन् सति दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इति ज्ञातम् । दृष्टान्ते, स्था० ।

ज्ञायतेऽस्मिन् सति दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इति अधिकरणे कप्रत्ययोपादानाद् ज्ञातं दृष्टान्तः—साधनसद्भावे साध्यस्या-
 ऽवश्यभावः, साध्याभावे वा साधनस्यावश्यमभाव इत्युप-
 दर्शनलक्षणः । यदाह—“साध्येनानुगमो हेतोः, साध्याभावे च ना-
 स्तिता । श्याप्यते यः स दृष्टान्तः, स साधर्म्येतरो द्विधा ॥१॥”
 इति । तत्र साधर्म्ये दृष्टान्तः—अक्षिरत्र, धूमात्, यथा महानस
 इति । वैधर्म्यदृष्टान्तस्तु—अग्न्यन्नावे धूमो न जवति, यथा जला-
 ऽऽशय इति । अथवा—आख्यानकरूपं ज्ञातं, तच्च चरितकल्पि-
 तज्ञेदाद् द्विधा—तत्र चरितं यथा—निदानं दुःखाय प्रसूत-
 स्येव । कल्पितं यथा—प्रमादवृत्तामनित्यं यौवनाऽऽदीनीति ।
 निदर्शनीयं यथा—पाण्डुरात्रेण किसलयानां देशितम् ।

तथाहि—

“जह तुभे तह अग्ने, तुभे वि य होइ हा ! जहा अग्ने ।
 अप्पा हेइ परंत, पंडुयपत्तं किसलयाणं ॥ १ ॥” इति ।

अथवा—उपमानमात्रं ज्ञातम्—सुकुमारः करः किसलय-
 मिवेत्यादिवत् । अथवा—ज्ञातमुपपत्तिमात्रं ज्ञानहेतुत्वात्,
 कस्मात् ? यथाः क्रीयन्ते, यस्मात् मुधा न लज्यन्ते, इत्यादि-
 वदित्येवमनेकधाऽपि साध्यप्रत्यायनरूपं ज्ञातमुपाधिज्ञेदात्
 चतुर्विधं दर्शयति । स्था० ४ ठा० ३ उ० । “चउज्विहे णाणे
 पण्णत्ते । तं जहा—आहरणे, आहरणतद्देसे, आहारणतद्देसे, उव-
 वन्नासोवणप ।” स्था० ४ ठा० ३ उ० । (आहरणाऽऽदीनां व्याख्या
 स्वस्थाने) मनुजक्तेरे व्यवसितानां मनोमात्रग्राहका ऋजुमतय
 इति कल्पसूत्रावचूर्णार्थादौ, तथा प्रज्ञापनावृत्तौ मनःपर्यायज्ञातम्,
 इदं चारुवृत्तीयद्वीपद्विसमुद्रान्तर्वर्तिसंक्षिप्तमनोगतव्यावबन्ध-
 नमिति व्याख्यानानुसारेण वर्तमानानामेवं संज्ञिनां मनोगतपर्या-
 यावज्ञासो जायत इति । तथा च सति यदुक्तं प्रज्ञापनाटीकायाम्-
 मनःपर्यायज्ञानमपि पट्योपमासंख्येयभागमतीतं जानातीति कथं
 संगच्छते ? इति प्रश्ने उत्तरम्—वर्गपदं मनुजक्तेत्राधिकक्तेत्रव-
 र्तिः संक्षिप्तमनोगतव्यावबन्धनिषेधपरं, न तु वर्तमानसंक्षिप्तमनोग-
 तव्यावबन्धनियमपरम्, तेनात्राधिकज्ञानवन्मनःपर्यायज्ञान्यपि

यथोक्तातीतमनोगतभावान् जानातीति न कश्चिद् विरोध
 इति । १५७ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

णाणंतराय-ज्ञानान्तराय-पुं० । ६ त० । श्रुतस्य तद्ग्रहणाऽऽदौ
 विघ्ने, भ० ८ श० ६ उ० ।

णाणकप्प-ज्ञानकप्प-पुं० । श्रुतज्ञानविषयके कट्टे, पं० भा० ।

एत्तो उ णाणकप्पं, वोच्चांमि अहाणुपुव्वीए ।

मुत्तुदेने वायरण-पमिच्छपुच्छपरियट्ठअणुपेहा ॥

आयरियजवज्जाया, अह होति तु सुत्तकप्पविही ।

आयारमादि काजं, सुयं तु जा होति दिट्ठिवादो तु ॥

अंगाणंगपविट्ठं, कालियमुक्काजियं वा वि ।

तं पुण सव्वं पि भवे, संवादसमुट्ठितं च णिज्जृहं ॥

पत्तेयवुच्छजामिणें, अह व समत्ती य होज्जाहि ।

पं० भा० । पं० चू० ।

(श्रुतकट्टपाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्थाने)

णाणकसायक्रमील-ज्ञानकषायकुशील-पुं० । ज्ञानमाश्रित्य क-
 षायकुशीले, भ० २५ श० ६ उ० ।

णाणकिरियाण्य-ज्ञानक्रियानय-पुं० । ज्ञानक्रियाद्वयं मोक्षहे-
 तुरिति सिद्धान्तव्यवस्थिते नये, (रत्ना०) (' किरियाण्य ')
 शब्दे तृतीयजगते ५४४ पृष्ठे क्रियाप्राधान्यमुक्तम्) (' णाणयं ')
 शब्दे ज्ञानप्राधान्यं वक्ष्यते)

अत्र समुच्चयवादी प्राह—ततः सम्यग्ज्ञानं सम्यक् क्रियासध्रीची-
 नमेव फलसिद्धिनिवन्धनमित्युपगन्तव्यम्, न तु ज्ञानैकान्तः
 कान्तः । क्रियैकान्तोऽपि ज्ञानत एव । “यतः स्त्रीमद्यभोगश्चो, न
 ज्ञानात् सुखितो भवेत् * ।” इति तु न युक्तम् । यतः स-
 म्यग्ज्ञानकारणैकान्तवादिनामयमुपालम्भो, न पुनरस्माकं, सम्य-
 ग्ज्ञानक्रिययोरुभयोरपि परस्परपेक्षयोः कारणत्वस्वीकारा-
 त् । न च नितम्बिनीमोडकाऽऽदिगोचरायां प्रवृत्तौ तद्विज्ञानं स-
 र्वथा नास्त्येव, यतः—क्रियाया एव तत्कारणता कट्टयेत । तज्ज्ञा-
 नचरविज्ञानसनाथैव तत्र प्रवृत्तिः प्रीतिपरम्परोत्पादनप्रत्यला;
 अन्यथा—उन्मत्तम् हेतुताऽऽदेरपि प्रौढभ्रमपरायणप्रणयिनीनिवि-
 नाऽऽश्लेषक्रियाऽपि तदुत्पादाय किं न स्यात् ? । अथासौ
 क्रियैव तत्त्वतो न भवति, सैव हि क्रिया तात्त्विकी, या
 स्वकीयकार्याव्यभिचारिणी; हन्त ! तर्हि तदेव तात्त्विकं ज्ञानं
 यत् स्वकीयकार्याव्यभिचारीति कथं “स्त्रीमद्यभोगश्चो”
 इत्युपाह्वयः शोभेत ? । ततः कार्यमर्जयन्ती यथा निश्चयनयेन
 क्रिया क्रियोच्यते, तथा ज्ञानमपि; इति क्वचिद् व्यभिचाराभावाद्
 द्वयमेवैतत् फलोत्पत्तिकारणमनुगुणमिति । रत्ना० ७ परि० ।

अत्र यशोविजयोपाध्यायकृतो वेदान्तिभङ्गश्च समुच्चयवादः—

अत्र ज्ञानकर्मसमुच्चयवादे स्वपरसमयवि-

चारः कश्चिद् विध्यते—

क्रियानयः क्रियां व्रूते, ज्ञानं ज्ञाननयः पुनः ।

मोक्षस्य कारणं तत्र, नूयस्यो युक्तयो द्वयोः ॥ १२८ ॥

तत्र मुमुक्षुकर्मव्यापारतत्रं तत्त्वज्ञानवृत्ति, न वा ? इति विप्रतिप-
 त्तिविधिकोटिरुदयनाचार्याणाम्, निषेधकोटिर्भास्करियाणाम् ।

* “क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मतम्” । इति पूर्वार्धम् ।

तत्र नास्करीयाणामयमाशयः-तार्थविशेषज्ञानमहादानयमनियमाऽऽदिकर्मणां निःश्रेयसकारणत्वं तावच्चन्द्रवलादेवावगम्यते । तत्त्वज्ञानव्यापारकत्वं तु तेषां निःश्रेयसे जनयितव्यं न तावच्चन्द्र एव बोधयति, तत्र तस्यैवासीन्यात् । न च साक्षात् साधनताव्याप्तेः साधनताप्रतीतेः परस्परघटकव्यापारमविषयीकृत्य न घटत इत्यपूर्ववाच्यतन्मायेन शब्द एव वस्तुनः तत्त्वज्ञानव्यापारकतां बोधयितुं प्रगल्भते इति शङ्कापदं हृदि निधेयं, सामान्यशब्दोऽन्यतमविशेषवाचे तं त्यजति, न तु विशेषान्तरमुपादिस्ति तमपि चिद्विषय बोधयतीति स्वजावाद् दृष्टान्तस्यैवासंप्रतिपत्तेः । न च कर्मणामाश्रुतरविनाशित्वेन व्यापारोऽवश्यं स्वीकरणीयः, तत्र दृष्टेन तत्त्वज्ञानैवोपपत्तावदष्टकल्पनाया अन्यायवत्वाद् साधयसहृदतानुपपत्तिरेव तत्त्वज्ञानव्यापारकत्वे मानमिति वाच्यम्, तत्त्वज्ञानस्याऽपि व्यवहितत्वेन तत्रापि कर्मणोऽदृष्टद्वाराऽऽवश्यकत्वाभिःश्रेयसे द्वारद्वयकल्पने गौरवाद् निःश्रेयसे कर्मणामदृष्टद्वारा हेतुत्वे तत्रज्ञानोत्पत्त्यनन्तरमपि यमनियमाऽऽद्यनुष्ठानं स्यादिति चेत्, स्यादेव; न दानीमपि मुमुक्षाया अधिकारस्याकृतेः । न च तत्रज्ञानमेवैव मोक्षजनकत्वात् प्राथमिकतत्त्वज्ञानादेव मोक्षोत्पत्तौ क्व कर्मानुष्ठानमिति शङ्कनीयम् ? ।

“ नित्यनैमित्तिकैरेव, कुर्वाणो दुरितक्षयम् ।

ज्ञानं च विमलीकुर्वन्-नभ्यामेन तु पाचयेत् ॥ १ ॥

अन्यासात् पक्विज्ञानः, कैवल्यं लज्जते नरः ” ।

इत्यादि पुराणेषु तदभ्यासश्रवणात् ।

श्रुतिरत्यत्र विपक्षबाधकनया प्रमाणमस्ति । तथाहि-“अर्थान्तमः प्रविशन्ति येऽविद्यामुपासते । ततो भूय इव ते तमो य उ विद्यायां रताः ।” अस्या अर्थः-अविद्या कर्म, तदुपासने-ज्ञानत्यागेन तयाऽऽसक्ता भवन्ति ये तेऽर्थान्तमः प्रविशन्ति, संसारान् मुच्यन्ते, तेन केवलकर्मोपासने न जन्माऽऽदिविच्छेदः । ये च विद्यायां रताः, विद्यातत्त्वज्ञानं, तन्मात्राऽऽसक्ताः, उ इत्यन्यत्र चकारायम् । ते भूयोऽतिशयेन अर्थान्तमः प्रविशन्ति, नित्याकारणे प्रत्यवायस्य वस्तुत्वात् । ननु “ मोक्षाऽऽश्रमश्चतुर्थो वै, यो भिक्षोः परिकीर्तितः ” इत्यागमाद्यनुष्ठानाऽऽश्रमिणामेव मोक्षोऽधिकारः । तत्र च “संन्यस्य सर्वकर्माणि” इति स्मृतेः कर्ममात्रत्यागात् क्व समुच्यः, क्व वाऽकरणे प्रत्यवाय इति चेत् । न । यानि कर्माणि उपनीतमात्रकर्तव्यत्वेन विहितानि, तत्परित्यागस्याशास्त्रीयत्वात् संकोचे मानाभावात्, निषिक्तानि काम्यानि च धनहेतुत्वाच्चनमूलानि च धनत्यागादेव त्यज्यन्त इत्येतावत् एव संन्यासपदार्थत्वात् ।

तथा च गीतावचनम्-

“ काम्यानां कर्मणां न्यासं, संन्यासं कवयो विदुः । ”

“ नियतस्य तु संन्यासः, कर्मणो नोपपद्यते ।

मोहाच्चस्य परित्यागः, तामसः परिकीर्तितः ॥ ” इति ।

साक्षात्समुच्चयप्रतिपादिकाऽपि श्रुतिः-“ अविद्यां च विद्यां च यस्तद्वेदोभयं विद । अविद्याया मृत्युं तां त्वो विद्यायाऽमृतमश्नुते । ” अत्राविद्यां कर्म, विद्यां च तत्त्वज्ञानं तत्त्वं वेद यो वेद प्राप्नोतीति पूर्वार्द्धार्थः । वेदेति प्रयोगाद् “ विदुः ” ज्ञाने इति धातोश्चान्दमत्वेन भास्करीयैर्दर्शितत्वात् । “ तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमिति नान्यः पन्था विद्यतेऽन्यथा । ” इति वाक्यं त्वेवकारस्य विदित्वा इत्यनन्तरं योजनात् तत्त्वज्ञानस्याप्यपर्वणसामग्रीनिवेशननियमपरं,

न तु वाक्यान्तरावधृतकारणताकर्मव्युदासपरम् । समुच्चयेऽन्यान्वपि भूयांसि वचनानि सन्ति । तथा च गीतावचनम्-“ स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः, संसिद्धिं लभन्ते नरः । स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य, सिद्धिं विन्दति मानवः ” ॥ १ ॥ विष्णुपुराणेऽप्युक्तम्-“ तस्मात् तत्प्राप्तये यत्नः, कर्तव्यः पाण्डितैरनैः । तत्प्राप्तिहेतुर्बुद्धानं, कर्म चोक्तं महामते ! ” ॥ १ ॥ हारीतः-“ उभाज्यामपि पक्षाभ्यां, यथा खे पक्षिणां गतिः । तथैव ज्ञानकर्मज्यां, प्राप्यते ब्रह्म शाश्वतम् ॥ १ ॥ ” श्रुतिश्च-“ सत्येन लभ्यः तपसा ह्येव आत्मा तत्त्वज्ञानेन ब्रह्मवर्षेण च ” इति । एतन्मूलकमेव परिज्ञानाद् जवे प्रसिद्धिः “ न ह्येकपक्षो विदगः प्रयाति ” इत्यादि । न च काम्यनिषिद्धनैमित्तिकाज्यां कर्मज्यां न समुच्यः, तयोस्त्यागात्, न नैमित्तिकनित्यनैकैकशो व्यभिचारात् संकल्पेनासंभवात् । नाऽपि यत्प्राधम्यादिहेतु-“ न्यायाऽऽगतधनस्तत्र-ज्ञानानिष्ठोऽतिथिप्रियः । आरुक्लुप्तमत्यथादी च, गृहस्थाऽपि विमुच्यते ॥ १ ॥ ” इत्यागमेन गृहस्थस्यापि मोक्षश्रयणादिश्रुपपत्तिविरोधादेव न समुच्चय इति वाच्यम्; यत्राऽऽश्रमे यानि मोक्षहेतुनया विहितानि, तैरेव तदाश्रमे तत्त्वज्ञानस्य समुच्चयोपपत्तेः । न च कर्मणां परस्परव्यभिचारान्निधेयसे च स्वर्गवद् वैचित्र्याभावात् तत् प्रति कारणव्यमिति वाच्यम्, स्वाभाविकविशेषाविरहेऽपि प्रतियोगिनेदेन विशेषस्य निःश्रेयसेऽप्यविरोधात् । तत्पुरुषीयमुमुक्षुविहितकर्मत्वेन तत्पुरुषीयविजानीयदुःखध्वंसे हेतुत्वसंभवान्, अवश्यं चात्रावरूपे कार्ये प्रतियोगिमेदेन विशेषोऽभ्युपेयः, कथमन्यथा आश्रयनाशपाकयोः रूपनाशकारणत्वमिति । न च ज्ञानस्य विदितत्वाद्दृष्टजनकत्वेनादृष्टस्यैव प्राधान्यम्, न च रागाऽऽद्यभावाद् योगिनोऽदृष्टोत्पत्त्यसंभवः, मुक्तिविरोध्यपूर्वोत्पत्तावेव रागाऽऽदेः सहकारित्वात् तावन्नैव मोक्षकक्षकविषयपुपपत्तिपरिहारादिति वाच्यम्, मुक्त्यादितत्त्वज्ञानसाध्यतया कृतृत्वेन मिथ्याज्ञानविषयसेन दृष्टेनोपपत्तावदष्टकल्पनायोगात् । अन्यथा ज्ञेयज्ञाऽऽदिव्यपि तत्कल्पनाऽऽपत्तेः । एवं च विहितत्वं तत्रैव व्यभिचारादिति दृष्टव्यम् । न चावघातव्यनियमादष्टकल्पना, तत्र हेतुत्पत्त्याऽन्यथाऽपि संजयेन सा, अत्र तु मिथ्याज्ञानस्य निवृत्तेः, अन्यथाऽसंजया इति विशेषात् । नन्वत्रापि विरोधिगुण्यन्तरोत्पत्तेरपि मिथ्याज्ञानध्वंसः संभवति । न च मिथ्याज्ञानपदे तद्भासनापरं, तत्त्वज्ञानात् तद्वध्वंसस्यैवाङ्गीकारात्, तस्य चान्यथाऽसंभव एवेति वाच्यम्, अचिकित्सरोगाऽऽदिना तस्याऽपि संभवात् । न चेतत्वासनानाशोऽपि न ततः संसारवासनाया अनाश इति वाच्यम्, सामान्यावच्छेदेन पाक्षिकप्राप्तेरेव नियममूलत्वात् । अन्यथाऽपूर्वाय व्रीहिविशेषे नखनिर्भेदाप्राप्तेः, तत्राऽपि नियमादृष्टानुपपत्तिरिति चेत् । न । शक्यपरिवर्जनपाक्षिकप्राप्तेरेव नियममूलत्वात् । यथा व्रीहीनवहन्तीत्यत्र पक्षे प्राप्तस्य नखनिर्भेदाऽऽदेः शक्येन परिवर्जनेनावघातो नियम्यते-अवहन्तव्या एव, न नखैर्निर्भेदव्या इति नैनमत्र तत्त्वज्ञानेनैव मिथ्याज्ञानं निवर्तयेत्, न विरोधिगुणरागाऽऽदिना इति शक्यं प्रणिज्ञातुम्, तस्यापुन्यतन्त्रत्वात् । अत एव प्रोक्तित्तोह्यवघातत्वेनेव श्रवणजन्यतत्त्वज्ञानत्वेन नियमादृष्टहेतुत्वव्यभिचारे निरस्तम्, प्रोक्षणाऽऽदेः प्रधानाङ्गत्वेन प्रधानापूर्वफलकादृष्टजनकत्वात् । तत्र न्योक्तिसंभवेऽप्यत्र प्रधानस्यैव दृष्टफलत्वेन तथा वक्तुमशक्यत्वात् । किञ्च-अत्र विजातीय-

तत्त्वज्ञानत्वेनैव दृष्टव्यम् । मुक्तिहेतुत्वाद् न नियमादृष्टकल्पना । तत्र वैजात्येनैव हेतुत्वे तदवच्छिन्ने प्रोक्षणहेतुत्वोक्तौ कण्ड-
ने प्रोक्षणवाधाऽऽपत्तेः । न चावहन्तव्यप्रोक्षणत्वेनाप्यदृष्टहेतुत्वात्
तत्राऽपि नियमादृष्ट कल्पनीयम्, दृष्टार्थस्यैव नियमादृष्टार्थस्य
सिद्धान्तत्वादित्यन्यत्र विस्तरः ।

उदयनानुसारिणस्तु-अनुत्पन्नतत्त्वज्ञानस्य ज्ञानार्थिनः तत्प्र-
निबन्धकदुरितनिवृत्तिद्वारा प्रायश्चित्तवत् आरादुपकारकं
कर्म, संनिपत्योपकारकं च तत्त्वज्ञानम्, उत्पन्नतत्त्वज्ञानस्य त्व-
न्तरद्वन्द्वदृष्टेः कारीरीसमासिवद्वारब्धाग्रिमपाठनं लोकसंग्रहा-
र्थम्, यद्यपि लोकसंग्रहे न प्रयोजनं, सुखदुःखाभावतत्साधने-
तरत्वात्, तथाऽप्यकरणे लोकानामनित्यत्वेन यत् ज्ञानं तत्परि-
हारार्थम्, तत्तद्दुःखयोगेन कर्मनाशार्थं वा तत् । इदमेव च
ह्यारिद्वारयोः कर्मतत्त्वज्ञानयोः कारणत्वं, तुल्यककृतया समुच्चयो
नेष्ट इत्यनेन विवक्ष्यते । यद्यपि च तीर्थविशेषस्नानाऽऽदीनां तत्त्व-
ज्ञानव्यापारकत्वं न शाब्दं, तथाऽपि तीर्थविशेषस्नानाऽऽदीनि त-
त्त्वज्ञानकारकाणि, मोक्षजनककर्मत्वाद्, यमाऽऽदित्रिदित्यनुमाना-
त्तथात्वसिद्धिः । न च योगत्वमुपाधिः, " कथयति भगवानि-
हान्तकाले, भवभयकातरतारकं प्रबोधम् " इत्यादिपुराणात्
" रुद्रस्तारकं ब्रह्म व्याचष्टे " इति श्रुतेश्च काशीप्रयागाऽऽदे-
रज्ञानव्यापारकत्वासिद्धौ तत्र साध्याव्यापकत्वादित्याहुः ।

स्वतन्त्रास्तु-तत्त्वज्ञानं प्रत्यङ्गत्वपक्षे कर्मणामपूर्वद्वारा जनकत्वं,
दुरितध्वंसकल्पनातो लघुत्वात् । वस्तुतः कर्मणां निःश्रेयसहे-
तुत्वे तज्जन्यनिःश्रेयसजनकतया तत्त्वज्ञानस्य कर्मव्यापारत्वं वा-
च्यं, तदेव तु न युक्तम् । " न कर्मणा न प्रजया धनेन । नान्यः पन्था
विद्यतेऽप्यनाय । नास्त्यकृतः कृतेन " । " कर्मणा वध्यते जन्तु-विं-
धया च विमुच्यते । तस्मात् कर्म न कुर्वन्ति, यतयः पारद-
र्शनः ॥१॥ " इत्यादिश्रुतिस्मृतिशतेन निषेधात्, कर्मजन्यत्वाभा-
वाच्च । " तपसा कल्पं हित्वेति । अविद्यया च मुच्यंतीति ।
ततस्तु तं पश्यति निष्कलं ध्यायमानः, कपायपाकिः कर्मभ्यः " ।
इत्यादिभिस्तत्त्वज्ञानोत्पत्तिप्रतिबन्धकदुरितनिवृत्त्यैवान्यथासि-
द्धेः प्रदर्शनात् । न च " विविदिपति यज्ञेन " " सर्वं कर्माच्छिवं
पार्थ !, ज्ञाने परिसमाप्यते " इत्यादिभिः कर्मजन्यताऽपि
प्रतीयत इति वाच्यम् । सा हि नापूर्वद्वारा प्रतिबन्धकदु-
रितानुच्छेदेऽपूर्वसहस्रस्याप्यकिञ्चित्करत्वात्, तदुच्छेदेन
तज्जनने तु प्रमाणान्तरावधूतकारणाभावेन प्रतिबन्धकाभावे-
नैवान्यथासिद्धिः । न चैवं यागाऽऽदेरप्यपूर्वणान्यथासिद्धिः
स्यात्, तस्य यागकारणताग्रहोत्तरकल्प्यत्वेनोपजीव्या-
परिपन्थितत्वात्, इह तु प्रतिबन्धकाभावस्य कार्यमात्रकारण-
तायाः प्रागेवावधारणमिति शेषात् । अत एव भङ्गलकारीयोः
प्रतिबन्धकदुरितनिवृत्तिमात्रपक्षकत्वं, वृष्टिसमाप्ती तु स्वकार-
णादेवेति सिद्धान्तः * । किञ्च-कर्मकारणताग्रहानुपजीवनेन लौ-
किकान्वयव्यतिरेकावधूतमिथ्याज्ञाननिवर्तनभावसंभावितस्य
मोक्षसाधनत्वस्य " ज्ञानादेव तु कैवल्यम्, तरति शोकमात्मवित्,
ब्रह्मविदाप्नोति परं, ब्रह्मविद् ब्रह्मैव जवति, " इत्यादिश्रुतिस्मृति-
शतेन तत्त्वज्ञानादित्यतया ग्रहणात् तदेव मोक्षसाधनम् । कर्मा-
णि तु तत्रैवान्यथासिद्धानीति युक्तं, यथा च न तत्रापि व्या-
पारः तथोक्तमेव । अत एवार्थावबोधपर्यन्तताऽध्ययनविधेः, न
तु तेन क्त्वाद्यनुष्ठानेन स्वर्गाऽऽदिफलकत्वमिति संप्रदायः ।
न च तत्त्वज्ञानस्य कर्मणां निःश्रेयसप्रागभावव्याप्यप्रागजा-

वप्रतियोगित्वरूपतदनुकूलतायोधने एव तात्पर्यात् अत्यन्तर-
सिद्धेऽन्यथासिद्धत्वे तदन्यथासिद्धताया बोधयितुमशक्यत्वा-
त्तावतैव श्रुतेः कर्मप्रवृत्तिपरतानिर्वाहदित्याहुः ।

अत्र धर्मवदामः-मोक्षस्तावत् पुरुषार्थत्वाद् दुःखसाधनकर्मध्वंस
एव, न तु दुःखध्वंसः, तत्पन्नानुत्पन्नविवेकिता तदध्वंसस्याऽसा-
ध्यत्वात् । तत्र च ज्ञानकर्मणोर्वैजात्येन मुमुक्षुविहितत्वादेव
हेतुत्वं तुल्यमेवेत्येकतरपक्षपातो न श्रेयान् । ज्ञाने केवलज्ञा-
नत्वरूपस्य, कर्मणि च यथाख्यातचारित्र्यरूपस्य वैजात्यस्य
कल्पनायाः क्वायिकस्थत्वे क्वायोपशमिकस्थले च तदनुकूलता-
मात्रस्य द्वयोस्तुल्ययोगकर्मत्वात् । एतेन कारणोच्छेदक-
मेण कार्योच्छेदाद् मुक्तिरिति ज्ञानकर्मसहकारित्वं मिथ्याज्ञा-
नोन्मूलने कर्मविनाशकृतस्थैव तस्य दिग्मोहाऽऽदी हेतुत्वावधा-
रणाऽऽदि निरस्तम्; मिथ्याज्ञाननाशेऽपि विरोधिगुणमात्रस्य
हेतुत्वात्, मिथ्याज्ञानप्रभावासहवृत्तिमिथ्याज्ञानध्वंसे च हे-
तुताया लोकप्रमाणाविषयत्वेन ज्ञानकर्मणोर्द्वयोरेव कल्पनी-
चित्यात् । वस्तुन आर्थसमाजसिद्धत्वात् तद्व्यावच्छिन्नेऽपि
न हेतुता, किं तु सामान्यावच्छिन्नध्वंसनये कर्मत्वावच्छिन्न-
ध्वंसे, तत्समं यावत् कर्मकृत्यसमनियतक्वायिकसुखत्वावच्छि-
न्ने वेति न कस्यापि न्यूनत्वम्, पराजितमद्वारस्थान एव फ-
लाभिपेकात् । एकपुस्तकारेणान्यनिराकरणवचनं च तत्तद-
र्थवाद एवेति न कर्मकारणतायोधकवचनेऽनुकूलत्वमात्रमर्थः ।
कारणता शक्यपदस्यानुकूलत्वम्, लक्षणायां गौरवान् । अन्यथा
सिद्धिचतुष्टयराहित्यगर्भत्वेन तत्र साधवमिति दृष्टिदाने च वि-
धिप्रत्ययमात्रार्थाऽपीष्टानुकूलत्वमात्रमेव स्यादिति यागाऽऽदेर-
प्यपूर्वणान्यथासिद्धिः कर्मणाम्, न तत्त्वज्ञाने । न च तद्वारा मुक्तौ
हेतुत्वमित्युक्तम् । तदपि न युक्तम् । प्रतिबन्धकत्वस्य विशि-
ष्य विश्रामेण तदज्ञावकार्यमात्रेऽनुगतहेतुताया अयोगात्, प्र-
तिबन्धकविशेषनिवृत्तिहेतुतायाश्च कर्मकारणताग्रहोत्तरकल्प-
नीयत्वेन तदन्यथासिद्धतापादकत्वात् । किं च-प्रतिबन्ध-
कनिवृत्त्याऽन्यथासिद्धत्वेन कर्मणोऽहेतुत्वोक्तौ तत्त्वज्ञानस्य
सुतरां तथात्वं स्यात् । न हि तत्पक्षकेवलज्ञाना अपि भवोप-
प्राहिकर्मचतुष्टयं प्रतिबन्धकमनिवर्तयित्वा सद्य एव मुक्तिमाप्ता-
दयन्तीति मुक्तिप्रतिबन्धककर्मनिवर्तकत्वेन तत्त्वज्ञानस्य कुतोऽ-
नान्यथासिद्धिः ? अथ कर्मणो जोगनाश्वत्वेन ज्ञानस्य तदनाश-
कत्वाद् नान्यथासिद्धिः, न हि जोगस्तत्त्वज्ञानव्यापारः, तथाऽश्र-
वणात्, तेन विनाऽपि कर्मण एव तदुपपत्तेश्च । न च वासुदे-
वाऽऽदीनां कायव्यूहश्रवणात् तत्त्वज्ञानेन कायव्यूहमुत्पाद्य भो-
गद्वारा कर्मकृत्यमित्यपि साम्प्रतम्, तपःप्रभावादेव तत्त्वज्ञानस्यो-
त्पादेऽपि कायव्यूहसंभवाद् भोगजननार्थं कर्मभिरवश्यं त-
त्कार्यनिष्पादनमिति न तत्र तत्त्वज्ञानोपयोगः, यौगपद्यं च का-
यानां तज्जनककर्मस्वभावात्तपःप्रभावादेति । न च " तावदेवास्य
चिरं यावन्न विमोक्षोऽथ संपत्स्यते कैवल्येन " इति श्रुतौ
तावदेवास्योत्पन्नतत्त्वज्ञानस्य चिरं विद्यम्वो यावन्नोत्पन्नक-
र्मणो विमोक्षः । 'अथ संपत्स्यते कैवल्येन' जोगेन कृत्यित्वेति
शेष इति व्याख्यानाद् भोगस्य तत्त्वज्ञानव्यापारत्वं युक्तमेव ।
न च शेषदाने मानाज्ञावः, सत्यपि ज्ञाने कर्मावस्थाने क्लृप्त-
सामान्यभोगस्यैव नाशकत्वेनाऽऽक्षेपादिति वाच्यम्, तत्त्वज्ञाने
सति तत्त्वज्ञानदशायां न मोक्षः, किं तु तदपि भ्रक्षण (?) इत्य-
र्थेनाप्युपपत्तेरिति चेत् । मैवम् । कर्मणो भोगनाश्वत्वेऽपि ज्ञानस्य
कर्मनाशकत्वम्, जोगस्य तत्त्वज्ञानाव्यापारत्वात् । न च तत्त्वज्ञा-

नं विनाऽपि भोगेन कर्मनाशे व्यभिचारः, कर्मप्रागभावासहवृत्तिकर्मनाशे युगपद्भोगे वाच्यव्यभिचाराभावादिति मणिकृते-
वोक्तत्वात् ।

अस्मत्सिद्धान्तेऽपि नाशार्थिवृत्तौ नाशनिश्चयविधयैव के-
वलज्ञानस्य कर्महेतुत्वमनपायम् । तदुक्तं निर्युक्तौ समुदाता-
धिकारेण-“ ऊणवेयणिजं अइयहुयं आउयं च थोवगं
वण्णंति जिणा समुग्यायं । ” अत्र क्त्वाप्रत्ययबलादेव निय-
तवर्णोपर्यस्याध्यानन्यसिद्धत्वस्य प्रतीतिः कारणत्वलाभे
अन्यदप्याभोगवीर्यस्यैव केवलिनः कर्मकृत्यहेतुत्वादाजोगान्वि-
तवीर्यत्वेनैव वीर्यान्विताऽऽभोगत्वेनापि हेतुत्वादुक्ताथेसिद्धिः ।
यत्पुनः “ दोषपक्कित्तज्ञानात्, अकिञ्चिदपि केवलत्वात् । ततः-
प्रचयनिःशेष-विशुद्धिफलमेव तत् ” ॥ १ ॥ इत्यनेन के-
वलज्ञानस्याकिञ्चित्करत्वंमुच्यते, न दोषपक्किकार्यपक्षपा-
तं न तु पक्वानां भवोपप्रादिर्यां कृष्णरूपकार्यमप्याधित्य, तत्त-
द्व्यापारस्य सदा जागरूकत्वात् । यदि च स्वरूपशुद्धिप्रा-
दकनयेन १ केवलज्ञानस्य निर्व्यापारत्वं स्वीक्रियते, तदा य-
थाख्यातचारित्र्याऽऽत्मकक्रियाया अपि तथात्वेमेवाव्युपगन्तुं यु-
क्तम्, समुदाताऽऽदिना कर्मकृष्णव्यापारस्य योगविशेषैर्गैव वक्तुं
शक्यत्वात् । मुक्तिव्यवहेतुविधेकेन फलशुद्धिप्रादकनयेन तत्र
चारित्र्यहेतुत्वाभ्युपगम्यमानो ज्ञानहेतुतामपि न व्याहन्ति । २ ।
अनन्तकारणप्रादकनयेन तत्र चारित्र्यमेव हेतुरिति चेत् । न । उप-
पन्नानन्तरत्वस्य यथाऽऽव्यातचारित्र्यपेक्षया केवलज्ञान एव सं-
भवाद्, व्यापारानन्तर्यस्य च कल्प्यमानस्योजयत्रापि विनिगमा-
त् । ३ । एतेनाऽऽक्षेपकारणप्रादकनयेन-“जम्हा दंसणणाणा”
इत्यादिदिवचनाचारित्र्यमेव मुक्तिहेतुरित्यपि निरस्तम् । आक्षेपकत्वं
हि स्वेतरसकलकारणसमवधाननियतसमवधानकत्वं, तच्च
यथायथा इव केवलज्ञानेऽपीत्यविशेषात् क्रयोपशमद-
शायामप्यपुनर्वन्धकाऽऽदिचारित्र्यवृत्तजातिविशेषवतचारि-
त्र्यस्यैव विषयप्राप्तिमासाऽऽत्मपरिणामज्ञानोर्ध्वजाविनस्तत्त्वज्ञा-
नस्याऽऽक्षेपकत्वाविशेषात् । ४ । मुख्यकशेषनयेन चारित्र्यमेवो-
क्त्यत इति चेत् । न । तत्र मुख्यत्वस्यैव विनिगन्तुप्रश-
क्यत्वात् । ५ । पुनर्यथादकनयेन क्रियायामेव मुख्यत्वं विनिग-
म्यत इति चेत् । न । परमज्ञाप्रादकनयेन ज्ञान एव तद्विनि-
गमनायाः सुवचत्वात् । ६ । “जं सभं ति पासहा, तं मोणं ति
पासहा ” इत्यादिदिवचनात् कारकसम्यक्त्वशरीरनिर्वाहक-
त्वनयेन चारित्र्यमेवोक्त्यत इति चेत् । न । “जं अत्राणी क-
म्मं खवेइ ” इत्यादिदिवचनात् । सम्यक्क्रियाशरीरनिर्वाहकत्व-
नयेन चारित्र्यमेवोक्त्यत इति चेत् । न । “जं अत्राणी क-
म्मं खवेइ ” इत्यादिदिवचनात् सम्यक् क्रियाशरीरनिर्वाहकत्व-
नयेन ज्ञानेऽप्युत्कर्षस्य वक्तुं शक्यत्वात् । ७ । एतेन “णिच्चयण-
यस्स चरण-स्सुवघापण नाणदंसणवहो वि । ” इत्यादिदिवचना-
त् ज्ञाननाशव्याप्यनाशप्रतियोगित्वप्रादकशुद्ध्यनयेन ज्ञानाति-
शयस्याप्यदुर्वचत्वात् । ८ । व्यापारप्राधान्यप्रादकक्रियानये-
न चारित्र्योत्कर्ष इत्युक्तावपि दर्शनप्रधानप्रादकज्ञाननयेन ज्ञा-
नोत्कर्षः सुवच एव । ९ । दृष्टान्तौ चात्र पङ्गवन्धौ । तयो-
रन्यतरस्याऽकिञ्चित्करत्वेन संयोगपक्ष एव श्रेयान् । न च कु-
र्वद्भूतवनये शैलेभ्यन्यक्षणावधारणे चारित्र्यमुक्तम्, एवं मुक्तिरूप-
लोपधायकत्वेन विशिष्यत इत्यपि शङ्कनीयम्, कुर्वद्भूतकृष्ण-
सहकारिसमवधाननियतत्वेन तत्कालीनज्ञानकृष्णस्यापि

मुक्तिहेतुत्वात् । पुञ्जात् पुञ्जोत्पत्तिपक्षे वीजपाथःपचनाऽऽदी-
नामेकत्रोपादानत्वेन, अन्यत्र च निमित्तत्वेन हेतुत्वमिति चा-
रित्रकृष्णस्य मुक्तावुपादानत्वेन हेतुत्वाविशेष इत्यप्यसाम्प्रतम्,
ज्ञानाऽऽदिसंवलितमुक्तिरूपे संवलितक्षणस्यैव हेतुत्वात् । त-
च्चास्तद्व्यावृत्त्या, शक्तिविशेषाऽऽदिना वेत्यन्यदेतत् । कथं तर्हि-
“सद्दुष्पुञ्जुप्राणं पुण, निव्वाणं संजमो चैव । ” इति निर्युक्ति-
वचनं श्रद्धानम्, तेषां कुर्वद्भूतक्षणवगादिवात्, तत्र चैकान्त-
स्यानुपदमेव निरस्तत्वादिति शङ्कनीयम्, एकैकस्य शतमे-
दत्वेनाक्षेपकारणत्वरूपस्फूर्तपेक्षैश्च तदेकान्ताभिधानो-
पपत्तेः । अत एव शैलेभ्यन्यक्षणजाविधमेहेतुत्वमिति वि-
शुद्धैर्भूताऽभिप्रायेणैवास्मान्निस्तत्र तत्र समर्थतम् । ये तु मि-
थ्यादृशो मिथ्याज्ञानोन्मूलनद्वारा तत्त्वज्ञानमेव युक्तिहेतुरिति
मन्यन्ते, ते मिथ्याज्ञानोन्मूलनेऽपि तत्तन्मनःप्रणिधानरूपक्रिया-
या हेतुत्वं कथं न पश्यन्ति । मिथ्याज्ञानवासनोन्मूलनवत्कर्म-
निरपेक्षं तत्त्वज्ञानं हेतुरिति चेत्तर्हि अदृष्टपरिकल्पनमेतत् ।
मिथ्याज्ञाननिघासनायाः स्मृत्येकनाशवत्त्वात् तत्त्वज्ञानस्य तज्ज्ञा-
शताया लोकेऽदृष्टत्वाद्, अदृष्टकल्पने चाऽऽगमानुसारेणाज्ञात-
वत्कर्मणोऽपि मलकृत्यद्वारा मुक्तिहेतुत्वकल्पनमेव व्यायः । तथा
चाभ्यधात् स्मरेऽपि वासिष्ठे- “ तन्दुलस्य यथा चर्म, यथा
त.प्रस्य कालिका । नश्यति क्रियया पुत्र !, पुरुषस्य तथा मल-
म् ” ॥ १ ॥ इत्यादि । किं च-विहितत्वेन पुण्यपापकृत्यान्तरहेतु-
त्वस्यातः तत्त्वज्ञानस्य कर्मतुल्यत्वम् । न च किञ्चित् सादावेव
व्यभिचारः, मुमुक्षुर्वाहितत्वेन व्याप्तौ व्यभिचाराभावादिति
पुष्टिशुद्धपुनर्वन्धद्वारा ज्ञानकर्मणोर्मुक्तौ तुल्यवदेव हेतुतया
समुच्चयपक्ष एवाभावित इति सिद्धम् । (नयो०)

ज्ञानमेव शिवस्याध्वा, मिथ्यासंस्कारनाशनात् ।

क्रियामात्रं स्वभग्याना-मपि नो दुर्धर्म भवेत् ॥ १३५ ॥

तन्दुलस्य यथा चर्म, यथा ताम्रस्य कालिका ।

नश्यति क्रियया पुत्र !, पुरुषस्य तथा मलम् ॥ १३६ ॥

वर्धरश्च * तपस्वी च, शूरश्चाप्यकृतव्रणः ।

मद्यथा स्त्री सती चेति, राजन् ! न श्रद्धाम्यहम् ॥ १३७ ॥

ज्ञानवान् शीलहीनश्च, त्यागवान् धनसंग्रही ।

गुणवान् जाग्रदहीनश्च, राजन् ! न श्रद्धाम्यहम् ॥ १३८ ॥

इति युक्तिवशात् प्राहु-रुभयोस्तुल्यकृत्तताम् ।

मन्त्रेऽप्याहानं देवाऽऽदः, क्रियायुग्ं ज्ञानमिष्टकृत् ॥ १३९ ॥

ज्ञानं तुर्यं गुणस्थाने, ज्ञायोपशमिकं जवेत् ।

अपेक्षते फले पट्ट-गुणस्थानजसंयमम् ॥ १४० ॥

प्रायः संभवतः सर्व-गतिषु ज्ञानदर्शने ।

तत्पमादो न कर्तव्यो, ज्ञाने चारित्र्यवर्जिते ॥ १४१ ॥

ज्ञायिकं केवलज्ञान-मपि मुक्तिं ददाति न ।

तावन्नाविर्जवेद याव-ञ्जैलेश्यां शुद्धसंयमः ॥ १४२ ॥

व्यवहारे तपोज्ञान-संयमा मुक्तिहेतवः ।

एकः शब्दार्जुसूत्रेषु, संयमो मोक्षकारणम् ॥ १४३ ॥

संग्रहस्तु नयः माऽऽह, जीवो मुक्तः सदा शिवः ।

शाण्डिल्यकिरियाण्य

अनवाप्तिप्रमात् करण-स्वर्णन्यायात् क्रिया पुनः॥१४१॥
अनन्तमर्जितं ज्ञानं, त्यक्ताश्चानन्तविज्रमाः ।
न चित्रं कलयाऽप्यात्मा, हीनोऽनूदधिकोऽपि वा ॥१४२॥
धावन्तोऽपि नयाः सर्वे, स्युर्जात्रे कृतविश्रमाः ।
चारित्र्यगुणलीनः स्या-दिति सर्वनयाऽऽश्रितः ॥१४३॥
सुनिपुणमतिगम्यं मन्दधीषु प्रवेशं,
प्रवचनवचनं न काऽपि हीनं नयैषैः ।
गुरुचरणकृपातो योजयंस्तान् पदे यः,
परिणमयति शिष्यांस्तं वृणीते यशःश्रीः ॥१४४॥
गच्छे श्रीविजयाऽऽदिदेवसुगुरोः स्वच्छे गुणानां गणैः,
प्रौढि प्रौढिमधाम्नि जीतविजयप्राज्ञाः परामैरुः ।
तत्मातीर्थभृतां नयाऽऽदिदेवसुगुरोः उत्तमानां शिशुः,
तत्त्वं किञ्चिद्विदं 'यशोविजय' इत्याख्याभृदाख्यातवान् १४५

नयो० ।
नाणं किरियारहितं, किरियामित्तं च दो वि एतां ।
असमत्था दाएडं, जन्ममरणदुक्ख मा जाइ ॥ ६८ ॥

ज्ञायते यथावद् जीवाजीवाऽऽदितः जन्मनेनेति ज्ञानम्, क्रियत इति
क्रिया यथोक्तानुष्ठानम्, तथा रहितं, जन्ममरणदुःखेभ्यो मा भै-
षीरिति दर्शयितुम् दातुं वाऽसमर्थम् । न हि ज्ञानमात्रेणैव पुरुषो
जयेभ्यो मुच्यते, क्रियारहितत्वाद्, दृष्टप्रदीपजकप्रपञ्चायमानप-
ह्नुवत् । क्रियामात्रं वा ज्ञानरहितं न भयेभ्यो मा जैषीरिति दर्श-
यितुं दातुं वा समर्थम् । न हि क्रियामात्रात् पुरुषो भयेभ्यो
मुच्यते, ज्ञानविकलत्वात्, प्रदीपनकभयप्रपञ्चायमानान्ध-
वत् । तथा चाऽऽगमः-“ ह्यं नाणं क्रियाहीणं, हया अ-
षाणश्चो क्रिया । पासंतो पंगुलो दह्मो, धावमाणो अ ग्रंथश्चो ”
॥३६॥ (महा०) ('मोक्ख' शब्दे चैतद् विवेचयिष्यते) उज्ज-
यसङ्गावस्तु तेभ्यो मा जैषीरिति दर्शयितुं समर्थः । तथा
हि-सम्यग्ज्ञानक्रियावान् भयेभ्यो मुच्यते, उज्जयसंयोगत्वात्,
प्रदीपनकजयान्धस्कन्धाऽऽरूढपद्मगुवत् । (सम्म० ३ काण्ड)

उक्तं च-

संजोगमिद्धीएँ उ गोयमा ! फत्तं,
न हु एगचकेण रहो पयाइ ।
अंधो य पंगू य वणे समिच्चा,
ते संपउत्ता नगरं पविट्ठा ॥ ३७ ॥
नाणं पयासयं सोहउ, तवो संजमो य गुत्तिकरो ।
तिएहं पि समाजोगे, गोयम ! मोक्खो न अनहा ॥३८॥
महा० १ अ० ।

(संजोगसिद्धीएत्यादि) तस्मात् सम्यग्ज्ञानाऽऽदिजिनयनय-
समूहान्मुक्तिः, नयसमूहविषयं च सम्यग्ज्ञानं श्रुतानं च, तद्वि-
षयं सम्यग्दर्शनं, तत्पूर्वं चाशेषपापक्रियानिवृत्तिवृत्तकणं चारित्र्यं,
प्रधानोपसर्जनभावेन, मुख्यवृत्त्या वा तत्रितयदर्शकं च वाक्य-
मागमो, नान्यः, एकातप्रतिपादकस्यासदर्थत्वेन विसंवाद्क-
तया तस्य प्राधान्यानुपपत्तेः । जिनवचनस्य तु तद्विपर्ययेण दृष्ट-
त्वाददृष्टार्थेऽपि प्रामाण्यसंगतेः । सम्म० ३ काण्ड । महा० ।

(ज्ञानं शीलं श्रुतं वा श्रेय इत्यन्ययुक्तैः सह 'अरण-
उत्थिय' शब्दे प्रथमभागे ४५८ पृष्ठे विवक्षितम्) आह च-
ज्ञानक्रिययोः प्रत्येकं मुक्तेरवापिका शक्तिरसती कथं समुदाये-
ऽपि भवति ? । न हि यद्येषु प्रत्येकं नास्ति तत्तेषां समुदा-
येऽपि जवति, यथा प्रत्येकमसत्समुदितास्वपि सिकतासु तैलं,
प्रत्येकमसती ज्ञानक्रिययोर्मुक्तेरवापिका शक्तिः । ननुक्तम्-
“ पत्तेयमजावाओ, निव्वाणं समुदियासु विण जुत्तं । नाण-
किरियासु वोत्तुं, सिकयासमुदायतिह्वं व ॥ १ ॥ ” उच्यते-
स्यादेवं यदि सर्वथा प्रत्येकं तयोर्मुक्तयनुपकारितोच्येत, यदा
तु तयोः प्रत्येकं देवोपकारिका, समुदाये तु संपूर्णा हेतुतांन्य-
ते, तदा न कश्चिदोपः । आह च-“ वीसु ण सव्वह किच्चय,
सिकयातेलं व साहणाजावो । देसोवकारिया जा, सा सम-
चायम्मि संपुण्णा ॥ १ ॥ ” अतः स्थितमेतद् ज्ञानक्रिये समु-
दिते एव मुक्तिकारणं, न तु प्रत्येकमिति तत्त्वम् ।

तथा च पूज्याः-

णाणाहीणं सव्वं, नाणगुओ जणइ किं व किरियाए ? ।
किरियाए करणुनओ, तडुमयगाहो य सम्मत्तां ३५११ (विशेष०)
“ कन्निस्सोडया शैलया, क्वचिद्विद्धुत्तप्राकृतभुवा,
क्वचिच्चार्थापत्त्या, क्वचिदपि समारोपविधिना ।
क्वचिच्चार्थापत्त्या, क्वचिद्विद्धुत्तप्राकृतभुवा,
क्वचिच्चार्थापत्त्या, क्वचिदपि समारोपविधिना ।
दियं व्याख्या ज्ञेया, क्वचिदपि तथाऽऽम्नायवसतः ॥ १ ॥ ”
उत्त० १ अ० । दर्श० । आ० क० । अष्ट० ।

आचार्यः प्राऽऽह-

सव्वेसिं पि नयाणं, बहुविहवत्तव्वयं निसामित्ता ।
तं सव्वनयविमुक्कं, जं चरणगुणद्वितो साहू ॥
सर्वेषामपि मूलनयानाम्, अपिशब्दात्तद्देवानामपि नयानां उ-
व्यास्तिकायाऽऽदीनाम्-बहुविधवत्तव्वयतां सामान्यमेव, विशेषा-
एव, उभयमेव वा परस्परनिरपेक्षमित्यादिरूपाम्, अथवा-नामा-
दिनयानां मध्ये को नयः कं साधुमिच्छतीत्यादिरूपां, निश्चय भु-
त्वा, तत्सर्वनयविमुक्कं सर्वनयसम्मतं वचनं, यच्चरणगुणस्थि-
तश्चारित्रज्ञानस्थितः साधुर्यस्मात् सर्वेऽपि नया भावनिज्ञे-
पमिच्छन्तीति । वृ० ६ उ० । तथा चाऽऽगमः-“ दोहिं ठाणोहिं
संपक्खे अणगारे अणाइयं अणवदग्गं दीहमदं वा चाउरंतसं-
सारकंतरं वीईवपज्जा । तं जहा-विज्जाए वेव, चरणे वेव । ”
स्या० १ ठा० । दर्श० । व्य० ।

णाणकुसील-ज्ञानकुशील-पुं० । गुरुकज्ञानाऽऽवरणोदयेना-
हर्निशं प्रधर्पयति कुत्सितशीले, महा० ३ अ० ।
णाणग-नाणक-न० । मुञ्जायां, कार्यापणे, पणे च । आ० क० ।
“ केनापि कस्यचित् प्राउय-मूल्यनाणकसंभृतः ।
न्यस्तो नवलकस्तेनो-पात्तास्ते बहुमूल्यकाः ” ॥ १ ॥

आ० क० । स्वनामख्याते तीर्थभेदे, मोढेरे वायने नाणके पल्लयां
मेतुएरुके श्रीमहावीरः । ती० ४३ कल्प ।
पण्यासजीतविजयगणिकुनप्रश्नः-यथा प्रत्यहं प्रहादनविहारे
पञ्चशती वीसलप्रियाणां भोगः कथितोऽस्ति, तन्नाणकं किं
नामकं कथ्यते ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-वीसलदेवाऽऽज्ञापातितं
वीसलप्रियनामकं तत्काशीनं किञ्चिन्नाणकविशेषं संभाव्यते,
तदधुना प्रसिद्धं नास्ति, परं पद्विशन्मूढकल्मसैर्वासन्नप्रि-
यनाणकमष्टशतविंशतिसहस्राधिकद्विपष्टिकप्रमाणं कथित-
मस्तीति ॥ ४०४ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

शाणगुण-ज्ञानगुण-पुं० । जीवाऽऽधिते ज्ञाने तद्विनाभाविनि
पर्याये ज्ञानमाहात्म्ये, आच० ४ अ० ।

शाणच्यासायणा-ज्ञानात्याशातना-स्त्री० । ज्ञानस्य ज्ञानिनां
वा हीक्षनायाम्, अ० ८ श० ६ उ० ।

शाणजोग-ज्ञानयोग-पुं० । ज्ञानमेव योगः कौशलं ब्रह्मप्राप्त्यु-
पायो वा । ब्रह्मज्ञाभोपाये निष्ठाभेदे, आच० । अष्ट० ।

शाणद्वया-ज्ञानार्थता-स्त्री० । ज्ञानमेवायं यस्य स ज्ञानार्थ-
स्तद्भावस्तत्ता । ज्ञानार्थत्वे, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

शाणद्व-ज्ञानाद्व-त्रि० । ब्रह्मगमे, जीवा० १६ अधि० ।

शाणद्वि-ज्ञानद्वि-स्त्री० । " पचुं ज्ञेते ! चोदसपुत्री । "
तथा " जं अत्राणी कम्म " इत्यादिकृपायामुच्यते, दश० ३ अ० ।

शाणणय-ज्ञाननय-पुं० । ज्ञानमेव प्रधानमहिंकाऽऽमुष्मिकफ-
लप्राप्तिकारणं युक्तियुक्तत्वादिति सिद्धान्तव्यवस्थिते नये,
आच० ६ अ० । सम्म० ।

एतन्मतं यथा-

इह केचिज्ज्ञानादेव मोक्षमाप्तिपत । तथाह्येने एवते-सस्य-
शृङ्गानमेव फलसंपादनप्रत्यक्षं, न क्रिया, अन्यथा मिथ्याज्ञाना-
दपि क्रियायां फलोत्पादप्रसङ्गात् ।

यदुक्तम्--

" विज्ञप्तिः फलदा पुंसां, न क्रिया फलदा मना ।
मिथ्याज्ञानात् प्रवृत्तस्य फलात्संवाददर्शनात् ॥ १२६ ॥ " (नयो०)
तथा-

" धियः प्रवृत्ते विपदो रुणाद्वि, यशांसि दुःखे मतिर्न प्रमाद्वि ।
संस्कारशौचन परं पुनीते, ब्रुवा हि बुद्धिः कुत्रकामधेनुः ॥ १ ॥
रत्ना० ७ परि० ।

इह कश्चिद् ज्ञानमेव प्रधानमपवर्गशीजमिच्छति,-

यतः किं एवमागमः--

" जं अत्राणी कम्म, खवेइ बहुआदिं वासफोडीहि ।
सं नाणी तेहि ती, खवेइ ऊंसासमिच्छेणं ॥ १ ॥ "

तथा-

" सुई जहा ससुत्ता, न नस्सई कयवरम्मि पणिआ वि ।
जीवो तहा ससुत्तो, न नस्सइ गथो वि संसारे ॥ २ ॥ "

तथा-

" नाणं गिएइ नाणं, मुणेइ नाणेण कुणइ किच्चाइ ।
भवसंसारसमुदं, नाणी नाणुट्ठिओ तरइ ॥ ३ ॥ "

तस्माद् ज्ञानमेव प्रधानमपवर्गप्राप्तिकारणमतो ज्ञानिन एव
कृतिकर्म कार्यम् । अथाऽनन्तरगाथायामेव स्वयंभावसमा-
योगे श्रमण उक्तः । तस्य च कृतिकर्म कार्यमित्युक्तम् ।

" चरणं च जावो वर्तते " इत्युक्ते सत्याह-

काभं चरणं भावो, तं पुणं नाणसहिओ समाणेइ ॥
न य नाणं तु न भावो, तेन र नाणि पणिवयायो ॥ ७१ ॥

काममनुमतमिदं यदुक्तं चरणं चारित्र्यं भावो भावशब्दो
भावविविक्तोपलक्षणार्थः । तत्पुनर्ज्ञानसहितो ज्ञानयुक्तः समा-
पयति निष्ठां नयति, यतः-इदमित्यमासेवनीयमिति ज्ञानादेवा-
वगम्यते, तस्मात्तदेव प्रधानं, न च ज्ञानं तु न भावः, जाव

* " समापेः समाणः " । ८ । ४ । १४२ । समाप्नोतेः समा-
प आदेशो वा । 'समाणइ । समावेइ' ।

एव भावलिङ्गान्तर्गतमिति जावना, तेन कारणेन ' र ' इति नि-
पातः पूर्णार्थः । ज्ञानमस्यास्तीति ज्ञानी, तं ज्ञानिनं, प्रणमामः
पुजयामः । इति गाथाऽर्थः ॥ ७१ ॥

यतश्च बाह्यकरणसहितस्याप्यज्ञानिनश्चरणभाव एवोक्तः-

तम्हा न वज्जकरणं, मज्ज पमाणं न यावि चारितं ।

नाणं मज्ज पमाणं, नाणे च त्रियं जओ तित्थं ॥ ७२ ॥

तस्मान्न बाह्यकरणं पिएडविशुद्धादिकं मम प्रमाणम्, न
चापि चारित्र्यं वतलक्षणं, तज्ज्ञानाभावे तस्याप्यभावात् ।
अतो ज्ञानं मम प्रमाणं, सति तस्मिंश्चरणस्याऽपि भावात्, ज्ञाने
च स्थितं यतस्तीर्थं, तस्याऽऽगमरूपत्वात् । इति गाथाऽर्थः ॥ ७२ ॥

किञ्च दर्शनं जावयिष्यते, "सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि मोक्ष-
मार्गः" इति वचनात् । तद्य दर्शनं द्विधा-अधिगमजम्, नैसर्गिकं
च । इदमपि ज्ञानाऽऽद्यचोदयमेव वर्तते । तथा चाऽऽह-

नाऊण य सम्भावं, अहिगमसम्मं पि होइ जीवस्स ।

जाइस्मरणनिसग्गु-ग्गया वि न निरागमा दिची ॥ ७३ ॥

ज्ञाया च अवगम्य च सद्भावं सतां भावः सद्भावः, तं,
सतो जीवाऽऽद्यः किमधिगमाद् जीवाऽऽदिपदार्थपरिच्छे-
दलक्षणात्, सम्यक्त्वं अस्मान्नलक्षणम्, अधिगमसम्यक्त्वम्,
इदमधिगमसम्यक्त्वमपि, अविशुद्धात् चारित्र्यमपि, नयति
जीवस्य जायते आत्मन इत्यर्थः । नैसर्गिकमाश्रित्याऽऽह-
जातिस्मरणात्सकाशाश्रित्येण स्वभावेनोक्तता संभूता जा-
तिस्मरणनिसर्गोक्तता, असावपि न निरागमा नागमराहिता,
दृष्टिः, दर्शनं दृष्टिरिति, यतः स्वयंभूरमणस्यस्याऽऽदीनामपि
जिनप्रतिमाऽऽद्याकारमत्स्यदर्शनाद् जातिमनुसृत्य भूतार्था-
लोकनपराणामेव नैसर्गिकं सम्यक्त्वमुपजायते, भूतार्था-
लोकनं च ज्ञानं, तस्मादिदमपि ज्ञानाऽऽद्यचोदयमिति कृत्वा
ज्ञानस्य प्राधान्याद् ज्ञानिन एव कृतिकर्म कार्यमिति स्थितमयं
गाथाऽर्थः ॥ ७३ ॥

इत्थं ज्ञानवादिनोक्ते सत्याहाऽऽचार्यः-

नाणं विसए निपयं, न नाणपित्तेण कज्जनिप्फत्ती ।

मग्गन्नु दिट्ठतो, होइ सच्चिदो अविट्ठो अ ॥ ७४ ॥

ज्ञानं प्रकान्तं स्वविषये नियतं २ स्वविषयः पुनरस्य प्रकाश-
नमेव, यतश्चैवमतो न ज्ञानमात्रेण कार्यनिष्पत्तिः, मात्रशब्दः कि-
याप्रतिषेधवाचकः । अत्रार्थे मार्गदृष्टान्तो भवति, सचेष्टः स-
व्यापारः, अचेष्टश्च अविद्यमानचेष्टश्च । एतदुक्तं भवति-यथा
कश्चित् पाटलिपुत्राऽऽदिमार्गलो जिगमिषुष्वेष्टदेशप्राप्तिस्तत्र
कार्यं गमनचेष्टोद्यत एव साधयति, न चेष्टाधिकृतो भूय-
साऽपि कालेन तत्प्रजवादेवैवं ज्ञानी शिवमार्गमविपरीतम-
वगच्छन्नपि संयमक्रियोद्यत एव तत्प्राप्तिलक्षणं कार्यं साध-
यति, नानुद्यतो ज्ञानप्रजवादेव, तस्माद्वत् संयमरहितेन
ज्ञानेन । इति गाथाहृदयार्थः ॥ ७४ ॥

प्रस्तुतार्थप्रतिपादकमेव दृष्टान्तान्तरमभिधित्सुराह-

आवज्जनइकुसला, वि नट्ठिआ तं जणं न तोसेइ ।

जोगं अजुंजमाणी, निंदं खिसं च सा लहइ ॥ ७५ ॥

आतोद्यानि मूढकाऽऽदीनि, नृत्तं करचरणनयनाऽऽदिविशिष्ट-
रिस्पन्दविशेषलक्षणम्, आतोद्यः करणभूतः नृत्तमातोद्यनृत्तं,
तस्मिन् कुशला निपुणा आतोद्यनृत्तकुशला, असावपि नर्तकी,

अपिशब्दाद् रङ्गजनपरिवृताऽपि, तं जनं रङ्गजनं न तोषयति न हर्षं नयतीत्यर्थः । किंभूता सती ?-योगमयुञ्जती काया-ऽऽदिव्यापारमकुर्वती, ततश्च अपरितुष्टाद् रङ्गजनाद् न किञ्चिद् कव्यजातं लभत इति गम्यते । अपि तु निन्दां च खिसां च सा लज्जते रङ्गजनादिति । तत्समकृमेव या हीनता सा निन्दा, परोक्षं तु खिसेति गाथाऽर्थः ॥ ७५ ॥

इत्थं दृष्टान्तमभिधाय दाष्टान्तिकयोजनां प्रदर्श-
यन्नाह-

इअ लिंगनाणसहिओ, काइअजोगं न जुंजई जो उ ।

न लहइ स मुखसुखं, लहइ अ निंदं सपक्खाओ ॥ ७६ ॥

‘इय’ एवं लिङ्गज्ञानाज्यां सहितो युक्तः लिङ्गज्ञानसहितः काययोगं कायव्यापारं न युक्ते न प्रवर्तयति, यस्तु न लभते न प्राप्नोति, स इत्थंभूतः, किम् ? मोक्षसाधनं सिद्धिसुखमित्यर्थः । लभते च निन्दां स्वपक्वात्, चशब्दात् शिवस्यैव । इह च नर्तकीतुल्यः साधुः, आतोद्यतुल्यं कव्यविरक्तं, नृत्तज्ञानतुल्यं ज्ञानं, योगव्यापारतुल्यं चरणं, रङ्गपरितोषतुल्यः सङ्गपरितोषः, दानलाभतुल्यः सिद्धिसुखलाभः । शेषं सुगमम् । यत एवमतो ज्ञानचरणसहितस्यैव कृतिकर्म कार्यमिति गाथाभावात् ॥ ७६ ॥

चरणराहितं ज्ञानमकिञ्चित्करम्, अस्यार्थस्य
साधका बहवो दृष्टान्ताः सन्तीति प्रदर्श-

नाय पुनरपि दृष्टान्तमाह-

जाणंतो वि अ तरिउं, काइअजोगं न जुंजई नइए ।

सो बुझइ सोएणं, एवं नाणी चरणहीणो ॥ ७७ ॥

ज्ञानज्ञपि च तरीतुं यः काययोगं कायव्यापारं न युक्ते नद्यां स पुमान् उच्यते द्वियते श्रोतसा पयःप्रवाहेन, एवं ज्ञानी चरणहीनः संसारनद्यां प्रमोदश्रोतसोद्यते इत्युपनयः । तस्माच्चरणविकलस्य ज्ञानस्याकिञ्चित्करत्वात् उभययुक्त-स्यैव कृतिकर्म कार्यमिति गाथाऽभिप्रायः ॥ ७७ ॥

एवमसहायज्ञानपक्षे निराकृते, ज्ञानचरणोभयपक्षे च सम-
र्थिते सत्यपरस्त्वाह-

गुणअहिण वंदणयं, ऊउमत्थ गुणागुणे अजाणंतो ।

वंदिज्ज व गुणहीणं, गुणाहिअं वावि वंदावे ॥ ७८ ॥

इहोत्सर्गतो गुणाधिके साधौ वन्दनं, कर्तव्यमिति वाक्यशेषः । अयं चार्थः-अमणं वन्देतेत्यादिग्रन्थसिद्धः, गुणहीने तु प्रतिषेधः, पञ्चानां कृतिकर्मैत्यादिग्रन्थात् । इदं च गुणाधिकत्वं गुणहीनत्वं च तत्त्वतो दुर्विक्रमेयमतः उक्तस्यस्तत्त्वतो गुणागुणानात्मान्तरव-र्तिनोऽज्ञानानोऽनवगच्छन् किं कुर्याद्, वन्देत् वा गुणहीनं कि-ञ्चित् गुणाधिकं वाऽपि वन्दापयेत्, उभयथाऽपि च दोषः-एकत्र गुणानुज्ञाप्रत्ययः, अन्यत्र तु विनयत्यागप्रत्ययः, तस्मा-त्पूर्णभाव एव श्रेयान्, अलं वन्दनेन । इति गाथाऽभिप्रायः ॥ ७८ ॥

इत्थं चोदकेनोक्ते सति व्यवहारनयमतमधिकृत्य गुणाधिक-
त्वपरिज्ञानकारणानि प्रतिपाद्यन्नाहऽऽचार्यः-

आहणं विहारेणं, ठाणाचंक्रमणेण य ।

सकासुविहिओ नाउं, नासावेणइएण य ॥ ७९ ॥

आलयो वसतिः सुप्रमाजिताऽऽदिलक्षणा । अथवा-स्त्रीपशुप-
ण्डकविवर्जित इति । तेनाऽऽख्येन, नाऽगुणवत एव खल्वालयो

प्रवति । विहारो मासकल्पाऽऽदिः, तेन विहारेण, स्थानमूर्द्ध-
स्थानं, चक्रमणं गमनं, स्थानं च चक्रमणं चेत्येकवद्भावः । ते-
न चाविरुद्धदेशकायोत्सर्गकरणेन युगमात्रावनिप्रलोकनपुर-
स्सरऽऽहुतगमनेन चेत्यर्थः । शक्यः सुविहितो ज्ञातुम्, ज्ञाया-
वैनयिकेन च-विनय एव वैनयिकम्, समालोच्य भाषणेन आ-
चार्याऽऽदिविनयकरणेन चेति प्रावना । नैतान्येवंभूतानि प्रायशो-
ऽसुविहितानां भवन्तीति गाथाऽर्थः ॥ ७९ ॥

इत्थमभिहिते सत्याह चोदकः-

आहणं विहारेणं, ठाणाचंक्रमणेण य ।

न सका सुविहिओ नाउं, नासावेणइएण य ॥ ८० ॥

आलयेन विहारेण स्थानचक्रमणेन च न शक्यः सुविहितो ज्ञातुम्-
भाषावैनयिकेन चोदायिन्नुपमारकमायुरकोट्युद्वाऽऽदिभिर्व्यभि-
चारात् । तथा च प्रतीतिमिदम्-असंयता अपि हीनसत्त्वाः
लब्ध्यादिनिमित्तं संयतवक्ष्यन्ते, संयता अपि च कारणतो-
ऽसंयतवदिति गाथाऽर्थः ॥ ८० ॥

किञ्च-

जरहो पसन्नचंदो, सठिभतरवाहिरं उदाहरणं ।

दोसुप्पत्तिगुणकरं, न तेसि वज्जं भवे करणं ॥ ८१ ॥

जरतः प्रसन्नचन्द्रः साध्यान्तरवाह्यमुदाहरणम्-अन्यन्तरं ज-
रतः, यतस्तस्य बाह्यकरणरहिस्यापि विच्युपितस्यैवाऽऽदर्शक-
ग्रहप्रविष्टस्य विशिष्टभावनापरस्य केवलज्ञानमुत्पन्नम् । बाह्यम्-
प्रसन्नचन्द्रः । (‘पसन्नचंद’ शब्दे प्रसन्नचन्द्रकथाविस्तारः)
यतस्तस्योक्तप्रवाह्यकरणवतोऽप्यन्तःकरणविकलस्याधःसत-
मनरकप्रायोग्यकर्मवन्धो बभूव । तदेवं दोषोत्पत्तिगुणकरं न
तयोर्भरतप्रसन्नचन्द्रयोः । (वज्जं जवे करणं ति) छान्दस्तत्त्वा-
द्भूतं करणं दोषोत्पत्तिकारकं भरतस्य नाचूदशोजनं, बाह्यं
करणं गुणकारकं प्रसन्नचन्द्रस्य नाचूच्छोभनमपीति । त-
स्मादान्तरमेव करणं प्रधानम्, न च तदालयादिनाऽवगन्तुं श-
क्यते, गुणाधिकं च बन्धनमुक्तमिति कृत्वा भाव एव श्रेया-
निति स्थितम् । इत्ययं गाथाऽभिप्रायः ॥ ८१ ॥

इत्थं तीर्थाङ्गनूतव्यवहारनयनिरपेक्षं चोदकमवगम्याऽन्येषां
पारलौकिकापायप्रदर्शनायाऽऽहाऽऽचार्यः-

पत्तेअबुक्करणे, चरणं नासंति जिणवरिंदाणं ।

आहवभावकहणे, पंचहिं ठाणेहिं पासत्था ॥ ८२ ॥

प्रत्येकबुद्धाः पूर्वभवाभ्यस्तोभयकरणा भरताऽऽद्यः, तेषां कस्यं,
तस्मिन्नान्तर एव फलसाधके सति मन्दमतयश्चरणं नाशय-
न्ति जिनवरेन्द्राणां संबन्धिभूतम्, आत्मनः, अन्येषां च । पाठा-
न्तरं वा-“घोहिं नासंति जिणवरिंदाणं” कथम् ? “आहवभाव-
कहणे ति” कादाचित्कभावकथने बाह्यकरणरहितैरेव भरता-
ऽऽदिभिः केवलमुत्पादितमित्यादिलक्षणे, कथं नाशयन्ति ? पञ्च-
जिः स्थानैः प्राणान्तिपाताऽऽदिभिः पारम्पर्येण करणभूतैः, पा-
र्वर्यस्था उक्तलक्षणाः । इति गाथाऽर्थः ॥ ८२ ॥

यतश्च-

उम्मगदंसणाए, चरणं नासंति जिणवरिंदाणं ।

वावन्नदंसणा खलु, न हु लंज्जा तारिसा दहुं ॥ ८३ ॥

उन्मार्गदेशनयाऽनयाऽनन्तराभिहितं चरणं, नाशयन्ति जिनवरे-
न्द्राणां संबन्धिभूतमात्मनोऽन्येषां वा, व्यापकदेशनाः कलु विनष्ट-

सम्यग्दर्शना निवचयतः 'खलु' इत्यपिशब्दार्थो निपातः । तस्य व्यवहितः संबन्धः । तमुपरिष्ठाद् दर्शयिष्यामः । (न ह्य-
ज्ञा तारिसा दृष्टुं ति) नैव कल्पन्ते तादृशा दृष्टुमपि, किंपुन-
ज्ञानाऽऽदिना प्रतिष्ठाभयितुमिति गाथार्थः ॥७३॥ आच० ३ अ० ।
ति० । ('दं सण' शब्दे दर्शनप्राधान्यविचारः)

तत्र ज्ञाननयदर्शनम्—इदं ज्ञानमेवैहिकाऽऽमुष्मिकफलप्राप्तिका-
रणं प्रधानं, युक्तियुक्तत्वात्, तथा चाऽऽह निर्युक्तिकारः—

नायम्मि गिण्हियव्वे, अगिण्हियव्वम्मि चैव अत्यम्मि ।

जण्यव्वमेव इह जो, उवएसो सो नओ नाम ॥३५६॥

'नायम्मि' ज्ञाते सम्यक्परिच्छिन्ने ग्रहीतव्ये उपादेये (अ-
गिण्हियव्वम्मि सि) अग्रहीतव्ये अनुपादेये, हेय इति भावः ।
अशब्दः खलुभयोर्ग्रहीतव्याग्रहीतव्ययोर्ज्ञातव्यानुकर्षणार्थः, च-
पेक्षणीयवस्तुसमुच्चयार्थो वा । एवकारश्चावधारणार्थः । तस्य
चैव व्यवहितः प्रयोगो ह्युच्यते । ज्ञान एव ग्रहीतव्ये, तथाऽग्रही-
तव्ये, उपेक्षणीये च ज्ञात एव नाश्रिते अर्थे ऐहिकाऽऽमुष्मिके ।
तत्रैहिको ग्रहीतव्यः स्वचन्दनाऽऽदिभिः, अग्रहीतव्यो विपश्-
क्लकण्टकाऽऽदिः, उपेक्षणीयवस्तुणाऽऽदिः । आमुष्मिको ग्रहीतव्यः
सम्यग्दर्शनाऽऽदिः, अग्रहीतव्यो मिथ्यात्वाऽऽदिः, उपेक्षणीयो
विपयाऽऽदिः, तस्मिन्नर्थे यतितव्यमेव अनुस्वारलोपाद् यतित-
व्यमेवं क्रमेण ऐहिकाऽऽमुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिना सत्त्वेन प्रवृ-
त्त्यादिलक्षणो यतनः कार्य इत्यर्थः । इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यम्—स-
म्यग्ज्ञातं प्रवर्तमानस्य फलविसंवाददर्शनात् ।

तथा चोक्तमप्यैरपि—

" विज्ञप्तिः फलदा पुंसां, न क्रिया फलदा मता ।

मिथ्याज्ञानात् प्रवृत्तस्य, फलासंवाददर्शनात् ॥ १२२॥ (नयो०)

तथाऽऽमुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिनाऽपि ज्ञानादेव यतितव्यम् ।
(३५६२) आ० म० १ अ० २ खण्ड । इह ज्ञान-
नयो ज्ञानप्राधान्यव्यापनार्थं प्रतिपादयति—नन्वैहिकाऽऽमुष्मि-
कफलार्थिना तावत् सम्यग् विज्ञात एवार्थे प्रवर्तितव्यम्; अ-
न्यथाप्रवृत्तौ फलविसंवाददर्शनात् । तथा चाप्यैरप्युक्तम्—" वि-
ज्ञप्तिः फलदा पुंसां, न क्रिया फलदा मता । मिथ्याज्ञानात्प्र-
वृत्तस्य, फलासंवाददर्शनात् ॥ २२६ ॥ (नयो०) तथा चाऽऽ-
गमेऽप्युक्तम्—" पढं नाणं तओ दया " इत्यादि । " जं अन्ना-
णी कम्मं खवेइ " इत्यादि । तथाऽपरमप्युक्तम्—

" पावाओ विण्णवचीं, पवत्तणा तह य कुसलपफलाम्मि ।

विणयस्स वि पम्बिचीं, तिन्नि वि नाणे समपंपति ॥ १ ॥ "

इतश्च ज्ञानस्यैव प्राधान्यम्, यतस्तार्थिकरणधरैरगीतार्थानां
केवलानां विहारोऽपि निषिद्धः । तथा च तद्वचनम्—

" गीयथो य विहारो, वीयो गीयत्थमासओ भणिओ ।

पत्तो तइयविहारो, नाणुजाओ जिण्वरेहिं ॥ १ ॥ "

न यस्मादन्धेनान्धः समाकृष्यमाणः सम्यक् पन्थानं प्रतिपद्यत
इति भावः । एवं तावत् क्वायोपशमिकं ज्ञानमधिकृत्योक्तम्, क्वा-
यिकमप्यङ्गीकृत्य विशिष्टफलसाधकत्वं तस्यैव हेतुम्, यस्माद-
र्हतोऽपि भवान्नोदधेः तटस्थस्य दीक्षाप्रतिपन्नस्थैरुत्पन्नपञ्च-
रणवतोऽपि न तावदपवर्गप्राप्तिः संजायते, यावदखिलजीवाऽऽ-
दिवस्तुत्तोमसाक्षात्करणद्वक् केवलज्ञानं नोत्पन्नम् । तस्माद्
ज्ञानमेव पुरुषार्थसिद्धिनिवन्धनम् । प्रयोगश्चात्र—यद् येन विना
न भवति तत्तन्निवन्धनमेव, तथा जीवाऽऽद्यविनाभावी त-

न्निवन्धन एवाङ्कुरः, ज्ञानाविनाभाविनी च सकलपुरुषार्थ-
सिद्धिरिति । ततश्चायं नयश्चतुर्विधसामायिकं सम्यक्प्रवृत्तसा-
मायिके एवाम्युपगच्छति, ज्ञानाऽऽत्मकत्वेन तयोरेव मुख्य-
मुक्तिकारणत्वात् । देशसर्वविरतिसामायिके तु नैवैतत्, ज्ञान-
कार्यत्वेन गौणत्वात्स्योरिति । विशेष० । घृ० । सूत्र० । अनु० ।
आचा० । नि० चू० । दश० । सम्म० ।

आणणिएहवया—ज्ञाननिवृत्ता—अ० १६ त० । श्रुतस्य श्रुतगु-
रूणां वाऽपलपने, म० ८ श० ६ व० ।

आणणिञ्चात्ति—ज्ञाननिवृत्ति—अ० । ज्ञानस्य आमिनिबोधिका-
दितया निष्पत्तौ, सा चाभिनिबोधिकाऽऽदिभेदेन पञ्चविधा ।
यस्य यावन्ति ज्ञानानि तस्य तावती । म० ३० श० ४ व० ।

आणतव—ज्ञानतपस्—न० । तीर्थकृतां केवलतोत्पत्त्यर्थं कृतेऽष्टमा-
ऽऽदितपसि, यथा पार्श्वजिनैर्भवामिमांस्त्रिणापारिष्टेमीनाम-
एमेन वास्तुपुत्र्यस्य चतुर्थेन शेषाणामजितस्वाम्यादीनामनार्वि-
शतिजिनानां पष्ठेन भर्केन केवलज्ञानमुत्पेदे । प्रथ० ४५ द्वार ।

आणतह—ज्ञानतथ्य—न० । मत्यादिकेन ज्ञानपञ्चकेन यथास्व-
मन्त्रितये विषयोपलब्धे, सूत्र० १ श्रु० १३ म० ।

आणतिग—ज्ञानात्रिक—न० । मतिज्ञानश्रुतज्ञानाद्यधिज्ञानत्रये, क-
र्म० ४ कर्म० ।

आणतिलगगणि—ज्ञानतिष्ठकगणि—पुं० । पञ्चराजगणिशिष्ये
गौतमकुलकवृत्तिकारके, स च वैक्रमीये १६६० मिते वत्सरे
वर्तमान आसीत् । जे० ६० ।

आणत्त—नानात्व—न० । नानाभावो नानात्वम् । वर्णाऽऽदिकृते
वैचित्र्ये, प्रज्ञा० १५ पद । म० । नि० चू० । व्य० । स्या० ।

आणत्ता—नानाता—अ० । नानाभावो नानाता । विशेषे, आ०
म० १ अ० २ खण्ड ।

अथ 'नाणत्तं चि' नानातालक्षणं विचरीपुराह—

नाणत्तं चि विसेसो, सो दव्वक्खेत्तकालभावेहिं ।

असमाणाणं खेओ, समाणसंखाणमविसेसो ॥२१६१॥

परमाणुद्वयणुयार्णं, जह नाणत्तं तहाऽवसेसार्णं ।

असमाणाणं तह खे—त्तकालभावपण्येयार्णं ॥ २१६२॥

नाना इत्येतस्य भावो नानाता—वस्तुनां परस्परं भिन्नता, वि-
शेष इत्यर्थः । स च विशेषो द्रव्यक्षेत्रकालजावैरसमानानामस-
मानसंख्यानां हेतोऽवगन्तव्यः, ह्ययाऽऽदिभिः समानसंख्यानां
पुनरविशेष इति ॥ २१६१ ॥ अत्रोदाहरणमाह—(परमाण्वित्या-
दि) यथा ह्यव्यसंख्यया असमानानां परमाणूनां द्वयणुकस्का-
न्धानां च, तथाऽवशेषाणां द्वयणुकानां त्रयणुकानां च, तथा
त्रयणुकानां चतुरणुकानां च, तथा चतुरणुकानां पञ्चाणुकानां
नां चेत्यादिरुव्यसंख्ययाऽसमानानां परस्परं नानात्वं विशेषो
हेतुः । तथा तेनैव प्रकारेण क्षेत्रकालभावसंख्ययाऽसमाना-
नां क्षेत्रकालभावप्रज्ञेदानामपि परस्परं नानात्वं विशेषो, सु-
न्तव्यः, तद्यथा—एकप्रदेशावगाढानां द्व्यादिप्रदेशावगाढानां च,
तथैकसमयस्थितिकानां द्व्यादिसमयस्थितिकानां च, तथा एक-
गुणकावगाढाऽऽदीनां द्विगुणकालकाऽऽदीनां चेत्यादि । उपलक्षणं
चेद्व्य-रुव्यतः समानसंख्यानामपि परमाण्वादीनां क्षेत्रकालभा-

वैर्नानात्वं छद्म्यम् । एवमेकाऽऽदिप्रदेशावगाढानां क्षेत्रावगाढ-
प्रदेशैः समानसंख्यानामपि छव्यकालज्ञावैर्नानात्वम्, एकस-
मयाऽऽदिस्थितानां च स्थितिसमयैः समानसंख्यानामपि द्रव्य-
क्षेत्रभावैर्नानात्वम्; एकगुणकालकाऽऽदीनां च वर्णगन्धाऽऽदिगु-
णैः समानसंख्यानामपि छव्यक्षेत्रकालैर्नानात्वमिति ॥२१६२॥
विज्ञे० । आ० चू० ।

ज्ञानात्मन्-पुं० । ज्ञानविशेषत उपसर्जनीकृतदर्शनाऽऽदिरात्मा
ज्ञानाऽऽत्मा । सम्यग्दृष्टेरात्मनि, भ० १२ श० १० उ० ।

णाणदंसण-ज्ञानदर्शन-न० । ज्ञानं च दर्शनं च, ज्ञानेन वा द-
र्शनं ज्ञानदर्शनम् । ज्ञानदर्शनयुग्मे, " अतिथिं नं मम अस्सेसं
नाणदंसणे समुप्पन्ने । " स्या० ७ उ० ।

णाणदंसणलक्खणा-ज्ञानदर्शनलक्षण-स्त्री० । ज्ञानं च दर्श-
नं च लक्षणं स्वरूपं यस्याः सा ज्ञानदर्शनलक्षणा । सम्यग्-
ज्ञानसम्पददर्शनरूपायां मोक्षमार्गगतौ, " मोक्षलभ्यगगं तत्थं,
सुणेह जिणजागियं । चउकारणसंजुत्तं, नाणदंसणलक्खणं " ॥ १ ॥ उ० २८ अ० ।

णाणदंसणसमग्ग-ज्ञानदर्शनसमग्र-त्रि० । ज्ञानदर्शनार्थ्यां पूर्णं,
" ततो णाणदंसणसमग्गे " उ० ८ अ० ।

णाणदव्व-ज्ञानद्रव्य-न० । ज्ञानद्रव्यं देवकार्ये उपयोगि स्यान्न
वा, यदि स्यात्तदा देवपूजायां प्रासादाऽऽदौ वेति प्रश्ने, उत्तरम्-
" एकत्रैव स्थानके देवरिक्तं, क्षेत्रद्वयमेव तु ज्ञानरिक्तम् ।
सप्तक्षेत्र्यामेव तु स्थापनीयं, श्रीसिद्धान्तो जैन एवं ब्रवीति ॥१॥ "
एतत्काव्यमुपदेशमसत्तिकाप्रान्तेऽस्सयेतदनुसारेण ज्ञानद्रव्यं देव-
पूजायां प्रासादाऽऽदौ चोपयोगि भवतीति । उ० ४ प्र० । सेन० ३
उ० ।

णाणदान-ज्ञानदान-न० । श्रुतज्ञाने, " अन्येभ्यो भव्यवर्गेभ्यो-
ऽभ्यापनश्चावणाऽऽदिभिः । यद्दानमागमस्यैत-ज्ज्ञानदानमुदा-
हृतम् ॥ १ ॥ " ग० ३ अधि० ।

णाणदिट्ठि-ज्ञानदृष्टि-स्त्री० । तत्त्वज्ञानरूपायां दृष्टौ, अष्ट० १
अष्ट० ।

णाणदीव-ज्ञानदीप-पुं० । अज्ञानध्वान्तनाशात् तत्त्वज्ञानप्रदीपे,
द्वा० २५ द्वा० ।

णाणधण-ज्ञानधन-त्रि० । ज्ञानविशेषे विपश्चिति, आच० ४ अ० ।

णाणधम्म-ज्ञानधर्म-पुं० । वर्धमानसुरिवंशपरम्परायां साधु-
रक्षसुरैः शिष्ये, " तच्छिष्या ज्ञानधर्माख्याः, पाठकाः पर-
मोत्तमाः । जैनाऽऽगमरहस्यार्थ-दायका गुणनायकाः ॥ १ ॥ "
तच्छिष्याणां दीपचन्द्राणां शत्रुञ्जयाऽऽद्यनेकतीर्थेषु प्रतिष्ठावि-
धायिनां शिष्येण देवचन्द्रेण यशोविजयकृतज्ञानसाराङ्कस्य
टीका विरचिता । अष्ट० ३२ अष्ट० ।

णाणपज्जव-ज्ञानपर्याय-पुं० । ज्ञानविशेषे बुद्धिकृतेऽवि-
प्रागपलिच्छेदे, भ० २ श० १ उ० ।

णाणपडिणीयया-ज्ञानप्रत्यनीकता-स्त्री० । ज्ञानस्य श्रुताऽऽ-
देः तत्साधनस्य पुस्तकाऽऽदेः (कर्म० १ कर्म०) तदभेदाद् ज्ञान-
वतां वा सामान्येन प्रतिकूलतायाम्, भ० ८ श० ६ उ० ।

णाणपडिसेवणाकुशील-ज्ञानप्रतिसेवनाकुशील-पुं० । ज्ञान-
स्य प्रतिसेवनया कुशीलो ज्ञानप्रतिसेवनाकुशीलः । प्रतिसे-
वनाकुशीले, भ० २५ श० ६ उ० ।

णाणपरिणाम-ज्ञानपरिणाम-पुं० । ज्ञानवक्रणं जीवपरिणामे,
प्रज्ञा० १५ पद ।

णाणपरीपह-ज्ञानपरीपह-पुं० । ज्ञानं मत्यादि तत्परीपहणं च
ज्ञानपरीपहः । विशिष्टस्य ज्ञानस्य सद्भावे मदवर्जने अभावे,
दैन्यवर्जने, ग्रन्थान्तरे त्वज्ञानपरीपह इति पठ्यते, तथै-
वास्मान्निर्दिशितम् । ज० ८ श० ८ उ० ।

णाणपायच्छित्त-ज्ञानप्रायश्चित्त-न० । पापं विनर्त्तति । प्राय-
श्चित्तनेदे, स्या० ३ उ० ४ उ० ।

णाणपुरिस-ज्ञानपुरुष-पुं० । ज्ञानवक्रणभावप्रधाने पुरुषे,
स्या० ३ उ० १ उ० ।

णाणपेज्जदोष-नानाप्रेमदोष-न० । प्रेम च द्वेषश्च प्रेमद्वेषं, नाना-
प्रकारं प्रेमद्वेषं नानाप्रेमद्वेषम् । अधिनयमेदे, स्या० ३ उ०
३ उ० ।

णाणप्पओस-ज्ञानप्रक्षेप-पुं० । श्रुताऽऽदौ ज्ञाने, ज्ञानवत्सु वाऽ-
प्रीतौ, भ० ८ श० ६ उ० ।

णाणप्पयार-नानाप्रकार-त्रि० । विचित्रे, सूत्र० १ श्रु० १३
अ० । आच० ।

णाणप्पवाय-ज्ञानप्रवाद-न० । यत्र ज्ञानं मत्यादिकं स्वरूपमे-
दाऽऽदिभिः प्रोच्यते तज्ज्ञानप्रवादम् । स० । स्या० । ज्ञानं ज्ञानाऽऽ-
दिभेदजिह्वं पञ्चप्रकारं तत्प्रपञ्चं वदति ज्ञानप्रवादम् । न० ।
ज्ञानस्य मतिज्ञानाऽऽदिपञ्चकस्य भेदप्ररूपणा यस्मात् तज्ज्ञान-
प्रवादम् । चतुर्दशानां पूर्वाणां पञ्चमे, भ० । स्या० । तस्य
पदपरिमाणमेका पदकोटी । न० । " नाणप्पवायस्स णं पुव्वस्स
वारस्स वत्थू पणत्ता " । स० ।

णाणफल-ज्ञानफल-त्रि० । ज्ञानं फलं येषां तानि ज्ञानफलानि ।
श्रुतज्ञानाऽऽराधनाऽऽदिषु कर्मसु, उ० २ अ० ।

णाणवल-ज्ञानवल-न० । ज्ञानवत्त्वमतीताऽऽदिष्वस्तुपरिच्छेदसा-
मर्थ्यम्, चारित्रसाधनतया मोक्षसाधनसामर्थ्यं वा तस्मिन् ।
स्या० १० उ० ।

णाणवोडि-ज्ञानबोधिन्-पुं० । ज्ञानाऽऽवरणक्षयोपशमभूता ज्ञान-
प्राप्तिः । स्या० २ उ० ४ उ० ।

णाणजठ-ज्ञानभ्रष्ट-त्रि० । ५ त० । सदसद्विवेकभ्रष्टे, आच० १
श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

णाणभाव-ज्ञानभाव-पुं० । अधिगमे उपयोगे, नि० चू० २०
उ० ।

णाणजावणा-ज्ञानजावना-स्त्री० । ज्ञानस्य भावना ज्ञानजा-
वना । एवंचूतं मौनीन्द्रं ज्ञानप्रवचनं यथाऽवस्थितशेषपदार्था-
विज्ञावकमित्येवंरूपायां भावनायाम्, आच० २ श्रु० ३ चू० १
अ० १ उ० ।

णाणमंजरी-ज्ञानमञ्जरी-स्त्री० । यशोविजयोपाध्यायकृतज्ञान-
सारविधाष्टकग्रन्थस्य देवचन्द्रगणिकृतायां टीकायाम्, सा
चात्यशुद्धेति विद्वज्जनचेतश्चमत्कृतिं नादधाति । " स्याद्वादसु-

रहस्यानां, ज्ञानात्त्रयोदयेन च । देवचन्द्रेण बोधार्थं, सटीकेयं
विनिर्मिता ॥ १ ॥ वैक्रमीये रसानधिजलधिचन्द्र १७६६ मिते
संवत्सरे । अष्ट० ३२ अष्ट० ।

णाणमंत-ज्ञानवन्-वि० । ज्ञानशास्त्रिणि, नि० चू० १ उ० ।

णाणमग्न-ज्ञानमग्न-वि० । आत्मस्वरूपोपशब्धिभुक्ते, अष्ट० २
अष्ट० ।

णाणमय-ज्ञानमय-पुं० । आत्मनो विद्वान्हेतुकेऽहङ्कारे, " ज्ञानं
मद्वर्षहरं, माद्यति यस्तेन तस्य को वैद्यः ? । अगदो यस्य
विषयति, नस्य चिकित्सा कथं क्रियते ? " ॥ १ ॥ सूत्र० १
श्रु० १३ अ० ।

ज्ञानमय-वि० । ज्ञानाऽऽत्मके, आवि० ४ अ० ।

णाणमूढ-ज्ञानमूढ-पुं० । उदितज्ञानाऽऽवरणे, स्था० २ ठा० ४
उ० ।

णाणमोह-ज्ञानमोह-पुं० । ज्ञानविषयके मोहे, स्था० २ ठा० ४
उ० । (व्याख्याऽस्य ' मोह ' शब्दे छप्या)

णाणराशि-ज्ञानराशि-पुं० । सद्बोधनिकरे, पञ्चा० १५ वि० ।

णाणवत्-ज्ञानवत्-न० । अतीताऽऽदिवस्तुपरिच्छेदसामर्थ्ये,
स्था० १० ठा० ।

णाणवाह [ण]-ज्ञानवादिन्-वि० । यथाऽवस्थितवस्तुपरि-
ज्ञानेदेव मोक्ष इत्येवादिनि, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

णाणवि-ज्ञानवित्-वि० । ज्ञानं यथाऽवस्थितपदार्थपरिच्छेदकं
नष्टेति ज्ञानवित् । ज्ञानवेत्तरि, " से मायवि जाणवि "
आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

णाणविणय-ज्ञानविनय-पुं० । ज्ञानमाजिनिबोधिकाऽऽदि पञ्चधा,
तदेव विनयो, ज्ञानस्य वा विनयो भक्त्यादिकरणं ज्ञानविनयः ।
स्था० ७ ठा० । ज्ञानानां श्रवणमाक्षिप्तमानतद्दृष्टार्थभावनाविधि-
ग्रहमत्यादिनाऽऽप्याने, अ० २५ श्रु० ७ उ० । ज्ञानविनयः
पञ्चधा, ज्ञानस्य पञ्चविधत्वात् । औ० ।

ज्ञानविनयमाह-

नाणं मिक्खइ नाणं, गुणइ नाणेण कुणइ किञ्चिइ ।

नाणी नवं न वंथइ, नाणविण।ओ हवइ नम्हा ॥ ७३ ॥

ज्ञानं शिक्कयत्यपूर्वं ज्ञानमादत्ते, ज्ञानं गुणयति गृहीतं सत् प्र-
त्यावर्तयति, ज्ञानेन करोति कृत्यानि संयमकृत्यानि, एवं ज्ञानी न-
र्च कर्म न वध्नानि, प्राक्तनं च विनयति यस्माद् ज्ञानविनीनो
ज्ञानेनापनीतकर्मा भवति, तस्मादिति गाथाऽर्थः ॥ ७३ ॥ दश०
ए अ० १ उ० ।

णाणविणयपरिहीण-ज्ञानविनयपरिहीन-वि० । ज्ञानाऽऽचा-
रपरिहीने, चं० प्र० २० पाठ० ।

णाणविमलगाणि-ज्ञानविमलगाणिन्-पुं० । श्रीवल्लभमुनिगुरौ,
अयं विक्रमसंवत् १६५४ मिते विद्यमान आसीत् । अनेन महे-
श्वरसुरिकृतशब्दप्रभेदग्रन्थस्योपरि टीका कृता । जै० ५० ।

णाणविराडणा-ज्ञानविराधना-स्त्री० । विराधना खण्डना,
ज्ञानस्य विराधना ज्ञानविराधना, ज्ञाननिन्दया गुर्वादिनिन्द्वेन
च ज्ञानखण्डननायाम्, ध० ३ अधि० । निहन्वाऽऽदिरूपायां
ज्ञानप्रवर्धनीकतायाम्, स० १ सम० ।

णाणविसंवायणाजोग-ज्ञानविसंवादानायोग-पुं० । ज्ञानस्य ज्ञा-
निनां वा व्यभिचारदर्शनाय व्यापारे, अ० ८ श्रु० ६ उ० ।

णाणविसोहि-ज्ञानविशुद्धि-स्त्री० । ज्ञानाऽऽचारपरिपालनतो
ज्ञानस्य विशुद्धौ, स्था० १० ठा० ।

णाणवुद्ध-ज्ञानवृद्ध-पुं० । ज्ञानं हेयोपादेयवस्तुनिश्चयः, तेन
वृद्धा महान्तः । ध० १ अधि० श्रुतस्थविरेषु, हा० २५ अष्ट० ।

ज्ञानवृद्ध-पुं० । ज्ञानेन प्रतिबुद्धे, स्था० २ ठा० ४ उ० । (व्याख्या-
ऽस्य ' वृद्ध ' शब्दे छप्या)

णाणसंका-ज्ञानशङ्का-स्त्री० । श्रुतज्ञानविषयकशङ्कायाम्, सू-
त्र० १ श्रु० १३ अ० ।

णाणसंपण्ण-ज्ञानसंपन्न-पुं० । श्रुतसंपन्ने, स च दोषविपाकं
प्रायश्चित्तं चाऽवगच्छतीति आलोचनाऽर्हन्त्योक्तः । स्था०
७ ठा० ।

णाणसंपण्णया-ज्ञानसंपन्नता-स्त्री० । श्रुतज्ञानसहितत्वे,
(उक्त०) ।

नाणसंपण्णयाणं जंते ! जीवे किं जणयइ ? । नाणसंप-

ण्णयाणं जीवे सव्वज्जात्राभिगमं जणयइ, नाणसंपण्णे य

णं जीवे चाउरंतंसंसारकंतारे न विणस्सइ । " जहा सई

समुत्ता प-डिया वि न विणस्सइ । तहा जीवो समुत्तो सं-

सारे वि न विणस्सइ " ॥ १ ॥ नाणविणयतवचरित्तजोगं संपा-

उणइ, ससमयपरसमयविसारए संधायणिज्जे जवइ ॥ ९६ ॥

हे भदन्त ! ज्ञानसंपन्नतया ज्ञानस्य श्रुतज्ञानस्य संपन्नता

श्रुतज्ञानसंपत्तिः, तया जीवः किं फलं जनयति ? । तदा

गुरुराह-हे शिष्य ! श्रुतज्ञानसंपन्नतया जीवः सर्वभावा-

भिगमम्-सर्वं च ते भावाश्च सर्वभावाः जीवाजीवाऽऽद्यः,

तेषामभिगमः सर्वभावाऽभिगमः, तं सर्वभावाभिगमं जीवाजी-

वाऽऽदितत्त्वज्ञानं जनयति । तथा ज्ञानसंपन्नो जीवश्चतुर-

न्तसंसारकांतारे चतुर्गतिलक्षणे संसारवने न विनश्यति

मोक्षाद् विशेषेण दूरं नादृश्यो भवति । तथाहि-समुत्ता सूची

कचवराऽऽदिषु पतिता सती न नश्यति-अदृश्या न भवति,

नाशं न प्राप्नोति । तथा जीवोऽपि ससूत्रः श्रुतज्ञानसिद्धितः

संसारे विनष्टो न भवतीति भावः । ततश्च श्रुतज्ञानविनयत-

पञ्चारित्रयोगान् संप्राप्नोति । ज्ञानं च विनयश्च तपश्च चा-

रित्रयोगाश्च ज्ञानविनयतपश्चारित्रयोगाः, तान् सम्यक् प्रका-

रेण प्राप्नोति, तत्र ज्ञानम्-अवध्यादि, विनयः प्रसिद्धः,

तपो द्वादशविधम्, चारित्रव्यापारास्तान् सर्वान् लभते, पुनः

श्रुतज्ञानी स्वसमयपरसमयसङ्घातनीयो जवति स्वमतपरम-

तयोः सङ्घातनीयो मीलनीयः स्यात् । एतावता स्वमतपरम-

तान्निष्ठत्वेन प्रधानपुरुषत्वात् पण्डितेषु गणनीयो भवतीति

भावः ॥ ५९ ॥ उक्त० २६ अ० ।

णाणसमाहि-ज्ञानसमाधि-पुं० । अपूर्वश्रुतावगाहनपूर्वकजाव-

समाधौ, " जह जह सुयमवगाहइ, अइसरसपसरसंजुय-

मउव्वं । तह तह पट्ठाइ सुणी, णवणवसंवेगसद्धाए ॥ ११ ॥ "

सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

णाणसागर-ज्ञानसागर-पुं० । तपागच्छीयसोमसुरीणां शिष्ये,

ग० ४ अधि० । अनेनाऽऽवश्यकौघनिर्युक्तिचूर्णौ, मुनिसुव्रत-

स्त्वचनं धनौघनवस्त्ररूपावर्चनाथस्त्वचनं चेत्यादयो ग्रन्था रचि-

ताः । अस्य विक्रमसंभत् १४०५ मिते जन्म, १४१७ मिते दीक्षा, १४४१ मिते सुरिपदं, १४६० मिते स्वर्गतिः । जै० ६० ।

णाणसार-ज्ञानसार-न० । यशोविजयोपाध्यायकृते पूर्णाष्टका-
ऽऽदिकं ऽष्टश्लोकाऽऽत्मकद्वविंशदष्टकविभूषिते ग्रन्थविशेषे,
अष्ट० १ अष्ट० ।

णाणसिद्ध-ज्ञानसिद्ध-पुं० । भवस्थकेवलनि, दश० ४ अ० ।

णाणा-नाना-अव्य० । न+नाञ् । विनायें, अनेकार्थे, उजयार्थे
च । वाच० । “ णाणाद्रुमलयाऽऽङ्घ्रिं, णाणापिक्वलिसेविअं ।
णाणाकुसुमसंछन्नं, उज्जाणं खेदखोचमं । १ । ” नानाद्रुमलताकीर्णं
विविधवृक्षवल्लीजिव्याप्तम् । उक्त० २० अ० । सूत्र० १ रा० । स० ।

णाणाङ्गुणजुय-ज्ञानाऽऽदिगुणयुत-त्रि० । सम्यग्ज्ञानश्रद्धा-
नगुरुभक्तिसत्त्वप्रभृतिगुणसंपन्ने, पञ्चा० २ विच० ।

णाणाढंद-नानाछन्द-त्रि० । नाना भिन्नश्रुन्दोऽभिप्रायो येषां
ते तथा । निजामभिप्रायेषु, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

णाणादिष्टि-नानादृष्टि-त्रि० । नानारूपा दृष्टिदर्शनं येषां ते
तथा । सूत्र० २ श्रु० १ अ० १ स० । नानारूपा दृष्टिरन्तःकरणप्रवृ-
त्तिर्येषां ते तथा । सर्वज्ञप्रणीताऽऽगमानाश्रयणाक्षिबन्धनाभा-
वाद् भिन्नदर्शनेषु, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

णाणावृत्तगह-ज्ञानाऽऽद्युपग्रह-पुं० । साधुगतज्ञानप्रभृतिगु-
णोपप्लव्हे, पञ्चा० १२ विच० ।

णाणापन्न-नानाप्रज्ञ-त्रि० । नानाप्रकारा विचित्रज्ञयोपशमात्
प्रज्ञायतेऽनयेति प्रज्ञा, सा विचित्रा येषां ते तथा । नानामतिषु,
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

णाणापिंडरय-नानापिण्डरत-त्रि० । नाना अनेकप्रकारा-
भिग्रहविशेषात् प्रतिगृहमल्पप्रहणाच्च पिण्ड आहारपिण्डः,
नाना चासौ पिण्डश्च नानापिण्डः, अन्तप्रान्ताऽऽदि वा । त-
स्मिन् रता नानापिण्डरताः । नानापिण्डेऽनुचंगवत्सु, “ णाणा-
पिंडरया दंता, तेण बुद्धंति साहुणो । ” दश० १ अ० ।

णाणाजिगम-ज्ञानाजिगम-पुं० । मत्यादिज्ञानेन बोधे, स्था०
३ वा० १ उ० ।

णाणामणि-नानामणि-पुं० । नानाप्रकारेषु मणिषु, रा० ।

णाणामणिकणगरयणचूमणविराड्यंगमंगाणं ।

नानाविधानि मणिकनकरत्नानि येषु भूषणेषु तानि, तैर्नाना-
मणिकनकरत्नचूपणैर्विराजितान्यङ्गोपाङ्गानि यासां तास्तथा
तासाम् ।

णाणामणिकणगरयणविमलमहारीहणिज्जणोचियमिसमि-
संतविरड्यमहाभरणकडगतुमियवरचूसणुज्जलंतपीवरपलं-
वदाहिणजुयं पसारति ।

“ नानाविधानि मणिकनकरत्नानि येषु तानि नानामणिकनकर-
त्नानि, मणयो नानाविधाश्चक्रान्ताऽऽदयः, कनकानि नानाव-
र्णनया, रत्नानि नानाविधानि कर्कतनाऽऽदीनि, तथा विमलानि
निर्मलानि, तथा महान्तमुपभोक्तारमर्हति । यदि वा-महदुत्सवं
क्षणमर्हन्तीति महार्हाणि, तथा निपुणं निपुणबुद्धिगम्यं यथा
भवति । रा० । भ० । जी० । “ णाणामणितित्यसुबकाओ । ” ना-

नामणिभिर्नानाप्रकारैर्मणिजिस्तीर्थानि सुवस्त्रानि यासां ता
नानामणितीर्थसुवस्त्राः । रा० । जी० । “ णाणामणिदामालं-
किया । ” नानामणयो नानामणिमयानि दामानि माद्वस्तैरवस्त्र-
तानि नानामणिदामालंकृतानि । रा० । जी० । नानाजातीयेषु
मणिषु, कल्प० २ कृण ।

णाणामल्ल-नानामाल्य-न० । नानारूपे पुष्पे, जी० ३ प्रति० ४
उ० । “ नानामल्लपिण्डा । ” नानारूपाणि माल्यानि पु-
ष्पाणि पिण्डानि आविस्त्रानि यासां ता नानामाल्यपिण्डाः ।
कृतान्तस्य परनिपातः, सुखाऽऽदिदर्शनात् । रा० ।

णाणामय-ज्ञानामृत-न० । ज्ञानमवबोधः, तदेवामृतम्, अविना-
शिपदहेतुत्वात् । अष्ट० ७ अष्ट० । ज्ञानरूपे पीयूषे, “ पीत्वा
ज्ञानामृतं लुक्त्वा, क्रियासुरलताफलम् । साम्यताम्बूतमास्वा-
द्य, तृप्तिं याति परां मुनिः ॥ १ ॥ ” अष्ट० १० अष्ट० ।

णाणायार-ज्ञानाचार-पुं० । ज्ञानं श्रुतज्ञानं, तद्विषय आचारः ।
स० २३ सम० । श्रुतज्ञानविषये कालाध्ययनविनयाध्यापनाऽऽ-
दिरूपे व्यवहारे, स० १ अङ्ग ।

साम्प्रतं ज्ञानाऽऽचारमाह-

काले विण्णं बहुमाणे, उवहाणे तह य अनिएवणे ।

वज्जणअत्थतत्तुभए, अट्टविहो नाणमायारो ॥ १६० ॥

(काल इति) यो यस्याङ्गप्रविष्टाऽऽदेः श्रुतस्य काल उक्तः,
तस्य तस्मिन्नेव काले स्वाध्यायः कर्तव्यो, नान्यदा, तीर्थकर-
वचनात् । दृष्टं च कृष्यादेरपि कालग्रहणे फलं, विपर्यये च वि-
पर्यय इति । अत्रोदाहरणम्-“ एको साहू पादोसियं काढं घे-
त्तूण अङ्कंताए वि पढमपोरिसीए अणुवओगेण पढति काशि-
यं सुत्तं । सम्महिद्धिदेवया चित्तेति-मा अष्ठा पंतदेवया ठलिज्ज
त्ति काढं तक्कं कुंने घेत्तूण नक्कं तक्कं ति तस्स पुरओ अ-
भिकखणं १ गयागयाई करेति । तेण य चिरस्स सज्झायस्स
वाघातं करेइ त्ति । भणिया य अयाणिए ! को इमो तक्क-
स्स विक्कयणकालो ? , वेढं ता पलोवेह । तीए वि भणियं-
अहो को इमो कालियसुयस्स सज्झायकालो त्ति ? तओ सा-
हुणा णायं-जहा ए एसा पागइत्थि त्ति । उवउत्तो णाओ अ-
रुत्ते दिष्णं मिच्छादुक्ककं । देवयाए भणियं-मा एवं करेज्जा-
सि, मा पंता ठलेज्जा । तओ काले सज्झाइयस्सं, ए उ अकाले
त्ति ” । दश० । (एतच्च तृतीयजगते ४९६ पृष्ठे ‘ कालायार ’
शब्दे द्रष्टव्यम्)

तथा श्रुतग्रहणं कुर्वता गुरोर्विनयः कार्यः, विनयोऽभ्यु-
त्थानपादधावनाऽऽदिः, अविनयगृहीतं हि तदफलं भवति ।
दश० नि० ३ अ० । आचा० । (एवं विनयबहुमानोपधानानिह-
वाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्वशब्दे द्रष्टव्या)

अत्रानाचरणे प्रायश्चित्तम्-

इदार्णि काढाणायाराऽऽदिसु जेअभिहिता पच्छित्ता, ते केइ मत-
विसेसिया जहा ज्वंति न भवंति य, तहा जणत्ति-

सुत्तमि एते लहुगा, पच्छित्ता अत्थे गुरुग कोसिं वि ।

तं तु ए जुज्जाति जम्हा, दोएह वि लहुआ अणज्जाए ॥ २ ॥

जे एते पच्छित्ता भणिता ते सुत्ते लहुगा, अत्थे गुरुगा, कोसिं
मतेणेवं जणत्ति । आयरिओ जणत्ति-तदिदं कोसिं मतं ए जु-
ज्जते, ए य घरप, णोववत्ति पच्छित्ति । सीसो जणत्ति-कम्हा ? ।
आयरिओ जणत्ति-जम्हा दोएह वि लहुता अणज्जाए

अकाले असम्भाष्य वा सुत्तथाई करैताणं सामरणेण लहुगा जणिना, तम्हा ण घडति ।

जे पुण केइ आयरिया लहुगुरुविसेसं इच्छति, ते इमेण कारणेण भणति-

अत्यधरो तु पमाणं, तित्यगरमुहुगगतो तु सो जम्हा ।

पुवं च होति अत्यो, अत्ये गुरु जेसि तेमेवं ॥२२॥

सुत्तधरे णामेगे, णो अत्यधरे. एवं चउजंगो कायवो । कालदावरणं भंगाणं सुत्तथप्पत्ते गहियाणं गुरुत्ताघवं चित्तिज्जति, कुलगणसंधसमितीसु सामायारीपकवणेषु य सुत्तधराओ अत्यधरो पमाणं भवति । तद्वा गणाणुणा-काले गुरु ततियभंगिहामति वितियभंगे अत्यधरे गणा-णुणं करोति, ए सुत्तधरे; एवं अत्यधरो गुरुतरो, पमाणं च । किं च-तित्यगरमुहुगगतो सो अत्यो जम्हा, सुत्तं पुण महत्तगणधरमुहुगगतं-"अत्यं भासांत अरहा गाहा," तम्हा गुरुतरो अत्यो ।

किं च-

"पुवं च होति अत्यो, पच्छा सुत्तं भणति जणियं च ।

अरहा अत्यं भासाति, तमेव सुत्तीकरैति गणधारी ।

अत्येण विणा सुत्तं, अणिसियं केरिसं होति ? ॥१॥ "

(जोसिं चि) जोसिं आयरिमाणं तेसेवं ति । जगारुद्धिद्वारं तगारेणं ति गिहेसो कीरति । सगारा एगारो पिहो पिहो कज्जति-एवं ततो भवति । एवंसेहेण य एवं कारणाणि घोसेंति जणोति य । अत्ये गुरुणि सुत्ते लहुआ पच्छिचा । इत्ति जणितो अट्ट-विहो णाणायारो । नि० च० १ उ० ।

णाणारंज-नानाऽऽरम्भ-त्रि० । नानाप्रकार आरम्भो धर्मानुष्ठानं येषां ते नानाऽऽरम्भाः । विभिन्नधर्मकेषु, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । कृषिपाशुपात्यविर्पाणशिल्पिकर्मसेवाऽऽदिषु अन्यतराऽऽरम्भक-तरे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

णाणाराहण-ज्ञानाऽऽराधन-न० । आगमार्थानुपासने, पञ्चा० १७ वि० । "नाणाराहणा तिविहा पण्णा । तं जहा-उक्को-सा, मज्झिमा, जहसा ।" स्या० ३ उ० ४ उ० ।

णाणारिय-ज्ञानार्य-पुं० । ज्ञानेन आर्यत्वहेतुना । आर्यभेदे, प्र-ज्ञा० १ पद । आभिनिबोधिकाऽऽदिभेदात् पञ्चविधा ज्ञानार्याः । प्रज्ञा० १ पद ।

णाणारुइ-नानारुचि-त्रि० । नानारूपा रुचिः-चेतोऽभिप्रायो ये-पां ते तथा । सूत्र० २ श्रु० १ अ० । विजिन्नाभिप्रायेषु, आहार-विहारशयनाऽऽसनाऽऽच्छादनाऽऽमरणयानवाहनगीतवादित्रा-ऽऽदिषु मध्येऽन्यस्यान्या रुचिर्भवति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

णाणावरण-ज्ञानाऽऽवरण-न० । ६ त० । सामान्यविशेषाऽऽत्म-के वस्तुनि विशेषप्रहरणाऽऽत्मकस्य बोधस्य मतिश्रुतावधिमनःपर्या-यकेवललक्षणस्य स्वप्नजावत् आच्छादके अष्टानां कर्माणां प्रथमे, प्रव० २१६ द्वार । पं० सं० । उक्त० । वृ० । (ज्ञानाऽऽवरणकर्मणोऽ-विभागपरिच्छेदैरंशैः सर्वजीवानामनन्ततमो भागो नित्यापावृत इति 'अक्षर' शब्दे प्रथमभागे १३६ पृष्ठे उक्तम्) ज्ञानाऽऽवरणं पञ्चधा-मतिज्ञानाऽऽवरणं, श्रुतज्ञानाऽऽवरणम्, अवधिज्ञानाऽऽवर-णं, मनःपर्यायज्ञानाऽऽवरणं, केवलज्ञानाऽऽवरणं च । प्रव० २१६ द्वार । (तत्र पञ्चानां ज्ञानानां स्वरूपं यथास्थानं द्रष्टव्यम्) इदानीमेतेषामावरणमाह-

एसिं जं आवरणं, पडु व्व चक्खुस्स तं तयावरणं । [ए]

एषां मतिज्ञानाऽऽदीनां पञ्चानां ज्ञानानां यदावरणमाच्छादकं, पट इव सूत्राऽऽदिनिष्पन्नशट्क इव, चक्षुषो लोचनस्य, तत्तेषां मतिज्ञानाऽऽदीनामावरणं तदावरणमुच्यते । इदमत्र हृदयम्-यथा घनघनतरघनतमेन पटेनाऽऽवृत्तं सान्निर्मलमपि चक्षुर्मेन्दमन्दतर-मन्दतमदर्शनं भवति, तथा ज्ञानाऽऽवरणेन कर्मणा घनघनतरघ-नतमेनाऽऽवृत्तोऽयं जीवः शारदशशशरकरनिकरनिर्मलतरोऽपि मन्दमन्दतरमन्दतमज्ञानो भवति, तेन पटोपमं ज्ञानाऽऽवरणं कर्मो-च्यते । तत्राऽऽवरणस्य सामान्यत एकरूपत्वेऽपि यत्पूर्वोक्तानेक-भेदजिन्नस्य मतिज्ञानस्यानेकभेदमेवाऽऽवरणस्वभावं कर्म तन्म-तिज्ञानाऽऽवरणमेकग्रहणेन गृह्यते चक्षुषः पटलमिव १ । तथा पूर्वाऽभिहितभेदसन्दोहस्य श्रुतज्ञानस्य यदावरणस्वभावं कर्म तत् श्रुतज्ञानाऽऽवरणम् २ । तथा प्राक् प्रपञ्चितभेदकदम्बकस्या-वधिज्ञानस्य यदावरणस्वभावं कर्म तदवधिज्ञानाऽऽवरणम् ३ । तथा प्राङ्निर्णीतभेदद्वयस्य मनःपर्यायज्ञानस्य यदावरणस्व-भावं कर्म तन्मनःपर्यायज्ञानाऽऽवरणम् ४ । तथा पूर्वप्रकृति-तत्स्वरूपस्य केवलज्ञानस्य यदावरणस्वभावं कर्म तत्केवल-ज्ञानाऽऽवरणम् ५ ।

उक्तं च बृहत्कर्मविपाके-

"सरउगगयससिनिम्मल-तरस्स जीवस्स छायाणं जमिह ।

नाणावरणं कम्मं, पमोवमं होइ एवं तु ॥ १ ॥

जह निम्मला वि चक्खू, पडेण केणाधि णाइया संती ।

मदं मदतराणं, पिच्छइ सा निम्मला जइ वि ॥ २ ॥

तह मइसुयनाणावर-णअवहिमणकेवल्लाण आवरणं ।

जीवं निम्मलरूवं, आवरइ इमेहिं भेयहिं ॥ ३ ॥

तदेवमेतानि पञ्चाऽऽवरणान्युत्तरप्रकृतयः तन्निष्पन्नं तु सामा-न्येन ज्ञानाऽऽवरणं मूलप्रकृतिः । यथाऽङ्गुलिपञ्चकनिष्पन्नो मु-ष्टिः, मूलत्वक्पत्रशस्त्रास्त्राऽऽदिसमुद्यननिष्पन्नो वा वृक्षः, घृतगुडक-णिष्ठाऽऽदिनिष्पन्नो वा मोदक इति; एवमुत्तरत्रापि भावनीयम् । व्याख्यातं पञ्चविधं ज्ञानाऽऽवरणं कर्म । कर्म० १ कर्म० ।

णाणआवरणं चेव, आदियं तु दुपंचहा ॥१९॥

ज्ञानाऽऽवरणं द्विपञ्चधा दशप्रकारमाख्यातम् ।

तानेव दश भेदान् विवेकुमाइ-

सोयावरणे चेव वि, णाणावरणं च होइ तस्सेव ।

एवं दुयजेणं, णायवं जाव फासो ति ॥६०॥

श्रोत्राऽऽवरणं, तथा तस्यैव श्रोत्रस्य ज्ञानाऽऽवरणमेव द्विकभेदेन तान्द ज्ञातव्यं यावत् स्पर्शः । तद्यथा-चक्षुरिन्द्रियाऽऽवरणं च-क्षुरिन्द्रियज्ञानाऽऽवरणम्, घ्राणेन्द्रियाऽऽवरणं घ्राणेन्द्रियज्ञाना-ऽऽवरणम्, रसनेन्द्रियाऽऽवरणं रसनेन्द्रियज्ञानाऽऽवरणम्, स्पर्शेन्द्रियाऽऽवरणं स्पर्शेन्द्रियज्ञानाऽऽवरणमिति । व्य० १० उ० । (सर्वज्ञासिद्धिप्रस्तावे रागाऽऽदीनां ज्ञानाऽऽवरणत्वम्) (ज्ञानाऽऽवर-णीयस्योत्तरप्रकृतीरधिकृत्य बन्धोदयसत्तास्थानानां संबधः "कम्म" शब्दे तृतीयभागे १९६ पृष्ठे गतः)

णाणावराणिज्ज-ज्ञानाऽऽवरणीय-न० । ज्ञानमावृणोतीति ज्ञा-नाऽऽवरणीयम् । ज्ञानाऽऽवरणकर्मणि, "सरउगगयससिनिम्मल-तरस्स जीवस्स छायाणं जमिह । नाणाऽऽवरणं कम्मं, पमोवमं होइ एवं तु ॥ १ ॥" स्या० १ उ० ४ उ० ।

णाणावराणिजे कम्मे दुविहे पणत्ते । तं जहा-देसणाणाव-

रणिजे चेव, सव्वणाणावरणिजे चेव, दरिसणावरणि-
ज्जे कम्मे एवं चेव ।

देशं ज्ञानस्याऽऽभिबोधिकाऽऽदिमावृणोतीति देशज्ञानाऽऽवरणी-
यम्, सर्वं ज्ञानं केवलाऽऽख्यमावृणोतीति सर्वज्ञानाऽऽवरणीयम्,
केवलज्ञानाऽऽवरणं हि आदित्यकल्पकेवलज्ञानरूपस्य जीव-
स्याऽऽच्छादकतया सान्द्रमेघवृन्दकल्पमिति तत्सर्वं ज्ञानाऽऽ-
वरणम् । मत्याद्यावरणं तु घनाऽऽच्छादिताऽऽदित्येपत्प्रज्ञाकल्प-
स्य केवलज्ञानदेशस्य कटकुड्याऽऽदिरूपज्ञानाऽऽवरणतुल्यमिति
देशाऽऽवरणमिति । पठ्यते च-“केवलणाणावरणं, दंसणज्जं च
मोहवारसंगं । ता सव्वघाइसन्ना, भवंति मिच्छत्तवीसइमं” ॥१॥
इति । (अनन्तानुबन्धाऽऽदीत्यर्थः) अथवा देशोपधाति स-
र्वोपधाति परसुकापेक्षया देशसर्वाऽऽवरणत्वमस्य ।

यदाह-

“ मञ्जुयनाणाऽऽवरणं, दंसणमोहं च नदुपघाईणि ।
तप्पस्सडगाईं पुविहा-ईं देससव्वोपघाईणि ॥ १ ॥
सव्वेसु सव्वघाई-सु हप्पसु देसोपघाइयाणं च ।
भोगेहिं सुच्चमाणो, समए समए अणनेहिं ॥ २ ॥
पढमं लजइ णगारं, पक्केकं वन्नमेवमन्नं ति ।
कमसो विसुज्झमाणो, लहइ समत्तं णमेक्कारं ॥ ३ ॥”
स्था० १. उ० ४ उ० ।

णाणावरणिज्जवग्ग-ज्ञानाऽऽवरणीयवर्ग-पुं० । ज्ञानाऽऽवरण-
कर्मप्रकृतिसमुदाये, क० प्र० ।

णाणावरणिज्जकम्मसंघाय-ज्ञानाऽऽवरणीयकर्ममङ्गल-पुं० ।
ज्ञानप्रकर्मनिवहे, “सुयदेवया भगवई, नानावरणीयकम्मसं-
घायं । तेसि खवेउ सययं, जेसि सुयसागरे भत्ती ॥१॥” पा० ।

णाणावरणोदय-ज्ञानाऽऽवरणोदय-पुं० । तत्कावे ज्ञानाऽऽव-
रणीयकर्मविपाके, आव० ४ अ० ।

णाणाविह-नानाविध-त्रि० । विविधप्रकारे, तं० । रा० । बहु-
प्रकारे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । स० । “णाणाविहरागवसणा ।”
नानाविधो नानाप्रकारो रागो येषां तानि नानाविधरागाणि,
तान्येव वसनानि वस्त्राणि संवृततया यासां ता नानाविधराग-
वसनाः । जी० ३ प्रति० ४ उ० । आचा० । रा० । “नाणावि-
हपंचवण्णेहिं उवसोभिप ।” नानाविधा जातिभेदाद् नाना-
प्रकारा ये पञ्चवर्णा मणयस्तेरूपशोभितः । आ० म० १ अ० १
खएर । प्रज्ञा० । “नाणाविहगुच्छुग्गुम्ममंडवगसोज्झिया ।”
प्रत्यासन्नैर्नानाप्रकारैर्गुच्छैर्ब्रूताकीप्रभृतिभिर्गुल्मैर्नवमल्लिकाऽऽ-
दिभिर्मणैरुपैर्जाक्काऽऽदिमणैरुपैरुपशोभिता नानाविधगुच्छ-
गुल्ममण्डपकशोभिता । जी० ३ प्रति० ४ उ० । “णा-
णाविहरागरंजितउच्छित्तज्जयविजयवेजयंतीपभागातिपभागमं-
डितं करेति ।” नानाविधा रागा येपु ते नानाविधरागाः, नाना-
विधरागैरुच्छित्तैरूर्ध्वीकृतैर्ध्वजैः पताकाऽतिपताकाऽऽदिभिश्च
मणैरुतां कुर्वन्ति । जी० ३ प्रति० ४ उ० । “णाणामणिकण-
रयणखइयज्जलव लवहुल्लप्पसुविभत्तनिचितरमणिज्जकुट्टिम-
तला ।” नानामणिकनकरत्नानि खचितानि यत्र स नाना-
मणिकनकरत्नखचितः, निष्ठान्तस्य परनिपातो भार्याऽऽदि-
दर्शनात् । तथोज्ज्वलो निर्मलो बहुसमोऽत्यन्तसमः सुविभ-
क्तो निचितो निविमो रमणीयश्च चूमिभागो यस्यां सा ।
जी० ३ प्रति० । रा० । “णाणाविहरागभूसियज्जयपभागमंक्रियं ।”

नानाविधै रागैर्नृपिता ये ध्वजाः सिंहाऽऽदिरूपोपलक्षिता
वृहत्तयः पताकाश्च लघ्वास्ताभिर्मण्डितं विच्युपितम् । कल्प०
५ कृण ।

णाणासील-नानाशील-त्रि० । नानाप्रकारं शीघ्रमनुष्ठानं येषां
ते तथा । अनेकाऽऽचारेषु, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । परतीर्थिका
नानाशीलाः, तत्र शीघ्रं प्रतविशेषः, स च भिन्नस्तेषामनुज-
वसिद्ध एव । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

णाणाहुइमंतपयाभिसिच्च-नानाऽऽहुतिमन्त्रपदाभिपिक्त-त्रि० ।
आहुतयो धृतप्रक्षेपाऽऽदिशक्काः मन्त्रपदान्यनये स्वाहा इत्ये-
वमादीनि, तैरभिपिक्तम् । दीक्षासंस्कृते, दश० ६ अ० १ उ० ।

शाणि [ए]-ज्ञानिन्-त्रि० । ज्ञानं सकलपदार्थाऽऽविर्भावकं
विद्यते यस्यासौ ज्ञानी । आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।
विशिष्टविवेकवति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । नि० चू० ।
प्रज्ञा० । यथार्थतत्त्वस्वरूपावधिनि, अष्ट० ९ अष्ट० । परमा-
र्थविदि, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । सूत्र० । जीवस्वरूपत-
द्वन्धकर्मवेदिनि, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । “णाणी तु तिहिं गुत्तो,
खवेइ ऊसासमिच्छेणं ।” सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । अनु० । उक्त० ।
“जं अन्नाणी कम्मं, खवेइ वहुभाईं वासकोडीहिं । तं नाणी
तेहिं ती, खवेइ ऊसासमिच्छेणं ॥१॥” द० १० । संथा० । (‘णा-
णाय’ शब्दे १६६० पृष्ठे ज्ञानप्राधान्यमुक्तम्)

ज्ञानवदवज्ञा यथा-

पढइ नडो वेरगं, इच्चाइ निदंसिक्कण केइऽत्थ ।

नाणह्माणमवन्नं, कुणंति नेयं वियाणंति ॥ ६१ ॥

पठति नटो वैराग्यमित्यादि निर्दिश्य कथयित्वा, आदिशब्दा-
त्-“णिच्छिज्जिजा य बहुजणो जेण तं तह सडो जावेण समो-
यरइ” इति दृश्यम्, सुगमं च । केऽपि स्तोका अनाजोगत एव,
अनेके च । पकारलोपः पुर्ववत् रूपमिदम् । ज्ञानाऽऽख्यानं यहा-
गमानामवज्ञामश्लाघाऽऽदिरूपां कुर्वन्ति विदधति । नेति निषेधः,
इदं च वक्ष्यमाणं, विजानन्ति बुध्यन्ते । इति गाथाऽर्थः ॥६१॥

तदेवाऽऽह-

नाणाहिओ वरतरं, हीणो वि हु पवयणं पभाचितो ।

न य पुक्करं करितो, सुद्धुवि अप्पागमो पुरिसो ॥६२॥
सुबोधार्था ।

तथा-

छुद्धऽडमदसमदुवा-लसेहिं अवहुसुयस्स जा सोही ।

एत्तो बहुअरिया पुण, हावेज्ज जिमियस्स नाणस्स ॥६३॥

इयमपि सुगमा ।
ननु यद्येवं तर्हि पूर्वोक्तस्य व्याहृतिः, सत्यम्, तन्निन्दावाक्य-
मेवमसौ भण्यते । येन क्रियायामुद्यमं करोति न चाऽसौ
गुणविकलः, कथमन्यथा त्वयोक्तं मे “नाणाहियस्स नाणं
पूज्जइ” इत्यादि ।

अत्रैवार्थे जीवोपदेशमाह-

संसारसंजवाओ, पुहाओ जइ जीव ! तं सि निविच्चो ।

मा नाणीणमवसं, करेसु ता दीवतुह्माणं ॥ ६४ ॥

संसारसंभवाद् भवोद्भूताद् दुःखादसाताद् यदि जीव !
त्वं जवान् असि प्रवासि निर्विष्यः आन्तो, मेति निषेधे, तर्हि
दीपतुल्यानां दीपसदृशानां, ज्ञानिनां ज्ञानवताम्, अवर्णम-

ऋक्षां कुरु । अयमभिप्रायः-ज्ञानवतामवज्ञाऽऽदिकरणाद् ज्ञानाऽऽ-
वरणीयं कर्म वध्यते । तथैव दर्शनाऽऽवरणीयं, तेन च मोहनीयं,
मोहनीयेन वा उदीर्णेनाऽष्टौ कर्माणि, ततश्च भवभ्रमणम्, एतच्च
शतकभगवत्यादिषु सूत्रेषु प्रतीतमिति न वितन्यते । अत उक्तम्-
ज्ञानाऽऽद्यवज्ञातो भवदुःखामिति गार्थः । जीवा १६ अधि० ।
ज्ञानिक्रियाकर्तरे, व्य० १ उ० । (जीवा ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च
'णाण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १६७२ पृष्ठे उक्ताः) अवधिज्ञानिनो
मनःपर्यवज्ञानिनो वा कियन्तो भवान् कुर्वन्तीति प्रवने उत्तर-
म्-“ आनिनिबोहियनाणिस्स खं भंते ! अंतरं कालओ केव-
च्चिरं होइ । गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहुत्तं, उक्कासेणं अणंतं
काळं जाव अवहुपोगपारिअदं च पदेसुणं, सुअणाणि-
ओदिनाणिमणपज्जवनाणीयं एवं चेव, केवलनाणिस्स नत्थि
अंतरं । ” इत्यादिजगवतीसूत्राष्टमशतकद्वितीयोद्देशके, एतद्-
क्षणसुतारेणावधिज्ञानेन मनःपर्यवज्ञानिना वाऽन्तर्भवान्
कुर्वन्तीति ज्ञायत इति । ३८० प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

णाणिद ज्ञानेन्द्र-पुं० । श्रुताऽऽद्यन्यतरज्ञानवशविवेचितवस्तुवि-
शरे केवलज्ञानि, स्था० २ ग० ४ उ० । (व्याख्या ' इदं ' शब्दे
द्वितीयभागे २३४ पृष्ठे उक्ता)

णाणुपायमहिमा-स्त्री०-ज्ञानोत्पादमहिमन्-पुं० । तीर्थकृतां
केवलज्ञानोपादे च कृतमहोत्सवे, स्था० ३ ग० १ उ० ।

णाणोवओग-ज्ञानोपयोग-पुं० । ज्ञाने व्याप्रियमाणतायाम्,
प्रव० १० द्वार ।

णाणोवधाय-ज्ञानोपघात-पुं० । प्रमादतः श्रुतज्ञानोपघाते, स्था०
१० ग० ।

णाणोवसंपया-ज्ञानोपसंपत्-स्त्री० । श्रुतज्ञानार्थमाचार्यान्त-
रोपसंपत्तौ, ध० ३ अधि० । (' उवसंपया ' शब्दे द्वितीयभागे
६८५ पृष्ठे तद्विधिः)

णात-ज्ञात-न० । त्रि० । दृष्टान्ते, नि० चू० १० उ० । आदरेण,
नि० चू० १५ उ० । अनु० । निदर्शने, पञ्चा० ४ विच० । ज्ञा० ।
उदाहरणे, ज्ञाताध्ययने, नं० । सूत्र० । आगमिते, प्रश्न० ५
सम्ब० द्वार । ज्ञातमागमितमित्येकार्थम् । व्य० ३ उ० ।
स्वरूपपरिकिञ्चने, त्रि० । आव० ६ अ० । आचा० । वि-
दिते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । उदारकात्रिये, वृ० १ उ० । आचा० ।
उत्त० । प्रश्न० । इदंवाकुर्वन्विशेषभूते, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।
श्रीश्रुपमदेवजातीये (कल्प० ५ कृण) क्षत्रियविशेषे, पुं० ।
सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । स्था० । आचा० । यद्वंशे श्रीवीरस्वामी
जज्ञे । स्था० ६ ग० । ज्ञातपुत्रे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २
उ० । आ० चू० ।

णातकुमार-ज्ञातकुमार-पुं० । राज्यादौ ज्ञातक्षत्रियकुमारे, ज्ञा०
१ श्रु० ८ अ० ।

णातकुलचंद-ज्ञातकुलचन्द्र-पुं० । ज्ञातकुले चन्द्र इव । महा-
वीरस्वामिनि, कल्प० ५ कृण । आचा० ।

णातखंड-ज्ञातखण्ड-न० । स्वनामख्याते वने, यत्र महावीर-
स्वामी प्रव्रजितः । स्था० १० ग० । आ० चू० ।

णातपुत्र-ज्ञातपुत्र-पुं० । ज्ञातः सिद्धार्थः तस्य पुत्रः । कल्प० ५
कृण । सिद्धार्थकक्षत्रियपुत्रे श्रीमहावीरे, " णातपुत्ते महावीरे,
पवमाइ जिणुत्तमे । " सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

णाति-ज्ञाति-स्त्री० । स्वजने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

णादिय-नादित-त्रि० । लपिते, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

णाध-नाथ-पुं० । " थो धः शौरसेन्याम् । " ८ । ४ । २६७ ।

इति प्राकृतसूत्रेण यस्य धकारः । प्रभौ, प्रा० ४ पाद ।

णाजि-नाभि-पुं० । शकटरथाङ्गे, दश० ७ अ० । जवरस्व
भग्यावयवे, उत्त० २ अ० । अस्यामवसर्पिण्यां भरतक्षेत्रजे प्र-
थमकुलकरे श्रीश्रुषजदेवपितरि, आव० १ अ० । नि० । आ-
चा० । ति० । आ० म० । प्रव० । जं० । स्था० ।

णाजिचक्र-नाभिचक्र-न० । शरीरमध्यवर्तिनि समस्ताङ्गसज्जि-
वेशमूलभूते देहावयवे, द्वा० २६ द्वा० ।

णाजिप्पजव-नाभिप्रभव-त्रि० । नाजेरूपजे, तं० ।

णाजिरसहरणी-नाभिरसहरणी-स्त्री० । नाजिनाले, तं० ।

णाजेय-नाजेय-पुं० । चतुःसहस्ररूपैः सह श्रीनाभेयजिनो
दीक्षां जग्राह, तेषां दीक्षोच्चारः केन कारित इति प्रश्ने, उत्तरम्-
ततः श्रीप्रथमजिनेन सह प्रभुवद्भवंतं जगृहुरिति श्रुतिचरित्रा-
ऽऽदौ । २५६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

णाम-नाम-पुं० । नमनं नामः । परिणामे, आवे, (न०)

कइविहे णं जंते ! णामे पणत्ते ! । गोयमा ! छविहे
णामे पणत्ते । तं जहा-उदइएण जाव सण्णिवए । से किं तं
उदइए णामे ! उदइए णामे वुविहे पणत्ते । तं जहा-उदइए
य, उदयणिप्फमो य । एवं जहा सतरसमसए पढमे उदेसए
जावो तहेव इह वि । णवरं इमं णाणत्तं सेसं तहेवण जाव
सण्णिवइए ॥

नमनं नामः, परिणामो, जाव इत्यनर्थान्तरम् । (णवरं इमं नाणत्त
त्ति) सप्तदशशते भावमाश्रित्य इदं सूत्रमधीतमिह तु नामश-
ब्दमाश्रित्येतावान् विशेष इत्यर्थः । अ० २५ श० ५ उ० ।
नामन्-अव्य० । अलंकृतौ, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । वा-
क्यालङ्कारे, स्था० ४ ग० १ उ० । सूत्र० । दश० । पादपुर-
णे, प्रा० ३ पाद । विपा० । नि० चू० । शिष्याऽऽमन्त्रणे, जं० १
वक्र० । विशेष० । जीवा० । कोमलाऽऽमन्त्रणे, वृ० ३ उ० । तं० ।
विशे० । संभावनायाम्, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । आचा० ।
स्था० । ज्ञा० । अनु० । विशे० । दशा० । अ० । प्रसिद्धौ, कल्प० १
कृण । अच्यनुस्त्रायाम्, विशे० । नमति ज्ञानरूपाऽऽदिपर्यायमे-
दानुसारतो जीवपरमासवादिवस्तुप्रतिपादकतया प्रहोजवती-
ति नाम । तथा चाऽऽह-" जं वत्तुणोअभिहाणं, पज्जवेनेयाणुसारि-
यं नाम । पइजेयं जं नमप, पइमेयं जाइयं अणियं ॥ ११ ॥ " उत्त०
१ अ० । विशे० । सूत्र० । यादच्छिक्काजिधाने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

सामान्येन नाम्नस्तावद्वक्ष्यमाणमाह-

पज्जायाणजिधेयं, ठियमणुत्थे तयत्थनिरवेक्खं ।

जाच्छिथं च नामं, जावइत्वं च पाएण ॥ ११ ॥

यत् कस्मिंश्चिद् भूतकदारकाऽऽदौ हन्दाऽऽद्यभिधानं क्रियते,
तन्नाम भण्यते । कथंभूतं तत् ? इत्याह-पर्यायाणां शक-
पुरन्दरपाकशासनशतमखहरिप्रभृतीनां समानार्थवाचकानां
ध्वनीनामनजिधेयमवाच्यम्, नामवनः पिण्डस्य संबन्धी चमोऽर्थ-
नाम्युपचरितः, स हि नामवान् भूतकदारकाऽऽदिपिण्डः कि-

लैकेन सङ्केतितमात्रेणैवाऽऽदिशब्देनैवाभिधीयते, न तु शेषैः शकपुरन्दरपाकशासमाऽऽदिशब्दैः, अतो नामयुक्तपिरङ्गतधर्मो नाम्युपचरितः पर्यायानभिधेय इति । पुनरपि कथंभूतं तन्नाम ? , इत्याह—(ठियमणत्थे चि) विवकिताद् भृत-कदारकाऽऽदिपिरमादन्यश्चासावर्थश्चान्यार्थो देवाधिपाऽऽदिः, सङ्गावतस्तत्र यत् स्थितम्, भृतकदारकाऽऽदौ तु सङ्केतमात्रतयैव वर्तते; अथवा-सङ्गावतः स्थितमन्वर्थे-अनुगतः संबद्धः परमैश्वर्याऽऽदिकोऽर्थो यत्र सोऽन्वर्थः-शुचीपत्यादिः । सङ्गावतस्तत्र स्थितं भृतकदारकाऽऽदौ तर्हि कथं वर्तते ? , इत्याह-तदर्थनिरपेक्षं तस्येन्द्राऽऽदिनाम्नोऽर्थस्तदर्थः परमैश्वर्याऽऽदिस्तस्य निरक्षेपं सङ्केतमात्रेणैव तदर्थशून्ये भृतकदारकाऽऽदौ वर्तते, इति पर्यायानभिधेयम्, स्थितमन्वर्थे, अन्वर्थे वा; तदर्थनिरपेक्षं यत् क्वचिद् भृतकदारकाऽऽदौ इन्द्राऽऽद्यभिधानं क्रियते, तन्नाम, इतीह तात्पर्यार्थः । प्रकारान्तरेणापि नाम्नः स्वरूपमाह-यादृच्छिकं चेति । इदमुक्तं भवति-न केवलमनन्तरोक्तं, किं त्वन्यत्रावर्तमानमपि यदेवमेव यदृच्छया केनचिद् गोपालदारकाऽऽदेरभिधानं क्रियते, तदपि नाम, यथा मिथो, रुचिथ इत्यादि । इदं चोभयरूपमपि कथंचूतम् ? , इत्याह-यावद्भव्यं च प्रायेणेति-यावदेतद्व्याप्यं ह्यव्यवतिष्ठते तावदिदं नामाप्यवातिष्ठत इति भावः । किं सर्वमपि ? , न, इत्याह-प्रायेणेति, मेरुद्वीपसमुद्राऽऽदिकं नाम प्रभूतं यावद् ह्यव्यभावि दृश्यते; किञ्चित्त्वन्वयाऽपि समीक्ष्यते, देवदत्ताऽऽदिनामवाच्यानां ह्यव्याणां विद्यमानानामप्यपरापरनामपरावर्तस्य लोके दर्शनात् । सिद्धान्तेऽपि यदुक्तम्-“नामं आबकहियं त” तत् प्रतिनियतजनपदाऽऽदिसंज्ञामेवाङ्गीकृत्य, यथोत्तराः कुरव इत्यादि । तदेवं प्रकारह्येन नाम्नः स्वरूपमत्रोक्तम्, एतच्च तृतीयप्रकारस्योपलक्षणम्, पुस्तकपत्रचित्राऽऽदिलिखितस्य-वस्त्वभिधानभूतेन्द्राऽऽदिवर्णाऽऽवलीमात्रस्याप्यन्यत्र नामत्वेनोक्तत्वादिति । एतच्च सामान्येन नाम्नो वक्ष्यमुक्तम् । विशेषः । (किञ्चिन्नाम निरर्थकमपि भवतीति ‘उत्सारकपिपय’ शब्दे द्वितीयभागे ११७६ पृष्ठे गतम्) सर्वस्यापि घटपटाऽऽदिवस्तुन आत्मीयेऽभिधाने, विशेषः । व्य० । संज्ञायाम्, “ यद् वस्तु-नोऽभिधानं, स्थितमन्वर्थं तदर्थनिरपेक्षः । पर्यायानभिधेयं, च नाम यादृच्छिकं च तथा ॥ १ ॥ ” इति । स्था० ३ ठा० १ उ० । दश० । दशा० । आचा० । उत्त० । यत् “ नामं आबकहियं ” इति सूत्रे प्रोक्तं, तत्प्रतिनियतजनपदसंज्ञामाभित्यैवेति ध्येयम् । ननु ‘गङ्गायां घोषः’ इत्यत्र गङ्गापदेन गङ्गातीरमभिधीयते । तत्र किं नामनिकेपस्य प्रवृत्तिः, उत निकेपान्तरस्य ? । नाद्यः । जाह्नव्यादिपर्यायाऽभिधेयत्वेन तत्र नामनिकेपाप्रवृत्तेः । न द्वितीयः । प्रसिद्धनिकेपान्तराविषये तत्राप्रसिद्धनिकेपकल्पने तद्विपत्ताकृतिप्रसङ्गादिति चेत् । “ जत्थ य जं जाणिज्जा, णिक्खेवं णिक्खिन्ने णिरवसेसं । ” इत्यनेन यथापरिज्ञानं निकेपान्तरकल्पनाया अप्यनुमतत्वेन दोषाज्जायात् । अस्तु वा तत्राभिप्रायिकी स्थापनैव, भवतु वा वैज्ञानिको भावनिकेपः, एवं गङ्गापदेन तीरे गङ्गाजेटामिव्यक्तवृत्त्या गङ्गागतशैत्यपावनत्वाऽऽदिधर्मयोगस्याभिव्यञ्जयितुमशक्यत्वात्, तत्प्रपञ्चितमवहकारचूनामणिवृत्तावसादादिभिः । तत्र किं शक्तिवृत्त्याऽन्यतरवृत्तिनिरपेक्षशब्दसङ्केतविषयत्वमेव नामलक्षणं स्थितमन्वर्थं इत्यत्र अनेकार्थवाच्यव्यावृत्तयेऽशक्यार्थ इति करणार्थाच्छक्यस्य पर्याया-

नभिधेयं चेत्यनेन लक्षणस्य च व्यावृत्तौ तात्पर्यात् । श्रोमिति चेत्, तर्हि रूपसत्यादिविषयेऽतिव्याप्तिः, तस्य ह्यव्यनिकेपविषयत्वे च तत्रैव सेति चेत्, न, उक्तलक्षण एव भावनिकेपविषयानेद्व्यवहारोपयिकरूपराहित्यावशेपेण दाने दोषाभावात् । निरुद्धलक्षणायाः स्वीकारे तु लक्षणाया निरुद्धत्वज्ञापकवचनमेव निक्षेपः । तद्विषयविशेषस्तु अन्यव्यावृत्त्यादिना यथाव्यवहारं स्वीकार्य इति नातिप्रसङ्ग इति दिक् । नयो० । पारिभाषिक्यां संज्ञायाम्, विशेषः । पितृपितामहाऽऽदेर्वाचकेऽभिधाने, अनु० ।

गौणाऽऽदि नाम चतुर्का । तद्यथा-गौणं, समयजं, तदुजयजम्, अनुजयजं च । तत्र गुणादागतं गौणम् । अथ कोऽसौ गुणः, कथं च तत् आगतम् ? उच्यते-इह शब्दस्य व्युत्पत्तिनिमित्तं योऽर्थो, यथा ज्वलनस्य दीपनं ज्वलं दीप्ताधिति वचनात्, स गुणः । गुणश्चेह परतन्त्रो विवक्षितो, न पारिजापिको रूपाऽऽदिः, तेन यच्च-ब्दस्य वस्तुनि प्रवर्तमानस्य व्युत्पत्तिनिमित्तं ह्यव्यं, गुणः, क्रिया वा, स गुण इत्यभिधीयते । तत्र ह्यव्यं व्युत्पत्तिनिमित्तम्-शृङ्गी, दन्ती, विपाणीत्यादौ । गुणो-जातरूपं सुवर्णं, स्वाद्य रसाश्च ते इत्यादौ । क्रिया-तपनः भ्रमणो दीप्तिर्हिंस्त्रो ज्वलन इत्यादौ । जातिश्च नाम्नो व्युत्पत्तिनिमित्तं न भवति, किं तु प्रवृत्तिनिमित्तं; यथा गौशब्दस्य गोजातिः । तथाहि-गौशब्दस्य गमनक्रिया व्युत्पत्तिनिमित्तं, न गोत्वं, गच्छतीति गौरिति व्युत्पत्तेः केवलमेकार्थसमवायवत्त्वाद् गमनक्रियया खुरककुदवाङ्गूढसाक्षाऽऽदिमत्त्वं प्रवृत्तिनिमित्तमुपलक्ष्यते, इति गच्छत्यगच्छति वा गोपिपण्मे गौशब्दस्य प्रवृत्तिः । एवं सर्वेष्वपि जातिशब्देषु नामसु व्युत्पत्तिनिमित्तवस्तु भावनीयम् । ये तु जातिशब्दा व्युत्पत्तिरहिता यथाकथञ्चित् जातिमत्सु रुढिमुपागतास्तेषु व्युत्पत्तिनिमित्तमेव नास्तीति कुतस्तत्र जातेर्व्युत्पत्तिनिमित्तत्वप्रसङ्गः ? । तस्मात् जातिः परतन्त्राऽपि शब्दस्य व्युत्पत्तिनिमित्तमिति न सा गुणग्रहणेन गृह्यते । ये तु गोत्वविशिष्टो गोमानित्यादयो जातिव्युत्पत्तिनिमित्ताः, न ते नामरूपा इति न तैर्व्यभिचारः, ततो गुणादागतं गौणं, व्युत्पत्तिनिमित्तं ह्यव्याऽऽदिरूपं गुणमधिकृत्य यद्वस्तुनि प्रवृत्तं नाम तद्वृणनामेति भावार्थः । एतदेव नाम लोके यथार्थमित्याख्यायते । तथा-समयजं यदन्वर्थरहितं समय एव प्रसिद्धम् । यथा-ओदनस्य प्राभृतिका इति नाम । उजयजं यदुणाभिष्वन्नं समयप्रसिद्धं च, यथा धर्मध्वजस्य रजोहरणमिति नाम । इदं हि समयप्रसिद्धमन्वर्थयुक्तं च । तथाहि-बाह्यम्, आभ्यन्तरं च रजो ह्रियत इत्यनेन रजोहरणम् । तत्र बाह्यं रजोऽपहारित्वमस्य सुप्रतीतम् । आन्तररजोऽपहरणसमर्थाश्च परमार्थतः संयमयोगाः, तेषां च कारणमिदं धर्मलिङ्गमिति कारणे कार्योपचाराद् रजोहरणमित्युच्यते ।

उक्तं च-

“ हरह रयं जीवाणं, वज्जं अर्जितरं च जं तेणं ।
रयहरणं ति पवुच्चइ, कारणकज्जोवयाराओ ॥ १ ॥
संजमजोगा इत्थं, रओहरा तेसि कारणं जेणं ।
रयहरणं उवयारा, भन्नइ तेणं रओकम्मं ॥ २ ॥ ”

अनुभयजं यदन्वर्थरहितं, समयप्रसिद्धं च । यथा कस्यापि पुंसः शौर्यकौर्याऽऽदिगुणासंभवेन उपचाराभावे सिंह इति नाम । यद्वा-देवा एनं देवासुरिति व्युत्पत्तिनिमित्तासंभवे

देवदत्त इति नाम । एवं पिएरु इति वर्णाऽऽवलीरूपमपि नाम गौणाऽऽदिभेदाच्चतुर्था । तत्र यदा बहूनां सज्जातीयानां विजातीयानां च कठिनद्रव्याणामेकत्र पिएरुने पिएरु इति नाम प्रवर्तते, तद् गौणम्, व्युत्पत्तिनिमित्तस्य वाच्ये विद्यमानत्वात् । यदा तु समयपरिभाषया पानीयेऽपि पिएरु इति नाम प्रयुज्यते तदा समयजम्, लोके हि कठिनद्रव्याणामेकत्र संश्लेषे पिएरु इति प्रतीतं, न तु द्रवद्रव्यसंघाते, ततश्च पिएरुनं पिएरु इति व्युत्पत्त्यर्थाघटनात् । पि० । नाम च यथार्थाऽऽदिज्ञेदात्त्रिविधम् । तद्यथा-यथार्थम्, अयथार्थम्, अर्थद्वयम् च । तत्र यथार्थम्-प्रदीपाऽऽदि, अयथार्थम्-पलाशाऽऽदि, अर्थद्वयम्-मित्र्याऽऽदि । स्था० १ टा० । विशेषः । नामस्थापनाद्व्यमित्येव द्रव्यार्थिकस्य निक्षेपः । सम्म० १ काएम् ।

से किं तं णामे ? । णामे दसविहे पएणत्ते । तं जहा-एगणामे, णुणामे, तिणामे, चउणामे, पंचणामे, ठणामे, सत्तणामे, अट्टणामे, नवणामे, दसणामे ।

(णामे इत्यादि) इह जीवगतज्ञानाऽऽदिपर्यायेऽजीवगत-रूपाऽऽदिपर्यायानुसारेण प्रतिवस्तु जेदं नमति तदभिधायकत्वेन प्रवर्तत इति नाम, वस्त्वभिधानमित्यर्थः । उक्तं च- " जं वत्तुणोऽभिहाणं, पज्जयजेयाणुसारिणं णामं । पइमेअं जं नमई, पइमेअं जाइयं भणिअं ॥१॥ " अनु० । (एकनामाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्वस्याने) विचित्रपर्यायेनेमयति गत्यादिपर्यायानुमवनें प्रति प्रवणयति जीवमिति नाम । कर्म० ६ कर्म० । पं० सं० । स्था० । दशा० । प्रव० । गत्यादिहेतौ कर्मणो मूलप्रकृतिभेदे, कर्म० ।

ग्रामकर्म [ग्र]-नामकर्मन्-न० । क० स० । जीवानां विचित्रपरिणामकर्मणामहेतौ कर्मभेदे, कर्म० ।

तद् द्विविधम्-

ग्रामकर्म तुविहे पएणत्ते । तं जहा-सुभणामे चैव, असुभणामे चैव ।

विचित्रपर्यायेनेमयति परिणमयति यज्जीवं तन्नाम ।

एतत्स्वरूपं च-

"जह चित्तयरो निउणो, अणेगरुवाइं कुणइ रुवाइं ।

सोइणमसोइणार्इ, चक्खुमचक्खेहिं वझेहिं ॥ १ ॥

तह नामं पि हु कम्मं, अणेगरुवाइं कुणइ जीवस्स ।

सोइणमसोइणार्इ, इण्णिण्डाणि दोयस्स" ॥ २ ॥ इति ।

शुभं तीर्थकराऽऽदि, असुभमनादेयत्वाऽऽदीति । स्था० २ टा० ४ उ० ।

नामकर्माभिधिसुराह-

.....,नामकम्म चित्तिसमं ।

बायालतिनवइविहं, तिउत्तरमयं च सत्तही ॥ २३ ॥

(नामकम्म चित्तिसमं इत्यादि) नामकर्म भवति चित्रिसमं, चित्रं कर्म, तत् कर्तव्यतया विद्यते यस्य स चित्री चित्रकरः, तेन समं सदृशं चित्रिसमम् । यथा हि चित्री चित्रं चित्रप्रकारं विविधवर्णकैः करोति, तथा नामकर्मापि जीवमनारकोऽयम्, तिर्यग्योनिकोऽयम्, एकैन्द्रियोऽयम्, द्वीन्द्रियोऽयमित्यादिव्यपदेशैरनेकधा करोतीति चित्रिसममिदमिति । एतन्नामेकभेदम् । कथमित्याह- (बायालतिनवइविहं तिउत्तरसयं च सत्तहि सि) अत्र विधाशब्दस्य प्रत्येकं योगाद् द्वि-

चत्वारिंशद्विधम् । यद् वा-त्रिनवतिविधम्, यदि वा-त्र्युत्तरशतविधम्, अथवा-सप्तपष्टिविधम् । चशब्दः समुच्चये व्यवहि-तसंबन्धश्च, स च तथैव योजितः ॥ २३ ॥ कर्म० १ कर्म० ।

नामकर्म बायालीसविहे पवुत्ते । तं जहा-गइनामे, जाइनामे, सरीरनामे, सरीरवंगनामे, सरीरोबंधणनामे, सरीरसंधायणनामे, संधयणनामे, संठाणनामे, वन्ननामे, गंधनामे, रसनामे, फासनामे, अगुरुल्लहुयनामे, उवघायनामे, पराघायनामे, आणुपुव्वीनामे, ठस्सासनामे, आयवनामे, उज्जोयनामे, विहगगइनामे, तसनामे, थावरनामे, सुहुमनामे, वायरनामे, पज्जत्तनामे, अपज्जत्तनामे, साहारणसरीरनामे, पत्तेयसरीरनामे, थिरनामे, अथिरनामे, सुभनामे, असुभनामे, सुज्जगनामे, दुब्बज्जगनामे, सुस्सरनामे, दुस्सरनामे, आपज्जनामे, अण्णाएज्जनामे, जसोकित्तिनामे, अजसोकित्तिनामे, निम्माणनामे, तित्थगरनामे । स० ४३ सम्म० ।

अथ नामकर्मणो द्विचत्वारिंशत् जेदान् प्रचिकटयिषुराह-

गइजाइतणुउबंगा, बंधणसंधायणाणि संधयणा ।

संठाणवन्नगंधर-सफासअणुपुव्विविहगगई ॥ २४ ॥

इह नाम्नः प्रस्तावात् सर्वत्र गत्यादिषु नामेत्युपस्कारः कार्यः । तथाहि-गतिनाम, जातिनाम, तनुनाम, उपाङ्गनाम, बन्धननाम, सङ्घातननाम, संहनननाम, संस्थाननाम, वर्णनाम, गन्धनाम, रसनाम, स्पर्शनाम, आनुपूर्वीनाम, विहायोगतिनामेति । कर्म० १ कर्म० ।

उक्ता नामकर्मणो द्विचत्वारिंशद्भेदाः । अथ तस्यैव त्रिनवति-जेदान् प्ररूपयितुकामो गत्यादिपदानां पिण्डप्रकृतिसङ्गकानां मध्ये येन पदेन यावन्तो जेदाः पिरिता वर्तन्ते, तान् जेदान् तेषामाह-

गइयाईण उ कमसो, चउ पण पण ति पण पंच उ च्चकं ।

पण दुग पणऽट्ट चउ दुग, इय उत्तरजेयपणसही ॥ २५ ॥

गत्यादीनां पिएरुप्रकृतीनां पूर्वप्रदर्शितस्वरूपाणां पुनः क्रमशः क्रमेण, यथासंख्यमिति यावत्, चतुरादयो जेदा जवन्तीति वाक्यार्थः । तथाहि-गतिनाम चतुर्धा, जातिनाम पञ्चधा, तनुनाम पञ्चधा, उपाङ्गनाम त्रिधा, बन्धननाम पञ्चधा, सङ्घातननाम पञ्चधा, संहनननाम षोढा, संस्थाननाम षोढा, वर्णनाम पञ्चधा, गन्धनाम द्वेधा, रसनाम पञ्चधा, स्पर्शनाम अष्टधा, आनुपूर्वीनाम चतुर्धा, विहायोगतिनाम द्वेधा । एतेषां सर्वमीलने भेदाग्रमाह- (इय च्ति) इत्यमुना चतुरादिभेदमीलनप्रकारेणोत्तरजेदानां पञ्चपष्टिरिति ॥ २६ ॥

अरुव्वीसजुया तिनवइ, संते वा पनरबंधणे तिसयं ।

बंधणसंधायगहो, तणुसु सामन्नवन्नचउ ॥ ३० ॥

एषा पूर्वोक्ता पञ्चपष्टिरष्टाविंशतियुता प्रत्येकप्रकृत्यष्टाविंशत्या सह मीलने त्रिजिराधिका नवतित्रिनवतिभवेति । सा च क्रीपयुज्यत इत्याह- (संते च्ति) प्राकृतत्वात् सत्तायां सत्कर्म प्रतीत्य बोध्येत्यर्थः । वाशब्दो विकल्पार्थो व्यवहितसंबन्धश्च । स चैवं योज्यते-पञ्चदशवन्धनैस्त्रिंशत् वा पञ्चदशसंख्यैर्व्यवमाणस्वरूपैर्बन्धनैः प्रदर्शितत्रिनवतिमध्ये प्रवृत्तैस्त्रिभिराधि-

कं शतं त्रिशतं वा, सत्तायामधिक्रियत इति शेषः । अथ त्रिनव-
तिमध्ये पञ्चदशानां प्रकृतीनां प्रक्षेपेऽष्टोत्तरं शतं प्रवतीति चेत् ।
उच्यते-या वक्ष्यमाणाः पञ्चदश बन्धननामप्रकृतयस्तासु मध्या-
त्सामान्यत औदारिकाऽऽदिवन्धनपञ्चकस्य त्रिनवतिमध्ये पूर्व-
प्रक्षिप्तत्वाच्छेषाणां दशानां प्रक्षेपे त्रिशतमेव प्रवतीति न कश्चि-
द् विरोधः । सूत्रे च-“ पनरबंधणे ” इत्यत्र विज्ञातिवचनव्य-
त्ययः प्राकृतत्वात् । इत्युक्ता नामकर्मणः त्रिनवतिस्त्युत्तरशतं
च भेदानाम् । अथ सप्तपष्टिभेदानाह-(बंधनसंघातग्रहो तणुसु-
त्ति) बन्धानि च पञ्चदश सङ्घाताश्च संघातनानि पञ्च ब-
न्धनसंघातान्तेषां ग्रहणं ग्रहो बन्धनसंघातग्रहः । तनुषु शरीरे-
षु तनुग्रहणेनैव बन्धनसंघाता गृह्यन्ते, न पृथग् विवक्ष्यन्त इ-
त्यर्थः । तथा-(सामान्यवन्नचउत्ति) सामान्यं कृष्णनीलाऽऽद्य-
विशेषितं वर्णनोपलक्षितं चतुष्कं सामान्यवर्णचतुष्कं, गृह्यत
इति शेषः । अयमत्राऽऽशयः- इह सप्तपष्टिमध्ये औदारिकाऽऽदि-
तनुपञ्चकमेव गृह्यते, न तद्वन्धनानि तत्संघातनानि च, यन
औदारिकतत्त्वा स्वजातीयत्वादौदारिकतनुसदृशानि तद् ब-
न्धनानि तत्संघाताश्च गृहीताः । एवं वैक्रियाऽऽदितत्त्वाऽपि नि-
जनिजबन्धनसंघाता गृहीता इति न पृथगेते पञ्चदश बन्ध-
नानि पञ्च संघाता गण्यन्ते । तथा-वर्णगन्धरसस्पर्शानां यथा-
संख्यं पञ्चद्विपञ्चाष्टभेदैर्निष्पन्नां विंशतिमपनीय तेषामेव सा-
मान्यं वर्णगन्धरसस्पर्शलक्षणं चतुष्कं गृह्यते, ततश्चा-
न्तरोदितयुत्तरशतानां वर्णाऽऽदिषोऽनशकबन्धनपञ्चदशकसंघात-
पञ्चकलक्षणानां षट्त्रिंशत्प्रकृतीनामपसारणे सति सप्तपष्टिभे-
दवतीति ॥ ३० ॥

एतदेवाऽऽह-

इय सत्तट्ठी बंधो-दए य न य सम्मपीसया बंधे ।

बंधुदए सत्ताए, वीसट्ठीवीसट्ठवन्नसयं ॥ ३१ ॥

इति पूर्वोक्तप्रकारेण सप्तपष्टिर्नामकर्मप्रकृतीनां भवति । सा च
क्षोपयुज्यते, इत्याह-(बंधोदए यत्ति) बन्धश्च उदयश्च बन्धो-
दयं, तस्मिन् बन्धोदये, बन्धे चोदये च सप्तपष्टिर्भवति, च-
शब्दादुदीरणायां च सप्तपष्टिः । अथ बन्धनसङ्घातनवर्णाऽऽ-
दिविशेषाणां विवक्षावशादेव बन्धनाधिकार इत्युक्तम्, संप्रति
ययोः प्रकृतयोः सर्वथैव बन्धो न प्रवति, ते आह-(न य
सम्मपीसया बंधेत्ति) न च नैव सम्यक्त्वमिश्रके बन्धेऽधि-
क्रियते । अयमभिप्रायः-सम्यक्त्वमिश्रयोर्वन्ध एव न भवति,
किं तु मिथ्यात्वपुञ्जलानामेव । जीवः सम्यक्त्वगुणेन मिथ्यात्व-
रूपतामपनीय केषाञ्चिदत्यन्तविशुद्धिमापादयति, अपरेषां त्वी-
षद् विशुद्धिं, केचित्पुनर्मिथ्यात्वरूपा एवावतिष्ठन्ते, तत्र येऽ-
त्यन्तविशुद्धास्ते सम्यक्त्वव्यपदेशभाजः, ईषद्विशुद्धा मि-
श्रव्यपदेशभाजः, शेषा मिथ्यात्वमिति ।

उक्तं च-

“ सम्यक्त्वगुणेन ततो, विशोधयति कर्म तत्समिथ्यात्वम् ।

यद्वच्छगणप्रमुखैः, शोधयन्ते कोरुवा मदनाः ॥ १ ॥

यत्सर्वथाऽपि तत्र वि-शुद्धं तद्भवति कर्म सम्यक्त्वम् ।

मिश्रं तु दरविशुद्धं, भवत्यशुद्धं तु मिथ्यात्वम् ॥ २ ॥ ”

उदयोदीरणासत्तासु पुनः सम्यक्त्वमिश्रके अप्यधिक्रियेते ।

एवं च सति ज्ञानाऽऽवरणे पञ्च, दर्शनाऽऽवरणे नव, वेदनीये द्वे,
मोहनीये सम्यक्त्वमिश्रवर्जाः पञ्चविंशतिः, आयुषि चतस्रः,
नास्मिन् भेदान्तरसंज्ञकेऽपि प्रदर्शितयुक्त्या सप्तपष्टिः, गोत्रे द्वे,

अन्तराये पञ्चेत्येतद् विंशत्युत्तरं प्रकृतिशतं बन्धेऽधिक्रियते ।
एतदेव सम्यक्त्वमिश्रसहितं द्वाविंशत्युत्तरप्रकृतिशतमुदये,
उदीरणायां च । सत्तायां पुनः शेषकर्मणां पञ्चपञ्चाशद्
नाम्नः त्रिनवतिरित्यष्टाचत्वारिंशं शतम् । यद्वा-शेषकर्मणां
पञ्चपञ्चाशद् नाम्नयुत्तरशतमित्यष्टापञ्चाशं शतमधिक्रियते,
इत्येतदेव मनसिकृत्याऽऽह-(बंधुदए सत्ताए इत्यादि) इह
शतशब्दस्य प्रत्येकं योगाद् यथासंख्यं बन्धे विंशं शतम्,
उदये उपलक्षणत्वादुदीरणायां च द्वाविंशं शतं, सत्तायामष्टप-
ञ्चाशं शतम्; उपलक्षणत्वादष्टाचत्वारिंशं शतमिति प्रावना
सुकरैव ॥ ३१ ॥ कर्म० १ कर्म० । उत्त० ।

इदानीं वर्णाऽऽदितनुषुकोत्तरविंशतिभेदानां शुभाशुज-

त्वयोरभिधित्तया प्राऽऽह-

नीलकसिणं दुग्धं, तित्तं कमुयं गुरुं खरं खखं ।

सीयं च अमुहनवगं, इकारसगं सुजं सेसं ॥ ४१ ॥

नीलकृष्णं नीलकृष्णाऽऽख्ये कर्मणी अशुभे, दुर्गन्धनाम ' ति-
क्तकटुकमिति ' तिक्तकटुके रसनाम्नी, गुरु खरं रुक्कं शीतं
चेति चत्वारि स्पर्शनामानि । एतानि च सर्वाण्यपि समुदि-
तानि किमुच्यते, इत्याह-' अशुभनवकम् ' नव प्रकृतयः
परिमाणमस्य प्रकृतिवृन्दस्य तन्नवकम्, अशुभं च तन्नवकं
चाशुभनवकम् । ' एकादशकम् ' एकादशप्रकृतिसमूहरूपम्,
यथा-रक्तपीतश्वेतवर्णाः, सुरभिगन्धो, मधुराऽऽम्लकपायरसाः,
लघुमृदुस्निग्धोष्णस्पर्शा इति शुभं शुभविपाकवेद्यत्वात् शुभ-
स्वरूपम् । कीदृकं तदित्याह-' शेषम्, ' कुवर्णनवकादवशिष्टं,
कोऽर्थः? -कुवर्णनवकाच्छेषा एकादश वर्णाऽऽदिभेदाः शुभवर्णै-
कादशकमुच्यते इति ॥ ४१ ॥ कर्म० १ कर्म० । ननु च शरीरपर्या-
प्त्यैव शरीरं भविष्यति, किं प्रागजिहितेन शरीरनाम्ना ? ।
नैतदस्ति, साध्यंभेदात् । तथाहि-शरीरनाम्नो जीवेन गृहीता-
नां पुञ्जलानामौदारिकाऽऽदिशरीरवेन परिणतिः साध्या, शरी-
रपर्याप्तेः पुनरारब्धशरीरस्य परिसमाप्तिरिति । अथ प्रागुक्तेनो-
च्चासनाम्नोच्चासनस्य सिद्धत्वादिहोच्चासपर्याप्तिनिर्विषये-
ति । नैवम्, सतीमप्युच्चासनामोदयेन जनितामुच्चासनबन्धि-
मात्मशक्तिविशेषरूपामुच्चासपर्याप्तिमन्तरेण व्यापारयितुं न
शक्नुयात् । यथाहि-शरीरनामोदयेन गृहीता अप्यौदारिकाऽऽ-
दिपुञ्जलाः शक्तिविशेषरूपां शरीरपर्याप्तिं विना शरीररूपत-
या परिणमयितुं न शक्यन्त इति शरीरनाम्नः पृथगिष्यते
शरीरपर्याप्तिः, एवमत्राप्युच्चासनाम्नः पृथगुच्चासपर्याप्तिरेष्ट-
व्या, तुल्ययुक्तित्वादिति ॥ ४२ ॥ कर्म० १ कर्म० । स० । आ० ।
आचा० । प० सं० । (यत्र गुणस्थानके यावत्यः प्रकृतयः
संवेधमाश्रित्य भवन्ति, ताः ' कम्म ' शब्दे तृतीयभागे ३१३
पृष्ठे दर्शिताः)

नामकरण-नामकरण-न० । अभिधानमात्रकरणे, आ० म० १
अ० २ खण्ड । “ नाम्नाऽन्वयेन कीर्तिः स्यात् । ” नाम्नाऽन्वयेन
गुणनिष्पन्नेन कीर्तिः स्यात् तत्कीर्तनमात्रादेव शब्दार्थप्रतिप-
त्तेर्विदुषां प्राकृतजनस्य च मनःप्रसादाद् यथा जह्नुवाहुसु-
धर्मस्वामिप्रभृतीनाम् । द्वा० २८ द्वा० । न० ।

नामगुत्त-नामगोत्र-न० । नाम्ना गोत्रमिति प्रसिद्धं यन्कर्म
गोत्राऽभिधानं कर्मेत्यर्थः । कल्प० २ कृष्ण । अन्वययुक्ते नास्ति,
इहान्वययुक्तं नाम सिद्धान्तपरिभाषया नामगोत्रमित्युच्यते ।
स० प्र० १६ पाङ्ग० । रा० ।

से किं तं णामप्पमाणे ?। णामप्पमाणे जस्सं णं जीवस्सं वा
अजीवस्सं वा जीवाणं वा अजीवाणं वा तदुभयस्सं वा तदु-

जयाण वा पमाणे त्ति नाम कज्जइ, से नं णामप्पमाणे ।

अथ किं तन्नामप्रमाणम् ?-नामैव वस्तुपरिच्छेदे हेतुत्वात्प्रमाणं नामप्रमाणम्, तेन हेतुभूतेन किं नाम भवतीति प्रश्नाभिप्रायः । एवमन्यत्रापि भावनीयम् । अत्रोत्तरमुच्यते-यस्य जीवस्य वाऽजीवस्य वा जीवानां वाऽजीवानां वा तदुभयस्य वा तदुजयानां वा यत्प्रमाणमिति नाम क्रियते तन्नामप्रमाणं, न तत्र स्थापनादव्यज्रावहेतुकम्, अपि तु नाममात्रविरचनमेव तत्र हेतुरिति तात्पर्यम् । अनु० ।

णामजेय-नामभेद-पुं० । संज्ञाविशेषे, द्वा० १६ द्वा० ।

णाममुद्दा-नाममुद्दा-स्त्री० । नामाङ्कितार्थां मुद्दायाम्, उपा० १ अ० । "अभयस्स काहेयं नाममुद्दा ।" आच० ६ अ० ।

णामय-नामक-पुं० । विनयालङ्कृतो गुर्वादावादेशदानोद्यतेऽन्यदा वाऽऽत्मानं नामयतीति नामकः । सदा गुर्वादौ प्रहे साधौ, सूत्र० १ श्रु० १६ उ० ।

णामवग-नामवर्ग-पुं० । नामप्रकृतिसमुदाये, जी० २ प्रति० । क० प्र० ।

णामवीर-नामवीर-पुं० । यस्य जीवस्याजीवस्य वाऽन्वर्थरहितं वीर इति नाम क्रियते स नामवीरः । नामनामवतोरज्जेदाद् नाम चासौ वीरश्च नामवीरः । वीरभेदे, सू० प्र० २ पाहु० ।

णामसच्च-नामसत्य-न० । नामाभिधानं तत्सत्यं नामसत्यम् । नाममात्रेण सत्ये, यथा कुलवर्धयन्नपि कुलवर्धनं उच्यते; एवं धनवर्धनं इति । स्था० १० ठा० । ध० । प्रज्ञा० ।

णामसम-नामसम-न० । नामाभिधानं, तेन समम् । ग० ४ अधि० । आ० म० । आ० चू० । स्वकीयेन नाम्ना समे, यथा स्वनाम शिद्धितं तथा तदप्यावश्यकम् । विशेषे० ।

णामस्मरण-नामस्मरण-न० । चतुर्विंशतिस्तवाऽऽदिनामानुचिन्तने, नाम्नः स्मरणेन नामिस्मरणे तद्गुणसमापत्या फलम् । प्रति० ।

णाममव्व-नाममव्व-न० । नाम च तत्सर्वं च नामसर्वम् । सचेतनाऽऽदेर्वा वस्तुनो यस्य सर्वमिति नाम तन्नामसर्वम्, नाम्ना सर्वं, सर्वमिति वा नाम यस्येति विग्रहाद् नामशब्दस्य पूर्वनिपातः । स्था० ४ ठा० २ उ० ।

णामसुह-नामशुभ-न० । तीर्थकराऽऽदिसंबन्धिनि नामकर्मणि, दश० १ अ० ।

णामाणंतय-नामानन्तक-न० । अनन्तकमिति नामभूतायां वर्णानुपूर्व्याम्, यस्य वा सचेतनाऽऽदेर्वस्तुनोऽनन्तकमिति नाम तस्मिन्, स्था० १० ठा० ।

णामिता-नामयित्वा-स्त्री० । नर्ति कारयित्वेत्यर्थे, "णामित्ता गहियाणि पञ्चत्तगाणि ।" नि० चू० १ उ० ।

णामिय-नामिक-न० । वाचके पदे, यथा 'अइव' इत्यादि । आ० म० १ अ० २ खएरु । अनु० ।

णामिंद-नामेन्द्र-पुं० । यथार्थसंज्ञे इन्द्रे, अथवा-इन्द्रार्थान्वत्त्वाद् नाममात्रे इन्द्रे, वृ० । "केवलसज्जा उ नामिंदा ।" केवला एका संज्ञा तदर्थनिरपेक्षा, स नामेन्द्रः । वृ० १ उ० । स्था० । (विस्तरस्तु 'इंद' शब्दे द्वितीयभागे ५३१ पृष्ठे कृप्यः)

णामुदय-नामोदय-पुं० । कालोदाय्यादीनामन्ययूथिकानामन्यतमेऽन्ययूथिके, भ० ७ श० १० उ० ।

णामोक्कासिअ-देशी-कार्ये, दे० ना० ४ वर्ग ।

णाय-न्याय-पुं० । 'इण' गतौ निपूर्वः । नितरामीयते गम्यते मोक्षोऽनेनेति न्यायः । व्यवहाराध्ययने, व्य० १ उ० । श्रुनोप-देश, व्य० ३ उ० । अभीष्टार्थसिद्धेः सम्यगुपायत्वाद् न्यायः । अथवा-जीवकर्मसंबन्धापनयनाद् न्यायः । आवश्यके, यथा कारुणिकैर्दृष्टो न्यायो द्वयोरर्थिनोर्नुमिद्रव्याऽऽदिसंबन्धिविवादं चिरकालीनमप्यपनयति, एवं जीवकर्मणोरनादिकालीनमप्याश्रयाश्रयिजावसंबन्धमपनयतीत्यावश्यकमपि न्याय उच्यते । अनु० । विशेष० । "अच्चेति लोगसंजोगं, एस णए प-सुच्चइ ।" योऽयं लोकसंयोगातिक्रम एव न्यायः-एव सन्मागो मुमुक्षूणामयमाचारः प्रोच्यतेऽभिधीयते । अथवा-परमात्मानं मोक्षं नयतीति ऋन्दस्त्वात् कर्तरि घञ् न्यायः । यो हि त्यक्तश्लोकसंयोग एव एव परात्मनो मोक्षस्य न्यायः । आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० । नीयते संवित्तिं प्राप्यते वस्त्वनेनेति न्यायः । प्रस्तुतार्थसाधके प्रमाणे, विशेष० । द्विजज्ञप्रियविदशूद्राणां स्ववृत्त्यनुष्ठाने, भाव० ६ अ० । उपपत्तौ, पञ्चा० ४ विव० । अविचलितरूपे मार्गे, पो० १६ विव० । अतिदेशे, प्रति० । न्यायनिर्णायके, औ० । द्वा० । न० । 'णाय' शब्दार्थे (दृष्टान्ते), नि० चू० १० उ० ।

णायकारि(ण्)-न्यायकारिन्-त्रि० । उपपत्तिकारिणि, "एवं आलोच्य पडिक्कंतस्स जो सामास्यं देति सो णायकारी ।" आ० चू० १ अ० ।

णायकुमार-ज्ञातकुमार-पुं० । 'णायकुमार' शब्दार्थे, द्वा० १ श्रु० ८ अ० ।

णायकुलचंद-ज्ञातकुलचन्द्र-पुं० । 'णायकुलचंद' शब्दार्थे, कल्प० ५ कण ।

णायखंरु-ज्ञातखंरु-न० । 'णायखंड' शब्दार्थे, स्था० १० ठा० ।

णायग-ज्ञातक-पुं० । स्त्री० । पूर्वसंस्तुते, व्य० ए उ० । मातापितृदौ, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । स्वजने, प्रज्ञायमाने, नि० चू० ८ उ० । सूत्र० ।

नायक-त्रि० । प्रभौ, यथा राष्ट्रस्य राष्ट्रमहत्तरकः । स० ३० सम० । दशा० । नगरकटकाऽऽदिप्रधाने, औ० । अधिपतौ, स्था० ५ ठा० १ उ० । प्रणेतारि, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । स्वामिनि, स० १ सम० । व्य० । कर्मणां नेतरि, भ० २० श० २ उ० । व्य० । चक्रवर्त्यादौ राजनि, औ० । प्रधाने, भाव० ५ अ० । द्वा० । नयति वृद्धिं प्रापयति यः स नायकः । प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । ज्ञानाऽऽदीनां प्रापके, व्य० ३ उ० । सूत्र० ।

णायज्जियधण-न्यायार्जितधन-न० । असिमवीरुषिवाणिज्याऽऽद्युचितकलया परवञ्चननिरपेक्षतयाऽर्जिते हव्ये, हव्या० ६ अ० । न्यायार्जितं धनं गृहिधर्मः-

तत्र सामान्यतो गेहि-धर्मो न्यायार्जितं धनम् । (५)

(न्यायार्जितं धनमित्यादि) तत्र स्वामिजोहमिचद्रोहविश्वसितवञ्चनचौर्यादिगर्हार्थोपाज्जनपरिहारेणार्थोपाज्जोपायचतः स्वस्ववर्णानुरूपः सदाचारो न्यायः, तेनाऽर्जितं संपादितं

धनम्—अयमेव धर्मः । न्यायाजिनं हि धनमशङ्कनीयतया स्वगरीरेण तत्फलभोगाद् मित्रस्यजनाऽऽदौ संविभागकरणा-
बेह लोकहिताय । यदाह—“सर्वत्र शुचयो धीराः, स्वकर्मवन्नग-
र्विताः । स्वकर्मनिन्दिनाऽऽत्मानः, पापाः सर्वत्र शाङ्कितः ॥१॥ ”
सम्पात्रेषु विनियोगाद् दीनाऽऽदौ कृपया वितरणाच्च परलोकाहि-
ताय । पठ्यते च धार्मिकस्य धनस्य शास्त्रान्तरे दानस्थानं य-
था—“ पात्रे दीनाऽऽदिवर्गे च, दानं विधिवदिष्यते । पोष्यवर्गा-
विरोधेन, न विरुद्धं स्वतश्च यत् ॥ १ ॥ ” अन्यायोपात्तं तु लो-
कद्वयेऽप्यहिनायैव—इदंलोकं विरुद्धकारिणो वधवन्धाऽऽदयो
दोषाः, परलोके च नरकाऽऽदिगमनाऽऽदयः । यद्यपि कस्यचित्
पापानुबन्धिपुण्याजावद्वैहल्लोकिनी विपद् न दृश्यते, तथा-
प्यायत्यामवश्यंभावित्येव । यतः—“ पापैर्नैवार्थरागान्धः, फ-
लमाप्नोति यत् क्वचित् । वीरशामिपवत्तप्त-मविनाश्य न जी-
र्यति ॥१॥ ” इति न्याय एव परमार्थतोऽर्थोपाज्जमोपायोपनिषत् ।
यदाह—“ निपानमिव मण्डूकाः, सरः पूर्णमिवाण्डजाः । शुज-
कर्माणमायान्ति, विवशाः सर्वसंपदः ॥ १ ॥ ” इति । ईदृशं
धनं च गार्हस्थ्ये प्रधानकारणत्वेन धर्मेतयाऽऽदौ निर्दिष्टम्, अ-
न्यथा तदभावे निर्वाहविच्छेदेन गृहस्थस्य सर्वश्रुतकृत्योप-
रमप्रसङ्गाद्धर्म एव स्यात् । पठ्यते च—“वितीवोच्छेयस्मी,
निदिष्टो सीर्यति सर्वकिरियाओ । निरवेक्षस्वस्त उज्जुचो, संपु-
त्रो संजमो चैव ॥ १ ॥ ” इति । अ० १ अधि० ।

णायजियवित्तेश-न्यायाजितवित्तेश-पुं० । न्यायोपाजितक-
न्यस्वामिनि, पो० ५ विध० ।

णायज्ययण-ज्ञाताध्ययन-न० । उत्क्रिस्ताऽऽशुदाहरणप्रतिपाद-
केऽध्ययने, ज्ञा० । पठ्यस्याङ्गस्य प्रथमश्रुतस्कन्धे १६ ऊनविंशति-
ज्ञाताध्ययनानि ।

छडस्स अंगस्स दो सुयक्खंथा पणत्ता । तं जहा-णाया-
णिय य, धम्मकहाओ य । पढमस्स णं भंते ! सुयक्खं-
धस्स समणेणं जगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं णा-
याणं कति अज्जयणा पणत्ता । एवं खलु जंबू ! जाव
समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं णायाणं ए-
गुणवीसं अज्जयणा पणत्ता । तं जहा-

“ उक्खित्तणाए संघाडे, अंके कुम्मे य सेलगे ॥

तुंवे य रोहिणी मल्ली, मायंदी चंदमा इय ॥१॥

दावह्वे उदगनाए, मंरुके तेतली वि ष ॥

नंदिफले अवरकंका, आइस्से सुंसुमा इय ॥२॥

अवरे य पुएररीए, णायाए गुणविसतिमे” ॥

(णायाणि चि) ज्ञातान्युदाहरणानीति प्रथमः श्रुतस्कन्धः ।
(धम्मकहाओ चि) धर्मप्रधानाः कथाः धर्मकथा इति द्विती-
यः । “उक्खित्त” इत्यादि श्लोकद्वयं सार्वभूम । तत्र मेघकुमार-
जीवेन हस्तिभवे प्रवर्तमानेन यः पाद उत्क्रिस्तस्तेनोत्क्रिस्तेनो-
पलक्षितं मेघकुमारचरितमुत्क्रिस्तमेवोच्यते । उत्क्रिस्तमेव ज्ञात-
मुदाहरणं विवक्षितार्थसाधनमुत्क्रिस्तज्ञातम् । ज्ञातता चास्यैव भा-
वनीया-दयाऽऽदिगुणवन्तः सहन्त एव देवदाहकष्टम्, उत्क्रिस्तैक-
पादो मेघकुमारजीवहस्तीवेति । एतदर्थोऽभिधायकं सुलभधी-
यमानत्वाद्ध्ययनमुक्तम्; एवं सर्वत्र १, तथा-सङ्काटकः, श्रेष्ठि-

चौरयोरेकवधनवत्त्वम्, इदमप्यभीष्टार्थज्ञापकत्वाद् ज्ञातम् । ए-
वमौचित्येन सर्वत्र ज्ञातशब्दो योज्यः, यथायथं च ज्ञातत्वं प्रत्य-
क्षयनं तदर्थवगमादवसेयमिति २, नवरम्-मण्डकं मयूरा-
णम् ३, कूर्मश्च कच्छपः ४, शैलको राजर्षिः ५, तुम्बं
च अलाबु ६, रोहिणी श्रेष्ठिवधूः ७, मल्ली एकोनविंशति-
तमजिनस्थानोत्पन्ना तीर्थकरी ८, माकन्दी नाम वणिक्,
तत्पुत्रौ माकन्दीशब्देनेह गृहीतौ ९, चन्द्रमा इति च १०,
(दावह्वे चि) समुद्रतटे वृक्षविशेषाः ११, उदकं नगर-
परिखाजलं, तदेव ज्ञातमुदाहरणमुदकज्ञातम् १२, मण्डकः
नन्दमणिहारश्रेष्ठिजीवः १३, (तेतली चि य चि) तेतलीसु-
ताऽभिधानोऽस्मात् इति च १४, (नंदिफले चि) नन्दिवृत्ता-
भिधानतरुफलानि १५, अपरकङ्का धातकीखण्डनरतक्षेत्रा-
जधानी १६, (माइस्से चि) आकीर्णा जाताः समुद्रमध्यव-
र्तिनोऽश्वाः १७, (सुंसुमा इय चि) सुंसुमाभिधाना श्रेष्ठि-
दुहिता १८, अपरं च पुएररीकज्ञातमेकोनविंशतितममिति
१९ । ज्ञा० १ अ० १ अ० । आव० । स० ।

णायद-न्यायद-पुं० । न्यायदर्शिनि, ज्ञा० १ अ० २ अ० ।

णायपुत्त-ज्ञातपुत्र-पुं० । ज्ञातः सिद्धार्थः तस्य पुत्रः । कष्टप० ५
कण । वीरवर्द्धमानस्वामिनि, सुत्र० १, अ० ६ अ० । आचा० । दश० ।

णायपुत्तवओरय-ज्ञातपुत्रवओरत-त्रि० । भगवद्वर्द्धमानवचसि
निःसङ्गताप्रतिपादनपरे सक्ते, दश० ६ अ० ।

णायपुत्तवयण-ज्ञातपुत्रवचन-न० । श्रीमन्महावीरवचने, दश०
१० अ० ।

णायपुत्तिय-ज्ञातपुत्रीय-न० । वीरस्वामिसंबन्धिनि तीर्थे,
आचा० १ अ० १ अ० ३ उ० ।

णायविहि-ज्ञातविधि-पुं० । स्वजननेदे, न्य० ।

निकोज्ञातविधिसूत्रम्-

भिकवू य इच्छेज्जा णायविहिं एत्तए, णो से कप्पति येरे
अणापुच्छित्ताः कप्पति से थेरे आपुच्छित्ता णायविहिं एत्तए,
थेरा य से वियरेज्जा एवं से कप्पति णायविहिं एत्तए, थेरा
य णो से वियरेज्जा एवं से णो कप्पति णायविहिं एत्तए । जे
तत्थ थेरेहिं अविचित्थे णायविहिं एइ, से अंतरा जेदे वा परि-
हारे वा ॥ १ ॥

णो से कप्पति अप्पस्सुयस्स अप्पागमस्स एगागियस्स
णायविहिं एत्तए । २ । कप्पति से जे तत्थ बहुस्सए वभा-
गमे तस्संक्कि णायविहिं एत्तए; तत्थ णं से पच्छागमणेणं
पुन्वाउत्ते चाउल्लोदणे पच्छाउत्ते भिल्लिगसूवे, कप्पति से
चाउल्लोदणे पडिगगहित्तए, णो से कप्पति जिह्लिगसूवे
पडिगगहित्तए ॥ ३ ॥ तत्थ से पच्छागमणेणं पुन्वाउत्ते जिह्लि-
गसूवे पच्छाउत्ते चाउल्लोदणे, कप्पस्से भिकवू जिह्लि-
गसूवे पडिगगहित्तए, नो से कप्पति चाउल्लोदणे पडिगगहि-
त्तए, दो वि पुन्वाउत्ते कप्पति दोवि पडिगगहित्तए ॥ ४ ॥
तत्थ से पच्छागमणेणं दो वि पच्छाउत्ते, णो से कप्पति दो

वि पढिगहिच्च ॥ ५ ॥ जे से तत्थ पच्छागमणेणं
पच्छाजत्ते, से णो कप्पति पकिगहिच्च ॥ ६ ॥ जे से
तत्थ पच्छागमणेणं पुव्वाजत्ते, से कप्पति ॥ ७ ॥

जिह्वः, चशब्दाद् भिक्षुकी च, इच्छेत ज्ञातविधिं स्वज-
नभेदमागन्तुम् । 'से' तस्य न कल्पते स्थविरान् अनापृच्छ्य
ज्ञातविधिमागन्तुम् । "कप्पति थेरे" इदं प्राग्वत् । (नो से कप्प-
इ इत्यादि) न 'से' तस्य कल्पते अल्पश्रुतस्य अगोतार्थस्य अ-
ल्पागमस्य बहिःशास्त्रेष्वतिपरिचयस्याऽविद्यमाननिजाऽऽगमस्यै-
काकिनो ज्ञातविधिमागन्तुम् । कल्पते 'से' तस्य यस्तत्र गच्छे
बहुश्रुतः सूत्रपेक्षया, बह्वागमोऽर्थापेक्षया, तेन सार्द्धं ज्ञातविधि-
मागन्तुम् । तत्र णमिति वाक्यालङ्कारे, तस्य ज्ञातविधिमागतस्य
पश्चादागमनेन आगमनात् पश्चाद् यः पूर्वयुक्तः चा-
ल्लोदनः । पूर्वयुक्त इति केचिद् व्याचक्षते-आगमनात्पूर्वं
श्रुत्यामारब्धो रन्धनाय । अपरे व्याचक्षते-आगमनात्पूर्वं पा-
काय समीहितम् । एतद् मतद्वयमप्यसङ्गतम्; आरब्धे, समीहिते
च पुनः प्रक्षेपसंभवात् । तस्मात् पूर्वयुक्त इति किमुक्तं भवति ?-
आगमनात्पूर्वं गृहस्थैः स्वनावेन रथ्यमानः स तन्दुल्लोदनो,
भिलिङ्गसूपो नाम 'सस्नेहः सूपः,' स कल्पते प्रतिगृहीतुम् ।
योऽसौ तत्र पूर्वभागताः साधव इति हेतोः पश्चादायुक्तः
प्रवृत्तस्तन्दुल्लोदनो, भिलिङ्गसूपो वा, नासौ कल्पते प्रतिगृही-
तुम् । एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अत्र भाष्यकारो ज्ञानविधिपदं व्याख्यानयति-

अम्मापितिसंवंधो, पुवं पच्छा व संशुया जे उ ।

एसो खलु णायविहि-ऽण्णे भेया य एकेके ॥ ३ ॥

मातृद्वारेण, पितृद्वारेण च यः संवन्ध एष ज्ञातविधिः । अथवा-ये
पूर्वं संस्तुता मातापित्रादयः, ये च पश्चात् संस्तुताः इवभूष्वङ्गु-
राऽऽदयः । एष समस्तोऽपि ज्ञातविधिः, एकैकस्मिन् मातृद्वारे,
पितृद्वारे वा, यद्वि वा-पूर्वसंस्तुते, पश्चात् संस्तुते वाऽनेके
भेदाः । अनेन विधिशब्दो भेदवाची व्याख्यातः ॥ ३ ॥

अधुना निर्युक्तिविस्तरः-

णायविहिगमणेणं बह्वागमनाऽऽदि विराहसंजमाऽऽयाए ।

संजमविराहणा खलु, उगमदोसा तर्हि होज्जा ॥ ४ ॥

निष्कारणे विधिनाऽपि ज्ञातविधौ गमनं करोति तर्हि प्राय-
श्चित्तं चत्वारो लघुकाः, तथा आज्ञाऽऽदयो दोषाः, तथा संयमे
आत्मनि च विराधना । तत्र संयमविराधना, यतस्तत्र खलु
निश्चितमुज्जमदोषा आधाकर्माऽऽदयो ज्ञेययुः ॥ ४ ॥

कथमुज्जमदोषा भवेयुः ? अत आह-

दुद्धभलाभा समणा, नीया नेहेण आहकम्मादी ।

चिरआगयस्स कुज्जा, उगमदोसं तु एगतरं ॥ ५ ॥

दुल्लेजश्लाभाः खलु श्रमणाः, तथा महता स्नेहेनास्माकं वन्दा-
पनाय नीता निर्गताः, ततश्चिरादागतस्याऽऽत्मस्वजनस्य तस्य
प्राघूर्णकत्वकरणा योज्जमदोषमाधाकर्माऽऽदिकमेकतरं कुर्यात् ॥ ५ ॥

इति संजममि एसा, विराहणा हो-इमा उ आयाए ।

छगन्नगसेणावतिकलु-णरयणयाले य एमादी ॥ ६ ॥

इति एवमुना प्रकारेण, एषा अनन्तरोदिता, संयमे विरा-
धना भवति । आत्मविराधना पुनरियं वक्ष्यमाणा-छगन्न-

एतनेन सेनापतौ मृते समागते करुणारोदने, रत्नस्थाले रत्न-
मृते स्थाले दौकिते, एवमादौ ॥ ६ ॥

तत्र यथा छगन्नगएतनेनाभिसमीहिते सेनापतौ मृते तस्मिन्
आगते आत्मविराधना भवति, तथा ज्ञावयति-

जह रमो सूरस्सा, मंसं मज्जारएण अक्खिचं ।

सो अदसो मंसं, मगइ इणमो य तत्थाऽऽतो ॥ ७ ॥

कमुहंढपोट्टीए, गल्लवप्पाए उ छगन्नगो तत्थ ।

सूयेण य सो वहितो, यके आत चि नाऊणं ॥ ८ ॥

यथा राज्ञा सुपस्य सुपकारस्य मांसं मार्जारेणाऽऽक्षिप्तं नीतं,
ततः स सुपकारो प्रीतोऽदंनो जातो मांसं मृगयते, तस्मिन्
मृगयमाणे तत्र महानसे अयमतर्कितः कटुभाण्डपोट्टलिकया
गल्लवक्ष्या युक्तश्छाग आयातः सन् सुपेन सुपकारेण मा-
रितः 'यके' प्रस्तावे 'आता' इति ज्ञात्वा । एष दृष्टान्तः ॥ ७ ॥ ८ ॥

साम्प्रतमुपनयमाह-

एवं अदसो, ताइं मगंति तं समंतेण ।

सो य ताहिं संपत्तो, ववरोवितो संजमा तेहिं ॥ ९ ॥

एवं सुपकार इव तस्य साधोर्ध्वं स्वजनाः, तेषां सेनापतिमृ-
तः, ततस्तानि स्वजनरूपाणि मानुषाणि (अदसो इति) अ-
शरणानि तं भ्रमणीभूतं सेनापतिभ्रातरमात्मीयं समन्ततो भृ-
गयन्ते, स च मृगमाणः तत्रैव संप्राप्तः, ततस्तं समुपस्थि-
ताः स्वजनाः, वयं परिभूता भविष्यामो, न च त्वयि नाथे विद्य-
माने परिज्वोऽस्माकं युक्तः, तस्मात् कुरु प्रसादमित्येवं तैरु-
पसर्गमाणः संयमाद् व्यपरोपितः ॥ ९ ॥

संप्रति करणद्वारमाह-

सेणावती मतो तू, भाय पिया वा वि तस्स जो आसी ।

असो व नत्थि अरिहो, नवरि इमो तत्थ संपत्तो ॥ १० ॥

सेनापतिमृतः, तस्य यो भ्राता पिता वा आसीत् सोऽपि तावद्
मृतः, अन्यश्च तस्मिन् गृहे अहो योग्यः सेनापतित्वस्य, नास्ति,
नवरमयमेव योग्यः, स च तत्र संप्राप्तः ॥ १० ॥

तो कलुणं कंदता, विति अणाहा वयं विणा तुमए ।

मा य इमा सेणावति-लच्छी संकामओ अन्नं ॥ ११ ॥

ततस्तत्संप्राप्त्यनन्तरं ते स्वजनाः करुणं कन्दन्तो ध्रुवते-त्रयम-
नाथास्त्वया विना । इयं च प्रत्यक्त उपलभ्यमाना सेनाप-
तिवत्क्षीरन्यं पुरुषान्तरं मा संक्रामतु ॥ ११ ॥

तं च कुलस्स पमाणं, वल्लविरियं तुज्जऽधीणमेयं च ।

पच्छा वि पुणो धम्मं, काहिसि दाणिं पसीयाहि ॥ १२ ॥

त्वं च कुलस्यास्य समस्तस्यापि कुलस्य प्रमाणम्, एतच्च
वल्लं हस्त्यादि, वीर्यमान्तरोत्साहः समस्तस्यापि कुलस्य, त-
वाधीनं, पश्चादपि त्वं धर्मं करिष्यसि, संप्रति एतदेवार्थये
यत् सेनापतिपदप्रतिपत्त्या प्रसीद ॥ १२ ॥

एवं कारुषेणं, इहीए लोभितो तु सो तेहिं ।

ववरोविज्जइ ताहे, संजमजीयाउ सो तेहिं ॥ १३ ॥

एवमुपदर्शितेन प्रकारेण कारुष्येन, ऋद्ध्या च तैः स्वज-
नैः स लोभितो लोभं प्रादितः, ततो लोभग्रहणानन्तरं स तैः

संयमजीविताद् व्यपरोष्यते ॥ १३ ॥ तदेवं करुणाद्वारं व्या-
ख्यातम् ।

अथ रत्नस्थानधारमाह-

अविभवविरेगेणं, विणिग्गता पञ्च इहिं जातो ।

थायं वसूण पुष्पं, उवण्णती गेहिहमेतं ति ॥ १४ ॥

कदाचित् स धर्मी अविभवेन, दारिद्र्येणेत्यर्थः । रियं च पूर्व-
पुरुषोपाजितं विरेकुं स्वजनैः तदा नेष्टं, नतोऽविरेकेण च रोषेण
गुहाभिगन्त्य प्रव्रजितोऽभवत्, पश्चाच्च स स्वजनवर्गो भ्रात्रादि-
क ऋद्धिमान् जानः, ततो वसूनां रत्नानां पूर्णं भूतं स्थालं
तस्याऽऽग्नस्तपोपनयन्ति, यथा गुहाय रत्नस्थालमेतदिति ॥ १४ ॥

तस्स वि द्दूण नयं, अहं द्वाञ्चकवी ततो तु समुदिषो ।

ववरोवितो मंजपतो, एए दोसा हवंति तहिं ॥ १५ ॥

तस्यापि साधोः तत् रत्नभूतं स्थायं दृष्ट्वा, अधानन्तरं ततो
रत्नभूतस्थाद्वर्णनाद् द्वाञ्चकलिः समुदीर्णः सम्यगुदयं प्राप्तः,
ततस्तेन संयमाद् व्यपरोषितः । एते दोषास्तत्र ज्ञाताविधिगमने
भवन्ति ॥ १५ ॥

संप्रति "पमादी" इति व्याख्यानयन् प्रकारान्तरमाह-

अहंवा न होज्ज एते, अएणे दोसा हवंति तत्त इमे ।

जेहिं तु संजमातो, चास्सिज्जइ सुद्धितो ठित्तो ॥ १६ ॥

अथवा एतेऽनन्तरोदिता दोषा न भवेयुः, अन्ये इमे वक्ष्य-
माणान्तरं ज्ञातविधिगमने दोषा भवन्ति । येः सुस्थितोऽपि
स्थितकः सन् संयमाच्चाल्यते ॥ १६ ॥

के ने दोषा इत्यतस्तरत्नसूचकं द्वारगाथाद्वयमाह-

अकंदद्वारे समु-रओवरए पेक्षणाए उवसणे ।

पंथेरोयणभतए, ओजावणे अम्ह कम्मकरा ॥ १७ ॥

ठाघातो अणुलोमे, अनिजोग विसे सयं च समुरेणं ।

पंतवणवंधरंभण, तं वा ते वाऽतिवाएति ॥ १८ ॥

आक्रन्दस्थानद्वारं प्रथमम् । द्वितीयं भवशूरेणापवरके किञ्च
इति द्वारम् । तृतीयं प्रेरणाद्वारम् । चतुर्थमुपसर्गद्वारम् । पञ्चमं
पथि रोदनभूतके ज्ञायो इति द्वारम् । षष्ठमप्राज्ञाद्वारम्-
यथाऽस्माकमेव कर्मकर आसीत् । सप्तमं जगघातद्वारम् । अ-
ष्टममनुजोमद्वारम् । नवममनियोग्यद्वारम् । दशमं विपद्वारम् ।
ततः स्वयं इवशूरेण प्राप्तापणवधरोधनानि क्रियन्ते, ततः
कोपान् तं इवशूरं सोऽतिपातयेद् विनाशयेत्, ते वा इवशू-
रप्रभृतयः तं साधुमतिपातयेयुः, इति एकादशं द्वारमिति धार-
गाथाद्वयसमासार्थः ॥ १७।१८ ॥

साम्प्रतमेतदेव विवरिपुः प्रथमत आक्रन्दस्थानधारमाह-

दीसंता * वि हु णाया, पवयहियं पि संपकंपेति ।

कडुणकिवणाणि किं पुण, कुणमाणा एगसेज्जाए ? ॥ १९ ॥

सेनापतौ मृते स तत्र ज्ञानविधौ गतः, तत्र दृश्यमाना अपि
निजकाः पर्वतहृदयमपि पर्वतसदृशमानसमपि साधुं संयमा-
द् संप्रकम्पयन्ति सम्यगन्तर्लानीचूय प्रकर्षेण व्यावयन्ति, किं
पुनरेकस्यां शय्यायां वसतौ करुणरूपणानि रोदनानि कुर्वाणाः, १,
सुतरां संयमाद् ग्रंथयन्ति ॥ १९ ॥

अकंदद्वारणितो, तंसे सोच्चा उ नायगादीणं ।

पुव्वावरत्तगेयण, 'जाय अणाहा' वए को वि ॥ २० ॥

* " सीदंता " इति पाठान्तरम् ।

सोऽधिकृतः साधुयंत्र ते ज्ञानकाः क्रन्दन्ति, तस्मिन्नाक्रन्दस्था-
ने स्थितः पूर्वरात्रे अपररात्रे च रोदनं तेषां ज्ञातकाऽऽदीनां
करुणरूपणं यथा- 'जाता वयमनाथाः, भविष्यामः सर्वेषां परिज-
वाऽऽस्पदम्' इति श्रुत्वा कश्चिद् व्रजेत् प्रमज्यां मुखेदित्यर्थः ॥ २० ॥
गतमाक्रन्दस्थानम् ।

अधुना " समुरउवरए " इत्यादि द्वारमाह-

महिलाए सभं ठोदुं, समुरेणं ठाकितो उ उवरओ ।

नायविहिमागयं वा. पेक्षे उवणाभिगसगाए ॥ २१ ॥

तस्य साधोः भवशूरकः, तं तत्र समागतं साधुं दृष्ट्वा निजदु-
हितरं सर्वालङ्कारभूषितां कारयेत्; कारयित्वा च वन्द्यापना-
य, मित्रार्थं वा तत्र समागतेन भवशूरकेन मदेनया भार्यया स-
ममपवरके क्षिप्त्वा, अपवरको ढाकितः-स्थगितधारः कृतः ।
तत्र च उपसर्गमाणः कश्चिदुत्प्रव्रजेत् ।

प्रेरणाद्वारमाह-ज्ञानविधिमागतं च तं साधुं दृष्ट्वा स्वजनवर-
स्तस्य स्वकीयया उद्ग्रामिकया ज्ञार्यया प्रेरयेत् संयमाद् व्याव-
येत् ॥ २१ ॥ गतं प्रेरणाद्वारम् ।

साम्प्रतं चतुर्थमुपसर्गद्वारं प्रतिपिपादायिपुरिदमाह-

मोहम्मायकाराई, उवसगाई करेइ से विरहे ।

जज्जा जेहिं तरु विव, वाएणं जज्जेते सज्जं ॥ २२ ॥

भार्यो 'से' तस्य स्वजनविधिगतस्य सा विरहे मोहोन्माद-
कारान् उपसर्गान् आक्षिप्त्वाऽऽदीन् करोति, यैस्त्वरिव वातेन
भज्यते सद्यः ॥ २२ ॥

संप्रति ' पंथेरोयणभतए ' इति व्याख्यानमाह-

कड्वेण सभावेण य, जतओ भोई पहम्मि पंतावे ।

हियं अमुं हियं मे, भयवं पंतावए कुवितो ॥ २३ ॥

साधुज्ञातविधिं गतस्तत्र च लज्जया भिक्षां न हिण्डने, तस्य
उद्ग्रामकभिक्षाचर्यायां गतः, तेषां च ज्ञातकानां क्षेत्रं पथि, तत्र कै-
तवेन वा स्वभावेन वा तस्य भार्यो जूनकेन समं क्षेत्रं गता, तत्र
स भूतकः कैतवेन स्वभावेन वा कर्मणि भार्यो (?) ॥ २३ ॥

कम्महतो पव्वइतो, जतओ एसऽम्ह आसि मा वंदा ।

उव्वापगए खुदे, ठाघायं तस्स सा देइ ॥ २४ ॥

कदाचित् स प्रमजिनः कर्मकर आसीत्, ततस्तं बहुजनो ह-
ष्ट्वा ब्रूयात्-पपोऽस्माकं जूनक आसीत्, कर्महतः कर्मभगाः सन्
प्रव्रजितः, तस्माद् मा वन्दिषत ।

जगघातद्वारमाह-उद्ग्रामकके उद्ग्रामकभिक्षाचर्यागतेऽधि-
कृते जूनकरूपे साधोऽश्रुजे मूर्खे तस्य सा ब्रूया जगघातं द-
दाति, कुपिता सती जगमपि तं घातयतीत्यर्थः ॥ २४ ॥

अधुनाऽनुबोमोपसर्गमाह-

मा छिज्जउ कुलतंतु, धणगोत्तारं तु जणय मेगमुयं ।

वत्थनमादीएदिं, अभिजो जेउं वसं णेति ॥ २५ ॥

तस्य ज्ञातविधिगतस्य साधोऽज्ञातविधिरेवं ब्रूयात्-मा छिद्यतां
जेदं यायात्, कुञ्जतन्तुः कुलसन्तानः, तस्मात् धनरक्कमेकं सु-
तं प्रसादं कृत्वा जनय, पश्चात्पुनर्व्रतं शूलीयाः, एवमुक्तः सन् क-
श्चित् उत्प्रव्रजेत् ।

अधुना अभियोग्यद्वारमाह-वस्त्राऽऽदिकैः, आदिशब्दात् सा-
दिमस्वादिमाऽऽदिविशेषपरिग्रहः । तैरभियोग्य वशीकृत्य
स्वजनस्तमात्मवशं नयन्ति ॥ २५ ॥

विषद्वारमाह-

नेच्छन्ति देवरा मे, जीवन्ते इमस्मि इति विसं देज्जा ।

अण्णोण व दावेज्जा, ससुरो वा से करेइ इमं ॥ २६ ॥

तं ज्ञातविधिगतं साधुं दृष्ट्वा तज्ज्ञायं विचिन्तयेत्-अस्मिन् जीवति मां देवरा भोग्यतया नेच्छन्ति, तस्मान्मारयामि केनाप्युपायेन चैनमिति विचिन्त्य स्वयं वा विषं दद्यात्, अन्येन वा दापयेत् ।

‘सयं च ससुरेण’ इत्यादिद्वारमाह-‘से’ तस्य साधोः श्वशुरो वा स्वयमिदं कुर्यात् ॥ २६ ॥

किं तदित्याह-

पंतवणबंधरंजण, तस्स वि नीयल्लगा उ खुम्भेज्जा ।

अहवा कसाइतो तु, सो वऽतिवाएज्ज एकतरं ॥ २७ ॥

श्वशुरस्तं दृष्ट्वा कुप्येत्, यथा-एतेन मम दुहिता जीवच्छ्रयो-कृता, ततः कौपात् तस्य साधोः प्रान्तापणं प्रहारदानं, बन्धनं वा निगमाऽऽदिभिः, रोधं वा गृहान्नगराद्वा अनिर्गमनं कुर्यात्, कारयेत् वा । तस्यापि च साधोः, निजका आत्मीयाः, तमेनामवस्थां प्राप्तं दृष्ट्वा, ज्ञात्वा वा क्षुभ्येयुः, कौजाच्च श्वशुरेण समं युद्धं कुर्युः, तत्र परस्परमपकावणाऽऽदि भूयात् । अथवा स एव साधुः कपायितः कपायोदयं प्राप्तः सन् एकतरं श्वशुराऽऽन्यतममतिपातयेत् ॥ २७ ॥

अत्र प्रायश्चित्तविधिमाह-

एकस्मि दोसु तीसु व, मूलऽणवडो तहेव पारंची ।

अह सो अतिवाएज्जइ, पावइ पारंचीयं ठाणं ॥ २८ ॥

एकस्मिन्नतिपातिते मूलप्रायश्चित्तभाग् भवति, द्वयोरतिपातितयोरनवस्थाप्यः, त्रिषु अतिपातितेषु पाराञ्ची । अथ स एव अतिपातयते साधुस्तर्हि स यदि कथमपि जीवति ततः पाराञ्चितं स्थानं प्राप्नोति ॥ २८ ॥

अन्यान् दोषानाह-

अहवा वि धम्ममट्ठा, साहू तेसिं घरे न गेएइति ।

उग्गगदोसाऽऽदिभया, ताहे नीया जणंति इमं ॥ २९ ॥

अथ वेति प्रकारान्तरेण दोषकथनोद्घोतने, साधवो धर्मश्रद्धा बहुमदोषाऽऽदिभयात् तेषां गृहे न किमपि गृह्णन्ति, ततस्ते निजाः स्वजना इदं भणन्ति ॥ २९ ॥

किं तदित्याह-

अम्हं अणिच्छमाणो, आगमणे वज्जणं कुणति एसो ।

ओहावण हिंदंते, अस्सो वोगो व णं जणति ॥ ३० ॥

अस्माकं गृहे किमप्यनिच्छन्न एव आगमने लज्जनमयशस्कारं करोति । यतः-अस्मिन् प्रतिगृहमन्यत्र भिक्षां हि एरुमाने महती नूनमस्माकमप्राजना, लोको वाऽन्य इदं भणति ॥ ३० ॥

किं तदित्याह-

नीयल्लस्स वि जत्तं, न तरह दाठं ति तुजे के विण चि ।

गेहे जुंजसु वुत्ते, भणाति नो कपियं जुंजे ॥ ३१ ॥

तं साधुं निक्कामटन्तं दृष्ट्वा केचित् अन्ये स्वजनान् प्रति ब्रूयुः-यथा यूयं कृपणा निजकस्याप्येकस्य प्राघूर्णकाऽऽगतस्य ज्ञकं दातुं न शक्नुथ, ततस्ते एवमुक्ताः सन्तः साधुसमीपमागत्य ब्रुवन्ते-यान्ति दिनानि यूयमत्र तिष्ठथ, तावन्माऽन्यत्र निक्कामटत, किं तु गृहे जुद्धस्वम्, अन्यत्र निक्काटने हि महत्यस्माकमप-

प्राजना । स एवमुक्तः साधुर्नृणां-युष्मद्गृहे न भुञ्जे, यतः अहं कल्पिकं भुञ्जे, युष्मद्गृहे च उक्ताऽऽदिदोषाऽऽशङ्का ॥ ३१ ॥

एवमुक्ते ते स्वजनाः प्राऽऽहुः-

किं तं ति खीरमादी, ददामो दिन्ने य जातिभज्जाओ ।

वेति सुते जायंते, पनिया ए केरा वहू पुत्ता ! ॥ ३२ ॥

किं तत् कल्पिकं यत्त्वं भुङ्क्ते, ततः साधवो ब्रुवन्ते-यानि युष्माकं यथाप्रवृत्तानि क्रीराऽऽदीनि क्रीरदधिघृतगुडाऽऽदीनि; ततस्ते आहुः-एतानि यथाप्रवृत्तानि दास्यामः । गाथायां “वर्तमानसामीप्यं वर्तमानवद्वा” ॥ ३ । ३ । १३६ ॥ इति वचनात् ते दातुं प्रवृत्ताः, ततो दत्ते क्रीराऽऽदिके भ्रातृभार्याः सुताश्च क्रीराऽऽदीनि याचमानान् प्रति ब्रुवन्ते-हे पुत्राः ! बहवोऽस्माकं कराः पतिताः ॥ ३२ ॥

तानेवाऽऽह-

दहिघयगुलतेल्लकरा, तक्करा चेव पानिया अम्हं ।

रायकरपेहियाणं, समणकरा पुकरा वोहुं ॥ ३३ ॥

दधिकरघृतकरगुडकरतैलकराः, तथा तक्कराश्च, अस्माकं पातिताः श्रमणैः । राजकरा अस्माकमपतन्, तैः सदैव प्रेरिता वयं वर्तमाने, परं राजकरप्रेरितानामस्माकमयं श्रमणकरो दुष्करो वोहुमिति, प्रभूतसर्वापहरणान् ॥ ३३ ॥

एष अस्मै य तर्हि, नायविहिगमणे होति दोसाओ ।

तम्हा उ न गंतव्वं, कारणजाते भवे गमणं ॥ ३४ ॥

एते अनन्तरोदिताः, अन्ये चानुक्ताः, तत्र ज्ञातविधिगमने, दोषा भवन्ति, तस्माद् ज्ञातविधौ न गन्तव्यम् । एष उत्सर्गः । कारणे पुनर्गन्तव्याऽऽदिलक्षण्ये जाते पुनरपवादतो गमनं भवेत् ॥ ३४ ॥

तदेवाऽऽह-

गेलसकारणेणं, पाणगासति तर्हि तु गंतव्वं ।

जे उ समत्थुवसग्गे, सहिउं ते जंति जयणाए ॥ ३५ ॥

ग्लानत्वकारणेन अन्यत्र प्रायोग्यस्य औषधाऽऽदेरसत्यभावे, उपलक्षणमेतद्-वैद्याभावे च तत्र गन्तव्यम् । तत्र वैद्यस्य, प्रायोग्यस्य औषधस्याऽऽसनाऽऽदेश्च प्राप्यमाणत्वात्, तत्र ये उपसर्गान् सोहुं समर्थाः, ते यतनया बह्व्यभाणया यान्ति गच्छन्ति ॥ ३५ ॥

तामेव यतनामाह-

बहिऐं अणापुच्छाए, लहुगा लहुगो य दोच्चऽणापुच्छा ।

आयरियस्स वि लघुका, अपरिच्छियपेसवंतस्स ॥ ३६ ॥

अत्र इदं सूत्रं पठति-“नो से कप्पति धेरे अणापुच्छित्ता नायविहि एत्तए” इत्यादि । तत्र यदि बहिः स्थविराणाम-नापृच्छया व्रजति, ततस्तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः, स्थविरान् आपृच्छय तैर्विसर्जितो यदि द्वितीयस्थविरान् अनापृच्छय व्रजति, ततो द्वितीयानापृच्छया मासलघु, आचार्योऽपि यदि अपरीक्षितान् प्रेषयति, ततस्तस्यापरीक्षितान् प्रेषयतश्चत्वारो लघुकाः प्रायश्चित्तम् ॥ ३६ ॥

तम्हा परिच्छियव्वो, सज्जाए चेव निक्खजावे य ।

थिरमथिरजाणण्ठा, सो उववाएहिमेहिं तु ॥ ३७ ॥

यत एवमपरीक्षितप्रेषणे प्रायश्चित्तं, तस्मात् स्थिरास्थिराणां च

स्वाध्याये जिज्ञाभावे च पराकृत्यः स एमिर्वद्यमायै-
रुपायैः ॥ ३७ ॥

तानेवाऽऽह-

चरणकरणस्त सारो, भिक्खायरिया तदेव सज्जाओ ।

एत्य परितम्ममाणे, तं जाणमु मंदसंविग्गं ॥ ३८ ॥

चरणं वनश्रमणधर्माऽऽदि । उक्तं च-"वयसमणधम्म संजम-
वेयावच्चं च वंजमुत्तोओ । नाणाइतियं तक्को-हनिग्गहा इह
चरणंजया ॥ १ ॥" (सम्म०३ कारुण) करणं पिएमविशुद्धा-
दि । उक्तं च-"पिमुविसेहो समितो, भावण पमिमा य इंदियं
निराहो । पमिसेहण गुत्तीओ, अभिग्गहा चेव करणं तु ॥ १ ॥"
(ग० १ अधि०) तस्य चरणकरणस्य सारो भिक्काचर्या, स्वा-
ध्यायश्च, ततोऽत्र जिज्ञाचर्यायां, स्वाध्याये च परिताम्यति क्लेशं
मन्यते, तं जानीत मन्दसंविग्गम् ॥ ३८ ॥

चरणकरणस्त सारो, भिक्खायरिया तदेव सज्जाओ ।

एत्य उ उज्जममाणे, तं जाणमु तिव्वसंविग्गं ॥ ३९ ॥

चरणकरणस्य सारो जिज्ञाचर्या, तथैव स्वाध्यायः, ततोऽत्र
भिक्काचर्याऽऽदायुचकृति, तं जानीत तीव्रसंविग्गं, तदेवं स्थि-
रास्थिरपरिज्ञानार्थं परं ज्ञा उक्ता ॥ ३९ ॥

संप्रति किमेव उपसर्गं सहिष्णुः, किं वा न, इति परीक्षार्थमाह-
कइवेण सहावेण य, अएणस्त व साहसं कहिज्जंते ।

मायपितिजायजगिणी-नज्जापुत्ताऽऽदिपुं तु ॥ ४० ॥

यथा स शृणोति तथा कैतवेन स्वभावेन वा अन्यस्य
साधोः मातापितृव्यात्मनिनीमार्यापुत्राऽऽदिषु विषये साध्वसं
कथ्यते ॥ ४० ॥

केन प्रकारेण, इत्यत आह-

सिरकोट्टणकुलुणाणि य, कुणमाणां तु पायवन्नियां ।

अमुएण न गणियां, जो जंपति निप्पिपासो चि ॥ ४१ ॥

मातापित्रादीनां शिरःकुट्टनकरुणरोदनभाषणानि क्रियमाणानि
पादपतिज्ञानि वाऽमुकेन न गणितानि, एवं साध्वसे कथ्यमाने,
यो जल्पति-अनीव खलु निप्पिपासो घोरद्वयः, न शृण्यते
तादृशेन सह वक्तुमपीति ॥ ४१ ॥

सो जावतो पडिबब्बो, अपदीवदो वएज्ज जो एवं ।

सोइहिति केत्तिपाऊ, नीया जे आसि संसारे ॥ ४२ ॥

स भावतः स्वज्ञातेषु प्रतिबद्धो ज्ञातव्यो, न शकः स सोढु-
मुपसर्गानिति । यस्तु तथा साध्वसे कथ्यमाने, एवं मृते-
संसारे सर्वजीवाः सर्वेषां पुत्रत्वाऽऽदिकमुपगताः, ते आसीरन्
संसारजन्ते निजान्, तान् क्रियतः स शोचयिष्यति, किं वा
मातापित्रादिभिः शोचितैर्ये निजान् संसारान् न च संयमे
पातयन्ति । स ज्ञातव्यो जावतः स्वजनेष्वप्रतिबद्धः समर्थः
सोढुमुपसर्गानिति ॥ ४२ ॥

मुहरागमादिपहि य, तेसिं नाऊण रागवेरग्गं ।

नाऊण थिरं ताहे, ससहायं पेसवेति ततो ॥ ४३ ॥

यस्य ज्ञातविधिजिगमिषोः शोचनो मुखरागः, स ज्ञायते
स्वजनेषु भावतः प्रतिबद्धः, उपसर्गानसहिष्णुश्च; यस्य तु न
तथाविधो मुखरागः स्पष्टो लक्ष्यते स ज्ञेयो जावतः स्व-
जनेष्वप्रतिबद्धः, सहिष्णुश्च उपसर्गान् । एवं मुखरागाऽऽदिभि-
स्तेषां ज्ञातविधिं मनुमिच्छतां रागं वैराग्यं च; तथा स्थि-

रगुणद्वक्षणमस्थिरं च ज्ञात्वा, ततः स्थिरं भावतः स्वजने-
ष्वप्रतिबद्धं ससहायं सुरयः प्रेषयन्ति ॥ ४३ ॥

साम्प्रतमल्पश्रुताख्याऽऽगमपदव्याख्यानाथमाह-

अबहुस्सुतो अगीतो, वाहिरसत्थेहिं विरहितो इयरो ।

तत्तिवरं ए गच्छे, तारिसगसहायसहितो वा ॥ ४४ ॥

अबहुश्रुतो नामाल्पश्रुतः, स चागीतार्थं उच्यते, इत्यरोऽ-
व्यागमो यो बाह्यशस्त्रैर्विरहितः, एतादृशो न गच्छेत् स्वजन-
विधौ, किं तु तद्विपरीतो बहुश्रुतेः बहुगमश्च, यदि वा-स्व-
यमल्पश्रुतोऽव्यागमो वा तादृशसहायकसहितः ॥ ४४ ॥

बहुश्रुतविशेषमाह-

धम्मकहीवादीहि य, तवस्सिणीएहिं संपरिवुदो उ ।

नेमितिएहिं य तहा, गच्छे सो अपण्णो उ ॥ ४५ ॥

धर्मकथिभिर्द्वित्रिचतुर्भिः वादकुशलैः तपस्विभिः षष्ठाह-
माऽऽदितपःकारिभिर्गतायैः सूत्रार्थतदुभयनिष्ठातैर्निमित्तिकै-
श्च संपरिवृतो गच्छेत् । अथ धर्मकथाद्यो बहवो न सन्ति, ततो
जघन्यतोऽप्येकैकधर्मकथादिसहाय आत्मषष्ठो ब्रजेत् ॥ ४५ ॥

तत्र प्रवेशविधिमाह-

पचाण वेस पविसण, अह पुण पत्ता पगे जविज्जाहि ।

तं वाहिरं उवेउं, वसहिं गेएहंति अन्नत्थ ॥ ४६ ॥

यदि वेलायां स्थानं प्राप्तास्तर्हि समकालमेव सर्वेषां प्रवेशन-
म् । अथ पुनः प्रगे प्रजात एव प्राप्ता भवेयुस्तदा तं स्वजनं बहिः
स्थापयित्वा वसतिमन्यत्र गृह्णन्ति ॥ ४६ ॥

परिपत्तीकुसजेहिं, सहितो ताहे तु वच्च ए तहियं ।

वास पडिग्गहगमणं, नातिसिणेहाऽऽसग्गग्गहणं ॥ ४७ ॥

अन्यत्र वसतौ गृहीतायां प्रतिपत्तिकुशलेः सहितस्ततो बहिः-
स्थानात् तत्र वसतौ ब्रजति, तत्र तावदावालो यावद्विज्ञा-
वेलाः, ततः पतद्ग्रहं गृहीत्वा गमनं विधेयम् । तत्र यदि प्राप्तायां
जिज्ञावेलायां पतद्ग्रहं गृहीत्वा ब्रजन्ति, तदा तत्कालमेव गृह्-
न्ति भक्ताऽऽदिकम्, अथ जिज्ञावेलायामप्राप्तायां तत्र पतद्ग्रहं गृ-
हीत्वा ब्रजन्ति, निमन्त्रयन्ति च ते, तदा तत्क्षणमेव गृह्णन्ते
तद् गृह्णन्ति । अथ मुहूर्तालुगुण्यतः कृतजिज्ञाकाः तत्र गताः, त-
र्हि यत्र पतद्ग्रहं न नयन्ति, तत्र च गत्वा नातिस्नेहः स्वज्ञा-
तानां दर्शनीयः, यदि पुनरतिस्नेहं दर्शयति, ततः-अनुरक्तो-
ऽस्माकमिति ज्ञात्वा ते उपसर्गयेयुः । तथा तत्र गतेनाऽऽसन-
परिग्रहः कर्तव्यः, न पुनरेवं चिन्तनीयम्-"आसं दीपधियंकेसु,
मंचमासाखयेसु वा । अणायारियमज्जाणं, आसइत्तु सइत्तु वा"
॥ ४७ ॥ () आसनपरिग्रहाभावे हि अपभ्रजाना ब्रजति ।
तस्मादासने उपवेष्टव्यम् ॥ ४७ ॥

सयमेव उ धम्मकही, सासणपप्पे य निम्मुहे कुणति ।

अपडुपप्पे य तर्हि, कहेइ तल्लब्धिओ अएणो ॥ ४८ ॥

यदि स स्वज्ञातिकसाधुः धर्मकथायां कुशलप्रायः शासनप्रत्य-
नीकांश्च निरुत्तरान् कर्तुं समर्थः, ततः स्वयमेव तस्य धर्मकथा
कथनीया भवति । अथ सोऽप्रत्युत्पन्नोऽनागमिकः प्रतिपश्य-
कुशलो वा तदा तस्मिन्नप्रत्युत्पन्नस्यस्तल्लब्धिको धर्मकथाल-
ब्धिसपन्नः प्रत्युत्तरदानलब्धिसपन्नश्च कथयति ॥ ४८ ॥

मत्थिया य पीढमहा, पव्वज्जाए य थिरनिमिचं तु ।

थावचापुत्तेणं, आहरणं तत्थ कायव्वं ॥ ४९ ॥

"पीढमहा नाम मुखप्पियजंपगा, ते पव्वज्जाओजावणावयणा-
णि भणिज्जंति, ते य पारुवात्तकुसलेणं कट्ठपणं मत्तिया माहिया
भवन्ति" इति चूर्णिः । स्थिरीकरणानमित्तं तत्र धर्मकथायां स्था-
पत्यापुत्रेण ज्ञाताधर्मकथाप्रसिद्धेनाऽऽहरणं कर्तव्यम् ॥ ४९ ॥

कट्ठिए व अकट्ठिए वा, जाणणहेउं अहंति भत्तघरं ।

पुव्वाउत्तं तहियं, पच्छाउत्तं व जाणंति ॥ ५० ॥

धर्मे कथिते, अकथिते वा जित्ताप्रदणवेलायामुक्ताऽऽदिशु-
द्धिज्ञानार्थं भक्तगृहं महानसं प्रावशन्ति, प्रविश्य च यत्तत्र
पूर्वायुक्तं पूर्वप्रवृत्तमुपस्कियमाणं, पश्चादायुक्तं यत्तेषु साधु-
प्रागतेषु तन्निमित्तमुपस्कियमाणं तत्परिभावयन्ति ॥ ५० ॥

पूर्वायुक्तमित्यत्र व्याख्यानद्वयं परमनेन दर्शयति-

पुव्वाउत्ताऽऽरहिते, केसिं वि समीहियं तु जं तत्थ ।

एए न होंति दोष्णि वि, पुव्वपवत्तं तु जं तत्थ ॥ ५१ ॥

केचिद् व्याचक्षते-पूर्वायुक्तं नाम चुट्वां पाकार्यमारोपिनम् । के-
पाञ्चित्पुनरिदं व्याख्यानम्-यत्तत्र समीहितं पाकाय ढौकितम् ।
एतौ द्वावप्यादेशौ प्रमाणं न भवतः, तस्मादिदं व्याख्यानम्-य-
त्तत्र गृहस्थानां पूर्वप्रवृत्तमुपस्कियमाणं तत्पूर्वायुक्तमिति ॥ ५१ ॥

अथ कस्मादितरदादेशश्च न प्रमाणमत आह-

पुव्वाऽऽरहिते य समी-हिए य किं जुज्झं न खलु अणं ? ।

तम्हा खलु जं उचियं, तं तु पमाणं न इतरं तु ॥ ५२ ॥

पूर्वं चुट्वामारोपिते समीहिते वा किं न क्षिप्यते ? इति भा-
वः । तस्मात् खलु यदुचितं व्याख्यानं, तत्प्रमाणं, नेतरत् प-
रकीयमादेशश्च ॥ ५२ ॥

वाहगपुच्छाऽऽदीहिं, नाउं आयरमणापरेहिं च ।

जं जोगं तं गेएहइ, दव्वपमाणं च जाणेज्जा ॥ ५३ ॥

वाहकपुच्छाऽऽदिमिरादिशब्दाद् बालकोल्लापाऽऽदिजिज्ञासिपिण्ड-
निर्युक्तिप्रसिद्धः, तथा आदरानाडराभ्यां च योग्यमयोग्यं विज्ञाय
तत्र च यद् योग्यं श्रमणप्रायोग्यं प्रतिभाति तत् गृह्णानि वरवृ-
धः । ह्यप्रमाणं च जानीयात्-कियत् कुटुम्बमन्यद्वा ? भोजनं
कियद् वा रक्षमित्येवं यद् यावत् प्रायोग्यं प्रतिभासते, ता-
वद् गृह्णीयात् ॥ ५३ ॥

संप्रत्येतदेव सविशेषतरमाह-

दव्वपमाणं गणणा, खारिय फोमिय तदेव अच्चा य ।

संविग्ग एगठाणे, अणेगसाहूषु पन्नरस ॥ ५४ ॥

ह्यप्रमाणं नाम ह्यव्याणां गणना । यथा-एतावन्तोऽत्रौदन-
भेदाः, एतावन्ति च शाकविधानानि, इयन्तश्च खाद्यविशेषाः, ए-
तावन्ति च द्राक्षापानकाऽऽदीनि, तथा क्लारितानि लवणखर-
णितानि शालकानीत्यर्थः । स्फोटितं जीरकदिङ्गुधूपवासि-
तम् । एतत्सर्वं ज्ञातव्यम् । तथा अच्चा काशो मित्ताया ज्ञातव्यः,
अन्यथाऽवष्वक्कणाऽऽदयो दोषाः स्युः । तथा संविग्ग एक-
स्थाना एकपक्काऽऽत्मकाः प्रविशन्ति, ततः कल्पते, अ-
नेकसाधुषु अनेकेषु साधुसङ्घाटेषु प्रविशन्तु न कल्पते, य-
त्तत्तत्र नियमादाधार्मिकसहिता औद्देशिकाऽऽद्यः पञ्चदश
दोषाः ॥ ५४ ॥

एतदेव विचरीषुः प्रथमतो ह्यप्रमाणमाह-

सत्तविद्दमोदणो खलु, साली पीही य कोह्वे जवे य ।

गोहमराहगआर-सकूर खज्जा यऽणेमंविहा ॥ ५५ ॥

सप्तविधो, मकारोऽल्लाक्षणिकः, ओदनः कूरः, तथा-शालिः
कन्नमशाब्द्यादिकूरः, ब्राहिः सामान्यतन्तुलौदनः, कोद्रवकूरो,
यवकूरः, गोधूमकूरो, रालककूरः, अरुष्टपच्याऽऽरयव्रीहिकू-
रश्च, खाद्यानि च अनेकविधानि ॥ ५५ ॥

मागविहाणा य तहा, खारियमादीणि वंजणां वा ।

खंकाऽऽदिपाणगाणि य, नाउं तेमिं तु परिमाणं ॥ ५६ ॥

शाकविधानानि प्राजमनकानि, क्लारिताऽऽदीनि, आदिशब्दात्
स्फोटितपरिग्रहः, व्यञ्जनानि, तथा खण्डानि, पानकानि, आ-
दिशब्दाद् द्राक्षाऽऽदिपरिग्रहः । तेषामोदनाऽऽदीनां परिमाणं
ज्ञात्वा ॥ ५६ ॥

किमिति ? आह-

परिमियजत्तगदाणे, दसुवक्खरियमि एगभत्तणो ।

अपरिमिते आरेण वि, गेएहइ एवं तु जं जोगं ॥ ५७ ॥

परिमितजत्तदाने परिमितानां भक्तकर्माज्जर्दातव्यमिति निश्च-
ये यावद्दशानां योग्यमुपस्कृतं तावत्येकजत्तार्थो ग्राह्यः; एक-
योग्यं तत्र भक्तं ग्राह्यमिति ज्ञातव्यः । अपरिमिते अपरिमित-
भक्तजत्तदाने दशानामारतोऽपि नशानामष्टानां वा योग्यं यदुप-
स्कृतम्, तत्रैवं स्थानपरिमाणचिन्ताव्यतिरेकेण यद् योग्यं तद्
यावत् पर्याप्तं गृह्णाति ॥ ५७ ॥

अच्चा य जाणियव्वा, इहरा ओसक्कणाऽऽदयो दोषा ।

संविग्गे संघाफो, एगो इयरेसु न विसंता ॥ ५८ ॥

अच्चा भिक्षावेला ज्ञातव्या, इतरथाऽवष्वक्कणाऽऽदयो दोषा
भव्युः । तथा 'संविग्गे' संविग्नानामेकः सङ्घाटो यत्र प्रविशति
तत्र गन्तव्यम् । इतरेषु यत्र बहवः सङ्घाटकाः प्रविशन्ति, तत्र
न गच्छन्ति ॥ ५८ ॥

तेहिं गिज्ञाणगस्सा, अहागराई हवंति सव्वाइ ।

अव्भंगसिरावेहो, अपाण्णयेयानण्णज्जाइ ॥ ५९ ॥

यदि स्वजनानां संवन्धो कोऽपि ग्ञानो वर्तने, ततस्त्वस्य चि-
कित्सां वैद्यः करोति । यदि वा-वैद्यः साधुस्वजनानां, स्व-
जनोऽस्य कस्यापि ग्लानस्य क्रियां करोति, ततस्त्वत्र ग्लानो
ज्ञातविधिं नीयते, यत्तत्र ग्लानस्यान्यङ्गं शिरावेधोऽपान-
मणनकर्म छेदेनापनीयानि वेदापनीयानि, एतानि सर्वाणि
यथाकृतानि-पुरःकर्मपश्चात्कर्मरहितानि भवन्ति ॥ ५९ ॥

एतदेव स्पष्टं भावयति-

जइ नीयाण गिद्याणो, नीओ विज्जो व कुणइ अन्नस्स ।

तत्थ हु न पच्छकम्मं, जायइ अव्भंगमाईसु ॥ ६० ॥

यदि निजकानां संवन्धो ग्लानो, वैद्यो वा निजकोऽन्यस्य कुस्ते
किञ्चित्सां, तत्र 'हु' निश्चितं, न पश्चात्कर्मान्यङ्गाऽऽदिषु जायते ।

कथं न जायते ? इत्याह-

पुव्वं च मंगलहा, उप्पेउं जइ करेइ गिदियाणं ।

सिरवेधवत्थिकमा-इएसु न उ पच्छकम्मोऽयं ॥ ६१ ॥

पुर्वं यदि मङ्गलार्थं साधौ 'उपपेयं' देशोपदेयमेतत्-अन्यङ्गं कृत्वा,
पश्चाद् गृह्णिकानां गृहस्थानां करोत्यन्यङ्गम्, एतत् पश्चात्कर्म

न भवति । एवं शिरावेधवन्निकर्माऽऽदिष्वपि पूर्व साधो
कथा पश्चाद् गृहस्थेषु क्रियमाणेषु न पश्चात्कर्म ॥६१॥

अत्तद्वा उवासीया, ओमहमादो हवन्ति ते चैव ।

पत्थाऽऽहारो य तदि, अद्वाकरो होऽ मादुस्म ॥ ६२ ॥

आत्माऽर्थं यान्युपनीनानि औपधाऽऽदीनि गृहस्थैः, तान्येव
साधोग्नि भवन्ति, पत्थाऽऽहारोऽपि च तत्र साधोर्यथाकृतो
भवति, न ततः पश्चात्कर्म ॥६२॥

अगिलाणे उ गिहिम्भी, पुब्बुत्ताए करेति जयणाए ।

अणत्त पुण अन्नंभे, नायविहि नेति अन्नंभे ॥ ६३ ॥

यदि निजकानां मन्थनी न कश्चिद् भ्लानो, नाग्नि निजको
वैरोऽन्यश्च चिकित्सां करोति, तदा गृहिणि गृहस्थे भ्रूलाने,
अन्यत्र पूर्वोक्तया यतनया-पूर्वं कल्पाप्ययने भ्लानम्ये चिकि-
त्सा यतना उक्ता, तथा चिकित्सां कुर्वन्ति । तथाऽन्यत्रौपधानां
लाभो नास्ति । तत्र आह-अन्यत्र पुनरौपधानामग्नौ ज्ञात-
विधिमन्यन्तं न भ्लानं नयन्ति । तदेवं भ्लानाद्यधिरप्युक्तः ॥६३॥

सप्रति ब्राभविन्नायामाजवनविधिमाह-

अपुणा तु लाजविना, तत्थ गयाणं इमा हवइ तेमि ।

जइ मव्वेगाऽऽपरिय-स्म होति तो भग्गणा नऽत्ति ॥६४॥

अपुना तेषां तत्र गतानां ज्ञातौर्ध्वा गतानांभयं लाजविना भ-
वति । यदि ते धर्मकथाद्यः सर्वेऽप्येकस्याऽऽन्यार्थस्य भवन्ति,
तर्हि नाऽस्ति मार्गणाः, सर्वमाचार्यस्याऽऽभवतीति भावः ॥६४॥

संतासंती अहवा, अएणगणा जे वितीया नीया ।

तत्थ एम भग्गणा ऊ, आभव्वे होऽ नायव्वा ॥ ६५ ॥

सद्भावो नाम-सन्ति साधवः, परं न धर्मकथाऽऽदिषु कुर्यात् ।
अन्यथा-भूलत एव न सन्ति साधवः । एवं सद्भावोनास-
द्भावेन वा येऽन्यगणसत्का चिन्तयका नीताः, तेषामिय-
माभावे मार्गणा भवति ज्ञातव्या ॥६५॥

तामेवाऽह-

जे मो उवसायेती, तन्निस्माए य आगया जे तु ।

ते सव्वे आयरितो, लज्जेते पव्वायगो तस्स ॥ ६६ ॥

स ज्ञातविधिमागतः सन् यमुपशमयति प्रव्रज्यापरिणामं प्रा-
ह्यात्, ये च तन्निश्चया तस्य ज्ञातार्थाधमागतस्य निश्चया-स्वज-
नोऽम्माकमिति बुद्ध्या तत्समीपमागताः, तान् सयान्, यो ज्ञात-
विधिं लघुमागतः तस्य साधार्यः प्रव्रजक आचार्यः, स लज्जेते ।

जे पुण अह भावेणं, धम्मकही सुंदरो चि वा सोजं ।

आउ-वसामिय तेहि, तेसिं चिय ते हव्वी उ ॥ ६७ ॥

ये पुनः यदि वा ये-सुन्दरो धर्मकथो ज्ञात भोतुमागतः सन्तः,
ये धर्मकथादिभिरुपशाभिताः प्रव्रज्यापरिणामं प्राहिताः, ते
तेषामेव भवन्ति ॥ ६७ ॥

अएणेहिं कारणेहिं य, गच्छंताणं तु जयण एसेव ।

ववहारो सेहस्स य, ताइं च इमाइं कज्जाइं ॥ ६८ ॥

आस्तां स्वजनवन्दापनाय, ज्ञानप्रयोजनेन वा ज्ञातविधिं ग-
तानां यतना प्राशुक्ता प्रवति, अन्यैर्वा कारणैर्वच्यमाणैर्ज्ञात-
विधिं गच्छतामेवैवान्तरोदिता यतना-एवैव शैक्षस्य विषये
अनन्तरोदित आभवन्त्यवहारः । तानि चान्यानि कार्याणि
कारणानीमानि ॥६८॥

तान्येवाऽऽह-

तवसांसिय अप्पायण, ओमे य असंथरंत गच्छेज्जा ।

रमणिज्जं वा खेत्तं, तिकालजोगं तु गच्छस्स ॥ ६९ ॥

तपसा विकृष्टेन शोधितस्त्वपःशोषितः, स्वजनाश्च प्रचुरदानाः,
तत्र आप्यायननिमित्तं सपरिवारो ज्ञातविधिं व्रजेत् । अथवा-
अवमं पुर्निकं ज्ञातं, तत्रासंस्तरन्तो ज्ञातविधिं गच्छेयुः, रम-
णीयं वा तत् क्षेत्रं गच्छत्यत्रिकालं तत्र, ततो गच्छन्ति ॥६९॥

त्रिकालयोग्यतामेव ज्ञायति-

वामे निविक्खिखट्ठं, सीयत्त दव पउरमेव गिम्हांसु ।

सिसिरे य धणंनिवाया, वसही तह धट्ट मच्चा य ॥ ७० ॥

यद्ये वर्षाकाले 'निविक्खिखट्ठं' कर्दमाभावः, श्रोत्रेषु श्रोत्र-
कांक्षे प्रचुरं शीतलं क्वं लज्जते, शिशिरे शीतकांक्षे घनमातिश-
यने निर्वाता वसतिर्लज्जते घृष्टा मृष्टा च ॥७०॥

छिणमंदवयं च तयं, सपक्खपरपक्खविराट्ठोमाणं ।

पत्तेय उग्गाहं चि य, काऊणं नत्थ गच्छेज्जा ॥७१॥

यद्ययत् क्षेत्रं गन्तव्यं तच्छिष्टमपरम्, यत्र तु स्वजनाः सन्ति त-
त्स्वपक्षपरपक्षकृतापमानविराट्ठम् । गाथायामपमानशब्दस्या-
न्यथानिपातः प्राकृतत्वात् । प्रत्येकं भ्रान्त्यालाऽऽदीनामवग्रह-
उपलम्भश्च जायते, इति कृत्वा इति हेतोः, तत्र ज्ञातविधौ गच्छेत् ।

उवदेसं काहामि य, धम्मं गाहिस्म पव्वयाविसं ।

सहाणि व वुग्गाहे, निच्छुग्गादी ततो गच्छे ॥ ७२ ॥

धर्मोपदेशं वा स्वजनानां करिष्यामि । यदि वा-धर्मं श्रावक-
धर्मं प्राहयिष्यामि । अथवा-ने निष्क्रामतुकामा वर्तन्ते, ततः
प्रव्रजयिष्यामि, दान्त्रयानि वा तानि कुशानि भिक्षुकाऽऽदि-
बुद्धप्रादयेन्, तत एतः कारणैर्ज्ञानविधिं गच्छेत् । व्य० ६ उ० ।
णायव्व-ज्ञातव्य-त्रि० । स्वकृतोऽवयोधन्ये, आव० ४ ख० ।
उत्त० । दर्श० ।

णायसंग-ज्ञातसङ्ग-पुं० पुत्राऽऽदिसंयन्त्रे, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० २

उ० । " विषदो नायसंगेहि । " ज्ञानसङ्गैर्विषयो मातापितृ-

पुत्रकलत्राऽऽदिमोदिनः । सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० ।

णायर्म-ज्ञातव्य-न० । कुपुरुषाद् यदिहयाने, आ०

म० १ अ० २ ख० । यत्र धीरस्त्वामां प्रव्रजितः । आ० २

ध्रु० ३ सू० १ अ० । आ० म० । कल्प० ।

आयागय-न्यायागत-त्रि० । द्विजत्रयविद्वज्ज्ञाणां स्ववृत्त्य-

नुष्ठानलक्षणेन लोकव्यवहार्येण न्यायेन प्राप्ते, आव० ६ अ० ।

आयाधम्मकहा-ज्ञातार्थकथा-खी० । ज्ञातानि उदाहरणानि

तत्प्रधाना धर्मकथा ज्ञातार्थकथा । अथवा-ज्ञातानि ज्ञात-

ध्ययनानि प्रथमश्रुतस्कन्धे, धर्मकथा द्वितीये यासु ग्रन्थ-

पक्षनिषु ता ज्ञानार्थकथाः, पुरोदराऽऽदित्वात् पूर्वपदस्य दी-

र्घ्यन्तता । पष्ठेऽङ्गः (ज्ञा०)

तत्र जम्बूस्वामी सुधर्माणं गणधरमेवं पप्रच्छ-

तते णं से अज्जनेवूणामे जायमहे जायमंसए जायकोज्जहे

संजायसहे संजायसंसए संजायकोज्जहे उपपप्पसहे उपपप्प-

संसए उपपप्पकोज्जहे समुपपप्पसहे समुपपप्पसंसए समुपपप्प-

कोज्जहे उड्डाए उड्डेति, उड्डाए उड्डित्ता जेणमिव अज्जमुहम्मे

थेरे तेणामेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता अज्जसुहम्मे थेरे ति-
कखुत्तो आयाहिण पयाहिणं करेइ, करेइत्ता वंदति, नमंसति,
वंदिता नमंसिता अज्जसुहम्मस्स थेरस्स नन्नासंघे नाइदूरे
सस्ससमाणे णमंसमाणे अभिमुहे पंजझिउडे विणएणं प-
ज्जुवासमाणे एवं वयासी-जति णं भंते ! समणेणं भगवया
महावीरेणं आइगरेणं तित्थगरेणं सयंसंबुद्धेणं पुरिसुत्तमेणं
पुरिससीहेणं पुरिसपुंरुरीएणं पुरिसवरगंधहर्त्ताणं दोगुत्तमा-
णं लोगनाहेणं दोगगहिणं दोगपईवेणं दोगपज्जोयगरेणं
अज्जयदएणं चकखुदएणं मगदएणं सरणदएणं वोहिदएणं
धम्मदयेणं धम्मदेसएणं धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टीणं अप्प-
दिहयवरनाणदंसणधेरेणं जिणेणं जावएणं बुद्धेणं वोधएणं
मुत्तेणं मोयगेणं तिन्नेणं तारएणं सिवमयझमरूवमणंतम-
कखयमच्चावाहमपुणरावत्तयं सासयं ठाणमुवगएणं पंचम-
स्स अंगस्स विवाहपन्नत्ताए अयपट्टे पन्नत्ते । उट्टस्स णं
अंगस्स भंते ! णायाधम्मकहाणं के अट्टे पएणत्ते ? । जंवू !
ति अज्जसुहम्मे थेरे अज्जजंबूनामं अणगारं एवं वयासी-एवं
खलु जंवू ! समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं
उट्टस्स अंगस्स दो सुयक्खंधा पसत्ता । तं जहा-नायाणि
य, धम्मकहातो य । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

('णायाधम्मकहा' शब्देऽत्रैव भागे २००३ पृष्ठे 'धम्मकहा' शब्दे
च श्रुतस्कन्धाध्ययनानि कृतानि)

विषयः-

से किं तं नायाधम्मकहाओ ? । नायाधम्मकहासु णं नायाणं
नगराई उज्जाणाई चेइयाई वणसंडाई समोसरणाई रा-
थाणो अम्मापियरो धम्मायरिया धम्मकहाओ इहलोइया
परलोइया इत्थिविसेसा जोगपरिन्वाया पव्वज्जाओ परियाया
सुयपरिगहा तवोवहाणाई संलेहणाओ जत्तपच्चक्खा-
णाई पावोवगमणाई देवलोगगमणाई सुकुले पच्चायाओ
पुण वोहिलाओ अंतकिरियाओ आघविज्जंति दस धम्म-
कहाणं वग्गा । तत्थ णं एगमेगाए धम्मकहाए पंच पंच
अक्खाइयामयाई, एगमेगाए अक्खाइयाए पंच पंच उव-
क्खाइयासयाई, एगमेगाए उवक्खाइयाए पंच पंच अ-
क्खाइयासयाई, एवमेव सपुज्जावरेणं अञ्जुडाओ कहाण-
गकोमीओ इवति त्ति मक्खायं । नायाधम्मकहाणं परिच्छा
वायणा संखिज्जा अणुओगदारा संखेज्जा वेढा संखे-
ज्जा सिलोगा संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ संखेज्जाओ
संगहणीओ संखेज्जाओ पन्निवत्तीओ से णं अंगट्टयाए
छट्ठे अंगे दो सुयक्खंधा एगूणवीसं अज्जयणा एगू-
णवीसं उदेसणकाला एगूणवीसं समुदेसणकाला संखि-
ज्जा पयसहस्सा पयग्गेणं संखिज्जा अक्खरा अणंता

गमा अणंता पज्जवा परिच्छा तसा अणंता थावरा सा-
सयकहनियवध्निकाइया जिणपसत्ता भावा आघविज्जंति
पन्नविज्जंति परूविज्जंति दंमिज्जंति निदंसिज्जंति उव-
दंसिज्जंति, से एवं आया एवं नाया एवं विन्नाया
एवं चरणकरणपरूवणा आघविज्जइ, सेत्तं नायाधम्म-
कहाओ ॥ ६ ॥

“से किं तं” इत्यादि । अथ कास्ता ज्ञाताधर्मकथाः ? ज्ञातानि
उदाहरणानि, तत्प्रधानाः धर्मकथा ज्ञाताधर्मकथाः । अथवा-
ज्ञातानि ज्ञाताध्ययनानि प्रथमश्रुतस्कन्धे धर्मकथा, द्वितीये यासु
ग्रन्थपद्धतिषु ता ज्ञाताधर्मकथाः, पृषोदराऽऽदित्वात् पूर्वपदस्य
दीर्घान्तता । सूरिराह-ज्ञाताधर्मकथासु, णमित्तिवाक्यावङ्कारे,
ज्ञातानामुदाहरणचूतानां, नगराऽऽदीन्याख्यायन्ते । तथा-(दस
धम्मकहाणं वग्गा इत्यादि) इह हि प्रथमश्रुतस्कन्धे एको-
नविंशतिज्ञाताध्ययनानि । ज्ञातानि उदाहरणानि तत्प्रधाना-
न्यध्ययनानि । द्वितीयश्रुतस्कन्धे दश धर्मकथाः धर्मस्या-
हिंसाऽऽदित्वात्प्रत्ययस्य प्रतिपादिकाः कथाः धर्मकथाः । अ-
थवा-धर्मादनपेता धर्म्याः, धर्म्याश्च ताः कथाश्च धर्मकथाः ।
तत्र प्रथमे श्रुतस्कन्धे यान्येकोनविंशतिज्ञाताध्ययनानि, ते
पु आदिमानि दश ज्ञातानि ज्ञातान्येव, न तेष्वख्यायिकाऽऽदि-
संभवः । शेषाणि पुनः नव ज्ञातानि, तेष्वेकैकस्मिन् चत्वारि-
शानि पञ्च पञ्चाऽऽख्यायिकाशतानि भवन्ति । एकैकस्यां
चाख्यायिकायां पञ्च पञ्चोपाख्यायिकाशतानि । एकैकस्यां
चोपाख्यायिकायां पञ्च पञ्चाऽऽख्यायिकाशतानि । सर्वसं-
ख्यया एकविंशं कोटिशतं लक्षाः पञ्चाशत् । तत एवं
स्थिते प्रस्तुतसूत्रस्याऽवतारः । आह च टीकाकृत्-“इगवीसं
कोटिसयं, लक्खा पञ्चास खेव होइ वोधत्वा । एवं कए समा-
णे, अदिगयसुत्तस्स पथाओ ॥ १ ॥” द्वितीयश्रुतस्कन्धे द-
श कथानां वर्गाः, वर्गः समूहो, दशधर्मकथासमुदाय इत्यर्थः ।
अत एव च दशाध्ययनानि एकस्यां धर्मकथायां, कथासमूह-
पायामध्ययनप्रमाणार्थां पञ्च पञ्चाऽऽख्यायिकाशतान्येकैकस्यां
चाऽऽख्यायिकायां पञ्चपञ्चोपाख्यायिकाशतानि, एकैकस्यां चो-
पाख्यायिकायां पञ्चपञ्चाऽऽख्यायिकाशतानि, सर्वसंख्यया पञ्च-
विंशं कोटिशतम् । इह नव ज्ञाताध्ययनसंबद्धाऽऽख्यायिका-
ऽऽदिसदृशा या आख्यायिकाऽऽद्यः पञ्चाशत्लक्षाधिकैकविंशति-
कोटिशतप्रमाणाः, ता अस्मात् पञ्चविंशतिकोटिप्रमाणाऽऽदौः
शोध्यन्ते, ततः शेषा अपुनरुक्ता अर्द्धचतुर्थाः कथानककोट्यो
भवन्ति । तथा चाऽऽह-एवमेवोक्तप्रकारेणैव गुणने शोधने च
कृते सपूर्वापरेण श्रुतस्कन्धाः पूर्वापरश्रुतस्कन्धकथाः समुदि-
ता अपुनरुक्ताः (अञ्जुडाओ त्ति) अर्द्धचतुर्थाः कथानकको-
ट्यो भवन्तीत्याख्यातं तीर्थकरणधरैः । आह च टीकाकृत्-

“पणवीसं कोटिसयं, एत्थ य समलक्खणा इमा जम्हा ।

नव नायासंबद्धा, अक्खाइयमाइया तेणं ॥ १ ॥

ता सोहिज्जंति फुडं, इमाओ रासीओ वेगवाणं तु ।

पुणरुत्तवज्जियणं, पमाणमेयं विणिहिठं ॥ २ ॥”

तथा “नायाधम्मकहाणं परिच्छा वायणा” इत्यादि सर्व प्राग्वद्
भावनीयम्, यावन्नियमनं, नवरं संख्येयानि पदसहस्राणि, प-
दाग्रेण पदपरिमाणेन च तानि पञ्च लक्षाः षट्सप्ततिसहस्राः,
पदमपि चात्रोपसर्गिकं, नैपातिकं, नामिकमाख्यातिकं, मिश्रं चेति

वेदिनव्यम् । तथा चाऽऽह चूणिक्त्-“पयगेणं ति-उवसग्गपयं,
निवायपयं, नामियपयं, अस्सपयं, मिस्सपयं च । एष पय
अहिकिच्च पंचलपया छावत्तरिसदस्सा पयगेणं भवंति ।”
अथवा-इह पदं सुत्रालापकरूपमुपगृह्यते, ततः तथारूपपदार्थे-
कथा संख्येयानि पदमदस्त्राणि भवन्ति, न लक्षाः । आह च चू-
णिक्त्-“अथवा सुत्रालापपयगेणं संखेज्जाइं पयसदस्साइं
भवन्ति चि ।” न० । स० । आच० । अशु० । सू० । ग्रन्थान्ते
दीकाकारोऽभयदेवसूरिः-समाप्ता चेयं ज्ञाताधर्मकथाप्रदेश-
दीकेति ।

“नमः श्रीयकमानाय, श्रीपाद्वं प्रभवे नमः ।
नमः श्रीमत्सरस्वत्थै, सहायेज्जो नमो नमः ॥ १ ॥
इह हि गमनीकार्थं, यमयाऽऽन्यह्योक्त्तम्,
किमपि समयहीनं, तच्छिरोभ्यं सुपांभिः ।
न हि भवति विधेया सर्वथाऽस्मिन्पुंका,
इयितजिनमतानां ताथिनां चाङ्गिधर्म ॥ २ ॥
परेषां दुर्लभा भवति हि विषयका फुटमिदं,
विशेषाङ्गानामनुलक्षणमज्ञानमहसाम् ।
निराम्याधीभिः पुनरतिनरां मादृशजनैः,
ततः शार्वार्थं मे वचनमनघं दुर्लभमिह ॥ ३ ॥
ततः सिद्धान्ततरङ्गैः, स्वयमूयः स यत्नतः ।
न पुनस्मदाख्यात, एव प्राणा नियोगतः ॥ ४ ॥
तथाऽपि माऽस्तु मे पापं, सङ्गमत्युपजीवनात् ।
पृथ्वायायानुसारित्वात्, इतिार्थं च प्रवृत्तितः ॥ ५ ॥
तथाहि किमपि स्फुटीकृतमिह स्फुटेऽप्यधेतः,
सकष्टमतिदेशतो विविधवाचनातोऽपि यत् ।
समार्थपदमंथयाद्दिगुणपुस्तकेज्योऽपि यत्,
पराऽऽस्मदितहेतुधेयनांभनिवेशिना चेतसा ॥ ६ ॥
यो जैनानिमित्तं प्रमाणमनघं व्युत्पादयामासिवान्,
प्रस्थानैर्विधैर्निरेकस्य निस्त्रिंशं बौद्धाऽऽदिसंयन्धि तत् ।
नानावृत्तिकथाः कथापथमतिक्रान्तं च चक्रे तपो,
निःसंयन्धिविहारमप्रतिहतं शास्त्रानुसारात्तथा ॥ ७ ॥
तस्याऽऽचार्यजिनेश्वरस्य मद्बद्धवादप्रतिस्पर्धिनः,
तद्व्यन्धोरपि बुक्तिसागर इति ख्यातस्य सुरेभुवि ।
अन्दीयन्धनियन्धुरवचःशब्दाऽऽदिसङ्गमणः,
श्रीसंयन्धिविहारिणः श्रुतनिधेश्वरिश्चर्यामणः ॥ ८ ॥
शिष्येणाभयदेवाऽऽख्य-सूरिणा विवृतिः कृता ।
ज्ञाताधर्मकथाङ्गस्य, श्रुतभक्त्या समासतः ॥ ९ ॥”
का० २ शु० १० वर्ग १ अ० ।

आरइय-नारयिक-पुं० । नैरायिके नरकपृथिवीपूषपत्रे, प्रा० २
पाद ।

आरग-नारक-पुं० । नरकेषु भवा नारकाः । नरको वा विद्यते
येषां ते नारकाः । नरकपृथिवीपूषपत्रेषु जीवेषु, न० । आ० म० ।
अव० । कर्म० । आच० ।

नारकाऽस्तिवसिक्तिः-

किं माणे नेरइया, अत्थि नऽत्थि चि संसओ तुज्झं ।
वेयपयाण य अत्थं, न जाणसी तेसिमो अत्थो । १८८७।
किं नारकाः सन्ति, न वा ? इति त्वं मन्यसे । अयं च तव
अंशयो विरुद्धवेदपदअवर्णनिबन्धनः । तथाहि-“ नारको वै

एष जायते यः शूद्राजमश्नाति ” इत्यादि । एष ब्राह्मणो ना-
रको जायते यः शूद्राजमश्नातीत्यर्थः । इत्यादीनि वाक्यानि
नारकसत्ताप्रतिपादकानि, “न इ वै प्रेथ नारकाः सन्ति” इत्या-
दीनि तु नारकाभावप्रतिपादकानि, तत्रैषां वेदपदानामर्थं, च-
शब्दापुक्तिद्वयं च त्वं न जानासि, यत एतेषामयं वक्ष्य-
माणोऽर्थ इति ॥ १८८७ ॥

अत्र भाष्यम्-

तं मन्नसि पच्चक्खा, देवा चेदाऽऽदओ तहऽने वि ।
विज्जापंतोवायण-फण्णसिद्धाएँ गम्पति । १८८८।
जे पुण सुइमेत्तफण्णा, नेरइय चि किह ते गहेयव्वा ।
सक्खमण्णमाणओ वा-ऽणुवत्तंजा निन्नजईया । १८८९।

हे आयुष्मन्प्रकम्पित । त्वमेवं मन्यसे-देवास्तावच्छूद्राऽऽदयः
प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धा एव, अन्ये स्वप्रत्यक्षा अपि विद्यामन्त्रोपया-
चित्काऽऽदिफणसिद्ध्याऽनुमानतो गम्यन्ते; ये पुनः “नारकाः”
इत्यभिधानमात्ररूपां सुनिरेव फलं येषां, न पुनः तदभिधा-
यकशब्दव्यतिरिक्तोऽर्थः, ते साक्षात्, अनुमानतो वाऽनुपलब्ध-
मानत्वेन तिथ्यङ्गरामरेचयः सर्वथा भिन्नजातायाः कथं ‘स-
न्ति’ इति प्रहीतव्याः, खरविषाणुवद् ? इति ॥ १८८८ ॥ १८८९ ॥

अथ जगवानुत्तरमाह-

मह पच्चक्खत्तणओ, जीवाई य व्व नारए गिएह ।
किं जं सप्पक्खत्वं, तं पच्चक्खत्वं नवरि इक्कं ? ॥ १८९० ॥
जं कासइ पच्चक्खत्वं, पच्चक्खत्वं तं पि घेप्पए लोए ।
जह सीहाऽऽदरिसणं, सिप्पं न य सन्नपच्चक्खत्वं । १८९१ ॥

हे आयुष्मन् ! अकम्पित ! साक्षादनुपलब्धमानत्वादित्यसि-
द्धो हेतुः यतोऽहं केवलप्रत्यक्षेण साक्षादेव पश्यामि नार-
कान्, ततो मत्प्रत्यक्षात् ‘सन्ति’ इति गृहाण प्रतिपद्यस्व
नारकान्, जीवाजीवाऽऽदिपदार्थवत् । अथैवं मन्यसे-ममाप्रत्य-
क्षात्प्रत्ययमेतान् गृह्णामि ? । ननु कुरानिप्रायोभ्यम्, यतः किं
यत् स्वस्याऽऽत्मनः प्रत्यक्षं तदेवैकं नवरं प्रत्यक्षमुच्यते ? इति
कापिवा नैयम् । ननु यदपि कस्यचित् प्रत्ययितपुरुषस्यान्यस्य
प्रत्यक्षं तदपि प्रत्यक्षमिति गृह्यते व्यवह्रियते लोके । तथाहि-सिं-
हसरजहंसाऽऽदिदृश्यं सिद्धं प्रसिद्धं लोके, न च सिंहऽऽदयः
सर्वजनप्रत्यक्षाः, देशकालप्रामाण्यसंरक्षितसमुद्राऽऽदयश्च न स-
र्वेऽपि भवतः प्रत्यक्षाः, अथ चान्यस्यापि प्रत्यक्षास्ते प्रत्यक्षतया
व्यवह्रियमाणा इत्यन्ते, अतो मत्प्रत्यक्षा नारकाः किमिति प्र-
त्यक्षतया न व्यवह्रियन्ते ? इति ॥ १८९० ॥ १८९१ ॥

अथाभिप्रायान्तरमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

अहवा जमिदियाणं, पच्चक्खत्वं किं तदेव पच्चक्खत्वं ?
उवयारमेत्तओ तं, पच्चक्खत्वं किं तदेव पच्चक्खत्वं ? ॥ १८९२ ॥

अथवा-किं यदिन्द्रियाणां प्रत्यक्षं तदेव प्रत्यक्षमिष्यते भवता,
मदीयं तु प्रत्यक्षं नान्युपगम्यते, अतीन्द्रियत्वात् ? । ननु महान-
यं विपर्ययः, यस्मादुपचारमात्रत एव तदिन्द्रियप्रत्यक्षं प्रत्य-
क्षतया व्यवह्रियते-यथाऽनुमाने बाह्यधूमाऽऽदिलिङ्गद्वारेण
बाह्यमग्न्यादि वस्तु ज्ञायते, नैवमत्र, तत उपचारात् प्रत्यक्षमि-
ष्य प्रत्यक्षमुच्यते । परमार्थतस्तु-इदमपि परोक्षमेव, यतोऽहं
जीवः, स चानुमानवदत्रापि वस्तु साक्षाद् न पश्यति, किं

त्विन्द्रियद्वारेणैव, ततोऽनीन्द्रियमेव नश्यं प्रत्यक्षमवगन्तव्य-
म्, तत्र जीवेन साक्षादेव वस्तुन उपलम्भादिति ॥ १७६२ ॥
(विशेषः)

अनुमानं त्विदम्-

पापफलस्य पण्डित-स्य भोऽणो कम्मओऽवमेस व्व ।
संति धुवं तेऽभिमया, नेरइया अह मई होज्जा । १७६३ ॥
अच्चत्थदुक्खिया जे, तिरियनरा नारग च्चि तेऽभिमया ।
तं न जओ सुरसोक्ख-प्पगारिससरिसं न तं दुक्खं । १६०० ॥

प्रकृतस्य पापफलस्य भोगिनः केचित् ध्रुवं सन्ति (कम्मओ चि)
कर्मफलत्वात् तस्य इत्यर्थः । अवशेषवदिति-यथा जघन्यमध्यमपा-
पफलभोगिनः शेषाः निर्यङ्गनरा विद्यन्ते इत्यर्थः, इति दृष्टान्तः ।
(तेऽभिमया नेरइय च्चि) ये प्रकृष्टपापफलभोगिनः, ते नार-
का इति अभिमताः । अथ परस्परैवंचनुता मतिभंवत्, अत्यर्थं
दुःखिता ये तिर्यङ्गमनुष्याः, न एव प्रकृष्टपापफलभोगित्वान्नार-
कव्यपदेशभाजो भविष्यन्ति, किमदृष्टनारकफलपनया ? इति न-
देतन्न । यतोऽतिदुःखितानामपि तिर्यङ्गमनुष्याणां यद् दुःखं त-
द्मरसौख्यप्रकर्षसदृशप्रकर्षवत् भवति । इदमुक्तं भवति-येषा-
मुत्कृष्टपापफलभोगिः, तेषां संभवद्भिः सर्वैरपि प्रकारैर्दुःखेन
भवितव्यम्, न चैवमतिदुःखितानामपि तिर्यगादीनां दृश्यते,
आलोकनरुद्धायाशीतपवनसरिसरःकूपजलाऽऽदिसुखस्याति-
दुःखिनेष्वपि तेषु दर्शनात्-वेदनभेदनपाचनदहनदम्भनवज्रक-
ण्टकशिलाऽऽस्फालनाऽऽदिभिश्च नरकप्रसिद्धैः प्रकारैः दुःख-
स्यादर्शनाद्, इत्यादिप्रागुक्तानुसारेण स्वयमेवाभ्यूह्य वाच्य-
मिति । भागमार्थश्चायमवगन्तव्य इति ।

" सततमनुवच्छुक्तं, दुःखं नरकेषु तीव्रपरिणामम् ।
तिर्यच्छूणजयक्षु-तृणादिदुःखं सुखं चाल्पम् ॥ १ ॥
सुखदुःखे मनुजानां, मनःशरीराऽऽश्रये बहुविकल्पे ।
सुखमेव तु देवानां-महत्तं दुःखं तु मनसि भवम् ॥ २ ॥"
इति ॥ १८६६ ॥ १६०० ॥
प्राग्नेकशोऽभिहितानुमानतोऽपि नारकान् साधयितुमाह-
सच्चं चेदमर्कपिय !, मह वयणाओऽवसेसवयणं व ।
सव्वसुत्तणओ वा, अणुमयसव्वसुत्तवयणं व ॥ १६०१ ॥
नारकाः सन्ति इति सत्यमकम्पित । इदं, मद्भवत्वात्, यथाऽ-
वशेषं त्वत्संशयाऽऽदिविषयः मद्भवनम् । अथवा-सर्वज्ञवच-
नत्वाद् इत्येव हेतुर्वक्तव्यः, त्वदनुमतमनुजैर्मिन्यादिसर्वज्ञवचन-
वदिति ॥ १६०१ ॥

अपि च-

जयरोगदोसमोहा-जावाओ सव्वमणइवाइ च * ।
सव्वं चिय मे वयणं, जाणयमज्जत्थवयणं व ॥ १६०२ ॥
प्राग्नेकथा व्याख्यातेयम् ॥ १६०२ ॥
अकम्पिताऽजिप्रायमाशङ्क्याऽऽत्मनि सर्वज्ञताऽऽदिसाधनाय
जगन्नानाह-
किं सव्वमाणु च्चि मई, पक्खलं सव्वमंमयच्छेया ।
जयरोगदोसरहिओ, तल्लिगाभावओ सोम्म ! ॥ १७०३ ॥
इयमपि व्याख्यातार्था । यदपि "न ह वै प्रेत्य नारकाः सन्ति"
इत्यादौ नारकाभावः शङ्क्यते जवता, तदप्ययुक्तम्, यतोऽय-
* १५७८ गाथाऽपीयमेव गता ।

मत्रानिप्रायो मन्तव्यः-न खलु प्रेत्य परलोके मेवादिबच्छाश्वताः
केचनाप्यवस्थिता नारकाः सन्ति, किन्तु य इहोत्कृष्ट पा-
पमर्जयति, स इतो गत्वा प्रेत्य नारको भवति, अतः केनापि त-
त्पापं न विधेयं, येन प्रेत्य नारकैर्भूयते । विशेषः । आ० म० ।
सूत्ररुद्धप्रथमश्रुतस्कन्धचतुर्थध्यायनवृत्तौ-"विघ्नपादनुजस्क-
न्धाः, विघ्नकर्णोपनासिकाः । विघ्नतालुशिरोमेढ्राः, भिन्नाकिहृद-
योदराः" ॥ १॥ इत्युक्तम्, तत्र नारकाणां नपुंसकत्वे विघ्नमेढ्रा इ-
ति कथमिति प्रश्ने, उत्तरम्-नारकाणां नपुंसकत्वेऽपि मेढ्रस-
त्ता न विरुद्ध्यते, "महिषासहावो सरवघ्ननेओ, मेहि मदनं
मउआ य वाणी ।" इत्यादिलक्षणस्य पुष्पमात्राऽऽदावुक्तत्वादि-
ति । २५६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । ('गारग' शब्देऽत्रैव भागे
१६१७ पृष्ठे सर्वा वक्तव्यतोका)

गारगदुक्खोपवर्णण-नारकदुःखोपवर्णन-त० । नारकाणामुप-
लक्षणत्वाद् तिर्यगादीनां चाऽऽशर्मोपवर्णने, (ध०)

नथा चोक्तं धर्मत्रिन्दौ-

"नारकदुःखोपवर्णनमिति ।" नरके जवा नारकाः, तेषामुप-
लक्षणत्वात् तिर्यगादीनां च दुःखान्यशर्मणि, तेषामुपवर्णनं
विधेयम् । यथा-

"तीक्ष्णैरसिभिर्दंष्ट्रैः, कुतैर्विषमैः परश्वधैश्चक्रैः ।
परशुत्रिशूलतोमर-मुद्गरबासोऽलसएडाभिः ॥ १ ॥
सांभ्रतलुशिरोरस-विघ्नजुजादिघ्नकर्णनासौघाः ।
भिन्नहृदयोदरात्राः, भिन्नाक्षिपुटाः सुडु-खार्ताः ॥ २ ॥
निपतन्त उत्पतन्तो, विचेष्टमाना महीतले दीनाः ।
नेकान्ते त्रातारं, नैरयिकाः कर्मपटवन्धाः ॥ ३ ॥
जुचूहिमान्युष्णभयादितानां,
पराभियोगव्यसनातुराणाम्,
अदो तिरश्चामनिदुःखितानां,
सुखानुपङ्गः किल चार्तमेतत् ॥ ४ ॥
मानुष्यकेऽपि दारि-द्र्यचरोगदैर्ज्ञान्यशोकमौर्ख्याणि ।
जातिकुलावयवाऽऽदि-न्यूनत्वं चाहनुते प्राणी ॥ ५ ॥
देवेषु व्यवतवियोगदुःखितेषु,
क्रोधेष्वामदमदनातिनापितेषु ।
आर्याः ! नस्तद्विद विचार्य सांगिरन्तां,
यत्सौख्यं किमपि निवेदनीयमस्ति ॥ ६ ॥" इति । ध०
१ अधि० ।

गारय-नारद-पुं० । समुद्रविजयनृपपाविते सौर्यपुरे यज्ञश-
सः सुतस्य सोममित्रायां जातस्य यज्ञदत्तस्य सोमयशोनाम-
भार्यायां जाते पुत्रे, आ० क० ।

तत्कथा-

"आसीद् यदा सौर्यपुरे, समुद्रविजयो नृपः ।
तदा यज्ञशस्तत्र, तापसस्तस्य वल्लभा ॥ १ ॥
सोममित्रा सुतां यज्ञदत्तः सोमयशः स्नुषा ।
तत्पुत्रो नारदस्तेषां-मुडवृत्त्या च भोजनम् ॥ २ ॥
तदप्येकान्तरं ते चा-ऽशोकाधो नारदं सुतम् ।
मुक्त्वोच्छान्तं दिवा यान्तां, जुम्भकास्तेन वर्त्मना ॥ ३ ॥
ते दृष्ट्वाऽधिना ज्ञात्वा, स्वनिकायच्युतं ततः ।
स्तम्भान्तं स्म-तरोऽभ्यासां, मा भूत्तापोऽस्य दुःखरुद्ध ॥ ४ ॥
प्रत्यावृत्तैर्ग्रहः तन्तैः, शिञ्जितो व्यकचेतनः ।
पूर्वप्रेम्णा दद्रे तस्य, विद्याः प्रकृप्तिकाऽऽदिकाः ॥ ५ ॥

याति व्योम्ना ततः कृत्वा, पादयोर्मणिपादुके ।
सुवर्णकुपिम्बकापाणि-रन्ध्रदा द्वारकां गतः" ॥ ६ ॥

आ० क० । औ० । द्वालयपरिवाजकमेवे, ती० २७
कल्प० । गन्धर्वानीकाधिपतौ गन्धर्वे, स्था० ७ ग० ।
प्रज्ञा० । नारदाः सर्वेऽपि मोक्ष एव यान्ति, स्वर्गे वेति
प्रश्ने, उत्तरम्-नारदा मोक्षं, स्वर्गं च यान्तीति ऋषिम-
रुनलवृत्तौ । किञ्च-ते पूर्वे मिथ्यात्विनः पञ्चात्म्यक्ति-
नस्तत्रैवोक्ता इति । मन्थकच-भीम १ महाभीम २ रुद्र ३
महारुद्र ४ काल ५ महाकाल ६ चतुर्मुख ७ नवमुख ८
उन्मुखा ९ एवंविधानि तेषां नामान्यपि सन्तीति । ७० प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । नव नारदाः कस्मिन् वाऽऽरके संजाताः,
इति साक्षरं प्रश्नाद्यमिति प्रश्ने, उत्तरम्-नव नारदा वासुदेव-
समानकालीनाः संजाव्यन्ते, तत्तत्त्वरित्राऽऽदिषु तदारके तेषां
गमनाऽऽगमनाऽऽदिभ्रवणादिति ॥ १०६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

गारयपुत्र-नारदपुत्र-पुं० । स्वनामके वीराजिनानगारे, म०
५ श० ७ उ० । (स च 'शिगंघांपुत्र' शब्दे पुन्रुल्लिखितं प्रश्नं
करिष्यति)

गाराचंद-नाराचन्द्र-पुं० । हर्षपुरीयगच्छोद्भवे मलधारिदेव-
प्रजसुरिशिष्ये, अनेन मुरारिकविहृताऽनर्घराघवटीका, न्याय-
कन्दलीटीका, ज्योतिषसारः, प्राकृतदीपिका च इत्यादयो बहुवो
ग्रन्था रचिताः । जे० ६० ।

गाराय-नाराच-न० । यत्रास्थ्योरुभयतो मर्कटवन्ध एव के-
वलं, न पुनः कीलिका ऋषमसंक्षुपट्टश्च तादृशे तृतीये सं-
दन्ने, जी० १ प्रति० । तं० । रा० । स्था० । च० प्र० । कर्म० ।
सर्वज्ञोद्वाणे, पुं० । जं० ३ वक्त० । तं० । स० । स्था० ।

गारायण-नारायण-पुं० । दशरथपुत्रे रामप्रातरि लक्ष्मण-
नामके अवसर्पिण्यां भरतक्षेत्रे अष्टमे वासुदेवे, प्रव० २१०
डार । ति० । स० । आच० । वासुदेवभात्रे, उक्त० ९ म० ।

गारिकंतपपायदह-नारिकान्ताप्रपातदह-पुं० । यत्र नारि-
कान्ता महानदी निपतति, यत्र नारिकान्तादेवीद्वीपेन सन-
धनेन भूषितमध्यभागः तस्मिन् रम्यकवर्षीये प्रपातद्वदे, स्था०
२ ग० ३ उ० ।

गारिकंता-नारिकान्ता-स्त्री० । रम्यकवर्षे अपरार्णवगायां
महानद्याम्, जं० ६ वक्त० । स० । रा० । (नीलवर्णधर-
पर्वते केशरिहृदाऽत्तरतो निर्गत्य पश्चिमसमुद्रगा नारिकान्ता
इति 'शीलवत' शब्दे व्याख्यास्यते)

गारिकंताकूरु-नारिकान्ताकूट-न० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य उत्त-
रेण नीलवतः पर्वतस्य पृष्ठे कूटे, स्था० ६ ग० ।

गारी-नारी-स्त्री० । नरस्त्रियाम्, वृ० ४ उ० ।

निश्क्तिः-

पुरिसे कामरागपन्निवधे नाणाविहेहिं ल्वायसयसहस्रेहिं
बहुवधणमाणयंति पुरिसाणं नो अन्नो एरिसो अरी अत्थि
चि नारीओ । तं जहा-नारीसमा न नराणं अरीओ ना-
रीओ ॥

(पुरिसे इत्यादि यावत् नारीओ चि) 'नारीओ चि' खण्डपाति ।
कथम् ? ना-आ-अरि इति । नानाविधैरुपायशतसहस्रैः काम-
रागप्रतिबन्धे पुरुषे बध्बन्धनं प्रति, आ इति-'आणयंति' प्रापय-
न्ति (अरीति) पुरुषाणां च नाम्नसदृशोऽरिः शत्रुः, अस्तीति
नार्यः । (तं जह चि) तत्पूर्वोक्तं, यथेति दर्शयति-नारी-
समाननराणाम् अरवः सन्तीति नार्यः । तं० "जहा नई वेयर-
णी, उत्तरा इह संमता । एवं लोगंसि नारीओ, दुत्तरा अ नई
मया ॥ १६ ॥" सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । उक्त० । (लीप-
रिक्ता 'इर्या' शब्दे चित्तीयभागे ६१ पृष्ठे दर्शिता)

गारोट-देशी-विशे, दे० ना० ४ वगं ।

गाल-नाल-न० । कन्दोपरिवर्त्यवयवे, जं० ४ वक्त० । उत्पत्ता-
ऽऽदिपुष्पाऽऽधारे, आच० २ श्रु० १ चू० १ म० ८ उ० ।

गालदृञ्ज-नालन्दीय-न० । नालन्दायां भवं नालन्दीवं,
नालन्दासमीपोद्यानकथनेन वा निर्वृतं नालन्दीयम् । सूत्रकृता-
इत्ये द्वितीयश्रुतस्फुटस्य पृष्ठेऽवयवे, सूत्र० ।

साम्प्रतं प्रत्ययार्थं दर्शयितुकाम आह-

नालन्दाणे समीवे, गणोरेहे नासि-इदंनृह्सा ।

अज्झयणं उदगस्स उ, पयं नालंदज्झं तु ॥ ४ ॥

(नालन्दाप इत्यादि) नालन्दायाः समीपे मनोरथाऽऽव्ये उद्या-
ने इन्द्रभूतिना गणधरेणोद्गाऽऽव्यनिर्गम्यपृष्ठेन, तुशब्दस्यैव-
कारार्थत्वात् तस्यैव, प्रापितमिदमध्ययनम् । नालन्दायां जवं
नालन्दीयम्, नालन्दासमीपोद्यानकथनेन वा निर्वृतं नालन्दी-
यम् । यथा चेदमध्ययनं नालन्दायां संवृतं तथा-"पासाव-
चिजो पु-चिज्याइयो अज्जगोयमं । उदगो । सावगपुच्छाधम्मं,
सोउं फहियम्मि उवसंता ॥ ५ ॥" सूत्र० २ श्रु० १७ अ० ।
स्था० । प्रव० ।

गालन्दा-नालन्दा-स्त्री० । प्रतिषेधवाचिनो नकारस्य, तदर्थ-
स्यैवालंशव्यस्य, 'हु बाष्' दाने इत्येतस्य धातोर्मौलनेन नालं
द्वदातीति नालन्दा । इदमुक्तं प्रवति-प्रतिषेधप्रतिषेधेन धात्व-
र्थस्यैव प्राकृतस्य गमनात् सदाऽऽभिज्ञयो यथाभिलपितं
द्वदातीति नालन्दा । राजगृहनगरबाहिरिकायाम्, (सूत्र०)

तदिह प्रतिषेधवाचिनाऽलंशब्देनाधिकार इत्येतद्
दर्शयितुमाह-

पडिसेहणगारस्स, इत्यासदेण चैव अन्नसदे ।

रायगिहे नयरम्मी, नालन्दा होइ बाहिरिया ॥ ३ ॥

(पडिसेहणेत्यादि) सत्यप्यलंशव्यस्यार्थत्रये नकारस्य
सान्निध्यात् प्रतिषेधविधानादप्येवैह गृह्यते, ततश्च निरुक्तवि-
धानाद्यमर्थः-नालं द्वदातीति नालन्दा बाहिरिका, या त्रिषो-
देशकत्वेन च नालशब्दस्य स्त्रीलिङ्गना, सा च सदैवैहिकाऽऽ-
मुष्मिकसमुद्रदेतुत्वेन सुखप्रदा राजगृहनगरबाहिरिका धन-
कनकसमृद्धत्वेन सत्साध्वाश्रयत्वेन च सर्वकामप्रदेति । सूत्र०
२ श्रु० ७ अ० । आ० म० । सा च बाहिरिका राजगृहन-
राडुत्तरस्यां विशि, तत्र श्रीवीरस्वामी चतुर्दशवर्षात्राज्ञ
कृतवान् । कल्प० ६ कृण ।

"नालन्दाऽलंक्रुते यत्र, वर्षारात्राश्चतुर्दश ।

अवतस्ये प्रज्जुर्धारा, तत्कथं नास्तु पावनम् ? ॥ २५ ॥

यस्यां नैकानि तीर्थानि, नालंदा नायनश्रियाम् ।
मग्यानां जनिनाऽऽनन्दा, नालन्दा नः पुनानु सा ॥ २६ ॥
ती० ११ कल्प ।

णाववच्छ-नालवच्छ-पुं० । पितृभ्रातृपुत्रप्रवृत्तिके वल्लीवद्धे,
(वृ०) श्रुतोपसंपदि द्वाविंशतिनालवक्षानि लभ्यन्ते, यथा-माता,
पिता, भ्राता, जगिनी, पुत्रो, दुहिता, मातुर्माता, मातुःपिता, मातुर्भ्रा-
ता, मातुर्भगिनी । एवं पितुर्माता, पिता, भ्राता, जगिनी, भ्रातृपुत्रो,
दुहिता, भगिन्याः पुत्रपुत्रिकाः, पुत्रस्य पुत्रः पुत्रपुत्रिकाः, दुहितुः
पुत्रः, पुत्रिका चेति । वृ० ४ व० । (श्रुतोपसंपद्वर्णने ' वचसंप-
या ' शब्दे द्वितीयभागे १०१४ पृष्ठे, तथा- ' उग्राह ' शब्दे ७२०
पृष्ठे च विस्तरो गतः)

णावंपित्र-देशी-आकन्दिते, दे० ना० ४ वर्ग ।

णालंबो-देशी-कुन्तले, दे० ना० ४ वर्ग ।

णालिपर-नारि [द्वि] केर-पुं० । नल-इण-नालिः, केन वायु-
ना जलेन वा इलति चक्षति कः । रलयोरैक्यम् । वृक्षजेदे, वा-
च० । अयं चैकजीविको वृक्षभेदः । प्रज्ञा० १ पद । आर्जे ना-
लिकेरे शुष्के वा कियन्तो जीवाः सन्ति ?, तथा नालिकेरवी-
जके संख्याताः, असंख्याताः, अनन्ता वा कियन्तो जीवाः सन्ति ?,
यतस्तमत्र केचिदनन्तजीवाऽऽत्मकं प्रतिपादयन्तीति प्रश्ने, उ-
त्तरम्-वीजकसंबन्धे नालिकेरे एक एव जीव इति । २६५
प्र० । सेन० ३ उच्छा० । नालिकेर्यप्यत्र । स्त्री० । आचा० १ श्रु०
१ अ० ५ उ० । जं० । प्रज्ञा० । तत्फलं, नं० ।

णालिपरदीव-नारिकेलद्वीप-पुं० । नारिकेलवृक्षप्रधाने द्वीपे,
यच्चास्तव्या मनुष्या असंख्याताऽऽदिव्यवहारं नावबुध्यन्ते । आ०
म० १ अ० २ खण्ड ।

णालिपरमस्थय-नालिकेरमस्तक-न० । नालिकेरवृक्षस्तवके,
आचा० ३ श्रु० १ चू० १ अ० ७ उ० ।

णालिया-नालिका-स्त्री० । घटिकायाम्, नि० चू० १ उ० ।
तं० । ताम्राऽऽदिमघटिकायाम्, अनु० । आव० । प्रज्ञा० ।

तथा हि काष्ठो मीयते—

णाद्वीर्षे परवणया, जह तीर्षे गतो उ नज्जए कालो ।

तह पुव्वधरा जावं, जाणंति वि सुड्भपजेण ॥

नालिका नाम घटिका, तस्याः पूर्वं प्ररुपणा कर्तव्या, यथा पा-
दलिसकृतविवरणे कालज्ञाने । व्य० १ व० ।

संप्रति मानं घटिकाऽऽदीनां वक्तव्यम्-तत्र प्रथमतो नाति-
कायाः संस्थानाऽऽदि विवक्षुराह-

तीसे पुण संठाणं, ठिड्डं उदगं च वोच्छामि ।

तस्याः पुनर्नालिकायाः संस्थानमाकृति, तथा ठिड्डं विवरम-
घोभागे येनोदकं नालिकामध्ये प्रविशति, उदकं च याहण-
भूतं छिद्रेण प्रविशति, नालिकां लुक्त्वा यथोक्तनालिका का-
श्चविशेषपरिमाणहेतुर्भवति तादृक् स्वं वक्ष्यामि ।

तत्र प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयितुकामः प्रथमतः संस्थानप्ररूप-
णां, छिद्रप्रमाणवक्तव्यतोपक्षेपं च कुर्वन्नाह-

दालिमपुष्पाऽऽगारा, डोहमयी नालिगा उ कायंवा ।

तीसे तल्लमि ठिड्डं, ठिड्डपमाणं कहिणं मे सुणह ॥

नालिका घटिका लोहमयी कर्तव्या, सा च संस्थानमधि-
कृत्य दाडिमपुष्पाऽऽकारा कर्तव्या, दाडिमपुष्पस्येव आकारः

संस्थानं यस्याः सा तथा । तस्याश्चैवंभूनाया नालिकाया
मूले अधस्तात् छिद्रं कर्तव्यं, तस्य च छिद्रस्य प्रमाणं पूर्व-
सुरिपरम्परागतं कथयतो मे मम शृणुत ।

छिद्रप्रमाणमेव कथयति-

छन्नउयमूलवालोहि, तिवस्सजायाए गयकुमारीए ।

उज्जुकयपिडिण्हि उ, कायवं नालियाठिड्डं ॥

त्रिवर्षजातायाः त्रीणि वर्षाणि जातायास्त्रिवर्षजाता, "कालो द्वि-
गौ च मेयैः" ॥ ३११५७ ॥ इति तत्पुरुषसमासः । तस्या गजकुमार्याः
पञ्चवतिसंख्यैर्मूलवादैः पुच्छमूलवालैः ऋज्वीकृतपिण्डितैरूर्ध्व-
मृज्वीकृत्यैकत्र मीक्षितैर्नालिकाया अधस्तात् तस्यै छिद्रं क-
र्तव्यम् । किमुक्तं भवति?-ऊर्ध्वमृज्वीकृता गजकुमार्याः पञ्चवतिसं-
ख्या पुच्छमूलवाला एकत्र पिण्डिता यावत्प्रमाणे छिद्रे परिपूर्णं
माति, न चापान्तरालं सूक्ष्ममपि भवति, तावत्प्रमाणं नालिका-
या अधो मूले छिद्रं कर्तव्यम् ।

प्रकारान्तरेण छिद्रप्रमाणमाह-

अहवा डुवस्सजाया-ए गयकुमारीए पुच्छवालोहि ।

विहिं विहिं गुणेहिं तोहिं उ, कायवं नालियाठिड्डं ॥

अथवेति प्रकारान्तरद्योतने, गजकुमार्या द्विवर्षजातायाः, तैः
प्रागुक्तसंख्याकैः पञ्चवत्येत्यर्थः । पुच्छवालैः प्रत्येकं द्वाभ्यां द्वा-
भ्यां गुणैः गुणयन्ते स्म, गुणा गुणिता इत्यर्थः; तैः । किमुक्तं
भवति? -परवतिसंख्यैर्द्विगुणितैर्नालिकाया अधो मूले छिद्रं
कर्तव्यमिति भावार्थः प्राग्वद्व्यगन्तव्यः ।

प्रकारान्तरेण छिद्रप्रमाणमेवाऽऽह-

अहवा सुवणमासे-हिं चउहिं चउरंगुला कया मूई ।

नाडियतल्लमि नीए, कायवं नालियाठिड्डं ॥

अथवेति पूर्ववत् । सुवर्णमासैर्वक्ष्यमाणप्रमाणैश्चतुर्भिश्चतुःसं-
ख्यैः चतुरङ्गुलप्रमाणा या कृता सूची, तथा सूच्या नालिका-
या अधस्तात् तले नालिकाठिड्डं नालिकारूपकालविशेषप्रमि-
तये कर्तव्यम् । किमुक्तं भवति? -यावत्प्रमाणे छिद्रे यथोक्तप्रमाणा
सूचिः प्रविशति, न च मनागप्यपान्तरालं भवति, तावत्प्रमाणं
छिद्रं कर्तव्यमिति । ज्यो० ३ पाद० । आचा० । यष्टिविशेषे,
चतुर्हस्तप्रमाणयष्टिविशेषरूपायां नालिकायाम्, अनु० । भ० ।
आत्मप्रमाणाच्चतुरङ्गुलाधिकायां यष्टौ, ओघ० । द्यूतविशेषे,
प्र० ६ श० ७ उ० । कलम्युकावृत्ते, सू० प्र० ४ पाद० ।

णालियाखेड-नालिकाखेड-न० । द्यूतविशेषे, मा चूदिष्टदाया-
द्विपरितपाशकनिपतनमिति नालिकया यत्र पाशकः पात्यते ।
जं० २ वक्त्र० । ज्ञा० । ओघ० ।

णाद्वी-नारी-स्त्री० । " डो लः " । ८ । १ । २०२ । इति डस्य
लः । प्रा० १ पाद । देहस्थायां शिरायाम्, गुच्छस्य काण्डे, ना-
ले, व्रणभेदे, गरुदूर्वायाम्, पष्टिपलाऽऽत्मके काले, वृणभेदे,
वंशनालयां च । वाच० ।

नाली-स्त्री० । कालमापिकायां घटिकायाम्, जी० ३ प्रति-
२ व० । नि० चू० । आ० । वल्लीभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

णावा-नौ-स्त्री० । " नाव्यावः " । ७ । १ । १६४ । इत्यौत आ-
वाऽऽदेशः । प्रा० १ पाद । जलतरणसाधने तरणौ, वाच० ।
आचा० । वृ० । (नावारोहणप्रकाराः ' नईसंतार ' शब्देऽत्रैव

भागे १७४६ पृष्ठे दर्शिताः । विस्तरस्तु ' पम्बिसेवणा ' शब्दे
वक्ष्यते)

णावापूरग-नौपूरक-पुं० । खलुके, " तिदि नावापूरर्षिह आया-
मम् " । नावापूरओ नाम पसतो । ' वृ० ।

णावासंतारिम-नौसंतार्य-न० । यत्र नावा तरति तावत्पुदके,
आचा० १ श्रु० १ चू० ३ अ० १ उ० ।

णाविय-नापित-पुं० । नखशोधके चारिके, व्य० ६ उ० । क-
द्व० ।

नाविक-पुं० । नावा जीवति नाविकः । अनु० । नौवाहके, अ०
४ श० ४ उ० । कैवर्तके, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । " णंदो नाम ना-
विओ गंगाए शोर्गे उत्तारेद् । " आ० म० १ अ० २ खएक ।
" णाविओ विध नावं ति । " नाविक इव नावं क्षोणम् । म० ५
श० ४ उ० । आ० म० ।

णास-नाश-पुं० । अभावाऽऽपादने, आ० म० १ अ० १ खएक ।
उत्त० । चंसे, विशे० । अभावे, (क्य्या०)

अथ नाशस्वरूपमाह-

नाशोऽपि द्विविधो द्वेयो, रूपान्तरविगोचरः ।

अर्थान्तरगतिश्चैव, द्वितीयः परिकीर्तितः ॥ १५ ॥

नाशोऽपि द्विविधो ज्ञातव्यः, एकस्तत्र रूपान्तरविगो-
चरः रूपान्तरपरिणामः, द्वितीयस्तु अर्थान्तरगतिरर्था-
न्तरभावगमनं चेति । जावार्थस्थयम्-

" परिणामो ह्यर्थान्तर-गमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् ।

न च सर्वथा विनाशः, परिणामस्तद्विदामिष्टः ॥ १ ॥

सत्पर्यायेण विनाशः, प्रादुर्भावोऽसत्ता च पर्यवतः ।

द्रव्याणां परिणामः, प्रोक्तः खलु पर्यवचनस्य ॥ २ ॥ "

एतद्वचनं संमतिप्रज्ञापनावृत्तिविषयि-कथञ्चित् सद् रूपान्तरं
प्राप्नोति, सर्वथा न विनश्यति यत्तद् द्रव्याधिकनयस्य परिणाम-
त्वं कथितम् । पूर्वसत्पर्यायेण विनश्यति, उत्तरासत्पर्यायेणोत्प-
द्यते यत्तत्पर्यायाधिकनयस्य परिणामत्वं कथितम् । एतद्वि-
प्रायं विचार्यतमिको रूपान्तरपरिणामविनाशः, एकश्चाथो-
न्तरगमनविनाशः, इत्थं विनाशस्यापि जेद्वयं संपन्नम् ॥२५॥

पुनराह-

तत्रान्धतपसस्तेजो-रूपान्तरस्य संक्रमः ।

अणोरण्वन्तरापातो, ह्यर्थान्तरगमश्च सः ॥ २६ ॥

(तत्र इति) तत्र नाशे अन्धतमसोऽन्धकारस्य तेजोरूपान्तर-
स्य संक्रम उद्योतताऽवस्थितकव्यस्य रूपान्तरपरिणामरूपना-
शो द्वेयः, च पुनरणोः परमाणोरण्वन्तरापातोऽणोरण्वन्तर-
संक्रमो द्विप्रदेशाऽऽदिभावमनुभवन् पूर्वपरमाणुत्वं विगतमित्य-
नेनाऽर्थान्तरगमः स्कन्धपर्याय उत्पन्नः, तेन कृत्वाऽर्थान्तरगति-
रूपनाशस्य स्थितिर्भवति । निष्कर्षस्त्वयम्-यत्रान्धकारस्तत्रापि
तदाकारपरमाणुप्रचयो निरन्धतमः समस्ति, तत्रैव पुनरुद्यो-
तपरमाणुप्रचयसंचारनिरस्तान्धकारपरमाणुत्वतस्तथानतत्त-
त्परमाणुसंक्रमिततेजःपरमाणुत्वलक्ष्णो रूपान्तरसंक्रमो जातः,
यथा वा-अवयवानां परमाणुनामवयविसकन्धत्वसंक्रमेणार्थान्तर-
वद्विभावनयाऽर्थान्तरगतिलक्ष्णो नाशः समुत्पन्न इति ॥२६॥

पुनराह-

रूपान्तराणुसंवन्धात्, स्कन्धत्वं यद्यणोरपि ।

तत्संयोगविजागाज्या-मपि जेदप्रबन्धता ॥ २७ ॥

यद्यपि अणोः रूपान्तरपरमाणुसंवन्धात् स्कन्धत्वमणुसंबन्ध-
स्कन्धताऽस्ति, तदिति तथाऽपि संयोगविभागाभ्यां कृत्वा
द्रव्योत्पादनाशाच्यां क्षिप्रकाराच्यामेव जेदप्रबन्धता द्रव्यविना-
शद्वैविध्यमेव द्वेयम्, एतदुपलक्षणं द्वेयम्, यतो ह्यव्योत्पादवि-
भागेन यथा पर्यायोत्पादविभागः, तथा द्रव्यनाशविभागनैव
पर्यायनाशविभागो ज्ञेय इति, ततः समुदायविभागः, तथाऽ-
र्थान्तरगमनं चेति द्वयमेव व्यवहित्यते । तत्र प्रथमः-तन्नुपर्य-
न्तपट्टनाशः, द्वितीयः घटोत्पत्तिपर्यन्तमृत्पट्टनाशोऽदिनाशश्च
द्वेयः । उक्तं च सम्मतिरुनीयकाण्डे " विगमस्त वि एस वि-
हो, समुदयजगणियमि सौ च द्विविधो । समुदयविभागमिचं,
अर्थान्तरभावगमनं च ॥ ३४ ॥ " इत्यादिगाथया द्वेयम् ॥२७॥
क्य्या० ए अध्या० ।

न्यास-पुं० । निक्षेपे, विशे० । उत्त० । अनु० । स्या० । नामस्या-
पनाकव्यभावैवस्तुनो निक्षेपो न्यासः । स० ।

णासण-नाशन-न० । पलायने, गणादपक्रमणे, राजाऽऽदिभवे-
नान्तर्धाने, ध० १ अधि० । नृपदायाऽऽदिभवेन चैत्यस्य गने-
श्वराऽऽदिष्वन्तर्धाने, प्रब० ३७ द्वार । कर्मप्रकृतेः स्थितुकसं-
क्रमणे प्रकृत्यन्तरगमने, आचा० १ श्रु० ९ अ० १ उ० ।

न्यामन-न० । व्यवस्थापने, अनु० ।

णासणिएहव-न्यासनिहव-पुं० । न्यस्यते रक्षणायान्यस्मै सम-
प्यते इति न्यासः-सुवर्णाऽऽदिः, तस्य निहवोऽपलापः । न्या-
सापहारे, ध० २ अधि० ।

णासव-नाशि-धा० । गन्-गिञ् । अभावाऽऽपादने, " नशेर्विउ-
ट-नासव-हारव-विष्णुगाल-पलावाः " । ८ । ४ । ३१ । इति
एवन्तस्य नशेर्नासवाऽऽदेशः । ' णासवद् ' नाशयति । प्रा० ४
पाद ।

णासा-नासा-खी० । घोणायाम्, तं० । पञ्चा० । प्रज्ञा० ।
औ० । आ० म० । गन्धग्राहकेऽपि, वाच० ।

णामाणिसासवोऽज-नासानिश्रवासा-त्रि० । अतिसधुत्वा-
द् नासानिभ्यासवातवाह्ये, ज० ६ श० ३३ उ० । जी० ।

णासाभेय-नासाभेद-पुं० । नासिकाविवरकरणे, प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

णासावहार-न्यासापहार-पुं० । न्यासस्य धनधान्याऽऽदिस्थाप-
निकाया अपहरणमपलापो न्यासापहारः । ध० २ अधि० ।
स्थूलमृषावादविरतेः प्रथमेऽतिचारे, स्वामिमित्रविश्वस्तदेवगु-
ह्यवृत्त्वाल्लोहन्यासापहाराऽऽदीनि तु तद्व्याप्रायाणि महापा-
तकानि सर्वथा विशिष्य वर्जनीयानि । ध० २ अधि० । उत्त० ।

णासि [ण्]-नाशिन्-त्रि० । विनशानशीले, स्या० ।

णासिक्कपुर-नासिक्कपुर-न० । पञ्चवटीविभूषितोत्तरकूलाया
गोदावर्यो दक्षिणकूटस्थे स्वनामख्याते नगरे, आ० क० ।
आ० म० । आ० चू० । न० ।

" चंदप्पहजिणचंदं, भंदिअ जिअन्नवसयं जणिस्सामि ।

नासिअकल्लिमल्लिअहं, नासिक्कपुरस्स कप्पमहं ॥ १ ॥ "

" नासिक्कपुरतित्थस्स उप्पत्तिं बंभणाइपरतित्थया एवं वण्णं-
सिंघुविं किं नारयसिणा पगया भयवं कमलाऽऽसणो पुट्ठे-

पुष्पभूमिद्वान् कथं सि ?। कमलाऽऽसरेण भणिभं-जत्येव इमं म-
ऊरु पउमं पमिहइ, तं चैव पविचं भूमिघणं ति । अष्टया विरं-
चिणा तं पउमं सुकं, पमिभं मरहट्टजणवयभूमिप अरुणगंगा-
हिं नईहि भूसियाप शाणाविहवणस्सइमणहराप देवभूमिपा-
याप । तत्थ पउमाऽऽसरेण पउमपुरं ति नगरं निवेसियं । तत्थ
कयजुगे जणो आढत्तो पिआमहेण, मिलिआ सुरा सव्वे, अ-
सुरा य हकारिजंता वि नाऽऽगया सुरभरणं । ते भणंति-जइ
अयवं चंदप्पहसामी अंतरे आगच्छइ, ता अम्हे वीसत्था आ-
गच्छामो, तत्रो चमकिभचित्तो चउवयणो अत्थ सामो विहरइ
तत्थ गंतूण पणमिण जौडियकरसंपुरो विषवेइ-अयवं ।
तत्थाऽऽगच्छइ, जहा मज्ज कउजं सिज्जइ । सामिणा णणियं-
मह पडिक्खेणावि तं सिज्जिस्सइ । तत्रो वंजणा चंदकंति-
मणिमयं विवं सोहम्मिंदाओ धितूण तत्थाऽऽणीयं । आगया दा-
णवा, पारको जणमहो अ । तत्थ कारिओ चंदप्पहविहारो प-
यावइणा, सुरपुवारे य झिरिसुंदरो ठाविओ नयरक्खणपुरे ।
एवं ताव पढमजुगे पउमपुरं ति तित्थं पसिक्कं । तेयाजुगे य दास-
रहो रामो सीयालक्खणसंजुओ पिउआणाप वणवासं गओ, गो-
यमगंगातीरे पंचवडीआसमे चिरं वसाहारेणं ठिओ । इत्थंतरे
रावणभइणी सुप्पणहा तत्थ पत्ता, रामं ददूण अज्जोववसा
पत्थंती रामेण पडिसिक्का लक्खणमुवठिया । तेण तीप नासिया
ठिष्ठा, तत्थ नासिकपुरं जायं । कमेण सीया रावणेण हरिआ,
राहवेण जुके वाघाइओ रावणो, विभीसणस्स दिष्णं लंका-
रउजं, तओ नयरि पव्वलतेण रामेण चंदप्पहसामिणो ज-
वणं उद्धरिभं, पसगमुद्धारो । एवं नासिकपुरे संजाप कालं-
तरे पुणजुमि नाउं आगओ मिहिलाहितो तत्थ जणय-
राओ, तेण थ तत्थ दस जणो कारिया, जसुद्धाणं ति तन्नयरं
रुढं ।" (ती०) (नासिकपुरस्य जनस्थानमिति नामान्तरं यथा
जातमिति देवजानीवृत्ते ' जणद्वान् ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
१३७७ पृष्ठे द्रष्टव्यम् । तथा 'कुंतीविहार' इत्यपि नाम, तद्वक्त-
व्यता ' कुंतीविहार ' शब्दे तृतीयभागे ५७० पृष्ठे गता) इओ अ
दीवायणरिसिणा बारवईए दक्षिण उवक्खीणप्पाप जायववंसे
वज्जकुमारो नाम जायवक्खसिओ आसि । तस्स गम्भई मज्जा,
सा बारवईए रुज्जमाणीए वहुजत्तिपुवं दीवायणरिसिणा मुक्क-
लाविता चंदप्पहसामिणं चैव सरणमागया, पुन्ने समप पुन्नवं-
से पुत्तं तत्थेव पसुआ, ददप्पहारि सि से नामं कयं, सो अ अइकं-
तवावभावो संपत्तजुवणो जाओ महारहो, इक्केणावि सु-
भमलक्खेणं समं जुक्कं काउं समत्थो । अज्जया तत्थ चोरिहिं गा-
चीओ हरियाओ । ताओ सव्वाओ वि इक्केण ददप्पहारिणा
चोरे निगियिहऊण वाडियाओ । तत्रो तं अइपयंडपरिक्रमं पासि-
कण वंमणाइनरहोपणं तस्स तलारअयं (?) दिरणं, निग्गाहिया
तेण चोरवरमाइणो, जाओ सो कमेण महाराया । तत्थेव नयरे
जायववंसस्स भगं मूलं उव्वरियं ति सवहुमाणं चंदप्पह-
सामिणो तेण भवणमुद्धरिअं । एवं तइअजुगे उच्चारो कारावि-
ओ । पुत्तिं किर कल्लणकडए नयरे परमट्टो नाम राया रज्जं
करेइ । तेण जिणभत्तेण तत्थ पासाए चंदकंतमणिविवं सोऊण
चित्तिअं-अहमेयं विवं नियनयरे आणिकण देवयावसरे पुह-
स्सामि सि । तत्रो कहंचि तव्वइयरं नाउं नासिकनयरलो-
पण तंबमयसंपुरमज्जे तं विवं निक्खिअविय तज्जवरि लेवो दि-
खो, जाआ लेवमई पमिमा । तत्रो रक्षा जिणमंदिरमागप-
ण तं विवं न दिठं । पुच्छिओ लोओ । तेण जइद्विप विअसे रक्षा

चित्तयं-कहं एगं चैव लेवपमिभं भिदिता मूलविवं कट्टेमि सि,
तत्रो णरिदेण तस्स उच्चारं काउं चउवासं गामा देवस्स दिष्ठा ।
जं तेसु द्विणमुप्पज्जइ, (?) । तत्रो कित्तिप च कांततरगप
आसन्नवचित्तवयदेवाहि द्वियमहादुग्गधंनगिरिठिओ वाइओ
नाम महल्लयस्सत्तियजाई वरडो आसि, तेण पासाओ पा-
मिओ, तं सोऊण पल्लीवालवंसावयंससाहुईसरपुत्तमाणि-
कपुत्तेण कुच्छिसरोवररायहंसेण साइकुमारसीहेण परम-
सावपण पासाओ पुण णवो कारिओ । सफलीकयं नायागवं
नियवित्तं, उत्तारिओ अप्पा भवसमुदाओ । एवमणेमुद्धारं
नासिकमहातित्थं अज्ज वि जत्तामहसवकरणेण आराहिति
चारुदिसाओ आगंतूण संघा, पभाविति कत्तिकालदप्पनि-
आसरणं भयवओ सासनं ति ।" ।

“ नासिकपुरस्स इमं, कप्पं पोरणपरमत्तित्थस्स ।

वायंतपदंताणं, संपज्जइ वंछिया रिद्धि ॥१॥

किंचि परसमइयमुहा, ससमयपारविउमुहाउ तह सोउं ।

सिरिजिणपहसूरीहिं, विहिओ नासिकपुरकप्पो ॥ २ ॥ ”

इति श्री नासिकपुरकल्पः । ती० २७ कल्प ।

णासियासिघाणग-नासिकासिद्धाणक-न० । आणजमलवि-
शेषे, तं० ।

णाह-नाथ-पुं० । “ सचधधजां० ” । उ । १ । १८७ । इति थ-
स्य हः । प्रा० १ पाद । प्रभौ, स० १ सम० । योगक्षेमकृति, नं० ।
ज्ञा० । स्वामिनि, स्या० ।

णाहड-नाथ-पुं० । मरुदेशे सत्यपुर (साचोर) नगरे श्री-
वीरजिनश्रिम्यकारके गृहपतौ, ती० १६ कल्प ।

णाहल-लाहल-न० । “ लाहललाहललाहल वाऽऽदेणः ”
। ८ । १ २५६ । इत्यादेर्लस्य वा णः । प्रा० १ पाद । म्लेच्छविशे-
षे, प्रा० दुं० १ पाद ।

णाहवाइय-नाथवादिक-पुं० । पार्श्वस्थे, पार्श्वस्था नाथवादि-
कमण्डलचारिणः । सुत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

णाहसुतेय-नाथसुतेजस्-पुं० । अतीतायामुत्सर्पिण्यां जारताती-
तजिने, प्रव० ७ द्वार ।

णाहि-नाहि-अव्य० । “ किलाऽधवा-दिवा-सहनहेः किरा-
हवइ दिचे सहु नाहिं ” । उ । ४ । ४१६ । इति अपभ्रंशे नहे-
नाहिमादेशः । निश्चिते निषेधे, “ पेक्खु गहीरिम सायरओ एक
वि कणिय नाहिं ओहट्टइ । ” प्रा० ४ पाद ।

णाहिय-नास्तिक-पुं० । बौकायतिके, स्वा० । “ धर्म्येशे ना-
स्तिको ह्येको, बार्हस्पत्यः प्रकीर्तितः । धर्मांशे नास्तिका ज्ञेयाः,
सर्वेऽपि परतीर्थिकाः ॥ १२५ ॥ ” नबो० ।

णाहियवाइ (ण्)-नास्तिकवादिन-पुं० । अतिचार्याके जीवना-
स्तित्वप्रतिपादके, दश० १ अ० ।

णाहियवाय-नास्तिकवाद-पुं० । चार्वाकमताज्युपगमे, (ग०)
धूर्ताऽऽख्यानाऽऽदिवदसंबद्धजल्पने, ग० २ अधि० ।

णाहिविच्छत्र-देशी-जघने, दे० ना० ४ वर्ग ।

णि-नि-अव्य० । नह-भिः नितरामर्थे, विपा० १ श्रु० ९ अ० ।

उत्त० । नैयत्ये, मनु० । निश्चये, आधिक्ये च । उत्त० १ अ० ।
सूत्र० । आ० चू० । निवेशे, भृशार्थे, नित्यार्थे, संशये, कौशले,
कैप, उपरमे, सामीप्ये, आदरे, दाने, मोक्षे, अन्तर्भावे, बन्धने,
राशौ, अर्धभागे, चिन्यासे च । वाच० ।

णिअकल-देशी-वर्तुषे, दे० ना० ४ वर्गं ३६ गाथा ।

णिअच्छ-दृश्-धा० । प्रेक्षणे, " दृशो निअच्छ-पेच्छायच्छा-
वयस्क-वज-सत्त्ववदेक्यैरुपसावअफणपुसोपपुलप-
निभावमासपासाः । " । ८ । ४ । १८१ । इति सूत्रेण ' निअच्छ '
आदेशः । ' निअच्छुड ' । पश्यति । प्रा० ४ पाद । दे० ना० ।

णिअनी-देशी-दम्मे, दे० ना० ४ वर्गं २६ गाथा ।

णिअत्य-परिहिते, दे० ना० ४ वर्गं ३३ गाथा ।

णिअय-देशी-रते, शयनीये, शाश्वते, घटे च । दे० ना० ४
वर्गं ४८ गाथा ।

णिअरिअ-देशी-निकरेण स्थिते, दे० ना० ४ वर्गं ३८ गाथा ।

णिअलं-देशी-नूपरे, दे० ना० ४ वर्गं २८ गाथा ।

णिअंघण-देशी-वस्त्रे, दे० ना० ४ वर्गं ३८ गाथा ।

णिअंसण-देशी-वस्त्रे, दे० ना० ४ वर्गं ३८ गाथा ।

णिआणिआ-देशी-कुतूहोद्धरणे, दे० ना० ४ वर्गं ३५ गाथा ।

णिआर-देशी-रिपुगृहे, दे० ना० ४ वर्गं २९ गाथा ।

णिइय-नित्य-त्रि० । सदकारणवति, नं० । अग्रच्युतानुपग्र-
स्थिरैकस्वभाव्ये, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । परिणामानित्य-
तायामपि क्यार्थतया नियते, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० ।

णिइयर्पिण-नित्यपिण्ड-पुं० । निमप्रितपरिण्डे, पं० चू० ।

णिउअ-निवृत्त-त्रि० । " उदत्तादौ " । ८ । १ । १३१ । इति ऋ-
न उत्वम् । नितरां वृत्ते, प्रा० १ पाद ।

णिउक-देशी-नृष्णीके, दे० ना० ४ वर्गं २९ गाथा ।

णिउकण-देशी-वायसे, मूके च । दे० ना० ४ वर्गं ५१ गाथा ।

णिउज्जम-निरुद्धम-पुं० । कार्यमाशोधमरदिने, " णिउज्जमा
घणगा समणगा पव्वयति । " सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

णिउज्जमाण-नियोजयत्-त्रि० । व्यापारयति, सूत्र० १
श्रु० १० अ० ।

णिउरु-मस्ज-धा० । मृडने, " मस्जेरावट्ट णिउरुवट्ट-खुप्पाः " ।
८ । ४ । १०१ । इति मज्जेतेः णिउरुऽऽदेशः । णिउरुड । मज्जति ।
प्रा० ४ पाद ।

णिउण-निगुण-त्रि० । नियतगुणे, निश्चितगुणे च । विशे० । सु-
निश्चिते, पञ्चा० ४ विव० ।

निपुण-त्रि० । कुशले, इति वृद्धोक्तिः । सूत्रमदर्शनि, उपा० ७
अ० । औ० । आच० । आचा० । सूत्रे, औ० । सूत्रमज्ञाने, स्था०
६ ठा० । उपायाऽऽरम्भके, अनु० । नि० चू० । " सुण ताव सू-
रपण-सिक्खपणं वित्थरेण जं णिवयं । " निपुणं निपुणमति-
गम्भम् । ज्यो० २ पाद० । रा० । ज्ञा० । " सक्कं च णगरं कि-
च्चा, तवसंवरमणलं । खंति णिउणपागारं, तिगुणं डुप्पधंस-
यं ॥ २० ॥ " निपुणमिव निपुणम् । उत्त० ९ अ० । उपायवि-
५५

चक्रणे, कल्प० ३ क्षण । संयमानुष्ठानकुशले, दश० २ चू० । सं-
गतोपचारकुशले, औ० । " न वा लभेज्जा निउणं सहायं, गुणा-
दियं वा गुणभो समं वा ॥ ५ ॥ " उत्त० ३२ अ० । अयगतत-
त्वे, आघा० १ श्रु० २ अ० २ उ० । " निउणमंघवगीयरइया । " निपु-
णगन्धर्वगीतरितकाः-निपुणाः परमकौशलोपेता ये गन्धर्व-
जातीया देवास्तेषां गोतं तत्र रतिर्येषां ते तथा । जी० ३ प्रति०
४ उ० । " निउणमंघवसमयकुसले । " निपुणं यथा भवति
एवं गन्धर्वसमवे नाट्यसमये ये कुशलाः । जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
णिउणकुसल-निपुणकुशल-पुं० । निपुणानां मध्ये अतिशयेन
कुशले, रा० ।

णिउणणयजुय-निपुणनययुत-त्रि० । सूत्रमनीतिसंगते, पञ्चा०
२ विव० ।

णिउणदिट्ठि-निपुणदिट्ठि-स्त्री० । सूत्रमयुद्धौ, पं० व० ४ चार ।
पञ्चा० ।

णिउणधी-निपुणधी-त्रि० । ६ वट्ट० । कुशलवृद्धौ, पं० ६
विव० ।

णिउणयुद्धि-निपुणयुद्धि-स्त्री० । सूत्रमधियाम्, पञ्चा० ११
विव० ।

णिउणसिप्पोवगय-निपुणशिन्धोपगत-त्रि० । निपुणं यथा भ-
वति एवं शिन्धं क्रियाकौशलमुपगतः । रा० । निपुणानि सू-
क्ष्माणि यानि शिल्पानि अङ्गमर्दनाऽऽदीनि तान्युपगतोऽधिगतः ।
प्रा० १ श्रु० १ अ० । औ० । सूत्रमशिल्पसमाधिते, उत्त० ५ अ० ।
णिउणिय-नैपुणिक-पुं० । निपुणं सूत्रं ज्ञानं, तेन चरन्तीति
नैपुणिकाः । निपुणा एव वा नैपुणिकाः । निपुणज्ञानेषु निपुणेषु,
(स्था०)

नत्र णिउणिया वत् पणत्ता । तं जहा- " संखाणे निमि-
त्ते कार्दप, पोराणे पारिहत्थिए । परिपंमिए य बाई य,
जुडकम्मे तिगिच्छिए " ॥ १ ॥

निपुणं सूत्रं ज्ञानं, तेन चरन्तीति नैपुणिकाः, निपुणा एव
वा नैपुणिकाः । (चत्तु स्ति) आचार्याऽऽदियुरुयवस्तूनि, पुरुषा
इत्यर्थः । (संराणे भिल्लो गो) सहस्रयानं गणितं, तद्योगात्
पुरुषोऽपि तथा, सहस्रयाने वा विषये निपुण इति । एवमन्यत्रा-
पि, नवरं निमित्तं चूडामणिप्रभृतिः, कायिकं शारीरिकम्,
इनापि कुलाऽऽदिप्राणतत्त्वमित्यर्थः । पुराणो वृद्धः, स च चिरजी-
विन्वाद् दृष्टवदुविधव्यतिकरवान्नैपुणिक इति, पुराणं वा शा-
स्त्रविशेषः, तज्जो निपुणप्रायो भवति ॥ ४ ॥ (पारिहत्थिए स्ति)
प्रहृत्यैव दत्तः सर्वप्रयोजनानामकालहीनतया कर्तेति च ॥ ५ ॥
तथा परः प्रकृष्टः परिदत्तः प्रपश्नितः, परपरिदत्तो वट्ट-
शास्त्रज्ञः, परो वा मित्राऽऽदिः परिदत्तो यस्य स तथा, सोऽपि
निपुणसंसर्गास्त्रिपुणो भवति, वैद्यकृष्णकवदिति । वादी वाद-
लब्धिसंपन्नो, यः परेण न जीयते, मन्त्रवादी धातुवादी वेति ।
ज्वराऽऽदिरक्तानिमित्तं भूतिदानं भूतिकर्म, तत्र निपुणः । तथा
चिकित्सने निपुणः, अथवाऽनुप्रवादाभिधानस्य नवमपूर्वस्य नै-
पुणिकानि वस्तूनि अध्ययनविशेषा एवेति । स्था० ६ ठा० ।

णिउणोचिय-निपुणोचित-त्रि० । निपुणेन शिल्पिना परिक-
र्मिते, म० ६ श० ३३ उ० ।

णिउत-नियुत-त्रि० । नितरां संगते, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० ।

णिउत्त-नियुक्त-त्रि० । व्यापारिते, पञ्चा० ८ विव० । आ० म० ।
उत्त० । उचितव्यापारे, नियोगेनापिते, अनु० ।

णिउर-निकुर पुं० । वृक्तविशेषे, ज्ञा० १ शु० ८ अ० ।

नूपुर-न० । " इदेतौ नूपुरे वा " ॥ ८ । १ । १२३ ॥ इति ऊत
इवम् । स्त्रीणां पादाऽऽभरणे, प्रा० १ पाद ।

णिउरंव-निकुरम्ब-न० । समूहे, औ० । जी० । रा० । जं० ।
ज्ञा० । " रम्मे महामेहनिउरंवभूए । " महामेहवृन्दकल्प इत्यर्थः ।
ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

णिपह्वग-निजकीय-त्रि० । आत्मीये, " ताहे जा इच्छंति सवे
णिपह्वगा । " आ० म० १ अ० १ खण् ।

णिओग-नियोग-पुं० । निवृत्तो निश्चितो हितो वाऽनुकूलः
सूत्रस्याभिधेयेन सह यो योगः सम्बन्धः स नियोगः । अनु-
योगशब्दस्यार्थे, विशेष० ।

अधुना नियोगमाह--

आदिगो जोगो निओगो, जहाऽइदाहो जवे निदाहो ति ।

अत्यनिउत्तं सुत्तं, पसुवइ चरणं जओ मुखो ॥

निराधिक्ये, अधिको योगो नियोगो, यथाऽतिदाघो निदाघः,
कस्य केन सहाऽऽधिक्यमिति चेत् ? उच्यते-सूत्रस्यार्थेन । आध-
क्येन योगस्य किं फलमिति चेत् ? अत आह--अर्थेन सममा-
धिक्येन नियुक्तं सूत्रं, चरणं चारित्रं प्रसूते, यतः संसाराद्
मोक्षः ॥

अत्रैव प्रसवने दृष्टान्तमाह--

वच्छनियोगे खीरं, अत्यनियोगेण चरणमेवं तु ।

पत्तग दंरियमुजयं, दंमीसरिसो तहि अत्यो ॥

यथा गौत्रस्तेन नियुक्ता सती क्षीरं प्रसूते, एवमर्थेन समं
नियुक्तं सूत्रं चरणं प्रसूते । यदि पुनरेकं केवलं सूत्रं स्यान्ना-
र्थस्तेन संगृहीतो भवेत्, ततश्चरणप्रसवस्याभावः; यथा व-
त्सनियोगाभावे गोक्षीरप्रसवस्याभावः; अर्थोऽपि केवलः सूत्र-
विहीनो न कार्यसाधको, यथा केवलो वत्सः । अत्रैव दृष्टान्त-
न्तरमाह--(पत्तगदंरियउभयं ति) पत्रकं-द्वेष्टः, दण्डिका लेखस्थो-
परि मुद्रानियोगः, उभयं-पत्रकं, दण्डिका च । इयमत्र भावना-
" तिभि पुरिसा रायाणमोल्लगति, राया तुडो कस्सिइ नगरे
पसाओ कओ । तत्थ एगेण पुरिसेण जे तम्मि नगरे रायपुरिसा,
तेसि जोगं पत्तयमाणीयं । विइएण दंरिया चेव केवत्ता ।
तइएणोभयं । तत्थ जेण मुहारित्तं पत्तयमाणीयं, सो राय-
पुरिसेहि मणिओ-नत्थि पत्तगस्सोपरि मुद्राविणिओग ति
न मन्ने सो । विइओ मणिओ-अत्थि इयं मुद्रा, परं को रणणा
पसाओ कओ, को वा न कओ ति ? न जाणामो ति,
तम्हा न देमो ति । तइएणोभयं दंरिसियं ति सव्वं जहि-
चिज्जं लक्कं । " एव दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयः-पत्रकसदृशं सूत्रं,
दण्डिकासदृशोऽर्थः, यथा पत्रकं केवलं, दण्डिका वा न
कार्यस्य प्रसाधिका, उभयं तु साधकम्, एवं सूत्रमर्थश्च पृथक्
न चरणप्रसाधकः, उभयं तु प्रसाधकम् । वृ० १ उ० । आ०
चू० । व्यापारे, व्य २ उ० । पञ्चा० । अवश्यतायाम्, पं० व० ४
द्वार । पञ्चा० । नियमे, पं० व० ४ द्वार । द्वा० । पञ्चा० । निश्चिता
आज्ञाऽऽदिना कृतव्यापारा यस्य स नियोगः । राजनि, जीत० ।
आमे, क्षेत्रे च । वृ० १ उ० ।

णिओगपुर-नियोगपुर-न० । नियोगो राजा, तस्य पुरम् ।
राजधान्याम्, देशे, जनपदे, राज्ये, राष्ट्रे च । जीत० ।

णिओजिय-नियोजित-त्रि० । व्यापारितं, " सोकण जिणग-
मणं, निउत्तअणिओजियाइपसुं वा । " आ० म० १ अ० २
खण् ।

णिंत-नयत्-त्रि० । निर्गच्छति, नि० चू० १ उ० । आ० म० ।

णिंदंत-निन्दत्-त्रि० । जुगुप्समाने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
अन्त० ।

णिंदण-निन्दन-न० । मनसा कुत्सने, ज्ञा० १ शु० ८ अ० ।
स्था० । आत्मनैव दोषपरिकुत्सने, भ० १७ श० ३ उ० । पञ्चा-
त्तापे, ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

णिंदणा-निन्दना-स्त्री० । निन्द-ल्युट्, प्राकृते स्वार्ये तत् । आ-
त्मनैवाऽऽत्मदोषपरिभावेन, उत्त० २ अ० । आत्मसाक्षिक-
मात्मनो निन्दायाम्, उत्त० ।

तत्फलम्-

निंदणयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ? । निंदणयाए णं
पच्छाणुतावं जणयइ, पच्छाणुतावेणं विरजमाणे करणगु-
णसेहिं पडिवज्जइ, करणगुणसेहिं पडिवस्ये य अणगारे
मोहणिज्जं कम्मं उग्घाएइ ॥ ६ ॥

हे जदन्त ! निन्दनया जीवः किं जनयति ? । गुरुराह-हे शिष्य !
आत्मनः पापस्य निन्दनेन पश्चात्तापं जनयति-हा । मया दु-
ष्कृतं कृतमित्यादि बुद्धिमुत्पादयति । पश्चात्तापेन विरज्यमा-
नो वैराग्यं प्राप्नुवन् सन् करणगुणश्रेणिमपूर्वकरणेन पूर्वं क-
दापि अप्राप्तेन विशदमनःपरिणामविशेषगुणश्रेणिं क्षपकश्रेणिं
प्रतिपद्यते अङ्गीकुरुते, करणगुणश्रेणिं प्रतिपन्नोऽपूर्वगुण-
श्रेणिः सन् अनगारः साधुमोहनीयं कर्म दर्शनमोहनीयाऽऽदिकं
कर्मोद्घातयते अतिशयेन क्षपयति ॥ ६ ॥ उत्त० २६ अ० ।

णिंदा-निन्दा-स्त्री० । 'णिदि' कुत्सायाम्, अस्य " गुरोइच्च
हवः " ॥ ३ । ३ । १०३ ॥ इत्यप्रत्ययः । मिथ्यादुष्कृते, आव०
४ अ० । स्वप्रत्यक्मेव जुगुप्सायाम्, पा० । सूत्र० । प्रति० । उ-
त्त० । आ० म० । आव० । " णिंदामि गरिहामि । " निन्दागर्हाऽ-
भिधेयस्यापि जुगुप्सार्थस्य विशेषतो भेदोऽस्ति । तथाहि-
स्वप्रत्यक्काऽऽत्मसाक्षिकी जुगुप्सा, सा समये सिद्धान्ते निन्दा-
मीत्यनेन गम्यते । या तु गुरुप्रत्यक्का गुरुसाक्षिकी जुगुप्सा, सा
गर्हामीत्यनेन शब्देन गम्यते । विशेष० ।

सा च नामाऽऽदिभेदतः षोढा जवति । तथा चाऽऽह-

नामं उवणा दविण्, खेत्ते काले तहेव जावे य ।

एसो खलु णिंदाए, निक्खेवो उव्विहो होइ ॥ ६ ॥

तत्र नामस्थापने लुब्धे, हव्यनिन्दा-तापसाऽऽदीनामनुपयुक्तस्य
वा सम्यग्दृष्टेर्वा उपयुक्तस्य वा निहवस्याशोभनहव्यस्य वेति ।
क्षेत्रनिन्दा-यत्र व्याख्यायते वा क्रियते वा संसक्तस्य वेति । का-
लनिन्दा-यस्मिन्निन्दा व्याख्यायते वा दुर्निष्काऽऽदेर्वा काक्षस्य ।
जावनिन्दा-प्रशस्ताप्रशस्तेन क्षिप्तेदा, प्रशस्ता संयमाऽऽद्याचरणवि-
षया, अप्रशस्ता पुनरसंयमाऽऽद्याचरणविषयेति । " हा दुडु कयं
हा दु-दु कारियं दुडु अणुमयं इ ति । अंतो बाहिर डज्जइ, सुसिरो
व्व दुमो वणदवेणं ॥ १ ॥ " अथबौधत पवोपयुक्तसम्यग्दृष्टेरिति ।

आयः ४ अ० । (निन्दायां चित्रकम्पुनोदाहरणं 'गुग्गु' शब्देऽत्रैव भागे १७९५ पृष्ठे ८८५५)

गिदाचाग-निन्दात्वाग-पुं० । परिवादापनोदे, द्वा० १२ द्वा० ।
गिदिचा-निन्दित्वा-प्रथ० । जुगुप्सिभवेत्यर्थे, " गिदिचा गदिचा पमिक्मिन्ता अहारिहं उत्तगुणं पायच्छिञ्चं । " आचा० २ ध्रु० ३ चू० १ अ० ।

गिदिचा-निन्दिता-स्त्री० । एकदा विजातीयनृणाऽऽपनयनेन शोधनायां कृतौ, न्या० ४ द्वा० ४ उ० ।

गिदि-निम्ब-पुं० । 'नोयना' इति न्याने वृक्षविशेषे, प्रभा० १ पद । तत्फले, न० । उज्जयिन्यामम्यापिद्विजपुत्रे मालुका-ऽऽम्भजे, स च पित्रा सह, प्रजाजितो दुर्धिनोत्तयेन साधुभि-स्तिरस्कृत इति विनयोपगते उदाहरणम् । आ० क० । आय० ।

गिदिअ-निम्बक-पुं० । अभिप्रायवशाद् निम्बक इति नामाभि-धेयं, अनु० ।

गिदिवालिचा-निम्बगुञ्जिका-स्त्री० । निम्बफले, द्वा० १ ध्रु० १६ अ० ।

गिकराण-निकरण-न० । निश्चयेन नितरां नियतं वा कि-यन्ने नानाहुःभावस्या जन्मयो येन तदिकरणम् । निकारे, शा-रीरमानसदुःखोत्पादने, आचा० १ ध्रु० २ अ० ५ उ० ।

गिकाइय-निकाचित-त्रि० । निर्गुनिसंप्रदणोद्देहाहरणाऽऽदि-निरनेकधा व्यवस्थापिते, न० । नितरां काचने पञ्चनं निकाचि-तम् । कर्मणः सर्वकरणानामयोऽप्येनावस्थापने, पूर्वपक्षस्य तत्-मिलितसंकुटिनशोदशलाकासंयवसमाने करणे, न्या० । "चउ-त्रिहं निकाइय पणत्ते । तं जहा-पगइनिकाइय, त्रिहिनिकाइ-य, अणुभागनिकाइय, पणत्तनिकाइय । " न्या० ४ द्वा० २ उ० ।

गिकाइमु-निकाचितवत्-त्रि० । नितरां पदवति, भ० १ द्वा० १ उ० । नियमितवति, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

गिकाय-निकाय-न० । आत्यर्थे, निश्चये, सूत्र० १ ध्रु० १० अ० ।

गिकामकापीण-निकामकापीन-न० । निकाममत्यर्थं प्रार्थयते यः स निकामकामीनः । आदारीपकरणाऽऽदिकस्यात्यर्थं प्रार्थ-के, सूत्र० १ ध्रु० १० अ० ।

गिकामचारि [ण]-निकामचारिन्-त्रि० । निकाममत्यर्थं चरति तच्छीलश्च निकामचारी । आधार्कमाऽऽदीनां नत्रिमित्तिनिम्ब्रा-णाऽऽदीनां वा ग्रहणशीले, सूत्र० १ ध्रु० १० अ० ।

गिकाय-निकाय-पुं० । निसर्गतः काय औदारिकाऽऽदिर्यस्माद् यस्मिन् वा सीति स निकायः । मोक्षे, आचा० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० । समूहे, ओघ० । आ० चू० । गणकायनिकायस्कन्ध-वर्गोपयादीनि च स्कन्धैकार्थिकानि । विशेष० ।

साम्प्रतं निकायपदं व्याचिख्यासुराह
निर्गुकिकृत-

णामं ठवण सरीरे, गई निकायऽत्थिकाय दविण् य ।

माडग पज्जव संगह-भारे तह जावकाए य ॥१७७॥

नामस्यापने क्षुण्णे । शरीरकायः शरीरमेव तत्प्रायोग्याऽणुसं-घाताऽऽत्मकत्वात् । गतिकायो यो ब्रवान्तरगतौ; स च तैजसका-र्मणत्वक्षणः । निकायकायः पदजीवनिकायः । अस्तिकायो घमा-

स्तिकायाऽऽदिः । द्रव्यकायश्च व्यादिघटाऽऽदिसमुदायः । मातृ-कायस्याद्यादीनि मातृकाऽऽकराणि । पर्यायकायो द्विधा जीवाऽ-जीवमेदेन-जीवपर्यायकायो ज्ञानाऽऽदिमसमुदायः, अजीवपर्या-यकायो रूपाऽऽदिसमुदायः । संप्रदकायः संप्रद्वैकशब्दवाच्यः, त्रिकटुकाऽऽदिवत् । मारकायः कापोतो । वृक्षास्तु व्याचक्षते-

एको काओ छहा जाओ, एगो चिट्ठइ एगो मारिओ ।

जीवंतो मण्ण मारिओ, तत्तव माणव केण हेउणा ॥१७८॥

उदाहरणम्-" एगो काहरो तलाए दो घमा पाणियस्स भ-रेऊण काओडीए वदति, सो एगो आउफकायकाओ दोसु घडेसु दुहा कओ । तओ सो काहरो गच्छंते पक्कलितो, एगो घडो भगो । तस्मि जो आउफकाओ सो भओ । इतरस्मि जीवति; तस्स अजावि सो वि जगो । ताहे सो तेण पुव्वमएण मारिओ च्छि मण्णति । अहवा-एगो घमो आउफकायभरिओ, ताहे तमा-उफकायं दुहा काऊण भदो ताविओ, सो भओ । अताविओ जीवति । ताहे सो वि तत्थेव पक्खिओ । तेण मण्ण जीवंतो मारिओ च्छि । एस मारकाओ गओ । " भावकायश्चादिरिका-ऽऽदिसमुदायः । इह च निकायः काय इत्यनर्थान्तरमिति कृत्वा कायनिकेप इत्युच्यते एवेति गाथाऽर्थः ॥ २८७ ॥

इत्थं पुण अहिगारो, निकायकाएण होइ सुत्तस्मि ।

उचरियअत्थसरिसा-ए कित्ठणं सेसमाणं पि ॥१७९॥

अत्र पुनः सूत्रे इति प्रयोगः, सूत्र इत्यधिकृताध्ययने । किमित्या-द-अधिकारो निकायकायेन प्रवति । अधिकारः प्रयोजनम्, शेषाणामुपपादार्थेयर्थमाशुद्ध्युद्घाऽऽह-उच्चरितार्थसहजानामु-च्चरितो निकायः, तदर्थं तुल्यानां, कीर्तनं संशब्दनम्; शेषाणा-मपि नामाऽऽदिकायानां व्युत्पत्तिहेतुत्वात् प्रदेशान्तरोपयोगि-त्वाच्चेति गाथाऽर्थः ॥ २८६ ॥ दश० ४ अ० ।

कायमणिओ वि वुवइ, वक्खमवि निकायमाहुंसु ।

यक्रमपि किञ्चित्तेषांऽऽदिकायाम्, (आहुंसु च्छि) निकाचि-तमाख्यातवन्तः । आय० ५ अ० । परूजीवनिकायवधिकार्यः । आवदयके, अनु० । (असुराऽऽदिकार्येन्द्राणां, सौधर्माऽऽ-दिदेवलोकेन्द्राणां च नामानि ' इदं ' शब्दे द्वितीयभागे २३५ पृष्ठे ८८५५)

निकाच-पुं० । निकाचनं निकाचः । उद्दने, निमन्त्रणे, स० ११ स० ।

निकाच्य-अव्य० । व्यवस्थाप्येत्यर्थे, "निकाय समयं एतेषां प-त्तयं पुच्छिस्सामो । " आचा० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।

गिकायकाय-निकायकाय-पुं० । परूजीवनिकाये, दश० ४ अ० ।

निकायकायः प्रतिपाद्यते-

णिययमहिगो व काओ, जीवनिकाओ निकायकाओ आए ।

नित्यः कायो निकायः, नित्यताऽस्य त्रिष्वपि कालेषु भावात् । अ-धिको वा कायो निकायः; यथाधिको दाहो निदाह इति । आ-धिष्यच्चास्य धर्माधर्मास्तिकायापेक्षया स्वप्नेदापेक्षया वा । तथा-हि-एकाऽऽद्यो यावदसंस्थेयाः पृथिवीकायिकास्तावत्तत्कायः स एव स्वजातीयान्यप्रक्षेपापेक्षया निकाय इति; एवमन्येष्वपि विजात-नोयमित्येवं जीवनिकायः सामान्येन निकायकायो ज्ञायते । अथवा-

जीवनिकायः पृथिव्यादिभेदभिन्नः पञ्चिधोऽपि निकायो भण्यते, तत्समुदाय एव च निकायकाय इति । आच० ४ अ० ।

शिकायणा-निकाचना-स्त्री० । 'कच' बन्धने । नितरां कच्यते स्वयमेव बन्धमायाति कर्म जीवस्य तथाविधसंविष्टाध्यवसायपरिणतस्य, तत्प्रयुङ्क्ते जीव एव, तथानुकूल्येन प्रवृत्ताव, ततः 'प्रयोक्तृव्यापारेणिच्' (श्रीम० आ० ४६५) ततो निकाच्यते भवश्यवेद्यतया निबध्यते यया कर्म सा निकाचना । जीववीर्यविशेषपरिणतिरूपे समस्तकरणाभ्योग्यत्वेन व्यवस्थापने, क० प्र० । सूत्र० ।

संप्रति निधत्तिनिकाचनाकस्यो प्रतिपिपाद-

यिषुराह-

देशोवसमणतुह्या, होइ निहत्ती निकाइपा नवरं ।

संकमणं पि निहत्ती-एँ नत्थि सेसाण विअरस्स ॥१॥

(देशोवसमण ति) निधत्तिनिकाचना च देशोपशमनातुल्या । इदमुक्तं प्रवर्ति-ये देशोपशमनाया भेदाः, ये च स्वामिनः, ते अन्यनातिरिक्ता निधत्तिनिकाचनयोरपि वेदितव्याः । नवरम् अर्थपदं निधत्तिनिकाचनयोरिदं संक्रमणमपि परप्रकृतिसंक्रमणमपि; अपिशब्दादुदीरणाऽऽक्षीप्यपि निधत्तौ सत्यां न भवन्ति, लङ्घननाऽप्यवर्तने पुनर्भवत एव; इतरस्यानिकाचनायां शेषे अपि उद्धर्तनापवर्तने अपि न भवतः । सकलकरणयोग्यं निकाचितमि-त्यर्थः ॥७२॥

इह यत्र गुणिश्रेणिस्तत्र प्रायो देशोपशमनानिधत्तिनिका-चनायथाप्रवृत्तसंक्रमा अपि संभवन्ति, ततस्तत्रा-

ऽहपवहुत्वमाह-

गुणसेढिपएसगं, थोवं पत्तेगसो असंखगुणं ।

उवसामणाइ तीसु वि. संक्रमणेऽहपवत्ते य ॥ २ ॥

(गुणसेढि ति) गुणश्रेणिप्रदेशाग्रं स्तोकम् । ततः प्रत्येकशः प्रत्येकं प्रत्येकमुपशमनाऽऽदिषु त्रिषु यथाप्रवृत्ते च संक्रमणे असंख्येयगुणं वक्तव्यम् । इयमत्र जावना-यस्य तस्य वा कर्मणा गुणश्रेणिप्रदेशाग्रं सर्वस्तोकम्, ततो देशोपशमनायामसंख्येयगुणम् । ततो निधत्तमसंख्येयगुणम् । ततोऽपि निकाचितमसंख्येयगुणम् । ततोऽपि यथाप्रवृत्तसंक्रमेण संक्रान्तमसंख्येयगुणम् । २। क० प्र० ७+प्रक० । प० सं० । स्था० । "इथेयं मह-व्ययउच्चारणं शिकायणा ।" निकाचनेच निकाचना, स्वप्रतप्रति-पत्तिद्वयनिवन्ध इत्यर्थः । शुभकर्मणां वा निकाचनाहेतुत्वा-न्निकाचनेयमुच्यते, न च सरागसंयमिनामयमर्थो घटत इ-ति । पा० । ध० । दापने, "निकायण ति वा दावण ति वा एग-छा ।" नि० चू० ५ उ० । " जं मासातिआरोवणाए विहीण-धियाए वा जहा महाए आरोवणाए आरोवर्यंति, तं शिकाइतं भण्ति ।" नि० चू० २० उ० ।

शिकायपमिवस्स-निकायप्रतिपन्न-त्रि० । निर्गतः काय औदा-रिकाऽऽदिर्वस्माद् यस्मिन् वा सति स निकायो मोक्षः, तं प्र-तिपन्नो निकायप्रतिपन्नः । सम्यग्दर्शनाऽऽदेः स्वशक्त्यनुष्ठानाद् मोक्षं प्रतिपन्ने, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

*श्रीमत्प्रणीतं खचितरमस्येष शब्दानुशासनं सवृत्तिकं, तत्र नामाऽऽख्यातकृदाख्यं यथार्थाख्यं प्रकरणत्रयं क्रमेण नवदश-पट्टपादप्रमाणम्, ततश्चात्र श्रीमलयागिरिपूज्यपादकृतप्रकरणपा-दसूत्रसंख्यासूचनं क्रमेणावसेयमध्यवसितवाङ्मयसारैः ।

शिकिचण-निष्किञ्चन-त्रि० । निर्गतं किञ्चन हिरण्याऽऽदि से-भ्यस्ते निष्किञ्चनाः । आ० म० १ अ० १ खरम् ।

शिकू-निष्कूट-त्रि० । अमाये, आच० ५ अ० ।

शिकेअ-निकेत-पुं० । निवासे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । गृहे, उ-त्त० २ उ० ।

शिक-देशी-सर्वथा विगतमले, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

निष्क-पुं० । न० । निश्चयेन कायति कै-कः । शास्त्रीयपोडशमा-षकपरिमितसुवर्णानामष्टाधिकशते, व्यवहारिकरूपके दीनारे, (टाका) । चतुःसुवर्णपरिमिते पलपरिमाणे मानजेदे, षोडश-छम्मे (काहन) परिमाणे, धक्कोभूषणे, हेमपात्रे, च । आच० ।

शिकअ-निष्कय-पुं० । न विद्यते क्रयो यस्य सः । " कग-टडतदपशषत्-क-पामूर्ध्वं लुक् " । उ० । २ । ७७ । इति प-लुक् । " सर्वत्र लवरामचन्द्रे " । उ० । २ । ७६ । इति र-लुक्, अनादौ द्वित्वम् । " कगचजतदपयवां प्रायो लुक् " । ८ । १ । १७७ । इति यलुक् । प्रा० २ पाद । " कस्कयोर्नाम्नि " । ८ । २ । ४ । इति खत्वं न, नाम्नीति तत्र विशेषणम् । क्रयर-हिते, प्रा० २ पाद ।

शिकंकह-निष्कङ्कट-त्रि० । निष्कङ्कुके, निरावरणे, निरुपघाते, ख० ।

शिकंकहच्छाय-निष्कङ्कटच्छाय-त्रि० । निष्कङ्कटा निष्क-वचा निरावरणा निरुपघातेति भावः । ज्ञाया दीप्तिर्यस्य तन्नि-ष्कङ्कटच्छायम् । रा० । जं० । औ० । निरावरणदीप्तौ, औ० । स० । प्रज्ञा० । रा० । स्था० । जी० । ज० ।

शिकंरिय-निष्काङ्कित-न० । काङ्कितं देशसर्वकाङ्क्षाऽऽत्मकं, त-स्याभावो निष्काङ्कितम् । अन्यान्यदर्शनानभिभाषे, उक्त० २ अ० । प्रव० । निर्गता काङ्क्षाऽन्यान्यदर्शनग्रहणरूपा यस्या-ऽसौ निष्काङ्कितः । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । देशसर्वकाङ्क्षार-हिते, ध० १ अधि० । ग० । व्य० । रा० । औ० । दर्शान्तरा-ऽऽकाङ्क्षारहिते, दशा० १० अ० ।

शिकंत-निष्कान्त-त्रि० । प्रवर्ज्यां गृहीतवति, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

शिकंतार-निष्कान्तार-न० । कान्तारमरणं, निर्गतः कान्ता-राद् निष्कान्तारः । कान्ताराभिष्कान्ते, " कंताराभो शिकंतारं करेज्जा ।" निष्कान्तारं निष्कामितारं वा । स्था० ३ उ० । १ उ० ।

शिकंप-निष्कम्प-पुं० । दृढे, द्वा० ६ द्वा० । स्थिरचित्तवृत्तौ, वृ० ।

अथ निष्कम्पताद्वारमाह-

शाणाऽऽणत्तीएँ पुणो, दंसणतवनियमसंजमे ठिच्चा ।

विहरइ विमुज्जमाणो, जावज्जीवं पि शिकंपो ॥

ज्ञानस्य या आज्ञातिरादेशः- " जाएँ सद्धाएँ निक्कंतो, तामेव मणु-पालए । " इत्यादिकः, तथा दर्शनप्रधाने तपोनियमरूपे संयमे स्थित्वा कर्ममलेन विशुद्ध्यमानः सन् यावज्जीवमपि निष्कम्पः स्थिरचित्तवृत्तिर्विहरति संयमाध्वनि गच्छतीति । वृ० १ उ० ।

शिकज्ज-देशी-अनवस्थिते, दे० ना० ४ वर्ग ३३ गाथा ।

शिकट्ट-निकट्ट-त्रि० । निष्कर्षिते, तपसा कृशदेहे, स्था० ४ अ० ४ उ० ।

निष्कृष्ट-त्रि० । तपसा कृपिकृते, स्था० ४ डा० ४ उ० ।
 निष्कृष्ट-देशी-काठिने, दे० ना० ४ वगं २ए गाथा ।
 निष्कृष्ट-निष्क्रमण-न० । प्रवज्यायाम्, आचा० १ शु० ४
 अ० ६ उ० । वृ० । निर् + क्रम-लुट् । यद्विगमने, चतुर्थे
 मासि शिशोः कर्त्तव्ये संस्कारभेदे च । "चतुर्थे मासि क-
 र्त्तव्यं, शिशोर्निष्क्रमणं गृहात् ।" इति मनुः । वाच० ।
 निष्क्रम-निष्क्रमण-पुं० । निष्क्रान्तः कर्मणो निष्कर्मा । मोक्षे,
 सम्बरे, आचा० १ शु० ४ अ० ४ उ० ।
 निष्क्रमदंशि [ए]-निष्क्रमदंशि-त्रि० । निष्कर्मा मोक्षः,
 सम्यरो वा, ते द्रष्टुं शीलमस्येति निष्क्रमदंशी । मोक्षसम्बन्ध-
 त्वेत्तरि, "निष्क्रमदंशी इह मन्त्रिर्वाहं कर्माणि सफलं
 ददतु ।" आचा० १ शु० ४ अ० ४ उ० । निष्क्रमणमात्मानं प-
 श्यतीति तच्छीलश्च निष्क्रमदंशी । फलवन्धनविप्रमुक्तं, "प-
 श्विच्छिन्नाणं निष्क्रमदंशी ।" निष्क्रमत्वाद्पगताऽऽवरणः सर्व-
 ज्ञानं समदंशी च भवति । आचा० १ शु० ३ अ० २ उ० ।
 निष्कल-निष्कल-त्रि० । आसाऽऽदिदोपरहिते, म० १५ श० ।
 निष्कल-निष्कल-त्रि० । निर्गता करुणा दया यस्मादसौ
 निष्कलः । स्नेहविरहिते, प्रश्न० १ आध० द्वार ।
 निष्कल-निष्कल-त्रि० । निरावरणे, स्था० ४ डा० २ उ० ।
 निष्कल-निष्कल-न० । निर्गमने, सूत्र० १ शु० १४ अ० ।
 निष्कल-निष्कल-त्रि० । कर्मावहिते, आनु० । आगमि-
 त्वस्यानुसर्पिण्यां भविष्यति त्रयोदशे तीर्थेभ्वरे, तौ० २०
 कल्प । स० । प्रव० ।
 निष्कल-निष्कल-त्रि० । निर्वास्यमाने, निःसार्य-
 माने, वच० १ अ० ।
 निष्कल-निष्कल-त्रि० । शुभरसगन्धाऽऽशुपन्नोपगृहीते, वृ० १ उ० ।
 निष्कल-निष्कल-न० । ग्लानाऽऽदिकारणानां, आव० ६
 अ० । व्य० ।
 निष्कल-निष्कल-त्रि० । विनिर्गते, औ० ।
 निष्कल-निष्कल-त्रि० । 'निष्कल' शब्दार्थे, आ० म० १
 अ० १ अ० ।
 निष्कल-निष्कल-त्रि० । सर्वव्यापित्वेनावकाशाभावाद् गम-
 नागमनाऽऽदिक्रियावर्जिते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । पो० ।
 आत्मा निष्क्रिय इति साङ्ख्याः-
 जे ते उ वाङ्मो एवं, दोए तेसि कत्रो सिया ? ।
 तमात्रो ते तयो जंति, मंदा आरंजनिस्सिया ॥ १४ ॥
 ये एते अकारकवादिन आत्मनोऽमूर्तत्वमित्यसर्वव्या-
 पित्वेभ्यो हेतुभ्यो निष्क्रियत्वमेवाच्युपपन्नाः, तेषां य एष
 लोको प्रारम्भणशोकाऽऽकन्दनहर्षाऽऽदिवृत्तानां नरकतिर्यङ्म-
 नुष्यामरगतिरूपः, सोऽयमेवचतुतो निष्क्रिये सत्यात्मन्यवच्यु-
 तानुपपन्नस्थिरकस्वभावे कुतः कस्मादेतौ स्यात् ? , न कथ-
 ङ्चित्कुतश्चित्स्यादित्यर्थः । ततश्च दृष्ट्याचारूपाचमसोऽज्ञान-
 रूपास्ते तमोऽन्तरं निरुद्धं यातनास्थानं यान्ति । किमिति ? ,
 यतो मन्दा जराः प्राण्यपकारकाः, आरंभमिच्छिताश्च ते इति । १४
 ५०६

अधुना निर्युक्तिकारोऽकारकवादमतनिराकरणाधमाह-
 को वेष्टे अकयं, कयनासो पंचहा गई नऽस्त्य ।
 देवमयुस्सगयागद, जाईसरणाऽऽद्या च ण हि ॥ ३४ ॥ नि० ।
 (को वेष्टेत्यादि) आत्मनोऽकर्तृत्वात्कृतं नास्ति, ततश्चा-
 कृतं को वेदयते ? । तथा निष्क्रियत्वे वेदनक्रियाऽपि न घटती
 प्राञ्जति । अथाऽकृतमप्यनुच्येत, तथा सत्यकृताऽऽगमकृतना-
 शाऽऽपत्तिः स्यात् । ततश्च एककृतपातकेन सर्वप्राणिगणो
 दुःखितः स्यात्, पुण्येन च सुखी स्यादिति । न चैतद्
 दृष्टमिदं वा । तथा व्यापित्वाभित्यत्वाद्याऽऽत्मनः पञ्चधा पञ्च-
 प्रकारा-नारकनिर्यङ्मनुष्यामरमोकलक्षण गतिर्न भवेत् ।
 ततश्च भवतां साहस्रानां कायायचीधरधारणशिरस्तुण्डमु-
 एननद्वयधारणभिक्षाभोजित्वपञ्चरात्रोपदेशानुसार्यमानियमा-
 ऽऽधनुष्ठानम्, तथा- "पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो, यत्र तत्राऽऽ-
 थमे रतः । जटी मुण्डी शिखी वाऽपि, मुच्यते नात्र
 संशयः ॥ १ ॥ " इत्यादि संधर्मपार्थक्यमाप्नोति । तथा-देवम-
 नुष्याऽऽदिषु गत्यागतां न स्यातां, सर्वव्यापित्वादात्मनः ।
 तथा नित्यत्वाच्च विस्मरणाभावाद् जातिन्मरणाऽऽदिका च
 क्रिया नोपपद्यते, तथाऽऽदिप्रदृष्टात् प्रकृतिः करोति, पुरुष
 उपपद्यते इति वृत्तिक्रिया या समाश्रिता, साऽपि न प्राप्नोति ।
 तस्या अपि क्रियात्वादिति । अथ मुद्राप्रतिबिम्बोदयन्यायेन ज्ञेय
 इति चेत्, एतत्तु निरन्तराः सुहृदः प्रत्येक्यन्ति, बाह्मात्रत्वात् ;
 प्रतिबिम्बोदयस्यापि च क्रियाविशेषत्वादेव । तथा नित्ये
 चाधिकारिण्यात्मानि प्रतिबिम्बोदयस्याऽभावाच्चक्रिद्विदितदि-
 ति ॥ ३४ ॥
 ननु च वृत्तिक्रियामात्रेण, प्रतिबिम्बोदयमात्रेण च
 यद्यप्यात्मा सक्रियः, तथापि न तावमात्रेणा-
 स्माभिः सक्रियत्वमिष्यते, किं तर्हि
 समस्तक्रियावशे सतीत्येतदा-
 बाह्यं निर्युक्तिकृदाह-
 ण ह्यु अफत्तयोवऽपिच्छित्त-ऽकाशफलसत्तणमिहं अदुमहेज्ज ।
 एणहु अयोवत्तप्प-चत्तेणऽणावित्तणे हेज्ज ॥ ३५ ॥ नि० ।
 (ण ह्यु अफलत्वादि) न ह्यनैवाऽफलत्वं बुभुक्षानेवाऽप्येव हेतुर्न-
 वति । न हि यदैव फलवांस्तदैव बुभुक्षेयं त्वं बुभुक्षे इति भावः ।
 एवमात्मनोऽपि सुप्ताऽऽध्वत्वायां यद्यपि कथञ्चिन्निर्यङ्मत्वं, तथा-
 अपि नैतावता त्वसौ निष्क्रिय इति व्यपदेशमर्हति । तथा स्तोफ-
 फलत्वमपि न वृक्षाभावसाधनायालम् ; स्वल्पफलोऽपि हि पत-
 साऽऽदिवृत्तस्य व्यपदेशभास्मवति । एवमात्माऽपि स्वल्प-
 क्रियोऽपि क्रियावानेव । कदाचिदेवा मतिर्भवतो भवेत्-
 स्तोफक्रियो निष्क्रिय एव । यथैककार्योपपन्नो न धनित्व-
 मास्कन्दत्येवमात्माऽपि स्वल्पक्रियत्वात्क्रिय इत्येतदप्युपचारः ।
 यतोऽयं दृष्टान्तः प्रतिनियतपुरुषापेक्षया चोपगम्यते, समस्त-
 पुरुषाऽपेक्षया वा ? । तत्र यद्याद्यः पक्षः, तदा सिद्धसाध्यता ।
 यतः-सदृशाऽऽदिधनवदपेक्षया निर्धन एवासौ । अथ स-
 मस्तपुरुषापेक्षया । तदसाधु । यतोऽन्याद् जरधीवरधारिणो-
 ऽपेक्ष्य कार्पापणधनोऽपि धनवानेव । तथाऽऽत्मापि यदि वि-
 शिष्टसामर्थ्योपेतपुरुषक्रियाऽपेक्षया निष्क्रियोऽप्युपगम्यते, न
 काचित्कृतिः । सामान्यापेक्षया तु क्रियावानेवेत्यलमितिप्रसङ्गेन ।
 एवमनिश्चिताकालफलत्वाऽऽप्येव हेतुव्यमपि न वृक्षाभावसाध-
 कमित्यादि शोच्यम् । एवमद्वयत्वस्तोफद्वयत्वरूपावपि हेतु

न गोत्वाजावत्वं साधयतः । उक्तन्यायेनैव दार्ष्टान्तिकयोजना
कार्येति ॥ ३५ ॥ सूत्र० नि० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

शिक्षि-निष्कृप-त्रि० । कृपारहिते, गतघृणे, पं० व० ४ द्वार ।
नि० चू० ।

निष्कृपमाह-

चंकमणाऽऽईसत्तो, सुनिकिबो थावराऽऽईसत्तेसु ।

काउं च नाणुतप्पइ, एरिसओ निकिबो होइ ॥

स्थावराऽऽदिसत्त्वेषु चङ्क्रमणं गमनम्, आदिशब्दात् स्था-
नशयनाऽऽसनाऽऽदिकं सक्तः क्वचित्कार्यान्तरे व्यासक्तः सन्
सुनिष्कृपः सुष्ठु गतघृणो, निःशूकः करोतीति शेषः कृत्वा च तेषु
चङ्क्रमणाऽऽदिकं नानुत्पद्यते, केनचिन्नोदितः सन् पश्चात्तापपुर-
स्सरमिथ्यादुष्कृतं न ददातीत्यर्थः । ईदृशो निष्कृपो भवति ।
इदं निष्कृपस्य लक्षणमिति भावः । वृ० १ उ० । “ शिक्षि !
अकयणणुय ! ” निष्कृप । मम दुःखिताया अप्रतीकारात्,
अकृतक ! मदीयोपकारस्यानपेक्षणात् । ज्ञा० १ श्रु० ए अ० ।

शिक्षीलिय-निष्क्रीमित-न० । गमने, प्रव० १७१ द्वार । औ० ।
अन्त० ।

शिक्षिकुड-निष्कुट-पुं० । तापनायाम्, अनु० । आ० म० ।

शिक्षीकरण-निष्क्रोदन-न० । दुःसहस्य वस्तुनोऽपनयने, नि०
चू० ।

जे जिकवू पादं शिक्षीरेइ, कोरावेइ, कोरियमाहुइ दि-
ज्जमाणं पडिगाहइ, पडिगाहंत वा साइज्जइ ॥ ४६ ॥

मुहस्स अवणयणं शिक्षीरणं, तं कुसिरं त्ति काळण चउलहुं ।

गाहा-

कयमुहे अकयमुहे वा, दुविहा शिक्षीरणाऽनुपायमि ।

मुहकारणे य एवं, चउरा भंगा मुखेयव्वा ॥ १८८ ॥

पुव्वद्धं कंठं । भायणस्स मुहकारणे, शिक्षीरणे य चउभंगा ।

गाहा-

मुहकोरण समणट्ठा, वितिए मुह ततिऐ कोरणं समणे ।

दो गुरु ततिए सुत्तं, दोहि गुरु तवेण कालेणं ॥ १८९ ॥

तत्थ भायणस्स मुहं समणट्ठा कयं, समणट्ठाए शिक्षीरियं । विति-
यमंगे समणट्ठाए मुहं कयं, आयट्ठाए शिक्षीरितं । ततियमंगे
आयट्ठाए मुहं कयं, समणट्ठाए शिक्षीरितं । चरिमे उभयं तं पि
आयट्ठाए । एत्थ आदिमेषु दोसु मंगेषु चउगुरुगा-पढमवितिय-
मंगेषु चउगुरुगा । ततियमंगेषु सुत्तनिवातो, चउलहुमित्यर्थः ।
पढममंगे दोहि वि तवकालेहि विसिद्धो, वितियमंगे तवगुरु,
ततियमंगे कालगुरु, चउत्थमंगे दीयरहिण वि कुसिरं त्ति
काळण चउलहुं भवति ।

गाहा-

एत्तेसामणतरं, पायं जो तिविहकरणजोगेणं ।

शिक्षीरेती जिकवू, सो पावति आणमादीणि ॥ १९० ॥

आणादी दोसा; कुंथुमाऽऽदिविराहणे संजमविराहणा; सत्थमा-
दिणा लंघिते आयविराहणा । तत्थ परित्तावणाऽऽदिणिष्कणं ।
जम्हा एवमाई दोसा, तम्हा जहाकडं मणियव्वं, तस्स अ-
सत्ति अप्पपरिकम्मं ।

एत्थ इमो, अववातो । गाहा-

असिवे ओमेयरिए, रायहुट्टे भए व गेल्ले ।

सेहे चरित्तसावय-भए व जयणाए शिक्षीरे ॥ १९१ ॥
जत्थ अहाकमं लब्धमि, तत्थ असिवाऽऽदिकारणेहि आगच्छं-
तो अप्पवहुं परिकम्मं जयणाए शिक्षीरेइ ।

गाहा-

जति नाम पुव्वसुप्पे, कोरिज्जंतम्मि वितिए ततिए वा ।

ति पंच सत्त वीया, होज्जा मुच्छं तहा वि गता ॥ १९२ ॥

पुव्वं गहनकावे सुद्धं पच्छा कोरिज्जंतं (वितिए त्ति) अप्प-
रिकम्मे (ततिए त्ति) बहुपरिकम्मे, जति तिसि पंच वा सत्त वा
वितिया होज्जा तहा वि सुद्धं । नि० चू० १४ उ० । यत्पुनः पात्र-
स्य मुखकरणानन्तरं तदप्यन्तरवर्तिनो गिरस्योत्कीर्णं तन्नि-
ष्कोर (ल) णमभिधीयते । वृ० १ उ० ।

शिवस्व-निष्क-न० । “ एकस्कोर्नास्मि ” ॥ ८ । २ । ४ ॥ इति
एकभागस्य खः । सुवर्णे, प्रा० २ पाद ।

शिवस्वत-निष्क्रान्त-त्रि० । संसाराद् गृहाच्च निःसृते, उक्त०
१८ अ० । प्रवृजिते, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । अनु० । प्रवृज्याप्रति-
पत्त्या गृहवासान्निर्गते, हा० १७ अष्ट० ।

शिवस्वत्त-निःकृत्र-त्रि० । कृत्रियजातिविहीने, पशुरामेण त्रिः-
सत्तकृत्यो निःकृत्रिया पृथिवी कृता । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

शिवस्वम-निष्क्रम-न० । निष्क्रमणं निष्क्रमः । प्रवृज्यायाम्, इह
च द्विर्भावो, नपुंसकता च प्राकृतत्वात् । निष्क्रमणमेव प्रवृज्यायां
सुखम् । सुखभेदे, स्था० १० टा० । भ० । अव्यभावगृहात्प्रव-
ज्याप्रदण्ये, दश० १० अ० ।

शिवस्वमण-निष्क्रमण-न० । सूर्याचन्द्रमसोः सर्वाभ्यन्तरान्म-
एरुलाद् वहिर्गमने, सू० प्र० १३ पादु० । अव्यभावसङ्गाद् नि-
ष्क्रान्तिरूपप्रवृज्यायाम्, पं० व० १ द्वार । अन्त० । वृ० । अगा-
रवासान्निर्गमे, पञ्चा० ६ विव० । वहिर्गमने, नि० चू० १ उ० ।
उद्वर्तने, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

शिवस्वमणचरियशिवस्व-निष्क्रमणचरितनिवद्ध-न० । भग-
वतो महावीरस्वामिनोऽन्येषां च प्रवृज्यामहोत्सवचरितनिवद्धे
नाट्यविधौ, रा० ।

शिवस्वमणपवेस-निष्क्रमणप्रवेश-पुं० । निर्गमनागमनयोः, नि०
चू० ।

जे जिकवू तं पुरुच शिवस्वमइ वा, पविसइ वा, शिवस्वमंतं
वा पविसंतं वा साइज्जइ ॥ १९३ ॥

(पुरुच त्ति) जाहे सो गिहत्थो काश्यादि णिग्गच्छति, ताहे सं-
जतो चित्ति-एस काश्यं गतो, अहमवि एयणिस्साए काश्यं
गच्छामि, उट्टवेहि वा एहि वच्चामो ।

गाहा-

संवासे जे दोसा, शिवस्वमणे पवेसणम्मि ते चेव ।

णातव्वा तु मातिमता, पुव्वे अवरम्मि य पदम्मि ॥ १९४ ॥

जे संवासे अधिकरणाऽऽदी दोसा जवंति, ते णिग्गच्छंते वि ।

इमे अधिकतरा । गाहा-

गिहिसहितो ती संका, आरक्खिगमादिगेएणाऽऽदीया ।

उभयाचरणे दवाऽसति, अवण अयमज्जऽऽणादीया ॥ १९६ ॥

गिहत्सहितो चि कां चोरपारदारिद्र्यो चि कां जाहे संका प्रवति, ताहे द्रुपामियाऽऽदीहिं गेएहणाऽऽदी दोसा । काइयसणा उजयं ते बोसिरंते दवावि । असतीए दडाहो । लोगो अवसं मा- सति । पादयंमिलाऽऽदी गु पसंजति संजमविराहणा । नि० चू० ८३० । कल्पसूत्रे सामाचार्यमिकपञ्चाशत्तमसूत्रे-“ निक्खमिच्छ- ए वा पविस्सत्तए वा ” इति पट्ठपमाधिकमिव दृश्यत इति प्र- श्ने, उत्तरम्-“ भत्तपाणापनिआऽपिस्सत्तए ” इति चचनात् कश्चि- त्सामान्यतो विहितानशनः, काश्चिच्च कृतपादपोषणमनो भिक्षुर्वि- हतुं प्रवर्तितुमिच्छेदित्यर्थः । संगच्छते, तदनुसारेण सामान्येन कृतानशनस्य “ निक्खमिच्छए वा ” इत्यादिविशेषणानि यथा- संभवं संगच्छन् एव, न तु कृतपादपोषणमनस्येति न काऽप्यधि- कतेति । २२ प्र० । संन० २ दृष्टा० । (स्थविरकल्पिका जिनक- विरका वा कदा निष्क्रामन्ति, कदा वा प्रविशन्तीनि ‘थविरकल्प’ शब्दे बह्व्यये) (राज्याभिषेके निष्क्रमणप्रवेशविषयः ‘राया- निसेय’ शब्दे द्रष्टव्यः)

शिवस्वमणभिसेय-निष्क्रमणान्निपेक-पुं० । निष्क्रमणान्निपेक- सामान्यम्, ज० ६ श० ३३ व० ।

शिवस्वमण-निष्क्रामत्-त्रि० । निर्गच्छति, आचा० १ श्रु० १ चू० २ अ० ३ व० ।

शिवस्वमिच्छ-निष्क्रमितुम्-अव्य० । प्रवेष्टुमित्यर्थे, कल्प० ९ क्षण । द० प० ।

शिवस्वम्-निष्क्रम्य-अव्य० । गेहाभिःसृत्य प्रवर्जितो नृत्वेत्य- र्थे, सूत्र० १ श्रु० १० अ० । स्वदर्शनविहितां प्रवर्ज्यां गृहीत्वेत्य- र्थे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

शिवस्वय-देशी-निहते, दे० ना० ४ वर्ग ३१ गाथा ।

शिवस्वसतिअ-देशी-मुपिते, दे० ना० ४ वर्ग ४१ गाथा ।

शिवस्वत-निक्षिप्त-त्रि० । स्वस्थानम्यस्ते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । विमुक्ते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सुतोत्थिते, दे० ना० ४ वर्ग । व्यवस्थापिते, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७ व० । परि- त्यक्ते, ज० २ व० । “ शिवस्वतं णाम-गरहिगायदं स्थापयति । ” नि० चू० १ उ० । सचित्तस्योपरि स्थापिते, तस्य एषणादोषदु- ष्टत्वाजग्राह्यम् । प्रव० ६७ द्वार । जीत० ।

अथ निक्षिप्तद्वारमाह-

सचित्तमीसएसुं, दुविहं काएसु होइ निक्षिप्तं * ।

एकैकं तु दुविहं, आणतर परंरं चैव ॥५७५॥

इह कल्पनीयं निक्षिप्तं द्विधा-सचित्तेषु, मिश्रेषु च । एकैकमपि द्विधा । तद्यथा-अनन्तरं, परस्परं च । तत्रानन्तरमव्यवधानेन, परस्परं व्यवधानेन । यथा सचित्तपृथिवीकायस्योपरि स्था- पनिका, तस्या उपरि देयं वसिस्वति । इह परिदायार्परिदायवि- भागं विना सामान्यतो निक्षिप्तं सचित्ताचित्तमिश्ररूपमेशत् त्रिधा । तत्र च त्रयश्चतुर्भङ्गाः । तद्यथा-सचित्ते सचित्तम् १, मिश्रे सचित्तम् २, सचित्ते मिश्रम् ३, मिश्रे मिश्रमित्येका चतु- र्भङ्गी । तथा-सचित्ते सचित्तम् १, अचित्ते सचित्तम् २, सचित्ते अचित्तम् ३, अचित्ते अचित्तमपि द्वितीया चतुर्भङ्गी । तथा- मिश्रे मिश्रम् १, अचित्ते मिश्रम् २, मिश्रे अचित्तम् ३, अचित्ते अचित्तमिति तृतीया चतुर्भङ्गी ।

* पुस्तकान्तरे-“सचित्तमीसएहिं दुविहं काएहिं” इतिपाठः ।

सम्प्रत्यस्यैवानन्तरपरस्परविभागमाह-

पुदवीआउकाए-तेऊवाऊवणस्सइतसाणं ।

एकैको दुगनेओ-ऽणंतरपरऽगणिम्मि सच्चिदो ॥५७३॥

पृथिव्यतेजोवायुवनस्पतित्रसकायानां सचित्तानां प्रत्येकं सचि- त्तपृथिव्यादिषु निक्षेपः संभवति, तत्र पृथिवीकायस्य निक्षेपः पोढा । तद्यथा-पृथिवीकायस्य पृथिवीकाये निक्षेप इत्येको भेदः, पृथिवीकायस्याप्याये इति द्वितीयः, पृथिवीकायस्य तेजस्कामये इति तृतीयः, वातकाये इति चतुर्थः, वनस्पतिकाये इति पञ्चमः, त्रसकाये इति षष्ठः । एवमप्यायाऽऽदीनामपि निक्षेपः प्रत्येकं पो- ढा प्राचनीयः । सर्वसङ्ख्यया पट्ठविशत् त्रङ्काः । एकैकोऽपि च भे- दो द्विधा । तद्यथा-अनन्तरं, परस्परं च । अनन्तरपरस्पर- व्याख्यानं च प्रागेव कृतम् । केवलमग्निकाये पृथिव्यादीनां निक्षेपः सप्तधा । एतच्च स्वयमेव वदयति ।

संप्रति पृथिवीकाये निक्षेपस्य यदुक्तं प्रत्येकं पोढात्वं, तत्सुत्र- कृतं साक्षादशयति-

सचित्तपुदविकाए, सचित्तो चैव पुदवि निक्षिप्तो ।

आऊतेऊवणस्सइ-समीरणतसेसु एमेव ॥५७४॥

सचित्तपृथिवीकाये सचित्तपृथिवीकायो निक्षिप्तः । एवं च पु- थिवीकाये इव अप्रतेजोवनस्पतिसमीरणतसेसु सचित्त एव पृथिवीकायो निक्षिप्त इति पृथिवीकायनिक्षेपः पोढा ।

एवं शेषकायेष्वपिदेशमाह-

एमेव सेसपाण वि, निक्खेवो होइ जीवकाएसु ।

एकैको सट्टाणे, परठाणे पंच पंचेव ॥५७५॥

एवमेव पृथिवीकायस्येव, शेषाणामप्यायाऽऽदीनां, निक्षेपो भ- वति, जीवनिकायेषु पृथिव्यादिषु । तत्र एकैको भङ्गः स्वस्थाने, शेषाः पञ्च पञ्च परस्थाने । तथाहि-पृथिवीकायस्य पृथिवी- काये निक्षेपः स्वस्थाने, अप्यायाऽऽदिषु शेषेषु पञ्चसु परस्थाने । एवमप्यायाऽऽदीनामपि भावनीयम् । ततः स्वस्थाने एकैको भ- ङ्गः, परस्थाने पञ्च पञ्च । तदेवं प्रथमचतुर्भङ्गीकायाः सचित्ते सचित्तमित्येवैकमेव प्रथमे भङ्गे पट्ठविशद् भेदाः ।

सम्प्रति प्रथमचतुर्भङ्गा एव शेषं त्रङ्गत्रयं, द्वितीयतृतीय- चतुर्भङ्गौ चाऽतिदेशतः प्रतिपादयति-

एमेव मीसएसु वि, मीमाण सचेयणेषु निक्खेवो ।

मीसाणं मीसेसु य, दोएहं पि य होइ चित्तेसु ॥५७६॥

एवमेव सचित्तेषु इव मिश्रेष्वपि मिश्रपृथिव्यादिनिक्षेपः पट्ठ- विशद् भेदोऽवगन्तव्यः । एतेन प्रथमचतुर्भङ्गो व्याख्यातः । एवमेव मिश्राणां पृथिव्यादीनां मिश्रेषु पृथिव्यादिषु निक्षेपः पट्ठविशद् भेदः । अनेन प्रथमचतुर्भङ्गाश्चतुर्थो भङ्गो व्याख्यातः । सर्व- संख्यया प्रथमचतुर्भङ्गां चतुश्चत्वारिंशं भङ्गशतम् । एवमेव द्वयोरपि सचित्तमिश्रयोरचित्तेषु निक्षिप्तमाणयोर्ये द्वे चतुर्भ- ङ्गौ प्रागुक्ते, तत्रापि प्रत्येकं चतुश्चत्वारिंशं भङ्गशतं भवति । सर्वसङ्ख्यया भङ्गानां शतानि चत्वारि द्वाविंशदधिकानि भव- न्ति । उक्ता निक्षेपस्य भेदाः ।

सम्प्रत्यस्यैव निक्षेपस्य पूर्वोक्तं चतुर्भङ्गव्ययमधिकृत्य कल्प्या- कल्प्यविधिमाह-

जत्थ उ सचित्तमीसे, चउजंणो तत्थ चउसु वि अगेज्जं ।

तं तु अणंतर इयरं, पारित्तऽणंतं च वणकाए ॥९७९॥

यत्र निक्षेपे सचित्तमिश्रे आद्या चतुर्जङ्गी भवति, प्रथमा चतुर्भङ्गी भवतीत्यर्थः । तत्र चतुर्विंशति भङ्गेषु, अपिशब्दाद् द्वितीयतृतीयचतुर्भङ्गयोरपि, आद्येषु त्रिषु भङ्गेषु वर्तमानमनन्तरं, परम्परा च । वनस्पतिविषये परीतकमनन्तं वा तत्सर्वमग्राह्यम्, सामर्थ्यत्वात् । द्वितीयतृतीयचतुर्भङ्गयोश्चतुर्थे चतुर्थजङ्गे वर्तमानं ग्राह्यम्, तत्र दोषाभावात् ।

सम्प्रति सचित्ताऽऽदिभिस्त्रिजिरपि मतान्तरेण तामेव चतुर्भङ्गी कल्प्याकल्प्याविधिं प्रदर्शयति-

अहव ए सचित्तमीसे, उ एगओ एगओ य अच्चित्तो ।

एत्थं चउकभंगो, तत्थाऽऽदित्थि कदा नऽत्थि ॥९८०॥

अथवेति प्रकारान्तरताद्योक्तः, णमिति वाक्यालङ्कारे * । इह चतुर्भङ्गी प्रतिपक्षपदोपन्यासे जवति । तत्रैकस्मिन् पक्षे सचित्तमिश्रे एकः, एकश्च अचित्तः; तत् प्रागुक्तक्रमेण चतुर्भङ्गी भवति । तद्यथा-सचित्तमिश्रे सचित्तमिश्रम्, सचित्तमिश्रे अचित्तम्, अचित्ते सचित्तम्, अचित्ते अचित्तमिति । अत्रापि प्रागिवैकैकस्मिन् भङ्गे पृथिव्यसेजोवायुवनस्पतिव्रसभेदात् पदत्रिशत् षट्त्रिंशद् भेदाः । सर्वसंख्यया चतुश्चत्वारिंशं जङ्गशतम् । तत्राऽऽदित्रिके आदिमे भङ्गत्रये, कथा नास्ति ग्रहणे वार्त्ता न विद्यते । सामर्थ्याच्चतुर्भङ्गी कल्पते । तदेवं 'पुढवी' इत्यादिमूलगाथायाः पूर्वाद्धि व्याख्यातम् ।

सम्प्रति "एकैके उहाणंतर" इत्यवयवं व्याचिख्यासुद्विती-

यचतुर्भङ्ग्याः सत्कस्य तृतीयस्य भङ्गस्य सामान्य-
तोऽगुह्यस्य विषये विशेषं विभण्णिषुरनन्तरं,
परम्परया वा मार्गणां करोति-

जं पुण अचित्तदव्वं, निक्खिप्पइ चैयणमु दव्वेसु ।

तहिं मगणा उ इणमो, अणंतर परंपरं होइ ॥९८१॥

यत्किमपि अचित्तं व्यवमोदनाऽऽदि चेतनेषु सचित्तेषु, मिश्रेषु वा निक्षिप्यते. तत्रेयमनन्तरं, परम्परया वा मार्गणा परिभावनं जवति ।

ओगाहिमादणंतरं, परंपरं पिढरगाइ पुढवीए ।

नवणीयाइ अणंतरं, परंपरं नावमाईसु ॥९८०॥

अवगाहिमाऽऽदि पक्ववाज्रमण्डकप्रभृति, पृथिव्यामनन्तरनिक्षिप्तम्, पृथिव्या एवोपरि स्थिते पिठरकाऽऽदी यन्निक्षिप्तमवगाहिमाऽऽदि, तत्परम्परानिक्षेप उक्तः । सम्प्रत्यपकायमाश्रित्याऽऽह-(नवणीए इत्यादि) नवनीताऽऽदिप्रज्ञानस्त्यानीभूतघृताऽऽदिसचित्ताऽऽदिरूपे उदके निक्षिप्तमनन्तरनिक्षिप्तं, तदेव नवनीताऽऽदि, अवगाहिमाऽऽदि वा, जत्रमध्यस्थितेषु नावादिषु स्थितं परम्परानिक्षिप्तम् ।

संप्रति तेजस्कायमधिकृत्यानन्तरपरम्परे व्याख्यानयन् "अगणिमि सच्चविहो " इत्यप्यवयवं व्याख्यानयति-

विज्जायमुम्भुरिगा-द्वमेव अप्पत्त पत्त समजाले ।

वाकंते सत्त दुगं, जंनोऽलित्ते य जयणाए ॥९८१॥

इह सप्तधाऽग्निः । तद्यथा- विध्यातो, मुम्भुरोऽङ्कारः, अप्राप्तः, प्राप्तः, समज्वालो, व्युत्क्रान्तश्च । तत्र यः स्पृष्टतया प्रथमं नोपलभ्यते, पश्चाद्विबन्धनप्रक्षेपे बद्धनमपि गच्छति, स व्युत्क्रान्तः ।

-- 'अहवणं चि' अस्त्रएकमव्ययपदमथवेत्यस्यार्थः । वृ० १ उ० ।

पते सप्त भेदास्तेजस्कायस्य । तत्र एकैकस्मिन् भेदे भेदाद्विक्रमः । तद्यथा-अनन्तरनिक्षिप्तम्, परम्परानिक्षिप्तं च । तत्र यद् विध्याताऽऽदिरूपे वहौ मएम्काऽऽदि प्रक्षिप्यते, तत् अनन्तरनिक्षिप्तम् । यत्पुनरनेरुपरि स्थापिते पिठरकाऽऽदी क्षिप्तं तत्परम्परानिक्षिप्तम् । तत्र सप्तानां भेदानां मध्ये यमेव तमेव वाऽधिकृत्य यन्त्रेषु रसपाकस्याने कटाहाऽऽदी अवलिप्ते मृत्तिकाखरापटते यतनया परिशाटिपरिहारेण ग्रहणमिहुरसस्य कल्पते ।

सम्प्रत्येनामेव गार्था व्याख्यानयन् प्रथमतो विध्या-

ताऽऽदीनां स्वरूपं गाथाद्वयेनाऽऽह-

विज्जाओ चि न दीसइ, अग्गी दीसेइ इंधणे वूढे ।

आपिण्णमगणिकाणा, मुम्भुरे निज्जाद्वइणाले ॥९८२॥

अप्पत्ता उ चउत्थे, जाद्व्या पिठरं तु पंचमे पत्ता ।

उट्टे पुण कन्नसमा, जाद्व्या समइच्छिया चरिमे ॥९८३॥

सुगमम्, नवरम् (अप्पत्ता उ चउत्थे जाला इति) चतुर्थे अप्राप्ताऽऽद्यो जेदः पिठरमप्राप्ता ज्वाला द्रष्टव्या पञ्चममेवमन्य-
त्राप्यहुरगमनिका कार्या ।

संप्रति " जंतोऽलित्ते य जयणाए " इत्यवयवं

व्याचिख्यासुराह-

पासोच्चित्त कदाहे, परिसादी नऽत्थि तं पि य विसालं ।

सो वि य अचिरच्छूढो, उच्चुरसो नाइजसिणो य ॥९८४॥

इह यदीति सर्वत्राऽध्याह्रियते, यद् यदि कटाहः पिठरविशेषः, पिठरः पार्श्वेषु मृत्तिकायाऽवलिप्तो भवति, दीयमाने चे-
कुरसे यदि परिशाटिर्नोपजायते, तदपि च कटाहरूपं भाजनं यदि विशालं विशालमुखं जवति, सोऽपि चकुरसोऽचिरक्षिप्त-
इति कृत्वा यदि नात्युष्णो जवति तदा स दीयमान इकुरसः कल्पते । इह यदि दीयमानस्येक्षुरसस्य कथमपि विन्दुर्यहिः प-
तति, तर्हि स लेप एव वर्तते, न तु चुल्लीमध्यस्थितः तेजस्का-
यमध्यपतितः, पार्श्वोपलित इति कटाहस्य विशेषणमुक्तम् ।
तथा विशालमुखादाकृष्यमाण उदञ्चनः पिठरस्य कर्णे न
लगति, ततो न पिठरस्य भङ्ग इति न तेजस्कायविराधनेति
विशालग्रहणम् । अनत्युष्णग्रहणे तु कारणं स्वयमेव वदयति ।

सम्प्रत्युदकमधिकृत्य विशेषमाह-

उमिणोदगं पि धेप्पइ, गुडरसपरिणाभियं न अच्चुमिणं ।

जं तु अघट्टियकन्नं, घट्टियपरणम्मि मा अग्गी ॥९८५॥

उष्णोदकमपि गुरुरसपरिणाभिमनत्युष्णं गृह्यते । किमुक्तं जवति ?-यत्र कटाहे गुडः पूर्वं कथितो भवति, तस्मिन् निक्षिप्तं जवमीषत्तमपि कटाहसंसक्तगुडरसमिश्रणात् सत्वरमचित्तीभवति, ततस्तदनन्तरमपि कल्पते । अत्रापि पार्श्वोपलित-
कटाहस्थितमपरिशाटितमिति विशेषणद्वयमनुपात्तमपि द्रष्टव्यम् । तथा यत् अघटितकर्णम्, न यस्मिन् दीयमाने पिठरस्य कर्णाबुदञ्चनेन प्रविशता निर्गच्छता वा घट्टयेते, तदीयमानं कल्पते इत्याह-(घट्टियपरणम्मि मा अग्गी) उदञ्चनेन प्र-
विशता निर्गच्छता वा पिठरस्य कर्णयोर्घट्टयमानयोर्लेपस्योद-
कस्य वा पतनेन माऽग्निर्विराधयेतित्कृत्वा । एतेन च वदयमा-
णो पोरुशमङ्गानामाद्यो जङ्गो दर्शितः ।

सम्प्रति तानेव पोरुश जङ्गान् दर्शयति-

पासोच्चित्त कदाहे, नच्चुसिणो अपरिसारऽयट्टे ।

सोद्वस भंगविगप्पा, पदमेऽगुन्ना न सेसेमृ ॥९८६॥

पार्श्वोवक्षितः कटाहः १, अनत्युष्णे दीयमान इक्षुरसाऽऽदिः २, अपरिशादिः परिशाद्यभावः ३, (अघट्टने इति) उदञ्चनेन पित्रर-
कणाघट्टने ४, इत्येतानि चत्वारि पदान्यधिष्ठन्य पौनरा जङ्गा
भवन्ति ।

जङ्गानां च नयनार्थमियं गाथा-

पयममन्तुग अब्भासे-माणं जंगाण तेसिमह रयणा ।

एगंतरियं लहु गुरु, लहुगुरु दुगुणा य वामेसु ॥९८७॥

अस्या व्याख्या-एह यावतां पदानां जङ्गा अमुनेप्यन्ते, ताव-
न्तो द्विका ऊर्द्धाघःक्रमेण स्थाप्यन्ते-
ननः प्रथमो द्विको द्वि-
तीयेन द्विकेन गुणयते, जाताश्चत्वारः-
तैस्तृतीयो द्विको गु-
णयते, जाता अष्टौ, तैरपि चतुर्थो द्विको गुणयते, जाताः पौनरा ।
एतावन्तश्चतुर्णां पदानां जङ्गा भवन्ति ।

तेषां च पुनर्जङ्गानामेवा रचना-प्रथमपङ्क्तौवेकान्तरितं लघुगुरु-
प्रथमं लघु, ततो गुरु, पुनर्लघु, पुनर्गुरु । एवं यावत् पौनरा
भङ्गः । ततः प्रकापकापेक्षया वामेषु वामपार्श्वेषु द्विगुणा
द्विगुणा लघुगुरुवः । तद्यथा-द्वितीयपङ्क्तौ प्रथमं द्वौ लघू,
ततो द्वौ गुरु, ततो भूयोऽपि द्वौ लघू, एवं यावत् पौनरा
भङ्गः । तृतीयपङ्क्तौ प्रथमं चत्वारो लघवः, ततश्चत्वारो गुरुवः,
ततश्चत्वारो लघवः, पुनश्चत्वारो गुरुवः । चतुर्थपङ्क्त्यां प्रथम-
मष्टौ लघवः, ततोऽष्टौ गुरुवः ।

स्थापना-अत्र ऋजवोऽशाः बुद्ध्याः, वक्ताश्चाशुद्धाः । इह पो-
दशानां जङ्गानामाद्ये भङ्गेऽनुज्ञा, न शेषेषु पञ्चदशसु भङ्गेषु ।

सम्प्रत्युष्णग्रहणे दोषालाह--

दुविह विरादण उसिगे, छड्डेण् हाणी य जाणजेओ य ।

उष्णेऽत्युष्णे इक्षुरसाऽऽदी दीयमाने द्विधा विराधना-आत्म-
विराधना, परविराधना च । तथाहि-यस्मिन् भाजने तत्-
अत्युष्णं गृह्णाति, तेन तप्तं सद् भाजनं हस्तेन साधुपुं-
यद्वत् दह्यते, इत्यात्मविराधना । येनापि स्थालेन दात्री
ददाति, तेनाप्यत्युष्णेन सा दह्यत इति । तथा-(छट्टेण्
हाणी य सि) अत्युष्णमिक्षुरसाऽऽदि कष्टेन दात्री दातुं श-
क्नोति, कष्टेन च दाते कथमपि साधुस्वरकभाजनाद्विद्विक्कने
हानिर्दीयमानस्येक्षुरसाऽऽदेः, तथा-(जाणजेओ य इति) तस्य
भाजनस्य साधुना वा नयनायोत्पादितस्य पतद्ग्रहणाऽऽदे-
र्दाडिवा वा दानायोत्पादितस्योदञ्चनस्य गल्लरहितस्य अत्यु-
ष्णतया भ्रमिति ज्ञानौ भोचने भङ्गः स्यात् । तथा च पन्-
जीवनीकायविराधनेति ।

संप्रति वायुकायमधिकृत्यानन्तरपरम्परे दर्शयति-

वाउक्खित्ताऽणंतर-परम्परा पप्पमिय वत्थी ॥९८८॥

चातोत्किताः समीरणोत्पादिताः पर्पटिकाः शालिपर्पटिका
अनन्तरनिकित्तं, परम्परनिकित्तं वस्तीति । विमक्किलोपाद्
वस्तौ । उगलक्कणमेतत्-समीरणाऽऽपूरितवस्तिवस्तिप्रभूतिव्य-
वस्थितं मरुकाऽऽदि ।

संप्रति वनस्पतिवंशविषयं द्विविधमपि निकित्तमाह-

हरियाइ अणंतरिया, परंपरं पिदरनाइसु वणम्मि ।

पूपाइ पीढेऽणंतर, भरए कुउपाइसू इयरा ॥९८९॥

वने वनस्पतिविषये अनन्तरनिकित्तं हरिताऽऽदिषु सच्चित्तब्रीहि-
काप्रभृतिषु अनन्तरिता निकित्ताः, अपुपाऽऽद्य इति शेषः । हरि-
ताऽऽदीनामेवोपरि स्थितेषु पित्राऽऽदिषु निकित्ता अपुपाऽऽद्यः
परम्परनिकित्तम् । तथा वलीवर्दाऽऽदीनां पृष्ठे अनन्तरनिकित्ता
अपुपाऽऽद्यः, तत्रानन्तरनिकित्तम् । वलीवर्दाऽऽदिषु एव भरके
कुतुपाऽऽदिषु वा भाजनेषु निकित्ता मोदकाऽऽद्यः परम्परनि-
कित्तम् । इह सर्वत्रानन्तरनिकित्तं न ग्राह्यम्, सच्चित्तसंघटना-
ऽऽदिदोषसंभवात् । परम्परनिकित्तं तु सच्चित्तसंघटनाऽऽदिप-
रिहारेण यतनया ग्राह्यमिति सम्प्रदायः । पि० । आचा० ।
पञ्चा० । नि० सू० ।

निकित्तं न ग्राह्यम्-

असणं पाणगं वा वि, खाइमं साइमं तदा ।

उदगम्मि हुज्ज निक्खित्तं, उत्तिगपणगेसु वा ॥ ९९ ॥

अशनं पानकं वाऽपि खाद्यं स्वाद्यं, तथा उदके भवेन्निकित्तमु-
त्तिगपणकेषु वा कीटिकानगरोक्षीषु वेत्यर्थः । " उदयनिक्खित्तं
हुविहं-अणंतरं, परंपरं च । अणंतरं-णवणीतपोगलियमादी ।
परंपरं-जलघडोवरि भायणत्थं दधिममादी" । एवं "उत्तिगप-
णपसु" ज्ञावनीयमिति सूत्रार्थः ॥ ५९ ॥

तं भवे नत्तपाणं तु, संजयाण अकापियं ।

दितियं पणिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ६० ॥

तद्वेदं नक्तपानं तु संयतानामकल्पिकं, यतश्चैवमतो ददतीं
प्रत्याचक्षीत-न मम कल्पते तादृशमिति सूत्रार्थः ॥ ६० ॥

तथा-

असणं पाणगं वा वि, खाइमं साइमं तदा ।

तेउम्मि हुज्ज निक्खित्तं, तं च संघट्टिया दए ॥ ६१ ॥

अशनं पानकं वाऽपि खाद्यं स्वाद्यं, तथा तेजसि भवेद् निकित्तं
तेजसीत्यशौ, तेजस्काय इत्यर्थः । तस्य संघट्टय यावद्विक्कां द-
दामि तावत्तापातिशयेन मा भूदुद्विष्यत इत्याद्यस्य दद्यादि-
ति सूत्रार्थः ॥ ६१ ॥

तं भवे भत्तपाणं तु, संजयाण अकापियं ।

दितिअं पडिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ६२ ॥

तद्वेदं भक्तपानं तु संयतानामकल्पिकं, अतो ददतीं प्रत्याच-
क्षीत-न मम कल्पते तादृशमिति सूत्रार्थः ॥ ६२ ॥

एवं उत्तिसक्किया ओसक्किया उज्जालिया पज्जालिया
निव्वाविया उत्तिसक्किया निस्तिसक्किया ओवक्किया ओया-
रिया दए ॥ ६३ ॥

यावद्विक्कां ददामि तावद् मा भूद् विध्यास्यतीत्युत्तिसक्क्य दद्या-
त् । (एवं ओसक्किया) अवसर्प्य, अतिदाहजनयादुष्पुमान्युत्सा-
यैत्यर्थः । (एवं उज्जालिया पज्जालिया) उज्ज्वाल्यार्कविध्यातं
सकृदिन्धनप्रक्षेपेण, प्रज्वाल्य पुनः पुनः । एवं (निव्वाविया)
निर्वाप्य, दाहभयादेवेति ज्ञावः । एवं (उत्तिसक्किया निस्तिस-
क्किया) उत्तिसक्क्यातिभृतादुष्कजननेन, ततो वा दानार्थं तीम-
नाऽऽदीनि निषिच्य उज्ज्वाजनाद्विहितं छव्यमन्यत्र भाजने तेन द-
धात् । उद्वर्तनभयेन वा तद्विहितमुदकेन निषिच्य । एवं (ओ-
वक्किया ओयारिक्का) अपवर्त्य तेनैवाग्निनिकित्तेन भाजनेना-

न्येन वा दद्यात् । तथा अवतार्य दाहमयाह्वानार्थं वा दद्यात् । अत्र तदन्यच्च साधुनिमित्तयोगे न कल्पते ॥ ६३ ॥

तं जवे नत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।

दितियं पडिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ६४ ॥

“ तं भवे त्ति ” सूत्रं पूर्ववत् । गोचराधिकार एव गोचरप्रविष्टस्य ॥ ६४ ॥ दशा० ५ अ० १ उ० ।

से निक्खु वा भिक्खुणी वा० जाव समाणेसे जं पुण पाणगजायं जाणेज्जा अणंतरहियाए पुढवीए० जाव संताणए ओहट्टु २ शिविखत्ते सिया, असंजए भिक्खुपनियाए उद-
ल्लेण वा ससिणिच्छेण वा सकसाएण वा मत्तेण वा सीनोदण वा संजोएत्ता आहट्टु दवएज्जा, तहप्पगारं पाणगजायं अफासुयं द्वाभे संते णो पणिगाहेज्जा । एयं खलु तस्स भिक्खुस्स वा निक्खुणीए वा सामगियं जं सव्वहेहिं समिएहिं सहिएहिं सदा जएज्जासि त्ति वेमि ।

(से भिक्खु वेत्यादि) स भिज्जुर्येत्पुनरेवं जानीयात्-तत्पानकं सचिचेष्वव्यवहितेषु पृथिवीकायाऽऽदिषु तथा मर्कटाऽऽदिसन्तानके वाऽन्यतो भाजनादुद्धृत्योद्धृत्य निक्षिप्तं व्यवस्थापितं स्यात् । यदि वा स एवासंयतो गृहस्थो निक्षिप्तप्रतिज्ञया भिक्षुमुद्दिश्य उदकादेण गलद्विन्दुना सस्निग्धेन गलदुदकाविन्दुना सकपाथेन सचिचपृथिव्याद्यवयवगुणैरुतेन मात्रेण भाजनेन शीतोदकेन वा (संजोएत्ता) मिश्रयित्वा, आहृत्य दद्यात् । तथाप्रकारं पानकजातमप्राप्तुकमनेपणीयमिति मत्वा न परिगृहीयात् । एतत्तस्य निक्षिप्तं निक्षुण्णं वा सामान्यम्-समग्रो भिक्षु-
ज्ञाव इति । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७ उ० ।

जे निक्खु असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अणयरं वा पुढवीकायपतिट्ठियं दिज्जमाणं पडिगाहेइ, पडिगाहतं वा साइज्जइ ॥ २५१ ॥ जे निक्खु असणं वा० ४ आलकाय-
पडिडियं दिज्जमाणं पणिगाहेइ, पडिगाहतं वा साइज्जइ ॥ २५२ ॥ जे निक्खु असणं वा० ४ तेउकायपडिडियं दिज्जमाणं पणिगाहेइ, पणिगाहतं वा साइज्जइ ॥ २५३ ॥ जे निक्खु असणं वा० ४ वणफ्तिकायपडिडियं दिज्जमा-
णं पडिगाहेइ, पणिगाहतं वा साइज्जइ ॥ २५४ ॥

गाहा-

सचिचमीसएसुं, काएसु य होति सुविह निक्खित्तं ।

अणंतर परंपरं वि य, विभासियव्वं जहा सुत्ते ॥ ५० ॥

जे पुढवातीकावा, ते दुविहा-सचिच, मीसा वा । सचिचैसु अण-
तरणिविखत्तं, परंपरणिक्खित्तं वा । मीसेसु वि अणंतरणि-
क्खित्तं, परंपरणिक्खित्तं वा । पिंसिज्जुत्तिगाहासुत्ते जहा, तहा सवित्थरं माणियव्वं । आयारवित्तियसुयक्खंथे वा जहा सचिचपिंसेसणासुत्तं, तहा ज्ञाणियव्वं ।

गाहा-

सुत्तणिवातो अवि-त्तऽणंतरे तं तु गेण्हती जो उ ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ ५१ ॥

परित्तसचिचैसु अणंतरणिक्खित्ते चउलहुं । एत्थ सुत्तं णिव-
यति । सचिचपरंपरे मासवहुं । मीसे अणंतरे मासवहुं । परंपरे
पण्यं । अणंतरा ते चेव गुरुणा पच्छिक्का ।

चोदगाऽऽह-

तत्थ जवे णणु एवं, उक्खिक्खं तम्मि तेसि आसासो ।

संजतणिमित्त घट्टण, थेरुवमाणं तत्तुत्तं ॥ ५२ ॥

पुढवात्तिकायाण उवरि डियं जं पि उक्खिक्खं, तेण तेहिं आ-
सासो जवति । आचार्याऽऽह-तम्मि उक्खिक्खंते जा संघट्टणा, सा
संजयणिमित्तं । ताण य अप्पसंघयणाण संघट्टणाए महंती
वेदणा भवति । एत्थ थेरुवमा ।

गाहा-

जरज्जरो उ थेरो, तरुणेणं जमत्तपाणिपुरुहंतो ।

जारिसवेदण देहे, एगिदियघट्टिते तह उ ॥ ५३ ॥

जहा जराज्जुमदेहो थेरो वल्लवता तरुणेण जमत्तपाणिणा
सुत्ते आहतो जारिसं वेयणं वेयति, ततो अधिकतरं एगिदिया
संघट्टिता वेयणं अणुहवन्ति, तम्हा ण जुत्तं जं तुमं जणासि ।

इमं त्रितियपदं । गाहा-

असिचे ओमोयरिए, रायहुडे भए व गेलप्पे ।

अच्छाणरोहगे वा, जयणा गहणं तु गीयत्थे ॥ ५४ ॥

पूर्ववत् ।

गीयत्थो इमाए जयणाए गहणं करेति । गाहा-

पुव्वं मीसे परंपर, मीसेऽणंतर सचिचपरंपरए ।

तत्तो सचिचऽणंतरे, एमेव अणंतकाए वि ॥ ५५ ॥

पुव्वं मीसे परंपरचितो गेएहति, ततो मीसे अणंतरो, ततो सचिचे
परंपरे, ततो सचिचे अणंतरे । एवं अणंतकाए वि । एस परित्तान-
तेसु कमो दरिसिओ ।

गहणे पुण इमा जयणा-

पुर्वं परित्ते मीसपरंपरचितो गेएहति, ततो मीसं अ-
णंतरपरंपरं, ततो सचिचपरित्तपरंपरं, ततो अणंतमीसं
अणंतरं, ततो अणंतसचिचपरंपरं, ततो परित्तसचिचअणं-
तरं, ततो अणंतसचिचअणंतरं आहारे भणियं ।

गाहा-

आहारे जो उ गमो, णियमा उव्वहिम्मि होति सो चेव ।

णायव्वा तु मतिमता, पुव्वे अवरम्मि य पदम्मि ॥ ५६ ॥

कंठा ॥ ५६ ॥ नि० चू० १७ उ० । पावकभाजनादनुद्धृते,
औ० ।

णिविखत्तज्जिविखत्तचरय-निक्षिप्तोत्तिष्ठचरक-पुं० । निक्षिप्तं
भोजनपाश्यामुत्तिष्ठं च स्वार्थं, तत् एव निक्षिप्तोत्तिष्ठं, चरय-
भिग्रहवशेन इति निक्षिप्तोत्तिष्ठचरकः । अभिग्रहविशेषेण तथा-
विधमिक्षाचरके, औ० । स्था० ।

णिविखत्तचरय-निक्षिप्तचरक-पुं० । निक्षिप्तं पाकभाजनाद-
नुद्धृतं तदर्थमभिग्रहतश्चरति तद्गवेषणाय गच्छतीति निक्षि-
प्तचरकः । अभिग्रहविशेषात् तथाभिक्षाचरणशाले, औ० ।

णिविखत्तदंरु-निक्षिप्तदंरु-त्रि० । निश्चयेन क्षिप्तः परित्यक्तः
कावमनोचाङ्मयः प्राणयुष्मातकारी दण्डो यैस्ते तथा ।

आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० । निक्षिप्ताः संयामिता मनोवाक्का-
यरूपाः प्राशुपमर्दकारिणो दण्डा येस्ते तथा । त्रिविधेन कर-
णेन परित्यक्तदण्डेषु, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

णिकिखत्तपूर्व-निक्षिप्तपूर्व-वि० । पूर्वमेवाऽऽमकृते निष्पादिते,
आचा० २ श्रु० १ चू० २ स० ३ उ० ।

णिकिखत्तजर-निक्षिप्तजर-वि० । न्यस्तकुटुम्बाऽऽदिकार्यजरे,
पञ्चा० १० वि० ।

णिकिखत्तसत्यमुसन्न-निक्षिप्तसत्त्वमुसन्न-वि० । त्यक्तलङ्का-
ऽऽदिशस्त्रमुसन्ते, ज० ७ हा० १ उ० ।

णिकिखप्पमाण-निक्षिप्पमाण-वि० । स्वस्थाने न्यस्यमाने,
" अग्नपिंडं उक्षिप्पमाणं, अग्नपिंडं णिकिखप्पमाणं । "
आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० ५ उ० ।

णिकिखविश्व-निक्षिप्तव्य-वि० । मोक्षये, प्रहन० १ सं०
हार ।

णिकिखविउं-निक्षिप्त-अव्य० । निक्षेपं कारयित्वेत्यर्थे, व्य० १
उ० ।

णिकिखुरु-देशी-अकम्पे, दे० ना० ४ वगं २८ गाथा ।

णिकिखुरिअ-देशी-अहदे, दे० ना० ४ वगं ४० गाथा ।

णिकिखेव-निक्षेप-पुं० । निक्षेपणं निक्षेपः । शास्त्राऽऽदेर्नामस्थाप-
नाऽऽदिभेदेन न्यासनं व्यवस्थापनं निक्षेपः । निक्षिप्यते नामाऽऽदि-
भेदेऽर्थवस्थाप्यते अनेनास्मिन्नस्मादिति वा निक्षेपः । अनु० ।
पि० । यथाभूतार्थनिरपेक्षमभिधानमात्रे, आचा० १ श्रु० २ अ० १
उ० । स्था० । यथासंभवमावश्यकऽऽदेर्नामाऽऽदिभेदप्रकरणे,
अनु० । उपक्रमाऽऽनीतव्याचिख्यासितशास्त्रनामाऽऽदिन्यसने,
ज० १ वक्र० ।

अथ निक्षेपस्य निरुक्तिमाह-

निकिखप्पइ तेण तहिं, तन्नो व निकिखेवणं व निकिखेवो ।

नियन्नो व निच्छिन्नो वा, खेवो नासो ति जं भणियाँए ? १ ।

निकिष्यते शास्त्रमध्ययनोद्देशाऽऽदिकं च नामस्थापनाऽऽद्याऽऽदि-
भेदेऽर्थवस्थाप्यते अनेन, आस्मिन्, अस्मादिति निक्षे-
पः, गुरुवायोगाऽऽदिविवक्षा तथैव । अथवा-निक्षेपणं शास्त्रा-
ऽऽदेर्नामस्थापनाऽऽदिभेदेऽर्थवस्थापनमिति निक्षेपः ।
निशब्दक्षेपशब्दयोरर्थमाह-नियतो निश्चिनो वा क्षेपः-शास्त्रा-
ऽऽदेर्नामाऽऽदिन्यास इति निक्षेप इति यदुक्तम्, जवत्यर्थं प-
रमार्थ इत्यर्थः ॥ ६१२ ॥ विशेष० । आ० म० । उच्यते ।

तत्र जघन्यतोऽप्यसौ चतुर्विधो दर्शनीय इति-

नियमार्थमाह-

जत्थ य जं जाणेज्जा, निकिखेवं निकिखेवे निरवसेसं ।

जत्थ वि अ न जाणेज्जा, चउक्कमं निकिखेवे तत्थ ॥

यत्र जीवाऽऽदिवस्तुनि यं जानीयादिति न्यासं, यच्चदोर्नित्या-
भिसम्बन्धात् तत्र वस्तुनि तं निक्षेपं निक्षिपेद् निरूपयेन्निरवशेषं
समग्रम् । यत्रापि च न जानीयादिरवशेषं निक्षेपजेदजातं, तत्रापि
नामस्थापनाद्व्यप्रावृत्तकृणं चतुष्कं निक्षिपेत् । इदमुक्तं भवति-
यत्र तावन्नामस्थापनाद्व्यप्रावृत्तकालजवजायाऽदिलक्षणो भेदा
ह्रायन्ते, तत्र तैः सर्वैरपि वस्तु निक्षिप्यते, यत्र तु सर्वे भेदा न
ह्रायन्ते, तत्रापि नामाऽऽदिचतुष्टयेन वस्तु चिन्तनीयमेव, सर्वै-

व्यापकत्वात् तस्य । न हि किमपि तद्वस्त्वस्ति यत्रामाऽऽदि-
चतुष्टयं व्यभिचरतीतिमाथाऽर्थः । अनु० । आव० । श्रु० । आ०
चू० । स० । आचा० । विशेष० । नं० । आ० म० ।

निक्षेप ओघनिष्पन्नाऽऽदिः-

से किं तं णिकिखेवे ? णिकिखेवे तिविहे पणत्ते । तं जहा-
ओहनिष्पण्णे, नामनिष्पण्णे, मुत्तालावनिष्पण्णे ॥

(से किं तं णिकिखेवे इत्यादि) निक्षेपः पूर्वोक्तशब्दार्थस्त्रिवि-
धः प्रकृतः । तद्यथा-ओघनिष्पन्न इत्यादि, तत्रोघः सामान्यम-
व्ययनाऽऽदिकं मुत्ताभिधानं, तेन निष्पन्न ओघनिष्पन्नः, नामश्रुत-
स्य सामान्यिकाऽऽदिविशेषं नाम, तेन निष्पन्नो नामनिष्पन्नः ।
सूत्राऽऽलापकाः-" करेमि मंते ! सामाह्यं " इत्यादिकाः, तैर्नि-
ष्पन्नाः सूत्राऽऽलापकनिष्पन्नाः ।

एतदेव भेदत्रयं विवरीयुराह-

से किं तं ओहनिष्पणो ? । ओहनिष्पण्णे चउव्विहे प-
णत्ते । तं जहा-अउभयण्णे, अकलीण्णे, आए, खवणा ॥ अनु० ।
(एषां व्यापका स्वस्थाने)

नामनिष्पन्नाः-

से किं तं नामनिष्पणो ? । नामनिष्पण्णे सामाह्यं समासओ
चउव्विहे पणत्ते । तं जहा-णामसामाह्यं, उवणासामाह्यं,
दव्वसामाह्यं, जावसामाह्यं । अनु० ।

नामनिष्पन्ननिक्षेपस्तु गुणनिष्पन्ननामकस्यैवेति । सूत्र० १
श्रु० ए अ० ।

सूत्राऽऽलापकनिष्पन्नाः-

से किं तं मुत्तालावगनिष्पणो ? । इआणिं मुत्तालावगनिष्पणं
निकिखेवं इच्छावेइ, से अ पत्तलक्खणो वि ण णिकिखप्पइ ।
कम्हा, लायवत्थं । अरिथं तइए अणुओगदारे अणुगमे ति,
तत्थ णिकिखत्ते इहं णिकिखत्ते जवइ, इह वा णिकिखत्ते
तत्थ णिकिखत्ते जवइ, तम्हा इहं न निकिखप्पइ, तहिं चेव
निकिखप्पइ, भेत्तं निकिखेवं । अनु० ।

(से किं तं मुत्तालावग इत्यादि) अथ कोऽयं सूत्राला-
पकनिष्पन्नो निक्षेपः-" करेमि मंते ! सामाह्यं । " इदानीं
सूत्राऽऽलापकानां स्थापनाऽऽदिभेदभिन्नो यो न्यासः, स सूत्राऽऽ-
लापकनिष्पन्नो, निक्षेप इति शेषः । अनु० । स्था० । आचा० ।
आव० । आ० म० । विशेष० । नि० चू० । सूत्र० । श्रु० । आ० चू० ।
व्य० । (कस्य नयस्य मते को निक्षेप इति निक्षेपनययोजना
'णय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८७६ पृष्ठे उक्ता) (नामाऽऽदिनिक्षेपस्य
नयविचारः ' णमोक्कार ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८२४ पृष्ठे गतः)
(स्थापनानिक्षेपाऽनुपगन्तृणां सुस्पष्टकानां मते ' चेइय ' शब्दे
तृतीयभागे १२०६ पृष्ठे खणितम्) अप्रस्तुतार्थापाकरणात् प्र-
स्तुतार्थव्याकरणाच्च निक्षेपः फलवात् । व्य० १ उ० । विन्यासे,
विशे० । प्रश्न० । आ० म० । गणनिक्षेपणे, व्य० ४ उ० । मोक्षे,
पं० व० ४ द्वार । मोचने, ओघ० । परित्यागे, आचा० २ श्रु० १
चू० १ अ० १ उ० ।

णिकिखेवग-निक्षेपक-पुं० । भावे णकप्रत्ययः । निक्षेपणे, (घ-
अनिक्षेपकः ' वरथ ' शब्दे वक्ष्यते)

शिवखेवण-निकेपण-न० । निकेपे, स्थापने, प्रव० ६ द्वार ।

पृथिव्यादौ निकिपति-

जे भिक्खू असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पुढ-
वीए णिक्खिवइ, णिक्खिवंतं वा साइज्जइ ॥३६॥

जे भिक्खू असणं वा० ४ संथारए णिक्खिवइ, णिक्खि-
वंतं वा साइज्जइ ॥३७॥

गाहा-

पुढवीतणवत्थादिसु, संथारे तह य होइ वेहासे ।

जे भिक्खू णिक्खिवती, सो पावति आणमादीणि ॥३६७॥

पुढविगहणतो ओवट्टगादिभेदा दृष्ट्वा । दम्भाऽऽदित्तसंथारए
वा, वत्थसंथारए वा, कंवत्ताऽऽदिफलसंथारे वा, वेहासे वा दोर-
गेण उल्लेखेइ, एवमादिपगाराण अस्सयरेण जो णिक्खिवइ, तस्स
अवत्तइ, आणादिया य दोसा, संजमाऽऽयविराहणा ॥

तं तत्थ संजमे । गाहा-

तक्केत परंपरओ, पलोइ छिसे व भेद कायवहो ।

अहिमूसलाहविच्छुय-संचयदोसा पसंगो वा ॥३६८॥

सुखे जत्तपाणे चउरिंदिया घरकोइहा तक्केति, तं पि मज्जारी,
एवं तक्केनपरंपरो दुप्पत्तं वाताऽऽदिवसेण वा पलोइति छिंत्ताय-
विराहणा, अऽऽनारहाणां, वेहासठितं मूसगादिछिसे भायण-
भेदो, छिंत्तायवहो, भायपरिहाणी य । एसा संजमविराहणा । इमा
आयविराहणा-अहिस्स, मूसगादिस्स वा सिंघमाणस्स दाहा
पमेज्जा, णीससंतो वा विसं वा मुंचेअ, विच्छुगाइ वा पमेज्जा, जे वा
संणिहिंसचप दोसा, तत्थ वि णिक्खित्ते ते चव दोसा, पसंगओ
संनिहिं पट्टवेज्जा । किं च-जो जत्तपाणं णिक्खिवइ ।

गाहा-

सो समणसुविहियणं, कप्पातो अववितो चि णायव्वा ।

दसरायम्मि य पुसे, जो उवहि सो उवहतो होति ॥३६९॥

समणकप्पो तस्मि अवविओ अपगतः, समणकप्पातो वा अव-
गओ, एवं णिक्खिवंतस्स दस राते गते जस्मि पाते तं भत्तादि
णिक्खिवइ, तं उवहतं होइ, जो य उवहिणिक्खित्तो अत्थइ,
दसराइ अपभिलेहिओ, सो वि उवहतो भवति ।

गाहा-

उव्वक्खपीढफट्ठतं-तुसंगतं उवितजत्तपाणं तु ।

सुविहितकप्पा चवितं, सेयत्थि विवज्जए साहू ॥३७०॥

संथारगाऽऽदियाणं धंधे जो पक्खस्स ण मुंचइ सो उव्वद्धो, णि-
क्खित्तमत्तपाणो य जो सो सुविहितकप्पातो अवगतो, जो से-
यत्थी साधु, तेण वज्जेयव्वो, ण तेण सह संजोगो कायव्वो ।
इमो अववाओ । गाहा-

वित्तिपदं गेलसे, रोहग अद्धाण उत्तिमट्टो वा ।

एतेहिं कारणेहिं, जयणाए णिक्खिवे भिक्खू ॥३७१॥

गिलाणकज्जवावडो णिक्खिवति, रोहगे वा संकमवसहीए
वेहासे करेति, अक्काणे वा सागारिए छुंजमाणो उत्तिमट्टं
पवणस्स वा करणिज्जं करेति णिक्खिवति ।

एवमादिकारणेहिं णिक्खिवंतो इमाए जयणाए णि-
क्खिवति । गाहा-

दूरगमणे णिसिं वा, वेहासणे इहरहा तु संथारे ।

जमीए उवेज्ज व णं, घणवंध अभिक्ख उवओगो ॥३७२॥

दूरं गंतुकामो णिसिं वा जं परिवासज्जति, तं वेहासे
दोरगेण णिक्खिवति (इहरहेति) आसणे गंतुकामो आसणे
वा किंचि होयमादी काउंकामो तत्थ संथारे भूमीए वा ठ-
वेइ । वकारो विगप्पे, णकारो पादपूरणे, तं पि उवेतो घणं ची-
रेण बंधइ, पिपीक्षिगजया जगणादीहिं वा लिपइ, अभिक्खणं च
उवओगं करेति ।

जे भिक्खू असणं वा० ४ उवहासे णिक्खिवइ, णिक्खि-
वंतं वा साइज्जइ ॥ नि० चू० १६ उ० ।

(उपहासेऽऽनाऽऽदिनिकेपे प्रायश्चित्तं 'अरणउत्थिय' शब्दे
प्रथमजागे ४७७ पृष्ठे गतम्)

शिवखेवण-निकेपण-खी० । दलिकनिकेपे, क० प्र० ४-५
प्रक० । ('उव्वट्टणा' शब्दे द्वि० भा० १११० पृष्ठे 'अववट्टणा'
शब्दे प्र० भा० ७९९ पृष्ठे च व्याख्यातेयम्)

शिवखेवण-द्विगण-निकेपणाधिकरण-न० । प्रतिलेखना-
प्रमार्जनाऽऽद्यकरणेनोत्पन्नेऽधिकरणे, नि० चू० ४ उ० ।

शिवखेवणिज्जुत्तिअणुगम-निकेपनिर्युक्त्यनुगम-पुं० । नि-
क्केपो नामस्थापनाऽऽदिभेदभिन्नः, तद्विषया या निर्युक्तिः निकेप-
निर्युक्तिः, तस्या वाऽनुगमो निकेपनिर्युक्त्यनुगमः । निर्युक्त्य-
नुगमभेदे, (अनु०)

से किं तं शिवखेवणिज्जुत्तिअणुगमे ? शिवखेवणिज्जुत्ति-
अणुगमे अणुगए । सेत्तं शिवखेवणिज्जुत्तिअणुगमे ।

अत्रैव प्रागावश्यकसामायिकाऽऽदिपदानां नामस्थापनाऽऽ-
दिनिकेपद्वारेण यद् व्याख्यानं कृतं, तेन निकेपनिर्युक्त्यनुगमो-
ऽनुगतः प्रोक्तो ऋषयः । अनु० ।

शिवखेवण-निकेपक-पुं० । निकेपणं निकेपकः । " नास्मि पुं-
सि च " ॥ ५ । ३ । १२१ ॥ इति । (हैम०) भावे एकप्रत्ययः ।
प्रथमं स्वार्थं निकिप्य पश्चात् साधूनामनुज्ञाने, वृ० १ उ० ।
निगमने, यथा-" एवं खलु जंबू ! समणं० जाव उवासगद-
साणं पढमस्स अज्जयणस्स अयमठे पणसे चि वेमि । "
उपा० १ अ० ।

शिवखेवण-निकेपज-त्रि० । निष्प्रकम्पे, दर्श० ४ तरव । वादि-
ना क्षोभयितुमशक्ये, स० २ अ० ।

शिवखेवण-निखर्व-न० । शतशुणिते खर्वे, कल्प० ७ कण ।

शिवखेवण-निखिल-न० । समग्रे, अनु० ।

शिवखेवण-निर्गच्छन्-त्रि० । बहिर्गच्छति, नि० चू० ६ उ० ।

शिवखेवण-निशृङ्खल-अव्य० । निग्रहं कारयित्वेत्यर्थे, " पाप
णिगिज्जिय पप्फोदेमाणे । " स्था० ७ उ० ।

शिवखेवण-देशी-धर्म, दे० ना० ४ वर्ग २७ गाथा ।

शिवखेवण-निगम-पुं० । प्रभूततरवाणिगवर्णवासे, आचा० १ शु० ८

अ० ६ उ० । आ० अनु० । उक्त० । सूत्र० । प्रश्न० । व्य० । प्रश्ना० ।
चण्डिजनप्रधाने स्थाने, अ० १ श० १ उ० । जी० ।
प्रश्न० । चण्डिगुजनाधिष्ठिते सन्निवेशे, आ० १ शु० ८ अ० ।
प्रश्ना० । पौरवाणिगविशेषे, वृ० ३ उ० । वाणिजकसमूहे; स०

जहा-पञ्जत्तगा य, अपञ्जत्तगा य । वायरनिगोदजीवा
दुविहा पञ्जत्ता । तं जहा-पञ्जत्तगा य, अपञ्जत्तगा य ।

"निओया णं भंते ! " इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह-
गौतम ! द्विविधाः प्रज्ञाः । तद्यथा-सूक्ष्मनिगोदाश्च, वादरनिगो-
दाश्च । तत्र सूक्ष्मनिगोदाः सर्वलोकाऽऽपन्नाः, वादरनिगोदाः मूढ-
कन्दाऽऽद्रयः । (सुहुमनिओया णमित्यादि) सूक्ष्मनिगोदा भदन्त !
कतिविधाः प्रज्ञाः ? । भगवानाह- गौतम ! द्विविधाः प्रज्ञाः ।
तद्यथा-पर्याप्तकाः, अपर्याप्तकाश्च । एवं वादरनिगोदविषयमपि
सूत्रं वक्तव्यम् ।

संप्रति सामान्यतो निगोदसंख्यां जिज्ञासिषुः

पृच्छति-

निओदा णं भंते ! दब्बट्टयाए किं संखेज्जा, असंखेज्जा,
अणंता ? । गोयमा ! नो संखेज्जा, असंखेज्जा, नो अणंता ।
एवं पञ्जत्तगा वि, अपञ्जत्तगा वि । सुहुमनिओदा णं जंते !
दब्बट्टयाए किं संखेज्जा, असंखेज्जा, अणंता ? । गोयमा ! नो
संखेज्जा, असंखेज्जा, नो अणंता । एवं पञ्जत्तगा वि, अपञ्ज-
त्तगा वि, एवं वायरा वि पञ्जत्तगा वि, अपञ्जत्तगा वि,
नो संखेज्जा, असंखेज्जा, नो अणंता । निओयजीवा णं
जंते ! दब्बट्टयाए किं संखेज्जा, असंखेज्जा, अणंता ? ।
गोयमा ! नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता । एवं
पञ्जत्ता वि, अपञ्जत्ता वि । एवं सुहुमनिओयजीवा वि
पञ्जत्तगा वि, अपञ्जत्तगा वि । वादरनिओयजीवा वि
पञ्जत्तगा वि, अपञ्जत्तगा वि ।

"निओया णं" इत्यादि । निगोदा जीवाऽऽश्रयविशेषाः । भदन्त !
द्रव्यार्थतया स्वयंप्रकृत्या किं संख्येया असंख्येया अनन्ताः ? ।
भगवानाह-गौतम ! नो संख्येयाः, अङ्गुलसंख्येयभागावगाहन-
नार्तेषां सर्वलोकाऽऽपन्नात्वात्, किं त्वसंख्येयाः, असंख्येयलोकाऽऽ-
काशप्रदेशप्रमाणत्वात् । नाप्यनन्ताः, तथा केवलवदेदसाऽनुप-
पन्नात् । एवमपर्याप्तसामान्यनिगोदसूत्रं पर्याप्तसामान्यनिगोदसूत्रं
ज्ञावनीयम् । यथा च सामान्यनिगोदविषयसूत्रत्रयमुक्तमेवं सू-
क्ष्मनिगोदविषयमपि सूत्रत्रयं वादरनिगोदविषयमपि सूत्र-
त्रयं पृथक् वक्तव्यम् । भावना च पूर्वानुसारेण स्वयं वि-
धेया । तदेवं स्वार्थतया विषयाणि न च सूत्राण्युक्तानि ।

संप्रति प्रदेशार्थताविषयाणि न च सूत्राणि विवक्षुः

प्रथमतः सामान्यतो निगोदविषयं सूत्रमाह-

निओदा णं भंते ! पदेसट्टयाए किं संखेज्जा पृच्छा ? ।
गोयमा ! णो संखेज्जा, णो असंखेज्जा, अणंता । एवं
पञ्जत्तगा वि, अपञ्जत्तगा वि । एवं सुहुमनिओया वि
पञ्जत्तगा वि, अपञ्जत्तगा वि, पएसट्टयाए सव्वे अणंता ।
एवं वायरनिओया वि पञ्जत्तया वि, अपञ्जत्तया वि,
पएसट्टयाए सव्वे अणंता । एवं निओदजीवा वि सत्तविहा
पएसट्टयाए सव्वे अणंता ।

" निओदा णं भंते ! पएसट्टयाए " इत्यादि । निगोदा उक्तस्व-
रूपाः, णमिति वाक्यालङ्कारे । भदन्त ! प्रदेशार्थतया प्रदेशरूप-

तया चिन्त्यमाना किं संख्येया असंख्येया अनन्ता वा ? ।
जगवानाह-गौतम ! नो संख्येया नो असंख्येयाः,
किन्तु अनन्ताः, एकैकस्मिन् निगोदे प्रदेशानामनन्तत्वात् ।
एवं शेषाण्यष्टौ सूत्राणि पूर्वक्रमेण ज्ञावनीयानि ।

सम्प्रत्येतेषामेव सूक्ष्मवादरपर्याप्तापर्याप्तनिगोदानां द्रव्यार्थ-
प्रदेशार्थोभयार्थतया परस्परमध्यवहुत्वमाह-

एतेसि णं जंते ! निओयाणं सुहुमाणं वायराणं पञ्जत्तगा-
णं अपञ्जत्तगाणं दब्बट्टयाए पएसट्टयाए दब्बट्टपएसट्टयाए
कयरे ० २ जाव विसेसाहिया वा ? । गोयमा ! सव्वत्थोवा
वायरनिओया पञ्जत्तगा दब्बट्टयाए, वादरनिगोदा अपञ्ज-
त्तगा दब्बट्टयाए असंखेज्जगुणा, सुहुमनिओया अपञ्जत्तगा
दब्बट्टयाए असंखेज्जगुणा, सुहुमनिओदा पञ्जत्तगा दब्बट्ट-
याए संखेज्जगुणा । एवं पदेसट्टयाए वि । दब्बट्टपएसट्टयाए
सव्वत्थोवा वादरनिओया पञ्जत्तया दब्बट्टयाए ० जाव
सुहुमनिओदा पञ्जत्तया दब्बट्टयाए संखेज्जगुणा, सुहुमनि-
ओएहिंतो पञ्जत्तएहिंतो दब्बट्टयाए वादरनिगोदा पञ्जत्ता
पएसट्टयाए अणंतगुणा, वायरनिओदा अपञ्जत्तगा पएस-
ट्टयाए असंखेज्जगुणा ० जाव सुहुमनिओया पञ्जत्ता पएसट्ट-
याए संखेज्जगुणा । एवं निओयजीवा वि, णवरिं संकमए ०
जाव सुहुमनिओयजीवेहिंतो पञ्जत्तएहिंतो दब्बट्टयाए वाय-
रनिओया जीवा पञ्जत्ता पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा, सेसं
तदेव ० जाव सुहुमनिओयजीवा पञ्जत्ता पएसट्टयाए संखे-
ज्जगुणा ।

"एतेसि णं भंते ! निगोदा णं" इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भ-
गवानाह-गौतम ! सर्वस्तोका वादरनिगोदा मूलकन्दाऽऽदिगताः
पर्याप्तका स्वार्थतया, प्रतिनियतक्रेत्रवर्तित्वात्, तेभ्यो वादर-
निगोदा अपर्याप्ता स्वार्थतया असंख्येयगुणाः, एकैकपर्याप्त-
वादरनिगोदनिश्चया असंख्येयानामपर्याप्तानां वादरनिगोदाना-
मुत्पादात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्तका स्वार्थतया असंख्ये-
यगुणाः, सकललोकाऽऽपन्नतया क्रेत्रस्य संख्येयगुणत्वात्, ते-
भ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता स्वार्थतया संख्येयगुणाः, सूक्ष्मे-
ष्वोघतोऽपर्याप्तन्यः पर्याप्तानां संख्येयगुणत्वात् । (पएसट्टयाए
इति) अत ऊर्ध्वं प्रदेशार्थतया चिन्ता क्रियते, तामेव करोति-
सर्वस्तोकाः वादरनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया, स्वार्था-
स्तोकात्वात् । तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया अ-
संख्येयगुणाः, स्वार्थानामसंख्येयगुणत्वात् । एवं तेभ्यः सूक्ष्मनि-
गोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनि-
गोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः । (दब्बट्टपएसट्ट-
याए इति) अधुना स्वार्थप्रदेशार्थतया चिन्ता क्रियते-स-
र्वस्तोका वादरनिगोदाः पर्याप्ताः स्वार्थतया, वादरनिगोदा
अपर्याप्ताः स्वार्थतया असंख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा
अपर्याप्ता स्वार्थतया असंख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः
पर्याप्ता स्वार्थतया संख्येयगुणाः । अत्र सर्वत्राऽपि युक्तिः
प्राक्तन्येव । तेभ्यो वादरा निगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया
अनन्तगुणाः, एकैकनिगोदस्यानन्ताणुकानन्तस्कन्धनिष्पन्न-
त्वात् । तेभ्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असं-

संख्येयगुणाः, द्रव्याणामसंख्येयगुणत्वात् । तेभ्यः सूक्ष्मनिगो-
दा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः । युक्तिः प्राक्तन्ये-
य । तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ताः संख्येयगुणाः, द्रव्याणां
संख्येयगुणत्वात् । तदेवमुक्ता निगोदाः । अधुना निगोदजी-
वानाधिकृत्य भेदप्रश्नमाह - * "निगोयजीवा णं जेतो ! " इत्यादि
सुगमम् । भगवानाह-गौतम ! निगोदजीवा द्विविधाः प्रकृताः ।
तद्यथा-सूक्ष्मनिगोदा वादरनिगोदजीवाश्च । चक्षुर्दौ निगोदजी-
वतया तुल्यतासूचकौ । एवमन्यत्रापि यथायोगं भावनीयौ ।
"सुहुमनिगोयजीवा णं जेतो ! " इत्यादि पर्याप्तापर्याप्तविषयं
सूत्रं त्विदं पाठसिद्धम् । सम्प्रति द्रव्यार्थतया संख्यां विपृच्छि-
पुराह- "सुहुमनिगोयजीवा णं भंते ! द्रव्यद्वयाए" इत्यादि
प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह-गौतम ! नो संख्येया नाप्यसंख्ये-
याः, किं त्वनन्ताः ; प्रतिनिगोदजनन्तानां निगोदजीवद्रव्याणां
भावात् । एवमपर्याप्तसूत्रं चक्ष्यम् । तदेवं सामान्यतो निगोद-
द्रव्यविषयं सूत्रमुक्तम् । एवं सूक्ष्मनिगोदजीवविषयं सूत्र-
त्रिकं, वादरनिगोदजीवविषयं सूत्रत्रिकं चक्ष्यम् । सर्वसंख्येया
नव सूत्राणि । एवमेव प्रदेशार्थतया विषयाण्यपि नव सूत्राणि,
नानात्वाभावात् । भावना सर्वत्रापि सुप्रतीता । ये किल द्र-
व्यार्थन्यायनन्तास्ते प्रदेशार्थतया सुनरामनन्ताः, प्रतिद्रव्यम-
संख्यातानां प्रदेशानां भावात् । सर्वसंख्येया सामान्यत्वाद्वा सूत्रा-
णि । साम्प्रतमेतेषामेव सूक्ष्मवादरपर्याप्तापर्याप्तनिगोदजीवानां
द्रव्यार्थप्रदेशार्थभयार्थतया परस्परमद्वयवहुत्वमाह-"एएसि
णं" इत्यादि । सर्वस्तोका वादरनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्-
थतया, निगोदानां स्तोकात्वात्, तेज्यो वादरनिगोदजीवा अप-
र्याप्ता द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः, निगोदानामसंख्येयगुण-
त्वात् । तेज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया अ-
संख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया
संख्येयगुणाः । कारणं पृथग्दूह्यम् । प्रदेशार्थतया सर्वस्तोका
वादरनिगोदजीवाः पर्याप्ताः, प्रदेशार्थतया द्रव्याणां स्तोका-
त्वात् ; तेज्यो वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया अ-
संख्येयगुणाः, द्रव्याणामसंख्येयगुणत्वात् । एवं तेभ्यः सूक्ष्म-
निगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः, तेज्यः
सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया, द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया
सर्वस्तोकाः, वादरनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया, तेभ्यो वा-
दरनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः, तेज्यः
सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः, ते-
ज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः, ते-
भ्यो वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असंख्येय-
गुणाः, प्रतिवादरनिगोदपर्याप्तजीवमसंख्येयानां प्रदेशानां भा-
वात्, तेज्यः सूक्ष्मवादरनिगोदजीवाश्च पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया
असंख्येयगुणाः, वादरनिगोदापर्याप्तभ्यो वादरनिगोदपर्याप्ताना-
मसंख्यातगुणत्वात् । तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्तकाः प्र-
देशार्थतया असंख्येयगुणाः, तेज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः
प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः भावना प्रागिव ।

सम्प्रति सूक्ष्मवादरपर्याप्तापर्याप्तनिगोदजीवानां द्रव्यार्थप्रदे-
शार्थभयार्थतया परस्परमद्वयवहुत्वमाह-

एतेसि णं भंते ! सुहुमाणं निगोदाणं वायराणं पज्ज-

* 'एवं निगोयजीवा वि' इत्यारभ्य 'पएसट्याए संखेज्जगुणा'
इति वाचद मूले संक्षिप्तमुक्तमिति विभावनीयं सुधीभिः ।

त्तगाणं अपज्जत्तगाणं निगोयजीवाणं सुहुमाणं वाय-
राणं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणं दव्वट्याए पएसट्याए
दव्वट्टपएसट्याए कयरे २० जाव विसेसाहिया वा । गो-
यमा ! सव्वत्थोवा वायरनिओया पज्जत्ता दव्वट्ट्याए,
वायरनिओदा अपज्जत्ता दव्वट्ट्याए असंखेज्जगुणा,
सुहुमनिगोदा अपज्जत्ता दव्वट्ट्याए असंखेज्जगुणा, सुहु-
मनिओदा पज्जत्ता दव्वट्ट्याए संखेज्जगुणा, सुहुमनिओ-
एहिंतो पज्जत्तएहिंतो दव्वट्ट्याए वायरनिओदजीवा
पज्जत्ता अणंतगुणा, वायरनिओदजीवा अपज्जत्ता
दव्वट्ट्याए असंखेज्जगुणा, सुहुमनिओयजीवा अपज्जत्ता
दव्वट्ट्याए असंखेज्जगुणा. सुहुमनिओयजीवा पज्जत्ता द-
व्वट्ट्याए संखेज्जगुणा, पएसट्याए सव्वत्थोवा, वायरनिओ-
दजीवा पज्जत्ता पएसट्याए, वायरनिओदजीवा अपज्जत्ता
पएसट्याए असंखेज्जगुणा, सुहुमनिओयजीवा अपज्जत्ता
पएसट्याए असंखेज्जगुणा, सुहुमनिओदजीवा पज्जत्ता प-
एसट्याए संखेज्जगुणा, सुहुमनिओदजीवहिंतो पज्ज-
त्तएहिंतो वायरनिओया पज्जत्ता पदेसट्याए अ-
णंतगुणा, वायरनिओया अपज्जत्ता पएसट्याए असंखे-
ज्जगुणा० जाव सुहुमनिओया पज्जत्ता पएसट्याए सं-
खेज्जगुणा, दव्वट्टपदेसट्याए सव्वत्थोवा, वायरनिओया
पज्जत्ता दव्वट्ट्याए, वायरनिओदा अपज्जत्ता दव्वट्ट्याए
असंखेज्जगुणा० जाव निगोदा पज्जत्ता दव्वट्ट्याए संखेज्ज-
गुणा, सुहुमनिओएहिंतो पज्जत्तएहिंतो वायरनिओदजीवा
पज्जत्ता दव्वट्ट्याए अणंतगुणा, सेसा तहेव० जाव सुहुमनि-
ओदजीवा पज्जत्तगा दव्वट्ट्याए संखेज्जगुणा, सुहुमनिओ-
यजीवहिंतो पज्जत्तएहिंतो दव्वट्ट्याए वायरनिओयजीवा
पज्जत्ता, पएसट्याए असंखेज्जगुणा, सेसं तहेव० जाव
सुहुमनिओया पज्जत्ता पएसट्याए संखेज्जगुणा ।

'एएसि णं' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह-गौतम ! स-
र्वस्तोका वादरनिगोदाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया, तेज्यो वादरनि-
गोदा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा
अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः, तेज्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता
द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः । अत्र सर्वत्रापि युक्तिः प्रागुक्तैव । सू-
क्ष्मनिगोदेभ्यः द्रव्यार्थतया वादरनिगोदजीवाः पर्याप्ता अनन्त-
गुणाः, एकैकस्मिन् निगोदे अनन्तानां जीवानां भावात्, तेज्यो
वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ताः, द्रव्यार्थतया असंख्येयगु-
णाः, निगोदानामसंख्यातगुणत्वात् । एवं तेज्यः सूक्ष्मनिगो-
दजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः, तेज्यः सूक्ष्मनि-
गोदजीवाः पर्याप्ता द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः, प्रदेशार्थतया
सर्वस्तोकाः, वादरनिगोदजीवाः पर्याप्तकाः प्रदेशार्थतया, निगो-
दानां स्तोकात्वात् । तेभ्यो वादरनिगोदजीवाः अपर्याप्ताः प्रदे-
शार्थतया असंख्येयगुणाः, निगोदानामसंख्येयगुणत्वात् । एवं ते-
ज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असंख्येयगु-

णाः, तेज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया संख्ये-
यगुणाः, तेज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवेभ्यः पर्याप्तेभ्यो वादरनिगोदाः
पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः, एकैकस्य निगोदस्य अ-
नन्ताणुकान्तस्कन्धनिष्ठाऽऽपन्नत्वात् । तेज्यो वादरनिगोदा
अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः, एकैकवादरपर्याप्तनि-
गोदनिश्चया संख्यातोतानां वादरापर्याप्तनिगोदानामुत्पादात् ।
तेज्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असंख्यातगु-
णाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया संख्येयगु-
णाः, स्वार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोकाः, वादरनिगोदाः पर्याप्ता
द्रव्यार्थतया, तेज्यो वादरनिगोदा अपर्याप्ता स्वार्थतया असं-
ख्येयगुणाः, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ता स्वार्थतया असं-
ख्येयगुणाः, तेज्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ता स्वार्थतया संख्ये-
यगुणाः । अत्र युक्तिर्निगोदानां द्रव्यार्थतया चिन्तायामिव । ते-
ज्यः सूक्ष्मनिगोदेभ्यः पर्याप्तेभ्यो वादरनिगोदजीवाः पर्या-
प्ता स्वार्थतया अनन्तगुणाः, प्रतिवादरनिगोदमनन्तानां जी-
वानां भावात् । तेभ्यो वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ता द्रव्यार्थ-
तया असंख्येयगुणाः, तेज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ता
स्वार्थतया असंख्येयगुणाः, तेज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ता
स्वार्थतया संख्येयगुणाः । अत्र युक्तिर्निगोदजीवानां स्वार्थ-
तया चिन्तायामिव । तेज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवेभ्यः पर्याप्तेभ्यो
द्रव्यार्थतया चिन्तितेज्यो वादरनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदे-
शार्थतया असंख्येयगुणाः, प्रतिवादरनिगोदपर्याप्तजीवमसं-
ख्येयानां लोकाऽऽकाशप्रमाणानां प्रदेशानां भावात् । तेज्यो
वादरनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः, ते-
ज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः,
तेज्यः सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः ।
युक्तिरत्र निगोदजीवानां प्रदेशार्थतया संख्येयगुणचिन्ताया-
मिव । तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदजीवेभ्यः पर्याप्तेभ्यः प्रदेशार्थतया
चिन्तितेभ्यो वादरनिगोदाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः ।
एकैकस्मिन् निगोदे अनन्तानामणूनां सद्भावात् । तेज्यो
वादरनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः, तेज्यः
सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः, तेज्यः
सूक्ष्मनिगोदजीवाः पर्याप्ताः प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः । अत्र यु-
क्तिर्निगोदानां प्रदेशार्थतया चिन्तायामिव । जी० ६ प्रति० ।
सांख्यवहारिकाः के प्रतिपाद्यन्ते, किं निगोदावस्थात उद्भूताः,
उत सूक्ष्मनिगोदेभ्य उद्भूताः, उत सूक्ष्ममात्रोद्भूताः ? इति प्रश्ने,
उत्तरम्-प्रज्ञापनावृत्तौ निगोदाद्भूता इति सामान्यं वचो न
विशेषबाधां कर्तुं समर्थं स्यात् । सूक्ष्मात्राणां निगोद
इति संज्ञा नास्ति, निगोद इति नाम वनस्पतौ रूढम्,
तथा सूत्रेऽपि तथैव दृश्यते-सूक्ष्मनिगोदेभ्य उद्भूताः, अत एव
सांख्यवहारिका इति । श्रुतिपरम्परयाऽपि बहुश्रुतानामयं प्रचोषः ।
यतः-“सर्वे जीवा व्यवहार्ये-व्यवहारितया द्विधा । निगोदा व्य-
वहार्यास्ते, चान्येऽपि व्यवहारिणः” ॥ १ ॥ इति योगशास्त्रवृत्तौ इति ।
१३७ प्र० । सेन० १ उल्ला० । अनादिनिगोदमध्ये यथा भव्यस्य ज्ञा-
नदर्शनचरित्राणां सत्ता, तथा अज्ञव्यस्य भवति, न वेति प्रश्ने,
उत्तरम्-अभव्यस्य ज्ञानाऽऽदिसत्ता ज्ञाति, परमभव्यतया सा-
पक्षसद्भावेन प्रकटीभवति, ज्ञव्यस्य तु तद्योगेऽस्याप्रकटीस्या-
“निर्ग्रन्थो गोदयोः भयोः, किं वाऽऽद्यस्यैवेति प्रश्ने, उत्तरम्-सूक्ष्म-
रूपाः, यामि लुप्तकमवग्रहणरूपमेवान्तर्मुहूर्त्तमायुर्भवति । वाद-

रनिगोदस्य तु लुप्तकमवग्रहणरूपं किञ्चिन्न्यूनमन्तर्मुहूर्त्तरूपं
भवति, सामान्येन तूभयोरप्यन्तर्मुहूर्त्तमुच्यते इति १५५ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । सूक्ष्मनिगोदाभिर्गतो जीवः पुनः सूक्ष्मनिगो-
दमध्ये याति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-सूक्ष्मनिगोदाभिर्गतो
जीवः पुनरपि सूक्ष्मनिगोदे यातीति । २७३ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

विगोदजीव-निगोदजीव-पुं० । साधारणनामकर्मोदयवर्तिनि
जीवे, ज० ३५ श० ६ उ० । नारकजीवेभ्यो निगोदजीवानां दुःख-
मधिकं, निगोदजीवेभ्यो वा नारकजीवानाम् ? इति प्रश्ने,
उत्तरम्-निश्चयतो नारकजीवेभ्यो निगोदजीवानां जन्ममरणा-
ऽऽद्येकशरीरानन्तजीवावस्थानाऽऽदिरूपं महद् दुःखं, परं तन्मस्त-
सृष्टिस्तुऽऽदीनामिदं नातिदुस्सहम् । व्यवहारतस्तु निगोदजीवे-
भ्यो नारकजीवानां परमाधार्मिककृतवेदनाऽऽदिरूपं दुःखं प्रति
किं साम्यं, हीनाधिकत्वं वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-तेषां व्यवहारेण
समानं दुःखमवलीयते, निश्चयस्तु केवलिगम्य इति । ३४३ ।
३४४ । प्र० । अनादिनिगोदजीवाः किं जनितावृत्तकर्मवशेन तत्र
तिष्ठन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-प्रवाहापेक्षया अनादिकर्मसंबन्धेन
तत्र तिष्ठन्तीति । ३४५ प्र० । केचन निगोदजीवा लघुकर्मभूय व्य-
वहाराशौ समायान्ति, तेषां तत्र लघुकर्मभिर्वचने किं कारणमि-
ति प्रश्ने, उत्तरम्-भव्यवपारिपाकाऽऽदिकं तेषां लघुकर्मजवने
कारणमिति ३४६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । मांसमध्ये निगोद-
जीवा उत्पद्यमानाः कथिताः सन्ति । तथाहि-“आमासु
अ पक्वासु अ, विपश्चमाणासु मंसपेसीसु । उपपज्जन्ति अणूता,
तच्चण्णा तत्थ जंतुओ” ॥ १ ॥ एतज्जाथायां योगशास्त्रतृतीय-
प्रकाशमध्ये कथितमस्ति, यन्निगोदशब्देन शरीरं कथ्यते-
ऽतो मांसमध्ये शरीरिणोऽनन्ता जीवा उत्पद्यन्ते, तच्चरीराणि
कानि ? मांसमेव शरीरतया परिणमति, तदुपाणि किं
वाऽसंख्यातानि शरीराणि उत्पद्यन्ते तानि, तेषामप्यनन्तशरी-
रिणामावाधोत्पद्यते ? न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-मांसमध्ये रस-
जङ्घिन्द्रियजीवा अनेके उत्पद्यमानाः संभाव्यन्ते, तथा “आमा-
सु अ पक्वासु अ,” एतज्जाथायां ये निगोदजीवा उत्पद्यमानाः
कथिताः सन्ति, तत्र निगोदशब्देन सूक्ष्मजीवा एव अर्थः पर-
स्परया कथ्यमानोऽस्ति, परं साधारणवनस्पतिवदनन्तजीवाऽऽ-
श्रय एकशरीरनिगोद पंचविधोऽर्थः कथ्यमानो नास्ति । यस्तुः
प्रतिक्रमणसूत्रवृत्तौ मांसमध्ये तत्कर्णा अनेके जीवा उत्प-
द्यमानाः कथिताः सन्ति, परमनन्ता असंख्याता न कथिताः
सन्ति, तस्मादनन्ता असंख्याता यत्र कथिताः सन्ति, परं
तत्रानन्ताऽसंख्यातशब्देन बहव इत्यर्थो ज्ञेयः, एवं परम्पराऽस्ति ।
तानि च जीवशरीराणि मांसपुङ्गवतयाऽन्यपुङ्गवतया च मि-
श्रितानि उत्पद्यमानानि संभाव्यन्ते, तथा तस्मादऽऽनन्ताऽऽदि-
षु द्विन्द्रियजीवा उत्पद्यमानाः कथिताः सन्ति, तद्वत्तेषामपि
मांसजीवानामावाधोत्पद्यते इति संभाव्यते, परमेकशरीर-
स्थानन्तजीववन्नोद्यते इति ज्ञातं नास्तीति ॥ ४४ प्र० । सेन०
४ उल्ला० ।

विगोय-निर्ग्रन्थ-पुं० । निर्गता ग्रन्था रुच्यतः सुवर्णाऽऽदिरूपाद्
ज्ञावतो सिध्यात्वाऽऽदिवृत्तणादिति निर्ग्रन्थः । व्य० ३ उ० ।
स्था० । सूत्र० । निर्गतो बाह्याज्यन्तरो ग्रन्थो यस्मात्स निर्ग्र-
न्थः । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । बाह्याभ्यन्तरप्रस्थिरहिते, दश०
६ अ० । जैनसाधो, दश० ३ अ० । स० । स्था० । (व्याख्या

‘दिता’ शब्दे द्रष्टव्या) " णिगंथा जिणसासणमवा । " निग्रं-
न्यास्ते भण्यन्ते, ये जिनशासनभवाः प्रतिपन्नपरमेश्वरप्रवच-
नमुनयः । प्रव० ए० द्वार । पञ्चविधाः भ्रमणाः, तत्र निग्रंथा
जैनसाधवः । आचा० १ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । सूत्र० ।
स्या० । आ० क० । शा० । प्रश्न० । आ० चू० । नं० ।

(१) निग्रंथशब्दव्याख्या—

सहिरन्नागा सर्गथा, अहिरन्नुवण्णा समाणा ।

सहिरण्यकः सग्रन्थ उच्यते । अत्र हिरण्यग्रहणं बाह्याभ्यन्त-
रपरिग्रहोपलक्षणं, ततो यः सपरिग्रहः स सग्रन्थः । भ्रमणाः पुन-
रहिरण्यसुवर्णका अतो निग्रंथाः । हिरण्यं रूप्यं, सुवर्णं कनकम् ।
श्रु० १ उ० । (ग्रन्थनिकेतो ‘गंथ’ शब्दे तू० जा० ७ ए० १ पृष्ठे उक्तः)

प्रस्तुतयोजनामाह—

सात्रजेण विमुक्ता, अर्जिततरवाहिरेण गंधेण ।

निगहपरमा य वि हू, तेणेवं होंति निगंथा ॥

सावद्यः सपापः कर्मोपादाननिवन्धनत्वाद्यो ग्रन्थः, तेन सा-
न्यन्तरवाद्येन ये मुक्तास्ते निग्रंथा उच्यन्ते । येऽपि चान्तरं प्र-
न्धेन न सर्वथा मुक्तास्तेऽपि, ये न विद्वांसः क्रोधाऽऽदिदोषवे-
दिनः, तथा निग्रहपरमाः, तन्निर्जयप्रधानाः, तेनैवं कारणेन ते
निग्रंथा भवन्ति ।

(२) अथाऽऽन्तरं ग्रन्थमधिकृत्य ये मुक्ताः, ये चामुक्ताः, तदेत-
दभिधितुराह—

केइं सव्वविमुक्ता, कोहाइएहिं केइं भइयव्वा ।

सेदिहुगं विराचिता, जाणमु जो निगमो जत्तो ॥

क्रोधाऽऽदिभिरन्तरग्रन्थैः केचित्सर्वविमुक्ताः सर्वैरपि विप्रमु-
क्ताः, केचित्तुनर्मकव्या विकल्पनीयाः—कैश्चिद् मुक्ताः, कैश्चिदपि न
मुक्ता इत्यभिप्रायः । अत्र शिष्यः प्राऽऽह—कथं नु नामेदं ह्यास्यते ?
अमी सर्वथा मुक्ताः, अमी च न मुक्ता इत्युच्यते—श्रेणिकिकमु-
पशमश्रेणिकपकश्रेणितक्कणं, विरचय्य यथोक्तपरिपाट्या स्थाप-
यित्वा, ततो जानीहि यो यतः क्रोधाऽऽदेर्निर्गतः, अनिर्गतो वेति ।
श्रु० १ उ० । भ० । उक्त० । सूत्र० । (श्रेणिकद्वयप्रकरणे ‘खवग-
सेदि’ शब्दे तू० मा० ७ उ० पृष्ठे, ‘उवसनसेदि’ शब्दे द्वि० भा०
१०४३ पृष्ठे च द्रष्टव्या)

(३) एतां कृपकश्रेणिमध्यास्तीनेन येन यदनन्तानुबन्धादिकं
कृपितं, स तेन मुक्त इत्यवसातव्यम् । येऽपि श्रेणिकद्वयमद्याऽपि
न प्रतिपद्यन्ते, किन्तु सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशु-
द्धिकानामन्यतमस्मिन् संयमे वर्तन्ते, तेऽपि संकलनचतुष्ट-
यवर्जितदशभिः कृपायैमुक्ता इत्यवगन्तव्यम् । यत उक्तम्—“वा-
रसविहे कसाए, खविण उवसामिण य जोगेहिं । लब्धम् चरि-
त्तलंजो, तस्स विसेसा इमे पंच ॥ १ ॥ ”

ततश्च—

जे वि अ न सव्वगंधे—हि निगया होंति केइं निगंथा ।

ते वि य निगहपरमा, हवंति तेसिं खउज्जुत्ता ॥

ये पि च सरागसंयमवर्जिनः सर्वेभ्य आभ्यन्तरग्रन्थेभ्यो न नि-
र्गताः, तेऽपि तेषां संवलनकपायाऽऽदीनां कृषोद्युक्ता उदय-
निरोधोदयप्राप्तविफलीकरणाभ्यां कृयकरणाद्योद्यताः सन्तो
निग्रहपरमा अन्तरग्रन्थनिग्रहप्रधाना भवन्तीत्यतो निग्रंथा
उच्यन्ते ।

अपि च—

कलुसफलेन न जुज्झइ, किं चिचं तत्थ जं विगयरागो ।
संते वि जे कसाए, निगिएहई सो वि तचुहो ॥

कलुषयन्ति सहजनिर्मलं कर्मरजसा मलिनयन्तीति “अच्”
॥ ५ । १ । ४६ ॥ इति अचप्रत्यये कलुषा कपायाः, तेषां यत्फलं
पुरुषमाषणनयनमुखविकारै रौघध्यानानुबन्धाऽऽदिकं, तेन
सह यत्र युज्यते न संबन्धमुपयाति, विगतरागो विशेषेणापुन-
र्भावेन गतो रागो यस्मात्स विगतरागः, कीणमोह इत्यर्थः ।
तत्र किं चित्रं किमाश्चर्यं ? कषायलक्षणकारणाभावान्न किञ्चि-
दित्यर्थः । यस्तु सतोऽपि विद्यमानानपि कषायाभिगृह्णाति, उ-
दीयमानानेव प्रथमतो निरुणद्धि, कथञ्चिदुदयप्राप्तान् वा वि-
फलीकरोति, सोऽपि तचुहो वीतराग इव निष्कषायो मन्तव्यः,
सतामपि कषायाणामसतकल्पनाकारणात्, अतः सरागसंय-
तोऽपि निग्रन्थोऽभिधीयते ।

अथ परं प्रश्नयति—

जइ अर्जितरमुका, बाहिरगंधेण मुकया किह ए १ ।

गिएहंता उवगरणं, जम्हा अममत्तया तेसु ॥

यद्यनन्तरोक्तप्रकारेणाभ्यन्तरग्रन्थमुक्ताः, ततो वस्त्रपात्राऽऽदिक-
मुपकरणं गृह्णन्, ततः कथं, नुरिति वितर्कं । बाह्यग्रन्थेन मुक्ता उ-
च्येरन् ? वस्त्राऽऽदेरपि ग्रन्थरूपत्वादित्यभिप्रायः । सुरिराह—यस्मा-
त्तेषु वस्त्रपात्राऽऽदिषु न विद्यते ममत्वं सूच्छां येषां ते अममत्व-
काः । “शेषाह्वा” ॥ ७ । ३ । १७५ ॥ इति कचप्रत्ययः । सू-
च्छांरहिताः । नेन बाह्यग्रन्थमुक्ता अभ्यभिधीयन्ते । इयमत्र भा-
वना—सूच्छां परिग्रहो गीयते तनूपकरणाविधारणमात्रम्, “मुच्छां
परिग्रहो बुत्तो” इति वचनात् । अतः संयमोपभोगाऽऽदिनिमि-
त्तमुपकरणं धारयन्नापि विशुद्धचेतोवृत्तिरपरिग्रह एव ज्ञातव्यः ।
तज्जं परमगुरुभिः—“अज्जन्धविसोहीए, उवगरणं बाहिरं परि-
हरंतो । अपरिग्रहो चि भणिमो, जिणेहिं तेसु कइं सीहिं” ॥ १ ।
श्रु० १ उ० । भ० । उक्त० । सूत्र० ।

(४) अथ निग्रंथनिकेपमाह निर्युक्तिरुत्—

णिकेवेवो णियंउम्भी, चउविहो दुविहो य होइ दव्वमि ।
आगम यो आगमओ, णो आगमओ य सो तिविहो ॥ ३२ ॥ नि० ।

निकेपो न्यासः (निघंठमि चि) निग्रन्थे निग्रन्थविषये चतु-
र्विधः, नाम-स्थापना-रूप-भावभेदात् । तत्र नामस्थापने लु-
प्ते । द्विविधो भवति रूप्ये—आगमतो, नो आगमतश्च । तथाऽऽ-
गमतः प्राग्वत्, नो आगमतश्च स इति निग्रन्थस्त्रिभेद इति
गाथाश्रयः । उक्त० (पाईटीका) ६ अ० । त्रैविध्यमेवाऽऽह-
द्रव्यतो एकः, अन्यो न रूप्यतो सावतः, अपरो द्रव्यतोऽपि
प्रावतोऽपि । तत्र रूप्यतो निग्रन्थः स उच्यते, यो लिङ्गसहि-
तो रूप्यलिङ्गयुक्तो निःशङ्कः सन्नध्यवस्यते, उत्प्रव्रजतीत्यर्थः ।
यस्तु प्रव्रज्यायामजिमुखो न तावदद्याऽपि प्रव्रजति, कारणेन वा
यः साधुः परहिङ्गे वर्तते, स द्वितीयो द्वितीयजङ्गवर्ती । यस्तु उ-
दयसहितो द्रव्यजाचलिङ्गयुक्तः स तृतीयः । उभयथा निग्रन्थ
इति प्रावः । श्रु० ३ उ० ।

जाणगसरीरभविण, तव्वइरिचि य णिएहवादीसु ।

भाशमि णियंउ खनु, पंचविहो होइ णायव्वो ॥ ३३ ॥ नि० ।

(जाणगसरीरमविर्त्ति) ज्ञशरीरनिर्ग्रन्थो, प्रव्यशरीर-
निर्ग्रन्थश्च । पश्चात्कृतपुरस्कृतनिर्ग्रन्थपर्यायतयाऽयं घृतकुम्भ
इत्यादिन्यायतः प्राग्बद्धावनीयः । तद्व्यतिरिक्तश्च निह्वाऽऽदि-
षु । आदिशब्दात्पार्श्वस्थाऽऽदिपरिग्रहः । जावनिर्ग्रन्थोऽप्याग-
मतो, नो आगतश्च, तत्राऽऽगतस्तथैव । नो आगतस्तु
स्वत एवाऽऽह निर्युक्तिकृत्-भावे निर्ग्रन्थः, खलुवाक्या-
लङ्कारे, पञ्चविधः पञ्चभेदो भवति ज्ञातव्य इति गाथाऽर्थः ।
उक्तं (पाईटीका) ६ अ० ।

(५) पञ्चविधनिर्ग्रन्थस्वरूपं चेदम्-

कइ एं जंते ! णियंठा पणत्ता ! गोयमा ! पंच णियंठा
पणत्ता । तं जहा-पुलाए, वउसे, कुसीले, णियंठे,
सिणाए ।

(णियंठ स्ति) निर्गताः सवाह्याज्यन्तरग्रन्थादिति निर्ग्रन्थाः
साधवाः, एतेषां च प्रतिपन्नसर्वविरतीनामपि विचित्रचारित्र-
मोहनीयकर्मकृत्योपशमाऽऽदिकृतो भेदोऽवसेयः । तत्र- (पुलाए
स्ति) पुलाको निःसारो धान्यकणः, पुलाकवत्पुलाकः संयम-
सारापेक्षया, स च संयमवानपि मनाक् तमसारं कुर्वन् पु-
लाक इत्युच्यते । (वउसे स्ति) वकुशं शवशं, कर्तुरमित्यन-
र्थान्तरम्, ततश्च वकुशसंयमयोगाद्वकुशः । (कुसीले स्ति) कु-
त्सितं शीघ्रं चरणमस्येति कुशीलः । (नियंठे स्ति) निर्गतो ग्र-
न्थान्मोहनीयकर्माऽऽख्यादिति निर्ग्रन्थः । (सिणाए स्ति) स्ना-
त इव स्नातो घातिकर्मलक्षणमलपटलकालनादिति । ज० २५
श० ६ उ० ।

तत्रो णियंठा णोससोवउत्ता पणत्ता । जहा-पुलाए,
णियंठे, सिणाए । तत्रो णियंठा सस-णोससोवउत्ता
पणत्ता । तं जहा-वउसे, पमिसेवणाकुसीले, कसाय-
कुसीले ।

(तत्रो इत्यादि) निर्गता ग्रन्थात् सवाह्याज्यन्तरादिति निर्ग्र-
न्थाः संयताः, नो ' नैव, संज्ञायामाहाराऽऽद्यभिलापरूपायां, पू-
र्वानुभूतस्मरणानगतचित्ताद्वारेणोपयुक्ता ये ते नोसंज्ञोपयुक्ताः,
तत्र पुलाको वक्ष्युपजीवनाऽऽदिना संयमासारताकारको व-
क्ष्यमाणलक्षणः, निर्ग्रन्थ उपशान्तमोहः, क्षीणमोहो वेति । स्नात-
को घातिकर्मलक्षणावनावाप्तशुक्लानस्वरूपः । तथा त्रय एव
संज्ञोपयुक्ताः, नोसंज्ञोपयुक्ताश्चेति संकीर्णस्वरूपाः, तथा स्वरूप-
त्वात् । तथा चाऽऽह- (सन्न नोससोवउत्त स्ति) संज्ञा चाहाराऽऽ-
दिविषया, नोसंज्ञा च तदभावलक्षणा । संज्ञानोसंज्ञे, तयोरुप-
युक्ता इति विग्रहः । पूर्वह्रस्वता प्राकृतत्वादिति । तत्र वकुशः श-
रीरोपकरणविभूपाऽऽदिना सवखचारित्रपटः, प्रतिसेवनया मूल-
गुणाऽऽदिविषयया कुत्सितं शीघ्रं यस्य स तथा । एवं कपायकु-
शील इति । स्था० ३ उ० २ उ० । घ० २० । घ० । प० भा० ।
प० चू० । दर्श० । (पुलाकाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने)

(६) एते पुलाकाऽऽद्यः पञ्च निर्ग्रन्थविशेषा एभिः संयमा-
ऽऽदिनिरनुगमविकल्पैः साध्या जवन्ति-

पञ्चवण वेय रागे, कप्प चरित्त पमिसेवणा णाणे ।

तित्ये लिंग सरीरे, वित्ते काळे गति संजमणिकासे ॥१॥

जोगुवओग कसाए, लेसा परिणाम वंध वेदे य ।

कम्पोदीरण उवसं-पजहस ससा य आहारे ॥ २ ॥

जव आगरिसे कालं-तरेय समुघाय खेत्त फुसणा य ।

जावे परिणामे खलु, अप्पावहुयं णियंठाणं ॥ ३ ॥

ज० २५ श० ६ उ० ।

(७) तत्र वेदद्वारे-

पुलाए णं भंते ! किं सवेयए होज्जा, अवेदए होज्जा ! गोयमा !
सवेयए होज्जा, णो अवेदए होज्जा । जइ सवेदए होज्जा
किं इत्थीवेदए होज्जा, पुरिसवेदए होज्जा, पुरिसणपुंसगवेयए
होज्जा ! गोयमा ! णो इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए
होज्जा, पुरिसणपुंसगवेयए होज्जा । वउस णं भंते ! किं
सवेयए होज्जा, अवेदए होज्जा ! गोयमा ! सवेदए होज्जा,
णो अवेदए होज्जा । जइ सवेदए होज्जा किं इत्थीवेयए
होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा, पुरिसणपुंसगवेयए होज्जा !
गोयमा ! इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा, पुरिस-
णपुंसगवेयए होज्जा । एवं पडिसेवणाकुसीले वि । कसाय-
कुसीले णं भंते ! किं सवेयए पुच्छा ! गोयमा ! सवेयए
वा होज्जा, अवेदए वा होज्जा । जइ अवेदए होज्जा किं
उवसंतवेदए होज्जा, खीणवेदए होज्जा ! गोयमा !
उवसंतवेदए वा होज्जा, खीणवेदए वा होज्जा । जइ स-
वेदए होज्जा किं इत्थीवेदए होज्जा पुच्छा ! गोयमा ! ति-
सु वि जहा वउसे । णियंठे णं भंते ! किं सवेदए पुच्छा !
गोयमा ! णो सवेदए होज्जा, अवेदए होज्जा । जइ अ-
वेदए होज्जा किं उवसंतवेदए होज्जा, खीणवेदए वा होज्जा
पुच्छा ! गोयमा ! उवसंतवेदए वा होज्जा, खीणवेदए वा
होज्जा । सिणाए णं भंते ! किं सवेयए होज्जा ! जहा णियं-
ठे तहा सिणाए वि, एवरं णो उवसंतवेदए होज्जा, खी-
णवेदए होज्जा ।

पुलाकवकुशप्रतिसेवनाकुशीलानामुपशमकूपकश्रेयोरजावात् ।
(नो इत्थीवेयए स्ति) स्त्रियाः पुलाकवधेरजावात् । (पुरिसन-
पुंसगवेयए स्ति) पुरुषः सन्न यो नपुंसकवेदको वद्धितकत्वाऽऽ-
दिजावात् । (वेदए वा होज्जा, खीणवेदए वा होज्जा स्ति) सू-
क्ष्मसंपरायगुणस्थानकं यावत्कपायकुशीलो भवति, स च
प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणेषु सवेदः, अनिवृत्तिचादरे तृपशान्तेषु क्षी-
णेषु वा वेदेष्ववेदः स्यात्, सूक्ष्मसम्पराये चेति । (नियंठे
णमित्यादि) (उवसंतवेयए वा होज्जा, खीणवेयए वा होज्जा
स्ति) श्रेणिद्वये निर्ग्रन्थत्वभावादिति । (सिणाए णमित्यादि)
(णो उवसंतवेदए होज्जा, खीणवेदए होज्जा स्ति) त्रपकश्रेया-
मेव स्नातकत्वभावादिति ।

(८) रागद्वारे-

पुलाए णं भंते ! किं सरागे होज्जा, वीयरगे होज्जा !
गोयमा ! सरागे होज्जा, णो वीयरगे होज्जा, एवं जाव

कमायकुसीले । एण्येते णं भंते ! किं सरागे होज्जा पुच्छा ? गोयमा ! एो सरागे होज्जा, वीयरगे होज्जा । जइ वीयरगे होज्जा किं उवसंतकमायवीयरगे होज्जा, खीणकसायवीयरगे होज्जा ? गोयमा ! उवसंतकमायवीयरगे होज्जा, खीणकसायवीयरगे होज्जा । सिणाने एवं चेव, णवरं एो उवसंतकमायवीयरगे होज्जा, खीणकसायवीयरगे होज्जा । (पुत्ताए णं जंते ! किं सरागे चि) सरागः सकपायः ।

(८) कल्पद्वारे-

पुत्ताए णं भंते ! किं जियकप्पे होज्जा, अट्टियकप्पे होज्जा ? गोयमा ! जियकप्पे वा होज्जा, अट्टियकप्पे वा होज्जा । एवं जाव सिणाए । पुत्ताए णं जंते ! किं जिणकप्पे होज्जा, थेरकप्पे होज्जा, कप्पातीते होज्जा ? गोयमा ! एो जिणकप्पे होज्जा, थेरकप्पे होज्जा, एो कप्पातीते होज्जा । वउसे णं जंते पुच्छा ? गोयमा ! जिणकप्पे वा होज्जा, थेरकप्पे वा होज्जा, एो कप्पातीते होज्जा । एवं पडिसेवणाकुसीले वि । कसायकुमीले णं पुच्छा ? गोयमा ! जिणकप्पे वा होज्जा, थेरकप्पे वा होज्जा, कप्पातीते वा होज्जा । एण्येते णं पुच्छा ? गोयमा ! एो जिणकप्पे होज्जा, एो थेरकप्पे होज्जा, कप्पातीते होज्जा । एवं सिणाए वि ॥ ४ ॥

(किं जियकप्पे इत्यादि) आचेन्नकप्पाऽऽदिषु दशसु पदेषु प्रथमपञ्चमतिर्यकरसाधवः स्थिता एवाऽवश्यं तत्पालनादिति । तेषां स्थितकल्पः तत्र वा पुत्ताको भवेत् । मध्यमतीर्यकरसाधवस्तु तेषु स्थिताश्चास्थिताश्च स्थितास्थिताश्चेत्यस्थितकल्पः, तेषां तत्र वा पुत्ताको भवेत् । एवं सर्वेऽपि । अथवा-कल्पो जिनकल्पः, स्थितकल्पश्चेतद् द्विवेति । तमाश्रित्याऽऽह- (पुत्ताए णं भंते ! किं जिणकप्पे इत्यादि) (कप्पातीते ति) जिनकल्पस्थविरकल्पाज्यामन्यत्र । (कसायकुसीले णमित्यादि) (कप्पातीते वा होज्जा चि) कल्पातीते वा कपायकुसीलो भवेत्, कल्पातीतस्य उग्रस्थतीर्यकरस्य सकपायत्वादिति । (नियंते णमित्यादि) (कप्पातीते होज्जा चि) निर्ग्रन्थः कल्पातीत एव भवेत्, यतस्तस्य जिनकल्पस्थविरकल्पधर्मा न सन्तीति ।

(६) चरित्रद्वारे-

पुत्ताए णं जंते ! किं सामाइयसंजमे होज्जा, छेओवट्ठावणियसंजमे होज्जा, परिहारविसुद्धियसंजमे होज्जा, सुहुमसंपरायसंजमे होज्जा, अहक्खायसंजमे होज्जा ? गोयमा ! सामाइयसंजमे होज्जा, छेओवट्ठावणियसंजमे होज्जा, एो परिहारविसुद्धियसंजमे होज्जा, एो सुहुमसंपरायसंजमे होज्जा, एो अहक्खायसंजमे होज्जा । एवं वउसे वि । एवं पडिसेवणाकुसीले वि । कसायकुसीले णं पुच्छा ? गोयमा ! सामाइयसंजमे वा होज्जा जाव सुहुमसंपरायसंजमे वा होज्जा, एो अहक्खायसंजमे होज्जा । एण्येते णं

पुच्छा ? गोयमा ! एो सामाइयसंजमे वा होज्जा जाव एो सुहुमसंपरायसंजमे वा होज्जा, अहक्खायसंजमे वा होज्जा । एवं सिणाते वि ॥ ५ ॥

चरित्रद्वारं व्यक्तमेव ।

(१०) प्रतिसेवनाद्वारे-

पुत्ताए णं भंते ! किं पमिसेवए होज्जा, अपमिसेवए होज्जा ? गोयमा ! पमिसेवए होज्जा, एो अपमिसेवए होज्जा । जइ पडिसेवए होज्जा, किं मूलगुणपमिसेवए होज्जा, उत्तरगुणपमिसेवए होज्जा ? गोयमा ! मूलगुणपमिसेवए होज्जा, उत्तरगुणपमिसेवए होज्जा, मूलगुणपडिसेवमाणे पंचएहं अणासवाणं अक्षयरं पडिमेवेज्जा, उत्तरगुणपमिसेवमाणे दसविहस्स पच्चक्खाणस्स अक्षयरं पमिसेवेज्जा । वउसे णं पुच्छा ? गोयमा ! पमिसेवए होज्जा, एो अपमिसेवए होज्जा । जइ पमिसेवए होज्जा किं मूलगुणपडिसेवए होज्जा, उत्तरगुणपडिसेवए होज्जा ? गोयमा ! एो मूलगुणपडिसेवए होज्जा, उत्तरगुणपमिसेवए होज्जा । उत्तरगुणपमिसेवमाणे दसविहस्स पच्चक्खाणस्स अक्षयरं पमिसेवेज्जा । पमिसेवणाकुसीले जहा पुत्ताए । कसायकुमीले पुच्छा ? गोयमा ! एो पमिसेवए होज्जा । एवं एण्येते वि । एवं सिणाते वि ॥ ६ ॥

(पमिसेवए चि) संयमप्रतिकूलार्थस्य संज्वलनकपायोदयात्सेवकः प्रतिसेवकः, संयमविराधक इत्यर्थः । (मूलगुणपमिसेवए चि) मूलगुणाः प्राणातिपातविरमणाऽऽदयः, तेषां प्रातिकूल्येन सेवकः मूलगुणप्रतिसेवकः । एवमुत्तरगुणप्रतिसेवकोऽपि, नवरमुत्तरगुणाः दशविधप्रत्याख्यानरूपाः । (दसविहस्स पच्चक्खाणस्स चि) तत्र दशविधं प्रत्याख्यानम्, 'अणागतमहकंतं कोडोसहियं' इत्यादिप्राग्गुण्यात्पातस्वरूपम् । अथवा- " नवकारपोरिसीए " इत्याद्यावश्यकप्रसिद्धम् । (अक्षयरं पमिसेवेज्जा चि) एकतरं प्रत्याख्यानं विराधयेत्पलक्षणत्वाच्चास्य पिण्डविशुद्ध्यादिविराधकत्वमपि सम्भाव्यत इति ।

(११) ज्ञानद्वारे-

पुत्ताए णं भंते ! कइसु णाणेषु होज्जा ? गोयमा ! दोसु वा तिसु वा होज्जा, दोसु होज्जमाणे दोसु आनिणिबोहियणाणसु अणाणेषु होज्जा, तिसु होज्जमाणे तिसु आनिणिबोहियणाणसु अणाणसु अणाणसु ओहिणाणेषु होज्जा । एवं वउसे वि । एवं पमिसेवणाकुसीले वि । कसायकुसीले णं पुच्छा ? गोयमा ! दोसु वा तिसु वा चउसु वा होज्जा । दोसु होज्जमाणे दोसु आनिणिबोहियणाणसु अणाणेषु होज्जा । तिसु होज्जमाणे तिसु आनिणिबोहियणाणसु अणाणसु ओहिणाणेषु होज्जा, अहवा तिसु आनिणिबोहियणाणसु अणाणसु पज्जवणाणेषु होज्जा, चउसु होज्जमाणे चउसु आनिणिबोहियणाणसु ओहिणाणसु पज्जवणाणेषु होज्जा । एवं एण्ये-

ठे वि । सिणाते एं पुच्छा ? । गोयमा ! एगम्मि केवल-
णाणेषु होज्जा । पुलाए ण भंते ! केवइयं सुयं अहि-
ज्जेज्जा ? । गोयमा ! जहणेण एवस्स पुव्वस्स ततियं आ-
यारवत्थुं, उक्कोसेण एवुवाइं अहिज्जेज्जा । वउमं णं
पुच्छा ? । गोयमा ! जहणेणं अट्ट पवयणमायाओ, उक्कोसए
दस पुव्वाइं अहिज्जेज्जा । एवं पडिसेवणाकुसीदो इव ।
कसायकुसीदो एं पुच्छा ? । गोयमा ! जहणेणं अट्ट पवयण-
मायाओ, उक्कोसेणं चउदस उवाइं अहिज्जेज्जा । एवं
णियंठे वि । सिणाते एं पुच्छा ? । गोयमा ! सयवतिरित्ते
होज्जा ॥ ७ ॥

आजिनिबोधिकाऽऽदिज्ञानप्रस्तावाद् ज्ञानविशेषभूतं श्रुतं वि-
शेषेण चिन्तयन्नाह- (पुलाए णं भंते ! केवइयं सुयमित्यादि)
(जहणेणं अट्ट पवयणमायाओ चि) अप्रवचनमातृपालनरूप-
त्वाच्चारित्रस्य, तद्वतोऽप्रवचनमातृपरिज्ञानेनाऽवश्यं भाव्यं,
ज्ञानपूर्वकत्वाच्चारित्रस्य, तत्परिज्ञानं च श्रुतादतोऽप्रवचन-
मातृप्रतिपादनपरं श्रुतं वकुशस्य जघन्यतोऽपि भवताति । तद्य
“ अठएणं पवयणमाईणं ” इत्यस्व यद्विचरणसूत्रं तत्सम्भा-
व्यते । यत्पुनरुत्तराध्ययनेषु प्रवचनमातृप्रतिपादननामकमध्यय-
नं, तद् गुरुत्वाद्धिशिष्टतरश्रुतत्वाच्च न जघन्यतः सम्भवतीति
बाहुल्याऽऽश्रयं चेदं श्रुतप्रमाणं, तेन न मापतुपाऽऽदिना व्यभि-
चार इति ।

(१२) तीर्थद्वारे—

पुलाए णं भंते ! किं तित्थे होज्जा, अतित्थे होज्जा ?
गोयमा ! तित्थे होज्जा, णो अतित्थे होज्जा । एवं वउसे
वि । एवं पडि वणाकुसीदो वि । कसायकुमीदो पुच्छा ?
गोयमा ! तित्थे वा होज्जा, अतित्थे वा होज्जा । जइ
तित्थे होज्जा किं तित्थयरे होज्जा, पत्तेयवुच्छे होज्जा ? ।
गोयमा ! तित्थयरे वा होज्जा, पत्तेयवुच्छे वा होज्जा ।
एवं णियंठे वि । एवं सिणाते ॥ ८ ॥

(कसायकुसीलेत्यादि) कपायकुशीलवृक्षस्थाचस्थायां
तीर्थकरोऽपि स्यादतस्तदपेक्षया तीर्थव्यवच्छेदे च तदन्योऽ-
प्यसौ स्यादिति, तदन्यापेक्षया च “ अतित्थे वा होज्जा चि ” इ-
त्युच्यते । अत एवाऽऽह- “ जदि तित्थे होज्जा, किं तित्थयरे
होज्जा ” इत्यादि ।

(१३) लिङ्गद्वारे—

पुलाए णं भंते ! किं सङ्गिमे होज्जा, अण्णाङ्गिमे हो-
ज्जा, गिहिङ्गिमे होज्जा ? । गोयमा ! दव्वङ्गिं प-
रुच्च सङ्गिमे वा होज्जा, अण्णङ्गिमे वा होज्जा । जा-
वङ्गिं परुच्च शियमं सङ्गिमे होज्जा, एवं जाव सि-
णाए । ॥ ९ ॥

लिङ्गं द्विधा, द्रव्यजावभेदात् । तत्र जावलिङ्गं ज्ञानाऽऽदि, एतच्च स्व-
लिङ्गमेव, ज्ञानाऽऽदिभावस्याहंतामेव भावात् । द्रव्यलिङ्गं तु द्वे-
धा, स्वलिङ्गपरलिङ्गभेदात् । तत्र स्वलिङ्गं रजोहरणाऽऽदि । पर-
लिङ्गं च द्विधा-कुनीयिकलिङ्गं, गृहस्थलिङ्गं चेत्यत आह- (पु-

लाए णं भंते ! किं सङ्गिमे इत्यादि) त्रिविधलिङ्गेऽपि जवेद्
व्यलिङ्गानपेक्षत्वाच्चरणपरिणामस्येति ।

(१४) शरीरद्वारे—

पुलाए णं भंते ! कइसु सरीरेसु होज्जा ? । गोयमा ! तिसु
ओराणियतेयाकम्मएसु होज्जा । वउसे णं भंते ! पुच्छा ? ।
गोयमा ! तिसु वा चउस वा होज्जा, तिसु होज्जमाणे
तिस ओराणियतेयाकम्मएसु होज्जा । चउसु होज्जमाणे
चउस ओराणियवेउव्वियतेयाकम्मएसु होज्जा । एवं
पडिसेवणाकुमीदो वि । कमायकुसीदो पुच्छा ? । गोयमा !
तिसु वा चउस वा पंचसु वा होज्जा । तिसु होज्जमाणे
तिसु ओराणियतेयाकम्मएसु होज्जा, चउसु होज्जमाणे
चउसु ओराणियवेउव्वियतेयाकम्मएसु होज्जा । पंचसु हो-
ज्जमाणे पंचसु ओराणियवेउव्वियआहारगतेयाकम्मएसु
होज्जा । णियंठो, सिणाओ य जहा पुलाओ ॥ १० ॥

शरीरद्वारं व्यक्तम् ।

(१५) क्षेत्रद्वारे—

पुलाए णं भंते ! किं कम्मचूमीसु होज्जा ? । गोयमा ! जम्म-
णसंतिजावं पडुच्च कम्मचूमीए होज्जा, णो अकम्मचूमीए
होज्जा ? । वउसे णं पुच्छा ? । गोयमा ! जम्मणसंतिभावं पडुच्च
कम्मचूमीए होज्जा, णो अकम्मचूमीए होज्जा । साहरणं
परुच्च कम्मचूमीए होज्जा, अकम्मचूमीए वा होज्जा । एवं
पजाव सिणाए ॥ ११ ॥

(पुलाए णं भंते ! किं कम्मचूमीए इत्यादि) (जम्मणसंतिभावं प-
डुच्च चि) जन्म उत्पादः, सङ्गावश्च विचक्रितक्षेत्रादन्यत्र, नत्र वा
जातस्य, तत्र चरणजावे नास्तित्वम्, एतयोश्च समाहारद्वन्द्वोऽतत्त-
त्प्रतीत्य पुलाकः कम्मचूमी भवेत्, तत्र जायते, विहरति च तत्रै-
वेत्यर्थः । अकम्मचूमी पुनरसौ न जायते, तज्जातस्य चारित्र्या-
भावात् । न च तत्र वर्तते, पुलाकस्यैव वसंमानस्य देवाऽऽदिभिः
संहर्तुमशक्यत्वात् । वकुशसूत्रं- (नो अकम्मचूमीए होज्जा चि)
अकम्मचूमी वकुशो न जन्मतो जवति, स्वकृतविहारतश्च, पर-
कृताविहारतस्तु कर्मभूम्यामकर्मभूम्यां च समजवतीत्येतदे-
वाऽऽह- (साहरणं पडुच्चेत्यादि) इह च संहरणं क्षेत्रान्त-
रात्क्षेत्रान्तरे देवाऽऽदिनिर्णयनम् ।

(१६) कालद्वारे—

पुलाए णं भंते ! किं ओसप्पिणीकाले होज्जा, उस्सप्पिणी-
काले होज्जा, णो ओसप्पिणी णो उस्सप्पिणीकाले होज्जा ? ।
गोयमा ! ओसप्पिणीकाले वा होज्जा, उस्सप्पिणीकाले
वा होज्जा, णो ओसप्पिणी णो उस्सप्पिणीकाले वा होज्जा ।
जइ ओसप्पिणीकाले होज्जा किं सुसमसुसमाकाले
होज्जा १, सुसमाकाले होज्जा २, सुसमदुस्समाकाले
होज्जा ३, दुस्समसुसमाकाले होज्जा ४, दुस्समाकाले
होज्जा ५, दुस्समदुस्समाकाले होज्जा ६ ? । गोयमा !
जम्मणं परुच्च णो सुसमसुसमाकाले होज्जा १, णो

सुसमाकाळे होज्जा २, सुसमदुस्समाकाळे वा होज्जा ३, दुस्समसुसमाकाळे वा होज्जा ४, एणो दुस्समाकाळे होज्जा ५, एणो दुस्समदुस्समाकाळे होज्जा ६ । मंतिजावं पडुच्च एणो सुसमसुसमाकाळे होज्जा १, एणो सुसमाकाळे होज्जा २, सुसमदुस्समाकाळे होज्जा ३, दुस्समसुसमाकाळे होज्जा ४, दुस्समाकाळे होज्जा ५, एणो दुस्समदुस्समाकाळे होज्जा ६ । जइ उस्सप्पिणीकाळे होज्जा किं दुस्समदुस्समाकाळे होज्जा १, दुस्समाकाळे होज्जा २, दुस्समसुसमाकाळे होज्जा ३, सुसमदुस्समाकाळे होज्जा ४, सुसमाकाळे होज्जा ५, सुसमदुस्समाकाळे होज्जा ६ । गोयमा ! जम्माणं पडुच्च एणो दुस्समसुसमाकाळे होज्जा १, दुस्समाकाळे होज्जा २, दुस्समसुसमाकाळे वा होज्जा ३, सुसमदुस्समाकाळे वा होज्जा ४, एणो सुसमाकाळे वा होज्जा ५, एणो सुसमसुसमाकाळे वा होज्जा ६ । मंतिजावं पडुच्च एणो दुस्समदुस्समाकाळे होज्जा १, एणो दुस्समाकाळे होज्जा २, दुस्समसुसमाकाळे होज्जा ३, सुसमदुस्समाकाळे होज्जा ४, एणो सुसमसुसमाकाळे होज्जा ५, एणो सुसमदुस्समाकाळे होज्जा ६ । जइ एणो ओसप्पिणी एणो उस्सप्पिणीकाळे होज्जा किं सुसमसुसमापडिजागे होज्जा १, सुसमापडिजागे होज्जा २, सुसमदुस्समापडिजागे होज्जा ३, सुसमसुसमापडिजागे होज्जा ४, एणो सुसमापडिजागे होज्जा ५, एणो सुसमदुस्समापडिजागे होज्जा ६ । जइ एणो ओसप्पिणी एणो उस्सप्पिणीकाळे होज्जा किं सुसमसुसमापडिजागे होज्जा १, सुसमापडिजागे होज्जा २, सुसमदुस्समापडिजागे होज्जा ३, सुसमसुसमापडिजागे होज्जा ४, एणो सुसमापडिजागे होज्जा ५, एणो सुसमदुस्समापडिजागे होज्जा ६ । साहरणं पडुच्च अण्यरे समाकाळे जइ ओसप्पिणीकाळे होज्जा किं दुस्समदुस्समाकाळे होज्जा १, गोयमा ! जम्माणं पडुच्च एणो दुस्समदुस्समाकाळे होज्जा, जइव पुलाए । संतिभावं पडुच्च एणो दुस्समदुस्समाकाळे होज्जा । एवं संतिजावेण वि जहा पुलाए० जाव एणो सुसमसुसमाकाळे होज्जा । साहरणं पडुच्च अण्यरे समाकाळे होज्जा, जहां एणो ओसप्पिणी एणो उस्सप्पिणीकाळे होज्जा पुच्छा । गोयमा ! जम्माणं संति-

भावं पडुच्च एणो सुसमसुसमापडिजागे होज्जा । जइव पुलाए० जाव दुस्समसुसमापडिजागे होज्जा । साहरणं पडुच्च अण्यरे पडिजागे होज्जा, जइ वउसे, एवं पडिसेवणाकुसीले वि । एवं कसायकुसीले वि । शियंठो, सिणाओ य जहा पुलाए; एवरं एएसिं अब्भहिं साहरणं जाणियव्वं; सेसं तं चेव ॥ १२ ॥

त्रिविधः कालोऽयसपिण्यादिः । तत्राऽद्यत्वं भरतैरावतयोः, तृतीयस्तु महाविदेहहैमवताऽऽदिषु । (सुसमदुस्समाकाळे वा होज्जा सि) आदिदेवकाले इत्यर्थः । (दुस्समसुसमाकाळे वेति) चतुर्थे अरके इत्यर्थः । उक्तासमाख्यायाऽन्यथाऽसौ जायते । (संतिभावं पडुचेत्यादि) अवसपिण्यां सद्भावं प्रतीत्य तृतीयचतुर्थयश्चमाऽऽरकेषु भवेत्, नत्र चतुर्थारके जातः सन्पञ्चमेषु वर्तते, तृतीयचतुर्थारकसद्भावस्तु तज्जन्मपूर्वक इति । (जइ उस्सप्पिणीकाळे) उस्सप्पिण्यां द्वितीयतृतीयचतुर्थेष्वरकेषु जन्मतो नवति, तत्र द्वितीयस्याऽन्ते जायते, तृतीये तु चरणं प्रतिपद्यते, तृतीयचतुर्थयोस्तु जायते, चरणं च प्रतिपद्यते इति । सद्भावं पुनः प्रतीत्य तृतीयचतुर्थयोरेव तस्य सत्ता, तयोरेव चरणप्रतिपत्तेरिति । (जइ एणो ओसप्पिणीत्यादि) (सुसमसुसमापडिजागे सि) सुसमसुसमायाः प्रतिभागः सादृश्यं यत्र काले स तथा । स च देवकुत्तरकुत्तु । एवं सुसमाप्रतिभागो हरिवर्षरम्यकवर्षेषु, सुसमदुःसमाप्रतिभागो हैमवतैरम्यकवर्षेषु, दुःसमसुसमाप्रतिभागो महाविदेहेषु । (नियंठो, सिणाओ य जहा पुलाए सि) एतौ पुलाकयद्वयौ । विशेषं पुनराह- (नवरं एएसिं अब्भहिं साहरणं जाणियव्वं सि) पुलाकस्य हि पूर्वोक्तपुत्रस्या सहरणं नास्त्येतयोश्च तरस्मिन्वतीति कृत्वा तद्वच्यं, सहरणद्वारेण च यस्तयोः सर्वकालेषु सम्भवाऽसौ पूर्वसंहृतयोर्निर्ग्रन्थज्ञातकत्वप्राप्तौ दृष्टव्या, यतो नापगतवेदानां सहरणमस्तीति । यदाह-" समणीमवगयवेयं, परिहारपुलायमप्पमचं च । चोइसपुविं आहा-रणं च न य को इ सहरणं ॥ १ ॥ " सि ।

(१७) गतिद्वारे सौधर्माऽऽदिका देवगतिरित्याऽऽद्यस्तङ्के-
दास्तदायुध पुलाकाऽऽदीनां निरूप्यते-

पुलाए णं भंते ! कालमए समाणे कं गतिं गच्छ । गोयमा ! देवगतिं गच्छ । देवगतिं गच्छमाणे किं नवणवासीसु उववज्जेज्जा, वाणमंतरेषु उववज्जेज्जा, जोइसियवेमाणिएसु उववज्जेज्जा । गोयमा ! एणो नवणवासीणो-
वाणमंतरणो जोइसियवेमाणिएसु उववज्जेज्जा । वे-
माणिएसु उववज्जमाणे जहणेणं सोइस्से कप्पे, उक्कोसेणं सहस्सारे कप्पे उववज्जेज्जा । वउसे णं एवं चेव, एवरं उक्कोसेणं अचुए कप्पे । पडिसेवणाकुसीले जहा वउसे । कसायकुसीले जहा पुलाए, एवरं उक्कोसेणं अणुत्तरविमाणेषु य । शियंठे णं जंते ! एवं चेव, जाव० वेमाणिएसु उववज्जमाणे अजहणमणुकोसं अणुत्तरविमाणेषु उववज्जेज्जा । सिणाए णं भंते ! कालमए समाणे कं गतिं गच्छ-
ति । गोयमा ! सिद्धगतिं गच्छति । पुलाए णं भंते !

देवसु उववज्जमाणे किं इंदत्ताए उववज्जेज्जा, तायत्तीस-
गत्ताए उववज्जेज्जा, लोमपालत्ताए उववज्जेज्जा, अहमि-
दत्ताए उववज्जेज्जा । गोयमा ! अविराहणं पकुच्च इ-
दत्ताए उववज्जेज्जा, सामाणियत्ताए उववज्जेज्जा, तायत्ती-
सगत्ताए उववज्जेज्जा, लोमपालत्ताए उववज्जेज्जा, एते
अहमिदत्ताए उववज्जेज्जा । विराहणं पकुच्च अण्यरेसु
उववज्जेज्जा । एवं वज्जे वि । एवं पमिसेवणाकुसीले वि ।
कसायकुसीले पुच्छा । गोयमा ! अविराहणं पकुच्च इंदत्ताए
वा उववज्जेज्जा० जाव अहमिदत्ताए उववज्जेज्जा । विराह-
णं पकुच्च अण्यरेसु उववज्जेज्जा । शियंते पुच्छा । गोयमा !
अविराहणं पकुच्च एते इंदत्ताए उववज्जेज्जा० जाव एते
लोमपालत्ताए उववज्जेज्जा, अहमिदत्ताए उववज्जेज्जा । वि-
राहणं पकुच्च अण्यरेसु उववज्जेज्जा । पुलागस्स एं भंते !
देवलोमसु उववज्जमाणस्स केवइयं कालं ठिई पस्सत्ता ।
गोयमा ! जहसेणं पडिओवमपुहत्तं, उक्कोसेणं अट्टारससाग-
रोवमाइं । वज्जेसस एं पुच्छा । गोयमा ! जहसेणं
पडिओवमपुहत्तं, उक्कोसेणं वावीसं सागरोवमाइं ।
एवं पडिसेवणाकुसीलस्स वि । कसायकुसीलस्स पु-
च्छा । गोयमा ! जहसेणं पडिओवमपुहत्तं, उक्कोसे-
णं तेत्तीसं सागरोवमाइं । शियंतेसस पुच्छा । गोयमा !
अजहसमणुक्कोसं तेत्तीसं सागरोवमाइं ॥ १३ ॥

तत्र च- (अविराहणं पकुच्च स्ति) अविराधना क्षानाऽऽदीनाम् ।
अथवा लब्धेरनुपजीवनादनस्तां प्रतीत्य अविराधकाः सन्त
इत्यर्थः । (अण्यरेसु उववज्जेज्ज स्ति) भवनपत्यादीनामन्य-
तरेषु देवपूतपद्यन्ते, विराधितसंयमानां भवनपत्याद्युत्पादस्यो-
क्तत्वात् । यच्च प्रागुक्तम्-“ वेमाणिपसु उववज्जेज्ज स्ति ” तत्सं-
यमाविराधकत्वमाश्रित्यावसेयम् ।

(१८) संयमद्वारे संयमस्थानानि, तेषां चाल्पत्वाऽऽदि चिन्त्यते-
पुलागस्स एं भंते ! केवइया संजमट्टाणा पस्सत्ता । गोयमा !
असंखेज्जा संजमट्टाणा पणत्ता । एवं० जाव कसायकु-
सीलस्स । शियंतेसस एं भंते ! केवइया संजमट्टाणा
पणत्ता । गोयमा ! एगे अजहसमणुक्कोसए संजमट्टा-
णे पस्सत्ते । एवं सिणायस्स वि । एएसि एं भंते !
पुलागवज्जसपमिसेवणाकसायकुसीले एं शियंतेसिणा-
याणं संजमट्टाणाणं कयरे कयरे० जाव विसेसाहिया वा ? ।
गोयमा ! सवत्थोवे शियंतेसस सिणायस्स एगे अज-
हणमणुक्कोसए संजमट्टाणे । पुलागस्स संजमट्टाणा
असंखेज्जगुणा । वज्जेसस संजमट्टाणा असंखेज्जगुणा । प-
मिसेवणाकुसीलस्स संजमट्टाणा असंखेज्जगुणा । कसाय-
कुसीलस्स संजमट्टाणा असंखेज्जगुणा ॥ १४ ॥

तत्र- (पुलागस्सेत्यादि) संयमश्चारित्र्यं, तस्य स्थानानि
शुद्धप्रकर्षाप्रकर्षकृता भेदाः संयमस्थानानि, तानि च प्रत्येकं स-

र्वाऽऽकाशप्रदेशाग्रगणितसर्वाऽऽकाशप्रदेशपरिमाणपर्यवोपेता-
नि जवन्ति, तानि च पुलागस्यासङ्ख्येयानि भवन्ति, विचित्रत्वा-
च्चारित्र्यमोहनीयकथोपशमस्य । एवं यावत्कपायकुसीलस्य ।
(एगे अजहणमणुक्कोसए संजमट्टाणे स्ति) निग्रन्थस्यैकं सं-
यमस्थानं भवति, कपायाणामुपशमस्य कयस्य चाविचित्रत्वेन शु-
द्धैरेकविधत्वादेकत्वादेव च तदजघन्योत्कृष्टं, बहुत्वेव जघन्यो-
त्कृष्टजावसद्भावादिति । अथ पुलाकाऽऽदीनां परस्परतः संयम-
स्थानाल्पबहुत्वमाह- (एएसि एमित्यादि) सर्वेभ्यः स्तोकां स-
र्वस्तोकां निग्रन्थस्य स्नातकस्य च संयमस्थानं, कुतो यस्मादेकं
किंजितं तदित्याह- (अजहणेत्यादि) एतच्चैवं शुद्धैरेकविध-
त्वात्, पुलाकाऽऽदीनां तूक्तक्रमेणासंख्येयगुणानि तानि कयोप-
शमवैचित्र्यादिति ।

(१६) अथ निकर्षद्वारम्- तत्र निकर्षः सन्निकर्षः पुलाकाऽऽदीनां
परस्परेण संयोजनं, तस्य च प्रस्तावनार्थमाह-

पुलागस्स एं भंते ! केवइया चरित्तपज्जवा पणत्ता । गो-
यमा ! अणंता चरित्तपज्जवा पस्सत्ता । एवं० जाव सिणाय-
स्स । पुलाए एं भंते ! पुलागस्स सट्टाणससिणगासेणं च-
रित्तपज्जवेहिं किं हीणे, तुल्ले, अब्भहिए । गोयमा ! सिय ही-
णे, सिय तुल्ले, सिय अब्भहिए । जइ हीणे अणंतभागहीणे
वा, असंखेज्जभागहीणे वा, संखेज्जभागहीणे वा, संखेज्ज-
गुणहीणे वा, असंखेज्जगुणहीणे वा, अणंतगुणहीणे वा ।
अह अब्भहिए अणंतभागमब्भहिए वा, असंखेज्जभागम-
ब्भहिए वा, संखेज्जभागमब्भहिए वा, संखेज्जगुणमब्भ-
हिए वा, असंखेज्जगुणमब्भहिए वा, अणंतगुणमब्भहिए वा ।
पुलाए एं भंते ! वज्जेसस परट्टाणससिणगासेणं चरित्त-
पज्जवेहिं किं हीणे, तुल्ले, अब्भहिए । गोयमा ! हीणे,
एते तुल्ले, एते अब्भहिए अणंतगुणे । एवं पडिमेवणा-
कुसीले वि । कसायकुसीलेणं समं छट्ठाणवडिए जहेव
भट्टाणे । शियंतेसस जहा वज्जेसस । एवं सिणायस्स वि ।
वज्जेसस एं भंते ! पुलागस्स परट्टाणससिणगासेणं चरित्त-
पज्जवेहिं किं हीणे, तुल्ले, अब्भहिए । गोयमा ! हीणे,
एते तुल्ले, अब्भहिए, अणंतगुणमब्भहिए । वज्जेसस एं भं-
ते ! वज्जेसस सट्टाणस्स ससिणगासेणं चरित्तपज्जवेहिं
पुच्छा । गोयमा ! सिय हीणे, सिय तुल्ले, सिय अब्भ-
हिए । जइ हीणे छट्ठाणवडिए । वज्जेसस एं भंते ! पमिसेव-
णाकुसीलस्स परट्टाणससिणगासेणं चरित्तपज्जवेहिं किं हीणे
छट्ठाणवडिए । एवं कसायकुसीलस्स वि । वज्जेसस एं भंते !
शियंतेसस परट्टाणससिणगासे एं चरित्तपुच्छा । गो-
यमा ! हीणे, एते तुल्ले, एते अब्भहिए अणंतगुणहीणे ।
एवं सिणायस्स वि । पमिसेवणाकुसीलस्स एवं चेव ।
वज्जेसस वत्तव्वया जाणियव्वा । कसायकुसीलस्स स-
सिणगासेणं एस चेव वज्जेसवत्तव्वया, एवरं पुलाएण वि
समं छट्ठाणवडिए । शियंते एं भंते ! पुलागस्स परट्टा-

एतस्मिन्नासेणं चरित्तपज्जवेहिं पुच्छा ? । गोयमा ! एो हीणे, एो तुल्ले, अन्नाहिण, अणंतगुणमन्नाहिण। एवं जाव कमायकुसीदस्म । शिणंते एं जंते ! शिणंतेस सणिगासे-
णं पुच्छा ? । गोयमा ! एो हीणे, तुल्ले, एो अन्नाहिण । एवं सिणायस्म वि । सिणाए णं भंते ! पुज्जागस्म परट्ठाण-
सणिगासेणं, एवं जहा शिणंतेस वत्तव्वया, तहा सि-
णायस्म वि जाणियव्वा० जाव सिणाए णं भंते ! सिणा-
यस्म मट्ठाणसणिगासेणं पुच्छा ? । गोयमा ! एो हीणे,
तुल्ले, एो अन्नाहिण ॥

(पुलागस्सेत्यादि) (चरित्तपज्जव सि) चरित्रस्य सर्वविरति-
रूपपरिणामस्य, पर्यवा भेदाच्चरित्रपर्यवाः, ते च बुद्धिना अविजा-
गपलितचेदाः, विषयकृता वा । (सट्ठाणसणिगासेणं ति) स्वमात्मी-
यं सजातीयं स्थानं पर्यवाणानाश्रयः स्वस्थानं पुलाकाऽऽदेः
पुलाकाऽऽदिरेव, तस्य सन्निकर्षः संयोजनं स्वस्थानसन्निकर्षः,
तेन । (किं हीणे ति) विशुद्धसंयमस्थानसम्पत्तिस्त्वेन वि-
शुद्धतरपर्यवापेक्षया अविशुद्धतरसंयमस्थानसंयमस्थित्वेनाविशु-
द्धतराः पर्यवा हीनाः, नद्योगात्साधुरपि हीनः । (तुल्ले ति) तुल्य-
शुक्तिकपर्यवयोगात्तुल्यः । (अन्नाहिण ति) विशुद्धतरपर्यव-
योगादभ्यधिकः । (सिय हीणे ति) अशुद्धसंयमस्थानवर्ति-
त्वात् । (सिय तुल्ले ति) एकसंयमस्थानवर्तित्वात् । (सिय
अन्नाहिण ति) विशुद्धतरसंयमस्थानवर्तित्वात् । (अणंत-
भागहीणे ति) किलासद्भावस्थापनया पुलाकस्थोत्कृष्टसंयम-
स्थानपर्यवाप्तं दश सहस्राणि १०००० तस्य सर्व-जीवानन्तकेन श-
तपरिमाणतया कल्पितेन भागे हते लब्धं शतम् १००० द्वितीयप्र-
तियोगिपुलाकचरणपर्यवाप्तं नव सहस्राणि नवशताधिकानि
६६००० पूर्वभागलब्धं शतं, तत्र प्रक्षिप्तं जातानि दश सहस्राणि,
ततोऽसौ सर्वजीवानन्तकजागहारलब्धेन शतेन हीन इत्यनन्त-
भागहीनः । (असंख्येज्जभागहीणे व ति) पूर्वोक्तकल्पितपर्याय-
राशेर्देशमद्वयस्य (१००००) लोकाऽऽकाशप्रदेशपरिमाणेना-
सङ्ख्येयकेन कल्पनया पञ्चाशत्प्रमाणेन भागे हते लब्धा द्वि-
शती, द्वितीयप्रतियोगिपुलाकचरणपर्यवाप्तं नव सहस्राण्यपि
च शतानि ६६००० । पूर्वभागलब्धा च द्विशती, तत्र प्रक्षिप्ता
जातानि दश सहस्राणि, ततोऽसौ लोकाऽऽकाशप्रदेशपरिमाणा-
ऽसंख्येयकभागहारलब्धेन शतद्वयेन हीन इत्यसङ्ख्येयभागही-
नः । (संख्येज्जभागहीणे व ति) पूर्वोक्तकल्पितपर्यायराशेर्दि-
शसहस्रस्य (१००००) उत्कृष्टसङ्ख्येयकेन कल्पनया दशक-
परिमाणेन भागे हते लब्धं सहस्रम् । द्वितीयप्रतियोगिपुलाक-
चरणपर्यवाप्तं नव सहस्राणि ६६००० । पूर्वभागलब्धं च सहस्रं
तत्र प्रक्षिप्तं, जातानि दश सहस्राणि, ततोऽस्योत्कृष्टसङ्ख्येयकभा-
गहारलब्धेन सहस्रेण हीन इति सङ्ख्येयभागहीनः । (संख्ये-
ज्जगुणहीणे व ति) कित्थेकस्य पुलाकस्य चरणपर्यवाप्तं कल्पनया
सहस्रदशकं, द्वितीयप्रतियोगिपुलाकचरणपर्यवाप्तं च सहस्रं,
तेन श्लोत्कृष्टसङ्ख्येयकेन कल्पनया दशकपरिमाणेन गुणकारेण
हीनोऽनभ्यस्त इति संख्येयगुणहीनः । (असंख्येज्जगुणहीणे
व ति) कित्थेकस्य पुलाकस्य चरणपर्यवाप्तं कल्प-
नया सहस्रदशकं, द्वितीयप्रतियोगिपुलाकचरणपर्यवाप्तं च
द्विशती, ततश्च लोकाऽऽकाशप्रदेशपरिमाणेनासंख्येय-
केन कल्पनया पञ्चाशत्प्रमाणेन गुणकारेण गुणितो द्विशति-

को राशिजायते दशसहस्राणि, स च तेन लोकाऽऽकाशपरि-
माणासंख्येयकेन कल्पनया पञ्चाशत्प्रमाणेन गुणकारेण हीन
इति असंख्येयगुणहीनः । (अणंतगुणहीणे व ति) कित्थेकस्य
पुलाकस्य चरणपर्यवाप्तं कल्पनया सहस्रदशकं, द्वितीयप्र-
तियोगिपुलाकचरणपर्यवाप्तं च शतम् । ततश्च सर्वजीवान-
न्तकेन कल्पनया शतपरिमाणेन गुणकारेण गुणितः शतिको
राशिजायते दशसहस्राणि, स च तेन सर्वजीवानन्तकेन
कल्पनया शतपरिमाणेन गुणकारेण हीन इत्यनन्तगुणहीनः ।
पथमज्जधिकपट्स्थानकशब्दाधोऽप्येभिरेव भागापहारगुण-
कारैर्व्याख्येयः । तथाहि-एकस्य पुलाकस्य कल्पनया दश
सहस्राणि चरणपर्यवमानं, तदन्यस्य नवशताधिकानि नव स-
हस्राणि, ततो द्वितीयापेक्षया प्रथमोऽनन्तजागाभ्यधिकः ।
तथा यस्य नवसहस्राण्यपि च शतानि पर्यवाप्तं, तस्मात्प्रथ-
मोऽसंख्येयजागाधिकः, तथा यस्य नव सहस्राणि चरणप-
र्यवाप्तं, तस्मात्प्रथमः संख्येयभागाधिकः, तथा यस्य चरणपर्यवा-
प्तं सहस्रमानं, तदपेक्षया प्रथमः संख्येयगुणाधिकः, तथा यस्य
चरणपर्यवाप्तं द्विशती, तदपेक्षयाऽऽद्योऽसंख्येयगुणाधिकः, तथा
यस्य चरणपर्यवाप्तं शतमानं, तदपेक्षयाऽऽद्योऽनन्तगुणाधिक
इति । (पुलाए णं भंते ! वत्तसस्सेत्यादि) (परट्ठाणसणिगा-
सेणं ति) विजानीययोगमाश्रित्येत्यर्थः । विजानीयश्च पुला-
कस्य वक्रशाऽऽदिः, तत्र पुलाको वक्रशाद् हीनः, तथाविधवि-
शुद्धभावात् । (कसायकुसीलेणं समं छुट्ठाणवट्ठिणं जहं व स-
ट्ठाणे ति) पुलाकः पुलाकापेक्षया यथाऽनिहितः, तथा
कसायकुशीलापेक्षयाऽपि बाध्य इत्यर्थः । तत्र पुलाकः कसाय-
कुशीलास्तीनो वा स्याद्विशुद्धसंयमस्थानवृत्तित्वात्, तुल्यो वा
स्यात्समानसंयमस्थानवृत्तित्वात्, अधिको वा स्याच्छुद्धत-
रसंयमस्थानवृत्तित्वात् । यतः पुलाकस्य, कसायकुशीलस्य च स-
ंयमस्थानानि संयमस्थानान्यधः, ततस्तौ युगपदसंख्येयानि तानि
गच्छन्तः, तुल्योऽप्यवसानत्वात्, ततः पुलाको व्यधिच्छिद्यते, हीनपरि-
णामत्वात्, व्यधिच्छिद्ये च पुलाको कसायकुशील एकक एवा-
संख्येयानि संयमस्थानानि गच्छन्ति, शुभतरपरिणामत्वात्,
ततः कसायकुशीलप्रातिसेवनाकुशीलवक्रशा युगपदसंख्येयानि
संयमस्थानानि गच्छन्ति, ततश्च वक्रशो व्यधिच्छिद्यते, प्राप्ति-
सेवनाकुशीलकसायकुशीलायसंख्येयानि संयमस्थानानि गच्छन्तः,
ततश्च प्रातिसेवनाकुशीलो व्यधिच्छिद्यते, कसायकुशीलस्त्वसं-
ख्येयानि संयमस्थानानि गच्छन्ति, ततः सोऽपि व्यधिच्छिद्यते,
ततो निर्ग्रन्थस्मात्तत्कावेकं संयमस्थानं प्राप्नुत इति । (नियं-
स्स जहा वत्तसस्स ति) पुलाको निर्ग्रन्थादनन्तगुणहीन
इत्यर्थः, चिन्तितः पुलाकोऽवशेषैः जहाय वक्रशश्चिन्त्यते-(वत्त-
से शमित्यादि) वक्रशः पुलाकादनन्तगुणाभ्यधिक एव, विशुद्ध-
तरपरिणामत्वात्, वक्रशो हीनाऽऽदिर्विचित्रपरिणामत्वात्, प्र-
तिसेवनाकसायकुशीलाच्यामपि हीनाऽऽदिरेव, निर्ग्रन्थस्मात्तत्का-
भ्यां तु हीन एवेति । (वत्तसस्स वत्तव्वया जाणियव व ति) प्रति-
सेवनाकुशीलस्तथा बाध्यो, यथा वक्रश इत्यर्थः । कसायकुशी-
लोऽपि वक्रशवच्च बाध्यः, केवलं पुलाकाद्वक्रशोऽभ्यधिक एवांकः,
सकसायस्तु पट्स्थानपतितो बाध्यो हीनाऽऽदिरित्यर्थः, त-
त्परिणामस्य पुलाकापेक्षया हीनसमाधिकत्वभावत्वादिति ।
(२०) अथ पर्यायाधिकारात्तेषामेव जघन्याऽऽदिभेदानां पुला-
काऽऽदिसंवाग्धनामव्यपत्त्याऽऽदि प्रकृत्यन्ताह-

एएसि णं भंते ! पुलागस्म वत्तसपत्तिसेवणाकुनीदक-

433

एणं पुच्छा ?। गोयमा ! पंचविहउदीरेण वा, पुविहउदीरेण वा, पंच उदीरेमाणे आउयवेयणिज्जमोहणिज्जवज्जाओ पंच कम्मपगमीओ उदीरेइ, दो उदीरेमाणे णामं च गोयं च उदीरेइ । सिणाए एणं पुच्छा ?। गोयमा ! दुविहउदीरेण वा, अणदीरेण वा, दो उदीरेमाणे णामं च गोयं च उदीरेति । २३ ।

(आउयवेयणिज्जवज्जाओ सि) अयमर्थः- पुलाक आयुर्वेदनीयप्रकृतीर्नोदीरयति, तथाविधाध्यवसायस्थानाभावात्, किं तु पूर्वं ते उदीर्ये पुलाकर्ता गच्छति, एवमुत्तरत्रापि यो याः प्रकृतीर्नोदीरयति स ताः पूर्वमुदीर्ये वकुशाऽऽदितां प्राप्नोति, स्नातकः संयोग्यवस्थायां तु नामगोत्रयोरेवोद्धारकः, आयुर्वेदनीये तु पूर्वोद्धारणे एव, अयोग्यवस्थायां त्वनुदीरक एवेति ।

(३०) 'उवसंपज्जहणं' चारे-

पुलाए णं जंते ! पुलायत्तं जहमाणे किं जहति, किं उवसंपज्जइ ?। गोयमा ! पुलायत्तं जहति, कसायकुसीलं वा असंजमं वा उवसंपज्जइ । वउसे णं जंते ! वउसत्तं जहमाणे किं जहति, किं उवसंपज्जइ । गोयमा ! वउसत्तं जहति, पमिसेवणाकुसीलं वा कसायकुसीलं वा असंजमं वा संजमासंजमं वा उवसंपज्जइ । पमिसेवणाकुसीले णं जंते ! पुच्छा ?। गोयमा ! पमिसेवणाकुसीलत्तं जहति, वउसं वा कसायकुसीलं वा असंजमं वा संजमासंजमं वा उवसंपज्जइ । कसायकुसीले पुच्छा ?। गोयमा ! कसायकुसीलत्तं जहति, पुलायं वा वउसं वा पमिसेवणाकुसीलं वा णियंठं वा असंजमं वा संजमासंजमं वा उवसंपज्जइ । णियंठं णं पुच्छा ?। गोयमा ! णियंठत्तं जहति, कसायकुसीलं वा सिणात्तं वा असंजमं वा उवसंपज्जइ । सिणाए णं पुच्छा ?। गोयमा ! सिणायत्तं जहति, सिप्पगतिं उवसंपज्जइ ॥ २४ ॥

उपसम्पुपसम्पत्तिः प्राप्तिः । (जहणं सि) हानं त्यागः, उपसंपच्च हानं च उपसंपक्कानं, किं, पुलाकत्वाऽऽदि त्यक्त्वा, किं, कषायत्वाऽऽदिकमुपसम्पद्यते इत्यर्थः । तत्र (पुलाए णमित्यादि) पुलाकः पुलाकत्वं त्यक्त्वा संयतः कषायकुशील एव जघति, तत्सदृशसंयमस्थानतस्तद्भावात् । एवं यस्य यत्सदृशानि संयमस्थानानि सन्ति, स तद्भावावमुपसम्पद्यते, मुक्त्वा कषायकुशीलाऽऽदीन् । कषायकुशीलो हि विद्यमानस्वसदृशसंयमस्थानकान्पुलाकाऽऽदिज्ञावानुपसम्पद्यते, अविद्यमानसमानसंयमस्थानकं च निर्ग्रन्थज्वावम, निर्ग्रन्थस्तु कषायित्वं वा स्नातकत्वं वा याति, स्नातकस्तु सिद्धयत्येवेति । निर्ग्रन्थसूत्रे-“कसायकुसीलं वा, सिणायं वा ।” इह भावप्रत्ययलोपात्कषायकुशीलत्वमित्यादि दृश्यम् । एवं पूर्वसूत्रेष्वपि । तत्रोपशमनिर्ग्रन्थः श्रेणीतः प्रच्यवमानः सकषायो जघति, श्रेणीमस्तके तु मृतोऽसौ देवत्वेनोत्पन्नोऽसंयतो भवति नोसंयतासंयतो, देवत्वे तद्भावात् । यद्यपि च श्रेणिपतितोऽसौ संयतासंयतोऽपि भवति, तथाऽपि नासाविहोकः, अनन्तरतया तद्भावादिति ।

(३१) संज्ञाद्वारे-

पुलाए णं जंते ! किं सण्णोवउत्ते होज्जा, एणो सण्णो-

वउत्ते होज्जा ?। गोयमा ! एणो सण्णोवउत्ते होज्जा । वउसे णं भंते ! पुच्छा ?। गोयमा ! सण्णोवउत्ते होज्जा, एणो सण्णोवउत्ते होज्जा । एवं पमिसेवणाकुसीले वि । एवं कसायकुसीले वि । णियंठे, सिणाए य जहा पुलाए ॥ २५ ॥

(सण्णोवउत्ते सि) इह संज्ञा आहाराऽऽदिसंज्ञा, तत्रोपयुक्तः कथञ्चिदाहाराऽऽद्यभिष्वङ्गवान् संज्ञोपयुक्तः, नो संज्ञोपयुक्तस्तु आहाराऽऽद्युपभोगेऽपि तत्रानभिषक्तः, तत्र पुलाकनिर्ग्रन्थस्नातका नो संज्ञोपयुक्ता भवन्त्याहाराऽऽदिष्वर्नभिष्वङ्गतात् । ननु निर्ग्रन्थस्नातकावेवं युक्तौ, वीतरागत्वात्, न तु पुलाकः, सरागत्वात्, नैवं, न हि सरागत्वे निरभिष्वङ्गता सर्वथा नास्तीति वक्तुं शक्यते, वकुशाऽऽदीनां सरागत्वेऽपि निःसङ्गताया अप्रतिपादितत्वात् । चूर्णिकारस्त्वाह-“नो नृणां नाणसण्णं सि ।” तत्र च पुलाकनिर्ग्रन्थस्नातका नोसंज्ञोपयुक्ता ज्ञानप्रधानोपयोगवन्तो न पुनराहाराऽऽदिसंज्ञोपयुक्ताः । वकुशाऽऽद्यस्तु भयथाऽपि तथाविधसंयमस्थानस्वभावादिति ।

(३२) आहारकद्वारे-

पुलाए णं भंते ! किं आहारए होज्जा, अणाहारए होज्जा ?। गोयमा ! आहारए होज्जा, एणो अणाहारए होज्जा । एवं जाव णियंठे । सिणाए णं पुच्छा ?। गोयमा ! आहारए वा होज्जा, अणाहारए वा होज्जा ॥ २६ ॥

(आहारए होज्जा सि) पुलाकाऽऽदिनिर्ग्रन्थान्तस्य विग्रहगत्यादीनामनाहारकत्वकारणानामज्ञावादाहारकत्वमेव । (सिणाए इत्यादि) स्नातकः केवलिसमुद्घाते तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेष्वयोग्यवस्थायां चानाहारकः स्यात्, ततोऽन्यत्र पुनराहारक इति ।

(३३) जवद्वारे-

पुलाए णं भंते ! कइ जवगहणं होज्जा ?। गोयमा ! जहणोणं एकं जवगहणं, उक्कोसेणं तिप्पि । वउसे णं पुच्छा ?। गोयमा ! जहणोणं एकं, उक्कोसेणं अट्ठ । एवं पमिसेवणाकुसीले वि । एवं कसायकुसीले वि । णियंठे जहा पुलाए । सिणाए णं पुच्छा ?। गोयमा ! एकं ॥ २७ ॥

(पुलाए णमित्यादि) पुलाको जघन्यत एकस्मिन् भवग्रहणे भूत्वा कषायकुशीलत्वाऽऽदिकं संयतत्वान्तरमेकशोऽनेकशो वा तत्रैव भवे जवान्तरे वाऽत्राप्य सिद्ध्यति, उत्कृष्टस्तु देवाऽऽदिभवान्तरितान् व्रीन् भवान् पुलाकत्वमवाप्नोति । (वउसेत्यादि) इह कश्चिदेकत्र भवे वकुशत्वमवाप्य कषायकुशीलत्वाऽऽदि च सिद्ध्यति, कश्चित्तेकत्रैव वकुशत्वमवाप्य जवान्तरेषु तदभ्यान्येवं सिद्ध्यतीत्यत उच्यते- (जहणोणं एकं भवग्रहणं उक्कोसेणं अट्ठ सि) किलाऽष्टौ भवग्रहणान्युत्कर्षतया चरणमात्रमवाप्यते, तत्र कश्चित् तान्यष्टौ वकुशतया पर्यन्ति-मभवे सकषायत्वाऽऽदियुक्त्या, कश्चित् प्रतिभवं प्रतिसेवनाकुशीलत्वाऽऽदियुक्त्या पूरयतीत्यत उच्यते- (उक्कोसेणं अट्ठ सि)

(३४) अथाऽऽकर्षद्वारम्-

पुलागस्स णं भंते ! एगजवगहणिया केवइया आगरिसा पप्पत्ता ?। गोयमा ! जहणोणं एको, उक्कोसेणं तिप्पिण । वउसस्स णं पुच्छा ?। गोयमा ! जहणोणं एको, उक्कोसे-

एवं सयगसो । एवं पन्तिसेवणाकुसीले वि । कसायकुसीले
एवं चेव । शियंउस्स एं पुच्छा । गोयमा ! जहएणेणं ए-
को, उक्कोसेणं दोषि । सिणातस्स एं पुच्छा । गोयमा !
एको । पुत्तागस्स एं भंते ! एणाणाजवगदणिया आगारि-
सा पमत्ता । गोयमा ! जहएणेणं दोषि, उक्कोसेणं सत्त ।
वउसस्स एं पुच्छा । गोयमा ! जहएणेणं दोषि, उक्कोसेणं
सदस्सगसो । एवं जाव कसायकुसीलेस्स । शियंउस्स एं
पुच्छा । गोयमा ! जहएणेणं दोषि, उक्कोसेणं पंच । सिणा-
तस्स एं पुच्छा । एो एको वि ॥ ३७ ॥

तत्राऽऽकर्षणमाकर्षः, चारित्रस्य प्राप्तिरिति । (एवमवगदणिया
त्ति) एकभवग्रहणे ये भवन्ति । (सयगसो चि) शतपरिमा-
णेन्यर्थः । शतपृथक्त्वमिति ज्ञातव्यम् । उक्तं च - "तिण्हसहस्स-
पुहत्तं, सयपुहत्तं च होइए चि ।" (उक्कोसेणं दोषि चि) एक-
त्र जवे वारद्वयमुपशमश्रेणि करणाडुपशमनिग्रन्थत्वस्य द्वा-
वाकर्षाविति । (पुलागस्सेत्यादि) (नाणामवगदणिया चि)
नानाप्रकारेषु भवग्रहणेषु ये जवन्तीत्यर्थः । (जहएणेणं दोषि
चि) एक आकर्षणं एकत्र भवे, द्वितीयोभ्यन्तरेत्येवमनेकत्र भवे
आकर्षणं स्याताम् । (उक्कोसेणं सत्त चि) पुलाकत्वमुत्कर्ष-
तत्त्वेषु भवेषु स्यात्, एकत्र च तत्कर्षतो वारत्रयं जव-
ति । ततश्च प्रथमभवे एक आकर्षणोऽन्यत्र च जवद्वये त्रयत्वे
इत्यादिभिर्विकल्पैः सत्त ते भवन्तीति । (वउसस्सेत्यादि) (उ-
क्कोसेणं सदस्सगसो चि) बहुशस्याष्टौ भवग्रहणान्युत्कर्षत
वस्तानि, एकत्र च भवग्रहणे उत्कर्षत आकर्षणशतपृथक्त्वमुक्तम्,
तत्र च यदाऽष्टास्वपि भवग्रहणमुत्कर्षतो नव प्रत्येकनाकर्षणशतानि
जवन्ति, तदा नवानां शतानामष्टाभिर्गुणनात्सप्त सदस्साणि शत-
द्वयाधिकानि भवन्तीति । (शियंउस्सेत्यादि) (उक्कोसेणं पंच
चि) निग्रन्थस्योत्कर्षतस्त्रीणि भवग्रहणान्युक्तानि, एकत्र च
भवे द्वावाकर्षावित्येवमेकत्र द्वावपत्र च द्वावपरत्र चैकं रूपक-
निग्रन्थत्वाकर्षणं कृत्वा सिद्धयतीति कृत्वोच्यते पञ्चेति ।

(३४) काशद्वारे-

पुत्ताए णं भंते ! काइओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! जह-
एणेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं वि अंतो मुहुत्तं । वउसे णं
पुच्छा ? गोयमा ! जहएणेणं एकं समयं, उक्कोसेणं देसूणाइं पु-
व्वकोमी । एवं पन्तिसेवणाकुसीले वि । कसायकुसीले वि एवं
चेव । शियंउस्स एं पुच्छा । गोयमा ! जहएणेणं एकं समयं, उ-
क्कोसेणं अंतो मुहुत्तं । सिणाए णं पुच्छा ? गोयमा ! जहए-
णेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं देसूणाइं पुव्वकोमी । पुत्तागस्स
एणं भंते ! कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहएणेणं एकं
समयं, उक्कोसेणं अंतो मुहुत्तं । वउसा णं जंते ! पुच्छा ?
गोयमा ! सव्वच्छं, एवं जाव कसायकुसीला । शियंउ जहा
पुत्तागा । सिणाता जहा वउसा ॥ २९ ॥

(पुत्ताए णमित्यादि) (जहएणेणं अंतो मुहुत्तं चि) पुलाकत्वं
प्रतिपन्नोऽन्तर्मुहूर्त्तापरिपूर्तो पुलाको न ज्ञियते, नाऽपि प्रतिपत्त-
तीति कृत्वा जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तेमित्युच्यते, उत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुह-
ूर्त्तमेतत्प्रमाणत्वादेतत्स्वभावस्येति । (वउसेत्यादि) (जहए-

णेमेकं समयं चि) बहुशस्य चरणप्रतिपत्त्यन्तरसमय एव म-
रणसंज्ञादिति । (उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडि चि) पूर्वं को-
ट्यायुषोऽष्टवर्षान्ते चरणप्रतिपत्ताविति । (शियंउ णमित्यादि)
(जहएणेणं एकं समयं चि) उपशान्तमोहस्य प्रथमसमयसम-
न्तरमेव मरणसम्भवात् । (उक्कोसेणं अंतो मुहुत्तं चि) नि-
ग्रन्थाध्याया एतत्प्रमाणत्वादिति । (सिणायेत्यादि) (जहएणेणं अं-
तो मुहुत्तं चि) आयुष्कान्तिमान्तर्मुहूर्त्तं केवलतोऽपचायन्तर्मुहूर्त्तं
जघन्यतः क्षान्तकालः स्यादिति । पुलाकाऽऽदीनामेकत्वेन कान-
मानमुक्तम् । अथ पृथक्त्वेनाऽऽह- (पुत्तागस्स णमित्यादि) जघ-
न्येनैकं समयमिति । कथम् ? एकस्य पुलाकस्य योऽन्तर्मुहूर्त्तका-
लस्यान्यसमयेऽन्यपुत्ताकत्वं प्रतिपन्न इत्येवं जघन्यत्वविचक्षायां
द्वयोः पुलाकयोरेकत्र समये सद्भावो, द्वित्वे च जघन्यं पृथक्त्वं
भवतीति । (उक्कोसेणं अंतो मुहुत्तं चि) यद्यपि पुलाका उत्कर्षत
एकदा सदस्सपृथक्त्वपरिमाणाः प्राप्यन्ते, तथाऽऽप्यन्तर्मुहूर्त्तत्वात्-
दद्याया बहुत्वोऽपि तेषामन्तर्मुहूर्त्तमेव तत्कालः, केवलं बहूनां
स्थितौ यदन्तर्मुहूर्त्तं तदेकपुलाकस्थित्यन्तर्मुहूर्त्तमहसरमित्य-
वसेयम् । बहुशाऽऽदीनां तु स्थितिकाशः सर्वाद्याः प्रत्येकं तेषां ब-
हुस्थितिकत्वादिति । (शियंउ जहा पुत्तागा चि) । तथैवम्-ज-
घन्यत एकं समयम्, उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तमिति ।

(३६) अन्तरद्वारे-

पुत्तागस्स णं जंते ! केवइयं कालं अंतरं होइ ? गोयमा !
जहएणेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं काइं । अणंताओ
ओसपिणीउस्सपिणीओ कालओ खेत्तओ अवहु पो-
गलपरियट्ठं देसूणं, एवं जाव शियंउस्स । सिणायस्स एं
पुच्छा ? एतिय अंतरं । पुत्तागा णं जंते ! केवइयं काइं अंतरं
होइ ? गोयमा ! जहएणेणं एकं समयं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं
वासाइं । वउसाणं जंते ! पुच्छा ? गोयमा ! एतिय अंतरं,
एवं जाव कसायकुसीलाणं । शियंउाणं पुच्छा ? गोयमा !
जहएणेणं एकं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा । सिणायणं जहा
वउमाणं ॥ ३० ॥

(पुत्तागस्स णमित्यादि) तत्र पुलाकः पुलाको भूत्वा किय-
ता कालेन पुत्ताकत्वमापद्यते ? उच्यते-जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं
स्थित्वा पुनः पुलाक एव भवति, उत्कर्षतः पुनरनन्तेन का-
लेन पुलाकत्वमाप्नोति । कालानन्त्यमेव कालतो नियमयन्ना-
ह- (अणंताओ इत्यादि) इदमेव क्षेत्रतोऽपि नियमयन्नाह-
(क्षेत्रओ इति) स चानन्तः कालः क्षेत्रतो मीयमानः किं
मानः, इत्याह- (अवहुमित्यादि) तत्र पुत्तागपरावर्ते एवं श्रूयते-
किल केनाऽपि प्राणिना प्रतिप्रदेशं द्वियमाणेन मरुपौर्वावता
कालेन लोकः सन्नस्तोऽपि व्याप्यते, तावता क्षेत्रतः पुत्ताग-
परावर्तो भवति । स च परिपूर्णोऽपि स्यादत आह-अपार्कमप-
गताद्धम्, अर्कमात्रमित्यर्थः अपार्कोऽप्यर्द्धतः पूर्णः स्यादत आह-
(देसूणं चि) देशेन प्रागेन न्यूनमिति । (सिणायस्स नत्थि
अंतरं चि) प्रतिपाताभावात् । एकत्वापेक्षया पुलाकत्वाऽऽदीना-
मन्तरमुक्तम् । अथ पृथक्त्वापेक्षया तदेवाऽऽह- (पुत्तागा णमि-
त्यादि) व्यक्तम् ।

(३७) समुद्रातद्वारे-

पुत्तागस्स णं जंते ! कइ समुद्राया पमत्ता ? गोयमा ! ति-

स्मि समुग्धाया पम्पत्ता । तं जहा-वेयणासमुग्धाए, कसाय-
समुग्धाए, मारणंतियसमुग्धाए । वउसस्स णं भंते ! पुच्छा ?
गोयमा ! पंच समुग्धाया पम्पत्ता । तं जहा-वेयणासमुग्धाए,
० जाव तेयासमुग्धाए । एवं पन्निसेवणाकुसीद्वे वि । कसायकु-
सीद्वस्स पुच्छा ? गोयमा ! छ समुग्धाया पम्पत्ता । तं जहा-वे-
यणासमुग्धाए, ० जाव आहारगसमुग्धाए । णियंउस्स णं
पुच्छा ? गोयमा ! णत्थि एको वि । सिणायस्स णं पुच्छा ?
गोयमा ! एगे केवलिसमुग्धाए पम्पत्ते ॥ ३१ ॥

(कन्नायसमुग्धाए इत्यादि) चारित्रवतां संखलनकषायोदय-
सम्भवेन कषायसमुद्घातो भवतीति । (मारणंतियसमुग्धाए
त्ति) इह च पुलाकस्य मरणाभावेऽपि मारणान्तिकसमु-
द्घातो न विरुद्धः, समुद्घाताग्नित्वस्य कषायकुशीलत्वाऽऽदिपरि-
णामे सति मरणाभावात् । (नियंउस्स त्ति) (नऽत्थि एको वि
त्ति) तथास्वभावत्वमिति ।

(३८) अथ क्षेत्रद्वारम्-

पुलाए णं भंते ! झोगस्स किं संखेज्जज्ञागे होज्जा, अ-
संखेज्जज्ञागे होज्जा, संखेज्जेसु जागेसु होज्जा, असंखे-
ज्जेसु जागेसु होज्जा, सव्वलोए होज्जा ? गोयमा ! णो सं-
खेज्जज्ञागे होज्जा, असंखेज्जज्ञागे होज्जा, णो संखे-
ज्जेसु जागेसु होज्जा, असंखेज्जेसु जागेसु होज्जा, णो स-
व्वलोए होज्जा । एवं ० जाव णियंठे । सिणाए णं पुच्छा ?
गोयमा ! णो संखेज्जज्ञागे होज्जा, असंखेज्जज्ञागे
होज्जा, णो संखेज्जेसु जागेसु होज्जा, असंखेज्जेसु जागेसु
होज्जा, सव्वलोए वा होज्जा ॥ ३२ ॥

तत्र क्षेत्रमवगाहनाक्षेत्रं, तत्र (असंखेज्जज्ञागे होज्ज त्ति)
पुलाकशरीरस्य लोकासङ्ख्येयजागमात्रावगाहित्वात् । (सि-
णाए णमित्यादि) (असंखेज्जज्ञागे होज्ज त्ति) शरीरस्थो द-
एकपाटकरणाकाले च लोकासङ्ख्येयजागवृत्तिः, केवलशरीरा-
ऽऽदीनां तावन्मात्रत्वात् । (असंखेज्जेसु भागेसु त्ति) मथिकर-
णकाक्षे यद्दोलोकस्य व्याप्तत्वेन स्तोकास्य चाव्याप्तयोक्त-
त्वाल्लोकस्यासङ्ख्येयेषु भागेषु स्नातको वर्तते, लोकापूरणे च
सर्वलोके वर्तते इति ॥ ३२ ॥

(३६) स्पर्शनाद्वारे-

पुलाए णं भंते ! सव्वझोगस्स किं संखेज्जज्ञागं फुसड,
असंखेज्जज्ञागं फुसड, एवं जहा ओगाहणा जणिया, तहा
फुसणा वि भाणियव्वा ० जाव सिणाए ॥ ३३ ॥

स्पर्शना क्षेत्रवन्नवरं क्षेत्रमवगाहमात्रं, स्पर्शना त्ववगाहस्य
तत्पार्श्ववर्तिनश्चेति विशेषः ॥ ३३ ॥

(४०) भावद्वारे-

पुलाए णं भंते ! कयरम्मि जावे होज्जा ? गोयमा ! ख-
ओवसमिए जावे होज्जा, एवं ० जाव कसायकुसीद्वे । णियंठे
पुच्छा ? गोयमा ! उवसमिए वा, खइए वा जावे होज्जा ।
सिणाए पुच्छा ? गोयमा ! खइए जावे होज्जा ॥ ३४ ॥
भावद्वारं व्यक्तमेव ।

(४१) परिमाणद्वारे-

पुलाया णं जंते ! एगसमएणं केवइया होज्जा ? गोयमा !
पन्निवज्जमाणए पडुच्च सिय अत्थि, सिय णत्थि । जइ-
खेणं एको वा दो वा तिप्पि वा, उक्कोसेणं सयपुहत्तं । पुव्व-
पन्निवएणए पडुच्च सिय अत्थि, सिय णत्थि । जइ अत्थि
जइखेणं एको वा दो वा तिप्पि वा, उक्कोसेणं सहस्सपु-
हत्तं । वउसा णं भंते ! एगसमएणं पुच्छा ? गोयमा ! पडि-
वज्जमाणए पडुच्च सिय अत्थि, सिय णत्थि । जइ अत्थि
जइएणं एको वा दो वा तिप्पि वा, उक्कोसेणं सयपुहत्तं ।
पुव्वपन्निवएणए पडुच्च जइखेणं कोमिसयपुहत्तं, उक्कोसेण
वि कोमिसयपुहत्तं । एवं पन्निसेवणाकुसीद्वे वि । कसाय-
कुसीद्वानं पुच्छा ? गोयमा ! पडिवज्जमाणए पडुच्च सिय
अत्थि, सिय णत्थि । जइ अत्थि जइखेणं एको वा दो वा
तिप्पि वा, उक्कोसेणं कोमिसहस्सपुहत्तं । पुव्वपन्निवएणए
पडुच्च जइएणं कोमिसहस्सपुहत्तं, उक्कोसेण वि कोमि-
सहस्सपुहत्तं । णियंठा णं पुच्छा ? गोयमा ! पन्निवज्जमाणए
पडुच्च सिय अत्थि, सिय णत्थि । जइ अत्थि जइएणं
एको वा दो वा तिप्पि वा, उक्कोसेणं वावडं सत्तं, अट्टसयं
खवगणं चउपएणं उवसमगाणं । पुव्वपन्निवएणए पडुच्च
सिय अत्थि, सिय णत्थि । जइ अत्थि जइखेणं एको वा
दो वा तिप्पि वा, उक्कोसेणं सतपुहत्तं । सिणाता णं पुच्छा ?
गोयमा ! पन्निवज्जमाणए पडुच्च सिय अत्थि, सिय णत्थि ।
जइ अत्थि जइएणं एको वा दो वा तिप्पि वा, उक्को-
सेणं अट्टसयं । पुव्वपन्निवएणए पडुच्च जइखेणं कोमिपु-
हत्तं, उक्कोसेण वि कोमिपुहत्तं ॥ ३५ ॥

(पुलाया णमित्यादि) ननु सर्वसंयतानां कोटिसहस्रपृथ-
क्त्वं श्रूयते । इह तु केवलानामेव कषाकुशीलानां तदुक्तं, ततः
पुलाकाऽऽदिमानानि ततोऽनिरिच्यन्त इति कथं न विरोधः ?
उच्यते-कषायकुशीलानां यत्कोटिसहस्रपृथक्त्वं, तद् द्वित्राऽऽदि-
कोटिसहस्ररूपं कल्पयित्वा पुलाकचकुशाऽऽदिसङ्ख्या तत्र प्र-
वेक्ष्यते, ततः समस्तं संयतमानं यदुक्तं, तच्चातिरिच्यत इति ।

(४२) अल्पबहुत्वद्वारे-

एएसि णं भंते ! पुलागवउसपन्निसेवणाकुसीलकसायकु-
सीलणियंउसिणाताणं कयरे कयरे ० जाव विसेसाहिया वा ?
गोयमा ! सव्वत्थोवा णियंठा, पुलागा संखेज्जगुणा, सि-
णाया संखेज्जगुणा, वउसा संखेज्जगुणा, पन्निसेवणाकु-
सीला संखेज्जगुणा, कसायकुसीला संखेज्जगुणा ॥ ३६ ॥

(सव्वत्थोवा णियंठे त्ति) तेषामुत्कर्षतोऽपि शतपृथक्त्वस-
ङ्ख्यत्वात् । (पुलागा संखेज्जगुण त्ति) तेषामुत्कर्षतः सहस्रपृ-
थक्त्वसङ्ख्यत्वात् । (सिणाया संखेज्जगुण त्ति) तेषामुत्कर्षतः
कोटिपृथक्त्वमानत्वात् । (वउसा संखेज्जगुण त्ति) तेषामुत्कर्ष-
तः कोटिशतपृथक्त्वमानत्वात् । (पडिसेवणाकुसीला संखेज्जगु-

एति) कथमेतत्? नेशमप्युत्कर्षनः कोटिशतपृथक्त्वमानतयोक्त-
त्वात्, सत्यम्, किन्तु बहुशानां यत्कोटिशतपृथक्त्वं तद् द्वित्राऽऽदि-
कोटिशतमानं, प्रतिमेतिनां तु कोटिशतपृथक्त्वं चतुःपद्कोटिश-
तमानमिति न विरोधः । कपायिणां तु सत्यस्यातमुक्तत्वं व्यक्त-
मेव, उत्कर्षतः कोटिमहत्प्रपञ्चमानतया नैषामुक्तवादिति ।
म० २५ अ० ६ उ० । उच्यते । ['अणगारधम्म' शब्दे प्र० भा०
२७६ पृष्ठे, 'समणधम्म' शब्दे च शास्त्रादिनिर्ग्रन्थधर्मो उच्यते]

(४३) चत्वारि शिंगमंथा पणत्ता । तं जहा-रायणिए समणे
शिंगमंथे महाकम्मं महाकिरिए अण्णायावी असमिए धम्मस्स
अणाराहए जवइ ? , रायणिए समणे शिंगमंथे अप्पकम्मं
अप्पकिरिए आयावी समिए धम्मस्स आराहए जवइ २ ,
ओमरायणिए समणे शिंगमंथे महाकम्मं महाकिरिए अण्णा-
यावी असमिए धम्मस्स अणाराहए जवइ ३ , ओमरा-
यणिए समणे शिंगमंथे अप्पकम्मं अप्पकिरिए आयावी स-
मिए धम्मस्स आराहए भवइ ४ ।

निर्गन्ता पालाज्यन्तरग्रन्थाद् निर्ग्रन्थाः साधवः, रत्नानि भावतो
ज्ञानाऽऽदिनि, नैवेद्यद्वारत्नानि रत्नाङ्गः, पर्यायस्येष्ट इत्यर्थः, धर्मणो
निर्ग्रन्थो, महात्ति गुणानि स्थित्यादिभिस्तथाविधप्रमाणेऽऽद्य-
निर्व्यङ्ग्यानि कर्माणि यस्य स महाकर्मो । महतो क्रिया का-
यिक्यादिका कर्मद्वन्द्वहेतुस्य स महाक्रियः, न ज्ञानापयति
ज्ञानापनां शीनाऽऽदिमहत्तुर्गतां करोतीत्यनापी, मन्द्यद्वत्वा-
दिति । अत एवात्मनिः समिनिमिः । स चैवंभूतो धर्मस्याना-
राधको भवतीत्येकः । अन्यस्तु पर्यायस्येष्ट एवात्मिकर्मा बहु-
कर्माऽऽत्मक्रिय इति छिनीयः । अन्यस्तु अवमो तपुः पर्याये-
ण रान्तिकोऽवमरातिकः । स्या० ४ अ० ३ उ० । निर्गतो मोह-
नीयकर्मलक्षणपाद् ग्रन्थादिति निर्ग्रन्थः । निर्ग्रन्थभेदे, म० २५
अ० ६ उ० । प्रव० ।

(४४) स च पञ्चविधः प्रथमसमयाऽऽदिः-

शिंगंते पंचविहे पणत्ते । तं जहा-पढमसमयशिंगंते, अपढ-
मसमयशिंगंते, चरिमसमयशिंगंते, अचरिमसमयशिंगंते,
अह्मागुहुमशिंगंते एवमं पंचमे ।

निर्गतो ग्रन्थान्मोहनीयाऽऽस्त्यादिर्ग्रन्थः क्षीणारूपाय उपशान्त-
मोहो वा, क्षालितसकलघातिर्मलपटलत्वात् । स्या० ५
अ० ३ उ० ।

(४५) तओ ठाणा शिंगमंथाण वा शिंगमंथीण वा अडियाए
असुहाए अक्खमाए अणिससेयसाए अणालुगामियत्ताए
भवइ । तं जहा-कूअणया, कक्करणाया, अवज्ज्जाणया । तओ
ठाणा शिंगमंथाण वा शिंगमंथीण वा हियाए सुहाए खमाए
अणिससेयसाए, अणालुगामियत्ताए भवइ । तं जहा-अक्खमाया,
अक्ककरणाया, अवज्ज्जाणया ।

"तओ" इत्यादि स्पष्टम् । किन्तु अहिताय अपश्याय, असुखाय
दुःखाय, अक्षमाय अयुक्तत्वाय, अनिःश्रेयसाय अमोक्षाय, अना-
लुगामिकावाय न शुभानुवन्थायेति । क्लृप्तता आर्तस्वरकरणम्,
कक्करणता शय्योपध्यादिदोषोद्भावनगर्भप्रलपनम् । अपश्याय-
५१२

ता आर्तरीद्वेष्यापित्वमिति । उक्तविपर्ययस्य व्यक्तमेव । स्या० ३
अ० ३ उ० । (निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनामेकत्र संवसनं 'संवास'
शब्दे निपेत्यते)

निर्ग्रन्थशब्दस्थविपथसूची-

- (१) निर्ग्रन्थशब्दव्याख्यायामहिरण्यसुवर्णकपदोपादातेन
वाष्पाज्यन्तरपरिग्रहशून्यत्वं निर्ग्रन्थस्य लक्षणमुक्तम् ।
- (२) क्रोधाऽऽदिनिर्गमनिर्गमाभ्यां कृपकश्रेणिसुपकल्प्य
निर्ग्रन्थविचारः ।
- (३) ये कपायैर्मुक्ता निर्ग्रन्थास्तेषां कपायाणां कृपकरणायो-
द्यतत्वेन निमदपरमत्वं प्रसाध्य, सतामीप कपावा-
णामसत्कल्पनाकरणत्वात् सरागसंयतत्वेन निर्ग्रन्थ-
त्वाभिधानम् ।
- (४) निर्ग्रन्थनिकेपे नामस्यापनाल्यभावानां मध्ये ह्यव-
स्यागमनोत्थागमनेदेन निर्ग्रन्थत्रैविध्यं प्रकृत्य, कृश-
रीरभग्यशरीराऽऽदिप्रकरणम् ।
- (५) पुलाकवकुशकुशीलनिर्ग्रन्थस्नातकभेदेन पञ्चविधनि-
र्ग्रन्थस्वरूपं निरूप्य, निर्ग्रन्थानां नोसंज्ञोपयुक्तत्वेन पु-
लाकाऽऽदिभेदत्रयप्रकरणानन्तरं संज्ञानोसंज्ञोपयु-
क्तत्वेन चकुशाऽऽदिभेदत्रयप्रकरणम् ।
- (६) पुलाकाऽऽद्यः पञ्च निर्ग्रन्थविशेषा यैः साध्या भव-
न्ति, तेषां निरूपणाय चारगाथाः ।
- (७) धेद्वारे पुलाकाऽऽदीनां स्त्रीपुंस्संज्ञवेदत्वप्रकरणम् ।
- (८) रागद्वारे पुलाकाऽऽदीनां सरागधीतरागत्वविचारः,
तथा कल्पद्वारे तेषां स्थितकल्पाऽऽदिविशेषः ।
- (९) चरित्रद्वारे पुलाकाऽऽदीनां सामायिकच्छेदोपस्था-
पनीयाऽऽदिविमर्शः ।
- (१०) प्रतिसेवनाद्वारे प्रतिसेवकाप्रतिसेवकाऽऽदिविचारः ।
- (११) छानद्वारे पुलाकाऽऽदीनामात्मिनिबोधिकभुतायधिज्ञा-
ननिरूपणम् ।
- (१२) तीर्थद्वारे पुलाकाऽऽदीनां तीर्थातीर्थविचारः ।
- (१३) लिप्तद्वारे पुलाकाऽऽदीनां ह्यवभाषलक्षणं प्रतीत्य
सनिष्ठान्यलिप्तप्रकरणम् ।
- (१४) शरीरद्वारे पुलाकाऽऽदीनामौदारिकचैक्रियाऽऽहारका-
ऽऽदिनिरूपणा ।
- (१५) क्षेत्रद्वारे पुलाकाऽऽदीनां जन्मास्तित्वात्वं प्रतीत्य, क-
र्मभूत्यर्थकर्मभूमिप्रकरणम् ।
- (१६) कालद्वारे पुलाकाऽऽदीनामवसर्पिण्युत्सर्पिणीकासा-
भिधानम् ।
- (१७) गतिद्वारे पुलाकाऽऽदीनां नेवगत्यादिनिरूपणम् ।
- (१८) संयमद्वारे पुलाकाऽऽदीनां संयमस्थाननिदर्शनम् ।
- (१९) निकर्षद्वारे पुलाकाऽऽदीनां चरित्रपर्यावान्त्यं प्रकृत्य,
परस्परं हीनतुल्याभ्यधिकत्वकथनम् ।
- (२०) पर्यायधिकारात् तेषामेव जघन्याऽऽदिजेदानां पुला-
काऽऽदिसंवाग्धिनामल्पत्वाऽऽदिप्रकरणम् ।
- (२१) योगद्वारे पुलाकाऽऽदीनां सयोग्ययोगित्वं प्रसाध्य,
मनोवाक्काययोगित्वप्रसाधनम् ।
- (२२) उपयोगद्वारे पुलाकाऽऽदीनां साकारानाकारोपयुक्त-
त्वविचारः ।
- (२३) कपायद्वारे पुलाकाऽऽदीनां सकपायाकपायत्वं प्रक-
ृत्य, क्रोधमानमायालोभाऽऽदीनां विमर्शः ।

- (२४) लेइयाद्वारे पुलाकाऽऽदीनां सखेइयावेइयत्वं निरूप्य, कृष्णशुक्लाऽऽदिद्वेइयानिरूपणम् ।
 (२५) परिणामद्वारे पुलाकाऽऽदीनां वर्द्धमानदीयमानावस्थितपरिणामत्वप्रदर्शनम् ।
 (२६) परिणामाधिकारादेव जघन्योत्कर्षाऽऽदिभेदेन कालनिरूपणम् ।
 (२७) बन्धद्वारे पुलाकाऽऽदीनां कर्मप्रकृतिबन्धविचारः ।
 (२८) वेदनद्वारे तेषामेव कर्मप्रकृतिवेदविमर्शः ।
 (२९) वदीरणाद्वारे तेषामेव कर्मप्रकृत्युदीरणाऽध्यवसायः ।
 (३०) वपसंपन्नानद्वारे पुलाकाऽऽदीनां पुलाकत्वाऽऽदित्यागोपादाननिरूपणम् ।
 (३१) संज्ञाद्वारे पुलाकाऽऽदीनां संज्ञोपयुक्तनोसंज्ञोपयुक्तत्वविचारणम् ।
 (३२) आहारकद्वारे पुलाकाऽऽदीनामाहारकानाहारकत्वप्ररूपणम् ।
 (३३) भवद्वारे पुलाकाऽऽदीनां भवग्रहणनिरूपणम् ।
 (३४) आकर्षद्वारे जघन्योत्कर्षभेदेनाऽऽकर्षविमर्शः ।
 (३५) कालद्वारे पुलाकाऽऽद्यः कियच्चिरं भवन्तीति प्रतिपादनम् ।
 (३६) अन्तरद्वारे जघन्योत्कर्षतः तेषामेवान्तरनिरूपणम् ।
 (३७) समुद्घातद्वारे तेषां समुद्घातविचारः ।
 (३८) क्षेत्रद्वारे संख्येयासंख्येयसर्वज्ञोकाऽऽदिभवनभावना ।
 (३९) स्पर्शनाद्वारे संख्येयासंख्येयभागेन स्पर्शनप्रतिपादनम् ।
 (४०) भावद्वारे पुलाकाऽऽदीनां कायोपशमिकाऽऽदिभावविचारः ।
 (४१) परिमाणद्वारे तेषामेव परिमाणनिर्देशः ।
 (४२) अल्पबहुत्वद्वारे पुलाकाऽऽदीनामल्पबहुत्वनिर्देशनम् ।
 (४३) निर्ग्रन्थानां प्रकारान्तरेण चातुर्विध्यम् ।
 (४४) प्रथमाप्रथमचरमाचरसमययथासूक्ष्मनिर्ग्रन्थाऽऽदिभेदेन पञ्चविधत्वम् ।
 (४५) कूजनताकर्करणताऽऽध्यानताऽऽदिभेदेन निर्ग्रन्थानां, निर्ग्रन्थानामनुवृत्ताऽऽदि प्ररूप्य, तद्वैपरीत्येन सुखत्वाऽऽदिनिरूपणम् ।

नैर्ग्रन्थ-न० । निर्ग्रन्थानामिदं नैर्ग्रन्थम् । विशेष० । आव० ।

आर्हते प्रवचने, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । आ० म० ।

णिगंथधर्म-निर्ग्रन्थधर्म-पुं० । निर्गतो बाह्याभ्यन्तररूपो ग्रन्थोऽस्यास्तीति निर्ग्रन्थः, स चाऽसौ धर्मश्च निर्ग्रन्थधर्मः । श्रुतचारित्राऽऽख्ये क्लान्त्यादिके वा सर्वज्ञोक्ते धर्म, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

णिगंथपावयण-नैर्ग्रन्थप्रावचन-न० । निर्ग्रन्थानां साधूनामिदं नैर्ग्रन्थं, प्रावचनमिति प्रकर्षेणाभिधिनोच्यन्ते जीवाऽऽद्यो यस्मिन्निति प्रावचनम् । जैनाऽऽगमे, "इणमेव णिगंथे पावयणे सखे अठे, सेसमण्डे ।" आव० ४ अ० । स्था० । आ० चू० । णिगंथी-निर्ग्रन्थी-स्त्री० । निर्ग्रन्थः साधुः, तेषामियं निर्ग्रन्थी । साध्याम्, स्था० २ ठा० १ उ० ।

सा चतुर्विधा-

चत्वारि णिगंथीओ पसत्ताओ । तं जहा-रायणिया स-मणी णिगंथी० जाव आराहिया जवइ ४ ।

निर्ग्रन्थसुत्रवत् । स्था० ४ ठा० ३ उ० । (निर्ग्रन्थया अधिकारा यथास्थानमुक्ताः, वक्ष्यन्ते च । यथा 'गहण' शब्दे तृतीयभागे ८५९ पृष्ठे पतन्त्याः प्रस्खलन्त्या ग्रहणमुक्तम्)

नवरमिह-

छहिं ठाणेहिं णिगंथे णिगंथिं गिण्णमाणे वा अवलंभमाणे वा नाइकमइ । तं जहा-खित्तचित्तं, दित्तचित्तं, जक्खाइष्टं, उम्मायपत्तं, उवसग्गपत्तं, साहिगरणं । ६ ठा० ए उ० । (क्षित्तचित्ताऽऽदीनां प्ररूपणा 'खित्तचित्त' आदिशब्देषु द्रष्टव्या) चउहिं ठाणेहिं णिगंथे णिगंथिं आल्लवमाणे वा संलवमाणे वा एाइक्कमइ । तं जहा-पंथं पुच्छमाणे, पंथं देसमाणे, असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दलयमाणे वा, दवावेमाणे वा ।

"चउहिं" इत्यादि स्फुटं, किंतु आल्लपत्तीपत्प्रथमतया वा जल्पन्, संलपन् मिथो ज्ञापणेन, नातिक्रामति न लक्ष्यति निर्ग्रन्थाचारम्- "एगो एगत्थिए सद्धि, नेव चित्ते न संलवे ।" विशेषतः साध्या इत्येवं रूपं, मार्गप्रश्नाऽऽदीनां पुष्टाऽऽलम्बनत्वादिति । तत्र मार्गं पृच्छन् प्रश्ननीयसाधर्मिकगृहस्थपुरुषाऽऽदीनामभावे-हे आर्ये ! कोऽस्माकमितो गच्छतां मार्गः ? इत्यादिना क्रमेण, मार्गं वा तस्या देशयन्-धर्मशीले ! अयं मार्गस्ते इत्यादिना क्रमेण, अशनाऽऽदि च ददन्-धर्मशीले ! गृहाणेदमशनाऽऽदीत्येवं, तथाऽशनाऽऽदि दापयन्-आर्ये ! दापयाम्येतत् तुभ्यम्, आगच्छेह गृहाऽऽदावित्यादिविधिनेति । स्था० ४ ठा० २ उ० । (निर्ग्रन्थैर्निर्ग्रन्थिकानिश्च सह कायोत्सर्गो न कार्यः, इति 'ठाण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १६६५ पृष्ठे उक्तम्)

सचेलानिर्ग्रन्थी, अचेलश्च निर्ग्रन्थः सह संवसतः-

पंचहिं ठाणेहिं समणे णिगंथे अचेलए सचेन्नियाहिं णिगंथीहिं सच्छि संवसमाणे एाइक्कमइ । तं जहा-खित्तचित्ते समणे निर्ग्रन्थे निर्ग्रन्थेहिं अविज्जमाणेहिं अचेल-ओ सचेन्नियाहिं निर्ग्रन्थीहिं सच्छि संवसमाणे नाइक्कमइ । एवमेणं गमणं दित्तचित्ते, जक्खाइष्टे, उम्मायपत्ते, निर्ग्रन्थीपञ्चावियए समणे निर्ग्रन्थेहिं अविज्जमाणेहिं अचेलए सचेलियाहिं निर्ग्रन्थीहिं सच्छि संवसमाणे एा-इक्कमइ ॥

अचेलः क्षित्तचित्तत्वाऽऽदिना क्षित्तचित्तः शोकेन, तत्प्रतिजागरकाः साधवो न विद्यन्ते, ततो निर्ग्रन्थिकाः पुत्राऽऽदिकमिव तं संगोपायन्तीति न ततोऽप्यसावाक्कामतिक्रामति । दत्तचित्तो हर्षातिरेकात्, यक्ताऽऽविष्टो देवाधिष्ठितः, उन्मादप्राप्तो वाताऽऽदिकोभाव । निर्ग्रन्थिकया कारणवशात् पुत्राऽऽदिः प्रव्राजितः, स च बालत्वादचेलो महानपि वा तथाविधवृक्षत्वाऽऽदिनेति । स्था० ५ ठा० २ उ० । (अथ निर्ग्रन्थीनां मासकल्पविहारवक्तव्यतायां सर्वा वक्तव्यता)

से गामंसि वा० जाव रायहाणिसि वा सपरिक्खेवंसि अवाहिरियंसि कप्पइ निर्ग्रन्थीणं हेमंतगिम्हासु दो मासा वत्थए ॥ ७ ॥

अस्यापि व्याख्या प्राग्वत्, नवरमयाहिरिके सेवे कल्पते निर्ग्रन्थीनां हेमन्तप्रीप्तेषु द्वौ मासौ चतुर्मिति ।

अथ भाष्यविस्तरः-

एमेव क्रमो नियमा, निगंथीणं पि होऽ नायवो ।

जं इत्थं एणत्ते, तमहं वेच्छं सममेणं ॥१२०७॥

एष एव निर्ग्रन्थसूत्रोक्तः " पयस्त्रा भिक्खापय, " इत्यादि-
कः क्रमो नियमाभिर्ग्रन्थीनामपि ज्ञानव्यो भवति । यत्पुनरत्र वि-
हारचारे नानात्वं, तदहं वक्ष्ये समासेन ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

निगंथीणं गणहर-परवणा खेत्तमग्गणा चेव ।

वसही विपार गज-स्स आणणा चारए चेव ॥१२०८॥

भत्तट्ठणए य विही, पडिणीए जिव्वनिगमे चेव ।

निगंथाणं मासो, कम्हा तामिं डुवे मासा ॥१२०९॥

निर्ग्रन्थीनां यो गणधरो गच्छवर्त्तापकः, तस्य प्रकृषणा कर्त्तव्या । ततः क्षेत्रस्य संयतीप्रायोग्यस्य मार्गणा प्रत्युपेक्षा बलव्या । ततस्तासां योग्या वसतिर्विचारज्जुमिश्च, संयती-
गणधरस्यानयना, ततो वारको बहुघटस्वरूपं, तदनन्तरं भक्ता-
र्थेन समुद्देशानय, तस्य विधिव्यवस्था, ततः प्रत्यनीकज्ञानोप-
घतो यथा निवारणं, ततो भिक्षायां निर्गमः, ततो निर्ग्रन्थीनां क-
स्मादेको मासः?, तासां च कस्माद् द्वौ मासौ ? एतानि द्वाराणि
वक्तव्यानीति द्वारागयाच्यसमुदायार्थः । (अत्र गणधरसङ्कणं
'गणहर' शब्दे तृतीयभागे ८२० पृष्ठे समुक्तम्)

अथ क्षेत्रमार्गणाद्वारमाह-

वित्तस्स उ पन्निहेहा, कायव्वा होऽ आणुपुव्वीए ।

किं वव्वई गणहरो, जो चरई सो तणं वव्वइ ॥१२१२॥

क्षेत्रस्य संयतीप्रायोग्यस्य, आनुपूर्व्या " धूमंगलमामंतण " इत्यादिना पूर्वोक्तक्रमेण, प्रत्युपेक्षणा गणधरेण कर्त्तव्या । अथ किं केन हेतुना गणधरः स्वयमेव क्षेत्रप्रत्युपेक्षणां व्रजति ? । उच्यते-यो बहोवर्द्धोऽऽदिभ्यारिं चरति, स एव तृणमारं वहति, यो निर्ग्रन्थीगणस्थायिपत्यमनुभवति, स एव सर्वमपि तद्वि-
स्ताज्रमुचहति ।

आह-संयत्यः किमर्थं न गच्छन्ति ?, इत्युच्यते-

संजडगमणे गुल्हा, आणदी सजणिपेसिपेद्वणया ।

लोभे तुच्छा आसिया-वणा य एमाइणो (भवे) दोसा ॥१२१३॥

यदि संयत्यः क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितुं गच्छन्ति, तत आचार्यस्य चतु-
श्रुतः, आज्ञाऽऽद्यश्च दोषाः । यथा शकुनिका पक्षिणी ज्येनस्य गम्या भवति (पेसि सि) यथा वा मांसपेशिका, आम्नपेशि-
का वा सर्वस्याऽप्यजिह्वपणीया, तथा एता अपि । अत एव (पेद्वणय सि) विपर्यायिना प्रेर्यन्ते । तथा तुच्छास्ताः, ततो येन तेनाप्याहाराऽऽदित्तोत्प्रेनोपप्रलोच्य ' आसियावणं ' अपहरणं तासां क्रियते, एवमादयो दोषा भवन्ति ।

इदमेव भावयति-

तुच्छेण वि लोभिज्जइ, जरुयच्छाऽऽहरणनिगमिसद्धेणं ।

एतनिमंतणवहणे, चेइयरुद्धाण अकिखवणं ॥१२१४॥

तुच्छेनात्प्याऽऽहारवस्तवादिना स्त्री लोभ्यते, अत्र च भृगुकच्छ-

प्राप्तेन निकृतिआकेनोदाहरणम् । कथमित्याह-" एतं सि " वस्त्रा-
णि, तैर्निगन्त्रणां कृत्वा, वहने प्रवहणे चैत्यवन्दनार्थमारुढानां संयतीनामाक्षेपणमपहरणं कृतमिति । " जडा प्रवृत्त्ये आग-
तुगवाणिग्रयो, स च निदयसद्धो संजईओ रुववईओ दददुण क-
वरुसद्धुत्तणं पक्खिओ । ताओ सस्स वीसंभियाओ । गमणकात्ते पवत्तिणि विन्नवेइ-वहणट्ठाणमंगलट्ठा पन्निहेहणं करेमि, तो संजईओ पछवेइ, अम्हे वि अणुगहिषा होज्जामो । तओ पट्ट-
विषा । तस्य गया कवरुसहेण भणंति-पदमं वहणे चेइयाइ वंदह, तो पडिलेहणं करेमि सि । ताओ जाणंति-अहो ! वि-
घेको । तओ चेइयवदणत्थमारुद्धाणं पयट्ठियं वहणं जाव आसियावियाओ " ।

एएहि कारणेहिं, न कप्पई संजईण पन्निहेहा ।

गंतव्व गणहरेणं, विहिणा जो वप्पिओ पुव्वि ॥१२१५॥

पत्तेः कारणैः संयतीनां क्षेत्रप्रत्युपेक्षा कर्त्तुं न कल्पते, कैः पुनस्ताहिं प्रत्युपेक्षणायां गन्तव्यमित्याह-गन्तव्यं गणधरेण विधिना, कः पुनर्विधिरित्याह-यः पूर्वमत्रैव मासकल्पः प्रकृते स्थविरकाटिपकविहारद्वारे वर्णितः ।

आह-कीदृशं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षणीयम् ?, उच्यते-

जत्थाहिवई सूरौ, समणाणं सो य जाणइ विसेसं ।

एतारिसम्मि खेत्ते, समणाणं होइ पन्निहेहा ॥१२१६॥

जहियं दुस्सीलजणो, तकरसावयभयं च जहिं नत्थि ।

निप्पच्चवायखेत्ते, अज्जाणं होइ पन्निहेहा ॥१२१७॥

यत्र प्रामाऽऽदावधिपतिजांगिकाऽऽदिकः शूरः चौरधरटाऽऽदिनि-
रनभिभवन्तीय इत्यर्थः । स च भ्रमणानां साधूनां विशेषं जानाति-
यथेदृशममीषां दर्शने व्रतम्, ईदृशश्च समाचारः, एतादृशो क्षेत्रे साध्वीयोग्ये भ्रमणानां प्रत्युपेक्षणा भवति । तथा यत्र दुःशी-
लजनस्तस्करइषापदभयं वा यत्र नास्ति, ईदृशे निष्पत्यपाये क्षेत्रे आर्थिकाणां प्रायोग्ये प्रत्युपेक्षणा कर्त्तव्या नवति ।

अथ वसतिद्वारमाह--

गुत्ता गुत्तदुवारा, कुलपुत्ते मत्तमंत गंजीरे ।

भीयपरिस महविपे, ओजासण चित्ता दाणे ॥१२१८॥

गुत्ता वृत्त्या, कुल्येन वा परिक्रिस्ता, गुत्तद्वारा कपाटद्वयोपेत-
द्वारा, यस्यां च शय्यानरः कुलपुत्रकः । कथं ज्ञातः ?-सत्त्वधान्
न केनापि क्षोभ्यते, महदपि च प्रयोजनं कर्त्तुमध्यवस्थति ।
गम्भीरो नाम-लेयतीनां पर्याऽऽद्याचरणं दृष्ट्वाऽपि विपरि-
णामं न याति । तथा भीता चकिता पर्वत्तयस्य स भीतपर्वत्तः,
आह्वैकसारतया यस्य घृकुटीमात्रमपि दृष्ट्वा परिवारः सर्वोऽ-
पि जयेन कल्पमानस्तिष्ठति, न च कश्चिद्व्याये प्रवृत्तिं करोति ।
मार्द्धवमस्तन्धता, तद्विद्यते यस्य स मार्द्धविकः, एवंविधो यदि
कुलपुत्रको भवति । ततः [ओमासण सि] संयतीनामुपाश्रय-
स्थावभाषणं कर्त्तव्यम् । अथभाषिते च यथासाधुपाश्रयमनु-
जानीते, ततो जण्यते [चित्तण सि] यथा स्वकीयाया दुहितुः,
स्तुषाया वा चित्तां करोषि, तथा यथेतासामपि प्रत्यनीका-
ऽऽपुपसर्गरक्त्वे चित्तां कर्त्तुमुत्सहसे, ततोऽत्र स्थापयामः । स
प्राऽऽह-वाढं करोमि चित्तां, परं कथं पुनः संरक्षणीयाः ? । ततो-

* पुस्तकान्तरे-'थंमिलआसणवारगमंरुलपक्खिणीयवारणया'
इति पाठः ।

अभिधानव्यम-यथा किञ्चाकिणी स्वदस्तेन परहस्तेन वा उपद-
यमाणे रक्ष्येते, तथैता अपि यथात्ममानुषैः, परमानुषैर्वा उपद-
यमाणा रक्ष्यन्ति, तत एता रक्षिता भवन्तीति । यद्येवं प्रतिपाद्यो-
पाश्रयस्य दानं करोति, ततः स्थापनीयाः ।

अथाप्रतिपद्यमाने स्थापयन्ति, ततश्चत्वारो गुरुकाः-
मन्याऽऽचार्याभिप्रायेणामुमेवार्थमाह-

घणकुड्या सकवाभा, सागारियमात्रभगिणिपेरंता ।

निष्पञ्चवाय जोगा, वित्थिन्नपुरोहडा वसही ॥१२१॥

घनकुड्या पकेष्टकाऽऽदिमयनित्तिका, सकपाटा कपाटोपेतद्वारा,
सागारिकसत्त्वानां मातृभगिनीनां गृहाणि पर्यन्ते पार्श्वतो यस्याः
सा सागारिकमातृभगिनी गृहपर्यन्ता । गाथायामनुकोऽपि गृहश-
ब्दो दृश्यः । निष्प्रत्यपाया दुर्जनप्रवेशाऽऽदिप्रत्यपायरहिता,
विस्तीर्ण 'पुरोहद' गृहपञ्चाङ्गागो यस्यां सा विस्तीर्णपुरोहडा,
एवंविधा वसतिः संयतीनां योग्या ।

नासन्न-नातिदूरे, विद्वत्परिणयवयाण पवित्रेसे ।

मज्जत्यऽविचारणं, अकुञ्जद्वज्जनाविचारणं च ॥१२२॥

विधवाश्च ताः परिणतवयसश्च थविरस्त्रियः, तासां, तथा
मध्यस्थानां कन्दर्पाऽऽदिजावविकलानामविकाराणां गीताऽऽदिवि-
काररहितानाम्, अकुतूहलानाम्-संयत्यो भोजनाऽऽदिक्रियां कथं
कुर्वन्तीति कौतुकवर्जितानां, भावितानां साध्वीसामाचारीवासि-
तानां संबन्धि यत्प्रतिवेदम प्रत्यासन्नगृहं, तत्र नाविदूरे
संयतिप्रतिश्रयो प्राह्यः ।

अथान्याऽऽचार्यप्रतिपाद्यश्रयान्तरस्वरूपमाह-

जोइयमहत्तराऽऽदी, बहुसयणो पिह्वओ कुलीणो य ।

परिणतवओ अभीरू, अण्णिगहिओ अकुतूहली १२३ ।

कुञ्जपुत्त सत्तमंतो, जीयपरिस भदओ परिणओ अ ।

धम्मही य विणीतो, अज्जासेज्जायरो जणिओ ॥१२४॥

यो भोगिकमहत्तराऽऽदिर्यदुस्वजनो बहुपाक्षिकः, तथा प्रेरकः
पङ्काऽऽदीनां स्वगृहे प्रविशन्तीनां निवारकः, कुलीनः, परिणत-
वयाश्च प्रतीतः, अभीरुत्पक्षे महत्यपि कार्ये न विज्जेति, कथ-
मेतत् कर्तव्यमिति ? । अनभिगृहीत आभिग्रहिकमिथ्यात्वरहि-
तः, अकुतूहली संयतीनां भोजनाऽऽदिदर्शने कौतुकवर्जितः ।
यस्तु कुञ्जपुत्रकः, सत्त्ववान् न केनाप्यभिमवनीयः, भीतपर्वत्
प्राग्धत्, प्ररूकः शासने बहुमानवान्, परिणतो वयसा मत्या
घा, धर्मोर्ध्वं धर्मश्रद्धालुः, विनीतो विनयवान् । एष आर्याणां
श्रयान्तरो जणितस्तीर्थकरैः । गतं वसतिद्वारम् । पृ० १ त० ।
('वसदि' शब्दे विशेषविधिः)

अथ विचारद्वारमाह-

अण्णवायमसंल्लोगा, अण्णवाया चेव होइ संल्लोगा ।

आवायमसंल्लोगा, आवाया चेव संल्लोगा ॥१२५॥

अनापाता असंल्लोकाः १, अनापाताश्चैव संल्लोकाः २, आपा-
ता असंल्लोकाः ३, आपाताः संल्लोकाश्चेति ४ । चतस्रो विचा-
रचूमयः ।

एतासु संयतीनां विधिमाह-

वीयारे बहि गुरुगा, अंतो वि य तइयवज्जिते चेव ।

तइए वि जत्थ पुरिसा, उवेंति वेसित्थियाओ य ॥१२६॥

यदि 'पुरोहदे' विद्यमाने संयत्यो ग्रामाद् घटिविचारभूवं गच्छ-
न्ति, ततश्चतुर्थेऽपि स्थिरमलेषु प्रत्येकं चतुर्गुरुकाः, अन्तरेऽपि
च ग्रामाज्यन्तरे पुरोहदाऽऽदौ आपातासंल्लोकवृत्तं तृतीयस्थ-
ण्डिलं वर्जयित्वा शेषेषु त्रिषु स्थिरमलेषु गच्छन्तीनां त पञ्च
चत्वारो गुरुकाः । तृतीयेऽपि स्थण्डिले यत्र पुरुषा वेश्या-
स्त्रियश्चोपयन्ति आपतन्ति, तत्र चत्वारो गुरुकाः । यत्र तु
कुञ्जजानां स्त्रीणामापातो प्रवति तत्र गन्तव्यम् ।

किं पुनः कारणं प्रथमाऽऽदीनि स्थिरमलानि तासां नानु-
जायन्ते ? । उच्यते-

जत्तो दुस्सीला खलु, वेसित्थिनपुंसहेट्ठेतिरिच्छा ।

सा उ दिसा पणिकुट्टा, पढमा विइया चउत्थी य ॥१२७॥

(जत्तो चि) यस्यां दिशि दुःशीलाः परद्वाराजिगामिनः
पुरुषाः, तथा वेश्याः स्त्रियो, नपुंसकाश्च (हेट्ठ चि) अधो ना-
पिताः, तिर्यञ्चश्च वानराऽऽद्य आपतन्ति, सा तु सा पुनर्दिष्ट,
प्रथमा द्वितीया चतुर्थी च प्रतिपिद्धा, प्रथमाऽऽदीनि स्थण्डि-
लानीत्यर्थः ।

अथैनामेव निर्युक्तिगाथां व्याचष्टे-

चारभन्धोरुमिठा, सोल्लगतत्तणा य जे य दुस्सीला ।

लब्धामित्थी-वेसी-अपुमेसु उविति उ तदद्वा ॥१२८॥

चारभन्धो राजपुरुषाः, घोटाक्षेडाः, मिष्टाः गजपरिवर्तकाः, स्त्री-
लास्तुरगचिन्तानियुक्ताः । एषमादयो ये तरुणाः सन्तो दुःशीलाः,
ते प्रथमद्वितीययोः स्थण्डिलयोरनापातत्वादेकान्तमिति कृत्वा
वदन्नामकस्त्रीषु वा वेश्यासु वा (अपुमेसु चि) नपुंसकेषु
वा पूर्वप्राप्तेषु, तदर्थं तेषामुदन्नामकस्त्रीप्रभृतीनां प्रतिसेवनाथ-
मायान्तीति ।

चतुर्थे तु स्थिरमले संल्लोकत्वादेते दुःशीलाऽऽद्यः संयती-
वगान् पश्येयुः, संयतीवर्गेण वा ते इदयेरन्वित्यतस्त-
दपि निषिध्यते-

हिच लवासणहेवं, ऐगाऽऽगमणम्मि गहण उड्डाहो ।

वानरमयूरहंसा, ढाला सुणगादितेरिच्छा ॥१२९॥

अधस्तादुपासनमध्ये श्लोचकर्म, तस्मैतोरधो नापिते पूर्वप्राप्ते
लब्धनेकेषां मनुष्याणां मध्ये श्लोचकर्मकारापकर्मणामागम-
ने सति यद्युद्दीर्णमोहास्ते संयतिं गृह्णन्ति, ततो ग्रहणे उ-
ड्डाहो प्रवति, तथा वानरमयूरहंसाः, ढालाः, शुनकाऽऽद्यश्च
तिर्यञ्चस्तत्राऽऽयाताः संयतीमुपसर्गयेयुः ।

यत एवं ततः किमित्यत आह-

जइ अंतो वाघाओ, बहिया तासिं तइय अण्णवाया ।

सेसा णाण्णवाया, अज्जाण वियारज्जुमीओ ॥१३०॥

यद्यन्तरे ग्रामाज्यन्तरे व्याघातः पुरोहडाऽऽदेरजावः, ततो व-
हिस्तासां तृतीया विचारचूमिरापातासंल्लोकरूपाऽनुज्ञाता, तत्रा-
ऽपि स्त्रीणामेवाऽऽपातो प्राह्यो, न पुरुषाणां, शेषा विचारज्जूमयो-
ऽनापातासंल्लोकाऽऽद्या आर्थिकाणां नानुज्ञाताः । गतं विचार-
द्वारम् । वृ० १ उ० । ('वसदि' शब्दे राज्ञौ मात्रकयतना)

अथ संयतीगच्छस्यऽऽनयनमिति द्वारमाह-

पणिलोहिंयं च खेत्तं, संजइवगस्स आणणा होइ ।

निष्कारणमि मगत्रो, कारणे समगं च पुरतो वा । १२३७ ।
एवं वसतिविचारम्यादिविधिना प्रत्युपेक्षितं च संयतोप्रायो-
ग्यं क्षेत्रं, ततः संयतोपेक्षयाऽऽनयनं तत्र क्षेत्रे भवति । कथम् ?
इत्याह-निष्कारणे निजये, निरावाधे ना सन्नि साधवः पुरतः
म्यिनाः, संयत्यस्तु मार्गतः पृष्ठतः स्थिता गच्छन्ति, कारणे तु
नमकं वा साधूनां पाश्वतः, पुरतो वा साधूनामग्रतः स्थिताः
संयत्यो गच्छन्ति ।

निष्पन्नवायसंव-धिभाविष्य गणहरऽप्यविदं तदप्य ।
तेणादिनप सत्ये-ए सद्धि कयकरणसहिते वा । १२३८ ।
निष्प्रत्यपाये संयतीनां ये संवन्धिनः स्वमानीयाः, भाविताश्च
सम्यक्परिणतजिनवचना निर्वेकाराः संयताः, तैः सह गण-
धर आत्मद्वितीयः, आत्मतृतीयो वा संयतोर्विचक्षितं क्षेत्रं नय-
ति । अथ स्तेनाऽऽदिभयं घर्षने, ततः सायेंन सार्द्धं नयति, यो
वा संयतः कृतकरण इयुशस्त्रेण सहितः संयतोस्तत्र नयति,
त च गणधरास्त्वयं पुरतः स्थितो गच्छति, संयत्यस्तु मार्गतः
स्थिताः ।

अथैव मतान्तरमुपन्यस्य दूषयन्नाह-
लजयद्वाङ्निविटं, मा पेले वतिणि तेण पुरतेगे ।
तं तु न जुज्झि अविणय, विरुद्ध उभयं च जयणाए १२३९ ।
एके मूर्यो हुवने उजयं कायिकीसंज्ञे, तदर्थम्, आदिशब्दादपरास्मि-
न् वा कश्चित्प्रयोजने विनिविष्टमुपविष्टं सन्तं संयते, प्रतिनो मा प्रे-
रयन्, इत्यनेन हेतुना संयत्यः पुरतो गच्छन्ति । अत्राऽऽचार्य आह-
तत्तु यदुक्तं, न युज्यते, कुतः ? इत्याह-पुरतो गच्छन्तीनां तासाम-
विनयः साधुपु संजायते, हो कविरुद्धं चैवं परिस्फुटं जवति-अहो !
महोत्साहप्रधानमासां दर्शनं, यत एवमतो मार्गतः स्थिता एव ता ग-
च्छन्ति, उजयं च कायिकीसंज्ञारूपं यतनया कुर्यात् । का पुनर्य-
तना ? इति चेदुच्यते-यत्रैकः कायिकी संज्ञां वा ग्युत्पृजति, तत्र
सर्वेऽपि तिष्ठन्ति, तथास्थितौश्च तान् दृष्ट्वा संयत्योऽपि नाग्रतः
समागच्छेयुः, ता अपि पृष्ठत एव शरीरचित्तां कुर्वन्तीति । गतं
गच्छत्याऽऽनयनमिति द्वारम् ।

अथ वारकद्वारमाह-

जहियं च अगारिजलो, चोखञ्जतो मुईसमायारो ।
कुमुददहरणं, वारगानिकेवणा भणिया ॥ १२४० ॥
यसिश्च ग्रामाऽऽदावगारीजनोऽविरतिकालोक्तः, चोक्षमृतः शु-
चिसमाचारश्च वर्तते, तत्र वारकग्रहणं निर्णयिभिः कर्तव्यम् ।
अथ न कुर्वन्ति, ततश्चत्वारो गुरवः । यश्च प्रवचनोद्गाहाऽऽदिकं,
तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । यत एवमतः कुटमुखे घटकण्ठके ऋक्ष-
चीवरदर्दरकेण पिहितस्य वारकस्य निक्षेपणा जणिता भवति ।
धीपडिवद्धे उवस्सपे, उस्सगपदेण संवसंतीओ ।
वचंति काङ्गुमि, मत्तगहत्थाए आयमणं ॥ १२४१ ॥
उत्सर्गपदेन संयतीभिः क्षीप्रतिवक्त्रे उपाश्रये वस्तव्यमिति
कृत्वा तत्र संवसन्त्यो यदा कायिकी भूमिं व्रजन्ति, तदा मात्र-
कहस्तावारकं हस्ते गृहीत्वा व्रजन्ति, तासामगारीणां प्रत्ययो
जायते-एताः कायिकी कृत्वा पश्चादाचमनं करिष्यन्ति, अहो !
शुचिसमाचारा इति । तत्र च गतास्तासामदर्शनीचूता आच-
मनं कुर्वन्ति ।

स च वारको अन्तर्लिप्तः कर्तव्यः, कुतः ? इत्यत आह-
दुखं विसुयावेवं, पणगस्स य संजवो अलित्तम्मि ।
संदंते तसपाणा, आवज्जणतक्काणाऽऽदीया ॥ १२४२ ॥
वारकोऽक्षितः सन्, किम् ? (विसुयावेवं ति) शोषयितुं दुःखं
दुःखकरो भवति, अक्षिते च पानकज्ञानित्वात् पानकस्य संजवः
संमूर्जनं भवति, अक्षितश्च वारकः पानके प्रक्षिते सति स्यन्दते
परिगृह्णाति, स्यन्दने च त्रसप्राणिनः कीटिकामाक्षिकाऽऽदयः स-
मागच्छेयुः । (आवज्जणं ति) यदनन्तकायनिकायविकलेन्द्रियेषु
संघट्टनाऽऽदिकमापद्यते, तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । (तक्काणं य
त्ति) ततो वारकान् पानकेन परिमलति मक्षिकाः पतन्ति, तासां
प्रसनार्थं गृहकोकिला धावति, तस्या अपि प्रक्षारार्थं मार्जा-
रीत्येवं तर्कणम्, तदाद्यो क्षोषा जवेयुः ।

यत्र पुनः कायिकीभूमौ सागारिकं भवति, तत्रेयं यतना-
सागारिए परंमुद्द-दगसदमसंफुमंतिओ णेत्तं ।
पुल्लएज्जं मा य तरुणी, तौ अच्छुद्धवं तु जा दिवसो १२४३ ॥
सागारिके सति परादमुज्जीभूय कायिकीं कृत्वा नेत्रं जगम-
संस्पृश्यत्यो दक्षशब्दं पानकप्रक्षालनानुमापकं कुर्वते, तथा तरु-
ण्यः स्त्रियः किमत्रास्ति पानकं, न वेति जिज्ञासया मा प्रक्षो-
कतामिति हेतोस्तस्मिन्वारके तावदञ्जमकुण्डं कृत्वा पानकं प्र-
क्षितं तिष्ठति, यावद्विषसः, ततः सन्ध्यासमये तत्पानकं पिबन्ति ।
गतं वारकद्वारम् ।

अथ भक्तार्थनाविधिधारमाह-

मंरुझिठाणस्सऽसती, वद्धा व तरुणीसु अदिपतंतीसु ।
पत्तेयकमदंजुजण-मंदविथेरी उ परिवेसे ॥ १२४४ ॥
यद्यसागारिकं, ततो मरुत्तर्यां समुद्दिशन्ति, अथ मरुत्तरीभूमिः
सागारिकचट्टा, ततो मरुक्षिस्थानस्यासति, यत्नाह्वा प्रणयेन
तरुणीष्वभिपतन्तीसु तत्रैरिणिकमध्यमधः प्रस्तीर्य तस्योपरि
सौमित्रकं तन्नाप्यलाघुपात्रकाणि स्थापयित्वा प्रत्येकं कमठकेषु
भुज्जे, प्रवोसिनी च पूर्वोभिमुखा धुरि निविशते, तत एका म-
ण्डलिस्थविरा यमलजननी सहोदरा सर्वासामपि परिवेष-
येत्, आत्मनोऽपि योग्यमात्मीये कमठके प्रक्षिपेत् ।
ओगाहिमाइविगई, समजाणं करेइ जत्तिया समणी ।
तासि पच्चयहेत्तु, अण्हिक्खत्ता अकट्ठोअ ॥ १२४५ ॥
अवगाहिमं पक्षाग्रम्, आदिशब्दाद् घृताऽऽदिकाश्च विकृतीः,
यावत्यः श्रमण्यः, तावतः समभागान्, मण्डलिस्थविरा करो-
ति । किमर्थम् ? तासां श्रमणीनां प्रत्ययार्थम्, तथा- [अण्हिक्खत्ता
त्ति] अनधिकखादनार्थं, सर्वसमन्यविषमसमुद्देशनार्थम्, अकट्ठ-
हञ्चैवं भवति, असंखडं न प्रवतीत्यर्थः ।

ताश्च समुद्देष्टुमुपाविशन्त इत्यं ध्वने-

निव्वीइए विऽपाई, विगईओ लंवाणा वए विइया ।
आएण गिद्धायं विलिया, अज्ज अइ देह अन्नासि ॥ १२४६ ॥
एका द्वादिस्त्रयाविकृतयो मुक्तज्ञाः, शोषाणां प्रत्याख्यानम्, अपरा
जणति-अथ मामेतावन्तो लम्बनाः कवहाः, इत ऊर्ध्वं नियमः ।
अन्याऽभिषत्ते-अद्याहमज्ञाना, ग्लानपर्युषितमग्नं मया भो-
क्तव्यमित्येवं प्रतिपन्नाभिग्रहा । तदपरा ध्वने-अद्याहमाचारि-
का, कृता चास्मदप्रत्याख्याना, अत इदं विकृत्यादिकमन्यासां प्रत्य-
* "दृष्टो नियच्छो" ॥ ७ । ४ । १८९ ॥ इत्यादिना 'पुलप' आदेशः ॥

च्छत, एवं समुद्दिश्य पानकेनाऽऽचमनं कुर्वन्ति, प्रवर्त्तिन्याः कम-
ठकं लुब्धका निलैपयन्ति, ततः सर्वास्वापि समुद्दिष्टासु मण्ड-
लीषु स्थविरा समुद्दिशति ।

एवंविधं दृष्ट्वा किं जवति ? इत्याह-

ददृशूण निहुयवांसं, सोयपयत्तं अबुधमत्तं च ।

इंदियदमं च तासिं, विणयं च जणो इमं भणइ ॥१२३९॥

तासां संयतीनां निभृतवासं विकथाऽऽदिविरहेण निर्व्यापा-
रतयेवाऽवस्थानं, शौचप्रयत्नं वारकग्रहणाऽऽदिरूपम्, अलु-
ब्धवत्त्वं च विकृतादिप्रत्याख्यानाभिधातम्, इन्द्रियदमं च
ओत्राऽऽशीन्द्रियनिग्रहणं, विनयं प्रवर्त्तिन्यादिषु अन्युत्थाना-
ऽऽदिरूपं, दृष्ट्वा जनो लोक इदं ब्रवीति-

सच्चं तवो य सीलं, अणहिकखाओ अ एगमेगस्स ।

जइ वंजं जइ सोयं, एयासु परं ण अन्नासु ॥१२४०॥

बाहिरमद्वपरिबुद्धा, सीलसुगंधा तवोगुणविमुक्ता ।

धन्नाण कुमुप्पन्ना, एआ अ वि होज्ज अम्हं पि ॥१२४१॥

सत्यं वाक्कर्मणोरविसंवादिता, तपोऽनशनाऽऽदि, सीलं सुस्वजाव-
ता, अनधिकसादश्चाविषमभोजनम्, एकैकस्याः परस्परममूपाय,
तथा यदि ब्रह्मचर्यं यदि शौचं शुचिसमाचारता । एतानि सत्या-
ऽऽदीनि, यदि परमेतासु संयतीषु दृश्यन्ते, नान्यासु शाक्याऽऽदि-
पाखाणिरुनीषु, ततो यद्यप्येना बाह्यमन्त्रेण परिक्षिताः, तथापि शी-
लेन सुगन्धाः, तपोगुणैरनशनाऽऽदिभिः, यद्वा-तपसा प्रतीतेन, गु-
णैश्चोपशमाऽऽदिभिर्विशुक्ताः, धन्यानां कुलोत्पन्नाः, एता येषां कुले
उत्पन्नास्तेऽपि धन्या इति भावः । अपिः संभावनायां संजा-
व्यते । किमर्थः ? यदस्माकमपि जगिनी, दुहितृ च एतादृश-
स्वकुलोत्पन्नकारिण्यो जवेयुः ।

एवं तस्य वसंतो-णुवसंतो सो य सिं अगारिजणो ।

गिएहंति य संमत्तं, मिच्छत्तपरंमुहो जाओ ॥१२४२॥

एवं तत्र वसन्तीनां तासामगारीजन उपशान्तः प्रतिबुद्धः,
ततो मिथ्यात्वपराद्मुखो जातः सन् सस्यक्तवं गृह्णाति, च-
शब्दादेशविरतिं वा, कश्चित्तदुणग्रामरञ्जितमनाः सर्वविरति-
मपि प्रतिपद्यते । गतं निष्कार्थताविधिद्वारम् ।

अथ प्रत्यनीकद्वारमाह-

तरुणीण अभिद्वणे, संवरितो संजतो निवारइ ।

तह वि य अठायमाणे, सागारिओ तत्थुवावजइ ॥१२४३॥

तरुणीनां संयतीनामभिद्वणे प्रत्यनीकेन विधीयमाने सति
संवृतः संयतीवेयाऽऽच्छादितः संयतो निवारयति, तथाऽपि चा-
तिष्ठति तस्मिन् सागारिकः शय्यातरः, तत्रोपसर्गे, तमुपालजते ।

एतामेव निर्युक्तिगथां भावयति-

गण्णिणीणऽकहणे गुरुगा, सा वि य न कहेइ जइ गुरुणं तु ।

सिट्ठम्मि य ते गंतुं, अणुसट्ठी मित्तमाईहिं ॥१२४४॥

कश्चित्तरुणी विषयलोभुपतया संयतीनामुपह्वं कुर्यात्, त-
तस्तत्त्वणादेव ताभिः प्रवर्त्तिन्याः कथनीयम्, यदि न कथय-
न्ति, ततश्चत्वारो गुरवः । सा च प्रवर्त्तिनी यदि गुरुणां न कथ-
यति, तदा चतुर्गुरवः, आह्नाऽऽदयश्च दोषाः, तस्मात्कथायितव्य-
म्, ततः शिष्टे कथिते ते आचार्यास्तस्याविरतिकस्य पार्श्वे ग-

त्वा साध्वीशीलभङ्गस्य दारुणविपाकतासूचिकामनुशिष्टिं दद-
ति । यद्युपरमते ततः सुन्दरम् । अथ नोपरमते, ततो या-
नि तस्य मित्राणि, आदिशब्दाद्ये वा भ्रात्रादयः स्वजनास्तेषां
निवेद्यम्, तैः प्रज्ञापिते यदि स्थितः, ततो लष्टम् ।

तह वि य अठायमाणे, वसन्ता भेतिंति तह वि य अठते ।

अमुगत्थ घरे पज्जइ, तत्थ य वसन्ता वतिणिवेसा ॥१२४५॥

तथाऽप्यतिष्ठति तस्मिन् प्रत्यनीके, वृषभा गच्छस्य शुभाशुभ-
कार्यचिन्तानियुक्ताः, तं प्रत्यनीकं प्रापयन्ति, तथाऽप्यतिष्ठति
यस्तरुणः कृतकरणः स संयतीनेपथ्यं कृत्वा तस्य संकेतं प्रय-
च्छति, यथा-अमुकत्र गृहे समागच्छत, ततो वृषभा वतिनी-
वेषं परिधाय तेन साधुना सह तत्र गत्वा प्रत्यनीकस्य
शिक्षां कुर्वन्ति, तथाऽप्यनुपशान्ते तस्मिन् सागारिकस्य निवे-
द्यते, तेनोपबन्धे यदि स्थितः, ततः सुन्दरम् ।

अथ नास्ति तदानीं सान्निहितः-

सागारिण असंते, किच्चरे भोइयस्स व काहिंति ।

असत्थ ठाणें णित्तो, खेत्तस्सऽसती सति णिवे वा ॥१२४६॥

सागारिके असंनिहिते कृत्यकरस्य ग्रामचिन्तानियुक्तस्य ज्ञो-
गिकस्य ग्रामस्वामिनः कथयति, तेन शासितोऽपि यदि नोप-
रमते, ततः संयतीन्यत्र स्थाने क्षेत्रे नयन्ति । अथ नास्ति संय-
तीप्रायोग्यमपरं, स्वयं वा संयता ग्लानाऽऽदिकार्यव्यापृता न
शक्नुवन्ति क्षेत्रान्तरं गन्तुं, ततो नृपस्य दण्डिकस्य निवेद्यते, स
प्रत्यनीकमुपह्वन्तं निवारयति । गतं प्रत्यनीकद्वारम् । वृ० १
उ० । नि० चू० । (“गोयरचरिया” शब्दे तृ० भा० ९७६ पृष्ठे
भिक्षाविधिरुक्तः)

अथ निर्ग्रन्थीनां मासः कस्मात्तासां चौ मासाविति

द्वारं व्याख्यायते-शिष्यः पृच्छति-किं निर्ग्रन्थी-

नामज्यधिकानि महाव्रतानि, येन तासां

द्वौ मासौ, निर्ग्रन्थानामेकं मासमे-

कत्र वस्तुमनुज्ञायते ?। सुरि-

राह-

जइ वि य महव्वयाइं, निर्गन्धीणं न होंति अहियाइं ।

तह वि य निच्चविहारे, हवंति दोसा इमे तासिं ॥१२४७॥

यद्यपि च निर्ग्रन्थीनां महाव्रतानि नाधिकानि भवन्ति, तथाऽ-
पि नित्यविहारे मासे मासे क्षेत्रान्तरं संक्रमणे, इमे दोषा-
स्तासां भवन्ति ।

मंसाइपेसिसरिसा, वसही खेत्तं च छुह्वर्भं जोगं ।

एएण कारणेणं, दो दो मासा अवरिसासु ॥१२४८॥

मांसाऽऽदिपेशीसदृशाः संयत्यः, सर्वस्याप्यभिलषणीयत्वात्,
तथा तासां योग्या वसतिर्दुर्लभा, क्षेत्रं च नत्प्रायोग्योपेतं दु-
र्लभं, ततो यथोक्तगुणविकलायां वसंतौ दोषद्वये वा क्षेत्रे
स्थाप्यमानानां बहवः प्रवचनविराधनाऽऽद्यो दोषा उपदौक्यते ।
एतेन कारणेन तासामवर्षासु वर्षावासं विमुच्य द्वौ द्वौ
मासावेकत्र वस्तुमनुज्ञायते ।

अथ द्वयोरुपरि वसन्तीनां दोषान्, द्वितीयपदं चोप-

दर्शयति-

दुएहं उवरि दसंती, पायच्छित्तं च होंति दोसा य ।

विइयपयं च गिदाणे, वसतीं जिकखं च जयणाए ॥१२४९॥

इयोर्मांसयोश्चरि वसन्ति, नतः प्रायश्चित्तं, दोषाश्च भवन्ति,
द्वितीयपदं च स्थाने च सन्ति वसन्ति, त्रैतं च यतनया ग्रही-
तव्यम् । भाषार्थो निर्ग्रन्थानामिव छद्म्यः ।

मासावाप्तमन्त्रम्-

मे गामानि वा० जाव रायहाणिमि वा परिक्रवेवंसि वा
वाहिरियंसि कृप्य निगमंणीं हेयंतगिम्हासु चत्तारि मा-
सा वत्वप, अंतो दो मामे, वाहि दो मासे, अंतो वसमा-
णां अंतो निक्खायरिया, वाहि वसमाणं वाहि
भिक्षायरिया ॥ ए ॥

अस्य व्याख्या प्रावन् । नवरं सवाहिरिके क्षेत्रे अन्नहो
मानौ, यदिहो मासावित्येवं चतुरो मासान् निर्ग्रन्थीनां वस्तु
कल्पत इति ।

अथ ज्ञाप्यम्-

पमेव कपो नियमा, सपरिक्रवे सवाहिरीयस्मि ।

नवरं पुण नाणत्तं, अंतो वाहि चउम्मासा ॥१७६७॥

एष एव पूर्वज्ञोक्तः क्रमो नियमात् सपरिक्रमे सवाहिरिके
क्षेत्रे वसन्तीनां संयतीनां द्रष्टव्यः, नवरं पुनर्नानात्वं विशेषो-
ऽयम्-अन्तरस्थान्ते, यदिवाहिरिकायामेवमुभयोश्चत्वारो मा-
साः पुरणीयाः ।

चउएहं उवरि वसंती, पायच्छित्तं च होति दोसा य ।

नाणत्तं असईए तु, अंतो वपही वाहि चरइ ॥१७६७॥

चतुर्णां मासानामुपरि यदि सवाहिरिके क्षेत्रे संयती
वसन्ति, नदा तदेव प्रायश्चित्तं, त एव दोषाः, द्वितीयमपि तदेव
मन्त्रमन्त्रम्, नानात्वं विशेषः, पुनर्याहिरिकाया वसनेः, शस्थानर-
स्य वा यथोक्तगुणस्यान्त्यजाये, अन्तः प्राकाराभ्यन्तरे, (वसहि
त्ति) वसती पूर्वस्यामेव स्थिताः, यदिवाहिरिकायां चरन्ति
भिक्षाचर्यामन्त्रितः ।

जोगवसहीएँ असई, तत्थेव त्रिया चरंति वाहि तु ।

पुव्वगहिए विगिचिय, तत्तो विथ मत्तगादं वि ॥१७६७॥

यदिः संयतीयोग्याया वसतेरजाये, तत्रैवान्यन्तरोपाश्रये
स्थिताः सत्यो बहिश्चरन्ति, पूर्वगृहीतं शौचकचूचनगलाऽऽदि
परित्यज्य तत एव वाहिरिकाया मासकाऽऽदीनप्यनेतव्यानि,
न केवलं निक्षेत्पादिशब्दार्थः ।

भूतसंहननाऽऽदिविषया सामाचारी, क्षेत्रकात्वाऽऽदिविषया वा
स्थितिः स्थविरकल्पिकानामिव छद्म्या । तदेवमुक्त आर्यिकाणा-
मपि मासकल्पविधिः । ४० १ उ० । (निर्ग्रन्थीनां दूरतः परि-
हरणीयत्वं 'वसइ' शब्दे वक्ष्यते)

शिरगम-निर्गम-पुं० । निर्गमन् निर्गमः, कुतः सामायिकं निर्ग-
मतमित्येवमादिरूपे निर्गमने, विशेषः । अनु० । आ० म० ।

निर्गमस्य पट्टिधो निक्षेपः-

नामं ठवणा दविण, खेचे काळे तहेव जावे य ।

एसो उ निगमस्स य, निक्खेवो ढविहो होइ ॥१७३३॥

नामस्थापनानिर्गमौ नामाऽऽवश्यकाऽऽद्युक्तानुसारेण जावनीयौ ।
अव्याद् अव्यस्य वा निर्गमः, क्षेत्रात्क्षेत्रस्य वा, कात्वात्कात्वा

वा, भावाद्भावस्य वा निर्गम इत्यादि वाच्यम् । इति निर्युक्ति-
गाथासंक्षेपार्थः ॥ १७३३ ॥

विस्तरार्थे तु भाष्यकारः प्राऽऽह-

दव्वाओ दव्वस्स व, विणिग्गमो दव्वनिग्गमो सो य ।

तिविहो सच्चित्ताई, तिविहाओ संजवो नेओ ॥ १७३४ ॥

अव्याद् द्रव्यस्य वा निर्गमो अव्यनिर्गमः स च सच्चित्ताऽऽदि-
अव्यसंबन्धित्वात् सच्चित्ताऽऽदिस्त्रिविधः । तस्य च त्रिविधस्य
सच्चित्ताऽऽदिस्त्रिविधादेव सच्चित्ताऽऽदेर्द्रव्यात्संज्ञव उत्पादो होय
इति ॥ १७३४ ॥

तथाहि-

पजवो सच्चित्ताओ, जूपेरंकुरपर्यगवप्फाई ।

किमिग्वन्नसोणियार्ह, मीसाओ थीसरिराओ ॥१७३५॥

किमिपुण्णपुण्णचुप्फाई, दारूओ जं व निगमं जत्तो ।

दव्वं विगप्पवसओ, जह सज्जावोवपरिहं ॥ १७३६ ॥

सच्चित्ताद् जूमिद्रव्यात्सच्चित्तद्रव्यस्याहुरुरस्य प्रभवो निर्गमो
प्रातव्यः, मिश्रस्य तु पतद्द्रव्यस्य, तस्य हि पत्ताऽऽदमदेशा अ-
चित्ताः, शेषं तु सच्चित्तमिति मिश्रता । अचित्तस्य तु वाप्य-
अव्यस्य । तदेवं सच्चित्तासच्चित्ताऽऽदेस्त्रिविधस्य निर्गम इत्युक्तम् ।
अथ मिश्रात्क्षेत्राशरीरद्रव्यात्मचित्तद्रव्यस्य क्रमेर्निर्गमो वेदित-
व्यः, मिश्रस्य तु गर्भद्रव्यस्य निम्भरूपस्य, तज्जन्तेशाऽऽदीना-
मचित्तत्वात्, होयस्य तु मचित्तत्वाग्निमिश्रताः, अचित्तस्य तु
शोणितद्रव्यस्य । मिश्रात्सच्चित्ताऽऽदेर्निर्गम इत्यपि भाषितम् ।
अचित्तद्रव्याहारणः काष्ठात्सच्चित्तस्य जूमिद्रव्यस्य निर्गमः, मि-
श्रस्य तु घुणस्य, पतद्द्रव्यस्यापि मिश्रत्वात्, अचित्तस्य तु
घुणचूर्णस्य घुणाऽऽहुरुरद्रव्यतदव्ययनिवहस्येत्यर्थः । अचित्ता-
त्सच्चित्ताऽऽदेः निर्गम इत्यपि गतम् । तथा-'जं व' इत्यादि । यद्वा-
अव्यं यस्माद् अव्यादिकल्पयशतौ मानसकल्पनासमारोपा-
यथा सद्भावेन सद्भूतप्रकारेण, उपचारेण वा निर्गमः,
सोऽपि अव्यानिर्गमो अव्यनिर्गम उच्यते । तत्र यथा सद्भावेन
विकल्पवशाद्यथा अव्याऽऽदिद्रव्यात् घृताऽऽदिद्रव्यस्य निर्गमः ।
अत्र हि भूमेः " संसृजंजवटकपायेन " दुग्धात् घृताऽऽ-
दिनिर्गमो न दृश्यत इति ' चिरुत्पवशतः ' इत्युच्यते, कु-
शस्य च दधिघृताऽऽदिभावेन परिणामिकारणता समीक्ष्यते,
इत्येतावता यथा सद्भावेनेत्यभिधीयते । उपचारेण तु रूपकाऽऽ-
देर्द्रव्याज्जोजनाऽऽदेर्निर्गम इत्यादि सर्वे यथासंभवमन्यदपि स्वा-
वुक्ताऽभ्युह्य वक्तव्यमिति ॥ १७३५ ॥ १७३६ ॥

क्षेत्रनिर्गममाह-

खित्तस्स विनिग्गमणं, सरुवओ नऽस्ति तं जमकिरियं ।

खेत्ताओ खेत्तम्मि वि, हविज्ज दव्वाइनिग्गमणं । १७३७॥

उवपारओ खेत्तस्स य, विनिग्गमो लोगनिकखुडार्णं व ।

लद्धं विनिगमंति य, जह खेत्तं रावद्धा उ चि ॥१७३८॥

यथा अव्यस्यापि स्वचित्तकल्पनया निर्गम उच्यते, न तु
स्वरूपतः, एवं क्षेत्रस्यापि स्वरूपेण कुनोऽपि निर्गमो नास्ति,
तस्याऽक्रियत्वेन तदयोगात् । क्षेत्रात्पुनः निर्गमोऽस्ति, यथा
आयुःसत्याऽऽदिसमये कर्द्धाधोलोकाऽऽदिक्षेत्रादेवनारकद्रव्या-
ऽऽदेर्निर्गमः । क्षेत्रेऽपि धान्याऽऽदेर्निर्गमो छद्म्यः, न तु क्षेत्रस्य

स्वरूपेण निर्गमः । किं सर्वथा नास्ति ? , इत्याह-उपचारतः कल्पनामात्रेण, क्षेत्रस्यापि निर्गमः समस्त्येव, यथा लोक-क्षेत्राभिष्कुटा निर्गता इति; तेषां स्वरूपेणाऽवस्थितानां निर्गमक्रियाभावेऽपि निर्गता इव निर्गता इति निर्गमोपचारः । तथा द्रव्यं विनिर्गतं क्षेत्रं राजकुत्रात्, निर्गतं जरताऽऽदिकेवं दुःपमाऽऽदिकालाद् भूमिकाऽशिवाऽऽदेवत्यादीति ॥ १५३७ ॥ १५३८ ॥

काद्वनिर्गममाह-

काद्वो वि द्रव्यधर्मो, निक्किरिओ तस्स निग्गमो पजवो ।
तत्तो चिय दव्वाओ, पजवइ काद्वे व जं जम्मि १५३९
उवयारओ व सरओ, विणिग्गओ णिग्गओ य तत्तोऽहं ।
अहवा पुक्काद्वओ, नरो व वालाइकाद्वओ ॥ १५४० ॥

कालोऽपि वर्तनारूपो द्रव्यधर्म एव । स च स्वरूपेण निष्क्रियः, स्वयद्वाप्यैव तत्क्रियाप्रवृत्तेः । तस्य च तत् एव स्वाश्रय-भूताद् द्रव्याभिर्गमः प्रभव उत्पत्तिः । यथा-हरिताऽऽदिकं यस्मिन् वर्षाऽऽदिके काद्वे प्रभवत्युत्पद्यते स काद्वनिर्गम इति । अथवा-उपचारतोऽपि कालनिर्गमो, यथा-शरत्समयोऽसौ निर्गत आविर्भूतः, ततो वा शरत्कालाद्, दुष्कालाद्वा निर्गतो निस्तीर्णोऽहं वालाऽऽद्यवस्थातो वा नरो निर्गत इत्याद्युपचारतः काद्वनिर्गम इति ॥ १५३९ ॥ १५४० ॥

अथ भावनिर्गममाह-

जावो वि द्रव्यधर्मो, तत्तो चिय तस्स निग्गमो पभवो ।
द्रव्यस्स व भावाओ, विणिग्गमो भावओऽवगमो १५४१ ।
रूवाइपोगद्वओ, कसायनाणद्वओ य जीवाओ ।
नित्ति पजवंति ते वा, तेहितो तत्विओगम्मि १५४२ ।

भावोऽपि कालवद् द्रव्यधर्म एव । तस्य च ततो द्रव्याद् यो निर्गमः प्रभवः स भावनिर्गमः, द्रव्यस्य वा जावाभिर्गमो भावनिर्गमः । कः ? , इत्याह-जावतो जावमाश्रित्य यो द्रव्यस्यापगमो विनाशः । इदमुक्तं भवति-यदा द्रव्यं पूर्वपर्यायेण विनश्यति, अपूर्वपर्यायेण तूत्पद्यते, तदा पूर्वपर्यायात्प्राक्तनभावाद् द्रव्यस्य निर्गतत्वाद्वावाभिर्गमो भावनिर्गम इत्युच्यते । तथा रूपाऽऽद्यो भावाः पुञ्जलद्रव्यात्, कषायज्ञानाऽऽद्यश्च जीवाभिर्गच्छन्ति प्रजवन्तीति भावानां निर्गमो भावनिर्गम उच्यते । (ते वा तेहितो चि) अथवा ते पुञ्जलजीवाऽऽद्यः पदार्थास्तेभ्यो रूपाऽऽदिचयः कषायाऽऽदिभ्यश्च भावेभ्यस्तद्वियोगे प्राक्तनभावविनाशे निर्गच्छन्तीति भावेभ्यो निर्गमो भावनिर्गम इत्युच्यते इति । तदेवं विनेयमतिव्युत्पादनार्थमजिहितः पद्धिओ निर्गमः ॥ १५४१ ॥ १५४२ ॥

इदानीं प्रकृते यावता प्रयोजनं तदुपदर्शयितुं प्रशस्तभावनिर्गमस्वरूपं तावद्दर्शयन्माह-

तत्थ पसत्थं मिच्छु-त्तप्पाणाविरइजावनिग्गमणं ।

जीवस्स संभवन्ति य, जं सम्पत्तादओ तत्तो ॥ १५४३ ॥

तत्रानन्तरोक्ते जावनिर्गमे प्रशस्तं ब्रुजं निर्गमनम् । किम् ? , इत्याह-मिथ्यात्वाऽज्ञानाविरतिलक्षणदप्रशस्तजावात् अजिगमनं निःसरणं जीवस्य । किमिति ? , इत्याह-यद्यस्मात्संभवन्त्येव ततो मिथ्यात्वाऽऽद्यप्रशस्तजावनिर्गमाज्जीवस्य मुक्तिपदप्राप्तिहेतवः सम्भक्त्वाऽऽद्यो गुणा इति ॥ १५४३ ॥

प्रवत्वेवं, प्रस्तुते केन प्रयोजनम् ? , इत्याह-

एत्थ उ पसत्थभाव-प्पसूइमेत्तं विसेसओऽहिगयं ।

अपसत्थावगमो वि य, सेसा वि तदंगजावाओ १५४४

इह च प्रक्रमे सामायिकाध्ययनं प्रस्तुतम् । तच्च क्वायोपशमिके भावे वर्तते । अत इह तस्यैव प्रशस्तक्वायोपशमिकजावस्य या प्रसुतिर्महावीरात् तन्निर्गमरूपा, तस्यैव विशेषतोऽधिकृतमधिकारः । तथाऽप्रशस्तमिथ्यात्वाऽऽदिविषयौदयिकजावस्य योऽपगमो विनाशस्तेनापि चाधिकारः, तदपगमाजावे प्रशस्तजावप्रसूतेरेवायोगादिति । शेषास्तु निर्गमज्ज्ञेदास्तदङ्गभावेन प्रशस्तजावनिर्गमकारणतयाऽऽनन्तर्येण पारम्पर्येण वा कोऽपि कथञ्चिद् व्याप्रियत इतीह निर्दिष्टा इति ॥ १५४४ ॥

तदङ्गत्वमेव द्रव्याऽऽदीनां दर्शयति-

वीरो दव्वं खेत्तं, महसेणवणं पमाणकाद्वो य ।

भावो य भावपुरिसो, समासओ निग्गमंगाइ ॥ १५४५ ॥

यतो द्रव्यात्सामायिकं निर्गतं, तद् द्रव्यमत्र श्रीमन्महावीरो मन्मथः, यस्मिंश्च क्षेत्रे तन्निर्गतं, तदिह महसेनवनमवगन्तव्यम् । कालस्तु प्रथमपौरुषीयलक्षणः प्रमाणकालः । भावस्तु प्रावपुरुषो वक्ष्यमाणलक्षणः । एतानि समासतः संक्षेपतः सामायिकस्य निर्गमाङ्गानीति ॥ १५४५ ॥

एतदेव दर्शयति-

सामइयं वीराओ, महसेणवणे पमाणकाद्वे य ।

जावपुरिसा हि जावो, विणिग्गओ वक्खमाणोऽयं १५४६ ।

गतार्थः, नवरं श्रीमन्महावीरजीवबलक्षणान्भावपुरुषादयं वक्ष्यमाणविस्तरस्वरूपः सामायिकलक्षणो भावो विनिर्गतः, इह च क्वायोपशमिके भावे वर्तमानत्वात् " सामायिकलक्षणो जावः " इत्युक्तम् ॥ १५४६ ॥

अथ महावीरलक्षणस्य द्रव्यस्य निर्गमं तावदभिधित्सुराह-
इच्छेवमाइ सव्वं, दव्वाहीणं जओ जिणस्सेव ।

तो निग्गमणं वोत्तुं, वोच्छं सामाइयस्स तओ ॥ १५४७ ॥

इत्येवमादिकं क्षेत्रकालनिर्गमनाऽऽदिकं सामायिकाध्ययनाऽऽवश्यकश्रुतस्कन्धाऽऽचाराऽऽदिकं वा सर्वमपि यतो यस्माद् द्रव्यस्य महावीरलक्षणस्याधीनम्, ततस्तस्यैव महावीरजिनस्य निर्गमनमुक्त्वा, ततः सामायिकस्य निर्गमनं वक्ष्ये इति ॥ १५४७ ॥

ननु महावीरजिनस्याऽपि निर्गमनं कथं वक्तव्यम् ? , इत्याह-
मिच्छुत्ताइतमाओ, स निग्गओ जह य केव्वं पत्तो ।

जह य पसूयं तत्तो, सामइयं तं पक्खामि ॥ १५४८ ॥

तमिति तदेतत्सर्वं प्रवक्ष्यामीति गार्थाः ॥ १५४८ ॥ विशेषेण । अत्र वक्ष्यमाणो भावः सामायिकलक्षणः, एतच्च सर्वं भगवन्महावीरलक्षणद्रव्याधीनमतस्तस्यैव प्रथमतो मिथ्यात्वाऽऽदिव्यो निर्गममभिधित्सुराह-

पंथं किर देसित्ता, साहूणं अटविविप्पणट्ठाणं ।

संमत्तपढमलंभो, वोधव्वो वक्खमाणस्स ॥ १५४९ ॥

पन्थानं, किलेत्यासवादे, देशयित्वा कथयित्वा, साधुज्यः, सूत्रे बध्नी प्राकृतत्वात् । (अरुवि च्छि) प्राकृतत्वादेवात्र सप्तम्या द्योपः । अटव्यां पथो विप्रनष्टेभ्यः परिभ्रष्टेभ्यः, पुनस्तेभ्य एव दे-

शानं धृत्वा सम्यक्त्वं प्राप्त एवं सम्यक्त्वप्रथमलाभो बोद्ध-
व्यो वर्तमानस्येति गाथाऽङ्गार्यः ॥१४७॥

भाषार्थः कथानकाद्वचनेयः । ननु चेदम्—“अवरविदेहे एगमि
गामे पलाहिभो, सो य रायाऽऽपेनेन मगमाणि गहाय दारुनिमि-
त्तं मदान्नि पविष्टा । इतो य साहुणेः मग्ने पवप्रा सत्थेण स-
मं पथंति, सन्धे आशानि निम्नं पविष्टा, सन्धो गतो, ते म-
ग्गता पहाविया अयाणता जुहा, नृदादिमा पंथं अयाणता
तेण अरविपंथेण मग्गएहदिवसकाले नगदाए जुहाए य अय-
रद्धा तं देसं गया, जय सो मगडम्मेनिवेसो । सो य यथादिओ
ते पालित्ता महंनं संवेगमावधो भणइ-अतो । इमे साहुणी अ-
हेमिया तवस्सिणो अरविमगुप्पाविष्टा । तेसि सो परममत्तोए
विठलं अमग्गं पाणं दाऊण आह-एह भगवो, जेण पंथे समव-
तारंमि; पुरतो संपथितो, ताहे ते यि साहुणी तस्सेव मग्गेण
अणुगच्छंति, ततो गुरु तस्स धम्मं कहेउमारद्धो, सो तस्सुव-
गनो, ततो पंथं समोयारित्ता नियत्तो । ते पत्ता भदेसं । सो पुण
अधिगम्यम्महिद्धी काले काऊण सोदम्मे कप्पे पलिओवमच्चि-
दो देवो जातो ।”

एतद्वचोपप्रदर्शयन् गाथाद्वयमन्तर्भाष्यकृदाह—

अवरविदेहे गाम-स्स चित्तमो रायटारुवणमग्गं ।

माहू निक्खनिमित्तं, मत्था हीणे ताहिं पामे ॥१५०॥

दागुऽन्न पंथनयणं, आणुक्कं गुरुण कहण सम्पत्तं ।

सोदम्मे उववन्नो, पलियाड सुरो महिद्धीओ ॥१५१॥

अवरविदेहे ग्रामस्य चित्तकः, (रायटारुवणमग्गमिति) अग्र
निमित्तशब्दोलोपां द्रष्टव्यः—राजदारुनिमित्तं तस्य वनगमनं, स
साधून् निक्कानिमित्तं सार्थाद् अत्रान् तत्र दृष्टवान्, ततोऽनुक-
म्पया परममत्तका दानमन्नपानस्य, नयनं प्राप्तुं पथि, तदन-
न्तरं गुरोः कथनं, ततः सम्यक्त्वप्राप्तिः, तत्प्रभावान्मुखाऽसौ
सौधर्मज्ञोके उत्पन्नः पल्योपमायुः सुरो महद्विक्रंति ।

त्तद्धूण य सम्पत्तं, आणुक्कंपाए सो सुविहियाणं वि ।

भासुरवरयोदिधरो, देवो वेमाणिओ जातो ॥१५२॥

स ग्रामचित्तकः सुविहितानामनुकम्पया परममत्तका तेभ्यः
सम्यक्त्वं लब्ध्वा भासुरां दीप्तिमतीं वर्गं प्रधानां बोद्धि त-
त्तुं धारयतीति भास्वरवरयोद्विधरः, देवो वैमानिको जातः ।
इति निर्युक्तिगाथाऽर्थः ॥१५२॥

चङ्गुण देवन्नोगा, इह चैव य भारहम्मि वासम्मि ।

इक्खगुकुले जातो, उमजसुयसुतो मरीइ चि ॥१५३॥

ततो देवन्नोकात् स्वायुःक्षेपं च्युत्वा इहैव भारते वर्षे इह्वा-
कुकुले जात उत्पन्न ऋपनसुनसुतो मरीचिः, ऋपमपौत्र इत्यर्थः ।
यतश्चैवमतः—

इक्खगुकुले जातो, इक्खगुकुलस्स होइ उप्पत्ती ।

कुलगरवंसेऽतीए, जरहस्स सुओ मरीइ चि ॥१५४॥

इह्वाकूणां कुलमिह्वाकुकुलं, तस्मिन् जात उत्पन्नो, भरतस्य
सुतो मरीचिरिति योगः । तत्र सामान्येन ऋषमपौत्रत्वाभिधाने
सतीदं विशेषाभिधानमद्वयमेव, सामान्याभिधाने सति सर्व-
त्रापि विशेषाभिधानस्य दर्शनात् । स च इह्वाकुकुले जातः,
कुलकराः (वधयमाणवृत्तानाः)तेषां वंशः प्रवाहः, तस्मिन्नातिरान्ते,
५१४

यतश्चैवमत इह्वाकुकुलस्य भवति उत्पत्तिर्वाच्येति शेषः ।
॥१५४॥ आ० म० १ अ० १ खएक । आ० न्यु० (कुलकरवक-
व्यता 'कुलगर' शब्दे तृतीयभागे ५६२ पृष्ठे समुक्ता)

शिगमग्ग-निर्गमक-पुं० । प्रस्थाने, वृ० १ उ० ।

शिगमग्ग-निर्गमन-न० । अपक्रमणे, निस्सरणे, पलायने, व्य०
१ उ० । निस्सरणमार्गे, ज्ञा० २ शु० १ अ० । (गच्छान्निर्गत्यो-
पसंपदविधिः 'उवसंपया' शब्दे द्वितीयभागे १००५ पृष्ठे उक्तः)

शिगमय-निर्गत-त्रि० । निःसृते, ज्ञा० १ शु० १ अ० । उक्त० ।
नं० । नि० । अभिनिष्क्रान्ते, आ० म० १ अ० १ खएक । रहि-
ते, संथा० । पञ्चा० । अत्रिद्यमाने, स्था० १ डा० । प्रतिपातिते,
स० ६ अ० । “ उहंमुदे निगमयजीह्वनेत्ते । ” निर्गतजीह्वनेत्रान् ।
उक्त० ११ अ० “ शिगमयगदंता । ” निर्गता अग्रदंता यस्य स
निर्गताग्रदन्तः । ज्ञा० १ शु० ८ अ० । स्थानान्तरप्राप्त्या नि-
श्चितेऽनिश्चिते गमने, म० १४ शु० १ उ० ।

शिगह-निग्रह-पुं० । अनाचारप्रवृत्तिनिषेधने, नि० १ शु० १
वर्गं १ अ० । स्था० । धन्यायकारिणां दाप्ते, आव० ६ अ० । ग० ।
म० । रोधे, म० ७ डा० ६ उ० । इन्द्रियनोद्विज्यनियन्त्रणे, उ-
९० १७ म० । आ० न्यु० ।

शिगहजुत्त-निग्रहयुक्त-त्रि० । इन्द्रियकषायाणां निग्रहसम-
र्थे, वृ० ४ उ० ।

शिगहट्टाण-निग्रहस्थान-न० । वादकाले वादी प्रतिवादी वा
येन निगृह्यते तन्निग्रहस्थानम् । सुत्र० १ शु० १२ अ० । वादि-
वञ्चनार्थके प्रतिज्ञादान्यादौ न्यायपरिज्ञापिते पदार्थे, स्था०
१ डा० ।

शिगहदोस-निग्रहदोष-पुं० । निग्रहस्थलाऽऽदिना पराजय-
स्थानरूपे दोषभेदे, स्था० १० डा० ।

शिगहप्पहाण-निग्रहप्रधान-न० । अनाचारप्रवृत्तिनिषेधप्रधा-
ने, नि० १ शु० १ वर्गं १ अ० । औ० ।

शिगहमपत्य-निग्रहसमर्थ-पुं० । जितेन्द्रिये, तरुणाऽऽदीनां वा
संयतीरुपसर्गयतां खरपटाऽऽदिना शिक्षाकारणदक्षैः, वृ० १ उ० ।

शिगहिय-निगृहीत-त्रि० । वादे पराजिते, “ सो वादी शिग-
हितो, पञ्चा सावगेहिं गोट्टामाहितो धरितो । ” आ० म० २ अ० ।

शिग्गा-देशी-हरिद्रायाम्, दे० ना० ४ वर्गं २५ गाथा ।

शिग्गाहि-[ण]-निग्गाहिण-निगृह्णाति मनोजवेन वशीकरोती-
ति निग्गाही । निग्रहणशीले उक्त० ४ अ० ।

शिगिण-देशी-निर्गते, दे० ना० ४ वर्गं ३६ गाथा ।

शिगुण-निर्गुण-त्रि० । निर्गुणगुणे, प्रअ० ३ आअ० द्वार । उ-
त्तरगुणापेक्षया निर्मर्यादेः, स्था० ३ डा० २ उ० । म० । उत्तरगुणवि-
कले, अ० २ वक्र० । स्था० । शुण्वतरहिते, ज्ञा० १ शु० १८ अ० ।
तीक्ष्णाऽऽदिगुणाभावात् (दशा० ६ अ०) क्षान्त्यादिगुणाभावाद्
गुणविकले, रा० । म० ।

शिगुणवर्धन-निर्गुणव्रह्मन्-न० । योगाऽऽदिरहिते आत्मनि, स-
त्वरजस्तमोरूपगुणरहिते ब्रह्मणि, अष्ट० ८ अष्ट० ।

शिगूढ-निर्गूढ-त्रि० । स्थिरतया स्थापिते, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

शिगोह-न्यग्रोध-पुं० । वटवृक्षे, अनु० । स्था० । सं० । जी० ।

शिगोहपरिमंडल-न्यग्रोधपरिमाणद्वय-न० । न्यग्रोधवत्परिम-
ण्डलं यस्य तद्व्यग्रोधपरिमाणद्वयम् । कर्म० ६ कर्म० । प्रज्ञा० ।
जी० । नाभेरुपरि न्यग्रोधवन्मण्डले, आद्यसंस्थानयुक्तत्वेन वि-
शिष्टाऽऽकारे द्वितीयसंस्थाने, अनु० । यथा न्यग्रोध उपरिसंपूर्णा-
वयवोऽधस्तनभागे पुनर्न तथा, तथेदमपि नाभेरुपरि विस्तरव-
हुत्वं शरीररत्नकणोक्तप्रमाणज्ञागमधस्तु हीनाधिकप्रमाणमिति ।
स्था० ६ ठा० । पं० सं० । कर्म० ।

शिगोहपरिमंजनाम-न्यग्रोधपरिमाणलनामन-न० । न्यग्रो-
धपरिमाणद्वयनिबन्धने नामकर्मजदे, कर्म० १ कर्म० ।

शिगुह-देशी-कुशले, दे० ना० ४ वर्ग ४ गाथा ।

शिगुह-निर्घात-पुं० । वैक्रियाङ्गनिप्रपाते, जी० १ प्रति० । प्र-
ज्ञा० । विद्युत्प्रपाते, जी० १ प्रति० ४ उ० । साम्ने निरग्ने वा ग-
गने व्यन्तरकृते महागर्जितध्वनौ, स्था० १० ठा० । आव० । नि०
चू० । निर्जरणे, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

शिगुहाण-निर्घातन-न० । निराधिक्ष्येन घातो निर्घातः । निर्ज-
रणे, आ० चू० ५ अ० ।

शिगुहाण-निर्घातनार्थ-पुं० । निर्घातननिमित्ते, "पावाणं
कम्माणं शिगुहाणणाप ।" आव० ५ अ० । निर्घातनमुच्छेदः, स
एवार्थः प्रयोजनं तस्मै । ध० २ अधि० ।

शिगुहाण-निर्घृण-त्रि० । न विद्यते घृणा पापजुगुप्सावृक्षा-
यत्र स निर्घृणः । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । न विद्यते घृणा पापजुगु-
प्सा यस्य सः । प्रव० २७४ द्वार । प्रश्न० । निर्दये, ज्ञा० १ श्रु० ६
अ० । आव० । "नो दीर्घो वा" ॥ ३ । ३७॥ इति संवृत्तौ वा
दीर्घः । 'रे रे शिगुहाणया !' । प्रा० ३ पाद ।

शिगुहाणता-निर्घृणता-स्त्री० । निर्दयतायाम्, पञ्चा० १० विव० ।

शिगुहाणमह-निर्घृणगति-त्रि० । परस्य द्रव्यादविरते, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार ।

शिगुह-निर्गुहीतुम्-अव्य० । निरुधेयर्थे, "पुंवपयत्तेण स-
क्कितो शिगुहं ।" नि० चू० १ उ० ।

शिगुह-देशी-निर्दये, दे० ना० ४ वर्ग ३९ गाथा ।

शिगुह-निर्घोष-पुं० । नितरां घोषो निर्घोषः । तं० । आव० ।
महाप्रयत्नोत्पादिते शब्दे, ज० ६ श० ३३ उ० । महाशब्दे, क-
ल्प० ५ क्षण । रा० । आ० म० । विपा० । महाध्वनौ, प्रश्न० १
आश्र० द्वार । जी० । आचा० । ज्ञा० । रा० ।

शिगुह-निर्घाट-पुं० । नामसङ्ग्रहे, कल्प० २ कण । कोशे,
औ० । नामकोशे, "शिगुहकुट्टाणं संगोवंगाणं चरणं वेयाणं ।"
नि० १ श्रु० १ वर्ग ५ अ० । कल्प० ।

शिगुह-निकप-पुं० । कपपट्टगतायां कषितसुवर्णरेखायाम्,
अनु० । नि० चू० । आ० म० । म० । चं० प्र० । प्रश्न० । कप-
पट्टके, सर्वेषामभिधानानामागमो निकपः हेमरजतकल्पजीवा-
ऽऽदिपदार्थपरिज्ञानहेतुत्वात् कपपट्टकः । अनु० ।

शिचय-निचय-पुं० । द्रव्योपचये तन्निमित्ताऽऽपादितकर्मनिचये,

सूत्र० १ श्रु० १० अ० । आचा० । रा० । औ० । शूकराऽऽदिसंघा-
ते, पि० । संचये, ओघ० ।

शिचिक्खिल-निश्चिक्खिल-पुं० । कर्दमाभावे, व्य० ६ उ० ।

शिचिय-निचित-त्रि० । निविरे, अनु० । प्रश्न० । रा० । स्था० ।
औ० । म० । निविमतरचयमापन्ने, आ० म० १ अ० १ खरु ।

शिच-नित्य-त्रि० । शाश्वते, उक्त० १७ अ० । आव० । सं-
घा० । सर्वदाऽवस्थापिनि, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।
उत्पत्तिविनाशरहिते, प्रव० १ द्वार । अविनाशधर्मिणि, स्था० ।
ध० । अविचलितस्वभावे, दश० १ अ० । अव्यवच्छिन्नरूपे,
विशे० । अप्रच्युतानुत्पन्नस्यैकस्वभावे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ५
उ० । स्था० । दश० । अप्रच्युतानुत्पन्नस्यैकस्वभावतया कूटस्थ-
नित्यत्वेन व्यवस्थापिते, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । ध्रुवे,
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । औ० । सर्वकाले, रा० । कल्प० । जी० ।
व्य० । प्रश्न० । सर्वदेयर्थे, संघा० । जं० । प्रश्न० । रा० ।
स्था० । सूत्र० । उक्त० । "रागदोसे य जे पावे, पावकम्मपव-
त्तणे । जे निक्खू रुंमई णिच्चं, से न अत्थइ मंरुत्ते ॥ १॥" उक्त० ३१
अ० । "णिच्चं नीयकम्मोवजीविणो ।" नित्यं सदा नीचान्यध-
मजनोचितानि कर्माण्युपजीवन्ति तैर्वृत्ति कुर्वन्ति ये ते तथा ।
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

शिचउग्राह-निश्चयोद्ग्राह-पुं० । निश्चयनयोपन्यासे, "तेना-
ऽऽदौ निश्चयोद्ग्राहो, नग्नानामपहस्तितः । रसायनीकृतविप-
प्रायोऽसौ न जगद्धितः" ॥ ७७ ॥ निश्चयनयोद्ग्राहो निश्चय-
नयोपन्यासः । नयो० ।

शिचंधकारतमस-नित्यान्धकारतमस-न० । नित्यमेवान्धकार-
तमसं येषु ते तथा । मेधावच्छिन्नाम्यरतलक्षणपक्षरजनीवत्
तमोयदुलेषु नरकेषु, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

निचंपरदार-नित्यंपरदार-पुं० । प्रतिक्रमणसूत्रमध्ये आविकाः
"निचंपरदारगमणविरईओ ।" इत्यादिपाठं कथयन्त्युत
"निचं कापुरिसगमणविरईओ ।" इत्यादि चेति प्रश्ने, उक्त-
रम्-प्रतिक्रमणसूत्रपाठस्तु आरुआविकाणां सद्दश एव ज्ञायते,
येनैतद्वृत्तौ स्त्रियं प्रति परपुरुषवर्जनमुपलक्षणाद् व्युत्पद्यमिति
व्याख्यातमस्तीति । ३५ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

शिचञ्चाणिय-नित्यञ्चाणिक-त्रि० । नित्यं सर्वदा कृणा उत्सवा
यत्राऽसौ नित्यकृणिकः । सार्वदिकोत्सवयुक्ते, ज्ञा० १ श्रु०
४ अ० ।

शिचताद्वित्त-नित्यतद्वित्त-त्रि० । सदैव तत्परे, पञ्चा० १७ विव० ।

शिचकुक्खिय-नित्यदुःखित-त्रि० । सदा दुःखाऽऽकुले, तं० ।

शिचदोस-नित्यदोष-पुं० । अविनाशिदोषे, स्था० । तथा नित्यो
यो दोषोऽभव्यानां मिथ्यात्वाऽऽदिरनाद्यपर्यवसितत्वात्, स दोषः
सामान्यापेक्षया विशेषः । अथवा-सर्वथा नित्ये वस्तुनि अभ्यु-
पगते यो दोषो बालकुमाराऽऽद्यवस्थाजावाऽऽपत्तिलक्षणः, स-
दोषः सामान्यापेक्षया दोषविशेष इति । स्था० १० ठा० ।

शिचपिण-नित्यपिण-पुं० । निमन्त्रितस्य नित्यं गृह्यतो ग्राह्ये
पिण्णे, प्रव० २ द्वार ।

शिचजत्त-नित्यजत्त-न० । अनवरतभोजने, पञ्चा० ६ विव० ।

शिचभक्तिय-नित्यभक्तिक-पुं० । नित्यमेकाशनिनि साधौ, क-
ल्प० ९ क्षण ।

णिच्चभाव-नित्यज्ञाव-पुं० । सर्वदा सद्भावे, पञ्चा० ६ विव० ।

णिच्चर-कथ-धा० । दुःखकथने, "दुःखेर्णिच्चरः" ॥ ८ । ४ । ३॥ इति दुःखविषयस्य कथोर्णिच्चर इत्यादेशः । 'णिच्चर' दुःखं कथयतीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

णिच्चत्त-मुच्-धा० । दुःखमोचने, "दुःखोर्णिच्चत्तः" ॥ ८ । ४ । ३ ॥ इति दुःखविषयस्य मुचोर्णिच्चत्ताऽऽदेशः । 'णिच्चत्त' दुःखं मुञ्चतीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

निश्चय-त्रि० । "हृत्वाद्य-स्थ-स्थ-स्त-स्त-सामनिश्चले" ॥ ७ । २ । २१ ॥ इति अभागस्य ङो न, अनिश्चलेतिपर्युदा-मात् । प्रा० २ पाद । अचले, उक्तं ५ अ० । "सम णिचन-तणिप्पदा, भित्तिणीपत्तमि रेहृ चलाया ।" प्रा० २ पाद । गमागमाऽऽदिरहिते, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । रा० ।

णिच्चलपय-निश्चलपद-न० । मोक्षे, पं० च० ४ द्वार । रा० ।

णिच्चज्ञाय-नित्यवाद-पुं० । नित्यैकान्तवादे, स्या० ।

णिच्चसंदण-नित्यस्पन्दन-त्रि० । नित्यस्त्रवणशाले सततवा-हिनि, कल्प० ६ क्षण ।

णिच्चमति-नित्यस्मृति-स्त्री० । सावदिकस्मरणे, पञ्चा० १ विव० । प्रा० ।

णिच्चमहाय-नित्यसहाय-पुं० । अवधिधनसहाये, व्य० ६ उ० ।

णिच्चमृद्-नित्यमुख-त्रि० । सदा स्निग्धे, आव० ६ अ० ।

णिच्वाणिच्च-नित्यानित्य-त्रि० । स्थितिभवनभङ्गरूपापेक्ष-या नित्ये, भवनभङ्गरूपापेक्षयाऽनित्ये, स्या० १ डा० । सर्वस्यैव वस्तुन उत्पादव्ययधैर्ययुक्ता । इत्यत्र प्रमाणम्- "असतो नतिथि पसुर्ह, होजज व जह होज खरविषाणस्स । न य सव्वहा विणासो, सव्वुत्थेयप्पसंगासो ॥ १६६ ॥ तोऽयन्थियस्स केणह, विलभो धम्मण जवणमन्नेण । सव्वुत्थेसो न मसो, संववहारोवरोहासो" ॥ १६६ ॥ अन्यत्र विवृतम् । विशेष० । (सादिश्रुतप्रकरणेऽप्येतन्)

णिच्वालोग-नित्याशोक-पुं० । चतुःपटितमे महाप्रदे, "दो णिच्वालोगा ।" स्या० २ डा० ३ उ० । कल्प० । सु० प्र० । चं० प्र० । नित्यमालोक उद्योतो यत्रेति । सर्वकालमुद्योतमाने, कल्प० ३ क्षण ।

णिच्चिद-निश्चिन्त-त्रि० । "अथः कचित्" ॥ ८ । ४ । २६१ ॥ इति शौरसेन्यां तस्य दः । चिन्ताविकले, प्रा० ४ पाद ।

णिच्चुज्जोय-नित्योद्योत-पुं० । पञ्चपटितमे महाप्रदे, "दो णिच्चुज्जोया ।" स्या० २ डा० ३ उ० । कल्प० । चं० प्र० । सु० प्र० ।

णिच्चुविग-नित्योद्विग्न-त्रि० । सदाऽप्रशान्ते, दश० ४ अ० २ उ० । सदोदासीने, अष्ट० २२ अष्ट० ।

णिच्चेष्ट-निश्चेष्ट-त्रि० । व्यापाररहिते, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।

णिच्चेयणय-निश्चेतनक-त्रि० । चैतन्यवर्जिते शरीरे, तं० ।

णिच्चोत्तमा-नित्यर्तुका-स्त्री० । नित्यं सदा, न इयमेव ऋतू रकप्रवृत्तिलक्षणो यस्याः सा नित्यर्तुका । सदा रजस्रलायाम्, सा च गर्भे न धरते । स्या० ४ डा० २ उ० ।

णिच्चोपग-नित्योदक-त्रि० । प्रचुरजले, कल्प० ६ क्षण ।

णिच्चइय-नैश्चयिक-पुं० । निश्चये भवो नैश्चयिको नयः निश्च-यनये, विशेष० । प्र० ।

णिच्चक-देशी-त्रि० । निर्दले, वृ० १ उ० । धृष्टे, व्य० ५ उ० । अनवसरङ्गे, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।

णिच्छय-निश्चय-पुं० । निराधिक्ये चयनं चयः पिरकीजवनम-धिकश्चयो निश्चयः । अनु० । निराधिकश्चयो निश्चयः । सामान्ये, आ० चू० १ अ० । परमार्थे, पं० च० ३ द्वार । पञ्चा० । आ० म० । आव० । सूत्र० । औ० । अवश्यङ्करणाद्युपगमे तत्त्वनि-र्णये, भ० २ ज्ञा० ५ उ० । आ० म० । सूत्र० । ज्ञा० । नियमे, अव्यभिचारे, निश्चयपरिच्छेदे, सम्म० ३ काण्ड । इत्यमेवेदं विधेयमित्येवंरूपनिर्णये, भ० १८ ज्ञा० २ उ० ।

णिच्छयकहा-निश्चयकथा-स्त्री० । अपवादे, "अपवादो णिच्छ-यकहा भणति ।" ऋजुसूत्राऽऽदिभिः शुद्धनयैः क्रियमाणायां कथायाम्, नि० चू० ५ उ० ।

णिच्छयगोचर-निश्चयगोचर-पुं० । निश्चयविषये, द्रव्या० ७ अध्या० ।

णिच्छपणय-निश्चयनय-पुं० । तत्वनयमते परिणामवादे, प-ञ्चा० १३ विव० । द्रव्यास्तिकनये, सम्म० ३ काण्ड । ऋजुसूत्राऽऽद्यास्तु चावरो निश्चयनयाः । वृ० ४ उ० । (निश्चयनयस्वरूपं 'णय' शब्देऽस्मिन्नेव जागे १७५२ पृष्ठे प्रतिपादितम्)

निश्चयव्यवहारयोः पार्थक्यम्—

निश्चयाद् व्यवहारेण, कोपचारविशेषता ।

मुख्यवृत्तिर्पदैकस्य, तदाऽन्यस्योपचारता ॥ २३ ॥

(निश्चयेति) निश्चयाद् निश्चयनयाद् व्यवहारेण सहोपचार-विशेषता कास्ति । व्यवहारविषये उपचारोऽस्ति, निश्चये उ-पचारो नास्त्येतावद्विशेषता । यदैकनयस्य मुख्यवृत्तिर्गृह्यते, तदा परनयस्योपचारवृत्तिरायाति । रत्नाकरवाक्ये स्याद्वाटरत्नाकरे च प्रसिद्धमस्ति— "सस्यार्धसत्यत्वस्याभिमानीऽखिलनयानाम-न्योऽन्यं वतेन, फलात् सत्यत्वं तु सम्यग्दर्शनयोग एवास्ति ।" एवं च प्रकृतमर्थं व्याख्यायते—निश्चयनयाद् व्यवहारनयेन सहोपचारविशेषता कास्ति । या उपचारविशेषता वर्तते, तां दर्शयति—यदैकस्य कस्यचिन्नयस्य मुख्यता मुख्यभावो वर्तते, तदाऽन्यस्यान्यनयस्य उपचारता गौणत्वं भवतीति ज्ञेयम् । यथाहि—निश्चयेन आत्मेति शब्द एतस्य निश्चयार्थस्तु— "अ-संख्यातप्रदेशी निरञ्जनोऽनन्तज्ञानाऽऽदिगुणोपेतो नित्यो विद्युः कर्मदोषैरसङ्गतः सिद्ध इव देहे उपलभ्यते ।" तदाऽस्य व्यवहा-रेणौपाधिकस्य जरुशरीराऽऽदेः सङ्गतस्यैवाधिकाऽऽदिभावा-पगतनरनैर्यकाऽऽदिभावस्पर्शतोऽपि गौणत्वं प्रासते । अथ च "अतति सातत्येन गच्छति तास्तान्पर्यायानित्यात्मा ।" संसारस्यो देहाऽऽदिसंगतो जन्ममरणजरुपौवनाऽऽदिक्लेशमनुभवमानः प्रत्यक्षप्रमाणेन व्यवहाराऽऽदेशाद् देवो मनुष्यो नारकस्तिर्यक् च कथ्यते, तत्र सिद्धत्वस्य गौणत्वम् ॥ २२ ॥

अथ पुनस्तदेव प्रतिपादयति—

तेनेदं भाष्यसिद्धिं, ग्रहीतव्यं विनिश्चयम् ।

तत्त्वार्थं निश्चयो वक्ति, व्यवहारा जनोदितम् ॥ २३ ॥

(तेनेनि) तेन कारणेनेदं विनिश्चयं निश्चयव्यवहारयोर्लक्षणं, भाष्यसंदिष्टं विशेषाऽऽवश्यकनिरूपितं, ग्रहीतव्यमवधारणीयम् । अथ निश्चयव्यवहारयोर्लक्षणमाह-निश्चयो निश्चयनयः, तत्त्वार्थे युक्तिसिद्धमर्थः, वक्ति कथयति । पुनर्व्यवहारो व्यवहारनयो, जनोदितं लोकाभिमतग्राहित्वं वक्ति । यतो लोकाभिमतमेव व्यवहारः, तस्य ग्राहकं प्रमाणं न भवति, प्रमाणं तु तत्त्वार्थग्राहकमेवास्ति । तथापि प्रमाणस्य सकलतत्त्वार्थग्राही निश्चयनयः, एकदेशतत्त्वार्थग्राही व्यवहारश्चायं विवेकः । निश्चयनयस्य विषयत्वम्, अथ च व्यवहारनयस्य विषयत्वमनुभवसिद्धं भिन्नमेवाऽऽस्ते । यथा सविकल्पकज्ञानं नष्टप्रकारताऽऽदिकमभ्यवादिनो भिन्नमेवाऽऽमनन्तीति हृदये विमर्शनीयम् ॥ २३ ॥

अथोपचारं निर्दिशति-

बाह्यस्याऽऽज्यन्तरत्वं यद्, बहुव्यक्तेरजेदता ।

यच्च द्रव्यस्य नैर्मल्य-मिति निश्चयगोचराः ॥ २४ ॥

(बाह्येति) यद् बाह्यस्य बाह्यार्थस्याऽऽज्यन्तरत्वमन्तरत्वं वर्तते, तदपि गोचरम्, निश्चयविषयमित्यर्थः । यथा-“समाधिर्नन्दनं धैर्यं, दम्भोल्लः समता सभा । ज्ञानं महाविमानं च, वासवश्रीरियं पुनः ॥ १ ॥ ” इत्यादिपुष्करिकाध्ययनाऽऽद्यर्थोऽप्येवं ज्ञावनीयः । अथ पुनर्वहुव्यक्तेरनेकविशेषस्याभेदता भेदराहित्यं, तदपि निश्चयविषयम् । यथा-“एते आया” इत्यादि सूत्रम्, तथा वेदान्तदर्शनमपि शुद्धसंग्रहणयाऽऽदेशरूपः शुद्धनिश्चयनयार्थः संमतिग्रन्थे कथितः । (स चास्मिन्नेव भागे १८९१ पृष्ठे दर्शितः) तथा पुनर्वहुव्यस्य पदार्थस्य यन्मैर्मल्यं तदपि निश्चयविषयम्, नैर्मल्यं तु विमलपरिणतिः बाह्यान्तरपेक्षपरिणामः, सोऽपि निश्चयनयाऽर्थो बोद्धव्यः । यथा-“आया सामादय, आया सामादयस्स अष्टे । ” एवमेते अभ्यन्तरत्वाऽऽद्यो निश्चयगोचरा एव । यथा यथा रीत्या लोकानिष्क्रान्तोऽर्थोऽवाप्यने, तथा तथा रीत्या निश्चयनयस्य जेदा भवन्ति । तस्माद्य लोकोत्तरार्थमावना समायातीति ज्ञेयम् ॥ २४ ॥ उच्यते ८ अध्यायः ।

णिच्छर-निर्जर-पुं० । “ लूकिकापैशाचिके तृतीयतुर्थयोराद्यद्वितीयौ ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति चतुर्थस्य ऋस्य षः । गिरिपतप्रब्रवणे, प्रा० ४ पाद ।

णिच्छन्न-छिद्-धा० । छेदने, “ छिदेर्छन्नाव-णिच्छन्न-निष्क्रान्त-णिष्कर-णिष्कर-द्वाराः ” ॥ ८ । ४ । १२४ ॥ इति णिच्छन्नाऽऽदेशः । णिच्छन्नः, छिद्, छिनन्ति । प्रा० ४ पाद ।

णिच्छद्वय-निश्चलिक-त्रि० । लल्लिरहिते, वृ० १ उ० ।

णिच्छाय-निश्चय-त्रि० । गतार्थोके, ज्ञा० ३ श्रु० ३ अ० । विशेषे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

णिच्छिद्-निश्चिद्-त्रि० । स्थगितरन्ध्रे, दर्श० ४ तत्र । प्र० ।

णिच्छिन्न-निश्चिन्न-त्रि० । रूपाऽऽदिव्यावृत्तेः पृथक्कृते, विशेषे ।

णिच्छिन्न-निश्चित-त्रि० । अवश्यं जाविनि, स० ६ अङ्ग । निश्चयवति, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । प्रश्न० । असंशये, स० ११ अङ्ग ।

णिच्छुभण-निच्छुभण-न० । निष्काशने, व्य० ८ उ० । “ असंख्यमणिच्छुभणे । ” नि० चू० १ उ० ।

णिच्छुभ-देशी-निर्दये, दे० ना० ४ वर्ग ३७ गाथा ।

णिच्छुभ-निष्ठुभ-न० । निष्ठीवने, विशेषे । प्रा० म० । “ केनाप्फु-

ण्णाऽऽद्यः ” ॥ ८ । ४ । १५८ ॥ इति उद्धतशब्दस्य निच्छुदाऽऽदेशः प्रा० ४ पाद । उत्तिष्ठे, लुक्तेऽर्भने च । वाच० । “ सो परिव्यायगो हीलित्ततो णिच्छुदो । ” प्रा० म० १ अ० २ खण्ड ।

णिच्छुहणा-निक्षोभणा-स्त्री० । निःसरास्माद् गेहादिति प्र-त्सने, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

णिच्छेय-निश्चय-त्रि० । निश्चीयत इति निश्चयः । अवश्यकर-णाये, रा० ।

णिच्छोभन्ता-निश्चोभ-अव्य० । प्राप्तमर्थं त्याजयित्वेत्यर्थे, ज० १५ श० । पुरुषान्तरसम्बन्धिहस्ताऽऽद्यवयवतो वियोजयित्वेत्यर्थे, भ० १५ श० । सम्बन्धान्तरसंबन्धिहस्ताऽऽद्यौ गृहीत्वा बलात् क्षिप्येत्यर्थे, स्था० ५ उ० १ उ० । उपा० ।

णिच्छोभणा-निश्चोभना-स्त्री० । त्याज्यस्मदीयवस्त्राऽऽदी-त्यादिरूपे भर्त्सने, भ० १५ श० । ज्ञा० ।

णिच्छोभण-निश्चोभन-न० । स्वगपनयने, “ अंगादाणं णिच्छोभेह, णिच्छोभंतं वा साहज्जह । ” ‘णिच्छोभेति’ त्वचमपनय-ति, महामणिं प्रकाशयति इत्यर्थः । नि० चू० १ उ० ।

णिजुद्ध-नियुद्ध-न० । सर्वसन्धिविक्षोभणपूर्वके युद्धे, नि० चू० १२ उ० । औ० । ज्ञा० ।

णिज्ज-देशी-सुते, दे० ना० ४ वर्ग १५ गाथा ।

णिज्जप्पाणभोयण-निर्याप्यपानभोजन-न० । क० स० । निर्यापनाकारकेषु दुर्बलेषु पानभोजनेषु, प्रश्न० ५ सम्य० द्वार । णिजरट्टया-निर्जरार्थता-स्त्री० । ममाऽप्येतान् वाचयतः कर्म-निर्जरा त्रिपुला भविष्यतीति प्रयोजने, “ रग्गहट्टयाप णिज्जरट्टयाप पज्जवजापणं । ” प्रा० म० १ अ० १ खण्ड । स्था० ।

णिज्जरट्टि[ण]-निर्जरार्थिन्-त्रि० । कर्मक्षयकामे, प्रति० ।

णिज्जराण-निर्जरण-न० । यतनोपयोगिज्ञानदर्शनविशुद्धते, औ० । दाने च, “ णिज्जरणं भवत्थायं । ” व्य० ७ उ० ।

णिज्जरमाण-निर्जरयत्-त्रि० । निर्जरां कुवाणं, भ० १७ श० ३ उ० ।

णिज्जरा-निर्जरा-स्त्री० । निर्जरणं निर्जरा । कर्मक्षये, आच० ३ अ० । पञ्चा० । स्था० । दर्श० । ओघ० । आचा० । कर्मणां जीवप्रदेशेऽप्यः परिशदने, स्था० १० उ० । कात्स्न्येनानुसमयं विशेषकर्मविपाकहान्या परिशदने, स्था० ४ उ० ४ उ० । कर्मपुञ्जलाशदने, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । आच० । स्था० । नाशे, प्रा० । कर्मणोऽकर्मताभवने, स्था० २ उ० ४ उ० । विशरणे परिशदने, स्था० १ उ० । अपचये, कर्म० ।

एगा णिज्जरा ।

निर्जरणं निर्जरा, विशरणं परिशदनमित्यर्थः । सा चाष्टविध-कर्मापेक्षयाऽष्टविधाऽपि, द्वादशविधतपोजनितत्वेन च द्वादशवि-धाऽपि, अकामलुत्पिपासाशीताऽस्तपदंशमशकसहनब्रह्मचर्य-धारणाऽऽनेकविधकारणजनितत्वेनाऽनेकविधाऽपि, स्वयतो व-त्त्वाऽऽदेर्भावतः कर्मणामेवं द्विविधाऽपि वा, निर्जरा सामान्यादे-कैवेति । ननु निर्जरामोक्षयोः कः प्रतिविशेषः ? उच्यते-देशतः कर्मक्षयो निर्जरा, सर्वतस्तु मोक्ष इति । स्था० १ उ० । अनु० । स० ।

अधुना यद्गुणवशाज्जीवानां यावती निजरा, तामाह-

एयगुणा पुण कमसो, असंसत्तगुणणिज्जरा जीवा । [८३]

एते प्रागुपदेशिताः सम्यक्त्वदेशविरतिर्भवविरत्याद्यो गुणा धर्मा येषां ते एतद्गुणाः, जीवा इत्युत्तरेण संबन्धः । कथम् ? इत्यह-पुनरिति पुनःशब्दो गुणश्रेणिस्वरूपापेक्षया व्यतिरेकार्थः । अन्तर्गतो यथोत्तरं क्रमेण, असंख्यानगुणिना निजरा कर्मपुरुषरूप रित्यादिरूपा येषां तेऽसंख्यातगुणनिजराः, जीवाः सत्त्वाः, भवन्तीति शेषः । तत्र सम्यक्त्वगुणा जीवाः स्नोकपुरुषनिजराः, नतो देशविरता असंख्येयगुणनिजराः, ततः सर्वविरता असंख्येयगुणनिजराः, ततोऽनन्तानुबन्धिविसंयोजका असंख्येयगुणनिजराः, नतो दर्शनरूपका असंख्येयगुणनिजराः, ततो मोहशमका असंख्येयगुणनिजराः, तत उपशान्तमोहा असंख्येयगुणनिजराः, ततः रूपका असंख्येयगुणनिजराः, ततः क्रीणमोहा असंख्येयगुणनिजराः, ततः सयोगिकेवलिनोऽसंख्येयगुणनिजराः, नतोऽप्ययोगिकेवलिनोऽसंख्येयगुणनिजराः (८३) कर्म० ५ कर्म० ५५० । (देशेन सर्वेण चाऽऽत्मा निजंरयतीति 'आता' शब्दे द्वितीयभागे १६६ पृष्ठे उक्तम्) (भक्तप्रत्याख्याननिजरा भवतीति ' भक्तपञ्चकज्ञान ' शब्दे चक्ष्यते) " जीवा णं चउहि ठाणेहि अट्ट कम्मपगडीआ णिज्जरेसु, णिज्जरिति. णिज्जरेस्सति । " कर्मणोऽकर्मकत्वमवनामिति । इह च देशनिजरेव ब्राह्मण, सर्वनिजरायाश्चतुर्विंशतिदण्डके असम्भवात्, क्रोधाऽऽदीनां चतुर्कारणत्वात्, क्रोधाऽऽदिक्षयस्यैव तत्कारणत्वादिति । स्या० ४ ठा० १ उ० ।

ज्ञानी शीघ्रं कर्म क्षपयति । तत्र निजराद्वारमाह-

जं अन्नाणी कम्मं, खंवेइ वहुयाई वासकोडीहि ।

तं नाणी तिहिँ गुत्तो, खंवेइ ऊसासमिच्छेण ॥

यद्ज्ञानी जीवो नैरयिकाऽऽदिमवेपु वर्त्तमानो यहीभिवर्त्यकोटीभिः कर्म क्षपयति, तत्कर्म ज्ञानी त्रिषु मनोपाकायेषु गुप्तः, समुच्छ्रासमात्रेणापि कालेन क्षपयति । वृ० १ ठ० । कर्मनिजराहेतो बुमुक्ताऽऽदिसदने, स्या० ४ ठा० ४ उ० । (वैयावृत्त्यं महानिजराहेतुरित्यतिशयानां प्रसङ्गे 'अइसेस' शब्दे प्र० भा० ३० पृष्ठे आवेदितम्)

यो महावेदनः स महानिजराः-

जीवा णं भंते ! किं महावेयणा महानिज्जरा, महावेयणा अप्पनिज्जरा, अप्पवेयणा महानिज्जरा, अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा ! गोयमा ! अत्येगइया जीवा महावेयणा महानिज्जरा, अत्येगइया जीवा महावेयणा अप्पनिज्जरा, अत्येगइया जीवा अप्पवेयणा महानिज्जरा, अत्येगइया जीवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा । से केणट्ठेणं ! गोयमा ! पडिमापक्खिणए अणगारे महावेयणे महानिज्जरे, उट्टसत्तमासु पुढवीसु नेरइया महावेयणा अप्पनिज्जरा, सेक्केसिपक्खिणए अणगारे अप्पवेयणे महानिज्जरे, अणुत्तरोववाइया देवा अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा । ज० ६ श० १ उ० ।

से खूणं भंते ! जे महावेयणे से महाणिज्जरे, जे महा-

णिज्जरे से महावेयणे, महावेयणस्स य अप्पवेयणस्स य से सेए जे पसत्थनिज्जराए ! इता गोयमा ! जे महावेयणे० एवं चेव । उट्टसत्तमासु णं जंते ! पुढवीसु नेरइया महावेयणा ! इता ! महावेयणा । ते णं भंते ! समणेहिंतो निगंथेहिंतो महानिज्जरतरामा ! णो इणट्ठे समट्ठे । से केणं अट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जे महावेयणे० जाव पसत्थनिज्जराए ! गोयमा ! से जहानामए छुवे वत्था मिया-एगे वत्थे कइमरागरत्ते, एगे वत्थे खंजणरागरत्ते, एप्पि णं गोयमा ! दोएहं वत्थाणं कयरे वत्थे दुधोयतराए चेव, दुवामतराए चेव, दुपरिकम्मतराए चेव, कयरे वा वत्थे सुधोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव, जे वा से वत्थे कइमरागरत्ते, जे वा से वत्थे खंजणरागरत्ते ! जगवं ! तत्थं णं जे से कइमरागरत्ते से णं वत्थे दुधोयतराए चेव, दुवामतराए चेव, दुपरिकम्मतराए चेव ! एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं चिक्कणीकयाइं सिद्धिीकयाइं खिद्धीकयाइं जवंति, संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेयमाणा णो महानिज्जरा नो महापज्जवसाणा जवंति, से जहा वा केइ पुरिसे अहिगराणि आउट्टेमाणे महया महया सहेणं महया महया गोसेणं महया महया परंपराघाएणं णो संचाएइ, तीसे अहिगराणी अहावायरे पोग्गळे परिसाक्खिण एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं० जाव नो महापज्जवसाणाइं भवंति । जगवं ! तत्थ जे से वत्थे खंजणरागरत्ते से णं वत्थे सुधोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव ! एवामेव गोयमा ! समणाणं निगंथाणं अहावायराइं कम्माइं सिद्धिीकयाइं निद्धियाइं कमाइं विपरिणामियाइं खिप्पामेव विद्धियाइं भवंति, जावइयं तावइयं पि य णं ते वेयणं वेयमाणा महानिज्जरा महापज्जवसाणा भवंति, से जहानामए केइ पुरिसे मुक्कं तणइत्थं जायतेयंसि पक्खिखेज्जा, से नूणं गोयमा ! से मुक्के तणइत्थं जायतेयंसि पक्खिखेज्जा समणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ ! इता ! मसमसाविज्जइ, एवामेव गोयमा ! समणाणं निगंथाणं अहावायराइं कम्माइं० जाव महापज्जवसाणाइं जवंति । से जहानामए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवद्धांसि उदगवद्धं जाव इता ! विद्धंसमागच्छइ, एवामेव गोयमा ! समणाणं निगंथाणं० जाव महापज्जवसाणा जवंति, से तेणट्ठेणं जे महावेयणे से महा०० जाव निज्जराए ।

(से खूणं भंते ! जे महावेयणे इत्यादि) महदिसमुद्धूतविशिष्टपीकः, महानिजरो योऽन्त्याऽविनाभूतत्वाविर्भावनाप्रत्यावर्त्तनमित्येकः प्रश्नः तथा-म-

मध्ये स श्रेयान् यः प्रज्ञस्तनिर्जराकः कल्याणानुबन्धनिर्जर इ-
ति, एष च द्वितीयः प्रश्नः। प्रश्नता च काकुपाठाव्यगम्या। हन्तेत्या-
शुत्तरम्। इह च प्रथमप्रश्नस्योत्तरे महोपसर्गकाले जगवान्म-
हावीरो ज्ञातः, द्वितीयस्यापि स एवोपसर्गानुपसर्गावस्थाया-
मिति। यो महावेदनः स महानिर्जर इति यदुक्तं, तत्र व्यभि-
चारं शङ्कमान आह-(उद्धीत्यादि) (दुधोयतराए चि) दुष्क-
रतरधावनप्रक्रियम्, (दुवामतराए चि) दुर्वास्यतरकं दुस्त्या-
ज्यतरकशङ्कम्, (दुष्परिक्रमतराए चि) कष्टकर्तव्यतेजो-
जननभङ्गकरणाऽऽदिप्रक्रियम्। अनेन च विशेषणत्रयेणापि दु-
र्विशोध्यमित्युक्तम्। (गाढीकयाइं ति) आत्मप्रदेशीः सह गाढ-
यक्तानि, सणसुत्रगाढयक्तसुचीकलापवत्। (चिष्णणीकयाइं ति)
सुदमकर्मस्कन्धानां सरसतया परस्परं गाढसम्बन्धकरणतो
दुर्भेदीकृतानि, तथाविधभूतिएकवत्। (सिद्धिशीकयाइं ति)
ऋथीकृतानि निधत्तानि, सूत्रयद्वाग्नितत्सलोद्देशकाकलाप-
वत्। खिलीकृतानि अनुभूतिव्यतिरिक्तोपायान्तरेण क्षपयि-
तुमशक्यानि, निष्काचितानांत्यर्थः। विशेषणचतुष्टयेनाप्येतेन दु-
र्विशोध्यानि जवन्तीत्युक्तं भवति। एवं च एवमेवेत्याद्युपनय-
वाक्यं सुघटनं स्यात्। यतश्च तानि दुर्विशोध्यानि स्युस्ततः
(संपगाढमित्यादि) (नो महापञ्चवसाणा जवंति चि) अनेन
महानिर्जराया मजावस्य निर्वाणामजावत्तत्तत् फलमुकमिति
नाप्रस्तुतत्वमस्याऽऽशङ्कनीयमिति। तदेवं यो महावेदनः स म-
हानिर्जर इति विशिष्टजीवापेक्षमवगन्तव्यम्, न पुनर्नारकाऽऽदि-
क्लिष्टकर्मजीवापेक्षम्। यदपि यो महानिर्जरः स महावेदन इ-
त्युक्तं, तदपि प्रायिकम्। यतो भवत्ययोगी महानिर्जरो, महावेद-
नस्तु भजनयेति। (अहिगरणि चि) अधिकरणी, यत्र लोह-
कारा अयोधनेन लोहानि कुट्टयन्ति। (आउट्टेमाणे चि) आ-
कुट्टयन् (सहेयं ति) अयोधनघानप्रभवेन ध्वनिना, पुष्टपहुक्क-
तिरूपेण वा। (घोसेणं ति) तस्यैवानुनादेन। (परंपराघापणं
ति) परम्परा निरन्तरता, तत्प्रधानो घातस्तारुनं, परम्पराघा-
तः, तेन उपर्युपरि घातेनेत्यर्थः। (अदावायरे चि) स्पृष्टप्र-
कारात्। एवामेवेत्याद्युपनये-"गाढीकयाइं" इत्यादिविशेषण-
चतुष्टकेण दुष्परिशाटनीयानि भवन्तीत्युक्तं भवति। (सुधो-
यतराए इत्यादि) अनेन सुविशोध्यं जवन्तीत्युक्तं स्यात्। (म-
हावायराइं ति) स्पृष्टनरस्कन्धान्यसाराणीत्यर्थः। (सिद्धिशी-
कयाइं ति) ऋथीकृतानि, मन्दविषाकीकृतानि। (निष्पाइं
कडाइं ति) निःसत्ताकानि विहितानि। (विपरिणामियाइं ति)
विपरिणामं नीतानि स्थितिघातरसघाताऽऽदिभिः, तानि च
क्षिप्रमेव विध्वस्तानि भवन्ति, एभिश्च विशेषणैः सुविशोध्यानि
भवन्तीत्युक्तं स्यात्। ततश्च(जावइयमित्यादि)। भ० ६१०१७०।

या वेदना सा निर्जरा-

से णूणं भंते ! जा वेयणा सा निज्जरा, जा निज्जरा सा वेय-
णा !। णो इण्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जा
वेयणा न सा निज्जरा. जा निज्जरा न सा वेयणा !। गो-
यमा ! कम्मवेयणा, णो कम्मनिज्जरा, से तेणट्ठेणं गोय-
मा !० जाव न सा वेयणा। नेरइया णं भंते ! जा वेयणा सा
निज्जरा, जा निज्जरा सा वेयणा !। णो इण्ठे समट्ठे । से
केणट्ठेणं एवं वुच्चइ-नेरइयाणं जा वेयणा न सा निज्जरा,
निज्जरा न सा वेयणा !। गोयमा ! नेरइयाणं कम्मवे-

यणा णो कम्मनिज्जरा, से तेणट्ठेणं गोयमा !० जाव न सा
वेयणा, एवं० जाव वेमाणिणाणं । से नूणं भंते ! जं वेदंसु तं
निज्जरिंसु, जं निज्जरिंसु तं वेदंसु !। णो इण्ठे समट्ठे । से
केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जं वेदंसु नो तं निज्जरिंसु, जं
निज्जरिंसु नो तं वेदंसु !। गोयमा ! कम्म वेदंसु, नो कम्म
निज्जरिंसु, से तेणट्ठेणं गोयमा !० जाव नो तं वेदंसु। नेरइया
णं भंते ! जं वेदंसु, तं निज्जरिंसु, एवं नेरइया वि । एवं०
जाव वेमाणिणा । से नूणं भंते ! जं वेदंति तं निज्जरंति, जं
निज्जरंति तं वेदंति !। णो इण्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं एवं
वुच्चइ० जाव नो तं वेदंति !। गोयमा ! कम्म वेदंति, नो कम्म
निज्जरंति, से तेणट्ठेणं गोयमा !० जाव नो तं वेदंति। एवं
नेरइया वि० जाव वेमाणिणा । से नूणं भंते ! जं वेदस्संति,
तं निज्जरिस्संति, जं निज्जरिस्संति तं वेदस्संति !। णो
इण्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं० जाव णो तं वेदस्संति !। गोय-
मा ! कम्म वेदस्संति, नो कम्म निज्जरिस्संति । से तेण-
ट्ठेणं० जाव नो तं निज्जरिस्संति । एवं नेरइया वि०
जाव वेमाणिणा । से नूणं भंते ! जे वेदणासमए
से निज्जरासमए, जे निज्जरासमए से वेदणासमए !।
णो इण्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-
जे वेदणासमए न से निज्जरासमए, जे निज्जरासमए न
से वेदणासमए !। गोयमा ! जं समयं वेदंति नो तं समयं
निज्जरंति, जं समयं निज्जरंति नो तं समयं वेदंति; अणम्मि
समए वेदंति अणम्मि समए निज्जरंति, अण्णे से वेदणासमए
अण्णे से निज्जरासमए, से तेणट्ठेणं० जाव न से वेदणास-
मए । नेरइया णं भंते ! जे वेदणासमए से निज्जरासमए,
जे निज्जरासमए से वेदणासमए !। णो इण्ठे समट्ठे ।
से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-नेरइयाणं जे वेदणासमए
न से निज्जरासमए, जे निज्जरासमए न से वेदणासमए !।
गोयमा ! नेरइया णं जं समयं वेदंति नो तं समयं निज्जरं-
ति, जं समयं निज्जरंति नो तं समयं वेदंति, अणम्मि समए
वेदंति अणम्मि समए निज्जरंति, अण्णे से वेदणासमए
अण्णे से निज्जरासमए, से तेणट्ठेणं० जाव न से वेदणासमए ।
एवं० जाव वेमाणिणाणं ।

(कम्मवेयण चि) उदयं प्राप्तं कर्म वेदना, धर्मधर्मिणोरभेद-
विवक्षणात्। (नो कम्म निज्जर चि) । कर्माभावो निज्जरा, त-
स्या पदंस्वरूपत्वादिति। (नो कम्म निज्जरिंसु चि , वेदितरसं
कर्म नो कर्म तन्निर्जरितवन्तः, कर्मभूतस्य कर्मणो निर्ज-
रणासम्भवादिति। भ० ७ श० ३ उ० । (कियता तपसा कि-
यती निर्जरा जवतीति 'अणुइलाय' शब्दे प्रथमभागे ४४४ पु-
ष्टे छप्यम्) (परिणामानुसारेण निर्जरिति ' अइसेस' शब्दे प्र०
भागे २५ पृष्ठे गतम्) (सम्यक्त्वं विना निर्जरा नास्तीति व-
क्ष्यते ' सम्मत्त ' शब्दे) "गणवारणमगिलाए, कुणमाणे णिज्ज-

ख.
णिच्छू
णिच्छू

रेति कम्माई । अत्रेय णिज्जरावेत्तम्हा तू णिज्जराहोति ॥१॥
इत्युक्तकृणे अनुज्ञारूपेऽप्ये.पं०भा० । क्रियावादिनामक्रियावादि-
नां च मिथ्यादृशां सकामनिजरा भवति, न वा? यदि सकामनिज-
रा, तर्हि ग्रन्थाक्षराणि प्रसाधानीति प्रश्ने, उत्तरम्-क्रियावादि-
नामक्रियावादिनां च केपाञ्चित्सकामनिजराऽपि प्रवर्तयवसी-
यते, यतोऽकामनिजरासमुत्कर्षो न्यन्तरेष्वेव । बालतपस्विनां
चरकाऽऽदीनां तु ब्रह्मज्ञोक्तं यावदुपपातः प्रथमोपाङ्गाऽऽदातु-
कोऽस्तीति, तदनुसारेण पूर्वोक्तानां सकामनिजरोति तत्त्वम् ।
१४८ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

णिज्जरापेहि [ए]-निजराऽपेक्षिन्-त्रि० । निजरणं निजरा
कर्मणामात्यन्तिकः कृत्यः, तामपेक्षते-कृत्यं ममाऽसौ स्यादित्यभि-
लपतीति निजराऽपेक्षी । उक्त० २ अ० । कर्मकृत्यमभोप्सौ,
उक्त० २ अ० ।

निजरापेक्षिन्-त्रि० । निजरां प्रेक्षितुं शीघ्रमस्येति निजराप्रे-
क्षी । निजरातवज्ञे, " मज्झिमे णिज्जरापेहि, समादिमणुपा-
न्य । " आचा० १ शु० ८ अ० ८ उ० ।

णिज्जरापोगल-निजरापुञ्ज-पुं० । निर्जोर्णकर्मदलिके, भ०
१८ श० ३ उ० ।

णिज्जराजावणा-निजराभावना-स्त्री० । निजरातत्त्वपर्यालो-
चने, (प्रव०) अथ निजराजावना-

" संसारहेतुभूतायाः, यः कृत्यः कर्मसंततः ।

निजरा सा पुनरेषा, सकामाकामजेदतः ॥ १ ॥

अमणेषु सकामा स्या-दकामा शेषजन्तुषु ।

पाकः स्वत उपायाच्च, कर्मणां स्यात् यदाम्रवत् ॥ २ ॥

कर्मणां न कृत्यो भूया-दित्याशयवतां सताम् ।

चित्तवृत्तां तपस्यादि, सकामा शुमिनां मता ॥ ३ ॥

एकेन्द्रियाऽऽदिजन्तूनां, संज्ञानरहिताऽऽत्मनाम् ।

शीतोष्णवृष्टिदहन-ज्जेदमेदाऽऽदिभिः सदा ॥ ४ ॥

कर्म वेदयमानानां, यः शाटः कर्मणां भवेत् ।

अकामनिजराभेना-मामनन्ति मनीषिणः ॥ ५ ॥

तपःप्रभृतिभिर्वृद्धि, व्रजन्ती निजरा यतः ।

ममत्वं कर्म संसारं, ह्ययात्तां भावयेत्ततः ॥ ६ ॥ "

प्रव० ६७ द्वार ।

णिज्जराहेउ-निजराहेतु-पुं० । क० स० । कर्मकृत्यकारणे,
य० स० । कर्मकृत्यजनके, पञ्चा० १२ विव० ।

णिज्जरिज्जमाण-निर्जयमान-त्रि० । नितरामपुनर्जावेन क्री-
यमाणे कर्मपुञ्जले, भ० १ श० २ उ० । स्या० ।

णिज्जरिय-निर्जरित-त्रि० । सर्वथा कृत्यं नीते, तं । " नि-
ज्जरियजराभरणं, वंदित्ता जिणवरं महावीरं । " चन्द्रित्वा काय-
वाग्मनोभिः स्तुतिं विधाय जिना रागद्वेषाऽऽदिजयनशीलाः
सामान्यकेवलिनः, तेषु तेज्यो वा वरः प्रधानातिशयापेक्षया
श्रेष्ठो जिनवरस्तम् । तं ।

णिज्जवग-निर्यापक-पुं० । निर्यापयति तथा करोति यथा गु-
र्वपि प्रायश्चित्तं शिष्यो निर्वाहयतीति निर्यापकः । स्या० ८
डा० । प्राकृतत्वादूपनिषत्तिः । ध० २ अधि० । पञ्चा० । अस-
मर्थस्य प्रायश्चित्तिनः प्रायश्चित्तस्य खरुशः करणेन निर्वा-

हके, भ० २५ श० ७ उ० । स हि तथा प्रायश्चित्तं दत्ते यथा
परो निर्वाहुमलं भवतीति । स्या० १० डा० । नेदानीं निर्या-
पकाः सन्तीति । न० । व्य० १ उ० ।

यदप्युक्तं निर्यापका व्यवच्छिन्ना इति, तदपि न तथा, कथमिति
चेदत् आह-निर्यापकैः निर्याप्यमाणः । इह द्विविधा निर्यापका
स्तथा-आत्मनः, परस्य वा । उभयानप्याह-

पादोवगमे इंगीणि, पुविहा खलु होंति आयनिज्जवगा ।

निज्जवगा य परेण उ, जत्तपरिज्जाएँ बोधन्वा ॥

आत्मनिर्यापकाः खलु द्विविधा भवन्ति । तद्यथा-पादपो-
पगमे, इङ्गिनीमरणे च । परेण पुनर्निर्यापका भक्तपरिहारायां बो-
द्धव्याः । व्य० १० उ० । निर्निश्चितं यापयति प्रायश्चित्तविधिषु
याप्यमाणोच्चकं करोति निर्वाहयतीति यावदिति निर्यापः, अचू-
प्रत्ययः । अपराधकारी यथोक्तं प्रायश्चित्तं कर्तुमसमर्थो यथा
यथा निर्वाहयति तथा तथा तदुचितप्रायश्चित्तप्रदानतः प्राय-
श्चित्तं कारयति स निर्यापक इति भावः । व्य० १ उ० ।

णिज्जवणा-निर्यापणा-स्त्री० । निराधिक्येन यान्ति प्राणिनः
प्राणास्तेषां निर्यतां निर्गच्छतां प्रयोजकं निर्यापणा । अष्टाविंश-
गौणहिंसायाम्, प्रअ० १ आअ० द्वार । प्रश्नार्थव्याख्यानस्य निग-
मने, आ० म० १ अ० २ खएरु । आ० चू० । "..... णिज्ज-
वणा, पञ्चजासो णिगमणं ति । " (२९३३) निर्यापना तु दापना-
द्विशितस्यैवार्थस्य प्रत्याभ्यासः प्रत्युच्चारणं निगमनम् । विज्ञे० ।
(' णमोक्कार ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८३४ पृष्ठे व्याख्यातम्)
मीमांसिततया निर्दोषत्वेन निश्चयने, व्य० १ उ० । नि० चू० ।

णिज्जाअ-देशी-उपकारे, दे० ना० ४ वर्ग ३४ गाथा ।

णिज्जाण-निर्याण-न० । यान्ति तदिति यानम्, " कृत्यस्युटो बहु-
लम् " ॥ ३१११३॥ इति (पाणिनि) वचनात्कर्मणि ह्युट् । निरुपमं
यानं निर्याणम् । ईषत्प्राभाराऽऽस्ये मोक्षपदे, आच० ४ अ० ।
ज्ञा० । भावे ह्युट् । संसारात्पलायने, आ० चू० ४ अ० । अना-
वृत्तिगमने, औ० आचा० । स्या० । मरणकाले शरीराग्निरगमे, स्या०
३ ता० ४ उ० । नगराग्निरगमे, स्या० ३ ता० ४ उ० । पुरस्य निर्गमन-
मार्गे, सू० प्र० ४ पाडु० । चं० प्र० । " राधादियाए णिगमढ्ढाणं
णिज्जाणिया, णगरगमे वा जं पियं तं णिज्जाणं " । नि० चू० ८ उ० ।

णिज्जाणकहा-निर्याणकथा-स्त्री० । राजकथाभेदे, स्या० ४
ता० २ उ० । (व्याख्या ' रायकहा ' शब्दे लुप्या)

णिज्जाणमग्न-निर्याणमार्ग-पुं० । निर्वाणस्य मोक्षपदस्य मा-
गो निर्याणमार्गः । विशिष्टनिर्याणप्राप्तिकारणे, " इणमेव णिगं-
यं पावयणं णिज्जाणमग्नं णिव्वाणमग्नं । " आच० ४ अ० ४ अ० ।
ज्ञा० । सिद्धिक्षेत्रगमनोपाये, भ० १ श० ३ उ० । निर्याणस्य
मरणकाले शरीरिणः शरीराग्निरगमस्य मार्गो निर्याणमार्गः ।
पादाऽऽदिके, स्या० ।

पंचविहे जीवस्स णिज्जाणमग्गे पसुत्ते । तं जहा-पाए-
हिं, उरुहिं, ठरेणं, सिरिणं, सव्वंगेहिं । पाएहिं णिज्जा-
णमाणे निरयंगामी भवइ, उरुहिं णिज्जाणमाणे तिरिय-
गामी भवइ, ठरेणं णिज्जाणमाणे मण्णयगामीं जवइ,
सिरिणं णिज्जाणमाणे देवगामीं जवइ, सव्वंगेहिं णिज्जाण-
माणे सिद्धिगतिपज्जवसाणे पसुत्ते ।

व्यक्तं, किन्तु निर्याणं मरणकाणे शरीरिणः शरीरान्निर्गमः, तस्य मार्गो निर्याणमार्गः पादाऽऽदिकः, तत्र-(पापहिं) पादाच्यां मार्गभूताभ्यां कारणताऽऽपञ्चाभ्यां जीवः शरीरान्निर्गमतीति शेषः । एवमूह्यभ्यामित्यादावपि । अथ क्रमेणास्य निर्याणमार्गस्य फलमाह-पादाच्यां शरीरान्निर्गम जीवो (निर्याणमिति) प्राकृतत्वाद्नुस्वार इति, निर्यागामी भवति । एवमन्यत्रापि । सर्वाणि च तान्यङ्गानि च सर्वाङ्गानि, तैर्निर्यान् सिद्धिगतिः पर्यवसानं संसरणपर्यन्तो यस्य स सिद्धिगतिपर्यवसानः प्रज्ञप्त इति । स्था० ५ टा० ३ उ० । देवानामुत्तरणमार्गस्तु सौधमेशानाऽऽदीनां कल्पानां मध्यतः, तत्र सौधमैन्द्रः स्वकीयान्पालकाद् विमानादुत्तरन्नुत्तरेणोत्तरति, ईशानेन्द्रस्तु स्वविमानात्पुष्पकादुत्तरन् दक्षिणेनोत्तरति । ज० २६ श० २ उ० ।

णिज्जाणियलेण-नैर्याणिकलयन-न० । नगरनिर्गमग्रहे, ज० १३ श० ६ उ० ।

णिज्जाणिया-निर्याणिकी-स्त्री० । निर्याणक्रीडायाम्, नि० चू० ८ उ० ।

णिज्जाणग-निर्यामक-पुं० । प्रापके, विशेष० । कर्णधारे, औ० । समुद्रे प्रवहणनेतरि, व्य० ३ उ० । आ० म० । आच० । विशेष० । आ० क० । रा० ।

सम्प्राप्ति प्रपञ्चेनार्हतां गुणानुपदर्शयन्नाह-

अमवीएँ देसयत्तं, तद्देव निज्जाणगा समुदस्मि ।

छकायरक्खण्टा, महगोवा तेण वुच्चंति ॥ २९५९ ॥

आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । आचा० । ('णमोकार' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८३६ पृष्ठे व्याख्या समुक्ता) उत्तमार्थाऽऽराधकस्य गुणोत्कीर्तनेनोपबृंहके, दर्श० ४ तत्त्व ।

पावेंति जहा पारं, सम्मं निज्जाणगा समुदस्स ।

भवजलहिस्स जिणिंदा, तद्देव जम्हा अतो अरिहा ॥ २९६० ॥

प्रापयन्ति नयन्ति यथा येन प्रकारेण पारं पर्यन्तः, सम्यक् शोभनेन विधिना, निर्यामकाः प्रतीताः समुद्रस्य, तथैव भवजलधेर्नैवसमुद्रस्य, पारं जिनेन्द्राः प्रापयन्ति, यस्मादेवमतस्तस्मादर्हा नमस्कारस्य । एष संक्षेपार्थः । पुनरेवम्-“एतथ णिज्जाणगा दुविहा । तं जहा-द्ववणिज्जाणगा, भावणिज्जाणगा य ।” (आ० म०)

तत्र यथा जलधौ कालिकावातरहिते अनुकूले गर्जजवाते निपुणनिर्यामकसहिता निश्चिताः पोता ईप्सितं पत्तनं प्राप्नुवन्ति, एवम्-

मिच्छत्तकालियावा-यविरहिणं समत्तगज्जपवाए * ।

एगसमएण पत्ता, मिच्छिवसहिपट्ठणं पोया ॥

मिथ्यात्वमेव कालिकावातो मिथ्यात्वकालिकावातः, तेन रहिते प्रवाग्भोधौ, तथा सम्यक्त्वमेव गर्जजः प्रवातो यत्र स तथा तस्मिन्, एकसमयेन प्राप्ताः सिद्धिबसतिपत्तनं पोता जीवबोधिस्थाः, अर्हैर्निर्यामकोपकारात् ।

ततो यथा सांयान्त्रिकः सार्थः प्रसिद्धनिर्यामकं चिरगतमपि यात्रासिद्धयर्थं पूजयति, एवं ग्रन्थकारोऽपि सिद्धिपत्तनं

* प्रतिकूलवायुः कालिकावातः । अपरोत्तरस्यां शुद्धविदिग्वातो गर्जजवातः ।

प्रस्थितोऽभीष्टयात्रासिद्धये निर्यामकरत्नेन्यस्तीर्थकुरुष्वः स्तवचर्चिकीर्षयेदमाह-

निज्जाणगयणाणं, अमूढनाणमङ्कनधाराणं ।

वंदामि विणयपणतो, तिविहेण तिट्ठमविरयाणं ॥

निर्यामकरत्नेभ्योऽर्हद्व्यः, अमूढज्ञाना यथावस्थितज्ञानाः, मननं मतिः संवित्, सैव कर्णधारो येषां ते तथाविधाः, तेभ्यो नन्दे विनयप्रणतस्त्रिविधेन त्रिदशरुविरतेभ्यः-“शपाऽऽदिभिर्वहुलम् ॥ (?)” इति चतुर्थी । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

णिज्जाय-निर्यात-त्रि० । निश्चयेनापगते, आव० ६ अ० ।

णिज्जायकारण-निर्यातकारण-त्रि० । निश्चयेन यातमपगतं कारणं प्रयोजनं यस्मिन्नसौ निर्यातकारणः । अपगतप्रयोजने, आव० ६ अ० । ज्ञा० ।

णिज्जायमाण-निर्येत्-त्रि० । निर्याणकारके, “पापहिं णिज्जायमाणे निर्यागामी भवइ ।” स्था० ५ टा० ३ उ० ।

णिज्जायस्वरयय-निर्यातरूपरजत-त्रि० । निर्गतसुवर्णरूप्ये, द्वा० २६ द्वा० । “णिज्जायस्वरयय गिहिजोगपरिवज्जए जे से भिक्खू ।” दश० ६ अ० ।

णिज्जास-निर्यास-पुं० । स्नेहे, सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । रस्ते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

णिज्जिण-निर्जीर्ण-त्रि० । क्षीणे, म० १ श० १ उ० । क्षीणर-सीकृते, म० १२ श० ४ उ० ।

णिज्जियसत्तु-निर्जितशत्रु-त्रि० । पराजितशत्रौ, रा० । सूत्र० ।

णिज्जियसत्तुसेण-निर्जितशत्रुसेन-त्रि० । स्ववशीकृतविपक्षनृपतिसैन्ये, वृ० १ उ० ।

णिज्जीव-निर्जीव-न० । निर्जीवकरणे, हेमाऽऽदिधातुमारण्ये, रस्तेन्द्रस्य मूर्च्छांप्रापणे च । एतच्च एकसप्ततितमा कला । जं० २ वक्त० । ज्ञा० । औ० । स० ।

णिज्जुत्त-निर्युक्त-त्रि० । खचिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । निश्चयेनाऽऽधिक्येन साधु वा आदौ वा युक्ताः संवद्धा निर्युक्ताः । निर्युक्तिव्यवस्थापितेषु, आ० म० १ अ० १ खण्ड । निश्चयेन प्ररूपिते, आ० म० २ अ० ।

णिज्जुत्ति-निर्युक्ति-स्त्री० । निर्युक्तानामेव सूत्रेऽर्थानां युक्तिः परिपाट्या योजनम्, निर्युक्तयुक्तिरिति वाच्ये युक्तशब्दोपाजि-युक्तिः । दश० १ अ० । स० । आ० । निश्चयेनार्थप्रतिपादिका युक्तिर्निर्युक्तिः । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । सूत्र० । जडवाहुस्वामि-कृते व्याख्यानग्रन्थे, विशेष० । व्याख्योपायभूते सत्पदप्ररूपणताऽऽदौ, अनु० ।

साम्प्रतं निर्युक्तिस्वरूपाभिधानार्थमाह-

निज्जुत्ता ते अत्था, जं वद्धा तेण होइ निज्जुत्ती ।

तह वि य ङ्छावेई, विभासिउं मुत्तपरिवानी ॥ १०८९ ॥

यद्यस्मात्सूत्रे निश्चयेनाऽऽधिक्येन साधु वा आदौ वा युक्ताः संवद्धा निर्युक्ता एव सन्तस्ते भूताभिधेया जीवाजीवाऽऽद्योऽर्था अनया प्रस्तुतनिर्युक्त्या वद्धा व्यवस्थापिताः व्याख्याता इति यावत् । तेनैव भवति निर्युक्तिः । निर्युक्तानां सूत्रे प्रथममेव संबद्धानां सतामर्थानां व्याख्यारूपा युक्तियोजनं निर्युक्तयुक्तिरिति

प्राप्ते शाकपायिवाऽऽदिशनाद् युक्तलक्षणस्य पदस्य द्रोपाभि-
युक्तिरिति भवति । ननु यदि प्रथममेव सूत्रेऽर्थः संवदा एव
सन्ति, तर्हि किमिति ते निर्युक्त्या व्याख्यायन्ते, संवदानां स्व-
यमेव विनयेवर्गेणावबुध्यमानस्यात् । तत आह—(तद् वि येत्या-
दि) यद्यपि सूत्रे संवदा एवार्थाः सन्ति, तथाऽपि तान् सूत्रे
निर्युक्तानपि अर्थान्, विभाषितुं व्याख्यातुं, सूत्रपरिपाटी सूत्रपद-
तिः, एषयतीष एषयति प्रयोजयति । इयमत्र भावना—अप्रतिबु-
ध्यमाने श्रोतरि गुरुं तदनुप्रदार्थं सूत्रपरिपाट्येव विभाषितुमेपय-
ति—“इच्छत इच्छत मां प्रतिपादयितुम्” इतीत्यर्थप्रयोजयतीति ।
कचित् सूत्रपरिपाटीमिति पाठः । तत्रैवं व्याख्या-शिरस्य एव सूत्र-
परिपाटीमनवबुध्यमानो गुरुमिच्छायां प्रवर्त्तयति—“इच्छत
इच्छत मम विभाषितुं व्याख्यातुं सूत्रपरिपाटीम्” इति ।
व्याख्या च निर्युक्तिरतः पुनर्योजनरूपा निर्युक्तिरित्यमदोषाये-
ति । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

विस्तरतो व्याख्यातुं भाष्यकारः प्राऽऽह—

जं निज्जयाऽऽज्जुत्ता, मुत्ते अत्या इमीएँ वक्खाया ।

तेणेयं णिज्जुत्ती, णिज्जुत्तयाऽनिहाणाओ ॥१०८६॥

यद्यस्मात्सूत्रे निज्जयेनाऽऽदिशनादाधिक्येन, आदौ साधु वा
युक्ताः संवदा निर्युक्ता एव सन्तोऽर्थो अनया निर्युक्त्या व्याख्या-
ताः, तेन तस्मात्कारणादियं निर्युक्त्यार्थोऽभिधानाभिर्युक्तानां
शुक्तिरुक्तशब्दद्रोपाभिर्युक्तिर्भवति ॥ १०८६ ॥

अथ प्रथमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

मुत्ते निज्जुत्ताणं, निज्जुत्तीए पुणो किमत्थाणं ।

निज्जुत्ते वि न सत्ते, कोइ अवक्खाणिए मुणइ ॥१०८७॥

ननु सूत्र एव निर्युक्तानां निबद्धानां सतामर्थानां तद्व्याख्यानार्थं
क्रियमाणया निर्युक्त्या किं पुनः कार्यम् ? न किञ्चिदित्यर्थः ।
ये हि सूत्रे एव विद्यमानार्थाः सन्ति, तान्स्वत एव विनयेवर्गो
ज्ञापयति, अतस्त्वद्विभाषणप्रवृत्ता इत्येव निर्युक्तिरिति भावः ।
अत्रोत्तरम्—(निज्जुत्ते वीत्यादि) सूत्रे निर्युक्तानपि सतः
सर्वानप्यर्थान् कोऽपि तथाविधप्रज्ञापाटवरहितः शिष्यो
निर्युक्त्या व्याख्यातात्र मुणति नाश्वबुद्ध्यत इति ॥ १०८७ ॥

ततः किम् ? इत्याह—

सो सुयपरिवामि च्चिय, इच्छावेइ तमणिच्छमाणं पि ।

निज्जुत्ते वि तदत्थे, वोत्तुं तदण्णगइट्ठाए ॥ १०८८ ॥

ततः श्रुतपरिपाट्येव सूत्रपदतिरेव विभाषितुमनिच्छन्तमपि तं
निर्युक्तिकर्त्तारमाचार्यं तस्य सूत्रस्यार्थस्तदर्थान् सूत्रे निर्युक्ता-
नप्यनवबुद्ध्यमाने श्रोतरि तदनुप्रदार्थं तान् वक्तुमेपयतीष एष-
यति प्रयोजयति, अतस्तानाचार्यो निर्युक्त्या विभाषते, इति
तस्याः साफल्यमिति ॥ १०८८ ॥

अत्र दृष्टान्तमाह—

फल्लयक्षिदियं पि म्खो, पढइ पजासइ तहा कराऽऽईहिं ।

दाएइ य पइवत्थुं, सुहवोहत्थं तह इहं पि ॥१०८९॥

यथा मङ्गः फलके नानाप्रकारं क्षिप्तिमपि वस्तु ग्रन्थतः पठ-
ति, अथैतच्च प्रज्ञापते—व्याचष्टे, शलाकाऽहुल्यादिना च वाहगो-
पालाङ्गनाऽऽदिमुग्धप्रबोधनार्थं प्रतिवस्त्वपजन्माऽऽचीर्णं कर्म-
विपाकाऽऽङ्किकं दर्शयति । यथा—अन्यजन्मनया भर्त्ता साटि-
कया यज्ञितस्तेनास्या ईदृशो मातङ्गकुलजन्माऽऽङ्किको विपाकः,
अनया च जन्तुमित्रे प्राधूर्णके समायाते मुखमोदको दत्त आसी-

द्, अनया तु सत्यपि विप्रवे भिक्षाचरेणागच्छत्सु सदैव नास्ति
नास्तीत्यावेधोद्बुधे, तेनेदृश ईदृशश्च दुःखविपाको जात इत्या-
दि । तथाऽत्रापि श्रोतृवैविध्यं पश्यन् सर्वानुप्रदप्रवणशुक्तिरा-
चार्यः सूत्रे निर्युक्तानप्यर्थान्निर्युक्त्या विभाषते इति ॥ १०८९ ॥

अथवा—निर्युक्तिगाथोत्तराकर्मन्यथा व्याख्यायते ।

कथम् ? इत्याह—

अहवा सुयपरिवामी, सुओवएसोऽयमेव जदवत्सं ।

सोयव्वं निस्संकिंय—सुयविणयत्थं सुओहं पि ॥१०९०॥

अथवा—श्रुतपरिपाटी श्रुतस्य विधिः श्रुतस्योपदेशोऽयमेव
यदवश्यं सुयोधमपि श्रुतं निःशङ्कितत्वदेतोर्विनयोपचारार्थं च
सुमुश्रुभिः श्रोतव्यम् । अत एवभूता सूत्रपरिपाटी यद्यपि सूत्रे
निर्युक्ता एवार्थाः सन्ति, तथाऽपि विभाषितुं व्याख्यानयि-
तुमेपयति प्रयोजयतीत्येवोऽत्र भावार्थः स्वयमेवावगन्तव्य
इति ॥ १०९० ॥

“सूत्रपरिपाटीम्” इति पाठान्तरं क्वचिद् । तत्राऽऽह—

इच्छह विजासिठं मे, सुयपरिवामिं न सुहु बुज्जामि ।

नातिमई वा सीसो, गुरुमिच्छावेइ वोत्तुं जे ॥१०९१॥

‘वा’ इत्यथवा, नातिशयेन मतिर्यस्यासौ नातिमतिर्मन्दमतिः
शिष्यो गुरुमाचार्यम् (इच्छावेइ चि) एषयति प्रयोजयति वक्तुम्,
‘जे’ इत्यलङ्कारार्थः । कथं वक्तुमेपयति ? इत्याह—(इच्छह
विजासिठं मे चि) इच्छत इच्छत विभाषितुं मम श्रुतपरिपाटीं
सूत्रपदतिं, नाहमेतां सुष्टु बुद्धे—प्रथममेव निर्युक्तत्वेन सतोऽप्ये-
तदभिधेयानर्थान्मन्दमतिरत्वाद् भवोद्भूतव्याख्यातान्नाहं सम्य-
गवगच्छामीत्यर्थः । अथ वा—प्रकमादेवेह निर्युक्तिः प्रयोक्त्री
विवद्ध्यते, ततश्चेत्यमन्तरयोजना—यद्यपि सूत्रे निर्युक्तत्वेन सन्त
एवार्थास्तथाऽपि तानप्रतिबुद्ध्यमानः श्रोता यदैवं वक्ति—नाति-
मतिर्मन्दमतिरहं सदर्थामपि सूत्रपरिपाटीं सुष्टु न बुधे सम्यग्
नावगच्छामि, अत इच्छतेच्छत प्रज्ञो ! एतां मम विभाषितु-
मिति । तदित्यं वदति तस्मिन् श्रोतरि निर्युक्तिरेव गुरुं
सूत्रपरिपाटीं वक्तुमेपयति प्रयोजयति—इच्छतेच्छतस्मै महा-
नुभावयैतां विभाषितुम् । ततो निर्युक्तिद्वारेणैव तस्य शि-
ष्यस्य गुरुस्तां विभाषत इति । ‘तदेवं निज्जुत्ता ते अत्था’ इ-
त्यादिप्राक्तननिर्युक्तिगाथा व्याख्याता ॥ १०९१ ॥ विशेषः । नं० ।
आव० । औ० । आचा० ।

णिज्जुत्तिअणुगम—निर्युक्त्यनुगम—पुं० । निर्युक्तिर्नामस्थापना-
ऽऽदिप्रकारैः सूत्रविज्ञजनेत्यर्थः, तद्विषयोऽनुगमस्तस्या वाऽनुगमो
व्याख्यानं निर्युक्त्यनुगमः । अनुगमभेदे, (अनु०)

स च त्रिविधः—

से किं तं णिज्जुत्तिअणुगमे ? णिज्जुत्तिअणुगमे तिविहे
पण्णत्ते । तं जहा—निकखेवनिज्जुत्तिअणुगमे, उवग्घायनि-
ज्जुत्तिअणुगमे, सुत्तफासियनिज्जुत्तिअणुगमे ।

निकेपो नामस्थापनाऽऽदिभेदनिष्ठा, तस्य तद्विषया वा नि-
र्युक्तिः पूर्वोक्तशब्दार्था निकेपनिर्युक्तिः, तस्या वाऽनुगमो नि-
केपनिर्युक्त्यनुगमः । तथा उपोद्घातेन व्याख्येयस्य सूत्रस्य
व्याख्या विधिसमीचीकरणमुपोद्घातनिर्युक्तिः, तद्विषयस्तस्या वा
अनुगम उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमः । तथा सूत्रं स्पृशतीति

सूत्रस्पर्शिका, सा चासौ निर्युक्तिः सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिः । सूत्र-
निकेपनिर्युक्त्यनुगमाऽनुगतो वक्ष्यते च । इदमुक्तं भवति-
अत्रैव प्रागावश्यकसामायिकाऽऽदिपदानां नामस्थापनाऽऽदि-
निकेपद्वारेण व्याख्यानं कृतं, तेन निकेपनिर्युक्त्यनुगमोऽनुगतः
प्रोक्तो ह्येव्यः । अनु० । उक्त० । आ० म० । संघा० । विशेष० ।

एतदेव निर्युक्तिवैविध्यं प्राप्यकारोऽप्याह-

निज्जुत्ती ति विगप्पा, नासो-वग्घायसुत्तवक्खाणं ।

णिकवेवस्साणुगया, उद्देसाऽऽदिह्वग्घाओ ॥९७२॥

निर्युक्तिस्त्रिविकल्पा त्रिभेदा । कथम् ? इत्याह- (नासोवग्घाय-
सुत्तवक्खाणं ति) न्यासो नामाऽऽदिनिकेपः, उपोद्घातः शास्त्रो-
त्पत्तिः, सूत्रं प्रतीतम्, तेषां व्याख्यानम्-निकेपनिर्युक्तिः, उपोद्घा-
तनिर्युक्तिः, सूत्रस्पर्शिका निर्युक्तिश्चेत्यर्थः । तत्र निकेपनिर्यु-
क्तिरनुगता अनुक्रान्ता-पूर्वमेवोक्तेति यावदिति, अत्रैव प्रागा-
वश्यकसामायिकाऽऽदिपदानां नामस्थापनाऽऽदिनिकेपद्वारेण य-
द् व्याख्यानं कृतं, तेन निकेपनिर्युक्तिरनुगता प्रोक्ता, ह्येव्येत्यर्थः ।
उपोद्घातनिर्युक्तिस्तद्देशनिर्देशाऽऽदिभिर्द्वारैरवगन्तव्येति ॥९७२॥

तान्येवोद्देशाऽऽदीनि द्वाराण्याह-

उद्देसे निदेसे, य निग्गमे खेत्त काल पुरिसे य ।

कारण पच्चय दक्खण, नए समोयारणाऽणुमए ॥९७३॥

किं कइविह कस्स कहिं, केसु कइ केविरं हवइ काअं ।

कइ संतरमविरहियं, जवागरिसफोसणनिरुत्ती ॥९७४॥

इदं गाथाद्वयमपि पुरस्ताद्विस्तेरण व्याख्यास्यते ॥ ९७३ ॥

॥ ९७४ ॥ विशेष० ।

श्रुतज्ञाने सर्वा निर्युक्तीः संगृह्याऽऽह-

ते वंदिज्जण सिरसा, अत्थपुहुत्तस्स तेहिं कहियस्स ।

सुयनाणस्स भगवतो, गिज्जुत्तिं किञ्चियिस्सामि ॥१०६॥

तान् अनन्तरोक्तात् तीर्थकराऽऽदीन्, शिरसा, उपलक्षणत्वाद्
मनःकायाज्यां च, वन्दित्वा, किम् ? निर्युक्तिं कीर्तयिष्यामि, क-
स्य ? अर्थपृथक्त्वस्य, अर्थात्कथञ्चिद्विश्रुतत्वात् सूत्रं पृथक् उच्य-
ते, प्राकृतत्वाच्च पृथगेव पृथक्त्वम्, अर्थस्तु सूत्राभिधेयः प्रती-
त एव, अर्थश्च पृथक्त्वं चार्थपृथक्त्वम्, समाहारो द्वन्द्वः, तस्य, श्रुत-
ज्ञानविशेषणमेतत्; सूत्रार्थो मयैकपक्षेत्यर्थः । तैस्तैर्थकरगणधरा-
ऽऽदिभिः, कथितस्य प्रतिपादितस्य, कस्य ? इत्याह-श्रुतज्ञानस्य
भगवतः, स्वरूपाऽभिधानमेतत् । सूत्रार्थयोः परस्परं नियोजनं
संबन्धनं निर्युक्तिः, ताम्, कीर्तयिष्यामि प्रतिपादयिष्यामि ।

ननु किमशेषश्रुतज्ञानस्य ? न, किन्तु श्रुतविशेषाणामावश्य-

काऽऽदीनाम् । अत आह-

आवस्सयस्स दसका-द्वियस्म तह उत्तरज्झमायारे ।

सुयगगे निज्जुत्तिं, वोच्छामि तहा दसाणं च ॥१०७४॥

कप्पस्स य गिज्जुत्तिं, ववहारस्स य परमनिज्जणस्स ।

सूरियपप्पत्तीए, वोच्छं इति भासियाणं च ॥१०७५॥

एएसिं निज्जुत्तिं, वोच्छामि अहं जिणोवएसेणं ।

आहरणहेउकारण-पयनिवहमिणं समासेणं ॥१०७६॥

आवश्यकस्य, दशवैकालिकस्य, तथा-भामा सत्यभामेत्याकाविव
पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्-“उत्तरज्झ” इति । उत्तराध्य-

यनग्रहणम् । ततोऽयमर्थः-उत्तराध्ययनाऽऽचारयोः । तथा-सूत्र-
कृते-सूत्रकृताङ्गविषयां निर्युक्तिं वक्ष्ये । तथा-दशानां च दशाशु-
तस्कन्धस्य । तथा-कटपस्य । तथा-व्यवहारस्य च परमनिपुण-
स्य । अत्र परमप्रदणं मोक्षाङ्गत्वात्, निपुणप्रदणं त्वव्यसक्त्यात् ।
न अत्रैव व्यवहारो मन्वादिप्रणीतव्यवहार इव व्यसक्तः, “सञ्च-
पइआ लु ववहारा ।” इति वचनात् । तथा-सूर्यप्रकृतेर्वक्ष्ये । तथा-
ऋषिभाषितानां च देवेन्द्रस्तवाऽऽदीनाम् । अनेकशः क्रियाभिधा-
नं शास्त्रान्तरविषयत्वात् समासव्यासरूपत्वाच्च शास्त्राऽऽरम्भ-
स्येत्युच्यते । एतेषां श्रुतविशेषाणां, निर्युक्तिं वक्ष्याम्यहं जिनाप-
देशेन, न तु स्वमनीषिकया । कथं भूताम् ? इत्याह-आहरणहेतुका-
रणपदनिवहाम्, इमामन्तस्तव निष्पन्नां, समासेन संक्षेपेण । तत्र
साध्यसाधनान्वयव्यतिरेकप्रदर्शनमाहरणम्, दृष्टान्त इति भावः ।
साध्ये सत्येव ज्ञाते, साध्याभावे च न ज्ञात्येवं साध्यधर्मान्वय-
व्यतिरेकज्ञातव्यो हेतुः । हेतुमुल्लङ्घ्य प्रथमं दृष्टान्ताभिधानं न्याय-
प्रदर्शनार्थम्, कचिद्धेतुमभिधाय दृष्टान्त एवाच्यते । यथा-गति-
परिणामपरिणतानां जीवपुद्गलानां गत्युपपन्नको धर्मास्तिका-
यो, मत्स्याऽऽदीनां सलिलमिव । तथा कचिद्धेतुरेव केवलोऽभि-
धीयते, न दृष्टान्तः, यथा-मदीयोऽयनश्वो, विशिष्टचिह्नोपलभ्य-
न्यथाऽनुपपत्तेः । तथा च निर्युक्तिकारेणाज्यध्याये-“जिणवयणं
सिक्खं चिय, मन्नइ कथइ उदाहरणं । आसज्जउ सोयारं, हेक वि
कहंवि भण्णज्जा ॥१॥” इति । कारणमुपपत्तिमात्रम्, यथा-निरुप-
मसुखः सिक्खः, ज्ञानानायाधकप्रकर्षात् । नान्नाविद्वदङ्गनाऽऽदि-
लोके प्रतीतः साध्यसाधनधर्मानुगतो दृष्टान्तोऽस्ति । आहर-
णं च हेतुश्च कारणं च आहरणहेतुकारणानि, तेषां पदान्याहरण-
हेतुकारणपदानि, तेषां निवहः सङ्घातो यस्यां निर्युक्तौ सा तथा-
विधा, ताम् ॥१०७४॥१०७५॥१०७६॥ आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

गिज्जुत्तिगार-निर्युक्तिकार-पुं० । चतुर्दशपूर्वधरे श्रीनन्दवाहौ,
तेन हि सर्वा निर्युक्तयः कृताः । आचा० १ शु० १ अ० १ उ० ।
निर्युक्तिकारिणः पूर्वधरा भवन्ति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-निर्युक्ति-
कारिणश्चतुर्दशपूर्वविदो भवन्तीति ज्ञायत इति । ११५ प्र० ।
सेन० १ उल्ला० ।

गिज्जुद-निर्युद्ध-त्रि० । निष्काशिते, व्य० २ उ० । “गिज्जुदपदु-
छा सा भण्णइ ।” सा निर्युद्धा निष्काशिता सती साधूनामुपरि प्र-
द्वेषं यायात् । शु० ३ उ० । पूर्वगताऽद्भुत्य विरचिते, दश० १
अ० । पं० व० “सत्तेकगई सत्त वि, गिज्जुदई महापरिष्ठा-
ओ ।” आचा० १ शु० १ अ० २ उ० । उज्जितप्राये, शु० १ उ० ।
गिज्जुह-निर्युद्ध-पुं० । गवाक्षे, व्य० १ उ० । नीत्रे, दे० ना० ४
वर्ग २८ गाथा ।

गिज्जुहग-निर्युद्ध-त्रि० । पूर्वगतोद्भूतार्थविरचनाकर्षरि,
दश० १ अ० । द्वारोपरितनपूर्वविनिर्गतदारुणि, न० । प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

गिज्जुहग-निर्युद्धगत-त्रि० । गवाक्षगने, व्य० १ उ० ।

गिज्जुदणा-निर्युद्धणा-स्त्री० । निष्काशनायां, कर्मशङ्कणामा-
त्मनगरान्निर्वासनायाम्, “मद्व्ययञ्च्चारणं गिज्जुदणा ।”
पा० । गच्छात् संघाद् वा निष्काशनायाम्, व्य० १ उ० ।
तिष्ठतुसविभागमिच्छो, वि जस्स असुभे न विज्जए जावो ।
निज्जुहणाऽऽरिहो सो, सेसे गिज्जुहणा नऽस्थि ॥ व्य० १ उ० ।

यस्य गच्छान्तिर्युद्धस्य तिलनुषविभागमात्रोऽपि निर्युद्धोऽस्मि-
त्यशुभो भावो न विद्यते, स निर्युद्धणाया महो योग्यः । शेषस्य
पतद्गुणविकलस्य निर्युद्धणा, नास्ति न कर्त्तव्यमर्थः ॥ १०१ ॥
शिञ्जुहित्तप-निर्युद्धित्तुम्-अव्य० । अपाकर्तुमित्यर्थे, व्य० । अ-
धुना-“शिञ्जुहित्तप” इति व्याचिन्त्यासुराह-निर्युद्धणा नाम-वै-
यावृषस्याकरणं, यदि वा वसतो दोषाभावे यत्स्थानं न ददाति
एषा निर्युद्धणा । वैयावृष्याकरणाऽऽदिना यत्तस्य तपोऽकरणं सा
निर्युद्धयेति भावः । व्य० २ उ० । (ग्लानपाराश्रिताऽऽदीनां नि-
र्युद्धणा स्वस्वस्थाने द्रष्टव्या) परित्यागे, स्था० ४ डा० २ व० ।
शिञ्जुद्विगन्ध-निर्युद्धित्तव्य-त्रि० । ताम्बूलिकपत्रद्वयान्तेन सं-
धाद् बहिः कर्त्तव्ये, कल्प० ६ क्षण ।

शिञ्जोअ-देशी-प्रकरे, दे० ना० ४ वर्ग ३३ गाथा ।

शिञ्जोग-निर्योग-पुं० । परिकरे, झा० १ शु० १ अ० । यथा
पात्रनिर्योगः । वृ० ३ उ० ।

शिञ्जोमी-देशी-रश्मौ, दे० ना० ४ वर्ग ३१ गाथा ।

शिञ्जुभर-क्षि-धा० । कृपे, “क्षिञ्जुभरो वा ॥ ८ । ४ । २० ॥

इति कृत्यते शिञ्जुभराऽऽदेशो वा । ‘शिञ्जुभर’, पक्षे-‘क्षिञ्जु’ ।
प्रा० ४ पाद ।

निर्जर-पुं० । न० । रसोपः । “द्वितीयनुषंगोपरि पूर्वः” ॥ ४ ।

१२ । ए० ॥ इति भक्तारोपरि जकारः । प्रा० २ पाद । उक्क-

स्य स्रवणे, भ० ५ डा० ७ उ० । स्यन्दने, झा० १ शु० १ अ० ।

स्रोताऽऽदिविवरेणु, धनु० । जौणै, दे० ना० ४ वर्ग २६ गाथा ।

शिञ्जोअ-देशी-निर्दये, दे० ना० ४ वर्ग ३९ गाथा ।

शिञ्जोपत्ता-निर्ध्याय-अव्य० । निपूर्वा ध्या दर्शनायः । नि-निर्-

वा ध्यात्वा । “ध्यागोर्जागौ” ॥ ८ । ४ । ६ ॥ इति ध्या इत्यस्य

वृजऽऽदेशः । चट्टित्यर्थे, प्रा० ४ पाद । प्रलोफनेत्यर्थे, आचा० १

शु० ५ अ० ४ उ० । निश्चयेन ध्यात्वा चिन्तयित्वेत्यर्थे, आचा०

१ शु० १ अ० ६ उ० ।

निर्ध्यावृ-त्रि० । दर्शनानन्तरमतिशयेन चिन्तयति, त्रि० ।

स्था० ए डा० ।

शिञ्जोपमाण-निर्ध्यावृ-त्रि० । पश्यति, प्रेक्षमाणे, “आलोप-

माणे शिञ्जोपमाणे” । आचा० २ शु० ३ चू० १ अ० ।

शिञ्जोरु-छिद्-धा० । फलाऽऽदीनां वृक्षाऽऽदेरिव विच्छेदणे,

“शिञ्जोरु” । पक्षे-छिन्दद्, छिनत्ति । प्रा० ४ पाद ।

शिञ्जोसङ्गा-निर्गोपयितृ-त्रि० । पूर्वोपचितकर्मणां तपके,

आचा० । “शिञ्जोसङ्गा का अरती, के आण्डे ?” पूर्वोपचितक-

र्मणां निर्गोपयिता कृपकः, कृपयिष्यति वा, वृजन्तमेतल्लुडन्तं वा ।

कर्मक्षणायोग्यतस्य च धर्मध्यायिनः श्रुत्वाध्यायिनो वा महायोगी-

श्वरस्य निरस्तसंसारमुल्लङ्घ्यविकल्पाऽऽभासस्य यत्स्यात्त-

दृश्यति-“का अरई के आण्डे ?” इष्टप्राप्तिविनाशोत्थो मानसो

विकारो रतिः, अजितयितार्थाभासावानन्दः । योगिचित्तस्य

तु धर्माश्रुत्वाभावशेषावृण्वं ध्येयान्तरावकाशस्यारत्यानन्दयो-

रुपादानकारणाभावादुत्थानमेवेत्यतोऽपदिश्यते-केयमरति-

नाम ? को वाऽऽनन्द इति ?, नास्त्येवेतरजनलुप्तोऽर्थं विकल्प

इति । आचा० १ शु० ३ अ० ३ उ० ।

शिष्टक-देशी-टङ्किल्लुवो, विपक्षे च । दे० ना० ४ वर्ग ५० गाथा ।

शिष्टकिय-निष्टङ्कित-त्रि० । निर्धारिते, अष्ट० ३२ अष्ट० । सा० ।

निष्टङ्कितं प्रायश्चित्तम्-

तत्तथा जेषु ठाणेसु जत्य जत्य जावड्यं पच्छित्तं तमेव नि-
ष्टङ्कियं जस्य । से भयवं ! केणमष्टेणं भस्य-जहा एं तमेव नि-
ष्टङ्कियं जस्य । गोयमा ! अणंतराणंतरकमेणं इमे पच्छित्त-
सुत्ता-अणणे भवसत्ता चउगइसंसारवारगाओ वच्छपुट्टणि-
काइयलुविवोक्खधोर [पारच्छ] पावकम्मनिगमाइं संचुत्ति-
ए अचिरा विमुत्तिहिंति, इह अहिगारो विहाणं च गोयमा !
विहग इनापरिबुद्धो वज्जेता नाणदंसणचरित्ताणणासगा
घोरपरीसहोवसग्गाइं च जिणंतो उग्गाजिगहपडिमाए रा-
गदोसेहिं दूरतो विमुक्को रोहऽट्टज्जाणविवज्जिओ य वि-
ग्गहासु य असतो जो चंदणेण बाहुं आद्विपडिवासिणा-
वज्जो तत्थत्थो संधुणइ, जो य निदइ, समजावो होज्ज दु-
एहं पि, एवं अण्णिगूहियवत्तविरियपुरिसकारपरकमे समत-
ण्णमणिलेडुक्कंचणो वेको परिच्छित्तकलत्तणामो पच्छित्तसुयं
अण्णसुयं अण्णसुयणणाइस्स ददव्वयच (प) रिच्छस्स
एगंतं जोगस्सेव विवक्खिए पएसे चउकन्नं पक्खेयव्वं, जो
उकन्नं पक्खेयव्वं, तहा य जस्स जावड्येण पायच्छित्तं परम-
विसोही जवेज्जा, तं तस्स एं अण्णयत्तणानिरहिणं धम्मक-
रसिपहिं वयणेहिं जहइयं अण्णणाहियं, तावड्यं चैव पाय-
च्छित्तं पयच्छेज्जा, एणं अष्टेणं एवं वुच्चइ-जहा एं गो-
यमा ! तमेव निर्दङ्कियं पायच्छित्तं भन्नि । महा० ७ अ० ।

शिष्टवाणिजा-निष्ठापनिका-स्त्री० । परिसमाप्तिकारिकायाम्,

यथा पक्षस्य पञ्चदशी, अमावस्या च । ज्यो० ४ पाद० ।

शिष्टवय-निष्ठापक-पुं० । समाप्तिकारके दिवसे, आय० ६

अ० ।

शिष्टविषु-निष्ठापितवृ-त्रि० । निष्ठां नीतवति, ज० २१ डा० १ उ० ।

शिष्टविय-निष्ठापित-त्रि० । समाप्तिमते, पं० ४० २ द्वार ।

शिष्टविय अष्टमदद्याण-निष्ठापिताष्टमदस्थान-त्रि० । निष्ठापि-

तानि त्रयं नीतानि अष्टे मद्रस्थानानि मानमेदाः-जातिकुलरूप-

यल्लामधुततपोविजयमदाय्या येनासौ निष्ठापिताष्टमदस्थानः

कीणमदे, ग० १ अधि० ।

शिष्टा-निष्ठा-स्त्री० । पर्यवसाने, सूत्र० १ शु० १५ अ० । समाप-

ने, आव० २ अ० । सारे सदभावे, आ० चू० १ अ० । “एवा-

णि दव्वाणि शिष्टं पचाणि कम्मसिद्धो” । आ० चू० १ अ० ।

शिष्टाण-निष्ठान-न० । निष्पत्तौ, नि० चू० १ उ० । निष्ठायतेऽत्र ।

स्था-धुद् । ज्ञाताऽऽद्यज्ञोपसेचने दध्यादौ व्यजने, सर्वगुणोपेतं,

दश० १ अ० । वाच० ।

शिष्टाणकहा-निष्ठानकथा-स्त्री० । विकथामेदे, स्था० ४ डा० २

उ० । (व्याख्या ‘अच्छकहा’ शब्दे वक्ष्यते)

शिष्टाभासि [गु]-निष्ठाजाषिण-त्रि० । सावधारणभाषिणि,

आचा० १ शु० १ चू० ४ अ० १ उ० । निरास्य भाषिणि,

आचा० २ शु० १ चू० ४ अ० २ उ० ।

णिट्टिक-नैष्ठिक-त्रि० । सर्वधर्मप्रकर्षपर्यन्तवर्तिनि, प्रश्न० ३
सम्ब० द्वार ।

णिट्टिय-निष्ठित-त्रि० । निष्ठां गते कृतस्वकार्ये, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० मोक्षे, परिसमाप्ते, आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० १ व्य० । निःस-
त्ताके, म० ६ श० १ उ० । कथं गते, ध० ३ अधि० । कालगते,
श्रु० २ उ० । आ० म० । सिद्धे अशनाऽऽदौ, आचा० २ श्रु० १
चू० १ अ० ९ उ० ।

निष्ठितशब्दार्थमाह-

असणाऽऽर्हण चउह वि,आमं जं साहुगहणपाठगं ।
तं निट्टियं वियाणसु, ॥

अशनाऽऽदीनां चतुर्णामपि मध्ये यदाममपरिणतं सत् सा-
धुप्रहणप्रायोग्यं कृतं, प्रासुकीकृतमित्यर्थः; तं निष्ठितं विजानी-
त । पि० ।

णिट्टियद्व-निष्ठितार्थ-त्रि० । विषयसुखनिष्पिपासे, आचा० १
श्रु० ६ अ० ४ उ० । निष्ठितः समापितोऽर्थः प्रयोजनं यस्य स
निष्ठितार्थः । आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० । कृतकृत्ये, सूत्र० १
श्रु० १५ अ० । प्रज्ञा० । आ० म० ।

णिट्टियद्वि [ए]-निष्ठितार्थिन्-त्रि० । निष्ठितो मोक्षस्तेनार्थी ।
सुसुक्ता, आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० ।

णिट्टुअ-हर्-धा० । सञ्चाले, "करेः खिरज्जरपञ्जरपञ्जरमणि-
चलणिट्टुआः " ॥ ७ । ४ । १७३ ॥ इति करेणिट्टुआऽऽदेशः ।
'णिट्टुअह', क्षरति । प्रा० ४ पाद ।

णिट्टुर-निष्ठुर-त्रि० । नि-स्था-उरच् । "क-ग-ट-र-त-द-
प-श-प-स-क-पामूच्चै लुक् " ॥ ८ । २ । ७७ ॥ इति पल्लुक् ।
प्रा० २ पाद । मार्दवाननुगते, ग० १ अधि० । प्रस्तरि, ग० २
अधि० । यथा हेक्काप्रधाना भाषा निष्ठुरा, अशक्यप्रतीकारतया
दुर्ज्ञेदा ज्ञाषा निष्ठुरा । रा० । आचा० ।

णिट्टुल-निष्ठुर-त्रि० । "हरिद्राऽऽदौ लः " ॥ ८ । १ । २५४ ॥
इति रस्य लः । अमृदुनि, प्रा० १ पाद ।

णिट्टुवण-निष्ठीवन-न० । नासिकामुखेन परित्यागे, दर्श० १
तत्त्व । कासितश्लेष्माऽऽदिप्रक्षेपणे, दश० २ अ० । "निट्टुव-
णाइ ति " निष्ठीवनाऽऽदौ इह साधवो द्विधा-गच्छगताः, ग-
च्छनिर्गताश्च । तत्र ये गच्छनिर्गतास्ते नियमादनिष्ठीवकाः, औ-
पग्रहिकमल्लकाऽऽद्युपकरणासम्भवात् । गच्छगता अपि ये वि-
धिना निष्ठीव्यन्ति ते अनिष्ठीवका एव, न प्रायश्चित्तविषयाः ।
अविधिना खेद्यमल्लके निष्ठीवने दण्डक इव सप्तमङ्गाः, दण्डक
इवैव चाऽऽद्येषु प्रत्येकं लघुमासः । उत्तरेषु त्रिषु प्रत्येकं रात्रिदि-
वपञ्चकम्, सप्तमङ्गवर्तिनस्त्वनिष्ठीवका एव, विधिना निष्ठी-
वनात् । उपरितनेष्वपि च त्रिषु भङ्गेषु यदि भूमौ निष्ठीव्यति,
तदा मासलघु । यच्च निष्ठीवने प्राणिनां परितापनाऽऽद्युपजायते
तन्निष्पन्नं च तस्य प्रायश्चित्तम् । आदिशब्दात्कण्ठयनपरिग्र-
हः । कण्ठयनेऽपि हि दण्डक इव सप्तमङ्गकम्, तथैव च प्राय-
श्चित्तविधिः । व्य० १ उ० । निष्ठीवनकर्तरि, स्या० ५ डा०
१ उ० । विशेषः ।

णिट्टुहिअ-देशी-युक्तते, दे० ना० ४ वर्ग ४१ गाथा ।

णिट्टुह-देशी-स्तब्धे, दे० ना० ४ वर्ग ३३ गाथा ।

णिङ्-देशी- पिशाचे, दे० ना० ४ वर्ग २५ गाथा ।

णिङ्गाह-क्षलाट-न० । "पकाह्मरललाटे वा " ॥ ८ । १ । ४७॥
इत्यादेरत इव वा । "क्षलाटे ख" ॥ ८ । १ । २५७ ॥ इत्यादे-
रस्य णः । 'णिङ्गाह' । प्रा० १ पाद । भाक्ते, तं० । उच्च० । अली-
के, जी० ३ प्रति० ४ उ० । जं० ।

णिणाय-निनाद-पुं० । नितरां नादो महान् घोषः । जी० ३
प्रति० ४ उ० । महति धोपे, कट्य० ५ कण । ज्ञा० । निर्धोपे,
आ० म० १ अ० २ खएरु । प्रतिध्वनौ, जं० ३ वक्ता० । प्रश्न० ।

णिण-निम्न-त्रि० । "मन्धोर्यः " ॥ ८ । २ । ४२ ॥ इति मन्-
भागस्य णः । नीचे, प्रा० २ पाद । "णिणेषु य आससा एया ।"
नीचभूमिजागे, उच्च० १२ अ० । शुष्कसरः प्रभृतौ, ज० १५ श० ।
णिणक्खु-त्रि० । निस्सारयतीत्यर्थे, "वहिहा वा णिणक्खु ।"
आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

णिणगा-निम्नगा-स्त्री० । नद्याम्, नीचैर्गामिनि, त्रि० । प्रज्ञा०
१ पाद ।

णिणय-निर्णय-पुं० । निश्चये, आ० म० १ अ० १ खएरु । प्र-
माज्ञाने, विशे० ।

णिणार-निर्नगर-त्रि० । नगरनिष्क्रान्ते, "अप्येगइए णिणारे
करेहिंति ।" ज० १५ श० ।

णिष्णामिया-निर्नामिका-स्त्री० । ईशानकल्पोपपन्नस्य ललि-
ताङ्गनाम्न ऋपजदेवाऽष्टमजवजीवस्वयंप्रभानाम्नां देव्याम्,
कल्प० ७ कण । आ० म० । आ० चू० । तत्कथा ऋपमस्वामिनः
श्रेयांसेन 'उसभ' शब्दे द्वितीयभागे भवाष्टककथनावसरे
११३३ पृष्ठे गता)

णिष्मिसे-निर्निमेष-त्रि० । अचेष्टे, श्रियमाणे, तद्वत्प्रवचनका-
र्यानुपयोगिनि, स्था० ५ डा० २ उ० ।

णिष्सेह-निस्नेह-त्रि० । स्नेहरहिते, "जइ ससिणेही तो मुयइ,
अह जीवइ णिष्सेह ।" प्रा० ४ पाद ।

णिएहइया-नैहविकी-स्त्री० । ब्राह्मणिपिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । स० ।

णिएहग-निहव-पुं० । निहवतेऽपलपति अन्यथा प्ररूपयन्तीति
निहवाः । स्या० ७ डा० । आ० म० । मिथ्यात्वाभिनिवेशा-
ज्जिनोक्तार्थस्यापलापकेषु जमाल्यादिषु, विशे० । त्यक्तसम्यग्-
ज्ञानेषु, व्य० १ उ० ।

ते ख सप्त-

समणस्स णं जगवओ महावीरस्स तित्थंसि सत्त पव-
यणणिएहगा पणत्ता । तं जहा-बहुरया, जीवपएसिया, अ-
व्वत्तिया, सामुच्छेइया, दोकिरिया, तेरासिया, अब्भिया ।

"समणेत्यादि" कण्ठ्यम्, नवरं प्रवचनमागमं निहवतेऽपल-
पन्त्यन्यथा प्ररूपयन्तीति प्रवचननिहवाः प्रज्ञाता जिनैस्तत्र ।
(बहुरयं ति) एकेन समयेन क्रियाऽप्यासितरूपेण व-
स्तुनोऽनुत्पत्तेः प्रभूतसमयैश्चोत्पत्तेर्बहुषु समयेषु रताः सक्ता
बहुरताः, दीर्घकालरूपप्रसूतिप्ररूपिण इत्यर्थः १ । तथा
जीवः प्रदेश एव येषां ते जीवप्रदेशास्त एव जीवप्रदेशिकाः ।
अथवा-जीवप्रदेशो जीवाभ्युपगमतो विद्यते येषां ते,
तथा, चरमप्रदेशजीवप्ररूपिण इति हृदयम् २ । तथा अव्य-

कमस्तुष्टं पन्तु मय्युपगमनो विद्यते येनां ते अन्यत्किंकाः,
संयताऽऽश्वनमे संदिग्धवृत्त इति भावना ३ । तथा-समुच्छे-
दः प्रसूयन्तन्तरं सामर्थ्येन प्रपरेण च च्छेदः समुच्छेदो पिना-
याः, समुच्छेदं श्रवण इति सामुच्छेदिकाः, कृण्वत्यिफजावप्ररूप-
का इत्यर्थः ४ । तथा छे क्रिये समुद्धिते द्विक्रियं, तदधीयते
तच्छेदिनो वा छेक्रियाः, कालाभेदेन क्रियाद्वयानुभवप्ररूपिण
इत्यर्थः ५ । तथा-जीवाजीवनोजीवमेशान् पयो राशयः समा-
ह्वनाः त्रिराशि, नत्प्रयोजनं येनां ते त्रैराशिकाः, राशित्रयाऽऽभ्या-
पका इत्यर्थः ६ । तथा-स्पृष्टं जीवेन कर्म न स्कन्धवन्ध-
वच्छ्रमवच्छं, तदेवामन्तीत्यर्थः, स्पृष्टकर्मविपाकप्ररूपका
इति हृदयम् ७ । स्या० ७ डा० । विशेषः ।

निहवकारिणां नामान्याह-

एषां सत्तएहं पत्रयणनिहवगाणं सत्त धम्मायरिया
होत्था-जमाली, तिसमगुत्ते, आमादे, आसामित्ते, गंगे,
उच्छुण, गोप्पमाहिस्से । स्या० ७ डा० । नि० च० । विशेषः ।
(एषां व्याख्या स्वस्वस्थाने)

अथ येन्यो ये निहवाः समुत्पन्नास्तदेतदाह-

बहुरय जमालिपभवा, जीवपएसा य तीसमुत्ताओ ।
अन्वत्ताऽऽसाहाओ, सामुच्छेयाऽऽसमित्ताओ ॥२३०१॥
गंगाओ दोकिरिया, उलुगा तेरासियाण उप्पत्ती ।
येरा य गोप्पमाहिस्से, पुट्टमवच्छं परूवेति ॥ २३०२ ॥
पहरता जमालिप्रभवाः, जमाहेराचार्यात्प्रभव उत्पत्तिर्येषां ते
जमालिप्रभवाः १ । जीवप्रदेशाः पुनस्तिष्ठयुग्मादुत्पन्नाः २ ।
अन्यत्ता आपादाह ३ । सामुच्छेदा अभ्यभिवादिता ४ ।
गङ्गाद् छेक्रियाः ५ । पट्टमुक्तात् त्रैराशिकानामुत्पत्तिः ६ ।
स्यार्थवाद्य गोष्ठामाहिस्साः स्पृष्टमवच्छं प्ररूपयन्ति ७ । 'कर्म' इति
गम्यते । "परुवितु वा" इति पाठान्तरं वा । नतो गोष्ठामाहिस्साद-
वच्छिका जाता इति सामर्थ्याकम्यत इति ॥ २३०१ ॥ २३०२ ॥
येषु स्थानेष्वेते समुत्पन्नास्तानि क्रमेणाऽऽह-

एषां सत्तएहं पत्रयणनिहवगाणं सत्त उप्पत्तिनगरे
होत्था । स्या० ७ डा० । आ० क० ।

तद् यथा-

सावत्थी उसभपुरं, सेयविआ मिहिल उल्लुगातीरं ।
पुरमंतरंजि दसवर, रहवीरपुरं च नयराइं ॥ २३०३ ॥
आवस्ती, ऋषमपुरं, श्वेतविका, मिथिला, उल्लुगातीरं,
पुरमन्तरंजिका, दशपुरं, रथवीरपुरं चेति । एतान्यष्टौ नगरा-
णि निहवानां यथायोगमुत्पत्तिस्थानानि बोद्धव्यानि । अष्टमं
नगरं उल्लुगमात्रेणापि मिथिलानां सर्वोपलापिनां महाभि-
श्यादशां वक्ष्यमाणानां चोटिकनिहवानां स्थावराधुमुत्पत्ति-
स्थानमुक्तमिति ॥ २३०३ ॥

अथ भगवतः समुत्पन्नकेवलज्ञानस्य परिनिर्वृत-

स्य च कः कियता कालेन निहवः समुत्पन्नः ?

इत्येतत्प्रतिपादयन्नाह-

चोदस सोदस वासा, चोदा बीसुत्तरा य दोन्नि सया ।
अट्टावीसा य छुवे, पंचेव सया य चोयाला ॥२३०४॥
पंचसया चुलसीओ, छुच्चेव सया नवुत्तरा ह्योति ।

५१७

नाणुप्पत्तीं छुवे, उप्पन्ना निव्वुए सेसा ॥ २३०५ ॥
चतुर्दश वर्षाणि । तथा-षोडश वर्षाणि । तथा-(चोदा बीसु-
त्तरा य दोन्नि सय चि) चतुर्दशाधिके द्वे शते, विंशत्युत्तरे च
द्वे शते, वर्षाणामिति गम्यते । तथा-अष्टाविंशत्यधिके च द्वे
शते, तथा पञ्चैव शतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि, पञ्च शता-
नि चतुरशीत्यधिकानि, षट् चैव शतानि नवोत्तराणि भवन्ति ।
एतावता व्यवधानकालेन ज्ञानोत्पत्तरारम्भाऽऽद्यौ द्वौ निहवौ स-
मुत्पन्नौ । शेषास्तु परं भवन्ति । श्रीमन्महावीरे निर्वृते निर्वाणका-
लादारभ्य उक्तशेषेण यद्योक्तेन व्यवधानकालेनोत्पन्नाः । इदमु-
क्तं भवति-श्रीमन्महावीरस्य केवलोत्पत्तेस्तुर्दशभिर्वर्षेति-
कालैर्बहुरताः समुत्पन्नाः । पुरुशार्जिवर्षैर्व्यतिक्रान्तैः जीवप्रदे-
शाः समुत्पन्नाः । भगवत एव निर्वाणकालाच्छेषेण चतुर्दशाधि-
कर्षयशतद्वयाऽऽदिता कालेनातिक्रान्तेन शेषा अन्यत्ताऽऽद्यो
निहवाः समुत्पन्ना इति ॥ २३०४ ॥ २३०५ ॥ विशेषः । आ० क० ।
आ० च० । आ० म० । (एषां प्रत्येकं विस्तृतव्याख्या स्वस्थाने)
(चोटिकस्य च सूत्रानुक्तस्याष्टमनिहवस्य व्याख्या ' चोटिक्य '
शब्दे वक्ष्यते)

संप्रति निहवव्याख्यातां निगमयन्नाह-

एवं एए कहिया, ओसप्पिणिए उ णिएहगा तत्त ।

वीरवरस्म जगवतो, सेसाणं पत्रयणे नऽत्थि ॥२३१०॥

एवमुक्तेन प्रकारेणैतेऽनन्तरादिताः कथिताः प्रतिपादिता अ-
स्यामवसर्पित्यां निहवाः सप्त । अष्टमस्तु चोटिकः, तुशब्दः
समुच्चये । वीरवरस्य भगवतः प्रवचने तीर्थे । शेषाणां तु ती-
र्थकृतां प्रवचने (नऽत्थि चि) प्राकृतत्वाद् नास्तु निहवाः ।

तत्र-

योत्तूणमेसिमैकं, सेसाणं जावजीविया दिट्ठी ॥

एकैकस्स य एत्तो, दो दो दोसा मुण्येववा ॥२३११॥

सुक्ताः, एषामेकं गोष्ठामादिदं निहवाधर्मं, शेषाणां जमालिप्रभु-
तानां प्रत्याख्यानमङ्गीकृत्य यावज्जीविका दृष्टिरासीत् । न ते प्रत्या-
ख्यानं गोष्ठामादिदं इवापरिमाणमनुवर्जितभाषना । आह-प्रका-
रणादेवेदमवसीयते किमर्थमस्योपपन्नासः ? । उच्यते-प्रतिदि-
वसोपयोगिनः प्रत्याख्यानस्यातीवोपयोगित्वान्मा कश्चित्तथैव
प्रतिपद्येत, ततो ज्ञाप्यते-निहवानामपि प्रत्याख्यानविषये इय-
मेव दृष्टिरिति । (एत्तो चि) प्राकृतत्वादमीषां मध्ये एकैकस्य
निहवस्य द्वौ द्वौ दोषौ ज्ञातव्यौ, मुष्त्वैकमिति वर्तते ।
तथाहि-बहुरता जीवप्रदेशिकान् प्रत्युत्तुमेवन्तो द्वाचर्यां कार-
णाभ्यां मिथ्यादृष्टयः । तत्रैकमिदं यद्वदथ-एकप्रदेशो जीव
इति, द्वितीयं क्रियमाणं कृतमिति । जीवप्रदेशिका अपि य-
दुरतान् प्रत्यपादिपुर्ण्यमपि कारणद्वयेन मिथ्यादृष्टयः ।
एकं तावदिदं यद्वदथ-क्रियमाणमकृतं जीवप्रदेशं न जीव
इति प्रतिपद्यते । एवं शेषाणामपि परस्परं भावनीयम् । गोष्ठा-
मादिदमधिकृत्य पुनरेकैकस्य त्रयो दोषाः । तथाहि-बहुरतात्
प्रति गोष्ठामादिलोऽन्यत्तत्-कारणत्रयाद्भवन्तो मिथ्यादृष्टयः ।
तथैकमिदं यद्वदथ कृतमिति ब्रूय, द्वितीयं प्रतिप्रदेशवच्छं कर्म,
तृतीयं यावज्जीवं प्रत्याख्यानमिति । बहुरता अपि तं प्रत्यवोचन्-
प्रवानपि कारणत्रयाद् मिथ्यादृष्टिः । एकं तावदिदं यत् क्रियमाणं
कृतमिति वदति, द्वितीयं स्पृष्टमवच्छं कर्म, तृतीयमपरिमाणं प्र-
ख्यानमिति । एवं सर्वान् प्रति योजनीयम् । अन्ये त्वाहुः-एकै-

कस्य द्वौ द्वौ दोषौ एवं वेदितव्यौ-एकं तावत्स्वयं विप्रतिपत्ताः,
द्वितीयं परानपि व्युद्ग्राह्यन्तीति ।

नन्वेता दृष्टयः संसाराय, आहोस्विदपवर्गाय ? इत्या-
शङ्कानिवृत्त्यर्थमाह-

सत्तेया दिष्टीओ, जाइजराभरणगञ्जवसहीणं ।

मूलं संसारस्स उ, हवंति गिगंथरूपेणं ॥२६१६॥

सप्ताथेता दृष्टयो, वोटिकास्तु मिथ्यादृष्टय एवेति न तद्विचारः ।
जातिजराभरणगर्भवसतीनामिति । जातिप्रहणं नारकाऽऽदिप्रसू-
तिप्रदे चरितार्थमिति गर्भवसतिप्रहणमदुष्टम् । मूलकारणं, भव-
न्तीति योगः । मा चूत्सङ्गाविनीनां जातिजराभरणगर्भवसती-
नां मूलमिति प्रत्ययः, तत आह-(संसारस्स उ इति) संसर-
णं संसारस्तिर्यङ्मनरनारकामभवानुचूतिरूपः प्रदीर्घः, तस्यैव, तु-
शब्दस्यावधारणत्वात् । केन रूपेणेत्याह-निर्ग्रन्थरूपेण ।

अथैते निह्वाः किं साधवः, उत तीर्थान्तरीयाः, आहोस्विद मि-
थ्यादृष्टयः ? उच्यते-न साधवः, यतः साधूनामेकस्याप्यर्थाय य-
त्कृतमशनाऽऽदि तच्छेषाणां न कल्पते, नैवं निह्वानाम् ।

तथा चाऽऽह-

पवयणनीदूयाणं, जं तेसिं कारियं जहिं जत्थ ।

भज्जे परिहरणाए, मूले तह उत्तरगुणे य ॥ २६१७ ॥

(नीह्य सि) देशीवचनमकिञ्चित्करार्थं । ततः प्रव-
चने पारमेस्वरे यथोक्तक्रियाकलापं प्रत्यकिञ्चित्कराणाम् ।
अथवा-(नीह्य सि) आर्पेत्वाद् निहुतं, तत्र प्रवचनं
निहुतमपह्नपितं यैस्ते प्रवचननिहुताः । सुखाऽऽदिदर्शनाद्
निष्ठास्तस्य पाक्षिकः परनिपातः । तेषाम्, यदशनाऽऽदि,
तेषामुपभागाय कारितं यद् यस्मिन् काले यत्र क्षेत्रे, तद्भाज्यं
विकल्पनीयम् । परिहरणे कदाचित्परीहियते, कदाचिन्नेति । यदि
लोको न जानाति-यथैते साधुभ्यो भिन्नास्तदा परिहियते,
अथ जानाति, तदा न परिहारः । अथवा-परिहरणा नाम
परिभोगः । तथा चोक्तम्-" परिहरणा उवभोगो परिभोगो ।"
ततः कदाचित्परिभुज्यते, कदाचिन्नेति निह्वत्त्वपरिज्ञाने शु-
ज्यते, शेषकालं नेति । कथम्भूतं तत् अशनाऽऽदि तन्निमित्तं का-
रितमित्यत आह-मूले मूलगुणविषयम्, आधाकर्माऽऽदि, तथोत्त-
रगुणे उत्तरगुणविषयं च, क्रीतकृताऽऽदि, ततो नैते साधवो, नापि
गृहस्थाः, नाप्यन्यतीर्थ्याः, यतस्तदर्थाय कृतमेकान्तेन कल्प्य-
मेव भवति । अत्र तु प्रजना ततो व्यक्ता एवेति ।

आह-यद्वोटिकानां कारितं, तत्र का वार्ता ? उच्यते-

मिञ्जादिष्टीयाणं, जं तेसिं कारियं जहिं जत्थ ।

सर्वं पि तयं सुद्धं, मूले तह उत्तरगुणे य ॥ २६१८ ॥

तेषां मिथ्यादृष्टीनां वोटिकानामुपभोगाय यत्कारितमशनाऽऽदि
गृहस्थैः कारितं मूले मूलगुणविषयमुत्तरगुणे उत्तरगुणविषयं,
तत्सर्वमपि शुद्धं कल्पनीयमिति भावः ॥ २६१८ ॥ आ० म०
१ अ० २ खण्ड । (निह्वाः परलोकस्याऽऽराधकाः, अनाराधका
वा ? इति ' आराहग ' शब्दे द्वितीयभागे ३८२ पृष्ठे गतम्)
आचार्यापलापिनि, वृ० १ उ० ।

निह्वत्तारं विवृणोति-

सुत्तत्थतदुभयाई, जो घेतुं निह्वे तमाथेरियं ।

लहुया गुरुया अत्थे, गेरुयनायं अबोही य ॥

यः सूत्रार्थतदुभयानि कस्यचित्पार्श्वे गृहीत्वा तमाचार्यं नि-
न्हुते अपह्नपति-अपरं कमपि विद्याख्यातमाचार्यमुद्दिशति ।
अथवा श्रूयात्-मया स्वयमेवाप्युद्धा श्रुतं निर्णीतं, केवलं तैर्वा-
चनाऽऽचार्यैः मम दिग्मात्रमेव दत्तमिति । अत्र च यदि सूत्रा-
ऽऽचार्यं निहुते, तदा चत्वारो लघुकाः, अर्थे अर्धदायकमा-
चार्यं निह्वानस्य चत्वारो गुरुकाः, तदुभयाऽऽचार्यमपह्नपत-
स्तदुभयं प्रायश्चित्तमिति । अत्र च गेरुकः परिमाजकः, तस्य
ज्ञातं दृष्टान्तः । (वृ०) (स च ' अणिरहवण ' शब्दे प्रथम-
भागे ३३४ पृष्ठे द्रष्टव्यः) " अयमत्योवणमो-जहा सो एहा-
वियं विज्जायरियं निह्वेत्तो ओहावणं पत्तो, एवं अण्णे वि अ-
पगसां पि वायणायरियं निह्वेत्ता इह लोए चेव धहुणं
समणसावगाईणं होलण्णिज्जा भवंति, देवयाहि य तन्निज्जांति
सि ।" (अबोही य सि) परलोके अवोधिफलं कर्म गुरुनिह्व-
कोऽर्जयति, एवंविधस्य (श्रुतं) न दातव्यम् ।

यत आह-

उवहयमझविष्ठाणे, न कहेयव्वं सुयं व अत्थो वा ।

न मणी य सयसहस्सो, आविसइ कोत्थु जासस्स ॥

मतिः स्वस्वान्नाधिकी, विज्ञानं च गुरुरपदेशजं, मतिविज्ञाने, ते
उपहते द्रुपिते यस्य स उपहृतमतिविज्ञानो गुरुनिहुतः ।
कथमिति चेदुच्यते-इह तावद् गृहस्था अपि मिथ्यादृष्टयस्त-
स्वातन्त्र्यव्यतिकराविवेकविकल्पाः, ऐहिकफलार्थमर्थशास्त्रं धनु-
र्वेदाऽऽदि यस्य सकाशे शिक्षितवन्तस्त्वं यावज्जीवं गुरुं प्रति-
पद्यमानाः सर्वस्यापि लोकस्य पुरतः श्लाघन्ते, न पुनः क-
दाऽपि कस्यापि पुरतो निहुवते । स पुनः सर्वज्ञासनप्रतिप-
न्नोऽप्यचिन्त्यचिन्तामणिकल्पश्रुतदायकानपि परमगुरुन् निहुते
इत्यतोऽसौ तेभ्योऽप्यधमत्वादुपहृतमतिविज्ञानोऽभिधीयते ।
एवंविधे शिष्ये न कथयितव्यम्, श्रुतं वा सूत्रम्, अर्थो वा तदभि-
धेयः । अनुमेवार्थं प्रतिवस्तुमया रुढयति-(न मणी इत्यादि)
(कोत्थु सि) आर्पेत्वात् कौस्तुभो नाम मणिः शतसहस्रो लङ्का-
मूल्यो भासस्य शकुन्ताऽऽद्यस्य पक्षिणो गल्लके नाऽविश-
ति, अयोग्यत्वात् । एवमस्यापि गुरुनिहोतुरत्यन्तापात्रतृप्तस्य
श्रुतेरत्र प्रदानमनुचितमिति न विधेयम् । वृ० १ उ० । कर्म० ।
नि० चू० । अपलापे, आव० ४ अ० । सूत्र० ।

गिएहव-निहु-धा० । अपह्नपने, " उवर्णस्यावः " ॥ ८ । ४ ।
२३६ ॥ इत्युवर्णस्याऽवादेशः । ' गिएहवइ, ' निहुने । प्रा० ४
पाद । अपह्नपति, वृ० १ उ० ।

निह्व-पुं० । ' गिएहग ' शब्दार्थे, स्था० ७ ठा० ।

गिएहवण-निह्वन-पुं० । अपह्नपने, प्रव० ६ द्वार (आचा-
र्यापह्नपनेन का गतिरिति ' अणिएहवण ' शब्दे प्रथमभागे ३३४
पृष्ठे उक्तम्) (आचार्यापह्नपने प्रायश्चित्तं ' गिएहग ' शब्दे-
उपदेमेव गतम्) अपहृतधनाऽऽदिपरधनापहाऽऽदिकं यैरप-
ह्नुते न प्रकाशयति ते निह्वनाः । अपहारगोपनच्छत्रप्रयोगेषु,
विपा० १ श्रु० २ अ० ।

गितंव-नितम्ब-पुं० । पर्वताऽऽदेः कटके, स्त्रीकटेः पश्चाद् भागे
च । " गीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिल्ले गितंवे ।"
जं० ४ वक्क० ।

गितिश्रोमाण-नित्यावमान-न० । नित्यमवमानं प्रवेशः स्वप-
क्षपरपक्षयोर्धेयु तानि तथा । सर्वदा जिच्छां गोचराय कृतप्र-
वेसोप कृतेषु भावाः । नित्यलाजान् नेषु स्वपक्षः संयतवर्गः, प-
रपक्षोऽपरमिक्षाचरवर्गः सर्वो भिक्षार्थं प्रविशेत् । आचा० २
धु० १ चू० १ अ० १ उ० ।

गितिग-नित्य-न० । भुवे, मनने, नि० चू० ।

जे निक्खु णितियं वंदइ, वंदंतं वा साइज्जइ ॥४९॥

जे भिक्खु णितियं पमंसइ, पमंसंतं वा साइज्जइ ॥४९॥

‘जे णितियं’ द्वे सूत्रे. णित्यमवमानानां णितियो ।

गाथा-

जं पुवं णितियं खलु, चउव्विहं वणिणयंतु विनियम्मि ।

नं आलंवरणरहितो, सेवंतो होनि णितिश्रो च ॥५२॥

इत्येतत्सकलज्ञावा एनं चउव्विहं इहेव अऊपणे वित्तिउ-
हंमे वणिणयं, तं णिक्कारणे सेवंतो णितिश्रो भवति । नि० चू०
१३ उ० ।

गिनियपिण-नित्यपिण-पुं० । मया एतावदातव्यं, भवता तु
नित्यमेव प्राह्यमित्येवं नियमप्राप्ते पिणने, स्था० १० उ० ।

नित्यपिणं न गृहीयात्-

मे निक्खु वा भिक्खुणी वा गाहावड्कुलं पिणवापनि-
याप पविस्सित्तकामे से जाइं पुण कुलाइं जाणेज्जा-इमेसु
खलु कुलेसु णितिप पिणे दिज्जति, णितिप अग्गापिणे
दिज्जति, णितिप चाप दिज्जइ, णितिप अवहृभाप दि-
ज्जइ, तदप्पगाराइं कुलाइं णिनियाइं णितिश्रोमाणाइं णो
नचाप वा पाणाप पविसेज्ज वा, णिकलपेज्ज वा । एयं
खलु तस्म भिक्खुस्स वा भिक्खुणीए वा सामगियं, जं
मव्वट्ठेहिं समिते सहिते सयाजुए चि वेमि ।

न भिक्षुर्वावद गृहपतिकुलं प्रवेष्टुकामः । स तच्छ्रद्धार्थं, स च
वाक्याद्योपन्यासाद्यः । यानि पुनरेवंजानि कुलानि जानयिन् ।
तद्यथा-इमेसु कुलेषु, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारः । नित्यं प्रतिदिनं
पिणं पोषो दीयते, तथाऽप्रपिण्डः शास्त्रोदनाऽऽदेः प्रथ-
ममुद्धृत्य भिक्षार्थं व्यवस्थाप्यते, सोऽप्रपिण्डः, नित्यं जागो-
ऽरूपोपो दीयते । तथा-नित्यमपार्थभागः पोषचतुर्थभागः ।
तथाप्रकाराणि कुलानि, नित्यानि नित्यदानयुक्तानि, नित्यदा-
नादेव (णितिश्रोमाणाइं ति) नित्यं (श्रोमाण चि) प्रवेशः स्व-
पक्षपरपक्षयोर्धेयु तानि तथा । इदमुक्तमभवति-नित्यलाभात्तेषु
स्वपक्षः संयतवर्गः, परपक्षोऽपरमिक्षाचरवर्गः, सर्वो भिक्षार्थं
प्रविशेत्, तानि च बहुष्यो दातव्यमिति तथाभूतमेव पाकं
कुर्युः, तत्र च पट्ठावयवः । अल्पे च पाके तदन्तरायः कृतः
स्यात् । इत्यतस्तानि नो भकार्यं पानार्थं वा प्रविशेत्किंक्रामेहे-
नि । सर्वोपसंहारार्थमाह- (एयमित्यादि) एतदिति यदादेरा-
रभ्योक्तं, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारार्थः । एतत्स्व भिक्षोः सा-
मर्थ्यं समग्रता, यदुद्गमोत्पादनग्रहणैषणासंयोजनप्रमाणाङ्गा-
लधूमकारणैः सुपरिशुद्धस्य पिण्डस्योपादानं क्रियते, तद् ज्ञा-
नाऽऽचारसामर्थ्यं, दर्शनचारित्र्यतपोवीर्याऽऽचारसंपन्नता चेति ।
अथ वैतत्सामर्थ्यं सुषेणैव दर्शयति-यत्सर्वार्थैः सरसविर-
साऽऽदिभिराहारगैः, यदि वा-रूपरसगन्धस्पर्शगैः, समितः,

संयत इत्यर्थः । पञ्चजिर्वा समितः, शुभेतेषु रागद्वेषरहित इ-
ति यावत् । एवम्भूतश्च सह हितेन वर्तते इति सहितः । स-
हितो वा ज्ञानदर्शनचारित्र्यैरेवम्भूतश्च सदा युतस्तेन संयमयु-
क्तो भवेदित्युपदेशः । ब्रवीमीति । जम्बूनामानं सुधर्मस्वामी-
दमाह-भगवतः सकाशात् भुवाऽहं ब्रवीमि, न तु स्वेच्छयेति ।
शेषं पूर्ववदिति । आचा० २ धु० १ चू० १ अ० १ उ० । (अत्र
वक्तव्यम्- ‘अग्गापिण्ड’ शब्दे प्रथमभागे १६५ पृष्ठे उक्तम्)

नित्यपिणो न भोक्तव्यः-

जे भिक्खु णितियं पिणं जुंजइ, जुंजंतं वा साइज्जइ ॥५२॥

जे निक्खु णितियं अवहं जुंजइ, जुंजंतं वा साइज्जइ ॥५३॥

जे भिक्खु णितियं जागं जुंजइ, जुंजंतं वा साइज्जइ ॥५४॥

जे निक्खु णितियं उव्वहं जागं जुंजइ, जुंजंतं वा साइज्जइ ॥५५॥

पिणो भच्छो, अवहो तद्वहो, तस्स भवं जागो त्रिभागः,
त्रिभागं उव्वहं उव्वहं भागो ।

गाथा-

एसेव गमो नियमा, णितिप पिणम्मि होतव्वहे य ।

जागे य तस्सुव्वहे, पुव्वे अवराम्मि य पदम्मि ॥५६॥

जो गमो णितिप अग्गापिडे भणितो, सो चेव गमो पिडादि-
एसु चउसु वि सुत्तेसु उस्सगाववाएण भाणियव्वो ।

सूत्रार्थप्रतिपादनार्थं पिणगाथा-

पिणो खलु नचट्ठा, अवहपिणो उ तस्म जं अहं ।

तस्सइ जागमादी, तस्महमुव्वहं जागो उ ॥ २२३ ॥

गार्थव । नि० चू० २ उ० ।

णितियवास-नित्यवास-पुं० । नित्यमवस्थानाद् नित्यः । नि-
त्यवासिनि, अनुसूच्योस्तु प्रमाणाधिकवासे, नि० चू० ।

जे निक्खु णितियं वासं वसइ, वसंतं वा साइज्जइ ॥५६॥

उदुव्वहं वासःसु अतिरिक्तं वसतः णितियवासो भवति ।

इदानीं निर्युक्तिमाह-

दव्वे खंचे कास्से, जावे णितियं चउव्विहं होति ।

एतोसिं एणात्तं, वोच्छामि अहाणुव्वीए ॥ ५२४ ॥

दव्वस्तेककालभावेसु णितियं चउव्विहं, एतोसिं जं नानात्वं
विशेषं, तस्मानुपूर्व्या वदथे ।

संयोगचतुष्कभङ्गप्रदर्शनार्थमाह-

दव्वेण य खंचेण य, णितियाणितिप चउक्कभयणा उ ।

एमेव कास्सभावे, दयस्स व द्रुए समातारो ॥ ५२५ ॥

दव्वतो णितिप, खंचतो णितिप, एवं चउजंगो कायव्वो ।
तत्थ पढमंगभावेणा संधारगाइव्वणि कालदुगातीताणि,
ताम्मि चेव खंचे परिजुंजंतो णितिश्रो जवति । पढमजंगो संधार-
गादिदव्वो कालदुगातीता अणम्मि खंचे उ परिजुंजति ।
चातियमंगो तम्मि चेव खंचे अस्से संधारगादि गेएहति ।
तातियजंगो नितियं पवुच्च । चउत्थमंगो सुधो । एवं कालभावे-
सु वि चउमंगो कायव्वो । कालश्रो वि णितिप, भावश्रो वि णि-
तिप । तत्थ पढमजंगो कालदुगातीतं च सति सद्वादिषु
प्राधपन्निको पढममंगो, कालदुगातीतं वसति, ण सद्वादिषु

रागपडिक्को वितियमंगो । कालदुगनिगतस्स वि न सद्धाति सु
भावपक्खिक्को ततियमंगो, चतुर्थः शून्यः, (दुवस्स व डवे समो-
सारो ति) कालभावदुअस्स दव्वखेत्तडुप समोतारः ।

गाहा-

काळो दव्वोतरती, जस्स व दव्वस्स सो तु पज्जाओ ।
भावो खेत्ते जम्हा, वासादी सुन्नमन्नत्थ ॥ २२६ ॥

कालो दव्वे समोतरति, जम्हा सो दव्वपज्जातो, एत्थ दव्व-
काळेसु चरमंगो भावेयव्वो । भावो खेत्ते समोतरति, जम्हा एगा-
इसु भावपक्खिवंधो जवति । एत्थ वि खेत्ते भावेसु चरमंगो
भावेयव्वो । खेत्तकालचउज्जे इमा भावणा-तस्मि य खेत्ते मा-
सातीतं वसति पढममंगो, चरिमं उडुवद्धितं जत्थ मासक-
प्पठिया तत्थेव वासंतियाणं शितियमंगो, अन्यकालप्राप्तेरिति ।
अथं भागं पक्खिक्कं वा संकमंतस्स स धेव, भिक्खायदि-
याप ततियमंगो, चतुर्थः शून्यः ।

जो दव्वणितिओ सो इमे पडुच्च । गाहा-

परिसान्निपरिसानी, संथाराऽऽहारउडुविहमुवधिम्मि ।
हगलगसरक्खमल्लग-मत्तगमादीसु दव्वम्मि ॥ २२७ ॥

संथारो दुविहो-परिसाडी, अपरिसाडी य । आहारो तेसु
धेव कुलेसु गेएहति । दुविहो उवही-आहितो, उवगहितो य ।
पासवणखेत्तल्लसद्धातिणिमित्तया । गाहा-

काळदुगातीताई, संथारादीणि सेवमाणा उ ।
एसो उ दव्वणितिओ, पुष्पे अंतो बहिं णितो ॥ २२८ ॥
एते संथारगादि दव्वे कालदुगातीतं अपरिहरंतो णितिओ
जवति, स वाहिरियंसि वा खेत्तं अंतो मासकप्पे पुष्पे ते धेव
संथारगादी बहिं णितो दव्वणितिओ जणति ।

इदाणि खेत्तणितिओ-

ओवासे संथारे, विहारउच्चारउवधिफलगामे ।
एगरादिदेसरजे, वसमाणे खित्तो णितिए ॥ २२९ ॥

संथारगोवासे, अहवा संथारो पृथक् परिगृह्यते, विहारो
सज्जायचुमी, उच्चारो सण्णाभूमी, कुन्नगामादि ण मुंचति, पुनः
पुनस्तेधेव विहरति । एस खेत्तणितिओ ।

इदाणि काळणितिओ-

चाउम्मासा उवरि, एगट्टाणे वसंति जे जिकखु ।
बुद्धिनिमित्ते असती, वसमाणे कालतो णितिए ॥ २३० ॥

उडुवासकालातीतं वसंतो काळणितिओ, बुद्धिणिमित्तं वसंतो
घटुकालेण वि णितिओ ण जवति । बुद्धकार्यपरिसमाप्तौ अपरि-
छादसन् निमित्तो भवति ।

इदाणि भावणितिओ-

ओवासे संथारे, भत्ते पाणे परिगहे सहे ।
सेहेसु संथयेसु य, पक्खिद्धे जावतो णितिए ॥ २३१ ॥
जे सेहा ण तावत्प्रज्जंति, पूर्वापरेण संथवेण संयुवाओ
वासादिसु सव्वेसु रागं करंतो भावपक्खिक्को भवति ।

गाहा-

वसही ण एरिसा खलु, होहिति अस्सत्थ एव संथारो ।
एत्थं नत्तमणुत्तम-सद्धा सेहादि वा णत्थि ॥ २३२ ॥

अस्सत्थ एरिसा वसही णत्थि ति रागं करंति, एवं संथारग-
भत्तपाणसद्धसेहाऽऽदिसु वि ।

इदाणि दव्वखेत्तकालभावेसु पक्खिक्कं भणति-

उक्कोसोवधिक्कण, देसे रज्जे य वुट्टवासे य ।

लहुगा भावे गुरुगा, सेसे पणं च लहुगो तु ॥ २३३ ॥

दधं पमुच्च उक्कोसोवहिण फलणं य चउलहुआ । खेत्तं
पमुच्च देसे रज्जेसु चउलहुआ । काळं पमुच्च वासातीते वु-
ट्टवासातीते य चउलहुया । रागेण भावे सव्वत्थ चउगुरुगा ।
संथारगवज्जेसु तणेसु रुगलपत्थारपद्धलपसु य पणं । सेसे
दव्वादिएसु प्रायशो मासलहुयं ।

गाहा-

सुत्तणिवातो णितिए, चतुर्विधे मासियं बहिं लहुगं ।
उच्चारितसरिसाई, सेसाई विगोवणचाए ॥ २३४ ॥

चउव्विहे दव्वादि णीयते, जत्थ मासलहुं तत्थ सुत्तणिवातो,
सेसा पक्खिक्का शिष्यस्य विगोवणट्टा भणता, कारणभो पुण
दव्वादिचउव्विहं पि णितियं वसेज्ज ।

ते इमे कारणा दुविहा-

असिन्ने ओगोयारिए, रायहुट्टे नए व आगाढे ।

गेहल्ल उत्तिमट्टे, चरित्ते सज्जाइए असती ॥ २३५ ॥
यहिं असिन्ने वट्टति अतो कालदुगातीतं पि एगक्खेत्ते वसेज्ज ।
यहिं ओमरायउडुवोहियजए वा आगाढे वसेज्ज, आगाढे वा
गेहल्ले वसेज्ज, उत्तिमट्टे परियरणा वा वसेज्जा, बहिया चरगादिसु
चरित्तदोसा अतो वसेज्जा, यहिं वा सज्जाओ ण सुज्झति, अतो
सज्जायणिमित्तं वसेज्ज । असती वा बहिं मासकप्पओगा ण,
तत्थेव वसेज्ज ।

चोदगाऽऽह-एगक्खेत्ते काळदुगातीतं वसमाणा कइं सु-
द्धचरणा ? । आचार्याऽऽह-

एगक्खेत्तणिवासा, कालातिकंतचारिणो जति ।

सुद्धचरणणाणा खलु, विसुद्धमालंबणं जेणं ॥ २३६ ॥

एगक्खेत्ते कालदुगातिकंतं पि वसमाणा, तदा वि णिरतियारा,
जतो विसुद्धालंबणावधंवी, ज्ञानाऽऽवरणाऽऽद्वयं चाऽऽलंबणं ।

किं च-

आणाएँ अमुक्कधुरा, गुणवुट्टी जेण णिज्जरा तेणं ।

मुक्कधुरस्स ए मुण्णिणो, मोधी संविज्जति चरित्ते ॥ २३७ ॥

आणत्ति तित्थकरवयणं, जडा तित्थकरवयणातो णितियं ण वस-
ति, तदा तित्थकरवयणाओ धेव कारणा णितियं वसति, स एवं
आणाए संजमे अमुक्कधुरो धेव, अमुक्कधुरस्स णियमाणाणाऽऽ-
दिगुणपरिवुट्टी, जेण य तस्स गुणपरिवुट्टी तेण णिज्जरा विउ-
ट्टा भवति, जो पुण तप्पक्खिक्कवे वट्टति, तस्स सोही चरित्तस्स
ए विज्जति ।

इदाणि गतोऽप्यर्थः स्फुटतरः क्रियते-

गुणपरिवुट्टिणिमित्तं, काळातीते ण होति दोसा तु ।

जत्थ तु पहितो णाणी, ठविज्ज तहियं न विहरेज्जा ॥ २३८ ॥

कालाओ दुगातिकंतं ज्ञानादिगुणपरिवृत्तिणिमित्तं वसतो न
दोषः । जत्थ पुण यहिं विहरंतो णाणादीणं हाणी हवेज्ज, ण
तत्थ विहरेज्ज इत्यर्थः । नि० चू० २ उ० ।

नित्यवासकनम्-ननु किमित्येवमुपदिश्यते? यावता मासकल्पे-
न विहरतामवश्यमात्येव जीवोपमर्दः, सूत्रार्थोजयहानिरपि जा-
यते, मार्गमनश्चमसंभवाद्परिचिन्तनादुपयोगिभक्तपानाऽऽद्य-
न्मप्राप्तौ चानपि साऽऽदिक्षोभाद्वात्मविराधनासंभवाच्च प्रत्यक्षं
होय एव दृश्यत इति । प्रयोगश्चात्र-अयुक्तमिदं मासाऽऽदिविहा-
रेण ग्रामानुग्राममणमिति पक्षः । संयमाऽऽत्मविराधनाहेतुत्वा-
दिति हेतुः । तथापि चकष्टास्यसावधानुष्ठानादिति दृष्टान्तः । य-
द्यत्संयमाऽऽत्मविराधनाहेतुभूतमनुष्ठानं तत्तत्संयमवतामनार-
म्भणीयमेव, यथा कृष्यादिसाध्यानुष्ठानम्, तथाभूतं चेदं मास-
कल्पाऽऽदिना ग्रामानुग्राममणमितिपुनर्यः । अतो न युक्तमिद-
मिति निगमनम् । न चास्य हेतोरसिद्धत्वाऽऽदिदोषोद्भावनाऽपि
कर्तुं शक्यते, पूर्वमेव सूत्रार्थो नयसंयमाऽऽत्मविराधनायाः सप्रपञ्चं
प्रातिपादितत्वात् । अन्यैकत्र निवासे गुण एव दृश्यते-यतो मा-
र्गमनानावात्सल्यमस्तजीवोपमर्दाभावे संयमवृत्तिरुपजायते ।
स्यायामाभावात्प्राप्त्युक्तैपण्योचितभक्तपानलाभसंभवाच्च चान-
पि साऽऽदेः क्षोभाद्वाद्वात्मविराधनाऽपि न भवति । तथाऽऽचार्य-
निर्यासपुस्तकाऽऽद्यधिकलपठनकारणकलापसंभवाच्च सूत्रार्थोज-
यवृद्ध्या शिष्या दीप्ता भवन्ति । उक्तं च-“आरोग्यवृद्धिर्विनयो-
पमशस्त्ररागाः, पञ्चाऽऽन्तरा जगति पाठगुणा भवन्ति । आचा-
र्यपुस्तकनिवासस्तदायवदमाः, चाष्टाश्च पञ्च पठनं परिवर्त्य-
न्ति ॥ १ ॥ ” अन्यथागमोऽप्येवमेव व्यवस्थितः । यतः-“पंच
समिया त्रिगुणा, उज्जुत्ता संजमे तवे चरणे । वाससंयं पि
वसंता, मुणिणो आराहणा भणिया ॥ १ ॥ ” इत्याद्यनेकगुणक-
लापोपेतत्वाद् नित्यवासस्य, युक्तमेव तत्करणमिति मन्तव्यम् ।
एवं व्यवस्थितेऽपि यद्यन्यापरिकल्पनं, तत्कदाग्रहप्रदगृहीतव-
चनमिवापकर्षणो नयमिति स्थितम् ।

अत्रोच्यते-यत्तावत्प्रतिपादितम्-‘मासाऽऽदिविहारे’ इत्यादि-
ना पृथिव्यादिमर्दाऽऽदिना संयमाऽऽदेर्विराधनेति दूषणकदम्ब-
कम् । तद् नित्यवासेऽपि समानमेव । यतो विहारपरिहारेण
स्वर्दैक्यं निवासवतां प्राप्त्युक्तैपण्यवसतिज्ञानाभावाद् गृ-
हस्था इवाऽऽश्रयाभावेपु मुक्तसमस्तजीवोपमर्दाऽऽद्यः
स्वयंप्रदकरणकारणानुमोदनाऽऽदौ प्रवर्तन्ते । ततश्चैषाणा-
मपि जीवनिकायानामाकुट्यापि विराधनोत्पद्यते । ततश्च प्रा-
ण्यतिपात (विरमण) महाप्रतजङ्गनिरर्थकताया अपि शिरस्तु-
परमुपकनाऽऽदेर्वैयर्थ्यं स्यात् । अन्यैकत्र निवासे प्रतिदिनमाहा-
राऽऽदिदानवन्दनाऽऽदिप्रतिपत्त्योपगृहीतानां साधूनामनादिभ-
षाज्यासवशवर्तिनां प्रतिबन्धाऽऽद्यः संभवन्ति । उक्तं च-
पडिंधो लहुयच्छं, न जलुवयारो न देसविभ्राणं । नाऽऽ-
णाराहणमेप, दोसा अविहारपक्खमि ॥ १ ॥ ततश्च
प्रतिबन्धासंबन्धः, संबन्धाश्चित्तविप्लुतिः, चित्तविप्लुतेरका-
र्थप्रवृत्तिरिति । एवं वासतिस्फुटतरा संयमविराधना-यदा च चि-
त्तविप्लुत्या प्रेरितः स्त्रीसेवाऽऽदौ प्रवर्तते, तदा न केवलं प्रथमव्र-
तमङ्गः, अपि तु पञ्चानामपि । तथाहि-रमणीरमणमनाः संके-
तस्थाने व्रजभ्रागच्छन् वा क यास्यासि, कुतो वा प्रत्यावृत्तः?, इति
केनचित्प्रेरितोऽस्त्रीकशलोत्तरदानाय वक्ति-उदरवाधा मेऽस्ति,
ततः शरीरचिन्तायै गमिष्यामि, तां वा कृत्वा समागतः, इति वदतो
मृषावादः । स्वाभ्यादिजिरननुक्रातमतो निषेवतोऽदत्ताऽऽनिम् ।
तत्सेवा तु प्राण्यतिपातमेषुनपरिग्रह (विरमण) व्रतजङ्गोऽपि
स्त्रीपरिग्रहकरणाद्भवति । अन्यथा-सूत्रार्थोजयहानिरपि तद्वशग-
स्य । तथा-समस्तानां कषायाणां वृत्तिरुपजायतेऽनुरागवशाग-

स्य, तदसंप्राप्तौ च्चराऽऽद्युमादसंभवादात्मविराधनेना । प्रवचनो-
पधातइच-यथैते श्वेतमिक्कवी घदन्ति-चेलाञ्चलमेपि प्रमादायाः
संबन्धिनमस्माभिः परित्यज्येत, ध्यापारः पुनरेतेषामीदृशः । प्रयो-
गश्चात्र-भवन्नमणजीकृष्णं गृहीतव्रतयतीनां समस्तानर्थनिवन्धनो
नित्यवास इति अयुक्त एवेति पक्षः । समस्तप्रमादनिवन्धनत्वा-
दिति हेतुः । गृहवासवदिति दृष्टान्तः । यद्यत्प्रमादनिवन्धनं
तत् तद् पुनर्थीनामयोग्यम्, यथा-गृहवासनिषेधनम्, प्रमादनि-
वन्धनश्चायमित्युपनयः । ततोऽयुक्तोऽयमिति निगमनम् । न
चास्य हेतोरसिद्धताऽऽदिदोषोद्भावना विज्ञावयितुं शक्यते,
पूर्वोक्त्युक्तेरतिप्रतीतत्वात् । यथोक्तम्-आगमोऽप्येवमेवेत्यादि,
तस्यायुक्ततरमत्वाद् वक्तुमर्हानिधर्मता चाऽऽवेदितता भवति ।

यतस्तत्रायं प्रकमः-

“जो होज उ असंयथो, रोगेण व पेष्टिमो भुसियदेहो ।

सव्वमंवि जहां भणियं, कयाइ न तरेज्ज काई जे” ॥ १ ॥

अस्या ज्ञावार्थः-यः स्यादसमर्थो विकृष्टतपश्चरणाऽऽदिना, रोगे-
ण च, राजमयाऽदिना प्रेरितः स्वाभ्याधिकशक्येष्टयावितः, तथा
भुषितदेहो जराऽदित्येवात्त्वाद्वाक्किर्निविष्टः । किं बहुनोक्तैवमा-
दिकारणैः सर्वमपि यथाजणितं यथाऽऽगमे प्रतिपादितं किंवाऽ-
नुष्ठानं, कदाचनाऽपि यदि कथञ्चिद्, विधातुं, (न तरेज्ज चि) न
शक्नुयादिति । ‘जे’ इति पादपूर्णे निपात इति गाथाऽर्थः ।

तदा किं प्राप्ताऽऽलम्भन इव समस्तमपि त्यजेदेवेत्याह-

“सो वि य निययपरक्कम-पयसायधिच्चलं अगुहंतो ।

मोचूण कून्चारियं, जयई जइ तो अवस्स जई” ॥ १ ॥

अस्या व्याख्या-सोऽपि च पूर्वोक्तकारणैः सकलशक्तिरहितोऽपि
निजपराक्रमव्यवसायधृतिफलमगोपयद् कूटचरितं मुक्त्वा, यत-
ते यदि शक्तिपराक्रमोचितं विधत्ते; तदा यतिरेवाऽसौ, सुसाधु-
रेवेति, न पुनरन्योऽसाधुरित्यर्थः । तत इत्थंनूतस्यापि युक्तसंय-
मानुष्ठानस्यागार्यवेति कांक्षाऽऽवेदितम्, समर्थस्य पुनः का
वार्ता ?, इति गाथाऽर्थः ।

अतो हेतोर्नित्यवासमपि समस्तानर्थयोजनं विदधाना य-
दीत्थंनूता प्रवर्तते, तदैवाऽऽराधना, नान्यथेत्यावेदयति
गाथाप्रयमाह-

“निम्मम निरहंकारा, सज्जुत्ता नाणदंसणचारित्तमि ।

पयक्खेत्ते वि ङिया, खवैति पोरणयं कम्म” ॥ १ ॥

जियकोहमाणमाया, जियलोहरीसदा य जे श्रीरा ।

वृद्धावासे वि ङिया, खवैति पोरणयं कम्म” ॥ २ ॥

पंचसमिया त्रिगुत्ता, उज्जुत्ता संजमे तवे चरणे ।

वाससंयं पि वसंता, मुणिणो आराहणा जणिया” ॥ ३ ॥

सुगमं वेदम्, नवरमस्य विवरणं विदधताऽप्राणिहितम्-किमिदम्-
कार्थिकगाथात्रयम् । उच्यते-अत्यादरव्यापनपरम् । आदरश्चा-
त्र सकलशक्तिरहितत्वाद् जगत्त्वहीनतया चाऽऽगमनियिद्धम्-
पि नित्यवासं कुर्वन् यदि यथाशक्त्योद्यच्छति-निर्ममत्वाऽऽदि-
विशेषणयुक्तो भवति, तदैवाऽऽराधको, नान्यथेत्यावेदितमिति ।

आगमनिषेधश्चेतः सूत्रादेवावसीयते-

“साहेउ अछमासे, वासासु सुभूमिओ निवा जंति ।

परवत्तकदे वि पुटे, हावंतो मासकप्पं तु” ॥ १ ॥

कावाइदोसओ जइ, तदचचओ एस कीरई नियमा ।

सव्वेण तह वि कीरइ, संथारम” “याईहि” ॥ २ ॥

वृद्धावासे पि, न यथाकथञ्चिदेव, कुशलः काशावलम्बनतो-
ऽप्यवसेयः ।

यत आगमवचनमेवं व्यवस्थितम्-

"क्षेत्रेण अरुजोयण, कालेण जाव निफलवेत्तं ति ।

क्षेत्रेण य कालेण य, जाणसु सपरफकमं येरं ॥१॥ "

अस्या अयं भावार्थः-यदि जड्वायलहीनताऽऽदिकारणैः प्रजा-
तोत्थितः प्रस्तुतभिक्षाचरवेत्तायामर्क्यो जनं गन्तुं शक्नोति,
तदा सपराक्रमत्वादिहारमेव कार्यते, न नित्यवासम् ।

यत आह-

"क्षेत्रेण अरुगाउय, कालेण जाव निफलवेत्तं ति ।

क्षेत्रेण य कालेण य, जाणसु अपरफकमं येरं ॥१॥ "

एवं पुनश्चक्रमणरहितव्यवस्थितवासं यतनया कार्यते ।

सा चेयं लेशतः-

"मासे मासे वसही, तणङ्गलाई य अन्न गेहंति ।

भिक्षायादियवियारा, जहिं विया तत्थ नऽन्नासु ॥१॥ "

अस्या इयमक्षरगमनिका-वातोक्तेकोपद्रुतोऽपि मूर्च्छाऽऽदिरो-
गाऽऽप्रतननुजङ्गवायलहीनतया क्षान्ताऽऽदिग्रहणकारणेन वा नि-
त्यवासं कुर्वाणो मासे मासे अन्यां वसतिं, तृणरुगलाऽऽदीनि
चान्यानि गृह्णाति, भिक्षा च नान्यविभागे, विचारश्च बहिर्भूमिष्वत्र
विभागे स्थितास्तत्रैव, नान्यत्रेति गार्थः ।

वसत्यादिभिर्भागासंप्राप्तौ किं कर्तव्यमित्याह-

"अछाप जाव एकं, करैति भागं असंधरगामं ।

अछाप धिय वसहिं, विनजंती जाव मूलयसहीए" ॥१॥

अस्या अयं भावार्थः-(अछाप चि) यां तृणरुगलाऽऽदिवि-
भागेन स्थातुं शक्नोति, तदैकमेव ग्राममष्टमसप्तष्टाऽऽदिहीयमा-
नभागैः प्रकुर्वन् यावत्सकलमपि ग्राममेकैव विभागेन वि-
धाय वसतिं चान्यान्यां गृह्णाति, तद्भावे एकस्यामपि स्थितः सं-
स्तारकं यतीनां विधत्ते, मा चित्तशुद्धेरभावे पापबन्धः स्यादिति ।
ततस्तच्छुद्धिनिमित्तमागममयादापरिपाहनाय चानयात यु-
क्त्या तिष्ठति, तत आराधको भवतीति गार्थाऽर्थः ।

यत्पुनः पूर्वमेवंविधं प्रतिपादितम्-मासकल्पाऽऽदिना विहरतः सं-
यमाऽऽत्मविराधना, सूत्रार्थोभयहानिरपीति । तदज्ञानविजृम्भत-
म् । न हि विदिनपरमार्थः संविगता मोक्षसुखानिलापिण एवंविध-
परमपुरुषाऽऽसेवितं सकलशास्त्रप्रतिपादितं परमनिर्जराकारण-
मेकान्ततः प्रनावनाकारणं समातभयप्रणित्राणक्रममुदितोदित-
मासकल्पविहारमतिदुष्करमवीरपुरुषाणामेवंविधाऽऽस्वम्बनजा-
सपरिकल्पनया दूषयन्ति । तथाहि-यत्तावत्प्रतिपादितम् अवश्यं
मार्गं गतानां पृथिवीकायाऽऽदीनां विराधना संयमविराधना,
सा न संभवति । यत ईर्यासमितिसमिताः साधवो ज्वन्ति । यत
उक्तम्-"जुगमेतंतरदिठी, पयं पयं चक्खुणा विसोहंतो । अव्य-
फिक्खत्ताऽऽसत्तो, हरियासमिओ मुणी होइ ॥१॥ " अथ मार्गं क्वापि
सचेतनाया मिश्राया जुवः संभवः, क्वापि च हरितायाः संभवो
भविष्यति, ततोऽवश्यंभाविनी विराधनेति । न । तत्रावश्यंजा-
विगमनसंभवे शास्त्रेऽप्यनुज्ञानात्, केवलमत्र प्रायश्चित्तशुद्धेः
निर्दोष एवेति । यच्चैर्यायुक्तस्यापि चङ्क्रमणकृता विराधनाऽव-
श्यंभाविनीति भवता संभावितम् । तत्राऽपि न दोषत्वोऽप्यस्ति ।

यतः-

"उच्चालियम्मि पाए, हरियासमियस्स संकमट्ठाए ।

आवजेज्ज कुलिगी, मरेज्ज तं जोगमासज्ज ॥१॥

न तु तस्स तन्निमित्तं, वंशो सुहुमो वि देसिओ समए ।

अणवज्जो उवओगे-ण सव्वभावेण सो जम्हा ॥२॥ "

इत्यतस्तेषां भगवतां परमसंयमिनां धीरपुरुषचरितानुगा-

मिनां परीपहोपसर्गदत्तोरस्थलानां मासकल्पविहारिणां ना-
स्त्येव संयमधाधागन्धोऽपि । यच्च-परिश्रमेत्यादिनाऽऽत्मविरा-
धनेत्युक्तम् । तदपि सुखधीबन्धनं व्यतिरिच्यान्यद् न साधयति ।
यतः प्रायः प्राणिनां रोगशोकभयभोगाऽऽद्यः पूर्वोपात्तकर्मव-
सतः संजवन्ति, न यथाकथञ्चित्, तत्पुनर्नित्यवासोऽपि समानम् ।
यदि पुनरेतच्छ्रूयते-विशेषतो याज्ञकारणकलापमासाद्य तदुद्-
यमासादयति, तदा तस्याङ्गीकृतत्वादवश्यंवेद्यत्वादात्मविराध-
नाऽपि न भवति । यतोऽवश्यंवेद्यकर्मणां केनाऽपि प्राणं कर्तुं न
शक्यते, अवश्यंवेद्यत्वादेव । यद्योक्तम्-अपरापरग्रामनगराऽऽदि-
गमने अपरिचितजनसकाशादुचितजनकपानादेरसंभवे वातपि-
त्ताऽऽदिक्रोमः स्यादिति । तदपि बालप्रलापकल्पम् । यतो व्रत-
ग्रहणकाले तदङ्गीकृतमेव लाजाभासाऽऽदिकम् । यतः सर्वदैव सा-
धूनामयमाशयविशेषः-"लाभालाभे सुखे दुःखे, जीविते मरणे
तथा । स्तुतौ निन्दाविधाने च, साधवः समचेतसः " ॥ १ ॥
अन्यच्चाऽपूर्वापूर्वग्रामनगराऽऽदौ विहारं विदधतां शिष्योपधि-
श्रावकप्रतिषोधाऽऽहाराऽऽदेर्विशेषतो लाभः सम्भवति, विशेषदे-
शनाश्रवणाद्विशेषतो भावसम्भवादिति । तथाहि-लोकेऽप्येव-
मेव दृश्यते-देशान्तराऽऽयातप्राचूर्यकस्य सविशेषस्तनानिवेषप-
नचीरप्रदानपर्युपास्तिवचनश्रवणाऽऽदेस्तथैव दर्शनादिति, नित्य-
वासिनां पुनः सर्वाऽभाव एव, असकृदायातप्राचूर्यकस्येव । उक्तं
च-"अतिपरिचयादवज्ञा, भवति विशिष्टेऽपि वस्तुनि प्रायः ।
लोकः प्रयागवासी, कूपे स्नानं सदा चरति " ॥ १ ॥ आगमेऽ-
प्यज्ञाणि-"पडिबंघो लहुयत्तं," इत्यादि । यदपि प्रतिपादिनम-
सूत्रार्थोज्ञयद्वानिः स्यादिति । तदपि मिथ्यात्वमिति रात्रगुणित-
चेतसो वञ्चना । यतो न हि विहारवनां संयमस्वाध्यायाऽऽद्यनुष्ठानं
व्यतिरिच्यान्यत् कर्तव्यमस्ति । यः पुनर्विहारे वस्तुपरिकर्मणादौ
तद्याघात उद्भाविताः, सोऽङ्गीकृत एव, यतः सूत्रार्थोज्ञयान्यासो-
ऽपि संयमाऽऽद्यनुष्ठाननिमित्तमेव विधीयते, न जनरक्षणार्थम् । यत्र
एतच्छ्रूयते-"निधम्मि य सज्जाओ ।" अन्यच्च-"पैशाचिकमाख्या-
नं, भुत्वा गोपायनं च कुञ्चवद्धाः । संयमयोगिरात्मा, निरन्तरं व्या-
पृतः कार्यः ॥१॥" इति । यदपि सुगन्धद्विचयनार्थं किञ्चित्प्रयोग-
श्चेति जल्पितम् । तदपि न विदुषां मनागम्यसुखमुत्पादयति ।
साक्षात्केतोरसिद्धताऽऽज्ञानाऽऽलिङ्गित्वात्सहते मासकल्पाऽऽ-
द्युचितविहारनिषेधव्यापारान्तरं प्रति, अनेकोपपत्तिर्निर्मासकल्प-
विहारस्य संयमं प्रति श्रवणतया समर्थितत्वादिति । अतः । सि-
तमिदम्-मोक्षार्थं ग्रहीतदीक्षेण संयमार्थिना मासकल्पाऽऽदिना
विहर्तव्यमिति । अस्यायस्यान्वयव्यतिरेकाभ्यामुपदेशमालावि-
धायकेन जगवता धर्मेदासगणिनाऽपि तथैव समर्थितत्वात् ।

तथा च तत्त्वप्रम्-

"कारणनीयावासे, सुदुत्तरं उज्जमेण जइयव्वं ।

जइ ते संगमथेरा, सपाडिहेरा तथा आसि " ॥१॥

अस्यायमकार्थः-कारणे हीनजङ्गावन्नवन्नजणे, नित्यवासः
कारणनित्यवासः, कारणनित्यवासे सुष्ठुनरमतिशयेन यति-
तव्यमुद्यमेनाप्रमादेनेत्यर्थः । यथा-ते भगवन्त आगमप्रमिक्काः
संगमस्थविरसुरयः सप्रातिहार्या अप्रमत्ताऽऽदिगुणगणाऽऽवर्जि-
तहृदयतया देवैरपि स्तूयन्ते, तदा, यदाऽसौ भगवान् वृक्ष-
वासमगमत्, आसीद् भूयादिति गार्थाऽर्थः । दर्श० ४ तत्त्व ।

जाहे वि अ परितंता, गामाऽऽगरनगरपट्टणमन्ता ।

तो केइ निअयवासी, संगमथेरं ववइसंति ॥ ११ ॥

यदाऽपि च परिश्रान्ताः, सर्वथा श्रान्ता इत्यर्थः । किं कुर्वन्तः सन्तः ? प्रामाऽऽकरपचनोऽऽद्यन्तः सन्तः । प्रामाऽऽदीनां स्वरूपं प्रसिद्धमेव । ततः केचन नष्टनाशका नित्यवासिनः, न तु सर्व एव । किम् ? संगमस्याविरमाचार्यं, व्यपदिशन्त्यालम्ब्यन्तयेति गाथाऽर्थः ॥ ११ ॥

कथम् ?-

संगमधेरायरिओ, सुदु तवस्सी तहेव गीअत्थो ।

पेहिता गुणदोसं, नितियावासं पवन्नो उ ॥ १२ ॥

इयं चान्यकर्वृका गाथा सोपयोगा च निगदसिद्धा । कः पुनः संगमस्थविरः, इत्यत्र कथानकम्-“कोल्लापुरे नगरे संगमधेरा छिन्नफल्गुचेण सादृहिं विसज्जिया । ते तं नगरं नवदा कारुण अघावलपरिहीणा विहरंति । नगरदेवया फिर तेसिं वयरिपस-आ । तेसिं सोसो दसो नाम आहिडिउं चिरेण कालेण उदंतवा-हसो आगयो । सो तेसिं पडिस्सए न पयिसति निययवासिं ति काउं । भिक्खावेलाए उगादिं हिंइंता संकिस्ससति, कुंठो-अं सद्धुग्गणि न दापंति । एगय सेट्टिकुले रेवईए गदीओ दारओ । छमासा रोवंतस्स आयरिपहिं चप्पुडिया कया । मा गोव । बाणमंतरीए मुक्को । तेहिं तुट्टेहिं पमिलामिया जहि-च्छिण्णं । सो विसज्जिओ । आयरिया सुइरं हिंडिऊण अंतं पंतं गाहायागया समुद्धिआ । आयस्सयआलोचनाए आयरि-या जणंति-आलोपहि । सो भणति-तुज्जेहिं समं हिंडिओ ति । ते भणंति-धातिपिंडो ते भुओ ति । जणंति-मम अतिमुहुमाणि पामसिं ति पट्टो । देवयाए अहुरसे वासं, नंधकारं च विउ-त्तियं । एस होलेइ ति । आयरिपहिं जणिओ-पहि । सो जणइ-अंधयारो ति । आयरिपहिं अंगुली दाइया पज्जसिया आउट्टो आलोप ति । आयरिया वि नवभागे परिकहिंति । एवमयं पुट्ठा-ऽऽहंयणो ए होइ, सव्वेसिं मंदधम्मानमालंबयणं ति” ॥ १२ ॥

आह च-

ओमे सीसपवासं, अप्पनिर्वयं अजंगमत्तं च ।

न गणंति एगखिचे, गणंति वासं निअयवासी ॥ १३ ॥

‘ओमे’ कुम्भिके, शिष्यप्रवासं शिष्यगमनं, तथा तस्यैवाप्र-तियन्मननिष्पन्नमङ्गमत्तं च वृद्धत्वं, वरदादात्तत्रैव को-अधिभागजननं च । इदमालम्ब्यनजालं न गणयन्ति नापेक्षन्ते, नाऽलोक्यन्तीत्यर्थः । किं तु एकक्षेत्रे गणयन्ति वासं, नित्यवा-सिनो मन्धियः । इति गाथाऽर्थः ॥ १३ ॥ आय० ३ अ० ४०२० ।

णितियावाऽ(णु)-नित्यावादिन-त्रि० । नित्यो मोक्षो यत्र गतानां पुनरागमनाऽदि नास्ति । नित्यतयाऽवस्थितिर्यथास्ति तन्निषेध-प्ररूपके, दशा० ६ अ० । “णितिया सव्वभावा मंगुलीणं ।” उपा० ६ अ० ।

णित्त-नेत्र-न० । नयने, लोचने, दशा० १० उ० ।

णित्तज्ञ-निस्तज्ञ-त्रि० । अनिवृत्ते, “तेणं णित्तज्ञं मणिरय-णं अस्सादेति ।” अ० १५ द्वा० ।

णित्तिरिअ-देशी-श्रुति, दे० ना० ४ वर्ग ४१ गाथा ।

णित्तिरिदी-देशी-निरन्तरं, दे० ना० ४ वर्ग ४० गाथा ।

णित्तुप-निस्तुप-त्रि० । अचोपने, अवधारिते, दृ० १ उ० ।

णित्तुस-निस्तुप-त्रि० । तुपरहिते, तद्वद्विशुद्धे च । प्रअ० ४ सम्ब० द्वार ।

णित्तेय-निस्तेजस्-त्रि० । गनकान्तो, नि० १ शु० १ वर्ग १ अ० । निर्वीर्यं, अ० ९ द्वा० ३३ उ० ।

णित्थरण-निस्तरण-न० । पारप्रापणे, जं० ३ द्वा० । “जर-णित्थरणसमत्था ।” आ० म० १ अ० २ द्वा० । जं० ।

णित्थरिज्जंत-निस्तीर्यमाण-त्रि० । पर्यन्ते प्राप्यमाणे, संधा० ।

णित्थाण-निस्थान-त्रि० । स्थानस्रष्टे, द्वा० १ शु० १८ अ० । स्थानवर्जिते, विपा० १ शु० ३ अ० ।

णित्थारग-निस्तारक-त्रि० । पारगे, “णित्थारगपारगा होइ ।” इति वन्दकं प्रति शुरुवचनम् । निस्तारकाः संसारसमुद्रात्, प्रा-णिनां प्रतिज्ञाया वा पारगाः । संसारसमुच्छतीरगामिनो भवत यूयमित्याशुर्वचनम् । पा० । ध० ।

णित्थारणा-निस्तारणा-स्त्री० । पारप्रापणायाम्, जं० ३ द्वा० । (‘परिहार’ शब्दे संयमे सीदतां संयतानां निस्तारणा वदयते)

णिंदंसण-निदर्शन-न० । कथञ्चिद् गृह्यतः अज्युपगच्छतः परानुक्रमया निश्चयेन पुनः पुनर्दर्शने, दशा० १० उ० । अनु० ग० । उक्त० ।

णिंदंसिय-निदर्शित-त्रि० । नितराप्रमुखाते, पो० ६ विव० । कथञ्चिद् गृह्यतः पर्याऽनुक्रमया निश्चयेन पुनः पुनर्दर्शिते, ग० २ अधि० । अनु० ।

णिंदरिसण-निदर्शन-न० । निश्चयेन दृश्यतेऽनेन दार्ष्टान्तिक एवार्थ इति निदर्शनम् । दृष्टान्ते, दश० १ अ० ।

णिदा-निदा-स्त्री० । निदानं निदा । प्राणिहिंसा नरकाऽदिदुःख-हेतुरिति जानतोऽपि, यद् वा साधूनामाध्यात्मं न कल्पते इति परिक्रानवतोऽपि जीवानां प्राणभ्यपरोपणे, पि० । नियतं दानं शुक्तिर्जीवस्य ‘दैव’ शोधने इति ध्वननाद्, निदा । ज्ञाने, आज्ञे, तद्युक्ता वेदनाऽपि निदा । आभोगवत्यां वेदनायाम्, अ० १६ श० ५ उ० ।

णिदाह-निदाय-नितरां दहनेऽत्र । नि-दह-घञ् । न्यह्कादि-त्वात् कुत्वम् । हण्ये, घर्मे, घर्मेकास्ते च । वाच० । शोकोत्तररीत्या आवणाऽऽदिगणनया एकादशे लौकिकरीत्या ज्येष्ठाऽऽव्ये मासे, आव० ५ अ० ।

निदाह-पुं० । अधिको दाहो निदाहः । असाधारणदाहे, आव० ५ अ० ।

णिंदंजाण-निष्ठाध्यान-न० । निष्ठापरतन्त्रस्य स्थानं निष्ठाध्या-नम् । स्थानां निष्ठाया महिषमांसभक्ति-मोक्षकाभिलाषिदृष्टि-दन्तोत्पादकारि-प्राक्कुम्भकारत्वाच्चस्तमृत्पिण्डोत्पन्नवत् सा-धुमस्तकत्रोदि-वटशास्त्राभेदि-साधूनामिव दुष्योने, आतु० ।

णिद्वक्खय-निष्ठाकृय-पुं० । स्वापप्रमोक्षे, निष्ठाकृयेण सुतोऽ-पि बुध्यते । दशा० ५ उ० २ उ० ।

णिद्वह-निर्द्वह-पुं० । सीमन्तकमजान्नरकेन्द्रकात्पूर्वस्यामाव-लिफायामेकविंशोऽपक्रान्तनरके, दशा० ५ उ० २ उ० । ‘माया’ शब्दे उदाहरिष्यमाणायाम् रणायाम्, स्त्री० । महा० २ चू० ।

णिद्वहमज्ज-निर्द्वहमध्य-पुं० । सीमन्तकमध्यादुत्तरस्यामाव-लिफायामेकविंशोऽपक्रान्तमहानरके, दशा० ६ उ० ।

गिह्वावत्त-निर्दग्धाऽऽवर्त-पुं० । सीमन्तकाऽऽवर्तात् पश्चिमा-
यामेकविंशेऽपक्रान्तमहानरके, स्था० ६ ठा० ।

गिह्वोसिद्ध-निर्दग्धावशिष्ट-पुं० । सीमन्तकावशिष्टादक्षिणस्या-
मावलिक्वायामेकविंशेऽपक्रान्तमहानरके, स्था० ६ ठा० ।

गिह्व-निर्दय-त्रि० । निष्करुणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । निष्क-
ये, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । निर्दुणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

गिह्वर-निर्दर-पुं० । फन्दरायाम्, हैमेऽभिधानचिन्तामणौ ।

गिह्वलण-निर्दलन-न० । मर्दने, आचा० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० ।

गिह्व-विगल-धा० । वि-गल । "विगलेः धिष्ण-गिह्वौ"
॥२॥ ४ । १७५॥ इति विगलतेर्णिह्वाऽऽदेशः । 'गिह्वह' । पत्ते-
'विगलह' । विगलति । प्रा० ४ पाद ।

गिह्व-निष्ठा-स्त्री० । 'द्रा' कृत्सायां गतौ । नियतं जाति कुत्सित-
त्वमविस्पष्टत्वं गच्छति चैतन्यमनयेति निद्रा । "पिद्भिदादि-
ङ्योऽद्" ॥३॥ १०४॥ इति अहप्रत्ययः । स्वापावस्थाविशेषे,
कर्म० ६ कर्म० । प्रव० । पा० । पं० सं० । उक्त० । स्था० ।

सुहृपविबोहा गिह्व, [११]

सुखेनाकृच्छ्रेण नखच्छोटिकामात्रेणाऽपि प्रतिबोधो जागरणं
स्वप्नुर्यस्यां स्वापावस्थायां सा सुषप्रतिबोधो निद्रा, तद्विपाक-
वेद्या कर्मप्रकृतिरपि कारणे कार्योपचारादिद्वेष्ट्युच्यते । कर्म० १
कर्म० । अनु० । प्रज्ञा० । निष्ठा पञ्चविधा-निष्ठा १, निद्रानिद्रा २,
प्रचक्षा ३, प्रचक्षाप्रचक्षा ४, स्त्यानदिश्च ५ इति । वृ० ४ उ० ।
स० । (आसां पृथक् पृथक् व्याख्या तत्तच्छब्दे)

गिह्वऽऽदिचवर्कं पक्सिद्धकात्रे आयरमाणस्तस पच्छित्तं जणति-
दिवसे णिसि पढे चरिमे, चतुक् आसंरणे लहमासो ।
आणऽणवत्युडाहो, विराधणा गिह्वुद्धी य ॥ १३४ ॥

दिवसतो चउसु वि जामेसु, णिसा रात्री, तां पढमजा-
मे, चरिमे वा जामे, चउक्कं णाम-णिह्वा, णिह्वाणिह्वा, पयला,
पयलापयला । आसेवणं णाम-एतासु वट्टति । तत्थ से प-
त्तेगं चउसु वि मासलहुं । णिह्वाए दोएह वि वहुं, अति-
णिह्वाए कालगुरुं । पयलाए तवगुरुं । अतिपयलाए दोहि वि
गुरुं । सुवताण य इमे दोसा-भगवता पक्सिद्धेसु जत्रो मा-
णाभंगो कथो प्रवति, आणाजंगेण य चरणजंगो । जतो भणि-
य- "आणाए धिय चरणं, तभंगे जाण किं न भगं तु ?" भण-
वत्यदोसो य-एगो पडिसिद्धकालेसु सुवतो, असो वि तं ददुं
सुवति, "एगेण कयमकज्जं, करेति तण्णयथा आणो ।" उडाहो य
भवति-दिवसे सुवतो य दिछो असंजणहिं चितयति-जाहे
एस णिक्खित्तसज्जायज्जाणजोगो सुवति, ताहे वक्खिज्ज-
ति-रातो रतिकिंभतो, एवं उडाहो भवति । अहवा प्रणंति-
ण कम्मं, ण धम्मो, अहो सुववत्तं । विराधणा-सुतो आली-
बणगे डग्गेजा । गिह्वुद्धी य । यत उक्तम्- "पञ्च वदन्ति कौन्ते-
य !, सेव्यमानानि नित्यशः । आलस्यं मैथुनं निद्रा, क्रुधा क्रोधश्च
पञ्चमः ॥१॥" नि० चू० १ उ० । वृ० । (उदकर्तारं निष्ठापञ्चक-
करणनिवेधो 'दगतीर' शब्दे वदयते)

उसस्यो निष्ठाति, प्रचलायनीत्याह-

छउमत्ये ण भंते ! मण्णसे निह्वाएज्ज वा, पयलाएज्ज वा !

हंता ! निह्वाएज्ज वा, पयलाएज्ज वा, जहा हंसेज्जा तहा,
णवरं दरिसणावरणिज्जस्स कम्मस्स उदणं निह्वाएज्ज वा,
पयलाएज्ज वा, से णं केवलस्स नत्थि, अणं तं चेव ॥

"छउमत्ये" इत्यादि । (निह्वाएज्ज व त्ति) निद्रां सुषप्रतिबोध-
लक्षणं, कुर्यात् निद्रायेत् । (पयलाएज्ज व त्ति) प्रचलां ऊर्ध्व-
स्थितनिद्राकरणलक्षणां कुर्यात् प्रचलायेत् । भ० ५ श० ४ उ० ।
नितरां प्राप्ति गच्छन्ति कुत्सितामवस्थामिदामुत्र चानयेति
निद्रा । नद्रशादु प्रतीपनकाऽऽदिषु विनाशमिह्वानुभवान्ति ।
धर्मकार्येष्वपि शून्यमानसत्वान्न प्रवर्तन्ते इति । आक्षि-
प्तोचनरूपायाम्, सुत्र० २ ध्रु० २ अ० । सुसतायाम्, उक्त०
४ अ० । आ० म० । "जागरिता धम्मिणं, अधम्मियाणं च
सुत्तिया सेया । वच्छादिवभगिणीए, अर्कहिसु जिणो जयंती-
प ॥२०६॥" (इति 'जागरिया' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १४४म
पृष्ठे, 'जयंती' शब्दे च १४१६ पृष्ठे चिन्तितम्)

गिह्वाण-निद्राण-त्रि० । सुसप्रमत्ते, प्रति० ।

गिह्वाणिह्वा-निद्रानिद्रा-स्त्री० । निद्रातोऽतिशायिनी निष्ठा नि-
क्षानिष्ठा । मयूरव्यंसकाऽऽदित्वान्मध्यमपददोषी समासः । कर्म०
१ कर्म० । शाकपाथिद्याऽऽदित्वान्मध्यमपददोषी वा समासः ।
स्था० ६ ठा० । दुष्प्रबोधायां स्वापावस्थायाम्, कर्म० ।

निद्रानिष्ठास्वरूपमाह-

....., गिह्वाणिह्वा य दुक्खपडिबोहा । [११]

दुःखेन कष्टेन बहुभिर्घोलनाप्रकारैरत्यर्थमस्फुटतरीभूतवै-
तन्यत्वेन प्रतिबोधो यस्यां सा दुःखप्रतिबोधो । कर्म० १
कर्म० । प्रव० । तस्यां हि चैतन्यस्यात्यन्तमस्फुटतरीभूतत्वाद्
बहुभिर्घोलनाप्रकारैः प्रबोधो भवत्यतः सुषप्रबोधनिद्रातोऽस्या
अतिशायिनीत्वं, तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि निद्रानिद्रा ।
प्रव० २१६ द्वार । कर्म० । पं० सं० । उक्त० । नि० चू० । स्था० ।
प्रज्ञा० । प्रव० । स० ।

गिह्वापमाप-निद्राप्रमाद-पुं० । क० स० । प्रमादकारणीभूत-
निद्रायाम्, "निद्राशीलो न भुतं नाऽपि चित्तं, बंधुं शक्तो ही-
यते चैव तान्याम् । हानद्रव्याज्ञावतो दुःखजागी, लोकद्वैते
स्यादतो निद्रयाऽऽलम् ॥१॥" इति । स्था० ६ ठा० ।

गिह्वामत्त-निद्रामत्त-त्रि० । निद्राऽभिचूते, आव० ५ अ० ।

गिह्वायण-निद्रायण-न० । निपणस्य स्वप्नावस्थायाम्, वृ० ३ उ० ।

गिह्वारिय-निर्दारित-त्रि० । विस्फारिते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
निष्कासिते, "निह्वालियग्गंजीहे" । उपा० २ अ० ।

गिह्विद्ध-निर्दिष्ट-त्रि० । कथिते, विशेषे । तं० । प्रतिपादिते,
दर्श० ३ तत्त्व । आव० । दर्शिते, पञ्चा० ३ विव० ।

गिह्वुच्छिया-निर्दुग्धिका-स्त्री० । दुग्धरहितायाम्, तं० ।

गिह्वेस-निर्देश-पुं० । निर्देशनं निर्देशः । विशेषाभिधाने, यथा
आवश्यकं सामायिकमिति । अनु० । आ० म० । "सामाज्यं ति
निह्वेसो त्ति ।" (तत्स्वरूपम् 'उद्देश' शब्दे द्वितीयभागे ७९६
पृष्ठे उक्तम्) (निर्देशनिकेपोऽपि तत्रैवोक्तः)

यकाभ्यां चीद्देशनिर्देशाभ्यामिहाधिकारस्तदाह-

ओदइओ खइओ त्ति व, नाणं चरणं ति जावनिह्वेसो ।

एतय विसेमाहिगओ, समासउद्देशनिर्देशो ॥ १५०३ ॥
अज्जयणं उद्देशो, तं चिय सामाज्यं ति निर्देशो ।

बुद्धीं जहासंनव-माजेज्जं ससपुं पि ॥ १५०३ ॥

बौद्धिको भावः, ज्ञायिको ज्ञाव इत्यादि । भयवा-ज्ञानं, दर्शनं, कारिप्रमित्यादिको ज्ञानाऽऽदीनां ज्ञायिकज्ञायोपशमिकज्ञावृत्तित्वाज्ञाविनिर्देशः । इह च प्रत्येकमष्टविधे उद्देशे निर्देशे च समासोद्देशः, समासनिर्देशश्च विशेषणाधिकृतः । तथाहि-प्रस्तुतेऽध्ययनम्, इत्येव समासोद्देशः, सामायिकमिति च विशेषाभिधानरूपान्तरसमासनिर्देशः । एवं स्वयुक्त्या यथासम्भवं शेषेष्वपि शुनस्कन्धचतुर्विंशतिस्तथाऽऽध्ययनेष्वप्युच्यते, यथा शुनस्कन्ध इति समासोद्देशः, आवश्यकमिति समासनिर्देश इत्यादि ॥ १५०२ ॥ १५०३ ॥

उत्तरगाथासंबन्धनार्थमाह--

सामाज्यं नपुंसक-मस्स पुं यी नपुंसगं वा वि ।

निदिद्वा तत्थिच्छद्दं, कं निर्देशं नओ को णु ॥ १५०४ ॥

इह सामायिकमिति नपुंसकतया रुढम् । अस्य च त्रिविधो निर्देशो उच्चारयिता, स्त्रीपुंनपुंसकभेदात् । तत्रेदं नैयव्विचार्यने-को नयः कं निर्देशमिच्छति ?-किं निर्देश्यवशात्, निर्देशकवशाद्वा ? इति विनेयः पृच्छतीति गाथाऽर्थः ॥ १५०४ ॥

अस्मिन् च प्रश्ने सत्याह-

उविहं पि नेगमनओ, निदिहं संगहो य ववहारो ।

निहेमयमुज्जुसुओ, उजयसरिच्छं च सहस्स ॥ १५०५ ॥

नैगे गमा वस्तुधर्मपरिच्छेदा यस्याऽसौ ककारवर्णनाशाक्षैरगमः, अनेकप्रकारस्त्वभ्युपगमपर इत्यर्थः । नैगमश्चासौ नयश्च नैगमनयः । स द्विविधमपि निर्देश्यवशाद्विदेशकवशाच्च निर्देशमिच्छति, इति शेषः, लोकव्यवहारपरत्वात्, अनेकगमरूपस्याभास्य नयस्य । श्लोके च निर्देश्यवशात्, निर्देशकवशाच्च निर्देशप्रवृत्तिरुच्यते । तत्र निर्देश्यवशाद् यथा-‘वामवदत्ता, तरङ्गवती, प्रियदर्शना कथा’ इत्यादि । निर्दिष्टवशात् मनुना प्रणीतो ग्रन्थो मनुः, अक्षपादेनोक्तोऽक्षपाद इत्यादि । श्लोकोत्तरे तु निर्देश्यवशात् पट्जीवनिक्कायप्रतिपादकमध्ययनं पट्जीवनिक्का, साध्याचारप्रतिपादको ग्रन्थ आचार इत्यादि । तथा-निर्देशकवशाद्विदेशो यथा-कपिलेन प्रणीतं कापिलीयमध्ययनं, हरिकेशिना प्रणीतं हरिकेशीयं, केशिगौतमाभ्यामजिहितं केशिगौतमीयं, गन्धिसंहिता, जिनप्रवचनमित्यादि । एवं सावद्यविरमणरूपं सामायिकं रुढितो नपुंसकमिति कृत्वा निर्देश्यवशान्नैगमो नपुंसकनिर्देशमेवावश्य मयते । यथा-सामायिकं नपुंसकमिति । तथा सामायिकं निर्दिष्टुः स्त्रीपुंनपुंसकलिङ्गत्वात्तद्वशात्सामायिकस्य त्रिलिङ्गताऽप्येतन्मतेन भवति । यथा-सामायिकं स्त्री, सामायिकं पुरुषः, सामायिकं नपुंसकमिति । यथा वा देवदत्ताऽऽदिना घटाऽऽदिशब्दे समुच्चारिते स घटाऽऽदिशब्द उच्चारयितुं देवदत्ताऽऽदिपरिणामत्वाद्देवदत्ताऽऽदिशब्दत्वेन व्यपदिश्यते, तथा-तद्विधेयपृथुबुद्धेराऽऽद्याकारघटाऽऽदिपरिणामत्वाद् घटाऽऽदिशब्दत्वेनापि लोके निर्दिश्यते । एवं स्वाभिधेयसावद्यविरमणपर्यायत्वात्सामायिकस्य नैगमो नपुंसकनिर्देशं मयते । अभिधायकस्त्रीपुरुषाऽऽदिपरिणामत्वात् द्विविधनिर्देशमवश्यमनुपगच्छति, यथा-‘सामायिकं स्त्री’ इत्यादि । आह-‘उविह-

हं पि नेगमनओ’ एतावन्मात्रोक्तौ निर्देश्यवशाद्, निर्देशकवशाच्च द्विविधं निर्देशमिच्छतीति कुतो लभ्यते ? इति । अत्रोच्यते-“निदिहं संगहो य ववहारो” इतिवचनात् । अत्र ह्यवमर्थः-निर्दिष्टमभिधेयं वस्त्वङ्गीकृत्य संग्रहव्यवहारो निर्देशमिच्छतः, निर्देश्यपर्यायत्वात् वचनस्य, इत्यादियुक्तिश्च भाष्ये वदयते । तदिदं निर्दिष्टं वस्त्वभिधेयतित्ववचनात्प्रागपि “दुविहं पि” इत्यत्र निर्दिष्टनिर्देशकवशाद्विदेश इति गम्यते । (निर्देश्यमुज्जुसुओ ति) निर्देशतीति निर्देशको वक्ता, तमङ्गीकृत्य ऋजुसुओ निर्देशमिच्छति । यथा-‘सामायिकं स्त्री’ इत्यादि । वक्तृपर्यायत्वाद्बचनस्येत्यादि युक्तिरत्रापि ज्ञाप्येऽभिधास्यते । (उभयसरिच्छं च सहस्स ति) उभयमिह निर्देश्यं निर्देशकं च वस्तु तस्योभयस्य सदृशं समानलिङ्गमेवाऽऽश्रित्य शब्दनयस्य, निर्देशप्रवृत्तिरिति गम्यते । यदि हि निर्देश्यं नपुंसकं, तदा निर्दिष्टाऽपि स्त्रीपुंनपुंसकलक्षणो नपुंसकमेव, वक्तृव्यापयोगानन्यत्वेन तद्रूपत्वात् । उपयोगप्रधाना हि शब्दनयाः, ततो यो यत्रोपयुक्तः स तद्रूप एव, यथाऽन्युपयुक्तोऽग्निः, तथा च सति स्त्रीपुरुषावपि यदा रुढितो नपुंसके सामायिकं वपयुक्तौ जनयः, तदा निर्देश्यनपुंसकोपयुक्तत्वात्नपुंसकमेव, तदुपयोगानन्यत्वेन तद्रूपत्वादिति । स्त्रीपुरुषौ वा नपुंसकं भूत इत्यस्य त्वर्थस्य शब्दनयमतेनासम्भवं एवेति नियुक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥ १५०५ ॥

अथ विस्तरार्थमभिधित्सुर्जाप्यकारः प्राऽऽह-

जं संववहारपरो-ऽनेगमो नेगमो तओ दुविहं ।

इच्छं संववहारो, उविहो जं दीसए पायं ॥ १५०६ ॥

यद्यस्माद्लोकव्यवहारपरोऽनेकगमश्च नैगमनयः, तत्तत्सामिर्देश्यवशाद्विदेशकवशाच्च द्विविधमपि निर्देशमिच्छति । लोकाव्यवहारश्च प्रायो द्विधा दृश्यते ॥ १५०६ ॥

कथम् ? इत्याह-

ऊज्जीवणियाऽऽयारो, निदिहवसेण तह सुयं चऽसं ।

तं चेव य जिणवयणं, सच्चं निर्देसयवसेणं ॥ १५०७ ॥

जह वा निदिहवसा, वासवदत्तातरंगवइयाई ।

तद् निर्देसगवसओ, लोए मणुरक्खवाठ ति ॥ १५०८ ॥

लोको द्विधा-अर्हदर्शनानुगतो लोकोत्तररूपः, तद्व्यतिरिक्तश्च । नत्र लोकोत्तरे निर्दिष्टार्थवशान्निर्देशो यथा-पट्जीवनिक्का नामाध्ययनम्, आचारः, आवश्यकमित्यादि । (तह सुयं च णं, तं चेव येत्यादि) तथा अत्रैव लोकोत्तरे तदन्यच्च श्रुतं निर्देशकवशात्सर्वमपि जिनप्रवचनमुच्यते । तथा-अन्यत्किमपि शुनं निर्देशकवशादेवोच्यते । तथा-भट्टाह्वेनिमित्तं, गन्धिसंहिता, कापिलीयमित्यादि । यथा वा-इतरलोके निर्दिष्टवशाद्वासवदत्ता, तरङ्गवतीत्यादिनिर्देशः, निर्देशकवशात् मनुः, अक्षपाद इत्यादि ॥ १५०७ ॥ १५०८ ॥

तथा किम् ? इत्याशङ्क्य प्रकृते योजयन्नाह-

तह निदिहवमाओ, नपुंसगं नेगमस्स सामज्यं ।

थीपुंनपुंसगं वा, तं चिय निर्देसयवसाओ ॥ १५०९ ॥

यथा पट्जीवनिक्का, आचार इत्यादौ निर्दिष्टार्थवशाद्विदेशः, तथाऽत्रापि सावद्यविरमणवक्त्रणनिर्दिष्टनपुंसकार्थवशात्सामायिकम्, इति नपुंसकनिर्देशः, यथा वा मनुः, अक्षपाद इ-

त्यादौ निर्देशकवशाज्निर्देशः, तथाऽत्रापि योऽपि पुरुषनपुंसकलक्षणत्रिविधनिर्देशकवशात् तदेव सामायिकं स्त्रीपुंनपुंसकं भवति । स्थादित्रिविधनिर्देशकवशाद् नन्दसंहितामनुकापिधीयाऽऽदिवत् त्रिष्वपि लिङ्गेषु सामायिकस्य निर्देशप्रवृत्तिः, यथा—‘सामायिकं स्त्री’ इत्यादि ॥ १५०६ ॥

अथ प्रकारान्तरेणाऽपि लोकव्यवहारोपदर्शनेन प्रकृतं समर्थयन्नाह—

जह वा घनानिहाणं, घटसहो देवदत्तसहो ति ।

उभयमविरुद्धमेवं, सामर्थ्यं नेगमनयस्स ॥ १५१० ॥

इयं च गाथा— यथा वा देवदत्ताऽऽदिना घटाऽऽदिशब्दे समुच्चारिते इत्यादिना व्याख्यातैवेति ॥ १५१० ॥

“निर्दिष्टं संगहो य ववहारो” (१५०५) इत्येतद्व्याख्यातुमाह—

अत्याज चिय वपणं, लहइ सरूवं जओ पईवो व ।

तो संगहववहारा, जणति निर्दिष्टवसंगं तं ॥ १५११ ॥

यतो यस्मादर्थदेव वाच्याद् घटाऽऽदेः सकाशाद्वाचकं वचनं स्वरूपमात्मज्ञातं लभते, नान्यथा, यथा प्रदीपः । प्रदीपो हि प्रकाश्यमेवार्थं प्रकाशयन् प्रदीपो जणयते, यदि तु प्रकाश्यं वस्तु न स्यात्, तदा किमपेक्षोऽसौ प्रदीपः स्यात् ? तस्माद्यथा प्रकाश्यदेवार्थात्प्रदीप आत्मज्ञातं लभते, तथा वाच्यादेवार्थाद् वचनमात्मस्वरूपमाप्नोति । ततस्तस्मात्संग्रहव्यवहारनयौ निर्दिश्यते इति निर्दिष्टं वाच्यं वस्तु तद्वशगतं तदधीनमेव तद्वचनं जणतो भूतः । वाच्यं चेह सामायिकशब्दस्य सावयवविरतिरूपः, तदभिधेयोऽर्थः । स च रुढिनो नपुंसकनया प्रसिद्ध इति । अतः सामायिकस्य नपुंसकलिङ्गतामेव संग्रहव्यवहारावभ्युपगच्छतः । अथवा सामायिकवतां सत्त्वानां स्त्रीपुंनपुंसकत्वात् तत्परिणामान्यत्वेन च सामायिकार्थस्य स्थादिरूपत्वाद्वाच्यवशेन त्रिलिङ्गनाऽपि सामायिकस्य संग्रहव्यवहारनयमतेन छष्ट्येति ॥ १५११ ॥

प्रकारान्तरेणाऽपि निर्दिष्टवशाज्निर्देशं समर्थयन्नाह—

अहवा निर्दिष्टस्य-स्स पज्जओ चेव तं सधम्म व ।

तप्पच्चकारणओ, धरुस्स रुवाइ धम्म व ॥ १५१२ ॥

अथवा तद्वचनं निर्दिष्टार्थस्य वाच्यवस्तुनः पर्याय एव, तत्प्रत्ययकारणत्वात्—वाच्यार्थप्रतीतिहेतुत्वात्, यथा तस्यैव निर्देशस्य घटाऽऽदेरन्ये संस्थानाऽऽद्यो धर्माः । इह यद्यस्य प्रत्ययकारणं तत्तस्य स्वपर्यायः, यथा घटस्य रूपाऽऽद्यः, वचनं च वाच्यार्थस्य प्रत्ययकारणम्, अतस्तत्पर्यायः, पर्यायश्च पर्यायिणोऽधीन एवेति युक्तो निर्देशवशाज्निर्देश इति ॥ १५१२ ॥

स्यादेतदसिद्धोऽयं हेतुः, एतत्प्रत्ययकारणत्वाच्च—

नस्य, इत्येतन्निराकरणार्थमाह—

वपणं विन्नाणफलं, जइ तं जणिणं वि नत्थि किं तेणं ?

अन्नत्य पच्च वा, सव्वत्य वि पच्चओ पत्तो ॥ १५१३ ॥

अभिधेयसंकरो वा, वचरि पच्चओऽगभिहिणं वि ।

तम्हा निर्दिष्टवसा, नपुंसगं वेति सामर्थ्यं ॥ १५१४ ॥

अर्थविज्ञानफलं हि वचनं, यदि भणितेऽप्युदीरितेऽपि वचने (तं ति) तदर्थविज्ञानं, नास्ति न प्रवति, तर्हि कण्ठोष्ठशोषमात्रविधायिना किं तेनोक्तेन, निष्फलत्वात् ? । स्यादेतच्च—

च्यादर्थान्दन्यत्र वक्तृवृत्तयेऽर्थे विज्ञानं जनयिष्यति वचनम्, ततश्च विज्ञानफलं च तद्विधायि, वाच्येऽर्थे विज्ञानं च न जनयिष्यति, तथा च सति वाच्यार्थपर्यायो वचनं न भविष्यतीत्याशङ्क्याऽऽह—(सव्वत्येत्यादि) यदि हि वाच्यमर्थं विहाय वक्तृवृत्तयेऽर्थान्तरे प्रत्ययं वचनं जनयेत्तर्ह्यविशेषणैव सर्वत्राऽर्थे प्रत्ययः प्राप्तः, न वा कचिदप्यर्थेऽसौ भवेत्, आविशेषादिति—अतत्पर्यायत्वेऽपि तत्प्रत्ययहेतुत्वे सर्वत्राऽसौ जवेत्, नवा कचिद्वेदिति भावः । स्यादेतद्वचनात्कारि प्रत्ययो भवत्येव, यथाऽनेनेदमभिहितमिति, तत्किमुच्यते—“जइ तं भणिणं वि नत्थि किं तेणं ?” इति । इत्याशङ्क्याऽऽह—“अभिधेयसंकरो वेत्यादि ।” अथ वा वाच्यादर्थान्दन्यत्र प्रत्ययेऽभ्युपगम्यमाने सर्वत्राऽपि प्रत्ययो न भवेदित्येको दोष उक्तः । अथ दोषान्तरमभिधिसुराह—(अभिधेयसंकरो वेत्यादि) यदि हि वक्तृवदनभिहितानि खरोष्ठद्वयकाऽऽनि बहूनि वस्तूनि सन्ति, ततो वक्तृवत्तेषामपि धातुः प्रत्यये सत्यभिधेयानां सर्वेषाम्, अभिधेयेन वा घटाऽऽदिना सह वक्त्रादीनामन्येषां सङ्करः, एकस्यां श्रोतृप्रतीतौ साङ्कर्यं युगपत्तदाकारसंक्रमणं प्राप्नोति, न चैतदस्ति, एकस्माद्वचनादेकस्यैव प्रतिनियतस्य घटाऽऽद्याकारस्य संवेदनादिति । तस्मादभिधेयपर्याय एव वचनम्, तत्प्रत्ययकारणत्वात् । अतो निर्दिष्टमिह सामायिकशब्दस्यार्थरूपं सामायिकं रुढितो नपुंसकम्, तद्वशात्सामायिकशब्दः संग्रहव्यवहारयोर्नपुंसकलिङ्गवृत्तिः । अथवा—सामायिकवतः स्त्रीपुंनपुंसकत्वात्, तत्परिणामान्यत्वाच्च सामायिकार्थस्य त्रिलिङ्गतामपि संग्रहव्यवहारावभ्युपगच्छतः । ततो निर्दिष्टस्य सामायिकार्थस्य त्रिलिङ्गत्वाज्निर्देशवशादपि सङ्ग्रहव्यवहारमतेन सामायिकस्य त्रिलिङ्गताऽपि नवति; यथा—‘सामायिकं स्त्री’ इत्यादि । एतच्च स्वयमेव द्रष्टव्यम् ॥ १५१३ ॥ १५१४ ॥

‘निहेसगमुज्जुसुओ’ (१५०५) इति व्याचिष्यासुराह—

उज्जुसुओ निहेसग—वसेण सामर्थ्यं विणिहिसइ ।

वपणं वचुरहीणं, तप्पज्जाओ य तं जम्हा ॥ १५१५ ॥

ऋजुसूत्रनयो निर्देशकवशेनाभिधानुपारतऽन्येण सामायिकं निर्दिशति, यदेव निर्देशकस्य लिङ्गं, तदेव सामायिकस्यासौ मन्यते, यथा—‘सामायिकं स्त्री’ इत्यादि, वचनस्य वक्त्रधीनत्वात्, तत्पर्यायत्वाच्च, विज्ञानवदिति ।

अथ वचनस्य वक्त्रधीनत्वे युक्तिमाह—

करणत्तणओ मण इव, सपज्जयाओ घटाऽऽइरूवमिव ।

साहोणत्तणओ वि य, सधणं व वओ वयंतस्स ॥ १५१६ ॥

वदत एव संबन्धिवचः, इति पर्यन्ते प्रतिज्ञा । अत्र सदृष्टान्तान् हेतूनाह—करणत्वात्, मनोवत्; तथा—स्वपर्यायत्वात्, घटाऽऽदे रूपाऽऽदिवत्; तथा—स्वाधीनत्वात्, स्वधनवदिति ॥ १५१६ ॥

युक्त्यन्तरमाह—

तह सुत्तडुरुत्ताओ, तस्सेवाणुगगहोवघायाओ ।

तस्स तयमिदियं पि व, इहवा अकयाऽऽगमो होज्जा । १५१७ ॥

तस्यैव वक्तुस्तत्त्व इति पक्षः, वचनस्य सूक्तवदुक्तत्वाभ्यां वक्तुरेवानुग्रहोपघातदर्शनात् । इह यस्य यन्निमित्तावनु-

प्रहोपघातौ तस्य तदात्मीयम् यथा देवदत्ताऽऽदेरिन्द्रियम्, ह-
श्यते घञननुक्तञ्चदुरुक्तत्वात्प्रां वक्तुरनुप्रहोपघातौ, तस्मात्त-
त्स्याऽऽत्मीयम् । विपर्यये बाधकमाह-इतरथा अन्यथा वच-
नस्य वक्तुरसंविन्धये तस्याऽनुप्रहोपघातयोरुत्ताभ्यामपि एव
स्यादिति ॥ १५१७ ॥

अत्र परः शाऽऽह-

निदिद्वस्स वि कस्सचि, नणूवयायाओ तयं जुत्तं ।
ते तस्स सकारणओ,इहरा थाणुस्स वि हवेज्जा ॥१५१८॥

ननु न केवलं निर्देशकस्य, किं तु निर्दिष्टस्याप्यभिधेयस्यापि
कस्याचित् तस्कराऽऽदेर्वचनादुपघाताऽऽद्यो दृश्यन्ते, यथा-
'घञ्यतो, हञ्यतो चायं तस्करः, 'मुच्यतो चायमित्याद्युक्ते तस्य
विपादाऽऽद्युत्पत्तेरुपघाताऽऽद्योऽप्यङ्गत्वे एवोपलभ्यन्ते । अनस्त-
द्दशनाभिर्निर्दिष्टस्याऽपि संयमि नञ्चनं वक्तुं युज्यते । अत्रोत्तर-
माह-(ते इत्यादि) ये घटाऽनिप्रवचनश्रवणात्तस्कराऽऽदेः निर्दिष्ट-
स्यानुप्रहोऽऽद्यो दृश्यन्ते, ते तस्य स्वकीयश्रवणेन्द्रियमनःपुण्य-
पापाऽऽदिकात्कारणादेव मन्तव्याः, न विद्यानिप्रवचनोक्तिमा-
त्राद्, अन्यथा श्रोत्राऽऽदिकरणचिकित्सानां स्थापनादीनामपि त-
दुक्तिमात्रात् भवेयुरिति ॥ १५१८ ॥

वक्तृधर्मत्वमेव घञनस्य हेत्वन्तरोक्तैः समर्थयन्नाह-

सरनामोदयजाणियं, वयणं देहो व्व वत्थुपज्जाओ ।

तं नाभिधेयधम्मो, जुत्तमजावाभिहाणाओ ॥१५१९॥

'वक्तृपयांयो वचनम्' इति प्रतिज्ञा, स्वरूपनामकर्मोदय-
जन्यत्वात्, इह यन्नामकर्मोदयजन्यं तत्तत्स्यैव वक्तृदेवदत्ता-
ऽऽदेः पर्यायः, यथा तस्यैव देहः, नामकर्मोदयजन्यं च व-
चनं, तस्मात्तस्यैव वक्तुः पर्यायः । तत्तस्मात्त घञनमभिधे-
यधर्मो युक्तम्, किं त्वभिधातुरेव । उपचयमाह-अभाव-
स्यापि घञनेनाभिधानात् । इदमुक्तं भवति-अभावोऽपि हि
घञनेनाभिधीयते, न च घञनं तद्वन्म इति वक्तुं शक्यते,
अभावस्यासत्त्वात्, यदि च घञनं तद्वन्मः स्यात्, तदा सांख्ये
भावः स्याद्, घञनाऽऽश्रयत्वात्, देवदत्ताऽऽदेर्वदिति ॥१५१९॥

यस्यापि च घटाऽऽदिशब्दाभिधेयस्य घटाऽऽदेर्जावस्य घञनं,
तत्प्रत्ययकारणत्वाद्धर्मत्वेनाभ्युपगम्यते, तत्रापि पृच्छयते ।
किम् ? इत्याह-

जावम्मि वि संवद्धं, तपसंवद्धं व तं पगासेज्जा ।

जइ संवद्धं तिहुयण-वावि चि तयं पगासेउ ॥१५२०॥

भावेऽपि घटाऽऽदिके घञनाभिधेये पृच्छामो भवन्तम्-तद्वचनं
तत्र भावे किं संवद्धं सत्तं भावं प्रकाशयति, आहोस्विदसंवद्ध-
म् ? इति । यदि संवद्धं, तर्हि "चउहि समणहि लोको, मा-
साए निरंतरं तु होइ पुनो ।" (३७६) इत्यादिवचनात् त्रिभुव-
नव्यापित्वात्तत्तत्तं समस्तमपि पदार्थजातं प्रकाशयतु, संवद्ध-
त्वाविशेषादिति ॥ १५२० ॥

अथासंबधं प्रकाशयति, तत्राऽऽह-

निग्विष्ठाणत्तणओ, नासंबधं तयं पईवो व्व ।

भासयइ असंबधं, अह तो सर्वं पगासेउ ॥१५२१॥

नासंबधं तत्पदार्थान् प्रभासयति । कुतः ? इत्याह-निर्विज्ञा-
नत्वात्, विज्ञानादान्तरत्वे सत्यसंबधत्वादिति भावः । अयं च

हेतुः । प्रदीपवदिति दृष्टान्तः । विज्ञानमसंबधमपि वस्तु
प्रकाशयति, न च वचनं विज्ञानरूपम्, अतो नासंबधमर्थे प्र-
काशयति, प्रदीपवद् । अथासंबधमपि तद्वस्तु प्रकाशयति,
तर्हि सर्वमपि प्रकाशयतु, असंबधत्वाविकोपात् । तस्माद्वा-
च्यप्रत्ययकारणत्वेन तद्वन्मो वचनमिति ॥ १५२१ ॥

आह-ननुक्तं वचनमर्थादात्मलाभं जनते, प्रदीपवद्, अतः
कथमिदं वक्तुरेवेत्यते ? इत्याह-

जइ वि वयणिज्ज वत्ता, वज्जऽऽनंतरनिमित्तसामणं ।

वत्ता तह वि पहाणो, निमित्तमवधंतरं जं सो ॥१५२२॥

इदं यद्यपि घञनीयं वक्ता च यथासंख्यं बाह्यमन्यन्तरं च
वचनस्य सामान्यं निमित्तं कारणम्, तथाऽपि वक्ता प्रधानः ।
कुतः ? इत्याह-यद्यस्मादन्तरं प्रायासज्ञं निमित्तमसौ । तस्मा-
द्वचनस्य वक्तृवर्धनात्वात्, यदेव वक्तुर्लिङ्गं तदेव सामायिकस्य
ऋतुसूत्रनयमतेन लिङ्गमिति स्थितम् ॥ १५२२ ॥

"उभयसरिच्छं च सहस्स ।" (१५०५) इत्येतद्व्याचि-
त्यासुराह-

सदो सगाणल्लिगं, निदेसं जणइ विसरिसमवत्थुं ।

तवउत्तो निदिद्व, निदिस्साओ जओऽणणो ॥१५२३॥

शब्दप्रधानो नयः शब्दो निर्देशं वचनमिच्छति । किञ्चिदपि,
इत्याह-समानलिङ्गं निर्देश्यनिर्देशकयोस्तुल्यमेव लिङ्गमसांवि-
च्यतीत्यर्थः । विसदृशं त्यलमानलिङ्गं निर्देशमवष्टमानकत्वा-
दवस्तुत्वेनैव मन्यते । कुतः ? इत्याह-उपयुक्तः निर्देश्येऽर्थ-
ऽपितान्तःकरणो निर्देशा यद् यस्मात्निर्देश्यादनन्योऽभिन्नः ।
इदमुक्तं भवति वक्तुर्लिङ्गवत्ततोऽपि पुमानलमभिधत्तः पुंनि-
र्देश एव, स्त्रियं प्रतिपादयतः स्त्रीनिर्देश एव, नपुंसकं निर्दिशतो
नपुंसकनिर्देश एव, वाच्ये उपयुक्तस्य वक्तुर्व्याकृतत्वादिभिन्नत्वा-
दिति ॥ १५२३ ॥

तथा चाऽऽह-

थीं निदिमइ जइ पुमं, थी चेव तओ जओ तदुवउत्तो ।

थीविष्ठाणत्तणओ, निदिद्वसमाणल्लिगो चि ॥१५२४॥

स्यादेः समानलिङ्गं स्यादिकं निर्दिशनः स्यादिनिर्देश इति
तावत्तरिल प्रतीतमेव । यद्यपि च पुमान् कर्तो स्त्रियं कर्मेनाऽऽवृत्तां
निर्दिशति । यथा-वासयदत्ते । इदमित्यं विधेहीनि, तदपि तर्को-
ऽसौ निर्देशा पुरुषः स्येव भवति । कुतः ? इत्याह-यतो यस्मा-
त्तदुपयुक्तः सऽप्युक्तः स्त्रीविज्ञानाद्व्यवदत्ताऽप्यवसायादन-
न्योऽभिन्नः सन्निर्दिष्टया स्त्रिया समानलिङ्गः पुरुषो भवति ।
ततश्च यदा पुरुषो नपुंसकमभिधत्ते, तदाऽपि निर्दिष्टसमानलि-
ङ्गत्वात्पुंसकमेवास्ती । एवं स्त्रियां नपुंसके च निर्दिष्टे निर्दि-
ष्टसमानलिङ्गता योजनीयेति ॥ १५२४ ॥

ननु कथं स्त्रीविज्ञानादनन्यः स पुरुषोऽपि स्येव भवति, न
पुरुषोऽपि स्यात् ? इत्याह-

जइ स पुमं तो नत्थी, अह थी न पुमं न वा तदुवउत्तो ।

जो थीविष्ठाणत्तणओ, नो थी सो सव्वहा नत्थि ॥१५२५॥

यदि स निर्देशा पुमान्, ततो न स्त्री-न खल्वसौ स्युपयोगवा-
नित्यर्थः । अथासौ स्युपयोगोपयुक्तत्वात् स्त्रीत्यभ्युपगम्यते, त-
र्हि न पुमान्-न पुंस्त्वेनायमेष्टव्यः, किं तु स्युपयोगोपयुक्तत्वात्
स्येवासौ मन्तव्य इत्यर्थः । अथ वैधर्तर्हि न वा न खल्वसौ, त-

दुपयुक्तः स्युपयुक्तः, तदुपयुक्तस्य सर्वथैव पुंस्त्वविरोधात् । किं बहुना ? यः स्त्रीविज्ञानमयः स्युपयोगोपयुक्तोऽपि न स्त्री, किं तु पुमाक्षुपुंसकं वा, स एवभूतः पदार्थः सर्वथा नस्ति-असन्नेव, स्त्रीविषयगुणवदिति ॥ १५२५ ॥

अर्थानुपयुक्तः स्त्रियं भाषमाणोऽपि पुरुषो भविष्यति, इत्याशङ्क्याऽऽह-

नासइ वाऽणुवउत्तो, जइ अन्नाणी तओ न तवयणं ।

निदेमो जेण मयं, निच्छियदेसो चि निदेसो ॥ १५२६ ॥

यदि वा उच्यते भवता-अनुपयुक्तोऽसौ पुरुषः स्त्रियं ज्ञापते-ऽतो न स्त्रीरूपतां प्रातपद्यते । तदयुक्तम्, यत एवं सति तको-ऽसावनुपयुक्तभाषकोऽज्ञानी, उपयोगशून्यत्वात्, घटाऽऽदिवत्, ततश्च न तद्वचनं निर्देशः, उपयोगपूर्वकत्वाभावात्, उन्मत्ताऽऽदि-वचनवत् । कुतः ? इत्याह-येनैतन्मतं सम्मतं विपश्चिताम् । किम् ? इत्याह-उपयोगपूर्वकतया निश्चित्य देशनं ज्ञापणं देशो निर्देशः । अथवा-निश्चितो देशो भाषणं यत्रासौ निर्देशो भव्यते । न च निरुपयोगभाषकस्यैवं सम्भवतीति ॥ १५२६ ॥

एतदेव भाषयति--

सो जइ नाणुवउत्तो-ऽणुवउत्तो वा न नाम निदेमो ।

निदेमोऽणुवउत्तो, य वेड सडो न तं वटुं ॥ १५२७ ॥

हन्त ! स यदि निश्चितदेशो निर्देशोऽभ्युपगम्यते, तर्हि नह्यन् दे-यदत्ताऽऽदिर्नाऽनुपयुक्तो युज्यते । अथानुपयुक्तोऽसौ, तर्हि न तस्य निर्देशः, निश्चितज्ञानपूर्वकत्वात्तस्य । किं बहुना ? निर्देशः, अनु-पयुक्तश्च तद्वानित्येवंभूतं यन्मनं तच्छब्दनयोस्वस्त्वेव श्रूते, विरुद्ध-त्वात्, अत्रेतन आत्मा, आश्रयणः शब्दः, इत्यादिवदिति ॥ १५२७ ॥

अथोपसंहरन्नाह--

तम्हा जं जं निदि-स्सइ तडुवउत्तो स तम्पओ ढोइ ।

वत्ता वयणिज्जाओ, अणखो चि समाणङ्गिगो सो ॥ १५२८ ॥

तस्मादेतच्छब्दनयमनस्य तात्पर्यं, यः पुरुषोऽऽदिवक्ता यं यं स्यादिकमर्थं तदुपयुक्तः स्यादुपयुक्तो निर्दिशति वक्ति, स तन्मयो वाच्यार्थाऽऽत्मको भवति । कुतः ? इत्याह-वक्ता वा-च्योपयुक्तो वचनीयादन्य एव प्रवर्ततीति कृत्वा । ततो वक्तृवच-नीयस्तमानलिङ्गोऽयमस्य निर्देश इति स्थितम् ॥ १५२८ ॥

प्रकृतमुपदेश्यन्नाह--

सामाओवउत्तो, जीवो सामाइयं सयं चेव ।

निदिसइ जओ सव्वो, समाणङ्गिगो स तेणेव ॥ १५२९ ॥

इह प्रस्तुते सामायिके निर्देश्य उपयुक्तो निर्देष्टा जीवः सा-मायिकमेव, भवतीति शेषः । ततश्चाऽसौ सामायिकं निर्दिशन् स्वकमेवाऽऽत्मानमेव निर्दिशति । कुतः ? इत्याह-यतो यस्मा-न्पुंस्त्वपुंसकरूपः सर्वोऽप्यसौ निर्देष्टा तदुपयुक्तत्वात् तेनैव निर्देश्येन सामायिकेन समानलिङ्गो भवति, सामायिकार्थस्य कृद्गतो नपुंसकत्वात्, स्त्रियाः, पुंसो, नपुंसकस्य वा सामायि-कमभिधानस्य नपुंसकलिङ्गनिर्देश एव भवतीति । आह-यदि पुनर्जावस्य द्वैविध्यमिदं निर्देशकोभयवशतोऽपि निर्दे-शः स्यात्, तर्हि को दोषः ? तथाहि-द्विविधो भावोऽर्थस्य विज्ञानं, परिणतिश्च, भावान्निधायिनश्च शुद्धनयाः । तत्र यदा पुमानुपयुक्तः सामायिकं नपुंसकमाह, तदा वक्तुर्नपुंसकविज्ञा-नान्यत्वात् नपुंसकनिर्देशोऽस्तु, निर्देष्टुश्च मुखरोमाऽऽदिरूपपुरुष-

परिणतिमयत्वात् पुंनिर्देशोऽपि भवत्विति । अत्रोच्यते-भाव-स्य द्वैविध्ये सत्यपि वस्तुनो विज्ञानमेवेहोपयोगरूपमधिक्रि-यते, न पुनस्तत्परिणतिः, विज्ञानरूपस्यैवेह निर्देशस्याभिप्रेत-त्वात् । आह-ननु शब्दोऽपि पुद्गलरूपरूपो, निर्दिश्यत इति कृ-त्वा निर्देश एवोच्यते, तत्किमिति तदुपयोगरूप एव निर्दे-शोऽधिक्रियते । नैतदेवं, शब्दस्य छव्यमात्रत्वात्, ज्ञानलक्ष-णभावग्राहिणश्च शब्दनयाः । अत एव पुरुषपरिणतेः सत्यपि भाष्ये न तस्या इह ग्रहणम्, किं तु विज्ञानरूप एवात्र निर्-देशो गृह्यते । तत्रैतत्स्यात्, शब्दप्रधान एव हि शब्दनयः, तत्कथमिह शब्दरूपो निर्देशो नेष्यते ? । तदयुक्तम्, भावा-र्थापरिज्ञानात् । शब्दनयो हि शब्दादेवार्थज्ञानमभ्युपगच्छति, त-द्भावभावित्वात्तस्य । एवं च सति शब्दस्य ज्ञानकारणत्वात्, कारणस्य च छव्यत्वात्, छव्यस्य च ज्ञावशून्यत्वात्, शब्दन-यस्य च भावग्राहित्वाद् न शब्दमात्रप्रधानता युक्तेति । अ-त्रापरस्त्वाह-ननु यद्युपयुक्तो वक्ता यमर्थमाह, तद्वशाभिर्देश इष्यते, ततो निर्देशवशाभिर्देश इति प्राप्तम्, एवं च सति संग्रहव्यवहारयोः शब्दनयस्य च को विशेषः ? । अत्रोच्यते-संग्रहव्यवहारयोरुपयुक्तस्यानुपयुक्तस्य वा चक्षुरात्मनिरपेक्षो-ऽभिधेयमात्रवशाच्छब्दमात्रमेव निर्देशः, इह तु यावद्वस्तुप्रत्य-यमात्रमुत्प्रेक्ष्य य उपयोगस्तस्मादन्यत्वाद्भिधातुर्जिह्वस्यो-पयोगरूपं स्वरूपमेव निर्देशोऽङ्गीक्रियते । आह-यद्येवम्, ऋ-जुसूत्रादस्य को विशेषः, तस्याऽपि हि निर्देशकवशाद् निर्देशः, स एवेहाप्यापन्नः ? । अत्राप्युच्यते-ऋजुसूत्राभिप्रायेणाऽनु-पयुक्तस्याऽपि वक्तुः शब्दमात्रं निर्देशः, अत्र तु वाच्योपयो-ग एव निर्देश इति विशेषः, इत्यलं प्रसङ्गेनेति ॥ १५२९ ॥

तदेवं नयमान्यभिधाय सभ्यभिधायविभागमाह-

इह सत्त्वनयमयाई, परित्तविमयाई समुदियाई तु ।

जइ एं वज्जऽज्जन्तर-निदेसनिमित्तसंगाही ॥ १५३० ॥

इत्थेवमुक्तप्रकारेण सर्वाण्यपि नैगमाऽऽदिनयमतानि परित्तवि-पयाण्यन्योन्यनिरपेक्षतया एकैकांशग्राहीणि, अतो मिथ्यारू-पत्वात् ताभ्यप्रमाणमिति प्राचः । समुदितानि पुनस्ताभ्येवाऽ-न्योन्यसापेक्षतया संपूर्णवस्तुग्राहित्वाज्जैनं मतं भवति । कथ-म्भूतं जैनं मतम्, इत्याह-(वज्जेत्यादि) बाह्याऽऽभ्यन्तरा-णि निर्देशस्य वचनस्य शब्दस्य निमित्तानि संग्रहीतुमभ्युपग-न्तुं शक्नुं यस्य तद् बाह्याऽऽभ्यन्तरनिर्देशनिमित्तसंप्राप्तिः । तत्र बाह्याभ्यन्तरभिधेयघटपटशकटाऽऽदीनि, आभ्यन्तराणि तु स्वरना-मकर्मोदयतालवादिकरणप्रयत्नादीनि निर्देशस्य निमित्तानि छ-ष्टव्यानि । समस्ततत्सामग्रीजन्यनिर्देशाभ्युपगमपरत्वेन सभ्यग-रूपत्वाज्जैनं मतं प्रमाणमिति भावार्थः । आह-बाह्यो घटाऽऽदिरर्थः शब्दस्य कथं निमित्तम्, संबन्धाभावात् ? । तदयुक्तं, शब्दार्थयोर्व्याचक्षकसंबन्धस्य विद्यमानत्वात् । यद्यर्थस्य शब्दो वाचकः, तर्ह्यगृहीतसंकेतस्यापि श्रेयच्छा-ऽऽदेरसावर्थं प्रतिपादयेदिति चेत् । नैवम्, कर्मक्षयोपशमस-व्यपेक्षस्यैव तस्य तत्प्रतिपादकत्वात्, क्षयोपशमस्य च सङ्केता-ऽऽदिसापेक्षत्वात् । न हि प्रदीपः प्रकाशक इत्येतावन्मात्रेणैवा-न्धाऽऽदीनामप्यर्थं प्रकाशयति । ननु यदि क्षयोपशमापेक्षः शब्दो-ऽर्थं प्रकाशयति, तर्हि संकेतकरणेऽपि तदप्रकाशनप्रसङ्गः, न चैतदस्ति, गृहीतसङ्केतानामविगानेनार्थप्रतिपत्तिदर्शनात्, ततः किमन्तर्गडकल्पकयोपशमकल्पनेन ?, तदयुक्तम्, तथाहि-केषा-

निजजनमनीनां शास्त्रव्याख्यानाऽऽदौ विषमपदवाक्येषु वि-
शिष्टकृत्योपशमावाप्तिकेतोऽपि कर्तुं न क्षम्यते, अन्ये तु
तत्करणेऽपि नायं प्रतिपद्यन्ते । यदीपि केपाञ्चिदपूर्वम्लेच्छ-
भार्याभेदध्वनेऽङ्गनसंकेतानामपि जगित्येव कथमप्यर्थप्रति-
पत्तिरेवमेव, तत्रापि कृत्योपशमस्यैवानिपटुत्वं हेतुः । तस्मा-
त्कर्मकृत्योपशमाऽऽदिसामग्रीसंश्लेषेणः गच्छेत् वाचकः, अर्थस्तु
वाच्यः, इति शब्दार्थयोर्व्याच्यवाचकभावलक्षणः संबन्ध इति ।
तद्वैय व्याख्याता “ कुविहं पि नेगमनश्चो । ” (१५०५) इत्या-
दि गाथा, तद्व्याख्याने च व्याख्यातमुपेक्षातानिर्मुक्तिद्वारगा-
थाद्वयस्य द्वितीयं द्वारम् ॥ १५३० ॥ विशेषः । आ० म० ।
निर्देशानं निर्देशः । कर्माऽऽदिकारकशक्तिनिरनधिकरूपे लि-
ङ्गार्थमात्रस्य प्रतिपादने, “निर्देशे पदमा होइ ।” निर्देशे प्रथमा
विभक्तिर्भवति । यथा-स वा अर्थं वाऽऽस्ते, अहं वा आस्ते ।
स्था० ८ ठा० । अनु० । प्रश्निते कार्ये नियमायै, उत्तरे, ज० ३
श० १ उ० । निर्देशो हि प्रथमतः कायप्रयोगेण भाषास्वभा-
वपादाय पञ्चाद्व्याकृत्यासिकरणप्रयोगतो विधीयते । ज्यो० १
पादु० । हेतुदृष्टान्तोपदेशेन स्पष्टनरीकरणे, न० । उत्सर्गाप-
वादाज्यां प्रतिपादने, उत्त० १ अ० ।

गिद्देसदोस-निर्देशदोप-पुं० । उचितनिर्देशाकरणरूपे सूत्रदोषे,
अनु० । स च यत्र निर्दिष्टपदानामेकवाक्यता न क्रियते, यथेदं
देवदत्तः स्थापयामोदं पचनीत्यभिधातव्ये पचतीति शब्द-
नानिधत्ते । अनु० । विशेषः । निर्देशदोषो नाम यत्र वस्तुपर्याय-
वाचिनः पदार्थस्यान्तरपरिकल्पनाऽऽश्रयणम् । यथा-द्रव्यप-
र्यायवाचिनं सत्ताऽऽदीनां व्याप्यार्थान्तरपरिकल्पनमुल्लङ्घ्य ।
आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

गिद्देसवचि [ण]-निर्देशवर्तिन-त्रि० । आज्ञावर्तिनि, “ गिद्दे-
सवचो पुण जे गुरुण । ” द्वा० ९ अ० २ उ० ।

गिद्देत्य-निर्देशस्थ-न० । निर्भये, व्य० ४ उ० । स्वस्थे, व्य०
७ उ० ।

गिद्देस-निर्दोष-त्रि० । निरवचे, पञ्चा० ७ विव० । “अलियमुव-
चायजणियं ।” इत्यादिद्वाविंशत्सूत्रदोषरहिते, स्था० ७ ठा० ।
आ० म० । अनु० । हिंसाऽऽदिदोषरहिते, अनु० । समस्तोका-
नुक्तदोषविप्रमुक्ते, विशेषः । दोषस्याभावे, व्य० १ उ० । अप्राय-
श्चित्ते, नि० चू० १ उ० । (व्याख्या ‘सुप्त’ शब्दे वक्ष्यते)

गिद्दे-स्निग्ध-पुं० । संयोगे सति संयोगिनां बन्धकारणे रस-
भेदे, “ एगे जिद्दे । ” स्था० १ ठा० । पुत्रलङ्घ्याणां मित्रा-
संयुज्यमानानां यन्त्रनिबन्धने तैत्तिरीयसिद्धि रसे, अनु० ।
कर्म० । आचा० । सन्नेहे, त्रि० । ज्ञा० १ छु० ५ अ० । आव० ।
स० । “ डाअं ओसदं रसियं मणुणं जिद्धं लुक्खं । ”
आचा० २ शु० १ चू० १ अ० ५ उ० । रात्रिभोजनाज्यङ्गसूत्र-
योर्वद् गृहाऽऽदिकं तैलवर्जितमखं प्रवति तदेव स्निग्धमु-
च्यते । वृ० ५ उ० । अरुक्ते, कल्प० २ क्षण । जीत० ।
औ० । प्रज्ञा० । जं० । कान्ते, प्रश्न० ४ आश्र० चार । तं० । औ० ।
“जिद्धतेया ।” स्निग्धं मनोहरं तेजो यासां ताः स्निग्धतेजसः ।
जी० ३ प्रति० ४ उ० । “जिद्धपाणिहेहा ।” वनखण्डाऽपेक्षया स्नि-
ग्धा पाणौ रेखा यासां ताः जी० ३ प्रति० ४ उ० । प्रश्न० जी० ।

गिद्दे-देशी-अविभिन्नगृहे, दे० ना० ४ वर्ग ३८ गाथा ।

गिद्देत-निर्धोत-त्रि० । नितरामग्निसंयोगेन यद् ध्मातं विशो-
धितम् । जी० ३ प्रति० ४ उ० । औ० । दग्धमले, औ० । तं० ।
प्रश्न० ।

गिद्देधस-निर्धेधस-पुं० । प्रवचनोपघातनिरपेक्षे, आव० ३
अ० । निर्दये, दे० ना० ४ वर्ग ३७ गाथा ।

गिद्देच्छवि-स्निग्धच्छवि-स्त्री० । स्निग्धा च कान्तिमती तं-
विस्त्वक् । कान्तत्वाच्च, “ सुवस्त्रवस्त्रे सुकुमारया य, गिद्देच्छ-
वी । ” वृ० ३ उ० ।

गिद्देण-निर्धन-त्रि० । “सर्वत्र त्ववरामचन्दे” ॥७॥१॥७॥ इति
रत्नोपः । “ द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः ” ॥८॥२॥७॥ इति द्वाकारा-
ऽऽगमः । प्रा० २ पाद । गोमहिष्यादिरहिते, विपा० १ छु० ३ अ० ।

गिद्देण्य-निर्धन्यक-त्रि० । धान्यकणविवाजिते, तं० ।

गिद्देफासणाम[ण]-स्निग्धस्पर्शनामन्-न० । स्पर्शनामभेदे,
यद्गृह्याज्यतुशरीरं घृताऽऽदिघृत स्निग्धं भवति तत् । कर्म०
१ कर्म० ।

गिद्देमण-निर्धमन-न० । क्रावे, जलनिर्गममाणे, स्था० ५ ठा०
१ उ० । ‘स्नात’ इति देशप्रसिद्धम् । तं० । “कुणालाप जिद्धमण-
मूले वसही वरिसायात्ते देवयाणुकपेणं न वरिसइ ।” आ०
म० १ अ० २ खण्ड । ऋद्धिरससातगौरवैर्युक्त्वेन मृत्वा
यकत्वमुपागते आर्यमद्वयवाच्ये, आव० ४ अ० । गृहजलप्रवाहे,
दे० ना० ४ वर्ग ३९ गाथा (आर्यमद्वयवाच्ये ‘अज्जमंयु’ श-
ब्दे प्रथमभागे २११ पृष्ठे गता)

गिद्देमाअ-देशी-अविभिन्नगृहे, दे० ना० ४ वर्ग ३८ गाथा ।

गिद्देम-निर्धर्म-त्रि० । निर्गतो धर्मात् शुतचारित्रलक्षणादिति
निर्धर्मः । प्रश्न० १ आश्र० चार । धर्मादपक्रान्ते, प्रश्न० १ आ-
श्र० द्वार । अविभिन्नगृहे, दे० ना० ४ वर्ग ३८ गाथा ।

निर्धर्मन्-त्रि० । निर्गतो धर्मो यस्य । असंयतोच्यते, व्य० १०
उ० । पार्श्वस्थाऽऽदिपु, नि० चू० १ उ० । एकमुखयायिनि,
दे० ना० ४ वर्ग ३५ गाथा ।

गिद्देरुण-निर्धार्तन-न० । निष्कालने, प्रश्न० १ आश्र०
चार ।

गिद्देरुण-निर्धार्तन-न० । निर्धृ-जिह्व-त्युद् । जातिगुण-
क्रियासंज्ञाभिः समुदायादेकदेशस्य पृथक्करणे, यथा “ मराणां
कृत्रियः शूरः ” इत्यादीं नररूपसमुदायात् कृत्रियजातेरेकदेशस्य
शूरत्वेन पृथक्करणम् । वाच० । आचा० ।

गिद्देणे-निर्दूय-अव्य० । प्रस्फोट्येत्यर्थे, “ अणित्सिप स-
जिद्धुणे धुक्कमले । ” दश० ७ अ० ।

गिद्देम-निर्धूम-त्रि० । धूमरहिते, “जिद्धूमं च गामं, महिलायू-
जं च सुखं ददुहं ।” निर्धूमं प्राप्तं दृष्ट्वा अतीव भिक्षाप्रस्ताव
इति ज्ञायते । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

गिद्देम-निर्धूमक-पुं० । अप्रसक्तमभेदे, यत्प्रभावतो राज्यमनु-
शासति रन्धनीयमेव न भवति । व्य० ३ उ० ।

गिद्देय-निर्धूत-त्रि० । अपनीते, रा० ।

णिधूय जरठपंडुपत्त-निर्द्धूतजरठपाणुपत्र-त्रि० । निर्द्धूतानि
अपनीतानि जरठानि पाणुपत्राणि येज्यस्ते निर्द्धूतजरठपा-
णुपत्राः । जी० ३ प्रति० ४ उ० । अपगतपुराणपाणुपत्रेषु,
औ० । " णिधूय जरठपंडुपत्ता । " निर्द्धूतान्यपनीतानि जरठानि
पाणुपत्राणि येज्यस्ते निर्द्धूतजरठपाणुपत्राः । किमुक्तं भव-
ति ?-यानि वृक्षस्थानि जरठानि पाणुपत्राणि घातेन निर्धूय
निर्धूय चूमौ पतितानि चूमैरपि च प्रायो निर्धूय निर्धूयान्यत्रा-
पसारितानीति । रा० । जी० ।

णिच्छोजास-स्निग्धावभास-त्रि० । स्निग्धत्वेनावभासमाने,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रा० ।

णिद्धोय-निर्द्धौत-त्रि० । नितरामपुनर्भावेन धौते, " वंदिय
णिद्धोयसव्वकम्ममलं । " (१) नितरामपुनर्भावेन धौतः स-
म्यदर्शनज्ञानचारित्रतपःसलिलप्रभावेणापगमितः सर्व एव
कर्मैवाष्टप्रकारं जीवमालिन्पहेतुत्वाद् मल इव मलौ येन स नि-
र्द्धौतसर्वकर्ममलः । कर्म० १ कर्म० ।

णिधत्त-निधत्त-न० । निधानं निहितं वा निधत्तम्, भावे कर्मणि
वा क्तप्रत्यये निपातनाद्धृत्तनापवर्तनवर्जितानां शेषकरणाना-
मयोग्यत्वेन कर्मणोऽवस्थाने, पूर्ववत्स्य कर्मणस्तत्तसंमीलित-
लौहशलाकासंघसमाने करणे, " चरव्विहे णिधत्ते पण-
त्ते । तं जहा-पगण्णिधत्ते, ठिण्णिधत्ते, अणुभागणिधत्ते,
पपसणिधत्ते । " स्या० ४ उ० २ उ० । विशिष्टानां परस्परतः
पुञ्जलानां निधत्तं कृत्वा धारणं रुद्धिशब्दत्वेन निधत्तमुच्यते ।
भ० १ श्रु० १ उ० । क० प्र० । पं० सं० ।

णिधत्ति-निधत्ति-पुं० । निधीयते उद्वचत्तनाऽपवर्तनावर्जंशेषक-
रणायोग्यत्वेन व्यवस्थाप्यते यथा सा निधत्तिः । पृथोदराऽऽदि-
त्वाच्चाद्रूपनिधत्तिः । पं० सं० ५ द्वार । निधत्ताऽऽव्यकरणे,
नि० चू० १३ उ० । (त्रिस्तरेण ' णिकायणा ' शब्दे २०२० पृष्ठे
प्रसङ्गान्निधत्तिरुक्ता)

णिधूय-निर्धूय-अव्य० । अपनीयेत्यर्थे, " णिधूय कम्मं ण पवं
चुवेह । " सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

णिन्दित्तए-निन्दितुम्-अव्य० । निन्दितुमतिचारान् स्वसमन्तं
जुगुप्सितुमित्यर्थे, स्या० २ उ० १ उ० ।

णिन्दू-निन्दू-खी० । मृतप्रजायां स्त्रियाम्, निन्दू महेत्वा यद् यद्-
पत्यं प्रसूयते तत्तन्निप्रयते, एवं य आचार्यो यं यं प्रजाययति स
स म्रियते अपगच्छति वा, ततः स निन्दूरिव निन्दूः । व्य० ३ उ० ।

णिपडिसाकि [ण]-निष्परिशाटिन्-त्रि० । परिशाटिरहिते,
" णिप्पडिसकिमभुजंतगायकयचूमिकम्मंता । " वृ० २ उ० ।

णिपतंत-निपतत्-त्रि० । नीचैः पतति, प्रश्न० १ आश्न० द्वार ।

णिपरिगहरुइ-निष्परिग्रहरुचि-पुं० । निर्गता परिग्रहरुचिर्चस्य
सः । परिग्रहरुचिते, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

णिपातिणी-निपातिनी-खी० । अभिमुखपातिन्याम्, " सिला-
हिं हम्मंति णिपातिणीहिं । " सूत्र० १ श्रु० ए अ० ।

णिपीय-निपीत-त्रि० । नितरामास्वादिते, स्या० ।

विपश्चितां नाथ ! निपीततत्त्व-मुधेद्गतोद्गारपरम्परे-
यम् । [२५]

हे विपश्चितां नाथ ! संख्यावतां मुख्य ! इयमनन्तराका, नि-
पीततत्त्वमुधोद्गतोद्गारपरम्परा, तवेति प्रकरणात्सामर्थ्याद्वा ग-
ते । तत्र यथाऽवस्थितवस्तुस्वरूपपरिच्छेदः, तदेव जरामरणाप-
हारित्वाद्विबुधोपभोग्यत्वान्मिथ्यात्वाविपोभिनिशकारिष्णुत्वादा-
न्तराऽऽह्लादकारित्वाच्च सुधा पीयूषं तत्त्वसुधा । नितरामनन्यसा-
मान्यतया पीना भास्वादित्वा या नवसुधा, तस्या उद्गता प्रादुर्भू-
ता तत्कारणिका उद्गारपरम्परा, उद्गारध्रेणिद्विवेत्यर्थः । यथा हि-क-
श्चिदाकर्णं पीयूषपरसमापीय तदनुविधायिनीमुद्गारपरम्परां मु-
ञ्चति, तथा भगवानपि जरामरणापहारित्वात्मुतं स्वैरमास्वाद्य
तज्जसानुविधायिनीं प्रस्तुतानेकांतवादभेदचतुष्टयविक्रान्तमुद्गा-
रपरम्परां देशनां मुखेनोद्गीर्णवानित्याशयः । अथवा-चैरेकान्तवा-
दिभिः मिथ्यात्वगरजनोजनमात्स्ये भक्तिं, तेषां तत्तत्तत्त्वरूपा
उद्गारप्रकाराः प्राक् प्रदर्शिताः । येस्तु पचेक्षिमप्राचीनपुण्यप्रा-
भारानुगृहीतैर्जगद्गुरुवदनेन्दुनिस्यन्दि तत्त्वामृतं मनोदत्त
पीतं तेषां विपश्चितां यथार्थवादविद्वेषां हे नाथ ! इयं पूर्व-
दलदर्शितोल्लेखशेखरा उद्गारपरम्परोति व्याख्येयम् । स्या० २५
श्लोक ।

निपीय-अव्य० । नितरामास्वाद्येत्यर्थ, वाच० ।

णिप्पएस-निप्पदेश-पुं० । परमाणौ, विशेषे ।

णिप्पंक-निप्पङ्क-त्रि० । आर्द्धमद्यरहिते, औ० । कर्द्धमविशेष-
रहिते, कलङ्कविकले च । सं० । प्र० । आ० म० । जी० ।
स्या० । रा० । ज० । " णिरया णिम्मला णिप्पंका । " प्रज्ञा० १ पद ।

णिप्पंद-निप्पन्द-त्रि० । किञ्चित्चलनेनापि रहिते, उपा०
७ अ० ।

णिप्पंकप-निप्पकम्प-त्रि० । स्वरूपतोऽपीपद् व्यभिचारवृत्त-
णकम्पाजावात् (सं० २ अङ्ग) अतीव निश्चले, आव० ४ अ० ।

णिप्पच्चक्खणापोसहोववाम-निप्पत्याख्यानपौपधोपवास-
त्रि० । प्रत्याख्यानपरिणामपर्वदिवसोपवासपरिणामाभावात्
(रा०) अविद्यमानपौरुष्यादिप्रत्याख्यानं, असत्पर्वदिनोपवासे,
दशा० ६ अ० । असत्पौरुष्यादिनियमे, अविद्यमानाष्टम्यादिप-
वोपवासे, भ० ७ श० ६ उ० । स्या० ।

णिप्पच्चवाय-निप्पत्त्यवाय-त्रि० । प्रत्यवाय (मार्गोपच्छ) र-
हिते, " अणकंतेण णिप्पच्चवायण गंतव्वं । " नि० चू० १ उ० ।

णिप्पट्ट-देशी-अधिके, दे० ना० ४ वर्ग ३१ गाथा ।

णिप्पट्टपत्तिणवागरण-निःस्पृष्टप्रश्नव्याकरण-त्रि० । निर्ग-
तानि स्पृष्टानि प्रश्नव्याकरणानि यस्य स तथा । निरुत्तरीकृते,
भ० १५ श० ।

निःस्पृष्टप्रश्नव्याकरण-त्रि० । निरस्तानि स्पृष्टानि व्यक्तानि
(वागरणानि) प्रश्नव्याकरणानि यस्य स निःस्पृष्टप्रश्नव्याकरणः ।
निरुत्तरीकृते, " अट्टेहि य देऊहि य पत्तिणेहि य वागरणेहि
य कारणेहि य णिप्पट्टपत्तिणवागरणं करेह । " भ० १५ श० ।

णिप्पन्निकम्मया-निष्प्रतिकर्मता-खी० । शरीरस्य प्रतिकर्मा-
ऽकरणे, आ० क० ।

निष्प्रतिकर्मद्वारे वैधर्म्योदाहरणगाथायाद-
पठ्याणे नागवसू, नागसिरी नागदत्त पव्वज्जा ।
एगन्निहारुड्डाणे, देवय साहू अ विह्वगिरं ॥ १ ॥

अर्थः कथानो हेयः-

"आसीत्प्रनिष्ठानपुरं, धेष्टो नागवसुः पुरा ।

नागधोः धेष्टिनी नस्य, नागदत्तस्तु नन्तुनः ॥ १ ॥

निर्विक्रामजोगः सन्, यतमादत्त सोऽन्यथा ।

जिनकल्पिकस्तकारं, दृष्ट्वाऽवादाद् गुरुनिदम् ॥ २ ॥

जिनकल्पं करिष्येऽहं-मप्याचार्यनिवारितः ।

स्वयं स्वीकृत्य तं चक्रं, प्रतिमां व्यन्तरीकसि ॥ ३ ॥

सम्पगृह्णा देवतया, मा विनश्यत्वमाधिति ।

ग्रीन्नेषोपहारोऽयं, गृहीत्वाऽऽगत्य तत्र सा ॥ ४ ॥

अर्चित्वा व्यन्तरे स्माऽऽह, गृहाण सपकोदृतम् ।

प्रत्यभोज्यं गृहीत्वा तत्, स्वादित्वा प्रतिमां स्थितः ॥ ५ ॥

अनीसारोऽस्य संजातो, देवताऽऽप्यहं गुरोरिदम् ।

साधून् प्रेष्याऽऽनयसं स, देवताऽऽकथयत्पुनः ॥ ६ ॥

दद्य वित्वागिरं दत्तं, स्वस्थोऽभूच्चिकितस्ततः ।

पुनरेतन्न कर्तव्यं, गता निष्प्रतिक्रमेता ॥ ७ ॥ आ० क० ।

स० । आ० ।

शिप्यनियार-निष्प्रतीकार-वि० । अचिकित्स्ये, प्रश्न०४ सम्ब०
द्वार ।

शिप्यनिवृत्त-निष्प्रतिपत्त-वि० । वाचकरहिते, स्या० ।

शिप्यस-निष्पन्न-वि० । सिक्के, पञ्चा० ८ वि० ।

शिप्यसजोग-निष्पन्नयोग-पुं० । योगिचक्षुषे, पो० ।

तद्विद्धं चेदम्-

"दोग्यपायः परमा च तृप्ति-

रश्चिन्त्ययोगः समता च शुर्वी ।

धैराऽऽदिनाशोऽयं शतम्भरा धी-

निष्पन्नयोगस्य तु चिद्धमेतत् ॥ १ ॥ " पो० १३ वि० ।

शिप्यसंभेदणीय-निष्पन्नमेदनीक-पुं० । निष्पन्ना, कोऽर्थः? -नि-
ष्पन्नसंभेदशब्दा मेदिनी यत्र स तथा । शश्वन्निष्पत्तिकाले, "नि-
ष्पन्नमेदणीयसि कालसि य मुद्रयपक्षान्निपसु जणवपसु ।" क-
ल्प० ४ क्षण ।

शिप्यस-निष्पन्न-वि० । समाधत्तः पत्ररहिते, व्य० १ उ० ।

शिप्यसि-निष्पत्ति-स्त्री० । निष्पादने, व्य० १ उ० । सिद्धौ, स्या० ६
ठा० विशेष० । गच्छवासे गुणोऽयमपि-"निष्पत्तिसंतापो" नि-
ष्पत्तिः सद्गुणत्वेन शिष्यसंसिद्धिः फलसन्तानसाधनसमर्थधा-
न्यनिष्पत्तितुल्यतः सन्तानः शिष्यप्रशिक्षाऽऽद्विवंशः संसारग-
तंगताङ्गिवर्गस्य निर्गमनसोपानपरम्परारूपः । पञ्चा० १८ वि० ।

शिप्यस-निष्पन्न-पुं० । प्रसारहिते, "देवे चइस्सामीति जाणइ
विमाणाभरणाइं शिप्यसाइं पासिस्सा ।" विमानाऽऽभरणानां नि-
ष्पन्नत्वमौपातिकं तच्चक्षुर्विभ्रमरूपं वा । स्या० ३ ठा० ३ उ० ।

शिप्यरिगह-निष्परिग्रह-वि० । ग्राह्याऽऽन्यन्तरपरिग्रहरहिते,
उक्त० १४ अ० । कृचिदविद्यमानस्वीकारे, उक्त० १४ अ० ।

शिप्यहाय-निष्प्रलाक-पुं० । जरते वर्षे भविष्यति चतुर्दश ती-
र्थकरे, स० । ती० ।

शिप्याण-निष्प्राण-वि० । उच्छ्वासाऽऽदिरहिते, ज्ञा० १ शु० २ अ० ।

शिप्याव-निष्पाव-पुं० । धृष्टाऽऽस्ये भ्रान्त्यभेदे, "शिप्यावाइं
धृष्टा, गंधे वाहगपलंकुलसुणाऽऽइं ।" इति धान्येषु निष्पावः
पुष्पाकधान्यम् । वृ० ५ उ० । जं० ४० । स्या० । ज० । दश० ।

आचा० । सविभागकाकण्या त्रिभागोनगुञ्जाद्वयेन वा निवृत्ते
प्रतिमाने, अनु० ।

निष्पाप-वि० । पापरहिते, वाच० ।

शिप्यवास-निष्पिपास-वि० । पिपासायास्तृष्णाया निर्गतो
निष्पिपासः । निस्पृहे, उक्त० १६ अ० । निराकाङ्क्षे, प्रश्न० २
आश्र० द्वार । निःस्नेहे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

शिप्यह-निःस्पृह-वि० । इच्छारहिते, प्रा० २ पाद । समस्तपर-
मावाभिलाषरहिते, अष्ट० ११ अष्ट० ।

शिप्यीमण-निष्पीरुन-न० । निश्चयेन पीरुने, आचा० १ शु०
४ अ० ४ उ० ।

शिप्युसण-निष्पुसन-न० । "क-ग-ट-ड-त-द-प-श-प-
स-ऋकपामूर्ध्वं सुक्क" ॥ ८ । २ । ७७ ॥ इति पल्लुक । "मनादौ
शेषाऽऽदेशयोः द्वित्वम्" ॥ ८ । २ । ८६ ॥ नो णः । एकदने, प्रा०
२ पाद ।

शिप्युरिसणाग-निष्पुरुपनाटक-न० । निर्गता रदिताः पुरुषा
यस्मिन्नाटके तन्निष्पुरुपनाटकम् । केषलस्त्रीपात्रमये नाटके,
सहा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

शिप्युत्ताप-निष्पुत्ताक-पुं० । आगमिष्यत्यामुत्सर्पिण्यां जरते
वर्षे भविष्यति बलदेवजीवे चतुर्दश तीर्थकरे, ती० २० कल्प ।
प्रय० । स० । ति० ।

शिप्यंद-निष्पन्द-वि० । ४० स० । "स्प-स्पयोः फः" ॥ ८ । २ ।
५३ ॥ इति स्पत्य फः । प्रा० २ पाद । हस्ताऽऽद्यवयवचलनर-
हिते, ज्ञा० १ शु० २ अ० । अन्त० । "उअ शिष्यगणिष्फंश,
निसिणोपचमि रेदइ बसाम्मा ।" प्रा० २ पाद ।

शिप्यस-निष्पन्न-वि० । परिनिष्ठिते, विशेष० । "भयवया क-
दिनं निष्फलो ।" आ० म० १ अ० २ अष्ट० ।

शिप्यरिस-देशो-निर्देशे, ३० ना ४ वर्ग ३७ गाथा ।

शिप्याइक्षण-निष्पाद्य-अव्य० । निर्मात्येत्यर्थे, पञ्चा० ७ वि० ।

शिप्याइय-निष्पादित-वि० । योग्यतामापादिते, आचा० १ शु०
८ अ० १ उ० । "तादे तम्मि दिवसे समयसइस्सेणं तत्तं नि-
ष्पादितं चित्ते ।" आ० म० २ अ० ।

शिप्यायण-निष्पादन-न० । करणे, आसेवने, आव० ४ अ० ।

शिप्याव-निष्पाव-पुं० । "स्पस्पयोः फः" ॥ ८ । २ । ५३ ॥ इति
स्पमागस्य फः । प्रा० २ पाद । चक्षुनामके धान्यभेदे, जं० २ वक्र० ।
शिप्येदिय-निष्फटित-वि० । निष्काशिते, आ० म० १ अ० २
अष्ट० । निःसारिते, सूत्र० २ शु० २ अ० । अपहृते, स्या० ३
ठा० ४ उ० ।

शिप्येस-निष्पेप-पुं० । "स्पस्पयोः फः" ॥ ८ । २ । ५३ ॥ इ-
ति स्पत्य फः । "द्वितीयतुर्थयोरुपरि पूर्वः" ॥ ८ । २ । ६० ॥ इति
फस्योपरि पः । प्रा० २ पाद । संघर्षे, वाच० । शब्दनिर्गमे, दे०
ना० ४ वर्ग २१ गाथा ।

शिवध-निबन्ध-पुं० । नि-बन्ध-वत् । काव्यविशेषे देयत्वेन प्रति-
श्रुते वस्तुनि, "निबन्धो कव्यमेव" इति स्मृतिः । "अस्मापि-

यरो य पुत्तनेहेण अणुजाणंति, नेच्छन् निवंधे वि कए, कहं
सुचिररक्खियं वयं भंजामि ? । ” आच० ४ अ० ।
शिवंधण-निबन्धन-न० । निबन्धयतेऽनेनात्र वा ल्युट् । हेतौ, प्राच० ।
विशे० । आक्षेपने, विशेषे । वीणायास्तन्त्रीनिबन्धनोर्ध्वभागे
च । भावे ल्युट् । बन्धने, वाच० ।
शिवंधणवियोग-निबन्धनवियोग-पुं० । निमित्तविरहे, द्वा०
२५ द्वा० ।
शिवच्छ-निबद्ध-त्रि० । निर्गद्यिते, स० १ अक्षर ।
शिवोद्विज्जमाण-निबोद्धमान-त्रि० । निमज्जमाने, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार ।
शिवल-निर्वल-त्रि० । निर्गतं वत्तं सामर्थ्यं यस्येति निर्वलम् ।
निःसारे, आच० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।
शिववृद्धासय-निर्वलाशक-पुं० । निर्वलं निस्सारमन्तप्रान्ताऽऽ-
दिकं यद् वृद्धं, तदशकस्तद्भोजी । अभिग्रहविशेषेण वल्लव-
णकाऽऽदिमात्रंभोजिनि, आच० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।
शिववृद्धिय-निर्वलित-त्रि० । शुकाशुद्धस्वरूपे, विशेषे० ।
शिवभंजण-निर्भञ्जन-न० । पक्षाशोसीर्णदग्धघृते, ध० २
अधि० । प्रश्न० ।
शिवभंजग-देशी-उद्याने, दे० ना० ४ वर्ग ३४ गाथा ।
शिवभञ्जण-निर्भर्त्सन-न० । अरे दुष्टकर्मकारिणपसर दृष्टिमा-
र्गादित्यादिरूपे (प्रश्न० २ आश्र० द्वार) आक्रोशविशेषे कटुक-
वचने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । अह्व्यादिना तर्जने, नि० चू०
१ उ० ।
शिवभञ्जणा-निर्भर्त्सना-स्त्री० । न त्वया मम प्रयोजनमित्यादि-
परुषवचने, भ० १५ श्रु० ।
शिवभय-निर्भय-त्रि० । इहोकोऽऽदिमत्तजयविप्रमुक्ते, आच० ४
अ० । प्रश्न० । गतजीके, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । आ० म० ।
अविद्यमानराजाऽऽदिजये, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वार । भयरहिते, यत्र
भयं न विद्यते । “ शिवभयं जतु चोरभयं नतिथि ” । नि० चू० १ उ० ।
शिवभयणा-निर्भयना-स्त्री० । निश्चिता भजना निर्भयना । नि-
श्चिते भागे, औ० । “ द्वितीयतुर्थयोरपरि पूर्वः ” ॥ ८ । २ । ६० ॥
इति नकारोपरि वः । प्रा० २ पाद ।
शिवभर-निर्भर-न० । निःशेषेण भरो भारोऽत्र । अतिमात्रे तद्-
शुक्ते, त्रि० । वाच० । “ भेषो य शिवभरं वरिसइ । ” आ० म० १
अ० २ खण्ड ।
शिवभज्जमाण-निर्भजमान-त्रि० । नितरामतिशयेन भिद्यमा-
ने, जी० ३ प्रति० ४ व० । जं० । प्रावल्याभावेनाधो विदार्य-
माणे, “ अहं जंते ! कोट्टपुराणं वा० जाव केतपुपुराणं वा अ-
णुवायंसि उम्भिज्जमाणं शिवभज्जमाणं वा । ” भ० १८
श० २ उ० । जं० ।
शिवभ-निभ-त्रि० । सदृशे, जं० ३ वक्त्र० । उत्त० । औ० ।
शिवभंग-निभङ्ग-पुं० । गात्राणां भञ्जने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
शिवभेत्त-निभमात्र-न० । उदाहरणमात्रे, नि० चू० ५ उ० ।
शिवभाल-निभाल-धा० । दर्शने, चुरा० । “ संधावारनिवेशे
निजालेहि । ” आ० म० १ अ० २ खण्ड । आच० ।

शिवभेदण-देशी-न० । गृहे, “ सोमलच्छीनिभेदणं । ” कटप० ३
कण ।
शिवभ-न्यस्-धा० । नि-अस् । स्थापने, “ न्यसो शिवभूमौ ”
॥ ८४१६६ ॥ इति न्यस्यतेऽस्मिन्नाऽऽदेशः । ‘ शिवभः । ’ न्यस्यति ।
प्रा० ४ पाद ।
शिवमंथना-निमन्त्रणा-स्त्री० । विषयोपभोगं प्रति प्रार्थने, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० २ उ० । भोगोपभोगं प्रति अभ्युपगमकरणे, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० २ उ० । अनु० । आच० । औ० । अगृहीतेनाशनाऽऽ-
दिनाऽहं जवदर्थमशनाऽऽद्यानयामीत्येवं भूनायां (ध० २ अधि०)
भक्तितः प्रार्थनायाम्, पञ्चा० १२ विव० । स्था० । जीत० ।
नि० चू० । ध० । भ० ।

अथ निमन्त्रणायाः सामाचार्याः स्वरूपम्-

सज्जायापुत्रात्रो, गुरुकिञ्चे सेसगे असंतम्पि ।

तं पुच्छिऊण कज्जे, सेसाण शिवमंथणं कुज्जा ॥ ३७ ॥

(सज्जायापुत्राभो चि) स्वाध्यायध्यानाऽऽदिकरणपरिश्रान्तः
सन् गुरुकृत्ये रत्नाऽऽधिककार्ये विश्रामणावस्त्रपरिकर्माऽऽदौ,
शेषके कृतावशेषे, असत्यविधाने, किम् ? अत आह-तं गुरु-
म्, पुत्रा यदुताऽहं साधुनिमित्तं भक्ताऽऽद्यानयामीत्यापुत्रव्य-
कार्ये नृकपानकाऽऽदिप्रयोजने, तद्विषयमित्यर्थः । शेषाणां गुरुव्य-
तिरिक्तानाम् निमन्त्रणमामन्त्रणं भवदर्थं भक्ताऽऽद्यानयामीत्येवं-
सङ्गणम्, कुर्याद्विदध्यादिति गाथाऽर्थः ॥ ३८ ॥

किमित्येवं सदा व्यापृतेनैवाऽऽसितव्यमित्यत आह-

दुल्लहं खलु पाण्यत्तं, जिणवयणं वीरियं च धम्ममि ।

एयं द्वाङ्गण सया, अपमात्रो होइ कायवो ॥ ३९ ॥

दुर्लभं खलु दुष्प्रापमेव, मनुजत्वं मानुषत्वम् । तथा-जिनवच-
नमहंमत्तं, वीर्यं चोत्साहश्च, धर्मे चारित्रधर्मविषये, चक्षुः
पदत्रयेऽपि दुर्लभत्वसंयन्धनार्थः । किं चातः, एतन्मनुजत्वाऽऽदि-
त्रयम्, दृष्ट्वा प्राप्य, सदा सर्वदा, अप्रमादो धर्मकार्येष्वना-
लस्यम्, जवति स्यात्, कर्तव्यो विधेयः । इत्यतः स्वाध्यायाऽऽ-
दिस्त्रिंशे न निमन्त्रणा कार्येति गाथाऽर्थः ॥ ३९ ॥

दुर्गततरयणायररय-एगहणतुल्लं जईण किञ्चं ति ।

आयतिफलमद्भुवसा-हणं च शिवमंथणं मुण्येयव्वं ॥ ४० ॥

दुर्गतस्य दरिद्रस्य रत्नाकरे विचित्रमाणिक्योत्पादस्थाने प्रा-
प्तस्य यद्गतप्रदणं माणिक्योपादानं, तेन यत्तुल्यं सदृशमभिला-
षोपरमाभावसाधर्म्यात्तदुर्गततरनाकररत्नप्रदणतुल्यम् । किं त-
दित्याह-यतीनां साधूनाम्, कृत्यं कर्तव्यं स्वाध्यायवैद्यावृत्याऽऽदि ।
यथाहि दुर्गतस्य रत्नाकरे गतस्य रत्नप्रदणे इच्छाया अविच्छे-
दो भवति, एवं साधोश्चरणमधिगतस्य वैद्यावृत्याऽऽदिषु साधु-
कृत्येष्वनवच्छिन्ना वाञ्छा स्यादिति दुर्गततरनाकररत्नप्रदणतुल्ये
यतिकृत्यमित्युक्तम् । इतिशब्दप्रयोगं दर्शयिष्यामः । तथा
आयतावागामिकाले, परमवे इत्यर्थः । फलं साध्यमस्ये-
त्यायतिफलम् । पाठान्तरेण-आयतफलं भोक्तृफलम् । तथा-
अधुनाणि नश्वराणि साधनानि मानुष्यकैज्जात्यादीनि यस्य
तदधुवसाधनम् । चक्षुः समुच्चयार्थः । इत्येतन्निपुणं स-
म्यक् ‘ मुण्येयव्वं ति ’ ज्ञातव्यम् । ज्ञातं च तदैव स्याद्यदा
सततं तत्राऽप्रमादो विधीयते । इति गाथाऽर्थः ॥ ४० ॥

गुरुमापृच्छ्य साधुनिमन्त्रणा कार्येत्युक्तम्, सद्य तमनापृ-
च्छ्यैव प्रत्यासन्नताऽऽदिकारणात् साधवो
निमन्त्रिनास्तदा को विधिः ? इत्याह-

इयरेमं परिक्रिचते, गुरुपृच्छाए णिओगकरणं ति ।

एवमिणं परिसुक्कं, वेयावच्चे तु अकए वि ॥ ४१ ॥

इत्येवमपि गुरुपृच्छया शेषसाधुनामपि, आक्षिप्ते उपन्यस्ते
निमन्त्रणे, गुरुपृच्छाया रत्ताधिकप्रश्रयः, नियोगकरणमवश्यं-
तया विधानम्, युक्तमिति शेषः । इदमुक्तं भवति-वद्यपि शेष-
साधुवचनानि निमन्त्रणोपन्यस्ता, तथाऽपि न तद्वचनादेव प्रवर्ति-
तव्यम्, अपि तु गुरुपृच्छाऽवश्यं विधेयंति । इति शब्दो वाक्यार्थ-
समाधौ । कस्मादेवमित्याह-एवमुक्त्यायेन गुरुप्रश्नपूर्वकत्वे-
न, इदं शेषसाधुनिमन्त्रणं, परिशुद्धमेव निर्दोषमेव, भवतीति ग-
म्यम् । "सो विदिता य" इत्यादिपूर्वोक्तप्रामाण्यात् । ननु यदि
पृष्ठे गुरुवचनैस्त्वाभो वा न ज्ञेयस्तदा ज्ञाताऽऽश्चरसंपादनेन नि-
मन्त्रणस्य निष्फलत्वात् कथं परिशुद्धताऽस्त्येत्याह-वेयावुरये
ज्ञाताऽऽदिदने, तुशब्द एवकारार्थो योजित एव । अकृतेऽप्य-
विहितेऽपि, आस्तां विहिते । भावनस्तस्य कृतत्वात्, गुर्वाज्ञाक-
रणस्यैव च मदाफलत्वात्, गुरोरपि पृष्टाऽऽश्रयनतस्तन्निषेध-
नात्र यथाकथञ्चित् । फलित् "वेयावच्चे तु" इति पठ्यते । तत्र
वेयावृत्यमेव तन्निमन्त्रणमिति प्रक्रमः, अकृतेऽपि वेयावुरये ।
इति गार्थाऽर्थः ॥ ४१ ॥ पञ्चा० १२ धिय० ।

शिमन्तेमाण-निमन्त्रयत्-वि० । निमन्त्रणं कुर्वाणे, "तथो पच्छा
तस्स गिहे णिमन्तेमाणस्स अणिमन्तेमाणस्स ।" आचा० २ भू०
१ चू० २ अ० ३ उ० ।

शिमंसू-देवो-वरणे, दे० ना० ४ वर्गं ३२ गार्था ।

शिमग-निमग्न-वि० । अघोजसगमनानि कुर्वाणे, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार । पद्माऽऽद्यवसन्ने, औ० । आ० म० ।

शिमगजज्ञा-निमग्नजला-खी० । निमग्नपत्यस्मिन् तृणाऽऽदि-
कमश्लिषं वस्तुजातमिति निमग्नम्, बहुलवचनादधिकरणे कप्र-
त्ययः । निमग्नं जलं पस्यां सा तथा । तस्मिन्गुहाया मध्ये
वदन्त्यां नद्याम्, जं० ३ वृत्त० । आ० चू० ।

शिमजग-निमज्जक-पुं० । वानप्रस्थभेदेषु, ये ज्ञानार्थं निमग्ना
यथ क्षणं तिष्ठन्ति । वि० १ भू० ४ वर्गं १ अ० । औ० । म० ।

शिमजण-निमज्जन-न० । जलप्रवेशे, ग० २ अर्थि० । भू० ।

शिमिअ-स्थापित-वि० । "केनाप्पुणाऽऽद्यः" ॥ ८॥ ४ । २५८॥
इति स्थापितस्य निमिअदेशः । न्यस्ते, प्रा० ४ पाद ।

शिमिन्त-निमिन्त-न० । हेतौ, कारणे, विशेषे । सहकारिकार-
णे, निमिन्तकारणे च । सूत्र० २ भू० २ अ० । अष्ट० । उपष्ट-
मनकारणे, विशेषे । आ० म० । व्य० । ३ शब्दस्य निमिन्ते ।
तद्यथा-व्युत्पत्तिनिमिन्तं, प्रवृत्तिनिमिन्तं च । यथा गोशब्द-
स्य । तथाहि-गोशब्दस्य व्युत्पत्तिनिमिन्तं गमनक्रिया, गच्छु-
तीति गौरिति व्युत्पादनात् । तेन च गमनेनैकार्थिसमवायतया
यदुपलक्षितं सास्नाऽऽदिमन्त्रं, तत्प्रवृत्तिनिमिन्तं, तेन गच्छति,
अगच्छति वा गोपिण्डे गोशब्दः प्रवर्तते, उभयव्याप्यवस्थायाम्
प्रवृत्तिनिमिन्तभावात् । अन्वाऽऽदौ तु न प्रवर्तते, यथोक्त-
कस्य प्रवृत्तिनिमिन्तस्य तत्रभावात् । व्य० १ उ० । प्रयोजने,
५२१

फले, संघा० १ अधि० १ प्रस्ता० । अतीतानागतवर्तमानवस्तुप-
रिज्ञानहेतौ ज्ञानविशेषे, प्रब० ७३ द्वार ।

निमिन्तमाह-

तिविहं होइ निमिन्तं, तीयपह्णपण्णायं च ।

तेण न विणा व नेयं, नज्जइ तेणं निमिन्तं तु ॥

त्रिविधं भवति निमिन्तम् । तद्यथा-अतीतं, प्रत्युत्पन्नम्,
अनागतं च । कालत्रयवर्तिलान्नाभाभाऽऽदिपरिज्ञानहेतुश्च्युता-
मणिप्रभृतिकः, शास्त्रविशेष इत्यर्थः । कुत ? इत्याह-तेन वि-
वक्षितशास्त्रविशेषेण, विना हेतुं तामाभाभाऽऽदिकं, न ज्ञायत
इति तामाभाऽऽदिज्ञाननिमित्तत्वाभिहितमुच्यते । एतानि कौ-
तुकाऽऽदीनि य आजांयति स तत्तदजांयको मन्तव्य इति ।
सू० १ उ० । आ० म० । आश्र० । ग० । पं० च० । ध० । दर्श० ।

जे निक्खू तीतं निमिन्तं करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥ ७॥

जे निक्खू पणुप्पणं निमिन्तं वागरइ, वागरंतं वा साइज्जइ ॥ ८॥

जे निक्खू अणायं निमिन्तं करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥ ९॥

जे निक्खू पडप्पणं निमिन्तं वागरति-भागमस्स काले सा-
जादि वागरेति ।

छविहं शिमिन्तं इमं-

लाभाभाभं सुहं-कसं जीवितमरणऽतीतवज्जाइ ।

गिहिअण्णतित्तियाण व, जे भक्खू वागरिजा णं ॥ ८५॥

लाभालाभं सुहं दुष्कं जीवितं मरणं । एतानि छ अतीतका-
लवज्जाणि वागरेति, वट्टमाणे एस्से वेत्थर्थः । गिहीणं, अण्णति-
रियाणं वा जो वागरेज्ज भिक्खू, सो आणादी दोसा पावेज्ज ।
छविहवट्टमाणगप्रदर्शनार्थं गाढा-

पट्टविओ मे अमुओ, हजति ण लजति व तस्सिमा वेद्दा ।
सीमं सा दुक्खी हं, सुही ति अमुअं व ते दुक्खं ॥ ८३ ॥

अमुगो मया अमुगसमीवं पेलितो लाभनिमिन्तं, सो तत्थ तं ल-
जेज्ज वा, णो जनेज्जा । अथवा इमा तस्स भागमणधेला, सो अक्क-
लानो अक्कलामो वा भागज्जति, ण वा ? सीमं सज्जा वा कोइ
पुच्छेज्ज-किमं सुही, दुक्खी वा ? अहवा-वट्टमाणकाले चेव
वागरेति-इमं ते सारीरं दुष्कं, माणसं वा वट्टति ।

गाढा-

जीवति मओ चि वा सं-कितम्मि एगतरगस्स णिदेसे ।

एवं होइति तुज्जं, तस्स व हाभाऽऽदयो एस्सो ॥ ८४॥

कोइ विदेसत्थो ण णज्जति-जीवति, मतो वा, एरिसे संकि-
ते पुच्छितो एगतराणिदेसं करेज्ज, एवं वट्टमाणे, एस्से वा
जस्स पुच्छिज्जति सो पक्खलो, परोक्खो वा । पक्खलो अण-
ति-तुज्जं एस्सकाले एवं होइति-लानो, अलानो वा, सुहं,
दुष्कं वा, जीवियं, मरणं वा । परोक्खे-तस्स एस्से काले इमो
लानो, अलानो वा, सुहं, दुष्कं, जीवितं, मरणं वा अविस्सइ ।

जीवइ चि प्रणिते गाढा-

आणंदं अपणिहयं, संखनिकरणं च उभयथा होति ।

स्तित्रादिमरणकोट्टण, अधिकरणमणाय वा चि ॥ ८५॥
आणंदं अपणिहयं करेति, यस्मान्नक इत्यर्थः । मतो चि अणिते
संखडिकरणं करेज्ज । एवं उन्नयहा अविधे अधिकरणदोसो
भवति । अहवा-मतो चि अणिते स्तित्रचित्तो भवे, मरति

वा, उरसिरकुट्टणादि वा करेज्ज,मित्तकिञ्चकरणेसु वा अधिकरणं जवे । अहवा-अण्णागते णिमित्ते वागरेति एते सिद्धचित्ता-
ऽऽदिषा दोसा जवन्ति ।

जे च णिमित्तघट्टेण कज्जसंघणं करेज्ज-

उच्छादो विसीदंते. अगंतुकामस्स होति गमणं तु ।

अहिकरणथिरीकरणं, कयविक्रयसंणियत्ती य ॥ ८६ ॥

अणागतणिमित्तवागरणेण कज्जे विसीदंतस्स उच्छादो कतो जवति, लाभस्थितो परदेसा अगंतुकामस्स अवस्सं ते लाभो भविस्सति त्ति गमणं करोति । किस्सिमादिअधिकरणेषु विसीदंतस्स अवस्सं बुद्धो जविस्सति त्ति वागरिप अधिकरणे स्थैर्यं भवति । अहवा-परदेसं गंतुकामस्स इहेव लाभो भविस्सति त्ति थिरीकरणं भवति, इमं किण्णदि, इतो कम्ममरंभातो संणियत्ता इमस्मि कम्ममरंजे पयद्वसु, एवं ते लाभो भविस्सति, एवं अधिकरणदोसा ।

एवमापसदोसा-

आएसविसंवादे, पओसानिच्छुजणमादि वोच्चेओ ।

अहिकरणं अण्ण व, उद्धाह अण्णवादो य ॥ ८७ ॥

आएसे य विसंवदति पदोसं गच्छेज्ज, वसही वा णिच्छुभे-
ज्ज, आहारादिवसहीण वा वोच्छेदं करेज्ज, अण्ण व निमि-
त्तिपण सकिं अधिकरणं भवे, अण्ण व निमित्तिपण संवादि-
ते साधूण अण्णवादो जवति, उद्धाहो य भवेज्ज ।

गाहा-

नियमा तिकाव्विसए, नेमित्ते छुव्विहे भवे दोसो ।

सयमेव वट्टमाणे, उजए वा तत्थियं पातं ॥ ८८ ॥

णियमा अवस्सदोसो जवति तिकालविसए-अतीते, वट्टमा-
णे, एस्से य । छुव्विहे लाभमादिप सयमेव वर्त्तमानकाले आदेसे दोसो भवति, उभयमिति-अण्णो, परस्स वा । तत्थियं खातं दृष्टान्त इत्यर्थः ।

गाहा-

आकंपिया निमित्ते-ए जोइणी जोतिए चिरगतम्मि ।

पुव्वभणितं कहेती, आगतो रुद्धो य वल्लवाए ॥ ८९ ॥

एगो णिमित्तो, तेण जोतिणी नामसामिणी आकंपिना-अवि-
संवातिणिमित्तेण आउट्ठिता । भक्षया सा जोतिणी जोतियं
चिरगतं पुच्छति-कया सो भोतिओ आगच्छति ? । तेन
कहियं-अमुगदिणे अमुगवेलाए आगच्छति । सो य आग-
तो । ताहे तस्स नेमित्तियपुव्वभणितं इत्थमादिपरियणो
सव्वं कहेति । तम्मि कहिते सोऽतीसाखुजावेण रुद्धो वल्लवाए
संपुच्छति ।

गाहा-

दाराऽऽजोगण एगा-मिआगमो परियणस्स पव्वोणी * ।

पुच्छा य खमणकहणं, सादीर्यकार सुविणादी ॥ ९० ॥

कोहो वल्लवा गव्वं, च पुच्छितो भणति पंचपुंडाऽऽसो ।

फाल्लण दिट्ठे जति ने-व तो तुहं अवितहं कति वा ? ॥ ९१ ॥

सती असती वा मे दारा, तस्स आजोगण एगागी आगतो पे-

* 'पव्वोणी' शब्दो देशीवचनः संमुखार्थः ।

च्छति-सव्वपरियणो पव्वोणीए णिग्गतो । अग्गागतिथा पव्वोणी ।
तेण पुच्छियं-कहं ते खायं ? । तेहि कहियं-परिसो तारिसो खम-
गो नेमित्तो, तेण कहितं । सो तं पोहिरसं णिमित्तं पुच्छति ।
तेण वि से सुविणादि सादीर्यकारं णिमित्तं अवितहं कहियं ।
सो जोतिओ कुवितो पुच्छति-एस वल्लवा गव्विणी, एतोए किं
जविस्सति ? । तेण भणियं-पंचपुणो आसो जविस्सति । तेण त-
क्खणा चेव फाल्लविया दट्ठो । ताहे भोतिओ जणति-जह एव
ण होज्जा, तो तुहं पेट्ठं फाल्लियं होतं । एवं अवितहणे निमित्तिया
कति जविस्सति ? । जम्हा एते दोसा तम्हा ण वागरेज्ज ।

गाहा-

असिवे ओमोयरिए, रायदुट्ठे जए व गेलखे ।

अच्छाणरोहए वा, जयणाए वागरे भिक्खू ॥ ९२ ॥

एतोहिऽसंथरंतो, पणगादीकम्मइच्छितो संतो ।

एस्सेव पनुपणं, च भणति जहेसु उवउत्ते ॥ ९३ ॥

पतेहि कारणेहि असंथरंतो पणगपरिहाणीए जाहे आहा-
कम्मं अइक्कंतो, ताहे पुव्वं अतीतं णिमित्तं वागरेति भट्ठ-
गेसु अतीव उवउत्तो, पच्छा आगमिस्सं पनुपणं । नि०
चू० १० उ० । अतीतानागतवर्त्तमानानामतीन्द्रियभावानाम-
धिगमे निमित्तं हेतुर्ध्वस्तुजातं तन्निमित्तं, तदभिधायकशास्त्रा-
ण्यपि निमित्तानीत्युच्यन्ते इति । नौमाऽऽदिलक्षणशास्त्रेषु, स्था० ।
" अट्ठविहे महानिमित्ते पण्णत्ते । तं जहा-भोमे, उप्पाए, सुवि-
णए, अंतलिक्खे, अंगे, सरे, लक्खणे, वंजणे । " स्था० ८
उ० । आव० । प्रव० । वृ० । (नौमाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने)
(विस्तरार्थिना तु अट्ठविद्या नाम प्रथो वीक्षणायः । प्रकृतं
चैतद् 'अंगविज्ञा' शब्दे प्र० भागे ३६ प्रष्टे) वाक्प्रशस्तशकुना-
ऽऽदिकेषु, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । चूमामणिप्रभृतौ निमित्तज्ञ-
पुरुषे, स्था० ६ उ० । दश० । आचा० । औ० ।

णिमित्तकारण-निमित्तकारण-न० । पटस्य निमित्तं तन्तव एव
कारणं निमित्तकारणम्, तदव्यतिरेकेण पटानुपपत्तेः । तथा च
तन्तुनिर्विना न भवति यतः, तथा तत्ततानाऽऽदिवेष्टाव्यति-
रेकेणापि न भवति, तस्याश्च वेष्टाया वेमाऽऽदि कारणम् ।
अन्यद्व्यकारणभेदे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० ।

णिमित्तणिप्पण-निमित्तनिप्पण-वि० । चिह्ननिप्पणे करण-
निप्पणे, " चिह्नणिप्पणं ति, करणणिप्पणं ति, निमित्तणिप्पणं
ति वा एगद्वं । " आ० चू० १ अ० ।

णिमित्तपिण्ड-निमित्तपिण्ड-पुं० । निमित्तमङ्गुष्ठप्रश्नाऽऽदि, तद्-
वासो निमित्तपिण्डः । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ए उ० । अती-
तानागतवर्त्तमानकालेषु लाजाऽऽदिकथनं भिक्वार्थं कुर्वता उ-
त्पादनादौपसंपर्केण गृहीतपिण्डे, ध० ३ अधि० । जीत० ।

अथ तद्भोजननिषेधः-

जे भिक्खू णिमित्तपिण्डं शृंजइ, शृंजंतं वा साइज्जइ ॥ ९४ ॥

तीतमणागतवट्टमाणत्थाणोपलब्धिकारणं णिमित्तं भक्षति
जो तं पञ्जित्ता असणाऽऽदिमुप्पादेति, सो णिमित्तेहि पिण्डो
भरणति, आणादिया य दोसा, चउलहुं च से पच्छित्तं ।

जिक्खू णिमित्तपिण्डं, कहेज्ज सज्जं तु अहव सातिज्जे ।

सो आणा अणवत्तं, पिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १४२ ॥

नियमा निकालविमप, ऐमित्ते ठ्विहं जवे दोसो ।

सयमेव वट्टमाणो, उज्जण वा तत्तिमं पानं ॥ १४३ ॥

कंठा । तिविधो कालो-अनीनो, वट्टमाणो, आगमिस्सो । एकैकं ठ्विहं णिमित्तं पञ्जति । तस्य इमे ठ्वेदा-लान्ने, अलाम्भं, सुदं, इदं, जीवियं, मरणं । एगस्मि पउत्ते णियना सेज्जमाय-पणेभया दोसा भवति । एत्थ तीनं अणुदोसतरं, ततो आग-मिस्सं वट्टुदोसतरं, ततो पटुप्पणं वट्टुदोसतरं ।

तस्य पटुप्पणं इमं उदाहरणं-

आकंपिया णिमित्ते-ए जोडणा भोइए चिरगयम्मि ।

पुव्वभणित्तं कहेती, आगतो रूढो य वलवाए ॥ १४४ ॥

इमा भव्वाहुकया गाहा ।

एतेप इमाओ दो वक्खणगाहाओ-

दाराऽऽचोयण एगा-गिआगयो परियणस्म पञ्चोणी ।

पुच्छा य स्रमणकट्ठणं, सादीयंकार सुविणादी ॥ १४५ ॥

कोहो वरुवा गव्भं, च पुच्छितो भणति पंचपुंडाऽऽसो ।

फाणण दिट्ठे जनि णे-व तो तुहं अवितहं कति वा ? ॥ १४६ ॥

एगस्मि गामे ओत्तरणो णिमित्ती अत्थति, तस्य जो गाम-भोनिओ सो पवसितो, तस्य य जा भोइणी, सा तं नेमित्तियं णिमित्तं पुच्छति । ताहं तेण मा अवितहणिमित्तं आकंपिया । अणणदा सा नं पुच्छति । तेण कहियं-कल्लं अमुगवेत्ताय पति । सो वि जोइओ चित्ते- सव्वं इहेव वट्टेउं एगागी जामि दारा-भोनेण चि गवेसामि-किं वभिन्नारं वभिन्नरति, ण वा ? । तस्सागमणवेत्ताय य सव्वो परियणो पञ्चोणीए णिगतो । अगगतिए पति, सो य दिट्ठो, सागते कए पुच्छ-कहं मे णाते ? । तेण जणियं-अमगो नेमिस्सी, नेण कहियं । आगतो घरं कटुत्तितमणसा एस वभिन्नारि चि वुत्तुसरे नेमिस्सी सदा-धिनो, कहेति णिमित्तं, नेण जं किंचि पुव्वजणियं, भुत्तं वा, अणु-भूतं वा सुविणादिगतं तं सव्वं सव्वं करेहि कहितं । एवं कहिने वि कोचं ण मुञ्चति । नतो रुठो पुच्छति-एतीए वट्टवाए किं गव्वे चि । नेमित्तिणा उवओणेण जणियं-कित्तोरो पंच-पुंडो । ततो रुठो कासं ण पमिच्छति चि जणति-फाडेह उदरं । से फाणियं दिट्ठो । ततो भणाति-जति पयं णिमित्तं एवं ण भवति, तो तुज्जं पोहं फाणियं होंतं । परिसा अवितहणि-मित्ती केत्तिया भविस्सति ? । जतो वभिन्नरति णिमित्ता, गउम-त्थपओगा य वितहा भवति, अधिकरणादओ य दोसा आयपरोभयसमुत्था, संकाऽऽदिया य इत्थीसु दोसा, अतो ण णिमित्तं वागरेयव्वं ।

अववादेण वागरेयव्वं । गाहा-

असिवे ओपोयरिए, रायदुट्ठे भए व गेलखे ।

अक्खाण रोहए वा, जयणाए वागरे निक्खू ॥ १४७ ॥

असिवादिकारणेहि सुड्डुडवउत्तो तीताइणिमित्तं वागरेति, जाहे पणपपरिहाणीए चउलहुं पचो । नि० चू० १३ उ० ।

णिमित्तमाए(सि(ण)-निमित्तादेशिन-पुं० । निमित्तमतीताऽऽदि-ज्जेदमिन्नमादिशति यः स तथा । नैमित्तिकसाधौ, पंच० ४ द्वार ।

निमित्ताऽऽदेशिनमाह-

तिविहं निमित्तं एके-कं ठ्विहं जं तु वन्नियं पुज्जि ।

अजिमाणाजिनिवेसा, वागारियं आसुरं कुणइ ॥

त्रिविधमतीताऽऽदिकालत्रयविषयं यत्पूर्वमिदं वाऽऽस्ययोगिकभा-वनयां वर्णितं, तदेकैकं पदविधं लाजालाभसुखदुःखजीवित-मरणविषयभेदात्पदप्रकारम् । आह-आजियोगिकभावनानिवन्ध-नतया पूर्वमिदमुक्तम्, अतः कथमिदमिदामभिधायित इत्या-ह-अभिमानाभिनिवेशादहङ्कारतीव्रतया व्याकृतं प्रकटितमेन-शिमित्तमासुरीं भावनां करोति, अन्यथा त्वाजियोगिकी मतिः । वृ० १३० ।

णिमित्तलक्षण-निमित्तलक्षण-न० । विज्ञानहेतौ निमित्त-शास्त्रे, विशेषे० ।

अथ निमित्तलक्षणं विवृण्वन्नाह-

हाक्खिज्जई सुजासुभ-मणेण तो द्वक्खणं निमित्तं ति ।

जोमाइ तद्वट्ठिहं, तिकालविसयं जिणाजिदियं ॥ १४८ ॥

वक्ष्यते विज्ञायते यस्माच्छुजाशुभमनेन ततो निमित्तमपि लक्षणम् । तथाप्यविधमप्यप्रकारम् । उक्तं च-" जोमसुमि-णंऽऽल्लिक्खं, दिव्वं अंगसरलक्खणं तह य । वल्लणमट्ठविहं चहु, निमित्तमेवं सुणेयव्वं ॥ १ ॥ " इति । सौमाऽऽदिस्व-रूपं च ग्रन्थान्तरादवक्ष्यम् । इदं चाप्यविधमपि निमित्तं प्रत्येकमतीतानागतवर्तमानरूपकालत्रयविषयं जिनेरभिहित-मिति ॥ २१६३ ॥ विशेषे० । आ० चू० ।

णिमित्तसंयोग-निमित्तसंयोग-पुं० । कारणसाहित्ये, " शुभो निमित्तसंयोगो, पञ्चकोदयतो मतः " (१८) शुभः प्रशस्तो नि-मित्तसंयोगः सद्व्योगाऽऽदिसम्बन्धः, सद्व्योगाऽऽदीनामेव निःश्रे-यससाधननिमित्तत्वात् । (१८) । द्वा० २१ द्वा० ।

णिमित्तसुद्धि-निमित्तसुद्धि-स्त्री० । शुभहेतुवस्तुशुद्धौ, यथा-आवकव्यतग्रहणे तत्कालोच्छलितशङ्खपणवाऽऽदिनिनादश्रवणपू-र्णजसभृद्भारउत्तवज्जवामराऽऽद्यवतोफनशुभगन्धाऽऽघ्राणाऽऽ-दिस्वभावा । ध० २ अधि० ।

णिमित्ताजीविया-निमित्ताजीविका-स्त्री० । त्रैकालिकहाजा-लाभाऽऽदिविषयनिमित्तोपात्ताऽऽहाराऽऽद्युपजीवने, सा० ४ डा० ४ उ० ।

णिमित्तलण-निमीलन-न० । नि-मील-एयुद् । " प्रादेर्मिहः " ॥ ८ । २३२ ॥ इति अन्यस्य द्वित्वं वा, द्वित्वे ह्रस्वो वा । अक्लि-संकोचे, प्रा० ४ पाद ।

णिमीलण-निमीलन-न० । 'णिमित्तलण' शब्दायें, प्रा० ४ पाद ।

णिमेण-देशी-स्थाने, दे० ना० ४ वर्ग ३७ गाथा ।

णिमेल-देशी-दन्तमांसे, दे० ना० ४ वर्ग ३० गाथा ।

णिमेहा-देशी-धनपात्रे, दे० ना० ४ वर्ग ३० गाथा ।

णिमेस-निमेष-पुं० । अक्लिनिमीलने, म० १४ श० १ उ० । आ० म० । स्वाभाविकचक्षुर्निमीलनकाले, वाच० ।

णिम्महण-निर्मदक-पुं० । चौरविशेषे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

णिम्महिय-निर्मदित-त्रि० । दक्षिते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

शिमम-निर्मम-त्रि० । निर्गतं ममत्वं वाह्याऽऽभ्यन्तरेषु वस्तुषु यस्मादसौ निर्ममः । सूत्र० १ भु० १० अ० । ममत्वरहिते, संघा० । आच० । पं० भा० । प्रज्ञा० । आ० म० । वस्त्रपात्राऽऽदिषु म-मत्वरहिते, उक्त० १९ अ० । अस्यां प्रारतचमौ उत्सर्पिण्यां भविष्यति सुलसाजीवे पञ्चदशे तीर्थकरे, प्रव० ४६ द्वार । ती० । ति० । स० ।

शिममजाव-निर्ममजाव-पुं० । आकालं सकलपरिग्रहोपादा-नशून्यचिदानन्दैकमूर्तिकशुक्लाऽऽत्मस्वजावानुभवजानिते निर्मम-त्वे, द्वा० १७ द्वा० ।

शिममल-निर्मल-त्रि० । स्वाभाविकाऽऽगन्तुकमलरहिते, जी० ३ प्रति० ४ उ० । तं० । प्रज्ञा० । आ० म० । जं० । रा० । विमले, औ० । प्रअ० । कठिनमलरहिते, भ० २ श० ए उ० । स० । औ० । विगुहे, द्वा० १ भु० १ अ० । स्वच्छे, कल्प० ३ कृण । भ० । घट्टिनीघट्टिते, “ मट्टा घट्टा नीरया निम्मला निष्पंका ” प्रज्ञा० २ पद । पूर्ववत्कर्मविनिर्मुक्ते छव्यमलवर्जिते सिद्धे, औ० । ब्रह्मलोके पक्षां विमानप्रस्तदानां चतुर्थे, स्था० ६ डा० । निर्गतो मलो यस्मात् । ५ व० व्री० । कतके, तस्य हि संवन्धाद् जलमलनाशकत्वं प्रसिद्धम् । वाच० ।

शिममज्जजलपुष्प-निर्मलज्जपुष्प-त्रि० । निर्मलेन जलेन भृते, कल्प० ३ कृण ।

शिममलफलिह-निर्मलस्फटिक-पुं० । विमले स्फटिकमणौ, “ निर्मलस्फटिकस्यैव, निर्मलं रूपमात्मनः । अभ्यस्तोपाधिसंय-न्धो, जरुस्तत्र विमुह्यति ” ॥ ६ ॥ अष्ट० ४ अष्ट० ।

शिममलबोधवन्त-निर्मलबोधवत्-त्रि० । विमलबोधसंपन्ने, पो० ३ विव० । निर्मलबोधस्तु-“ निर्मलबोधोऽप्येवं, शुश्रूषाभावसं-भवो द्वेयः । शमगर्जनास्त्रयोगात्, धृतचिन्ताज्ञावनासारः ॥ ” पो० ४ विव० ।

शिममल-निर्मादय-न० । देवोच्छिष्टे देवार्चाछव्ये, वाच० । तार्थाऽऽदिगतसप्रभावप्रतिमाशेषे, पि० ।

भोगविण्णं दन्वं, शिममल्लं त्रिति गीयत्या ।

यज्जिनविम्बाऽऽरोपितं सच्चिन्मायीभूतं विगन्धिजंजातं दृश्य-मानं च निःश्रीकतया न भव्यजनमनःप्रमोदहेतुः, तन्निर्मादयं ह्रवन्ति बहुश्रुताः । सङ्गा० १ अधि० १ प्रस्ता० । निर्मल्य-न० । निर्मलपरिणतौ, छव्या० ८ अध्या० ।

शिममव-निर्मा-धा० । निर् + मा । त्रिरचने, निष्पादने, “ निर्मेनिम्माण-निम्मवौ ” ॥ ८ । ४ । १६ । इति निर्ण्वस्य मिमीतेः शिममाण-निम्मवाऽऽदेशौ । शिममाणेऽ । शिममवऽ । नि-मिमीते । प्रा० ४ पाद । कर्मणि यङ् । निर्माप्यन्ते । परिसमा-प्तिं नीयमाने, पं० सू० १ सूत्र ।

शिममवद्धा-निर्मापयितु-त्रि० । सफलतापर्यन्तकार्यनेतारि, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

शिममह-गम्-धा० । गतौ, “ गमेरर्द्धाच्छाणुवज्जावज्जसोक्कुसा-क्कुस-पञ्चद्व-पञ्चन्द-शिममह-णी-णीज-णील्लुक-वदअ रम्भ परिअल्ल-बोल-परिमल-गिरिणास-णिवहावसेदावहराः ” ॥ ८ ॥ ४ ॥ १६२ ॥ इति सूत्रेण गमेर्यिममहाऽऽदेशः । “ शिममह ” गच्छति । प्रा० ४ पाद ।

शिममहियरागरोस-निर्मथितरागरोप-त्रि० । निराकृतप्रीतिद्वेषे, जीवा० १ अधि० ।

शिममाण-निर्मा-धा० । विरचने, निष्पादने, प्रा० ४ पाद । निर्माण-न० । उत्तरकरणे, विशेषे ।

शिममाणणाम [ण]-निर्माणनामन्-न० । सर्वजीवशरीराव-यवनिष्पादके अङ्गोपाङ्गकर्मणि, आचा० १ भु० २ अ० १ उ० । कर्म० । पं० सं० । उक्त० । प्रव० ।

अंगोवंगणियमणं, शिममाणं कृणु सुत्तहारसमं । [४७]

निर्माणं निर्माणनामाङ्गोपाङ्गनियमनम्, अङ्गप्रत्यङ्गानां प्रति-नियतप्रदेशव्यवस्थापनं, करोति विदधाति, अतः सूत्रधारसमं सूत्रभूतकल्पम् । यदुदयाज्जन्तुशरीरेष्वङ्गोपाङ्गानां प्रतिनिध-तस्थानवृत्तिता भवति, तत्सूत्रधारकल्पं निर्माणनामेत्यर्थः । तदभावे हि तद्भूतकल्पैरङ्गोपाङ्गनामाऽऽदिभिर्निर्वर्तिताना-मपि शिरउदराऽऽदीनां स्थानवृत्तेरनियमः स्यात् । (४७) कर्म० १ कर्म० ।

शिममाय-निर्मात-पुं० । निष्पन्ने, वृ० ६ उ० । परिनिष्ठासुपा-गते, व्य० १ उ० । पञ्चा० । विशिष्टाभ्यासवति, कल्प० ३ कृण । सूत्रार्थतदुभयङ्के, “ आयरियाण सगासे, अमुयसेयं तु शिममाया । ” व्य० ३ उ० ।

शिममावित्त-निर्मापयितव्य-त्रि० । कर्त्तव्ये, (सूत्र०) “ पंच महभूया अण्णिम्मिया अण्णिम्मावित्ता अकडा णो किच्चिमा ” । सूत्र० २ भु० १ अ० ।

शिमिय-निर्मित-त्रि० । निवेशिते, उपा० ७ अ० । ज्ञा० । न्यस्ते, ज्ञा० १ भु० १ अ० । निष्पादिते, सूत्र० २ भु० १ अ० । कृते, स्था० ८ डा० । औ० ।

शिमियवाङ् [ण]-निर्मितवादिन्-त्रि० । निर्मितमीश्वरग्रह-पुरपाऽऽदिना कृतं लोकं वदतीति निर्मितवादी । ईश्वरकृतलो-कवादिप्रकरणे प्रक्रियावादिनि, (स्था०)

“ आसीदिवं तमोभूत-मप्रज्ञातमल्लक्षणम् ।

अप्रतर्क्यमधिज्ञेयं, प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥ १ ॥

तस्मिन्नेकार्णवीच्यते, नष्टे स्थावरजङ्गमे ।

नष्टामरनरे चैव, प्रणष्टोरगराक्षसे ॥ २ ॥

केवलं गह्वरीभूते, महाभूतविचर्जिते ।

अचिन्मयाऽऽत्मा विस्तृतत्र, शयानस्तप्यते तपः ॥ ३ ॥

तत्र तस्य शयानस्य, नाभेः पक्षं विनिर्गतम् ।

तरुणरविमण्डलनिभं, दृष्टं काञ्चनकर्णिकम् ॥ ४ ॥

तस्मिन्पक्षे भगवान्, दण्डी यज्ञोपवीतसंयुक्तः ।

ग्रहा तत्रोत्पन्न-स्तेन जगन्मातरः सृष्टाः ॥ ५ ॥

अदितिः सुरसङ्गानां, दितिरसुराणां मनुर्मनुष्याणाम् ।

विनता विहङ्गमानां, माता विश्वप्रकाराणाम् ॥ ६ ॥

कङ्कः सरीसृपाणां, सुलसा माता तु नागजातीनाम् ।

सुराभिश्चतुष्पदाना-मिला पुनः सर्वजीवानाम् ॥ ७ ॥ इति ।

प्रमाणयति चासौ-बुद्धिमत्कारणकृतं ह्रवन्, संस्थानवध्वा-त्, घटवदित्यादि । प्रक्रियावादिता चास्य न कदाचिदनीदृशं जगदिति वचनादङ्गत्रिमहृवनस्याकात्रिमतानिषेधात् । न चेभ-राऽऽदिकर्तृकत्वं जगतोऽस्ति, कुलालाऽऽदिकारकवैयर्थ्यप्रसङ्गा-त् । कुलालाऽऽदिवच्छेष्टराऽऽदेर्बुद्धिमत्कारणस्यानीश्वरताप्रस-

णः, नत्र चोक्तो दोषः । अथ भिन्नं तत्किम्-सचेतनम्, अचेत-
नं वा ? । यदि सचेतनम्, एकस्मिन् कार्ये चैतन्यद्वयाऽऽपत्तिः ।
अथाऽचेतनम्, तथा सति कुतस्तस्य पापाण्यखण्डस्येवास्वत-
न्त्रस्य सुखदुःखोत्पादनं प्रति कर्तृत्वम् ? , इत्येतच्चोत्तरत्र व्या-
सेन प्रतिपादयिष्ये; इत्यलं प्रसङ्गेन । तदेवं सुखं सैद्धिकं
सिद्धान्तवर्गवृत्तकृपायां जवं, यदि वा दुःखम्-असातो-
दयलक्षणमसैद्धिकं सांसारिकम् । यदि बोभयमप्येतत्सुखं
दुःखं वा अकृचन्दनाऽङ्गनाऽऽद्युपभोगक्रियासिद्धौ भवं, तथा
कशातामनाङ्गनाऽऽदि सिद्धौ भवं सैद्धिकम् । तथाऽसै-
द्धिकं सुखमान्तरमानन्दरूपमाकस्मिकमनवधारितवाह्यानिमि-
त्तम् । एवं दुःखमपि ज्वरशिरोऽर्तिशूलाऽऽदिरूपमङ्गोत्थमसैद्धि-
कम् । तदेतदुभयमपि, न स्वयं पुरुषकारेण कृतं, नाप्यन्येन के-
नचित् कालाऽऽदिना कृतं, वेदयन्त्यनुभवन्ति, पृथक् जीवाः प्रा-
णिन इति । कथं तर्हि तत्तेषामभूदिति नियतिवादी स्वाभि-
प्रायमाविष्करोति- (संग्रहं ति) सम्यक् स्वपरिणामेन गति-
र्यस्य यदा यत्र यत्सुखदुःखानुभवः, सा सङ्गतिर्नियतिः, तस्यां
भवं साङ्गतिकम् । यतश्चैवं न पुरुषकाराऽऽदिकृतं सुखदुःखाऽऽ-
द्यतस्तत्तेषां प्राणिनां नियतिकृतं साङ्गतिकमित्युच्यते । इहा-
स्मिन् सुखदुःखानुभववादे, एकेषां वादिनामाख्यातम्, तेषाम-
यमन्युपगमः ।

तथा चोक्तम्-

" प्राप्तव्यो नियतिवत्ताऽऽश्रयेण योऽर्थः,
सोऽवश्यं भवति नृणां ज्ञोऽनुज्ञो वा ।

चूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने,
नाज्ञाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः ॥ १ ॥ " सूत्र० १ श्रु०
१ अ० २ उ० ।

ये नियतिवादिनस्ते ह्येवमाहुः-नियतिर्नाम तत्त्वान्तरमस्ति,
यद्वाशादेते ज्ञावाः सर्वेऽपि नियतेनैव रूपेण प्राज्ञान्तरमनुव्रते,
नान्यथा । तथाहि-यद्यदा यतो ज्ञवति तत्तदा तत एव नियतेनैव
रूपेण ज्ञवदुपलभ्यते । अन्यथा कार्यभावव्यवस्था, प्रतिनियत-
रूपव्यवस्था च न ज्ञवेत्, नियामकाज्ञावात् । तत एवं कार्यनैय-
त्यतः प्रतीयमानामेनां नियति को नाम प्रमाणपथकुशलो वाधि-
तुं क्वमते ? , मा प्रापदन्त्यत्रापि प्रमाणपथव्याघातप्रसङ्गः ।

तथा चोक्तम्-

" नियतेनैव रूपेण, सर्वे भावा भवन्ति यत् ।

ततो नियतिजा ह्येते, तत्स्वरूपानुबोधतः ॥ १ ॥

यद्यदेव यतो यावत्, तत्तदेव ततस्तथा ।

नियतं जायते न्यायात्, क एनां वाधितुं क्वमः ? " ॥ २ ॥ न० ।
एवं श्लोकद्वयेन नियतिवादिमनमुपन्यस्यास्योत्तरदानायाऽऽह-
एवमेयाणि जपंता, बाला पंथियमाणिणो ।

निययानिययं संतं, अयाणंता अबुद्धिया ॥ ४ ॥

एवमित्यनन्तरोक्तस्योपप्रदर्शने, एतानि पूर्वोक्तानि नियतिवादा-
ऽऽश्रितानि वचनानि । जलपान्तोऽग्निदधनो, बाला अज्ञाः सदस-
द्विवेकविकला अपि सन्तः, परिरुतमानिन आत्मानं परिरुतं मन्तुं
शीलं येषां ते तथा । किमिति त एवमुच्यन्ते ? , इत्येतदाह-यतः
(निययानिययं संतमिति) सुखाऽऽदिकं किञ्चिन्नियतिकृतमव-
श्यंजाव्युद्यदप्रापितं, तथाऽनियतमात्मपुरुषकारेश्वराऽऽदिप्रापितं
सद्, नियतिकृतमवैकान्तेनाऽऽश्रयन्त्यतोऽज्ञानानाः सुखदुःखाऽऽ-
दिकारणम्, अबुद्धिका बुद्धिरहिता जवन्तीति । तथाहि-आर्हतानां

किञ्चित्सुखदुःखानि नियतित एव भवन्ति, तत्कारणस्य कर्मणः
कस्मिंश्चिदवसरेऽवश्यं जाव्युद्यदसद्भावान्नियतिकृतमित्युच्यते ।
तथा किञ्चिन्नियतिकृतं च पुरुषकालेश्वरस्वज्ञावकर्मोऽऽदिकृतं,
तत्र कथञ्चित्सुखदुःखाऽऽदेः पुरुषकारसाध्यत्वमप्याश्रयते ।
यतः क्रियातः फलं भवति, क्रिया च पुरुषकाराऽऽयत्ता प्रव-
र्तते । तथा चोक्तम्-"न दैवमिनि संचिन्त्य, त्यजेदुद्यममात्मनः ।
अनुद्यमेन कस्तैलं, तिलेभ्यः प्राप्नुमर्हति ? ॥ १ ॥ " यत्तु समा-
ने पुरुषव्यापारे फलवैचित्र्यं दूषणत्वेनोपन्यस्तं, तद्दूषणमेव ।
यतस्तत्रापि पुष्पकारवैचित्र्यमपि फलवैचित्र्ये कारणं जवति ।
समाने वा पुरुषकारे यः फलाज्ञावः कस्याचिद्भवति, सोऽह-
ष्टकृतः । तदपि चास्माभिः कारणत्वेनाऽऽश्रितमेव । (सूत्र०)
(कालकर्तृत्वविचारः ' काल ' शब्दे तृतीयभागे ४६२ पृष्ठे
गतः) तथेश्वरोऽपि कर्त्ता । आत्मैव हि तत्र तत्रोत्पत्तिद्वारेण स-
कलजगद्व्यापनादीश्वरः । तस्य सुखदुःखोत्पात्तिकर्तृत्वं सर्ववा-
दिनामाविगानेन सिद्धमेव । यच्चान्न मूर्तामूर्ताऽऽदिदूषणमुपन्य-
स्तं, तदेवंभूतेश्वरसमाश्रयणे दूरोच्छेदितमेवेति । स्वभावस्या-
ऽपि कथञ्चित्कर्तृत्वमेव । तथाहि-आत्मन उपयोगलक्षणत्वम-
संख्येयप्रदेशत्वम् । पुष्पलानां च मूर्तत्वं धर्माधर्मास्तिकाय-
योगतिस्थित्युपपृष्टकारित्वममूर्तत्वं चेत्येवमादिस्वभावाऽऽपा-
दितम् । यदपि चाऽऽस्तमव्यतिरेकाऽऽव्यतिरेकरूपं दूषणमुपन्यस्तं,
तद्दूषणमेव । यतः-स्वभाव आत्मनोऽव्यतिरिक्तः । आ-
त्मनोऽपि च कर्तृत्वमन्युपगतमेव, तदपि स्वभावाऽऽपादितमे-
वेति । तथा कर्माऽपि कर्तृ भवत्येव । तच्च जीवप्रदेशैः स-
हान्योन्यानुबेधरूपतया व्यवस्थितं कथञ्चित्चाऽऽत्मनोऽभिन्नं,
तद्वशाच्चाऽऽत्मा नरकतिथिरुमनुष्णामरभवेषु पर्यटन् सुखदुःखा-
ऽऽदिकमनुजवतीति । तदेवं नियत्यनियत्योः कर्तृत्वे युक्त्युप-
पन्ने सति नियतेरेव कर्तृत्वमन्युपगच्छन्तो निर्युक्तिका भव-
न्तात्यवसेयम् ॥ ४ ॥

तदेवं युक्त्या नियतिवादं दूषयित्वा तद्वादिनाम-
पायदर्शनायाऽऽह-

एवमेगे उ पासत्या, ते जुज्जो विपगग्भिआ ।

एवं उवादिआ संता, ए ते दुक्खविमोक्खया ॥ ५ ॥

(एवमेगे उ इत्यादि) एवमिति पूर्वाभ्युपगमसंस्मृकम्,
सर्वस्मिन्नपि वस्तुनि नियतानियते सत्येके नियतमेवाऽव-
श्यंजाव्येव कालेश्वराऽऽदिनिराकरणेन निर्हेतुकतया निय-
तिवादमाश्रिताः । तुरवधारणे । त एव नान्ये । किंविशिष्टाः
पुनस्ते ? , इति दर्शयति-युक्तिकदम्भकाद् बादिस्तिष्ठन्तीति पार्श्व-
स्थाः, परलोकक्रियापार्श्वस्था वा । नियतिपक्षसमाश्रयणा-
त्परलोकक्रियावैयर्थ्यम् । यदि वा-पाश इव पाशः, कर्मवन्धन-
म् । तच्चेह युक्तिविकलनियतिवादप्रकरणम्, तत्र स्थिताः पा-
शस्थाः । अन्येऽप्येकान्तवादिनः कालेश्वराऽऽदिकारणिकाः पा-
श्वस्थाः, पाशस्था वा रूपव्या इत्यादि । ते पुनर्नियतिवादमा-
श्रित्यापि, चूयो विविधं विशेषेण वा प्रगलिभता धाष्ट्योपग-
ताः परलोकसाधकासु क्रियासु प्रवर्तन्ते । धाष्ट्याऽऽश्रयणं तु
तेषां नियतिवादाऽऽश्रयणे सत्येव । पुनरपि तत्प्रतिपत्तिनी-
पु क्रियासु प्रवर्तनादिति । ते पुनरेवमन्युपस्थिताः परलोकसा-
धकासु क्रियासु प्रवृत्ता अपि सन्तो नाऽऽमदुःखविमोक्तकाः,
असम्यक्प्रवृत्तत्वात्मात्मानं दुःखाद्विमोचयन्ति । गता निय-
तिवादिनः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । आचा० । अकस्मा-

द्भयतीत्यनुपायप्रादिमन् चान्यन्तोपयुक्तत्वात् किञ्चिद्विचर्यते-
अकस्मादिति किं किञ्चिदस्य हेतुपरतया हेत्वभावमवपर-
म् उत-“अनानोनाः प्रतिपेधे” इति स्मरणाभिप्रेतार्थकस्य कि-
ञ्चिदस्य किञ्चिदस्य संभवत् भवनाभावपरम् । किं वा-कि-
ञ्चिदस्य स्वमित्रपरतया, अनीकमित्रपरतया वा स्वहेतुत्व-
परम्, अलोके हेतुत्वपरं वा । अथवा-अकस्मादिति स्वभावा-
दित्यर्थे रुढतया स्वभावादेव कादाचित्कामित्यर्थः । एतेषु
पञ्चसु नैकोऽपि प्रकारो युक्तः, नियतावधिकार्यदर्शनात् । अनि-
यतावधित्वे, निरवधित्वे वा कादाचित्कत्वस्वभावव्याकोपात् ।
तत्स्वाभावे च सहेतुत्वस्याऽऽवश्यकत्वात् । तदुक्तमुद्यमेन-
“हेतुचूनिनियेधो न, स्वानुपाऽऽव्यविधिर्न च । स्वभाववर्णना
नैव-मवधेर्नियतत्वतः ॥५॥” इति । अथाऽऽकाशाऽऽदीनां कादा-
चित्कत्ववत् कादाचित्कत्वमपि न सहेतुत्वसाधकमिति चेत् ।
न । आकाशस्याऽऽदीनां सर्वत्र सार्वे आकाशाऽऽदिस्वभावाभावप्र-
सङ्गात् । तत्स्वभावत्वं च भूमिप्रादकमानसिकमिति हेतुं विनाऽपि
देशनियमस्तेषामिति । अथैवं कादाचित्कत्वमपि घटाऽऽदिस्वभा-
वत्वादेव हेतुं विनाऽपि गमनाऽऽदिव्यावृत्तमस्ति चेत् । न । का-
दाचित्कत्वस्यावधिनियतत्वात् । सत्यवधयो, न त्वपेक्ष्यन्त इति
चेत् । न । नियतपञ्चादावित्यस्यैवापेक्षात्वात् । अन्यथा गदभा-
ट्ट धूम इत्यपि प्रतीयेत, तन्नियतत्वेऽपि तद्गतोपकाराजनकस्य
कथं तत्केतुत्वमिति चेत् । उपकारो हि कार्यमिति नद्गनकार्य-
हेतुत्वस्य तत्केतुत्वेऽनन्तरत्वात् । अन्यथोपकारहेतुत्वाद्योपकारे-
ऽप्युपकारान्तरस्वीकारेऽनवस्थाऽऽपत्तेः, नहि घटादिति नियतत्वं
कपालाऽऽद्यावत्, न तन्ताविति । कुत इति चेत् । स्वभावादिति गृ-
हाण । अथ तथापि प्रादुर्भावावच्छेदसिद्धिः, न च घृमाऽऽदौ ब-
हुधादेरन्यव्यतिरेकानुविधाधित्वज्ञानसन्धिं बहुधादिप्रत्यक्षमेव
हेतुहेतुमद्भावप्रादुर्भावं, धूमभावेऽव्यव्यतिरेकज्ञानासम्भवात् । य-
त्किञ्चिद् धूमे रासमाऽऽदेरपि तथा ज्ञानात् रासनाऽऽदेर्व्यतिरेका-
रहानात्र तद्वद इति चेत् । न । बहुधादेरपि व्यभिचारशङ्कासाम्रा-
ज्यादिनि । घृमाऽऽद्यर्थिनो बहुधादौ प्रवृत्तिश्च संभाव्यतैवोपपद्यत
इति परमतमिति चेत् । न । सामान्यव्यभिचारानुगताशुक्ल (ग्रह)
विशेषान्तरानुपस्थितिदृशायां यत्किञ्चिद् धूमवह्नयोस्तद्ग्रहसाम-
न्या एव बहिर्धूममात्रं तदप्रादुर्भावत्वात् साति लाघवज्ञाने व्य-
भिचारशङ्काया अप्रतिबन्धकत्वात् । रासमाऽऽदौ तु व्यभिचार-
निर्णय एव । असति तन्निरणये तत्र धूमहेतुत्वग्रहेऽपि प्रमत्त्वमेव,
प्राज्ञाभावात् । “अनन्यथासिद्धनियतपूर्ववर्तित्वं हि हेतुत्वम् ।”
तथा च-बहुधादेरवधिभूतस्य घृमाऽऽदिनियतपूर्ववर्तित्वादनन्य-
थासिद्धत्वाच्च तद् दुर्निवारम् । यागादृष्टाऽऽदौ स्वर्गाऽऽदिनिष्ठ-
कार्यतानिरूपितकारणताग्रहश्चावच्छेदकविनिर्माणेण शब्दानु-
मानाऽऽदिनैव तत्प्रामाण्यस्यापि तत्र व्यवस्थापितत्वात् । तृणाऽ-
रणिमण्यादीनां बहुकारणताग्रहेऽपीयमेव रीतिः, तृणत्वेन व्य-
भिचारज्ञानस्य तेनैव रूपेण कारणताग्रहविरोधित्वात्, अवच्छे-
दकौदासीन्येन तृणत्वसमानाधिकरणकारणताग्रहे विरोधाभा-
वात् । अवच्छेदकरूपानुपस्थितौ कथमवच्छेदकारणताग्रहः ।
कारणतायाः ससंबन्धिकपदार्थत्वेन तत्प्रत्यक्षे संबन्धिज्ञानस्य
कारणत्वादिनि चेत् । न । “अयं घटः” इति समवायप्रत्यक्षे व्यभिचा-
रात् । अथ येन समवायत्वाऽऽदिना रूपेण ससंबन्धिकता,
नेन रूपेण तत्प्रत्यक्षे तस्य हेतुत्वाच्च व्यभिचार इति चेत् । न ।
तथाऽपि ससंबन्धिकताऽवच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वेन हेतुत्वमि-
त्यत्र संबन्धमात्रवृत्तित्वस्यैवावच्छेदकपदार्थत्वात् । प्रकृते चेयं

वह्निर्यत्किञ्चिद्वृत्तजन्येति कारणताप्रत्यक्षस्यापि तृणकार्यताऽऽ-
श्रयमात्रवृत्तित्वद्विप्रकारकज्ञानसाध्यत्वसंभवात् । यद्वा-इयं
वह्निस्तृणजन्येति प्रत्यक्षस्य एतच्चह्निवाचच्छिन्नकार्यताऽवगा-
हित्वे व्यवच्छेदकत्वांशे भ्रमत्वेऽपि कार्यतांशे प्रमात्वान्न
कोऽपि दोषः । (१२४) नयो । सम्म० ।

णियङ्कर्म-नियतिकृत-त्रि० । अवश्यंभावमुद्यमपिते, सूत्र० १
श्रु० १ अ० २ उ० ।

णियङ्कर्म-निकृतिकर्मन्-न० । निकृतेर्मायायाः कर्म निकृति-
कर्म । एकोनत्रिंशो गौणचौर्थे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

णियङ्पक्षाण-निकृतिप्रज्ञान-त्रि० । निकृतिर्माया, तच्चिपये प्र-
ज्ञानं यस्य स तथा । ग्लानः प्रतिचरणीयो मा भवत्विति ग्लान-
वेयमहं करोमीत्येवमादिविकल्पवति, स० । “सहृ नियङ्पक्षाणे,
कलुषा उद्यवेयसा, अप्रवणो य अवोहीष, महामोहं पकुर्व्वह ॥१॥”
स० ३० सम० ।

णियङ्पञ्चय-नियतिपूर्वत-पुं० । नियत्या नैत्येन पर्वता निय-
तिपूर्वताः नियतपूर्वतेषु, यत्र वाणमन्तरा देवा देव्यश्च जवधा-
णीत्येन धैक्रियशरीरेण प्रायः सदा रममाणा अवतिष्ठन्त इ-
ति । जी० ३ प्र० ४ उ० । रा० ।

णियङ्वाङ्[ण]-नियतिवादिन्-पुं० । सर्वभावानां नियतिकृत-
त्ववादिनि, न० । (‘णियङ्’ शब्दे चैषां मतमनुपदमुपपादितम्)

णियंतिङ्-नियन्त्रित-त्रि० । नितरां यन्त्रितं नियन्त्रितमिति । नि-
यते प्रतिज्ञातदिनाऽऽदौ ग्लानत्वाऽऽद्यन्तराज्ञावेऽपि नियमात्कर्त्त-
व्ये प्रत्याख्यानभेदे, न० । एतच्च प्रथमसंहनिनाभेदप्रत्ययधायि
च । स्या० १० रा० ।

मास मासे अ तत्रो, अमुगो अमुगदिवसमि एवदत्रो ।
हृष्टेण गिह्वाणेण व, कायव्यो जाव उस्तासो ॥१०॥

मासे मासे च तपः, अमुकोऽमुकदिवसे, एतावत्पष्टाऽऽदि,
हृष्टेन नीरोगेण, ग्लानेन वा अनीरोगेण, कर्त्तव्यं, यावद्वृत्त्यासो
यावदायुरिति गाथासमासार्थः ॥१०॥

एअं पञ्चस्त्राणं, णियंतिङ् धीरपुरिसपञ्चं ।

जं गिह्दंतऽणगरा, अणित्सिअप्पा अपदिवक्का ॥११॥

एतत्प्रत्याख्यानमुक्तस्वरूपं, नियन्त्रितं धीरपुरुषप्रज्ञं तीर्थकर-
गणधरप्ररूपितं, यद् गृहहन्ति प्रतिपद्यन्तेऽनगराः साधवः,
अनिःसृताऽऽत्मानोऽनिदाना अप्रतिबद्धाः केषाऽऽदिष्विति
गाथासमासार्थः ॥११॥ आव० ६ अ० ।

हृष्टेण गिह्वाणेण व, अमुगतत्रोऽमुगदिणमि नियमेण ।

कायव्यो ति णियंतिङ्, पञ्चस्त्राणं गिह्वा विंति ॥ए॥

हृष्टेन नीरोगेण, ग्लानेन वा सरोगेण, अमुकं तपः पष्टाष्टमाऽऽदि,
अमुकस्मिन् दिने, नियमेन निश्चयेन, मयेति शेषः । (कायव्यो
सि) कर्त्तव्यं, प्राकृतत्वात् पुंसां निर्देशः, नियन्त्रितमिदं प्रत्या-
ख्यानं, जिना ब्रुवते । इह च प्रत्याख्यानं न सर्वकालं क्रियते, किं
तर्हि, नियतकालमेव ।

तथा चाऽऽह-

चउदसपुण्विसु जिणक-प्पिएसु पढममि चैव संशयणं ।

एत्रं वोच्छिन्नं चित्रं, घेरा वि तया करेसी य ॥६॥
चतुर्दशपूर्वेषु चतुर्दशपूर्वधरेषु जिनकाल्पकेषु, प्रथम एव
संहनने वज्रमृगभनाराचाजिधेये, एतन्नियन्त्रितप्रत्याख्यानं, व्य-
वच्छिन्नमेव । अत्राऽऽह-ननु तस्मिन्नपि काले चतुर्दशपूर्वधराऽऽद्य
एव कृतवन्तः, स्थविरैस्तु न कृतमेवेदमित्याह--(घेरा वि त-
या करेसी य) स्थविरा अपि तदा पूर्वधराऽऽदिकाले, अकार्षुः,
चशब्दादन्येऽप्यस्थविराः प्रथमसंहनित इति । प्रव० ४ द्वार ।
भ० । आ० चू० । आव० ।

णियंठ-निर्ग्रन्थ-पुं० । निर्गता ग्रन्थात्सवाह्याभ्यन्तरादिति निर्ग्र-
न्थाः । साधुषु, ते पञ्चधा-पुलाकः, वकुशः, कुशीलः, निर्ग्रन्थः,
स्नातकश्चेति । तत्र निर्ग्रन्थः निर्गतो मोहनीयकर्मलज्जणाद् प्र-
स्थादिति निर्ग्रन्थः । ध० ३ अधि० । भ० । (सर्वेऽप्येते 'णिगंथ'
शब्देऽस्मिन्नेव जागे २०३४ पृष्ठे प्रतिपादिताः)

णियंठे पंचविदे पष्पत्ते । तं जहा-पढमसमयणियंठे, अप-
ढमसमयणियंठे, चरिमसमयणियंठे, अचरिमसमयणियंठे,
अहासुहुमनियंठे णामं पंचमे ॥

“ णियंठे ” इत्यादि सुगमम् । नवरम् अन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणाया
निर्ग्रन्थाद्धायाः प्रथमे समये वर्त्तमान एकः, शेषेषु द्वितीयः,
अन्तिमे तृतीयः, शेषेषु चतुर्थः, सर्वेषु पञ्चम इति विवक्षया
भेद एवामिति । स्था० ५ ग० ३ व० । दरिद्रे, वत्त०
१२ अ० ।

णियंठिपुत्त-निर्ग्रन्थपुत्र-पुं० । पेढालविद्याधरेण सुज्येष्ठानि-
धानायां साध्यामुत्पादिते सत्यकौ, स्था० १० ग० ।

तद्वृत्तं चेत्थम्-

“ सत्यकिः खेचरः कोऽसौ, तदुत्पत्तिर्निगद्यते ॥ (३०)

चेदकस्यैव सुज्येष्ठा, सुताऽऽसीत्प्राव्रजश्च सा ।

उशश्रयाङ्गणे नित्यं, कायोत्सर्गं ददाति च ॥ ३१ ॥

इतः परित्राद् पेढालो, विद्यासिद्धो नभश्चरः ।

तनयं ब्रह्मचारिण्याः, त्रिधां दातुं निरीकृते ॥ ३२ ॥

कायोत्सर्गस्थितां दृष्ट्वा, सुज्येष्ठां ब्रह्मचारिणीम् ।

कृत्वा स धूम्या व्यामोहं, वीर्यं तस्यां न्यवेशयत् ॥ ३३ ॥

जाते गर्जेऽतिशयिजिः, श्यातमस्या न विक्रिया ।

अधैधत आद्वगृहे, तत्सूनुर्वन्दित्रुं प्रष्टुम् ॥ ३४ ॥

संयतीभिः समं यातः, काक्षसंदीपकस्तदा ।

अप्राक्ज्ञाने कुतो भीतिः, स्वाभ्याख्यत्सत्यकेरितः ॥ ३५ ॥

तत्पाश्वेऽथ स गत्वोचे, त्वं रे ! मां मारयिष्यसि ? ।

इत्युदित्वा दृढादात्म-पादयोस्तमपाटयत् ॥ ३६ ॥

वयस्योऽथ परित्राजा, हृत्वा विद्याः स शिक्षितः ।

रोहिणीं साधयन् पञ्च, भवान् स मारितस्तथा ॥ ३७ ॥

पष्ठे षण्मासशेषाऽऽयुः, सिरुशन्तीं तां स नेष्टवान् ।

सप्तमे च भवे तां स, साधनायोपचक्रम ॥ ३८ ॥

ज्ञातं चित्तास्थं प्रज्वालय, नभ्योपर्याद्वचर्म च ।

विस्तार्य वामाङ्गुष्ठेन, तत्र तज्ज्वलनावधि ॥ ३९ ॥

तस्य संक्रम्यमाणस्य, कालसंदीपकस्तदा ।

चिक्षेपाऽऽगत्य काष्ठानि, सप्तरात्रे गते ततः ॥ ४० ॥

देवता स्वयमेत्योचे, विघ्नमेतस्य मा कृथाः ।

सिद्ध्याभ्यस्याहमूचे तं, कस्मिन्नङ्गे विशामि ते ? ॥ ४१ ॥

तेनादृश्यलकं, तत्राऽविशत्तत्राभवद्विलम् ।

सा तुष्टा तद् व्याघ्राक्षेत्रं, स त्रिनेत्रोऽथ विश्रुतः ॥ ४२ ॥

धर्षिताऽनेन साध्वीति, पेढालस्तेन मारितः ।

ततो रुद्रामिधः सोऽभूत्कावं संदीपकं ततः ॥ ४३ ॥

सिघांसौ तत्र सोऽनश्य-दूर्द्धाधः स तमन्वगात् ।

सोऽथो विकृत्य त्रिपुरं, पाताले लावणेऽनशत् ॥ ४४ ॥

दग्ध्वा तन्मारयित्वा तं, स विद्याचक्रवर्त्यभूत् ।

सर्वास्तीर्थंक्रतो नत्वा, त्रिसन्ध्यं नाट्यपूर्वकम् ॥ ४५ ॥

रमते सोऽथ शक्रस्तं, महेश्वराभिर्धं व्यधात् ।

स विप्रद्वेषतस्तेषां, विध्वंसयति कन्यकाः ॥ ४६ ॥

अन्तःपुरीर्जिर्भूपानां, स्वस्त्रीभिरिव खेदति ।

तस्य शिष्यद्वयं जज्ञे, नन्दी नन्दीश्वरस्तथा ॥ ४७ ॥

स पुष्पकविमानेन, नभसा सर्वतोऽभ्रमत् ।

अन्यदोज्जयिनीपुर्यां, चण्डप्रद्योतभूभुजः ॥ ४८ ॥

अन्तःपुरं विदध्वंसे, शिवां देवीं दिनाऽखिलम् ।

सोऽथ दध्यौ विनाशयोऽयं, दुर्द्धरः खेचरः कथम् ? ॥ ४९ ॥

तत्रैवाऽऽसीदुमा नाम, गणिका रूपशालिनी ।

दृष्ट्वाऽऽयान्तं महेशं सा, धूपं तं प्रत्युदक्षिपत् ॥ ५० ॥

सोऽन्यदाऽवातरत्तत्र, तस्या हस्तेऽभ्युज्जययत् ।

स्मेरं च मुकुत्रं चेशः, स्मेरहस्तमवाहयत् (?) ॥ ५१ ॥

मुकुत्रं साऽप्यन्यन्यूने, योग्योऽसि त्वममृदशः ।

न स्मेरकमलप्रायाः, मादृशाः पुनरीक्षसे ॥ ५२ ॥

तदुकिरिजितस्तत्र, तया सार्द्धमुवास सः ।

एकान्ते साऽन्यदाऽप्राक्ती-द्विधाः स्युर्नान्तिके कदा ? ॥ ५३ ॥

सोऽवदन्मेषुनाऽऽनङ्गे, तया राज्ञो न्यवेद्यत ।

राजोचेऽसौ तदा मार्य-स्त्वं रक्ष्या प्रत्ययाय च ॥ ५४ ॥

पत्रं तदुदरे दत्त्वा, खड्गेन च्छेदितं जैतः ।

मार्या त्वियमपात्युक्त्वा, प्रच्छन्नाः स्थापिता भटाः ॥ ५५ ॥

मारितस्तैस्तदासक्त-स्तथा सह स खेचरः ।

ततो नन्दीश्वरस्ताभि-र्विद्याभिः समधिष्ठितः ॥ ५६ ॥

शिलां व्योम्नि विकृत्योच्चैर्हा हताश ! हनिष्यसे ।

तमथाऽक्रमयद्गीतो, राजाऽऽर्द्धपटशाटकः ॥ ५७ ॥

सोऽवदच्छेदिदं युगम-मेतद्वृत्तं पुरे पुरे ।

वित्राप्याऽऽयतनेऽर्ध्वे, ततो मुञ्चामि नाम्यथा ॥ ५८ ॥

तत्प्रपदे नरेन्द्रोऽथ, सर्वत्रापि व्यधापयत् ।

तत्रासादात्मदोच्छ्वाया-नेतस्योत्पत्तिरीदृशी” ॥ ५९ ॥ आ० क० ।

स चोत्सर्पिण्यां जगत्प्रदीपो नाम तीर्थकरो जविष्यति ।

प्रव० ३६ द्वार । वीरजिनाऽनगारभेदे, भ० ।

स च नारदपुत्रेण पृष्टः पुत्रलान् व्याकरोदित्युच्यते-

तेणं काक्षेणं तेणं समएणं जाव परिसा पन्निगया । तेणं
काक्षेणं तेणं समएणं समणस्म भगवत्रो मङ्गावीरस्स अंते-
वासी णारयपुत्ते णामं अणगारे पगइभइए० जाव विहरइ ।
तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स० जाव अंतेवासी
नियंठिपुत्ते णामं अणगारे पगइभइए० जाव विहरइ । तए
णं से नियंठिपुत्ते अणगारे जेणामेव नारयपुत्ते अणगारे
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता नारयपुत्तं अणगारे एवं
वयासी-मक्खे पोग्गल चि अज्जो ! किं सअट्ठा, समज्जा,
सपएसा ? उदाहु-अट्ठा, अमज्जा, अपएसा ? अज्जो ! चि

नारयपुत्ते अणगारे नियंतिपुत्तं अणगारं एवं वयासी-
सव्वे पोगगला मे अज्जो ! सअह्मा, समज्जा, सपएसा; नो
अणह्मा, अमज्जा, अपएसा । तए णं से नियंतिपुत्ते अण-
गारे नारयपुत्तं अणगारं एवं वयासी-जइ णं ते अज्जो !
सव्वे पोगगला सअह्मा, समज्जा, सपएसा, नो अणह्मा,
अमज्जा, अपएसा । किं दव्वादेसेणं अज्जो ! सव्वपोगगला
सअह्मा, समज्जा, सपएसा; नो अणह्मा, अमज्जा, अ-
पएसा । खेत्तादेसेणं अज्जो ! सव्वपोगगला सअह्मा०
सव्वे चैव; कालादेसेणं तं चैव, भावादेसेणं अज्जो ! तं
चैव । तए णं से नारयपुत्ते अणगारे नियंतिपुत्तं अणगा-
रं एवं वयासी-दव्वादेसेणं वि मे अज्जो ! सव्वपोगगला
सअह्मा, समज्जा, सपएसा; नो अणह्मा, अमज्जा, अपएसा ।
खेत्ताएसेणं वि, कालाएसेणं वि, जावाएसेणं वि ।
तए णं से नियंतिपुत्ते अणगारे नारयपुत्तं अणगारं एवं
वयासी-जइ णं अज्जो ! दव्वाएसेणं सव्वपोगगला सअह्मा,
समज्जा, सपएसा; नो अणह्मा, अमज्जा, अपएसा । एवं ते
परमाणुपोगगले वि असहे, समज्जे, सपएसे; णो अणहे, अम-
ज्जे, अपएसे । जइ णं अज्जो ! खेत्ताएनेणं वि सव्वपोगगला
सअह्मा, समज्जा, सपएसा० जाव एवं ते एगपएसोगाहे वि
पोगगले सअहे, समज्जे, सपएसे । जइ णं अज्जो ! काळाएसेणं
सव्वपोगगला सअह्मा, समज्जा, सपएसा । एवं ते एगसमयद्विद्वि
वि पोगगले सअहे, समज्जे, सपएसे । तं चैव जइ णं अज्जो !
जावाएसेणं सव्वपोगगला सअहे ३, एवं एगगुणकाळाए वि
पोगगले सअहे ३ तं चैव, अह ते एवं न भवन्ति, तो जं वयसि
दव्वाएसेणं वि सव्वपोगगला सअह्मा, समज्जा, सपएसा; नो
अणह्मा, अमज्जा, अपएसा । एवं खेत्ताएसेणं वि, काळाए-
सेणं वि, भावाएसेणं वि । तं णं भिच्छा । तए णं से नार-
यपुत्तं अणगारे नियंतिपुत्तं अणगारं एवं वयासी-नो
खलु एयं देवाणुप्पिया ! एयमट्ठं जाणामां, पासायो । जइ णं
देवाणुप्पिया ! नो गिलायंति परिकाहिच्चए, तं इच्छामि णं
देवाणुप्पियाणं अंति ए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म जाणित्तए ।
तए णं से शिवंतिपुत्ते अणगारे नारयपुत्तं अणगारं एवं
वयासी-दव्वाएमेणं वि अज्जो ! सव्वपोगगला सपएसा वि,
अपएसा वि अणता; खेत्ताएसेणं वि एवं चैव, काळाएसेणं
वि, जावाएसेणं वि एवं चैव ॥

(दव्वादेसेणं ति) द्रव्यप्रकारेण, द्रव्यत इत्यर्थः । परमाणुत्वा-
ऽऽद्याश्रित्येति यावत् । (खेत्तादेसेणं ति) एकप्रदेशावगाहित्वा-
ऽऽदिनेत्यर्थः । (कालादेसेणं ति) एकाऽऽदिसमयस्थितिकत्वेन ।
(भावादेसेणं ति) एकगुणकालकत्वाऽऽदिना । (सव्वपोगगला स-
पएसा वीत्यादि) इह च यत्सविपर्ययसार्चाऽऽदिपुत्रलविचारे
प्रकान्ते सप्रदेशा अप्रदेशा एव ते प्ररूपिताः, तत्तेषां प्ररूपणे
सार्द्धत्वाऽऽदि प्ररूपितमेव जवतीति श्रुतेत्यर्थेयम् । तथाहि-

सप्रदेशाः सार्द्धाः, समध्या वा । इतरे त्वनर्द्धाः, अमध्याश्चेति ।
(अणंतं ति) तत्परिमाणज्ञापनपरं तत्स्वरूपाभिधानम् ।

अथ द्रव्यतोऽप्रदेशस्य क्षेत्राऽऽद्याश्रित्यप्रदेशाऽऽदित्वं
निरूपयन्नाह-

जे दव्वओ अपएसे से खेत्तओ नियमा अपएसे; काळ-
ओ सिय सपएसे, सिय अपएसे; भावओ सिय सपएसे,
सिय अपएसे ।

(जे दव्वओ अपएसे इत्यादि) यो द्रव्यतोऽप्रदेशः परमाणुः,
स च क्षेत्रतो नियमादप्रदेशो, यस्मादसौ क्षेत्रस्यैकत्रैव प्रदेशोऽ-
वगाहते, प्रदेशद्वयाऽऽद्यवगाहे तु तस्याप्रदेशत्वमेव न स्यात् ।
कालतस्तु यद्यसावेकसमयस्थितिकत्वाऽऽप्रदेशोऽनेकसमय-
स्थितिकस्तु सप्रदेश इति । जावतः पुनर्यद्येकगुणकालकाऽऽदि-
त्वाऽऽप्रदेशो, द्विगुणकालकाऽऽदित्तु सप्रदेश इति निरूपितो
द्रव्यतोऽप्रदेशः ।

अथ क्षेत्रतोऽप्रदेशं निरूपयन्नाह-

जे खेत्तओ अपएसे-से दव्वओ निय सपएसे, मिध
अपएसे; काळओ जयणाए, भावओ जयणाए, जहा खेत्त-
ओ एवं काळओ, जावओ । जे दव्वओ सपएसे-से खेत्तओ
सिय सपएसे, सिय अपएसे । एवं कालओ, जावओ वि ।
जे खेत्तओ सपएसे-से दव्वओ नियमा सपएसे, कालओ
भयणाए, जावओ जयणाए, जहा दव्वओ तहा काळओ,
जावओ वि ।

(जे खेत्तओ अपएसे इत्यादि) यः क्षेत्रतोऽप्रदेशः स
द्रव्यतः स्यात्सप्रदेशः, द्वाणुकाऽऽदेरप्येकप्रदेशावगाहित्वात् ।
स्यादप्रदेशः, परमाणोरप्येकप्रदेशावगाहित्वात् । (कालओ
जयणाए ति) क्षेत्रतोऽप्रदेशो यः स कालतो जननया अप्र-
देशाऽऽदिर्वाच्यः । तथाहि-एकप्रदेशावगाह एकसमयस्थिति-
कत्वादप्रदेशोऽपि स्यादनेकसमयस्थितिकत्वाच्च सप्रदेशोऽपि
स्यादिति । (भावओ भयणाए ति) क्षेत्रतोऽप्रदेशो योऽसा-
वेकगुणकालकाऽऽदित्वादप्रदेशोऽपि स्यादनेकगुणकालकाऽऽदि-
त्वाच्च सप्रदेशोऽपि स्यादिति । अथ कालाप्रदेशं, भावाप्रदेशं
च निरूपयन्नाह-(जहा खेत्तओ, एवं काळओ, भावओ ति)
यथा क्षेत्रतोऽप्रदेश उक्तः, एवं कालतो जावतश्चासौ वाच्यः ।
तथाहि-(जे कालओ अपएसे, से दव्वओ सिय सपएसे, सि-
य अपएसे) एवं क्षेत्रतो, भावतश्च । तथा-(जे भावओ अ-
पएसे से दव्वओ सिय सपएसे, सिय अपएसे) एवं क्षेत्रतः,
कालतश्चेति । उक्तोऽप्रदेशः । अथ सप्रदेशमाह-(जे दव्वओ
सपएसे इत्यादि) अयमर्थः यो द्रव्यतो द्वाणुकाऽऽदित्वेन सप्र-
देशः, स क्षेत्रतः स्यात्सप्रदेशो द्वादिप्रदेशावगाहित्वात्, स्या-
दप्रदेश एकप्रदेशावगाहित्वात् । एवं कालतो, भावतश्च । तथा-यः
क्षेत्रतः सप्रदेशो द्वादिप्रदेशावगाहित्वात् स द्रव्यतः सप्रदेश
एव, द्रव्यतोऽप्रदेशस्य द्विप्रदेशावगाहासम्भवात् । कालतो,
जावतश्चासौ द्विधाऽपि स्यादिति । तथा यः कालतः सप्रदेशः,
स द्रव्यतः, क्षेत्रतो, भावतश्च द्विधाऽपि स्यात् । तथा यो भा-
वतः सप्रदेशः, स द्रव्यक्षेत्रकालैर्द्विधाऽपि स्यादिति सप्रदे-
शसूत्राणां जावार्थ इति ।

अथैषामेव द्रव्याऽऽदितः सप्रदेशाप्रदेशानामल्पबहुत्वविभाग-
माह—

एएसि एं भंते ! पोग्गलाणं द्वादेसेणं खेत्तादेसेणं कालादे-
सेणं भावादेसेणं सपएसणं अपएसणं य कयरे कयरे अप्पा
वा, बहुया वा, तुह्वा वा, विसेसाहिया वा ? । नारयपुत्ता ! सव्व-
त्थावा पोग्गला जावादेसेणं अपएस, कालादेसेणं अपएस
असंखेज्जगुणा; द्वादेसेणं अपएस असंखेज्जगुणा; खेत्ता-
देसेणं अपएस असंखेज्जगुणा, खेत्तादेसेणं चेव सपएस
असंखेज्जगुणा; द्वादेसेणं सपएस विसेसाहिया; काला-
देसेणं सपएस विसेसाहिया; भावादेसेणं सपएस विसे-
साहिया । तए एं से नारयपुत्ते अणगारे नियंतिपुत्तं अण-
गारं वंदइ, नमंसइ, नमंसइत्ता एयमइं सम्मं विणएणं जुज्जो
जुज्जो खामेइ, खामेइत्ता संजमेणं जाव विहरइ ॥

" एएसि णं " इत्यादि सूत्रसिद्धं, नवरम् अस्यैव सूत्रोक्ताल्प-
बहुत्वस्य भावनार्थं गाथाप्रपञ्चो वृद्धोक्तोऽभिधीयते—

" वोच्चं अप्पावहुयं, दब्बे खेत्तइज्जावओ यावि ।
अपएससपएस-ण पोग्गलाणं समासेणं ॥ १ ॥
दब्बेणं परमाणु, खेत्तेणेगपएसमोगाढा ।
कालेणेगसमइया, अपएस पोग्गला होंति ॥ २ ॥
भावेणं अपएस, एगगुणा जे हवंति वज्जाइ ।
ते षिय थोवा जं गुण-बाहुल्लं पायसो दब्बे " ॥ ३ ॥
वर्णाऽऽदिनिरित्यर्थः ।

रूपे प्रायेण द्वादिगुणा अनन्तगुणान्ताः कालकत्वाऽऽद्यो
ज्वन्ति, एकगुणकालकाऽऽद्यस्त्वप्येति ज्ञावः ।

" एत्तो कालाएसे-ण अपएस भावे असंखगुणा ।
किं कारणं पुण भावे, जसइ परिणामबाहुल्ला ? " ॥ ४ ॥

अयमर्थः—यो हि यस्मिन् समये यद्वर्णगन्धरसस्पर्शसङ्घातजे-
दसूक्ष्मत्ववादादस्मादस्मादपरिणामान्तरमाप्नोति, स तस्मिन् समये
तदपेक्षया कालतोऽप्रदेश उच्यते । तत्रैवैकसमयस्थितिरित्यन्ये,
परिणामाश्च बहव इति प्रतिपरिणामं कालाप्रदेशसम्भवात्त-
द्वबहुत्वमिति ।

एतदेव भाव्यते—

" ज्ञावेणं अपएस, जे ते कालेण होंति डुविहा वि ।
दुगुणाऽऽद्यो वि एवं, भावेणं जावऽणंतगुणा " ॥ ५ ॥

भावतो येऽप्रदेशा एकगुणकालकत्वाऽऽद्यो ज्वन्ति,
ते कालतो द्विविधा अपि ज्वन्ति; सप्रदेशाः, अप्रदेशा-
श्चेत्यर्थः । तथा भावेन द्विगुणाऽऽद्योऽपि अनन्तगुणान्ता एव-
मिति द्विविधा ज्वन्ति ।

ततश्च—

" कालापएसयाणं, एवं एकेकओ भवइ रासी ।
एकेकगुणगुण-म्मि एगगुणकालयाईसु " ॥ ६ ॥

एकगुणकालकाऽऽदिषु गुणस्थानकेषु मध्ये एकैकस्मिन् गु-
णस्थानके कालाप्रदेशानामेकैको राशिरभवति । ततश्चानन्तत्वाद्
गुणस्थानकराशेनामनन्ता एव कालाप्रदेशराशयो भवन्ति ।

अथ प्रेरकः—

" आदाऽणंतगुणत्तण-भेवं कालापएसयाणं ति ।

जमणंतगुणगुण-सु होंति रासी वि इ अणंता " ॥ ७ ॥
(एवमिति) यदि प्रतिगुणस्थानकं कालाप्रदेशराशयोऽभि-
धीयन्त इति ।

अत्रोत्तरम्—

" जगणति एगगुणाण वि, अणंतभागम्मि जं अणंतगुणा ।

तेणासंखगुण चिचय, भवंति नाणत्तगुणियत्तं " ॥ ८ ॥

अयमभिप्रायः—यद्यप्यनन्तगुणकालत्वाऽऽदीनामनन्ता राशय-
स्तथाऽप्येकगुणकालत्वाऽऽदीनामनन्तभाग एव ते वर्तन्त इति,
न तद्द्वारेण कालाप्रदेशानामनन्तगुणत्वम्, अपि त्वसङ्घातगु-
णत्वमेवेति ।

" एवं ता ज्ञावमिणं, पडुच्च कालापएसया सिद्धा ।

परमाणुपोग्गलाइसु, दब्बे वि इ एस सेव गमो " ॥ ९ ॥

एवं तावद्भावं वर्णाऽऽदिपरिणाममिममुत्तरूपमेकाऽऽद्यनन्तगुण-
स्थानवर्तिनमित्यर्थः । प्रतीत्य कालाप्रदेशकाः पुत्रलाः सिद्धाः
कालाप्रदेशभावाः पुत्रलाः सिद्धाः प्रतिष्ठिता द्रव्येऽपि द्रव्यपरि-
णाममप्यङ्गीकृत्य परमाणवादिव्येक एव भावपरिणामोक्त
एव गमः । व्याख्या—

" एमेव होइ खेत्ते, एगपएसवगाहणाईसु ।

ठाणंतरसंकंति, पडुच्च कालेण मगणया " ॥ १० ॥

एवमेव रूपपरिणामवद्भवति, क्षेत्रे क्षेत्रमधिकृत्य, एकप्रदेशा-
वगाढाऽऽदिषु पुत्रलभेदेषु स्थानान्तरगमनं प्रतीत्य कालेन
कालाप्रदेशानां मार्गणा, यथा क्षेत्रत एवमवगाहनाऽऽदितोऽपी-
त्येतदुच्यते ।

" संकोय त्रिकोयं पि इ, पडुच्च ओगाहणाइ एमेव ।

तह सुदुमवायरिये-यरेयसहाइपरिणामं " ॥ ११ ॥

अवगाहनायाः सहस्रकोचं त्रिकोचं च प्रतीत्य कालाप्रदेशाः
स्युः । तथा सुदुमवादरस्थिरास्थिरशब्दमनःकर्माऽऽदिपरिणामं
च प्रतीत्येति ।

" एवं जो सव्वो षिय, परिणामो पोग्गलाण इह समए ।

तं तं पडुच्च एसि, कालेणं अपएसत्तं " ॥ १२ ॥

(एसि ति) पुत्रलानामित्यर्थः ।

" कालेण अपएस, एवं भावा पएसएहिंतो ।

होंति असंखेज्जगुणा, सिद्धा परिणामबाहुल्ला " ॥ १३ ॥

एत्तो द्वादेसे-ण अपएस हवंति संखगुणा ।

के पुण ते परमाणु, कह ते बहुय चि तं सुणसु ? " ॥ १४ ॥

अणुसंखेज्जपएसिया, असंखऽणत्तपएसिया चेव ।

चउरो चिचय रासी पो-गगलाण लोए अणंताणं " ॥ १५ ॥

तत्थाऽणंतेहिंतो, सुत्तेणं तपएसिएहिंतो ।

जेण पएसट्ठाए, मखिया अणवो अणंतगुणा " ॥ १६ ॥

अनन्तगुणाः सूत्रे उक्ताः । सूत्रं चेदम्— " सव्वत्थोवा अणंतप-
सिया खंधा दब्बट्ठाए ते चेव, पएसट्ठाए अणंतगुणा, पर-
माणुपोग्गला दब्बट्ठाए अणंतगुणा, संखेज्जपएसिया
खंधा दब्बट्ठाए संखेज्जगुणा, ते चेव पएसट्ठाए असंखेज्ज-
गुणा, असंखिज्जपएसिया खंधा दब्बट्ठाए असंखेज्जगुणा, ते
चेव पएसट्ठाए असंखेज्जगुण चि । "

" संखेज्जइमे भागे, संखेज्जपएसिया ण वट्ठंति ।

नवरमसंखेज्जप-सियाण भागे असंखइमे " ॥ १७ ॥

संख्येतमे भागे संख्यातप्रदेशिकानामसंख्येतमे भागे सं-
ख्यातप्रदेशिकानामणवो वर्तन्ते, उक्तसूत्रप्रामाण्यादिति ।

“ सञ्चि अ संखेज्जप-सियाण तेसि असंखनागत्ते ।
वाहुल्लं साहिज्जं, पुममवसेसाहि रासीहि ” ॥ १७ ॥

संख्यातप्रदेशिकानन्तप्रदेशिकाभिधानाभ्यामिह च संख्या-
तप्रदेशिकराशेः संख्यातभागवृत्तत्वात्तेषां स्वरूपतो बहुत्व-
मवगम्यते, अन्यथा तस्याप्यसंख्येयभागेऽनन्तभागे वा तेऽन-
विष्यन्ति ।

“ जेणेकरासिणो थिय, असंसंखनागे न सेसरसीणं ।
तेणसंखेज्जगुणा, अणवो कालापएमेहि ” ॥ १८ ॥

न दोषराशयोऽरित्यस्यायमर्थः—अनन्तप्रदेशिकराशेरनन्तगुणा-
स्ते, संख्यातप्रदेशिकराशेरानु संख्यातभागे संख्यातभागस्य च
विवक्षया नात्यन्तमल्पताऽनः कालतः सप्रदेशेष्वप्रदेशेषु च
वृत्तिमतामणूनां बहुत्वात्कालाप्रदेशानां च सामायिकत्वेना-
त्यन्तमल्पत्वात्कालाप्रदेशेभ्योऽसंख्यातगुणत्वं द्रव्याप्रदेशाना-
मिति ।

“ एत्तो असंखगुणिया, हवंति खेत्ता पपसया सप्रए ।
जं ते ता सवे चिचय, अपपसा खेत्तओ अणवो ॥ २० ॥

हुपपसियाइपसु वि, पपसपरिवट्टिपसु ठाणसु ।
लज्जइ पक्केओ चिचय, रासी खेत्तापपसाणं ॥ २१ ॥
एत्तो खेत्तापसे-ण चव सपपसया असंखगुणा ।
एगपपसोणादे, मोनुं सेसावगाइयथा ॥ २२ ॥
ते पुण हुपपसोणा-इणाइया सवपोगगहा सेसा ।
ते य असंखेज्जगुणा, अवगाहणणवाहुल्ला ॥ २३ ॥
दव्वेण हौति एत्तो, सपपसा पोगगहा विससइया ।
कालेण य भावेण य, एमेव जवे विससइया ॥ २४ ॥

भावाइया बुद्धी, असंखगुणिया जमपपसाणं ।
तो सपपसियाणं, खेत्ताइविससपरिवुद्धी ” ॥ २५ ॥
एतद्भावना च वक्ष्यमाणस्यापनातोऽवसेया ।

“ मीसाण संकमं पइ, सपपसा खेत्तओ असंखगुणा ।
जाणिया सट्ठाणे पुण, थोव थिय ते गइयव्वा ” ॥ २६ ॥

मिश्राणामित्यप्रदेशसप्रदेशानां मीलितानां संकमं प्रति अप्रदे-
शेभ्यः सप्रदेशेष्वल्पबहुत्वविचारसंकमे क्षेत्रतः सप्रदेशाः
असंख्येयगुणाः, क्षेत्रतोऽप्रदेशेभ्यः सकाशात् स्वरूपाने पुनः
केवलसप्रदेशचिन्तायां स्तोका एव ते क्षेत्रतः सप्रदेशा इति ।
एतदेवोच्यते—

“ खेत्तेण सपपसा, थोवा दव्वदभावओ आहिया ।
सपपसऽपवाहुयं, सट्ठाणे अत्थओ एवं ” ॥ २७ ॥
अर्थत इति व्याख्यानापेक्षया ।

“ पढमं अपपसाणं, बीयं पुण होइ सपपसाणं ।
तइयं पुण मीसाणं, अपपवहु अत्थओ तिज्जि ” ॥ २८ ॥
अर्थतो व्याख्यानद्वारेण श्रौण्यस्वरूपबहुत्वानि भवन्ति । सूत्रे
त्येकमेव मिश्राव्यवहृत्यमुक्तमिति ।

“ ठाणे ठाणे वहुइ, जावाइणं जमपपसाणं ।
तं चिय भावाइणं, परिमस्सइ सपपसाणं ” ॥ २९ ॥

यथा किल कल्पनया त्रकं समस्तपुत्रलाः, तेषु प्रावकाल-
रूपक्षेत्रतोऽप्रदेशाः क्रमेण एकद्विपञ्चदशसहस्रसङ्ख्याः, सप्र-
देशास्तु नवनवत्यष्टनवतिपञ्चनवतिनवतिसहस्रसङ्ख्याः, ततश्च
भावाप्रदेशेभ्यः कालाप्रदेशेषु सहस्रं वर्द्धते, तदेवं प्रावसप्रदेशे-
भ्यः कालसप्रदेशेषु हीयत इत्येवमन्यत्रापि ।

“ अइवा खेत्ताइणं, जमपपसाण हायए कमसो ।

तं चिय खेत्ताइणं, परिवहुइ सपपसाणं ॥ ३० ॥

अवरूपपरपसिक्का, बुद्धी हाणी य होइ दोणहं पि ।

अपपससपपसा-ण पोगगलाणं स लक्खणओ ॥ ३१ ॥

ते चव य ते चउहिं वि, जमुवचारिज्जंति पोगगला बुद्धिहा ।

तेण व बुद्धी हाणी, तेसि अन्नोवसंसिक्का ॥ ३२ ॥

चतुर्भिरिति भावकाद्याऽदिनिरुपचर्यन्त इति विशेष्यन्ते ।

“ एपसि रासीणं, निदरिसणम्मि णं भणामि पच्चक्खं ।

बुद्धीए सव्वपोगगल, जावं तावण लक्खामो ” ॥ ३३ ॥

कल्पनया यावन्तः सर्वपुत्रलास्तावन्तो लक्का इति ।

“ एक्कं च दो य पंच य, दस य सहस्साइं अपपसाणं ।

जावाइणं कमसो, चउएह वि जहोवइण्णं ॥ ३४ ॥

णउइ पंचाणउइ, अट्ठाणउइ तहव नवनउइ ।

एवइयाइ सहस्सा-इं सपपसाण विवरीयं ॥ ३५ ॥

एपसि जहसंभव-मत्थोवणयं करिज्ज रासीणं ।

सम्भावओ य जाणे-ज्ज ते अण्णंते जिणाभिहए ” ॥ ३६ ॥

अ० ५ श० ८ उ० ।

णियंतिया—नैर्ग्रन्थिकी—स्त्री० । निर्ग्रन्थो भगवोस्तस्येयं नैर्ग्रन्थि-
की । तीर्थकरकृतायाम्, “ जं जलं तज वत्तवं, एसा आणा नि-
यंठिया । ” सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । द्वी० ।

णियंसण—निवसन—न० । परिधाने, औ० । उच० । जीवा० ।

णियंसणा—निदर्शना—स्त्री० । “ अभवद्वस्तुसंबन्ध उपमा परि-
कल्पिता, निदर्शना ” इति मम्मटोक्ते, असम्बन्धे सम्बन्धरूपतिश-
योक्तिलक्षणे वा अर्थालङ्कारमेदे, प्रति० ।

णियंसित्ता—न्युष्य—अव्य० । परिधायेत्यर्थे, “ देवदूतसुगलं
नियंसित्ता अगोहिं वरेहि य मल्लेहि य अखेइ । ” जी०३ प्रति०
१ उ० । रा० ।

णियग—निजक—पुं० । स्वकीये पुत्राऽऽदौ, पञ्चा० १० विव० नि० ।
स्वजने, नि० चू० १ उ० । आत्मीये बान्धवे, सुहादि च । आ०
वा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

णियगपरिवाल—निजकपरिवार—पुं० । आत्मीयपरिवारे, “ नि-
यगपरिवालेण सत्ति संपरिवुणे । ” रा० । औ० ।

णियच्छइत्ता—नियम्य—अव्य० । अवश्यतया प्राप्येत्यर्थे, सूत्र०
१ श्रु० १ अ० १ उ० । निश्चयेनावतीत्य युक्त्येत्यर्थे, सूत्र० १
श्रु० १ अ० २ उ० ।

णियजोगपवित्ति—निजयोगप्रवृत्ति—स्त्री० । आत्मीयमनःप्रवृत्तौ,
“ अखे णियजोगपवित्तीओ य । ” निजयोगानामाचार्यसत्कमनः-
प्रवृत्तीनां प्रवृत्तिः प्रवर्तनं निजयोगप्रवृत्तिः । पञ्चा० १ विव० ।

णियट्टपगइआहिगार—निट्टप्रकृत्यधिकार—पुं० । आधिधार्मि-
के बोधिसत्त्वे, ध० १ अधि० ।

णियट्टमाण—निवर्त्तपान—त्रि० । व्यावर्त्तमाने, आवा० १ श्रु०
६ अ० ४ उ० ।

णियट्टि—नट्ट ते—स्त्री० । ‘ वृत्त ’ वर्तने इत्यस्य निपूर्वस्य किन्नि
निवर्त्तनं निवृत्तिः । त्यागे, प्रतिक्रमणे, आव० ।

सा च षोढा । यत माह—

नामं ठवणा दविए, सेचे काले तहव जावे य ।

एसो अ णियट्टीए, निक्खेवो छव्विहो होइ ॥

तत्र नामस्थापने गतार्थे, छव्वनिवृत्तिस्तापसाऽऽदीनां हल्लङ्घ-
ष्टाऽऽदिनिवृत्तिरित्याद्याखिलो भावार्थः स्वरुध्या वक्तव्यो, यावत्प्र-
शस्तज्ञावनिवृत्त्येहाधिकारः । आव० ४ अ० । भावनिवृत्तिः प्र-
तिक्रमणम् । आ० चू० १ अ० । आ० म० ।

इदानीं निवृत्तौ दृष्टान्तः-

"एकत्र नगरे शाला-पतिः शालासु तस्य च ।
धूर्ता वसन्ति तेष्वेको, धूर्तो मधुरगीः सदा ॥१॥
कुविन्दस्य सुता तस्य, तेन सार्द्धमयुज्यत ।
तेनोचे साऽथ नय्यामो, यावद्वेत्ति न कश्चन ॥२॥
तयोचे मे धयस्याऽस्ति, राजपुत्री तथा समम् ।
संकेतोऽस्ति यथा चाभ्यां, पतिरेकः करिष्यते ॥३॥
तामप्यानय तेनोचे, साऽथ तामप्यचालयत् ।
तदा प्रत्यूषे महति, गीतं केनचनाऽप्यदः ॥४॥"
"जइ फुट्ठा कणिआरया, चूअय ! आहिमासयम्मि घुट्ठम्मि ।
तुह न खमं फुट्ठेवं, जइ पच्चता करिंति डमराइं * ॥१॥"
श्रुत्यैवं राजकन्या सा, दध्यौ चूतमहातरुः ।
उपालब्धो वसन्तेन, कर्णिकारोऽधमस्तुरुः ॥ ५ ॥
पुष्पिता यदि किं युक्तं, तत्रोत्तम ! ततस्तथा ।
अधिमालघोषणा किं, न श्रुनेत्यस्य गीः शुभा ॥ ६ ॥
स्वकुविन्दी करोत्येवं, कर्त्तव्यं किं मयाऽपि तत् ?
निवृत्ता सा मिपादन्न-करणो मेऽस्ति विस्मृतः ॥ ७ ॥
राजसुः कोऽपि तत्राऽह्नि, गोत्रजैस्त्रासितो निजैः ।
ततस्तं शरणीचक्रे, प्रदत्ता तेन तस्य सा ॥ ८ ॥
तेन इवशुरसाहाय्या-भिर्जित्य निजगोत्रजान् ।
पुनर्लभे निजं राज्यं, पट्टराक्षी बभूव सा ॥ ९ ॥
निवृत्तिर्द्व्यतोऽभाषि, भावे चोपनयः पुनः ।
कन्यास्थानीया मुनयो, विषया धूर्त्तसंनिभाः ॥ १० ॥
यो गीतिगानाऽऽचार्योप-देशाचेष्टयो निवर्त्तते ।
सुगतेर्भाजनं स स्याद्, दुर्गतेस्त्वपरः पुनः ॥ ११ ॥
"द्वितीयोऽप्यत्र दृष्टान्तो, छव्वभाबनिवर्त्तने ।
क्वचिद् गच्छे यदा साधुः, क्लमो प्रदणधारणे ॥ १ ॥
इत्याचार्याः पाठयन्ति, तदादरपरायणाः ।
सोऽन्यदोदितदुःकर्मा, निर्गच्छामीति निःसृतः ॥ २ ॥
तदा च तरुणाः शूराः, सामिमानमिदं जगुः ।
मङ्गलार्थं च तत्साधुः, सोपयोगः स शुश्रुवान् ॥ ३ ॥
"तरिअव्वा य पयन्निआ, मरिअव्वं वा समरे समत्थणं ।
असरिसजणउल्लावा, न हु सदिअव्वा कुलपसूणं " ॥ १ ॥

सूक्तं चैतत्केनाप्युक्तम्-

"लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवार्या-
मत्यन्तशुद्धदयामनुवर्त्तमानाः ।
तेजस्विनः सुश्रमसूनपि संत्यजन्ति,
सत्यस्थितिव्यसनिनो न पुनः प्रतिक्राम्" ॥ १ ॥

गीत्यर्थकश्चायम्-

स्वामिसंमानिताः केऽपि, सुभटाः प्राप्तकीर्त्तयः ।
रणाद्भूनाः प्रणश्यन्तो, निजपक्षयशोऽर्थिनः ॥ २ ॥
ऊचिरे केनचित्त्नैवं, नष्टाः शोऽन्यथ क्वचित् ।

* न क्लमं न युक्तं, प्रत्यन्ता नीचकाः, रुमराणि विप्लवरूपाणि,
शेषं स्पष्टम् ।

ततः प्रतिनिवृत्तास्ते, परानीकमज्जजपन् ॥ ३ ॥

प्रभुसंमानितास्तेऽथ, शोभन्ते स्म समन्ततः ।

एवं गीतार्थमाकर्ण्य, साधुरेवं व्यचिन्तयत् ॥ ४ ॥

रणस्थानीया प्रव्रज्या, जग्नोऽहं विदितोऽधुना ।

अष्टोऽयमिति ह्रीद्विष्ये, जनैरसदृशैरपि ॥ ५ ॥

ततः प्रतिनिवृत्तोऽभूद्, ददधर्मा विशेषतः ।

आलोचितप्रतिक्रान्तो, गुरोरिच्छामपूरयत् ॥ ६ ॥

आ० क० आव० । आ० चू० । आ० चू० । समकालप्रतिप-
न्नानां जीवानामध्यवसायभेदे, स० १४ सम० । कौण्णमोहाव-
स्थायाम्, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

णियट्टिवायर-निवृत्तिवादर-पुं० । निवृत्तिप्रधानो बादरो वा-
दरसंपरायो निवृत्तिवादरः । स० १४ सम० । कृपकश्रेण्यन्त-
गते क्षीणदर्शनसप्तके अपूर्णकरणाऽऽख्यसप्तमगुणस्थानवार्तिनि
जीवप्रामे, आव० ४ अ० । "इदानीं नियट्टी-जदा जीवो
मोहणिज्जं कम्मं खवेति वा, उवसमेति वा, नदा अप्प-
मत्तसंजतस्स अणंतरपमत्तरेसु अज्जवसाणछाणेसु वट्ठ-
माणो दंसणमोहणिजे कम्मे खवेति, उवसामिते वा० जाव
हासरतिअरतिओगभयडुगुंछाणं उदयवोच्छेदो न भवति,
ताव सो भगवं अणगारो अंतोमुहुत्तकालं नियट्टिंति भवति॥"
आ० चू० ४ अ० । कर्म० । ("अपुवकरण" शब्दे प्रथमभागे
६११ पृष्ठे विस्तर उक्तः)

णियट्टि-निकृति-स्त्री० । नितरां करणं निकृतिः । आदरकर-
णेन परवञ्चने, पूर्वकृतमायाप्रच्छादनार्थं मायान्तरकरणे, भ०
१२ श० ५ उ० । प्रश्न० । आव० । स० । आकारवचनाऽऽच्छा-
दने, व्य० ४ उ० । वक्कवृत्त्या कुक्कुचाऽऽदिकरणेन दम्भप्रधान-
वणिक्कथोन्नयसाध्वाकारेण परवञ्चनार्थं गल्लकर्त्तकानामिवाव-
स्थाने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । दशा० । आ० म० । ज्ञा० । स्या० ।
तं० । वक्कवृत्त्या कुक्कुचाऽऽदिकरणे, अधिकोपचारकरणेन
परच्छलने, (इत्यन्ये) मायाप्रच्छादनार्थं मायान्तरकरणे,
(इत्यन्ये) ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० । मायायाम्, आव० ५
अ० । सूत्र० । व्य० । दशा० ।

णियट्टिद्वया-निकृतिमत्ता-स्त्री० । निकृतिर्वञ्चनार्थं चेष्टा, माया-
प्रच्छादनार्थं मायान्तरमिन्येके । अत्यादरकरणेन परवञ्चनमि-
त्यन्ये । तद्वत्ता । भ० ८ श० ५ उ० । निकृतिश्च वञ्चनार्थं काय-
चेष्टाऽऽख्यन्याकरणलक्षणभ्युपचारलक्षणं वा, तद्वत्ता । निकृतौ,
स्या० ४ उ० ४ उ० ।

णियट्टिसार-निकृतिसार-त्रि० । मायाप्रधाने, पं० व० ३ द्वार ।

णियण-निदान-न० । निर्द्वने, "नियणाऽलुणजमदण-वा-
चारे वहुचिहे दिया काठं ।" वृ० १ उ० ।

णियणिय-निजनिज-त्रि० । स्वकीयस्वकीये, पञ्चा० २ विव० ।

णियणियकाद-निजनिजकाद-पुं० । आत्मीयाऽऽत्मीयकाले,
पं० व० १ द्वार ।

णियणियतित्थ-निजनिजतीर्थ-न० । स्वकीयस्वकीयप्रवचना-
वसरे, पञ्चा० ६ विव० ।

णियत-नियत-त्रि० । निश्चिते, विशेषे । सूत्र० । उक्त० । प्रति-
नियतस्वरूपे, आ० म० १ अ० १ खण्ड । परिच्छिन्ने, आव० ४

अ० । परिमिते, विशेषे । शाब्दे, आच० ४ अ० । एकवृत्तत्वात्
(स्था० ५ वा० ३ उ०) शाब्दतत्वात् सर्वकालमवस्थिते,
जं ४ वक्षः ।

शियत्त-निवृत्त-त्रि० । अपरमे, " परिगृह्यार्थनियत्तदोसा । "
उत्त० १४ अ० । " निवृत्ता जीवितान्तेऽत्र, सर्वेऽप्यन्ये पुनर्मु-
क्ताः । (५) " आ० क० ।

शियत्तग-निवर्तन-न० । नृमिपरिमाणविशेषे, उत्त० १ अ० ।
आगमने, आच० ४ अ० ।

शियत्तगमय-निवर्तनशतक-न० । निवर्तनं भूमिपरिणाम-
विशेषो देशविशेषप्रसिद्धः, ततो निवर्तनशतं कर्पणीयत्वेन
यस्याऽस्मिन् तन्निवर्तनशतकम् । निवर्तनशतकपके ह्ये,
" पंचहिं हलसर्पहिं शियत्तगसयणं हलेण अवसेसं
केसयत्पुं पञ्चश्यामि । " उपा० १ अ० ।

शियत्तशिय-निवर्तनिक-न० । निवर्तनं क्लेशमानविशेषः, तत्प-
रिमाणं निवर्तनिकम् । निवर्तनमात्रे, निजननुप्रमाणे, (इत्यन्ये)
" शियत्तशियमंडसं आश्लिष्टे संलेहणाभूतणाभूसियस्स । "
अ० ३ वा० १ उ० ।

शियत्तभाव-निवृत्तभाव-त्रि० । निवृत्तपरिणामे भट्टाध्यव-
न्नाये, " सुदुमो वि कम्मबंधो, न होइ ड नियत्तभावस्स । "
व्य० २ उ० ।

शियत्तमाण-निवर्तमान-त्रि० । प्रत्यावर्तने, " गुरुमा नियत्तमा-
ये । " व्य० १ उ० ।

नियत्ति-निवृत्ति-स्त्री० । निवर्तने, " असंजमे नियत्ति च, सं-
जमे य पयत्तणं । " उत्त० ३१ अ० ।

शियत्य-निवसित-त्रि० । परिहिते, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

शियदोसपञ्चर्णाय-निजदोसप्रत्यनीक-त्रि० । स्वकीयरागा-
ऽऽदिदूषणप्रतिपक्षे, पञ्चा० १० धिव० ।

शियद्वि-न्यर्द्धित-त्रि० । नितरामर्दिते, अनुगते, " अट्टनिय-
द्विचिन्ता । " औ० । सू० प्र० ।

शियशुद्धि-निजशुद्धि-स्त्री० । स्वकीयधियाम्, पञ्चा० १०
धिव० ।

शियम-नियम-पुं० । नियमनं नियमः । दर्श० ५ तत्र । अभि-
प्रहे, निरोधे, पं० चू० । व्रते, संथा० । अभिप्रदविशेषे,
संथा० । पञ्चा० । द्वा० । औ० । इत्येकत्रकालभावेनाभिप्र-
हप्रहणे, उपा० ७ अ० । संथा० । महाव्रताऽऽदिरूपे, (सूत्र०
१ श्रु० ३ अ० १ उ०) विरमणे, संथा० । आ० म० । पिप-
विशुद्ध्यादिके उत्तरगुणे, प्रश्न० ४ सम्ब० द्वार । स० ।
शौचाऽऽदिके योगिपरिभाषितेऽर्थे, द्वा० ।

नियमाः शौचसन्तोषौ, स्वाध्यायतपसा अपि ।

देवताप्राणिधानं च, योगाऽऽचार्यैरुदाहृतः ॥ २ ॥

(नियमा इति) शौचं बुद्धित्वम् । तद् द्विविधम्-बाह्यम्, आभ्य-
न्तरं च । बाह्यं-मृज्जलाऽऽदिभिः कायप्रक्षालनम्, आभ्यन्तरं-मैत्र्या-
दिभिश्चित्तमलप्रक्षालनम् । सन्तोषः-सन्तुष्टिः । स्वाध्यायः-प्रणव-
पूर्वाणां मन्त्राणां जपः । तपः-कृच्छ्रचान्द्रायणाऽऽदि । देवताप्र-
णिधानमीश्वरप्राणिधानं, सर्वक्रियाणां फलनिपेक्षतयेश्वरसम-

पण्यकृणम् । एते योगाऽऽचार्यैः पतञ्जल्यादिनिर्णयमा उदाहृ-
ताः । यदुक्तम्—" शौचसन्तोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्राणिधानानि
नियमाः । " इति । (२-३२) द्वा० २१ द्वा० । इन्द्रियाऽऽदिद-
मने, नं० । " अक्रोधो गुरुशुभ्रा, शौचमाहारस्नाघनम् ।
अग्रमादधेति ॥ " द्वा० ७ द्वा० । यदाहुर्भागवताः-" उपव्रतानि
नियमाः ॥ " द्वा० ७ द्वा० । निश्चये, अव्यभिचारे, विशेषे । प्रब० ।
अवश्यभावनायाम्, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । पञ्चा० । आ० ।
अवश्यकर्तव्यताऽङ्गीकारे, पञ्चा० १ धिव० । अवश्यकरणे,
स० ६ अङ्ग० । नियोगे, पञ्चा० ७ धिव० । नियमः पूर्वमीमांसी-
काः-पक्षतः प्राप्तस्य इतरपक्षव्युदासेन एकतरपक्षे व्यवस्था-
पनम्, यथा--" व्रीहीनवहन्ति । " अत्र त्रितुपीकरणसाधनभूतस्य
नखाऽऽदेरवहनस्य वा उभयोः प्राप्ता अवघात इव प्रवृत्तिर्व्यव-
स्थाप्यते । व्रते, "नियमस्तु स यत् कर्मा-नित्यमागन्तुसाधनम्"
इत्युक्तेऽनित्ये आगन्तुकसाधने उपवासाऽऽदौ कर्मणि, शौचा-
ऽऽदिषु च । वाच० । (विस्तरस्तु वाचस्पत्ये रूप्यः)

शियमश्रो-नियमतस्-अव्य० । नियोगेनेत्यर्थे, पञ्चा० १० धिव० ।

शियमण-नियमन-न० । संयमे, " उद्देसस्मि चरधे, समा-
सचयणेन नियमणं भणियं । " (२) आचा० नि० १ श्रु०
४ अ० १ उ० । कारणे, आचा० १ श्रु० २ चू० ५ अ० ।
यन्धने, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । उपरमे, " अदत्तपरदारनियमणे-
हि । " आतु० ।

शियमापिष्पकम्प-नियमनिष्पकम्प-न० । नियमेनावश्यभावेन नि-
ष्पकम्पमधिकृतं निरतिचारं यत्तत्त्वा । निरपवादे, व्रतान्तरं
सापवादमपि स्याद्, प्रसन्नचैतु निरपवादनेव । " य य किञ्चि
प्राणुन्नायं । " इत्युक्तेः । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

शियमप्यहाण-नियमप्रधान-त्रि० । धिचिचैरभिप्रदविशेषैरुत्त-
मे, ते वा नियमा उत्तमा यस्य तस्मिन्, रा० ।

शियमसाधग-नियमसाधक-त्रि० । नियमेन कार्यकारणान्यभि-
चारिणि, पं० सू० ४ सूत्र ।

शियमारक्षिण-नियमारक्षिक-पुं० । राक्षः सर्वप्रकृत्यो निय-
माद् रक्षति स नियमारक्षिकः । श्रेष्ठिनि, नि० चू० ४ उ० ।

शियमिय-नियमित-त्रि० । अवधृते, विशेषे ।

शियय-निजक-त्रि० । आत्मीये, आच० ३ अ० ।

नियत-त्रि० । शाब्दे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । " शियया सन्धभा-
वा मंगुलीणं । " नियताः सर्वज्ञावा यैर्यथा भवितव्यं ते तथैव
भवन्ति, न पुरुषकारवशादन्यथा कर्तुं शक्यन्ते इति । उपा० ६
अ० । " शिययाऽपि शियया भिक्षा-परिभ्रा पाणश्रवेवाडं ॥ " भिक्षा-
चर्या नियता-कदाचिदाभिप्रादिकी, अनियता-कदाचिदनाभि-
प्रादिकी । " सू० १ उ० ।

शिययचारि [ण्]-नियतचारिन्-त्रि० । अप्रतिवर्तविहा-
रिणि, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

शिययपरिणाम-निजकपरिणाम-पुं० । स्वान्निप्राये, " शिय-
यपरिणामा । " स्वान्निप्रायान् । जीवा० २८ अधि० ।

शिययपञ्चय-नियतपर्वत-पुं० । क० स० । सदा भोग्यत्वेनाव-

स्थितेषु पवन्तेषु, येषु देवा देव्यश्च प्रवधारणीयेनैव वैक्रियश-
रीरेण प्रायः सदा रममाणा अवतिष्ठन्ते । रा० । जी० ।

गिययपिंरु-नियतपिंरु-पुं० । मया एतावदातस्य, प्रवता तु
नित्यमेव ग्राह्यमित्येव नियततया गृह्यमाणे पिंरु, स्था० १०
ठा० । (नियतपिंरुनिषेधः 'गितियपिंरु' शब्देऽस्मिन्नेव भा-
गे २०६७ पृष्ठे कृष्टव्यः)

गिययवयणिज्ज-निजकवचनीय-त्रि० । स्वांशपरिच्छेदे,
"गिययवयणिज्जसञ्चा, सव्वनया वियाहणे मोहा ।" सम्म० १
कारु ।

गिययवास-नियतवास-पुं० । विहारकाले विहारमकृत्वा एकत्र
वासे, "जाहे वि अपरितंता, गामागरनगरपट्टणमरुता । तो केइ
निययवासी, संगमथेरं ववइसंति ॥ ११ ॥" आव० ३ अ० ।
('गितियवास' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०६७ पृष्ठे व-
क्तव्यतोक्ता) " भवयमाणियतविहारं, गिययविहारं न ताव
साहूणं । कारणनीयावासं, जो सेवे तस्स का वचा ? " ॥ १॥
महा० ४ अ० ।

गिययागियय-नियताऽनियत-त्रि० । भवश्यमनवश्यंभावविनि,
"निययानिययं संतं, अयाणंता अनुद्धिआ । (४)" सुखाऽऽदिकं
किञ्चिन्नियतकृतमवश्यंभाव्युद्ययप्रापितं, तथाऽनियतमात्मपुरु-
षकारेश्वराऽऽदिप्रापितं सद् नियतकृतमेवैकान्तेनैवाऽऽभ्यन्त्य-
ताऽजानानाः । सुव० १ भु० १ अ० २ उ० ।

गिययानिप्पायज्जयविहारि [ण्]-निजकाभिप्रायोद्यत-
विहारिन्-त्रि० । स्वमतसुविहिते, जी० १ प्रति० ।

गिययावास-नियतवास-पुं० । 'गिययवास' शब्दायै, आ-
व० ३ अ० ।

गियय-निगरु-न० । लोहमये"वेनी" इतिख्याते पादयोर्वन्धने,
औ० । "नियवेहि य वका पिहिया य ।" आ० म० १ अ० २
खप० । सूत्र० ।

गियलिंगि [ण्]-निजद्विङ्गिन्-पुं० । स्वमतवेषिणि, जीवा०
३५ अधि० ।

गियय-निगरु-पुं० । अष्टाशीतिमहाप्रहाणं त्रयःपञ्चाशत्समे
महाप्रहे, " दो नियद्वहा ।" स्था० २ ठा० ३ उ० । वं० प्र० ।
निज-पुं० । महाप्रहे, स्था० २ ठा० ३ उ० । वं० प्र० ।

गियविहव-निजविभव-पुं० । स्वकीयविभूतौ, पञ्चा० ६ विव० ।
गियसत्ति-निजशक्ति-स्त्री० । स्वसामर्थ्ये, द्वा० १५ द्वा० ।

गियसमय-निजसमय-पुं० । स्वकीयावसरे, पञ्चा० ९ विव० ।

गियसिस्सखंधदिय-निजशिष्यस्कन्धचटित-त्रि० । साध्वं-
शाऽऽकृते, जीवा० २१ अधि० ।

गियाइय-निकाचित-त्रि० । नियमिते, सूत्र० १ भु० ए अ० ।

गियाग-नियाग-पुं० । नितरां यजनं यागः पूजा यस्मिन् सोऽ-
यं नियागः । मोक्षे, तत्रैव नितरां पूजा सम्भवात् । उक्त० १
अ० । अष्ट० । संयमे च । कार्ये कारणोपचारात् । सूत्र० २
भु० १ अ० । आचा० ।

नित्य-पुं० । आमन्त्रितपिंरु, " जे नियागं ममायंति, कीयमु-
हेसियाहरुं । वहंते समणुज्जाणंति, इय वुत्तं महेसिया ॥४६॥ "
दश० ६ अ० । " उहेसियं कीयगडं, नियागं अभिहड्डाणि य । "

इति अनाचरितेषु परिगणनात् । तत्र नियागमित्यामान्वितस्य
पिंरुग्रहणं नित्यं, न त्वनामन्त्रितस्य । दश० ३ अ० ।

गियागट्ठि [ण्]-नियागाधिन्-त्रि० । नियागो मोक्षस्तद्धर्मो
वा तदर्थिनि, सूत्र० १ भु० १ अ० २ उ० । मोक्षाधिनि, उक्त०
५ अ० । " एवमेव गियागट्ठी, धम्ममाराहणा वयं । " सूत्र० १
भु० १ अ० २ उ० ।

गियागपमिवस-नियागप्रतिपन्न-त्रि० । यजनं यागो, नियतो नि-
श्चितो वा यागो नियागो मोक्षमार्गः, सङ्कताध्वर्युत्वाकृतोः सम्य-
ग्ज्ञानदर्शनचारित्र्याऽऽत्मकतया गतं सङ्कतमिति तं नियागं सम्य-
ग्दर्शनज्ञानचारित्र्याऽऽत्मकं मोक्षमार्गं प्रतिपन्नो नियागप्रतिपन्नः ।
मोक्षमार्गस्य सम्यग्दर्शनाऽऽदेरनुष्ठातरि, (आचा०), "गियाग-
पमिवसे अमायं कुव्वमाणे वियाहिप ।" आचा० १ भु० १ अ०
३ उ० । सूत्र० ।

गियाण-निदान-न० । निश्चितं दानं निदानम् । अप्रतिष्ठा-
न्तस्याऽवश्यमुद्यापेक्षे तीव्रकर्मवन्धे, आ० चू० ४ अ० । नि० चू० ।

अत्थि अणिदाणओ ती-उम्भेओ तेण परिहर गिदाणे ।
ते पुण तुट्ठातुट्ठा, मोहणियाणा उपक्खे वि ॥ २२० ॥

गिदाणं नाम-जं पुरुष मोहणिज्जं उदिज्जति । तं जहा-इहसहा-
ऽऽदि । उक्तं च-"द्वं खेत्तं कालं, भावं च भवं तदा समासज्ज ।
तस्स समासुहिट्ठो, उदओ कम्मस्स पंचविहो ॥१॥" (उपक्खे
वि त्ति) "इत्थीणं पुरिसाण य तुट्ठा ।" नि० चू० १५ व० । दि-
व्यमानुषभृद्विसंदर्शनभवणाभ्यां तदभिलाषाऽनुष्ठाने, आव०
४ अ० । स्वर्गमर्त्याऽऽदिशक्तिप्रायने, आतु० । स्था० । भोगप्रार्थ-
नायाम्, व्य० १ उ० । स्था० । निदायते लूयते ज्ञानाऽऽचाराधना-
लताऽऽनन्दरसोपेतमोक्षफला येन परशुनेव देवेन्द्राऽऽदिगुण-
दिप्रायनाऽव्यवसानेन तन्निदानम् । स्था० १० ठा० ।

नव निदानानि-

तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं णगरे होत्था ।
वसओ । गुणसिलए चेइए रायगिहे णगरे सेणिए णामं
राया होत्था । रायवसओ । एवं जहा उववातिए० जाव
चेल्लणाए सद्धि विहरति ।

(तेणं कालेणमित्यादि) व्याख्या प्राञ्चत् । (सेणिए त्ति)
अणिको नाम राजा (होत्थ त्ति) अजवत्, आसीदित्यर्थः ।
(रायवसओ त्ति) राजवर्णकः-"महयाहिमवंतमहंतमलयमंदरम-
हिंदसारे, अचंतविसुद्धरायकुलवंसपसुए, निरंतरं रायलक्खण-
विराइयंगमंगे, बहुजणवहुमाणपूइए, सव्वगुणसमिद्धे ॥" (औ०)
इत्यादिको वाच्यः । तस्य देवी समस्तान्तःपुरप्रधाना भार्या
सकलगुणसमन्विता चेल्लणा नाम्नी । तस्या वर्यको यथा औप-
पातिकनाम्नि ग्रन्थेऽभिहितस्तथाऽग्राऽभिधातव्यः । स चायम्-
"सुकुमालपाणिपाया, अहीणपडिपुअपंचिदियसरीरा, सक्खण-
वंजणगुणोववेया, माणुमाणपमाणपडिपुससुजायसव्वंगसुं-
रंगी ॥" (औ०) इत्यादिको वाच्यः । "जाव त्ति" यावत्करणात्-
चेल्लणाए सद्धि अणुरत्ते इहे सद्धफरिसे रसरूपगंधे पंच-
विदे माणुस्सए कामभोगे पण्णुभवमाणे विहरइ । " इति-
पदकदम्बकपरिग्रहः, विस्तरव्याख्यौपपातिकानुसारेण वाच्या,
नेह विस्तरभिया प्रतन्यते ।

तए पं से सेणिए राया अस्सया कयाइ एहाए कयव-

लिकम्पे कयकोडयमंगलपायच्छित्ते सिरसा कंठे माझाकमे
आविष्मणिमुवळे कपियहारऽच्छहारानिमरयपाहंवपलं-
वमाणकडिसुत्तयसोभे पिणस्वेगेवेजे अंगुलजुग० जाव क-
प्परुक्कवण चव अन्नं किय विचुत्तिते एण्डिं मकोरेंदमद्वदामेणं
ठत्तं धरिज्जमाणेणं जाव समि व्व पियदंसणे नरवेइ, जेणेव वाहिरिया लवचाणसाझा जेणेव सीझासणे तेणेव
लवागच्छइ, तेणेव लवागच्छिता सीझामणवरंभि पुरत्या-
न्निमुदे निमीयति, निर्माइत्ता कोहुं वियपुरिसे सहावेइ, स-
हावेइत्ता एवं वयामी-गच्छह एं तुज्जे देवाणुपिया ! जाइं
इमाइं रायगिहस्स नगरस्स बहिया । तं जहा-आरामाणि य,
उज्जाणाणि य, आपसणाणि य, आययणाणि य, देवकुला-
णि य, सज्जाओ य, पवाओ य, पणियसालाओ य, जाण-
सालाओ य, सुधाकम्मंताओ य, वाणिज्जकम्मंताओ य,
कट्टकम्मंताओ य । जे तत्तय वणमहत्तरया चिट्ठंति, ते एवं
वयह-एवं खलु देवाणुपिया ! सेणिए राया भिजिसारे
आणवेइ-जया णं समणे जगवं महावीरे आदिगरे०
जाव..... पुत्राणुपुत्तिं चरमाणे गामाणुगामं दूइ-
ज्जमाणे सुहं सुहेणं विहरमाणे संजमेणं तवसा अप्पाणं
जावेमाणे इहेव उ विहरेज्जा, तथा णं तुज्जे समणस्स जग-
वना महावीरस्स अहापनिस्सुं आगहं जाणेह, अवधारेत्ता
सेणियस्स रत्तो जिजिसारस्स एयमट्ठं भिवेदेह ।

(नते णं स्वे सेणिए इत्यादि) ततोऽनेकमल्लयुद्धव्यायामा-
ऽऽदिकरणान्तरं स पुर्वनिर्दिष्टः भ्रैणिको राजा, अन्यदाऽ-
न्यस्मिन्नवसरे, कदाचित् (एहाते इत्यादि) स्नानं कृ-
तवान्, ततोऽनन्तरं कृतं यत्तिकर्म येन स्वगृहदेवनानां स
नया, हनानि कौतुकमद्वलान्येव प्रायश्चित्तानि दुःस्वप्नाऽऽदि-
विघाताभयमद्वयकरणीयत्वाद्येन स तथा । अन्ये त्वाहुः-
" पायच्छित्तं सि " पादेन पादे वा क्रिसो ह्मदोपपरिहारार्थं
पादक्षिप्तः, कृतकौतुकमद्वलप्रायश्चित्तश्चासौ इति विग्रहः । तत्र
कौतुकानि मयीतिलकाऽऽदीनि, मङ्गलानि तु दध्यङ्गनद्रव्यद्वारा-
ऽऽदीनि । (सिरसा कंठे मालाकमे सि) शिरसा कण्ठे च माला
कुना धृता येन स तथा । क्वचित्- " सिरसि एहाए कंठे
मालाकमे " इति पाठः । तत्र शिरसि ज्ञातः । ननु पूर्वमपि
" एहाए सि " उक्तं, तर्हि किमर्थं भूयोऽपि- " सिरसि एहाए
सि " पुनरुक्तप्रसङ्गात् ? उच्यते-स्नातः सामान्यतोऽपि क-
एतस्नात उच्यते, अतः पुनरुपादानं, तस्मिन् दिने विशेषत उ-
क्तम्-शिरसि स्नातः, द्वितीयं पदं सुबोधम् । (आविष्मणिसु-
वळे सि) आविष्कं परिहितम् । (कपियेत्यादि) कल्पितानि
नीष्टानि रचितानि च दाराऽऽदीनि कटीसूत्रान्तानि यस्य । तानि
च सुकृतशोभाभ्यामरण्यानि यस्य स तथा । पितृप्रेषयकः ।
यावत्करणात्- " अंगुलिजुगलक्षियकयामरणे, नाणामणिकण-
गरयणवरकडगतुडिययंभियभुप, अदियऊवससिसरीए, कुं-
लाउज्जीतितानणो मडडदिचसिरए, हारोच्छयसुकयरइयवत्थे,
सुद्धियापिगण्डगुणिए, पालंवपलंबमाणसुकयपरउत्तरिजे, नाणा-

मणिकणगरयणविमलमहरिदनिउणोच्चियमिसिमिसंतविरइय-
सुसिलिचविसिचल्लमाविकवीरवलए किं बहुणा । " इतिपद-
कदम्बकपरिग्रहः । (कप्परुक्कवण चव सि) कल्पवृक्ष एव ।
(अलंकियविचुत्तिए सि) अन्नद्रव्यं मुकुटाऽऽदिभिः (विभू-
मिय सि) वस्त्राऽऽदिभिरिति । नराणामिन्द्रो नरेन्द्रः (सकोरें-
देत्यादि) सकोरिणानि कोरिणानिधानकुसुमस्तवकवन्ति मा-
ल्यदामानि पुष्पस्रजो यत्र तत्तथा, एवंविधेन वस्त्रेण ध्रिय-
माणेन, शिरसीत्याद्याहारः । यावत्करणात्- " सेयवरचाम-
राहि मंगलजयसदकयालोप, अणेगगणनायगदंडनायगराईस-
रतलववरमार्कवियमंतिमहामंतिगणगद्वावरियममच्चचेरुपीढमह-
णगरनिगमसेठिसेणावतिसत्तयावहद्वयसंधिवावसद्धिं संपरिखु-
डे, धवलमहामेदनिगए इव गहगणुदित्तरिक्खतरागणान्
मज्जे " (श्री०) इति पदकदम्बकग्रहः । शशीव प्रियदर्शनो नरप-
तियत्रैव बाह्या उपस्थानशाला आस्थानमरुणो, यत्रैव सिंहासनं,
तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य सिंहासनवरे पूर्वोभिमुखः संनिपीड-
ति, निपद्य कौटुम्बिकपुरुषान् नृपाधिकारिणः पुरुषान् शब्द-
यति आमन्त्रयति, आमन्त्र्यैवमवादीत्-गच्छतु । एमिति वा-
क्यालङ्कारे । यूयं देवानां प्रियाः सरस्वत्यभावाः, यानि इमानि
अनन्तरं वक्ष्यमाणस्वरूपाणि, राजगृहस्य नगरस्य बहिर्भवन्ति
इति शेषः । तद्यथा- (आरामाणीत्यादि) आरमन्ति येषु मा-
धवोन्नतागृहाऽऽदिषु दम्पत्यादीनि ते आरामाः, प्राकृतत्वात्पुं-
सकत्वम् । उद्यानानि पुष्पाऽऽदिमृत्तकुलान्युत्सवाऽऽदी बहु-
जनभोग्यानि, आवेशनानि येषु लोका आविशन्ति तानि वाऽय-
स्कारकुस्मकाराऽऽदिस्थानानि, आयतनानि देवकुलपार्थीपवर-
काः, देवकुलानि प्रतीतानि, सभा-आस्थानमरुणाः, प्रपा उदक-
दानस्थानानि, पण्यशालाः पण्यगृहाणि, पणया पणाः । याना-
ला यत्र यानानि निष्पाद्यन्ते । सुधाकर्मोन्तानि यत्र सुधापरिकर्म
क्रियते । वाणिज्यकर्मोन्तानि यत्र वाणिज्यार्थं बहवो भिल्लन्ति
लोकाः । एवं काष्ठकर्मोन्तानि यत्र काष्ठानि क्रयार्थं, जलाकर्म-
घनभिया या यत्र संमिक्षितास्तिसृष्टि । उपलक्षणत्वात्-दर्भ-
ध्रुवद्वयानरधगृहान्तानि द्रष्टव्यानि । चशब्दः सध्वजापरापर-
भेदसंस्त्वकः । तत्र ये वनमहत्तरकाः वनमुपलक्षणमविशाना-
ऽऽदीनामाज्ञाता अत्यर्थं ज्ञाता अभिपतित्वेन प्रसिद्धास्तिसृष्टि,
तान् एवं वदत । किं तदित्यादि- (एवं आदिवत्यादि) एवममुना
प्रकारेण, अद्वित्यवधारणे, ग्रहो देवानां प्रियाः । श्रेणिको राजा
(भिमभारे सि) भिम्मा भेरी, सैव सारा प्रधाना यस्यासौ
जिम्भसारः । तदास्थानमेव कुमारभवे- " अगिण्णा घरे परित्ते
सेणिएण य जिमियं वेत्तण णिग्गानो । अवसेसा कुमारा आभरण-
गादि । पिउणा पुच्छिया । सव्वेइ कदियं-जेहिं जेणीयं । सेणिएण
अणियं-अए भिमणंणीया । सेणियो पिउणा भणितो-तुज्जकिं
एस सारो ? तेण जणियं-आमंति । ततो से रत्ता जिमासारो खामं
कयं । " शेषं ज्ञातचरमेव (आणवेइ सि) आज्ञापयति । किं तदि-
त्याह- (जया णमित्यादि) यदा, एमिति वाक्यालङ्कारे । अमणो
मगवान्महावीर आविकरः । यावत्करणात्- " तिरिगरे सयं-
संवुद्धे पुरिसुत्तमे पुरिसीहे० " (श्री०) इत्यादिकः समस्तोऽपि
श्रीपपातिकग्रन्थप्रसिद्धो जगवद्वर्षको वाच्यः, स चातिगरी-
यानिति न लिख्यते, केवलमोपपातिकग्रन्थादवसेयः । संग्रा-
धुकांमो मोक्षं प्रति तदनुकूलव्यापारवान् । पुनः (पुवाणुपुत्तिं
सि) पूर्वानुपूर्व्यां, नाशानुपूर्व्यां वेत्यर्थः । (संचरमाणे ति) चरन्
संचरन् । एतदेवाऽऽह- (गामाणुगामं दूइज्जमाणे सि) आमश्च

प्रतीतोऽनुग्रामश्च विवक्षितप्रामाण्यतरो ग्रामो ग्रामानुग्रामं तं क-
ञ्चन् गच्छन् एकस्माद् ग्रामादनन्तरं ग्राममनुलङ्घयन्नित्यर्थः ।
अनेनाप्रतिबद्धविहारमाह, तत्राप्यौत्सुक्यभावामिति । (सुहं
सुहेणं विहरमाणे नि) अन एव सुखं सुखेन शरीरस्वेदाभा-
वेन, संयमवाधाभावेन च विहरन् स्थानात् स्थानान्तरं गच्छ-
न्, ग्रामाऽऽदिषु वा तिष्ठन्, संयमेन तपसा आत्मानं जावयन्
वासयन्, इहैव अत्रैव नगरे, उकारोऽल्लाक्षणेकः, विहरेदाग-
च्छेत्, तदा यूयं श्रमणस्य जगवतो महावीरस्य यथाप्रतिकृपं चि-
रन्तनसाधवप्रहसदशमवप्रहमनुजानीध्वम् अनुददध्वम् । अ-
नुजानीय श्रेणिकस्य राज्ञो भिम्मासारस्य हि एनमर्थं निवेदयध्वम् ।

तते एं ते कोडुं वियपुरिसा सेणिएणं रत्ना भिज्जिसारेणं
एवं वुत्ता समाणा हट्ठं जाव हियया कथं जाव एवं सामि !
त्ति आणाए विणएणं पढिसुणेंति, पढिसुणेत्ता सेणियस्स
अंतियाओ णिक्खमंति, णिक्खमिच्चा रायगिहं एगर् मज्जं
मज्जेणं णिग्गच्छंति, णिग्गच्छित्ता जाइं इमाइं रायगिहस्स
बहिया-आरामाणि यं जाव जे तत्तय महत्तरया अन्नया
चिडंति, ते एवं वदंति-० जाव सेणियस्स रत्तो एयमहं पियं
निवेदिज्जा, पियं भे जवतु । दोब्बं पि एवं वदित्ता जामेव दिसिं
पाळव्वत्ता तामेव दिसिं नगरस्स परिगता । तेणं काळेणं
तेणं समएणं समणे जगवं महावीरे आदिकरे० जाव गामा-
ण्णामं दूइज्जमाणे० जाव अप्पाणं भावेमाणे विहरति । तए णं
रायगिहे एगरे सिंघारुगतिपच्चकच्चरं जाव परिसा
णिग्गया० जाव पज्जुवासेति । तते णं जेणेव महत्तरया तेणेव
उवागच्छति, तेणेव उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं ति-
क्खुत्तो वंदति, नमंसति, वंदित्ता नमंसित्ता णामं गोयं पुच्छति,
पुच्छित्ता णामगोत्ताए धारेति, णामगोत्ताए धारेत्तित्ता एगं-
ततो मिद्वति, एगंततो मिद्वित्ता एगंतमवक्कमति, एगंतमवक्कमिच्चा
एवं वदासी-जस्स णं देवाणुप्पिया ! सेणिए राया जिज्जिसारे
दंसणं कंखति, जस्स णं देवाणुप्पिया ! सेणिए राया दंसणं
पत्थेति० जाव अज्जिलसति, जस्स णं देवाणुप्पिया ! सेणिए
राया णामगोत्तस्स वि सवणत्ताए हट्ठतुट्ठा० जाव जवति, से
णं समणं भगवं महावीरे आदिकरे तित्त्यकरे० जाव सव्वम्भू
सव्वदरिसी पुव्वाणुपुण्वि चरमाणे गामाण्णामं दूइज्जमाणे
सुहं सुहेणं विहरति । इहमागते इहसंपत्तिए० जाव अप्पाणं
जावेमाणे सम्भं विहरइ; तं गच्छह णं देवाणुप्पिया ! से-
णियस्स रत्तो एयमहं निवेदेमो-पियं भे जवतु त्ति कट्ठ
एयमहं अस्समस्स पढिसुणेंति, अस्समस्स पढिसुणेत्ता
जेणेव रायगिहे नगरे तेणेव उवागच्छंति, तेणेव उवाग-
च्छित्ता रायगिहं नगरं मज्जं मज्जेणं जेणेव सेणियस्स रत्तो
गिहे, जेणेव सेणिए राया तेणेव उवागच्छंति, तेणेव उवा-
गच्छित्ता सेणियं रायं करयत्तपरिग्गाहियं० जाव जएणं
विजएणं वदावेंति, वच्चावित्ता एवं वयासी-जस्स णं

सामी ! दंसणं कंखइ० जाव, से णं समणे जगवं महावीरे
गुणसिद्धए चेइए० जाव विहरइ । तेणं देवाणुप्पियाणं पियं
निवेदेमो-पियं भे जवतु । तेणं से सेणिए राया तेंसि
पुरिसाणं अंतिए एयमहं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठा० जाव
हियए सीहामणाओ अब्बुट्ठेति, अब्बुट्ठित्ता जहा कोणि-
ए० जाव वंदति, नमंसति, वंदित्ता णमंसित्ता ते पुरिसे स-
क्कारेति, सम्माणेति, सक्कारेत्ता सम्माणेत्ता विपुंजं जीवि-
यारिहं पीतिदाणं दलयति, पढिविसज्जेति, पढिविसज्जेत्ता
एगर्गुत्तिए सदावेति, एगर्गुत्तिए सदावित्ता एवं वया-
सी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! रायगिहं नगरं सद्धिभतर-
वाहिरियं आसियसम्मज्जितोवद्वित्तं० जाव पच्चप्पिणं-
ति । तेणं से सेणिए राया वत्तवाउयं सदावेति, सदावेत्ता
एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! इयगयरइजोह-
कल्लियं चाउरंगिणं तेणं सप्पाहेइ० जाव से वि पच्चप्पिणंति ।
तते णं से सेणिए राया जाणसालियं सदावेति, जाणसा-
लियं सदावेत्ता एवं वदासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया !
धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवट्ठवेह, उवट्ठवेत्ता मम
एयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहि । तते णं ते जाणसादिए से-
णिएणं रत्ता एवं वुत्ते समाणे हट्ठं जाव हियए जेणेव
जाणसाला तेणेव उवागच्छति, तेणेव उवागच्छित्ता
जाणसादं अणुपविसति, जाणसालं अणुपविसित्ता जा-
णगं पच्चवेक्खति, जाणगं संपमज्जति, जाणगं संपमज्जित्ता
दूसं पवीणेति, दूसं पवीणेत्ता जेणेव वाहणसादं ते-
णेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता वाहणसालं अणुप्प-
विसति, वाहणसादं अणुप्पविसित्ता वाहणाइं पच्चुविकखति,
वाहणाइं संपमज्जेत्ता वाहणाइं अप्फाझेति, वाहणाइं अप्फा-
लित्ता वाहणाइं णीणेति, णीणेत्ता ईसी पमीणेति, ईसी पमी-
णेत्ता वाहणाइं सालं करेति, वाहणाइं वरभंरुमंकिताइं
करेत्ता जाणगं जोएति, जाणगं जोएत्तित्ता वट्ठमं गाहेति,
वट्ठमं गाहेत्ता पउयल्लिपउयधरसमं अरहयति, अरहयित्ता
जेणेव सेणिए राया तेणेव उवागच्छति, तेणेव उवागच्छि-
त्ता० जाव एवं वदासी-जं तए सामी ! धम्मिए जाणप्पवरे
आइट्ठा जइं तव आरुहाहि । तते णं से सेणिए राया जिज्जिसारे
जाणसालियस्स अंतिए एयमहं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठा०
जाव मज्जणघरं अणुपविसति० जाव कप्पक्खए चेव अलं-
कितचिच्चिचिसिए णरिंदे० जाव मज्जणघरातो पढिणिकख-
मति, पढिणिकखमिच्चा जेणेव चिद्वणा देवी, तेणेव उवाग-
च्छति, तेणेव उवागच्छित्ता चेद्वणं देवि एवं वदासी-एवं
खल्लु देवाणुप्पिए ! समणे जगवं महावीरे आदिगरे ति-
स्थगरे० जाव पुव्वाणुपुण्वि० जाव संजमेणं अप्पाणं जावे-

माणे विहरइ । तं महाफणं देवाणुप्पिण् ! तद्धारुवाणं अरहंता-
णं जाव ते गच्छामो देवाणुप्पिण् ! समणे जगवं महावीरे
चंदामो, एमं नामो, मक्कामो, यम्मामो, कल्लामं मंगलं देवयं
चइयं पज्जुवामामो । एतेणं इह भवे य परभवे य हियत्ताए
सुहाए खमाए निस्सेयमाए जाव आणुगामियत्ताए जवि-
स्समि । तने णं सा चिह्णणा देवी मेणियस्स रणो अंतिए
एयमं सौत्था निस्समं दृष्टुत्ता जाव पणिमुणेति, पणिमु-
णेत्ता जेणेव मज्जणदरे तेणेव उवागच्छति, नेणेव उवाग-
च्छित्ता एहाया कयवलिकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता
किंते (?) वरपायपत्तणे उरमाणिमेद्वाराहारउयाविहियकमगख-
रुगणगावाक्षिकंउमुगयातिसरयववयहेममुत्तकुंरुलुजोइताण-
णा रयणमणिभूनिंयंगी चीणंसुयवत्यपणिहिया दुगुल्लमुकुमा-
ल्लकंनरमणिज्जउत्तगिज्जा सव्वोउयसुगजिक्कुमुमंदरायित-
पंतंवनोहंतकंतविकंतविकसंतचित्तमाला वरचंदणचच्चि-
त्ता वराजरणज्जमियंगी कालागरुधूवधुविता सिसिरीस-
मावेमा वहुइं खुज्जाहिं चिह्णानियाहिं जाव महत्त-
रगवंदपरिक्खित्ता जेणेव बाहिरिया उवचाणसाला जे-
णेव सेणिए राया तेणेव उवागच्छति । तने णं से से-
णिए राया चिह्णणाए देवीए सच्चि धम्मियं जाणप्पवरं
दुद्धति, सकोरंटमल्लदामेणं दत्तेणं धरिज्जमाणेणं उववा-
डयमण्यं जाव पज्जुवासति । एवं चिह्णणा विं जाव मह-
त्तरगपरिक्खित्ता जेणेव समणे जगवं महावीरे, तेणेव उवाग-
च्छति, तेणेव उवागच्छित्ता समणं जगवं महावीरं वंदति, न-
मंस्सति, मेणियरायं पुरतो काउं ठिया चेव जाव पज्जुवासति ।
तने णं समणे जगवं महावीरे सेणियस्स रणो भिभिसारस्स
चिह्णणाए देवीए सच्चि तीसे महति महालयाए परिभाणं वति-
परिसहदेवपरिसहअणेगमयाए जाव धम्मो काहिंता, परिमा
पडिगता, सेणिए राया पणिगए । तस्य णं अत्वेगनियाणं
निगंगथाण य निगंगथीण य मेणियं रायं चिह्णणं देवि पासि-
त्ता णं इमेयारूवे अज्जत्थियं जाव संकप्पे समुप्पज्जित्था-
अहो णं सेणिए राया महिहिए जाव महासक्खे, जे णं एहाते
कयवद्विकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सव्वार्त्तकारविभू-
मितं चेह्णणाए देवीए सच्चि उरालाई जोगभोगाईं जुंजमाणे
विहरइ । ए मेदिह्ते देवा देवज्ञोसि, सक्खं खलु अयं देवो ।
जति इमस्स तवनिमवंचनचेरफलविसेसे अत्थि, वयमवि
आगमिस्साईं एताईं उरालाईं एतारूवाईं माणुस्सगाईं भो-
गभोगाईं जुंजमाणे विहरामो, से तं साहु । अहो णं चिह्ण-
णा देवी महिहिया जाव महसक्खा, जा णं एहाया कयव-
द्विकम्मा जाव सव्वार्त्तकारविभूसिया सेणिएणं रत्ता स-
च्चि उरालाईं जाव माणुस्सगाईं जोगभोगाईं जुंजमाणी
विहरति । ण मे दिह्ताओ देवीओ देवलोगंसि, सक्खं खलु

इयं देवी । जइ इमस्स सुचारियस्स तदनियमवंभवेरवासस्स
कल्लाणे फलविचिचिमेसे अत्थि, वयमवि आगमिस्साईं
इमाईं एयारूवाईं उरालाईं जाव विहरामो, से तं साहुणी ॥
(तने णमित्यादि) व्यक्तं, नवरम् एवमुक्ताः सन्नो (हठतु-
डा इत्यादि) दृष्टतुष्टाः, अतीव तुष्टा इति ज्ञावः । अथवा-दृष्टा
नाम विस्मयमापन्नाः-यथा अहो ! भगवद्भार्तानिवेदनाथंमस्मा-
कमादिशतीति । तुष्टाः तोषं कृतवन्तः-यथा भगवन्मनुष्य-
स्मान् नगरवार्ता जिज्ञासुः श्रेणिको राजा आदिशति । याव-
त्करणात्-“ चित्तमाणंदिया पीडमणा ” इत्यादिपदकदम्बक-
परिग्रहः । (अकारार्थमात्रबोधिका टोक्युपेक्षता)

तत्र प्रथमम्-

अज्जो ! सि समणे जगवं महावीरे बहवे णिगंगथा य णि-
गंगथीओ य आमंतित्ता एवं वदासी-सेणियं रायं चिह्णणं
देवि पासित्ता इमेयारूवे अज्जत्थियं जाव समुप्पज्जित्था-
अहो णं सेणिए राया महिहिए जाव से तं साहु । अहो णं
चिह्णणा देवी महिहिया सुंदरा जाव से तं साहुणी । से णणं
अज्जो ! अत्थे समट्ठे ? इता । अत्थि । एवं खलु समणाउसां !
ए धम्मे पणत्ते, इणमेव णिगंगथे पावयणे जाव अणुत्तरे
पणिपुणे केवले संमुच्छे णेयाउए सल्लकत्तणे सिद्धिमंग नि-
ज्जाणमगे णिज्जाणमगे अवितहमिंमभिसव्वज्जुक्खण्ही-
णमगे इत्थं ठिया जीवा मिज्जंति, बुज्जंति, मुच्चंति, परिनि-
व्वायंति, सव्वज्जुक्खण्णमंतं करंति । जस्स णं धम्मस्स णिगंगथे
सिक्खाए उवड्ढिते विहरमाणे पुरा दिगिगए पुरा पिवासाए
पुरा वातातवंई पुरा पुट्टे विरूथेहिं परिसहोवसंगंई उदि-
ण्णकामजाते यावि विहरेज्जा, से य परक्कमेज्ज, से य परक्कमाणे
पामेज्जा-जे इमे उग्गपुत्ता महाना[पा]उया, जोगपुत्ता महामा-
उया, तेमि णं अणुत्तरस्स अतिजायमाणस्स वा निज्जायमाण-
स्स वा उज्जओ तेमि पुरतो मंइ दासीदामकिंकरकम्मकरपुरि-
सा पदातपरिक्खितं उत्तं भिगारं गहाय णिगंगत्तंति । तया-
णंतरं च णं पुरतो महा आना आसवरा, पिड्डओ तेसि णं
णागा णागवरा, पिड्डतो रथा रथसंगिह्वी, मे उद्धए सेयउत्ते
अव्वुगतभिगारं पगइयतालिंभेटे वीयमाणसेयचामरवा-
लवीयणाए अज्जिक्खणं २ अज्जिजाति य णिज्जाति य
सप्पभा सपुव्वापरएहं एहाए कयवद्विकम्मे जाव सव्वा-
र्त्तकारजुसिए महति महालयाए कूमागरमालाए महति
महाद्वयंसि सीहासणंसि दुहओ विन्नेयणिं दुहओ जाव
सव्वरातिएणं जोतिणीसि जायमाणेणं इत्थीगुम्मसंपरि-
वुके महताऽऽइतनट्टीयवाइयतंतीतलतालतुनियधणमुंइगम-
दलपहुप्पवाइयरवणं उरालाईं माणुस्सगाईं जोगभोगाईं
जुंजमाणे विहरति । तस्स णं एगमवि आणवेमाणस्स जाव
चचारि पंच अणुत्ता चेव अव्वुत्ते-जण देवाणुप्पिया ! किं
करेमो, किं आहरामो, किं उवणेमो, किं आचिह्णामो, किं मे हिय-

एच्छितं, किं जे आसगस्स सदति, जं पासित्ता णिमंये णि-
दाणं करोति-जइ इमस्स तव नियमवंधे चेरवाग्गस्स तं चेव
जाव साहु । एवं खलु समणाउसो ! णिमंये णिदाणं किञ्चा
तस्स आणाओइय अपरिक्कंते कालमासे कालं किञ्चा अणु-
त्तरेसु देवओएसु देवत्ताए उववत्तारो जवंति । महिहिणसु
जाव चिरद्धितीए, से णं तथा देवेसु जवति महिहिणसु जाव
चिरद्धितीए, ततो देवओगा आउक्खएणं ठितिकखएणं
अणंतरं चयं चइत्ता जे इमे उगपुत्ता महामाउया, तेसि
णं अक्षतरंसि कुलंसि पुमत्ताए पचायंति, से णं तत्थ
दारए जवति, सुकुमालपाणिपाए जाव सुरूवे । तते णं से
दारए उम्मुक्कवाज्जवावे विणयपरिणतमेत्ते ति जोव्वणगमणु-
प्पत्ते सयमेव पेत्तियं दायं पडियज्जंति । तस्स णं अति-
जायमाणस्म वा जाव पुरतो महं दासी दासप जाव किं भे
आसगस्स सदति । तस्स णं तहप्पगारस्स पुरिसस्स जातस्स
तहारूवे समणे वा उभतो कद्धं केवल्लिपप्पत्तं धम्ममाइक्खे-
ज्जा ! हुंता ! आइक्खेज्जा । एवं संपडिसुण्णेज्जा ! एणो इण्डे
समहे । से जगवं ! महिच्छे महारम्भे महापरिगहे अहस्मिण-
जाव आगमे सा णं दुल्लजवोहिण यावि भवति । ते एवं खलु
समणाउसो ! तस्स निदाणस्स इमेयारूवे पावए फल्लविवागे,
जं एणो संचाएति केवल्लिपप्पत्तं धम्मं परिगुणित्तए ॥१॥

कचिद् "महामाउगा" इति पाठः, तत्र महनी शीलरूपाऽऽदियुक्ता
माता येषां ते महामातृका इति । एवं भोगपुत्राः, आदिदेवाऽव-
स्थापितगुरुवंशजपुत्राः । उपलक्षणं चैतत्-राजेन्द्राकुलौरवना-
गाऽऽदीनाम् । प्रकृतमाह-(नेसि णमित्यादि) तेषामुग्रपुत्राऽऽदीना-
मन्वतरस्य (अतिजायमाणं च) आगच्छतो वहिः प्रदेशात् स्वगृहं
प्रति (निजायमाणं च) निर्गच्छतः स्वगृहाऽऽदेवहिः प्रदेशं प्रति ।
कथमित्याह-उभयतस्तेषाम् उग्रपुत्राऽऽदीनां (पुरतो महमित्या-
दि) पुरतोऽग्रतो महान्तो ये दास्यश्चेत्यो, दासाश्चेष्टकाः, किङ्कराः
प्रतिकर्म प्रभोः पृच्छापूर्वकारिणः, कर्मकरास्तदन्यथाविधाः, ते
च ते पुरुषाश्चेति समासः । पदात्तं पदातिसमूहः, तैः परिक्रितं
परिवृतं यत्तत्तथा । एवंविधं उग्रं, भृङ्गारं च (गदाय निगाच्छं-
ति) इत्यनेनास्य प्रसूत्वमावेदितं भवति । (तथा णमित्यादि)
ततोऽनन्तरं पुरतोऽग्रतो महान्तो बृहत्तमा भव्याः तुरङ्गाः,
(आसवरं च) अश्ववरा भव्यानां मध्ये प्रधानाः, (नागं च)
नागा हस्तिनः, नागवराः नागानां प्रधानाः । एवं पृष्ठतो रथाः
(रथसंगोल्लि च) रथसमुदायः । (से णमित्यादि) सोऽनिर्दि-
ष्टनामा । उद्धृतश्च तच्छत्रः । तथा (अज्जुभगयमिगारे च) अ-
भ्युक्तोऽभिमुखमुदगत उत्पाटितो भृङ्गारो यस्य स तथा ।
(पगहियतालिवैट्टे च) प्रगृहीतं तालवृत्तं यं प्रति तथा ।
बीज्यमानाः श्वेनचामरवाद्यव्यजानिका यं प्रति स तथा । (अमि-
क्खणं २ ति) भूयो भूयः, एकवचनं निर्गमनसमयमङ्गीकृत्य तदे-
षामाह । कथम्भूनास्ते ?-(सप्पमा इति) सती शोभना प्रमा का-
न्तिर्येषां ते सत्प्रभाः । (सपुग्गावरणमित्यादि) सह पूर्वेण पूर्वादि
कर्तव्येनापरेण वाऽपरादि कर्तव्येन । यदि वा पूर्वं यत्क्रियतेऽन्ना-
ऽऽदिकं, तथाऽपरं च यत्क्रियते विलेपनभोजनाऽऽदिकं, तेन सह

वर्तत इति सपूर्वापरम् । इदमुक्तं भवति-यद्यदा प्राश्यते, तत्तदा
संपद्यते, इत्यभिधायितार्थप्राप्तमेव दर्शयितुमाह-(एहाते इत्या-
दि) व्यक्तार्थम् । कृतवलिकर्मा यावत्करणात् । (कंठे माझाफडे
त्ति) कण्ठे कृतमात्रम् । (कप्पिय च्चि) कल्पितश्चासौ माझा प्रधानो
मुकुबितः कमलसंचितो मुकुटश्च स तथा विद्यने यस्य स कल्पि-
तमात्रामुकुलमुकुटः । (वग्घारितेत्यादि) प्रवृत्तं भ्रूणिषु च मल्लदा-
मकलापश्च येन स तथा । महत्तं मूलिकाऽऽद्यनुपहतं यद्वस्त्रं तत्प-
रिहितं येन स तथा । (चन्दणोक्खिष्णातसरीरे च्चि) चन्दनेन प्रतीते-
न उत्कार्णमिवोत्कीर्णं, गात्राणि शरीरं च यस्य स तथा, एवंविधम् ।
(महति महाजयाए इत्यादि) महत्यामुच्चायां, महाजयायां वि-
स्तीर्णायां, कूटाकारशाखायां, कूटस्येव या पर्वतशिखा तस्या
इवाऽऽकारो यस्याः सा कूटाऽऽकारा, यस्या उपरि आच्छादनं शि-
खराऽऽकारं सा कूटाऽऽकारेति भावः । कूटाऽऽकारा चासौ शाखा च
कूटाऽऽकारशाखा । यदि वा कूटाऽऽकारेण शिखराकृत्योपलक्षिता
शाला कूटाऽऽकारशाला । उपलक्षणं चैतत्-प्रासादाऽऽदीनाम् ।
कूटाऽऽकारशाखाग्रहणं निर्जनत्वात् प्रधानजोगवृत्तिकारणत्वा-
त् । (महति) महालये शयनीये (दुहतो) उन्नयतः, उन्नौ शिरोऽन्त-
पादान्तावाभित्य । (विव्वोयणि च्चि) उपधानं यत्तथा तस्मिन् ।
(दुहओ च्चि) उन्नयतः, उन्नते मध्ये तनं भिन्नत्वाद् गम्भीरं च
महत्त्वोन्नतं गम्भीरं तत्र । (वस्सओ च्चि) वर्णकप्रहणात् " गंगापु-
लिणवालुयाअवदातसालिसए " इत्यादिपदकदम्बकपरिग्र-
हः । (सव्वराति च्चि) सर्वरात्रिकेण ज्योतिषदीपरूपेण ध्माव-
मानेन जाउवव्यमानेन (इत्थो गुम्मं च्चि) क्लीगुप्तेन युवतिजनेन
साद्धेमपरपरिवारेण संपरिवृतो वेष्टितः, तथा (महया इवेत्या-
दि) महता, रवेणेति योगः । (अइय इति) आख्यानकप्रतिबद्धानी-
ति वृद्धाः । अथवा-अहतानि, आहतानि, अव्याकृतानीति भावः ।
नाट्यगीतवादितानि च, तन्म्री वीणा, नद्धा हस्ततालाः, ताला कां-
सिका, त्रुटितानि शेषतूर्याणि, तथा घनो घनसहशो ध्वनिः सा-
मर्थ्यात् यो मूदङ्को मर्दलः, पटुना दक्षपुरुषेण, प्रवादितः, तत् ए-
तेषां पदानां द्वन्द्वः । तेषां यो रवस्तेन, उदारान् प्रधानान् २ मानु-
ष्यसंबन्धीन् । शेषव्याख्या प्राग्वत् । (तस्सेत्ति) तस्य कचित्
प्रयोजने समुत्पन्ने सत्येकमपि पुरुषमाज्ञापयतो, यावच्चत्वारः
पञ्च वा पुरुषा अनुक्ता एव समुपतिष्ठन्ते । ते च किं कुर्वाणाः ? ए-
तद्वद्यमाणं जगुः । तद्यथा-भगाऽऽज्ञापय, हे स्वामिन् ! धन्या वयं
येन भवताऽप्येवमादिश्यन्ते, किं कुर्म इत्यादि (आहुरामो च्चि)
आनयामः, (किं उवणेमो च्चि) सदपि किमुपनयामः । किमानिष्ठा-
मोऽन्नाऽऽदिपचनक्रियारूपम् (किं मे) किं युष्माकं हृदयेऽस्मितं, तथा
किं च (जे) युष्माकमास्यकस्य स्वदत्ते स्वादु प्रतिभाति ।
यदि वा यदेव भवदीयस्याऽऽस्यस्य स्वदत्ति तदेव वयं कुर्मः ।
प्रस्तुतमाह-यं पूर्वोक्तस्वरूपं पुरुषम् (पासेणा) दृष्ट्वा निर्ग्रन्थो
निदानं करोति । " जइ इमस्सेत्यादि " पूर्ववत् । (एवं खल्वित्यादि)
एवमनन्तरोक्तप्रकरणे, हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! निर्ग्रन्थो निदानं
कृत्वा (तस्स च्चि) तस्य निदानरूपस्थानस्य, अनालोच्य गुरु-
णामतिचारजातमानवेद्य, एवमप्रतिक्रम्य पुनःकरणेनाऽनन्यु-
त्थाय (अकरणयाए च्चि) क्रियते इति करणं, तस्य भावः कर-
णता, तथा, अनन्युत्थाय । (अहारिहमिति) यथाऽहं प्रायश्चित्ता-
पनयनयोग्यं तपःकर्म निकाञ्चनाऽऽदिकपापच्छेदकत्वात् पाप-
च्छिन्त, प्रायश्चित्तविशोधकत्वाद्वा प्रायश्चित्तम् । अप्रतिपद्य प्रैवे-
यकानां मध्ये अन्यतमेषु देवेषु देवतया उपपत्तारो भवन्ति ।
कथञ्चुतेष्वित्याह-(महिहिणसु) इत्यादि प्राग्वत् । नवरं

चिरा प्रचूतकावभाविनी स्थितिर्येषां ते चिरस्थितिकाः, ततो-
ऽनन्तरं व्यवधानाभावेन (आउक्खणमित्यादि) आयुः-
क्षयेण आयुर्दलिकनिर्जरेण, स्थितिक्षयेण आयुःकर्मणः स्थि-
निर्जरेण भवक्षयेण देवजवनिर्जरेण नूनकर्मणा गत्यादीनां
निर्जरेणेति । अनन्तरं देवजवसंदिधनां चयं शरीरम् (च-
इत्तं चि) त्यक्त्या (पुनश्चापि चि) पुरुरत्वेन, प्रत्यायाति । स
नत्र दारको भवति, कुमारक इत्यर्थः । कथञ्चूत इत्याह-
(सुकुमाजेत्यादि) सुकुमारौ पाणौ पादौ च यस्याऽसौ
सुकुमारपाणिपादः । यावत्करणात्—“ अहीणपमिपुणणपिचि-
दियसरीरे, लक्खणवञ्जणगुणोववेय ” इत्यादिपदसमूहो
कथ्यः । तत्र अहीनानि स्वरूपतः पूर्णानि या संख्याः,
पुण्यानि वा पुतानि पञ्चेन्द्रियाणि यत्र तथा तदेवैवधं
शरीरं यस्य स तथा, तम् । (लक्खणवञ्जणगुणोववेया) लक्खणा-
नि स्वस्तिकाऽऽदीनि, व्यवज्जनानि मर्णातिलकाऽदीनि, तेषां यो
गुणः प्रशस्तता, तेनोपपेतो युक्तो यः स तथा, तम् । (नसिसो-
म्माकारं कंतं पियदंसणं) शशिवत् सौम्याऽऽकारं कान्तं कमनी-
यमत एव प्रियं रूपं दर्शनं रूपं यस्य सा, तम् । (विनयप-
रिणयमेत्ते चि) विज्ञ एव विज्ञकः, स चासौ परिणतमात्रश्च,
कलादिष्विति गम्यते । विज्ञकः परिणतमात्रः । (जोह्वण चि)
यौवनमेव यौवनकमनुप्राप्तः स्वयमेव पैतृकं दायशब्देन धनं
प्रतिपद्यते, आश्वासयत् करोति । शेषं व्यक्तम् । (धम्ममाइक्खेज्ज
चि) धर्ममकथयत् । (एवं संपमि चि) एवं संप्रतिशृणुयात् ।
नायमर्थः समर्थः, अभविकोऽयोयः स तस्य धर्मस्य
अवधानार्थं, एताभिदानस्यैतदेव फलं, यत्केवलप्रकृतं धर्मं श्रोतुं
न समर्थो जवति, नवरम् (पावय फलविभागे चि) पापकः
फलविपाकः । इति प्रथमं निदानस्वरूपम् ॥ १ ॥

एवं खलु समणाउसो ! मए धम्मे पमसुत्ते । तं जहा—इणमेव
निगंथे पावयणे० जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करोति । जस्स
णं धम्मस्स णिगंथीए सिक्खाए उवड्डिया विहरमाणा
पुरा दिगिंछाए उदिष्णकामजाया विहरेज्जा, सा य परक्क-
मेज्जा, सा य परक्कमेमाणी पासेज्जा—से जा इमा इत्थिया
जवति एगा एगजाता एगाजरणादिपिहाणा तेहपेला
इव सुसंगोपिता, चेन्नपेला इव सुसंपरिगहिया रयणकरं-
गसमाणा । तेसि णं अतिजायमाणीए वा निजायमाणीए
वा पुरतो महं दासी दासा चेव० जाव किं भे आसगस्स
सदति, जं पासित्ता णं णिगंथा णिदाणं करेति—जति
इमस्स सुसंपगहियस्स तवनियम० जाव भुंजमाणी विह-
रामि, तं साहुणी । एवं खलु समणाउसो ! णिदाणं किञ्चा
तस्स ठाणस्स अणालोइयउपहिक्कंता कालमासे काळं कि-
ञ्चा अणत्तरेसु देवदोगेसु देवत्ताए उववचारो भवति । म-
हिहिपसु० जाव सा णं तत्थ देवे जवति० जाव भुंज-
माणे विहरति । सा णं ताओ देवदोगातो आउक्खएणं ज-
वक्खएणं ठितिकएणं अणत्तरं चयं चइत्ता जे इमे उग्ग-
पुत्ता महामाउया, जोगपुत्ता महामाउया, एतेसि णं अणत्तरं-
सि दारियत्ताए पच्चायाति, सा णं तत्थ दारिया भवति ।

सुकुमाल० जाव सुखा । तते णं तं दारियं अम्मापियरो उ-
म्मुक्खवालजावं विणयपरिणयमेत्तं जोव्वणगमणुपत्तं पमि-
रुवेणं पुज्जेण पडिक्खस्स भत्तारस्स भारियत्ताए दव्व-
यंति, सा णं तस्स जारिया भवति, एगा एगजाता इहा कं-
ता० जाव रयणकरंङगसमाणा, तीसे० जाव अतिजायमाणी-
ए वा पुरतो महं दासी दास० जाव किं भे आसगस्स सदति ।
तीसे णं तहणगाराए इत्थियाए तहाखे समणे वा उजतो
काअं केवलपणत्तं धम्ममाइक्खेज्जा । इता ! आइक्खे-
ज्जा । ते णं जंते ! पडिमुणिज्जा । णो इण्ढे समडे । अज-
विया णं सा तस्स धम्मस्स तवणयाए, सा च जवति म-
हिच्चा महारंभा महापरिगहा० जाव दाहिणगामि-
णेरइए आगमिस्सए छुद्वजवोहिए यावि भवति । एवं
खलु समणाउसो ! तस्स णिदाणस्स इमेयाखे पावय फ-
दाविवागं जं णो संचाएति केवद्विपसुत्तं धम्मं पमिसुणे-
त्ताए ॥ २ ॥

क्षितीये किमपि लिख्यते—“ एगे ” इत्यादि । एका स्वरूपतः,
एकजाता तज्जातीयान्यसपत्नीवर्जिता । (एकाभरणा इति)
एकाभरणानि एकजातीयदेहमरूपपरत्नाभरणानि, विधानानि
च वस्त्राणि यस्याः सा तथा । पुनः कथंभूताः, इत्याह—(तेज्ज-
पेला इव इत्यादि) तैजपेटा सौराष्ट्रप्रसिद्धो मृन्मयनैलस्य भा-
जनविशेषः । स च मङ्गभयाहोटेन भयाच्च सुष्ठु संगोप्यते । एवं
साऽपि । चेलपेटा इव सुसंपरिगृहीता । चेलानि वस्त्राणि तेषां
पेला पोद्दलिका इव सुसंपरिगृहीता, सुराक्षिता इत्यर्थः । (रय-
णेत्यादि) रत्नकरपरकसमाना बहुमूल्यतया यत्नेन रक्षिता ।
शेषं कथ्यम् । (दारियत्ताए चि) पुत्रीतया (पमिक्खेणं
पुज्जेणं) प्रतिक्रियेण स्वरूपत उभयकुलोचितेन विवाहमा-
लनदानरूपेण शुद्धेन कन्यासदृशरूपेण, प्रतिक्रियस्य धनः-
प्रभृतिगुणसमेतस्य भर्तृभार्या, तथा ददति । एतस्य निदानस्यै-
तत्फलं यत्केवलभाषितधर्मश्रवणं न प्राप्नोति ॥ २ ॥

एवं खलु समणाउसो ! मए धम्मे पणत्ते । तं जहा—इण-
मेव निगंथे पावयणे० तदेव च । जस्स णं धम्मस्स णिगंथे
सिक्खाए उवड्डिते विहरमाणे पुरा दिगिंछाए० जाव से य
परक्कमेमाणे पासिज्जा, इमा इत्थिया जवति, एगा एग० जाव
किं जे आसगस्स सदति, जं पासित्ता निगंथे णिदाणं करोति—
दुक्खं खलु पुमत्तएण, जे इमे उग्गपुत्ता महामाउया, जोग-
पुत्ता महामाउया । एतेसि णं अणत्तरेसु उच्चावयसु महासम-
रसंगामसु उच्चावयाइं सत्थाइं उरसि चेव पडिसंवेदेति, तं
दुक्खं खलु पुमत्तएण, इत्थित्ताणं साहु । जति इमस्स तव-
नियमवर्धचरत्तासस्स फज्जचित्तिविसेसे अतिय, वयमवि
आगमे, से णं० जाव से तं साहु । एवं खलु समणाउसो ! निगंथे
णिदाणं किञ्चा तस्स ठाणस्स अणालोइयअपहिक्कंते काल-
मासे काळं किञ्चा अणत्तरेसु० जाव से णं तत्थ देवे जवति,
महिहि० जाव विहरति, ते णं ताओ देवदोगाओ आउक्ख-

एणं जाव अस्सतरंस्सि कुलंसि दारियत्ताए पचायाति० जाव तेणं तं दारियं० जाव चारियत्ताए दवयंति, मा एणं तस्स जा-रिया भवति, एणा एणं जाव तद्देव सव्वं भाणियव्वं, तीसे एणं अत्थि जायमाणिए वा० जाव किं भे आसगस्स सदति? तीसे एणं तहप्पगाराए इत्थिगाए एतारूवे समणे वा माहणे वा० जाव पन्निमुणिज्जा ? । एणो इणट्ठे समट्ठे । अभविया एणं सा तस्स धम्मस्स सवणताए, सा य जवति महिच्छा० जाव दाहिणगामिए णेरइए आगमे, सा ण दुब्बजवोहिए यावि जवति । तं एवं खलु समणाउसो ! तस्स णिदाणस्स इमे-यारूवे पावए फलविवागे जवति, जं एणो संचाएति केव-लिपसत्तं धम्मं पन्निमुणेत्तए ॥ ३ ॥

तृतीये किमपि लिख्यते-(दुक्खं खलु इत्यादि) दुःखं कष्टं पुरुषत्वे । तदेवाऽऽह- (से त्ति) 'से' शब्दोऽधश्चः । अथशब्द-श्रेह वाक्योपक्षेपो भवति-(उच्चावयसु त्ति) उच्चा महत्प्रभु-प्रारम्भिताः, अवचास्तथाविधनोचपुरुषप्रारम्भितास्तेषु, समर-संग्रामाविहैकार्यौ, उच्चावचानि शस्त्राणि सशरतोमराऽऽ-दीनि । (उरसि त्ति) वक्रसि एव पतन्ति । उपलक्षणं चैतत् शेषाङ्गानाम् । अतः स्त्रीत्वं साधु सम्यग् उच्यते कश्चि (त्ति) उच्यतेः । आवणार्थम् । अस्यापि निदानस्यैवविधं फलं, यन्न केवलप्रणीतं धर्मं श्रोतुमाप्नोति ॥ ३ ॥

एवं खलु समणाउसो ! मए धम्मे पसत्ते । तं जहा-इणमेव णिगंथे पावयणे, सेसं तं चेव० जाव जस्म एणं धम्मस्स णि-गंथी सिकखाए उवट्ठिता विहरमाणी पुरा दिगिंछाए पुरा० जाव उदिस्सकामजाता यावि विहरेज्जा, सा य परक्कमेज्जा, सा य परक्कमेमाणी पासेज्जा-जे इमे उग्गपुत्ता महामाज्या, भोगपुत्ता महामाज्या० जाव किं भे आसगस्स सदति? जं पामित्ता एणं णिगंथी णिदाणं करोति-दुक्खं खलु पुमत्तणए से, जे इमे भवंति-उग्गपुत्ता, मए एएणं उवागएसु महाभर-संगामेसु जगं वहाय सत्थाइएसि पन्निवेइति, तं दुक्खं खलु पुमत्तणए, एणं इत्थिचणए० साहु । जइ इमस्स० जाव अत्थि वयमवि आगमिस्माणं इमेयारूवाइं उरालाइं इत्थिभोगाइं जुंजमाणे विहरिस्सामि, से तं साधु । एवं खलु समणा-उसो ! णिगंथा णिदाणं किच्चा तस्स ठाणस्स अणालो-इत्ता० जाव अपमिकंता कादमासे कादं किच्चा अस्सये-सु देवदोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति । से णं देवदोया-ओ आउक्खएणं अणतरं चयं चइत्ता से जे इमे जवंति उग्गपमुहा, तेसि अन्नयरांसि कुलंसि दारियत्ताए पचाया-ति । तए एणं तेसि अम्मापियरो तद्देव० जाव किं जे आस-गस्स सदइ ? अहं एणं भंते ! तहप्पगाराए इत्थियाए तहारू-वे समणे वा उज्जओ कालं केवलपसत्तं धम्मं आइक्खे-ज्जा ? । हुंता ! आइक्खेज्जा । से तं भंते ! पन्निमुणिज्जा ? । एणो

इणट्ठे समट्ठे । अभविया एणं सा तस्स धम्मस्स सवणयाए, सा य भवइ महिच्छा० जाव दुब्बजवोहिए यावि जवति । तं एवं खलु समणाउसो ! तस्स णिदाणस्स इमेयारूवे पा-वए फलविवागे केवलपसत्तं धम्मं पन्निमुणेज्जा, एवं खलु समणाउसो ! मए धम्मे पसत्ते, इणमेव निगंथं० जाव अंतं करेइ । जस्स एणं धम्मस्स निगंथं सिकखाए उवट्ठिया विहर-माणं पुरा दिगिंछाए० जाव उदिस्सकामजाता यावि विहरेज्जा ० जाव सा य परक्कमेमाणी पासेज्जा, से जे इमे जवंति उग्गपु-त्ता महामाज्या, तेसि एणं अस्सयरस्म अतिमाणा वा० जाव किं च भे आसयस्स सदइ ? । जं पामित्ता णिगंथी णिदाणं करे-इ-दुक्खं खलु इत्थिचणए दुस्संचाराइं गामंतराइं० जाव सं-निवेसंतराइं, जे जहाणामए अंनपेसिया ति वा, अंवाडगपेसिया ति वा, मंसपेसिया ति वा, माउलिगपेसिया ति वा, उच्छुखंडिया ति वा, संवदियाफालिया ति वा बहुजणस्स आसादणिज्जा पत्थणिज्जा पच्छणिज्जा पीहणिज्जा अभिन्नसणिज्जा, एवामेव इत्थिया वि बहुजणस्स आसादणिज्जा० जाव अभिन्नसणि-ज्जा, तं दुक्खं खलु इत्थिचणए, पुमत्तणए साधु । जइ इमस्स त-वनिगमस्स० जाव साहु । एवं खलु समणाउसो ! निगंथी णि-दाणं किच्चा तस्स ठाणस्स अणालोइयमपमिकंता कादमासे कालं किच्चा अस्सयेसु देवलोगेसु देवत्ताए उववत्तारो जवंति, महिच्छे० जाव चइत्ता जे इमे उग्गपुत्ता तद्देव दारए० जाव किं जे आसगस्स सदति ? । तस्स एणं तहापगारस्म पुरिसजात-स्स० जाव अभविए एणं से तस्स धम्मस्स सवणताए, से य जवति महिच्छे० जाव दाहिणगामिए० जाव दुब्बजवोहिए यावि जवति, एवं खलु० जाव पन्निमुणित्तए ॥ ४ ॥

चतुर्थे किमपि लिख्यते-(दुक्खं खलु इत्थिचणए) दुःखं कष्टं स्त्रीत्वे । तदेवाऽऽह-(दुस्संचारा इति) दुःसंचारा ग्रामाः, दु-ग्गमा इत्यर्थः । शब्दव्याख्या प्राग्भवत् । (से जहाणामए) 'से' अथ यथानामम् । (मंसपेसिय त्ति) मांसपेशिका मांसखण्डः, आम्नपेशिका च दृष्टाऽपि सती सुखं करोति । एवं मातु-लिङ्गपेशिका । मातुलिङ्गो नाम रीजपूरकः (उच्छुखंडिय त्ति) इच्छुखण्डिका इच्छुपर्वरूपा । (संवदियाफालिय त्ति) शालमर्वा वृक्षविशेषः, नत्फालिका पलाशरूपा । (बहुजणस्सेत्या-दि) बहुजनस्य बहुलोकस्य आस्वादीनाया ईषत्स्वादनयोग्या भवति, प्रार्थनीया तथाभूतसहायजनेभ्यः सकाशाद्याचनीया । (अभिन्नसणिज्जा इति) अभिन्नपणीया आज्ञिमुख्येन कमनीया । (एवामेव त्ति) एवामेवाऽकारोऽद्याक्खणिकः । (अजविए त्ति) अजविकोऽयोग्यः स तस्य धर्मस्यऽश्चान्ततया, स च जवति-महेच्छुः, एतस्य निदानस्यैतत्फलं यन्न केवलप्रणीतं धर्मं श-क्नोति अश्नातुं, परं शृणोति इति विशेषः ॥ ४ ॥

एवं खलु समणाउसो ! मए धम्मे पसत्ते । तं जहा-इणमेव नि-गंथं पावयणं० तद्देव, जस्म एणं धम्मस्स निगंथो वा निगंथी-ए वा सिकखाए उवट्ठविए वि विहरमाणे पुरा दिगिंछा० जाव

शियाण

एदिष्कामजोगे विदरेज्जा, सिय परक्कमेज्जा, से य परक्कमपाणे
माणस्सेहिं कामजोगेहिं निव्वेयं गच्छेज्जा, माणस्सगा खलु
कामजोगा अधुवा अणिया अतासता सट्ठणपट्ठणविच्छंसण-
यन्मा उच्चारपासवणखेलमंघाणगवंतपिचमुक्कसोणियसमु-
ब्भवा हुरुवडस्सामनिस्सामहुरुवमुत्तपुरीसपुष्पा वंतासवा
पित्तमवा खेलासवा पच्छा पुरं च एणं अवस्सं विप्पजहणि-
ज्जा, संति खलु अत्य देवा देवलोगंसि तेणं तत्थ अणोसिं
देवाणं देवीओ अभिजुंजिय २ परियारेंति, अप्पणा चेव
अप्पणं विजव्विचा २ परियारेंति, जति इमस्स तवण्जाव तं
चेव सव्वं जाणियव्वं जाव वयमवि आगमेस्साणं इमाइ एता-
रूवइ दिव्वाइ जोगजोगाइं जुंजमाणे विहरामो, से तं साहु ।
एवं खलु समणाउसो । निगंया वा निगंयी वा निदाणं
किञ्चा तस्स ठाणस्स अणाडोइय अपाकिंकेते काळमासे
कालं किञ्चा अण्यरेसु देवत्ताए उव्वचारो जवन्ति, तं
जहा महिद्विपसुं जाव से, ते एणं अणं देवं अणं देविं
तं चेव जाव परियारेंति, से एणं ताओ देवलोगाओ तं
चेव पुमत्ताएण्जाव किं जे आसगस्स सदति? तस्स एणं त-
हप्पगारस्स पुरिसजातस्स इमेयारूवे समणे वा माहणे वा
जाव पडिसुण्णिज्जा । इंता पडिसुण्णिज्जा । से णं सदहेज्जा,
रोएज्जा । एणो इण्डे समट्ठे । अजविणं णं से तस्स धम्मस्स
सदइणत्ताए से य जवति महिच्छे जाव दाहिणगामिण-
णेरइए आगमेस्साए दुट्ठभवोहिए यावि जवति । एवं खलु
समणाउसो । तस्स णिदाणस्स इमेयारूवे पावए फल-
विवागे जं एणो संचाएति केवद्विपम्वचं धम्मं सदइति
वा ॥ ५ ॥

पञ्चममेव विवृणोति-(माणस्सएहिं इत्यादि) मानुष्यकेषु काम-
भोगेषु निर्वेदं वैराग्यं गच्छेत् । तदेवाऽहं-(माणस्सगा इति) इह
कामभोगप्रदं तदाधारभूतानि स्त्रीपुरुषशरीराण्यपि गृहीतानि ।
(अधुवा इत्यादि) अधुवाः चक्ष्णाः, अनियता अनेकस्वरूपाः, अरा-
श्यताः प्रतिकूलं परिणामान्तरीयाः, शून्यपतनविष्वसधर्माणः,
एतादृक्स्वभावाः, उच्चारप्रश्रवणश्लेष्मसिद्धाणकाः, एतद्रूपा इ-
त्यर्थः । वान्तपित्तकरणशीलाः, शुक्रशोणितार्ज्यां समुद्भव उत्प-
त्तिर्येषां ते शुक्रशोणितसमुद्भवाः । (दुक्खउस्सालनिस्सासा)
दुक्खेण पूतिकपुरुषेण पूर्णाः इह दुक्खं विरूपम, वान्तमाश्रयन्ति
धान्ताश्रवाः, एवं पित्ताश्रवाः, पश्चात् मरणसमयानन्तरं, पूर्वं
जराया आगमात् च, अवश्यमविनश्यं नियता, अवशं वा, वि-
प्रजह्यात्, सन्ति विद्यन्ते च, खडित्तव्यवधारणेऽत्र देवा देवलो-
के (ते एणं तत्थ अणोसिमित्यादि) तदेवत्वोत्पन्ना निर्गन्धाः
तत्र देवलोके अन्येषां देवानां संयन्धिनीर्देवीः (अभिजुंजिय २)
अभिजुज्य २ वशीकृत्य २ आश्रित्य वा, परिचारयन्ते परिमुञ्जते ।
(अप्पणा चेव अप्पणं ति) आत्मनैव आत्मानं, स्त्रीपुरुषरूप-
तया विरूपेत्यर्थः । शेषं सुवोधार्थम् ॥ ५ ॥

एवं खलु समणाउसो । मए धम्मे पण्णो तं जहा-तं चेव
से य परक्कमपाणे माणस्सपसु कामभोगेसु निव्वेदं गच्छे-

ज्जा, माणस्सगा खलु कामभोगा अणिया तदेव जाव संति
उट्ठं देवा तं च लोगंसि ते एणं तत्थ अणुदेवाणं अणुदेविं
अभिजुंजिय २ परियारेंति, अप्पणा वीयाए देवीए अभिजुं-
जिय २ परियारेंति, अप्पणामेव अप्पणा विजव्विय परिया-
रेंति । इमस्स तवण्जाव तं चेव सव्वं जाव से एणं सदहिं-
ज्जा, पत्तिएज्जा, रोएज्जा । एणो इण्डे समट्ठे । अणुदेवइ रुमा-
याए से य जवति से, जे इमे आरणिणया आवसहिया गामं-
तिया कएहरइस्मिया एणो बहुसंजता एणो बहुपणिविरता स-
व्वपाणचूनजीवसत्तेसु अप्पणा विरता अप्पणा सन्नामोसाइं
एवं विप्पनिवेदंति-अहं ए इंतव्वो, अणो इंतव्वा, अहं न अ-
ज्जवियव्वो, अणो अज्जवियव्वा, अहं ण परितवेयव्वो, अ-
णो परितवेयव्वा, अहं ण परिनेतव्वो, अणो परिनेतव्वा,
अहं ए अवद्वेयव्वो, अणो अवद्वेयव्वा, एवमेव इति का-
मेहिं च मुच्छिता गिष्ठा गट्ठिया अज्जोववणा जाव-
वासाइं चउपंचक्कसत्तायाइं भोगजोगाइं जुंजित्ता तेहिं जिया
कालमासे काळं किञ्चा अण्यतराइं आसुराइं किञ्चित्ति-
याइं ठाणाइं उव्वचारो जवन्ति, ने ततो विप्पमुच्चमाणा
जुज्जो एत्तमूयत्ताए तमूयत्ताए य पच्चायंति, तं एवं खलु
समणाउसो । तस्स णिदाणस्स जाव एणो संचाएति केव-
द्विपम्वचं धम्मं सदइत्तए वा ॥ ६ ॥

(किं तु अणुदेव इति) अन्यत्र जैनधर्मातिरिक्ते स्थाने कश्चि-
भिलाषा यस्याः सा चान्यकश्चिः परकश्चिः, कश्चिमात्रया धर्मेभक्ता-
रूपया स च जवति, ये चामी वक्ष्यमाणा भवन्ति-(आरक्षिय
सि) अरण्ये वसन्त्यारण्यकाः, तापसा कन्दमूलफलाऽऽहाराः,
ततः केचन वृक्षमूले वसन्ति । तथा-(आवसहिय सि) आ-
वसथिकाः, अवसथास्तापसाश्च उट्ठाऽऽदयः, तत्र वसन्ती-
ति आवसथिकाः । (गामंतिया इति) ग्रामाऽऽदिकमुपजीवन्ती
ग्रामस्याग्रे समीपे वसन्तीति ग्रामान्तिकाः । तथा-(कएहरइ-
स्मिया इति) कश्चित्कायं मण्डलप्रवेशाऽऽदिकं रहस्यं येषां ते
कश्चिद्राक्षसिकास्ते एते न बहुसंयता न सर्वसावधानुष्ठाने
भोगनिवृत्ताः एतदुक्तं भवति-न बाहुल्येन व्रसेषु दाणं समार-
भन्ति विदधति, एकेन्द्रियोपजीविनस्त्वविगानेन तापसाऽऽदयो
भवन्ति इति । तथा न बहुप्रतिविरताः-न सर्वेष्वपि प्राणाति-
पातविरमणाऽऽदिव्रतेषु वर्चन्ते, किं तु कृत्यतः कतिपयव्रति-
नो, न भावतो, मतागपि तत्कारणस्य सम्यग्दर्शनस्याज्ञावात् ।
सम्यक्त्वं विना न तदनुष्ठानमपि शोभनं, सम्यक्त्वमेव मूलं स-
र्वस्याऽपि विरत्यादेरित्यभिप्रायः । इत्येते देवाऽऽविर्भावयितुमाह-
(सव्वपाणेत्त्यादि) ते ह्यारण्यकाऽऽदयः सर्वप्राणभूतसत्त्वे-
भ्य आत्मना स्वतो विरताः, तदुपमर्देकाऽऽरम्भतादिविरता इत्यर्थः ।
तथा ते पाश्चात्यैकाः आत्मना स्वतो चहन्ति सत्यामृतामृतानि
वाक्यान्त्येनं वक्ष्यमाणानीत्यविशेषेण प्रयुज्जन्तो 'विप्पण्डिबदेति'
विप्रतिबुधते इत्यर्थः । यदि वा-सत्यान्यपि तानि प्राण्युपम-
र्देकत्वेन मृषामृतानि सत्यामृताण्येवं ते प्रयुज्जन्तीति दर्शयन्ती ।
तद्यथा-"अहं ब्राह्मणत्वाद् एकाऽऽदिनिर्णे हन्तव्यः, अन्यं तु शूद्र-
त्वाद्धन्तव्यः" । तथादि तद्वक्तव्यम्-"शूद्रं व्यापाद्य प्राणायामं

जपेन"। तथा-"क्षुद्रस्त्रानामनस्थिकानां शकटभरमपि व्यापाद्य
ब्राह्मणं जोजयेत्" इत्यादि। अपरं चाऽऽह-"वर्णोत्तमत्वाद्वाङ्मापयि-
तव्यः, अन्ये त्वाङ्मापयितव्याः। अहं न परितोपयितव्यः, अन्ये तु प-
रितोपयितव्याः।" तथा-"अहं वेतनाऽऽदिना कर्मकारणाय न ग्राह्यो-
ऽन्ये तु शूद्रा ग्राह्याः" इति । किं बहुनोक्तेन-"नाहमपद्मावयितव्यो
जीवितव्याव, अन्ये त्वपद्मावयितव्याः" इति । तदेवं तेषां परपीको-
पदेशः। ततो न मूढतयाऽसंयद्प्रज्ञापिनामशातावृत्तानामात्मज्ञ-
रिणां विषमदृष्टीनां प्राणान्तिपातविरतिरूपव्रतमस्ति । अस्य चो-
पपक्षणार्थत्वान्मृत्वावादादत्ताऽऽदानविरमणाभावोऽप्यायोज्यः ।
अधुना त्वनादिभवाभ्यासाद् दुस्त्यज्जवेन प्राधान्यात् सूत्रेणैवा-
ब्रह्माधिकृत्याऽऽह-(एवमेवेत्यादि) एवमेव पूर्वोक्तैश्च कारणत्वे-
नातिमूढत्वाऽऽदिना परमार्थमजानानास्ते तार्थिकाः स्त्रीप्रधानाः
कामाः स्त्रीकामाः। यदि वा-स्त्रीपुंक्रमेषु, चशब्दात्तेषु मूर्च्छिता गृ-
ह्याः, प्रथिता अभ्युपपन्नाः। अत्र चात्यादरक्यापनार्थं प्रभूतपर्याय-
ग्रहणम् । एतच्च स्त्रीषु शब्दाऽऽदिषु प्रवर्त्तनं प्रायः प्राणिनां प्रधानं
संसारकारणम् । तथा चोक्तम्-"मूलमेयमहमस्मत्" इत्यादि । इह
च स्त्रीसङ्काऽऽसक्तस्यावश्यं भाविनी शब्दाऽऽदिष्वपि प्राणिनां प्राणि-
ति, अनः स्त्रीकामग्रहणम् । तत्र चाऽऽसक्ता याचन्तं काक्षमासते,
तत्सुत्रेणैव दर्शयति-याचद्वर्षाणि चतुःपञ्चपद्मसप्तकानि । अयं च
काक्षो गृहीतः । एतावत्कालोपादानं च प्रायिकम्, प्रायस्तीर्थिका
अतिक्रान्तव्यस एव प्रव्रजन्ति, तेषां चैतावानेव काक्षः संभाव्यते ।
यदि वा मध्यग्रहणात्तत ऊर्द्धमधश्च गृह्यते । तद्दर्शयति-तस्मा-
च्छापेतकालादल्पतरो भूयस्तरो वाऽपि कालो भवति । तत्र च
ते त्यक्त्वाऽपि गृहवासं, कृत्वा भोगजोगानिति, स्त्रीभोगे सत्य-
वश्यं शब्दाऽऽद्यो जोगभोगास्तान् कृत्वा ते च जोगेभ्यो जिता
इति, न च जोगेभ्यो विनिवृत्ताः, यतोऽसाध्यादृष्टनयनज्ञानव-
त्वात्सम्यग्विरतिपरिणामरहिताः, ते चैवंभूतपरिणामाः स्वा-
युषः क्षये कालमासे कालं कृत्वाऽन्यतरेवासुरिकेषु कि-
द्विकेषु स्थानेषु उत्पादयितारो भवन्ति । ते ह्यज्ञानतपसा
मृता अपि किद्विविकेषूपेतस्यन्ते, तस्मादपि स्थानादायुषः कृ-
याद्विप्रमुच्यमानाश्च्युताः किद्विप्रवहुन्नास्तत्कर्मशेषेणैव च
मूका एवमूकाः, तद्भावेनोत्पद्यन्ते किद्विप्रस्थानाद् च्युतः
सन्नन्तरभवे वा मानुषत्वमवाप्य यथैकोऽव्यक्तमाग्नवर्षेव-
मेवामव्यक्तवाक् समुत्पद्यत इति । तथा (तमुयत्ताए चि)
तमस्त्वेनात्यन्तान्धतमस्त्वेन ज्ञानावृत्ततया वा, तथैल-
मूकत्वेनाऽपि गतवाच इह प्रत्यागच्छन्तीति । शेषं
प्रतीतम् ॥ ६ ॥

एवं खलु समणाउसो ! मए धम्मे पणत्ते० जाव माणुससगा
खलु कामजोगा अधुवा तद्देव संति उहं देवा देवद्वोर्यंसि
असं देवं अस्सं च देविं अजिजुंजिय अजिजुंजिय परिया-
रेंति, णो अप्पणा चेव अप्पणं विज्जिविय विज्जिविय परि-
यारेंति-जति इमस्स तवनियम० जाव तं चेव० जाव एवं खलु
समणाउसो ! निगंथे वा निगंथी वा णिदाणं किच्चा अणा-
द्वोइय तं चेव० जाव विहरति, से णं भवं अन्नं भवं देवं अस्सं
देविं णो अदेवेणं अभिजुंजिय अजिजुंजिय परियारेंति,
नो अप्पणा चेव अप्पणं वेज्जिविय वेज्जिविय परियारेंति,
से णं ताभो देवद्वोगातो आउक्खएणं तद्देव वचन्वं, णवरं

हंता सद्वेज्जा, पत्तिज्जा, रोएज्जा । से णं सीलव्वयगुणवे-
रमणपच्चक्खाणपोसहोववासाइं पन्निवज्जेज्जा । णो इण्ठे
समंठे । से णं दंसणसावए जवति, अभिगयजीवाजीवे अट्ठिमि-
जापेमाणुरागरत्ते सेसे अण्ठिं, से णं एतारूवेणं विहारेणं
विहरमाणे बहूइं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणइ, बहूइं
समणोवासगपरियागं पाउणित्ता कालमासे काद्वं किच्चा
अणत्तरेसु देवलोगेसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति ।
एवं खलु समणाउसो ! तस्स णिदाणस्स इमेयारूवे पावफ-
द्वविवाए, जं णो संचाएति सीलव्वतगुणपोसहोववासाइं
पन्निवज्जेत्तए ॥ ७ ॥

सप्तमे किमपि लिख्यते-"णवरं" इति विशेषः । (हंता
सद्वेज्जा इति) अद्वेत्, प्रतीयेत्प्रतीतिं विदध्यात्, रोचयेत्
चेतसि सम्यक्तया जानीयात् (सीलव्वय चि) प्रावत् । प्र-
तिपद्येन अङ्गीकुर्यात् ? । गुरुराह-नायमर्थः समर्थो नायमर्थो
युक्तोपपन्नः, स हि दर्शनश्रावको भवति । दर्शनं नाम-स-
म्यक्त्वं, तदाश्रित्येत्यभिप्रायः । (अभिगयेत्यादि) अत्र व्याख्या-
स्यते । एवंभूतः स बहूनि वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं पाठ-
यति, केवलेनाऽपि सम्यक्त्वेन श्रावको प्रवर्त्येव, क्रियायामपि
तस्यैव प्रधानतरत्वात् ॥ ७ ॥

एवं खलु समणाउसो ! मए धम्मे पणत्ते, तं चेव सत्त्वं०
जाव से य परक्कममाणे दिव्वमाणुससगा कामजोगा अधुवा
० जाव विप्पजहाणिज्जा, दिव्वा वि खलु कामजोगा अधुवा
अणितिया असासता वद्वानयणधम्मा पुणरागमणिज्जा
पच्छा पुवं च णं अवस्सं विप्पजहाणिज्जा, जति इमस्स
तवनियमस्स० जाव आगमेस्साणं जइ इमे भवंति उग्ग-
पुत्ता महामाउया० जाव पुमत्तए पव्वायंति । तत्थ णं समणो-
वासए जविस्सामि अहिगतजीवाजीवा० जाव फासुयएस-
णिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं पत्तिताभेमाणे विह-
रिस्सामि, से तं साधु । एवं खलु समणाउसो ! निगंथो
वा निगंथी वा णिदाणं किच्चा तस्स णाणस्स अणातो-
इय० जाव देवद्वोएसु देवत्ताए उववज्जेज्जा० जाव
किं जे आसगस्स सदति ?, तस्स णं तहप्पगारस्स पुरि-
सजातस्म वि हंता सद्विज्जा, से णं सीलव्वय० जाव
पोसहोववासाइं पन्निवज्जेज्जा, से णं मुने जवित्ता अगा-
राओ अणगारियं पव्वएज्जा । णो इण्ठे समंठे । से णं सम-
णोवासए जवति अहिगतजीवाजीवे० जाव पत्तिताभेमाणे
विहरति, से णं एतारूवेणं विहरमाणे बहूणि वासाणि
समणोवासगपरियागं पाउणित्ति, बहूइं समणोवासगपरियागं
पाउणित्ता आवाहांसि उप्पसं वा हंता ! पच्चक्खाएइ, हं-
ता ! बहूइं जत्ताइं अणसणए ठेदेइ, ठेदेइत्ता आद्वो-
इयपन्निक्कंते समाहिपत्ते कालमासे काद्वं किच्चा अणयरेसु
देवद्वोएसु देवत्ताए उववत्तारो जवन्ति । एवं खलु समणा-

उन्मो ! तस्स णिदाणस्स इमेयारूवे एवं फलविवागो जं
णो संवापति सव्वतो सव्वत्ताए मुंहे जविता आगाराओ
अणुणारियं पव्वइत्तए ॥ ८ ॥

अष्टमे किमपि लिख्यते—(नत्य णं) तत्र पुत्राऽऽदिषु अहं अम-
णोपासको नृयासं, विशिष्टोपदेशार्थं अमणानुपास्ते सेवते इति
अमणोपासकः । स च अमणोपासनतः (अहिगतजीवाजीवे
इत्यादि) अधिगतौ सम्यग्बिज्ञातौ जीवाजीवौ येन स तथा ।
यावत्करणात्—“ उवल्लकुपुत्रपावे ” इत्यादिपदकदम्बकसंग्रहः ।
उपलब्धे यथाऽवस्थितस्वरूपेण विज्ञाते पुण्यपात्रे येन स उप-
लब्धपुण्यपात्रः, आश्रयानां प्राणानुतिपाताऽऽदीनां संवरस्य प्राणा-
नुतिपाताऽऽदिप्रत्याख्यानरूपस्य निर्जरायां कर्मणां देशतो निर्ज-
रणस्य क्रियाणां कायिकपाशानामधिकरणानां खड्गाऽऽदीनां बन्ध-
स्य कर्मपुल्लजीवप्रदेशान्योऽस्याऽऽगमरूपस्य मोक्षस्य सर्वा-
ऽऽत्मना कर्मपगमरूपस्य कुशलः सम्यक्परिज्ञाता, आश्रयसं-
घटनिर्जराक्रियाऽधिकरणबन्धमोक्षकुशलः । एतेन चास्य ज्ञान-
संपन्नतोक्ता । (असहेज्जे इति) अविद्यमानसहायः कुतार्थि-
कमेरितसम्यक्त्वाविचलनं प्रति न परसाहाय्यमपेक्षते इति
भावः । तथा चाऽऽह—(देवासुरनागसुवज्जकल्लरक्खसकिन-
रकिंपुरिसगरुद्धगंधव्वमहोरगाइएहि देवगणेहि निग्गंथाओ
पावयणाओ अणुतिक्रमणिजे) देवा वैमानिका असुरकुमा-
रा नागकुमारा राक्षसकिन्नरकिंपुरुषा व्यन्तरभेदाः (गरु-
त्त) गरुडचिह्नाः सुवर्णकुमारा गन्धर्वमहोरगाश्च व्यन्तराः,
तैः (अणुतिक्रमणिजे इति) अनतिक्रमणीया अचातनीयाः ।
एवं चैतत् । यतः—(निग्गंथे पावयणे निस्संकिप इत्यादि) नि-
ग्रन्थे प्रावचने निःसंशयः (निक्कविण्णं चि) दर्शनान्तराकाश-
क्षारहितः । (निव्वित्तिगिच्छे) फलं प्रति निःशङ्कः । (लक्खे)
अर्थश्रवणतः (गहियठे) प्रदीप्तार्थोऽवधारणतः (पुच्छियठे)
प्रष्टव्यः, सांशयिकार्थप्रश्नकरणात् । (अहिगयठे चि) अधिग-
तोऽर्थो येन स तथा । अभिगतार्थो वा, अर्थविधारणात् ।
(विणिच्छियठे चि) विनिश्चितार्थः, एवं पर्याप्तोपलभ्यमात् । अत-
एव—(अट्टिमिजापेम्माणुरागरत्तं चि) अस्मीति च कीकसा-
नि । ' मिजा च ' तन्मध्यवर्ती धातुविशेषः अस्मिन्निज्जास्ताः
प्रेमानुरागेण सर्वज्ञप्रवचनप्रीतिलक्षणकुसुम्माऽऽदिरागेण रक्ता
इव रक्ता यः स तथा । केनोद्धेस्तेनेत्यत आह—(अयमावसो) नि-
ग्गंथे पावयणे अट्टे अयं परमट्टो, सेसे अणठे चि) अयमिति प्रा-
कृतत्वादिदम् । (आवसो चि) आयुष्मन्निति पुत्राऽऽदेरामन्त्रण-
म् । (सेसे चि) शेषं निर्ग्रन्थप्रवचनेनातिरिक्तं धनधाम्यकलत्र-
पुत्रमित्रकुपवचनाऽऽदिकम्, अनर्थोऽनर्थकारणत्वात् इति । (उ-
च्छियफलिदे चि) उच्छिन्नतोऽच्छिन्नमुन्नतं स्फटिकमिव स्फटिकं
चित्तं यस्यासौ उच्छिन्नस्फटिकः, मौनीन्द्रप्रवचनावाप्या प-
रितुष्टमना इत्यर्थः । एषा वृद्धव्याख्या । अपरे त्वाद्—उच्छि-
न्नोऽगंवाऽस्थानादपनीय ऊर्द्धीकृतो न तिरस्त्रीनः कटेः पश्चाद्भा-
गादपनीत इत्यर्थः । उत्सृतो वा अपगतः परिघोऽगंवा गृहद्वारे-
बस्थाः सा, व्युत्सृतपरिघो वा—औदार्यातिरेकतो गतिशयदानहा-
यित्वेनानुक्रमपया मित्रकप्रवेशार्थमनर्गलितगृहद्वार इत्यर्थः ।
(अवंगयडुवारे) मप्रावृत्तद्वारः मित्रकप्रवेशार्थं कपाटानाम-
पि पश्चात्करणात् । वृद्धानां तु जावनावाक्यमेव । सम्यग्दर्श-
नलाभे सति न कस्माच्चित्पाषण्डिकाद्विभेति, शोभनमार्गपरि-
ग्रहणे उद्घाटितशिरास्तिष्ठतीति भावः । (चियत्तेत्तरख-

रणवेसे इति) (चियन्तो चि) लोकानां प्रतीति एवान्तःपुरे वा
गृहे वा प्रवेशो यस्य स तथा, अतिधार्मिकतया सर्वत्राऽनाश-
ङ्कनीय इत्यर्थः । (चियसे चि) नाप्रीतिकरोऽन्तःपुरगृहयोः
प्रवेशः शिष्टजनप्रवेशनं यस्य स तथा, अनीर्ष्याद्भुताप्रतिपा-
दनानन्तरं चेत्थं विशेषणमिति । अथ वा (चियसोचि)
त्यक्तोऽन्तःपुरगृहयोः परकीयोर्यथाकथञ्चित्प्रवेशे येन स
तथा । (चाउइस्समिअमावसापुण्यमासिणीसु पडिपुण्णपो-
सहमणुपाद्देमाणे चि) चतुर्दशी पूर्वविधिना प्रतीता, अष्टमी
च, तयोः अमावास्यासु मासाद्धोक्तपर्वत्वेन प्रत्याख्याना-
स्तु, पौर्णमासीषु च पूर्णमासत्वेन पूर्णचन्द्रोदयत्वेन मासान्तप-
र्वसु प्रसिक्तास्तु, एवंभूतेषु धर्मादिवसेषु, शुद्धतिथयेन प्रतिपूर्णां
यः पौषधो व्रताभिग्रहविशेषः, तं प्रति पूर्णमाहाराशरीरसंस्कारी
ब्रह्मचर्यव्यापाररूपं पौषधमनुपालयन्, संपूर्णश्रावकधर्ममनुच-
रति । तदनेन विशिष्टं देशचरित्रमावेदितं भवति । (समये
निग्गंथे फासुएसणिजेणं असणपाणखाइमेणं वत्थपनिग्गहक-
वत्तपायपुच्छुणेणं) अत्र वत्थं प्रतीतम्, पतद्भक्तं पानं वा गृह्णा-
तीति पतद्भक्तः । लिहाऽऽदित्वाद् च प्रत्ययः । पात्रं पादप्रोच्छन-
कं रजोहरणम् । (ओसहेभसजेणं चि) औपधमेकलव्याऽऽश्रयं
यत्समुदायरूपम् । अथवैषधं त्रिफलाऽऽदिभैषज्यम् (पात्रिहारि-
एणं पीठफल्लगलेज्जासंधारणं पडिज्ञानेमाणे चि) प्रतिहरः प्र-
त्यर्पणं प्रयोजनमस्येति प्रातिहारिकं, पीठमासनं, फल्लकमवष्ट-
म्भनार्थः काष्ठविशेषः, शय्या वशातिः, शयनं च यत्र प्रसारित-
पादः सुष्यते, संस्तारको लघुतरशयनमेव । (वट्टहिं लीलव्वय-
गुणवेरमणपण्णक्खाणपोसहोववासेहि आहारपरिगाहिं अण्णाणं
आवेमाणे चि) शीघ्रव्रतानि अणुव्रतानि, गुणा गुणव्रतानि, वि-
रमणानि रागाऽऽदिविरतिप्रकाराः, प्रत्याख्यानानि नमस्कारस-
हिताऽऽदीनि, पौषधोपवासो विशेषतोऽष्टम्यादिदिनेषूपवसनमा-
दाराऽऽदित्याग इत्यर्थः । (विहरिस्सामि चि) विचरिष्ये । कवि-
देतानि पदानि अननुगमेनापि दृश्यन्ते । तान्यपि अनेन व्या-
ख्याऽनुक्रमेण वाच्यानि । (से णं मुंने इत्यादि) स मुण्डो
मस्तकशोचनेन भूत्वा, (आगाराओ चि) अग्रेर्हमद्वयद्विभि-
निर्बृत्तं, तस्मात् निष्काम्यतीति शेषः । अनगरितो साधुतां प्रव-
जेत् प्रतिपद्येत, शेषं व्यक्तम् । (से णमित्यादि) स पूर्वोक्तनिदान-
कुना यथाशक्ति सद्गुणानां विधा उत्पन्ने वा कारणे अनुत्पन्ने वा
भक्तं प्रत्याख्यायानामलोचितप्रतिक्रान्तः समाधिप्राप्तः सन् काल-
मासे कालं कृत्वा अन्यतरेषु लोकेषु उत्पद्यते इति । एतानि चा-
भिगतजीवाऽऽदिकानि पदानि हेतुमद्भावेन नेतव्यानि । तद्यथा-
यस्मादभिगतजीवाजीवः, तस्मादुपलब्धपुण्यपात्रः, यस्मादुपल-
ब्धपुण्यपात्रस्तस्मादुच्छिन्नमनाः, एवमुच्छिन्नमनाः सन् आवकध-
र्मे साधुधर्मं वा प्रकाशयन् विहरति । अष्टमीचतुर्दश्यादिषु
पौषधोपवासाऽऽदिपारणकेषु साधून् प्राप्नुकेन प्रतिलाभ्यते ।
एतच्चिदानस्यैतत्फलं, यज्ज्ञानत्रयि कटुकविपाकान् विषयान्
विहाय न चारित्र्यं प्रतिपद्यते ॥ ८ ॥

एवं खलु समणाल्लसो ! मए धम्मं पण्णसे० जाव ते य
परक्कमाणे दिव्वमाणस्सएहिं कामभोगेहिं निव्वेयं गच्छे-
ज्जा, माणुस्सगा खलु कामभोगा अधुवाण जाव विपज्जह-
णिज्जा दिव्वा वि खलु कामभोगा अधुवाण जाव पुणराग-
मणिज्जा, जति इमस्स तव नियमण जाव वयमवि आगमेस्सा-
णं जाइं इयाइं अंतकुञ्जाणि वा, तुच्छकुलाणि वा, परिदकु-

द्याणि वा, किञ्चिन्कुद्याणि वा, भिक्खागकुद्याणि वा, वंभकुद्याणि वा । एएसि णं अण्णतरंसि कु-
दंसि पुमत्ताए पच्चाएति, एएहिं मे आतापरिया-
एसु णीहने भविस्सन्ति, से तं साधु । एवं समणाओ खलु सो
णिग्गंये नियाणं किच्चा तस्स ठाणस्स अण्णालोइयअपनि-
कंतं सव्वं तं चेवण जाव से णं मुंडे भविच्चा आगाराओ
अण्णगारियं पव्वइज्जा, से णं तेणेव जवग्गहणेणं सिज्जे-
ज्जण जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेज्जा । एणो इण्णडे समट्ठे ।
से णं जवइ सेसे जे अण्णगारा भवंतो इरियासमिताण जाव
वज्जचारी, ते णं विहाणेणं विहरमाणा बहूइं वासाइं साम-
णपरियागं पाउणंति, बहूइं वासाइं सामणपरियागं पाउ-
णिच्चा आवाहंसि उप्पसंसि वाण जाव जत्तं पच्चाइक्खित्ताण
जाव कालमासे कालं किच्चा अण्णतरेसु देवदोगेसु देवत्ताए
उववत्तारो जवंतीति । ते एवं समणाउसो ! तस्स शि-
दाणस्स इमेयारूवे पावए फलविवागं, जं एणो संचाएति
तेणेव जवग्गहणेणं सिज्जेज्जण जाव सव्वदुक्खाणं अंतं
करेज्जा ॥ ९ ॥

नवमे किमपि लिख्यते-(अंतकुलाणि च त्ति) जघन्यकुला-
नि, अन्यवर्णत्वात् प्राप्तकुलानि तुच्छकुलानि स्वल्पकुटुम्बानि
दरिद्रकुलानि सर्वथा निर्धनकुलानि कृपणकुलानि सत्यपि
विजयेऽतीव निःसंवाणि भिक्षुशीलानि भिक्षुककुलानि जि-
ह्मामात्रोपजीवीनि, ब्राह्मणकुलानि प्रतीतानि । एतेषामन्यतरस्मि-
न् कुले पुंस्त्वेन प्रत्यागमिष्यामि, यत एतेभ्यः कुलेभ्यः ममाऽऽ-
त्मपर्यायेषु निःसारितो जविष्यति, प्रव्रज्याजिप्राये संजाते न
कोऽपि मां प्रतिबन्धको जविष्यतीति हृदयम् । (से णं तेणेव चि)
स तस्मिन् भयग्रहणे ततः प्रव्रज्याऽपि सिद्धयेत् । पदव्याख्या
पूर्ववत् । “ अण्णगारा ” इत्यादि व्यक्तम् । यावत्करणात्-“ भा-
सासमिए एसणासमिए ” इत्यादिपदानि द्रष्टव्यानि । (सुहुवे-
त्यादि) सुहु हुनं त्सिं घृताऽऽदि यत्राऽसौ सुहुतो घृताऽऽदि-
तर्पितः, स चासौ हुताशनश्च वहिस्तद्वत्तेजसा ज्ञानरूपेण तप-
स्तेजसा वा ज्वलन् दीप्यमानः । शेषं सुबोधम् । एतन्निदा-
नस्यैतत्फलं यत्र शक्नोति कर्मकृत्यं विधाय मोक्षगमनं प्रतीति-
तित्तात्पर्यामिति नवमम् ॥ ६ ॥

एवं खलु समणाउसो ! मए धम्मे पासुत्ते । तं जहा-इणमेव
निग्गंयेण जाव से परक्कमेज्जा, अण्णदिक्खकामजाए सव्वकाम-
विरते सव्वरागविरते सव्वसंगातीते सव्वसिण्हेहातिकंते स-
व्वचारित्तएणं परिबुडे तस्स णं भगवंतस्स अण्णत्तरेणं एणो-
णं अण्णत्तरेणं दंसणेणं जाव परिनिव्वाणमग्गेणं अप्पाणं
भावेमाणस्स अण्णंते अण्णत्तरे निव्वायाए निरावरणे कसिण्णे
पणिपुएणे केवल्लवरणाणदंसणे समुप्पज्जेज्जा । तते णं से
जगवं अरहा जवति जिणे केवली सव्वसू सव्वदरिसी स-
देवमणुयासुराएण जाव बहूइं केवलपरियागं पाउणंति, बहूइं
केवलपरियागं पाउणिच्चा अप्पणो आउसेसं आजोएति,
आभाएत्ता भत्तं पच्चक्खाइत्ता बहूइं भत्ताइं अण्णसणाए

छेदेति, बहूइं भत्ताइं अण्णसणाए छेदिच्चा ततो पच्चा
चरिमेहिं जमासनीसासेहिं सिज्झतिण जाव सव्वदुक्खाणं
अंतं करोति, तं एवं खलु समणाउसो ! तस्स अण्णिदा-
णस्स इमेयारूवे कल्लाणफलविवागे, जं तेणेव जवग्गहणेण
सिज्जतिण जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करोति । तते णं
ते बहवे णिग्गंयाओ निग्गंयीओ य समणस्स जगव-
ओ महावीरस्स अंतिए एवमट्ठं सोच्चा णिसम्म समणं
जगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता नमंसित्ता
तस्स ठाणस्स आलोपंति, पडिक्कमंतिण जाव अहारिहं
पायच्चित्तं तत्रोक्कमं पडिक्कज्जंति ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे रायगिहे
नगरे गुणातिलए चेए बहूणं समणाणं बहूणं समणीणं
बहूणं सावयाणं बहूणं सावेयाणं बहूणं देवाणं बहूणं
देवीणं सदेवमणुयासुराए परिसाए मज्जगते एवं आइक्ख-
ति, एवं भासति, एवं पस्सेति, आयातिट्ठाणे णाम अज्जो !
अज्जयणे सअट्ठं सहेउअं सकारणं मुत्तं च अत्थं च
तत्तुभयं च जुज्जो उवदरिसेति त्ति वेमि ॥ १० ॥

(अण्णदिक्खकामजाते त्ति) अनुदीर्घः कामजातः कामगमः
(सव्वकामविरतेति) सर्वकामविरक्तः सर्वसङ्गातीतः सर्वस्ने-
हान्निष्क्रान्तः सर्वचारित्वेन सर्वधर्मानुग्राहित्वेन परिहृतः,
तस्य जगवतः (अण्णत्तरेणं एणोणं ति) ज्ञानं मत्यादि, नद-
पेक्षया अनुत्तरं प्रधानं तेन । यावत्करणात्-“ दंसणेणं चरित्ते-
णं ” इत्यादिपदानि द्रष्टव्यानि । (परिनिव्वाणमग्गेणं ति)
परिनिर्वाणं कपायदाहोपशमनमार्गेण आत्मानं भावयित्वा चास-
यतः, अनेनाऽऽत्मैव प्रधानमोक्षाङ्गमित्युक्तम् । (अण्णंते इत्यादि)
अनन्तमनन्तार्थविषयाद्या अनन्तमन्तरहितमपर्यवसितत्वात् ।
अनुत्तरं सर्वोत्तरं सर्वोत्तमत्वात् । निर्व्याघातं कटकुडघाद्य-
प्रतिहतत्वात् । निरावरणं क्वाधिकत्वात् । कृत्स्नं सक-
लार्थग्राहकत्वात् । प्रतिपूर्णं सकलस्वांशसमन्वितत्वात् रा-
काचन्द्रयत् । केवलमसहायम्, अत एव वरं प्रधानं ज्ञानं च
दर्शनं च ज्ञानदर्शनम् । ततः पूर्वपदाभ्यां कर्मधारयः । समुत्पद्य-
ते सकलावरणक्षयादाविर्भवति । [तते णमित्यादि] ततः स
भगवानहन् जिनः केवली च जवति सर्वज्ञः सर्वदर्शी च सर्व-
विशेषाणां सामान्यस्य च प्रथमद्वितीयाऽऽदिसमयेषु अवबोध-
मानः सदेवमनुजासुराया जन्तुसन्ततिः । यावत्करणात्-“ सव्व-
जावे जाणमाणे ” इत्यादि द्रष्टव्यम् । भावानिति पर्यायान् उत्पा-
दस्थितिव्ययलक्षणान् जानाति यथावदवगच्छन् विहरत्यास्ते
[अप्पणो आउसेसं ति] आत्मानमायुशेषं पश्यति । शेषं सुबो-
धम् । अथोपसंहर्तुकामो जगवानिदमाह- [एवं खल्वित्यादि]
एवं पूर्वोक्तप्रकारेण हे भ्रमण ! हे आयुष्मन् ! तस्यानिदानस्या-
यमेतद्रूपः कटपाणः शुभः फलविपाकः वृत्तिविशेषः । किं तदि-
त्याह- तेनैव भवग्रहणेन सर्वदुःखानामन्तं करोति । इति श्रुत्वा यत्ते
कृतवन्तस्तदाह- [तते णमित्यादि] सुबोधम् [तस्स त्ति]
स्थानस्थानन्तरोकस्थानस्य निदानरूपस्याऽऽशोचयन्ति । स्वम-
नीषिकापरिहाराय भगवान् भद्रबाहुस्वामी प्राऽऽह- [तेणं काले-
णमित्यादि] राजगृहे गुणाशिलास्थे समवसरणावसरे भ्रमणा-

ऽऽदिशुरान्तपरिपन्मध्यवर्त्ती, एवमाख्यातीति यथोक्तं कथयति, एवं जायते चायेतेन, एवं प्रकृपयति अनुपासितस्य फलं प्रदर्शयति, एवं प्रकृपयति । किं तदित्याह--(आयातिद्विषे चि) आयातिनाम उत्तरकालस्तस्य स्थानं पदमित्यभिधानम् । हे आर्याः । मध्ययनं [सञ्चरामित्यादि] व्याख्यातार्यम् । इति ब्रवीमोति पूर्ववत् । दशा० १० अ० । (मध्यस्यस्य केवलं वस्तुत्वभावपरस्य निदानमपि अनिदानमेवेति प्रथमभागे २३६ पृष्ठे ' अद्वयभाण ' शब्दे उक्तम्)

भिज्जा अिदाणकरणे मोक्खमग्गस्स परिदधू, सन्वत्थ जगवया अिदाणया पसत्था ।

'भिज्जा चि' लोभः, तेन यच्चिदानकरणं चक्रवर्तीन्द्राऽऽदिश्रद्धिप्रार्थनं, तन्मोक्षमार्गस्य सम्यग्दर्शनाऽऽदिरूपस्य परिमथ्युरार्त-स्थानरूपत्वाद् । भिज्जाग्रहणाद्यपुनरलो जस्य भवनिर्वेदमार्गानु-स्मरिताऽऽदिप्रार्थनं, तत्र मोक्षमार्गस्य परिमथ्युरिति दर्शित-मिति । स्या० ६ टा० । ननु तीर्थकरत्वाऽऽदिप्रार्थनं न राज्याऽऽदिप्रार्थनवद् दुष्टम्; अतस्तद्विषयं निदानं मोक्षस्य परिमथ्युर्न प्रविश्यति ? । नैवम् । यत् आह--(सन्वत्थेत्यादि) सर्वत्र तीर्थ-करत्वचरमदेहत्वाऽऽदिविषयेऽपि, आस्तां राज्याऽऽदौ, गनिदा-नता अप्रार्थनमेव, भगवता समग्रैश्वर्याऽऽदिमता श्रीमन्हावी-स्वामिना (पसत्थ चि) प्रशंसिता श्लाघिता । एष सुवार्थः । (बृ०)

अथ निदानकरणमाह--

अनियाणं निव्वाणं, काज्जणमुवट्ठितो भवे ह्महुओ ।

पावति धुवमायाति, तम्हा अणियाणता सेया ॥२५७॥

अनिदानं निदानमन्तरेण साध्यं निर्वाणं भगवद्भिः प्रशस्तं, नतो यो निदानं करोति, तस्य तत्कृत्वा पुनर्निदानकरणेनोपस्थितस्य लघुको मासः प्रायश्चित्तम् । अपि च-यो निदानं करोति, स यद्य-पि तेनैव भवप्रद्वयेन सिद्धिं गन्तुकामः, तथापि ध्रुवमवश्यमा-याति पुनरेवाऽऽगमनं प्राप्नोति, तस्मादनिदानता श्रेयसी ।

इदमेव व्याचष्टे-

इहपरलोकनिमित्तं, अवि तित्थकरत्तचरिपदेहत्तं ।

सन्वत्थेसु जगवता, अणियाणत्तं पसरत्तं तु ॥२५८॥

इहलोकनिमित्तमित्येव मनुष्यलोके-अस्य तपसः प्रभावेण च-क्रवर्त्यादिभोगानहं प्राप्नुयामिहैव भावविपुलान् भोगानासाद-येयमितिरूपं, परलोकनिमित्तं मनुष्यापेक्षया देवभवाऽऽदिकः प-रलोकाः, तत्र महर्षिक इन्द्रसामानिकाऽऽदिरहं भूयाममित्यादि-रूपं, सर्वमपि निदानं प्रतिषिद्धम् । किं बहुना ? तीर्थकरत्वेन आ-हृत्येन युक्तं चरमदेहत्वं नैव ज्ञानान्तरे भूयादित्येतदपि नाऽऽशंस-नीयम् । कुतः ? इत्याह--सर्वार्थेष्वप्यैहिकाऽऽमुष्मिकेषु प्रयोजनेषु अग्निष्वङ्गविषयेषु भगवता अनिदानत्वमेव प्रशस्तं श्लाघितम्, शुशब्द एवकारार्थः । स च यथास्थानं योजितः । (बृ०)

आह-निदाने किमिति द्वितीयपदं नोक्तम् ? उच्यते-नास्ति,

कुतः ? इति चेदत आह--

जा सालं वणसेवा, तं वीयपयं वयंति गीपत्था ।

आलं वणखरिहं पुण, निसेवणं दप्पियं वेति ॥२६६॥

या सालम्बनसेवा या ज्ञानाऽऽद्यालम्बनयुक्ता प्रतिसेवा, तां द्वितीयपदं गीतार्थो वदन्ति, आलम्बनरहितां पुनर्निषेवणां प्रति-सेवां वर्णिकां ध्रुवते-तच्चाऽलम्बनमनिदानकरणे किमपि तद्धि-
४२७

घते--" सन्वत्थ अनियाणया जगवया पसत्था" इति वचनात् । अथ भोगार्थं विधीयमानं निदानं तीव्रविपाकं भवतीति कृत्वा मा क्रियतां, यत्पुनरमुना प्रणिधानेन निदानं करोति-माम् ! मे राजाऽऽदिकुत्रे उत्पन्नस्य भोगाभिष्वक्तस्य प्रव्रज्या न प्रवि-ष्यतीत्यतो हरिद्रकुलेऽहमुत्पद्येयम्, तत्रोत्पन्नस्य भोगाभि-ष्वक्तो न भविष्यति, एवं निदानकरणेऽर्थापः ।

सुरिराह-

एवं सुनीहरो मे, होद्विति अप्य चि तं परिहरंति ।

हंदि ह्म षेच्छन्ति भवं, भववोच्छित्तिं विमग्गता ॥२६७॥

एवमवधारणे, किमवधारयति-हरिद्रकुलो उत्पन्नस्य मे ममा-ऽऽत्मा असंयमात् सुनिर्हरः सुनिर्गमो भविष्यति-सुखेनैव संय-ममङ्गीकरिष्यामीत्यर्थः । इतीदृशमपि यच्चिदानं, तदपि साधवः परिहरन्ते । कुतः ? इत्याह--' हंदि' इति नोक्ताऽऽमन्त्रणे, पुरिति यस्मादर्थः । हे लौक्य ! यस्मान्निदानकरणेन भवानां परित्युक्ति-र्भवति, सर्वोऽपि च प्रव्रज्याप्रयत्नोऽस्माकं भवव्यवच्छिन्नि-कर्तुमिति विधिवैः प्रकारैर्गम्यतः साधवो भवं नेच्छन्ति ।

अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन दृढयति-

जो रयणमण्येयं, विकिज्जऽपेण तत्थ किं साह् ? ।

दुग्गयभमिच्छत्ते, एसो चिय होति दिट्ठतो ॥२६८॥

योऽनर्थमिन्द्रनीलमरकताऽऽदिकं रत्नमप्येन स्वल्पमूल्यान काचा-ऽऽदिना विक्रीणीयात्तत्र किं साधु किं माम् ! शोभनम्, न किञ्चि-दित्यर्थः । दुर्गतभवं हरिद्रकुलोत्पत्तिमिच्छत एव एव दृष्टान्त उ-पनेतव्यो भवति । तथाहि-अनर्थरत्नस्थानीयं चारित्रं, निरुप-मानन्ताऽऽनन्दमयमोक्षफलसाधकत्वात्, काचशकलस्थानीयो दुर्गतभवं, तुच्छत्वात्, ततो यच्चारित्रविक्रयेण तत्प्रार्थनं करोति, स मन्दजाग्योऽनर्थरत्नं विक्रीय काचशकलं गृह्णातीति मन्तव्यम् ।

अपि च-

संगं अणिच्छुमाणो, इह परजोए य सुखति अवस्सं ।

एसेव तस्स संगो, आसंसति तुच्छयं जं तु ॥२६९॥

इहलोकविषयं परलोकविषयं च सङ्गं मुक्तिपदप्रतिपक्षभूतम् अभिषङ्गमिच्छन्नवश्यं मुच्यते कमविमुक्तो भवति, कः पुन-स्तस्य सङ्गः ? इत्याह--एष एव तस्य सङ्गो यन्मोक्षाऽप्यवधिपु-लफलदायिनः तपसः तुच्छकं फलमाश्रिते प्रार्थयति ।

तदूषोऽपि निदानस्यैव पर्यायकथनद्वारेण होपमाह-

बंधो चि श्रियाणं ति य, आससजोगो य होति एगट्ठा ।

ते पुण्ण ए वोद्विहेज्ज, बंधावचया भवे वोही ॥२७०॥

बन्ध इति वा, निदानमिति वा, आशंसायोग इति वा एका-र्थानि पदानि ज्वन्ति । ते पुनर्वन्धाऽऽद्यो न बोधिहेतवो न ज्ञा-नाऽऽद्यवासिकारणं जयन्ति, किं तु ये बन्धापचयाः, कारणे का-र्बोपचारात्कर्मबन्धस्यापचयहेतवोऽनिदानताऽऽद्यः, तेऽन्यो बोधिर्भवति ।

आह-यदि नाम साधवो भवं नेच्छन्ति, ततः कथं देवलोक-पूतयन्ते इत्यर्थः ? उच्यते-

नेच्छंति भवं समणा, सो पुण्ण तेसि जवे इमेहिं तु ।

पुण्वतवसंजमेहिं. कम्मं तं चावि संगेण ॥२७१॥

श्रमणाः साधवो नेच्छन्त्येव भवं, परं स पुनर्भवो देवत्वरूप-
स्तेषाममीभिः कारणैर्भवेत् । तद्यथा-पूर्वं वीतरागापेक्षया प्राची-
नावस्थाभावि यत्तपस्तेन सरागावस्थाजाविना तपसा साधवो
देवलोकैकपूयन्ते इत्यर्थः । एवं पूर्वसंयमेन सरागेण सामाधि-
काऽऽदिचारित्र्येण साधूनां देवत्वं भवति । कुन इत्याह-(कम्मं
ति) पूर्वतपःसंयमावस्थायां हि देवगतिप्रभृतिकं कर्म वध्यते,
ततो भवति देवपूपातः । एतदपि कर्म केन हेतुना वध्यते?,
इति चेदत आह-तदपि कर्म सङ्गेन संज्वलनकोधाऽऽदिरूपेण
वध्यते । वृ० ६ ल० ।

किञ्चित्पुण्यमिच्छा, जे ए लोगस्स उत्तमा मिच्छा ।

आरुग्गवोहिल्लहं, समाहिंवरमुत्तमं दिंतु ॥६॥

उत्तमं सर्वोत्कृष्टं, दत्तु प्रयच्छन्तु । आह-किमिदं निदा-
नम्, उत नेति ? । यदि निदानम्, अहमनेन, सूत्रप्रतिषिद्धत्वा-
त् । न चेत्, सार्थकमनर्थकं वा ? । यद्याद्यः पक्कः, तेषां
रागाऽऽदिमत्त्वप्रसङ्गः, प्रार्थनाप्रवीणे प्राणिनि तथादानात् । अथ
चरमः, तत आरोग्याऽऽदिदानविकला एते इति जानानस्या-
पि प्रार्थनायां मृयावाद्प्रसङ्ग इति ? । अत्रोच्यते-न निदा-
नमेतत्, तल्लक्षणायोगात्, द्वेषाभिष्वङ्गमोहगर्जे हि तत्, तथा
तन्त्रप्रसिद्धत्वात्, धर्माय हीनकुलाऽऽदिप्रार्थनं मोहः, अत-
चेतुकात्वात्, ऋष्यभिष्वङ्गतो धर्मप्रार्थनाऽपि मोहः, अतचेतु-
कात्वादेव । तीर्थकास्तेऽन्येतेदेवमेव प्रतिषिद्धमिति । अत एव
एजावबाधकृदेतत्, तथेच्छाया एव तद्विघ्ननृत्तत्वात्, तत्प्रधान-
तयेतरत्रोपसर्जनबुद्धिभावात् अतश्चदर्शनमेतत्, महदपायसा-
धनम्, अवशिष्टपक्वता हि गर्हिता-पृथग्जनानामपि सिद्धमेतत्,
योगिवुद्धिगम्योऽयं व्यवहारः, सार्थकानर्थकचिन्तायां भाज्य-
मेतत्, चतुर्थजापारूपत्वात् । तदुक्तम्-

"जासा असच्चमोसा, णवरं जत्तीएँ भासिया एसा ।

ण हु खीणपेज्जदोसा, देति समाहिं च बोहिं च ॥ १ ॥

तपस्थणाएँ तह विय, ण मुसावाओ वि पत्थ विण्णेओ ।

तप्पणिहाणाओ चिच्चय, तग्गुणओ हंदि फलभावा ॥ २ ॥

चित्तामणिरयणादिहिं, जहा उ भव्वा समीहिंयं वत्तु ।

पावंति तह जिण्णेहिं, तेस रागादभावे वि ॥ ३ ॥

वत्युसहाओ एसो, अउव्वचित्तमणी महाजागो ।

थोऊणं तित्थयरे, पाविज्जहं बोहिल्लामो नि ॥ ४ ॥

जत्तीएँ जिणवराणं, खिज्जंती पुव्वसंचिया कम्मा ।

गुणपगरिस्सवहुमाणो, कम्मवणदवाणलो जेण ॥ ५ ॥ "

एतदुक्तं भवति-यद्यपि ते भगवन्तो वीतरागात्वादरोग्याऽऽदि-
न प्रयच्छन्ति, तथाऽन्येवंविधवाक्यप्रयोगतः प्रवचनाऽऽराध-
नतया सन्मार्गवर्तिनो महासत्त्वस्य तत्सत्तानिवन्धनमेव तदु-
पजायत इति गार्थः ॥ ६ ॥ ल० ।

भत्तीएँ जिणवराणं, खिज्जंती पुव्वसंचिया कम्मा ।

आरियणमुकारेणं, विज्जा मंता य सिज्जंति ॥१६॥

भक्त्यान्तःकरणाऽऽदिप्रणिधानलक्षणया, जिनवराणां तीर्थ-
कारणां, संयन्धिन्या हेतुज्ञतया, किम्?, क्षीयन्ते कथं प्रतिपद्यते,
पूर्वसंज्ञितानि अनेकभवोपादानि, कर्माणि ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदी-
नि, इत्थं स्वभावत्वादेव तद्भवेति । अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तमाह ।
तयाहि-आचार्यनमस्कारेण विद्या, मन्त्राश्च सिद्ध्यन्ति, तद्भक्ति-
मतः सत्त्वस्य शुभपरिणामत्वात् तत्सिद्धिप्रतिबन्धककर्मक्या-
दिति भावना । अयं गार्थाऽर्थः ॥ १६ ॥

अतः साध्वी तद्भक्तिर्वस्तुतोऽनिदापितार्थप्रसाध-

कत्वादरोग्यबोधिनाभाऽऽदेरपि तन्निर्वर्त्य-

त्वात्तथा चाऽऽह-

भत्तीएँ जिणवराणं, परमाए खीणपेज्जदोसाणं ।

आरुग्गवोहिल्लानं, समाहिमरणं च पावंति ॥ ६० ॥

भक्त्या जिनवराणां, किञ्चिद्विद्या?, परमया प्रधानया, ज्ञावम-
क्येत्यर्थः । क्षीणप्रेमद्वेषाणां जिनानां, किम्?, आरोग्यबोधित्वाभं
समाधिमरणं च प्राप्नुवन्ति प्राणिन इति । इयमत्र भावना-जि-
नभक्त्या कर्मक्षयः, ततः सकलकल्याणावाप्तिरित्याह-समाधि-
मरणं च प्राप्नुवन्तीत्येतदारोग्यबोधित्वाजस्य हेतुत्वेन रुष्टव्यम्,
समाधिमरणप्राप्तौ नियमत एव तत्प्राप्तेरिति गार्थाऽर्थः ॥ ६० ॥

साम्प्रतं बोधित्वाभप्राप्तावपि, जिनभक्तिमात्रादेव पुनर्बोधि-

द्वामो जन्मिष्यत्येव किमनेन वर्तमानकालदुष्करेणा-

मुद्यानेन?, इत्येवंवादिनमनुष्ठानप्रमादिनं सर्वम-

धिकृत्योपदेशिकमिदं गार्थाद्वयमाह-

..... ।

..... ॥६१॥

लद्धिद्विअं च बोहिं, अकरितोऽणाययं च पत्तंतो ।

अन्नंदाइं वोहिं, लब्धिसि कपरेण मुद्धेण ? ॥ ६१ ॥

(लद्धिद्विअं च सि) लब्धां च प्राप्तां च वर्तमानकालिकां बोधिं
जिनधर्मप्राप्तिमकुर्वन्ति कर्मपराधीनतया सद्गुणानेन सफ-
लामकुर्वन्, अनागतं चाऽऽप्येत्यामन्यां च प्रार्थयन् किं लब्धयसि?,
यथा-त्वं हे विह्वल ! जडप्रकृते ! इमं चान्यां च बोधिमाधिकृत्य
किं "बुद्धिद्विअं" इति देशीवचनतो म्रश्यसि, न भविष्यसीत्य-
र्थः । तथा लब्धां च बोधिमकुर्वन् अनागतं च प्रार्थयन् (अन्नंदाइं
ति) निपातः, भक्ष्यायाम्, अन्ये तु व्याचकृते-अन्यामिदानीं
बोधिं, किं लप्स्यसे कतरेण मूढ्येन ? । इयमत्र भावना-बोधित्वाभे
सति तपःसंयमानुष्ठानपरस्य प्रेत्य वासनावशात्तत्प्रवृत्तिरेव
बोधित्वाभोऽभिधीयते, तद्गुणानरहितस्य पुनर्वासनाजावात् कथं
तत्प्रवृत्तिरिति बोधित्वाजानुपपत्तिः ? । स्यादेतत्, एवं सत्याद्य-
स्य बोधित्वाभस्यासंभव एव उपन्यस्तवासनाजावात् अनादि-
संसारे राधावेधोपमानेनानाभोगत एव कथञ्चित्कर्मकृत्यतस्त-
दवाप्तिरिति । एतदावेदितमेवोपोद्घात इत्यलं विस्तरेणेति
गार्थाद्वयार्थः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

तस्मात्सति बोधित्वाभे तपःसंयमानुष्ठानपरेण भवितव्यं, न
यत्किञ्चिच्चैत्याद्यालम्बनं चेतस्याधाय प्रमादिना भवितव्यमिति,
तपस्संयमोद्यमवतश्चैत्याऽऽदिषु कृत्याविराधकत्वात् । तथा
चाऽऽह-

चेइयकुलगणसंघे, आवरियाणं च पत्तयणं सुए अ ।

सव्वेसु वि तेण कथं, तवसंजममुज्जमेतेण ॥ ६२ ॥

चैत्यकुलगणसङ्घे, तथा आचार्याणां च, तथा प्रवचनश्रुतयोश्च,
किम्?, सर्वेष्वपि तेन कृतं, कृत्यमिति गम्यते । केन?, तपःसंयमोद्य-
मवता साधुनेति । तत्र चैत्यान्यर्हत्प्रतिनालक्षणानि, कुत्रं विद्याध-
राऽऽदि, गणः कुलसमुदायः, सङ्घः समस्त एव साधवादिसङ्घातः ।
आचार्याः प्रतीताः, चशब्दादुपाध्यायाऽऽदिपरिग्रहः । प्रेदाभिधानं
च प्राधान्यरूपापनार्थम् । एवमन्यत्रापि रुष्टव्यम् । प्रवचनं द्वाद-
शाङ्गमपि सूत्रार्थतदुभयरूपं, श्रुतं सूत्रमेव । चशब्दः स्वगता-

अनेकप्रदेशनार्थः । एतेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु तेन कृतं कृत्यम्, यः तपः-संयमोद्यमवान् वर्तते । इयमत्र भावना-अयं हि नियमाद् ज्ञानदर्शनसंपन्नो भवत्ययमेव च गुरुज्ञावचनाद्योच्य चैत्याऽऽदिश्रुत्येषु सम्यक् प्रवर्तते । यथैहिकाऽऽमुष्मिकगुणवृद्धिर्भवति, विपरीतस्तु कृत्येऽपि प्रवर्तमानोऽप्यावबेकादकृत्यमेव संपादयत्यत्र बहु वक्तव्यमिति गार्थायः ॥६३॥ आच० २ अ० । पं० सू० । (प्रणिधानलक्षणं 'पणिहाण' शब्दे वक्ष्यते) ("जय वीरराय जग-गुरु, होउ ममं तुह पनावओ जयवं ! भवणिवेओ मग्गाणुसारिया इट्ठफासिद्धी ॥३३॥ " इति प्रणिधानसूत्रं " चेइयवंदण " शब्दे तृतीयभागे १३२० पृष्ठे उक्तम्) (" एतो विय ण श्रियाणं, पणिहाणं बोहिपत्थणासरिसं । सुहजनावहेउजावा, बेयं इहराऽपविच्छी उ " ॥ ३० ॥ इत्यपि तत्रैव १३२१ पृष्ठे व्याख्यातम्)

यदुक्तं प्रणिधानं निदानं न प्रवर्तित्यस्यार्थस्य साधकं प्रमाणं दर्शयन्नाह-

मोक्षार्थपत्थणा इय, ए श्रियाणं तदुचियस्म विषेयं ।

सुत्ताणुमत्तो जह, बोहीए पत्थणा माणं ॥ ३६ ॥

मोक्षाङ्गानां निर्वृतिकारणानां प्रार्थना आशंसा । अथवा-मोक्षाङ्गं चासौ प्रार्थना चेति मोक्षाङ्गप्रार्थना । इति एषा " जय वीरराय (३३) " इत्याद्यनन्तरोक्तप्रकारा, अनेन च तीर्थ-करत्वं मे नृयादित्यादिकाया रागाऽऽकुलमानसकृताया न-वाङ्गभूताया व्युदासः । 'न' नैव, निदानमात्रेऽप्यनविशेषो भवतीति, विक्रयं ज्ञातव्यमिति प्रतिज्ञा । कुतः ? इत्याह-तद्विचिंत्यस्य प्रणिधानोचितस्य, प्रमत्तसंयतात्मस्य गुणस्थानिन इत्यर्थः । सूत्रानुमतित आगमानुज्ञातत्वात् । अप्रमत्तसंयताऽऽदे-हिं तत्सूत्रं नानुमन्यते, तस्यानजिष्वङ्गत्वाद्, तदस्यस्य त्वनुमन्यते, साऽभिष्वङ्गत्वाद्, विशिष्टप्रणिधानस्य निरभिष्वङ्गतादेतु-त्यादिति । अनेन च हेतुरुक्तः । यथेति दृष्टान्तसूचनार्थः । बोधेर्बो-धितामस्य, प्रार्थनाऽऽशंसेति, मानं प्रमाणम् । इदमनुमानलक्षणं प्रणिधानस्य निदानत्वाभावासाधकत्वमिति । प्रयोगश्चास्यैवम्-यत् सूत्रानुमतं मोक्षाङ्गप्रार्थनं, तन्निदानं न भवति, यथा बोधिप्रार्थनम्, सूत्रानुमतं चेदमधिकृतं मोक्षाङ्गप्रार्थनमिति गायार्थः ॥ ३६ ॥

नन्वमोक्षाङ्गानां प्रार्थनं निदानं, तीर्थकरत्वं तु मोक्षाङ्गम्,

अतस्तस्यापि प्रार्थनाप्रतिषेधो यो दशाश्रुत-

स्कन्धेऽभिहितो नासौ युक्तः, इत्याह-

क्याऽऽह-

एवं च दसाऽऽईसुं, तित्थयरम्मि वि श्रियाणपडिसेहो ।

जुत्तो जवपमिवच्छं, साजिससंगं तयं जेण ॥ ३७ ॥

एवं चानेन च पूर्वोक्तेन प्रकारेण मोक्षाङ्गप्रार्थनाया एवानिदान-ताप्रतिपादनलक्षणः, दशाऽऽदिषु दशाश्रुतस्कन्धप्रवृत्तिषु + , आदिशब्दाद् ध्यानशतकाऽऽदिपरिग्रहः । तीर्थकरेऽपि भवजवन-भीतजननिर्वाणनगरगमनसार्थेवाहकल्पे जिनेऽपि विषये, आस्तां संसाराऽऽवर्त्तपातनिमित्तजलभूपतित्वाऽऽदौ । निदानस्य "अमु-तो धर्मात्तीर्थकरो नृयासम्" इत्येवं प्रार्थनस्य प्रतिषेधो विधेय-तथा निषेधो निदानप्रतिषेधः । किमित्याह-युक्तः सङ्गतो वर्तते । केन कारणेनेत्याह-जवप्रतिवच्छं संसारानुपकम्, येन यस्मात्कार-णात् । [नयं ति] तत् तीर्थकरत्वप्रार्थनं भवप्रतिवच्छमेव । कु-

+ २१०४पृष्ठेऽत्र विषय उक्तः । आचर्ययकसूत्रसं ध्यानशतकम् ।

तः, इत्याह-यतः साजिष्वङ्गं रागोपेनम् । यतस्तीर्थकरत्वस्या-भरवरनिमित्तसमवसरणकनकमलप्रमुखविभज्यस्य दर्शनात् श्रवणाद्वा संजाततदभिभाषः कोऽपि विकल्पं करोति, जवञ्च-मणतोऽप्यहं तीर्थकरो भूयासमिति गार्थायः ॥ ३७ ॥

पञ्चस्यैव साभिष्वङ्गताविपर्यये दोषाभावमाह-

जं पुण शिरभिस्संगं, धम्मा एसो अणेगसत्तहिओ ।

शिरुवमसुहसंजणओ, अपुव्वचित्तामणीकप्पो ॥ ३८ ॥

ता एयाणुहाणं, हियमणुवहयं पहाणभावस्स ।

तम्मि पवित्तिसरुव्वं, अत्थापत्तीए तमदुट्ठं ॥ ३९ ॥ (पुग्गम्)

[जं पुण सि] साभिष्वङ्गं तावत् दृष्टमेव, यत्पुनस्तीर्थकरत्वप्रार्थनं निरभिष्वङ्गं रागाभावेन विहितं, तत् अनुष्ठमिति संबन्धः । निरभिष्वङ्गतामेव तस्याऽऽह-धर्मात् कुशलानुष्ठानरूपादहंवा-त्सल्याऽऽदेः सकाशाद्धर्माय वा मयानाम्, एष तीर्थकरो, भवतीति गम्यम् । किम्भूतः ? अनेकसंविहितः निखिलजगज्जन्तुजातपर-मबान्धवः । कथम् ? यतो निरुपमसुखसंजनकः अनुपमाऽऽनन्द-संपादको, निर्वाणहेतुत्वात् । अत्र एवापूर्वचिन्तामणिकल्पः चिन्तातिक्रान्तसुखाविधायित्वादिति । [ता इति] यस्मादनेक-संविहितत्वाऽऽदिविशेषणस्तीर्थकरत्वस्याद्, एतस्य तीर्थकर-स्यानुष्ठानं सत्त्वमदेशनाऽऽदिकमेतदनुष्ठानम् । किमित्याह-हितं पश्यम्, इष्टार्थसाधकत्वात् । किम्भूतम् ? अनुपहतमप्रतिघातम् । इह स्थाने इति शब्दो द्रष्टव्यः । ततश्च इति प्रधानभावस्य एव-म्भूतप्रवराध्यवसायस्य देहिनिः, किम्भूतं तीर्थकरत्वप्रार्थन-मित्याह-तस्मिन् धर्मदेशनाऽऽदिजिनानुष्ठाने, प्रवृत्तिस्वरूपं प्रव-र्त्तनस्वभावम् । ननु तीर्थकरोऽहं भवेयमित्येतस्य प्रार्थनस्य तीर्थकरवृत्तिकत्वात् कथमिदं धर्मदेशनाप्रवर्त्तनस्वभावम् ? इत्यत आह-अर्थापत्त्या न्यायतः । यद्यपि तत्प्रार्थनं साक्षात्ती-र्थकरत्ववृत्तिकं, तथाऽप्यर्थापत्त्या धर्मदेशनाऽऽदावेव वर्त्तते, तीर्थकरत्वप्रार्थनाद्वारेण धर्मदेशनाऽऽदिजिनानुष्ठानस्यैव हिता-ऽऽदिविशेषणस्य प्रार्थितत्वादिति तीर्थकरत्वप्रार्थनमदुष्टं, न दूषणवदिति गार्थाद्वयार्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पञ्च० ४ वि० ।

(" जाईपराइओ खहु, कासि नियणं तु हत्थिणपुरम्मि ।

सुलणीए वंभदत्तो, उववक्को नल्लियुग्गमाओ ॥ १ ॥ " (उच्छ० १३ अ०) इति निदानकरणे ब्रह्मदत्तोदाहरणं 'वंभदत्त' शब्दे वक्ष्यते) (कोपद्याः पूर्वभावे निदानकरणं 'दुवई' शब्देऽपि वक्ष्यते) स्वर्गा-वाप्त्यादिलक्षणेऽर्थे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । आकाङ्क्षायाम्, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । कारणे, श्रु० १ उ० । विशेषे । सूत्र० १ उ० । ध्यानकारणे, श्रु० १ उ० । उत्पादने, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । श्रियाणंजाण-निदानध्यान-न० । प्राकृतत्वादनुस्वारः । नन्दि-पेणगद्वत्तसम्भूतकौपद्यादीनामिव स्वर्गमर्त्याऽऽदिऽद्विप्रार्थ-नध्याने, आनु० ।

श्रियाणकरण-निदानकरण-न० । चक्रवर्तीन्काऽऽदिप्रार्थने, स्या० १ उ० ४ उ० ।

श्रियाणकारि (ण्)-निदानकारिण-त्रि० । निदानकरणशीले, "नियणकारी संगं तु कुस्ते उद्धदेहियं" स्या० ६ उ० ।

श्रियाणप्रयोग-निदानमृतक-पुं० । निदानं कृत्वा शालतपश्चर-खाऽऽदिमत्वेन मृतेषु, औ० ।

श्रियाणमरण-निदानमरण-न० । मरणभेदे, स्या० ६ उ० । (व्याख्याऽस्य 'मरण' शब्दे वक्ष्यते)

गियाणसल्ल-निदानशब्द-न० । निदानं देवाऽऽदिक्खीनां द-
शनश्रवणाभ्यामितो ब्रह्मचर्याऽऽदेरनुष्ठानान्ममैता भूयासुरित्य-
ध्ववसायः, तदेव शब्दम् । स० ३ सम० । अधिकरणानु-
मोदनाभिधानशब्दम् । शल्यभेदे, आव० ४ अ० । " दिव्यं वा
मानुसं वा विभवं पालिचूण सोऊण वा निदानस्स उप्पत्ती
भवेज्जा, तेण किं भवति ? । उच्यते- " सणियाणस्स चरित्तं न
वद्वति । कस्मात् ? , अधिकरणानुमोदनात्, तत्थोदाहरणं बंध-
दत्तो । " आ० चू० ४ अ० ।

गियामित्ता-नियम्य-अव्य० । नियम्येत्यर्थे, (सूत्र०) " उव-
सग्गा गियामित्ता, आमोक्खाए परिव्वए । " सूत्र० १ भु० ३
अ० ३ उ० ।

गियावाड(ण)-नियतवादिन-पुं० । नियतं नित्यं वस्तु वदनि यः
स तथा । एकान्तनित्यवादिन्यक्रियावादिनि, स्था० । नित्यो लोकः,
प्राविर्भावतिरोभावमात्रत्वात् उत्पादविनाशयोः, तथाऽस्तोऽ-
नुत्पादाच्छशिपिणस्येव, सतश्चाविनाशात् घटवत्, न हि सर्व-
था घटो विनष्टः, कपाह्वाऽऽद्यवस्थाभिः तस्य परिणतत्वात्, तासां
चापारमार्थिकत्वाद्, मृत्सामान्यस्यैव पारमार्थिकत्वात्, तस्य
चाविनष्टत्वादिति । अक्रियावादी चायम्, एकान्तनित्यस्य स्थिरै-
करूपतया सकलक्रियाविलोपाज्युपगमादिति ॥७॥ स्था० ८ टा० ।

गियुद्ध-नियुद्ध-न० । मल्लयुद्धे, जं० २ वक्त्र० ।

गियोग-नियोग-पुं० । नियतो निश्चितो वा योगः सम्बन्ध इति
नियोगः । यथा घटशब्देन घटस्यैव प्रतिपादनं, न पटाऽदेरिति ।
अनुयोगे, आ० म० १ अ० १ खण्ड । व्यापारे, उक्त० ३ अ० ।
सूत्र० । आ० म० । अवश्यतायाम्, यो० १ विव० । मोक्षमार्गे,
सत्संयमे च । सूत्र० १ भु० १६ अ० । (विशेषः 'गिओग' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव प्रागे ३०१८ पृष्ठे गतः)

गियोगपटिवन्न-नियोगप्रतिपन्न-त्रि० । नियोगो मोक्षमार्गः, स-
त्संयमो वा, तं सर्वाऽऽत्मना भावतः प्रतिपन्नो नियोगप्रतिपन्नः ।
मोक्षमार्गप्रतिपन्ने, सूत्र० १ भु० १६ अ० ।

गियोजित-नियोजित-त्रि० । " चूलिकपैशाचिके तृतीययुर्य-
योराद्यद्वितीयौ " ॥ ८ । ३२५ ॥ इति तृतीयस्याऽऽद्यम् । व्या-
पारिते, प्रा० ४ पाद ।

गियोजित-नियोजित-त्रि० । " नादियुज्जोरन्येषाम् " ॥ ८ । ४ ।
३२७ ॥ इति चूलिकपैशाचिकेऽन्येषामाचार्याणां मते तृतीयस्य
प्रथमो न । व्यापारिते, प्रा० ४ पाद ।

गिर-निर-अव्य० । भृशार्थे, उक्त० १ अ० । निक्षये, आधिक्ये,
उक्त० ६ अ० ।

गिरि-निर्गति-स्त्री० । राक्षसे, मूलाधिष्ठातृदेवतायाम्, " दो
निरई । " स्था० २ टा० ३ उ० । जं० ।

गिरओवप-निरयोपम-त्रि० । नरकोपमे नरकतुल्ये, दश०
१ चू० । प्रश्न० ।

गिरंकुस-निरङ्कुश-त्रि० । गुर्वाङ्गाऽऽद्यतिचारिणि, ग० २
अधि० । बाधाशून्ये, अनिवार्ये च । वाच० ।

गिरंग-देशी-शिरोऽवशुषठने, दे० ना० ४ वर्गे ३१ गाथा ।

गिरंजण-निरञ्जन-त्रि० । रञ्जनं रागाऽऽद्यपरञ्जनं, तेन शून्य-
त्वात् (कल्प० ६ कण । झा०) रञ्जनं रागाऽऽद्यपरञ्जनं, तस्मा-

भिर्गतः । स्था० १० टा० । रागाऽऽदिमुक्ते, " संखो इव निरं-
जणे । " स्था० १ टा० ।

गिरंतर-निरन्तर-त्रि० । निर्गतमन्तरात्, निर्गतमन्तरं वा यस्मा-
त् । निविमे, निरवधौ, निश्चिद्रे च । वाच० । सतते, नैरन्तरे,
विशे० । रा० । अविश्रामे, सूत्र० १ भु० ५ अ० २ अ० । प्रज्ञा० ।
स्था० । " निरंतररायलक्खणविराडयंगुवंगो । " नैरन्तरेण
राजहृक्कणैश्चक्रस्वस्तिकाऽऽदिभिर्विराजितान्यङ्गानि शिरःप्रभृ-
तीन्युपाङ्गानि चाङ्गुल्यादीनि यस्य स तथा । स्था० २ रा० १ उ० ।

गिरंतरिय-निरन्तरिक-त्रि० । निर्गताऽन्तरिका सध्वन्तररूपा
येषां ते निरन्तरिकाः । सध्वन्तररहितेषु, रा० । " गिरंतरियध-
णकवाभा भिच्ची । " रा० । निर्गताऽन्तरिका सध्वन्तररूपा यथा-
स्तौ निरन्तरिकौ, अत एव घनौ कपाटौ यस्य तन्निरन्तरिकघ-
नकपाटम् । जी० ३ प्रति० ४ उ० । जं० ।

गिरंवर-निरंवर-पुं० । निर्गतमम्बरं येष्यस्ते निरम्बराः । जि-
नकल्पिकाऽऽदिषु, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

गिरंस-निरंश-पुं० । निरवयवे, विशे० ।

गिरक्क-देशी-चोरे, स्थिते, पृष्ठे च । दे० ना० ४ वर्गे ४१ गाथा ।

गिरगिसरण-निरगिसरण-पुं० । निर्गतमग्नेः पावकाच्छरणं
शीताऽऽदिपरित्राणं यत्र । अथवा-निर्गते स्वीकाराभावादाग्निश-
रणे वह्निमवने यत्रासौ निरगिसरणः । पा० । अग्निसरणरहिते,
" इमस्स धम्मस्स गिरगिसरणस्स संपक्खालियस्स । " ध०
३ अधि० ।

गिरट्ट-निरर्थ-त्रि० । निप्रयोजने, उक्त० १ अ० । " गिरट्टसोया
परितावमेइ । " निरर्थः शोको यस्याः सा निरर्थशोका । उक्त०
२० अ० ।

गिरट्टग-निरर्थक-न० । अर्थः प्रयोजनं, तद्भावो निरर्थः, तदेव
निरर्थकम् । प्रयोजनाभावे, " गिरट्टगग्नि विरओ, मेहुणाओ
सुसंनुओ । " (४२) उक्त० २ अ० ।

गिरणुकंप-निरनुकम्प-त्रि० । दयांशवर्जिते, सं० । सूत्र० । निः-
शुके, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

निरनुकम्पमाह-

जो उ परं कंपंतं, दडूण न कंपए कटिणजावो ।

एसो उ गिरणुकंपो, अणु पच्छाजावजोएण ॥

यस्तु परं कृपाऽऽस्पदं कुतश्चिद् भयात्कम्पमानमपि दृष्ट्वा कठि-
नजावः सन् न कम्पते, एष निरनुकम्पः । कुतः ? , इत्याह-अनु-
शब्देन पश्चाद्भाववाचकेन यो योगः संबन्धः, तेन । किमुक्तं नव-
ति ? -अनु पश्चाद् उच्यते सत्त्वकम्पनादनन्तरं यत्कम्पनं सा
अनुकम्पा, निर्गता अनुकम्पा यस्मादिति निरनुकम्प उच्यते ।
बृ० १ उ० ।

गिरणुतावि [ए]-निरनुतापिन-पुं० । अपश्चात्तापिनि, जी-
त० । सेवितेऽप्यकृत्ये मनागपि न पश्चात्तापभाक् । प्रव०
२७४ द्वार ।

गिरणुबंधग-निरनुबन्धक-त्रि० । अनुबन्धरहिते, द्वा० २५ द्वा० ।

गिरणुबंधदोस-निरनुबन्धदोष-पुं० । क० स० । व्यवच्छिन्न-
सन्ताने रागाऽऽदौ, यो० १२ विव० ।

गिरति-निरति-स्त्री० । देवान्दायाम्, कल्प० ६ कृष्ण ।
 गिरत्य-निरस्त-त्रि० । निष्काशिते, व्य० ८ उ० ।
 गिरत्यग-निर्यक-न० । सत्यार्थान्निष्काशिते, प्रश्न० २ आश्र०
 द्वार । वर्णक्रमसत्यार्थरहिते, उत्त० १८ झ० । निर्देशवति, आ०
 म० १ अ० २ सप्तम । यष वर्णानां क्रममात्रं निर्देशमात्रमुपलभ्यते,
 न त्वर्थः यथा-अआइई इत्यादि । विशेषः । अनु० । निष्प्रयोजने,
 द्वा० १६ द्वा० । यस्य वाञ्छयवेष्वर्थो न विद्यते । यथा-नित्यः,
 कवित्यः, वागजनः । पु० १ उ० ।
 गिरप्प-देशी-पृष्ठे, चर्द्धाष्टे च । दे० ना० ४ वर्ग ४६ गाथा ।
 स्या-धा० । गतिनिवृत्तौ, " स्यष्टा-यक-चिद्व-निरप्पाः "
 ॥ ८ । ४ । १६ ॥ इति तिष्ठेर्निरप्पाऽऽदेशः । 'निरप्पइ' ।
 तिष्ठति । प्रा० ४ पाद ।
 गिरभिग्रह-निरजिग्रह-त्रि० । निर्गता अभिग्रहा येन्यस्ते नि-
 रजिग्रहाः । अभिग्रहरहितेषु केवलसम्यग्दर्शेषु, आच० ६ अ० ।
 गिरभिराम-निरजिराम-त्रि० । अरमणीय, " पदसितवीह-
 णकगिरभिरामे । " प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
 गिरभिसंग-निरजिष्वङ्ग-त्रि० । सङ्गरहितत्वे, पञ्चा० ६
 चिब० । सर्वाऽऽश्रयाविप्रमुक्ते, पं० च० १ द्वार । मिथ्यादृष्टिष्व-
 हारेषु बाह्यद्रव्ये च निस्पृहे, पञ्चा० २ विव० ।
 गिरय-निरय-पुं० । निर्गतमविद्यमानमयमिष्टफलं दैवं कर्म सा-
 तवेदनीयाऽऽद्विरूपं येन्यस्ते निरयाः । कर्म० ५ कर्म० १ स्या० ।
 निर्गतमयं शुभमस्मादिति निरयः । स्या० ४ डा० १ उ० ।
 सीमन्तकाऽऽदिषु नरकेषु, कर्म० १ कर्म० १ स्या० । प्रश्न० । आच० ।
 (सर्वा वक्तव्यता 'गुण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १६०४ पृष्ठादार-
 ण्य १७२५ पृष्ठपर्यन्तं स्थिता) निर्गता अयाच्छ्रुभावेति नि-
 रयाः । नारकेषु, स्या० १० डा० । आच० ।
 निरत-त्रि० । सके, दश० १० अ० । स० ।
 गिरयग-निरयगति-स्त्री० । निरये नरके वा गतिर्निरयगतिः,
 निरयश्चासौ गतिश्चेति वा निरयगतिर्निरयप्रापिका वा गतिर्नि-
 रयगतिः । स्या० ५ डा० ३ उ० । निर्गता अयाच्छ्रुभावेति नि-
 रया नरकाः, ते गतिर्गम्यमानत्वाद्, निरयो नरकस्तद्वगतिर्नाम-
 कर्मोदयसंपाद्यो नारकत्वलक्षणः पर्यायविशेषो वेति निरयग-
 तिः । गतिभेदे, स्या० १० डा० ।
 गिरयगोचर-निरयगोचर-पुं० । ३० स० । नरकवर्तिनि जीवे,
 प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।
 गिरयदंति [ण]-निरयदर्शिन् । निरयं स्वरूपतो वेत्त्यनर्थप-
 रित्यागरूपत्वाद् ज्ञानस्य, परिहरति च । समानमपि पश्यति, प-
 रिहरति च, निरयदर्शी । नरकनिदानवेत्तारि, " जे मारदंसी से
 गिरयदंसी, जे गिरयदंसी से तिरियदंसी । " आच० १ शु०
 ३ अ० ४ उ० ।
 गिरयपत्यक-निरयप्रस्तट-पुं० । नरकप्रस्तरे, प्रश्न० ३ पद ।
 गिरयपरिसामंत-निरयपरिसामन्त-पुं० । नरकपारिषाभं, म०
 १३ श० ६ उ० । निरयवासानां पार्श्वे, म० १३ श० ४ उ० ।
 गिरयपाल-निरयपाल-पुं० । नरकपालेषु परमाधार्मिकेषु, स्या०
 ४ डा० १ उ० । (नरकपालकर्तव्यं 'गुण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
 १७२१ पृष्ठे दृष्टितम्)
 गिरयरोग-निरयरोग-पुं० । नरकरोगे, " पणकोडि अट्टसत्ती,
 ५२८

लक्ष्मणा नवनवहसहस्रपंचसया । चुलसीग्रहिया रोगा, उट्टे
 तह सप्तमे नरप ॥१॥ " इयं गाथा क्वास्ति?, प्रथमाऽऽदिनरकेषु च
 कियन्तो रोगा प्रवन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-इयं गायतेत्पावरूपा प्रन्धे
 दृष्टाऽपि न स्मर्यते, एतद्भावाधैरूपाऽनुवर्तते । यथा-" रोगाणं
 कोडीश्रो, हृद्यंति पंचेव लक्ष अमसत्ती । नवनवहसहस्साहं, पं-
 चसया तह य चुलसीह " ॥१॥ एते रोगा अप्रतिष्ठाने नरकावासे
 नित्याः, अन्यत्रापि च संभवन्ति यथायोगम् । ततश्च यस्मिन्नरक-
 भवे एतावन्तो रोगाः क्षयहेतवस्तस्मिन् धर्म एव सार इत्याद-
 रणीयः सर्वशक्त्येत्युपदेशरत्नाकरे पञ्चविंशत्यधिकैकशतपत्र-
 मितपुस्तके एकाशीतितमपत्रे । १७ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।
 गिरयवास-निरयवास-पुं० । नरकरूपे वासे, " गिरयवास-
 गमननिधयो । " निरयो नरकः, स एव वासो निरयवासः, तत्र
 गमनं तदेव निधनं पर्यवसानं यस्य स निरयवासगमननिधन-
 स्तत्फल इत्यर्थः । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
 गिरयविग्रहग-निरयविग्रहगति-स्त्री० । निरयाणां नारकाणां
 विग्रहात् क्षेत्रविभागगतिकम्य गतिर्गमनं निरयविग्रहगतिः ।
 स्थितिनिवृत्तिलक्षणाया मृजुवक्ररूपायां विहायोगतिकर्मापा-
 चायां वा गतौ, स्या० १० डा० ।
 गिरयविभक्ति-निरयविभक्ति-स्त्री० । नरकप्रविभागे, तदर्थके
 सूत्रकृतोऽध्ययने च, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।
 गिरयवेयगिज-निरयवेदनीय-न० । निरये वेद्यतेऽनुभूयते
 यन्निरययोग्यं वा यद् वेदनीयमस्तान् अनुभूयमानमर्कऽऽदि, असा-
 तवेदनीयं वा । नरकगतिनामकर्त्रेण, " गिरय गिरयवेयगिज-
 सि कर्मसि । " स्या० ४ डा० १ उ० ।
 गिरयावद्विया-निरयावद्विका-स्त्री० । आवलिकाप्रविष्टनरके-
 पु, " गिरयावद्वियासु निरयपथडेसु । " प्रश्न० ३ पद । व० व० ।
 यत्राऽऽवलिकाप्रविष्टा इतरे च नरकाऽऽवासाः प्रसङ्गतस्तद्-
 गामिनश्च नरास्तिर्यञ्चो वा वर्यन्ते, ता निरयावद्विकाः, एक-
 स्मिन्नपि ग्रन्थे वाक्ये बहुवचनं शब्दशास्त्रिणां व्याद, यथा
 पञ्चाला इत्यादि । न० । पा० । अन्तर्दृष्टाङ्गाऽऽदीनां दृष्टिवाद-
 पर्यन्तानां पञ्चानामुपाख्यानानामुपाङ्गरूपे कल्पिकाऽऽदिपञ्चवर्गी-
 ऽऽत्मकभुनस्कन्धे, तत्र पञ्च वर्गाः पञ्चानामुपाख्यानानि । तथाहि-
 अन्तर्दृष्टाङ्गस्य कल्पिका १, अनुत्तरोपपातिकदशाङ्गस्य क-
 ट्पावतंसिका २, प्रश्नव्याकरणस्य पुष्पिका ३, विपाकश्रुतस्य
 पुष्पचूलिका ४, दृष्टिवादस्य दृष्टिदशा ५ । ज० १ वक्र० ।
 तेषां कालेण तेषां समर्पणं रायगिहे नाम नयरे होत्था ।
 रिच्छगुणसिलए चेइए । वक्र० । असौगवरपायवे पुढविसि-
 लापट्टए । तेषां काळेण तेषां समर्पणं समाएस्स जगवओ
 महावीरस्स अंतेवासी अज्जसुहम्मस्स नाम अणगारे जाति-
 संपन्ने जहा केसीपजाव पंचहिं अणगारसएहिं सक्किं सं-
 पारिवुमे पुवाएपुप्वि चरमाणे जेएव रायगिहे नगरे जाव
 अहापरिखुवं उगगिहत्ता संजमेणं जाव विहरति ।
 परिसा निगाया । धम्मो कहिओ । परिसा पडिगया । तेषां
 काळेण तेषां समर्पणं अज्जसुहम्मस्स अणगारस्स अंते-
 वासी जंवूणामं अणगारे समचउरंसठाणसंठिए जाव सं-
 खितविपुद्धतेयलेस्से अज्जसुहम्मस्स अणगारस्स अदूर-
 संपन्ते उट्टं जाणू जाव विहरति । तए णं से जगवं जंवूप

जाव सहेण जाव पञ्जुवासमाणे एवं वयासी-उवंगाणं भंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं के अहे पणत्ते ! एवं खलु जंबू ! समणेणं जगवयां जाव संपत्तेणं एवं उवंगाणं पंच वग्गा पसत्ता । तं जहा-निरयावलिआओ, कप्पवर्गिसियाओ, पुप्फियाओ, पुप्फचूलियाओ, वणिह-दसाओ । जइ एं जंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं उवंगाणं पंच वग्गा पसत्ता । तं जहा-निरयावलिआओ जाव वणिहदसाओ । पढमस्स एं भंते ! वग्गस्स उवंगाणं निरयावलिआणं समणेणं भगवयां जाव संपत्तेणं कइ अज्ज-यणा पन्नत्ता ! एवं खलु जंबू ! समणेणं उवंगाणं पढमस्स वग्गस्स निरयावलिआणं दस अज्जयणा पसत्ता । तं जहा-“काळे सुकाले मह-काळे, कएहे सुकएहे तह म-हाकएहे । वीरकएहे बोधव्वे, रामकएहे तहेव अडमए । पिज्जेणकएहे नवमे, दसमे महसेणकएहे ज ॥ ”

जगवता उपाङ्गानां पञ्च वर्गाः प्रज्ञप्ताः । वर्गोऽध्ययनसमु-दायः । तद्यथेत्यादिना पञ्च वर्गान् दर्शयति- (निरयावलिआओ कप्पवर्गिसियाओ पुप्फियाओ पुप्फचूलियाओ वणिहदसाओ स्ति) प्रथमवर्गो दशाध्ययनाऽऽत्मकः प्रज्ञप्तः । अध्ययनदश-कमेवाऽह-“काले सुकाले” इत्यादीनां मातृनामजिस्तदपत्या-नां पुत्राणां नामानि । यथा-काल्या अयमिति कालः कुमारः । एवं सुकाल्याः, महाकाल्याः, कृष्णायाः, सुकृष्णायाः, महा-कृष्णायाः, वीरकृष्णायाः, रामकृष्णायाः, पितृसेनकृष्णा-या महासेनकृष्णाया अयमित्येवं पुत्रनाम वाच्यम् । इह काल्या अपत्यमित्याद्यर्थः प्रत्ययेनोत्पाद्यः काल्यादिशब्दे-ष्वपत्येऽर्थे एतत्प्रत्ययः । कालस्तु कालाऽऽदिनाम्ना सिद्धेरेव वाच्यः । कालः १, तदनु सुकालः २, महाकालः ३, कृष्णः ४, सु-कृष्णः ५, महाकृष्णः ६, वीरकृष्णः ७, रामकृष्णः ८, पितृसेन-कृष्णः ९, महासेनकृष्णः १० दशमः । इत्येवं दशाध्ययनानि निरयावलिकानामके प्रथमे वर्गे इति । नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । (निरयावलिकाद्वितीयवर्गवक्तव्यता ‘कप्पवर्गिसिया’ श-ब्दे तृतीयजगमे ३३५ पृष्ठे गता)

तच्चस्स एं जंते ! वग्गस्स उवंगाणं पुप्फियाणं के अहे पसत्ते ! एवं खलु जंबू ! समणेणं जाव संपत्तेणं पुप्फि-याणं दस अज्जयणा पणत्ता । तं जहा-“चंदे मूरे सुके, बहुपुच्चिय पुसज्जे माणिभदे य । दत्ते सिवे वलियाए, अ-णादिए चैव बोधव्वा ॥१॥ ” नि० १ श्रु० ३ वर्ग १ अ० ।

जइ एं जंते ! समणेणं जगवया उक्खेवओ जाव दस अज्जयणा पसत्ता । तं जहा-“सिरि हरि धिति किच्ची, बुप्पी लच्छी य होइ बोधव्वा । इलदेवी सुरदेवी, रसदेवी गंधदेवी य ॥२॥ ”

जइ एं भंते ! समणेणं भगवया जाव संपत्तेणं उवंगाणं चउत्थस्स वग्गस्स पुप्फचूलाणं दस अज्जयणा पसत्ता । पंचमस्स एं भंते ! वग्गस्स उवंगाणं वणिहदसाणं समणे-यं जगवया जाव संपत्तेणं के अहे पसत्ते ! एवं खलु जंबू !

समणेणं भगवया जाव दुवालस अज्जयणा पसत्ता । तं जहा-“निसडे अजि दइ वदे, पगती जुति दसरहे ददरहे य । महाधणु सत्तधणु, दसधणु नाम सए ॥१॥ ” नि० १ श्रु० ५ वर्ग १ अ० ।

एवं खलु जंबू ! समणेणं जगवया महा जाव निक्खेवओ । एवं सेसा वि एकारस अज्जयणा नेयव्वा, संगहणीअणु-सारेण अहीणमइरित्तं एकारससु वि निरयावलिआसुयक्खंधो सम्मत्तो, सम्मत्ताणि उवंगाणि, निरयावलिआउवंगे एं एमो सुयक्खंधो, पंच वग्गा पंचसु दिवसेसु उद्दिस्संति । तत्थ चउसु वग्गेसु दस दस उद्देसगा, पंचमगे वारस उद्देसगा निरया-वलिआसुयक्खंधो सम्मत्तो । नि० १ श्रु० ५ वर्ग १ अ० ।

इह ग्रन्थे प्रथमवर्गो दशाध्ययनाऽऽत्मको निरयावलिकानामकः । द्वितीयवर्गो दशाध्ययनात्मकः, तत्र च कल्पावतंसिका इत्याख्या अध्ययनानाम् । तृतीयवर्गोऽपि दशाध्ययनाऽऽत्मकः, पुप्फिकाश-व्याजिघेयानि च तान्यध्ययनानि । तत्राऽऽद्ये चन्द्रज्योतिष्कैरुक्त-वक्तव्यता । द्वितीयाध्ययने सूर्यवक्तव्यता । तृतीये ब्रह्ममहाप्रहवक्त-व्यता । चतुर्थाध्ययने बहुपुत्रिकादेव्यवक्तव्यता । पञ्चमेऽध्ययने पूर्णभद्रदेववक्तव्यता । षष्ठे माणिजद्रदेववक्तव्यता । सप्तमे प्राज्ञ-विकवन्दनागतगङ्गदत्तनामकदेवस्य द्विसागरोपमस्थितिकस्य वक्तव्यता । अष्टमाध्ययने शिवगृहपतिमिथिलावास्तवस्य देवत्वोत्पन्नस्य द्विसागरोपमस्थितिकस्य वक्तव्यता । नवमे च हस्तिनापुरवास्तवस्य द्विसागरोपमाऽऽयुष्कतयोत्पन्नस्य देव-स्य नामकस्य वक्तव्यता । दशमाध्ययने ‘अणादि-य’ गृहपतेः काफन्दीनगरीवास्तवस्य द्विसागरोपमाऽऽयुष्क-तयोत्पन्नस्य देवस्य वक्तव्यता । इति तृतीयवर्गे अध्ययनानि । चतुर्थो वर्गोऽपि दशाध्ययनात्मकः, श्री-ह्री-धृति-कीर्ति-बुद्धि-लक्ष्मी-इलादेवी-सुरादेवी-रसादेवी-गन्धदेवीतिवक्तव्यताप्र-तिवक्ताध्ययनाऽऽत्मकः । तत्र श्रीदेवीसौधर्मकटोत्पलना जगव-तो महावीरस्य नाट्यविधिदारकविकुर्वणया प्रदर्श्य स्वस्थानं जगाम, प्राग्भवे राजगृहे सुदर्शनगृहपतेः प्रियजार्याया अङ्गजा भूया नाम्न्यभिवच, न केनापि परिणीता, पतितस्तनी जाता, चरकपरिवर्जिता वरयितृप्रस्वेदिता जत्राऽपरिणीताऽचूत । सुगमं सर्वं यावच्चतुर्थवर्गः समाप्तः । पञ्चमे वर्गे बहिदशाभिधानद्वा-दशाध्ययनानि प्रज्ञप्तानि-“निसडे” इत्यादीनि । प्रायः सर्वोऽपि सुगमः पञ्चमवर्गः । नि० १ श्रु० ३ वर्ग १ ।

गिरियावास-निरयावास-पुं० । आवसन्ति येषु, ते आवासाः, निरयाश्च ते आवासाश्च निरयाऽऽवासाः । नरकाऽवासेषु रत्नप्रभाऽऽदिषु । अ० ।

नरकाऽऽवाससंख्या-

इमीसे एं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए कइ निरयावास-सयसहस्सा पसत्ता ! गोयमा ! तीसं निरयावाससयसहस्सा पसत्ता । गाहा-“तीसा य पसवीसा, पन्नरस दसेव

* प्रथमपृष्ठ्यां ३० लक्षनरकावासाः । द्वितीये २५ लक्षमिताः । तृतीये १५ लक्षमिताः । चतुर्थे १० लक्षमिताः । पञ्चमे ३ लक्ष-मिताः । षष्ठके पञ्चूना एकलक्षमिताः । सप्तमे ५ पञ्च । इति गायार्थः ॥१७२॥ संप्रहर्षा ।

य सयसहस्ता । तिस्रेण पंचूणं, पंचेव अणुचरा गिर-
या ॥ १७२ ॥ " ज० १ श० ४ उ० ।

(इयं गाथा ' गण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७०२ पृष्ठे
घणितः)

दोत्राप एणं पुढवीए पणवीसं गिरयावाससयसहस्ता प-
णत्ता । स० २५ सम० ।

रयणप्यभाए एणं पुढवीए तीसं गिरयावाससयसहस्ता प-
णत्ता । स० ३० सम० ।

पदमपंचमवट्टिसत्तमासु चउसु पुढवीसु चोचीसं गिरया-
वाससयसहस्ता पणत्ता । स० ३५ सम० ।

वितियचउत्थीसु दोसु पुढवीसु पणतीसं गिरयावाससय-
सहस्ता पणत्ता । स० ३९ सम० ।

चउसु पुढवीसु एकचत्तालीसं गिरयावाससयसहस्ता
पणत्ता । तं नहा-रयणप्यभाए, पंकप्यभाए, तभाए, तमतभाए ।

(चउसु इत्यादि) क्रमेण सूचोक्तानि चतसृषु प्रथमचतुर्थ-
पष्ठसप्तमीषु पृथिवीषु त्रिशतो दशानां च नरकलङ्कणानां
पञ्चानस्य वैकस्य पञ्चानां च नरकाणां जावाद्यथोक्तसंख्या-
स्ते प्रवृत्तीनि । स० ४० सम० ।

पदमचउत्थपंचमासु पुढवीसु तेयालीसं गिरयावाससयस-
हस्ता पणत्ता । स० ४५ सम० ।

पदमविश्यासु दोसु पुढवीसु पणपन्नं गिरयावाससयस-
हस्ता पणत्ता । स० ५१ सम० ।

पदमदोच्चपंचमासु तिसु पुढवीसु अट्ठावन्नं गिरयावाससय-
सहस्ता पणत्ता । स० ५७ सम० ।

चउत्थवज्जासु छउ पुढवीसु चोवत्तरि गिरयावाससय-
सहस्ता पणत्ता । स० ७५ सम० ।

चउरासी गिरयावाससयसहस्ता पणत्ता ॥

चतुरशीतिस्थानके किमपि शिष्यने-चतुरशीतिनरकलङ्का-
ण्यमुक्ता विभागेन-"तीसा य पणवीसा, पणवरस दसेव तिथि
य इवंति । पंचूणसयसहस्सं, पंचेव अणुचरा गिरया ॥१॥"
स० ८५ सम० ।

इमीसे एणं रयणप्यजाए पुढवीए केवइयं खेचं ओगाहेत्ता
केवइया गिरयावासा पणत्ता । गोयमा ! इमीसे एणं
रयणप्यजाए पुढवीए असोउत्तरजोयणसयसहस्सवाड्ढाए
उवरि एणं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता ड्ढा चणं जोयण-
सहस्सं वज्जेत्ता भज्जे अट्टसत्तरिजोयणसयसहस्से, एत्थ
एणं रयणप्यजाए पुढवीए खेरइयाणं तीसं गिरयावासस-
यसहस्ता भवंतीति मक्खाया, ते एणं गिरयावासा अतो
वट्ठा वाहिं चउरंसा० जाव असुजा गिरया । स० ।

गिरवकंख-निरवकाङ्ख-त्रि० । वाङ्मारहिते, उक्त० ३० अ० ।

गिरवकंख [ण]-निरवकाङ्खिण्-त्रि० । परित्यक्तभोगे, क्ता०
१ अ० ६ अ० ।

गिरवगगह-निरवग्रह-पुं० । विग्रहखले, को० ।

गिरवच्च-निरपत्य-त्रि० । अत्रिद्यमानशिष्यसंततो, स० ७१
सम० । शिष्यसन्तानरहिते, कल्प० ८ क्षण । " ... तिथ्यसुह-
म्मातो, निरवच्चा गणहरा सेसा । " आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

गिरवज्ज-निरवज्ज-त्रि० । असावधे, " से संजए समकखाए,
निरवज्जाहार जे विऊ । " दश० ५ अ० १ उ० ।

गिरवज्जवत्तुविसय-निरवद्यवस्तुविषय-त्रि० । निरवद्यं साध-
द्यपरिदारेण यच्छतु धर्मगतं बह्विषयो यस्य । असावद्याविषयके,
यो० ३ विव० ।

गिरवयकख-निरपेक्ष-त्रि० । निर्गताऽपेक्षा परमाणविषया, पर-
लोकाऽदिविषया वा यस्मिन्नसौ निरपेक्षः, निरवकाङ्क्षो वा । प्रश्न०
१ आश्र० द्वार । परमाणापेक्षावर्जिते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

निरवकाङ्ख-त्रि० । आकाङ्क्षावर्जिते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

गिरवयव-निरवयव-त्रि० निरंशे, विशेषे० ।

गिरवराहि (ण)-निरपराधिन्-त्रि० । अकृतापराधे, " निरव-
राही तो देवया । " आव० ६ अ० ।

गिरवद्वंख-निरवलम्ब-त्रि० । निरालम्बने, यत्र न पतद्भिः कि-
ञ्चिदवाप्यते । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

गिरवलाव-निरपलाप-त्रि० । अन्यस्मैऽकथके, " केरिसगस्स,
मूखे आसोयव्वं ? , निरवलावस्स जो अणस्स न कहेति । "
आव० ४ अ० । निरपलापः स्वान्मान्यस्मै कथयेदित्यर्थः ।
स० ३२ सम० ।

दंतपुरे दंतवक्त्रो, सच्चवई मोहले अणवरए ।

धणमित्ते धणसिरीए, पडमसिरी चैव ददमित्ते ॥७॥

"दंतपुरे नगरे दंतवक्त्रो राया, सच्चवती देवी, तीसे दोहलो-कहं
दंतमए पासाए अभिरमेज्ज सि ? । रायाए पुच्छियं-दंतनिमित्तं ।
घोसावियं रखा-जहा वाचियं मोहं देमि, जो न देह, तस्स राया
विणासं करेह । तथेव नगरे धणमित्तो नाम धणियओ । तस्स
दो भारियाओ-धणसिरी महंती, पडमसिरी रुहरिया वि पि-
यतरी य सि । अन्नया सवत्तीणं जंडणे धणसिरी भणइ-किं तुमं
एवं गन्विष्या, किं तुज्जममाओ अहियं ? , जहा सम्भवतीए तहा ते
किं पासाओ कीरेजा ? । सा जणइ-जइ न कीरइ, तो अइ न जीविमि.
सि उवरते वारं वंधिचा ठिया । धणियओ आगओ पुच्छइ-कहिं
पडमसिरी ? । दासीहिं कहिअं । तथेव अतिगओ पसाएइ, तहा वि
न पसीयाति-जइ नथि न जीवामि । तस्स भित्तो ददमित्तो नाम,
सो आगतो । तेण पुच्छियं सव्वं कहइ । भणइ-कीरउ, मा इमीए
मरंतीए तुमं पि मरिजासि, तुमं मरंते अइं पि । रायाए य घो-
सावियं, तो पच्छन्नं कायव्वं, ताहे सो ददमित्तो पुत्तिदगपाण्णान-
णि-मणी य, अलत्तगं, कंकणं च गहाय अडवि, गोओ । दंता लज्जा,
पुंजो कओ, तेण पिरुगण मण्णे वंधिचा लगडं मरेत्ता आणो-
या, नगरं पकेसिज्जंतेसु वसभेण तणापिडगा कट्ठिया । ततो ख-

रु स्ति दंतो पडिभो, नगरगुप्तिर्हि दिहो, गहिओ, रायाए उव-
णीओ, थज्जो भाणिज्जइ । धणमित्तो सोलण आगओ । रायाए
पायपणिओ विन्नेवइ-जहा एए मए आणाविआ । सो पुच्छिओ
जणइ-महमेयं न याणामि, को स्ति ? एवं ते अपरोपरं भणंति ।
रायाए सवधसाविआ पुच्छिआ, अजओ दिन्नो, परिकहियं । पूइ-
स्ता विसज्जिआ । एवं गिरिवत्सावेण होयवं आयरिएणं । वितिओ
वि-एगेण एगस्स इत्थे भाणं वा किंचि दिष्णं, अंतरा पणियं ।
नत्थ भाणियवं-मम दोसो, इयरेण वि मम स्ति ।" आव० ४ अ० ।

गिरिवसे-निरवशेष-त्रि० । समग्रे, अनु० । आच० । समस्ते,
भ० १४ श० ३ उ० । संपूर्णे, आ० म० १ अ० १ खण्ड । सर्व-
स्मिन्, आ० म० १ अ० २ खण्ड । विशेष० । पञ्चा० ।

गिरिवसेसपञ्चक्खाण-निरवशेषप्रत्याख्यान-न० । सर्वांश्चान-
पानत्यागाद् निरवशेषे प्रत्याख्याने, ध० २ अधि० ।

इदानीं निरवशेषमाह-

सर्वं असणं सर्वं, च पाणगं खाइमं पि सर्वं पि ।

बोसिरइ साइमं पि हु, सर्वं जं तं निरवसेसं ॥१०१॥

'अश' जोजने, अशयत इत्यशनमोदनमण्डकमोदकखज्जाकाऽऽ-
दि । पीयत इति पानं, कर्मणि ह्युद् । खज्जुरञ्जाक्षापानाऽऽदि ।
खादनं खादो, भावे घञ् । खादेन निर्वृत्तम्-"भावादिमन्" ॥६॥
४।२१॥ इति इमनि खादिमं नालिकेरफलाऽऽदि, गुडधानाऽऽदि-
कं च । स्वदनं स्वादः । तेन निर्वृत्तं, तथैव इमनि स्वादिमम् ।
पलाफलकर्पूरवृक्षद्वयग्रीफणहरीतकीनागराऽऽदि । ततश्च सर्वम-
शनं, सर्वं पानकं, खादिमं च सर्वमपि व्युत्सजति परित्यजति
स्वादिममपि सर्वं यत्, निरवशेषं तद्विशेषमिति । प्रव० ४ द्वार ।
भ० । "वित्थरत्थो-जो पुण असणस्स सत्तरसविहस्स बो-
सिरइ, पाणगस्स अणेगविहस्स खरुपाणगादियस्स वा, इमं
अणेगविहं-फलमाइ, साइमं अणेगविहं-मधुमादि, तं सर्वं
जो बोसिरइ । एतं निरवसेसं ।" आव० ६ अ० ।

गिरिवसेससव्वय-निरवशेषसर्वक-न० । निरवशेषव्यक्तिसमा-
भयेण सर्वं निरवशेषसर्वकम् । यथा अनिनिपाः सर्वे देवाः, न
हि देवव्यक्तिरनिमिपत्वं काविद् व्यजिचरतीत्यर्थः । स्था० ४
ठा० २ उ० ।

गिरिवाध-निरपाय-त्रि० । अपायेभ्यो निर्गते, षो० ८ विव० ।

गिरिवेक्ख-निरपेक्ष-त्रि० । पुत्रदारधनधान्यादिरण्याऽऽदिकमन-
पेक्षमाणे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । अनपेक्षे, आव० ४ अ० । अपेक्षा-
रहिते, ध० ३ अधि० । वृत्तिनिरपृहे, पञ्चा० ४ विव० । जी० ।
उत्त० । धालाऽऽदिषु चिन्तारहिते, ध० ३ उ० । आचार्यस्य
शिष्यैः, प्रतीच्छकैश्च सर्वं कर्त्तव्यं, ये तु न कुर्वन्ति, ते निरपेक्षा
इति । (एतच्च "अइसेस" शब्दे प्रथमभागे २७ पृष्ठे उक्तम्)
द्विविधाः साधवः-सापेक्षाः, निरपेक्षाश्च । "गिरिवेक्खा जि-
णाइया, ते सरीरगच्छादिगिरिवेक्खत्तणओ गिरिवेक्खा ।"
नि० चू० २० उ० । निरभिवापे निरभिष्वङ्गे, "पक्खी पत्तं
संमादाय, निरवेक्खो परिव्वए ।" उत्त० ६ अ० ।

गिरिवेक्खजइधम्म-निरपेक्षयतिधर्म-पुं० । गच्छनिर्गतसाधुध-
र्म, (ध०)

साम्प्रतं निरपेक्षयतिधर्मप्रस्तावनाय तद्योग्यतामाह-
प्रमादपरिहाराय, महासामर्थ्यसंभवे ।

कृतार्थानां निरपेक्ष-यतिधर्मोऽतिसुन्दरः ॥८३॥

महासामर्थ्यम्-आद्यसंहननत्रययुक्तया, वज्रकुड्यसमानधु-
तितया च कायमनसोः शक्तिः, तस्य संज्ञवे विद्यमानत्वे, प्र-
मादपरिहाराय प्रागुक्ताष्टविधप्रमादत्यागाय, कृतार्थानां कृतक-
त्यानामाचार्योपाध्यायप्रवर्तकस्थविग्गणावच्छेदकलक्षणपदप-
ञ्चकयोग्यतया शिष्याणां निष्पादनेन निष्ठितार्थानामित्यर्थः; नि-
रपेक्षयतिधर्मो गच्छनिर्गतयतिधर्मोऽतिसुन्दरोऽतिशयेन श्रे-
यान्, प्रमादजयार्थं कृतकृत्यानामाचार्याऽऽदीनामयमतिश्रेष्ठ इत्य-
र्थः । अत्रेदमवधेयम्-निरपेक्षा यतयो-जिनकटिपकाः, बुद्धपा-
रिहारिकाः, यथालब्धिकाश्च । धर्म० ४ अधि० । (जिनक-
टिपकाऽऽदयः पृथक् पृथक् स्वस्वस्थ्याने छष्टव्याः)

गिरिहंकार-निरहंकार-त्रि० । अहंकाररहिते, उत्त० १६ अ० ।
रागद्वेषरहिते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

गिरिहिरण-निरधिरण-त्रि० । गुरुतराऽऽरम्भवर्जिते, पञ्चा०
१ ए विव० ।

गिरिहिरणि [ण]-निरधिराणिन्-त्रि० । निर्गतमधिकर-
णमस्मादिति निरधिराणी । समासान्तविधिः (इन्) । अधिक-
रणदूरवर्तिनि, भ० १६ श० १ उ० ।

गिराअ-देशी-प्रकटे, ऋजौ, रिपौ च । दे० ना० ४ वर्ग ५० गाथा ।

गिराकिच्च-निराकृत्य-अव्य० । अपनीयेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ११
अ० । परित्यज्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । "ततो
वायं गिराकिच्च, ते ह्रजो विष्पगविजए ।" सूत्र० १ श्रु० १
अ० १ उ० ।

गिरागस-निराकर्ष-पुं० । आकृष्यत इति आकर्षो, न विद्यते आ-
कर्षो यस्य स निराकर्षः । छविणरहिते, "किञ्चे निरागसाणं,
गुत्तिकरो काहितो राया ।" नि० चू० २ उ० ।

गिरागारपञ्चक्खाण-निराकारप्रत्याख्यान-पुं० । निर्गतं महत्त-
राऽऽद्याकाराभिराकारम्, तच्च प्रत्याख्यानं चेति । अनाकारप्रत्या-
ख्याने, निराकारेऽप्यनाभोगसदृसाकाररूपाऽऽकारद्वयस्याऽ-
वश्यंजावान्महत्तराऽऽद्याकारवर्जनाऽऽभयणम् । ध० २ अधि० ।

गिराणुकंप-निरनुकम्प-त्रि० । प्राकृतत्वाद् दीर्घः । अनुकम्पार-
हिते, पं० व० ४ द्वार ।

गिरातंक-निरातङ्क-त्रि० । नीरोगे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।
श्रौ० । तं० ।

गिराद-देशी-नष्टे, दे० ना० ४ वर्ग ३० गाथा ।

गिरावाह-निरावाध-त्रि० । सर्वशारीरकमानसिकबाधाविवर्जि-
ते, दर्श० ४ तत्त्व । अष्ट० स्वाऽऽयत्ताऽऽनन्दरूपत्वात् । (स्था०
१० ठा०) बाधारहिते, आव० ४ अ० ।

गिराभिराम-निरभिराम-त्रि० । अभिरमणीये, प्रश्न० २ आश्र०
द्वार ।

गिरामगंध-निरामगन्ध-त्रि० । निर्गतोऽपगत आमोऽविशोधि-
कोट्याख्यः, तथा गन्धो विशोधिकोटिरूपो यस्मात् स भवति
निरामगन्धः । मूलोत्तरगुणभेदभिन्नां चारित्रक्रियां कृतवति,
सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । "से सव्वदंसी अभिचूय नाणी, गिराम-
गंधे धिदमं वितप्पा । (५)" सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । "गिरामगंधे
स्वपरिव्वरज्जा ।" आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

शिरामय-निरामय-त्रि० । नीरोगे, दश० ४ अ० । निर्मलपरमा-
त्मानुभवे, अष्ट० १० अष्ट० । "अतीव निरामया नो ग्रहो वा-
तो निस्तरः ।" आ० म० १ अ० ५ खण्ड ।

शिरामिस-निरामिप-त्रि० । विषयाऽऽदिपदार्थे, उक्त० । "सा-
मिसं कुललं दिस्म, वरुमानं शिरामिसं । आमिसं सवमु-
ज्जिता, विहरिस्सामो शिरामिसा ॥ ४६ ॥" निष्क्रान्त आ-
मिपाद् शुक्तिहेतोरभिलषितविषयाभिगते वा आमिपमस्वेति ।
उक्त० पाई० १४ अ० ।

शिरायास-निरायास-त्रि० । अस्वेदकारणे, प्रश्न० ४ सम्ब०
द्वार ।

शिरारंज-निरारम्भ-त्रि० । निर्गत आरम्भादसत्क्रियाप्रवर्त्त-
नलक्षणाभिरारम्भः । आरम्भराहिते, उक्त० २ अ० ।

शिराश्लव-निरालम्ब-त्रि० । ज्ञानाऽऽद्यात्मन्यनराहिते, व्य० ४ उ० ।

शिराश्लवण-निरालम्बन-त्रि० । श्राणायाऽऽलम्बनीयवस्तुवर्जि-
ते, ज्ञा० १ शु० ६ अ० । "गयणमिव शिराश्लवणो ।" गगनमि-
व निरालम्बनो, न कुसप्रामाऽऽद्यलम्बन इति ज्ञावः । स्या० ९
वा० । पेहिकाऽऽमुष्मिकाऽऽशंसारहिते, "इममि लोप परते य
दोस्तु धि न विज्जइ वंधणं जस्स किञ्चि वि, से दु निराश्लवणे ।"
आचा० २ शु० ४ अ० १ उ० ।

शिरालंबणया-निरालम्बनता-त्री० । निर्गत आश्रम्यनादाश्र-
यणीयाद् गच्छकुटुम्बकाऽऽदेरिति निरालम्बनस्तद्भावो निराल-
म्बनता । आश्रयानपेक्षत्वेऽविनयभेदे, स्या० ४ टा० ३ उ० ।

शिराश्लोय-निराश्लोक-त्रि० । निर्गताऽऽश्लोके, "निराश्लोयाओ
दित्ताओ कारेमाणे ।" नि० १ शु० १ वर्ग १ अ० ।

शिरावकंखि [ए]-निरावकाङ्क्षिण-त्रि० । निस्पृहे, "नि-
पन्नम्म गेहाउ शिरावकंखा, कायं विक्क सेज्ज नियाणवित्रे ।"
निरावकाङ्क्षी कायं शरीरं व्युत्सृज्य निष्प्रतिकर्मतया चि-
कित्साऽऽदिकमकुर्वन् विप्रनिदानो भवेत् । सूत्र० १ शु०
१० अ० ।

शिरावयवत्त-निरवकाङ्क्ष-त्रि० । निरपेक्षे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

शिरावरण-निरावरण-न० । क्षायिकत्वात् (श्रौ० । ज० ।

दशा०) समस्ताऽऽवरणराहिते, कल्प० १ कृण ।

शिरास-निरास-त्रि० । परित्यागे, प्रतिकेपे, वधे, निष्कासने,
वाच० । आ० म० ।

निराश-पुं० । क्रीणमनोरधे, वृ० ६ उ० । प्रश्न० ।

शिरासंस-निराशंस-त्रि० । इहपरलोकाऽऽशंसाविप्रमुक्ते, आच०
४ अ० । पेहिकाऽऽमुष्मिकाऽऽशंसारहिते, आचा० २ शु० ४
चु० १ अ० ।

शिरासवहृत्त-निराशवहृत्त-त्रि० । आशाऽभावप्रच्युरे, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार ।

शिरासव-निराश्रव-त्रि० । कर्माऽऽदानराहिते, प्रश्न० ३ सम्ब०
द्वार ।

शिरिअ-देशी-अविशेषिते, दे० ना० ४ वर्ग ३८ गाथा ।

शिरिक-देशी-नते, दे० ना० ४ वर्ग ३० गाथा ।

शिरिषणया-स्त्री० । निरिन्धन-न० । प्राकृते स्वार्थिकं स्त्रीव-
म् । धूमस्वेष कर्मन्धनविमोचने, अ० ७ श० १ उ० ।

शिरिक्खण-निरीक्षण-न० । आशोकने, सङ्गा० १ अधि० १
प्रस्ता० । आच० ।

शिरिक्खणा-निरीक्षणा-स्त्री० । प्रत्युपेक्षणायाम्, बोध० ।

शिरिक्खिय-निरीक्षित-त्रि० । आलोकिते, "उपपन्नानाण-
वंसणधरोहिं तेलुक्कनिरिक्खियमहियपूपाहिं ।" तत्र निरीक्षिता
मनोरथपरम्परासम्पत्तिर्संभवनिश्चयसमुत्पत्तिसम्भवाविकासि-
लोचनैराशोकिताः । न० ।

शिरिग्घ-निली-नि - लीह । धा० । निलयने, "निलीडेर्णि-
लीघ-णिलुक्क-शिरिग्घ-लुक्क-लिक-हिकाः" ॥ ८ । ४ । ५५ ॥
इति निलीको शिरिग्घाऽऽदेशः । 'शिरिग्घइ' पक्के-निहिज्जइ'।
निलीयते । प्रा० ४ पाद ।

शिरिणास-गम्-धा० । गमने, "गमेरई अइच्छाणुवज्जावज्जसो-
क्कुसायकुल-पच्चइ-पच्छइ-शिमह-णी-णीण-णीलुक्क-पदअ-
रम्भ-परिअल्ल-बोल-परिअल्ल-शिरिणास-णिवहावसेहावह-
राः" ॥ ८ । ४ । १६२ ॥ इति सूत्रेण गमेर्णिशिरिणासाऽऽदेशः ।
'शिरिणासइ' गच्छति । प्रा० ४ पाद ।

नश्-धा० । अवर्शने, "नशोर्णिशिरिणास-णिवहावसेह-पकि-
सा-सेहावहराः" ॥ ८ । ४ । १७७ ॥ इति नशोर्णिशिरिणासाऽऽदे-
शः । 'शिरिणासइ' नश्यति । प्रा० ४ पाद ।

पिप्-धा० । पेयणे, "पिपेर्णिण्वह-शिरिणास-शिरिणज्ज-
रोज्ज-चहुः" ॥ ८ । ४ । १८५ ॥ इति पिपेर्णिशिरिणासाऽऽदेशः ।
'शिरिणासइ' पिबति । प्रा० ४ पाद ।

शिरिणिज्ज-पिप्-धा० । पेयणे, "पिपेर्णिण्वह-शिरिणास-शिरि-
णिज्ज-रोज्ज-चहुः" ॥ ८ । ४ । १८५ ॥ इति पिप्धातोर्णिशि-
रिणिज्जाऽऽदेशः । 'शिरिणिज्जइ' पिबति । प्रा० ४ पाद ।

शिरुभइत्ता-निरुध्य-अव्य० । सम्मार्गे व्यवस्थाप्येत्यर्थे, सूत्र०
१ शु० ४ अ० २ उ० । दश० ।

शिरुंजण-निरुधन-न० । प्रक्षेपणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
प्रतिबन्धे, सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० ।

शिरुच्चार-निरुच्चार-त्रि० । प्राकारस्योद्धृजनप्रवेशनिर्गमव-
र्जिते, पुरीषविसर्गार्थं जनानां वहिर्निर्गमनराहिते, ज्ञा० १ शु० ८
अ० । निरुद्धपुरीषोत्सर्गे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

शिरुच्चाह-निरुत्साह-त्रि० । सखपरिवर्जिते, जं० २ चक्र० ।
निरुद्यमे, ग० १ अधि० ।

शिरुज-निरुज-न० । रुजानामज्ञावो निरुजम् । रोगाणामभावे,
पञ्चा० १६ विव० ।

शिरुजसिखतव-निरुजशिखतपस्-न० । रुजानां रोगाणामभावो
निरुजं, तदेव शिखेव शिखा प्रधानं फलतया यत्राऽसौ निरुज-
शिखाः, स एव तपः । पञ्चा० १६ विव० । आरोग्यार्थं तपोभेदे,
(प्रव०)

निरुजशिखं तपः प्राऽऽह-

एवं निरुजसिखो वि हु, नवरं सो होइ सामले पक्खे ।

तस्मि य अहिओ कीरइ, गिलाणपडिजागरणनियमो । ५५६ ।

रजानां रोगाणामभावो निरुजं, तदेव प्रधानफलाविवक्षया
शिखेव शिखा चूला यत्राऽसौ निरुजशिखः, तपोविशेषः ।
सोऽप्येवमेव सर्वाङ्गसुन्दरतपोवदृष्टानिरुपवासैराचाम्लपारण-
कैर्दृष्टव्यः । नवरं केवलं स निरुजशिखस्तपोविशेषः, श्यामले
कृष्णपक्वे प्रवति, अधिकश्च तत्र क्रियते ग्लानप्रतिजागरण-
नियमः, ग्लानो मया पथ्याऽऽदिदानतः प्रतिचरणीय इत्येवं-
रूपप्रतिज्ञाग्रहणमित्यर्थः । शेषं तु जिनपूजाऽऽदिकं तथैवेति ।
प्रब० २७१ द्वार ।

गिरुद्धाऽ (ए)-निरुत्थायिन्-त्रि० । प्रयोजनेऽपि न पुनः
पुनरुत्थानशीलः । उक्त० १ अ० । निमित्तं विनाऽनुत्थापके, उक्त०
३ अ० ।

गिरुत्त-निरुक्त-न० । अभिधानाकरानुसारतो निश्चितार्थस्य
वचने भणने, अनु० । अनुयोगे सूत्रव्याख्यायाम्, (वृ०)

सम्प्रति अनुयोगमधिकृत्य निरुक्तद्वारमाह-

निश्चित्यमुक्त गिरुत्तं, तं पुण सुत्ते य होइ अत्थे य ।

सुत्ते उवरिं वोच्छं, अत्थगिरुत्तं इमं तत्थ ॥

निश्चितमुक्तं निरुक्तम् । तच्च द्विधा-सूत्रस्यार्थस्य च । तत्र सूत्र-
स्योपरि " नेरुत्तियाणि तस्स उ " इत्यादिना ग्रन्थेन वक्ष्ये ।
अर्थनिरुक्तं पुनरिदं वक्ष्यमाणम् ।

तदेव विषयः प्रथमतस्तद्विषयान् दृष्टान्तान्

वक्तव्यान् सूचयति-

अणु वायरे य उंमिय, पन्निमुया चेव अज्जपडले य ।

वत्तिणं चउक्कजंगो, निरुतादी वत्तणी च जहा ॥

अनुयोगे अणुत्वे वादरत्वे च दृष्टान्तो वक्तव्यः, अनुयोगे उ-
रिडकापत्रकदृष्टान्तः, उरिडका मुद्रा । भाषायां प्रतिश्रुतदृ-
ष्टान्तः । विभाषायामप्युपलब्धः । वार्तिके चत्वारो भङ्गाः, तत्र
महद्दृष्टान्तः । तथा-निरुक्ताऽऽदीनि । यथा वर्तमानस्यास्या-
तवान् तथा किमृपभाऽऽदयोऽपि, उतान्यथा ? उच्यते-तथेति,
केवलज्ञानस्य तुल्यत्वात्, यथा वर्तनी मार्गः स सर्वजनपदेषु
प्रमाणत एकैव भवति । वृ० १ व० । विशेषः । पदमञ्जने,
पदव्युत्पत्तिरूपे टीकाऽऽदौ, कल्प० २ कृष्ण । शब्दनिरुक्त-
प्रतिपादके वेदाङ्गे, औ० । आ० म० । अनु० । आव० । सर्वज्ञै-
रुपादेयतया नितरामुक्ते, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वार । निश्चये, दे०
ना० ४ वर्ग ३० गाथा ।

गिरुत्ति-निरुत्ति-स्त्री० । निश्चिता उक्तिर्निरुक्तिः । विशेषः ।
आ० म० । निर्वचनं निरुक्तिः । क्रियाकारकभेदपर्यायैः शब्दार्थ-
कथने, विशेषः । आ० म० । आ० चू० ।

गिरुत्तिय-नैरुत्तिक-न० । निरुक्ते भवं नैरुक्तम् । निरुक्तवशेना-
र्थप्रतिपादके नामनि, (अनु०) " से किं तं गिरुत्तिण ? । महान्
शोते महिषः । भ्रमति चरतीति भ्रमरः । मुहुर्मुहुर्वसतीति
मुसलम् । कपेरिव लम्बते कपित्थम् । चिच्छं करोति खल्लं च
प्रवति चिक्खल्लम् । कल्लं कर्णं उल्लूकः । खस्य माला मेखला ।
सेत्तं गिरुत्तिण । " अनु० ।

गिरुक्क-निरुक्क-त्रि० । आच्छादिते, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।
आवृत्ते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । परिगलिते, आचा० १ श्रु०

४ अ० ३ उ० । विवक्तिनदिग्गमननिवारिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
जलचरजीवविशेषे, कल्प० ३ कृष्ण ।

गिरुक्कजोग-निरुक्कयोग-पुं० । चतुर्थे श्रुक्कध्यानभेदे, सूत्र० १
श्रु० ६ अ० ।

गिरुक्कपमा-निरुक्कप्रज्ञ-त्रि० । निरुक्ताऽऽच्छादिता ज्ञानाऽऽवर-
णाऽऽदिना कर्मणा प्रज्ञा ज्ञानं यस्य सः । अज्ञानप्रकाशे, सूत्र०
१ श्रु० ८ अ० ।

गिरुक्कपरियाय-निरुक्कपर्याय-पुं० । निरुद्धो विनाशितः पर्या-
यो यस्य स निरुद्धपर्यायः । व्य० ३ उ० । पश्चात्कृतत्वेन पूर्व-
पर्यायनिरोधात् तद्वैवांसिकपर्याये, (" निरुद्धपरियाय समणे
णिगंथे कप्पइ तादवसं आयरियउवज्जायत्ताप । " इति सूत्रम्-
' उद्देस ' शब्दे द्वितीयजाने ८०३ पृष्ठे व्याख्यातम्)

गिरुक्कवुद्धि-निरुक्कवुद्धि-त्रि० । निरुक्ता संशयकोटीकृता बु-
द्धिर्येषां ते निरुद्धवुद्धिकाः । संशयितेषु, वृ० ३ व० ।

गिरुक्कवासपरियाय-निरुक्कवर्षापर्याय-पुं० । निरुद्धो विनाशि-
तो वर्षापर्यायो यस्य स निरुद्धवर्षापर्यायः । अनेकवर्षापर्याये,
व्य० ३ उ० । नि० चू० । (" तिप्पिय जस्स अपुष्सा, वात्ता पुष्से-
हिं वा तिदिं तं तु । वात्सेहिं निरुद्धेहिं, तत्पण्णजुत्तं पसंसं-
ति ॥१॥ " इति ' उद्देस ' शब्दे द्वितीयभागे ८०५ पृष्ठे व्याख्यातम्)

गिरुक्काउय-निरुक्कायुक्क-न० । परिगलिते आयुक्ते, " इमं
गिरुक्काउयं संपेहाप । " आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।

गिरुक्क-निरुक्क-न० । ' गिरुक्क ' शब्दार्थे, पञ्चा० १६ विव० ।

गिरुक्कसिखतव-निरुक्कशिखतवप्-न० । ' गिरुक्कसिखतव '
शब्दार्थे, पञ्चा० १९ विव० ।

गिरुक्की-देशी-मकराऽऽकृतिग्राहे, दे० ना० ४ वर्ग २७ गाथा ।

गिरुक्कम-निरुक्कम-पुं० । निर्गत उपक्रमान्निरुक्कमः । अपव-
र्तनाकरणाभिर्गते अनुभागे, भ० । तत्र मरणविषयाऽऽयुषि सप्तजि-
रुभिर्वा कर्पेर्गन्धामिव मरुपु जलगण्डूयग्रहणरूपैर्यसुद्गलोपा-
दानं तदतिदृढमपवर्तयितुमशक्यतया निरुक्कममुच्यते । उक्त०
५ अ० । उपक्रमणाभावे, भ० २० श० १० उ० ।

गिरुक्कमभाव-निरुक्कमजाव-पुं० । अनुपक्रमणीयत्वे कर्मणा-
मवश्यंवेद्यस्वजावत्त्वे, पञ्चा० ३ विव० ।

गिरुक्कपाउ-निरुक्कपायुप-त्रि० । अकाष्ठमरणरहिते, आ० ।
आ० म० । यदा ह्यसुमान् स्वायुपस्त्रिजागात्रिभागे वा जघन्यत
एकेन द्वाभ्यां चोत्कृष्टतः सप्तजिरुभिर्वा वर्षैरन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणेन
कालेनाऽऽमप्रदेशरचनानामिकान्तर्वर्तिन आयुस्कर्मवर्गणा-
पुक्कलान् प्रयत्नविशेषेण विधत्ते तदा निरुक्कमाऽऽयुर्भवति ।
आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । विपा० ।

गिरुक्कय-देशी-अकृते, दे० ना० ४ वर्ग ४१ गाथा ।

गिरुक्ककिट्ट-निरुक्ककिट्ट-त्रि० । स्वगतशोकाऽऽद्युपक्लेशविमुक्ते,
ज० २५ श० ७ उ० । " इहस्स एवगल्लस्स गिरुक्ककिट्टस्स
जंतुणो । " अनु० ।

गिरुक्ककेश-निरुक्ककेश-पुं० । शोकाऽऽदिबाधावर्जिते, स्या० ७
गा० । " गिरुक्ककेशे परिभाषा । " निरुक्ककेशः पर्यायः इति एभि-

रेवोपफलेषौ रहितः प्रव्रज्यापर्यायोऽनारम्भी कुचिन्तावर्जितः
अशुभनीयो विदुषामित्येवं चिन्तनीयम् । दश० १ चू० ।

गिरुवगारि[ण्]-निरुपकारिन्-त्रि० । निरुपकर्तुं शीलमस्येति ।
निरुपकारकारके गुर्वीदिकार्येष्वप्रवर्तके, आ० म० १ अ० १
खण्ड ।

गिरुवगगह्या-निरुपग्रहता-स्त्री० । गन्धादिरहितपङ्कवद् ध-
र्मास्तिकायाजावेन तज्जनितगत्युपष्टम्भाभावे, स्वा० ४ ग० ३ उ० ।

गिरुवचारिय-निरुपचारित-त्रि० । उपचारेणाऽऽत्मनोऽसंबन्धि-
नि, ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० ।

गिरुवद्वारि[ण्]-निरुपस्थानिन्-त्रि० । निर्गतमुपस्थानमुद्यमो
यस्य स निरुपस्थानी । सर्वरूपणीतसदाचाराऽनुष्ठानविकले,
आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० ।

गिरुवद्व-निरुपद्व-त्रि० । अविद्यमानराजाऽऽदिकृतोपद्वे,
औ० । ज्ञा० । रा० । रोगाऽऽदिक्लेगरहिते, नं० । उपरुवो नाम-अ-
शिवं, गलरोगाऽऽदिकं वा । तस्याज्ञावो निरुपद्वम् । उपरुवा-
भावे, नं० । " गिरुवद्वं च खेमं च होहिति । " वृ० ४ उ० ।
अशियाऽऽद्युपद्ववर्जिते, वृ० १ उ० ।

गिरुवम-निरुपम-त्रि० । सकलोपमाऽतीते, दश० ५ तत्त्व । उपमा-
रहिते, जी० ३ प्रति० ४ उ० । तं० । आच० । " गिरुवमपि किय-
गसिरा । " निरुपमं पिपिरुकेव वचुंसत्वेन पिपिरुकायमानमप्र-
शिरः शिरोऽग्रं येषां ते तथा । तं० ।

गिरुवमसुहसंगय-निरुपमसुखसङ्गत-त्रि० । निरुपमाऽऽख्येना-
विद्यमानाऽऽक्षेपेण सङ्गत इति समासः । असंयोगिकाऽऽनन्दयुके,
पं० सं० १ द्वार ।

गिरुवयारिय-निरुपवरित-त्रि० । ' गिरुवचारिय ' शब्दाद्यै,
ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० ।

गिरुवद्वेव-निरुपद्वेप-त्रि० । अव्ययो निर्मलदेहत्वाद् भावतो
धन्यदेवभावान्निर्गत उपलेपो यस्मादिति निरुपद्वेपः । स्वा०
१ ग० । अव्ययो निर्मलदेहे, जावतस्तु कर्मबन्धहेतुलक्षणोपले-
परहिते, औ० । कल्प० । ज्ञा० । प्रश्न० । स० । द्वेपरहिते, औ० ।
स्नेहवर्जिते, प्रश्न० ४ सम्य० द्वार ।

निरुपलेपं दृष्टान्तैर्भावयति-

गिरुवलेवे-कंसपाई इव मुक्तोप, संखो इव गिरिजणे,
जीवे इव अप्पुहियगई, गगणमिव गिरालंवणे, वाड व
अप्पुविवे, सारयसल्लिं व सुप्पाहियए, पुक्खरपत्तं व
गिरुवलेवे, कुम्भो इव गुत्तिदिए, खग्गिविसाणं व एगजाए,
विहग इव विप्पमुके, चारंडपक्खी इव अप्पमत्ते, कुंजरो
इव सौमीरे, वम्भो इव जायथामे, सीहो इव छुप्परिसे
मंदरो इव अप्पकंप्पे, सागरो इव गम्भीरे, चंदो इव सोमले-
से, सूर्रो इव दित्तेए, जच्चकणंगं व जायख्वे, वसुंधरा इव
सच्चफासविसहे, सुहुयहुयासण इव तेपसा जलंते ।
नत्थि एं तस्स भगवंतस्स कत्थइ पडिवेधे ज्वइ ।

निरुपलेपो अव्यजावमलापगमेन, तत्र अव्यमलः शरीरसंभवः,
भावमलः कर्मजनितः । अथ निरुपलेपत्वं दृष्टान्तैर्द्वयति-कां-

स्यपात्रीव मुक्तं तोयमिव स्नेहो येन स तथा, यथा कां-
स्यपात्रे तोयेन न लिप्यते, तथा भगवान् स्नेहेन न लिप्यते
इत्यर्थः । तथा शङ्ख इव निरञ्जनः, रत्नं रागाऽऽद्युपरञ्जनं तेन
शून्यत्वात् । जीव इव अप्रतिहतगतिः, सर्वत्रास्त्राक्षितविहारि-
त्वात् । गगनमिव निराश्रयः, कस्याप्याधारस्यानपेक्षत्वात् ।
वायुरिव अप्रतिवहः, एकस्मिन् स्थाने क्वाप्यवस्थानाभावात् ।
शारदसखिमिव शुक्लहृदयः, काष्ठस्याकटाक्षितत्वात् । पुष्कर-
पत्रं कमलपत्रं, तद्वन्निरुपलेपः, यथा कमलपत्रे जललेपो न
लगति, तथा भगवतः कर्मलेपो न लगतीत्यर्थः । कूर्म इव गुप्ते-
न्द्रियः । खड्गविषाणमिव एकजातः । यथा-खड्गिनः श्वापदवि-
शेषस्य विषाणं शृङ्गमेकं जवति, तथा भगवानपि, रागाऽऽदि-
ना सहायेन च रहितत्वात् । विहग इव विप्रमुक्तः, मुक्त-
रिक्तत्वात् अनियतनिवासाच्च । चारण्डपक्वीव अप्रमत्तः,
चारण्डपक्षिणोः किलैकं शरीरम् । यतः-“ एकोदराः पृथ-
ग् ग्रीवा-स्त्रीपदा मर्त्यमाषिणः । चारण्डपक्षिणस्तेषां, मृति-
र्निश्चयफलेच्छया ” ॥ १ ॥ ते चात्यन्तम् अप्रमत्ता एव जीव-
न्तीति तदुपमा । कुञ्जर इव शौण्डीरः कर्मशत्रून् प्रति शूरः,
क्षुब्ध इव जातस्थामा जातपराक्रमः, स्वीकृतमहाव्रतभारो-
द्धने प्रति समर्थत्वात् । सिंह इव दुर्धर्षः, परीषदाऽऽदिश्वापदेर-
ज्यत्वात् । मन्दर इव मेरुरिव अप्रकम्पः, उपसर्गवातिरच-
क्षितत्वात् । सागर इव गम्भीरः, हर्षविषादकारणसङ्कावेऽपि
अविभक्तस्वभावत्वात् । चन्द्र इव सौम्यलेश्यः, शान्तत्वात् ।
सूर्य इव दीप्ततेजाः । अव्ययो देहकान्त्या, भावतो ज्ञानेन
जात्यकनकमिव जातं रूपं स्वरूपं यस्य स तथा । यथा
किल कनकं मलज्वलनेन दीप्तं भवति, तथा जगदतोऽपि
स्वरूपं कर्ममलविगमेन अतिदीप्तमस्तीति भावः । वसुंधरा इव
पृथ्वीव सर्वेष्वर्शसहः, यथा हि शीतोष्णाऽऽदि सर्वे पृथ्वी
समतया सहते, तथा भगवानपि । सुप्तु हुतो घृताऽऽदिभिः सि-
क्त एवंधियो यो हुताशनीऽग्निस्तद्वत्तेजसा ज्वहन् । नास्त्यथं
पक्षः-यत्तस्य भगवतः कुत्रापि प्रतिबन्धो भवति, तस्य
जगवतः कुत्रापि प्रतिबन्धो नास्तीति भावः । कल्प० ६ कृण ।

गिरुवसग-निरुपसर्ग-पुं० । जन्माऽऽद्युपसर्गरहिते मोक्षे, प्र-
ति० । आच० । आचा० । आ० चू० । राजगुणभेदे, यतः सकले-
ऽपि देशे मारिदमराऽऽद्युपसर्गासम्भवः । व्य० ३ उ० ।

गिरुवसगवत्तिया-स्त्री० । निरुपसर्गप्रत्यय-पुं० । जन्माऽऽद्युप-
सर्गाभावेन निरुपसर्गो मोक्षस्तत्प्रत्ययः । “ वत्तिया ति ” आर्ष-
त्वात् । मोक्षनिमित्ते, “ अरिहंतचेष्ट्याणं करेमि काउस्सगं
गिरुवसगवत्तियाए बोहिंलाहवत्तियाए । ” ध० २ अधि० ।
तं० ।

गिरुवहय-निरुपहत-त्रि० । वाताऽऽद्यनुपहते, म० ७ अ० १ उ० ।
ज्ञा० । उच० । विकारविरहिते, औ० । रा० । ज्वराऽऽदिदशाऽऽद्यु-
पहतरहिते, जी० ३ प्रति० ४ उ० । रोगाऽऽदिभिरनुपहते, प्र-
श्न० ४ आश्न० द्वार । “ गिरुवहयउदत्तलपंचिदियवहं ति । ”
निरुपहतानि अविद्यमानवाताऽऽद्युपघातानि उदात्तानि उचमव-
र्णाऽऽदिगुणानि अत एव दृष्टानि मनोदराणि पञ्चापीन्द्रियाणि
पटूनि च स्वविषयग्रहणदक्षाणि यत्र तत्तथा । म० ए श०
३३ उ० ।

गिरुवहि-निरुपधि-त्रि० । उपधिच्छेदः, भावेत्यनर्थान्तरम् । अर्थ-

च क्रोधाऽऽपुलकणं, ततश्च निर्गता उपधादयः सर्व एव क-
षाया येभ्यस्ते निरुपधयः । निष्कषायेषु, "हेउबिभन्ती निरुवहि-
जियाण अवहेण य जियंति ॥ १४४ ॥" दश० १ अ० ।

शिवर-ग्रह-धा० । ग्रहणे, "ग्रहो वस-गेह-दर-पङ्क-निरुवा-
राहि-पञ्चुआः" ॥ ८ । ४ । २०६ ॥ इति ग्रहेर्निरुवाराऽऽदेशः ।
"निरुवारह" । गृह्णाति । प्रा० ४ पाद ।

शिरुसाह-निरुसाह-त्रि० । सदनुष्ठाननिरुद्यमे, सूत्र० १ श्रु०
४ अ० १ उ० ।

शिरुविअ-निरुपित-त्रि० । आलोच्य कथिते, "चिद्धकइणि-
रुविअं ।" वृत्तकविनिरुपितम् । प्रा० २ पाद ।

शिरुविज्जण-निरुप्य-अव्य० । आलोच्येत्यर्थे, पञ्चा० ८ विव० ।

शिरुवियव्व-निरुपयितव्य-त्रि० । आलोचनीये, पञ्चा० ११
विव० ।

शिरुह-निरुह-पुं० । विरचने, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

शिरिय-निरेजस्-त्रि० । निष्प्रकम्पे, अ० ५ श० ७ उ० । कल्प० ।
निश्चले, नि० चू० २० उ० । सैजसां निरेजसां च पुत्रलानां का-
यस्थितिरुक्ता । ज० २५ श० ४ उ० ।

शिरियण-निरेजन-त्रि० । निश्चले, औ० । प्रज्ञा० । निष्प्रकम्पे,
आव० ५ अ० ।

शिरिदर-निरोदर-त्रि० । विरुतोदररहिते, जी० ३ प्रति० ४
उ० । तुच्छोदरे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

शिरिह-निरोध-पुं० । निरोधनं निरोधः । प्रलयकरणे, "उड-
मत्थाणं जाणं, जोगनिरोहो जिणाणं च ।" आव० ४ अ० । आ०
क० । अशेषकर्मक्षये, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । निश्चयेन धरणे,
आव० ४ अ० ।

मुत्तशिरिहे चकखुं, ववशिरिहेण जीवियं जहति ।

उट्टशिरिहे कोढं, गेहन्नं वा भवे तीसु ॥ ६६३ ॥

मूत्रनिरोधे विधीयमाने चक्रुपहन्यते । वचः पुरीषं, तस्य
निरोधेन जीवितं परित्यजति, अचिरादेव मरणं भवतीत्यर्थः ।
ऊर्ध्वं वसनं, तस्य निरोधे कुष्ठं भवति, ग्लान्यं वा सामान्यतो
मान्यं त्रिष्वपि मूत्रपुरीषवर्मेण निरुध्यमानेषु भवेत् । वृ० ३
उ० । प्रकाशप्रवृत्तिनियमरूपविधाते, स च निरोधोऽभ्यासाद्
वैराग्याच्च भवति । तदुक्तम्-"अज्यासवैराग्याज्यां तन्निरोधः" ।
द्वा० २३ द्वा० ।

शिरिहपरिणाम-निरोधपरिणाम-पुं० । चित्तस्य तथाविधस्यै-
र्यविशेषे, द्वा० । व्युत्थाननिरोधसंस्कारयोरभिभवप्रादुर्भावाभ्यां
निरोधक्षणचित्तान्वयो निरोधपरिणाम इति । द्वा० २३ द्वा० ।

शिलज-निर्द्वज-त्रि० । लज्जाराहिते, "हुं निद्वज! समोसर ।"
प्रा० २ पाद ।

शिलजिमा-पुं० । स्त्री० । -निर्द्वजिमन्-पुं० । निर्द्वजस्य भावो
निर्द्वजिमा "वेमाज्जल्यायाः स्त्रियाम्" ॥ ८१ । ३५ ॥ इति वा स्त्रि-
यां प्रयोगः । "एसा निलजिमा, एस निलजिमा" । ल-
ज्जाराहित्ये, प्रा० १ पाद ।

शिलय-निलय-पुं० । गृहे, उत्त० ३३ अ० । को० । तं० ।

शिलयण-निलयन-न० । वसतौ, नयानां निलयनौपम्यम् । वि-
शे० । (वसतिदृष्टान्तः 'णय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८८१ पृष्ठे
प्ररूपितः)

शिलाम-ल्लार-न० । भावे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

शिलित-निलीयमान-त्रि० । नीलाऽऽद्याश्रयति, रा० । निवि-
शमाने, औ० ।

शिलिज्जमाण-निलीयमान-त्रि० । अपनयति, धान्यशुद्धिं कु-
र्वाणे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । संवाधनं कुर्वति, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० ।

शिलीअ-निली-धा० । निलयने, "निलीङ्गे णिलीअ-णिलुक्क-
णिरिध-लुक्क-लिक-लिककाः" ॥ ८ । ४ । ५५ ॥ इति निपूर्वस्य
लीङ्गे 'णिलीअ' आदेशः । 'णिलीअइ' । निलीयते । प्रा० ४ पाद ।

शिलुक्क-देशी-विरते, "खिप्पामेव णिलुक्को ।" आ० म० १ अ० १
खण्ड । अन्तर्हिते, द्वा० १ श्रु० ८ अ० । निवृत्तः । आ० क० ।
निली-नि-ली-धा० । निलयने, "निलीङ्गे णिलीअणिलुक्क-
क०-" ॥ ८ । ४ । ५५ ॥ इत्यादिसूत्रेण निलीङ्गे शिलुक्काऽऽदे-
शः । 'णिलुक्कइ' । निलीयते । प्रा० ४ पाद ।

तुम्-धा० । त्रोटने, "तुमेस्तोर-तुट्ठ-खुट्ठ-खुडोलुक्क-णिलुक्क-
लुक्कोल्लराः" ॥ ८ । ४ । ११६ ॥ इति तुमेर्णिगुक्काऽऽदेशः । "णिलुक्कइ" ।
तुमति । प्रा० ४ पाद ।

शिल्लिक्क-देशी-पतद्ग्रहे, दे० ना० ४ वर्ग ३१ गाथा ।

शिल्लिङ्गण-निलीङ्गण-न० । नितरां द्वाङ्गनमङ्गावयवच्छेदः, गवा-
दिकर्णकम्बजशृङ्गपुच्छच्छेदनासावेधाङ्गनस्रण्डनत्वग्दाहाऽऽपुष्ट-
पृष्ठगालनाऽऽदिरूपे (ध० ३ अधि०) वेदनस्यापारे, वस्त्रावर्द्धतुर-
ङ्गाऽऽदीनां वर्धितकरणे, ध० २० । प्रश्न० । आ० चू० । प्रव० ।
"नासावेधोऽङ्गनं पुच्छ-च्छेदनं पृष्ठगालनम् । गोकर्णकम्बलच्छे-
दो, निलीङ्गणमुदीरितम् ॥ १ ॥" तत्राऽङ्गनं गवाश्वाऽऽदीनां
चिह्नकरणं, मुष्कोऽण्मस्नस्य वेदनं वर्धितकीकरणं, अस्मिन्
जीवयाधा व्यक्तैव । ध० २ अधि० ।

शिल्लिङ्गणकम्म-निलीङ्गणकर्मन्-न० । निर्लाङ्गणमेव कर्म जी-
विका निर्लाङ्गणकर्म । गोमहिष्यादीनां नासावेधे, गवाश्वाऽऽदी-
नां वर्धितकरणे, प्रध० ६ द्वार । आ० । उपा० । पञ्चा० । आव० ।
एतच्च कर्मत उपभोगपरिभोगवर्तिना कर्मोऽऽदानहेतुरतीचार
पवेति वर्ज्यम् । ध० २ अधि० ।

शिल्लुङ्ग-मुच्-धा० । "मुच्चेच्छुद्धावहेरु-मेल्लोस्सिक्क-रेअव-
णिल्लुङ्ग-धंसाराः" ॥ ८ । ४ । ९१ ॥ इति मुच्चेर्णिगुक्काऽऽदे-
शः । 'णिल्लुङ्गइ' । मुञ्चति । प्रा० ४ पाद ।

शिल्लज-निर्द्वज-त्रि० । लज्जाराहिते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।
शिल्लस-उल्लस-उत्-लस-धा० । उल्लसने, लासिते, "उल्लसे-
रुससुम्भ-णिल्लस-पुलभाअ-गुज्जोल्लारोआः" ॥ ८ । ४ । २०२ ॥
इति उत्पूर्वस्य लसधानोः णिल्लसाऽऽदेशः । प्रा० ४ पाद ।

शिल्लसिअ-देशी-निर्गते, दे० ना० ४ वर्ग ३६ गाथा ।
शिल्लालिय-निर्लालित-त्रि० । प्रसारिते, द्वा० १ श्रु० १ अ० ।
विवृतमुखाद् निःसारिते, द्वा० १ श्रु० ८ अ० । लपलपावमाने,
कल्प० २ कण ।

शिल्लूर-छिद्-धा० । द्वैधीकरणे, "छिदेड्डहाव-णिल्लूर-नि-
ज्जोरु-णिल्लूर-णिल्लूर-लूराः" ॥ ८ । ४ । १२४ ॥ इति छिदे-
र्णिगुक्काऽऽदेशः । 'णिल्लूरइ' । छिनत्ति । प्रा० ४ पाद ।

शिवे-निर्लेप-त्रि० । चेतनस्य सकलपरभावसंयोगाभावे-
न व्याप्यव्यापकग्राहककर्तृत्वभोक्तृत्वाऽऽदिशक्तीनां स्वभावव-
स्थाने, अष्ट० । चेतनस्य सकलपरभावसंयोगाभावेन व्या-
प्यव्यापकग्राहककर्तृत्वभोक्तृत्वाऽऽदिशक्तीनां स्वभाववस्था-
नं निर्लेपः । नामनो निर्लेपः-अभिज्ञायाऽऽत्मकजीवाजीवा-
नाम् । स्थापनानिलेपः-निर्ग्रन्थाऽऽकाराऽऽदिः । द्रव्यनिलेपः-
कांक्षपात्राऽऽदिस्तद्व्यनिरिक्तः । शेषस्तु पूर्ववत् । भावनिलेपः-
जीवाजीवभेदान् । अजीवा धर्माधर्माऽऽकाशाऽऽदिः । जीवस्तु
समस्तविनाशाभिषङ्गरहितः मुक्ताऽऽत्मा । नयस्तु कल्पपरिग्र-
हाऽऽदिष्विज्ञितः । नैगमेन संग्रहेण जीवो ज्ञात्याऽलितः, व्यवहा-
रेणाक्षितः कल्पस्तस्यागी । शब्दतयेन सम्यग्दर्शनसम्यग्ज्ञानप-
रिच्छिन्नपरजावपरित्यागी तन्निमित्तभूतात् धनस्वजनोपकरणात्
तेष्वनासक्तः । समभिरुदनाऽऽरिहन्ताऽऽदिप्रशस्तानिमित्तैर्बहुतरैः
परिमाणैरलितत्वात् क्षीणमोहो जिनः केवली चाक्षितः । एवंभूतेन
भिदः, सर्वपर्यायरलितत्वात् । वाचनान्तरं तु-नैगमाक्षितः, अं-
शस्यागी नैगमाऽऽकाररूपेण संग्रहेण सम्यग्दर्शने सत्तया आ-
त्मानं सर्वथा विभक्तत्वात् । व्यवहारेण तच्छ्रद्धाऽप्राप्तरा-
गाऽऽदिद्वेषत्यागात् । श्रुतुम्वस्तु सन्निमित्ताऽऽदिष्वरक्तत्वेना-
पन्नम्वनात् । शब्दत अनिसंधिजत्रयैर्बुद्धिपूर्वकौपयोगस्य रागा-
ऽऽदिषु अपरिणमनात् । समभिरुदतः सर्वचेतनायाः सर्वव्याप्यस्य
विभावाऽऽश्लेषरहितत्वात् । एवंभूततः पूर्वाच्यासचक्रप्रमाऽऽ-
दिमवोपग्राहिलेखपुद्गलसङ्करहितस्य सिद्धस्य निर्लेपत्वम् । पुन-
र्निर्लेपत्रये नयचतुष्टयम्, भावनिलेपे पर्यायालितत्वेनाऽन्तिमनय-
त्रयम् । इति तत्त्वार्थवृत्तैराशयः । अत्र भावसम्यक्साधकानि-
लैपपरिहारः-

संसारे निवमन् स्वार्थ-सज्जः कज्जलवैशपनि ।

लिप्यते निखिलो लोको, ज्ञानसिद्धो न लिप्यते ॥१॥

नाऽहं पुद्गलभावानां, कर्त्ता कारयिता च न ।

नानुमन्ताऽपि चेत्यात्म-ज्ञानवान् लिप्यते कथम् ? ॥२॥

क्षिप्यते पुद्गलस्कन्धो, न क्षिप्ये पुद्गलैरहम् ।

चित्रव्योमाज्जनेनेव, ध्यायन्निति न क्षिप्यते ॥३॥

लिप्तताज्ञानसंपात-प्रतिघाताय केवलम् ।

निर्लेपज्ञानमग्नस्य, क्रिया सर्वोपयुज्यते ॥४॥

तपःश्रुताऽऽदिना मयः, क्रियावानपि क्षिप्यते ।

भावनाज्ञानसंपन्नो, निष्क्रियोऽपि न लिप्यते ॥५॥

अलिप्तो निश्चयेनाऽऽत्मा, क्षिप्तश्च व्यवहारतः ।

शुद्ध्यत्यलिप्तया ज्ञानी, क्रियावान् क्षिप्तया दृशा ॥६॥

ज्ञानक्रियासमावेशः, सदैवोन्मीलने द्वयोः ।

चूमिकाजेदतस्त्वत्र, जवेदेकैकमुख्यता ॥ ७ ॥

सज्ञानं यदनुष्ठानं, न क्षिप्तं दोषपङ्कतः ।

शुद्धबुद्धस्वभावाय, तस्मै भगवते नमः ॥८॥

अष्ट० ११ अष्ट० । विगतद्वेषे, ज० ६ श० ७ उ० । "लेपल्ले खोषे
नीरप पिम्महे णिट्ठिप णिल्लेव अवहने विसुद्धे भवइ ।" मय-
न्तसंश्लेशात् तन्मयतागः बालाग्रापहारादपनौतमित्यादिगत-
धान्यलेपकोष्ठगारवद् निर्लेपः । म० ६ श० ७ उ० । अनु० ।
जी० । लेपरहितं पुष्टकाऽऽदौ, आव० ४ अ० ।

शिवे-निर्लेप-पुं० । रजके, व्य० १ उ० । "रायगिहे सेणिओ
राया, तेण खोमज्जुयलं णिल्लेवगस्स दिज्जं ।" आ० चू० ४ अ० ।
शिवे-निर्लेप-न० । मलस्याभावे मलच्छेदने, व्य० १
उ० । नि० चू० । निर्लेपे, " उव्वत्तणिल्लेवणपीहंते ।" ओ-
घ० । द्विविधानि शरीराणि-वक्त्राणि, मुक्तानि चेति । म० ७ श०
४ उ० । (तेषां निर्लेपनमपि 'सरीर' शब्दे वक्ष्यते)

शिवे-निर्लेप-न० । ईषल्लुक्कस्योद्वर्त्तने, आचा० २
शु० १ चू० ३ अ० २ उ० ।

शिवे-निर्लेप-त्रि० । विगतलोभे, उक्त० ८ अ० । प्रतिबो-
ध्य तेन भगवता निर्लोभच्छादामणिना प्रमाजिता । ती० ३५ कल्प ।

शिवे-नृप-पुं० । राजनि, नि० चू० २ उ० । " दशवेइयासमो
नृपः ।" आचा० १ शु० २ अ० ६ उ० । दण्डिके, वृ० १ उ० ।

शिवे-नृप-पुं० । राजनि, व्य० १ उ० ।

शिवे-निर्लेप-त्रि० । अवतरतीतरि, स्या० ४ उ० ४ उ० ।

शिवे-निर्लेप-त्रि० । उपरि पतिते तथा सत् यत् पीरय-
ति तन्निपतितम् । त्वग्विषे दृष्टिषिषे वा विषभेदे, न० । स्या० ४
उ० ४ उ० । अधोलम्बमाने, "समुच्छिपइ वा, शिवपइ वा ।"
आचा० २ शु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

शिवे-निर्लेप-निर्लेप-पुं० । निपातपूर्वकं सत्यालो यत्र स
निपातोत्पातः । नाट्यभेदे, यत्र पूर्व निपतन्ति, तत उत्पतन्ति ।
आ० म० १ अ० १ खण्ड । जं० ।

शिवे-नृप-पुं० । राजहस्ते, पञ्चा० १८ वि० ।

शिवे-नृप-पुं० । निपातपूर्वकं सत्यालो यत्र स
निपातोत्पातः । नाट्यभेदे, यत्र पूर्व निपतन्ति, तत उत्पतन्ति ।
आ० म० १ अ० १ खण्ड । जं० ।

शिवे-निर्लेप-न० । निवृत्तौ मार्गनिवर्त्तनस्थाने, ज्ञा० १
शु० २ अ० ।

शिवे-निर्लेप-न० । अधःपतने, अश्र० २ आश्र० द्वार ।

शिवे-निर्लेप-न० । अधःपतितेत्यर्थे, " शिवद्विऊण
लेणेसु पयं पियं करेह मे जयवं । पसायं ।" दर्श० ३ तत्त्व ।

शिवे-निर्लेप-त्रि० । नीचैः पतिते, "सर्वगोहिं शिवनि-
या ।" आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

शिवे-निर्लेप-त्रि० । शपिते, आव० ४ अ० । सुप्ते, संथा० ।
त्वग्वर्त्तिते, वृ० १ उ० ।

निर्लेप-पुं० । " धम्मं सुकं च दुवे, न वि जायइ न वि अ
अट्टरुहाइ । एसो काउस्सगो, शिवसुओ होइ नायवो ॥१॥ "
इत्युक्तलक्षणे कायोत्सर्गभेदे, आव० ५ अ० ।

शिवे-निर्लेप-निर्लेप-पुं० । " अट्टं रुहं च दुवे, भायइ
भाणाई जो शिवसो उ । एसो काउस्सगो, शिवसुओ शिवसुओ
नाम ॥१॥ " इत्युक्तलक्षणे कायोत्सर्गभेदे, आव० ५ अ० ।

शिवे-निर्लेप-निर्लेप-पुं० । " धम्मं सुकं च दुवे,
भायइ भाणाई जो शिवसो उ । एसो काउस्सगो, होइ

शिवसुसिसयो नाम ॥ १ ॥ " इत्युक्तलक्षणे कायोत्सर्गभेदे,
आव० ५ अ० ।

शिवत्तमाण-निवर्त्तमान-त्रि० । प्रत्यावर्त्तमाने, " गुरुणा शिव-
त्तमाणे । " व्य० १ उ० ।

शिवत्ति-निवृत्ति-स्त्री० । बन्धने, स्था० ४ ता० १ उ० । निष्प-
त्तौ, स्था० ४ ता० ४ उ० ।

शिवपनिमा-नृपप्रतिमा-स्त्री० । राज्ञ आकारे, " संगामे शिव-
पनिमं, देवी काकण जुञ्जति रणम्भि । " व्य० १ उ० ।

शिववस-नृपवश-पुं० । नरेशवशे, जीवा० १२ अधि० ।

शिवविट्ति-नृपविष्टि-स्त्री० । राजविष्टौ, व्य० २ उ० ।

शिवसण-निवसन-न० । परिधाने, ज्ञा० १ शु० ८ उ० । विशि-
ष्टरचनारचिते परितः परिधाने, अनु० । " महिलिभं शिवसणे-
ण । " अनु० ।

शिवह-निवह-पुं० । सङ्गते, विशेष० । आ० म० ।

गम-धा० । गतौ, " गमेरई-अइच्छाणुवज्जावज्जलोक्कुसा-
क्कुस-पच्छडु-पच्छन्द-णिम्मह-णी-णीण-णीलुक्क-पदअ-र-
म्भ-परिअल्ल-वोद्ध-परिअल्ल-णिरिणास-शिवहावसेहावहराः " ॥ ८ । ४ । १६२ ॥ इति सूत्रेण गमधातोर्णिवहाऽऽदेशो वा ।
' शिवहइ ' । पक्षे- ' गच्छइ ' । गच्छति । प्रा० ४ पाद ।

नह-धा० । अदर्शने, " नशोर्णिरिणास-शिवहावसेह-परिसा-
सेहावहराः " ॥ ८ । ४ । १७८ ॥ इति सूत्रेण शिवहाऽऽदेशः ।
' शिवहइ ' । नहयति । प्रा० ४ पाद । समृद्धौ, दे० ना० ४ वर्ग २६
गाथा ।

शिवाअ-देशी-स्वेदे, दे० ना० ४ वर्ग ३४ गाथा ।

शिवाइ[ण]-निपातिन्-त्रि० । निपातितुं शीलमस्येति निपातीति
विगृह्य णिनिः । निपतनं वा निपातः, सोऽस्यास्तीति निपाती ।
अष्टे, अधःपतिते, संयमादसंयमं प्राप्ते, " जे पुव्वुछाई णो
पच्छा शिवाई, जे पुव्वुछाई पच्छा शिवाई, जे णो पुव्वुछाई प-
च्छा शिवाई । " आचा० १ शु० ५ अ० ३ उ० ।

शिवानेइत्ता-निपात्य-अव्य० । लगयित्वेत्यर्थे, " जाणुं धरणि-
तल्लं निहट्टु शिवाइइत्ता । " जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

शिवान-निपान-न० । जलपानस्थाने, वृ० ३ उ० ।

शिवाय-निपात-पुं० । निपतनं निपातः । आचा० १ शु० ५
अ० ३ उ० । पतने, ज्ञा० १ शु० १ अ० । चिनाशे, पि० । निवेश-
ने, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । नितरां पातो निपातः । संयोगे,
" आयवस्स शिवायणं । " उक्त० २ अ० । तत्तदर्थद्यो-
तनाय तेषु तेषु निपततीति निपातः । प्रश्न० २ सम्ब० द्वार ।
" निपात एकाज्जाइ " ॥ १ । १ । १४ ॥ " चादयोऽस्तवे । १ । ४ । ५ ॥
इति निपातेतिसंज्ञितेषु द्योतकत्वेनापरिमितार्थेषु चाऽऽदिषु,
विशे० । ज्ञा० । आ० म० । मरणे, वाच० ।

निवात-त्रि० । वायुप्रवेशरहिते, म० ७ श० ८ उ० । ज्ञा० ।
" तंसिपेणे अणगारा, हिमवाप शिवायमेसंति । " शीतादिता
निवातमेष्यन्ति-घट्टशालाऽऽदिवसतीर्वातायनाऽऽदिरहिताः ।
आचा० १ शु० ६ अ० २ उ० ।

शिवायगंभीर-निवातगंभीर-त्रि० । निवातविशाले, यद् हि
गृहाऽऽदिकं वातरहितमपि महद् भवति तत्तथा । म० ७ श०
८ उ० ।

शिवायण-निपातन-न० । गताऽऽदिप्रक्षेपणे, प्रश्न० २ आश्र०
द्वार । सूत्र० । व्याकरणप्रसिद्धे आदेशाऽऽगमाऽऽध्ये समुदाया-
ऽऽदेशे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

शिवायसरणप्पईव-निवातशरणप्रदीप-पुं० । निर्गतवातगृहै-
कदेशस्थदीपे, " जं पुण सुनिष्पकं, निवायसरणप्पईवमिव
चिचं । " आव० ४ अ० ।

शिवायसरणप्पईवज्जाण-निवातशरणप्रदीपध्यान-न० । वा-
तवर्जितगृहदीपज्वलने, " शिवायसरणप्पईवज्जाणमिव शि-
ष्पकं । " प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

शिवारण-निवारण-न० । नितरां वारणं निवारणम् । प्रतिघा-
ते, ज० ६ श० ३३ उ० । नितरां वार्यते निषिध्यतेऽनेन शोताऽऽ-
तपाऽऽदीनीति निवारणम् । सौधाऽऽदिके तथाविधे गृहे, वज्जा-
दौ च । उक्त० २ अ० । " न मे निवारणं अत्थि, न विज्ञाणं न विज्जई ।
अहं तु अग्निं सेवामि, इह भिक्षू न चित्तए ॥ ७ ॥ " उक्त० २ अ० ।

शिवारय-निवारक-त्रि० । मैवं कार्पीरित्येवं निषेधके, ज्ञा० १
शु० १६ अ० । नि० ।

शिवारिय-निवारित-त्रि० । प्रातिपिद्धे, आव० ४ अ० ।

शिवास-निवास-पुं० । निवसने जूमिजागे, नि० १ शु० १ व-
र्ग १ अ० ।

शिविष्ट-निविष्ट-त्रि० । अध्युपपक्षे, आचा० १ शु० ४ अ० २
उ० । सूत्र० । ज्ञा० । जीवप्रदेशेषु, म० १३ श० ७ उ० । तीव्रानु-
भावजनकतया स्थिते कर्मांशे, प्रज्ञा० २ पद । ज० ।

निविष्ट-त्रि० । हव्ये, उपात्ते, " योत्रं बहु शिविष्टमि " इत्यादौ नि-
विष्टशब्दस्य लाभार्थस्य दर्शनात् । स्था० ५ ता० २ उ० ।

शिविष्टकप्पट्टि-निविष्टकटपस्थिति-स्त्री० । कल्पशास्त्रोक्तसा-
धुसामाचारीभेदे, स्था० ५ ता० २ उ० । (व्याख्या ' कप्पट्टि '
 शब्दे तृतीयजागे २३३ पृष्ठे दर्शिता)

शिविरु-निविरु-त्रि० । ' डो लः ' ॥ ७ । १ । २० ॥ इत्यस्य कादा-
चित्कत्वान्न डस्य लः । प्रा० १ पाद । सान्दे, वाच० ।

शिवित्ति-निवृत्ति-स्त्री० । आरम्भनिवर्त्तने, " न मांसजक्खणे
दोपो, न मये न च मैथुने । पट्टित्तिरेवा चूतानां, निवृत्तिस्तु
महाफला " ॥ १ ॥ सूत्र० १ शु० ८ अ० । " नियमविहणस्स,
परदारगमस्स च । अणियत्तस्स भवे वंधो, शिवित्तीप महाफ-
लं ॥ सुधेवाणं (?) शिवित्तिं जो, मणसा वि य विराहए । मो
मओ डुगइं गच्छे, मेघमाला जहज्जिया ॥ " महा० ६ अ० ।

शिवित्तिपहाण-निवृत्तिप्रधान-त्रि० । आरम्भान्तरनिवर्त्तनसारे
बहुतरसत्त्वघातनिवर्त्तनसारे, पञ्चा० ७ विव० ।

शिवुद्ध-निवृष्ट-त्रि० । नितरां वृष्टे, " पवुछो देव सिं वा निवुद्धो
देव सिं वा णो वए । " आचा० २ शु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

शिवुद्धिचा-निर्वेष्टय-अव्य० । हापयित्वेत्यर्थे, " दिवसखेत्तस्स
शिवुद्धिचा रत्तण्णखेत्तस्स अभिवुद्धिचा चारं चरति । "
 सू० प्र० १ पाङ्ग० ।

शिवुष्टेमाण-निर्वृष्टयत्-त्रि० । हापयति, सू० प्र० । "विस्म-
मद्वि० शिवुष्टेमाणे अद्वाग्सजोयणाई परिरययुक्ति शिवुष्टि शिवु-
ष्टेमाणे ।" सू० प्र० २ पादु० ।

शिवुष्टि-निर्वृष्टि-स्त्री० । वातपित्ताऽऽग्निभिः शरीरोपचयहानौ,
स्य० । निर्वृष्टस्याभावात्तत्वाद्, निर्वृष्टा कथ्येन्यादिवत् । "दोहं
गन्धम्याणं निर्वृष्टो पण्यत्ता । तं जटा-मण्युत्तमां चैव, पंचिदि-
यनिरिक्त्वजेणियाणं चैव ।" स्था० २ गा० ३ उ० ।
"निर्वृष्टो दोहं जीवाणं निर्वृष्टो पण्यत्ता । तं जटा-उद्गाय,
अहोप, तिरियाप ।" स्था० ३ गा० २ उ० । इत्यभावे, सू० प्र०
१२ पादु० ।

शिवुत्त-निर्वृत्त-त्रि० । "निर्वृत्तवृन्दारके वा" ॥ ८ । १ ।
१३२ ॥ इति ऋतु उत्तम । प्रवृत्तिविमुक्ते, प्रा० १ पाद ।

शिवेष्ट-निर्वेष्ट-अव्य० । गुर्वीन्द्राख्याप्येत्यर्थं, पञ्चा० १५
विव० ।

शिवेष्ट-निर्वेष्ट-न० । गुरोः प्रत्यर्पणे, विशेषः । यथा-"जवदी-
योऽयं किङ्करः, स्यं मे जवोदधिनिमग्नस्य नाथाः" इत्येवं समर्प-
णम् । पञ्चा० १ विव० ।

शिवेष्टणापिर्न-निर्वेष्टनापिर्न-पुं० । यक्ताऽऽदिभ्यो निर्वेष्टमाने
पितृन्, नि० चू० ।

जे निक्त्वं शिवेष्टणापिर्नं जुज्ज, जुज्जं वा साऽज्ज । १८७।
ओवाइयं, अणोवाइयं वा जे पुना भइमाणिभइसत्वाणजफस-
महुंनिमादियाण निवेदिज्जति, सो शिवेष्टणापिडो । सो य
ज्जावहो-साहुणिस्साकनो, अणिस्साकनो य । शिस्साकनं
गेहहंतस्स चउगुरगं, अणिस्साकनं मासलहुं, आणादिया य
दोसा ।

गाहा-

सत्वाणमाइयाणं, जुविहो पिमो निवेष्टणाओ य ।

शिस्सापि अणिस्साप, शिस्साप आणमादोणि ॥२०६॥

सत्वाणादिया जे अरहंतपफिसया देवता, ताण ओ पिडो नि-
वेदिज्जति, सो जुविहो-शिस्साकनमणिस्साकनो य । शिस्सा-
कनं गेहहंतस्स आणादिया ।

इमेण विधिणा शिस्साकनं करोति । गाहा-

वरुणं करोत आहा, समणाएत्थं उवक्खमं जातुं ।

सहाकनं उवेति य, शिस्सापिर्नस्मि सुत्तं तु ॥२०७॥

दाणरुइसद्धो वा शिवेष्टणधरुववेसं कातुं साधूण देति, आ-
धाकम्मं उचितं च । अहवा-जाव साह् अर्थयंति, ताव ओवा-
तिथं देमो, सुहं साहु गिरहंति, एत्थ ओसकण्णीसजायउवियग-
दोसा । जया वा साहु मागमिस्संति, तदा दाहेमो । एत्थ ओस-
कण्णीसजातउवियदोसा सहाकरं साहु शिस्साप वा कनं
साहु शिस्सा वा उवेति, एत्थ उवियगदोसो केवहो । एसणिस्सा-
कनो, एत्थ सुत्तणिवातो, इमो अणिस्सातो कनो साहु होउ वा,
मा वा, देवता ते पुवपवत्तं उवेति, सा य उवितो साहु य प-
चाप सो कण्णति ।

शिस्साकनो वि कण्णति इमोहिं कारणेहि-

अभिवे ओमोयरिप, रायदुष्टे भए व गेलमे ।

अच्छाणरोहए वा, जयणा गहणं तु गीयत्ये ॥२०८॥

पणगपरिहाणी ते गिरहंति, जहा वा अगीतअपरिणामगा ए
जाणंति तहा गीयत्या गेएहति ।" नि० चू० ११ उ० ।

शिवेष्ट-निर्वेष्ट-पुं० । नि-आधिक्येन वेशो निर्वेष्टः । प्रवेशे,
नि० चू० ४ उ० । स्थापने, स्था० ६ गा० । यत्र प्रभूतानां
भाणानां प्रवेशस्तादृशे स्थाने, सू० । "शिवेष्टो सत्थाऽऽज्जत्ता
वा ।" निर्वेष्टो नाम-यत्र सार्थ आवासितः, आदिग्रहणेन प्राप्तो
वा, अन्यत्र प्रस्थितः सन् यत्रान्तरा समधिवसति, यात्रायां वा-
गतो लोको यत्र तिष्ठति । एष सर्वोऽपि निर्वेष्ट उच्यते । सू०
१ उ० ।

शिवेष्टत्ता-निर्वेष्ट-अव्य० । अवधार्येत्यर्थं, "इत्थीण चित्तं-
सि निर्वेष्टत्ता, ददुं ववस्से समणे तवस्सो ।" उत्त०
३२ अ० ।

शिवेष्टण-निर्वेष्टण-न० । स्थाने, आचा० १ शु० ५ अ० ४ उ० ।
एकद्वारे पृथक्परिक्रिसे अनेकगृहे, आच० ४ अ० । यथा एक-
निष्क्रमणप्रवेशानि द्व्यादीनि गृहाणि । सू० १ उ० ।

शिवेष्टिय-निर्वेष्ट-अव्य० । प्रवेशेत्यर्थं, "अप्यथो अंगुलाए
शिवेष्टिय णं गीहइह ।" नि० चू० ३ उ० ।

शिवेष्टियव-निर्वेष्टव-त्रि० । स्थापनाये, "परलोके चित्तं शि-
वेष्टियव्वं असासयं जीवियं ।" आ० म० १ अ० १ एएह ।

शिवेष्ट-देशी-ककुदे, दे० ना० ४ वर्ग ४८ गाथा ।

शिवेष्ट-देशी-अवतारणे, दे० ना० ४ वर्ग ४० गाथा ।

शिवेष्ट-गाह-त्रि० । अत्यर्थं, "शीघ्राऽऽदीनां महिल्लाऽऽद्यः" ॥ ८
। ४४२२ ॥ इति गाढस्य शिवेष्टः । "विहवे कस्स थिरत्तणं,
जोवणि कस्स मरुट्ठ । सो लेखरुठ पठाविअइ, जो लग्गइ शि-
वेष्ट ॥१॥" प्रा० ४ पाद ।

शिवेष्ट-निर्वर्तक-त्रि० । कर्तारि, आच० ४ अ० । करणे, विशेषः ।

शिवेष्टित्ता-निर्वर्त्य-अव्य० । जीवप्रदेशेभ्यः शरीरं पृथक्कृत्वे-
त्यर्थं, स्था० २ गा० ४ उ० । (देशेन सर्वेण वाऽऽत्मा शरीरं
निर्वर्त्य निर्यातीति, 'आता' इत्येह चितीयभागे २०१ पृष्ठे उक्तम्)

शिवेष्टिय-निर्वर्तित-त्रि० । कृते, स्था० १ गा० । "असंथडा
ति वा, यहुणिश्वट्टियफला ति वा, यहुंसंचूया ति वा ।" भाचा० २
शु० १ चू० ४ अ० २ उ० । प्रश्न० ।

शिवेष्ट-चू-धा० । पृथग्भवने । "पृथक्स्पष्टे शिवेष्टः" ॥ ८। ४। ६२॥
इति पृथग्भूते स्पष्टे च कर्तारि चूवो शिवेष्टेत्यादेशः । "शिवे-
रुइ" । पृथग्भवतोत्यर्थः । प्रा० ४ पाद । नमो, दे० ना० ४ वर्ग
२८ गाथा ।

शिवेष्ट-निर्गण-त्रि० । विस्फोटकाऽऽदिकृतकतरहिते, जं०
२ वक्ता । औ० । जी० ।

शिवेष्ट-निर्वृत्त-त्रि० । निर्वर्तिते, स्था० ६ गा० । अतिक्रान्ते,
ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

शिवेष्टतथा-निर्वर्तनता-स्त्री० । निष्पत्तौ, "तत्रो निर्वृत्तेण-
या तत्रो परियाइणत्ता ।" प्रज्ञा० ३४ पद ।

शिवेष्टतथा-निर्वर्तना-स्त्री० । इन्द्रियाणां निष्पादनायाम्, उ-
त्त० ३ अ० ।

गिर्वत्तणाहिगरणिकिरिया-निर्वर्तनाधिकरणिक्रिया-स्त्री० ।
निर्वर्तनमसिधक्तितोमराऽऽदीनां निष्पादनं, तदेवाधिकरणाक्रि-
या । आधिकरणिक्रियाः क्रियाया भेदे, भ० ३ श० ३ उ० । स्था० ।
निष्ठानयने, स्था० २ उ० १ उ० ।

गिर्वत्ति-निर्वृत्ति-स्त्री० । वस्तुनः करणे, “ अन्नोन्नसमाहाणं,
जमिहं करणं न गिर्वत्ती । ” विशेष० । निर्वत्तनं निर्वृत्तिर्निष्प-
त्तिः । निष्पत्तौ, भ० ।

निर्वृत्तिज्ज्ञेदाः-

कइविहा एं भंते ! जीवणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा !
पंचविहा जीवणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-एगिंदियजीवणि-
व्वत्ती० जाव पंचिंदियजीवणिव्वत्ती । एगिंदियजीवणिव्वत्ती
एं भंते ! कइविहा पणत्ता ? । गोयमा ! पंचविहा पणत्ता ।
तं जहा-पुढवीकाइयएगिंदियजीवणिव्वत्ती० जाव वणस्स-
इकाइयएगिंदियजीवणिव्वत्ती । पुढवीकाइयएगिंदियजीव-
णिव्वत्ती एं भंते ! कइविहा पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा
पणत्ता । तं जहा-सुहुमपुढवीकाइयएगिंदियजीवणिव्वत्ती
य, वादरपुढवीकाइयएगिंदियजीवणिव्वत्ती य । एवं एएणं अ-
ज्झिहावेणं भेदा-जहा वडुगवंधे तेयगसरीरस्स० जाव सव्व-
चसिच्चअणुत्तरोववाइयकप्पातीतवेमाणियदेवपंचिंदियजी-
वणिव्वत्ती एं भंते ! कइविहा पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा
पणत्ता । तं जहा-पज्जत्तगसव्वचसिच्चअणुत्तरोववाइय०
जाव देवपंचिंदियजीवणिव्वत्ती य, अपज्जत्तगसव्वचसि-
च्चअणुत्तरोववाइय० जाव देवपंचिंदियजीवणिव्वत्ती य ।
कइविहा एं भंते ! कम्मणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा !
अट्ठविहा कम्मणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-णाणावर-
णिज्जकम्मणिव्वत्ती० जाव अंतराइयकम्मणिव्वत्ती । णेर-
इया एं भंते ! कइविहा कम्मणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा !
अट्ठविहा कम्मणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-णाणावरणि-
ज्जकम्मणिव्वत्ती० जाव अंतराइयकम्मणिव्वत्ती य । एवं०
जाव वेमाणियाणं । कइविहा एं भंते ! सरीरणिव्वत्ती प-
णत्ता ? । गोयमा ! पंचविहा सरीरणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-
ओरात्थियसरीरणिव्वत्ती० जाव कम्मगसरीरणिव्वत्ती ।
एवइया एं भंते ! एवं चेव । एवं० जाव वेमाणियाणं, एवरं
णायव्वं जस्स जइ सरीराणि । कइविहा एं भंते ! सव्वि-
दियणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा ! पंचविहा सव्वि-
दियणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-सोइंदियणिव्वत्ती० जाव
फासिंदियणिव्वत्ती । एवं एेरइया० जाव थणियकुमारा ।
पुढवीकाइयाणं पुच्छा ? । गोयमा ! एगा फासिंदियणिव्व-
त्ती पणत्ता । एवं जस्स जइ इंदियाणि० जाव वेमाणिया-
णं । कइविहा एं भंते ! ज्ञासाणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोय-
मा ! चंडविहा ज्ञासाणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-सच्चज्ञा-

साणिव्वत्ती, मोसज्ञासाणिव्वत्ती, सच्चामोसज्ञासाणिव्व-
त्ती, असच्चामोसज्ञासाणिव्वत्ती । एवं एगिंदियवज्जं जस्स
जा ज्ञासा० जाव वेमाणियाणं । कइविहा एं भंते ! मण-
णिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा ! चंडविहा मणणिव्वत्ती
पणत्ता । तं जहा-सच्चमणणिव्वत्ती० जाव असच्चामोसम-
णणिव्वत्ती । एवं एगिंदियवज्जं विगट्ठिंदियवज्जं० जाव वे-
माणियाणं । कइविहा एं भंते ! कसायणिव्वत्ती पण-
त्ता ? । गोयमा ! चंडविहा कसायणिव्वत्ती पणत्ता ।
तं जहा-कोट्टकसायणिव्वत्ती० जाव ट्ठोन्नकसायणिव्वत्ती ।
एवं० जाव वेमाणियाणं । कइविहा एं भंते ! वसणिव्वत्ती
पणत्ता ? । गोयमा ! पंचविहा वसणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-
कालवसणिव्वत्ती० जाव सुक्खिवसणिव्वत्ती । एवं गिर-
वसेसं० जाव वेमाणियाणं । एवं गंधणिव्वत्ती दुविहा०
जाव वेमाणियाणं । रसणिव्वत्ती पंचविहा० जाव वेमाणि-
याणं । फासणिव्वत्ती अट्ठविहा० जाव वेमाणियाणं । कइ-
विहा एं भंते ! संठाणणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा ! छ-
विहा संठाणणिव्वत्ती पणत्ता ? । तं जहा-समचउरंसं-
ठाणणिव्वत्ती० जाव हुंसंठाणणिव्वत्ती । एेरइयाणं पु-
च्छा ? । गोयमा ! एगा हुंसंठाणणिव्वत्ती पणत्ता । अ-
मुरकुमाराणं पुच्छा ? । गोयमा ! एगा समचउरंसंठाण-
णिव्वत्ती एवं० जाव थणियकुमारा । पुढवीकाइयाणं पु-
च्छा ? । गोयमा ! एगा मसूरचंदसंठाणणिव्वत्ती पणत्ता ।
एवं जस्स जं संठाणं० जाव वेमाणिया । कइविहा एं भं-
ते ! सप्पाणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा ! चंडविहा सप्पा-
णिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-आहारसप्पाणिव्वत्ती० जाव
परिगहसप्पाणिव्वत्ती । एवं० जाव वेमाणिया । कइविहा
एं भंते ! हेस्साणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा ! छविहा
लेस्माणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-कएइहेस्साणिव्वत्ती० जाव
सुक्खेस्साणिव्वत्ती । एवं० जाव वेमाणिया जस्स जइ हेस्सा-
ओ तस्स तत्तिया ज्ञाणियव्वा । कइविहा एं भंते ! दिट्ठि-
णिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा ! तिविहा दिट्ठिणिव्वत्ती
पणत्ता । तं जहा-सम्मदिट्ठिणिव्वत्ती, मिच्छादिट्ठिणिव्वत्ती,
सम्मामिच्छादिट्ठिणिव्वत्ती । एवं० जाव वेमाणिया, जस्स
जइविहा दिट्ठी । कइविहा एं भंते ! ग्राणणिव्वत्ती पणत्ता ? ।
गोयमा ! पंचविहा ग्राणणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-
आज्झिणिव्वत्ती, इयणाणणिव्वत्ती० जाव केवट्ठणाणणिव्वत्ती ।
एवं एगिंदियवज्जं० जाव वेमाणिया जस्स जइ ग्राणा ।
कइविहा एं भंते ! अस्साणणिव्वत्ती पणत्ता ? । गोयमा !
तिविहा अस्साणणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा-मइअस्साणणि-
व्वत्ती, सुअअस्साणणिव्वत्ती, विजंगणाणणिव्वत्ती । एवं

जस्म जइ० जाव वेमाणिया । कइविहा एं भंत ! जोग-
शिववृत्ती पणत्ता ?। गोयमा ! तिबिहा पणत्ता । तं जहा-
माणोगणिवृत्ती, वइ जोगणिवृत्ती, कायजोगणिवृत्ती । एवं
० जाव वेमाणिया जस्म जइविहो जोगो । कइविहा एं जंत !
उवओगणिवृत्ती पणत्ता ?। गोयमा ! दुबिहा उनओगणि-
वृत्ती पणत्ता । तं जहा-मागारोवओगणिवृत्ती, अणगा-
रोवओगणिवृत्ती । एवं० जाव वेमाणिया ।

अत्र संग्रहणीगाथे वाचनान्तरे-

“जीवाणं शिववृत्ती, कम्मप्पगनी (शिववृत्ती) मरीरशिववृत्ती ।
सच्चिदियाशिववृत्ती, नामा य मणे कसाया य ॥ १ ॥
बणे मंधे रसें फामे, संगणविही य होइ बोधवो ।
हेस्सा दिष्टी पाणे, उवओगो होइ जोगे य ॥ ५ ॥

(कइविहेत्यादि) निर्वृत्तं निर्वृत्तिर्निष्पत्तिर्जीवस्यैकेन्द्रियाऽऽ-
दितया निर्वृत्तिर्जीवनिर्वृत्तिः । (जहा वइगवंधे तेयगसरीरस्स
सि) यथा महल्लयन्धाधिकारेऽष्टमशतकनथमोद्देशकाभिहिते ते-
जःशरीरस्य ग्रन्थ उक्तः, एवमिह निर्वृत्तिर्वाच्या, सा च तत् ए-
व दृश्येति । पूर्वं जीवापेक्षया निर्वृत्तिरुक्ता, अथ तत्कार्यतत्त्वमापे-
क्षया नामाह- (कइविहेत्यादि) (कसायाशिववृत्तिरिति) क-
सायवेदनीयपुद्गलनिर्वृत्तनम् । (जस्म जं संगणं ति) तत्राप्ता-
यिकानां स्तिबुकसंस्थानं, तेजसां सूचीकलापसंस्थानं, वायूनां
पताकासंस्थानं, वनस्पतीनां नानाऽकारसंस्थानं, विकलेन्द्रिया-
णां दुष्कर्म, पञ्चेन्द्रियतिरस्त्रां, मनुष्याणां च पक्ष्यपराऽऽदीनां
समच्चतुरक्षसंस्थानम् । म० १९ श्लो ८ उ० ।

शिववृत्तिय-निर्वृत्तित-त्रि० । वन्प्रयोग्यतया निष्पादिते, स्था०
१० ठा० । सामान्येनोपाजिते, स्था० २ ठा० ४ उ० ।

शिववृत्तिअ-देशी-परिभुक्ते, दे० ना० ४ वर्गं ३६ गाथा ।

शिववृत्तिय-निर्वृत्त-त्रि० । अविरते, स्था० ३ ठा० १ उ० । प्राणा-
तिपाताऽऽद्यनिवृत्ते, स्था० ३ ठा० २ उ० । अणुव्रतरहिते, ज्ञा०
१ भु० ८ अ० ।

शिववृत्तिय-निर्वृत्त-न० । निरुक्तौ, विशेष० । शब्दार्थकथने,
आ० म० १ अ० २ खण्ड । व्याकरणे, स्था० १० ठा० ।

शिववृत्तिअ-देशी-जलधौते, प्रविगाणिते, विघटिते च । दे०
ना० ४ वर्गं ५१ गाथा ।

शिववृत्तिय-पिप्-धा० । पेपे, “ पिपेर्णिग्वह-णिरिणास-णिरिण-
जु-रोञ्च-चट्टाः ” ॥ ८ । ४ । १७५ ॥ इति पिपेर्णिग्वहऽऽदेशः ।
‘ शिववृत्तिय-पिपे-धा० ४ पाद । ‘ शिववृत्तिय-पिपे-
येत्, असारतामापादयेत् । सूत्र० १ भु० १५ अ० ।

शिववृत्तिय-देशी-विवाहे, दे० ना० ४ वर्गं ३६ गाथा ।

शिववा-विश्रम-वि-भ्रम । धा० । विरामे, अमान्ते, स्वास्थ्ये,
“ विश्रमेर्णिग्वह-धा० ४ पाद । ५९ ॥ इति विपूर्वेस्य भ्रमधातोर्णि-
ग्वहऽऽदेशः । ‘ शिववा-धा० ४ पाद । ‘ पक्के-“वीसमइ’ । विश्रायति ।
धा० ४ पाद ।

शिववाधाम-निर्व्याघातिम-त्रि० । व्याहननं व्याघातः पर्वताऽऽ-
दिस्खलनम्, तेन निर्वृत्तं व्याघातिमम् । “ मावादिमत्र ” ॥ ६१
५३१

४ । २१ ॥ इति इमन्प्रत्ययः । निर्व्याघातिमं व्याघातानिर्गतम् ।
स्वाभाविके, चं० प्र० १८ पादु० १ पादु० । सू० प्र० ।

शिववाधाय-निर्व्याघात-अव्य० । व्याघातस्याज्जावो निर्व्याघा-
तम् । व्याघाताज्जावे, प्रज्ञा० २ पद । “ शिववाधायणं पञ्जरसक-
म्मभूमिं सु । ” प्रज्ञा० २ पद । धरणीधराऽऽदिभिः प्रतिहतत्वात्
(स्था० ६ ठा०) कटकुट्याऽऽद्यप्रतिहतत्वाद् व्याघातरहिते
केवलज्ञाने, औ० । दशा० ।

शिववाण-निर्वाण-न० । निर्वृत्तौ, विशेष० । वत्त० । पञ्चा० ।
आ० चू० । सूत्र० । आत्मस्वास्थ्ये, आ० चू० ४ अ० । आचा० ।
आव० । कर्मकृतविकाररहितत्वे, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
सकलसंतापरहितत्वे, औ० । सर्वद्वन्द्वोपरतिभावे, सूत्र० १
भु० १ अ० १ व० । सकलकर्मविरहजे सुखे, ज्ञा० १ भु० १
अ० । सकलकर्मक्षयजे आत्यन्तिके सुखे, औ० । अक्षेपक-
मंक्षयरूपे (सूत्र० १ भु० ६ अ० । आचा०) मोक्षे, ध० २
अधि० । प्रज्ञेन० । आतु० । सूत्र० । परमपदे, पो १५ विव० ।
घातिकर्मचतुष्टयरूपेण कर्मक्षयेण केवलज्ञानावाप्तौ, सूत्र० १
भु० ११ अ० । मोक्षपदक्षेपे कर्मक्षयरूपे ईशानाग्नाराऽऽख्ये भू-
भागोपर्यवस्यितक्षेत्रखण्डे, सूत्र० २ भु० २ अ० ।

मोक्षसिद्धिः-

ते पव्वइए सोठं, पद्दासो आगच्छइ जिनसयासं ।
वच्चापि ण वंदामी, वंदित्ता पज्जुवासापि ॥ १९७५ ॥
सुगमा ॥ १९७२ ॥

ततः किमित्याह-

आनद्यो य जिणेणं, जाइनरामरणीविष्णुमेकं ।
नापेण य मोत्तेण य, सब्बएणु सब्बदरिंसीणं ॥ १९७३ ॥
तथैव ॥ १९७३ ॥

आभाष्य ततः किमुक्तोऽसावित्याह-

किं मन्ने एण्वेवाणं, अत्थी नत्थि सि संसओ तुज्ज १ ।
वेयपयाण य अत्थं, न याएसी तेसिमो अत्थो ॥ १९७४ ॥
हे आशुप्पम् । प्रज्ञासि त्वमेवं मन्यसे-किं निर्वाणमस्ति, न वा?,
इति । अयं च संशयस्तत्र विरुद्धवेदपदभवननिवन्धनः । तानि
चामूनि वेदपदानि-“ जगमयं वैतस्सर्वं यदग्निहोत्रम् । ” तथा-
“ सैषा गुहा दुरवगाहा । ” तथा-“ द्वे ब्रह्मणी परमपरं च । ” तत्र
“ परं सत्यं ज्ञानमनन्तरं ब्रह्मेति । ” एतेषां चायमर्थस्तत्र चेतसि वर्त-
ते-यदेतद्ब्रह्महोत्रं तज्जगमयमेव यावज्जीवं कर्त्तव्यमिति । अग्नि-
होत्रक्रिया च नूतवधहेतुत्वाच्चलरूपा । सा च स्वर्गफलैव स्या-
न्नापवर्गफला । “ यावज्जीवम् ” इति चोक्ते कालान्तरं नास्ति, यत्राप-
वर्गहेतुभूतक्रियाऽन्तराऽऽस्मिन् स्यात्सस्मात्साधनाज्जावान्मोक्षा-
भावः । ततश्चेत्यादिकानि किल मोक्षाभावप्रतिपादकानि । शेषाणि
तु तदस्तिवसूचकानि, यतो गुहाऽत्र मुक्तिरूपा, सा च संसार-
भिनन्दिनां दुरवगाहा, दुरप्रवेशात् । तथा-परं ब्रह्म सत्यं मोक्षः,
अनन्तरं तु ब्रह्मज्ञानमिति ततो मोक्षास्तिवत् नास्तिवत् च वेदपद-
प्रतिपादितमवगम्य तत्र संशयः । तत्रैषां वेदपदानामर्थं त्वं न
जानासि, यतस्तेषामयमर्थो वक्ष्यमाणलक्षण इति ॥ १९७४ ॥
शुक्तिमपि मोक्षाभावप्रतिपादने प्रभासाध्यवसितां दूषयितुं
जगदान्प्रकटयितुमाह-

यच्चासि किं दिवस्स व, नासो जिव्वाणमस्स जीवस्स १ ।

मुक्त्वन्वयाङ्गत्वा, किं होज्ज व से सओऽवत्था ? ॥१६७॥
मायुप्पन् । प्रभास । त्वमेवं मन्यसे-किं दोषस्येवावस्य जीवस्य
नासो ध्वंस एव निर्वाणम् ? यथाऽऽहुः सौगतविशेषाः केचित् ।

तद्यथा--

“दीपो यथा निवृत्तिमभ्युपेतो,
नैवावर्ति गच्छति नान्तरिक्षम् ।
दिशं न काञ्चिद्विदिशं न काञ्चित्,
स्नेहक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥ १ ॥

जीवस्तथा निवृत्तिमभ्युपेतो,
नैवावर्ति गच्छति नान्तरिक्षम् ।

दिशं न काञ्चिद्विदिशं न काञ्चित् ,

क्लेशक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥ २ ॥ इति ।

किं वा यथा जैनाः प्राग्ऽहुः तथा निर्वाणं भवेत् ? किं तद्वित्याह-
सतो विद्यमानस्य जीवस्य विशिष्टा काचिदवस्था । कथं-
ज्ञाता, रागद्वेषमदमोहजन्मजरारोगाऽऽदिदुःखक्षयरूपा । उक्तं च-
“ केवलसंविद्दर्शन-रूपाः सर्वार्तिदुःखपरिमुक्ताः । मोदन्ते मुक्ति-
गताः, जीवाः क्लीणाऽऽन्तरारिगणाः ॥१॥ ” इति ॥१६७॥

प्रकारान्तरेणापि संशयकारणमाह--

अह्वाऽनाडचणओ, खस्स व किं कम्मजीवजोगस्स ?

अविओगाओ न जवे, संसारजाव एव चि ॥१६७६॥

अथवा त्वमेवं मन्यसे-नूनं संसाराभाव एव न प्रवेत् ।
कुतः ? अवियोगाद्वियोगायोगात् । कस्य ? कर्मजीवयोः
संयोगस्य । कुतः ? अनादित्वात्, खस्येव । इह
ययोरनादिः संयोगस्तयोर्वियोगो नास्ति, यथा जीवाऽऽ-
काशयोः । अनादिश्च जीवकर्मणोः संयोगः । ततो वियोगानु-
पपत्तिः । ततश्च न संसाराभावः । तथा च सति कुतो मोक्षः ?
इति ॥ १६७६ ॥

अथ प्रत्यासत्तेरेवानन्तरोक्तस्यैव प्रतिविधा-

नमाह-

पन्निवज्ज पन्निओ इव, विओगमिह कम्मजीवजोगस्स ।

तमणाइणो वि कंचण-धाऊण व णाणकिरियाहिं ॥१६७७॥

(अणाइणो वि चि) अनादेरपि जीवकर्मसंयोगस्य (तमिति)
त्वं प्रतिपद्यस्व वियोगं, बन्धमोक्षवादे मयिरुक्त्वत् । कयोदि-
व यो वियोगः, काञ्चनधातुपापाण्योरिव । किं निर्हेतुक एव
जीवकर्मणोर्वियोगः ? न, इत्याह-ज्ञानक्रियाभ्याम् । इदमुक्तं भव-
ति- नायमेकान्तो यदनादिसंयोगो न भिद्यते, यतः काञ्चनधातु-
पापाण्योरनादिरपि संयोगोऽग्न्यादिसंपर्केण विघटत एव, तद्व-
जीवकर्मसंयोगस्याऽपि सम्यग्ज्ञानक्रियाभ्यां वियोगं म-
यिरुक्त्वत् त्वमपीह प्रतिपद्यस्वेति ॥ १६७७ ॥

अथ प्रकारान्तरेणाऽपि मोक्षाभावप्रतिपादकं प्रभा-

साजिप्रायं भगवान् प्रकटयितुमाह-

जं नारगाऽजावो, संसारो नारगाइजिणो य ।

को जीवो तं मन्नासि, तन्नासे जीवनासो चि ॥१६७८॥

यद्यस्मात्तारकतिर्यगरामरभाव एव नारकाऽऽदित्वमेव संसार-
श्चक्ष्यते, नान्यः, नारकाऽऽदिपर्यायभिन्नश्च कोऽन्यो जीवः ? न
कोऽपीत्यर्थः । नारकाऽऽदिजावादन्यत्वेन कदाचिदपि जीवस्यानु-
पपन्नमिति भावः । ततस्तन्नाशे नारकाऽऽदिभावकूपसंसारनाशे

जीवस्य स्वस्वरूपनाशात्सर्वथा नाश एव भवति, ततः कस्याऽ-
सौ मोक्षः ? इति त्वं मन्यसे ? ॥ १६७८ ॥

तदेतदयुक्तम् । कुतः ? इत्याह-

न हि नारगाइपज्जा-यमेत्तनामम्मि मव्वहा नासो ।

जीवदव्वस्स मओ, मुद्धानासे व हेमस्स ॥१६७९॥

कम्मकओ संसारो, तन्नासे तस्स जुज्जए नासो ।

जीवत्तमकम्मकयं, तन्नासे तस्स को नासो ? ॥१६८०॥

नारकतिर्यगादिरूपेण यो जावः स जीवस्य पर्याय एव, न च
पर्यायमात्रनाशे पर्यायिणो जीवदव्यस्यापि सर्वथा नाशो मतः,
कथञ्चित् भवत्यपि । न हि मुद्राऽऽदिपर्यायमात्रनाशे हेमः
सुवर्णस्य सर्वथा नाशो दृष्टः । ततो नारकाऽऽदिसंसारपर्याय-
निवृत्तौ मुक्तिपर्यायान्तरोत्पात्तजीवस्य, मुद्रापर्यायनिवृत्तौ क-
र्णपुरपर्यायान्तरोत्पात्तस्य सुवर्णस्य, न किञ्चिद्विरुध्यत इति ।
ननु यथा कर्मणो नाशे संसारो नश्यति, तथा तन्नाशे जीव-
त्वस्यापि नाशात्मोक्षाभावो भविष्यति ? एतदप्यसारम् । कुतः ?
इत्याह--(कम्मकओ इत्यादि) कर्मकृतः कर्मजनितः संसारः,
ततस्तन्नाशे कर्मनाशे तस्य संसारस्य नाशो युज्यत एव, कारणा-
जावे कार्याभावस्य सुप्रतीतत्वात् । जीवत्वं पुनरनादिकालप्रवृ-
त्त्यात्कर्मकृतं न प्रवर्त्यतस्तन्नाशे कर्मनाशे तस्य जीवस्य को
नाशः ? न कश्चित् । कारणव्यापकयोरेव कार्यव्याप्यनिवर्तकत्वा-
त्, कर्म तु जीवस्य न कारणं, नापि व्यापकमिति भावः ।
॥ १६७९ ॥ १६८० ॥

इतश्च जीवो न विनश्यति; कुतः ? इत्याह-

न विगाराणुवदंजा-दागासं पि व विणासधम्मो सो ।

इह नासिणो विगारो, दीसइ कुंजस्स वाऽवयवा ॥१६८१॥

न विनाशधर्मा जीव इति प्रतिज्ञा । विगारानुपपन्नमिति
हेतुः । इह यो विनाशी तस्य विकारो दृश्यते । यथा मुद्रा-
राऽऽदिध्वस्तस्य कुम्भस्य कपासलक्षणा अवयवाः, यस्त्वावि-
नाशी न तस्य विकारदर्शनम्, यथा आकाशस्येति । ततो
मुक्तस्य जीवस्य नित्यत्वाक्षित्यो मोक्ष इति ॥ १६८१ ॥

स्यान्मतिः, तर्हि प्रतिक्षणत्वंसौ मोक्षो मा भूत्-

कात्मान्तरविनाशी तु भविष्यति, कृतकत्वात्, घट-

वत् । तदयुक्तम्, घटप्रभवंसाजावेनानै-

कान्तिकत्वादिति दर्शयन्माह--

कालंतरनासी वा, धमो व्व कयगाइओ मई होज्जा ।

नो पच्छंसाभावो, जुवि तद्धम्मा वि जं निच्चो ॥१६८२॥

अत्र प्रेर्ये परिहारं चाऽऽह-

अणुदाहरणमजावो, खरसिंणं पि व मई न तं जम्हा ।

कुंजविणासविसिद्धो, जावो चिय पोगल्लमओ सो । ॥१६८३॥

यद्वा-कृतकत्वं मोक्षस्याभ्युपगम्योक्तम्, इदानीं तदेव तस्य
नास्तीति सोदाहरणमुपदर्शयन्माह-

किं वेगंतेण कयं, पोगल्लमेत्तविलयम्मि जीवस्स ।

किं निव्वत्तियमहिंयं, नभसो घडपेत्तविलयम्मि । ॥१६८४॥

अनुमानात्पुनरपि मुक्तस्य नित्यत्वं साधयति-

दव्वामुत्तत्तणओ, मुत्तो निच्चो नभं व दव्वतथा ।

नणु विभुयाइपसंगो, एवं सइ नाणुमाणाओ ॥१६८५॥

नित्यो मुक्ताऽऽत्मा, द्रव्यत्वे सत्यमूर्तत्वात्; (दन्वतय सति) यथा द्रव्यत्वे सत्यमूर्तत्वाश्रित्य नभः । आह-नन्वेन दृष्टान्तेन व्यापकत्वाऽऽद्यपि सिध्यति जीवस्य । तथाहि-विभुर्व्यापकः सर्वगतो जीवः, द्रव्यत्वे सत्यमूर्तत्वात्, यथा नभः । तदेतत् । कुतः ।, न्यवगन्तव्यवाधकानुमानसद्भावात् । तथाहि-त्वक्पृथग्गतदेहमात्रस्यापको जीवः, नत्रैव ननुणोपलब्धेः, स्पर्शनवत्, इत्यनुमानाद् दाध्यते सर्वगतत्वं जीवस्य । एवं " न वस्यते, नापि मुच्यते जीवः, द्रव्यत्वे सत्यमूर्तत्वात्, नभोवद् " इत्याद्यापि दूषणं, " द-प्यते पुण्यपापकर्मणः जीवः, दानाहिंसाऽऽदिक्रियाणां सफलत्वाद्, कृप्यादिक्रियावत्, तथा विघटते सत्यगुणापात्कोऽपि जीवकर्मसंयोगः, संयोगत्वात्, काश्चनघातुपापाणसंयोगवद् " इत्याद्यनुमानात्परिहर्तव्यमिति ॥ १६८५ ॥

अथवा-किमेकान्तेन यथाऽऽप्रदेर्भौक्तस्य नित्यत्वं साध्यते, सर्वस्यापि वस्तुनः परमार्थतो नित्यानित्यरूपत्वात् ।, उक्तटा-नुक्तटपर्यायविशेषविचक्षामात्रेणैव हि ' केवलम् ' इत्यादिव्यपदेश इति दर्शयन्नाह-

को वा निष्पगाहो, सर्वं चिय विभवभंगादिमयं ।

पञ्चायंतरमेत-एषणादनिष्ठावचनम् ॥ १६८६ ॥

अथ कथञ्चिदित्येवमपि भौक्तस्य न किञ्चिद् नः कृत्यत इति भावः । इह " कालंतरनासो वा घटा इव " इत्यादिगाथाः प्राप्य पृष्ठगणधरे वन्द्यभौक्तविचारे व्याख्याता एव । ततो यदिह न व्याख्यातं, तत्ततो (प्रपञ्चो)-ऽवगन्तव्यमिति ॥ १६८६ ॥

अथ प्रथमपक्षे यदुक्तम्-' किं दीवस्त व नासो निष्वाणं '

(१६८५) इत्यादि । तत्रोत्तरमाह-

न य सन्वाहा विणासो-ऽणलसस परिणामो पयस्तेव ।

कुंभस्य कवाद्याण व, तद्वाविगारोवर्तनाशो ॥ १६८७ ॥

न प्रदीपानलस्य सर्वथा सर्वप्रकारैर्विनाशः, परिणामत्वात्, पयसो दुग्धस्येव । मद्यवा-यथा मुक्ताऽऽद्यादृतस्य कपासतया परिणतस्य घटस्य, यथा, वा क्षणिकृतानां कपालानाम् । कुनो न सर्वथा विनाशः ।, इत्याह-तथा तेन रूपान्तरप्रकारेण विकारस्य प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणोपपन्नमिति ॥ १६८७ ॥

अथ प्रेयः, परिहारं चाऽऽह-

नह सन्वाहा न नासो-ऽणलसस किं दीसप न सो सक्त्वं ।

परिणामसुहृमयाश्रो, जलयविगारं जणरज व ॥ १६८८ ॥

यदि सर्वथाऽनलस्य न नाशस्तर्हि विध्यातानन्तरं किमित्यसौ साक्षात् दृश्यते । अत्रोत्तरमाह- (परिणामेत्यादि) विध्याते प्रदीपेऽनन्तरमेव तामसपुल्लरूपो विकारः समुपपन्नयत एव, चिरं चासौ पुरस्ताद्यशोपलभ्यते, तत्सुहृमसुहृमतरपरिणामजावात् । तथाहि-विशीर्यमाणस्य जलदस्यापि यः कुष्णाभ्रपुल्लविकारः स परिणामसौहृमस्योपलभ्यते । तथाऽज-नस्यापि पवनेन ह्रियमाणस्य यत्कुल्लप्ररज सृज्यते, तदपि परिणामसौहृमस्योपलभ्यते, न पुनरसत्वादिति ॥ १६८८ ॥

चित्ररूपश्च पुल्लपरिणाम इति दर्शयन्नाह-

होक्तुण इंदियंतर-गजभा पुणरिंदियंतरगहणं ।

सर्वथा एति न एति य, पोगतपरिणामया चित्ता ॥ १६८९ ॥

इह सुवर्णपुल्लवणसुखीदरीतीचित्रकगुनाऽऽद्यः स्फन्धाः पूर्वामन्दियान्तरग्राह्याश्चक्षुरादीन्द्रियविषया भूत्वा पुनर्वन्द्यक्ते-

त्रकालाऽऽदिसामान्यन्तरं प्राप्य पुल्लपरिणामवैचित्र्या-दिन्द्रियान्तरग्रहणं स्पर्शनरसनाऽऽदीन्द्रियग्राह्यतामायान्ति । तथाहि-सुवर्णं पत्रीकृतं चक्षुर्ग्राह्यं भूत्वा शोधनार्थ-मभौ प्रक्षिप्तं भस्मना मिलितं सत्स्पर्शनेन्द्रियग्राह्यता-मेति, पुनः प्रयोगेण प्रस्मनः पृथक् कृतं चक्षुर्विवयता-मुपगच्छति । लवणसुखीदरीतीचित्रकगुनाऽऽद्योऽपि प्राक् चक्षुरिन्द्रियग्राह्या भूत्वा पश्चात्स्पर्शाऽऽद्यन्ते बह्वैषधसमुदाये च कथचूर्णावहेहाऽऽदिपरिणामान्तरमापन्नाः सन्तो रसनेन्द्रिय-संवेद्या भवन्ति । कर्पूरकस्तूरिकाऽऽदीनामपि पुल्लाराश्चक्षुर्ग्राह्या अपि घायुना दूरमुपनीता घ्राणसंवेद्या भवन्ति । योजननवकाशु परतो गतास्तथाविधं कञ्चित्सुहृमपरिणाममापन्ना नैकस्याऽ-पोन्द्रियस्य विषयतां प्रतिपद्यन्ते इति । अनया दिशाऽन्याऽपि पुल्लपरिणामता चित्रा भावनीयेति ॥ १६८९ ॥

अथास्यैव पुल्लपरिणामवैचित्र्यस्य प्रस्तुते योजनार्थमाह-

एमोदियगज्जा, जह वा दन्वादयो तद्वा गेया ।

होतं चक्षुर्गमज्जा, घाणिदियगज्जयामेति ॥ १६९० ॥

वायुः स्पर्शनेन्द्रियस्यैव ग्राह्यः, रसो रसनस्यैव, गन्धो घ्राण-स्यैव, रूपं चक्षुष एव, शब्दस्तु श्रोत्रस्यैव ग्राह्यः । तदेवं यथा वात्वादयः पुल्लारा एकैकस्य प्रतिनियतस्येन्द्रियस्य ग्राह्या भू-त्वा पश्चात्परिणामान्तरं किमप्यापन्ना इन्द्रियान्तरग्राह्या अपि भवन्तीति स्वयमेव गम्यते । तथा प्रस्तुता अपि प्रदीपगता आग्नेयाः पुल्लाराश्चक्षुर्ग्राह्या भूत्वा पश्चाद्विध्याते तस्मिन् प्रदीपे त एव तामसोज्जनाः सन्तो घ्राणेन्द्रियग्राह्यतामुपयान्ति, तरिक-मुच्यते ।-" किं दीसप न सो सक्त्वं ति " (१६८८) । ननु घ्राणे-न्द्रियेणोपलभ्यते एव विध्यातप्रदीपविकार इति ॥ १६९० ॥

यद्येवं, ततः प्रस्तुते किमित्याह-

जह दीवो निष्वाणो, परिणामंतरमिश्रो तद्वा जीवो ।

मद्यः परिनिष्वाणो, पयोऽणवाहपरिणामं ॥ १६९१ ॥

यथाऽनन्तरौक्स्वरूपपरिणामान्तरं प्राप्तः प्रदीपो ' निर्वाणः ' इत्युच्यते, तथा जीवोऽपि कर्मविरहितकेवलामूर्तजीवस्वरूपमा-वलक्षणमपाधं परिणामान्तरं प्राप्तो निर्वाणो निवृत्तिं प्राप्त उ-च्यते । तस्माद् दुःखाऽऽदिक्रियरूपा सतोऽवस्था निर्वाणमिति स्थितम् ॥ १६९१ ॥

तर्हि शब्दाऽऽदिविषयोपभोगाज्ञावाग्निःसुख एवायमिति चेत् । नैवम् । कुतः ।, इत्याह-

मुत्तस परं सोक्त्वं, णाणाणावाहओ जहा मुणिणो ।

तच्छम्मा पुण विरहा-दावरणाऽऽवाहहेकणं ॥ १६९२ ॥

मुक्तस्य जन्तोः परं प्रकृष्टमहाविमममिथ्याजिमानजे स्वाभाविकं सुखमिति प्रतिज्ञा । (णाणाणावाह सति) ज्ञानप्रकर्षे सति ज-न्मतराव्याधिमरणेष्टविद्योगारतिशोककुत्तिपपासाक्षीतोष्णकामक्रो-धमदशाद्यनृणां रागद्वेषाचिन्तौत्सुक्याऽऽदिनिःशेषावाधविर-हितत्वादिति हेतुः । तथापि प्रकृष्टमुनेरिव । यथोक्तावाधविर-तानि काष्ठादीन्पि वर्तते, परं तेषां ज्ञानाभावात् सुखम्, अत-स्तदव्यवच्छेदार्थं ज्ञानग्रहणम् । कथं पुनरसौ प्रकृष्टज्ञानवान्, आवाधविरहितश्च ।, इत्याह-(तच्छम्मा इत्यादि) तच्छमं प्रकृष्टज्ञानाना-वाधवान् मुक्ताऽऽत्मा । कुतः ।, विरहाद्-अभावाद् । केपाम् ।, आवरणहेतूनामावाधहेतूनां च । एतच्चकं भवति-ज्ञानमि-

शेषाऽऽवरणत्वात् प्रकृष्टज्ञानवानसौ, वेदनीयकर्माऽऽदीनां च सर्वेषामप्यावाधहेतूनां सर्वथाऽप्यगमात्सर्वाऽऽवाधरहितोऽयमिति । प्रयोगः-स्वाभाविकेन स्वेन प्रकाशेन प्रकाशवान्मुक्ताऽऽत्मा, समस्तप्रकाशाऽऽवरणरहितत्वात्, तद्विनाशवत् । तथा चाऽऽह-
"स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या ज्ञावशुद्धया । चन्द्रिकावच्च विज्ञानं, तदावरणमभूवत्" ॥१॥ इति । तथा-अनावाधसुखो मुक्ताऽऽत्मा, समस्तावाधहेतुरहितत्वात्, ज्वराऽऽद्यपगमे स्वच्छाऽऽतुरवत् । तथा चोक्तम्-"सव्याधाधाभावात्सर्वज्ञत्वाच्च भवति परमसुखी । व्याधाधाभावोऽत्र, स्वच्छस्य ह्यस्य परमसुखम्," ॥१॥ इति ॥ १६६२ ॥

अपरस्त्वाह-

मुक्तो करणाभावा-दक्षाणी खं व नणु विरुद्धोऽयं ।

जमजीवया वि पावः, एत्तो चिय भणः तन्नाम । १६६३ ।

नन्वेकानि मुक्ताऽऽत्मा, करणाभावाद्, आकाशवत् । अत्राऽऽचार्यः प्राऽऽह--ननु धर्मिस्वरूपविपरीतसाधनाद्विरुद्धोऽयं हेतुः । तथाहि-अनेनैतदपि सिध्यति-अजीवो मुक्ताऽऽत्मा, करणाभावाद्, आकाशवत् । अत्र परः सोत्कर्षं जगति-(तन्नाम चि) नामैवभ्यनुज्ञायाम्-अस्वेतत्, न नः किमपि च्यते ? न हि मुक्ताऽऽत्मनामजीवत्वेऽस्माकं, किञ्चिन्नश्यति, येन हेतोर्विरुद्धता प्रेर्यमाणा शोभेत । अत्राऽऽह कश्चित्-ननु मुक्तस्याजीवत्वमाहं तानामप्यनिष्टमेव, ततश्चैतद् दूषणमाचार्येणाऽपि परिहृतं न्येव, यच्चाऽऽत्मनोऽपि दूषणं समापतति तत्कथं परस्यैवैकस्योद्भाष्यते ? सत्यमेतत् । किन्तु परशक्तिपरीक्षार्थं प्रेर्यमाचार्यः कृतवान्, कदाचित्तोभाद् विगलितप्रतिज्ञः परोऽत्रापि प्रतिविधाने स्खलितस्तूर्णो विदध्यात् । परमार्थतस्तु जीवस्याऽजीवत्वं कदाचिदपि न ज्ञेयत्वेव ॥ १६६३ ॥

कुनः ? इत्याह-

दन्वाऽमुत्तत्त सहा-वजाइओ तस्म दूरविपरीयं ।

न हि जञ्चंतरगमणं, जुत्तं नजसो व्व जीवत्तं ॥१६६४॥

तस्य मुक्ताऽऽत्मनो हि यस्मात् कारणात् युक्तमिति संवधः । किं तन्न युक्तम् ? इत्याह-एकस्या जीवत्वलक्षणाया जातेर्यद् जीवत्वलक्षणं जात्यन्तरं तत्र गमनं जात्यन्तरगमनं, तन्न युक्तम् । कथंचित् जात्यन्तरम् ? इत्याह-दूरमत्यर्थं विपरीतं दूरविपरीतम् । कस्या दूरविपरीतम् ? इत्याह--(सहावजाइओ चि) जीवत्वलक्षणायाः स्वाभाविकी स्वभावभूता जातिः स्वभावजातिः, तस्याः । किंवत् या स्वभावजातिः ? इत्याह-उपमानप्रधानत्वान्निर्देशस्य, छव्याऽमूर्तत्ववदिति छव्यत्ववदमूर्तत्ववच्चेत्यर्थः । स्वभावजातेर्दूरविपरीतं सत् कस्य यथा किं न युक्तम् ? इत्याह-नमस इव जीवत्वम् । इदमत्र हृदयम्-छव्यत्वम्, अमूर्तत्वं च जीवस्य तावत्स्वभावभूता जातिः, तस्याश्च यद् दूरविपरीतं जात्यन्तरमख्यत्वम्, अमूर्तत्वं च, तत्र गमनं तस्य कस्यामप्यवस्थायां न भवति । एवं जीवत्वमपि जीवस्य स्वभावचूतैव जातिः, ततस्तस्या अपि स्वभावजातेर्यद् दूरविपरीतमजीवत्वलक्षणं जात्यन्तरं तत्र गमनं मुक्तावस्थायामपि तस्य न युज्यते । न ह्यजीवस्य सतो नजसः कदाचिदपि जीवत्वाप्राप्तिर्भवति । तस्मान्मुक्तो जीवो यथाऽख्यं मूर्तश्च न भवति, तद्विपक्षस्वभावत्वात् ; एवं जीवस्वाभाव्यादजीवोऽप्यसौ कदाचिदपि न भवति ; अन्यथा नजः परमाख्यादीनामपि स्वस्वभावत्यागेन वैपरीत्यापत्त्याऽतिप्रसङ्गादिति ।

अत्राऽऽह-यद्येवं, तर्हि यद्भवतैवोक्तम्-"अजीवो मुक्ताऽऽत्मा, करणाभावाद्, आकाशवत्" इति, तत्कथं नेतव्यम् ? । अत्रोच्यते-परस्य प्रसङ्गाऽऽपादनमेव तदस्माभिः कृतम्, नत्करणे च कारणमुक्तमेव, न पुनरनेन हेतुना मुक्तस्याजीवत्वं सिध्यति, प्रतियन्धाभावात् । तथाहि-यदि करणैर्जीवत्वं कृतं जवेत्, यथा दहनेन धूमः, व्यापकानि वा जीवत्वस्य करणानि यदि भवेयुः, यथा शिशपाया वृद्धत्वम्, तदा करणनिवृत्तौ भवेज्जीवत्वनिवृत्तिः, यथाऽग्निवृद्धत्वनिवृत्तौ धूमशिशपान्वयोः, न चैतदस्ति । जीवत्स्यानादिपारिणामिकज्ञावरूपत्वेनाकृतकत्वात् । व्याप्यव्यापकभावोऽपीन्द्रियाणां शरीरेणैव सह युज्यते, उजयस्यापि पौल्लिकत्वात्, न तु जीवत्वेन, जीवस्यामूर्तत्वेनात्यन्तं तद्विलक्षणत्वात् । तस्मात्करणनिवृत्तावप्यनिवृत्तमेव मुक्तस्य जीवत्वमिति ॥ १६६४ ॥

आह-यद्येवम्, 'अज्ञानी मुक्ताऽऽत्मा, करणाभावाद्, आकाशवत्' इत्यत्र धर्मिस्वरूपविपरीतसाधनाद् या हेतोर्विरुद्धतोद्भाविता, सा न भवद्भिरपि परिहृता, अतस्तत्रान्यत्किमप्युत्तरमुच्यतामित्याशङ्क्याऽऽह-

मुक्ताऽऽभावओ नो-वलक्ष्मिंतिदियाई कुंजो व्व ।

उवलंनदाराणि उ, ताई जीवो तनुवद्वच्छा ॥१६६५॥

तनुवरमे वि सरणओ, तच्चावारे वि नोवद्वंजाओ ।

इंदियजिओ आया, पंचगवखोवद्वच्छा वा ॥१६६६॥

अनयोर्व्याख्या पूर्ववत्, केवलं प्रस्तुते ज्ञावार्थं उच्यते-यदीन्द्रियाण्युपलब्धिमान्ति भवेयुस्तदा तन्निवृत्तावप्युपलब्धिनिवृत्तिर्भवेत्, न चैतदस्ति, अन्वयव्यतिरेकाभ्यां जीवस्योपलब्धिमत्त्वनिश्चयादिति ॥ १६६५ ॥ १९६६ ॥

स्वभावचूतं च ज्ञानं जीवस्य, इति कथं करणनिवृत्तौ मुक्तस्य तन्निवर्तत इति दर्शयन्नाह-

नाणरहिओ न जीवो, सरुवओऽणु व्व मुत्तिभावेणं ।

जंतेण विरुद्धमिदं, अत्थि य सो नाणरहिओ य । १६६७ ।

यद्यस्माज्ज्ञानरहितो जीवः कदाचिदपि न भवति, ज्ञानस्य तत्स्वरूपत्वात्, यथा मूर्तिज्ञात्रेण रहितोऽणुर्न भवति, तेन तस्मात्कारणाद्विरुद्धमेतद्-"अस्ति चासौ मुक्तो जीवः, अथ च स ज्ञानरहितः" इति । न हि स्वरूपस्याजावे स्वरूपवतोऽवस्थानं युज्यते, तद्व्यतिरिक्तस्य तस्यासत्त्वात्, तथा चानन्तरमेवोक्तम्-"न हि जञ्चंतरगमणं, जुत्तं नजसो व्व जीवत्तं ।" (१६६४) इति ॥ १६६७ ॥

पराभिप्रायमाशङ्क्यैतदेव समर्थयन्नाह-

किद्द सो नाणसरुवो, नणु पचक्खाणुभूओ नियणं ?

पदेहम्मि वि गज्जो, सपवित्तिनिवित्तिहिगाओ । १६६८ ।

ननु कथमसौ जीवो ज्ञानस्वरूप इति निश्चीयते ? । अत्रोत्तरमाह-नन्वित्यन्तमायां, ननु निजे देहे तावत्प्रत्यक्षानुभवादेव ज्ञानस्वरूपो जीव इति विज्ञायते, इन्द्रियव्यापारोपरमेऽपि तद्व्यापारोपलब्धार्थानुस्मरणात्, तद्व्यापारेऽपि चान्यमनस्कतायामनुपलब्धत्वात्, अदृष्टाश्रुतानामपि चार्थानां तथाविधकथोपशमपाटवात्कदाचिद् व्याख्यानावस्थायां चेतासि स्फुरणात् । एतच्च स्वसंवेदनसिद्धमपि भवतः प्रष्टव्यतां गतम् । तथा-

स जन्तुः परदेहेऽपि ज्ञानस्वरूपे एवेति श्राव्यः । कुतः ? ,
तथाविधप्रवृत्तिनिवृत्तिश्चिद्भावादिति ॥ ११९० ॥

अपि च मुक्तावस्थानित्वाऽऽपादने महान् विपर्यासः;

कुतः ? , इत्याह—

नन्वाऽऽवरणापगमे, सो मुच्यरो भवेज्ज स्रो व्व ।

नम्मयजावाभावा-दमाणिचं न जुत्तं से ॥ ११९१ ॥

मेन्द्रियो जन्तुदेशानोऽप्यवरणज्ञये तावत्सारतम्येन ज्ञानयुक्त
एव प्रवर्तन्ते, यस्य न्यनोन्दिन्यस्य सर्वमप्यवरणं क्लीणं, स निःशे-
पाऽऽवरणापगमे शुचतर पच भवति-संपूर्णज्ञानप्रकाशयुक्त एव
प्रवर्ततेत्यर्थः, यथा नमस्ताम्राऽऽवरणापगमे सम्पूर्णप्रकाशमयः
सूर्यः, ततस्तन्मयभायस्य प्रकाशमयत्वस्य करणाभावेना-
भावादेतोः 'से' तस्य मुक्तस्य यदज्ञानित्वं प्रयत्ने जयता,
तत्र युक्तम्, आवारकाभावे तस्यैव प्रकटयतो ज्ञानप्रकाशस्य स-
द्भावादिति ॥ ११९१ ॥

तदेवं सति किमिह स्थितम् ? , इत्याह—

एवं पगासमइओ, जीवो विद्वावजासयत्ताओ ।

किंचिम्मसं जासइ, विद्वाऽऽवरणप्पईवो व्व ॥ ११९० ॥

सुवहुयतरं विद्याणइ, मुत्तो सव्वप्पिहाणविगमाओ ।

अवणीययरो व्व नरो, विगयाऽऽवरणप्पईवो व्व ॥ ११९० ॥

तदेवं सति सर्वथा प्रकाशमयः प्रकाशस्वभाव एव जीवः,
केवलं संसारवस्थायां तदस्थः किञ्चिन्मात्रमवभासयति,
ह्रीणाक्लीणाऽऽवरणचिद्वैरिन्द्रियचिद्वैरावभासनात्, सच्चि-
द्वकुटकुनयाऽऽघन्तरितप्रदीपवदिति । मुक्तस्तु मुक्तावस्थायां
प्राप्ता जीवः सुवहुतरं विजानाति—यदस्ति तत्सर्वं
प्रकाशयतीत्यर्थः, सर्वविधानविगमात्—सर्वाऽऽवरणकृत्या-
दिमर्थः । अपनीतसमस्तगृहः पुरुष इव, विगतसम-
स्तकुटकुनयाऽऽघावरणप्रदीप इव वेति । यो हि सच्चिदाऽऽव-
रणाग्निरितः स्तोत्रं प्रकाशयति, स निःशेषाऽऽवरणापगमे सु-
खदेव प्रकाशयति, न तु तस्य सर्वथा प्रकाशाभाव इति भावः ।
तस्मात् " मुचस्स परं सोक्खं, नाणावाहओ " (११९२)
इत्यादि स्थितम् ॥ २००० ॥ २००१ ॥

अथाद्यापि मुक्तस्य सुखाभावं पश्यन् परः प्राऽऽह—

पुष्पापुष्पकयाइं, जं सुहदुक्खोइं तेण तन्नासे ।

तन्नासाओ मुत्तो, निस्सुहदुक्खो जहाऽऽनासं ॥ ११९० ॥

अहंवा निस्सुहदुक्खो, नभं व देहिंदियादभावाओ ।

आथारो देहो चिय, जं सुहदुक्खोवन्नप्पीणं ॥ २००३ ॥

पुण्यासुखमुपजायते, पापाच्च दुःखमिति भवतामपि सम्मतं,
तेन तस्मात् तयोः पुण्यपापयोः कारणनृतयोर्नाशे सुखदुःख-
योः कार्यरूपयोर्नाशान्निसुखदुःख एव मुक्ताऽऽत्मा प्राप्नोति, तत्-
कारणाज्ञावात्, आकाशवदिति । अथवा निःसुखदुःखोऽसौ, देहे-
न्द्रियाज्ञावात्, नभोवत्, यद् यस्मादेह एव, तथेन्द्रियाणि च सुख-
दुःखोपलब्धीनामाधारे दृश्यते, न पुनर्देहाभावे सुखदुःखे ह-
इति, नापीन्द्रियाभावे ज्ञानं कायुपपन्नयते । ततः सिद्धस्य क-
थं तदभावात्तानि अद्वयन्ते ? , इति ॥ २००२ ॥ २००३ ॥

अत्रोत्तरमाह—

पुष्पफलं दुक्खं चिय, कम्मोदयओ फलं व पावस्स ।

नणु पावफले वि समं, पच्चक्खविरोहिया चेव ॥ ११९० ॥
चक्रवर्तिपदलामाऽऽदिकं पुण्यफलं निश्चयतो दुःखमेव, कर्मो-
दयजन्यत्वात्, नरकत्वाऽऽदिपापफलवत् । परः प्राऽऽह—ननु
पापफलेऽपि समानमिदम् । तथाहि—अत्रापि वक्तुं शक्यत एत-
त्-उक्तं पापफलं दुःखत्वेनाजितम् परमार्थतः सुखमेव, कर्मो-
दयजन्यत्वात्, पुण्यपदवत्, एवं च वदतां प्रत्यक्षविरोधिता,
स्वसंवेद्यसुखदुःखयोर्वैपरीत्येन सविश्रयभावादिति ॥ २००४ ॥

जगवानाह—

जत्तो चिय पच्चक्खं, सोम्म ! मुहं नरिय दुक्खमेवेदं ।

तप्पडियारविगत्तं, तो पुण्णफलं ति दुक्खं ति ॥ ११९० ॥

सौम्य ! प्रभास ! यत एव दुःखे अनुभूयमाने कस्याप्यविप-
र्यस्तमतेः सुखं प्रत्यक्षं नास्ति, सुखानुभवः स्वसंवेद्यतो न वि-
द्यते, अत एवास्माभिरुच्यते—दुःखमेवेदम् इति, यत् किमप्यत्र
संसारचक्रे अकुर्वन्नाङ्गनामभोगाऽऽदिसमुत्थमपि विद्यते,
तत्सर्वं दुःखमेवेत्यर्थः । केवलं तस्याङ्गनासंभोगाऽऽदिविपर्या-
सुक्कजनिनारतिरूपस्य दुःखस्य प्रतीकारोऽङ्गनासंभोगाऽऽदि-
कस्तत्प्रतीकारस्तेन तत्प्रतीकारेण दुःखमपि साद्वैभक्तं मूढैर्भे-
देन व्यवस्थापितं तत्प्रतीकाररूपं कामिनीसंभोगाऽऽदिकं
पामाकण्ड्यनाऽऽदिदुःखमभ्यवसितम्, शूलाऽऽरोपणशूलशि-
रोवाधाऽऽदिद्व्याघिच-यवशाऽऽदिजनितं तु दुःखमिति । रमणा-
संभोगचक्रवर्तिपदलामाऽऽदि सुखं स्वसांवेद्यं दुःखमिति व-
दतां प्रत्यक्षविरोध इति चेत् । तदयुक्तम् । मोहमूढ-प्रत्यक्षात्त-
स्य, तत्प्रतीकारस्य जनिनारतिरूपदुःखप्रतीकाररूपत्वाद् दुःख-
मपि तत्र सुखाध्यवसायः, पामाकण्ड्यनाऽऽदिरूपेणाऽऽहारपरिभोगा-
ऽऽदिष्वत् ।

तथा चोक्तम्—

" नग्नः प्रेत इवाऽऽविष्टः, कण्ठोन्मील्यगृह्यताम् ।

गाढाऽऽयासितसर्वाङ्गः, स सुखी रमतं किल ॥ १ ॥

औत्सुक्यमात्रमयसादयति प्रणिष्टा,

किलइनाति तद्व्यपरिपालनवृत्तिरेव ।

नातिश्रमापनयनाय यथा श्रमाय,

रात्र्यं खड्गस्तनूतदागमिवाऽऽतपव्रम् ॥ २ ॥

भुक्ताः श्रियः सकलकामदुघास्ततः किं ? ,

संग्रीणिताः प्रणयिनः स्वधनेस्ततः किम् ? ।

दत्तं पदं शिरसि विद्धिपनां ततः किं ? ,

कहरं स्थितं तनुभृतां तनुजिस्तनः किम् ? ॥ ३ ॥

इत्थं न किञ्चिदपि साधनसाध्यजातं,

स्वप्नेच्छजालसदृशं परमार्थगन्धम् ।

अत्यन्तनिवृत्तिकरं यदपेतवाच्यं,

तद् ब्रह्म वाञ्छत जना यदि चेतनाऽस्ति " ॥ ४ ॥ इत्यादिना ।

" पुण्यफलं ति दुक्खं ति । " यत एवमुक्तप्रकारेण दुः-

खेऽपि सुखाभिमानः, तस्मात्पुण्यफलमपि सर्वं तत्त्वतो दुः-

खमेवेति ॥ ११९० ॥

एतदेव प्रपञ्चयति—

विमयमुहं दुक्खं चिय, दुक्खपडियारओ तिगिच्छ व्व ।

तं मुहमुवयाराओ, नो उवयारो विशा तच्चं ॥ ११९० ॥

विषयसुखं तत्त्वतो दुःखमेव, दुःखप्रतीकाररूपत्वात्, कुपुण्णाना-
शौरोगकायपानच्छेदनदम्भनाऽऽदिविचिक्त्वात् । यच्च लोके

तत्र सुखत्रयपदेशः प्रवर्तते, स उपचारात् । न चोपचारस्तथ्यं पारमार्थिकं विना कापि प्रवर्तते, माणवकाऽऽदौ सिद्धाऽऽनुपचारवदिति ॥२००६॥

ततः किमित्याह-

तम्हा जं मुत्तमुहं, तं तच्चं दुक्खसंखएऽवस्सं ।

मुण्णिणोऽणावाहस्स व, णिप्पदियारप्पसुईओ ॥२००७॥

तस्माद्यन्मुक्तस्य संबन्धि तदेव सुखं तथ्यं निरुपचारितम् । कुतः ? स्वाभाविकत्वेन निष्प्रतीकाररूपस्य तस्य प्रसुतेरुपपत्तेः । कथम् ? अवश्यम् । क सति ? दुःखसंक्षये । सांसारिकं हि सर्वं पुण्यफलमपि दुःखरूपतया समर्थितं, ततः पापफलम्, इतरथा सर्वं दुःखमेवेहास्ति, नान्यत्, तच्च मुक्तस्य क्रीणम्; अतस्तत्संक्षये अवश्यं तया यत् तस्य निष्प्रतीकारं स्वाभाविकं निरुपमं सुखमुत्पद्यते, तदेव तथ्यम् । कस्त्वेव ? विशिष्टज्ञानवतोऽनावाधस्य मुनेरिव ।

उक्तं च-

" निज्जिनमदमदनानां, चाक्खायमनोविकाररहितानाम् ।

विनिवृत्तपराशाना-मिहैव मोक्कः सुविहितानाम्" ॥१॥ इति ॥२००७॥

अथवा प्रकारान्तरेणापि मुक्तस्य तथ्यसुखसंभवमाह-

जह वा नाणमओऽयं, जीवो नाणावघाड चावरणं ।

करणमणुगहकारिं, सव्वाऽऽवरणक्खए सुच्छी ॥२००८॥

तह सोक्खमओ जीवो, पावं तस्सोवघाडयं नेयं ।

पुप्फमणुगहकारिं, सोक्खं सव्वक्खए सयलं ॥२००९॥

यथा वाऽनन्तज्ञानमयोऽसौ स्वरूपेण जीवः । तदीयज्ञानस्य च मत्यावरणाऽऽदिकमावरणमुपघातकं मन्तव्यम् । करणानि त्विन्द्रियाणि तज्ज्ञानस्य, सूर्याऽऽतपस्य तद्वावरणकमेघपटल-चिद्राणीवोपकारकाणि । सर्वाऽऽवरणक्षये तु ज्ञानशुद्धिर्निर्मलता सर्वथाऽवभासकत्वलक्षणा भवति । प्रकृतयोजनामाह- तथा तेनैव प्रकारेण स्वरूपतः स्वाभाविकानन्तसौख्यमयो जीवः, तस्य च सुखस्यैवोपघातकारकं पापकर्म विक्रयम् । पुण्यं त्वनुत्तरसुरपर्यन्तसुखफलं तस्य स्वाभाविकसुखस्यानुग्रहकारकम् । ततः सर्वाऽऽवरणापगमे प्रकृष्टज्ञानमिव समस्तपुण्यपापक्षये सकलं परिपूर्णं निरुपचारितं निरुपमं स्वाभाविकमनन्तं सुखं भवति सिद्धस्येति ॥ २००८ ॥ २००९ ॥

अन्येन वा प्रकारेण मुक्तस्य तस्य सुखसम्भवमाह-

जह वा कम्मक्खयओ, सो सिक्खत्ताइपरिणइं लभइ ।

तह संसारईयं, पावइ ततो चिय मुहं ति ॥ २०१० ॥

यथा वा सकलकर्मक्षयादसौ मुक्ताऽऽत्मा सिद्धत्वाऽऽदिपरिणतिं ब्रभते, तत एव सकलकर्मक्षयात् संसारानीतं वैषयिकसुखाद्विषयस्वरूपं निरुपमं तथ्यं सुखं प्राप्नोति । एतेन यदुक्तम्-" क्रीणपुण्यपापत्वेन कारणान्नावाक्षिः सुखदुःखो मुक्ताऽऽत्मा, व्योमवत्" इत्येतदपि प्रत्युक्तं द्रष्टव्यम्, 'कारणाभावात्' इत्यस्य हेतोरसिद्धत्वात्, सकलकर्मक्षयलक्षणकारणजन्यत्वेन सिद्धसुखस्य सकारणत्वादिति ॥ २०१० ॥

यदुक्तम्-" आधारो देहो चिचय, जं सुहदुक्खोवल्लद्धीणं" (२००३) इति; तत्राऽऽह-

सायाऽसायं दुक्खं, तच्चिरहम्मि य मुहं जओ तेणं ।

देहिंदिएसु दुक्खं, सोक्खं देहिंदियाभावे ॥ २०११ ॥

ननु यत्पुण्यफलं सातं सुखतया लोकव्यवहारतो रुढं, तत्सर्वं दुःखमेवेत्यनन्तरमेव समर्थितम् । असातं तु पापफलत्वाच्चिर्विवादं दुःखमेव । एवं च सति सर्वं दुःखमेवास्ति संसारे, न सुखम् । तच्च दुःखं सिद्धस्य सर्वथा क्रीणम् । अतस्तद्विरहे यद्यस्मात्सिद्धस्य स्वाभाविकं, निरुपमम्, अनन्तं च युक्तिसिद्धमेव सुखं, तेन तस्मात्कारणात् पारिशेष्यन्यायात् संसारिणामेव जीवानां देहेन्द्रियेष्वानुभूतेषु यथोक्तस्वरूपं दुःखम्, सुखं तु देहेन्द्रियाणां एव, सिद्धस्य क्षीणनिःशेषसुखदुःखत्वेन तस्य तत्र युक्तिसिद्धत्वादिति ॥ २०११ ॥

अथवा देहेन्द्रियाभावे सुखाभावलक्षणा दोषस्तस्य प्रवृत्तु यः, किमित्याह-

जो वा देहिंदियजं, सुहमिच्छइ तं पनुच्च दोसोऽयं ।

संसाराईयमिदं, धम्मंतरमेव सिद्धिसुहं ॥ २०१२ ॥

यो वा कश्चित् संसारजिनन्दी मोहमूढः परमार्थादर्शी विषयामिषमात्रगृहो देहेन्द्रियजमेव सुखं मन्यते, न तु सिद्धिसुखं, तस्य तेन स्वप्नेऽप्यदर्शनात्, तस्य यादिनः संसारविपक्षे मोक्षे प्रमाणतः साधिते सति " निःसुक्तः, सिद्धः, देहेन्द्रियाभावात् " इत्ययं दोषो भवेत्, न त्वस्माकं संसारातीतं पुण्यपापफलसुखदुःखाभ्यां सर्वथा विलक्षणं धर्मांतरजतमेवानुपममक्षयं निरुपचारितं सिद्धिसुखमिच्छतामिति ॥ २०१२ ॥

अत्र प्रथमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

कह नणु मेयं ति मई, नाणाणावाहउ ति नणु जणियं ।

तदण्णिवं णाणं पि य, चेयणधम्मो ति रागो व्व ॥ २०१३ ॥

अत्रैवंभूता मतिः परस्य भवेत्-नविच्छन्ति भवन्तः सिद्धस्य यथोक्तं सुखं, किन्तु नेच्छामात्रो वस्तुसिद्धिः, अपि तु प्रमाणतः; नतो येन प्रमाणेन तत्सिद्धयति तद्वक्तव्यम् । अनुमानेन तदनुमीयत इति चेत्, तर्हि केनानुमानेन तदनुमेयम्-अनुमीयत इत्यर्थः ? इत्याह-" नाणाणावाहउ ति नणु भणियं ति ।" ननु भणितमत्रार्थे प्रागनुमानं सिद्धस्य प्रकृतं सुखं, ज्ञानत्वे सत्यनावाधत्वाद्, मुनिवदिति । पुनरपि परः प्राऽऽह-यथेवं तर्ह्यनित्यं सुखं ज्ञानं च सिद्धस्य, चेतनधर्मत्वात्, रागवदिति ॥ २०१३ ॥

अथवा हेत्वन्तरमाह-

कयगाइभावओ वा, नाऽऽवरणाऽऽवाहकारणाजावा ।

उप्पायट्टिजंग-स्सहावओ वा न दोसोऽयं ॥ २०१४ ॥

अथवाऽनित्ये सिद्धस्य सुखज्ञाने, तपःप्रभृतिकष्टानुष्ठानेन क्रियमाणत्वात्, आदिशब्दाद्भूतप्रादुर्भावात्, घटवदिति । अत्रोत्तरमाह-" नावरणेत्यादि ।" न सिद्धस्यानित्ये ज्ञानसुखे । कुतः ? आवरणं चाऽऽवाधश्चाऽऽवरणाऽऽवाधौ, तयोः कारणं हेतुस्तस्याभावात्, आकाशवदिति । इदमुक्तमभवति-सिद्धस्य ज्ञानं सुखं च यद्यपगच्छेत् तदा स्यादनित्यम्, अपगमश्च ज्ञानस्याऽऽवरणोदयात्, सुखस्य त्वावाधहेतुच्युतादसातवेदनीयो-दयाऽऽदिकारणाद्भवेत्, आवरणवेदनीयाऽऽदीनि च मिथ्यात्वाऽऽदिभिर्वन्धहेतुभिर्बध्यन्ते, ते च सिद्धस्य न विद्यन्ते, अतस्तदभावाद् नाऽऽवरणाऽऽवाधाकारणसद्भावः, तदभावाच्च न सिद्धस्य

ज्ञानसुखापगमः, तदसत्त्वे च तयोः सदाऽवस्थितत्वात्
कथमनित्यत्वम् ? । न च चेतनधर्माः सर्वेऽप्यनित्या प्रवन्ति,
जीवगतद्रव्यत्वात्तन्वाऽऽदिनिर्व्याभिचारात् । 'ततश्च चेतनधर्म-
त्वात्' इत्यनैकान्तिको हेतुः न यः—ह्यनकत्वाऽऽदिरप्यनैकान्ति-
कः । घटप्रवृत्ताभावेन व्यभिचारात् । अस्मिन्व्याप्यम्, सिद्धस्य
ज्ञानसुखयोः स्वाभाविकत्वेन ह्यतकत्वाऽऽद्ययोगात् । आवरणा-
ऽऽशयकारणाभावेन च तत्तिरोजावमात्रमेव निवर्तते, न पुनस्ते
क्रियेते, घटाऽऽदिवत्, नाप्यभूते प्रादुर्भवतः, विशुद्धादिवत्,
येन तयोरनित्यत्वं स्यात् । न हि घनपटलापगमे चन्द्रज्यो-
त्स्नायाः सूर्यप्रभाया वा तिरोजावमात्रनिवृत्तौ कृतकत्वम्,
अनृतप्रादुर्भावो वा यत्कुं युज्यत इति ।

अथ तेनाऽऽविर्भूतेन विशिष्टेन रूपेण कृतकत्वादित्ये सिरस्य
ज्ञानसुखे, प्रतिक्षणं च पर्यायरूपनया हेतुविनाशो ज्ञानस्य
विनाशात्, सुखस्यापि प्रतिसमर्थं परापररूपेण परिणामादे-
तयोरनित्यत्वमुच्यते, तर्हि सिद्धसाध्येतेति दर्शयति—“उपपा-
द्वि” इत्यादि । इत्यमात्माऽऽकाशघटाऽऽदिरूपस्य सर्वस्यापि
वस्तुस्तोमस्य स्थित्युत्पादप्रत्ययस्वाभाव्याच्युपगमात्सिरस्य-
रुद्रज्ञानयोरपि कथञ्चिदनित्यत्वाद् नायं तदनित्यत्वाऽऽपि-
सत्त्वोऽस्माकं दोष इति ॥ २०१४ ॥

तदेवं जीवस्य सदवस्थालक्षणं निर्वाणं, निवृत्तस्य च निरु-
पमसुखसङ्गाधं युक्तिः प्रसाध्य देशोक्तद्वारेणापि
तत्साधनार्थमाह—

न ह वै समरीरस्य, पियऽपियावहाविरेवमादि व जं ।
तदमोक्षे नासम्भिव, सोक्ताज्ञावम्भिव न जुक्तं ॥ २०१५ ॥

“न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपदतिरस्ति । ” “अश-
रीरं वा वसन्तं प्रियाप्रिये न स्पृशतः” इति च यद्वेदोक्तं, तद-
प्यमोक्षे मोक्षाभावे-जीवकर्मणोर्वियोगेनच्युपगम्यमाने इत्यर्थः ।
तथा—“मनिरपि न प्रकाशते” इति चचनाद् मुक्तावस्थायां सर्वथा
नाशे वा जीवस्याऽच्युपगम्यमाने, सत्त्वे वा मुक्ताऽऽत्मनः सुखा-
भाव इत्यभावे न युक्तं प्राप्नोति—अच्युपगमविरोधस्तत्वेत्य-
र्थः । अनेन हि वाक्येन किञ्च यथोक्तो मोक्षः, मुक्तौ च नि-
ष्कर्मणो जीवस्य सत्त्वं, निरुपमसुखं च तस्य, एतानि त्रीण्यपि
अच्युपगम्यन्ते । एतच्च पुरस्ताद्भाष्योक्तकरिष्यते । ततोऽस्य त्रि-
त्यस्य निषेधं कुर्वतस्तत्राच्युपगमविरोध इति भावः ॥ २०१५ ॥

अत्राऽऽद्यन्तपक्षौ परिरुद्धं मध्यगतं जीवनाशपक्षसंज्ञविन-
मच्युपगमविरोधं परिरुद्धं तावत्परः प्राऽऽह—

नटो असरीरो क्षिय, सुहृत्कुलां पियऽपिआइं च ।
ताइं न फुसंति नटं, फुडयसरीरं ति को दोसो ॥ २०१६ ॥

“न ह वै” इत्यादिष्वेदवाक्यस्य किञ्च परोऽमुमर्थं मन्यते-
शरीरः सर्वनाशेन नष्टः खरविषाणकल्प एवोच्यते, तमेवंच-
तमशरीरं नष्टं प्रियाप्रिये सुखदुःखे यन्न स्पृशतः, तत्स्फुटमेव
ब्रुष्यत एवेदम्, नष्टस्य सुखदुःखस्पर्शायोगात्, अशरीरशब्देन
च जीवनाशमभिधानात् । एवंचुते चास्य वाक्यस्यार्थं सुमुक्तोर्जी-
वस्य निर्वाणप्रदीपस्येव सर्वनाशमच्युपगच्छतां कोऽस्माकम-
च्युपगमविरोधलक्षणो दोषः ? न कश्चिदपीति पराजिप्राय इ-
ति ॥ २०१६ ॥

अत्र प्रमासस्य भगवान् वीधान्यधात्वमवगम्य, एतेषां वेद-
पदानां यथाऽवस्थितमर्थं व्याचिख्यासुराह—

वेयपयाण य अर्थं, न सुहु जाणसि इमाणं तं सुणसु ।
असरीरञ्चवणसो, अधणो व्व सओ निसेहाओ ॥ २०१७ ॥
न निसेहाओ य अक्क—म्मि तन्विहे चेव पच्चओ जेण ।
तेणासरीरगहणे, जुत्तो जीवो न खरसिगं ॥ २०१८ ॥

आयुष्मन् ! प्रमास ! न केवलं युक्तिः, वेदपदानामभीपामर्थं
च त्वं सुष्टु न जानासि, ततस्तं शृणु—“न ह वै” इत्यादि-
पूर्वार्कं सुगमत्वाद्वा ग्राह्ये न व्याख्यातं, तदपि सुख-
प्रतिपत्त्यर्थं व्याख्यायते—“न” इति निपातो निषेधार्थः ।
‘ह वै’ इत्येतदपि निपातद्वयं हिशब्दार्थत्वाद्यसादर्थं । सह
शरीरेण वर्तत इति सशरीरो जीवस्तस्य सशरीरस्येत्यत्र
एवकारो द्रष्टव्यः । ततश्चायमर्थः—यस्मात् सशरीरस्य जी-
वस्य प्रियाप्रिययोः सुखदुःखयोरपदतिर्विधातोऽन्तरं नास्ति,
न त्वशरीरस्य ; तस्मादशरीरं शरीरगहितं मुक्त्यवस्थायां व-
सन्तं लोकात्प्रस्थितं जीवं प्रियाप्रिये सुखदुःखे न स्पृशतः ।
इदमुक्तं भवति—यावदयं जीवः सशरीरः, तावत् सुखेन दुःखे-
न वा अन्यतरेण कदाचिदपि न मुच्यते । अशरीरस्त्वसौ
क्षीणवेदनीयत्वात् सुखदुःखाभ्यां कदाचिदपि न स्पृश्यत इति ।
एवंभूते चास्य वाक्यस्यार्थं सति योऽयमशरीरव्यपदेशः, असौ
सत एव विद्यमानस्यैव जीवस्य मुक्त्यवस्थायां विधीयते, न तु
सर्वथा नष्टस्य । कुत ? इत्याह—निषेधात्, इह यो यस्य निषेधः
स तस्य सत एव विधीयते, न त्वसतः, यथाऽधन इति, अत्र सत
एव देवदत्तस्य धननिषेधो विधीयते, न त्वसतः खरविषाणस्य ।
आह—न विद्यते शरीरं यस्येत्येवं निषेधादन्यपदार्थं जीव
एव कथं प्रतीयते ? इत्याह—“न निसेहमो य” इत्यादि व्या-
ख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेः पर्युदासवृत्तिना नञा निषेधो नञ-
निषेधस्तस्माच्च निषेधात् कारणान् सशरीरादन्यस्मिन्तद्विध
एव शरीरसदृशे कस्मिन्निषेधपदार्थे संप्रत्ययो विज्ञेयः, यथा
“न ब्राह्मणोऽब्राह्मणः” इत्युक्ते ब्राह्मणसदृशः क्षत्रियाऽऽदिरेव
गम्यते, न तु तुच्छरूपो भावः । उक्तं च—“नञिव्युक्तमन्यस-
दृशाधिकरणे लोके तथाह्यपेगतिः” इति । इह च शरीरस-
दृशोऽशरीरो जीव एव गम्यते, द्वयोरच्युपयोगरूपत्वेन सह-
शत्वात् । न चेह शरीरं सादृश्यबाधकं, तस्य जीवेन सह
क्षीरनीरन्यायतो लोलीभूतत्वेनैकत्वादिति । तदेवं येन यस्मा-
त् कारणात् नञनिषेधादन्यस्मिन्तद्विध एवाव्यपदार्थं सम्प्र-
त्ययो भवति, तेन तस्मात्कारणात्, ‘अशरीरं वा वसन्तम्’
इत्यत्राशरीरग्रहणे जीव एवाशरीरो युज्यते, न तु खरविषाणं
तुच्छरूपोऽभाव इत्यर्थः । तदेवमशरीरमिति व्याख्यातम् ।
॥ २०१७ ॥ २०१८ ॥

इदानीं “वा वसन्तम्” इत्येतद्व्याचिख्यासुराह—

जं व वसंतं संतं, तमाह वासइओ सदहें पि ।
न फुसेज्ज वीयरगं, जोगिणमिद्वेयरविसेसा ॥ २०१९ ॥

यस्माच्चाशरीरं, कथंभूतम् ? वसन्तं लोकाग्रे निवसन्तं, ति-
ष्ठन्तमिति यावत् । अनेन वसनविशेषणेन तमशरीरशब्दवाच्यम-
र्थं सन्तं विद्यमानमाह, न त्वसद्भूतं, वसनस्य सकर्मत्वात् ।
तस्मात्कथं जीवनाशरूपं निर्वाणं स्यात् ? न केवलमशरीरं मुक्तं,

किं तु वाशब्दात् सदेहमपि सशरीरमपि वीतरागं क्लीणोपशम-
मोहयोगिनं परमसमाधिमन्तं भवस्थमपि न स्पृशेयुः । के ?
इष्टेतरविशेषाः, सुखदुःखभेदा इत्यर्थः ॥ २०१६ ॥

प्रकारान्तरेणापि "वाच सन्तम" इत्येतद्व्याचिख्यासुराह-
वाच त्ति वा निवाओ, वासदत्थो जवंतमिह संतं ।

बुज्झाऽव त्ति व संतं, नाणाइविमिद्वपहवाऽह ॥ २०२० ॥

वा इत्यथवा- 'वाच' इत्ययं शब्दो निपातः, स च वाशब्दा-
र्थः । न तश्चाशरीरं सन्तं जवंतं मुक्तौ विद्यमानं जीवं प्रियाप्रिये
न स्पृशतः, वाशब्दात् सशरीरमपि वीतरागं न ते स्पृशतः । य-
दि वा वसन्तमित्यन्यथा व्याख्यायते- "बुज्झाऽव त्ति येत्या-
दि" । 'वा' इत्यथवाऽयमर्थः । "वाच संतं त्ति ।" रक्षण-
गनिप्रीत्यादिष्वेकोनविंशताचर्येष्ववधातुः पठ्यते । गत्यर्थाश्च
धातवो ज्ञानार्था अपि भवन्ति । ततश्चाह-विनेय ! त्वमेवं बु-
ध्यस्व । किं तदित्याह-अशरीरं सन्तं मुक्तवत्स्यायां विद्यमानं
जीवम्, अथवा ज्ञानाऽऽदिभिर्गुणैर्विशिष्टं सन्तमित्याह-भूते,
प्रियाप्रिये न स्पृशतः । वाशब्दात् सशरीरमपि वीतरागमिति
तथैवेति ॥ २०२० ॥

आह-नन्वेवमक्षरकुट्या मयापि स्वाभिप्रायसिद्धये
व्याख्यानान्तरं कर्तुं पार्यत एव, न हीयं भव-
तैव केवलेन क्रेण्या प्रहीता, इत्यभिप्रा-
यवतः परस्य मतमाशङ्क्य प-
रिहरन्नाह-

न वसंतं अनसंतं, ति वा मई नासरीरगहणाओ ।

फुसणाविसेसणं पि य, जओ मयं संतविसयं ति ॥ २०२१ ॥

"अशरीरं वाऽवसन्तं" इत्यत्र लुप्तस्य अकारस्य दर्शनात्
न वसन्तमवसन्तं काप्यतिष्ठन्तमिति व्याख्यानतो नास्ति मु-
क्त्यवस्थायां जीवः, काप्यवसनात्, असत्त्वादेव च नामुं प्रिया-
प्रिये स्पृशत इति परस्य मतिर्भवेत् । तदेतन्न । कुतः ? इत्याह-
अशरीरग्रहणान्मुक्तौ जीवसिद्धेः । किञ्च-"प्रियाप्रिये न स्पृशतः"
इति यदशरीरस्य स्पृशनाविरोधं, तदपि यस्मात् साक्षिपयमेव
मतं, तस्मात् मुक्तौ जीवस्याभावः । यदि हाशरीरशब्दस्य जी-
वाभावो वाच्यः स्यात्तदा तं प्रियाप्रिये न स्पृशत इति विशेष-
णमनर्थकं स्यात् । न हि "वन्ध्यापुत्रं प्रियाप्रिये न स्पृशतः"
इति विशेष्यमाणं विराजते । तस्मान्मुक्तवत्स्यो जीव एवाश-
रीरशब्दवाच्यः, न पुनस्तद्भावः । ततो नाकारप्रत्ययेव्याख्यानं
शुज्यत इति । तदेवम् "अशरीरं वा वसन्तम्" इत्यनेन जीवका-
मेणशरीरवियोगलक्षणस्य मोक्षस्य मुक्तजीवसत्त्वस्य चाभि-
धानात्तन्निषेधं कुर्वन्तस्त्वाभ्युपगमविरोध एवेति ॥ २०२१ ॥

एवमपि मुक्तस्य सुखाभावलक्षणं तृतीयपक्षमप्रतिविहितमे-
वोत्पद्यन् परः प्राऽऽह-

एवं पि होज्जं मुक्तो, निस्सुहडुक्खत्तणं तु तदवत्तं ।

तं नो पियऽपियाई, जम्हा पुमेयरकयाई ॥ २०२२ ॥

नाणावाहत्तणओ, न फुसंति वीयरागदोसस्म ।

तस्स पियमपियं वा, मुत्तमुहं को पसंगोऽस्य ? ॥ २०२३ ॥

एवमप्युक्तप्रकारेण मुक्तो जीवो भवेदित्यकामैरन्युपगतम-
स्माभिः, तथा च सति जीवस्य कर्मवियोगलक्षणो मोक्षः, तत्र
जीवसत्त्वं च सिद्धम् । यत्तु निःसुखदुःखत्वं सिद्धस्य मया प्रेरि-
तं, तत् "प्रियाप्रिये अशरीरं न स्पृशतः" इति वचनात् तदव-
स्थमेव । अत्रोत्तरमाह-तदेतन्न, यस्मात्पुण्यपापकर्मजनिते एव
जीवानां प्रियाप्रिये सांसारिकसुखदुःखे जयतः, ते च तं क्लीण-
निःशेषपुण्यपापकर्माणं सकलसंसारार्णवपारप्राप्तं मुक्ताऽऽत्मानं
न स्पृशत इत्युत्तरगाथायां संवन्धः । न चैतावता तस्य निःसुख-
त्वमिति स्वयमेव दृष्टव्यम् । कुतः ? इत्याह-(नाणेत्यादि)ज्ञानत्वे
सत्यनावाधरूपत्वादित्यर्थः । यच्च तद् मुक्तस्य सुखं मुक्तसुखं
स्वाभाविकं निष्प्रतीकारं निरुपमं च । "मुत्तस्स परं सोखं,णा-
णाणावाहओ जहा मुणिणो" (१९९२) इत्यादिना प्रागेव सा-
धितं, तत्तस्य वीतरागद्वेषस्य मुक्ताऽऽत्मनो न प्रियं न पुण्यजनि-
तं सुखं भण्यते, न चाप्रियं न पापजनितं दुःखं भण्यते, किं त्वे-
ताभ्यां सर्वथा विलक्षणम्, अकर्मजनितत्वेन स्वाभाविकत्वा-
त्, निष्प्रतीकाररूपत्वात्, निरुपमत्वात्, अप्रतिपातित्वाच्चेति ।

अथ "को पसंगोऽस्य त्ति" "अशरीरं प्रियाप्रिये न स्पृशतः"
इत्युक्ते कोऽत्र मुक्ताऽऽत्मनि मुक्तसुखाभावप्रसङ्गः, न कश्चिदित्य-
र्थः । पुण्यपापजनितप्रियाप्रिययोरभावे तस्य सुतरामेव भावात् ।
तस्मात् "न ह वै सशरीरस्य" इत्यादिबेदपदैर्यथोक्तनीत्या जीव-
कर्मणशरीरविरहलक्षणे मोक्षः, मुक्तावस्थस्य च जीवस्य सत्त्व-
म्, तथा "अशरीरं प्रियाप्रिये न स्पृशतः" इत्यतोऽपि वचनात्
पुण्यपापक्षयसमुत्थं स्वाभाविकम्, अप्रतिपाति सुखं चास्य इत्ये-
तत् त्रितयं सिद्धम् । अत एतदनभ्युपगच्छतस्त्वाभ्युपगमविरोध
इति स्थितम् । यदपि-"जरामयं वैतत् सर्वं यदग्निहोत्रम्"
इत्येतस्माद्वाक्यान्मोक्षहेतुक्रियाऽऽरम्भयोग्यकालाभावान्मोक्षा-
भावं शङ्कते । तदध्ययुक्तम् न दर्शयपरिज्ञानात् । तस्य ह्ययमर्थः-
यदेतदग्निहोत्रं तज्जावजीवं सर्वमपि कालं कर्त्तव्यं, वाशब्दात्
मुमुक्षुनिर्माक्रेतुभूतमप्यनुष्ठानं विधेयमिति । इत्येवं वेदपक्षो-
द्वारेण युक्तिभिश्च प्रसाधितो मोक्षः । त्विच्छ प्रज्ञासस्य तत्सं-
शयः ॥ २०२२ ॥ २०२३ ॥

ततः किं कृतवानसावित्याह-

छिन्नमि संसयम्पी, जिणेण जरमरणविप्पमुक्केण ।

सो समणो पव्वइओ, तिहि ओसहसंहियसएहि ॥ २०२४ ॥

व्याख्या पूर्ववदिति । २०२४ विशेषः । सिद्धसुखे, कर्म० ५ कर्म० ।
(स्त्रीनिर्वाणचर्चा, प्रकीर्णकवार्ताश्च 'मोक्ष' शब्दे संग्रा-
हित्यस्ते) विख्यापने, आवा० ४ अ० । (तीर्थं कृतां निर्वाणं
'तिथ्यर' शब्दे वक्ष्यते) निर्वाणप्रधानैककारणत्वाभिर्वाणम् ।
प्राणातिपातनिवृत्तौ, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । दुःखकथने, दे०
ना० ४ वर्ग ३३ गाथा ।

शिववाणग-निर्वाणहृग-न० । मुक्तिकारणे, पञ्चा० १६ विव० ।

शिववाणगमणकाह-निर्वाणगमनकाह-पुं० । मोक्षगमनप्रत्या-
सन्नसमये, दर्श० ४ तत्त्व ।

शिववाणगमणपञ्चवसाणफल-निर्वाणगमनपर्यवसानफल-
त्रि० । निर्वाणगमनं मुक्तिप्राप्तिः पर्यवसाने आनुपङ्गिकसुरमनु-
जसुखानुभवपर्यन्ते फलं यस्यासौ निर्वाणगमनपर्यवसानफ-
लः । पा० । निर्वाणगमनं मोक्षगमनमेव पर्यवसानं परमाथ-
रूपं फलं यस्य स तथा । मोक्षकहेतौ, ध० । "असिंहिसं-

चयस्स गिन्वाणगमणपञ्चवसाणफलस्स ञ्मस्स धम्मस्स । ”
ध० २ अधि० ।

गिन्वाणगमण-निर्वाणनगर-न० । निर्वाणपुरे, द० प० । “ ध-
म्मं जिणपणत्तं, सम्ममिणं सद्दहामि तिविहेणं । तसयावरचु-
अहियं, पंथं निन्वाणनगरस्स ॥ १ ॥ ” द० प० ।

गिन्वाणपय-निर्वाणपद-न० । निष्कर्मताहेतुपदे, अष्ट० ५ अष्ट० ।

गिन्वाणपसाहण-निर्वाणप्रसाधन-न० । मोक्षसाधने, पं० व०
३ द्वार ।

गिन्वाणपुर-निर्वाणपुर-न० । ईपत्तगगाराऽऽख्ये सिद्धिपत्तने,
आव० ४ अ० । दर्श० ।

गिन्वाणजावि [ण]-निर्वाणभाविन्-त्रि० । निर्वाणे जवि-
प्यतीति निर्वाणभावी । भव्ये, विशेष० ।

गिन्वाणभूय-निर्वाणभूत-त्रि० । असावधानुष्ठानच्रुते, सूत्र० ।
“ गिन्वाणभूय प रिउवएजा । ” अस्यायमर्थः-यथा हि निर्वृतौ
निर्वाणपारत्वात् कस्यचिदुपघाते न वर्तते, एवं साधुरपि साव-
धानुष्ठानरहितः परि समन्ताद् व्रजेदिति । सूत्र० १ भू० १० अ० ।

गिन्वाणमग-निर्वाणमार्ग-पुं० । निर्वृतिनिर्वाणं, सकलकर्मक-
यजमात्यन्तिकं सुखमित्यर्थः । निर्वाणस्य मार्गो निर्वाणमार्गः ।
परमनिर्वृतिकारणे, आव० ४ अ० । ध० । आतु० । सिद्धिकेवा-
वाप्तियथे, उपा० २ अ० । सकलकर्मविरहजसुखोपाये, ज० ६
श० ३३ उ० ।

गिन्वाणमहावार-निर्वाणमहावाट-पुं० । सिद्धिमहागोस्थान-
विशेषे, उपा० ७ अ० ।

गिन्वाणमहोयस-निर्वाणमहौजस-पुं० । परवते वर्षे जविष्यति
सप्तमे तीर्थकरे, ति० । प्रव० ।

गिन्वाणवाड[ण]-निर्वाणवादिन्-पुं० । निर्वाणं सिद्धिकेवाऽऽ-
ख्यं कर्मच्युतिलक्षणं स्वरूपतस्तत्प्रापयप्राप्तिहेतुतो वा वादितुं
शीलं येषां ते तथा । निर्वाणपथदेशके, “ पक्खासु वा गेव्हे वे-
णुदेवे, गिन्वाणवादीणिह णायपुत्ते । ” (२१) । सूत्र० १ भू० ६ अ० ।

गिन्वाणवीय-निर्वाणवीन-न० । मोक्षसुखयोहेनौ, सूत्र० १
भू० १२ अ० ।

गिन्वाणमाहण-निर्वाणसाधन-न० । स्त्री० । परमपदप्रापके,
सुखनाधने च । प० १५ विव० । स्त्रियां ङोप् । “ निर्वाणसा-
धनीति च, फलदा तु यथार्थसंज्ञाभिः । ” (१०) निर्वाणं साधय-
तीति निर्वाणसाधनी । मनोयोगसारायाम्, प० ९ विव० ।

गिन्वाणसिद्धा-निर्वाणशिला-स्त्री० । उज्जयन्तशैले नेमिनाथ-
शिलायाम्, “ कन्दपकप्परागा, कुगईविह्वणनेमिनाहस्स । गि-
न्वाणसिद्धा नामे-ण अत्थि भुवणम्मि विक्खाया ॥ १ ॥ ” ती०
३ कल्प ।

गिन्वाणसुह-निर्वाणसुख-न० । निर्वाणमशेषकर्मकृत्यसद-
चात्तौ वा विशिष्टकोशप्रदेशः । तेन तत्र वा सुखं निर्वाणसुखम् ।
मोक्षसुखे, आचा० १ भू० ३ अ० १ उ० ।

गिन्वाणसेट्ट-निर्वाणश्रेष्ठ-त्रि० । मोक्षप्रधाने, सूत्र० १ भू० ६
अ० ।

गिन्वाणाऽऽवेश-निर्वाणाऽऽवेश-पुं० । मोक्षाऽऽवेशे, “ यथाप्र-
कारा यावन्तः, संसाराऽऽवेशहेतवः । तावन्तस्तद्विपर्यासाः,
निर्वाणाऽऽवेशहेतवः ॥ १ ॥ ” सूत्र० १ भू० १२ अ० ।

गिन्वाणि [ण]-निर्वाणिन्-पुं० । अतीतायामुत्सर्पिण्यां
जाते भरतक्षेत्रजे द्वितीये तीर्थकरे, प्रव० ७ द्वार ।

गिन्वाणी-निर्वाणी-स्त्री० । श्रीशान्तिनाथस्य शासनदेव्याम्,
प्रव० २७ द्वार । सा च कनकराविः पद्माऽऽसना स्तुभुजा पु-
स्तकोत्पलयुक्तदक्षिणयाणिच्या, कमण्डलुकमवक्रक्षितवामक-
रक्ष्या च । प्रव० २७ द्वार ।

गिन्वाव-निर्वाप-पुं० । शाकघृताऽऽदिपरिमाणे, नि० चू० १ उ० ।

गिन्वावकदा-निर्वापकथा-स्त्री० । एतावन्तस्त्रय पक्षाभेदाः,
व्यञ्जनभेदा चेति भक्तकथायाम्, स्या० ४ डा० २ उ० ।

गिन्वावण-निर्वापण-न० । विद्यापने, दश० ४ अ० । अभा-
वाऽऽपादने, दश० ८ अ० ।

गिन्वावार-निर्वापार-त्रि० । व्यापाराभिर्गतो निर्वापारः ।
निरारम्भे, उच० ६ अ० । परिहृतकृपिपट्टपाट्याऽऽदिक्रिये,
उच० ६ अ० ।

गिन्वाविष्ण-निर्वाप्य-अव्य० । विध्याप्येत्यर्थे, नि० चू०
१ उ० ।

गिन्वाविय-निर्वापित-त्रि० । शीतशीकने, ज्ञा० १ भू० १३ अ० ।
निर्वाप्य-अव्य० । दाहजयाद्विध्यातं विधायेत्यर्थे, “ प-
ज्जालिया गिन्वाविया । ” दश० ५ अ० १ उ० ।

गिन्वाह-निर्वाह-पुं० । व्यवस्थापने, द्वा० ११ द्वा० ।

गिन्वाहण-निर्वाहन-न० । निःसारीकरणे, सूत्र० १ भू० १४
अ० । पञ्चा० ।

गिन्विह-निर्वृति-स्त्री० । मयुरानाथस्य पर्वतकनुपस्य सुताया-
म्, यया राधावेधकृत्कुमारो भर्तृत्वेन वृत इति । पञ्चा० १४
विव० ।

गिन्विद्य-निर्विकृतिक-न० । विकृतिप्रत्याख्याने, प्रव० ।

निर्विकृतिक-न० । मनसो विकृतिहेतुत्वाद् विगतिहेतुत्वाद् वा
विकृतयो विगतयो वा यत्र तन्निर्विकृतिकं, निर्विकृतिकं वा ।
विकृतिप्रत्याख्याने, प्रव० । निर्विकृतिके अष्टौ नव वा आकारा
भवन्ति । यथा-“ गिन्विद्यस्य पञ्चक्खाह अन्नत्पणाभोगेणं
सहसागारेणं लेवालेवेणं गिहत्थमसठेणं उक्खित्तविघेगेणं
पमुच्च मक्खिण्णं पारिट्ठावणिवागारेणं महत्तरागारेणं
सव्वसमाहिवात्तिवागारेणं वोसिरइ । ” (प्रव०) आकाराः
पूर्ववद् व्याख्येयाः, नवरं (पमुच्च मक्खिण्णं ति) प्रती-
त्य सर्वथा कृतं नरमकाऽऽदिकमपेक्ष्य, अक्रितं स्नेहितमीपलौ-
कुमार्योत्पादनाद् अकृणकृणविशिष्टादुतायाश्चाभावाद् अलि-
तमिव यद्वर्तते तत्प्रतीत्य अक्षितं अक्षिताज्ञास इत्यर्थः । इह चायं
विधि-यद्यद्वृत्त्या घृताऽऽदि गृहीत्वा मण्डकाऽऽदि अक्षितं, तदा
कल्पते निर्विकृतिकस्य, धारया तु न कल्पते, इति व्युत्पत्तिवि-
कृतीः परिहरति । इह च यासु विकृतिषु उक्तिसविवेकः संनर्वात,
तासु नवाऽऽकाराः, अन्यासु छवरूपासु अष्टौ । ननु निर्विकृतिक
पवाऽऽकारा अभिहिताः, विकृतिपरिमाणप्रत्याख्याने तु कुत आ-
कारा अवगम्यन्ते? उच्यते-निर्विकृतिरुपग्रहेण सति विकृतिपरि-

माणप्रत्याख्यानस्यापि संग्रहो भवति, यतस्तत्रापि त एव तथैवाऽऽकारा भवन्ति । यथा एकाशनकस्य, पौरुष्याः पूर्वाद्धस्य च सुत्रे आकारा अभिदधिये, परं द्वाशनकस्य, साद्धपौरुष्या अपाद्धस्य च प्रत्याख्यानस्य त एव नवन्तीति प्रत्याख्यानं सूत्रानभिहितमपि नवति, अप्रमादवृत्तेः सर्वत्र संज्ञवादित्यदोषः ।

ननु निर्विकृतिके, विकृतिपरिमाणे वा प्रत्याख्याने काष्ठौ, क वा नव आकारा भवन्ति ? इत्याह—

नवणीओगाहिमगे, अद्वदहिपिसियघयगुने चैव ।

नव आगारा एसि, सेसदवाणं च अट्टेव ॥ १०७ ॥

नवनाते म्रङ्गणके, अवगाहिमके च पकात्रे, अद्वदधिपिशितघृतगुडे चैव । अद्वदप्रदणं सर्वत्र सम्बन्धनीयम् । नव च आकाराः (एसि ति) अमीषां विकृतिविशेषाणां भवन्ति । शेषाणां तु रूपरूपाणामप्येवाऽऽकाराः । अयमभिप्रायः—यत्रोक्तिसविवेकोऽद्वयरूपाणां नवनीतगुणाऽऽदीनां कर्तुं शक्यते, तत्र नवाऽऽकाराः, द्रवरूपाणां तु विकृतीनामुद्धर्तुमशक्यानामष्टावाकारा इति । प्रव० ४ द्वार । आच० नि० ।

आकाराः—

पंचेव य खीराऽऽइं, चत्तारि दहीणि सपि नवणीए ।

चत्तारि अ तेह्नाई, दो विअने फासिप दुबि ॥ १०८ ॥

महुपुगगनाई तिल्लि उ. चन्नचलओगाहिमं तु जं पक्कं ।

एएसि संसट्टं, वुच्छामि अट्टाणुपुव्वीए ॥ १०९ ॥

इदं विकृतिस्वरूपप्रतिपादकं गाथाद्वयं गतार्थमेव । अधुना एतदाकारा व्याख्यायन्ते—तथा—“ अणभोगसइसाकारा तहेव, लंवालेचो पुण जहाऽऽयंखिलो तहेव दच्छवो । गिहत्यसंसट्टो बहु वत्तवो चि गाहाहिं भण्णइ ।

ताओ पुण इमाओ—

खीरदहीविअमाणं, चत्तारि उ अंगुलाई संसट्टं ।

फाणियतेह्वघयाणं, अंगुलमेगं तु संसट्टं ॥ १०८ ॥

महुपुगगद्वारसयाणं, अहंगुल्यं तु होइ संसट्टं ।

गुलपुगगन्नवणीयं, अहामल्लगं तु संसट्टं ॥ १०९ ॥

गिहत्यसंसट्टस्स इमो विही—खीरेण कुसणिओ कूरो जइ वन्नइ, तस्स जइ कुंडगस्स ओयणाओ चत्तारि अंगुलाणि दुक्कं, ताहे निव्विगइयस्स कप्पइ, पंचमं चाऽऽरद्धं विगती य, एवं दधिसस्स वि, वियडस्स वि, केसु वि विसएसु वियरेण मीसिज्जइ ओयणो, ओगाहिमओ वा फाणियगुलस्स तेह्वघयाण य । एपहि कुसणिए जइ अंगुलं उवरि अत्थइ, तो वट्टइ, परेण न वट्टइ । महुस्स, पोमल्लरसगस्स य अहंगुलेण संसट्टं होइ, पिंडगुलस्स पुगलस्स नवणीयस्स अहामल्लगमेत्तं संसट्टं । जइ वट्टणि एयप्पमाणाणि कप्पइ, एगं पि बहुं न कप्पइ । इति गाथाद्वयार्थः ॥ १०८ ॥ उक्खित्तविवेगो जहा आरंखिले जं उद्धरिं तीरइ, सेसेसु नत्थि, पसुच्च मक्खियं पुण—जइ अंगुलीए गहाय मक्खेइ तेह्वेण वा घण वा, ताहे निव्विगइयस्स कप्पइ, अह धारए वुन्नइ, मणां पि न कप्पइ ।

इयानि पारिचावणियागारो—सो पुण एगासणएगछाणाइसाधारणो चि कट्टु विसेसेण पक्खिज्जइ, इति तन्निरूपणार्थमाह—आरंखिल्लमणायं—खिले चउत्थाइवालवुद्धसह ।

असहू अणहिंमिअए, पाहुणगनिमंतणा वलिआ ॥ १०९ ॥

विहिगहिअं विहिजुत्तं, उवरिअं जं जवे असणमाई ।

तं गुरु पाणुष्ठायं, कप्पइ आरंखिज्जइणं ॥ १०८ ॥

चउरो अ होति मंगा, पढमे जंगम्मि होइ आवालिआ ।

इत्तो अ तइअजंगे, आवालिआ होइ नायव्वा ॥ १०९ ॥

यद्वाऽत्रान्तरे प्रबुद्ध इव चोदकः पृच्छति—अहो ! तावद्भगवता “ एगासणएगट्टाणगआरंखिलचउत्थइउठमणिविइएसु पारिचावणियागारो वलिओ, न पुण जाणामि केरिसस्स साहुस्स पारिचावणियं दायव्वं, न दायव्वं वा ? । आरंखिओ भण्णइ—(आरंखिल्लमणायंखिले गाहा) पारिचावणियाभुंजणे जोगा साहू दुविहा—आरंखिलगा, अणायंखिलगा य । आरंखिलग—विरहिया—एगासणएगट्टाणचउत्थइउठमनिव्विगइपज्जवसाणा दसममत्तिगादीणं मंडलिए उवरिए पारिचावणियं न कप्पइ दाउं, तेसि पेज्जं, उएहयं वा दिज्जइ । अवि य—तेसि देवया च होज्ज—एगो आरंखिल्लिओ, एगो चउत्थजत्तिओ होज्ज । कयरस्स दायव्वं ? चउत्थजत्तियस्स । सो दुविहो—वालो, वुद्धो य । वालस्स य दायव्वं । वालो दुविहो—सहू, असहू य । असहूस्स दायव्वं । असहू दुविहो—हिंमियगो, अहिंमियगो य । हिंमियस्स दायव्वं । हिंमियओ दुविहो—वत्थव्वगो, पाहुणगो य । पाहुणगस्स दायव्वं । एवं ताव चउत्थजत्ते वालो असहू अहिंमिओ पाहुणगो पारिचावणियं भुंजाविज्जइ । तस्स असहू वालो असहू हिंमिओ वत्थव्वो । तस्स असति वालो असहू अहिंमिओ वत्थव्वो । पवमेतेण करणोवाएण चउहि एपहिं सोल्लस आवलिया मंगा भासियव्वा । तत्थ पढममंगियस्स दायव्वं; तस्सासति वित्तियस्स दायव्वं; नस्सासइ तइयस्स । एवं० जाव चरिमस्स दायव्वं । पत्तरपारिचावणियाए वा सव्वेसि दायव्वं । एवं आरंखिल्लियस्स छट्टमत्तियस्स सोल्लस मंगा विज्जसा । एवं आरंखिल्लियस्स अट्टमत्तियस्स सोल्लस मंगा । एवं आरंखिल्लियस्स निव्विगइयस्स सोल्लस मंगा, नवरं आरंखिल्लियस्स दायव्वं । एवं आरंखिल्लियस्स एकासणियस्स सोल्लस मंगा । एवं आरंखिल्लियस्स एगट्टाणियस्स सोल्लस मंगा । एवमेव आरंखिल्लिकल्हेव्वसंजोगेसु सव्वमेगं उन्नइ आवलिया भवति । आरंखिल्लिकल्हेव्वगो गओ ॥ एगो चउत्थमत्तिओ, एगो उट्टमत्तिओ, एत्थ वि सोल्लस, नवरं उट्टमत्तियस्स दायव्वं । एवं चउत्थजत्तियस्स अठमत्तिअस्स वि सोल्लस मंगा । एगो एगासणिओ, एगो एगट्टाणिओ, एगट्टाणियस्स दायव्वं, एत्थ वि सोल्लस । एगो एगासणिओ, एगो निव्विगइओ, एगासणियस्स दायव्वं, एत्थ वि सोल्लस । एगो एगट्टाणिओ, एगो निव्विगइओ, एगट्टाणियस्स दायव्वं, एत्थ वि सोल्लस जाय चि गाथार्थः । १०८ । तं पुण पारिचावणियं जहाविधिए गहिंयं विधिजुत्तं सेसं च तेसि दिज्जइ । तत्र (विधिगहिंयं विधिमुत्तं गाहा) विधिगहिंयं नाम—अलुकेण उगमियं पच्छा मंरुलीए करुपयरग (च्छेद) सीहखइएण वा विहीए जुत्तं, एत्तंविअं पारिचावणियं । जाहे गुरु भण्णइ—अज्जो । इमं पारिचावणियं इच्छाकारेण भुंजहि चि, ताहे से कप्पति चंदणं दाउं संदिसावेत्तं भोत्तव्वं ति । एत्थ चउमंगविज्जसा । १०९ । (चउरो य होति गाहा) विधिगहिंयं विधिजुत्तं १, विधिगहिंयं अविहिमुत्तं २, अविहिगहिंयं विधिजुत्तं ३, अविहिगहिंयं अविहिमुत्तं ४ । तत्थ पढममंगो—जिक्खं साधू हिंमि, तेण य अलुकेण बाहिं संजोवणादोसेण विप्पजडेण ओहारियं भत्तपाणं, पच्छा मं-

इतीए परगच्छेदो निसु विधौए समुद्दिहं । एवंविहं पुञ्चव-
त्रिनाणं आवलियाणं कप्पइ समुद्दिहन्ति ॥ ११ ॥ इयाणिवितिय-
भंगोः तदेव-विहीए गदियं, भुत्तं पुण्ण कागमियालादिदोसदुहं,
एवं आविहीए वुत्तं । नत्थ जइ उअए, न उअइजइ, न कप्पइ,
इतिमाई दोसा हवन्ति । परिसं जो देउ, जोय भुंजइ, दोएह वि-
विंगो कोरउ, अपुण कारए वा उअट्टियाणं पंचकल्लायं
उज्जइ ॥ १२ ॥ इयाणि तइयजंगो-तत्थ आविहेगदियं वीसुं १
उअओमगादिइयाणि भाणियवाणि । कत्थ पुरुगामेव पडिगहे
वियारिइ-एयं भे भोत्तंवे नि, आगनो पत्ता मंडलीए, रावणिएण
ममरसं काउं मंडलीए विहीए समुद्दिहं । एवंविहे जं उअ-
रियं, तं पारिच्छावणियागारं आवलियाणं विहिभुत्तं ति काउं
कप्पइ ॥ १३ ॥ उअत्थभंगे आवलियाणं न कप्पइ भोत्तं, ते चेव
पुञ्चवक्रिया दोसा । एवमेव ज्ञापकचफलाणं भणियं ति गा-
याऽर्थः ॥ ६४ ॥ आच ० ६ अ० ।

अथ यदुक्तं "निविद्यए अट्ट नय य आगारा (१०)"

इति, तद्विभागदर्शनायाऽऽह-

णवग।ओगाहिमए, अदवइदिपिनिगयगुत्ते चेव ।

णव आगारा तेमिं, सेसदवाणं च अट्टेव ॥ ११ ॥

नवनीनं च प्रज्ञम् । अचगाहेन स्नेहबोलनेन निर्वृ-
त्तमपगाहिमम्, तदेवाचगाहेनकं पक्काजं तथेति नवनी-
ताऽवगाहिमकम्, तत्र । तथाऽअचवं कठिनं यहधिपि-
शिनचुनगुडं प्रतीतस्वरूपं तत्र तथा । समाहारइन्द्रगर्भ-
कर्मधारयपदमिदम् । तथाऽअचदधिपिशितघृतगुरुमेव । चै-
वशब्दैः समुच्चयाधारणार्थौ । दर्शित एव चाऽनयोः प्रयोगः ।
किमित्याह-नवाऽऽकारा जयन्ति । एतेयुक्ताविशेषकस्य संभ-
वात् । तथाहि-अकस्थोपरि नवनीनं दधिपिशिताऽऽदीनि चाचवं
मुक्तं, तद्विकृत्यमाणं कठिनत्वेन सर्वथा विवेचयितुं शक्यमत-
स्तसंसृष्टमपि भक्तं भुजानस्य " उक्लिप्तविशेषेण " इत्येत-
दाकारवत्ताद् न भङ्गः । एवं तावदाकारनवकसंभव उक्तः ।
अथ तदष्टकसंभवाद्-तेषां दध्यादीनां विह्वलविशेषाणाम् ।
पूर्वमद्रव्यशब्देन विशेषणत्वादिह द्रवाणामिति विशेषणं द्रष्ट-
व्यम् । तथा शेषाः प्रागुक्तनवनीताऽऽदिव्यनिरिक्ता विह्वलविशे-
षाः, ते च ते द्रवाश्च श्लेषा जोजने निक्षिप्ताः सन्तः सर्वथा विवेकु-
मशक्याः शेषरूपाः, तेषां शेषरूपाणां मयाऽऽदीनाम् । अशब्दः
समुच्चये । सम्यग्निधने प्रत्याख्यान इति गम्यते । किमित्याह-अष्टै-
ष, न तु नव भवन्त्याकाराः । इह च विह्वल्यन्तरप्रत्याख्यानमपि
निर्विकृतिकमुच्यते । तेन यां मद्यद्वयतैलाऽऽदीनां प्रत्याख्यानं क-
रोति, नस्योक्तिसविवेकोच्चारणं नार्थवत्, दध्यादिप्रत्याख्यातुः पु-
नरर्थवत्, तद्विवेकस्य संज्ञादिति भावना । इदं च वस्तुविचार-
मात्रमेव । यतो दुग्धाऽऽदिकमपि प्रत्याचक्षणेनोत्तिष्ठविवेक उ-
च्चारणीय एव, भगवतोयोगवादिना गृहस्यसंसृष्टाऽऽदिवदिति ।
अन्ये त्वाहुः-वचनप्रामाण्यालोच्चारणीय एवेति । एते चैवम्-"नि-
विद्यइयं पञ्चफलाश्च अष्टस्यऽणोर्गणं सहसामारेणं वेवावेवेणं
गिद्वयसंमठेणं उक्लिप्तविशेषेणं पञ्चम मक्षिणपणं पारि-
ट्ठावणियागारेणं मदत्तरामारेणं सव्वसमाहिवीचयागारेणं वो-
सिरइ ।" व्यक्तम् । नवरं गृहस्यसंसृष्टस्य निर्विकृतिकं प्रति
विशेषप्रत्याख्यानमिदम्, गृहस्थेन स्वप्रयोजनाय दुग्धेन संसृष्ट
ओदनो, दुग्धं यदि तमनिकम्प्योत्पन्नत्वाद्गुलानि यावत्

उपरि वर्तते, तदा तद् दुग्धमविकृतिः, पञ्चमाहुताऽऽस्मि तु
विकृतिरेव । अनेन न्यायनान्या अपि ।

तत्रोक्तम्-

" खीरदहीवियडाणं, चत्तारि उ अंगुलाई संसट्टं ।

फाणियतेल्लघयाणं, अंगुलमेगं तु संसट्टं ॥ ६० ॥

महुपोगलरसयाणं, अरुंदगुत्तं तु होइ संसट्टं ।

गुलपोगलखवणीयं, अहामलयं तु संसट्टं ॥ ६१ ॥" (आव०नि०)

फाणियं काकवः । पुद्गलरसको मांसरसः । पुद्गलं मांसम् ।
आर्क्षामयकं तु पीडुमयूर इति सम्प्रदाय इति ।

(पञ्चम मक्षिणपणं ति) प्रतीत्य सर्वथा रूढं मण्डकाऽऽदिक-
मपेक्ष्य प्रकृतं स्नेहितम्, ईपसौकुमार्योत्पादनात्, प्रकृणकृत-
विशिष्टस्वादुताया अमावाच्य प्रकृतमिव यद्वर्तते तत्प्रतीत्य
प्रकृतं, प्रकृताभास इत्यर्थः । तस्मात्प्रतीत्य प्रकृतिवाच्यत्र नि-
र्विकृतिकम् । इह च पञ्चमर्थे तृतीयेति । इह चायं विधिः-
यद्यहगुल्या तैलाऽऽदि गृहीत्वा मण्डकाऽऽदि प्रकृतं, तदा कल्प-
ने निर्विकृतिकस्य, धारया तु न कल्पते । व्युत्सृजनि विकृति
त्यजतीत्यर्थः । इह सूत्रे-" निविद्यए अट्ट नय य आगारा "
(१०) इत्येवं निर्विकृतिकस्यैव प्रत्याख्यानतयाऽभिधानेऽपि
विकृतिपरिमाणप्रत्याख्यानमपि न दुष्टम्, अप्रमादवृद्धिरेतु-
त्वात् । अत एव सूत्रे "उअविहं पि आहारं" इत्येवं पाठेऽपि
द्विविधाऽऽहारस्य त्रिविधाऽऽहारस्य च पौकष्यादिप्रत्याख्यानम-
दुष्टमेवमेकाशनकस्य पौकष्याः पुरिमादस्यैव च सूत्रेऽभिधाने-
ऽपि छाशनकस्य सार्क्षपौकष्या अपाकस्य च प्रत्याख्यानमदुष्ट-
मिति केचित्, अप्रमादवृद्धेच्छाशनकाऽऽदिवपि संज्ञवात् । आ-
कारा अपि य एवैकाशनकाऽऽदिषु त एवेतरेष्वपि न्याय्याः, अश-
नाऽऽदिशब्दसाम्यात्, विकृतिपरिमाणद्विविधाऽऽयाहारपौकष्या-
दिप्रत्याख्यानेष्वेवेति । न च चाच्यमभिग्रहप्रत्याख्यानानि द्यावा-
नकाऽऽदीनि, ततस्तेषु चत्वार एवाऽऽकारा भविष्यन्ति, एकाश-
नाऽऽदिभिस्तुल्ययोगक्षेप्तत्वादितरेषामिति । अन्ये तु मन्यन्ते-एवं
हि प्रत्याख्यानमर्यादा न काचित्सस्यात् । तत एकाशनकाऽऽदी-
न्येव प्रत्याख्यानानि । एकाशनकाशकस्तु सार्क्षपौकष्यौ वा यावद्
वुल्लुक्कृन्थिसहितमेव तदुपरि प्रत्याख्यातीति गायाऽर्थः ॥ ११ ॥

अथाऽऽकाराः किमर्थमिहाभिधीयन्ते ? इत्यत्राऽह-

वयजंगो गुरुदोसो, थोवस्स वि पालणा गुणकरी उ ।

गुल्लाघवं च थोयं, धम्ममि अत्रो उ आगारा ॥ १२ ॥

व्रतमङ्गो नियममङ्गः । किमित्याह-गुरुमहान् दोषो दुष्णम-
शुभकर्मवन्धाऽऽदिरूपो यस्मिन्नसौ गुरुदोषः, भगवदाज्ञाधिराध-
नात् । तथा स्तोत्रस्याप्यल्पस्याप्याकाराऽऽभ्रयणतो व्रतस्यास्तां
महतः । पालनाऽऽराधना । गुणकरी तु कर्मनिर्जालकणोपका-
रकारिण्येय, विशुक्कुशलपरिणामरूपत्वात् । तथा गुरु च
सारं, ब्रह्म चासारं, तयोर्मार्थो गुरुलाघवम् । तद्य ज्ञेयं ज्ञात-
व्यं भवति । क्वेत्याह-धर्मं चारित्रधर्मं । तथाहि-उपवासं कृतेऽ-
पि संज्ञातासमाधेरौपघाऽऽदिदानतः समाधिसंपादने निर्जरा-
गुणो गुरुर्भवति, इतरथा पुनरल्प इति विमर्शनीयम् । एका-
न्ताग्रहस्य प्रजृप्तापकारकारित्वेनाऽशोभनत्वात्, यत एवमतोऽ-
स्मात्कारणात् । तुशब्दः पूरणार्थः । आकारा अपवादाः प्र-
त्याख्याने क्रियन्ते इति । इदमुक्तं भवति-कृतप्रत्याख्यानस्यापि
गुरुलाघवचिन्तया समाध्यायार्थमाहारस्यावश्यं ग्रहणमुचित-
मतः कृताऽऽकारत्वेनाल्पमपि व्रतं सम्यक् पादितं भवति, अकृता-

कारतायां तु महदपि तद्भ्रं भवति । पालनाभङ्गौ चार्थानर्थ-
करावित्याकाराः समाश्रयणीया ज्वन्तीति गाथाऽर्थः ॥ १२ ॥

उक्त आकारविधिः । पञ्चा० ५ विच० । ल० प्र० । पं० व० ।

अथ येषु निर्विकृतिकं प्रायश्चित्तं, तान्याह-

इत्तरतविण सुहुमे, ससणिष् सरक्खपक्खिण चैव ।

मीसपरंपरतविद्या-इ बीयाइएसु वाऽविगई ॥ ४३ ॥

इत्तरस्थापनायां सुद्धमप्राभुतिकार्यां सन्निधिमप्राप्तिते सरज-
स्कप्राप्तिते च मिथपरम्परस्थापितानाऽऽदिपु, मिश्राः सचित्ताचित्त-
रूपाः पृथिव्यतेजोवायुप्रत्येकानन्तवनस्पतित्रयाः, तेषु परम्परं
व्यवहितं निक्षिप्तम् । आदिशब्दात्पिहितसंहतवर्द्धितानि,
तेषु (बीयाइएसु व चि) प्रत्येकबीजेस्वचित्तबीजेषु वाऽन-
न्तरपरम्परानिक्षिप्तपिहितसंहतवर्द्धितेषु बीजान्मिथं च अवि-
कृतिपरित्यागप्रायश्चित्तमित्यर्थः । वाशब्दाच्च-

“छक्कायवग्गहत्था, समणह्ठा निविस्सचित्तु ते चैव ।

घट्ती गाहंती, आरंजंती इ सट्ठणं” ॥ १ ॥ इत्यपि ज्ञेयम् ।

अस्यार्थः—पट्कायव्यग्रहस्ता श्रमणार्थमुत्थाय पट्कायान्
हृवि निक्षिप्य पुनस्तानेव घट्टयन्ती तत्संघट्टं कुर्वाणा
गाहमाना विलोढनेन इतस्ततो वित्तेपणेन अगाढं गाढं
चापरितापयन्ती आरम्भमाणा पट्कायोपपन्नं कर्माऽऽरम्भं
कुर्वती दात्री यदि ददाति, ततो प्रहीतुः साधोः स्व-
स्थानं प्रायश्चित्तं भवति । अयमभिप्रायः—जीतकल्पे य-
स्यापराधस्य यत्प्रायश्चित्तमुक्तमस्ति, तत्तस्य स्वस्थानं,
ततश्च दायाः पृथिव्यतेजोवायुप्रत्येकवनस्पतिसंघट्टाऽऽगाढप-
रितापोपपन्नान् कुर्वन्त्याः, सकाशाद् प्रहीतुः निर्विकृतिपुरिमे-
काशनाचामास्तानि, अनन्तवनस्पतिविकलेन्द्रियसंघट्टाऽऽदीन्
कुर्वन्त्याः पाश्चादादातुः पुरिमेकाशनाचामास्तक्षपणानि, पञ्चे-
न्द्रियसंघट्टाऽऽदीन् कुर्वन्त्याः प्रायश्चित्तग्राहकस्य एकाशना-
चामास्तक्षपणैककल्याणकानि प्रायश्चित्तं भवतीत्यर्थः । उक्तं
पट्त्वार्तिशब्दोपप्रायश्चित्तम् । मूत्रकर्मप्रायश्चित्तं त्वष्टमप्राय-
श्चित्तमध्ये मणिस्यते ॥ ४३ ॥

इहानन्तरं सूत्रगाथायां निर्विकृतिप्रायश्चित्तमुक्तं, ततस्तत्प्र-
स्तावादप्यहपि निर्विकृतिशोभ्यमाह-

सहसाऽणाभोगेण व, जेसु पणिकमणमभिहितं तेसु ।

आजोगेण वि बहुमो, अइप्पमाणे य निविगई ॥ ४४ ॥

सहसाऽनाजोगः प्रागुक्तस्वरूपः, सहसाऽनाभोगेन वा वासितचि-
त्तेषु स्थानकेषु प्रतिक्रमणार्हं प्रायश्चित्तमभिहितं, तेषु स्थानकेषु
मध्ये आमोगेनापि, कोऽर्थः?, जानन्नपि बहु स पुनर्यदासंघते, अतृ-
प्यन् अतिमात्रं वा तदेवाऽऽसेवते तत्र सर्वत्र निर्विकृतिकं प्राय-
श्चित्तम् ॥ ४४ ॥ जीत० निर्गतो घृताऽऽदिविकृतिज्यो यः स नि-
र्विकृतिकः । स्था० ५ ठा० १ उ० । विनिर्गतविकृतिपरिमोगे,
दश० । “अमज्जमंसासि अमच्छरी अ, अजिक्खणं नि-
विगई गया य । (५)” दश० २ चू० । निर्गतघृताऽऽदिविकृ-
तिके, औ० । इधि गृहस्थैरोदनाऽऽदना संसृष्टं तद्दिने प्रहरा-
नन्तरं निर्विकृतिकं भवति, तथा दुग्धमपि रादकूरपृथुकाऽऽ-
दिना संसृष्टं निर्विकृतेकं भवति, न वा ?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-कू-
रमिश्रं दाध करम्बरूपं श्रावते, तद् घटिकाद्वयादनु निर्विकृतिकं
भवति । यच्च दाधि दुग्धं वा “दुद्धं दहि चउरंमुत्त” इत्य-
नुसारेण कूराऽऽदिमिश्रं विधीयते, तद्वाप्यावचूरिवचनात्पर्युपितं

सद् निर्विकृतिकं भवतीति । प्र० ५७ । सेन० ३ उल्ला० । आव-
कस्य निर्विकृतिकप्रत्याख्याने यतिवद् निर्विकृतिकं कल्पते, न
वेति प्रश्ने, उत्तरम्-यतिनां आवकाणां च मुख्यवृत्त्या निर्वि-
कृतिकं न कल्पते, कारणे तु कल्पते, एवंविधान्यक्षराणि
शास्त्रे सन्ति, तस्मात् आहः कदाचिन्निर्विकृतिकप्रत्याख्यानं
करोति, तस्य न कल्पते, वचनपसि तु कल्पते, कारणत्वात्,
एकान्तेन निषेधो ज्ञातो नास्ति, यतिनां तु पर्वाऽऽदिषु पुनः पु-
नस्तत्प्रत्याख्यानकरणात्कल्पते इति । ४५२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
बहुतरे दुग्धे दाधि वा यत्रालपतरान् तन्दुलान् प्रक्षिपति, तद्
दुग्धं तद्दाधि वा निर्विकृतिकं भवति, न वेति प्रश्ने-उत्तरम्-
“दहिखीरवहुअप्पतंमुत्त” इति भाष्यगायावचनादल्पतन्दुलप्र-
क्षेपेऽपि तद् दुग्धं तद्दाधपि निर्विकृतिकं भवतीति ज्ञायते इ-
ति । ४५७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । आकानामाचाम्बलमध्ये निर्वि-
कृतिकमध्ये च उष्णोदकं प्राप्तुं च वारि ब्रुह्यति, न वेति प्र-
श्ने, उत्तरम्-उज्जयमपि ब्रुह्यति । ४७६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

णिविगप्प-निर्विकृदप-पुं० । निःसन्धि, ग० २ अधि० । गत-
शब्दे, ग० २ अधि० । “अरिथि चि निविगणो ।” दश० ४
अ० । निष्क्रान्ताशेषजैदस्वरूपे, सम्म० १ काण्ड ।

णिविगिच्छ-निर्विचिकित्स-न० । निर्गता विचिकित्सा नि-
र्विचिकित्सा, तस्य भावो निर्विचिकित्स्यम् । फलं प्रति संदेहा-
करणे, उत्त० २८ अ० ।

निर्विचिकित्म-त्रि० । विचिकित्सा मतिविभ्रमो, निर्गता विचि-
कित्सा यस्मादसौ निर्विचिकित्सः । साध्येव जिनदर्शनं, किं
तु प्रवृत्तस्यापि सतो ममास्मात्फलं भविष्यतीति वा, न वा, कृ-
पायत्नाऽऽदिक्रियासूभयथाऽप्युपलब्धेरिति कुविकल्परहिते, थ० ।
न ह्यविकल उपाय उपेयवस्तुपरिप्रापको न भवतीति संजात-
निश्चये, थ० १ अधि० । ग० । प्रब० । व्य० । विचिकित्सारूपा-
ऽतिचाररहितसम्पत्त्वे, दश० ३ अ० । फलं प्रति निःशङ्के,
दशा० १० अ० ।

णिविगिय-निर्विकृतिक-न० । ‘णिविद्ध्य’ शब्दार्थे, प्रब०
२ द्वार ।

णिविग्य-निर्विप्र-अव्य० । विप्रज्जावे, “सीसपवित्तिनिमि-
त्तं, निविग्यत्थं च ।” अनु० ।

णिविद्व-निर्विष्ट-त्रि० । आसेविनविवज्जिनचारित्रे अनुपारि-
हारिके, स्था० ३ ठा० ४ उ० । अनु० । उचिते, दे० ना० ४ वर्ग
३४ गाथा ।

णिविद्वक्पट्टि-निर्विष्टकल्पस्थिति-स्त्री० । निर्विष्टा-आसे-
वितविवक्त्रितचारित्रानुपारिहारिका इत्यर्थः । तत्कल्पस्थितिः ।
स्थितिभेदे, स्था० ३ ठा० ४ उ० । निर्विष्टकायिके, (तद्विषय-
के) यथा प्रतिदिनमायाममात्रनया जिज्ञा तथैवेति । उक्तं च-
“कल्पधिया विपइदिणं, करेति एमेव चायामा ।” स्था० ३
ठा० ४ उ० ।

णिविद्वकाइय-निर्विष्टकायिक-पुं० । निर्विष्टः-आसेवितः प्रस्तु-
ततया विशेषः, कावो येषां ते निर्विष्टकायाः, त एव स्वार्थे क-
प्रत्ययोपादानान्निर्विष्टकायिकाः, तदभेदादिदमपि (चारित्रमपि)
निर्विष्टकायिकम् । अनु० । विशेषः । वृ० । निर्विशमानकानुच-

रत्नेषु. म० २५ दा० ७ उ० । पं० सं० । आमेयिनविवक्षितचा-
रित्रकारिषेपु, नद्वयव्यतिरेकाच्चारित्र्येदे च । कर्म० ४ कर्म० ।
(" परिहार " शब्दे चैवं व्याख्या यद्व्यते)

गिर्विद्व-निर्विद्व-वि० । सिद्धे, जित० । " जो पक्षियं पि
खित्तं, इत्येव सो को न गिर्विद्वो ? " भाषा० १ पु० ३ पा० ३ उ० ।
गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । चरणं नागोऽनुष्ठानं, निर्वि-
द्वत्तत्त्व चारो निर्विद्वत्तत्त्वः; सोऽस्यास्मानि निर्विद्वत्तत्त्वो । सिद्धे,
" से गिर्विद्वत्तत्त्वो अ रते पयामु । " आचा० १ पु० ५ अ०
३ सं० ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । निर्विद्वत्तत्त्वः परितेनारो य-
स्याः सा निर्विद्वत्तत्त्वः । वरयजिनः वाम्, इति० २ पु० १ दग्ग ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । चलीचद्वत्तत्त्व (घाघ० ५ अ०)
विद्वत्तत्त्वानरादिने, सं० ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । कर्म शक्नुतिकाऽऽद्याकारे द्रव्ये-
न्द्रियभेदे, विशेष० सं० । निर्विद्वत्तत्त्वानरादिनेदादृ द्विधेय । नि-
द्वत्तत्त्व इति निर्वृतिः । केन निर्वृत्त्येगे ? कर्मणा । तत्रोत्तेधाद्रगु-
रामहृषेयनागप्रतानाणां युक्तानामात्मप्रदानां प्रतिनियतच-
द्वरादीन्द्रियसंस्थानावस्थित्वा च नरव्यतरा निर्वृतिः । तेष्वे-
वाऽऽत्मनः देहादिन्द्रियव्यवदेशभङ्गः यः प्रतिनियतसंस्थानो
निर्माणनाम्ना पुनरुपविपाकिता यत्किमेत्पानायेन चारचित्तः क-
र्मशक्नुतयादिविशेषः, शक्नोतात्तनाम्ना च निष्पादित इति या-
तनिर्वृतिः । आचा० १ पु० २ अ० १ उ० । स्या० ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । मर्धसावद्योगोपर-
मस्यमाधे, पा० । इयत्ताऽयमकल्पे, अनु० ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । युगुत्सारहिते, विद्वत्तत्त्वगुण-
नामस्यकृत्यानिचाररहिते, ध० १ अधि० ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । निराशे, उद्भूते, नृशसे च । दे०
ना० ४ घ० ४८ गाथा ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । प्रागरहिते, प्रागाः परमाणवः ।
दर्श० ५ तत्त्व ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । निगंतो विचारः कामोऽमाद्वत्तत्त्व-
यो यस्यादसौ निर्विद्वत्तत्त्वः । विचाररहिते, " इमस्म धम्मस्स
गिर्विद्वत्तत्त्वस्स निर्विद्वत्तत्त्वस्स । " पा० । इन्द्रियमनोवि-
चाररहिते, ध० ३ अधि० । कोपाऽऽदिविचाररहिते, संथा० ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । आलस्येने देशका-
सधर्मावच्छेदं विना धर्ममात्राऽवज्ञासित्वेन प्राधनायाम्, समा-
धिभेदे, इति० २० द्वा० ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । विपरहिते, " गिर्विद्वत्तत्त्वं पंडुरं मंसं । "
औ० ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । समस्तं प्रवेशयति, अपरिच्छेद-
माने, अनासेवमाने, स्या० ५ दा० १ उ० ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । निर्विद्वत्तत्त्वकल्प-विधौ,
पं० मा० ।

इयाणि गिर्विद्वत्तत्त्वकल्पो-

....., अहुणा बोद्धमि गिर्विद्वत्तत्त्वकल्पं ।

जह निर्विद्वत्तत्त्वं सपणा, सम्पं तु गुरुवर्णम् ॥
णाणं च दंसणं वा, तदा चरितं समितिगुत्तीओ ।
एकासीतिपदेहि, गिर्विद्वत्तत्त्व-गिर्विद्वत्तत्त्वकल्पो ॥
छन्विद्वत्तत्त्व-आसीया, वायालं ताओ पंचवीसाए ।
मेलीणा उ भवंती, एकासीती भवे भेदा ॥
णवरं छन्विद्वत्तत्त्व, वीसतिक्कपे य णामत्तवणाओ ।
पोत्तुं सेसा सव्वे, एकासीती तु मेलीणा ॥
एवं सव्वेसिम्मी, गिर्विद्वत्तत्त्वकल्पो गिर्विद्वत्तत्त्वकल्पो ।
एनेसिं पुण कत्तो, मडिहिओ होइ सव्वेसिं ॥ पं० जा० ।

(नाणं च दंसणं च गाहा) नाणे हि दंसणम्भावणेसु
य तत्रयुत्तपाए य पंचविहचारित्तयुत्तपाए य समिग्गुत्तीहि
य उवत्तपाए अणुपाहेति एकासीत्यपदि । कवरे पुण एका-
सीद्वत्तत्त्वः । उव्वये-उव्वियद्वत्तत्त्वस्स वीसद्विद्वत्तत्त्वस्स य
नामत्तवणाकल्पो अ धि मेत्तण सेसा उव्वियद्वत्तत्त्व-द्व-
विद्वत्तत्त्व-वीसविदा वायालीन चि एगड भेनया एकासीद्वत्तत्त्वः
होति । एए समं गिर्विद्वत्तत्त्वकल्पो गिर्विद्वत्तत्त्वकल्पो भवइ ।
एस गिर्विद्वत्तत्त्वकल्पो । पं० चू० ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । परिहारविशुद्धिकल्पं वहमा-
नेषु, स्या० ६ दा० । अ० ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । निर्विद्वत्तत्त्वकल्प-विद्वत्तत्त्व-वि० । निर्वि-
द्वत्तत्त्वानाये परिहारविशुद्धिकल्पोऽनुचरन्ति, परिहारिका इत्यर्थः,
तेषां यत्ने स्थितिः । परिहारकल्पस्थितौ, स्या० । यथा
प्राप्तिशोचवर्थाकालेषु क्रमेण तपो जघन्यं चतुर्थपट्टाष्टमाऽदि,
मध्यमे पट्टाऽद्वितीये, उत्तरपट्टमाऽद्वितीये, पारणे चायामम ।
एवं पिण्डेयगासत्तेका चाद्योगप्रद एवेति पञ्चसु पुनरेकया
भक्तमेकया च पानकमित्येवं द्वयोरभिप्रद इति ।

उक्तं च-

" इमं मत्तं इमं उठं, अठेय य उठु चउरो य ।

उठोममज्जमत्तद-मगा उ यासासिसिरिगग्गे ॥ १ ॥

पारणुने घायामं, पंचसु गढो दोसुअजिग्गहो जिक्कहा ॥ "

स्या० ६ दा० ४ उ० । पञ्चा० ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । विचक्रित (परिहार) त-
पोविशेषाऽऽलेखके, प्रथ० ६६ द्वा० । कर्म० । पं० सं० । साधौ,
तद्व्यतिरेकाच्चारित्र्येदे च । विशेष० । अनु० । पु० । (अत्र ' परि-
हार ' शब्दे वाच्यः)

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । विषयाभिलाषरहिते, उच० १४
अ० । शब्दाऽऽदिविषयरहिते, उच० पाई० १४ अ० । निर्गोचरे,
अनर्थके, " वडमेसं गिर्विद्वत्तत्त्व, दोसा य मुसंति विज्ञेयं । "
पञ्चा० १२ विव० । देशाभिप्रायान्ते, प्रश्न० ३ आध० चार । " पुत्त-
दारे य गिर्विद्वत्तत्त्व करेइ । " आ० म० १ अ० २ काण्ड ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । मदीयधिभेदे, ती० ६ कल्प ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । विशेषवर्जिते, तं० । अपवादोत्स-
र्गज्येष्ठतराऽऽदिविशेषरहिते, तं० ।

गिर्विद्वत्तत्त्व-निर्विद्वत्तत्त्व-वि० । नि-वृ-क्तः । " उट्त्वाहौ " ॥ ८ । १ ।

१३१ ॥ इत्यादेर्द्धत उव्वय । प्रा० १ पाद । कोधाऽऽद्यपगमने-

न शीतीभूते, आचा० १ श्रु० ७ अ० १ उ० । निर्वाणं गते, प्रच० ३३ द्वार । स्वस्थाऽऽत्मनि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

शिववुड-निर्वृति-स्त्री० । "उद्धत्वादौ" ॥ ८ । १ । १३१ ॥ इत्या-
दिषु शब्देष्वादेर्जन उत्वम् । प्रा० १ पाद । ज्ञा० । मनःस्वास्थ्ये,
प्रश्न० २ आश्र० चार । समाधौ, न० । सुखे, आ० म० २
अ० । सामान्यसुखे, आव० ४ अ० । महादुर्भिक्षे वज्रसेनेन प्रवा-
जितस्य जिनदत्तश्रावस्य सह प्रवाजिते पुत्रे, यतो निर्वृति-
नाम्नी शाखा निर्गता । कदप० ८ कण । निर्वृतिकुलीनशी-
लाङ्गाऽऽचार्येण प्रथमद्वितीययोरङ्गयोष्टीका कृता । आचा० १
श्रु० ७ अ० ४ उ० । मथुरायां पर्वतकराजस्य सुतायाम्, आ०
म० १ अ० २ खण्ड । आव० ।

शिववुडकर-निर्वृतिकर-त्रि० । निर्वृतिनिर्वाणं सकलकर्ममलाप-
गमनेन स्वस्वरूपत्वाभतः परमस्वास्थ्यं तद्धेतुः सम्यग्दर्शनाऽऽ-
द्यपि कारणे कार्योपचाराभिर्वृतिः । तत्करणशीलो निर्वृतिकरः ।
प्रज्ञा० १ पद । सर्वकर्मक्षयभावकरे, तं० । सुखोत्पादके, रा० ।

शिववुडपट्ट-निर्वृतिपथ-पुं० । निर्वृतेर्मोक्षस्य पन्थाः । "ऋक्पू-
रन्धूः पथामानके" ॥ ५ । ४ । ७४ ॥ इति समासान्तोऽच्प्रत्य-
यः । मोक्षमार्गे, वाच० ।

शिववुडपहसासणयं, जयइ सया सव्वभावदेसणयं [३४]

निर्वृतेर्मोक्षस्य पन्थाः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि । तथा
चाऽऽह प्रगवानुमास्वातिवाचकः-"सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि
मोक्षमार्गः" इति निर्वृतिपथः । "ऋक्पूः पथपोऽप्" ॥ ७ ।
३ । ७६ ॥ (इम०) इति समासान्तोऽप्प्रत्ययः । यद्यपि निर्वृति-
पथशब्देन ज्ञानाऽऽदित्रयमभिधीयते, तथाऽपीह सम्यग्दर्श-
नचारित्रयोरेव परिग्रहः, ज्ञानस्योत्तरत्र विशेषेणाभिधानात् ।
निर्वृतिपथस्य शासनम्-शिक्ष्यतेऽनेनेति शासनं प्रतिपादकं
निर्वृतिपथशासनम् । ततः "कश्च" इति प्राकृतलक्षणात्
स्वार्थे कः प्रत्ययः, निर्वृतिपथशासनकम् । न० ।

शिववुडपुर-निर्वृतिपुर-न० । सिद्धिपुरे, आ० म० १ अ० २
खण्ड ।

शिववुड-निर्वृत-त्रि० । शीतीभूते, आचा० १ श्रु० ४ अ० ३
उ० । निर्वाणमनुप्राप्ते, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । मुक्तिपदवीम-
धिरुद्धे, व्य० २ उ० । "निर्वुडे कालमाकंखी, एवं केवलिणो
मयं ।" निर्वृतं कपाथोपशमाच्छीतीभूतं कालं मृत्युकाशं याव-
दज्जिकाङ्खेत् । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । निवारणे, भ० ५ श०
४ उ० ।

शिववुडमाण-निर्वुड-त्रि० । जन्ममरणाऽऽदिजले नितरां निम-
ज्जति, उपा० ७ अ० ।

शिववुड-निर्वृत-त्रि० । निष्ठाङ्गते, "निर्वुडे वितिमिरे विसुखे
त्ति ।" ज० ५ श० ४ उ० ।

शिववुड-देशी-गृहपश्चिमाङ्गणे, दे० ना० ४ वर्ग २७ गाथा ।

शिववुड-निर्वुड-पुं० । गृहैकदेशविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

शिववेष्ट-निर्वेष्टयत्-त्रि० । निर्जरयति, विचटयति, "दवेण
य भावेण य, निर्वेष्टतो चउरइमन्नयरं ।" विश० । हापयति,
आ० म० १ अ० २ खण्ड । सुवक्त्राणि कुर्वति, आचा० २ श्रु०
१-चू० ३ अ० २ उ० ।

शिववेष्ट-देशी-नग्ने, दे० ना० ४ वर्ग २८ गाथा ।

शिववेष्ट-निर्वेष्ट-पुं० । विरागे, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।
उत्त० । संसारचैराग्ये, वृ० ३ उ० । संसारादुद्विग्नतायाम्,
उत्त० १८ अ० । ज० । दश० । संसाराद् विरक्ततायाम्, उ०
२९ अ० ।

निर्वेष्टकदम्-

शिववेष्टं भंते ! जीवे किं जणयइ ? शिववेष्टं दिव्य-
माणसतेरिच्छिणम् कामजोगेसु निर्वेष्टं हव्वमागच्छइ,
सव्वविसण्णसु विरज्जइ, सव्वविसण्णसु विरज्जमाणे आरंज-
परिगट्ठपरिचायं करेइ, आरंजपरिगट्ठपरिचायं करेमाणे
संसारमगं वोच्छिइइ, सिद्धिमगपमिवन्ने य जवइ ॥३॥

इतः प्रभृति सर्वत्र सुगमत्वात् प्रश्नव्याख्या । निर्वेष्टेन सामा-
न्यतः संसारविषयेण कदाऽसौ त्याज्य इत्येवंरूपेण दिव्यमा-
नुषतैरश्नेषु, सूत्रत्वात् कप्रत्ययो, यथासंज्ञं देवाऽऽदिसंवन्धिषु
कामभोगेपूकरूपेषु निर्वेष्टं हव्वमागच्छति, यथाऽल्लभेतैरनर्थ-
हेतुभिरिति, यथा च सर्वविषयेषु विरज्यतेऽशेषशब्दाऽऽदि-
विषयं विरागमाप्नोति, विरज्यमानस्तेष्वारम्भः प्राण्युपमर्दको
व्यापारस्तत्परित्यागं करोति, विषयाधैर्यात् सर्वारम्भाणाम्, तत्प-
रित्यागं कुर्वन् संसारमार्गे मिथ्यात्वाधिरत्यादिरूपं व्यवाच्छि-
नत्ति, तस्यागवत् एव तस्यैव आरम्भपरित्यागसंभवात्, तद् व्य-
वस्थितौ च सुप्राप्य एव सिद्धिमार्गः सम्यग्दर्शनाऽऽदिरिति
सिद्धिमार्गप्रतिपन्नश्च भवति ॥२॥ उत्त० पाई० २६ अ० ।

"जरगो तिरिक्खजोणी, कुमाणुसत्तं च निर्वेष्टो ।" नरक-
स्तिर्यग्योनिः कुमानुपत्वं च निर्वेष्ट इति । दश० ३ अ० ।
अनु० । अष्ट० । मोक्षाभिलाषे, प्रव० १४ द्वार । ध० । विषयेष्व-
नजिष्वङ्गे, ध० २ अधि० । जुगुप्सायाम्, आचा० १ श्रु० २ अ०
४ उ० । सूत्र० ।

शिववेष्ट-निर्वेष्टन-न० । समर्पणे, द्वा० १२ द्वा० । दर्श० ।

शिववेष्ट-निर्वेष्टनी-स्त्री० । निर्वेष्टते संसाराऽऽदेर्निर्विणः
क्रियते श्रोताऽनयेति निर्वेष्टनी । स्था० ४ डा० २ उ० । दश० ।

निर्वेष्टनीकथा चतुर्विधा-

शिववेष्टीकहा चउव्विहा पणत्ता । तं जहा-इह-
होगुच्चिष्सा कम्मा इहलोगदुहफलविवागसंजुत्ता भवंति,
इहलोगदुच्चिष्सा कम्मा परलोगदुहफलविवागसंजुत्ता भवंति ।
परलोगदुच्चिष्सा कम्मा इहलोगदुहफलविवागसंजुत्ता भवं-
ति, परलोगदुच्चिष्सा कम्मा परलोगदुहफलविवागसंजुत्ता
भवंति । इहलोगदुच्चिष्सा कम्मा इहलोगदुहफलविवागसं-
जुत्ता नवंति, इहलोगदुच्चिष्सा कम्मा परलोगदुहफलविवागसं-
जुत्ता नवंति । एवं चउजंगो ।

इह लोके दुःखीणानि चौर्याऽऽदीनि कर्माणि क्रिया, इहलोके दुः-
खमेव कर्ममदुनजन्यत्वात् फलं दुःखफलं, तस्य विपाकोऽनु-
भावो दुःखफलविपाकः, तेन संयुक्तानि दुःखफलविपाकसंयु-
क्तानि जवन्ति, चौराऽऽदीनामिवेत्येका । एवं नारकाणामिवेति द्वि-
तीया । आगर्भाद् व्याधिदारिद्र्याभिभूतानामिवेति तृतीया । प्रा-
कृताश्रमकर्मोत्पन्नानां नारकप्रायोग्यं वज्रतां काकगृहाऽऽदी-

नामिव चतुर्थीति । "इहोष दुच्छिन्न" इत्यादि चतुर्दशी नोप-
कल्पानां नाना १ तुलाधु २ नोपक ३ देवभवस्वर्गोपक ४ इत्यादि-
नामिव ज्ञातव्येति । अथां ४ तां २ उ० ।

निवेदनीमात्र-

पावाणं कम्मणां, अनुभवितां काटिज्जणं ज्ञय ।

इह य एत्थं य दोष, कदा ह गिर्व्येयणी नाम । ७०७ ।

पावानां कम्मणां चौराणां कृतानामनुभविताः शरणपरिणा-
मः कथ्यन्ते यत्र यस्यां कथायां मह च परत्र च योक्तुं "इहलो-
के कृतानि कर्माणि शालोक एवोदीर्यन्ते" इत्यनेन चतुर्थी-
कमाह । कथा तु निवेदनी नाम-निवेद्यने भवादनया श्रोतेति
निवेदनी । एष गाथाऽकुरार्षः । भाषार्यस्तु वृक्षविवरणाद-
वसेयः ॥२०७॥

नघेदम-"इयाणि गिर्व्येयणी । सा चरत्विदा । तं जहा-इह-
लोके दुष्णिगा कम्मा इहलोके चैव दुद्विवागसंजुत्ता भ-
वन्ति स्मि । कदा ? जहा चौराणां पारदारियाणं, पयमाह । एसा
पदमा गिर्व्येयणी । इयाणि चिड्या-इहलोके दुच्छिणा कम्मा
परलोके दुद्विवागसंजुत्ता ज्ञयति । कदा ? जहा नेरुवाणं
अप्रमि भवे कयं कम्मं गिर्यजवे फलं देह । एसा चिड्या गि-
र्व्येयणी गया । इयाणि तड्या-परलोके दुच्छिणा कम्मा इहलोके
दुद्विवागसंजुत्ता भवति । कदा ? जहा वालप्यभिनिमेव धनकु-
लेषु वण्णया नयकोटाऽऽदि रंगेहि हारिदेण य अभिज्जया
होमन्ति । एसा तड्या गिर्व्येयणी । इयाणि चउत्था गिर्व्येयणी-प-
रलोके दुष्णिगा कम्मा परलोके चैव दुद्विवागसंजुत्ता ज्ञयति ।
कदा ? जहा पुत्थि दुच्छिणोहि कम्मोहि जीवा संरामन्तुदेहि
पक्खीहि उववज्जन्ति । ततो ते नरयपाउमाणि कम्माणि
अमपुष्पाणि ताणि ताप जानीए पूर्णि, पुत्थिज्ज नरयभवे
वेदन्ति । एसा चउत्था गिर्व्येयणी गया । एवं इहलोको पर-
लोको वा एषणवयं पकुष भगनि, तथ एषणवयस्म मणुस्म-
भयो इहलोको, अयसेसाभो निणिण वि गह्यो परलोको
स्ति गाथाज्ञायाधः ।

इदानीमस्या एव रसमाह-

धोवं पि पमायकयं, कम्मं साहिज्जं जहि नियमा ।

पउरासुहपरिणामं, कदाइ गिर्व्येयणीइ रसो ॥ ७०८ ॥

स्तोकमपि प्रमादकृतमल्पमपि प्रमादजनितं कर्म वेदनी-
याऽऽदि (साहिज्जं स्ति) कथ्यते यत्र नियमाविशेषेन । किंचि-
शिष्टमित्याह-प्रसुराशुनपरिणामं, वदुतीघफलमित्यर्थः । यथा
यशोधराऽऽदीनामिति । कथाया निवेदय्या रस एव निष्पन्दः ।
इति गाथाऽर्थः ॥ २०८ ॥ दश० ३ अ० । ज्ञा० । औ० ।

गिर्वेस-देशी-निर्देशे, दे० ना० ४ वर्ग ३७ गाथा ।

गिर्वेस-निर्देश-पुं० । लाभे, स्या० ५ ता० २ उ० ।

गिर्वोद्व-निर्वोद्व-त्रि० । निर्वाहे, आध० ४ अ० ।

गिर्वोद्व-निर्वोद्व-न० । गृहच्छानप्रान्तगलिते जले, गृहप-
टलान्तोर्ध्वे जले, पि० । आ० क० ।

गिस-निश-पुं० । वृक्षविशेषे, उक्त० पा० १ अ० । नृवरान्
शंसति हिनस्तीति नृशंसः । ज्ञा० १ शु० २ अ० ।

गिमंत-निशान्त-त्रि० । नितरां शान्तो निशान्तः । अत्यन्तं
मर्दाभूते, आ० म० १ अ० १ अगु । भुने, अयगने, आचा० २
शु० १ चू० २ अ० २ उ० । निशमिते भुने, भ० ६ श० ३ उ० ।
निःमञ्जर्येवायाम्, वृ० ३ उ० । राशयमाने दिवसे, दश० ए
अ० १ उ० । ज्ञा० । अवधारिने, मृ० १ शु० ६ अ० ।

गिमंस-नृशंस-त्रि० । क्रूरकर्मणि, वृ० ३ उ० । शूकावर्जिते,
प्रश० १ सम्य० द्वार ।

गिमग-निर्ग-पुं० । निसर्जनं निसर्गः । निमृष्टे, मोक्षे, विशेषे ।
स्वभावे, उक्त० २ अ० । स्या० । भाव० । आ० चू० ।
आ० म० । प्रज्ञा० । व्य० । संथा० । नि० चू० ।

गिमगकिरिया-निर्गक्रिया-स्त्री० । निसर्जनक्रियायाम्, आध० ।

गिसगवलरागया-निर्गवलरागता-स्त्री० । प्रकृत्या स्थिर-
रागतायाम्, पं० व० ३ द्वार ।

गिमगचेयणानुत्त-निर्गचेतनायुक्त-त्रि० । निसर्गो सहजा
या चेतना तथा युक्तः । सहजचेतनायुक्तो, "निसर्गचेतनायुक्तो,
जीवोऽरूपो अपेक्षकः ।" इत्या १० अ० ।

गिसगगुड-निर्गगुवि-पुं० । निसर्गः स्वभावः, तेन कविर्जित-
प्रणीततत्त्वानिलापरुषा यस्य स निसर्गगुविः । प्रज्ञा० १ पद ।
निर्गगो कविर्निसर्गतो या कविरिति निसर्गगुविः । स्वभावत
एव तत्त्वप्रदाने, प्र० १५ ता० ७ उ० सम्यक्त्वनेदे, स्या० १०
ता० । ध० । भूतार्थेन सह संमया जीवाजीवाऽऽदिनवपदार्थ-
धिययिणी गुविर्निसर्गगुविः । ज्ञानार्थेनेत्यस्य भूतार्थेनेत्यर्थः,
नापप्रधाननिर्देशात्, सद्वृत्तायां अमी इत्येवंरूपेणैति यावत् ।
वस्तुनो भूतार्थेनेत्यस्य शुद्धनपेनेत्यर्थः । ध० २ अधि० ।

नृत्येणाधिगया, जीवाऽजीवा य पुष्पापावं च ।

सहसंपदयाऽऽसवसे-वरो य वेपइ एस गिसगगो ॥२॥

जो जिणदिष्टे जावे, नउच्चिदे सहहाइ सयमेव ।

एमेव गडाह चि य, गिसगगुड चि णायवो ॥३॥

'भूतार्थेण' इति भावप्रधानो निर्देशः । ततोऽयमर्थः-भूतार्थेन
समुद्भूता अमी पदार्था इत्येवंरूपेण यस्याऽधिगताः परिक्रान्ता
जीवाऽजीवाः पुण्यपापमाश्रयसंवरः, चशब्दाद् वन्धाऽऽद्य-
श्च । कथमधिगताः ? इत्याह- (सहसम्मइया इति) आप्तत्वा-
द्विभक्तिशेषाश्च सह सम्मत्या सहोऽऽत्मना या सङ्गता मतिः सा
सहसम्मतिः, नया । किमुक्तं भवति ?-परोपदेशनिरपेक्षया जाति-
स्मरणप्रतिभाऽऽदिरूपया मत्या न केवलमधिगता, किं तु तान्
जीवाऽऽदीन् पदार्थान् वेद्यनेऽनुरोधयति च तत्स्वरूपतया आ-
त्मसात्परिणामयति चेति भावः । एष निसर्गो निसर्गकवि-
रुच्य इति शेषः ॥ २ ॥ अमुमेवार्थं स्पष्टरममिधित्सुराह-
(जो जिणदिष्टे भावे इत्यादि) यो जितहृदयं ज्ञावान् द्रव्य-
क्षेत्रकालजायभेदतो नामाऽऽदिनेदतो वा चतुर्विधात् स्वयमे-
वोपदेशनिरपेक्षं श्रद्धयाति । केनोत्तरेन श्रद्धयाति ? तत्र आह-
एवमेव एतज्जीवाऽऽदि यथा जितैर्हृदं, नाभ्यधेति । चः समुच्चये ।
एष निसर्गकविरिति ज्ञातव्यः ॥ ३ ॥ प्रज्ञा० १ पद । आ० चू० ।
ध० । उक्त० । ग० । स्वभावत एव तत्त्वशब्दे, औ० ।

शिसगसंमत्त-निसर्गसम्पत्त-न० । निसर्गकन्यायथे सम्प-
त्त्वभेदे, आ० चू० । "शिसगो नाम सभाचो, जधा साव-
गपुसनपुयाणं कुलपरंपरागतं निसर्गसं भवति; जधा या
स्यचूरमणमथाणपमिसांशिताणि साहुसावयाणि य पञ्च-
भाणि मच्छरा वा ददृष्टु मा णं खओवसमेणं निसर्गसंमत्तं
भवति । तम्मूलं च देवसोगगमणं तेहि भवति चि ।" आ०
चू० १ ग० ।

शिसज्जा-निपद्या-स्त्री० । निपदनं निपद्या । आसने, प्रच० ६७७३ ।
स० । उपवेशने, व० ४३० । उपवेशनविशेषे, स्था० । सा च पञ्चधा-
सत्र यस्यां समं पादौ पुतौ च स्पृशतः सा समपादपुता १ । यस्यां
तु गोरिवोपवेशनं सा गोनियधिका शयत्र पुताभ्यामुपविष्टः सन्न
पक्षं पादमुत्पाठ्याऽऽस्ते सा इस्तिशुरिकका ३ । पर्यङ्काऽर्धपर्यङ्का
च प्रसिक्ता ४-५ । स्था० ५ ठा० १ उ० । "पल्लियं कनिसेज्जा य, सिणाणं
सो भवज्जणं ।" निपद्या च गृहे एकानेकरूपा अनाचारः । दश०
६ अ० । निवीदन्यस्यामिति निपद्या । त्रीपशुपरमकविचर्जिते
स्वाभ्यायभूम्यादौ, लक्ष० १ अ० ।

शिसद्व-निष्ठ-वि० । परेणोत्सङ्कलिते, सूत्र० १ शु० १६ अ० ।
दत्ते, आचा० २ शु० १ चू० १ अ० ५ उ० । ज्ञा० ।

शिसद-निषध [ह]-पुं० । नितरां सहते स्कन्धे पृष्ठे वा समारो-
पितं जारमिति निषधः । चं० प्र० ४ पादु० । "निषधे धो हः"
॥ ७ । १ । १२६ ॥ इति निषधे धस्य हः । प्रा० १ पाद । वली-
चर्दं, सू० प्र० ४ पादु० । वलदेवस्य रेवत्यामुत्पन्ने पुत्रे, नि० ।
जति णं भंते । समणेणं जाव दुवावस अज्जयणा पणत्ता ।
पदमस्स णं भंते ! उक्खेवओ । एवं खल्लु जं वू ! तेणं कालेणं
तेणं समणं वारवई नाम नगरं । होत्या; दुवावसजोयणाऽऽ-
यामा० जाव पच्चक्खं देवन्नोयजूया पासादीथा दरिसणि-
ज्जा अभिरूत्ता पणिरूत्ता । तीसे णं वारवईए नगरीए व-
हिया उत्तरपुरिञ्चिमे दिसिजाए एत्य णं रेवईए णामं
पव्वए होत्या, तुंगे गगणतलमणुद्धिदंतसिहरे नाणाविह-
रुक्खगुच्छगुम्पलतावल्लीपरिगताभिरामे हंसमियमयूरकौच-
सारसकागमयणसाव्वाकोइल्लकुवाचिए तढकरुगविजय-
रओम्भरपव्वतसिहरे पउरे अच्चरगणदेवसंघविज्जा-
हरमिहुणसन्निविचे निच्चत्यणए दसारवरवीरे पुरिसते-
ल्लोक्खलवग्गाणं सोमे सुभए पियदंसणे सुरूवे पासा-
दीए० जाव पडिरूवे । तस्स णं रेवयगस्स पव्वयस्स अद्-
रसामंते एत्य णं नंदणवणे नामं उज्जाणे होत्या । स-
व्वओ य पुप्फं जाव दरिसणिज्जे । तस्य णं नंदणवणे उ-
ज्जाणे सुरप्पियस्स जक्खस्स जक्खायतणे होत्या । चिग-
तीए० जाव बहुजणे आगम्ममवेति सुरप्पियं जक्खाय-
यणं । से णं सुरप्पिए जक्खाययणे एगेणं महता वणसं-
डेणं सव्वओ समंता संपरिविक्खत्ते जहा पुणज्जेण जाव
सिलापट्टए, तस्य णं वारवईए नगरीए कएहे नामं वासु-
देवे राया होत्या० जाव पासमाणे विहरति । से णं तस्य

समुद्दविजयपामोक्खाणं दसएहं दसाराणं, वलदेवपामो-
क्खाणं पंचएहं महावीराणं, उगसेणपामोक्खाणं सोलसएहं
राईसरसहस्साणं पञ्जुषपामोक्खाणं अद्दुद्धाणं कुमार-
फोणीणं सव्वया सक्खि उद्धंतसाहस्साणं वीरसेण-
पामोक्खाणं एकवीसाए वीरसाहस्सीणं, रुप्पिणपामोक्खा-
णं सोलसएहं देवीसहस्साणं, अणंगसेणपामोक्खाणं अ-
णेगाणं गणियासहस्साणं अनेति च बहूणं राईसरसत्य-
वाहपज्जिईणं वेयङ्गिगिसागरमेरागस्स दाहिणह्मरहस्स
आहेवच्चं जाव विहरति । तस्य णं वारवईए वलदेवे नामं
राया होत्या, महता० जाव रज्जं पासाएमाणे विहरति ।
तस्स णं वलदेवस्स रओ रेवई नामं देवी होत्या, सुकुमान्ना०
जाव विहरति । तते णं सा रेवती देवी अन्नदा कदाहं तं-
सि तारिसगंसि सयणिज्जंति० जाव सीहं सुमिणे पास-
त्ता एवं सुमिणंदंसणपरिकहणं, कलाओ जहा महाबलस्स
पन्नासओ दोतो पन्नासा रायवरकन्नगाणं एगदिवसेणं
पाणिं नवरं निभडे नामं जाव उप्पि पासादं विहरति ।
तेणं कालेणं तेणं समणं अरहा अरिच्चेमी आदिकरे
दसधणुं वषओ जाव समोसरिते । परिसा निग्गया । तते
णं से कएहे वासुदेवे इमीसे कहाए लच्छडे समाणे हट्ट-
तुट्टे कोहुंविपपुरिसं सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-खि-
प्पामेव भो देवाणुप्पिया ! सभाए सुहम्माए समुदाणियं जे-
रिं तावेहि । तते णं से कोहुंविपपुरिसं जाव पडिसुणित्ता
जेणेव सदं सुणेइ, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
समुदाणियं जेरिं महता महता सदेणं तावेति । तते णं
तीसे सामुदाणियाए जेरीए महता महता सदेणं ता-
वियाए समाणी समुद्दविजयपामोक्खा दस दसारा देवी-
ओ जाणियन्वाओ जाव अणंगसेणपामोक्खा अणे-
गा गणियासहस्सा, अवे य बहवे राईसर० जाव सत्यवाहप्प-
भिओ एहाया० जाव पायच्छित्ता सव्वालंकारविज्जु-
सिया जहाविभवइहिसकारसमुदएणं अप्पेगइया हयगया०
जाव पुरिसवग्गुरा परिकिखत्ता जेणेव कएहे वासुदेवे
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता करतल्लं कएहं वासुदेवं
विजएणं वच्चावेति । तते णं से कएहे वासुदेवे कोहुंविप
एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! अभिसकं ह-
त्तिकरणे हयगयरहं जाव पच्चप्पिणंति । तते णं से कएहे
वासुदेवे मज्जणघरेण जाव दुरूडे अहमंगलगा, जहा कूणिओ,
सेयवरचामरेहिं उच्छुव्वमाणेहिं उच्छुव्वमाणेहिं समुद्दवि-
जयपामोक्खेहिं दसहिं दसाराहिं० जाव सत्यवाहपज्जितीहिं
संखि संपरिवुत्ते सव्वहिए० जाव रेवणं वारवईएणं मज्जं
मज्जेणं, सेसं जहा कूणिओ जाव पञ्जुवासति । तते णं

तस्म निसदस्स कुमारस्स उप्पि पामायवरगयस्स तं
महतां जणमहं च जहा जमाझी० जाव धम्मं सोच्चा निसम्म
वंड, नयंमड, नयंमडत्ता एवं वयासी-महहापि णं जंते !
निग्गंय पावयणं जहा चित्ता० जाव मावगधम्मं पडिवज्जति,
पडिवज्जेत्ता पडिगते । तेणं काझेणं तेणं ममणं अरहा
अरिद्धनेपिस्स अंतवामी वग्दत्ते नामं अणगारे उराले०
जाव विहरति । तेणं मे वग्दत्ते अणगारे निमदं कुमारं
पामनि.पामित्ता जानमहे० जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी-
अह णं जंते ! निमदं कुमारं इहे इट्ठरूवे कंते कंटरूवे, एवं
पिणं मणुअणं मणामं मणामरूवे सोमे सोमरूवे पिणदंमणे
सुखे, निसदे णं जंते ! कुमारे अयमेयारूवे मणुयइहि-
किण लद्धा किण पत्ता पुच्छा ? जहा सुरियाजस्स । एवं
खलु वग्दत्ता ! तेणं काझेणं तेणं ममणं इहेव जंयुदीवे
दीवे जारहे वामे रोहीरुणं नाम नगरे होत्या । रिद्धमेह-
वन्ने उज्जाणे मणिदित्तस्स जक्खस्स जक्खाययणे । तत्थ णं
रोहीरुणं नगरे महवन्ने नामं राया, पडमावडं देवी । अन्नदा
कयाइं तंसि तारिसगंसि मयणिज्जंसि सीहे सुमिणे, एवं
सुमिणं जाणिक्खं जहा महवन्नस्स. नवरं वीरंगतां नामं
वत्तीसतो दोतो वत्तीमाए रायवरकन्नगाणं पाणि० जाव
ओगिज्झमाणे ओगिज्झमाणे पाउसवरिभारत्तमरुहेभंत-
गिम्हवसंतं वप्पि उजं जहा विज्जेव समाणे २ इहे रिद्धे
० जाव विहरति । तेणं काझेणं तेणं ममणं मिच्छन्थे नामं
आयरिया जातिसंपत्ता, जहा केसी, नवरं वहुस्सुया वहुप-
रिवारा जेणेव रोहीरुणं नगरे, जेणेव मेहवन्ने उज्जाणे,
जेणेव मणिदत्तस्स जक्खस्स जक्खाययणे, तेणेव उवागतं
अहापक्खि० जाव विहरति । परिसा निगया । तते णं तस्म
वीरंगतस्स कुमारस्स उप्पि पासायवरगयस्स तं महता जणसहं
च, जहा जमाझी य, निगते धम्मं सोच्चा, नवरं देवाणुप्पिया !
अम्मापियरो आपुच्छापि, जहा जमाली तहेव निकखंतो०
जाव अणगारे जाण० जाव गुत्तवंचयारी । तते णं से वीरंगते
अणगारे सिच्छत्याणं आयरियाणं अंतिए सामाइयमाइया-
इं० जाव एकारस अंगडं अट्टिज्जति, अट्टिज्जित्ता वहुडं० जाव
चउत्थ० जाव अप्पाणं जावेमाणे बहुपन्निपुळाइं पणयाली-
सं वासाइं सामप्पपरियागं पाउणिच्चा दो मसियाए संझेह-
णाए मंलेहिच्चा अत्ताणं कुसित्ता सवीसं भत्तसइं अ-
णसणे छेदिच्चा आओइय समाहिपत्ते कालमासे कालं कि-
च्चा वंचओए कपे मणोरमविमाणे देवत्ताए उववन्ने । तत्थ
णं अप्पेगइयाणं देवाणं दसमागरोवमाइं ठिई पणत्ता ।
तत्थ-णं वीरंगयस्स देवस्स दस सागरोवमाइं ठिई पमा-
च्चा । से णं वीरंगते देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खणं

जाव अणंतरं चयं चइत्ता इहेव वारवईए नयरीए वज्जदेवस्स
रत्तो रेवईए देवीए कुच्छिसि पुत्तत्ताए उववन्ने । तते णं सा
रेवनी देवी तंसि तारिसगंसि मयणिज्जंसि सुमिणदंमणं०
जावुप्पि पासायवरगते विहरति । तं एवं खलु वग्दत्ता ! णि-
सदेणं कुमारेणं अयमेयारूवे उराझे मणुयइही लद्धा पत्ता
अभिसमणागया । पच्चू णं भंते ! निसदे कुमारे देवाणुप्पियाणं
अंतिण० जाव पव्वइत्तए ? इत्ता । पच्चू से एवं भंते ! वग्दत्ते
अणगारे० जाव अप्पाणं जावेमाणे विहरति । तते णं अरहा
अरिद्धनेपी अन्नदा कयाइं वारवनीओ नगरीओ० जाव
वहिया जणवपविहारं निसदे कुमारे समणोवासए जाण
अजिगतजीवाजीवे० जाव विहरति । तते णं से निसदे कु-
मारे अन्नदा कयाइं जेणेव पंसडमाला, तेणेव उवाग-
च्छड, उवागच्छित्ता० जाव दव्वसंयारोवगते णं विहरति ।
तते णं तस्म निसदस्स कुमारस्स पुव्वरत्तावरत्तयम्पजाग-
रियं जागरमाणस्स इमेयारूवे अन्नरित्थिए-धन्ना णं ते गा-
मागरनगर० जाव मंनिवेसा, जत्थ णं अरहा अरिद्धनेपी
विहरत्त । धन्ना णं ते राडसर० जाव सत्थवाहपभित्तो, जे णं
अरिद्धनेपि वंदंति, नमंसंति० जाव पज्जुवासंति । जति णं
अरिहा अरिद्धनेपी पुव्वणुपुत्ति नंदणवणे विहरेज्जा,
तेणं अरिहं अरिद्धनेपी वंदिज्जा० जाव पज्जुवासिज्जा । तते
णं अरिद्धनेपी निसदस्स कुमारस्स ९ अयमेयारूवे अन्न-
रित्थिए० जाव वियाणित्ता अट्टारसहिं समणसहस्सेहिं० जाव
नंदणवणउज्जाणे, समोमरिता । परिसा निगया । तते णं
निसदे कुमारे इमीसे कहाए द्वाच्छे समाणे इट्ठं चाउग्ग-
ट्ठं आसरहेणं गते, जहा जमाझी० जाव अम्मापियरो
आपुच्छित्ता पव्वइए अणगारे० जाव गुत्तवंचयारी ।
तते णं से निसदे अणगारे अरिहतो अरिद्धनेपिस्स तहा-
रूवाणं धेराणं अंतिए सामाइयमाइयं एकारस अंगडं
अट्टिज्जति, अट्टिज्जित्ता वहुडं चउत्थच्छट्ठं जाव विचि-
त्तइं तथोक्खेहिं अप्पाणं जावेमाणे बहुपन्निपुळाइं
नव वासाइं सामप्पपरियागं पाउणंति, चायालीसाइं
भत्ताइं अणसणं वेदेति, आओइयपक्किंते समाहि-
पत्ते आणुपुच्छीए कालगते । तते णं से वग्दत्ते अणगारे नि-
सदं अणगारं काजगते जाणिच्चा जेणेव अरहा अरिद्धनेपी,
तेणेव उवागच्छड, उवागच्छित्ता० जाव एवं वयासी-एवं खलु
देवाणुप्पियाणं अंतवामी णिसदे णामं अणगारे पगतिज-
हगे० जाव विणीओ, से णं जंते ! निसदे अणगारं काजमासे
काजं किच्चा कहिं गए, कहिं उववन्ने ? । तते णं से अ-
रहा अरिद्धनेपी वग्दत्तं अणगारं एवं वयासी-एवं खलु
वग्दत्ता ! मयं अंतवामी निसदं नामं अणगारे पगइजहगे० जा-

च विणीए मम तहारूवाणं थेराणं अंतिए सामाझ्याइं एका-
रम अंगाईं अहिजेत्ता बहुपन्निगुणाइं नव वासाईं सामण-
परियागं पाउणिच्ता वायाद्वीसं जत्ताइं अणमणाए ठेदिच्ता
आओइयपन्निक्केने समाहिपत्ते काट्टमासे काट्टं किच्चा उट्ठं
चंदिमसूरियगहगणनक्खत्तत्ताराख्वाणं सोढम्मीसाणं० जाव
अच्चुत्ते तिप्पि य अट्टारसुत्तरगेविज्जविमाणाममसते वीती-
वड्त्ता सव्वट्ठसिप्पि विमाणे देवत्ताए उववन्ने । तत्थ एं देवाणं
तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिईं पणत्ता । तत्थ एं निमहस्स देव-
स्स तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिईं पणत्ता । मे एं भंते ! निसदे
देवयाओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्ख-
एणं अणंतरं चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिदिति, कहिं उववज्जि-
हिति ? । वरदत्ता ! इहेव जंबुदीवे दीवे महाविदेहे वासे उच्चाए
नगरे विमुद्धपिइवंसे रायकुले पुत्तत्ताए पच्चायाहिति । तने णं
से उम्मुक्कवालभावे विष्णायपरिणमित्तोव्वणमणुप्पत्ते
तहारूवाणं थेराणं अंतिए केवड्डं वोहिं बुज्जित्ता आगारा-
ओ अणमारियं पव्वहिति । से एं तत्थ अणगारे जविस्सति
इरियांसमिणं जाव वंभयारी । से एं तत्थ वड्डहिं चउत्तयड्ड-
ट्टड्डमदमपुवालसेहिं मासऽध्दमामखमणेहिं विचित्तेहिं त-
वोकम्मेहिं अप्पायं जावेमाणे वड्डूं वासाईं सामणपरियागं
पाउणिस्सति पाउणिच्ता, मासियाए संलेहणाए अत्ताणं
ऊसिहिति भूसित्ता, सट्ठिभत्ताइं अणसणाए ठेदेति । ज-
स्सऽट्टाए कीरति अणगारजावे मुंरुभावे अण्णाणाए० जाव
अदंतभावणअत्थत्तए अणोवाहणाए फलसेजा कट्ठसेजा
केसलोण वंभवेरवासी पराधरपवेवे लक्खावड्डे उच्चावया य
गामकंटकया अहियासिज्जति, तमट्ठं आराहिति, आराहित्ता
चरमेहिं उस्सासेहिं णिस्सासेहिं सिज्जिहिति, बुज्जिहिति
० जाव सव्वट्ठवत्ताणमंतं करेति ।

नि० १ थु० ५ वर्ष १ अ० । आ० म० । वि० १० । प्र० २० ।
वर्षधरपर्वतभेदे, स्था० ७ ठा० । स० । रा० ।

निषधः पर्वतः कास्तीति पृच्छति-

कहिं एं भंते ! जंबुदीवे दीवे णिसहे णामं वास-
हरपव्वए पणत्ते ? । गोयमा ! महाविदेहस्स वासस्स
दक्खिणएणं हरिवासस्स उत्तरेणं पुरच्छिमलवणसमु-
हस्स पच्चच्छिमेणं पच्चित्तमलवणसमुहस्स पुरच्छिमे
एत्थ णं जम्बुदीवे दीवे णिसहे णामं वासहरपव्वए पणत्ते,
पाईणपनीणायए उदीणदाहिणवित्थिमे, दुहा लवणसमुहं
पुट्ठे पुरच्छिमिद्वीए० जाव पुट्ठे चत्तारि जोअणसयाइं उट्ठं
उच्चत्तेणं चत्तारि गाउअसयाइं उव्वेहेणं सोट्ठस जो-
अणसहस्साइं अट्ठ य वाहल्ले जोअणसए दोष्णि अ
एगूणवीसइभाए जोअणस्स विक्खंभेणं तस्स वाट्ठा
पुरच्छिमपच्चित्तमेणं वीसं जोअणसहस्साइं एगं च पणट्ठं

जोअणसयं दुष्णि अ एगूणवीसइभाए जोअणस्स अक्ख-
जागं च आयामेणं तस्स जीवा उत्तरेण० जाव ऊणवड्डं
जोअणसहस्साइं एगं च उप्पणं जोअणसयं दुष्णि अ ए-
गूणवीसजाए जोअणस्स आयामेणं तस्स धणं दाहिणेणं
एगं जोअणसहस्सं चउवीसं च जोअणसहस्साइं तिप्पि अ
वायाद्वे जोअणसए एव य एगूणवीसइजाए जोअणस्स
पक्खिणेणं रुअगसंठाणसंठिए सव्वतवाणिज्जमए अत्थे उ-
जओ पासिं दोहिं पउमवरवेइआहिं दोहिं अ वणसंकेहिं०
जाव संपरिक्खत्ते णिसहस्स एं वासहरपव्वयस्स उप्पि
वहुमममणिज्जे जूमिजागे पणत्ते० जाव आसयंति, सयंति ॥

“कहिं णं” इत्यादि प्रश्नसूत्रं व्यक्तम् । उत्तरसूत्रे महाविदेहस्य
दक्षिणस्यां हरिवर्षस्थोत्तरस्यां पौरस्त्यलवणोदस्य पश्चिमायां
पश्चिमलवणोदस्य पश्चिमायां पश्चिमलवणसमुद्रस्य पूर्व-
स्यामवान्तरे जम्बुद्वीपे निषधो नाम वर्षधरपर्वतः प्रकृतः,
प्राचीनप्रतोचनेत्यादि प्राग्वत् । चत्वारि योजनशतान्युद्धो-
रचत्वेन, चत्वारि गम्यूनशतान्युद्धेधेन, नृप्रवेशेन मेरुवर्ज-
मयक्षेत्रगिरीणां स्वोच्चत्वनुत्थोर्ध्वोद्देशेन पौरुषयो-
जनमहान्नाणि द्वित्रिवारिणानि द्वित्रिवारिणदधिकानि अष्टौ
च योजनशतानि द्वा च एकोनविंशतिभागां योजनस्य
विष्कम्भेण महाहिमवतो द्विगुणविष्कम्भमानत्वात् । अथ
वाहाऽऽदिसूत्रत्रयमाह—(तस्स वाहा इत्यादि) (तस्स
जीवा इत्यादि) अत्र यावत्पदात्—“ पाईणपनीणायया
उदओ लवणसमुहं पुट्ठा पुरच्छिमिद्वीए लवणसमुहं जाव
पुट्ठा । ” इति ग्राह्यम् । (तस्स धणुमित्यादि) एवं सूत्रानु-
सारेण व्याख्येयम् । अथ निषधमेव विशेषणं विंशतिपट्टि—(रुज-
ग इत्यादि) अत्र यावत्पदात्—“ सव्वओ समंता ” इति ग्रा-
ह्यम्, शेषं प्राग्वत् । अथास्य देवकीदायोग्यत्वं वर्णयन्नाह—
(णिसह इत्यादि) अत्र यावत्पदात् आलिङ्गपुष्कराऽऽदिपदक-
दम्यकं बोध्यम् । जं० ४ वक्क० । स० । । तन्मध्यवर्त्तिचक्रिस्-
हदात् शीतोदा नदी प्रव्यूहोति वक्तव्यता ‘ तिगिच्छदह ’ शब्दे
वक्तव्यते) (निषधकूटानां ‘ कूट ’ शब्दे तृतीयभागे ६२३ पृष्ठे
वक्तव्यतोक्ता)

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ-णिसदे वासहरपव्वए, णि-
सदे वासहरपव्वए ? । गोयमा ! णिसदे एं वासहरपव्वए व-
हवे कूमा णिसहसंठाणसंठिआ उस्सजसंठाणसंठिआ णिसदे
अइच्छदेवे महिद्विए० जाव पत्तिओयमट्ठिइए परिवसइ । से
तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ-णिसदे वासहरपव्वए, णि-
सदे वासहरपव्वए ॥

(से केणट्ठेणं) इत्यादि व्यक्तम् । नवरं निषधे वर्षधरपर्वते
वहुनि कूटानि निषधसंस्थानसंस्थितानि । तत्र नितरां सहते
स्कन्धे पृष्ठे वा समारोपितभारमितं निषधो वृषभः, पृथोदराऽऽ-
दिन्वादिपरूपसिद्धिः । तत्संस्थानसंस्थितानि । एतदेव पर्यायान्त-
रेणाऽऽह-वृषभसंस्थितानि, निषधश्चात्र देव आधिपत्यं परिपा-
लयति, तेन निषधाऽऽकारकूटयोगान्निषधदेवयोगाद्वा निषध
इति व्यवहियते इति । जं० ४ वक्क० । स्था० । “ दो णिसदा । ”
स्था० १ ठा० ३ ठा० ।

गिसदकूरु-निपधकूट न० । निपधपर्वताधिष्ठातृदेवनिवासोपेतं
(स्या० ६ ठा०) निपधवर्षधरपर्वतस्य द्वितीये कूटे, स्या०
२ ठा० ३ उ० । जं० ।

गिमददह-निपधहृद-पुं० । मन्त्रस्य दक्षिणेन देवकुरुपु महा-
हृदे, स्या० । इह च देवकुरुपु निपधवर्षधरपर्वताधुत्तराणौ
योजनानां शतानि चतुर्विंशदधिकानि योजनस्य चतुरश्र
सप्तभागानि निष्क्रम्य शीतोदाया महानद्याः पूर्वापरकूलयोर्वि-
चित्रकूटाभिधानौ योजनसहस्रोच्चिन्नौ मूत्रे सहस्राऽऽयामवि-
ष्कम्भायुपरि पञ्चयोजनशताऽऽयामविष्कम्भौ प्रासादमभिरुतौ
स्वन्नमाननामदेवनिवासभूतौ पर्वतौ स्तः, ततस्ताज्यामुत्तरतोऽ-
न्नन्तरोदितान्तरः शीतोदामहानदीमध्यजागवती दक्षिणोत्तरतो
योजनसहस्रमायतः पूर्वापरतः पञ्चयोजनशतानि विस्तीर्ण-
धेदिकावनव्रणरूपपरिक्रमो दशयोजनावगाढो नानाम-
गिमयेन द्वायोजननालेनार्द्धयोजनबाहुल्येन योजनविष्क-
म्भेणाकं योजनविस्तीर्णया क्रोशोच्छिन्नया कर्णिकया युक्तेन
निर्ध्याभिधानदेवनिवासभूतजवनजासितमध्वेन तदूर्ध्वप्रमाण-
ष्टोत्तरशनमह्यपश्चिन्नदन्त्येयां च सानानिकाऽऽदिदेवनिवा-
नभूतानां पद्मानामनेककक्षैः समन्तात्परिवृतेन महापद्मेन
विराजमानमध्यभागां निपधो महाहृदः । स्या० ५ ठा० २ उ० ।

एतदेव सूत्रकार आह—

कहिं एं भंते ! देवकुराण कुराण गिसददहे एणं दहे प-
सुत्ते । गोयमा ! तेभिं चित्तविचित्तकूणां पव्वयाणं उच-
रिद्धाओ चरिमंताओ अट्ट चोत्तीसे जोअणसए चत्तारि
अ सत्तभाए जाअणसस अवाहाए सीओदाए महाणईए
वहुमज्जतेसभाए एत्थ एं गिसददहे णामं दहे पसुत्ते । एवं
जा चेव नीलवंतउत्तरकुरुवंदेरावयमाद्ववंताणं वत्तव्वया, सा
चेव गिसददेवकुरुसुदसविज्जुप्पभाणं एयव्वा, रायहाणी-
ओ दक्षिणएणं ति ।

(कहिं एं इत्यादि) एवमुक्ताऽऽस्तापकानुसारेण चैव नीलवज्र-
रकुरुवंदेरावतमाध्यवर्ता पञ्चानां वहाणामुत्तरकुरुपु वक्तव्य-
ता, सैव निपधदेवकुरुसुलसविशुप्रभनामकानां नेतव्या;
एतदीयाधिपसुराणां राजधान्या मेरुतो दक्षिण इति शेषः ।
जं० ४ वक्र० ।

गिसस-निपस-त्रि० । स्थिते, उच० २० अ० । आच० । उपविष्टे,
स्या० ५ ठा० २ उ० । ज्ञा० । उच० । आच० । निविष्टे, ज्ञा० १
श्रु० ८ अ० । निमग्रे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

गिससअ-निपसक-पुं० । “ संवरआसवदारो, अवावाहे अ-
कंदए देसे । काऊण थिरं ठाणं, ठिओ गिससो थिवओ वा॥१॥ ”
इत्युक्तलक्षणे कायोत्सर्गभेदे, आव० ५ अ० ।

गिससगिसस-निपसनिपस-त्रि० । “ अट्टं रुद्धं च दुवे, जायइ
जाणाइ जो गिससो उ । एसो काउस्सगो, गिससनिस्ससगो
नाम ॥१॥ ” इत्युक्तलक्षणे कायोत्सर्गभेदे, आव० ५ अ० ।

गिससोसिसय-निपणोत्सुत-पुं० । “ धम्मं सुक्कं च दुवे, आ-
यइ जाणाइ जो गिससो अ । एसो काउस्सगो, गिसससि-
ओ होइ नायवो॥१॥ ” इत्युक्तलक्षणे कायोत्सर्गभेदे, आव० ५
अ० ।

गिसमंत-निशमयत्-त्रि० । आकर्णयति, आ० म० १ अ० १ खए ।

गिसम्म-निशमय-अव्य० । शाल्वेत्यर्थे, आच० १ श्रु० १ चू०
१ अ० ६ उ० । अवगम्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । निश्चि-
त्येत्यर्थे, आच० १ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० । अवधार्येत्यर्थे,
स्या० ३ ठा० ३ उ० । हृदयेनाऽवधार्येत्यर्थे, कल्प० ३ कृण ।
स्या० । तं० । ज्ञा० । सूत्र० । आच० ।

गिसम्मभासि [ण]-निशमयभापिण-त्रि० । अत्यरितजापि-
णि, आच० १ श्रु० १ चू० ४ अ० २ उ० । पूर्वोत्तरेण पर्यालो-
क्य जापके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

गिसह-निपध-त्रि० । ‘ गिसद ’ शब्दार्थे, चं० प्र० ४ पाहु० ।

गिसहकूरु-निपधकूट-न० । ‘ गिसदकूरु ’ शब्दार्थे, स्या० ९ ठा० ।

गिसहदह-निपधहृद-पुं० । ‘ गिसददह ’ शब्दार्थे, स्या० ५
ठा० २ उ० ।

गिसा-निशा-स्त्री० । नितरां इयति व्यापारान् । शो-कः । रात्रौ,
हरिस्त्रायाम्, मेपाऽऽदिशानिषु च । वाच० । सू० ५ उ० ।

गिसाकप-निशाकल्प-पुं० । रात्रौ क्वाजावेन मात्रके मोक्तं
गृहीत्वाऽऽचमने, गीतायांऽऽचीर्णत्वाद्यस्य कल्पत्वम् । सू० ५ उ० ।
(‘ मोय ’ शब्दोऽत्र वीक्ष्यः)

गिसापामाण-निशापापाण-न० । मुक्ताऽऽदिद्वयनशिष्टायाम्,
उपा० २ अ० ।

गिसामिअ-देशी-श्रुते, दे० ना० ४ वर्ग २७ गाथा ।

गिसामित्ता-निशमय-अव्य० । आकर्णयत्यर्थे, उच० २ अ० । नि-
शम्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । आच० । अवधार्येत्यर्थे, आ-
चा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

गिसाय-देशी-सुप्तप्रसुते, दे० ना० ४ वर्ग ३५ वर्ग ।

गिसाओद-निशालोष्ट-न० । शिलापुत्रके, उपा० २ उ० ।

गिसिअर-निशाचर-पुं० । “ इ सदादौ वा ” ॥ ८ । १ । ७२ ॥
इत्यात इत्यम् । “ निसिअरो, निसाअरो । ” प्रा० १ पाद । “ स्व-
रव्योद्वृत्ते ॥ ८ । १ । ८ ॥ इति न सन्धिः । प्रा० १ पाद ।
रात्रिचरे, राक्षसे, वाच० ।

गिसिकिय-निपिच्य-अव्य० । अग्नाविन्धनाऽऽदिप्रतिप्येत्यर्थे,
आच० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७ उ० ।

गिसिज्जा-निपद्या-स्त्री० । निपदनानि निपद्याः उपवेशनप्रका-
रेषु, (स्या०)

पंच गिसिज्जाओ पणत्ताओ । तं जहा-उक्कुत्तुया, गो-
दोहिया, समपायपुया, पक्षियका, अफ्फपक्षियका ।

निपदनानि निपद्या उपवेशनप्रकाराः, तत्राऽऽसनलग्नपुतः पा-
दाभ्यामवस्थित उत्कृष्टकस्तस्य या सा उत्कृष्टका । तथा-
गोदोहनं गोदोहिका तद्वद् या असौ गोदोहिका । तथा-समौ
समतया भूद्वयौ पादौ च पुतौ च यस्यां सा समपादपुता ॥
तथा-पर्यङ्का जिनप्रतिमा, तामिव या पद्मासनमिति क्वा ।
तथा अर्कपर्यङ्का कुरावकपादनिवेशनलक्षणमिति । स्या० १ ठा० १
उ० । “ गिसिज्जं च गिहत्तरे । निपद्यां चाऽऽसनम् । सूत्र० १

ध्रु० ९ अ० । अ० म० । "तिष्ठहमन्नयरागस्स, निसिञ्जा जस्स कप्पय । जराय अजिञ्चवस्स, धादियस्स तवस्सिणो ॥१॥" दश० ६ अ० । जीत० । प्रणिपत्य पृच्छायाम्, गौतमस्वामिना निपद्या-
त्रयेण चतुर्दश पूर्वाणि गृहीतानि । विशेष० । निपीदन्त्यस्यामि-
ति निपद्या । पादप्रोञ्जनके, जीत० । ध० । रजोहरणोपकरण-
भेदे, सा च द्विधा-सौत्रिकी, और्णिकी चेति । वृ० ३ उ० ।

पायस्स पमोयारो, हुनिसिञ्जतिपट्टोत्तरियहरणं ॥ [३०]
तथा रजोहरणस्य सत्के द्वे निपद्ये । तद् यथा-बाह्या, आभ्यन्तरा
च । इह संप्रति दशिकाऽऽदिभिः सह या दण्डिका क्रियते, सा सूत्र-
नीत्या केवलैव भवति, न (?) सदशिका । तस्या निपद्याप्रथमम् । तत्र
या दण्डिकाया उपरि एकहस्तप्रमाणऽस्यामा तिर्यग्वेष्टकत्रयपृष्-
त्ता कम्बलीखण्डरूपा सा आद्या निपद्या, (नि) तस्याश्चाग्रे दशिकाः
सम्बध्यन्ते । तां च सदशिकामग्रे रजोहरणशब्देनाऽऽचार्यो गृही-
ष्यति, ततो नासाविह ग्राह्या । द्वितीया त्वेनामेव निपद्यां तिर्यग्
यदुभिवेष्टकैरावेष्टयन्ती किञ्चिदधिकद्वस्तप्रमाणऽस्यामा हस्त-
प्रमाणमात्रपृथुत्वा वस्त्रमयी निपद्या, सा आभ्यन्तरा निप-
द्योच्यते । तृतीया तु तस्या एवाऽऽभ्यन्तरनिपद्यायास्तिर्यग्वेष्ट-
कान् कुर्वतो चतुरद्वुष्टाधिकैकद्वस्तमाना चतुरष्टा कम्बलमयी
भवति । सा च उपवेशनोपकारित्वादधुना पादप्रोञ्जनकमिति
रुद्धा, सा बाह्या निपद्येत्यभिधीयते । मिलितं च निपद्याप्रथ-
मदण्डिकासहितं रजोहरणमुच्यते । ततो रजोहरणस्य सत्के द्वे
निपद्ये इति न विरुध्यते । पि० । निपीदन्त्यस्यामिति निपद्या ।
उपाधये, पं० सं० ४ द्वार ।

शिसिञ्जापट्टग-निपद्यापट्टक-पुं० । रजोहरणनिपद्यायाम्, ओ-
द्य० ।

शिसिञ्जापरिसह-निषद्यापरिपह-पुं० । निपद्या च उपाध्य
उच्यते, निपीदन्त्यस्यामिति निपद्येति व्युत्पत्तिवलात्, सैव
परिपहः । इमशानोद्यानसन्नागरगिरिगुहाऽऽदिषु स्त्रीपक्षुपहर-
कविजितेषु अनभ्यस्तपूर्वेषु निवसतः सर्वत्र स्थेन्द्रियज्ञानप्र-
काशपरीक्षिते प्रदेशे नियमानुष्ठानमधितिष्ठतः सिद्ध्यन्त्याऽऽ-
दिविविधभाषणश्च निश्रवणतोऽसंजातनयस्य चतुर्विधोपसर्ग-
सहनेन मोक्षमार्गादप्रच्यवने, पं० सं० ४ द्वार ।

शिसिञ्जारयण-निपद्यारचन-न० । उचितभूमावक्तृगुणनिपद्या-
करणे, पं० व० ४ द्वार ।

शिसिद्ध-निसृष्ट-त्रि० । निर्गते, रा० । प्रदत्ते, आचा० १ ध्रु० ८
अ० २ उ० । वृ० । स्वामिनोत्सङ्कलिते, आचा० २ ध्रु० १ चू० २
अ० १ उ० । निसृष्टो नाम यस्य शय्यातरेण प्रवेशोऽनुज्ञातः ।
वृ० २ उ० ।

शिसिद्ध-देशी-सन्तुष्टे, दे० ना० ४ वर्ग ३० गाथा ।

शिसिद्ध-निषिद्ध-त्रि० । निवारिते, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

शिसिद्धजोग-निषिद्धयोग-त्रि० । निरुद्धसद्व्यापारे, पञ्चा०
१२ विव० ।

शिसिद्धप [ण]-निषिद्धाऽऽत्मन्-पुं० । निषिद्धो निवारितः
सावद्योगेन्य आत्मा स्वभावां येन स निषिद्धाऽऽत्मा । पञ्चा०
१२ विव० । निषिद्धो मूलगुणोत्तरगुणातिचारेन्य आत्मा येन
स निषिद्धाऽऽत्मा । निरतिचारे सुसंयते, आ० म० १ अ० २
खण्ड ।

शिसिय-निशित-त्रि० । तीक्ष्णे, सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० १ उ० ।

शिसियर-निशाचर-पुं० । पिशाचाऽऽदौ व्यन्तरे, ओद्य० ।

शिसिरणा-निसर्जना-स्त्री० । दाने, आचा० २ ध्रु० १ चू० १ अ०
१० उ० । निकेपणे, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । स्या० । इयानि शिसिरणा
दुविधा-द्वोऽद्या, द्वोऽत्तरिया य । तत्थ लोऽद्या शिसिरणा निवि-
धा-सहसा, पमापण, अणाभोगेण य । पुवाइष्टेण जोगेण किञ्चि
सहसा णिसरति, पंचविधपमायऽन्नतरेण पमत्तो णिसरति ।
पंगतविस्सती अणाभोगो, तेण शिसिरति । " नि० चू० ४ उ० ।

शिसीइत्ता-निपद्य-अव्य० । उपविश्येत्यर्थे, स्या० ३ गा० २ उ० ।

निपीदयित्-त्रि० । उपवेष्टरि, " सेहे रातिणियस्स सपक्खं
निसीइत्ता जवति । " दशा० २ अ० ।

शिसीइयव्व-निपत्तव्य-त्रि० । संदंशकभूमिप्रमाजनाऽऽदि-
भ्यायेनोपवेष्टव्ये, भ० २ श० १ उ० ।

शिसीढ-निशीथ-न० । अप्रकाशे, नि० चू० ३ उ० ।

शिसीयंत-निपीदत्-त्रि० । उपविशति, ज० १३ श० ६ उ० ।

शिसीयण-निपीदन-न० । उपवेशने, स्या० ७ गा० । व्य० ।
नि० चू० । पि० । औ० ।

शिसीयमाण-निपीदत्-त्रि० । उपविशति, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० २ उ० ।

शिसीरिजमाण-निसृज्यमान-त्रि० । क्षिप्यमाणे, भ० ८ श०
७ उ० ।

शिसीह-निशीथ-न० । " निशीथपृथिव्योर्वा " ॥ ८ । १ । २१६ ॥ इ-
ति यस्य हो वा । प्रा० १ पाद । अप्रकाशे, नि० चू० ३ उ० ।
मध्यमरात्रौ, तद्वत्तद्विज्ञातं यदध्ययनं तन्निशीथम् । आचाराङ्ग-
पञ्चमचूडायाम्, पा० । न० ।

पच्छन्नं तु निसीहं, निसीहनामं जह्नुऽऽजयणं ।

पच्छन्नं तु निशीथनामकमभ्ययनमिति । अथवा-निशीथं गुप्ता-
र्थमुच्यते । यथा-अग्रायणीये वीर्यपूर्वे अस्ति नास्ति प्रवादे च
पाठः-" जत्थेगो दीवायणे जुंजइ तत्थ दीवायणसयं जुंजइ ।
जत्थ दीवायणसयं जुंजइ तत्थेगो दीवायणो भुंजइ । तथा-
जत्थेगो दीवायणो हम्मइ तत्थ दीवायणसयं हम्मइ । जत्थ दी-
वायणसयं हम्मइ, तत्थेगो दीवायणो हम्मइ । "

तथा चासुमेवार्थमभिधातुकाम आह-

अग्गेणीयम्मि जहा, दीवायण जत्थ एगो तत्थ सयं ।

जत्थ सयं तत्थेगो, हम्मइ वा जुंजइ वा वि ॥

अक्षरगमनिका सुप्रतीता । इदमालापकद्वयं सम्प्रदायप्रती-
तार्थमिति गुप्तार्थत्वाभिधीयमिति । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।
आ० चू० । निशीथं च कुतः सिद्धमित्यत आह-" निसिहं नव-
मापुवा, पच्छक्खणस्स तइयवत्थुओ । आयारनामधेज्जा, वी-
सइमा पाहुडा वेया ॥१॥ " व्य० १ उ० । प्रकल्पो निशीथः, स
च प्रत्याख्यानपूर्वस्य यत्तृतीयं वस्तु तस्याऽपि यदाचाराऽऽक्यं
विंशतितमं प्राभूतम् । आचा० २ ध्रु० १ चू० १ अ० १ उ० ।

इयानि शिसीहं ति दारं-

णामं उवणणिसीहं, दव्वे खेत्ते य काळे जावे य ।

एसो उ शिसीहस्सा, णिक्खेवो छविहो होइ ॥६॥

कंठा । नामउच्यते नना । दृवणिसीहं दुविधं-आगमश्रो-
णो-आगमश्रो य । आगमश्रो जाणय अणुचउत्ते । णो-आगमश्रो
जाणयमव्यसरोरयहरितं ।

तं चिमम-

दृवणिसीहं कतगा-दिपु खेत्तं तु कएहत्तमुणिरया ।

काशमि होति रत्ती, जावणिसीहं तिमं चेव ॥ ६७ ॥

कवताति चयम, शिसीहमप्रकाशम् । कतको नाम-रूपको,
तस्स फलं. तं कलुसोदय पक्खिण्णम्, तस्यो कलुसं देवा उ-
चयति, तं दृवणिसीहं, सच्छं उवरि, तं अनिसीहं । गयं द-
व्वनिसीहं । खेत्तनिसीहं-खेत्तमागासं, तु पूरणे, (कएह इति)
कएहरानीश्रो, ता अणेण भगवन्सुत्ताणुसारंणं येया-“कति णं
भंते । कएहरांश्रो पण्णाश्रो ? । गोयमा ! अट्ट कएहरांश्रो
पण्णाश्रो । कदि णं भंते ! ताश्रो अट्ट कएहरानीश्रो पण्णा-
श्रो ? । गोयमा ! उप्पि सण्णकुमारमाहिंदाणं कण्णाणं, हेठि वं-
नन्नोणे कण्णे रिट्ठे विमालुपथ्थने, एत्थ णं अक्खसाडगसमचउरं-
ससंठाणसंठियाश्रो अट्ट कएहरांश्रो पण्णाश्रो ॥” (नमु चि)
नमुक्काश्रो, सो य दृव्वश्रो भाउक्काश्रो । सो अणेण भगवती-
सुत्ताणुसारंणं जेभो-“तमुक्काप णं भंते । कदि समुट्ठिप, कदि
णिट्ठिप ? । गोयमा ! जुंहुदीवस्स दीवस्स बहिया तिरियमसं-
खेजे दीवसमुहे वीतीवइत्ता अरुणवरस्स दीवस्स यादिरि-
ह्हाश्रो वेइयताश्रो अरुणोदयं समुहे वायालीसं जोयणसह-
स्सां ओगाहित्ता, उवरिह्हाश्रो उज्जलंताश्रो एगपदेसियाप
सेदीप, एत्थ तमुक्काप समुट्ठिप सत्तरस पक्खीसे जोयणस.
ते उट्ठं उप्पत्तिता, ततो पच्चा विथरमाणे २ सोहम्मिंसाण-
सण्णकुमारमाहिंदे चत्तारि वि कए आवरेत्ता णं चिट्ठति, उट्ठं
पि णं जाव वंनन्नोप कण्णे रिट्ठविमाणपथ्थने संपत्ते, एत्थ
तमुक्काप णिट्ठिते । तमुक्काप णं भंते ! किंमंठिते पण्णे ? । गोय-
मा ! अहे मल्लगसंठिते उप्पि कुक्कुडपंजरसंठाणमंठिते ॥” (शि-
रया इति) शृणा, ते य सीमंतगादि । एए कएहनमुणिरया
अण्णगासित्ता खेत्तणिसीहं भवति । खेत्तणिसीहं गतं । इदाणि
काशणिसीहं-काशणिसीहं रात्री । गतं काशणिसीहं । इदा-
णि भावणिसीहं-जवणं जावः, शिसीहमप्यगासं, भाव एव
णिसीहं जावणिसीहं । तं दुविधं-आगमश्रो, णो-आगमश्रो
य । आगमश्रो जाणय उवउत्ते, णो-आगमश्रो इमं चेव पक्खिण्ण-
यणं, जेण सुत्तथत्तमुभएहिं अण्णगासं, एव अवधारणे इति ।
कोऽर्थः ?-निशीयसदपकोकरणत्वं वा भणति-

अं हेति अण्णगासं, तं तु शिसीहं ति दोगसंसिद्धं ।

अं अण्णगासधम्मं, अणं पि तयं निशीहं ति ॥ ६८ ॥

जमिति अणिहिं, होति भवति, अण्णगासमिति अंधकारं, ज-
कारणदेसे तगारो होइ, सदस्स अवधारणत्थे तुगारो, अण्णगा-
सयणस्स णिणयत्थे शिसीहं ति, लोणे विसिट्ठं शिसीहं अ-
ण्णगासं । जहा कोइ पवसिओ पओसे आगश्रो, परेण वितिय-
दिणं पुच्छिओ-कट्ठे कं वेत्तमागश्रो सि ! भवति-णिसीहे चि, रा-
त्रावित्यर्थः । न केवलं शोकसिद्धमण्णगासं शिसीहं जं अण्ण-
गासधम्मं, अणं पि, तं शिसीहं । अक्खरत्थो कंठो । उदाहरणं-
जहा लोइया रदस्ससुत्ता, विज्जा, मंता, जोगा य अपरिणयाणं
ण पगासिज्जति । अदवा-दृव्वखेत्तकावभावणिसीहा अपण्णा-
वक्खणिज्जति-दृव्वणिसीहं जाणयमव्यसरोरयहरितं कत-

गफलं, जम्हा तेण कलुसुदयपक्खिण्णत्थेण मश्रो शिसीयति,
उदगादपगच्छतीत्यर्थः । तम्हा तं चेव कतगफलं दृव्वणिसीहं ।
खेत्तणिसीहं-बहिं दीवसमुदादिया, दोगा य; जम्हा ते पण्ण जी-
वपुग्गलाणं तमभावो भवगच्छति । काशणिसीहं-भहो, तं पण्ण
रातीतमस्स शिसीयणं भवति । भावणिसीहं-

अट्टविहकम्मपंको, शिसीयते जेण तं शिसीहं चि ।

अट्टवऽपट्टा विसेसो, सुइं पि नं जेति अण्णोसि ॥ ७० ॥

अट्ट चि संत्ताविहो भेओ, क्रियत इति कर्म, पट्टो-दृव्वे, भावे
य । दृव्वे उदगच्छणी, भावे णाणावरणातीणि पंको; सो भाव-
पंको शिसीयते जेण । तस्स भावपंकस्स शिसीयणा तिचिदा-
खश्रो, उवसमो. खभोवसमो य । (जेण चि) करणभूतेण, तं शि-
सीयं भवति, नं चिमं अक्खयणं । जम्हा जहुसं आयत्तमाणस्स
अट्टविहकम्मगठो वियाराइति, तेणिमं शिसीहं । चोदग आइ-
जइ कम्मक्खयणस्स सामत्थाश्रो इमं पि शिसीयं, एवं सव्व-
अक्खयणं शिसीहत्तं भवति चि ? । गुरु भणति-आमं । किं पुण
अविसेसा सव्वऽज्जयणा कम्मक्खयणसमुत्था ? । इह अज्ज-
यणे विसेसां । विसेसो नाम भेओ । को पुण विसेसो ? । इमो-
(सुइं पि जं जेति अण्णोसि) सुति सव्वं सोढंदिओवन्नदी, जम्हा
कारणा, ण इति पमिसेहे, एति आगच्छति, प्राप्नोतीत्यर्थः । (अण्णोसि
ति) भवति अपरिणामो, अतिपरिणामगाणं ति वक्खसेसं । किं पुण
कारणं तेसिमं सुइं पि नागच्छति ? । सुण-उदमज्जयणं अववाय-
वहुत्वं । ने य अगीयत्थादिदोसज्जुत्त वा विण्णस्सेज्ज, तेण नाग-
च्छति । अवि पदत्थसंजायणे । किं संभावयति ?-जति अगीया-
ण, अण्णसाहुपरावत्तयंताण वि सव्वणं पि न भवति । कओ उहे-
सवावणत्थसज्जाणि एवं संजावयति ? । अट्टवऽपट्टागाहा सम-
वतारिज्जति-अण्णगासणिसीहसहसामणयक्खानश्रो । सीसो
पुच्छति-लोमुत्तरलोणाणिसीहाण को पमिविसेसो ? । उच्यते-
“ अट्टविहकम्मपंको गाहा । ” अक्खरत्थो सो चेव । उचयं-
हारो इमो-जइ वि शोइगारणमाडीणि शिसीहाणि. तह
वि कम्मक्खयणसमत्थाणि न भवतीति अविसेसे धिसे-
सो भणितो । किं न-ताणि गिहत्थपासंडीणं ण सुत्तिमा-
गच्छति । इमं पुण सुति पि जं न एति अण्णोसि, अण्णे गि-
हत्थऽण्णतिरिया अ वि सपक्खा, गोयपासंडीण वि । ”
नि० सू० १ उ० ।

नृसिंह-पुं० । पुरुषसिंहे, पुरुषोत्तमे, वो० १६ विव० ।

शिसीहकप्य-निशीयकल्प-पुं० । निशीयाध्ययनमर्यादायाम्,
(पं० भा०)

इयानि शिसीहकप्यो-

....., शिसीहकप्यं अतो वोच्छं ।

चउहा शिसीहकप्यो, सदहणाऽणुपान्नण गहण सोही ।

सदहणा वि य उविहा, ओइनिशीहे विजागे य ॥

ओहे ति हत्थकम्मं, कुणमाणो रागमूलिया दोमा ।

गिएहणमादिचिजागे, अहवोओ होति उस्सगो ॥

अहवा होतु विभागो, सव्वं चेदं न सदहंतस्स ।

सदहणाए कप्यो, होति अकप्यो पुण इमो हु ॥

मिच्छतस्सुदणं, ओसवविहारताइसदहणा ।

गणधरमेरं ओहं, ए सदहति जो गिरीहं तु ॥
ओसन्नाण विहारं, सदहती सुविहिताण गणमेरं ।
एो सदहती जो खट्ठु, एस अकम्पो तु सदहणो ॥
जाणि भणितानि सुत्ते, पुब्बावरवाहिताणि वीसाए ।
ताणि अणुपावयंतो, सव्वाण निसीहकम्पो तु ॥
सुत्तत्थतट्ठभयाणं, गहणं बहुमाणविणयमच्छेरं ।
चोदसपुव्विणिवच्छो, पकप्पगहियम्मि गणधारी ॥
तिविहो य पकप्पधरो, सुत्ते अत्ये य तदुभए चेव ।
सुत्तधर होदु तडओ, वित्तिओ वा होति गणधारी ॥
तिणिपंचपणगळ्ळं, अट्ठग नवगं च जस्स उव्वज्झं ।
उव्वणाकरणं दाणं, च सो हु सोही वियाणाहि ॥
णाणादीणं तियगं, पणगं ववहारो होति पंचविहो ।
वित्तियपणगं च पंच य, छकं पुण होति छकाया ॥
आलोयणारिहगुणे, अट्ठ तु अहवा विसोहि अट्ठविहा ।
आलोयणगादीयं, मूत्रं तं जाणती जो उ ॥
आलोयणमादीयं, अणवडं तं तु एणविहं होति ।
पारंचितं तमहवा, दसविह होती च सदहणं ॥
उव्वणा रोयणकरणं, सफट्ठा मासा करेत्तु जो जाणे ।
सो होति दाणअरिहो, तव्विवरीओ अणरिहो तु ॥
किं पुण तं दायव्वं, पायच्छित्तं तु पुच्छए सीसो ।
भस्सति इमेण विहिणा, दायव्वं तं तहा कमसो ॥
ओहेण तु सट्ठाणं, सट्ठाणविजागताए वित्थारो ।
पच्छित्तपुरिसहेत्तु, किं ति ए संती चरणमादी ॥
ओहे सट्ठाणं ति य, जह चतुगुरु होति रायपिक्कम्मि ।
सट्ठाणविभागे पुण, ईसरमादी मुण्येव्वो ॥
जह वा करकम्मम्मि उ, ओहेण होति मासगुरुयं तु ।
होति विजागपसंगो-उदिट्ठादीओ मुण्येव्वो ॥
पुरिसज्जातं एणतुं, व दिज्जए जं च जारिमं वत्थु ।
गुरुमादि वत्थियदोव्वज्ज-इड्डगिलाणाऽऽदि जं जोगं ॥
होळ कारणणिका-रणे य जयणादिसेविओ जह तु ।
तो देति किं निमित्तं, पच्छित्तं विज्जते मुणसु ॥
“ पायच्छित्ते असंतम्मि, चरित्तं तु न चिट्ठइ ।
चरित्तम्मि असंतम्मि, तित्थे ए सचरित्तया ॥
तित्थम्मि य असंतम्मि, एणव्वाणं तु ए गच्छइ ।
एणव्वाणम्मि असंतम्मि, सव्वा दिक्खा णिरत्थिया ॥”
एवं गिरीहकम्पो, चउहा तू वप्पितो समासेणं । पंच भाण
(चउहा गाहा) “सो निसीहकम्पो चउविहो-सदहणया, आ-
यरणया, गहणविसोही, सोहिकम्पो य । सदहणया उविहा-
ओहे, विभागे य । ओहे ति हत्यकम्मं करेमाणस्स तन्निष्फणो-
होसो । विभागो गेणहणादयो । अहवा-ओहो उस्सगो,
विभागो अववाओ । (मिच्छत्तस्सुदणं गाहा) जो पुण

मिच्छत्तोदण न सदहइ, ओसन्नविहारपसंगं चेव करेइ,
तस्स दोससंकमया भवइ । तेण बहुदोससंकमो गणधर-
धारधरोओ ति । गण धारयन्तीति गणधराः, धारा मेरा,
मर्यादा इत्यर्थः । मेराए ओहं, तं गणधरमेरधरोहं, न
सदहइ जो निसीहं तु अणुपावणाए (गाहा जाणि ज-
णियाणि) जाणि भणितानि वीसएहि उदेसएहि निसीहस्स
पुब्बावरवाहगाइ ति अववादेण उस्सगो वाहिओ, ताइ अणु-
पालेइ, ते अणुपालणा । (गाहा सुत्तत्थ) गहणाविहगहणे सुत्त-
त्थतट्ठभयाणं बहुमाणविणयण चोदसपुव्वनिवज्जं अच्छेरंति
मल्लमाणेण सो गणपरियट्ठो भवइ । (गाहा तिविहो य) सो-
हिकम्पो ति तिविहो पकप्पधरो सुत्तत्थतट्ठभयाइ, सो गण-
परियट्ठो, तट्ठभयवज्जगाणं पुण अत्थधरो गणपरियट्ठो, (तिविहो)
तिणि जो जाणइ नाणदंसणचरित्तं, (पंच इति) पंच महव्वया-
णि । अहवा-पंचिदियाणि, पायच्छित्तं जाव पंचिदियाणं ।
अहवा-पणगं नाणदरिसणचरित्ततवसंजमाइ जो जाणइ सो प-
रियट्ठो । (उक्क ति) रायजोयणगहाइ वयाइ (अट्ठग ति) आलोय-
णारिहाइ जाव मूत्रं अट्ठविहं पायच्छित्तं । (नवग इति) अणवड-
पनवमाइ । एयाइ ठाणाइ जस्सुवल्लजाणि मो जाणइ विसोही,
पायच्छित्तकरणदाणं च । (गाहा ओहेण तु) ओहो नाम-अवि-
सेसियं, तेण ओहेण सपायच्छित्तं पडिसेवणाठणोहि जहा
रायपिने चउगुरुगा, पप सट्ठाणे ति विभाएण ईसरतलवराइ,
अने वि होति दोसा आकिन्नगुम्माइ । पायच्छित्तकरणं पुण
पुरिसजाइ परिच्छिऊण, हेउं च समिक्खिऊण, किं निमि-
त्तं पक्खिसेवियं ? कारणे अकारणे ति जयणा वा समिक्खियं ।
किं निमित्तं पायच्छित्तं दिज्जइ ? पायच्छित्तं सोहिकारणं ।
(गाहा पायच्छित्तं) पायच्छित्ते य असंते पक्खिसेवमेव । एस
निसीहकम्पो” । पंच चू० ।

इदानीं आयरिओ सिस्सिणीं च इमं गिरीहऽऽज्जयणं हि-
ययम्मि धिरं भवउ ति णिकायणत्थं इमं इमं जणइ । गाहा-
चउहा गिरीहकम्पो, सदहणऽऽरयणगहणसोही य ।
सदहण बहुविहा पुण, ओहाणिसीहे विजागे य ॥ ३८१ ॥
अहवा जं पपं पंचमचुलाए वुत्तं सव्वं तं एयं समासतो च-
उविहं । जतो जप्पति- (चउगाहा) ओहे, विभागे य ।

एकेका अणेगविहा इमा । गाहा-
ओहाणिसीहं पुण हो-ति पेडियासुत्तमो विभागो उ ।
उस्सगुववाओ ऊ, अववाओ होति उ विजागो ॥ ३८२ ॥

ओयः समासः, सामान्यमित्यनर्थान्तरम् । तं च गिरीहपेडि-
याणामणिपपणो णिक्खेवो, उग्गहणादित्यर्थः । विभजनं वि-
भागः, विस्तर इत्यर्थः । स वीसाए उदेसएहि जो सुत्तसंगहो,
सुत्तत्थो य । अहवा उस्सगो ओहो, तस्यापवादः विजागः ।

अहवा-

उस्सगो वा ओहो, आणादिसंगमो विजागो उ ।
वत्थुं पप तिजागां, अवसिट्ठाऽऽवज्जणा होति ॥ ३८३ ॥
सुत्ते सुत्ते जं उस्सगदरिसणं तं ओहो होउ, जं पुण सुत्ते
सुत्ते अणोएणवत्थुमिच्छत्तविराहणाविभागदरिसणं, सो वि-
जागो । अहवा-आयरियादिपुरिसवत्थुभेदेण जं भणियं सो
विभागो, जो पुण अवसिठा आवचीं सो ओहो ।

अहवा-

पमिसेहो वा ओहो, तकरणाऽऽणाइ होइ वित्यारो ।

आयासंजमभइया, तस्स य भेदो बहुविक्कपा ॥ ३८४ ॥

ण कप्पइ च्चि काचं जं जं पडिसेइ सो सव्वो ओहो ।
तस्स पमिसेइस्स करुणाणुणा जा आणादिणो य
भेदा, एस सव्वो वित्यारो च्चि विभागो । स वित्यारो पुणो
भाणियव्वो; णिक्कारणसविधिपडिसेवणणियमा आणाजंगो,
अणवत्था य, मिच्चं च । ण जहा वादो तहा कारि च्चि
विराहणाए आयासंजमविराहणाओ भयणिज्जा कया वि भवं-
ति, ण वा । जहा करकम्मकरणे आयाविराहणा जवति, ण वा ।
संजमेण णियमा भवति । पमत्तस्स य पदमाणस्स य आय-
विराहणा । तस्सेव पाणाइवायसंपत्तीए णो संजमविराहणा ।
एवं (तस्सि च्चि) विराहणाए भेदा । एवं बहुविगप्पा ।
अण्येगप्रकारा उचउज्ज जाणियव्वा । एवं विभागो ।

गाहा-

अहवा सुननिवाओ, ओहो अन्थाओ होति वित्यारो ।

अविसेसो च्चि व ओहो, जो तु विसेसो स वित्यारो ॥ ३८५ ॥

जे भणित्ता उ पक्कपे, पुव्वावरवाहिता भवे सुत्ता ।

सो तह समायरंतो, सव्वो आयरणक्कपो उ ॥ ३८६ ॥

सुत्तमेत्तप्रतिषत्तं, जहा-पदमसुत्ते करकम्मकरणे मासगुहं । एस
ओहो । सेसो अत्थो, जहा-पदमपोरिसीए करकम्मकरणे मूलं,
वित्तिप वेदो, तत्तिप उगुहं, चउत्थीए चउगुहं, पञ्चमीए मासगुहं ।
एस विभागो । एवं पदमसुत्ते । एवं चेव सव्वमुत्तेसु । जो
अणुवादी अत्थो सो सव्वो विभागो । अहवा-जं दव्वा-
दिपुरिसाविलेसेण अविसेसिज्जति सो ओहो; दव्वादिपुरिस-
विलिं पुण सव्वं वित्यारो णेयव्वं । सुत्तं सघाणसहहंतस्स
सहहणक्कपो । नि० चू० २० उ० ।

गिरीहकरण-निशीथकरण-न० । रहस्यसूत्रार्थे, विरो० ।

साम्प्रतमनिशीथनिशीथयोरिव स्वरूपप्रतिपादनार्थमाह-

त्रयाऽपरिणयविगप, च सहकरणं तदेवमनिशीहं ।

पच्छन्नं तु निशीहं, निशीहनामं जहऽऽक्यणं ॥

चूनमुत्पन्नम्, अपरिणतं नित्यं, विगतं विनष्टम्, भूतापरिणतविग-
तम् । समादात्त्यादेकवचनम् । किमुक्कम्मवति ? - "उप्पखेइ वा,
विगमेइ वा, धुवेइ वा" इत्यादि । किंविशिष्टमित्यादि । शब्दकरणं
शब्दः क्रियते यस्मिन् तत् शब्दकरणम् । आ० म० १ अ० २
'खेण । ('करण' शब्दे 'तृतीयभागे ३६८ पृष्ठे व्याख्या)

गिरीहगंथ-निशीथग्रन्थ-पुं० । प्रकल्पशास्त्रे, जी० १ प्रति० ।

गिरीहचुक्षि-निशीथचूर्णि-ली० । निशीथाऽध्ययनन्याख्यायां
चूर्णिग्रन्थे, नि० चू० । सा च चूर्णिः निनदासगणिमहत्तरेण
कृता । विंशतितमोद्देशे " जे भिक्खू भासियं " इत्यादिसूत्राणां
विशेषव्याख्या तु चन्द्रसूत्रिणा कृता । तथाहि-

" प्रणम्य वीरं सुरवन्दितकर्म,

विशुद्ध्युक्त्वाऽखिलनष्टकल्मषम् ।

शुक्लं तथा निर्मलशुद्धिकारिणो,

विशुद्धतत्त्वान् जगते हितैषिणः ॥ १ ॥

"विशोद्देशे श्रीनिशीथस्य चूर्णौ,

कुर्वे वाक्यं यत्पदं वा समासि ।

स्वस्मृत्यर्थं तस्य वक्ष्ये सुवोधं,

व्याख्यां काञ्चित्सहस्रान्योऽवबुद्ध ॥ १ ॥

आदौ मासिकपदमिह, तत्प्रस्तावत्समागता मासाः ।

तानवर्षीकृत्याऽऽदौ, व्याख्या प्रारभ्यते चात्र ॥ ३ ॥ "

नि० चू० २० उ० ।

इदानीं चूर्णिकारो यदर्थं मया चूर्णिः कृता इत्येतदा-
विष्करोति-

" जो गाहासुत्तयो, चेवंविधपागमो फुरुपदत्थो ।

रहतो परिभासाए, साहूण अणुगहऽछाप ॥ १ ॥ "

"जो गाहा" इत्यादिगाथाशब्देन भाष्यं गाथानिवृत्त्यादिनि-
धीयते, ततो गाथा च, सुत्रं च, तयोर्थे इति विग्रहः । (पागमो
चित्ति) प्राकृतः, प्रकृतो वा, पदार्थो वस्तुभावा यत्र स तथा, परि-
भाष्यतेऽर्थोऽनयेति परिभाषा चूर्णिकथ्यते ।

अधुना चूर्णिकारः स्वनामकथनार्थं गाथायुग्ममाह-

" तिचउपणुऽहमवग्गा, तिपणुतितिगमपखरा चेव ।

तेसिं पदमततिथिं, तिउसरज्जुएहिं णामं कयं जस्स ॥ १ ॥

शुलदिणं च गणिचं, महत्तरत्तं च तस्स तुट्ठीह ।

तेण कपसा चुण्णी, विलेसनामा निसीहस्स ॥ २ ॥ "

" ति चउ " इत्यादि । वर्गा इह 'अ-क-च-ट-त-प-य-श-
वर्गा' इति वचनात् स्वराऽऽदयो हकारान्ता ग्राह्याः । तदिह
प्रथमगाथया जिनदास इत्येवंप्रथमं नामाभिहितम् । द्वितीयगा-
थया तदेव विशेषयितुमाह-" जिणदासगणिमहत्तर इति । "

तेन रचिता चूर्णिरियम् ।

" सम्यक्कृतयाऽऽनयभवा-दत्रोक्तं यत्तद्वत्त्वम् ।

मतिमान्धाया किञ्चि-त्तच्छेषं धनधरेः कृपाकक्षितैः ॥ १ ॥

श्रीशीलमहसूरीणां, शिष्यैः श्रीचन्द्रसूत्रिभिः ।

विंशकोद्देशके व्याख्या, दृग्धा स्वपरहेतवे ॥ २ ॥

वेदाभ्वरुद्रयुक्ते ११७४, विक्रमसंवत्सरे तु मृगशीर्षे ।

माघसितवाद्दश्यां, समीथितेयं रवौ वारे ॥ ३ ॥ " नि० चू०

२० उ० । ('चंदसूत्रि' शब्दोऽत्र धीह्यः)

गिरीहचूला-निशीथचूला-ली० । आचाराहस्य पञ्चमचूला-

रूपे निशीथाध्ययने, नि० चू० १ उ० ।

आचाराहे धिमुकिचूलाऽनन्तरं निशीथचूलिका । तत्संबन्ध-

स्यायम्-

" नमिऊणऽरिहंताणं, सिद्धाणं कम्मचक्रमुक्काणं ।

सयणसिण्हविमुक्का-ण सव्वसाहूण भावेणं ॥ १ ॥

सविसेसाऽऽयरज्जुचं, काउ पणामं च अत्थदायिस्स ।

पज्जुखसमासमस-स्स चरणकरणाणुपालस्स ॥ २ ॥

एवं कयप्पणामो, पक्कपमाणस्स विवरणं वसे ।

पुव्वाऽऽयरियकयं चिय, अहं पि तं चेव च विसेसे ॥ ३ ॥

मणिया विमुचिचूला, अहुणाऽवसरो णिसीहचूलाए ।

को संबंधो तस्सा, भम्भइ इणमो णिसामेहि ॥ ४ ॥ "

एवंप्रपञ्चैरमइओ, अट्टारसपदसहसिओ वेदो ।

हवइ य सपंचचूला, बहु आयारो पयमेणं ॥ १ ॥

ब्रह्मचरणयोरुत्पत्तिनिमित्तं साधनार्थं वा शस्त्रपरिज्ञाऽऽदी-

नि उपधानश्रुतावसानानि नवाध्ययनान्यभिहितानि । जम्हा

णव एताणि वंजचेराणि, तम्हा णववंमचेरमइओ इमो च्चि,

जहा-भिम्मओ घडो, -तंतुमओ परो, एवं एववंमचेरम-

इओ आयारो । सो य अज्जयणसंज्ञाणेण एवऽज्जयणो । पयप-
रिमाणेण अचारसपयसहस्सिओ वेओ-अठ य दस य अ-
ट्टारस, अट्टारसे ति संज्ञा, पजय इति पयं, तं च अथपरिच्छे-
यवायगं पयं भवति, सहस्सं ति गणिताभिहाणेण चउत्थं ठाणं
जवति जहासंखं-एगं-इहं, सयं, सहस्सं ति । स एवाऽऽयारो अट्टा-
रसपयसहस्सिओ वेओ भवति । कदमं?-विदं ज्ञाने, अस्य धा-
तोः घञ्प्रत्ययान्तस्य वेद इति रूपं जवति । अतस्सं विदन्ति, तेन
विदन्ति, तम्मि वा विदन्तीति वेदो भवति । सीसो भणति-कि-
मेत्थियमायारो, उत अणं पि से अत्थि किंचि ? अतो भणति-
"दवति य सपंचचूलो " हवति जवति इति जणितं होति,
चशब्दो चूलाणुकरिणणे, सहेति युक्तः, पंच इति संज्ञावायगो
सहो, (चूला इति) चूल ति वा अणं ति वा सिहरंति वा एग-
ट्टं । सा य छुविहा-जहा दसवेयातिप भणिया तथा ज्ञाणिय-
न्वा । ताओ य पुण इमाओ पंच चूलाओ-पिरेसणादि जाव उ-
गदपडिमा, ताव पदमा चूला । वितीया-सतिक्कगा । तइया-
मावणा । चउत्था-विमोत्ती । पंचमी-आयारपकप्पो । एतादि
पंचचूलाहिं सहिओ आयारो वडू भवति, णवऽज्जयणेहिंतो
बहुतरो भवति । (पयग्गेणं ति) अचारसपयमासहस्सेहिंतो पं-
चचूलापयहिं सहितो पयग्गेणं बहुतरो भवति ति । अट्टा-
णवऽज्जयणा पदमचूलासहिता बहु भवंति, अचारसपयसह-
स्सा पदमचूलापदेहिं सहिता बहुतरा य पयग्गेणं भवंति । एवं
क्रमवृत्त्या नेयं, जाव पंचमी चूला । अट्टा-सपंचचूलो सु-
त्तपयग्गेण मूज्जंगाओ बहु जवति, अथपयग्गेणं बहुतरो भव-
ति । अट्टा-बहुबहुतरपदेहिं सेसपदा सूचिता भवंति । ते य इमे-
बहुतम-बहुतरतम-बहुबहुतरतम इति । अओ ज्ञाति-णवयंनचे-
रमइओ आयारो अट्टारसपयसहस्सिओ पदमचूज्जयणसुत्त-
पयदेहिं जुओ बहु भवति । पदमचूलासहितो मूज्जंगो दुइय-
चूलऽज्जयणसुत्तपयदेहिं जुओ बहुतरो भवति । एवं ततियचू-
लाय वि बहुतमो भवति । पदमचूलासहितो मूलगंगो दुइयचू-
लऽज्जयणे सुत्तपयदेहिं जुओ बहुतमो भवति (?) । एवं तति-
यचूलाय वि बहुतमो जवति । चउत्थीय वि बहुतरतमो भवति ।
पंचमीय वि बहुबहुतरतमो भवति । (पयग्गेणं ति) पदानामग्रं प-
दाग्रं, पदाग्रेणेति पदपरिमाणेनेत्यर्थः । स एवं पयग्गेणं बहुबहु-
तरो भवति । एवं संबन्धगाहासूत्रे व्याख्याते चोदग आह-नवयं-
भवेरमइए आयारे वक्खंते आयारग्गाणुजोगारंभकाले संब-
धार्थमिदमेव गाथासूत्रं प्रागुपदिष्टं, प्रथमचूलातश्च द्वितीयचूला-
या अनेनैव गाथासूत्रेण संबन्ध उक्तो जवति । एवं द्वितीयचूला-
तः तृतीयचूलायाः, तथा तृतीयचूलातः चतुर्थचूलायाः, च-
तुर्थचूलातश्च पञ्चमचूलायाः संबन्ध उक्त एव जवति । एवं
सति प्रागुक्तस्य संबन्धगाहासूत्रस्येह पुनरुच्चारणं किमर्थ-
म् ? आचार्य आह-पुण्वभणियं तु जं एत्थ भण्णति, तत्थ
कारणं अत्थि-पणिलेहअणुष्णाकारणं, विसेसोवलंभो वा । सी-
सो पुच्छति-कस्स पणिलेहो, कहं वा अणुष्णा, किं वा कारणं,
को वा विसेसोवलंभो ? आचार्य आह-तत्र प्रतिपेधः चतुश्चू-
लात्मके आचारे यत्प्रतिषिद्धं तं सेवंतस्स पच्छिन्नं भवति
ति काळं, किं सेवमाणस्स भण्णति ? सूत्रम्-"जे मिक्खु हत्थ-
कम्मं करेति, करंतं वा सातिज्जति " एवमादीणि सुत्ताणि ।
एस पणिलेहो । अत्थेण कारणं प्राप्य तमेव अणुजाणंति, तं
जयणाए पडिलेवंतो सुत्तो, अजयणाए स पायच्छिती । कारण-
मणुष्णा लुगधं गता । अवसेसोवलंभो इमो-आहल्लोओ चत्तारि चू-

लाओ कमेणेव अहिज्जंति, पंचमी चूला आयारपकप्पो ति
वासपरियागस्स आरेण न दिज्जति ति, वासपरियागस्स वि
अपरिणामगस्स अतिपरिणामगस्स वा न दिज्जति । आयारप-
कप्पो पुण परिणामगस्स दिज्जति । एतेण कारणेण संबन्धगा-
हा पुनरुच्चार्यते । अट्टावा बहु अतीतकालत्वात् प्रागुक्तसंबन्ध-
स्य विस्मृतिः स्यात्, अतस्तस्य प्रागुक्तसंबन्धस्य स्मरणार्थं
प्रागुक्तमपि संबन्धगाहासूत्रमिह पुनरुच्चार्यते । नि० चू० १ उ० ।
गिसीहज्जयण-निशीयाध्ययन-न० । आचाराङ्गस्य निशीया-
थ्यपञ्चमचूलिकायाम्, आचा० १ शु० १ अ० १ उ० । आ० चू० ।
गिसीहपेडिया-निशीयपीठिका-खी० । निशीयचूर्णिचूमिका-
याम्, नि० चू० । सुत्तथो पेडियाए देओ, न वा ? कस्स दे-
ओ, कस्स वा ण देओ इति ? अट्टा-कहितो सुत्तथो पेडियाए
गिसीहियपेडियाए सुत्तथो व्याख्यातो । सो पुण गिसीहपेडि-
काए सुत्तथो कस्स देओ, कस्स वा न देओ ? इति भण्णति ।
जेसि ताव ण देओ, ते ताव भण्णामि-

अवहुस्सुते वि पुरिसे, जिएणरहस्से पईणविज्जते ।

णिस्माणपेहए वा-ऽसंविग्गे दुव्वलचरिते ॥ ४६५ ॥

बहु सुयं जस्स सो बहुस्सुतो । सो तिविहो-जहणो, मज्जि-
मो, उक्कोसो । जहणो जेण पकप्पऽज्जयणं अधीतं । उक्कोसो चो-
हसपुव्वधरो । तम्मज्जे मज्जिमो । एत्थ जहणे वि ताव ण पणिले-
हो । न बहुस्सुतो अवहुस्सुतो, येन प्रकटपाध्ययनं नाधीतमित्यर्थः ।
तस्य निशीयपीठिका न देया । अट्टा-अवहुस्सुतो येन हेट्ठिल्ल-
सुत्तं ण सुयं, सो अवहुस्सुतो जमति । (पुरिसे ति) पुरिसो तिवि-
हो-परिणामगो, अपरिणामगो, अइपरिणामगो य । एत्थ अपरि-
णामगअतिपरिणामगणं पणिलेहो । भिच्छं रहस्सं जम्मि वि पु-
रिसे सो जिणरहस्सो, रहस्सं ए धारयतीत्यर्थः । इह रहस्सं अ-
वघातो भण्णति । तं जो अगीताणं कहेति सो भिण्णरहस्सो ।
पइणविज्जत्तणं वा करेति, जस्स वा तस्स वा कहयति । आशी
अदिठभावाण सावगाण जाव कहयति । एस्साणं णाम-आ-
लंयणं, तं पेहेति प्रार्थयति, अवघातपेहि ति वुत्तं भवति । तं
अवघातपदं णिक्कारणे वि सेवतीत्यर्थः । ण संविग्गो असंवि-
ग्गो, पासत्थादिसि वुत्तं भवति । दुव्वलो चरिते दुव्वलचरित्तो,
विणा कारणेण मूलुत्तरगुणपणिलेखणं करोतीत्यर्थः ॥ ४६५ ॥
नि० चू० १ उ० ।

गिसीहिया-निशीयिका-खी० । अत्पतरकाविकार्या वसतो,
म० १४ श० १० उ० । आ० चू० । निशीयिकानिक्षेपः-तत्र
नामनिष्पन्ननिक्षेपे निशीयिकेति नाम, अस्य च नामस्थापनाः
द्वयक्षेत्रकालभावैः परवृद्धो निक्षेपः । नामस्थापने पूर्ववत् ।
द्रव्यनिशीयम्-आगमतो इशरीरजव्यशरीरव्यतिरिक्तं यद्
द्वयं प्रच्छन्नम् । क्षेत्रनिशीयं तु-प्रल्लोकरिष्टविमानपार्श्व-
वर्तिन्यः कृष्णराजयो, यस्मिन् वा क्षेत्रे तद् व्याख्यायते ।
कावनिशीयं-कृष्णराजन्यो, यत्र वा काले निशीयं व्याख्यायत
इति । ज्ञावनिशीयं-नो आगमत इदमेवाध्ययनम्, आगमैकदेश-
त्वात् । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः । आचा० १ शु० २ चू० २ अ० ।

अथाऽऽचाराङ्गस्य द्वितीयसत्तैकके निशीयिकागमनम्-

पदमं से भिक्खू वां जिक्खुणी वा अभिक्खति गिसी-
हियं गमणाए, से जं पुण गिसीहियं, ज्ञाणेज्जा-सत्तं

सपाणं० जात्र मकरासंताणयं, तहप्पगारं गिरीहियं अफा-
सुयं अणेमणिज्जं लाभे संते णो वेतिस्सामि ॥

साम्प्रतं सुवानुगमे सुप्रमुधारणायम् । तथेदम्-(से इत्यादि)
स भावभिक्षुर्धेदि वसतरुपदताया अन्यत्र निशीधिकां स्वा-
स्यायचूर्मिं गन्तुमभिकाह्वेत, तां च यदि साक्षां यावत्सन्तान-
नकां जानीयात्ततोऽप्राप्तुक्त्वात्र परिगृहीयादिति । किं च-

निशीधिकायामन्योऽन्याक्रिया-

से जिक्रु वा भिक्खुणी वा अभिक्खुद्वि गिरीहियं गम-
णाए, से जं पुण गिरीहियं जाणेज्जा-अप्पपाणं अप्पवीयं
० जात्र मकरासंताणयं तहप्पगारं गिरीहियं फासुयं एम-
णिज्जं लाभे संते वेतिस्सामि, एवं सेज्जागमेणं णेयव्वं०
जात्र उदयपसूयाए च्चि ॥

(से इत्यादि) स निजुरदपाएडाऽऽदिकां गृहीयादिति । एवम-
न्यान्यपि सुत्राणि श्रव्यावच्छेयानि यावद्यत्रोदकप्रसृतानि क-
न्दाऽऽर्शानि स्युस्तां न गृहीयादिति ।

तत्र गतानां विधिभिक्षुक्रियाऽऽह-

जे तत्थ पुवग्गा वा तिवग्गा वा चउवग्गा वा पंचवग्गा अभि-
संधारेइ गिरीहियं गमणाए, ते णो अग्रमसस्स कायं आ-
श्लिगेज्जा वा, विस्लिगेज्जा वा, धुंवज्जा वा, दंतेहिं वा णहेहिं
वा अच्चिदेज्जा वा, एवं खलु तस्स जिक्रुस्स वा भिक्खु-
णीए वा सामगियं जं सव्वट्ठेहिं सहिए समिए सदा
जएज्जा. सेयमिणं मखेज्जा मि च्चि वेमि ॥

(जे इत्यादि) ये तत्र न्यायवो निषेधिकाचूर्मौ द्वित्राऽऽद्याग-
च्छेयुः, ते नान्योऽन्यस्य कार्यं शरीरमाभिद्धेयुः, परस्परं गात्रसं-
स्पर्शं न कुर्वन्तित्यर्थः । नापि विविधमनेकप्रकारं यथा मोहो-
द्यो भवति तथा विलिङ्गेयुरिति । तथा कन्दर्पप्रधाना वक्त्र-
संयोगाऽऽदिकाः क्रिया न कुर्वन्तित्येतस्य भिक्षोः सामग्र्यं-
यदसौ सर्वार्थैर्येषप्रयोजनैरामुपैकैः सहितः समन्वित-
स्तथा समितः पञ्चभिः समितिभिः, सदा यावदायुस्तावत्
संयमानुष्ठाने यतैतदेव च श्रेय इत्येवं मन्येतेति प्रवामी-
ति पूर्ववत् । निशीधिकाऽप्ययं द्वितीयः । आचा० २ सु० २
वृ० १ अ० ।

नैषेधिकी-स्त्री०। 'पिध' गत्यामित्यस्य निपूर्वस्य घञि निषेधः ।
प्राणातिपाताऽऽदिनिवृत्तिः प्रयोजनमस्या नैषेधिकी । प्राणातिपा-
तनिवृत्तायां तन्वाम्, घ० १ अधि० । आव० । उक्त० । निषेधो
गमनाऽऽदिव्यापारपरिहारः, स प्रयोजनमस्या, तमर्हतीति वा नै-
षेधिकी । वृ० २ उ० । जीत० । निपीदनस्थाने, जी० ३ प्रति० ४
उ० । रा० । निषेधः प्रमादेज्य आत्मनो व्यावर्तनं, तत्र नवा नैषे-
धिकी । ग० २ अधि० । निषेधेन निवृत्ता नैषेधिकी । व्यापार-
न्तरनिषेधरूपायां सामाचार्याम, आश्रये प्रविशतो (स्या०
१० पा०) वसतिप्रवेशे निषिद्धोऽहं गमनक्रियेति भणने, वृ०
१ उ० । घ० । रा० । आ० म० । निषेधेनासंवृतगात्रच्छेदनि-
वारणेन निवृत्ता तत्प्रयोजना च या श्रव्याऽऽदिप्रवेशक्रिया सा
नैषेधिकी । पञ्चा० १२ विव० । सामाचारीभेदे, पञ्चा० ।

साम्प्रतं नैषेधिकीमाह-

एवोगहप्पवेसे, गिरीहिया तह गिरीहियोजोगस्म ।

एयस्सेसो उचिओ, इयरस्स ए चैव नत्थि च्चि ॥२१॥

एवमुक्तेनाऽऽवृषकीयन्यायेन ज्ञानाऽऽदिकार्यलक्षणेन, अवग्रह-
प्रवेशे श्रव्याऽऽदिप्रवेशेन, नैषेधिकी सामाचारी विशेषो भवति ।
तथेत्यवग्रहप्रवेशापेक्षया विशेषणान्तरसमुच्चयार्थः । तच्चेदम्-
निषिद्धयोगस्येति । अथवा-तथाऽऽगमन्यायेन, निषिद्धयोगस्य
निरुद्धासद्व्यापारस्य । कस्मादियमस्येत्याह-एतस्य निषि-
द्धयोगस्य, एव नैषेधिकीशब्दस्यान्वययोगो, नैषेधिकीशब्दो-
च्चार इत्यन्ये, उचितः संगतः । विषयमाह-इतरस्यानिषिद्ध-
योगस्य पुनः, नैव उचित एव इति प्रकृतम् । चशब्दः पुनरर्थः ।
स च सम्बन्धित एव । कस्मान्नोचित इत्याह-नास्तीति न वि-
द्यते अन्वर्थ इति कृत्वा । इति गाथाऽर्थः ॥२१॥

अथ कस्मादवग्रहप्रवेशे नैषेधिकी विधेयत्वत आह-

गुरुदेवोगहज्जूमी-ए जत्तओ चैव होति परिजोगो ।

इट्ठफलसाहगो सइ, अणिट्ठफलसाहगो इहरा ॥२२॥

गुरुदेवावग्रहभूम्या आचार्यदेवाधिदेवाऽऽश्रयमुक्त्वा, यतन एव
आशातनापरिहारप्रयत्नेनैव, चैवशब्दोऽवधारणे । भवति
वर्तते परिजोगः । स च किंभूतः ? इत्याह-इष्टफलसाधकः
इत्सितार्थेनिष्पादकः, कर्मकृत्यहेतुरित्यर्थः । सकृत्सर्वदा । उ-
क्तव्यतिरेकमाह-अनिष्टफलसाधकः, कर्मवन्धहेतुरित्यर्थः । इत-
रथाऽन्यथा, अग्रयतन इत्यर्थः । गुरुदेवावग्रहभूमौ परिजोग इति
प्रकृतम् । तत्र गुर्ववग्रहस्यैवमावश्यकोऽभिहितम् । यथा-
" द्यायप्पमाणमेत्तो, चउडिस्सि होइ उगहो गुरुणो । " इति ।
देवावग्रहस्तु न क्वापि ग्रन्थे दृष्टः, केवलं भण्यमानः श्रुतः ।
यथा-" सत्थोगहो य तिबिहो, उक्कोसजहम्मज्जिज्जो चैव । उ-
क्कोसो सट्ठित्थो, जहणण नय सेस विच्चातो ॥ १ ॥ " इति
गाथाऽर्थः ॥ २३ ॥

देवाऽऽवग्रहभूमौरेव प्रयत्नपरिजोग्यात् समर्थयन्नाह-

एत्तो ओसरणाऽऽदिधु, दंसणमेत्ते गयाऽऽदिओसरणं ।

सुचइ चेइगमिहरा-इएउ सुसत्तावगाणं पि ॥२४॥

(एत्तो च्चि) यतो गुर्ववग्रहभूमौः प्रयत्नपरिजोग इष्टफलसा-
धको भवतीतोऽस्मात्कारणात्, अवसरणाऽऽदिधु जिनसमवस्-
रणप्रभृतिषु विषयभूतेषु, तेषामित्यर्थः । पट्टचर्चत्वात्सत्तयाः ।
आदिशब्दात्समवसरणसम्बन्धिमहेन्द्रध्वजचामरतोरेणाऽऽदि-
परिग्रहः । दर्शनमात्रे दृष्टिमात्र एव सति, गजाऽऽद्यपसरणं गजा-
श्वशिविकाप्रभृतिज्यो देवावग्रहगमनप्रवहणेज्योऽवतरणं प्रय-
त्नविशेषपञ्चगमं, श्रूयते आकर्ष्यते प्रवचने तेषु तेषाव्यायान-
केषु, तथा चैत्यशिखराऽऽदिकेषु जिनभवनशिखरकलसध्वजप्र-
भृतिषु, येषामित्यर्थः । दर्शनमात्र इति वर्तते । सुप्रावकाणाम-
पि भ्रमणोपासकविशेषाणामपि, समवसरणजिनभवनाऽऽदि-
षु प्रवेष्टुकामानामिति गम्यते । सुसाधूनां पुनर्गुर्ववग्रहप्रवे-
शे प्रयत्नो विषेय इत्यर्थसंयुक्तार्थोऽपिशब्दः । सुप्रावकप्रह-
णं चेतरेषामुपविधेरन्यथात्वसंभवोपदर्शनार्थम् । इति गाथा-
ऽर्थः ॥ २४ ॥

अथ यस्य नैषेधिकी भावतो भवति, तमग्निधत्सुराह-

जो होइ निसिच्छप्पा, गिरीहिया तस्स जावतो होइ ।

अणिभिदस्स उ एसा, वड्मेत्तं चेव दट्ठवा ॥ २५ ॥

यः प्राणी, ज्वति स्यात्, निषिद्धो निवारितः सावद्ययोगेभ्य आत्मा स्वभावो येन स निषिद्धाऽऽत्मा । नैपेधिकी चकनिर्वचना, तस्य प्राणिनः, ज्ञावतः परमार्थतः, ज्वति स्यात् । अयो-
कविपर्ययमाह-अनिषिद्धस्य तु अनिवृत्तस्य पुनः, सावद्या-
दिति गम्यते । एषा नैपेधिकी, बाह्यमात्रं वागेव केवला,
निरर्थकैत्यर्थः । भवति स्यात्, छप्रव्याश्वसेया । इति गाथा-
ऽर्थः । पञ्चा० २२ वि० ।

साम्प्रतं नैपेधिकीं प्रतिपादयन्नाह-

सेज्जं ठाणं च जहिं, चेएइ तहिं निसीहिया होइ ।

जम्हा तत्थ निभिद्धो, तेणं तु निसीहिया होइ ॥

शेरते भस्यामिति शय्या-शयनस्थानं, तां शय्यां शयनस्थानं
चेति स्थानमूर्द्धस्थानं, कायोत्सर्ग इत्यर्थः । यत्र चेतयते 'चित्ती'
संज्ञाने । अनुजवरूपतया विजःनाति, वेदयत इत्यर्थः । अथवा-
चेतयते करोति, धातूनामनेकार्थत्वात् । शयनक्रियां च कुर्व-
ता निश्चयतः शय्या कृता भवति, ततश्च यत्र स्वपित्तीत्यर्थः ।
चराब्दो बीराऽऽसनाऽऽद्यनुक्तसमुच्चयार्थः । अथ वा तुश-
ब्दार्थे छप्रव्यः, स च विशेषणार्थः । किं विज्ञिनपीति चेत् ?
उच्यते-प्रतिक्रमणाऽऽद्यशेषकृतावश्यकः सन् अनुज्ञातो गुरुणां
शय्यां स्थानं च यत्र चेतयते, तत्र एवंविधस्थितिक्रियाविशिष्टे
स्थाने नैपेधिकी ज्वति, नाऽन्यत्र । किमिदं आह-यस्मात्तत्र
निषिद्धोऽसौ, तेन कारणेन नैपेधिकी भवति, निषेधाऽऽत्मकत्वा-
त्तस्या इति । पाठान्तरं वा-"सेज्जं ठाणं च जया, चेते
सइया निसीहिया होइ । जम्हा तया निसीहा, निसेहमइ-
या च सा जेण ॥१॥" इत्युक्तार्थत्वात्तुगमैव । अनेन ग्रन्थेन मू-
लगाथया आवश्यकं निर्गच्छन् यां च आगच्छन् नैपेधिकीं
करोति, व्यञ्जनमेतद् द्विधेत्येतत् स्थितिरूपनैपेधिकीप्रतिपाद-
नं व्यञ्जनभेदनिबन्धनमधिकृत्य व्याख्यातम् ।

साम्प्रतममुमेवार्थमुपसंजिहीर्षुराह भाष्यकारः-

आवसिसयं च नितो, जं च अयंतो निसीहियं कुणइ ।

सेज्जानिसीहियाए, निसीहियाअभिमुहो होइ ॥

आवश्यकं निर्गच्छन् नैपेधिकीं करोति, तदेतद् व्याख्यात-
मिति शेषः । उपलक्षणमेतत् । ततः सह तृतीयपादेन व्य-
ञ्जनमेतद् द्विधेत्यनेनेति छप्रव्यम् । साम्प्रतमर्थः पुनर्भवति,
स एव गाथाऽव्ययार्थः प्रतिपाद्यते । तत्र इत्यमेक एवार्थो
भवति । यस्मान्नैपेधिक्यपि नावश्यकत्वं व्यापारगोचरता-
मतीत्य वर्तते, ततः संयमयोगानुपादनायाशेषपरिज्ञानार्थं
चेत्यमाह-(सेज्जानिसीहियाए, निसीहियाअभिमुहो होइ
इति) शय्यैव नैपेधिकी शय्यानैपेधिकी, तस्यां शय्यानैपे-
धिक्यां विषयभूताभाम्, किं शरीरमपि नैपेधिकीत्युच्यते?, इ-
त्यत आह-शरीरनैपेधिक्या करणचूतया आगमनं प्रत्यभि-
मुखः, ततः संवृतगात्रैः साधुभिर्भविष्यति संज्ञां करोति,
ततोऽवश्यकत्वं व्यापाररूपत्वाद् नैपेधिक्यव्यावश्यकत्वेक
एवार्थः ।

एतदेव सुव्यक्तं ज्ञायति-

जो होइ निसिद्धप्पा, निसीहिया तस्स भावतो होइ ।

अनिसिद्धस्स निसिहिया, केवलमेत्तं हवइ सइ ॥

यो भवति निषिद्धाऽऽत्मा-निषिद्धो मूलगुणोत्तरगुणातिचारेभ्य
आत्मा येनेति समासः । नैपेधिकी । तस्य निषिद्धाऽऽत्मनो, भावतः
परमार्थतो, भवति । न निषिद्धोऽनिषिद्ध उक्तेभ्य एवातिचारेभ्यः,
तस्याऽनिषिद्धस्य अनुपयुक्ततया गच्छतो नैपेधिकीशब्दमात्र-
मेव केवलं भवति, न भावतः । आह-यदि नामैवं, तत एका-
र्थतायाः किमायातम् ?, उच्यते-निषिद्धाऽऽत्मनो नैपेधिकी
भवतीत्युक्तम् ।

स च-

आवससयमि जुत्तो, नियमनिसिद्धो चि होइ नायव्वो ।

अहवा वि निसिद्धप्पा, नियमा आवससए जुत्तो ॥

आवश्यकं मूलगुणोत्तरगुणानुष्ठानरूपे, युक्तः (नियमनिसिद्धो
चि होइ नायव्वो इति) नियमेन निषिद्धो नियमनिसिद्ध इत्येवं
भवति ज्ञातव्यः । आवश्यकंऽपि चाऽऽवश्यकयुक्तस्यैवेत्यत
एकार्थता । अथवेति प्रकारान्तरदर्शनार्थः, अपिशब्दस्य व्य-
हितः सम्बन्धः । निषिद्धाऽऽत्माऽपि नियमादावश्यकं युक्तो, यतो
ऽप्येकार्थतेति । पाठान्तरम्-"अहवा वि निसिद्धप्पा, सिद्धाणं
अंतियं जाइ ।" इति । अस्यायमर्थः-तदेवं तावत् क्रियाया अ-
भेदेन एकार्थता उक्ता, इह तु कार्याभेदेनैकार्थतोच्यते । अथ-
वेति प्रकारान्तरे, निषिद्धाऽऽत्माऽपि सिद्धानामन्तिकं समीपं
याति गच्छति । अपिशब्दादावश्यकयुक्तोऽप्यतः कार्याभेदादे-
कार्थता । आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । उक्त० । निषे-
धेन स्वाध्यायव्यतिरिक्तशेषव्यापारप्रतिषेधेन निर्वृत्ता नैपेधिकी ।
स्वाध्यायमात्रनिमित्ते स्थाने, व्य० १ उ० ।

तत्र का नैपेधिकी, का वाऽभिश्यया ?, इति व्याख्यानयति-
ठाणं निमीहिय चि य, एगट्ठं जत्थ ठाणंमवेणं ।

चित्तेति निसिहियं वा, सुत्तऽत्यनिसीहिया सा उ ॥

संज्ञायं काकणं, निसीहियातो निभिं चिय उव्वेति ।

अजिबसिद्धं जत्थ निसिं, उव्वेति पातो तई सेज्जा ॥

तिष्ठन्ति स्वाध्यायव्यापृता अस्मिन्निति स्थानम् । निषेधेन
स्वाध्यायव्यतिरिक्तशेषव्यापारप्रतिषेधेन निर्वृत्ता नैपेधिकी । ततः
स्थानमिति वा नैपेधिकीति वा (एगट्ठमिति) एकार्थम्, द्वावप्येतौ
तुदयार्थाविति भावः । व्युत्पत्त्यर्थस्य द्वयोरप्यविशिष्टत्वात् । तत्र
यत्र स्थानमेव स्वाध्यायनिमित्तमेकं, न तु ऊर्ध्वं स्थानं, त्वग्रर्चन-
स्थानं वा । चेतयन्ति निशि रात्रौ, दिवा वा, सा सूत्रार्थहेतुभूता
नैपेधिकी । एतेनास्मिन् या नैपेधिक्युक्ता सा सूत्रार्थप्रायोग्या
नैपेधिकी प्रतिपत्तव्या, न तु कालकरणप्रायोग्या नैपेधिकी प्र-
तिपत्तव्या । किमुक्तं भवति ?-यस्यां नैपेधिक्यां दिवा स्वाध्यायं
कृत्वा दिवैव, यदि वा निशि च स्वाध्यायं कृत्वा निश्ये-
व, निशायामवश्यं नैपेधिकीतो वसतिमुपयन्ति, सा नै-
पेधिकी, यस्यां पुनर्नैपेधिक्यां दिवा निशयां वा स्वाध्यायं
कृत्वा रात्रिमुषित्वा प्रातर्वसतिमुपयन्ति (तई इति) तका
अजिश्यवा अज्जिनिषेधेति भावः । व्य० १ उ० । सोपद्रवेतरा-
यां स्वाध्यायभूमौ, स० २१ रुम० । ज्ञा० । सा० । "सिज्जा
निसीहियाए य, सन्नाववो य गोयरे ।" शय्यायां वसतौ नैपेधि-
क्यां स्वाध्यायभूमौ शय्यैव वाऽसमञ्जसनिषेधान्नैपेधिकी, तस्यां
समापन्नः । दश० ५ अ० २ उ० । स्वाध्यायकरणे, उक्त० २६ अ० ।
शवपरिष्ठापनचूमौ, अनु० । गृहाऽऽदिव्यापारपरिहारे, सङ्गा० १
अधि० १ प्रस्ता० ।

श्रीसीहियापरिसह-नैषेधिकीपरिषह-पुं० । निषेधनं निषेधः
पापकर्मणां गमनाऽऽदिक्रियायाश्च, न प्रयोजनमस्या नैषेधिकी,
इमशानाऽऽदिस्वाध्यायाऽऽदिभूतिनिर्णयेनिययत् । सैव च परिष-
हो नैषेधिकीपरिषहः । उक्त० २ अ० । नैषेधिकी स्वाध्यायभूमिः
शून्यागाराऽऽदिरूपा, तत्परिषहणं च तत्रापसर्गसंज्ञासः । अ० ८
श० ८ उ० । निषद्यापरिषदे, यथा-“ इमशानाऽऽदौ निषद्यायां,
स्व्यादिकण्टकवर्जिते । उपसर्गाननिष्टेष्टान्, निरोहो निर्मयः
सहेत् ॥१॥ ” ध० २ अधि० । “ इमशानाऽऽदिगिषद्यास्तु, स्व्यादि-
कण्टकवर्जिते । उपसर्गाननिष्टेष्ट-नैकोऽनोरस्पृहः क्षमेत् ॥१॥ ”
आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

पतदेव सूत्रकार आह-

सुमाणे सुत्रगारे वा, रुक्खमूले व एगग्रो ।

अकुक्कुओ निसीएजा, न य विचासए परं ॥ १० ॥

(सुमाणे इति) शब्दानां शयनमस्मिन्निति इमशानं, तस्मिन्
पितृवने, श्वभ्यो हितमिति वाक्ये “ उगवादिभ्यो यद् ” ॥५॥
१।३ ॥ इत्यत्र “ शुनः संप्रसारणं दीर्घत्वम् । ” (घा०) इति
यच्चनतो यति संप्रसारणे दीर्घत्वे च शून्यम्, तच्च त-
द्गारं च शून्यागारं, तस्मिन् वा । वृश्चयत इति वृत्तः, तस्य
मूलमथो भूभागो वृत्तमूलं, तस्मिन् वा, ० न उक्तरूपः, स एवै-
ककः, एको वा प्रतिमागतिपर्यादौ गच्छतीत्येकगः, एकं वा क-
मेनाहित्यविगमतामोक्तं गच्छति तत्प्राप्तियोगयानुष्ठानप्रवृत्ते-
यांतीत्येकगः, अकुक्कुओऽशिष्टवेष्टारहितो, निर्वादेत् तिष्ठेत्,
न च नैव, विचासयेत परम् अन्यम् । किमुक्तं भवति ?-“ पादिसं
पनिवडिजया मसणे, नो भायए मयजेरयाइं दिस्स । विविह-
शुणतबोरए य निधं, सरीरं चाजिकंखए स भिक्खू ॥ ” इत्याग-
ममनुसरन् इमशानाऽऽदावप्येककोऽप्यनेकभयानकोपलम्भेऽपि
न स्वयं संविधीयाद्, न च विकृतस्वरमुखविकाराऽऽदिभिरन्येषां
भयमुत्पादयेत् । यद्वा- (अकुक्कुए ति) अकुक्कुचः कुप्टयादिवि-
राधनाजयात्कर्मबन्धहेतुत्वेन कुटिलतदस्तपादाऽऽदिभिरन्यन्द्-
मानो निवीदेत् । न च विचासयेत् विसोमभवेत्, परमुन्दुराऽऽदि ।
मा भूदसंयम इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥

तत्र च तिष्ठतः कदाचिदुपसर्गोत्पत्तौ यत्कृत्यं तदाह-

तस्य से अत्यमाणस्स, उवसगाऽभिधारए ।

संकाजीओ न गच्छेज्जा, उडित्ता अन्नमासणं ॥ २१ ॥

तत्रेति इमशानाऽऽदौ ‘ से ’ तस्य तिष्ठतः । तथा च-
‘ अत्यमाणस्स सि ’ आसीनस्य, उप सामीप्येन सुज्यन्ते तिर्य-
ग्मनुष्यामरैः कर्मवशगेनाऽऽत्मना वा क्रियन्त इत्युपसर्गाः, तेऽ-
भिधारयेयुः । अन्तर्भावितेवायत्वादिभिधारयेयुरिव । कोऽर्थः ?-
उक्ततयाऽत्यन्तास्तिकारिपुत्रद्विमुखीकुण्डरिव । यथैते सहा
ययं, तत्प्रगुणीभूयाऽजिमुसैः स्थेयमिति । यद्वा-सोपस्कारत्वा-
त् सुशणाय, उपसर्गाः संजयेयुस्ततस्तानभिधारयेत् । किमेते
ममाचक्षितचेतसः कर्तुमलमिति चिन्तयेत् । पठ्यते च-“ उव-
सगभयं जवे । ” इति सुगमम् । शङ्काभीत इति । तत्कृतापका-
रशङ्कातो भीतस्त्रस्तो न गच्छेन्न यायाज्जुत्थाय । कोऽर्थः ?-त-
त्स्थानमपहाय अन्यदपरम्, आरुप्यतेऽस्मिन्नित्यासनं स्थान-
मिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ उक्त० पाई० ३ अ० ।

शिवलंतो मयपुरग्रो, कुदत्तमुग्रो गग्रो य साएए ।

पनिमंतिरस्म कुटिया, अग्गी सीसस्मि जंजोति ॥ १३ ॥ उक्त० नि० ।
निष्कान्तः प्रवर्जितो गजपुरात् कुदत्तसुतो, गतश्च साकेत-
म्, प्रतिमास्थितस्य (कुटियं ति) हृतगवेपकाः, अग्निं शिरसि
ज्वालयन्तीति गाथाऽङ्कारार्थः । जावायस्तु वृद्धसम्प्रदायादवसे-
यः । उक्त० ३ अ० ।

अथ कुदत्त (सुत) साधुकथा-अत्र नैषेधिकीपरिषहः ।
कोऽर्थः ? यथा ग्रामाऽऽदिषु अप्रतिवर्द्धेन वर्यापरिषहः सह-
नीयः, तथा शरीरेऽप्रतिवर्द्धेन नैषेधिकीपरिषहः सहनीयः ।
नैषेधिकी नाम शरीरमित्यर्थः । अथ कथा-हस्तिनागपुरे इभ्य-
पुत्रः कुदत्त (सुत) नामा प्रवर्जितः विहरन् क्रमात् साके-
तपुराददूरप्रदेशे प्रतिमयां स्थितः । तत्र चरमपौरुष्यां गोघना-
पहारिणश्चौराः समायाताः, तत्पृष्ठे त्वरितं गताः, पश्चाद्
गोस्वामिनः समायाताः । तैश्चौरमार्गस्वरूपे पृष्ठे स यतिः न
किञ्चिद् दृष्टे । ततः संजातकोपैस्तैः शिरसि मृत्पात्रि कृत्वा-
ऽङ्काराः किमाः, स यतिर्मनागनपसृतः तां वेदनामधिसहमानः
सिद्धिं गतः । उक्त० २ अ० ।

श्रीसीहियारय-निशीथिकारत-त्रि० । स्वाध्यायध्यायिनि, आ-
चा० २ श्रु० १ सू० ३ अ० ।

श्रीसीहियासात्तिक्य-निशीथिकासप्तैकक-न० । आचाराङ्ग-
स्य द्वितीयश्रुतस्वरूपस्य सप्तैकस्याष्टमाध्ययनस्य द्वितीये
निशीथिकासतिपादकेऽध्ययने, आचा० २ श्रु० २ सू० । स्था० ।
श्रीसुअ-देशी-भुते, दे० ना० ४ वर्गे २९ गाथा ।

श्रीसुअ-निशुम्न-पुं० । पञ्चमे प्रतिवासुदेवे, प्रव० २११ द्वार ।
ति० । आच० । पातिते, दे० ना० ४ वर्गे ३६ गाथा ।

श्रीसुअ-निपातयत्-त्रि० । भूमौ पातयति, सूत्र० १ श्रु० ३
अ० १ उ० ।

श्रीसुअ-निशुम्ना-स्त्री० । यत्नेर्वैरोचनेरूपस्य पञ्चानामग्रम-
हिष्याम, स्था० ४ डा० २ उ० । झा० । (अस्याः पूर्वोत्तरजन्मकथा
‘ अगमहिंसी ’ शब्दे प्रथमभागे १९० पृष्ठे उक्ता)

श्रीसुअ-निपातित-त्रि० । “ केनाप्कुसाऽऽदयः ” ॥ ८ । ४ ।
२९५ ॥ इति निपातितशब्दस्य निशुम्नाऽऽदेशः । प्रा० ४ पाद ।

श्रीसुअ-नम्-धा० । नतौ, भाराऽऽस्कान्तेर्नमेर्णिसुड इत्यादेशः ।
‘ शिसुडह ’ । भाराऽऽस्कान्तो नमतित्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

श्रीसुगिज्जा-निश्रुत्य-अन्य० । अवर्णं कृत्येत्यर्थः, जीवा० १ अधि० ।

श्रीसेज्जा-निषद्या-स्त्री० । स्त्रीवस्तौ, स्त्रीभिः कृतायां माया-
याम, “ तम्हा सप्रणा ण समैति आयहियाए सक्षिसेज्जाए । ”
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । पण्यशालायाम, दृष्टे, कुक्षलद्वि-
याम् । वाच० । ‘ शिसज्जा ’ शब्दार्थे च । प्रव० ६९ द्वार ।

श्रीसेय-निषेक-पुं० । कर्मपुङ्गवानां प्रतिस्मयानुज्ञावरचनायाम्,
स्था० ६ ना० । आचा० । गर्भोधाने, “ निषेकाऽऽदि इमशानान्त-
म् । ” इति मनुः । वाच० ।

श्रीसेविय-निषेधित-त्रि० । आलोचिते, आ० म० १ अ० १
खण्ड । आश्रिते, उक्त० २० अ० ।

श्रीसेह-निषेध-पुं० । ‘ पिब ’ गत्यामस्य निपूर्वस्य घञि निषेधने
निषेधः । आच० ३ अ० । निवारणायाम्, पञ्चा० ११ विव० ।

गिसेहण-निषेधन-न० । वारणे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

गिसेहणा-निषेधना-स्त्री० । वारणायाम्, आव० १ अ० ।

गिसेहिया-नैषेधिकी-स्त्री० । निषेध्यन्ते निराक्रियन्तेऽस्यां कर्मणीति नैषेधिकी निर्वाणभूमिः । "कृत्यह्युदोऽन्यत्रापि" इत्यत्रापिग्रहणवत्ताद् व्युद् । यदि वा निषेधे सकलकर्मनिराकरणलक्षणे नवा नैषेधिकी । मुक्तिगतौ, उक्त० १० अ० । शवपरिष्ठापनाचुमौ, ग० २ अधि० । निषादनस्थाने, चारकूटसमीपे नितम्बे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

गिस्फल-निष्फल-त्रि० । " सपोः संयोगे सोऽग्रीप्मे " ॥ ८ ॥ ४१ २८६ । इति सकारसंयोगे स एव । प्रा० ४ पाद । फलराहिते, प्रा० ४ पाद ।

गिस्संक-निःशङ्क-त्रि० । निर्दये, हृदपरलोकाऽऽशङ्कारहिते, व्य० १० उ० । शङ्काया अभावो निःशङ्कम् । संशयाभावे, पञ्चा० ९ विव० । निर्गता शङ्का देशसर्वशङ्कारूपा यस्य स निःशङ्कः । सूत्र० २ शु० ७ अ० । आचा० । शङ्कारहिते, उक्त० १९ अ० । निर्भरे, दे० ना० ४ वर्ग ३२ गाथा ।

गिस्संकिय-निःशङ्कित-त्रि० । शङ्कनं शङ्कितं शङ्का, निर्गतं शङ्कितं यस्मादसौ निःशङ्कितः । देशसर्वशङ्कारहिते, व्य० १ उ० । दश० । ध० । ग० । नि० सू० । उक्त० । स्था० । निःसंशये, रा० । शङ्कनं शङ्कितं देशतः सर्वतश्च शङ्काऽऽत्मकम् । तस्याभावो निःशङ्कितम् । उक्त० २८ अ० । प्रव० । संशयाभावे निःसंदेहे, औ० ।

गिस्संग-निस्सङ्ग-त्रि० । बाह्याभ्यन्तरसङ्गरहिते, आ० म० १ अ० १ खण्ड । उक्त० । पुत्रकलत्रमित्रधनधान्यहिरण्यसुवर्णाऽऽदिसकलसम्बन्धविकले, पा० । आव० ।

गिस्संचार-निस्संचार-त्रि० । द्वारापद्धारैर्जनप्रवेशनिर्गमवर्जिते, ज्ञा० १ शु० ८ अ० ।

गिस्संत-निःशान्त-त्रि० । नितरामतिशयेन शान्त उपशमो वाऽन्तः क्रोधपरिहारेण बहिश्च प्रशान्ताऽऽकारतया निःशान्तः । उक्त० १ अ० । अत्यन्तमन्दभूते, रा० ।

गिस्संधि-निस्सन्धि-त्रि० । निर्विवरे, " गिस्संधिवारविरहिया । " प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

गिस्संस-निःशंस-त्रि० । श्लाघारहिते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

गिस्संसय-निस्संशय-त्रि० । संदेहाभावे, "ततो गिज्जीवं निस्संसयं मुणिकण । " आ० म० १ अ० १ खण्ड । सूत्र० ।

गिस्सस-निःसङ्ग-त्रि० । नष्टसङ्गे, सूत्र० ५ शु० ५ अ० १ उ० ।

गिस्सयर-निःस्वकर-न० । स्वकर्मानादिसम्बन्धत्वात्तदपनयनसमर्थानि निःस्वकराणि । कर्मविश्लेषकेषु, आचा० २ शु० ४ चू० १ उ० ।

गिस्सरण-निःसरण-न० । पलायने, व्य० १ उ० । निर्गमे, स्था० ४ उ० २ उ० ।

गिस्सरणंदि [ण]-निःसरणान्दिन्-त्रि० । निःसरणेन निर्गमेण नन्दति यो, नन्दिर्वा यस्य स निःसरणनन्दी । प्राघू-

र्णकशिष्याऽऽदीनामात्मनो वा गच्छाऽऽदेर्निर्गमेण प्रसन्ने पुरुषजाते, स्था० ४ उ० २ उ० ।

गिस्सरिअ-देशी-स्त्रे, दे० ना० ४ वर्ग ४० गाथा ।

गिस्सल्ल-निःशङ्क-त्रि० । मिथ्यादर्शनाऽऽदिशङ्करहिते, स० ६ सम० । आ० म० । उक्त० ।

गिस्सह-निःसह-त्रि० । नितरामशक्ते, स० ६ अङ्ग० ।

गिस्सा-निश्चा-स्त्री० । रागे, व्य० १ उ० । पक्षपाते, व्य० ३ उ० । उपसंपदि, व्य० ४ उ० । आश्रयणे, भ० ३ ज्ञा० २ उ० ।

गिस्साठाण-निश्चास्थान-न० । अवलम्बनस्थानं, उपग्रहदे-तौ, स्था० ।

धम्मं णं चरमाणस्स पंच गिस्साठाणा पञ्चत्ता । तं जहा-छकाया, गणो, राया, गाहावर्दे, सररीं ।

धर्मं श्रुतचारित्ररूपं, णमित्यलङ्कारे, चरतः सेवमानस्य, पञ्च निश्चास्थानान्यवलम्बनस्थानानि, उपग्रहदेतव इत्यर्थः । पद-कायाः पृथिव्यादयः, तेषां च संयमोपकारिता आगमप्रसिद्धा ।

तथादि-पृथिवीकायमाश्रित्योक्तम्-

" ठाणनिसीयतुयट्ठण-उच्चारार्हण गहणनिष्खेवे ।
घट्टगरुगलगहेवो, एमाह पओयणं वहुहा ॥ १ ॥ "

अण्कायमाश्रित्य-

" परिसेयपियण्हत्था-इधोयणे वीरधोयणे चेव ।
आयमणभाणधुवणे, एमाह पओयणं वहुहा ॥ २ ॥ "

तेजस्कायमप्रति-

" ओयणवंचणपाणग-आयामुसिणोदगं च कुम्मासा ।
रुगलगसरफलसूय-पिप्पलमाई य उवओगो ॥ ३ ॥ "

वायुकायमभि-

" दइण वत्थिणा वा, पओयणं होज वाठणा मुणिणो ।
गेठएणमि वि होजा, सच्चित्तमिंसे परिहरेजा ॥ ४ ॥ "

धनस्पर्ति प्रति-

" संधारपायदंरुग-खोमियकप्पायपीढफल्लगाई ।
ओसहमेसज्जाणि य, एमाह पओअणं तरुत्तु ॥ ५ ॥ "

ब्रसकाये पञ्चेन्द्रियतिरश्च आश्रित्योक्तम्-

" चम्मऽट्टुदंतनहरो-मंसिगअमिलाणगणगोमुत्ते ।
खीरदहिमाइयाणं, पंचिदियतिरियपरिमोणे ॥ ६ ॥ "

एवं त्रिकलेन्द्रियमनुस्यदेवानामप्युपग्रहकारिता वाच्या ।

तथा गणो गच्छः, तस्य चोपग्राहिता-" एगस्स कम्मो धम्मो," इत्यादिगाथापूगादवसेया ।

तथा-

" गुरुपरिवारो गच्छो, तत्थ वसंताण निज्जरा विउला ।
विणयाउ तहा सारण-माईहिं न दोसपक्खिची ॥ ७ ॥ "

अन्नधावेकस्नाप, सांगति तर्हि पयइंतो ।

नियमेण गच्छवासी, असंगपयसाहेगे नेओ ॥ ८ ॥ " इति ।

तथा राजा नरपतिः, तस्य धर्मसहायकत्वं दुष्टेभ्यः साधुरत्न-यात् ।

उक्तं च लौकिकैः-

शुद्धलोकाऽऽकुर्वे लोके, धर्मं कुर्युः कथं हि ते ? ।
क्वान्ता-दान्ता अहन्तार-अेज्जा तास रक्कति ॥ १ ॥ "

तथा-

" अराजके हि लोकेऽस्मिन्, सर्वतो विहते भयात् ।
रत्तार्यमस्य सर्वस्य, राजानमसुजत्तपुः ॥ २ ॥ " इति ।

तथा गृहपतिः शय्यादाता, सोऽपि निष्ठास्थानम्, स्थानदानेन
स्यमोपकारित्वात् ।

यदुक्तम्-

" धृतिस्नेह दत्ता मतिस्नेह दत्ता,
गतिस्नेह दत्ता सुखं तेन दत्तम् ।
गुणश्रोतमालिङ्गनेन चो वरेज्यो,
मुनिभ्यो मुदा येन दत्तो निवासः " ॥ १ ॥

तथा--

" जो देह उचमयं जन्म-वराण तव नियमजोगजुत्ताणं ।
तेणं दिग्मा वत्थ-ऽक्षपाणसयणासणविगणं " ॥ १ ॥ इति ।
तथा शरीरं कायः; अस्य च धर्मोपग्राहिता स्फुटैव ।

यतोऽवाचि-

" शरीरं धर्मसंयुक्तं, रक्षणं प्रयत्नतः ।
शरीरात् अवते धर्मः, पर्वतात्सलिलं यथा " ॥ १ ॥ इति ।

जवति चात्राऽर्थो-

" धर्मं चरतः साधो-लोकं निश्चापदानि पश्येव ।
राजा गृहपतिरपरः, पदकाया गणशरीरे च " ॥ १ ॥
इति । शेषं ह्युगमम् । स्या० ५ ग्रा० ३ उ० ।

गिरिमाण-निश्चाण-न० । आलम्ब्येन, " गिरिस्ताणपेदि ति अव-
वातपेदि ति वुत्तं जवति । " नि० चु० १ उ० । प्रश्न० ।

गिरिमाणपय-निश्चाणपद-न० । निश्चायते मन्दधृद्धाकैरासेव्य-
ते इति निश्चाणं, तद्य तत्पदं च निश्चाणपदम् । अपवादः, वृ० १ उ० ।

गिरिसार-निःसार-त्रि० । सारवर्जिते प्रज्ञालिप्रायगुणधान्ये,
स० ६ अ० । सारो हि विषयगुणरसतत्प्राप्तौ वृत्तिस्तद्भा-
वजिःसारम् । तथाविधसारहिते, आचा० १ शु० ३ अ० २
उ० । जीर्णे, आचा० १ शु० ४ अ० ३ उ० । वेदवचनाऽऽदिवत्तथा-
विधयुक्तिरहिते परिफलगुह्ये, अनु० । विशेषे । यत्र सारोऽर्थो
न विद्यते अस्थि चर्म शिलापृष्ठं वृक्ष इति । वृ० १ उ० ।

गिरिसारय-निःसार[वृत्]-त्रि० । निर्गत एकान्ततः सारस्या-
स्तिराऽऽख्यो यस्य स निःसारः । यदि वा निर्गतस्य भारो निः-
सारः, स विद्यते यस्याऽसौ निःसारवान् । साररहिते, " गिरिस्ता-
रप होइ जहा पुढाप । " सूत्र० १ शु० ७ अ० ।

गिरिमारिय-निःमारित-त्रि० । संयमाच्छाविते, विषयोन्मु-
खतामापादिते, सूत्र० १ शु० १४ अ० ।

गिरिमावयण-निश्चावचन-न० । निश्चाय वचनं निश्चावचनम् ।
आहरणतद्देशभेदे, स्या० । कमपि सुशिष्यमात्रस्य यद-
न्यप्रबोधार्थं वचनं निश्चावचनं, तद्यत्र विधेयतयोच्यते त-
दाहरणं निश्चावचनम्-यथा असद्वान् विनयान् मादेवसम्प-
न्नमन्यमालम्ब्य किञ्चिद् ब्रूयात्, गौतममाश्रित्य जगवानिवेति ।
तथाहि-किल गौतमं तापसाऽऽदिप्रव्रजितानां केवञ्चोत्पत्तावनु-
त्पन्नकेवलत्वेनाधुतिमन्तं चिरसंश्लोऽसि गौतम !, चिरपरि-
चिनोऽसि गौतम !, मा त्वमधुनि कार्पौरित्यादिना वचनसंदो-
हेनानुशासयताऽन्येऽप्यनुशासिताः, तदनुशासनार्थं ह्यमपत्र-
काध्ययनं च प्रणिन्ये इति । उक्तं च-" पुच्छाणं कोण्णिओ ख-
ल्लु, निस्सावयणमि गोयमस्सामी । " स्या० ४ ग्रा० ३ उ० ।

गिरिस्वमाण-निस्सिञ्चत्-त्रि० । दत्तोद्धारितं प्रकृषितं, " उ-
स्सिञ्चमाणे वा निस्सिञ्चमाणे वा आमज्जमाणे वा पमज्जमाणे
वा । " आचा० २ शु० १, चु० ६ अ० ६ उ० ।

॥ ३६ -

गिरिस्सिचिय-निःपिच्य-अव्य० । तद्भाजनाद्धितं अव्यमन्यत्र
भाजने कृतेत्यर्थे, दशा० ५ अ० १ उ० ।

गिरिस्सिय-निःश्रित-त्रि० । ' शिञ्' सेवायाम् । आ० चु० ४ अ० ।
निश्चयेन श्रितः संवदो निःश्रितः । अच्युपपन्ने, सूत्र० १ शु० २
अ० ३ उ० । संवदे, प्रवृत्ते, प्रतिवक्ते, सूत्र० १ शु० १०
अ० । प्रश्न० । लिङ्गप्रमिते, स्या० ६ ग्रा० । सम्म० ।
आश्रिते, स्या० १० ग्रा० । स० । सूत्र० । आसक्ते, सूत्र०
१ शु० १ अ० १ उ० । भावे कः । रागे, आहाराऽऽदिद्विस्तार्याम्,
स्या० ७ ग्रा० । निश्चा रागः, निश्चा संजाताऽस्येति निश्चितः रक्ते,
सर्वाऽऽशंसायुक्ते, शिष्यत्वाऽऽदिप्रतिपक्षे, स्या० ५ ग्रा० २ उ० ।
निःमृत-त्रि० । निर्गते, स्या० ७ ग्रा० । आचा० । " तं चिय
सरूवओ जं, अणिसिचियमि ति । " तमेव लिङ्गनिश्चया जानानो
निःसृजं गुणतीत्युच्यते । विशेषे ।

गिरिस्सील-निःशील-त्रि० । निर्गतशुजस्वजावे दुःशीले, स्या० ३
ग्रा० १ उ० । सुस्वभाववर्जिते, स्या० ३ ग्रा० २ उ० । गताऽऽ-
चारे, जं० २ वक्त्र० । समाधानरहिते, भ० १२ श० ८ उ० । अ-
पगतशुभस्वभावे, ज्ञा० १ शु० १८ अ० । महाप्रतापव्रतविकले,
भ० ७ श० ६ उ० । ब्रह्मचर्यपरिणामानावात् (दशा० ५ अ०)
गृहस्थे, सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० । (निःशीलानां त्रैविध्यं
' लोम ' शब्दे वक्ष्यते)

तत्रो गणा गिरिस्सीलस्स गिरिस्वयस्स गिरिगुणस्स गिरिमे-
रस्स गिरिपञ्चखाणपोसहोववामस्स गरहिया भवन्ति । तं
जहा-अस्सि लोणं गरहिणं भवइ, उववाणं गरहिणं जवइ,
आयाङ्गरहिणं जवइ । तत्रो गणा ससीलस्स सव्वयस्स
सगुणस्स सभेरस्स मपञ्चखाणपोसहोववासस्स पसत्था
भवन्ति । तं जहा-अस्सि लोणे पसत्थे भवइ, उववाणं
पसत्थे जवइ, आयाणं पसत्थे भवइ ॥

(तत्रो गणा इत्यादि) त्रीणि स्थानानि निःशीलस्य सा-
मान्येन शुभस्वभाववर्जितस्य, विशेषतः पुनर्निर्गतस्य प्राणा-
तिपाताऽऽद्यनिर्धृत्तस्य निर्गुणस्योत्तरगुणापेक्षया, निर्मर्यादस्य
लोककुलाऽऽद्यपेक्षया, निःप्रत्याख्यानपोषधोपवासस्य गहितानि
जुगुप्सितानि भवन्ति । तद्यथा- (अस्सि ति) विभक्ति-
परिणामादयं लोकः ' इदं जन्म ' गहिता भवति, पापप्रवृत्त्या
विद्वज्जनजुगुप्सितत्वात् । तथा उपपातोऽकामनिर्जराऽऽदिजनितः
किल्बिषाऽऽदिदेवभवो नारकभवो वा, उपपातो देवनारकाणा-
मिति वचनात्, स गहिता भवति, किल्बिषाजिघोष्याऽऽदिरूपतय-
ति, आज्ञातिस्तस्मात् व्युत्पत्त्योद्भूतस्य वा कुमानुपत्तितयि कन्व-
रूपा गहिता, कुमानुपाऽऽदित्वादेवेति । उक्तविषयेयमाह- (तत्रो
इत्यादि) निगदसिद्धम् । स्या० ३ ग्रा० २ उ० ।

गिरिसेणि-निःश्रेणि-स्त्री० । अवतरणायाम्, प्रश्न० १ आश्र-
द्वार । आचा० ।

गिरिसेयस-निःश्रेयस-न० । निश्चितं श्रेयः प्रशस्यम् ।
स्या० ३ ग्रा० ४ उ० । कल्याणे, स्या० ६ ग्रा० । कर्म-
ज्ञहेतुत्वात् (आचा० १ शु० ७ अ० ४ उ०) अच्युद-
यप्राप्तौ, उक्तं ए अ० । निश्चितकल्याणे मोक्षे, दशा० ४ अ० ।
मोक्षे, नि० १ शु० १ वर्ग १ अ० । स्या० १ ग्रा० १० । दशा० ;

आ० म० । ध० । स्था० । आभिलषितविषयावाप्याऽन्युदये,
उत्त० ८ अ० ।

शिरसेयमिय-नैःश्रेयसिक-त्रि० । निःश्रेयसं विपद्मोक्षमिच्छ-
तीति नैःश्रेयसिकः । भ० १५ श० । निःश्रेयसं मोक्षः, तत्र नियुक्त
इव नैःश्रेयसिकः । मोक्षयोग्ये मोक्षार्थनि, प्रति० । भ० ।

शिरसेस-निःशेष-त्रि० । सम्पूर्णं, दश० ९ अ० २ उ० ।

शिरसेसकम्ममुक्त-निःशेषकर्ममुक्त-त्रि० । क्षीणसकलकर्मणि,
पञ्चा० ३ विव० ।

शिह-निज-त्रि० । सदृशे, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

निह-त्रि० । निहन्यते निहः । निपूवाद्धन्तेः कर्मणि ऋः । आचा०
१ शु० ३ अ० ३ उ० । मायिनि, सूत्र० १ शु० ६ अ० । क्रोधाऽऽ-
दिभिः पीकिते, सूत्र० १ शु० २ अ० १ उ० । निहन्यते प्राणिनः
कर्मवशगा यस्मिन् तन्निहम् । आघातस्थाने, सूत्र० १ शु० ५
अ० २ उ० ।

स्निह-त्रि० । स्निह्यते श्लिष्यते अप्रकारेण कर्मणा इति स्निहः ।
रागवति, आचा० १ शु० ४ अ० ३ उ० । रागद्वेषयुक्ते, आचा०
१ शु० ५ अ० ३ उ० । ममत्वसाहिते, सूत्र० १ शु० २ अ० २ उ० ।

शिहद्-निर्द्वय-अव्य० । पृथक् कृत्वेत्यर्थे, " बहु आद्वयं मंसं
पडिभापत्ता शिहद्दु दलपञ्जा । " आचा० २ शु० १ चू० १
अ० १० उ० ।

' निहृत्य-अव्य० । स्थापयित्वेत्यर्थे, ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

शिहद्-नियुष्ट-त्रि० । कृतनिघर्षे, " तद्दिशसणिहृष्टाणं । "
प्रा० २ पाद ।

शिहृष्ट-निधन-न० । विनाशे, सम्म० १ काण्ड । पर्यन्ते, द-
श० ४ नख । " तच्चेव शिहृष्टमुच्यते । " आ० म० १ अ० १
खण्ड । " शिहृष्टाहि रागदोषमल्ले । " कल्प० ५ क्षण । कूजे, दे०
मा० ४ वर्ग २७ गाथा ।

शिहृष्टिमु-निहतवत्-क्रियवति, आचा० १ शु० ६ अ० ३ उ० ।

शिहृष्ट-निधत्त-न० । निधानं निहितं वा निधत्तं, भावे कर्मणि
कप्रत्यये निधानत्वात् । उद्धर्तनापवर्तनावर्जितशेषकरणानामयो-
ग्यत्वेन कर्मणाऽवस्थापने, स्था० ४ उ० २ उ० । भ० । निषिक्ते,
निषेकश्च प्रतिसमयवद्गृहीतहीनतरस्य दलिकस्यानुभवनाथं
रचना (स० । स्था० । सूत्र०) निश्चिने, प्रमाणे, निष्काचिने,
" मागदस्स णं जायणस्स अछण्णसहस्साहं निधत्ते पणत्ते । "
स्था० ८ उ० ।

शिहृष्टि-निधत्ति-स्त्री० । उद्धर्तनापवर्तनावर्जितशेषकरणाऽयोग्य-
त्वेन व्यवस्थापने, क० प्र० १ प्रक० ।

शिहृष्ट-निहृष्ट-धा० । गतौ, ' शिहृष्टम् । ' ' णीहृष्टम् । '
' आहृष्टम् । ' ' पहृष्टम् । ' इत्येते तु हृष्टगतावित्यस्यैव भ-
विष्यति । गच्छति । प्रा० ४ पाद ।

शिहृष्ट-निहृष्ट-त्रि० । मारिते, " जक्त्वा हु वेयावन्तिं करेति,
सहा उ० पप शिहृष्टा कुमारा । " (३२) उत्त० १२ अ० । नि-

श्रेयसं हन्यते इति निहतः । जावरिपुभिरिन्द्रियकषायकर्म-
भिर्हन्यमाने, आचा० १ शु० ४ अ० ३ उ० ।

शिहृष्टकंठ्य-निहृष्टकाण्ड-त्रि० । निहृष्टा मारणात्काण्डका दा-
यादा यत्र राज्ये तत् तथा । मारितदायादे, स्था० १९ उ० ।

शिहृष्टरय-निहृष्टरजस्-त्रि० । निहृष्टं रजो नृय उत्थानासम्भ-
वाद् यत्र तन्निहृष्टरजः । शान्तरजसि, रा० । " अप्येगतिर्या
देवा शिहृष्टरयं णट्टरयं भट्टरयं चरसंतरयं पसरयं करेति । "
निहृष्टं रजो यस्यां सा निहृष्टरजास्तां, तत्र निहृष्टत्वं रजसः क-
णमात्रमुत्थानाभावेनाऽपि सम्भवति । जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
रा० ।

शिहृष्टसत्तु-निहृष्टशत्रु-त्रि० । निहृष्टा रणाङ्गणे पतिताः शत्रवो
यत्र तन्निहृष्टशत्रुः । हृष्टशत्रुके, " शिहृष्टसत्तु शिहृष्टसत्तु मन्त्रि-
यसत्तु निजियसत्तु । " रा० । स्था० । सूत्र० ।

शिहृष्ट-कम्-धा० । इच्छायाम्, " कमेणिहृष्टः " ॥ ८ । ४ । ४४॥
कमेः स्वार्थे रायन्तस्य शिहृष्टेत्यादेशः । ' शिहृष्टम् । ' ' कामेह । '
प्रा० ४ पाद ।

शिहृष्ट-निरूप-पुं० । " निरूप-स्फटिक-चिकुरे हः " ॥ ८ । १ ।
॥ ८६॥ इति कस्य हः । प्रा० २ पाद । " शपोः सः " ॥ ८ । १ । २६०॥
इति पस्य सः । प्रा० १ पाद । कषपट्टकरेणायाम्, प्रज्ञा० १७
पद २ उ० । वल्मीके, दे० ना० ४ वर्ग २५ गाथा ।

शिहृष्ट-निहृष्ट-स्त्री० । निहन्यते प्राणिनः संसारे यया सा निहृष्टा ।
मायायाम्, सूत्र० १ शु० ८ अ० ।

शिहृष्ट-देशी-स्वेदे, समूहे च । दे० ना० ४ वर्ग ४९ गाथा ।

शिहृष्ट-निधान-न० । रत्नाऽऽदौ, स्था० ५ उ० १ उ० । निघौ,
अनु० । निक्षिप्ते, " दध्वे निहाणमाई । " दश० ८ अ० ।

शिहृष्ट-निधाय-अव्य० । व्यवस्थाप्येत्यर्थे, सन्निधिं कृत्वेत्य-
र्थे, सूत्र० १ शु० ७ अ० । परित्यज्येत्यर्थे, सूत्र० १ शु० १३ अ० ।

शिहृष्ट-निहृष्ट-पुं० । निर्गमे प्रमाणे, स्था० ८ उ० ।

शिहृष्टलेठं-निजाट्य-अव्य० । सम्यग्विज्ञोक्येत्यर्थे, ग० २
अधि० । सम्यक्परीक्ष्येत्यर्थे, ग० १ अधि० ।

शिहृष्ट-स्त्री० । पुं० । निधि-पुं० । नितरां धीयते स्थाप्यते य-
स्मिन् स निधिः । प्राकृते " वेमाञ्जल्याथाः स्त्रियाम् " ॥ ८ । १ । ३५॥
इति वा स्त्रीत्वम् । प्रा० १ पाद । विशिष्टरत्नसुवर्णाऽऽदिद्रव्य-
भाजने, स्था० ।

पञ्च शिहृष्टा पणत्ता । तं जहा-पुत्ताशिहृष्टी, मिच्छशिहृष्टी,
सिष्पशिहृष्टी, धनशिहृष्टी, धनशिहृष्टी ।

तत्र निधिरिय निधिः, पुत्रश्चासौ निधिश्च पुत्रनिधिर्द्रव्योपार्ज-
कत्वेन पित्रार्निर्वाहहेतुत्वात्, अत एव स्वभावेन च तयोरानन्दसु-
खकरत्वाच्च । अत्रोक्तं परैः- " जन्मान्तरकृत्तं पुण्यं, तपोदानस-
मुद्भवम् । सन्ततिः शुद्धवंश्या हि, परत्रेह च शर्मणः ॥ १॥ " इति ।
तथा मित्रं सुहृत्तच्च तन्निधिश्रेति मित्रनिधिरर्थकामसाधक-
त्वेनाऽऽनन्दहेतुत्वात् । तदुक्तम्- " कुतस्तस्यास्तु राज्यश्रीः, कुत-
स्तस्य मृगेज्जगाः । यस्य गूरं विनीतं च, नास्ति मित्रं विचक्र-
णम् " ॥ १॥ शिल्पं चित्राऽऽदिविज्ञानं, तदेव निधिः शिल्पनिधिः ।
एतच्च विद्योपलक्षणं, तेन विद्या निधिरिव पुरुषार्थसाधनत्वात् ।

अत्रोक्तम्—“ विद्याया राजपुत्र्यः स्यात्, विद्याया कामिनोप्रियः ।
विद्या हि सर्वशोकस्य, यशोकरणकामेणम् ” ॥१॥ इति ।
तथा धननिधिः कोशः । धान्यनिधिः कोष्टाऽगारमिति । अनन्तरं
निधिस्तुतः स च द्रव्यतः पुत्राऽऽदिः । भावस्तु कुशलानुष्ठानरूपं
ब्रह्म । स्यात् ॥ ७ ॥ ३ ॥ ३ ॥ भाषागारे, हा० १ शु० ३ म० ।

महापुरुषाणां चक्रवर्तिनां संवत्त्रि निधिप्रकरणमाह—

एगमेगे णं महानिही नवनवजोयणाई विक्लंनेणं पणत्ते ।
एगमेगस्स णं रणो चाउरत्तचक्रवट्टिस्स नव महानिहीओ
पणत्ताओ । तं जहा—

नैसपे पंहुए पि—गत्ते य सव्वरयणे महापठमे ।

काले य महाकात्ते, माणवगमहानिही संले ॥ १ ॥

“एगमेगे” इत्यादि सुगमम् । नवरं—

नैसपस्मि निवेसा, गामागरनगरपट्टणाणं च ।

दोणमुद्धमन्वाणं, खंभाराणं गिहाणं च ॥३॥

इह निधानन्यायकदेवयोरभेदविशङ्कया नैसर्गो देवः, तस्मि-
न्स्ति, तत् इत्यर्थः । निवेशः स्थापनानि अभिनवग्रामा-
ऽऽशीनामिति । अथवा—चक्रवर्तिराज्योपयोगिद्रव्याणि सर्वा-
ण्यपि नवस्तु निवेश्यतरन्ति, नवनिधानतया व्यवहृष्यन्त
इत्यर्थः । तत्र ग्रामाऽऽशीनामभिनवानां पुरानानां च ये स-
न्निवेशा निवेशनानि, ते नैसर्गनिधौ वर्तन्ते, नैसर्गनिधितया
व्यवहृष्यन्त इति भावः । तत्र ग्रामो जनपदमायशोकाधिष्ठितः,
आकरो यत्र सन्निवेशो व्यवहृष्यन्ति, न करो यत्रास्त
तत्रकरम्, पत्तनं देशोस्थानं, द्रोणमुखं जलपथस्थलपथयुक्तम्,
महत्त्वमविद्यमानप्रत्यासन्नावासं, स्फुट्याधारः कटकनिवेशः,
गृहं भवनमिति ॥ १ ॥

गणियस्स य बीयाणं, माणुम्माणस्स जं पमाणं च ।

घणस्स य बीयाणं, उप्पत्ती पंहुए जणिया ॥३॥

गणितस्य बीयाणां, माणुम्माणस्य जं पमाणं च ।
व्यवहितसम्बन्धः स च दर्शयिष्यते । तथा बीजानां तन्निवन्ध-
नभूतानां, तथा मानं सेट्टिकाऽऽदि, तद्विषयं यत्तदपि मानमेव,
धान्याऽऽदिमयमिति भावः । तथोन्मानं तुलाकर्माऽऽदि, तद्वि-
षयं यत्तदप्युन्मानं, त्रणुगुणाऽऽदि भ्रिमिमित्यर्थः । ततो द्वन्द्व-
समाहारः कार्यः । ततस्तस्य च किमित्याह—यत्प्रमाणं, चकारो
व्यवहितसम्बन्ध एव, तथैव दर्शयिष्यते । तत्पाण्डुके मणित-
मिति लिङ्गपरिणामेन सम्बन्धः । तथा धान्यस्य द्रोणादेर्वी-
जानां च तद्विशेषाणामुत्पत्तिश्च या सा पाण्डुके पाण्डुकनिधि-
विषया, तद्व्यापारोऽयमिति भावः । जणितोक्ता जिनाऽऽदि-
भिरिति ॥ ३ ॥

सव्वा आजरणविही, पुरिसाणं जा य होइ महिवाणं ।

आसाण य हत्थीण य, पिगन्नयणिहिम्मि सा जणिया । ॥
कण्ठ्या ॥ ४ ॥

रयणाई सव्वरयणे, चउदस पवराई चक्रवट्टिस्स ।

उप्पजंति य एगि—दियाई पंचिदियाई च ॥ ५ ॥

अक्षरघटनैवम्—रत्नान्येकेन्द्रियाणि चक्राऽऽदीनि सप्त, प-
ञ्चेन्द्रियाणि, सेनापत्यादीनि सप्त, उत्पद्यन्ते भवन्ति, यानि

चक्रवर्तिनस्तानि सर्वाणि सर्वरत्ने सर्वरत्ननामनि निधौ रूप-
व्यानीति भावः ॥ ५ ॥

वत्थाण य उप्पत्ती, निष्फत्ती चेव सव्वजत्तीणं ।

रंगाण य धोवाण य, सव्वा एसा महापठमे ॥ ६ ॥

वत्थाणां वाससां योत्पत्तिः सामान्यतो, या च विशेषतो
निष्पत्तिः सिद्धिः सर्वजनकीनां सर्ववत्प्रकाराणां, सर्वा वा
जकयः प्रकारा येषां तानि तथा, तेषाम् । किंचूतानां वत्थाणा-
मित्याह—रङ्गाणां रङ्गवर्ता, रत्नानामित्यर्थः । धौतानां शुद्धस्व-
रूपाणां, सर्वेषां महापठे महापठानिधिविषया ॥ ६ ॥

काले काल्हाणं, नव्वपुराणं च तीसु वामेसु ।

सिप्पसयं कम्माणि य, तिन्नि पयाए हियकराई ॥ ७ ॥

काले कालनाम्नि निधौ, कालज्ञानं कालस्य शुभाशुनरूप-
स्य ज्ञानं वर्तते, ततो ज्ञायत इत्यर्थः । किंचूतमित्याह—नवीन-
वस्तुविषयं नव्यं, पुरातनवस्तुविषयं पुराणं, चशब्दाद्वर्तमान-
वस्तुविषयं वर्तमानं, (तीसु वासेसु सि) अनागतवर्षत्रयवि-
षयमतीतवर्षत्रयविषयं चेति । तथा—शिक्षणं कालनिधौ
वर्तते, शिक्षणं च घट १ लोह २ चित्र ३ वस्त्र ४ नापित ५
शिक्षणानां प्रत्येकं शिक्षितभेदश्चादिति । तथा कर्माणि च कृप-
वाणिज्याऽऽदीनि, कालनिधायिनि प्रक्रमः । एतानि च त्रीणि
कालज्ञानशिक्षणकर्माणि, प्रजाया शोकस्य हितकराणि निर्वा-
हाम्युदग्रं हतुम्येनेति ॥ ७ ॥

होहस्स य उप्पत्ती, होइ महाकाले आगराणं च ।

रूपस्स सुवसस्स य, मण्णिमुत्तसिलप्पवाद्याणं ॥ ८ ॥

लोहस्य योत्पत्तिर्महाकाले निधौ भवति वर्तते, तथा आक-
राणां च होहाऽऽदिस्तत्कालामुत्पत्तिराकरी करणलक्षणा, एवं
रूप्याऽऽदीनामुत्पत्तिः सम्बन्धनीया । केवलं मणपञ्चद्रकात्ता-
ऽऽद्यः, मुक्ता मुक्ताफज्जानि, शिलाः स्फटिकाऽऽदिकाः, प्रवा-
द्यानि विदुमाणीति ॥ ८ ॥

जोहाण य उप्पत्ती, आवरणाणं च पहरणाणं च ।

सव्वा य जुद्धणीई, माणवए दंरुनीई य ॥ ९ ॥

योथानां शूरपुरुषाणां योत्पत्तिरावरणानां सेनाहानां प्रहर-
णानां खड्गाऽऽदीनां, सा युद्धनीतिश्च व्यूहरचनाऽऽदिलक्षणा, मा-
णवके निधौ निधिन्यायके वा जवति, ततः प्रवर्तत इति भावः ।
दण्डेनोपलक्षिता नीतिर्दंरुनीतिश्च सामाऽऽदिस्तुविषया । अत
एवोक्तमावश्यकं—“ सेसा उ दंडनीई, माणवगमिहीउ होइ
भरहस्स । ” ॥ ९ ॥

एहविहि णामयविही, कव्वस्स चउव्विहस्स उप्पत्ती ।

संसे महानिहिम्मो, तुमियंमाणं च सव्वेसि ॥ १० ॥

नाट्यं नृत्यं, तद्विधितकरणप्रकारो, नाटकं चरितानुसारि-
नाटकलक्षणेपितं, तद्विधिश्च, इहपदचये द्वन्द्वः । तथा का-
व्यस्य चतुर्विधस्य चमोर्ध्वकाममोक्षलक्षणपुरुषार्थप्रतिपक्षप्र-
त्यस्य १, अथवा संस्कृतप्राकृतपद्मेसंकीर्णभाषानिवक्षस्य
२, अथवा—समविषयमाहंसमवृत्तवस्तुतया गद्यतया चेति ३,
अथवा—गद्यपद्योग्यचीर्णपदभेदवद्वस्येति ४ । उत्पत्तिः प्रभवः
शब्दे महानिधौ जवति, तथा सूर्याङ्गाणां च सूर्याङ्गाऽऽदीनां
सर्वेषामिति ॥ १० ॥

गिहि

चकटपङ्कटाणां, अद्भुस्तेहा य नव य विकलंजे ।

वागसदीहा मंजू-ससंठिया जाएहवीइ मुहे ॥१॥

चक्रेष्वष्टसु प्रतिष्ठानं प्रतिष्ठा अवस्थानं येषां ते तथा । अष्टौ
योजनान्युत्सेध उच्छ्रायो येषां ते तथा । नव च, योजनानीति
गम्यते । विष्कम्भे विस्तरे, निधय इति शेषः । द्वादश योजना-
नि दीर्घा, मञ्जूपा प्रतीता, तत्संस्थितास्तत्संस्थानाः, जाह्नव्या
गङ्गाया मुखे भवन्तीति ॥ ११ ॥

वेरुलियमणिकवाडा, कणगमया विविहरयणपणिपुष्पा ।

ससिसूरचकलकखण-अणुसमजुगवाहुवयणा य ॥१२॥

वैडूर्यमणिमयानि कपाटानि येषां ते तथा; मयशब्दस्य वृत्त्या
उत्कर्षतेति-कनकमयाः सौवर्णाः, विविधरत्नप्रतिपूर्णाः प्रती-
ताः, शशिसूरचक्राऽऽकाराणि वक्रणानि चिह्नानि येषां ते
तथा, अनुसमा अविषमाः (जुग च्ति) यूपः, तदाकारा वृत्त-
त्वादीर्घत्वाच्च वाहवो द्वारशाखा वदनेषु मुखेषु येषां ते तथा,
ततः पदत्रयस्य कर्मधारये शशिसूरचकलकणानुसमयुगवा-
हुवदना इति । चः समुच्चये ॥ १२ ॥

पडिओवमडिईया, निहिसरिणामा य तेसु खलु देवा ।

जेसि ते आवासा, अकेया आहिवचं च ॥१३॥

(निहिसरिणाम च्ति) निधिभिः सदृक् सदृक् नाम येषां दे-
वानां ते तथा, येषां देवानां ते निधय आवासा आश्रयाः, किं-
चूताः-अकेया अकयणीयाः सर्वदेव तत्सम्बन्धित्वात्, आधि-
पत्यं च स्वामिता च तेषु, येषां देवानाम्, इति प्रक्रमः ॥ १३ ॥

एए ते नवनिहिओ, पञ्चयधणरयणसंचयसमिष्ठा ।

जे वसमुवगळंती, सव्वेसि चकवट्टीणं ॥१४॥

एए ते गाहा कण्ठ्या ॥ १४ ॥ स्था० १ डा० । प्रव० । स० । आ०
म० । ति० । आ० चू० ।

लक्षाऽऽदिप्रमाणद्वयस्थापने, अ० ३ श० ७ उ० । निधिरिव
निधिः । सम्यक्त्वे, यथा हि निरवधिनियमित्यतिरेकेण महार्ह-
मणिमौक्तिककनकाऽऽदि द्रव्यं न प्राप्यते, तथा सम्यक्त्वमहा-
निधानानधिगतौ चारित्र्यधर्मवित्तमपि निरुपमसुखसम्पादकं
न प्राप्यते । प्रव० १४८ द्वार । ध० । विशेष० । निधानं निधिः ।
निकेपे, निधिर्निक्षेपो न्यासो विरचना प्रस्तारः स्थापनेति प-
र्यायाः । तथा च-लौकिके निधेदीदं निहितमिदमित्यत्र नि-
र्णयस्य धातोः निकेपार्थत्वप्रसिद्धेः । अनु० ।

णिहित-निहित-त्रि० । नि धा-क्त । “सेवाऽऽदौ वा” ॥७।२।

एए ॥ इति तद्वित्त्वं वा । पक्के ततो लोपः । प्रा० २ पाद ।
निकेप्ते, पञ्चा० १० विव० ।

णिहिय-निहित-त्रि० । ‘णिहित’ शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

णिही-स्त्री० । अनन्तजीववनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

णिहु-स्निहु-स्त्री० । औषधिभेदे, जी० १ प्रति० ।

णिहुअ-निजुत-त्रि० । “उहत्वादौ” ॥ ८ । १ । १३१ ॥ ऋ-

तु इत्यादिषु शब्देषु आदेर्ऋत उत्त्वम् । प्रा० १ पाद । तदर्थमनु-
द्युक्ते, सूत्र० १ शु० ७ अ० । निर्व्यापारे, वृ० ३ उ० । निश्चले,
उत्त० १६ अ० । असंभ्रान्ते, कायस्थित्या उचितधर्मे, “तेसि
सो निहुओदतो, सव्वज्जयसुहावहो” दश० ६ अ० । निर्व्या-
पारे, तूष्णीके, सुरते च । दे० ना० ४ वर्ग ५० गाथा ।

णिहुआ-देशी-स्त्री० । कामितावाप्र, दे० ना० ४ वर्ग २६ गाथा ।

णिहुइंदिय-निजुतेन्द्रिय-त्रि० । अनुद्धतेन्द्रिये, दश० १ अ० ।

णिहुण-देशी-व्यापारे, दे० ना० ४ वर्ग २६ गाथा ।

णिहुअ-देशी-न० । सुरते, दे० ना० ४ वर्ग २६ गाथा ।

णिहेलण-न० । निद्वय-पुं० । “गोणाऽऽदयः” ॥ ८ । २ ।

१७४ ॥ इति निलयस्थाने निहेलणाऽऽदेशः । आलये, गृहे,
प्रा० २ पाद । गृहे, जघने च । दे० ना० ४ वर्ग ५१ गाथा ।

णिहोड-नि-वृ-पत्-णिच्-धा० । निवारणे, पातने च । “नि-
वृत्त्योर्णिहोः” ॥ ७ । ४ । २२ ॥ निवृगः पतेश्च एयन्तस्य
णिहोडेत्यादेशः । ‘णिहोड’ । निवारेड । निवारयति । पातय-
ति वा । प्रा० ४ पाद । व्य० ।

णिहोमिय-निपातित-त्रि० । अधःकृते, दर्श० ३ तत्त्व ।

णी-गम्-धा० । गतौ, “गमेरई-अश्चक्राणुवज्जावज्जसोककु-
साककुस-पञ्चडु-पञ्चद-णिम्मह-णी-णीण-णीलुक्-पदभ-र-
म्भ-परिभल्ल-वोल-परिभल्ल-णिरिणास-णिवहावसेहावह-
राः” ॥ ८ । ४ । १६२ ॥ इति सूत्रेण गमधातोर्ण्यदेशः । ‘णीह’ ।
गच्छति । प्रा० ४ पाद ।

णीआरण-देशी-न० । वलिघट्याम्, दे० ना० ४ वर्ग ४३ गाथा ।

णीइ-नीति-स्त्री० । नये, स्था० ७ डा० । अनु० । मर्यादाया-
म, पं० चू० । नीयते परिच्छिद्यते एकदेशविशिष्टोऽर्थ आभि-
रिति नीतयः । नैगमाऽऽदिनयेषु, स्था० २ डा० २ उ० । कुलक-
राणां हकाराऽऽदिषु दण्मनोतिषु, आ० म० १ अ० १ खण् ।
(ताश्च ‘कुलगर’ शब्दे तृतीयभागे ५६३ पृष्ठे दर्शिताः)
राजनीतौ, “तिविहा नीई पणत्ता । तं जहा-सामे, दंमे, भे-
ए ।” तत्र सामनीतेः पञ्च, दण्मस्य त्रयो, जेदस्य, उपप्रदानस्य
च पञ्च पञ्च कामन्दकाऽऽदिषु प्रसिद्धाः । ज्ञा० १ शु० १ अ० ।
विपा० । प्रयोगश्चासामेवम्-“उत्तमं प्रणिपातेन, शूरं भेदेन
योजयेत् । नीचमल्पप्रदानेन, समं तुल्यपराक्रमैः” ॥ १ ॥
स्था० ३ डा० ३ उ० । संग्रामनिर्गमप्रवेशे, आ० क० ।

णीइकोविय-नीतिकोविद-पुं० । लोकनीतिचतुरे, उत्त० ११
अ० ।

णीछूट-निपुचूत-न० । निष्ठीवने, नं० ।

णीजूहग-निर्यूहक-न० । द्वारपार्श्वविनिर्गतदारुके, ज्ञा० १ शु०
१ अ० ।णीजूहयंतर-निर्यूहकान्तर-न० । निर्यूहकं द्वारपार्श्वविनिर्गत-
दारु, तयोऽन्तरे, ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

णीह-नीरु-न० । पक्षिणामावासस्थाने, प्रा० १ पाद ।

णीण-गम्-धा० । गतौ, “गमेरई-” ॥७।४।१६२॥ इत्यादिसूत्रेण
गमधातोर्ण्यदेशः । ‘णीणह’ । गच्छति । प्रा० ४ पाद ।णीणिज्जमाण-गम्यमान-त्रि० । नीयमाने, “णीणिज्जमाणं पे-
हाए ।” आचा० १ शु० २ चू० ४ अ० ।

णीणित-गमित-त्रि० । निर्व्यूढे धाडिते, नि० चू० १ उ० ।

णीणिया-नीनिका-स्त्री० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, जी० १
प्रति० ।

णीततर-नीचतर-त्रि० । अतिशयेन नीचे, नि० चू० १ उ० ।

णीम-नीप-पुं० । " नीपाऽऽपिने नो वा " ॥ ८१ । २३४ । इ-
त्यनेन पस्य मः । णीमो । णीवो । कदम्बे, प्रा० १ पाद ।

णीय-नीच-त्रि० । अन्यन्तावननकन्धरे, उच्च० १ अ० । उच्च-
विपरिने, स्या० ३ डा० ४ उ० । अप्रये, म० ३ शु० १ उ० ।
निस्त्रे, नि० चू० १ उ० । नीचैः स्थाने, मालाऽऽदौ, उच्च० १ अ० ।
नित्य-त्रि० । सदाऽवस्थायिनि, स्या० १० डा० ।

नीन-त्रि० । स्वस्थानं प्रापिते, डा० १ शु० १६ अ० । उच्च० सूत्र० ।

णीयच्छन्द-नीचच्छन्द-त्रि० । अनुव्रतानिप्राये, स्या० ३ डा०
४ उ० ।

णीयजण-नीचजन-त्रि० । जात्यादिहीने जने, प्रश्न० २ आश्र०
द्वार । " णीयजणसिखिणो लोणगरहणज्जा । " प्रश्न० ३
आश्र० द्वार ।

णीयत्तण-नीचत्व-न० । गुणाधिकान् प्राप्ति नांश्चभावे, दश०
ए अ० ३ उ० ।

णीयद्वार-नीचद्वार-त्रि० । नीचनिर्गमप्रवेशे, दश० ५ अ० १
उ० । निम्नमुखे गृहे, पञ्चा० १३ वि० ।

णीयद्वार-निजक-पुं० । स्वशास्त्राये, " णीयल्लगाण य मया हि-

रिवाचियसंजमाहिगारे । " व्य० ४ उ० । आत्मीये, व्य० २ उ० ।

णीयागोय-नीचैर्गोत्र-न० । सर्वजनां वगीते गोत्रकर्मनेदे, सूत्र०
२ शु० १ अ० । कर्म० । नीचैर्गोत्रमपुत्र्यत्वनिवन्धनमिति क-
र्मनेदे, स्या० १ डा० । यदुदयान्महाधनोऽप्रतिरूपो बुद्ध्यादिस-
मन्वितोऽपि पुमान् विशिष्टकुलभावात् लोकाग्निन्दां प्राप्नोति ।
कर्म० १ कर्म० । नीचैर्गोत्रोद्भवैः वर्णापसदसम्भृते, सूत्र० २
शु० १ अ० ।

णीयावास-नित्यवास-पुं० । विहारकालेऽप्येकत्र वासे, आ० चू०
३ अ० ।

णीयाविचि-नीचैर्दृष्टि-त्रि० । नीचैर्दृष्टिर्वर्तनं यस्य स तथा ।
अनुचचवृत्तौ, व्य० १ उ० ।

णीयामण-नीचासन-न० । नीचमासनं नीचासनम् । गुरुणां
नीचनरोपवासे, नि० चू० १ उ० ।

णीर-नीर-न० । पानीये, दश० १ तत्त्व ।

णीरंगी-देशी-शिरोऽवगुण्ठने, दे० ना० ४ वर्ग ३१ गाथा ।

णीरञ्ज-भञ्ज-धा० । आमर्दने, " भञ्जेर्वैभय-मुसूर-सूर-सूर-
सूड-विर-पविरञ्ज-क्रञ्ज-नीरञ्जाः " ॥ ८ । ४ । १०६ ॥ इति
भञ्जेर्नीरञ्जाऽऽदेशः । ' नीरञ्जइ ' । पक्षे-नञ्जइ । प्रनाकि ।
प्रा० ४ पाद ।

णीरय-नीरजस-त्रि० । निर्गतं रजो यस्य । अनु० । आगन्तुकर-
जोरहितत्वात् (स० । औ०) सहजरजोरहितत्वात् (जं० १
चक्र० । औ० । स्या०) स्वाजाविकरजोरहितत्वात् (प्रज्ञा० २
पद । जी०) निर्मले, सूत्र० १ शु० १ अ० ३ उ० । म० । यध्यमा-
नकर्मवन्धनैस्त्यक्ते, यध्यमानकर्मरहिते, पा० । च० । आ० म० ।
नीरद-पुं० । मेघे, वाच० ।

णीरव-आ-क्षिप-धा० । आ-क्षिप् । आक्षेपे, " आक्षिपेर्णीरवः "
॥ ८ । ४ । १४५ ॥ इत्याहपूर्वस्य क्षिपेर्णीरवः । ' णीरवइ ' ।
' आक्षिपवइ ' । आक्षिपति । प्रा० ४ पाद ।

' बुभुक् ' -धा० । भोक्तुमिच्छायाम्, " बुभुक्-वीज्योर्णीरव-चोञ्जौ "
५३९

॥ ८ । ४ । ५ ॥ इति बुभुक्तेर्णीरवाऽऽदेशः । ' णीरवइ ' । बुभु-
क्त्वइ । बुभुक्ते । प्रा० ४ पाद ।

णीरोग-नीरोग-त्रि० । आरोग्ये, स्या० १० डा० । रोगवर्जिते,
प्रा० १ शु० १ अ० । ग्नान्याभावे, वृ० ३ उ० । औ० ।

णीरोगय-नीरोगक-त्रि० । रोगवर्जिते, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
रा० ।

णील-निर्-सृ-धा० । निर्गमने, " निस्सरतेर्णील-नील-धातु-
वरहानाः " ॥ ८ । ४ । ७७ ॥ इति निस्सरतेर्नीलाऽऽदेशः । नी-
लइ । नीसरइ । निस्सरति । प्रा० ४ पाद ।

नील-त्रि० । ईपत्सुन्दररूपे, कृष्णे, वर्णविशेषे, स्या० १ डा० ।
तद्युक्ते, " एग णीले । " नीलयादिवद् नीलवर्णपरिणते, प्रज्ञा०
१ पद । " णीले णीलोभासे । " वनखण्डे, इतिस्त्वमतिक्तात्ता-
नि कृष्णत्वमसंप्राप्तानि पत्राणि नीलानि, तद्योगाद्वनखण्डा
अपि नीलाः । रा० । मरकतमणौ, जी० ३ प्रति० ४ उ० । तं० ।
जं० । प्रा० । पञ्चवैद्वानितमे महाप्रदे, कल्प० ६ क्षण । " दो
खीत्ता । " स्या० २ डा० ३ उ० । सू० प्र० । चं० प्र० । " एगे
णीत्ते । " स्या० १ डा० । औ० ।

णीलकंठ-नीलकण्ठ-पुं० । शकस्य देवेन्द्रस्य सहिपानिकाधि-
पतौ, स्या० ४ डा० १ उ० ।

णीलकंठी-देशी-वाणवृक्ते, दे० ना० ४ वर्ग ४५ गाथा ।

णीलकण्ठीर-नीलकरवीर-पुं० । नीलवर्णपुष्पे करवीराऽऽख्ये
वृक्षभेदे, रा० ।

णीलकूर-नीलकूट-न० । नीलवर्णधरपर्वतकूटे, स्या० २ डा०
३ उ० ।

णीलकेशी-नीलकेशी-स्त्री० । कृष्णकेश्यां तरुणायाम्, व्य० ४ उ० ।

णीलगुफा-नीलगुहा-स्त्री० । स्नानामय्याते उद्याने, यत्र मुनि-
सुवतनामा तीर्थकरो निष्क्रान्तः । आ० म० १ अ० १ अण् ।

णीलगुलिया-नीलगुटिका-स्त्री० । नीलया गुटिका नीलगुटि-
का । गुटिरूपे नीलपदार्थे, " णीलगुलिया गवहण्णगासा । " जी०
३ प्रति० ४ उ० । रा० ।

णीलणाम-नीलनामन्-न० । यदुदयाज्जन्तुशरीरं मरकताऽऽदि-
वर्जितं भवति । तस्मिन् नामकर्मभेदे, कर्म० १ कर्म० ।

णीलपत्त-नीलपत्र-त्रि० । नीलवर्णपत्रोपेते, प्रज्ञा० १ पद ।

णीलपाणि-नीलपाणि-त्रि० । नीलः, कारकृष्णप इति गम्यते ।
पाणौ येषां ते नीलपाणयः । नीलवर्णकारकृष्णहस्ते, रा० ।

णीलप्यज-नीलपज-त्रि० । नीलवर्णः, डा० १ शु० १ अ० ।

णीलफल-नीलफल-त्रि० । " शुष्कनीलफलस्वादु-नांना-
पकात्रपशवा । शालिसूपचूतप्राज्य-प्रवेहव्यञ्जनाहता " ॥ १ ॥
आ० क० । नीलं फलं यस्याः । जम्बूवृक्ते, वाच० ।

णीलवंधुजीव-नीलवन्धुजीव-त्रि० । नीलवर्णपुष्पे वृक्षविशे-
दे, रा० ।

णीलमट्टिया-नीलमृत्तिका-स्त्री० । नीलवर्णमृत्तिकायाम्, शृङ्गण-
पृथ्वीकायभेदे, आवा० ।

णीलरत्तपीअसुकिद्ध-नीलरत्तपीतशुक्ल-त्रि० । नीलरत्तपी-
तशुक्लवर्णमनोहरे, कल्प० ३ क्षण ।

णील्लेस्सा-नील्लेस्सा-ली० । वर्णनो नीलाशोकशुलिकावै-
ह्वेयन्तनीलवापिच्छाऽऽदि जमवर्णैः, रसतो मरिचिपिच्छाणाग-
राऽऽदिममधिकतररसैः, गन्धतो मृगतुग्गशरीराऽऽदिसमाधिक-
तरगन्धैः, स्पर्शतो जिह्वाऽऽदिममधिकतरकंकशस्पर्शैः सकल-
प्रकृतिनिगन्धजुनेनीलद्रव्यैर्जानतत्वालीलोऽपि लेस्साऽऽमप-
रिणतिरिति । लेस्साभेदं, पा० । स्था० ।

णीलवंत-नीलवत्-पुं० । उत्तरकुक्षुपु स्थनामख्याते हुवे, तद्वा-
सिनि नागकुमारदेव च । जं० ४ वक्क० । जी० । (' उत्तरकुग ')
शब्दे द्वितीयभागे ७६१ पृष्ठे वक्तव्यतोक्ता) मन्दरस्य पंचत-
स्य जद्रशालवने द्वितीये दिग्दंस्तकूटे, जं० ।

एवं णीलवंतदिनाहृत्यकूटे मंदरस्य दाहिणपुच्छिमेणं
पुरच्छिमिल्लाए सीआए दक्खिणेणं, एअस्स वि नीलवंतो
देवो रायहाणी दाहिणपुच्छिमेणं ॥

(एवमिति) पक्षोत्तराग्न्यायेन नीलवापिच्छादिगूढस्तिकृष्टः मन्द-
रस्य दक्षिणपूर्वस्थां पौरस्त्ययाः शीतोदाया दक्षिणस्थां नतोऽयं
प्राच्यजिनमवनाऽऽग्नेयप्रासादयोर्मध्ये क्षेत्रः । एतस्य ऽपि नील-
वान् देवः प्रभुः, तस्य राजधानी दक्षिणपूर्वस्यामिति । जं० ४
वक्क० । द्वि० । स्था० । वर्षधरपदतभेदे, जं० ।

कहि णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे णीलवंते णामं वासहरप-
व्वए पावुत्ते । गोयमा ! मद्वादिदेहस्म वासस्म उत्तरंणं
रम्मगवासस्स दक्खिणेणं पुरच्छिमल्लवणसमुद्दस्स पच्चच्छि-
मेणं पच्चच्छिमल्लवणसमुद्दस्म पुरच्छिमेणं एत्थ मां जंबु-
द्वीवे दीवे णीलवंते णामं वासहरपव्वए पप्पत्ते, पाईणपसी-
णायए उदीणदाहिणवित्थिस्से, णमद्रवत्तव्या णीलवं-
तस्म भाणिअव्वा, णवरं जीवा दाहिगेणं धणु उत्तरेणं, तस्य
केनरीदहो णामदहो, एत्थ मां सीआ महण्डे पव्वडा समा-
णी उत्तरकुरं एज्जमाणी उत्तरकुरं एज्जमाणी जमपव्वए
णीलवंतउत्तरकुरुचंद्देरावतमलवंतदहं अ हुहा विजयमाणी
विभयमाणी चउरासीए सल्लिखामयमहस्सेहि आपूरेमाणी
आपूरेमाणी जह्मल्लवणं एज्जमाणी जह्मल्लवणं एज्जमाणी
मंदरं पव्वयं देहिं जोअणंहि असंपत्ता पुरच्छाभिमुद्धी परा-
वत्ता समाणी अहे माळवंतवक्खारपव्वयं दाह्यायिमा मं-
दरस्म पव्वयस्स पुरच्छिमेणं पुव्वदिदेहं वासं दुव्विहा
भयमाणी दुव्विहा भयमाणी एगमगाओ चक्कवट्ठि-
विजयाओ अट्ठावीणाए अट्ठावीणाए सल्लिलासहस्सेहि
आपूरेमाणी आपूरेमाणी पंचहिं सल्लिलासयसहस्सेहि व-
त्तीमाए अ सल्लिलासहस्सेहि समग्गा अ अहे विजयस्स दा-
रस्स जगइं दाह्मइत्ता पुरच्छिमेणं लवणसमुद्दं ममप्पेइ, अ-
वसिहं तं चेव, एवं पारिकंता वि उत्तराभिमुद्धी णेअव्वा ।
एवमिमं णाणत्तं गंधावइवट्ठेअकूपव्वयं जेअणे असंपत्ता
पच्चच्छाभिमुद्धी आवत्ता समाणी अवसिहं तं चेव, पव्वहे मुहे
अ, जहो हरिकंता सल्लिखा ।

क भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे नीलवापिच्छा वर्षधरपर्वतः प्रकृ-
तः । उत्तरानुवं व्यक्तम् । नवरं रम्यकञ्चनं महाधिदेभ्यः परं
युगिन्पनुजाऽऽश्रयभूतमस्ति, तस्य दक्षिणतः, अयं च नियत्रय-
न्धुरिति तत्साम्येन लाघवं दर्शयति- (णिन्वह इत्यादि) नियत्रय-
क्त्यन्ता नीलवत्तोऽपि भणितव्या, नवरमस्य जीवा परम आया-
मो दक्षिणत उत्तरतः क्रमेण क्रमेण जगत्या चक्रत्वेन न्यूनान्त-
रत्वात् धनुः पृष्ठनुत्तरतः । अत्र केनरिद्रहो नाम छहः । अ-
स्माच्च शीता महानदी प्रव्यूढा सती उत्तरकुक्षुपु इयती २
परिगच्छन्ती ३ यमकपर्वतौ नीलवत्तुत्तरकुक्षुपुचैरावतमात्य-
यन्नामकान् पञ्चाऽपि छहंश्च द्विधा विभजती २ चतुरशीत्या-
सल्लिखामयसहस्रं पूर्णमाणा २ मद्रशालवनमियूनी २ आगच्छ ती
२ मन्दरं पर्वतं द्वाभ्यां योजनान्यामसंप्राप्ता पुर्वमिमुखी परावृ-
त्त्या सती मलयवद्वक्कसारपर्वतमधो विदार्थं मेरोः मन्दरस्य
पूर्वस्थां पुर्वमहाधिदेहं वासं द्विधा विभजन्ती २ एकैकस्माच्चक्र-
तिविजयादप्यधिशरदा २ सल्लिखामयसहस्रं पूर्णमाणा २ आत्मना
सहपञ्चजिनं दीर्घकैर्द्विशताच्च सल्लिलासहस्रैः सप्त आश्वो
विजयस्य द्वारस्य जगतीं विदार्थं पूर्वस्थां लवणममुद्गुति ।
अवशिष्टं प्रवहत्यासत्वाऽऽदिकं तदेवेति नियमनिर्गन्शीतोदाप्र-
करणोक्तमेव । अयं सादेवोत्तरतः प्रवृत्तां नानीकान्तामांतदिश-
ति- (एवं पारिकंता इत्यादि) एवमुक्त्यायेन नारीकान्ताऽपि
उत्तराभिमुद्धी नेनव्या । कोऽर्थः । यथा नीलवति केनरिद्रहा-
दक्षिणाभिमुखी शीता निर्गता, तथा नारीकान्ता तूत्तराभिमुखी
निर्गता । तर्हि अस्याः समुद्रप्रवेशाऽपि तद्वदेवेत्याशङ्क्यमान-
माह-नवरमिदं नानात्वं गन्धपानिनें द्रव्यैनाद्यवर्णं योज-
नेनाऽनमप्राप्ता पश्चिमभिमुखी अवृत्ता सती इत्यादिकमव-
शिष्टं सर्वं तदेव, हरिकान्तासल्लिखामयव्या । तद्यथा-“ र-
म्मगवासं दुहा विभयमाणी २ उपास्यए सल्लिखामयसहस्सेहि
समग्गा अहे जगइं दाह्मइत्ता पच्चच्छिमेणं लवणसमुद्दं सम-
पेइ स्ति । ” अत्र चाऽवशिष्टपदसंग्रहे प्रवहमुख्यान्ताऽऽदिकं न
चिन्तितं, समुद्रप्रवेशावचिरुत्थेयाऽऽज्ञापकस्य दर्शनात्, तेन नत्
पृथगाह-प्रवहे च मुखे च यथा हरिकान्तानल्लिखा । तथाहि-
प्रवहे पञ्चविंशतियोजनानि विष्कम्भेण अर्धयोजनमुद्घेधेन, मुखे
२५० योजनानि विष्कम्भेण ५ योजनान्युद्घेधेन, यच्चात्र हरि-
सल्लिखां विहाय प्रवहमुख्योदरेकान्ताऽनदेश उक्तस्तद् हरि-
सल्लिखाप्रकरणेऽपि हरिकान्ताऽनिदेशस्योक्तत्वात् । जं० ।

अथास्य नामनिबन्धनं पृच्छन्नाह-

से केणऽट्ठेणं भंते ! एवं वुच्च-णीलवंते वासहरपव्वए
णीलवंते वासहरपव्वए । गोयमा ! णीले णीलोभासे णी-
लवंते आऽत्तदेवे महिहिणं जाव परिवसइ, सव्वयंरुद्धि-
आमए णीलवंतेण जाव णिचेति ।

“ से केणऽट्ठेणं ” इत्यादि प्रश्नः प्राग्वत् । उत्तरसूत्रे चतुर्थो
वर्षधरगिरिर्नीलो नीलवर्णवान् नीलवर्णभासो नीलप्रकाश
आसन्नं वस्त्वप्यदपि नीलवर्णमयं करोति, तेन नीलवर्णयोगा-
न्नीलवान्, नीलवांश्च यत्र महर्द्धिको देवः पटरोपमस्थितिको
यावत् परिव्रजन्, तेन तयोगाद्वा नीलवान् । अथवाऽसौ सर्वत्रै-
ह्वरत्नमयः, तेन वैह्वरत्नवर्णयकनीलनाणियोगाज्जीवः, शेषं
प्राग्वत् । जं० ४ वक्क० । स्था० । स० । (' कूड ' शब्दे तृतीयजागे
६२६ पृष्ठे कूडान्युक्तानि) । “ दो णीलवंता ” स्था० ३३० ३३० ।

शीलवन्तकर्म

णीश्वन्तकर्म-नीश्वन्तकर्म-न० । नीलवद्वयपधरपधनस्य द्विती-
ये कृते, स्या० २ ग्रा० ३ उ० । जं० । " दो शीलवन्तकृदा । "
स्या० २ ग्रा० ३ उ० ।

शीलवन्तदह-नीलवदह-पुं० । उत्तरकुरुषु विचित्रचित्रकृ-
पधनसमवचनान्या यनकाभिधानाभ्यां स्वसमाननामदे-
याऽऽवासाभ्यां पधनानामनन्तरे महाहृदे, स्या० ५ ग्रा० २ उ० ।
जं० । (' उत्तरकुरु ' शब्दे द्वितीयनामे ७५६ पृष्ठे वक्तव्यनोक्ता)

णीश्वन्तदहकुमार-नीलवदहकुमार-पुं० । नीलवदहदस्या-
धिपतिनागकुमारे देवे, जी० ३ प्रांत० ४ उ० ।

णीलवणि-नीलवणि-स्त्री० । प्रत्याख्याननेदे, सेन० येन दीक्षा-
ग्रहणार्थं नीलवणिप्रत्याख्यानं कृतं भवति, तस्य दीक्षाप्र-
हणानन्तरं कल्पने, न चाः, इति प्रश्ने-उत्तरम्-यदि प्रत्याख्या-
नकरणत्रेलागामेवं कार्थेनं जवनि-यदीक्षाग्रहणाऽनन्तरं नील-
वणिः कल्पते, नदा कल्पने, नाभ्यथेन । ४५६ प्र० । सेन० ३ उ-
द्गा० । नीलवणिप्रत्याख्याननिर्णयनिर्णयकद्वीपाकप्रमुखं
कल्पने, न चाः, इति प्रश्ने, उत्तरम्-परम्परया तत्कलनप्रवृत्ति-
द्वयन इति । ९३ प्र० । सेन० ४ उद्गा० ।

णीश्व-नीश्व-स्त्री० । " अज्ञानेः पुंसः " ॥ ८ । ३ । ३१ ॥
इति अज्ञानिवाचितो नीलशब्दस्य स्त्रियां ऊर्ध्वा, नीली । नी-
का । प्रा० ३ पाद । नीश्वरेत्यायाम्, स० । उ० । जम्बूद्वीपे म-
न्दरस्याचरेण रकायां महानद्यां सङ्गतायां महानद्याम्, स्या०
१० ग्रा० ।

णीश्वाम-नीश्वाम-पुं० । पद्मविशनिने मे महाप्रदे, " दो
नीलामासा । " स्या० २ ग्रा० ३ उ० । चं० प्र० । ९० प्र० ।
कल्प० ।

णीश्वामो-नीश्वामो-पुं० । नीलश्वामो अशोकश्च नीला-
शोकः । नीलपुष्पाशोकवृक्षे, ग० । उत्त० । शुकरविज्ञाजक्रे-
तुः सुदशनेप्रेष्ठन आवासवृत्तायाः सुगन्धिकायुथ्यां बहिरुपाने,
ज्ञा० १ शु० ५ अ० ।

णीली-नीली-स्त्री० । शुभ्रिकायाम्, ज्ञा० १ शु० १६ अ० । जी० ।
ग० । जं० । शुच्यवस्वपतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । आर्द्रे स्त्रीत्व-
विशिष्टेऽर्थे, " तद्वेशोसहिभो पक्काभो, निलियाभो कुर्वन् वा "
दश० ७ अ० ।

णीलीराग-नीलीराग-पुं० । नीलयाः सस्यन्धी रागो यस्य स
नीलीरागः । नीलोत्तरके, " नीलीरागं खलु, दुमहत्यो सरमा-
सिया । " द्य० ३ उ० ।

णीलुक-गम्-धा० । गवै, " गमेरर्द्ध-अच्छाणुवज्जायजसो-
फकुसाफकुस-पञ्चवृ-पञ्चन्द-गिम्पद-णी-णीण-णीलुक-प-
दश-रम्भ-परिश्रु-बोल-परिश्रु-गिरिणास-गिरिहावसेहा-
घदराः " ॥ ८ । ४ । १६२ ॥ इति सूत्रेण गम्प्रातोर्णीलुकाऽऽदे-
शः । ' णीलुकइ ' पक्के ' गच्छइ ' । प्रा० ४ पाद ।

णीलुपन्न-नीलोत्पल-न० । " ह्रस्वः संयोगे दीर्घस्य " ॥ ८ ।
१ । ८४ ॥ इति ओकारस्थोकारः । प्रा० १ पाद । कुवलये,
जं० १ वक्रा० इन्दीवरे, सौगन्धिके, नीलवर्णे कुमुदे च । याच० ।
" णीलुपल्लवगुलिय । " उपा० २ अ० ।

णीलुपन्नकयामे-नीलोत्पलकृताऽऽशीर-त्रि० । नीलोत्प-
लकृतशेखरे, उपा० ७ अ० ।

णीलुपल्लव-नीलोत्पलवन-न० । इन्द्रावरकालने, तं० ।

णीलोचाम-नीलवभास-त्रि० । मयूरगलवद्वभासमाने,
औ० । रा० ।

णीव-नीप-पुं० । कदम्बे, औ० । वृक्षविशेषे, ज्ञा० १ शु० ६
अ० । आ० म० ।

णीवार-नीवार-पुं० । न० । शूकराऽऽदीनां पशूनां वधस्थानप्रवे-
शनचुने जङ्गलविशेषे, मृत्त० १ शु० १५ अ० । ब्रीहिविशेषक-
ण्दाने, मृत्त० १ शु० ३ अ० २ उ० ।

णीवि-नीवि-स्त्री० । मूत्रधने, पो० ६ विद्य० । कटिवल्लवधे,
याच० ।

णीस-निस्स-त्रि० । " लुप्त-य-र-व-श-प-सां श-प-सां दीर्घः "
॥ ८ । १ । ४३ ॥ इति दीर्घः । निघने, प्रा० १ पाद ।

णीमन्द-निस्यन्द-पुं० । पारंगालपरिस्त्राये, " णवमपुण्यणी-
मन्दः " ॥ ५० ग्रा० । विन्दौ, कर्म० १ कर्म० ।

णीसंपाय-देश-परिग्रामे, दे० ना० ४ वर्ग ४३ गाथा ।

णीनट-निपट-त्रि० । विमुक्ते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । बाहिर्नि-
पट्टादय निवेशने, यस्य याचकाऽऽदेरर्थाय निष्काशितस्तस्मै
प्रदत्ते, वृ० २ उ० ।

णीसञ्ज्ञा-दे-गी-निश्चेत्याम्, दे० ना० ४ वर्ग ४३ गाथा ।

णीसर-रम्-धा० । क्रोडायाम्, " रमेः संखुड-खेडोन्माय-कि-
निकिञ्च-कोट्टुम-मोह्याय-णीसर-वेदजाः " ॥ ८ । ४ । १६८ ॥
इति सूत्रेण रमेर्णीसराऽऽदेशः ' णीसरइ ' । पञ्च-रमइ । रमते ।
प्रा० ४ पाद ।

निस्-मृ-धा० । निस्सरणे, ' णीसरइ ' । निःसरति । प्रा० ४ पाद ।

णीसरण-निस्सारण-न० । केहलने, द्य० ४ उ० ।

णीनक्ष-निःशल्क-त्रि० । मायादशनिदानहादपरहिते, संथा० ।

णीमग-निश्चयक-पुं० । कर्मनिर्जंरके, आ० म० १ अ० १
अधः । विशेषे ।

णीमगपाण-निश्चयप-त्रि० । कर्माणि निर्जंरयति, आ० म० १
अ० २ अ० ।

णीमन्त-निःश्वसत्-त्रि० । " निःश्वसेज्जः " ॥ ८ । ४ । २०१ ॥
इति क्त्वाऽऽदेशाभावे शनरि रूपम् । प्रा० ४ पाद । निःश्वासान्
मुञ्चति, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । प्राकृते-शानजपि । " ऊसल-
माणं वा, णीससमाणं वा, कासमाणं वा, ङीयमाणं वा " आचा०
२ शु० १ च० २ अ० ३ उ० ।

णीमसत्तमिपसम-निःश्वसितोच्छ्वसितसम-न० । मानम-
निक्रामतो गाने, स्या० ७ ग्रा० ।

णीमसिय-निःश्वसित-न० । निःश्वसनं निःश्वसितम् । ने० अ-
धः श्वसिने, आच० ५ अ० । विशेषे । आ० म० । वृ० । काम-
क्रोडायाः श्वसलसमुद्भव्ये, ज्ञा० १ शु० ९ अ० । श्वासमो-
क्षणे, घ० २ अधि० ।

णीसह-निस्मह-त्रि० । " लुप्त-य-र-व-श-प-सां श-प-सां दीर्घः "
॥ ८ । १ । ४३ ॥ इति सङ्घोषे दीर्घः । नितरां सहिष्णौ, प्रा० १ पाद ।

णीसा-निश्चा-स्त्री० । पीषायाम्, " दगवायण पिहयं, णी-
साय पीषण्य वा । " दश० ५ अ० १ उ० ।

शीसार-नीशार्-पुं० । नितरां शीर्यते हिमानिलावचानेन वा ।
नि-शृ-घञ् दीर्घः । हिमानिलनिवारणे प्रावरणे, काण्डपटे च ।
वाच० । मण्डपे, दे० ना० ४ वर्ग ४१ गाथा ।

शीसास-निःश्वास-पुं० । निः-श्वस्-घञ्-रलुक् । “ ह्युक्ति नि-
रः ” ॥ ८ । १ । ६३ ॥ इतिरेफलोपे सति इत ईकारः । “ शि-
सासो । ” प्रा० १ पाद । अधःश्वासे, आ० चू० ५ अ० । श्वास-
मोक्षणे, तं० (के जीवाः कियता कावेन निःश्वसन्तीति ‘आण’
शब्दे द्वितीयभागे १०५ पृष्ठे उक्तम्) संख्येयाऽवलिकापरिमिते
प्राणाऽपरनामके कालविशेषे, कर्म० ४ कर्म० ।

शीसासय-निःश्वासक-त्रि० । निःश्वसतीति निःश्वासकः । आ-
नप्राणपर्यासिपरिनिष्पन्ने, आ० म० १ अ० २ खण्ड । विशेष० ।

शीसित्त-निष्पिक्त-त्रि० । “ लुप्तय-र-त्र-श-प-सां श-प-सां
दीर्घः ” ॥ ८ । १ । ४३ ॥ इति पलोपे आदेः स्वरस्य दीर्घः । कृत-
निष्पेके, प्रा० १ पाद ।

शीसीसिअ-देशी-निर्वासिते, दे० ना० ४ वर्ग १४२ गाथा ।

शीसेयस-निःश्रेयस-न० । निश्चितकल्याणे, जी० ३ प्रति०
४ उ० ।

शीहट्ट-निर्हृत्य-अव्य० । निःसार्येत्यर्थे, आचा० २ शु० १
चू० ६ अ० २ उ० ।

शीहर-निर्हृत-त्रि० । निर्गते, आचा० २ शु० १ चू० १ अ० १
उ० । निष्कान्ते, आचा० २ शु० १ चू० १ अ० ६ उ० ।

शीहरिया-निर्हृतिका-स्त्री० । अन्यत्र नीयमाने सागारिकछ-
व्ये, वृ० २ उ० ।

शीहम्म-नि-हम्म-धा० । गतौ, ‘शीहम्मइ’ ‘गच्छइ’ गच्छ-
ति । प्रा० ४ पाद ।

शीहर-निर्-सृ-धा० । बहिर्गमने, “ निःसरणीहरनीलधारव-
रहाडाः ” ॥ ८ । ४ । ७६ ॥ इति निःसरतेनीहराऽऽदेशः । “ शीहर-
इ ” । पक्षे-‘णीसरइ’ । प्रा० ४ पाद ।

निर्-हृ-धा० । पुरीषोत्सर्जने, ‘शीहरइ’ निर्हरति । पुरीषो-
त्सर्गं करोति । उपसर्गवशादयमर्थः । प्रा० ४ पाद ।

शीहरण-निर्हरण-न० । निर्गमे, नि० १ शु० १ वर्ग १ अ० । अ-
पनयने, सूत्र० २ शु० २ अ० । परित्यागे, नि० चू० १ उ० ।
आचा० ।

शीहरिअ-देशी-शब्दे, दे० ना० ४ वर्ग ४५ गाथा ।

शीहरित्त-निर्हृत्य-अव्य० । निष्काशयितुमित्यर्थे, म० ५
श० ४ उ० । विशेषयितुमित्यर्थे, दशा० ७ अ० । विशेष० ।

शीहरिय-निर्हृत्य-अव्य० । निष्काशयित्यर्थे, नि० चू० ९ उ० ।

शीहार-निर्हार-पुं० । मूत्रपुरीषोत्सर्गे, स० ३४ सम० ।

शीहारचारण-नीहारचारण-पुं० । नीहारमवष्टय्याष्कायिक-
जीवपीडामजनयति गतिमसङ्गां कुर्वति चारणभेदे, प्रव० ६८
द्वार । ग० ।

शीहारण-निर्हारण-न० । निस्सारणे, स्था० २ उ० ४ उ० ।

शीहारि-(ण)-निर्हारिण-त्रि० । व्यापिनि, “ जोयणणीहारि-
णा सरणे । ” योजननिर्हारिणा योजनव्यापिना शब्देन । आ०
म० १ अ० २ खण्ड । योजनातिक्रामिणा शब्देन । स० ३६ सम० ।

प्रवले, आ० म० १ अ० २ खण्ड । घोषवति, घण्टाशब्दवच्छब्द-
भेदे, स्था० १० उ० ।

शीहारिम-निर्हारिम-न० । निर्हारेण निर्वृत्तं यत्तन्निर्हारिमम् । प्र-
निश्रये यो प्रियते तस्यैतत् कलेवरस्य निर्हारणात् निर्हारिमम् ।
पादोपगमनमरणभेदे, ज० २ श० १ उ० । (‘मरण’शब्दे व्या-
ख्या वक्ष्यते) दूरं विनिर्गमनशीले, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।
रा० । ज्ञा० ।

शीहुय-निहुते-त्रि० । अपलपिते, देशी । अकिञ्चित्करे, “ पव-
यणणीहुयाणं । ” आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

ण-नु-अव्य० । निश्चये, प्रति० । वितर्के, विशेष० । सूत्र० । आ०
चू० । विकल्पे, अनुनये, अतीते, प्रज्ञे, हेतौ, अपमाने, अपदेशे,
अनुतापे च । वाच० ।

णुकार-नुकार-पुं० । लुगितिशब्दकरणे, “ अप्पेगइया देवा णु-
कारं करोति । ” (णुकारं ति) नुकारशब्दं कुर्वन्ति । रा० ।

णुम-न्यस्-धा० । न्यासे, स्थापने, “ न्यसो णिम-णुमौ ” ॥ ८ ।
४ । १६६ ॥ इति न्यस्यतेणुमाऽऽदेशः । ‘णुमइ’ । न्यस्यति । प्रा०
४ पाद ।

छादि-धा० । ग्राहने, “ छदेणेंणुम-नूम-सन्नुम-ढकौम्वा-ल-
वालाः ” ॥ ८ । ४ । २१ ॥ इति छदेण्यन्तस्य णुमाऽऽदेशः ।
‘णुमइ’ । पक्षे-ग्राहइ । प्रा० ४ पाद ।

णुमज्जण-निमज्जन-न० । “ द्विन्योक्त ” ॥ ८ । १ । ९४ ॥ इति
इत उत्त्वम् । अधोमुरुने, प्रा० १ पाद ।

णुमन्न-निमग्न-त्रि० । “ च्चिन्योक्त ” ॥ ८ । १ । ६४ ॥ इति इत-
उत्त्वम् । मुडिते, प्रा० १ पाद ।

निपण-त्रि० । “ उमो निपण्णे ” ॥ ८ । १ । १७४ ॥ इतिनिपण-
शब्दे आदेः स्वरस्य परेण संस्वरव्यञ्जनेन सहोमादेशः । “ णुम-
णो ” । “ णिसणो ” । उपविष्टे, प्रा० १ पाद ।

णुव्व-प्रकाश-धा० । प्रकाशने, “ प्रकाशेणुव्वः ” ॥ ८ । ४ । ४५ ॥
इति प्रकाशेण्यन्तस्य णुव्वेत्यादेशः । “ णुव्वइ ” । प्रकाशयति ।
प्रा० ४ पाद ।

णुण-नूनम्-अव्य० । निश्चिते, वृ० १ उ० । लक्ष्णे, सूत्र० ।
म० । द्वा० । ज्ञा० । उपमाने, अवधारणे, तर्के, प्रश्ने, हेतौ, ज०
२ श० ६ उ० ।

णुम-ग्रादि-धा० । ग्राहने, “ छदेणेंणुम-नूम-सन्नुम-ढकौम्वा-
ल-पव्वावाः ” ॥ ८ । ४ । २१ ॥ इति छदेण्यन्तस्य नूमादेशः ।
“ णुमइ । ” “ ग्राहइ । ” ग्राहयति । प्रा० ४ पाद । “ मा हु णुमए
तरुणी । ” मा हु समाच्छादयेत्तरुणी । वृ० १ उ० ।

नन्न-न० । अवतमसे, ग्राहतमसे, ज० १ श० ८ उ० । प्रच्छन्ने
गिरिगुहाऽऽदिके, सूत्र० २ शु० ३ अ० ३ उ० । आचा० । प्रच्छाद-
ने, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । गहने, मायायाम्, सूत्र० १ शु० १
अ० ४ उ० । कर्मणि, आचा० १ शु० ८ अ० ८ उ० । सूत्र० ।
स० । परबञ्जनार्थं निम्नताया निम्नस्थानस्य च आश्रयणे, ज०
१२ श० ५ उ० । भिक्षे, नि० चू० ११ उ० ।

णुमगिह-खनगृह-न० । वृद्धप्रधाने गृहे, आचा० २ शु० १ चू०
३ अ० ३ उ० । भूमिगृहे, नि० चू० १२ उ० ।
णुदा-देशी-शाखायाम्, दे० ना० ४ वर्ग ४३ गाथा ।

ये-ये-अव्य० । 'ये' इति निपातः । पूर्ये, जी० ७ अधि० ।
 अस्मान्-दि० । "अस्मे-अस्मो-अस्म-णे शसा" ॥८॥३॥१०८॥
 इति शसा साहितस्याऽस्मदो 'ये' इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।
 नि० चू० ।
 मया-तृ० । "मि-मे-मम-ममए-ममाइ-मम-मए-मयाइ-णे टा"
 ॥ ८ ॥ ३ ॥ १०६ ॥ इति सूत्रेण टाविशिष्टस्याऽस्मदो 'ये' इत्या-
 देशः । 'ये कर्म' मया कृतम् । प्रा० ३ पाद ।
 अस्पाकम्-प० । "ये-यो-मज्ज-अस्म-अस्म-अस्मे-अस्मो-अ-
 स्माण-ममाण-महाण-मज्जाण आमा" ॥ ८ ॥ ३ ॥ ११४ ॥ इति
 सूत्रेण आमासाहितस्याऽस्मदो 'ये' इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।
 योउहु-देशी-सङ्गाधे, दे० ना० ४ वर्ग ४४ गद्या ।
 योउणिय-नैपुणिक-न० । 'यिउणिय' शब्दार्थे, अनुप्रवादपू-
 र्वगते स्वनामख्याते वस्तुनि, आ० म० १ अ० २ खारु । विशेषः ।
 योउत्तु-नैपुण्य-न० । आद्येख्याऽऽदिकस्यायाम्, दश० ६ अ० २
 उ० । आच० ।
 योउर-नूपुर-न० । ऊकारस्वैकारः । पादाऽऽनरणे, प्रअ० ४ आध०
 द्वार । "खुद्विवरणेउरचलणमालिया" औ० । आ० म० । द्वी-
 न्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, प्र-
 ज्ञा० १ पद । जी० ।
 योऊण-नीत्वा-अव्य० । "युवणस्य गुणः" ॥ ८ ॥ ४ । २३७ ॥
 इति युवणस्य गुणः । गमयित्वेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।
 योग-नैक-वि० । न एकं नैकम् । नायं नञ्, किं तु न इति । प्र-
 भूते, आ० म० १ अ० २ खएड । बहुके, प्रअ० ३ आध० द्वार ।
 सूत्र० । विशेषः ।
 योगम-नैगम-पुं० । निगमा वणिजः, तेषां स्थानं नैगमम् । वणिजाऽऽ-
 धासे, आच० २ भु० १ चू० १ अ० २ उ० । वणिजके, भ० १८
 श० २ उ० । कल्प० । वृ० । सामान्यविशेषप्राहकत्वात्तस्याने-
 केन ज्ञानेन मिनोति परिच्छिन्नमीति नैगमः । अथवा निगमा
 निश्चिन्नायं बोधाः, तेषु कुजलो मयो वा नैगमः । अथवा-नैको
 नमोऽर्थमार्गो यस्य स प्राकृतत्वेन नैगमः । निगमेषु याऽर्थ-
 बोधेषु कुशलो जवो वा नैगमः । स्थानं ३ ग० ३ उ० ।
 नैकम्-पुं० । नैकमनैमहासासामान्यविशेषज्ञानमिमीति मिनो-
 ति वा नैकमः । अथवा नैके गमाः पन्थानो यस्य स नैकगमः ।
 (पृषोदरादित्वात् रूपसिद्धिः) स्था० ७ ठा० । अनु० । अष्ट० ।
 ग० । नयजेदे, आ० म० ।
 व्युत्पत्तिः-
 योगेहि मायेहि, मिणइ ची ऐगमस्य ऐरुची ।
 सेसाणं तु नयाणं; लक्खणमिणमो मुणइ वोच्छं ॥
 न एकं नैकं, नायं नञ्, किं तु न इति । अनुस्वार इति
 न भवति (१) प्रभूतानीत्यर्थः । ततो नैकमानैमहासामान्यावा-
 न्तरसामान्यविशेषाऽऽदिविषयैः प्रमाणमिमीति परिच्छिन्नमिति व-
 स्तुजातमिति नैगमः । "पृषोदराऽऽद्यः" ॥ ३ ॥ ३ । १५५ ॥
 इतीष्टरूपनिष्पत्तिः । तथा चाऽऽह-इति इयं, नैगमस्य निरुक्तिः
 निर्वचनम् । उपलक्षणमेतत् । तेनाऽऽन्यायाऽपि नैगमशब्दव्युत्प-
 त्तिः परिभाषनीया । तद्यथा-निश्चितो गमो निगमः परस्परवि-
 विकसामान्याऽऽदिवस्तुमहणम्, स एव प्रज्ञाऽऽदिरुक्तिगणतया
 स्थायिकाप्रत्ययविधानान्नैगमः । यदि वा-निगम्यन्ते परिच्छि-
 यन्ते इति निगमाः, तेषु जवो योऽभिप्रायो नियतपरिच्छेदरूपः
 ५५०

स नैगमः । अथवा-नैके गमा यस्यासौ नैगमः । पृषोदरा-
 ऽऽदित्वात् ककारस्य लोपः । बहुविधवस्त्वच्युपगमपर इत्यर्थः ।
 आ० म० १ अ० २ खएड ।

नैगमनयशब्दार्थं तावदाह-

वेगाइं माणाइं, सामन्नोभयविसेसणाणाइं ।

जं तेहि मिणइ तो ऐ-गमो एओ खेममाणो चि॥३॥८६॥

न एकं नैकं, प्रभूतानीत्यर्थः, नैकानि, किं तु प्रभूतानि यानि
 मानानि सामान्योभयविशेषज्ञानानि । तत्र समानानां भावः
 सामान्यं, सचाक्षकणम्, उन्नयं सामान्यविशेषोभयरूपमपा-
 न्तराक्षसामान्यं वृत्तवर्गोत्पन्नजत्वाऽऽदिकम्, विशेषास्तु नित्य-
 रूपवृत्तवोऽन्त्यस्वरूपा व्यावृत्ताकारवृद्धिहेतवः, तेषां सामा-
 न्योभयविशेषाणां प्राहकाणि ज्ञानानि सामान्योभयविशेषज्ञा-
 नानि, तैर्यस्यात् मिनोति, मिमीति वा, ततो नैगमः । अत
 एव नैकमानो नैकरिच्छेदः, किं तु विचित्रपरिच्छेद
 इति ॥ ३१८६ ॥

नैगमनयशब्देन व्युत्पत्त्यन्तरमाह-

होगत्थमिवाहा वा, निगमा तेसु कुमन्नो जवो वाऽयं ।

अहवा जं नेगमो-ऽयोगपहो योगमो तेण ॥ २१८७ ॥

'वा' इत्यथवा, निगमा भवन्ते । के ? । लोकार्थनिबोधाः-
 अर्था जीवाऽऽद्यः, तेषु नितरामनैकप्रकारा बोधा निबोधा लो-
 कस्पर्धनिबोधा लोकार्थनिबोधाः । तेष्वेवंविधेषु निगमेषु जवः
 कुशलो वाऽयमिति नैगमः । अथवा-अन्यथा व्युत्पत्तिः-
 गम्यतेऽनेनेति गमः पन्थाः, नैके गमाः पन्थानो यस्याऽनै-
 कगमः, चरूपमाणनीत्या बहुविधाच्युपगमपरत्वाद् नैकमार्गः ।
 निरुक्तविधिना च ककारलोपान्नैगम इति ॥ २१८७ ॥

कथञ्चूतः पुनरयं, कथं चानुगन्तव्यः ? । इत्याह-

सो कमथिसुद्धभेओ, लोगपसिद्धिवसओऽणुगन्तवो ।

विदिणा निलयणपत्थय-गापोवम्माइं संसिद्धो ३१८८ ॥

स नैगमनयः क्रमेण परिपाट्या विशुद्धा विशेषवन्तो भेदाः
 प्रकारा यस्य स क्रमविशुद्धमेदः । तथाहि-आद्यभेदोऽस्य
 निर्विकल्पमहासत्ताऽऽद्यकेयवससामान्यवादित्वात्सर्वाविशुद्धः ;
 गोत्वाऽऽदिसामान्यविशेषवादी तु द्वितीयभेदो विशुद्धाविशुद्धः,
 विशेषवादी तु तृतीयभेदः सर्वविशुद्धः । विशेषः । (दृष्टान्ता
 'जय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८७६ पृष्ठे द्रष्टव्याः)

ऐगविद्ध-नैकविध-वि० । नानाप्रकारे, नि० चू० १ उ० ।

नेचय-नैचयिक-पुं० । निचयेन संचयेनार्थाद् धान्यानां ये
 व्यवहरन्ति ते नैचयिकाः । धान्यव्यापारिषु, व्य० ४ उ० ।

ऐच्छन्त-अनिच्छत्-वि० । अनाभिलषति, व्य० २ उ० ।

ऐच्छिय-नेच्छित-वि० । न इच्छितं नेच्छितम् । इच्छाया अ-
 विषयीकृते, जी० ।

ऐच्छियकामगामिणो ते मणुयगणा ।

नेच्छितकामगामिनः-न इच्छितमिच्छाविषयीकृतं नेच्छितं, नायं
 नञ् किं तु नशब्दः, इत्यत्राऽऽदेशाज्वाः । यथा-नैके द्वेषस्य पथो-
 या इत्यत्र नेच्छितमिच्छाया अविषयीकृतं कामं स्वेच्छया
 गच्छन्तीत्येवं शीघ्रा नेच्छितकामगामिनः, ते मनुजाः । जी० ३
 प्रति० ४ उ० । अ० ।

शेडूर-नेडूर-पुं० । अनार्यदेशभेदे, तत्रत्यमनुष्ये च । प्रश्न० १
आश्र० चार । प्रज्ञा० ।

शेडूर-नीरु-न० । " नीरुपीठे वा " ॥ ८ । १ । १०६ ॥ इतीत
पत्वं वा । 'नेरु' । 'नीरु' । पक्षिणामावासस्थाने, प्रा० १ पाद ।

शेडूराली-देशी-शिरोभूषणभेदे, दे० ना० ४ वर्ग ४३ गाथा ।

शेडूर-नीरु-न० । " सेवाऽऽदौ वा " ॥ ८ । १ । १६६ ॥ इति
डडित्वम् । प्रा० १ पाद । पक्षिणामावासस्थाने, प्रा० २
पाद । नीरु, दे० ना० ४ वर्ग ४४ गाथा ।

शेडूरिया-देशी-भाऊपदोऽज्जलदशम्यां जाते कर्मिभिरु-
त्सवविशेषे, दे० ना० ४ वर्ग ४५ गाथा ।

शेडूर-नेत्र-न० । नयन्यर्थदेशमर्थक्रियासमर्थमर्थमाविर्भावयन्ति
इति नेत्राणि । चतुरादिध्वनिष्वप्यु, आचा० १ शु० ४ अ० ४ उ० ।
अक्रिणि, " वाऽद्वयर्थवचनाद्याः " ॥ ८ । १ । ३३ ॥ इति वा नपुं-
सकत्वम्, पक्षे स्त्री । प्रा० १ पाद । " दो शेत्ता । " प्रज्ञा० १८
पाद । " वृष्टमुदे निगयजीह्वेत्ते । " उक्त० १२ अ० । मन्थदण्डा-
ऽऽकर्षणरजौ, उपा० २ अ० । वस्त्रभेदे, वृक्षमूले, रये, जटायाम्,
नाड्याम्, शलाकायाम्, प्रापयितरि, नयनसाधने, प्रवर्तके
च । वाच० ।

शेडूरमूल-नेत्रमूल-न० । नेत्रपीडायाम्, ज्ञा० १ शु० १३ अ० ।

शेडूर-नेम-पुं० । भूमिभागादूर्ध्वं निष्क्रामति प्रदेशे, जं० १ वक्र० ।
ज० । रा० आ० म० । नेमशब्दो देश्यः । कार्ये, पिं० । अवधौ,
काले, अर्धे, प्राकारे, कैतवे, गर्तनाट्ये, अन्यस्मिन्नित्यर्थे च ।
अर्द्धार्थेऽस्य सर्वनामता । वाच० ।

शेडूरि-नेमि-पुं० । चक्रस्य बाह्यपरिधौ, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

सूत्र० । नं० । " सुकयनेमिजंतकम्माणं । " अ० ए श० ३३ उ० ।
चक्रधारायाम्, स्था० ३ डा० ३ उ० । धर्मचक्रस्य नेमिवशेभिः ।
अस्यामवसर्पिण्यां जाते द्वाविंशे नीधकरे, कल्प० ७ कृष्ण ।
स० । आ० चू० । आव० । ध० । प्रव० । नेमिचरित्रे सर्वसाधूनां
छादशाऽऽवर्त्तवन्दनं कृष्णो ददौ इत्युक्तमस्ति, न त्वष्टादश-
सहस्राणामिति तदुक्तिलौकिकी, शास्त्रीया वेति । यदि शा-
स्त्रीया तदा कथं तदुपपत्तिः, " पयठिअणं च तश्यं तु । "
इतिवचनात्सर्वेषां च पदस्थत्वाभावात् । यदि सर्वेषां पद-
स्थत्वं तदा ते कस्मिन् पदे स्थिताः, इति प्रश्ने, उत्तरम्-
यथा नेमिचरित्रे तथाऽऽवश्यकवृत्त्यादावपि सर्वेषां साधूनां द्वाद-
शाऽऽवर्त्तवन्दनकमुक्तमस्ति, सर्वशब्देन चाष्टादशसहस्रसंख्या
समागतैवेति द्वारिका । किं च-सर्वेषामिति पदं विवक्षित-
सर्वपरं, तेन पदस्थानामेव वन्दनप्रदानं संज्ञायते, पदस्थे-
ष्वपि ये गुरुनिकटस्थास्ते कथं तदापयन्तीति विचारेण
सर्वे समञ्जसमेवेति । २३१ प्र० । तथा श्रीकल्पसूत्रे श्रीनेमे-
श्चत्वारिंशत्सहस्राण्यार्या उक्ताः सन्ति, नेमिचरित्रे त्वेव-
म्- " विना च कनकवर्ती, रोहिणीं देवकीं तथा । पत्न्योऽपि
प्राव्रजन् स्वामि-सन्निधौ सकला अपि ॥ १ ॥ " वसुदेवहि-
रञ्ज्यामपि द्धानसत्तिसहस्राण्यपि वसुदेवपत्न्यः श्रीनेमिपार्श्वे
प्रव्रज्य मोक्षं गताः । अन्या अपि सहस्रशः कृष्णाऽऽदिपत्न्यः
नेमिपार्श्वे प्रव्रजिताः सन्तीति कथं संगच्छते, तथा सर्वेषामपि
तीर्थकृतां आद्विआदीसाधुमाध्वांसंख्या कल्पसूत्रोक्ताऽपि संदे-
हमायहतीति प्रश्ने, उत्तरम्-तीर्थकृतां पार्श्वे यैः सम्यक्त्वला-
भपूर्वकं देशविरत्यादि प्रतिपन्नं, त एव तीर्थकृत्परिवारमध्ये

गयनीयाः, नान्ये इति न कोऽपि शङ्काश्वकाश इति ।
३३२ प्र० । अथ पत्न्यासहर्षचन्द्रगणिकृतप्रश्नास्तदुत्तराणि च
यथा-श्रीजिनेन्द्राभ्यां जिनेन्द्रप्रसदनान्तरमपर्यं प्रसूते, न वेति
प्रश्ने, उत्तरम्-एकान्तो ज्ञातो नास्ति । नेमिनाथाऽऽदीनां
स्थनेमाऽऽदेर्लघुम्रातृतया प्रतीतत्वादिति । ४१६ प्र० । नेमि-
नाथस्यैकादश गणधरा एकविंशतिस्थानके कथिताः, कल्पसूत्रे
त्वष्टादश, तत्कथमिति प्रश्ने, उत्तरम्-तावत् एवैकविंशति-
स्थानके तथा सप्तविंशस्थानकप्रवचनसारोद्धाराऽऽवश्यकाऽऽ-
दिग्रन्थेषु च कथिताः सन्ति । कल्पसूत्रे तु नेमिनाथस्याष्टादश
गणधरा इत्यादि यदन्तरं पतति तन्मानन्तरं ज्ञेयमिति । ४४८
प्र० । सेन० ३ उल्ला० । ('अरिचनेमि' शब्दे प्रथमजाग ७६२
पृष्ठे कथोक्ता) ('रहणेमि' शब्दे विस्तृता कथा, राजीमति-
रयनेमिसम्वादश्चाभिधास्यते)

शेडूरिचंद-नेमिचन्द्र-पुं० । वि० सं० १२०० मिते विद्यमाने वैरस्वा-
मिशिष्ये सागरेन्दुस्वामिगुरौ, अयमाचार्यः तर्कशास्त्रेऽतीव
कुशल आसीत् । जै० ६० ।

शेडूरिचकारण-नैमित्तिकारण-न० । निमित्तस्येदं नैमित्तं, तदेव
कारणं नैमित्तकारणम् । नैमित्तिककारणे, आ० म० १
अ० २ खग० । विशेष० ।

शेडूरिचित्य-नैमित्तिक-न० । निमित्तमतीताऽऽदिपरिज्ञानोपायशास्त्र-
म्, तदेव नैमित्तिकम् । कूटपर्वताऽऽदौ, पापशुने, स्था० ६ डा० ।
निमित्तं त्रैकाक्षिकं लाभालाभप्रतिपादकं शास्त्रं, नद्वेदेषधीते वा
नैमित्तिकः । ध० १ अधि० । अष्टाङ्गनिमित्तसम्पन्ने, नि० चू०
१ उ० । प्रव० । दश० । आचा० ।

शेडूरिपटिरुवग-नेमिप्रतिरूपक-न० । नेमिश्चक्रधारा, तद्योगा-
च्चक्रमपि नेमिस्तत्प्रतिरूपकम् । वृत्ततया तत्सदृशम् । वृत्तस्था-
ने, भ० १४ श० ६ उ० ।

शेडूरि-ज्ञेय-त्रि० । ज्ञायन इति ज्ञेयम् । ज्ञानविषये, नि० चू० १
उ० । ज्ञानक्रियाविषये परिच्छेदे, व्य० १ उ० । विशेष० । ज्ञातव्ये,
आव० ४ अ० । पञ्चा० ।

शेडूरिचव-नेतव्य-त्रि० । संवेदनविषयतां प्रापणीये, चत्त० १ उ० ।

शेडूरि-नेतृ-त्रि० । नयनशीलो नेता, नयतेस्ताच्छीलिकस्तृन् ।
सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० । प्रणायके, सूत्र० १ शु० १ अ० २
उ० । स० ।

शेडूरिउय-नैयायिक-पुं० । न्यायेन चरति नैयायिकः । न्यायाऽ-
बाधिते, आ० चू० ४ अ० । न्यायानुगते, औ० । न्यायनिष्ठे, उत्त० २
अ० । सूत्र० । न्यायमनतिक्रान्ते, दशा० ए अ० । न्यायोपपन्ने,
उत्त० ३ अ० । सूत्र० । गौतमशास्त्रे आक्षेपादे, पुं० । ते च
प्रमाणप्रमेयाऽऽदीनां पदार्थानामन्वयव्यतिरेकपरिज्ञानान्निःश्रेय-
साधिगम इति व्यवस्थिताः । सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० । नयन-
शीलो नैयायिकः, न्याये वा ज्ञो नैयायिकः । मोक्षगमके, ज्ञा० १
शु० १ अ० । ध० । भ० । आव० । मोक्षनयनशीले, " नेयाउय
सुव्रज्ज्जायं, उवादाय समीहप । " नयनशीलो नेता, नयतेस्ता-
च्छीलिकस्तृन् । स चाऽत्र सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राऽऽत्मको
मोक्षमार्गः । धृतचारित्ररूपो वा धर्मो मोक्षनयनशीलवान् गृह्य-
ते; मार्गं धर्मं वा मोक्षं प्रति नेतारं सुष्ठु तीर्थकराऽऽदिजिरा-
ख्यातं स्वाख्यातं तमुपादाय गृहीत्वा सम्यक् मोक्षाय चेष्टते
ध्यानाध्ययनाऽऽशुचमं विधत्ते । सूत्र० २ शु० ८ अ० ।

ऐरङ्ग-नैरयिका-पुं० । निर्गतमविद्यमानमयमिष्टफलं येज्यस्ते
निरयाः, तेषु नवा नैरयिकाः । क्षिप्रस्त्वविशेषेषु, स्यात् ।
“तिविहा ऐरङ्ग्या पण्यत्ता । तं जहा-कतिसंचया, अकतिसंच-
या, श्रवत्सव्यसंचया, एवं एभिदियवजा० जाय वेमाणि-
या॥” (एवमिति) नारकचक्रेयाः अतु विनातिदण्डकोका वाच्याः,
एकोत्थियज्जाः, यनस्तेषु प्रतिसमयमत्तयाता अनन्ता वा अक-
तिदण्डवाच्या एवोपयन्ते, न त्वेकः, सत्तयाता वा इति ।

आह च-

“अनुत्तमयमनंस्त्रिजा, संस्त्रिजाओ य तिरियमण्यया य ।

एभिदिपनु गच्छे, जाग रंसाणदेवा य ॥ १ ॥

एगो असंरुमानो, वट्ट उच्चट्टगोवयास्मि ।

एगतिगोएणिच्च, एवं सेवेनु वि स एव ति” ॥ २ ॥

स्यात् ० ३ ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ नरकमयमनुप्राप्तेषु जन्तुषु, दण्डो

१ ॥ ३० ॥ रत्नशर्कराऽऽदिनृत्ततमः पुद्गीर्यन्तनरकाऽऽवासेषु,

काचा ० १ ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥ ३० ॥

स्यात् ० । (नैरयिकसिद्धादिरोऽधिकारः ‘णरग’ शब्देऽस्मि-

धेव भागे १६०४ पृष्ठे उक्तः) (‘अनुणोववषण’ शब्दे

प्रथमानने २२६ पृष्ठेऽत्रया सत्यं वक्तव्यता गता) (नै-

रयिकाणां अन्तरं, पान्थित्तिः, ज्ञानं, दृष्टिः, समुद्रपातश्चे-

त्येवनाद्योऽनगाऽऽदिदण्डेषु, जीवशब्दे च पुद्गलभेदादित्य-

लितकर्मनिर्जराणांऽदि च सर्वे विलोक्यम्)

नैरयिकानाह-

नैरङ्ग्या सत्तविहा, पुद्गीरू सत्तमू भवे ।

(पञ्जक्तपञ्जत्ता, तेषिं भेए मुणह मे)

रयणाज मकराभा, वाद्युयाभा य आहिया ॥ १५७ ॥

पंकाजा धूमाजा, तमाजा तमतमा तहा ।

इति ऐरङ्ग्या एए, सत्तया परिकित्तिया ॥ १५८ ॥

होगस्स एगदेसम्मि, तं सव्वे उ वियाहिया ।

एत्तो कालविजामं तु, तेषिं वोच्छं चउच्चिहं ॥ १५९ ॥

संतंइं पप्प एहिया, अपज्जवसिया वि य ।

वितिं पमुच सादीया, सपज्जवसिया वि य ॥ १६० ॥

सागरोवपमेणं तु, उक्कोसेणं वियाहिया ।

पढमाए जहनेणं, दसवाससहस्सिया ॥ १६१ ॥

तिन्नेव सागरा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।

दोच्चाए उ जहनेणं, एगयं सागरोवमं ॥ १६२ ॥

सत्तेव सागरा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।

तइयाए जहनेणं, तिन्नेव सागरोवमा ॥ १६३ ॥

दससागरोवमा ऊ, उक्कोसेणं वियाहिया ।

चउत्थीए जहनेणं, सत्तेव सागरोवमा ॥ १६४ ॥

सत्तरस सागरा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।

पंचमाए जहनेणं, दसेव सागरोवमा ॥ १६५ ॥

वात्रीस सागरा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।

बड्डीए य जहनेणं, सत्तरस सागरोवमा ॥ १६६ ॥

तेचीससागरा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।

सत्तमाए जहनेणं, वात्रीस सागरोवमा ॥ १६७ ॥

जा चेव य आउठिई, ऐरङ्ग्याणं वियाहिया ।

सा तेषिं कायविई, जहएणुकोसिया जवे ॥ १६८ ॥

अणंतकादमुकोसं, अंतोमुदुत्तं जहस्यं ।

विजदम्मि सए काए, ऐरङ्ग्याणं तु अंतरं ॥ १६९ ॥

एतेसि वणओ चेव, गंधओ रसफासओ ।

संठाणदेसओ वा वि, विहाणाई सहस्ससो ॥ १७० ॥

चतुर्दशसूत्राणि-नैरयिकाः सप्तविधाः सप्तप्रकाराः, किमिति?,
यनः, पृथिवीषु सप्तसु (भवेत्ति) भवेयुः, ततस्तद्भेदात्तेषां स-
प्तविधत्वमिति ज्ञावः । काः पुनस्ताः सप्तस्याह- (रयणाजं चि)
रत्नानां वैदूर्याऽऽदीनामाभा स्वरूपतः प्रतिभासनमस्या-
मिति रत्नाभा, इत्थं चैतत्तत्र रत्नकाण्डस्य प्रवनपतिमवनानां
च विविधरत्नवर्ता सम्भवात् । एवं सर्वत्र, नवरं शर्करा ऋक्ष-
पापाणशफलरूपा । तदाह- (धूमाजे चि) यद्यपि तत्र धूमासं-
भवस्तथापि तदाकारपरिणतानां पुद्गलानां सम्भवात्, तमे-
करूपत्वाच्च तमःप्रभा, प्रकृष्टरत्नमत्वाच्च तमस्तमा । इतोऽप्यमुना
पृथिवीसप्तविधस्यद्वक्त्रणेन प्रकारेण नैरयिका एते सप्तधा प-
रिकीर्तिताः । “लोगस्स” इत्यादि सूत्रद्वयं क्षेत्रकालाभिधायि
प्राग्वत्, सादिसपर्यवसितत्वं द्विविधसिद्धिनिधानद्वारतो भाव-
यितुमाह- (सागरोपममेणं तु) उत्कृष्टेन व्याख्याता, प्रथमायां
प्रक्रमान्नरकपृथिव्यां, जघन्येन दशवर्षसहस्राणि यस्यां सा
दशवर्षसहस्रिका, प्रस्तावादायुःसितेनैरयिकाणांमितीहोचरसू-
त्रेषु च दृश्यम् । त्रयोपेव (सागरं चि) सागरोपमानि, तु-
पूरणे, उत्कृष्टेन व्याख्याता । द्वितीयायाम्- (जहनेणं चि) उत्तरत्र
तुशब्दस्य पुनःशब्दार्थस्य निन्नक्रमत्वेनेह संयन्धाज्जघन्येन
पुनरेकं सागरोपमम् सत्तैव सागरोपमानि उत्कृष्टेन व्याख्याता ।
तृतीयायां जघन्येन पुनस्त्रियोपेव सागरोपमानि । दश सागरोप-
मानि उत्कृष्टेन व्याख्याता । चतुर्थीयां जघन्येन सप्तचतुःसागरो-
पमानि, सप्तदशसागरोपमानि उत्कृष्टेन व्याख्याता । पञ्चम्यां जघ-
न्येन दशचैव तु सागरोपमानि, द्वाविंशतिसागरोपमानि उत्कृष्टे-
न व्याख्याता । षष्ठ्यां जघन्येन सप्तदश सागरोपमानि, त्रयस्त्रिंश-
त्सागरोपमानि उत्कृष्टेन व्याख्याता । सप्तम्यां नरकपृथिव्यां
जघन्येन द्वाविंशतिसागरोपमानि आयुःस्थितिरुक्ता । काय-
स्थितिमाह-या चेति, चशब्दो वक्तव्यतान्तरोपम्यासे, पर्वत
भिन्नक्रमः, चः पुनरर्थः, ततो यैव च पुनरायुःस्थितिनैरयिकाणां
व्याख्याता (से चि) एवकारस्य गम्यमानत्वात्सैव तेषां काय-
स्थितिः जघन्योत्कृष्टा भवेदित्थं चैतत्त उद्बृत्तानां पुनस्तत्रै-
वानुपपत्तेः । ते हि तत्त उद्बृत्त्य गर्भजपर्याप्तकः संख्येयवर्षायुष्वे-
वोपजायते । यत उक्तम्-“शूरगंतो उव्वट्ठा, गम्भे पज्जत्तसंख-
जीवीसु । गियमेण होइ वासो, बड्डीण उ संभवो वुत्तं” ॥ १ ॥
अन्तराजिधानाजिधायि सूत्रद्वयं प्राग्वत्, नवरमन्तमुद्बृत्तं जघन्य-
मन्तरं यदाऽन्यतरनरकादुद्बृत्त्य काश्चिज्जीवो गर्भजपर्याप्तकं म-
त्स्याऽऽदिपूतघने, तत्र चातिसंक्षिप्तप्राध्वयसायोऽन्तर्मुद्बृत्तमायुः
प्रतिपाल्य मृत्वाऽन्यतमनरक एवोपजायते, तदा लभ्यते” इति
भावनीयमिति चतुर्दशसूत्रार्थः । उक्तं पाई० ३६ अ० ।
(नैरयिकाणां स्थितिः ‘विह’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७१ पृष्ठे गता)
ऐरङ्ग्या-नैरयिकता-स्त्री० । नैरयिकत्वे नैरयिकमात्रं, स्यात्
४ ठा० ४ उ० ।

गेरङ्गावास-नैरयिकावास-पुं० । नैरयिकाणामावासचुमौ, जी०
१ प्रति० । स्था० ।

गेरङ्ग-नैर्ऋती-स्त्री० । निर्ऋतिर्देवताऽस्या नैर्ऋती । भ० ७ श०
१ उ० । स्था० । पूर्वस्थाः पश्चिमायाश्चान्तरालविदिशि, आ०
म० १ अ० २ खपरु । विशेष० । स्था० ।

गेरप्प-नैरात्म्य-न० । आत्मराहित्ये, शौद्धोदनीयाः पुनरेव-
माहुः-नैरात्म्यज्ञावना । न० ।

गेरुक्त-नैरुक्त-न० । अभिधानाक्षरानुसारतो निश्चितार्थस्य व-
चनं जणनं निरुक्तं, तत्र भवं नैरुक्तम् । निरुक्तवशेनाऽर्थान्निधा-
यके नामनि, यथा मह्यं शेते महिष इत्यादि । अनु० । निरु-
क्तशास्त्रविदि, पुं० । व्य० ७ उ० ।

गेल-नैल-न० । नीलीविकारे, भ० १ श० १ उ० । प्रज्ञा० ।

गेलच्छ-पाणिन-पुं० । " गोणाऽऽदयः " ॥ ८ । २ । १७४ ॥ इ-
ति पण्डितशब्दस्य गेलच्छाऽऽदेशः । प्राज्ञे, प्रा० २ पाद । पण्डे,
दे० ना० ४ वर्ग ४४ गाथा ।

गेलच्छ-देशी-कूपतुल्ययाम्, दे० ना० ४ वर्ग ४४ गाथा ।

गेवङ्ग-नैतिक-त्रि० । नीतिकारिणि, व्य० १ च० ।

गेवच्छण-देशी-अवतारणे, दे० ना० ४ वर्ग ४० गाथा ।

गेवत्य-नेपथ्य-न० । वेपे, प्रअ० ४ आध्र० द्वार । आ० म० ।
औ० । रा० । स्त्रीपुरुषाणां वेपे, स्था० ४ ठा० २ उ० । प-
रिधानाऽऽदिरचने, ज्ञा० १ शु० १ अ० । केशचीवरसमारचने,
दर्श० ४ तथ्व । नि० । औ० । निर्मलवेपे, ज्ञा० १ शु० १६
अ० । स्था० ।

गेवाङ्ग-नैपातिक-न० । निपतत्यर्हदादिपदानामादिपर्यन्तेषु
इति निपातः । निपाते भवं नैपातिकम् । " अभ्यात्माऽऽदिच्य
इकण् " ॥ ६ । ३ । ७८ ॥ इति अभ्यात्माऽऽदित्वादिकण् । यदि वा
निपात एव नैपातिकम् । निपातसंज्ञके पदे, विशेष० । आ० म० ।

गेवाल-नेपाल-पुं० । देशभेदे, नेपालनामा ऋषजदेवपुत्र आ-
सीत्क्षत्रियभूतो देशोऽपि नेपालः । आव० ४ अ० । कदप० ।
आ० चू० ।

गेवेज्जपूया-नैवेद्यपूजा-स्त्री० । घृतदधिदुग्धा-ऽदिनानान्यज्जन-
रससमप्राऽऽहारस्य जिनानां पुर उपदौकने, " घयदहियना,
णावंजणरससमगं पयदिणं जिणानं पुरओ दाऊण भत्तीए स-
सत्तीण ज्ञायणं कायव्वं । " दर्श० १ तथ्व । (अत्र दृष्टान्तो दर्श-
नशुद्धिग्रन्थादवसेयः)

गेसज्ज-नैषद्य-पुं० । समपुततयोपविष्टे, प्रव० ६७ द्वार । निष-
द्यावति, पञ्चा० १५ विव० ।

गेसज्जिय-नैषधिक-पुं० । निषद्यया चरके, निषद्योपविष्टे, वृ० ।
निषद्याः पञ्च भवन्ति-

पंचेव निसिज्जाओ, तासिं विजासा उ कायव्वा ।

निषद्याः पञ्चैव भवन्ति, तासां विजापा कर्त्तव्या । सा चेयम-
निषद्या नामोपवेशनविशेषः, ताः पञ्चविधाः । तद्यथा-समपाद-
पुता, गोनिषधिका, हस्तिशुषिरुका, पर्यन्ता, अर्द्धपर्यन्ता चेति ।
तत्र यस्यां समौ पादौ पुतौ च स्पृशतः सा समपादपुता, यस्यां तु
गोरिवोपवेशनं सा गोनिषधिका, यत्र तु ताभ्यामुपविष्ट्यैकं पा-
दमुत्पाटयति सा हस्तिशुषिरुका । पर्यङ्का प्रतीता । अर्द्धपर्यङ्का

च यस्यामेकं जानुमुत्पाटयति, एवंविधनिषद्यया चरन्तीति नैष-
धिकाः । वृ० ५ च० । सूत्र० । स्था० । आचा० ।

गेसत्थिया-नैसृष्टिकी-स्त्री० । निसर्जनं निसृष्टं, क्लेषणमित्यर्थः ।
तत्र भवा नैसृष्टिकी, निसृजतः कर्मबन्धरूपायां निसर्गरूपायां
वा क्रियायाम्, स्था० २ गा० १ उ० । " गेसत्थिया
किरिया दुविहा पणत्ता । तं जहा-जीवणेसत्थिया चेव,
अजीवणेसत्थिया चेव । " राजाऽऽदिसमादेशाद्यदुद-
कस्य यस्माऽऽदिभिर्निसर्जनं सा जीवनेसृष्टिकीति, यत्तु
काण्माऽऽदीनां धनुरादिभिः सा अजीवनेसृष्टिकीति । अथ-
वा-गुर्वादौ जीवं शिष्यं पुत्रं वा निसृजतो ददत एका, अजीवं
पुनरेवणीयभक्तपानाऽऽदिकं निसृजतो ददतोऽन्येति । स्था० २
गा० १ उ० । आ० चू० ।

गेसत्थी-देशी-वणिकसच्चिवे, दे० ना० ४ वर्ग ४४ गाथा ।

गेसत्थ-नैसर्प-पुं० । निधानभेदे, तदभेदविवक्षया देवजेदे च ।
स्था० । " गेसत्थमिम निवेसा, गामागरनगरपट्टणानं च । दोण-
मुहमडंवाणं, खंधाराणं गिहाणं च ॥ १ ॥ " स्था० ९ गा० ।
(' गिहि ' शब्दे ऽस्मिन्नेव भागे २१५१ पृष्ठे व्याख्यातम्)

गेसर-देशी-रवौ, दे० ना० ४ वर्ग ४४ गाथा ।

गेसाय-निषाद-पुं० । निर्पीदन्ति स्वरा यस्मात्स्व निषादः । स्व-
रविशेषे, " निर्पीदन्ति स्वरा यस्मा-निषादस्तेन हेतुना । सर्वा-
श्चातिभवत्येषः, यदादित्योऽस्य दैवतम् ॥ १ ॥ " स्था० ७ गा० ।
गेह-स्नेह-पुं० । " क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक् " ॥
८ । १ । १७७ ॥ इति स्लुक् । प्रा० १ पाद । मोहोदयजे
प्रीतिविशेषे पुत्राऽऽदिष्वत्यन्तानुरागे, आनु० । जीत० । तै-
लाऽऽदिगतरसे, यद्वशाद् दाहानुकूल्यम् । वाच० ।

गेहंजाण-स्नेहध्यान-न० । स्नेहो मोहोदयजः प्रीतिविशेषः पु-
त्राऽऽदिष्वत्यन्तानुरागः । मरुदेवीसुनन्दाहरक्षकमात्राऽऽदीनामि-
व दुर्ध्याने, आनु० ।

गेहपचय-स्नेहप्रत्यय-न० । स्नेहनिमित्ते, क० प्र० १ प्रक० ।

गेहपचयफट्ठग-स्नेहप्रत्ययस्पर्धक-न० । स्नेहप्रत्ययं स्नेहनि-
मित्तमेकैकस्नेहाविभागवृत्तानां पुत्रवर्गणानां समुदायरूपं स्पर्-
धकं स्नेहप्रत्ययस्पर्धकम् । स्नेहनिमित्ते स्पर्धके, क० प्र० १
प्रक० ।

गेहफट्ठगपरुवणा-स्नेहस्पर्धकप्ररूपणा-स्त्री० । प्रयोगेण गृ-
हीतानां पुत्रवानां स्नेहमधिकृत्य स्पर्धकप्ररूपणायाम्, क० प्र०
१ प्रक० ।

गेहालु-स्नेहवत्-त्रि० । " आल्लिख्णो लाल-वन्त-मन्तेत्ते-मणा-
मतोः " ॥ ८ । २ । १५९ ॥ इति मत्वर्थे आलुः । स्निग्धे, प्रा०
२ पाद ।

गेहुत्तुपियगत्त-स्नेहोत्प्रेपितगात्र-त्रि० । स्नेहस्नेहितशरीरे,
विपा० १ शु० २ अ० ।

गो-नो-अन्य० । अवधारणे, सूत्र० १ शु० ७ अ० । निषेधे,
विशे० । सूत्र० । आ० म० । म० । सर्वनिषेधे, न० । देशनिषे-
धे च । दर्श० १ अ० । आचा० । विशेष० । उक्त० । व्य० ।
" नो कप्पइ आमपल्लम्भे " इति सूत्रे नोकारशब्दस्यैव ज्ञावनां
करोति-"नोकारो खलु देसं, पडिसेइयई एकप्पिज्जा" नोशब्दः

प्रायो देशप्रतिषेधे वर्तते । यथा नो घट इत्युक्ते घटैकदेशः कपालाऽऽदिकः प्रतीयते, एवमत्रापि नोकारो देशं प्रतिषेधयति ।
शु० १ उ० । कल्प० । "नो घरो घमेगदेशो, तद्विवरीयं च जं दत्वं ।" नोकारो देशप्रतिषेधकः, तदन्यभाषसूचको वा । यथा-नो घट इत्युक्ते घटैकदेशः कपालाऽऽदिकोऽन्यथा, तद् विपरीतम-
न्यद् उच्यते पटाऽऽदिकम् । शु० १ उ० । साहचर्यं, कर्म० १ कर्म० ।
शोअक्षरसंबन्ध-नोअक्षरसंबन्ध-पुं० । अक्षरसम्बन्धादितरो नोअक्षरसम्बन्धः । अक्षरसंबन्धमित्रे, स्था० ३ उ० ।
शोअजीव-नोऽजीव-पुं० । अजीवत्वरहिते, नयो० ।

जीवो वा जीवदेशो वा, प्रदेशो वाऽप्यजीवगः ।

अनयैव दिशा ज्ञेयो, नोअजीवपदादपि ॥ ४४ ॥

(जीवो वेति) अनयैवोक्त्यैव दिशा नोअजीवपदादपि नो-
शब्दस्य सर्वनिषेधकत्वे जीवो जीवपदार्थो वा बोध्यः, तस्य
देशनिषेधकत्वे चाजीवदेशो वाऽजीवगः अजीवाश्रितः प्रदे-
शो वा । "अमानोनाः प्रतिषेधे" इत्यनुशासनतौल्येऽपि संसर्गा-
भावोऽन्योन्याज्जावध्य नजोऽर्थः । नोशब्दस्य त्वभाव एकदेशो
वा, तत्र चाप्ययिताऽवच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वतद्देक-
देशत्वाऽऽदि व्युत्पत्तिवत्तलभ्यमिति सिद्धान्तपरिभाषेति नि-
गमः ॥ ४४ ॥ नयो० ।

शोअमण-नोअमनस्-न० । अधिवक्षितसम्बन्धविशेषे मनो-
मात्रे, स्था० ३ उ० ।

शोअवयण-नोअवचन-न० । पचनमात्रे, स्था० ३ उ० ।

शोआउज्जसह-नोआतोद्यशब्द-पुं० । आतोद्यादितरो नो-
आतोद्यशब्दः । स्था० ३ उ० । " नोआउज्जसहे दु-
विहे पणसे । तं जहा-भूतगसहे चैव, नो भूतगसहे चैव ।"
स्था० २ उ० । (स्वस्थाने व्याख्या)

शोआगम-नोआगम-पुं० । आगमस्याभावे, आगमस्यैकदेशे,
आगमेन सह मिश्रणे च । नोशब्दस्य त्रिष्वप्यर्थेषु घट-
मानत्वात् । स्था० म० १ अ० १ अ० । पदार्थोऽपरिहाने, न० ।
ध० । अनु० ।

शोआगास-नोआकाश-न० । आकाशादप्यस्मिन् धर्मा-
स्तिकायाऽऽदौ, स्था० ३ उ० ।

शोइन्द्रिय-नोइन्द्रिय-न० । मनसि, साहचर्यत्वात् नोशब्दस्या-
र्थपरिच्छेदकत्वेनेन्द्रियाणां सदृशमिति तत्सहचरमिति ।
स्था० ६ उ० । म० ।

शोइन्द्रिय-नोइन्द्रियार्थ-पुं० । नोइन्द्रियस्य विषये, स्था० ।
औदारिकाऽऽदित्वार्थपरिच्छेदकत्ववृत्तणधर्मद्वयोपेतमिन्द्रियं,
तस्यौदारिकाऽऽदित्वधर्मतत्क्षणदेशनिषेधाच्चोइन्द्रियं मनः,
साहचर्यार्थत्वाद्वा नोशब्दस्यार्थपरिच्छेदकत्वेनेन्द्रियाणां स-
दृशमिति तत्सहचरमिति वा नोइन्द्रियं मनः, तस्यार्थो
विषयो जीवाऽऽदिनोइन्द्रियार्थ इति । स्था० ६ उ० ।

शोउत्सासग-नोउच्छ्वासक-पुं० । उच्छ्वासपर्याप्तिविकले, "ये-
रइया दुविहा पणत्ता । तं जहा-उत्सासगा चैव, नो उत्सास-
गा चैव, जाव० वेमाणिया ।" स्था० २ उ० ।

शोएमिन्द्रिय-नोएकेन्द्रिय-पुं० । त्रसाऽऽदिषु, स्था० ४ अ० ।

शोकम्प-नोकर्तृ-न० । मनोवचनकायाऽऽत्मकेषु कर्मसु,
ख्या० १३ अख्या० । आ० च० ।

शोकसाय-नोकपाय-पुं० । कपायैः सहचरा नोकपायाः । हास्या-
ऽऽदिषु, ते च नव, हास्याऽऽद्यः पट्, त्रयो वेदाः । अत्र नोशब्दः
साहचर्यवाची । एषां हि केवलानां न प्राधान्यमस्ति, किं तु कपा-
यैरनन्तानुबन्धादिभिः सहोदयं यान्ति, तद्विपाकसदृशमेव त्रि-
पाकं दर्शयन्ति, बुधग्रहवदन्यसंसर्गमनुवर्तन्ते इति भावः । कपा-
योहीपनाद् वा नोकपायाः । उक्तं च-" कपायसदृशतत्वात्,
कपायप्रेरणादपि । हास्याऽऽदिनवकस्योक्ता, नोकपायाकपायता"
॥ १ ॥ कर्म० १ कर्म० । पं० सं० । आ० ।

शोकसायमोहणिज्ज-नोकपायमोहनीय-न० । नोकपायरूपे मो-
हनीयकर्मणि, तच्च द्विविधम्-हास्याऽऽदिपङ्क्तं, वेदत्रिकं च । क-
र्म० १ कर्म० ।

शोकसायवेयणिज्ज-नोकपायवेदनीय-न० । नोकपायतया वेद्य-
ते यत्कर्म तन्नोकपायवेदनीयम् । वेदनीयकर्मज्ञेदे, स्था० ।

नवविहे नोकसायवेयणिज्जे कर्मे पणत्ते । तं जहा-इ-
त्थीवेण, पुरिसवेण, नपुंसगवेण, हात्ते, रइ, अरइ, जण,
सोगे, दुगुंछा ।

नोशब्दः साहचर्यार्थः, कपायैः क्रोधाऽऽदिभिः सहचरा नोकपा-
याः, केवलानां नैषां प्राधान्यं, किं तु यैरनन्तानुबन्धादिभिः स-
होदयं यान्ति, तद्विपाकसदृशमेव विपाकमादर्शयन्तीति, बुध-
ग्रहवदन्यसंसर्गमनुवर्तन्ते । एवं च नोकपायतया वेद्यते यत्क-
र्म तन्नोकपायवेदनीयमिति । स्था० ९ उ० ।

शोकेवलणाण-नोकेवलज्ञान-न० । " शोकेवलणाणे दुविहे प-
णत्ते । तं जहा-ओहिणाणे चैव, मणपणजवणाणे चैव " स्था० ३
उ० ।

शोगार-नोकार-पुं० । निषेधार्थके नोइत्यङ्करे, विशेषे ।

शोगुण-नोगुण-पुं० । गुणस्यो निष्पन्नं यत्र नो जवति तन्नोगुण-
म् । अयथार्थे, अनु० ।

से किं तं नोगुणे । नोगुणे अकुंतो संकुतो अमुगो समुगो
अमुदो समुदो अलालं पलालं अउलिया सउलिया नोपलं
असइ चि पलासो अमाइवाहए माइवाहए अवीअवावए
वीअवावए नोउंदगोवईए इंदगोवे । सेत्तं नोगुणे ।

(से किं तं नोगुणे इत्यादि) गुणनिष्पन्नं यत्र नो भवति त-
न्नोगुणम्, अयथार्थमित्यर्थः । (अकुंते संकुंते इत्यादि) अविद्य-
मानः कुन्तोऽस्य प्रहरणविशेष एव (संकुंते चि) पक्षी प्रोच्यत इ-
त्ययथार्थता । एवमविद्यमानमुद्गोऽपि कर्पूराऽऽद्याधारविशेषः स-
मुद्गः, अद्भुत्यामरणाविशेषमुद्गारहितोऽमुद्गः तथा समुद्गो
जहाराणि (अलालं पलालं ति) इह प्रकृष्टा लाला यत्र तत्प्र-
लालं वस्तु, प्राकृते पलालमुच्यते । यत्र तु पलालाभावस्तत्क-
थं तृणविशेषरूपं पलालमुच्यत इति प्राकृतशैलीमङ्गीकृत्यात्रा-
यथार्थता मन्तव्या । संस्कृते तु तृणविशेषरूपं पलालं निर्य-
त्पन्निकमेवोच्यते इति न यथार्थाऽयथार्थचिन्ता संभवति ।
(अउलिया सउलिय चि) अत्रापि कुलिकाजिः सह वर्तमानै-
व प्राकृते 'सउलिय चि' प्रच्यते, या तु कुलिकारहितैव
पक्षिणी सा कथं " सउलिय चि " ? । एवमिहापि प्राकृतशै-

लीमवाङ्गीकृत्याऽयथार्थता । संस्कृते तु शकुनिकैव साऽजिघ्री-
यते इति कुतस्तच्चिन्तासंभव इति । पञ्चमन्यथाऽप्यविरोधतः सु-
धिया भावना कार्या । पलं मांसमनश्चपि पलाश इत्यादि
तु सुगमम् । नवरं मातृवाहकाऽऽदयो विकलेन्द्रियजीवविशेषाः ।
“सेत्तं नोगुणे सि” निगमनम् । अनु० ।

णोजीव-नोजीव-पुं० । जीवाजीवव्यतिरिक्ते पदार्थे, आ० चू० १
अ० । आ० म० । विशेष० । स्था० । (जीवाजीवव्यतिरिक्तं रा-
ज्यन्तरमस्तीति ‘तेरासिय’ शब्दे वक्ष्यते)

नोजीव इति नोशब्दे-ऽजीवः सर्वनिषेधके ।

देशप्रदेशौ जीवस्य, तस्मिन् देशनिषेधके ॥ ४३ ॥

(नो इति) नोजीव इतिशब्दाच्चे नोशब्दे सर्वनिषेधके वि-
धत्तेऽजीव एव । देशनिषेधके तु नोशब्दे आश्रीयमाणे दे-
शनिषेधस्य देशाभ्यनुज्ञानान्तरियकत्वाज्जीवस्य देशप्रदेशावेव
नोजीवशब्दव्यपदेश्याचभ्युपगमन्तव्यौ ॥ ४३ ॥ नयो० ।

णोणाणायार-नोज्ञानाचार-पुं० । ज्ञानाचाराभावे, “ णोणा-
णायारे ड्रुविहे पण्यत्ते । तं जहा-दंसणायारे चेव, णोदंसणायारे
चेव । ” स्था० २ ठा० ३ उ० । (स्वस्वशब्दे व्याख्या)

णोतस-नोत्रस-पुं० । प्रसा न भवन्तीति नोत्रसाः । आहाराऽऽ
दिषु, आव० ४ अ० ।

णोतहा-नोतथा-अव्य० । अन्यथाऽपीतिशब्दस्यार्थे, स्था० ४
ठा० २ उ० ।

णोदंसणायार-नोदर्शनाचार-पुं० । नोदर्शनाऽऽचारआरित्राऽऽ-
दिः । “ ड्रुविहे णोदंसणायारे पण्यत्ते । तं जहा-चरित्तायारे चेव,
नोचरित्तायारे चेव । ” स्था० २ ठा० ३ उ० । (स्वस्वस्थाने व्याख्या)

णोदिय-नोदित-त्रि० । प्रेरिते, गमनाभिमुखीकृते, ज्ञा० १ भु०
६ अ० ।

णोपरमाणुपोग्गद्व-नोपरमाणुपुज्ज-पुं० । स्कन्धेषु, स्था०
२ ठा० ३ उ० ।

णोवृक्षपासपुट्ट-नोवृक्षपार्श्वस्पृष्ट-पुं० । नोवृक्षाः किं तु पार्श्व-
स्पृष्टा इत्येकपदनिषेधे श्रोत्रेन्द्रियज्ञानगोचराः । एकपदनिषेधे
श्रोत्रेन्द्रियप्रदणगोचरेषु, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

णोभासासद-नोभापाशब्द-पुं० । अव्यक्तशब्दे, भाषाशब्दादि-
तरो नोभाषाशब्दः । “ णोभासासदे ड्रुविहे पण्यत्ते । तं जहा-
आवज्जसदे चेव, णोआवज्जसदे चेव । ” स्था० २ ठा० ३ उ० ।
(स्वस्वस्थाने व्याख्या)

णोभिजुरधम्म-नोभिदुरधर्म-पुं० । स्वत एव नो मिद्यत इति
नोभिदुरधर्मम् । सुदृढधर्मं, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

णोच्चूमणसद-नोचूपणशब्द-पुं० । भूषणशब्दव्यतिरिक्ते, भूषणं
नूपुराऽऽदि । “ नोभूषणसदे ड्रुविहे पण्यत्ते । तं जहा-तालसदे
चेव, वत्तियासदे चेव । ” स्था० २ ठा० ३ उ० । (स्वस्वस्थाने
व्याख्या)

णोमाउयापय-नोमातृकापद-न० । मातृकापदव्यतिरिक्ते अप-
राधपदे, “ नोमाउयं पि ड्रुविहं, पंच पइज्जं च बोधव्वं । ”
दश० २ अ० । (अपराधपदव्याख्यानम् ‘अवराहपय’ शब्दे
प्रथमभागे ७६८ पृष्ठे छष्ट्यम्)

णोमाक्षिया-नवफालिका-स्त्री० । “ ओत् पूतर-वदर-नवमा-
लिका-नवफालिका-पुगफत्ते ” ॥ ८१ ॥ १७० ॥ इति उत ओत्त्वम् ।

प्रा० १ पाद । “नेवार” इतिख्याते सुगन्धपुष्पप्रधाने वृक्षभेदे,
जं० १ वक्र० । ज्ञा० । जी० ।

णोलङ्गा-देशी-चञ्चौ, दे० ना० ४ वर्ग ३६ गाथा ।

णोलङ्गा-देशी-चञ्चौ, दे० ना० ४ वर्ग ३६ गाथा ।

णोद्ध-क्षिप्-धा० । प्रक्षेपणे, “क्षिपेर्गलत्याडुक्ख-सोल्ल-पेह्णो-
ल्लुद्धदुद्ध-परी-घत्ताः ” ॥ ८१ ॥ ४ ॥ १४३ ॥ इति क्षिपेर्णोद्धाऽऽदे-
शः । “ णोल्लङ्ग ” । क्षिपति । प्रा० ४ पाद ।

णोक्षिय-नोदित-त्रि० । प्रेरिते, प्रहन० ३ आश्र० द्वार ।

णोसुमण-नोसुमनस्-त्रि० । अपहतमनःसङ्कल्पे, आव० ३ अ० ।

णोसुयकरण-नोश्रुतकरण-न० । ‘करण’ शब्दे व्याख्याते करण-
भेदे, त्रिशे० । (श्रुतकरणव्याख्या ‘करण’ शब्दे तृतीयभागे
३६८ पृष्ठे गता)

णोहृक्षिया-नवफालिका-स्त्री० । “ ओत् पूतर-वदर-नवमा-
लिका-नवफालिका-पुगफत्ते ” ॥ ८१ ॥ १७० ॥ इति उत ओ-
त्त्वम् । प्रा० १ पाद । अचिरोत्पन्नफालिकायाम्, वाच० ।

एहं-एहं-अव्य० । नि० । पादपुरणे, वृ० १ उ० । आ० म० ।
वाक्यालङ्कारे, कल्प० ६ कण ।

एहवण-स्नपन-न० । जलकालने, नि० चू० १ उ० । सौभा-
ग्यपुत्राऽऽचर्य वध्यादेर्मज्जने, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

एहाअ-स्नात-त्रि० “ सुहम-इत-एण-स्न-ह-ह-एणां एहः ”
॥ ८१ ॥ २ । ७५ ॥ इति स्नभागस्य छकाराऽऽक्रान्ते हकारः ।

कृतस्नाने, प्रा० २ पाद । सामान्यतः कृतस्नाने, दशा १० अ० ।
“ एहाया कयधलिकम्मा । ” ज्ञा० १ भु० २ अ० ।

एहाण-स्नान-न० । देशतः सर्वतो वा शरीरस्य प्रक्षालने, व्य०
१० उ० । उच० । आ० म० ।

अथ आश्रयकस्य स्नानविधिः-

सम्यक् स्नातोचिते काले, संस्नाप्य च जिनान् क्रमात् ।

पुण्याऽऽहारस्तुतिजिश्च, पूजयेदिति तद्विधिः ॥ ६१ ॥

उत्तिष्ठपन्नककुञ्चवाचसंसक्तयैषम्यक्षुषिराऽऽदिदोषाऽद्विषितभूमौ
परिमितवस्त्रपूतजलेन संपातितमसस्वरत्नणाऽऽदियतनारूपः । उ-
क्तं च दिनकृत्ये-“ तसाऽऽहजीवरहिष, भूमिजागे विसुरुप ।
फालुपणं तु नीरेण, इअरेण गलिणण उ ॥ १ ॥ ” “ काकणं वि-
हिणा एहाणं, ” इति । तत्र विधिना परिमितोदकसंपातितमसस्वर-
त्नणाऽऽदियतनयेति तद्वृत्तिलेशः । पञ्चाशनेऽपि-“ नृमीपेहण-
जलगा-णणाइ जयणा उ होइ एहाणाओ । एत्तो विसुरुभाओ,
अणुहवसिक्को खिअ बुडाणं ॥ १ ॥ ” व्यवहारशास्त्रे तु-“ नाना-
नैः प्रोषिताऽऽयातः, सचेन्नो भुक्तभूषितः । नैव स्नायादनुग्रज्य,
यन्धून् कृत्वा च मङ्गलम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि । स्नानं च स्वयम्भा-
वान्यां द्विधा-तत्र स्वयंस्नानं जनेन शरीरक्षानम् । तच्च
देशतः सर्वतो वा, तत्र देशतो मलोत्सर्गद्वत्तधावनजिह्वाने-
खनकरचरणमुखाऽऽदिकालनगणैकूपकरणाऽऽदि, सर्वतस्तु स-
र्वशरीरक्षानमिति । तत्र च मलोत्सर्गो मौनेन निरवद्या-
हस्थानाऽऽदिविधिनैर्बोधितः । यतः-

“ सूत्रोत्सर्गं मलोत्सर्गं, भैषुतं स्नानजोजनम् ।

सन्धादिकर्म पूजां च, कुर्याज्जापं च मौनवान् ॥ १ ॥ ”

धिवेकविज्ञासेऽपि-

"मौनी वयःऽऽवृत्तः कुर्यान्-हिनसन्ध्याद्वयेऽपि च ।
उदरानुलः शङ्कन्मूत्रे, रात्रौ याम्याननः पुनः ॥ १ ॥" इति ।

दन्तधावनमपि-

"अथकाऽग्रन्थिसत्कूर्चं, सङ्कमाद्यं च दशाङ्गुलम् ।
फनिष्ठाऽग्रसमस्थौहयं, ज्ञातवृत्तं सुचुमिजम् ॥ १ ॥
फनिष्ठिकाशनामिकयो-रन्तरे दन्तधावनम् ।
आदाय दक्षिणां दंष्ट्रां, यामां वा संस्पृशस्तत्रे ॥ २ ॥
तल्लीनमानसः स्वस्थो, दन्तमांसव्यथां त्यजन् ।
उत्तराभिमुखः प्राची-मुखो वा निश्चलाऽऽसनः ॥ ३ ॥"
इत्यादिनीतिशास्त्रोक्तविधिना विधेयम् ।

गण्डयोऽपि-

"जामाघे दन्तफाणस्य, मुखशुद्धिविधिः पुनः ।
कायां द्वादशगण्डैरे-र्जितोद्धेयस्तु सर्वदा ॥ १ ॥"
इति विधिना कायाऽऽशयावधानिना, प्रत्यावधानिनस्तु दन्त-
धावनऽऽदि विनाऽपि शुद्धिरेव, तपसा महाफनत्वात्, इदं च
द्रव्यस्नानं वपुःपावित्र्यसुखकरत्वाऽऽदिना भावशुद्धिहेतुः । य०
२ अधि० । (स्नानदोषः 'अणायार' इष्टे प्रथमभागे ३११
पृष्ठे, ३१४ पृष्ठे च शीतोदकाऽऽदिभिः पादाऽऽदिप्रधावने दोषप्रा-
प्यश्चित्त उक्ते)

ततो देशस्नानं सर्वस्नानं वा सेवंतस्स आणामणवस्थामि-
च्छच्चविराहणा भवति । एहाणे इमे दोसा-

छकायाण विराधणा, तपहिवंधो य गारव विजृसा ।

परिमहनीरुत्तं पिय, अविशासो चैव एहाणमि ॥ ६ ॥

एहायतो कृज्जीवणिकाए वहति, एहाणे पत्रिबंधो भवति,
पुनः पुनः स्नातोत्यर्थः । मस्नातसाधुशरीरेभ्यः निर्मलशरी-
रोऽहमिति गौरवं कुरुते, स्नान एव विभूषाऽलङ्कार इत्यर्थः । अ-
एहाणपरीलहाउ बाहेति, तं तं जिनातीत्यर्थः । लोगस्साविश्रं-
भणीयो भवति । एते स्नानदोषा उक्ताः । नि० चू० २ उ० ।

स्नानाष्टकम्-पूजाऽऽदि स्नानपूर्वकमिति स्नाननिरूपणायाऽऽह-

ऊच्यतो भावतथैव, द्विधा स्नानमुदाहृतम् ।

बाह्याध्यात्मिकं चेति, तदन्यैः परिकीर्त्यते ॥ १ ॥

ऊचति गच्छति तांस्नान् पर्यायानिति ऊच्यम्-पुरुलाऽऽदि, त-
स्माद् ऊच्यन् ऊच्यतो जलस्रवणं करणभूतम् १, देहदेशलक्षणं
वा शोधनीयम् २, मनोलक्षणं वाऽपनेयं, ऊच्यमाश्रित्येत्य-
र्थः ३, अथवा-द्रव्यतोऽपरमार्थतो ऊच्यशब्दस्याप्राधान्यार्थत्वा-
त् ४, अथवा-ऊच्यतो भावस्नानकारणत्वेन कारणार्थत्वाद्
द्रव्यशब्दस्य ५ । तथा-भवनं भावः-परिणामः, तस्माद्भावतः
शुभधानस्रवणं करणभूतम् १, उपयोगमावाऽऽत्मकजीवलक्षणं
वा शोधनीयम् २, अथवा-प्रादयिकजावकारणभूतकर्मलव-
क्षणमपनेतव्यं, लक्षणं करणभूतजावमाश्रित्येत्यर्थः ३, भावतः
परमार्थतो जयति ४ । चराब्दः समुच्चये । एवकारोऽवधारणे ।
एवं चाऽनयोः प्रयोगः-ऊच्यतो भावत्र एव । ततश्च ऊच्यमा-
घनेदेनैव द्विधा द्विप्रकारं, नामाऽऽदिभेदेन तु चतुर्कोऽपि केवल-
मिदं चतुःप्रकारत्वं स्नानस्य नाश्रितम्, नामस्थापनयोः प्ररूप-
णामात्रोपयोगित्वात् । न हि स्नानस्य नामस्थापने जिननाम-
स्थापने इव प्रमोदहेतुत्वेन पूजागोचरत्वेन च लोपयोग इति ।
अथवा-एवकारो द्विधेत्यनेन संबध्यते, तथा ऊच्यतो जावत-
मेति । एवं द्विधैव स्नानमुदाहृतं, न तु सप्तधा ।

यथाऽऽहुरेके-

"सप्त स्नानानि श्रेकानि, स्वयमेव स्वयंभुवा ।

द्रव्यभावविशुद्धयर्थं-स्योपाणां ध्वाचारिणाम् ॥ १ ॥

आभ्यर्थं वारुणं ब्राह्मं, वायव्यं दिव्यमेव च ।

पार्थिवं मानसं चैव, स्नानं सप्तविधं स्मृतम् ॥ २ ॥

आभ्यर्थं मस्नाता स्नानं-भवमाहं तु वारुणम् ।

आपोनुष्णामयं ब्राह्मं, वायव्यं तु गर्वा रजः ॥ ३ ॥ (मन्त्र-
स्नानमित्यर्थः)

सुगृह्यं तु यद् गृह्यं, तद्दिव्यमृषयो धिदुः ।

पार्थिवं तु मृदा स्नानं, मनःशुद्धिस्तु मानसम् ॥ ४ ॥ "

इति सप्तविधस्नानकथनं ह्यनर्थकम्, यतो यद् बाह्यमलक्षाल-
नप्रत्यक्षं तत्सर्वं ऊच्यस्नानमेव । यथाऽऽन्तरमलान्मूलनायातं,
तद्भावस्नानम् । यत्पुनरन्वथाविधं तद्स्नानमेव । न च गौर-
जसा मन्त्रेण वा मलापनयनमुपलभ्यत इति । अतः समुच्यते
द्विधैव । अथवा-ऊच्यतो द्विविधैव, जावतश्च द्विविधैव इत्येवं
द्विधाशब्दप्रयोगः । द्विविधं च प्रधानाऽप्रधानभेदात् । तच्च दृश-
यिष्यत इति । ऊच्यतो भावतश्चैवमिति पाठान्तरे तु, एवकारो
उपप्रदर्शनार्थः । तेन एवमेव प्रकरणे द्विधा स्नानं शुची-
करणमुदाहृतं तत्रैवैदमिरभिहितम् । अत्रायं परैवामप्यविप्र-
निपत्तिमुपदर्शयन्नाह-वहिर्नवं बाह्यं शारीरम्, अध्यात्मे मनसि
भवमाध्यात्मिकं, मानसमित्यर्थः । चराब्दः समुच्चयार्थः । इति
रूपप्रदर्शने । एवं चानयोः प्रयोगः-बाह्यमिति, आध्यात्मिकमिति
च । तदनतिक्रमेण द्रव्यस्नानं जावस्नानं च, अन्यैरिति जैन-
न्यतिरिक्तार्थिकविशेषैः, परिकीर्त्यते संशब्ध्यते इति ॥ १ ॥

तत्र ऊच्यस्नानप्रतिपादनायाऽऽह-

जलेन देहदेशस्य, क्षणं यच्छुद्धिकारणम् ।

प्रायोऽन्यानुपरोधेन, द्रव्यस्नानं तदुच्यते ॥ २ ॥

जलेनात्मसान भस्माऽऽदिभिः, तैर्हि द्रव्यस्नानमपि न भवति,
मलाऽऽद्यपनयनात्मभारक्षेपाम्, "गन्धलेपापहं शौचम्" इति
स्नानलक्षणाच्च, देहदेशस्येति शरीरस्य लक्षणावयवस्य ।
इह च देहप्रहेन सचेतस्नानेन देवाचनं कार्यमिति मतम्-
पाकृतम्, जलाद्वयक्षाणां स्नानतयाऽप्रतीतेः ।

देशस्येत्यनेन तु ये मन्यन्ते-

"एका लिङ्गे गुरे तिष्ठ-स्तैश्च करे दश ।

उन्नयोः सप्त विक्रयाः, मृदः शुक्रौ मनीषभिः ॥ १ ॥

एतच्छ्रौचं गृहस्थानां, द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।

त्रिगुणं वानप्रस्थानां, यतीनां च चतुर्गुणम् ॥ २ ॥ " इति ।

ते उपहसिता भवन्ति । न हि तैरेवं शौचं प्रति प्रयत्न-
वक्षिरपि लिङ्गगुदाऽऽद्यभग्नभागस्य शौचं कर्तुं शक्यं, किं तु
स्वह्माप्रत्येव, न च कर्णनासाऽऽदीनामेवं शौचं तैर्विधीयते, न
चेतान्यशुचीनि न भवन्तीति, क्णं सुहृत्तं यावन्न प्रभूतकार्हा,
यदिति स्नानं, शुद्धिकारणं मलविलयेहेतु, प्रायो वाह्यत्वेन,
प्रायोप्रदणायथाविधपरोगप्रसृत्य क्णमपि शुद्धिकारणं न भव-
तीति दर्शितम् । कुतः पुनः क्णमेव शुद्धिकारणम् १, इत्यत आह-
अन्यस्य प्रक्षालितमलापेक्षयाऽपरस्य मलस्याऽनुपरोधोऽनरो-
धोऽप्रतिषेधोऽन्यानुपरोधः, तेनान्यानुपरोधेन हेतुता, न हि स्ना-
नं मलाऽऽश्रयस्वभावत्वाच्चरीरस्य मग्नान्तरमुपरोधं शक्नोतीति
तदियेवैवविधं स्नानम्, किमित्यत आह-ऊच्यशब्दलक्षणादि
वीराऽऽदीन्याश्रित्य स्नातं ऊच्ययुतं वा स्नानं ऊच्यस्नानमुच्य-

तेऽग्निधीयते, स्नानलक्षणविद्धिः । अन्ये तु प्रायोऽन्यानुपरो-
धेनेत्येतदित्यं व्याचक्रते-प्रायो बाहुल्येनान्येषां जलस्वरूपा-
तिरिक्तानां प्राणिनामनुपरोधोऽव्यापादनं प्रायोऽन्यानुपरोधः,
तेनेति ॥ २ ॥

अथैतत्स्यैव कर्तृवशात् प्रधानाऽप्रधानतां दर्शयन्नाह-

कृत्वेदं यो विधानेन, देवताऽतिथिपूजनम् ।

करोति मलिनाऽऽरम्भी, तस्यैतदपि शोचनम् ॥ ३ ॥

कृत्वा विधाय, इदमनन्तरोदितं रुच्यस्नानं, य इति तदधिकार-
धान् धार्मिकः, विधानेन धार्मिकजनोचितस्नानविधिना "भूमी-
पेहणजलता-ण्णाह जयणा उ दोह एहाणाओ ।" इत्येवंरूपेण,
ततः किमित्याह--देवताऽनन्तरविधेचिनस्वरूपमहादेवलक्षणा,
अतति सततमप्रतिपद्यविहारितया गच्छतीत्यतिथिः, अविद्य-
माना वा तिथिः, उपलक्षणत्वादुत्सवाऽऽद्यश्च यस्येत्यतिथिः-स-
म्प्रागनिरतो यतिः । उक्तं च--" तिथिपूर्वोत्सवाः सर्वे, त्यक्ता
येन महात्मना । अतिथिं तं विजानीया-च्छेषमज्यागतं बिभुः" ॥१॥ इति । तयोः पूजनमुचितसत्कारकरणं देवताऽतिथिपूजनं, त-
त्करोति विधत्ते । द्वितीयव्याख्यानपक्षे तु-विधानेन देवताऽतिथि-
जनं करोतीत्येवं सम्बन्धः कार्यः । कोऽसाधित्याह-मलिनोऽवद्य-
मलयुक्त आरम्भो व्यापारो मलिनाऽऽरम्भः, सोऽस्यास्तीति म-
लिनाऽऽरम्भी, सावद्ययोगाऽऽद्यनिर्गुणो गृहस्य इत्यर्थः । कुतीर्थिकाशि-
क्षणानिप्रायप्रवणं चेदं विशेषणं, तच्चिह्नं चैवम-हे कुतीर्थिकाः !
यदि यूयं मलिनाऽऽरम्भेणस्तदा युष्माकमिदं रुच्यस्नानं कर्तुमु-
चितं, नान्यथा । यथा ह्यस्य विशुद्धभावहेतुत्वेन प्रशस्यता, स च
विशुद्धो भावो निर्मलाऽऽरम्भाणां सदैवास्तीति किमेतेनेति ! त-
स्येति देवताऽतिथिपूजनकर्तुर्मलिनाऽऽरम्भेण, एतदपीति न के-
वलं वक्ष्यमाणस्वरूपं भावस्नानं शुभपरिणामरूपत्वाच्छोभनमेत-
दपि रुच्यस्नानमपि शोभनं साधुः, सत्यपि सावद्यत्वे प्रायो
मददर्पाऽऽदिहेतुत्वे च शुभजायतेतुत्वात् तस्येति विशे-
षणात्तदस्य त्वशोभनमेव तदिति सिद्धं भावशुद्धिनिमि-
त्तत्वादिति ॥ ३ ॥

शोभनमिदमित्युक्तं तत्समर्थनार्थमाह-

जावशुद्धिनिमित्तत्वा-तथाऽनुचवसिद्धितः ।

कथञ्चिदोपभावेऽपि, तदन्यगुणजावतः ॥ ४ ॥

प्रावोऽध्यवसायः, तच्छुद्धिर्निर्मलता, तस्या निमित्तं कारणं, तस्य
भावो भावशुद्धिनिमित्तत्वं, तस्मादेतदपि शोभनमिति प्रकृतम् ।
न चास्य भावशुद्धिहेतुत्वमसिद्धमित्याह-तथा तेनैव प्रकारेण
भावशुद्धिनिमित्ततयैव योऽनुभवः संभवेदनन्तरस्य या सिद्धिः
प्रतीतिः सा तथाऽनुभवसिद्धिः, तस्यास्तथाऽनुभवसिद्धितः ।
अथ रुच्यस्नानं जावशुद्धिनिमित्तमपि सदकायिकायिकाऽऽ-
दिजीवहिंसादोषदूषितत्वादशोभनमेवेत्याशङ्क्याऽऽह--क-
थञ्चित् केनापि प्रकारेणापकायिकाऽऽदिविराघनालक्षणेन, दोष-
भावेऽपि हिंसालक्षणावद्यसद्भावेऽपि, न केवलं दोषाभावे
इत्यपिशब्दार्थः । तस्माद्विंसाऽऽदिदोषाद्योऽन्यो गुणः स-
म्यग्दर्शनशुद्धिलक्षणः, स तदन्यगुणस्तस्य भावो लाभ-
स्तदन्यगुणभावः, तस्मात्तदन्यगुणजावतः । आह च--"पूयाप-
कायवहो, पम्किट्टो सो उ किं तु जिणपूआ । सम्मत्तसुद्धिहे-
त्ति जावणीया उ भिरवज्जा" ॥ १ ॥ यत्स्नानं पूजार्थं तत्पूजा-
ङ्गत्वात्तदन्यपदेशमर्हतीति । इह च हेतुप्रयोग एवम्-रु-

च्यस्नानमपि शोभनं, जावशुद्धिनिमित्तत्वात् । यद्यद्भावशुद्धिनि-
मित्तं तत्तच्छोभनम्, यथा चैत्यवन्दनम्, जावशुद्धिनिमित्तं च
रुच्यस्नानं, तस्माच्छोभनमिति । अथायमसिद्धो हेतुरित्यत्रो-
च्यते-यद्यथाऽनुभूयते तत्तथा प्रतिपत्तव्यम्, यथा विचित्रं
सुखाऽऽदिसंवेदनम्, अनुभूयते च भावशुद्धिनिमि-
त्ततया रुच्यस्नानं, तस्माद्भावशुद्धिनिमित्तं तदिति ।
अथ कथञ्चित् सदोपत्वात्कथं शोभनत्वमस्य ! इत्यत्रोच्यते-
यद्यद्विशिष्टतरगुणान्तरोत्पत्तिहेतुस्तत्तदोपसद्भावेऽपि शोभनम्,
यथा भ्रमपङ्काऽऽदिदोषोपेतमपि तृद्धिचेदाऽऽदिविशिष्टतर-
गुणहेतुकूपखननम्, विशिष्टसम्यग्दर्शनशुद्ध्यादिगुणहेतुश्च रु-
च्यस्नानमिति ॥ ४ ॥

यदि जावशुद्धिनिमित्तत्वाच्छोभनं रुच्यस्नानं, तर्हि करोति
मलिनाऽऽरम्भीति कस्मादभिहितम् ! मलिनाऽऽरम्भणोऽपि त-
थैव तस्य शोभनत्वादित्याशङ्क्याऽऽह--

अधिकारिवशाच्छास्त्रे, धर्मसाधनसंस्थितिः ।

व्याधिप्रतिक्रिया तुल्या, विज्ञेया गुणदोषयोः ॥ ५ ॥

अधिकारोऽस्यास्तीत्यधिकारी योग्यानुष्ठाता, तस्य वशोपेक्षा-
धिकारी वशस्तस्मात्, न यथाकथञ्चित् इत्यर्थः । शास्त्रे सुनिश्चि-
ताऽऽसाऽऽगमे, धर्मसाधनयोः प्रस्तुतयोर्रुच्यस्नानभावस्नानल-
क्षणयोः, संस्थितिः सम्यग् व्यवस्था धर्मसाधनसंस्थितिः ।
किरूपेयमित्याह-व्याधिप्रतिक्रिया तुल्या रोगचिकित्साव्य-
वस्था समाना, विज्ञेया सदगुरुपदेशादर्थिभिरवसेया । कयो-
र्विषया ! इत्याह-गुणदोषयोः, गुणदोषावाश्रित्येत्यर्थः ।
इयमत्र भावना-यथाऽऽनुरवशाद् व्याधिचिकित्सा गुणकरी,
दोषकरी च, तथा मलिनाऽऽरम्भीतरलक्षणादनुष्ठातृवशाद्
रुच्येतरस्नानरूपे धर्मसाधने गुणदोषकरे, रुच्यस्नानं मलि-
नाऽऽरम्भेण एव गुणकरं, नेतरस्येति हृदयम् । यतो मलि-
नाऽऽरम्भी देवतोद्देशेन स्नानाऽऽद्याधिकारी, न त्वितरः ।
केचित्पुनर्वदन्ति-मलिनाऽऽरम्भेणैव नेहाधिकारी, यस्माद् व-
क्ष्यति अयमेव ग्रन्थकारः--" धर्मार्थं यस्य वित्तेहा, तस्या-
ऽनीहा गरीयसी । प्रकालनाद्धि पङ्कस्य, दूरादस्पर्शनं वरम् " ॥ १ ॥ इति । अनेन धर्मार्थं सावद्यप्रवृत्तिर्निपिद्धा, तथा शु-
द्धाऽऽगमैर्यथाज्ञानमिति वक्ष्यति, अनेन च पुष्पत्रोटनाभावो दे-
वसंघन्यारामाभावश्च दर्शित इति । न चायं सम्यगुल्लापः,
यतः स्नानं विधेयतया देवाचनार्थमुपदिष्टमेव । यदाह--"तत्थ
सुहणा डुहा वि डु, दब्बे एहाण सुवत्थेण" इति । अथ
प्रासङ्गिकः स्नानापेक्षोऽयमुपदेशो, न तु देवतोद्देशिकः । एत-
दपि न सङ्गतम् । एवं हि यदा कदाचित्स्नानतो भवेत् तदा दे-
वार्चनं कुर्यादित्युपदिष्टं स्यात्, न नित्यकृत्यतया । नित्यकृत्यं
चैतत् । आह च--"वंदेति चेइयाइ, तिक्कावं पूइण विहिणा उ" ॥
इति । यद्योक्तम्-धर्मार्थमित्यादिना धर्मार्थं सावद्यप्रवृत्तिर्निपि-
द्धा, तत् सत्यं, केवलं स निषेधः सर्वविरतापेक्षया, तदधिकारेऽस्य
श्लोकस्याधिकृतत्वात् । गृहस्थापेक्षया तु सावद्यप्रवृत्तिविशेषो-
ऽनुज्ञात एव । यदाह--"दव्वथपे कूवदिठ्तो" इति । तथा वा-
णिज्याऽऽदि सावद्यप्रवृत्तिरपि काचित् कस्याचिन्नुष्ठा, विषयवि-
शेषप्रक्षयात्तद्रूपत्वेन पापक्षयगुणयोजनहेतुत्वान्, यथा संका-
शस्य, संकाशश्रावको हि प्रमादाद्भक्तिचैत्यरूपो निवद्धश्रा-
न्तरायाऽऽदिक्लिष्टकर्माचिरं पर्यटितदुरन्तसंसारकान्तारोऽनन्त-
कावाल्लब्धमनुष्यमवो दुर्गतनरशिरःशेखररूपः पारगतसमी-

पोषणस्वकीयपूर्वमववृत्तान्तः पारगतोपदेशतो दुर्गन्तव्यनिष्-
म्वनकर्मरूपणाय, "यद्दृष्टुपाजोविष्यामि कस्य तद् प्राप्ताऽऽग्नाद-
नवर्जं जिनाऽऽपतनाऽऽदिषु नियोज्ये," इत्यभिग्रहं गृहीतवान्,
काश्चन च निर्वाणमवाप्तवानिति । अथ युक्तं संकाशस्थैतत्, तथै-
य तत्कर्मज्ञोपपत्तेः, न पुनरस्यस्या नैवम् । सर्ववैवाश्रमस्वरूप-
स्यापारस्य विशिष्टनिर्जराकारणत्वायोगादिति । यत्तु-"श्रुत्वाऽऽग-
मैर्यथाज्ञाभम्" इत्यादि । तत्र सत्यं पुनश्चोक्तनियेधनपरं, किं
तु पूजाकालोपस्थिते मालिके दर्शनप्रभावनादेतोर्वणिक्कज्ञान
प्रयोजनार्थस्यार्थस्य स्थापनपरम्, अतस्मात्-"सुखं दुःख-
यनारी, जगन्मुखो सिद्धवारकुसुमहि । पूयापणिहाणो, उव-
यन्ना तियसलोगमि ॥ १ ॥" (पञ्चा०) न हि तथा यथाज्ञाभं,
स्यायोपात्तचित्तेन वा तानि गृहीतानीति । तथा चैत्यसम्ब-
न्धितया ग्रामाऽऽदीनां प्रतिपादनाद्वाऽऽत्माऽऽद्यभावः प्रोक्तः ।

यदाह-

"चोदह चेद्याणं, रूपसुवज्ञाह गमगावाह ।

लग्नतस्तु ह्युष्णिणो, तिकरणसुद्धिं क्वं नु जवे ? ॥१॥

भन्नं पथ विनाला, जा एयाहं सपं वि मग्नेजा ।

न हु तस्स हज्ज सुद्धिं, अह कोह हरेज एयाहं ॥२॥

सञ्चरथामेण तद्धि, संवेणं दोह लग्नियव्वं तु ।

सच्चरितीणं एयं, संवेसि होह कज्जं तु ॥३॥"

तदेवं मलितानाऽऽस्मिन्धो धर्मार्थं स्नानाऽऽदिकमधिकवदमिति
स्थितम् । ननु यतिरत्र कस्मान्नाधिकारी, यतः कर्मवृत्तयो व्या-
धिरको ह्येवोरपि यतिगृहस्थयोरनलक्षिकिस्ताऽपि पूजाऽऽदि-
तत्तणा समैव भवति, ततो यद्येकस्याधिकारः, कथं नापरस्य ?।
अथ "स्नानमुद्धत्तनाऽऽभ्यङ्गं, नस्वकेशाऽऽदिर्मस्त्रियाम् । गन्ध-
माल्यं च धूपं च, त्यजन्ति ब्रह्मचारिणः" ॥ १ ॥ इति वचनाद्
यतोः स्नाने, नतपूर्वकथाद्वाचनस्य तास्मिन्नाधिकारः, नैवम,
भूयार्थस्यैव तस्य निषेधात् । अथ सावधानिवृत्तोऽस्मादिति तत्र
नाधिकारी । ननु यदि यतिः सावद्याशिवृत्तस्ततः को दोषः, यत्स्ना-
नं कृत्वा देवतास्त्वेन न करोति ? । यदि स्नानपूर्वकदेवतास्त्वेन
सावद्ययोगः स्यात्, तदाऽसौ गृहस्थस्याऽपि गृहस्थ इति, तेनापि
न कर्त्तव्यं स्यात् । अथ गृहस्थः कुटुम्बाऽऽद्यर्थेऽपि सावद्ये प्रवृ-
त्तः, तेन तत्रापि प्रवर्तताम्, यतिस्तु तत्राप्रवृत्तात्वात्कथं स्नाना-
ऽऽदौ प्रवर्तते इति ? । ननु यद्यपि कुटुम्बाऽऽद्यर्थे गृही सावद्ये
प्रवर्तते, तथाऽपि तेन धर्मार्थं तत्र न प्रवर्तितव्यं स्यात्, यतो
नैकं पापमाचरितमित्यन्यदप्याचरितव्यं स्यात् । अथ कूपोदा-
हरणात् पूजाऽऽदिजनितमारज्जदोषं विशेष्य गृही गुणान्तर-
मासाद्यतीति युक्तं गृहिणः स्नानपूजाऽऽदि । ननु यथा गृहिणां
कूपोदाहरणस्नानाऽऽदि युक्तम्, एवं यतेरपि तद् युक्तमेव ।
एवं च कथं स्नानाऽऽदौ यतिर्नाधिकारीति प्रश्नकः ? ।

अत्रोच्यते-यतथो हि सर्वथा सावद्यस्यापाराशिवृत्ताः, ततश्च
कूपोदाहरणेनाऽपि तत्र प्रवर्तमानानां तेषामवधमेव चित्ते स्फु-
रति, न धर्मः, तत्र सदैव शुभध्यानाऽऽदिभिः प्रवृत्तत्वात् । गृह-
स्थास्तु सावद्ये स्नातवतः सततमेव प्रवृत्ताः, न पुनर्जिनावेना-
ऽऽदिविद्वारेण स्वपरोपकाराऽऽत्मके धर्मे, तेन तेषां नत्र प्रवर्तमा-
नानां स एव चित्ते लगति, न पुनरवधमिति कर्तुं परिणामव-
शादधिकारेतरौ भन्तव्याविति । स्नानाऽऽदौ गृहस्थ एवाधि-
कारी, न यतिरिति । आगमोऽप्येवं व्यवस्थितः ।

यदाह-

"सुज्जावकायसंजमो, दम्बत्थं सो विरुज्जप कसिणो ।

५४२

तो कसिणो संजमविज, पुप्फाईयं न इच्छंति ॥१॥

अकसिणपवत्तगाणं, विरयाविरयाण एस्स खलु जुत्तो ।

संसारपयणुकरणे, दम्बत्थं क्ववदिहंते ॥२॥"

तथा रूपस्तवरूपत्वात् पूजायाः, तस्य च भावस्तद्वहेतुत्वा-
त् प्रधानत्वाच्च यतीनां न रूप्यस्तवेऽधिकारः । अत एव सा-
माधिकस्थः आचकोऽप्यनधिकारी, तस्याऽपि सावधानिवृत्ततया
भावस्तवाऽऽरुद्धत्वेन अमणकल्पत्वात् । अत एव गृहिणोऽपि
प्रकृत्या पृथिव्याद्युपमर्दनमारोयतनावतः सावद्ये संज्ञकचेर्यति-
क्रियाऽनुरागिणो न धर्मार्थं सावद्याऽऽस्मज्जप्रवृत्तिर्युक्ता । यदाह-
"असदारंभपवत्तो, जं च गिही तेण तेसि विन्नेया । तन्निव्विस्सि-
फलं चिच्च, एसा परिजावणीयमिणं ॥ १ ॥" न चायमनन्त-
रोदितोऽसदारम्भप्रवृत्तः, तत्कथं तस्य तन्निवृत्तिफलत्वेन स्ना-
नाऽऽदौ सावद्याऽऽस्मज्जप्रवृत्तिर्युक्ता, अतः स्थितमिदं न सर्व-
एव सर्वत्राधिकारी, किं तु य एवैकत्राधिकारी, स एवाव्यवधान-
धिकारीति ॥ ५ ॥

अथ भावस्नानप्रतिपादनायाऽऽह-

ध्यानाम्भसा तु जीवस्य, मदा यच्चु क्कारणम् ।

मलं कर्म समाश्रित्य, भावस्नानं तदुच्यते ॥ ६ ॥

ध्यानं शुभचित्तैकाग्रतालक्षणं धर्माऽऽदि, तदेवात्मो जहं, तद्
ध्यानाम्भस्तेन, तुगम्हः पुनरर्थः, यत् स्नानं, शुद्धिकारणं निर्मलत्व-
हेतुः, तज्ज्ञावस्नानमुच्यते इति सम्यग्धः । प्रकालनीयप्रदर्श-
नायाऽऽह-मलं मलितमनियन्धनं, कर्म ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिज-
कणं, समाश्रित्याऽङ्गीकृत्य, भावान् ध्यानाऽऽदीनाश्रित्य भावतो
वा परमार्थतः स्नानं भावस्नानं, तदित्येवंभूतमुच्यते तत्स्वरूप-
विद्विरभिधीयत इति ॥ ६ ॥

अस्यैव कारकभेदेनोत्तमस्वरूपनामाह-

ऋषीणामुत्तमं हेत-चिर्दिष्टं परमर्षिभिः ।

हिसादोषनिवृत्तानां, व्रतशीलविवर्द्धनम् ॥ ७ ॥

पश्यन्नि यथावद् वसिष्ठनि ऋषयो मुनयस्तेषां, हिशब्दोऽवधा-
रणार्थः, तेन ऋषीणामेवोत्तमं प्रधानमेतज्ज्ञावस्नानं निर्दिष्टं प्रति-
पादितं, परमर्षिर्जमुनिपुङ्गवैः, सर्वज्ञैरित्यर्थः । ऋषीणामुत्तममिति
विशेषणसामर्थ्यादप्येवं त्वनुत्तममेव तदिति सिद्धं तेषाम्, विशि-
ष्टधर्मध्यानाभावादिति । अथवा-ऋषीणामुत्तममेतदेवेत्येवमव-
धारणं इत्यम् । ततश्चोत्तमत्वात्तदेव तेषां विधेयम् । ननु दे-
वान्धनार्थं द्रव्यस्नानमपि, किंचूतानामृषीणामित्याह-हिसा प्र-
मत्तयोगात्प्राणव्यपरोपणं, सैव दोषो दूषणं हिसादोषः, ततो नि-
वृत्ता उपरता येते तथा, तेषां हिंसादोषनिवृत्तानाम्, न तु ऋष-
य एवविधा एव भवन्तीति विशेषणमिदमनर्थकम्, नैवम, हेतु-
तया सोपन्यासात् । ततश्च ऋषीणामुत्तममिदं हिंसादोषनिवृत्त-
त्वादिति वाक्यार्थः स्यात् । किंचूतमिदमित्याह-व्रतानि महा-
व्रतानि, शीलं च समाधिः, अथवा-व्रतानि मूलगुणाः, शीलमु-
त्तरगुणाः, तेषां विशेषेण वर्द्धनं वृद्धिकारणं व्रतशीलविवर्द्धनं,
भावस्नानं हि धर्मशुक्लध्यानरूपं, तथैतद्विवर्द्धनं भवत्येवेति ॥७॥

उपसंहरन्नाह-

स्नात्वाऽनेन यथायोगं, निशेषमज्ञवर्जितः ।

नूयो न क्षिप्यते तेन, स्नातकः परमार्थतः ॥ ८ ॥

स्नात्वा ज्ञाचं विधाय, अनेन भावहेतुद्रव्यस्नानेन, भावस्नाने-

न च यथायोगं यथासंयन्त्रं छत्र्यस्नानेन मलिनाऽऽरम्भो, ज्ञाव-
स्नानेन चेतारः निःशेषमलवर्जितः, पारम्पर्येण साक्षाच्च सकल-
कर्ममलमुक्तो भवतीति शेषः । शेषकरणं विना एककर्तृकत्वा-
भावात् क्त्वाप्रत्ययो न स्यादिति, शेषः—कृत इति । एवंभूतश्च
सन् चूयः पुनरपि, न लिप्यते नोपदिह्यते, तेन कर्ममलेन एवं च
स्नातकः स्नातः, परमार्थतो वस्तुवृत्त्या भवति, स्नानान्तरस्ना-
तस्तु परमार्थस्नातो न भवति, विविक्षितमवविगमाभावात्,
पुनर्मलोपलेपनाच्चेति । ततो हे कुनीयिकाः ! यदि यूयमक्लेशेण
परमार्थतः पारमार्थिकस्नातका भवितुमिच्छथ, तदा भावस्ना-
नेनैव स्नात, मा छत्र्यस्नानेन, मलिनाऽऽरम्भाणामेव तस्यो-
क्त्वादिति हृदयम् । अथ चैवं व्याख्या-स्नात्वा अनेनेत्यन्त-
रोक्तज्ञावस्नानेन, यथायोगं यथायुक्ति, निःशेषमलवर्जितः सन्
चूयो न लिप्यते, तेन, कोऽसावित्याह-स्नातकः परमार्थतः पार-
मार्थिकस्नातक इत्यर्थः । इह च क्त्वाप्रत्ययो कृद्विचारादि-

ति ॥ ८ ॥ अष्ट० २ अष्ट० । चर्यातः प्रतिनियतदिवसभाविनि-
जगवत्प्रतिमायाः स्नाने पर्वविशेषे, वृ० १ उ० ।

एहाणमल्लिया-स्नानमल्लिका-ली० । स्नानपांगये मल्लिकाविशे-
ये, जी० ३ प्रति० । जं०

एहारु-स्नायु-न० । अस्थिवन्धनाशिरायाम्, तं० । आचा० ।

एहावित्र-नापित-पुं० । “ निम्बनापिते वषहं वा ” ॥ ८ । १ ।
२३० ॥ इति नस्य एहः । ‘एहावित्रो,’ ‘नावित्रो’ । कुरोपजी-
विनि, प्रा० १ पाद ।

एहावित्रपसेवय-नापितपसेवक-पुं० । नखशोधकजुराऽऽदि-
प्राजने, उक्त० २ अ० ।

एहुसा-स्तुपा-ली० । पुत्रवध्वाम, “आणंदपुरे महभो, एहुसा-
प समं संवासं काकण ।” आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय—कलिकावसर्वज्ञकल्प-

श्रीमद्भट्टारक—जैनश्वेताम्बराऽऽचार्यश्रीश्री १००० श्री

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते ‘अभिधानराजेन्द्रे’

ए (न) कारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

तकार

त-त-पुं० । 'तक' हसने, सहने वा उपत्ययः, द्विवाटिलोपः ।
 सारे, अमृते, पुच्छे, क्रान्ते, स्नेह्ये, स्वालपुच्छे च । तक्षे,
 पुण्ये, स्त्री० । न० । वाच० । "तकारः पुंसि संज्ञाये, निश्चये वि-
 स्तरे समे । (४१) धातुवादे विधौ क्रोधे, ता कृपायां स्त्रियां
 मना ॥" भाष्य०-एका० । "तः ब्रूते निष्फले ज्ञान्ते, पौनःपुन्ये
 चये च तः ।" इति विश्वेश्वर-एका० । तच्छब्दनिर्देशो, नि० चू० ।
 यथा-" तं गामसि वा " इत्यादि । नि० चू० २० उ० ।

तअण्णवत्थुअ-तदन्धवत्थुअ-पुं० । 'तयणवत्थुअ' शब्दार्थः,
 म्या० ४ ता० ३ उ० ।

तआणि-तदानीम्-अव्य० । तस्मिन् काले तदानीम् । "पानीया-
 ऽऽदिष्वित् ॥ ८ । १ । १०१ ॥ इति ईकारस्थेत् । प्रा० १ पाद ।
 नदेश्यर्थे, वाच० ।

तद्व-तृतीय-त्रि० । त्रयाणां पूरणः । त्रि-तीयः-संप्रसारणम् ।
 वाच० । "पानीयाऽऽदिष्वित् ॥ ८ । १ । १०१ ॥ इति ईकारस्थेत् । प्रा० १ पाद ।
 त्रयाणां पूरणे, येन त्रित्वसंख्या पूर्णते तस्मिन्
 पदार्थे, वाच० । प्रा० म० । नि० चू० ।

तद्व-तृतीयाङ्ग-न० । स्थानाङ्गं, प्रति० ।

तद्व्या-तृतीया-स्त्री० । चन्द्रमण्डलस्य तृतीयकलायाः सूर्यमण्ड-
 लप्रवेशान्तर्गतान्यनुरूपक्रियाऽऽत्मिकायां तिथौ, वाच० । स्वना-
 मयतायां विनक्तौ, "विचित्रतक्रियासाधकतमं करणं, तस्मिन्-
 स्तृतीया । अनु० । "तद्व्या करणमि कया, भणियं च कयं च तेण
 च मएवा ।" तृतीया करणे, कः । यथेत्याह-भणितं वा कृतं वा,
 केनेत्याह-तेन वा मया वेति । अत्र यद्यपि कर्तरि तृतीया प्र-
 तीयते, तथाऽपि त्रिवक्त्राधीनत्वात् कारकप्रवृत्तेः, तेन मया वा
 कृत्वा भणितं कृतं वा, देवदत्तेनेति गम्यत इति । एवं करणत्रि-
 वक्त्राऽपि न दुःष्यतीति वक्तव्यमः । तत्त्वं तु बहुश्रुता विदन्ती-
 ति । अनु० ।

तद्व-तृतीयाङ्ग-तैलपात्रीधारकज्ञातम-त्रि० । तैलपा-
 त्रीधारकस्य तद्व-वा यद् ज्ञानमुदाहरणं तद्व-तः प्राप्तोऽपाया-
 षगमजनिताग्रमन्त्रातिरेकसाधर्म्याद्यः स तथा । तैलपात्रीधार-
 कवद्व-प्रमत्ते, पञ्चा० १४ वि० ।

तद्व-तद्व-त्रि० । तस्यैव दर्शनमस्य । वाच० । "अतां द-
 हसः " ॥ ८ । ४ । ४०३ ॥ इति अपभ्रंशे तादृशशब्दस्य दादेरव-
 यवस्य द्वित्संज्ञकः 'अहस' इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । तथा-
 विधेऽर्थे, वाच० ।

तद्व-तद्व-न० । अग्निं दृष्ट्वा प्रपते लज्जते इव लज्जया कवीभव-
 तीति वा । लोसके वहे, वाच० । प्रअ० ५ सम्ब० द्वार । स० ।

उत्त० । तस्यत्रपु पारयन्ते, पारयमाना अतर्तरं रारटन्ति । सूत्र० १
 शु० ५ अ० २ उ० । 'त्रपुक' शब्दोऽप्यत्र । प्रद्वन ५ संव० द्वार ।
 सूत्र० । प्रज्ञा० । औ० ।

तद्व-तद्व-पञ्च० । ५० । "डसिडस्त्र्यां तद्व-तुज्ज-तुष्ट" ॥ ८ ।
 ४३५२ ॥ अपभ्रंशे शुष्मदो डसिडसो रूपे । प्रा० ४ पाद ।

तद्व-आगर-त्रपुकाकर-पुं० । यत्र त्रपुकं ध्यायते । त्रपुकध्याप-
 नस्थाने, स्था० ८ ता० । नि० चू० ।

तद्व-तद्व-न० । त्रपतेः क्तिप् । त्रप्-उप दाहे, क-क० । कर्क-
 टावृत्ते गौराऽऽदिस्त्वात् क्तिप् । 'खीरा' इति ख्याते वृक्षे, वाच० ।
 वल्लीविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ५ उ० । व्य० । प्रज्ञा० ।
 पत्राणि एतेषामेकजीवाधिष्ठानानि, पुष्पाण्यनेकजीवाऽऽत्मका-
 नि । प्रज्ञा० १ पद ।

तद्व-तद्व-त्रपुमिञ्जिका-स्त्री० । श्रीन्धियजीवाविशेषे,
 जी० १ प्राते० ।

तद्व-तद्व-अव्य० । तस्मादित्यर्थे, उत्त० १ अ० ।

तद्व-तद्व-अव्य० । शौरसेनीमागधीविषये एव दः, प्राकृते
 तु न दः । प्रा० १ पाद । तस्मादित्यर्थे, वाच० ।

तद्व-तद्व-अव्य० । बहुधाधिकारादन्यस्यापि व्यञ्जनस्य मकारः ।
 "मोऽनुस्वारः" ॥ ८ । १ । २३ ॥ इति मकारस्यानुस्वारः । प्रा०
 १ पाद । "तं वाक्योपन्यासे" ॥ ८ । २ । १७६ ॥ तं इति वा-
 क्योपन्यासे प्रयोक्तव्यम् । "तं तिमसर्वदिमोक्त्वं" । प्रा० २
 पाद । तस्मादित्यर्थे, म० १५ ता० । विपा० । तदिति निर्देशो,
 आव० ४ अ० । प्रकान्तपरामर्शनि, त्रि० । आचा० १ शु० २ अ०
 २ उ० । अनु० । "तं जहा-सासमसाओ तिविहा पक्षसा । तं
 जहा-जाणिवा, अजाणिवा, कुविमहा जाणिवा ।" तद्यथेत्यु-
 दाहरणोपदर्शनार्थे, न० । आचा० । मनु० । स्था० । तद्यथेति वा-
 क्योपन्यासार्थे, आचा० १ शु० ५ अ० ५ उ० । आव० । सूत्र० ।

तद्व-देशी-पृष्ठे, दे० ना० ५ वर्ग १ गाथा ।

तद्व-देशी-कविकासाक्षके, शिरोविहीने, स्वराधिके च । दे० ना०
 ५ वर्ग १९ गाथा ।

तद्व-तद्व-न० । नृत्ये, जी० ३ प्राति० ४ उ० । "अप्येगद-
 या तद्व-वेति" । आ० म० १ अ० १ खण्ड । तद्व-वरूपं नृत्यं
 कुर्वति, रा० ।

तद्व-तद्व-पुं० । तदि-रुलच् । धान्याऽऽदिसारे, निस्तुपे
 धान्याऽऽदौ, तद्व-तृतीयशके च । विरुद्धे, पुं० । स्त्री० । टाप् ।
 वाच० । घ० । आ० म० । वृक्षविशेषे, 'टीवरु' इति गुर्जरभा-
 षा । स० । "आसी य पाणिभंसी, तिमियतद्व-लपवालपुनरोई ।"
 तद्व-लशब्देन औपन्य उच्यते । आव० १ अ० ।

तद्व-तद्व-न० । आ० म० १ अ० १ खण्ड । शास्त्रे, पञ्चा० ६
 वि० । आ० चू० । आ० म० । विद्यायाम्, स्था० ८ ता० । सिन्ध-
 न्ते, पं० व० ४ चार । पद्यार्थं स्त्रीकज्ञायाम्, कल्प० ७ कण । "सुतं
 प्रणियं तद्वं, मणिज्जय तमि व जमत्यो ।" 'तनु' विस्तारे
 तन्यते विस्तार्यते यद्यस्मादनेनास्मादस्मिन् वाऽर्थे इति तन्त्र-
 म् । अथवा तन्यते विशिष्टरचनया तदेव विस्तार्यते इति तन्त्रं
 सूत्रमवोच्यते । विशेषः ।

तान्त-त्रि० । कायेन खेदवति, ज्ञा० १ शु० ८ अ० । " संता तंता
परितंता । " खेदवाचका एते । नि० १ शु० १ वर्ग १ अ० ।

तंतंतर-तन्त्रान्तर-१० । दर्शनान्तरे, पञ्चा० १० वि० ।

तंतजुति-तन्त्रयुक्ति-त्री० । आगमाऽऽश्रितोपपत्तौ, पञ्चा० ४
वि० । शास्त्रोपपत्तौ, पञ्चा० ६ वि० ।

तंतही-देशो- करण्ये, दे० ना० ५ वर्ग ४ गाथा ।

तंतय-तन्त्रज-त्रि० । तन्त्रं चेमाविशेष्यन्यग्रनिकाऽऽदि, तस्मा-
ज्जातं तन्त्रजम् । वस्त्रे, कम्बुत्रे च । उक्त० २ अ० ।

तंतव-तन्त्रव-पुं० । चतुरिन्ध्रियजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

तंताणुसार-तन्त्रानुसार-पुं० । शास्त्रानुसारे, षो० १२ वि० ।

तंतिय-तान्त्रिक-त्रि० । तन्त्रीवादनं शिल्पमस्येति तान्त्रिकः ।
तन्त्रीवादनशिल्पोपजीविनि, अनु० ।

तंती-तन्त्री-त्री० । वीणायाम्, जी० ३ प्रति० ४ उ० । आ०
म० कद० । आ० । औ० । रा० । जं० । सू० प्र० । 'तंती' ता-
न्यो जगन्ने । अनु० । वीणाविशेषे, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । "तं-
तीतलतास्तुक्तिय । " तन्त्री वीणा, तलतालो हस्ततालाः, तालः
कंसिका, शुटिनानि वादित्राणि । जी० ३ प्रति० ४ उ० । "तंतीत-
लतास्तुक्तियवाद्यवरणं । " तन्त्री वीणा, तला हस्ततालाः, कंसि-
कास्तलताला वा हस्ततालाः, गीतवादिने प्रतीते, तेषां यो रवः
स तथा तेन । भ० ६ श० ३३ उ० । गुरुचाम्, देहशिरायाम्,
रज्ज्वाम्, नदीभेदे, युवतीभेदे च । वाच० ।

तंतीम-तन्त्रीम-त्रि० । वीणाऽऽदितन्त्रीशब्देन तुल्ये, स्था०
७ ठा० ।

तंतु-तन्तु-पुं० । तन्यते भवोऽनेनेति तन्तुः । भवतृष्णायाम्,
उक्त० २३ अ० । तुरीवेमाऽऽदौ, प्र० ६ श० ३ उ० ।

तंतुखोली-देशी-वायकतन्त्रोपकरणे, दे० ना० ५ वर्ग ७ गाथा ।

तंतुगय-तन्तुगत-त्रि० । तन्तोस्तुरीवेमाऽऽदेरपनीतमात्रं, भ० ६
श० ३ उ० ।

तंतुगय-तन्त्रागत-त्रि० । तुरीवेमाऽऽदेरुत्तीर्णं, भ० ७ श०
३ उ० ।

तंतुय-तन्तुज-त्रि० । तन्तुभ्यो जातं तन्तुजम्, वस्त्रे, कम्बले च ।
उक्त० २ अ० ।

तंतुवन-तन्तुवट-पुं० । गन्धप्रधानवनस्पतिविशेषे, वृ० प्र० ।

तंतुवाय-तन्तुवाय-पुं० । कुविन्दे, प्रच० २ द्वार । आ० म० ।
कद० । प्रज्ञा० । अनु० ।

तंतुवायसाहा-तन्तुवायशाहा-त्री० । कुविन्दशाहायाम्, भ०
१५ श० ।

तंतोयार-तन्त्रावतार-पुं० । तन्त्रे आगमे अवतारः प्रवेशः । आ-
गमप्रवेशे, ध० १ अधि० ।

तंतुगुजाण-तन्तुकोद्यान-न० । आवस्त्या नगर्या वदिरुद्याने, य-
त्र कोष्ठकं चैत्यम् । आ० चू० १ अ० ।

तंतुल-तन्तुल-पुं० । धान्ये, तन्तुलवाहान् पुनक्ति । तं० ।

तंतुलचिच्छाग-तन्तुलचिच्छाक-त्रि० । तन्तुलप्रमाणखण्डैः स-
पिडिते, औ० ।

तंतुलपिड-तन्तुलपिष्ट-न० । अमाशस्रोपहततन्तुलकुक्ष्ये, नि०
चू० ४ उ० ।

तंतुलमच्छ-तन्तुलमत्स्य-पुं० । मत्स्यजेदे, जी० १ प्रति० प्रज्ञा० ।
तंतुलवेयालिय-तन्तुलवैचारिक-न० । तन्तुलानां वर्षशताऽऽयु-
ष्कपुरुषप्रतिदिनभोग्यानां सङ्ख्याविचारेणोपलक्षितं तन्तुलवै-
चारिकम् । श्रीवीरहस्तदीक्षितमुनिविरचिते नन्दीसूत्रोक्तग्रन्थ-
विशेषे, तं० ।

निज्जरियजरामरणं, वंदित्ता जिणवरं महावीरं ।

बुद्धं पयस्यगमिणं, तंतुलवेयालियं नाम ॥१॥

ननु कियन्ति प्रकीर्णकानि, कथं तेषां चोत्पत्तिः ? उच्यते- "नं-
दी १, अणुओगदारा २, देविदथओ ३, तंतुलवेयालियं ४, चंदा-
विज्जयं ५ । " इत्यादीनि श्रीनन्दिस्त्रोक्तानि काहिकोत्काहिकजेद-
भिन्नानि चतुरशीतिसदस्यसंस्थानि प्रकीर्णकान्यभवन् श्रीश्रृण-
भस्वामिनः । कथम्? अयमस्य चतुरशीतिसदस्यप्रमाणाः श्रमणा
आसीरन्, तैरेकैकस्य विरचितत्वात् १ । एवं संस्थेयानि प्रकी-
र्णकसदस्याणि आसीरन् जिनाऽऽदीनां मध्यमजिनानां यस्य
यावन्ति जयन्ति तस्य तावन्ति प्रथमानुयोगतो वेदिनव्यानि २ ।
चतुर्दशप्रकीर्णकसदस्याणि आसीरन् वर्धमानस्वामिनः ३ ।
इति तेषां मध्ये श्रीवर्धमानस्वामिस्त्वहस्तदीक्षितेनैकेन साधु-
ना विरचितमिदं तन्तुलवैचारिकप्रकीर्णकं, तस्य व्याख्या क्रि-
यते इति । (निज्जरिय चि) निज्जरितं सर्वथा कृत्यं नीतं जरा च
वृद्धत्वं, मरणं च पञ्चत्वं जरामरणम् । यद्वा-जरया वृद्धभावेन,
जरायां वृद्धभावे वा मरणं येन सं निज्जरितजरामरणं, तं वन्दित्वा
कायवाग्मनोभिः स्तुतिं विधाय जिना रागद्वेषाऽऽदिजयनशीलाः
सामान्यकैवलिनस्तेषु तेभ्यो वा वरः प्रधानातिशयापेक्षया श्रेष्ठो
जिनवरस्तं जिनवरम् । (तं०) महाश्र्वासौ वीरश्च कर्मविदारण-
सहिष्णुमहावीरस्त्वम, (बुद्धं ति) बद्धये जणिष्यामि, प्रकीर्णकं
श्रीवीरहस्तदीक्षितमुनिविरचितं नन्दीसूत्रोक्तं ग्रन्थविशेषमिदं
ग्रन्थं तन्तुलानां वर्षशताऽऽयुष्कपुरुषप्रतिदिनभोग्यानां सं-
ख्याविचारेणोपलक्षितं तन्तुलवैचारिकं नामेति ॥ १ ॥ (तं०)

अथात्रोक्तं निरूपयन्ति-

आहारो उस्मासो, संधिभिरात्रो य रोमकूवाई ।

पित्तं रुहिरं सुक्कं, गणियं गणियप्पहाणेहिं ॥ १६ ॥

अत्र प्रकीर्णके जीवानां गर्भे आहारस्वरूपम्, गर्भे उन्मूलनप-
रिमाणम्, शरीरे सन्धिस्वरूपम्, शरीरे शिराप्रमाणम्, वपुषि
रोमकूवाणि, पित्तम्, रुधिरम्, शुक्रम् । चशब्दानुहर्त्ताऽऽदि-
कन् । एतत्पूर्वोक्तं गणितं संख्याप्रमाणतो निरूपितं, कैः ?
गणितप्रधानैस्तीर्थकरगणधराऽऽदिभिः ॥ १६ ॥ तं० ।

तंतुल्लिज्ज-तन्तुलीय-शाकविशेषे, दे० । वाच० ।

तंतुलेज्जग-तण्डुलीयक-पुं० । हरितवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १
पद । आ० ।

तन्तुलेयक-पुं० । हरितवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

तंव-ताम्र-न० । तम-रक्त-दीर्घश्च । प्राकृते- " ह्रस्वः संयोगे "
॥ ७ । १ । ८४ ॥ इति सूत्रेणाऽऽदेहस्वः । प्रा० १ पाद । " स्तस्य

पोऽनमस्त-स्तम्भे" ॥ ८१ ॥ ४५ ॥ अत्रानमस्तस्तम्भे इ-
त्युक्तेस्तस्य यः । "ताम्राऽऽप्तेभ्यः" ॥ ८१ ॥ ४६ ॥ इति सं-
युक्तस्य मनुक्तौ सकारः । प्रा० २ पाद । धातुविशेषे, प्रज्ञा० १
पद । उत्त० । सूत्र० । "तंत्रयायाणि वा, नउपायाणि वा, सुयश-
पायाणि वा ।" ग० २ अर्थ० । अरुणे, पुं० । मा० । तर्हति, त्रि० ।
दा० । इत्ये, प्रश्न० ४ सन्धे० द्वार ।

संवत्सरी-देशो-इन्द्रगोप्ते, दे० ना० ५ वं ६ गाथा ।

तंत्रकुमुद-देशी-कुत्तके, ङे० ना० ५ चर्ग ६ गाय।

संबन्ध-ताम्रचूर्न-पुं० । ताम्रा चूर्ना यस्य । कुङ्कुटः, शा० १
 भु० १ श्र० । " सोऽवेत्यगताद्यामो, रात्रेस्तावदनः परम् ।
 ताम्रचूर्ननाद्या-ऋषाविहितया यदि " ॥१७॥ ती० ७ क.व्य।

तंत्रकरी-देशी-शेफालिकायाम्, दे० ना० ५ चर्ग ४ गाथा ।

तंवगढ-ताम्रनख-धि० । ताम्रा इव रक्ता नखाः फररुदा यासां
ताम्रनाम्रनखाः । ताम्रनदशग्रेहिन्नमवयति, जी० ३ प्रति० ४३० ।

तद्वर्णिच्छाद-त-प्रस्तिग्धनख-प्रि० । ताव्ना अरुणाः स्निग्धाः
कास्तिमन्तो नखा येषां ते तथा । कास्तिनद्यणनखे, प्रश्न- ४
आथ- ४१ ।

तंत्रगति-देशी-गोधूमेषु, कुङ्कुमच्छायायां च । दे० ना० ५ चर्ग ५
नाथा ।

तद्वत्त-ताम्रलिप्त-पुं० । देशभेदे, कश्चित्पुत्राप्रलिप्तको-
 द्गुणाऽऽदिके देशोऽधिका दंशमयका मयन्ति । सूत्र० १ पु० २
 अ० १ उ० ।

तंत्रा-देशी-गयि, दे० ना० ५. चर्म १ गाथा ।

तवागर-ताम्र, कर-पुं० । ताम्रधापनस्थाने, यत्र ताम्रं ध्यायते ।
 स्था० ८ ठा० । यत्र ताम्रमुत्पद्यते । ताम्रोत्पादस्थाने, नि० चू०
 ५ ड० ।

तेवाय-नाम्नाक-पुं० । स्वनामक्याने प्राप्ते, यत्र भद्रिकापुर्यां मा-
गते वीरभगवति नन्दिनेणः पार्श्व, पश्यीयो भग्नाहतः स्थजंगा-
म । आ० क० । आ० चु० ।

संविग-देशी-गोधूमेष्ट, कुकुम्ब्यायां च । दे० नः० ५ वर्ग
५ गाथा ।

तैत्तिलीद्वय-ताम्बूलीद्वय-न० । नागयस्त्रिपथे, अनेकशकलीकृत-
कर्मद्वितप्रहरमावधूतताम्बूलीद्वयं सच्चित्तमचिन्तं देति प्रशने,
सत्तरम-एतादृशपञ्चस्याचिन्तीभवने व्यवहारो नास्तीति । १९६
प्र० । सेन० २ वृत्ता० ।

तंत्ररी-देशी-रेफासिकायाम, दे० ना० ५ वर्ग ४ नाथा ।

तैत्तिरीय-तान्मूत्र-न० । " भोक्तृकृपाणां कृत्वा-कृत्वा-स्थूल-
तान्मूत्र-गुरुवी-मूत्रे ॥ " ८ । १ । १२४ ॥ इति कृतं श्रुत्वा ।
प्रा० १ पाद । नागयज्ञादिले, सूत्रं १ सु० ४ अ० २ व० ।
पञ्चा० । पत्रपुष्पद्विर्यष्टिकाकृत्यकाऽऽदिस्वादिमे, ध० २
अधि० । प्रव० । अनु० ।

तन्त्रोद्गी-ताम्बूती-ह्रीं । नागवल्लीयाम्, जी० ३ प्राणि० ४ उ० ।
जं० । कन्यय्योऽप्यथ, शोमसिका प्रपुसिका ताम्बूलिका इ-
त्येयमादिका वल्लीयः । व्य० ए ३० ।

तं वीक्ष्यामिदं वग-ताम्बूलीमण्डपक-पुं० । ताम्बूली नागवल्ली
नमया मण्डपाः । नागवल्लीमयमण्डपे, रा० । जी० ।

तमे-उपसृ-त्रि० । “ एगे तंसे । ” निष्ठाऽन्त्रो यस्मिन् तत् उप-
सृम् । स्था० १ ग० । “ वक्ताऽऽद्यन्तः ” ॥ ८ । १ । १६॥ इ-
त्यनुस्वारः । प्रा० १ पाद । “ न द्वांनुस्वारात् ” ॥ ८ । १ ।
ए२ ॥ इत्यनुस्वागात्परम्य सन्य द्वित्वनिषेधः । प्रा० १ पाद ।
शृङ्गादृक्फलवत् त्रिकोणं, अनु० । “ रहस्से घटे तंसे चवरं-
से । ” अनु० ।

तकार-तकार-पुं० । 'त' इत्येवंरूपे घर्णे, आद्य० ४ अ० ।

तत्क्र-तक्र-न० । दाययवरूपे, वृ० १ उ० ; " तत्क्रकुंनेणाद-
रणं ।" नि० श्रु० १ उ० ।

तत्क-प्रि० । ईदशं, अनु० ।

तर्क-पुं० । तर्कणं तर्कः । स्था० १ ग्रा० संशयादूर्ध्वं भवितव्य-
ताप्रत्यये, सद्वर्णपद्यांशोचनाऽऽत्मके भवितव्यमत्र स्थाणुना
पुरुषेण षष्ठ्येरूपे ज्ञानावशेषे, सूत्र० १ भू० १२ अ० । सं-
भववपदायां भित्तिव्याघ्रवसावरूपे कहे, आचा० १ भू० ५ अ०
६ उ० । द्विमशे, स्था० ६ ग्रा० । विचारे, दश० १ अ० । प-
यांलोकने, आचा० १ भू० ८ अ० २ उ० ।

तर्कमपि कारणगोचरस्वरूपैः प्रकृतयन्ति-

उपक्षम्नानुपक्षम्नसम्भवं त्रिकाक्षीकक्षितसाध्यसाधनसं-
न्याऽऽद्याक्षम्वनमिदं परिन् सत्येव नवतीत्याद्याकारं संवे-
दनमहाऽऽरत्नाभा तर्कः ॥ ७ ॥

चपलस्मानुषमन्वाङ्गा प्रमाणमात्रेण प्रहणाप्रहणाभ्यां संभय
उत्पत्त्यर्थेति कारणकीर्तनम् । भिक्कालाकलितयोः कालत्रयी-
घर्तिनोः साध्यसाधनयोग्यगमकयोः संघ-धोऽविनाभावो व्या-
प्तिरित्यर्थः । स आदिर्यस्याशेषदेशकालघर्तिव्याचक्षकसम्य-
न्धस्याऽऽत्मन्यने गोचरः यस्य तत्तथेति धिषयाऽऽविष्करणम् । इ-
दमस्मिन् सत्येव भवतीत्यादिशृङ्गादिदमस्मिन्नास्ति न भवत्येव-
त्याकारं, साध्यसाधनसंबन्धाऽऽत्मन्यनम्, एवंजातीयः शब्द
एवंजातीयस्यार्थस्य वाचकः, सोऽपि न तथाभूतस्तथाभूतस्य वाच्य
स्याकारं वाच्यवाचकजायऽऽत्मन्यनं च संघद्वनमिहोपादीय-
त इति स्वरूपप्रतिपादनम् । एवंनूनं यद्वदं स तर्कः कीर्त्यते, ऊह
इति च संज्ञास्तरं समने । ये तु नाथागताः प्रामाण्यमूहस्य नोर्हा-
चार्करो । तेषामशेषगृह्यत्वपातकाऽऽपत्तिः । आः ! किमिदमका-
ण्डकूष्माण्डमन्धरोद्गमरन्निधीयते । कथं हि तर्कप्रामाण्यानुप-
गममात्रेण दृढासमसज्जममापनीयेत ! । गृणु—आध्यामि
किञ्च । तर्काप्रामाण्ये तावन्मानुमानस्य प्राणाः; प्रातर्वध्वप्रतिप-
रुपायापाद्यात् । तदभवेन प्रत्यक्कस्याऽपि । प्रत्यक्षेण हि पदा-
र्थान् प्रतिपद्य प्रमाना प्रवर्तमानः क्वचन संवादादिदं प्रमा-
णमिति, अन्यत्र तु विस्वादादिदमप्रमाणमिति व्यवस्थाप्र-
न्यामावन्नीयात् । न खलु उत्पत्तमात्रेणैव प्रमाणाप्रमाणविषे-
कः कर्तुं शक्यः, तद्दशायामुभयोः सौसदृश्यात् । संवाद-
विस्वादापेक्षायां च तन्निष्ठये निश्चिन एवानुमानोपनिपा-
नः । न चेदं प्रतिबन्धप्रतिपत्तौ तर्कस्वरूपोपायापाये । अनुमा-
नाध्वक्प्रमाणाभावे च प्रामाणिकमानिनस्ते कौतस्कुती प्रमेय-
व्यवस्थाऽपोगायाता त्वदीयद्वयस्येव सर्वस्य शून्यता । साऽ-
पि वा न प्र.प्रोति । प्रमाणमन्तरेण तस्या अपि प्रतिपत्तुमश-

कयत्वादिति । अहो ! महति प्रकटकप्रमंकटे प्रविष्टोऽयं तपस्वी किं नाम कुर्यात् ? । अथ-“धूमाधीर्ध्वजिज्ञानं, धूमज्ञानमधीस्तयोः । प्रत्यक्कानुपपन्नभाज्या-मिति पञ्चजिरन्वयः” ॥ १ ॥ निष्पद्यने । अनुपलम्भोऽपि प्रत्यक्कविशेष एवेति प्रत्यक्षमेव व्याप्तितात्पर्यपर्यालोचनचातुर्यवर्धम्, तत् किं तर्कोपक्रमेणेति चेत्, ननु प्रत्यक् तावीन्नयतधूमाग्निगोचरतया प्राक् प्रावृत्तत् । तथा हि व्याप्तिरपि तावन्मात्रैव स्यात्तदाऽनुमानमपि तत्रैव प्रवर्ततेति कुनस्त्यं धूमान्महीधरकन्धराऽधिकरणाऽऽद्युशुकणिलक्षणम् । तद्वत्तादृ धूमवान् विकल्पः सार्वत्रिकी व्याप्तिं पर्याप्नोति निष्पत्तिमिति चेत्, को नामैवं नामस्त तर्कविकल्पस्यापलम्भानुपलम्भसंभवत्वेन स्वीकारात्, किन्तु व्याप्तिप्रतिपत्तावयमेव प्रमाणं कङ्गीकरणीयः । अथ तथा प्रवर्तमानोऽयं प्राक् प्रवृत्तप्रत्यक्क्यापारमेवान्निमुखयतीति तदेव तत्र प्रमाणमिति चेत्, तर्ह्यनुमानमपि लिङ्गप्रादिप्रत्यक्कस्यैव व्यापारमासुखयतीति तदेव वैश्वानरवेदने प्रमाणम्, नानुमानमिति किं न स्यात् ? । अथ कथमेवं वक्तुं शक्यम् । लिङ्गप्रत्यक्कं हि लिङ्गगोचरमेव, अनुमानं तु साध्यगोचरमिति कथं तत्तद्व्यापारमामुखयेत्, तर्हि प्रत्यक्षं पुरोवर्तिसंज्ञकणेऽणुणुणमेव । तर्कविकल्पस्तु साध्यसाधनसामान्यावमर्शमनोयति कथं सोऽपि तद्व्यापारमुद्दीपयेत् । अथ सामान्यमामान्यमेव, अस्त्विति कथं तत्र प्रवर्तमानस्तर्कः प्रमाणं स्यादिति चेत्, अनुमानमपि कथं स्यात् ? । तस्यापि सामान्यगोचरत्वाद्यभिचारात् । “अन्यत् सामान्यलक्षणं सोऽनुमानस्य विषयः” इति धर्मकार्तिना कीर्तनात् । तथ्यतोऽप्रमाणमेवेतद्, व्यवहारैणैवास्य प्रामाण्यात्, सर्व एवायमनुमानानुमेयव्यवहारो बुद्ध्यारुढेन धर्मधर्मिन्यायेनेति वचनादिति चेत्, तर्कोऽपि तथाऽस्तु । अथ नायं तर्कः व्यवहारैणापि प्रमाणम्, सर्वथा वस्तुसंस्पर्शपराह्मुखत्वादिति चेत्, अनुमानमपि तथाऽस्तु । अवस्तुनिर्भासमपि परम्परया पदार्थे प्रतिबन्धात् प्रमाणमनुमानमिति चेत्, किं न तर्कोऽपि ? । अवस्तुत्वं च सामान्यस्याद्याऽपि केशरिकिशोरचक्रकोडदंष्ट्राऽङ्कुराऽऽकर्षयामाणमस्ति । सदृशपरिणामरूपस्यास्य प्रत्यक्काऽऽदिपरिच्छेद्यत्वादिति तत्रैव एवानुमानम्, तर्कश्च प्रमाणं प्रत्यक्षवदिति पाषाणरेखा ॥ ७ ॥

अत्रोदाहरन्ति-

यथा यावान्कश्चिच्छूमः स सर्वो वह्नौ सत्येव भवतीति तस्मिन्नसत्यसौ न जवत्येव ॥ ८ ॥

अत्राऽऽद्यमुदाहरणमन्वयव्याप्तौ, चितीयं तु व्यतिरेकव्याप्ताविति ॥ ८ ॥ रत्ना० ३ परि० ।

तक्कणवित्ति-तर्कणवृत्ति-न० । नटनग्राऽऽचार्याऽऽदीनां रूपणकुले, स्या० ८ ठा० ।

तक्कण-देशी-इच्छायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ४ गाथा ।

तक्कम्मसेवि (ण्)-तत्कर्मभेविन्-पुं० । भैषुनमासेव्य वीर्यनिसंघे सति यः श्वान इव वेदोत्कटतया जिह्वावेहनाऽऽदिनिन्द्यकर्मणा सुखमात्मनो मन्यते स तथा । गलितश्च सदृशस्य लिङ्गलेहनकर्तारि, ध० ३ अधि० । वृ० । पं० भा० । पं० सू० ।

तक्कर-तस्कर-पुं० । तदेव चौर्यं कुर्वन्तीत्येवं शीलाः । कृ-अच् । नि० । औ० । परच्छयहरे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । आच० । ज्ञा० । रा० । नि० चू० । आ० चू० । दमनकवृको, पृक्काशाके च । स्त्रियां कीप् । वाच० ।

तक्करह्वाण-तस्करस्थान-न० । शून्यदेवकुलाऽगाराऽऽदी, क्का० १ ध्रु० २ अ० ।

तक्करत्तण-तस्करत्व-न० । नवमे गौरेऽदृष्टाऽऽदाने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

तक्करपत्रोग-तस्करप्रयोग-पुं० । तस्कराश्चौराः, तेषां प्रयोगः संहरणक्रियायां प्रेरणमच्यनुभातं तस्करप्रयोगः, तान् प्रयुङ्क्ते-हरत यूयमिति । स्थूत्रकादृत्तादानविरते चितीयेऽतिचारे, आच० ३ अ० । पञ्चा० । आ० । ध० २० ।

तक्कलि-तर्कारी-स्त्री० । वनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । आचा० । भ० । जयन्तीवृक्षे, वाच० ।

तक्कजी-तर्कारी-स्त्री० । ‘तक्कलि’ शब्दार्थे, प्रज्ञा० १ पद ।

तक्कलीमत्यय-तर्कारीमस्तक-न० । तर्कारीमध्यवर्तिनि गर्भे, आचा० २ ध्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

तक्कलीसीमय-तर्कारीशीर्षक-न० । तर्कारीस्तवके, आचा० २ ध्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

तक्का-तर्का-स्त्री० । स्वकीयविकल्पनायाम्, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० २ उ० । वितर्कं, स्वमतिपर्यालोचने, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० । “एगा तक्का ।” तर्को विमर्शः । अपायात्पूर्वा ईहाया उत्तराः प्रायः शिरःकण्डूयनाऽऽदयः पुरुषधर्मो इह घट्यन् शति सम्प्रत्ययरूपाः, इदं कत्वं तु प्राग्वि । स्या० १ ठा० ।

तक्काजास-तर्काजास-पुं० । तर्कलक्षणराहिते तर्कवद्भासासमाने, रत्ना० ।

तर्काऽऽभासमादर्शयन्ति-

अमत्यामपि व्याप्तौ तद्वजासस्तर्काजासः ॥ ३५ ॥

व्याप्तिरविनाभावः ॥ ३५ ॥

उदाहरन्ति-

स श्यामो भैत्रातनयत्वादित्यत्र यावान्भैत्रातनयः स श्याम इति यथा ॥ ३६ ॥

न हि भैत्रातनयत्वहेतोः श्यामत्वेन व्याप्तिरस्ति, श्याकाऽऽद्याहारपरिणतिपूर्वकत्वात् श्यामतायाः । यो हि जनन्युपलुक्ताकाऽऽद्याहारपरिणतिपूर्वकस्तनयः स एव श्याम इति सर्वाङ्गेपणयः प्रत्ययः स तर्क इति ॥ ३६ ॥ रत्ना० ६ परि० ।

तक्कु-तर्कु-पुं० । कृत्-उ-नि० । ‘तेक्’ इति श्याते यन्त्रे, वाच० । “कोसु-भैस्तन्तुभैस्तर्कु-संपर्किभिरथापराः” आ० क० ।

तक्ख-तद्ध-धा० । तनूकरणे, ज्वादि० । पक्वे स्वादि०-पर०-सक०-वेट् । “तक्वेस्तच्छ-चच्छ-रम्प-रम्पाः” ॥ ८ । ४ । १२४ ॥ तच्चेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति । ‘तच्छ’, ‘चच्छ’, ‘रम्प’, ‘रम्प’ । पक्वे-‘तक्ख’ । प्रा० ४ पाद । भर्त्सने तु-संतप्ताति । वाच० ।

तक्कन-पुं० । तक्क-कनिन् । त्यष्टरि, विश्वकर्मणि च । वाच० ।

तक्खण-तक्कण-न० । तस्मिन्नेव क्षणे, “तक्खणश्रोतुग-जुव्वभसरीरलावणसुष्णनिग्गाय ।” तक्कणमेव प्रवृत्तामीति-वचनश्रवणक्षण एव श्रवणं ग्लानं दुर्बलं च शरीरं यस्याः सा तथा । लावण्येन शून्या लावण्यशून्या, निष्क्रिया निष्प्रजा, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः । भ० ६ श० ३३ उ० ।

तत्त्वमात्र-तत्त्व-प्रि० । तन्तुर्नृति, अनु० ।

तत्त्वय-तत्त्व-पुं० । तत्त्व-पुल्ल । कश्यपस्य सुते नागभेदे,
पाच० आय० । विश्वकर्माणि वदन्तौ, पाच० ।

तत्त्वसिला-तत्त्व-शिला-प्रि० । वटलीदेशे यः कृत्यलेनैर्गर्भाम्,
आ० म० १ अ० १ लाष्ट । कल्प० । आचा० । आ० चू० ।

तगर-तगर-पुं० । गृ-अच्. तस्य क्रोमस्य गरः । 'टगर' इति
प्याते वृत्तं, पाच० । गन्धर्व्यविशेषे, प्रह्न० ५ संव० द्वार ।
सु० । प्रा० । रा० । जं० । जी० । " अगतरगरचांआकुंमे-
ण । " अनु० ।

तगार-तकार-पुं० । तच्छब्दकस्यानुकरणं 'त' इति । ततः
कारप्रत्ययः । निर्देशे, नि० चू० १ उ० ।

तगुण-तद्गुण-पुं० । " अन्यव्यञ्जनस्य " ॥ ८ । १ । ११ ॥
इति इकारलोपः समासे तु याफयविभक्त्यपेक्षाप्रत्ययप्रम-
नरात् च तेनोभयमपि भवति । प्रा० १ पाद । अत्रद्रायेके अ-
र्थात्कारभेदे, पाच० ।

तगा-देशी-सूत्रे, कर्णके, दे० ना० ५ वर्ग १ गाथा ।

तगुण-पुं० । ' तगुण ' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

तव-तथ्य-न० । तथा तत्र मायु यत् । पाच० । " ह्यत् स्-
स्-स्मान्निश्चले " ॥ ८ । २ । २१ ॥ तस्ये चोऽपि भवति । इति
यकारस्य चकारः । प्रा० २ पाद । चकारस्य द्वित्वम् । अवि-
स्ये, सस्ये, तथ्यरूपे, उत्त० २८ म० । जी० । आचा० । तद्वति,
त्रि० । पाच० ।

तत्त्वकर्मभण्डत-तत्त्वकर्मसंप्रयुक्त-प्रि० । तथ्यानि सत्यफला-
म्यव्यभिचारितया कर्माणि क्रियास्तत्संपदा तत्समृद्ध्या यः प्र-
युक्तः स तथा । तस्मिन् तत्त्वफले, उत्त० ३ अ० ।

तत्त्वानादि(ण्)-तत्त्वनादिन्-पुं० । कौशाग्र्याजस्य शतानीकस्य
धर्मपाठके, आ० क० । आ० चू० । आ० म० ।

तत्त्वनाय-तत्त्वनाद-पुं० । तथ्यानि वस्तूनामैदम्पर्याणि तेषां या-
दस्तत्त्वनादः । दृष्टिवादे, स्या० १० उ० ।

तथ्यनाद-पुं० । तथ्यो यादस्तथ्यनादः । दृष्टिवादे, स्या०
१० उ० ।

तच्चित्त-तच्चित्त-प्रि० । तस्मिन् भगवत्त्वेन चित्तं मायो मनो
येषां ते तच्चित्ताः, सामान्योपयोगापेक्षया वा तच्चित्ताः औ० ।
तास्मिन्नेव आचक्ष्यके चित्तं सामान्योपयोगरूपं यस्येति तस्मिन्
विवक्षिते प्रावन्नोयुक्ते, सामान्योपयोगे च । ग० २ अधि० ।
अनु० । विपा० ।

तच्छ-तक्ष-आ० । तन्तुकरणे, ज्वादि० । पके-स्वादि० पर०-स-
क०-वेद् । " तक्षेत्रच्छ-वच्छ-रम्प-रम्पाः " ॥ ८४११६४ ॥ इति
तच्छाऽऽदेशः । ' तच्छ ' । प्रा० ४ पाद । " कर्प्येति करकरपदि,
चच्छति परोपरं सुपीदिति । " तक्षयन्ति सर्वशो देहावयवा-
पनयनेन तन्तु कारयन्ति । सूत्र० १ सु० ५ अ० १ उ० ।

तच्छय-तक्षय-न० । क्षुराऽऽदिना त्वचस्तन्तुकरणे, विपा० १
सु० १ म० । सूत्र० । वास्या काष्ठस्येव देहकर्मरूपे शरीर-
रक्षे, प्रह्न० ३ आभ० द्वार । ज्ञा० ।

तच्छसिञ्जा-तक्षशिला-प्रि० । वहलीदेशे बाहुवनेनैर्गर्भाम्,
यत्र बाहुवर्षावनिमित्तं धर्मचक्रम् । ती० ४३ कल्प । प्रति० ।
तच्छिद-देशी-कराक्षे, दे० ना० ५ वर्ग ३ गाथा ।

तच्छिद्य-तक्षयिस्वा-अव्य० । बास्यादिना तक्षणं कृत्येत्यर्थे,
सूत्र० १ सु० ४ अ० १ उ० ।

तज्ज-तज्ज-प्रि० । तस्माज्जातं तज्जम् । तच्छब्दविवक्षितादुत्प-
त्ते, पो० ७ विष० ।

तर्ज-धा० । तस्मिन्ने, ज्वादि०-पर०-सक०-सेद् । तर्जति । अत-
र्जात् । चुगादि०-मात्त०-सक०-सेद् । तर्जयते । अततर्जत ।
पाच० ।

तज्जण-तर्जन-न० । शिरोऽङ्गुल्यादिस्फोरणतो ज्ञास्यसि रे जा-
त्तम् । इत्यादिभगने, औ० । तं० । प्रह्न० । ज्ञा० । आचा० ।

तज्जमाण-तर्जत-प्रि० । ज्ञास्यथ रे यन्मम इदं वचनं दत्त्वे-
त्येवं जीपयति, विपा० १ सु० १ अ० ।

तज्जाइय-तज्जातिक-प्रि० । तस्माज्जातिकपत्तिर्यस्य सः । त-
ज्जाइये, सूत्र० १ सु० ४ अ० १ उ० ।

तज्जाइय-तज्जातीय-प्रि० । अनिज्जातीये, पाच० ४ अ० ।
आचा० ।

तज्जाय-तज्जात-प्रि० । तस्माद् विवक्षितात् सफायाज्जातं त-
ज्जातम् । तदुत्पत्ते, दशा० ३ अ० । स्या० ।

तज्जायदोसे मङ्गदोसे, पस्यारदोसे परिहारदोसे ।

सलक्षणकारणहेतुदोसे, संकायणं निगमवत्पुद्गलोसे ॥१॥

" तज्जाय " इत्यादि वृत्तम् । एते हि गुणविशेषयोर्वादिप्र-
तिपादिनोर्वा यात्राधया इव लक्ष्यन्ते । तत्र तस्य गुर्वेदे-
जानं जातिः प्रकारो वा जन्मकर्माऽऽदितक्षणं तज्जातं, तदेव
दृष्टमिति कृत्वा दोषस्तज्जातदोषस्तथाविधकुलाऽऽदिना
दृष्टमितिर्थाः । अथवा-तस्मात्प्रतिपाद्यादेः सकाशाज्जातः कौ-
त्राऽङ्गुलस्तज्जातऽऽदितक्षणो दोषस्तज्जातदोषः । (शेषोऽन्यत्र)
दशविधदोषाणां मध्ये प्रथमे दोषभेदे, स्या० १० उ० ।

तज्जायसंसद्वचरग-तज्जातसंसृष्टचरक-प्रि० । तज्जातेन देयक-
व्याविरोधिना यत्संसृष्टं हस्ताऽऽदि तेन दीयमानं यश्चरति
तस्मिन्, स्या० ३ उ० १ उ० ।

तज्जाया-तज्जाता-प्रि० । तुल्यजातीयक्रियमायायां परिष्ठाप-
नायाम्, पाच० ४ अ० ।

तज्जिय-तज्जित-न० । एकोनविंशतितमे वन्दनदोषे, वृ० ।

एकोनविंशतितदोषमाह--

एव विकृप्पति एव पसीयति, कट्टसिरो चेव तज्जितं एयं ।

संसिगुक्षिमादीदि व, तज्जेति गुर्वं पणियते ॥

काष्ठघटितशिवदेवताविशेष इवाऽव्यच्यमानो न कृप्यसि, तथा-
व्यच्यमानोऽप्यविशेषकृतया न प्रसीदसीत्येवं तर्जयन् निर्जरसंयन्
यत्र वन्दते तज्जितम् । यदि च मेलापकमध्ये वन्दनकं मां दा-
पयंस्तिष्ठस्याचार्य । परं ज्ञास्यते तथैकाकिं ज्ञयमिप्रायवान्
यदा शीर्षेणाङ्गुल्या वा प्रदेशिनीलक्षणया गुर्वं प्रणिपतन् वन्द-
मानस्तर्जयति, तदा तज्जितम् । वृ० ३ उ० ।

संजीवतच्छरीर-तज्जीवतच्छरीर-न० । स चाऽसौ जीवश्च
सज्जीवः कायाऽऽकारो जूतपारणानसन्देश शरीरम् । जीवश-
रीरयोरैक्ये, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

तज्जीवतच्छरीरवाङ् [ण]-तज्जीवतच्छरीरवादिन्-प्रि० । ना-
स्तिकविशेषे, सूत्र० ।

साम्प्रतं तज्जीवतच्छरीरवादिमतं पुर्यपक्ष्यशाह-

पत्तेभं कसिण्णे आया, जे बाला जे अ पंकिआ ।

संति पिच्चा न ते संति, नऽत्थि सत्तोववाइया ॥ ११ ॥

संजीवतच्छरीरवादिनामयमज्युपगमः-यथा पञ्चज्यो जूतेज्यः
कायाऽऽकारपरिणनेभ्यश्चैन्यमुपगमने, अभिव्यज्यते च, पंकेकं
शरीरं प्रति प्रत्येकमात्मनः कृत्स्नाः सर्वेऽप्यात्मान एवमवस्थि-
ताः । ये बाला अज्ञाः, ये च पण्डिताः सदसद्विवेकज्ञाः ते सर्वे
पृथग् व्यवस्थिताः । न ह्येक एवाऽऽत्मा सर्वव्यापित्वेनाभ्युपगमन-
स्यः बालपण्डितः स्याद्यभागप्रसङ्गात् । ननु प्रत्येकशरीरऽऽश्रय-
त्वेनाऽऽत्मवहुत्वमार्हतानामपीष्टमेवेत्याशङ्क्याऽऽह-नान्ति विद्य-
न्ते यावच्छरीरं विद्यन्ते तदभावे तु न विद्यन्ते । तथाहि-काया-
ऽऽकारपरिणनेषु जूतेषु चैतन्याऽऽविर्भावो जवति, जूतसमुदाय-
विघट्टने च चैतन्यापगमो, न पुनरन्यत्र गच्छेत्तन्यमुपलक्ष्यते ।
तदेव दर्शयति- (पिच्चा न ते संति) प्रेत्य परक्षायेः न ते
आत्मानः सन्ति विद्यन्ते, परलोकानुयायी त्वात्मा शरीराद्भिन्नः
स्वकर्मफलभोक्ता न काश्चिदात्माऽऽस्यः पदार्थोऽस्तीति भावः ।
किमित्येवमन आह-(नऽत्थि सत्तोववाइया) अस्तिशब्दस्ति-
कृतप्रतिरूपको निपातो बहुवचने दृष्टव्यः । तदयमर्थः-न
सन्ति न विद्यन्ते, तदभावे तु न विद्यन्ते, सत्त्वाः प्राणिन उपपा-
त्तेन निवृत्ता औपपातिका जवाद्भवान्तरगामिनो न भवन्तीति
तात्पर्यार्थः । तथाहि तदागमः-"विज्ञानघन एवैतज्यो जूतेभ्यः
समुत्पाद्य तान्येवानु चिन्तयन्तीति, न प्रेत्य संज्ञा अस्तीति ।"
ननु प्रागुपन्यस्मज्जन्वादिनोऽस्य च तज्जीवतच्छरीरवादिनः
को विशेषः ? इत्यत्राच्यते-ज्जन्वादिनो जूतान्येव कायाऽऽ-
कारपरिणतानि धावनयत्ननाऽऽदिकां क्रियां कुर्वन्त्यस्य तु
कायाऽऽकारपरिणतेभ्यो जूतेज्यश्चैन्ययाऽऽस्य आत्मोत्पद्यते-
अजिव्यज्यते च, तेभ्यश्चाभिन्न इत्यर्थं विशेषः ॥ ११ ॥

एवं च धर्मिणोऽभावात्तदस्त्वाप्यभाव इति दर्शयितुमर्ह-

नऽत्थि पुणे च पावे वा, नऽत्थि लोए णो परे ।

सरीरस्स विण्णनेणं, विण्णसो होइ देडिणो ॥ १२ ॥

पुण्यमभ्युदयप्राप्तिलक्षणं, तच्छिपरीतं पापम्, एनज्जयमपि न
विद्यते, आत्मनो धर्मिणोऽज्ञावात् । नदजात्राच्च नास्तं, तोऽस्मा-
होकात् परोऽन्यो लोको यत्र पुण्यपापानुभव इति । अत्रार्थं सू-
त्रकारः कारणमाह-शरीरस्य कायस्य विनाशेन जूतविघट-
नेन, देहिन आत्मनोऽप्यभावो भवति, यतो न पुनः शरीरे
विनष्टे तस्मादात्मा परलोकं गत्वा पुण्यं पापं वाऽनुभवतीत्यतो
धर्मिण आत्मनोऽभावात्तदस्त्वर्थः पुण्यपापयोरप्यभाव इति ।
अस्मिद्वचार्थं बहवो दृष्टान्ताः सन्ति । तद्यथा-यथा जलबुद्बुदो
जलानिरक्रेण नाऽपरः कश्चिद्विद्यते, तथा जूतव्यतिरेकेण नाऽ-
परः कश्चिद्वदामेति । तथा च यथा कडलीस्तम्भस्य चाहस्त्व-
गपनयने क्रियमाणे स्वह्मात्रमिव सर्वे नाऽन्तः कश्चित्सारो-
ऽस्त्वेवंजुतसमुदाये विघटति सति तावन्मात्रं विहाय नान्तः

सारजुनः कश्चिदात्माऽऽस्यः पदार्थं उपलभ्यते । यथा वा अन्नात्
स्राव्यमाणमनद्वयमपि चक्रयुक्तमुपादयति, एवं जूतसमुदायोऽ-
पि त्रिशष्टिक्रियोपेतो जीवप्रान्तिमुत्पादयतीति । यथा च स्वप्ने
वहिर्मुखोऽऽकारतया विज्ञानमनुजृयते, आन्तरेणैव च ह्यमर्थम्, ए-
वमात्मानमन्तरेण तद्विज्ञानं जूतसमुदाये प्राप्नुम्वतीति । तथा
यथाऽऽदर्शो स्वच्छत्वात्प्रतिबिम्बते, बहिःस्थितोऽप्यर्थोऽन्तर्गतो
लक्ष्यते, न चाऽसौ तथा । यथा च प्रीक्षे भौमेनोष्मणा
परिस्पन्दमाना मरीचयो जलाऽऽकारं विज्ञानमुत्पादयन्ति, एव-
मन्येऽपि गर्भधनगराऽऽस्यः स्वस्वरूपेणाऽनयाज्जना अपि तथा
प्रतिजासन्ते, तथाऽऽत्माऽपि जूतसमुदायाऽऽकारपरिणतो सत्त्वां
पृथगन्येव तथा प्रान्तिं समुत्पादयतीति । अमोषां च दृष्टान्तानां
प्रतिपादकानि कान्तसूत्राणि व्याचक्षते । अस्माभिस्तु सूत्रा-
ऽदर्शे चिरन्तनटीकायां चादृष्ट्यात्राक्षिप्तानातीति ॥ ननु च यदि
ज्जन्वादिनिरक्तः काश्चिदात्मा न विद्यते, तत्कृते च पुण्यापुण्ये न,
तत्कथमेतद्वैचित्र्यं घटते ? तद्यथा-काश्चिद्विश्वरोऽप्यने द्रिक्को-
ऽन्यः सुतगोऽगो दुर्गमः सुखी दुःखी सुरूपो मन्दरूपो व्या-
धितो नीरोगीत्येवंप्रकारा विचित्रता किनियन्तेति ? अत्रोच्य-
ते, स्वभावात् । तथाहि-कुर्वाचिच्छिलाशकले प्रतिमाकूपं विद्यते,
तच्च कुहूमागरुचन्दनाऽऽदिविधेयनानुजोगमनुभवति, धूपाऽऽद्या-
मोदं च, अन्यसिस्तु पाषाणखण्डे पादङ्गालनाऽऽदि क्रियते, न च
तयोः पाषाणखण्डयोः शुभाशुभे स्तः, यदुदयास्त तादृगवस्था-
विशेष इत्येवंस्वभावाज्जगद्वैचित्र्यम् । तथाचोक्तम्-'कण्टक-
स्य च तीक्ष्णतं, मयूःस्य विचित्रता । वणाश्च नाघचूडानां,
स्वप्नावेन भवन्ति हि ॥ १ ॥' इति । तथावच्छरीरवादिमतं
गतम् ॥ १२ ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

साम्प्रतं तज्जीवतच्छरीरवादिनो मनं निरात्रिकीपुंराह-

जे ते उ वाइणो एवं, लोए तेमिं कओ सिया ?

तमाओ ते तमं जंति, मंदा आरंभनिस्सिया ॥ १४ ॥

ये तावच्छरीराऽऽप्यन्तरिकाऽऽत्मवादिनः एवं पूर्वोक्तयुक्त्या
भूताव्यतिरिक्तमात्मानमभ्युपगमयन्तस्ते निराक्रियन्ते-तेषां शो-
कक्षतुर्गतिभवरूपः सुतगदुर्भगसुरूपकुरूपेभ्यश्चरद्वारिच्छादग-
त्या जगद्वैचित्र्यरूपाः कुतः स्यात् ? आत्मानङ्गीकारे पुण्य-
पापज्ञाये कथं विश्ववैचित्र्यमित्यर्थः ? ते च नास्तिकारस्तम-
सोऽज्ञानरूपात् तत्रां यान्ति ज्ञानाऽऽवरणाऽऽजुनाः पुनर्ज्ञानाऽऽश्र-
णरूपं तमः प्रविशन्ति । भयवा-सद्विवेकप्रभ्यंस्तिवात्तमो दुःखं,
तस्मात्तमो महादुःखं यान्ति, यतस्ते मन्दा जराः परलोकानिर-
पेक्षत्वाच्चऽऽरम्भनिश्चिताः (सूत्र० ६० १ श्रु० १ अ० १ उ०)
तत्र यच्चैस्तावदुक्तम् । यथा-न शरीराद्भिन्नोऽस्त्यामेति । तद-
संगतम् । यतस्तत्प्रसाधकं प्रमाणमस्ति । तच्चैदम्-विद्यमानक-
र्तृकमिदं शरीरम्, आदिमत्प्रतिनियताऽऽकारकत्वात्, इह यद्य-
दादिमत्प्रतिनियताऽऽकारं तत्तद् विद्यमानकर्तृकं दृष्टम् । यथा
घटः, यच्चविद्यमानकर्तृकं तदादिमत्प्रतिनियताऽऽकारमपि
न भवति, यथाऽऽकाशम् । आदिमत्प्रतिनियताऽऽकारस्य च स-
कर्तृत्वेन व्याप्तः व्यापकनिवृत्तौ व्याप्यस्य विनिवृत्तिरिति
सर्वत्र योजनीयम् । तथा विद्यमानाधिष्ठातृकाणीन्द्रियाणि,
करणत्वात्, यद्यदिह करणं तत्तद् विद्यमानाधिष्ठातृकं दृष्ट-
म्, यथा-दृष्टाऽऽदिकमिति । अधिष्ठानारमन्तरेण करणत्वा-
नुपपत्तिः, यथाऽऽकाशस्य । हृद्योकाणां चाधिष्ठाताऽऽत्मा, स च
तेज्योऽन्य इति । तथा विद्यमानाधिष्ठातृकमिदमिन्द्रियविषय-

कदम्बकम्, आदानाऽऽदेयमज्ञावात् । इह यत्र यत्राऽऽदानाऽऽ-
देयमज्ञावत्तत्र तत्र विद्यमान आदाता ग्राहको रणः । यथा
संश्लेषकाऽऽयविद्यमानोऽस्मिन्मित्रोऽयम्कार इति । यथात्रैन्द्रियैः
स्वरूपविषयाणामादाना ग्राहकः स तद्विज्ञातश्चास्तेति । तथा वि-
द्यमानभोक्तृकमिदं शरीरं, भोक्तृत्वाद्, आदानाऽऽदेयवत् । अत्र च
कुलाज्ञाऽऽदीनां मूलत्वात्तत्त्वसंज्ञानत्वदर्शनादाम्नाऽपि तथैव
स्यादिति धर्मविशेषविपरीतमाधनत्वेन विरुद्धा शङ्का न
विद्येया । संसारीण आत्मनः कर्मणा सहान्यान्यानुबन्धतः क-
यश्चिन्मूलत्वाऽऽयव्युपगमादिति । तथा यदुक्तम्—“नास्ति स-
र्वत्र औपपातिकः” इति । तदप्युक्तम् । यतस्तद्वर्जतावला-
कस्य यः स्तनान्जलायः सोऽन्याभिलाषपूर्वकः, अभिलाषत्वात्,
कुमारान्जलापवत् । तथा बाह्यविज्ञानमप्यविज्ञानपूर्वकं, विज्ञान-
त्वत्, कुमारविज्ञानवत् । तथा हि—यद्वर्जतावलाकऽपि यावत्स
पद्यायं स्तन इत्येवं नावधारयति, नावप्रोपरतद्विदो मुक्तमप्य-
ति स्तने इत्यतोऽस्ति बालके विज्ञानलेशः, स चान्यविज्ञानपू-
र्वकः । तथाऽप्यद्विज्ञानं भवान्तरविज्ञानं, तस्यादास्ति सत्य औ-
पपातिक इति । तथा यद्विहितम्—“विज्ञानघन एतेभ्यो भूने-
भ्यः समुत्थाय तान्येवानु विनश्यतीति ।” तत्राप्ययमर्थः—वि-
ज्ञानघनो विज्ञानपिण्ड आत्मा भूनेभ्य उत्थायेति प्राक्कन-
कर्मवशात्तथाविधकायाऽऽकारपरिणने भूतसमुदाये नद्वारेण
स्वकर्मफलमनुभूय पुनस्तद्विनाशे आत्माऽपि तदनु नेनाऽऽकारे-
ण विनश्यत्परपर्यायान्तरेणोत्पद्यते, न पुनस्तैरेव सह विन-
श्यतीति । तथा यदुक्तम्—धर्मिणोऽनायासकर्मणोः पुण्यपा-
पयोरभाव इति । तदप्यसमीचीनम् । यतो धर्मा तावदन्त-
रोक्तिरुद्वेगकेन साधितः, नस्तद्धर्मो च तद्धर्मयोः पुण्यपापयो-
रपि सिद्धिरवसेया, जगद्वैविध्यदर्शनाच्च । यत्तु स्वभावमा-
धित्योपलक्षकं दृष्टान्त्येतोऽप्यस्तं, तदपि तद्धर्मकर्मवशा-
देव तथा नया संवृत्त इति दुर्निवारः पुण्यापुण्यसङ्गाव इति ।
येऽपि यद्वचः कदलीस्तम्भाऽऽद्यो दृष्टान्ता आत्मनोऽभावसाध-
नायोपपन्नाः, तेऽप्यभिहिततीत्याऽऽत्मनो ज्ञानव्यतिरिक्तस्य पर-
लोककथायिनः सारजुनस्य साधितत्वात् केचन भवन्तो वाचाल-
तां प्रयापयन्ति । इत्यस्तमितिप्रसङ्गेन । शेषं यत्र विमिश्रितेऽनुनेति-
सदेवं तेषां भूतव्यतिरिक्ताऽऽत्मनिहववादित्वां योऽयं लोकश्च-
तुर्गतिकसंसारो जगद् भवान्तरगतिसङ्घः प्राक् प्रसाधितः सु-
भगदुर्भगसुरूपमन्दरुपेश्वरदारिद्र्याऽऽदिगत्या जगद्वैविध्यल-
क्षणश्च, स एवंज्ज्ञां लोकस्तेषां कुतो भवेत् ? कयोपपत्त्या घ-
टेत् ? आत्मनोऽनभ्युपगमात् किञ्चिदित्यर्थः । ते च नास्ति-
काः परलोककथायि जीवाऽनभ्युपगमेन पुण्यापापयोश्चाभावमा-
धित्य यत्किञ्चनकारिणोऽज्ञानरूपात्तमसः सकाशादन्यत्तमो
यान्ति—न्योऽपि ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिरूपं मदस्तरं तमः सांच-
न्वन्तीत्युक्तं भवति । यदि वा—तम इव तमो दुःखसमुदातेन स-
दसद्विधेकप्रध्वंसित्वाद् यातनास्यानम् तस्याद्वंज्ज्ञात्तमसः पर-
तरं तमो यान्ति । सतमनरकपृथिव्यां रौरवमहारौरवकावम-
हाकाशाप्रतिष्ठानाऽऽख्यं नरकाऽऽवासं यान्तीत्यर्थः । किमिति ?
यतस्ते मन्दा जन्मा मूर्खाः सत्यपि युक्त्युपपत्ते आत्मन्यसदभि-
निवेशात् तदभावमाधित्य प्राण्युपमर्दकारिणि विवर्कजननि-
न्दिते आरम्भे व्यापारे निश्चयनानतरां चाधिताः संख्याः पुण्य-
पापयोरजाव इत्याधित्य परलोकनिरपेक्षयाऽऽस्मिन्निःश्रिता इति ।
यत्र ० १ यत्र ० १ यत्र ० १ यत्र ० १ ।

तं जहा—उष्टं पादतन्ना, अष्टे केसगमत्यया, तिरियं तय-
परियंते जीवे, एस आयापजवे कमिणे, एस जीवे जीवति,
एस मए णो जीवइ; सरीरे धरमाणे धरइ, विण्हम्मि य
णो धरइ, एयं तं जीवियं जवति, आदहणाए परेहि निजइ,
अगणिज्जामि ए सरीरे कनोतवन्नाणि अट्टीणि भवंति, आ-
संदं पंचमा पुरिसा गामं पचागच्छंति, एवं अमंते अमंविज्ज-
माणे, जेसि [तं असंते अमंविज्जमाणे] तेसि तं सुयक्खायं
भवति । अन्नो भवति जीवो, अन्नं सरीरं, तम्हा ते एवं नो वि-
पन्निदंति—अयमाउसो ! आया दीहे ति वा, हस्मे ति वा, प-
रिमंन्ने ति वा, वट्टे ति वा, तंसे ति वा, चउरंमे ति वा, आयते
ति वा, छंसेमि ति वा, अट्टंसे ति वा, किण्हे ति वा, णीळे
ति वा, लोहियठालिहमुक्किन्ने ति वा, मुग्गिगंधे ति वा, दु-
ग्गिगंधे ति वा, तिचे ति वा, कणुए ति वा, कसाए ति वा,
अंविन्ने ति वा, महुरे ति वा, कल्लने ति वा, मउए ति वा,
गुहए ति वा, झहुए ति वा, साए ति वा, उसिणे ति वा,
निच्छे ति वा, लुक्खे ति वा, एवं असंते असंविज्जमाणे
जेसि तं सुयक्खायं जवति—अन्नो जीवो, अन्नं सरीरं,
तम्हा ते णो एवं उवज्जंजंति ॥ १५ ॥

तद्यथा—ऊर्ध्वमुखि पादतलात्, अधश्च केशाग्रमस्तकात्, तिर्यक्
च त्वरूपयन्तो जीवाः । एतदुक्तं भवति—यदेतच्छरीरं, स एव
जीवो, नैनस्माच्छरीराद्व्यतिरिक्तोऽस्त्वयामेतत्तत्प्रमाण एव
भवत्पसाधित्वेवं च कृत्यैव आत्मा योऽयं कायोऽयमेव च तस्या-
ऽऽत्मनः पर्ययः, कृत्स्नः सम्पूर्णः पर्यायोऽवस्थावक्षेपः, तस्मिन्
कायामन्यथास्ते तदव्यतिरेकात् जीवोऽप्यवान एव भवति ।
एव च कायो यावन्तं कालं जीवदेविकृत आस्ते, तावन्तमेव
कालं जीवोऽपि जीवतीत्युच्यते, तदव्यतिरेकात् । तथैव कायो
यदा मृतो विकारजायमवति, तदा जीवोऽपि न जीवति, जीव-
शरीरयोरेकाऽऽत्मकत्वात् । यावदिदं शरीरं पञ्चभूताऽऽत्मकम-
व्यङ्गं धरति, तावदेव जीवोऽपीति । तस्मिन् विनष्टे सत्येकस्यापि
भूतस्यान्यथाज्ञाये विकारे सति जीवस्यापि तदात्मनो वि-
नाशः, तदेवं यावदेतच्छरीरं वातपित्तस्लेष्माऽऽधारं पुर्वस्वभावा-
दप्रच्युतं तावदेव तज्जीवस्य जीवितं भवति । तस्मिन् विनष्टे
तदात्मा जीवोऽपि विनष्ट इति कृत्वा आ दहनायाऽऽत्ममन्ताद्-
हनार्थं इमंशानाऽऽदौ बोधने, यतोऽसौ तस्मिन् शरीरेऽग्नि-
प्रापिते कपोतवर्णान्यस्थानि केवलमुपलभ्यन्ते, न तदतिरिक्तो-
ऽपरः कश्चिद्विकारः समुपलभ्यते, यत आत्मास्तिस्वशङ्का स्या-
त् । ते च तद्वान्धवा जघन्यतोऽपि चम्वारः । आसन्दी मञ्चकः,
स पञ्चमो येषां ते आसन्दीपञ्चमाः पुष्पाः, तं कायमग्निना ध्माप-
यित्वा पुनः स्वप्राप्तं प्रत्यागच्छन्ति । यदि पुनस्तत्राऽऽत्मा निज-
शरीराक्रिञ्चः स्यात्ततः शरीराक्रिञ्चत्वं दृश्येत । न चोपलभ्यते,
तस्माज्जीवस्तदेव शरीरमिति स्थितम् । तदेवमुक्ततीत्याऽसौ
जीवोऽसन्नविद्यमानस्तत्र तिष्ठन् गच्छंश्चासंवेद्यमानो येषामयं
पञ्चस्तेषां तत्स्वात्त्वात् भवति, येषां पुनरन्यो जीवोऽन्यच्छरी-
रमेवंज्ज्ञो—अप्राणक एवाभ्युपगमस्तस्मात् स्वयम्भूताः प्रवर्त्त-
माना एवमिति चक्ष्यमाणं तेनैव विप्रतिषेद्यन्ति जानन्ति ।

वधया-आयुष्मन् ! शरीराद् बहिर्भ्युपगम्यमानः किंप्रमाणकः स्यादिति वाच्यम् । तत्र किं दीर्घः शरीरात्मांश्चरः, उन् ह्रस्वोऽङ्गुष्ठश्यामाकतद्गुह्याऽऽदिपरिमाणो वा ? तथा संस्थानानां परिमण्डलाऽऽदीनां मध्ये किंस्थानः, तथा कृष्णाऽऽदीनां वर्णानां मध्ये कतमवर्णवर्ती, तथा किंगन्धः, वर्णां रसानां मध्ये कतमरसवर्ती ? तथाऽष्टानां स्पर्शानां मध्ये कतमो बः स्पर्शो वचंते ? तदेवं संस्थानवर्णगन्धरसस्पर्शान्यरूपतया कथमप्यसावगृह्यमाणोऽसन्नसौ तथाऽपि केनाऽपि प्रकारेणास्त्रेयमानोऽपि वेपां तत्स्वरूपात् भवति । यथाऽन्यो जीवोऽन्यच्छरीरकर्मित्यप्यपकृष्टस्मात्पृथगविद्यमानत्वात् शरीरात्पृथगात्मवादिनो नैवं वक्ष्यमाणोऽस्याऽऽत्मानमुपवृज्यते ॥ १५ ॥

से जहाणामए केइ पुरिसे कोसीओ असिं अभिनिव्वट्टिता णं उवदंसेज्जा-अयमाउसो ! असी, अयं कोसी, एवमेव णत्थि केइ पुरिसे अजिनिव्वट्टिता णं उवदंसेत्तारो-अयमाउसो ! आया, इयं सरीरं । से जहाणामए केइ पुरिसे मुंजाओ इभियं अनिनिव्वट्टिता णं उवदंसेज्जा-अयमाउसो ! मुंजे इयं इभियं, एवमेव नत्थि केइ पुरिसे उवदंसेत्तारो-अयमाउसो ! आया, इयं सरीरं । से जहाणामए केइ पुरिसे मंजाओ अट्ठि अजिनिव्वट्टिता णं उवदंसेज्जा-अयमाउसो ! मंसे, अयमट्ठी, एवमेव नत्थि केइ पुरिसे उवदंसेत्तारो-अयमाउसो ! आया, इयं सरीरं । ने जहाणामए केइ पुरिसे करयत्ताओ आमलकं अजिनिव्वट्टिता णं उवदंसेज्जा-अयमाउसो ! करतंसे, अयं आमलए, एवमेव णत्थि केइ पुरिसे उवदंसेत्तारो-अयमाउसो ! आया, इयं सरीरं । से जहाणामए केइ पुरिसे तिन्नेहिदो तिन्ने अजिनिव्वट्टिता णं उवदंसेज्जा-अयमाउसो ! तेल्लं, अयं पिन्नाए, एवमेव जाव सरीरं । से जहाणामए केइ पुरिसे इक्खुत्तो खोतरसं अभिनिव्वट्टिता णं उवदंसेज्जा-अयमाउसो ! खोतरमे, अयं खोए, एवमेव जाव सरीरं । से जहाणामए केइ पुरिसे अरण्णो अणिं अजिनिव्वट्टिता णं उवदंसेज्जा-अयमाउसो ! अरण्णं, अयं अणी, एवमेव जाव सरीरं । एवं असंते असंथिज्जमाणे जेसिं तं सुयवत्तायं जव-ति-तं जहा-अन्नो जीवो, अन्नं सरीरं, तम्हा ते मिच्छा । १६ । तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः कोशतः परिवारादसि खल्वभिनिर्वर्त्य समाकृष्यान्वेषामुपदर्शयेत् । तद्यथा-अयमायुष्मन् ! असिः खल्वोऽयं च कोशः परिवारः, एवमेव जीवशरीरयोरपि नास्त्युपदर्शयिता । तद्यथा-अयं जीवः, इहं च शरीरमिति, न चास्त्येवमुपदर्शयिता कश्चित्तः कायाश्च भिन्नो जीव इति । अस्मिंश्चार्थे बहवो दृष्टान्ताः सन्तीत्यनेन दर्शयितुमाह । तद्यथा चा-कश्चित्पुरुषो सुखात् वृणविशेषात् (इति यं ति) तद्वर्जमूतां शलाकां पृथक्कृत्य दर्शयेत् । तथा मांसादस्थिः, तथा करनलादामलकम्, तथा दध्ने नवनीतम्, तिष्ठेभ्यस्तैवमिति; तथेहो रत्नं, तथाऽरणी-

तोऽभिनिर्वर्त्य दर्शयेत् । एवमेव शरीराद् जीवमिति न चास्त्येवमुपदर्शयिताऽतोऽसन्नात्मा, शरीरात्पृथगसंवेद्यमानश्चेति । प्रयोगश्चात्र-सुखदुःखनाकपरलोकायाथी नास्त्यात्मा, तिष्ठशश्चिद्यमानेऽपि शरीरके पृथगनुपपन्नधेः, घटाऽऽत्मवत्, अतिरेकेण च कोशस्तद्भवत् । तदेवं युक्तिभिः प्रणिपादितोऽप्यात्मा भवेत्, येषां पृथगात्मादिना स्वदर्शनानुरागादेन तत्स्वरूपात् भवति । तद्यथा-अन्यो जीवः परलोकानुयायी अमूर्तोऽन्यच्च तद्भववृत्तिमूर्तिमच्छरीरमेतच्च पृथक् नोपलभ्यते । तस्मात्तान्मथ्या-यैः कैश्चिदुच्यते यथाऽस्यात्मा परलोकानुयायीति ॥ १६ ॥

से इता तं हण्ह, खण्ह, थण्ह. उह्ह, पय्ह, आलुं प्ह, बिंलुं प्ह, सहासकरेह, विपगमुनह, एतावं ताव जावे, णत्थि परलोए वा, ते णो एवं विप्पनिवेदंति-तं जहा-किरियाइ वा अकिरियाइ वा सुक्कमेइ वा उक्कमेइ वा क्कहाणंइ वा पावणइ वा साहुइ वा असाहुइ वा सिद्धाइ वा अभिद्धाइ वा निगणइ वा अनिरणइ वा, एवं ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंजेहिं विरूवरूवाइं कामभोगाइं समारभंति भोगणाए ॥ १७ ॥

एतदध्यवसायी च स लोकायतिकः स्वतः प्राणिनामेकेन्द्रियाऽऽदीनां हम्ना व्यापादको भवति, प्राणातिपाने दोषाभावमभ्युपगम्याऽन्येषामपि प्राणयुगलकारणामुपदेशं ददाति । तद्यथा-प्राणिनः खट्वाऽऽदिना घातयंत, पृथिव्यादिकं स्वनतं त्यादिसुगमम् । यावदेतावानेव शरीरमात्र एव जीवस्ततः परलोकानुयायिनाऽपि परलोकोऽनस्तदज्ञावाच्यं यथेष्टमासत । तथा चोक्तम्-“ पिव खाइ च साधु शोभने ! यदतीतं वरणात्ति ! तन्न ते । न हि भोक् ! गतं निवर्त्तते, समुदयमात्रमिदं केनवरम् ” ॥ १८ ॥ तदेवं परलोकयायिनो जीवस्याऽभावाच्च पुण्यपापे स्तः, नापि परलोक इत्येवं येषां पक्वस्ते लोकायतिकास्तज्जीवतच्छरीरवादिनो, नैवैतद्वक्ष्यमाणं प्रतिवेदयन्ति अभ्युपगच्छन्ति । तद्यथा-क्रियां वा सदनुष्ठानाऽऽत्मिकाम्, अक्रियां वा असदनुष्ठानरूपाम् । एवं नैव ते विप्रतिवेदयन्ति-यदि हि आत्मा तत्क्रियावाच्यं कर्मणो भोक्ता स्यात्ततः पापभयात्सदनुष्ठानचिन्ता स्यात्, नदभावाच्च सत्क्रियादिचिन्ताऽपि दुरोत्साहस्तैव । तथा सुकृतं दुष्कृतं वा कल्याणमिति पापमिति वा साधुकृतमसाधुकृतमित्यादिका चिन्तैव नास्ति । तथाहि-सुकृतानां कल्याणविपाकिनां साधुनाऽऽवस्थानं, दुष्कृतानां च पापविपाकिनामसाधुत्वेनावस्थानमेतदुक्तमपि सत्यात्मनि तत्फलभुजि संभवति, तदभावाच्च कुतोऽनर्थकौ हिताहितप्राप्तिपरिहारौ स्याताम् ? । तथा सुकृतेन कल्याणेन साध्वनुष्ठानेनाशेषकर्मकृत्तुपा सिद्धिः, तथा दुष्कृतेन पापानुबन्धिना असाध्वनुष्ठानेन नरको, नरके वा तिथेकुरामरगतिलक्षणं स्यादित्येवमात्मिका चिन्तैव न जयेत्, तदभावाच्चऽऽत्मसद्भावस्यानभ्युपगमादिति भावः । पुनरपि लोकायतिकानुष्ठानदर्शनायाऽऽह- (एवं ते इत्यादि) एवमनन्तरोक्तेन प्रकारेण ते नास्तिका आत्माभावं प्रतिपाद्य विरूपं नानाप्रकारं रूपं स्वरूपं येषां ते, तथा कर्मसमारम्भाः साध्वानुष्ठानरूपाः पशुघातमांसभक्षण-सुरापाननिर्लाब्धनाऽऽदिकाः, तैरेवंचूतैर्नानाविधैः कर्मसमारम्भैः कृषीबलानुष्ठानाऽऽदिभिर्विरूपकान् कामभोगान् समारजन्ते समाददति तदुपजोगार्थमिति ॥ १९ ॥

साम्प्रतं तज्जीवतच्छरीरवाङ्मत्तमुपसंजिघृक्षुः प्रस्ता-
धमारच्यग्राह-

एवं चेगे पागन्धिया लिङ्गस्वम् मामगं धर्मं पञ्चैति, तं
सहस्रमाणा तं पत्नियमाणा तं रोयमाणा साहु मयक्त्वाए
समणे ति वा माहणे ति वा कामं खलु आउमो ! तुमं पूयया-
मि । तं जहा-अमणेण वा पाणेण वा स्वाग्नेण वा साग्नेण
वा बत्येण वा पग्निगाह्येण वा कंचलेण वा पायपुंछलेण
वा, तत्येगे पूयणाए समाउद्दिंसु, तत्येगे पूयणाए नि-
काइंसु ॥ १८ ॥

मूर्तिमतः शरीरादन्त्यदमूर्ते ज्ञानमात्मन्नुभूयते, तस्य चामूर्ते-
नैव गुणिना जाय्यमतः शरीरात्पृथग्भूतं मात्माऽमूर्तं ज्ञानवत्त-
दाधारभूतोऽस्मीति । न चात्माऽभ्युपगममन्तरेण तज्जीवनच्छ-
रीरवाङ्मत्तः किञ्चिद्विचार्यमाणं मरणमुपपद्यते । इत्यन्ये च तथा-
जून एव शरीरे स्त्रियमाणा मृताश्च । कुतः समागतोऽहं, कुत्र
चेदं शरीरं परित्यज्य यास्यामि !, तथेवं मे शरीरं पुराणं कर्मत्वध-
माधिकाः शरीरात्पृथग्भावेनाऽऽमूर्तिं संप्रत्यया अनुनूयन्ते । त-
देवमपि स्वानुभवसिद्धेऽप्यात्मनि एके केचन नास्तिकाः पृथक्
जीवास्त्वन्मत्तमध्वधानाः प्रागल्भिकाः प्रागल्भ्येन चरन्ति, घृष्ट-
तामापन्ना अभिदधति । तद्यथा-अन्मात्मा शरीरतत्पृथग्भूतः
न्यासतः संस्थानदर्शणान्धरसम्पशान्यतमगुणोपेतः स्यात् । न
च ते घराकाः स्वदेशाननुरागाभ्यन्तमसाऽधृतदृष्ट्य एतद्विद-
न्ति । तथा-मूर्तेऽस्यां धर्मो, नामूर्तेऽस्य, न हि ज्ञानस्य संस्था-
नाऽऽद्यो गुणाः संमत्तयन्ते । न च तत्तदज्ञायेऽपि नास्तीत्येवमा-
त्माऽपि संस्थानाऽऽदिगुणरहितोऽपि विद्यत इति । एवं युक्तियुक्त-
मप्यवमानं धाष्टर्धाष्टभ्युपगच्छन्ति । तथा निष्कम्प च स्वद-
र्शनार्वाहितां प्रव्रज्यां गृहीत्वा नाभ्यो जीवः शरीराद्विद्यत इ-
त्येवं यो धर्मो मदीयाभ्यमित्येवमभ्युपगम्य स्वतोऽपरेणां च न
तथाजूनं धर्मं प्रतिपादयन्ति, यद्यपि लोकायतिकानां नास्ति दी-
क्षाऽऽदिकं, तथाऽप्यपरेण शाक्याऽऽदिना प्रव्रज्याविधानेन प्र-
व्रज्य पश्चाद्वैकायतिकमधीयानस्य तथाविधपरिणनेस्तदेवा-
भिहितमतनो मामकोऽर्थं धर्मः स्वयमभ्युपगच्छन्त्यन्येषां च प्र-
क्षापयन्ति । यदि वा-नीलपटाऽऽद्यभ्युपगन्तुः काश्चिदन्त्येव प्रव-
न्याविशेष इत्यदोष इति । साम्प्रतं तत्प्रतिज्ञापिनाशेषन्या-
पारमाधिकृत्याऽऽह- (तं सहस्रमाणे इत्यादि) न नास्तिकवापु-
पन्यस्तं धर्मं विषयिणामनुकूलं श्रद्धाणाः स्वमतावतिशयेन रो-
च्यन्तस्तथा प्रतिपादयन्तोऽवितथभावेन गृह्यन्तस्तथा तत्र रक्षि-
कुर्वन्तस्तथा साधु शोभनमेतद्यथा स्वाकथातं यथाऽवस्थितो
जवतो धर्मोऽन्यथा सति हिंसाऽऽदिप्रवर्तमानः परलोकाभ-
यात्तुक्त्वाधनेपुंसां समयाऽऽदिप्रवृत्तिं कुर्वन्तो मनुष्यजन्मफ-
लवजिता भवेयुः । ततः शोभनमकारि भवता हे धर्मण ! ब्राह्म-
ण ! इति वा यद्यं तज्जीवतच्छरीरधर्मोऽस्माकमावेदितः,
काममिष्टं तदस्माकं धर्मकथनम् । बहुधाश्वो वाक्पयावकुले ।
हे आयुष्मन् ! त्वया ययमभ्युपगताः कार्पटिकैस्तार्थिकैर्विचि-
ताः स्फुरिति । तस्मादुपकारिणं त्वां भवन् पूजयाभ्युपगमामि
किञ्चिदायुष्मतो जगवतः प्रत्युपकारं करोमि । तदेव दर्शयति ।
तद्यथा- (मसणेत्यादि) सुगमम् । यावत्प दपुञ्जनकमिति ।
उत्रैके पूर्वोक्त्या पूजया पूज्यां वा (समाउद्दिंसु चि) समा-

पूजाः प्रदीभूतास्ते राजानः पूजां प्रति प्रवृत्तास्तदुपदेश्यारो-
चा पूजामभ्युपगम्याः सन्त्यस्तं राजादिकं स्वदेशीनप्रतिपन्नमेके
केचन स्वदर्शनस्थित्या हिताहितप्राप्तिपरिहारेषु निकाचि-
तवन्तो नियमिनवन्तः । तथाहि-भवतेहं तच्छरीरमित्यभ्युपग-
म्यन्यन्यो जीवोऽन्यच्च शरीरमित्येतत् परित्याज्यम्, अनुष्ठा-
नमपि एतदुपमेतद्विधेयमित्येवं निकाचितवन्त इति ॥ १८ ॥

पुन्यमेव तेषां नायं जवति-समणा जविस्सामो अण-
गारा अकिंचणा अपुत्ता अपम् परदत्तजोऽणो भिक्खु-
णो पावं कम्मं णो करिस्सामि समुट्ठिए ते अप्पणो अ-
प्पणिविरया जवन्ति, सयमाइयन्ति, अचे वि आदियावैति,
अजं पि आयंतं तं समणुजाणंति, एवमेव ते इत्येकामभो-
गं हि मुच्चिया गिष्सा गदिया अज्जोववन्ना लुप्पा राग-
हंसवसट्ठा ते णो अप्पाणं समुच्छेदंति, ते णो परं समु-
च्छेदंति, णो अष्ठाइ पाणाइं जूताइं जीवाइं सत्ताइं समु-
च्छेदंति, परीणा पुन्यसंजोगं आयरियं भगं अमंपचा
इति ते णो हवाए णो पाराए अंतरा कामजोगेसु विस-
आ इति पढे पुरिसजाए तज्जीवतच्छरीरए ति आ-
हिए ॥ १९ ॥

तत्र ये भागयताऽऽदिकं लिङ्गमभ्युपगताः पञ्चाष्टोकायतप्रत्य-
भवेण लोकायताः संघृष्टाः, तेपामादौ प्रव्रज्याप्रवृत्त्यकाल एव-
तत्परिज्ञातं भवति । तद्यथा-परित्यक्तपुत्रकलत्राः भ्रमणा यतयो
प्रविष्यः, अनगारा गृहरहिताः, तथा निष्कञ्चनाः किञ्चन क-
स्यं तद्वहिताः, तथाऽप्यश्वो गोमहिष्यादिरहिताः, परदत्तजोऽजिनः
स्वतः पचनपाचनाऽऽदिक्रियारहितस्यात्, भिक्षणशीला निक्षुब्धः,
किपद्वद्व्यते-अन्यदपि यत्किञ्चित्पापं सावधं कर्मानुष्ठानं तत्सर्वं
न करिष्यामीत्येवं सप्रगुप्तानेनोपाय पूर्व पञ्चाष्टोकायतिक-
मुपगता आत्मनः स्वतः कर्मभ्योऽप्रतिविरता भवन्ति । विरत्य-
भावेऽपि यत्कुर्वन्ति तदृश्यति । पूर्व सावधाऽऽरम्भाच्चित्सि वि-
धाय नीलपटाऽऽदिकं च लिङ्गमास्थाय च स्वयमात्मना सावध-
मनुष्ठानमाददते स्वीकुर्वन्ति, अन्यान्यप्यादापयन्ति ग्राहयन्ति,
अन्यमप्यादानं परिग्रहं स्वीकुर्वन्तं समनुजानन्ति । एवमेव पूर्वो-
क्तप्रकारेण स्त्रीप्रधानाः स्त्रियोपलक्षिता वा, काम्यन्त इति कामाः,
लुज्यन्त इति जोगास्तेषां सातवक्त्रतयाऽजितेन्द्रियाः सन्तः, ते-
षु कामजोगेषु मूर्तिना एकीभावतामापन्ना गृह्याः काहुनवन्तो
प्रथिता अववक्षा अभ्युपगम्या आधिक्येन भोगेषु, लुब्धा राग-
द्वेषात् रागद्वेषवशायाः कामजोगान्धा वा, त एवं कामभोगेषु
आभववक्षाः सन्तो नात्मानं संसारकर्मपाशाद्वा समुच्छेदय-
न्ति मोक्षयन्ति, नाऽपि परं सदुपदेशदानतः कर्मपाशावपाशितं
समुच्छेदयन्ति कर्मबन्धात् शोध्यन्ति, नाप्यन्यान् दशविधप्राणव-
त्तिनः प्राणान् प्राणिनः, तथा चाऽभूचन् भवन्ति प्रविष्यन्ति च मू-
तानि, तथा वा आयुष्कधारणाजीवास्ताम्, तथा सत्त्वांस्तथाविध-
वीर्यान्तरायङ्गयोपशमाऽऽदादितवीर्यगुणोपेतास्तान् समुच्छे-
दयन्ति, असदभिप्रायप्रवृत्तत्वात् । ते चैवंविधास्तज्जीवतच्छ-
रीरवाङ्मो लोकायतिका अजितेन्द्रियतया कामजोगावसक्ताः
पूर्वसंयोगात्पुत्रदाराऽदिकात्प्रवृत्तिः प्रवृत्ता, आराद् याताः
सर्वदेयधर्मस्य इत्यायो मागः सदनुष्ठानरूपः, तमसंप्राप्ता इ-
त्येवं पूर्वोक्त्या नीत्या येहिंसाऽऽभ्युपगम्योक्तद्वयवदनुष्ठानमहा

अन्तरात्र एव भोगेषु विषणास्तिष्ठन्ति । न विवाङ्मनं पाण्डुरी-
फोत्तेपणाऽऽदिकं कार्यं प्रसाधयन्तीति । अयं च प्रथमः पुरुष-
स्तज्जीवतच्छरीरवादी परिसमाप्त इति ॥ १६ ॥ सूत्र० १ शु०
४ अ० २ उ० ।

तज्जेमाण-तर्जयत्-त्रि० । ज्ञास्यथ रे । यन्ममेदं घचनं दत्स्वेत्येवं
भीषयति, विपा० १ शु० १ अ० ।

तटाग-तमाग-पुं० । तम-नि० । "चूलिकापैशाचिके तृतीयतु-
र्थयोराद्यद्वितीयौ" ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति चूलिकापैशाचिके
आपायां ङकारस्य टकारः । औ० ।

तटाक-पुं० । तटमकति । 'अक' वक्रगतौ, अण्, तडागे, जडा-
शयभेदे, वाच० ।

तमाक-पुं० । ताडयते आहन्यते तटोऽनेन । 'तम'-आफन् । नि० ।
जलाऽऽशयभेदे, तडागे च । वाच० ।

तट्टिया-तट्टिका-स्त्री० । योऽङ्कानां धर्मोपकरणभेदे, आचा० १
शु० २ अ० ५ उ० ।

तट्टी-देशी-वृत्तौ, दे० ना० ५ वर्ग १ गाथा ।

तट्ट-तटस्थ-त्रि० । तस्मिन् तिष्ठतीति तटस्थः । तस्मिन् स्थिते,
आचा० १ शु० १ अ० ३ उ० ।

तट्ट-न० । घट्टिते, सूत्र० १ शु० ७ अ० ।

तट्टा-त्वष्टृ-पुं० । चित्रानक्षत्राधिष्ठातरि देवे, अनु० । "दो
तट्टा ।" स्था० २ भा० ३ उ० । जं० । पा० । त्वष्टुरपत्ये, घृष्टा-
सुत्रे, पुं० । संज्ञानाम्नां स्वरूपलक्ष्यम्, स्त्रीयां ङीप् । त्वष्टादे-
वताधिष्ठातृचिह्नानक्षत्रे, वाच० ।

तट्ट-तट्ट-त्रि० । तट्ट-अच् । वाच० । कृष्टे, आचा० १ शु० २
अ० ३ उ० । नि० चू० । समीपवर्तिनोऽन्युन्नतप्रदेशे, रा० । न-
द्यास्तीरे च । अमरमते-स्त्रियां ङीप् । वाच० ।

तट्ट-धा० । उच्छ्राये, ऋदि० । वाच० ।

तट्ट-धा० । आदितौ, वाच० ।

तट्ट-धा० । विस्तृतौ, तना०-उन्न-सक०-केट् । वाच० । "त-
मेस्तम-तट्ट-तट्ट-विरह्याः" ॥ ७ । ४ । १३७ ॥ इतितन-
धातोस्तम इत्यादेशः । तट्ट । पक्षे-तण्ड । प्रा० ४ पाद ।

तट्टतमा-तट्टतमा-स्त्री० । आरव्याम, जं० १ वक्र० । आङलि-
वृक्ते, दे० ना० ५ वर्ग ५ गाथा ।

तट्टतमाकुसुम-तट्टतमाकुसुम-न० । आरलीपुष्पे, जी० ३ प्र-
ति० ४ उ० । आ० म० ।

तट्टतमण-स्फुट-न० । स्फुटने, "तट्टवरुस भज्जन्ति भज्जणे
कलंबुवालगा पट्टे ।" (तट्टतमि ति) स्फुटतः । सूत्र० १ शु० ५
अ० १ उ० ।

तट्टतमन्त-तट्टतमन्त-त्रि० । तट्टतमेत्येवंध्वनिं विदधाने, ज्ञा० १
शु० ७ अ० ।

तट्टतमिअ-देशी-परितश्चलिते, दे० ना० ५ वर्ग ९ गाथा ।

तट्टतमिअ-देशी-कृजिते, दे० ना० ५ वर्ग ७ गाथा ।

तट्टतमिअ-तट्टतमिअ-पुं० । तट्टतमिअ, "अगममहेसु वा तडा-
गमहेसु वा ददमहेसु वा ।" आचा० २ शु० १ चू० १ अ०
५ उ० ।

तट्टतमिअ-तट्टतमिअ-स्त्री० । विस्तारितविद्युनि, औ० ।

तट्टतमिअ-तट्टतमिअ-स्त्री० । तट्टतमिअमम् । सुरा०-तम-नि०-ह्रस्वः ।
वाच० । विद्युनि, ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

तट्टी-तट्टी-स्त्री० । "को लः" ॥ ७ । १ । २०२ ॥ इति कचिन्न
भवत्येवेत्युक्तेरस्य लो न भवति । प्रा० १ पाद । नचदीनां तटे-
षु, नि० चू० १ उ० । विच्छिन्नट्टायां, "आउत्ते रीयाती, त-
मिसंक्रमणवदिसंभारे ।" नि० चू० १ उ० ।

तण-तण-न० । नरन्तीति तृणाति औणादिको नक्कह्रस्वत्वं च ।
उत्त० २ अ० । "ऋतोऽत्" ॥ ८ । १ । १२६ ॥ इति आदेऽन्-
कारस्याऽत्वम् । प्रा० १ पाद । कुशाऽऽदौ, आचा० १ शु० १
अ० ३ उ० । सूत्र० । जं० । उत्त० ।

से किं तं तणा । तणा अणेनविहा पणत्ता । तं जहा-
"सेनिय गंतिय हेत्तिय, दग्धकुले पण्ण य पोमइत्ता ।
अज्जुण असाढे रो-हियंति सुयवेणं खीरचुसे ॥ १ ॥
एरंहे कुरुविंदे, करकणं सुंते तहा विभंगू य ।

महुरतण सुरय निष्पव, बोधव्वे मुंकलितणे य ॥ २ ॥"

जे यावसे तहपगारा । सेत्तं तणा । प्रज्ञा० १ पद ।

दर्भत्रीरणाऽऽदौ, दशा० ८ अ० ५ अ० । आचा० । कुशवर्धकाऽऽदौ,
सूत्र० १ शु० ६ अ० । कुशजञ्जुकाञ्जुनाऽऽदौ, जी० १ प्रति० ।
दूर्वाऽऽदौ, प्रज्ञा० १ पद । दर्भकुशाऽऽदौ, अ० १५ श० । "कुनं च
जुयं तणकमग्गि ।" उत्त० १२ अ० । कुशदर्भवर्धकाञ्जनसुर-
भिकुरुविन्दाऽऽदौ, आचा० १ शु० १ अ० ५ उ० । "तण" नक्षत्रे,
धा० । वाच० । उत्पले, दे० ना० ५ वर्ग १ गाथा ।

तन-धा० । विस्तृतौ, तणा० । उपकारे, वाच० ।

तणग-तणक-न० । तणविशेषे, सूत्र० २ शु० २ अ० ।

तणगहण-तणग्रहण-न० । तणानां ग्रीहिपञ्चाङ्गाऽऽदीनां ग्रहणं
तणग्रहणम् । ग्रीहिपञ्चाङ्गाऽऽदेरादाने, प्रव० ६१ द्वार ।

तणग-तणग्र-न० । तणस्योपरितने पूषिते भागे, नि० चू० १ उ० ।

तणघर-तणगृह-न० । दर्भाऽऽदितृणमये गृहे, व्य० ४ उ० ।

तणच्छाह-तृणच्छाया-स्त्री० । संकुञ्जायायाम्, अनु० ।

तणट्टाण-तृणस्यान-न० । दर्भाऽऽदितृणशाखायाम्, यत्र दर्भा-
ऽऽदीनि स्थाप्यन्ते । नि० चू० १ उ० ।

तणपणग-तृणपञ्चक-न० । तृणानि च पञ्चोपयोगीनि । थ०
२ अधि० ।

तणपणगं पुण जणियं, जिणेहिं जियरागदोसमोहेहिं ।

सालीवीहीकोइव-रालयऽरनेतणहिं च ॥ ६७२ ॥

तृणपञ्चकं पुनर्जितं जिनेजितरागद्वेषमोहैर्यथा शालिग्रीदि-
ककोष्ठवरालकसंघन्धीनि तृणानि पञ्चालप्रायाणि अरण्ये अर-
ण्यविषयाणि च । तत्र शालयः कलमशाधिप्रभृतयः, ग्रीहयः
पट्टिकाऽऽदयः, कोष्ठयो धान्यविशेषः प्रतीतः, रालकः कहुविशे-
षः, आरण्यतृणानि इयामाकप्रमुखाणि ॥ ६८२ ॥ प्रव० ८२ द्वार ।
जीत० । दशा० । पा० । आच० । नि० चू० । वृ० । (तृणपञ्चका-
ऽऽदिषु दोगाः, तथा प्रायश्चित्तं च 'कुसिर' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
१६७५ पृष्ठे गतम्)

तण्कास-तृणस्पर्श-पुं० । तृणानां कुशाऽऽदीनां स्पर्शः । आ-
चा० १ शु० ए अ० २ उ० । सतदशतमे परीपदे, प्रश्न०
४ सं० ६४ । आचा० । उक्त० ।

दण्कासपरि-मह-तृणस्पर्शपरीपह-पुं० । तन्नीति तृणानि वा
मौलादिको नक्षत्रत्ययो, ह्रस्वत्वं च । तेषां स्पर्शस्तृणस्पर्शः, स
एव परीपहस्तृणस्पर्शपरीपहः । उक्त० २ अ० । अशुपिरतृणस्य
दर्शोऽऽदेः परिभोगोऽनुज्ञानो हि गच्छनिर्गतानां, गच्छानिर्गतानां
यतीनां च, तत्र येरां शयनमनुज्ञानं ते तान् दर्शान् भूमाधीप-
दाहताऽऽदितृणान्यामास्तार्थं संस्तारकोत्तरपट्टो च दर्शानामुपरि
विधाय शेरने । चौरावह्नोपकरणो वाश्रयन्तर्जोत्थात् प्रननु-
संस्तारकपट्टो वा तदुपरि जेते, तत्र च दायानस्य यद्यपि क-
ठिनोदगाग्रभागेऽन्तर्गतेत्यन्तरांशो समुपजायते, तथापि पर्य-
दर्शोऽऽदितृणस्पर्शः सम्पृक्तः सहेनेति । प्रश्न० ८६ द्वार । आच० ।
कादाचित्कतृणग्रहणे तत्संस्पर्शजन्यदुःखाधिसहने, भ० ८ श०
८२० । प्रश्न० । तथा चोक्तम्-“अदत्तहाराणुचेलत्वे, कादा-
चित्कं तृणाऽऽदिषु । तत्संस्पर्शोद्धवं दुःखं, सहेदिच्छेद् न ता-
मृदून् ॥ १ ॥” भा० भ० १ अ० २ खण्ड । “अभुताहाराणुचे-
लत्वे, संस्तृनेषु तृणाऽऽदिषु । सहेत दुःखं तत्संस्पर्श-भयमि-
च्छेत् तांमृदून्” ॥ १ ॥ ध० ३ अधि० ।

एतदेव सूत्रद्वयम्-

नचा उपपद्यं दुःखं, वेयणाए ह्रष्टिण ।

अदीणो धावप पन्नं, पुटो तत्तऽडियासप ॥ ३२ ॥

तेगिच्छं नाभिर्नंदजा, संचिक्खत्तगवेसप ।

एवं तु तस्स सामणं, जंन कुज्जा न कारवे ॥ ३३ ॥

अचेलगस्स दुहस्स, भंजयस्स तवस्सिणो ।

तण्णु सयमाणस्म, होज्जा गायविराहणा ॥ ३४ ॥

अचेलकस्य रुक्कस्य संयनस्य तपस्विन इति प्राप्यत् । त-
न्ति तृणाति दर्शोऽऽदीनि नेषु, शयानस्य, उपलक्षणत्यादानी-
नस्य वा भयेन्, गात्रस्य दारीरस्य विराधना विदारणा गात्रवि-
राधना, अचेलकस्याऽऽदीनि तु तपस्विनविशेषणानि, मा भूत्तवे-
लस्य तृणस्पर्शसंज्ञेनाकृतस्य, तत्संज्ञेऽपि श्रिगध्वेनासं-
यनस्य च व्यापिहरिततृणोपादानेन तथाविधगात्रविराधना-
या असंभव इति ।

ततः किमित्याह-

आयवस्स निवाएणं, तिउला इवइ वेयणा ।

एतं नच्चा न सेवंति, तंतुजं तणतज्जिया ॥ ३५ ॥

आतपस्य धर्मस्य निररां यातो निपानः, तेन (तिउला चि)
सूत्रत्वात्तद्विका । यद्वा-त्रां प्रस्तावाद् मनोवाक्यान् विजा-
पितत्वाच्चुराऽऽदीनां दलन्तीय स्वरूपचक्षनेन त्रिदुष्टा ।
पाठान्तरतस्तु-अनुला विपुला वा, भवति वेदना । एवं च
किमित्याह-एतदनन्तरोक्तं, पाठान्तरत एवं, ज्ञात्वा न सेवन्ते
न जजन्ते, आस्तरणायेति गम्यते । तन्तुच्यो जातं तन्तुजम्,
पठ्यते च-(तंतयं ति) तत्र तन्त्रं येषमिच्छेत्तन्त्रनिकाऽऽदि,
तस्माज्जातं तन्त्रजम्, तमयत्र वस्त्रं, कम्यलो वा, तृणैस्तर्जिता नि-
र्मलैस्तत्तत्तृणतर्जिताः किमुक्तं भवति? यद्यपि तृणैरत्यन्तावलि-
खितशरीरस्य रावकिरणमपकंसमुपगच्छेद्वशतः कृतसार-
निक्षेपरूपेव पीडोपजायते, तथाऽपि-

“प्रदीप्ताङ्गारकल्पेषु, वज्रकुण्डलेष्वसिन्धुषु ।

४४५

कृजन्नः कण्ठं केचित्, दह्यन्ते नरकाग्निना ॥ १ ॥

अग्निर्भोनाः प्रधावन्तो, गत्वा वैतरणीं नदीम् ।

शीतनोयामिमां ज्ञात्वा, काराम्भासि पतन्ति ते ॥ २ ॥

कारदग्धशरीराश्च, भृगवेगोत्थिताः पुनः ।

अभिषवचनं याप्ति, गाययां कुनबुद्धयः ॥ ३ ॥

शफत्यसिपासकुनैश्च, खड्गोमरपाट्टिशैः ।

विध्यन्ते कृपणास्तत्र, पतद्भिर्धानकम्पितैः ॥ ४ ॥”

इत्यादिका इतराश्च नरकेषु परधमेन मयाऽनुज्ज्ञा वेदनाः, त-
न्क्रियनीयम् १, ज्ञायांश्च ज्ञातः स्ववशस्य सम्पृक्तः महन इति
परिभाषनानो न तत्परिजिहीर्षया वस्त्रं कम्यलाऽऽदिकमुपाद-
हने । जिनकलिकापेक्षं चैतत्, स्वरिकलिकाश्च सापेक्षसंयम-
त्वात् मेघन्तेऽपिनि सूत्रार्थः । उक्त० २ अ० ।

अत्र संस्तारद्वारमनुसरन् “विचला जयति वेयणा” इति

सूत्रसंचनमुदाहरणमाह-

सावत्थीए कुमारो, भदो सो चाग्निओ चि वेरजे ।

स्तारेण तच्छिथंगा, तण्कासपरीमहं विसहे ॥ ३५ ॥ उक्त० नि० ।

आवत्थ्यां कुमारो जन्मः, स चारिकधर इति वैराज्ये कारणे
तज्जिनाङ्गः तृणस्पर्शपरीपहं (विमहं चित्) विषहते, स्मेति शेषः ।
इति गाथार्थः ॥ ३५ ॥ भावार्थस्तु संप्रदायादयत्नेयः । स चायम्-
“सावत्थीए नयरीए जियमचुरो पुत्तो भदो नाम, सो
निवियणकामभोगो तदाकृष्यां धेराणमत्तिए पव्यतिनो, काक्षेण
एगल्लविहारपमिं पडिबज्जो, सो विहरंतो धरजे चारिओ
चि काळण गहिंनो, सो य पंतावेकण खारेण तच्छिओ, सो
दग्गेहिं धेदिऊण मुज्जो, सो दग्गेहिं श्रोदियसंमोत्तिपादि दुक्खा
तिज्जंनो सम्मं सहेति ।” एवं शेषसाधुभिरपि सम्पृक्तः सोऽव्य-
स्तृणस्पर्शपरीपहः । उक्त० २ अ० ।

तण्कासपरीमहविजय-तृणस्पर्शपरीपहविजय-पुं० । तृणस्पर्-
शपरीपहविजये, पं० सं० । स चैवम्-गच्छवासिनां गच्छनिर्ग-
तानां वा शुपिरस्य दर्शोऽऽदेस्तृणस्य परिभोगः समनुज्ञातो
भगवता, तत्र येषां दर्शोऽऽदितृणानामुपरि शयनमनुज्ञानं
स्यगुरुभिः, तेषां दर्शोऽऽदितृणानामुपरि संस्तारकोत्तरपट्टो
निधाय शेरने । अथवा-चौरावह्नोपकरणो यदि वाश्रिज-
णतया व्यपगनसंस्तारकोत्तरपट्टो दर्शोऽऽदितृणान्यास्तार्थं शेते,
तत्र यत्तृणस्पर्शसंयगाधिसहने स तृणस्पर्शपरीपहविजयः ।
पं० सं० २ द्वार ।

तण्कास-तृणस्पर्श-पुं० । तृणमारके, भ० ८ श० ए उ० । व-
ध्यमानतृणसमूहे, वाच० ।

तण्मुद्दिआ-देशी-अशुगुलीयके, दे० ना० ५ वर्ग ९ गाथा ।

तण्ण-तनय-पुं० । तनोति कुलम् । तन्-कन्यन् । पुत्रे, द्रुहितरि,
चक्रकुल्यायाम्, ज्ञतायाम्, घृतकुमार्या च । स्त्री०-टाप् । वाच० ।
आ० म० ।

तण्णासी-देशी-प्रसारिते, दे० ना० ५ वर्ग ६ गाथा ।

तण्णवणस्सङ्-तृणवनस्पति-पुं० । बादरवनस्पतिभेदे, ज० ७
श० ६ उ० ।

तण्णवणस्सङ्काइय-तृणवनस्पतिकारिक-पुं० । तृणवदनस्प-
त्यस्तृणवनस्पतयः । स्या० १० डा० । बादरवनस्पतिकारि-
कभेदे, भ० ७ श० ६ उ० ।

दमाविहा तणवणस्सइकाइया पणत्ता । तं जहा-मूले, कंदे,
०जाव पुप्फे, फले, वीए ॥

(दसेत्यादि) तृणवणस्सपनयस्तृणवनस्पतयः, तृणमाधर्म्य
य वादरत्वेन, तेन सूक्ष्माणां न दशविधत्वमिति । मूलं जटाः
कन्दः स्कन्धाऽधोवर्ती । यावत्करणात् - " खंधे " इत्यादीनि
पञ्च छप्प्यानि । तत्र स्कन्धः स्थुमिति यत्प्रतीतं, त्वक्
वदकः, शाला शाखा, प्रवालमङ्कुरः, पत्रं पर्णं, पुष्पं कुसुमं, फलं
प्रतीतं, बीजं मिज्जेति दशस्थानकाधिकार एव । स्या० १० ठा० ।

इदमपरमाह-

तिविहा तणवणस्सइकाइया पणत्ता । तं जहा-संखेज्जजी-
विया, असंखेज्जजीविया, अणंतजीविया ॥

(तिचिहेत्यादि) तृणवनस्पतयो, वादरा इत्यर्थः । संख्यात-
जीविकाः सङ्ख्यातजीवाः, यथा नालिकावक्कुसुमानि, जात्यादी-
नीत्यर्थः । असङ्ख्यातजीविकाः-यथा-निम्बः, आऽदीनां मूलकन्द-
स्कन्दत्वकुशाखाप्रवाहाः, अनन्तजीविकाः पनकाऽऽद्य इति ।
इदं प्रज्ञापनासूत्राण्यपीत्यम्-

"जे केइ नाहियावक्का, पुप्फा संखेज्जजीविया ।
णिहुया अणंतजीवा, जे यावन्ने तहाविहा ॥ १ ॥
पउमुपलनञ्जिण, णं, सुभगसोमंधियाण य ।
अगविदकौकणाणं, सयवत्तसइस्सवत्ताणं ॥ २ ॥
विटं बाहिरपत्ता, य कन्निया चेव एगजीवस्स ।
अभिमतरेगा पत्ता, पत्तेयं केसरं भिजा " ॥ ३ ॥
तथा-

"लिवं व जंघु कोसं-वसालअंकोलपीलुसल्लूया ।
सल्लइमोयइमालुय-वउत्तपलासे करंजे य " ॥ ४ ॥ इत्यादि ।
"एएसि णं मूला वि असंखिज्जजीविया, कंदा, वि, खंदा वि, न-
या वि, साला वि, पवाला वि, पत्ता पत्तेयजीविया, पुप्फा अण-
गजीविया, फला एगट्ठि सति ।" अनन्तरं वनस्पतय उक्ताः, ते
च जलाऽऽथवा वह्नौ जवन्तीति । स्या० ३ ठा० १ उ० ।

वनस्पतिमेव प्ररूपयन्नाह-

चउच्चिहा तणवणस्सइकाइया पणत्ता । तं जहा-अग्ग-
वीया, मूलवीया, पोरवीया, खंधवीया ॥

(चउच्चिहेत्यादि) वनस्पतिः प्रतीतः, स एव कायः शरीरं
येषां ते वनस्पतिकायाः, त एव वनस्पतिकायिकाः, तृणप्रकारा
वनस्पतिकायिकास्तृणवनस्पतिकायिकाः, वादरा इत्यर्थः ।
अग्रं बीजं येषां ते अग्रवीजाः कोरएट्टकाऽऽद्यः, अग्रे
वा बीजं येषां ते अग्रवीजा ब्रीह्यादयो, मूलमेव बीजं
येषां ते मूलवीजा उत्पलकन्दाऽऽद्यः, एवं पर्ववीजा इ-
ह्वाद्यः, स्कन्धवीजाः शल्लुक्यादयः, स्कन्धः थुड-
मिति । एनानि च सूत्राणि नान्यव्यवच्छेदनपराणि,
तेन बीजरुहसमूहजनजाऽदीनां नामाचो मन्तव्यः, धुत्रान्तर-
विरोधादिति । अनन्तरं वनस्पतिजीवानां चतुःस्थानकमुक्तम् ।
स्या० ४ ठा० १ उ० ।

पंचविहा तणवणस्सइकाइया पणत्ता । तं जहा-अग्गवी-
या, मूलवीया, पोरवीया, खंधवीया, वीयरुहा ।

(तणवणस्सइ ति) तृणवनस्पतयो वादरवनस्पतयोऽग्रवी-
जाऽऽद्यः क्रमेण कोरएट्टका उत्पलकन्दा वंशाः शल्लुक्यो जटा
एवमादयः । व्याख्यातं चैतत्प्राग्विहितं । स्या० ५ ठा० २ उ० ।

उच्चिहा तणवणस्सइकाइया पणत्ता । तं जहा-अग्ग-
वीया, मूलवीया, पोरवीया, खंधवीया, वीयरुहा, संमु-
च्छिदा ।

तृणवनस्पतिकायिका वादरा इत्यर्थः । मूलवीजा उत्पलक-
न्दाऽऽद्य इत्यादि व्याख्यातमंत्रः, नवरं समूहिमा दग्धजुमौ बी-
जास्सवेऽपि ये तृणाऽऽद्य उत्पद्यन्ते, यथाऽधिकृताध्ययनावतारं
प्ररूपिता जीवाः । स्या० ६ ठा० ।

तणवरं-देशी-उट्टे, दे० ना० ५ वर्ग ७ गाथा ।

तणविटय-तृणवृन्तक-पुं० । त्रीन्ध्र्यजीवविशेषे, प्रज्ञा० १
पद । जी० ।

तणवेटय-तृणवृन्तक-पुं० । ' तणविटय ' शब्दार्थे, प्रज्ञा० १
पद । जी० ।

तणसूअ-तृणसूक-पुं० । न० । तृणाग्रे, भ० ८ श० ६ उ० ।

तणसोद्धिया-तृणमोद्धिका-स्त्री० । मल्लिकायाम्, ज्ञा० १ श्रु०
२६ अ० । जं० ।

तणसोद्धी-देशी-मल्लिकायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ६ गाथा ।

तणहार-तृणहार-पुं० । त्रीन्ध्र्यजीवविशेषे, जी० १ प्रति० ।
उत्त० । प्रज्ञा० ।

तणु-तनु-स्त्री० । " खराणां स्वराः प्रायोऽपभ्रंशे " ॥ ८ । ४ ।
३२ए ॥ इति अपभ्रंशे खरस्य खर एव । प्रा० ४ पाद । देहे,
आध० ४ भ० । कर्म० । प्रव० । तं० । आ० भ० । मूर्त्तौ, वाच० ।
सूक्ष्मे, त्रि० । कल्प० २ कृण । प्रज्ञ० । तं० । श्रौ० । स० ।
अल्पे, विरहे, कृशे च । स्त्रियां वा ङाप् । तन्वी । तनुः । वाच० ।
लघुपरिमाणे, न० । जी० ३ प्रति० ।

तणुअ-तनुक-त्रि० । तनुरेव तनुकः । कृशे, आव० ५ भ० ।
स्वरूपेण कृशे, पञ्चा० १६ विव० । स्तोके, जीत० । सुजरे, भ०
१५ श० । लघुसुजरे, ज्ञा० १ श्रु० १२ अ० ।

तनुज-त्रि० । तनुः शरीरं, तस्माज्जातस्तनुजः । उत्त० १४ भ० ।
शरीरादुत्पन्ने, उत्त० १४ अ० ।

तणुअंत-तन्वन्न-न० । सूक्ष्मांशे, " तणुयंते तेण पासवणे प-
रिणमइ ।" तेन प्रस्रवणं सूत्रं परिणमति । तं० ।

तणुअट्ट-तन्वट्ट-न० । तनुशब्देनोपलक्षितमष्टकम् - " तणुवंगा-
गिइसंघयणजाइगइखगइपुव्वी " इति गाथाऽव्ययेन प्रतिपादिते
अष्टके, कर्म० । " तणुअट्ट- " (१६) तनुशब्देनोपलक्षित-
मष्टकम् " तणुवंगागिइ संघयण जाइ गइ खगइ पुव्वी " (३)
इति गाथाऽव्ययेन प्रतिपादितं तन्वष्टकम् । तत्र तनवस्तेजस-
कामण्योरपरावर्तमानासु प्रतिपादितत्वात् शेषा औदारिकवै-
क्रियाऽऽहारकरुपास्तिस्रः । उपाङ्गानि त्रीणि, आकृतयः षट्, सं-
हननानि षट्, जातयः पञ्च, धतस्त्रो गतयः, खगतिद्वयम्, आनु-
पूर्वाचतुष्कमिति । तन्वष्टकशब्देन च त्रयस्त्रिंशत्प्रकृतयो गृह्य-
न्ते । (१६) कर्म० ५ कर्म० ।

तणुई-तन्वी-स्त्री० । इयत्प्राग्भारायास्तृतीये नाम्नि, स्या० ८ ठा० ।

तणुकायकिरिय-तनुकायक्रिय-त्रि० । तन्वी उच्छासनिःश्वा-
साऽऽदिलक्षणा कायक्रिया यस्य स तथा । सूक्ष्मोच्छासनिः-
श्वासाऽऽदिलक्षणव्यापारव्यति, आव० ४ अ० ।

तणुग-तनुक-न० । शरीरे, जं० ३ वृत्त० । सूक्ष्मे, जं० २ वृत्त० ।

तणुजोग-तनुयोग-पुं० । तनोनि विस्तारयत्यात्मप्रदेशानस्या-
मिनि तनुजोद्धारकाऽऽदेशरीरं, नया सहकारिकरणचतुनया यो-
गन्तनुयोगः । तनुविषयो वा योगस्तनुयोगः । कर्म० ४ व. ३० ।
कायिके योगे, न मनोवाग्जगन्मानुपादानं करोति स कायिको
योगः । "किं पुन तणुसंरंजे-ण तेज मुंचइ म वाइओ जोगो । म-
ख्वर स माणसोओ, तणुजोगो चय य विमत्तो ॥१॥" विशेष० ।
तणुगमिय-तनुनमित-त्रि० । तनु कृतं नतं नष्टं तनुनतम् । ई-
पत्रे, जं० २ वत्त० ।

तणुणाम-तनुनाम-न० । तनोनि जन्तुरात्मप्रदेशान् विस्तारय-
न्ति यस्यां सा तनुः, नज्जनकं कर्मापि तनुः, सैव नाम तनुनाम ।
शरीरनाम, कर्म० १ कर्म० ।

तणुणिह-तनुनिह-त्रि० । तन्वी स्तोका निहा यस्येति । अल्प-
निहणशीले, घृ० १ उ० ।

तणुतणुइ-तनुनयी-त्री० । अतिननुत्वात्तनुतनुः । ईपत्राश्रमा-
रायाश्चतुर्थे नाम्नि, स्था० ८ उ० ।

तणुपणुग-तनुपञ्चक-न० । औदारिकवैक्रियाऽऽहारकतैज-
सकामैकलक्षणे, प्रय० ११ए द्वार ।

तणुवगणा-तनुवर्गणा-त्री० । तनुनामौदारिकाऽऽदेशरीराणां
भेदाभेदपरिणामाभ्यां योग्यस्याभिमुक्तास्तनुवर्गणाः । अथवा-
पद्यमाननिश्चरकाचिस्तत्त्वद्वयस्य तनुदैर्घः शरीरं मूर्ति-
रिति यावत्, तद्योग्यत्वाजिनुखा वर्गणा तनुवर्गणा । द्रव्यवर्ग-
णाज्ज्ञेदे, आ०म० १ अ० १ खण्ड । (तद्रक्तवर्णा 'वर्गणा' शब्दे)

तणुत-तनुत-पुं० । शरीरादुपपन्ने पुत्रे, आ० क० । कुहितरि, खी० ।
देहजातमात्रे, त्रि० । वाच० ।

तणुमाण-तनुमान-न० । शरीरप्रमाणे, प्रय० १ द्वार ।

पदमाए पुढवीए, नेरइमाणं तु होइ उच्चत्तं ।

सत्तथणु तिन्नि रयणी, उवेव य अंगुळा पुत्रा ॥ए॥

सत्तमपुढवीए पुण, पंचेव धणुस्सयाइ तणुमाणं ।

मज्झिमपुढवीसु पुणो, अण्णेगदा मज्झिमं नेयं ॥ए॥

अवगाहते जीवोऽस्यामवगाहना, तनुः, शरीरमित्येकोऽर्थः । सा
द्विधा-भवधारणीया, उत्तरवैक्रिया च । प्रथे नारकाऽऽदावायुः-
समाप्तिं यावदनवरतं धारयतेऽसाधिति भवधारणीया । स्वाभा-
विकशरीरग्रहणोत्तरकाशं कार्यविशेषमाधित्य विविधा क्रियत इ-
त्युत्तरवैक्रिया । एकैकाऽपि च द्विधा-जघन्या, उत्कृष्टा च । तत्र प्रथमं
तावत् प्रतिपृथिव्युत्कृष्टा जवधारणीयाऽवगाहना प्रोच्यते-प्रथमायां
रत्नप्रभायां पृथिव्यां नारकाणामुत्कर्षतो जवधारणीयावगाहनाद्य-
स्य सप्तधनूयि, निखी रत्नयः, त्रयो हस्ता इत्यर्थः । पदेव चाङ्गुलानि
पूर्णानि, उत्सेधाङ्गुलेन सपादैकविंशकृत्ता इति भावः । सप्तमपृथि-
व्यां पुनः पञ्चैव धनुःशतान्युत्कर्षतो नारकाणां तनुमानं शरीरो-
च्छ्रयः, मध्यमपृथिवीषु शर्कराप्रमाऽऽद्यासु तमःप्रजापर्यन्तासु पु-
नर्मध्यमं प्रथमसप्तमपृथिवीनारकतनुमानयोर्मध्यवर्ति अनेकधा
पूर्वपूर्वपृथिवीषु उत्तरोत्तरपृथिवीषु द्विगुणं २ तनुमानमुत्कर्षतो
ज्ञातव्यम् । तथाहि-रत्नप्रमानारकतनुमानात् द्विगुणं शर्क-
राप्रभायां पञ्चदश धनूय द्वौ हस्तौ द्वादशाङ्गुलानि देहमानम् ।
एवं बालुकाप्रभायामेकविंशदधनूय एको हस्तः । पञ्चप्रभायां
द्वाविंशधनूय द्वौ हस्तौ । धूमप्रभायां पञ्चविंश धनुःशतम् । त-

मःप्रभायां षाके द्वे धनुःशतं । तमस्तमःप्रभायां पञ्चैव धनुः-
शतानीति । प्रय० १७६ द्वार ।

तणुय-तनुक-त्रि० । अग्रभागे, रुद्धणे (विशेष०) प्रतरे, झा० १
खु० ८ अ० । सुदमे, वाच० ।

तनुज-पुं० । तनुः शरीरं तस्माज्जातस्तनुजः । उक्त० १४ अ० ।

पुत्रे, कुहितरि, खी० । देहजातमात्रे, त्रि० । वाच० ।

तणुय-तनुत-त्रि० । अनिशयेन तनुस्तनुतः । अतिसूक्ष्मे,
मत्तिकापत्रादपि तनुतः । आ०म० १ अ० २ खण्ड ।

तणुरागत-तनुरागान्त-पुं० । सूक्ष्मसंपर्यायगुणस्थानकान्ते, क०
प्र० १० प्रक० ।

तणुत-तनुत-त्रि० । तनुं शरीरं सुखस्पर्शतया ह्यति अनुगृह्णा-
तामि तनुतम् । तनुसुखाऽऽदौ, जं० २ वत्त० ।

तणुवाय-तनुवात-पुं० । ननुश्वासौ वातश्च तनुवातः । स्था० ३
ठा० ४ उ० । घनवातस्याघःस्थापिनि विरलपरिणामोपेते वाद-
रवायुस्त्वयिकनदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । पि० । स्था० ।

तणुवापत्रलय-तनुवातत्रलय-न० । तनुवातः स एव यत्रयमि-
य वलयं कटकम् । स्था० ३ ठा० ४ उ० । यादवयुक्तायुक्तमे-
दे, प्रज्ञा० २ पद ।

तणु-तनु-त्री० । तन-उ-खियां घा ङीप् । वाच० "तन्वी-
तुद्वेषु" ॥ ७ । २ । ११३ ॥ इति अन्त्यव्यञ्जनात्पूर्वं उकारः ।
प्रा० १ पाद । कृशायाम्, वाच० ।

तणुशरीर-तनुशरीर-न० । सूक्ष्मशरीरे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तणुय-तनुज-पुं० । पुत्रे, आ० क० । कुहितरि, खी० । देहजा-
तमात्रे, त्रि० । वाच० ।

तणेण-तणुण-अश्रय० । "तादर्थ्यं केहिं तेहिं-रेसि-रेसि-तणेणः"
॥ ७ । ४ । ४३५ ॥ इत्यपभ्रंशे तादर्थ्यं चोत्थे 'तणेण' इति निषा-
तः । प्रा० ४ पाद ।

तणेण-देशी-तणुप्रकारे, दे० ना० ५ वर्ग ३ गाथा ।

तणु-तर्ग-पुं० । वत्से, जी० १ प्रति० ।

तार्ग्य-पुं० । तणुसंघन्धिनि, " किञ्ची सत्तायसरयं, किञ्ची पर-
काय तदुभयं किञ्ची । (१४) " किञ्चित्त्वस्त्वं स्वकाय एव आश्र-
काय एव आश्रिकायस्य । तद्यथा-ताणोऽग्निः पाणोऽग्निशस्त्रम् ॥
आचा० १ खु० १ अ० ४ उ० ।

तणुय-देशी-आर्क, दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तणुत-तणुत-त्रि० । तदाश्चिने, आचा० १ खु० १ अ० २ अ० १ उ० ।

तणुवेषण-तन्निवेशण-त्रि० । सदा तन्निवासिनि, " तत्पर-
कारे तत्सण्णो तणुवेषणो " तन्निवेशणः सदा शुकुलनिवा-
सी । आचा० १ खु० ५ अ० ६ उ० ।

तणुज्जाण-तणुणाध्यान-न० । तण्णा त्वापरीपहोदयस्तस्या
ध्यानम् । त्वातेस्य मार्गे गच्छतो जनकसाधुसहितस्य चुल्लक-
स्येव त्वाध्याने, आनु० ।

तण्हा-तण्हा-त्री० । तर्पस्त्वण्हा । अभिलाषे, स्था० १ ग०
३ उ० । उक्त० । प्रश्न० । घणं पुद्गलभोगपिपासायाम्, अष्ट० १
अष्ट० । औ० । आव० । उक्त० । सुत्र० । अनुचितवाग्नायाम्,
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । त्वापरीपहोदये, आनु० ।

सहस्रगैदी-तृष्णागृहि-स्त्री० । तृष्णा च प्राप्तव्यस्याव्यवे-
ष्ट्यागृहिप्राप्तस्य प्राप्तिवाङ्मना, तदेतत्तुं चादत्ताऽऽदानमिति
तृष्णागृहिरुच्यते । गौणे अदत्ताऽऽदाने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

सहस्रगैदी-तृष्णादित-त्रि० । पिपासिते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

सहस्रगैदी-तृष्णाभिहत-त्रि० । तृष्णाभिहते, जी० ३ प्रति० ।

तत-तत-म० । वीणाऽऽदिके, स्था० ४ टा० ४ उ० । प्रश्न० ।

जं० जी० आचा० "तत् वीणाऽऽदिकं ज्ञेयं, धिनतं पटहाऽऽदि-
कम् ।" ज० ५ श० ४ उ० । मुद्रकपटहाऽऽदिके, जी० ३ प्रति०
४ उ० । रा० । आ० म० । वीणापटहाऽऽदिजनिते शब्दे, घनः
शुभिरश्नति व्यपदिश्यते । " तते दुधिहे पण्णत्ते । तं जहा-घणे
चेव, सुसिरे चेव ।" स्था० १ टा० ३ उ० । आ० चू० ।

ततगति-ततगति-स्त्री० । ततस्य आननगराऽऽदिकं गतुं प्रवृत्तत्वेन
तच्चप्राप्तत्वेन तदन्तरालपथे वर्त्तमानतया प्रसारितक्रमतया च
विस्तारं गतस्य, ग तस्ततगतिः । गतिप्रवादहूने, म० टा० ७ उ० ।
तज्जति-स्त्री० । ततो वा अवधिभूतग्रामाऽऽदेनगराऽऽदौ गतिः ।
प्राकृतत्वेन 'ततगति' । गतिप्रवादभेदे, म० टा० ७ उ० । "से किं
तं ततगतिः ? ततगति जेणं जं गामं वा० जाव सन्निवेशं वा
संपट्टिए अलेपचे अंतरापदे य वट्टइ । से तं ततगति ।"
प्रका० १६ पद ।

ततगति-ततगति-स्त्री० । ' ततगति ' शब्दार्थे, म० टा० ७ उ० ।

तत्त-तत्त-न० । परमार्थे, सूत्र० १ ध्रु० १ म० १ उ० । उत्त० ।
दं० च० । परमार्थजाते, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । यथाऽवस्थि-
तलोकास्वजावे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० । यथाऽवस्थितव-
स्तुत्वरूपपरिच्छेदे, स्था० । परस्परनिरपेक्षतामान्यविशेषाऽऽ-
त्मके (आचा० १ ध्रु० ४ म० २ उ०) जीवाजीववृणयपापाऽऽश्र-
ववन्धनंवरनिर्जराभोगाऽऽत्मके, तथा धर्माधर्माऽऽकाशपुद्गलजी-
वकालाऽऽत्मके ह्ये, नित्यानित्यस्वजावे सामान्यविशेषाऽऽत्म-
केऽनाद्यपर्यवसानचतुर्दशरज्ज्वात्मके लोके च । सूत्र० १ ध्रु०
५ अ० ।

अमूनि नव तत्त्वानि-

जियअजियपुन्नपावा-ऽऽसवसंवरवंशमुक्खनिज्जरणा(१५)

जीवश्च, अजीवश्च, पुण्यं च, पापं च, आश्रवश्च, संवरश्च, बन्ध-
श्च, मोक्षश्च, निर्जरणं च निर्जरा, एतानि नव तत्त्वानि । (कर्म०)

जीवाजीवनत्वे-

" जीवाऽजीवा पुनं, पावाऽऽसवसंवरं य निज्जरणा ।
बंधो मुक्खो य नहा, यव नत्ता हुंनि नायवा ॥ १ ॥
एणविहडुविहनिविहा, चउविहा पंचकुविहा जीवा ।
वेयणनसइयेहिं, वेयगइकरथकापहिं ॥ २ ॥
एगिदिय सुहुमियरा, वितिचउसत्तोअसन्निपिचिदी ।
अपजत्ता पजत्ता, चउदसभेया अहव जीवा ॥ ३ ॥
पणथावर सुहुमियरा, परित्तवणसन्निअसन्निविगतितं ।
इय सोल्लस अपजत्ता, पजत्ता जीववत्तीसा ॥ ४ ॥
धम्माधम्मगासा, य दव्वदेत्तपपसओ तिविहा ।
गइत्ताणऽवगाहगुणा, कालो य अरुविणो दसहा ॥ ५ ॥
अं या देसपपमा, परमाणु पुगला चउह कवी ।
जीवं विद्या अचेयण, अकिरिया सव्वगय वोमं ॥ ६ ॥

कालो माणुसत्रोए, जियधम्माधम्म लोयपरिमाणा ।
सव्वे दव्वं इहा, कालविणा अत्थिकाया य ॥ ७ ॥
धम्माधम्मगासा, कालो परिणामिए इहं भावे ।
उदयपरिणामिए पु-ग्गला उ सव्वेसु पुण जीवा ॥ ८ ॥ "

पुण्यनश्वर-

" निग्गिगसुगउ चण्हं, सायं परघायभायवुज्जोयं ।
जिणकसासनिमाणं, पण्हिदिवइरुसभचउरं ॥ ९ ॥
तसदस चउवघाई, सुरमणुज्जग पंचनणु उवंगतंगं ।
अगुरुलहु पदमखगई, वायाहं पुत्तपगईओ ॥ १० ॥ "

पापतत्त्वम्-

" नाणंनराय पण पण, नव घोए नियअमायमिच्छत्तं ।
थावरदस नरयतिगं, कसायपणवीस तिरियदुगं ॥ ११ ॥
चउजाई उवघायं, अपदमसंघयणुखगइसंठाणा ।
घण्णाइअसुभचउरो, घासाई पावपगमीओ ॥ १२ ॥ "

आश्रवतत्त्वम्-

" इंदिय कसाय अश्वय, किरिया पण चउर पंच पणवीसा ।
जोगतिगं यायाहा, आसवभेया इमा किरिया ॥ १३ ॥
काईय अहियरणीया, पाठसिया पारितावणी किरिया ।
पाणाइवायरंजिय, परिगहिया मायवत्ती य ॥ १४ ॥
मिच्छादंसणवित्ती, अप्पचक्खण दिट्ठि पुठी य ।
पाकुच्चिय सामंतो-वणीय नेसत्थि साहत्थी ॥ १५ ॥
आणवणि वियारणिआ, अणभोगा अणवक्खणपइया ।
अन्ना पओग समुदा-ण पिज्जदोसेरियावहिया ॥ १६ ॥ "

संवरतत्त्वम्-

" भावण चरित्त परिसह, समिई जइधम्म गुत्ति वारस उ ।
पंच दुव्वीसा पण दस, तिय संवरभेयसगवत्ता ॥ १७ ॥

निर्जरावन्धतत्त्वम्-

" वारसविहं तवो नि-ज्जरा उ अहवा अकामसक्कामा ।
पयइ विई अणुताग-प्पपसभेया चउहवंधो ॥ १८ ॥
संतपयपरुवणया, दव्वपमाणं च खित्त फुसणा य ।
कालो अंतरभागा, भावऽऽवहू नवह मुक्खो ॥ १९ ॥
जिए अजिण तित्थ नित्था, गिहिअंसलिंगत्थीनरनपुसा ।
पत्तेयसयंबुद्धा, विवुत्तवोहिककाणिका य ॥ २० ॥ "

इति मौक्ततत्त्वम् । इत्युक्तं संक्षेपतो नव तत्त्वस्वरूपम् । कर्म०
१ कर्म० । दर्श० । आ० । आचा० । (विशेषतो व्याख्यानं स्व-
स्वशब्दे) (साहस्यमते तु तत्त्वानि पञ्चविंशतिस्तानि " सं-
ख " शब्दे दर्शयिष्यन्ते)

नव सत्त्वावपयत्त्या पणत्ता । तं जहा-जीवा, अजीवा,
पुण्यं, पापं, आसवो, संवरो, निज्जरा, बंधो, मुक्खो ।

(नव सत्त्वावेत्यादि) सत्त्वावेन परमार्थेन, अनुपचारेणेत्यर्थः । पदा-
र्थो वस्तूनि सत्त्वावपदार्थाः । तद्यथा-जीवाः सुखदुःखज्ञानोप-
योगलक्षणाः । अजीवास्तद्विपरीताः, पुण्यं प्रकृतिरूपं कर्म, पापं
तद्विपरीतं कर्मैव, आश्रयते गृह्णतेऽनेनेत्याश्रवः, शुभाशुभकर्माऽऽ-
दानहेतुरिति भावः । संवर आश्रवनिरोधो गुण्यादाभिः, नि-
र्जरा विपाकात्तपसो वा कर्मेणां देशतः कृपणाद्, बन्ध आश्रवै-
राश्रवस्य कर्मण आत्मना संयोगो मोक्षः, कृत्स्नकर्मकृया-
दात्मनः स्वात्मन्यवस्थानमिति । ननु जीवाजीवव्यतिरिक्ताः
पुण्याऽऽदयो न सन्ति, तथायुज्यमानत्वात् । तथाहि-पु-
ण्यपापे कर्मणी, बन्धोऽपि तदात्मक एव, कर्म च पुद्गल-

परिणामः, पुद्गलाश्चाजीवा इति; आध्रवस्तु मिथ्यादर्शनाऽऽदिक-
पः परिणामो जीवस्य, स चाऽऽत्मानं, पुद्गलाश्च विरहस्य कोऽन्यः;
संवरोऽप्याश्रयनिरोधकृणो देशसर्थभेद आत्मनः परिणामो
निवृत्तिरूपः, निजरा तु कर्मपरिणामो जीवः कर्मणा यत्पार्थक्यमा-
पादयति स्वग्रन्थ्या, मोक्षोऽप्यात्मा ममस्मकर्मविरहित इति ।
तस्माज्जीवाजीवौ सन्नायपदार्थाविति वक्तव्यम् । अत एवोक्तमिहै-
व—“उदात्ति च ण लोपतं सर्वं दुष्पट्टियारं । तं जहा—जीवश्चैव,
अलीवश्चैव चि॥” अत्रोच्यते—सत्यमेतत्किन्तु यावेव जीवाजीवप-
दार्थौ सामान्येनोक्तौ, तावेवेह विशेषतो नवधोक्तौ, सामान्य-
विशेषाऽऽत्मकत्वाद् वस्तुनः, तथेह मोक्षमार्गे शिष्यः प्रवर्त्तनीयो,
न संग्रहामिधानमात्रमेव कर्तव्यम् । स च यदैवमाख्यायते—य-
त्ताऽऽध्रवो, वन्धो वा, वन्धुद्वाराऽऽयाते च पुण्यपापे मुख्यानि त-
त्त्वानि संसारकारणानि, संवरनिर्जरे च मोक्षस्य, तदा संसार-
कारणत्यागेनेतरत्र प्रवर्तते, नाऽन्यथेत्यतः पदकोपन्यासः, मु-
ख्यसाध्यख्यापनार्थं च मोक्षस्येति । स्था० ६ ग० ।

तप्त—त्रि० । अनुष्ठिते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । उष्णे, स्था०
८ ग० । तं० । संतापे, औ० । संतप्ते, “तत्तत्त्वविजृम्भणव-
यणा ।” औ० ।

तत्त्वो—तत्त्वतस्—अव्य० । परमार्थवृत्तौ, अने० १ अधि० ।

तत्तंत—तत्त्वान्त—न० । आत्माऽऽदितत्त्वप्रसिद्धिरूपे, द्वा० २३ द्वा० ।

तत्त्वगोचर—तत्त्वगोचर—त्रि० । तत्त्वविषये, द्वा० २१ द्वा० ।

तत्त्वचिन्ता—तत्त्वचिन्ता—स्त्री० । परमार्थचिन्तायाम्, पञ्चा० १
विष० ।

तत्त्वजला—तप्तजला—स्त्री० । जम्बूद्वीपे मेरोः पूर्वस्यां दिशि शी-
ताया महानद्या दक्षिणभागास्थितायां स्वनामख्यातायामन्त-
द्याम्, स्था० ३ ग० ४ उ० । “दो तत्त्वजलाग्रौ ।” स्था० २
ग० ३ उ० । जं० ।

तत्त्वजिज्ञासा—तत्त्वजिज्ञासा—स्त्री० । ज्ञानुमिच्छा जिज्ञासा, त-
त्त्वविषया ज्ञानेच्छा तत्त्वजिज्ञासा । तत्त्वविषयकज्ञानेच्छायाम्,
षो० १६ विष० ।

तत्त्वज्ञान—तत्त्वज्ञान—न० । ऊहाऽपोहविबुद्धिमिदमित्यभेदेति
निश्चये, ध० १ अधि० ।

तत्त्वणिणिणीषु—तत्त्वनिर्णिणीषु—पुं० । तत्त्वं प्रतिष्ठापयित्वा,
स्वीकृतधर्मव्यवस्थापनार्थं साधनदूषणाभ्यां शब्दाऽऽदेः कथञ्चि-
न्त्रित्यत्वाऽऽदिरूपं तत्त्वं प्रतिष्ठापयितुमिच्छौ तत्त्वनिर्णिणीषौ,
रत्ना० ।

अथ तत्त्वनिर्णिणीषोः स्वरूपं निरूपयन्ति—

तथैव तत्त्वं प्रतितिष्ठापयिषुस्तत्त्वनिर्णिणीषुः ॥ ४ ॥

तथैव स्वीकृतधर्मव्यवस्थापनार्थं साधनदूषणाभ्याम्, शब्दाऽऽ-
देः कथञ्चिद् नित्यत्वाऽऽदिरूपं तत्त्वम्, प्रतिष्ठापयितुमिच्छुस्तत्त्व-
निर्णिणीषुः इत्यर्थः ॥ ४ ॥

अस्यैवाह्वयेत्तावैचित्र्यहेतवे भेदावुपदर्शयन्ति—

अयं च द्वेधा—स्वात्मनि परत्र चेति ॥ ५ ॥

(अयमिति) तत्त्वनिर्णिणीषुः, कश्चिन्नलु संदेहाऽऽद्युपहतचेतो-
वृत्तिः स्वात्मनि तत्त्वं निर्णेतुमिच्छति, अथस्तु परानुग्रहैकर-
सिकतया परत्र तथा; इति द्वेधाऽसौ तत्त्वनिर्णिणीषुः । सर्वोऽधि-
२४६

च धात्वर्थः करोत्यर्थेन व्याप्त इति स्वात्मनि परत्र च तत्त्वनि-
र्णयं चिकीर्षुः इत्यर्थः । अथ परं प्रति तत्त्वनिर्णिणीषोरप्यस्य त-
न्निर्णयोपजनने जयघोषणामुद्धोषयन्त्येव सञ्चया इति चेत्, ततः
किम् ? जिगीषुता स्याद इति चेत्, कथं यो यदनिच्छुः स त-
दिच्छुः परोकिमात्राद् भवेत् ? तत्किं नाऽसौ जयमश्नुते ? वा
दमश्नुते । न च तमिच्छति च, अश्नुते चेति किमपि कैतवं तवेति
चेत्, स्यादेवं, यद्यनिष्टमपि न प्राप्येत । अवलोकयन्ते चानि-
ष्टान्यप्यनुकूलप्रतिकूलदैवोपकारिपदानि जनैरुपच्युत्प्रमानानि
शतशः फलानि । तदिदमिह रहस्यम्—परोपकारैकपरायणस्य
कस्यचिद्वादिबुद्धारकस्य परत्र तत्त्वनिर्णिणीषोरानुषङ्गिकं फलं
जयः, मुख्यं तु परतत्त्वावबोधनम् । जिगीषोस्तु विपर्यय इति । ५ ।

स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिणीषुमुदाहरन्ति—

आद्यः शिष्याऽऽदिः ॥ ६ ॥

(आद्य इति) स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिणीषुरित्यर्थः । आदिग्रहणा-
दिहोत्तरत्र च स ब्रह्मचारिसुहृद्वादिरादीयते ॥ ६ ॥

परत्र तत्त्वनिर्णिणीषुमुदाहरन्ति—

द्वितीयो गुर्वाऽऽदिः ॥ ७ ॥

(द्वितीय इति) परत्र तत्त्वनिर्णिणीषुः ॥ ७ ॥

द्वितीयस्य भेदावजिह्वयति—

अयं द्विविधः—साधोपश्रामिकज्ञानशाली, केवली च ॥ ८ ॥

(अयमिति) परत्र तत्त्वनिर्णिणीषुर्बोधिः, ज्ञानाऽऽवरणीयस्य
कर्मणः क्षयोपश्रमेन निवृत्तं ज्ञानं मतिश्रुतावधिमनःपर्यायरू-
पं व्यस्तं समस्तं वा यस्यास्ति स तावदेकः; द्वितीयस्तु तस्यैव
क्षयेन यज्जनितं केवलज्ञानं तद्वान् । तदेवं चत्वारः प्रारम्भ-
काः—जिगीषुः, स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिणीषुः, परत्र तत्त्वनिर्णि-
णीषुश्च क्वाथोपश्रामिकज्ञानशालिकेवलज्ञानाविति । तत्त्वनिर्णि-
णीषोर्हि ये भेदप्रभेदाः प्रदर्शिताः, न ते जिगीषोः सर्वेऽपि
संभवन्ति । तथाहि—न कश्चिन्नलुपश्चिदत्मानं जेतुमिच्छति ।
न च केवली परं पराजितुमिच्छति, वीतरागत्वात् । नौद्वि-
धाऽऽदिभेदस्तु नाङ्गनियमभेदोपयोगी; प्रसज्ययति चानस्य-
म्; इति पारिशेष्यात् क्वाथोपश्रामिकज्ञानशाली परत्र जिगी-
षुर्भवतीत्येकरूपं पत्राऽसौ न भेदप्रदर्शनमर्हति । यौ च परत्र
तत्त्वनिर्णिणीषोर्भेदावुच्यौ, न तौ द्वावपि स्वात्मनि तत्त्वनिर्णि-
णीषोः संभवतः, निर्णीतसमस्ततत्त्वज्ञानशालिनः केवलिनः स्वा-
त्मनि तत्त्वनिर्णयेच्छाऽनुपपत्तेः, इति पारिशेष्यात् क्वाथोपश-
मिकज्ञानवानेव स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिणीषुर्भवतीत्यसावप्येकरूपं
एवेति । रत्ना० ८ परि० ।

तत्त्वमु—तत्त्वज्ञ—त्रि० । तत्त्वं सकलपर्यायोपेतसकलवस्तुस्वरूपं
जानातीति तत्त्वज्ञः । वस्तुतत्त्ववेदिनि, पञ्चा० १ विष० । सर्व-
ज्ञे, आव० १ अ० ।

तत्त्वमुपुष्टि—तत्त्वज्ञुपुष्टि—स्त्री० । तत्त्वस्याविसंवादस्थाने हितोपदे-
शे, षो० ८ विष० ।

तत्त्वतव—तप्ततपस्—त्रि० । तापिततपस्के, आर्यसुधर्मोणमुपक्रम्य-
“उमातवे दित्ततवे तत्त्वतवे ।” तत्तं तापितं तपो येन स तप्त-
तपाः । तेन तत्त्वतस्तं येन कर्माणि सन्ताप्यन्ते, तेन न च तप-
सा स्वात्मा तपोरूपः संतापितो, यतोऽन्यस्यास्पृश्यमिव जात-
म् । आद्य० । नि० । अ० । जं० । रा० । सू० प्र० । ज्ञा० । . . .

तत्तत्राणिज्ज-तप्ततपनीय-न० । तप्तसुवर्णे, "तत्तत्राणिज्जसं-
कासो ।" प्रज्ञा० १ पद ।

तत्तत्राणिज्ज-तप्ततपोधन-त्रि० । तप्तमनुष्ठितं तप एव धनं य-
स्य स तप्ततपोधनः । पञ्चाग्न्यादितपोविशेषेण निष्ठसदेहे,
सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

तत्तत्तैल-तप्ततैल-न० । तप्तं च तत्तैलं च । तप्ततैले, स० ११ अ० ।

तत्तत्ति-तत्त्वान्ति-स्त्री० । जीवाऽऽदीनां स्वरूपोपलब्धे, पो० (?) ।

तत्तत्त-तत्त्वार्थ-पुं० । युक्तिसिद्धये, द्रव्या० ८ अध्या० ।

तत्तत्तसद्दहाण-तत्त्वार्थश्रद्धान-न० । तत्त्वार्थानां सर्वविदुषदि-
ष्टनया पारमार्थिकानां जीवाऽऽदिपदार्थानां श्रद्धानमेवमेतदेवेति
प्रत्ययः, तत्त्वेन वा भावतोऽर्थानां श्रद्धानं तत्त्वार्थश्रद्धानम् । "त-
त्तत्तसद्दहाणं, सम्मत्तसमगदो ण पयस्मि ।" पञ्चा० १ विव० ।
(एतद्वचनकृत्यता "सम्मत्त" शब्दे वक्ष्यते)

तत्तत्तसण-तत्त्वदर्शन-न० । परमार्थावलोकने, द्वा० २५ द्वा० ।

तत्तत्तसि (ए)-तत्त्वदर्शिन-त्रि० । भेदाविनि, आचा० १ श्रु० ३
अ० २ उ० । तत्त्ववद्वेक्षणकनंरि, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

तत्तत्तद्वि-तत्त्वद्वि-स्त्री० । तत्त्वं वस्तुरूपं जीवे जीवत्वमनन्त-
चैतन्यरूपम्, अजीवे भवैतन्यस्वरूपं, तत्र यथार्थावबोधयुक्तौ,
अष्ट० ।

रूपे रूपवती दृष्टि-दृष्टा रूपं विमुहति ।

मज्जत्यात्मनि नीरूपे, तत्त्वदृष्टिस्वरूपिणी ॥ १ ॥

ज्रमवाटी बहिर्दृष्टि-भ्रमच्छाया तदीक्षणम् ।

अभ्रान्नस्तत्त्वदृष्टिस्तु, नास्यां शेते सुखाशया ॥ २ ॥

ग्रामाऽऽरामाऽऽदि मोहाय, यद् दृष्टं बाह्या दृशा ।

तत्त्वदृष्ट्या तदेवान्त-नीतं वैराग्यसंपदे ॥ ३ ॥

बाह्यदृष्टेः सुधासार-घटिता जाति सुन्दरी ।

तत्त्वदृष्टेस्तु सा साक्षात्, विष्णुमूत्रपिठरोदरी ॥ ४ ॥

लावण्यज्ञहरीपूर्णा, वपुः पश्यति बाह्यदृग् ।

तत्त्वदृष्टिः श्वकाकानां, जक्ष्यं कृमिकुलाऽऽकुलम् ॥ ५ ॥

गजाश्वैर्जूपभवनं, विस्मयाय बहिर्दृशः ।

तत्राश्वेभवनात् कोऽपि, भेदस्तत्त्वदृशस्तु न ॥ ६ ॥

जस्मना केशज्ञोत्वेन, वपुर्धृतमग्नेन वा ।

महान्तं बाह्यदृग् वीक्षति, चित्ताम्राज्येन तत्त्ववित् ॥ ७ ॥

न विकाराय विश्वस्यो-पकारायैव निर्मिताः ।

स्फुरत्कारुण्यपीयूष-वृष्टयस्तत्त्वदृष्टयः ॥ ८ ॥ अष्ट० १६ अष्ट० ।

तत्तदेष्टा-तत्त्वदेष्ट-पुं० । तत्त्वं सकलपर्यायोपेतसकलवस्तुस्व-
रूपं तद्विशतीति तत्त्वदेष्टा । तत्त्वोपदेष्टरि, ध० १ अधि० ।

तत्तत्तमजोष्णी-तत्त्वधर्मगोनि-स्त्री० । धृत्यादिके, धृतिः श्रद्धा सु-
खादिविदिषा विज्ञप्तिरिति तत्त्वधर्मयोगनयः । "धिइसद्वासुहवि-
विदिस-जेया जं पायसो उ जोणि नि ।" पञ्चा० ४ विव० ।

तत्तत्तत्ति-तत्त्वप्रवृत्ति-स्त्री० । तत्त्वानुष्ठाने, पो० ।

कस्मात्पुनस्तथाद्वेयः क्रियत इत्याह-

अद्वेयो जिज्ञासा, शुश्रूषा श्रवणबोधमीमांसाः ।

परिशुद्धा प्रतिपत्तिः, प्रवृत्तिरष्टाद्विगीता तत्त्वे ॥ १४ ॥

अद्वेयोऽप्रीतिपरिहारः, तत्त्वविषयस्तत्त्वार्थिका द्वातुमिच्छा जिज्ञासा
तत्त्वविषया ज्ञानेच्छा तत्त्वजिज्ञासा तत्त्वार्थिका बोधात्मनःश्रोतसः
सिराकल्पा, श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा तत्त्वविषयैव । तत्त्वशुश्रूषानिव-
न्धनं श्रवणमाकर्णनं तत्त्वविषयमेव । बोधोऽवगमः परिच्छेदो वि-
धक्तायस्य श्रवणनिवन्धनस्तत्त्वविषय एव, मीमांसा सद्विचा-
ररूपा बोधानन्तरभाविनी तत्त्वविषयैव । श्रवणं च बोधश्च मीमां-
सा च श्रवणबोधमीमांसाः । परिशुद्धा सर्वतो भावविशुद्धा, प्र-
तिपत्तिर्मीमांसोत्तरकालभाविनी निश्चयाऽऽकारा परिच्छिन्ति-
रिदमित्येवेति तत्त्वविषयैव । प्रवर्तनं प्रवृत्तिरनुष्ठानरूपा
परिशुद्धप्रतिपत्त्यनन्तरभाविनी तत्त्वविषयैव, प्रवृत्तिशब्दो द्वि-
रावर्त्यते, तेनायमर्थो जयति-तत्त्वे प्रवृत्तिरष्टमिरङ्गैर्निर्धृताऽष्टा-
द्विगीता, एजिरद्वेपाऽऽदिभिरष्टमिरङ्गैस्तत्त्वप्रवृत्तिः संपद्यते,
तेनाऽऽगमान्तरे मूलागमकेदेशजृते न द्वेयः कार्य इति ॥ १४ ॥
पो० १६ विव० ।

तत्तत्तत्तु-तत्त्वप्राशुक-त्रि० । तत्त्वं सत्प्राशुकं त्रिदण्डोद्धृतं
तत्त्वप्राशुकम् । त्रिदण्डोद्धृते तत्त्वे जज्ञाऽऽदी, "उत्तिगोदगं
तत्तत्तत्तु, पडिगाहिज्ज संजण ।" दश० ८ अ० ।

तत्तत्ति [द]-तत्त्वविद्-त्रि० । तत्त्वं वेत्तीति तत्त्वविद् । जीवा-
जीवाऽऽदिवस्तुविज्ञातरि, ध० ३ अधि० । परमार्थविदि, नि० १
श्रु० १ वर्ग१ अ० ।

तत्तत्वे [ए]-तत्त्ववेदिन-पुं० । तत्त्वज्ञानिनि, आचा० । सारो
हि विषयगणस्य तत्त्वान्तौ तृप्तिः, तद्भावाविःसारः, तं दृष्ट्वा
ज्ञानी तत्त्ववेदी न विषयाभिज्ञापं विदध्याद्, न केवलं मनुष्या-
णां, देवानामपि विषयसुखाऽऽस्पदमनित्यं जीवितमिति द-
शयति-"उववायं चवणं णच्चा ।" उपपातं जन्म, व्यवहनं
पातः, तच्च ज्ञात्वा न विषयसङ्गोन्मुखो भवेदिति । यतो निः-
सारो विषयग्रामः, समस्तः संसारो वा, सर्वाणि च स्थाना-
न्यशास्वतानि । सारासारवेत्तरि, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।
तत्तत्तत्तु-तत्त्वबोधविधायिनी-स्त्री० । अभयदेवविर-

चितायां स्वनामख्यातायां सम्मतिटीकायाम्, "प्रहृष्टमुखः
शिष्येण, तत्त्वबोधविधायिनी । एषा चाभयदेवेन, सम्मतेर्वि-
वृतिः कृता ॥ १॥ सम्म० ३ काण्ड ।

तत्तत्तत्तु-तत्त्वसा-नत्तरसाऽऽस्वाद-पुं० । तत्त्वे परमार्थे रस आस-
क्तिहेतुस्तस्याऽऽस्वादस्तत्त्वसाऽऽस्वादः । परमार्थाऽऽसक्तिहे-
त्वास्वादे, नि० १ श्रु० १ वर्ग१ अ० ।

तत्तत्तत्तु-तत्त्वलोहपथ-पुं० । तत्त्वं लोहमयमार्गं, प्रश्न० १
अष्ट० द्वार ।

तत्तत्तत्ति-तत्त्वसंदृष्टि-स्त्री० । तत्त्वसंदर्शने, पो० १५ विव० ।

तत्तत्तत्तु-तत्त्वसंवेदन-न० । तत्त्वं परमार्थः, तत्त्वसंवेदक प्रवृत्त्या-
द्युपहतत्त्वेन विद्यते यस्मिन्स्तत् । ज्ञानभेदे, द्वा० ६ द्वा० । सम्य-
ग्ज्ञाने, पं० सू० ४ सूत्र० । हा० ।

तत्तत्तत्तु-तत्त्वसमजोद्भूय-तत्त्वसमज्योर्निर्जत-त्रि० । तत्त्वेन तापेन समा-
तुल्या ज्योतिषा वह्निना भूता जाना या सा तत्त्वसमज्योति-
र्भूता । तापसदृशवह्निजाते, भ० १० श्रु० ५ उ० ।

तत्त्वसु-तत्त्वश्रुति-रंगः । तत्त्वश्रवणे. द्वा० ।

ननः किमित्याह—

पुण्यशीलं नयत्येवं, तत्त्वश्रुत्या सदाशयः ।

जवङ्गारामनमस्त्यागाद्, वृद्धिं मधुरवारिणा ॥ २१ ॥

एवं धर्मस्य प्रारोहयोग्यधिकम्प्रतिपत्त्या, तत्रोत्तरेप्रवृत्त्या, तत्त्वश्रुत्या तथा तत्त्वश्रवणेन, मधुरवारिणा, सदाशयः शोभन-परिणामः, जवलक्ष्मणस्य क्षाराम्भसस्त्यागात्, पुण्ययोजं वृद्धिं नयति । यथा हि मधुरोदकयोगतस्मान्माधुर्यानवनमेऽपि योजं प्ररोहमादत्ते, तथा तत्त्वश्रुतेरन्विन्यसामर्थ्यात्तत्त्वविषय-स्पष्टसंविश्यभावेऽपि अतश्चश्रवणत्यागेन तद्व्योगात् पुण्यवृ-द्धिः स्यादिति भावः ॥ २१ ॥

तत्त्वश्रवणतस्तीव्रा, गुरुभक्तिः सुखाऽऽवहा ।

समापत्त्यादिभेदेन, तीर्थकृद्दर्शनं ततः ॥ २२ ॥

(नश्यति) तत्त्वश्रवणतः, तीव्रा उत्कटा, गुणैः तत्त्वभावायितरि, प्रक्तिगाराध्यत्वेन प्रतिपातः, सुखायहोभयलोकसुखकर्ता, ततो गुरुभक्तेः समापत्त्यादिभेदेन तीर्थकृद्दर्शनं भगवत्साक्षात्कारल-क्षणं जयति । तद्वक्तव्यम्—“गुरुभक्तिप्रभावेण, तीर्थकृद्दर्शनं मतम् । समापत्त्यादिभेदेन, निर्वाणैकनियन्धनम्” ॥ १ ॥ समापत्तिरत्र च्यानजसंश्रयना भण्यते, आदिना तत्रात्मकमेवधविपाकतद्भा-वापर्युपपत्तिपरिग्रहः ॥ २२ ॥ द्वा० २२ द्वा० ।

तत्त्वसुसूसा-तत्त्वश्रुत्प्रा-र्त्तः । तत्त्वश्रवणेच्छायाम्, द्वा० २२ द्वा० ।

तत्ताण्डुलजोडित-तस्मान्निर्वृत्तभोजित्व-न० । तत्तं च तदनि-र्वृत्तं चाभिदालोद्धृतं च उदकमिति विशेषणान्ययानुपपत्त्या गम्यते तद्भोजित्वमिति । असत्विचोदकभोजित्वे, ग० २ अधि० ।

तत्ताण्डुलवत्-तत्त्वानुरूपत्वं-न० । पञ्चदशतमे सत्ययचना-तिशेषसम्प्राप्ते, तत्त्वानुभोजित्वं विवर्तितवस्तुस्वरूपानुसा-रिता । रा० ।

तत्तात्तचङ्गरकराज-तत्त्वानुरूपव्यतिकरकराज-त्रि० । तत्तं च तत्तत्त्वं च तत्त्वानुरूपे, तत्त्वानुरूपव्यतिकरे व्यतिकर्णता मिश्रता स्व-भावाभिनिमित्तः तत्त्वानुरूपव्यतिकरः, तेन कराद्यो भयङ्करः । तत्त्वेऽतत्त्वानुभविशोऽतत्त्वे तत्त्वानुभविश इत्येवंप्रकारेण संज्ञा-यमानव्यतिकरेण भयङ्करः, स्या० ।

तत्तात्तास-तत्त्वानुरूप-पुं० । परमार्थानुरूपे, पौ० १३ विव० ।

तत्ताभिण्वेस-तत्त्वानुभविश-पुं० । तत्त्वज्ञाने, पौ० । “गुरु-भक्तिः परमव्यथा, विधौ प्रयत्नस्तथा धृतिः करणे । तद्व्याप्ता-स-तिश्रवणं, तत्त्वानुभविशपरमफलम् ॥ १ ॥” पौ० १० विव० । वस्तुस्वरूपनिर्णयतिशये, पञ्चा० ६ विव० ।

तत्तायगोलकप-तत्त्वानुभविशकटप-त्रि० । तत्तलोऽपिण्डसदृशे, “तत्तायगोलकपौ, पमजजीवो निवारियपसरो । (२५१)” आ० ।

तत्तालोग-तत्त्वानुभविश-पुं० । परमार्थप्रकाशे, द्वा० २४ द्वा० ।

तत्ति-तृप्ति-स्त्री० । प्राणौ, स्या० १ उ० । सन्तोषे, आनु० । यु-ष्ट्याऽऽद्युपशमवृत्तणायाम्, विशेष० ।

तत्ति-स्त्री० । सारायाम्, “गणतत्तिविष्णुमुक्ता ।” गणस्य ग-ऊस्य या तत्तिः सारा, तथा विप्रमुक्ताः । व्य० १ उ० । चिन्ता-याम्, प्रति० ।

तत्तिय-तात्त्विक-पुं० । न० । वास्तवे, द्वा० १६ द्वा० । आ० म० ।

“महामातिसहस्रेषु, वरमेको हि तात्त्विकः । तात्त्विकस्य सर्वं पात्रं, न भूतो न भविष्यति ॥ १ ॥” अतस्तात्त्विकाय पात्रा-ऽदिकं देयम् । च० २ अधि० ।

तावत्-त्रि० । “अतियं गदियं तत्तियं त्रियं, सेसं नहुं, ततो ग-नो सि घरे ।” आ० म० १ अ० २ स्यात् । ‘तत्तियं’ तात्त्व-मात्रमेव कार्यम् । व्यग्रहारे, नि० चू० ११ उ० ।

तत्तियजोग-तात्त्विकयोग-पुं० । केनापि नयेन भोक्तृषोऽनफले, द्वा० १६ द्वा० ।

तत्तियधम्मात्ति-तात्त्विकधर्मात्ति-स्त्री० । तात्त्विकस्याभ्यासशु-द्धस्य तत्त्वानुरूपसिद्धमात्रस्य धर्मस्याहिंसाऽऽदेरहित्यपराधः । अन्यासशुद्धस्याहिंसाऽऽदेरुपलब्धौ, द्वा० १० द्वा० ।

तत्तिष्ठ-तृप्तिपत्-त्रि० । तृप्तिर्विद्यते यस्य स तदस्यास्यसि-ञ्जिति मनुष्यः । “आदिबल्लोदलाज-वन्त-मन्तेचेर-मणा-मतोः” ॥ ८ । २ । १६९ ॥ इति मनुषः स्थाने इत्याऽऽदेशः । प्रा० दुष्टि० २ पाद । तृप्ते, कटप० ६ कृष्ण । तत्पदे, दे० ना० ५ वर्ग ३ गाथा ।

तत्तिष्ठ-तृप्तिपत्-त्रि० । तृप्तिर्विद्यते यस्य स तदस्यास्यसि-ञ्जिति मनुष्यः । “आदिबल्लोदलाज-वन्त-मन्तेचेर-मणा-मतोः” ॥ ८ । २ । १६९ ॥ इति मनुषः स्थाने इत्याऽऽदेशः । प्रा० दुष्टि० २ पाद । तृप्ते, कटप० ६ कृष्ण । तत्पदे, दे० ना० ५ वर्ग ३ गाथा ।

तत्ती-देशी-तत्परतायाम्, आदेशे च । दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तत्ती-देशी-तत्परतायाम्, आदेशे च । दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तत्ती-देशी-तत्परतायाम्, आदेशे च । दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तत्ती-देशी-तत्परतायाम्, आदेशे च । दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तत्ती-देशी-तत्परतायाम्, आदेशे च । दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तत्ती-देशी-तत्परतायाम्, आदेशे च । दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तत्ती-देशी-तत्परतायाम्, आदेशे च । दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तत्ती-देशी-तत्परतायाम्, आदेशे च । दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तत्ती-देशी-तत्परतायाम्, आदेशे च । दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तत्ती-देशी-तत्परतायाम्, आदेशे च । दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तत्ती-देशी-तत्परतायाम्, आदेशे च । दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तद्वक्त्र--तदाख्य-त्रि० । तेन अर्थेन आख्या येषां ते तदाख्याः ।
अहिंसके, नि० चू० २० उ० ।

तद्वक्त्रवसाण-तदध्यवसान-त्रि० । तस्यामेवाध्यवसानं भो-
गक्रिया प्रयत्नविशेषरूपं यस्य स तस्मिन् । तदध्यवसिते, वि-
पा० १ श्रु० २ अ० । अनु० ।

तद्वक्त्रवसिय-तदध्यवसित-त्रि० । तस्मिन्नेव विवाकिते आव-
श्यके अध्यवसितं क्रियासंपादनविषयमस्येति तदध्यवसितः ।
तद्विषयकाध्यवसाययुक्ते, ग० २ अधि० । अनु० ।

तद्वक्त्र-तदर्थ-पुं० । तस्मै अर्थस्तदर्थः । आचा० १ श्रु० २ अ० ५
उ० । तत्प्राप्तौ, विपा० १ श्रु० २ अ० ।

तद्वक्त्रवक्त्र-तदर्थोपयुक्त-त्रि० । तस्य (विवक्षितस्य) आवश्य-
कस्यार्थस्तदर्थः, तस्मिन्नुपयुक्तस्तदर्थोपयुक्तः । अनु० । तत्प्राप्तये उ-
पयोगवति, विपा० १ श्रु० १ अ० । ग० । तदभिधेयोपयुक्ते, औ० ।

तद्वक्त्रवक्त्र-तदन्यवचन-न० । वचनभेदे, स्था० । तस्माद्वि-
वक्षितघटाऽऽदेरन्यः पटाऽऽदिः, तस्य वचनं तदन्यवचनं, घटापे-
क्षया पटवचनवत्, नोअवचनमत्रणननिवृत्तिर्वचनमात्रं कि-
त्थाऽऽदिवदिति । अथवा-स शब्दव्युत्पत्तिनिमित्तधर्मविशिष्टो-
ऽर्थोऽनेनोच्यते इति तद्वचनं, यथार्थनामैत्यर्थः । ज्वलनतपनाऽऽ-
दिवत् । तथा तस्माच्चब्दव्युत्पत्तिनिमित्तधर्मविशिष्टादन्यः श-
ब्दप्रवृत्तिनिमित्तधर्मविशिष्टोऽर्थः, उच्यतेऽनेनेति तदन्यवचनम-
यथार्थमित्यर्थः । स्था० ३ उ० ३ उ० ।

तदपिपयकरण-तदपितकरण-त्रि० । तस्मिन् भगवत्पितृपितानि
करणानीन्द्रियाणि शब्दरूपाऽऽदिषु श्रोत्रचक्षुरादीनि येस्ते तद-
पितकरणः । औ० । ग० । तस्मिन्नेवाऽऽवश्यके यथोचितव्यापार-
नियोगेनापितानि नियुक्तानि येन स तदपितकरणः । सम्प्रत्यथा-
स्थानन्यस्तोपकरणे, ध० । तस्यामेवापितानि दौकितानि करणानि
इन्द्रियाणि येन स तथा तस्मिन् । दौकितेन्द्रिये, ध० २ अधि० ।

तदाभास-तदाज्ञास-पुं० । तत्सदृशे, पञ्चा० ४ विव० ।

तदाहार-तदाधार-त्रि० । ते पृथिव्यादय आधारे येषां ते त-
दाधाराः । तत्राऽऽहितेषु, प्रश्न० १ आध० द्वार ।

तदाहार-पुं० । तानेव पृथिव्यादीन् आहारयन्तीति तदाहारः ।
तद्वक्त्रके, प्रश्न० १ आध० द्वार ।

तदुजयहिय-तदुजयहित-त्रि० । इहपरलोकहिते, पं० भा० ।

ततो-ततस्-अव्य० । तस्मादित्यर्थे, प्रा० १ पाद ।

तदो-ततस्-अव्य० । "सो दो तसो वा" ॥ ८ । २ । १६० ॥
इति तसः प्रत्ययस्य वा सो दो इत्यादेशौ । तस्मादित्यर्थे, प्रा०
१ पाद ।

तदिअचय-देशी-नृत्ये, दे० ना० ५ वर्ग ८ गाथा ।

तदिअस-देशी-अनुदिवसे, दे० ना० ५ वर्ग ८ गाथा ।

तदिअसिअ-देशी-अनुदिवसे, दे० ना० ५ वर्ग ८ गाथा ।

तदिअह-देशी-अनुदिवसे, दे० ना० ५ वर्ग ८ गाथा ।

तदेस-तदेश-पुं० । तस्य देशस्तदेशः । उदाहरणदेशे, दश० १ अ० ।

तदोस-तदोष-पुं० । तस्योदाहरणस्यैव दोषो यस्मिन् तत्तदो-
षः । उदाहरणदोषे, दश० १ अ० ।

त्वग्दोष-त्रि० । कुष्ठिनि, औ० । श्वेतकुष्ठिनि, पि० । स च त्वग्दो-
षो द्वान्यां प्रकाराभ्यां भवति । तद्यथा-"संदंतमसंदंते, अस्सं-
विणसित्तमंरुलपसुत्ती । किमिपुंयं रसिगा वा, पस्संदंति त-
त्थिमा जयणा" ॥ ११ ॥ व्थ० ६ उ० । (इयं गाथा 'वगडा' श-
ब्दे एगवगगावसरे व्याख्यास्यते)

तद्धिय-तद्धित-त्रि० । न० । तस्मै हितं तद्धितमित्यन्वयाभि-
धायका ये प्रत्ययास्ते तद्धिताः । यथा गोत्रयो हितो गव्यो देश
इत्यादि । प्रश्न० २ सम्ब० द्वार । आ० चू० । तेषां विग्रहस्थ-
तत्तत्प्रकृतीनां स्वविशिष्टतया प्रयोगेभ्यो हितः । व्याकरणोक्ते
प्रत्ययभेदे, वाच० ।

तद्धियए-तद्धितज-न० । तद्धिताज्जातं तद्धितजम् । इह तद्धित-
शब्देन तद्धितप्राप्तिहेतुभूतोऽर्थो गृह्यते, तत्रायम, यत्रापि "तुन्नाए
तंतुवाए" । तद्धितप्रत्ययो न दृश्यते, तत्रापि तद्धेतुचतुर्थस्य
विद्यमानत्वात्तद्धितजं सिद्धं भवति । अनु० । ज्ञावप्रमाणभेदे,
अनु० ।

से किं तं तद्धियए ? तद्धियए अट्टविहे पमात्ते । तं जहा-

"कम्मे सिपेणं सिट्ठोए, संजोगे समीवए अ संजुहे ।

इस्सरिणं अवचेण य, तद्धितणामं तु अट्टविहं" ॥ ११ ॥

(से किं तं तद्धियए इत्यादि) तद्धिताज्जातं तद्धितजम् । इह
तद्धितशब्देन तद्धितप्राप्तिहेतुभूतोऽर्थो गृह्यते । तत्रायम, यत्रापि-
"तुन्नाए तंतुवाए" तद्धितप्रत्ययो न दृश्यते, तत्रापि तद्धेतु-
चतुर्थस्य विद्यमानत्वात्तद्धितजं सिद्धं भवति । "कम्मे गाहा"
पाठसिद्धः, त्वरं श्लोकः श्लाघा, संयूथो ग्रन्थरचना, एते च
कर्मशिक्षाऽऽद्योऽर्थस्तद्धितप्रत्ययस्योत्पत्तिर्लोभनिमित्तोभवन्ती-
त्येतद्वेदात्तद्धितजं नामाष्टविधमुच्यते इति ज्ञावः ।

से किं तं कम्मनामे ? कम्मनामे अणेगविहे पाणत्ते । तं
जहा-तणहारए, कडहारए, पत्तहारए, दोसिए, सोत्तिए,
कप्पासिए, भंरुवेआलिए, कोट्ठाएिए । सेत्तं कम्मनामे ।

तत्र कर्मतद्धितजं (दोसिए, सोत्तिए इत्यादि) दुष्पं पर्ययम-
स्येति दोषिकः । सूत्रं पर्ययमस्येति सौत्रिकः । शेषं प्रतीतम् ।
नवरं भागवविचारः कर्मास्येति ज्ञाणद्वैचारिकः, कौलालानि
सृष्ट्वाणानि पर्ययमस्येति कौलालिकः । अत्र कापि "तण-
हारिए" इत्यादिपाठो दृश्यते ॥ तत्र कश्चिददाह-नन्वत्र तद्धि-
तप्रत्ययो न कश्चिदुपलभ्यते, तथा वक्ष्यमाणेष्वपि "तुन्नाए
तंतुवाए" इत्यादिषु नायं दृश्यते, तत्किमित्येवंभूतनाम्नाभि-
होपन्यासः । अत्रोच्यते-अस्मादेव सूत्रोपन्यासाचूणानि हरति व-
हतीत्यादिकः कश्चिदाद्यव्याकरणदृष्टस्तद्धितोत्पत्तिहेतुभूतोऽर्थो
दृश्यः, ततो यद्यपि साक्षात् तद्धितप्रत्ययो नास्ति, तथापि
तदुत्पत्तिनिबन्धनचूतमर्थमाश्रित्येह तद्धिदेशो न विरुध्यते । यदि
तद्धितोत्पत्तिहेतुरर्थोऽस्ति, तर्हि तद्धितोऽपि कस्मादुत्पद्यत
इति चेत् १, लोके इत्यथेव रुढत्वादिति ब्रूमः । अथवा-अस्मादे-
वाऽऽद्यमुनिप्रणीतसूत्रज्ञापकादेवं जानीयास्तद्धितप्रत्यय एवा-
मी केचित्प्रतिपत्तव्या इति ।

अथ शिल्पतद्धितनामोच्यते-

से किं तं सिप्पणामे ? सिप्पणामे अणेगविहे
पणत्ते । तं जहा-वत्थिए, तंतिए, तुण्णए, तंतु-
वाए, पट्टकारे, उप्पट्टे, वरुडे, मुंजकारे, कट्टकारे, वत्त-

कारे, वंभकारे, पोत्यकारे, चित्तकारे, दंतकारे, क्षेपकारे ।
सेचं निष्पन्नामे ।

कस्त्रं शिल्पमस्येति कारिकः, तन्मीवादनं शिल्पमस्येति ताम्रिकः । "तुभ्यं तंतुवाय" इत्यादि प्रतीतम् । आक्षेपपरिहारौ तूकावेव । यदिह पूर्व चक्रान्ति वाचनाविशेषे प्रतीतं नाम दृश्यते, तद्देशान्तरकृतितोऽवसेयम् ।

अथ श्लाघातद्धितनामोच्यते-

से किं तं सिलोअणामे ? सिलोअणामे अणेगविहे पणत्ते ।
तं जहा-समणे, माहणे, सब्वातिही । सेचं सिलोअणामे ।

(समणे इत्यादि) अमराऽऽदीनि नामानि श्लाघ्याऽर्थेषु सा-
म्यादिषु रुढान्यतोऽस्मादेव सूत्रनिबन्धनात् श्लाघ्यायांस्तद्धि-
ताः, तदुत्पत्तिहेतुचूतमर्थनाशं वाऽत्रापि प्रतिपत्तव्यम् ।

संयोगतद्धितनाम-

मे किं तं संजोगनामे ? संजोगनामे अणेगविहे पणत्ते । तं
जहा-रखो ससुरप, रखो जमाउप, रखो सावे, रखो दूते, रखो
जगिणीवई । सेचं संजोगनामे ।

राज्ञः इयद्वर इत्यादि । अत्र संयुक्तरूपः संयोगो गम्यते ।
अत्रापि चास्मादेव ज्ञापकात्कितनामता, चित्रं च पूर्वगतं श-
ब्दप्राभृत अपत्यकं च, अतः कथमिह भावनास्वरूपमस्माद-
शः सम्यगवगम्यते ।

समीपतद्धितनाम-

मे किं तं समीवणामे ? समीवणामे अणेगविहे पणत्ते । तं
जहा-गिरिसमीवे एगरं गिरिणगरं, विदिसिसमीवे एगरं
विदिसिणगरं, वेनायसमीवे एगरं वेनायणगरं, एगरायसमीवे
नगरं एगरायणगरं । सेचं समीवणामे ।

गिरिसमीवे नगरं गिरिनगरम् । अत्र "अदूरभवश्च" ॥ ४ ।
२ । ७० ॥ (पाणि०) इति अण् न जवति, गिरिनगरमत्येव
प्रतीतत्वात्, विदिशाया अदूरजयं नगरं वैदिशम् । अत्र तु "अदूर-
भवश्च" ॥ ४ । २ । ७० ॥ इति (पाणि०) अण् भवत्येव, इत्थं
रुढत्वादिति ।

संयुततद्धितनाम-

से किं तं संजुहनामे ? संजुहनामे अणेगविहे पणत्ते । तं
जहा-तरंगवङ्कारे, मलयवङ्कारे, अक्षाणसङ्कारे, विंदु-
कारे । सेचं संजुहनामे ।

(तरंगवङ्कारे इत्यादि) तद्धितनामता चेदोत्तरत्र च पू-
र्ववद्भावनीया ।

ऐश्वर्यतद्धितनाम-

से किं तं ईसरिअनामे ? ईसरिअनामे अणेगविहे पणत्ते । तं
जहा-ईसरे, तलवरे, मडंविप, कोडंविप, इन्मे, सेट्टी,
सत्थवाहे, सेणावई । सेचं ईसरिअनामे ।

(राईसरे इत्यादि) इह राजाऽऽदिशब्दनिबन्धनमैश्वर्यमे-
व गन्तव्यं, राजेश्वराऽऽदिशब्दार्थास्त्वैव पूर्व व्याख्यात एव ।

अपत्यतद्धितनाम-

से किं तं अबच्चनामे ? अबच्चनामे अणेगविहे पण-
५४७

चे । तं जहा-अरिहंतमाया, चक्रवट्टिमाया, वज्रदेवमाया,
वामुदेवमाया, रायमाया, मुणिमाया, वायगमाया । सेचं
अवच्चनामे ॥

(तित्थयरमाया इत्यादि) तीर्थकरोऽपत्यं यस्याः सा तीर्थक-
रमाता । एवमन्यत्रापि सुप्रसिद्धेनाऽप्रसिद्धं विशिष्यते । अतः
तीर्थकराऽऽदिनिर्मातरो विशेषिताः । तद्धितनामत्वभावना त-
थैव । गतं तद्धितनाम । अनु० ।

तद्धियम्-तद्धितज-न० । ' तद्धियम् ' इतिशब्दार्थे, अनु० ।

तच्छून-दृष्टा-अव्य० । "छूनत्यूनी द्वः" ॥ ८ । ४ । ३१३ ॥ इति
द्वारुण्येन छून इत्यादेशः । "अतोऽतु" ॥ ८ । ११ । २६ ॥ अदतो दोस्तः
इत्य तः । प्रा० ४ पाद । विलोक्येत्यर्थे, वाच० ।

तपागच्छ-तपागच्छ-पुं० । घोरतपःकारित्वेन तपाविरुद्धमा-
साजगच्चान्मुखः प्रतिष्ठिते गच्छे, तपा इतिशब्दस्तत्कार्यको देशी-
प्रसिद्धः । यथा तत्काले विरुद्धतया प्राप्तस्तथैव सर्वैरेव विद्वान्नि-
र्व्यवहियते । केचित्तु 'तपागच्छ' इति शुरुसंस्कृतमपि व्यवहरन्ति ।
जै० ६० ।

तपोरिह-तपोई-न० । प्रायश्चित्तभेदे, जीत० ।

साम्प्रतं भावाऽऽदिविषयं तपोई प्रायश्चित्तमाह-

दृष्टगिज्ञाणा जाव-स्मि दिज्ज दृष्टस्स न उ गिज्ञाणस्स ।
जावइयं वा विसदइ, तं दिज्ज सहिज्ज वा कालं ॥ ६७ ॥

भावे भावतः, कश्चिदालोचनाप्राही दृष्टो नीरोगः समर्थः । क-
श्चिद् भूतानो रोगी शक्तिविकल्प इत्येतद्विचार्य (दिज्ज दृष्टस्स न उ
गिज्ञाणस्स) तुशब्दस्य विशेषणार्थत्वात् दृष्टस्य जीतोक्ताद-
धिकमपि दद्यात्, श्रान्तस्य तु न दद्यात्, जीतोक्तादूनं वा दद्या-
त् । यावन्मात्रं वा विपश्ये कर्तुं शक्नोति, तत्प्रायश्चित्तं तावन्मात्रं
दद्यात्, कालं वा सहेत-यावता प्रगुणो भवति तावत्प्रतीत्य रो-
गनिवृत्तौ समर्थस्य दद्यादित्यर्थः । वक्तो जावः ॥ ६८ ॥

संप्रति सप्रपञ्चं पुरुषद्वारमाह-

पुरिसा गीयाऽगीया, सहाऽसहा तह सहाऽसहा केइ ।
परिणामाऽपरिणामा, अऽपरिणामा इ वत्थूणं ॥ ६९ ॥

इहाऽऽलोचनाप्राहिणः पुरुषाः किंस्वरूपाः, इति प्रथममेवाऽऽ-
चार्यैर्विचार्याः, ततस्तदपेक्षया प्रायश्चित्तं दातव्यम्, ते च बहु-
प्रकाराः । तद्यथा-गीतार्था अधिगताऽऽन्तरप्रकल्पाऽऽदिनिशीथा-
न्नश्रुताः । तदितरे त्वगीता अगीतार्थाः । सहा-सर्वप्रकारैः सम-
र्थाः, असहा असमर्थाः । तथा केचित्-शठा मायाविनः, अशठाः
सरत्वाऽऽत्मानः, परिणामका अपरिणामका अतिपरिणामकाश्च
वस्तुपूर्वत्वापवादरूपेषु विषये । एते च परिणामकाऽऽदयस्त्रयो-
ऽपि पूर्वमदूरे "त्रेयाश्मसहृथो" इति गाथाया विवरणे व्या-
ख्याताः, अतो नात्र पुनः प्रत्यन्यत इति ॥ ६९ ॥

तह धिसंघयणोजय-संपन्ना तदुभएण हीणा य ।

आयपरोजयनोभय-तरगा तह अएणतरगा य ॥ ७० ॥

तथा धृतिसंहननोभयसंपन्नाः, तदुभयेन हीनाश्च । इह जङ्ग-
चतुष्टयं संभवति-तत्र धृत्या संपन्ना इत्येकः । संहननेन संपन्ना
इति द्वितीयः । उभयेन धृतिसंहननाऽऽख्येन संपन्ना इति तृतीयः ।
तदुभयेन हीनाश्चेति चतुर्थः । तथा-आत्मपरिभयानुभयतरका

इति । अत्रापि चतुर्दशः-आत्मानुग्रहकं ततः, परोपपन्नकारे
वैयावृत्यं, तयोर्द्वयोरपि समर्थाः, परं ये तप एव कुर्वन्ति, न चै-
यावृत्यं, ते-आत्मतरकाः, (स्वार्थेऽत्र फः प्रत्ययः) न परतरका
इत्याद्यां जङ्गः। ये तु वैयावृत्यमेव कुर्वन्ति, न तपः, ते-अन्यतरकाः,
नात्मतरका इति द्वितीयः। ये तूभयमपि कुर्वन्ति, ते तु उभयतर-
का इति तृतीयः। ये पुनरुभयं न कुर्वन्ति ते नोनयनरका इति
चतुर्थः। तथा (अस्य नरग ति) अन्यतरकाः-ये तपोवैयावृत्ययो-
रन्यतरदेकमेव कर्तुं शक्नुवन्ति, नोनयकरणक्रमा इत्यर्थः॥७०॥

कल्पद्विधाभो वि य, चउरो जे चयरा समकलाया ।

सावेकखेयरजेया-दओ य जे ताण पुरिसाण ॥७१॥

कल्पः सततासेवनीयः समाचारः ।

स चायं दशधा-

"आचेवुक्कोहेसिय-निउज्जायररायपिडकिइकम्म ।

वयजेट्टपडिक्कमणे, मासे पज्जोसवणकणो " ॥६॥ (पञ्चा०
१७ विव०)

अस्या व्याख्या-न विप्राने चेष्टं वस्त्रं यस्याऽस्य चेलकः, तस्य
मात्र आचेलकं, सचेलत्वे चायमचेलकपदेष्टः ।

तथा चान्यत्रापि दृश्यते-

"जह जजमवगाहंनो, बहुचेलो वि सिरवेट्टियकडिल्लो ।

ज्जन्ह नरो अचेलो, तह मुणओ संतचेलो वि ॥ २६०० ॥

तह थोवज्जुनकुच्चिय-चेष्टेहि वि भन्नए अचेलु ति ।

जह तुरसंखिय! अप्पय, मे पोसि नगिया वत्तो२६०१। (विशे०)

उद्देशेन साधुसंकल्पेन वृत्तमौद्देशिकम् आधाकर्म, शय्याया
वस्त्या तरति भवाम्भोधिमिति शय्यातरः, राजा नृपः, तयोः
पिएको भक्ताऽऽदिरुः-शय्यातरपिएको, राजपिएरुव ।
इहौद्देशिकाऽऽदीनां त्रयाणामपि परिहारोऽवसेयः । कृति-
कर्म ज्येष्ठानुक्रमेण वन्दनकदानम्, व्रतानि पञ्च महाव्रतानि,
ज्येष्ठः-वर्षशतदीक्षिताया अपि साध्या अद्यतनदीक्षितोऽपि
साधुर्गरीयान् । प्रतिक्रमणं प्रतीतम्, मासः मासकल्पः, परि
सर्वथाऽवसानमेकत्र निवासो निरुक्तिवशात्पूरुषणा, इति ।

एतस्मिन् दशविधे कल्पे स्थिताः कल्पस्थिताः प्रथमचर-
मजिनसाधवः, ते आदावयवचूना येषां ते कल्पस्थिताऽऽद्यः ।
कल्पस्थिताऽऽद्यः- 'कल्पस्थितपरिणतकृतयोगिनरमाणःस्याः ।
तत्र कल्पस्थिताः कथिता एव, परिणताः परिणतं परिपाकमापन्नं
जीवेन सह प्राप्तिकीर्मावं चारित्र्यं येषां ते, कृतयोगिनः चतुर्थ-
षष्ठाष्टमाऽऽदितपोभिः परिकर्मितशरीराः "तरमाणं ति" । "शके-
अय-तर-नीर-पाराः " ॥ ८८ ॥ ८६ ॥ इत्यनेन प्राकृतलक्षण-
सूत्रेण शक्यताः तराऽऽदृशे कृते शक्नुवन्ताः, शक्तिसुलभां
कुर्वाणा इत्यर्थः । ये एते चत्वारः सप्रतिपक्षाः समाख्याताः क-
थिताः कल्पस्थितादित्रय इतरे-अकल्पस्थितापरिणतकृतयोग्य-
तरमाणाऽऽख्याः, अकल्पस्थिता मध्यमद्विविधतजिनसाधवो,
महाविदेहजाश्च, एते हि दशविधस्थितकल्पमध्यात् शय्यानर-
पिएरुदानचतुर्थमपुरुषज्येष्ठवृत्तिकर्मकरणाऽऽख्येषु चतुर्षु
स्थिताः, शेषेषु पदेषु पुनरस्थिताः । ते ह्येतानि पद स्थानानि गु-
णानुशोभ्यमाश्लेष्य कदाचित्कानिचित् कुर्वन्ति वा, न वेति । अ-
परिणताऽऽद्यस्तु परिणताऽऽदिविपरीताः (सावेकखेयरजेयाद-
ओ य जे इति) जे इतिपादपूरणे । कल्पस्थिताः कल्पस्थिताऽऽद्यो-
ऽष्टावपि द्विविधाः-सापेक्षा गच्छवासिनो, निरपेक्षा जिनकल्पे-

काऽऽद्यः। (ताण पुरिसाणं) इत्येतन्नगाध्यायां सम्बध्यते ।

सा चयं गाथा-

जो जह सत्तो बहुतर-गुणो व तस्साद्वियं पि दिज्जाहि ।

हीणस्स हीणतरगं, हासिज्ज व सव्वहं।णस्स ॥ ७२ ॥

तेषां पुरुषाणां कल्पस्थिताऽऽदीनां सापेक्षनिरपेक्षज्जेदानां प्रा-
ग्गाथाद्वयोल्लगीतार्थाऽऽदीनां च मध्याद् यो यथा शकः तपः कर्तुं
क्रमः, बहुतरगुणो वा धृतिसंहननसंपन्नः परिणतः कृतयोगी
आत्मपरतपो वा भवेत्, तस्याधिकमपि जीतांकादतिरिक्तमपि
दद्यात् । हीनस्य धृतिसंहननाऽऽदिरहितस्य हीनतरं जीतांकाद-
ल्पतरं दद्यात्, सर्वहीनस्य सामस्येनाक्रमस्य, सर्वमपि तपः क्षप-
णान् हासयेत्, न किमपि तस्य दद्यात्, मिथ्यापुण्यकृतेनैव तस्य
शुद्धिरादेइत्यर्थः ।

पुनः पुरुषनिशेयानेवाऽऽह-

इत्यं पुण बहुतरगा, भिक्खु ति अक्यकरणाऽणभिगया या

जं-तेण जीयमट्टम-भत्तं तं निविगार्हयं ॥ ७३ ॥

अत्र पुनर्बहुतरगा बहुभेदाः, आचार्योपाध्यायकृतकरणगीतार्थसि-
राऽऽद्याः, भिक्खुः साधव इति, अकृतकरणास्तपोभिरपरिकर्मित-
शरीराः, अनभिगताश्चाऽगीतार्थाः । अशब्दादस्थिराः । एतेषां च
सर्वेषां यथाऽहं सुदमयादुरानिचारऽऽदिना यज्जीनं जीनदानव-
निर्विकृत्याद्यमभक्तान्तं, क्लेशमिति शेषः। यद्वा-यन्नेनेन द्क्लेशमि-
त्यर्थः । इदं चात्र गाभान्ते यन्त्रकस्य पञ्चम्या दीर्घपङ्केः पञ्चि-
मानुपूर्वा तपो गृहीतम्, एतदीयश्च तपोविशेषः सर्वोऽपि यन्त्रके-
ण स्पष्टीभवति । तनस्तस्यायं लेखनविधिः कथ्यते-इह दीर्घेण
पङ्क्तिरचनायां त्रयोदश गृहाणि स्थाप्यन्ते । पृथुत्वेन धाच्यपङ्क्तौ
पञ्चदश गृहाणि । द्वितीयतृतीयपङ्क्तयोश्चतुर्दश, चतुर्थपञ्चमप-
ङ्क्त्योश्चतयोदश, षष्ठसप्तमपङ्क्तयोर्द्वादश, अष्टमनवमपङ्क्तयोरे-
कादश । दशमैकादशपङ्क्तयोर्दश, द्वादशत्रयोदशपङ्क्तयोर्गन्तुहा-
णीति। अथ चाऽऽद्यायाः पृथुपङ्क्तेरपि निरपेक्षाः स्थाप्यन्ते, द्वितीया-
या आचार्यः कृतकरणः, तृतीयाया आचार्योऽकृतकरणः, चतुर्थ्या
उपाध्यायः कृतकरणः, पञ्चम्या उपाध्यायोऽकृतकरणः, षष्ठ्या
गीतार्थः स्थिरः कृतकरणो भिक्खुः, सप्तम्या गीतार्थः स्थिरोऽकृ-
तकरणो भिक्खुः, अष्टम्या गीतार्थोऽस्थिरः कृतकरणो भिक्खुः, नव-
म्या गीतार्थोऽस्थिरोऽकृतकरणो भिक्खुः, दशम्या अगीतार्थः स्थिरः
कृतकरणः, एकादश्या अगीतार्थः स्थिरोऽकृतकरणः, द्वादश्या
अगीतार्थोऽस्थिरः कृतकरणः, त्रयोदश्या उपरि अगीतार्थोऽस्थि-
रोऽकृतकरणो भिक्खुरिति स्थापयित्वा पृथुत्वेन प्रथमायां पङ्क्तौ
निरपेक्षस्याधो गृहद्वये ज्ञान्यं स्थाप्यम्यतस्तयोः पाराञ्चिकान-
वस्थाप्येन भवतः। ते च जिनकल्पिकस्य न सम्भवतः, तस्य हि
स्वभावैर्नैव निरपेक्षत्वात् । अथ तयोः शून्ययोश्चतयोर्दशसु
गृहेषु मूलच्छेदपरुगुरुदलघुचतुर्गुरुचतुर्लेघुमासगुरुमासद्वि-
भिन्नमासविंशतिकपञ्चदशकदशकपञ्चकानि स्थाप्यन्ते, द्विती-
यायां पङ्क्तौ पाराञ्चिकाऽऽदीनि दशकान्तानि, तृतीयायामनव-
स्थाप्याऽऽदीनि पञ्चकान्तानि, चतुर्थ्यामनवस्थाप्याऽऽदीनि
दशकान्तानि, अष्टम्यां वेदाऽऽदीनि दशकान्तानि, नवम्यां
परुगुर्वादीनि पञ्चकान्तानि, दशम्यां परुगुर्वादीनि दशका-
न्तानि, एकादश्यां परुल्लघवादीनि पञ्चकान्तानि, द्वादश्यां
परुल्लघवादीनि दशकान्तानि, त्रयोदश्यां चतुर्गुर्वादीनि पञ्चका-
न्तानि स्थाप्यन्ते ।

॥ एतेन पुरुषविभागेन श्रुतव्यवहारतो जीतिकल्पयन्त्रम् । “इत्थं पुण” (७३) गाथा ॥

तपारिह

(२१८७)
अभिधानराजेन्द्रः ।

तपोरिह

[illegible]

अत्रैवं ज्ञावना--यत्राऽपराधे कृतकरणाऽऽचार्यस्य पारा-
श्रिकं, तत्रैवापराधे अकृतकरणाऽऽचार्याऽऽदीनां दीर्घपङ्क्ति-
क्षमेणागवस्थाप्याऽऽदीनि प्रायश्चित्तानि भवन्ति । तथा यत्रा-
पराधे कृतकरणाऽऽचार्यस्याऽनवस्थाप्यं, तत्रैवापराधे शेषाणां
तथैव क्रमेण प्रायश्चित्तानीत्येवं सर्वदीर्घपङ्क्तिषु ज्ञावना कार्या ।
उक्तं सप्रपञ्चं पुरुषचरम् ।

सम्प्रति सेवनामाह-

आउट्टियाइ दप्प-प्पमायकप्पोहिं वा निसेविज्जा ।

द्वे विक्ते कौल्ले, भावं चाऽऽसेवए पुरिसो ॥७४॥

आकुट्टिकया-उपेत्य सावद्यकरणोत्साहाऽऽत्मिकया, दर्पप्रमाद-
कल्पेर्वा, दर्पो धावनडेपनवन्नगनाऽऽदिकः हास्यजनकवचनाऽऽदि-
र्वा दर्परूपो वा प्रमादो-रात्रौ चाप्रतिलेखनाप्रमार्जनाऽऽद्यनुपयुक्त-
ता, कल्पः करणे दर्शनाऽऽदिचतुर्विंशतिरूपे सति गीतार्थस्य कृ-
तयोगिनं उपयुक्तस्य यतनयाऽऽध्याकर्माऽऽधानरूपः, तैरेतैश्चतुर्भिः
प्रतिसेवनारूपैरासेवकः पुरुषो निपेवेत प्रतिसेवेत, द्रव्यमाहारा-
दिकं किञ्चिदुच्चमप्याददीत, क्षेत्रं विन्नमरुम्वाऽऽदिकं स्तोकलो-
काऽऽभ्रयं साङ्ख्ययोजनद्वयं यावदविद्यमानवसतिप्रदेशं यत्र सम्पू-
र्णा जिज्ञा न लभ्यते, काहो दुर्भिक्षाऽऽदिर्यत्र सर्वथाऽज्ञाऽऽदि न प्रा-
प्यते, तं प्रतिसेवेत । अयमाज्ञापः-साधुना महति क्षेत्रे काले च गत्वा
स्थेयम्, आकुट्टिकाऽऽदिभिर्हि सर्वे विन्नमरुम्वाऽऽदिकं क्षेत्रं दुष्कालं
च प्रतिसेवमानः संयमाऽऽत्मविराधने प्राप्नुयात् । भावं च दृष्टव्या-
नत्वाऽऽदिकं प्रतिसेवेत, आकुट्टिकाऽऽदिजिरहिताज्ञौपधाऽऽदिकं
मुक्त्वा ग्लानत्वाऽऽदिकं ज्ञावमुत्पादयेदित्यर्थः । उक्ताः स्वरूपतः
प्रतिसेवनाः ।

तासां प्रायश्चित्तमाह-

जं जीयदाणमुत्तं, एयं सव्वं पमायसहियस्स ।

इत्तु विव गणंतर-मेणं वहित्तु दप्पवत्तो ॥ ७५ ॥

यज्जीतदानं जीतव्यवहारे तपोदानमुक्तम्, एतत्सर्वं प्रायः प्र-
मादसहितस्य, प्रमादप्रतिसेवना प्राग्गाथाविवरणव्याख्यातक-
व्याऽऽदिसेवना भणिता । इत एव प्रमादप्रतिसेवकप्रायश्चित्ता-
देकं स्थानान्तरं वरूयेद् दर्पवतः । अयमर्थः-प्रमादप्रतिसेवनया
भिन्नमासलघुमासगुरुमासचतुर्लघुचतुर्गुरुपदलघुपदगुरुणामा-
पचौ निर्विकृतिकपुरिमार्षकासनाऽऽचामासलघुचतुर्थपट्टाऽऽस्यं
तपो दीयते, दर्पप्रतिसेवाकारिणस्तु भिन्नमासाऽऽदीनामापचौ
सत्यां स्थानान्तरवृद्धिः कार्या, निर्विकृतिकं मुक्त्वा पुरिमार्षा-
ऽऽदीनि दशमान्तानि तपांसि देयानीति ॥

आउट्टियाइ ठाणं-तरं व सट्ठाणमेव वा दिज्जा ।

कप्पेण पम्भिमणं, तट्टभयमहवा विणिहिट्ठं ॥ ७६ ॥

आकुट्टिकाप्रतिसेवायां साधोः स्थानान्तरं वा दद्यात्, दर्प-
प्रतिसेवाकारिणः सकाशात् स्थानवृद्ध्यादिकं तपःस्थानं वित-
रेत्, दर्पासेविनो हि निजमासाऽऽद्यापचौ पुरिमार्षाऽऽदीनि द-
शमान्तानि दीयन्ते । अस्य त्वेकासनाऽऽदीनि द्वादशान्तानि दे-
यानि । स्वस्थानमेव वा दद्यात् । इहाऽऽपत्तिरूपं प्रायश्चित्तं स्वस्था-
नमुच्यते, यथाऽऽकुट्टिकया पञ्चेन्द्रियवधे मूलम्, अन्यथापि चाऽऽ-
कुट्टिकया यत्रापराधे यद्विज्जमासाऽऽदिकमुक्तं, तच्च स्वस्थानं,
तदेवाऽऽकुट्टिकाप्रतिसेवनो दद्यादित्यर्थः ॥ कल्पेन कल्पप्रतिसेव-
नया प्रतिसावर्त्तो प्रतिक्रमणं मिथ्याहुक्तं प्रायश्चित्तम् । अ-

यथा-तदुभयं आलोचनामिथ्याहुक्तोन्नयरूपं प्रायश्चित्तं विनि-
र्दिष्टम् ।

इदं चोक्तस्वरूपं प्रायश्चित्तं परिणामानुरूपे-
णैव दद्यादित्याह-

आलोयणकावम्मि वि, संकेसविमोहिभावओ नाउं ।

हीणं वा अहियं वा, तम्मेत्तं वा वि दिज्जाहि ॥७७॥

आलोचनाकाहोऽपि कमप्यपराधविशेषं यः सर्वथा न प्रका-
शयति कथयति, कथयन्नप्यद्वै कथितं वा करोति, स संक्षिप्त-
परिणाम इति ज्ञात्वा तस्याधिकमपि दद्यात्, यः पुनः संवेगमु-
पगतो निन्दागर्हाऽऽदिभिर्विद्युरूपपरिणामः, तस्य हीनमपि दद्यात्,
यः पुनर्मध्यस्थपरिणामः, तस्य तन्मात्रमेव दद्यात् ।

उक्तमेवार्थं द्रव्यज्ञाह-

इय द्वाइ वहए, गुरुसेवाए य वहुतरं दिज्जा ।

हीणतरे हीणतरं, हीणतरे वा वि जोसु चि ॥७८॥

इत्यमुना प्रकारेण ऋत्याऽऽदौ द्रव्यक्षेत्रकालजावाऽऽस्ये प्रतिसेविते
वहुगुणिते प्रचुरदोषवत्त्वेन सर्वथा वा विपरीतलक्षणया वा
वहुदोषे गुरुसेवायां गुरुतरायां प्रतिसेवायां कृतायां बहुतरं प्रा-
यश्चित्तं दद्यात् । हीनतरेऽष्टपदोपे द्रव्याऽऽदिके प्रतिसेविते
हीनतरमल्पतरं वा प्रायश्चित्तं दद्यात् । ततोऽपि हीनतरे
हीनतराद् हीनतरं यावत् सर्वहीने इत्यष्टपदोपे द्रव्याऽऽदौ अ-
त्यल्पीयस्यां सेवायाम् । (भोःसु चि) क्षेत्रणात् हासः कार्यः,
सर्वस्तोकं तपो देयमित्यर्थः ।

कुत्रापि च सर्वथापि हासः क्रियते, इति प्रतिपाद-
यज्ञाह-

जोसिज्जइ सुवहुं पि हु, जीएणंअं तवारिहं वहओ ।

वेयावच्चगरस्स उ, दिज्जइ साण्णगदतरं वा ॥ ७९ ॥

इह जीतेनाऽऽद्यकं गुरुजिर्वितीर्णं पणमासाऽऽदिकं तपो वहतः
पञ्चकेष्वपि दिवसेषु गतेष्वन्यथातुर्मासिकं पाणमासिकं वा त-
पोहिं च समापन्नं, ततस्तत् किप्यते सुबहुकमपि हास्यते,
सर्वथापि तत्तस्य न दीयते इत्यर्थः । वैयावृत्यकरस्य च सा-
नुग्रहतरे वा दीयते । कोऽर्थः-यावन्मात्रं तपस्तप्यमानः स वैया-
वृत्यं कर्तुं शक्नोति, तस्य तावन्मात्रमेव तपो दीयते, नाधिकम् ।
एष सप्रपञ्चस्तपोऽर्हप्रायश्चित्तविधिः । जीतो ।

तप्प-तप्प-पुं० । नदीप्रवाहेण प्लाव्यमाने दूरादानीयमाने काष्ठ-
समुदाये, आ० म० १ अ० १ खएम् । प्रज्ञा० । उहुपके, ज० ११
श० १० उ० । विसे० । न० । आ० चू० ।

तप्पविखय-तत्पाक्षिक-त्रि० । तेषां विवक्षितानां संविग्नानां
पक्षस्तत्पाक्षः, तत्र भवस्तत्पाक्षिकः । व्य० १ उ० । तस्य
प्रयोजनेषु सहाये, भ० ३ श० ७ उ० ।

तप्पज्ज-तात्पर्य-न० । तत्परस्य भावः, प्यञ् । वक्रुरिज्जायाम्,
अभिप्राये, तत्परतायां च । आचा० १ सु० ३ अ० १ उ० ।

तप्पडिबद्ध-तत्प्रतिपक्ष-पुं० । तद्विरुद्धे, यथा-परिणतप्रतिपक्षा
अपरिणताः । नि० चू० १ उ० ।

तप्पविबद्ध-तत्प्रतिबद्ध-त्रि० । तदभाविनि, यो० १ विब० ।

तत्पडिखगववहार-तत्पडिखगववहार-पुं० । तेन प्रतिक्र-
कं सट्ठं तत्प्रतिक्रकं, नस्य विविधमवहरणं व्यवहारः प्रक्षे-
पः तत्प्रतिक्रकस्यवहारो यद्यत्र घटने द्रोहिघ्नाऽऽदिषु पल-
लीयताऽऽदेः प्रक्षेपे, तत्प्रतिक्रकेण यथाऽऽदिना व्यवहरणे त-
त्प्रतिक्रकस्यवहारः । =ध्यादत्ताऽऽदानविरतेभ्यस्तुर्थेऽतिचारे,
आ० । पञ्चा० । ध० । भाव० ।

तत्प्रदमया-तत्प्रथमता-आ० । तेषां विचक्षितानाम् (भ० ए० श०
३३ उ०) अष्टुन्नराऽऽदीनां प्रथमं तत्प्रथमं, तद्भावस्तत्प्रथम-
ता । नस्याम्, वस० १ अ० । प्रथमे कल्पे, कल्प० २ कृण् ।

तत्परा-तर्पण-न० । उपकरणे, स० ३० सम० । शर्पा,
प्र० ५ सम्प्र० द्वार । स्नेहाऽऽदी शरीरचूहे, विपा० १ धु० १
अ० । स्नेहद्रव्यविशेषैर्वृद्धये, प्रा० १ धु० १३ अ० ।

तत्पणालोभिय-तर्पणाऽऽलोभित-न० । सत्त्वालोकने, ज्ञा-
ऽऽयालोभितमत्ता, स्या० ४ डा० ३ उ० ।

तत्पमाणा-तर्पमाण-वि० । क्षरति, सूत्र० १ धु० ५ अ० १ उ० । स० ।

तत्पर-तत्पर-वि० । तद्भूतया वसन्मानेऽन्यस्मिन्, यथा पर-
माणोरपरः परमाणुः । आचा० २ धु० २ चू० ६ अ० । आसक्ते,
आचा० १ धु० १ अ० १ उ० ।

तत्पागारमंडिय-तत्पाकारमंडिय-वि० । अधोमुखसरावाऽऽ-
कारमंडियेन, भ० ११ श० १० उ० । आ० चू० ।

तत्पुरक्कार-तत्पुरस्कार-पुं० । तस्याऽऽचार्यस्य पुरस्करणं पु-
रस्कारः । सर्वकार्येष्वग्रतः स्थापने, आचा० १ धु० ५ अ० ४ उ० ।
तत्पाचार्ये सर्वकार्येषु पुरस्कारोतीति तत्पुरस्कारः । आचार्या-
नुमत्या क्रियाऽनुष्ठायिनि, वि० । आचा० १ धु० ५ अ० ६ उ० ।

तत्पुरिस्-तत्पुरिष्-पुं० । द्वितीयाऽऽदिभिर्मत्पदनां स्वनाम,
यथामे समाने, यथा तीर्थे काक इत्याऽऽस्ते तीर्थकाकः । "ध्याङ्को-
णाऽऽक्षेपे ॥ २ ११ ॥ ॥ इति (पाणि०) सप्तमीतत्पुरिष्ः अनु० ।

ते किं तं तत्पुरिसे १ । तत्पुरिसे अणोमविहे पणचे । तं
जहा-तित्ये कागो तित्यकागो, वणे इत्थी वणइत्थी,
वणे वराहो वणवराहो, वणे महिसो वणमहिसो, वणे म-
यूरो वणमयूरो । सेत्तं तत्पुरिसे ॥

तीर्थे काक इत्याऽऽस्ते तीर्थकाकः । "ध्याङ्कोणाऽऽक्षेपे" ॥ २ १ ।
४२ ॥ इति (पाणि०) सप्तमीतत्पुरिष्ः । धैर्यं स्पष्टम् । अनु० ।

तत्तन्त्रिय-तत्तन्त्रिक-वि० । तत्र भक्तिः सेवा बहुमानो वा
येषां ते तत्तन्त्रिकाः । तत्सेवके, भ० ५ श० ७ उ० ।

तत्तन्त्रवमरण-तत्तन्त्रवमरण-न० । तस्मै भवाय मनुष्याऽऽदेः सतो म-
नुष्याऽऽदानेव बद्धाऽऽयुषो यस्मरणं तत्र तद्भवमरणम् । इदं
च नरतिरश्चामेव भवति । बाह्यमरणभेदे, भ० २१ श० १ उ० ।
स० । स्या० । प्र० ।

तत्स्वरूपम्-

मोक्षं अकर्मभूमि-एततिरिप सुगणं य नेरइए ।

सेमाणं जीवाणं, तन्त्रवमरणं तु कोसं च ॥ १५ ॥

(मोक्षं गाहा) मुक्त्वा अपहाय, काव् ? (अकर्मभूमिगणरति-
रिप चि) सूत्रवाङ्कर्मभूमिजाश्च ते देवकुत्तरकुवादिपूतप-
त्तया नरनियंश्चैव अकर्मभूमिजनरतिपञ्चः, तावत्तेषां दि तद्ग-
५४५

वानन्तरं देवेष्वेत्यादिः, तथा सुरगणाश्च सुरनिकायान् । किमु-
क्तं भवति? - चतुर्निकायवर्तिनोऽपि देवान्, निरयो नरकः, तस्मिन्
भवा नैरयिकाः । इहाऽपि चशब्दानुवृत्तेस्त्वांश्च, मुक्षयेति संघ-
न्यः । तेषां देवानां च तद्भवानन्तरं तिष्ठन्नुपेक्षेवेत्येतत्तः । शेषा-
णामेनद्रव्यरितानां कर्मभूमिजनरतिरश्चार्वा, जीवानां प्राणिनां तद्ग-
वमरणं, तेषामेव पुनस्तत्रोत्पत्तेस्तद्वि यस्मिन् नये वसन्ते जन्तु-
स्तद्भवयोगमेवाऽऽयुर्वज्जा पुनस्तत्त्वयेण भिगमानस्य भवति,
तुल्यदस्तेषामपि संख्येयवर्षाऽऽयुषामेवेति विशेषव्यापकः,
असंख्येयवर्षाऽऽयुषां दि युगव्याप्तिकत्वात्कर्मभूमिजानामिव
देवेष्वेव तत्पादः, तेषामपि न सर्वेषां, किं तु केषाञ्चिद् तद्गवां-
त्पादानुरूपमेवाऽऽयुःकर्मोपविच्यतामिति गाथायः ।

मोक्षं ओहिमरणं, आवा जीवाश्च तं तं च ।

सेमा मरणा सत्त्वे, तन्त्रवमरणे य णायव ॥ १६ ॥

अत्रान्तरे प्रत्यन्तरेषु (मोक्षं ओहिमरणं) इत्यादि गाथा
द्वयेन, न चास्या भावार्थः सस्यगवधुष्यते, नापि चूर्णीकृता-
ऽसौ व्याख्याता । वस० पाद० ५ अ० ।

तत्भारिय-तत्तार्य-वि० । तस्य सोमस्य भार्या इव भार्या अ-
त्यन्तवश्यत्वात्पौषणीयस्यामेति तत्तार्यः । दासे, न० ३१० ७ उ० ।

तत्तारिक-वि० । तत्तारो येषां वोढव्यतयाऽस्ति ते तत्तारिकाः ।
दासे, भ० ३१० ७ उ० ।

तत्तानाज्ञानाविय-तत्तानाभावि-वि० । तस्याऽऽवश्यकस्य
भावना अवश्यचिन्तनपूर्वपरिणामस्य तदनुष्ठानरूपतया
भावितः । उपादमाधेन परिणामाऽवश्यकानुष्ठानपरिणामे, अनु० ।
विपा० । ग० ।

तत्तन्म-तत्तन्म-वि० । तस्यामेव भूमौ भवस्तन्मः । तद्भूमि-
वास्तव्यशोकरचित्ते, वृ० १ उ० ।

तम-पुं०-तमस्-न० । तमयति खेदयति जनहोचनानीति त-
मः । औणाऽऽदि कोऽसुन् । उक्त० १ अ० । "स्नमदामशिरोऽनभः"
॥ ८ । १ । ३२ ॥ इति प्राकृते पुंस्त्वम् । प्रा० १ पाद । अन्धका-
रे, औ० । आचा० । कृष्णचतुर्दश्यां, रजण्यां वा तेजोऽव्याभावे,
वृ० १ उ० । नि० चू० । मोहं, औ० । अज्ञाने, ध० २ अ० १० । स्या० ।
मिथ्याज्ञाने, स्या० ४ डा० २ उ० । वरुस्त्वृष्टनिधत्ते ज्ञानाऽऽवरणीये
निकाचिने, आचा० ५ अ० । अक्कायपरिणामस्वरूपेऽन्धका-
रे, स्या० ४ डा० २ उ० । तमिस्ते, स० । आत्मनो वैरपीडाऽऽदी,
प्र० ७२ द्वार । द्रव्याभावरूपान्धकारे, पो० १५ विष० ।
सम्म० । शोके, दे० ना० ५ वर्ग १ गाथा ।

तमण-देशी-घुह्यं, दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तमतम-तमस्तम-पुं० । तमस्तमा सप्तमनरकपृथ्वी, तस्यामुत्पन्ना
नारका अपि तमस्तमाः, उपचारात् । यन्ना-तमस्तमा विद्यते
येषां ते तमस्तमाः । "अज्ञाऽऽदिभ्यः" ॥ ७ । २ । ४६ ॥ इत्यग्र-
नयः । सप्तमनरकपृथिवीनारकेषु, कर्म० ५ कर्म० ।

तमतमग-तमतमग-पुं० । सप्तमपृथ्वीनारके, " तमतमगो अ-
इक्षिरं, संमसं लभिय तस्मि बहुगदं । मण्डुदुगस्तुकोलं,
सवस्त्ररिसमस्त बंधत्ते ॥ ६० ॥ " पं० सं० ५ द्वार । प्र० ।

तमतमप्पभा-तमतमप्पभा-आ० । तमसः प्रभा यस्यः सा । स-
प्तमनरकपृथिव्याय, अनु० । प्र० ।

तमतमा-तमस्तमा-स्त्री० । अतिशयवत्तमस्तद्रूपव्ययोगात्तम-
स्तमा । सप्तमनरकपृथिव्याम्, अनु० । स्था० ।

तमतिमिर-तमस्तिमिर-न० । अन्धकारे, रात्रौ यदा रजो धूमधू-
मिका ज्वति तदा तमतिमिरं ज्ञयते । वृ० ४ उ० । विज्ञा-
नमन्दताऽप्येव, आ० चू० ५ अ० । चू० ।

तमतिमिरपरुल-तमस्तिमिरपटल-न० । तमो विज्ञानमन्दता, य-
था पृथ्वीकायाऽऽदीनां तिमिरविज्ञानादपता, तथा शेषाणां तम-
स्तिमिरनिमित्तभूतं पटलं तमस्तिमिरपटलम् । ज्ञानाऽऽवरणी-
याऽऽदिकर्मसङ्घाते, आ० चू० । यद्वा-तमोऽपरिज्ञानं तस्य हेतुभूतं
तिमिरपटलं तमस्तिमिरपटलम् । ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मसङ्घ-
आ० चू० । अथवा-तमोऽनवबोधः, स एव तिमिरं तमस्तिमिरं, तस्य
कारणं पटलं तमस्तिमिरपटलम् । अथवा तमोऽपरिज्ञानहेतुः, स
एव बहलस्तिमिरं, तस्य पटलं वर्गः समूहः । अन्ये पुनर्भणान्ति-
तमो बहलं स्पृष्टं निधत्तं ज्ञानाऽऽवरणीयं निकाचितं तिमिरं, तस्य
पटलं वृन्दं तमस्तिमिरपटलम् । ज्ञानाऽऽवरणीयकर्मसङ्घाते, आ०
चू० ५ अ० । यदा तस्यामेव रजन्यां रजःप्रभृतयो मेघदुर्दिनं
न भवति, तदा तमस्तिमिरपटलमभिधीयते । यथा तत्रैवान्ध-
कारे पुरुषः किञ्चिदपि न पश्यति । अन्धकारसमूहे, वृ०
४ उ० ।

तमतिमिरपटलज्यू-तमस्तिमिरपटलज्यू-त्रि० । दर्शनाऽऽवर-
णीयोदयादाकिञ्चित्पश्यति, नि० चू० ।

तमतिमिरपरुलज्यू, पानं चितेति दीहसंसारी ।

काहाए चउमिए, रात्रौ नासइ..... ॥

दब्बाभावो य तमं भणति, तस्मिन्नेव रात्रौ जदा रयरेणु-
धूमिका भवति तदा तमतिमिरं भणति, जदा पुन ता चेव
रानीए रयादिया मेहडुडिणं च भवति, तदा तमतिमिरपटलं
भणति, सुदुष्ट अन्धकारं, जऽप्य पुरिसो किञ्चि पासति, एवं
उदपण तिबतरतिवतमेण पुरिसो तमतिमिरपरुलभूतो
भणति, जूनशब्दः सादृश्योपमार्थे रूप्यः । अहवा-तम
एव तिमिरमेव परुलं तमतिमिरपरुलं, अन्धकारविशेष इ-
त्यर्थः । एतेण उवमा कज्जति, तेण तमतिमिरपरुलज्यूतो,
इहापि भूतशब्द उपमार्थः । यथाऽन्धकारेण न किञ्चिदुपल-
ज्यते, एवं तीव्रकषायोदयाज्ञ चारित्रिगुणः कश्चिदुपलभ्यते ।
अहवा पि उदयविकारेण य दब्बचकिण्णदियस्सऽतःकरणं प-
रुलं भणति, तन्नावे य चकखुदंसणावरणोदयओ व तिमि-
रपरुलहेहि पुरिसस्स तमो ज्वति, न किञ्चित्पश्यतीत्यर्थः ।
तेण उवमा जस्स कज्जति, सो तमतिमिरपरुलभूतो, इहा-
पि भूतशब्द उपमार्थः । नि० चू० १० उ० ।

तमतिमिरपरुलविध्वंसण-तमस्तिमिरपटलविध्वंसन-त्रि० ।
तमोऽज्ञानं तदेव तिमिरं तमस्तिमिरम् । अथवा-तमो बह-
स्पृष्टं निधत्तं ज्ञानाऽऽवरणीयं, निकाचितं तिमिरं, तस्य पटलं
वृन्दं तमस्तिमिरपटलं, तद्विध्वंसयति विनाशयतीति तम-
स्तिमिरपरुलविध्वंसनः । अज्ञाननिराशकर्तरि, ल० । आव० ।
ध० ।

तमपज्जलण-तमःप्रज्वलन-त्रि० । तमोबलेनाऽज्ञानबलेनाऽन्ध-
कारबलेन वा प्रज्वलति दर्पितो भवतीति तमःप्रज्वलनम् ।
अज्ञानबलेन अन्धकारबलेन वा दृते, स्था० ४ उ० ३ उ० ।

तमपरुल-तमःपटल-न० । ज्ञानाऽऽवरणे, ज० ६ श० ४ उ० । अ-
न्धकारसमूहे, उक्त० ४ अ० ।

तमपरुलमोहजात्रपलिच्छण-तमःपटलमोहजात्रप्रतिच्छन्न-
त्रि० । तमःपटलमिव तमःपटलं ज्ञानाऽऽवरणं, मोहो मोहनीयं, त-
देव जालं मोहजालं, ताभ्यां प्रतिच्छन्ना आच्छादिता ये ते त-
था । ज्ञानाऽऽवरणीयमोहनीयकर्मभ्यामाच्छादितेषु, ज० ६ श०
४ उ० ।

तमप्पभा-तमःप्रज्ञा-स्त्री० । तमसः प्रज्ञा बाहुल्यं यत्र सा तमः-
प्रभा । प्रव० १७२ द्वार । तमोमर्यां पटुषां नरकपृथिव्याम्, प्रज्ञा०
१ पद । म० । अनु० ।

तमप्पविट्ठ-तमःप्रविष्ट-त्रि० । तमः प्रविष्ट इव तमःप्रविष्टः ।
तमःकर्मप्रवेशकर्तरि, ज० ६ श० ४ उ० ।

तमवल-तमोवल-पुं० । तमोऽज्ञानं बलं सामर्थ्यं, यस्य सः, तमो-
ऽन्धकारं वा तदेव तत्र वा बलं यस्य स तथा । असदाचार-
वति, अज्ञानिनि, रात्रिश्चरे, चौराऽऽदीं पुरुषजाते, स्था० ४ उ०
३ उ० ।

तमवलप्रलज्जन-तमोवलप्रजजन-पुं० । तमो मिथ्याज्ञानमन्ध-
कारं वा तदेव बलं यत्र । अथवा-तमस्युक्तरूपे बले च साम-
र्थ्यं प्रज्यते रतिं करोतीति तमोवलप्रजजनः । तमोवलप्रकते पु-
रुषजाते, स्था० ४ उ० ३ उ० ।

तमोवलप्रलज्जन-पुं० । तमोबलेनान्धकारवज्जेन सञ्चरन् प्रल-
ज्जते इति तमोवलप्रलज्जनः । प्रकाशचारिणि पुरुषजाते, स्था०
४ उ० ३ उ० ।

तमरयविध्वंसणाण-तमोरजोविध्वंसज्ञान-न० । तमोरजसी
अज्ञानपातके विध्वंसयति नाशयतीति यत्तत्तमोरजोविध्वंसं,
तच्च तद् ज्ञानं च तमोरजोविध्वंसज्ञानम् । अज्ञानपातकनाशके
ज्ञाने, स० ५ अ० ।

तमस्सई-तमस्वती-स्त्री० । तमोऽन्धकारमस्यास्तीति तमस्वती ।
व्य० ५ उ० । बहलनमःपटलकलितायां रात्रौ, वृ० १ उ० ।

तमा-तमा-स्त्री० । तमोरूपव्ययुक्तत्वात् तमा इति । अनु० ।
पटुषां नरकपृथिव्याम्, स्था० ७ उ० । अन्धकारयुक्तत्वेन
रात्रितुल्यत्वादधोदिशि, स्था० १० उ० । प्रज्ञा० । “ सोमा ई-
साणा चिच्च, विमहा य तमा य बोधवा । ” विशेष० । आ० म० ।

तमारु-भ्रामि-धा० । ज्ञम-णिच् । “ भ्रमेस्तालि अण्टतमाडौ ”
॥ ८ । ४ । ३० ॥ इति भ्रमतेत्येवन्तस्य वा ‘ तमाड ’ इत्यादेशः ।
‘ तमारु ’ । पक्षे-‘ भ्रमारु ’ । ज्ञमणे, प्रा० ४ पाद ।

तमाल-तमाल-पुं० । संख्येयजीवके बलयाऽऽख्यवनस्पतिभेदे,
आचा० १ शु० १ अ० ५ उ० । प्रज्ञा० । म० । औ० । रा० ।

तमाललया-तमाललया-स्त्री० । सुतालनन्दनामनगरवास्तव्य-
स्य तालध्वजनाम्नो राज्ञो भार्यायाम्, दर्श० १ तत्त्व । पुष्कर-
द्वीपार्थे द्वीपे मङ्गलावतीविजये अमरकेतुपितृसमरनन्दपालिता-
यां पुरि, दर्श० ३ तत्त्व ।

तमिसंधयार-तमिस्रान्धकार-पुं० । न० । बहुलतमोऽन्धकारे,
यत्राऽऽत्माऽपि नोपज्वल्यते चक्षुषा केवलमवधिनाऽपि मन्दं मन्द-
मुलूका इवाहि पश्यन्ति । सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० । पि०

तमिस्त्र-तमिन्-न० । ग्रन्थकारे, स्था० ४ टा० ३ २० ।

तमुक्काय-तमस्काय-पुं० । तमस्कायपरिणामस्वरूपस्यान्ध-
कारस्य कायः प्रचयन्तमस्कायः । अस्कायपरिणामरूपतमःप्र-
चयः प्र० २५५ द्वार । स्था० । तमस्कायस्य उच्यत्वम्-

जंहुदीवाञ्च अमं-सेज्ज इमा चरुणवरसमुदात्रो ।

वायात्रीनमदम्भे, जगत्त जज्ञं विल्लेवेउं ॥ ४१२ ॥

सममेणीएँ सत्तरम. पङ्कनीनाई जोअणसयाई ।

उल्लमिओ तपरुवो, वलयागारो अयुक्काओ ॥ ४१३ ॥

तिरिअं वित्तरमाणो, आवरयंनो मुरालयचउकं ।

पंचमकपेऽरिद्व-म्मि पत्थने चउदिसिं मिलिओ ॥ ४१४ ॥

जम्बूदीपादसंख्येयननो योऽसावरुणवरसमुच्चः, तमाश्रित्य द्वि-
चत्वारिंशद् योजनसहस्राणि जगत्या जज्ञं विल्लेव्य, समग्रेण्या
समभित्तितया एकविंशत्यधिकानि नसदश शनानि यावद्वल-
याकारस्तमारुह्यो, देवानामपि तत्रोद्योताभावेन महान्धकारा-
ऽऽत्मकत्वात् अस्काय उल्लसितः । अयमर्थः-एनस्माज्जम्बूदीपा-
दतिर्यगसंख्यातान् चीपसमुच्चान् व्यतिक्रम्याऽरुणवरनामा डीपः
समस्ति, तत्रेदिकापर्यन्ता द्विचत्वारिंशद्योजनसहस्राण्यरुण-
वरं समुद्रमवगाशाऽत्रान्तरे जलोपरितननत्वादूर्द्ध्वमेकविंशत्यु-
त्तराणि सप्तदशयोजनशनानि यावत्समभिर्याकारतया गत्वा
चत्रयाऽऽकृतिरस्कायमयो महान्धकाररूपस्तमस्कायः समुल्ल-
सित इति । अयं निर्यक् विस्तरन् मुरालयचतुष्कं सौधम्मेशा-
नस्तनकुमारमहेन्द्रपदेयज्ञोक्ततुष्टयमावृण्वज्राच्छादयन् नूर्द्ध्वं
तावद् गता यावत्पञ्चमं ब्रह्मनोका नामके कले तृतीयेऽरिष्टवि-
मानप्रस्तटे चतसृष्वपि दिक्षु मिश्रित इति ।

अथ तमस्कायस्य संख्यानमाह-

हेट्टा मल्लपमूत्त-ट्टिट्टिओ उवरि वंभशोयं जा ।

कुक्कुनपंजरगाऽऽगा-रसंठिओ सो तमुक्काओ ॥ ४१५ ॥

अधस्तादधोभागेन मल्लकमूलस्थितिस्थितो-मल्लकं सरावं, त-
स्य मूलं बुध्नस्य स्थितिः संस्थानं तथा स्थितो व्यवस्थितः,
शरावबुध्नाऽऽकार इति भावः । उपरिप्राद्य यावत् कुक्कुटपंज-
राऽऽकारसंस्थितः, स पूर्वोक्तस्वरूपः तमस्कायो भवति, तमसां
तमिस्त्रपुञ्जलानां कायो राशित्तमस्काय ज्ञाते । स्थापना-॥ ४१५ ॥

अथाऽस्य तमस्कायस्य विष्कर्मं परिधिं च प्राऽऽह-

हुविट्टो से विकलंभो, संखेज्जो अत्थि तह असंखेज्जो ।

पहमम्मि य विकलंभे, संखेज्जा जोयणसहस्सा ॥ ४१६ ॥

परिहीएँ ते असंखा, वीए विकलंजपरिहिजोएँहि ।

हुंति असंखसहस्सा, नवरमिं होइ वित्थारो ॥ ४१७ ॥

द्विविधो द्विप्रकारः (से छि) तस्य तमस्कायस्य विष्कर्मो
विस्तरो भवति-संख्यातः, तथा असंख्यानश्च । तत्र प्रथमे वि-
ष्कर्ममे आदिन आरभ्य ऊर्द्ध्वं संख्येययोजनानि यावत्संख्येययो-
जनसहस्राः प्रमाणतो भवन्ति । परिधौ परिक्रमे पुनस्त एव यो-
जनसहस्रा असंख्याताः, अधस्तमस्कायस्य संख्यातयोजनावि-
स्तृतत्वेऽप्यसंख्यातद्वीपपरिक्षेपतो बृहत्तरत्वात्परिक्रमेस्यासं-
ख्यातयोजनसहस्रेः प्रमाणत्वमविरुद्धम् । आन्तरवहिःपरिक्रमे-
विभागस्तु नोक्तः, उन्नयस्याप्यसंख्याततया तुल्यत्वादिति । तथा

द्विविधे विष्कर्मपरिधियोगाज्यां विष्कर्ममेन परिधिना च प्र-
त्येकमसंख्यातयोजनसहस्रा प्रवन्ति, नवरं केवलमिदमसंख्या-
तयोजनसहस्ररूपं च प्रमाणं विस्तारे प्रवति । वलयाऽऽकारादूर्-
द्ध्वं यदसौ तमस्कायकमेन विस्तरति, तदानीमिदं प्रमाणमच-
सेयमिति भावः । अस्य च तमस्कायस्य महत्वमित्यसागम-
विदः प्रवेदयन्ति-यथा यो देवो महर्किको यथा गत्या तिस्र-
भिरुचपुटिकाभिरेकविंशतिवारान् सकलं जम्बूद्वीपमनुपरि-
वृत्त्याऽऽगच्छेत्, स एव देवः तथैव गत्या पट्टजिरपि मासैः संख्या-
तयोजनविस्तारमेव तमस्कायं व्यतिगृहेतेतरमिति । यदा च क-
श्चिद्देवः परदेव्याः सेवाहेवाकपरस्त्वाहारोऽदिभिरपराधमा-
धेयः, तदा यत्रवद्देवमयात्पलास्य देवानामपि मूरितयाऽऽवि-
र्भावकत्वेन गमनविधातहेतौ तस्मिन्स्तमस्काये निलीयत इति ।
प्र० २५५ द्वार ।

किमियं जंते ! तमुक्काए छि पवुच्च-किं पुढवित्तमुक्काए
छि पवुच्चइ, आउतमुक्काए छि पवुच्चइ ? । गोयमा ! नो
पुढवित्तमुक्काए छि पवुच्चइ, आउतमुक्काए छि पवुच्चइ । से
केणट्टेणं ? । गोयमा ! पुढविकाए णं अत्थेगइए सुजेए सं-
पकासेइ, अत्थेगइए देसं नो पकासेइ, से तेणट्टेणं ॥

(किमियमित्यादि) (तमुक्काए छि) तमसां तमिस्त्रपुञ्ज-
लानां कायो राशित्तमस्कायः । स च नियत एवैह स्क-
न्धः कश्चिद्विवर्धितः, स च तादृशः पृथ्वीरजःस्कन्धो वा
स्यादुदकरजःस्कन्धो वा, न त्वन्यः, तदन्यस्यातादृशत्वादि-
नि । पृथिव्याविवयसन्देहादाह- (किं पुढवीत्यादि) व्य-
क्तम् । (पुढविकाए णमित्यादि) पृथ्वीकायोऽस्येकः कश्चि-
च्छुभो भास्वरो, यः किंविध इत्याह-देशं विवर्धितकेश-
स्य प्रकाशयति, भास्वरत्वाद् भय्यादिवत्, तथाऽस्येकः पृथि-
वीकायो देशं पृथिवीकायान्तरं प्रकाशयति न प्रकाशयति, अ-
नास्वरत्वाद्भोषसवद्, नैवं पुनरस्कायः, तस्य सर्वस्याप्यप्रका-
शकत्वात्, ततश्च तमस्कायस्य सर्वथैवाप्रकाशकत्वाद्स्का-
यपरिणामतैव । भ० ६ श० ५ उ० ।

अत्र न्यायमार्गानुयायिनः सङ्गिरन्ते-ननु पृथिव्यादीनां चतु-
र्णां सफर्णा वणंयन्तु उच्यताम्, तिमिरच्छाययोस्तु उच्यतावा-
चोयुक्तिर्युक्तिरिदं, प्रासामजाव एव हि तमश्चाये गदतां स-
च्छाये । तथाहि-शशधरदिनकरकरनिकरनिरन्तरप्रसारासंभवे
सर्वतोऽपि सति तम इति प्रतीयते, यदा तु प्रतिनियतप्रदेशे-
नाऽस्तपत्राऽऽदिना प्रतिवृद्धस्तेजःपुञ्जो यत्र यत्र न संयुज्यते, तदा
तत्र तत्र छायेति प्रतीयते, प्रतिवृद्धकाभावे तु स्वरूपेणाऽऽलोकः
समालोक्यत इत्यालोक्याभाव एव तमश्चाये । यदि च-तमो
उच्यं भवेत्, तदा रूपिऊयसंस्पर्शव्यभिचारात् स्पर्शवद्व-
व्यस्य च महतः प्रतिघातहेतुत्वात्तरलतरतुद्धतङ्गपरम्प-
रोपेनपारावारावत्तार इव, प्रथमजलधरधाराधोरणीधौताज्ज-
नगिरिगरीयःशूद्रप्रतिवादिनीव, निर्यथिर्ऊरजात्कारिवारिदुर्वा-
रशीकराऽऽसारसिन्धुमानाऽभिरामाराममहीरुहसमूहप्रतिच्छ-
न्द इव च प्रवृत्ते तिमिरभरे सञ्चरतः पुंसः प्रतिबन्धः स्या-
त् । भूगोत्रकस्येव चाऽस्यावयवभूतानि खण्डावयवविच्छेद्या-
णि प्रतीयेरन्, एवं गत्यायामपि, इति कथं ते उच्ये प्रवेताम् ? ।
अत्रामिदध्मेद-तमसस्तावदभावस्त्रजावतास्वीकृतिरानुभविर्की,
आनुमानिकी वा ? । न तावदानुभविर्की, यतोऽनाद्यानुभवो

प्राधान्यरोपलम्भे सत्येव संभवौ, कुम्भाभावोपलम्भश्च । न च प्रचुरतरतिमिरनिकरपरिकरितापवरकोदरे स्वरतलाऽऽदिमा-
त्रस्याप्युपलम्भः संभवति, नत्कथं तदनुभूतिर्भवेत् ? । कथं वा
प्रदीपाऽऽदिप्रभाप्राप्तारगोऽनुभूतमन्तरेणास्योपलम्भः ? । कु-
म्भाऽऽज्ञावो हि तदज्ञाव एवानुभूयमानो दृष्टः, तत्कथमेव
न्यायमुद्गाशितक्रमो न कृतः स्यात् ? । अथ यो भावो यावता
सामग्र्येण गृह्यते तदभावोऽपि तावतैव तेन तदिहाऽऽशोकस्य
स्वातन्त्र्येणाऽऽशोकान्तरमन्तरेणैव ग्रहणमाशोकिम्, इति
तदज्ञावस्याऽपि तर्किक न स्यात् ? , इति चेत् । अहो !
पीनविषस्याप्यमृतेदृगारः, एवं घटा त्वयैव तमसि द्रव्य-
ताव्याहारात् । किमिदमीदृशमिच्छाशक्तिमिति चेत् ? ।
इदमीदृशमेवेन्द्रजातमाशोक्यताम्—आलोकः किञ्च चक्षुषा
संयोगात् गृह्यते, यदि च तदभावस्याऽपि तत्सामग्र्येणैव
ग्रहणं स्यात्, तदा तस्याऽपि ग्रहणे चक्षुःसंयोगसद्भाववादाया-
ता द्रव्यताऽऽपत्तिः, संयोगस्य गुणत्वेन तदवृत्तत्वात् । अ-
थासंयुक्तोऽप्ययं प्रेक्ष्यते, तदा कथं यो भावो यावतेत्याद्यं सू-
च्यते न स्यात् ? ; कथं वा चक्षुषः प्राप्यकारिणाप्रवादः स्रुपवादः
स्याद् ? । विशेषणविशेष्यतावसंयन्धवधुरस्यान्धकारस्य प्र-
हणाद्यमद्वय इति चेत्, कथमस्यैव विशेषणम् ? । न शरीरस्य,
तदन्यत्राऽपि प्रतिभासनात् । नाऽपि ज्ञानलक्षणशुद्ध्याऽऽदेः
तत् एव । तर्हि भवतु नञस इति चेत् । नदशस्यम् ; एतस्य त-
द्विशेषणविशेष्यभावेन कदाचिदप्रतिभासनात् । तन्नैतदज्ञाव-
तास्याकृतिरानुभविनी भवति ।

नाऽप्यानुमानिकी, यतः कतमोऽत्र हेतुराख्यायते संख्यायता ?-
किं भावयेलक्षणेन लक्ष्यमाणत्वं, जायविज्ञक्षणसामग्रीसमु-
त्पाद्यत्वम्, असत्येवाऽऽशोकं तत्प्रतिभासनात्, आलोकग्रहणसा-
मग्र्या गृह्यमाणत्वम्, तिमिरद्रव्योत्पादककारणानाद्यः, द्रव्य-
गुणकर्मातिरिक्तकार्यत्वम्, आलोकविरोधित्वं, भावव्युत्पत्ताप्र-
साधकप्रमाणाभावो वा ? , इत्यष्टादशैव राक्षसीव त्वत्पक्षेन द्रव्य-
प्रज्ञाविवक्षणेति चेत् । तत्र न तावदाद्यः पक्षः केमङ्करः,
'कुम्भोऽयं स्तम्भोऽयम्' इति हि यथा कुम्भाऽऽद्यो भावा वि-
धिमुखेन प्रत्यक्षेण प्रेक्ष्यते, तथेदं तम इति तमोऽपि, अज्ञाव-
रूपतायां तस्य प्रतिषेधमुखेन प्रत्ययः प्रादुःभ्यात् । यथा कुम्भो-
ऽत्र नास्तीति । ननु नाशप्रवृत्त्याऽऽदिभ्यः विधिमुखेनाऽपि
प्रवर्तमाना दृश्यन्ते । नैवम्, नाशाऽऽदिशब्दानामेव भावप्रतिषे-
धविधायकत्वात्, अत एव हि कुम्भस्य प्रवृत्त इति सोपप-
दानामेवां प्रयोगोपपत्तिः । यदि तु तमः प्रवृत्तिशब्दा अपि त-
त्समानार्थतामाविष्मिरन्, तदानीं कुम्भस्याभाव इतिवदालो-
कस्य तम इत्यपि प्रोच्येत, न त्वयं कश्चिदपिदिवदपि प्रव-
त्तिः । अथाऽऽशोकाभावे संकेतितस्तमःशब्दो, नाज्ञावमात्रे, ततो
न तथाव्यपदेश इति चेत् । नैवम्, यदि हान्यकाररूपोऽज्ञावोऽपि
विधिमुखेन वीक्ष्येत, तदानीं किमप्येदत्तस्य भाववैज्ञक्येन
लक्ष्यमाणत्वं स्यात् ? । यतो हेतुसिद्धिर्भवेत् ।

अथ भावविलक्षणसामग्रीसमुत्पाद्यत्वं हेतुः, तथाहि-समवा-
यसमवायिनिमित्तकारणकज्ञाप्यपाररूपाभावोत्पादिका सा-
मग्री, नैव तमसीयं समगस्त । तदशस्तम्, यतः किमिदं स-
मवाधिकारणान्ना त्वमाप्तासीः ? । यत्र कार्यं समवेतमुत्पद्यते
तदिति चेत् । तदसम्यक्, समवायस्य निरन्तरसुहृद्गोष्ठीषु गौ-
रवादेवात् । तत्प्रसाधकत्वाजिमतस्य 'इह तन्तुषु पटः' इ-
त्यादिप्रत्ययस्याप्रसिद्धेः, 'पटं तन्तवः' इत्यादिरूपस्यास्या-

ऽऽवाद्यगोपालं प्रतिनित्वात्, सिद्धौ वा इह ज्ञानले घटाभा-
व इत्यज्ञावप्रत्ययेन व्यभिचारात् । संयन्धमात्रपूर्वताप्रसा-
धने सिद्धलाघनात्, अधिप्यभावमात्रनिमित्ततया तदङ्गी-
कारात् । एकान्तकस्वरूपत्वेन चाऽस्यैकवस्तुसमवायसम्भवे
समस्तवस्तुसमवायस्य, विनश्यदेकवस्तुसमवायाज्ञावे सम-
स्तवस्तुसमवायाभावस्य वा प्रसङ्गात् । तत्तदवच्छेदकभेदात्
तदुपपत्तौ तस्याऽपि कथाश्चेददाऽऽपत्तेः, अनेकपुरुषावच्छिन्नप-
र्यदादेरपि तावत्स्वभावभावेन कथाश्चेददात् । अप्रच्युतानुत्प-
न्नस्थिरैकरूपतया चाऽस्याऽऽकाशसामान्यादेतादृशवस्तुसमाधि-
तत्वमेव भवेत्, न तु कार्यवस्तुसमाश्रितत्वम् । तत्तत्सहकारि-
कारणकभाषोपनिपातप्रभावात् कार्यसमवायस्वीकारोऽपि स-
निकारः, तत्स्वभावप्रभावप्रतिवृत्तानां तेषामपि सदा सान्नि-
धानप्रधानत्वात्, तथा चास्तमिता समवायिकारणकिंवदन्ती ।
तदस्यैव किमसमवायिकारणम् ? , समवायिकारणप्रत्यासन्न-
त्वं हि तल्लक्षणम्, तदस्यैव कथमेतत् स्यात् ? । तथा च त-
च्छेदचूनस्य निमित्तकारणस्याऽपि का व्यवस्था ? । सन्तु वा
कारणान्यमुनि, तथाऽपि यथाकर्थाश्चेदालोककलापस्योत्पादः,
तथा तमसोऽपि भविष्यति, किमर्थाविरचनाभिधेयप्राप्तिं श-
क्यते ? । किमस्योत्पादकमिति चेत् । आशोकस्य किमिति वाच्य-
म् ? । तेजोऽणव इति चेत् । अस्याऽपि तमोऽणव एव सन्तु ।
सिद्धास्तावत् तैजसास्तेऽधिवादेन चादिप्रतिपादितोक्तिरिति चेत् ।
तमसा अपि तद्वदेव किं न सेतस्यन्ति ? , इति त्यज्यतामाप्रदः ।
असत्येवाऽऽशोकं तत्प्रतिभासनात्प्रत्यक्षम्, न हि यस्मिन्-
सत्येव यत् प्रतिभासने तत् तदज्ञावमात्रमेव भवति, असत्ये-
व व्ययधाने प्रतिभासमाने घटाऽऽदिभिर्धर्मभिचारात् । कथं च नै-
वं प्रतिवन्द्यकेऽसत्येव समुत्पद्यमानस्य स्फोटस्याऽपि तदभा-
वमात्रता स्यात् ? । अथ स्फोटो दाहकाऽऽत्मकतया स्पर्शनप्रत्य-
क्षेणाऽनुभूयते, अभावमात्रतायां हि तस्य मेयमौपपत्तिकी स्या-
त्, तर्हि तमोऽपि कैत्येन तेनैव प्रत्यक्षेण प्रेक्ष्यमाणं कथमभा-
वसनाच्च ज्ञेयम् ? ॥

अथाऽऽलोकग्रहणसामग्र्या गृह्यमाणत्वं हेतुः, तथा च शङ्कर-
न्यायभूषणौ- 'योहि भावो यावत्या सामग्र्या गृह्यते, तदज्ञावो-
ऽपि तावतैव, इत्यालोकग्रहणसामग्र्या गृह्यमाणं तमस्तदज्ञाव
पश्येति ।' तदपि न किञ्चित्, तमोऽणवसामग्र्या गृह्यमाण-
स्याऽऽलोकस्यैव तदज्ञावताप्रवृत्तेनाऽनैकान्तिकत्वात्, घटपटयो-
र्यो समानग्रहणसामग्रीकतया परस्पराभावत्वप्रसङ्गात् ॥
अथ तिमिरद्रव्योत्पादककारणानाद्यो हेतुः, तथा च श्रीधरः-
तमःपरणवः स्पर्शवन्तः, तद्वहिता वा ? । न तावत् स्पर्शव-
न्तः, स्पर्शवत्तत्कार्यद्रव्यस्य क्विदप्यनुपलम्भात् । अदृष्ट-
व्यापाराज्ञावात् स्पर्शवत्कार्यद्रव्याऽनारम्भका इति चेत् । रूप-
वन्तो वायुपरमाणवोऽदृष्टव्यापारवैगुण्याद् रूपवत् कार्यं नार-
मन्ते इति किं न कल्प्येत ? , किं वा न कल्पितमेकजातीयादेव
परमाणोरदृष्टोपग्रहाच्चतुर्था कार्याणि जायन्ते इति ? । कार्यै-
कसमधिगम्याः परमाणवो यथा कार्यमुपश्रियन्ते, न तद्विज्ञाणाः,
प्रमाणाज्ञावादि चेत् । एवं तर्हि तमसाः परमाणवोऽप्यस्पर्-
शवन्तः कल्पनीयाः, तादृशाश्च कथं तमोऽणवमारनेरन् ? । अ-
स्पर्शवत्त्वस्य कार्यद्रव्यानारम्भकत्वेनाऽप्यभिचारापलम्भात् ।
कार्यदर्शनात् तदनुगुणं कारणं कल्प्यते, न तु कारणैकत्वेन
दृष्टकार्यविपर्ययो युज्यत इति चेत् । न घनमन्धकारस्य प्रत्य-
र्थिनः, किन्त्वारम्भानुपपत्तेः, नालिममात्रप्रतीत्यैव द्रव्यमिदं न

भवतीति ह्यन इति । नैनदुपपत्तिपदार्थं प्रतिपद्यते, यतः स्पर्श-
घन एव ताम्रभाः परमाणवः प्रोच्यन्ते । यत्पुनस्तत्रोपादेश-
स्पर्शयनस्तत्कार्यरूपस्य क्वचिद्व्यनुरूपमस्मादिति । तदसत्यम्,
शीतस्पर्शयनम्नमोक्षस्पर्शस्य तत्कार्यस्य दर्शनात् । तत्र स्प-
र्शसङ्गत्वे किं प्रमाणम् ? इति चेत् । तदभावे किं प्रमाणम् ?
इति वाच्यम्, न हि तत्प्रतिषेधकप्रमाणमन्तरेणाऽस्पर्शवशात्
कार्यद्रव्यानारम्भनस्यथा प्रसाधयितुं शक्यते, अस्माकं तु तत्स-
ङ्गत्वे प्रमाणाभावेऽपि तावद् न काचित् कृतिः । न च नास्त्येव
तत्प्रत्यक्षस्यैव सङ्ग वात् । नथाहि-दिशादिशकारकराज्ञाऽन-
पप्रधानोपनस्यपुषः पयिकास्तमिस्त्रास्तन्तमन्तश्चैवसंपर्कान् प्र-
मोदन्ते, न च तापाभावमात्रसूचित एव तेषां प्रमोदः, प्रतीति-
बाधात्, नन्मात्रानामसौ हि घटोऽत्र नास्तीतिवन् तापः संप्र-
ति नास्तीति प्रतिषेधमुख एव प्रत्यया प्रादुष्यात्, न तु संप्र-
ति शीतलीकृतं मे शरीरमिति विधिमुखः । नथाप्ये हि तमोऽ-
भावमात्रसूचिन एवायमालोकप्रत्यय इत्यपि ब्राह्मदुक्त्व वदतो
वदने न वकीभवेत् । अथाऽन्यकारनिषेधतत्वे शैत्यस्पर्शप्रत्य-
यस्य निषिद्धनिरवयवकपादसंगुटे गवलकुवलयकलकाटीक-
रुणकाण्डकृष्णाऽन्यकारिकार्णवीचने कारागारे क्रिमस्य पुंसः सु-
तां तत्प्रत्ययो ज्ञेयेत् । इति चेत् । तापाभावनिमित्ता-
यामपि सुतरां स किं तत्र न स्यात् ? , तत्प्रत्ययत्वं तापाभा-
वसम्भवात् । नस्तद् मन्दमन्दनमीरलदरिपरिचय एव जज्ञ-
स्पर्शस्येव तत्स्पर्शस्याऽऽप्याज्यपौ हेतुः, न चामौ तत्रास्ती-
ति न तत्र तत्प्रतीतिः प्रादुर्भवति । अनुमाननोऽपि तत्र
स्पर्शप्रतीतिः, नथाहि-तमः स्पर्शवद्, रूपवशात्, पृथग्वत् । न
च रूपवश्यमसिद्धम्, अन्धकारः कृष्णोऽगमिति कृष्णाऽऽकार-
प्रतिनासात् । ननु यदि तिमिरं इयामरूपपरिकलितकलेवरं
स्यात् तदाऽवश्यं स्वप्रतिभासे आलोकमपेक्षत, कुण्डलकोकि-
लतगालाऽऽदिकृष्णवस्तूनामालोकपि कृष्णकृष्णत्वादिति चेत् ।
तद् नाऽकलङ्कम्, उक्तं आऽऽनामालोकमन्तरेणापि नन्प्रतिभा-
सात् । अथाऽस्मदादिप्रतिभासमपेक्ष्येनसुच्यते । तदपि न पेश-
लम्, यतो यद्यपि कुवलयऽऽदिकमालो कमन्तरेणाऽऽलोकयितुं
न शक्यतेऽस्मदादिति, तथाऽपि निमिरमालोकयिष्यते, विचि-
त्रत्वाद् भवयानाम्, इतरथा पीतावधत्ताऽऽदयोऽपि तत्प्रायमु-
काफलममुखानाक्षेकनिरपेक्षवीकृणा इति प्रदीपचन्द्राऽऽदयो-
ऽपि प्रकाशास्तरमपेक्षेरन् । इति सिद्धं तमो रूपवत् । तथा
तमो रूपवत्, कारण्यवशेन प्रतीयमानत्वात्, कुवलयवत् । इत्य-
तोऽपि तत्र रूपवत् । सिद्धिः, न खल्वरूपं कुम्भाभावाऽऽदि कृष्णा-
ऽऽकारेण कदाचित् प्रतीयमानमालोकिनम्, इति रूपवत्त्व-
सिद्धौ च सिद्धं स्पर्शवत्त्वम् । तथा च ताम्रसपरमाणूनां कार्य-
रूप्याऽऽस्मप्रतिषेधोपपत्त्यस्तमस्पर्शवत्त्वं स्वकपालिकम्, पर-
स्य ताम्रसपरमाणूनामप्रसिद्धेराध्याहारोद्धेति स्थितम् ॥

ऊग्रगुणकर्मान्तिरिक्तकार्यत्वमपि न हेतुः, द्रव्यातिरिक्तकार्य-
त्वस्य तस्मिन्नसिद्धत्वेनैकदेश्यामिरुताऽऽपत्तेः । तत्प्रसिद्धिर्हि
तस्याभावरूपतया, अन्यतो वा कुतोऽप्यभिधीयते ? । नाऽऽद्यः
पक्वः, परस्परऽऽध्ययप्रसङ्गात्-अभावकरतामिद्धौ हि नस्य
रूप्यातिरिक्तकार्यत्वाभिद्धः, नतोऽपि नेति । अन्येहेतुनस्तत्सि-
द्धौ तु न एवास्तु, किमनेन सिद्धोपस्थातिना कृतकभक्ति-
भृत्येनेव कर्तव्यम् ? ॥

तदभावस्वभाव एव, वारिधैश्वानरयोः परस्परभावमात्रताऽऽ-
पत्तेः । अथ सहानवस्थानलक्षणे विरोधस्तिमिरस्याऽज्ञावस्व-
भावतासिद्धौ साधनत्वेनाभिप्रेतः, न वध्यघातकभावः, स च
भावभावयोरैव संभवी, न पुनर्द्वयोरपि भावयोः, तदिहाऽऽलो-
कानवकाशे सत्येव समुद्भूतप्रमाणस्यान्धकारस्याऽज्ञावरूपतैव
श्रेयसी, कुम्भानाववदिति चेत् । तदपवित्रम् । अत्रार्थे वध्यघा-
तकभावस्यैव ज्ञायात्, घनतरतिमिरपूरिते पथि प्रसर्पता प्रक्षीप-
प्रज्ञाभावनारेण निमित्तनिकुरस्याऽऽहम्बरविदम्बनात् ।

साधकताप्रसाधकप्रमाणाभावोऽप्यभिद्धः, तन्प्रमाधकानुमानसद्भावात् । तथाहि-भावरूपं तमः, घनतरनिकरलहरिप्रमुखशब्दैर्यपदिश्यमानत्वात्, आलोचयत् । न चासिद्धिः साधनस्य ।

तथादि-

“रहःसङ्केतस्यो घनतरतमःपुञ्जिहिते,
मृशोऽमेघं चक्षुर्मुहुरपघ्नघ्नानः पथि पथि ।
पटत्कारादल्पादपि निभृतसंप्राप्तरमणी-
ज्रमञ्जःपद्मद्व्याहुर्मदभिकयोत्ताम्यति युघा ॥ १ ॥
पर्यस्तो द्विषस्तन्नीमगमत्प्यस्ताचक्षुस्थंशुमान्,
संप्राप्यकुर्वितःस्थकारगिकरत्नंभ्यान्का यौरभूत् ।
पल्लवःस्थिं वेष्टमनः प्रियससि ! द्वारस्थश्चीतोरण-
स्तम्भाऽऽलविद्यनद्यादुयल्लि ! रुदन् ! किं त्वं पथः पश्यसि ? ॥ २ ॥
तिमिरलहरीगुहं मुदीं करोतु धिक्स्वर्गं,
हन्तु निनरां निद्रं मुद्रां क्षणाद् गृणिनां गणान् ।
तदपि तःपणे ! तेजःपुञ्जः प्रियो न ममैष ने,
किमपि तिरयन् उपोतिध्वजं स्वजातिवर्गाजितम् ॥ ३ ॥”

श्रीपञ्चारिक एवाऽयं तत्र तद्व्यपदेश इति चेत् । नैवम् ।
एतदभावकृपनाप्रसिद्धिं विना घनतराऽऽद्विष्यपदेशस्य भावक-
पदस्यार्थव्याघातिरितेण तस्यौपचारिकत्वायोगात् ; तथाप्येऽपि
चा तस्य नमसो भावकपदैव प्रतिध्वनि, न खलु कुम्भाऽऽघना-
वस्थं प्रकाशोपचारगोचराश्रितामास्तिष्ठुने । तत्र सादृश्याऽऽ-
नुपचारकारणाज्ञायात् । तथा-नाभावकृपं तमः, प्रागभावाऽऽ-
द्यस्यभावत्वात् ; व्योमरूत् । न चाऽयमपि हेतुरसिद्धः । तथा
दि-भाक्षोकस्य प्रागभावः, प्रध्वंसाभावः, इतरेतराभावः, अ-
त्यन्ताज्ञातो वा तमो भवेत् ?। आद्ये-एकस्य, अनेकस्य वाऽयं
तस्यात् ?। न तावदेकस्याऽऽलोकस्य प्रागभावस्तमः, प्रदी-
पाऽऽद्योकेनयं प्रभाकराऽऽद्योकेनाऽपि तस्य निवर्त्यमानत्वात्,
यस्य हि यः प्रागभावः स तेनैव निवर्त्ये, यथा पटप्रागभा-
वः पटैव । नाप्यनेकस्य, एकेन निवर्त्यमानत्वात्, पटप्रागभावव-
देव । न च वाच्यं प्रत्यालोकं स्वस्वनिवर्तिनीयस्य तमसो भेदा-
त् प्रदीपाऽऽदिना निवर्तितेऽपि तमोविशेषे पुराऽऽदिनिवर्तनीयं
तमोऽन्तरं तदा तदज्ञावाद्य निवर्तने, इत्येकेन निवर्त्यमानत्वा-
दिति हेतुरासिद्ध इति, प्रदीपाऽऽदितिवर्तितमसि प्रदेशं दिनक-
राऽऽदिनिवर्तनीयस्य तमोऽन्तरस्योपलब्धिप्रवृत्तप्राप्तस्यानुपस-
ध्येः, सम्प्रतिपन्नवत् । यदि चेदं प्रागभावस्वभावं स्यात्, त-
दा प्रदीपप्रमाप्रध्वन्यप्रध्वंसेऽप्योत्पत्तिर्न स्यात्, अनादित्वात्
प्रागभावस्य । नाप्याद्योकेस्य प्रध्वंसाभावस्तमः, निवर्त्यमान-
न्यात् । तस्यैव प्रागभाववत् । नापीतरेतराभावः, तस्य प्रसृतेऽ-
पि प्रवर्तने मातृएकीये तेजसि सद्भावेन तमिच्छायामिव वा-
सरंऽपि तमःप्रतीतप्रसङ्गात् । नाप्याद्योकेस्यात्यन्ताज्ञावस्तमः,

प्राप्तोक्तविरोधित्वमपि न साधीयः, न हि यो यद्विरोधी स
५४६

तस्य स्वकारणकलापोपनिपातकाले समुत्पद्यमानत्वात् । इति पक्षाष्टकेनाऽप्यघटमानत्वाच्चानुमानिक्यपि तमसोऽभावरूपता-स्वीकृतिः ॥ एतत्सकलमपि प्रायेण छायायामपि समानमिति यथा-संभवं योज्यम् । विशेषतश्चैनद्रव्यताप्रसिद्धिः परिपाटिप्राप्तस्या-च्छादरत्नाऽऽकरादवधारणीया । यत्पुनरवाचि-तमसि संचरतः पुंसः प्रतिबन्धः स्यादित्यादि, तदखिलमालोकेऽपि समानमिति स एव प्रतिविधास्यतीति किमतिप्रयत्नेन तत्राऽस्माकम् ? । इति सिद्धे तमस्कृष्टाये ऋषे । (२१) रत्ना० २ परि ।

अथ तमस्कृष्टानां संस्थानम्-

तमुक्काए णं जंते ! कहिं समुट्टिए, कहिं संनिट्टिए ? । गोय-मा ! जंबुदीवस्स दीवस्स वहिया तिरियमसंखेज्जे दीवस-मुहे वीईवएज्जा अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिद्धाओ वेइयं-ताओ अरुणोदयं समुहं बायालीसजोयणसहस्माणि ओ-गाहिता उवरिद्धाओ जलंताओ एगपएसियाए सेढीए तत्थ णं तमुक्काए समुट्टिए सत्तरस एकवीसे जोयणसए उहं उप्पइत्ता तओ पच्छा तिरियं पवित्थरमाणे पवित्थरमाणे सोहम्मीसाणसणकुमारमाहिंदे चचारि वि कप्पे आवरेत्ता णं उहं पि य णं जाव वंजलोए कप्पेऽरिडविमाणपत्थनं संपण्णे, एत्थ णं तमुक्काए संनिट्टिए ॥

(एगपएसियाए त्ति) एक एव, न ह्यादय औत्तराधर्यं प्रति प्र-देशे यस्यां सा तथा, तथा, समभिचितयेत्यर्थः । न च वाच्यम-एकप्रदेशप्रमाणयेति असंख्यातप्रदेशावगाहस्वजावत्वेन जीवानां तस्यां जीवावगाहाभावप्रसङ्गात् तमस्कृष्टस्य च स्तिवुकाऽऽ-कारात्कायिकजीवाऽऽत्मकत्वाद् बाह्यमानस्य च प्रतिपाद-यिष्यमाणत्वादिति । (एत्थ णं ति) प्रज्ञापकाऽऽलेख्यालिखितस्या-रुणोदसमुज्जाऽऽदेरधिकरणतोपदेशनार्थमुक्तवान् ॥

तमुक्काए णं भंते ! किं संट्टिए ? । गोयमा ! अहे मद्दग-मूलसंत्तिए, उप्पि कुक्कुडगपंनरगसंत्तिए पण्णत्ते ॥

अथः अधस्तात्संस्थितः शरावबुधसंस्थानः सम-जलान्तस्थोपरि सप्तदशयोजनशतान्येकविंशत्याधिकानि यावद्व-ल्लयसंस्थानत्वात् ।

अथ तमस्कृष्टस्य नामान्याह-

तमुक्काए णं भंते ! केवइयं विक्खंजेणं केवइयं परि-क्खेवेणं पण्णत्ते ? । गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-संखे-ज्जवित्थने य, असंखेज्जवित्थं य । तत्थ णं जे से संखेज्जवि-त्थने, से णं संखेज्जाइं जोयणमहस्साइं विक्खंजेणं असं-खेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते । तत्थ णं जे से असंखेज्जवित्थं, से णं असंखेज्जाइं जोयणसह-स्साइं विक्खंजेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खे-वेणं पण्णत्ते ॥ तमुक्काए णं जंते ! के महालए पण्णत्ते ? । गोयमा ! अयं णं जंबुदीवे दीवे सव्वदीवसमुदाणं सव्व-व्भंतराए जाव परिक्खेवेणं पण्णत्ते, देवे णं मद्धिष्टिए जाव महाणुजावे इणामेव २ ति कट्ठु केवलकणं जम्बुदीवं दीवं नि-हिं अन्नवाणिज्जाणिं तिसत्तल्लुत्तो अणुपरियट्ठित्ता णं ह-

तदिति चेत् । तद-

स्वाहंत्वात्; तत्प्रसाधकत्वाज्ज-

त्यादिप्रत्ययस्याप्रसिद्धे, 'पठे तन्तयः' इत्या-

व्यमागच्छेज्जा, से णं देवत्ताए व उक्किट्ठाए तुरियाए जाव देवगईए वीईवयमाणे जाव एकाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा उक्कोसेणं छम्मासे वीईवएज्जा, अत्थेगईए तमुक्कायं वीईवएज्जा, अत्थेगईए तमुक्कायं नो वीईवएज्जा, ए महालए णं गोयमा ! तमुक्काए पण्णत्ते । अत्थि णं भंते ! तमुक्काए गेहाइ वा, गेहवणाइ वा ? । एणं इण्ठे समट्ठे । अत्थि णं जंते ! तमुक्काए गामाइ वा जाव सन्नि-वेसाइ वा ? । एणं इण्ठे समट्ठे । अत्थि णं भंते ! तमुक्काए उराद्धा वज्जाहया संसेयं ति वा, संमुच्छं ति वा, संवामं ति वा । हंता अत्थि । तं भंते ! किं देवो पकरेइ, असुरो पकरेइ, ना-गो पकरेइ ? । गोयमा ! देवो वि पकरेइ, असुरो वि पकरेइ, नागो वि पकरेइ । अत्थि णं भंते ! तमुक्काए वादरे थ-णियसइ वादरविज्जुयाए ? । हंता अत्थि । तं भंते ! किं देवो पकरेइ ? । तिप्पि वि पकरेइ । अत्थि णं भंते ! तमुक्काए वादरे पुहवीकाए वादरे अगणिकाए ? । एणं इण्ठे, णं इण्ठे विगहेगइसमावन्नेणं । अत्थि णं भंते ! तमुक्काए चंदिमसूरिय-गहगणणकलत्तताराव्वा ? । एणं इण्ठे समट्ठे, पन्नियस्सओ पुण अत्थि । अत्थि णं भंते ! तमुक्काए चंदाजाइ वा, सु-राभाइ वा ? । एणं इण्ठे समट्ठे, कादूसणिपा पुण सा । तमु-क्काए णं भंते ! केरिसए वण्णेणं पण्णत्ते ? । गोयमा ! का-हे कालोजासे गंजीरलोमहरिसजण्णे जीमे उत्तासणए परमकिण्हे वण्णेणं पण्णत्ते, देवे वि णं अत्थेगईए जेणं तप्पदमयाए पासित्ता णं खुब्भाएज्जा, अहे णं अभिसमा-गच्छेज्जा, तओ पच्छा सीहं सीहं तुरियं तुरियं खिप्पा-मेव वीईवएज्जा ॥

(केवइयं विक्खंजेणं ति) विस्तारेण । कचिद्-“ आबामवि-क्खंजेणं ” इति दृश्यते । तत्र चाऽऽयाम उच्चत्वमिति । (संखेज्ज-वित्थं इत्यादि) संख्यातयोजनविस्तृतः, आदित आरभ्य ऊर्ध्वं संख्येययोजनानि यावत्, ततोऽसंख्यातयोजनविस्तृत उपरि तस्य विस्तारगामित्वेनोक्तत्वात् । (असंखेज्जाइं जोयणसह-स्साइं परिक्खेवेणं ति) संख्यातयोजनविस्तृतत्वेऽपि तम-स्कृष्टस्यासंख्याततमहीपरिक्रमेणोपतो बृहत्तरत्वात्परिक्रमेण-संख्यातयोजनसहस्रप्रमाणत्वम्, आन्तराधिः परिक्रमेणविजागस्तु नोक्तः, उभयस्याप्यसंख्याततया तुल्यत्वादिति । (देवे एभि-त्यादि) अथ किमेदं पर्यमिदं देवस्य महर्क्षादिकं विशेषणमि-त्याह- (जाव इणामेवत्यादि) इह यावच्छब्दपेदम्पर्यार्थः, यतो देवस्य महर्क्षादिविशेषणानि गमनसामर्थ्यप्रकर्षप्रतिपादना-भिप्रायेणैव प्रतिपादितानि । (इणामेव २ ति कट्ठु ति) इदं गमनमेवमतिशीघ्रत्वाऽऽवेदकचप्पुटिकारूपहस्तव्यापारोपदर्श-नपरम्, अनुस्माराश्रवणं च प्राकृतत्वाद्, द्विवचनं च शीघ्रत्वा-तिशयोपदर्शनपर इति रूपप्रदर्शनार्थः । कृत्वा विधायेति । (के-वलकणं ति) केवलज्ञानकल्पं, परिपूर्णमित्यर्थः । वृक्षव्याख्या तु-केवलः संपूर्णः कल्पत इति कल्पः, स्वकार्यकरणसमर्थो वस्तुरूप इति यावत् । केवलश्चाऽसौ कल्पश्चेति केवलकल्प-

स्त्वम् । (तिहिं अचक्रानिवापहिं ति) तिसृजिअपुटिकाभिरित्यर्थः । (तिसत्तखुत्तो ति) त्रिगुणाः सप्त त्रिसप्त, त्रिसप्तवारान् त्रिसप्तकृत्वः, एकविंशतिवारानित्यर्थः । (हव्वं ति) शीघ्रम् (अर्थेगद्यमित्यादि) संख्यातयोजनमानं व्यतिव्रजेत्, इतरं तु नेति । (उराला वलाहय चि) महान्तो मेघाः (संसेयं ति चि) संस्वेदनं, संमूच्छनं, वर्णयं च (वायरविज्जुयाए चि) इह न वादरतेजस्कायिका मन्तव्याः, इहैव तेषां निषेत्स्यमाणत्वात्, किं तु देवप्रभावजनिता भास्वराः पुत्रलास्त इति । (णऽस्य चि) विगहगइसमावक्षेणं (ति) न इति योऽयं निषेधो वादरपृथिवीतेजसोः सोऽयं च विग्रहगतिसमापन्नान् विग्रहगत्यैव वादरे ते भवतः । पृथिवी हि वादरा रत्नप्रभाऽऽद्यास्वधासु पृथिवीषु गिरिविमानेषु च, तेजस्तु मनुजकेत्र एवेति, तृतीया चेह पञ्चम्यर्थं प्राकृतत्वादिति । (पक्षिपस्सओ पुण अत्थि चि) परिपार्श्वतः पुनः सन्ति तमस्कायस्य चन्द्राऽऽद्य इत्यर्थः । (कादसणि-या पुण सा इति) ननु तत्पार्श्वतश्चन्द्राऽऽदीनां सद्भावात्तत्प्रज्ञापि तत्राऽस्ति ? सत्यम्, केवलं कस्मात्मानं दूषयति तमस्कायपरिणामेन परिणमनात्कदूषणा, सैव कदूषणिका । दीर्घता च प्राकृतत्वात्, अतः सत्यप्यसावसीति । (काले चि) कृष्णः (कालो ज्ञासे चि) काहोऽपि कश्चित् कुतोऽपि काहो नावमासत इत्यत आह-कालावजासः । कालदीप्तिर्वा, (गंजीरलोमहरिसज्जणे चि) गम्भीरइचासौ भीषणत्वाद्गोमहर्षजननइवेति गम्भीररोमहर्षजननः । रोमहर्षजनकत्वे हेतुमाह- (भीमे चि) जीष्मः (उच्चासणए चि) उक्कम्पहेतुः । निगमयन्नाह- (परमेत्यादि) यत एवमत एवाऽऽह- (देवे वि णमित्यादि) (तप्पढमयाए चि) दर्शनप्रथमतयायाम् (खुम्भाएज्ज चि) स्कन्नीयात् कुभ्येत, (अहे णमित्यादि) अथैनं तमस्कायमभिसमागच्छेत् प्रविशेत्ततो भयात् (सीहं सीहं ति) कायगतेरतिवेगेन (तुरियं तुरियं ति) मनोगतेरतिवेगात् । किमुक्तं भवति ?-क्षिप्रमेव (वीईवएज्ज चि) व्यतिव्रजेदिति । ज० ६ श० ५ उ० ।

तमुक्कायस्स णं चत्तारि णामधेज्जा पणत्ता । तं जहा-तमेइ वा, तमुक्कायेइ वा, अंधकारेइ वा, महंधकारेइ वा । तमुक्कायस्स णं चत्तारि णामधेज्जा पणत्ता । तं जहा-लोमंधयारेइ वा, लोगतमसेइ वा, देवंधयारेइ वा, देवतमसेइ वा । तमुक्कायस्स णं चत्तारि णामधेज्जा पणत्ता । तं जहा-वायफलिहेइ वा, वायफलिहोत्तेइ वा, देवारसेइ वा, देववूहेइ वा । मुक्काएत णं चत्तारि कप्पे आवारित्ता चिट्ठे । तं जहा-सोहम्मीसाणं सणकुमारमहिंदं ।

(तमुक्कायेत्यादि) सूत्रत्रयं सुगमम् । नवरं तमसोऽप्कायपरिणामस्वरूपस्यान्धकारस्य कायः प्रचयस्तमस्कायो, यो ह्यसंख्याततमस्याखण्डवराभिधानद्वीपस्य बाह्यवेदिकान्तादरुणोदाख्यं समुद्रं द्विचत्वारिंशद्योजनसहस्राण्यवगाह्योपरितनात् जलान्तादेकप्रदेशिकया श्रेण्या समुत्थितः सप्तदशैकविंशत्यधिकानि योजनशतानि ऊर्ध्वमुत्पश्य ततस्तिर्यग्भ्रमस्तृणान् सौधर्मोऽऽदीन् चतुरो देवलोकाणावृत्योर्ध्वमपि ग्रहशोकस्य रिष्टविमानप्रस्तंष्टं संप्राप्तः, तस्य नामान्येव नामधेयानि तम इति तमोरूपत्वाद्, इति रूपप्रदर्शने, वा विकल्पे, तमोमात्ररूपताभिधायकान्यायानि चत्वारि नामानि । तथा पराणि चत्वार्येवात्यन्तिकतमोरूपताभिधायकानीति श्लोके अयमेवान्धकारो नान्योऽस्तीदृशः ।

इति श्लोकान्धकारः, देवानामप्यन्धकारोऽसौ, तच्छरीरप्रभाया अपि तत्राप्रजासनादिति देवान्धकारः । अत एव ते बलवतो ज्ञेयेन तत्र नश्यन्तीति श्रुतिरिति । तथाऽन्यानि चत्वारि कार्याऽऽभ्याखि-वातस्य परिहृननात् परिघोऽंगला, परिघ इव परिघो, वातस्य परिघो वातपरिघः, तथा वातं परिघवत् क्षोभयति हतमार्गं करोतीति वातपरिघोऽभः, वात एव वा परिघस्तं क्षोभयति यस्य तथा । पाठान्तरेण-वातपरिघोऽभ इति । क्वचिद्देशपरिघो देवपरिघोऽभ इति चाऽऽद्यपदद्वयस्थाने पठ्यते । देवानामरण्यामिव बलवद्भूयेन नाशनस्थानत्वाद्यः स देवारण्यामिति । देवानां व्यूहः सागराऽऽदिः साङ्गामिकव्यूह इव यो दुरधिगमत्वात्स देवव्यूह इति । तमस्कायस्वरूपप्रतिपादनायैव (तमुक्काए णमित्यादि) सूत्रं गतार्थम् । किं तु सौधर्मोऽऽदीनाऽऽवृणोत्यसौ, कुक्कुटपञ्जरसंस्थानसंस्थितस्य तस्य प्रतिपादनात् । उक्तं च-“ तमुक्काए णं भंते ! किं संठिप पणत्ते । गोयमा ! अहे मल्लगमूलसंठिप, उप्पि कुक्कुरुपञ्जरसंठिप पणत्ते । ” इति । श्ला० ४ ग० २ उ० ।

अथ पृथिव्यप्कायपर्यायतां पृथिव्यप्कायौ जीवपुत्ररूपाविति तत्पर्यायतां प्रअयन्नाह-

तमुक्कायस्स णं भंते ! कइ नामधेज्जा पणत्ता ? गोयमा ! तेरस नामधेज्जा पणत्ता । तं जहा-तमेइ वा, तमुक्काएइ वा, अंधकारेइ वा, महंधकारेइ वा, श्लोमंधकारे वा, लोगतमिस्सेइ वा, देवंधकारेइ वा, देवतमिस्सेइ वा, देवारसेइ वा, देववूहेइ वा, देवफलिहेइ वा, देवपडिकलोत्तेइ वा, अरुणोदएइ वा सधेइ । तमुक्काए णं भंते ! किं पुढविपरिणामे, जीवपरिणामे, आउपरिणामे, पोगगपपरिणामे ? गोयमा ! नो पुढविपरिणामे, आउपरिणामे वि, जीवपरिणामे वि, पोगगपपरिणामे वि । तमुक्काए णं भंते ! सव्वे पाणा जूया जीवा सत्ता पुढविकाइयत्ताएण जाव तसकाइयत्ताए उववएण पुग्वा-? । इत्ता । गोयमा ! असइं अज्जवा अणंतखुत्तो, णो चेव णं वादरपुढविकाइयत्ताए, वादरअगणिकाइयत्ताए ॥

(तमेइ वा इत्यादि) तमः, अन्धकाररूपत्वात्, इति एतद्, वा विकल्पार्थः, तमस्काय इति वा; अन्धकारराशिरूपत्वात्, अन्धकारमिति वा; तमोरूपत्वात्, महान्धकारमिति वा; महान्धकाररूपत्वात्, लोकान्धकारमिति वा, श्लोकमध्ये तथाविधस्यान्यस्यान्धकारस्याऽभावात्, एवं लोकतमिस्त्रमिति वा; देवान्धकारमिति वा; देवानामपि तत्रोद्घोताभावेनान्धकाराऽऽत्मभावात् । एवं देवतमिस्त्रमिति वा; देवाऽऽरण्यामिव शरणभूतत्वात्, देवव्यूह इति वा, देवानां कुर्जेयत्वात् व्यूह इव चक्राऽऽदिव्यूह इव देवव्यूहः, देवपरिघ इति वा; देवानां जयोत्पादकत्वेन गमनविघातहेतुत्वात्, देवप्रतिक्रोम इति वा; तत्क्रोमहेतुत्वात्, अरुणोदक इति वा समुद्रः अरुणोदकसमुद्रः, जडविकारत्वादि-ति । पूर्वं पृथिव्यादेस्तमस्कायशब्दवाच्यता पृष्टा, अथ पृथिव्यप्कायपर्यायतां पृथिव्यप्कायौ जीवपुत्ररूपाविति तत्पर्यायतां प्रअयन्नाह-(तमुक्काए णमिति) बादरवायुवनस्पतयः वसाभ्यं तत्रोत्पद्यन्ते, अप्काये तदुत्पत्तिरस्मिन्वाद्, न त्वितरेऽस्वस्थानत्वात् । अत उक्तम्-(नो चेव णं इत्यादि) ज० ६ श० ५ उ० ।

देवास्तमस्कायं कुर्वन्ति-

जाहे एं जेते ! ईमाणे देविंदे देवराया तमुक्कायं क.उं कामे जवड, से कहभिदाणि पकरेति ? । गोयमा ! ताहे चे-
व णं ईमाणे देविंदे देवराया अब्भितरपरिसाए देवे सदा-
वेड, तए एं ते अब्भितरपरिसाए देवा सदाविद्या समा-
णा, एवं जहेव सकस्मं जाव तए एं ते आजिओगिया
देवा सदाविद्या समाणा तमुक्कायिण देवे सदावेत । तए एं ते
तमुक्कायिया देवा सदाविद्या समाणा तमुक्कायं पकरेति, एवं ख-
लु गोयमा ! ईमाणे देविंदे देवराया तमुक्कायं पकरेड ! अ-
त्थि एं जेते ! असुरकुमारा देवा तमुक्कायं पकरेति ? । हंता
अत्थि । किंपत्तिं एं भंते ! असुरकुमारा देवा तमुक्कायं
पकरेति ? । गोयमा ! किडारतिपत्तिं वा पाडिणियविमोहण-
ट्टयाए गुत्तीमंरक्खणहेओ वा अपगणो वा सरीरपच्छा-
यणट्टयाए एवं खलु गोयमा ! असुरकुमारा देवा तमुक्कायं
पकरेति, एवं जाव वेमाणिया ।

(जाहे णं इत्यादि) (तमुक्कायं नि) तमस्कायकारिणः ।
(किडारतिपत्तिं नि) किडारूपा गतिः । अथवा-क्रडा च
खेलनं, रनिअ निधुवनं क्रीडारतिः । मैव, न एव वा प्रत्ययः का-
रणं यत्र तत्क्रीडारतिप्रत्ययम् । (गुत्तीमंरक्खणहेओ नि) गोप-
नीयवृत्त्यसंरक्षणहेतोर्वेति । भ० १४ श० २ उ० ।

तुयत्त-तमस्त्व-न० । जात्यन्धतायाम्, अत्यन्तज्ञानाऽऽवृत्ता-
याम्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

समोक्तिय-तमःकाधिक-त्रि० । तमसि कथितं जीहं येषां ते त-
मःकाधिकः, न एव तमःकापिकाः । पराविज्ञाताः क्रियाः कुर्वन्तु,
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

तन्व-ताम्र-न० । 'तन्व' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

तन्मण-तन्मन्-त्रि० । तस्य देवदत्ताऽदेस्तस्मिन् घटाऽऽदौ
मनस्तन्मन् । मनोविशेषे, स्था० ३ उ० ३ उ० । तस्मिन्नेव म-
नोविशेषोपयोगरूपं यस्य स तथा । तस्मिन् विधेोपयुक्ते, भट्ट०
ग० । तद्विषयकव्यमनोयुक्ते, विपा १ श्रु० २ अ० ।

तन्मय-तन्मय-त्रि० । तेषां विवक्षितानामनवानिहतृणवनस्पाति-
गणानां विकारास्तन्मयाः । तद्विकारेषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तन्मयना-तन्मयता-स्त्री० । तत्परतायाम्, पो० १२ विध० ।

तस्मिन्-तन्मात्र-न०-त्रि० । तदेव तन्मात्रम् । मयूरव्यसकाऽऽदि-
त्वात् समासः । तदात्मके, सा मात्रा यस्मिन् । "तस्मिन्स्तस्मि-
न् तन्मात्रा, तेन तन्मात्रता स्मृता । तन्मात्राण्यविशेषाणि, अ-
विशेषास्ततो हि ते ॥ १ ॥ न शान्ता नापि घोरान्ते, न मूढा-
ध्याविशेषिणः ।" इत्युक्तेषु साहचर्योक्तेषु पञ्चसु शब्दाऽऽदि-
क-रणीभूतेषु भूतेषु, यान० । पञ्च तन्मात्राणि । तद्यथा-गन्धरस-
रूपरसशब्दतन्मात्राऽऽख्यानि, तत्र गन्धतन्मात्राद् पृथिवी
गन्धरसरूपरसशब्दा, रसतन्मात्रादापो रसरूपरसशब्द-
रूपतन्मात्रात्तेजो रूपरसशब्द-रूपरसतन्मात्राद्वायुः स्पर्शवाद् ।
शब्दतन्मात्रादाकाशं गन्धरसरूपरसशब्दजितमुत्पद्यत इति ।
सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

तस्मिन्मय-तन्मात्रज-न० । शब्दाऽऽदीनि यानि पञ्च तन्मात्राणि
सूक्ष्ममङ्गानि, तेष्वेव जातमुत्पन्नं तन्मात्रजम् । अम्बराऽऽदिषु,
स्थान० २ उ० १ उ० ।

तन्मुत्ति-तन्मुक्ति-स्त्री० । तेन विवक्षितेन उक्ता सर्वसङ्केत्यो
विरतिर्मुक्तिस्तन्मुक्तिः । तदुक्तसर्वसङ्केन विरतौ, आचा० १ श्रु०
५ श० ४ उ० ।

तन्मेत्त-तन्मात्र-त्रि० । 'तस्मिन्' शब्दार्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ०
१ उ० ।

तन्मेयय-तन्मात्रज-न० । 'तस्मिन्मय' शब्दार्थे, स्था० २
उ० १ उ० ।

तन्मोत्ति-तन्मुक्ति-स्त्री० । 'तन्मुत्ति' शब्दार्थे, आचा० १ श्रु० ५
अ० ४ उ० ।

तन्मिर-न० । देशो-ताम्रस्थार्थे, प्रा० २ पाद ।

तय-तय-न० । 'तय' शब्दार्थे, स्था० ४ उ० ४ उ० ।

नयक्लाय-त्यक्लाय-पुं० । त्यक्त्वं ह्यदत्तं खादन्ति त्वक्लायः ।
त्वग्भक्षकं घृणाऽऽदौ, स्था० ४ उ० १ उ० । त्वक्कल्पयाऽसारभो-
करि, माध्या च । दश० १ अ० ।

तयपावत्युक्त-तद्वत्तुक्त-पुं० । तस्मात्परोपन्यासाद्वस्तुनो-
ऽप्युत्तरभूतं वस्तु यस्मिन्नुपन्यासोपनये स तद्वत्तु-
क्तः । उपन्यासोपन्यासाद्वत्तुनो, (स्था०) तस्मात्परोपन्यासा-
द्वस्तुनोऽप्युत्तरभूतं वस्तु यस्मिन्नुपन्यासोपनये स तद्वत्तु-
क्तः । यथा ज्ञो पतितानि जज्ञवरा इत्युक्ते, एतद्विघटनाय प-
तन इत्युत्तरमाह-यानि पुनः पानयित्वा खादानि नयत वा
तानि किं भवन्ति, न किञ्चिदित्यर्थः, अयमपि ज्ञापकतया ज्ञान-
मुक्तः, अथवा यथारूढमेव ज्ञानमेव । तथाहि-न जज्ञस्थलप-
तितानि पत्राणि जज्ञवराऽऽदिसंज्ञाः संनयन्ति, मनुष्याऽऽद्याश्चि-
तानां । अयमभिप्रायः-यथा जलाऽऽद्याश्चित्वाजलचराऽऽदि-
तरा नानि मन्त्रयन्ते, तथा मनुष्याऽऽद्याश्चित्तनया मनुष्याऽऽदि-
भवयूताऽऽदितयाऽपि संनयन्तान्, आश्रितव्यस्याविशेषात्,
न च तानि तदाऽप्युपगम्यन्त इति जलाऽऽदिगतानामपि
जलचरत्वाऽऽद्यसंभव इति । स्था० ४ उ० ३ उ० । क-
श्चिद्वाह-यस्य वादिनोऽन्यो जीवः, अन्यच्च शरीरमिति त-
स्यान्यशब्दस्याविशिष्टत्वात्तयोरापि तद्वाक्याविशिष्टत्वेनैकत्व-
प्रसङ्ग इति तस्य जीवशरीरापेक्षया तद्वत्तुवत्तुन्यासेन प-
रिहारः कर्तव्यः । कथम् ? । नन्वेवं सति सर्वतावानां परमा-
णुष्यणुष्यटाऽऽदीनामेकत्वप्रसङ्गः । अन्यः परमाणुरन्यो
द्विपदेशिक इत्यादिना प्रकारेणाऽन्यशब्दस्याविशिष्टत्वात्तयो-
रतद्वाक्यत्वेनाविशिष्टत्वादिति । तस्मादन्यो जीवोऽन्यच्छरीर-
मित्येतदेव शोभनमित्येतद्वाक्यानुयोगे, अनन्त चेतयोरप्याक्रो-
पः, तत्र चरणकरणानुयोगेन मांसभक्षण इत्यादावेव कुप्रादे
तद्वत्तुवत्तुन्यासेन परिहारः । कथम् ? । "न हि स्यात्सर्वाणि
चूतानि" इत्येतदेवं विरुद्ध्यत इति । लौकिकं तु तस्मिन्नेवोदा-
हरणे तद्वत्तुवत्तुन्यासेन परिहारः । "जहा जाणि पुण पारु-
कण पाडिक्कण कोइ खाइ वा गेइ वा ताणि किं हवन्ति ।" ।
दश० १ अ० ६ उ० ।

तयप्पमाणमित्त-त्वक्पमाणमात्र-न० । तिस्रस्तुपात्रेनागमात्रे, त-
च्चाशनस्य घटते । धृ० ६ उ० ।

तयप्पमाणमेत्त-त्वक्पमाणमात्र-न० । 'तयप्पमाणमिच्च' शब्दा-
थे, वृ० ६ उ० ।

तया-त्वक्-स्त्री० । तृणवनस्पतिकायिकभेदे, स्था० ८ ग० ।

मल्लयाम, जी० ३ प्रति० ४ च० । रा० । वाह्यवल्के, स्था० ४ ग०

१ च० । "तणुओ निष्कल्लुओ, अस्सोणिओ केवलं तयालगो ।"

आव० ५ म० । त्वगिवासारं भोक्तव्यमित्यर्थसूचकत्वात् त्वग्

वच्यते, दशवैकालिकस्य द्रुमपुष्पिकाऽध्ययने, दश० । उक्तं च

परममुनिभिः-"चत्तारि घुणा एणसा । तं जहा-तयक्खाप, उ-

ल्लिक्खाप, कच्छक्खाप, सारक्खाप । एवमेव चत्तारि भिक्खुणा

पणसा । तं जहा-तयक्खाप०" इत्यादि । कल्पाऽसारजोक्तुः

कर्मजदमर्हीकृत्य वज्रसारं तपो जयति । दश० १ अ० ।

तयाणंतर-तदनुन्तर-न० । तस्मादव्यवहितोत्तरे, रा० ।

तयाणुग-तदनुग-त्रि० । तदनुगन्तरि, " विवरीयपञ्चसंनूयं,

अन्नं उच्चं तयाणुगं ।" सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० ।

तयामुह-त्वचामुह-पुं० । सुखकारिणि, कल्प० ३ कृष्ण ।

तयामंत-त्वगवत्-त्रि० । त्वग्विद्यते यस्यऽभौ । विशिष्टत्वक् शा-

स्त्रिणि, रा० ।

तयाविस-त्वग्विष-पुं० । त्वच्च विषं यस्य स त्वग्विषः । प्राकृत-

त्वात् 'तयाविसो' । दर्धीकरस्तर्पेभेदे, जी० १ प्रति० ।

तयाहार-त्वगाहार-पुं० । त्वहमात्राऽऽहारकवानप्रस्थविशेषे,

औ० ।

तर-तर-पुं० । तरतीति तरः । स्था० ५ ग० १ च० । "ऋवर्ण-

स्याः" ॥ ८ । ४ । ३३४ ॥ इति ऋचातोरन्त्यस्य ऋवर्णस्यार

इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । संतरणकर्तारि, तरङ्गाब्दे महादेव-

प्रदर्शने, यथा कृष्णः, कृष्णतर इत्यादि । नि० चू० १ च० ।

शक-धा० । 'शक'सामर्थ्ये, "शकेच्छय-तर-तीर-पाराः" ॥ ८८

॥ ६॥ इति शक्नोतेर्वा 'तर' इत्यादेशः । 'तरह' । प्रा० ४ पाद ।

तरस्-न० । वेगे, बले च । औ० ।

तरंग-तरङ्ग-पुं० । तृ-अङ्ग-अच् । वायुना जलस्य संचालनेन ति-

र्थगूर्ध्वाऽऽदिल्लवने, वाच० । कल्लोले, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

अष्ट० । कल्प० । वीचिपु, जं० २ वङ्ग० । औ० । ह्रस्वकल्लो-

ले, क्वा० १ ध्रु० ८ अ० । औ० ।

तरंगणदण-तरङ्गनन्दन-पुं० । स्वनामख्याते राक्षि, यस्य रति-

तरङ्गानामा जार्या, रतितरङ्गिणीनामा झुहिता । दर्श० ३ तरङ्ग ।

तरंगमाहि [ण्]-तरङ्गमाहिन्-पुं० । समुद्रे, को० ।

तरंगवर्ह-तरङ्गवती-स्त्री० । स्वनामख्यातायां नायिकायाम्, तर-

ङ्गवतीवक्तव्यताप्रतिबद्धे कथाग्रन्थे, दश० ३ अ० । आ० म० ।

तरग-तरक-त्रि० । तरन्तीति तरास्त एव तरकाः । पारगन्तु-

पु, (स्था०)

चत्तारि तरगा पसत्ता । तं जहा-समुदं तरामी एगे समु-

दं तरइ, समुदं तरामी एगे गोपयं तरइ, गोपयं तरामी एगे

गोपयं तरइ, गोपयं तरामी एगे समुदं तरइ ४ ।

चत्तारि तरगा पसत्ता । तं जहा-समुदं तरित्ता णाममेगे

समुदे विसीयइ, समुदं तरित्ता णाममेगे गोपयं विसीयइ,

गोपयं तरित्ता एगे० ४ ॥

(चत्तारि तरगेत्यादि) व्यक्तम्, नधरं तरतीति तरास्त एव
तरकाः, समुदं समुद्रवत् छुस्तं सर्वधिरत्यादिकं कार्यं तं
रामि करोमीत्येवमभ्युपगम्य तत्र समर्थत्वादेकः समुदं तर-
ति, तदेव समर्थयतीत्येकः । अन्यस्तु तदभ्युपगम्यासमर्थत्वा-
ज्जोपदं तद्वत्त्वं देशधिरत्यादिकमल्पतमं तरति. निवाहय-
तीति । अन्यस्तु गोपदप्रायमभ्युपगम्य वीर्यातिरेकारसमुद्र-
प्रायमपि साधयतीति । चतुर्थः प्रतीतः । समुद्रप्रायं कार्यं त-
रित्वा निवाह्य रुमुद्रप्राये प्रयोजनान्तरे विधीदति, न तं नि-
वाहयति, विचित्रत्वात् क्षयोपशमस्येति । एवमन्ये त्रय इति ।
स्था० ४ ग० ४ उ० ।

तरच्छ-तरक्ष-पुं० । व्याघ्रविशेषे, प्रति० । प्रश्न० । प्रज्ञा० । म० ।

स्त्रियां तरक्षी । प्रज्ञा० ११ पद ।

नरण-तरण-न० । लङ्घने, सूत्र० १ ध्रु० ११ म० । निस्तारणे, नि० चू०

१ च० । पारगमने, प्रत्यये च । आ० चू० । नरणं चडका-णामादिपार्हि ।

णामद्वयणाश्री गताश्री । दृव्यतरणे तिष्ठति तरिज्जति । तं जहा-दृव्य-

तरश्री, दृव्यनरणं, दृव्यतरिगव्यं । तस्य दृव्यतरश्री पुरित्ताऽऽदी,

दृव्यतरणं उहुयादि, दृव्यनरियव्यं णदीसमुदसराऽऽदि । एवं ज्ञाव-

तरणे धि, नवर्तं भावतरश्री जीवो, भावतरणं खाणाऽऽदि, भावत-

रियव्यं संसारो चउत्तिवहं । एवं मयनमपि तरति । आ० चू० १ अ० ।

तरमट्ट-देशी-प्रपुञ्जादे, दे० ना० ५ वर्ग ५ गाथा ।

तरतम-तरतम-त्रि० । स्थानाधिकभावाविविनेऽर्थे, तारतम्येन वर्त-

मान इति शारीरकभाष्यम् । वाच० । " तरतमजोगजुत्तेहि

जालयपरोहि अणुणमिच अणुपइत्तं पिळ्ळु ३ " कल्प० ३ कृष्ण ।

तरमल्लिहायण-तरमल्लिहायन-त्रि० । तरौ वेगां, बलं वा । तथा

'मल-मल्ल' धारणे । तनश्च तरौ मल्ली धारको वेगाऽऽदि-

धारको, हायनः संवत्सरो वर्तते येषां ते तरमल्लिहायनाः ।

यौवनवत्सु, औ० । (?)

तरमाण-तरत्-त्रि० । समर्थे, नि० चू० १ च० । जी० ।

तरद्वियमइ-तरद्वितगति-स्त्री० । विसंस्थुलबुद्धौ, जी० १ प्रति० ।

तरस-देशी-मांसे, दे० ना० ५ वर्ग ४ गाथा ।

तरिअव्व-तरितव्य-त्रि० । निर्वोदः, "तरिअव्वं व पइन्निअ,

मरिअव्वं वा समरे समथेणं ।" आव० ४ अ० । उरुपे, दे०

ना० ५ वर्ग ९ गाथा ।

तरित्तए-तरीतुम्-अव्य० । लङ्घयितुमित्यर्थे, प्रति० ।

तरिया-तरिका-स्त्री० । घृणदध्यादेर्विकृतेऽवयवे, " पक्कगयं

अयकिट्ठी, पक्कोसहि उवरी तरियसणिं च ।" ध० २ अधि० ।

तरु-तरु-पुं० । तृ-उ-गुणः । वाच० । क-ग-ज-त-व-प-य-वां प्रा-

यो लुक् ॥ ८८ । १ । १७७ ॥ इह स्वरादसंयुक्तस्थानादेरित्यतो-

ऽनादेरित्यस्याधिकाराल्लुग् न । प्रा० १ पाद । घृते, दश०

१ अ० ।

तरुण-तरुण-त्रि० । जन्मपर्यायेण योरुश्वर्षाण्यारज्य थावरुच-

त्थारिश्वर्षाणि तावत्तरुणः । द्य० ३ उ० । इत्युक्तलक्षणे प्रव-

र्द्धमानवयसि, म० १४ श० १ च० । सूत्र० । ग० । उच्च० ।

नूने, कल्प० ३ कृष्ण । औ० । 'तरुणदियाकरकरोहि' । औ० ।

विशिष्टवर्णाऽऽदिगुणोपेतैर्मिनवे वस्तुनि, जी० ३ प्रति० २ उ० ।

तरुणग-तरुणक-त्रि० । स्तनमध्ये, सूत्र० १ शु० ३ अ० ४ उ० ।
अजिनवे, म० १५ श० ।

तरुणदिगकर-तरुणदिवाकर-पुं० । अजिनघोदिताऽऽदिष्ये,
आच० ४ अ० । अन्न० ।

तरुणधम्म-तरुणधर्म-त्रि० । अविपकर्याये, नि० चू० १९ उ० ।
तारुण्ये वर्तमाने, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

तिगहाऽऽरेण समाणं, होइ पक्काम्मि तरुणधम्मा उ ।

पंचह दसाकप्पे, जस्स व जो जत्तिओ कालो ॥

अपर्यायमधिकृत्य निखुणां समानां वर्णाणामरेणावांक् व-
र्तमानः प्रकले निशायाऽध्ययने तरुणधर्मा अविपकर्यं यो ज-
घति, पञ्चानां वर्णाणामर्वाक् वर्तमानस्तु (दसाकप्पे त्ति) उ-
पलक्षणत्वाद्दशाकल्पव्यवहाराणां तरुणधर्मा ज्ञातव्यो, यस्य वा
सूत्रकृताऽऽदेः श्रुत्य, यो यावान् कालो व्यवहाराध्ययने दशा-
माहंशके भणित, तस्य तावत्तं कालमसमापयन् तरुणधर्मा
भवति । यथा-“ कप्पइ चउवासपारियायसमवस्स निगंथस्स
सुअगडं नाम अंगं उद्दिस्सिए ” इत्यादि । वृ० १ उ० ।

तरुणपरिकम्म-तरुणपरिकर्म-न० । रोगग्रस्तस्य सतस्तारुण-
स्य वतविबुद्धिकरणे, व्य० ४ उ० ।

तरुणपान-तरुणपान-पुं० । खरतरगच्छीये जिनकुशलसुरिणि-
पे, अनेन विकमसंनू १४११ मिते थावकप्रतिकमणविचरणं
नाम अन्धो रविनः । जे० ६० ।

तरुणिया-तरुणिका-स्त्री० । अपरिपक्वायाम्, आच० २ शु० १
चू० १ अ० ।

तरुणीपरिकम्म-तरुणीपरिकर्म-न० । एनदेकविंशत्तमकक्षा-
भेदे, युवतीनां वर्णाऽऽदिवृत्तुपायां सङ्गसारकयायाम्, जं० २
वृत्त० । ज्ञा० । औ० ।

तरुणीपरिकम्म-तरुणीपरिकर्म-‘ तरुणीपरिकम्म ’ शब्दार्थे,
जं० २ वृत्त० ।

तरुतिगिच्छा-तरुचिह्तिमा-स्त्री० । वृक्षाणां रोगप्रतीकारलक्ष-
णं एकीनपञ्चाशत्पुरुषकक्षाभेदे, कल० ७ कृण ।

तरुपक्खेदोन्नय-तरुपक्ष्मदोन्नक-त्रि० । तरुके तरुपक्खे आ-
त्मानमाद्दोलयन्ति ये ते तथा । तरुपक्ष्माद्दोन्ननात्पातेन मृतेषु,
औ० ।

तरुपण-तरुपतन-न० । पिप्पलवट्टाऽऽदितरुनारुह्य उत्पत्य पत-
ने, नि० चू० ११ उ० । ज० ।

तरुपतण्डाण-तरुपतनस्यान-न० । यत्र सुमूर्ख एवानशनेन
तरुवत्पतितस्तिसृणि, तरुभ्यो वा यत्र पतन्ति । तथाभूने स्थाने,
आच० २ शु० २ चू० ३ अ० ।

तल-तल-पुं० । हस्ततले, जं० १ वृत्त० । नि० चू० । आ० म० ।
जी० । पाणिपादानामधोभागे, ज्ञा० १ शु० १ अ० । न० । हस्ते,
स्था० ८ ठा० । चं० प्र० । ज्ञा० । औ० । कनूपत्ययोऽयत्र । आ०
म० १ अ० १ खण्ड । मध्यखण्डे, स्था० ८ ठा० । अधोभागे,
ज्ञा० १ शु० १ अ० । प्रतिष्ठाने, “ वस्सगनिमगगुल्लडनलं ” ।
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । हस्ततले, रा० । ज्ञा० । दशा० । अनि-
र्दायं तालाजिधाने वृत्ते, ज्ञा० १ शु० ८ अ० । जी० । आ० म० ।
तालो वृत्तस्तत्र भवति तालम् । तालवृत्तफले, व्य० १ उ० । आ-
मेशे, शब्दार्थां च । दे० ना० ५ वर्ग १६ गाथा ।

तलअण्ट-अण-धा० । “ अमोएरिट्ट-डुगडुल्ल-दणदल्ल-चक्क-
म्म-अम्मम्-अम्म-अम्म-तलअण्ट-अण्ट-ऊम्प-भुम्-गुम्-
फुम्-फुल्ल-डुम्-डुम्-परी-पराः ” ॥ ८ । ४ । १६१ ॥ इति
अमधानाः ‘ तलअण्ट ’ इत्यादेशः । ‘ तलअण्ट ’ । प्रा० ४ पाद ।
चलने, दिवा०-पर०-सक०-सेद् । अमर्यान्, अन्नमीत्, वाच० ।
तलअण्णी-देशी-कूपे, दे० ना० ५ वर्ग ८ गाथा ।

तलओका-स्त्री० । गुच्छभेदे, ‘ तेबेका ’ इति गुजरेदेशे प्रसिद्ध-
म् । प्रज्ञा० १ पाद ।

तलजमल्लगुल्लवाहु-तलयमल्लगुल्लवाहु-त्रि० । तलौ तालघृ-
त्तौ तयोर्मल्लं युगलं श्रेणिकयुगलं तलयमल्लयुगलं, तद्वत्
अनिसरलौ पोथरौ वाहु यस्य सः । तालवृत्तमदृशानिसरल-
पोथरघाटी, रा० । जं० । तलयमल्लगुल्लपरिधिमवाहुः । तलौ
तालवृत्तौ तयोर्मल्लं तमश्रेणिकं यद्युगलं द्वयं परिध्यागला,
तन्निभौ तस्मद्वत् दीर्घसरलपानित्वाऽऽदिना वाहु यस्य सः ।
म० १४ श० १ उ० ।

तलण-तल्लन-न० । सुकुमारिकाऽऽदेरिव आप्मज्जेने, प्रश्न० १ आ-
श्र० द्वार । अस्यां स्नेहेन भर्जने, विपा० १ शु० ३ अ० ।

तलताल-तलताल-पुं० । हस्तताले, कल० १ कृण । सू० प्र० ।
चं० प्र० । कल० । ज्ञा० । जं० । हस्तकेशिकयोः, कल० ४
कृण । चं० प्र० ।

तलपत्त-तालपत्र-न० । तालाजिधानवृत्तपत्रेण, ज्ञा० १ शु० १७ अ० ।
तलप्प-देशी-शाट्यायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ९ गाथा ।

तलभंगय-तलरुङ्गाक-पुं० । पाहानरणाविशेषे, जी० ३ प्रति० ४
उ० । औ० ।

तलवत्त-देशी-करणाऽऽमरणविशेषे, वराहे च । दे० ना० ५ वर्ग
२१ गाथा ।

तलवर-तलवर-त्रि० । परितुष्टनरपतिप्रदत्तपट्टवन्धविचूयिते रा-
जस्थानीये, स्था० ९ ठा० । औ० । पञ्चा० । प्रज्ञा० । म० । जी० ।
कल० । जं० । रा० । अन्न० । ज्ञा० । अलु० । वृ० ।

तलविट-तालवृन्त-न० । “ वाऽऽययोत्तातादावदातः ” ॥ ७ । १ ।
६७ ॥ इत्याकारस्यात्त्वम् । पते-तालविण्टम् । प्रा० १ पाद ।
ताले करतले वृत्तं बन्धनमस्य, तालस्येव वृन्तमस्य वा । व्यजने,
वाच० ।

तलविट-तालवृन्त-न० । ‘ तलविट ’ शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।
तलसारिअ-देशी-गाहिते, दे० ना० ५ वर्ग ९ गाथा । नाहिके,
दे० ना० ५ वर्ग ६ गाथा ।

तल्लाअ-तल्लाग-पुं० । “ डो लः ” ॥ ८ । १ । २०२ ॥ इति डस्य लः ।
प्रा० १ पाद । पुरुषाऽऽदिकृते जल्लाऽऽश्रयविशेषे, प्रश्न० ४ संव०
द्वार । प्रज्ञा० । औ० । अलु० । आ० म० । आच० । आच० । रा० ।

तल्लाग-तल्लाग-पुं० । ‘ तल्लाअ ’ शब्दार्थे, प्रश्न० ४ संव० द्वार ।
तल्लार-देशी-नगररक्तके, दे० ना० ५ वर्ग ३ गाथा ।

तलिण-तलिण-न० । प्रभले, औ० ।
तलिम-तल्लप-न० । शयनीये, ज्ञा० १ शु० १६ अ० । कुट्टिमे,
शब्दार्थाम्, गृहोर्ध्वचूम्याम्, वासभवने च । दे० ना० ५ वर्ग
२० गाथा ।

तलिमा-तलिमा-स्त्री० । तूर्याघनेदे, न० । आ० म० ।
तत्रिय-तत्रित-त्रि० । स्नेहपक्षे, नि० १ शु० १ घर्ग १ अ० ।
नि० चू० ।

तत्रिया-तलिका-स्त्री० । उपानदि. पृ० ।

तत्रियाञ्च रत्तगमणे, कप्पड तेषु य मावए असह ।

पुक्ता विचक्षीए, वच्ची पुण चिन्धनपट्टा ॥

तलिकाः क्रमणिकाः, नाक्ष रात्रौ गमने कण्टकरकणार्थे पटेषु
बध्यन्ते, सार्धवशाद्वा पन्थानं मुक्त्वा नम्रयेन गच्छन्तं स्नेहज-
येन, इवापदभयेन च त्रिरिं गच्छमाने दिवाऽपि बध्यन्ते, अस-
हिष्णुः सुकुमारपादः, स कण्टकरकणार्थे क्रमणिकाः
पादयोर्बध्नाति । ताश्च प्रथममेकतलिकाः, तद्वासी यावच्च-
तस्तलिका अपि गृह्णन्ते । पुटकानि सखनकानि, नानि शीनेन
पादयोर्विचक्षिकासु विपाटिकासु स्फुटनीषु बध्यन्ते । यद्यो
पुनस्तलिकाऽऽशीर्षां दिहानां बुटिनानानां सङ्घटनं तदर्थं गृह्णते ।
पृ० १ उ० । अ० । १५० । नि० चू० । ओघ० ।

तलुण-तरुण-त्रि० । प्रत्यये. झा० १ शु० १६ अ० । प्रवर्द्धमान-
वयसि. आ० म० १ अ० २ सङ्गड । १० ।

तल्ल-देशी-पट्टवले, वटणाऽऽक्रे तृणे, श्रव्यायां च । दे० ना० ५
घर्ग १ ए गाथा ।

तल्लञ्ज-तल्लज-पुं० । तृणविशेषे, प्रअ० ३ सम्ब० द्वार ।

तल्लक-पुं० । सुरादिशेषे, जं० २ वक्त्र० ।

तल्लक-देशी-श्रव्याय, दे० ना० ५ घर्ग २ गाथा ।

तल्लिच्छ-देशी-तत्परे, दे० ना० ५ घर्ग ३ गाथा ।

तल्लेस्स-तल्लेरय-त्रि० । तल्लैय लेड्या शुभपरिणामकया यस्य
सः । ग० २ अथि० । अनु० । लेड्या हि कृष्णाऽऽदिद्वयजा-
विषयजनित आत्मपरिणामः । तदिद्वयलेड्यायुचे, त्रिप० १ शु०
२ अ० ।

तव-पुं० । तपस्-न० । “स्नमदामशिरोऽनमः” ॥ ७ । १ । ३२ ॥

इति प्राकृते पुंसश्चम । प्रा० १ पाद । तपनेऽनेनेति तपः । तापयति
आपृप्रकारं कर्मेति तपनेऽनेनाऽऽदिकोऽमुप्रत्ययः । आ० म० १ अ०
२ अएन । तापयति कर्म दृढीति तपः । पञ्च० १६ विध० ।
स० । तापयन्ते रसाऽऽदधातयः कर्माणि वा अनेनेति तपः । घ०
३ अथि० । आ० म० । रसरुधिरमामनेदोऽस्थिमज्जाकु-
क्वाप्यनेन तपयन्ते, कर्माणि वाऽशुभानीत्यतस्तपोनामनिरु-
क्तम् । स्या० ५ ठा० १ उ० । अनुयांऽऽदियमासान्ते (स्या०
६ ठा०) अनशानाऽऽदौ, प्रअ० ४ संब० द्वार । आव० ।
उत्त० । सूत्र० । न० । रा० । संथा० । दश० । प्रव० । भक्त-
महान्दप्रतिमासु, उत्त० ३० अ० ।

तथोक्तिः-

किंलेवो उ तवम्मी, चउव्विहो दुविहो उ होउ दव्वम्मि ।

आगम-नोआगमओ, नोआगमतां य सो ति विहो ॥ ४३ ॥

जाणगसरीरजविण, तव्वइरित्ते य पंचतवमाई ।

भावम्मि होइ दुविहो, वज्जो अठ्ठिमरो चेव ॥ ४४ ॥

मगगईयं दुएह वि, पुव्वु इहो चउकनिकलेवो ।

पगयं तु भावमगे, तिचिगईए उ नायव्वं ॥ ४५ ॥

दुविहो भो मगइ वा, निज्जइ वा जम्ह पत्य अउत्तयणे ।

तम्हा एयऽऽज्जयणं, तवमगगइ ति नायव्वं ॥ ४६ ॥

गाथाचतुष्टयं प्राक्वक्ष्यं (पंचनवमाहंति) पञ्चनवः पञ्चा-
शिनपां यत्र चनसुखिणि दिक्षु चत्वारोऽनयः, पञ्चमश्च त-
पनः । तल्लोके प्रमिद्धमादिह, इदाल्लोके प्रनैतमन्यदपि बुद्धत्तपः-
प्रभृति तपो गृह्णन्ते, स्वयत्वं चास्याज्ञानमलमलिनत्वेन तथा-
विषयशुक्लान्द्रत्नात् नथानावे प्रकमात्तपो साध्याभाभ्यन्तरं चात्रै-
व बह्व्यमाणस्वरूपं, तथा (पुव्वु इहो ति) पूर्वत्र मोक्षमार्ग-
गतिनामकेऽवयवने उदिष्टः कथिनः पुर्वोदिष्टः (भावमगा ति)
सुश्रव्यशान्दावमार्गेण मुक्तिपथेन नवोकोऽयं ज्ञानदर्शनचा-
रित्रादिनाभावित्वाद्भावनपसः । उत्त० पाद० ३० अ० ।

नामानकृतिमाह-

जहा उ पादयं कम्मं, रागदोससमज्जियं ।

खवेइ तवमा जिक्खू, तमेगगमणो सुण ॥ १ ॥

यथा येन प्रकारेण जिह्वस्तपसा रागद्वेषसमर्जनं रागद्वेषा-
भ्यामुपाजितं कर्म क्षयति, नृशब्दः पादपुष्पे । तं तपोमार्गम्,
एकाग्रमनाः सावधानचित्तः सन् त्वं शृणु-हे जम्ह-वामिन् !
अहं वदामीति सम्यग्धः, अनाश्रयेण किल कर्मक्षयः । कथते ॥ १ ॥

पाणिनहमुसावाए-अदत्तमेहुणपरिगहा विरओ ।

राईभायणविरओ, जावो होउ अणासओ ॥ २ ॥

हे शिष्य ! इह्यो जीवो निराश्रयो जयति, कीदृशः ? प्राणिवध-
मृगायादादत्तमेधुनपरिग्रहाच्चरतां रहितः, पुनः रात्रिभोजनवि-
रतः, एतादृशोऽनाश्रयो भवति ॥ २ ॥

पुनरनाश्रयो यथा भवति तमाह-

पंचमनिओ तिगुत्तो, अकसाओ जिहंदिओ ।

अगारवो य निस्सल्लो, जावो हाइ अणासओ ॥ ३ ॥

कीदृशो ? जावः पञ्चभिः समितिभिः समितः सहितः पञ्चसमि-
तः, पुनस्तिनृभिर्भुजितिशुतः, पुनरकषायः कषायरहितः पुनर्जि-
ह्वेन्द्रियः यक्षीकृतैन्द्रियः, पुनरगारय ऋकैरमनात्ताऽऽदिगर्वर-
हितः, पुनर्निःशयः मायामिदानमिच्छादर्शनशब्दवैखिर्भो रहितः,
एतादृशोऽनाश्रयो जयति ॥ ३ ॥

पंचविधोऽनाश्रवश्च यथा कथयति, तथा वदति-

एएणि तु विवच्चात्ते, रागदोससमज्जियं ।

खवेइ जं जहा जिक्खू, तमेगगमणो सुण ॥ ४ ॥

हे शिष्य ! यथा येन प्रकारेण भिक्षुः साधुरेतेषां पूर्वोक्तानां प्राणा-
तिपादमृगावादादत्तमेधुनपरिग्रहरात्रिभोजनविरतिलक्षणानां
व्रतानां तथा समितिगुप्त्यादिलक्षणानामनाश्रवकारणानां वि-
पर्यामे वैपर्यये प्राणिवधमृगावादादत्तमेधुनपरिग्रहरात्रिभोज-
नममित्यभावगुण्यज्ञानत्वेन सति रागद्वेषाद्ययोः समर्जितं स-
ञ्चिने पापकर्म क्षयति, तं प्रकारमेकाग्रमना एकचित्तः स-
न् त्वं शृणु ॥ ४ ॥

अत्र दृष्टान्तमाह-

जहा महातज्ञागस्स, मभिरुद्धे जज्ञागमे ।

उत्तिसंवाए तवणाए, कमेण सोसणा भवे ॥ ५ ॥

यथा महातज्ञाकस्य महाज्ञाऽऽश्रयस्य जज्ञाऽऽगमे पानीयाऽऽ-
गमनमार्गे सांश्रुकमे सम्यक्प्रकारेण संवृते सति (उत्तिस-

वर्णापत्तिं) उत्तिष्ठन्तया कर्त्तुं अरघ्याऽऽदिना कर्त्तुं कर्त्तव्य-
ण्या, तपनेन रविकिरणाऽऽदिना संतापेन क्रमेण शोषणा
जलस्य शोषणं जवेद, नवीनजलाऽऽगमनमार्गो निरुध्यते,
पूर्वस्वजलं च निष्कास्यते, जलहृदो रिकः स्यात्, इति भावः ॥५॥

अथ दार्ष्टान्तिकमाह-

एवं तु संजयस्साऽपि, पावकम्मनिरासवे ।

जवकोटिसंचियं कम्मं, तवसा निज्जरिज्जइ ॥ ६ ॥

एवममुना प्रकारेण, पापकर्मनिरासवे सति पापकर्मणां प्रा-
णिवधाऽऽद्यानां निरोधे सति, संयतस्यापि साधोरपि, तपसा
द्वादशविधेन, जवकोटिसंचितं कर्म निजीयते, आधिक्येन कृतं
नीयते । अत्र कोटीग्रहणं बहुत्वोपलक्षणं, कोटीनियमस्य
असंभवात् ॥ ६ ॥ उक्तं ३० अ० ।

तप ६ आभ्यन्तरं, ६ बाह्यम्-“ डुविहे तवे पण्णत्ते । तं जहा-
वाहिरिप य, अग्निं तरिप य । से किं तं वाहिरिप तवे ? । वा-
हिरिप तवे अग्निं हे पण्णत्ते । तं जहा-“ अणसणं, ऊणोयरिया,
भिक्खायरिया, रसपरिच्छाओ । कायकिहेसो, पडिसंलीणया ।”
भ० २५ श० ९ उ० । ध० । औ० । दश० । स० । आ० म० । स्वा० ।
पञ्चा० । आ० चू० । आवा० । नं० । उक्तं । जीन० । (अनश-
नाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्थाने) “तेणं तवेणं तेपणं एगादब्बं कूमा-
हब्बं ।” तपोजन्यं तेजस्तप एव, तेन तेजोलेप्यया । भ० १५ श० ।
दुःखहेतुत्वात्तपो न कार्यमिति केषाञ्चिन्मतनिरासः ।
वैराग्ययुक्तेन तपो विधेयमतो वैराग्याष्टकानन्तरं तपोऽष्टक-
मारज्यते ; तत्रापि परमतमाशङ्कमान आह-

दुःखाऽऽत्मकं तपः केचिन्मन्यन्ते तत्र युक्तिमत् ।

कर्मोदयस्वरूपत्वा-द्वशीवर्दाऽऽदिदुःखवत् ॥ १ ॥

दुःखमसुखमात्मा स्वजावो यस्य तद् दुःखाऽऽत्मकं, किं तत् ? ,
तपोऽनशनाऽऽदिरूपमिति कृत्वा, केचिदनधिगतपारगताऽऽगमग-
र्भायाः, मन्यन्ते अभ्युपगच्छन्ति । तदिति तपो, न नैव, युक्तिम-
त् उपपत्त्या सङ्गतं न, मोक्षाङ्गं तप एव न संभवतीति यावत् ।
अथ दुःखाऽऽत्मकमपि सत्कस्मान्न मोक्षाङ्गमित्याह-कर्मोदयस्व-
रूपत्वादिति । कर्मोदयोऽसातवेदनीयाऽऽदिकर्मविपाकः स्वरूपं
स्वजावो यस्य तत्तथा तद्वाचस्तत्वं तस्मात् । तथाहि-जवन्यन-
शनाऽऽदिषु कृतिपपासाऽऽद्यः परिपहाः, ते च वेदनीयकर्मोदय-
संपाद्या आगमे श्रूयन्ते, इति वेदनीयकर्मोदयाऽऽत्मकमनशनाऽऽ-
दिकर्मोदयस्वरूपत्वाच्च न मोक्षाङ्गं तत्किञ्चिदित्याह-वलीवर्दा-
ऽऽदिदुःखवत्-गवादिगतासातमिव । प्रयोगश्चैवम्-यत्कर्मोदय-
स्वरूपं, न तन्मोक्षाङ्गं, यथा गवादिदुःखं, कर्मोदयस्वरूपं च तपः,
तस्मान्न मोक्षाङ्गमिति स्थितम् । अयं च श्लोकार्थ इमां
पञ्चवस्तुकगाथामुपजीव्य मयाऽभिहितः-“ एएण जंपि केइ,
णोऽणसणाई दुहं ति मोक्खंगं । कम्मविवागत्तणओ, भणंति
पयं पि पडिसुद्धं ॥ १ ॥ ” इति ॥१॥

अथ दुःखस्वरूपस्यापि तपसो युक्तिमत्त्वाभ्युपगमे पर एव
प्रसङ्गमाह-

सर्व एव च दुःखेवं, तपस्वी संप्रसज्यते ।

विशिष्टस्तद्विशेषेण, सुधनेन धनी यथा ॥ २ ॥

सर्व एव निरवशेष एव यः कश्चिद् दुःखी दुःखवान्, चक्षुदो
दृष्टान्तरसमुच्चये, एवं दुःखाऽऽत्मकस्यापि तपसो युक्तिमत्त्वा-
भ्युपगमे सति, स तपस्वी तपोयुक्तः, संप्रसज्यते प्राप्नोति, अन-

शनाऽऽदिदुःखस्य, व्याध्यादिदुःखस्य च दुःखत्वाविशेषात्, दुः-
खाऽऽत्मकस्य तपसोऽभ्युपगमे च दुःखस्यैव तपस्त्वेनाभ्युपग-
मादिति भावः । तथा विशिष्टः प्रधानतरः तपस्वी प्रसज्यत इति
प्रक्रमः । केनेत्याह-तद्विशेषेण हेतुना । क इव केनेत्याह-सुधनेन
प्रचुरधनेन, धनी महाधना, यथा येन प्रकारेणेति ॥ २ ॥

अथ सर्व एव दुःखी तपस्वी प्रसज्यतां, को दोषः ? , आह-

महातपस्विनश्चैवं, त्वन्नीत्या नारकाऽऽद्यः ।

शमसौख्यप्रधानत्वाद्, योगिनस्त्वतपस्विनः ॥ ३ ॥

महातपस्विनः विशिष्टतपोधनाः, प्रसज्यन्ते इति गम्यते, चकारो
दोषान्तरसमुच्चये, एवमुक्तप्रकारया, त्वन्नीत्या जवन्यायेन, दुःखी
तपस्वी अभ्युपगमवृत्तेनेति भावः । नारकाऽऽद्यो नैरयिकाऽऽ-
द्यः तेषां महादुःखितत्वात्, आदिशब्दात्महावेदनाभिभूततिथंगा-
देः परिग्रहः । शमः स एव सौख्यं शमसौख्यम् । यदाह-“तणसं-
धारनिसण्णो, वि सुणिवरो भट्टरागगमोहो । जं पावड मुत्तिसुद्धं,
कत्तो तं चक्कधट्ठी वि ? ” ॥१॥ शमसौख्यं प्रधानं येषां ते, तेन वा प्र-
धाना ये ते तथा, तद्भावस्तत्त्वं, तन्माच्छमसौख्यप्रधानत्वाद्,
दुःखितत्वादित्यर्थः । योगिनः समाधिमन्तः, तुशब्दः पुनरर्थः, अ-
तपस्विनः अनपोधनाः, दुःखाऽऽत्मकतपसोऽज्ञावादितां ज्ञावतां
त्वन्नीत्या प्रसज्यन्त इति प्रकृतमेवेति ॥ ३ ॥

पर एव स्वपक्षं निगमयन्नाह-

युक्त्यागमवहिर्भूत-मतस्याज्यमिदं बुधैः ।

अशस्तध्यानजननात्, प्राय आत्माऽपकारकम् ॥ ४ ॥

युक्तिश्चोपपात्तिः, आगमश्चाऽऽस्तवचनं, ताभ्यां बहिर्भूतं तदननुपाति
तद्वाधितं युक्त्यागमवहिर्भूतं, तत्र युक्तिवहिर्भूतता प्रागुपदर्शि-
ता । आगमवहिर्भूतता चैवमवगन्तव्या-“भाविजिणवयणाणं,
ममत्तरहियाण नऽत्थि उधिसेसो । अप्पाणाम्मि परम्मि य, तो व-
जे पीरुमुज्जो वि ” ॥१॥ अनशनाऽऽदौ तु स्वकायपीडा प्रतीतै-
वेति । अत इति, यस्मादनन्तरोदितदृषणोपेतमत एतस्माद्धेतो-
स्त्याज्यं त्यागाहंमिदमनशनाऽऽदि दुःखाऽऽत्मकं तपः । कैरित्याह-
बुधैर्युक्त्यागमहृदयकैः, न तैर्लोकैरुद्धम्य प्रवर्तितव्यं जवति, बुध-
त्वाभावप्रसङ्गादिति हृदयम् । तथाऽऽभाऽपकारकं स्वस्थानर्थनिव-
न्धनमिदं, कुतः ? , अशस्तध्यानजननात् अप्रशस्ताध्यवसायोत्पा-
दकत्वात्, प्रायो बाहुल्येन, उत्पद्यते हि भोजनाऽऽद्यभावे अप्रशस्तं
ध्यानम् । यदाह-“आहारवर्जिते देहे, धानुजोमः प्रजायते । नत्र
चाऽधिकमत्थोऽपि, चित्तभ्रंशं समहत्तरे ॥ १ ॥ ” इह च प्रायो-
ग्रहणात् ध्यानमहावीराऽऽदिभिर्व्याभिचारपरिहारो दर्शित इति,
अतोऽपि त्याज्यमेवेदं बुधैरिति प्रक्रम इति पूर्वपक्षः ॥ ४ ॥

अत्र तुरित्तरमाह-

मनइन्द्रिययोगाना-महानिश्चोदिता जिनैः ।

यतोऽत्र तत्कथं न्वस्य, युक्ता स्याद् दुःखरूपता ? ॥५॥

पूर्वपक्षवादिना यदुक्तम् दुःखाऽऽत्मकं तपो न युक्तिमत्, कर्मोदय-
स्वरूपत्वात्, तत्र दुःखाऽऽत्मकमिति विशेषणं तपसो न सिद्धमिति
तावद्बोद्धव्यमिति-कथम् ? , मनश्च चित्तमिन्द्रियाणि च करणानि,
योगाश्च प्रत्युपेक्षणाऽऽद्यः संयमव्यापारा मनइन्द्रिययोगाः, तेषां
महानिरनाधाधना, चोदिता अजिहिता । अथवा-चशब्दः समु-
च्चये, तेनानुप्युतता च, चदिता उक्ता, जिनैस्तैर्यकैः, यतो यस्मा-
त्कारणात्, अत्र तपसि । यदाह-

“ सो हु तवो कायवो, जेण मणोऽमंगलं न चित्तेइ ।

जेण न इदियदाणी, जेण य जोगा न हायति ” ॥ १ ॥

तथा—

“ ता जह न देहपीला, न यावि च्युमंससोणियत्तं तु ।

जह धम्मज्जणवुद्धी, तदा इमं होइ कायस्यं ॥ २ ॥ ”

तदिदि तत्सात्कारणात्, कथं केन प्रकोरणः, न कथञ्चिदित्यर्थः ।
तु इति वितर्के, अस्य तपस्यः, युक्ता उपपन्ना, स्याद्भवत्, दुःख-
रूपता असुखस्वभावता । तदेवं दुःखाऽऽत्मकत्वं तपसोऽसिद्धं,
तदसिद्धावयुक्तिमत्त्वमप्यसिद्धमित्युक्तमिति ॥ ५ ॥ननु देहपीडाकारत्वेनाऽनशनाऽऽदीनां दुःखस्वरूपत्व-
मनुभूयमानमपि कथमसिद्धमिति व्यपदिश्य-

त इत्याह-

याऽपि चानशनाऽऽदिभ्यः, कायपीडा मनाक् क्वचित् ।

व्याधिक्रियासमा साऽपि, नेष्टसिद्ध्याऽत्र बाधिनी ॥ ६ ॥

(याऽपीनि)अनशनाऽऽदिभ्य उक्तव्यायेन तावद् देहपीडा न भव-
त्येव, याऽपि चानशनाऽऽदिभ्य उपवासाऽऽदिभ्यः, आदिशब्दा-
दुनोदरताऽऽदेः सकाशात्, कायपीडा शरीरवाधना, न तु
मनाःपीडा, मनाक् स्वप्ना, क्वचिदेषो काले वा, न पुनः सर्वत्र
सर्वदा सा संभवति । उक्तव्यायप्रवृत्तस्य साऽपीति इह दृश्यते
नासावपि न बाधनी, न वा याधिका, न मनसो दुःखदा । किं-
मित्यत आह-इष्टसिद्ध्या बाधितार्थसाधनात्, अत्र प्रव-
चने, किंविधाऽसावित्याह-व्याधिक्रियासमा रोगचिकित्सा-
नुष्ठ्या । यथा हि रोगचिकित्सायां मनाक् देहस्य पीडा सत्यपि
न बाधिका, आरोग्यसिद्धेः, एवं तपस्यपि देहपीडाभावाऽऽ-
रोग्यसंसिद्धेर्न बाधनो बाधिकेति ज्ञावनेति ॥ ६ ॥इष्टार्थसिद्धौ देहपीडाया अदुःखरूपतां दृष्टान्तेन समर्थयन्नाह-
दृष्टा चेष्टार्थसंसिद्धौ, कायपीडा ह्यदुःखदा ।

रत्नाऽऽदिवणिगादीनां, तद्वदत्रापि जाव्यताम् ॥ ७ ॥

न केवलमस्माभिरेवेहोपन्यस्ता, दृष्टा च लोके भवलो-
किता, इष्टार्थसंसिद्धावनिमेषेतप्रयोजनमाप्तौ सत्यां, कायपीडा
देहवाधा, दिशब्दः स्फुटार्थः, अदुःखदा न पीडाकारिणी,
फेयामिन्याह-रत्नानि मरकताऽऽदीनि, आदिर्येषां वस्त्रमुव-
र्णाऽऽदीनां तानि तथा तेषां, वणिग् वणिजको रत्नाऽऽ-
दिवणिक्, स आदिर्येषां रूपयत्नाऽऽदीनां ते तथा तेषां, रत्नाऽऽ-
दिवणिगादीनाम् । ततः किमित्याह-तेषामिव वणिगादीनामिव
सहज, अत्रापि अनसनाऽऽदितपोविषयेऽपि, भाव्यतां निपुणधिया
पर्याजोच्यताम् । तयाहि-रत्नमुवर्णयसनाऽऽदिवणिक्कूपयवशा-
ऽऽदीनां समीहितार्थसंसिद्धिवद्वनिश्चयानाम् अपारपाराचारा-
घतारकान्तरानिस्तरणधरणीकर्षणाऽऽदिविविधव्यापारपराय-
णानां कृतिपिपासा-श्रमाऽऽदिजनितदेहपीडा न मनोविधुरताऽऽघ्रा-
यिनी; एवं साधूनामपारसंसारसागरमचिरादृत्तिर्नानाप्रणामनश-
नो नोदरताऽऽदितपोजनितदेहपीडा न मनोवाधाविधायिनीति ॥

इह पुनर्विशेषसम्प्रदायं केचिदेवमुच्यते:-

किञ्च कोऽपि दरिद्रवणिजको दूरदेशान्तरं गत्वा कथं कथम-
पि रत्नान्युपाजितवान्, चिन्तितर्वाश्र-कथमहमेतानि महामूल्या-
नि सर्वोऽऽशासम्पादकानि महारत्नानि चौरव्याकुलमरणं नि-
स्त्यैर्यं स्वनगरं गत्वापन्नो गन्धर्वः । ततस्तेनोत्पन्नवृत्तिना ता-
म्येकत्र स्थाने निहितानि, काचाऽऽदिसकलानि च पोट्टलिकायां
घट्टानि । सा च दूरगामे निवृत्ता । ततश्चौरपल्लिमध्येनाऽहो !
रत्नवणिजको गच्छतीत्येवं महता शब्देन व्याहरणरूपमतिक्र-
मति स्म । ततो मार्गे पल्लिषु च ये जनाः, ते तं वीक्ष्य ससंभ्रम-मागत्य निभालयन्ति स्म । अपश्यंश्च काचाऽऽदिशकलानि, अथ-
धीरितवन्तश्च ग्रहगृहीतोऽयमिति विभावयन्तः । ततः पुनरपि
तथैव निवृत्तः, तत्रापि यैः पूर्वं न वीक्षित आसीत्, ते तथैव
वीक्षितवन्तोऽथावधीरितवन्तश्च । एवं पुनरपि असावरणमभ्ये-
न गतवान् । ततस्तृतीयवेद्यायामतिपरिचितत्वादवधीरितस्त-
स्करजनेन । ततोऽसौ निश्चितवान्-न मां कोऽपि अत्राऽऽरण्यमार्गे
स्वव्रयिष्यति । इति निश्चित्य रत्नानि गृहीत्वा शीघ्रं तदुपयोगाय
वाञ्छितपुरप्राप्तावरणयार्त्ताभ्रवाहणे चातीवोत्सुक्येनाऽनशरतं
महाप्रयाणकैः क्षुतिपिपासाश्रमाऽऽदीन् भवतो न्युसोऽप्यवगणय-
न् गन्तुं प्रवृत्तः । बहुतरमार्गमतिक्रान्तः सन् पिपासाऽग्निभूतो
भावयामास-अहो ! अहमथ तदं धिना प्रिये, न च रत्नोपभो-
गभाजनं भवामीत्येवं भावयता मरणभयभीतेन रत्नोपभो-
गाऽऽकाङ्क्षिणा दृष्टं सरः पद्मप्रायपानीयं पद्ममग्नमुगाऽऽदिकडेव-
रपूयकमिजातव्याकुलं विधिनमतिदुर्गन्धं विरसतुच्छजलम् ।
दृष्ट्वा च गन्धमजिघ्रसा रसमनास्वादयता दुष्करकरणं कु-
पता अस्तिषो निर्मील्याञ्जलिभित्तत् पीतवान्, परं स्वा-
स्थ्यं नागमत्, तदुपष्टम्भितश्च क्षीणपिपासादुःखोत्क्षेपेण दृष्टुं
प्राप्तः, रत्नोपयोगमुत्तुं चेति । उपनयन्तु प्रागुक्त एवेति ॥ ७ ॥

तदेवं दुःखाऽऽत्मकतां तपसो व्युदस्य कर्मोदय-

स्वरूपतां व्युदस्यन्नाह-

विशिष्टज्ञानमवेग-शमसारमतस्तपः ।

सायापशमिकं ज्ञेय-मव्यावाधिसुखाऽऽत्मकम् ॥ ८ ॥

विशिष्टाः प्रधानाः सम्यग्दर्शनविशेषितत्वात्-ज्ञानं च तत्त्वसं-
वेदनं, संवेगश्च संसारमयं, मुक्तिमार्गाभिज्ञाविता वा, शमश्च कपा-
येन्द्रियमनसां निरोधः, ज्ञानसंवेगशमः, विशिष्टाश्च ते चेति कर्म-
धारयः । त एव सारोऽन्तर्गतौ यस्य, तैर्वा सारं यत्तत्तथा । ज्ञानाऽऽ-
दिसारमेव तपस्तपो भवति, नेतरदृष्ट्यपन्नत्वात् । यदाह-“सङ्घि-
वाससहस्ता” गाहा । “उज्जीवकायवहगा” गाहा । अत इति ।
यस्मादुक्तयुक्तेरदुःखाऽऽत्मकमत एनस्माद्धेनोस्तपोऽनशना-
दि । किमित्याह-ज्ञेयेन उदीर्णचरित्रमोहनीयकर्मणश्चेदेन सह
उपशमस्तथैव विपाकापेक्षया विष्कम्भिनोदयत्वं कयोपशमां,
तत्र भवं ज्ञायोपशमिकम्, ज्ञेयं ज्ञातव्यम् । न पुनः कर्मोदयस्व-
रूपम् । तथा अविद्यमाना व्याघाता अविदितजनिता अनन्तराः
पारस्पर्यरुता वा ऐहिक्यः पारत्रिका वा यस्मिन्सद्व्याघातं,
तच्च तत्सुखं च तदेषाऽऽत्मा स्वज्ञावो यस्य तदव्याघातसुखा-
ऽऽत्मकं प्रशमसुखाऽऽत्मकसिद्धसुखानुकारीत्यर्थः । अनेन च
श्लोकेन तपसोऽकर्मोदयस्वरूपत्वमसुख्यरूपत्वं वाऽऽवेदितम् ।

उक्तं चैतदन्यत्रापि-

“ जं इय इमं न दुक्खं, कम्मविचागो वि सव्वहा नेवं ।

खाउवसमिप जावे, पयं ति जिणागमे भणियं ॥ १ ॥

खंताइसाहुधम्म, तवगहणं सो खञ्जो नसमियम्मि ।

ज्जावम्मि विणिहिट्ठो, दुक्खं चोपइ मे सव्वं ॥ २ ॥ ”

एतेन च तपसो दुःखरूपत्वकर्मोदयस्वरूपत्वपारिहारेण सर्वं एव
हि दुःखेवमित्यादिश्लोकद्वयानिहितं तपोदूषणं सर्वं परिहृतम-
वगन्तव्यम्, दुःखस्वरूपत्वाऽऽश्रयत्वात्तस्येति । अन्ये त्विद-
मष्टकमेवं व्याचक्षते-दुःखाऽऽत्मकं, दुःखमेवेत्यर्थः । तपः
केचिन्मन्यन्ते, तदेव दुःखाऽऽत्मकतपोमननं न युक्तिमत् । कुत
इत्याह-कर्मोदयस्वरूपत्वाद् दुःखस्य । किंविदित्याह-वलीवदां-
ऽऽदिदुःखवत्, तपसश्च ज्ञायोपशमिकत्वादिति । इदं दूषणा-

न्तराभिधानायाऽऽह-सर्व एव चेत्यादि श्लोकद्वयम् । अथवा दुःखाऽऽत्मकं तपः केचिन्मन्यन्ते कर्मोदयस्वरूपत्वाद् वञ्चीवर्हाऽऽदिशब्देन विशेषितत्वाद् दृष्टान्तस्थेति सङ्केतुरेवायं वृत्तोऽयं, शाखाऽऽदिमत्त्वात्, ग्रामवृत्तवदित्यादिवदिति । अत्राऽऽचार्य आह-तत्र युक्तिमदिति । कुत इत्याह-सर्व एव चेत्यादि श्लोकद्वयम् । इह चशब्दो यस्मादर्थे ऊष्टव्यः । आचार्य एवोभयत्र परस्योपदेशमाह-युक्त्यागमेत्यादि । इदमिति तपसो दुःखाऽऽत्मकत्वमननं, शेषं तु श्लोकचतुष्टयं पूर्ववदेष, नवरं "मन्त्रिज्ययोगानामहानिश्चोदिता जिनैः," इत्यत्र चशब्दः पूर्वोक्त-युक्त्यपेक्षया युक्त्यन्तरसमुच्चयार्थो ऊष्टव्य इति ॥ ८ ॥ हा० ११ अष्ट० ।

तपश्चान्द्रायणं कृच्छ्रं, मृत्युघ्नं पापमुदनम् ।

आदिधार्मिकयोगं स्या-दपि लौकिकमुत्तमम् ॥ ९ ॥

तप इति । लौकिकमपि लोकसिद्धमपि, अपिलोकोत्तरं समुच्चिनोति, उत्तमं स्वभूमिकोचितशुभाभ्यवसायपोषकम् । द्वा० १२ द्वा० । यो० वि० ।

ज्ञानसारीयं तपोऽष्टकम्-

ज्ञानमेव बुधाः प्रादुः, कर्मणां तापनात्तपः ।

तदाभ्यन्तरमेवेष्टं, बाह्यं तदुपवृंहकम् ॥ १ ॥

आनुस्तेनसिकी वृत्ति-वर्त्तानां सुखशीलता ।

प्रातिस्रोतसिकी वृत्ति-ज्ञानिनां परमं तपः ॥ २ ॥

धनार्थिनां यथा नास्ति, शीततापाऽऽदि दुःमहम् ।

तथा भवविरक्तानां, तत्त्वज्ञानार्थिनामपि ॥ ३ ॥

सदुपायप्रवृत्तानां-मुपेयमधुरत्वतः ।

ज्ञानिनां नित्यमानन्द-वृद्धिरेव तपस्विनाम् ॥ ४ ॥

इत्यं च दुःखरूपत्वा-त्तपो व्यर्थमेतच्छ्रुताम् ।

बौद्धानां निहता बुद्धि-बौद्धाऽऽनन्दाऽपरिचयात् ॥ ५ ॥

यत्र ब्रह्मजिनार्वा च, कपायाणां तथा हतिः ।

सानुवन्धा जिनाऽऽज्ञा च, तत्तपः शुद्धमिष्यते ॥ ६ ॥

तदेव हि तपः कार्यं, दुर्ध्यानं यत्र नो ज्ञेयम् ।

येन योगा न ह्रीयन्ते, ह्रीयन्ते नेन्द्रियाणि वा ॥ ७ ॥

मूलोत्तरगुणश्रेणि-प्राज्यसाम्राज्यसिद्ध्ये ।

बाह्यमाज्यन्तरं चेत्यं, तपः कुर्यान्महामुनिः ॥ ८ ॥ अष्ट०

३१ अष्ट० ।

(' भिक्त्वाग ' शब्दे तेषां चतुर्विधं तपो वक्ष्यते) (कियताऽन-
शनेन कियती निर्जरा भवतीति ' अष्टदलाय ' शब्दे प्रथ-
मभागे ४४४ पृष्ठे ऊष्टव्या)

प्रकीर्णकतपांसि-

एसो वारसभेओ, सुत्तनिवद्धो तवो मुण्येयवो ।

एयविसेमो उ इमो, पइएणगोऽणेगभेउ चि ॥ ४ ॥

इह तपःशब्दस्य प्राकृतत्वेन पुष्टिङ्गनिर्देशः । एतदनन्तरं
द्वादशभेदमुजयेषां भेदानां मीलनत्वात् । सूत्रनिबद्धं शासनोक्तम्,
तपस्तपस्या (मुण्येयवो चि) ज्ञातव्यम् । एतद्विशेषस्तु अनन्त-

रोकनपोभेद एव (इमो चि) इदं वक्ष्यमाणं तपः प्रकीर्णकं
व्यक्तितः सूत्रनिबद्धम्, न जिह्मप्रतिमाऽऽदिवत्सुत्रे निबद्धमि-
त्यर्थः । न चोत्सृज्यत्वमस्य, द्वादशभेदतपस्यन्तर्भावात् । त-
स्याऽनेकभेदमनेकविधाऽऽश्लेष्यत्वात् । इतिशब्दः समाप्तौ ।
इति गाथाऽर्थः ॥ ४ ॥

प्रकीर्णकमेव तपो दर्शयन्नाह-

तित्ययराणिगमाई, सन्वगुणपसाहणं तवो होइ ।

भव्वाण हिओ णियमा, विसेसओ पढमठाणीणं ॥ ५ ॥

तीर्थकरनिर्गमाऽऽदि येन तपसा तीर्थकरा निक्रान्ताः; आदि-
शब्दातीर्थकरज्ञाननिर्वाणाऽऽदिग्रहः किंभूगमिदमित्याह-सर्वगु-
णसाधकं तीर्थकरनिर्गमनाऽऽद्याश्लेष्यत्वस्य शुभभावाप्रकर्षरूपत्वे-
न ऐदलौकिकाऽऽष्टुपकारकारित्वात् । तपो भवतीति व्यक्तम् । अत-
एव भव्यानां हितं नियमादिति व्यक्तम् । विशेषतः पुनः
प्रथमस्थानिनामव्युत्पन्नबुद्धिनां हितत्वादेव निरालम्बनतयाऽपि
शुभभावाप्रकर्षसंज्ञायात् सर्वमपि हितमेवेति गाथाऽर्थः ॥ ५ ॥
पञ्चा० १६ विव० ।

चान्द्रायणाऽऽदितपः-

चंदायणाइ य तहा, अणुलोमविद्योमओ तवो अवरो ।

जिक्खाकवलाण पुढो, विषेओ बुद्धिहाणीहिं ॥ १० ॥

चान्द्रायणमिव चान्द्रायणं, तदादि च, आदिशब्दाद्ब्रह्ममहाभ-
द्रासर्वभोमकारत्वावज्ञाकनकावलेकावलीलिहनिष्क्रीनित्तव्या-
ऽऽचार्यब्रह्मज्ञानगुणरत्नसंघत्तरसप्तसप्तमिकाऽऽदिचतुष्टयक-
ल्याणकाऽऽदितपसामागमप्रसिद्धानां ग्रहः । तथेति वाक्यान्तर-
पक्षेपाथो गाथाऽऽदौ दृश्यः । अनुलोमविद्योमतो गतप्रत्यागत्या,
तपोऽपरमस्यत् । कथम् ? भिक्काकवलाणां प्रणीतानां, पृथग्ने-
देन, विज्ञेयो ज्ञेयो बुद्धिहानिभ्यामिति गाथाऽऽर्थः ॥ १० ॥
पञ्चा० १६ विव० ।

रोहिण्यादिनपः-

असो पि अतिय चित्तो, तहा तहा देवयाणिओएण ।

मुच्छजणाश हिओ खलु, रोहिणिमाई मुण्येयवो ॥ २३ ॥

अन्यद्वापि, अस्ति विद्यने, चित्रम्, तप इति गम्यते । तथा
तथा तेन तेन प्रकारेण लोकरुद्धेन, देवतानियोगेन देवतोद्दे-
शेन मुग्धजनानामव्युत्पन्नबुद्धिलोकानां, हितं खलु पथ्यमेव,
विषयाज्यासरूपत्वात् । रोहिण्यादिदेवतोद्देशेन यत्तज्जोहि-
ण्यादि । (मुण्येयवो चि) ज्ञातव्यम् । पुष्टिङ्गता च सर्वत्र प्राकृत-
त्वादिति गाथाऽर्थः ॥ २३ ॥

देवता एव दर्शयन्नाह-

रोहिणि अवा य तहा, मंदउणिणया सन्वसंपयासोक्खा ।

सुयसंतिसुरा कालो, सिद्धाईया तहा चेव ॥ २४ ॥

रोहिणी ? अम्बा २, तथा-मन्दपुण्यिका ३, (सन्वसंपयासो-
क्ख चि) सर्वसंपत् ४, सर्वसौख्या चेत्यर्थः ५ । (सुयसंतिसुर-
सुरा) शुनदेवता ६, शान्तिदेवता चेत्यर्थः ७ । "सुयदेवयसंति-
सुरा" इति वा पाठान्तरम्, व्यक्तं च । काश्चा ८, सिद्धायि-
का ९, इत्येता नयदेवताः । तथा चैवेति समुच्चयार्थः । "संवाइया
चेव" चि पाठान्तरमिति गाथाऽर्थः ॥ २४ ॥

ततः किमित्याह-

एमाइदेवयाओ, पणुच अवऊसगा उ जे चित्ता ।

णाणांसपसिद्धा, ते सर्वे चैव होइ तत्रो ॥ २५ ॥

एवमादिदेयताः प्रतीत्यैतदाराधनयेत्यर्थः । (अत्रकृतगणि) अपवसनानि अत्रजोपणानि वा । तुः पूरणे । ये चित्रा नानादेशप्रसिद्धास्ते सर्वे चैव भवन्ति तप इति स्फुटमिति । तत्र होहिणीतपो रोहिणीनक्षत्रादिनोपवासः सप्तमासाधिकसप्तवर्षाणि यावत् । तत्र च चासुपूज्यजिनप्रतिमाप्रतिष्ठा पूजा च विधेयेति । तथा बाल्य (अग्न्या) तपः पञ्चसु पञ्चमीध्वेकाशनाऽऽदि विधेयम् । नेमिनायाम्बिकापूजा चेति । तथा भुतदेवतानप एकादशसेकादशपूजासो मौनमनं भुतदेवतापूजा चेति । शेषाणि तु रुढिनोभ्यसेयानीति गाथाऽर्थः ॥ २५ ॥

अथ कथं देवतोद्देशेन विधीयमानं यथोक्तं तपः स्यादि-
त्याशङ्क्याऽऽह-

जस्य कसायणिरौहो, वनं जिणपूयणं अणसणं च ।

सो सर्वो चैव तत्रो, त्रिसेसओ मुच्छलोयम्मि ॥ २६ ॥

यत्र तपसि कसायनिरौहो ब्रह्म जिनपूजनमिति व्यक्तम् । अनशनं च भोजनत्यागः । (सो सि) तत्सर्वं भवात् तपो विशेषतः सुगन्धलोके । सुगन्धलोको हि तथा प्रथमतया प्रवृत्तः सन्नत्यासाकर्मकयोद्देशेनाऽपि प्रवर्तते, न पुनरादित एव तदर्थं प्रयत्नितुं शक्नोति, सुगन्धत्वादेवेति । सद्बुद्धयस्तु मोक्षार्थमेव विहितमिदमिति मुख्यैव वा तपस्यस्ति । यदाह-" मोक्षयिव तु घटने, त्रिशिष्टमतिरुक्तमः पुरुषः । " इति । मोक्षार्थघटनाच्चाऽऽगमोविधौ नैव । आलस्यनान्तरस्यानाभोगहेतुत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ २६ ॥

न चेदं देवतोद्देशेन तपः सर्वथा निरुक्तमैहिकफलमेव वा, चरणहेतुत्वाद्वापीति चरणहेतुत्वमस्य दर्शयन्नाह-

एवं पन्निवत्तीए, एत्तो मग्गाणुसारिजावाओ ।

चरणं विहितं बह्वो, पत्ता जीवा महाभागा ॥ २७ ॥

एवमित्युक्तानां साधर्मिकदेवतानां कुशलानुष्ठानेषु निरुपसर्गत्वाऽऽदिहेतुना, प्रनिपत्या तपोरूपोपचारेण, तथा इत उक्तरूपात्कषायऽऽदिनिरोधप्रधानात्तपसः । पाठान्तरेण-एवमुक्तकरणेन मार्गानुसारिजावात्सिद्धिपयानुक्ताध्यवसायाचरणं चादिप्रम, विहितमाप्तोपदिष्टं, बह्वः प्रभूताः, प्राप्ता अभिगताः, जीवाः सखाः, महाभागाः महानुभावा इति गाथाऽर्थः ॥ २७ ॥

तथा-

सर्वंगमुंदरो तह, निरुजसिहो परमजसणो चैव ।

आयइजणगो सोह-गकण्णरुक्खो तहऽस्यो वि ॥ २८ ॥

पदिओ तत्रोविसेसो, अखेहिं वि तेहि तेहिं सत्येहिं ।

भगपन्निवत्तिहेवं, इंदि विणेयाणुगुप्पेणं ॥ २९ ॥

सर्वाङ्गानि सुन्दराणि यतस्तपोविशेषात्स सर्वाङ्गसुन्दरः । तथेति समुच्चये । रुजानां रोगाणामभावो निरुजं, तदेव शिखेव शिखा प्रधानं फलतया यत्राऽसौ निरुजशिक्षः । तथा परमाणुचमानि क्षूणान्याभरणानि यतोऽसौ परमनूपणः । वैधेति समुच्चये । तथा आयनौ आगामिकालेऽभीष्टफलं जनयति करोति योऽसावायतिजनकः । तथा-सौभाग्यस्य सुनगतायाः संपादने कष्टप्लवक इव यः स सौभाग्यकल्पवृक्षः । तथेति समुच्चये । अन्योऽप्यपरोऽपि उक्ततपोविशेषात् ॥ २८ ॥ कि-
मित्याह-उचितोऽधीतस्तपोविशेषस्तपोभेदः, अन्यैरपि ग्रन्थकारैः,

तेषु तेषु शास्त्रेषु, नानाग्रन्थेष्वन्यर्थः । नन्वयं पठितोऽपि सामि-
श्वस्तृत्वात्र मुक्तिमार्गं इत्याशङ्क्याऽऽह-मार्गप्रतिपत्तिहेतुः शिष्य-
पथाऽऽश्रयणकारणम् । यद्वच तत्प्रतिपत्तिहेतुः स मार्ग एवोप-
चारात्, कथमिदमांत चेदुच्यते-इत्यादिपुनःप्रदर्शने । विनेया-
नुगुण्येन शिष्टणीयसत्त्वानुरूपेण भवन्ति हि केचित्ते विनेया ये
सामिष्वङ्गानुष्ठानप्रवृत्ताः सन्तो निरभिष्टमनुष्ठानं लज्जन्त इ-
ति गाथाद्वयार्थः ॥ २९ ॥ पञ्चा० १९ विव० ।

अथैते तपोविशेषा आगमे नोपलभ्यन्त इत्याशङ्कां परि-
हरन्नाह-

चित्तं चित्तपयजुयं, जिण्णिदवयणं असेससचहिणं ।

परिमुच्छेत्थ किं तं, जं जीवाणं हियं णऽत्थि ॥ ३० ॥

चित्तमनुमनेकातिशयाभिधानत्वाद्भ्रान्तङ्गाऽऽदिभेदत्वाद्वा चित्त-
मनेकविधम् । तथा चित्रपदयुगं नानाविधार्थप्रतिपादकामिधान-
युक्तम्, जिनेन्द्रवचनं जिनेश्वराऽऽगतः, अशेषसत्त्वहितं समस्त-
प्राणयुपकारकं, जव्यानुत्तरेण मार्गप्रतिपत्त्युपायप्रतिपादनपरत्वा-
त् । परिमुच्छेत् कथञ्चेदतापविबुद्धं सुवर्णमिव निर्दोषम् । एवं चा-
त्रास्मद् जिनवचने किं तद्यज्जीवानां हितं नास्ति ? सर्व-
मपि जीवानांहितमस्तीत्यत इदं तपः परिदृश्यमानाऽऽगमेऽनु-
पलभ्यमानमप्युपलभ्यमिवावगन्तव्यं, तथाविधजनहितत्वादि-
ति गाथाऽर्थः ॥ ३० ॥

तथा-

सर्वगुणपसाहण मो, नेओ तिहिं अट्टमोहिं परिमुच्छो ।

दंसणणाणचरित्ता-ण एस रेसिम्मि सुपसत्थो ॥ ३१ ॥

सर्वगुणप्रसाधनः सकलगुणाऽऽवह इति पर्यायस्तपोविशेषः ।
'मो' निपातः पूरणार्थः । द्वेयोऽभ्यसेयः, (प्रतिरुष्टमैरुपवासत्रयप्र-
कणैः, परिबुद्धोऽन्यथः, दर्शनज्ञानचरित्राणां प्रतीतानाम्, ए-
वोऽयम् । (रेसिम्मि सि) निमित्तं, सुप्रवृत्तोऽतिशयबुद्धिः ।
तत्रैकमष्टमं दर्शनगुणबुद्धये, एवमपरद्वयं द्वयपरिबुद्धये इति
गाथाऽर्थः ॥ ३१ ॥

अथ सर्वाङ्गसुन्दराऽऽदितपस्तु सनिदान एव प्राणी प्रवर्तते,
ततो न स्यात्स्याभ्येतानीत्याशङ्कापरिहारार्थमनिदानतामेतु प्रवृ-
त्तस्य दर्शयन्नाह-

एएमु बट्टमाणो, जावपत्तिओए वीयजावाओ ।

मुच्छाऽऽसयजोगेणं, अणियाणो जवविरेगाओ ॥ ३२ ॥

एनेष्वनन्तरोक्ततपस्तु प्रवर्तमानो ध्याप्रियमाणो जीवः ।
" एतेसु बट्टमाणो " इति पाठान्तरे, इत्यक्तं च । कथा ? ज-
वप्रवृत्त्या बट्टमानसारिक्रियया, अनिदान इति योगः । कुत
इत्याह-वीजभावात् बोधिधीजविकलस्य देहिनी बोधिधीजज-
वनेन । एतदेव कथमित्याह-मुच्छाऽऽसययोगेन शुभाध्यवसाय-
संभन्धेन । शुजाप्यवसायादि बोधिधीजं स्यात् । अनिदानो निदा-
नरहितः स्यात् । तथा-भवचिरागात्संसारनिवेदाद्यतिक्रम-
वचिरागाऽऽदिनिमित्तं तन्निदानं न भवति बोद्ध्याविप्रायनमिव,
प्रवचिरागाऽऽदिदेवतवशोक्ततपोसि केषाञ्चिदतो निनिदानानि,
इति गाथाऽर्थः ॥ ३२ ॥

निनिदानत्वादेवैतेषां निर्वाणाङ्गतामाचार्यान्तरमतेनाऽपि दर्श-
यन्नाह-

विसयसरुवऽणुवंधे-हि तह य सुदं जओ अणुहाणं ।

णिक्वाणं भणियं, अखेहि वि जोगमग्गम्भि ॥ ३३ ॥

एयं च विसयसुखं, एगंतेणैव जं तत्रो जुत्तं ।

आरोग्यबोहिलाभा-इपत्थणाचित्तनुहं ति ॥ ४३ ॥

विषयो गोचर उक्ततपसामात्मन्वनीयस्तीर्थकरनिर्गमाऽऽदिः, स्वरूपमुक्ततपसामेव स्वभाव आहारत्यागब्रह्मचर्यजिनपूजासाधुदानाऽऽदिब्रह्मणः, अनुबन्धश्च तत्परिणामाव्यवच्छेदतः प्रकर्षयायिता, अतस्तेषु विषयस्वरूपानुबन्धेषु । तथा चेति समुच्चये । शुद्धं निरवधं, यतो यस्मात्कारणाद्, अनुष्ठानं क्रिया, निर्वाणाङ्गं मुक्ति-कारणम्, भणितमुक्तम्, अन्यैरपि तन्त्रान्तरीयैः, किं पुनर्जि-नैः, योगमार्गैश्चात्मशास्त्रपथे । अतो विषयाऽऽदिशुद्धतयैतेषां निर्वाणाङ्गत्वाभिनिदानमिति हृदयमिति ॥ ४३ ॥ एतच्च एतत्पुनरनन्तरोक्तं तपः, विषयशुद्धं निर्दोषगोचरं, सकलदोषमोषजिनपतिविषयत्वात् । एकान्तेनैव सर्वथैव, यद्यस्मात्ततः तस्मात्केतोर्युक्तं सङ्गतम्, प्रार्थनागर्भमपीदं तपः । कुतः?, इत्याह-आरोग्यबोहिलाभाऽऽदीनाम्-“आरोग्यबोहिलानं, समाहि-रमुत्तमं दितु” इति । एवंप्रकारं या प्रार्थना याश्चा, तत्प्रधानं यच्चित्तं मनस्तेन तुल्यं समानं यत्तदारोग्यबोहिलाभाऽऽदिप्रार्थनाचि-त्तनुवयम्, इति कृत्वा । इति गाथाद्वयार्थः ॥ ४३ ॥

एवमनन्तरोक्तं तपो निर्निदानमिति व्यवस्थापितमथोपदि-शन्नाह-

जम्हा एसो सुच्छो, अणियाणो होइ जावियमईणं ।

तम्हा करेह सम्मं, जह विरहो होइ कम्माणं ॥ ४४ ॥

यस्मात्कारणात्, (एसो चि) इदमनन्तरोक्तं तपः, शुद्धं निर्दोषम्, जवति स्यात् । किंभूतं सदित्याह-अनिदानं प्रा-गुक्तयुक्त्या निदानवर्जितम् । केषामिदमेवंविधमित्याह-भावि-तमतीनां सदागमवासितमानसानाम्, तस्मात्कारणात्, कुरुत विधत्त । एतदेवेति गम्यम्, सम्यग् भावशुद्ध्या । एतदेव व्य-क्ततरमाह-यथा येन प्रकारेण, विरहो विनाशो, भवति जायते, कर्मणां ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदीनाम् । (४४) पञ्चा० १६ विव० । प्रव० । सांवरसरिकपाक्षिकाष्टमीज्ञानपञ्चमीरोहिणीतर्पासि येन या-वज्जीवमुच्चारितानि जवन्ति, स रोहिण्या अग्रतः पृष्ठतो वा आगमने पष्ठकरणशक्त्यज्ञावे किं करोतीति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र स-र्वथा पष्ठकरणशक्त्यज्ञावे यत्तपः प्रथममागच्छति तत्तपः प्रथमं करोति, स्थितं तु पश्चात्कृत्वा प्रापयतीति । ३४ प्र० । ही० ४ प्रका० । रोहिणीदिनाऽऽराधकानां काचिद् मिथ्यामतिर्न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-रोहिणीदिनाऽऽराधकानां मिथ्यामतिर्ज्ञाता नास्ति । ६ प्र० । ही० १ प्रका० ।

तपस्तथा कर्त्तव्यं यथा शरीरग्नानिर्न स्यात्-

तवसो अ पिवासाई, संतो वि न दुखखरूवगा णेआ ।

जं ते खयस्स हेऊ, निदिट्ठा कम्मवाहिस्स ॥ १० ॥

तपसश्च पिपासाऽऽद्यः सन्तोऽपि भिक्षाऽऽनाऽऽदौ न दुःखरू-पा हेयाः । किमित्यत्राऽऽह-यद् यस्मात्ते पिपासाऽऽद्यः क्षयस्य हेतवो निर्दिष्टा भगवद्भिः कर्मव्याधेरिति गाथाऽर्थः ॥ १० ॥

तथाहि-

बाहिस्स य खयहेऊ, सेविज्जंता कुणंति धिइमेव ।

ककुगाई वि जणस्सा, ईसिं दंसितगाऽऽरोगं ॥ ११ ॥

व्याधेरपि कुष्ठाऽऽदेः क्षयहेतवः सेव्यमानाः कुर्वन्ति धृतिमेव

कटुकाऽऽद्योऽपि जनस्य ईषदृश्यन्त आरोग्यम्, अनुभव-सिद्धमेतदिति गाथाऽर्थः ॥ ११ ॥

किमेव दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः-

इअ एए चिअ मुणिणो, कुणंति धिइमेव सुखभावस्स ।

गुरुआणासंपादण-चरणाइ सयं निदंसंता ॥ १२ ॥

(इय) एवमेवैव कुदादयो मुनेः कुर्वन्ति धृतिमेव, न तु दुःखं, शुद्धभावस्य रागाऽऽदिविरहितस्य, किं दर्शयन्तः सन्तः?, गुर्वाङ्गासंपादनचरणादि स्वयं निदर्शयन्त इति गाथाऽर्थः ॥ १२ ॥

ण य ते वि होति पायं, अविअप्पं धम्मसाहणमइस्स ।

न य एगंतेणं चिय, ते कायव्वा जत्रो जणियं ॥ १३ ॥

न च तेऽपि जवन्ति प्रायः कुदादयः, अविकल्पं मातृस्थानविर-हेण धर्मसाधनमतेः प्रव्रजितस्य धर्मप्रभावादेव, न त्रैकान्त-नैव ते कुदादयः कर्त्तव्या मोहोपशमाऽऽदिव्यतिरेकेण यतो भ-णितमिति गाथाऽर्थः ॥ १३ ॥

किं तदित्याह-

सो हु तवो कायव्वो, जेण मणोऽमंगलं न चित्तेइ ।

जेण न ईदियहाणी, जेण य जोगा ए हायंति ॥ १४ ॥

तच्च तपः कर्त्तव्यमनज्ञानाऽऽदि, येन मनोऽमङ्गलमसुन्दरं न चिन्तयति, शुभाध्यवसायानिमित्तात्कर्मक्षयस्य । तथा येनेन्द्रिय-हानिः, तदज्ञावे प्रत्युपेक्षणाऽऽद्यभावात्, येन च योगाश्रकवाल-सामाचार्यन्तर्गताः व्यापारा न हीयन्त इति गाथाऽर्थः ॥ १४ ॥ देहे वि अपमिवच्छो, जो सो गहणं करेइ अन्नस्स ।

विहिआणुछाणमिणं, ति कह तत्रो पावविसओ चि ॥ १५ ॥

देहेऽयमप्रतिषेधो यः विवेकात्स ग्रहणं करोत्यन्नस्यैव दानाऽऽदे-र्विहितानुष्ठानमिति, न तु लोभाद्, यतश्चैवमतः कथमसौ पाप-विषय इति?, नैव पापविषयः, एतेन कथं न पापविषय इत्ये-तत्प्रयुक्तमिति गाथाऽर्थः ॥ १५ ॥

किं च-

तत्थ वि अधम्मभाणं, न य आसंसा तत्रो अ सुहमेव ।

सन्वमियमाणुट्ठाणं, सुहाऽऽवहं होइ विन्नेअं ॥ १६ ॥

तत्रापि चान्तग्रहणादधर्मस्थानं सूत्राऽऽङ्गासंपादनात्, न चाशं-सा, सर्ववैवाभिष्वङ्गनिवृत्तेः । यतश्चैवं ततश्च सुखमेव, तत्राऽपि सर्वं वस्त्रपात्राऽऽदि (इयं) एवमुक्तेन न्यायेन सूत्राऽऽङ्गासं-पादनाऽऽदिना अनुष्ठानं साधुसंबन्धि सुखाऽऽवहं, भवन्ति विज्ञेयमिति गाथाऽर्थः ॥ १६ ॥ पं० व० १ द्वार । “जहेव पायच्छित्ता ण पविसंति, तहा ससत्तोए तवो कम्मं णाणुट्ठेइ, तत्रो चउगुणं चउगुणं पायच्छित्तं ।” महा० १ चू० ।

पर्वसु तपो न करोति-

संते वल्लवीरियपुरिसयारपरक्कमे अट्ठमिचाउइसीनाणपंच-मीपज्जोसवणचाउम्मासिण चउत्थऽट्ठमच्छेदे ण करेज्जा खवणं कप्पं णायरइ चउत्थं कप्पं परिचविज्जा दुवावसं । महा० १ चू० ।

“णो पूयणं तवसा आवहेज्जा ।” (१७) नापि तपसा पूजन-सत्कारमावहेत्, न पूजनसत्कारनिमित्तं तपः कुर्यादित्यर्थः । य-दि वा-पूजासत्कारनिमित्तत्वेन तथाविधार्थत्वेन वा महताऽपि केनचित्तपो मुक्तिहेतुकं न निःसारं कुर्यात् । तदुक्तम्-“परलो-

काधिकं धाम, तपः पुनमिति ह्यम् । तदेवाथैतन्निर्मुक्त-सारं
नृणलवायते ॥ १ ॥ (२७) सूत्र० १ धु० ७ अ० ।

चतुर्विधमाजीविकानां तपः--

आजीवियाणं चतुर्विधं तव पमत्ते । तं जहा-उगगतवे,
घोरतवे, रसनिज्जूह्वणया । जिह्वादिपमिर्मलीणया ।

(आजीवियाणं इत्यादि) आजीविकानां गोशालकाश्याणाम्,
उग्रं तपोऽष्टमाऽऽदि. कचन-“उरमिति” पाठः । तत्र उरं शोभनम् ।
उहलोकाऽऽद्याशंसारहितत्वेनेति घोरमात्मनिरपेक्षं (रसनिज्जू-
ह्वणया) घृताऽऽदिरसपरित्यागः जिह्वान्द्र्यप्रतिसंश्लोभता मनो-
ज्ञानमोक्षेष्वाहारेषु रागद्वेषपरिहार इति; आर्हतानां तु द्वादश-
धेति । स्या० ४ ग्रा० २ उ० ।

पुन्युपणायामष्टमाऽऽदि तपोऽवश्यं कर्तव्यमिति । कल्प० १ कृष्ण ।
बाह्यतपसि, आ० क० । कथाऽन्यत्र शारीराऽऽदि त्रिविधं तपः । कै-
श्चित् शारीराऽऽदिभेदं त्रिविधमप्युच्यते । यदुक्तं गुरुगुणपट्ट-
शिकावृत्तौ-कैश्चित्तपस्त्रिविधं शारीराऽऽदिभेदमप्युच्यते ।

यथा-

“ देवानिधुगुरुप्रज्ञ-पूजनं शौचमाजंघम् ।

ब्रह्मचर्यमहिंसा च, शारीरं तप उच्यते ॥ १ ॥

अनुद्वेगकरं वाक्यं, सत्यं प्रियद्विनं च यत् ।

स्वाध्यायाद्यसंनं चैव, वाङ्मयं तप उच्यते ॥ २ ॥

मनःप्रसादः सौम्यत्वं, सौममात्मचिन्तिप्रहः ।

भावसंशुक्तिरित्येनद्, मानसं तप उच्यते ॥ ३ ॥

शारीराष्टाद्वयं सारं, वाद्यमयान्मानसं शुभम् ।

जघन्यमध्यमोत्कृष्ट-निर्जराकरणं तपः ॥ ४ ॥ ”

सात्त्विकं, राजसं, तामसमिति वा त्रिविधम् ।

यथा-

“ तपश्च त्रिविधं क्लेश-मफलाऽऽकाङ्क्षिभिरैः ।

अकृया परया तप्तं, सात्त्विकं तप उच्यते ॥ १ ॥

सत्कारमानपूजाऽर्थं, तपो दम्भेन चैव यत् ।

क्रियते तदिह श्रेष्ठं, राजसं चलमध्वयम् ॥ २ ॥

मूढप्रहेण यथाऽऽरम्-पीडया क्रियते तपः ।

परस्योच्छेदनार्थं वा, तत्तामसमुदाहृतम् ॥ ३ ॥ ” (१०१ गाथा)

ग० २ अधि० । तपःफलं व्यवदानम्-“ तवे वोदानफले । ”

स्या० ३ ग्रा० ३ उ० ।

संयमयाद् साधुस्तपो निरतः स्यात्, अतस्तत्फलं प्रश्नपूर्वकमाह-

तवेणं भते ! जीवे किं जणयद् ? । तवेणं वोयाणं जण-

यद् ॥ १७ ॥

हे भगवद् ! तपसा कृत्वा जीवः किं फलं जनयति ? गुरुराह-

हे शिष्य ! तपसा जीवो व्यवदानं जनयति, पूर्ववत्कर्मापमनेन

विशेषेण शुद्धिं जनयति ॥ २७ ॥ उच्यते २६ अ० ।

से जयवं ! किं बह्मदमदसमन्वाप्तसद्भासमासासे० जाव णं

अम्पासखवणाई णं अचंतघोरवीरुगकट्टसुलुकरे संजमजयणे

विपुले सुमहंते वि उ कायकेसे कए णिरत्यगे हवेज्जा ! गो-

यमा ! ए णिरत्यगे हवेज्जा । से जयवं ! केणं अट्टेणं ! गो-

यमा ! जओ णं खरुट्टमहिंसगोणादओ वि संजमजणा विउल्ले

अकामनिज्जराए सोहम्मकप्पाइसु चयंति, तओ विभाग-

खएणं चुए समाणे निरयाऽऽदिमु संसारमणुसंसरेज्जा; तहा

य दुग्गंधामिज्जविज्जीखारपित्तेज्जनिजपदच्चेवज्जल्लभ्य-

५५२

दुग्गणिविज्जिविले रुहरिविज्जिल्ले दुद्धस्सणिज्जवीज्जत्थ-
तिमिसंधयारगंतुव्वियणिज्जगम्भपावमज्जमजरामणाइअ-
णैगसारीरमाणसे मुच्चसुधोरदारुणदुक्खमाणमेव भायणं भ-
वंति, ण उणं संजमजयणाए विणा जम्भजरामणाऽऽएहिं
घोरपर्यंरुमहारुदारुणदुक्खमाणं सिद्धवणमेगंतियमच्चंतियं
जवेज्जा, एतणं संजमजयणावियझे सुमहंते वि उ कायकेसे
पक्कमय गायमा ! निरत्यगे भवेज्जा । महा० २ सू० ।

“ इमेण वा सुचरित्यनवनियमबन्धनचरवासेण ” इत्याशंमार-
हिनेन तपः कर्तव्यमिति । सूत्र० २ धु० १ अ० । यस्मिन् प्रनि-
सेचिते निर्विकृताऽऽदियमामपर्यवसानं तपो दीयते तत्तपोऽर्ह-
त्वात्तप इति । व्य० १ उ० । निर्विकृतिकाऽऽदिकं तपसि, आ० ।
अभिव्यक्ताध्यायमध्ये कृततपस्यो दिनत्रयम्, अथवा-द्वादशदि-
नान्युपधानालोचनायामन्यालोचनायां वा न समायान्तीति प्रश्ने,
उत्तरम्-सप्तम्यादिदिनत्रयगणनायां नायान्तीति । १२२ प्र० । सेन०
२ उल्ला० । पक्षोपवासरोहिणीपञ्चम्यादिनपञ्चु वद्वर्षाऽऽचरितेषु
कदाचिद्धिम्भूत्या महाकारणाऽऽदिना वा पक्षोपवासाऽऽदिदिने उ-
पवासामभवेन पक्षोपवासाऽऽदि तपो मूलतो याति, किं वा यद्योक्त-
वर्षमासजननान्तरं तत्तपः करणाऽऽदिना निष्ठां नीयत इति प्रश्ने,
उत्तरम्-विष्णुन्यादिना तपोऽदिनाज्ञाने तत्रोपवासामभवे द्विती-
यदिने दण्डनिमित्तं तत्तपः कार्यम्, समाप्तौ च वर्तमानं विधे-
यमित्यङ्गराणि आह्वयिष्यौ सन्ति, महाकारणे तु तपोऽदिने तपः
करणं महत्तराऽऽद्याकरेणान्तर्भवतीति । १६७ प्र० । सेन० २
उल्ला० । तपउपधानेपूज्यमानेषु विंशतिस्थानकाऽऽदि तपः कर्तुं
शुद्ध्यति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-तत्तपः प्रायः कर्तुं न शक्यती-
ति, १८५ प्र० । सेन० २ उल्ला० । अथ पं० विद्याविजय-
गणिकृतप्रश्नस्तदुत्तरं च । यथा चैत्राऽऽश्विनास्वाध्यायदिनेषु य-
त्तपः कृतं स्यात्तत्तपो रोहिण्यालोचनाऽऽदिषु समेति, न वेति
प्रश्ने, उत्तरम्-सप्तम्यादिदिनत्रयकृते तत्तप आलोचनायां न
गण्यते, रोहिण्यादि तथाविधसंबद्धतपसि तु गण्यते, न तु
सर्वत्रेति । २०० प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तपसा निकाचितक-
र्मणां कृतो भवति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-निकाचितानामपि
कर्मणां तपसा कृतो भवतीति श्रीवत्तराध्वयनसूत्रवृत्त्यादाहु-
कमस्तीति । ४६ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

तवअ-देशी-व्यापृते, दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तवआयार-तपआचार-पुं० । आचारजेदे, तप आचारो द्वाद-
शविधः । उक्तं च-“ वारसाविहमि वि तवे, अग्निंतरवा-
हिरे कुसलदिट्टे । अग्निवापे अण्णाजीवी, नायवो सो तवाऽऽया-
रो ” ॥ ११ ॥ इति । स्या० २ ग्रा० ३ उ० ।

तवकरण-तपःकरण-न० । तपसोऽनशनाऽऽदिबाह्याज्यन्तरभेद-
भिन्नस्य करणं कृतिस्तपःकरणम् । अनशनाऽदेर्बाह्याज्यन्तर-
भेदभिन्नस्य तपसः कृतौ, आ० म० १ अ० २ खएड ।

तवगुण-तपोगुण-पुं० । अनशनाऽऽदौ, स्या० ६ ग्रा० ।

तवग-तवर्ग-पुं० । नकाराऽऽदिवर्णपञ्चके, रा० ।

तवगपविज्जति-तवर्गप्रविभक्ति-न० । तकारथकारदकारध-
कारनकारइत्येवंकृते प्रविभक्तिनामकेऽष्टादशे नाट्यविधौ, रा० ।

तवचरण-तपश्चरण-न० । तपोविधाने तपसि च कृते धृतिं क-
रोति नार्तध्यानम् । अनु० । संयमानुष्ठाने, सूत्र० १ धु० ५ अ०

१ उ० । तपश्चरणं ब्रह्मचर्याऽऽदि, तत्फलमप्युपचारात्तपश्चरण-
म् । स्वर्गसंभवे भोगजाते, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

तवचरणचरियणिवद्ध-तपश्चरणचरितानिवद्ध-न० । दिव्ये
नाट्यविधौ, रा० ।

तवचरणि[ण्]-तपश्चरणिन्-त्रि० । तपस्विनि, " नाणादीओ
जीवइ, अह सुहुमो अह इमो मुणेयव्यो । साइजंतो पंगं, वच्चइ
एसो तवचरणो ॥ १ ॥ " स्या० ५ टा० ३ उ० ।

तवण-तपन-पुं० । तपतीति तपनः । रघौ, अनु० । पि० रुचक-
शिखरतले पूर्वस्यां दक्षिणस्यां च दिशि तृतीये कूटे, द्वी० ।

तवणबंधु-तपनबन्धु-न० । पुं० । बुद्धे, रत्ना० ६ परि० ।

तवणिज्ज-तपनीय-न० । आरक्तसुवर्णे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
तं० । भ० । औ० । जं० । सुवर्णविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
तं० । औ० । स० । रा० । जं० । सु० प्र० । ज्ञा० । " तवणिज्ज-
वाहुयापत्थडे । " तपनीयमय्यः बालुकाः सिकताः, तासां प्रस्त-
टः प्रस्तारो यस्मिंस्तत्तथा । जी० ३ प्रति० ४ उ० । रा० । " त-
वणिज्जबुनगा । " तपनीयस्तपनीयमयो 'लवूनगो' दासामप्रि-
मभागे प्राङ्गणे लम्बमानो माणनविशेषो गोलकाऽऽकृतिर्येषां
तानि । जी० ३ प्रति० ४ उ० । रा० । " तवणिज्जाभरणसूतणवि-
राइअंगुवंगं । " कल्प० २ कण ।

तवणिज्जकू-तपनीयकूट-पुं० । जम्बूद्वीपे रुचकपर्वतस्य द्वि-
तीयस्मिन् कूटे, स्या० ७ टा० ।

तवणियमणाणरुक्ख-तपोनियमज्ञानवृद्ध-पुं० । जाववृद्धे, आ०
म० १ अ० १ खण्ड । (अस्यांदाहरणम् 'सुय' शब्दे वक्ष्यते)

तवणी-देशी-भक्षणयोग्ये, दे० ना० ५ वर्गे १ गाथा ।

तवतेण-तपःस्तेन-पुं० । कपकरूपकल्पे, कश्चित्केनचित् पृष्टम्ब-
मसौ कपक इति ? । तदा स पूजाऽऽद्यर्थमाह-महम् । अथवा व-
क्ति-साधव एव कपकाः । अथवा-तूष्णीमास्ते । दश० ५ अ०
२ उ० ।

तवथण-तपोधन-त्रि० । तप एव धनं यस्य सः । तपोधनवति,
उत्त० १७ अ० ।

तवप्पकिमा-तपःप्रतिमा-स्त्री० । तपसाऽऽत्मतुलनायाम्, वृ० १
उ० । ('जिणकाप्पय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १४६६ पृष्ठे एतत्स्व-
रूपम्)

तवप्पहाण-तपःप्रधान-त्रि० । तपसा प्रधाने उत्तमे, शेषमुनि-
जनापेक्षया, तपो वा प्रधानं यस्य तस्मिन्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
नि० । रा० ।

तववल-तपोवन्न-त्रि० । यदनेकभार्जितमनेकदुःखकारणं नि-
काचितकर्मग्रन्थि क्षययति तस्मिन्, स्या० १० टा० ।

तववल्लिय-तपोवल्लिक-पुं० । तपसा वल्लिकस्तपोवल्लिकः । त-
पसा बलिष्ठे, महताऽपि तपसा यो न क्लाम्यति, यत्र तत्र वा स्व-
ल्पे प्रयोजने तपः करिष्यामि इति विचिन्त्य प्रतिसेवते । यदि
या-वाणमासिके तपसि दत्ते वदति-समर्थोऽहमन्यदपि तपः
कर्तुं तदपि मे देहीति । तस्मिन् तपोवल्लिके सूत्रपर्याये, व्य०
१ उ० ।

तवजावणा-तपोभावना-स्त्री० । प्रशस्तभावनाभेदे, वृ० १ उ० ।
तवपय-तपोमद-पुं० । तपःप्रधानो मदस्तपोमदः । मदस्थानत्रे-
दे, स्या० १० टा० । स० ।

तवय-तवक-न० । सुकुमारिकाऽऽदितलनजाजने, विपा० १ श्रु०
३ अ० ।

तवविणय-तपोविनय-पुं० । विनयभेदे, दश० ।

तपोविनयमाह-

अवणेइ तवेण तपं, उवणेइ अ सग्ग मोक्खमप्पाणं ।

तवविणयनिच्छियमई, तवोविणीओ हवइ तम्हा ॥ ७५ ॥

अपनयति तपसा तमाऽज्ञानम्, उपनयति च स्वर्गं मोक्षमा-
त्मानं जीवम्, तपोविनयनिश्चितमार्गस्मादेवंविधस्तपोविनी-
तो भवति तस्मादिति याथाऽर्थः ॥ ८५ ॥ दश० ६ अ० ।

तवसंजम-तपःसंयम-पुं० । तापयतीति तपस्तत्प्रधानः संयम-
स्तपःसंयमः । चारित्रसामाधिक्ये, विशेषे । तप अशनोदरता-
ऽऽदि तत्प्रधानः संयमस्तपःसंयमः । अशनोदरताऽऽदिप्रधाने
संयमे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

तवसंजमप्पहाण-तपःसंयमप्रधान-पुं० । तपः बाह्याभ्यन्तरं
द्वादशप्रकारं, तथा संयमः सप्तदशभेदः । पञ्चाऽऽश्वीवरमणा-
ऽऽदिलक्षणः, नाभ्यां प्रधानास्तपःसंयमप्रधानाः । तपःसंयमा-
चर्यां प्रधाने, " तवसंजमप्पहाणा, गुणधाराजे वयंति सत्मा-
वं । " सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

तवसंजममुज्जय-तपःसंयमोद्यत-पुं० । तपोऽनशनाऽऽदि संयम-
स्त्वसंविधः, मकारोऽज्ञाकारिकः, तनस्तपःसंयमयोदयतस्तपः-
संयमोद्यतः । तपःसंयमाभ्यामुद्यत्ते, दश० ३ तत्र ।

तवमंजमरय-तपःसंयमगत-पुं० । जावसाधौ, औ० ।

तवममाहि-तपःसमाधि-पुं० । तपसि बाह्याऽऽद्यन्तरभेदाजिज्ञे-
यथाशक्ति निरन्तरं प्रवृत्तित्वस्तपःसमाधिस्तस्मिन्, प्रव० १०
द्वार । दश० ।

तपःसमाधिमाह-

चउव्विहा खलु तवसमाही भवइ । तं जहा-नो इहलो-
गट्टयाए तवमहिट्टिज्जा, नो परलोगट्टयाए तवमहिट्टिज्जा,
नो कित्तिवन्नसहसिलोगट्टयाए तवमहिट्टिज्जा, नऽन्नत्थ
निज्जगट्टयाए तवमहिट्टिज्जा चउत्तं पयं जवइ ।

जवइ अ इत्थ भिलो गो-

चतुर्विधः खलु तपःसमाधिर्भवति । तद्यथेत्युदाहरणोपन्या-
सार्थः । नेह लोकार्थमिहलोकनिमित्तं लब्ध्यादिवाञ्छया त-
पोऽनशनाऽऽदिरूपमधिनिष्ठेत् कुर्याद्धर्मिलवत् । तथा न पर-
लोकार्थं जन्मान्तरभोगनिमित्तं तपोऽधितिष्ठेद्ब्रह्मदत्तवत् । एवं
न कीर्तिवर्णशब्दइलाघाऽर्थमिति । सर्वदिग्भ्यापी साधुवादः की-
र्तिः । एकादिग्भ्यापी वर्णः । अर्द्धदिग्भ्यापी शब्दः । तत्स्थान
एव इलाघा, नेतदर्थं तपोऽधितिष्ठेत् । अपि तु नान्यत्र निर्जराऽ-
र्थमिति न कर्मनिर्जरामेकां विहाय तपोऽधितिष्ठेत् । अकामः
सन् यथा कर्मनिर्जदैव फलं भवति तथाऽधितिष्ठेदित्यर्थः ।
चतुर्थं पदं जवति । भवति चात्र श्लोक इति पूर्ववत् ।

स चायम्-

विविद्गुणतवोरए य निचं, जवइ निरासए निज्जरट्टिए ।

तत्रसा घुण्ड पुराणपात्रं, जुत्तो मया तत्रसमाधिर् ॥४॥

विधिविधुननपौरतो हि नियमनशनाऽऽद्येक्याऽनेकगुणं य-
त्पस्तकत एव सदा भवति, निराशो नि-प्रत्याशः ब्रह्मलोकाऽऽ-
दिषु निजैरार्थिकः कर्मनिजैरार्थी, न एवभूतस्तपसा विभु-
केन धुनात्यपनयति, पुराणपात्रं चिरन्तनं कर्म, नच न य-
न्नात्येवं युक्तः सदा तपःसमाधापिति सूत्रार्थः । वृ० ६
अ० ४ उ० ।

तत्रसामायारि (ण्)-तपःसामाचारिन्-पुं० । पात्रिकाऽऽदिषु
तपःकर्म स्वयं करोति, परं च कारयति, भिक्षाचर्या स्वयमनु-
निष्ठति, परं च तस्यां नियुक्ते, इति तपःसामाचार्ये । तस्मिन्,
प्रव० ६५ द्वार ।

तपःसामाचार्यमाह-

पात्रिखर्णे पोसद्दिष्टं, कारोति तवं मयं करोति य वा ।

चिक्षायागियाएँ तद्वा, निज्जुजति परं सयं वा वि ॥

पात्रिके अर्द्धमासे सर्वाणि, पात्रधिकेषु च अष्टम्यादिषु पर्वेषु
परं तपः कारयति, स्वयमपि च करोति, तथा भिक्षा-
चर्यायां परं नियुक्ते, प्रयोजनमपेक्ष्य स्वयमपि भिक्षाचर्या
गच्छति ।

सर्वस्मि वारसनिष्ठे, निज्जुजड परं मयं च उज्जुत्तो ।

गणसामाचार्य, गणं विसायंत चोएति ॥

सर्वस्मिन् द्वादशविधे तपसि यथायोगं परं नियुक्ते, स्वयं सर्व-
त्र यथाशक्ति उपयुक्तः । वृ० १० उ० ।

तत्रसिद्ध-तपःसिद्ध-पुं० । तपसा सिद्धे सिद्धभेदे, (आ० म०)

संप्रति तपःसिद्धप्रतिपादनार्थमाह-

न किञ्चिन्मदं जो तत्रसा, सो तत्रसिद्धो दृढप्रहारि च ।

सो कर्मकत्वयसिद्धो, जो सर्वकलं। एककर्मसो ॥

न क्लाम्यति न क्लमं गच्छति यः सधस्तपसा बाह्याभ्यन्तरेण
स एवभूतस्तपसिः, अग्नानिवाद् दृढप्रहारिवदिति गा-
थाऽङ्कारार्थः । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

मावार्थः कथानकादयस्त्रयः । तद्येदम्-

" धिगुजातिरेको दुर्दान्तो, दुर्विनातः पुरे क्वचित् ।

स्यानाग्निःसारितो दुष्ट-औरगर्हो ज्रमन् ययौ ॥ १ ॥

चौरसेनापतिस्तं च, पुत्रयुद्धा प्रपन्नवान् ।

मृने तस्मिन् स एवाऽहृत, चौरसेनापतिस्ततः ॥ २ ॥

दृढप्रहारी नास्तीऽभूद्, दृढप्रहारकः स यत् ।

ससेनः सोऽन्यदाऽऽयासाद्, ग्राममेकं विभुषितुम् ॥ ३ ॥

तत्रैको निःस्वविप्रोभू-द्विभूतः स मागिनः ।

याचित्वाऽङ्गनदुग्धाऽऽदि, परमाश्रमपाचयत् ॥ ४ ॥

स्वयं स्नानकृते सोऽगा-चचौर एकस्तु तदगृहे ।

प्रविष्टः पायसस्थासि-मपेक्ष्य जगाम सः ॥ ५ ॥

रुदन्ति किमिरुपाया-व्यन् पितुः पायसं हनम् ।

दधावे सोऽथ रोषेण, चौराणां निजिघृक्षया ॥ ६ ॥

अनेकैस्तनकास्तत्र, परिधेण जघान सः ।

चौरसेनापतिर्ग्राम-मध्येऽनूत्तनं चिन्तितम् ॥ ७ ॥

इति कोऽप्येव मच्चौरान्, खड्गमाकृष्य धावितः ।

तत्रागादग्ने धेनु-स्तामहन्नय तं द्विजम् ॥ ८ ॥

तद्वाष्पणी तमूचेऽथ, किं कृतं निष्कृप ! श्रया ! ।

साऽपि व्यापादिना तेन, तन्नोऽपि चिन्ता कृतः ॥ ६ ॥

प्रस्फुरन्तं नमालोक्य, कण्ठाऽऽभ्यभवत्तदा ।

हा हा चक्रे मया पापं, का भविष्यति मे मतिः ! ॥ १० ॥

दिग्भरुपाययोचुम्नं, पापास्मानपि मारय ।

विश्वोरजायतो जावी, मृत्युद्वारिष्ठानोऽपि नः ॥ ११ ॥

तदाकर्णं विशेषेण, स निर्देहं परं मनः ।

इतः पापात्कथं मुक्तिः, त्याग्ये माधून्यैकत ॥ १२ ॥

एषास्ते धर्ममात्रक्युः, सर्वपापापहारकम् ।

प्रतिबुद्धः परिमृश्य, जगृहे कान्त्यनिप्रदम् ॥ १३ ॥

यावत्कर्म स्मरत्येन-सावज्जायं मया न च ।

हीद्विमानो हन्यमान-मन्त्रेण विजहार सः ॥ १४ ॥

तत्कृतानुपसर्गाध्या-धिनैवेत्यहं स्मरन् ।

दृढप्रहारी भूत्वा न, कर्मशून्याय प्रति ॥ १५ ॥

परमिर्मानैस्तपःशस्त्रै-स्तत्कर्मोभूत्वा सर्वथा ।

सम्पाद्य केवलज्ञानं, तपसिःको यभूय सः ॥ १६ ॥ आ० क० ।

तत्रसूर-तपःसूर-पुं० । तपोधारे, स्थानं ४ ठा० ३ उ० । " तव-

सुरा अणगारा । " संथा० ।

तत्रमोभिय-तपःशोधित-नि० । तपसा शोधमुपगमे, वृ० २ उ० ।

तत्रास्स [ण्]-तपःस्वन्-पुं० । तपोऽस्यास्तीति तपस्वी ।

तपः संयमतपस्तस्मिन् विद्यमाने, वृ० १ उ० । तपोऽस्यास्ती-

ति तपस्वी, तपो विरुद्धाविरुद्धरूपं विद्यमाने येषां ते तपस्विनः ।

प्रय० ६६ द्वार । विरुद्धमष्टमप्रधानं तपो विद्यमाने येषां ते तप-

स्विनः । प्रव० १४८ द्वार । ध०। नि० च० । विरुद्धाऽऽदिनपक्षरण-

कारिषु, प्रव० ४ द्वार । कृपकं, म० ८ श० ८ उ० । वृ० । स्थानं ।

मासकृपाऽऽदिषु, आ० क० । स्थानं । चतुर्थनकाऽऽदिकारिणि,

प्रश्न० ३ मध्य० द्वार । प्रश्नान्नपयुक्ते, प्रश्न० ५ मध्य० द्वार ।

अनशनाऽऽदिनपोविधिवयुक्तेषु सामान्यसाधुषु, ज्ञा० १ ध्रु० ८

म० । साधो, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । उत्त० । क्षीणदेहे,

वृ० १ उ० । अष्टमाऽऽदिकृपके, न० १५ श० ३ उ० । निष्टतदेहे,

सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । प्रश्नान्नपयुक्ते भिक्षो, उत्त० २

अ० । जिनेन्द्रिये, औ० । तपो बाष्पाऽऽभ्यन्तरकर्मभ्यनदहनव्य-

लनफलमनवरतनुमध्यानसंक्षणमस्ति यस्य स तपस्वी । स्थानं

२ ठा० ४ उ० ।

तत्रायार-तपसाचार-पुं० । द्वादशविधनपोविशेषानुष्ठिते (स०

१ अङ्ग) आचारभेदे, " वाग्माविहस्मि वि तवे, सर्विततरया-

हिरे कुसलदिष्टे । अगिलाएँ अणाजीवी, नायवो सो तत्रायारो

॥ १ ॥ " ध० २ अधि० । तपसाचारस्तु द्वादशविधः, बाह्या-

भ्यन्तरतपःपदद्वयभेदात् । तत्र " अनशनमूर्तोदरता, वृत्तेः सं-

क्षेपणं रस्त्यागः । कायक्रेशः संक्षी-नतेति बाह्यं तपः प्रोक्तम्

॥ १ ॥ " ध० १ अधि० ।

इयार्णि तत्रायारो भवति-

दुविध तवपरुषण्या, संज्ञाणाऽऽरोचना तमकरेत ।

सर्वत्रय होति द्रुहो, (न) क्षीणविण्यऽ(म) ज्ञाय मोक्षार्ण ४१

वारसविधमि वि तवे, सर्विततरवाहिरे कुसलदिष्टे ।

अगिलाएँ अणाजीवी, नायवो सो तत्रायारो ॥ ४२ ॥

दुविहत्तवे ति-बाहिरो, अभितरयो य । बाहिरो न्विहो-अ-

कायकिलेसो, पमिसंलीणता य । अम्भितरो ठव्विहो-पायच्छि-
सं, विणओ, वेयावच्चं, सज्जाओ, विउस्सगो, जाणं चेति ।
दुविहा तवस्स य परूवणा कायवा । परूवणा णाम पणवणा ।
सा य जहा डुमपुण्णियपढमसुत्ते, तहा दठ्ठवा । इह तु प-
च्छित्तेणऽहिकारो, तं जणति-सगं ठाणं सछाणं, सछाणस्स
आरोवणा सछाणारोवणा, तमिति तवो संवज्जति, अकारो
पमिसेहे, करैति आचरंतेत्यर्थः । अकारेण य पमिसिच्छे, अणाच-
रणं अणाचारं, तस्स य सट्ठाणं, तं च इमं-“सव्वत्थ होइ लहु-
गो ।” सव्वत्थेति । सव्वेसु पदेसु अणसणाऽऽदिसु सत्तिपुरिसक्का-
रपरक्कमे विज्जमाणे तवमकरैतस्स मासलहु, अइपसत्तं वक्खण-
मिति काचं उछाणं करेइ, संलीणविणयसज्जायपया तिष्ठि, मोचू-
णं । पडिसंलीणया दुविहा-दव्वपमिसंलीणया, भावपमिसंलीणया
य । इत्थिपसुपंरुगपुमसंसत्ता हँति दव्वमि । भावपडिसंलीण-
ता दुविहा-इंदियपडिसंलीणया, णो इंदियपमिसंलीणया । इंदि-
यपमिसंलीणया पंचविहा-सोइंदियाऽऽदि । नोइंदियपमिसंली-
णया चउव्विहा-कोहाऽऽदि । एतेसु पमिसंलीणेण जवियव्वं ।
जो ण भवति, तस्स पच्छितं भण्णति । इत्थिसंसत्ताए चउगुरुं,
तिरिच्छिपुरिसेसु चरित्तिविराहणाणिप्फुसं चउगुरुं । पु-
रिसेसु चउलहुगं । सोयचक्खुरसफासेसु रागे चउगुरुं ।
एतेसु चैव दोसे चउलहुगं । छाणेंदियरागेण गुरुगो, दोसेण
लहुगो । कोहे माणे य हु, मायाए मासगुरुगो, लोहे हु ।
पमिसंलीणया गता । अथ विणओ जणति-आयरियस्स वि-
णयं ण करेति चउगुरुं, उवज्जायस्स हु, भिक्खुस्स मा-
सगुरुं, खुडगस्स मासलहु । विणओ गओ । सज्जाओ भ-
ण्णति-सुत्तपोरिसि ण करेति मासलहु, अत्थपोरिसि ण क-
रेति मासगुरु । सीसो पुच्छति-तवस्स कहं आयारो, कहं वा
अणाथारो भवति ? आयरिओ जणति-(वारसविहमि वि
तवे गाहा) कुसलो दव्वे य, भावे य । दव्वे दव्वला,
भावे कम्मला वा । तेहिं भावकुसलोहिं दिठे तवे अगिलाए
त्ति अगिलाणमाणो मनोवाक्कापहिं अज्जरणमाणेत्यर्थः । अणा-
जीवि त्ति-ण आजीवी अणाजीवी, अणासंसीत्यर्थः । आसंसणं
इहपरलोगेसु । इहलोगे वरं मे सिलाघा भविस्सति । लोगो य
आनट्ठो वत्थपत्तअसणादिभेसज्जं दाहिति । परलोगे इन्दसा-
माणिगाऽऽदि, रायाऽऽदि वा भविस्सामि । सेसं कंठं । नि०
चु० १ उ० ।

अथ तपआचारदर्शनायाऽऽह-

वारसविहमि वि तवे, सग्भितरवाहिरे कुसलादिहे ।

अगिलाएँ अणाजीवी, णायवो सो तवायारो ॥२६॥

द्वादशविधेऽपि द्वादशभेदेऽप्यास्तां तदेकदेशे, तपसि तपस्या-
यां, कर्मणलक्षणाभ्यन्तरदेहस्यैव तापनात्प्रायः सम्यग्दृष्टि-
जिरेव वा तपस्तथा प्रतीयमानत्वादाभ्यन्तरं प्रायश्चित्ताऽऽदि
षोढा । तथा बाह्यदेहस्याऽपि तापनान्मिथ्यादृष्टिजिरपि वा तप-
स्तथा प्रतीयमानत्वात् बाह्यमनश्नाऽऽदि षोढैव । सहाभ्यन्तरेण
बाह्यं साध्यन्तरबाह्यं तत्र, कुशलदृष्टे निपुणोपलब्धे, सर्वज्ञ-
प्रकृतिपत इत्यर्थः । मग्लान्या अस्त्रेदेन, अनाजीवी तस्यैव त-
पसोऽनुपजीवकः सन्, यो जीवः, प्रवर्त्तत इति शेषः । ज्ञात-
व्यो ज्ञेयः, स जीवः तपआचारः तपसि तपोरूपो वाऽऽचारो
व्यवहारस्तपआचारः, आचारतद्वतोरभेदादिति गाथाभ्यः ॥२६॥
पञ्चा० १५ वि० ।

तवारिह-तपोऽर्ह-न० । निर्विकृतिकाऽऽदितपःशोधये (स्था०
१० ग्रा०) षष्ठे प्रायश्चित्तजनेदे, स्था० ८ ग्रा० । प्रव० । अथ तपोऽर्ह-
प्रायश्चित्तविषयः-तत्र तपोऽर्हं वक्तव्यम्-ततश्च रात्रिन्दिवप-
ञ्चकादारभ्य रात्रिदिवपञ्चकाऽऽदिवृद्ध्या तावन्नयेयं, यावत् पणमा-
साः, तत्र येषु स्थानेषु रात्रिन्दिवपञ्चकं तपः तान्युपदर्शयति-

दंरुगगहनिकखेवे, आवसियाए निसीहियाए य ।

गुरुणं च अप्पणामे, वा चउराइंदिया हँति ॥ १२६ ॥

दणं गृह्णप्रत्युपेक्षते न प्रमार्जयतीत्येको भङ्गः, न प्रत्युपेक्षते
प्रमार्जयतीति द्वितीयः, न प्रत्युपेक्षते न प्रमार्जयतीति तृतीयः,
प्रत्युपेक्षते प्रमार्जयतीति चतुर्थः । तत्राऽऽद्येषु त्रिषु भङ्गकेषु
पश्चादनुपूर्व्या यथोत्तरं तपःकालविशेषतो लघुमासः प्रत्येकं
प्रायश्चित्तम् । चतुर्थे चत्वारो भङ्गाः । तद्यथा-दुष्प्रत्युपेक्षते दुः-
प्रमार्जयति १, दुष्प्रत्युपेक्षते सुप्रमार्जयति २, सुप्रत्युपेक्षते
दुष्प्रमार्जयति ३, सुप्रत्युपेक्षते सुप्रमार्जयति ४ । अत्रार्थेषु
त्रिषु भङ्गकेषु पश्चादनुपूर्व्या यथोत्तरं तपः कालविशेषितानि
पञ्चरात्रिन्दिवानि प्रायश्चित्तम्, चतुर्थे भङ्गे शुद्धो विधिना प्रवृत्तः ।
इहाऽऽद्यास्त्रयो भङ्गका मासलघुप्रायश्चित्तविषयाः प्रस्तावाद्गु-
त्ताः, यतो वक्ष्यमाणेषु प्रायश्चित्तेषु द्रष्टव्याः । यथा दण्डकग्रह-
णेऽभिहितं तथा दण्डकनिकेपेऽपि वक्तव्यं, नवरं निकेपे अत्र-
स्ताद् चतुर्मुखपरि च दण्डकसिरासंपर्कविषया भित्तिप्रदेशे प्रमा-
र्जना कर्त्तव्या । तथा वसतेर्निगच्छन् यद्यावश्यकं न करोति,
वसतौ प्रविश्य नैपेधिकीम्, तत आवश्यककरणात्रैपेधिकया
भरणे च प्रत्येकं प्रायश्चित्ते रात्रिन्दिवपञ्चकं, तथा (गुरुणं
च अप्पणामे इति) अत्र प्रणामग्रहणं हस्तोत्सेधाऽऽदेरुपलक्षणं,
ततोऽयमर्थः-अवश्यकरणीयप्रयोजनवशतः स्वोपाश्रयाद् बहि-
र्विनिर्गतो भूयः प्रतिश्रये प्रविशन् ‘नमो स्रमासमणानं’ इति न
ब्रूते प्रणामं वा न करोति, नापि हस्तस्यानाक्षणिकत्वेऽपि ह-
स्तोत्सेधम्, तदा प्रायश्चित्तं रात्रिन्दिवपञ्चकम् ॥ १२६ ॥

वैटियगहनिकखेवे, निट्टीवण आयवाउ छायं व ।

यंभिल्लकाहभोमे, गामो राइंदिया पंच ॥ १२७ ॥

संस्तारकवेण्टलिकाया ग्रहणे, निकेपे च प्रत्येकं दण्ड इव स-
तज्जङ्गकं, तत्रापि दण्डक इवाऽऽद्येषु त्रिषु भङ्गकेषु पश्चादनु-
पूर्व्या यथोत्तरं तपः कालविशेषतः प्रत्येकं लघुमासः, उत्तरेषु
त्रिषु भङ्गकेषु प्रत्येकं रात्रिन्दिवपञ्चकं, सप्तमे तु भङ्गे शुद्धः ।
(निट्टीवणा इति) निट्टीवनाऽऽद्यै । इह साधवो द्विधा-गच्छगताः,
गच्छनिर्गताश्च । तत्र ये गच्छनिर्गतास्ते नियमादनिष्टीचकाः, औ-
पग्रहिकमल्लकाऽऽद्युपकरणासंभवात् । गच्छगता अपि ये वि-
धिना निष्टीव्यन्ति, ते अनिष्टीचका एव, न प्रायश्चित्तविषयाः ।
अविधिना खल्लमल्लके निष्टीवने दण्डक इव सप्तभङ्गाः, दण्डक
इवैव चाऽऽद्येषु प्रत्येकं लघुमासः, उत्तरेषु त्रिषु प्रत्येकं रात्रि-
न्दिवपञ्चकं, सप्तमभङ्गवर्तिनस्त्वनिष्टीचका एव, विधिना नि-
ष्टीवनात् । उपरितनेवपि च त्रिषु भङ्गेषु यदि नमो निष्टीव्य-
ति तदा मासलघु । यच्च निष्टीवने प्राणिनां परितापनाऽऽद्युप-
जायते, तद्विषयं च तस्य प्रायश्चित्तम् । आदिशब्दात्कण्डूय-
नपरिग्रहः कण्ठयनेऽपि हि दण्डक इव सप्तभङ्गकं, तथैव च
प्रायश्चित्तविधिः । तथा वस्त्राऽऽदिकमातपात् छायां, ग्रायाया
वा आतपं संक्रामयत् न प्रत्युपेक्षते, न प्रमार्जयतीत्यादयः पू-
र्ववत्सप्त भङ्गाः । पूर्ववदेव चाऽऽद्येषु षट्पु भङ्गकेषु प्रायश्चित्त-

विधिः, सप्तमे तु भङ्गे युक्तः । (यन्त्रिलेखादि) मागे प्रजन् अस्थ-
रिमुलात् स्थगिमुने, स्थगिडलात् अस्थगिरुले, तथा कृष्णज्मा-
त् प्रदेशात् नीलज्मा, नीलज्मैवां कृष्णज्मप्रदेशे । एव शेषवर्ण-
ेष्वपि प्रत्येकं योजनीयम् । अथ अध्वनो ग्रामे ग्रामप्रवेशे, ग्रा-
माह्वा अध्वनि संक्रामन् पादौ न प्रत्युपेतने, न प्रमाजयती-
त्यादयो द्दरुक्त इव प्रत्येकं सप्तजङ्गाः, पट्टु भङ्गकेषु प्रायश्चि-
त्तविधानं, सप्तजङ्गके तु शुद्धः ।

सम्प्रति ब्राधमपेक्षमाणश्रेद्वादमपि प्रायश्चित्तमत्रैव विषये
प्रतिपादयति-

एएसिं अम्यरं, निरंतरं अतिचरेज्ज तिकुत्तो ।

निकारणमगिलाणे, पंच ठ राइंदिया ब्देदो ॥ १२८ ॥

एवेपामनन्तरोदितानां रात्रिन्दिवपञ्चकप्रायश्चित्तविषयाणां स्था-
नानामन्यत्ररत् स्थानमग्लानो निष्कारणं यो निरन्तरमतिच-
रेत् त्रिःशतवर्षाणां वारात् तदा तत्पर्यायस्य च्छेदः क्रियते, प-
ञ्चरात्रिन्दिवानि । उपलक्षणमेतत्-येष्वनन्तरोदितेषु स्थानेषु
मासलघुकानि प्रायश्चित्तान्युक्तानि, तेषामन्यत्रस्थानमग्लानो
निष्कारणं यदि निरन्तरं त्रीन् वारानतिचरति, तदा तत्पर्याय-
स्य वेदो मासिक इति छट्पथम् ।

सम्प्रति मासिकानि प्रायश्चित्तानि विजणिपुराद-

हरियाले हिंगुलप, मणोसिला अंजणे य लोणे य ।

मीसगपुढविकाप, जह उदउळे तदा मासो ॥ १२९ ॥

यथा उद्कात्रे तथेति वचनादेवमत्र प्रतिपत्तव्यम्-यथा
उद्कात्रे उद्कप्रक्षिते करे मात्रके वा भिक्षां गृह्णतः प्राय-
श्चित्तं लघुमासः, तथा हरिनालहिङ्गुलकमनःशिलाः प्रती-
ताः । अज्जनं सौवीराज्जनाऽऽदि, लघणं समुद्राऽऽदि, एते
सच्चित्तपृथिवीकायभेदाः । उपलक्षणमेतत्-तेन शुक्लपृथिव्यगो-
रुक्वर्णिकासेटिकासौराष्ट्रिक्यादयोऽपि सच्चित्तपृथिवीकाय-
भेदाः प्रतिपत्तव्याः । तथा मिश्रकः सच्चित्ताऽचित्तरूपः
कदंमाऽऽदिहरितालाऽऽदिर्वा पृथिवीकायः, एतेष्वपि । कि-
मुक्तं भवति ?-एतैरपि प्रत्येकं प्रक्षिते करे मात्रके वा भिक्षा-
माददानस्य लघुमासः । एतत्पुनः सम्प्रदायादवसातव्यम्-
सच्चित्तमिश्रपृथिवीरजोगुणिते सच्चित्तमिश्रोद्कस्निग्धे वा करे
मात्रके वा भिक्षामुपादानस्य पञ्च रात्रिन्दिवानि । उक्तं च-
"सप्तानिके ससरक्खे णगमिति ।" तथा वनस्पतिकायो
द्विविधः-परीचोऽनन्तकायश्च । एकैकस्य त्रयो भेदाः-पिष्टं,
कुक्कुसा, उत्कुट्टितश्च । पिष्टं, कुक्कुसाश्च प्रतीताः । उत्कुट्टित-
श्चिञ्चनकाऽऽदिः । तत्र त्रिविधैरपि सच्चित्तमिश्रपरीचवनस्प-
तिकायैः संसृष्टे करे मात्रके वा भिक्षां गृह्णतो न लघुमासः ।
अनन्तसच्चित्तमिश्रवनस्पतिकायैस्त्रिविधैरपि संसृष्टे गुरुमासः,
पुरःकर्मणि पश्चात्कर्मणि च केचिदाहुर्लघुमास इति, परे च-
त्वारो लघव इति । वर्णं च कल्पचूर्णौ-"पुरकर्मपञ्चकर्महिं
चउल्लहु" इति ॥ १२६ ॥

सज्भायस्स अकरणे, काउस्सगो तहा अपफिलेहा ।

पोसहियतवे य तहा, अवंदणे चेइयाणं च ॥ १३० ॥

स्वाध्यायस्य वाचनाऽऽदेरकरणे, सामान्यतो मासनिष्पन्नं
प्रायश्चित्तमिति योगः । अत्रेयं भावना-सूत्रपौरुषी न करोति
मासलघु । द्वे सूत्रपौरुष्यावकुर्वतो द्वौ लघुमासौ । तिसृ-
णां सूत्रपौरुषीणामकरणे त्रयो लघुमासाः । चतसृणामपि
५५३

सूत्रपौरुषीणामकरणे चतुर्मासलघु । (काउस्सगो इति) अकरणे
इति श्रवणानुवर्तते, आवश्यक इतिवत् कायोत्सर्गस्य सूत्रं
सप्तमी, पष्ठोसप्तम्योरर्थं प्रत्यजेदात् (?) । अकरणे सामान्यतो
मासनिष्पन्नं प्रायश्चित्तमिति सर्वत्रापि योजनीयम् । भावना
त्वत्रापीयम्-आवश्यकं एकं कायोत्सर्गं न करोति मासलघु ।
द्वौ न करोति द्विमासलघु । त्रीन् कायोत्सर्गान् न करोति त्रिमा-
सलघु । सकलमेवाऽऽवश्यकं न करोति, प्रावरणप्रावृत्तो वा
वन्दनकानि आवश्यकं न ददाति, दोषैरुपेतानि वा ददाति
प्रायश्चित्तं मासलघु । नवरं यत्र माया तत्र मासगुरु । तथा-(अप-
फिलेहा इति) विमर्केत्र दोषः प्राकृतत्वात् । अप्रत्युपेक्षायाः,
अकरणे सामर्थ्यादवसीयते । तत्रोपधिर्द्विधा-श्रौधिकः, औपप्र-
दिकश्च । श्रौधिकस्त्रिधा-जघन्यो, मध्यमः, उत्कृष्टश्च । तत्र
जघन्यश्चतुर्थी । तद्यथा-मुखपोत्तिका, पात्रकेसरिका, गोच्छकः,
पात्रस्थापनं च । उक्तं च-"मुखपोत्ती, पायकेसरिया, गोच्छ-
गो, पायट्टवणं च । एस चउमिहो जह्णो" इति । मध्यमः पद्धिधः,
तद्यथा-पट्टलानि, रजस्त्राणं, पात्रबन्धः, चोलपट्टः, मात्रकं,
रजोहरणं च । आह च-"पट्टलाइं रयत्ताणं, पत्तावंधो य
चोत्तपट्टो य । मत्तग रयहरणं धि य, मज्झिमगो उव्विहो
नेओ" ॥ १ ॥ उत्कृष्टश्चतुर्विधः, तद्यथा-पतद्ग्रहस्त्रयः कल्पाः ।
उक्तं च-"उक्कोसो चउमिहो, पमिगहो तिभि पच्छागा" इति ।
आर्यैकाणामप्युपधिरौधिकस्त्रिविधः, तद्यथा-जघन्यो,
मध्यमः, उत्कृष्टश्च । तत्र जघन्यश्चतुर्विधो मुखपोत्तिकाऽऽदिरूपः
प्रागुक्तः । मध्यमस्त्रयोदशविधः । तद्यथा-पात्रबन्धः १ रजोहर-
णं २ पट्टलानि ३ रजस्त्राणं ४ मात्रकं ५ कमरकः ६ अव-
ग्रहान्तर्क ७ पोष्टः ८ अर्द्धोरुक्तः ९ वल्लनिका १० कञ्चुकः ११
अवकळी १२ वैकळी १३ ।

उक्तं च--

"पत्तावंधाईया, चउरो ते वेव पुव्वनिहिट्ठा ।

मत्तो य कमढकं या, तह ओगहऽणंतगं वेव ॥ १ ॥

पट्टो अर्द्धोरु च्चिय, वल्लणिय तह कंचुगे य ओगच्छी ।

वेगच्छी तेरसमा, अज्जाणं होइ नायन्वा ॥ २ ॥"

उत्कृष्टोऽष्टविधः, तद्यथा-पतद्ग्रहस्त्रयः कल्पाः, अम्यन्तरनिवस-
नी, यहिनिवसनी, संघाटी, स्कन्धकरणी च । "उक्कोसो अट्ट-
विहो, चउरो ते वेव पुव्वदिद्धा जे साहूणं, अन्ने य इमे चउरो-
अज्जितरगियंसणी, याहिनियंसणी, संघाडी, लधकरणी य" इति ।
औपग्राहिकोऽपि साधूनामार्यैकाणां च त्रिविधः । तद्यथा-जघ-
न्यो, मध्यमः, उत्कृष्टश्च । तत्र पीठनिपत्या-इण्डकप्रमार्जनी-रु-
गलकापिप्पलकसूचीनखरदनिकाऽऽदिर्जघन्यः, मध्यमो द्दरु-
कपञ्चकोप्यारपन्नवणवेलमल्लकाऽऽदिरूप आर्यैकाणामधि-
को वारकः, उत्कृष्टोऽङ्गाः संस्तारक एकाङ्गिक इतरो वा,
छितीयपदे पुस्तकपञ्चकं, फलकं च । "अक्खा संघारो वा, दु-
विहो एगंगिओ व इयरो वा । विइयपयं पोत्थपणगं, फलगं तह
होइ उक्कोसो ॥ १ ॥" तत्रोत्कृष्टमुपधि यदि यथाकालं न प्रत्यु-
पेक्षते चतुर्मासलघु, मध्यमं यदि न प्रत्युपेक्षते तदा मास-
गुरु । जघन्यं न प्रत्युपेक्षते पञ्चरात्रिन्दिवानि, दोषैः प्रत्युपेक्षते
मासलघु । (पोसहियतवे य तहा इति) पोषं दधातीति पोष-
धम्-अष्टमीपात्तिकाऽऽदि । पोषधे भवं पौषधिकं, तच्च तत् त-
पञ्च पौषधिकतपः, तस्मिन्, क्रियमाणे इति सामर्थ्याद्भ्रम्यते ।
सामान्यतो मासनिष्पन्नं प्रायश्चित्तमिति योजना । तद्यथा-अ-
ष्टम्यां चतुर्थं न करोति मासलघु, पात्तिके चतुर्थं न करोति

मासगुरु, चतुर्मासके अष्टमाकरणे चतुर्मासलघु, सांवत्सरिके अष्टमं न करोति चतुर्मासगुरु । तथा एतेष्वेवाष्टमीपाक्षिकाऽऽदिषु चैत्यानां जिनविम्बानां, चशब्दाद् ये अन्यस्यां वसन्तौ सुसाधवस्तेषामप्यवन्दने मासलघु । तथा ये चैत्यमवनस्थिता वैकालिकं कालं प्रतिक्रम्य अकृते आवश्यके प्रभाते च कृते आवश्यके यदि चैत्यानि न वन्दन्ते, तेषामपि मासलघु । उक्तं सास्यैव व्यवहारस्य चूर्णौ-“ एषसु चैव अट्टमिमादीसु चेइयाइ साहुणो साहुणी वा जहन्नाप वसहीप ठिया, ते न वंदंति मासलघु । जइ चेइयचरे ठिया वेयालिकं कालं पम्किंता अकए आवस्सए गोसे य कए आवस्सए चेइए न वंदंति मासलघु । ” इति ।

साम्प्रतमेनामेव गार्था व्याचिख्यासुः प्रथमतो “ सज्जाय-
एस अकरणे ” इत्येतद् व्याख्यानयति-

सुत्तयपोरिमीणं, अकरणे मांमो उ होइ गुरुलघुगो ।

चाउकालं पोरिसि-उवायणं तस्स चउल्लहुगा ॥ १३१ ॥

सूत्रार्थपौरुष्योः-सूत्रपौरुष्याः, अर्थपौरुष्या इत्यर्थः । अकरणे पथाक्रमं गुरुमासो, लघुमासः । अर्थपौरुष्यो हि प्रज्ञाऽऽदिदिशि-
ष्टसाध्यपेक्षा सूत्रायत्ता च । सूत्रपौरुष्यो त्वजिनवदीक्षितेनाऽपि जडमतिनाऽपि च यथाशक्ति अवश्यं कर्तव्यं । सूत्रभावे सर्वस्याप्यभावादतः सूत्रपौरुष्या अकरणे मासगुरु । अर्थपौरुष्या अकरणे मासलघु । द्वयोः सूत्रपौरुष्योरकरणे द्वौ लघु-
मासौ । तिसृणां पौरुष्याणामकरणे त्रयो लघुमासा इति सा-
मर्थ्यात्प्रतिपत्तव्यम् । (चाउकालं पोरिसि-उवायणं) चतुःकालं दिवारात्रिगतप्रथमचरमप्रहररूपेषु चतुर्षु कालेषु सूत्रपौरुष्य-
रवपातयतो अंशयतोऽकुर्वन्त इत्यर्थः । चतुर्षु लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः ।

सम्प्रति ‘ काउस्सगो ’ इति व्याख्यानयति-

जइ उस्सगो न कुणइ, तइमासा निसणए निवसे य ।

सव्वं चेवावस्सं, न कुणइ तहियं चउल्लहुं ति ॥ १३२ ॥

आवश्यके प्रभाते वैकालिके वा यावतः कायोत्सर्गान्न करोति तावन्तो मासास्तस्य प्रायश्चित्तम् । एकं चेन्न करोति, एको लघुमासः । द्वौ न करोति द्वौ लघुमासौ । त्रीन् करोति त्रयो लघुमासाः । तथा निषण्ण उपविष्टो, निषण्णः पतितः, सुप्त इत्यर्थः । चशब्दात् प्रावरणप्रावृत्तो वा यथावश्यकं करोति तदा सर्वत्र मासलघु । यदि पुनः सर्वमेवाऽऽवश्यकं न करोति तदा चतुर्लघु-चत्वारो लघुमासाः प्रायश्चित्तम् ।

अधुना “ अपडिल्लेहाइ ति ” व्याचष्टे-

चाउम्मासुक्कोसे, मासे मज्जे य पंच उ जहन्ने ।

उवाहिस्स अपेहाए, एसा खलु होइ आरुवणा ॥ १३३ ॥

उक्तपक्षे उक्तपक्षे प्रागुक्तस्वरूपस्य उपधेरपेक्षायां प्रत्युपेक्षायां चत्वारो लघुमासाः । मध्ये मध्यमस्योपधेरप्रत्युपेक्षायां लघुमा-
सः । जघन्ये जघन्यस्य पञ्चरात्रिदिवानि । एषा खलु भवति आरोपणा प्रायश्चित्तं प्रत्युपेक्षायामिति ।

सम्प्रति “ पोसहियतवे य ” इति व्याख्यानयति-

चउल्लहुमकरणे, अट्टमिपक्खचउमासवरिसे य ।

लहु गुरु लहुगा गुरुगा, अवंदणे चेइ-साहुणं ॥ १३४ ॥

अत्र यथासंख्येन पदयोजना । सा चैवम्-अष्टम्यां चतुर्थस्याऽ-

करणे मासलघु । पक्षे पाक्षिके चतुर्थस्याऽकरणे मासगुरु । चतुर्मासे अष्टमस्याऽकरणे चत्वारो लघुमासाः । सांवत्सरिके पक्षस्याऽकरणे चत्वारो गुरुमासाः । तथा एतेषु चाऽष्टम्या-
दिषु दिवसेषु चैत्यानाम्, अन्यवसतिगतस्तु साधूनां वाऽवन्दने प्रत्येकं मासलघु ।

सम्प्रति वाचवार्थमत्रैव वेदाहं प्रायश्चित्तमाह-

एतेषु तिगाणेषुं, जिकखू जो वट्टए पमाएण ।

सो मासियं ति जगगइ, उग्घायं वा अणुग्घायं ॥ १३५ ॥

एतेष्वनन्तरादितेषु स्थानेषु (ति ति) त्रीन् वारान् यो मिश्रुः प्रमादेन वचन्ते, प्रमादेनैषां स्थानानामन्यतरत् त्रीन् वारान् अ-
तिचरति, स मासिकं सामान्यतो मासनिष्पन्नं वेदमुद्धातं लघु, अनुद्धातं गुरुकं लगनि प्राप्नोति । यत्र यावन्तो मासा लघवो गुरवो वा तपः प्रायश्चित्तं, तत्र तावन्तो मासा लघवो गुरवो वा छेद इति यावत् ।

सम्प्रति शेषाणि यानि चातुर्मासिकानि पाणमासिकानि वा

प्रायश्चित्तानि, ये वा भण्णिताः छेदाः, यानि च मूला-

नवस्थितपाराञ्चिनानि, तदेतत्सर्वमेकगाथया

विषज्जुराह-

छकाए चउसु लहुगा, परिच लहुगा य गुण साहारे ।

संघट्टणपरितावण, लहुगुरुगऽतिवायणे मूजं ॥ १३६ ॥

पट्कायाः पृथिव्यप्तेजीवायुवनस्पतिवृक्षकायरूपाः । तेषां मध्ये चतुर्षु पृथिव्यप्तेजीवायुरूपेषु संघट्टनाऽऽदिनिर्लघुकाः प्रायश्चित्तं, परिते प्रत्येकवनस्पतिकायेऽपि च लघुकाः, साधारे अनन्त-
वनस्पतिकायिके संघट्टनाऽऽदिषु गुरुकाः । तथा द्वीप्श्वियाऽऽ-
दीनां संघट्टने परितापने च यथायोगं लघुका गुरुकाश्च प्राय-
श्चित्तम् । अतिपातने विनाशे मूलम् । इयमत्र भावना-पृथि-
वीकार्यं संघट्टयति मासलघु, परितापयति मासगुरु, अप-
छावयति जीविताद् व्यपरोपयतीत्यर्थः; चतुर्लघु । एवमप्युक्ता-
ये तेजस्काथे वायुकाथे प्रत्येकवनस्पतिकाये च द्रष्टव्यम् ।
उक्तं च-“ उक्तायाऽऽदिम चउसु, तइ य परिचम्मि होति वण-
काए । लहु गुरु मासो चउल्लहु, संघट्टणपरितावणुद्धवणे ॥ १३७ ॥ ”
एतत्प्रायश्चित्तमेकैकस्मिन् दिवसे संघट्टनाऽऽदिकरणे; यदि पुन-
र्द्वौ द्वौ दिवसौ पृथिव्यादीन् संघट्टयति तदा मासगुरु, परि-
तापयति चतुर्लघु, जीविताद् व्यपरोपयति चतुर्गुरुकं, त्रीन् दिवसान् निरन्तरं पृथिव्यादि संघट्टयति चतुर्लघु, परितापयति चतुर्गुरु, अपछावयति षड्लघु, निरन्तरं परितापने षड्लघु, अपछावणे षड्गुरु, पञ्चदिवसान्निरन्तरं पृथिव्यादीनां संघट्टने षड्लघु, परितापने षड्गुरु, अपछावणे मासिकच्छेदः । षड्दिव-
सान्निरन्तरं संघट्टने षड्गुरु, परितापने मासिकच्छेदः, अपछाव-
णे चतुर्मासिकच्छेदः । सप्तदिवसान्निरन्तरं पृथिव्यादीनां संघट्टने मासिकच्छेदः । अपछावणे पाणमासिकः । अष्टौ दिवसान्निर-
न्तरं पृथिव्यादीनां संघट्टने चातुर्मासिकच्छेदः । परितापने पाणमासिकः । अपछावणे मूलम् । उक्तं च-“ दोहि दिवसेहि मासगुरुए आद्वेत्ता चउगुरुए गतिं जाव अठ्ठीं संघट्टय-
ति । ” अनन्तवनस्पतिकायिकं संघट्टयति मासगुरु । परिताप-
यति चतुर्गुरु । अपछावयति चतुर्गुरु । द्विदिवसाऽऽदिनिरन्तर-
संघट्टनाऽऽदिपूतरोचरैकैकस्थाने वृक्षः, ततः सप्तभिर्दिवसैर्मू-
लम् । द्वीप्श्वियं संघट्टयति चतुर्लघु, परितापयति चतुर्गुरु, अ-

पञ्चावयति पञ्चषु । अत्र द्वादिद्वयसं निरन्तरं संघट्टनाऽऽदि-
षु पञ्चभिर्दिवसैर्मूलम् । त्रिन्ध्रियं संघट्टयति चतुर्गुणं, परिता-
पयति पञ्चषु, अपञ्चावयति पञ्चषु । अत्र पञ्चभिर्दिवसैर्मू-
लम् । चतुरिन्ध्रियं संघट्टयति पञ्चषु, परितापयति पञ्चषु,
अपञ्चावयति मासिकच्छेदः । अत्र चतुर्भिर्दिवसैर्मूलम् । चतुरि-
न्ध्रियं संघट्टयति पञ्चषु, परितापयति पञ्चषु, अपञ्चावयति
मासिकच्छेदः । अत्र चतुर्भिर्दिवसैर्मूलम् । पञ्चेन्द्रियं संघट्टयति
पञ्चषु, परितापयति पञ्चषु, अपञ्चावयति मूलम् । अत्र द्वयोर्दिव-
सयोरनवस्याप्यं, त्रिषु दिवसेषु पाराञ्चितमिति । व्य० १ उ० ।

तपोऽहमभिधीयते-

निर्वीणं पुरिमष्टे-गभत्तमार्यविलं चऽणागादे ।

पुरिपाई खपणंतं, आगादे एवपरये वि ॥ २३ ॥

इदं तपोऽहं प्रायश्चित्ते ज्ञानदर्शनचरित्तपोयीयांऽऽचारपञ्चकश-
त्तातिचारवचनाद्येवम्, तत्राऽऽद्यो ज्ञानाऽऽचारस्यातिचारो ज्ञाना-
चारातिचारः, नोऽऽविद्यः सद्यथा-अक्षं स्वाध्यायकरणं काष्ठा-
तिचारः । शुनमधिष्ठासोऽज्ञातिमदावधेयेन शुरुषु, धिनयो यन्-
नाऽऽदिर्यचारः, तस्याप्रयोजनं, एतेन वा धिनयतिचारः २ । श्रुते
श्रुतौ वा बहुमानोऽहं । प्रतिघ्नयतिशेषः, तस्याऽऽकरणं यदुमानाति-
चारः ३ । उपधानमात्रमाश्लाऽऽदित्वा योगविधानं, तस्याकर-
णमुपधानातिचारः ४ । यथाश्रयं शुनमधीतं तं निदुनेऽनलपति अ-
स्यं वा युगप्रधानमारमनोऽध्यायकं निदिशति, स्वयं वाऽधीत-
मित्याचष्टे, एष निहवर्नाभिधानातिचारः ५ । व्यस्यते अर्थो-
ऽनेनेति व्यस्यजनमागमसूत्रं, तस्मात्तद्विन्दुभिर्भुक्तमनिरिकं
वा करोति, संस्कारं वा विषयं, पर्यायैर्वा विदधाति । यथा-"ध-
म्नो मंगलमुक्तिदं" इत्यादिस्थाने-"पुत्रं कलानमुक्तं, दया
संवरनिर्जराति" व्यञ्जनातिचारः ६ । आगमपदार्थस्यान्यथापरि-
कल्पनमर्थान्तिचारः । यथा आचारसूत्रेऽन्यथयनमर्थे "आच-
री केआ ह्योर्गंस विष्णरामुसंतीति ।" यावन्तः केचिन्
लोकेऽस्मिन् पाथैरुल्लोके विपरामृशन्तीति प्रस्तुतेऽर्थेऽप्योऽर्थः
परिकल्प्यते-"आयति होर देसां, तस्य उ अरट्टद्वयजा केया ।
घटिमासपकिदिर्थाहि, तं लोगो विष्णरामुसं ।" ७ । यत्र च
सूत्रार्थो द्वावपि विनश्यते, स तदुजयतिचारो यथा-

"धम्नो मंगलमुक्तिदो, अहिंसा गिरिमस्थ ।

देवा वि तं नमसंति, जस्त धम्मे सया मती ॥१॥

आहागमेसु रंधंति, कट्टेसु रट्टकारथो ।

रत्तो भत्तंसिणो जत्थ, गह्मो जत्थ दीसह ॥ २ ॥"

अयं च महीयानतिचारो, यतः सूत्रार्थोभयनाशो मोक्षाजायः, त-
द्भावे दीक्षावैयर्थ्यमिति । एष चाष्टविधोऽपि ज्ञानाचारातिचारो
द्विधा-श्रोतव्यो, विज्ञागतश्च । तत्र विज्ञागत उद्देशकाध्ययनश्रुत-
स्कन्धाङ्गेषु विषये प्रमादिनः प्रमादपरस्य काष्ठातिक्रमणाऽऽदि-
ष्वष्टसु ज्ञानाऽऽचारातिचारेषु जातेषु क्रमशः क्रमेण तपो निर्विकृ-
तिकं, पुरिमार्यकजके आचारम्लं च, अनागादे दशवैकाशिकाऽऽ-
दिके धुने षड्दशकातिचारे, अकाशपानाऽऽदिके निर्विकृतिकम्, अ-
ध्ययनातिचारे पुरिमार्यम्, शुनस्कन्धातिचारे एकमकम्, अज्ञा-
तिचारे आचामाश्लमित्यर्थः । आगादे त्तराध्ययनमगवत्यादि-
के श्रुते, एतेषु तिचारस्थानेषु पुरिमार्याऽऽदि कृपणान्तमेव तपो
भवति, एतद्विभागतः प्रायश्चित्तमुक्तम् । जीत० । (एतच्च 'अ-
ह्यार' शब्दे प्रथमज्ञाने ८ पृष्ठेऽपि व्याख्यातम्)

क्रेयाऽमसदहयो, मिदणो परिपायमन्विष्यस्सवि य ।

क्रेयाऽयाण वि तवो, जीएण गणाहिवइणो य ॥ ९६ ॥

यच्छेदं न श्रद्धाति, भणति च व्रतपर्याये दिनपञ्चकाऽऽदीं विजे
किं मदीयं विज्ञं, सम्पूर्णकर्णनासिकाऽऽद्यवयव एव तावदहम-
स्मि, तस्य च्छेदाऽऽद्यध्यानपरस्य (मिच्छां वि) यद्विद्यमानो
यतपर्याये न संतप्यते, यथा-कष्टं मम पर्यायदिहान् इति । य-
था-अन्येषां लघूनामप्यहमतिलघीयान् जात इति तस्य मृदोः,
यश्च पर्यायगविनो दीर्घपर्यायत्वात् विन्नेऽपि पर्याये अन्येच्यो-
ऽवधिकपर्याय एव; न न्यूने पर्याये, न च पर्यायच्छेदाद् वि-
भेति, तस्य पर्यायगवितस्य । अपि चेति समुच्चये । एतेषा-
मुद्दिष्टानां वेदमापन्नानामपि, आदिशब्दान्मूलानवस्थाप्यपा-
राञ्चिकान्ययोपपन्नानां, तथा गणाधिपतेराचार्यस्य, चशब्दा-
त्कुलगणसंघाधिपानां च, जीतेन जीतव्यवहारमतेन, तप एव
दीयते । अत्राऽऽ-दीयतां नाम वेदाऽऽद्यध्यानुमभृतीनां वेदा-
ऽऽद्यापत्तायपि तपः, आचार्याऽऽदीनां तु कथमिति ? अत्रोच्यते-
अनेकविधाः शिष्याः परिणामकापरिणामकाः, अनिपरिणामकाः,
शैक्षा उच्यन्तेत्यादि । तत्रैतस्मिन् उत्सर्गापवादे चापवादो य-
था जगितं ये श्रद्धयत्याचरन्ति च ते परिणामकाः, ये पुनरुत्स-
र्गमेव श्रद्धयत्याचरन्ति, अपवादो तु न श्रद्धयति, नाचरन्ति वा,
तेऽपरिणामकाः, ये चापवादमाचरन्ति नोत्सर्गं, तेऽतिपरिणाम-
काः, शैक्षा नयदीक्षिताः, उच्यन्तेत्यादि । एषामपरिणामि-
काऽऽदीनामपि मा निन्दनीया लाघवजातोऽभ्युत्थित्याचार्याऽऽ-
दीनामपि त एव दीयन्ते, न वेदाऽऽद्य इति । जीत० । ('जीय-
वहार' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १५१३ पृष्ठे, 'तपोरिह' शब्दे
२१८५ पृष्ठे चावशिष्टं द्रष्टव्यम्)

तविय-तप्त-कि० । "शंपेततजये पा" ॥ ८ । १ । १०५ ॥ इति
तप्तस्य संयुक्तस्यान्यव्यञ्जनात्पूर्वं इकारः । प्रा० २ पा० । उ-
ष्णे, स्था० ८ उ० । "आश्चर्यतेयसा तविया अणलवदिच-
साओ परिणमंति ।" स्था० ५ उ० ३ उ० ।

तत्रोक्तम्-तपःकर्म-त० । तस्यैवाऽऽपकारस्य कर्मणो यद्-
स्पृष्टनिष्ठचित्तिकाचित्तवस्यस्याऽपि निजराहेतुभूतं बाह्याभ्य-
न्तरेदेन द्वादशप्रकारं तपःकर्माच्यते । आचार्य १ भू० २ अ०
१ उ० । निर्विकृतिकाऽऽदिनि (स्था० २ उ० १ उ० । स० । मी०),
महालयाऽऽदिनि (अन्त० ८ उ० ३ अ०) तपःक्रियायासु
स्था० ४ उ० ३ उ० ।

तत्रोक्तम्-तपःकर्मगतिरुक्ता-लो० । तपःकर्मवचन्य-
तार्थाधिकाराजुगतयां ग्रन्थपरूनौ, स० ।

तत्रोक्तपहाण-तपोगुणप्रधान-त्रि० । पद्माष्टमाऽऽदितपोधनव-
ति, दश० ४ अ० ।

तत्रोपमगगङ्-तपोमार्गगति-रू० । उत्तराध्ययनानां विशदतमे-
ऽध्ययवे, उक्त० २६ अ० । स० ।

दुविहृतत्रोपमगगङ्, वनिज्जइ जम्ह एत्थ अज्जयणो ।

तम्हा एयऽज्जयणं, तवमगगङ् चि नायव्वं ॥९६॥

द्विविधं तपो बाह्यमाभ्यन्तरं च, तदेव मार्गो भावमार्गः, तत्फल-
वृत्ता च गतिः सिद्धिगतिः द्विविधतपोमार्गगतिर्निरूप्यते यस्माद्-
ब्राह्मयने तस्मादेतदध्ययनं तपोमार्गगतिरिति ज्ञातव्यम्, आभि-
धानोपचारादिति भावः । उच्य० पाई० ३० अ० ।

तवोमय-तपोमद-पुं० । अहमेव विकृष्टतपोविधायी नापि तपसा
ग्लानिमुपगच्छामीत्येवंरूपे मदे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
“ पन्नामयं चेक तवोमयं च, शिन्नामप गोयमयं च भिक्खु । ”
सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

तवोवहाण-तपउपधान-न० । विशिष्टतपोविशेषे, सूत्र० १ श्रु०
६ अ० । तपःकर्मणि, “ दाणं तवोवहाणं, सरीरसकारमो जहा-
सत्ति । ” पञ्चा० ९ विव० । अनियन्त्रिते तपसि, श्रुतोपचारत-
पसि च । स० ६ अङ्ग ।

तवोवहाणादिय-तपउपधानादिक-त्रि० । तपःकर्मशरीरसत्-
कारप्रभृतिकाऽऽदौ, “ कयमत्थ पसणेणं, तवोवहाणादिया वि-
णियसमप । अणुरूवं कायव्वा, जिणाण कल्लाणदियहेसु । ”
॥ २६ ॥ पञ्चा० ६ विव० ।

तवोसमाचारिसमाहिसंवृत्त-तपःसामाचारिसमाधिसंवृत्त-पुं० ।
तपसोऽनशनाऽऽद्यात्मकस्य सामाचारी समाचरणम् । यद्वा-
तपश्च सामाचारी च तत्कृतो वक्ष्यमाणस्वरूपः समाधिश्च चे-
तसः स्वास्थ्यं, तैः संवृतो निरुद्धाऽऽश्रवः तपःसामाचारिसमा-
धिसंवृत्तः । यद्वा-तपःसामाचारिसमाधिभिः संवृतं संवरणं यस्य
स तथा । तपसः समाचरणेन समाधिना च निरुद्धाऽऽश्रवे,
उक्त० १ उ० ।

तव्वहिरित्तिमिच्छादंसणवत्तिया-तद्व्यतिरिक्तमिथ्यादर्शनप्रत्य-
या-स्त्री० । तस्मात् कृतातिरिक्तमिथ्यादर्शनाद्व्यतिरिक्तं मिथ्या-
दर्शनं नास्त्येवाऽऽमेत्यादिमतरूपं प्रत्ययो यस्याः सा तथा,
तस्याम्, स्था० २ ठा० १ उ० ।

तव्वत्थुय-तद्वस्तुक-पुं० । तदेव परोपन्यस्तसाधनं वस्तिवति
उत्तरभूतं वस्तु यस्मिन् उपन्यासोपनये स तद्वस्तुकः । अ-
थवा-तदेव परोपन्यस्तं वस्तु तद्वस्तु, तदेव तद्वस्तुकं, तद्युक्त
उपन्यासोपनयोऽपि तद्वस्तुकः । उपन्यासभेदे, स्था० । यथा
कश्चिदाह-समुद्रतटे महान् वृक्षोऽस्ति, तच्छाखा जलस्थ-
लयोरुपरि स्थिता, तपत्राणि च यानि जले निपतन्ति तानि
जलचरा जीवा भवन्ति; यानि च स्थले तानि स्थलचरा
इति । अन्यस्तद्रूप्यस्तमेव तरुपत्रपतनवस्तु गृहीत्वा त-
द्रूपं विवदयति-यदुत यानि पुनर्मध्ये, तेषां का वार्तयेतदु-
पपत्तिमात्रमुत्तरभूतं तद्वस्तुक उपन्यासोपनयः, ज्ञातत्वं चास्य
ज्ञाननिमित्तत्वात् । अथवा-यथारूढमेव ज्ञातमेतत् । तथा ह्येवं प्र-
योगोऽस्य-जलस्थलपतितपत्राणि न जलचराऽऽदिसत्त्वाः संज-
वन्ति, जलस्थलमध्यपतितपत्रवत् । तन्मध्यपतितपत्राणां हि
जलस्थलपतितपत्रजलचरत्वाऽऽदिप्राप्तिवदुजयरूपप्रसङ्गः, न
चोभयरूपाः सत्त्वा अच्युपगता इति । अथवा-नित्यो जीवोऽमूर्-
तत्वादाकाशवदित्युक्ते आह-अनित्य एवास्तु मूर्तत्वात्कर्मव-
दिति । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

तव्वत्थुवप्सास-तद्वस्तूपन्यास-पुं० । उपन्यासभेदे, दश० १ अ० ।

तव्वत्थुयस्मि पुरिसो, भव्वं जमिऊण साहइ अपुव्वं । (UH)

तद्वस्तुके, तद्वस्तूपन्यासे इत्यर्थः । पुरि शयनात् पुरुषः । सर्वं
आन्वा सर्वमाहिण्य, किम् ? कथयति, अपूर्वं, वर्तमाननिर्देशः
पूर्ववदिति गाथादलार्थः । ज्ञावार्थः कथानकादवसेयः । तच्चेदम्-
“ पगम्मि देवकुले कप्पनिया मिलिता भणंति-केण भे भमंतोहिं

किंचि अच्चेरियं दिठं ? । तत्थ एगो कप्पडिगो भणइ-मए दि-
ठं ति । जइ पुण एत्थ समणोवासओ नऽत्थि, तो साहेमि । तओ
सेसेहिं भणियं-पत्थिऽत्थ समणोवासओ । पच्छा सो जणति-
मए हिमंतेण पुज्जवेतालीए समुदस्स तमे रुक्खो महतिम-
हंतो दिठो । तस्सेगा साहा समुहे पइट्ठिया, एगा य थले । त-
त्थ जाणि पत्ताणि जले पमंति, ताणि जलचराणि सत्ताणि
हवंति, जाणि थले, ताणि थलचराणि हवंति । ते कप्पनिया
भणंति-अहो ! अच्चेरियं देवेण भट्टारएण णिमियं ति । तत्थेगो
सावगो कप्पमिओ । सो भणति-जाणि अद्धमज्जे पमंति,
ताणि किं हवंति ? । ताहे सो खुहो जणति-मया पुव्वं चेव
भणितं । जइ सावओ नऽत्थि तो कहेमि । एतेणं तं चेव
परुणवत्थुमहिकिञ्चोदाहरियं । ” एवं तावल्लौकिकमिदं चोक्त-
न्यायाल्लोकोत्तरस्यापि सूचकम् । तत्र चरणकरणानुयोगे यः
कश्चिद्विनेयः कञ्चनासद्ग्राहं गृहीत्वा न सम्यग्वर्त्तते, स खलु
तद्वस्तूपन्यासेनैव प्रज्ञापनीयः । यथा कश्चिदाह-“ न मांसभ-
क्षणे दोषो, न मद्ये न च मैथुने । प्रवृत्तिरेषा भूतानां, नि-
वृत्तिस्तु महाफला ॥ १ ॥ ” इदं च किञ्चैवमेव प्रयुज्यते, प्रवृ-
त्तिमन्तरेण निवृत्तेः फलान्नावाप्तिर्विषयत्वेनासंभवाच्च, तस्मा-
त्फलनिवन्धननिवृत्तिनिमित्तत्वेन प्रवृत्तिरप्यदुष्टैवेति । अत्रो-
च्यते-इह निवृत्तेर्महाफलत्वं किं दुष्टप्रवृत्तिपरिहाराऽऽत्मकत्वेन,
आहोस्विददुष्टप्रवृत्तिपरिहाराऽऽत्मकत्वेनेति ? । यद्याद्यः पक्षः-
कथं प्रवृत्तेरदुष्टत्वम् ? अथापरस्ततो निवृत्तेरप्यदुष्टत्वात्तन्निवृ-
त्तेरपि प्रवृत्तिरूपाया महाफलत्वप्रसङ्गः, तथा च सति पूर्वापर-
विरोध इति ज्ञावना । उक्त्यानुयोगे तु य एवमाह-“ एकान्तनित्यो
जीवः, अमूर्त्तत्वादाकाशवदिति । स खलु तदेवामूर्त्तत्वमाश्रित्य
तस्योत्प्रेषणाऽऽदावानित्ये कर्मण्यपि तावद्वक्तव्यः । कर्मामूर्त्त-
मनित्यं चेत्ययं वृद्धदर्शनेनोदाहरणदोष एव, यथाऽन्येषां सा-
धर्म्यसमा जातिरिति । दश० १ अ० ।

तव्वयण-तद्वचन-न० । तस्य विवक्षितार्थस्य घटाऽऽदेवचनं
जणनं तद्वचनं, घटार्थोपेक्षया घटवचनवत् । वचनभेदे, स्था०
३ ठा० ३ उ० ।

तस-त्रस-पुं० । त्रसन्ति उष्णाऽऽद्यभितप्ताः सन्तो विवक्षितस्थाना-
दुद्विजन्ते गच्छन्ति च गद्याऽऽद्यासेवनार्थं स्थानान्तरमिति त्रसाः,
अनया च व्युत्पत्त्या त्रसास्त्रसनामकर्मोदयवर्तिन एव परिगृ-
ह्यन्ते, न शेषाः । अथ च शैविरपीह प्रयोजनं, तत एव व्युत्पत्तिः-
त्रसन्ति अत्रिसन्धिपूर्वकमनाभिसन्धिपूर्वकं वा ऊर्ध्वमधस्तिर्यक्षु
चलन्तीति त्रसाः । तेजोवायुषु, द्वीन्द्रियाऽऽदिषु च । जी० १ प्रति० ।
त्रसन्तीति त्रसाः । द्वीन्द्रियाऽऽदिषु, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । जं० ।
सू० प्र० । स्था० । प० सं० । आचा० । आव० । स० । द्वीन्द्रिया-
ऽऽदिक्रियादिषु, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । द्वित्रिचतुःपञ्चे-
न्द्रियेषु पर्याप्तापर्याप्तभेदजिज्ञेसु, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
त्रसनामकर्मोदयतत्त्रस्यन्तीति त्रसाः । द्वीन्द्रियाऽऽदिषु, स्था० २
ठा० १ उ० । सूत्र० । तेजोवायुद्वीन्द्रियाऽऽदिषु, नि० चू० १५
उ० । सूत्र० । चित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियेषु, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।
त्रस्यन्ति तापाऽऽद्युपतप्ताऽऽद्याऽऽदिकं प्रत्यभिसर्पन्तीति त्रसाः ।
द्वीन्द्रियाऽऽदिषु, वस्त० ५ अ० । कुन्धवादिषु, पा० । दर्डुरप्रभृतिषु,
सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । त्रससंभारकृतेन कर्मणा समुत्पन्नाः सन्तः
समान्यसंज्ञया प्राणा अभ्युच्यन्ते, तथा विशेषतः ‘त्रस’ भयच-
लनयोरिति धात्वर्थानुगमाद्, भयचलनाज्यामुपेतेषु, सूत्र० २ श्रु०

७ अ० । त्रस्यन्तीति त्रसाः तेजोवायुरुपा विकसोन्मियपञ्चे-
न्मियभेदाद्विधा । सूत्र० १ सु० ६ अ० ।

तिविहा तसा पण्चा । तं जहा-तेजडाया, वाउकाया,
उराह्वा तसा पाणा ।

त्रस्यन्तीति त्रसाः संचलनधर्माणः, नत्र तेजोवाययो गति-
यामात्रसाः उदाराः स्थूलान्धसा इति त्रसनामकमौडयचर्चि-
त्वाद् प्राणा इति व्यक्तोच्चात्माऽऽदिप्राणयोवाद् द्वीन्द्रियाऽऽद्य-
स्तेऽपि गतियोवात् त्रसा इति । स्या० ३ उ० २ उ० ।

सम्प्रति औदारिकत्रसानाह-

से किं तं उराह्वा तसा पाणा । उराह्वा तसा पाणा चउ-
त्रिहा पञ्चा । तं जहा-वेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया,
पांचिंदिया ।

(से किं तमित्यादि) अथ के ते औदारिकात्रसाः । सूरिराह-
औदारिकात्रसाश्चतुर्विधाः प्रकृताः । तथा द्वीन्द्रियाश्चोन्द्रियाः
चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाः । तत्र द्वे स्वर्गसरसनरूपे इन्द्रिये येषां
ते द्वीन्द्रियाः । त्रीणि स्वर्गसरसनघ्राणरूपाणि इन्द्रियाणि येषां
ते त्रीन्द्रियाः । चत्वारि स्वर्गसरसनघ्राणचक्षुरूपाणि इन्द्रियाणि
येषां ते चतुरिन्द्रियाः । पञ्च स्वर्गसरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्ररूपाणि
इन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः । जी० १ प्रति० ।

इदानीं त्रसाधिकारे एतदाह-

मे जे पुण इमे असेगे बहवे तसा पाणा । तं जहा-अं-
दया, पोयया, जराउया, रसया, संसेइमा, संमुच्छिमा, उडिभया,
उववाइया ॥

(से जे पुण इमे इति) ' से ' शब्दोऽथशब्दार्थः । असा-
द्युपन्यासार्थः । " अथ प्रक्रियाप्रश्नानन्तरं मङ्गलोपन्यासप्र-
तिघननसमुच्चयेषु " इति वचनात् । अथ ये पुनरमी वा-
नाऽऽदीनामपि प्रसिद्धाः, अनेके द्वीन्द्रियाऽऽदिभेदेन बहव
एकैकस्यां जातौ त्रसाः प्राणिनः-त्रस्यन्तीति त्रसाः प्राणा
उच्चात्माऽऽद्य येषां विद्यन्ते इति । तद्यथा- (अंइया
इत्यादि) एष ननु पट्टो जीवनिक्कायः त्रसकायः प्रो-
च्यते इति योगः । तत्राण्डाज्जाता ब्रह्मजाः; पक्षिगृहकोकि-
लाऽऽदयः । पोता एव जायन्ते इति पोतजाः । " अन्ये-
त्रपि दृश्यते " ॥ ३ । १ । १०१ । इति इत्यप्यो जनेरिति
वचनात्, ते च इतिवत्पुलीचर्मजलूकाप्रभृतयः । जरायुवैष्टिता
जायन्ते इति जरायुजाः । गोमहिष्यजाश्विकमनुष्याऽऽद्यः । भ-
त्रापि पूर्ववदुपन्यासः । रसाज्जाता रसजाः; तक्राऽऽरनालदधिनी-
मनाऽऽदिषु पायुकृम्याकृतयोऽतिमूढमा भवन्ति । संस्वेदाज्जाता
इति संस्वेदजाः, मत्कुणयूकाशतपादिकाऽऽद्यः । संमूर्च्छनाज्जा-
ताः संमूर्च्छनजाः, शूलजपिपीलिकामकिकाशालूकाऽऽद्यः ।
उद्भेदाज्जातम् येषां ते उद्भेदाः । अथवा-उद्भेदनमुद्भूत, उद्भिज-
न्म येषां ते उद्भिज्जाः; पतङ्गकजरीटपारिप्लवाऽऽद्यः । उप-
पाताज्जाता, उपपातजाः । अथवा-उपपाते भवा औपपातिकाः;
देवा नारकाश्च ।

इतेषामेव लक्षणमाह-

जेसि केसि चि पाणाणं अनिकंतं पमिकंतं संकुचियं
पमारियं रूपं भंतं तसियं पत्ताइयं आगइइविष्साया ॥

येषां केषाञ्चित्सामान्येनैव प्राणिनां जीवानामनिकान्तं, भव-
५५४

तीति वाक्यशेषः । अभिक्रमणमभिक्रान्तं, भावे निष्ठाप्रत्ययः ।
प्रज्ञापकं प्रत्यभिमुखं क्रमणमित्यर्थः । एवं प्रतिक्रमणं प्रतिक्रा-
न्तं, प्रज्ञापकाप्रतीपं क्रमणमिति भावः । संकाचनं संकुचितं,
गात्रसंकोचकरणम् । प्रसारणं प्रसारितं, गात्रविततकरणम् ।
रचणं कृतं, शब्दकरणम् । भ्रमणं भ्रान्तम्, इतश्चेतश्च गमनम् ।
त्रसनं त्रस्तं, दुःखादुद्वेजनम् । पञ्चायनं पञ्चायितं, कुतश्चिन्नाशनम् ।
तथा आगतेः कुतश्चित् क्वचित्, गतेश्च कुतश्चित्क्वचित्देय
च, (विष्णाया इति) विज्ञानारः । आह-अभिक्रान्तप्रतिक्रान्ता-
भ्यां नाऽऽगतिगतयोः क्वचिद्देह इति किमर्थं भेदनाभिधानम् ।
उच्यते-विज्ञानाविशेषपथ्यापनार्थम् । एतदुक्तं भवति-य एष
विज्ञानमिति, यथा-वयमभिक्रमामः, प्रतिक्रमामो वा, त एव त्रसाः;
न तु कृत्स्नं प्रत्यभिक्रमणवन्तोऽपि बल्ल्यादय इति । आह-एव-
मपि द्वीन्द्रियाऽऽदीनामत्र सध्वप्रसङ्गः, अभिक्रमणप्रतिक्रमण-
भावेऽप्येवं विज्ञानाभावात् । नैतदेवम् । हेतुसंज्ञाया अवगने-
कुंक्षिपूर्वकमिव ज्ञायान उष्णमुष्णाच्चा ज्ञायौ प्रति तेषाम-
भिक्रमणाऽऽदिज्ञावात् । न चैवं बल्ल्यादीनामभिक्रमणाद्योघसं-
ज्ञायाः प्रवृत्तेरिति कृतं प्रसङ्गेन ।

अधिकृतत्रसभेदानाह-

जे य कीरुपअंगा, जा य कुंयुपिपल्लिया, मच्चे वेइंदि-
या, मच्चे तेइंदिया, सच्चे चउरिंदिया, मच्चे पांचिंदिया, सच्चे
तिरिक्खजोणिया, सच्चे नेरइया, सच्चे मण्णया, सच्चे देवा,
सच्चे पाणा परमहम्मिया ।

(जे य इत्यादि) ये च कीटपतङ्गा इत्यत्र कीटाः कृमयः, " ए-
कप्रदणे तज्जातीयप्रहणम् " इति द्वीन्द्रियाः शरदाऽऽद्योऽपि गृह्य-
न्ते । पतङ्गाः शूलजाः । अत्राऽपि पूर्ववच्चतुरिन्द्रिया त्रमराऽऽ-
द्योऽपि गृह्यन्ते इति । तथा याश्च कुंक्षुपिपीलिका इति; अनेन
त्रीन्द्रियाः सर्वे एव गृह्यन्ते । अत एवाऽऽह-सर्वे द्वीन्द्रियाः कृ-
म्यादयः, सर्वे त्रीन्द्रियाः कुंक्ष्यादयः, सर्वे चतुरिन्द्रियाः पत-
ङ्गाऽऽद्यः । आह-ये च कीटपतङ्गा इत्यादावुद्देश्यतयः किमर्थ-
म् । उच्यते-विचित्रा सुत्रगतिः, अनन्तरं क्रम इति ज्ञापनार्थम् ।
सर्वे पञ्चेन्द्रियाः सामान्यतः । विशेषतः पुनः सर्वे त्रिपुण्योनयां
गवादयः; सर्वे नारका रक्षप्रजानारकाऽऽदिभेदनिष्ठाः; सर्वे
मनुजाः कर्मज्मिजाऽऽद्यः; सर्वे देवा जवनवास्यादयः । सर्व-
शब्दश्चात्र परिशेषभेदानां प्रसम्भवापनार्थः । सर्वे एवैते त्र-
साः न त्वेकेन्द्रिया इव त्रसाः, स्वावराश्च इति । उक्तं च-"पृ-
थिव्यम्बुवनस्पनयः स्वावराः, तेजोवायुद्वीन्द्रियाऽऽद्यश्च त्रसाः"
इति । सर्वे प्राणिनः परमधर्माण इति । सर्वे एते प्राणिनो द्वी-
न्द्रियाऽऽद्यः, पृथिव्यादयश्च परमधर्माण इति । अत्र परमं सुखं
तद्वर्माणः-सुखधर्माणः, सुखानिलायिण इत्यर्थः । यतश्चैवमि-
त्यतो दुःखोत्पादपरिजिहोर्ण्या एतेषां पक्षां जीवनिक्कायानां
नैव स्वयं दूरं समारभेतेति योगः ।

पट्टं जीवनिक्कायं निगमयन्नाह-

एमो खलु छट्ठो जीवनिक्काओ तसकाओ त्ति पवुचइ ।

एष खल्वननरोदितः कीटाऽऽदिः पट्टो जीवनिक्कायः, पृथि-
व्यादिपञ्चकापेक्षया पट्टवमस्य । त्रसकाय इति प्रोच्यते-प्रक-
रणोच्यते, सर्वैरेव तीर्थकरणधरैरिति प्रयोगार्थः । प्रयोगश्च-
विद्यमानकवृत्तिकमिदं शरीरम्, आदिमत्प्रतिनियताऽऽकारत्वात्,

घटवत् । आह-इदं त्रसकायनिगमनमननिधायस्थाने सर्वे प्राणिनः परमधर्माण इत्यन्तरसूत्रसंबन्धिसूत्राभिधानं किमर्थम् ? । उच्यते-निगमनसूत्रव्यवधानवदर्थान्तरेण व्यवधानख्यापनार्थम् । तथाहि-त्रसकायनिगमनसूत्रावसानो जीवाभिगमः, अत्रान्तरेऽजीवाभिगमाधिकारः, तदर्थमभिधाय चारित्रधर्मोक्तव्यः । दश० ४ अ० ।

त्रस-धा० । गतौ, ग्रहे, निषेधे च । चुरा०-उभ०-सक०-सैद् । त्रसयति । त्रसयते । अतित्रसत् । वाच० । भये, ज्वादि०-फणा०-पर०-अक०-सैद् । वाच० । "त्रसेर-वोज-वजाः" ॥ ७ । ४ । १९० ॥ त्रसेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति । 'डरइ', 'वोजइ', 'वजइ' । पक्षे-तसइ । प्रा० ४ पाद ।

तसकाय-त्रसकायिक-पुं० । त्रसनशीलास्त्रसाः, त्रसाः कायाः शरीराणि येषां ते त्रसकायाः, त्रसकाया एव त्रसकायिकाः । दश० ४ अ० । जङ्गमप्राणिनि, स० ३ सम० ।

तसकाय-त्रसकाय-पुं० । त्रसनामकमौद्यात्त्रस्यन्तीति त्रसाः, तेषां कायो राशित्रसकायः । स्या० २ ठा० १ उ० । त्रसनशीलास्त्रसाः, त्रसाः कायाः शरीराणि येषां ते त्रसकायाः । जङ्गमजीवभेदे, स० १० सम० । " तसकाए दुविहे. पणुत्ते । तं जहा-भवसिद्धि एव, अजवसिद्धि एव । " स्या० २ ठा० १ उ० । (व्याख्या स्वस्थस्थाने)

अथ त्रसकायोद्देशमाह-

बसकाए दाराई, ताई जाई इति पुढवीए ।

नाणत्तओ विहाणे, परिमाणुवभोगसत्ये य ॥ ११ ॥

त्रसन्तीति त्रसाः, तेषां कायः, तस्मिन्, तान्येव द्वाराणि जवन्ति, यानि पृथिव्याः प्रतिपादितानि । नानात्वं विधानपरिमाणोपभोगशस्त्रद्वारेषु, चशब्दाङ्गणे च प्रतिपत्तव्यमिति ।

तत्र विधानद्वारमाह-

दुविहा खलु तसजीवा, लघितसा चैव गतितसा चैव ।

लद्धी य तेज्वाऊ, तेणऽहिगारो इहं नत्थि ॥ ५२ ॥

(दुविहेत्यादि) द्विविधा द्विभेदाः, खलुरवधारणे, त्रसत्वं प्रति द्विभेदत्वमेव-त्रसनात् स्पन्दनात् त्रसाः, जीवनात् प्राणधारणाजीवाः । त्रसा एव जीवास्त्रसजीवाः-लघित्रसाः, गतित्रसाश्च । लद्धी तेजोवायू त्रसौ, लघित्रस्तच्छक्तिश्चात्रम् । लघित्रसाज्याभिहाधिकारो नास्ति, तेजसोऽजिहितत्वाद्, वायोश्चाजिहास्यमानत्वाद्, अतः सामर्थ्याद् गतित्रसा एवाधिक्रियन्ते ।

के पुनस्ते कियद्देहा इत्याह-

नेरइयतिरियमणुया, मुरा गइतसा चउविहा एए ।

पजत्ताऽपजत्ता, नेरइयाई उ नायन्वा ॥ ५३ ॥

(नेरइयेत्यादि) नारकाः-रत्नशर्कराऽऽदिमहातमःपृथ्वीपर्यन्त-नरकवासिनः सप्तभेदाः, तिर्यञ्चोऽपि-द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियाः, मनुष्याः-संमूर्च्छनजाः, गर्भयुत्क्रान्तयश्च, सुराः-भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकाः, एते गतित्रसाश्चतुर्विधाः, नामकमौद्याभिनिर्वृत्तगतिलाभाकृतित्रसत्वम् । एते च नारकाऽऽदयः पर्याप्तापर्याप्तभेदेन द्विविधा भवन्ति, तत्र पर्याप्तिः पूर्वोक्तैव पोढा, तथा यथामंभवं निषज्जाः पर्याप्ताः, तद्विपरीतास्त्वपर्याप्ताका अन्तमुद्भूतकाव्यमिति ।

इदानीमुत्तरजेदानाह-

तिविहा तिविहा जोणी, अरु पोया जराउया चैव ।
वेइदिय तेइदिय, चउरो पाँचिदिया चैव ॥ ५४ ॥

(तिविहेत्यादि) अत्र हि शीतोष्णमिश्रभेदात्, तथा-सच्चित्ताच्चित्तमिश्रभेदात्, तथा-संवृतविवृततदुभयभेदात्, तथा-स्त्रीपुत्रपुंसकभेदाच्चेत्यादीनि बहूनि योनीनां त्रिकाणि संजवन्ति, तेषां सर्वेषां संप्रहार्यं त्रिविधा त्रिविधेति वाचा निर्देशः, तत्र नारकाणामाद्यास्तु तिस्रपुत्रमिपु शीतैव योनिः, चतुर्णामुपरितननरकेषु शीता, अथस्तननरकेषुष्णा, पञ्चमीपृथी-सप्तमीपृष्णव, नेतरे, गर्भयुत्क्रान्तिकारित्यङ्गमनुष्याणामशेषदेवानां च शीतोष्णा योनिर्नेतरे, द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियसंमूर्च्छनज-तिर्यङ्गमनुष्याणां त्रिविधाऽपि योनिः-शीता, उष्णा, शीतोष्णा चेति । तथा-नारकदेवानामचित्ता, नेतरे, द्वीन्द्रियाऽऽदिसंमूर्च्छजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्गमनुष्याणां सच्चित्ताच्चित्तमिश्रयोनिर्नेतरे (?) । तथा-देवनारकाणां संवृता योनिर्नेतरे, द्वित्रिचतुरिन्द्रियसंमूर्च्छनजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्गमनुष्याणां विवृता योनिर्नेतरे, गर्भयुत्क्रान्तिकारित्यङ्गमनुष्याणां संवृतविवृता योनिर्नेतरे । तथा-नारका नपुंसकजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्गमनुष्याणां विवृता योनिर्नेतरे । गर्भयोनय एव तिर्यङ्गद्विविधाः स्त्रीपुं-नपुंभकयोनयः, मनुष्या अप्येवं त्रैविध्यजातः, देवाः स्त्रीपुं-योनव एव, तथा परं मनुष्ययोनेत्येवैविध्यम् । तद्यथा-कूर्मोन्नता । तस्यां चार्हतचक्रवर्त्यादिसत्पुरुषाणामुत्पत्तिः । तथा-शङ्खाऽऽवर्ता । सा च स्त्रीरत्नस्यैव, तस्यां च प्राणिनां संभवो नास्तीति न निष्पत्तिः । तथा-वंशीपत्रा । सा च प्राकृतजनस्येति । तथा परं त्रैविध्यं नियुक्तिरुद्दर्शयति । नद्यथा-अएरुजाः, पोतजाः, जरायुजाश्चेति । तत्राण्डजाः पट्यादयः, पोतजाः वल्गुर्गर्भजं, खजाऽऽदयः, जरायुजा गोमहिर्गामनुष्याऽऽदयः । तथा द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियभेदाच्च जिघन्ते । एवमेते त्रिविधास्त्रसा योन्यादिभेदेन प्रकृतिताः ।

एतद्योनिंसंप्राप्तयो गाथाः-

" पुढविदगअगणिमाकय-पत्तेयनिओयजीवजोणीणं ।
सत्तग सत्तग सत्तग, सत्तग इस चोइस य वक्खा ॥ १ ॥
विगलिदिपसु दो दो, चउरो चउरो य नास्यसुरेसु ।
तिरिया सत्तऽऽनव य, पणवीसा एगिदिया ॥ २ ॥
..... हौति चउरो, चोइस मणुयाण लक्खाइं ॥ "

एवमेते चतुरशीनियोनिलक्का भवन्ति ।

तथा कुलपरिमाणम्-

" कुलकोमिसयसहस्सा, वत्तीसऽऽऽऽ नव य पणवीसा ।
एगिदिय विनिइदिय, चउरिदिय हरियकायाणं ।
अट्टत्तेरम वारस, दस नव चैव कोमिलक्खाइं ॥ १ ॥
जलयरपक्खिचउपय-उरभुयपरिसण्णजीवाणं ।
पणवीसं व्वीसं, च सयसहस्साइं नारयसुराणं ॥ २ ॥
वारस य सयसहस्सा, कुलकोमीणं मणुस्साणं ॥ ३ ॥
एगा कोडाकोडी, सत्ताणउइं च सयमहस्साइं ।
वज्जासं च सहस्सा, कुलकोडीणं मुण्येववा ॥ ४ ॥

अङ्कतः-१९७५०००००००००००० सकलकुलसंग्रहोऽयं बो-
द्धव्यः । आचा० १-शु० १ अ० ६ उ० ।

से किं तं तसकाइया । तसकाइया चञ्चलविहा पणत्ता । नं
जडा-वेडादिया, तेडादिया, चउरिदिया, पंचिदिया । से किं तं
वेडादिया । वेडादिया अणंगविहा पणत्ता । एवं जहेव पणव-
णाए तहेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव सव्वट्टसिच्छगा दे-
वा । सेचं अणुत्तरोववाइया, मेचं पंचिदिया, सेचं तसकाइया ॥
उक्ता प्रकृपणा । जी० ३ प्रति० ४ व० ।

तदनन्तरं लक्षणद्वारमाह-

दंसलानाणचरित्ते, चरियाचरिए य दाण्णाने य ।
उवजोगजोगवीरिण, इंदियविसए य वच्छीए ॥ ५५ ॥
संवंगोगजोग अज्जव-साणे वीरुं च द्दिउदई य ।
अट्टविजोदय लेसा, सणा उस्मोसं कसाए य ॥ ५६ ॥

(दंसणेत्यादि) दर्शनं सामान्योपलब्धिरूपं, चतुरचक्षुरव-
धिकेवलाऽऽख्यं, मन्यादीनि ज्ञानानि स्वपरपरिच्छेदो जीवस्य
परिणामाः ज्ञानाऽऽवरणाविगमव्यक्तलब्धत्वापरिच्छेदाः साकायि-
कच्छेदोपस्थाप्यपरिहारविशुद्धिसम्पराययथास्थानानि, चारि-
त्रं चारित्राचारित्रं देशधिरित्स्फुलप्राणातिपानाऽऽदिनिवृत्ति-
लक्षणं धावकाणाम्, तथा दानलाभभोगोपभोगवीर्याः श्रेष्ठचक्र-
त्राणरसनस्पर्शनाऽऽख्याः देशलब्धयः जीवद्वयव्यभिचारिण्यो
लक्षणं जयन्ति । तयोपयोगः साकारोऽनाकारश्चाऽऽवचतुर्जैः, योगो
मनोवाक्कायाऽऽख्यस्त्रिधा, अभ्यवसायाश्चानेकविधाः सूक्ष्माः म-
नःपरिणामसमुत्थाः, विघ्नगृध्रगन्धर्वीनामुदयाः प्रादुर्भावाः क्षी-
रमध्वास्त्राऽऽख्याः, ज्ञानाऽऽवरणाऽऽख्यन्तरायावसानकर्माण्यस्य
स्वशक्तिपरिणाम उदयः, स्रष्टयाः कृष्णाऽऽदिजैदा मशुजाः खजाश्च
कपाययोगपरिणामविशेषसमुत्थाः, संज्ञास्वाहारमयपरिग्रह-
मैयुनाऽऽख्याः । मयथा-दृशमेदा अन्तराकाशतत्सः, क्रोधाऽऽद्या-
श्चतस्रः, तथैव संज्ञा, शोकसंज्ञा च । उच्छ्वासनिःश्वासौ प्राणापा-
नौ, कपायाः-कर्पसंसारः, तस्यायाः क्रोधादयोऽनन्तानुचन्त्यादि
भेदाद् योद्धृविधाः । एतानि गाथाद्वयोपन्यस्तानि द्वीन्द्रिया-
ऽऽदानां लक्षणानि यथासंभवमवगन्तव्यानीति, नैवंविधलक्षण-
कलापसमुच्चयो घटाऽऽदिष्वस्ति, तस्मात्तत्रात्रैतन्मध्यव-
स्यन्ति विद्वांसः ।

अनिदितलक्षणकलापोपसंजिहीर्षया तथा परिमाणप्रति-
पादनार्थं गाथामाह-

द्वक्खणमपं चेव उ, पयरस्स असंखभागमैत्ता ते ।

निक्खमणे य प्वेसो, एगा वीया वि एवेव ॥ ५७ ॥

(लक्षणमित्यादि) तु शब्दः पर्याप्तवचनः, द्वीन्द्रियाऽऽदिजी-
वानां लक्षणं लिङ्गमेतावदेव दर्शनाऽऽदिपरिपूर्णं, नान्यदधिक-
मस्तीति । परिमाणं पुनः क्षेत्रतः संवर्तितशोकप्रतरासंख्येयजा-
गवर्तप्रदेशराशिप्रमाणस्वसाकायपर्याप्तकाः । एते च बादरतेज-
स्कायपर्याप्तकेभ्योऽसंख्येयगुणाः, व्रसकायपर्याप्तकेभ्यस्वसाका-
यिकापर्याप्तकाः असंख्येयगुणाः, तथा कालतः प्रत्युत्पन्नव्रस-
कायिकाः सागरोपमलक्षपृथक्त्वसमयराशिपरिमाणा, जघन्य-
पदे, उत्कृष्टपदेऽपि सागरोपमलक्षपृथक्त्वपरिमाणा एवेति ।
तथा चागमः-“पकुप्पन्ना तसकाइवा केवतिकालस्स मिह्ले-
वा सिया । गोयमा । जहन्नप सगारोपमसयसहस्सपुहत्तस्स,
उक्कोसपदे वि सागरोवमसयसहस्सपुहत्तस्स ।” उद्धर्तनोपपा-
तौ गाथाशकलेनाभिधाति-निष्क्रमणमुद्धर्तनं, प्रवेश उपपातः,

जघन्येनैको द्वौ त्रयो वा, उत्कृष्टतत्त्वेष्वेवमेवेति-प्रतरस्यासंख्येय-
भागप्रदेशपरिमाणा एवेत्यर्थः ।

साम्प्रतमविरहितप्रवेशनिर्गमाचर्या परिमाणविशेषमाह-

निक्खमपवेसकाले, समयाई एत्थ आवद्वियभागो ।

अंतोमुट्टुच विरहो, उदहिसहस्साई ने दोणि ॥ ५८ ॥

(निष्क्रमेत्यादि) जघन्येन अविरहिताः सन्ततास्त्रसेषु उत्प-
त्तिनिष्क्रमो वा जीवानामेकं समयं द्वित्रित्वेत्यादि, (?) उत्कृष्टेना-
त्रावद्विका असंख्येयजागमात्रं कालं, संततमेव निष्क्रमः प्रवेशो
वा एकजीवाङ्गाकरणेनाविरहश्चिन्त्यते गाथापश्चिमाद्धेन-विरहः
सातत्येनावस्थानम्, एकजीवो हि व्रसभावेन जघन्यतोऽन्त-
मुद्धर्तमासित्वा पुनः पृथिव्याद्येकन्त्रियेष्टपद्यते, प्रकर्षेणाधिकं
सागरोपमसहस्रद्वयं व्रसभावनावतिष्ठते सन्तमिति । उक्तं
प्रमाणद्वारम् ॥

साम्प्रतमुपभोगशस्त्रवेदनाद्वारत्रयप्रतिपादनायाऽऽह-

मंसार्दी परिजोगो, सत्थं सत्थाइयं अणगविहं ।

सारं परिमाणसावेय-णा य दुविहा बहुविहा य ॥ ५९ ॥

मांसचर्मकेशरोमनखपिच्छदन्तस्नाय्वस्थिविषाण, ऽऽदिभिस्त्रस-
कायसंयन्धित्रिरुपभोगो जयति, शस्त्रं पुनः शस्त्राऽऽदिकमिति
खङ्गोऽभरक्षुरिकाऽऽदि तदादिर्यस्य जलान्नाऽऽदेस्तच्छ-
त्राऽऽदिकमनेकविधं स्वकायपरकायोभयद्वयभावभेदजिज्ञ-
मनेकप्रकारं व्रसकायस्येति । वेदना चात्र प्रसङ्गेनोच्यतेसा
च शरीरसमुत्था, मनःसमुत्था च द्विविधा यथासंभवम् ।
तत्राऽऽद्या-शल्यशलाकाऽऽदिभेदजनितेतरप्रियविप्रयोगाप्रिय-
संप्रयोगाऽऽदिकृता । बहुविधा च ज्वरातीसारकासश्वासाप्रग-
न्दरशिरोरोगशूलगुदाकीलकाऽऽदिसमुत्था तीव्रेति ।

पुनरप्युपभोगप्रपञ्चाभिधितसयाऽऽह-

मंसस्स केइ अट्टा, केइ चम्पस्स केइ रोमाणं ।

पिच्छाणं पुच्छाणं, दंसाणं उट्टा वदिज्जति ॥ ६० ॥

केइ वडंति अट्टा, केइ अण्णा पसंगदोसेणं ।

कम्पपसंगपसत्ता, वंधंति हणंति मारंति ॥ ६१ ॥

मांसार्थं मृगशुकः ऽऽद्यो वध्यन्ते, चर्मार्थं चित्रकाऽऽद्यः, रोमार्थं
मृषिकाऽऽद्यः, पिच्छार्थं मयूरगृद्धकपिवृक्षाऽऽद्यः, पुच्छार्थं च-
र्मयादयः, दन्तार्थं शरखचराहाऽऽद्यः । वध्यन्ते इति सर्वत्र संय-
ध्यते । तत्र केचन पूर्वोक्तप्रयोजनमुद्दिश्य हन्यन्ते, केचित्तु प्रयोज-
नमन्तरेणापि क्रौर्या हन्यन्ते । तथा परे प्रसङ्गदोषाद् मृगश्वद्य-
क्षितेपुच्छेवृक्षाऽऽदिना तदन्तरालव्यवस्थितानेककपोतकपिञ्जल-
शुकसारिकाऽऽद्यो हन्यन्ते । तथा कर्म कृष्णाद्यनेकप्रकारं, तस्य
प्रसङ्गेऽनुष्ठानम्, तत्र प्रसक्ततास्त्राणिष्टाः सन्तस्त्रसकायिकान्
० ह्यु प्रगित, रज्ज्वादिना बध्नाति, कशलकुशऽऽदिभिस्ताडयन्ति,
मारयन्ति प्राणैर्वियोजयन्तीति ।

एवंविधानाऽऽदिद्वारकलापमुपवर्णय सकल-

निर्युक्त्यर्थोपसंहारायाऽऽह-

सेसाइं दाराइं, ताइं जाइं हवंति पुदवीए ।

एवं तसकायम्पी, निज्जुत्ती किन्तिया एसा ॥ ६२ ॥

(सेसा इत्यादि) उक्तव्यतिरिक्तानि शेषाणि द्वाराणि, तान्येव
यानि पृथ्वीस्वरूपसमधिगमे निरूपितानि, अत एवमेषोपपन्न-

राभिधानात्तसकाये निर्युक्तिः कीर्तितेषा सकला भवतीत्यव-
गन्तव्येति ।

साम्प्रतं सुत्रानुगमेऽस्त्वक्षिताऽऽदिगुणोपेतं सूत्र-
मुच्चारणीयम् । तच्चेदम्-

संतिमे तसा पाणा । तं जहा-अंढया, पोयया, जरायया,
रसया, संसेयया, संमुच्छिन्ना, उब्धियया, उववायया ॥६३॥

सन्ति विद्यन्ते तस्यन्तीति त्रसाः प्राणिनो द्वौन्द्रियाऽऽद्यः ।
ते च कियक्केदाः किंप्रकाराश्चेति दर्शयति-तद्यथेति वाक्यो-
पन्यासायः । यदि वा-तत्प्रकारान्तरमर्थतो यथा भगवता-
ऽभिहितं तथाऽहं भणामीति । (आचा०) एवमेतस्मिन्-
प्रविधे जन्मानि सर्वे त्रसजन्तवः संसारिणो निपतन्ति, नैतद्
व्यतिरेकेणान्ये सन्ति । एते चाप्रविधयोनिमाजोऽपि म-
र्षलोकाप्रतीता बालाङ्गनाऽऽदिजनप्रत्यक्षप्रमाणसमधिगम्याः,
' सन्ति ' चानेन शब्देन त्रैकालिकमस्तित्वं प्रातपाद्यने
प्रसानाम् ।

न कदाचिदेतैर्विरहितः संसारः संभवतीत्येतदपि
दर्शयति-

एस संसारं चि पवुच्छइ, मंदरस अविद्याणओ निज्जाऽत्ता,
परिहोहिता पत्तेयं परिनिव्वाणं सव्वेसि पाणाणं सव्वेसि
जूयाणं सव्वेसि जीवाणं सव्वेसि सत्ताणं असायं अप-
रिनिव्वाणं महम्मयं दुक्खंति वेमि ॥ ५ ॥

एष अणुजाऽऽदिप्राणिकलापः संसारः प्रोच्यते, नाऽनोऽन्यत्त्र-
सानामुत्पत्तिप्रकारोऽस्तीत्युक्तं भवति । कस्य पुनरत्राष्टविधं नू-
तप्रामे उत्पत्तिर्भवतीत्याह-(मंदरसाविद्याणओ) मन्दो । इन्द्रा-
व्यज्ञावभेदात् । नत्र छव्यमन्दोऽस्तिस्थूलोऽस्तिक्षुण्णो वा, नावमन्दो-
ऽप्यनुपचितबुद्धिः, कुशास्त्रासितबुद्धिर्वा । अयमपि सद्वृत्तेर-
ज्जावाद् बाल एव । इह भावमन्देनाधिकारः-मन्दोऽस्ति वास्तव्याव-
शिष्टबुद्धेः, अत्र एवाविज्ञानतो हिताहितप्राप्तिपरिहारश्चान्यमनस
इत्येषोऽनन्तरोक्तः संसारो भवतीति । यथेवं ततः कामत्याह-
(निज्जाऽत्तायादि) एवमिमं तसकायमार्गं बालाङ्गनाऽऽदिप्रसिद्धं
निश्चयेन ध्यात्वा निर्याय, चिन्तयित्वायेत्यर्थः । क्त्वाप्रत्ययस्यान्तर-
क्रियापक्ष्या ब्रवीमीत्युत्तरक्रिया सर्वत्र योजनीयेति पूर्ववत् । म-
नसाऽऽद्योच्य ततः प्रत्युपेक्षणं भवतीति दर्शयति-(परिहोहिता
चि) प्रत्युपेक्ष्य दृष्ट्वा यथावदुपलभ्येत्यर्थः । किं नदिति दर्श-
यति-प्रत्येकमित्येकमेकं तसकायं प्रति परिनिर्वाणं सुखं, प्रत्ये-
कसुखनाजः सर्वेऽपि प्राणिनो नान्यदीयमन्य वपमुक्ते सुख-
मित्यर्थः । एष च सर्वप्राणिधर्म इति दर्शयति-सर्वेषां प्राणि-
नां द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां, तथा सर्वेषां जूतानां प्रत्येकसाधारण-
सूक्ष्मबादरपर्याप्तकापर्याप्तकतरूणामिति, तथा सर्वेषां जीवानां
गन्धेयुक्तान्तिकसंमूर्धनजोषपातिकपञ्चेन्द्रियाणां, तथा सर्वेषां स-
त्वानां पृथिव्यास्वेकेन्द्रियाणामिति । इह च प्राणाऽऽदिशब्दानां
यद्यपि परमार्थतोऽभेदः, तथापि उक्तन्यायेन जेदो द्रष्टव्यः । उक्तं
च-"प्राणा द्वित्रिचतुःप्रोक्ताः, चूनास्तु तरवः स्मृताः । जीवाः प-
ञ्चाङ्गन्याः प्रोक्ताः, शेषाः सत्त्वा उदीरताः" ॥ १ ॥ इति । यदि
वा-शब्दव्युत्पत्तिद्वारेण समभिरुद्धनयमतेन जेदो द्रष्टव्यः । त-
था-सततप्राणधारणात्प्राणाः, काष्ठप्रयत्नावनाद् भूताः, त्रिका-
लजीवनात् जीवाः, सदाऽस्तित्वात्सत्त्वा इति । तदेवं विचि-

न्य प्रत्युपेक्ष्य च यथा सर्वेषां जीवानां प्रत्येकं परिनिर्वा-
णं सुखं, तथा प्रत्येकमसातमपरिनिर्वाणं महाभयं दुःखमहं
ब्रवीमि । तत्र दुःखयतीति दुःखम्, तद्विशेष्यते-किंविशिष्टम-
सानमसातवेधं कर्म, संविपाकजमित्यर्थः । तथा-अपरिनिर्वाण-
मिति-परिनिर्वाणं समन्तात् सुखं, न परिनिर्वाणमपरिनिर्वाणं,
समन्तात् शरीरमनःपीडाकरमित्यर्थः । तथा-महाभयमिति-म-
हच्च तद्वयं च महाजयं, नाऽतः परमन्यदस्तीति महाभयम् ।
तथाहि-सर्वेऽपि शरीररूपमानसाच्च दुःखादुद्विजन्ते प्राणिन
इति । इतिशब्द एवमर्थः । एवमहं ब्रवीमि सम्यगुपलब्धतत्त्वां
यत्प्रागुक्तमिति ।

एतच्च ब्रवीमीत्याह-

तसंति पाणा पदिसो दिसासु य, तत्थ तत्थ पुढो पास
आतुरा परितव्वंति संति पाणा पुढो सिया ॥

(त्रसंतीत्यादि) एवंविधेन चानानाऽऽदिविशेषणविशिष्टेन
दुःखेनाभिभूतास्त्रस्यन्त्युद्विजन्ति, प्राणा इति प्राणिनः, कुतः पु-
नरुद्विजन्तीति दर्शयति-प्रगता दिक् प्रदिविदिश इत्यर्थः ।
ततः प्रदिशः सकाशादुद्विजन्ति । तथाहि-प्राच्यादिषु च दिक्
व्यवस्थितास्त्रस्यन्ति, एताश्च प्रज्ञापकविधिभक्ता दिशोऽनु-
दिशश्च गृह्णन्ते, जीवव्यवस्थानश्रवणात् । ततश्चयमर्थः प्रति-
पादितो प्रवति कायवा, न कान्दिगनुदिग्वा, यस्यां न
सन्ति त्रमाः, त्रस्यन्ति वा यस्यां स्थिताः, कोशिकारकोटव-
त् । कोशिकारकोटो हि दिग्भ्योऽनुदिग्भ्यश्च विभ्यदारमसर-
क्काण्ये वेष्टनं करोति शरीरस्येति । भावदिगपि न काचित्ता-
दृश्यास्त, यस्यां वर्तमानो जन्तुर्न त्रस्येत्, शरीरमानसाभ्यां
दुःखाज्यां सर्वत्र नरकाऽऽदिषु जङ्घयन्ते प्राणिनोऽतस्त्रासपरिग-
तमनसः सर्वदाऽवगन्तव्याः । एवं सर्वत्र दिक्चतुर्दिक् च
त्रसाः सन्तीति गृह्णीमः । दिग्बिदिग्भवस्थितास्त्रस्यन्ती-
त्युक्तम् । कुतः पुनस्त्रस्यन्ति?, यस्मात्तदारमभवद्भिस्ते व्यापाद्यन्ते,
किं पुनः कारणं ते तानारमन्त इत्याह-(तत्थ तत्थेत्यादि) तत्र
तत्रतेषु तेषु कारणेषूपपक्षेषु बह्व्यमाणेष्वर्वाजितशोणिताऽऽदिषु
च पृथग्विजिज्ञेपु प्रयोजनेषु, पश्येति । शिष्यचोदना किं तत्प-
श्येति दर्शयति-मांसजङ्गलाऽऽदिगृहा आतुराः अस्वस्थमनसः
परि समन्तात्तापयन्ति पीडयन्ति नानाविधेदेनोत्पादनेन प्रा-
णिव्यापादनेन वा तदारमिणस्त्रसानिति, येन केनचिदारम्येण
प्राणिनां संतापनं भवतीति दर्शयन्त्याह-(संतीत्यादि) सन्ति
विद्यन्ते प्रायः सर्वेऽपि प्राणाः प्राणिनः पृथक् विजिज्ञाः द्वित्रि-
चतुःपञ्चेन्द्रियाऽऽभिताः पृथिव्याद्याभिताः । एतच्च ज्ञात्वा
निरवधानुप्रायिना मवितव्यमित्यभिप्रायः ।

अग्रे पुनरन्यथावादिनोऽन्यथाकारिण इति
दर्शयन्त्याह-

द्वज्जमाणा पुढो पास अणगारा मां चि एगे पवयमाणा ज-
मिणं विरुवरुवेहिं सत्थेहिं तसकायसमारंजेणं तसकाय-
सत्थं समारज्जमाणा असे अणेगरुवे पाणे विहिंसति, तत्थ
सखु जगवया परिणणा पवेइया-इमस्म चेव जीवियस्स
परिवंदणमाणणपूयणाए जाईमरणमोयणाए सुक्खपरि-
पायहेडं, से सयमेव तसकायसत्थं समारभति, अस्सेहि वा
तसकायसत्थं समारंजावेइ, अण्णे वा तसकायसत्थं समार-

जमाणे समणुजाणए, तं से अहियाए, तं से अवोहीए,
से तं संबुज्जमाणे आयाणीयं समुद्धाए सोच्चा भगवओ
अणगाराणं अंतिए, इहमेगसि पायं भवति-एम खलु गंधे,
एस खलु मोहे, एस खलु पारे, एम खलु णरए इत्थं
गदिए छोए जम्मि णं विरुवरूवेहिं सत्थेहिं तसकायसमा-
रंभेणं तमकायसत्थं समारजमाणे अण्णे अण्णेरुवेण पाणे
विहिंसति ।

पूर्ववद् व्याख्येयं, यावत् “अण्णे अण्णेरुवेण पाणे विहिंसति ।”
यानि कानिचित्कारणान्युद्दिश्य च स पन्थः क्रियते,
तानि दर्शयितुमाह-

से वेमि अप्पेगे अच्चाए इणंति, अप्पेगे अजिणाए वहंति,
अप्पेगे मंसाए वहंति, अप्पेगे सोणियाए वहंति, एवं
हियाए, पिताए, वसाए, पिच्छाए, पुच्छाए, वाद्याए, सिंगाए,
विसाणाए, दंताए, दाढाए, णहाए, एहाउणंणिए, अट्ठीए, अ-
ट्ठिमिजाए, अट्ठाए, अण्णट्ठाए, अप्पेगे हिंसिसु मे चि वा व-
हंति, अप्पेगे हिंसंति मे चि वा वहंति, अप्पेगे हिंसिस्संति
मे चि वा वहंति, एतय सत्थं समारभमाणस्स इत्थे आ-
रंजा परिष्साया जवंति ।

(से वेमीत्यादि) नदहं ब्रवीमि-यदर्थं प्राणिनस्तदारम्भप्र-
वृत्तां व्यापाद्यन्ति इति । अप्पेकेऽर्थायै प्रप्ति, अपिरुत्तरापेक्षया
समुच्चयार्थः । एके केचन तदर्थित्वेनाऽऽनुरा, अर्च्यतेऽस्मादाहा-
रालङ्कारैरित्यर्था देहः, तदर्थं व्यापादयन्ति । तथाहि-लक्षणय-
स्वरूपमक्षतमव्यङ्गं व्यापाद्य तच्छरीरेण विद्यामन्त्रमाधनानि
कुर्वन्ति, उपयान्ति वा यच्छन्ति दुर्गाऽऽदीनामप्रनः । अथवा-
विषं येन भक्षितं, स हस्तिनं मारयित्वा तच्छरीरे प्रक्षिप्यते,
पश्चाद्विषं जीर्यति । तथा अजिनार्थं विप्रकस्याग्राऽऽदीन् व्यापाद-
यन्ति । एवं मांसशोणितहृदयपित्तवसापिच्छपुच्छवाग्नशृङ्गविपा-
णदन्तदंष्ट्रानस्रारवदस्थिमिज्जाऽऽदिष्वपि वाच्यम्, मांसार्थं शू-
कराऽऽद्यः, जिशूग्राऽऽग्नेयार्थं शोणितं गृह्णन्ति, हृदयानि साधका
गृहीत्वाऽश्नन्ति, पित्तार्थं मयूराऽऽद्यः, वसार्थं व्याघ्रमकरवरा-
हाऽऽद्यः, पिच्छार्थं मयूरगृध्राऽऽद्यः, पुच्छार्थं रोज्जाऽऽद्यः, वा-
द्यार्थं चर्मयादयः, शृङ्गार्थं रुक्मयादयः, तत्किल शृङ्गं पवित्रमि-
ति याज्ञिका गृह्णन्ति, विपाणार्थं दस्त्यादयः, दन्तार्थं शृङ्गालाऽऽ-
द्यः, तिमिरापहत्वात्तदन्तानां, दंष्ट्राऽर्थं वराहाऽऽद्यः, नसार्थं व्या-
घ्राऽऽद्यः, स्नाय्वर्थं गोमहिष्यादयः, अस्थ्यर्थं शङ्खशुक्यादयः,
अस्थिमिज्जार्थं महिषवराहाऽऽद्यः । एवमेके यथोपदिष्टप्रयोजन-
कलापपेक्षया प्रप्ति । अपरे तु कृकशासगृहकोकिलाऽऽदीन्विना
प्रयोजनेन व्यापादयन्ति । अन्ये पुनः- (हिंसिसु मे चि) हिंसि-
तवानेषोऽस्मत्खजान् सिहः सर्पाश्चा, अतो प्रप्ति, मम वा पी-
मां कृतवानित्यतो प्रप्ति । तथा चान्ये वर्तमानकाव एव
दिनस्ति असमाद् सिहोऽन्यो वेति प्रप्ति । तथा अन्ये-अस्मानयं
हिंसिष्यतोत्पनागतमेव सर्पाऽऽदिकं व्यापादयन्ति ।

एवमनेकप्रयोजनोपन्यासेन हननं त्रसविषयं प्रदर्श्य, उद्देश-
कार्यमुपसंजिहीर्षुराह-

एतय सत्थं असमारभमाणस्स इत्थेते आरंभा परिष्साया
५५५

जवंति, तं परिष्साय मेहावी एव सयं तसकायसत्थं समारंभे-
ज्जा, एवऽप्येहिं तसकायसत्थं समारंभावेज्जा, एवऽप्ये तम-
कायसत्थं समारंभेते समणुजाणेज्जा, जस्सेते नसकायसमारं-
जा परिष्साया भवंति, से हु मुणी परिष्सायकम्मे ति
वेमि ॥ ६ ॥

(एतय सत्थमित्यादि) प्राग्ब्रह्मचर्यम् । यावत्स एव मुनिस्त्रस-
कायममारम्भविरतत्वात् परित्यातकर्मत्वान् प्रत्याख्यातपापक-
र्मत्वादिति ब्रवीमि । जगवतः त्रिलोकपन्थोः परमकेवलज्ञाऽऽलो-
कसाक्षात्कृतसकललुब्धव्योपदेशादिति । आचा० १ श्रु०
१ अ० ६ उ० । (त्रसकायस्य प्रतिसेवना ' पमिसेवणा ' शब्दे
वक्ष्यते)

तसचउक-त्रसचतुष्क-न० । त्रसप्रवृत्त्योपलक्षितं चतुष्कं त्रसच-
तुष्कम् । त्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकमिति प्रकृत्योपलक्षिते चतुष्के,
कर्म० १ कर्म० ।

तसण-त्रसन-न० । पञ्चायने, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । स्पन्दने
आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

तसणवग-त्रसनवक-न० । त्रसप्रकृत्या उपलक्षितं नवकं त्रस-
नवकम् । त्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकस्त्रिगुणसुनगसुखराऽऽदेयलक्ष-
णे, कर्म० २ कर्म० ।

तसणाम[ण]-त्रमनामन-न० । त्रसन्ति उष्णाऽऽद्यजितस्ताः सन्तो
विवक्षितस्थानादुद्विजन्ते, गच्छन्ति च छायाऽऽद्यासेवनार्थं स्थाना-
न्तरमिति त्रसाः, तत्पर्यायविपाकवेद्यं कर्म त्रसनाम । त्रसगतनि-
वन्धने नामकर्मणि, कर्म० १ कर्म० । पं० सं० । प्रव० । यदुद-
याद्यलनं स्पन्दनं भवति । आ० । कर्म० ।

त्रितिचउपणिदियतमा, वायरओ वायरा जिया धूसा ।

नियनियपज्जत्तिजुया, पज्जत्ता लब्धिकरणेहि ॥ ४८ ॥

त्रयन्ति उष्णाऽऽद्यजितस्ताः सन्तो विवक्षितस्थानादुद्विजन्ते,
गच्छन्ति च छायाऽऽद्यासेवनार्थं स्थानान्तरमिति त्रसाः, तत्प-
र्यायविपाकवेद्यं कर्मापि त्रसनाम । तत्तत्रसात् त्रसनामोदया-
जीवाः- (त्रितिचउपणिदिय ति) इन्द्रियशब्दस्य प्रत्येकं यो-
गाद् द्वे इन्द्रिये स्पर्शनरसनप्रक्षणे येषां ते चीन्द्रियाः, शृङ्खल-
न्दनकपदकजलकाकुमिगणभोलकपूरकाऽऽद्यो जवन्ति । त्री-
णि स्पर्शनरसनघ्राणलक्षणानीन्द्रियाणि येषां ते त्रीन्द्रियाः,
यूकामत्कुणगर्दभेन्द्रगोपकुशुमत्कोटकाऽऽद्यः । चत्वारि स्पर्श-
नरसनघ्राणचक्षुर्भ्रूणानीन्द्रियाणि येषां ते चतुरिन्द्रियाः, मत्त-
काभ्रमरमशकवृक्षिकाऽऽद्यः । पञ्च स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्र-
रूपाणीन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः, मत्स्यमकरहरिहरिणसा-
रसराजदंसनसुरनारकाऽऽद्यो जवन्तीति । यदुदयाजीवास्त्र-
सा त्रित्तिचतुःपञ्चेन्द्रिया भवन्ति तत्त्रसनामेत्यर्थः । (४८)
कर्म० १ कर्म० ।

तसतिग-त्रसत्रिक-न० । त्रसबादरपर्याप्ताऽऽस्थे त्रिके, कर्म० २
कर्म० ।

तसदसग-त्रसदशक-न० । त्रसनामाऽऽदिनामकर्मोत्तरप्रकृतिद-
शके, (कर्म०)

तसवायरपज्जत्तं, पत्तेयथिरं सुभं च मुत्तगं च ।

सुसराऽऽज्जजसं तस-दसगं थावरदसं तु इमं ॥ ४९ ॥

नामशब्दस्येहापि संश्रयात्-त्रसनाम, घादरनाम, पर्याप्तनाम, प्रत्येकनाम, स्थिरनाम, शुभनाम, शुभगनाम । चशब्दौ समुच्चये । सुस्वरनाम, आदेयनाम (जसं ति) यशःकीर्तिनाम इत्येवं त्रस-शब्देनोपलक्षितं प्रकृतिदशकम्, त्रसदशकमुच्यत इति शेषः । कर्म० १ कर्म० ।

तसरेणु-त्रसरेणु-पुं० । त्रस्यति पूर्वाऽऽदिवातप्रेरितो गच्छति यो-रेणुः स त्रसरेणुः । रेणुजिः परिमिते प्रमाणविशेषे, प्रव० २५४ द्वार । उयो० । भ० । जं० । स्था० । अनु० । कियद्भिः परमाणु-भिस्त्रसरेणुर्भवतीति प्रहने, उत्तरम्-अनन्तसूक्ष्मपरमाणुजि-रेको व्यवहारपरमाणुर्जायते, अप्रत्यक्षवहारपरमाणुभिरेका उत्-शृङ्खला जायते, तामिरप्राभिरेका शृङ्खला जायते, तामिरप्राभिरेक ऊर्ध्वरेणुर्जायते, एभिरप्राभिरेकस्त्रसरेणुर्जायते. एनावता-कांशः चतुःसहस्रैः परमाण्व्याधिकैर्यवहारपरमाणु-जिरेकस्त्रसरेणुर्जायते इत्यर्थः । ४८२ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

तसवाङ्मया-त्रसपादिका-स्त्री० । त्रीन्विध्यजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।

तसत्रीसङ्-त्रमाविंशति-स्त्री० । त्रसेनोपलक्षिता विंशतिस्त्रसविं-शतिः । त्रसदशकस्थावरदशकद्वये, कर्म० १ कर्म० ।

तसासि(ण्)-त्रसासिन्-त्रि० । पिपीलिकाऽऽदिसंहितोदनमन्त्रके, नि० चू० १ उ० ।

तसिअ-त्रस्त-त्रि० । त्रस्तं त्रस्तम् । दुःखोद्वेजने, दश० ४ अ० । परमाधार्मिकदेवपरस्परोद्दीरितदुःखसंघातभयात् त्रस्त-मुपपन्ने, जी० ३ प्रति० २ उ० । भ० । शुष्के, दे० ना० ५ वर्ग २ गाथा ।

तस्मि[ण्]-तस्मिन्-त्रि० । तस्य संज्ञा तत्संज्ञा-तज्ज्ञानम्, तद्वान् तत्संज्ञी । आचा० १ ध्रु० ५ अ० ४ उ० । विवक्षितज्ञा-नोपयुक्ते, आचा० १ ध्रु० ५ अ० ६ उ० ।

तस्सेवि [ण्]-तस्सेविन्-पुं० । ये दोषा आलोचयितव्यास्तस्सेवा यो गुरुस्तस्य पुरतो यदालोचनम् । तस्सेविलक्षणे आलोचना-दोषे, स्था० १० वा० ।

तह-तथा-अव्य० । तेन प्रकारेण तथा प्रकारे थाच् । वाच० । " वाङ्मयोत्पातादावदातः " ॥ ८ । १ । ६७ ॥ इत्यत्र विकल्पोन । प्रा० १ पाद । उक्तपरामर्शे, कल्प० १ कृष्ण । पादपुरणे, नि० चू० १ उ० ।

तथ्य-न० । तथा तत्र साधु यत् । सत्ये, वाच० । सदर्थभि-धायित्वे, त्रि० । (सूत्र०)

णामतहं उवणतहं, दव्वतहं चेव होइ भावतहं ।

दव्वतहं पुण जो ज-स्स समावो होति दव्वस्स ॥ २४ ॥

(णामतहमित्यादि) अस्माध्ययनस्य याथातथ्यमिति नाम । तच्च यथाशब्दस्य भावप्रत्ययान्तस्य भवति । तत्र यथाशब्दो-ल्लङ्घनेन तथाशब्दस्य निकृष्टं कर्तुं नियुक्तिकारस्यायमभिप्रायः-इह यथाशब्दोऽयमनुवादे वर्तते, तथाशब्दश्च विधेयार्थः । त-थया-यथेदं तथैवेदं भवता विधेयमित्यनुवादविधेययोश्च वि-धेयार्था एव प्रधानभावमनुभवतीति । यदि वा याथातथ्यमिति तथ्यमृतस्तदेव निरूप्यत इति । तत्र यथाभावस्तथ्यं यथावस्थि-

तवस्तुता । तन्नामाऽऽदिभिश्चतुर्धा । तत्र नामस्थापने सुगमे । अव्यतथ्यं गाथापञ्चार्धेन प्रतिपादयति-तत्र अव्यतथ्यं पुनर्यो यस्य सचिन्ताऽऽदेः स्वभावो, अव्यप्राधान्याद्यस्य स्वरूपम् । तद्यथा-उपयोगलक्षणो जीवः, कठिनलक्षणा पृथिवी, खललक्ष-णा आप इत्यादि । मनुष्याऽऽदेर्वा यो यस्य मार्दवाऽऽदिस्वभावः, अचिन्तलक्षणा च गोशीर्षचन्दनकम्बलरत्नाऽऽदीनां द्रव्याणां स्वभावः । तद्यथा-" उण्हे करेइ सीयं, सीए उण्हत्तणं पुण ज-वेइ । कंवलरयणाऽऽदीणं, एस सहावो मुण्येयवो " ॥ १ ॥

भावतथ्यमधिकृत्याऽऽह-

भावतहं पुण नियमा, णायव्वं छव्विहम्मि भावम्मि ।

अहवा वि नाणदंसण-चरित्तविणण्ण अज्जप्पे ॥ २५ ॥

(भावतहमित्यादि) भावतथ्यं पुनर्नियमतोऽवश्यंभावतया पक्षिधे औदयिके भावे ज्ञातव्यम् । तत्र कर्मणामुदयेन निर्वृत्त औदयिकः कर्मोदयाऽऽपादितो गत्याद्यनुभवलक्षणः, तथा कर्मो-पशमेन निर्वृत्त औपशमिकः कर्मानुदयलक्षण इत्यर्थः । तथा क्रियाज्ञातः क्षायिकोऽप्रतिपातिज्ञानदर्शनचारित्र्यलक्षणः । तथा-क्षयादुपशमाच्च जातः क्षायोपशमिको देशोदयोपशमलक्षणः । परिणामेन निर्वृत्तः पारिणामिको जीवाजीवभयत्वाऽऽदिलक्षणः । पञ्चानामपि भावानां द्विकाऽऽदिसंयोगाभिप्लवः सान्निपातिक इति । यदि वा-अध्यात्मन्या-तरं चतुर्धा भावतथ्यं द्रष्टव्यम् । तद्यथा-ज्ञानदर्शनचारित्र्यविनयतथ्यमिति । तत्र ज्ञानतथ्यं म-त्यादिकेन ज्ञानपञ्चकेन यथास्वभावितयो विषयोपलभ्यः । दर्श-नतथ्यं शङ्काऽऽद्यतिचाररहितं जीवाऽऽदितत्त्वअज्ञानम् । चारित्र-तथ्यं तु तपसि द्वादशविधे संयमे सप्तदशविधे सम्यगनुष्ठानम् । विनयतथ्यं, द्विचत्वारिंशद्भेदजिज्ञे विनये ज्ञानदर्शनचारित्र्यतप उपचारिकरूपे यथायोगमनुष्ठानं, ज्ञानाऽऽदीनां तु वितथाऽस्ते-वनेनास्तथ्यमिति । सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।

तहकार-तथाकार-पुं० । तथाशब्देन तथेत्येवंभूतं पदमभिधी-यते, ततश्चेतस्य कारः करणम् । पञ्चा० १२ विव० । गुरोः पाश्वे वाक्यं श्रुत्वा गुरुं प्रति इदं कथनं-यद्भर्त्ताकृतं तत्तथैव-तथाऽस्तु, इति करणं तथाकारः । उक्त० २६ अ० । गुर्वादिवु-श्रवणेषु यथाऽऽदिशत यूयं, तथैवेति जणनरूपे सामाचारिभेदे, वृ० १ उ० । तथाकरणं तथाकारः, स च सूत्रप्रहणोचरः । यथा भवद्भिरुक्तं तथेदमित्येवंस्वरूपे सामाचारिभेदे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । जीत० । उक्त० । स्था० ।

साम्प्रतं तथाकारो यस्य दीयते, तत्प्रतिपादनार्थमाह-

कप्पाकप्पे परिणि-ट्टियस्स ठाण्णसु पंचसु त्रियस्स ।

संजमपवहुगस्स उ, अविगप्पेणं तहकारो ॥ १४ ॥

कल्पो विधिः, आचार इत्यर्थः । अकल्पश्च अविधिः । अथवा-कल्पो जिनकल्पस्यविरकल्पाऽऽदिः, अकल्पस्तु चरकाऽऽदिदीक्षा । अथवा-कल्प्यं ग्राह्यम्, अकल्प्यमितरत् । ततः समाहारद्वन्द्वा-त्कल्पाकल्पं, कल्प्याकल्प्यं वा । तत्र परिनिष्ठितस्य ज्ञाननिष्ठां प्राप्तस्य, अनेन च ज्ञानसंपदुक्ता । तथा तिष्ठन्ति मुमुक्षवो येषु तानि स्थानानि महाव्रतानि तेषु, पञ्चस्वित स्वरूपविशेषणम् । यतो न तान्येकादीनि भवन्ति, यत्रापि चत्वारि तान्युच्यन्ते तत्रापि चस्तुतः पञ्चैवेति । स्थितस्याऽभित्तस्य, अनेन च मूलगुण-संपत्तिरुक्ता । तथा-संयमः प्रत्युपेक्षोपेक्षाऽऽदिः, तथा-तपश्चा-

तद्भाकार

नशनाऽऽदि,ताभ्यामाद्यः परिपूर्णः,स एव संयमतपञ्चाक्षरः,
नस्य,अनेन चोत्तरगुणसंपत्तिरुक्ता । तुशब्द एवकारार्थः । तस्य
किमित्याह--अधिकल्पेन निर्विकल्पं तदीयवचनेऽवितयत्वाच्च-
ह्यामकुर्वाणेनेत्यर्थः । तथाकारो-यथा दूयं वदथ, तथैवेतदि-
त्यर्थसंयुक्तस्तथेतिशब्दप्रयोगः, कार्य इति गम्यमिति गा-
थाऽर्थः ॥ १४ ॥

अथ तथाकारस्यैव विषयाभिधानायाऽऽह-

वायणपद्मिणुण्णाण, उपमे सुत्तअट्टकहण्णाण ।

अवितहमेयं ति तद्भा, अविगप्पेणं तद्भाकारो ॥ १५ ॥

वाचनायाः सूत्रदानस्य प्रतिश्रवणा श्रवणं वाचनाप्रतिश्रवणा,
तस्यां, तथाकारः प्रयोक्तव्य इति योगः । इदमुक्तं भवति-
वाचनां प्रयच्छति सांत गुरो सूत्रप्रादिना तथाकारः कार्यः ।
तथोपदेशो सामान्येन सामान्यारिप्रतिपक्षे । तथा सूत्रार्थकथना-
यां, व्याख्यान इत्यर्थः । अवितथं सत्यम्, एतद् यद्यर्थं ब्रूयति
व्यापनपरः,तथेति समुद्ययार्थः; सूत्रार्थकथनापदस्याऽऽदौ द्रष्ट-
व्यः । अधिकल्पेन निःसंदेहेन सत्ता तथाकारस्तथेतिशब्द-
प्रयोगः कार्यो भवतीति शेष इति गाथाऽर्थः ॥ १५ ॥

यः पुनरेयंविधो गुरुं भवति,तत्र को विधिरित्याह-

इयस्मि विगप्पेणं, जं जुत्तरवमं तद्दि ण ससम्मि ।

संविगपक्खिण् वा, गीण सव्वत्थ इयरे-णं ॥ १६ ॥

इतरस्मिन् कल्पाकल्पपरिनिष्ठिनाऽऽदिधिशेषणविशिष्टादन्य-
स्मिन् गुरौ प्रज्ञापयति सति विकल्पेन भजनया, तथाकारः
कार्य इति प्रक्रमः । तमेव भजनां दशयति-यद्वस्तु यु-
क्तिज्ञमम् उपपत्तिरसदं तेन प्रज्ञापितं, तस्मिन् वस्तुनि त-
थाकारो विधेयः, न शेषे अयुक्तिक्रमे । इदं प्रकारान्तर-
माह-संविग्नाः संवेगचतः सुसाधवः,तेषां पाक्षिकः पञ्चादौ
संविग्नपाक्षिकः । " सुचं सुसाधुधम्मं, कहेइ निदं य नि-
ययमायारं । सुनयस्सियाण पुराओ, एवड य सद्योमराय-
णिओ ॥ १ ॥ " इत्यादिज्ञानक्षेत्रः पार्श्वस्थाऽऽदिस्तास्मिन् ।
वाशब्दः प्रकारान्तरद्योतनार्थः । गीते-पदेऽपि पदसमुदायो-
पचाराद् गीतार्थे विषयभूते, तदन्यस्य त्यक्तानत्येन
वचनवैतथ्यसंभवात् । सर्वत्र वस्तुनि युक्तिक्रमे तदक्रमे वा ते-
नोच्यमाने इतरेणोत्सर्गापेक्षयाभ्येनापयादेनेत्यर्थः । अथवा-
(इयरे) इतरस्मिन्नगीतार्थे, न नैव,तथाकारः कार्य इति प्रक्रम
इति गाथाऽर्थः ॥ १६ ॥

अथ कल्पाकल्पपरिनिष्ठिनाऽऽदिगुणे गुरावहीणरागाऽऽदित्वेन
संविग्नपाक्षिके चासत्क्रियत्वेन वितथोपदेशसंज्ञवात्र तथाकारः
कार्य इत्येतद् दूषयन्माह-

संविग्गोऽणुवणं, ए देइ ह्मभासियं कहुविवागं ।

जाणंतो तम्मि तद्भा, अतद्भाकारो ठ मिच्छुत्तं ॥ १७ ॥

संविग्ना प्रवर्गीकृतः, अनुपदेशम्, नमः कुत्सार्थत्वेन कुत्सि-
तोपदेशमागमवाधितार्थानुशासनम्, न ददाति परस्मै न करोति,
तद्भा संविग्नत्वहानिप्रसङ्गात् । किंचुतः सन्नित्याह-दुर्भाषित-
मनागमिकार्योपदेशं,कदुविपाकं दारुणफलं दुरन्तसंसाराऽऽवृत्तं,
मरीचिमिव महावीरस्येव जानन्नवबुद्धमानः, को हि पश्यन्ने-
वात्मानं कूपे प्रक्षिपतीति, यस्मादेवं ततस्तस्मिन् संविग्ने क-
ल्पाकल्पपरिनिष्ठिताऽऽदिगुणे सदगुरौ गीतार्थे,संविग्नपाक्षिके च

प्रज्ञापयति सति,तथेति निर्विकल्पम्, अतथाकारस्तथाकारस्या-
प्रयोगः । तुशब्द एवकारार्थः । तस्य चैवं प्रयोगः-मिथ्यात्वमेवा-
सम्यग्दर्शनमेव, मिथ्यात्वहेतुकात्तस्य, न हि मिथ्यात्वं विना
निश्चितबुद्धप्ररूपकत्वेऽपि प्रज्ञापके तथाकारं न प्रयुज्ज्य इति गा-
थाऽर्थः ॥ १७ ॥ पञ्चा० १२ वि० ।

तद्भा-तथा-वि-प्रि० । अवस्थितचित्तवृत्तिके, "उल्लङ्घानो तद्भा-
ओ,जे धम्मदं विद्यागरे ।" तथाचूता सम्यक्दर्शनप्राप्तियोग्यार्था
हेत्यन्तःपरिणतिरुक्तधर्माणामिति । यदि वा-अर्चा मनुष्यश-
रीरं,तदप्यकृतधर्मयोगीजामामार्गक्रेत्रसुकुलोत्पात्तिसकलेंद्रियसा-
मन्यादिरूपं दुर्लभं भवति; जन्तूनां धर्मरूपमर्थं व्याकुर्वन्ति ये,
धर्मप्रतिपत्तियोग्या इत्यर्थः । तेषां तथाभूताऽर्चा सुदुर्लभा नव-
ति । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

तद्भाण-तथाज्ञान-म० । यथा वस्तु तथा ज्ञानं यस्य तत्तथा-
ज्ञानम् । सम्यग्दृष्टिर्जीवकल्पे, तस्यैवावितयज्ञानत्वात् । यथैव
यद् वस्तु तथैव ज्ञानमवयोधः प्रतीतिर्पस्मिंस्तत्तथाज्ञानम् । घ-
टाऽऽदिद्रव्ये, स्था० १० डा० । यथा प्रच्छन्नायार्थे प्रदृश्यस्य ज्ञानं
तथैव पृच्छकस्यापि ज्ञानं यत्र प्रश्ने स तथाज्ञानः । जानप्रश्ने, स
च गौतमाऽऽदेयथा "केचइयकास्ते यं ज्ञेते । चमरचंचारायाहाणी-
विरदिया उववाण्णमित्यादिरिति ।" स्था० ९ डा० ।

तद्भाप्रयोग-तथाप्रयोग-पुं० । तथाशब्दस्य प्रयोगे, " तद् सति
पमोगो नाम जं-एवमेतं अवितहमेतं जाहे तं तुग्मे वदह, इधे-
तस्स अत्थस्स संपद्ययार्थं सविसए तद् सति सदं पवजंति ।"
आ० चू० १ अ० ।

तद्भाप्रकार-तथाप्रकार-पुं० । पूर्वोक्तप्रकारे, आचा० १ श्रु० १
चू० १ अ० १ उ० । नि० चू० । एवंप्रकारे, ती० १ प्रति० ।
न० । पूर्वोक्तस्वरूपे, कल्प० १ कृण ।

तद्भा-तथाच-अव्य० । तथेति चिन्तेति च चिन्तयने । पूर्वो-
क्तार्थेदोकरणे, वाच० । समुद्यये, पञ्चा० २ वि० ।

तद्भा-देशी-पद्विजायां सुरायाम्, दे० ना० ५ वर्गं २ गाथा ।

तद्भाश्रिया-देशी-गोवाटे, दे० ना० ५ वर्गं ८ गाथा ।

तद्भा-तथा-अव्य० । तेन प्रकारेण,पं० व० ४ द्वारा कल्प० विशेष० ।

तथाप्रकारे, वाच० । साध्ये, अम्युपगमे, पृष्टप्रतिवाक्ये, समुद्य-
ये, निश्चये च । वाच० । न० । आनन्तये, न० । आ० म० । अव-
धिमानेन सहास्य क्लृप्तस्यात्वाऽऽदिनिःसारूप्यप्रदर्शने, आ० म०
१ अ० १ अ० । समुद्ययनिर्देशावधारणसादृश्यप्रेष्येषु, दश०
१ अ० । वाक्योपपत्तेरे, स च वाक्यस्याऽऽदौ दृश्यः । पञ्चा० ६
वि० । प्रदृष्टान्तरे, विशेष० । यथाशब्देनानुपमानस्य विधे-
यस्यार्थे, तद्यथा-यथेदं तथैपेदम् । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
पूर्वोक्तार्थे, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । द्वाध्यवसानप्रकारसाद-
ृश्योपदर्शनार्थे, आव० ४ अ० । दर्श० ।

तद्भा-तस्मात्-" सर्वाऽऽदेर्दसेही " ॥ ८ ॥ ४ । ३५ ॥ इति
अपञ्चो सर्वोऽऽदेरकारान्तात्परस्य डसेही इत्यादेशः । प्रा० ४
पाद ।

तद्भाकल्प-तथाकल्प-वि० । तथाऽऽचारे, द्वा० ३ द्वा० ।

तद्भाकार-तथाकार-पुं० । तीर्थकरत्वं केवलज्ञानं च गते, सूत्र०
१ श्रु० १२ अ० ।

तद्भाग्य-तथागत-पुं० । तथा तेन यथावस्थितपदार्थोपलम्भा-
ऽऽत्मकेन प्रकारेण गतं ज्ञानमेवामिति तथागताः । सूत्र० ३ उ० ।
तथाऽपुनरावृत्त्या गतास्तथागताः । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । अथवा-
तथैवापुनरावृत्त्या गतं गमनं येषां ते तथागताः । यदि वा-य-
थैव श्रेयं तथैव गतं ज्ञानं येषां ते तथागताः । आचा० १ श्रु० ३
अ० ३ उ० । अथवा-तथागतानि यथावस्थितानि तथैवावितथं
जानन्ति, न विभङ्गज्ञानिन इव विपरीतं पश्यन्ति । तेषु, सूत्र० १
श्रु० १२ अ० । देवत्वाऽऽदिप्रकारमापन्नेषु, भ० १७ अ० २ उ० ।
यथोक्तानुष्ठायिषु (सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ०) सिद्धेषु, स-
र्वज्ञेषु च । आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

तद्भाग्य-तथायुक्त-त्रि० । सेवकगुणोपेततया उचिते, जी० ३
प्रति० ४ उ० ।

तद्भाग्य-तथाज्ञ-त्रि० । एवंप्रकारं प्राप्ते, "अहं णं स होई
उवलब्धो तो संति तद्भाग्यपटि ।" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

तद्भाग्य-तथारूप-त्रि० । तथा तत्प्रकारं रूपं स्वभावो नेपथ्या-
ऽऽदिर्वा यस्य स तथारूपः । दानोचिते, स्था० ३ अ० १ उ० ।
उचितस्वभावे, भ० २ श० ५ उ० । भक्तिदानोचितपात्रे, भ० ५
श० ५ उ० । अविज्ञातव्रतविशेषे, न० । भ० १५ श० ।

तद्भाग्य-तथाविद्-पुं० । तथारूपमनुष्ठानं विदन्तीति तथा-
विद्ः । शङ्किताऽऽचारकुशले, निपुणे, तद्विदि सर्वज्ञे, पुं० । सूत्र०
१ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

तद्भाग्य-तथाविध-त्रि० । तत्प्रकारे, "तं तद्भाग्यं वेच्छद् ।"
आ० म० १ अ० २ खण्ड । नि० चू० ।

तद्भाग्य-तथाहि-अव्य० । निपातसमुदायः । ध० ३ अधि० । त-
था च हि च द्वन्द्वः । निदर्शने, प्रसिद्धमेवेत्यर्थे, वाच० । उक्त-
स्योपदर्शने, ध० ३ अधि० । अने० ।

तद्भाग्य-तत्र-अव्य० । "त्रयो हि द्वादशाः" ॥ ८ । २ । १६१ ॥ इति
अध्यात्मस्यैते त्रय आदेशाः । प्रा० २ पाद । तस्मिन्नित्यर्थे,
वाच० । जं० । प्रश्न० ।

तद्भाग्य-तथाच-अव्य० । तथेति चिनोति-चिङ्चयने पूर्वोक्ता-
र्थदृढीकरणे, वाच० । उक्तप्रकारमापन्ने, मात्रयाऽप्यन्यूनाधिके,
उत्त० ६ अ० । प्रश्न० ।

तद्भाग्य-त्रि० । परमार्थभूते सत्ये, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

तद्भाग्य-तथोपपत्ति-स्त्री० । तथैव साध्यसंभवप्रकारेण इ-
धोपपत्तिस्तथोपपत्तिः । अर्थात् साधये साध्ये हेतोरुपपत्तिस्त-
थोपपत्तिः । यथा कृशानुमानयं पाकप्रदेशः, सत्येव कृशानुम-
न्वे धूमवस्वस्योपपत्तेः । हेतुप्रयोगजदे, रत्ना० ६ परि० ।

तद्भाग्य-तस्मात्-अव्य० । "तस्मात्ताः" ॥ ८ । ४ । २७८ ॥ इति
शौरसेन्यां तस्माच्छब्दस्य ता इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । पञ्चा० ।

तद्भाग्य-तत्त्व-अव्य० । तत्परिमाणमस्य । नि० । "यावत्तत्तत्त्वज्ञा-
वितावर्तमानावटप्रायारकदेवकुलैवमेवे चः" ॥ ८ । १ । २७१ ॥
इति सखरस्य वकारस्य लोपः । प्रा० १ पाद । प्रस्तुतार्थप्रद-
र्शके, आ० म० १ अ० २ खण्ड । सूत्र० । तच्छब्दस्य प्रथमैकवच-
नेऽपि स्त्रियां 'ता' इति । अस्यमामात्युक्तेः "किं यत्तदोस्यमामि"
॥ ८ । ३ । ३३ ॥ इति ङीर्नं नञति । प्रा० ३ पाद ।

ताय-तात-पुं० । तन-क-दीर्घत्वं च । वाच० । मागध्यां दत्त्वं,
प्राकृते नकारलोपः । प्रा० १ पाद । जनके, उत्त० १४ अ० ।
पुत्रे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । प्रश्न० । अनुक्रम्ये, पूज्ये च ।
त्रि० । वाच० ।

ताड (ण्) तापि (यि) नू-त्रि० । 'तप' गतौ णनिप्रत्ययः । मोक्षं
प्रति गमनशीले, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । तायते रत्ननि दुर्गतेरात्मान-
मेकेन्द्रियाऽऽदिप्राणिनो वाऽवश्यमिति तायी (?) । उत्त० ८ अ० ।
तापः खट्वप्रमाणोक्तिः, तद्भाग्यं नापी । सुपरिज्ञातदेशतया चिन्ते-
यपात्रपितरि, द्वा० २३ द्वा० । दश० । तपनं तापः, स विद्यते य-
स्यासौ तापी । तस्मिन्, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । आव० ।

त्रायिन्-त्रि० । मनोवाक्कायगुप्तिभिः कृतकारितानुमतिजि-
र्वाऽऽत्मानं त्रातुं शीलमस्येति त्रायी, जन्तूनां सङ्गपदेशदान-
तस्त्राणकरणशीले, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । आसन्नभयानां
त्राणकारणे, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । आत्मनः परेषां च त्राण-
शीले, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । विशिष्टोपदेशदानादपरेषां त्रा-
णभूते, (सूत्र० १ श्रु० १ अ०) संसारसागरात्प्राणिपृथगपाल-
के, (पञ्चा० १६ विव० ।) धर्मकार्याऽऽदिना संसारदुःखेभ्य-
स्त्राणकर्त्तरि, दश० २ अ० ।

ताठा-दंष्ट्रा-स्त्री० । "चूलिकापैशाचिके वृत्त यतुर्गयोराद्यद्विती-
यो" ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इह कचिल्लाक्षणिकस्यापीत्युक्तेर्दाढा
इत्यस्य स्थाने ताढा इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । दन्तभेदे, द-
न्तपङ्क्तिद्वयप्रान्तस्थायां द्विगुणाकृतायां दन्तावली च । वाच० ।

तारुण-ताडन-न० । उरःशिरःकुट्टनकेऽलुञ्चनाऽऽदिषु, आव०
४ अ० । गुणने, स्था० १ अ० ।

ताडय-ताडय-न० । तटस्थत्वे, पार्श्वत्रासित्वे, अष्ट० ३२
अष्ट० ।

ताडिअ-तारुयित्वा-अव्य० । तारुनं कृत्वेत्यर्थे, उत्त० १९ अ० ।
ताडिअय-देशी-रोदने, दे० ना० ४ वर्ग १० गाथा ।

तारुजमाण-ताड्यमान-त्रि० । कुड्याऽऽद्यभिघाताऽऽदिना
तारुनां प्राप्यमाणे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

ताण-त्राण-त्रि० । शरणे, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । सूत्र० ।
अष्ट० । विशेष० । स्था० । अनर्थप्रतिघातहेतौ, कल्प० २ कृण ।
अनर्थप्रतिघातने, अर्थसंपादने च । न० । तं० ।

वित्तं पसवो य नाऽत्रो, तं वात्रे सरणं ति मज्झ ।

एते मम तेसु वी अहं, नो ताणं सरणं न विज्झ ॥ १६ ॥

(वित्तमित्यादि) वित्तं-धनधान्यहिरण्याऽऽदि, पशवः-करितु-
रगोमहिष्यादयः, क्षातयः-स्वजना मातापितृपुत्रकुलज्ञाऽऽदयः,
तदेव वित्ताऽऽदिकं वात्रोऽङ्गः शरणं मन्यते । तदेव दर्शयति-ममै-
ते वित्तपशुक्षातयः परिजोमे उपयोक्ष्यन्ते । तेषु चार्जनपात्रन-
संरक्षणऽऽदिना शेषोपपन्ननिराकरणेन परिहारेणाहं भवामी-
त्येवं वात्रो मन्यते । न पुनर्जानीते-यदर्थं धनमिच्छन्ति तच्छ-
रीरमशाश्वतामिति । अपि च-"रिद्धी सदाधतरता, रोगज-
राप्रंशुरं ह्यसरीरं ।" तथा-"मातापितृसहस्राणि पुत्रदार-
शतानि च । प्रतिजन्मनि वर्तन्ते, कस्य माता पिताऽपि
वा ? ॥ १ ॥ एतदेवाऽऽह-नो नैव, वित्ताऽऽदिकं संसारे क-

यमपि त्राणं जयति, नरकाऽऽदी पतनो नाऽपि रागाऽऽदिनो-
पद्रुतस्य पञ्चविचरणं विद्यते इति ॥ १६ ॥ सूत्र० १ शु० २
अ० ३ उ० ।

तान-पुं० । तनायां तन्व्याम्, "ताणा एगुणपणासं ।" तत्र पङ्-
जाऽऽद्यः स्वराः प्रत्येकं समभिन्नानिर्गोचरं द्रव्यमेकोपपञ्चा-
नात्तानाः सततन्यिकायां वीणायां भवन्ति । अनु० ।

ताद-तात-पुं० । 'ताद्य' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

तादत्तिय-तादात्विक-त्रि० । यः किमप्यसंचिन्त्य उत्पन्नमर्थं
व्येति स तादात्विकः । अविचारणार्थनाशके, ध० १ अधि० ।

तादृत्य-तादृत्य-न० । तदर्थनाशे, आ० ।

ताम-तावत्-अव्य० । "यावत्तावतोर्वाऽऽदेः म उं माहिं" ॥ ८१४५०६ ॥
इत्येते त्रय आदेशाः । ताम-ताड-नामाहिं । प्रा० ४ पाद । साकल्ये,
भवधौ, मानं, अवधारणे, प्रशंसायाम्, पक्षान्तरे, वाक्यभूषणे,
तदेत्यर्थे च । तत्परिमाणवति, त्रि० । स्त्रियां ङीप् । तावती ।
वाच० ।

तामर-देशी-रम्ये, दे० ना० ५ वर्ग १० गाथा ।

तामरस-तामरस-न० । पत्रे, प्रा० १ पद । स्था० । कल्प० ।
ताम्रे, स्वर्णे, धुस्त्रे, द्वादशाक्षरपादके छन्दोभेदे च । वाच० ।
मुहूर्ते, दे० ना० ५ वर्ग १० गाथा ।

तामलित्ति-ताम्रलिप्ति-स्त्री० । जम्बूद्वीपे जारतवर्षे स्वनामण्या-
तायां नगरीम्, यत्र सौर्यपुत्र ईशानदेवेन्द्रजीयो गृहपतिरासी-
त् । भ० ३ श० १ उ० । वृक्षानां आर्यजनपदानां राजधान्याम्,
पञ्जा० १ पद । प्रथ० । सूत्र० । आचा० ।

तामलित्ति-ताम्रलिप्तिका-स्त्री० । स्थविराक्रोदासाधिपत-
स्य गोदासगणस्य प्रथमशास्त्रायाम्, कल्प० ८ तन्त्र ।

तामद्वी-नामद्वी-पुं० । ताम्रलिप्तिनगरीयास्तथैव ईशानदेवेन्द्र-
जीवे सौर्यपुत्रे गृहपतौ, भ० ।

तेणं काष्ठेणं तेषं समणं इहेव जंबुद्वीवे दीवे जारहे
वामे तामलित्ति नामं नयरी होत्या । वृष्यओ । तस्य णं
तामलित्तीए नयरीए तामली नामं मोरियपुत्ते गाहार्वा
होत्या । अहे दित्ते० जाव बहुजणस्स अपरिचूए यावि
होत्या । तए णं तस्स मोरियपुत्तस्स तामलित्तिस्स गाहावडस्स
अस्यया कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकावसमयंसि कुट्टुवजागरियं
जागरमाणस्स इमे एयारूवे अञ्जत्थिए० जाव समुप्पण्णे-
अत्थि ता मे पुरा पोराणाणं सुचिष्णणं सुपरिकंताणं सुभाणं
कट्ठाणाणं कणाणं कम्माणं कट्ठाणफलवित्तिविसेसो, जेणाहं
हिरखेणं वट्ठामि, सुवखेणं वट्ठामि, धणेणं वट्ठामि, धल्लेणं
पुत्तेहिं च पम्मीहिं वट्ठामि, विडलधणकणगरयणमाणि-
मोत्तियसंखसिद्धप्पवालरत्तरयणसंतसारसावण्णेज्जेणं अईव
अईव अभिवट्ठामि, तं किं णं अहं पुरा पोराणाणं सुचि-
एणाणं जाव कडाणं कम्माणं एगंतसो वखयं उवेहमाणे
विहरामि, तं० जाव अहं हिरएणेणं वट्ठामि० जाव अईव
५५६

अईव अजिवट्ठामि० जाव च मे मित्तनाइनियगसंवंधि-
परियणो आदाइ, परियाणाइ, सक्कारेइ, सम्माणेइ, कट्ठाणं
मंगलं देवयं त्रिएणं चेइयं पञ्जुवामेइ, ताव ता मे सेयं कल्लं
पाउप्पभायाए रयणीए० जाव जलंते सयमेव दारुमयं पणि-
गहं करेत्ता विडलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडा-
वेत्ता मित्तनाइनियगसयणसंवंधिपरियणं आमंतेत्ता तं मि-
त्तनाइनियगमयणसंवंधिपरियणं विडल्लेणं असणपाण-
खाइमसाइमेणं वत्थगंधमट्ठालंकारेण य सक्कारेत्ता सम्मा-
णेत्ता तस्सेव मित्तनाइनियगसंवंधिपरियणस्स पुरओ
जेट्ठपुत्तं कुमुवे ठावित्ता तं मित्तनाइनियगसंवंधिपरियणं
जेट्ठपुत्तं च आपुच्छित्ता सयमेव दारुमयं पडिगहं गहाय
मुंहे जवित्ता पाणामाए पव्वज्जाए पव्वइत्तए । पव्वइए
वि य णं समाणे इमं एयारूवं अजिगहं अजिगिहइस्सा-
मि-कप्पइ मे जावज्जीवाए उट्ठं उट्ठेणं अणिकित्तणं
तवोक्कम्मेणं उट्ठं वाहाओ पणिज्जिय पणिज्जिय मुराभि-
मुडस्स आयावणज्जमीए आयावेमाणस्म विहरित्तए, छट्ठस्म
वि य णं पारणयंसि आयावणज्जमीओ पवोरुत्तिता सय-
मेव दारुमयं पडिगहं गहाय तामलित्तीए नयरीए उच्च-
नीयमडिक्काइ कुलाइं घरसमुदाणस्स जिवखायरियाए
अदेत्ता सुप्पोदणं पणिगहेत्ता तं विमत्तखुत्तो उदएणं
पक्खालेत्ता तओ पच्चा आहारं आहारित्तए त्ति कट्ठु एवं
संपेहेइ, संपेहेइत्ता कल्लं पाउप्पनायाए० जाव जलंते सयमेव
दारुमयं पडिगहं कारेइ, कारेइत्ता विडलं असणं पाणं
खाइमं साइमं उवक्खडावेइ, उवक्खडावेइत्ता तओ
पच्चा एसाए कयवलिकम्मे कयकोउयमंगलपायच्चित्ते सु-
प्पपावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिए अप्पमहग्ग्याचर-
णालंकियमरंरि ज्ञायणवेलाए भोयणमंडयंसि मुडासण-
वरगए, तए णं मित्तनाइनियगसयणसंवंधिपरियणेणं सत्थिं
तं विडलं अमणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणे वीसा-
एमाणे परिसाएमाणे परिञ्जेमाणे विहरइ । जेमिय
जुत्तुत्तरागए वि य णं समाणे आयेते चोक्खे परममुडज्जए
तं मित्त० जाव परियणं विडल्लेणं वत्थगंधमट्ठालंकारेण य
सक्कारेइ, सक्कारेइत्ता तस्सेव मित्तनाइनियगपरियणस्स पु-
रओ जेट्ठपुत्तं कुमुवे ठावेइ, ठावेइत्ता तं मित्तनाइनियगप-
रियणं जेट्ठपुत्तं च आपुच्छइ, आपुच्छइत्ता मुंहे भवित्ता पा-
णामाए पव्वज्जाए पव्वइत्तए । पव्वइए वि य णं समाणे
इमं एयारूवं अजिगहं अभिगिहइ-कप्पइ मे जावज्जी-
वाए उट्ठं उट्ठेणं जाव आहारित्तए त्ति कट्ठु इमं एयारूवं
अभिगहं अजिगिहइ, अभिगिहइत्ता जावज्जीवाए उट्ठं
उट्ठेणं अणिकित्तणं तवोक्कम्मेणं उट्ठं वाहाओ पणिज्जिय

पणिज्जिय सूर्याभिमुखे आयावणभूमि ए आयावेमाणे विह-
रइ, उड्डस्स वि य णं पारणयंसि आयावणभूमि ए पञ्चोरु-
इइ, पञ्चोरुइत्ता सयमेव दारुमयं पणिग्गहं गहाय तामलि-
त्तीए नयरीए उच्चनीयमज्जिमाइं कुलाइं घरसमुयाणस्स भि-
क्खायारियाए अरइ, अरइत्ता सुद्धोयणं पणिग्गहइ, पणिग्ग-
हइत्ता तिसत्तखुत्तो उदएणं पक्खालेइ, पक्खालेइत्ता तओप-
च्छा आहारं आहारेइ । से केणट्ठेणं जेते ! एवं बुच्चइ-पाणा-
माए पक्वज्जा । गोयमा ! पाणामाए णं पक्वज्जाए पक्व-
इए समाणे जं जत्य पामइ, तं ईदं वा खंदं वा रुदं वा
सिवं वा वेसमणं वा अज्जं वा कोट्टिकिरियं वा रायं वा
० जाव सत्थवाहं वा काकं वा साणं वा पाणं वा उच्चं
पामइ, उच्चं पणामं करेइ, नायं पासइ, नीयं पणामं करेइ,
जं जहा पामइ, तस्स तहा पणामं करेइ, से तेणट्ठेणं ० जाव
पक्वज्जा । तए णं से तामली मोरियपुत्ते तेणं उरालेणं वि-
पुलेणं पयत्तेणं पग्गहिणं वालतवोक्कमेणं सुक्के चुक्खे
० जाव धमणिसंतए जाए यावि होत्था । तए णं तस्स ता-
मलिस्स वालतवस्सिस्स अस्सया कयाइं पुव्वरत्तावरत्त-
कालसमयंसि अणिच्चजागरियं जागरमाणस्स इमेयारूवे
अव्वज्जित्यए चित्तिए ० जाव समुपज्जित्या-एवं खलु अहं
इमेणं उरालेणं विपुलेणं ० जाव उदत्तेणं उच्चमेणं महा-
णुभागेणं तवोक्कमेणं सुक्के चुक्खे ० जाव धमणिसंतए
जाए, तं अत्थि जा मे उद्दहाणे कम्मे वत्ते वारिए पुरिस-
कारपरकमे ताव ता मे सेयं कट्ठं ० जाव जलंते तामलि-
त्तीए नगराए दिट्ठाज्जइ य पासंदत्थे य गिहत्थे य पुव्व-
मंगतिए य पच्छिमंगतिए य परियायसंगतिए य आपु-
च्छित्ता तामलितीए नयरीए मज्जं मज्जेणं निग्गच्छि-
त्ता पाओगकुंनियमादीयं उवगरणं दारुमयं च पणिग्ग-
हयं एगंते एकेचा तामलितीए नगरीए उत्तरपुरच्छिमे
दिसीभाए नियत्तणियमंरुत्तं आलिहिता संलेहणाज्ज-
माज्जसियस्स भत्तपाणपनियाइक्खियस्स पाओवगयस्स
कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए त्ति कट्ठ एवं संपहेइ,
संपहेइत्ता कट्ठं ० जाव जंते ० जाव आपुच्छइ, आ-
पुच्छइत्ता तामली एगंते एकेइ ० जाव भत्तपाणप-
नियाइक्खिए पाओवगमणं निवसे । तेणं कालेणं तेणं
समएणं वल्लिचंचा रायहाणी अणिदा अपुरोहिया
यावि होत्था । तए णं ते वलिचंचारायहाणिवत्यव्वया
वहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य तामलि वालतव-
स्सि ओहिणा आहोवति, आहोयंतिता अणमणं सहा-
वेंति, महावेंतिता एवं वयापी-एवं खलु देवाणुप्पिया !
वल्लिचंचारायहाणी अणिदा अपुरोहिया, अम्हे णं देवा-

णुप्पिया ! इंदाहीणा इंदाहिडिया इंदाहीणकज्जा, अयं
च णं देवाणुप्पिया ! तामली वालतवस्सी तामलितीए
नयरीए वहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीजाए नियत्तनियमं-
रुत्तं आलिहिता संलेहणाज्जमाज्जसियाज्जसि ए जत्तपाणपनि-
याइक्खिए पाओवगमणं निवसे, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया !
अम्हं तामलि वालतवस्सि वलिचंचाए रायहाणीए त्रिड-
प्पकणं पकरावेत्तए त्ति कट्ठ अणमणमणस्स अंतिए एय-
मट्ठं पडिसुणेंति, पडिसुणेंतिता वलिचंचाए रायहाणीए
मज्जं मज्जेणं निग्गच्छंति, जेणव रुयंदे उप्पायपक्वए,
तेगेव उवागच्छंति, वेउव्वियसमुग्गाएणं समोहणंति
० जाव उत्तरवेउव्वियइं रुवाइं विकुव्वंति त्ति विकु-
व्वंतिता ताए उक्किट्ठाए तुरियाए चवत्ताए चंराए
जयणाए ठेयाए सीहाए सिग्गाए दिव्वाए उड्डयाए
देवगईए तिरियं असंखेज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्जं
मज्जेणं जेणव जंयुदीवे दीवे जेणव भारहे वासे
जेणव तामलितीए एगरीए जेणव तामली मोरियपुत्ते, तेणव
उवागच्छंति, उवागच्छंतिता तामलिस्स वात्ततवास्सिस्स
उप्पि सपक्खि सपडिदिनि ठिवा दिव्वं देविहिं दिव्वं दे-
वजुतिं दिव्वं देवाणुजावं दिव्वं वत्तीसइविहं नट्टविहिं उ-
वदंमंति, उवदंमंतिता तामलि वात्ततवस्सि तिकखुत्तो आ-
याहिणपयाहिणं करंति, वंदंति, नमंसंति, नमंसंतिता एवं
वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हे वल्लिचंचारायहा-
णीवत्यव्वया वहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य देवा-
णुप्पिया ! वंदामो, नमंमामो ० जाव पज्जुवामामो, अम्हा-
णं देवाणुप्पिया ! वल्लिचंचा रायहाणी अणिदा अपुरो-
हिया, अम्हे य णं देवाणुप्पिया ! इंदाहीणा इंदाहिडिया
इंदाहीणकज्जा, तं तुव्वे णं देवाणुप्पिया ! वल्लिचंचाराय-
हाणि आदह, परियाणह, सुमरह, अछं वंथेह, निहाणं
पकरेइ, त्रिडप्पकणं पकरेइ । तए णं तुज्जे कालमासे
कालं किच्चा वल्लिचंचारायहाणीए उववज्जिस्सह, तए णं
तुव्वे अम्हं इंदा जविस्सह, तए णं तुव्वे अम्हेहिं स-
च्छि दिव्वाइं भोगभोगां जुंजमाणा विहरिस्सह । तए
णं से तामली वालतवस्सी तेहिं वल्लिचंचारायहाणिवत्य-
व्वेहिं वट्टहिं असुरकुमारोहिं देवोहिं य देवीहिं य एवं बुचे
समाणे एयमट्ठं नो आदह, नो परियाणइ, तुसिणीए सं-
चिच्छ । तए णं ते वलिचंचारायहाणिवत्यव्वया वहवे असु-
रकुमारा देवा य देवीओ य तामलि मोरियपुत्तं दोच्चं पि
तच्चं पि तिकखुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करेइत्ता ०
जाव अम्हं च णं देवाणुप्पिया ! वलिचंचा रायहाणी
अणिदा ० जाव त्रिडप्पकणं पकरेह ० जाव दोच्चं पि त-

यं पि एवं वृत्ते ममाने ० जाव तुसिणीए संविद्धः । तए
 एं ते वल्लिचंचारायहाणिवत्यव्वया वहवे असुरकुमारा दे-
 वा य देवीओ य तामलिना वाद्यनवस्मिणा अणादाइ-
 ङ्गमाणा अपरियाङ्गमाणा जामेव दिमि पाउञ्ज्या तामेव दि-
 सि पडिगया । तेणं कात्तेणं नेणं समएणं ईसाणे कप्पे
 अण्णिदे अपुरोहिण यावि होत्या । तए एं से तामली
 बालतवस्सी बहुपानिपुणाईं सट्ठि वामसदस्साईं परियाणं
 पाउणिता दो पासियाए मंलेहणाए अचाणं कूसिचा
 सवीमं जत्तमयं अणमणाए वेदिचा कात्तमामे कालं
 किच्चा ईसाणे कप्पे ईसाणवदिसए विपाणे उववायन-
 माए देवसयणिज्जंमि देवदूसंतरीयं अंगुलस्स असंखे-
 ज्जज्जागमेचीए ओगाहणाए ईसाणे देविदे विरहि-
 कालमयंसि ईसाणदेविदत्ताए उववणे । तए एं से ई-
 साणे देविदे देवराया अहुणोववणे पंचविहाए पज्ज-
 चीए पज्जत्तिभावं गच्छः । तं जट्टा-आहारपज्जत्तीए
 जाव जासामणपज्जत्तीए । तए णं वल्लिचंचारायहाणिव-
 त्यव्वया वहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य तामलिना
 तवस्सि कात्तगयं जाणिता ईसाणे य कप्पे देविदत्ताए उ-
 ववणं पामिचा आसुरुत्ता कुविआ चंडिकिया मिसिमिमे-
 माणा वल्लिचंचाए रायहाणीए मज्जं मज्जेणं निगच्छंति,
 निगच्छंतिता ताए उक्किट्टाए जाव जेणव जाह्वे वामे जेण-
 व तामलिनी नयरी जेणव तामलिस्स बालनवस्सिस्स सरी-
 रए, तेणव उवागच्छंति, उवागच्छंतिता वामे पाए मुंवेणं वं-
 धंति, वंथंतिता तिव्वुत्तो मुहं उदुहंति, उदुहंतिता तामलि-
 चीए नयरीए सिंघाडगतिवचउक्कचउक्कउक्कमुहपहापहा-
 हेसु आकट्टविकट्टि करेमाणा मइया मइया सइणं उग्यो-
 सेमाणा उग्योसेमाणा एवं वयासी-मे केणं चो ता-
 माली बालतवस्सी सयंगहियंतिमे पाणामाए पव्वजाए
 पव्वइए, केम एं से ईसाणे कप्पे ईसाणे देविदे देवराया
 ति कट्टु तामलिस्स वाद्यतवस्सिस्स सरीरयं हीलेंति, निंदंति,
 त्रिंसंति, गरहंति, अवमसंति, तज्जिति, तालिति, परिवहंति,
 पव्वहंति, आकट्टविकट्टि करंति, हीलेत्ता ० जाव आकट्ट-
 विकट्टि करंता एगंते एहंति, एमंतिता जामेव दिसि पाउ-
 ञ्ज्या तामेव दिसि पडिगया । तए णं ते ईसाणकप्पवासी
 वहवे वेमाणिया देवा य देवीओ य वल्लिचंचारायहाणिवत्य-
 व्वएहिं वहुईं असुरकुमारोहिं देवेहि य देवीहि य तामलिस्स
 बालतवस्सिस्स सरीरयं हीलिज्जमाणं निदिज्जमाणं खिसि-
 ज्जमाणं ० जाव आकट्टविकट्टि कीरमाणं पासंति, पासंति-
 चा आसुरुत्ता ० जाव मिसिमिमेमाणा जेणव ईसाणे दे-
 विदे देवराया तेणव उवागच्छंति, उवागच्छंतिता कर-

यल्लपरिग्गहियं दसनहं मिरसावत्तं मत्थए अंजलि वट्टु ज-
 एणं विजएणं वद्धावेंति, वद्धावेंतिता एवं वयासी-एवं
 खल्लु देवाणुप्पिया ! वल्लिचंचारायहाणिवत्यव्वया वहवे अ-
 सुरकुमारा देवा य देवीओ य देवाणुप्पिये कालगए जाणेत्ता
 ईसाणे य कप्पे ईदत्ताए उववणे पासंता आसुरुत्ता ० जाव
 एगंते एमंति, एमंतिता जामेव दिसि पाउञ्ज्या तामेव दि-
 सि पडिगए । तए णं से ईसाणे देविदे देवराया तेसि ईसा-
 णकप्पवासीणं वहुणं वेमाणियाणं देवाण य देवीए य
 अंतिए एयमट्टं सोद्या निसम्म आसुरुत्ते ० जाव मिसिमिमे-
 माणे तत्थेव सयणिज्जवराए तिवल्लियं भिठ्ठिणि णिमाहे
 साहट्टु वल्लिचंचारायहाणि अहे सपक्खि मपदिदिसि मप-
 भिन्नोएइ, तए णं सा वल्लिचंचा रायहाणी ईसाणेणं देविदे-
 णं देवराया अहे सपक्खि सपदिदिसि समजिलोड्या स-
 माया तेणं दिव्वणभावेणं इगाज्ज्या मुम्मुरभूया छारि-
 ज्ज्या तत्तकेवल्लयज्ज्या तत्तासमजोड्या जाया यावि हो-
 त्या । तए णं ते वल्लिचंचारायहाणिवत्यव्वया वहवे असुर-
 कुमारा देवा य देवीओ य तं वल्लिचंचारायहाणिं इगालज्ज्यं
 ० जाव समजोड्या पासंति, पासंतिता जीया उत्तत्या त-
 निया उव्विगा संजायज्या सव्वओ समंता आधावंति,
 परिधावंति, परिधावंतिता अणमएणस्स कार्यं ममतुरंगेमा-
 णा चिट्ठंति । तए एं ते वल्लिचंचारायहाणिवत्यव्वया व-
 हवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य ईसाणे देविदे देवरायं
 परिकुवियं जाणिता ईसाणस्स देविदस्स देवरायो तं दि-
 व्वं देविहि दिव्वं देवजुति दिव्वं देवाणुत्तावं दिव्वं तेयले-
 स्स असहमाणा मवे सपक्खि सपदिदिसि तिच्चा कर-
 यल्लपरिग्गहियं दसनहं मिरसावत्तं मत्थए अंजलि वट्टु ज-
 एणं विजएणं वद्धावंति, वद्धावंतिता एवं वयासी-अहो
 णं देवाणुप्पिएहिं दिव्वा देविही ० जाव अजिसममागया,
 तं दिट्ठा णं देवाणुप्पियाणं दिव्वा देविही ० जाव लब्धा प-
 चा अजिसममागया खामेमा णं देवाणुप्पिया !, खमंतु मं
 देवाणुप्पिया !, खमंतुमरिहंतु णं देवाणुप्पिया !, नाइज्जो शु-
 ज्जो एवं करणयाए ति कट्टु एयमट्टं सम्मं विणएणं जुज्जो
 जुज्जो खामंति; तए णं से ईसाणे देविदे देवराया तेहिं वल्लि-
 चंचारायहाणिवत्यव्वेहिं वहुईं असुरकुमारोहिं देवेहि य
 देवीहि य एयमट्टं सम्मं विणएणं शुज्जो शुज्जो खामिए य-
 माणे तं दिव्वं देविहि ० जाव तेयलेस्सं पडिसाहरइ, तप्प-
 भिइं च एं गोयमा ! ते वल्लिचंचारायहाणिवत्यव्वया
 वहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य ईसाणे देविदे
 देवरायं आहंति ० जाव पज्जुवांसंति; ईसाणस्स यं दे-
 विदस्स देवरायो आणाउववायवयणनिदेसे चिठ्ठंति ।

एवं खलु गोयमा ! ईसाणेणं देविदेणं देवरणा सा दिव्वा
देविद्धी० जाव अभिसमसागए। ईसाणस्स एं जंते ! देवि-
दस्स देवरणो केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? । गोयमा !
साइरेगाइं दोसागरोवमाणि ठिई पणत्ता । ईसाणे एं भंते !
देविदे देवराया ताओ देवलोगाओ आइक्खणं० जाव
कहिं गच्छहिंति कहिं उववज्जिहिंति ? । गोयमा ! महा-
विदेहे वासे सिज्झिहिंति० जाव अंतं काहिंति । भ० ३
श० १ उ० ।

तामस-तामस-पुं० । तमसि अन्धकारे अविद्यागुणे वा रतः
अण् । सपे, उलूके, खले च । तमसा गुणभेदेन निवृत्तम, अण् ।
साङ्ख्योक्ते तमोजन्ये अहङ्काराऽऽदौ, त्रि० । तमसः राहोरपत्य-
म, अण् । राहुसुतेषु ज्योतिषोक्तेषु केतुषु, तमसा व्यासा, अण् ।
कीप् । रात्रौ, जटामास्यां, तमोऽधिकायां स्त्रियां च । वाच० ।
अज्ञानपरिणामे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

तामिस्स-तामिस्स-न० । तमिस्समस्त्यस्मिन्, अण् । साङ्ख्योक्तेऽ-
ष्टादशविधे विपर्ययरूपाज्ञानभेदे, वाच० । स्या० । भोगेच्छा-
प्रतिघातजे क्रोधे, तमिस्सा चारिणि राक्षसे च । अन्धकारमये
नरकभेदे, न० । वाच० ।

तामोतर-तामोतर-पुं० । “ चूलिकापैशाचिके तृतीयचतुर्थयो-
राद्यद्वितीयौ ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति चूलिकायां पैशाच्यां च
दकारस्य तकारः । प्रा० ४ पाद । “ तदोस्तः ” ॥ ८ । ४ । ३०७ ॥
इति पैशाच्यां दस्य तः । प्रा० ४ पाद । विष्णौ, वाच० ।

ताय-तात-पुं० । पितरि, भ० ३३ श० ए उ० ।

तायचीसग-त्रयस्त्रिंशत्-स्त्री० । अधिकायां त्रिंशति, न० ३
श० १ उ० । प्रज्ञा० ।

त्रायस्त्रिंश-पुं० । इन्द्राणां पूज्ये महत्तरकल्पे, उपा० २ अ० ।
स्या० । कटप० ।

तेणं कावेणं तेणं समएणं वाणियगामे णामं णयरे
होत्था । वणणओ-दूष्पन्नासए चेइए सामी समोसहे०
जाव परिमा पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं समण-
स्स जगवओ महावीरस्स जेठे अंतेवासी इंदर्जू णामं
अणगारे० जाव उहुंजाणू० जाव विहरइ । तेणं काले-
णं तेणं समएणं समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतेवासी
सामहत्थी णामं अणगारे पगइभदए जहा रोहे० जाव उहुं-
जाणू० जाव विहरइ । तए णं से सामहत्थी अणगारे
जायसहे० जाव उट्टाए उट्टेइत्ता जेणेव जगवं गोयमे ते-
णेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता भगवं गोयमं तिव्खुत्तो०
जाव पज्जुवासेमाणे एवं वयासी-अत्थि एं भंते ! चम-
रस्स एं असुरिंदस्स असुरकुमाररणो तायचीसगा देवा ? ।
एवं खलु सामहत्थी ! तेणं कावेणं तेणं समएणं इहेव
जंबुदीवे दीवे भारहे वासे कायंदी णामं णयरी होत्था ।
वणणओ । तत्थ एं कायंदीए णयरीए तायचीसं सहाया

गाहावई समणोवासगा परिवसंति, अट्ठा० जाव अपरिज्जू-
या अभिगयजीवाजीवा उववज्जपुष्पमावा, वणओ० जाव
विहरंति । तए णं ते तायचीसं सहाया गाहावइममणोवास-
गा पुंवि उग्गा उग्वविहारी संविग्गा संविग्गविहारी भवि-
त्ता तओ पच्छा पासत्था पासत्थविहारी ओमणा ओसण-
विहारी कुभीला कुसीदविहारी अहाच्छंदा अहाच्छंदवि-
हारी वहुइं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणंति, पा-
उणंतिता अद्धमासियाए संलेहणाए अनाणं ऊमंति, भू-
संतित्ता तीसं जत्ताइं अणमणाए वेदंति, छेदंतिता तस्स
ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंता कात्तमामे कालं किच्चा चम-
रस्स असुरिंदस्स असुररणो तायचीसगा देवत्ताए उवव-
णा । जप्पजिइं च णं जंते ! कायंदगा तायचीसं महाया
समणोवासगा चमरस्स असुरिंदस्स असुररणो तायचीसग-
देवत्ताए उववणा, तप्पजिइं च णं जंते ! एवं वुच्चइ-चम-
रस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररणो तायचीसगा देवा ? ।
तत्थ एं भगवं गोयमे सामहत्थिणा अणगारेणं एवं वुत्ते
समाणे संकिए कंखिए वितिगिंजिए उट्टाए उट्टेइ, उट्टेइ-
त्ता सामहत्थिणा अणगारेणं सद्धिं जेणेव समणे जगवं
महावीरे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं जगवं
महावीरं वंदइ, नमंसइ, नमंसइत्ता एवं वयासी-अत्थि एं
भंते ! चमरस्स असुरिंदस्स असुररणो तायचीसगा देवा ? ।
इंता अत्थि । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ-एवं तं चेव
सव्वं भाणियव्वं० जाव तप्पभिइं च णं एवं वुच्चइ-चमरस्स
असुरिंदस्स असुररणो तायचीसगा देवा ? । नो इणट्टे
समट्टे । एवं खलु गोयमा ! चमरस्स एं असुरिंदस्स अ-
सुरकुमाररणो तायचीसगा देवाणं सासए नामभेज्जे
पाणत्ते; जं न कदाइ नासी, न कदाइ न जवइ० जाव
णिच्चे अव्वोच्छित्तिनयट्टयाए अस्से चयंति, अण्णे उव-
वज्जंति । अत्थि एं जंते ! वलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरो-
यणरणो तायचीसगा देवा ? । इंता अत्थि । से केणट्टेणं जंते !
एवं वुच्चइ-वलिस्स वइरोयणिंदस्स० जाव तायचीसगा दे-
वा ? । एवं खलु गोयमा ! तेणं कावेणं तेणं समएणं इ-
हेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे विजेले णामे सन्नियेसे हो-
त्था । वणणओ । तत्थ एं विजेले सन्नियेसे जहा चमर-
स्स० जाव उववणा । तप्पजिइं च णं जंते ! ते विभेद-
गा तायचीसं सहाया गाहावई समणोवासगा वलिस्स व-
इरोयणिंदस्स सेसं तं चेव० जाव णिच्चे अव्वोच्छित्तिणयट्ट-
याए अस्से चयंति, अस्से उववज्जंति । अत्थि एं भंते ! धर-
णस्स नागकुमारिंदस्स नागकुमाररणो तायचीसगा देवा ? ।
इंता अत्थि । से केणट्टेणं जाव तायचीसगा देवा ? । गोय-

मा ! धरणस्म नागकुमारिदस्स नागकुमाररसो तायत्तीसगाणं
देशाणं सानए नापधज्जे पणत्ते । जंन कदाइ नासी० जाव
अण्णे चयेति, अण्णे उववज्जेति । एवं ज्ञाणंदस्स वि, एवं०
जावमहायोसस्म वि । अस्ति णं जंते ! सफस्स देविदस्स
देवरसो पुच्छा ? । इता अस्ति । मे केणट्टेणं भंते ! ० जाव
तायत्तीसगा देवा ! । एवं खलु गोयमा ! नेणं कालेणं तेणं
समएणं इदेव जंनुदीवे दीवे चारहे वासे बालाए णामं स-
न्निवेसे होत्था । वनअओ । तस्य णं बालाए सन्निवेसे ताय-
त्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा, जहा चमरस्म० जाव
विहरंति । तए णं ते तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवा-
सगा पुत्तिं पि पुच्छा वि उग्गा उग्गविहारी संविग्गा मांविग्ग-
विहारी वहुइं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणंति, पाउ-
णंतिता मासियाए मलेहणाए अत्ताणं जूमिन्ता सट्ठि भ-
त्ताइं अणसणाए जेदंति, जेदंतिता आलोइयपमिकंता
ममादिपत्ता कालमासे काअं किच्चा० जाव उववणा । ज-
प्पभिइं च णं भंते ! ते बालाए तायत्तीसं सहाया गाहावई
समणोवासगा, सेसं जहा चमरस्म० जाव अण्णे उववज्जेति ।
अस्ति णं जंते ! ईमाणस्स देविदस्स देवरसो एवं जहा
सफस्स, एवरं चंपाए एयरीए० जाव उववणा । जप्पभिइं
च णं भंते ! ते चंपिच्चा तायत्तीसं सहाया, सेमं ते चेव
० जाव अण्णे उववज्जेति । अस्ति णं भंते ! सणंकुमारस्म दे-
विदस्म देवरसो पुच्छा ? । इता अस्ति । से केणट्टेणं ? ।
जहा धरणस्म नहेव, एवं० जाव पाणयस्म, एवं अचुय-
स्म ० जाव अण्णे उववज्जेति ।

(तेणमित्यादि) (तायत्तीसगत्ति) त्रयस्त्रिंश मन्त्रि-
कल्पाः । (तायत्तीसं सहाया गाहावइं चि) त्रयस्त्रिंशतप-
रिमाणः सहायाः परस्परं साहाय्यकारिणां गृहपत्यः कु-
टुम्बनायकाः (उग्ग चि) उग्गा उदात्ता भावतः (उग्ग-
विहारि चि) उदात्ताऽऽचाराः सद्गुणान्तत्वात् (संविग्ग चि)
संविग्गा मोक्षं प्रति प्रचलिताः, संसारभीरयो वा (संवि-
ग्गविहारि चि) संविग्गविहारः संविग्गगुणान्मस्ति येषां
ते तथा । (पासरथ चि) ज्ञानाऽऽदिबहिर्धर्तिनः (पासरथविहा-
रि चि) आकालं पाश्वंथसमाचाराः । (ओसज्जि चि) अ-
वसन्ना इव आन्ता इवावसन्ना आलस्यादनुष्ठानासम्पन्न-
त्वात् (ओसज्जविहारि चि) आजन्मशिक्षिताचार इत्यर्थः ।
(कुसील चि) ज्ञानाऽऽद्याचारविराधनात् । (कुसीलविहारि
चि) आजन्माऽपि ज्ञानाऽऽद्याचारविराधनात् । (अहाच्छंद चि)
यथाकथाञ्चिन्नाऽऽगमपरतन्त्रतया छन्दोऽभिप्रायो बोधः प्रवच-
नार्थेषु येषां ते यथाच्छन्दाः । ते चैकदाऽपि भवन्तीत्यत आद-
(अहाच्छंदविहारि चि) आजन्मापि यथाच्छन्दा एवेति ।
(तप्पभिइं च णं ति) यत्प्रवृत्ति अव्यक्लिशतसंस्थोपेतास्ते
थावकास्तत्रोपज्ञास्तत्प्रवृत्ति च पूर्वमिति । भ० १० श०
४ उ० ।

तायय-तातक-पुं० । स्वायं कन् । पितरि, उच० २ अ० ।

तार-तार-पुं० । स्वायं णिच्-अच् । प्रेरणे णिच् । करणाऽऽई वा
घञ् । वानभेदे, शुद्धमुक्त्या प्रणवे, देवीप्रणवे, हीङ्प्रणवे,
वाच० । ज्ञा० । गीयतां मूर्धानमजिघ्रस्व रश्च उच्चैस्तरो जयति-
स्यानर्कं च द्वितीयं तृतीयं वा समभ्ररोहनि-इत्येधंरूपे शिरो-
जातध्वनी, रा० । नक्षत्रे, नेत्रमध्यस्थकनोनिकार्यां च । न० ।
स्त्री० । रूपे, न० । अत्युच्चनादे, अत्युच्चै, निर्मले च ।
त्रि० । मदाधियाभेदे, बालिपत्त्यां, वृहस्पतिभार्यायां च ।
स्त्री० । वाच० ।

तारग-तारक-न० । तारयत्यगाधात् संसारपयोधेयौगिनमित्य-
न्वयिकया संज्ञया तारकमुच्यते । विवेकज्ञे ज्ञाने, डा० ७६
छा० । कत्व० । रा० । स० । द्वितीये प्रातिवसुदेवे, पुं० । प्रव०
२११ द्वार । ति० ।

तारगगद्-तारकगद्-पुं० । तारकाऽऽकारा प्रहास्तारकप्रहाः ।
नवप्रहे, तत्र च चन्द्राऽदित्यराहणां तारकाऽऽकारस्याद्वये पद्
तथोक्ताः । "छु तारगगद्हा पण्णा । तं जहा-सुक्के, सुधे, वहुस्सई,
अंगारए, सणिचरे, केऊ ।" (सुक्के चि) शुक्रः, (वहुस्सई चि)
वृहस्पतिः । अङ्गारको मङ्गलः, (सणिचरे चि) शनिश्चर इति ।
स्या० ६ डा० ।

तारगा-तारका-स्त्री० । पुण्यमद्रस्य यक्षेन्द्रस्य यक्षराजस्य तुर्या-
यामप्रमहिष्याम, स्या० ४ डा० १३० । (अस्याः पूर्वोत्तरमवकथा
'श्रगमहिष्या' शब्दे प्र० भा० १७१ पृष्ठे उक्ता) अष्टाशीतिप्रहाणां,
सर्वतारकाणां च मण्डलानि कानि सन्तीति प्रश्ने, उत्तरप-यथा
चन्द्रमययोगमण्डलानां संख्याऽद्विविचाराः शास्त्रे उपलक्ष्यत,
न तथा परप्रहाणां, तथा तारकाणां मण्डलान्यवस्थितान्येव
भवांस्त, न तु चन्द्रस्य परममण्डलमन्यतानीति । २२३ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । उद्योगिनि नक्षत्रे, अणु० ३ वगं १ भ० । मूत्र० ।
अधिव्याधिनक्षत्रेषु, सूत्र० २ ध्रु० ६ अ० ।

तारग-ताराग्र-न० । तारापरिमाणे, च० प्र० १ पाहु । सु०
प्र० । पं० सं० । (तद्य 'णफ्फत्त' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७७१
पृष्ठे उक्तम्)

तारण-तारण-पुं० । तारयत्यनेन ह्युद् । मेलकं, ६० वर्षमध्ये
" शस्त्रं भवति नामान्यं, तारणे सुरयन्त्रिते " इत्युक्ते वरसर-
भेदे च । तारयितरि, त्रि० । वाच० । तीर्थभेदे, तारणे विश्व-
कोटिशिलायां श्रीअजितः । ती० ४३ कट्ट ।

तारत्तर-देशी-मुहूर्तं, दे० ना० ५ वगं १० गथा ।

तारय-तारक-त्रि० । तारगशब्दार्थे, छा० २६ छा० ।

तारवई-तारवती-स्त्री० । संसारपुरराजवन्धुमारस्य अङ्गारव-
तीभार्यायां जाजयां उहितरि, आ० चू० ४ अ० ।

तारा-तारा-स्त्री० । स्वनामण्यातायां सुग्रीवनायायाम्, त-
स्याश्च कृते संग्रामोऽच्युत् । (प्रह०) तथाहि-किष्कि-
न्यापुरे बालिसुग्रीवामिधानावादिश्वरधामिधानस्य त्रिधाध-
रस्य सुनौ वानरविधावन्तौ विधाअरी यभूवतुः । तत्र-"अदि-
माणेण य धात्री, दाक्षिण्यरस्स नं नियं रज्जं । सिद्धो कय-
पञ्चजो, सुग्रीवो कुणह पुण रज्जं ॥ १ ॥" तस्य भार्या तारा-
ऽभिधाना च । ततः काश्चिन्नेवराधितः साहसतायां वानरान्ता-

रापरिजोगलालसः सुग्रीवरूपं विधायान्तःपुरं प्रविशेत् । तथा च चिह्नैः प्रत्यभिज्ञाय निवेदितो जम्बुवदादिमन्त्रिमण्डलस्य । तच्च सुग्रीवद्वयमुपलक्ष्य किमिदमाश्चर्यमिति विस्मयं जगाम । ततश्च-“निष्क्रामिया य दोषि वि, पुरश्चो ते मन्त्रिगणवयणेन । जुज्जंति मच्छरेण य, वलितो एस अक्षियसुग्रीवो ॥ १ ॥” तनश्चासौ सत्यसुग्रीवो हनुमदभिधानस्य महाविद्याधरराजस्य नत्वा निवेदयति स्म । स त्वागत्य तयोर्विशेषमजानघ-कृतोपकारः स्वपुरमगमत् । तनश्च लङ्घनविनाशितखर-दूषणसंक्षन्धिनि पाताललङ्कापुरे राज्यावस्थं राममेवमालोक्य शरणं प्रपन्नः । ततस्तेन सह गतः सन्नद्धमणो रामः किंप्रकृत्या-पुरे स्थितो बहिः । कृतश्च सुग्रावेण बाहुशब्दः, तमुपश्रुत्य समागतो-ऽसावलीकसुग्रीवो रथाधिरूढो रणरसिकः सन् । तयोर्विशेष-मजानन् नद्वलं च रामश्च स्थित उदासीनः । कश्चित् नः सुग्राव इतरेण । रामस्य गत्वा निवेदितं सुग्रावेण-देव ! तव पश्यतोऽप्यहं कश्चित् । तेन रामेणोक्तम्-कृतचिह्नैः पुनर्युज्यस्व । ततोऽसौ पुनर्युज्यमानो रामेण शरप्रहारेण पञ्चमपादितः । सुग्रीवश्च ताराया सह जोगान् वुज्जने । प्रहण ४ आश्रं द्वार । दर्शं । ज्योतिष्कभेदे, स्था० ५ ठा० १ उ० । स० । ज्योतिर्विमानरूपे, कृत्तिकाऽदिषु च नक्षत्रेषु, (ताराप्रमाणं 'एकलक्ष' शब्दे चाऽस्मिन्नेव भागे १७७१ पृष्ठे, 'चंद' शब्दे तृतीय भागे १०६४ पृष्ठे उक्तम्)

“उ पंच तिनि एगं, चउ तिग रस वेय जुयल जुयलं च । इंदिय एगं एगं, विसयगि उ समुह वारसगं ॥ १ ॥ चउरो तिय तिय पंच य, सत्त वे वं भवे तिया तिनि । रिक्खे तारपमाणं, जइ तिहितुल्लं इयं कज्ज ॥ २ ॥” इति । इह वैकल्याणकानुरोधान्नक्षत्रत्रयस्य ताराप्रमाणमुक्तं, शेषनक्षत्राणां तु प्रायोऽप्रेतनाध्ययनेषु तद्वक्ष्यति, यस्तु कच्चित्संवादस्ताराप्रमाणस्य तथाविधप्रयोजनेषु तिथिविशेषस्य नक्षत्रविशेषयुक्तस्याशुभत्वसूचनार्थत्वेनोक्तगाथयोर्मतान्तरनूतत्वात्तन्ना-धक इति । स्था० १ ठा० । “ ताराखे चलेजा । ” स्था० ३ ठा० १ उ० । अश्विन्यादिनक्षत्रेषु, (सूत्र०) नक्षत्रे, सूत्र० १ श्रु० ६ श्रु० ।

तिहिं ठाणहिं ताराखे चलेजा-विकुचपाणे वा, परि-यारेमाणे वा, ठाणाओ वा ठाणं संकपमाणे ताराखे चलेजा ॥

(निहिं इत्यादि) (ताराखे चि) तारकमात्रम्, (चलेजा) स्वस्थानं त्यजेत्, वैक्रियं कुर्वद्वा (परिचारेमाणे वा) मैथुनार्थं संरम्भशुक्रमित्यर्थः । स्थानकाद्विकस्मात् स्थानान्तरं संक्रामद् भङ्गदित्यर्थः । यथा धातकीखग्राऽऽदि मेरुं परिहरदित्यर्थः । अथवा क्वचिन्महर्द्धिके देवाऽऽदौ चमरवर्द्धिक्रियाऽऽदि कुर्वति सति तन्मार्गदानार्थं चलेदिति । उक्तञ्च-“ तथ एं जे से वा-यःइए अंतरं से जइनेणं दोन्नि छावठिजोयणसए, उक्कोसेणं वारसजोयणसहस्साई । ” इति । तत्र व्याघातिकमन्तरं महर्द्धिक-देवस्य मार्गदानादिति । स्था० ३ ठा० १ उ० । परशुराममारितस्य कार्तवीर्यस्य भार्यायामष्टमचक्रवर्तिनः सुभूमस्य मातरि, आ० म० १ श्र० २ खण्ड । स० । आव० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्योत्तरे रक्तानदीसङ्गतायां महानद्याम्, स्था० १० ठा० । योगदृष्टि-भेदे, इति ।

तार.

स्पष्टं, दर्शनं नियमाः शुभाः ।

अनुद्वेगो हिताऽऽरम्भे, जिज्ञासा तत्त्वगोचरा ॥ १ ॥

(तारायामिति) तारायां पुनर्दृष्टौ मनागीपत् स्पष्टं मित्रापे-क्षया दर्शनं शुभाः प्रशस्ता नियमा वक्ष्यमाणा इच्छाऽऽदि-रूपाः । तथा-हिताऽऽरम्भे पारलौकिकप्रशस्तानुष्ठानप्रवृत्तिल-क्षणेऽनुद्वेगः । तथा-तत्त्वगोचरा तत्त्वविषया, जिज्ञासा ज्ञातुमि-च्छा । अद्वेषत एव तत्प्रतिपत्त्यानुगुण्यात् ॥ १ ॥

नियमाः शौचसन्तोषौ, स्वाध्यायतपसौ अपि ।

देवताप्रणिधानं च, योगाऽऽचार्यैरुदाहृताः ॥ २ ॥

(नियमा इति) शौचं शुचित्वं, तद् द्विविधम्-बाह्यम्, आच्यन्त-रं च । बाह्यं मृज्जलाऽऽदिभिः कायप्रकाशनम्, आच्यन्तरं मैत्राऽऽदिभिश्चित्तमन्नप्रकाशनम् । सन्तोषः सन्तुष्टिः, स्वाध्यायः प्रणवपूर्वाणां मन्त्राणां जपः, तपः कृच्छ्रचान्द्रायणाऽऽदि, देवता-प्रणिधानमश्वरप्रणिधानम्-सर्वक्रियाणां फलनिरपेक्षतयेश्वरस-मर्पणलक्षणम् । एते योगाऽऽचार्यैः पतञ्जल्यादिनिर्णयिता उदा-हृताः । यदुक्तम्-“ शौचसन्तोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि नियमाः । ” (२-३२) इति ॥ २ ॥

शौचभावनया स्वाङ्ग-जुगुप्साऽन्यैरसङ्गम् ।

सत्त्वशुद्धिः मौनस्यै-काश्याऽक्षजययोग्यताः ॥ ३ ॥

(शौचेति) शौचस्य जावनया स्वाङ्गस्य स्वकायस्य कारण-रूपपर्यालोचनद्वारेण जुगुप्सा घृणा भवति, “ अशुचिरयं कायो नात्राऽऽग्रहः कर्तव्यः । ” इति । तथा चान्यैः कायवर्द्धनसङ्गमस्तत्सं-पर्कपरिवर्जनमित्यर्थः । यः किल स्वयमेव कायं जुगुप्सते, तत्तद-वद्यदर्शनात्, स कथं परकीयैस्तथाभूतैः कायैः संसर्गमनुभ-वति ? तदुक्तम्-“ शौचात् स्वाङ्गजुगुप्सा परैरसंसर्गः ” (२-४०) इति । तथा सत्त्वस्य प्रकाशसुखाऽऽत्मकस्य, शुक्ली रजस्तमोभ्या-मनजिभवः । मौनस्यं खेदानुभवेन मानसी प्रीतिरैकाग्र्यं नि-यते विषये चेतसः स्थैर्यम्, अज्ञाणामिन्द्रियाणां जयो वि-षयपरादसुखानां स्वात्मन्यवस्थानं, योग्यता चात्मदर्शने विवे-कख्यातिरूपे समर्थत्वम् । एतावन्ति फलानि शौचभावनयैव ज-वन्ति । तदुक्तम्-“ सुसत्त्वशुद्धिसौमनस्यैकान्ग्येन्द्रियजयाऽऽ-त्मदर्शनयोग्यत्वानि चेति । ” (२-४१) ॥ ३ ॥

संतोषादुत्तमं सौख्यं, स्वाध्यायादिप्रदर्शनम् ।

तपसोद्गाक्षयोः सिद्धिः, समाधिः प्रणिधानतः ॥ ४ ॥

(संतोषादिति) संतोषात् स्वभ्यस्ताद् योगिन उत्तमम-तिशयितं सौख्यं भवति, यस्य बाह्येन्द्रियप्रभवं सुखं शतांशेना-पि न समम् । तदाह-“ संतोषादुत्तमः सुखलाभः ” (२-४२) स्वाध्यायात् स्वभ्यस्तादिप्रदर्शनं जप्यमानमन्त्राभिप्रेतदेवतादर्श-नं भवति । तदाह-“ स्वाध्यायादिप्रदेवतासंप्रयोगः ” (२-४४) तप-सः स्वभ्यस्तात् क्लेशाऽऽद्यशुचिक्रयचाराऽङ्गाक्षयोः कायेन्द्रि-ययोः सिद्धिः, यथेत्यमपुत्रत्वमहत्त्वाऽऽदिप्राप्तिसुदमव्यवहितविप्र-कृष्टदर्शनसामर्थ्यलक्षणोत्कर्षः स्यात् । यथोक्तम्-“ कायेन्द्रिय-सिद्धिरशुचित्यात् तपसः । ” (२-४३) । प्रणिधानात् ईश्वरप्रणि-धानात् समाधिः स्याद्, ईश्वरजक्या प्रसन्नो ह्रीश्वरोऽन्तरायरू-पात् क्लेशान् परिहृत्य समाधिसुदयोधयतीति । यथोक्तम्-“ स-माधिसिद्धिरश्वरप्रणिधानादिति ” (२-४४) तपःस्वाध्यायेश्वरप्र-णिधानानां त्रयाणामपि च शौचनाध्यवसायलक्षणत्वेन क्लेशका-र्यप्रतिबन्धद्वारा समाध्यनुकूलत्वमेव ध्रूयते । यथोक्तम्-“ तपः

न्याभ्यायेश्वरप्रणिधानानि क्रियायोगः" (२-१) "मनाधिभाव-
नार्थः क्लेशाननुकरणार्थश्चेति ।" (२-२) ॥ ४ ॥

विज्ञाय नियमानेना-नेवं योगोपकारिणः ।

अग्रंतेपु रतो दृष्टौ, जवेदिच्छाऽऽदिकेपु हि ॥ ५ ॥

(विज्ञायति) एतान् शौचाऽऽदीनियमान् एवं स्वाह्वज्जगुप्साऽऽ-
दिसःधनत्वेन योगोपकारिणः ममाधिनिमित्तान् विज्ञाय । अग्र
नाराया दृष्टावनेपु दृच्छाऽऽदिकेषु हि नियमेषु रतो भवेत्, तथा-
ज्ञानस्य तथारुचिहेतुशान् । तदत्र काचित् प्रतिपत्तिः प्रद-
दिता ॥ ५ ॥

जवन्यस्यामविच्छिन्ना, प्रीतिर्योगिकयामु च ।

यथाशक्नुपचारश्च, बहुमानश्च योगिपु ॥ ६ ॥

(भवतीति) अस्यां दृष्टावविच्छिन्ना भावप्रतिबन्धसारतया
विच्छेदरहिता, योगकयास्तु प्रीतिर्भवति, योगिपु भावयोगिपु,
यथाशक्ति स्वशक्त्यैचित्थेनेपचारश्च प्राप्ताऽऽदिसंपादनेन,
बहुमानश्चाप्युत्थानगुणगानाऽऽदिना । अयं च गुरुपक्षपातपु-
ण्ड्रविपाकाद् योगवृत्तिताभांतराक्षिप्तसंततवृत्तोपद्रवहा-
न्यादिफल इति ध्येयम् ॥ ६ ॥

भयं न जवनं तीव्रं, हीयते नोचिता क्रिया ।

न चानाभोगतोऽपि स्या-दत्यन्तानुचितक्रिया ॥ ७ ॥

(भयमिति) भयजं संसारोत्पन्नं तीव्रं प्रथं न जवति, तथा-
अशुभाप्रवृत्तेरुचिता क्रिया क्वचिदपि कार्यं न हीयते, सर्वत्रैव
धर्माऽऽदरात् । न चानाभोगतोऽप्यज्ञानादप्यत्यन्तानुचितक्रिया
साधुजननिन्दाऽऽदिका स्यात् ॥ ७ ॥

स्वकृत्ये विक्रमे त्रासो, जिज्ञासा मस्पृहाऽधिके ।

दुःखोच्छेदार्थिनां चित्रे, कथंताथीः परिश्रमे ॥ ८ ॥

(स्वकृत्य इति) स्वकृत्ये स्वाचारे कायोत्सर्गकरणाऽऽदी, विक्रमे
विधिहीने, त्रासो "हा ! विराधकोऽहम्" इत्याशयश्चक्षणः, अधिके
न्यत्रमिकापेक्षायोनृपे आचार्याऽऽदिकृत्ये, जिज्ञासा-कथमेनदेवं
न्यात् ? इति मस्पृहाऽजिलापसहिता । दुःखोच्छेदार्थिनां संसार
क्लेशजिहासनाम, चित्रे नानाविधे, परिश्रमे तत्तत्प्रीतिप्रसिद्धक्रि-
यायोगे, कथंताथीः कथंजावशुक्तिः । कथं नानाविधा मुमुक्षुप्रवृ-
त्तिः कात्स्न्येन ज्ञातुं शक्यत इति । तदाह-"दुःखरूपो जवः
सर्व, उच्छेदोऽस्य कृतः कथम् ? चित्रा सतां प्रवृत्तिश्च, सा शेषा
ज्ञायते कथम् ? ॥ १ ॥" ॥ ८ ॥

नास्माकं महती प्रज्ञा, सुमहान् शास्त्रविस्तरः ।

शिष्टाः प्रमाणमिह त-दित्यस्यां मन्यते सदा ॥ ९ ॥

(नेति) नास्माकं महती प्रज्ञाविसंवादिनी बुद्धिः, स्वप्र-
ज्ञाकल्पिते विसंवाददर्शनात् । तथा-सुमहान्पारः शास्त्रस्य
विस्तरः, तत्तस्मात् शिष्टाः साधुजनसंमताः प्रमाणमिह प्र-
स्तुतव्यतिकरे, यच्चैराचरितं तदेव यथाशक्ति सामान्येन कर्तुं
शुभ्यत इत्यर्थः । ज्ञयेतदस्यां दृष्टौ, मन्यते सदा निरन्त-
रम् ॥ ९ ॥ द्वा० २२ द्वा० ।

ताराचंद-ताराचन्द्र-पुं० । आबस्तीराजराजकुमारे, ध० २० ।

तत्कथा चैवम्-

अतिथि पुरी सावर्था, नेवऽतिथि इहं पुरी मम सरिञ्चा ।

जिणगिहविषयचलन-च्छलेण इय कदह जा निष्छं ॥ १ ॥

तथ य पणमिरनरवर-वररणपहापहासिकमकमलो ।

आश्वराहो नामे-ण पत्थिवो अत्थि सुपसिक्को ॥ २ ॥

ताराचंदो तस्सा-सि नंदणो नंदणो गुणतरुणं ।

वररायलपखणधरो, रुक्खेणं विजियरहनाहो ॥ ३ ॥

सो वाहकालो वि हु, पव्वज्जागहनवद्धपरिणामो ।

इयगयधणसयणाऽऽहसु, चिट्ठइ पक्खिंधपमिमुक्को ॥ ४ ॥

न कुणइ जलाक्केलि, न य दृसइ कं पि फरुसभासाए ।

न इसइ न चैव विहवइ, न य वाहइ पवरकरितुरगे ॥ ५ ॥

सइ पंसुकोविण्णं वि, मित्तेहि समं रमेइ न कया वि ।

मत्ताहंकारविले-वणाऽऽइवहार णो कुणइ ॥ ६ ॥

अइसयविसयविरत्तं, कया वि कुमरं निपवि नरनाहो ।

तम्मणवामोहकए, जुवरायपए तयं ठवइ ॥ ७ ॥

नियपुत्तरज्जविधं, चित्तंतीए सवत्तिजणणीए ।

हणणत्थं तस्स रहे, भक्खज्जुयं कम्मणं दिअं ॥ ८ ॥

तो तस्स जायमगं, विहुरमसारं दुमुल्लुण्णिज्जं च ।

तयणु धणसोणभरिओ, कुमरो इय चित्तए चित्ते ॥ ९ ॥

सोमभरविहुरियाणं, अथणाणं सयणपरिभवहयाणं ।

जुज्जइ मरणं देसं-तरेव गमणं सुपुरिसाणं ॥ १० ॥

ता मह खणं पि न खमं, विणट्ठेइहस्स निवसिअं इत्थ ।

निअं जुज्जणकरअं-गुलीहि दंसिज्जमाणस्स ॥ ११ ॥

इय चित्तिज्जण सण्णियं, प्रवगणियं परियणं स रयणीए ।

नोहरिअं गेहाओ, पुव्वदिसाभिमुहसुदो चत्तिओ ॥ १२ ॥

मंअ व्व मंदमंदं, सो गच्छंते को कमेण विमणमणो ।

संमेयगिरिसमिधे, पत्तो एगम्मि नयरम्मि ॥ १३ ॥

गयणऽगगल्लमाअइचं-गंसिगएभारुद्धादिसिपसरं ।

तत्तो संमेयगिरिं, सण्णियं सण्णियं स आहो ॥ १४ ॥

विहियकरचरणसुद्धो, सरसाओ गदिय सरससरसिद्धे ।

अजियाइजिण्णिदे पू-इरण भत्तीइ इय धुणइ ॥ १५ ॥

जय अजियनाह ! अइसयसणाह !

जय संभव ! समियभवऽगिगदाह !

अभिनंदण ! नंदियमवियनियर !

मह सुमइ सुमइजिणेस ! वियर ॥ १६ ॥

जय पटु ! पउमपटु ! अरुणकंति !

जय देव ! सुपास ! पयासकित्ति !

चंदपटु ! चंदसुकंतदंत !

देवाहिदेव ! जय पुण्णदंत ! ॥ १७ ॥

जय सीयल ! सीलियसुद्धचरण !

सिज्जंस ! सुरासुरपणयचरण !

जय विमल ! विहियवच्छुरियदाण !

जय देव ! अणेत ! अणेतनाण ! ॥ १८ ॥

जय धम्म ! पयासियसुद्धधम्म !

सिरिसंति ! विहियजयसंतिक्कम्म !

जय कुंयु ! पमंथियमोदमल्ल !

अरनाह ! पणासियसयलसल्ल ! ॥ १९ ॥

जय मल्लि ! माक्षियरागारिवार !

मुणिसुव्वय ! सुव्वयधरणसार !

जय जय नमि ! नमियसुरिदवगा !

सिरिपास ! पयासियमुक्खमग ! ॥ २० ॥

इय शुणिय जिणसर नमिरसुरेसर,
अत्तिअरनिममरणेण ।
तुठउ निवणंदणु बहुपुल्लइयंतणु,

जा पिच्छद दसदिश खणिण ॥ २१ ॥
 ता ससहरकरसुंदर-पसरंतमहंतकनिादपंतं ।
 ईसि ओणमियतणुं, चरणभरणं व अकंतं ॥ २२ ॥
 हिट्टामुहसंवियस-पपंथकरनहमकहरज्जुहि ।
 नरयाऽवडनिवन्धियजं-तुजायमागरिसयनं व ॥ २३ ॥
 कणयाचलनिबलचल-णअंगुलीविमलपहनहमिसेण ।
 फुडपयमंतं पि व खं-तिपमुहदसविहसमणधम्मं ॥ २४ ॥
 गिरिकंदरगयमुस्स-गसंठियं सो निप वि मुणिमेगं ।
 परमपमोयकल्लिओ, पत्तो मुणिवरसमीवमि ॥ २५ ॥
 तो लल्लिनीरनिहिणो, जियसुरतरुकामधेणुमाहपं ।
 मुणिणो से पयजुयलं, सिरसा तुछो परामुसइ ॥ २६ ॥
 अह मुणिमाहपेणं, तक्कासं चिय पणट्ट विव रोगो ।
 ताराचंदो जाओ, अब्भहियसुरुवरुधरो ॥ २७ ॥
 तं मुणिणो माहपं, जा न्निच्छ दत्तु विमिहओ कुमरो ।
 ता विज्जाहरजुयलं, गयणतलाओ समोसरियं ॥ २८ ॥
 हरिसवसवियसियच्छं, पणमिय चलणुपपं च से मुणिणो ।
 अगणियगुणगणममं, थोउ निसंभं महीपीढे ॥ २९ ॥
 कुमरेण तओ भणियं, कत्तो तुम्हाण इह समागमणं ? ।
 केण य कजेण तओ, वुत्तं विज्जाहरेण इमं ॥ ३० ॥
 वेयकगिरिवराओ, मुणिमयं नंतु वयमिहं पत्ता ।
 कुमरेणुत्तं को प-स मुणिवरो आह इय खयरो ॥ ३१ ॥
 भासी इह वेयहे, राया वरखयरावसरनमियकमो ।
 घणवाहणु ति नामे-ण नामियासेसरिउचक्को ॥ ३२ ॥
 अन्नदिणे जम्ममरण-रोगकारणयभीमभवभीओ ।
 सो सुचिरपदढो मो-ह वल्लिमुल्लरिय खणेण ॥ ३३ ॥
 जरवीवरं व चइउं, रज्जं सज्जो गहेवि पयज्जं ।
 अणवरय मासखमणे, करेइ सो एस मुणिवसहो ॥ ३४ ॥
 इय पजाणिय ते खयरा, मुणिं च नमिउं गया सज्जणमि ।
 हरिसियहियओ कुमरो, जत्तीप इय मुणि थुणइ ॥ ३५ ॥
 जय जय मुणिद ! खयरि-द्विदंथियपयारिद्विज्जुग ! ।
 नवडुहदुयवहसंत-त्तसत्तीकसवरिससम ! ॥ ३६ ॥
 निज्जियतिहुयणजणमयण-सुहममडवायभंजणपवीर ! ।
 अइउंगरोगजरस-पदपनिष्ठवणवरगरु ! ॥ ३७ ॥
 एवं थुणिय मुणिदं, जा किंवि वि विन्नाविस्सप कुमरो ।
 ता सस्सगं पारे-वि मुणिवरो गयणमुप्पइओ ॥ ३८ ॥
 तो विमइओ कुमरो, नमिय जिणं गिरिवराउ ओयरिसो ।
 गच्छंतो य कमेणं, रयणउरं नयरमणुपत्तो ॥ ३९ ॥
 तथ य चिरकालपरुद-गाढपणपण बालमिसेण ।
 कुरुचंदेण स दिओ, ऊडिं ति तह पच्चभिन्नाओ ॥ ४० ॥
 आल्लिगिऊण गाढं, ससंभं पुच्छिओ इमो तेण ।
 अच्चरियमिणं कत्तो, वयंस ! तुह इत्थ आगमणं ? ॥ ४१ ॥
 कथं व इत्थिकालं, सावत्थीओ विणिकखमिच्छा णं ।
 जसिओ सि कइ व संपद, पुणो नवंगो तुमं जाओ ॥ ४२ ॥
 ताराचंदेण तओ, सावत्थीनिगमाउ आरम्भ ।
 तप्पुरओ परिकदिओ, सब्बो वि हु निययवुत्तं ॥ ४३ ॥
 कुमरेण वि तो पुठं, कहेसु कुरुचंद ! मिच्छ ! नियवत्तं ।
 किं इत्थ तुहाऽऽगमणं, गमयं च पुणो कदि होदि ! ॥ ४४ ॥
 कइ वा ताओ निवसइ, अवि कुसलं सयन्नरायचक्कस्स ।
 सावत्थी सुत्था सा, सगामपुरज्जणवया धणियं ? ॥ ४५ ॥

कुरुचंदेणं भणियं, रायाऽऽपेसेण इत्थ रयणपुरं ।
 अहमागओऽहि संपद, सावत्थीप गमिस्समि ॥ ४६ ॥
 कुसलं च रायचक्क-स्स तइ य नयरीइ जणवयज्जुयाप ।
 तुह दुसहविरहडुहियं, इकं मुत्तं नयरि निवइ ॥ ४७ ॥
 जप्पमिहं तं न दिओ, तप्पमिहं निवेण पेसिया पुरिसा ।
 तुज्ज पत्तिनिमित्तं, सब्बत्थ न चेव तं लद्धं ॥ ४८ ॥
 तो रयणपुरागमणं, जायं मे बहुफत्तं महाज्जाग ! ।
 जं लद्धे तुममिपिहं, पुणणेदि अतक्कियागमणो ॥ ४९ ॥
 तो पसिय वहुं नरवर-नंदण ! नियदंसणामयरसेण ।
 निव्वावसु पिउहिययं, दुस्सहविरहद्वनवतवियं ॥ ५० ॥
 इय सप्पणयं मिच्छे-ण पत्थिओ निवसुओ समं तेण ।
 पिउकारियरहसोहं, सावत्थि नयारिमणुपत्तो ॥ ५१ ॥
 पणओ य जणयचवणे, समयमि निवेण पुच्छिओ कुमरो ।
 मूत्ता आरम्भ नियं, वुत्तं जाव साहेइ ॥ ५२ ॥
 ता विजयसेणसूरी, समोसहो तत्थ नूरिपरिवारो ।
 तव्वंदणवनियाप, कुमारजुत्तो निवो पत्तो ॥ ५३ ॥
 नमिय मुणिदं उच्चिय-छाणाणीणे निवमि कइइ गुरू ।
 मंथिउजमाणजलनिदि-उद्दामसरेण धम्मकइ ॥ ५४ ॥
 इह जरजंमणसल्लिं, बहुमच्चरमच्छकच्छभाऽऽइओ ।
 चल्लसिरकोवयववा-हुयवहजालोड्डिउप्पिच्छं ॥ ५५ ॥
 माणगिरिदुग्गमतं, मायावल्लीवियाणअङ्गुविलं ।
 अक्खोहलोहपाया-अपरिगयं मोहआवत्तं ॥ ५६ ॥
 अज्जाणपवणपिहियसं-जोगविओगरं गिरितरंगं ।
 जइ भवजलनिहिमेयं, तरिउं इच्छेइ भवियजणा ! ॥ ५७ ॥
 ता सइसणददगा-दवंधणं सुद्धजायगुरूफइं ।
 उद्धुरसंवरसरु-द्धसयलल्लिइं अइअणभं ॥ ५८ ॥
 वेरगमगलंगं, दुत्तवत्तपवणजाणियगुरूवेगं ।
 सज्जाणकअधारे, सरेह चारित्तवरपोयं ॥ ५९ ॥
 इय सुणिय निवो निरव-उजचरणगहणुज्जुओ भणइ सूरि ।
 फाऊण रज्जसुत्थं, पहु ! तुह पासे गहमि वयं ॥ ६० ॥
 मा पडिबंधं खणमपि, काही नरनाइ ! इय मुणिदेण ।
 वुत्तमि महीनाहो, पमुइयहियओ गओ सगिहं ॥ ६१ ॥
 नासेसमंसिसामं-तमरुद्धं पुच्छिऊण सच्छमइ ।
 ताराचंदकुमारं, रज्जे अहिंसिचिही जाव ॥ ६२ ॥
 तो विणओणयतणुणा, कयअंजलिणा पयंपियं तेण ।
 वयगहणानुत्ताप, ताथ ! पसायं कुण ममावि ॥ ६३ ॥
 जं संसारसमुदो, रुहो उद्दामदुक्खकल्लोलो ।
 न विणा चरणतरं, तीरइ तरिउं अइदुरंतो ॥ ६४ ॥
 तो रक्षा पमिमणियं, जुत्तमिणं वच्च ! नायत्तताण ।
 किं तु कमागयमेयं, रज्जं पालेसु कइ वि दिणे ॥ ६५ ॥
 न य विक्कमसंजुत्ते, पुत्ते पच्चा उविचु रज्जमरं ।
 कल्लणवलिजलकु-ल्लुतुल्लिदिकलं गहिज्ज तुमं ॥ ६६ ॥
 इय भणिय वज्जा वि इमं, राया रज्जे उविचु गिहहेउं ।
 सिरिविजयसेणपासे, दिक्खं वेमाणियसु गओ ॥ ६७ ॥
 अह ताराचंदनिवो, निच्च वयगहणसुद्धपरिणामो ।
 पइसमयमुत्तरुत्तर-मणोरदसप विचित्तं ॥ ६८ ॥
 कारंतो जिणजवणे, सया वि जिणपवयणं पभावंतो ।
 अणुकंपादाणाऽऽइसु, जहाविहाणेण वट्टं ॥ ६९ ॥
 नियगिहसमीवकारिय-पोसहसालाइ पोसहुज्जुत्तो ।
 सच्चरिपुसु पयइं, अणुमायंतो य धम्मिज्जणं ॥ ७० ॥

वहनयपमाणमनं-गमंगयं गुणविचारमारसहं ।
निसुणतो पुष्पावर-अविरुद्धं सारसिद्धंतं ॥ ७१ ॥
रज्जधरधमावाधो, रज्जमणाहं विमुमुमचयंतो ।
अप्यजले मीणो इव, दुहेण गेहस्मि निवसंतो ॥ ७२ ॥
वाहिरवसिद्धिं धिय, चिंतनो रज्जरुचवावारं ।
कालेण मरिच जाओ, अच्युयकप्ये पवरदेवो ॥ ७३ ॥
तत्तो चविय विदेहे, निवपुत्तो होन गहियमामन्नं ।
सवयं वि होकणं, अरुत्तुद्धो सिवं गमिहो ॥ ७४ ॥
इति ज्ञात्वा ताराध्विपतिरुचिरोचिण्यशसो,
मुदा ताराचन्द्रक्षितिपतिलकस्याऽस्य चरितम् ।
अरुकाद्विस्तारस्वजनघट्टेहप्रजृतिपु,
स्फुटं धत्त स्वान्तं शिवसुखकरे गुरुचरणे ॥ ७५ ॥ ध० र०
७२ गाथा ।

तारापह-तारापथ-पुं० । नमसि, अनु० ।

तारिम-तारिम-त्रि० । तरणयोग्ये, सुत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।
दश० ।

तारिस-तादृश-त्रि० । " दशेः क्पट्फलकः " ॥ ८१ । १४२ ॥
इति दशेधातोर्जृतो रिरादेशः । प्रा० १ पाद । तथाविधेऽर्थे,
वाच० । उक्त० । प्रश्न० । आ० म० । पाण्डवचरित्रे पौरुषसर्गे-
ऽष्टादशश्लोके-"उक्तेष्वस्तदृशाः स्त्रियः" (१८) "इत्यत्र तादृश
इति शब्दे आप्रत्ययः कथयामीतः?, टकप्रत्ययस्यात्राऽगमने ई-
प्प्रत्ययस्यैवोक्तत्वादिति प्रश्ने, उत्तरम्-टकप्रत्ययान्तात्तादृशश-
ब्दादीप्प्रत्ययसदृजावेषि तादृश इति क्रियन्ताङ्गागुर्याचार्यमते-
नाऽऽप्प्रत्ययाऽगमने रूपसिद्धिरिति न कोऽपि दोषः । ६४ प्र०।
सेन० १ उल्ला० ।

तारुण्य-तारुण्य-न० । यौवने, उक्त० ३२ अ० ।

ताल-ताल-पुं० । तलनं तालः । नि० चू० १२ उ० । वृक्षविशे-
षे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

अथ तालपदं विवृणोति-

नामं उवणा दविष, तालो जाये य होइ नायवो ।

जो नविओ सो तालो, दव्वे मूलुत्तरगुणेषु ॥

नामतालः, स्थापनातालः, छव्यतालः, भावतालश्च भवति
ज्ञातव्यः । तत्र नामस्थापने लुषे । छव्यतालः पुनरयम्-(जो भ-
विओ सि) यः खलु भव्यो प्रावतालपर्यायः, स च त्रिधा-
एकमविको, यद्वाऽऽयुष्कः, अभिमुखनामगोत्रश्च । तत्रैकमवि-
को नाम-यो विवक्षितभवानन्तरं तालवेनोत्पत्त्यते । यद्वाऽऽयु-
ष्को-येन तालोत्पत्तिप्रायोग्यमायुःकर्मवद्भूम् । अभिमुखनामगो-
त्रः पुनः-विपाकोद्यामिमुखतालसंबन्धिनामगोत्रकर्मा ताल-
स्वेनोत्पत्तयया विवक्षितजीवप्रदेशः । यद्वा-द्रव्यतालो द्विवि-
धः-मूलगुणनिवर्तितः, उत्तरगुणनिवर्तितश्च । तत्र स्वायुषः
परिप्लवापदगतजीवो यः स्कन्धाऽऽदिकरुपस्तालः स मूलगुणनि-
वर्तितः । यस्तु काष्ठचित्रकर्माऽऽदिष्वालिखितः स उत्तरगुण-
निवर्तितः । एष द्रव्यतालः ।

सम्प्रति भावतालमाह-

भावम्मि होति जीवा, जे तस्स परिगहे समकलाया ।

बीओ वि य आदेसो, जो तस्स वि जाणओ पुरिसो ॥

भावे प्रावविषयस्तालो ये जीवास्तस्य तालस्य परिग्रहे
मूलकन्धाऽऽदिगतास्ते सर्वेऽपि समुदिताः सन्तो प्रावताल इति
समाख्याताः नोआगमत इति भावः । द्वितीयोऽप्यत्राऽऽदेशोऽस्ति
यस्तस्य तालस्य विज्ञायकस्त्वज्जियुक्तः पुरुषः सोऽपि भावताल
उच्यते, आगमत इत्यर्थः । अत्र च नोआगमतो भावतालेना-
धिकारः, तस्य संबन्धि यत्कथं तदिह तालशब्देन प्रत्येतव्यम् ।
चू० १ उ० । स० । आ० म० । प्रज्ञा० । स्था० । भ० । औ० ।
प्रश्न० । ज्ञा० । वलयाऽऽस्यवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।
आचा० । कंसिकापरपर्याये वाद्यविशेषे, औ० । आचा० ।
आ० म० । जं० । ज्ञा० । स्था० । इतस्ताले, दश० २ अ० ।
स्था० । कंसिकाऽऽदिशब्दविशेषे, स्था० ७ डा० । वादित्रसमुदा-
ये, नि०चू० १२ उ० । आजीवकोपासकभेदे, भ० ८ श० ५ उ० ।
तालउरु-तालपुट-न० । तालमात्रव्यापत्तिकरे उपविषे, उक्त०
१६ अ० । दश० । आ० म० ।

तालजंघ-तालजङ्घ-पुं० । तालो वृक्षविशेषः, स च दीर्घस्कन्धो
भवति, ततस्तालवज्जङ्घे यस्य स तथा । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।
स्वनानख्यात्रे राजनि, यो हि ब्राह्मणेपु विक्रान्तः सन् विननाशः ।
ध० १ अधि० ।

तालवभ्रय-तालध्वज-पुं० । तालनन्दनगरवास्तव्ये स्वनामख्या-
ते राजनि, तस्य तमावलता भार्याऽऽसीत् । दर्श० १ तत्र ।
शत्रुञ्जयपर्वते, ती० १ कटप । तालो वृक्षविशेषो ध्वजा यस्य
सः । वलदेवे, आ० म० १ अ० १ अण् ।

तालण-तामन-न० । चपेटाऽऽदिना निम्नोदने, उपा० ७ अ० ।
चपेटाऽऽदिदाने, औ० । कुट्टने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
अन्त० । औ० । आ० म० । पञ्चा० ।

तालपलंव-तालमलम्ब-पुं० । आजीवकोपासकभेदे, भ० ८
श० ५ उ० ।

तालपिसाय-तालपिशाच-पुं० । तालो वृक्षविशेषः, तदाकारो
दीर्घत्वाऽऽदिस्नाधर्मात्पिशाचो राक्षसः तालपिशाचः । दीर्घतरे
पिशाचे, स्था० १० डा० । ज० । आ० म० । व्य० । ज्ञा० ।
आ० क० । पिशाचभेदे, प्रश्ना० १ पद ।

तालपुरु-तालपुट-न० । ' तालउरु ' शब्दार्थे, उक्त० १६ अ० ।
तालफली-देशी-दास्याम, दे० ना० ५ वर्ग ११ गाथा ।

तालपत्यय-तालपस्तक-न० । तालमध्यवर्तिनि गर्जे, आचा० २
श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

तालपाण-तालमान-स्त्री० । तालमानपरिज्ञानाऽऽत्मके काहजे-
दे, कटप० ७ क्षण ।

तालमूलय-तालमूलक-न० । तालमूलाऽऽकारे अधः पृथुनि उपरि-
च सूक्ष्मे लयने, कटप० ६ क्षण ।

तालविण्ट-तालवृन्त-न० । " वृन्ते एटः " ॥ ८ । २ । ३१ ॥ इति
न्तस्य एटः । प्रा० २ पाद । व्यजने, आचा० १ श्रु० १ अ० ७
उ० । अणु० । दश० । द्विपुटाऽऽदिव्यजने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
दश० । ज्ञा० । मयूरपिच्छकृतव्यजने, आचा० २ श्रु० १ चू० १
अ० ७ उ० ।

तालसंबुद्ध-तालसंपुट-पुं० । पवनेरितबुध्कतालपत्रसंचये, सू-
त्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

तालसम-तादसम-न० । यत्परस्परऽऽहृतहस्ततालस्वरानुबृ-
त्तिर्भवति तत्तादसमम् । स्वरभेदे, स्था० ७ ग० ।

तादहल-देशी-शाल्याम्, दे० ना० ५ वर्ग ७ गाथा ।

ताला-तदा-अव्य० । " डेर्माहे-माहा-इआ काले " ॥ ८ । ३ ।
६५ ॥ इति तच्छब्दात्कालेऽभिधेये डेः स्थाने आहे आहा इति
मितौ, इआ इति च आदेशा वा भवन्ति । तस्मिन् काले, प्रा० ३
पाद । लाजेषु, दे० ना० ५ वर्ग १० गाथा ।

ताद्वायर-ताद्वचर-त्रि० । तालैर्वाद्यविशेषैश्चरन्तीति तालाच-
राः । (दीर्घत्वं प्राकृतत्वात्) नि० चू० १५ व० । ताद्वऽऽशनेन
प्रेक्षाकारिणि, औ० । प्रश्न० । जं० । विपा० । झा० । प्रज्ञा० ।
नटनर्तकाऽऽदिषु, घृ० ३ व० ।

ताद्वायरकम्म-ताद्वचरकर्म-न० । प्रेक्षककर्मविशेषे, झा० १
श्रु० १३ अ० ।

तालिअट-आमि-धा० । भ्रम्-णिच् । "भ्रमेस्तामिअटतमा-
नौ" ॥ ८ । ४ । ३० ॥ इति भ्रमतेत्यन्तस्य 'तालिअट' इत्या-
देशः । भ्रमतां प्रेरणे, प्रा० ४ पाद ।

तालवृन्त-पुं० । व्यजने, आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

तालित-ताड्यमान-त्रि० । चपेटाऽऽदिभिः पीरुधमाने, झा० १
श्रु० १६ अ० ।

ताद्विज्जंत-ताड्यमान-त्रि० । चपेटाऽऽदिभिः पीरुधमाने, आ०
चू० १ उ० ।

ताद्विय-तालिक-पुं० । तालेन करतलेन निवृत्तः-ठक् ।
चपेटे, वाच० ।

तामित-त्रि० । आहते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

ताद्वी-ताद्वी-स्त्री० । वाद्यभेदे, आ० चू० १ अ० । तालेन त-
न्निर्वासेन निवृत्ता-अण् । (ताली) तालजातसुरायाम्, त-
ल-एयन्तात् अच् । गौरा०-ङीप् । वृक्षभेदे, तालमूल्याम्,
आढक्याम्, तालीशपत्राऽऽख्ये वृक्षे, तालकोदाटनयन्त्रे, कु-
ञ्चिकायां च । ताम्रधल्ल्याम्, स्फुरपादके छन्दोभेदे च ।
वाच० ।

ताद्वु-ताद्वु-न० । तरल्यनेन वर्थाः । तृ-शुण्, रस्य लः । जि-
ह्वेन्द्रियाधिष्ठाने स्थानभेदे, वाच० । प्रज्ञा० । झा० ।

ताद्वुग्धारणी-तालोद्घाटनी-स्त्री० । तालोद्घाटनकारिकायां
विधायाम्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

ताद्वुजिम्भ-ताद्वुजिह्व-पुं० । ताद्वु एव जिह्वा यस्य । कुम्भी-
दे, तस्य जिह्वाशून्यत्वेऽपि ताद्वुनैव रसाऽऽस्वादनात् ।
वाच० । प्रश्न० ।

ताद्वूर-देशी-फेने, कपित्थतरौ, दे० ना० ५ वर्ग २१ गाथा ।

ताव-तावत्-अव्य० । तत्परिमाणस्य । त्रि० । " अन्य-
व्यञ्जनस्य " ॥ ८ । १ । ११ ॥ इत्यन्यव्यञ्जनस्य तकारस्य लोपः ।
प्रा० १ पाद । प्रस्तुतार्थप्रदर्शके, आ० म० १ अ० ३ खण्ड ।
आ० चू० । सूत्र० । साकल्ये, अवधौ, माने, अवधारणे, प्रशं-
सायाम्, प्रज्ञान्तरे, वाक्यभूषणे, तदेत्यर्थे च । "भर्ताऽपि तावत्

कथकैशिकानाम् " इति रघुः । तत्परिमाणवति, त्रि० । स्त्रिया
ङीप् । तावती । वाच० ।

ताप-पुं० । तप-घञ् । संतापे, वाच० । दुःखे, आव० ४ अ० ।
सूर्याणामेव तापः, चन्द्रस्य तु प्रज्ञासः । " चत्तारि सूरिया
तविस्सु वा, तवंति वा, तविस्संति वा । चत्तारि चंदा पभासिस्सु
वा, पभासंति वा, पभासिस्संति वा " इत्यवभासस्य पार्थक्ये-
नोक्तेः । स्था० ४ ग० २ उ० ।

तावइय-तावत्क-त्रि० । तत्परिमाणवति, ज० १८ श्रु० ४ व० । आ० म० ।
तावंचण-तावच्चण-पुं० । तावति काले, ज० १५ श० ।

तावक्खेत्त-तापक्वेत्त-न० । तपनं तापः सूर्यकिरणस्पर्शजनितः प्र-
काशाऽऽत्मकः परितापः, तदुपलक्षितं क्षेत्रं तापक्षेत्रम् । धर्मोप-
लक्षिते क्षेत्रे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । मण० ।

सम्प्रति तापक्षेत्रसंस्थितिमभिधातुकामः प्रथमतस्तद्विषयं
प्रश्नसूत्रमाह-

ता कहुं ते तावक्खेत्तसंठिती आहिता ति वदेज्जा । तत्थ
खलु इमाओ सोल्लस पन्निवत्तीओ पणत्ताओ । तत्थ एं एगे
एवमाहंसु-ता गेहसंठिया तावक्खेत्तसंठिती पणत्ता, एगे
एवमाहंसु । ? । एवं जाव वालगपोत्तियासंठिया
तावक्खेत्तसंठिती पणत्ता । एगे पुण एवमाहंसु-
जस्संठिते जंजुदीवे दीवे तस्संठिते तावक्खेत्तसंठिती प-
णत्ता, एगे एवमाहंसु । ए । एगे पुण एवमाहंसु-ता जस्सं-
ठिए भारहे वासे तस्संठिता तावक्खेत्तसंठिती पणत्ता, एगे
एवमाहंसु । ? । एवं उज्जाणसंठिया । ? । निज्जाणसं-
ठिता । ? । एगतो णिसहसंठिता । ? । दुहतो णिसहसं-
ठिता । ? । सेणगसंठिता, एगे एवमाहंसु । ? । एगे पुण
एवमाहंसु-ता सेणगपिड्संठिता तावक्खेत्तसंठिती पणत्ता,
एगे एवमाहंसु । ? । वयं पुण एवं वदामो-ता उच्छीमुहकलंबु-
आपुप्फसंठिता तावक्खेत्तसंठिती पणत्ता । अंतो संकुमा वाहिं
वित्थमा, अंतो वट्ठा वाहिं पिधुला, अंतो अंकमुहसंठिता वाहिं
सत्थिमुहसंठिता । उभतो पासेणं तीसे दुवे वाहाओ अवाड्डिता-
ओ भवंति । पणताद्वीसं पणतालीसं जोयणसहस्साइं आया-
मेणं । दुवे य एं तीसे वाहाओ अणवाड्डिताओ भवंति । तं जहा-
सव्वज्जंतरिया चैव वाहा, सव्ववाहिरिया चैव वाहा । तत्थ
को हेतू ति वदेज्जा । ता अयं एं जंजुदीवे दीवे जाव परिक्खे-
वेणं; ता जया एं सूरिए सव्वभंतंरं मंरुलं उवसंक्रमित्ता चारं
चरति, तथा एं उच्छीमुहकलंबुआपुप्फसंठिता तावक्खेत्त-
संठिती आहिता ति वदेज्जा । अंतो संकुमा वाहिं वित्थमा,
अंतो वट्ठा वाहिं पिधुला, अंतो अंकमुहसंठिता वाहिं
सत्थिमुहसंठिया । दुहतो पासेणं तीसे तेहवणं जाव स-
व्ववाहिरिया चैव वाहा । तीसे एं सव्वभंतंरिया वाहा मं-
दरपव्वयंते णं एव जोयणसहस्साइं चत्तारि य ठलसीते
जोयणसता एव य दसजागे जोयणसस परिक्खेवेणं आ-

हिता नि वदेज्जा । ता से ण परिकखेवविसेमे कुतो आहि-
ता ति वदेज्जा । ता जे णं मंदरस्स पच्चयस्स परिकखेवे णं
तं परिकखेवं तिहिं गुणिच्चा दसहिं छेत्ता दसहिं भागेहिं
हीरमाणे, एस णं परिकखेवविसेसे आहिता ति वदेज्जा ।
तीसे णं सव्ववाहिरिया वाहा दवणममुदतेणं चउणउ-
तिं जोयणसहस्साइं अट्ठ य अट्ठसट्ठे जोयणसते चत्तारि य
दसभागे जोयणस्स परिकखेवेणं आहिता ति वदेज्जा । ता
एस णं परिकखेवविसेमे कुतो आहिता ति वदेज्जा । ता जे णं
जंबुदीवस्स दीवस्स परिकखेवं, तं परिकखेवं तिहिं गुणिच्चा
दसहिं छेत्ता दसहिं भागेहिं हीरमाणे, एस णं परिकखेवविसेसे
आहिता ति वदेज्जा । तीसे णं तावक्खेत्ते कतियं आयामेणं
आहितेति वदेज्जा । ता अट्ठत्तरिं जोयणसहस्साइं तिषि य
जोयणसए तेत्तीसे जोयणत्तिजागे च आयामेणं आहितेति
वदेज्जा ।

(ता कहं ते इत्यादि) ' ता ' इति पूर्ववत् । कथं भगवन् !
त्वया तापक्षेत्रसंस्थितिराख्याता इति भगवान् वदेत् । एवमुक्ते
जगवानेनद्विषये यावत्परितीर्थिकानां प्रतिपत्तयः, तावतीरुप-
दर्शयति- (तत्प्रेत्यादि) तत्र तस्यां तापक्षेत्रसंस्थितौ विषये ख-
ल्विमाः षोडश प्रतिपत्तयः परतीर्थिकानुपगमरूपाः प्रकृताः ।
तद्यथा-तत्र तेषां पोरुशानां परतीर्थिकानां मध्ये एके एवमाहुः-
(गेहसंठिय चि) गेहस्येव वास्तुविद्याप्रसिद्धगृहस्येव संस्थितं
संस्थानं यस्याः सा तथा तापक्षेत्रसंस्थितिः प्रकृता । अत्रैवोपसं-
हारमाह- (एगे एवमाहुंसु १ । एवं जाव बालगपोत्तियासंठिया
तावक्खेत्तसंठिई पन्नत्ता इति) एवमनन्तरोक्तेन प्रकारेण, च-
न्द्रसूर्यसंस्थितिगतैः प्रकारेणेत्यर्थः । गृहसंस्थिताया ऊर्द्ध
तावक्खेत्तं यावद् बाह्याप्रवोसिकासंस्थिता प्रकृता इति । तच्चै-
वम्- " एगे पुण एवमाहुंसु-गेहावणसंठिया तावक्खेत्तसंठिई
पन्नत्ता, एगे एवमाहुंसु १ । एगे पुण एवमाहुंसु-पासायसं-
ठिया तावक्खेत्तसंठिई पन्नत्ता, एगे एवमाहुंसु २ । एगे पुण
एवमाहुंसु-गोपुरसंठिया तावक्खेत्तसंठिई पन्नत्ता, एगे एवमाहुंसु
३ । एगे पुण एवमाहुंसु-पिच्छाघरसंठिया तावक्खेत्तसंठिई
पन्नत्ता, एगे एवमाहुंसु ४ । एगे पुण एवमाहुंसु-वलमीसंठिया
तावक्खेत्तसंठिई पन्नत्ता, एगे एवमाहुंसु ५ । एगे पुण एवमाहुंसु-
हम्मियतलसंठिया तावक्खेत्तसंठिई पन्नत्ता, एगे एवमाहुंसु ७ ।
एगे पुण एवमाहुंसु-बाह्यगपोत्तियासंठिया तावक्खेत्तसंठिई
पन्नत्ता, एगे एवमाहुंसु ८ । " अत्र सर्वेष्वपि पदेषु विग्रहभावना
प्रागिव कर्तव्या । (एगे पुण इत्यादि) एके पुनरेवमाहुः- (ज-
संठिय चि) यत्संस्थितं संस्थानं यस्य स यत्संस्थितो जम्बूद्वीपो
द्वीपस्तत्संस्थिता तदेव जम्बूद्वीपगतसंस्थितं संस्थानं य-
स्याः सा तथा तापक्षेत्रसंस्थितिः प्रकृता । अत्रोपसंहारः- (एगे
एवमाहुंसु ९) (एगे पुण एवमाहुंसु) एके पुनरेवमा-
हुः-यत्संस्थितं भारतं सर्वं तत्संस्थिता तापक्षेत्रसंस्थितिः
प्रकृता । अत्र विग्रहभावना प्रागिव वेदितव्या । अत्रोपसंहारः-
(एगे एवमाहुंसु १०) एवमुक्तेन प्रकारेण उद्यानसंस्थिता
तापक्षेत्रसंस्थितिरपरेयामभिप्रायेण वक्तव्या । सा चैवम्- " एगे
पुण एवमाहुंसु-उज्जानसंठिया तावक्खेत्तसंठिई पन्नत्ता, एगे-

एवमाहुंसु ११ " अत्र उद्यानस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा
तथेति विग्रहः ११ । (निज्जाणसंठिय चि) निर्याणं पुरस्य
निर्गमनमार्गः तस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा । अप-
रेयामभिप्रायेण वक्तव्या । सा चैवम्- " एगे पुण एवमाहुंसु-
निज्जाणसंठिया तावक्खेत्तसंठिई पन्नत्ता, एगे एवमाहुंसु १२ " (एगतो
निसहसंठिय चि) एकतो रथस्य एकस्मिन् पार्श्वे
यो नितरां सहते स्कन्धे पृष्ठे वा समारोपितं प्रारमति निषहो
बलीवर्धः, तस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा एकतो निषहसं-
स्थिता । अपरेयामभिप्रायेण वक्तव्या । सा चैवम्- " एगे पुण
एवमाहुंसु-एगतो निसहसंठिया तावक्खेत्तसंठिई पन्नत्ता, एगे
एवमाहुंसु १३ । " (उहतो निसहसंठिय चि) अपरेयामभि-
प्रायेणोभयतो निषहसंस्थिता वक्तव्या, उभयतो रथस्योन्नयोः
पार्श्वे यौ निषहौ बलीवर्धौ, तयोरेव संस्थितं संस्थानं यस्याः
सा तथा । सा चैव वक्तव्या- " एगे पुण एवमाहुंसु-दुहभो निस-
हसंठिया तावक्खेत्तसंठिई पन्नत्ता, एगे एवमाहुंसु १४ । " (सेणगसंठिय चि)
इयं कस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा, अपरेयामभिप्रायेणामिधातव्या ।
सा चैवम्- " एगे पुण एवमाहुंसु-सेणगसंठिया तावक्खेत्तसंठिई पन्नत्ता, एगे
एवमाहुंसु १५ । " (एगे पुण इत्यादि) एके पुनरेवमाहुः-यत्संस्थितं
संस्थानं यस्याः सा तथा तापक्षेत्रसंस्थितिः प्रकृता ।
अत्रोपसंहारमाह- (एगे एवमाहुंसु १६) तदेवमुक्ताः पोरुशा-
ऽपि प्रतिपत्तयः, एताश्च सर्वा अपि मिथ्यारूपाः, अत एता इवुदस्य
भगवान् स्वमतं भिन्नमुपदर्शयति- (वयं पुण इत्यादि) वयं पुन-
रुपग्रहकलज्ञानाः केवलज्ञानेन यथाऽवस्थितं वस्तूपलभ्य, एवं
वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामः । तमेव प्रकारमाह- (उद्धीमुहेत्यादि)
ऊर्द्धमुखकलमुकापुष्पसंस्थिता ऊर्द्धमुखस्य कलमुकापुष्प-
स्येव नालिकापुष्पस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा,
तापक्षेत्रसंस्थितिः प्रकृता, मया शेषैश्च तीर्थैर्हृदि । सा कथं
भूतेत्यत आह-अन्तर्मेरुदिशि संकुचा संकुचिता, बाहिर्लवण-
समुद्रदिशि विस्तृता । तथा-अन्तर्मेरुदिशि वृत्ता वृत्तार्द्धव-
याऽऽकारा, सर्वतो वृत्तमेरुगताः श्रून् द्वौ वा दशजानामभिख्या-
प्य तस्या व्यवस्थितत्वात्, बाहिर्लवणदिशि पृथुला मुत्तकलजा-
वेन विस्तारमुपगता । एतदेव संस्थानकथनेन स्पष्टं स्पष्टयति-
(अतो अंकमुहसंठिया बाहिं सन्धिमुहसंठिय चि) अन्तर्मेरु-
दिशि अद्भ्यः पद्मासनोपविष्टस्योत्सङ्गरूप आसनबन्धः, तस्य
मुखमग्रभागोऽर्द्धवलयोऽऽकारस्तस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः
सा तथा । बाहिर्लवणदिशि स्वस्तिकमुखसंस्थिता । स्वस्तिकः
सुप्रतीतः, तस्य मुखमग्रभागः, तस्येवातिविस्तीर्णतया संस्थितं
संस्थानं यस्याः सा तथा । (उज्जानो पासेणं ति) उज्जयपाश्वेन
मेरुपर्वतस्योन्नयोः पार्श्वयोस्तस्यास्तापक्षेत्रसंस्थितेः सूर्यभेदेन
द्विधा व्यवस्थितायाः प्रत्येकमेकैकभावेन ये द्वे बाहे, ते आयामेन
जम्बूद्वीपगतमायाममाश्रियावस्थिते भवतः । साचैकैका आया-
मतः किं प्रमाणाः, इत्याह-पञ्चचत्वारिंशत् पञ्चचत्वारिंशत् यो-
जनसहस्राणि ४४००० तस्यास्तापक्षेत्रसंस्थितेरेकैकस्या द्वे च
बाहे अनवस्थिते भवतः । तद्यथा-सर्वाभ्यन्तरा, सर्वबाह्या च ।
तत्र या मेरुसमीपे विष्कम्भमधिकृत्य बाह्या सा सर्वाभ्यन्त-
रा, या तु लवणदिशि जम्बूद्वीपपर्यन्ते विष्कम्भमधिकृत्य बा-
ह्या सा सर्वबाह्या । आयामश्च दक्षिणोत्तराऽऽयततया प्रतिपत्त-
यो, विष्कम्भः पूर्वापराऽऽयततया । एवमुक्ते सति जगवान् गौतमः

स्वशिष्याणां स्पष्टावबोधनार्थं भूयः पृच्छति-(तत्थेत्यादि) तत्र तस्यामेवंविधायां मनन्तरोदितायां वस्तुव्यवस्थायां को हेतुः का उपपत्तिरिति भगवान् वदेत् । एवमुक्ते भगवानाह- (ता अयं णमित्यादि) इदं जम्बूद्वीपवाक्यं पूर्ववत् परिपूर्णं स्वयं परिभाषनीयम् । (ता जया णमित्यादि) तत्र यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, तदा "उद्धीमुहकलं- बुयापुप्फ" इत्यादि प्राग्वद्वाक्येयम् । यावत्सर्वाभ्यन्तरा बाहा, सर्वबाह्या च बाहा । (तीसे णमित्यादि) तस्यास्तापक्षेत्रसंस्थितेः सर्वाभ्यन्तरा बाहा मेरुपर्वतान्ते मेरुपर्वतसमीपे, सा च परिक्षेपेण मन्दरपरिक्षेपगततया नव योजनसहस्राणि चत्वारि योजनशतानि परुशीतानि परुशीत्यधिकानि नव च दश भागा योजनस्य ६४८६९, आख्याता मया इति वदेत् । एवमुक्ते भगवान् गौतमः प्रश्नयति-(ता से णमित्यादि) 'ता' इति प्राग्वत् । स तापक्षेत्रसंस्थितेः परिक्षेपविशेषो मन्दरपरिरयपरिक्षेपेण विशेषः कुतः कस्मात्कारणादेवंप्रमाण आख्यातः, नोनोऽधिको वेति वदेत् । भगवानाह-(ता जे णमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । यो, णमिति वाक्यालङ्कारे । मन्दरस्य मेरोः पर्वतस्य परिक्षेपपरिरयो गणितप्रसिद्धः, तं परिक्षेपं त्रि- मिर्गुणयित्वा तदनन्तरं च दशभिर्दशैश्च विज्ञेय । अथ कस्मा- देवं क्रियत इति चेदुच्यते-इह सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमानः सूर्यो जम्बूद्वीपगतस्य चक्रवाकस्य यत्र तत्र प्रदेशे तत्तच्चक्रवा- लक्षेत्रप्रमाणानुसारेण त्रीन् दशभागान् प्रकाशयति । एतच्च प्रा- गेवोक्तम् । सम्प्रति च मन्दरसमीपे तापक्षेत्रे चिन्ता क्रियमाणा वर्तते, ततो मन्दरपरिरयसुखावबोधार्थं प्रथमतस्त्रिभिर्गुण्यते, गुणयित्वा च दशभिर्विभज्यत इति, दशभिश्च भागैर्ह्ययमाणे यथोक्तं मन्दरसमीपे तापक्षेत्रपरिमाणमागच्छति । तथाहि-म- न्दरपर्वतस्य विष्कम्भो दशसहस्राणि १०००० । तेषां वर्गो दश कोट्यः १००००००० । तासां दशत्रिगुणने कोटिशतम्— १००००००००० । अस्य वर्गमूलानयने ब्रह्मानि एकत्रिंशत्सह- स्राणि पदशतानि किञ्चिन्न्यूनत्रयोविंशत्यधिकानि, परं व्यवहा- रतः परिपूर्णानि विवक्ष्यन्ते ३१६२३ । एष राशिस्त्रिभिर्गुण्यते, जातानि चतुर्नवतिसहस्राणि अष्टौ शतानि एकोनसप्तत्यधि- कानि ६४८६९ । एतेषां दशभिर्भागद्वारे लब्धानि नव योजनसह- स्राणि चत्वारि शतानि परुशीत्यधिकानि नव च दश भागा योजनस्य; तत एष एतावाननन्तरोदितप्रमाणः परिक्षेपविशेषो मन्दरपरिरयपरिक्षेपविशेषस्तापक्षेत्रसंस्थितेराख्यात इति वदे- त् स्वशिष्येभ्यः । अयं चार्थोऽन्यत्राप्युक्तः-"मन्दरपरिरयरासी, तिगुणो दसभाइयम्मि जं वद्धं । तं होइ तावक्खेत्तं, अम्भितर- मंरुत्ते रविणो ॥ १ ॥ " तदेवं सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमाने सूर्ये मन्दरसमीपे तापक्षेत्रसंस्थितः सर्वाभ्यन्तरबाहाविष्कम्भ- परिमाणमुक्तम् । इदानीं लवणसमुद्रदिशि जम्बूद्वीपपर्यन्ते या स- र्वबाह्या बाहा, तस्या विष्कम्भपरिमाणमाह-(तीसे णमित्या- दि) तस्यास्तापक्षेत्रसंस्थितेर्लवणसमुद्रान्ते लवणसमुद्रसमीपे सर्वबाह्या बाहा सा परिक्षेपेण जम्बूद्वीपपरिरयपरिक्षेपेण चतु- र्नवतियोजनसहस्राणि अष्टौ च अष्टपञ्चदशिकाणि योजनशता- नि चतुरश्र दशभागान् योजनस्य ९४८६९, यावदाख्याता इति वदेत् । अत्रैव स्पष्टावबोधनाय प्रश्नं करोति-(ता एस णमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । स एतावान् परिक्षेपविशेषस्ता- पक्षेत्रसंस्थितेः कुतः कस्मात् कारणादाख्यातः, नोनोऽधिको वेति वदेत् । भगवानाह-(ता जे णमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् ।

यो जम्बूद्वीपस्य परिक्षेपपरिरयो गणितप्रसिद्धः, तं परिक्षेपं त्रि- मिर्गुणयित्वा तदनन्तरं दशभिर्दशैश्च विज्ञेय । अत्रार्थे कारणं प्रागुक्तमेवानुसरणीयम् । दशभिर्भागैर्ह्ययमाणे यथोक्तं जम्बूद्वीपपर्यन्ते तापक्षेत्रपरिमाणमागच्छति । तथाहि-जम्बूद्वी- पस्य परिक्षेपस्त्रीणि वक्राणि, पोरुश सदस्राणि, द्वे शते, सप्तविं- शत्यधिके ३१६२३, त्रीणि गव्यूतानि ३ अष्टाविंशं धनुःशतं १२८, त्रयोदश ब्रह्मलानि १३ एकमर्काङ्गुलम् १, एतावता च यो- जनमेकं किञ्च किञ्चिन् न्यूनमिति व्यवहारः, तत् परिपूर्णं विष- द्यते, ततो द्वे शते अष्टाविंशत्यधिके वेदितव्ये ३१६२३, एतत् त्रिभिर्गुण्यते, जातानि नव वक्राणि, अष्टाचत्वारिंशत्सहस्राणि, पद- शतानि चतुरशीत्यधिकानि ६४८६९ । एतेषां दशभिर्भागैर्ह्ययते, लब्धं यथोक्तं जम्बूद्वीपपर्यन्ते सर्वबाह्या बाहाया विष्कम्भप- रिमाणम् । तत (एस णमित्यादि) एष एतावाननन्तरोदितप्रमाणः परिक्षेपविशेषो जम्बूद्वीपपरिरयपरिक्षेपविशेषस्तापक्षेत्रसंस्थि- तेराख्यात इति वदेत् । उक्तं चैतदप्यत्रापि-"जंबूद्वीपपरिरय, तिगुणे दसभाइयम्मि जं वद्धं । तं होइ तावक्खेत्तं, अम्भितर- मंरुत्ते रविणो ॥ १ ॥ " तदेवं जम्बूद्वीपे तापक्षेत्रसंस्थितेः सर्वाभ्यन्तरायाः सर्वबाह्यायाश्च बाहाया विष्कम्भपरिमाणमु- क्तम् । सम्प्रति सामस्त्येनाऽऽयामतस्तापक्षेत्रपरिमाणं जिज्ञासु- स्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-(ता से णमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । तापक्षेत्रमायामतः सामस्त्येन दक्षिणोत्तराऽऽयततया कियत्कि- प्रमाणमाख्यातम्, इति वदेत् । भगवानाह-(ता अट्ठत्तरिमि- त्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, अट्ठसत्तरियोजनसहस्राणि त्रीणि यो- जनशतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि योजनत्रिभागं च यावत् आयामेन दक्षिणोत्तराऽऽयततया आख्यातमिति वदेत् । तथाहि-सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमानस्य सूर्यस्य तापक्षेत्रं दक्षिणोत्तराऽऽयततया मेरोरारभ्य तावद्धर्तते यावत्तुल्यसमु- द्रस्य पट्टो जागः । उक्तं च-

" मेरुस्स मज्झभागा, जाव लवणसमुद्हस्स कुम्भागो ।

तावाऽऽयामो एसो, सगड्ढीसंठिओ नियमा ॥ १ ॥ "

अत्र-(एसो इत्यादि) एष तापो नियमात् शकटोर्ध्वसं- स्थितम्, शेषं सुगमम् । तत्र मेरोरारभ्य जम्बूद्वीपपर्यन्ते यावत् पञ्चचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि लवणस्य विस्तारो द्वे योजनलक्षे तयोः पट्टो भागस्त्रयस्त्रिंशद्योजनसहस्राणि त्रीणि योजनशतानि, त्रयस्त्रिंशदधिकानि योजनस्य च त्रिभागः, तत उन्नयमीलने यथोक्तमायामप्रमाणं भवति । इह सर्वा- भ्यन्तरे मण्डले वर्तमानस्य सूर्यस्य लेझ्या अभ्यन्तरे प्रविशति, मेरुणा प्रतिस्खल्यते, यदि पुनर्न प्रतिस्खल्यते, ततो मेरोः सर्व- मध्यभागगतं प्रदेशमवधीकृत्याऽऽयामतो जम्बूद्वीपस्य पञ्चाशत् योजनसहस्राणि प्रकाशयेत् । अत एवेत्थं जम्बूद्वीपस्य पञ्चाश- तं योजनसहस्राणि प्रकाशयानि संज्ञावन्ते, सर्वाभ्यन्तरेऽपि मण्डले वर्तमाने सूर्ये तापक्षेत्रस्याऽऽयामप्रमाणं ज्योतिष्करण- कम्बुटीकायां श्रीपादवित्तसुरिभिः व्यशीतियोजनसहस्राणि त्रीणि शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि योजनस्य च त्रिभाग इत्युक्त- म् । युक्तं चैतत्संज्ञावन्तया तापक्षेत्राऽऽयामपरिमाणम्, अन्यथा जम्बूद्वीपमध्ये तापक्षेत्रस्य पञ्चचत्वारिंशत्सहस्रपरिमाणान्युप- गमे यथा सूर्यो बहिर्निष्क्रामति तथा तत्प्रतिबद्धं तापक्षेत्र- मपि, ततो यदा सूर्यः सर्वबाह्यं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं च- रति, तदा सर्वथा मन्दरसमीपे प्रकाशो न प्राप्नोति । अथ च

तदाऽपि तत्र मन्दरपरिरयपरिक्षेपेण विशेषपरिमाणमग्रे वक्ष्यते, तस्मात्पादक्षिप्तसूरियास्थानमप्यभ्युपगन्तव्यमिति । तदेवं सर्व-
ज्यन्तरमणनमधिष्ठित्य तापक्षेत्रसंस्थितिरुक्ता । सू० प्र० ४
पाहु० । च० प्र० । (अत्र 'संधकार' शब्दः प्रथमनागे १०५
पृष्ठे वीक्ष्यः)

जंबुद्वीवे णं दीवे सूरिया केवतिअं खेचं उहुं तवंति,
केवतिअं खेचं अहे तवंति, केवतिअं खेचं तिरिअं तवं-
ति । ता जंबुद्वीवे णं दीवे सूरिया एगं जोयणसत्तं उहुं त-
वंति, अट्टारस जोयणसताइं अथे य तवंति, सीतालीसं जो-
यणसहसाइं दुनि य जोयणसते तिसहे एगवीसं च स-
ट्टिजागे जोयणस्स तिरियं तवंति ॥

(ता जंबुद्वीवे णमित्यादि) 'ता' इति पूर्वषष्ठः । जम्बूद्वीपे कि-
यत्प्रमाणं क्षेत्रं सूर्यावृद्धं तापयतः प्रकाशयतः । कियत्क्षेत्रमधः,
कियत्क्षेत्रं तिर्यग्, पूर्वजागे अपरमागे चेत्यर्थः । भगवानाह-
(ता इत्यादि) 'ता' इति पूर्वषष्ठः । जम्बूद्वीपे द्वीपे सूर्यो प्रत्येकं
व्यविमानादृष्टमेकं योजनशतं तापयतः प्रकाशयतः । अध-
स्तापयतोऽष्टादशयोजनशतानि । एतन्नाथो लौकिकप्रामाण्येक्षया
द्रष्टव्यम् । तथाहि-अथोलौकिकप्रामाः समतलभूमागावधीकृत्या-
धो योजनसहस्रेण व्यविस्ताः, तत्राऽपि सूर्यप्रकाशः प्रसरति, ततः
समतलभूमागावधीकृत्याधो योजनसहस्रं, तद्वर्द्धं चाष्टौ योजनशता-
नीत्युज्यनर्मालने अष्टादश योजनशतानि । तिर्यक् स्वविमानात्प-
र्वजागे अपरमागे च प्रत्येकं तापयतः समतत्त्वादिशो योजन-
सहस्राणि, द्वे योजनशते, त्रिपष्टे त्रिपष्ट्यधिके, पर्वविंशति च
पष्टिजागान् योजनस्य ४७२६३३३ । सू० प्र० ४ पाहु० ।

तावक्खेत्तदिसा-तापक्षेत्रदिशा-खी० । तपनं तापः सूर्यकिरण-
स्पर्शजनितः प्रकाशाऽऽत्मकः परितापः, तदुपपन्नकितं क्षेत्रं तापक्षे-
त्रं, तदेव दिक् । अथवा-तापयतीति तापः सविता, तदनुसारेण
क्षेत्राऽऽत्मिका दिक् तापक्षेत्रदिक् । भा० म० १ अ० २ खण्ड ।
विशे० । तापः सविता, तदुपपन्नकितं दिक् तापक्षेत्रदिक् । पूर्वाभि-
धानार्थं दिशि, सा चाऽनियता । यत उक्तम्- " जेसि जत्तो सू-
री, उदेइ तेसि तई इवइ पुत्रा । नावक्खेत्तदिसाओ, पयादिणं
सेसयाओ सा " ॥१॥ इति । स्या० ३ ग्रा० २ च० ।

तावण-तापन-न० । अभिना हस्तपादाऽऽदीनामुष्णीकरणे,
नि० चू० १ च० ।

तावणिज्ज-तापनीय-त्रि० । तापसहे, म० १५ श० ।

तावदिसा-तापदिशा-खी० । तापयतीति ताप आदित्यः, त-
दाश्रिता दिक् तापदिक् । सूर्यतापितायां दिशि, माऊ० । आचा० ।

तावस-तापस-पुं० । तापोऽस्यास्तीति तापसः । दश० २ अ० ।

तापप्रधानस्तापसः । दश० १० अ० । सतपस्के घनवासिनि पा-
खण्डिदिशि, दर्श० १ तत्त्व । दृ० । पि० । अनु० । आचा० ।
अमणभेदे, स्या० ५ ग्रा० ३ च० । मात्रगोत्रस्याऽऽर्थशान्तिश्रे-
णिकस्य शिष्ये, कल्प० ८ कृण ।

तावसावसह-तापसावसथ-पुं० । तापसमठे, म० ११ श० ६ उ० ।

तावसुद्धि-तापशुद्धि-खी० । विधिप्रतिषेधनद्विपयाणां जीवा-
ऽऽदिपदार्थानां च स्याद्वादपरीक्षया याथात्म्येन समर्थने तापशु-
द्धिभेदे, ध० । " उभयनिबन्धनभाववादस्तापः " इति । उभयोः
कवच्छेदयोरनन्तरमेवोक्तकुर्यादिति निबन्धनं परिणामि । किमि-
त्याह-तापोऽत्र श्रुतधर्मपरीक्षाधिकारे, इदमुक्तं भवति-
५५६

यत्र शास्त्रे द्रव्यरूपनयाऽप्रच्युतानुत्पन्नः, पर्यायाऽऽत्मक-
तया च प्रतिक्षणमपरापरस्वभावाऽऽस्कन्दनेनाऽनित्यस्वभावा
जीवाऽऽदिरवस्थाप्यते स्यात्तत्र तापशुद्धिः । यतः परिणामिभ्ये-
वाऽऽत्माऽऽदौ तथाविधाशुद्धिरपर्यायनिरोधेन ध्यानाध्ययनाऽऽद्य-
परशुद्धपर्यायप्राप्तर्भावादुक्तलक्षणः कपो, याह्येष्टाशुद्धिस्त-
णश्च छेद उपपद्यते, न पुनरन्यथेति । ध० १ अधि० ।

इद्वैव तापविधिमाह-

जीवाऽऽज्ञाववाओ, जो दिहेट्टाहि णो खलु विरुओ ।

बंधाऽऽसाहगं तह, एत्थ इमो होइ तावो ति ॥ ८० ॥

जीवाऽऽदिभाववादे जीवाजीवाऽऽदिपदार्थवादः, यः कश्चिद्, द-
ष्टेष्टाभ्यां ध्वन्यमाणाभ्यां, न खलु विरुद्धः, अपि तु युक्त एव, य-
न्धाऽऽदिसाधकस्तथा निरुपचरितयन्धमोक्तव्यल्लङ्घनः, अत्र श्रुत-
धर्मे एव प्रवर्तते ताप इति गाथाऽर्थः ॥ ८० ॥

एएण जो त्रिमुओ, सो खलु तवेण होइ मुओ ति ।

एएणं चामुओ, सेमेहि वि तारिसो नेओ ॥ ८१ ॥

एतेन जीवाऽऽदिभाववादेन यो विमुक्तः स खलु तापेन भवति
शुद्धः, स एव नान्य इति । एतेन चाशुद्धः सन् शेषयोरपि क-
वच्छेदयोस्तादृशो हेतुः, न तत्त्वतः शुद्ध इति गाथाऽर्थः ॥ ८१ ॥

इद्वैवाहारणमाह-

संतासंते जीवे, णिच्चाणिच्चायणेगधम्मे अ ।

जह सुहबंधाईया, जुजंति न अस्सहा नियमा ॥ ८२ ॥

सदसहूपे जीवे स्वरूपपररूपाभ्यां नित्यामित्याऽऽद्यनेकधर्मिणि
च द्रव्यपर्यायाभिधेयपरिणामाऽऽद्यपेक्षया यथा सुखबन्धाऽऽदयः
सुखाऽऽदयोऽनुभूयमानरूपा धन्याऽऽदयोऽभ्युपगता युज्यन्ते
घटन्ते नान्यथाऽऽभ्येन प्रकारेण नियमाद् युज्यन्ते इति गाथाऽ-
र्थः ॥ ८२ ॥

एतदेवाऽऽह-

संतस्म सरूवेणं, पररूवेणं तहा असंतस्स ।

हंदि विसिद्धत्तणओ, होंति विसिद्धा सुहाईया ॥ ८३ ॥

सतो विद्यमानस्य स्वरूपेणाऽऽत्मनियतेन, पररूपेणाऽन्यान्यसं-
बन्धिना तथा असतः स्वरूपेणैवाविद्यमानस्य, न च स्वसत्त्वमे-
वान्वासत्त्वम्, अभिन्ननिमित्तत्वे सदसत्त्वयोर्विरोधात् । तथाहि-
सत्त्वमेवासत्त्वमिति व्याहृतम् । न च तत्त्वशक्तिः, स्वसत्त्वासत्त्व-
वदसत्त्वे तत्त्वप्रसङ्गादिति पररूपासत्त्वधर्मकं स्वरूप-
सत्त्वं विशिष्टं भवति, अन्यथा वैशिष्ट्यायोगात्, तदा हन्दि विशिष्ट-
त्वात्तदुक्तेन प्रकारेण भवन्ति विशिष्टाः स्वयं वेद्याः सुखाऽऽदयः,
आदिशब्दाद् उन्मूलन्याऽऽदिपरिग्रह इति गाथाऽर्थः ॥ ८३ ॥

विक्षेपे बाधामाह-

इहरा सत्तामिप्ता-इभावओ कइ विसिद्धया तेसि ।

तगभावमि तयत्थे, हंत पयत्तो महामोहो ॥ ८४ ॥

इतरथा यथा स्वरूपेण सत्तया पररूपेणाऽपि भावे, सत्तामा-
त्राऽऽदिज्ञावात्, आदिशब्दादसत्त्वमात्रग्रह इति । कथं विशिष्टना
प्रत्यात्मवेद्यतया तेषां सुखाऽऽदीनां, तदभावे विशिष्टसुखाऽऽद्य-
भावे, तदर्थो विशिष्टसुखाऽऽद्यर्थो, इन्त प्रयत्नः क्रियाविशेषो,
महामोहोऽसंभवप्रवृत्त्येति गाथाऽर्थः ॥ ८४ ॥

निच्चो वेगसहावो, सहावज्जुयमि कइ ण सो पुक्खे ।

तस्सुजेयनिपित्तं, असंजवाओ पयट्टिजा ॥ ८५ ॥

नित्योऽप्येकस्वभावाः स्थिरतया, स्वभावभूते आत्मभूते, कथं न्वसौ नित्यः स न दुःखे । किमित्याह-तस्य दुःखस्योच्छेदनिमित्तं विनाशाय, असंभवादेतोः प्रवर्तते, कथं नैवेति गाथाऽर्थः ॥८५॥

एगतनिच्चओ वि अ, संभवसमणंतरं अभावाओ ।

परिणामहेतुविरहा, असंजवाओ उ तस्स ति ॥८६॥

एकान्तनित्योऽपि च निरन्वयोऽनन्तरः संजवसमनन्तरमुत्पद्यन्तरमभावादविद्यमानत्वात्, परिणामिकहेतुविरहात्, तथा भाविकारणाभावेनासंभवाच्च कारणान्, तस्येत्येकान्तनित्यस्य स कथं प्रवर्तते?, नैवेति गाथाऽर्थः ॥८६॥

एतदेव समर्थयन्नाह-

ण विसिद्धकज्जजावो, अण्णैअविसिद्धकारणत्ताओ ।

एगंतसभेयपक्खे, निअमा तह जेयपक्खे अ ॥ ८७ ॥

न विशिष्टकार्यभावो न घटाऽऽदिकार्योत्पादो न्याय्योऽनन्तीतविशिष्टकारणत्वात्, अनतिक्रान्तनियतकारणत्वादित्यर्थः । एकान्ताऽभेदपक्षे, कार्यकारणयोनित्यत्वपक्षे इत्यर्थः । नियमादवश्यमेव नेति, तथा भेदपक्षे च कार्यकारणयोरेकान्तनित्यत्वपक्षे चेति गाथाऽर्थः ॥ ८७ ॥

उभयत्र निदर्शनमाह-

पिणो पढो व्व ए घणो, तप्फलपण्णैअपिणजावाओ ।

तयईअत्ते तस्स उ, तहभावा अजयाइत्तं ॥ ८८ ॥

पिणरुवत्पट्टादिति च दृष्टान्तौ, न घटस्तत्फलं पिणरुफमेति प्रतिज्ञा, अनन्तीतपिणरुभावत्वादसमानत्वाद् भेदपक्षे पट्टवत्, तदतीतत्वे घटस्य पिणरुतीततायां, तस्यैव तथाभावात् पिणरुस्यैव घटरूपेण भावात्, अन्धयाऽऽदित्वमन्वयव्यतिरेकत्वं वस्तुन इति गाथाऽर्थः ॥ ८८ ॥

अतः सदसन्नित्यानित्याऽऽदिरूपमेव वस्तु, तथा चाऽऽह-

एवंविहो उ अण्णा, मिच्छत्ताईहिं वंभई कम्मं ।

सम्मत्ताऽऽईएहि उ, मुच्चइ परिणामजावाओ ॥ ८९ ॥

एवंविध एव सन्नात्मा सदसन्नित्यानित्याऽऽदिरूपः मिथ्यात्वाऽऽदिभिः करणभूतैर्विधाति कर्म ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदि, सम्यक्त्वाऽऽदिभिस्तु करणभूतैर्मुच्यते । कुत इत्याह-परिणामभावात्परिणामत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ ८९ ॥

सकुरुवजोगो चेवं, कहं चि एगाहिकरणजावाओ ।

इहरा कत्ता भोत्ता, उभयं वा पावइ सया वि ॥ ९० ॥

स्वकृतोपभोगोऽप्येवं परिणामिन्यात्मनि कथञ्चिदेकाधिककरणभावाच्चित्रस्वभावतया युज्यते । इतरथा नित्याऽऽद्येकस्वभावतायां कर्ता, भोक्ता, उभयं वा । वाशब्दादनुभयं वा, प्राप्नोति सदाऽपि, कर्ताऽऽद्येकस्वभावत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ ९० ॥

एतदेव ज्ञावयति-

वेएइ जुवाणकयं, वुरुहो चोराइफणमिहं कोइ ।

ण य सो तओ ण अओ, पक्खवाईपसिज्जीओ ॥ ९१ ॥

वेदयते अनुभवति युवकृतं, तरुणकृतमित्यर्थः, वृद्धाचार्याऽऽदिफलं बन्धनाऽऽदि, इह, कश्चिन्न, लोकसिद्धमेतत् । न चाऽसौ वृद्धस्ततो युनो नाऽन्यः, किं त्वन्यः, प्रत्यक्षाऽऽदिप्रसिद्धेः कारणादिति गाथाऽर्थः ॥ ९१ ॥

ए य णाऽण्णो सोहं, किं पत्तो पावपरिणइवसेण ।

अण्णइवसंधाणाओ, लोगाऽऽगमसिद्धिओ चेव ॥ ९२ ॥

न च नान्यः किं त्वन्योऽपि (?) कथमित्याह-सोऽहं किं प्राप्नोति बन्धनाऽऽदि पापपरिणतिवशेन चौर्यप्रभवेण अनुभवसन्धानात्सोऽहमित्यनेन प्रकारेण, लोकाऽऽगमसिद्धिश्चैव-सोऽहमिति लोकसिद्धिः, तत्पापफलमित्यागमसिद्धिरिति गाथाऽर्थः ॥ ९२ ॥

इय मण्णुआइभवकयं, वेअइ देवाइभवगओ अण्णा ।

तस्सेव तहाजावा, सव्वमिणं होइ उववणं ॥ ९३ ॥

एवं वृद्धवन्मनुष्याऽऽदिजवकृतं पुण्याऽऽदि वेदयते अनुभवति देवाऽऽदिजवगतः सन्नात्मा जीव इति, तस्यैव मनुष्याऽऽदेस्तथाभावाद् देवाऽऽदित्वेन भावात्, सर्वमिदं निरुपचरितं स्वकृतमोगाऽऽदि भवत्युपपन्नं, नान्यथेति गाथाऽर्थः ॥ ९३ ॥

एगंतेण उ निच्चो-ऽणिच्चो वा कहं णुवेअई सकहं ।

एगसहावत्तणओ, तयणंतरनासओ चेव ॥ ९४ ॥

..... ॥ ९४ ॥

जीवसरीराणं वि हु, जेआऽजेओ तहोवलंभाओ ।

मुत्तामुत्तणओ, पिकम्मि पवेअणाओ अ ॥ ९५ ॥

जीवशरीरयोरपि भेदाभेदः, कथञ्चिद् भेदः, कथञ्चिदभेद इत्यर्थः । तथोपलम्भात्कारणान्मूर्तामूर्तत्वाच्चयोरन्यथायोगाभावात् स्पृष्टे शरीरे प्रवेदनाच्च, न चास्मृतस्यैव स्पृष्टे इति गाथाऽर्थः ॥ ९५ ॥

उजयकनोभयजोगा, तयजावाओ अ होइ नायव्वो ।

वंधाऽऽविसयभावा, इहरा तयसंजवाओ अ ॥ ९६ ॥

उभयकृतोभयमोगात्कारणात्, तदभावाच्च जोगाजावाच्च, जवाति ज्ञातव्यः जीवशरीरयोर्भेदः, बन्धाऽऽदिविषयजावात्कारणादितरथैकान्तभेदाऽऽदौ तदसंभवाच्च बन्धाऽऽद्यसंभवाच्चेति गाथाऽर्थः ॥ ९६ ॥

एतदेव प्रकटयन्नाह-

एत्य सरीरेण कं, पाणवहासेवणाए जं कम्मं ।

तं खलु चित्तविवागं, वेएइ भवंतरे जीवो ॥ ९७ ॥

अत्र शरीरेण कृतं, कथमित्याह-प्राणवधाऽऽसेवनया हेतुभूतया यत् कर्म तत् खलु चित्तविपाकं सत्वेदयते भवान्तरेऽन्यजन्मान्तरे जीव इति गाथाऽर्थः ॥ ९७ ॥

न उ तं चेव सरीरं, णरगाऽऽइसु तस्स तह अजावाओ ।

भिन्नकमवेअण्णमो, अइप्पसंगो वज्जा होइ ॥ ९८ ॥

न तु तदेव शरीरं येन कृतमिति । कुतः?, इत्याह-नरकाऽऽदिषु तस्य शरीरस्य तथाऽभावादिति । भिन्नकृतवेदनाऽभ्युपगम्यमानेऽतिप्रसङ्गोऽनवस्थारूपः वज्जावतीति गाथाऽर्थः ॥ ९८ ॥

एवं जीवेण कं, कूरमणपयट्टेण जं कम्मं ।

तं पइ रोहविवागं, वेएइ भवंतरेसरीरं ॥ ९९ ॥

एवं जीवेन कृतं, तत्प्राधान्यं, कूरमनःप्रवृत्तेन यत्कर्म पापाऽऽदि तत्प्रति तन्निमित्तं रौक्षविपाकं तीव्रवेदनाकारित्वेन वेदयते भवान्तरेसरीरं, तथाऽनुभवादिति गाथाऽर्थः ॥ ९९ ॥

ण उ केवज्जओ जीवो, तेण विमुक्कस्स वेयणाऽजावा ।

ण य सो चेव तयं खलु, लोगाऽऽविरोहभावाओ ॥ १०० ॥

न तु केवज्जो जीवो वेदयते, तेन शरीरेण विमुक्तस्य सतः वेदनाऽजावात्कारणात्, न च स एव जीवस्तच्छरीरमिति-लोकाऽऽदिविरोधजावात्, आदिशब्दात्समयग्रह इति गाथाऽर्थः ॥ १०० ॥

एवं चित्र देहवहे, उवयारे वा वि पुणपात्रां ।

इहारा घनाङ्गना-इनायत्रो नेव जुञ्जंति ॥१०१॥

पयमेव जीवशरीरयोर्भेदभेद एव, देहवधात्सत्काराद् वा देहस्य पुण्यपापे जयतः, इतरथैकान्तभेदाद् घटाऽऽदिभङ्गाऽऽदि-
ज्ञाततः घटाऽऽदिविनाशकरणोदाहरणेन, नेव जुञ्ज्येते पुण्यपापे
इति गाथाऽर्थः ॥ १०१ ॥

अन्युच्चपमाह-

तयभेदमि अ नियमा, तन्नामे तस्स पावई नासो ।

इय परलोआजावा, वंधाईणं अजावो य ॥ १०२ ॥

तदभेदे च जीवशरीरभेदे च नियमास्तत्रास्ते देहनाशे तस्य
जीवस्य प्राप्नोति नाशः । (इय, एवं परलोकाभावात्कारणात्
यन्धाऽऽदीनामपि प्रस्तुतानामभावेन निगाथाऽर्थः ॥ १०२ ॥

देहेणं देहमि अ, उवयायाणुगहेहिं वंधाई ।

ए पुण अमुत्तो मून-स्स अप्पणो कुणइ किंची वि ॥१०३॥

.....किञ्चिदपि, मुक्तकल्पत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ १०३ ॥

अकरिंतो अ ए वज्जइ, अइप्पसंगा सदेव वंधाओ ।

तम्हा भेअनेण, जीवसरीराण वंधाई ॥ १०४ ॥

अकुर्वन् न वयते न्यायत इत्याह-अतिप्रसङ्गान्मुक्तेः सदैव मा-
वाहन्प्रस्य, अकर्तृत्वाविशेषाद्, यत एवं तस्माद्देहाभेदे जात्यन्त-
राभ्यन्तरे जीवशरीरयोर्वन्धाऽऽद्यो, नान्यथेति गाथाऽर्थः ॥ १०४ ॥

तथा-

मोक्खो वि अ वप्पस्स य, तयजावे स कह कीस वा ए सया ।

किं वा हेळीहं तहा, कहं च सो होइ पुरिसत्थो ॥१०५॥

मोक्षोऽपि च वप्पस्य सतो भवति, तदभावे वन्धाभावे स कथं
मोक्षः नैव, किमिति वा न सदाऽस्ती, वन्धाभावाविशेषात्, किं वा
हेतुनिस्तथा यथाऽऽदिनिः, कथं च स भवति पुरुषार्थोऽप्यल-
निदत्त्वादिति गाथाऽर्थः ॥ १०५ ॥

यत एवम-

तम्हा वप्पस्स तत्रो, वंधो वि आणाइमं पवाहेणं ।

इहारा तयभावम्मो, पुण्वं चित्र मोक्खसंसिद्धी ॥१०६॥

तस्माद् पदस्यैवास्ती मोक्षो, वन्धोऽप्यनादिमान् प्रवाहेण सन्त-
त्या, इतरथैवमनङ्गीकरणेन, तदभावे वन्धाभावे सति, पूर्वमेवाऽऽ-
दावेव मोक्षसंसिद्धिः, तदपत्वात्तस्येति गाथाऽर्थः ॥ १०६ ॥

अत्राऽऽह-

आणुअवत्तमाणो, वंधो कयगो चि नाइमं कह णु ।

नह य अईओ कालो, तहाविहो तह पवाहेण ॥ १०७ ॥

अनुभूतवत्तमानो जावो वन्धः कृतक इति कृत्वा स एवंभूतो-
ऽनादिमान् कथं नु ? प्रवाहोऽपीति भावः । अत्राचरम्-यथै-
वातीतः कालस्तथाविधः-अनुभूतवत्तमानमावोऽप्यनादिमान्,
तथा प्रवाहेण वन्धोऽप्यनादिमानिति गाथाऽर्थः ॥ १०७ ॥

उपपत्तिमाह-

दीसइ कम्पावचओ, संजवई तेण तस्स विगमो वि ।

कणगमलस्स च तेण उ, मुको मुको चि नायव्वो ॥१०८॥

इत्यते कर्मापचयः कार्यद्वारेण, संजवति तेन कारणेन तस्य
कर्मेणो विगमोऽपि, सर्वथा कनकमलस्येति निदर्शनं, तेन
कर्मेणा मुक्तः सर्वथा मुक्तो ज्ञातव्य इति गाथाऽर्थः ॥ १०८ ॥

एमाइ जाववादो, जण्य तओ होइ तावमुच्चो चि ।

एस उवाएओ खलु, बुद्धिमया धीरपुरिसेणं ॥१०९॥

एवमादि भाववादः पदार्थवादो यत्राऽऽगमेऽस्ती भवति ताप-
बुद्धः तृतीयस्थानसुन्दर इति, एव उपादेयः खल्वेव एव नान्यः,
बुद्धिमता आह्वेन धीरपुरुषेण स्थिरेणेति गाथाऽर्थः ॥ १०९ ॥ पं०
व० ४ द्वार ।

ताविपा-तापिका-ली० । कटादिकायाम्, आ० म० १ म० २
कणम् ।

तास-त्रास-पुं० । उद्वेगे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । ज्ञा० ।

तामन-त्रासन-त्रि० । क्रोमाऽऽदिभिन्नकारकत्वात्त्रासनं । प्रश्न०
१ आश्र० द्वार । त्रासजनके, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । नि० चू०
आ० म० ।

तासी-त्रासी-त्रि० । स्वयं प्रस्तः परानपि त्रासयतीति त्रासी ।

प्रस्ते, अन्यत्रासकरे च । स्या० ४ उ० २ उ० ।

ताई-ताई-अव्य० । आत्मन्ये, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

ताहं-तदा-अव्य० । तस्मिन् काले इत्यर्थः । तस्मिन् काले इत्यर्थः,
वाच० । म० । प्रा० ।

ति-इति-अव्य० । पदात्परस्य इतिशब्दस्य ति इत्यादेशो भव-
ति । उपमाभूतवस्तूनां परिसमाप्ती, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
प्रश्न० । पदार्थे, उत्त० १ अ० ।

त्रि-प० । त्रि० तृ-डि । त्रित्वसंख्याविशिष्टे, स्त्रियां तिस्रादेशः ।
तिस्र इत्यादि । वाच० ।

तिअसीस-त्रिदशेश-पुं० । " लुक् " ॥ ७ । १।१० ॥ इति स्व-
रस्य स्वरे परे यदुलं लुक् । प्रा० १ पाद । देवराजे, वाच० ।

तिउमण-त्रिउटन-न० । त्रिज्यो मनोवाक्काययोऽभ्योऽभ्योऽभ्यो मु-
क्ती, लुक् १ अ० १५ अ० ।

तिउटय-त्रिपुटक-पुं० । मातृवक्त्रप्रसिद्धे धान्यविशेषे, धं० २
अधि० । प्रव० ।

तिउल-त्रितुल-त्रि० । त्रीन् मनोवाक्कायास्तुल्यतयमिजवति वा सा
त्रितुला । मनोवाक्कायतोदके दुःखहेतौ, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
ज० । ज्ञा० । स्या० ।

तोदक-त्रि० । सूत्रत्वात्तोदकः । मनोवाक्कायतोदके दुःखहेतौ,
उत्त० २ अ० ।

त्रिदल-त्रि० । त्रीन् प्रस्तावान्मनोवाक्कायान् विमाथितस्यन्त-
त्वाच्चुराऽऽदीनां दशतीव स्वकपचलनेन त्रिदलः । मनोवाक्का-
यतोदके दुःखहेतौ, उत्त० २ अ० ।

तिउमण-त्रिकूट-पुं० । ' त्रिकूट ' शब्दार्थे, स्या० ४ उ० २ उ० ।

तिओय-ओयजस्-न० । त्रिनिरादित एव कृतयुग्माद्वोपरिव-
र्त्तिजिरोजो विषमराशिविशेषस्त्योजः । ज० १७ अ० ४ उ० ।

विषमराशिविशेषे, यो हि राशिश्चतुष्कापहारेणापन्धियमाण-
स्त्रिपर्यवसितो भवति स त्र्योज इति । स्या० ४ उ० ३ उ० ।

मितप्रदेशासु दिक्, स्त्री० । सर्वासां दिशां प्रत्येकं ये प्रदे-
शास्ते चतुष्केणापहियमाणास्त्रिकावशेषा प्रवन्तीति कृत्वा
तत्प्रदेशाऽऽत्मिकाश्च दिशा आगमसंज्ञया त्र्योजःशब्देनाभिधीय-
न्ते । आवा० १ अ० १ अ० १ उ० ।

तिथि-तिथि-पुं० । तिथिणो नाम यः स्वल्पोऽपि केनचि-
रसाधुनाऽपराकोऽनवरतं पुनस्तं ऊपग्रास्ते स तिथिणः । त-
स्मिन्, व्य० १ उ० । प्रव० । कन्प्रत्ययोऽप्यत्र । अत्राभे सति खे-
दापत्किञ्चनाभिधायी, स च खेदप्रधानत्वात्तिथिणिको भव-
ति । स्था० ६ उ० । “ तिथिणप एसणासमिहस्स परिमंथू । ”
तिथिणिको हि सुन्दरमाहाराऽऽदिकं गवेपयज्ञेपणासमितेः
परिमंथुर्भवतीति । वृ० ६ उ० ।

व्यासार्थं प्रतिद्वारमभिधित्सुः प्रथमतस्तितिथिणिकद्वारं व्याचष्टे-
हज्झंतं टिवरुदा-रुयं व दिवसं पि जो तिमितिडेइ ।

अह दव्वतिथिणो भा-वन्नो उ आहारुवहिसिज्जाए ॥

तिथिणिकदारुणं तिमिणिकवृक्षकाष्ठमशौ प्रक्षिप्तं, तद् दद्यामानं
सद् यथा अट्टत्रटिति कुर्वदास्ते, एवं यो गुणादिभिः खरटितः
संपूर्णमपि दिवसं “ तिथिणिकेति ” अनुकरणशब्दत्वात्त्रटत्-
वटयते, मम संमुखमिदमिदं च जल्पितमेजिरिति भयन्नास्ते
इति भावः । अथैष इत्यतिथिणिकः । भावतस्तु तिथिणिकः
त्रिविधः । तद्यथा-आहारे, उपचारे, शय्यायां चेति । पुनरेकैको
द्विविधः-अन्तःसंयोजनया, वहिःसंयोजनया च ।

तत्रोभयथाऽप्याहारतिथिणिकं तावदाह-

अंतो वहि संजोअणो, आहारे वाहि खीरदधिमाई ।

अंतो उ होति तिविहा, जायणें हत्ये मुहे चैव ॥

आहारविषया संयोजना त्रिविधा-अन्तः, वहिश्च । तत्र वहि-
स्तावन्नायते-कश्चिरसाधुनिष्कामटन् क्तीरं वा वधि वा लब्ध्वा
रसगुणनया कलमशाक्षिप्रभृतिकमोदनं चिरगोचरचयकरणेना-
प्युत्पाद्य यस्तेनैव क्षीराऽऽदिना सार्धमुपाश्रयाद् वहिः संयोजय-
ति, आदिशब्दात् परमाज्ञाऽऽदिकं वा लब्ध्वा घृतस्रपडाऽऽदिना
वहिरेव स्थितः सन् यद् योजयति, एषा वहिःसंयोजना । अन्तस्तु
प्रतिश्रयान्तरे पुनः संयोजना त्रिविधा भवति । तद्यथा-भा-
जने, हस्ते, मुखे चैव । तत्र भाजनविषया-यत्र भाजने कलम-
शाख्योदनस्तत्र दुग्धदध्यादि प्रक्षिपति । हस्तविषया-मण्डक-
पुष्पलिकाऽऽदिना गुडशर्कराऽऽदि हस्तस्थितं वेष्टयित्वा मुखे प्र-
क्षिपति । मुखविषया-पूर्वं मण्डकाऽऽदि मुखे प्रक्षिप्य ततः श-
र्कराखण्डाऽऽदि प्रक्षिपति । एवंविधा द्विविधामप्याहारसंयोजनां
लोभाभिन्नतया कुर्वन् यदा यदा संयोजनीयवस्तुयोगं न
ब्रूते तदा तदा तिथिणिकत्वं करोतीत्याहारतिथिणिक उ-
च्यते ।

अथोपधिशय्यातिथिणिकावतिदिशति-

एमेव उवहिसिज्जा, गुणोवगारी उ असस जं होइ ।

सो तेण जोजयंतो, तदजावे तिथिणो होइ ॥

एवमेवोपधिशय्ययोरपि संयोजनायां भावना कार्या । सा चे-
यम्-उपधिसंयोजनाऽपि द्विविधा-वहिः, अन्तश्च । तत्र वहिःसं-
योजना-उत्कृष्टं कल्पं लब्ध्वा चोलपट्टकमप्युत्कृष्टमुत्पादयति,
और्णिकं वा कल्पं सुन्दरं लब्ध्वा तदनु रूपमेव सौत्रिकमुत्पा-
दयति, उत्पाद्य च तदुभयपरिभोगेण संयोजयति । अन्तःसं-
योजना पुनः-विनूपायं श्वेतकम्बल्यां कृष्णदवरकसीवनिंकां द-
दातीत्यादि । शय्या प्रतिश्रयः, तस्य संयोजनाऽपि द्विविधा-वहिः,
अन्तश्च । ततः वहिःसंयोजना-अकपाटमुपाश्रयं लब्ध्वा कपाटा-

च्यां संयोजयति । अन्तःसंयोजना-शोजनार्थं प्रतिश्रयं गोमयमु-
दादिना लिस्पति, सेटिकया वा धवलयति । अथवा-शय्या-
शन्देन संस्तारक उच्यते, ततश्च सुन्दरतरं संस्तारकं लब्ध्वा
यत्तत्तरपट्टमपि तदनु रूपमुत्पाद्य परिभुङ्क्ते, सा वहिःसंयोजना ।
यत्पुनः सुकुमारस्पर्शार्थं विनूपायं वा सुन्दरया जङ्गया संस्तार-
कं प्रस्तृणाति सा अन्तःसंयोजना । तदेवं यदुपध्यादिकं यस्य
साधोगुणोपकारि विनूपाऽऽदिगुणोपयोगि भवति, स तेन विव-
क्षितेन वस्तुना सार्कं तदेव वस्तु योजयन् मीलयन्,
तद्भावे विवक्षितवस्तुयोगाज्जावे तिथिणिको भवति-“ हा !
नास्त्यमुकं वस्तु अत्र स्यपिडलप्राये संनिवेशे ” इत्यादि
अवपतीत्यर्थः । वृ० १ उ० । नि० चू० (अपवादे तिथिणिकत्वं
' कप्प ' शब्दे तृतीयजागे ३३० पृष्ठे गतम्)

तिथिणी-तिथिणी-स्त्री० । यत्र तत्र वा स्तोकेऽपि कारणे कर-
करायणे, व्य० १ उ० ।

तिथुक्-तिथुक्-पुं० । बहुवीजकफलप्रधाने वृक्षविशेषे, प्रज्ञा०
१ पद । आचा० । प्रव० । वाराणस्यां तिथुक्वृक्षप्रधाने उद्याने,
आ० म० १ अ० २ खण्ड । तत्र गण्डीतिथुकनामा यज्ञो वसति ।
सत्त० १२ अ० १ ती० । स्था० । आवस्त्यां नगरमण्डले पुरपरिस-
रे तिथुक्वृक्षप्रधाने उद्याने, उत्त० २३ अ० । आ० क० । विशेष ।
चैत्यविशेषे, ति० । आवस्त्यां नगरचैत्ये, स्था० ७ उ० । त्री-
न्ध्र्यजीवविशेषे, उत्त० ३६ अ० ।

तिदूस-तिन्दूस-पुं० । बहुवीजकफलप्रधाने वृक्षविशेषे, प्रज्ञा०
१ पद । स्वार्थे कन्प्रत्ययोऽप्यत्र । आ० क० ।

तिदूसय-तिन्दूसक-पुं० । कन्दुके, ज्ञा० १ शु० १८ अ० । क्री-
डाविशेषे, “ सप्यं व तरुवरम्मी, काडं तिदूसय य निमं व । ”
आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

तिकरुग-त्रिकरुक्-त्रि० । कण्ठत्रययुक्ते, “ सयं सहस्ताण उ-
जोयणाणं, तिकरुगे पंडगवेजयंते । ” मेरु-त्रीणि कण्ठान्यस्ये-
ति त्रिकरुक्, तद्यथा-भौमं, जाम्बूनदं, वैडूर्यमिति । सूत्र० १
शु० ६ अ० ।

तिकरु-त्रिकरु-अव्य० । त्रीन् कृत्वेत्यर्थे, भ० २ श० १ उ० ।

तिकरुय-त्रिकरु-न० । त्रयाणां कटूनां समाहारत्त्रिकरु-
दु पत्र त्रिकरुक् । शुण्ठीमरिचपिपल्यात्मके कटुत्रयसमाहा-
रे, उत्त० ३४ अ० । अनु० ।

तिकरणभावसुद्ध-त्रिकरणजावशुद्ध-त्रि० । त्रिविधेन त्रिप्रका-
रेण करणेन मनोवाक्यलक्षणेण सुविशुद्धे, मनसाऽप्यसंयमान-
त्रिधावाद् भावेन च परिणामेन विशुद्ध इहलोकाऽऽद्याशंसावि-
प्रसक्तत्वात् त्रिकरणजावशुद्धः । तस्मिन्, व्य० ३ उ० ।

तिकरणसुद्ध-त्रिकरणशुद्ध-न० । मनोवाक्यलक्षणकरणत्रय-
स्य दायकसंबन्धिनो विशुद्धतायाम्, विपा० २ शु० १ अ० ।

तिकरु-त्रिकरु-पुं० । त्रीणि कूटान्यस्य । लङ्कापुरसन्निहिते सुवे-
लाऽऽख्ये पर्वते, स्था० ४ उ० २ उ० । “ दो तिकरु । ” स्था० २
उ० ३ उ० । ती० । जम्बूद्वीपे मेरुपर्वतस्य पूर्वसिन् जागे शी-
ताया महानद्या दक्षिणस्यां दिशि आद्ये वत्सस्कारपर्वते, स्था० ।
तिकोदि-त्रिकोदि-स्त्री० । त्रिकोट्याम्, चन्द्रारुवृत्तौ-“ सिके भो-
पयथो ” इत्यादिवृत्तव्याख्याने त्रिकोटिपरिवृत्तत्वेन प्रख्याता

वे, नत्र कोटिशब्दस्य कोऽर्थः १, इति प्रश्ने, उत्तरम्-सुधार्यतदु-
नयकृपाः, कपच्छेदतापलक्षणपरीक्षात्रयकृपा वा तिष्ठः कोट्यः
संभाव्यन्ते । २६० प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

तिकोनिपरिशुद्ध-त्रिकोटिपरिशुद्ध-त्रि० । रागद्वयमोहत्रयपरि-
शुद्धे, पौ० ।

मध्यमचुच्छेस्वीर्या-समितिप्रभृति त्रिकोटिपरिशुद्धम् (७)

त्रिकोटिपरिशुद्धम्-रागद्वयमोहत्रयपरिशुद्धम् । अथवा-ति-
ष्ठः कोट्यो हनन-पचन-कृयणकृपाः कृतकारितानुमतिनेदेन
श्रूयन्ते, ताभिः परिशुद्धम् । अथवा-कपच्छेदतापकोटिपरिशुद्ध-
शुद्धम् । पौ० २ विव० ।

तिकोण-त्रिकोण-द्वि० । त्रयः कोणा यस्य । त्रिकोटियुके पदार्थे,
स्था० १ उ० । ज्योतिषोक्ते लग्नात्पञ्चमनवमस्थाने, न० ।
" त्रिकोणगान्द गुरुः पश्यन् । " वाच० । शृङ्गाटके, स्था० ५
उ० १ उ० ।

तिक्व-तीक्ष्ण-त्रि० । तिज्-फल्न-दीर्घश्च । गुरुके, अतिपाति-
ति च । व्य० १ उ० । पर्ये, म० १६ उ० ३ उ० । वेगवति,
ज० २ वक्र० । मरणे, युक्ते, विपे, ब्रौहे शस्त्रे, शीघ्रे, सामुद्र-
भवणे, मुष्कके, चपके, उग्रे रसे च । न० । तद्धति, त्रि० । य-
वहारे, श्वेतकुले, कुन्दुरके, ज्योतिषोक्ते आर्क्षेऽप्येष्टामूल-
नक्षत्रे च । पु० । तीघ्रे, आत्मत्यागिनि, निराश्रये, सुमुक्षौ, यो-
गिनि च । पु० । वाच० ।

तिक्वन्तुना-तीक्ष्णतुण्डा-स्त्री० । घृतेष्टिकायाम्, कल्प० ६ कृपा

निकृत्वालिअ-देशी-तीक्ष्णकृते, दे० ना० ५ वर्ग० ३ गाथा ।

तिक्वन्त-त्रिःकृत्वम्-अव्य० । श्रीन् वारान् कृत्वैत्यर्थे, विपा० १
श्रु० १ अ० । दशा० । स्था० । नि० चु० । रा० । प्रति० । कल्प० ।
आ० म० । नि० । औ० ।

तिग-त्रिक-न० । रथ्यात्रयमीलकस्थाने, घृ० १ उ० । जी० ।
म० । कल्प० । मौ० । ज्ञा० । अनु० । आ० म० । पा० । सूत्र० ।

त्रिकनिक्षेपज्ञापनार्थमिदमाह-

नामं तवया दविष्, खेत्ते काले य गणण भावे य ।

एसो उ खलु तिगस्स य, निक्खेवो होइ सत्तविहो ॥ ७ ॥

नामत्रिकम्, रथापनात्रिकम्, छत्र्यत्रिकम्, क्षेत्रत्रिकम्, काष्ठ-
त्रिकम्, गणनात्रिकम्, भावत्रिकं चेति, एव खलु त्रिकस्य नि-
क्षेपः सप्तविधो भवति । नामस्थापनात्रिकं गतार्थं ।

छत्र्यत्रिकं कृजव्यशरीरव्यतिरिक्तं ज्ञापयति-

दव्वे सच्चिदादी, सच्चिच्चं तत्थ होइ तिबिहं तु ।

दुपद चतुप्पद अपदं, परूवणा तस्स कायव्वा ॥ ११ ॥

छत्र्यत्रिकं सच्चिदाचित्तमिदमिदमाह त्रिधा । तत्र सच्चिच्च-
त्रिकं भूयस्त्रिविधं भवति । तद्यथा-द्विपदत्रिकम्, चतुष्पदत्रिकम्,
अपदत्रिकम् । तस्य च सप्तभेदस्याऽपि प्ररूपणा कर्तव्या । सा च
यथा सच्चिच्चैकैकस्य कृता तथैवावगन्तव्यम् ।

परमाणुमादिषं खलु, अच्चिच्चं भीसगं च मालादी ।

तिपदेस तदोगाढं, तिष्ठि वि बोगा उ खेत्तम्मि ॥ १२ ॥

(परमाणु च्छि) आदिशब्दाद् द्विप्रदेशिकत्रयं यावदनन्तप्र-
देशिकत्रयम्, एतदच्चिच्चत्रिकं द्रष्टव्यम्, मिथ्यत्रिकं तु मालात्रयं
५६०

मन्तव्यम् । तत्र हि पुष्पाणि सच्चिदानि, सूत्रमसच्चिदमिति कृ-
त्वा । आदिग्रहणेन साक्षरपुरुषत्रयमित्यादि शृङ्खते । के-
त्रत्रयम्-त्रय आकाशप्रदेशः (तदोगाढं ति) तेषु वा त्रिषु
आकाशप्रदेशेषु अवगाढं छत्र्यं क्षेत्रत्रयम्, त्रयो वा लोका अथो-
ल्लोकतिर्यग्गोलोकोद्देशल्लोकलक्षणाः क्षेत्रत्रयमुच्यते ।

तिसमय तद्वितिगं वा, काद्वितिगं तीयमातिणो चेव ।

भावे पसत्थमितरं, एकैकं तत्थ तिबिहं तु ॥ १३ ॥

कालत्रयं प्रत्यप्रसमयं (?) (तद्वितिगं व च्छि) त्रिसमयस्थिति-
कं वा छत्र्यं कालत्रयम् । अथवा-अतीतानागतवर्तमानकाला
एव कालत्रयम्, भावत्रयं प्रशस्तमप्रशस्तं चेति द्विधा । पुनरेकैकं
त्रिविधम्-तत्र ज्ञानम्, दर्शनम्, चारित्रं चेति प्रशस्तम् ।
मिथ्यात्वमज्ञानमविरातश्चेत्यप्रशस्तम् । अविरातरपि दस्तक-
र्ममैथुनरात्रिभक्तप्रतिसेवाजैदादिह प्रस्तावे त्रिविधा । व्याख्या-
तं त्रय इति पदम् । घृ० ४ उ० ।

तिगतिगभेद-त्रिकत्रिकनेद-त्रि० । त्रिकं त्रिकं भेदानां यस्य स
त्रिकत्रिकनेदः । प्रत्येकं त्रिविधे, दर्श० ५ तत्त्व ।

तिगरणसुद्ध-तिकरणसुद्ध-त्रि० । त्रीणि च तानि करणानि च
मनःप्रभृतीनि त्रिकरणानि, तैः शुद्धो निर्दोषस्त्रिकरणानि वा
शुद्धानि सर्वदोषरहितानि यस्य स त्रिकरणसुद्धः । निरवद्ययोग-
प्रवृत्ते, अथवा-करणकारणानुमतिरूपसावधयोगधिरते, पा० ।

तिगारवगुर्या-त्रिगौरवगुरुता-स्त्री० । ऋक्विरससातगौरवे,
ध० ३ अधि० ।

तिगिच्छ-चिकित्स-पुं० । किञ्जल्के, स्था० १० उ० । वैद्ये, व्य०
५ उ० । दशमकल्पे देवानां विमानविशेषे, स० २० सम० ।

तिगिच्छा-चिकित्सक-त्रि० । रोगप्रतीकारकर्तारि, स्था० ।

अथाऽऽत्माचिकित्सकान् भेदतः सूत्रत्रयेणाऽऽह-

चत्वारि तिगिच्छाणां पण्यत्ता । तं जडा-आयतिगिच्छिष्
णाममेगे, णो परतिगिच्छिष् । परतिगिच्छिष् णाममेगे
णो आयतिगिच्छिष् । एवं चउभंगो ४ ।

" चत्वारि " इत्यादि कण्ठ्यम् । नवरं व्रणं देहे कृतं स्वयं करोति
रुधिराऽऽदिनिर्गलनार्थमिति व्रणकरो 'नो' नैव व्रणं परिमृशती-
त्येवं शीघ्रो व्रणपीरमर्शोत्येकः, अन्यस्त्वन्यकृतं व्रणं परिमृशति
न च तत्करोतीति । एवं भावव्रणमतिचारद्वक्त्रं करोति, कायेन
च तदेव परिमृशति पुनः पुनः संस्मरणेन स्पृशति । अन्य-
स्तु तत्परिमृशनीत्यभिलाषा च करोति कायतः संसा-
रमयाऽऽदिजिरेति । व्रणं करोति, न च तत्पट्टवन्धाऽऽदिना
संरुत्तति । अन्यस्तु कृतं संरुत्तति, न च करोति । भावव्रणं
त्वाभित्यातिचारं करोति, न च तं साजुवन्धं भवन्तं कुशीला-
ऽऽदिसंसर्गतभिदानपरिहारतो रुत्तति एकः, अन्यस्तु पूर्वकृता-
तिचारं निदानपरिहारतो रुत्तति, न च न करोति । (नो) नैव
व्रणं संरोहययौषधदानाऽऽदिनेति व्रणसंरोही । जावव्रणापेक्षया
तु नो व्रणसंरोही प्रायश्चित्ताप्रतिपत्तेः, व्रणसंरोही पूर्वकृताति-
चारप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या नो व्रणकरोऽपूर्वातिचाराकारित्वादि-
ति । स्था० ४ उ० ४ उ० ।

तिगिच्छा-चिकित्सा-स्त्री० । चिकित्सनं चिकित्सा । रोगप्रतीका-
रे, रोगप्रतीकारोपदेशे च । प्रव० सा द्विविधा-सूक्ष्मा, वादरा च ।

तत्र सूक्ष्मा औषधविधिबैद्यज्ञापनेन । यादरा स्वयं चिकित्साकर-
णेन, अन्यस्मात्कारणेन च । तत्र कश्चिज्जराऽऽदिरोगाऽऽक्रान्तो
गृही भिक्षाऽऽद्यर्थं गृहे साधुं प्रविष्टं दृष्ट्वा पृच्छति-जगवन् ! एत-
स्य मदीयव्याधेर्जानीवे कमपि प्रतीकारमिति । स प्राऽऽह-भो-
श्रावक ! यादृशस्तवाऽयं रोगस्तादृशो ममाऽप्येकदा संजात आ-
सीत् । स चामुकेनौषधेन ममोपशमं गत इति । एवं चाक्षस्य गृह-
स्थस्य रोगिणो भैषज्यकरणान्निप्रायोत्पादनादौषधसूचनं कृतम् ।
अथवा रोगिणा चिकित्सां पृष्ठो वदति-“ किमहं वैद्यो, येन रो-
गप्रतीकारं जाने ? ” इति । एवं चोक्ते रोगिणोऽनभिज्ञस्य सतो-
ऽस्मिन् विषये वैद्यं पृच्छेति सूचनं कृतमिति सूक्ष्मचिकित्सा ।
यदा तु स्वयं वैद्यभूय साक्षादेव वमनचिरेचनकाथाऽऽदिकं क-
रोति, कारयति वा अन्यस्मात्तदा वादरा चिकित्सेति । एव-
मुपकृतो हि प्रमुदितो गृही मम भिक्षां प्रकृष्टां दास्यतीति यति-
रिमां द्विविधामपि कुर्वते, न चैवं तुच्छपिण्डकृते प्रतिनां कर्तु-
मुचितम्, अनेकदोषसंज्ञवात् । तथाहि-चिकित्साकरणकाले क-
न्दफनमूलाऽऽदिजीवधनेन काथकथनाऽऽदिपापव्यापारकरणा-
दसंयमो जनेत् । तथा-नीरुक्कृतो गृहस्थः तमायोगोत्तकसमानः
प्रगुणोक्तदुर्बलान्धव्याघ्रवदनकजीवघातं कुर्यात् । तथा यदि
दैवदुर्योगात्साधुना चिकित्स्यमानस्याऽपि रोगिणो व्याधेरधि-
क्यं जायते, तदा कुपितस्तत्पुत्राऽऽदिराकृष्य राजकुलाऽऽदौ आ-
ह्वयेत् । तथाऽऽहाराऽऽदिसुब्धा एते इत्यमित्यं च वैद्यकाऽऽदि
कुर्वन्ति, इति प्रवचनमालिख्यं स्यादिति ॥ ६ ॥ प्रव० ६७ चार ।
पि० । पञ्चा० । विशेष० । द्रव्यौषधाऽऽद्युपयोगतः पीनोपशमं,
आचः० १ क्षु० ए अ० ४ उ० । ग० । चिकित्सया विण्डोत्पाद-
नम् । उत्पादनादोपभेदे, स्था० ३ उ० ४ उ० । पञ्चा० ।

चउव्विहा तिगिच्छा पसत्ता । तं जहा-विज्जा, ओस-
हाई, आउरे, परियारए ४ ।

“चउव्विहा” इत्यादि कण्ठ्यम् । नवरं चिकित्सा रोगप्रतीकार-
स्तस्याश्चातुर्विध्यं कारणभेदादिति ।

एतत्सूत्रसम्वादकमुक्तमपरैरपि-

“निपगच्छव्यायुपस्थाता, रोगी पादचतुष्टयम् ।

चिकित्सितस्य निर्दिष्टं, प्रत्येकं तच्चतुर्गुणम् ॥ १ ॥

दक्षो विज्ञातशास्त्रार्थो, दृष्टकर्मा शुचिर्जिपक् ।

यदुक्कलं बहुगुणं, सम्पन्नं योग्यमौषधम् ॥ २ ॥

अनुरक्तः शुचिर्दक्षो, बुद्धिमान् परिचारकः ।

आढ्यो रोगी निपगच्छयो, ज्ञापकः सध्ववानपि ” ॥ ३ ॥ इति ।

इयं द्रव्यरोगचिकित्सा ।

जावरोगचिकित्सा त्वेवम्-

“ निविगइ निव्वलोमे, तवउव्वट्टाणमेव उव्वामे ।

वेयावच्चार्हिण-मंरालिकण्णट्टियाऽऽहरणं ॥ १ ॥ ” इति ।

निर्वलं वज्जाऽऽदि, अवममूनम्, उज्जामो भिक्षाभ्रमणम्, आहि-

एरुनं देशेषु, माएली सुत्रार्थयोः (कण्पट्टिया) श्रेष्ठिवधूरिति ।
स्था० ४ उ० ४ उ० ।

जे भिक्खू तिगिच्छापिंरं जुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ ॥ ६ ॥

रोगावणयणं तिगिच्छा, तं जोगं करोति गिहिस्स । तस्स आ-
णादिणो दोसा, चउल्लुं च पच्छित्तं ।

जे निक्खु तिगिच्छपिंरं, जुंजेज्ज सयं तु अहन् सातिजे ।

सो आणा अणवत्तं, मिच्छुत्तविराहणं पावे ॥ ७ ॥
नि० चू० १३ उ० ।

चिकित्साद्वारमाह-

भणइ य नाहं विज्जो, अहवा वि कहेइ अप्पणो किरियं ।

अहवा वि वेज्जयाए, तिबिह तिगिच्छा मुखेयव्वा ॥

इह चिकित्सा रोगप्रतीकारो, रोगप्रतीकारोपदेशो वा विव-
क्षिता । ततः साधूनधिकृत्य त्रिविधा त्रिप्रकारा चिकित्सा
ज्ञातव्या । तद्यथा-केनापि रोगिणा रोगप्रतीकारे साधुः पृष्ठः
सन्नाह-किमहं वैद्यः ? एनावता च किमुक्तं भवति ?-वैद्यस्य
समीपे गत्वा चिकित्सा प्रष्टव्या, इत्यनुध्यायनादेका चिकित्सा ।
अथवा रोगिणा पृष्ठः सन्नेवमाह-ममाप्येवंविधो व्याधिरासीत्,
स चामुकेन नेपजेनोपशान्तिमगमत्, एषा द्वितीया चिकित्सा ।
अथवा-वैद्यतया वैद्यीनूय साक्षात् चिकित्सां करोति, एषा
तृतीया । इहाऽऽद्ये द्वे चिकित्से सूक्ष्मे, तृतीया तु वादरा ।

तत्राऽऽद्यां व्याचिख्यासुराह-

निक्खाइग्गो रंगी, किं विज्जोऽहं ति पुच्छिओ भणइ ।

अथावर्त्तीए कया, अबुधाणं वोदणा एवं ॥

भिक्षाऽऽदौ भिक्षाऽऽदिनिमित्तं गतः सन् (रोगी इति) अत्र
तृतीयार्थं प्रथमा, रोगिणा पृष्ठः सन्नाह-किमहं वैद्यो येन
कथयामि ? एवं चोक्ते सति अर्यापत्या सामर्थ्यात्, अबुधानां-
'वैद्यस्य पार्श्वे गत्वा चिकित्सा कार्यते' इत्यज्ञानतां, बोधना
अनन्तरोक्तस्यार्थस्य ज्ञापना कृता भवति ।

चितीयां व्याख्यानयति-

एरिसयं विय दुक्खं, जेसज्जेण अमुणेण पणं मे ।

सहमुप्पन्नं व रुयं, वारेमो अट्टमाईहिं ॥

एतादृशमेव दुःखं दुःखकारणचतुर्त गण्डाऽऽदि, अमुकेन भे-
पजेन प्रगुणं नष्टवेदनमभूत् । तथा वयं सहस्रोत्पन्नामकस्मा-
दुत्पन्नां रुजमष्टमाऽऽदिभिर्धारयामः । “तत्थोप्पन्नं रोगं, अष्टेण
निवारणं” इत्यादिपरममुनिवचनप्रामाण्यात् । तस्मात् जवता-
ऽपि तथा कर्तव्यमिति भावः ।

तृतीयां चिकित्सां प्रपञ्चयितुमाह-

संसोधण संसमणं, नियाणपरिवड्जणं च जं तत्थ ।

आगंतु-धाउखोजे, य आमए कुणइ किरियं तु ॥

आगन्तुके धातुकोमे च सूचनात्सूत्रमिति कृत्वा धातुकोभजे च
आमये रोगे समुत्पन्ने सति तत्र याक्रियां करोति । तद्यथा-संशो-
धनं हरीनक्यादिदानेन, पिप्ताऽऽद्युपशमनं संशमनं, तथा नि-
धानपरिवर्जनं रोगकरेण परिवर्जनं च । एषा तृतीया चिकित्सा ।

अत्र दोषानाह-

अस्संजमजोगाणं, पसाधणं कायघाओ अयगोलो ।

दुव्वज्जवग्गाऽऽहरणं, अब्भुदए गेएहणुहाहो ॥

असंयमयोगानां सावद्यव्यापाराणां प्रसाधनं सातत्येन प्रवर्त-
नमिदं चिकित्साकरणं, ततो गृहस्थस्तत्तायोगोत्तकसमानः, तत-
स्तेन नीरोगीभूतेन ये कायघाता यावज्जीवं प्रवर्त्यन्ते, ते सर्वे-
ऽपि साधुचिकित्साप्रवर्तिता इति । चिकित्साकरणं सातत्ये-
नासंयमयोगानां निबन्धनम् । तथा चात्र दुर्बलव्याघ्रदृष्टा-

स्तः। यथा-अटव्यामन्धो भूयमप्राप्तुवन् दुर्बलो व्याघ्रः केनाप्या-
न्ध्यापनयनाय चिकित्सने, चिकित्सितः सन् प्रगुणीभूतः प्रथमत-
स्तस्यैव वैद्यस्य विधानं करोति। ततः शेषाणां यदूनां जीवानाम् ।
एवमेवोऽपि गृहस्थः साधुना चिकित्स्यमानः साधोः संयमप्रा-
णं न हन्ति, शेषांश्च पूर्णविकायाऽऽप्नोति। यदि पुनः क-
श्चनपि चिकित्स्यमानस्यापि तस्याभिप्रायेण रोगस्योदयः प्रादु-
र्भावो भवति, ततोऽहमनेनातिशयेन रोगीकृत इति संज्ञातको-
पो राजकुत्राऽऽर्द्रा प्राहयति; तथा च सति उद्ग्राहः प्रवचनस्य
माहिम्यमिति । पि० ।

इमं वितियपदं-

असिन्ने ओमोयरिए, रायदुष्टे नए व गेलखे ।

अप्पारोहए वा, जयणाए कारए जिक्खु ॥१७६॥

नि० चु० १३ उ० ।

जे जिक्खु आरोगियपडिक्कम्पं करेइ, करंतं वा साइज्जइ । ४७ ।

आरोग्यो णिरुहयस्मरीरो, मा मे रोगो जविस्सति चि अणा-
गयं चेव रोगपरिक्कम्पं करोति, तस्स चरलहुं अणाऽऽद्या य
दोसा ॥४७॥

जे जिक्खु आरोगे, कुज्जा हि अणागयं तु तेगिच्छं ।

सो अणा अणवत्थं, मिच्छच्चिराहणं पावे ॥ ७६ ॥

गतायां ।

इमेहि कारणेहि अवधादेण कुज्जा-

विहरणवायणआवा-मगाण मा मे वयाण वा पीढा ।

होज्जाहि अकीरंते, कप्पति हु अणागतं काळं ॥ ७७ ॥

विहरणं जाव मासकप्पो ण पूरति ताव करेमि, मा मासकप्पे
पुण्ये विहरणस्स वाघातो भविस्सति, रोगे वा उत्पन्ने मा वा-
यणाए वाघातो भविस्सइ, विविधाण वा आवासगज्जागाणं
रोगमुत्पण्ये कम्पं असहमाणेहि हरितादिच्छेदणं अयं वा किं पि
गिहणट्ठा वताइयारं करेज्जा, तो अणागयं रोगपक्कम्पं कज्जति ।

जतो भवति-

अमुओ असुगं कालं, कप्पति वाही ममं ति णं एतुं ।

तप्पसमणी च किरिया, कप्पति इहरा बहु हाणी ॥७८॥

ममं जप्पसररीरस्स अमुगो वाही अमुगे काले अवस्समु-
प्पज्जति, तस्स रोगस्स अणागयं चेव किरिया कज्जति,
(इहर चि) उत्पन्नरोगे किरियाए कज्जमाण्णीए बहु दोसा, दो-
सबहुत्ताओ य संजमहाणी भवति ।

अणागयं कज्जमाणं इमे गुणा-

अप्पपरअणायासो, न य कायवहो न यावि परिहाणी ।

न य चमढणा गिहंणं, णहजेज्ज-रिणेण दिन्तो ॥७९॥

अणागते रोगपरिक्कम्पे कज्जमाणे अप्पणो परस्स य अणायासे
भवति । कमेण फासुएण कज्जमाणे कायवधो ण प्रवति ।
ण य सुत्तये आवस्सगाण परिहाणी भवति । अणागतं जहा-
हामेण सणियं कज्जमाणे गिहीणं चमढणा ण भवति । किं च-
उविक्खितो वाही दुच्छेज्जो प्रवति । जहा कप्पो अंक्राव-
त्याए णहजेज्जो भवति, विवह्रितो पुण जायमूलो महाखंधो
कुहामेण वि दुच्छेज्जो । रिणं पि अप्पमत्तओ सुच्छे-
ज्जं, वर्वाचयं दुगुणचत्तगुणं दुच्छेज्जं । एवं वाही चि अणागतं सु-

च्छेज्जो पच्छा दुच्छेज्जो । जो सुत्तयेसु गहियथो, गहणसम-
त्थो य जो गच्छोवगहकारी, कुलगणसंघकज्जेसु य पमाणं,
तस्स एसा विधी ।

जो पुण अणो पुरिसो तस्स इमा विधी-

जो पुण अपुव्वगहणे, उव्वगहे वा अपव्वओ एसि ।

अमहू उत्तरकरणे, तस्स गिह्छाण ठ णियोगो ॥८०॥

अभिणवाणं सुत्तयाणं गहणे असमत्थो, साधुवगस्स वा व-
त्थपायमत्तपाणओसदमेसज्जादि, एनेहि उव्वगहं काठं अस-
मत्थो । उत्तरकरणं-तवो, पायच्छिं च वा, तस्य वि असहू । ए-
रिसस्स पुरिसस्स इच्छाण णिओगो अवस्समए. . कायव्यं
ति । नि० पू १३ उ० ।

नवा उत्पद्यं दुक्खं, वेयणाए दुहट्ठि ।

अदीणो थावए पन्नं, पुट्ठो तत्थइहियासए ॥ ३२ ॥

तेगिच्छं नाजिनंदेज्जा, संचिक्खत्त-गवेसए ।

एयं खु तस्म सामयं, जं न कुज्जा न कारवे ॥ ३३ ॥

चिकित्सां रोगप्रतीकाररूपां नाभिनन्देन्नानुमन्येत. अनुम-
तिनिषेधाच्च दूरापास्ते करणकारणे, समीप-स्वकर्मफलमेव
तदुच्यते इति पर्यालोच्य । यद्वा- (संचिक्ख चि) " अचां सं-
धिओपौ बहुलम् " इत्येकारलोपे " संचिक्खे " समाधिना तिष्ठे-
त्, न कूजनकर्करायिनाऽऽदि कुर्यात्, आत्मानं चरित्राऽऽत्मानं,
गधेययति मार्गवति-कथमयं मम स्यादित्यात्मगवेषकः । किमि-
त्येवमत आह-एतदनन्तरमभिधास्यमानं, (खु चि) खलु, स
च यस्मादर्थः, ततो यस्मादेतत्तस्य भ्रमणस्य, भ्रामण्यं भ्रमण-
जायो, यन्न कुर्यान्न कारयेत् । उत्पन्नगत्वान्नानुमन्येत, प्रकमा-
धिकेत्सायः, जिनकल्पिकाऽऽपेक्षं चेतत् । स्थावरकल्पिकापे-
क्षया तु ' जन्म कुज्जा ' इत्यादौ सावधानमिति गम्यते । अयमत्र
भावः-यस्मात्करणाऽऽदिभिः सावधपरिहार एव भ्रामण्यं, साव-
धाद्य प्रायशश्चिकित्सा, तनस्तान् न अभिनन्देत्, एतदप्यौत्सर्गि-
कम्, अपवादतस्तु सावधाऽऽपेक्षामियमनुमतैव । यदुक्तम्-" का-
हं अभिति अदुवा अहीहं, तवोविहाणेण व सज्जमिस्सं । गणं वं
णीतो य विसारइस्सं, साहं वसेवो समुवेति मोक्खं ॥ १ ॥ "
इति सूत्रार्थः । उक्त० पार्ह० २ अ० । (' गिहितिगिच्छा ' शब्दे
तृ० भागे ८६७ पृष्ठे गृहचिकित्सानिषेधो द्रष्टव्यः) चिकित्सा
भोजनगत ऋषभस्योपदेशात्प्रवृत्ता । आ० म० १ अ०
१ खएम् ।

तिगिच्छापिन्-चिकित्सापिएम्-पुं० । चिकित्सां वमनविरचन-
वस्तिकर्माऽऽदि कारयतो वैद्यभैषज्याऽऽदि सूचयतो वा पिएमा-
र्थं चिकित्सापिएम् । चिकित्सया पिएन्नोत्पादनम् । उत्पादना-
द्योपभेदे, घ० ३ अधि० । आचा० ।

तिगिच्छासंहिया-चिकित्सासंहिता-स्त्री० । चिकित्साशास्त्रे
श्लोकस्थाननिदानशारीरचिकित्सितकल्पसंज्ञकायां मूलसंहि-
तायाम्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

तिगिच्छासत्य-चिकित्साशास्त्र-न० । आयुर्वेदे, स्था० ७ ठा० ।

तिगिच्छि-पुष्परजस्-न० । " गोणाऽऽदयः " ॥ ८ । २ ।
१७४ ॥ इति पुष्परजःशब्दस्य ' तिगिच्छि ' इति निपातः ।
प्रा० २ पाद । देशीशब्दो वा । पुष्परजसि, जं० ४ वक्र० । स्त्री० ।

तिगिच्छिकूड-तिगिच्छिकूट-पुं० । चमरस्य उत्पात्तपर्वते, अ० १ श० ४ उ० । स्था० । (तत्कल्पिता 'चमर' शब्दे तृतीयभागे ११२३ पृष्ठे उक्ता) "दो तिगिच्छिकूडा ।" स्था० २ ठा० ३ उ० ।

तिगिच्छिदह-तिगिच्छिदह-पुं० । तिगिच्छिः पौष्परजः, तत्प्रधानो हृदस्तिगिच्छिदहः । निषधवर्षधरपर्वतमध्ये हृदे, जम्बूमन्दरस्य दक्षिणे तृतीयहृदे, जं० ।

तस्स णं बहुसमरमणिजसस जूमिभागसस बहुमज्झदेम-चाए एत्थ एं महं एगे तिगिच्छिदहे णामं दहे पण्णे । पाई-णपनीणायए । उदीणदाहिणवित्थिणे, चत्तारि जोअण-सहस्साई आयामेणं, दो जोअणसहस्साई विक्खंजेणं, द-स जोअणसहस्साई उव्वेहेणं, अच्छे सएहे रययमयकूले । तस्स णं तिगिच्छिदहसस चउद्दिंसि चत्तारि तिसोवाणपक्खिण्वगा पण्णत्ता । एवं० जाव आयामविक्खंभविदूणा जा चेव महा-पडमदहसस वत्तव्वया, सा चेव तिगिच्छिदहसस वि वत्त-व्वा । तं चेव पडमदहसपमाणं अट्ठो० जाव तिगिच्छिदहसस वि विदु-यिअइच्छदेवी पलिओवमट्ठिई अ परिवसइ । ते एयट्ठेणं गोयपा ! तिगिच्छिदहे । तस्स णं तिगिच्छिदहसस दक्खि-णिल्लेणं तोरणेणं हरिमहाणई पव्वा समाणी सत्त जोअण-सहस्साई चत्तारि अ एकवीसे जोअणसए एगं च एगूणवी-सई भागं जोअणसस दाहिणाजिमुदी पव्वएणं गंता मह-या धम्ममुहपवित्तिणं० जाव साइरेणं चउजोअणसहसएणं पवाएणं पवरइ । एवं जा चेव हरिकंताए वत्तव्वया, सा चेव हरिणवि जेयव्वा । जिम्भियाए कुंरसस दीवसस जवणसस तं चेव पमाणं, अट्ठो वि भाणिअव्वो,० जाव अहे जगई दालइत्ता छप्पएणाए सलिलासहस्सोहिं समग्गा पुरच्छिमं लवणसमुदं समप्पेइ, तं चेव पवहे अ मुहमूले अ पमाणं उ-व्वेहो अ जो हरिकंताए० जाव वणसंसुसंपरिकित्ता ॥

(तस्स णमित्यादि) तस्य बहुसमरमणीयस्य जूमि-भागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्रान्तरे महानेकः तिगिच्छिः पौष्परजः, तत्प्रधानो हृदस्तिगिच्छिदहो नाम हृदः प्रकृतः । प्राकृते पुष्परजःशब्दस्य 'तिगिच्छि' इति निपातः । देशी-शब्दो वा । अन्यत्सर्वे प्रागनुसारेणेति । अथास्यातिप्रदेश-सूत्रेण भोपानाऽऽदिवर्णनायाऽऽह- (तस्स णमित्यादि) तस्य तिगिच्छिदहस्य चतुर्विधं चत्वारि तिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रकृतानि । एवमित्थं प्रकारेण हृदवर्णके क्रियमाणे यावच्छब्दो-ऽत्र कात्स्न्यव्याच्यव्ययम्, तेन यावत्परिपूर्णयैव महापद्महृदस्य वकव्यता आयामविष्कम्भविहीना, सैव तिगिच्छिदहस्य वक-व्या । एतदेव व्यक्त्या आचष्टे- (तं चेव इत्यादि) तदेव महापद्महृदगतमेव पद्मानां धृतिदेवीकमलानां प्रमाणम्-एककोटीविंशतिवक्त्रपञ्चाशत्सहस्रैकशतविंशतिरूपम्, अन्यथा-ऽत्र पद्मानामायामविष्कम्भरूपप्रमाणस्य महापद्महृदगतपद्मे-भ्यो त्रिगुणत्वेन विरोधापातात्, हृदस्य च प्रमाणमुद्वेधकं बो-ध्यम्, आयामविष्कम्भयोः पुण्यगुत्वादिति । अर्थेतिगिच्छि-दहस्य वाच्यः । स चैवम्- "से केण्ठेणं जंते ! एवं उव्वेह-ति-

गिच्छिदहे तिगिच्छिदहे ! " इत्यादिप्राक्सूत्रानुसारेण वाच्यं, यावात्तिगिच्छिदहवर्णाभावि उत्पलाऽऽदीनि धृतिश्चात्राधिपत्यं परिपालयति । "से तेण्ठेणं" इत्यादि प्राग्वत् । जं० ४ वक्त्र० ।

तिगिच्छिय-चिकित्सक-पुं० । 'कित' रोगापनयने, स्वार्थे सन्, एवम् । रोगापनयनकर्तरि वैद्ये, वाच० । स्था० ए ठा० ।

तिगिच्छी-देशी-कमलरजसि, दे० ना० ५ वर्ग १२ गाथा ।

तिगुण-त्रिगुण-न० । त्रयाणां गुणानां समाहारः । साद्वयोक्ते प्रधाने, त्रिभिर्गुण्यते 'गुण' संख्याने, धञ् । त्रिभिर्गुणिते, त्रि० । वाच० । अनु० । जं० ।

तिगुणकर्म-त्रिगुणोत्कर्ष-त्रि० । त्रिगुणं त्रीन् वारान् याचञ्-त्प्रायस्येन कण्ठनं जटनं येषां ते त्रिगुणोत्कर्षाः । त्रीन् वारान् कण्ठिते, पि० ।

तिगुत्त-त्रिगुत्त-त्रि० । तिमृजिरट्टालकोच्छ्रवणशतघ्नीसंस्थानी-याऽऽदिभिर्मनोगुण्यादिगुप्तिभिर्गुत्तम् । मयूरव्यंसकाऽऽदित्वाद्य-समासः । उक्त० ६ अ० । मनोवाक्कायकर्मजिर्गुत्ते, ध० २ अधि० । दश० । पं० सू० । आध० । स० । गुप्ताऽऽत्मनि, स्था० ६ ठा० । त्रिस्तो गुप्तयो यत्र तत् त्रिगुत्तम्-मनसा सम्यक् प्राणिहितो, वाचा-ऽस्त्राक्षितान्यद्वाराण्युत्तरन्, कायेनाऽऽवर्त्तनाविराधयन् वन्दनकं करोति । प्रव० २ द्वार । दश० । मनोवाक्कायगुत्ते, अर्थात् अकु-शलमनोवाक्कायप्रवृत्तिनिरोधनि, एकग्रहेण तज्जातीयग्रहणमिति न्यायात् कुशलमनोवाक्कायोद्दिपके, आ० म० १ अ० २ खएम् ।

तिगोण-त्रिकोण-त्रि० । त्रयः कोणा यस्य । त्रिकोटियुक्ते पदार्थे, वाच० । आ० म० ।

तिग्ग-तिग्ग-न० । 'तिज्'-मग् । अस्य गः । तीक्ष्णे, तद्वति, त्रि० । वाच० । पं० सं० ।

तिग्घ-त्रिघ्न-न० । त्रिगुणिते, ध० २ अधि० ।

तिघ्रतंरिय-त्रिगृहान्तरिक-पुं० । त्रीणि गृहाणि अन्तरं भिक्षा-ग्रहणे येषां ते त्रिगृहान्तरिकाः । एकत्र गृहे भिक्षां गृहीत्वाऽप्य-त्रिग्रहविशेषाद् गृहत्रयमतिक्रम्य पुनर्निष्ठां गृहन्ति, न निर-न्तरं, दिनद्वयान्तरं वा । तेषु, श्री० ।

तिचक्ख-त्रिचक्षु-पुं० । उत्पन्नज्ञानदर्शनधरे भ्रमणे माहने, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

तिच्छिय-त्रिच्छित-त्रि० । त्रीन् वारान् छुटिते, रा० । जी० ।

तिट्ठाणकरणमुक्क-त्रिस्थानकरणमुक्क-त्रि० । त्रीणि स्थाना-नि उरःप्रभृतीनि, तेषु करणेषु क्रियायां शुद्धं त्रिस्थानकरणमु-क्कम् । तस्मिन्, तद्यथा- " उरःशुद्धं, कण्ठशुद्धं, शिरोविशु-द्धं च । तत्र यदि उरसि स्वरः स्वभूमिकानुसारेण विशालो भवति, तत उरोविशुद्धम् । स एव यदि कण्ठे वर्तितो भवति अस्फुटितश्च, ततः कण्ठविशुद्धम् । यदि पुनः शिरः प्राप्तः सन् सानुनासिको भवति, ततः शिरोविशुद्धम् । यदि वा यत् उरः-कण्ठशिरोभिः श्लेष्मणाऽऽयाकुलितैर्विशुद्धिर्मायते, तत उरः-कण्ठशिरोविशुद्धत्वात् त्रिस्थानकरणविशुद्धम् । रा० जं० जी० ।

तिणइय-त्रिनयिक-न० । त्रिनयोपेते सूत्रे, यानि त्रैराशिकमत-

मवलम्ब्य ख्यास्तिकाऽऽदिनयत्रिकेण चिन्त्यन्ते । जं० । तिणय-त्रिनत-त्रि० । मध्यपार्श्वव्यलक्षणस्थानत्रयेऽचनते, अ० ३ श० ६ उ० । जी० ।

तिगम्य-तृगम्य-पुं० । न० । तृणाग्रे, भ० १५ श० ।

तिणहृत्पय-तृणाहृत्पय-न० । तृणपुत्रके, भ० ३ श० ३ उ० ।

तिणाम-त्रिणाम-न० । त्रिनेत्रे नाम्नि, तस्य-"मे किं तं तिणामे ?।

तिणामे निनिहे पश्यते । तं जहा-द्वयणामे, गुणणामे, पञ्चयणा-
मे च । " अनु० । " तं पुनं ज्ञानं निविद्धं, इत्थी पुरिसे गुणु-
न्ने चय । " अनु० । (परां त्रयाणां प्रकृषणा 'लिंगतिथ' शब्दे
कृष्या)

तिणिम-निनिग-पुं० । वृक्षविशेषे, दश० ६ अ० । जी० । नि०
चू० । औ० । स्था० । झा० । मधुपट्टे, दे० ना० ५ वर्ग
११ नाया ।

तिणु-तृण-न० । "स्वगणां स्वगः प्रायोऽपमंशे" ॥ ८५३२६ ॥
इति ऋकारस्याने ङकारोऽकारश्च भवति । तणु । तिणु । प्रा०
१ पाद । नराऽऽदौ, खटे च । वाच० ।

तिण-तीर्ण-त्रि० । अतिक्रान्ते, सृच० १ शु० ११ अ० । पारं गते,
सृच० १ शु० १० अ० । तीर्थकृत्यु, "तिष्ठाणं तारयाणं ।" रा० ।
तांण इव तीर्णः, संसारसागराम्नि गम्यते । औ० । तीर्णवत्ती-
र्णः विबुद्धसम्यग्दर्शनाऽऽदृष्टाभः प्रवर्णवमिति गम्यते । दश०
१० अ० । विशेष० । उक्त० । कल्पो । द्वा० । ज्ञानदर्शनचारित्र्या-
त्तेन भवार्णवं तीर्णवन्तस्तीर्णाः । ल० । सर्वभावज्ञास्तीर्णाः परम-
दुस्तरम् (आ० म० १ अ० १ आह । स० । जी०) संसारसाग-
रं, भाविनि नूनवदुष्टाचारस्तीर्णाः । आचा० १ शु० ८ अ० ६ उ० ।
सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्योत्तेन भवार्णवं तीर्णवन्तस्तीर्णाः, न तेषां
तीर्णानां पारगतानामावर्तः संभवति, तदभावे मुक्त्यसिद्धेः, एवं
च न मुक्तः पुनर्मेव जयति । तीर्णवत्सिद्धिः । ध० २ अधि० । एने
चाऽऽवर्तकालकारणवादिभिरनन्तशिष्यैर्भावितोऽतीर्णाऽऽद्य पथे-
प्यन्ते, काल एव कृत्स्नं जगदावर्तयतीति चचनात् । एतां प्रग-
सायाऽऽ- "तीर्णयः नारकजयः ।" ज्ञानदर्शनचारित्र्योत्तेन ज-
यार्णवं तीर्णवन्तस्तीर्णाः, नैतेषां जीवितोऽऽवर्तवत्प्रवर्तः, नि-
बन्धनाभावान्न, न ह्यस्याऽऽयुष्मात्तरवत्प्रवर्तवत्प्रवर्तः, तद्भावे-
ऽऽवन्तमरणवद् मुक्त्यसिद्धेः, न तिस्रस्तु च तद्भावेन जयनाभावः,
इत्यभावात्, न हि मृतस्तदभावेन जयति, मरणनावविरोधात्-
त, एतेन ऋत्वावर्तानन्ददर्शनं प्रत्युक्तं, न्यायानुपपत्तेः, तदावृ-
त्तौ तदगत्याभावेन परिणामान्तरायोगात्, अन्यथा तस्याऽऽवृ-
त्तिरित्ययुक्तम्, तस्य तदवस्थानिवन्धनान्नात् । अन्यथा तदहेतु-
कत्वोपपत्तेः, एवं न मुक्तः पुनर्मेव भवति, मुक्तत्वविरोधात्,
सर्वथा भवाधिकारनिवृत्तिरेव मुक्तिरिति, तद्भावेन जावत-
स्तीर्णाऽऽदिसिद्धिः । (१८) द० ।

तिष्ठसंसार-तीर्णसंसार-त्रि० । लङ्घितमवोदधौ, पा० ।

तिहृ-तृण-खी० । "सृष्टम-अ-ष्ण-स्न-हृ-हृ-द्व्यां हृः" ॥ ८ ।
२ । ७५ ॥ इति एकाराऽऽक्रान्ते हकारः । प्रा० १ पाद । पि-
पासायाम्, स० ५२ सम० ।

तित्तिख-तित्तिङ्ग-त्रि० । तित्तिङ्गते सहाने इति तित्तिङ्गम् ।
परीपहाऽऽदिनि, स्था० ५ ग० १ उ० ।

तित्तिखण-तित्तिखण-न० । अधिसहने, स्था० ६ ग० ।

तित्तिखमाण-तित्तिङ्गमाण-त्रि० । अधिसहति, सृच० १ शु०
७ अ० ।

तित्तिख-तित्तिङ्ग-खी० । सहने, सृच० १ शु० ४ अ० १ उ० ।
क्रमायाम्, उक्त० १ अ० । झा० । आचा० । कुदादिपरीपहोप-
निपातसहित्युतायाम्, झा० २७ द्वा० । परीपहोपसंगसहसक-
पायां क्षान्ती, सृच० १ शु० ८ अ० । परीपहोपसर्गाऽऽदिदुःखावि-
शेषसहने, आचा० १ शु० ८ अ० ८ उ० । परीपहभेदे, परीप-
हाऽऽदिजये तित्तिङ्गा कार्या । आव० ४ अ० । क्रमा, तित्तिङ्गा,
क्रोधनिरोध इत्येकार्याः । आ० चू० ४ अ० । उपा० । परीपहा-
ऽऽदिजये, स० ३४ सम० ।

तित्तिङ्गाद्वारमाह-

" इदं पुरिन्ददत्ते, धावीसमुभा सुरिन्ददत्ते अ ।

मधुराप जिअसत्तु, सयं वरो निज्जुए च ॥ १ ॥

अग्निअप पवयप, वदली तह सागरे अ योधये ।

एयादिवसेण जाया, तत्थेय सुरिन्ददत्ते अ" ॥ २ ॥

(कथा मनुष्यजन्मदृष्टान्तेषु कृष्या)

सुरेन्द्रदत्तकुमारस्य उद्यतिवित्तज्ञानावे उपनयः-

" साधुकल्पः कुमारोऽत्र, कथायाश्चाश्रिताऽऽद्यः ।

द्वाविशतित्तकुमारस्तु, सुदुर्दान्ताः परीपहाः ॥ १ ॥

रागद्वेषो पदाती नी, वेध्या राधाऽऽक्षितारका ।

विशिष्टाऽऽराधना ह्येया, सिद्धिनिर्वृतिद्वारिका" ॥ २ ॥ आ०

क० । आव० । आ० चू० । ('इदं दत्त' शब्दे द्वितीयजाने

५३० पृष्ठे वृत्तम्)

तित्त-तित्त-पुं० । श्रेष्ठाऽऽदिदोषदन्तरि निम्बाऽऽद्याधिते र-

सधिशेषे, तथा च भिषकशास्त्रम्-" श्रेष्ठाणामरुचि पित्तं, तृपं

कृष्टं त्रिपं ज्वरम् । हृत्पाचितो रसो बुद्धेः, कर्ता मात्रोपसेवितः" ॥ १ ॥ अनु० । जं० । कर्म० । " एगे तित्तं ।" स्था० १ ग० ।

निम्बाऽऽदियाच करसोपेतं, त्रि० । प्रहन० ३ आश्र० द्वार । तं०

झा० । उच० । प्रधा० । भ० । वरुणद्विमे कृत्ते, पुं० । वाच० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-संज्ञायां कम् । नूनित्वे, (विगता)

चिरानिक्ते, कृष्णशद्रे, निम्बे, इन्द्रद्विमे, तित्तार्थे, वाच० । दश० ।

नि० चू० । पटोले, कटुतुम्भ्याम्, खी० । टाप् । वाच० ।

तित्तणाम (ण्)-तित्तनामन्-न० । रसनामभेदे, यदुदयाज्जी-

वहारीरं निम्बाऽऽदियित्तिकं जयति । कर्म० १ कर्म० ।

तित्तारमाण-तित्तारमाण-न० । रसनामभेदे, यदुदयवशा-

ज्जन्तुशरीरेषु तित्तो रसो भवति । यथा निम्बाऽऽदीनां तित्त-

करसनाम । पं० सं० ३ द्वार । कर्म० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० ।

तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० । तित्त-तित्त-पुं० ।

सा न जिह्वेन्द्रियद्वारा, परस्मात्स्वादानादपि ॥३॥
 संसारे स्वप्नवन्मिथ्या, तृप्तिः स्यादाजिमानिकी ।
 तथ्या तु त्रान्तिशून्यस्य, साऽऽत्मवीर्यविपाककृत् ॥४॥
 पुद्गलैः पुद्गलास्तृप्तिं, यान्त्यात्मा पुनरात्मना ।
 परतृप्तिममारोपो, ज्ञानिनस्तत्र युज्यते ॥५॥
 मधुराऽऽज्यमहाशाका-ग्राह्येऽवाह्ये च गोरसात् ।
 परब्रह्माणं तृप्तिर्या, जनास्तां जानतेऽपि न ॥६॥
 विषयोर्मिषोद्गारः, स्यादतृप्तस्य पुद्गलैः ।
 ज्ञानतृप्तस्य तु ध्यान-सुधोज्झारपरम्परा ॥७॥
 सुखिनो विषयाऽतृप्तः, नेत्रोपेन्द्राऽऽद्योऽप्यहो ! ।
 भिक्षुरेकः सुखी द्वोके, ज्ञानतृप्तो निरञ्जनः ॥८॥
 अष्ट० १० अष्ट० ।

तित्ति-तावत्-अव्य० । तत्परिमाणमस्य । त्रि० । वाच० ।
 " यच्छेदतोऽतोरित्तिम एतल्लुक् च " ॥ ८ । १ । १२६ ॥ इति
 तच्छब्दात् परस्य तावादेरतोः परिमाणार्थस्य ' इत्तिम ' इ-
 त्यादेशो भवति । प्रा० २ पाद । साकल्ये, अवधौ, तत्परिमा-
 णवति, त्रि० ।

नित्तिकंखि (ए)-तृप्तिकाङ्क्षिण-त्रि० । तृप्तिवाञ्छके, अष्ट०
 ६ अष्ट० ।

तित्तिर-तित्तिरि-पुं० । " तित्तिरौ रः " ॥ ८ । १ । १० ॥ इति
 तित्तिरशब्दे रस्येतोऽङ्गवति । प्रा० १ पाद । पक्षिविशेषे, सूत्र०
 २ श्रु० २ अ० । प्रश्न० । उपा० । प्रज्ञा० ।

तित्तिरकरण-तित्तिरिकरण-न० । तित्तिरिमुद्दिश्य यत्र कि-
 ञ्चित्क्रियते तथा यत्र स्थाप्यते एवंभूते स्थाने, आचा० ।

नित्तिरद्वक्त्रण-तित्तिरिद्वक्त्रण-न० । तित्तिरिस्वरूपप्रतिपाद-
 के ग्रन्थविशेषे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

तित्ती-देशी-सारे, दे० ना० ५ वर्ग ११ गाथा ।

तित्थ-तीर्थ-न० । तीर्थेऽनेनेति तीर्थम् । छव्यतो नद्यादीनां
 समोऽनपायश्च नृजागो, ज्ञेयाऽऽदिप्रवचनं वा । जावतीर्थं तु
 सङ्घः । स्था० १ वा० । आ० म० । आ० ।

अथ तीर्थशब्दार्थमाह-

तित्थं ति पुव्वभणियं, संघो जो नाणचरणसंघाओ ।

इह पव्वणं पि तित्थं, तत्तोऽणत्थंतरं जेण ॥ १३८० ॥

तीर्थेऽनेनेति तीर्थं पूर्वमेवात्राप्युक्तम् । किमित्याह-सङ्घः ।
 किंविशिष्टः, ज्ञानदर्शनचारित्र्यगुणसङ्घातः । इह तु प्रवचनमपि
 तीर्थमुच्यते यस्मात् । ततः सङ्घाताच्चदपि ध्रुवज्ञानरूपत्वादन-
 र्थान्तरमेवेति ॥ १३८० ॥ विशेष० ।

संप्रति तीर्थनिरूपणायऽऽह-

नामं ठवणा-तित्थं, दव्वतित्थं चैव जावतित्थं च ।

एकेकं पि य एत्तो-ऽणोणविहं होइ नायव्वं ॥

(नामं ति) नामतीर्थं, स्थापनातीर्थं, छव्यतीर्थं, भावतीर्थं
 च । (एत्तो ति) नामाऽऽदिनिक्षेपमात्रकरणादनन्तरमेकैकं नाम-
 तार्थाऽऽदि अनेकविधं भवति ज्ञातव्यम् । तत्र नामतीर्थमनेक-

विधं, जीवाजीवविषयाऽऽदिभेदात् । स्थापनातीर्थं साकारा-
 नाकारभेदात् । छव्यतीर्थमागमाऽऽदिभेदात् ।

तत्र कृशरीरभव्यशरीरतीर्थप्रतिपादनार्थमाह-

दाहोवसमं नएहा-वुच्छेयण मल्लपवाहणं चैव ।

तिहिं अत्येहिं निजुत्तं, तम्हा तं दव्वतो तित्थं ॥

इह कृशरीरभव्यशरीरगतिरिक्तं आगमतो नोआगमतो वा
 छव्यतीर्थं मागधवरदामाऽऽदिपरिगृह्यते, बाह्यादाहाऽऽदेरेव तत्
 उपशमसङ्गावान् । तथा चाऽऽह-दाहोपशममिति । दाहो बाह्यः
 संतापः, तस्य उपशमो यस्मिन् तद् दाहोपशमम् । (तएहावुच्छे-
 यणं ति) तृषः पिपासायाः वेदनं, जलसंचातेन तदपनयात्,
 तथा मल्लो बाह्योऽङ्गसमुत्थः, नस्य प्रवाहणं-प्रवाह्यतेऽनेनेति
 प्रवाहणं, जलेन तस्य प्रक्षालनत्वात् । एवं त्रिभिरर्थैः करणजूनै-
 र्नियुक्तं निश्चयेन युक्तं प्ररूपितम् । यदि वा-प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे
 तृतीया । त्रिष्वर्थेषु नियोजनं यस्माद् बाह्यादाहाऽऽदिविषयमेव
 तस्मात् मागधाऽऽदि छव्यनस्तार्थं, मोक्षसाधकत्वाज्जावात् ।

संप्रति जावतीर्थमधिकृत्याऽऽह-

कोहम्मि उ निग्गहिण्, दाहस्सोवसमाणं इवइ तत्थं ।

दोहम्मि उ निग्गहिते, तएहाए ठेयणं होइ ॥

अट्ठविहं कम्मरयं, बहुएहिं भवेहिं संचियं जम्हा ।

तवसंजयेण वज्जइ, नम्हा तं भावतो तित्थं ॥

इह भावतीर्थमपि आगमतोआगमभेदतोऽनेकप्रकारं, तत्र नो
 आगमतो भावतीर्थं क्रोधाऽऽदिनिग्रहसमर्थं प्रवचनमेव गृह्यते ।
 तथा चाऽऽह-कोधे एव निगृहीते दाहस्य द्वेषान्नजातस्या-
 न्तः प्रशमनं जवति तथ्यं निरुपचरितं, नान्यथा । तथा लोभ एव
 निगृहीते (तएहाए ठेयणं होति ति) तृपोऽभिष्वङ्गलक्षण-
 स्य वेदनं व्यपगमो भवति । तथाऽष्टविधमष्टप्रकारं कर्मैव
 जीवानां रञ्जनात् कर्मरजा, बहुभिर्भेदैः संचितं तपःसंयमेन
 बाध्यते शोधयते यस्मात्तस्मात्तत्प्रवचनं जावतीर्थम् ।

दंसणनाणचरित्त-म्मि निजुत्तं जिणवरेहिं सव्वेहिं ।

एएण होइ तित्थं, एसो अस्सो वि पज्जाओ ॥

दर्शनज्ञानचारित्र्येषु नियुक्तं नियोजितं सर्वैः ऋषभाऽऽदि-
 मिः, जिनवरैस्तोर्थकृद्भिर्ह्यस्मादित्थंभूतेषु त्रिष्वर्थेषु नियुक्तं त-
 स्मात्तत्प्रवचनं भावतीर्थम् । अथवा-येन कारणेनेत्यंजुतेषु त्रि-
 ष्वर्थेषु नियुक्तमेतेन कारणेन प्रवचनं भावतस्त्रिष्वर्थम्, एष्विष्य-
 लक्षणस्तीर्थशब्दापेक्षयाऽन्यः पर्यायः । आ० म० द्वि० २ अ० ।

अथ तीर्थशब्दार्थमाह-

तिज्जइ जं तेण तहिं, तओ व तित्थं तथं च दव्वम्मि ।

सरियाईणं भागो, निरवायो तम्मि य पसिद्धे ॥ १०९६ ॥

तरिया तरणं तरिय-व्वं च सिद्धाणि तारओ पुरिसो ।

बाहोकुवाइ तरणं, तरणिज्जं निजयाईयं ॥ १०९७ ॥

यद् यस्मात्तीर्थेते पुस्तारं वस्तु तेन तस्मिन्सतो वेत्यनर्थार्थमुच्य-
 ते । तच्च नामस्थापनाद्रव्यभावभेदाच्चतुर्विधम् । तत्र नामस्थापने
 सुगमे ' छव्ये द्रव्यभूतमप्रधानचूतं सरित्समुद्राऽऽदीनां निरपा-
 यः कोऽपि नियतो भागः प्रदेशस्तोर्थमुच्यते । तस्मिन् प्र-
 सिद्धे सिद्धेः सत्यस्याऽऽपेक्षिकशब्दावदेतानि नियमात्सिध्यन्ति ।

कानि १, ज्याह-तरिता पुरुषः, तरणं बाहुद्वयाऽऽदि, तरणीयं तु निजगाऽऽदिकमिति ॥ १०२७ ॥

कयं पुनरिदं अन्यतीर्थमित्याह-

देहाङ्गारयं जं, यज्जमलावणयणाऽपचं च ।

एगंतऽणवंतिय-फलं च तो दन्वतित्थं तं ॥ १०२८ ॥

यस्मादिदं देहाऽऽदिकमेव द्रव्यमात्रं तारयति-नद्यादिपरकु-
कमात्रं नयति, न पुनर्जीवं संसारममुद्रस्य मोक्षलक्षणं परकु-
प्रारयति, मनोऽप्रधानत्वाद् अन्यतीर्थम् । तथा बाह्यमेव मलाऽऽ-
दिद्रव्यमात्रमनयति, न स्थूलरङ्गं प्राणानिपाताऽऽदिजन्मकर्म-
मद्रम् । तथा-अनैकान्तिकफलमेवेदं नद्यादितोर्थं, कदाचिदनेन
नद्यादेस्तरणात्, कदाचित्तु नत्रैव मज्जनात् । तथाऽनात्यन्तिक-
फलं चेदम् । तथाहि-एकदाऽनेन तीर्थमपि नद्यादिकं पुनरपि च
तीर्थं ज्ञयन्तात्यन्तिकफलत्वम् । आत्मना चाऽस्य नद्यादितो-
र्थस्य अन्यमात्रत्वेनाप्रधानत्वात् सर्वत्र अन्यतीर्थत्वं भावनीय-
मिति ॥ १०२८ ॥

इह केपाञ्चित्तमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

इह तारणाऽऽदिकफलं, ति एहाणपाणाऽवगाहणाऽऽर्हं ।

जवतारयं ति केई, तं नो जीवोवचायाओ ॥ १०२९ ॥

मृणं पि व तमुद्-इहं व न य पुएहकारणं एहाणं ।

ए य जइजोगं तं मे-मणं व कामगभावाओ ॥ १०३० ॥

इह केचित्तीर्थिका मन्यन्ते-नद्यादेः संवन्धि अन्यतीर्थं किल खान-
नपानावगाहनाऽऽदिनिर्धिष्यद्वासेष्यमानं भवतारकं संसार-
महामकराऽऽस्यप्रापकं भवत्येव । कुतः १, तारणाऽऽदिकफलमिति
कथा-शरीरसंसारण-मलकालन-तृण्यच्छेद-दाहोपशमाऽऽ-
दिकस्त्वदित्यर्थः । अनेन चाध्वक्लृप्तमैकितदेहनारणाऽऽदिकस्त्रे-
न परोक्षस्यापि संसारनारणरुनस्यानुमीयमानत्वादिति भावः ।
तदेतन्नोपपद्यते, स्नानाऽऽर्होवोपघातहेतुत्वात्, परूणासिधे-
तुग्लाऽऽदिवदिति । एतन्न कं भवति-जीवोपघातहेतुत्वाद् कुर्ग-
तिफला एव स्नानाऽऽदयः, कयं तु जवतारकास्ते भवेयुः, स्ना-
वध्यज्जुम्यादीनामपि भवतारकत्वप्रसङ्गादिति १ । इतश्च-नद्या-
दि तीर्थं भवतारकं न भवति, सुनाङ्गत्वाद्-सुनाप्रकारत्वात्,
उद्पन्नाऽऽदिवदिति । न च पुण्यकारणं स्नानं, नापि यतजनयो-
ग्यं तत्, कामाङ्गत्वात्, नष्टनवत्, अन्यथा ताम्बूलमकुणपुण्य-
ग्ननदेहाऽऽदिधूपनाभ्यञ्जनाऽऽदयोऽपि च मुजङ्गाऽऽदीनां पुण्यदे-
तयः स्युः । न च देहतारणाऽऽदिमात्रफलदर्शनेन विशिष्टं भवता-
रणाऽऽदिकं फलमुपपद्यते, नियामकाभावात्, प्रत्यक्वीक्षितप्रा-
प्युपमर्दवाधितत्वाच्च, इत्याद्यभ्यूह्य स्वधियाऽत्र दोषजालमभि-
धानीयमिति ॥ १०२९ ॥ १०३० ॥

अथ परो भूयात्किमित्याह-

देहोवगारि वा ते-ण तित्थमिह दाहनासणाऽऽर्हं ।

महुमज्जमसवेसाऽऽ-दओ वि तो तित्थमावजं ॥ १०३१ ॥

यदि प्रेरको मन्येत-जाह्मीजलाऽऽदिकं तीर्थमेव, दाह-
नाशुपिपासोपशमाऽऽदिभिर्देहोपकारिणात् । अत्रोच्यते-एवं
सति ततो मधुमद्यमांसवैद्याऽऽदयोऽपि तीर्थमापद्यन्ते, तेषामपि
देहोपकारित्वाविशेषादिति । उक्तं अन्यतीर्थम् ॥ १०३१ ॥

अथ ज्ञावतीर्थमाह-

भावे तित्थं संघो, सुयविहियं तारसो तर्हि साह ।

नाणाऽऽदितियं तरणं, तरियन्वं जवसमुदाऽयं ॥ १०३२ ॥

प्राये भावविषयं, श्रुतविहितं श्रुतप्रतिपादितं, संघस्तीर्थं, तथा
च भगवत्यामुक्तम्-"तित्थं जेतं । तित्थं, नित्यपरे तित्थं १ ।
गोयमा ! अरहा ताव नियमा तित्थं करे, तित्थं पुण चाचञ्च-
ओ समणसंघो ।" इति । इह च तीर्थसिद्धौ तारकाऽऽदयो नि-
यमादाक्रियन्त एव । तत्रेह संघे तीर्थं तद्विशेषनूत एव तारकः
साधुः, ज्ञानदर्शनचारित्रात्रिकं पुनस्तरणं, तरणीयं तु जवसमुद्रः ।
इह च तीर्थनारकाऽऽदीनां परस्परतो-अन्यता, अनन्यता च
विषयकावशतो योक्तव्या । तत्र सम्यग्दर्शनाऽऽदिपरिणामाऽऽत्मक-
त्वात् संघः तीर्थं, तत्रावतीर्णानामवश्यं भवोदधितरणात् । त-
द्विशेषनूतत्वात् तदन्तर्गत एव साधुस्तरतो, सम्यग्दर्शनाऽऽद्य-
नुष्ठानात् । साधकमत्वेन तत्करणरूपतामापन्नं ज्ञानाऽऽदिप्रयं
तु तरणम् । तरणीयं त्वैदयिकाऽऽदिभावपरिणामाऽऽत्मकः
संसारसमुद्र इति ॥ १०३२ ॥

कस्मात् पुनः संघो ज्ञावतीर्थमित्याह-

जं नाणदंसणचरि-चभावओ तन्निव्वलभावाओ ।

भवजावओ य तारे-इ तेण तं जावओ तित्थं ॥ १०३३ ॥

यद्यस्मात्तारयति पारंप्रापयति तेन तत् संघलक्षणं भावत-
स्तीर्थमिति संन्यः । कुतस्तारयतीत्याह-तद्विपक्षभावादिति-
तेषां ज्ञानदर्शनचारित्राणां विपक्षो-अज्ञानमिथ्यात्वाऽधिरमणानि
तद्विपक्षः, तल्लक्षणो भावो जीवपरिणामः तद्विपक्षभावः, तस्मा-
त्तारयति । कुतः १, इत्याह-ज्ञानदर्शनचारित्रभावतः ज्ञानाऽऽ-
द्यात्मकत्वादित्यर्थः । यो हि ज्ञानाऽऽद्यात्मको जयति त्वो-ज्ञा-
नाऽऽदिजावात्परं तारयत्येवेति ज्ञावः । न केवलमज्ञानाऽदिभा-
वात्तारयति । तथा भवभावतश्च तारयति, जवः संसारस्तत्र
भवनं भावस्तस्मादित्यर्थः । यस्मात्स्वयं ज्ञानाऽऽदिभावाऽऽत्मकः,
तयाऽज्ञानाऽऽदिभावाद्भवभावाच्च भवोऽस्तारयति, तस्मादसौ
संघो भावतीर्थमितिह तार्थ्यम् ।

उक्तं च-

"रागाऽऽद्यग्भाः प्रमादज्यसनशतचलदीर्घकल्लोसमालः,

क्रोधेर्ष्याचारुवागित्तृतिजननमहानक्रवकौधरीः ।

नृणापातालकुम्भो नजजलधिरयं तीर्थं येन तूर्णं,

तद् ज्ञानाऽऽदिस्वभावं कथितमिह सुतेज्जाचित्तैर्भावतीर्थम् ॥ ११ ॥"

इति ॥ १०३३ ॥

उपपत्त्यन्तरमाह-

तह कोहजोइकम्मप-पदाहतएहापलावणयणाई ।

एगंतेणऽण्वंतं, च कुणइ सुद्धिं जवोघाओ ॥ १०३४ ॥

तथा क्रोधश्च, लोभश्च, कर्म च, नन्मयास्तत्स्वरूपा यथासंख्यं
ये दाहतृष्णामलाः । क्रोधो हि जीवानां मनःशरीरसंसारस-
न्तापजनकत्वाद्दाहः, लोभस्तु विजवविषयपिपासाऽऽदिभाविक-
त्वात् तृष्णा, कर्म पुनः पयनोद्धृतश्लक्ष्णरजोवत्सर्वतोऽघशु-
एतनेन माघिन्यहेतुत्वाद् मलः, अतस्तेषां क्रोधलोभकर्ममयानां
दाहतृष्णामलानां यदेकान्तेनात्यन्तं चापनयनानि करोति ।
तथा कर्मकचवरमलिनान्द्रवोधात् संसारापारनीरप्रवाहात्
परकुलं नीत्वा शुद्धिं कर्ममलापनपलजकृणां यतः करोति,
तेन तत्संघलक्षणं भावतस्तीर्थमिति पूर्वसम्यन्धः । अपर-
मपि नद्यादितोर्थं तुल्यनैकांतिकानात्यन्तिकदाहनुष्णामलाप-

नयनं विदधाति । एतत्तु संघनीयमनादिकालालीनत्वेनानन्तानां दाहतृष्णाभिलानामैकान्तिकमात्यन्तिकं चापनयनं करोति, अनः प्रधानत्वाद्भावतीर्थमुच्यते, नद्यादितीर्थं त्वप्रधानत्वाद् ऊव्य-
तीर्थमिति भावः ॥ १०३५ ॥

अथवा प्राकृते "तित्थं" इत्युक्ते त्रिस्थमित्येतदपि लज्यते, इत्येतदाह-

दाहोपसमाऽऽसु वा, जं तिसु थियमद्व दंमणाऽऽसु ।

तो तित्थं संघोच्चिय. उचयं व विसेसणविसेसं ॥ १०३६ ॥

अथवा यद्यस्याद्यथोक्तदाहोपशमतृष्णाच्छेदमलकालनरूपेण, यदि वा सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यकृष्णेषु त्रिष्वर्थेषु स्थितं तत-
स्त्रिस्थं संघ एव, उचयं वा संघात्रिस्थतिवृत्तणविशेषणविशेष्य-
रूपं चयं त्रिस्थम् । इदमुक्तं भवति-किं त्रिस्थं ?-संघः, कश्च
संघः ?-त्रिस्थं, नान्यः, इत्येवं विशेषणविशेष्ययोरुभयं संतुलितं
त्रिस्थमुच्यत इति ॥ १०३५ ॥

अथवा प्राकृते "तित्थं" इत्युक्ते इयर्थमित्यपि लभ्यते, इत्येतद्दर्श-
यन्नाह-

कोहगिदाहसमणा-दत्रो व ते चेव जस्म तिण्णऽत्था ।

होइ तित्थं तित्थं, तमत्थसदो फलत्थोऽयं ॥ १०३६ ॥

क्रोधाग्निदाहोपशमतृष्णाच्छेदकर्ममलकालनलक्षण-
स्त एवानन्तरकोत्थयोऽर्थाः फलरूपा यस्य तद्व्यर्थं, तच्च संघ
एव, तदव्यतिरिक्तं ज्ञानाऽऽदित्रयं वा इयर्थं प्राकृते तित्थमुच्यते ।
अर्थशब्दश्चायं फलार्थो मन्तव्यः । इदमुक्तं जवति-भगवान् संघः,
तदव्यतिरिक्तज्ञानाऽऽदित्रयं वा महातरुरिव भव्यनिषेधमात्रं
क्रोधाग्निदाहशमनाऽऽदिकांस्त्रीनथान् फलत्पत्तयर्थमुच्यत
इति ॥ १०३६ ॥

अथवा वस्तुपर्यायोऽत्रार्थशब्द इत्याह-

अहवा सम्पदं सण-नाणचरित्ताइ तिण्ण जस्सऽत्था ।

तं तित्थं पुव्वोऽय-मिह अत्थो वत्तुपज्जाओ ॥ १०३७ ॥

अथवा सम्यग्दर्शनाऽऽद्यत्थयोऽर्था यस्य तद्व्यर्थम्, अर्थशब्दश्चा-
त्र वस्तुपर्यायः, त्रिवस्तुकमित्यर्थः । तच्च संघ एव, तदव्यतिरिक्त-
त्वात्, त एव वा सम्यग्दर्शनाऽऽद्यत्थयोऽर्थाः समाहृताः इयर्थं,
संख्यापूर्वत्वात्, स्वार्थत्वाच्च द्विगोरिति ॥ १०३७ ॥

तदेवं संघो ज्ञावतस्तीर्थं, त्रिस्थं, इयर्थं वेति प्रतिपाद्य साम्प्र-
तमिदमेव जैनं तीर्थमभिप्रेतार्थसाधकं, नान्यदिति प्रमाणतः
प्रतिपाद्यन्नाह-

इह सम्ममच्छाणो-वद्वदिकिरियामभावत्रो जइणं ।

तित्थमजिप्पेयफट्ठं, सम्पपरिच्छेयकिरिय व्व ॥ १०३८ ॥

इह जैनमेव तीर्थमभिप्रेतार्थसाधकमिति प्रतिज्ञा, सम्यग्दर्शना-
नोपलब्धिप्रक्रियास्वभावत्वात्, सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याऽऽत्मक-
त्वादित्यर्थः । इह यत् सम्यग्दर्शनज्ञानोपलब्धिप्रक्रियाऽऽत्मकं
तद्विप्रार्थसाधकं दृष्टं, यथा सम्यग्परिच्छेदवती रोगा-
पनयनक्रिया, यच्चेष्टार्थसाधकं न भवति, नत् सम्यग्दर्शना-
नोपलब्धिप्रक्रियाऽऽत्मकमपि न जवति, यथोन्मत्तप्रयुक्तक्रिया,
तथा च शेषतीर्थानि । इदमुक्तं भवति-यथा कस्यांचान्निपुणवै-
द्यस्य सम्यग्वरोगाऽऽदिस्वरूपं विज्ञाय विशुद्धश्रद्धानवत् आतुर-
स्य सम्यगौषधप्रयोगाऽऽदिक्रियां कुर्वतोऽभिप्रेतार्थसिद्धिर्जा-
यते, एवं जैनतीर्थादपि ॥ १०३८ ॥

अन्यतीर्थान्यप्येवंविधानि जविष्यान्त ?, नेत्याह-

नाभिप्पेयफट्ठाइ, तयंगविद्यन्नत्तत्रो कुतित्थाइ ।

वियन्नयत्तणत्तो विय, वियन्नाइ वियन्नाकिरिय व्व ॥ १०३९ ॥

सुगतोऽऽदिप्रणीतानि कुतीर्थानि नाभिप्रेतफट्ठानि । कुनः?, इत्याह-
(नयंगेत्यादि) तस्याभिप्रेतार्थसाधकानि नद्विज्ञानि मस्यज्ञानाऽऽदी-
नि कारणानि, तद्विकल्पत्वात्तद्विदितत्वात्, नर्थावकत्वाच्च विक-
ल्पानि तानि । सर्वैरेव ह्येकैकांशप्रादिभिनयैर्मिलितैः संपूर्णमन-
न्तधर्माऽऽत्मकं वस्तु निश्चीयते, शेषतीर्थानि न्येकद्व्यादिनय-
मात्रमतावन्नमित्वेन समग्रनयविकल्पान्येवेति तानि नयविक-
ल्पानि, ततो न सम्पूर्णाभिप्रेतफलस्य साधकानीत्यर्थः । वि-
कल्पाक्रियावर्दिता, यथा निपकप्रनीचरकाऽऽतुरौषधाऽऽद्यन्यतरा-
ङ्गविकल्पा क्रिया न संपूर्णाभिप्रेतफलसाधनी, तथा कुती-
र्थान्यपीति । तदेवं यथोक्तप्रकारेण ऊव्यज्ञावतीर्थप्ररूपणा
कृता ॥ १०३९ ॥

अथ प्रकारान्तरेण तत्प्ररूपणं कर्तुमाह-

अहव मुहोत्तारुत्ता-रणाइ दव्वे चउव्विहं तित्थं ।

एवं विय ज्ञावमि वि, तत्थाऽऽमयं सरक्खणां ॥ १०४० ॥
तव्वणिणाणं वीयं, विसयमुदुक्कमत्थज्जावणाधणियं ।

तइयं च वोक्रियाणं, चरिमं जइणं सिवफट्ठं तु ॥ १०४१ ॥

इह द्रव्यतीर्थं चत्वारो भङ्गाः । तद्यथा-सुखावतारं सुखोच्चा-
रम्, सुखावतारं दुरुत्तारम्, दुःखावतारं सुखोत्तारम्, दुः-
खावतारं दुरुत्तारम् । एवं भावतीर्थेऽपीयं चतुर्भङ्गा अप्रव्या ।
इह च यत्र सुखेनैवावतरन्ति प्राविशन्ति प्राणिनस्तत्सुखाव-
तारम्, सुखेनैव यत् उत्तरन्ति-सुखेनैव यद् मुञ्चन्तीत्यर्थः, तत्सु-
खोत्तारम्; इत्याद्यनङ्गवर्तितीर्थज्ञावार्थः । एवमन्यत्रापि । एतच्च
सरजस्काणां जैनानां सम्यग्निधं वेदितव्यम् । तथाहि-रागद्वेषक-
पायेन्द्रियपरिपहोपसर्गमनोवाक्कायजयाऽऽदिद्विषयस्य तथावि-
धदुष्कृतकष्टानुष्ठानस्य तैः क्रियमाणस्यादर्शनात्, यथा कथञ्चि-
त्स्वरूपतयाऽपि च तैर्ब्रतपरिपादनस्याभिधानात्सुखेनैव प्राणित-
स्तद्दीक्षां प्रतिपद्यन्ते, इति तत्तीर्थस्य सुखावतारता । तच्चा-
ख्येषु च न तथाविधाऽऽयासकस्वजावा काचिन्निपुणा युक्तिरास्त,
यद्वासितान्तरात्मा पुमांस्तद्दीक्षां न परित्यजेत् । किं च-"शै-
वो द्वादश वर्षाणि, व्रतं कृत्वा ततः परम् । यद्यशक्तस्त्यजेद्वापि,
यागं कृत्वा व्रतेश्वरे ॥ १॥" इत्यादिना दीक्षात्यागस्य तैर्निर्दोष-
तयाऽप्यभिधानात्सुखेनैव तद्दीक्षां जन्तवः परित्यजन्ति, इति त-
त्तीर्थस्य सुखोत्तारतेति । द्वितीयभङ्गवर्ति तीर्थं (तव्व-
णिणाणं ति) सुगतानां संघन्धि मन्तव्यम् ।

तथाहि-

"मृद्धी शय्या प्रातरुत्थाय पेया,

भक्तं मध्ये पानकं चाऽपराह्णे ।

छाक्काखणं शर्करा चार्चरात्रे,

मोक्षध्यान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्टः ॥ १ ॥"

"मणुक्कं भोयणं भोच्चा, मणुक्कं सयणाऽऽसणं ।

मणुक्कंसि अगारंसि, मणुक्कं भायए सुणी ॥ १ ॥"

इत्यादेस्तैराभिधानतो विषयसुखसिद्धेस्तत्तीर्थस्य सुखावतारता ।
तथा-कुशाखोक्तनिपुणयुक्तिभिस्तीव्रवासनोत्पादाद्, व्रतत्यागे च
तैर्महतः संसारदरकाऽऽदेः प्रतिपादनात्, तत्तममीपगृहीतव-
तस्य दुष्परित्याज्यत्वात्तत्तीर्थस्य दुरुत्तारता । इमां च युक्तिं भा-
ष्यकारः स्वयमेव किञ्चिदाह-"विसयसुह" इत्यदि गतार्थम् २।

दुःखावनारं सुखोत्तारमिति तृतीयं षोडशानां दिग्गम्यरागा-
म् । तत्र नाम्नादेलेजाऽऽदेहेतुत्वेन दुःखधर्मैयत्वात्तत्तीर्थस्य
दुःखावनारता । अनेपणाथपनिजोगकपाययदुःखाऽऽदेहेतु-
न्मन्त्रमदर्शनात् । नम्नादेष्टानिप्रजनीयत्वेन तत्परानग्नानां
तत्तीर्थस्य सुखोत्तारनेन ३ । दुःखावनारं दुःखोत्तारमिति चरमं
चतुर्थं मोक्षफलम् । जैनानां साधूनां रागद्वेषकषायेन्द्रियपरीयहो-
पसर्गाऽऽदिजयस्य । तथा उपमत्ततया सामानिगुतिशिरोलुब्धना-
ऽऽदिकष्टाऽनुष्ठानस्य दर्शनात् तत्तीर्थस्य दुःखावतारता । सुखा-
खोक्तानिपुणयुक्तिमिस्तीमन्तरचामनोत्पादनात् । यन्त्यागे चाति-
महनः संसारऽऽदिदण्डस्यातिप्रधानात्तत्तीर्थस्य दुःखोत्तारता ।
अन्ये तु सुखोत्तारतां दुःखोत्तारतां च सर्वत्र मुक्तिप्राप्तिमाश्रित्य
व्याचक्षते, तत्र सरजस्कानां स्वल्पेनैवेष्टव्यत्वात्तनुष्ठानेन किल
मुक्तिप्राप्त्यभ्युपगमात्सुखोत्तारं तीर्थं, सुखेनैवास्माद्भ्रवाण्यमुत्त-
रन्तीति व्युत्पत्तेः । शाक्यानां तु दुःखापविशष्टध्यानमार्गाद्
योगिज्ञानोत्पत्त्यादिक्रमेण मुक्तिप्राप्त्यभ्युपगमाद् दुःखोत्तारता ।
'दुःखेनास्मात्संसारमुत्तरामि' इति कृत्वा । षोडशानां तु भ-
जाशुद्धादीनां गौणत्वेनाभ्युपगमात्सामान्यलक्षणनिर्णयत्वमात्रा-
देव मुक्त्यभ्युपगमात्सुखोत्तारता । साधूनां तु पूर्वोक्तकष्टानु-
ष्ठानाद् मुक्त्याश्रयणाद् दुःखोत्तारता । अवतारपक्षे तु सर्वत्र
पूर्वोक्तैव भावना, इत्यलं विस्तरेणेति ॥ १०४० ॥ १०४१ ॥

अथ प्रेरकः प्राऽऽह-

नाणु जं दुहावयारं, दुखोत्तारं च तं दुःखिगम्भं ।
लोयमि पूयं जं, सुहावयारं सुदुत्तारं ॥ १०४२ ॥

ननु यद् दुःखावनारं च दुःखोत्तारं च तीर्थं तद् दुःखिगम्यम्,
पञ्चतत्तं च जैनतीर्थं भवद्भिः प्रणिपादितम् । एतच्चायुक्तम्, एवं-
जैनतीर्थस्य तरणक्रियाविद्यानित्यनानुष्ठायप्रसाधकत्वात्, लो-
कप्रनानिवाधनत्वाच्च । तथा चाऽऽह-लोकं हि यत्सुखावतारं
सुखोत्तारं च तीर्थं, नत्पुजितं तदेवोपादेयम्, तरणाक्रियाशुक्-
ल्येनैष्टायप्रसाधकत्वात् । तस्मात् प्रथम एव भङ्गः श्रेयान्, इति
प्रेरकाऽज्ञप्राय इति ॥ १०४२ ॥

अत्रोत्तरमाह-

एवं तु दण्वतित्यं, जावे दुखलं द्वियं लभइ जीवो ।
मिच्छत्तऽणाण्डविरई-विसयसुहभावणाण्णभो ॥ १०४३ ॥
पडिवणो पुण कम्मा-णुजावओ जावओ परमसुच्चं ।
किद मोच्छइ जाणतो, परमहिंयं दुद्धं च पुणो ॥ १०४४ ॥

सत्यम्, द्वयतीर्थममेवेत्येते यथैव त्वं भूये, नस्य सुखप्राप्त्यात्वा-
त्, सुखेनैव च मुच्यमानत्वादिति । भावतीर्थं तु नैवम्, तस्य
मोक्षहेतुत्वेन जीवानां परमहितत्वात् । यद्य मोक्षहेतुत्वेन हितं
तद् दुःखं लभते जीवः-मदता कष्टेन तज्जीवः प्राप्नोतीत्यर्थः । क-
यंभूतो यस्मादेव जीवः, इत्याह- (मिच्छत्त इत्यादि) यस्मा-
दनादिकालालीनमिथ्यात्वाज्ञानाविरागविययसुखभावनाशुगानो
जीवः, तस्मादित्यभूतस्य जीवस्यानन्तसंसारदुःखव्यवच्छेदहे-
तुत्वाच्चिःसीमनिःश्रेयसावाप्तिसिन्धुधनत्वाच्च परमहितं प्राव-
तीर्थमिति दुःखापवत्वाद् पूर्वोक्तकष्टानुष्ठानयुक्तत्वाच्च दुःखावता-
रम्, तथा-दुःखोत्तारं च । कुतः, इत्याह-(पडिवणो इत्यादि)
शुभकर्मपरिणत्यनुभावतः पुनः कथमपि परमशुद्धं भावतीर्थं
भावतः परमार्थतः प्रतिपन्नो जीवः 'परमहितं दुर्लभं च
५६२

पुनरपि 'एतज्ज्ञानमपि कथं नु नाम तन्मोक्षयति ?-कथं
तत् उत्तरिष्यति ?', न कथञ्चिदित्यर्थः । अतो दुःखोत्तारता
तस्येति । किञ्च-सद्व्ययप्रयुक्तकर्कशक्रियोदाहरणतश्च भावती-
र्थस्य दुःखावतारोत्तारता भावनीया ॥ १०४३ ॥ १०४४ ॥

कथम् ?, इत्याह-

अक्कखलं व किरियं, रागी दुखलं पवज्जए पढं ।
पडिवओ रोगखल-मिच्छंतो मुंचए दुखलं ॥ १०४५ ॥
इय कम्मवादिगहिओ, संजमकिरियं पवज्जए दुखलं ।
पडिवणो कम्मखल-मिच्छंतो मुंचए दुखलं ॥ १०४६ ॥

गाथाद्वयमपि सुबोधम् ॥ १०४५ ॥ १०४६ ॥ विशेषः । (ज-
यूदीपनीर्थवक्तव्यता 'जंयूदीव' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३७४
पृष्ठे गता)

तित्यं जंते ! तित्यं, तित्यगरे तित्यं ? । गोयमा ! अरहा
ताव गियमा तित्यगरे, तित्यं पुण चाउवव्वाइए समण-
संघे । वं जहा-समणा, समणीओ, सावया, सावि-
याओ य ।

(तित्यं जंते ! इत्यादि) तीर्थं नष्टरूपं प्रदन्त ! (तित्यं ति)
तीर्थशब्दाच्चयम्, उत तीर्थकरस्तीर्थं तीर्थशब्दाच्चयम्, इति
प्रश्नः । अत्रोत्तरम्-मईन् तीर्थकरस्तावतीर्थप्रवर्त्तयिता, न तु
तीर्थम् । तीर्थं पुनः (चाउवव्वाइए समणसंघे ति) चत्वारो
वर्णा यत्र स चतुर्गणैः, स चासायाकीर्णश्च क्षमाऽऽदिगुणैर्व्या-
प्त्यनुवर्णाऽऽकीर्णः । कञ्चित्-"चउववणे समणसंघे" इति
पठ्यते, न च व्यक्तमेवेति । म० २० हा० ८ व० । ('भाणा' शब्दे
द्वितीयभागे ११६ पृष्ठे तीर्थविचारो कट्टव्यः) " भूत्तुवःस्वन्न-
थीतीर्थं, यात्किञ्चित्नाम विद्यते । तत्सर्वमेव ह्यं स्यात्, पु-
ण्डरीकंऽभिवन्दिते ॥ १ ॥ " ती० १ कट्ट । तीर्थं संसारस-
मुच्चोऽनेन तं तीर्थम् । रा० । पञ्चा० ल० आ० म० स० । आ०
चू० । संसारसागरं तरन्ति येन तत्तीर्थम् । न० । " द्वितीयतु-
ययोरुपरि पूर्वः " । उ० । २ । ए० ॥ इति द्वितीयस्योपरि प्रथमः ।
प्रा० २ पाद । " हस्यः संयोगे " । ८ । १ । उ० ॥ इति दीर्घस्य
ह्रस्वः । प्रा० १ पाद । प्रवचने, आ० म० १ अ० १ खण्ड । आ०
चू० । संसारसागरतारणकारणवद्वाङ्मनाऽऽदौ, स० ३० सम०
तडागाऽऽशयवतारमार्गे, स्था० १० हा० । श्रीवीरतीर्थं कियत्का-
लं यावद् भवतीति प्रश्ने, उत्तरम्-"जेवुदीवे दीवे जारहे वात्स
इमीसे ओसपिणीए देवाण्णाम्मा ! णं केवनिअं नित्यं अ-
णुसज्जिस्सइ ? " इति जगज्जीवसुखस्यार्थशतितमज्ञानकाष्ठमो-
क्षशकानुसारेणैकविंशतिसहस्रवर्षाणि यावत् श्रीवीरतीर्थं प्रव-
र्त्तयते । किञ्च-"तित्यं जंते ! तित्यं, तित्यगरे तित्यं ? । गोयमा !
अरहा ताव गियमा तित्यगरे, तित्यं पुण चाउवव्वाइए समणसं-
घे । वं जहा-समणा, समणीओ, सावया, साविआओ य । " इति
जगवत्यां "दुष्पसहंते चरणं, जणिअं जं जगवया इहं खेत्ते । आ-
णाजुत्तेणामिणं, य दोइ अहुण ति वामोदो" ॥ १ ॥ इत्युपदेशपदव-
चनाद् दुःप्रसहान्तं यावच्चार्ज्यविषयतीति । १०प्र० सेन० ३ उ-
द्गा० अश्रुत्वाकेवक्षितस्तीर्थं भवन्ति, तीर्थविच्छेदे वा भवन्ति ?,
तथा पाक्षिकसूत्रवृत्तावतीर्थेऽन्तर्गतेवलितो नृत्वा सिद्धयति,
भगवत्यां च नवमशतके तदाधित्य "तपाक्षिण्यसावयस्स तप-
क्षिण्यसाविआए वा" इत्यत्र धम्मोपदेशं न वृत्ते एकं प्रश्नं ज्ञात-

मेकं च मुक्तेत्यभिप्रायेणाऽश्रुत्वाकेवलिनस्तीर्थे एव भवन्ति ?
अन्यच्चाश्रुत्वाकेवलिनः पञ्चदशभेदाभिधानां सिद्धानां मध्ये
कस्मिन् भेदे समायाति ? तेनैतद्विषये सर्वे सविस्तरं प्रसाद्य-
मिति प्रश्ने, उत्तरम्-अश्रुत्वाकेवलिनः श्रीभगवतीमुत्रवृत्त्य-
नुसारेण तीर्थे एव भवन्ति, नातीर्थे। पात्तिकसूत्रवृत्तौ तु अती-
र्थसिद्धाधिकारे एने उक्ता(न)सन्तीति तथा तीर्थसिद्धाऽऽदमये
यथासंभवमवतरन्तीति। ३८२ प्र०। सेन० ३ उल्ला०। तीर्थे य-
न्नालिकेराऽऽदि ऊर्ध्वं मानिनं, नदेव मुच्यतेऽप्यद्वैते प्रश्ने, उत्त-
रम्-श्रीशङ्खेश्वराऽऽदितीर्थे सूत्रविधिना यदेव मानितमभूत्तदेव
मुच्यते, कारणे तु यथाऽऽदेयं न भवति तथा कर्त्तव्यमिति। ४४२
प्र०। सेन० ३ उल्ला०। ज०। (तीर्थस्य प्रभावकाः 'पमायण' शब्दे
वक्ष्यन्ते) (ऊर्ध्वश्लोकाऽऽदिषु शाश्वताशाश्वनतीर्थानि 'चेदय'
शब्दे तृतीयभागे १५४९ पृष्ठे उक्तानि) (नरतस्य राज्ञो वरदाती-
र्थगमनं 'भरह' शब्दे वक्ष्यते)

त्रिस्य-न०। त्रिषु वा क्रोधाग्निदाहोपशमलोभतृष्णानिरास-
कर्ममलापनयनवृत्तयेषु ज्ञानाऽऽदिलक्षणेपु वा अर्थेषु तिष्ठन्ती-
ति त्रिस्यम्। संघे, प्राकृतत्वात् 'तित्थं'। 'स्था० १ डा०।

त्रयर्थ-न०। त्रयो वा क्रोधाग्निदाहोपशमाऽऽदयोऽर्थाः फलानि
यस्य तत्त्वर्थम्। अथवा-त्रयो ज्ञानाऽऽदयोऽर्था वस्तूनि यस्य
तत्त्वर्थम्। संघे, स्था० १ डा०।

तित्थ्यर-तीर्थकर-पु०। 'तित्थ्यर' शब्दार्थे, विशेष०।

तित्थ्यकर-तीर्थ (इ) कर-पु०। तीर्थमुक्तकणं तत् कुर्वन्त्यानु-
लोभ्येन हेतुत्वेन तच्छीघ्रतया वेति तीर्थकराः। अत्रानुस्वारः
प्राकृतत्वात्। पा०। "तीर्थावचैके" इति वचनात् सप्रत्यये
तीर्थशब्दाद् मुम्। न०। शास्त्रपु, पा०। (तीर्थकरस्य सर्वा
वक्तव्यता 'तित्थ्यर' शब्दे २३४९ पृष्ठतो वक्ष्यते)

तित्थ्यकरणाय-तीर्थकरज्ञात-न०। जिनोदाहरणे, पञ्चा० १
वि०।

तित्थ्यगर-तीर्थकर-पु०। 'तित्थ्यर' शब्दार्थे, विशेष०।

तित्थ्यजत्ता-तीर्थयात्रा-स्त्री०। तीर्थगमने, घ०।

अथ तीर्थयात्रास्वरूपम्-

तत्र तीर्थानि श्रीशत्रुञ्जयोऽजयन्ताऽऽदीनि। तथा-तीर्थकुञ्ज-
न्मदीक्षाज्ञाननिर्वाणविहारचूमयोऽपि प्रभूतभव्यस्य शुभनाव-
संपादकत्वेन प्रवाञ्जोनिधितारणात्तीर्थान्युच्यन्ते। तेषु सद्द-
र्शनविशुद्ध्यर्थं विधिप्रविजितानुद्दिश्य महोत्सवः तीर्थयात्रा।
तत्राऽयं विधिः-प्रथमं मुख्यवृत्त्या ब्रह्मव्रतैकाऽऽहारपादचारा-
ऽऽद्यभिग्रहान् प्रतिपद्यते, सत्यामपि वाहनसामग्र्यां पादचारणा-
ऽऽद्युचितमेव। यतः-"एकाहारी दर्शन-धारी यात्रासु प्रशयन-
कारी। सच्चित्तपरीहारी, पदचारी ब्रह्मचारी च ॥ १ ॥" ततो
राजानमनुज्ञापयति, प्रगुणीकरोति च यथाशक्ति युक्तिविशिष्टान्
यात्रार्थं देवाऽऽलयान्, कारयति च विविधपट्टमण्डपप्रौढकटा-
दाऽऽदिचित्रकूपसरोवराऽऽदीन्, सज्जयति शकटाऽऽद्यनेकवि-
धिवाहनानि, निमग्नयते च सबहुमानं श्रीगुरुन् सहं स्वजनवर्गं
च, प्रवर्तयत्यमारिम, करोति चैत्याऽऽदी महापूजाऽऽदिमहोत्स-
वम्, ददाति दीनाऽऽदिभ्यो दानम्, प्रोत्साहयति निराधारेभ्यो
विभववाहनाऽऽदिदानविषयोद्घोषणापूर्वम्, आह्वयति कवचा-
ङ्काऽऽद्युपकारार्पणाऽऽदिसमानपूर्वमनेकोद्भटनदान्, प्रगु-

णयति च गीतनृत्यवाद्याऽऽदि, ततः कर्गानि शुभेऽहि प्रस्था-
नमङ्गलम्, तत्र सकलममुदायं विशिष्टनोदयताम्बूनाऽऽदि-
भिः परिजोड्य परिधाय च कुक्कुलाऽऽदिभिर्विधाययति सुप्र-
तिष्ठमिष्टपुण्यभागवत्तरनरेभ्यः सङ्गाधिपत्यतिव्रकम्, विद-
धानि सहपूजामहम्, मार्गे च सम्यक् सहसंज्ञासनां कुर्वन्
प्रतिग्रामं प्रतिपुरं च चैत्येषु स्नातपूजाध्वजप्रदानचैत्यपरि-
पाट्याद्यतुच्छोत्सवं जीर्णोद्धारंऽऽदिचिन्तां च विदधन् तीर्थं
प्राप्नोति। तद्दर्शने च रत्नमौक्तिकाऽऽदिवर्ष्पनलपनेस्मितमोद-
काऽऽदिलम्पनिकाऽऽदि कुरुते। तीर्थे चाष्टप्रकाराऽऽदिमहापूजा-
विधिस्नातमालोद्घाटनघृतधाराप्रदाननवाङ्गजिनपूजनकुक्कुला-
ऽऽदिमयमहाध्वजप्रदानरात्रिजागरणगीतनृत्याऽऽद्युत्सवकरण-
तीर्थोपवासपद्याऽऽदिनपोविधानविधिभ्रमफलमंज्याऽऽदिवस्तु-
दौकनपरिधापनिकामोचनविचित्रचन्द्रोदयवन्दनदीपतलघृतधौ-
तिकेसरचन्दनागुरुपुष्पचङ्गेरिकाऽऽदिसमस्तपूजापकरणप्र-
दाननवदेवकुलिकाऽऽदिविधापनसूत्रधाराऽऽदिसत्करणतीर्था-
ज्ञानकनिवारणतीर्थरक्कसमाननतीर्थे दायप्रवर्तनसाधर्मिक-
वात्सल्यगुरुसंघपरिधायनाऽऽदिभक्ति-मार्गणदीनाऽऽद्युचितदा-
नाऽऽदिसत्कृत्यानि कुरुते। एवं यात्रां कृत्वा प्रौढप्रवेशो-
त्सवैः सगृहमागतो देवाऽऽह्वानाऽऽदिमहं विधाय सर्वसंघं ज्ञो-
जनाऽऽदिसत्कारपूर्वकं विसर्गं वर्षाऽऽदि यावत्तीर्थोपवा-
साऽऽदिकरणाऽऽदिना दिनमाराधयति। इति तीर्थयात्राविधिः।
यात्रा च कल्याणकदिवसेषु विशेषतज्जरी। यतः पञ्चाशकं
नयमविवरणे-

"ता रहणिफलमणाइ वि, एते उ दिणे पमुच्च कायव्वं।
जं एसो जिय विसस्रो, पहाणमो तीरे किरियाए ॥ १ ॥"

तथा-

"संवच्छरचाउम्मा-सिएसु अट्टाहियासु अ तिहीसु।

संवायरेण सग्गह, जिणवरपूआतवगुणेसु" ॥ १ ॥

इत्यागमप्राप्त्यादेवपि दिवसपु विशेषज्ञाभकरी ज्ञेया।
यात्रायाश्च दर्शनशुद्धिहृत्वात्प्रयत्नः श्रेयानेव। यतः-

"दंसणमिह मोक्खं, परमं एयस्स अट्टहाऽऽयारो।

निस्संकादी भणिओ, पमायणं तो जिणिदेहि ॥ १ ॥

पवरा पमावणा इह, असेलजावस्मि तीरे सम्भावा।

जिणजत्ता य तयंगं, जं पवरं तप्पयासोऽयं" ॥ २ ॥

घ० २ अधि०। (तीर्थयात्रायां पापकर्मयोगो भवति न वेति
विचारः 'आणा' शब्दे द्वितीयभागे १२० पृष्ठे कृतः)

तित्थिगिर-तीर्थनिकार-पु०। शासनसंकोचे, स्था०।

तथा चाहुराजीविकनयानुसारिणः-

"ज्ञानिनो धर्मेनीयस्य, कर्तारः परमं पदम्।

गत्वाऽऽगच्छन्ति ज्ञेयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥" स्था०।

केपाञ्चित्सत्यामपि कर्मकृत्यान्तरं मोक्षावाप्तौ तथाऽपि
स्वतीर्थनिकारदर्शनतः पुनरपि संसाराऽभिगमनं भवतीद-
माशङ्क्याऽऽह-

अकुव्वओ एव एत्थि, कम्मं नाम विजाणइ।

(अकुव्वओ इत्यादि) तस्य अशेषक्रियारहितस्य यो-
गप्रत्ययाभावात्किमप्यकुर्वन्तोऽपि, नवं प्रत्यग्रं, कर्म ज्ञानाऽऽ-
वरणीयाऽऽदिकं, नास्ति न जयति, कारणाभावात्कार्यभाव इति
कृत्वा, कर्माभावे च कुतः संसाराभिगमनम्, कर्मकार्यत्वात्संसार-
स्य, तस्य चोपरताशेषवद्भस्मस्य स्वपरकल्पनाऽभावाद् रागद्वेष-

हितनया स्वद्वन्द्वनिकाराभिनिवेशोऽपि न भवत्येष । सूत्र० १
श्रु० १५ श्रु० ।

तित्थपवत्तण-तीर्थप्रवर्तन-नः । तीर्थप्रवर्तने, उत्सर्पिणी-
काक्षे चरमनीयकृतस्तोर्थं कियत्कालं प्रवर्तिष्यतीति प्रथे,
उत्तरम्-पञ्चमाङ्गे विधानिनमननकेऽप्येदेशे श्रीशृषज्जनिके-
नवपदायं यावदुत्सर्पणकाले चरमनीयकृतस्तोर्थं प्रवर्तिष्य-
तीत्युक्तमस्तीति । ५० प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

तित्थपवत्तणचरियणिवद्ध-तीर्थप्रवर्तनचरित्रनिवद्ध-न० ।
नाट्यभेदे, रा०। श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य चरमपूर्वमुप्य-
भव-चरमच्यवन-चरमगमनहरण-चरमभरणकृत्वावसापिणी-
नीयद्विजन्माऽनियेक-चरमयाज्ञाव-चरमयौवन-चरमकाम-
भोग-चरमानुष्मण-चरमनपङ्कचरण-चरमज्ञानोत्पाद-चरम-
नीयप्रवर्तन-चरमपरिनिर्वाणनिवद्धं चरमचरमनिवद्धं नाम
छात्रिजन्मं नाट्यावाधिमुपदंशयति । रा० ।

तित्थपवत्तिहेटल-तीर्थप्रवृत्तिहेतुत्व-न० । तीर्थं चतुर्विधप्रम-
णमङ्गः प्रवचनं वा, तस्य प्रवृत्तिरिद्वेदेन स्थितिः, तस्या हेतुत्वं
कारणत्वम् । तीर्थप्रवर्तकनायाम्, ध० ३ अधि० ।

तित्थभेय-तीर्थजेद-वि०। तीर्थानां तीर्थभूतदेवलोपादीनि भि-
न्नां च द्विधा करोति तद्द्वयमोपनाय तत्परिकरभेदेनेति ती-
र्थभेदः । शा० १ श्रु० २ म० । तीर्थमोषके तत्करे, तीर्थं (भेद)
मोचके, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

तित्थमाट्टिया-तीर्थमुत्तिका-स्त्री० । तीर्थमुत्तिकायाम्, रा० ।

तित्थयर्-तीर्थकर-पुं० । तीर्थे त्वेव भवोदघिरनेन अस्मात् अ-
स्मिन्निति वा तीर्थं वक्ष्यमाणस्वरूपम्, नत्करणशीलः “ कुत्रो
हेतुनाच्छील्या०-” ॥ ३ । २ । २० ॥ इत्यादिना (पाणि०) टप्र-
त्यये तीर्थकरः । अर्हति, विशेष० ।

(१) तीर्थकरशब्दमिदमाह-

अणुलोमहेडतच्छी-लया य जे जावतित्थमेयं तु ।

कुर्वन्ति पगासन्ति य, ते तित्थयरा हियत्यकरा ॥ १०४७ ॥
हेतुनाच्छील्यानुलोम्यतो ये भावतीर्थमेतत्कुर्वन्ति, गुणनः प्रका-
शयन्ति च, ते तीर्थकराः । तत्र हेतौ-सकर्मनीयकरणहेतवः “ कुत्रो
हेतुताच्छील्याऽनुलोम्येषु ” ॥ ३ । १ । २० ॥ इत्यादिना (पाणि०)
टप्रत्ययविधानां तीर्थकराः । यथा यशस्करो विद्यत्यादि ।
ताच्छील्ये-कृतार्थाऽपि तीर्थकरनामकर्मोदयतः समप्रप्राणि-
गणानुक्रमपरतया च सद्धर्मतीर्थदेशकत्वात्तीर्थकराः, भरता-
ऽऽदिकेन प्रथमनरनाथकुलकराऽऽदिवदिति । आनुलोम्ये-स्त्री-
पुरुषबालवृद्धाथिरकल्पिकजिनकल्पिकाऽऽदीनामनुरूपोत्स-
र्गापवाद्देशनया अनुलोमसकर्मतीर्थकरणात् तीर्थकराः, यथा-
वचनकर इत्यादि । एवंभूतास्तीर्थकराः, अत एव सर्वासुम-
तां हितस्य मोक्षार्थस्य करणाद्विनायकः । (१०४७) विशेष० ।
तीर्थे त्वेव संसारसमुद्रोऽनेनेति तीर्थम्-द्वादशाङ्गं प्रवचनं, तदा-
धारः संघो वा, तत्करणशीलास्तीर्थकराः । श्रु० २ उ० । तीर्थ-
मुक्तलक्षणं, नत्कुर्वन्त्यानुलोम्येन हेतुत्वेन तच्छीलतया चेति ती-
र्थकराः । आह च-“ अणुलोमहेडतच्छी-लया य जे जावतित्थमे-
यं तु । कुर्वन्ति पगासन्ति य, ते तित्थयरा हियत्यकरा ” ॥ १०४७ ॥
(विशेष०) इति । स्या० १ डा० । तीर्थे त्वेव संसारसमुद्रोऽनेनेति तीर्थं,

तच्च प्रवचनाऽऽधारः चतुर्विधः सङ्घः, प्रथमगणधरो वा, तत्क-
रणशीलास्तीर्थकराः । ध० २ अधि० । रा० । जी० । तीर्थमेव धर्मः,
तस्याऽऽदिकर्तारस्तीर्थकराः, अथवा-तीर्थानामादिकर्तारस्ती-
र्थकराः । तथा च प्रत्येकशः सुनीयानामादिकर्तारस्तीर्थकराः ।
आ० चू० ५ अ० । सङ्करणशीलत्वाद् दुःखावनारुद्धः खोसाररू-
परमतीर्थकरणशीलाः तीर्थकराः । आ० म० १ अ० १ खग० ।

(२) तत्र च तीर्थकरणशीलास्तीर्थकरा अवित्थप्रभाचमहा-
पुण्यसांस्कृततन्त्रात्मकमेवपाकनः, तस्याऽन्यथा वेदनायागात्, तत्र
येनह जीवा जन्मजरामरणसहितं मिथ्यादर्शनाधिरतिगम्भीरं
महाजीरणकपायपातालं सुदुर्लभममोहाऽऽवर्तमानं विचित्रदुः-
खैर्बधुष्टश्चापदं रागद्वेषपवनावक्रोभितं संयोगवियोगवीचीशु-
कं प्रबलमनोरथवेलाऽऽकुलं सुदीर्घं संसारसागरं तरन्ति तत्ती-
र्थमिति, एतच्च यथावस्थितसकलजीवाऽऽदिपदार्थप्ररूपकम्,
अत्यन्तानवद्याभ्याविज्ञातचरणकरणाक्रियाधारं त्रैलोक्यगतशुद्ध-
धर्मसंपत्कमटाभ्याऽऽश्रयम्, अचित्त्यशक्तिसमन्विताविस्वा-
दिपरमबोहित्यकलं प्रवचनं, सद्गद्वा वा, निराधारस्य प्रवचनस्य
असंभवात् । उक्तं च-“ तित्थं भंते ! तित्थं, तित्थगरे तित्थं ?
गोयमा ! अरहा ताव नियमा तित्थकरे, तित्थं पुण चात्रवृत्तां स-
मणसंघो । ” ततश्चैतदुक्तं भवति-घातिकर्मकृते ज्ञानकैवल्ययोगा-
त् तीर्थकरनामकर्मोदयनस्तरन्त्यजावतया आदित्याऽऽदिप्रकाश-
निदर्शनतः शास्त्रार्थप्रणयनाद्, मुक्तकैवल्ये तदसंभवेनाऽऽगमा-
नुपपत्तेः, भव्यजनधर्मप्रवर्तकत्वेन परम्परानुप्रदकरास्तीर्थकरा
इति तीर्थकरत्वसिद्धिः । (४) श्रु० । तरन्ति येन संसारसागर-
मिति तीर्थं प्रवचनं, तदव्यतिरेकाच्चेह संघस्तीर्थम्, तत्करण-
शीलत्वात्तीर्थकराः । ज० १ श० १ उ० । ख० । नं० । “ क-ना-
च-ज-त-द-प-य-यां प्रायो बुक्क ” ॥ ७ । १ । ७७ ॥ इति कलापः ।
प्रा० १ पाद । “ अर्वाणो यधुतिः ” ॥ ८ । १ । १८० ॥ इत्यकार-
स्थाने यकारः । कृत्स्नस्य गः । प्रा० १ पाद । द्वादशाङ्गप्रणाय-
केषु जिनेषु, प्रश्न० ४ संव० द्वार । तीर्थमेव धर्मः, तस्याऽऽदि-
कर्तारस्तीर्थकराः, स्वतीर्थानामादिकर्तारः तीर्थकराः । आ०
चू० १ अ० । सत्त० । दर्श० । (तीर्थहृतामतिशयाः ‘ भ्रक्षसेस’
शब्दे प्रथमनाम ३१ पृष्ठे छल्ल्याः) (जिनानां परस्परं मोक्षा-
न्मोक्षस्वात्तराणि प्रथमभागे ‘ अंतर’ शब्दे ६६ पृष्ठे निरूपितानि)

(३) तीर्थहृतामत्वेऽप्येव संयमविरा-नाऽऽद्यो दोषाः कथं
न भवन्ति ? इत्यत्राऽऽह-

निरुपमधिऽसंययणा, चउत्ताणाऽऽमयसत्तसंपन्ना ।

अच्छिहपाणिपत्ता, निणा जियपरीसहा सव्वे ॥ १२९८ ॥

तम्हा नहुत्तदोसे, पावंति न वत्थपत्तरहिया वि ।

तदसाहणां ति तेसिं, तो तगहणं न कुव्वंति ॥ १२९८ ॥

तह वि गहिणवत्त्या, सवत्थतित्थोवएसणत्थं ति ।

अजिनिकलमंति सव्वे, तम्मि चुएऽत्थेलया होंति ॥ १२९८ ॥

यस्याजिनास्तीर्थकराः सर्वेऽपि निरुपमधृतिसंहननाद्वृत्त्यावा-
व्यायां चतुर्ज्ञानाः, अतिशयसत्तसंपन्नाः, तथा-अच्छिद्रः पाणिरेव
पात्रं येषां ते अच्छिरूपाणि पात्राः, जितसमस्तपरीषदाश्च । (तम्ह
चि) तस्माद् वक्ष्यामावे ये संयमविराधनाऽऽद्यो दोषाः प्रोक्ता-
स्तान् यथोक्ताद् दोषान् ते वक्ष्यामः । अति न प्राप्नुवन्ति,
इत्यतस्तद्वत्त्वाऽऽदिकं न साधनमन साधकं संयमस्य तेषां ती-
र्थकराणाम् । (तो चि) तस्मादकिञ्चित्करत्वात् तस्याऽऽमयतसं-

यमस्यानुपकारिणो वस्त्राऽऽदेष्टव्यं न कुर्वन्ति तीर्थकरा इति । ननु यदि ते वस्त्राऽऽदेष्टव्यं न कुर्वन्तीत्युच्यते, तर्हि "सर्वे विप्रादूने-एणिगया" (१०३२) इत्यादि विरुध्यन्ते, इत्याशङ्क्या-ऽऽह- (नहं वीत्यादि) यद्यपि तत्संयमस्यानुपकारि वस्त्रम् तथा-ऽपि सवस्त्रमेव तीर्थं "सवस्त्रा एव साधवस्तीर्थं चिरं भविष्यन्ति" इत्यस्यार्थस्योपदेशेन ज्ञापनं तदर्थं गृहीतैकवस्त्राः सर्वे-ऽपि तीर्थकृतोऽभिनेष्कामन्तीति । तस्मिन् च वस्त्रे च्युते कापि पतिते भवेत्तलका वस्त्ररहितास्ते भवन्ति, न पुनः सर्वदा । ततः "अचेलकाश्च जितेन्द्राः" इत्यैकान्तिकं यदुक्तम्, तद्वचनोऽनभिज्ञत्वसूचकमेवेति भावः ॥ १५४॥ १५५॥ १५६॥ १५७॥ विशेषः । (एनदन्त्यत् 'अचेलग' शब्दे प्रथमभागे १८८ पृष्ठे गतम्) (तीर्थकरविषयकमाश्रयम् 'अचेल' शब्दे प्रथमभागे २०० पृष्ठे गतम्) (तीर्थकृतानामनवस्थितसमाचारत्वम् 'अद्वियकल्प' शब्दे प्रथमभागे २५५ पृष्ठे गतम्)

(४) अनुत्तरोपपतिकमुत्तरः-

बाविससहस्र नवसय, उसहस्र अणुत्तरोववाइमुणी ।
नेमिस्स सोल पास-स्स वार वीरस्म अट्टसया ॥ १५६ ॥
ते सेसाणमणाया, (१५७) ॥

ऋषभस्य जिनस्य द्वाविंशतिसहस्राणि, तदुपरि नवशतानि २३६०० । नेमिनाथस्य षोडशशतानि १६०० । पार्श्वजिनस्य द्वादशशतानि १२०० । ज्ञाननन्दनस्य वीरस्य अष्टौ शतानि ८०० ज्ञेयाः । निश्शेषजिनानां ते च सिद्धान्ताऽऽदि-
प्यवच्छेदोक्ताः ॥ सत्त० १२३ द्वार ।

(५) तीर्थपानामष्टादश दोषा इमे न भवन्ति-

पंचेव अंतराया, मिच्छत्तमनाणमविरई कामो ।

हासछग रागदोसा, निदाऽट्टारस इमे दोसा ॥ १५८ ॥

पञ्चान्तरायाः-दान १ लाज ३ वीर्य ३ जोगो-४ प्रभोगविषयाः ५; मिथ्यात्वम् ६ अज्ञानम् ७ अविरतिः ८ कामो जोगेच्छा ९; हास्यम् १० रतिः ११ अरतिः १२ शोकः १३ मयं १४ जुगुप्सा १५; रागः १६ द्वेषः १७ निष्ठा १८ चैते दोषाः ॥ सत्त० ९५ द्वार ।

प्रकारान्तरेणाप्यष्टादश दोषानाह-

हिंसाऽऽतिगं कीला, हासाऽऽपंचमं च चउकसाया ।

मयमच्छरअन्नाणा, निदा पिम्मं इअ व दोसा ॥ १५९ ॥

हिंसा १ मृषावादः २ अदत्तादानं ३; क्रोडा ४, हास्यं ५ रतिः ६ अरतिः ७ शोकः ८ मयं ९; क्रोधः १० मानः ११ माया १२ शोभः १३; मदः १४ मत्सरः १५ अज्ञानम् १६, निदा १७ प्रेम १८ इति वा दोषाः, एभिं रहितास्तीर्थकराः ॥ सत्त० ९६ द्वार ।

(६) अभिग्रहाः-

तेसिं अभिग्रहा द-व्वमाइ वीरस्सिमे अहिया ॥ (१६०)

अचियत्तगिहाऽवसणं, निच्चं वोसट्टकाए मोणेणं ।

पाणीपत्तं गिहिऽवं-दणं अभिग्रहपणमयेयं ॥ १६१ ॥

तेषां चतुर्विंशतिजिनानां बहवोऽभिग्रहा स्वयत्तत्त्वाभाव-
भेदभिन्ना ज्ञेयाः । वीरजिनस्य इमे वद्यमाणा अधिका भव-
न्ति । तानाह-अप्रीतिमदगृहे मया वासा न कार्यः १, नित्यं
मया व्युत्सृष्टकायेन विहर्तव्यम् २, मौनेन स्थेयम् ३, करपा-
त्नेन मया नोक्तव्यम् ४, गृहवन्दनं गृहस्थविनयोऽभ्युत्थाना-

ऽऽदिर्न कार्यः ५ । एते पञ्च वीरस्याधिका अभिग्रहाः ॥ सत्त०
९७ द्वार । आ० म० । कल्प० ।

(७) आदेशसंख्या-

अंगाइसू अब्बच्छा, नाणीहिं पयासिया य जे ते य ।

आएसा वीरस्म य, पंचमयाऽणगहऽन्नेमिं ॥ १६१ ॥

कुरुकुरुहाण नरओ, वीरगुट्टेण चाविओ मेरू ।

तह मरुदेवी सिद्धा, अब्बत्तं थावरा होव ॥ १६२ ॥

वज्रयागारं मोत्तुं, मयंभुरमणाभि सव्वआगारो ।

मीणपउमाण एवं, बहुहाऽऽएमा सुअअवच्छा ॥ १६३ ॥

अङ्गोपाङ्गाऽऽदिसूत्रेष्ववच्छा न प्राथिता ये भावाः पदार्थाः, क्षा-
निजिः प्रकाशिताश्च ते ह्यादेशा उच्यन्ते; ते च श्रीवीरस्य
पञ्चशतानि भवन्ति । अन्येषां जिनानां त्रयोविंशतिमितानाम-
नेकधा । के ते आदेशा इत्याशङ्क्यायां काश्चिददेशान् दर्शय-
ति । यथा-कुरुट्टाकुरुट्टयोर्नरकगतिः १ । तथा वीरेण अङ्गु-
ष्ठेन मेरुपर्वतश्चालितः २ । तथा मरुदेवी ऋषजजनी अनादि-
वनस्पतिभ्य उच्छृत्य मोक्षं गता, सा हि अनन्तकायादागत्य
प्रत्येकमवे कदलीवनस्पतिभ्येन समुत्पद्य ततो मृत्वा मरुदेवी
जाता । ततश्चान्तकृत्कवलीचूय सिद्धा ३ । तथा वलयाऽऽकारं
मुक्त्वा स्वयंभुरमणसमुद्रे मत्स्यानां कमण्डानां च सर्वेऽप्या-
कारा जयन्ति ४ । इत्याद्यादेशाः सूत्रेष्ववच्छाः । एवमन्येऽपि वि-
ज्ञेयाः ॥ सत्त० १२६ द्वार । आ० म० । आ० चू० । आ० म० ।

(८) पडावश्यकम्-

सामइयचउविसत्थय-वंदणपमिकमणकाउसग्गा य ।

पच्चक्खाणं जणिमं, जिणेहिं आवस्सयं ठट्ठा ॥ १६४ ॥

तं दुएह सइ दुकालं, इयराणं कारणे इओ मुणिणो ।

पढमियवीरतित्थे, रिउजम-रिउपन्न-वक्कजमा ॥ १६५ ॥

सामायिकचतुर्विंशतिस्त्ववन्दनकप्रतिक्रमणकायोत्सर्गरूपं प-
डावश्यकं प्रथमान्तिमजिनयोस्तीर्थे सन्ध्यासमये प्रातःसमये
च प्रतिदिनं द्विवारं भवन्ति, ऋजुजमवक्कजमत्वान्मुनीनाम्,
इतरेषां द्वाविंशतिजिनां तीर्थे कारणे प्रतिक्रमणं भवति, मुनी-
नामृजुप्राज्ञत्वात् ॥ सत्त० १३७ द्वार । वृ० । कल्प० ।

(९) आहारः-

सव्वे सिमुणो अपमं, उत्तरकुरुफले गिहे उसहो ।

सेमाउ ओयणाई, जुंजिमु विसिद्धमाहारं ॥ १३४ ॥

सर्वे जिना वाट्यावस्थायां वर्तमाना अमृतमङ्गुष्ठ्यस्तं बु-
भुजिरे, ऋषम उत्तरकुरुफलानि फलानि गृहवासे बुभुजे, त्रयो-
विंशतिजिना गृहवासे शाल्यादिमनोऽह्नाऽऽहारं बुभुजिरे, व्रतप्र-
हणे कृते सति सर्वे तीर्थपा उक्तमाऽऽदिदोषरहितमाहारं कृ-
तवन्तः ॥ सत्त० ५२ द्वार । आ० चू० । आ० वृ० । वृ० ।

(१०) जन्मावसरे इन्द्रकृत्यान्वाह-

तत्र शक्रस्याऽऽसनचत्तना-

तए णं तस्म सकस्म देविंदस्स देवरणो आसणं चलइ । तए
णं से सक्केणजव आसणं चलिअं पासइ, पासइत्ता ओहिं
पउंजइ, पउंजित्ता जगवं तित्थयरं ओहिण आणेएइ, आ-
जोएइत्ता इट्ठतुट्ठचित्ते आणंदिण पीडमाणे परमसोमणस्सिए
हरिसवसविसप्पमाणहिअय धाराहयकयंबकुसुमचंचमाहा इ-

व ऊममिअरामकूवे विअमिअवरकपलनयणवयणे पचन्नि-
यरकडगनुनिअवेज्जरमडडकुंमझहारविराज्यवत्ये पालं-
पत्तंवमाणघोअंतचमणधरे ममंजमं तुरिअं चवडं सुंरिंदे
सीहामणाओ अबुट्टेड, अबुट्टेडत्ता पायपीढाओ पचो-
रुड्ड, पचोरुड्डत्ता वेरुलिअवरिअरिड्डअंजणनिउणोचि-
अमिनिधिसित्तमाणिरयणमंभियाओ पाउयाओ उम्मुअड,
उम्मुअडत्ता एगसांमअं उत्तरासंगं करेड, करेडत्ता अं-
जझिमउझिअगहरेये तित्थयराभिमुहे सत्तहपयाई अणु-
गच्छड, अणुगच्छत्ता वामं जाणुं अंचेड, अंचेडत्ता
दाहिणजाणुं धराणितलंसि साहडु तिवखुत्तो मुप्पाणं
धराणितलंसि निवेसड, निवेसित्ता ईसि पच्चुप्पमड,
पच्चुप्पमडत्ता कडगनुडिअयंभिआओ जुआओ सा-
हरड, साहरडत्ता करपडपरिगहिअं सिरसावत्तं मत्य-
ए अंजझि कडु एवं वयासी-णमोऽत्यु णं अरि-
हंताणं जगवंताणं आइगराणं तित्थयराणं सयंसंबु-
प्पाणं पुरिसुत्तमाणं पुरिससीहाणं पुरिसवरपुंरुंरिआ-
णं पुरिसवरगंधहत्थीणं लोउत्तमाणं लोणणाहाणं
लोणहिआणं लोणपडंवाणं लोणपज्जोअगराणं अभय-
दयाणं चक्खुदयाणं मगदयाणं सरणदयाणं जीवद-
याणं बोद्धिदयाणं धम्मदयाणं धम्मदेसयाणं धम्म-
नायगाणं धम्मसारहीणं धम्मवरचाउरंतचक्कवट्ठाणं दीवो
ताणं सरणं गई पइट्ठा अप्पडिइयवरणाणंदंसणधराणं
विअट्ठउत्तमाणं जिणाणं जावयाणं तिएणाणं तारयाणं
बुप्पाणं बोद्धयाणं मुत्ताणं मोअगाणं सव्वन्नूणं सव्वद-
रिमीणं सिन्नमयअमरुअमणंतमक्खयपच्चावहमपुणरावि-
चि सिच्छिगइणामधेयं त्राणं संपत्ताणं णमो जिणाणं
जिअभयाणं णमोऽत्यु णं भगवओ तित्थयरस्स आइ-
गरस्संजाव संपाविउकामस्स वंदामि णं जगवं ! तं तत्थ-
गयं इहगए, पासड मे भयवं ! तत्थगए इहगयं ति कडु वंदेड,
वंदिता सीहासणवरंसि पुरत्याभिमुहे सखिसणएणे । तए णं
तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरणो अयमेयारूवेउजाव सं-
कप्पे समुप्पज्जित्था-उप्पएणे खलु जो ! जंबुदीवे दीवे जगवं
तित्थयरे, तं जीयमेयं तीअपच्चुप्पएणमणायगाणं सकाणं
देविंदाणं देवराईणं तित्थयराणं जम्मणमहिमं करेत्तए,
तं गच्छामि णं अहं पि भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं
करेमि चि कडु एवं संपेहेड, संपेहेडत्ता हरिणेगमेसिं
पायचाणीयाहिंवइ देवं सदावेड, सदावेडत्ता एवं वयासी-
खिणामेव जो देवाणुप्पिआ ! सजाए सुहम्माए मेघोघरसि-
अगंभीरमहुरयरसई जोअणपरिमंरुलं सुघोसं सुस्सरं घंटं ति-
वत्तो उल्लालेमाणा उल्लालेमाणा मइया मइया सदेणं उ-

ग्घोमेमाणे उग्घोसेमाणे एवं वयाहि-आणावइ णं भो ! सक्के
देविंदे देवराया-“ गच्छड णं भो ! सक्के देविंदे देवराया
जंबुदीवे दीवे जगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करित्तए;
तं तुव्वे वि णं देवाणुप्पिआ ! सव्विदीए सव्वजुईए सव्वव-
डोणं समुदएणं सव्वायरेणं सव्वविजुईए सव्वविजुमाए
सव्वसंजमेणं सव्वणारुएहिं सव्वारोहेहिं सव्वपुप्फगंधम-
ह्वालंकारविजासाए मव्वादिव्वतुटिअसइसखिणाएणं म-
इया इदीए० जाव खेणं णिययपरिवारसंपरिवुत्ता मगाई २
जाणविमाणवाइणाईं दुख्खा समाणा अकाइपरिहीणं चेव
सक्कस्स० जाव अंतिअं पाउज्जवइ ” ।

(११) आदेशानन्तरं ' हरिणेगमेपी ' यत्करोति तदाह-

तए णं से हरिणेगमेपी देवे पायचाणीयाहिंवइ सक्केणं
देविंदेणं देवरणा एवं वुत्ते सभाणे इट्ठतुट्ट० जाव एवं देवो !
सि आणाए विणएणं वयणं पफिसुणेड, पफिसुणेडत्ता
सक्कस्स अंतियाओ पफिणिकवमड, पफिणिकवमडत्ता जे-
णेव सभाए सुहम्माए मेघोघरसिअगंभीरमहुरयरसदा जो-
अणपरिमंरुत्ता सुघोसा घंटा, तेणेव उवागच्छड, उवागच्छ-
डत्ता तं मेघोघरसिअगंभीरमहुरयरसई जोअणपरिमंरुत्तं
सुघोसं घंटं तिवखुत्तो उल्लाहेड ।

(१२) घण्टास्वरणे यदभूत्तदाह-

तए णं तीसे मेघोघरसिअगंभीरमहुरयरसदाए जोअणप-
रिमंरुत्ताए सुघोसाए घंटाए तिवखुत्तो उल्लाडिआए स-
माणीए सोइस्से कप्पे अएणेहिं एगूणेहिं वत्तीसविमाण-
वाससयसइस्सेहिं अस्साई एगूणाई वत्तीसं घंटासयसइस्साई
जमगसमगं कणकणारावं काउं पयत्ताईं पि हुत्ता ।

उल्लालनानन्तरं यदजायत तदाह-(तए णं तीसे मेघोघरसि-
अगंभीरमहुर इत्यादि) तत उल्लालनानन्तरं तस्यां मेघोघर-
सिनगमभीरमधुरतरशब्दायां योजनपरिमंरुत्तायां सुघोपायां
घण्टायां प्रकृत्य उल्लालितायां सत्यां सौधर्मं कल्पे अन्येषु
पक्षेनेषु द्वाविंशद्विमानरूपा ये आवासा देवावासस्थाना-
नि तेषां शतसहस्रेषु । अथ सप्तम्यर्थे तृतीया । अन्यान्येकोना-
नि द्वाविंशद् घण्टाशतसहस्राणि (जमगसमगं) युगपत् कण-
कणारावं कर्तुं प्रवृत्तान्यप्यभवन् । अत्रापिशब्दो भिन्नकर्मत्वात्
घण्टाशतसहस्राण्यपि इत्येवं योजनीयः ।

(१३) अथ घण्टानादतो यत् प्रवृत्तं तदाह-

तए णं सोइस्से कप्पे पासायविमाणनिकखुत्ताऽऽवनि-
असदयंटापफिसुआसयसइस्ससंकुले जाए यावि होत्ता ॥

(तए णमित्यादि) ततो घण्टानां कणकणारावप्रवृत्तेरनन्तरं
सौधर्मः कल्पः प्रासादानां विमानानां वा ये निष्कुटा गम्भीरप्र-
देशाः, तेषु ये आप्रतिताः संप्राप्ताः शब्दाः शब्दवर्गणापुद्गलाः,
तेज्यः समुत्थितानि यानि घण्टाप्रतिधुतानां घण्टासंबन्धि-
प्रतिशब्दानां शतसहस्राणि तैः संकुलो जातश्चाप्यनूत ।

किमुक्तं भवति?—घण्टायां महता प्रयत्नेन ताकितायां ये वि-
निर्गताः शब्दपुङ्खवाः, तत्प्रतियातवशनः सर्वोऽपि दिक्षु विवि-
क्षु च दिव्यानुजावतः समुच्छलितैः प्रतिशब्दैः सकलैऽपि सौ-
धर्मः कल्पो बधिर उपजायत इति । एतेन द्वादशयोजनेभ्यः स-
मागतशब्दः श्रोत्रग्राह्यो भवति, न परतः, ततः कथमेकत्र ता-
कितायां घण्टायां सर्वत्र तच्छब्दधुनिरुपजायत इति यदुच्यते,
तद्ब्रह्मतमेवावसेयम्, सर्वत्र दिव्यानुभावतस्तथारूपशब्दो-
च्छलने यथोक्तदोषासंभवात् ।

(१४) देवाश्चिन्तयन्ति—एवं शब्दमये सौधर्मे कल्पे संजाते
पदातिपतियदकरोत्तदाह—

तए णं तेसिं सोहम्मकप्पवासीणं वहूणं देवाण य देवीण
य एगंतरइपसत्तणिच्चपमत्तविसयसुहमुच्छियाणं सुस्सरघंटार-
सिअविउलबोलनुरिअचवन्नपणियोहए कए समाणे घोसण-
कोऊललदिष्ककषएगगिचिउवउत्तमाणमाणं से पायत्ता-
णीआहिबई देवेतंसि घंटारवांसि निसंतपसंतंसि समंसि तत्थ
तत्थ तहिं तहिं देसे महया महया सहेंणं उग्घोमेमाणे उग्घो-
मेमाणे एवं वयासी-हंत ! सुणंतु णं जवतो वहवो सोहम्मकप्प-
वामी वेमाणिआ देवा देवीओ अ सोहम्मकप्पवणो इमो
वयणं, हिअसुहत्थं आणवेइ णं भो ! सक्के, तं चेवण जाव
अंतिअं पाउवभवह ॥

(तए णमित्यादि) ततः शब्दव्याप्यनन्तरं तेषां सौधर्मक-
ल्पवासिनां वहूनां वैमानिकानां देवानां देवीनां च, एकान्ते रतौ
रमणे प्रसक्ता आसक्ताः, अत एव नित्यप्रमत्ता विषयसुखेषु मू-
र्छिता अभ्युपपन्नाः । ततः पदत्रयस्य पदद्वयमीक्षनेन कर्मधारयः ।
तेषां, सुस्वरा या 'पङ्क्तिरथ'यायेन' सुघोषा यएटा, तस्या रसितं,
तस्माद्विपुलः सकलसौधर्मदेवलोककुक्षिम्भरिः—यो बोलः
कोशाहलः, तेन । अत्र तृतीयालोपः प्राकृतत्वात् । त्वरितं शीघ्रं
चपले ससंभ्रमे प्रतिबोधने कृते सति आगामिकावसंज्ञाव्यमाने
घोषणे कुतूहलेन—किमिदानीमुद्घोषणं नविष्यतीत्यात्मकेन,
इतौ कर्णौ यैस्तेस्तथा । एकाग्रं घोषणश्रवणैकविषयं चित्तं
येषां ते तथा । एकाग्रचित्तत्वेऽपि कदाचिन्नोपयोगः स्याच्छा-
स्त्रावस्थात्रशादत आह—उपयुक्तमानसाः शुधूपितवस्तुग्रहण-
पटुमनसाः । ततो विशेषणसमासः । तेषाम् । स पदात्यनीकाधिपति-
दैवस्तस्मिन् घण्टारवे नितरां शान्तोऽत्यन्तं मन्दधृतः, ततः प्र-
कर्षेण सर्वात्मना शान्तः प्रशान्तः । ततश्चिन्तप्रकूट इत्यादाविव
विशेषणसमासः । तस्मिन् सति तत्र तत्र तस्मिन् २ देशे
महता महता शब्देन तारस्वरेण उद्घोषयन् उद्घोषयन्
एवमवादीत् । किमवादीदित्याह—(हंत ! सुणंतु णमित्यादि) हन्त !
इति इयं, स च स्वस्वामिनाऽऽदिष्टत्वाद् जगद्गुरुजन्ममहक-
रणार्थकप्रस्थाने सप्तरज्जाच्च शृण्वन्तु भवन्तो वहवः सौध-
र्मकल्पवासिनो वैमानिका देवा देव्यश्च सौधर्मकल्पपतेरिव
बच्चनं, हितं जन्मान्तरकल्याणाऽऽवहं, सुखं तद्भवसंबन्धि तदर्थ-
माज्ञापयति भो देवाः ! शक्रः, तदेव ज्ञेयं यत् प्राक्सूत्रे शक्रेण
हरिर्नैगमेपिपुर उद्घोषयितव्यमादिष्टं, यावत् प्रादुर्भवत ।

(१५) अथ शक्रोऽऽदेशानन्तरं यदेव जातं तदाह—

तए णं ते देवा य देवीओ य एअमहं सोचा हत्तुहण
जाव हिअया अप्पेगइआ वंदणवत्तिअं, एवं पूअणवत्ति—

अं, सकारवत्तिअं, सम्माणवत्तिअं, दंसणवत्तिअं, कोऊ-
हलवत्तिअं, अप्पेगइया सकस्स वयणमनुवट्टमाणा, अप्पे-
गइआ अस्समणं पित्तमाणवट्टमाणा अप्पेगइया जीअमेयं
एवमादि चि कट्टण जाव पाउवभवन्ति ॥

(तए णमित्यादि) ततस्ते देवा देव्यश्च एतमनन्तरोदितमर्थे
श्रुत्वा हृष्टतृप्ता यावत्पूर्ववशाविसर्गदधृदयाः । अपिः संज्ञाधनाया-
म, एककाः केचन वन्दनमभिवादनं प्रशस्तकायवाहमनःप्रवृत्तिरु-
पं तत्प्रत्ययं तदस्मानिच्छिभुवनजट्टारकस्य कर्तव्यमित्येवं निमि-
त्तम् । एवं पूजनप्रत्ययं—पूजनं गन्धमाह्याऽऽदिभिः समभ्यर्चनम् ।
एवं सत्कारप्रत्ययं—सत्कारः स्तुत्यादिभिर्गुणोपलक्षणैश्च । सं-
मानो मानसप्रीतिविशेषः, नत्प्रत्ययः, दर्शनमहत्प्रदं जिनस्य
विलोकनं तत्प्रत्ययं, कुतूहलं तत्र यत्नेनास्मत्प्रवृत्ता किं कर्तव्य-
मित्यात्मकम्, नत्प्रत्ययम्, अप्येककाः शक्रस्य वचनमनुवर्त्तमानाः,
न हि प्रनुवचनमुपेक्षणीयमिति भृत्यधर्ममनुश्रयन्तः । अप्येकका अ-
न्यमन्यं मित्रमनुवर्त्तमानाः, मित्रगमनानुप्रवृत्ता इत्यर्थः । अप्येक-
का जीतमेतद् यत् सम्यग्दृष्टिदैर्जिनजन्मभवे यतनीयम् । एव-
मादीत्यादिकमागमननिमित्तमिति कृत्वा चित्तेऽवधार्य, याचच्छ-
ब्दात् “अकालपरिहीणं चेव सक्कस्स देविदस्स देवरणो” इति
प्राह्यम् । अन्तिकं प्रादुर्भवन्ति ।

(१६) इन्द्रः पादकमादिशति—अथ शक्रस्येतिकर्तव्यमाह—

तए णं से सक्के देविदे देवरायाते वेमाणिए देवे अ देवीओ
अ अकालपरिहीणं चेव अंतिअं पाउवभवमाणे पासइ,
पासइत्ता हट्टे पालयं णामं आजिओगिअं देवं सहावेइ, स-
हावेइत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! अप्पे-
गखंजसणिविहं झीझाडिअसालभंजिआकझिअं ईहामिअव-
सजतुरगणरमरनिहगवाहगकिस्सररुसरभचमरकुंजरवण-
लयपउमलयभत्तिचित्तं खंजुगयवइरवेइआपरिगयाजिरामं
विज्जाहरजमलजुअलजंतजुत्तं पि व अचीसहस्समालिणीअं
रुवगसहस्सकलिअं भिसमाणं भिज्जिसमाणं चक्खुव्वोअण-
हंसं सुहफामं सस्सिराअरुवं चलवज्जिअमहुरमणहरसरं
सुहकंतं दरिसणिज्जं णिउणोचिअमिसिमिसितमगिरयण-
घंटिआजाहपरिक्खित्तं जोयणसहस्सवित्तियम् पंचजोअ-
णसयमुव्विच्छं सिग्गपुरिअजइणं णिउवाहिं दिव्वं जाणवि-
माणं विउव्वाहि, विउव्वाहित्ता एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणाहि ।

(तए णं इत्यादि) ततः स शक्रो देवेन्द्रो देवराजा तान् बहु-
न वैमानिकान् देवान् देव्यश्च (अकालपरिहीणं चेवेति) पूर्ववत् ।
अन्तिकं प्रादुर्भवत उपनिष्ठमानान् पश्यति । दृष्ट्वा च—“ हट्ट ”
इत्येकदेशेन सर्वोऽपि हर्षोऽऽलापको प्राह्यः । पालकं नाम विमा-
नविकुर्वणाधिकारिणमाजिगोकिं देवं शब्दयति, शब्दयित्वा
च एवमवादीत् । यदवादीत्तदाह—(खिप्पामेव चि) इदं यानवि-
मानवर्णकं प्राग्वत् । नवरं योजनशतसहस्रविस्तीर्णमित्यत्र
प्रमाणाद्बलनिष्पन्नं योजनसप्तं ज्ञेयम् । ननु वैक्रियप्रयोगजानि-
तत्वेनोत्सेधाङ्गुलानिष्पन्नत्वमप्यस्य कुतो नेति चेत्, “नगपुढ-
विचिमाणाइसु पमाणंगुलेणं तु” इति वचनादस्य प्रमाणा-
ङ्गुलानिष्पन्नत्वं युक्तिमद् “पुढविचिमाणाइ” इति वचनं

शास्त्रविमानाग्रेक्येनि वाच्यम् । अस्योत्सेधादुपप्रमाणनिष्प-
त्तं चेद् जम्बूद्वीपान्तःसुखप्रवेशनीयत्वेन नन्दीश्वरविमानसंको-
चनस्य ईयस्याऽऽपत्तेः । तथा श्रीस्थानाद् चतुर्थाध्ययने “चत्तारि
लोगे समा पण्डितः । तं जहा-अपण्डिताणां नर ए जंयुहीवे दीवे
पाल ए जाणविमाणे सव्वट्टुनिजे मदाविमाणे ।” इत्यत्रापि पा-
नकविमानस्य जम्बूद्वीपाऽऽदिभिः प्रमाणतः समत्वं प्रमाणाहुत-
निष्पन्नत्वेनैव न भवतीति दिक् । तथा-पञ्चशतयोजनोच्चं श्री-
मत्वरितजघनम्, अतिशयेन वेगवदित्यर्थः । निर्वादि प्रस्तुतकार्य-
निर्वहणशीलम् । पञ्चाव पूर्वपदेन कर्मधारयः । एवंविधं दिव्यं या-
मविमानं विकुर्वस्य, विकुर्व्य च एतामाहुस्ति प्रत्यप्य-कृतक-
स्यो निवेद्य इत्यर्थः ।

(१७) पालकन्तयेव करोति घणकयुक्तं विमानम्--
नदनु यदनुनिष्ठिनि स पालकन्तदाह-

स ए णं से पाल ए देवे सक्केणं देविदेणं देवरणा एवं जुचे
समाणे दडुदुदु जाव वेजुन्विअसमुग्गाएणं समोहणिता त-
हंन करोइ । तस्स णं दिव्वस्स जाणविमाणस्स तदंतिओ
तिसोवाणपदिखुवा वणओ । तेसि णं पनिरुवगाणं पुर-
ओ पत्तेअं पत्तेअं तोरणवणओ जाव पादेखुवा । तस्स णं
जाणविमाणस्स अंतो बहुसमरमणिजे जूमिजागे, से जहा-
णाम ए आलिंगपुक्खरेइ वा० जाव दीविअचम्पेइ वा अ-
णगमंजुकांझकसहस्सवितते आवरुणवावरुसोही सुत्थि-
असोवत्थिअवच्छपाणदूसमाणवमच्छेमगरंडजारमारफुद्धाव-
ह्निपठमपत्तसागरतरंगवसंतलयपठमव्यजक्तिचित्तेहिं सच्छा-
एहिं सपत्तेहिं समरीएहिं सज्जोएहिं णाणाविहपंच-
वणेहिं मणीहिं उवसोभि ए । तेसि णं मणीं वणे गंधे फासे
अ जाणिअवे, जहा रायणसेणइजे ॥

(तप णं से पाल ए देवे सक्केणमित्यादि) ततः स पालको दे-
वः शक्रेण देवेन्द्रेण देवराज्ञा एवमुक्तः सन् ह्येष यावद्वैक्रिय-
समुद्घातेन समवहत्य तथैव करोति, विमानं रचयन्तिय-
र्थः । अथ विमानस्वरूपवर्णनायाऽऽह- (तस्स णमित्यादि) इति
सुवद्वयी व्यक्ता । अथ तद्भूमिभागं वर्णयन्नाह- (तस्स णं इत्या-
दि) इदं प्राग्बद्धं कैयम्, नवरं मणीनां वर्णो गन्धः स्पर्शश्च ज-
णितव्यो, यथा राजप्रभूये द्वितीयोपाङ्गे । अत्रापि जगतीप-
द्यवरवेदिकावर्णनं मणिवर्णाऽऽदयो व्याख्याताः, ततोऽपि वा
बोधन्याः ।

(१८) जूमिभागवर्णनम्-अथ प्रेक्षागृहमण्डपवर्णनायाऽऽह-

तस्स णं जूमिजागस्स बहुमज्जेदेसजा ए पिच्छापरमंरुवे
अणेगखंभसयसिषिविडवणओ जाव पनिरुवे, तस्स उ-
द्धो ए पठमव्याभचिचित्ते जाव सव्वतवणिज्जम ए जाव
पनिरुवे ।

(तस्स णमित्यादि) यावच्छुद्धप्राज्ञं, व्याख्या च
यमकराजधानीगतसुधर्मसनाऽधिकारतो कैया । उपरिमा-
गवर्णनायाऽऽह- (तस्स उद्धो ए इत्यादि) तस्योद्धोच उप-
रिभागपद्मलताजकिचित्रः, यावत् सर्वात्मना तपनीयम-
यम्, प्रथमयावच्छेदेन अशोकलतामकिचित्र इत्यादि प-
रिग्रहः । द्वितीययावच्छेदात् “दसएहं” इत्यादिविशेषणग्रहः ।

अथ राजप्रभूये सूर्याभयानविमानवर्णकेऽक्षपाटकसूत्रं दृश्यते,
परं बहुलतत्सूत्राऽऽदर्शेषु अदृष्टत्वात् लिखितम् ।

(१९) अथात्र मण्डपमणिपीठिकावर्णनायाऽऽह-

तस्स णं मंरुवस्स बहुसमरमणिज्जस्स जूमिजागस्स बहु-
मज्जेदेशभागसि महं एगा मणिपीठिया अट्टजोअणाई
आयामविकखंजेणं, चत्तारि जोअणाई वादुह्णेणं, सव्वम-
णिमयी । वणओ । ती ए उवरि महं एगे सिंहासणे । वणओ ।
तस्सुवरि महं एगे विजयदूसे सव्वरयणा म ए । वणओ । त-
स्स मज्जेदेसजागे एगे वहराम ए अंकुसे, एत्थ णं महं एगे
कुंभिमुत्तादामे, से णं तदप्पुच्चत्तप्पमाणमित्तेहिं चउहिं अ-
ट्टकुंजिकेहिं मुत्तादामेहिं सव्वओ समंता संपरिविखत्ते ।
ते णं दामा तवणिज्जलंबूमगा सुवणपयरगमंमिआ णाणा-
मणिरयणविनिहहारऽऽह्वारउवसोत्तिआ समुदया ईसि
अणमणं संपत्ता पुव्वाएहिं वाएहिं मंदं मंदं एइज्जमाणा
एइज्जमाणा० जाव निव्वुत्तरेणं ते पएसे आपूरेमाणा
आपूरेमाणा० जाव अईव उवसोभेमाणा अईव उवसोभे-
माणा चिद्धंति ।

(तस्स णमित्यादि) व्यक्तम् । (ती ए उवरि इत्यादि) पतद्-
व्याख्या विजयद्वारस्थप्रकटकप्रासादगतसिंहासनसूत्रवद्वले-
या । (तेणमित्यादि) इदं सूत्रं प्राक् पद्यवरवेदिकाजालवर्णके
व्याख्यातमिति ततो बोध्यम् । अत्र प्रथमयावत्तपदात्-“ वैह-
ज्जमाणा २ पलंबमाणा २ पल्लवमाणा २ उरालेणं मणुषेणं म-
णहरेणं कण्ठमणु ” इति संग्रहः । द्वितीययावत्तपदात्-“ सि-
रीए ” इति ग्राह्यम् ।

(२०) संप्रत्यत्राऽऽस्थाननिवेशनप्रक्रियामाह--

तस्स णं सीहासणस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुर-
च्छिमेणं; एत्थ णं सक्कस्स चउरासी ए सामाणिअ-
साहस्सीणं चउरामीइहासणसाहस्सीओ, पुराच्छि-
मेणं अट्टएहं अगमहिंसीणं, एवं दाहिणपुराच्छिमेणं
अन्नंतरपरिसा ए हुवालसएहं देवसाहस्सीणं, दाहि-
णेणं मज्जिमा ए परिसा ए चउदमएहं देवसाहस्सीणं,
दाहिणपच्छिपन्नाहिरपरिसा ए सोलसएहं देवमा-
हस्सीणं, पच्छिच्छिमेणं सत्तएहं अणीआहिर्वईणं; त ए
णं तस्स सीहासणस्स चउदसिं चउएहं चउरासीणं
आयरकखदेवसाहस्सीणं, एवमाइ विभासिअव्वं, सूरिआज-
गमेणं जाव पच्चप्पिणंति ॥

(तस्स णं इत्यादि) तस्य सिंहासनस्य पादकविमानमध्यभाग-
वर्णिनोऽपरोक्षरायां वाग्व्याप्तुस्तस्याम्, उत्तरपूर्वायामैशान्याम्,
अत्रान्तरे शक्यं च । तैः सामानिकसहस्राणां चतुरशीति-
महासनसहस्राणि, उक्तदिक्रव्ये चतुरशीतिमहासनसहस्रा-
णीत्यर्थः । पूर्वस्यां दिश्यस्थानमग्रमहिषीयामष्टज्जासनानि ।
एवं दक्षिणपूर्वायामक्षिकोऽभ्यन्तरपर्वदः संबन्धिनां द्वादशानां
देवसहस्राणां द्वादश-अष्टासनसहस्राणि, दक्षिणस्यां मध्यमी-

धाः पर्वदश्चतुर्दशानां देवसहस्राणां चतुर्दश भद्रासनमहस्राणि,
दक्षिणपश्चिमायां नैऋत्यकोणे धाहापर्वदः पोरुशानां देवसहस्रा-
णां पोरुश जह्मासनसहस्राणि. पश्चिमायां सप्तानामनीकाधिपती-
नां सप्त जह्मासनानीति । (नए णमित्यादि) ततः प्रथमवलयस्था-
पनानन्तरं द्वितीये वनये तस्य सिंहासनस्य चतुर्दिशि चतसृणां
चतुरशीतानां चतुर्गुणीकृतचतुरशीतिसंख्याकानाम्, आत्मरक्तक-
देवसहस्राणां पट्विशतसहस्राधिकवत्तत्रयमिनानामात्मरक्तक-
देवानामित्यर्थः । तावन्ति जह्मासनानि विकुर्वितानीत्यर्थः । एवमा-
दिविभाषितव्यमित्यादि वक्तव्यं, चर्याभगमेन यावत्प्रत्यर्पयति ।
यावत्पदात् सङ्गदश्चायम् । तस्य एं दिव्यस्स जाणविमाणस्स
इमेयारुवे वष्पावासे पष्पत्ते । से जहाणामए भइरुगयस्स वा
हेमंतिअवालसुअस्स वा खाइरईगलाण वा रत्ति पञ्जुलि-
आणं वा जवावणस्स वा केसुअवणस्स वा पारिजायवणस्स
वा सव्वओ समंता संकुसुमिअस्स भवे एयारुवे सिआ ? ।
णो इणठे समठे । तस्स णं दिव्यस्स जाणविमाणस्स इभो इट्ठ-
तराए चेव ० ४ वळे पष्पत्ते, गंधो फासो अ, जहा मणीणं । तओ
णं से पालए देवे तं दिव्यं जाणविमाणं विउत्तिवत्ता जेणेव सक्के
देविदे देवराया नेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता सक्कं देविदं
देवरायं करयणपरिगगहिंयं सिरसायत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु
जएणं विजएणं वळावेइ, वळावेइत्ता तमाणत्तिअं । ” इति ।

अत्र व्याख्यातस्य दिव्यस्य यानविमानस्यायमेतद्रूपो वर्ण-
न्यासः प्रकृतः । स यथानामकोऽचिरौजनस्य तत्कालमुदि-
तस्य हैमन्तिकस्य शिशिरकालसंबन्धिना वालस्यस्य खा-
दिराङ्गाराणां वा (रत्तिमिति) सप्तम्यर्थे द्वितीया । रात्रौ
प्रज्वालितानां जपावनस्य किञ्चुकवनस्य वा, पारिजाताः क-
ल्पद्रुमाः, तेषां वनस्य वा सर्वतः समन्तात् सम्यक् कुसु-
मितस्य । अत्र शिष्यः पृच्छति-अत्रेदेतद्रूपः-स्यात् कथञ्चित् ? ।
सुरिराह-नायमर्थः समर्थः । तस्य दिव्यस्य यानविमानस्य
इत् इत्तरक एव, किं तत् इत्तरक इत्यादि प्राग्वत् । गन्धः,
स्पर्शश्च यथा प्राग् मणीनामुक्तस्तथेति ।

(२१) शक्रक्रिया-

तए णं से सक्के ० जाव हिट्ठहिअए दिव्वं जिणिंदाजिगमणजु-
गं सव्वाहंकारजूसिअं उत्तरवेउव्विअं रुवं विउव्वइ, वि-
उव्वइत्ता अट्ठहिं अगमहिंसीहिं सपरिवाराहिं णट्ठाणीएणं
गंधव्वाणीएणं य सच्चि तं विमाणं अणुप्पयाहिणीकरे-
माणे अणुप्पयाहिणीकरेमाणे पुव्विद्वेणं तिसोवाणेणं दु-
रुहइ, दुरुहइत्ता ० जाव सीहासणंसि पुरत्याजिमुहे स-
खिससे ॥

(तए णमित्यादि) ततः स शक्र इत्यादि व्यक्तं, दिव्यं प्रधानं,
जिनेन्द्रस्य जगवतोऽजिगमनायामिमुखगमनाय, योग्यमुचितं-
यादृशेन वपुषा सुरसमुदायसर्वातिशायिश्रीर्भवति, तादृशेने-
त्यर्थः । सर्वालङ्काररूपितम्-सर्वैः शिरःश्रवणाऽऽद्यलङ्कारैर्विभू-
षितम्, उत्तरवैक्रियशरीरत्वात् । स्वाज्ञाविकवैक्रियशरीरस्य तु
आगमने निरलङ्कारतयैवोत्पादश्रवणात् । उत्तरमवधारणीय-
शरीरापेक्षया चोत्तरकायभाववैक्रियरूपं विकुर्वते, विकुर्व्य चा-
ऽष्टाजिरग्रमहिषीभिः सपरिवाराभिः प्रत्येक प्रत्येकं पोरुशदेवी-
सहस्रपरिवारपरिवृतामिनां नानाकेन गन्धर्वानां केन च सादै-
तं विमानमनुप्रदक्षिणीकुर्वन् अनुप्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वदिक्स्थेन

विमोपानेनाऽऽरोहति, आरुह्य च । यावच्छ्रुतात्-“जेणेव सीहा-
सणे नेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता” इति ग्राह्यम् । सिंहासने
पूर्वाभिमुखः सन्निपद्यते इति ।

(२२) अथाऽऽस्थानं सामानिकाऽऽदिभिः यथा पूज्यते तथाऽऽह-
एवं चेव सामाणिया वि उत्तरेणं तिसोवाणेणं दुरु-
हिता पत्तेअं पत्तेअं पुव्वणत्थेसु भद्दासणेसु णिमीअंति,
अवसेसा य देवा देवीओ अ दाहिणंद्वेणं तिसोवाणेणं
दुरुहिता तहेव ० जाव णिसीयंति ॥

“ एवं चेव इत्यादि ” व्यक्तम् । नवरम् अवशेषाश्चाज्यन्तर-
पर्वदादयः ।

(२३) प्रस्थापनाक्रमः-अथ प्रतिष्ठासोः शक्रस्य पुरः

प्रस्थापिनां क्रममाह-

तए णं तस्स सक्कस्म तंसि दुरुहस्स इमेऽट्ठ मंगलगा पुर-
ओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ । तयणंतरं च एं पुष्पकलस-
भिगारदिव्वा य च्छत्तपमागा सचापरा दंसणरइअआलो-
अदरिसणिज्जा वाउडूअविजयवेजयंती अ समूसिआ गग-
णतलमणुलिहंती पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्तिआ । तयणं-
तरं च एं छत्तभिगारं, तयणंतरं च एं वइरामयवट्ठसं-
तिअसुसिलिट्ठपरिघट्टमट्ठसुपइट्ठिए विमिड्ठे अणेगवरपंचव-
ष्पकुडभीसहस्सपरिमंदिआजिरामवाउडूअविजयवेजयंतीप-
ढागाछत्ताऽच्छत्तकलिणं तुंगे गयणयलमणुलिहंतिसिहरे
जोअणसहस्समूसिए महइ महालए महिंदज्जए पुरओ
अहाणुपुव्वीए संपत्तिए । तयणंतरं च एं सरुवनेवत्थपरि-
कथिअसुसज्जा सव्वाहंकारविचूसिआ पंचअणीआ पंच-
अणीआहिइणो ० जाव संपट्ठिआ । तयणंतरं च एं वहवे
आजिओगिआ देवा य देवीओ अ सएहिं सएहिं विजवेहिं ०
जाव णिओगेहिं सक्कं देविदं देवरायं पुरओ अ मग्गओ
अ पासओ अ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ । तयणंतरं च एं
वहवे सोहम्मकप्पवासी देवा य देवीओ अ सव्विहीए ०
जाव दुरुहा समाणा मग्गओ अ ० जाव संपट्ठिआ । तए
णं से सक्के ते पंचाणीअपरिक्खिचएणं ० जाव महिंदज्जएणं
पुरओ पक्खिज्जमाणेणं चउरासीए सामाणिअ ० जाव परि-
वुत्ते सव्विहीए ० जाव रवेणं सोहम्मकप्पस्स मज्जे म-
ज्जेणं तं दिव्वं देवहिं ० जाव उवदंसेमाणे उवदंसेमाणे
जेणेव सोहम्मकप्पस्स उत्तरिद्वे निज्जाणमग्गे, तेणेव उ-
वागच्छइ, उवागच्छत्ता जोअणसयसाहस्स ० एहिं विगगहिं
उवयमाणे उवयमाणे ताए ठाकिट्ठाए ० जाव देवगईए वीईव-
यमाणे वीईवयमाणे तिरियमसांखिज्जाणं दीवसमुदाणं मज्जे
मज्जेणं जेणेव णंदीसरवरे दीवे जेणेव दाहिणपुरच्छिभिद्वे
इकरपव्वए तेणेव उवागच्छइ, एवं ० जा चेव सूरि-
आभस्स वत्तवया, एवरं सकाहिगारो वत्तवो,

०जाव तं दिव्यं देवहिं ०जाव दिव्यं जाणविमाणं पणिमाद-
रमाणे पडिमाहरमाणे ०जाव जेणव भगवओ तित्ययरस्स
जम्मणएणरे जेणव जगवओ तित्ययरस्स जम्मणजवणे,
तेणव उवागच्छति, उवागच्छतिता जगवओ तित्ययरस्स
जम्मणभवणं तेणं दिव्येण जाणविमाणेणं तिवखुचो आ-
याहिणं पयाहिणं करेइ, करेइत्ता भगवओ तित्ययरस्स ज-
म्मणजवणस्म उत्तरपुरच्छिमे दिसीजागे चउरंगुलमसंपत्तं
घराणिअले तं दिव्यं जाणविमाणं उवइ, उवइत्ता अट्ठहिं
अगमहिंसीहिं अणीएहिं गंधवाणीएण य नट्टाणीएण
य सक्कि ताओ दिव्वाओ जाणविमाणओ पुराच्छिमिद्वेणं
तिमोवाणपडिखवणं पचोरुइ । तएणं सकस्स देविदस्म
देवणो चउरासीहिं सामाणिअसाहस्सीओ जाणविमाणओ
उत्तरिद्वेणं तिमोवाणपडिखवणं पचोरुइति, अवसेसा देवा
य देवीओ अ ताओ दिव्वाओ जाणविमाणओ दाहिणि-
द्वेणं तिमोवाणपडिखवणं पचोरुइति ॥

(नएणं तस्स इत्यादि) एतद्व्याख्या प्रतचक्रिणोऽयोध्या-
प्रवेशाधिकारतो ज्ञेया । (नयणमित्यादि) तदनन्तरं छत्रभृद्भ्रा-
रम् । समाहारादं कथञ्चावः ॥ छत्रं च “वेदक्षिप्रभिसंतविमलदं”
इत्यादिवर्णकयुक्तं भरतस्यायोध्याप्रवेशाधिकारतो ज्ञेयम् । भृद्भ्रा-
रश्च विशिष्टवर्णकचित्रोपेतः । पूर्वं च भृद्भ्रातस्य जलपूर्णत्वेन कथ-
नात्, अयं च जलरक्तत्वेन विवक्षित इति न पौनरुक्त्यम् । तद-
नन्तरं वज्रमयो रत्नमयः । तथा वृत्तं वस्तुनं, लघुं मनोज्ञं, संस्थितं
सन्धानमाकारो यस्य स तथा । तथा-सुखेराऽऽपन्नावयवो, म-
सृण इत्यर्थः । परिचूटः खरशाणया पाषाणप्रतिभावत् । मृष्ट
इव मृष्टः सुकुमारशाणया पाषाणप्रतिमेव; सुप्रतिष्ठितो, न तु
तिर्यक्पतिततया वक्रः । तत एतेषां पदद्वयपदद्वयमीलनेन कर्म-
धारयः । अन एव शेषध्वजेभ्यो विशिष्टोऽतिशायी, नयान्नेकानि
वराणि पञ्चवर्णानि कुन्मीनां स्रष्टृताकानां सहस्राणि तैः परिम-
ण्डितोऽसहस्रतः, स चासायभिरामश्चेति । यातोद्धृत्यादिविशे-
षणद्वयं व्यक्तम् । तथा गगननलमन्यरतलमनुल्लिखत् संस्पृशत्
शिखरमग्रभागे यस्य स तथा । योजनसहस्रमुत्सृज्यत एवा-
ह- (महार महालय इति) अनिनायेन महाव, महेन्द्रध्वजः, पुर-
तो यथाऽनुपूर्व्यां संप्रस्थित इति । (नयणमित्यादि) तदन-
न्तरं स्वरूपं स्वकर्मानुसारि नेपथ्यं वेष्टः परिकथितः परिशुद्धी-
तो यैस्तानि । तथा (सुसज्जानि) पूर्णसामग्रीकनया प्रयुक्तानि
सर्वालङ्कारविभूषितानि पञ्चानीकानि, पञ्चानीकाधिपतयश्च
पुरतो यथानुपूर्व्यां संप्रस्थितानि (तयणंतरं च गुमित्यादि)
तदनन्तरं बहव आभियोगिका देवाश्च देव्यश्च स्वकैः २ विभवेभ्य-
श्चास्वकर्मोपस्थितैर्विभवेः संपत्तिभिः, यावच्छब्दास्वकैः २ रूपै-
र्यथा स्वकर्मोपचितरुत्तरवैक्रियस्वरूपैः, स्वकैः स्वकैः नियोगैरु-
पकरणैः शक्तं देवेन्द्रं देवराजं पुरतश्च मार्गतश्च पृष्ठतः पार्श्व-
द्वक्ष उभयोर्ध्यानुपूर्व्यां यथावृद्धक्रमेण संप्रस्थिताः । (तयणंतरं
च गुमित्यादि) तदनन्तरं बहवः सौधर्मफलपवासिनो देवाश्च दे-
व्यश्च सर्वस्त्र्यां, यावत्करणादिच्छस्य हरिनैगमेषिणं पुरः स्वाह-
सिधियपकः प्रागुक्त आलापको ग्राह्यः तेन स्वानि २ यानविमानवा-
हनानि आरुढाः सन्तो मार्गतश्च । यावच्छब्दात् पुरतः पार्श्वतश्च

शक्तस्य संप्रस्थिताः । अथ यथा शक्तः सौधर्मफलपान्त्रियाति, त-
था चाऽऽह- (नएणमित्यादि) नतः स शक्तत्वेन प्रागुक्तस्वरूपेण प-
ञ्चभिः संग्रामिकैरनीकैः परिक्षितेन सर्वतः परिवृत्तेन, यावत्पूर्वोक्तः
सर्वो महेन्द्रध्वजवर्णको ग्राह्यः । महेन्द्रध्वजेन पुरतः प्रकृष्यमाणे-
न निर्गम्यमाणेन चतुरशोऽप्या सामानिकसहस्रैः, यावत्करणात्-
“चउरासीहिं चउरासीहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं ” इत्यादि
ग्राह्यम् । परिवृतः सर्वस्त्र्यां, यावच्छब्देन । यावत्करणात्- “सव-
ज्जुरे ” इत्यादि प्रागुक्तं ग्राह्यम् । सौधर्मस्य कल्पस्य मध्यं मध्येन
तां दिव्यां देवहिं, यावच्छब्दात् “ दिव्यं देवजुइ दिव्यं देवाणु-
भावं ” इति प्रहः । सौधर्मकलपवाग्मिनां देवानामुपदर्शयन् २
यत्रैव सौधर्मस्य कल्पस्योत्तराहो निर्माणमार्गो निर्गमनसं-
स्थी पथस्तत्रैवोपागच्छति । यथा वरायता नागराणां विवाहो-
त्सवस्फानिदर्शनार्थं राजपथे याति, न तु रथयाही, तथाऽयमपि ।
एतेन समग्रदेवलोकाऽऽधारयतृष्विषीप्रतिष्ठितविमाननिरुद्ध-
मार्गात्वेन तस्ततः संचरणाभावेन मध्यं मध्येनेति “ उत्तरिद्वे
णिजाणमग्गे ” इत्युक्तमिति ये आहुः, ते आगमसामर्थ्यं
युक्तसाहचर्यं च प्रष्टव्याः । उपागत्य च योजनशतसाहस्रि-
कैर्योजनलक्षप्रमाणैर्विभवेः क्रमैरेव गन्तव्येष्टे प्रातिक्रमरूपेः ।
एतेन स्यावस्वरूपस्य विमानस्य पद्व्यासरूपाः क्रमाः कथं
प्रवेयुरिति शङ्का निरस्ता । अवपतन् अवपतन् तथा चोक्त-
ष्टया । यावत्करणात् “ तुरिआप ” इत्यादिप्रहः । देवगत्या
व्यतिव्रजन् २ तिर्यगसंख्येयानां द्वीपसमुद्राणां मध्यं मध्ये-
न यत्रैव नन्दीश्वरवरद्वीपो यत्रैव तस्यैव पृथ्व्यमध्यभागे दक्षि-
णपूर्व आग्नेयकोणवर्त्ती रतिकरपर्वतस्तत्रैवोपागच्छति । इदं
च स्थानाङ्काऽऽद्याशयेनोक्तम् । अन्यथा प्रवचनसाराद्वाराऽऽदि-
पु पठ्यमानानां, पूर्वोऽऽद्यज्जनांगारिवदिग्गवस्थितवापीद्वयद्व-
यान्तराले बहिःकोणयोः प्रत्यासत्तौ प्रत्येकं द्वयद्वयभावेन नि-
ष्ठुतामणानां रतिकरपर्वतानां मध्ये विनिगमनातिरहात् कतरो-
रतिकरपर्वतो दक्षिणपूर्वः स्यादिति । ननु सौधर्मादवतरतः श-
क्तस्य नन्दीश्वरद्वीप एवाऽवतरणं युक्तिमत्, न पुनरसंख्येयद्वीप-
समुद्रातिक्रमेण तन्नागमनमित्युच्यते, निर्माणमार्गस्याऽसंख्ये-
ततमस्य द्वीपस्य वा समुद्रस्य वा तर्पारिस्थितत्वेन सम्भाव्य-
मानत्वात्तथाऽवतरणम् । तनश्च नन्दीश्वराभिगमनेऽन्यथातद्वीप-
समुद्रातिक्रमणं युक्तिमेवेति । अत्र दृष्टान्तस्तत्रम् (पंचंजा चैव
त्ति) एवमुक्तरीत्या यैव सूर्याजस्य वक्तव्यता, यथा सूर्याजः सौ-
धर्मकल्पादवनीर्गम्यतथाऽयमपीत्यर्थः । नवरमयं जेदः शक्ता-
धिकारो वक्तव्यः, सौधर्मेन्द्रनाम्ना सर्वं वाच्यम् । (०जाव
तं दिव्यं) इत्यादि प्रायो व्यक्तं, नवरमयं प्रथमयाव-
च्छब्दो दृष्टान्तत्रिवयीकृतसूर्यानां अधिकारस्यावधिसूचना-
र्थः । स चात्र विधिमानप्रतिसंहरणयन्तो वाच्यः । द्वितीय-
यावच्छब्दो- “ दिव्यं देवजुइ दिव्यं देशाणुभावं ” इति
पदद्वयग्राही । अस्य चायमर्थः- दिव्यां देवहिं परिवारसंपदं
स्वविमानवर्जसौधर्मकल्पवासिदेवविमानानां भेरौ प्रेषणात्,
तथा दिव्यां देवद्युतिं शरीराऽऽभरणऽऽदिह्लासेन, तथा दिव्यं दे-
वानुभावं देवगतिह्रस्वाऽऽयादनेन, तथा दिव्यं यानविमानं पाश-
कनामकं जम्बूद्वीपपरिमाणन्यूनविस्ताराऽऽयामकरणेन, प्रतिसंह-
रन् प्रतिसंहरन् संक्षिपन् संक्षिपन्ति । तृतीययावच्छब्दात्-
“ जेणव जंजुहावे दीने जेणव मारहे वासे ” इति ग्राहकः । ननु
पूर्वं त्रिसोपानप्रतिरूपकेषोत्तरः शक्तस्योक्तोऽपरार्थ्यां केवा-

मुत्तार इत्याह-“ तए णं सफकस्स देविदस्स देवरणो ” इत्यादि व्यक्तम् ।

(२४) अथ शक्रः किमकार्षीदित्याह-

तए णं से सके देविदे देवराया चउरासीए सामाणिअ-
सःहस्सीएहि णजाव सक्कि संपरिवुमे सव्विह्णीएणजाव दुंदु-
भिणिग्घोसणाइयरवेणं जेणेव भगवं तित्थयरमाया य, ते
णेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता आओए चेव पणामं करेइ,
कोइत्ता जगवं तित्थयरमायरं च आयाहिणं पया-
हिणं करेइ, करेइत्ता करयत्तं जाव एवं वया-
सी-णमोऽत्यु ते रयणकुच्छधारिए !, एवं जहा दिसा-
कुमारीओ जाव धणा सि पुसा सि तं कयत्या सि अ-
हं देवाणुएिए ! सके णामं देविदे देवराया भगवओ
तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करिस्सामि, तेण तुब्भेहि ण
जीइवं ति कदहु ओसोवणिं दलइइ, दलइत्ता तित्थ-
यरपडिक्खवं विउवइ, विउवइत्ता तित्थयरमा-
उआए पाये ठवेइ, ठवेइत्ता पंचनके विउवइ, विउ-
वित्ता एगे मके जगवं तित्थयरं करयलपुडेणं गि-
एहइ, एगे सके पिट्ठओ आयवत्तं धरेइ, धुवे सका उज्जओ
पासिं चमस्सत्वं करेति, एगे सके पुरओ वज्जपाणां पकइइ ।

“ तए णं से सफके देविदे देवराया चउरासीए ” इत्यादि
कण्ठ्यम् । यावत्पदमं ग्राह्यं तु पूर्वसूत्रानुसारेण बोध्यम् । यदवा-
दीत्ताह- (णमोऽत्यु ते इत्यादि) नमोऽस्तु तुभ्यं स्तनकुक्षिधारि-
के । एवं प्रकारं सूत्रं, यथा दिककुमार्य आहुः, तथाऽयादीदित्यर्थः ।
यावच्छब्दादिदं ग्राह्यम्-“ जगण्णइवदाए चफणुणो अमुत्त-
स्स सव्व जगजीवयत्तलस्स हिअकरमगदेसियस्स वामिदिअ-
भुप्पत्तस्स जिणस्स णाणस्स नायगस्स बुद्धस्स बोहगस्स
सव्वलोगणाइस्स सव्वलोगमंगलस्स णिममस्स पवरकुल्लस-
मुप्पभवस्स जाइत्तिसिअस्स जं सि होगुत्तमस्स जणणी ति । ”
कित्थपर्यन्तमित्याह- धन्याऽसि पुण्याऽसि त्वं कृतार्थाऽसि, अहं
देवानुप्रिये । शक्रो नाम देवेन्द्रो देवराजा भगवत्सर्वार्थकरस्य
जन्ममहिमां करिष्यामि । तेन युष्माभिर्न जेतव्यमिति कृत्वा भव-
स्वापिनीं ददाति, सुते मेरुं नीते सुतविरहाऽऽर्त्ता मा दुःख-
मागमूदिति दिव्यनिष्पन्ना निद्राणां करोतीत्यर्थः । दत्त्वा च
तीर्थकरस्य मेरुनेतव्यजगत्तः प्रतिरूपकं जिनसदृशं रूपं वि-
कुर्वति, अस्मासु मेरुगतेषु जन्ममदव्यापृतिव्यग्रेषु आसन्नपुण्ड्रे-
यज्ञया कुतूहलाऽऽदिना हननिष्ठा सती मा इयं प्रस्ता भवत्वि-
ति भगवद्रूपाभिर्दिशेषं रूपं विकुर्वतीत्यर्थः । विकुर्वत्येव तीर्थ-
करमातुः पार्श्वे स्थापयति, स्थापयित्वा च पञ्च शक्रान् विकुर्वति,
आत्मना पञ्चरूपो भवतीत्यर्थः । विकुर्वत्येव तेषां पञ्चानां मध्ये
एकः शक्रो भगवन्तं तीर्थकरं परमशुचिना सरसगोशीर्षचन्द-
नक्षिप्तं, धूपवासितेनेति शेषः । करतल्योरुद्धेयार्थवस्थिनयोः
पुटं संपुटं, शुक्तिकासंपुटमिवेत्यर्थः, तेन गृह्णाति । एकः शक्रः
पृष्ठत आतपत्रं ग्रहं धरति । द्वौ शक्रः पुनयोः पार्श्वयोश्चमरो-
त्केपंकुरुतः । एकः शक्रः पुरतो वज्रपाणः सन् प्रकर्षति-निर्गम-
यति, अस्मानमिति शेषः । अग्रतः प्रवर्त्तत इत्यर्थः । अत्र च

सत्तापि सामानिकाऽऽदिदेवपरिवारे यदिन्द्रस्य स्वयमेव पञ्च-
रूपविकुर्वणं, तस्मिन्निजगद्गुरोः परिपूर्णसेवालिप्सुत्वेनेति ।

(२५) मेरुगमनम्-

अत्र यथा शक्रो विधाक्लनस्थानमाप्नोति तथाऽऽह-

तए णं से सके देविदे देवराया अणेहि वहुहि भवणव-
इवाणमंतरजोऽमवमाणिएहि देवेहि देवाहि अ सक्कि सं-
परिवुमे सव्विह्णीए जाव ताए ठकिट्ठाए जाव वी-
इवमाणे वीइवमाणे जेणेव मंदरे पव्वए जेणेव पंड-
गवणे जेणेव अजिसेअसित्ता जेणेव अजिसेअसांहामणे,
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता सांहासणवरगए पुरत्या-
भिमुहं सणिसणे ।

(तए णं से सके इत्यादि) ततः स शक्रो देवेन्द्रो देवराजा अन्यैर्दे-
वभिरभयनपनिषाणमन्त्ररज्योनिष्कवैमानैर्देवैर्देवाभिश्च मारु-
तैः संपरिवृतः सव्वेन्द्रः, यावत्करणात् “ सव्वेन्द्रए ” इत्यादिप-
दमं प्रहः प्रयोक्तो ज्ञेयः । नयोत्कृष्टया । यावत्करणात्-“ तुरि-
आए ” इत्यादिप्रहः । वर्यतमजन् व्यनिवजन् यत्रैव मन्दरपर्य-
तो यत्रैव च पण्डकवनं यत्रैव चाभियेकशिक्षा यत्रैव चाऽभिये-
कसिंहासनं, तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य च सिंहासनवरगतः पू-
र्वाभिमुखः (सार्वभौम इति) पालकधामानं च गृहीतस्वामिक-
स्य स्वस्वामिनः पाटचारित्र्येन तमनुमज्जतां देवानामप्यनुपयो-
गित्वा दानियेकशिलायां यावदनुमज्जद्यूदिति संज्ञायते ।

(२६) ईशानेन्द्रायसरः-

तेणं कोणेणं तेणं समएणं ईमाणे देविदे देवराया सूत-
पाणी वमच्चवाहणे सुदिदे उत्तरउट्टोगादिर्वई अह्मावीस-
विमाणावासमयनहस्माहिर्वई अरयंवरवत्थधरे एवं जहा
सके, इमं णाणत्तं-महाघोसा घंटा, लहूपरकमो पायत्ताणीया-
दिवई, पुप्फओ विमाणकारी, दाहिणिद्वे णिजाणभूमी,
उत्तरपुराच्छिमिद्वो रइकरपव्वओ, मंदरे समोसरिओ जाव
पज्जुवासइ ॥

(तेणं कावेणमित्यादि) तस्मिन् काले सम्भवज्जिनजन्मके,
तस्मिन् समये टिकुमारकृत्यान्तरीये, न तु शक्राऽऽगमनानन्त-
रीये, सर्वैर्यामिन्द्राणां जिनकल्याणकेषु युगपदेव समागमनाऽऽ-
रम्भस्य जायमानत्वात् । यत्तु सूत्रे शक्राऽऽगमनानन्तरीयमीशा-
नेन्द्राऽऽगमनमुक्तं, नत्तु क्रमेणैव सूत्रवन्धस्य सम्भवात् । ईशानो
देवेन्द्रो देवराजा शुलपाणिवृषभवाहनः सुरेन्द्र उत्तराद्धेलोका-
धिपतिः, मेरोत्तरतोऽस्यैवाधिपत्यात् । अष्टाविंशतिविमाना-
वासशतमहस्राधिपतिः, अरजोसि निर्मलानि अम्भराणि वस्त्रा-
णि, खच्छतयाऽऽकाशरूपानि वसनानि धरति यः स तथा । एवं
यथा शक्रः सौधमैन्द्रस्तथाऽयमपि । इदमत्र नानात्वं विशेषः-
महाघोषा घण्टा, लघुपराक्रमतामा पदात्यनीकाधिपतिः, पु-
ष्पकनामा विमानकारी, दक्षिणा निर्याणभूमिः, उत्तरपौरस्त्यो
रनिकरपर्वतः, मन्दरे समवस्थितः समागतः । यावत्पदात्-
“ भगवन्तं तित्थयरं तित्थयरमायरं तिकुलुत्तो आयाहिणपया-
हिणं करेइ, करित्ता वंदइ, णमंसइ, घांइत्ता णमंसत्ता णञ्चास-
णे णाइदूरे सुम्भसमाणे णमंसमाणे अजिमुहं धिणएणं पंज-
लिउमे । ” इति पर्युपास्ते ।

सयानिदेशेनावशिष्टं नानं सनत्कुमाराऽऽदीन्द्राणां वक्तव्यमाह-
एवं अवसिद्धा वि इंदा जाणियन्वा० जाव अच्युओ ।

इमं णाणचं-

“चउरासीइ असीई, वानत्तरी सत्तरी अ सट्ठी अ ।

पळा चचात्तीना, तीसा बीसा दससहस्सा ॥ १ ॥

एए सामाणिआणं ।

“वत्तीसऽट्ठावीमा, वारस अट्ठ चउरो सयसहस्सा ।

पळा चचालीसा, उव सहस्सा सहस्सारे ॥ १ ॥

आणयपाणयक्कमे, चत्तारि सयाऽऽरणऽच्युए तिथि ॥”

एए वेमाणियाणं ।

इमे जागविमाणकारी देवा । तं जहा-

“पात्तए पुक्के सोमण-से सिरिवच्छे अ णंदिआवचे ।

कामगं पीइगमे, मणारेमे विमंसे सव्वओजहे” ॥ १ ॥

सोहम्भगाणं भणकुमारगाणं बंधलोगाणं महासुकपाणं
पाणयगाणं इंदाणं सुयोमा घंटा, हरिणगमेसी पायत्ताणी-
आदिहई, उत्तरेह्वा णिजाणज्जी, दाहिणपुरच्छिमिह्मे रइ-
करपव्वए; ईसाणगाणं माहिंदलंतगसहस्साराच्युअगाण
य इंदाणं महायोमा घंटा, लहुपरक्कमो पायत्ताणीआदिहई,
दक्खिणिह्मे णिजाणमगे, उत्तरच्छिमिह्मे रइकरपव्वए,
परिसाआं णं जहा जीवाजिगमे आपक्कत्ता सामाणिअचउ-
गुणा सव्वेसिं जाणविमाणा सव्वेसिं जेयणसयस-
हस्सवित्थिमा उवत्तेणं सविमाणप्पमाणमहिंदज्जया स-
व्वेसिं जोअणसाहस्सिआ सक्कज्जा मंदरं समोअरंति०
जाव पज्जुवांसि ।

(एवं अवसिद्धा वि इत्यादि) एवं सौधर्मेशानेन्द्रोऽस्या अव-
शिष्टा अपि इन्द्रा वैमानिकानां ज्ञानिन्याः, यात्रद्वयुक्ते प-
कादशब्दादशकपाधिपतिरिति । (विमानाऽऽदिसंख्या सामा-
निकाऽऽदिसंख्या च तत्तच्छब्दे)

(२९) चमराऽऽदीनामागमनम्-

तेणं कालेणं तेणं समएणं चमरे असुरिंदे असुरराया च-
मरचचाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए चमरंसि सीहास-
णंसि चलमट्ठीए सामाणिअसाहस्सीहिं तायचीसाए ताय-
चीमहिं चउहिं लोगपाझेहिं पंचहिं अगमहिंसीहिं सपारि-
वाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणी-
आदिहईहिं चउहिं चउसट्ठीहिं आयरक्कसाहस्सीहिं अखेहिं
अ जहा सक्के, णवरं इपं णाणचं-दुमो पायत्ताणीआदिहई,
ओषस्सरा घंटा वि णं पळासं जोअणसहस्साई महिंद-
ज्जओ पंच जोअणसयाई, विमाणकारी अजिओगिओ
देवो, अवसिद्धं तं चेव० जाव मंदरे समोसरह, पज्जुवासइ ॥

बली-

तेणं कालेणं तेणं समएणं बत्ती असुरिंदे असुरराया

एवमेव, णवरं सट्ठी सामाणिअसाहस्सीओ, चउगुणा आ-
यरक्कत्ता, महादुमो पायत्ताणीआदिहई, महाओहस्सरा
घंटा, सेव तं चेव परिसाओ जहा जीवाजिगमे ।

अरणः-

तेणं काळेणं तेणं समएणं धरणे तहेव णाणचं, व सामा-
णिअसाहस्सीओ, उ अगमहिंसीओ, चउगुणा आयर-
क्कत्ता, मेघस्सरा घंटा, भइमेणो पायत्ताणीआदिहई, विमाणं
पळावीसं जोअणसहस्साई, महिंदज्जओ अट्ठाइज्जाई जो-
अणसयाई ।

भवनवासिनः-

एवमसुरिंदवज्जिआणं जवणवासिइंदाणं, णवरं असुराणं
आंघम्मरा घंटा, जागाणं मेघस्सरा, सुवणाणं इंसस्सरा,
विज्जुणं कौवस्सरा, अग्गीणं मंजुस्सरा, दिनाणं मंजुयोमा,
उदहीणं सुस्सरा, दीवाणं महुरस्सरा, वाऊणं णंदिस्सरा,
याणियाणं णंदिघोसा, चउसट्ठी सट्ठी लहु उव सहस्साओ
असुरवज्जाणं सामाणिआओ, एए चउगुणा आयरक्कत्ताओ,
दाहिणिह्वाणं पायत्ताणीआदिहई भइमेणो, उत्तरिह्वाणं
दक्खो ॥

वाणमन्तराः-

वाणमन्तरजोइसिआणं अज्जो । एवं चेव, णवरं चत्तारि अ
सामाणिअसाहस्सीओ, चत्तारि अगमहिंसीओ, सोलस
आयरक्कमहस्सा विमाणा, जोअण-हस्सं महिंदज्जया,
पणवीनं जोअणसयं घंटा, दाहिणाणं मंजुस्सरा, उत्तराणं
मंजुयोसा, पायत्ताणीआदिहई विमाणकारी अ आभि-
ओगा देवा ।

ज्योतिष्काः-

जोइसिआणं सुस्सरा सुस्सरणिघोसाओ घंटाओ, मंदरे
समोवरणं० जाव पज्जुवासिंति ।

घण्टसु चायं विशेषः-चन्द्राणां सुस्वरा, सूर्याणां सुस्वरनि-
र्घोषा, सर्वेषां च मन्दरे समवसरणं बाध्यम्, यावत् पशुपासते ।
यावच्छब्दप्राप्तं तु प्राग्दिशतं ततो क्षेत्रम् । एतद्वल्लेखस्वयम्-
“तेणं कालेणं तेणं समएणं चेदा जोइसिदा जोइसरायाओ
पत्तेअं २ चउहिं सामाणिअसाहस्सीहिं चउहिं अगमहिंसीहिं
तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणीआदिहईहिं
सोलसहिं आयरक्कदेवसाहस्सीहिं एवं, जहा वाणमन्तरा,
एवं सुरा वि ।” नन्वओल्लेखे चन्द्राः सूर्या इत्यत्र बहुव-
चनं किमर्थम् ? प्रस्तुतकामाणि सूर्यस्य चन्द्रस्य
चाधिकृतत्वात्; अन्यथेन्द्राणां चतुःषष्टिसङ्ख्याकत्वव्याघाता-
त् । उच्यते-जिनकल्याणकाऽऽदिषु दश कल्पेन्द्रा विशतिर्भवन-
वासीन्द्रा द्वाविंशद् व्यन्तरेन्द्राः, एते व्यक्तितः; चन्द्रसूर्यौ तु जा-
त्यपेक्षया; तेन चन्द्राः सूर्या असङ्ख्याता अपि समायान्ति,
के नाम न कामयन्ते भुवनत्रहरकाणां दर्शनम् । यदुक्तं
शान्तिचरित्रे श्रीमुनिदेवमुरिकृतश्रीशान्तिदेवजन्ममहर्षणं-
“ज्योतिष्कनायकौ पुष्प-दन्तौ सङ्ख्यातिगाविति । हेमाद्रिमा-
ह्वयन्ते स, चतुःषष्टिः सुरेश्वराः” ॥ १ ॥

तए णं से अच्चुए देविदे देवराया महं देवाहिने आभि-
 ओगे देवे सद्देवेइ, महावेइत्ता एवं वयामी-खिण्णामेव भो
 देवाणुप्पिया ! महत्थं महगं महारिहं विउत्तं तित्थयरा-
 जिसेअं उवट्ठवेइ । तए णं ते हट्ठुट्ठां जाव पणिमुणित्ता
 उत्तरपुराच्चिंमं दिसीभागं अवक्कमंति, अवक्कमंतिता वे-
 लविगसमुग्याएणं जाव समोहणित्ता अट्ठसहस्सं सो-
 वप्पिअकलसाणं, एवं रूपमयाणं मणिमयाणं सुवस-
 रूपमयाणं सुवसमणिमयाणं रूपमणिमयाणं सुवएणरु-
 पमणिमयाणं अट्ठमहस्सं जेमिज्जाणं अट्ठमहस्सं वं-
 दणकलमाणं, एवं सिंगाराणं आयंसाणं याज्ञाणं पा-
 र्हणं सुपड्डगाणं चित्ताणं रयणकरंगगाणं वायकर-
 गाणं पुप्फवंगेरीणं, एवं जहा सूरिआभस्स सव्वचं-
 गेरीओ सव्वपड्डगाइं विसेसिअंतराई भाणिअव्वाइं
 सीहासण्णत्तचामरतंजममुगणं जाव सरिसवममुगता-
 लिअंटां जाव अट्ठसहस्सं ककुच्चुआणं विउव्वंति, वि-
 लविज्जा साहाविए विउविए अ कलसें जाव ककुच्चुए
 अ गिण्हित्ता जेणेव खीरोदए समुदे तेणेव आगम्प
 खीरोदगं गिएहंति, गिएहंतिता जाइं तत्थ उपपन्नाइं
 पडमाइं जाव सहस्मपत्ताइं ताइं गिएहंति, एवं
 पुक्खरोदाओ जाव भरहेरवयाणं मागहाइंणं तित्थाणं
 उदगं मट्ठिअं च गिएहंति, गिएहंतिता, एवं गंगा-
 ईणं महाणईणं जाव चुद्धिमवंताओ सव्वतुअरे सव्व-
 पुप्फे सव्वगंधे सव्वमद्धे जाव सव्वोसहीओ सिद्धत्यएहिं
 गिएहंति, गिएहंतिता पडमहट्ठो दहादगं उपपन्नादीणि अ ।
 एवं सव्वकुलपव्वएसु वट्ठेअहेसु सव्वमहद्वेसु सव्ववसेसु
 सव्वचक्कवट्ठिविजएसु वक्खारपव्वएसु अंतरणईसु विजा-
 सिज्जा जाव उत्तरकुरुमुं जाव सुदंमणजइसाअवणे सव्व-
 तुअरे जाव सिद्धत्यए अ गिएहंति । एवं पांदणवणाओ
 सव्वतुअरे जाव सिद्धत्यए अ सरसं च गोसीसचंदणं दिव्वं
 च सुमणदामं गेहंति । एवं सोमणसपंडगवणाओ अ सव्व-
 तुअरे जाव सुमणदामं दहरमलयमुगंधिणं गंधे अ गिएहं-
 ति, गिएहंतिता एगओ मिलंति, मिलंतिता जेणेव सार्मी
 तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छंतिता तं महत्थं जाव तित्थ-
 यराभिसेअं उवट्ठवेति ॥

यावज्जोमहस्तकपटवकानामिमानि च वस्तूनि सूर्यामाजिपे-
 कोपयोगवस्तुभिः संख्ययैव तुल्यानि, न तु गुणेनेत्याह विशेष-
 यिततराणि । (जं०) ननु मेरुतो ऽभिपेक्षाङ्गूतवस्तुग्रहणाय च-
 लन्तस्ते देवास्तद्ग्रहणोपयोगिवस्तुजातं कवशभृङ्गाराऽऽदिकं
 गृह्णन्तु, परं तदनुपयोगियावच्छब्दोदरप्रविष्टं सिंहासनचामरा-
 ऽऽदिकं तैलसमुद्रकाऽऽदिकं च कथं गृह्णीतीति चेत् ? उच्यते-
 विकुर्वणासुत्रस्यातिदेशेन ग्रहणसूत्रस्यातिदिष्टत्वादेत्सुत्रपा-

ठभ्याभंगनस्वेऽपि ये ग्रहणोचिनास्त एव गृहीता इति बोध्यम्,
 योग्यतावशादेवाद्यप्रतिपत्तेः । यश्च धूपककुच्छुकानां तत्र ग्रहणं
 तत् कलशभृङ्गाराऽऽदिदेवदहनधूपनार्थमिति । अन्यथा सूत्रे
 साक्षादुपदिष्टितस्य धूपककुच्छुकानां ग्रहणस्य नैरर्थक्याऽऽपत्तेः ।
 अथ प्रस्तुतं सूत्रं गृहीत्वा च यानि तत्र क्लीरोदं उत्पन्नानि
 पद्यानि, यावत्सहस्रपत्राणि निगृह्णन्ति । यावत्पद्मात् कुमुदाऽऽ-
 दिग्रहः । एवमनया रीत्या पुष्करोदात् तृतीयसमुद्रात् उदकाऽऽ-
 दिकं गृह्णन्ति । यत्तु क्लीरोदाद्विनिवृत्तैर्वाकृणीधरमन्तरा मुक्तापुष्क-
 रोदे जलं गृहीतं, तद्वाकृणीवरवारिणोऽप्राप्तत्वादिति संभाव्यमि-
 ति । यावच्छब्दान्-“समयस्मिते” इति ग्राह्यम् । तेन समयक्षेत्रे
 मनुष्यक्षेत्रे भरतैरावनयोः प्रस्तावात् पुष्करवरद्वीपार्कसत्कयो-
 र्मागधाऽऽदीनां तीर्थानामुदकं मृत्तिकां च गृह्णन्ति । एवमिति स-
 मये क्षेत्रस्यपुष्करवरद्वीपार्कसत्कानां गङ्गाऽऽदीनां महानदीना-
 म् । आदिशब्दान्-सर्वमहानदीग्रहः । यावत्पद्मात् उदकमुनयत-
 ट्ठमृत्तिकां च गृह्णन्ति । क्षुद्रहिमवतः सर्वान् तुवरान् (?) कवायद्र-
 व्याणं आमलकाऽऽदीनि, सर्वाणि जातिभेदेन पुष्पाणि, सर्वान्
 गन्धान् वासाऽऽदीन्, सर्वाणि माष्यानि ग्रथिनाऽऽदिजन्दाभ्रानि,
 सर्वा मदैपधा राजहंसाप्रमुखाः, सिन्धुर्वाकाश्च सर्पपान् गृह्णन्ति,
 गृहीत्वा च पद्महवाद् हरीदकमुत्पलानि च गृह्णन्ति । एवं क्षु-
 द्रहिमवन्त्यायेन सर्वक्षेत्रव्यवस्थाकारित्वेन कुलकराः पर्वताः ।
 मध्यपदलोपे कुलपर्वता हिमाचलाऽऽदयः, नेपु वृत्तवेताह्येषु, सर्व-
 महाहरेषु पद्महदाऽऽदिषु, सर्ववर्षेषु सर्वचक्रवासिंजिजेषु कच्छा-
 ऽऽदिषु वक्कस्कारपर्वतेषु गजदन्ताऽऽदितेषु माह्यवदादिषु सर-
 धाऽऽदितेषु च चित्रफटाऽऽदिषु, तथाऽऽन्तरनदीषु प्राहावत्या-
 दिषु, विभावेत वडेत्, पर्वतेषु तु तुवरादीनां, ऊहेषूपलाऽऽदीनां
 कर्मक्षेत्रेषु मागधाऽऽदित्थीथोदकमुद्रां, नदीपूदकोजयतटमुद्रां ग्रह-
 णं वक्तव्यमित्यर्थः । यावत्पद्मादेव कुवर्परग्रहः । तेन कुव्वथे च-
 त्रविचित्रगिरियमकगिरिकाञ्चनगिरिहृदशकेषु यथासंभवं
 वस्तुजातं गृह्णन्ति । यावत्पद्मान्-पुष्करवरद्वीपार्कस्य पूर्वार्कमेरौ
 भद्रशालवने नन्दने सौमनसवने परमकवने च सर्वतुवराऽऽ-
 दीन् गृह्णन्ति । तथा तस्यैवापराद्धे अनेनैव क्रमेण वस्तुजातं
 गृह्णन्ति । ततो घातकील्लएडपूर्वापराद्धयोर्भरताऽऽदिस्थानेषु वस्तु-
 ग्रहो वाच्यः । ततो जम्बूद्वीपेऽपि तद्ग्रहस्तथैव वाच्यः । कि-
 यत्पर्यन्तमित्याह-सुदर्शनो जम्बूद्वीपगतो मेरुस्तस्य भद्रशाल-
 वने सर्वतुवरान्, यावत् सिद्धार्थकाश्च सरसं च गोशोर्षं च
 नन्दनं दिव्यं च सुमनोदामग्रथितपुष्पाणि गृह्णन्ति । एवं सौम-
 नसवनात् । सूत्रपाठे पञ्चमीलोपः प्राकृतत्वात् । परमकवनाच्च
 सर्वतुवरान्, यावत् सुमनोदामददर्मलयसुगन्धिकान् गन्धान्
 न्, दर्दरमलयौ चन्दनोत्पत्तिखानिज्जुतौ, तेन तदुद्धवं चन्दनम-
 पि “तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशः” इति न्यायेन दर्दरमलयशब्दाभ्या-
 मभिधीयते । ततो दर्दरमलयनामके चन्दने तयोः सुगन्धः
 परमगन्धो यत्र तान् दर्दरमलयसुगन्धिकान् गन्धान् वाना-
 न् गृह्णन्ति । गृहीत्वा च इतस्ततो विप्रकीर्णा अभियोग्यदेवा
 एकत्र मिलन्ति । मिलित्वा च यत्रैव स्वामी तत्रैवोपागच्छ-
 न्ति । उपागत्य च तं महार्थं, यावच्छब्दान्-महार्थं महार्थं ति-
 पुलमिति पदत्रयम् । तीर्थकरान्निषेकं तीर्थकरान्निषेकयोग्यं क्ली-
 रोदकाऽऽद्युपस्करमुपस्थापयन्ति उपनयन्ति, अच्युतेन्द्रस्य समी-
 पस्थितिं कुर्वन्तीत्यर्थः ।

(२८) अच्युतेन्द्रो यदकरोत्तदाह-

तए णं से अच्चुए देविदे देवराया दसहिं सामाणिअ-

साहस्मीहि तावत्तीमाए तावत्तीसएहि चउहि लोणपालेहि तिहिं परिसाहिं सनहिं अणीएहि सत्तहिं अणीयाहिर्वडिं चत्तात्तीसाए आयरक्खदेवमाहस्सीहिं सक्खि संपरिवुडे तेहिं सानाविएहि विउव्विएहि अ वरकमन्नपट्टाणेहिं सुरभिवरवारिपनिपुष्पेहिं चंदणकयववाएहिं आविष्कंठगुणेहिं पञ्चमपन्नपिडाणेहिं करयन्नमुकुमारपरिगगिणहिं अट्टमहस्सेणं सोवस्सिआणं कलसाणं जाव अट्टमहस्सेणं चोमेज्जाणं जाव सव्वोदएहिं सव्वमट्टिआहिं सव्वतुअरेहिं जाव सव्वोसहीहिं सिद्धत्थएहिं सच्चिदीणं जाव रवेणं महया महया तित्ययराजिसएणं अभिसिचति ।

यावच्छब्दात्-“ सव्वजुद्धे ” इत्यारभ्य “ कुंदुहिनिग्नोसनाइअं ” इत्यन्तं ग्राह्यम् । महता महता तीर्थकराभिषेकेण, अत्र करणे तुनीया । कोऽर्थः ?-येनानिषेकेण तीर्थकरा अभिषेक्यन्ते, तेनैवार्थः । अत्राभिषेकशब्देनानिषेकोपयोगिक्तीरोदादिजलं क्षेयम्, अभिषिञ्चत्यभिषेकं करोतीत्यर्थः ।

(२५) इन्द्राऽऽद्यो यत्कुर्वन्ति तदाह-

तए णं सामिस्स महया महया अजिसेअंसि वट्टमाणं-सि इंदाइआ देवा उत्तचापरकन्नसधूवककुच्चुअपुष्पगंधं जाव इत्यगया दृढतुट्टं जाव वज्जसूत्रपाणी पुरओ चिट्ठेति पंजझिउत्ता । एवं विजयाणुमारेणं जाव अप्पेगइआ देवा आसित्तममज्जिओव्वल्लित्तित्तमुडसम्मर-त्थंतराऽऽवणवीहिअं करोतिं जाव गंधवट्टिचूअं । अप्पेगइआ हिरण्वासं वामंति । एवं सुवण्णरयणवडर-आभरणपत्तपुष्पकन्नवीअमन्नगंधवणं जाव सुवण्णं वामंति । अप्पेगइआ हिरण्विहिं भाइति, एवं जाव चुल्लविहिं भाइति । अप्पेगइआ चउव्विहं वज्जं वाएवि । तं जहा-तत्तं ?, वित्तं २, घणं ३, कुमिरं ४ । अप्पेगइआ चउव्विहं गेअं गायंति । तं जहा-उक्खित्तं ?, पायत्तं २, मंदाइयं ३, रोइआवमाणं ४ । अप्पेगइआ चउव्विहं एट्टं एणंति । तं जहा-अंचिअं १, दूअं २, अरजडं ३, भसोदं ४ । अप्पेगइआ चउव्विहं अभिणयं अजिणयंति । तं जहा-दिट्ठेतिअं ?, पमिस्सुअं २, सामणो-वणिवाइअं ३, लोणमज्जावसाणिअं ४ । अप्पेगइआ वत्तीसइ-विहं दिव्वं एट्टविहिं उवदंसेति । अप्पेगइआ ओप्पायं निवायं, निवाओप्पायं, संकुचिअपसारिअं जाव जंतसंभंतणामं दिव्वं नट्टविहिं उवदंसेतीति । अप्पेगइआ तंरुवेति, अप्पेगइआ लामेति, अप्पेगइआ पीणेति । एवं पुकारेति, अफोडेति, वग्गेति, सीहणायं गयंति । अप्पेगइआ सव्वाइं करोति । अप्पेगइआ इयहेसिअं करोति । एवं इत्थिगुल्लुगुल्लाइअं, रहणघणाइअं । अप्पेगइआ तिसि वि । अप्पेगइआ उच्चोल्लेति, अप्पेगइआ पच्चोल्लेति, अप्पेगइआ तिर्वं छिंदंति, पायद्वयं करोति, जूमिचवेरं दहयंति । अप्पेगइआ महया सदेणं रवेति, एवं संजोगा

वि नासिअव्वा । अप्पेगइआ हकारेति; एवं पुकारेति, थकारेति, ओवयंति, उप्पयंति, परिवयंति, जजंति, तवेति, पयवंति, गजंति, विज्जुआयंति, वासेति । अप्पेगइआ देवुकंझिअं करोति । एवं देवा कहकहगं करोति । अप्पेगइआ दुहुउहुगं करोति । अप्पेगइआ विकिअज्जूयाइं रुवाइं विउव्वित्ता पणचंति, एवमाइ विभाएज्जा, जह विजयस्सं जाव सव्वओ समंता आहावेति, परिधावेति ॥

अथाऽभिषेकनिगमनपूर्वकमाशीर्वादसूत्रमाह-

तए णं मे अच्चुद्धे सपरिवारे सामिं महया अजिसेए-णं अभिसिचद, अजिसिचइत्ता करयलपरिगगिअं जाव मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वच्चावेइ, वच्चावेइत्ता ताहिं इट्टाहिं जाव जयजयसइं पजंजति, पजंजित्ता जाव पम्हलसुकुमाइए सुरभीए गंधकासाइए गयाइं दू-हेइत्ता एवं जाव कप्पस्सव्वं पि न अलंकियविचूमिअं करेइ, करेइत्ता जाव एट्टविहिं उवदंसेइ, उवदंसेइत्ता अच्चेहिं सएहेहिं रययमएहिं अच्चुरसतंहुइहेहिं भगवओ सामिस्स पुरओ अचट्टमंगलगे आझिहइ । तं जहा-“ दप्पेणं जहामणयं, वच्चाण वरकन्नम मच्च सिरिवच्चा । मोत्थिअ णंदावच्चा, तिहिआ अट्टऽट्टमंगलगा ” ॥१॥ झिहिऊण करेइ उवयारं, किं ते पानलमाझिअचंपगअ-सोगपुन्नागचूअमंजरिणवमाझिअवज्जलतिअयकणवीरकुंद-कुज्जकोरं पत्तदमणगवरसुराभिगंधगंधिअस्स कयगगहगहि-अकरयलपन्नट्टविष्पमुक्कस्स दसक्खवस्स कुमुमणिअरस्स, तत्थ चित्तं जाणुस्सेहप्पमाणमिअं ओहानिकरं करेइ, करेइत्ता चंदप्पन्नरयणवडरवेरुअिअविमलदं कंचणमणिरयणभात्तिचित्तं कालागुरुपरकंदुरुक्कतुरुक्कधूवगंधुत्तमाणुविद्धं च धूमवट्टि विणिम्मुअंतं वेरुअिअमयं ककुच्चुअं पगाहित्तु प-यए णं धूवं दाऊण जिणवरिंदस्स सत्तऽट्टपयाइं ओसरित्ता दमंगुलिअं अंजलिं करिअ मत्थयांसे पयओ अउसयविसु-द्धगंधजुत्तेहिं महावित्तेहिं अपुणरुत्तेहिं अत्यजुत्तेहिं संधुण-इ, संधुणइत्ता वामं जाणुं अवेइ, अवेइत्ता जाव करयल-परिगगिअं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी-एमोऽत्थु ते सिद्ध ! बुद्ध ! णिरय ! समण ! समाहिअ ! समत्त ! समजेगि ! सल्लगचण ! णिब्बय ! खीरागदोस ! खिम्मम ! खिस्सेग ! खीसह्व ! माणमूरण ! गुणरयणसीलसागर ! अणंत ! अप्पमेय ! भविअ ! धम्मवरचाउरंतवक्कवट्टी ! एमोऽत्थु ते अर-हओ ति कट्टु वंदइ, एमंसइ, एमंसइत्ता एव्वासो एाइदूरे सुस्सूममाणे जाव पज्जुवासइ ।

(तए णमित्यादि) ततः सोऽच्युतेन्द्रः सपरिवारः स्वामिनमन्त्रोक्तस्वरूपेण महता महता अतिशयेन महता अभिषेकेणा-

अभिपिञ्चनि. निगमनसूत्रत्वाच्च पौनरुक्त्यम् । अभिपिञ्च्य च क-
रतत्तपरिगृहीतं, यावत्पदसंग्राह्यं प्राग्वत् । मस्तके अञ्जलिं कृत्वा
जयेन विजयेन प्रागुक्तस्वरूपेण वर्चयित्वा शिषं प्रयुङ्क्ते, वर्चयित्वा
च ताभिर्विशिष्टगुणोपेताजिरिष्टाभिः श्रोतॄणां वल्लभाभिर्यो-
वत्करणात्-“कंताहिं पिआहिं मणुष्याहिं वग्गृहिं” इति
ग्राह्यम् । अत्र व्याख्या च प्राग्वत् । वाग्निर्जयजयशब्दं प्रयु-
ङ्क्ते, संप्रमे द्विवचनं जयशब्दस्य । अत्र जयेन विजयेन वर्चयित्वा
पुनर्जयविजयशब्दप्रयोगो, मङ्गलवचने पुनरुक्तिर्न दोषायेत्यभि-
हितः । अथाग्निपेकोत्तरकाशीनं कर्त्तव्यमाह- (पञ्जिस्ता इत्यादि)
प्रयुज्य च । यावच्छब्दात्-“ तपपदमयाप ” इति ग्राह्यम् ।
अत्र व्याख्या-तेष्वग्निपेकोत्तरकाशीनकर्त्तव्येषु प्रथमतया आ-
द्यत्वेन पदमलसुकुमारया सुरज्या गन्धकापायिकया गन्धकाया-
यद्रव्यपरिकर्मितया, लघुशाटिकयेति गम्यम् । गात्राणि रक्तयति,
एवमुक्तप्रकारेण, यावत् कल्पवृक्षमिवालङ्कृतं वस्त्राद्यङ्कारेण आ-
भरणालङ्कारेण विभूषितं करोति । यावत्करणात्-“लुहिता स-
रसेणं गोसीसचंदणेणं गायार्हं अणुलिपद्, अणुलिपद्ता
नासानासासधायवोज्जं चक्षुर्दूरं वक्षपरिसञ्जुक्तं हयलालापे-
लवाहरेणं धवक्षं कणगखचिञ्चतकम् देवदत्तसुभ्रं निभंसावेद्,
निभंसावेद्ता” इति ग्राह्यम् । अत्र व्याख्या प्राग्वत् । नवरं देव-
दूषयुगलं परिधानोत्तरीयरूपं निवासयति, परिधावयतीति कृ-
त्वा च । यावत्करणात्-“ सुमिणदामं पिनद्धावेद् ” इति ग्राह्य-
म् । नाट्यविधिमुपदर्शयति । उपदर्श्य च अञ्जेः शृङ्गेः
रजतमयैरञ्चरसतण्डुलैः भगवतः स्वामिनः पुरतोऽष्टाष्टमङ्ग-
लकान्यालिखति । तद्यथा-“ दूषणे ” इति पद्यं सुगमम् ।
मङ्गलोद्धेखनोत्तरकृत्यमाह- (विहिङ्गुणं चि) अनन्तराक्तान्य-
ष्टमङ्गलानि लिखित्वा करोत्युपचारमित्याचारभ्यः कडुच्छुकग्रह-
णपर्यन्तं सूत्रं चक्ररत्नपूजाधिकारलिखितव्याख्यातो व्याख्ये-
यम् । ततः प्रयतः सन् यथा बालनट्टारकस्य धूपधूमाकुले
अक्षिणी न भवतस्तथा प्रयत्नवान् धूपं दत्वा जिनवरेन्द्राय ।
सूत्रे षष्ठी आर्षत्वात् । अङ्गपूजार्थं प्रत्यासेदुपा मया निरुद्धो
जगवद्दर्शनमार्गोऽतोऽहं मा परेषां दर्शनामृतपानविधनकारी
स्यामिति सप्ताष्टानि पदान्यपसृत्य दशाङ्गुलिकं मस्तकेऽ-
ञ्जलिं कृत्वा प्रयतो यथास्थानमुदात्ताऽऽदिस्वरोच्चार्य प्रयत्न-
वानपृष्टतैरष्टोत्तरशतप्रमाणैर्विशुद्धेन ग्रन्थेन पाठेन युक्तैर्महावृ-
त्सैर्महाकावैर्यथा महाचरित्रैरपुनरुक्तैर्युक्तैश्चमत्कारित्यङ्ग-
युक्तैः संस्तौति । संस्तुत्य च वामं जानुम् अञ्चति उत्पाटयति,
अञ्चित्वा च यावत्पदात्-“ दाहिणं जाणुं धराणिमलंसि निवा-
नेद् ” इति ग्राह्यम् । अत्र व्याख्या प्राग्वत् । करतलपरिगृहीतं
मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा एवं वक्ष्यमाणमवादीत् । यद्वादीत्तदाह-
(नमोऽस्तु ते सिद्धिः । बुद्धिः । इत्यादि) नमोऽस्तु ते तुज्यं हे सिद्धिः ।
एवं बुद्ध्यादिपदानि संवन्धनीयानि । तत्र हे बुद्धिः ज्ञातव्यं ! हे
नीरजः कर्मरजोराहितः ! हे श्रमण ! तपस्विन् ! हे समाहित ! अना-
कुलितचित्त ! हे समाप्त ! कृतकृत्यत्वात् । अथवा-सम्यक् प्रका-
रेणाऽऽप्तः ! अविशंवादिवचनत्वात् । हे समयोगिन् ! कुशल-
मनोधाक्काययोगित्वात् । शक्यकर्त्तन ! निर्भय ! नीरागद्वेष !
निर्मम ! निस्सदृग ! निर्द्वेष ! निःशय ! (मानमूर-
ण !) मानमर्दन ! गुणेषु रत्नमुत्कृष्टं यच्छीलं ब्रह्मवर्षं तस्य
सागर ! अनन्तज्ञानाऽऽत्मकत्वात् । अप्रमेय ! प्राकृत-
ज्ञानापरिच्छेद्य ! अशरीरजीवस्वरूपस्य उद्भास्यैः परिच्छेत्तुमश-
क्यत्वात् इति । अथवाऽप्रमेय !, भगवद्गुणानामनन्तत्वेन

संख्यातुमशक्यत्वात् । भव्य ! मुक्तिगमनयोग्य ! अत्यासन्न-
भवसिद्धत्वात् । धर्मेण धर्मरूपेण वरेण प्रधानेन भावचक्रत्वात्
चतुरन्तेन चतुर्गत्यन्तकारिणा चक्रेण वर्त्तत इत्येवंशीलः, तस्य
सम्बोधनं हे धर्मवरचतुरन्तचक्रवर्तिन् ! नमोऽस्तु तुज्यम्
अर्हते जगत्पूज्याय, इति कृत्वेति संस्तुत्य, वन्दते, नमस्यती-
त्यादि सूत्रं प्राग्वत् । यच्चान्न विशेषणवर्णकस्याऽऽदौ ‘नमोऽस्तु
ते’ इत्युक्त्वा पुनरपि ‘नमोऽस्तु ते’ इत्युक्तं, तन्न पुनरुक्त्ये, प्रत्युत
लाघवाय, यतो जगत्त्रयप्रतिस्नोतश्चारिभिर्णो जगत्त्रयपतेस्तत्त-
दसाधारणैकैकविशेषणविभावनात् समुद्भूतप्रणामपरिणामेन
हरिणा प्रतिविशेषणं ‘नमोऽस्तु ते’ इति न प्रयुक्तमिति । इमानि
च सर्वाणि विशेषणानि भव्यपदवर्जानि ‘प्राविनि भूतवद्रुप-
चारात् ।’ अन्यथाऽभिपेक्षसमये जिनानामेतादृशविशेषणम-
युक्तम्, असंज्ञवादिति ।

(३०) अथावशिष्टानामिन्द्राणां वक्तव्यं लाघवादाह-

एवं जहा अच्युअस्स तहा० जाव ईसाणस्स भाणिअ-
व्वं । एवं भवणवद्वाणंमंतरजोइसिआ य सूरपज्जवसाणा
सएणं सएणं परिवारेणं पत्तेअं पत्तेअं अभिसिचंति । तए
णं ईसाणे देविंदे देवराया पंच ईसाणं विउव्वइ, विउव्वइत्ता
एगे ईसाणे जगवं तित्थयरं करयइसंपुणेणं गिएहइ, गिएहइ-
त्ता साहासणवरगए पुरत्याजिमुहे सखिसमे; एगे ईसा-
णे पिड्डओ आयवत्तं धरेइ; उवे ईसाणा उभओ पासिं चा-
मस्सखेवं करेति; एगे ईसाणे पुरओ मूत्तपाणी चिड्डइ ।

(एवं जहा इत्यादि) एवमुक्तविधिना यथाऽच्युतेन्द्रस्याऽ-
भिषेककृत्यं तथा प्राणतेन्द्रस्य यावदीशानेन्द्रस्यापि भणित-
व्यं, शक्राभिषेकस्य सर्वतश्चरमत्वात् । एवं भवनपतिव्यन्तरज्यो-
तिष्काञ्चेन्द्राः सूर्यपर्यवसानाः स्वकेन २ परिवारेण सह प्रत्ये-
कं प्रत्येकमजिषिञ्चन्ति । (तए णमित्यादि) ततस्त्रिषष्टीन्द्राभि-
षेकानन्तरमीशानो देवेन्द्रो देवराजा पञ्चेशानान् विकुर्वति, एक
ईशानः पञ्चधा भवति । एतदेव विभजति-तत्र एक ईशानो भ-
गवन्तं तीर्थकरं करतलसम्पुटेन गृह्णाति, गृहीत्वा च सिंहा-
सनवरगतः पूर्वोभिमुखः सन्निषण्यः । एक ईशानः पृष्ठतः आ-
तपत्रं धरति । द्वावीशानावुभयोः पार्श्वयोः चमरोत्केपं कुरुतः ।
एक ईशानः पुरतः शूलपाणिस्तिष्ठत्यूर्ध्वस्थो जवति ।

(३१) अथावशिष्टाक्रस्याभिषेकावसरः-

तए णं से सके देविंदे देवराया आभिओगे देवे सदावेइ,
सदावेइत्ता एसो वि तह चेव अजिसेआणमादिसइ, ते वि
तह चेव उव्वणेति । तए णं से सके देविंदे देवराया जगवओ
तित्थयरस्स चउइसिं चत्तारि धवलवसभे विउव्वइ, सेए
संखदन्नविमन्ननिम्मन्नदधिघणगोखीरफेणरययणिगरप्पगा-
से पासाइए दरसणिज्जे अजिस्सुवे पस्सिस्सुवे । तए णं तेमिं
चउएहं धवलवसत्ताणं अट्ठहिं सिंगेहिं तो अट्ठ तोयधाराओ
णिग्गच्छंति । तए णं ताओ अट्ठ तोयधाराओ उहं वेहासं
समुप्पयंति, समुप्पयंतिता एगओ मिद्वारंति, मिलायंतिता
जगवओ तित्थयरस्स मुद्धानंसि निवयंति । तए णं से सके

देविदे देवराया चउरासीईए सामाणिअसाहस्सीहिं० एअ-
स्सवि तेह्व अजिसेओ जाणिअज्जो० जाव ' एपोऽत्यु
ते अरहो ' ति कमु वंदइ, एअमइ० जाव पञ्जुवामइ ।

सम्पत्त्यव्यप्रपाणिः शक्रो यदकरोत्तदाह-(तए णमि-
त्यादि) तत ईशानेन्द्रेण जगवनः करसंपुटप्रहणानन्तरं
स शक्रो देवेन्द्रो देवराजा आभियोग्यान् देवान् शब्दय-
ति, शब्दयित्वा च एपोऽपि तथैवाऽच्युतेन्द्रवदमिपेक-
विपरिकामाकृतिं ददाति, तेऽप्याभियोग्यास्तथैवाऽच्युते-
न्द्राभियोग्यदेवा इवामिपेकवस्तुन्युपनयन्ति । अथ शक्रः किं किं
चकरोत्त्याह-(तए णमित्यादि) ततोऽभिपेकसामग्र्युपनयनान-
न्तरं स शक्रो देवेन्द्रो देवराजा भगवतस्तीर्थकरस्य चतु-
र्दिशि चतुरो घवन्नृपजान् विकुर्यति । श्वेतान् । श्वेतवमेव क-
टयति-शरस्वस्य दलं चूर्णं विमलनिर्मलोऽत्यन्तनिर्मलो यो
दधिघनो दधिपिण्मो, बद्धदधीत्यर्थः । गोक्षीरफेनः प्रतीतः, र-
जतनिकरोऽपि । एनेपामिष प्रकाशो येषां ते तथा, तान् (पा-
साइए इत्यादि) प्राग्वत् । तदनन्तरं किमित्याह-(तए णमि-
ति) ततस्तेषां चतुर्णां घवलन्नृपमानामष्टयः शृङ्गेभ्योऽष्टौ
तोयधारा निर्गच्छन्ति । ततस्ता अष्टौ तोयधारा ऊर्ध्वं विहाय-
भि उत्पतन्ति ऊर्ध्वं चलन्ति, उत्पत्य च एकतो मिलन्ति,
मिलित्वा च जगवतस्तीर्थकरस्य मूर्ध्नि निपतन्ति । अथ शक्रः किं
कृतवानित्याह-(तए णमिति) ततः स शक्रो देवेन्द्रो देवरा-
जा चतुरशीत्या सामानिकसहस्रैस्त्रयस्त्रिंशता त्रयस्त्रिंशत्तीर्थक-
राभिपेकेणानिपिञ्चति, इत्यादिस्त्रोकाभिपेकविधिः शक्रस्याऽ-
च्युतेन्द्रवदस्तीति । साधवमाह-यतस्याऽपि तथैवाभिपेको भ-
णितव्यः । कियदन्त इत्याह-पावन्नमोऽस्तु तेऽहंते इति कृत्वा
वन्दते, नमस्यति, नम्रवा यावत् पयुपास्ते इति ।

(३२) अथ कृतकृत्यः शक्रो जगवतो जन्मपुरप्रापणायोपक्रमते-
तए णं से सके देविदे देवराया पंच सके विठ्ठवइ, वि-
ठ्ठवइत्ता एगे सके जगवं तित्थयरं करयलपुणेणं गिएइइ,
एगे सके पिहओ आयवत्तं धरेइ, दुवे सक्का जजओ पासि
चामस्सखेवं करेंति, एगे सके पज्जपाणी पुरओ पकइइ । तए
एणं से सके चउरासीईए सामाणिअसाहस्सीहिं० जाव अखे-
हिं अ भवणवइणाणमंतरजोऽस्सवेमाणिपहिं देवेहिं देवीहिं
अ सक्किं संपरिवुणे सक्किवट्ठीए ० जाव एअअरवेणं ताए
उक्किट्ठाए ० जाव जेणेव जगवओ तित्थयरस्स जम्मणणयरं,
जेणेव जम्मणभवणे, जेणेव तित्थयरमाया, तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता भगवं तित्थयरं माउए पासे ठवेइ, ठवेइत्ता
तित्थयरपरिस्सवगं पमिसाहरइ, पमिसाहरइत्ता ओसोवाणिं
पमिसाहरइ, पमिसाहरइत्ता एगं महं खोभलुअलं कुंडल-
लुअलं च भगवओ तित्थयरस्स ठस्सीसगमूळे ठवेइ, ठवेइ-
त्ता एगं महं सिरिदामगं तवणिज्जलंबूसगं सुवसापयरग-
मंदिअं णायामणिरयणविबिहहारफ्हारउवसोहिअसमु-
दयं जगवओ तित्थयरस्स उज्जोअंसि निक्खिवइ, तं एं भगवं

तित्थयरं अणिमिसाए दिट्ठीए पेह्माणे पेह्माणे सुहं
सुहेणं अभिरममाणे चिट्ठइ ।

(तए णमित्यादि) प्राग्वत् । अथ जन्मनगरप्रापणाय सूत्रम्-
(तए णमिति) ततः स शक्रः पञ्चरूपविकुर्व-
णानन्तरं चतुरशीत्या सामानिकसहस्रैर्वावत् संपरिवृत्तः
सर्वद्वर्षा यावन्नादितरयेण तपोत्कृष्टया दिव्यया देवग-
त्या व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन् यत्रैव भगवतस्तीर्थकरस्य
जन्मनगरं, यत्रैव च जन्मभवनं, यत्रैव तीर्थकरमाता, तत्रैवोपग-
च्छति । उपागत्य च जगवन्तं तीर्थकरं मातुः पार्श्वे स्थापयति ।
स्थापयित्वा च तीर्थकरप्रतिबिम्बं प्रतिसंहरति । प्रतिसंहृत्य
चावस्वापिर्नो प्रतिसंहरति । प्रतिसंहृत्य चैकं महत् कौमयो-
र्दुकूलयुगलं कुण्डलयुगलं भगवतस्तीर्थकरस्योच्छीर्ष-
कमूले स्थापयति । स्थापयित्वा च एकं महान्तं श्रीदाम्नां
शोभावक्षिचित्ररत्नमालानां गण्डं गोलं वृत्ताऽऽकारत्वात् ।
काण्डं वा समूहः, श्रीदामगणं श्रीदामकाणं वा, जग-
वतस्तीर्थकरस्योच्छीर्षे निक्षिपत्यवलम्बयतीति क्रियायोगः ।
तपनीयेत्यादि सूत्रं प्राग्वत् । नानामाणिरत्नानां ये विविध-
हारार्कहारस्तेष्वप्यभितः समुदायः परिकरो यस्य तत् तथा ।
अयमर्थः-श्रीमत्यो रत्नमालास्तथा प्रययित्वा गोलकारेण
कृताः यथा चन्द्रोपके मन्वकुम्भनक्तानां प्रायिताः, हारार्क-
हारान् परिकरकुम्भनक्तानाम् । उक्तस्वरूपकुम्भनक्तविधाने प्रयो-
जनमाह-(तं णमिति प्राग्वत्) भगवांस्तीर्थकरो निनिमेषया
दृष्ट्याऽस्यादरेण प्रेक्ष्यमाणः प्रेक्ष्यमाणः सुखं सुखेनाभिरममा-
णो रतिं कुर्वन्तिष्ठति ।

(३३) अथ वैश्रवणद्वारा शक्रस्य कृत्यमाह-

तए णं से सके देविदे देवराया वेसमणं देवं सदावेइ, स-
दावेइत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाण्णपिया ! वत्तीसं
हिरस्सकोनीओ वत्तीसं सुवण्णकोनीओ वत्तीसं रयणको-
दीओ वत्तीसं एंदाइ वत्तीसं जहाइ सुभगे सुभ-
गरूवजोव्वणट्ठावणे अ भगवओ तित्थयरस्स जम्म-
णजवणंसि साहराहि, साहराहित्ता एअमाणत्तिअं
पच्चप्पिणाहि । तए णं से वेसमणे देवे सक्केणं० जाव
विणएणं वयणं पडिसुणेइ, पडिसुणेइत्ता जंजए देवे
सदावेइ, सदावेत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाण्णपिया !
वत्तीसं हिरस्सकोनीओ० जाव भगवओ तित्थयरस्स जम्म-
णभवणंसि साहरइ, एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणह । तए णं ते
जंजगा देवा वेसमणेणं देवेणं एवं वुत्ता समाणा इड्डुड्ड०
जाव खिप्पामेव वत्तीसं हिरस्सकोनीओ० जाव जगवओ
तित्थयरस्स जम्मणभवणंसि साहरंति, साहरंतिता जेणेव
वेसमणे देवे तेणेव० जाव पच्चप्पिणंति । तए णं से वेसमणे
देवे जेणेव देविदे देवराया० जाव पच्चप्पिणइ ॥

(तए णमित्यादि) ततः स शक्रो देवेन्द्रो देवराजा वैश्रवणमु-
त्तरदिक्पालं देवं शब्दयति, शब्दयित्वा वैश्रवणादीन्-किमत्रैव
भो देवानुमियाः। इति शतं हिरण्यकोटीः, इति शतं सुवर्णकोटीः,

द्वात्रिंशत् नन्दानि वृत्तलोहाऽऽसनानि, द्वात्रिंशत् भस्त्राणि भस्त्राऽऽसनानि, सुभगानि शोभनानि, सुजगयौवनलावण्यानि रूपकाणि यत्र तानि तथा । सुत्रे पदव्यत्यय आर्षत्वात् । च । समुच्चये । भगवत्स्तीर्थकरस्य जन्मनवने संहराऽऽनयेत्यर्थः । संहृत्य च एनामाह्निं प्रत्यर्पय । ततः स वैभ्रमणो देवः शक्रेण, यावत्—“ देविदेणं देवराणा एव धुत्ते समाणे इच्छुत्तचित्तमाणंदि एव देवो ! तह चि आणाए ।” इति ब्राह्मम् । विनयेन घचनं प्रतिगृणोति, प्रतिगृह्य च जूम्नकान् तिर्यग्लोके वैताह्यद्वितीयश्रेणिवासित्वेन तिर्यग्लोकगतनिधानाऽऽदिवेदिनः शब्दयति, शब्दयित्वा चैवमवादीत् । शेषमनुषादसूत्रत्वात् सुबोधम् ।

(३४) अथास्मासु स्वस्थानं प्राप्तेषु निःसोदर्यसौन्दर्याधिके भगवति मा दुष्टां दुर्दृष्टिं निक्षिपन्तिवत्युद्धोषणा—

त ए णं से सके देविदे देवराया आग्निआगे देवे सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! जगवओ तित्थयरस्स जम्मणययंसि सिंघारुगण जाव महापहेसु महया महया सदेणं उग्गोसेमाणे उग्गोसेमाणे एवं वदह—हंद् ! सुणंतु जवंतो वहवे जवणवइवाणमंतरजोइसवेमाणिआ देवा य देवीओ अ, जे खं देवाणुप्पिया ! तित्थयरस्स तित्थयरमाउए वा असुभं मणं पथारेइ, अज्जगमंजरिआ इव सयथा मुच्छाणं फुट्टु चि कहु घोसणं घोसेइ, घोसेइत्ता एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणह । त ए णं ते आग्निआगा देवाण जाव एवं देवो ! चि आणाए पडिसुणंति, पडिसुणंति चि सक्कस्स देविदस्स देवरणो अंतिआओ पडिणिक्खमंति, पडिणिक्खमंति चि खिप्पामेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणययंसि सिंघारुगण जाव एवं वयासी—हंद् ! सुणंतु जवंतो वहवे जवणवइण जाव जे णं देवाणुप्पिया ! तित्थयरस्सण जाव फुट्टिहि चि कहु घोसणं घोसंति, घोसंति चि एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणंति ॥

तदुपायार्थमाह—(त ए णमित्यादि) ततो वैभ्रमणेनाऽऽज्ञाप्रत्यर्पणानन्तरं स शक्रः देवेन्द्रो देवराजा आभियोग्यान् देवान् शब्दयति, शब्दयित्वा चैवमवादीत्—क्षिप्रमेव जो देवानुग्रियाः । भगवत्स्तीर्थकरस्य जन्मनगरे शृङ्गाटकं यावन्महापथेषु महता महता शब्देन उद्धोषयन्त उद्धोषयन्त एवं वदत—“हंत” इति प्राग्वत् । शृण्वन्तु भवन्तो वहवो भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका देवाश्च देव्यश्च, योऽनिर्दिष्टनामा देवानां प्रिय । इति संबोधनं, भवन्तां मध्ये तीर्थकरस्य तीर्थकरमतुर्वोपर्थशुभं मनः प्रचारयति दुष्टं संकल्पयति, तस्य आर्यकमज्जरिकेव—आर्यको वनस्पतिविशेषो, यो लोके “आजड” इति प्रसिद्धः, तस्य मज्जरिका इव मूर्द्धा शनधा स्फुटतिवति कृत्वेत्युक्त्वा घोषणं घोषयत, घोषयित्वा चैतामाह्नसिकां प्रत्यर्पयत इति ॥

(३५) अष्टाहिका—

त ए णं ते वहवे जवणवइवाणमंतरजोइसवेमाणिआ देवा भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करोति, करोति च जेणव पांदीसरवरदीवे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छंति चि अद्धा-

हियाओ महामहिमाओ करोति, करोति चि जामेव दिस्सि पाउञ्चूआ तामेव दिस्सि पडिगया ॥

अथ निगमनसूत्रमाह—(त ए णमिति) ततस्ते वहवो भवनपत्यादयो देवा भगवत्स्तीर्थकरस्य जन्ममहिमानं कुर्वन्ति, कृत्वा च मिद्धसमीहितकार्यं मङ्ग्लार्थं यत्रैव नन्दीश्वरं वरद्वीपस्तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्याष्टाहिकामहामहिमा अष्टदिननिर्वर्त्तनीयोत्सवविशेषान् कुर्वन्ति, बहुवचनं चात्र सौधमैन्दाऽऽदिभिः प्रत्येकं क्रियमाणत्वात् । अथ यस्यैन्द्रस्य यस्मिन् अञ्जनगिरौ येषु च दधिमुखगिरिषु तद्धोक्तात्तानामष्टाहिकाधिकारः स ऋषभदेवनिर्वाणाधिकारे उक्त इति नात्र लिख्यते । जं० ५ वक्० ।

(३६) इन्द्रसंख्या—

जवणिंद वीस वंतर—पहु दुनीसं च चंदसूरा दो ।

कण्ठसुरिंदा दस इय, हरि चउसड्ढिति जिणजम्मे ॥१०४॥

प्रवनपतीनां विंशतिरिन्द्राः २० । व्यन्तराणां प्रभव इन्द्राः द्वात्रिंशच्च ३२ । द्वौ चन्द्रसूर्यौ २ । द्वादशकल्पानां देवज्ञोकानां दश सुरेन्द्राः १० । इति इन्द्राः चतुष्षष्टिश्चतुःसंयुक्ता षष्टिर्यन्ति—आगच्छन्ति जिनजन्मनि । इति गाथाऽर्थः ॥ १०४ ॥ सप्त० ३५ चार । आ० चू० । जं० ।

(३७) उपदेशः—

से वेमि जे य अतीता, जे य पडुप्पणा, जे य आगमिस्सा अरिहंता भगवंता सव्वे ते एवमाइक्खंति, एवं जासंति, एवं पसुवेंति, एवं परुवेंति—सव्वे पाणाण जाव सत्ता ण हंतव्वा, ण अज्जावेयव्वा. ण परिधेतव्वा, ण परितावेयव्वा, ण ओहवेयव्वा, एस धम्मे धुवे णितिए सासए समिच्च लोगं खे—यत्नेहिं पवेइए, इति एवं से निक्खू विरते पाणातिवायतोण जाव परिगहातो णो दंतपक्खान्नेणेणं दंतं पक्खान्नेज्जा, णो अजणं, णो वमणं, णो धूवणे, णो तं परिआविएज्जा ॥४९॥

सोऽहं ब्रवीम्येतन्न स्वमनीषिकतया, किं तु सर्वतीर्थकराऽऽज्ञायेति दर्शयति—(जे अतीता इत्यादि) ये केचन तीर्थकरा ऋषभाऽऽद्योऽतीताः, ये च विदेहेषु वर्त्तमानाः सीमन्धराऽऽद्यो, ये चागामिन्ध्यामुत्सर्पिण्यां भविष्यन्ति ब्रह्मनाभाऽऽद्योऽर्हन्तोऽमरासुरनरेश्वराणां पूजार्हाः, जगवन्त ऐश्वर्याऽऽदिगुणकलापपताः, सर्वेऽप्येवं ते व्यक्तवाचा आख्यान्ति प्रतिपादयन्ति । एवं सदेवमनुजायां वर्षदि भाषन्ते स्वत एव, न यथा बौद्धानां बोधिसत्त्वप्रभावात् कुरुषादिदेशनत इत्येवं प्रकरणेण ज्ञापयन्ति हेतुदाहरणाऽऽदिभिः, एवं प्ररूपयन्ति नामाऽऽदिभिः, यथा सर्वे प्राणा न हन्तव्या इत्यादि । पञ्च धर्मः प्राणिरक्षणलक्षणः प्राण्यावर्णितस्वरूपो धुवोऽवश्यंजाधी, नित्यः क्षान्त्यादिरूपेण शाश्वत इत्येवं चाभिसंमत्य, केवलज्ञानेनावलोक्य लोकोक्तं चतुर्दशरज्ज्वात्मकं, खेदहैस्तीर्थकृद्भिः प्रवेदितः कार्यत इत्येवं सर्वे ज्ञात्वा स भिक्षुर्विदितवेद्यो विरक्तः प्राणातिपाताद्, यावत्परिग्रहादिति । एतदेव दर्शयितुमाह—(णो दंत इत्यादि) इह पूर्वोक्तमहावनपावनधर्मनेनोचरगुणाः प्रतिपाद्यन्ते । तत्रापरिग्रहो निष्किञ्चनः स साधुर्नो दन्तप्रक्षालनेन कदम्बाऽऽदिकाद्येन दन्तान् प्रक्षालयेत्, तथा नो अञ्जनं सौघीराऽऽदिकं विभूषार्थमङ्गो-

दंयात्, तथा नो वमनधरेचनाऽऽदिकाः क्रियाः कुर्यात्, तथा नो शरीरस्य, स्वयंनखाणां वा धूपनं कुर्यात्, नापि कासाऽऽद्यपनयनार्थं तं धूमं योगवर्तिनिष्पादितमापि वेदिति । ४६ । सूत्र० २ अ० १ अ० । आचा० । आ० म० ।

धर्मोपायस्य देशकाऽप्येव नृ व्याचिख्यासुराह-
धर्मोवाओ पवयण-महत्वा पुनर्वा देसया तस्स ।
सव्वजिणाण गणहरा, चोदमपुनर्वी ज जे जस् । ॥
धर्मोपायो नाम प्रवचने, नन्दनरेण धर्मस्यासम्भवात् । अथ-
वा-पूर्वाणि । तस्य धर्मोपायस्य देशकाः सर्वजिनानां गणध-
राः, तेषां मूलमूत्रकर्तृत्वात् । अथवा-ये यस्य तीर्थकृतधनुर्दे-
शपूर्विणस्ते धर्मोपायदेशकाः, परिपूर्णश्रुततया तेषां यथाऽव-
स्थितवस्तुदेशकत्वात् ।

सामास्याऽऽइया वा, वयजीवनिकायभावणा पढमं ।
एसो धम्मोवाओ, जिणेहिं सव्वेहिं उवइओ ॥
वागब्दः प्रकारान्तरताद्योतनार्थः । अथवा-या प्रथमं व्रतजो-
वनिकायजावना महाव्रतविषयपरुज्जीवनिकाययथावस्थितप-
रिज्ञानमन्यक्प्रक्षानमरक्षणायवसागरुषा भावना, सामायि-
काऽऽदिका रागद्वेषपरिहारेण समभावाऽऽदिका, एव धर्मोपायः,
तन्मन्तरेण मन्यक्चारित्र्यरूपधर्मासम्भवात् । इत्यम्भूतश्च ध-
र्मोपायो जिनैः सर्वैरप्युपदिष्टः, ततो धर्मोपायस्य देशकास्त
एव जिना इति । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

(३८) उपकरणसंघा-
पत्तं पत्तावंधो, पायट्टवणं च पायकेसरिया ।
पमद्वाइ रयत्ताणं, च गोच्चओ पायनिजोगो ॥१७८॥
तिव्वेव य पच्छागा, रयहरणं चैव होऽ मुहपुत्ती ।
वार जिणकप्पियाणं, थेराण समत्तकप्पिटो ॥१७९॥
साध्वीनां पञ्चविंशत्युपकरणानि-
ओग्गहऽण्णगपट्ठां, अओरुय चलाणिया य वोधव्वा ।
अविनत्तरवाहिनियं-सणी अ तह कंचुए चैव ॥१८०॥
उक्कच्चिय वेक्कच्चिय-संघाकं । खंथगरणि उवगरणा ।
पुत्तिव्वत्ते तेर कमदग-सहिया अज्जाण पणवीसं ॥१८१॥
(गाथार्थः द्वि० भागे 'उवगरण' शब्दे १०६ । पृष्ठे प्रकृतः)
सप्त यात्रोपकरणानि, सप्त देहोपकरणानि, एतानि साधूनां
व्यविरकल्पिकानाम् । चादश जिनकल्पिकानां, साध्वीनां
पञ्चविंशत्युपकरणानि । सप्त० १२ए द्वार ।

(३९) उपसर्गः-

उवसग्गा पासस्स य, वीरस्स य न उण सेसाणं । (१६ए)
उपसर्गाः देवमनुजाऽऽदिकृताः श्रीपाश्वेनाथस्य, वीरजिनस्य च
संजाताः, न पुनः शेषाणां चाधिपतिजिनानाम् । अयं नावार्थः-
श्रीऋषभवीरवर्जानां द्वाविंशतिजिनानां प्रमादो नाभूत्, श्रीपा-
श्ववीरवर्जानां द्वाविंशतिजिनानामुपसर्गा नाभवन् । सप्त० ८६
द्वार । आ० चू० । कल्प० । आवा० । वृ० ।
(४०) उत्सेधाङ्गुलेन तस्माङ्गुलेन ई देहमानं जिनानां कथ्यते-
पण धणुसय पन्नऽट्टसु, दस पणसु पणऽट्टसु य ध गृहहाणी ।
नवकर सत्तुस्नेहो, आर्यगुलि वीतसय मव्वे ॥ १३१ ॥
चउ-धणु वारस्स कुं, उसहार्यगुलपमाणअंगुत्तयं ।
५६६

तेणुमहो विससयं, वारंगुलहाणि जा सुविही ६ ॥१३०॥
वीसंसत्तुअंगुत्तहा-णि जावणंतो तयऽच्छ जा नेमी ।
सगवीसंसा पासे, वीरं गवीसं सपणासा ॥१३१॥

तत्रोत्सेधाङ्गुलेन ऋषभजिनः पञ्चशत (५००) धनुर्देहमानः
१ । (पन्नऽट्टसु चि) ततः पञ्चाशदधनुर्हानिः क्रियते अष्टसु जि-
नेषु । यथा-अजिनः सार्द्धचत्वारि धनुः शतानि (४५०) देहमानः
२ । सम्भवः चतुःशत (४००) धनुर्देहमानः ३ । अभिनन्दनः (३५०)
सार्द्धत्रिंशच्छतधनुर्देहमानः ४ । सुमतिः (३००) त्रिंशच्छतधनु-
र्देहमानः ५ । पद्मप्रभः (२५०) सार्द्धद्विशतधनुर्देहमानः ६ । सु-
पार्ष्वः (२००) द्विशतधनुर्देहमानः ७ । चन्द्रप्रभः (१५०) सार्द्ध-
शतधनुर्देहमानः ८ । सुविधिः (१००) शतधनुर्देहमानः ९ ।
(दस पणसु ति) दशधनुर्हानिः पञ्चसु जिनेषु क्रियते । यथा-शी-
तलः (६०) नवतिधनुर्देहमानः १० । श्रेयांसः (५०) अशीतिधनु-
र्देहमानः ११ । वासुपूज्यः (७०) सप्ततिधनुर्देहमानः १२ । वि-
मलः (६०) पण्डितधनुर्देहमानः १३ । अनन्तः (५०) पञ्चाशदधनुर्देह-
मानः १४ । (पणऽट्टसु य चि) अष्टसु जिनेषु पञ्चधनुर्हानिः
क्रियते । यथा-धर्मः (४५) पञ्चचत्वारिंशदधनुर्देहमानः १५ । शा-
न्तिः (४०) चत्वारिंशदधनुर्देहमानः १६ । कुण्डुजिनः (३५) पञ्च-
त्रिंशदधनुर्देहमानः १७ । अरः (३०) त्रिंशदधनुर्देहमानः १८ ।
मल्लिः (२५) पञ्चविंशतिधनुर्देहमानः १९ । मुनिसुवतः (२०) विंश-
तिधनुर्देहमानः २० । नमिः (१५) पञ्चदशधनुर्देहमानः २१ ।
नेमिः (१०) दशधनुर्देहमानः २२ । (नवकर चि) नवकरदेहमा-
नः पार्ष्वजिनः २३ । (सत्तुस्नेहो चि) सत्तोत्सेधः सप्तहस्तो-
न्नतो वीरः २४ । सत्त० ४६ द्वार । " पासे ण अरहा पुरिसा-
टाणीयस्म अज्जरिसहसमचउरंसं नवरयणिओ सट्ठं उच्च-
त्तेण होताथा । " स्था० ६ डा० । (आर्यगुलवीस सय सव्वे चि)
आत्माङ्गुलैः सर्वे जिनाश्चतुर्विंशतिरपि विंशत्यधिकशताङ्गुल-
प्रमाणे देहा इत्याः । इति गाथाऽर्थः । सत्त० ५० द्वार । प्रमा-
णाङ्गुलैर्जिनानां देहमानमाह-तत्र उत्सेधाङ्गुलगुलघटितानि
चत्वारि धनूँ, तथा एकधनुषो द्वादशांशाः क्रियन्ते, तादृशां
शाधिकमूपभवेदस्याऽऽत्माङ्गुलं तथा प्रमाणाङ्गुलमपि जवति ।
तेनाङ्गुलेन ऋषभो विंशत्यधिकं शतं भवति । एतावता ऋषभ-
देहमानम् (१२०) अङ्गुलम् १ । (वारंगुलहाणि जा सुविहि चि)
ततो द्वादशाङ्गुलहाणिः क्रियन्ते, यावत् सुविधिर्नवमजिनो भव-
ति । यथा अजितस्याष्टांशशतम् (१०८) अङ्गुलं देहमानम् २ ।
सम्भवस्य (९६) पण्डितस्याङ्गुलानि ३ । अभिनन्दनस्य (८४)
चतुरशीत्यङ्गुलम् ४ । सुमतेः (७२) द्विसप्ततिः ५ । पद्मप्रभस्य
(६०) पण्डितः ६ । अष्टचत्वारिंशत् (४८) सुपार्ष्वस्य ७ । चन्द्रप्रभ-
स्य (३६) पण्डितः ८ । सुविधेः (२५) चतुर्विंशत्यङ्गुलम् ९ ।
(वीसंसत्तुअंगुत्तहा णि जावणंतो चि) विंशत्यंशयुक्ताङ्गु-
लच्छिद्वानिः क्रियन्ते यावदनन्तः । शीतलजिनादारभ्यानन्तं
यावत् प्रमाणाङ्गुलद्वित्रिंशत्, तथैकस्य प्रमाणाङ्गुलस्य पञ्चाश-
द्भागाः क्रियन्ते, तत्र तादृशैः विंशतिभागैश्च हानिः क्रियन्ते, यथा-
शीतलस्य २१ एकविंशतिरङ्गुलानि, तथा एकस्य प्रमाणाङ्गु-
लस्य पञ्चाशद्भागाः क्रियन्ते, तादृशविंशतिहीने तादृशाः त्रिंश-
द्भागा देहमानम् १० । श्रेयांसस्य १६ एकोनविंशत्यङ्गुलानि
दशांशाः पञ्चाशाः ५० देहमानम् ११ । वासुपूज्यस्याङ्गुलाः
१६ पौडश ४० अंशाः पञ्चाशाः ५० । १२ । विमलस्याङ्गुलः
१४ चतुर्दश २० विंशत्यंशाः १३ । अनन्तस्याङ्गुला १२ द्वादश

१४ । (तयऽञ्च जा नेमि सि) तद्वर्द्धहानिर्यावन्नेमिः । धर्मस्य १० दशाङ्गुलाः ४० चत्वारिंशत्पञ्चाशः १५ । शान्तेः ६ नवाङ्गुलाः ३० त्रिंशदंशाः १६ । कुन्धुनाथस्याङ्गुला ७ अष्टौ १० विंशदंशाः ५० पञ्चाशः १७ । अरनाथस्य ७ सप्ताङ्गुलाः १० दशांशाः ५० पञ्चाशः १७ । मल्लिनाथस्य पञ्चङ्गुलाः १७ । मुनिसुव्रतस्य ४ चत्वार्यङ्गुलाः ४० चत्वारिंशदंशाः ५० पञ्चाशः २० । नमेः ३ त्र्यङ्गुलाः ३० त्रिंशदंशाः २१ । नेमः २ द्व्यङ्गुलं विंशदंशाः ५० पञ्चाशः २२ । (सगर्वासंसा पासे ति) पार्श्वस्य २७ सप्तविंशत्पञ्चाशः ५० पञ्चाशः २३ । (विरगधीसं ति) वीरस्यैकविंशत्पञ्चाशः २४ । (सपञ्चास ति) एकाङ्गुलस्य पञ्चाशदंशाः क्रियन्ते तादृशा एकविंशत्पञ्चाशः श्रीवीरस्य देहमानम् । एष पञ्चाशदशब्दः शीतलाजिनादारभ्य वीरजिनं यावद् द्वेयः । सप्त० ५१ द्वार ।

(४१) चतुर्विंशतिजिनानामवधिज्ञानिमुनिसंख्या-

अह ओहिनाणि नवई, चउनवई णणवई अट्ठणवई ।

एयाइ सयाइ तओ, इगार दस नव अडसहस्सा । १५५॥

चुलसी विसयरि सट्ठी, चउपन्नऽरुयाह तह य तेयाह्वा ।

छत्तीसं तीससया, पणवी छवीस बावीसा ॥ २५६ ॥

अप्पार सोह पनरस, चउरस तेरस सया अवधिनाणी ।

लक्खेक तित्थिससह-स चत्तारि सयाई सव्वंके ॥ २५७ ॥

ऋषभस्यावधिज्ञानिमुनयो नवतिशतानि १, एवं सर्वत्र क्रमेण जिनानामवधिज्ञानिमुनिसंख्या क्रिया । तथाहि-चतुर्नवतिशतानि २, षष्ठ्यतिशतानि ३, अष्टनवतिशतानि ४ । (तउ । च) एकादशसहस्राणि ५, दशसहस्राणि ६, नवसहस्राणि ७, अष्टौ सहस्राणि ८ (चुलसी ति) चतुरशीतिशतानि ९, द्विसप्ततिशतानि १०, षष्टिशतानि ११, चतुःपञ्चाशच्छतानि १२, अष्टचत्वारिंशच्छतानि १३ तथा त्रिचत्वारिंशच्छतानि १४, षट्त्रिंशच्छतानि १५, त्रिंशच्छतानि १६, पञ्चविंशतिशतानि १७, षड्विंशतिशतानि १८, द्वाविंशतिशतानि १९, अष्टादशशतानि २०, बीरशतानि २१, पञ्चदशशतानि २२, चतुर्दशशतानि २३, त्रयोदशशतानि २४ । एते चतुर्विंशतिजिनानामवधिज्ञानिमुनयः । सर्वेषामङ्गानां परिगणनमीदृशे १३३४०० एकं लक्षं त्रयस्त्रिंशत् सहस्राणि चत्वारिंशतानि भवन्ति । सप्त० ११८ द्वार ।

(४२) कल्पशोधिमाह-

पुरिमस्स दुव्विसुज्जो, चरमस्स य दुरणुपावणो कप्पो ।

मज्झिमगाण जिणाणं, सुविसुज्जो सुहणुपालणओ ॥ १७१ ॥

प्रथमतीर्थकृततीर्थां कल्प आचारो दुर्विशोधः दुर्बोधः, दुःखेन बोध्यते इति दुर्बोधः । चरमजिनस्य दुःखेन पाल्यते । मध्यमकानां जिनानां द्वाविंशतिजिनानां सुखेनावबोधः, सुखेन अनुपाल्यः । सप्त० १३७ द्वार । आ० म० । कल्प० । स्या० ।

पंचहिं ठाण्हेहिं पुरिमपच्छिमगाणं जिणाणं दुग्गमं भवइ ।

तं जहा-दुआइक्खं, दुव्विभजं, दुप्पस्सं, दुतितिक्खं, दुरणुचरं । पंचहिं ठाण्हेहिं मज्झिमगाणं जिणाणं दुग्गमं जवइ । तं जहा-सुआइक्खं, सुविभजं, सुप्पस्सं, सुतितिक्खं, सुणुचरं । सुगमश्चायं, नवरं पञ्चसु स्थानकेषु आख्याताऽऽदिक्रियाविशेष-तत्त्वेषु पुरिमा भरतैरावतेषु चतुर्विंशतिशदिमा, ते च पाश्चि-

मकाश्चरमाः पुरिमपश्चिमकाः, तेषां जिनानामर्हतां (दुग्गमं ति) दुःखेन गम्यत इति दुर्गमं, भावसाधनोऽयम्, कृच्छ्रवृत्तिरित्यर्थः । तद्वति, विनेयानामृजुजडत्वेन, वक्रजम्बुत्वेन च । तानि चेमानि-तद्यथेत्यादि । इह चाग्यानं, विभजनं, दर्शनं, तितिकृष्णमनुचरणं चेत्येवं वक्तव्येऽपि येषु स्थानेषु कृच्छ्रवृत्तिर्भवति, तानि तद्योगात् कृच्छ्रवृत्तीन्वेवोच्यन्ते इति कृच्छ्रवृत्तिद्योतक-दुःशब्दविशेषितानि कर्मसाधनशब्दाभिधेयान्याख्यानाऽऽदीनि । विचित्रत्वात् शब्दप्रवृत्तेराह-(दुआइक्खमित्यादि) तत्र दुःराख्येयं कृच्छ्राख्येयं वस्तुतत्त्वं विनेयानां महावचनाऽऽद्योपप्रबोध्यत्वेन भगवतामायाभोत्पत्तेरिति । एवमाख्याने कृच्छ्रवृत्तिरुक्ता । एवं विभजनाऽऽदिष्वपि प्रावर्त्तनीया । तथा-आख्यातेऽपि तत्र दुर्विभजं कष्टविभजनीयम्, ऋजुजम्बुत्वाऽऽदेरेव तद्वत्त्वतीति, दुःशकं शिष्याणां वस्तुतत्त्वस्य विज्ञागेनावस्थापनमित्यर्थः; दुर्विभावमित्यत्र पाठान्तरे-दुर्विभाव्यं, दुःशका विज्ञावना कर्तुं तस्येत्यर्थः । तथा-(दुप्पस्सं ति) दुःखेन दर्श्यत इति दुर्दर्शमुपपत्तिर्दुःशकं शिष्याणां प्रतीतावारोपयितुं तत्रमिति भावः । (दुतितिक्खं ति) दुःखेन तितिकृते सद्यत इति दुःस्तितिकं परीपहाऽऽदि दुःशकं परीषहाऽऽदिकमुत्पन्नं तितिकृयितुं शिष्यं तत्प्रति क्त्वा कारयितुमिति भाव इति । (दुरणुचरं ति) दुःखेनानुचर्येनेऽनुष्ठीयत इति दुरनुचरमन्तर्भूतकारितार्थत्वेन दुःशकमनुष्ठापयितुमित्यर्थः । अथवा-तेषां तीर्थे दुःराख्येयं दुर्विभजमाचार्योऽऽदीनां वस्तुतत्त्वं स्वशिष्यान् प्रति आत्मनाऽपि दुर्दर्शं दुस्तितिकं दुरनुचरमित्येवकारितार्थं विमुच्य व्याख्येयम्, तेषामपि ऋजुजम्बुत्वाऽऽदित्वादिति । मध्यमानां तु सुगममकृच्छ्रवृत्तिं, तद्विनेयानामृजुप्राकृतत्वेनाद्यप्रयत्नेनैव बोधनीयत्वादिहितानुष्ठाने सुखप्रवर्तनीयत्वाच्चेति । शेषं पूर्ववक्त्रवरमकृच्छ्रार्थविशिष्टता आख्यानाऽऽदीनां वाच्या । स्या० ५ ठा० १ उ० ।

(४३) कर्मव्यावर्णनं, वेदनं वा-

नो जइया तित्थयरो, सो तइया अप्पणम्मि तित्थम्मि । वन्नेइ तवोकम्मं, उवहाण सुयम्मि अज्जयण्णे ॥ १ ॥ आचा० नि० । यो यदा तीर्थकृत्तुपपद्यते स तदाऽऽत्मीये तीर्थे आचाराथप्रणयनावसानाध्ययने स्वतः कर्म व्यावर्णयति, इत्ययं स च तीर्थकृतां कल्पः । इह पुनरुपधानश्रुताख्यं चरममध्ययनमनूत, अत उपधानश्रुतमित्युक्तमिति । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

उदाहु धीरे ते फासे पुट्ठोऽद्वियासए से पुव्वं पेयं पच्छा पेयं भिउरधम्मं विज्जंसणधम्मं अयुवं अणितिअं अयासयं चयोवचइयं विपरिणामधम्मं पासह, एवंरुवं संधिं समुवे-हमाणस्स एकायतणरयस्स इहविण्णुकस्स णत्थि मग्गे विरतस्स ति वेमि ।

तीर्थकरैरप्येतद्बद्धरूपप्रतिधत्तनिकाचनावस्थाऽऽयातं कर्मावश्यवेद्यं, नान्यथा तन्मोक्षः, अतोऽन्येनाप्यसातावेदनीयोदये सनत्कुमारदृष्टान्तेन मयैवेतत्सोढ्यमित्याकल्य नोद्विजितव्यम् । आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

(४४) कुमारवासकालमानं जिनानाम्-

वीसऽट्ठारस पनरस, सट्ठउवालस दसेव सट्ठमगा ।

पण अट्ठाई लक्ख्वा, पुव्वसहस्स पण पणवीसं ॥ १६ ॥

समलक्खा इग्वीसं, ठार पनर सट्ठसच सट्ठदुगं ।

तो सहसा पणवीसा, पाणचउवीस इगवीसं ॥१३७॥
वाससयं मल्लिजिणे, पणसयरी पंचवीस तिनि सया ।
वासाई तीस तीसं, कुमरत्तं..... ॥१३८॥

लक्ष्मणः पूर्वशब्दश्चाष्टमजिनं यावत्प्रत्येकमभिसंघयते ।
विंशतिलक्षपूर्वाणि १ । अष्टादशलक्षपूर्वाणि २ । पञ्चदशलक्ष-
पूर्वाणि ३ । सार्द्धद्व्यंशदशलक्षपूर्वाणि ४ । दशैव लक्षपूर्वाणि ५ ।
सार्द्धसप्तपूर्वदशलक्षपूर्वाणि ६ । पञ्चलक्षपूर्वाणि ७ । सार्द्धचिल्ल-
पूर्वाणि ८ । पञ्चाशत्सहस्रपूर्वाणि ९ । पञ्चविंशतिसहस्रपूर्वाणि
१० । (समलक्षणा इगवीसं ति) एकविंशतिलक्षपूर्वाणि ११ ।
अष्टादशलक्षपूर्वाणि १२ । पञ्चदशलक्षपूर्वाणि १३ । सार्द्धसप्तवर्ष-
लक्षपूर्वाणि १४ । सार्द्धद्विपलक्षपूर्वाणि १५ । (तो ति) ततः पञ्चविंश-
तिवर्षसहस्राणि १६ । पादोनचतुर्विंशतिवर्षसहस्राणि १७ ।
एकविंशतिवर्षसहस्राणि १८ । (वाससयं ति) मल्लिजिने
वर्षशतम् १९ । पञ्चसप्ततिवर्षशतानि २० । पञ्चविंशतिवर्ष-
शतानि २१ । त्रीणि वर्षशतानि २२ । वर्षाणि त्रिंशत् २३ ।
पुनर्वर्षाणि त्रिंशत् २४ । एवं क्रमेण सर्वेषां जिनानां
कुमारत्वे क्रमः । सत्त० ५४ द्वार । आ० म० । “ पञ्च
तित्थयरा कुमारवामनमङ्गे वसित्ता मुन्दे जाव पञ्चइया ।
नं जडा-वासुपुजे, मल्ली, अरिदुनेमी, पोसि, वीरे । ” स्या० ५
ठा० ३ उ० ।

केवलज्ञाननक्षत्राणि व्यवननक्षत्रग्रह आवनीयानि, व्यवन-
नक्षत्राण्यग्रे वक्ष्यन्ते । सत्त० ८८ द्वार ।

(४५) केवलज्ञानस्थानानि-

वीरोसहनेमीणं, जंजियवहिपुरिमताद्वर्जिते ।

केवलज्ञानपत्ती, सेसाणं जम्भवाणेसु ॥ १८९ ॥

वीरस्य जृम्भिकाग्रामाद् बहिः केवलज्ञानस्थानः १ । ऋष्यजस्य
पुरिमतालनगरे २ । नेमिजिनस्य उज्जयन्ते रैवतकाचक्षे ३ ।
शेषाणां जिनानां जम्भवाणेषु जम्भनगरीषु केवलज्ञानोत्प-
त्तिर्जाता । सत्त० ९० द्वार । आ० म० ।

(४६) केवलतपः-

अष्टमभक्तम्भि कए, नाणमुसहमल्लिनेमिपामाणं ।

वसुपुज्जस्स चउत्थे, सेसाणं उड्ढभक्तत्वे ॥ १९० ॥

ऋषभः मल्लि । नेमिः २२ । पाद्वर्ष २३ । जिनानां अष्टमभक्ते तपसि
कृते सति केवलज्ञानमुत्पन्नम् । वासुपूज्यस्य १२ चतुर्थनप-
सि । शेषाणामेकोनविंशतिजिनानां पष्ठभक्ततपसि केवलमुत्प-
न्नम् । सत्त० ९४ द्वार । आ० म० ।

(४७) केवलमासास्तित्थयः-

फग्गुणिएगारसि किएहा, सुद्धा एगारसी य पोसस्स ।

कत्तियवहुत्ता पंचमि, पोसस्स चउदसी वहुत्ता ॥ १९० ॥

चिंचगारसिपुचिमि, तह फग्गुणिएहह्छाड्डि सत्तमिया ।

सुद्धा कत्तियतइया, पोसम्भि चउदसी वहुत्ता ॥ १८१ ॥

माहेडमावसि सियविय, पोसे मासम्भि वल्लच्छडी य ॥

वेसाहसामचउदसि, पोसे पुत्तिमनवमि सुद्धा ॥ १८२ ॥

सियचिचत्तइय कत्तिय, वारसि एगारसी य मग्गसिरे ।

फग्गुणवारसि सामा, मग्गम्भि इगारसी अमत्ता ॥ १८३ ॥

आसोअमावसी चि-चवहुत्तचउत्थी विसाहसिपदसयी ।

केवलमासा य इमे, भाणिया पुव्वं व उरुरासी ॥ १८४ ॥
भीष्मभासाऽऽदीनां क्रमेण केवलज्ञानोत्पत्तिमासतित्थयः । तथा-
हि-फाल्गुणमासस्य कृष्णैकादश्यां केवलज्ञानमुत्पन्नम् जातम्
१ । पौषस्य शुक्लैकादश्यामाजितस्य २ । कार्तिकमासस्य
कृष्णपञ्चम्यां सं० ३ । पौषस्य शुक्लचतुर्दश्यामभिनन्दनस्य
४ । चैत्रशुक्लैकादश्यां सुम० ५ । चैत्रस्य पूर्णमास्यां पञ्च०
६ । फाल्गुणकृष्णपष्ठ्यां सुपा० ७ । फाल्गुणकृष्णसप्तम्यां
चन्द्र० ८ । कार्तिकमासस्य शुक्लतृतीयायां सुवि० ९ । पौषे
कृष्णचतुर्दश्यां शीत० १० । माघे अमावास्यायां श्रेयां ११ ।
माघश्वेतद्वितीयायां वासु० १२ । पौषे मासे धवलपष्ठ्यां विम०
१३ । वैशाखस्य श्यामचतुर्दश्यामनन्त० १४ । पौषे पूर्णिमा-
यां ध० १५ । पौषे दुर्जनवर्ष्यां शान्ति० १६ । चैत्रस्य श्वे-
ततृतीयायां कुण्डु० १७ । कार्तिकस्य श्वेतद्वादश्यामर० १८ ।
मार्गशीर्षे श्वेतैकादश्यां मल्लि० १९ । फाल्गुणस्य इयाम-
द्वादश्यां मुनिसुव० २० । मार्गशीर्षविमलैकादश्यां नमि० २१ ।
आश्विनमासस्यामावास्यायां नेमि० २२ । चैत्रमासस्य श्याम-
चतुर्थ्यां पार्थ० २३ । वैशाखश्वेतदशम्यां वीर० २४ । एते
चतुर्विंशतिजिनानां केवलमासाऽऽद्यो भणितः । सत्त० ८७
द्वार । आ० म० । केवलनक्षत्रराशयः व्यवनकल्याणकवत् ।
सत्त० ८९ द्वार ।

(४८) केवलवृत्ताः-

एगगोह सत्तवणो, साद्व पिपालो पियंगु उत्ताहो ।

सिरिसो नागो मल्ली, पिल्लखु-तिदुअग-पारुलया ॥ १८७ ॥

जंजू असत्थ दहिव-न नंदि तिलगा य अंबग असोमो ।

चंपग वउसो वेतस, धायइ साओ य णाणतरु ॥ १८८ ॥

न्यग्रोधवृक्षस्याध ऋषभजिनस्य केवलज्ञानमुत्पन्नम् । १ ।
एवं प्रतिजिने प्रतिवृक्षक्रमेण योजना वाच्या । सप्तपर्णः २ ।
(साह पिआओ पिअंगु उत्ताहो) शाहः ३ । प्रियालः ४ । प्रियङ्गुः
५ । वृत्राभवृक्षः ६ । (सिरिसो नागो मल्ली) सिरिपः ७ । नाग-
नामा ८ । मल्लीवृक्षः ९ । (पिल्लखु-तिदुअग-पारुलया) पिल्लखु-
वृक्षः १० । तिलकः ११ । पाटलिका १२ । इति गाथार्थः ।
॥ १८७ ॥ (जंजू असत्थ दहिव-न) जम्बू १३ । अम्बत्थः १४ ।
दधिपर्णः १५ । (नंदि तिलगा य अंबग असोमो) नन्दिवृक्षः १६ ।
तिलकः १७ । आम्रकः १८ । अशोकः १९ । (चंपग वउसो
वेतस) चम्पकः २० । वकुशः २१ । वेतसः २२ । (धायइ
साओ य णाणतरु) धानकीवृक्षः २३ । शाला २४ । एते
चतुर्विंशतिज्ञानतरवः । इति गाथाऽर्थः ॥ १८८ ॥ सत्त० ९२
द्वार । सुत्र० । सं० ।

केवलज्ञानवृक्षप्रमाणम्-

ते जिणतण्णवारगुणा, चेइयतरुणो वि नवरि वीरस्स ।

चेइयतरुवरि सालो, एगारसधणुहपरिमाणो ॥ १८९ ॥

(ते जिणतण्णवारगुणा) ते वृक्षाः भगवतः शरीरात् द्वादश
गुणा जवन्ति । (चेइअतरुणो वि ति) चैत्यवृक्षा अपि पताव-
त्प्रमाणा भवन्ति । (नवरि वीरस्स । चेइअतरुवरि सालो ति)
पतावान् विशेषः-यद्दीरस्य चैत्यवृक्षोपरि शाखवृक्षो जवति, स
कथममृतः ?-(एगारसधणुहपरिमाणो ति) एकादशधनुःप-
रिमाणः । चैत्यतरुणां प्रमाणमत्र प्रसङ्गादुक्तमिति गाथाऽर्थः ।
॥ १८९ ॥ सत्त० ९३ द्वार ।

चैत्यतरुणां विशेषतः प्रमाणम्-

वर्त्तीसाई धणुङ्गं, चेइयरुक्खो य वहुमाणस्स ।
णिच्चोउगो असोगो, ओच्छसो साव्वरुक्खेणं ॥ ३६ ॥
तिष्ठेव गाउआई, चेइयरुक्खो जिणस्स उसजस्स ।
सेसाणं पुण रुक्खा, सरीरओ वारनगुणा उ ॥ ३७ ॥
सच्छत्ता मपणागा, सवेइया तोरणेहिं उववेया ।
सुरअसुरगरुलमहिया, चेइयरुक्खा जिणवरणं ॥ ३८ ॥

(निच्चोउगो ति) नित्यं सर्वदा ऋतुरेव पुष्पाऽऽदिकावो यस्य स नित्यतुक्कः (असोगो ति) अशोकान्निधानो यः समवसरणतूमिमध्ये भवति । (ओच्छसो सालरुक्खेणं ति) अवच्छन्नः शाव्ववृक्षेति । अत एव वचनादशोकस्योपरि शाव्ववृक्षोऽपि कथञ्चिदस्तीत्यवसीयत इति ॥ ३६ ॥ (तिष्ठेव गाउआई गाहा) ऋषभस्वामिनो, छादशगुणा इत्यर्थः ॥ ३७ ॥ (सवेइय ति) वेदिकायुक्ताः । एते चाशोकाः समवसरणसम्बन्धिनः सम्भाव्यन्त इति ॥ ३८ ॥ स० ।

(४६) अथ ज्ञानवनान्याह-

उसहस्स य सगरुमुहे, उज्जुवालुयनइतरुम्पि वीरस्स ।
सेसजिणाणं णाणं, उप्पसं पुण वयवणेषु ॥ १८६ ॥

(उसहस्स य सगरुमुहे ति) ऋषभस्य केवलज्ञानं शकटमुखोद्याने उत्पन्नम् १ । (उज्जुवालुयनइतरुम्पि वीरस्स ति) उज्जुवालुकानदीनटे श्रीवीरस्य केवलज्ञानमुत्पन्नम् २ । (सेसजिणाणं णाणं, उप्पसं पुण वयवणेषु ति) पुनःशब्दस्य जिज्ञासकत्वात् शेषजिनानां पुनर्व्रतवनेषु केवलज्ञानमुत्पन्नमिति ॥ १८६ ॥ सत्त० ११ द्वार ।

(५०) केवलबेला-

नाणं उसहाईणं, पुव्वएहे पच्छिमएहि वीरस्स ॥ १८७ ॥
(पुव्वएहे) ऋषभाऽऽदीनां त्रयोविंशतिजिनानां केवलज्ञानं पूर्वाह्ने प्रथमप्रहरे समुत्पन्नम् । (पच्छिमएहि वीरस्स) पच्छिमप्रहरे वीरस्य केवलज्ञानमुत्पन्नम् । सत्त० ९५ द्वार ।

(५१) अथ जिनानां गृहस्थकाल-केवलिकालमानमाह-
जहजुगं कुमरनिवइ-चक्कीकालेहिं होइ गिहिकाओ ।
वयकालाओ केवलि-काओ छउमत्थकालू गो ॥ १८८ ॥
यथायोयं कुमारकालनृपतिकालचक्रिकालैरेकीकृतैः गृहस्थकालो भवति । व्रतकालात् गृहस्थकाल ऊन क्रियते, याज्ञानवशिष्यते तावान् केवलिकालो भवति । इति गाथाऽर्थः ॥ १८८ ॥ सत्त० १४३ । १४४ द्वार ।

सम्प्रति केवलपर्यायो वक्तव्यः, स च आमरणपर्यायात् गृहस्थपर्यायापगमे स्वयमेव ज्ञेय इति पूर्वोक्तमेव आमरणपर्यायं स्मारयति-

उसभस्स पुवलक्खं, पुव्वंगुणमज्जियस्स तं चेव ।

चउरंगूणं लक्खं, पुणो पुणो जाव सुविहि ति ॥

ऋषभस्य भगवतः आमरणपर्यायमेकं पूर्ववत्कम् । अजिनस्वामिनस्तदेव एकं पूर्ववत्कमेकेन पूर्वाह्नेन न्यूनम् । पूर्वाह्णं नाम चतुरशीतिवर्षवृत्ताणाम् । अत ऊर्ध्वं चतुरह्नेन पूर्ववत् पु-

* मतान्तरेणैतत् संभाव्यते ।

नः पुनस्तावद्वक्तव्यं यावत्सुविधिः । तद्यथा-संज्ञवनायस्य व्रतपर्याय एकं पूर्ववत्कं चतुर्भिरङ्गैरुत्तमम् । अजिनन्दनस्य एकं पूर्ववत्कमष्टभिः पूर्वाङ्गैरुत्तमम् । सुमतिनायस्य एकं पूर्ववत्कं द्वादशभिः पूर्वाङ्गैरुत्तमम् । पद्मप्रभस्य एकं पूर्ववत्कं पौरुशभिः पूर्वाङ्गैर्हीनम् । सुपाश्वस्यैकं पूर्ववत्कं विंशत्या पूर्वाङ्गैर्हीनम् । चन्द्रप्रभस्यैकं पूर्ववत्कं चतुर्विंशत्या पूर्वाङ्गैर्हीनम् । सुविधिनायस्यैकं पूर्ववत्कमष्टाविंशत्या पूर्वाङ्गैर्हीनम् ।

सेसाणं परियाओ, कुमारवासेण सहियओ भणितो ।

पत्तेयं पि य पुव्वं, सीसाणमणुगहट्टाए ॥

शेषाणां शीतलस्वामिप्रभृतीनां पर्यायः पूर्वं कुमारवासेन सह जणितः, प्रत्येकमपि च, किमर्थमुभयथाऽपि भणित इति चेदत आह-शिष्याणामनुग्रहाय मन्दमतीनामपि शिष्याणां बुद्धौ सम्यक् प्रतिस्फुरतु । आ० म० १ अ० १ खण्ड । सत्त० ।

केवलमानमाह-

वीससहस्सा उसहे, वीसं वावीस अहव अजियस्स ।

पनरम चउदस तेरस, वारस इकारस दसेव ॥ ३९३ ॥

अद्धऽहम सत्तेव य, छ स्सट्ठा छच्च पंच सट्ठा य ।

पंचेव अद्धपंचम, चउ सदसा तिन्नि य सया य ॥ ३९४ ॥

वर्त्तीस सया अहवा, वावीससयाई हुंति कुंयुस्स ।

अट्ठावीसं वावी-स तह य अचारस सयाई ॥ ३९५ ॥

सोलस पन्नर दस सय, सत्तेव सया हवंति वीरस्स ।

एवं केवलानाणं, ॥ ३९६ ॥

केवलानां विंशतिसहस्रा ऋषभे वृषजजिनस्य । विंशतिः सहस्रा अजितजिनस्य । अथवा मतान्तरेण द्वाविंशतिः सहस्रा अजिननाथस्य । श्रीसम्भवस्य पञ्चदश सहस्राः । श्रीअभिनन्दनस्य चतुर्दश सहस्राः । श्रीसुमतेस्त्रयोदश सहस्राः । श्रीपद्मप्रभस्य द्वादश सहस्राः । श्रीसुपाश्वस्य एकादश सहस्राः । श्रीचन्द्रप्रभस्य दशैव सहस्राः । श्रीसुविधिजिनस्य अष्टाष्टमाः सहस्राः, सप्त सहस्राः पञ्चशताधिका इत्यर्थः । श्रीशीतलजिनस्य सप्त सहस्राः । श्रीश्रेयांसस्य षट् सहस्राः सार्द्धाः सपञ्चशता इत्यर्थः । श्रीवासुपुण्यस्य षट् सहस्राः । श्रीविमलजिनस्य पञ्च सहस्राः, सार्द्धाः सपञ्चशता इत्यर्थः । श्रीअनन्तजिनस्य पञ्चैव सहस्राः । श्रीधर्मजिनस्य अर्द्धपञ्चमाः सहस्राः, चत्वारः सहस्राः सपञ्चशता इत्यर्थः । श्रीशान्तिनाथस्य चत्वारः सहस्राः शतत्रयाधिकाः । श्रीकुन्थुजिनस्य द्वाविंशच्छतानि, सहस्रत्रयं शतद्वयाधिकमित्यर्थः । अथवा मतान्तरेण द्वाविंशतिशतानि, सहस्रद्वयं शतद्वयाधिकमित्यर्थः । श्रीअरजिनस्य अष्टाविंशतिशतानि, सहस्रद्वयं शताष्टकाधिकमित्यर्थः । श्रीमद्विजिनस्य द्वाविंशतिशतानि, सहस्रद्वयं शतद्वयाधिकमित्यर्थः । श्रीमुनि-सुव्रतस्य अष्टादश शतानि, सहस्रमेकमष्टशताधिकमित्यर्थः । श्रीनमिजिनस्य पौरुश शतानि, सहस्रमेकं षड्भिः शनैरधिकमित्यर्थः । श्रीनेमिजिनस्य पञ्चदश शतानि, सहस्रमेकं पञ्चशताधिकमित्यर्थः । श्रीपाश्वजिनस्य दश शतानि, सहस्रमित्यर्थः । श्रीवीरजिनस्य च सप्तशतानि । एतत्पूर्वोक्तं यथाक्रमं सर्वतीर्थकृतां केवलमानम् । प्रव० ११ द्वार ।

सर्वेषामेव तीर्थकृतां सिद्धगतिः सर्वाङ्क एकं लक्षं षट्सप्त-तिसहस्राणि शतमेकम् । १७६१०० । आव० १ अ० ।

(५२) अधुना गणधारमाह-

जुनसीइ पणणवई, उत्तरं सोझसुत्तर सयं च ।

सत्तऽहियं पणनउई, तेणउई अट्टसीई य ॥

एक सीइ छाव-त्तरी य छावट्टि सत्तवन्ना य ।

पन्ना तेयात्रीसा, वत्तामा चैव पणतीसा ॥

नेत्तीमऽट्टावीसा, अट्टारस चैव तइ य सत्तरसा ।

एकारस दम नवगं, गणाण माणं जिणिंदाणं ॥

भगवत आदितीर्थकरस्य चतुरशीतिर्गणाः । गणा नामेह एक-
चाचनाऽऽचारक्रियास्यानां समुदायो, न कुलसमुदाय इति पूर्व-
रयः । अजितस्वामिनः पञ्चनवतिगणाः । सम्भवनाथस्य दश-
त्तरं शतम् । अभिनन्दनस्य पौरोशोत्तरं शतम् । सुमतिनाथस्य
परिपूर्ये शतम् । पद्मप्रभस्य सप्ताधिकं शतम् । सुपाश्वस्य प-
ञ्चनवतिः । चन्द्रप्रभस्य त्रिनवतिः । सुविधिस्वामिनोऽष्टाशीतिः ।
श्रीतल्लस्य एकाशीतिः । श्रेयांसस्य पदसप्ततिः । वासुपूज्यस्य
पदपष्टिः । विमलस्य सप्तपञ्चाशत् । अनन्तजिनस्य पञ्चाशत् ।
धर्मस्य त्रिचत्वारिंशत् । शान्तिनाथस्य पद्विंशत् । कुन्नुनाथ-
स्य पदचत्विंशत् । अरजिनस्य त्रयस्त्रिंशत् । मल्लिस्वामिनोऽ-
ष्टाविंशतिः । मुनिसुव्रतस्वामिनोऽष्टादश । नमिनाथस्य सप्तद-
श । अरिष्टनेमैरकादश । पार्श्वनाथस्य दश । वर्द्धमानस्वामिनो
नव । आ० म० १ अ० १ खण्ड । "समणस्स भगवओ महावीरस्स नव
गणा होत्था । तं जहा-गोदासगणे, उत्तरवलिगस्स य गणे, उद्देह-
गणे, चारणगणे, उल्लाङ्गगणे, विस्सवाङ्गणे, कामिद्धिय-
गणे, माणवगणे, कोडियगणे ।" (स्या० ९ ग०) एतज्जिने-
न्नाणामुपमाऽऽदीनां जिनानां यथाक्रमं गणानां नामं परिमाण-
म् । आ० म० १ अ० १ खण्ड । सत्त० ।

(५३) संप्रति गणधरप्रतिपादनार्थमाह-

एकारस उ गणहरा, वीरजिणिंदस्स सेसयाणं तु ।

जावइया जस्स गणा, तावइया गणधरा तस्स ॥

गणधरा नाम मूलसुत्रकर्तारः, ते च वीरजिनस्य एकादश,
गणास्तु नव, द्वयोर्गुणद्वयोरैकैकचाचनाऽऽचारक्रियास्यत्वात् ।
शेवाणां तु जिनवरेंद्राणां यस्य यावन्तो गणास्तस्य तावन्तो
गणधराः, प्रतिगणधरं भिन्नभिन्नचाचनाऽऽचारक्रियास्यत्वात् ।
आ० म० १ अ० १ खण्ड । प्रव० । "पासस्स यं अरहओ
पुरिसादाणीयरुस्स अउ गणा अउ गणहरा होत्था । तं जहा-
सुमे, अज्जघोस्से, वसिद्धे, वंभयारी, सोमे, सिरिधरे, वीरिए,
महजसे ।" यथावद्व्यक्तं तूमयेऽपि दश श्रूयन्ते, "जावइया
जस्स गणा, तावइया गणधरा तस्स" इति वचनात्, तदिहा-
स्पृत्वाऽऽदिकारणमपेक्ष्य द्वयोरविवक्ष्णमिति संभाव्यते ।
स्या० ८ ग० ।

(५४) अथ सर्वेषां जिनानां गर्भस्थितिमाह-

उ चउत्थ नवम बारस, तेरस पन्नरस सेस गम्भउई ।

मासा अनव तउवरि, उसहाइकमेणिमे दिवसा ॥७५॥

चउ पणवीसं उइण, अरुवीसं उच्च उविणुणवीसं ।

सग उव्वीसं उ चउ य, वीसिगवीसं उ उव्वीसं ॥७६॥

उ पण अइ सत्त अट्ट य, अट्टऽट्ट उ सत्त हुंति गव्वदिणा (७७)

(उ चउत्थ नवम बारस तेरस पन्नरस सेस गम्भउइ चि)

५६७

द्वितीयश्चतुर्थधनवमद्वादश१२त्रयोदश१३पञ्चदश१४शेषजि-
नेषु गर्भस्थितिः (मासा अनव तउ वरि चि) द्वितीयाऽऽदि-
पु जिनेषु मासा अष्टौ । शेषजिनेषु नव मासाः । (त-
उवरि चि) तेषां मासानामुपरि (उसहाइकमेणिमे दिवसा)
अप्यमाऽऽदिपु क्रमेण इमे वदयमाणा दिवसा ज्ञेयाः । इति गाथा-
र्थः ॥७५॥ (चउ पणवीसं उइण) दिनानीति सर्वत्र गम्यम् ।
चत्वारि १ पञ्चविंशतिः २ पद ३ (अट्टवीसं उच्च उविणुण-
वीसं) अष्टाविंशतिः ४ पद ५ पद ६ एकविंशतिः ७
(सग उव्वीसं उ चउ य) सप्त ८ पद्विंशतिः ९ पद १० पद ११
(वीसिगवीसं उ उव्वीसं) विंशतिः १२ एकविंशतिः १३
पद १४ पदविंशतिः १५ । इति गाथार्थः ॥ ७६ ॥ (उ पण अन-
व सत्त अट्ट य) पद १६ पञ्च १७ अष्टौ १८ सप्त १९ अष्ट २०
(अट्टऽट्ट उ सत्त हुंति गव्वदिणा) अष्टौ २१ अष्ट २२ पद
२३ सप्त २४ भवन्ति गर्भदिनानि जिनानां गर्भस्थितयः । स-
त्त० २० द्वार ।

(५५) गृहवासे ज्ञानानि-

मइसुयओहिदिनाणा, जाव गिहे पच्छिमजवाओ ॥७७३॥

मतिश्रुतावधिज्ञानलक्षणानि क्षीणि ज्ञानानि सर्वेषां जिनानां
भवन्ति, पश्चिममवादारस्य यावन्तं कासं गृहे गृहवासे ति-
ष्ठन्ति । सत्त० ४५ द्वार ।

(५६) तीर्थकरगोत्राणि वंशाश्च-

गोयमगुत्ता हरिवं-ससंजवा नेमिसुव्वया दो वि ।

कासवगुत्ता इक्खा-गुवंसजा सेस वावीसा ॥ १०६ ॥

श्रीनेमिसुनिमुव्वतौ द्वौ गौतमगोत्रौ हरिवंशसंभवौ च । शेषाः ती-
र्थपाः द्वाविंशतिः काश्यपगोत्रा इह्वाकुवंशजाश्च । सत्त० ३७
द्वार । कत्त० । आच० ।

(५७) चतुर्दशपूर्वैणः-

चउदसपुव्वि-सहस्सा, चउरो अण्डऽट्टमाणि य सयाणि ।

वीसऽहिय सत्तवीसा, इगवीससया य पन्नासा ॥ ३६३ ॥

पनरस चउवीससया, तेवीसमया य वीससय तीसा ।

दो सहस पनरस सया, सयचउदस तेरससयाइ ॥ ३६३ ॥

सय वारस इकारस, दस नव अट्टेव उच्च सय सयरा ।

दसऽहिय उव्वेव सया, उच्च सया अट्टसट्टऽहिया ॥ ३६४ ॥

सयपंच अण्डपंचम, चउरो अण्डऽहिय तिभि य सयाइ ॥

उसभाइजिणिंदाणं, चउदसपुव्वीण परिमाणं ॥ ३६५ ॥

तत्राऽऽदिजिनस्य चतुर्दशपूर्वैणां चत्वारः सहस्राः,
अर्द्धाष्टमानि च शतानि, पञ्चाशदधिकानि सप्तशता-
नीत्यर्थः । श्रीअजिनजिनस्य विशत्यधिकसप्तविंशच्छतानि ।
श्रीसंभवजिनस्य एकविंशतिशतानि पञ्चाशदधिकानि । श्री-
अभिनन्दनस्य पञ्चदशशतानि । श्रीसुमतेअनुविंशतिशतानि ।
श्रीपद्मप्रभस्य त्रयोविंशतिशतानि । श्रीसुपाश्वस्य विंशतिश-
तानि त्रिंशदधिकानि । श्रीचन्द्रप्रभस्य द्वौ सहस्रौ । श्रीसु-
विधेः पञ्चदशशतानि । श्रीशीतलस्य शतानि चतुर्दश ।
श्रीश्रेयांसस्य त्रयोदशशतानि । श्रीवासुपूज्यस्य द्वादशशतानि ।
श्रीविमलजिनस्य एकादशशतानि । श्रीअनन्तजिनस्य दशश-
तानि । श्रीधर्मस्य नवशतानि । श्रीशान्तेरदैव शतानि । श्रीकु-

न्योः षट्शतानि सप्तत्यधिकानि । श्रीअरजिनस्य दशाधिकानि षडेव शतानि । श्रीमद्विलजिनस्य षट्शतानि अष्टपञ्चाधिकानि । श्रीमुनिसुवतस्य शतानि पञ्च । श्रीनमेश्वरारि शतानि पञ्चाशदधिकानि । श्रीनेमेश्वरारि शतानि । श्रीपार्श्वजिनस्य त्रीणि शतानि पञ्चाशदधिकानि । श्रीवीरजिनस्य च त्रीणि शतानि । इदं पूर्वोक्तमृषभाऽऽदिजिनेन्द्राणां क्रमेण चतुर्दशपूर्वपरिमाणम् । प्रव० २३ द्वार । “समणस्स णं जगवओ महावीरस्स तिञ्जिसया चोदसपुव्वीणं अजिणाणं जिणसंकासाणं सव्वक्खरसन्निवा-ईणं जिणो इव अवितहं वागरमाणाणं उक्कोसिया चउदसपुव्विसंपया होत्था ।” स्था० ३ गा० ४ उ० ।

(५७) भावकसंख्या चतुर्विंशतितीर्थकराणाम्-

पदमस्स तिन्नि द्वक्खा, पंच सहस्सा पुब्बक्खजा संती ।
लक्खोवरि अरुनउई, तेणउई अट्ठसीई य ॥ ३६२ ॥
एगासी छावत्तरि, सत्तावन्ना य तह य पन्नासा ।
एगुणतीस नवासी, इगुणासी पन्नरसउवे ॥ ३६७ ॥
ठ च्चिय सहस्स चउरो, सहस्स नउई सहस्स संतिस्स ।
तत्तो एगो लक्खो, उवरि गुणसीय चुलसी य ॥ ३६७ ॥
तेयासी वावत्तरि, सत्तरि इगुणत्तरी य चउसट्ठी ।
एगुणसट्ठिसहस्सा, य सावगाणं जिणवराणं ॥ ३६९ ॥

तत्र प्रथमजिनस्य भावकाणां तिस्रो लक्षाः पञ्चसहस्राऽधिक-
काः । श्रीअजिताऽऽदिजिनानां, यावत् शान्तिजिनस्तावत्सहस्रं
आद्यानां, द्विसहस्रं परि च यदधिकं भवति तन्निवेद्यते । तत्र तृती-
यगाथावर्षि ‘सहस्स ति’ पदस्य सर्वत्राभिसंबन्धात् अप्रव-
तिः सहस्राः, कोऽर्थः ?-अजितजिनस्य लक्षद्वयमप्रवतिसहस्रा-
धिकमित्यर्थः । श्रीसंभवस्य लक्षद्वयं त्रिनवतिसहस्राधिक-
मित्यर्थः । श्रीअभिनन्दनस्य लक्षद्वयमष्टाशीतिसहस्राधिक-
मित्यर्थः । श्रीसुमतेः लक्षद्वयमेकाशीतिसहस्राधिकमित्यर्थः ।
श्रीपद्मप्रभस्य लक्षद्वयं षट्सप्ततिसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीसु-
पार्श्वस्य लक्षद्वयं सप्तपञ्चाशत्सहस्राधिकमित्यर्थः । चन्द्र-
प्रभस्य लक्षद्वयं पञ्चाशत्सहस्राधिकमित्यर्थः । सुविधेल-
क्षद्वयमेकोनविंशत्सहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीशीतलस्य लक्ष-
द्वयं नवाशीतिसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीश्रेयांसस्य लक्षद्व-
यमेकोनाशीतिसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीवासुपूज्यस्य लक्षद्व-
यं पञ्चदशसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीविमलजिनस्य लक्ष-
द्वयमष्टसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीअनन्तजिनस्य लक्षद्वयं ष-
ट्सहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीधर्मस्य लक्षद्वयं चतुर्भिः सह-
स्रैरधिकमित्यर्थः । श्रीशान्तेः लक्षद्वयं नवतिसहस्राधिक-
मित्यर्थः । ततः श्रीशान्तिनाथादनन्तरं कुण्डप्रभृतितीर्थ-
कृतां महावीरपर्यन्तानामेकं लक्षं आद्यानां, लक्षोपरि, च
यत्संख्यास्थानं तदुच्यते, यथा—एकोनाशीतिः श्रीकुण्डोः, ल-
क्षमेकोनाशीतिसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीअरजिनस्य लक्षमेकं
चतुरशीतिसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीमल्लेक्षमेकं त्र्यशीतिस-
हस्राधिकमित्यर्थः । श्रीमुनिसुवतस्य लक्षमेकं द्विसप्ततिसह-
स्राधिकमित्यर्थः । श्रीनेमेश्वरमेकं सप्ततिसहस्राधिकमित्यर्थः ।
श्रीनेमेश्वरमेकं सप्ततिसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीपार्श्वस्य लक्ष-
मेकं चतुःषष्टिसहस्राधिकमित्यर्थः । श्रीवीरजिनस्य च लक्षमे-
कोनषष्टिसहस्राधिकमित्यर्थः । इति जिनवरेन्द्रे चतुर्विंशतेः सं-

वन्धिनां भावकाणां मानं क्रमेण ज्ञातव्यम् । प्रव० २४ द्वार ।
(५९) अथ चक्रित्वकावः-

तत्रो तित्थयरा चक्रवट्टी होत्था । तं जट्टा-संती,
कुण्ड, अरो ।

अत्रोक्तम्-“ संती कुण्ड अ अरो, अरिहंता चैव चक्रवट्टी य ।
अवसेसा तित्थयरा, मंडलिआ आसि रायाणो ” ॥१॥ इति शा-
न्तिकुण्डवराजिनानां चक्रित्वं, शेषजिनानां नास्ति चक्रित्वम् ।
स्था० ३ गा० ४ उ० । सत्त० ।

(६०) अथ चारित्रम्-

सामाज्यचारित्तं, ठेओवट्टावणं च परिहारं ।

तह सुहुमसंपरायं, अहखाई पंच चरणाई ॥ २८२ ॥

दुहं पण इअराणं, तिन्नि उ सामाज्यसुहुमऽहक्खाया ।
(२८३)

तत्र प्रथमं सामाजिकचारित्रम् १। द्वितीयं ठेदोपस्थापनीयम् २।
तृतीयं परिहारविशुद्धिकम् ३। चतुर्थं सूक्ष्मसंपरायम् ४। पञ्चमं
यथाख्यातम् ५। एतानि पञ्च चारित्राणि प्रवृत्तीति गाथायाः ॥२८२॥
अष्टमवीरयोस्तीर्थे पञ्च चारित्राणि पूर्वोक्तानि भवन्ति । इत-
रेषां मध्यमद्वारविंशतिजिनानां त्रीणि चारित्राणि भवन्ति । तन्ना-
मानि-सामाजिक १ सूक्ष्मसंपराय २ यथाख्यातानि ३ । सत्त०
१३० द्वार ।

(६१) ज्यवननक्षत्रमृषभाऽऽदीनाम्-

उत्तरसाढा रोहिणि, मियसीस पुणव्वसू महा चित्ता ।

वइसाहऽणुराहा मू-झ पुव्व सवणो सयभिसा य ॥६५॥

उत्तरभद्व रेवइ, पुस्स जरणि कत्तिया य रेवइ य ।

अस्सिणि सवणो अस्सिणि, चित्त विसाहुत्तरा रिक्खाइइ

ऋषभजिने उत्तराषाढा नक्षत्रम् १ । एवं सर्वत्र जिननामानि
क्रमेण योज्यानि । रोहिणी २ मृगशीर्षम् ३ पुनर्वसु ४ मघा ५
चित्रा ६ विशाखा ७ अनुराधा ८ मूलम् ९ पूर्वाषाढा १०
अवणः ११ शतभिषक् १२ उत्तराभाद्रपद १३ रेवती १४
पुष्यः १५ जरणी १६ कृत्तिका १७ रेवती १८ अश्विनी १९
अवणः २० अश्विनी २१ चित्रा २२ विशाखा २३ उत्तराषाढा
२४ एतानि नक्षत्राणि । सत्त० १५ द्वार ।

(६२) अथ ज्यवनकल्याणकतिथयो मासाश्च-

वहुत्ताऽसाढचउत्थी, सुप्पा वइसाहतेरसी कपसो ।

फग्गुणअट्ठमि वइसा-हचउत्थि सावाणियवीया य ॥६५॥

माहस्स कसिणछट्ठी, जइ-ट्ठमि चित्तमासपंचमिया ।

फग्गुणनवमी वइसा-हछट्ठि तह जिट्ठट्ठी य ॥ ६० ॥

जिट्ठमि सुप्पनवमी, तत्तो वइसाहवारसी सुप्पा ।

सावणकसिणा सत्तमि, विसाहसिय भइकिहा य ॥६१॥

सावणकसिणा नवमी, फग्गुणसियवीय फग्गुणचउत्थी ।

सावणअस्सिणि पुत्तिम, कत्तियवहुत्ता दुवालसिया ॥६२॥

असिया चित्तचउत्थी, असादसियठट्ठि चवणमासाई ।

इत्थऽन्नत्थ वि पयणं, अभणियमाहिगारओ नेयं ॥६३॥

नूयभविस्सजिणानं, पुव्वणुपुञ्जीएँ वट्टमाणानं ।

पच्छाणुपुव्वियाए, कल्ल्हाणतियी य अन्तुन्नं ॥६४॥

ऋषभस्य व्यवनकल्याणके आपादकृष्णचतुर्थी । १ । अजितजिनस्य वैशाखशुद्धत्रयोदशी २ । फाल्गुनशुद्धाष्टमी संनवस्य ३ । वैशाखचतुर्थी अभिनन्दनस्य ४ । आवणशुक्लद्वितीया सु ० ५ । माघस्य कृष्णपक्षी पक्ष ० ६ । माघपदकृष्णाष्टमी सुपा ० ७ । चैत्रकृष्णपक्षमी चन्द्र ० ८ । फाल्गुनकृष्णा नवमी सुवि ० ९ । वैशाखकृष्णपक्षी शत ० १० । ज्येष्ठकृष्णपक्षी श्रेयां ० ११ । ज्येष्ठशुक्लनवमी वासु ० १२ । वैशाखशुद्धद्वादशी विमल ० १३ । आवणकृष्णसप्तमी धनन्त ० १४ । वैशाखशुद्धसप्तमी धर्म ० १५ । माघपदकृष्णसप्तमी शान्ति ० १६ । आवणकृष्णनवमी कुपु ० १७ । फाल्गुनसितद्वितीयाऽरजि ० १८ । फाल्गुनसितचतुर्थी मल्लि ० १९ । आवणपूर्णिमा मुनिसु ० २० । अश्विनपूर्णिमा नमि ० २१ । कार्तिककृष्णद्वादशी नेमि ० २२ । चैत्रकृष्णचतुर्थी पार्श्व ० २३ । आपादशुद्धपक्षी वीरजिनस्य २४ । अत्रान्यत्रापि प्रकटं साक्षादित्यर्थः । यदभ्युत्तं नदधिकारो हेतुमिति । भूततीर्थपाः केवलज्ञानिप्रवृत्तयः, भविष्यजिनाः पञ्चानांऽऽद्यः, तेषामन्योन्यं कल्याणकतिथयः पूर्वानुपूर्वा भवेयुः । यथा हि याः कल्याणकतिथयः जूनकाले प्रथमजिनस्य केवलज्ञानिनः, ता एव भविष्यजिनकाले पञ्चमभ्युत्थेति । प्रकृष्टान्तरमाह—वर्तमानजिना ऋषभाऽऽद्यस्तेषां नृत्तजिनापेक्षया भविष्यजिनापेक्षया च तिथयः पञ्चानुपूर्वा भवेयुः । सप्त ० १४ द्वार । आव ० ।

(६३) ऋषभाऽऽदीनां क्रमतो ज्युतिराशयः—

धणु वसह मिहुण मिहुणो, सीहो कन्ना तुला अशी चेवा

धाणु धाणु मयरो कुंभो, दुसु मीणो कक्को मेसो ॥ ६७ ॥

विस मीण मेस मयरो, मेसो कन्ना तुला य कन्ना य ।

इय चवणरिक्खरासी, जम्मे दिक्खाएँ नाणे वि ॥ ६८ ॥

धनुः १ । वृषः २ । मिथुनम् ३ । मिथुनम् ४ । सिंहः ५ । कन्या ६ । तुला ७ । वृश्चिकः ८ । धनुः ९ । धनुः १० । मकरः ११ । कुम्भः १२ । मीनः १३ । मीनः १४ । कर्कटः १५ । मेषः १६ । वृषः १७ । मीनः १८ । मेषः १९ । मकरः २० । मेषः २१ । कन्या २२ । तुला २३ । कन्या २४ ऋषभाऽऽदीनां क्रमतश्च्युतिराशयः । जन्मकल्याणके, दीक्षाकल्याणके, केवलज्ञानकल्याणकेऽप्येत एव त्रैलोक्यराशयो भवन्ति । सप्त ० १६ द्वार ।

(६४) व्यवनवेला—

चुइवेला निसिअण्णं, जिणाण एमेव एगसमयम्मि ।

चुहमासाइवियारो, भरहेरवणु स वैव ॥ ६९ ॥

(चुइवेला निसिअण्णं जिणाणं चि) व्यवनवेला अर्द्धरात्रौ जिनानाम् । (एमेव एगसमयम्मि चि) एवमेव उक्तरीत्या एकस्मिन् समये (चुहमासाइवियारो चि) व्यवनमासाऽऽदिविचारः (भरहेरवणु स वैव चि) जरतैरवतेषु स एव, यत् व्यवनमासाऽऽदि ऋषभाऽऽदीनामुक्तं तदेव सर्वजरतैरवतेषु जिनानां समयोऽपि स एव भवति यथा भरतक्रेत्रे, तथैव तस्मिन् समये तस्मिन्नेकत्रे तस्यां वेद्यायाम् ऐरवतक्रेत्रेऽपि सैव चेला भवति । इति गाथाऽर्थः ॥ ६९ ॥ इति सर्वेषां जिनानां व्यवनवेला । सप्त ० १७ द्वार ।

(६५) उग्रस्थकालमानं सर्वजिनानां कथ्यते—

वासमहस्सं वारस, चउदस अट्टार वीसवरिसा य ।

मासा उन्नव तिन्नि य, चउ तिग दुगमिक्कग दुगं चा ॥ ७३ ॥

तिय दुग इक्कग सोद्वस, वासा तिन्नि य तहेवऽहोरत्तं ।

मासिकारस नवगं, चउपप्पादिण्णं चउत्तसी ॥ ७४ ॥

पक्खऽहिय सट्टवारस, वासा उउमत्थकादपरिमाणं । [७५]

ऋषभस्य उग्रस्थकालमानं वर्षसहस्रम् १ । एवं क्रमेण द्वादश वर्षाणि २ । चतुर्दशवर्षाणि ३ । अष्टादशवर्षाणि ४ । विंशतिवर्षाणि ५ । पञ्चाशत् ६ । (" चंदपणे णं भरहा उम्मासा उउमत्थे होत्था । " स्था ०) नवमासाः ७ । त्रयो मासाः ८ । चत्वारो मासाः ९ । त्रयो मासाः १० । द्वौ मासौ ११ । एको मासः १२ । द्वौ मासौ १३ । त्रीणि वर्षाणि १४ । द्वे वर्षे १५ । एकं वर्षम् १६ । पौनस्य वर्षाणि १७ । त्रीणि च वर्षाणि १८ । एकमहोरात्रम् १९ । एकादश मासाः २० । नव मासाः २१ । चतुःपञ्चाशद्दिनानि २२ । चतुरशीतिदिनानि २३ । पञ्चाधिकसार्द्धद्वादशवर्षाणि २४ । इति क्रमात् उग्रस्थकालमानं तीर्थपानाम् । सप्त ० ८४ द्वार । त्रीण्यहोरात्राणि १८ । द्वादश वर्षाणि २४ । इति मतभेदः । आ ० म ० १ म ० १ खण्ड ।

(६६) उग्रस्थतपोमानम्—

उगं च तवोक्कम्मं, विसेसओ वट्टमाणस्स । [७६]

वयादिणमेगं पुञ्जं, उमासियं वीययं पणदिण्णं ।

नव चउपासिय दु तिमा—सिया अट्टाज्जमासिया दुन्नि ॥ ७७ ॥

उदुमासिय दु दिवहय—मासिय वारस तहेगमासीया ।

वावत्तरऽद्धमासिय, पन्निमा वारऽद्धमेहि च ॥ ७८ ॥

दो चउ दस खमणेहि, निरंतरं जहमाइपडिमतिगं ।

दुसयगुणतीस उट्टा, पारणया तिसयगुणवला ॥ ७९ ॥

(उगं च तवोक्कम्मं ति) उगं च तपःकर्म सर्वेषां जिनवराणाम् (विसेसओ वट्टमाणस्स चि) विशेषतो वर्द्धमानस्य, वीरजिनस्य सर्वेभ्योऽपि जिनेभ्योऽधिकतरमुग्रं तपः, तेषां कर्मोपावादिनि नावः । श्रीवीरतपःप्रमाणमाह—(वयादिणं ति) व्रतदिनं, यस्मिन् दिने व्रतं गृहीतं तद्दिनमुपोषितवानित्यर्थः । (पुञ्जं उमासियं ति) एकं पूर्ण पाण्यमासिकं कृतम् १ । (वीययं पणदिण्णं ति) द्वितीयपाण्यमासिकं पञ्चद्विनैरुक्तं विहितम् २ । (नव चउपासिय दु तिमासिय चि) स्वामिना नव चातुर्मासिकानि कृतानि, द्वे त्रैमासिके कृते, (अट्टाज्जमासिया दुन्नि चि) द्वे सार्द्धद्विमासिके कृते ॥ ७७ ॥ (उदुमासिय दुदिवहय—मासिय चि) पञ्च द्विमासिकानि द्वे सार्द्धमासिके कृते । (वारस तहेगमासीया) तथैकमासिकानि मासकृपणानि द्वादश । (वावत्तरऽद्धमासिय चि) द्विसप्ततिरर्द्धमासकृपणानि । (पन्निमा वारऽद्धमेहि च) प्रतिमा द्वादश विहिता अष्टमजकैः, चः पादपूरणे ॥ ७८ ॥ (दो चउ दस खमणेहि) द्वात्रिंशदंशभिश्चोपवासैः (निरंतरं जहमाइपडिमतिगं) अन्तरहितं पारणकरहितं जहमहाभक्तैरुक्तं—तो जहमहाभक्तिं कृतमिति । (दुसयगुणतीस उट्टा) द्वे शते एकोनत्रिंशदधिके षष्ठमकानि विहितानि । (पारणया ति—

स्यगुणवत्ता) 'पक्षाधिकसाहस्रदशवर्षैः' स्त्रीणि शतान्येकोन-
पञ्चाशत् ३४६ पारणकानि विहितानि । इति गाथाऽर्थः ॥१७८॥
सप्त ० ६४ द्वार ।

(६७) तीर्थकरयत्ताः-

जक्खा गोमुह महज-क्ख तिमुह ईसर सत्तुबुरू कुसुमो ।
मायंगो विजयाऽजिय, वंभो मणुओ सुरकुमारो ॥३७९॥
ठम्मुह पापात्त किन्नर, गरुडो गंधव्व नह य जक्खिदो ।
कूवर वरुणो जिउमी, गोमेहो वामण मयंगो ॥३८०॥

यत्ता भक्तिदक्षास्तीर्थकृतमिमे-यथा प्रथमजिनस्य गोमुखो
यत्तः सुवर्णवर्णो गजवाहनश्चतुर्भुजो वरदाक्षमालिकायुक्तद-
क्षिणपाणिद्वयो, मातुलिङ्गापाशकान्वितवामपाणिद्वयश्च । अजि-
तनाथस्य महायक्षाजिधो यत्तश्चतुर्मुखः श्यामवर्णः करीन्द्रवा-
हनोऽष्टपाणिनैरदमुद्राक्षसूत्रपाशकान्वितदक्षिणपाणिचतुष्टयो, वी-
जपूरकाजयाङ्कुशशक्तियुक्त्वामपाणिचतुष्टयश्च । श्रीसम्भजि-
नस्य त्रिमुखो नाम यत्तस्त्रिवदनस्त्रिनेत्रः श्यामवर्णो मयूर-
वाहनः षड्भुजो नकुलगदाजययुक्तदक्षिणकरकमलत्रयो, मा-
तुलिङ्गागदाक्षसूत्रवामपाणिपद्मत्रयश्च । श्रीअभिनन्दनस्य ई-
श्वरो यत्तः श्यामकान्तिगजवाहनश्चतुर्भुजो मातुलिङ्गाक्षसू-
त्रयुक्तदक्षिणकरकमलद्वयो, नकुलाङ्कुशान्वितवामपाणिद्वयश्च ।
श्रीसुमतेस्तुम्बुर्यत्तः श्वेतवर्णो गरुडवाहनश्चतुर्भुजो वरद-
शक्तियुक्तदक्षिणपाणिद्वयो, गदानागपाशयुक्त्वामपाणिद्वयश्च ।
श्रीपद्मप्रभस्य कुसुमो यत्तो नीलवर्णः कुरङ्गवाहनश्चतुर्भुजः फ-
लाभययुक्तदक्षिणपाणिद्वयो, नकुलाक्षसूत्रयुक्त्वामपाणिद्वयश्च ।
सुपाश्वस्य मातङ्गो यत्तो नीलवर्णो गजवाहनश्चतुर्भुजो विटव-
पाशयुक्तदक्षिणपाणिद्वयो, नकुलाङ्कुशयुक्त्वामपाणिद्वयश्च । श्री-
चन्द्रप्रभस्य विजयो यत्तो हरितवर्णस्त्रिदोचनो हंसवाहनो
द्विभुजः कृतदक्षिणहस्तचक्रो, वामहस्तधृतमुद्रश्च । श्रीसुविधि-
जिनस्याजितो यत्तः श्वेतवर्णः कूर्मवाहनश्चतुर्भुजो मातुलिङ्गाक्ष-
सूत्रयुक्तदक्षिणपाणिद्वयो, नकुलकुन्तकलितवामपाणिद्वयश्च ।
श्रीशीतलस्य ब्रह्मा यत्तश्चतुर्मुखस्त्रिनेत्रः श्वेतवर्णः पद्मासनाऽष्ट-
भुजो मातुलिङ्गमुद्रपाशकाभययुक्तदक्षिणपाणिचतुष्टयो, नकुल-
गदाङ्कुशाक्षसूत्रयुक्त्वामपाणिचतुष्टयश्च । श्रीश्रेयांसस्य मनुजो
यत्तो, मतान्तरेण ईश्वरो, धवलवर्णस्त्रिनेत्रो वृषजवाहनश्चतुर्भुजो
मातुलिङ्गगदायुक्तदक्षिणपाणिद्वयो, नकुलकाक्षसूत्रयुक्त्वामपा-
णिद्वयश्च । श्रीवासुपूज्यस्य सुरकुमारो यत्तः श्वेतवर्णो हंसवाहन-
श्चतुर्भुजो वीजपूरकपाशान्वितदक्षिणकरद्वयो, नकुलकधनुर्युक्-
त्वामपाणिद्वयश्च । श्रीत्रिमलस्य परमुखो यत्तः श्वेतवर्णः शिखि-
वाहनो द्वादशभुजः फलचक्रवाणखड्गपाशकाक्षसूत्रयुक्तदक्षि-
णपाणिषट्को, नकुलचक्रधनुःफलकाङ्कुशाभययुक्त्वामपाणिप-
द्मश्च । श्रीअनन्तस्य पातालो यत्तस्त्रिमुखो रक्तवर्णो मकरवाहनः
पद्मभुजः पद्मखड्गपाशयुक्तदक्षिणपाणित्रयो, नकुलफलकाक्षसू-
त्रयुक्त्वामपाणित्रयश्च । श्रीधर्मस्य किन्नरो यत्तस्त्रिमुखो रक्त-
वर्णः कूर्मवाहनः षड्भुजो वीजपूरकगदाजययुक्तदक्षिणपाणि-
त्रयो, नकुलपद्माक्षमालायुक्त्वामपाणित्रयश्च । श्रीशान्तिनाथस्य
गरुडो यत्तो वराहवाहनः क्रोडवदनः श्यामरुचिश्चतुर्भुजो
वीजपूरकपद्मान्वितदक्षिणकरद्वयो, नकुलाक्षसूत्रयुक्त्वामपाणि-
द्वयश्च । श्रीकुन्योगेन्द्रवयत्तः श्यामवर्णो हंसवाहनश्चतुर्भुजो
वरदपाशकान्वितदक्षिणपाणिद्वयो, मातुलिङ्गाङ्कुशाधिष्ठितवाम-
करद्वयश्च । श्रीअरजिनस्य यत्तेन्द्रे यत्तः षण्मुखस्त्रिनेत्रः श्याम-

वर्णः [शङ्ख]शिखिवाहनो द्वादशभुजो वीजपूरकवाणखड्गमुद्र-
पाशकाजययुक्तदक्षिणकरद्वयो, नकुलधनुःफलकाङ्कुशाक्ष-
सूत्रयुक्त्वामपाणिपद्मश्च । श्रीमद्विजिनस्य कूबरो यत्तश्च-
तुर्मुख इन्द्रायुधवर्णो गजवाहनोऽष्टभुजो वरदपरशुख्वाभययु-
क्तदक्षिणपाणिचतुष्टयो, वीजपूरकशक्तिमुद्राक्षसूत्रयुक्त्वामपा-
णिचतुष्टयश्च । अन्ये कूबरस्थाने कुबेरमातुः । श्रीमुनिसुमन्त-
स्य वरुणो यत्तश्चतुर्मुखस्त्रिनेत्रः सितवर्णो वृषवाहनो जटामु-
कुटपूवितोऽष्टभुजो वीजपूरकगदावाणशक्तियुक्तदक्षिणकरक-
मलचतुष्टको, नकुलपद्मधनुःपरशुयुक्त्वामपाणिचतुष्टयश्च । श्री-
नमिजिनस्य मृकुटिर्यत्तश्चतुर्मुखस्त्रिनेत्रः सुवर्णवर्णो वृषभवा-
हनोऽष्टभुजो वीजपूरकशक्तिमुद्राजययुक्तदक्षिणकरचतुष्टयो, न-
कुलपरशुवज्राक्षसूत्रयुक्त्वामकरचतुष्टयश्च । श्रीनेमिजिनस्य
गोमेधो यत्तस्त्रिमुखः श्यामकान्तिः पुरुषवाहनः षड्भुजो मातु-
लिङ्गपरशुचक्रान्वितदक्षिणकरत्रयो, नकुलशूलशक्तियुक्त्वामपा-
णित्रयश्च । श्रीपार्श्वजिनस्य वामनो यत्तो, मतान्तरेण पार्श्वनामा,
गजमुख चरगफणामणिरुतशिराः श्यामवर्णः कूर्मवाहनश्चतुर्भु-
जो वीजपूरकोरगयुक्तदक्षिणपाणिद्वयो, नकुलचक्रगयुक्त्वामपा-
णियुगश्च । श्रीवीरजिनस्य मतङ्गो यत्तः श्यामवर्णो गजवा-
हनो द्विभुजो नकुलधनुदक्षिणभुजो, वामकरधृतवीजपूरकश्च ।
प्रव० २६ द्वार ।

(६८) तीर्थकरदेव्यः-

देवीओ चक्रेसरि, अजिआ दुरितारि कालि महकाली ।
अच्युय संता जाहा, सुतारयाऽसोय सिरिवच्छा ॥३७९॥
पवर विजयंऽकुसा प-वग ति निव्वाण अच्युया धरणी ।
षड्भुजसुत्त गंधा-रि अं व पडमावई सिद्धा ॥३८०॥
तत्राऽऽयजिनस्य चक्रेश्वरी देवी, मतान्तरेणाऽप्रतिचक्रा,
सुवर्णवर्णा गरुडवाहनाऽष्टकरा वरदवाणचक्रपाशयुक्त-
दक्षिणपाणिचतुष्टया, धनुर्वज्रचक्राङ्कुशयुक्त्वामपाणिचतुष्टया
चेति । श्रीअजितस्याजिता देवी गौरवर्णा बोहासनाधिरूढा च-
तुर्भुजा वरदपाशकाधिष्ठितदक्षिणकरद्वया, वीजपूरकाङ्कुशाङ्ग-
कृतवामपाणिद्वया च । श्रीसम्भवस्य दुरितारिदेवी गौरवर्णा
मेघवाहना चतुर्भुजा वरदाक्षसूत्रभूषितदक्षिणभुजद्वया, फला-
जयाश्वितवामकरद्वया च । श्रीअभिनन्दनस्य काली नाम देवी
श्यामकान्तिः पद्मासना चतुर्भुजा वरदपाशाधिष्ठितदक्षिणकर-
द्वया, नागाङ्कुशाङ्गकृतवामपाणिद्वया च । श्रीसुमतेमहाकाली
देवी सुवर्णवर्णा पद्मासना चतुर्भुजा वरदपाशाधिष्ठितदक्षिण-
करद्वया, मातुलिङ्गाङ्कुशयुक्त्वामपाणिद्वया चेति । श्रीपद्मप्रभ-
स्याऽच्युता, मतान्तरेण श्यामा, देवी श्यामवर्णा नरवाहना चतु-
र्भुजा वरदवाणान्वितदक्षिणकरद्वया, कामुकाभययुक्त्वामपाणि-
द्वया च । श्रीसुपाश्वस्य शान्ता देवी सुवर्णवर्णा गजवाहना च-
तुर्भुजा वरदाक्षसूत्रयुक्तदक्षिणकरद्वया, शूलाभययुक्त्वामहस्त-
द्वया च । श्रीचन्द्रप्रभस्य ज्वाला, मतान्तरेण मृकुटिः, देवी पीत-
वर्णा वरालकाख्यजीवविशेषवाहना चतुर्भुजा खड्गभूषितदक्षि-
णकरद्वया, फलचक्रपरशुयुक्त्वामपाणिद्वया च । श्रीसुविधेः सु-
तारा देवी गौरवर्णा वृषजवाहना चतुर्भुजा वरदाक्षसूत्रयुक्तद-
क्षिणभुजद्वया, कलशाङ्कुशान्वितवामपाणिद्वया च । श्रीशीतल-
स्य अशोका देवी नीलवर्णा पद्मासना चतुर्भुजा वरदपाशयुक्त-
दक्षिणपाणिद्वया, फलाङ्कुशयुक्त्वामपाणिद्वया च । श्रीश्रेयांसस्य
श्रीवत्सा देवी, मतान्तरेण मानवी, गौरवर्णा सिंहाहना चतु-

भुजा वरदमुद्राशिवतदक्षिणकरद्वया, फलशङ्कुशयुकवामकर-
द्वया च । श्रीवासुपुत्रस्य प्रवरा देवी, मतान्तरेण चण्डा,
श्यामवर्णा नुरगवाहना चतुर्भुजा वरदक्षिणयुक्तदक्षिणकरयु-
गा, पुष्पगदायुतवामकरद्वया च । श्रीधर्मलस्य बिजया, मतान्-
तरेण विदिता, देवी हरितःत्वर्णा पद्मासना चतुर्भुजा बाण-
पाशयुक्तदक्षिणकरद्वया, धनुर्नागयुतवामपाणिद्वया च । श्रीअ-
नन्तजिनस्य शंक्रा देवी गौरवर्णा पद्मासना चतुर्भुजा पद्मपा-
शयुक्तदक्षिणपाणिद्वया, फलशङ्कुशयुक्तवामकरद्वया च । श्रीध-
र्मस्य पद्मा देवी, मतान्तरेण कन्दर्पा, गौरवर्णा मत्स्यवाहना
चतुर्भुजा उत्पलशङ्कुशयुक्तदक्षिणपाणिद्वया, पद्माभययुतवामपा-
णिद्वया च । श्रीशान्तिनाथस्य निर्वाणा देवी कनकरविः पद्मा-
सना चतुर्भुजा पुस्तकोत्पलयुक्तदक्षिणपाणिद्वया, कमण्डलुक-
मलकवितवामकरद्वया च । श्रीकुन्धोरच्युता देवी, मतान्तरेण
यलाभिधाना, कनकचर्मचिर्मयूरवाहना चतुर्भुजा वीजपूरकशृङ्गा-
श्वितदक्षिणपाणिद्वया, भुशुम्भपद्माश्वितवामपाणिद्वया च ।
श्रीअरजिनस्य धारणी देवी नीलवर्णा पद्मासना चतुर्भुजा
नातुलिङ्गेत्पलयुक्तदक्षिणपाणिद्वया, पद्मासूत्रान्वितवा-
मपाणिद्वया च । श्रीमह्मिजिनस्य बैरोट्या देवी कृष्ण-
वर्णा पद्मासना चतुर्भुजा वरदक्षिणयुक्तदक्षिणपाणिद्वया,
वीजपूरकशयुक्तवामपाणिद्वया चेति । श्रीमुनिसुवतस्य अ-
क्षुता देवी, मतान्तरेण नरदत्ता, कनकचर्मचिर्मद्रासनारुढा च-
तुर्भुजा वरदक्षिणयुक्तदक्षिणभुजद्वया, वीजपूरकशयुक्तवाम-
करद्वया च । श्रीनमिजिनस्य गन्धारी देवी श्वेनवर्णा हं-
सवाहना चतुर्भुजा वरदक्षिणयुक्तदक्षिणकरद्वया, वीजपूरककुत-
फलितवामकरद्वया च । श्रीनेमिजिनस्य अम्बा देवी कान्तकविः
सिंहवाहना चतुर्भुजा आशुशुम्भपाशयुतदक्षिणकरद्वया, चक्रा-
कुशाऽऽसक्तवामकरद्वया च । श्रीपाश्वेजिनस्य पद्मावती देवी
कनकवर्णा कुशकुट्टसर्पवाहना चतुर्भुजा पद्माशाश्वितदक्षिणक-
रद्वया, फलशङ्कुशयुक्तवामकरद्वया च । श्रीवीरजिनस्य सि-
द्धार्थिका देवी हरितवर्णा सिंहवाहना चतुर्भुजा पुस्तकाभय-
युक्तदक्षिणकरद्वया, वीजपूरकवीणाजिरामकरद्वया चेति । अत्र
सूत्रकारेण यक्षाणां देवीनां च केवलमि नामान्येवामहिता-
नि, न पुनर्नयनवदनवर्णाऽऽदिस्वरूपं निरूपितम्; अस्माज्जिस्तु
शिष्यहिताय निर्वाणकलिकाऽऽदिशास्त्रामुसारेण किञ्चित्तीय-
मुखवर्णप्रहरणाऽऽदिस्वरूपं निरूपितमिति । प्रव० २७ द्वार ।

(जन्मवेला २२ । जन्मनक्षत्राणि २३ । जन्मराशयः २४ इति
द्वारत्रिकं व्यवनवत्)

(६९) तीर्थकरजन्मनगर्यः—

....., जन्मस इमा उ नयरीओ ।
इक्खागन्धमऽउज्जा, सावत्थी दो अउज्जा कोसंबी ।
वाणारसि चंदपुरी, कायंदी भद्विजपुरं च ॥ ६३ ॥
सीहपुर चंप कंप्पि—ह्वऽउज्जा रयणपुर ति-गयपुर मिह्विडा ।
रायगिह मिहिल सूरिय-पुरवाणारसि य कुंनपुरं ॥ ६४ ॥
इह्वाकुन्मिः १। अयोध्या नगरी २। आचस्ती ३। द्वयोरयोध्या-
अयोध्या नगरी ४। अयोध्या नगरी ५। कौशाम्बी ६। वाराणसी ७।
चन्द्रपुरी ८। काकन्दी ९। मञ्जिलपुरम् १० ॥ सिंहपुरम् ११ ।
चम्पा १२। काम्पिल्यपुरम् १३। अयोध्या १४। रत्नपुरम् १५।
५६८

त्रिपु गजपुरम्—गजपुरम् १६ । गजपुरम् १७ । गजपुरम् १८ ।
मिथिला १९ । राजगृहम् २० । मिथिला २१ । सौर्यपुरम् २२ ।
वाराणसी २३। कुलपुरम् २४ जिनानां क्रमेण जन्मनगराणि ।
सत्त० २८ द्वार । आ० म० ।

(७०) अथ तीर्थकरजन्मदेशाः कथ्यन्ते—

दुसु कोसवा कुणाला, दुसु कोसल वच्छ कासि पुव्वो य ।
सुन्न मलय सुन्नं ङा, पंचाला कोसवा सुन्नं ॥ ६१ ॥
तिसु कुरु विदेहमगहा, विदेह कोसट्ट कासि तह पुव्वो ।
देसा इमे जिणानं, जम्पस्स..... ॥ ६२ ॥

(दुसु कोसवा कुणाल ति) चयोः जिनवरयोः—कोशलादेशः १।
२। कुणालदेशः ३। (दुसु कोसल वच्छ कासि पुव्वो य ति)
चयोः पुनः—कोशला ४। ५। वच्छदेशः ६। काशीदेशः ७। पूर्व-
देशश्च ८। (सुन्न मलय सुन्नं ङा ति) पुरातनग्रन्थेष्वप्राप्यमाण-
त्वेनाप्रसिक्तत्वात् शून्यमित्यर्थः ९। मलयदेशः १०। शून्यं प्राग्वा-
त् ११। अङ्गदेशः १२। (पंचाला कोसवा सुन्नं ति) पञ्चालाः
१३। कोशलाः १४। शून्यं प्राग्वात् १५। इति गाथायः ॥ ६१ ॥
(तिसु कुरुविदेहमगहा ति) त्रिपु कुरुदेशः १६। १७। १८। वि-
देहदेशः १९। मगधदेशः २०। (विदेह कोसट्ट कासि तह पु-
व्वो ति) विदेहदेशः २१। कुशा (व) त्तदेशः २२। काशीदेशः २३।
तथा पूर्वदेशः २४। (देसा इमे जिणानं ति) इमेऽनन्तरोक्ता
देशाः क्रमेण चतुर्विंशतिजिनानाम् ॥ ६२ ॥ सत्त० २९ द्वार ।

(७१) तीर्थकरजन्ममासाऽऽदि—

इत्तो उमहाऽऽदि जिणा—ण जम्ममासाऽ वुच्छामि (७७)
चित्तवहुलऽट्टमी सिय—माहऽट्टमि मग्गचउदसी माहे ।
सियविय वेसाहऽट्टमि, कत्तियगे कसिणवारसिया । ७८।
जिट्टसिय पोसकसिणा, य वारसी मग्गपंचमी चेव ।
कसिणा य माहफग्गुण—वारमि फग्गुण चउहसिया । ७९।
माहस्स सुद्धतइया, तह वइसाहम्मि तेरसी कसिणा ।
माहसियतइय जिट्टे, कसिणा तेरसि विमाहचउदसिया । ८०।
सियमग्गदसमि—गारसि, वहुलऽट्टमि जिट्टमावणे मासे ।
सावणसियपंचमि पो—सकमिणदममि सिअचित्तेरसिया ॥

इतो गर्भस्थितिकथनानन्तरम् ऋषभाऽऽदीनां जन्ममासाऽऽदि व-
च्ये । तद्यथा—चैत्रवदुत्थाष्टमी ऋषभजिनस्य जन्म । श्वेतभाषाष्टमी
२। मार्गशीर्षसितचतुर्दशी ३। माघसितद्वितीया ४। वैशाखसिता-
ष्टमी ५। कार्तिककृष्णद्वादशिका ६। ज्येष्ठस्य सितद्वादशी ७। पौ-
षस्य कृष्णा द्वादशी ८। मार्गशीर्षकृष्णपञ्चमी ९। माघकृष्णा द्वा-
दशी १०। फाल्गुनकृष्णा द्वादशी ११। फाल्गुनकृष्णचतुर्दशी १२।
माघसिततृतीया १३। वैशाखकृष्णत्रयोदशी १४। माघसिततृती-
या १५। ज्येष्ठकृष्णत्रयोदशी १६। वैशाखकृष्णचतुर्दशी १७। मार्ग-
शीर्षसितदशमी १८। मार्गशीर्षकादशी कृष्णा १९। ज्येष्ठमासव-
हुत्थाष्टमी २०। आषाढवहुत्थाष्टमी २१। आषाढश्वेनपञ्चमी २२। पौ-
षकृष्णा दशमी २३। चैत्रश्वेनत्रयोदशी २४। इति क्रमेण जन्म-
मासपञ्चातिथयः । सत्त० २८ द्वार ।

(७२) अथ जन्मारकानाह—

संखिज्जकादस्सुचे, तइयऽरयंते उसहजम्भो । (८३)

अजियस्स चउत्थारय-पज्जे पच्छे संभवाऽऽईणं ।
नस्संते अरईणं, जिणाण जम्मो तहा मुखो ॥८३॥

(संखिज्जकावकवे, तस्यस्यते चसहजम्मो चि) संख्यातकारूपे तृतीयारकपर्यन्ते ऋषभजिनजन्म, मोक्षश्च ज्ञेय इति गाथार्थः । (अजियस्स चउत्थारयपज्जे चि) अजितजिनस्य चतुर्थारकमध्ये जन्म, मोक्षश्चाभूत् । (पच्छे संभवाऽऽईणं चि) पश्चिमाद्धे संभवाऽऽदीनां सप्तदशजिनपर्यन्तानां जन्म, मोक्षश्चाभूत् । (तस्संते अरईणं) नस्य तुर्यारकस्यान्ते अराऽऽदिजिनानां वीरपर्यन्तानां सप्तजिनानां जन्म, मोक्षश्चाभूत् । (जिणाण जम्मो तहा मुखो) एवं सर्वजिनानां जन्म, मोक्षश्च । सत्त० २५ द्वार ।

अथ जन्मारकाणां शेषकावमाह-

जम्माउ इगुणनउई-पक्खनिजाउअमियमरयसेसं ।
पुरिमंतिमाण नेअं, तेणऽहियमिमं तु सेसाणं ॥८६॥
अजियस्स अयरकोमी, लक्खा पचास, वीस दस एगो ।
कोमिसहस दस एगो, कोमिसयं कोमि दस एगो ॥८७॥
वायालसहस्सुणं, इय नवगे अट्ठगे पुणो इत्तो ।
पणसट्ठिलक्खचुलसी-सहसऽहियं होइ वरिसाणं ॥८८॥
अयरमयं ठायाला, सोलससगतिणि पल्लियभागतिगं ।
पल्लियस्स एगपाओ, वरिसाणं कोमिसहसो य ॥८९॥
तिसु चुल्लसिसहस्सऽहिया, पणसट्ठिगारपंचलक्खा य ।
चुल्लसि सहस्सा तो स-हु दुमय पासस्स अरसेसं ॥९०॥

(जम्माउ इगुणनउई-पक्खनिजाउअमियमरयसेसं चि) जन्मत एकोननवति (८९) पक्खनिजायुर्मितमरकशेषम् (पुरिमंतिमाण नेअं चि) प्रथमान्तिमयोजिनयोर्ज्ञेयम् । अयं भावः-एकोननवतिपक्काः चतुरशीतिलक्षपूर्वाणि च श्रीऋषभदेवस्य तृतीयारकशेषं ज्ञेयम् । कोऽर्थः १-श्रीऋषभदेवस्य जन्मतः तृतीयारकमध्ये एतावान् कालोऽवशिष्यत इति । तथा-एकोननवतिपक्काः द्वासप्ततिवर्षाणि च श्रीवीरस्य जन्मतोऽरकस्य शेषं ज्ञेयम् । श्रीवीरस्य जन्मतः चतुर्थारकमध्ये एतावान् कालोऽवशिष्यत इत्यर्थः । (तेणऽहियमिमं तु सेसाणं चि) तौर्भिन्नक्रमत्वात् शेषाणां मध्यच्छाविंशतिजिनानां तु, तेन निजायुषा अधिकमिदं वक्ष्यमाणमरकशेषं ज्ञेयमिति गाथाऽर्थः ॥८६॥ (अजियस्स अयरकोमी लक्खा पचास चि) अजितस्य जन्मतः द्वासप्तति (७२) लक्षपूर्वैरधिकाः “वायालसहस्सुणं इय नवगे” इत्यग्रे वक्ष्यमाणत्वात् द्विचत्वारिंशद्वर्षसहस्रैरुनाश्च पञ्चाशल्लक्षाः सागरकोट्यः चतुर्थारकशेषं ज्ञेयम् । एवं शीतलजिनं यावद् निजायुःप्रक्षेपपूर्वकं द्विचत्वारिंशद्वर्षसहस्राऽप्यनयनपूर्वकं च चतुर्थारकशेषं वाच्यम् । २ (वीस दस एगो चि) विंशतिकोटिलक्षाः ६० लक्षपूर्वाधिकाः ३१ दशकोटिलक्षाः ५० लक्षपूर्वाधिकाः ४१ एककोटिलक्षाः ४० लक्ष० ५१ । (कोमिसहस दस इक्को चि) दशकोटिसहस्राः ३० लक्षपू० ६१ । एककोटिसहस्रः २० लक्षपू० ७१ । (कोडिसयं कोमि दस एग चि) कोटीशतं १० लक्ष० ८१ । दशकोट्यः २१ ल० ए० । एका कोटी १ लक्ष० १० । सागराणामिति सर्वत्र गम्यम् । इति गाथार्थः ॥ ८७ ॥ “वायालसहस्सुणं, इय नवगे” इत्यनन्तरको नवके अ-

जितजिनादारभ्य शीतलजिनं यावद् द्विचत्वारिंशद्वर्षसहस्रैरेतदरकशेषमूर्तं क्रियते । (अट्ठगे पुणो इत्तो चि) इतोऽनन्तरमष्टके पुनः (पणसट्ठिलक्खचुलसीसहसऽहियं होइ वरिसाणं चि) पञ्चपष्टिलक्षचतुरशीतिवर्षसहस्राधिकं भवति, अग्रे वक्ष्यमाणमिति शेष इति गाथार्थः ॥ ८८ ॥ (अयरसयं चि) अतरशतं सागरशतम् । भावना चैवम्-श्रेयांसस्य जन्मतः निजायुरधिकं पञ्चपष्टिलक्ष (६५) चतुरशीति (८४) सहस्रवर्षादधिकं चैकं सागरशतं चतुर्थारकशेषं ज्ञेयम् । एवमराजिनं यावद्विजायुःप्रत्ययपूर्वकं, पञ्चपष्टिलक्षचतुरशीतिसहस्रवर्षप्रक्षेपपूर्वकं च ज्ञावनीयम् । (ठायाल चि) पदचत्वारिंशत् सागराणि ७२ लक्षा० १२ । (सोलस सग तिणि पल्लियजागतिगं चि) पोरुशसागराणि ६० लक्षा० १३ । सप्तसागराणि १० लक्षा० १४ । त्रीणि सागराणि (?) लक्ष० १५ । पल्लयजागत्रिकं पादेनपल्लयम् १ लक्ष० १६ । (पल्लियस्स एगपाओ चि) पल्लयैकपादः चतुर्थांशः निजायुः (९५) सहस्राधिक० १७ । (वरिसाणं कोमिसहसो य चि) वर्षाणां कोटिसहस्र (८४) सहस्रश्चेति १८ गाथार्थः ॥ ८९ ॥ (तिसु चुल्लसिसहस्सऽहिय चि) त्रिपुजितेभ्यनन्तरं भणिष्यमाणेषु चतुरशीतिसहस्राधिकाः (पणसट्ठिगारपंचलक्खा य चि) लक्षशब्दस्य प्रत्येकं योगात् पञ्चपष्टिलक्षाः श्रीमद्विजिनस्य जन्मतः चतुरशीतिसहस्रवर्षाधिका ५५००० निजायुरधिकाश्च पञ्चपष्टिलक्षाः ६५ वर्षाणि चतुर्थारकशेषमिति नमिजिनं यावद्भावना कार्या १६ । एकादशलक्षाः ३० सहस्र० २० । पञ्चलक्षाश्च १० सह० २१ । (चुल्लसिसहस्स चि) चतुरशीतिसहस्राणि वर्षाणि १ सह० २२ । (तो सहु दुसय चि) ततः सार्द्धं द्वे शते (पासस्स अरसेसं चि) श्रीपार्श्वनाथस्य अरकशेषं ज्ञेयं वर्षशताधिकम् २३ इति गाथार्थः ॥ ९० ॥ चतुर्विंशतिजिनानां जन्मारकाणां शेषकावः । सत्त० २६ द्वार ॥

(७३) अथ तीर्थप्रसिद्धजिनजीवानाह-

उसहे मरोइपमुहा १, सिरिवम्मनिवाइया सुपासजिणे ७ ।
हरिसेणविस्सचूई, सीयलतित्थम्मि १० जिणजीवा ॥३४॥
सेयंसे सिरिकेऊ, तिविठ्ठमरुभूइअमियतेयधणा ।
वसुपुज्जे ११ नंदणनं-दसंखसिद्धत्थसिरिवम्मा ॥३५॥
सुवते ऐरावणनारय-नामा २० नेमिम्मि कण्हपमुहा य २२ ।
पासे अंबडसच्चइ-आणंदा २३ वीरे सेणियाई य ॥३६॥
सेणिय सुपास पोड्डिन्न, उदाइ सखे ददाउ सयगे य ।
रेवइ सुलसा वीर-स्स वप्पतित्थत्तणा नव उ ॥ ३७ ॥
(उसहे मरोइपमुहा) ऋषभे मरीचिप्रमुखाः १ । (सिरिवम्मनिवाइया सुपासजिणे) श्रीवर्धनमुपाऽऽदिकाः सुपार्श्वजिने ७ । (हरिसेणविस्सचूइ चि) श्रीशीतलनाथतीर्थे हरिषेणविश्वचूती जिनजीवौ ज्ञेयौ इति गाथार्थः ॥३४॥ (सेयंसे सिरिकेऊ) श्रेयांसतीर्थे श्रीकेतुनामा (तिविठ्ठमरुभूइअमियतेयधणा) त्रिविष्टमरुचूत्यमिततेजोधननामानः ११ (वसुपुज्जे नंदणनंदसंखसिद्धत्थसिरिवच्चा) वासुपूज्यजिनतीर्थे नन्दननन्दसंखसिद्धार्थश्रीवर्माभिधा १२ इति गाथार्थः ॥३५॥ (सुवते ऐरावणनारयनामा) मुनिसुवते ऐरावणनारयनामानौ २० । (नेमिम्मि कण्हपमुहा य) नेमितीर्थे कृष्णप्रमुखाश्च २२ । (पासे अंबडसच्चइआणंदा) पार्श्वतीर्थे अम्बडसत्यक्यानन्दनामानः २३ । (वीरे सेणियाई य)

श्रीवीरतीर्थे श्रेणिकाऽऽदयो जिनजीवा शेषाः॥ इति गायार्थः॥ ३६॥
(नेणियसुपास्रपोट्टिलउदाइसलं ति) श्रेणिकः १ सुपार्थः २
पोट्टिलः ३ उदायिनामा ४ संख्यनामा ५ । (इटाठ सयणे)
उदायुः ६ शतको च ७ (रेयः सुनसा) रेवती ८ सुलसाना-
भ्यो ९ (वीरस्स वदतित्यत्तणा नव उ) श्रीवीरस्य तीर्थे पते नव
जीवा यद्धतीर्थं पदा इति गायार्थः ॥ ३७॥ सप्त० १६६ द्वार ।

(७४) मविष्यत्तीर्थकराः—

जंजुदीवे णं दीवे चारहे वासे आगमिस्साए उस्सपिणी-
ए चउवीसं तित्यगरा भविस्संति । तं जहा—

“ महापउमे सूरदेवे, सुपासे य सयंपने ।

सच्चाणुज्जं अरहा, देवगुत्ते य होक्खइ ॥ १॥

उदए पेदाउपुत्ते य, पोट्टिये सतकित्तिए ।

मुणिसुव्वए य अरहा, सव्वजावविज्जु जिणो ॥ २॥

अममे पिक्कसाए य, निप्पुलाए य निम्पमे ।

चित्तउत्ते समाही य, आगमिस्सेण होक्खइ ॥ ३॥

मंजरे अणियट्ठी य, विवाए विमले तहा ।

देवोववाए अरहा, अणंतविजए इय * ॥ ४॥

एए चुत्ता चउवीसं, भरहे वासम्मि केवली ।

आगमिस्सेण होक्खंति, धम्मतित्यस्स देसगा” ॥ ५॥ स०

महाविदेहविजयेषु विहरत्सु केवलजिनेषु उग्रसेव्येषां जि-
नानां जन्माऽऽदि स्यात्, किं वा तन्मोक्षगमनान्तरमिति प्रश्ने,
चत्तरम- महाविदेहविजयेषु विहरत्सु केवलजिनेषु उग्रसेव्येषु
वाऽऽन्येषां जिनानां जन्माऽऽदि न स्यादिति । प्र० २ । ही० २ प्रका० ।

(७५) अथ युगान्तकृद्भूमिकामाह—

साहूण सिद्धिमणं, असंखअडवउतिसंखपुरिसं जा ।

संजायसुसहनेपी-पासं अतिमसेसमुक्खाओ ॥ ३२३॥

(साहूण सिद्धिमणं) साधूनां मुनीनां सिद्धिमनं मोक्षगम-
नम् (असंखमडवउतिसंखपुरिसं जा, संजायंति) असंख्याप्रवृत्त-
स्त्रिसंख्यपुरुषं यावत् संजातम् । कस्मादित्याह- (वसहनेमिपासं-
निमसेसमुक्खाओ) ऋषयर्षेणमिपासंतिमशेषाणां मोक्षात् । इय-
मत्र योजना-श्रीऋषयस्य मोक्षात् असंख्यपुरुषान् यावत् सा-
धूनां सिद्धिमनं संजातम् ? । श्रीनैमेरपै पुरुषान् यावत् साधू-
नां सिद्धिमनं संजातम् २२ । (“ अरहो णं अरिट्ठेनेमिस्स जाव
अठमाओ पुरिसजुगाओ जुगंतगभूमी डुवासपरियाए अंत-
मकासी । ” स्या० ८ ग० ।) “ उस्सज्जेणं अरहा कोसल्लिएणं इ-
मोसे उस्सपिणीए नवहिं सागरोवमकोमाकोडीहिं वीइकंताहिं
तित्ये पवत्तिए । ” स्या० ९ ग०) श्रीपार्थस्य मोक्षात् चतुरः
पुरुषान् यावत् साधूनां सिद्धिमनं संजातम् १२३ । शेषाणामजि-
ताऽऽदीनां नमि (२१) पर्यन्तानां जिनानां मोक्षात् (वि) ? “ सं-
ख्यातपुरुषान् यावत्साधूनां सिद्धिमनं संजातमिति गायार्थः ॥
२४॥ ३२३॥ सप्त० १५७ द्वार । “ समणस्स णं भगवओ म-
हावीरस्स जाव तच्चाओ पुरिसजुगाओ जुगंतगड्ढमी । ”
स्या० ३ ग० ३ उ० ।

(७६) स्थितिकल्पः—

दसहा दुएहं जणिओ, चउहा अणेसि विइक्कपो (३७७)

अमत्रत्तसारोद्धाराऽऽदौ यन्नाममेदं उपलभ्यते, तन्मतास्तेरा।

दशधा दशप्रकारेण स्थितिकल्पः प्रथमश्चरमश्च जिनयोस्तीर्थे
प्रणितः । अन्येषां द्वाविंशतिजिनानां चतुःप्रकारो प्रणितः ।
सप्त० १३६ द्वार । (विशेषार्थिनां कल्पः शब्दस्तृतीयमाने
२२५ पृष्ठे विलोकनीयः)

(७७) तत्त्वसंख्या—

जीवाऽऽई नव तत्ता, तिज्जिऽह्वा देव-गुरु-धम्मा (२७३)

सव्वेसि निय-अजिया, पुन्नं पावं च आसवो वंधो ।

संवर निज्जर मुक्खो, पत्तेयमणेगहा तत्ता ॥ २८४ ॥

सर्वेषां जिनानां शासने जीवाऽऽदीनि नव तत्त्वानि । प्रथमा-
श्रीणि तत्त्वानि देवगुरुधर्मरूपाणि भवन्ति । (२८३) सर्वेषां जि-
नानां तीर्थे जीवाऽऽजीवौ, पुण्यं, पापं च, आश्रयः, धन्धः, संवरः,
निर्जरा, मोक्षाः । एतानि नव तत्त्वानि प्रत्येकमनेकधा भवन्ति ॥
सप्त० १३१ द्वार । आ० म० ।

(७८) अथ तीर्थप्रवृत्तिकालः प्रोच्यते—

इगतित्या जा तित्यं, वीयस्सुप्पजए य ता नेओ ।

पुव्विह्वतित्यकाओ, दुसमंतं पुण चरिमतित्यं ॥ २९०॥

केवलिकालेण जुओ, इगस्स वीयस्स तेण पुण हीणो ।

अंतरकालो नेओ, निणाण तित्यस्स कालो वि ॥ २९१॥

उमहस्स य तित्याओ, तित्यं वीरस्स पुव्ववक्खइयं ।

अयरेगकोमिकोडी, वावीसमहस्सवासूणा ॥ २९२ ॥

(इगतित्या जा तित्यं, वीयस्सुप्पजए य ता नेओ । पुव्विह्वति-
त्यकाओ) एकस्य तीर्थकृतस्तीर्थात् यावत् द्वितीयतीर्थकृतस्तीर्थ-
मुत्पद्यते तावत्कालं पूर्वतीर्थकृतस्तीर्थकालो ज्ञेयः । (दुसमंतं
पुण चरिमतित्यं) दुःप्रमान्तं पुनश्चरमतीर्थम्-पञ्चमाऽऽरक-
पर्यन्तं यावत् श्रीवीरजिनस्य तीर्थमिति गायार्थः ॥ २९० ॥
(केवलिकालेण जुओ इगस्स ति) एकस्य विवर्तितजि-
नस्य केवलिकालेन युतः (वीयस्स तेण पुण हीणो)
द्वितीयस्य तदग्रेऽनस्य जिनस्य पुनस्तेन केवलिकालेन हीनो
रहितः (अंतरकाओ ति) एतादृशोऽन्तरकाल एव (नेओ
निणाण तित्यस्स काओ वि ति) जिनानां तीर्थस्यापि काओ
ज्ञेयः । तथाहि-श्रीऋषयर्षाजितयोरन्तरकाळः पञ्चाशद्वत्सको-
टिसागराणि । स च श्रीऋषयस्य केवलिकालेन वर्षसहस्रो-
नपूर्ववत्तमानेन युतः श्रीअजितस्य केवलिकालेन द्वादशव-
षांनपूर्वाङ्गोनैकपूर्ववत्तमानेन हीनश्च क्रियते । तथा च
द्वादशवर्षांनपूर्वाङ्गोनैव पूर्ववत्तमानेन वर्षसहस्रोनैकपूर्ववत्ता-
धिकानि च पञ्चाशद्वत्सकोटिसागराणि जातानि । एतावतां
कांश्च ५० लक्षकोटिसागर ७३७५०१२ वर्षाधिकं श्रीऋषयस्य
तीर्थं प्रवृत्तमित्यर्थः । एवं पार्थजिनं यावद्भावना कार्या । इति
गायार्थः ॥ २९१ ॥ (वसहस्स य तित्याओ तित्यं वीरस्स
ति) ऋषयस्य च तीर्थात् वीरस्य तीर्थं (पुव्ववक्खइयं ति)
पूर्ववत्ताधिकमाधिकं (अयरेगकोमिकोडी) सागरेककोटाको-
टो (वावीसमहस्सवासूणा) द्वाविंशतिसहस्रवर्षाणां भवति ।
तथाहि-ऋषयस्य केवल्यपर्यायः वर्षसहस्रानमेकं पूर्ववत्तमानं,
ततो नवाशीतिपक्षेषु व्यतीतेषु वृत्तीयारकः परिसमाप्तः । ततो
चित्रवत्वारिण्यत्सहस्रवर्षानेकः सागरकोटाकोटिप्रमाणः चतुर्था-
रको व्यतीतः । तदनु च एकविंशतिसहस्रवर्षप्रमाणः पञ्चमारकः ।
सर्वेषां पिण्डीकरणे च नवाशीतिपक्षाधिकेन पूर्ववत्तमाधिका

द्वारिंशतिवर्षसहस्रैश्च न्यूना सागराणाम एका कोटाकोटि-
र्भवति । श्रीऋषभस्य तीर्थात् श्रीवीरस्य तीर्थम् पतावता
कालेन परिसमाप्तमिति तात्पर्यमिति गाथाऽर्थः ॥ २१२ ॥ इति
तीर्थप्रवृत्तिकालः । सत्त० १०१ द्वार ।

(७६) तीर्थकरकल्याणतपः-

“ इअस्तीअवट्टमाणा-ऽणागयचवयीसजिण्वरिंदाणं ।
ओसप्पिणिउस्सप्पिणि-ज्जा ए अणुलोमपडिलोमा ॥ १ ॥
सग्गाइअमहिबलया, पंचसु भरहेसु परवयपणगे ।
कल्लाणयमासतिही-उ सासया न य विदेहेसु ॥ २ ॥
इगजत्तिनिविअआमा-खमणमिगडुत्तिचउपंचकल्लाणे ? ।
अ संखेवतवेणं, आराहइ पंचकल्लाणे ॥ ३ ॥
विथरओ उवउत्तं, चुइज्जमेसुं करिज्ज पत्तेअं ।
जिणवण्णेणं तवसा, दिक्खाइतिगंसु आराहे ॥ ४ ॥
सुमइअथ निव्वज्जत्ते-ण णिगओ वासुपुज्ज चउथेणं ।
पासो मल्ली विअ अ-उमेण सेसा उ छेणेणं ॥ ५ ॥
अउमज्जत्तं तस्मी, नाणमुसज्जमहिन्नेमिपासाणं ।
वासुपुज्जस्स चउत्थे-ण उउज्जत्तेण सेसाणं ॥ ६ ॥
चउदसमेणं उसभो, वीरो उउणे मसिए पत्ते ।
सिद्धवयस्मी सुमई-सुववासो निव्वज्जत्ते वि ? ॥ ७ ॥
कावं कल्लाणतवं, उज्जमणं जो करिज्ज विहिपुव्वं ।
जिणपहआराहणओ, परमपयं पावए स कमा ॥ ८ ॥
चुइज्जमदिक्कल्लेवल-सिवाइ कल्लाणयाइ पंचेव ।
सव्वजिणाणं उ पुणो, वीरस्स सगव्वहरणाइ ॥ ९ ॥
इहखित्तभवजिणाणं, जो आराहेइ पंचकल्लाणं ।
तेइसखित्तित्तिकालिअ-अरिहाण उवासिणा तेण ? ॥ १० ॥
पणकल्लाणयकप्पं, जवीण पूरियमणिट्टसंकप्पं ।
जो पढइ सुणइ भव्वो, सयंवरं तस्स सिद्धिसिरी ॥ ११ ॥
ती० ५० कल्प । प्रव० ।

(८०) तीर्थकरणप्रयोजनम्-

ननु सर्वोऽपि प्रेक्षावान् फलार्थी प्रवर्तते, अन्यथा प्रेक्षा-
त्तात्प्रसङ्गः । ततोऽसौ तीर्थं कुर्वन्नवश्यं फलमपेक्षते ।
फलं चापेक्षमाणोऽस्मादृश इव व्यक्तमवीतरागः । तदयुक्तम् ।
यतः तीर्थकरः स एव जवति, यस्तीर्थकरनामकर्मोदयसम-
न्वितः, न हि सर्वेऽपि भगवन्तो वीतरागास्तीर्थप्रवर्तनाय प्रव-
र्तन्ते । तीर्थकरनामकर्मैव तीर्थप्रवर्तनफलम् । ततो जगवान् वी-
तरागोऽपि तीर्थकरनामकर्मोदयतः तीर्थप्रवर्तनस्वभावः सवि-
तेव प्रकाशमुपकार्योपकारानपेक्षं तीर्थं प्रवर्तयतीति न कश्चि-
द्दोषः ।

उक्तं च-

“ तीर्थप्रवर्तनफलं, यत्प्रोक्तं कर्म तीर्थकरनाम ।
तस्योदयात् कृतार्थोऽप्य-हंस्तीर्थं प्रवर्तयति ॥ १ ॥
तत्स्वाज्ञाव्यादेव, प्रकाशयति भास्करो यथा लोकम् ।
तीर्थप्रवर्तनाय, प्रवर्तते तीर्थकर एवम् ॥ २ ॥ ”

ननु तीर्थप्रवर्तनं नाम प्रवचनार्थप्रतिपादनं, प्रवचनार्थं चेद्
भगवान् प्रतिपादयति, तर्हि नियमादसर्वज्ञः, सर्वस्यापि वक्तु-
रसर्वज्ञतयोपलभ्यात् । तथा चात्र प्रयोगः-विवाहितः पुरुषः
सर्वज्ञो न भवति, वक्तृत्वात्, रथ्यापुरुषवदिति । तदसत् ।
सन्दिग्धव्यतिरेकतया हेतोरनैकान्तिकत्वात् । तथाहि-वचनं न
सर्ववेदनेन सह विरुद्धेन, अतीन्द्रियेण सह विरोधानिश्च-

यात् । द्विविधो हि विरोधः-परस्परपरिहारवृत्तकणः, सहानव-
स्थानलक्षणश्च । तत्र परस्परपरिहारलक्षणः तादात्म्यप्रतिषेधे,
यथा घटपटयोः । न खलु घटः पटाऽऽत्मको भवति, नापि
पटो घटाऽऽत्मको जवति । “ न सत्ता सत्तान्तरमुपैति ” इति
वचनात् । ततो(ना)नयोः परस्परपरिहारलक्षणो विरोधः । एवं
सर्वेषामपि वस्तूनां भावनीयम्, अन्यथा वस्तुमाङ्ग्यप्रसक्तैः ।
यस्तु सहानवस्थानलक्षणो विरोधः, स परस्परवाध्यवाधक-
भावसिद्धौ सिद्ध्यति, नान्यथा । यथा-वर्द्धिशीतयोः । तथा
हि-विवाहिते प्रदेशे मन्दमन्दमभिज्वलनवति वह्नी शीत-
स्यापि मन्दमन्दभावः । यदा पुनरत्यर्थज्वालामतिविमूर्च्छति
वह्निस्तदा सर्वथा शीतस्याज्ञाव इति ज्वलनयोर्विरोधः ।

उक्तं च-

“ अविफलकारणमेकं, तदपरभावे यदाऽऽभवन्न भवेत् ।
जवति विरोधः स तयोः, शीतहुताशाऽऽत्मनोर्दृष्टः ॥ १ ॥ ”

न चैवं वचनसंवेदनयोः परस्परं वाध्यवाधकभावः, न हि संवे-
दने तारतम्येनोत्कर्षमासादयति वचस्वितायाः तारतम्येनापकर्ष
उपपन्नमते, तत्कथमनयोः सहानवस्थानलक्षणो विरोधः । अथ
सर्ववेदी वक्ता नोपलब्ध इति विरोध उद्बुध्यते । तदयु-
क्तम् । अत्यन्तपरोक्षो हि जगवान्, ततः कथमनुपलम्भमात्रेण
तस्याभावनिश्चयः, अदृश्यविषयस्यानुपलम्भस्याज्ञावनिश्चयक-
त्वायोगात् ।

आह च प्रज्ञाकरगुप्तः-

“ वाध्यवाधकभावः कः, स्यातां नर्त्युक्तिसंवेदौ ? ।
तादृशानुपलब्धेर्दुष्यतां सैव साधनम् ॥ १ ॥
अनिश्चयकरं प्रोक्त-मीदृशानुपलम्भजनम् ।
तत्रात्यन्तपरोक्षेषु, सदसत्ताविनिश्चयैः ॥ २ ॥ ” न० ।

(८१) तीर्थोच्चेदकालः-

पुरिमंस्तिमअट्टाट्टं-तरेसु तित्थस्स नत्थि वृच्छेओ ।
मज्झिज्जपसु सत्तसु, एत्थिकाशं तु वृच्छेओ ॥ ४३५ ॥
चउजागो चउजागो, तिन्नि य चउजाग पडिय-चउजागो ।
तिन्नेव य चउजागो, चउत्थभागो य चउभागो ॥ ४३६ ॥
इह हि चतुर्विंशतेस्तीर्थकृतां त्रयोविंशतिरेवान्तराणि भवन्ति ।
यथा-चतसृणामङ्गुलीनां त्रीण्येवान्तराणि, तत्र पूर्वेषु श्रीऋष-
जाऽऽदिजिनाऽऽदीनां सुविधिपर्यन्तानां नवानां तीर्थकृतां संव-
न्धिषु अष्टसु, अन्तिमेषु च शान्तिनाथाऽऽदीनां महावीरान्तानां
नवानां जिनानां संवन्धिषु अष्टस्वन्तरेषु तीर्थस्य चतुर्वर्णस्य
श्रमणसङ्घस्य नास्ति व्यवच्छेदः । (मज्झिज्जपसु त्ति) मध्यवर्त्तिषु
पुनः सुविधिप्रभृतीनां शान्तिनाथपर्यन्तानां तीर्थकृतान्तरेषु स-
त्तसु एतावन्मात्रं वक्ष्यमाणं कालं वाचस्तीर्थस्य व्यवच्छेदः । तदे-
वाऽऽह-(चउजागेत्यादि) सुविधिशीतल्लयोरन्तरे पल्लोपमस्य
चतुर्भागीकृतस्य एकश्चतुर्भागस्तर्थाव्यवच्छेदोऽहं धर्मवात्ता-
ऽपि तत्र नष्टेत्यर्थः । तथा-शीतल्लयोरन्तरे पल्लोपमस्य
चतुर्भागस्तर्थाव्यवच्छेदः । तथा श्रेयांसवासुपूज्ययोरन्तरे
पल्लोपमसंवाधिनस्त्रयश्चतुर्भागास्तर्थाव्यवच्छेदः । तथा वा-
सुपूज्यविमलजिनयोरन्तरे पल्लोपमस्य चतुर्भागस्तर्थाव्य-
वच्छेदः । तथा विमलानन्तजिनयोरन्तरे पल्लोपमसंवा-
धिनस्त्रयश्चतुर्भागास्तर्थाव्यवच्छेदः । तथाऽनन्तधर्मयोर-
न्तरे पल्लोपमस्य चतुर्भागस्तर्थाव्यवच्छेदः । तथा धर्मशान्ति-

नाथयोरन्तरे पद्योपमचतुर्नागस्तीर्थाव्यवच्छेदः । इति सवांप्रेण प्रागमीलने त्रीणि पद्योपमानि एकचतुर्भागहीनानि जातानि । प्रव० ३६ डार ।

एषु णं जेतुं ! तेवीमाप जिणंतरे कस्स कहिं कालियसु-
यस्स वोच्छेदे पणत्ते ? । गोयमा ! एषु णं तेवीसाए जि-
णंतरेसु पुरिमपच्छिमएसु अट्ठसु अट्ठसु जिणंतरेसु एत्थ
णं कालियसुयस्स अवोच्छेदे पणत्ते । मज्झिमएसु सत्तसु
जिणंतरेसु एत्थ णं कालियसुयस्स वोच्छेदे पणत्ते । स-
व्वत्थ वि णं वोच्छिण्णे दिट्ठिवाए ॥

कस्य जिनस्य सम्बन्धिनः कस्मिन् जिनान्तरे, कयोर्जिनयोर-
न्तरे, कालिकथनस्यैकादशाङ्गीरूपस्य व्यवच्छेदः प्रकृतः, इति
प्रश्नः । उत्तरं तु—(एषु गुमित्यादि) इह च कालिकस्य व्यव-
च्छेदेऽपि पृष्टे यदपृष्टस्याव्यवच्छेदस्याभिधानं तद्विपक्षभाषने स-
ति विवक्षितार्थबोधनं सुकरं नवतीतिष्ठत्या कृतमिति । (मज्झि-
मएसु सत्तसु चि) अनेग ' कस्स कहिं ' इत्यस्योत्तरमवसे-
यम् । तथाहि—मध्यमेपु सप्तस्वित्युक्ते सुविधिजिनतीर्थस्य सुवि-
धिशोतलजिनयोरन्तरे व्यवच्छेदो बन्तुव, तद्व्यवच्छेदकालश्च
पद्योपमचतुर्भागः । एवमन्ये पद् जिनाः, यद् च जिनान्तराणि
वाच्यानि । केवलं व्यवच्छेदकालः सप्तस्वव्यवमपसेयः—

" चउभागो चउभागो, तिमि य चउभाग पल्लियनेगं च ।
तिमि य चउभागा, चउत्थभागा य चउभागा ॥ १ ॥ " इति ।
(एत्थ णं ति) एतेषु प्रप्रापकेनोपदृश्यमानेषु जिनान्तरेषु
कालिकथनस्य व्यवच्छेदः प्रकृतः । दृष्टिवादापेक्षया त्वाह—(स-
व्वत्थ वि णं वोच्छिण्णे दिट्ठिवाए चि) सर्वत्रापि सर्वेष्वपि जि-
नान्तरेषु, न केवलं सप्तस्वैव क्वचित्, कियन्तमपि काष्ठं व्यव-
च्छिणो दृष्टिवाद इति । भ० १० श० ८ उ० ।

(७२) अथ प्रसङ्गात् द्वादशचक्रिनामान्याह—
चकी भरहो सगरो, मयव-सणकुमर-संति-कुंयु-अरा ।
सुचूम-महपउम-हरिसे-ण-जयनिवा वंजदत्तो य ॥ ३४७ ॥
चकी-भरतः १, सगरनामा २, चक्रिशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्य-
ते । मयवा ३, सनत्कुमारः ४, शान्तिः ५, कुंयुः ६, अरनामा ७,
(सुभूममहपउमहरिसेण चि) सुभूमनामा ८, महापशः ९, हरियेणः
१० (जयनिवा वंजदत्तो य) जयनूपः ११, ब्रह्मदत्तश्च १२ । इति
गाथार्थः ॥ ३४७ ॥

अथ नववासुदेवनामान्याह—
विण्हु तिविहु ड्विड्ड, सयंशु पुरिमुत्तमे पुरिससीहे ।
तह पुरिसपुंफरीए, दत्ते लखमण काहे य ॥ ३४८ ॥
(विण्हु तिविहु ड्विड्ड सयंशु पुरिमुत्तमे पुरिससीहे) विष्णुः-
त्रिपुष्टः १, द्विपुष्टः २, स्वयंभूः ३, पुरुषोत्तमः ४, पुरुषसिंहः ५, तथा
पुरुषपुण्डरीकः ६, दत्तनामा ७, लखमणनामा ८, कृष्णश्च ९ ।
इति गाथार्थः ॥ ३४८ ॥

अथ वज्रदेवनामान्याह—
हरिनिट्टनायरो नव, वलदेवा अयल-विजय-जहा य ।
सुप्पहसुदंसाणाऽऽण-दंनदणा रामवलमहा ॥ ३४९ ॥
(हरिनिट्टनायरो) विष्णुर्नां जेष्ठभ्रातरः (नव वज्रदेवा)
नवसंख्या वज्रदेवा भवन्ति । अवलनामा प्रथमः १, विजयनामा
२, ६६

द्वितीयः २, भद्रनामा तृतीयः ३, चः पादपुरणे । (सुप्पहसुदंसा-
णाऽऽणदंनदण चि) सुप्रजनामा चतुर्थः ४, सुदर्शननामा
पञ्चमः ५, आनन्दनामा षष्ठः ६, नन्दननामा सप्तमः ७ । (रा-
मवलजहा चि) रामनामाऽष्टमः ८, वलजन्मनामा नवमः ९ ।
इति गाथार्थः ॥ ३४९ ॥ पद्यः ८ । प्रव० ।

त्रिषष्टिशलाकापुरुषमानमाह—

चउपन्नुत्तमपुरिसा, इह एए होंति जीवपन्नासं ।

नवपक्खिण्हो होंति जुआ, तेसट्ठिसलागपुरिस जये ॥ ३५० ॥

(चउपन्नुत्तमपुरिसा, इह एए होंति जीवपन्नासं ति) एते
चतुर्विंशतिजिनाः २४, द्वादश चक्रिणः १२, नव वासुदेवाः
९, नव वज्रदेवाश्चेति चतुःपञ्चाशत् २४ उत्तमपुरुषा इह जग-
ति भवेयुः । एते सर्वेऽप्युत्तमपुरुषाः संभूय पञ्चाशज्जीवाः ।
यतः—शान्तिकुन्धुअराः जिनाश्चक्रिणोऽपि जाताः, तथा श्रीवी-
रजीवस्तु त्रिपुष्टनामा वासुदेवोऽपि जात इति । (नव पडि-
विण्हो होंति जुय चि) ते चतुःपञ्चाशज्जन्मपुरुषा नवप्रतिविष्णु-
जियुताः । (तेसट्ठिसलागपुरिस भवे) त्रिषष्टिः शलाकापुरु-
षा भवन्ति । शलाकापुरुषा इति कोऽर्थः ?—शलाका इव
रेखा इव पुरुषाः शलाकापुरुषाः, न कोऽप्यन्यपुरुष इदृशः
चतुःपण्डितमः । इति गाथार्थः ॥ ३५० ॥

अथ प्रतिवासुदेवनामान्याह—

ते आसगीवे तारए, मेरए महुकंदवे निमुंभे य ।

वलि पहलाए तह रा-वणे य नवमे जरासंधो ॥ ३५१ ॥

अश्वघ्रीवः १, तारकः २, मेरकः ३, मधुकैटभः ४, निशुभकः
५, (वलि पहलाए तह रा-वणे अ नवमे जरासंधो) वलिः ६,
प्रह्लादः ७, तथा रावणश्च ८, नवमो जरासन्धः ९ । इति गा-
थार्थः ॥ ३५१ ॥

अथ कस्य तीर्थे के चक्रिवासुदेववलदेवा
जातास्तानाह—

काहामि जे जस्स जिणस्स जाया,

ते तस्स तित्थमि, जिणंतरे जे ।

नेया उ तेऽतीअजिणस्स तित्थे,

निर्णहिं नापेहिं कमेण एवं ॥ ३५२ ॥

(कालमि जे जस्स जिणस्स जाया ते तस्स तित्थमि
चि) यस्य जिनस्य काले जिनतीर्थे वर्तमाने ये जाताः ते
चक्रिवासुदेवाऽऽदयः तस्य तीर्थे कल्पन्ते, (जिणंतरे जे, नेयाउ
तेऽतीअजिणस्स तित्थे) जिनान्तरे ये जातास्तेऽतीतजि-
नस्य तीर्थे श्रेयाः । (निर्णहिं नापेहिं कमेण एवं) निजैर्नामजिः
क्रमेण एवं बध्यमाणरीत्या । इति गाथार्थः ॥ ३५२ ॥ इद-
मुपजातिच्छन्दः ।

दो तित्थेस सचकि, अह य जिणा, तो पंच केसीजुया,

दो चकाहिब, तिन्नि चकिअ जिणा, तो केसि चकी हरी ।

तित्थेसो इग, तो सचकि-अ जिणो केसी सचकी जिणो,

चकी, केसवसंजुओ जिणवरो, चकी अ, तो दो जिणा ३५३

(दो तित्थेस सचकि अह य जिणा तो पंच केसीजुआ) द्वौ
तीर्थेऽपि सचक्रिणौ चक्रवर्त्तिसहितौ, नतोऽष्ट जिनाः, ततः पञ्च-
वासुदेवयुताः पञ्च जिनाः । (दो चकाहिब तिन्नि चकिअ जि-
णा, तो केसि चकी हरी) द्वौ ततश्चक्राधिपौ, ततस्त्रयः चक्रि-

णो जिनाश्च । ततो वासुदेवः, ततश्चक्री, ततो वासुदेवः । (ति-
थ्येसो ऽगु तो सचक्रिभ जिणो केसि चि) तीर्थेण एकः,
ततः सचक्री जिनः, ततो वासुदेवः, सचक्री जिनः । (चक्री, केस-
वसंजुओ जिणवरो, चक्री अ, तो दो जिणा) चक्री, केशवसंयुतो
जिनवरः, ततश्चक्री, ततो द्वौ जिनौ । इति गाथायः ॥ ३५३ ॥
सप्त० १७० द्वार ।

तीर्थकरः	चक्रवर्ती	वासुदेवः
ऋषभस्वामी	भरतचक्रवर्ती	०
अजितस्वामी	सगरचक्रवर्ती	०
शंभवस्वामी	०	०
अजिनन्दनः	०	०
सुमतिनाथः	०	०
पद्मप्रभः	०	०
सुपार्श्वनाथः	०	०
चन्द्रप्रभः	०	०
सुविधिनाथः	०	०
शीतलनाथः	०	०
श्रेयांसनाथः	०	त्रिपृष्ठः
वासुपूज्यः	०	द्विपृष्ठः
विमलनाथः	०	स्वयंभूः
अनन्तनाथः	०	पुरुषोत्तमः
धर्मनाथः	०	पुरुषसिंहः
०	मद्यवा चक्रवर्ती	०
०	सनत्कुमारश्चक्री	०
शान्तिनाथः	शांतिरेव	०
कुन्थुनाथः	कुन्थुरेव	०
अरनाथः	अर एव	०
०	०	पुरुषपुण्डरीकः
०	सुचमचक्री	०
०	०	दत्तः
मल्लिनाथः	०	०
मुनिसुव्रतः	महापद्मचक्री	०
०	०	लक्ष्मणः
नमिनाथः	हरिषेणचक्री	०
०	जयचक्री	०
नेमिनाथः	०	कृष्णः
०	ब्रह्मदत्तचक्री	०
पार्श्वनाथः	०	०
वर्द्धमानः	०	०

जिनचक्रवर्तिकेशवानां विवरणयन्त्रम्-

(८३) तीर्थकरनामान्याह-

जंबुद्वीवे दीवे जारहे वासे चउत्रीसं तिथ्यगरा होत्था । तं
जहा-उसज अजिअ संभव अजिणंदण सुमइ पउमप्पज
सुपास चंदप्पज सुविहि (पुष्पदंत *) सीयल सिज्जंस वा-
सुपुज्ज विमल अणंत धम्म संति कुंशु अर महि सुणिसुवय
णमि नेमि पास वहुमाणो य ॥ ८० ॥ (तीर्थकृतां मातृपितृ-
विचारोऽग्रे करिष्यते)

(चक्रवर्तिनां सर्वां वक्तव्यता ' चक्रवर्ति ' शब्दे तृतीयभागे
१०६६ पृष्ठतो दृष्टव्या)

वलदेववासुदेवपितरः-

जंबुद्वीवे णं दीवे भारहे वासे नववलदेवनववासुदेवपितरो
होत्था । तं जहा-

“ पयावई य वंजो, सोमो रुदो सिवो महिसरो य ।
अग्गिसीहो य दसरहो, नवमो भणिओ य वसुदेवो ” ॥ ४६ ॥

वासुदेवमातरः-

जंबुद्वीवे णं दीवे जारहे वासे एव वासुदेवमायरो होत्था ।
तं जहा-

“ मियावई उपा चेव, पुहवी सीया य अंबिया ।
लच्छिमई सेसमई, केकई देवई तहा ॥ ५० ॥ ”

वलदेवमातरः-

जंबुद्वीवे णं दीवे जारहे वासे एव वलदेवमायरो होत्था ।
तं जहा-

“ भहा तह सुभहा य, सुप्पजा य सुदंसणा ।
विजया वेजयंती य, जयंती अपराजिया ॥ ५१ ॥
एवमीया रोहिणी य, वलदेवाण मायरो ” ।

दशारमरुतानि-

जंबुद्वीवे णं दीवे जारहे वासे एव दशारमरुता होत्था ।
तं जहा-उत्तमपुरिसा मज्झिमपुरिसा पहाणपुरिसा ओयंसं ।
तेयंसं वच्चंसं जसंसं ङायंसं कंता सोमा सुजगा पियदंस-
णा मरुआ सुहंसीला सुहाजिगम्मसव्वजणणयणकंता ओ-
हवला अतिवला महावला अनिहता अपराइया सत्तुमहणा
रिपुसहस्समाणमहणा साण्णकोसा अमच्छरा अचपत्ता अ-
चंन्ना मियमंजुत्तपलावहसियगंभीरमधुरपणिपुससच्चवयणा
अञ्जुवगयवच्छला सरप्पा लक्खणवजणणुणोववेआ
माण्णमाणपमाणपणिपुससुजायसव्वंगसुंदरंगा समिसोम्मा-
गारकंतापियदंसणा अमरिसणा पयंहदंढप्पयारा गंभीरद-
रिसणिज्जा तावप्पओव्विप्पगरुलकेज्ज महाधणुविकहया
महासच्चसागरा दुप्फरा धणुप्फरा धीरपुरिसा जुप्पकित्ति-

* “ ऋषभो वृषभः, श्रेयान् श्रेयांसः, स्यादनन्तजिदनन्तः ।
सुविधिस्तु पुष्पदन्तः, मुनिसुव्रतसुव्रतौ तुल्यौ ॥ २९ ॥
अरिष्टनेमिस्तु नेमिः, वीरश्चरमतीर्थकृत् ।
महावीरो वर्द्धमानो, देवायौ ज्ञातनन्दनः ॥ ३० ॥ ”
इत्यभिधानचिन्तामणौ पर्यायवाचकाः ।

पुरिमा विउलकुलममुभवना महारण्यविहारागा अरुभ-
रदमापी सोमा रायकुञ्जवंमतिलया अनिया अनियरहा
इहमुसलकणकपाणी मखचक्रगयमचिर्नंदगधरा पवरुज्ज-
मुर्कनविमलग्नाथुजतिरीमयारी कुंनलउज्जोऽप्याण्णा पुंन-
रीयण्यणा एकावज्जिकंठलगियवच्छा मिरिवच्छमुलंगणा
वरजसा मव्वोजयसुरजिहुमुमरचिनपलंबनो जंतकंतविकसं-
तचित्तवरमाधरव्यवच्छा अट्टमवविज्जतल्लवणपमत्य-
सुंदरविण्डयंगमंगा पत्तगयवरिंदलक्षिपविकमविलसियगई
मारयनवत्यणियमहुरगंभीरकुंननिग्योसहुंजिस्सरा कोहि-
मुत्तगनीलीपीयकोसेज्जवाससा पवरदित्तया नरमीहा न-
रवई नरिंदा नरवसहा मरुयवसभकप्पा अवनहियरायतेय-
लच्छीपदिप्पमाणा नीलगपीयगवसणा दुवे दुवे रामकेसवा
भायरो होत्था । तं जहा-तिविहु यं जाव कएहे । अयलो०
जाव रामे य अपच्छिमे ।

यलदेववासुदेवानां पूर्वभयनामानि-

एणमि णं एवएहं वलदेववासुदेवाणं पुव्वजविद्या नव
नामधज्जा होत्था । तं जहा-

“ विसर्ज्जं पव्ववण, धणदत्त ममुदत्त इसिवाले ।
पियमित्त ललियमित्ते, पुणव्वमू गंगदत्ते य ॥ ५२ ॥

एयाइं नामाइं, पुव्वजवे आसि वासुदेवाणं । ”

“ एत्तो वलदेवाणं, जहकमं कित्तइस्सामि ॥ ५३ ॥

विमनंदी य सुवंधू, सागरदत्ते असोग लल्लिण य ।

वाराह धम्मसेणे, अपराइएँ रायलल्लिण य ॥ ५४ ॥ ”

एतेषां पूर्वभयधर्माऽऽचार्याः-

एणसि णं नवएहं वलदेववासुदेवाणं पुव्वजविद्या नव ध-
म्मायरिया होत्था । तं जहा-

“ संजूप य सुजदे, मुदंसणे सेय कएहं गंगदत्ते अ ।

सागर समुदनामे, छुपसेणे णवमिण होइ ॥ ५५ ॥

धम्माऽऽयरिया किची-पुरिसाणं वासुदेवाणं ।

पुव्वभवे एआसिं, जत्थ नियाणाइं कासी य ॥ ५६ ॥ ”

एतेषां निदानभूमयः-

एणसि णं नवएहं वासुदेवाणं पुव्वजवे नव नियाणज्जी-
ओ होत्था । तं जहा-महुरा० जाव हत्थिणाउरं च ।

निदानकारणानि-

एतेसि णं नवएहं वासुदेवाणं नव नियाणकारणा होत्था ।

तं जहा-गावी जूए० जाव माठआ ।

एतेषां प्रतिशत्रवः-

एणसि णं नवएहं वासुदेवाणं नव पक्सिचू होत्था । तं

जहा-आसग्गीवे० जाव जरासंधे० जाव सचकैहि ।

के क यातीत्याह-

“ एको य सत्तपीए, पंच य छट्ठीएँ पंचमीएको ।

एको य चउत्तीए, कएहो पुण तच्चपुढवीए ॥ ५७ ॥

अणिदाणकमा रामा, सव्वे वि य केसवा नियाणकमा ।
उछंगापी रामा, केसव सव्वे अहोगापी ॥ ५८ ॥

अट्टंतकमा रामा, एगो पुण वंनलोयकप्पमि ।

एको से गव्वनवसई, सिङ्गिस्समइ आगमिस्सेण ॥ ५९ ॥ ”

(जंबुदीवेत्यादि) दशाराणां वासुदेवानां मरुलानि यलदेववा-
सुदेवव्यवलयकणाः समुदाया दशारमएदलानि, अत एव “ दुवे
दुवे रामकेसव चित्ति ” वक्ष्यति । दशारमएदलानि व्यतिरिक्तत्वाच्च
वलदेववासुदेवानां दशारमरुलानीति पूर्वमुद्दिश्यपि दशार-
मरुलव्यक्तिचूतानां तेषां विशेषणार्थमाह-तद्यथेत्यादि ।
तद्यथेति पक्षदेववासुदेवस्वरूपोपन्यासाऽऽरम्भार्थः । केचित्तु
दशारमगडना इति । तत्र दशाराणां वासुदेवकुक्षीनप्रजानां मरु-
नाः शोभाकारिणो दशारमरुनाः । उत्तमपुरुषा इति । तीर्थकरा-
ऽऽदीनां चतुःपञ्चाशत्, उत्तमपुरुषाणां मध्यवर्तिताद् मध्यमपु-
रुषाः, तीर्थकरचक्रिणां प्रतिवासुदेवानां च यलाऽऽद्यपेक्षया मध्य-
वर्तितात् । प्रधानपुरुषास्तात्कालिकपुरुषाणां शौर्याऽऽदिभिः प्र-
धानत्वात्, ओजस्विनो मानसबलोपेतत्वात्, तेजस्विनो दीप्तश-
रीरत्वात्, वनस्विनः शारीरबलोपेतत्वात्, यशस्विनः पराक्रमं
प्राप्य प्रसिद्धिप्राप्तत्वात् । (गार्वांसि चित्ति) प्राकृतत्वात् त्रायावन्तः
शोभायमानशरीराः, अत एव कान्ताः कान्तियोगात्, सौम्या
अरौद्राऽऽकारत्वात्, सुजगा जनवल्लभत्वात्, प्रियदशानाः चक्र-
पुरुषत्वात्, सुरुषा समचतुरस्त्रसंस्थानत्वात्, शुभं सुखं वा
सुखकरत्वात् शीघ्रं सभाघोयेषां ते भुजशीलाः सुखशीला वा,
सुखेनाभिगम्यन्ते सेव्यन्ते ये भुजशीलत्वादेव ते सुस्नानिगम्याः,
सर्वजननयनानां कान्ता अभिसाप्या ये ते तथा । ततः पदद्वयस्य
कर्मधारयः । ओघबलाः प्रवाहयन्ताः, अव्ययच्छिन्नपक्षत्वात् ।
अतियलाः शेषपुरुषपलानामतिक्रमात् । महायलाः प्रशस्तयसाः,
अनिहता निरुपक्रमाऽऽयुक्तत्वात्, युद्धे भूस्यामयातित्वात् अ-
पराजिताः, तैरेव शत्रूणां पराजितत्वात् । एतदेवाऽऽह-शत्रुमर्द-
नाः, तच्छरीरतत्सैन्यकदर्शनात् । रिपुसहस्रमानमथनाः, तद्व्यञ्जि-
तकार्यविघटनात् । सानुकोशाः, प्रणतेष्वद्रोहकत्वात् अमत्सराः,
परगुणलवस्याऽपि ग्राहकत्वात् । अचपला मनोवाक्कायस्थैर्याध ।
अचपला निष्कारणप्रयत्नकोपरहितत्वात् । मिते परिमिते मञ्जुघ्नः
कोमलः प्रलापश्चाऽऽलापो हसितं च येषां ते मितमञ्जुघ्नप्रहापह-
सिनाः, गम्भीरमदर्शितरोपतोपशोकाऽऽदिविकारं मेघनादवद्वा
मयुरं श्वणसुखकरं प्रतिपूर्णमथप्रतीतिजनकं सत्यमवितथं
वचनं वाक्यं येषां ते तथा । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । अ-
भ्युपगतवत्सलाः, तत्समर्थनशीलत्वात् । शरणास्त्राणकरणे सा-
धुत्वात् । लक्षणानि मानाऽऽदीनि, वज्रस्वस्तिकचक्राऽऽदीनि वा, व्य-
ञ्जनानि तिलकमयाऽऽदीनि, तेषां गुणा महर्हिप्राप्त्यादयः, तैरु-
पेताः शर्कराऽऽदिदर्शनादुपपेता युक्ता वज्रणव्यञ्जनगुणोपपेताः ।
मानमुदकछोणपरिमाणशरीरता, कथम् ? , उदकपूर्णायां छोण्यां
निविष्टे पुरुषे यज्जलं ततो निर्गच्छति तद्यदि छोणप्रमाणं स्या-
त्तदा स पुरुषो मानप्राप्त इत्यभिधीयते । उन्मानमर्द्धभारपरि-
माणता, कथम् ? , तुलाऽऽरोपितस्य पुरुषस्य यद्यर्द्धभारस्तोल्यं
ज्वति तदाऽऽसावुन्मानप्राप्त उच्यते । प्रमाणमष्टोत्तरशतमहगु-
हानामुच्चूयः । मानोन्मानप्रमाणैः प्रतिपूर्णमन्यूनं, सुजातमागर्भा-
धानात् पालनविधिना, सर्वोक्तसुन्दरं निखिशावयवप्रधानमङ्ग-
शरीरं येषां ते तथा । शशिवत् सौम्याऽऽकारमरौद्धमवीभत्सं

* शर्कराऽऽदिगणस्थत्वात् ।

वा कान्तं दीप्तं प्रियं जनानां प्रमोदोत्पादकं दर्शनं रूपं ये-
षां ते तथा । (अमरिसण त्ति) अमसृणाः प्रयोजनेष्वनलसाः,
अमपणा वा अपराधिष्वपि कृतज्ञाः । प्रकाशम् उत्कटो
दण्डप्रकार आज्ञाविशेषो वा येषां ते तथा । अथवा-प्रचण्डो
दुःसाध्यसाधकत्वाद्दण्डप्रचारः सैन्यविचरणं येषां ते तथा । ग-
म्भीरा अवलम्ब्यमाणान्तर्वृत्तिवेन दृश्यन्ते ये ते गम्भीरदर्शनी-
याः । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । प्रचण्डदण्डप्रचारेण ये ग-
म्भीरा दृश्यन्ते । तथा तादो वृक्षविशेषो ध्वजा येषां ते तालध्व-
जाः बलदेवाः । उद्धिक् उच्छिन्नो गरुलक्षितः केतुर्ध्वजो येषां ते
उद्धिक्गरुलक्षितवो वासुदेवाः । तालध्वजाश्च उद्धिक्गरुलक्षितवश्च
तालध्वजोद्धिक्गरुलक्षितवः । महाधनुर्विकर्षकाः, महाप्राणत्वाद्
महासध्वजकृण्वजस्य सागरा इव सागरा अभ्ययत्वात्महासध्व-
सागराः । दुर्द्धरा रणाङ्गणे-तेषां प्रहरतां केनाऽपि धन्विना
धारयितुमशक्यत्वात् । धनुर्धराः कोदण्डप्रहरणाः । धीरेष्वेधैते
पुरुषाः पुरुषकारवन्तो, न कातरेष्विति धीरपुरुषाः । युद्धजनिता
या कीर्तिस्तत्प्रधानाः पुरुषा युद्धकीर्तिपुरुषाः । विपुलकुलस-
मुद्रवा इति प्रतीतम् । महारत्नं वज्रं तस्य महाप्राणतया विघट-
का अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां चूर्णका महारत्नविघटकाः, वज्रं हि अ-
धिकरण्यां धृत्वा अयोधनेनाऽऽस्फोटयते, न च मिथ्यते, तदेव
जिन्दन्तीति दुर्भेदं तदिति । अथवा महनीया आरचना साग-
रशतकव्यूहाऽऽदिना प्रकारेण सिसंभ्रामयिषोर्महासैन्यस्य, तां
रणरङ्गरसिकतया महावलतया च विघटयन्ति वियोजयन्ति ये
ते महारचनाविघटकाः । पाठान्तरेण तु-महारणविघटकाः । अ-
र्कजरतस्वामिनः । सौम्या नीरुजः । राजकुलवंशतिलकाः । अजि-
ताः । अजितरथाः । ह्यमुशलकणकपाणयः । तत्र ह्यमुशवे प्रती-
ते, ते प्रहरणतया पाणौ हस्ते येषां ते बलदेवाः । येषां तु कण-
का बाणाः पाणौ ते शार्ङ्गधन्वानो वासुदेवाः । शङ्खश्च पाञ्चज-
न्याभिधानः, चक्रं तु सुदर्शननामकं, गदा च कौमोदकीसंज्ञा
लकुटविशेषः, शक्तिश्च त्रिशूलविशेषः, नन्दकश्च नन्दकाभिधानः
खड्गः, तान् धारयन्तीति शङ्खचक्रगदाशक्तिनन्दकधराः वासुदे-
वाः । प्रवरो वरप्रभावयोगात्, उज्ज्वलः शुक्लत्वात् स्वच्छतया वा,
सुकान्तः कान्तियोगात् । पाठान्तरे-सुकृतः सुपरीकर्मित्वात् ।
त्रिमलो मलवर्जितत्वात्, (गोन्मुम त्ति) कौस्तुभाभिधानो यो
मणिविशेषस्तं, (तिरिगं त्ति) किरिटं च मुकुटं धारयन्ति ये ते ।
तथा कुण्डलोद्धोतिताननाः । पुण्डरीकवन्नयने येषां ते तथा ।
एकावशी आभरणविशेषः, सा कण्ठे प्रविष्टा लगिता विद्वम्बि-
ता सती वक्षसि वरसि वर्तते येषां ते एकावलीकण्ठलगित-
वक्षसः । श्रीवत्सलाभिधानं सुष्ठु लाञ्छनं महापुरुषत्वसूचकं व-
क्षसि येषां ते श्रीवत्सलाञ्छनाः । नरयशसः, सर्वत्र विख्यात-
त्वात् । सर्वतुंकानि सर्वतुंसम्भवानि सुरभीणि सुगन्धीनि
यानि कुसुमानि तैः सुरचिता कृता या प्रलम्बा आप्रपदी-
ना (सोभत त्ति) शोभमाना कान्ता कमनीया विकसन्ती
फुल्लन्ती चित्रा पञ्चवर्णा वरा प्रधाना माला स्रक् रचिता
निहिता, रतिदा वा सुषकारिका, वक्षसि येषां ते सर्वतुंकसुर-
भिकुसुमरचितप्रलम्बशोभमानकान्तविकसच्चित्रवरमालारचि-
तवक्षसः । तथा अष्टशतसंख्यानि विभक्तानि विविक्वरूपाणि
यानि वृक्षगानि चक्राऽऽदिनि तैः प्रशस्तानि मङ्गल्यानि सुन्द-
राणि च मनोहराणि विरचितानि विहितानि (अंगमंग त्ति)
अङ्गोपाङ्गानि शिरोऽङ्गुल्यादीनि येषां तेऽष्टशतविभक्तलक्ष-

णप्रशस्तसुन्दरविरचिताङ्गोपाङ्गाः । तथा मत्तगजवरेन्द्रस्य यो
लक्षितो मनोहरो विक्रमः सञ्चरणं तच्च द्विद्वसिता संजातवि-
लासा गतिगमनं येषां ते मत्तगजवरेन्द्रललितविक्रमविवक्षि-
तगतयः । तथा शरदि भवः शारदः, स चासौ नवं स्तनितं रसितं
यस्मिन्निर्घोषे स नवस्तनितः, स चेति समासः । स चासौ मधुरो
गम्भीरश्च यः कौञ्चनिर्घोषः पक्षिविशेषनिनादः, तद्वद् दुन्दुभि-
स्वरवच्च स्वरो नादो येषां ते शारदनवस्तनितमधुरगम्भीरकौ-
ञ्चनिर्घोषदुन्दुभिस्वराः । इह च शरत्काले हि कौञ्चा माद्यन्ति,
मधुरध्वनयश्च भवन्तीति शारदग्रहणम् । तथा पीतपानीयेन श-
ब्दप्रवृत्तौ तद्गद्गादमनोज्ञता तस्य स्यादिति नवस्तनितग्रहणम्,
स्वरूपोपदर्शनार्थं मधुरगम्भीरग्रहणमिति । तथा कटोसूत्रमाभ-
रणविशेषः, तत्प्रधानानि नीलानि बलदेवानां, पीतानि वासुदे-
वानां कौशेयकानि वस्त्रविशेषचूटानि वासांसि वसनानि
येषां ते कटोसूत्रकनीलपीतकौशेयवाससः । प्रवरदीप्तनेजसो
वरप्रभावतया वरदीप्ततया च । नरसिंहा विक्रमयोगात् । नरप्र-
तयः तन्नायकत्वात् । नरेन्द्राः परमेश्वरयोगात् । नरवृपजा उत्-
क्षिप्तकार्ये नारनिर्वाहकत्वात् । मरुद्वृषभकल्पाः देवराजोप-
माः, अभ्यधिकं शेषराजेभ्यः राजतेजोलक्ष्म्या दीप्यमानाः ।
नीलकपीनकदसना इति पुनर्भणनं निगमनार्थम् । कथं ते नवे-
त्याह- (दुवे डुवे इत्यादि) एवं च नववासुदेवनवबलदेवा इति ।
(तिविडु य त्ति) यावत्करणात्-

“ विण्डु तिविडु डुविडु य, सयं नु पुरिसुत्तमे पुरिससीहे ।

तह पुरिसपुंडरीप, दत्ते नारायणे कएहे ॥ १ ॥

अयले विजय जहे, सुप्पजे य सुदंसणे ।

आनंदे गंदणे पउमे, रामे यावि अपच्छिमे ” ॥ २ ॥ इति ।

(किस्तीपुरिसाणं त्ति) कीर्त्तिप्रधानपुरुषाणामिति ।

“ महुरा य कणगवत्थू, सावत्थी पोयणं च रायगिहं ।

कायंदी कोसंयी, मिहिलपुरी हत्थियपुरं च ॥ १ ॥ ”

तथा-

“ गावि जुप संगामे, तह इत्थिपराहभो रणे ।

जजायुराग गोछी, परइही माउयाई य ” ॥ १ ॥ इति ।

तथा-

“ अससग्गीवे तारयें, मेरयें महुकुदभे निसुंभे य ।

वलि पहलाए तह रा-वणे य नवमे जरासंधो ॥ १ ॥ ”

“ एए खलु पुरिसचू, किस्तीपुरिसाण वासुदेवाण ।

सव्वे वि चक्कजोही, सव्वे वि हया सचक्कोहि ॥ २ ॥

अणियाणकडा रामा, सव्वे वि य केसवा नियाणकडा ।

उहुंगामी रामा, केसव सव्वे अहोगामी ॥ ३ ॥ ” इति ।

(आगमिस्सेणं त्ति) आगमिष्यता कालेन । “ आगमिस्साणं त्ति ”

पाठान्तरम् । आगमिष्यतां भविष्यतां मध्ये सेत्स्यन्तीति । स० ।

(८४) तीर्थोत्पत्तिः--

तेवीसाए पढमे, वीए वीरस्स पुण समोसरणे ।

संघो? पढमणएहरोइ, सुयं च ३ तित्थं समुप्पन्नं ॥ २०६ ॥

त्रयोविंशतिजनानां प्रथमसमवसरणे तीर्थं समुत्पन्नम्, वीरस्य
पुनर्द्वितीये समवसरणे तीर्थं समुत्पन्नम् । तीर्थं नाम प्रवचनं,
तच्च निराधारं न भवति, तेन साधुसाध्वीश्रावकश्राविकारूपः
चतुर्वर्णः संघः । तथा प्रथमगणधर आद्यगणभृत्, श्रुतं द्वादशा-
ङ्गीरूपम्, एतत्त्रयरूपं तीर्थं समुत्पन्नम् । सत्त० १०० द्वार ।
आ० म० ।

(८५) निर्गमनकालं प्रतिपादयन्नाह-

पामो अरिष्टनेमी, सेज्जमो सुमति मन्निनाथो य ।

पुव्वएहे निक्खंता, सेसा पुण पच्छिमएहम्मि ॥३१॥

पाश्वेनाथोऽरिष्टनेमिः, धेयांसः, सुमतिमन्निनामा; एते पञ्च तीर्थकृतः पूर्वाह्ने निष्क्रान्ताः। शेषाः पुनः धीश्रुपञ्चस्वामिप्रभृतयः पश्चिमाह्ने निष्क्रान्ताः । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

(८६) दर्शननामानि, तद्वृत्ताति चोऽह-

ज्जणं सज्जं संखं, वेअंतिअनादिआण बुद्धाणं ।

वज्जेसिआण वि मयं, इमाई सग दरिसणाई कमा ॥३३॥

तिनि उमहस्स तित्थे, जायाई सीयलस्स ते दुन्नि ।

दरिमणमंग पास-स्स सत्तमं वीरतित्थम्मि ॥ ३४० ॥

(जरणं सज्जं संखं) जैनं १ शैवं २ साङ्ख्यम् ३ (वेअंतिअनादि-आण बुद्धाणं) वेदान्तिकानां मतं ४ नास्तिकानां मतं ५ बौद्धा-नां मतम् ६ (वज्जेसिआण वि मयं) वैशेषिकानामपि मतम् ७, (इ-माई सग दरिसणाई कमा) इमानि सप्त दर्शनानि क्रमादनुक्रमेण भवन्तीति गाथाऽर्थः ॥३३॥ (तिनि उमहस्स तित्थे जाया-ई ति) पूर्वगाथान्त्यवर्तकमशब्दस्येह संख-आदायानि त्रीणि दर्शनानि श्रुपञ्चमी जातानि ३ । (सीयलस्स ते दुन्नि) शीतलस्य तीर्थे ते हे दर्शने, तदग्रे चतुर्थपञ्चमे जाते ५, (दरिमणमंग पासस्स) एकं तदग्रेतमं पष्ठे दर्शनं पाश्वस्य तीर्थे ६, (सत्तमं वीरतित्थम्मि) सप्तमं दर्शनं वीरतीर्थे संजा-तमिति गाथाऽर्थः ॥ ३४० ॥ सत्त० १६८ द्वार ।

दीक्षानक्त्राणि व्यचनवत् । सत्त० ६० द्वार ।

(८७) व्रतपर्यायः-

उत्तमस्स पुव्वलक्खं, पुव्वंगुणमज्जियस्स ते चैव ।

चउरंगुणं लक्खं, पुणो पुणो जाव सुविदि ति ॥

(अस्मिन्नैव शब्दे २२६४ पृष्ठे पूर्वकेवलपर्याये व्याख्यातैषा)

पणवीसं तु सहस्सा, पुव्वणं सीयलस्स परियायो ।

लक्खाई एकवीसं, सिज्जंसजिणस्स वासाणं ॥

चउपनं पन्नारस, ततो अरुद्धमाई लक्खाई ।

अद्दाज्जाई ततो, वाससहस्साई पणवीसं ॥

तेवीसं च सहस्सा, सयाणि अरुद्धमाणि य हवन्ति ।

इगवीसं च सहस्सा, वाससऊणा य पणपन्नं ॥

अरुद्धमा सहस्सा, अद्दाज्जाई सच्च य सयाई ।

सयरी विचत्तवासा, दिक्खाकालो जिण्णिदाणं ॥

पञ्चविंशतिः पूर्वाणां सहस्राणि शीतलस्य पर्यायो व्रतपर्यायः। भयसज्जिनस्य वर्षाणां लक्षाण्येकविंशतिः । वासुपूज्यस्य च-तुष्पञ्चाशद्वर्षलक्षाणि । विमलनाथस्य पञ्चदशवर्षलक्षाणि । ततोऽनन्तरमनन्तजितोऽर्द्धाष्टमानि, सार्द्धानि सप्तवर्षलक्षाणि व्रतपर्यायः । धर्मनाथस्यार्द्धतृतीयानि वर्षशतसहस्राणि । शान्तिनाथस्य पञ्चविंशतिवर्षसहस्राणि । कुण्डुनाथस्य त्रयोविंश-वर्षसहस्राणि शतानि चार्द्धाष्टमानि । अरस्वामिन एकविंशति-वर्षसहस्राणि । मन्निनाथस्य वर्षशतानानि पञ्चपञ्चाशद्वर्षसह-स्राणि । सुनिसुव्रतस्वामिनोऽर्द्धाष्टमानि वर्षसहस्राणि । नमि-

नाथस्यार्द्धतृतीयानि वर्षशतानि । अरिष्टनेमिः सप्त शतानि । पाश्वेनाथस्य सप्ततिवर्षाणाम् । वर्त्तमानस्वामिनो द्वाचत्वारि-शत् । एष यथाक्रमं जिनेन्द्राणामुपमाऽऽदीनां दीक्षाकालो व्रतपर्यायः । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

दीक्षातरुः-

....., णिक्खंताऽसोगतस्त्वे सव्वे । (१५७)

सर्वे २४ जिना अशोकतरु-धो निष्क्रान्ताः । सत्त० ६७ द्वार ।

(८८) संप्रति यो येन यथासा निष्क्रान्तस्तदग्निधिसुराह-

सुपुज्जं निचभत्ते-ण निगतो वासुपुज्ज(जिणो)चोत्थेण ।

पासो मन्नी वि य अ-द्वमेण सेसा उ छहेणं ॥ ३८७ ॥

सुमतिरत्र-अस्यामवसर्पिण्यां चतुर्विंशतितीर्थकृतसु मध्ये नि-त्यमकेनानवरतमकेन निष्क्रान्तः । वासुपूज्यो जिनश्चतुर्थेन, ए-केनोपवासेनेत्यर्थः । पाश्वेनाथो महिषरपि चाष्टमेन त्रिमिरुपवा-सेः । शेषास्तु रूपमस्वामिप्रभृतयः पष्ठेन द्वाभ्यामुपवासाभ्यां निष्क्रान्ताः । अ० म० १ अ० १ खण्ड । ती० । स० ।

(८९) दीक्षापरिवारः-

एगो भगवं वीरो, पासो मन्नी य तिहिं तिहिं सएहिं ।

जगवं पि वासुपुज्जो, णिहिं पुरिससएहिं निक्खंतो ३८८ ॥

उग्गाणं जोगाणं, रायस्साणं च खत्तियाणं च ।

चउहिं सहसेहिं उसहो, सेसा उ सहस्सपरिवारा ॥ ३८९ ॥

तत्र एको भगवान् वीरो वर्त्तमानस्वामी प्रव्रजितः, न केनापि सह तेन व्रतं गृहीतामित्यर्थः । पाश्वेनाथो, भगवांश्च महिषि-भिस्त्रिभिः शतैः सह व्रतमग्रहीत् । अत्र च महिलस्वामी स्त्रीणां पुरुषाणां च प्रत्येकं त्रिभिस्त्रिभिः शतैः सह प्रव्रजितः, ततो मि-श्रितानि पद शतानि भवन्ति । यत्तु च त्रिभिः शतैरित्युक्तं तत्र केवलाः स्त्रियः पुरुषा वा गृहीताः, द्वितीयः पुनः पक्षः सन्नपि न विवर्कित इति सम्प्रदायः । स्थानाद्दीक्षायां मप्युक्तम्-महिलजि-नः स्त्रीशतैरपि त्रिभिरिति । जगधानपि वासुपूज्यः पक्षिः पुरुष-शतैः सह निष्क्रान्तः, संसारकान्ताराभिर्गतः, प्रव्रजित इति यावत् ॥ ३८८ ॥ ("वासुपूज्येण अरहा णिहिं पुरिससएहिं मुंढे भविता ।" स्या० ६ वा०) उग्गाणामारक्कस्थानीयानां, जोगानां गुरुपायाणां, राजन्यानां मित्रप्रायाणां, कृत्रियाणां सामन्ताऽऽदी-नां सर्वसङ्ख्या चतुर्भिः सहस्रैः सह रूपमजिनः प्रथमो जिनो निष्क्रान्तः, व्रतं जग्रादेत्यर्थः । शेषास्तु वीरपाश्वमहिलवासुपूज्य-माशेषव्यतिरिक्ता जिना अजिताऽऽद्य एकोनविंशतिः, सहस्रप-रिवारा पुरुषसहस्रसहिताः प्राव्राजिपुरिति ॥ ३८९ ॥ प्रव० ३१ द्वार । आ० म० । स० । सत्त० ।

(९०) दीक्षापुरम-

उत्तमो अ विणीयाए, वारवईए अरिष्ठरणेमी ।

अवसेसा तित्थयरा, निक्खंता जम्मजूमीसु ॥

रूपमस्वामी जगवान् विनीतार्थं नगर्या निष्क्रान्तः । द्वारव-स्यामरिष्टनेमिः, अवशेषा अजितस्वामिप्रभृतयस्तीर्थकरा नि-ष्क्रान्ता जम्मजूमीसु; यत्र जातास्तत्र निष्क्रान्ता इति प्रावः । आ० म० १ अ० १ खण्ड । स० । सत्त० ।

दीक्षासमये मनःपर्यवधानम्-

....., जायं च चउत्थ मण्णाणं ॥ (१५८)

दीक्षायां गृहीतायां तस्मिन् समये सर्वेषां जिनानां चतुर्थं मनःपर्यवधानं जातम् । सत्त० ७१ द्वार ।

(७१) दीक्षामासादयः—

जम्मं व मासपक्खा, नवरं सुवयस्स सुद्धफगुणिओ ।
नमिवीराण वयम्मी, कसिणा आसादमगसिरा ॥ २४६ ॥
अप्पमि नवमी पुत्तिम, दुदसि नवमि तेरसीतिगं ठ्ठी ।
वारसि तेरसि पनरसि, चउत्थि चउदसि य तेरसिया ॥ २४७ ॥
चउदसि पंचमिगारसि, एगारसि वारसिय नवमि ठ्ठी य ।
एगारसि दसमि तिही, वयम्मि उरुरासि पुवं व ॥ २४८ ॥
व्रतमासाऽऽदिनक्षत्राणि राशयश्च कथ्यन्ते । (जम्मं व मास-
पक्खं चित्ति) जन्मवद् मासपक्काः—जन्मकल्याणके ये मासाः पक्षाश्च
कथिताः, दीक्षाकल्याणकेऽपि त एव ज्ञेया इत्यर्थः । (नवरं ति)
एतावान् विशेषो ज्ञेयः—(सुवयस्स सुद्धफगुणिओ चित्ति) सुव-
तस्य मुनिसुवतस्य व्रते फाल्गुनिको मासः । (नमिवीराण वयम्मि
चित्ति) नमिजिनवीरजिनयोर्व्रते (कसिणा आसादमगसिर चित्ति)
कृष्णावापादमार्गशीर्षौ, तत्र नमिजिनस्य व्रते कृष्ण आपाद-
मासः । श्रीवीरजिनस्य व्रते कृष्णो मार्गशीर्षमासः । इति गाथा-
र्थः ॥ २४६ ॥ (अप्पमि नवमी पुत्तिम) अप्रमी, नवमी, पूर्णिमा
(दुदसि नवमि तेरसी तिगं ठ्ठी) द्वादशी, नवमी, त्रयोदशी
त्रिकम्, पट्ठी (वारसि तेरसि पनरसि) द्वादशी १० त्रयोदशी
११ अमावास्या १२ (चउत्थि चउदसि य तेरसिया) चतुर्थी
१३ चतुर्दशी च १४ त्रयोदशिका १५ । इति गाथार्थः ॥ २४७ ॥
(चउदसि पंचमिगारसि) चतुर्दशी १६ पञ्चमी १७ एकादशी
१८ (एगारसि वारसि नवमि ठ्ठी) एकादशी १९ द्वादशी २०
नवमी २१ पट्ठी च २२ (एगारसि दसमि तिही) एकादशी २३
दशमी २४ तिथिः । (वयम्मि उरुरासि पुवं व चित्ति) व्रते नक्षत्र-
राशयः पूर्ववत् । “इयं चवणरिक्खरासी, जम्मे दिक्ख वि णाणे
वि” इति पूर्वमुक्तत्वात् ये च्यवनसमये नक्षत्रराशयो, व्रतेऽपि
त एव ज्ञेयाः । इति गाथार्थः ॥ २४८ ॥ सत्त० ५९ द्वार ।
दीक्षाराशिश्च्यवनवत् । सत्त० ६१ द्वार ।

दीक्षालिङ्गम्—

न उ नाम अन्नलिङ्गे, न य गिहिलिङ्गे कुलिङ्गे वा ॥
सर्व एव तीर्थकृतस्तीर्थकरालिङ्ग एव निष्क्रान्ताः, न तु नाम
अन्यलिङ्गे, गृहिलिङ्गे, कुलिङ्गे वा । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।
(अन्यलिङ्गाऽऽद्यर्थोऽन्यत्र)

दीक्षालोचमुष्टिः—

कयपंचमुष्टिओआ, उसहो चउमुष्टिकयलोओ । (२५०)
कृतपञ्चमुष्टिओचास्त्रयोविंशतिजिनाः, ऋषभः चतुमुष्टि-
कृतलोचो जातः । सत्त० ६६ द्वार ।

दीक्षावनानि—

उसजो सिद्धत्थवण—म्मि वासुपुज्जो विहारगिहगम्मि ।
धम्मो य वप्पगाए, नीलगुहाए मुणी नाम ॥
आसमपयम्मि पासो, वीरजिणिदो य नायसंडम्मि ।
अवसेसा पव्वइया, सहसंववणम्मि उज्जाणे ॥
ऋषभः—ऋषभस्वामी सिद्धार्थवने उद्याने निष्क्रान्तः, वासुपूज्यो
विहारगृहके विहारगृहकाभिधाने उद्याने; धर्मो धर्मस्वामी
जगवान् वप्रगायां वप्रगाभिधाने उद्याने । तथा च वक्ष्यति—

“ सेसाण केवलाहं, जेसुज्जाणेसु पव्वइया । ” एवं नीलगुहा-
यां नीलगुहाभिधाने उद्याने मुनिनामा मुनिसुवतनामा तीर्थ-
करो निष्क्रान्तः । तथा आश्रमपदे आश्रमपदामिधाने उद्याने
पार्श्वनाथो निष्क्रान्तः; वीरजिनेन्द्रो ज्ञातस्त्रयं ज्ञातस्त्रयकाभि-
ने उद्याने । अवशेषा अजितस्वामिप्रभृतयस्तार्थकराः सहस्रा-
म्रवणे निष्क्रान्ताः । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

यस्मिन्वयसि निष्क्रान्तास्तदभिधित्सुराह—

वीरो अरिद्धनेमी, पासो मट्ठी य वासुपुज्जो अ ।

पढमवए पव्वइया, सेसा पुण मज्झिमवयम्मि ॥

वीरो महावीरः, अरिष्टनेमिः, पार्श्वनाथो, मल्लिवांसुपूज्य इत्येते
पञ्च तीर्थकृतः प्रथमवयसि कुमारत्वलक्षणे प्रव्रजिताः । शेषाः
पुनः ऋषभस्वामिप्रभृतयो मध्यमे वयसि यौवनलक्षणे वर्त-
मानाः प्रव्रजिताः । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

(९२) दीक्षाशिविका—

एएसि चउव्वीसाए तित्थगराणं चउव्वीसं सीयाओ
होत्था । तं जहा—

“सीया सुदंसणा सु—प्पभा य सिद्धत्थ सुप्पसिद्धा य ।

विजया य वेजयंती, जयंति अपराजिया चेव ॥ १४ ॥

अरुणप्पज चंदप्पभ, सूरप्पज अगिसप्पजा चेव ।

विमट्ठा य पंचवट्ठा, सागरदत्ता य एगदत्ता य ॥ १५ ॥

अजयकरा निव्वुड्करि, मणोरमा तह मणोहरा चेव ।

देवकुर उत्तरकुरा, विसाल चंदप्पभाई य ॥ १६ ॥

एआओ सीआओ, सव्वेसि चेव जिणवर्दिदाणं ।

सव्वजगवच्छुद्धाणं, सव्वोत्तयसुखयच्छावाए ॥ १७ ॥

पुव्वि ओसित्ता मणु—जेहि सा हट्ठरोमकूवेहि ।

पच्छा वहंति सीयं, असुरिंदसुरिंदनागिंदा ॥ १८ ॥

चव्वचवलकुंडलधरा, सच्छंदविकुन्त्रियाभरणधारी ।

सुरअसुरवदिआणं, वहंति सीयं जिणिंदाणं ॥ १९ ॥

पुरओ हवंति देवा, नागा पुण दाहिणम्मि पासम्मि ।

पच्चिमेण असुरा, गरुड्ठा पुण उत्तरे पासे ॥ २० ॥

(सव्वोत्तयसुखयच्छावाए चित्ति) सर्वतुंकया सर्वेषु शरदादिषु
ऋतुषु सुखदया नायया प्रभया आतपाजावत्तक्षणया वा, युक्ता
इति शेषः । तथा—(सा हट्ठरोमकूवेहि चित्ति) सा शिविका
यस्यां जिनेऽध्यारुढः, हट्ठरोमकूपैरुद्धुपितरोमभिरित्यर्थः ।
तथा (चव्वचवलकुंडलधर चित्ति) चव्वश्च ते चपलकुण्ड-
लधराश्चेति वाक्यम् । तथा स्वच्छन्देन स्वरुच्या विकुर्वितानि
यान्याभरणानि मुकुटाऽऽदीनि तानि धारयन्ति ये ते तथा । असु-
रेन्द्राऽऽद्य इति योगः । (गरुड चित्ति) गरुडध्वजाः सुपर्णकुमारा
इत्यर्थः । स० । सत्त० ।

(६३) अथ पदपञ्चाशद्विकुमारोत्थानान्याह । दिक्कुमारिका

नाम—दिक्कुमारजवनपतिविशेषजातिजा देव्यः—

मेरुअहउद्धोया, चउदिसि रुयगाउ अड पत्तेअं ।

चउ विदिसिमज्जरुयगा, इंती छप्पन्न दिसिकुमरी ॥ १० ॥

(मेरुअहउद्धोय चित्ति) मेरोरधोलोकात् १, ऊर्ध्वलोका-

नृ २ । तत्र अश्वोत्तरे गजदन्तगिरिचतुष्टयस्याधस्तादृष्टानां दिक्कुमारीणां भवनानि सन्ति । एतच्च सामान्यमात्रेणैव स्थानमुक्तम् । विशेषेण तु नृप्रदायगम्यम् । तथा ऊर्ध्वोत्तरे मेरोरुपरि नन्दनवने अष्टौ कूटानि सन्ति । नेपामुपरि अष्टानां दिक्कुमारीणां भवनानि सन्ति । (चउदिसि रूपगउ चि) चतुर्दिग्वर्तिरुचकात् रुचकादेर्दिक्चतुष्टयादित्यर्थः । (अठ पत्तेयं ति) एतेभ्यः पदस्थानकेभ्यः प्रत्येकमष्टाष्टौ समागच्छन्ति । एवमष्टत्वारिंशद् दिक्कुमार्यो जाताः । (चउ विदिसि मज्जदयग चि) अतश्चो विदिकुरुचकात्, रुचकगिरिविदिग्न्य इत्यर्थः । अतश्चो मध्यरुचकान्तात् रुचकहोपमभ्यादित्यर्थः । (इती उप्पन्न दिसि कुमारी) आगच्छन्ति एवं पट्टपञ्चाशद् दिक्कुमार्यः । इति गाथायाः ॥ १०१ ॥ सप्त ३३ द्वार ।

अश्वोलोकवासिन्योऽष्टकुमार्यः-

जया एं एकमेकं चक्रवर्तिविजयं जगवंतो तित्ययरा स-
मुपज्जन्ति, तेणं कालेणं तेणं सपणं अहोलोगवत्यव्वाओ
अउ दिसाकुमारीआं महत्तरिआओ सण्हि सण्हि कूनेहि
मण्हि सण्हि जवणोहि सण्हि सण्हि पासायवकंसण्हि प-
त्तेअं पत्तेअं चउहिं सामाणिअसाहस्सीहिं चउहिं महत्त-
रिआहिं सपरिवाराहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणी-
आदिवईहिं सोलमण्हि आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अणेहि अ-
वह्निं वाणमंतरेहिं देवेहिं देवीहिं अ सक्कि संपखिडाओ
महयाहयणट्ठीअवाइअउ जाव जोगभोगां जुंनमाणी-
ओ विहरंति । तं जहा-

“भोगंकरा ? भोगवई १, सुजोगा ३ जोगमाजिनी ४ ।

तोयधाराए विचिता य ६, पुष्फमाला ७ अणिदिपा” ॥ ७१ ॥

(तेणं कालेणं इत्यादि) तस्मिन् काले संजवजिनजन्म-
के भरवैरावतेषु तृतीयचतुर्थारकक्षणे, महाविदेहेषु चतुर्था-
रकप्रविभागलक्षणे, तत्र सर्वदासि तदाद्यसमयसदृशकाक्षस्य
विद्यमानत्वात् । तस्मिन् समये सर्वत्राप्यर्द्धरात्रलक्षणे, ती-
र्थकराणां हि मध्यरात्र एव जन्मसंभवात् । अश्वोलोकवास्त-
व्याः, चतुर्णां गजदन्तानामधः समभूतत्वाद् नवशतयोजनरू-
पां तीर्थश्लोकव्यवस्थां विमुच्य प्रतिगजदन्तं द्विजिज्ञावेन
तत्र भवनेषु वसनशीलाः । यत्तु गजदन्तानां पृष्ठपञ्चमकूटेषु
पूर्वं गजदन्तसूत्रे आसां वासः प्रकृतिः, तत्र क्रीडार्थमागमनं
हेतुरिति, आसामपि चतुःशतयोजनाऽऽदिपञ्चशतयोजनाऽऽदि-
पञ्चशतयोजनपर्यन्तोऽध्वत्वगजदन्तगिरिगतं पञ्चशतिकूटग-
तप्रासादावतंसकवासित्वेन नन्दनवनकूटगतमेघकुम्भराऽऽदिदिक्कु-
मारीणामिषोद्धोलोकवासित्वाऽऽपत्तिः । अथ प्रकृतं प्रस्तुतम्-
अष्टौ दिक्कुमार्यो दिक्कुमारा भवनपतिजातीयाः, महत्त-
रिकाः स्वर्गेषु प्रधानतरिकाः, स्वर्केषु स्वर्केषु कूटेषु गजद-
न्ताऽऽदिगिरिवर्तिषु, स्वर्केषु स्वर्केषु जवनेषु जवनपतिदेवाऽऽवा-
सेषु, स्वर्केषु स्वर्केषु प्रासादावतंसकेषु स्वस्वकूटवर्तिकाऽऽ-
वासेषु । सूत्रेषु च सप्तम्यर्थं तृतीया प्राकृतत्वात् । प्रत्येकं प्रत्येकं
चतुर्भिः सामानिकानां दिक्कुमारिसदृशद्युतिविभवाऽऽदिकदे-
वानां सहस्रैः, चतसृभिश्च महत्तरिकामिर्दिक्कुमारिकानुल्यवि-
भवाऽऽदिभिस्ताभिरनतिक्रमणीयवचनाभिश्च स्वस्वपरिवारस-

हिताभिः, सप्तभिरनीकैर्हस्त्यैव रथपदातिमहिषगन्धर्वनाट्यरू-
पैः, सप्तभिरनीकाधिपतिभिः, पौरुशजिरात्मरक्तकदेवसहस्रैरि-
त्यादिकं सर्वं विजयदेवाधिकार इव व्याख्येयम् । ननु कासाञ्चि-
दिक्कुमारीणां युक्त्या स्थानाङ्गे पत्त्योपमस्थितमेणानात् सम-
नजातीयत्वेनासामपि तथाचूतायुषः संज्ञाव्यमानत्वाद् जवन-
पतिजातीयत्वं सिद्धम्, तेन भवनपतिजातीयानां वानमन्तरजा-
तीयपरिकरः कथं संगच्छते ? । उच्यते-एतासां महादिकत्वेन
ये आज्ञाकारिणो व्यन्तरास्ते प्राज्ञा इति । अथवा-वानम-
न्तराध्वेनाऽत्र वनानामन्तरेषु चरन्तीति यौगिकार्थसंश्रय-
णाद् भवनपतयोऽपि वानमन्तरा इत्युच्यन्ते । उभयेषामपि
प्रायो वनकूटाऽऽदिषु विहरणशीलत्वादिति सम्भाव्यते । तत्त्वं
तु बहुश्रुतगम्यमिति सर्वं सुस्थम् । अथैतासां नामान्याह-
(तं जहा इत्यादि) तद्यथा-“जोगंकरा” इत्यादि । रूपकमे-
तत् कथ्यम् ।

एतासामासनानि चलन्ति-

तए णं तासिं अहोलोगवत्यव्वाणं अट्टएहं दिसाकुमारी-
णं महत्तरिआणं पत्तेअं पत्तेअं आसणाईं चलंति । तए णं
ताओ अहोलोगवत्यव्वाओ अट्ट दिसाकुमारीओ महत्तरि-
आओ पत्तेअं पत्तेअं आसणाईं चलिआईं पासंति, पा-
सित्ता आंहिं पउंजंति, पउंजित्ता जगवं तित्ययरं ओहिणा
आजोएंति, आजोएत्ता अणमणं सहावैति, सहाविच्चा
एवं वयासी-उप्पणे खलु जो ! जंजुहीवे भयवं तित्ययरे,
तं जीयमेअं-तीअपच्चुप्पणमणागयाणं अहोलोगवत्यव्वा-
णं अट्टएहं दिसाकुमारीमहत्तरिआणं जगवओ तित्ययर-
स्स जम्मणमहिमं करित्ते, तं गच्छामो णं अम्हे वि भग-
वओ तित्ययरस्स जम्मणमहिमं करेमो चि कट्टु एवं वयं-
ति, वड्त्ता पत्तेअं पत्तेअं आभिओगिए देवे सहावैति,
सहावेत्ता एवं वयासी ॥

अथैतास्त्वेवं विहरन्तीषु सतीषु किं जातमित्याह-(तए ण-
मित्यादि) ततस्नासामश्वोलोकवास्तव्यानामष्टानां दिक्कुमा-
रीणां महत्तरिकाणां प्रत्येकं प्रत्येकमासनानि चलन्तीति ।
अथैताः किं किमकार्युरित्याह-(तए णमित्यादि) तत आ-
सनप्रकम्पानन्तरं ता अश्वोवास्तव्या अष्टौ दिक्कुमार्यो मह-
त्तरिकाः प्रत्येकं प्रत्येकमासनानि चक्षितानि पश्यन्ति, दृष्ट्वा
चाऽवधिं प्रयुञ्जन्ति, प्रयुज्य भगवन्तं तीर्थकरमवधिना आ-
भोगयन्ति, आभोग्य च अन्यमन्यं शब्दयन्ति, शब्दयित्वा च
एवमवादिषु । यद्वादिषुस्तदाह-(उप्पणे इत्यादि) उत्पन्नः
खलु भोः ! जम्बूद्वीपे जगवांस्तीर्थद्वारं, तज्जीतमेतत्कक्षपण्योऽती-
तप्रत्युत्पन्नानागतानामश्वोलोकवास्तव्यानामष्टानां दिक्कुमारी-
महत्तरिकाणां भगवतो जन्ममहिमां कर्तुं, तज्जच्छामो वयमपि
भगवतो जन्ममहिमां कुर्म इति कृत्वा, धातूनामनेकार्थत्वा-
ञ्चिञ्चित्य मनसा एवमनन्तरोक्तं वदन्ति, उदित्वा च प्रत्येकं
प्रत्येकमात्रियोगिकान् देवान् शब्दयन्ति, शब्दयित्वा चैव-
मवादिषु ।

किमवादिषुरित्याह-

तिष्णामेव जो देवाणुप्पिआ ! अणेगखंजसयससिखित्ते

द्वीलद्वित्र्यं एवं विमाणवत्तु भाणित्र्योऽजाव जोज्ज-
वित्थिष्ठे दिव्ये जाणविमाणे विउव्वेह, विउव्वित्ता एअ-
माणत्तिअं पच्चप्पिण्ह । तए णं ते आचिआंगा देवा अणे-
गखंभसयं जाव पच्चप्पिण्हति ।

(क्षिप्पामेव इत्यादि) भो देवानुप्रियाः ! क्षिप्रमेवा-
ऽनेकस्तम्भशतसन्निविष्टानि लीलास्थितशालज्जिज्जकानी-
त्येवमेनेन क्रमेण विमानवर्णको जणितव्यः । स चायम्-
“ईहामिगवसमभुरगणरमणरविहगयालकिन्नरुत्तरभचमर-
कुंजरवणलपञ्चमलयभत्तिचित्ते खंभुगयवरवइरवेइआपरि-
गयाभिरामे विज्जाहरजमवज्जुअलजंतज्जुत्ते विव अघोसहस्स-
माहिणीए रुवगसहस्सकव्विए भिसमाणे जिम्भिसमाणे च-
क्खुदलोअणवेसे सुहफासे सत्तिसरीअरुवे घंटाचाक्षियमहुरम-
णहरसरे सुभे कंते दरिसण्णे णिउणोच्चियमिसिमिसंतम-
णिरयणघंदिआजालपरिक्खित्ते । ” कियत्पर्यन्तमित्याह-
यावद्योजनविस्तीर्णानि दिव्यानि यानायेष्टस्थाने गमनाय वि-
मानानि, अथवा यानरूपाणि वाहनरूपाणि विमानानि या-
नविमानानि, विकुर्वन्त-वैक्रियशक्त्या संपादयन्त, विकुर्वन्त्वा
एतामाह्वयन्ति प्रत्यर्पयन्ति । अथ यानवर्णकव्याख्या प्राग्बद्धं ज्ञेया,
तोरणाऽऽदिवर्णकेषु एतद्विशेषणस्य व्याख्यातत्वात् । ततस्ते
किं चक्रुरित्याह- (तए एमित्यादि) तनस्ते आभियोगिका
देवा अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टानि यावदाह्वां प्रत्यर्पयन्ति ॥

अथैताः किं कुर्वन्तीत्याह-

तए णं ताओ अहोलोगवत्थव्वाओ अट्ट दिसाकुमा-
रिमहत्तरिआओ पत्तेअं पत्तेअं चउहिं सामाणिअसा-
हस्सीहिं चउहिं महत्तरिआहिं० जाव अस्सेहिं वहुहिं
देवेहिं देवीहि अ सद्धिं संपरिवुत्ताओ ते दिव्ये जाणवि-
माणे दुरूहंति, दुरूहिता सव्विहीए सव्वजुईए घणमुइं-
गपणवपवाइअरवेणं ताए उक्किट्ठाए० जाव देवगईए जेणेव
भगवओ तित्थयरस्स जम्भणणगरे जेणेव तित्थयरस्स ज-
म्भणजवणे, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता भगवओ ति-
त्थयरस्स जम्भणजवणं तेहिं दिव्वेहिं जाणविमाणेहिं
तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेंति, करित्ता उत्तरपुर-
च्छिमे दिसीजाए ईसिं चउरंगुदमसंपत्ते धरणिअले ते
दिव्ये जाणविमाणे ठव्वंति, ठव्वित्ता पत्तेअं पत्तेअं च-
उहिं सामाणिअसाहस्सेहिं० जाव सद्धिं संपरिवुत्ताओ
दिव्वेहिं तो जाणविमाणेहिं तो पच्चोरुहंति, पच्चोरु-
हिता सव्विहीए० जाव णाइएणं जेणेव भगवं ति-
त्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छं-
तित्ता भगवं तित्थयरमायरं च तिक्खुत्तो आयाहिण-
पयाहिणं करेंति, करित्ता पत्तेअं पत्तेअं करयलपरिग-
हिअं सिरसावत्तं मत्तए अंजलिं कट्टु एवं वयासी ।

“तए णं ताओ ” इत्यादि । ततस्ता अधोलोकवास्तव्या अष्टौ
दिक्कुमारीमहत्तरिकाः; हत्तुत्तयाद्येकदेशदर्शनेन संपूर्ण आ-
द्यापको प्राह्यः । स चायम् “हत्तुत्तुचित्तमाणदिआ पीअमणा प-

रमसोमणस्सिआ हरिसवसविसप्पमाणहिअया विअसिअवर-
कमलनयणपवत्तिअवरकमगुत्तिअकेऊरमउडकुंडलहारविरा-
यंतरइमवच्चा पाहंषपहंषमाणघोवंतभूसणधरा ससंजमं तुरि-
अं चवलं सीहासणाओ अब्बुत्तेति, अब्बुत्तिता पायपीढाओ
पच्चोरुहंति, पच्चोरुहिता ” इति । प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्भिः
सामानिकसहस्रैः चतसृभिश्च महत्तरिकाभिर्यावदन्यैर्धर्माभिर्दे-
वैर्देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृताः, तानि दिव्यानि यानविमानान्या-
रोहन्ति । आरोहेणोत्तरकालं येन प्रकारेण सूतिकागृहमुपनि-
ष्ठन्ते तथाऽऽह- (उक्किट्ठा इत्यादि) आरुह्य त्रय सर्वद्व्यां सर्व-
द्युत्या घनमृदङ्गं मधवद्गम्भीरध्वनिकं मृदङ्गं, पणवो मृत्पटहः,
उपलक्षणमेतत्तेनान्येषामपि तूयाणां संग्रहः । एतेषां प्रवादितानां
यो रवस्तेन तया उत्कृष्टया, यावत्करणात्—“तुरिआए
चवत्ताए ” इत्यादि पदसंग्रहः प्राग्बद्धः । देवगत्या यत्रैव
भगवत्तस्तीर्थकरस्य जन्मनगरं यत्रैव च तीर्थकरस्य जन्मजवनं
तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च भगवत्तस्तीर्थकरस्य जन्म-
भवनं तैर्दिव्यैर्यानविमानैस्त्रिःकुव आदक्किणप्रदक्किणां कुर्वन्ति,
त्रिन् वारान् प्रदक्किण्यन्तीत्यर्थः । त्रिःप्रदक्किणीकृत्य च
उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे ईशानकोणे ईष्यतुरङ्गुलमसंप्राप्तानि
धराणितले तानि दिव्यानि यानविमानानि स्थापयन्तीति ।
अथ यच्चक्रुस्तदाह- स्थापयित्वा च प्रत्येकं प्रत्येकम्, अष्टा-
वपीत्यर्थः । चतुर्भिः सामानिकसहस्रैर्यावत् सार्द्धं संप-
रिवृता दिव्येभ्यो यानविमानेभ्यः प्रत्यवरोहन्ति, प्रत्यव-
रुह्य च सर्वद्व्यां, यावच्छब्दात् सर्वद्युत्यादिपरिग्रहः । कि-
यत्पर्यन्तमित्याह—“संखपणवभेरिक्खुरिक्खुरमुहिहुहुक्कमुरज-
मुंइगडुंहुदिनिग्योसनाएणं ति । ” यत्रैव भगवांस्तीर्थकर-
स्तीर्थकरमाता च तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च जगवन्तं
तीर्थकरं तीर्थकरमातरं च त्रिःप्रदक्किण्यन्ति, त्रिःप्रदक्किणी-
कृत्य च प्रत्येकं प्रत्येकं करतलपरिगृहीतं शिरस्यावत्तं मस्तके
अञ्जालिं कृत्वा, एवं वक्ष्यमाणमवादिषुः ।

तदाह-

एणोऽत्थु ते रयणकुच्छिधारिए ! जगप्पईवदीविए ! सव्वज-
गमंगलस्स चक्खुणो अ मुत्तस्स सव्वजगज्जिवक्खल्लस्स
हिअकारगमगदेसिअवागिहिविउप्पभुस्स जिणस्स णा-
णिस्स नायगस्स बुद्धस्स वोहगस्स सव्वलोगनाहस्स निम्म-
मस्स पवरकुलसमुब्भवस्स जाईए खत्तिअस्स जं सि दोगु-
त्तमस्स जणणी, धप्पा मि, तं कयत्था सि, अम्हे णं देवाणु-
प्पिए ! अहोलोगवत्थव्वाओ अट्ट दिसाकुमारीमहत्तरि-
आओ जगवओ तित्थयरस्स जम्भणमहिं करिस्सामो,
तेणं तुव्वोहिं ण जइअव्वं ति कट्टु उत्तरपुराच्छिमं दि-
सीजागं अवक्कंति ।

(नमोऽस्तु ते इत्यादि) नमोऽस्तु ते तुभ्यं, रत्नं भगवच्छक्रं
कुक्षौ धरतीति रत्नकुक्षिधारिके ! । अथवा-रत्नगर्भावक्रमेधा-
रकत्वेनाऽपरस्त्रीकुक्षिभ्योऽतिशायित्वेन रत्नरूपां कुक्षिं धर-
तीति; शेषं तथैव । तथा जगद्वर्त्तिजनानां सर्वभावानां प्रकाश-
कत्वेन प्रदीप इव प्रदीपो जगवान्, तस्य दीपके, सर्वजगन्मङ्ग-
लभूनस्य चक्षुरिव चक्षुः सकलजगद्भावदर्शकत्वेन तस्य, चः
समुच्चये । चक्षुश्च द्रव्यज्ञावज्ञेयानां चिदा, तत्राऽऽद्यं भाव-

चक्षुरसहकृतं नार्थप्रकाशकं, नेन ज्ञावच्छ्रुता प्रगवानुपनीयते, तत्त्वानुसन्तिनि । ततो विशेषमाह-मूर्तस्य मूर्तिमनः-चक्षुर्ग्राह्येत्यर्थः । सर्वजगज्जीवानां चत्मनस्योपकारकस्या उक्तार्थे विशेषणद्वारेण हेतुमाह-हितकारको नागो मुक्तिमार्गः सम्यग्ज्ञानदर्शनचारीत्ररूपः, तस्य देशिका उपदेशिका, दर्शिकेत्यर्थः । तथा चिन्त्यो सर्वभाषाऽनुगमनेन परिणमनात् सर्वव्यापिनो, सकलश्रोतजनहृदयसंक्रान्ततात्पर्यार्था, एवमिवा वागुद्दिवा-कुसंपत्, तस्याः प्रभुः स्वामी, सान्निशयचनलब्धिक इत्यर्थः । तस्य । तथाऽयं विशेषणस्य परिनिपातः प्राकृत्यान् । जिनस्य रागद्वेषजनुः, ज्ञानिनः सातिशयज्ञानयुक्तस्य, नायकस्य धर्मवरचक्रवर्तिनः, बुद्धस्य विदिततत्त्वस्य, बोधकस्य परेयामावेदिततत्त्वस्य, सकलश्रोतनायस्य सर्वप्राणि-वर्गस्य बोधिवीजाऽऽधानसंरक्षणार्था योगक्षेमकारित्यात् । निर्ममस्य ममत्वरहितस्य, प्रवरकुलममुद्भवस्य, जात्या कृत्रियस्य, एवंविधविद्ययातनुस्य श्लोकोत्तमस्य, यवमसि जननी, तत्वं धन्याऽसि पुण्यवत्यसि, कृतार्थाऽभि, वयं हे देवानुप्रिये । अधोलोकवास्तव्या अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिकाः भगवतो जन्ममहिमां करिष्यामः, तेन युष्माभिर्न भेतव्यम्-असम्भाव्यमानपरजनाऽऽपतेऽसिन् रहःस्थाने इमा विसदृशजातीयाः किमिति शङ्काऽऽकुशं चेतो न कार्यमित्यर्थः । (नि कट्ट उत्तरपुरचित्रं दिसी भागमित्यादि) इतिश्रुत्वा प्रस्तावादिदमुक्त्वा, ता एवोत्तरपौरस्त्यं दिग्भागमपक्रामन्ति ।

अथैतासामितिकसंख्यमाह-

अवकापित्ता वेडव्वियसमुग्याएणं सपोहणंति, सपोहणित्ता संखिज्जाइं जोअण्णाइं दर्नं निसिरंति, निसिरित्ता तं जहा रयणाणं जाव संवट्ठगवाए विडव्वित्ति, विडव्वित्ता तेणं सिवेणं मट्ठणं आणुद्धएणं जूमित्तव्विमज्जकरणेणं मणहरेणं सव्वोअसु-रहिकुसुमगंधाणुवासिएणं पिंमिमनोहारिमगंमुच्छरेणं तिरिअं पवाइएणं भगवओ तित्थयरस्स जम्माणजवणस्स सव्वओ समंता जोअणपरिमंरुलं, से जहाणामए कम्मयरदारए सिआणजाव तहेव जं तत्थ तणं वा पत्तं वा कट्ठं वा कयवरं वा असुइमचोक्खं पूअं दुब्बिमगंधं, तं सव्वं आहु-णिअ आहुणिअ एगंते एगंति, एडित्ता जेणैव भगवं तित्थयेरे तित्थयरमाया य, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमायाए अ अदूरसामंते आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति ।

अपक्राम्य च वैक्रियसमुद्घातेन समवघ्नन्ति, समवहत्य च संख्यातानि योजनानि दणं निखज्जन्ति, निखज्य च किं ताः कुर्वन्ति?, तदेवाऽह-तद्यथा रत्नानाम् । यावत्पदात्-“वड्ढणं वेरुल्लिआणं होहिअक्खणं मसारगह्णणं हंसगह्णणं पुव्वयाणं सोगंधिआणं जोईरसाणं अज्जाणं पुव्वयाणं रयणाणं जायकूवाणं अंकाणं फल्लिहाणं रिट्ठणं अहावायेरे पुगळे परिसाडेह, अहासुहुमे पुगळे परिभापेह, दुअं चि वेडव्वियसमुग्याएणं सपोहणंति, सपोहणित्ता ।” इति पदसंग्रहः । एतत्संविस्तरव्याख्या पूर्वं भरताभियोगिकदेवानां वैक्रियकरणाधिकारे कृता, तेन ततो प्राह्य ।

वाक्ययोजनायै तु किञ्चिद्विषयते-तेषां रत्नानां वादरान् पुञ्जान् परिशाट्य सुहमान् पुञ्जान् गृह्णन्ति, पुनर्वैक्रियसमुद्धान्पुवंकं संवत्सकवानान् विकुर्वन्ति । बहुवचनं चात्र चिकीर्षित-कार्यस्य सम्यक्सिद्ध्यर्थं पुनः पुनर्वातविकुर्वणाज्ञापनार्थम् । विकुर्व्यं च तेन तत्कालविकुर्वितेन, शिवेनोपचरदितेन, मृदुकेन भूमिसर्पिणा मार्कतेन अनुदूनेन अनुदूदचारिणा, भूमिनल-विमज्जकरणेन मनोहरेण सर्वतुकानां पद्मश्रुतसम्भवानां सुराजि-कुसुमानां गन्धेनानुवासितेन, पिरुमः पिरुतः सन् निर्हारो नातदूरं विनिगमनशीलो यो गन्धः, तेन उद्धुरेण, यलिष्टेनेत्यर्थः । तिर्यक् प्रवातेन तिर्यक् वातुमारुग्धेन, भगवतस्तोयंकरस्य जन्ममवनस्य सर्वतो दिक्षु समन्ताद्विदिक्षु योजनपरिमण्डलम्, “से जहाणामए कम्मयरदारए सिआण जाव” इत्येतत्सूत्रैक-देशसूचितदृष्टान्तिकसूत्रान्तर्गतं “तहेव” इति दाष्टान्तिकसूत्र-यत्नादायातेन समाज्यतीतिपदेन सहान्वययोजना कार्या ।

तथेदं दृष्टान्तसूत्रम्-

“ से जहाणामए कम्मयरदारए सिआ तरणे वड्ढं जुगवं जुवाणे अप्पायंके थिरअगदथो इदपाणिपाए पिंठतरुणपरिणए घणनिचिअवधिवधवट्ठंथे चम्मैगदुहुणमुठ्ठिसमाइयानिचि-अगत्ते उरस्सवलसमणाए तलजमलजुअलपरिघवाहू लंघण-पवणजइणुपमहणसमथे ठेए दक्खे पठे कुसले मेहावी निवण-सिप्पोवगए एणं महंतं सज्जागहत्थणं वा दंडं पुच्छणिं वा वेणु-सिद्धाणिं वा गहाय रायंणं वा रायंतेउरं वा देवकुंठं वा सभं वा पवं वा आरामं वा उज्जाणं वा अतुरिअमचवलमसंभंते निरंतरं सुनिऊण सव्वओ समंता संपमज्जिज्ज सि । ”

स यथानामको यत्प्रकारनामकः कर्मकरदारकः स्याद् भवेत् । आसन्नमृत्युर्हि दारको न विशिष्टसामर्थ्यभाग्भवतीत्याह-तरुणः प्रवर्त्तमानवयाः । स च बलहीनोऽपि स्यादित्यत आह-वलवान् । कालोपद्रवोऽपि विशिष्टसामर्थ्यविभ्रदेतुरित्यत आह-युगं सुपमदुःखमाऽऽदिक्कालः, सोऽदुष्टो निरुपद्रवो विशिष्टवत्तन्तु-यस्यास्त्यसौ युगवान् । एवंविधश्च को जवति?, युवा पौवनवयसः, ईदृशोऽपि ग्लानः सन् निर्वेशो भवत्यतः-अल्पपातङ्कः, अल्पशब्दोऽत्राभाववचनः, तेन निरतङ्क इत्यर्थः । तथा शिरः प्रस्तुतकार्यकरणेऽकम्पोऽप्रहस्तो हस्ताग्रं यस्यासौ तथादहं निश्चिनरच-यमापन्नं पाणिपादं यस्य स तथा । पृष्ठं प्रतीतम्, अन्तरे पार्श्वरूपे, उरु सक्थिनी, एतानि परिणानि परिनिष्ठिततां गतानि यस्य स तथा, सुखाऽऽदिदर्शनात् पाक्षिकः कान्तस्य परनिपातः, अहीना-इत्यर्थः । घननिधिनौ निविडतरचयमापन्नौ वक्षिताविव वलितौ, हृदयाजिमुखौ जातावित्यर्थः । वृत्तौ स्कन्धौ यस्य स त्रयाः । तथा चर्मैक्रेन चर्मपरिणद्धकुट्टनोपकरणविशेषेण ब्रुघनेन घ-नेन, मुष्टिकया च मुष्टया समाहताः सन्तस्ताडिताः सन्तो ये नि-चित्ता निधिडीकृताः प्रवहणप्रेष्यमाणवत्प्रग्रथिकाऽऽदयः, तद्वद्गात्रं यस्य तथा । उरसि भवमुरस्यमीदृशेन यत्नेन समन्वागतः-अन्तरोत्साहवीर्ययुक्तः । तन्नौ ताहवृत्तौ, तयोर्महलं समश्रेणि-कं यधुगलं द्वयं, परिघश्रांगला, रन्निमे तत्सदृशे दीर्घसरलपी-नत्वाऽऽदिना बाहू यस्य स तथा । हरुघने गर्तोऽदेरतिक्रमे, प्लवने मनाक् विक्रमवति गमने, जवनेऽतिशीघ्रगमने, प्रमर्दने कठिनस्याऽपि वस्तुनदचूर्णेने समर्थः । छेकः कलापिरुतः-दङ्कः कार्याणामविलम्बितकारी, प्रष्टो वाग्मी, कुशलः सम्यक्-क्रियापरिज्ञानवान्, मेधावी सकृत्श्रुतदृष्टकर्मज्ञः, निपुणशि-ल्पोपगतः-निपुणं यथा भवत्येवं शिल्पक्रियासु कौशलमुपगतः

प्राप्तः एकं महान्तं शलाकहस्तकं सरित्पणाऽऽदिशलाकासमुदा-
यं, सरित्पणाऽऽदिशलाकामयां सम्मार्जनीमित्यर्थः । वाशब्दो वि-
कल्पार्थः । दण्डसंपुंसनीं दण्डयुक्तां सम्मार्जनीं, वेणुशलाकिकां
वंशशलाकानिवृत्तां सम्मार्जनीं गृहीत्वा राजाऽङ्गणं वा, राजा-
ऽन्तःपुरं वा, देवकुलं वा, सजां वा-पुरप्रधानानां सुखं निवे-
शनहेतुमण्डपिकामित्यर्थः । प्रपां वा पानीयशालाम्, आरामं
वा दम्पत्योन्नगराऽऽलम्ब्यतिस्थानम्, उद्यानं वा क्रीडार्थाऽऽगत-
जनानां प्रयोजनाजानेनोद्धावलम्बितयानवाहनाऽऽद्याश्रयभूतं
तरुखण्डम्, अतिरिक्तमचपलमसंभ्रान्तम्, त्वरायां चापह्ये संभ्रमे
वा सम्यक्कचवराऽऽद्यपगमासंभवात् । तत्र त्वरा मानसौत्सुक्यं,
चापह्यं कायौत्सुक्यम्, संभ्रमश्च गतिस्खलनमिति । निरन्तरं,
न तु अपान्तरालमोचनेन, सुनिपुणमल्पस्याप्यचोक्कस्यापसार-
णेन संप्रमार्जयोदिति ।

अथोक्तदृष्टान्तस्य दार्ष्टान्तिकयोजनायाऽऽह-तथैवेता अपि
योजनपरिमण्डलं योजनप्रमाणं वृत्तक्षेत्रं संप्रमार्जयन्तीति ।
यत्तत्र योजनपरिमण्डले, तृणं वा पत्रं वा काष्ठं वा कचवरं वा
अशुचि अपवित्रम्, अचोक्तं मलिनं, पूतिकं दुरभिगन्धं, तत्सर्वमा-
धूय आधूय संचाल्य संचाल्य, एकांते योजनपरिमण्डलादन्यत्र,
एक्यन्त्यपनयन्ति, अपनीय-अर्थात् सर्वैकवातोपशमं विधाय
च, यत्रैव जगत्वांस्तीर्थकरः, तीर्थकरमाता च तत्रैवोपागच्छति,
उपागत्य च भगवत्स्तीर्थकरस्य तीर्थकरमातुश्च नातिदूरासन्ने
आगायन्त्यः-आ ईपत् स्वरेण गायन्त्यः प्रारम्भकाले मन्दस्वरेण
गायमानत्वात्, परिगायन्त्यो गीतप्रवृत्तिकालानन्तरं तारस्व-
रेण गापन्त्यस्तिष्ठन्ति ।

अथोद्धूलोकवासिनीनामवसरः-

तेणं कोट्येणं तेणं समणं लुह्लोगवत्थवाओ अट्ट
दिसाकुमारीमहत्तरियाओ सएहिं सएहिं कूनेहिं स-
एहिं सएहिं भवणेहिं मएहिं सएहिं पासायवडेंसएहिं
पत्तेअं पत्तेअं चउहिं सामाणिअसाहस्सीहिं एवं तं चे-
व पुण्ववसिअं जाव विहरंति ।

“तेणं कालेणं” इत्यादि व्यक्तं, नवरम् ऊर्द्धलोकवासित्वं
चासां समभूतत्वात् पञ्चशतयोजनोच्चनन्दनवनगतपञ्चशति-
काऽष्टकूटवासित्वेन ज्ञेयम् । नन्वधूलोकवासिनीनां गजदन्तगि-
रिगतकूटाएके यथा क्रीडानिमित्तको वासः, तथैतासामप्यत्र
प्रविश्यतीति चेद्, मैवम्, यथाऽधोलोकवासिनीनां गजदन्तगि-
रीणां गन्धमवनेषु वासः श्रूयते, तथैतासामश्रूयमाणत्वेन तत्र
निरन्तरं वासः, ततश्चोद्धूलोकवासित्वम् ॥

ताश्चेमा नामतः पद्यबन्धेनाऽऽह-

तं जहा-

“मेहंकरा मेहवई, सुमेहा मेहमाद्विणी ।

सुवच्छा वच्छमिता य. वारिसेणा वल्लाहगा” ॥ १ ॥

मेघङ्करा, मेघवती, सुमेधा, मेघमालिनी, सुवत्सा, वत्समित्रा,
चः समुच्चये । वारिसेणा, वल्लाहका ।

अथ तासां यद् वक्तव्यं तदाह । आसनानि चलन्ति-

तए णं तासि उद्धूलोगवत्थवाणं अट्टएहं दिसाकुमारीम-
हत्तरियाणं पत्तेअं पत्तेअं आसणाइं चट्ठंति । एवं तं चेव
पुण्ववसिअं भाणिअव्वं जाव अम्हे णं देवाण्णपिण ! उ-
द्धूलोगवत्थवाओ अट्ट दिसाकुमारीमहत्तरियाओ जगव-

ओ तित्थगरस्स जम्मणमहिमं करिस्सामो, तेणं तुम्भेहिं
ण जाऽअव्वं ति कट्ठु उत्तरपूरच्छिमं दिसीभागं अवक्कमंति,
अवक्कमितां जाव अवभवहलए विउव्वंति, विउव्वित्ता
जाव तं निहयरयं णट्टरयं भट्टरयं पसंतरयं उवसंतरयं करे-
ति, करेत्ता खिप्पामेव पच्चुवसमंति, एवं पुण्ववहलंसि पुण्व-
वासं वासंति, वासित्ता जाव काट्ठागुरुपवरं जाव मुरव-
राभिगमणजोगं करेति, करेत्ता जेणेव भयवं, तित्थये तित्थ-
यमाया य, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता जाव
आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति ।

“तए णं तासि उद्धूलोगवत्थवाणं” इत्यादि व्यक्तम्, नव-
रं तदेव पूर्ववर्णितं भणितव्यं, कियत्पर्यन्तमित्याह-(० जाव
अम्हे णमित्यादि) अत्र यावच्छब्दोऽवधिव्याचको, न तु संप्रा-
दिकः । (अवक्कमितां जाव ति) अत्र यावत्पदात् “वेउव्वि-
असमुग्धाएणं समोहणंति, समोहणित्ता जाव दोव्वं पि वे-
उव्वियसमुग्धाएणं समोहणंति, समोहणित्ता ।” इति बोध्यम् ।
अत्रार्दलकानि विक्रुवंति, अत्रे आकाशे वाः पानीयं तस्य
दलकानि अभ्रार्दलकानि, मेघानीत्यर्थः । (विउव्वित्ता जाव ति)
अत्र यावत्करणादिदं दृश्यम्-

“से जहाणामए कम्मयरदारए० जाव सिप्पोवगए एणं
महंतं दगवारणं वा दगकुंमयं वा दगथालणं वा दगकलसं
वा दगभिगारं वा गहाय रायंगणं वा० जाव उज्जाणं वा
समंता आवरिसिज्जा, एवमेव ता अवि उद्धूलोगवत्थवाओ
अट्ट दिसाकुमारीमहत्तरियाओ अवभवहलए विउव्वित्ता सिप्पा-
मेव पतणतणायंति, पतणतणाइत्ता खिप्पामेव पविज्जुआयंति,
पविज्जुआइत्ता भगवओ तित्थगरस्स जम्मणभवणस्स सव्वओ
समंता जोअणपरिमंलं णच्चोअगं नाइमट्ठिअं पविरल-
पकुसिअं रयरएणुविणासणं दिव्वं सुरभिगंधोदयवासं वासंति”

अत्र व्याख्या-स यथा कर्मदारक इत्यादि प्राग्वद् व्या-
ख्येयम्, एकं महान्तं दकवारकं वा मृत्तिकामयजल-
भाजनविशेषं, दककुम्भकं वा जलघटं, दकस्थालकं वा कांस्या-
दिमयं जलपात्रं, दककलशं वा, दकभृङ्गारं वा गृहीत्वा राजा-
ङ्गणं वा यावदुद्यानं वा आवर्षेत् समन्तात् सिञ्चेत् । “ए-
वमेव ता अवि उद्धूलोगवत्थवाओ” इत्यादि प्राग्वत् । किप्र-
मेव (पतणतणायंति ति) अत्यन्तं गर्जन्तीत्यर्थः । गर्जित्वा च
(पविज्जुआयंति ति) प्रकर्षेण विद्युतं कुर्वन्ति; कृत्वा च भ-
गवत्स्तीर्थकरस्य जन्मभवनस्य सर्वतः समन्ताद्योजनपरिम-
ण्डलं क्षेत्रं यावत्, अत्र नैरन्तर्ये च्छिताया, निरन्तरं योजनपरि-
मण्डले क्षेत्रे इत्यर्थः । नात्युदकं नातिमृत्तिकं यथा स्यात्तथा
प्रकर्षेण यावन्तो रेणवः स्थगिता भवन्ति, ताधन्मात्रे-
णोत्कर्षणेति ज्ञावः । उक्तप्रकारेण विरलानि घनेतराणि, घन-
भावेन कर्मसम्भवात्, प्रस्पृष्टानि प्रकर्षवन्ति स्पर्शनानि, म-
न्दस्पर्शनसंज्ञवेरेणुस्थगनासम्भवात्, यस्मिन् वर्षे तत्प्रविरल-
प्रस्पृष्टम्, अत एव रजसां श्रुद्धणरेणुपुङ्गवानां च स्थूलतममेतत्-
पुङ्गवानां चिनाशनं, दिव्यमतिमनोहरं सुरभिगन्धोदकवर्षे वर्ष-
न्ति, वर्षित्वा च । अथ प्रस्तुतसूत्रमनुश्रियते, तद् योजनपरि-
मण्डलक्षेत्रं, निहतरजः, कुर्वन्तीति योगः । निहतं भूय वत्याना-
भावेन मन्दीकृतं रजो यत्र तत्तथा । तत्र निहतत्वं रजसां
क्षणमात्रमुत्थानाभावेनाऽपि संजवति तत आह-नष्टरजः नष्टं
सर्वथा अदृश्यीकृतं रजो यत्र तत्तथा । तथा अष्टं वातोद्धृततया

योजनामात्राद् दूरतः किं रजो यत्र तत्तथा । अत एव प्रशान्तं सर्वथाऽसदिव रजो यत्र तत्तथा । अस्यैवाऽऽत्यन्तिकतः स्थापनार्थमाह—उपशान्तं रजो यत्र तत्तथा कुर्वन्ति, कृत्वा च किंप्रमेव प्रत्युपगमयन्ति, गन्धोदकवर्षणान्वितेन इत्यर्थः । अथासां तृतीयकर्त्तव्यकरणवत्सरः—एवं गन्धोदकवर्षणानुसारेण पुष्पवादनकेन पुष्पवर्षणवादनकेन, प्रकृतत्वात् तृतीयार्थे सप्तमी । पुष्पवर्षणं वर्णयतीति ।

अत्रैवमित्यादिवाक्यसूचितमिदं सूत्रं होयम्—

“तच्च पि वेदविषयसमुच्चाएणं समोहणं, समोहणित्वा पुष्प-
वहलए विवर्चन्ति, से जहायामए मालागारदारपण्जाव सि-
णोवगए एणं महं पुष्पगञ्जिं वा पुष्पपरुणं वा पुष्पचंगेरिअं
घा गहाय रायंगणं वा० जाव समंता कयगाहगहिअकरयए-
घञ्छविण्णमुक्केणं दसकवण्णं कुसुमेणं पुष्पपुञ्जोवयारकहि-
णं करेज्जा, एवमेव ता अवि उह्वोगवत्तयवाओ०जाव पुष्पवह-
लए विवर्चिता सिण्णामेव पतण्णतणायंति०, जाव जोअणपरि-
मंरुणं जल्ययल्यज्जासुरपण्णयस्स विट्ठास्स दसकवण्णस्स
कुसुमस्स जाणुस्सेहपमाणमिच्चं वासं वासंति ” । ३।

अत्र व्याख्या—तृतीयवारं वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति । को-
यं?—संवर्तकवातधिकुर्वणार्थं हि रद्दं वेलाद्वयमपि वैक्रियसमु-
द्घातेन समवहननं, तत्किलैकम्, एवमत्रावादेकविकुर्वणार्थं
द्वितीयम्, इदं तु पुष्पवादेकविकुर्वणार्थं तृतीयम् । समवहस्य च
पुष्पवादेकानि विकुर्वन्ति, स यथानामको मात्राकारपुत्रः, अ-
स्यैव प्रस्तुतकार्यं व्युत्पन्नत्वात् । स्याच्चावन्निपुणशिल्पोपगतः,
एकां महतीं पुष्पगायिकां वा, छाद्यते उपरि स्थायते इति ग्रायेव
छादिका, पुष्पैर्भृता छादिका पुष्पछादिका तां, पुष्पपटलकं वा
पुष्पाऽऽधारभाजनविशेषः, पुष्पचाङ्गेरिकां वा प्रतीताम् । यावत्
समन्तात् रतकवहं या पराङ्मुखी, तस्याः सुमुखीकरणाय
केशेषु प्रहणं कचग्रहणं, तत्प्रकारेण गृहीतं, तथा करतलाद्विप्र-
मुक्तं सत् प्रवृष्टं करतलप्रवृष्टविप्रमुक्तं, प्राकृतत्वात् पद-
व्यत्ययः, ततो विशेषणसमासः । तेन कचग्रहगृहीतक-
रतलप्रवृष्टविप्रमुक्तेन दशार्कवर्णकेन पञ्चवर्णेन कुसुमेन, जा-
त्यपेक्षया एकवचनम्, कुसुमजातेन, पुष्पपुञ्जोपचारो बलि-
प्रकारः, तेन कलितं कुर्यात् एवमेता अपि ऊर्ध्वलोकवास्त-
व्या अष्टौ दिक्कुमारीमहचरिकाः “पुष्पवहलए विवर्चिता”
इत्यादिकं योजनपरिमण्डलान्तं प्राग्वद् व्याख्येयम् । वाक्ययो-
जना तु-योजनपरिमण्डलं यावत् दशार्कवर्णस्य कुसुमस्य वर्षं
वर्णयतीति । कथंभूतस्य कुसुमस्य ? जलजस्थलजनासुरप्रभू-
तस्य-जलजं पद्माऽऽदि, स्थलजं विचकित्वाऽऽदि, भास्वरं दीप्यमानं
प्रभूतमनिप्रचुरम् । ततः कर्मधारयः । भास्वरं च तत् प्रभूतं च भास्-
रप्रभूतम्, जलजस्थलजं च तद् भास्वरप्रभूतं च तत् तथा । तथा
वृन्तस्थायिनः-वृन्तेनाथोभागवत्सिना तिष्ठतीत्येवंशालस्य, तथा वृ-
न्तमयोभागे पत्राण्युपरीत्येवं स्थानशीलस्येत्यर्थः । कथंभूतं व-
र्षम्?, जाम्बवधिक वषाथो जानुसेधः, तस्य प्रमाणं द्वात्रिंशद्दण्ड-
वृक्षं, तेन सदृशी मात्रा यस्य स तथा तं, द्वात्रिंशद्दण्डानि चै-
वम्-चरणस्य चत्वारि, जङ्गायाश्चतुर्विंशतिः, जानुतश्चत्वारोति ।
एवमेव सामुद्रिके चरणवसानस्य लक्षणत्वात् ।

वर्णित्वा च कियत्पर्यन्तोऽयमेवमित्यादिवाक्यसूचितम्—
त्रसंग्रह इत्याह—यावत् “कालागुरुवररुचि ।” अत्र
यावच्छब्दोऽवधिवाची । (०जाव सुरवराभिगमणजोगं
ति) अत्र यावत्करणत्—“कुंडलकतुल्यकडम्भतधूव-

मधमघंतगंभुद्गुआभिरामं सुगंधवरांघ्रिं गंधवट्टिभूयं दि-
वं ।” इतिपर्यन्तसूत्रं होयम् । तत् कालागुरुप्रभृतिधूपधूपितम्;
धूपाद्यापकव्याख्या प्राग्वत् । अत एव सुरवराभिगमनयोग्यश्च-
सुरवर इच्छस्तस्याभिगमनायाऽवतरणाय योग्यं, कुर्वन्ति, कृत्वा
च यत्रैव भगवांस्तीर्थकरस्तीर्थकरमाता च, तत्रैवोपागच्छन्ति,
उपागत्य च, यावच्छब्दात्—“भगवश्चो तित्ययरमायाए य अदूर-
सामंते ” इति ग्राह्यम् । आगायन्त्यः परिगायन्त्यस्तिष्ठन्तीति ।

अथ रुचकवासिनीदिक्कुमारीवक्तव्ये प्रथमं पूर्वरुचकसानाम-
प्राप्तं वक्तव्यतामाह—

तेणं काळेणं तेणं सपएणं पुरच्छिपसुअगवत्तयवाओ अह
दिसाकुमारीमहचरिआओ सएहिं सएहिं कूरेहिं तहेवण
जाव विहरंति । तं जहा—

“णंउत्तरा य णंदा, आणंदा णंदिवदण्णा ।

विजया य वेजयंती, जयंती अपराजिता ॥ १ ॥”

सेसं तं चेवणजाव तुव्मेहिं ए भाइअवं ति कहु जगवओ
तित्ययरस्स तित्ययरमायाए अ पुरच्छिमेणं आयंसहत्थ-
गयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति ।

(तेणं कालेणं तेणं सपएणं इत्यादि) तस्मिन् काले तस्मिन्
समये पौरस्त्यरुचकवास्तव्याः पूर्वाद्विगुणागवत्सिंरुचककूटवा-
सिन्योऽष्टौ दिक्कुमारीमहचरिकाः स्वकेषु स्वकेषु कूटेषु तथैव
यावद्विहरन्ति । तद्यथा—मन्दोत्तरा, चः समुच्चये । नन्दा, आनन्दा,
नन्दिवर्चना, विजया । चः पूर्ववत् । वैजयन्ती, जयन्ती, अपराजि-
ता, इत्येता नामतः कथिताः । शेषमासनप्रकम्पावधिप्रयोग-
भगवद्ध्येनपरस्परान्नस्वस्त्रान्निगोक्तयानविमानविकुर्व-
णाऽऽदिकं तथैव, यावदुष्णाभिर्न भेतव्यमिति कृत्वा भगव-
त्स्तार्थकरस्य तीर्थकरमातुश्च पूर्वरुचकसमागतत्वात् पूर्वतो
हस्तगत आदर्शो दर्पणो जिनजनन्योः शृङ्गाराऽऽदिविलो-
कनाऽऽद्युपयोगी यासां तास्तथा, विशेषणस्य परिनिपातः प्राकृ-
तत्वात् । आगायन्त्यः परिगायन्त्यस्तिष्ठन्तीति ॥ अत्र रुचकाऽऽ-
दिरूपप्रकरणेयम्—एकादेशेन एकादशे, द्वितीयादेशेन त्रयोदशे,
तृतीयादेशेन एकविंशे रुचकद्वीपे बहुमध्ये बलयाऽऽकारो रुच-
कशैलश्चतुरशीतियोजनसहस्राण्युच्चः, स्रष्टे १००२२, मध्ये ९०२३,
शिखरे ४०२४ योजनानि विस्तीर्णः, तस्य शिरसि चतुर्थे सहस्रे
पूर्वदिशि मध्ये सिन्धायतनकूटः, उभयोः पार्श्वयोश्चत्वारि च-
त्वारि दिक्कुमारीणां कूटानि, नन्दोत्तराऽऽद्यास्तेषु वसन्तीति ।

अथ दक्षिणरुचकवासिनीनां कर्त्तव्यम्—

तेणं काळेणं तेणं सपएणं दाहिणरुअगवत्तयवाओ अह
दिसाकुमारीमहचरिआओ तहेवणजाव विहरंति । तं जहा—

“समाहारा सुप्पइष्ठा, सुप्पवुद्धा जसोहरा ।

हच्छीमई सेसवई, चित्तगुत्ता वसुधरा ॥ १ ॥”

तहेवण जाव तुव्माहिं न जाइअवं ति कहु जगवओ
तित्ययरस्स तित्ययरमायाए अ दाहिणेणं भिगारहत्थगया-
ओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति ॥

सम्प्रति दक्षिणरुचकवास्तव्या इति पूर्ववद्, रुचकशिरसि
दक्षिणदिशि मध्ये सिन्धायतनकूटम्, तदुभयतश्चत्वारि चत्वारि
कूटानि, तत्र वासिन्य इत्यर्थः । अष्टौ दिक्कुमारीमहचरिकाः
तथैव यावद्विहरन्ति । तद्यथा—समाहारा, सुप्रदक्षा, सुप्रवृद्धा,

यशोधरा, लक्ष्मीवती, शेषवती, चित्तगुप्ता, वसुधरा । तथैव यावद्युष्माभिर्न भेतव्यमिति कृत्वा जिनजनन्योर्दक्षिणादिगागत-त्वाद्दक्षिणादिभागे जिनजननीस्नपनोपयोगिजलपूर्णकलशहस्ता आगायन्त्यः परिगायन्त्यस्तिष्ठन्तीति ॥

साम्प्रतं पश्चिमरुचकस्थानां वक्तव्यमाह-

तेणं कालेणं तेणं समएणं पच्चिन्मरुअगवत्थव्वाओ अफ दिसाकुमारीमहत्तरिआओ सएहिं सएहिं जाव विहरंति । तं जहा-

“इलादेवी सुरादेवी, पुढवी पडमावई ।

एगणासा एवमिआ, भद्दा सीआ य अट्टमी ॥१॥ ”

तदेव जाव तुव्वाहिं ए भाइअव्वं ति कट्टु जाव जगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाउए अ पच्चिन्मरेणं ताद्विअट्ट-हत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति । “तेणं कालेणं” इत्यादि सर्वे तथैव, नवरं पश्चिमरुचकवास्तव्याः पश्चिमदिग्भागावर्तिरुचकवासिन्य इति । नामान्यासां पद्येनाऽऽह-इलादेवी, सुरादेवी, पृथिवी, पद्मावती, एकनासा, नवमिका, भद्दा, सीता । चः समुच्चये । अट्टमी चेति । कट्टव्यवस्था तथैव, पश्चिमरुचकागतत्वाजिनजनन्योः पश्चिमदिग्भागे ताद्ववृत्तं व्यजनं तद्वस्तुगततास्तिष्ठन्तीति ।

उदीच्यां रुचकवासिनीनां कृत्यानि-

तेणं कालेणं तेणं समएणं उत्तरिद्वरुअगवत्थव्वाओ जाव विहरंति । तं जहा-

“अद्वंजुमा मिसकेसी, पुंरुरीआ य वारुणी ।

हासा सव्वप्पभा चेव, सिरि हिरि चेव उत्तरओ” ॥१॥

तदेव जाव तित्थयरस्स तित्थयरमाउए अ उत्तरे-णं चामरहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति ।

उदीच्यामप्येवमेवेति । नत् सूत्रमाह-“तेणं कालेणं” इत्यादि व्यक्तम् । नवरमुत्तररुचकवास्तव्या उत्तरदिग्भागावर्तिरुचकवासिन्यः । नामान्यासां पद्येनाऽऽह-अलम्बुपा, मिश्रकेशी, पुंरुरीका, चः प्राग्वत् । वारुणी, हासा, सर्वप्रभा, चैवेति प्राग्वत् । श्रीः, ह्री-श्चोत्तरतः । कट्टव्यवस्था तथैव, उत्तररुचकाऽऽगतत्वाजिनजनन्यो-रुत्तरदिग्भागे चामरहस्तगता आगायन्त्यः परिगायन्त्यस्तिष्ठन्ति ।

अथ विदिग्रुचकवासिनीनामागमनाश्वसरः-

तेणं कालेणं तेणं समएणं विदिसिरुअगवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारीमहत्तरिआओ जाव विहरंति । तं जहा-“चित्ता य चित्तकणगा, सतेरा सोदामणी ।” तदेव जाव ए जाइअव्वं ति कट्टु भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाउए अ चउसु विदिसामु दीविआहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति ।

‘तेणं कालेणं’ इत्यादि व्यक्तम् । नवरं विदिग्रुचकवास्तव्यास्त-स्यैव रुचकपर्वतस्य शिरसि चतुर्थे सहस्रे चतसृषु विदिक्षु एकैकं कूटं, तत्र वासिन्यश्चतस्रो विदिक्कुमार्यो यावद्विहरन्ति । इमाश्च स्थामाङ्गे विद्युत्कुमारीमहत्तरिका इत्युक्ता इति । एना-सां चैशान्यादिक्रमेण नामान्येवम्-चित्रा, चः समुच्चये । चित्रक-

नका, शतेरा, सौदामिनी । तथैव यावन्न भेतव्यमिति कृत्वा विदि-गागतत्वात् भगवतस्तीर्थकरस्य तीर्थकरमातुश्च चतसृषु वि-दिक्षु दीपिकाहस्तगता आगायन्त्यः परिगायन्त्यस्तिष्ठन्तीति ।

अथ मध्यरुचकवासिन्य आगमयितव्याः-

तेणं कालेणं तेणं समएणं मज्झिमरुअगवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारीमहत्तरिआओ सएहिं सएहिं कूडेहिं तदेव जाव विहरंति । तं जहा-“रूआ रूआसिआ, सुरूवा रूव-गावई ।” तदेव जाव तुव्वाहिं ए जाइअव्वं ति कट्टु जगव-ओ तित्थयरस्स चउरंगुद्ववज्जणाभिणालं कप्पंति, कप्पेत्ता विअरगं खणंति, खणित्ता विअरगे णाजिं एहिणंति, निह-णित्ता रयणाण यवइराण य पूरंति, पूरेत्ता हरिआद्विआए पेढं वंथंति, वंथित्ता तिदिंसिं तओ कयलीहरए विउव्वंति । तए णं तेसिं कयलीहरगाणं बहुमज्जदेसजाए तओ चउस्साद्वए वि-उव्वंति, तए णं तेसिं चउस्साद्वगाणं बहुमज्जदेसजाए तओ सीहासणे विउव्वंति; तेसिं एं सीहासणाणं अयमेआरूवे वप्पावासे पप्पत्ते, सव्वो वप्पगो जाणिअव्वो ॥

(तेणं कालेणं इत्यादि) तस्मिन् काले तस्मिन् समये मध्यरुचक-वास्तव्या मध्यभागवर्तिरुचकवासिन्यः । कोऽर्थः? -चतुर्विंशत्यधि-कचतुःसहस्रप्रमाणे रुचकशिरोविस्तारे, द्वितीयसहस्रे चतुर्दि-श्वर्निष्ठे चतुर्षु कूटेषु पृथाऽऽदिक्रमेण चतस्रस्ता वसन्तीत्यर्थः । श्री-अभयदेवसुरयस्तु पट्टाङ्गवृत्तौ मल्लपथयने-“मज्झिमरुअगव-त्थव्वा” इत्यत्र रुचकद्वीपस्याभ्यन्तरार्द्धवासिन्य इत्याहुः । अत्र तत्त्वं बहुश्रुतगम्यम् । चतस्रो दिक्कुमारिका यावद्विहरन्ति । तद्यथा-रूपा, रूपासिका, सुरूपा, रूपकावती । तथैव युष्माजिर्न जेतव्यमिति कृत्वा भगवतस्तीर्थकरस्य चतुरङ्गुद्ववर्जनाभिनालं कल्पयन्ति, कल्पयित्वा च विदरकं गतां खनन्ति, खनित्वा च विदरके कट्टिपतां नाभिं निधानयन्ति, निधानयित्वा च रत्नैश्च वज्रैश्च, प्राकृतत्वाद्विभक्तिव्यत्ययः । पूरयन्ति, पूरयित्वा च हरि-तालिकाभिर्दूर्वाभिः पीठं वध्न्ति । कोऽर्थः? पीठं वद्ध्वा तदुपरि-हारितालिकां वपन्तीत्यर्थः । विवरकवचनाऽऽदिकं च सर्वं भग-वद्व्यवस्थाऽऽशातनानिवृत्त्यर्थम् । पीठं वध्त्वा च त्रिविदिशि पश्चि-मावर्जदिक्रमेण त्रीणि कदलीगृहाणि विकुर्वन्ति । ततस्तेषां क-दलीगृहाणां बहुमध्यदेशभागे त्रीणि चतुःशालकानि भवन-विशेषान् विकुर्वन्ति । ततस्तेषां चतुःशालकानां बहुमध्यदेशभा-गे त्रीणि सिंहासनानि विकुर्वन्ति, तेषां सिंहासनानामयमेता-दृशो वर्णव्यासः प्रकृतः, सिंहासनानां सर्वो वर्णकः पूर्ववद् भ-णितव्यः ।

सम्प्रति सिंहासनविकुर्वणानन्तरीयकृत्यमाह-

तए णं ताओ रुअगमज्जवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमा-रीओ जेणेव जयवं तित्थयरं तित्थयरमाया य तेणेव उ-वागच्छंति, उवागच्छित्ता जगवं तित्थयरं करयत्तसंपुडेणं तित्थयरमायरं च बाहाहिं गिएहंति, गिशिहत्ता जेणेव इहिणिण्णे कयलीहरए जेणेव चाउस्साद्वए जेणेव सीहास-णे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता भगवं तित्थ-यरं तित्थयरमायरं च सीहासणे णिसीआवेति, णि-

सीआवेत्ता सयपागसहस्रपागोहिं तेल्लेहिं अन्नं गेति,
अन्नं गेत्ता मुरजिणा गंधुवट्टएणं उव्वट्ठति, उव्वट्ठित्ता
जगवं तित्थयरं करयत्तुसंपुडेणं, तित्थयरमायरं च वा-
हासु गिएहंति, गिएहत्ता जेणव पुरच्छिमिल्ले कय-
लीहरए जेणव चाउस्सालए जेणव सीहासणा तेणव
उवागच्छंति, उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं तित्थयर-
मायरं च सीहासणे णिसीआवेति, णिसीआवेत्ता
तिहिं उदएहिं मज्जावेति । तं जहा-गंधोदएणं, पु-
ष्पोदएणं, सुष्कोदएणं । मज्जावेत्ता सव्वाहंकारवि-
ज्जुमिअं करेति, करेत्ता भगवं तित्थयरं करयत्तुपु-
डेणं, तित्थयरमायरं च बाहाहिं गिएहंति, गिएहत्ता
जेणव उत्तरिल्ले कयलीहरए जेणव चउस्सालए जेणव सी-
हासणे तेणव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं
तित्थयरमायरं च सीहासणे णिसीआवेति, णिसीआवेत्ता
आभिओगे देवे सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-खि-
प्पामेव नो देवाणुप्पिया । जुद्धहिमवंताओ वासहरपव्वयाओ
गोसीसचंदणकट्टाई साहरह । तए णं ते आजिओगा देवा
ताहिं रुअगमज्जवत्थव्वाहिं चउहिं दिसाकुमारीमहत्तरिआ-
हिं एवं वुत्ता समाणा हट्टुट्टा० जाव विणएणं वयणं पदि-
च्छंति, पदिच्छित्ता खिप्पामेव जुद्धहिमवंताओ वासहरपव्व-
याओ सरसाई गोसीसचंदणकट्टाई साहरंति । तए णं ताओ
यज्जिअरुअगवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारीमहत्तरिआ-
ओ सरणं करेति, करेत्ता अराणि धमेति, अराणि धमेत्ता
सरएणं अराणि महिति, महित्ता अग्गि पामिति, पामि-
त्ता अग्गि संघुक्खेति, संघुक्खेत्ता गोसीसचंदणकट्टे
पक्खिवंति, पक्खिवित्ता अग्गि उज्जाह्विति, उज्जाह्वित्ता
समिहाकट्टाई पक्खिविति, पक्खिवित्ता अग्गिहोपं करेति,
करेत्ता जूतिकम्मं करेति, करेत्ता रक्खापोट्टलिअं वं-
धेति, वंधेत्ता एाणामणिरयणजच्चिचित्ते दुवे पाहाणवट्ट-
गोहणे गहाय भगवओ तित्थयरस्स कळमूले टिट्ठिआ-
विति, जवउ भयवं पव्वयाउए । तए णं ताओ रुअग-
मज्जवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारीमहत्तरिआओ भयवं
तित्थयरं करयत्तुपुडेणं तित्थयरमायरं च बाहाहिं गिएहंति,
गिएहत्ता जेणव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणजवणे
तेणव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता तित्थयरमायरं सयाणि-
ज्जंमि णिसीआवेति, णिसीआवेत्ता भयवं तित्थयरं माउए
पावे उव्विति, उव्वित्ता अदूरसामंते आगायमाणीओ परि-
गायमाणीओ चिहंति ॥

(तए णं ताओ रुअगमज्जवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारीओ इ-
त्यादि) ततस्ता रुचकमध्यवास्तव्याश्चतस्रो दिक्कुमारीमहत्तरि-
काः यत्रैव भगवांस्तीर्थंकरस्तीर्थंकरमाता च, तत्रैवोपागच्छन्ति,
५७२

उपागत्य च जगवन्तं तीर्थंकरं करतलसंपुटेन, तीर्थंकरमातरं च
बाहुभिर्गृह्णन्ति. गृहीत्वा च यत्रैव दाक्षिणात्यं कदलीगृहं, यत्रैव
च चतुःशाखं, यत्रैव सिंहासनं, तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च
भगवन्तं तीर्थंकरं तीर्थंकरमातरं च सिंहासने निषादयन्ति-उ-
पवेशयन्ति; निषाद्य च शतपाकैः सहस्रपाकैः शतकृत्वोऽपराप-
रौघधीरसेन, कार्यापणानां शतेन वा यत्पक्वं तच्छतपाकम्, एवं स-
हस्रपाकमपि । यदुवचनं नथाविधसुरभितैलसंप्रदायम् । तैलैर-
भ्यङ्गयन्ति, तैलमभ्यङ्गयन्तीत्यर्थः । अन्त्येष्ट्य च सुरभिणा
गन्धद्रव्याणामुत्पलपिण्डाऽऽदीनामुद्धत्तिचूर्णापिण्डेन गन्धयुक्त-
गोधूमचूर्णपिण्डेन वा उद्धर्नयन्ति, अक्रिन्नतैलापनयनं कुर्वन्ति, उ-
द्धर्त्य च भगवन्तं तीर्थंकरं करतलपुटेन तीर्थंकरमातरं च बाह्यो-
गृह्णन्ति, गृहीत्वा च यत्रैव पौरस्यं कदलीगृहं, यत्रैव चतुःशाखं,
यत्रैव च सिंहासनं, तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च भगवन्तं
तीर्थंकरं तीर्थंकरमातरं च सिंहासने निषादयन्ति, निषाद्य
च त्रिभिरुदकैर्मज्जयन्ति स्नपयन्ति । तान्येव त्रीणि दर्शयति
तथार्थेत्यादिना, गन्धोदकेन कुङ्कुमाऽऽदिमिश्रितेन, पुष्पोदकेन
जात्यादिमिश्रितेन, सुष्कोदकेन केवलोदकेन, मज्जायित्वा स-
र्वांलङ्कारभूषणैः कुर्वन्ति, मातृपुत्राविति शेषः । इत्था च जग-
वन्तं तीर्थंकरं करतलपुटेन तीर्थंकरमातरं च बाहुभिर्गृह्णन्ति,
गृहीत्वा च यत्रैवोत्तराहं कदलीगृहं, यत्रैव च चतुःशाखं, यत्रैव
च सिंहासनं, तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य च जगवन्तं तीर्थंकरं
तीर्थंकरमातरं च सिंहासने निषादयन्ति, निषाद्य च अभियो-
गात् देवान् शुद्ध्यन्ति, शब्दयित्वा च एवमथादिषुः-किप्रमेव
भो देवानुप्रियाः । जुद्धहिमवतो वर्षधरपर्वताङ्गोशीर्षचन्दनका-
ष्ठानि संहरत-समानयत । ततस्ते अभियोगा देवास्तानी रुच-
कमध्यवास्तव्याभिश्चतस्रभिर्दिक्कुमारीमहत्तरिकाभिरवमनन्त-
रोक्तमुक्ता आक्रताः भन्तो हृष्टतुष्टा इत्यादि यावद्विनयेन वचनं
प्रतीच्छन्त्यङ्गीकुर्वन्ति, प्रतीप्य च किप्रमेव जुद्धहिमवतो वर्षधरप-
र्वतात् सरसामि गोशीर्षचन्दनकाष्ठानि संहरन्ति । ततस्ता मध्य-
रुचकवास्तव्याश्चतस्रो दिक्कुमारीमहत्तरिकाः शूरकं-शूरप्रति-
कृतितीक्ष्णमुखमन्युत्पादकं काष्ठविशेषं कुर्वन्ति, इत्था च तेनैव
शूरकेन सह अराणि लोकप्रसिद्धं काष्ठविशेषं घटयन्ति-संयोज-
यन्ति, घटयित्वा च शूरकेनार्पितं मग्नन्ति, मग्नित्वा च अग्निं पा-
तयन्ति, पातयित्वा च अग्निं सन्धुक्कन्ति-सन्दीपयन्ति, सन्धुक्क्य
च गोशीर्षचन्दनकाष्ठानि, प्रस्तावात् खपरुशः कृतानीति बोध्यम्,
यादृशैश्चन्दनकाष्ठैरग्निरुदीपितः स्यात् तादृशानीति भावः ।
प्रक्षिपन्ति, प्रक्षिप्य च अग्निमुज्ज्वालयन्ति उद्दीपयन्ति, उज्ज्वा-
ल्य च प्रदेशप्रमाणानि हवनोपयोगीनीन्धनानि समिधः, तद्रू-
पाणि काष्ठानि प्रक्षिपन्ति । पूर्वो हि काष्ठप्रक्षेपोऽन्युद्दीपनाय,
अयं च रक्षाकरणायेति विशेषः । प्रक्षिप्य च अग्निहोमं कुर्वन्ति,
इत्था च भूतेभ्यस्मनः कर्म क्रिया, तां कुर्वन्ति, येन प्रयोगेण
न्धनानि भस्मरूपाणि भवन्ति तथा कुर्वन्तीत्यर्थः । कृत्वा च
जिनजनन्याः शाकिन्यादिषु उद्भवेत्ताच्यो हृदोवाऽऽदिभ्यश्च र-
क्ताकरां पोष्टविकां वधन्ति, वध्वा च नानामणिरत्नानां भङ्गिरच-
नाद् यौ विचित्रौ द्वौ पाषाणवृत्तगोलकौ, पाषाणगोष्ठकावि-
त्यर्थः । गृहीत्वा भगवन्तस्तीर्थंकरस्य कर्णमूत्रे "टिट्ठिआवे-
नि" इत्यनुकरणशब्दोऽयम् । तेन 'टिट्ठिआवेति' परस्परप्रतार-
नेन टिट्ठितिशब्दोत्पादनपूर्वकं वादयन्तीत्यर्थः । अनेन हि बाल-
लीलावशादन्यत्र व्यासक्तं जगवन्तं वक्ष्यमाणाऽऽशीर्षचनश्चरणे
पटु कुर्वन्तीति भावः । तथा इत्था च, जवन्तु भगवा-

न पर्वताऽऽयुः, इत्याशीर्वचनं ददतीति । तत उक्तसकल-
कार्यकरणानन्तरं ता रुचकमध्यवास्तव्याश्चतस्रो दिक्कुमा-
रीमहत्तरिका भगवन्तं तीर्थकरं करतलपुटेन तीर्थकरमात-
रं च बाहुजिगृह्णन्ति, गृह्णत्वा च यत्रैव जगवत्तीर्थकर-
स्य जन्मजवनं, तत्रैवापागच्छन्ति. उपागत्य च तीर्थकर-
मातृशय्यायां निपादयन्ति, निपाद्य च भगवन्तं तीर्थकरं मा-
तुः पार्श्वे स्थापयन्ति, स्थापयित्वा च नातिदूराऽऽसन्ने आगा-
यन्त्यः परिगायन्त्यस्तिष्ठन्ति । एतासां च मध्येऽष्टावधोलोकवा-
सिन्यो गजदन्तगिरीणामधोभवनवासिन्यः । यच्चैतदधिकारसूत्र-
" सपदि सपदि कूडेहि " इति पदम्, तदपरसकलदिक्कुमार्यधि-
कारसूत्रपाठसंरक्षणार्थम्, साधारणसूत्रपाठे हि यथासम्भवं वि-
धिनियमौ समाश्रयणीयाविति ऊर्ध्वलोकवासिन्योऽष्टौ नन्दन-
वने योजनपञ्चशतिककूटवासिन्यः, अन्याश्च सर्वा अपि रुचक-
सककूटेषु योजनसहस्रोब्धेषु मूले सहस्रयोजनविस्तारेषु शि-
रसि पञ्चशतविस्तारेषु वसन्ति । उक्तं पदपञ्चाशद्विक्कुमारी-
कृत्यमिति । जं० ५ वक्त्र० ।

(६४) देवदूष्याणि-

सर्वे वि एगदूसे-ए णिगया जिणवरा चउव्वीसं ।

सर्वेऽपि भगवन्तोऽतीता अपि जिनवराः चतुर्विंशतिसंख्याः,
चतुर्विंशतिरित्यनेन सर्वास्वप्यवसर्पिणीपूरसर्पिणीषु च प्रत्येकं
भरतक्षेत्रे चतुर्विंशतिरेव तीर्थकरा अभूवन्ति स्थापितम् ।
एकदूष्येण-एकेन वस्त्रेण, निर्गता अग्निनिष्क्रान्ताः । तथादि भ-
गवन्तोऽप्येकदूष्येण निर्गता इति सोपधयोऽजवनम्, किं पुन-
स्तन्मतानुवर्तिनः शिष्या न सोपधयः ? । तत्र य उपधिरासे-
वितो भवद्भिः स साक्षादेवोक्तः । यः पुनर्विनेत्रेभ्यः स्थविरक-
लिपाऽऽदिभेदभिन्नेभ्योऽनुज्ञातः, स खलु ग्रन्थान्तरादवसेयः ।
आ० म० १ अ० १ खणम् ।

देवदूष्यवस्त्रस्थितिमाह-

सक्को य लक्खमुत्तं, सुरदूमं उवइ मव्वजिणखं ।

वीरस वरिसमहिं, सया वि सेसाण तस्स ठिई । १५६ ।
शक्रश्च ब्रह्ममूल्यं देवदूष्यं वस्त्रं सर्वजिनस्कन्धे स्थापयति । तत
श्रीवीरस्य साधिकं वर्षं स्थितम् । उक्तं च कल्पसूत्रे-"संवत्सरं
साहित्रं मासं जाव चीवरधारी होत्येत्ति" मासेकेनाधिकं वर्षं
श्रीवीरेण वस्त्रं धृतम् । शेषजिनानां त्रयोविंशतेरपि तीर्थकरां,
सदाऽपि यावज्जीवमपि, तस्य वस्त्रस्य, स्थितिर्ज्ञेयेति । सत्त०
७३ द्वार ।

(देहमानमुत्सेधाङ्गुलविचारे ११६१ पृष्ठे पूर्वमुक्तम्)

(६५) अथ प्रसङ्गः तीर्थकरप्रतिपादितत्वेन धर्मभेदानाह-

दाणं सीलं च तत्रो, जावो एवं चउव्विहो धम्मो ।

सव्वजिणेहि भणिओ, तहा दुहा सुयचरित्तेहि । १५७६ ।

सुपात्रे दानं देयम्, त्रिकरणशुद्ध्या शीलं पावनीयम्, यथाश-
क्ति तपो विधिवद्विधेयम्, साधुपुरुषेण शुभभावना भावनीया ।
एवं चतुर्विधो धर्मः (सव्वजिणेहि भणिओ) सर्वजिनैश्चतुर्विंश-
तिजिनैर्निर्णयितः कथितः । तथा द्विधा धर्मः श्रुतचारित्राज्याम्, एकः
श्रुतधर्मः, द्वितीयश्चारित्रधर्मः । इति गाथाऽर्थः ॥ २९६ ॥
सत्त० ४१ द्वार ।

अथ धर्मप्रसङ्गात् पुण्यमौचित्ये प्रवर्तत इत्याचित्याष्टकम् ।
पुण्यानुबन्धिपुण्यं प्रधानफलतो दशयज्ञाह-

अतः प्रकर्षसंप्राप्ता-द्विज्ञेयं फलमुत्तमम् ।

तीर्थकृत्वं सदैचित्य-प्रवृत्त्या मोक्षसाधकम् ॥ १ ॥

अत अस्मात् पुण्यानुबन्धिपुण्यात् प्रकर्षसंप्राप्तादतिप्रकृष्टतां
गताद्विज्ञेयं ज्ञातव्यं फलं कार्यमुत्तमं प्रधानं तीर्थकृत्वं ती-
र्थकरत्वम् । किंस्वरूपं तदित्याह-सदा सर्वकालमागर्भावस्याया
औचित्यप्रवृत्त्या यथाहप्रवर्त्तनेन मोक्षसाधकं निर्वाणप्राप-
कमिति ॥ १ ॥

औचित्यप्रवृत्तिमेवाऽऽस्तस्य सार्वदिकीं दर्शयितुमाह-

सदैचित्यप्रवृत्तिश्च, गर्भादारभ्य तस्य यत् ।

तत्राऽप्यजिग्रहो न्याय्यः, श्रूयते हि जगद्गुरोः ॥ २ ॥

सदा सर्वकालमौचित्यप्रवृत्तिः संगतजावनम्, चशब्दः पुनःश-
ब्दार्थः । गर्भादारभ्य गर्भावस्थामवधीकृत्य, तस्येति यः प्रकृष्टपु-
ण्यानुबन्धिपुण्यफलभूतस्तस्य तीर्थकरस्य, भवतीति शेषः । कुत
एतदेवं सिद्धमित्याह-यद्यस्मात्कारणात्, तत्राऽऽदिगर्भेऽप्यास्तां
प्रवृत्त्याप्रतिपत्तौ, अभिग्रहः प्रतिज्ञाविशेषो वक्ष्यमाणस्वरूपो,
न्याय्यो न्यायादनपेतः, श्रूयते आकर्ण्यते, हिशब्दो वाक्यावङ्कारे,
जगद्गुरोस्त्रिलोकगौरवार्हस्य महावीरस्येति भावना ॥ २ ॥

किमर्थमसावभिग्रह इत्याह-

पित्रुद्वेगनिरासाय, महतां स्थितिसिद्ध्ये ।

इष्टकार्यसमृद्धयर्थ-मेवंचूतो जिनाऽऽगमे ॥ ३ ॥

माता च पिता च पितरौ, तयोरुद्वेगश्चित्तसंतापः, तस्य
निरासोऽभावः पित्रुद्वेगनिरासः, तस्मै पित्रुद्वेगनिरासाय ।
यतन्ते च महान्तो विश्वस्याऽपि उद्वेगनिरासार्थम्, तेषां तथा-
स्वभावत्वाद्, विशेषतः पुनः पित्रोरतिदुःखप्रतीकारित्वात्तयो-
रिति । तथा महतां महापुरुषाणां स्थितिसिद्ध्ये व्यवस्थासाध-
नाय । अन्येऽपि महान्तो मातापित्रुद्वेगनिरासेन प्रवर्त्तन्तमित्ये-
तदर्थमित्यर्थः, प्रधानमार्गानुसारित्वाज्जनस्येति । तथा इ-
ष्टकार्यं वाञ्छितप्रयोजनं मोक्षार्थिनां मोक्षोपायभूता प्रवृत्त्या, त-
स्य समृद्धिर्निष्पत्तिरिष्टकार्यसमृद्धिः, तस्यै । इदमिष्टकार्यसमृद्धय-
र्थमिदं चाभिग्रहः, कृत इति गम्यमानक्रियाविशेषणम्, मोक्षसि-
द्धिहेतोर्नित्यर्थः । सिद्ध्यति हि मोक्ष उचितप्रवृत्त्या, अनुचितप्रवृ-
त्तिस्तु तादृश इति । एवम्भूतो वक्ष्यमाणस्वरूपः, अभिग्रह इति
योगः । जिनाऽऽगमे आसवचने, श्रूयते इति संबन्धः । उच्यते चा-
ऽऽवश्यकनियुक्तौ-"अह सत्तमस्मि मासे, गज्जत्थो चेवऽभि-
गहं गहिओ । नाहं समणो होहं, अस्मापियरस्मि जीवन्ते" ॥ १ ॥
इति ॥ ३ ॥

अथवा यथाभूतोऽभिग्रहः श्रूयते, तथाभूतमेवाऽऽह-

जीवतो गृह्वासेऽस्मिन्, यावन्मे पितराभिमौ ।

तावदेवाधिवत्स्यामि, गृहानहमर्पायतः ॥ ४ ॥

किल भगवान् श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामी देवभवाच्छ्रु-
त्वा पूर्वजवोपात्तनीचैर्गोलाभिधानकर्मशेषवशाद् ब्राह्मणकुल-
ग्रामाभिधाननगरनिवासिष्णुपद्मत्ताभिधानद्विजातिजायाया दे-
वानन्दाभिधानायाः कुक्कुबुत्पन्नः । अथ द्व्यशीतिनमादिवसे सिं-
हासनचलनजानेतावधिप्रयोगपुरन्दरप्रयुक्तहरिनैगमेषिनाम्ना
देवेन कान्त्रियकुण्डाभिधाननगरनायकसिद्धार्थाभिधाननरपतिप्र-
धानपत्न्यास्त्रशलाभिधानाया गर्भे संक्रामितः । ततो देवानन्दा-
मुपलब्धचतुर्दशमहास्वप्नापहारां सम्जावितगर्भसंहारां हत-
सर्वस्मिवातिशोकसागरनिमग्नामवाधिनाऽब्रुवन्त्याऽहो ! अस्म-

त्रिमित्तमेपाऽनाथ्येयदुःखमवाप्तव्येवमेपाऽपि विशाखा मद्-
ङ्गचलनचेष्टानिमित्तमसुखमथ मा प्रापदित्वालोच्य निश्चलो-
ऽवतस्थे । ततोऽसौ निस्पन्दतां गर्भस्यावगम्य गलितो गर्भो ममे-
ति भावनया गाढनरं दुःखसमुदयमगमत् । ततो भगवांस्तद्दुः-
खवितादाय स्फुरति स्म । पर्यालोचयाञ्चकार च-यदुनाऽष्टे-
ऽपि मयि मातापित्रोरहो ! गाढः स्नेहः, दृष्टे पुनः परिचयादव-
गतगुणग्रामे गाढतरोऽसौ भावी, ततः प्रव्रजन्तो विद्युन्मामे
शोकातिशयान्महानन्तस्तापो भविष्यति, ततोऽनयोर्जी-
वतोस्तत्संतापपरिहारार्थमप्रव्रजितेन मया भाव्यमिति सप्तममा-
साऽग्निग्रहं जग्राहेति श्लोकसमुदायार्थः ॥

अक्षरार्थस्त्वयम्-जीवतः प्राणान् धारयतः, पितराविति
योगः । गृहवासे गृहस्थतायामस्मिन्ननुनात्ने, न पुनर्देवा-
ऽऽदिभ्यस्त्वयमेवपि, यावद् यत्परिमाणमिति पितृजीवन-
क्रियाविशेषणम् । मे मम संवन्धिनाविमौ प्रत्यक्षाऽऽसन्नौ
विशालाक्षिकार्थलक्षणौ, न पुनर्भृगुपुत्रदत्तदेवानन्दास्वरूपौ । ता-
वदेव तत्परिमाणमेव, न पुनरधिकं विरतावन्नित्यङ्गाद्येत्यु-
क्तमवधारणम्, एतथाधिवर्त्यामीति क्रियाविशेषणम् । अधि-
वर्त्यामि अच्युत्सिष्ये, गृहान् गृहम् "गृहशब्दो हि पुँलिङ्गो
बहुवचनान्तोऽप्यस्तीति ।" अथवा-राजत्वाद् बहुगृहाधिपति-
त्वमेव दर्शितम् । अहमपि न केवलं पितरौ गृहानधिवर्त्येत
इत्यपिशब्दार्थः । इष्टमिच्छा, तदाश्रित्याऽभिष्टितः, इच्छया
स्वच्छन्दया, न पुनः पारवश्येनेति भावः । ननु तावन्तं का-
लं चारित्र्यमोहनीयकर्मविशेषोदये सति तस्य गृहावस्थानम्,
अन्यथा वा ? तत्र यथाद्यः पक्वः, तदा कर्मविशेषोदय एव तत्रा-
वस्थानकारणं, नाग्निग्रहप्रदणं, तत् किं तद्ग्रहणेन ? अथवा-
चारित्र्यमोहनीयविशेषोदयाभाव इति पक्वः । तदप्यसङ्गतम् ।
मोहकर्मविशेषोदयाभावे विरतेरेव भावेन गृहावस्थानासम्भ-
वात् व्यर्थमेवाग्निग्रहकरणम् ? अत्रोच्यते-मोहनीयविशेषोदय-
एव तत्र तस्यावस्थानं, किं तु तत्कर्मणः सोपक्रमत्वेन पित्रुद्वे-
गनिरासाऽऽद्यवलम्बनाभिग्रहानङ्गीकरणे विरतेरेव भावात् गृ-
हावस्थानहेतुर्भाविग्रहकरणमसङ्गतम् । उच्यते च सोपक्रमता कर्म-
णाम् । यदाह-"उदयकृत्तयत्तवसमो-वसमा जं चेह कम्पुणो
भणिया । दृवं खित्तं कालं, जवं च भावं च तं पप्य ॥१॥" इति ।
इहोक्तविशेषणाग्निग्रहप्रदणं ज्ञायमाश्रित्य चारित्र्यमोहोदयः,
तदज्ञावन्नङ्गं च ज्ञायमाश्रित्य तत्कृत्योपशम इति न व्यर्थ-
मग्निग्रहकरणमिति ।

ननु कानिग्रहकरणात् पित्रुद्वेगनिरासो महतां च स्थितिसि-
द्धिरिति सङ्गतम्, यत्पुनरिष्टकार्यसमृद्धिरिति, तदसाम्प्रतम्,
गृहावस्थानस्य प्रव्रज्याविरोधित्वादित्यस्यामाशङ्क्यामाह-

ऽसौ शुश्रूषमाणस्य, गृहानावसतो गुरु ।

प्रव्रज्याऽप्यानुपूर्व्येण, न्याय्याऽन्ते मे जविष्यति ॥ ९ ॥
इमौ प्रत्यक्षाऽऽसन्नौ, गुरु इति संबन्धः । शुश्रूषमाणस्य परि-
चरतो, मे इति योगः । तथा-तच्छुश्रूषणार्थमेव गृहान् गृहमा-
वसतोऽधितिष्ठतः सतः गुरु मातापितरौ, प्रव्रज्याऽपि चिकीर्षि-
तानगारिताऽपि, आस्तां पित्रुद्वेगनिरासाऽऽदि, आनुपूर्व्येण परि-
पाठ्या, न्याय्या न्यायोपपन्ना, युक्त्यर्थः । अन्ते गुरुशुश्रूषाव-
साने एव, मे मम, भविष्यति संपत्स्यते ॥ ५ ॥

कुत एतदेवमित्याह-

सर्वपापनिवृत्तिर्यत्, सर्वथैषा सतां मता ।

गुरुद्वेगकृतोऽत्यन्तं, नेयं न्याय्योपपद्यते ॥ ६ ॥

सर्वपापनिवृत्तिरशेषसाधनानुष्ठानव्युत्पत्तिः, यद् यस्मात्सर्वथा
सर्वैः प्रकारैर्निमित्ताभिविनापीत्यर्थः, एषा प्रव्रज्या, सतां विदु-
षां, मता इष्टा, इह तस्मादिति शेषो दृश्यः । तस्माद्गुरुद्वेगकृ-
तो मातापितृचित्तसन्तापकारिणः, अत्यन्तमतिशयेन, तत्संबोध-
नपूर्वकं शास्त्रोक्तनरसंबोधनोपायाप्रयोगपूर्वकं वा प्रवृत्तस्य, न
नैव, इयं प्रव्रज्या, न्याय्या युक्ता, उपपद्यते घटते, पितृसन्ताप-
क्षयोपायाप्रवृत्तत्वेन निमित्तभावेन तच्चित्तसन्तापलक्षणपाप-
कारित्वात्तस्येति । परिहर्तव्यश्च तच्चित्तसन्तापः । यदाह-"अ-
पनिवृत्तमाणे कहिं वि पविवाहिजा अम्मापियरो ।" प्रव्रज्या-
ऽग्निमुखीकुर्वतीत्यर्थः । "अपडिबुज्जमाणेषु य कम्मपरिणैए
विदेएजा जहासत्ति तदुवगरणं, तन्नो अणुआए पविज्जिज्ज
धम्मं ।" अथ नानुजानीतस्तदा "अणुवहे चैव उवहिज्जुत्ते
सिया ।" अथापुनरहमित्यादिकां मायां कुर्यादित्यर्थः । एवमु-
पायप्रवृत्तमपि यदा न मुत्कञ्चयतः, नदा तौ त्यजेत् । न च तौ त्य-
जतस्तच्चित्तसन्तापेऽपि तस्य दोषः, विशुद्धज्ञावन्मात् । यदाह-
"सव्वदा अपडिबुज्जमाणे चएज्जा अज्जाणे गिल्लणभो
सव्वत्थ चागणावण ।" यथाऽध्वनि ग्लानोभूतयोः पित्रोरौषधार्थं
गच्छतः तत्त्यागोभ्याग एव भावतः, एवं तयोः स्वस्या-
न्येषां चोपकाराय प्रव्रजत इति ज्ञातमावता । अत एव-"सोय-
णमकं दण विन्न-वणं च तं उक्खिअो तन्नो कुणह । सेवइ जं च
अकज्जं, तेण विणा तस्स खो दोसो ॥१॥" इत्यादिकमाक्षि-
प्येवं परिहृतम्-"अभुवगमेण भणियं, न उ विहिआगो पि
तस्स हेउ ति । सोगाइमि वि तेसि, मरणे व्व विउद्धवि-
त्तस्स ॥१॥" क्वचित् पठ्यते-"सर्वपापनिवृत्तिर्या ।" इति ।
तत्र व्याख्येयम्-सर्वथा सर्वपापनिवृत्तिर्येषा सतां मता, गुरु-
द्वेगकारिणश्चात्यन्तं नेयं सर्वपापनिवृत्तिर्याव्योपपद्यत इति ।

कस्मादेवमित्याह-

प्रारम्भमङ्गलं ह्रस्वाः, गुरुशुश्रूषणं परम् ।

एनौ धर्मप्रवृत्तानां, नृणां पूजाऽऽस्पदं महत् ॥ ७ ॥

प्रारम्भमङ्गलमादिमङ्गलं, ह्रियस्मात्, ह्रस्वाः प्रव्रज्यायाः,
गुरुशुश्रूषणं मातापितृपरिचरणं, परं प्रकृतं, भावमङ्गलमित्यर्थः ।
प्रारम्भमङ्गलत्वैवास्य कुतः ? इत्याह-एतौ गुरु धर्मप्रवृत्तानां
मोक्षहेतुसदनुष्ठानसमुपस्थितानां, नृणां पुंसां, नृप्रहणं च प्रधा-
नतया तेषां, न तु तदन्यव्यवच्छेदार्थम् । पूजाऽऽस्पदमर्हणाप-
दम्, महद् गुरुकम् । यदाह-"इह मातापितृपूजा, आमुष्मि-
कयोगकारणं ज्ञेया । तदनुज्ञया प्रवृत्तिः, प्रधानदीक्षाविधाना-
र्थम् ॥१॥"

पूजाऽऽस्पदत्वमेव समर्थयन्नाह-

स कृतज्ञः पुमान् लोके, स धर्मगुरुपूजकः ।

स शुश्रूषर्षभाक् चैव, य एतौ प्रतिपद्यते ॥ ८ ॥

स इति । य एतौ प्रतिपद्यते स एव कृतज्ञः पितृकृतोपकार-
ज्ञाता, पुमान्तरः, लोके लौकिकमार्गे, तथा स एव धर्मगुरो-
र्दीक्षाचार्यस्य, पूजकः पूजयिता धर्मगुरुपूजकः, जविष्यतीति
गम्यते । नान्यः । यदाह-"उपकारीति पूज्यः स्याद्, गुरु चाऽऽद्यो-
पकारिणौ । तावप्यवैयते यो न, स हि धर्मगुरुं कथम् ॥१॥" तथा
स इति । स एव शुद्धधर्मभाक् निर्दोषकुशलधर्मभाजनं प्रवति ।
चशब्दः समुच्चये । एवशब्दोऽप्यधारणे । तस्य च दर्शितः प्रयोगः ।
यः पुमान् एतौ मातापितरौ प्रतिपद्यते सेवनतोऽङ्गीकरोति ।

दुष्प्रतिकारित्वात्तयोः । आह च-“ दुष्प्रतिकारौ माता-पितरौ स्वामी गुरुश्च श्लोकोऽस्मिन् । तत्र गुरुरिहामुत्र च, सुदुष्करतरप्रतीकारः ॥ १ ॥ ” ॥ ८ ॥ हा० २५ अष्ट० ।

(६६) अथ जिननामसामान्यार्थो, विशेषार्थश्च कथ्यते-

वयधुरवहणा उमहो, लसहाऽऽप्तसुविणालंढणाओ य ।
रागाश्जिओ अजिओ, न जिया अक्खेसु पिउणंऽवा ॥९॥

(वयधुरवहणा उमहो) वतरुणा धुरा वतधुरा, तद्वहनाद् वृषभः घलीवदः, तर्हि ईदृशाः सर्वजिना वर्चन्ते, भगवति वृषभे को विशेषः, इत्याशङ्कायां विशेषार्थमाह-(उसहाऽऽप्तसुविणालंढणाओ य चि) जनन्या मरुदेव्या स्वामिन्या चतुर्दशस्वप्नेषु प्रथमं वृषभदर्शनात्, च पुनः, वृषजलाश्रनाद्वा वृषभः १ । (रागाश्जिओ अजिओ चि) रागाऽऽदिनिरजितो न पराजित इति अजितः २ । एवंविधाः सर्वेऽपि, अजितजिने को विशेषः १ । (न जिया अक्खेसु पिउणंऽवा) भगवति गर्भस्थिते न जिता अक्खेसु पाशक्रीडासु जिनजनकेन अग्धा जिनमाता । इति गाथार्थः ॥ ६ ॥

सुहअइसयसंजवओ, तइओ जुवि पउरसससंजवओ ।
अभिनेदिजइ तुरिओ, हरीहिं हरिणा सया गम्मे ॥१०॥

(सुहअइसयसंजवओ तइओ) शुभाऽतिशयसंजवतस्तृतीयः ३ । ईदृशाः सर्वे, संभवे को विशेषः १-(जुवि पउरसससंजवओ) जुवि पृथिव्यां प्रचुरसस्यस्य बहुधान्यस्य संजवतः संजवजिनः ३ । (अभिनेदिजइ तुरिओ हरीहिं ति) अजि सामस्येन नग्यते चतुष्पदिदेवैः न्यूनते इति तुर्योऽभिनेन्दनः ४ । एवंविधाः सर्वे जिनाः, ततोऽस्य विशेषार्थमाह-(हरिणा सया गम्मे ति) देवेभ्यः सदा गर्भे गर्भस्थे सति, अभिनग्यते इति पूर्वोक्तेवानुवर्त्तनीयमिति गाथार्थः ॥ १० ॥

सयमवि सुहमइभावा, अंवाइ विवायजंगओ सुमई ।

अमलत्ता पउमपहो, पउमप्पहअंकसेज्जमोहलओ ॥११॥

(सयमवि सुहमइभावा) स्वयमपि शुभमतेर्भावात्सद्भावात् सुमतिः ५ । (अंवाइ विवायजंगओ सुमई चि) अम्बाया विवाहभक्तः सुमतिरचुदिति जिनस्य सुमतिरिति नाम । अत्रैकः सामान्यार्थः, सर्वजिनसाधारणत्वात्, द्वितीयो विशेषार्थश्चेति सर्वत्रापि क्लेयम् । ५ । (अमलत्ता पउमपहो चि) अमलत्वात् निर्मलत्वात् पद्मप्रजः ६ । (पउमप्पहअंकसेज्जमोहलओ चि) पद्मस्यैव प्रजा यस्यासौ पद्मप्रभः, रक्तवर्णत्वात्, पद्माङ्कत्वात्पद्मप्रजः, तथा स्वामिनि गर्भस्थे जनन्याः पद्मशय्याया दौहदः समुत्पन्नः, देवतया पूरितः, अतः पद्मप्रजः ६ । इति गाथार्थः ॥ ११ ॥

सुहपासो य सुपासो, गम्मे माऊइ तणुसुपासत्ता ।

सियलेस्सो चंदपहो, ससिप्पहापाणमोहलओ ॥१२॥

(सुहपासो य सुपासो) शोभनानि पार्श्वानि यस्यासौ सुपार्थः ७ । (गम्मे माऊइ तणुसुपासत्ता) स्वामिनि गर्भस्थे मातुस्तनुः सुपार्थो जाता, अतः सुपार्थः ७ । (सियलेस्सो चंदपहो चि) सितदेव्यः शुक्लदेव्यस्तेन चन्द्रप्रभः ८ । (ससिप्पहापाणमोहलओ चि) जगवन्मातुः चन्द्रप्रभा शशि-
घुनिस्तत्पानदौहदतो वा चन्द्रप्रजः ८ । इति गाथार्थः ॥ १२ ॥

सुरकिरियाए सुविही, सयं पि जणणी वि गज्जकालम्मि ।

जयतावहरो सियओ, अंवाकरफाससमियपिउदाहो ॥१३॥

(सुहाकिरियाए सुविही सयं पि चि) स्वयमपि शुभक्रियाः करोति यस्मात् कारणात् सुविधिः ९ । (जणणी वि गज्जकालम्मि) जिनजनन्यपि गर्भकाले गर्भसमये सुविधिः-सा सम्यगाचारे रता जाता अतः सुविधिरिति जिनस्य नाम दत्तम् ९ । (जयतावहरो सियओ चि) जगत्तापहरः, अतः शीतलः १० । (अंवाकरफाससमियपिउदाहो चि) अम्बायाः जनन्याः करस्पर्शात् समितः जनकदाघवरो येन स तथा इति शीतलः १० । इति गाथार्थः ॥ १३ ॥

सेयकरो सिज्जंमो, जणणीए देविसिज्जअक्रमणा ।

सुरहरिवसुहिं पुज्जो, पिउसमनामेण वसुपुज्जो ॥१४॥

(सेयकरो सिज्जंमो) श्रेयस्करः कल्याणकारी, तेन श्रेयांसः ११ । (जणणीए देविसिज्जअक्रमणा) भगवति गर्भस्थे जनन्या देव्यधिष्ठितशय्याया आक्रमणात् । श्रेयांसदेवताऽधिष्ठिता शय्या पूर्वमप्यूत् केनाप्याक्रमितुमशक्या, तथा जिनजनन्या गर्भा-
नुभावंतः सा शय्याऽऽक्रान्ता, श्रेयश्च जातमिति श्रेयांसः ११ । (सुरहरिवसुहिं पुज्जो) सुरैर्देवैरिभिरिन्द्रैरसुभिर्देवविशेषैः पूज्यः, स एव वासुपूज्यः १२, (पिउसमनामेण वसुपुज्जो चि) पितृसमाननाम्ना वा वासुपूज्यः १३ । इति गाथार्थः ॥ १४ ॥

विमलो सुहा गयमलो, गम्मे माया वि विमलवुद्धितणु ।

नाणाइअणंतत्ता-ऽणंतोऽणंतमणिदामसुविणाओ ॥१५॥

(विमलो सुहा गयमलो चि) विमलो द्विधा गतमलो बाह्यान्तरमलरहितः, तेन विमलः १३, (गम्मे माया वि विमलवुद्धितणु चि) स्वामिनि गर्भस्थिते माता जनन्यपि निर्मलवुद्धिशरीरा जाता इति हेतोर्विमलः १३ । (नाणाइअणंतत्ता-ऽणंतो चि) ज्ञानदर्शनचारित्राणामानन्दन्यतः-अनन्तः १४ (अणंतमणिदामसुविणाओ चि) अनन्तं महत्प्रमाणं यन्मणिदाम तत्स्वप्नतो वा अनन्तः १४ । इति गाथार्थः ॥ १५ ॥

धम्मसहावा धम्मो, गम्मे माया वि धम्मिया अहियं ।

संतिकरणा उ संती, देसे अस्सिवोवसमकरणा ॥१६॥

(धम्मसहावा धम्मो) धर्मस्वभावाद् धर्मजिनः । (गम्मे माया वि धम्मिया अहियं चि) भगवति गर्भस्थिते माता-
ऽपि धार्मिकाऽधिकं जाता इति हेतोः धर्मजिनः १५ । (संतिकरणा उ संती) शान्तिकरणात् शान्तिः १६ । (देसे अस्सिवोवसमकरणा) तस्मिन् देशे अश्विनस्योपश्रवस्योपशान्तिकरणात् शान्तिः १६ । इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

कुंयु चि महीइ तिओ, जूमिठिअरयणअरसुविणाओ ।

वंसाइवुद्धिकरणा, अरो महारयणअरसुविणा ॥१७॥

(कुंयु चि महीइ तिओ चि) कौ पृथिव्यां स्थितवानिति निरुक्ताद् कुंयुः । (जूमिठिअरयणअरसुविणाओ) जूमिकास्थिनरत्नस्तूपस्त्वानात् कुंयुः १७ । (वंसाइवुद्धिकरणा अरो चि) वंशाऽऽदिवुद्धिकरणात् अरः १८ । (महारयणअरसुविणा) महारत्नाऽरकस्वमा-
दरोऽरजिनः १८ । इति गाथार्थः ॥ १७ ॥

मोहार्इमल्लजया, मल्ली वरमल्लसिज्जमोहलओ ।

मुणिसुवओ ऋहत्था-निहो तहंऽवा वि तारिसी गम्मे ॥१८॥

(मोहार्इमल्लजया मल्ली चि) मोहाऽऽदिमल्लजयाद् मल्लिः, अश्वार्थ-
त्वादिकारः १९ । (वरमल्लसिज्जमोहलओ चि) वरमाहयत्तयायाः

प्रधानपुष्पशयया दौहदाद् वा मल्लिः १६। (मुनिमुव्वओ जहत्वा-
अमिहो च्छि) मुनिसुवतः यथार्थाजिघ्रो यथार्थनामा-मन्यते जग-
तस्त्रिकाद्यावस्थामिति मुनिः, सुपु व्रतान्यस्येति सुवतः, ततो मुनि-
श्चासौ सुवतश्चेति, मुनिवत् सुवतो मुनिसुवत इति वा २० (तद्दंवा
वि तारिस्सि गम्मे च्छि) तथाऽम्बाऽपि माताऽपि, जगवति गर्जस्ये
सति मुनिवत् सुवता जातेति मुनिसुवतः २०। इति गायार्थः १।१७।

रागाऽऽज्ञानमण्येणं, गम्मे पुररोहिनामणा उ नमी ।

दुरियतरुचक्केनेमी-ऽरिद्धमणिनेमिसुविणाओ ॥१८॥

(रागाऽऽज्ञानमण्येणं) रागद्वेषाऽऽदिशत्रूणां नामनेन नम्री-
चतुत्वकरप्पेन नमिः । (गम्मे पुररोहिनामणा उ नमि च्छि) गर्मे
पुररोधिनामनामिः । अयमर्थः-भगवति गर्मस्ये प्रत्यन्तनृपे-
स्ववद्धे नगरे भगवत्सुपुष्यशक्तिप्रेरितां प्राकारोपरि स्थितां
भगवन्मातरमवलोक्य ते वैरिणो नृपाः प्रणता इति नमिः २१।
(दुरियतरुचक्केनेमि च्छि) दुरितानि पापानि तद्रूपास्तरवस्त-
द्विषये चक्रनीमः चक्रधारा, अतो नेमिः । (ऽरिद्धमणिनेमिसुवि-
णाओ च्छि) भगवन्मात्रा स्वप्नेऽरिद्धरत्नमयो नेमिर्दृष्टेन "पदै-
कदेशे पदसमुदायाद् " अरिद्धनेमिः २२। इति गायार्थः ॥१९॥

भावाण पासणेणं, निसि जणणीसप्पपासणा पासो ।

नाणाइधणकुलाऽऽई-ए वच्छणा वद्धमाणो णं ॥२०॥

(भावाण पासणेणं) सकलसंसारवर्तिनां भावानां पदार्थानां दर्श-
नेनाऽवलोकनेन पार्श्वः । (निसि जणणीसप्पपासणा पासो च्छि)
निसि रात्रौ जनन्या शरत्सासमीपे व्रजन् सर्पांश्चलोकित इति पा-
श्वः २३। (नाणाइधणकुलाइए वच्छणा वद्धमाणो च्छि) ज्ञानदर्शन-
चारित्राणां वर्द्धनाद् धनकुलाऽऽदीनां च वर्द्धनतो वर्द्धमानः । अत्र
ज्ञानाऽऽदीनां वर्द्धनाद् वर्द्धमान इति सामान्यार्थः । कुलधनाऽऽदी-
नां वर्द्धनाद् वर्द्धमान इति विशेषार्थश्च २४। इति गायार्थः ॥२०॥

अथ वीर इति नामापेक्षया सामान्यविशेषार्थमाह-

अहवा भावारिजया, वीरो दुट्टसुरवामणीकरण ।

सामन्नविसेसेहि, कमेण नात्थदारुणं ॥२१॥

(अहवा भावारिजया वीरो च्छि) अथवा भावारीणामन्तरङ्गाऽऽ-
दीनां जयाद् वीरः २४। (दुट्टसुरवामनीकरण च्छि) आमलकी-
क्रीनार्यां दुट्टसुरवामनीकरणद् वीरः २४। (सामन्नविसेसेहि
इति) सामान्यविशेषार्थ्यां क्रमेणानुक्रमेण (नामत्थदारुणं)
नामाद्येन नाम्नोऽर्थद्विकेन द्वारद्विकेनैवमिति गायार्थः ॥ २१ ॥
सप्त० ४०-४१ द्वार ।

“एतस्यामवसर्पिण्या-मृपजोऽजितशंभवौ ।

अजिनन्दनः सुमति-स्ततः पद्मप्रजाजिघः ॥ २६ ॥

सुपार्श्वश्चन्द्रप्रभश्च, सुविधिश्चाऽथ शीतलः ।

श्रेयांसो वासुपूज्यश्च, विमलोऽनन्ततीर्थकृत् ॥ २७ ॥

धर्मः शान्तिः कुन्धुरो, मल्लिश्च मुनिसुवतः ।

नामिनेमिः पार्श्वो वीर-श्चतुर्विंशतिरहताम् ॥ २८ ॥

एतस्यमिति वर्तमानायामवसर्पिण्यां दशसागरोपमकोटी-
कोटिप्रमाणार्थां काद्यविशेषे, ऋपति गच्छति परमपदमिति
“ ऋपिवृषिलुसिभ्यः कित् ” ॥ (उणा० ३३१) इत्यमे ऋ-
षमः । यद्वा-“ ऊर्वोवृषमहाञ्जुनमपूङ्गवतो जनन्या च चतु-
र्दशानां स्वप्नानामादावृषभो दृष्टेन ऋषमः ॥१॥ परीषदाऽऽ-
दिभिर्न जित इति अजितः । यद्वा-गर्मस्येऽस्मिन् सूते राज्ञा
जननी न जितेत्यजितः ॥ २ ॥ शं सुखं भवत्यस्मिन् सुते शंभ-
श्चः । यद्वा-गर्मगतेऽप्यस्मिन्नयधिकसस्यसंभवात् संभवोऽपि
४९३

॥३॥ अभिनन्द्यते देवेन्द्राऽऽदिभिरित्यभिनन्दनः । जुज्यादित्वाद्-
नद् । यद्वा-गर्मात्प्रभृत्येव अभीष्टं शक्रेणाऽभिनन्दनादभि-
नन्दनः ॥ ४ ॥ शोभना मतिरस्य सुमतिः । यद्वा-गर्मस्ये जन-
न्याः सुनिश्चिता मतिरज्जुदिति सुमतिः ॥ ५ ॥ निष्पङ्कनामङ्गी-
कृत्य पद्मस्येव प्रमाऽस्य पद्मप्रभः । यद्वा-पद्मशयनदोहदो मा-
तुर्देवतया पूरित इति, पद्मवर्णश्च भगवानिति वा पद्मप्रभः ॥६॥
॥ २६ ॥ शोजनौ पार्श्वोवस्य सुपार्श्वः । यद्वा-गर्मस्ये भगवति
जनन्यपि सुपार्श्वोऽज्जुदिति सुपार्श्वः ॥ ७ ॥ चन्द्रस्येव प्रमा
ज्योत्स्ना सौम्यदेव्याविशेषोऽस्य चन्द्रप्रभः । तथा गर्मस्ये
देव्याः चन्द्रचानदोहदोऽभूदिति चन्द्रप्रभः ॥ ८ ॥ शोजनौ वि-
धिर्विधानमस्य सुविधिः । यद्वा-गर्मस्ये जगवति जनन्यप्ये-
वमिति सुविधिः ॥ ९ ॥ सकलसंभवसन्तापहरणात् शीतलः ।
तथा गर्मस्ये जगवति पितुः पूर्वोत्पन्नाऽचिकित्स्यपित्तदाहो
जननीकररूपशोऽप्यशान्त इति शीतलः ॥ १० ॥ श्रेयांसावसा-
वस्य श्रेयांसः, पुषोदराऽऽदित्वात् । यथा-गर्मस्येऽस्मिन् केना-
प्यनाक्रान्तपूर्वा देवताऽधिष्ठितशय्या जनन्याऽऽक्रान्तेति श्रेयो
जातमिति श्रेयांसः ॥ ११ ॥ वसुपूज्यनृपतेरयं वासुपूज्यः ।
यद्वा-गर्मस्येऽस्मिन् वसु हिरण्यं, तेन वासवो राजकुलं
पूजितवानिति । वसवो देवविशेषाः, तेषां पूज्यो वा वसुपूज्यः,
प्रज्ञाऽऽद्यणि वासुपूज्यः ॥ १२ ॥ विगतो मल्लोऽस्य, विमलज्ञाना-
ऽऽदियोगाद्वा विमलः । यद्वा-गर्मस्ये मातुर्मतिस्तनुश्च विमलः
जातेति विमलः ॥ १३ ॥ न विद्यते गुणानामन्तोऽस्यानन्तः,
अनन्तजिदेकदेशो वा अनन्तः, “ भीमो जीमसेनः ” इति
न्यायात् । स चासौ तीर्थकृच्च अनन्ततीर्थकृत् ॥ १४ ॥ २७ ॥
जुगैतो प्रपतन्तं सत्त्वसङ्घातं धारयतीति धर्मः । तथा गर्मस्ये
जननी दानाऽऽदिधर्मपरा जातेति धर्मः ॥ १५ ॥ शान्तियोगात्
तदात्मकत्वात् तत्कर्तृकत्वाच्चाऽयं शान्तिः । तथा गर्मस्ये
पूर्वोत्पन्नाऽशिवशान्तिरभूदिति शान्तिः ॥ १६ ॥ कुः पृथ्वी त-
स्यां स्थितवानिति कुन्धुः, पुषोदराऽऽदित्वात् । तथा-गर्मस्ये
भगवति जननो रत्नानां कुन्धुराशि दृष्टवतीति कुन्धुः ॥ १७ ॥
“ सर्वो नाम महासत्त्वः, कुप्ते य उपजायते । तस्याग्निवृ-
द्धये वृद्धै-रखावर उदाहृतः ॥ १ ॥ ” इति वचनादरः । तथा-
गर्मस्ये भगवति जनन्या स्वप्ने सर्वरत्नमयोऽरो दृष्ट इत्यरः
॥ १८ ॥ परीषदाऽभिदेमल्लज्याभिरुक्तामल्लिः । तथा-गर्मस्ये भ-
गवति मातुः सुरभिक्षुममाव्यशयनीयदोहदो देवतया पूरित
इति मल्लिः ॥ १९ ॥ मन्यते जगतस्त्रिकाद्यावस्थामिति मुनिः,
“ मनेरुदेतौ चास्य वा ” ॥ (उणा० ६१२) इति इप्रत्यये
उपान्यस्योत्त्वं, शोभनानि व्रतान्यस्य सुवतः, मुनिश्चासौ सु-
वतश्च मुनिसुवतः । तथा-गर्मस्ये जननी मुनिवत् सुवता
जातेति मुनिसुवतः ॥ २० ॥ परीषदोपसर्गाऽऽदिनामनात् “ नमे-
स्तु वा ” ॥ (उणा० ६१३) इति विकल्पेनोपान्यस्यकाराभावप-
क्षे नमिः । यद्वा-गर्मस्ये भगवति परचक्रनृपैरपि प्रणतिः
कृतेति नमिः ॥ २१ ॥ धर्मचक्रस्य नेमिवज्रोमः; नेमीतीव्रन्तो-
ऽपि दृश्यते । यथा-“ वन्दे सुव्रतनेमिनौ । ” इति ॥ २२ ॥ स्पृ-
शति ज्ञानेन सर्वभावानिति पार्श्वः । तथा-गर्मस्ये जनन्या
निशि शयनीयस्थयाऽन्धकारे सर्पां दृष्ट इति गर्जाज्जावोऽयमिति
मत्वा पश्यतीति निरुक्तात् पार्श्वः, पार्श्वोऽस्य वैद्यापुष्यकरो
यक्कः, तस्य नायः पार्श्वनायः, “ भीमो जीमसेनः ” इति न्यायाद्
वा पार्श्वः ॥ २३ ॥ विशेषेण ईरयति प्रेरयति कर्माणीति वीरः
॥ २४ ॥ इत्यभिधानचिन्तामणौ श्रीदेमचन्द्रसूरयः ।

निशिभक्तम्-

मूलगुणेषुं ड्रएहं, सेसाणुत्तरगुणेषु निमि भुत्तं (१८७)
द्वयोर्जिनयोः ऋषभश्चीरयोः १४ शासने, मूलगुणेषु निशि
भोजनप्रत्याख्यानम्, (सेसाणुत्तरगुणेषु निमि भुत्तं) शेषाणां
द्वाविंशतिमितानां जिनानामुत्तरगुणेषु निशि भोजनप्रत्याख्या-
नम् । सत्त० १३४ द्वार ।

प्रकीर्णकानि-

.....सर्वेसि पञ्चगा ससीसकया ।

नियनियसीसपमाणा, नेया..... (१७०)

सर्वेषां जिनानां प्रकीर्णकानि स्वशिष्यकृतानि प्रवन्ति नि-
जनिजशिष्यप्रमाणानि, येषां जिनानां यावन्तः शिष्यास्तेषां
तावत्प्रमाणानि प्रकीर्णकानि ग्रन्थविशेषा ज्ञेयाः । सत्त०
१२४ द्वार ।

(१७) पञ्चकल्याणकम्-

पञ्चमप्यजे णं अरहा पंच चित्ते होत्था । तं जहा-चित्ताहिं
चुए, चइत्ता गढं वक्कंते, चित्ताहिं जाए, चित्ताहिं मुंढे जवि-
त्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए, चित्ताहिं अणंते
अणुत्तरे णिवावाए निरावरणे कसिणे पणिपुत्ते केवल-
वरणाणदंसणे समुपपन्ने, चित्ताहिं परिनिव्वए ॥ १ ॥

पुप्फदंते णं अरहा पंच मूले होत्था । मूलेणं चुए, चइत्ता
गढं वक्कंते एवं चेव ।

एएणं अभिजावेणं इमाओ गाहाओ अणुगंतवाओ-

“ पञ्चमप्यभस्स चित्ता, मूले पुण होइ पुप्फदंतस्स ।

पुव्वाऽसाढा सीयद्वा-स्स उत्तरा विमलस्स जइवया ॥ १ ॥

रेवइ य अणंतजिणो, पूसो धम्मस्स भंतिणो भरणी ।

कुंथुस्स कत्तियाओ, अरस्स तह रेवइओ य ॥ २ ॥

मुणिसुव्वयस्स सवणो, आसिणि नमिणो य नेमिणो चित्ता

पासस्स विसाहाओ, पंच य हत्थुत्तरे वीरो ॥ ३ ॥ ”

समणे जगवं महावीरे पंच हत्थुत्तरे होत्था । तं जहा-हत्थु-
त्तराहिं चुए, चइत्ता गढं वक्कंते, हत्थुत्तराहिं गम्भाओ ग-
ब्बं साहरइ, हत्थुत्तराहिं जाए, हत्थुत्तराहिं मुंढे भविता
पजाव पव्वइए, हत्थुत्तराहिं अणंते अणुत्तरे ० जाव के-
वलवरणाणदंसणे समुपपन्ने ।

पञ्चमप्यभस्सऽदिषु षष्ठः, पञ्चसु च्यवनाऽऽदिदिनेषु चित्रान-
कृतविशेषो यस्य स पञ्चचित्रः, चित्राजिरिति कृत्वा बहुवचनम् ।
च्युतोऽवतीर्ण उपरिमोपरिमग्रैवेयकादेकत्रिंशत्सागरोपमस्थि-
तिकात्, च्युत्वा च (गढं ति) गर्भे कुक्षौ व्युत्क्रान्त उत्पन्नः
कौशाख्यां धराभिधानमहाराजभार्यायाः सुसीमानामिकायाः
माघमासबहुलषष्ठ्यां, जातो गर्भनिर्गमेन कार्तिकबहुलद्वादश्यां,
तथा मुण्डो भूत्वा केशकषायाऽऽद्यपेक्षया, अगारान्निष्कम्यान-
गारितां श्रमणतां प्रव्रजितो गतोऽनगरतया च प्रव्रजितः का-
र्तिकशुद्धत्रयोदश्यां, तथाऽनन्तं पर्यायानन्तत्वात्, अनुत्तरं सर्व-
ज्ञानोत्तमत्वात्, निर्व्याघातमप्रतिपातित्वात्, निरावरणं सर्वथा

स्वावरणक्षयात्, कटकुम्भाऽऽद्यावरणाभावाद्वा, कृत्स्नं सकलप-
दार्थविषयत्वात्, परिपूर्णं स्वावयवापेक्षयाऽऽखण्डं पौर्णमासी-
चन्द्रविम्बवत् । किमित्याह-केवलं ज्ञानान्तरासहायत्वात्,
संशुद्धत्वाद्वा । अत एव वरं प्रधानं केवलवरं, ज्ञानं च विशेषा-
वभासं, दर्शनं च सामान्यावभासं ज्ञानदर्शनं, तच्च तच्चेति
केवलवरज्ञानदर्शनं, समुत्पन्नं जातम्, चैत्रशुक्लपञ्चदश्याम् । तथा
परिनिवृत्तो निर्वाणं गतः, मार्गशीर्षबहुलैकादश्याम् । आदेशा-
न्तरेण फाल्गुनबहुलचतुर्थ्यामिति ॥ (एवं चेव चित्ति) पञ्चप्र-
जस्रमिव पुष्पदन्तसूत्रमप्यख्येतव्यम्, एवमनन्तरोकस्वरूपेण ।
एतेनानन्तरत्वात्प्रत्यक्षेणाजिलापेन सूत्रपाठेनेमास्तिस्रः सूत्र-
संग्रहणिगाथा अनुगन्तव्या अनुसन्तव्याः शेषसूत्राजिलाप-
निष्पादनार्थम् । (पञ्चमप्यभस्सेत्यादि) तत्र पञ्चमप्यस्य चित्रान-
कृतं च्यवनाऽऽदिषु पञ्चसु स्थानकेषु भवतीत्यादिगाथाक्षरार्थो
वक्तव्यः, सूत्राभिलापस्त्वाद्यसूत्रद्वयस्य साक्षाद्दर्शित एव । इत-
रेषां त्वेवम्-“सीयले णं अरहा पंच पुव्वासाढे होत्था । तं जहा-
पुव्वासाढाहिं चुए, चइत्ता गढं वक्कंते, पुव्वासाढाहिं जाए ।”
इत्यादि । एवं सर्वाण्यपीति । व्याख्या त्वेवम्-पुष्पदन्तो नवम-
तीर्थंकर आनतकल्पादेकोनविंशतिसागरोपमस्थितिकात् फा-
ल्गुनबहुलनवम्यां मूदनकृत्रे च्युतः, च्युत्वा काकन्दीनगर्यां
सुग्रीवराजभार्यायाः रामाभिधानायाः गर्भत्वेन व्युत्क्रान्तो
मूदनकृत्रे मार्गशीर्षबहुलपञ्चम्यां जातः, तथा मूढ एव ज्ये-
ष्ठशुद्धप्रतिपदि, मतान्तरेण-मार्गशीर्षबहुलषष्ठ्यां, निष्क्रान्तः ।
तथा मूल एव कार्तिकशुद्धतृतीयायां केवलज्ञानमुत्पन्नम् । तथा-
ऽश्वयुजः शुद्धनवम्याम्, आदेशान्तरेण-वैशाखबहुलषष्ठ्यां, नि-
वृत्त इति । तथा शीतलो दशमाजिनः प्राणतकल्पाद्विंशतिसाग-
रोपमस्थितिकाद्वैशाखबहुलषष्ठ्यां पूर्वापादानकृत्रे च्युतः, च्यु-
त्वा च भद्रिपुरे हृदयचतुर्पतिजार्याया नन्दायाः गर्भतया व्यु-
त्क्रान्तः, तथा पूर्वापादास्वेव माघबहुलद्वादश्यां जातः, तथा
पूर्वापादास्वेव माघबहुलद्वादश्यां निष्क्रान्तः, तथा पूर्वापादा-
स्वेव पौषस्य शुक्ले, मतान्तरेण-बहुलपक्षे, चतुर्दश्यां ज्ञानमुत्पन्न-
म्, तथा तत्रैव नक्षत्रे श्रावणशुद्धपञ्चम्यां, मतान्तरेण-श्रावणब-
हुलक्षितीयायां, निवृत्त इति । एवं गाथात्रयोक्तानां शेषाणा-
मपि सूत्राणां प्रथमानुयोगपदानुसारोपयुज्य व्याख्या कार्या ।
नवरं चतुर्दश्यां अभिजापविशेषोऽस्तीति तद्दर्शनार्थमाह-(स-
मणे इत्यादि) हस्तोपलक्षिता उत्तरा हस्तोत्तरा, हस्तो बोत्तरो
यासां ता हस्तोत्तरा उत्तराफाल्गुन्यः, पञ्चसु च्यवनगर्भहरणा-
ऽऽदिषु हस्तोत्तरा यस्य स तथा, गर्भात् गर्भस्थानात् । (गर्भं
ति) गर्भे गर्भस्थानान्तरे संहतो नीतो, निवृत्तस्तु स्वातिनक्षत्रे
कार्तिकामावास्यायामिति । स्था० ५ भा० १ उ० ।

(६८) पर्यायान्तकृद्चुमिः-

तेसिं चिय नाणाओ, मुणीण गयकम्मयाण सिद्धिगमो ।

अंतमुहुत्ते ड्रतिचउ-वरिसेसुं इगदिणइसु ॥ ३२४ ॥

तेषामृषभनेमिपार्श्वान्तिमशेषाणां केवलज्ञानाद् मुनीनां ग-
तकर्मकाणां सिद्धिगमो मोक्षगमनं संजातम् । ऋषभजिनस्य
केवलोत्पत्त्यनन्तरमन्तर्मुहूर्तेन मोक्षमार्गश्चलितः, प्रथमभगवति
मरुदेवी स्वामिनी मोक्षं गता १ । नेमिजिनस्य केवलज्ञानाद्वर्ष-
द्वादश्यादनन्तरं मोक्षमार्गश्चलितः २ । पार्श्वजिनस्य केवलज्ञान-
नन्तरं वर्षत्रयेण मोक्षमार्गश्चलितः ३ । वीरजिनस्य केवलज्ञाना-
दनन्तरं वर्षचतुष्टयादनन्तरं मोक्षमार्गश्चलितः ४ । उक्तव्यति-

रिक्तजिनानां विंशतिपारगतानामेकादिनाऽऽदिपु मोक्षमार्गश्च-
वितः ५ । इति गाथार्थः ॥ ३२४ ॥ सप्त० १२९ द्वार ।

अथ प्रतिक्रमणसंख्या-

देसिय-राइय-पक्खिय--चउमासिय-वच्चरीयनामाओ ।

दुएहं पण पक्खिमणा, मज्झिममाणं तु दो पढमा । ३०६ ।

दैवसिक-रात्रिक-पाक्षिक-चातुर्मासिक-सांवत्सरिकनामतः
(दुएहं पण पक्खिमणा) द्वयोजिनयोः प्रथमचरमजिनयोः
पञ्चाऽपि प्रतिक्रमणानि भवन्ति । (मज्झिममाणं तु दो पढम
त्ति) मध्यवर्तिनां द्वाविंशतिजिनानां शास्त्रे द्वे प्रथमे प्रतिक्र-
मणे दैवसिकरात्रिकवृत्तये भवतः, नान्य इति गाथार्थः । ३२६ ।
सप्त० १३३ द्वार ।

प्रथमगणधरनामानि-

एएसि चउव्वीसाए तित्थगराणं चउव्वीसं पढमसीसा
होत्था । तं जहा-

“ पढमेऽत्य उसत्तसेणे, वीए पुण होइ सीहसेणे य ।

चारुरु वज्जणाभे, चमरे तह सुव्वए विदग्धे य ॥ ३१ ॥

दिखे वाराहे पुण, आणंदे गोथुजे मुज्जमे य ।

मंदरे जते अरिडे, चक्काउहसंवकुंज आजेणए य ॥ ४० ॥

इंदकुंभे य मुंजे, वरदत्ते अज्जादिम इंदजूई य ।

उदितोदितकुव्वंसा, विसुप्पवंसा गुणेहि उव्वेया ।

तित्थप्पवत्तयाणं, पढमा सिस्सा जिणवाराणं ॥ ४१ ॥ ”

पुणरुरीको वृषजसेनाऽपरनामा १, सिंहसेनः २, चारुरुः ३,
वज्जनान्नः ४, चमरगणिः ५, सुव्रतः (मतान्तरेण प्रचोतनः) ६,
विदग्धः ७, दत्तः ८, वाराहः ९, आनन्दः (मतान्तरेण पद्मनन्दः) १०,
कौस्तुभः (कृतार्थः) ११, सुज्जुमः (सुधर्मा) १२, मन्दरः १३, यशोध-
रः १४, अरिष्टः १५, चक्रायुधः १६, साम्बः १७, कुम्भः १८, अभिनयः
(भिषजः) १९, इन्द्रकुम्भः (मल्ली) २०, गुंभः २१, वरदत्तः २२, आर्यद-
त्तः २३, इन्द्रभूतिः २४ । एतानि प्रथमगणधराणां नामानि * । स० ।

प्रथमप्रवर्तिन्यः-

एएसि णं चउव्वीसाए तित्थगराणं चउव्वीसं पढमासिस्त-
णी होत्था । तं जहा-

“ वंजी फग्गू सामा, अनिया तह कासवी रई सोमा ।

सुमणा वारुणि सुजसा, धारणि धरणी धरा पढमा । ४२ ।

अज्जा सिवा मुई दा-मणी य रक्खी य वंधुवई ।

पुप्फवई अनिन्ना ज-खदिन्न तह पुप्फचूला य ॥ ४३ ॥

चंदणसहिअ पवत्तणि, चउवीसाणं जिणवरिदाणं ॥ ”

तत्र ग्राह्णी, फल्गुः, श्यामा, अजिता, काश्यपी, रतिः, सोमा,
सुमना, वारुणी, सुलसा (सुयशाः) धारिणी, धरणी, धरा, पद्मा,

* “सिरिउसहसेण पहुसी-इसेण चारुरु वज्जनाहऽक्खा ।

चमरो पज्जोयविय-व्मदिन्नपहुणो वराहो य ॥ ३०६ ॥

पउनंद कयत्थो वि य, सुहम्ममंदरजसा अरिडो य ।

चक्काउह संवो कुं-भ भिसह मल्ली य सुंभो य ॥ ३०७ ॥

वरदत्त अज्जादिन्ना, तहिंदभूई य गणहरा पढमा । ” प्र० ८ द्वार ।

इति प्रवचनसारोकाराऽऽदौ नामज्जेदोऽपि ।

इति प्रथमगाथया चतुर्दशप्रवर्तिनीनामानि । आर्या, शिवा,
श्रुतिः (शुभा) दामिनी (अञ्जुका) रक्ती (भावितात्मा) बन्धुम-
तिनामा, पुष्पवती, अनिन्ना (अमिली) यक्षदत्ता (यक्षिणी) तथा
पुष्पचूला, चः समुच्चये, चन्दनासहितास्तु एताः प्रवर्तिन्यः ।
प्र० ६ द्वार ।

प्रथमभावकाः-

सेयंस नंद सुज्जो, संखो उसहस्स नेमिमाईणं । (१?८)

श्रीशृणमस्य प्रथमः भावकः श्रेयंसनामा १ । नेमिजिनस्य
नन्दः २ । पार्श्वस्य सुद्योतः ३ । शङ्खो वीरस्य ४ । शेषाणां विं-
शतिजिनानामप्रसिद्धाः, पुरातनग्रन्थेष्वनिबन्धनात् । सप्त०
१०५ द्वार ।

प्रथमप्राविकाः--

सहि सुभदा महसु-व्वया सुनंदा य सुव्वसा य ॥ (१?८)

ऋषजस्य सुजद्रा १ नेमेः महासुव्रता २ । पार्श्वस्य सुनन्दा ३ ।
वीरस्य सुव्वसा ४ । अन्येषामप्रसिद्धाः, ग्रन्थेष्वनिबन्धनात् ।
सप्त० १०६ द्वार ।

प्रत्येकवृक्षमुनिसंख्या-

निपनियसीसपमाणा, नेया पत्तेअबुद्धा वि । (१?०)

प्रत्येकवृद्धा अपि मुनयो निजनिजशिष्यप्रमाणा ज्ञेयाः । सप्त०
१२५ द्वार । (‘मुणि’ ‘साहु’ शब्दे विशेषः)

(प्रमाणाहुत्वम् ‘अंगुल’ शब्दे प्रथमज्ञाने ४४ पृष्ठे निरूपितम्)
प्रमादः--

वीरुसहाण पमाओ, अंतमुहुत्तं तहेवऽहोरत्तं । (१?९)

वीरस्यान्तर्मुहुत्तमात्रं प्रमादो जातः । ऋषजस्याऽहोरात्रं जातः ।
अन्येषां प्रमादो नास्ति । सप्त० ८५ द्वार ।

परीपहाः-

उदिता परीसहा सिं, पराइया ते य जिणवरिंदेहिं ।

उदिताः परीपहाः शीतोष्णाऽऽद्य एषां भगवतां तीर्थकृताः,
परं ते परीपहाः सर्वैरपि जिनवरेन्दैः पराजिताः । गतं परीपह-
द्वारम् । अ० म० १ अ० १ खण्ड ।

(६६) अथ जिनप्रातिहार्याण्याह-

कंकेहि कुसुमवुट्ठी, दिव्वज्जुणिचामरासणाइं च ।

चावन्नयभेरि (हुंहुहि) उत्तं, जिणाण इय पामिहेराइं । १०८ ।

(कंकेहि कुसुमवुट्ठी त्ति) जिनशरीराद् द्वादशगुणः कक्षकोक्षि-
पादपः, अशोकाऽपरपर्यायः १ । पञ्चवर्णकुसुमानां वृष्टिः २ । (दिव्व-
ज्जुणि चामरासणाइं च) दिव्यस्त्रीनः ३, श्वेतचामराणि ४, स्वर्ण-
रत्नाऽऽदिमयं सिंहासनम् ५ । (भावल्लयभेरि हुंहुहि त्ति) भावल्लयं
मौलिपृष्ठे भामरुलम् ६, जेरिहुंहुभिनामा वाद्यविशेषः ७ ।
(कुत्तं) कुत्रमातपत्रं जिनमस्तकोपरि ८ । (जिणाण इय पामि-
हेराइं) जिनानामेतानि प्रातिहार्याण्युक्तानीति गाथार्थः ॥ २०८ ॥
सप्त० ६९ द्वार ।

(तीर्थकराणां पारणकालो, पारणक्याणि च ‘उसह’ शब्दे
क्षितीयभागे ११३३ पृष्ठे निरूपितानि)

(१००) पारणदायकाः-

एएसि णं चउव्वीसाए तित्थगराणं चउव्वीसं पढमभि-
क्खादायारो होत्था । तं जहा-

“सिजंस वंभदत्ते, सुरिंददत्ते य इंददत्ते य ।
पउमे य सोमदेवे, माहिंदे सोमदत्ते य ॥ २६ ॥
पुस्से पुणव्वसू पुण, णंद सुणंदे जए य विजए य ।
तत्तो य धम्मसीहे, सुमित्त तह वग्घसीहे अ ॥ २७ ॥
अपराजिएँ दिससेणे, वीसइमो होइ उसभसेणो य ।
दिस्से वरदत्त घस्से, बहुलो तह आणुपुव्वीए ॥ २८ ॥
एए वि सुच्छलेसा, जिणवरजत्तीइ पंजल्लिउमाओ ।
तं काळं तं समयं, पक्खिआजेइ जिणवरिंदे” ॥ २९ ॥

श्रेयांसः १, ब्रह्मदत्तः २, सुरेन्द्रदत्तः ३, इन्द्रदत्तः ४, पञ्चः ५, सो-
मदेवः ६, माहेन्द्रः ७, सोमदत्तः ८, पुष्यः ९, पुनर्वसुः १०, नन्दः ११,
सुनन्दः १२, जयः १३, विजयः १४, धर्मसिंहः १५, सुमित्रः १६,
व्याघ्रसिंहः १७, अपराजितः १८, विश्वसेनः १९, ऋषजसेनः २०
(पाठान्तरे-ब्रह्मदत्तः २०) दिक्षः २१, वरदत्तः २२ (पाठान्तरे वर-
दिक्षः २२) धन्यः २३, बहुलब्राह्मणः २४। एते आनुपूर्व्यां जिनानां
प्रथमजिज्ञासादातारो ज्ञेयाः । स० ।

पारणदायकगतिः-

अट्ट य तव्ववसिप्पा, सेसा तम्मि उ भवे व तइए वा ।
सिजिस्संति सगासे, जिणाण पक्खिन्नपव्वज्जा ॥ २६७ ॥
अट्टौ प्रथमदातारः तस्मिन्नेव भवे मोक्षं गताः, शेषाः षोडश-
जिनप्रथमदातारः तस्मिन्नेव भवे तृतीये वा जने जिनानां
समीपे प्रतिपन्नप्रवर्ज्याः सन्तः सेत्स्यन्ति मोक्षं यास्यन्तीति ।
सत्त० ७७ द्वार ।

पारणदायकदिव्यपञ्चकम्-

पण दिव्वा जलकुसुमा-ण बुद्धि वसुहार चेव्वउक्खेवो ।
उंदुदिकुणी मुराणं, अहो सुदाणं ति घोसणया ॥ २६८ ॥
(विवरणं तु ‘उसह’ शब्दे द्वितीयजाने ११३३ पृष्ठे गतम्)

तत्र पारणदायकवसुधारावृष्टिः-

सव्वेसिं पि जिणाणं, जहियं लप्पा उ पढमजिक्खा उ ।
तहियं वसुधाराओ, सरीरमेत्ता उ बुद्धाओ ॥ २७ ॥
सर्वेषामपि जिनानां यत्र प्रथमभिक्षा लब्धा, तत्र वसुधारा (स-
रीरमेत्ता उ त्ति) पुरुषमात्रा उच्चत्वेन देवैर्वृष्टा । स० । सत्त० ।
सहृदुवाल्सकोडी, सुवन्नबुद्धीइ होइ उक्कोसा ।

लक्खा सहृदुवाल्स, जहनिया होइ वसुधारा ॥ २६९ ॥
सार्द्धं चादशकोटिस्वर्णवृष्टिश्च भवति उत्कृष्टा, सार्द्धं चादश-
लक्षाणि जघन्यका भवति वसुधारा ॥ २६९ ॥ सत्त० ८० द्वार ।

जिनानां पारणकपुराणयाह-

हत्थिणपुरं अउज्जा, सावत्थी तह अउज्झ भिजयपुरं ।
वंजत्थलं च पारुद्धि-संडं तह पउमसंरुं च ॥ २६१ ॥
सेयपुरं रिठपुरं, सिच्छत्थ महापुरं च धन्नकमं ।
तह वज्जमाण सोमण-स मंदिरं चेव चकपुरं ॥ २६२ ॥
रायपुरं तह मिहिला, रायगिहं तह य होइ वीरपुरं ।
वारवई कोवकमं, कुल्लामं पारणपुराई ॥ २६३ ॥

हस्तिनापुरम् । पाठान्तरे-गजपुरम् १ । अयोध्या २ । श्रावस्ती
३ । अयोध्या ४ । विजयपुरम् ५ । ब्रह्मस्थलम् ६ । पाटलिपुत्रम्-
म् ७ । तथा पञ्चअणं नगरम् ८ ॥ श्वेतपुरम् ९ । रिष्टपुरम् १० ।

सिद्धार्थपुरम् ११ । महापुरम् १२ । धान्यकडम् १३ । वर्द्धमान-
पुरम् १४ । सौमनस्यम् १५ । मन्दिरपुरम् १६ । चक्रपुरम् १७ ॥
राजपुरम् १८ । मिथिला १९ । राजगृहम् २० । वीरपुरम् २१ । द्वा-
रवती २२ । कोपकडं नगरम् २३ । कुल्लामः सन्निवेशः २४ ।
एतानि जिनानां पारणकपुराणीत्यर्थः । सत्त० ७६ द्वार ।

(१०१) तीर्थकरपितृनाम-

अंबुदीवे णं दीवे भारहे वासे इमीसे णं ओसप्पिणीए
‘चउवीसं तिथ्यगराणं पियरो होत्वा । तं जहा-

“याभी य जियसत्तू य, जियारी संवेरे वि य ।

मेहे धरे पइट्टे य, महसेणे य खत्तिए ॥ १ ॥

सुग्गीवे ददरहे विण्हू, वसुपुज्जे य खत्तिए ।

कयवम्पा सीहसेणे, भाणूय विस्ससेण य ॥ ६ ॥

सूरे सुदंसणे कुंभे, सुमिचे विजए समुद्विजए य ।

राया य आससेणे, सिच्छत्थे चिय खत्तिए ॥ ७ ॥

उदितोदितकुलवंसा, विमुच्छवंसा गुणेहि उव्वेया ।

तिथ्यप्पवत्तयाणं, एए पियरो जिणवराणं ॥ ८ ॥ ”

नाभिः १, जितशत्रुः २, जितारिः ३, संवरः ४, मेघः ५, धरः ६,
प्रतिष्ठः ७, महासेनः ८, सुग्रीवः ९, ददरधः १०, विष्णुः ११, व-
सुपूज्यः १२, कृतवर्मा १३, सिंहसेनः १४, भानुः १५, विश्वसेनः
१६, सूरः १७, सुदर्शनः १८, कुम्भः १९, सुमित्रः २०, विजयः
२१, समुद्रविजयः २२, अश्वसेनो राजा २३, सिद्धार्थः २४। एते
क्रमेण चतुर्विंशतिरहंतां पितरः क्षत्रिया राजानः । स० ।

तीर्थकरपितृणां गतिः-

नागेसुं उसजपिआ, सेसाणं सत्त हुंति ईसाणे ।

अट्ट य सणकुमारे, माहिंदे अट्ट बोधव्वा ॥ २७० ॥

नागेषु नागकुमारेषु जवनपतिद्वितीयनिकायवर्त्तिषु सुरेषु
श्रीऋषभनाथपिता नाजिनामा, गत इति शेषः । तथा शेषा-
णामजितनाथप्रभृतीनां च चक्रप्रज्ञानानां सप्तानां पितरो जवन्ति
गता ईशाने द्वितीयदेवलोके । सैद्धान्तिकास्तु-श्रीअजितस्वा-
मिपितृजितशत्रोर्मुक्तिगमनाचकृते, अनुयोगद्वाराऽऽदौ तथैव ज-
नानात् । यदाह श्रीहेमसुरिः-

“राजा बाहुवलिः सूर्य-यशाः सोमयशा अपि ।

अन्येऽप्यनेकशः केऽपि, शिवं केऽपि दिवं ययुः ॥ १ ॥

जितशत्रुः शिवं प्राप, सुमित्रस्त्रिदिवं गतः ॥ ”

इति योगशास्त्रे, त्रिषष्टिचरितेऽपि च ।

तथा सुविधिप्रभृतीनामष्टौ च पितरः सनत्कुमारे तृतीयदेव-
लोके । तथा कुन्धुप्रमुखाणामष्टौ पितरो माहेन्द्रे चतुर्थदेवलो-
के गता बोद्धव्याः । प्रव० १२ द्वार ।

(१०२) पूर्वप्रवृत्तिकालः-

पुत्रपवित्ति जिणाणं, असंखकालो इहासि जा कुंठू ।

पासं जा संखिज्जो, वरिससहस्सं तु वीरस्स ॥ ३२७ ॥

ऋषभाऽऽदीनां पूर्वप्रवृत्तिकाल एवम-ऋषजादारभ्य कुन्धु-
जिनं यावत् असंख्यातकालमासीत् पूर्वप्रवृत्तिः । अराजिना-
दारभ्य पार्श्वनाथपर्यन्तं संख्यातकालः पूर्वप्रवृत्तिः । वीरस्य
सहस्रवर्षपर्यन्तं पूर्वप्रवृत्तिरासीत् । सत्त० १६२ द्वार ।

पूर्वविच्छेदकालमानम्-

एमेव छेयकालो, नवरं वीरस्स वीससमसहसा ।

पासस्त नत्थि सो वा, सेसमुयपावित्ति जा नित्यं ॥३२८॥

एवमेव पूर्वरीत्या छेदकालोपि ज्ञेयः । आश्रयमस्यासंस्थित-
कालं यावत्पूर्वव्युच्छेदः । एवं कुशुजिनं यावद् ज्ञेयम् । ततो-
ऽरजिनस्य संस्थानकालं यावत् पूर्वव्युच्छेदः । एवं पार्श्वनाथं
यावद् ज्ञेयम् । नवरं वीरस्य विशतिवर्षसहस्राणि पूर्वव्युच्छेदः ।
श्रीपाश्वनाथस्य स पूर्वव्युच्छेदकालो वा नास्ति । अत्र विकल्पः
केपाश्विदाचार्याणां मनमाश्रित्यावसेयः । शेषश्रुतप्रवृत्तिः याव-
त्सार्धम् । अयमर्थः—यावद् यस्य तीर्थदकरस्य नार्यं तावत्कालं
पूर्वव्यतिरिक्ता श्रुतप्रवृत्तिरिति गाधार्यः । सप्त० १६३ द्वार ।

(१०३) पूर्वभवानिरूपणम्—

(ऋषमस्याष्टौ पूर्वभावाः 'उसह' शब्दे द्वितीयभागे ११३३
पृष्ठे कथिताः)

चन्द्रप्रज्ञस्य सप्त भावाः—

सिरिवम्पनिवो सोढ-म्पसुरवरो अजियसेणचकी य ।

अच्युयपहु पडमनिवो, य वेजयंते य चंदपहो ॥ २३ ॥

प्रथमे भवे श्रीवर्मनामा राजा १ । द्वितीयजने सौधर्मदेवलो-
के देवः २ । तृतीयभवेऽजितसेननामा चक्रवर्ती ३ । तुर्यजने
अच्युतेन्द्रः ४ । पञ्चमभवे पद्मनामा नृपः ५ । षष्ठ्यभवे द्वितीया-
नुत्तरविमाने वैजयन्ते देवो जातः ६ । सप्तमभवे चन्द्रप्रमना-
म्नाऽष्टमतीर्थपः ७ ।

शान्तिनाथस्य द्वादश भावाः—

सिरिसेणो अजिनंदिय, जुयद्व सुरा अभियतेयमिरिविजया ।

पाणय वल्ल हरि तो हरि, नरए खयरऽच्युए दो वि ॥ २४ ॥

वज्जाडह सहसाडह, पिउमुय मेविज्ज तएँ नवमे वा ।

मेहरहदबरहा तो, सव्वहे संति गणहारी ॥ २५ ॥

प्रथमजने-श्रीपेणो राजाऽच्युत, तस्याभिनिन्दिता राज्ञी १ । (जु-
यल्लि) द्वितीयभवे उत्तरकुरुक्षेत्रे द्वावपि युगलिनौ जातौ २ ।
(सुरत्ति) तृतीये सौधर्मकल्पे देवः ३ । (अभियतेय सिरिविजय-
त्ति) तुर्यजने जिनजीवोऽमिततेजोनामा विद्याधरो जातः, प्रिया-
जीवः श्रीविजयो राजा जातः ४ । (पाणयत्ति) पञ्चमे प्राणतनाम्नि
दशमे देवलोके द्वावपि देवौ जातौ ५ । (वल्लहरि) षष्ठ्यभवेऽ-
स्मिन् जम्बूद्वीपपूर्वदिदेहमध्यस्थे रमणीयाख्ये विजये सुजगायां
नगर्यां जिनजीवो वल्लमघो जातः । प्रियाजीवो वासुदेवो जातः
६ । (तो इति) ततः हरिनरके गतः । ततो नरकादुद्धृत्य (खयर-
त्ति) खचरौ द्वावपि विद्याधरौ, संजमं लात्वा सप्तमे भवे अच्युते
गतौ ७ ॥ २४ ॥ (वज्जाडहत्ति) ततोऽष्टमभवे जिनजीवो वज्जायु-
धराजा जातः, स्त्रीजीवः तस्य सहस्रायुधनामा पुत्रो जातः ८ ।
(मेविज्जत्ति) ततो नवमे प्रैवेयके द्वावपि देवौ जातौ । मतान्तर-
तृतीये प्रैवेयके देवौ जातौ ९ । (मेहरहत्ति) दशमभवे ततश्च्यु-
तौ तस्मिन् जम्बूद्वीपे प्राग्बिदेहविभूषणे पुष्पद्वारावतीविजये पु-
ण्डरीकिण्यां नगर्यां जिनजीवो मेघरथः, प्रियाजीवो दहरथः,
एवं द्वावपि भ्रातरौ जातौ १० । (सव्वहेत्ति) एकादशजने ततो
द्वावपि भ्रातरौ संयमं लात्वा सप्तमसंयमं प्रपाल्य सर्वार्थसि-
द्धे विमाने देवौ सम्भूतौ ११ । (संतिगणहारि) द्वादशे भवे
भगवान् शान्तिनाथः, पूर्वभवप्रियाजीवो सर्वार्थसिद्धविमानात्
च्युत्वा भगवतः पुत्रत्वेन जातः, भगवतः चक्रवर्तित्वे सेनानीर-
भूतः, ततः पश्चात् संजमं लात्वाऽऽद्यगणधरो जातः १२ ।

५७४

मुनिसुव्रतस्य नव भावाः—

सिवकेउ सुहम्पसुरे, कुवेरदत्त तियकपि वज्जकुंरुदओ ।

वंमे सिरिवम्पनिवो, अवराई सुव्वओ नवमे ॥ २६ ॥

प्रथमजने शिवकेतुनामा राजा १ । द्वितीयभवे सौधर्मे देवः २ ।
तृतीयजने कुवेरदत्तनामा नृपः ३ । तुर्यजने तृतीयकल्पे सनत्कु-
मारे देवः ४ । पञ्चमजने वज्जकुण्डलनामा राजा ५ । षष्ठे जने
ग्रहनाम्नि पञ्चमदेवलोके देवो जातः ६ । सप्तमभवे श्रीवर्मरा-
जा जातः ७ । अष्टमेऽपराजितनाम्नि तुर्यानुत्तरं विमाने देवः
८ । नवमे भवे मुनिसुव्रतजिनः ९ ।

नेमिनाथस्य नव भावाः—

धणधणवइ सोहम्मे, चित्तगई खेयरो य रणणवई ।

महिंदे अवराइय, पीइमई आरणे ततो ॥ २७ ॥

सुपइओ संखो वा, जसमइ भज्जाऽवराइयविमाणे ।

नेमिजिणो राईमइ, नवमजने दो वि सिच्छा य ॥ २८ ॥

प्रथमभवे-धननामा राजाऽच्युत, तस्य धनवती राज्ञी १ । द्वितीये
भवे सौधर्मे कल्पे द्वावपि देवौ जातौ २ । तृतीयजने चित्रग-
तिनामा विद्याधरो, राज्ञीजीवो रत्नवती प्रिया ३ । तुर्यभवे द्वा-
वपि माहेन्द्रे देवलोके देवौ जातौ ४ । पञ्चमभवे अपराजितो
राजा, प्रीतिमती राज्ञी ५ । षष्ठे जने आरणदेवलोके द्वावपि
देवौ जातौ ६ ॥ २७ ॥ सप्तमभवे सुप्रतिष्ठः, मतान्तरे-गृहस्थ-
नामा राजा बभूव; धनवतीजीवो यशोमती भार्या जाता ७ ।
अष्टमभवे अपराजितनाम्नि तुर्यानुत्तरविमाने देवौ जातौ ८ ।
नवमभवे भगवान् भीमेमिजिनः, पत्नीजीवः राजीमती जाता
ए । तदनन्तरं द्वावपि सिद्धौ मोक्षं गतौ ॥ २८ ॥

पार्श्वस्य दश भावाः—

कमठपरुणूनाया, कुक्कुणूअहि हत्थि नरएँ सहसारे ।

सण्ण खयरिंद नारएँ, अच्युयसुर सवर नरनाहो ॥ २९ ॥

नारएँ मेविज्जसुरो, सीहो निवई य नरय पाणयगे ।

कंठो विण्णो पासो, संजाया दो वि दसमभवे ॥ ३० ॥

प्रथमे जने-कमठमरुभूतिनामानौ भ्रातरौ जातौ, तत्र मरुभूतिना-
मा भगवज्जीवः १ । द्वितीयभवे कमठजीवः कुकुटाहिर्जातः, जिन-
जीवो हस्तिर्जातः २ । तृतीयजने कमठो नरके गतः, जिनजीवः स-
हस्रारेऽष्टमदेवलोके गतः ३ । चतुर्थजने कमठजीवः सप्तो जातः,
जिनजीवो विद्याधरेन्द्रोऽनूत् ४ । पञ्चमभवे कमठजीवो नैरयिको
जातः, जिनजीवोऽच्युते देवो जातः ५ । षष्ठ्यभवे कमठजीवः श-
वरः मिहोऽजिनः, जिनजीवो नरनाथो बभूव ६ ॥ २९ ॥ सप्तमभ-
वे कमठजीवो नरके गतः, जिनजीवो प्रैवेयके सुरो जातः ७ । अ-
ष्टमजने कमठजीवः सिंहो जातः, पार्श्वजीवो नृपतिर्जातः ८ । नव-
मे भवे कमठजीवो नरके नारको जातः, पार्श्वजीवः प्राणतनाम्नि
दशमे देवलोके देवो जातः ९ । दशमे जने कमठजीवः कपठना-
मा विप्रोऽनूत्, मरुभूतिजीवः पार्श्वनाथनामा त्रयोविंशतितमो
जिनो जातः १० । एवं सन्तौ द्वावपि दशमभवे ॥ ३० ॥ सप्त० १६४ ।
(वीरस्य सप्तविंशतिजवाः " वीर " शब्दे वक्ष्यन्ते)
सप्ततिशतस्थाने वीरस्याष्टाविंशतिभवा निरूपिताः, तत्र देवा-
नन्दोदरात् २७ सप्तविंशतिः, त्रिशलोदराद्ष्टाविंशतितमः ।

शेषजिनानां जवाः—

सत्तएहमिमे जणिाया, पयकभवा तेसि सेसयाणं च ।

तइयभवदीवपमुहं, नायवं वक्खमाणाओ ॥ ३४ ॥
 सप्तजिनानामिमे भणिताः प्रकटभवाः, तेज्यः सप्तजिनेभ्यः
 शेषाणामनुक्तभवानां सप्तदशजिनानां तृतीयभवद्वीपप्रभृति ज्ञेयं
 वक्ष्यमाणाद् ग्रन्थात् । अयं प्रावः-शेषजिनानां त्रयो प्रवा
 अधिकाराद् ज्ञेयाः । तथा पूर्वजवद्वीपक्षेत्रविजयाऽऽदिकथ-
 नेन, पूर्वजवनामकथनेन च प्रथमजवो ज्ञेयः १, पूर्वभवदे-
 वलोककथनेन च द्वितीयो जवो ज्ञेयः २, तृतीयस्तु जिन-
 भवः ३, इति सर्वेषां जिनानां पूर्वभवा उक्ताः । सत्त० ३
 द्वार । ('मल्ली' शब्दे मल्लिनाथस्य त्रयो भवा वक्ष्यन्ते)
 (१०४) अथ पूर्वभवगुरवः सर्वेषां जिनानां प्रतिपाद्यन्ते-
 वयसेणो अरिदमणो, संभंतो विमलवाहणो य तथा ।
 सीमंधर पिहियासव, अरिदमण जुगंधर गुरू य ॥ ४७ ॥
 सव्वजगाणंदगुरू, संथाहो वज्जदत्त वयनाहो ।
 तह सव्वगुत्तनामे, चित्तरहो विमलवाहणओ ॥ ४८ ॥
 घणरह संवर तह सा-हुसंवरो तह य होइ वरधम्मो ।
 तह य सुनंदो नंदो, अइजस दामोदरो य पुट्टिलओ ४९
 वज्जसेनः १ । अरिदमनः २ । संभ्रान्तः ३ । विमलवाहनः ४ ।
 सीमंधरः ५ । पिहिताश्रवः ६ । अरिदमनः ७ । जुगंधरः ८ ।
 सर्वजगदानन्दः ९ । संस्ताघः १० । वज्जदत्तः ११ । वज्जनाजः
 १२ । सर्वगुप्तः १३ । चित्ररथः १४ । विमलवाहनकः १५ ।
 घनरथः १६ । संवरः १७ । साहुसंवरः १८ । तथा च जवति
 वरधर्मः १९ । सुनन्दः २० । नन्दः २१ । अतियशाः २२ ।
 दामोदरः २३ । पुट्टिलकः २४ । सत्त० ६ द्वार ।

पूर्वभवयुः-

धम्मस्स मज्झिमाज्ज, सेसाण्णकोसयं तमिमं । (५६)
 तिच्चीसं तिच्चीसं, गुण्णीसं दुमु तितीस इगतीसं ।
 अरुवीसं तिच्चीसं, गुण्णीसं वीस वावीसं ॥ ५७ ॥
 वीसऽचारस वीसं, वत्तीसं कमेण पंचसु तितीसं ।
 वीस तितीसं वीसं, वीसऽयरा पुव्वजवत्त्राज्ज ॥ ५८ ॥
 धर्मनाथस्य मध्यमाऽऽयुः । शेषजिनानामनुक्तप्रक्रमेव तदिदं
 वक्ष्यमाणम् ॥ ५६ ॥ त्रयस्त्रिंशत्सागराणि १ । त्रयस्त्रिंशत्साग-
 राणि २ । एकोनत्रिंशत् साग० ३ । द्वयोः-त्रयस्त्रिंशत्साग० ४ ।
 त्रयस्त्रिंशत्साग० ५ । एकत्रिंशत्साग० ६ । अष्टाविंशतिः साग० ७ ।
 त्रयस्त्रिंशत्साग० ८ । एकोनविंशतिः साग० ९ । विंशतिः साग०
 १० । द्वाविंशतिः साग० ११ ॥ ५७ ॥ विंशतिः साग० १२ । अष्टाद-
 श सागर० १३ । विंशतिः साग० १४ । द्वात्रिंशत्साग० १५ ।
 क्रमेण पञ्चसु-त्रयस्त्रिंशत् साग० १६ । त्रयस्त्रिंशत् साग० १७ ।
 त्रयस्त्रिंशत् साग० १८ । त्रयस्त्रिंशत् साग० १९ । त्रयस्त्रिं-
 शत्साग० २० । विंशतिः साग० २१ । त्रयस्त्रिंशत् साग० २२ ।
 विंशतिः साग० २३ । विंशतिः सागराणि २४ । इति जिनानां
 पूर्वभवयुः । सत्त० १३ द्वार ।

पूर्वभवक्षेत्राणि-

वारसं पुव्वविदेहे, तिन्नि कमा जरह एरवणं भरहे ।
 पुव्वविदेहे तिन्नि य, मल्लिऽवरविदेहे पण भरहे ॥ ३६ ॥
 मज्झिममेरुनगाओ, धायइपुक्खरगयाई जरहाई ।
 खित्ताई पुव्वखंमे, खंडवियारो न जंबुम्भि ॥ ३७ ॥

ऋषजाऽऽद्याः द्वादश जिनाः पूर्वमहाविदेहे जाताः १२ ।
 त्रीणि क्रमात्-जरते १३, ऐरवते १४, पुनः भरते १५ क्षेत्राः ।
 शान्तिः १६, कुन्धुः १७, अरः १८, एते त्रयोऽपि जिना पूर्वमहावि-
 देहे क्षेत्राः । मल्लिः पश्चिममहाविदेहे १९ । मुनिसुव्रतः २०,
 नमिः २१, नेमिः २२, पार्श्वः २३, वर्द्धमानः २४, एते पञ्चापि
 भरते क्षेत्राः । मध्यममेरुः सुदर्शननामा, तस्मात् धातकीखण्डभ-
 रताऽऽदीनि पुष्कराक्षं भरताऽऽदीनि च क्षेत्राणि पूर्वखण्डे । अत्रायं
 भावः-धातकीखण्डः, पुष्कराक्षं द्वीपश्च इषुकारगिरिभ्यां विभक्तौ
 स्तः तेनोभयोरपि द्वौ द्वौ खण्डौ जवतः, एकः पूर्वखण्डोऽपरः
 पश्चिमखण्डश्च । ततोऽत्र यानि तीर्थकृता पूर्वजवक्षेत्राणि भरता-
 ऽऽदीनि तानि सर्वाण्यपि पूर्वखण्डसंघन्धीनि, न तु पश्चिम-
 खण्डसंघन्धीनीति । ननु तर्हि जम्बूद्वीपगतक्षेत्राणि किंखण्ड-
 संघन्धीनीत्याह-खण्डविचारो जम्बूद्वीपे नास्ति, तन्न कस्यापि
 भाजकस्याप्राप्तादिति । सत्त० ३ द्वार ।

पूर्वभवक्षेत्रादिशा-

विमलो धम्मो मुणिसु-व्वयाइ पण आसि मेरुदाहिणओ ।
 मेरुत्तरओऽणंतो, सीओयादाहिणे मल्ली ॥ ३८ ॥
 सीयाए उत्तरओ, उरुसमुमइमुविहिंसंति कुंथुजिणा ।
 सेसा दस दाहिणओ, इय पुव्वजवम्भि खित्तादिसा ॥ ३९ ॥
 विमलः, धर्मश्चैतौ द्वौ; मुनिसुव्रतः, नमिः, नेमिः, पार्श्वः, वर्द्ध-
 मानः, एवं च पञ्च जिनाः, एते सर्वे सप्त जिना मेरुतो दक्षिणत
 आसन् । अनन्तोऽनन्तजिजिनः ए मेरोरुत्तरत आसीत् । सी-
 तोदानद्या दक्षिणपार्श्वे श्रीमल्लिजिनः ९ । सीतानद्या उत्तरतः
 ऋषभः १०, सुमतिः ११, सुविधिः १२, शान्तिः १३, कुन्धुः
 १४, एते जिनाः समुत्पन्नाः पूर्वभवे । शेषाः स्थिता ये दश
 जिनास्ते दक्षिणस्यां दिशि जाताः । इति सर्वेषां जिनानां पूर्व-
 भवक्षेत्रादिशाः । सत्त० ४ द्वार ।

पूर्वभवजिनहेतुः-

पढमचरिमेहिं पुट्टा, जिणहेज्ज वीस ते य इमे ॥ (५०)
 प्रथमः-ऋषभः, चरमो-वीरः, ताभ्यां स्पृष्टा जिनहेतवो
 विंशतिः, येहेतुजिः जिनो भवति । ते च इमे वक्ष्यमाणा जवे-
 युः । सत्त० १० चार । आ० क० ।

तानेव हेतूनाह-

अरिहंतसिखपवयण-गुरुथेरवहुस्सुए तवस्सीसु ।

वच्छल्लया य एत्तिं, अभिक्खनाणोवओगे अ ॥ ३१२ ॥

अत्र तिस्रो गाथाः तत्र प्रथमगाथायामष्टौ कारणान्युक्तानि, द्वितीया-
 यां नव, तृतीयायां त्रीणि । तत्र प्रथमगाथाव्याख्या-अशोकाऽऽद्यष्ट-
 महाप्रातिहार्याऽऽदिरूपां पुञ्जामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तीर्थकराः, अपगत-
 सकलकर्मांशाः परमसुखिन एकान्तं कृतकृत्याः सिद्धाः, प्रव-
 चनं द्वादशाङ्गं, तदुपयोगानन्यत्वात् संघो वा प्रवचनम्, गृणन्ति
 यथावस्थितशास्त्रार्थमिति गुरुवो धर्मोपदेशाऽऽदिदातारः, स्थ-
 विरा जाताश्चुतपर्यायजेदजिन्नाः । तत्र जातिस्थविराः-वर्षपष्टिप्र-
 माणाः । श्रुतस्थविराः-समवायाङ्गधारिणः । पर्यायस्थविराः-विं-
 शतिवर्षव्रतपर्यायाः । बहु प्रचृतं श्रुतं येषां ते बहुश्रुताः, बहुश्रुत-
 त्वमापेक्षिकं प्रतिपत्तव्यम् । श्रुतं च त्रिधा-सूत्रतः, अर्थतः, उ-
 भयतश्च । तत्र सूत्रत्रयेभ्योऽर्थधराः प्रधानाः, तेभ्योऽप्युभयधराः
 प्रधाना इति । विचित्रमनशनाऽऽदिजेदभिन्नं तपो विद्यते येषां
 ते तपस्विनः सामान्यसाधवः अर्हन्तश्च सिद्धाश्च प्रवचनं च

पूर्वभवद्वीपाः--

जंबूधायइपुक्खर-दीश चउ चउ जिणाण पुव्वजवे ।
धायइ विमलाइ तिगे, जंबू संतिप्पमुहनवगे ॥ ३९ ॥

ऋपजाऽऽदिचतुर्णां जिनानां पूर्वभवे जम्बूद्वीप आसीत् ।
सुमत्यादीनां चतुर्णां जिनानां पूर्वभवे धातकीखण्ड आसीत् ।
सुविध्यादिचतुर्णां जिनानां पूर्वभवे पुष्करद्वीप आसीत् १२ ।
विमलाऽऽदीनां त्रयाणां जिनानां पूर्वभवे धातकीखण्डद्वीप
आसीत् १५ । शान्त्यादिनवजिनानां पूर्वभवे जम्बूद्वीप आसीत्
२४ । इति पूर्वभवद्वीपाः । सत्त० २ द्वार ।

पूर्वभवनामानि--

एएसि चउव्वीसाए तित्थगराणं चउव्वीसं पुव्वजवया
णामधेया होत्था । तं जहा--

“ पढमेऽत्थ वइरणामे, विमले तह विमलवाहणे चेव ।
तत्तो य धम्मसीहे, सुमित्त तह धम्ममित्तं य ॥११॥
सुंदरवाहु तह दी-इवाहु जुगवाहु लब्धवाहु य ।
दिषे य इंददत्ते, सुंदर माहिंदए चेव ॥१२॥
सीहरहे मेहरहे, रूपी अ सुदंसणे य बोधव्वा ।
तत्तो य नंदणे खट्ठु, सीहगिरी चेव वीस इमे ॥१३॥
अदीणसत्तु संखे, सुदंसणे नंदणे य बोधव्वे ।
इमिसे ओसप्पिणिए, तित्थकराणं तु पुव्वभवा ॥१४॥

जिनानां पूर्वभवनामानि क्रमेण यथा-वज्रनाजः १ । विमलः
२ । विमलवाहनः ३ । धर्मसिंहः ४ । सुमित्रः ५ । धर्ममित्रः ६ ।
सुंदरवाहुः ७ । दीर्घवाहुः ८ । युगवाहुः ९ । लब्धवाहुः १० ।
दिघ्नः ११ । इन्ददत्तः १२ । सुन्दरः १३ । माहेन्द्रः १४ । सिंह-
रथः १५ । मेघरथः १६ । रूपी १७ । सुदर्शनः १८ । नन्दनः
१९ । सिंहगिरिः २० । अदीनशत्रुः २१ । शङ्खः २२ । सुदर्शनः
२३ । नन्दनः २४ । पूर्वभवे जिनानामेतानि नामानि धर्मुचरिति ।
स० । सत्त० ।

पाठांतरे-वज्रनाजः १ । विमलवाहनः २ । विपुलवन्नः ३ । महा-
वन्नः ४ । अतिवलः ५ । अपराजितः ६ । नन्दिपेणः ७ । पद्मः ८ ।
महापद्मः ९ । पुनरपि पद्मः १० । नलनीगुल्मः ११ । पद्मोत्तरः १२ ।
पद्मसेनः १३ । पद्मरथः १४ । अतिदृढरथः १५ । मेघरथः १६ ।
सिंहावहः १७ । धनपातः १८ । वैश्रवणः १९ । श्रीवर्मा २० ।
सिद्धार्थः २१ । सुप्रतिष्ठः २२ । आनन्दः २३ । नन्दनः २४ ।

पूर्वजवनगर्गः--

पुंडरिगिणी सुसीमा, सुजापुरी रयणसंचया नेया ।

चउगतिगम्मि महापुरि, रिट्ठा तह भदिलपुरं च ॥ ४२ ॥

पुंरिगिणि खग्गिपुरी, तहा सुसीमा य वीयसोगा य ।

चंपा तह कोसंबी, रायगिहाऽउज्ज अहिच्छत्ता ॥ ४३ ॥

चतुष्कत्रिके एतानि नगरीनामानि ज्ञेयाति । तथा च-ऋपजः १,
सुमतिः ५, सुबोधिः ९, एते त्रयो जिनाः पुण्डरीकिणां पूर्वभवे
जाताः । अजितः २, पद्मप्रजः ६, शीतलः १०, एते त्रयो जिनाः सु-
सीमायां जाताः । संभवः ३, सुपार्श्वः ७, श्रेयांसः ११, एते त्रयो
जिनाः सुजापुर्यां जाताः । अजिनन्दनः ४, चन्द्रप्रभः ८, वासुपूज्यः
१२, एते जिनास्त्रयो रत्नसंचयायां जाताः । विमलः १३ महापुर्या-

म् । अनन्तजिनः १४ रिष्टनगर्याम् । धर्मः १५ भद्रिपुरे जातः ।
शान्तिः १६ पुण्डरीकिणां जातः । कुन्धुजिनः १७ ख-
ग्गिपुर्याम् । अरजिनः १८ सुसीमायां पुर्याम् । मल्लिजिनः १९
वीतशोकायाम् । मुनिसुव्रतः २० चम्पायाम् । नमिः २१
कौशाम्याम् । नेमिजिनः २२ राजगृहे । पार्श्वजिनः २३ अयो-
ध्यायाम् । वीरः २४ अहिच्छन्नानगर्यां पूर्वभवे जातः ।
सत्त० ६ द्वार ।

पूर्वजवरारज्यम्--

जंबुद्वीवे णं दीवे इमीसे ओसप्पिणीए तेवीसं तित्थंकरा
पुव्वे मंरुदिरायाणो होत्था । तं जहा-अजित संजव
अज्जिणंदणं जाव पासो वच्छमाणो य । उसजे णं अरहा
कोसलिण पुव्वजवे चक्खव्वी होत्था । स० २३ सम० ।

पूर्वजवविजयाः--

पुक्खव्वई य वच्छा, रमणिज्जा मंगलवई कपसो ।
नेआ जिणचउगतिमे, जिणतियगे खित्तनामाओ ॥ ४४ ॥
पुक्खलवई आवत्तो, वच्छा सल्लिवावई जिणचउके ।
मुणिसुव्वयाऽपणगे, विजया खित्ताण नामेणं ॥ ४५ ॥

जिनानां चतुष्कत्रिके क्रमश एते विजया ज्ञेयाः । यथा पुष्कला-
वतीविजयः--प्रथमे, पञ्चमे, नवमे । वच्छाविजयो--द्वितीये, षष्ठे,
दशमे । रमणीयाख्यविजयः--तृतीये, सप्तमे, एकादशे । मङ्गला-
वतीविजयः--चतुर्थे, अष्टमे, द्वादशे । एवं द्वादशजिनानां विजयाः
कथिताः । (जिणतियगे खित्तनामाओ त्ति) जिनत्रिके-विमलः
१३ अनन्तः १४ धर्मश्चेति १५ त्रिके क्षेत्रनामतो विजया ज्ञेयाः ।
तेषां विजयाभावात्तत्स्थाने भरतैरावतभरतरूपाणि पूर्वोक्ता-
नि क्षेत्राण्येव ज्ञेयानीति भाव इति गाथार्थः ॥ ४० ॥ ततः
शान्तिः कुन्धुरो मल्लिश्चेतिरूपे जिनचतुष्के क्रमेण पुष्क-
लावत्याद्या विजयाः । यथा-पुष्कलावतीविजयः षोडशजिने
१६ । आवर्त्तविजयः सप्तदशे जिने १७ । वच्छाविजयोऽष्टादशे
जिने १८ । सल्लिवावतीविजय एकोनविंशतितमे जिने १९ ।
(मुणिसुव्वयाऽपणगे त्ति) मुनिसुव्रताऽऽदिपञ्चके-मुनिसुव्रतो
नमिर्नेमिः पार्श्वो वीरश्चेतिरूपे (विजया खित्ताण नामेणं ति)
क्षेत्रनाम्ना विजया ज्ञेयाः । एतेषां पञ्चानामपि भरतक्षेत्रस-
म्भवेन विजयाभावात्तत्स्थाने क्षेत्राणामेव नामानि ज्ञेयानीति
भावः ॥ ४१ ॥ सत्त० ५ द्वार ।

ऋपजः १, सुमतिः ५, सुबोधिः ९, एतेषां पूर्वभवे पुष्कलावती-
विजयः । अजितः २, पद्मप्रभः ६, शीतलः १०, एतेषां वच्छा-
विजयः । संभवः ३, सुपार्श्वः ७, श्रेयांसः ११, एतेषां रमणीया-
ख्यविजयः । अभिनन्दनः ४, चन्द्रप्रभः ८, वासुपूज्यः १२,
एतेषां पूर्वभवे मङ्गलावतीविजयः । विमलः १३, अनन्तः
१४, धर्मः १५, एतेषां क्षेत्रनामतो विजया ज्ञेयाः, तेषां वि-
जयाभावात्, तत्स्थाने भरतैरावतरूपाणि पूर्वोक्तानि क्षे-
त्राण्येव ज्ञेयानि । शान्तिजिनः १६ पुष्कलावतीविजये । आ-
वर्त्तविजये कुन्धुजिनः १७ । अरजिनः १८ वच्छाविजये ।
मल्लिजिनः सल्लिवावतीविजये १९ । मुनिसुव्रतः २०, नमिः
२१, नेमिः २२, पार्श्वः २३, वीरः २४, एतेषां क्षेत्रनाम्ना
विजया ज्ञेयाः, भरतक्षेत्रे विजयाभावात् तत्स्थाने क्षेत्राणा-
मेव नामानीति ।

पूर्वभवस्वर्गाः-

सच्चट्टं तद् विजयं, सत्तमगेविजयं दुमु जयंतं ।
नवमं वट्टं गेवि-जयं तत्रो वेजयंतं च ॥ ५४ ॥
आणय पाणय अचुय, पाणय महसार पाणयं विजयं ।
तिसु सच्चट्ट जयंतं, अवराडय पाणयं च ॥ ५५ ॥
अवराडय पाणयं, पाणयगमिमे य पुव्वभवमग्गा (५६)
सर्वार्थसिद्धनामकं विमानमृग्भजिने १ । एवं सर्वत्र जि-
ननामपूर्वकं जय्यम् । तथा विजयं विमानम् २ । सत्तमग्रैवेय-
कम् ३ । द्वयोः-जयन्तम् ४, जयन्तम् ५ । नवमग्रैवेयकम् ६ ।
पट्टग्रैवेयकम् ७ । वैजयन्तम् ८ ॥ ५४ ॥ आगतः ६ । प्राणतः
१० । अच्युतः ११ । प्राणतः १२ । सहस्रारः १३ । पुनः प्राणतः
१४ । विजयमनुत्तरविमानम् १५ । त्रिषु जिनेषु सर्वार्थसिद्धम्
१६ । सर्वार्थसिद्धम् १७, सर्वार्थसिद्धम् १८ । जयन्तं विमानम् १९ ।
अपराजितविमानम् २० । प्राणतदेवलोकः २१ ॥ ५५ ॥ अपराजित-
विमानम् २२ । प्राणतनामा दशमेवलोकः २३ । प्राणतकः २४ ।
एते जिनानां पूर्वभवस्वर्गा ह्येताः ॥ सत्त० ११ द्वार ।

पूर्वभवसूत्राणि-

जंबुद्वीपे णं दीपे इपीसे णं उस्मप्पिणीए तेवीसं तित्थ-
गरा पुव्वजवे एकारसंगिणो होत्था । तं जहा-अजित
संजव अभिणंदण सुयई० जाव पासो वच्छमाणो य ।
उससे णं अरहा कोसल्लिए चोदसपुव्वी होत्था । स०
२३ सम० ।

तत्र श्रुतलामहारमाह-

पद्मस्म वारसंगं, सेसाणिकारसंगसुयलंजो ॥

प्रथमस्य भगवत ऋषभस्यामिनः पूर्वभवे श्रुतलामः परि-
पूर्णं चादशाक्षम् । अवशेषाणामजिनस्यामिप्रनृत्तानामेकादशा-
क्षानि । यस्य च यावान् पूर्वभवे श्रुतलामः, तस्य तावान् ती-
र्थकरजन्मन्यपि अनुवर्तते । आ० म० १ अ० १ खएम् ।

(१०५) फणकारणानि, फणान्त्याह-

इग पण नव य सुपासे, पासे फण तिज्जि सग इगार कमा ।
फणिसिज्जासुविणाओ, फणिदज्जचीए नऽअसु ॥ १७॥
(इग पण नव य सुपासे ति) एकः, पञ्च, नव च फणाः सुपा-
श्वे सप्तमजिने, (पासे फण तिज्जि सग इगार ति) पाश्व-
नाथे फणान्त्यः ३, सप्त ७, एकादश च (कम ति) क्रमात् ।
(फणिसिज्जासुविणाउ ति) फणिशय्यास्वप्नात् श्रीसुपाश्वे
जिने फणाः, यतो गर्भस्थे भगवति जननी एकफणे पञ्चफणे
नवफणेषु च नागतत्वे स्वप्नमध्ये स्वां सुप्तां ददर्श ।

यत उक्तं श्रीहेमादसाचार्यकृतसुपाश्वचरित्रे-

" सुप्तामेकफणे पञ्च-फणे नवफणेऽपि च ।
नागतत्वे ददर्श स्वां, देवीं गर्भे प्रवर्द्धिनि ॥ १ ॥
पृथ्या देव्या तदा स्वप्ने, दृष्टं तादृग् महोरगम् ।
शक्रोऽपि चक्रे भगव-न्मूर्द्धि चञ्चमिवापरम् ॥ २ ॥
तदादि चाभूत्समव-सरणेऽप्यपरेष्वपि ।
नाग एकफणः पञ्च-फणो नवफणोऽथवा ॥ ३ ॥ " इत्यादि ।
(फणिदज्जचीए इति) फणिद्वयकृत्या श्रीपाश्वनाथे । यतः फणो-
४७५

न्त्रो धरणः श्रीपाश्वे पूर्वजवोपकारित्वादतीव भक्तिमानिति कार-
णत्वा फणा भवन्ति । (नञ्जेसि ति) अन्येषां द्वाविंशतिजिनानां न
भवन्ति । इति गाथार्थः ॥ १२७ ॥ सत्त० ४३ द्वार ।

फलदायकाः-

आरुग्गं वोहिद्वामं, समाहिबरमुत्तमं च मे दिंतु ।

किं खु हु णिदाणमेतं, ॥

खु इति वितर्कं, किमिदं निदानं कीरति ? । उच्चति-जा-
सा एत्थ जवति । तं जधा--(भासा असच्चमोसा गाथा) सा
असच्चमोसा सुवाहसविदा । तस्य जा जायणी सा एसा सा-
हुणो संसारविमोक्षार्थं प्रव्रति । "ण हु खीणयेज्जदोसा, देति
समाधि व बोधि वा ।" आह-जदि न पसीदंति, न वा देति,
तो किं नमस्कारो कीरति ? । उच्यते-जधा अग्गी न तूंसति,
न वा देति, तद् धि जो सीतपरिगतो सो अतियति, सो य स-
कज्जं निष्पाएनि, एवं ते वि खीणरागदोसमोहा न किंचि वि
देति, न वा तूंसति, जो पुण पणमति, सो अरिधितमर्थं लज्जति ।
उक्तं च--"चन्द्रं दृष्ट्वा यथा तोयं," इति श्लोकः । अस्तियज्जतेहि
ते वि आरोग्गादीया लाजा लभन्ति, जम्हा एतेसि एते गुणा,
तेण परमा भत्ती कातव्वा ।" आ० चू० २ अ० । (वरुस्सुष्टकर्म
' शोंगसार ' शब्दे बह्यते)

(१०६) मथ बलवर्णनम्-

निर्वईहिं वट्ठा वड्डिणो, कोमिसिलुक्खेवरात्तिणो हरिणो ।
तद्गुणवट्ठा चक्की, जिणा अपरिमियवट्ठा सव्वे ॥ १७॥
हरिसंमयेऽयत्थं, वीरेणं पयमियं वट्ठं निययं ।
मेरुगिरिकंपणेणं, हेउअजावा न सेसेहिं ॥ १३० ॥

(निर्वईहिं वट्ठा वड्डिणो ति) नृपतिभ्यो १ वट्ठा वलदेवा व-
लिनो वड्डिणो २ । " निर्वईहिं " इत्यत्र प्राकृतत्वात्पञ्चम्यर्थे नृ-
तीया । (कोमिसिलुक्खेवरात्तिणो हरिणो ति) कोटिशिलो-
त्पादनशक्तिमन्तो हरयो वासुदेवाः ३ । (तद्गुणवट्ठा चक्कि
ति) तत्तस्माद्वासुदेवत्वाद् द्विगुणवलाक्षक्रिणः चक्रवर्तिनः ४ ।
(जिणा अपरिमियवट्ठा सव्वे ति) जिनाः सर्वेऽपि अपरि-
मितवलाः, अनन्तवला इत्यर्थः । अत्र चक्रवादीनां वलप्रमाणं
प्रसङ्गात् कथितमिति गाथार्थः ॥ १७६ । (हरिसंमयेऽयत्थं
ति) इन्द्रसंशयच्छेदनाथम् । (वीरेणं पयमियं वट्ठं निययं ति)
श्रीवीरेण प्रकटितं वट्ठं निजकम् । केन प्रकटितम् ? मेरुपर्वतक-
म्पेन । (हेउअजावा न सेसेहिं ति) हेत्वभावाद् न शेषैः
शेषजिनैः प्रकटितं, यतः किमपि बलप्रकटने हेतुर्नाच्युत, अतो
न प्रकाशितमिति गाथार्थः ॥ १३० ॥ सत्त० ४८ द्वार ।

प्रथमान्तिमयोस्तीर्थकरयोः शरीरमाने भिन्नत्वं, बले च
भिन्नत्वं नास्ति, तत्कथम् ? , इति प्रश्ने, उत्तरम्-प्रथमा-
न्तिमजिनयोः शरीरमानभेदेऽपि न बले भेदः । " अपरि-
मियवट्ठा जिणवर्दिदा " इत्यागमप्रामाण्यादविशेषेणाऽन-
न्तबलवत्त्वमवसीयते । १ प्र० ही० २ प्रका० ।

(१०७) अथ जिनभक्तानां राज्ञां नामान्याह-

जरहसगरामियसेणा, य मित्तविरिओ य सच्चविरिओ य ।
तद् अजियसेणाराया, दाणविरिय मयवराया य ॥ १७७ ॥
जुच्चविरिय सीमंधर, तिविट्ठविण्हू जुविट्ठ अ सयंजू ।

पुरिसुत्तमविण्ह पुरि-ससीह कोणालयनिवो य ॥२५१॥
निवङ्कुवेर सुत्तमा-ऽजिय विजयमहो य चक्किहरिसेणो ।
कएहो पसेण सेणिय, जिण्ण जिण्णत्तरायाणो ॥२५२॥
वित्तीइ सट्टवारस, लक्खे पीईएँ दिति कोडीओ ।
चक्की कणयं हरिणो, रययं निवई सहसलक्खे ॥२५३॥
जत्तिविहवाणुरुवं, अन्ने वि य दिति इज्जमाईया ।
सोऊण जिण्णऽऽगमणं, निउत्तमनिउत्तएसुं वा ॥२५४॥

(भरहसगरमित्येणा य) ऋषजशासने भक्तनृपो जगतः १। एवं सर्वत्र जिननामपूर्वकं भक्तनृपनामानि वाच्यानि । सगरः २। मुगसेनश्च ३। (भित्तिविरिओ य सच्चविरिओ य) मित्र-वीर्यश्च ४। सत्यवीर्यश्च ५। (तह अजियसेणराया) तथा-अजितसेनो राजा ६। (दाणविरिओ मघवराया य) दानवीर्यः ७। मघवराजा न चेति गाथार्थः ॥ २२० ॥ (जुद्धविरि-ओ सीमंधरं च) युद्धवीर्यः ८। सीमंधरः १०। (तिविठ-विण्ह दुविठ्ठ अ सयंभू) त्रिपृष्ठविष्णुः ११। द्विपृष्ठश्च १२। स्वयंभूः वासुदेवः १३। (पुरिसुत्तमविण्ह पुरिससीहं च) पुरुषोत्तमः वासुदेवः १४। पुरुषसिंहः वासुदेवः १५। (कोणालयनिवो य) कोणालकनृपश्च १६। इति गाथार्थः ॥ २२१ ॥ (निवङ्कुवेरसुभूमा) कुवेरनामा नृपतिः १७। सुभूमनामा १८। (अजियविजयमहो य चक्किहरिसेणो) अजितः १९। विजयमहश्च २०। चक्किहरिसेणः २१। (कएहो पसेण से-णियं च) कृष्णः २२। प्रसेनजित् २३। श्रेणिकः २४। (जि-ण्ण जिण्णत्तरायाणो) जिनानामतिजिनभक्ता राजानो ज-वन्तीति गाथार्थः ॥ २२२ ॥ (वित्तीइ सट्टवारस लक्खे पी-ईइ दिति कोडीओ) सार्द्धद्वादशलक्षाणि वृत्त्या ददति, प्रीत्या सार्द्धद्वादशकोटीर्ददति। (चक्की कणयं) चक्रिण पतावत्कन-कं ददति। (हरिणो रययं) वासुदेवा पतावत् रजतं दद-ति। (निवई सहसलक्खे) नृपतयः सामान्यराजानः स-हस्राणि स्रक्षाणि च क्रमेण वृत्त्या प्रीत्या च ददतीति गाथा-र्थः ॥ २२३ ॥ (भत्तिविहवाणुरुवं) भक्तिविभवानुरूपम्। (अ-न्ने वि य दिति इज्जमाईया) अन्येऽपि ददति इत्यश्रेष्ठिसेना-पत्यादयः। (सोऊण जिण्णऽऽगमणं) श्रुत्वा जिनानामगमनं जि-नानामागमनं (निउत्तमणिउत्तएसुं वा) मकारस्यालक्षणिक-त्वाद् नियुक्तपुरुषेषु वा, अनियुक्तपुरुषेषु वा। इति गाथार्थः ॥ २२४ ॥ सत्त० १०७ द्वार ।

(१०८) मनःपर्यवज्ञानिनः-

....., सव्वे मणणाणि एगलक्खा य ।

पणयाद्वीससहसंसा, पंचसया इगनवइअहिया ॥२५४॥

सर्वेषां तीर्थकृतामेकीकृताः सन्तः मनःपर्यवज्ञानिन एक-लक्षाश्च (पणयाद्वीससहसंसा) पञ्चचत्वारिंशत्सहस्राणि (पंच सया इगनवइअहिया) एकनवत्यधिकपञ्चशतानि १४-५५९१, सर्वेषां जिनानां मनःपर्यवज्ञानिसंख्या । सत्त० १७ द्वार ।

वारससहसस तिण्हं, सयसट्टा सत्त पंच य दिवहं ।

एगदस सह छस्सय, दस सहसा चउसया सट्टा ॥२५५॥

दससहसा तिन्नि सया, नव दिवद सया य अट्टसहसा य ।

पंचसय सत्तसहसा, सुविहिजिणे सीयत्ते चव ॥२५६॥
छसहसस दोएहमिचो, पंच सहसा य पंच य सयाइ ।
पंचसहसा चउरो, सहसस सय पंच यऽज्जहिआ ॥२५७॥
चउरो सहसस तिन्नि य, तिन्नेव सया हवंति चालीसा ।
सहसपुगं पंचसया, इगवन्ना अरजिणिदसस ॥ ३६० ॥
सत्तरसयाइ पन्ना, पंच दस सया य वार सय सट्टी ।
सहसो सय अट्टसट्टम, पंचेव सया उ वीरसस ॥३६१॥

“ वारससहसस ” इत्यादिगाथापञ्चकम् । त्रयाणामृष-भाजितसंज्ञवनाम्नां तीर्थकृतां द्वादश द्वादश मनःपर्यवज्ञा-निसहस्राणि, परमाऽऽदिजिनस्य सार्द्धसप्तशताधिकानि; अ-जितस्य पञ्चशताधिकानि, शंभवजिनस्य सार्द्धशताधि-कानि । तथा श्रीश्रमिनन्दनस्य मनःपर्यवज्ञानिनामेकादश सह-स्राणि सार्द्धपट्टशताधिकानि । श्रीसुमतेर्दशसहस्राणि सार्द्ध-चतुःशताधिकानि । श्रीपद्मप्रसन्नस्य दशसहस्राणि शतत्रयाधिका-नि । श्रीसुपाश्वस्य नव सहस्राणि सार्द्धकशताधिकानि । श्रीच-न्द्रप्रभस्य अष्टौ सहस्राणि । श्रीसुविधिजिनस्य सप्तसहस्राणि पञ्चशताधिकानि । शीतलेऽप्येतावन्त एव । श्रेयांसजिनस्य, श्री-वासुपूज्यजिनस्य च पट्ट पट्ट सहस्राणि । (इत्तो च्चि) इतोऽनन्तरं विमलजिनस्य पञ्च सहस्राणि पञ्चशताधिकानि । अनन्तजिनस्य पञ्चसहस्राणि । श्रीधर्मस्य चत्वारि सहस्राणि पञ्चशताधिकानि । श्रीशान्तिजिनस्य चत्वारि सहस्राणि । श्रीकुण्डोलीणि सहस्राणि चत्वारिंशदधिकशतत्रयाधिकानि । श्रीअरजिनस्य सहस्रदि-कनेकपञ्चाशदधिकपञ्चशताऽऽज्यधिकम् । श्रीमल्लेः सप्तदश-शतानि पञ्चाशदधिकानि । श्रीमुनिसुव्रतस्य पञ्चदशशतानि । श्री-नमिजिनस्य द्वादशशतानि पट्ट्याधिकानि । श्रीनेमरेकं सहस्रम् । श्रीपार्श्वजिनस्य शतान्यर्द्धाष्टमानि, सार्द्धानि सप्त शतानीत्यर्थः । श्रीवीरजिनस्य च पञ्चैव शतानीति । प्रव० २२ द्वार ।

(महाव्रतानि पञ्च प्रथमाभितमतीर्थकृतोः, चत्वारि मध्यमानां द्वाविंशतेरिति ' गोयमकेसिज्ज ' शब्दे तृतीयभागे ६६० पृष्ठे स्पष्टीकृतम्)

(१०९) तीर्थंकरमातृनामानि-

जम्बुद्वीपे णं दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए चउ-वीसं तित्थगराणं मायरो होत्था । तं जहा-

“ मरुदेवि विजय सेणा, सिद्धत्था मंगला सुमीमाय ।

पुहवी लक्खण रामा, नंदा विण्हू जया सामा ॥२५६॥

सुजसा सुव्वय अइरा, सिरिया देवी पचावई पडमा ।

वप्पा सिवा य वामा, तिसट्ठा देवी य जिणमाया ॥२५७॥

जगवत् ऋषभस्वामिनो माता मरुदेवी । अजितस्वामिनो विजया । शंभवनाथस्य सेना । अजिनन्दनस्य सिद्धार्था । सुमतिनाथस्य मङ्गला । पद्मप्रभस्य सुसीमा । सुपाश्वस्य पृथिवी । चन्द्रप्रभस्य वक्रणा । सुविधिस्वामिनो रामा । शीतलस्य नन्दा । श्रेयांसस्य विष्णुः । वासुपूज्यस्य जया । विमलस्य श्यामा । अनन्तजिनस्य सुयशाः । धर्मनाथस्य सु-व्रता । शान्तिनाथस्य अचिरा । कुण्डुनाथस्य श्रीः । अरस्वा-मिनो देवी । मल्लिजिनस्य प्रभावती । मुनिसुव्रतस्य पद्मा । नमिनाथस्य वप्रा । अरिष्टनेमिः शिवा । पार्श्वनाथस्य वामा । वर्धमानस्वामिनस्त्रिशला । प्रव० ११ द्वार ।

तीर्थकरमातृगतिः—

अष्टाहं जणणीओ, तित्थयराणं तु हुंति सिक्खाओ ।
अड य सणकुमारे, पाहिंदे अड बोधव्वा ॥ ३२७ ॥
अष्टानां तीर्थकृतामृपभाऽऽदीनां चन्द्रप्रमान्तानां जनन्यो मात-
रो जन्वन्ति सिद्धाः, तदनु सुविध्यादीनां शास्तिनाथपर्यन्तानाम-
ष्टौ जनन्यः सगत्कुमारे तृतीये देवलोके गताः, तथा कुन्धु-
प्रभृतीनां श्रीमहावीरान्तानामष्टौ जनन्यो माहेन्द्रचतुर्थदेवलो-
के गता बोधव्या इति । प्रव० १३ द्वार ।

(११०) मोक्षाऽऽसनम्—

वीरोसहनेमीणं, पलियं ससयाण उस्सगो ।
पलियंकासणमाणं, सदेहमाणा तिजाणूणं ॥ ३१६ ॥
वीरः १, ऋषयः २, नेमिः ३, पनेयां जिनानां पर्यङ्काऽऽसनम् । शे-
पजिनानामुत्सर्ग आसनम्, मोक्षगमने इति शेषः । पर्यङ्काऽऽसन-
मानं तु स्वदेहमानात् तृतीयभागो न यदा क्रियते, तदा पर्यङ्का-
ऽऽसननानं भवतीति । सप्त० १५१ द्वार ।

मोक्षस्थानानि—

अष्टावयचंपुज्य-पावासम्पेयसेद्वसिहरेसु ।
उसभ वधुपुज नेमी, वीरो सेसा य सिद्धिगया ॥
अष्टापदचम्पोजयन्तपापासमेतशैलशिखरेषु यथाक्रममृपभो
वासुपुण्ड्रोरिष्टनेमिर्वीरो भगवान्, शेपाश्च तीर्थकृतः सिद्धि-
गताः । अष्टापदे ऋषभस्वामी सिद्धिमगमत् । चम्पायां वा-
सुपुज्यः । उज्जयन्तेऽरिष्टनेमिः । भगवान्महावीरः पापायाम् ।
शेपा अजितस्वामिप्रभृतयः सम्मेतशैलशिखरे इति । आ० म०
१ अ० १ खण्ड । प्रव० । पञ्चा० ।

(मोक्षतपः) अधुनाऽन्तक्रियाद्वारावसरः । सा चान्तक्रिया
निर्वाणलक्षणा, सा कस्य केन तपसा क जाता कि-
यत्परिवृतस्य चेत्येतदन्निधित्सुराह-
निष्वाणमंतकिरिया, सा चोदसमेण पढमनाहस्स ।
सेसाण मासिएणं, वीरजिणिंदस्स ढट्ठेणं ॥
सा च निर्वाणलक्षणा अन्तक्रिया प्रथमनाथस्याऽऽदित्थीर्यकृत-
श्चतुर्दशकेन पद्मिपथासैरभूत् । शेपाणामजितस्वामिप्रभृतीनां
पाश्चेनाथपर्यन्तानां द्वाविंशतेस्तीर्थकृतां मासिकेन तपसा, मा-
स्त्रोपशास्त्रेत्यर्थः, अन्तक्रियाऽभवत् । भगवतो वीरजिनंन्द्रस्य
पुनः पष्ठेन-द्वाभ्यामुपवासाभ्याम् । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

मोक्षनक्षत्राण्याह—

अर्जिई मिगसिर अद्दा, पुस्स पुणव्वसु य चित्त अणुराहा ।
जिड्ढा मूलं पुव्वा-साढा धणिवृत्तराजद्दा ॥ ३११ ॥
रेवइ रेवइ पुस्सो, भरणी कत्थिय य रेवई जरणी ।
सवणऽस्सिए चित्त विसा-ह साइ जिनमोक्खणक्खत्ता ३१२
ऋषयस्त्रयामिजिभक्त्रे निर्वाणम् १ । एवं सर्वत्र । मृगशिरः
२ । आर्द्रा ३ । पुष्यः ४ । पुनर्वसु ५ । चित्रा ६ । अश्लेषा ७ ।
ज्येष्ठा ८ । मूलम् ९ । पूर्वाषाढा १० । धनिष्ठा ११ । उत्तराभा-
द्रपदा १२ ॥ ३११ ॥ रेवती १३ । रेवती १४ । पुष्यः १५ ।
जरणी १६ । कृत्तिका १७ । रेवती १८ । भरणी १९ । श्रवणः
२० । अश्विनी २१ । चित्रा २२ । विशाखा २३ । स्वातिः २४ ।
यतानि जिनानां क्रमेण मोक्षनक्षत्राणि । सप्त० १४८ द्वार ।

मोक्षपरिवारः—

एगो जयवं वीरो, तेत्तीसाएँ सह निव्वुओ पासो ।
छत्तीसेहिं पंचहिं, सण्हिं नेमी उ सिद्धिगतो ॥
पंचहिं समणसएहिं, मणी संती उ नवसएहिं तु ।
अट्टसएणं धम्मो, सण्हिं वीहिं वासुपुज्जजिणो ॥
सत्तसहस्साऽणंतइ-जिएस्स विमलस्स छस्सहस्साइं ।
पंचसयाइं सुपासे, पढमाने तिमि अट्ट सया ॥
दसीहिं सहस्सेहुसजो, सेसा उ सहस्सपरिवुडा सिद्धा ।
वीरो भगवानेक एकाकी सन् निर्वृतः । त्रयस्त्रिंशता साधु-
जिः सह निर्वृतः पाश्चेनाथः । पञ्चजिः शतैः, षट्त्रिंशैः-षट्
त्रिंशदधिकैः सह सिद्धिं गतो नेमिररिष्टनेमिः । पञ्चजिः अ-
मणशतैः सह परिनिर्वृतो मल्लिस्वामी । नवभिः शतैः परिवृतः
शास्तिनाथः । अष्टभिः शतैर्धर्मः । षड्भिः शतैर्वासुपुज्यजिनः
सिद्धिं गतः । अनन्तजितो जिनस्य निर्वाणं गच्छतः सप्तसहस्राणि
परिवारः । विमलनाथस्य षट् सहस्राणि । पञ्चशतानि सुपा-
श्चेनाथस्य । पञ्चप्रमस्य त्रीणि अष्टोत्तराणि शतानि । दशजिः
सहस्रैः परिवृत ऋषभस्वामी निर्वाणमगच्छत् । शेवास्त्वजि-
तस्वामिप्रभृतय उक्तव्यतिरिकाः प्रत्येकं सहस्रपरिवृताः सि-
द्धाः । आ० म० १ अ० १ खण्ड । प्रव० ।

मोक्षपथः—

सुग्राणिसुसावगरूवो, मुक्खपहो रयणतिगसखूवो वा ।
सन्वाजिणेहिं भणिओ, [३२५]
सुमुनयः सुआवकास्तद्रूपो मोक्षपथः, रत्नत्रयस्वरूपो वा ज्ञा-
नदर्शनचारित्र्यरूपो वा मोक्षपथः सर्वजिनैः कथितः । सप्त०
१६० द्वार ।

अथ जिनानां मोक्षमासाऽऽद्यः कथयन्ते—

माहस्स किएहतेरसि, दोसुं सियचित्तपंचमी नेवा ।
वइसाहसुद्धअट्टमि, तह चित्ते सुक्खनवमी य ॥ ३०६ ॥
कसिणा मगइगारसि, फग्गुणजइवयसचमी किएहा ।
जइवयसुद्धनवमी, वइसाहे बहुलवीया य ॥ ३०७ ॥
कसिणा सावणतइया, आसाढे तह य चउदसी सुक्खा ।
आसाढकसिएसत्तमि, सियपंचमि चित्तजिट्ठेसु ॥ ३०८ ॥
जिट्ठे कसिणा तेरसि, वइसाहे पक्खि मगसियदसमी ।
फग्गुणसुद्धदुवाडसि, किएहा नवमी य जिट्ठस्स ॥ ३०९ ॥
वइसाहअसियदसमी, आसाढे सावणेऽट्टमी सुक्खा ।
कत्थियऽमावसि सिवमा-समाइभणिया जिणिदाणं ॥ ३१० ॥

(माहस्स किएहतेरसि) माघस्य कृष्णत्रयोदशी ऋषभस्य
निर्वाणे १ । एवं सर्वजिनानां नामपूर्वकं मोक्षगमनमासाऽऽदि-
वाच्यम् । (दोसुं सियचित्तपंचमी नेय सि) द्वयोरजितशेनव-
जिनयोः चैत्रस्य श्वेतपञ्चमी होया २।३ । (वइसाहसुद्धअट्टमि)
वैशाखमासस्य शुक्लाऽष्टमी ४ । (तह चित्ते सुक्खनवमी य) त-
था चैत्रे सुक्खनवमी ५ चेति गाथार्थः ॥ ३०६ ॥ (कसिणा
मगइगारसि) कृष्णा मार्गशीर्षमासस्यैकादशी ६ । (फग्गुणभ-

इवयसत्तमी किएहा) फाद्युनमासस्य कृष्णा सप्तमी ७ । ज्ञाद्र-
पदमासस्य कृष्णा सप्तमी ८ । (भद्रवयसुचनवमी) भाद्रपदशु-
द्धनवमी ९ । (वइसाहे वहुवर्षीया य) वैशाखे कृष्णद्वितीया १०
चेति गाथार्थः ३०७ ॥ (कसिणा सावणतइया) कृष्ण-
आवणस्य तृतीया ११ । (आसाढे तह य चउदसी सुद्धा) आ-
पाढे तथा चतुर्दशी शुक्ला श्वेता १२ (आसाढकसिणसत्तमी)
आपाढस्य कृष्णा सप्तमी १३ । (सियपंचमि चित्तजिठेसु) श्वे-
तपञ्चमी चैत्रे १४ । जेष्ठेऽपि श्वेतपञ्चमी १५ । इति गाथार्थः ।
॥ ३०८ ॥ (जिठे कसिणा तेरसि) ज्येष्ठे कृष्णा त्रयोदशी १६ । (व-
इसाहे पडिब मगसियदसमी) वैशाखे कृष्णा प्रतिपत् १७ ।
मार्गशीर्षस्य श्वेतदशमी १८ । (फगुणसुद्धवालासि) फाद्यु-
नशुद्धादशी १९ । (किएहा नवमी य जिठरस) ज्येष्ठस्य
कृष्णा नवमी २० चेति गाथार्थः ॥ ३०९ ॥ (वइसाहआसि-
यदसमी) वैशाखस्य कृष्णदशमी २१ । (आसाढे सावणेऽ-
ठमी सुद्धा) आपाढे शुक्लाऽष्टमी २२ । आवणेऽपि शुक्लाऽष्टमी २३ ।
(कसियमावासि) कार्तिकस्याऽमावास्या श्रीवीरस्य निर्वाणे
२४ । (सिवमासमा इज्जिआ जिणिंदाणं ति) एवं सर्वजिने-
न्द्राणां मोक्षमासाऽऽद्यो भण्तिताः । इति गाथार्थः ॥ ३१० ॥ स-
त्त० १४७ द्वार ।

मोक्षराशयः--

मयरो वसहो मिहुणो, दुसु ककड कन्न दुसु अली य धणू ।
धणु कुंजो तिसु मीणो, ककड मेसो वसह मीणो ॥ ३११ ॥
मेसो मयरो मेसो, तिसु तुल एण उ मुखरासीओ । (३१४)
ऋषभजिनस्य मोक्षे मकरराशिः १ । एवं सर्वजिनानां नामपूर्वं
मोक्षराशयो धार्याः । वृषः २ । मिथुनम् ३ । द्वयोः--कर्कटः ४,
कर्कटः ५ । कन्या ६ । द्वयोः जिनवरयोः--अली च वृश्चि-
कः ७, वृश्चिकः ८ । धनुः ९ । धनुः १० । कुम्भः ११ । त्रिपु
पुनर्जिनेषु--मीनः १२, मीनः १३, मीनः १४ । कर्कटः १५ ।
मेघः १६ । वृषजः १७ । मीनः १८ ॥ ३१३ ॥ मेघः १९ । मकरः
२० । मेघः २१ । त्रिपु जिनेषु--तुला २२, तुला २३, तुला २४ ।
एते तु जिनानां मोक्षराशयः । सत्त० १४९ द्वार ।

मोक्षविनयः--

....., पंचविहो मोक्खविणओ वि ।
दंसणानाचरित्ते, तवे य तह ऊवयारिया चैव ।
एसो हु मोक्खविणओ, उहा व गिहिमुणि किरियरूवो ३२६
दर्शनम्, ज्ञानम्, चारित्र्याणि, तपः, उपकारिता च । एष पञ्चवि-
धो मोक्षविनयः । चिन्विधो वा मोक्षविनयः--गृहस्थक्रियारूपः,
मुनिक्रियारूपश्च । सत्त० १६१ द्वार ।

मोक्षवेला--

अवरएहे सिद्धि गया, संभवपणमाजसुविहिवसुपुज्जा ।
सेसा उसाहईया, सेयंसंता उ पुव्वएहे ॥ ३२१ ॥
धम्मअरनमीवीरा--उवररत्ते पुव्वरत्तए सेसा (३२२)
अपराहे पश्चिमप्रहरे सिद्धि गता मोक्षं प्राप्ताः शंभवपणप्रम-
सुविधिवासुपूज्याः । शेषाः ऋषभादिश्रेयांसान्ता अष्टौ जिनाः
पूर्वाहे सिद्धि गताः । धर्मारनमिबीरा अपररात्रे मोक्षं गताः ।
शेषा अष्टौ जिनाः पूर्वरात्रे मोक्षं गताः । सत्त० १५५ द्वार ।

मोक्षारकशेषकालः--

.....ऽरसेसमवि तं तु नियनियाउ विणा । (३२३)
मोक्षारकशेषमपि पूर्ववत् जन्मारकशेषवत् । परन्तु नि-
जनिजायुर्विना अरकशेषमानं नवति । तथाहि--ऋषभस्य ज-
न्मारकशेषं चतुरशीतिवत्पूर्वाणि नवाशीतिपक्षाधिकानि त-
न्निजायुर्वा निष्कृत्यते, तदा नवाशीतिपक्षा अवशिष्यन्ते । तत
एतावत् श्रीऋषभस्य मोक्षारकशेषं भवति । एवं सर्वत्र ज्ञाव-
ना कार्या । सत्त० १५७ द्वार ।

मोक्षारकाः--

पुव्वं व मोक्खअरया, । (३२४)
मोक्षारकः पूर्ववत् । " अरका भंविज्जकालरूवे " इत्यादिना
प्रोक्त इत्यर्थः । ऋषभस्य तृतीयारके मोक्षः, शेषाणां चतुर्था-
रके । सत्त० १५६ द्वार ।

मोक्षवगाहनामानम्--

सव्वेसि सिवोगाहण--तिज्जागळणा नियासणपमाणा ॥
(३१७)
सर्वेषां शिवगतानामवगाहना शरीरमानं तृतीयभागो ना नि-
जाऽऽसनप्रमाणात् भवति । सत्त० १५२ द्वार ।
(वीराऽऽद्यासनानि 'आसण' शब्दे द्वितीयभागे ४७० पृष्ठे नि-
रूपितानि) (अवगाहना 'ओगाहणा' शब्दे तृतीयभागे ७६ पृष्ठे
निरूपिता)

(१११) अथ राज्यकाव्यमभिधित्सुराह-

तेसट्ठि पुव्वलक्ख, तिपन्न चउचत्त महु छत्तीसा ।
गुणतीस सट्ठ इगविस, चउदस सट्ठच्छ अऊऽऊं ॥ ३२६ ॥
अजिआओ जा सुविही, पुव्वंगा ताविमेऽहिया नेया ।
इग चउ अरु वारस सो--ल वीस चउवीस अरुवीसा ॥ ३४०
तो सयलक्ख उ चत्तो, तो सुन्नं तीस पनर पंच तओ ।
सहस पणवीस तत्तो, पाउणचउवीस इगवीसं ॥ ३४१ ॥
सुन्न पनर पण तत्तो, तिसुन्न रज्जं च चक्किालो वि ।
(३४२)

(तेसट्ठि पुव्वलक्ख त्ति) पूर्वलक्षशब्दस्य दशसु योगात् त्रि-
पष्टिपूर्वलक्षाणि राज्यकाव्य ऋषभस्य १ । एवं नामग्राहं सर्वत्र वा-
च्यम् । (तिपन्न चउ चत्त सट्ठ छत्तीसा) त्रिपञ्चाशत्पूर्वाणि
" अजिआओ जा सुविहीत्यादिना " वक्ष्यमाणत्वात् पूर्वाङ्केण ए-
केन सहितानि २ । चतुश्चत्वारिंशत्पूर्वलक्षाणि चतुःपूर्वाङ्गस-
हितानि ३ । सार्द्धपट्त्रिंशत्पूर्वलक्षाणि अष्टपूर्वाङ्गाधिकानि ४ ।
(गुणतीससट्ठइगविस) एकोनत्रिंशत्पूर्वलक्षाणि द्वादशपूर्वाधि-
कानि ५ । सार्द्धैकविंशतिपूर्वलक्षाणि षोडशपूर्वाधिकानि ६ ।
(चउदस सट्ठच्छ अऊऽऊं) चतुर्दशपूर्वलक्षाणि विंशति-
पूर्वाङ्गसहितानि ७ । सार्द्धवदपूर्वलक्षाणि चतुर्विंशतिपूर्वाङ्गस-
हितानि ८ । अर्द्धे पूर्ववत्तम् । कोऽर्थः ? पञ्चाशत्पूर्वलक्षसहस्राण्यष्टाविं-
शतिपूर्वाङ्गसहितानि ९ । केवलमर्द्धे पूर्ववत्तं पञ्चाशत्पूर्वलक्षसह-
स्राण्येव १० । इति गाथार्थः ॥ ३२६ ॥ अथ पुर्वोक्तपु पुर्वेऽपु पूर्वाङ्ग-
प्रक्षेप्यमाह--(अजिआओ जा सुविही पुव्वंगा ताविमेऽहिया नेय
त्ति) अजितजिनादारभ्य यावत् सुविधिजिनो नवमजिनो
भवति, तावदिमानि वक्ष्यमाणानि पूर्वाङ्गान्यधिकानि ज्ञेयानि ।
तानि दर्शयति--(इग चउ अरु वारस सो--ल वीस चउवीस

अङ्गवीसं चि) एकं १, चत्वारि २, अष्टौ ३, द्वादश ४, योगश्च ५, विंशतिः ६, चतुर्विंशतिः ७, अष्टाविंशतिः ८ । योजना तु प्रागेव दर्शितेति गाथार्थः ॥१४०॥ (तो सयस्रवस्त्रं कुचं चि) (?) ततः शून्यं राज्याभावः १२ । लक्षशब्दोऽपि योज्यते । त्रिंश-
लक्षवर्षाणि १३ । पञ्चदशवर्षलक्षानि १४ । ततः पञ्चलक्षवर्षाणि १५ । (सहस्रपणवीसं ततो चि) सहस्रशब्दस्य नमिजितं याव-
द्योगः कृतः पञ्चविंशतिवर्षसहस्राणि १६ । (पाञ्चचत्वीसह-
वीसं चि) पादोत्तमचतुर्विंशवर्षसहस्राणि १७ एकविंशतिवर्षस-
हस्राणि १८ । इति गाथार्थः ॥१४१॥ (सुव्रपन्नं पण ततो) शून्यं
राज्याभावः १६, पञ्चदशसहस्राणि वर्षाणाम् २० । पञ्चवर्षसह-
स्राणि २१ । ततः (तिसुव्रपन्नं च चक्रिकालो वि) त्रिस्थानेषु
शून्यं राज्याभावः २२, २३ । २४ । राज्यं च एतावन्तं कालं
जिनानाम् । सप्त ५५ द्वार ।

(११५) अथ वज्रनामान्याह-

भीमावलि जियमत्तु, रुदे विस्सानलो य सुपद्दो ।

अयलो य पुंरुर्गो, अजियधरो अजियनानो य ॥३३७॥

पेदादो तह सच्चइ, एए रुदा इगारसंगधरा ।

उसद्धानिअमुविहाई-अद्विजिण सिरिबीरतित्थभवा ३३६

भीमावलिनामा रुद्रः १ । जितशत्रुः २ । रुद्रः ३ । विभ्वानलः ४ ।
सुप्रतिष्ठः ५ । अचलः ६ । पुण्णरीकः ७ । अजितधरः ८ ।
अजितनाभः ९ ॥ ३३८ ॥ पेदालः १० । सत्यकिः ११ । एते
रुद्रा वज्रतपःकारका महासुनय एकादशाङ्गधरा एकादशा-
ङ्गीपात्रकाः । (उसद्धानिअ सुविहाई-अद्विजिण सिरिबीरति-
त्थभव चि) ऋषमजितयोः सुविध्याद्यजिनानां श्रीवीरस्य
च तीर्थभवाः । एवमेकादशानामपि तीर्थरुतां तीर्थप्रेकादशा-
पि रुद्राः । ते च ऋषमशासने भीमावलिनामा जातः १ ।
अजितशासने जितशत्रुनामा जातः २ । सुविध्यासने रुद्र-
नामा ३ । शीतलशासने विभ्वानलनामा ४ । धैर्यासशासने
सुप्रतिष्ठनामा ५ । वासुपूज्यशासने अचलनामा ६ । विमलशा-
सने पुण्णरीकः ७ । अनन्तशासने अजितधरः ८ । धर्मशासने
अजितनाभः ९ । श्रीशान्तिशासने पेदालः १० । वीरतीर्थे सत्य-
किः ११ । एते एकादश रुद्रा जाताः । सप्त १६७ द्वार ।

अथ जिनवराणां प्रसङ्गाद् गणधराऽऽदिमार्गलिकान्ताना-
मुत्तमपुरुषाणां देवानां च रूपवर्णनमाह-

सव्वसुरा जइ रुवं, अंगुष्ठपमाणं विउव्विज्जा ।

जिनपायंगुष्ठं पइ, न सोहए तं जहिं गालो ॥ १५० ॥

गणहरआहारअणु-चरा य जाव एं चकिवासुवला ।

मंरुलिया जा हीणा, छट्टाणगया जवे सेसा ॥ १२१ ॥

(सव्वसुरा जइ रुवं अंगुष्ठपमाणं विउव्विज्जा चि) सर्वे दे-
वाः सम्भूय यथेकं रूपमङ्गुष्ठप्रमाणकमङ्गुष्ठमात्रं विकुर्वेयुः ।
(जिनपायंगुष्ठं पइ चि) जिनपादाङ्गुष्ठं प्रति-जिनस्य पादौ
जिनपादौ तयोरङ्गुष्ठः जिनपादाङ्गुष्ठः, तं प्रति (न सोहए तं
जहिं गालो) न शोभते तद्वत्, यथा अङ्गुरो, भगवद्प्राप्ते
तेदङ्गारसदृशं दृश्यते । इति गाथाऽर्थः ॥१२०॥ (गणहरआ-
हारअणुचरा य चि) गणधराहारकानुचराश्च (जाव एं
चकिवासुवला चि) यावद् व्यन्तरचक्रासुदेवबलदेवाः (मंरु-
लिया जा हीण चि) मार्गलिका यावत् क्रमेण रूपेण हीना
५७६

भवन्ति । यथा जिनेभ्यो गणधरा रूपेण हीनाः १ । ततश्चाऽऽदा-
रकं शरीरम् २ । ततश्चानुत्तरवासिनः सुराः ३ । ततो नवमाद्यु-
त्क्रमेण प्रवेयकसुराः, ततो द्वादशाद्युत्क्रमेण कल्पवासिनः
सुराः, ततो ज्योतिष्कदेवाः, ततो भवनपतिदेवाः, ततो व्यन्त-
रदेवा रूपेण हीनाः ४ । तेभ्योऽपि चक्रिणो रूपेण हीनाः ५ ।
ततो वासुदेवा रूपेण हीनाः ६ । ततो वला यलनञ्जा रूपेण
हीनाः ७ । ततो माण्डलिका रूपेण हीनाः ८ । (छट्टाणगया
भवे सेसा) वीकाः वटस्थानगता भवेयुः । इति गाथार्थः ॥१२१॥
सप्त ४७ द्वार ।

(११३) साम्प्रतं ब्राह्मणान्याह-

वसह गय तुरय वानर-कुंचो कमलं च मत्थिओ चंदो ।

मंयर सिरिच्छगंरुय, महिस वराहो य सेणो य ॥३७१॥

वज्जं हरिणो छगलो, नंदावत्तो य कलस कुम्भो य ।

नीलुप्पल संख फणी, सीहो अ जिणण विण्हाई ॥३८२॥

वृषभः १ । गजः २ । तुरगः ३ । वानरः ४ । कौञ्चः ५ । कमलं च ६ ।
संस्तिकः ७ । चन्द्रः ८ । मकरः ९ । श्रीवत्सः १० । गरुडः ११ ।
महिषः १२ । वराहश्च १३ । ज्येनश्च १४ ॥ ३८१ ॥ वज्रम् १५ । हरिणः
१६ । छगलकः १७ । नन्द्यावत्तश्च १८ । कलशः १९ । कुम्भः २० ।
नीलोत्पलम् २१ । शङ्खः २२ । फणी २३ । सिंहश्च २४ । जि-
नानां नाभेयाऽऽदीनां चिह्नानि क्रमेण ज्ञातव्यानीति । प्रव ०
२६ द्वार ।

लक्षणद्वारम्-

अचुत्तरो सहस्सो, सव्वेसिं लक्खण्णई देहेसु । (१५३)
अष्टोत्तरसहस्रः-अष्टेनाधिकः सहस्रः १००८, सव्वेपां तीर्थपानां
शरीरेषु लक्षणानि भवन्ति । सप्त ४४ द्वार ।

लोकान्तिकदेवैर्बोधनम्-

सव्वे वि सयंयुद्धा, दोगंतियवोहिया य जीयं ति ।

(सव्वेसिं परिच्चाओ, संवच्चरियं महादाणं ॥)

सर्वे एव तीर्थरुताः स्वयंयुद्धा वर्तन्ते, तथापि लोकान्तिक-
देवानामियं स्थितिः-युद्धं स्वयंयुद्धानपि भगवतो बोधयन्ति,
ततो जीतमिति कल्प इति कृत्वा लोकान्तिकदेवैर्बोधिताः स-
न्तो निष्कामन्ति । आ० म० १ अ० १ खण्ड । आ० चू० ।

अथ वस्त्रवर्णानाह-

पुरिमंतिमतित्थेसुं, ओहनिजुत्तीजणियपरिमाणं ।

सियवत्थं इयरारणं, वसुपमाणेहिं जहल्लं ॥ २९७ ॥

(पुरिमंतिमतित्थेसुं) प्रथमजिनतीर्थे अन्तिमजिनतीर्थे च
(ओहनिजुत्तीजणियपरिमाणं) ओघनियुक्तिसुत्रोक्तपरिमाणम्
(सियवत्थं ति) सितं श्वेतं वस्त्रं हेयम् । (इयरारणं वसुप-
माणेहिं जहल्लं ति) इतरेषां द्वाविंशतिजिनानां वर्णप्रमाणैः
वस्त्रवर्णैर्यथावत् यथाप्राप्तम्, अनियतवर्णमनियतप्रमाणं चेत्य-
र्थः ॥ २९७ ॥ सप्त ० १४२ द्वार ।

वर्णं जिनानाम्-

पणमाभवाधुज्जा, रत्ता ससिपुप्फदंत ससिगोरा ।

सुव्वयनेमी काला, पासो मही पियंगजा ॥ ३८३ ॥

वरतवियकणयमोरा, सोलस तित्थंकरा मुणेयव्वा ।

एसो वसुविज्जागो, चउवीसाए जिणिंदाणं ॥ ३८४ ॥

पञ्चप्रजवासुपूज्यौ जपापुष्पधत्तौ । शशिपुष्पदन्तौ-चन्द्रप्र-
भसुविधी शशिनौरौ चन्द्रचारुचौ । सुमननेमिनौ इन्द्रनील-
मणिवत्कालौ । पार्श्वमल्लिजिनौ प्रियङ्गुवाभौ, प्रियङ्गुः फलि-
नीतरुः, तदाभौ, नीलावित्थर्थः । वरमरुधिमं तापितं यत्कनकं
तद्वद् गौराः शेषाः पोरुश तीर्थङ्करा ज्ञातव्याः । पय वर्णवि-
भागश्चतुर्विंशतेस्तीर्थकराणामिति । प्रव० ३० द्वार ।

दो तित्थयरा नीलुप्पलसमा वन्नेणं पणत्ता । तं जहा-
मुणिसुवणं चैव, अरिद्वणमीं चैव । दो तित्थयरा पियंगुम-
मा वन्नेणं पणत्ता । तं जहा- मट्ठी चैव, पासे चैव । दो
तित्थयरा पउमगोरा वण्णेणं पणत्ता । तं जहा-पउमपण्हे
चैव, वासुपुज्जे चैव । दो तित्थयरा चंदगोरा वण्णेणं पणत्ता ।
तं जहा-चंदपपे चैव, पुप्फदंते चैव ।

पञ्च रक्तोत्पलं तद्वज्रौ, रक्तावित्थर्थः । तथा-चन्द्रगौरौ च-
न्द्रशुभ्रावित्थर्थः । शेषं सुगमम् । स्था० २ डा० ४ उ० ।

(११४) अथ तीर्थकृतां पञ्चविंशद् वाग्गुणानाह-

वयणगुणा सग सहे, अत्ये अरुवीस मिलिय पणतीसं ।
तेहिं गुणेहिं मणुषं, जिणण वयणं कमेण इमं ॥ १२०२ ॥
वयणं सकयगंभी-रघोसउवयारुदत्तयाजुत्तं ।

पमिनायकरं दक्खि-न्नसहियमुवणीयरारं च ॥ २०३ ॥
सुमहत्थं अवाहय-मसंसयं तत्तनिट्ठियं सिट्ठं ।

पत्थावुचियं पडिहय-परुत्तरं हिययपीइकरं ॥ २०४ ॥

असुखसाभिकंखं, अज्जिजायं अइसिणिच्चमजरं च ।

ससत्ताहापरनिदा-वज्जियमपइन्नपसरजुयं ॥ २०५ ॥

पयक्खवरपयवक्कं, सत्तपहाणं च कारगाइजुयं ।

उवियविसेसमुयारं, अणेगआईविचित्तं च ॥ २०६ ॥

परमम्मविभमआई-विज्जंयवुच्छेयखेयरहियं च ।

अदुयं धम्मत्थजुयं, सत्ताहणिज्जं च चित्तकरं ॥ २०७ ॥

(वयणगुणा सग सहे) भगवद्वचनगुणा एते वक्ष्यमाणा भव-
न्ति-तत्र शब्दे गुणाः सग । (अत्ये अरुवीस) अर्थेष्टाविंशतिः ।
(मिलिय पणतीसं) उभयेऽपि मिलिताः पञ्चविंशत् वचनगुणा
भवन्ति । (तेहिं गुणेहिं मणुषं) तैर्गुणैर्मनोऽहम् (जिणण वयणं
कमेण इमं) जिनानां वचनं कमेणेदं वक्ष्यमाणं श्रेयम् । कोऽर्थः-
अत्र स्फुटं गुणा न वक्ष्यन्ते, किं तु तैर्विशिष्टं क्रमेण वचनं वक्ष्य-
तीति गाथार्थः ॥ २०२ ॥ (वयणं सकयगंभीरघोसउवयारुद-
त्तयाजुत्तं) जगवद्वचनं संस्कृताऽऽदिलक्षणयुक्तम् १, गम्भीरघोष-
युक्तं गम्भीरशब्दोपेतं मेघस्येव २, उपचारयुक्तमग्राम्यमित्यर्थः ३ ।
उदात्ततायुक्तमुच्चैर्बृत्ततायुक्तम् ४ । (पमिनायकरं दक्खिन्नसहि-
यं) प्रतिनादकरं प्रतिरवोपेतम् ५, दक्षिण्यसहितम्, सरत्तत्वयुक्तं
न तु किञ्चिदपि वक्रम् ६ । (उवणीयरारं च) उपनीतरारं च
मातृवकैशिक्यादिग्रामरागयुक्तम् ७ । एते सप्ताऽपि शब्दापेक्षया
गुणाः । इति गाथार्थः ॥ २०३ ॥ अथार्थविवक्षया कथ्यन्ते- (सुम-
हत्थं) सुपु महाथं बृहदभिधेयम् ८ । (अवाहयं) अवाहृतं
पूर्वापरवाक्यार्थाविरुद्धम् ९, (असंसयं) संशयरहितमसंदि-
ग्धम् १० । (तत्तनिट्ठियं) तत्त्वनिष्ठितं विवक्षितवस्तुस्वरूपा-
नुसारि ११, (सिट्ठं) शिष्टमाभिमतसिद्धान्तोक्तार्थं, वक्तुः शिष्टता-

सूचकं वा १२ । (पत्थावुचियं) प्रस्तावोचितं देशकालानुगुणम्
१३ । (पडिहयपरुत्तरं) निराकृतान्योत्तरं परद्रूपणविषयम् १४ । (हि-
अयपीइकरं) हृदयप्रोतिकरमिति गाथार्थः १५ ॥ २०४ ॥ (अनुज-
साभिकंखं) मिथः साभिकाङ्गमन्योन्यगृहीतं परस्परं पदानां
वाक्यानां वा सापेक्षतायुक्तम् १६ । (अज्जिजायं) अभिजातं
वक्तुः प्रतिपाद्यस्य वा नृमिकाऽनुसारि १७ । (अइसिणिच्चमजरं
च) अतिस्निग्धमधुरं च, घृतगुणाऽऽदिवत् सुखकारि १८ । (सस-
त्ताहापरनिदावज्जिज्जं) स्वश्लाघापरनिन्दावर्जितमात्मोत्कर्षपरनि-
न्दाविप्रमुक्तम् १९ । (अपइन्नपसरजुयं) अपकीर्णप्रसरयुक्तं सुसं-
वद्धं सत् प्रसरणयुक्तम् । असंवद्धाधिकारत्वातिविस्तरयो-
रजाययुक्तमिति गाथार्थः २० ॥ २०५ ॥ (पयडक्खवरपयवक्कं)
प्रकटाकरपदवाक्यं वर्णाऽऽदीनां विच्छिन्नत्वयुक्तम् २१ । (सत्तप-
हाणं च) सत्त्वप्रधानं च साहसोपेतम् २२ । (कारगाइजुयं) कारका-
ऽऽदियुक्तम्, कारकवचनद्विधाऽऽदियुतं तद्विपर्यासरहितम् २३ ।
(उवियविसेसं) स्थापितविशेषमारोपितविशेषं वचनान्तरा-
पेक्षयाऽऽहितविशेषम् २४ । (उआरं) उदारमभिधेयस्याऽर्थस्था-
नुच्चत्वयुक्तम् २५ । (अणेगआईविचित्तं च) अनेकजातिविचित्रं
जात्या वर्णनीयं वस्तुस्वरूपवर्णनानि तत्संश्रयाद्विचित्रं २६, चः पु-
नरर्थे इति गाथार्थः ॥ २०६ ॥ (परमम्मविभमआईविज्जंयवुच्छेयखे-
यरहियं च) परमर्मरहितं परमर्मानुद्व्यटनस्वरूपम् २७ । विभ्रमा-
ऽऽदिरहितं विभ्रमो वक्रमनसो भ्रान्तता, स आदियेषां विक्रपाऽऽ-
दीनां ते विभ्रमाऽऽदिमनोदोषास्तैर्विप्रमुक्तम् २८ । विलम्बरहित-
म् २९ । पदवाक्यवर्णाऽऽदीनां व्युच्छेदरहितं विवक्षार्थसिद्धिं या-
वद्व्यवच्छिन्नवचनप्रमेयम् ३० । खेदरहितं च अनायाससंभव-
म् ३१ । (अदुयं) अद्रुतमत्यौत्सुक्यरहितम् ३२ । (धम्मत्थजुयं) ध-
र्मार्थयुतं धर्मार्थाभ्यामनपेतम् ३३ । (सत्ताहणिज्जं च) श्लाघनीयं
च उक्तगुणयोगात् प्रशंसनीयम् ३४ । (चित्तकरं) चित्रकरम्
उत्पादिताविच्छिन्नकौतूहलम् ३५ । इति गाथार्थः ॥ २०७ ॥ सत्त०
एउ द्वार ।

(जिनवाएयतिशयाः 'अइसेस' शब्दे प्रथमभागे ३२ पृष्ठे दर्शिताः)
(११५) तीर्थकराणां वादिमुनिसंख्याप्रतिपादनार्थमाह-

समूहसया पुवालस, सहस्स वारस य चउसयऽज्जहिंया ।

वारैकारससहसा, दससहसा षसय पन्नासा ॥ ३४६ ॥

छन्नउई चुवसीई, उहत्तरी सट्ठि अट्ठपन्ना य ।

पन्नासा य सयाणं, सीयाला अहव वायाला ॥ ३४७ ॥

वत्तीसा वत्तीसा, अट्ठावीसा सयाण चउवीसा ।

विसहस्सा सोलसया, चउदस वारस दस सयाई ॥ ३४८ ॥

अट्ठसया षच्च सया, चत्तारि सयाई हुंति वीरम्मि ।

वाइमुणीण पमाणं, चउवीसाए जिनवरारणं ॥ ३४९ ॥

“ समूहसया ” इत्यादिगाथाचतुष्टयम् । प्रथमजिनस्य वादि-
यतीनां द्वादशसहस्राणि सारूपदशतानि, पञ्चाशदधिकैः पद्भिः
शतैरधिकानीत्यर्थः । श्रीअजितजिनस्य द्वादशसहस्राणि चतुःश-
ताधिकानि । श्रीशंभवस्य द्वादशसहस्राणि । श्रीअभिनन्दनस्य
एकादशसहस्राणि । श्रीसुमतिजिनस्य दशसहस्राणि पञ्चाशद-
धिकपदशतान्यधिकानि “ छन्नउई ” इत्यादिगाथायामुत्तरार्कव-
र्त्तिशतानामिति पदं सर्वत्र संबध्यते । ततः श्रीपद्मप्रजस्य वादिनां
पणवतिः शतानाम्, कोऽर्थः १, नवसहस्राणि पदशतैरधिकानीति ।

श्रीसुपार्श्वजिनस्य चतुरशीतिः, चतुर्निः शतैरधिका अष्टौ सहस्राणि । चन्द्रप्रभस्य पद्मसप्तिः शतानाम्, पद्मिः शतैरधिका नि सप्त सहस्राणीत्यर्थः । श्रीसुविधिजिनस्य पष्टिः शतानां, पद्मसहस्राणीत्यर्थः । श्रीशीतलजिनस्य अष्टपञ्चाशच्छतानां, पञ्चसहस्राण्यष्टशताधिकानीत्यर्थः । श्रीश्रेयांसस्य पञ्चाशत् शतानां, पञ्चसहस्राणीत्यर्थः । श्रीवासुपुज्यस्य सप्तचत्वारिंशच्छतानि, चत्वारि सहस्राणि सप्तशताधिकानीत्यर्थः । (भद्रव घायल चि) अथवा मनान्तरेण-श्रीवासुपुज्यस्य द्विचत्वारिंशच्छतानि, चत्वारि सहस्राणि शतद्वयाधिकानीत्यर्थः । श्रीधर्मलजिनस्य द्वात्रिंशच्छतानि, त्रीणि सहस्राणि शतद्वयाधिकानीत्यर्थः । श्रीअनन्तजिनस्य द्वात्रिंशच्छतानि । श्रीधर्मजिनस्य अष्टाविंशतिः शतानां, सद्मद्वयमष्टशताधिकमित्यर्थः । श्रीशान्तिनाथस्य शतानां चतुर्विंशतिः, द्वे सहस्रे शतचतुष्टयाधिके इत्यर्थः । श्रीकुण्डुजिनस्य द्वे सहस्रे । श्रीअरनाथस्य षोडश शतानि, पद्मशताधिकं सहस्रमित्यर्थः । श्रीमल्लिजिनस्य चतुर्दश शतानि, शतचतुष्टयाधिकं सहस्रमित्यर्थः । श्रीमुनिमुव्रतस्य द्वादश शतानि, सहस्रमेकं शतद्वयाधिकमित्यर्थः । श्रीनमिजिनस्य दश शतानि, सद्ममित्यर्थः । श्रीनेमिजिनस्य अष्टौ शतानि । श्रीपार्श्वजिनस्य पद्मशतानि । श्रीवीरजिनस्य चत्वारिंशतानि प्रवर्ति । इति वादिमुनीनां वादसमये सुवासुरैरप्यजेयानां प्रमाणं चतुर्विंशतेजिनवराणामिति ॥ प्रव० १६ द्वार । स्था० ।

तीर्थेकरविवादविषयः-

मल्लि नेमि मुकुं, तेसै विवाहो य जोगफला । (१३५)
मल्लिजिनं नेमिजिनं च मुक्त्वा, तेषां द्वाविंशतिजिनानामुक्त्यतिरिक्तानां विवाहस्य जातो भोग्यफलदः, भोग्यफलकर्मादयदित्यर्थः । सप्त० ५३ चार ।

तीर्थेकृतां येपु प्राननगरादिषु विहार आसीत्तदेवाऽऽह-
मगहारायगिहाइसु, मुणओ खेत्तारिएसु विहरिमु ।
उसभो य नेमि पासो, बीरो य अणारिएसु पि ॥

मन्यन्ते स्म जगतः समस्तस्यापि त्रिकासावस्थामिति मुनयो भगवत्तत्तीर्थेकृतः, ते सर्वेऽपि मगधाऽऽदिषु जनपदेषु राजगृहाऽऽदिषु नगरेषु, क्षेत्रेषु आर्यक्षेत्रेषु, विहृतवन्तः । इह आर्यक्षेत्रचिन्तायां शास्त्रान्तरेषु मगधाऽऽद्यो जनपदाः, राजगृहाऽऽदीनि च नगराण्युक्तानीत्यत्रापि " मगहारायगिहाइसु " इत्युक्तम्, अन्यथा ऋषमस्वामिन आदितीर्थेकरत्वात्तदुक्तोन्नेन नगरचिन्तायां विनीताऽऽदिष्वित्युच्येतेति । ऋषमस्वामी, अरिष्टनेमिः, पार्श्वनाथो, वीरश्च भगवानित्येते चत्वारस्तत्तीर्थेकृतोन्नायैष्वपि क्षेत्रेषु विहृतवन्तः । आ० म० १ अ० १ खएम् ।

(११६) वैक्रियकमुनयः-

वेज्ज्वियलद्धीणं, वीससहस्सा य सयठगऽम्भिया ।
वीससहस्सा चउसय, इगुणीससहस्स अट्टसया । ३४४ ।
इगुणिससहस्स अट्टा-र चउसया सोल्लसहस अट्ट सया ।
सतिसय पनरस चउदस, तेरस वारस सहस दसमे । ३४३ ।
इकारस दस नव अ-ट्ट सत्त ठ सहस्स एगवन्न सया ।
सत्त सहस्स सतिसया, दुनि य सहसा नवसयाइ । ३४४ ।
दुनि सहस्सा पंच य, सहस्स पनरस सयाइ नेमिस्मि ।
इकारससय पासे, सयाइ सत्तेव बीरजिणे ॥ ३४५ ॥

" वेज्ज्वियलद्धीणं " इत्यादिगाथाचतुष्टयम् । वैक्रियलब्धि-
मतां नानाविधवैक्रियरूपकरणशक्तानां मुनीनामादिजिनेन्द्रस्य
विंशतिः सहस्राणि, पद्मशताभ्यधिकानि । श्रीअजितजिनस्य विं-
शतिसहस्राणि सचतुःशतानि, शतचतुष्टयाधिकानि । श्रीशंभु-
जिनस्यैकानविंशतिः सहस्राणि शताष्टकाधिकानि । श्रीभामिनन्द-
नस्यैकानविंशतिः सहस्राणि । श्रीसुमतिजिनस्य चतुःशताधिका-
नि अष्टादशसहस्राणि । श्रीपद्मप्रभस्य षोडश सहस्राणि अष्टोत्तर-
शताधिकानि । श्रीसुपार्श्वजिनस्य शतत्रयाधिकानि पञ्चदश सह-
स्राणि । श्रीचन्द्रप्रभस्य चतुर्दश सहस्राणि । श्रीसुविधेस्त्रयादश
सहस्राणि । श्रीशीतलस्य द्वादश सहस्राणि । श्रीश्रेयांसस्यैकादश
सहस्राणि । श्रीवासुपुज्यस्य दश सहस्राणि । श्रीधर्मलस्य नव-
सहस्राणि । श्रीअनन्तजिनस्याष्टौ सहस्राणि । श्रीधर्मजिनस्य
सप्त सहस्राणि । श्रीशान्तिनाथस्य पद्म सहस्राणि । श्रीकुण्डुजि-
नस्यैकपञ्चाशत् शतानि, पञ्चसहस्राण्येकशताधिकानीत्यर्थः ।
श्रीअरजिनस्य सप्त सहस्राणि त्रिभिः शतैरधिकानि । श्रीम-
ल्लिजिनस्य द्वे सहस्रे नवशताधिके । श्रीमुनिमुव्रतस्य द्वे
सहस्रे । श्रीनमिजिनस्य पञ्चसहस्राणि । श्रीनेमिजिनस्य पञ्चदश
शतानि । श्रीपार्श्वजिनस्य एकादश शतानि । श्रीवीरजिनस्य
शतानि सप्तैवेति ॥ प्रव० १८ चार ।

आर्यासंग्रहप्रमाणस्यमाऽऽदिजिनानाम्-

तिष्ठेव य द्वाक्खाइं, तिष्ठिण य तीसाइं तिन्नि ठत्तीसा ।
तीसा य ठच्च पंच य, तीसा चउरो य वीसाइं ॥
चत्तारि य तीसाइं, तिष्ठि असीया य तिष्ठि मिच्छो य ।
वीमुत्तरं ठल्लऽहियं, तिसहस्सऽहियं च द्वाक्खं च ॥
लक्खं अट्ट सयाणि य, वासट्टिसहस्स चउसयसमग्गा ।
एगट्ठी छूच सया, सट्टिसहस्सा सया छूच ॥
सट्टि पणपन्न पन्ने-गचत्त चत्ता तहऽट्ठीसं च ।
ठत्तीसं च सहस्सा, अज्जाणं संगहो एसो ॥

भगवत् आदितीर्थेकरत्वाऽऽर्येकाणां त्रीणि लक्षाणि । अजि-
तस्वामिनस्त्राणि लक्षाणि, त्रिंशानि-त्रिंशत्सहस्राभ्यधिकानि ।
शंभवनाथस्य त्रीणि लक्षाणि पद्मत्रिंशत्सहस्राभ्यधिकानि ।
अभिनन्दनस्य पद्म लक्षाणि, त्रिंशानि-त्रिंशत्सहस्राभ्यधिकानि ।
सुमतिनाथस्य पञ्च लक्षाणि त्रिंशत्सहस्राधिकानि । पद्मप्रभस्य
चत्वारि लक्षाणि त्रिंशत्सहस्राधिकानि । सुपार्श्वस्य चत्वारि
लक्षाणि त्रिंशत्सहस्राभ्यधिकानि । चन्द्रप्रभस्वामिनस्त्राणि
लक्षाण्यशीतिसहस्रोत्तराणि । सुविधेस्वामिनस्त्राणि परिपूर्ण-
ानि लक्षाणि । (तिन्नि मिच्छो य इति) त्रिलक्षमात्रमार्यासंग्रह इति
गम्यते इत्यर्थः । शीतलनाथस्य त्रिंशत्सुत्तरं त्रिंशत्सहस्रा-
धिकं लक्षम् । श्रेयांसस्य पद्मसहस्राधिकं लक्षम् । वासुपु-
ज्यस्य त्रिंशत्सहस्राधिकं लक्षम् । धर्मलनाथस्य परिपूर्णं
लक्षम् । अनन्तजितो लक्षमेकमष्टौ च शतानि । धर्मनाथस्य
द्वापष्टिसहस्राणि चतुःशतसमग्राणि-चतुःशताभ्यधिकानि ।
शान्तिनाथस्य एकपष्टिः सहस्राणि पद्मशतानि । कुण्डुनाथस्य
पष्टिः सहस्राणि पद्मशतानि । अरनाथस्य पष्टिः सहस्राणि ।
मल्लिस्वामिनः पञ्चपञ्चाशत्सहस्राणि । मुनिमुव्रतस्वामिनः प-
ञ्चाशत्सहस्राणि । नमिनाथस्यैकचत्वारिंशत्सहस्राणि । अरि-
ष्टनेमिचत्वारिंशत्सहस्राणि । पार्श्वनाथस्याऽष्टात्रिंशत्सहस्राणि ।

भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः पद्मिशतसहस्राणि । एवमृषजाऽऽदी-
नां जिनानां यथाक्रममार्यिकासंग्रहः । आ० म० १ अ० १ खएन ।

सर्वसंयतीनां संस्था-

चोआलीसं लक्खा, वायालसहस्र चोसयसमगा ।

अज्जाच्छकं एसो, अज्जाणं संगहो कमसो ॥३४१॥

चतुश्चत्वारिंशच्छकाणि पद्मचत्वारिंशत्सहस्रैश्चतुःशताधिकैः सम-
ग्राणि पूर्णाणि आर्यापदं च, एव आर्यिकाणां संग्रह इति । प्र०
१ए द्वार ।

अथ मुनिस्वरूपम्-

पदमियरवीरतित्थे, रिउजड-रिउपन्न-वक्काजना (१ए३)

प्रथमजिनतीर्थे मुनयः ऋजुजनाः, इतरस्मिन् मध्यमजिनतीर्थे
ऋजुप्राज्ञाः, वीरतीर्थे मुनयो वक्काजनाः । सप्त० १३६ द्वार ।

संयतप्रमाणम्-

चुलसीई च सहस्सा, एगं च पुवे य तिणि लक्खाई ।

तिणि य वीसऽहियाई, तीसऽहियाई च तिन्नं ॥

तिनि य अट्टाईजा, दुवे य एगं च सयसहस्साई ।

चुलसीई च सहस्सा, विसत्तरिं अट्टसट्ठिं च ॥

छावट्ठिं चोवट्ठिं, वावट्ठिं सट्ठिमेव पन्नासा ।

चत्ता तीसा वीमा, अट्टारस सोलस सहस्सा ॥

चांदस य सहस्साई, जिणाण जइसीससंगहपमाणं ।

भगवत ऋषभस्वामिनश्चतुरशीतिसहस्राणि धमणानाम् ।
एकं वक्कम्-अजितस्य । द्वे वक्के शम्भवनाथस्य । त्रीणि ल-
क्काणि अभिनन्दनस्य । सुमतेः त्रीणि वक्काणि विंशतिसहस्रा-
भ्यधिकानि । पद्मप्रज्ञस्य त्रीणि वक्काणि त्रिंशत्सहस्राधिका-
नि । सुपाश्वस्य त्रीणि लक्काणि । चन्द्रप्रभस्य अर्द्धतृतीया-
नि वक्काणि । सुविधेदं लक्के । शीतलस्य एकं लक्कम् । श्रेयां-
सस्य चतुरशीतिः श्रमणानां सहस्राणि । वासुपूज्यस्य द्वास-
प्तानिः सहस्राणि । विमलस्य अष्टपट्टिः सहस्राणि । अनन्त-
जिनस्य पट्पट्टिः सहस्राणि । धर्मेनाथस्य चतुःपट्टिः सहस्रा-
णि । शान्तिनाथस्य द्वापट्टिः सहस्राणि । कुन्दुनाथस्य पट्टिः
सहस्राणि । अरुनाथस्य पञ्चाशत्सहस्राणि । मल्लिनाथस्य चत्वारिं-
शत्सहस्राणि । मुनिसुव्रतस्वामिनश्चिंशत्सहस्राणि । नमि-
स्वामिनो विंशतिः सहस्राणि । अरिष्टनेमिरष्टादश सहस्राणि ।
पार्श्वनाथस्य पौरुष सहस्राणि । भगवतो महावीरस्य चतुर्द-
श सहस्राणि । एतद्यतिशिष्यसंग्रहप्रमाणं जिनानामृषजाऽऽदी-
नां यथाक्रममवसातव्यम् । आ० म० १ अ० १ खएड ।

एतेषां सर्वसङ्ख्यामीलनेन यद् ज्ञायति तदाह-

अट्टावीसं लक्खा, अरुयालीसं च तह सहस्साई ।

सच्चेसिं पि जिणाणं, जइण माणं त्रिणिदिट्ठं ॥३४६॥

(अष्टावीसमित्यादि) अष्टाविंशतिर्लक्काणि अष्टचत्वारिंशच्च तथा
सहस्राणि सर्वेषामपि जिनानां संयन्धिनां यतीनां मानं परि-
माणं विनिर्दिष्टं विनिश्चितमेतच्च ये श्रीजिनेन्दैर्निजकरकम-
लेन दीक्षितास्तेषामेवैकत्र पिपितृतापरिमाणं, न पुनर्गणधराऽऽ-
दिभिरपि ये दीक्षिताः, तेषामतिबहुत्वादिति । प्र० १७ द्वार ।

तीर्थकृतां संयमनिरूपणम्-

.....सं-जपो य पढमंतिमाणं दुविगप्पो ।

सेसाणं सामइओ, सत्तरसंगो य सच्चेसिं ॥

संयमोऽपि सामायिकाऽऽदिरूपः प्रथमान्तिमजिनयोर्द्विविक-
ल्पः । इत्वरं सामायिकं, छेदोपस्थापनीयं चेत्यर्थः । शेषाणां
मध्यमानां द्वाविंशतितीर्थकृतां यावत्कथिकमेवैकं सामायिकं,
न शेषं छेदोपस्थापनाऽऽदि, तथाकल्पत्वात् । सप्तदशाक्षः
सप्तदशभेदः, चः पुनरर्थः । सर्वेषां तीर्थकृतामनूत् । ते च
सप्तदश भेदा अमी-“ पञ्चास्रवाहिरमणं, पञ्चेन्द्रियनिग्रहः क-
पायजयः । दण्डत्रयविरतिश्चे-तिसंयमः सप्तदशभेदः ॥ १ ॥ ”
आ० म० १ अ० १ खएन ।

(११७) इदानीं परित्यागचारमाह-

संवच्छरेण होटी, अभिनिक्खमणं तु जिणवरिंदाणं ।

तो अत्थसंपयाणं, पवत्तए पुव्वसूरम्मि ॥

संवत्सरेण जिनवरेन्द्राणामभिनिष्क्रमणं भविष्यति, ततोऽर्थ-
संप्रदानमर्थस्य सम्यक् तीर्थप्रज्ञावनानुष्ठाना, अनुकम्पावुच्छा च,
न तु कीर्तियुद्धा, प्रदानं जनेभ्यः प्रवर्तते पूर्वसूर्ये, पूर्वाह्न इत्यर्थः ।
कियत्प्रतिदिवसं दीयते ? इत्याह-

एगा हिरण्णकोमी, अट्ठेव अणूणागा सयसहस्सा ।

सूरोदयमाईये, दिज्जइ जा पायरासाओ ॥

एका हिरण्यस्य कोटी अष्टौ चाऽनूतानि परिपूर्णानि शतसह-
स्राणि वक्काणि इति प्रतिदिवसं दीयते । कथं दीयते ? इत्याह-
सूर्योदय आदौ यस्य दानस्य तत्सूर्योदयाऽऽदि, क्रियाविशेषण-
मेतत् । सूर्योदयादारभ्य दीयते इति ज्ञायः । कियन्तं कालं याव-
दित्याह-प्रातराशात्-प्रातः प्रभाते अशनमाशः, प्रातराशः, त-
स्मात्तमभिव्याप्य, प्रातर्जोजनकालं यावदिति भावः ।

यथा दीयते तथा प्रतिपादयन्नाह-

सिंघारगतिगचउक्क-चचरचउम्मुहमहापहपहेसु ।

दारेसु पुरवराणं, रत्थामुहमज्जकारेसु ॥

शृङ्गाटकं नाम-शृङ्गाटकाऽऽहतिपथयुक्तं त्रिकोणं स्थानम्, त्रिकं
यत्र रथ्यात्रयं मिलति, चतुष्कं चतुष्पथसमाहारः, चत्वरं
बहुरथ्यापातस्थानम्, चतुर्मुखं यस्माच्चतसृष्वपि दिक्षु पन्थानो
निस्सरन्ति, महापयो राजपथः, शेषः सामान्यः पन्थाः पथः,
तत एतेषां द्वन्द्वः । तथा पुरवराणां द्वारेषु, प्रतोलीष्वित्यर्थः ।
तथा-रथ्यानां मुखानि प्रवेशाः, मध्यकारा मध्य एव, काराश-
ब्दस्य स्वार्थिकत्वात्, रथ्यामुखमध्यकाराः, तेषु ।

किमित्याह-

वरवरिया घोसिज्जइ, किमिच्छियं दिज्जए बहुविहीए ।

सुरअसुरदेवदाणव-नरिंदमहियाण निक्खमणे ॥

वरं याचध्वं वरं याचध्वमित्येवं घोषणा समयपरिभाषया
वरवरिकोच्यते । सा वरवरिका पूर्वं शृङ्गाटकाऽऽदिषु घोष्यते ।
ततः कः किमिच्छति ?-यो यदिच्छति तस्य तद्दानं समयपरिभा-
षयैव किमिच्छिकमुच्यते; किमिच्छिकं यथा भवति एवं दीय-
ते । छः, इत्याह-सुरैर्चैमानिकन्योतिक्कैरसुरैर्भवनपतिव्यन्तरैः, देव-
दानवनरेन्दैर्गति । इन्द्रग्रहणं प्रत्येकमजिसंवध्यते-देवेन्दैः श-
क्राऽऽदिभिः, दानवेन्दैश्चमरेन्द्राऽऽदिभिः, नरेन्द्रैश्चकवर्तिप्रभृ-
तिभिर्महितानां भगवतां तीर्थकृतां निष्क्रमणे इति ।

साम्प्रतमेकैकेन तीर्थकृता कियद्द्वयजातं संवत्सरेण दत्त-
मित्येतत्प्रतिपादयन्नाह-

तिष्ठेव य कोदिसया, अट्टासीयं ति होंति कोदीओ ।

अमिहं च मयसहस्रा, एयं संवच्छरे दिवं ॥

त्राण्येव कोटिशतानि, अष्टाशीतिश्च भवन्ति कोटयः, अशीति-
श्च शतसहस्राणि ३८८००००००, एनावत्प्रमाणमैकैकेन तीर्थ-
कुना संवत्सरे दत्तम् । एतच्च प्रतिदिनदेयं त्रिभिः पण्यधिकै-
र्दासराजैर्गुणयित्वा परिभावेनीयम् । आ०म० १ अ० १ खण्ड ।
['दाण'- 'महादाण' शब्देऽस्य महादानत्वं चक्ष्यते, हा-
रिमहाष्टके, पञ्चाशकेचाऽस्य प्रयोजनं फलं च]

(११८) आविकामानमाह-

पदमस्म पंच द्वक्खा, चउपन्न सहस्स तयणु पण द्वक्खा ।

पणयालीस सहस्सा, द्व लक्ख छत्तीस सहसा य ॥ ३७० ॥

सचावीम सहस्सा-ऽहिय लक्खा पंच पंच लक्खा य ।

सोवससहस्सअहिया, पण द्वक्खा पंच उ सहस्सा ॥ ३७१ ॥

उवरि चउरो लक्खा, धम्मो जा उवरि सहस तेणवई ।

इगनवई इगहचारि, अहवन अरयाल छत्तीसा ॥ ३७२ ॥

चउवीसा चउदस ते-रसेव तत्तो तिलक्ख जा वीरो ।

तउवरि तिनवई इगामी, विसत्तरी सयरि पन्नासा ३७३ ॥

अरयाला उर्चासा, इगुणचतऽट्टारसेव य महस्सा ।

सह्णीण माणमेयं, चउवीसाए जिणवराणं ॥ ३७४ ॥

तत्र प्रथमस्याऽऽदिजनस्य आविकाणां पञ्च लक्षाणि चतुःष-
ष्टाशत्सहस्राधिकानि । तदनु प्रथमतीर्थकरादनन्तरम्-अजि-
नस्य आविकाणां पञ्च लक्षाणि पञ्च चत्वारिंशत्सहस्राधि-
कानि । अश्विंशमवस्य पदं लक्षाणि पदविंशत्सहस्राणि च । अ-
जिनन्दनस्य सप्तविंशतिसहस्राधिकानि लक्षाणि पञ्च । सुम-
तिजिनस्य लक्षाणि पञ्च पुरुषसहस्राधिकानि । श्रीपद्मप्रभ-
स्य लक्षाणि पञ्च पञ्चसहस्राधिकानि । इत उपरि पद्मप्रभा-
दारभ्य धर्मजिनं यावत् आविकाणां चत्वारि लक्षाणि । प्रत्ये-
कनुपरि च त्रिनवत्यादीनि सहस्राणि । कोऽर्थः?-सुपाश्वस्य
आविकाणां लक्षचतुष्टयं त्रिनवतिसहस्राधिकम् । चन्द्रप्रभस्य
लक्षचतुष्टयमेकनवतिसहस्राधिकम् । सुविधेर्लक्षचतुष्टयमेकस-
प्ततिसहस्राधिकम् । शीतलस्य लक्षचतुष्टयमष्टपञ्चाशत्सहस्रा-
धिकम् । श्रेयांसस्य लक्षचतुष्टयमष्टचत्वारिंशत्सहस्राधिकम् ।
वासुपुत्रस्य लक्षचतुष्टयं पदविंशत्सहस्राधिकम् । विमलस्य
लक्षचतुष्टयं चतुर्विंशतिसहस्राधिकम् । अनन्तस्य लक्षचतुष्टयं
चतुर्दशसहस्राधिकम् । धर्मस्य लक्षचतुष्टयं त्रयोदशसहस्रा-
धिकम् । ततः श्रीशान्तिनाथादारभ्य प्रत्येकं लक्षत्रयं आविका-
णां यावत्महावरिम्, तदुपरि च त्रिनवत्यादीनि सहस्राणि । तत्र
श्रीशान्तेर्लक्षत्रयं त्रिनवतिसहस्राधिकम् । कुण्डोर्लक्षत्रयमेका-
शीतिसहस्राधिकम् । अरजिनस्य लक्षत्रयं द्विसप्ततिसहस्राधि-
कम् । मल्लेर्लक्षत्रयं सप्ततिसहस्राधिकम् । मुनिसुव्रतस्य लक्षत्रयं
पञ्चाशत्सहस्राधिकम् । श्रीनर्मल्लक्षत्रयमष्टचत्वारिंशत्सहस्रा-
धिकम् । श्रीनेमेर्लक्षत्रयं पदविंशत्सहस्राधिकम् । श्रीपाश्वस्य लक्ष-
त्रयमेकनवतिसहस्राधिकम् । वीरजिनस्य च लक्ष-
प्रथमपञ्चादशसहस्राधिकम् । आविकाणां मानमेतत् चतुर्विंश-
तिजिनानाम् । प्रव० २५ द्वार ।

सर्वसंख्या-

इगकोडी पणलक्खा, अरुतीससहस्स सह्णीओ ॥ ३७६ ॥

सर्वेषां जिनानां पिण्णीकृता एका कोटिः, पञ्च लक्षाणि, अष्ट-
विंशत्सहस्राणि आविकाः १०५३८००० । सच० ११५ द्वार ।

(११९) उत्कृष्टजघन्याभ्यां विचरतां तीर्थकृतां संख्यां, तथो-
त्कृष्टजघन्याभ्यां तेषां जन्मसंख्यां चाऽऽह-

सत्तरिसयमुक्कोसं, जहन्न वीसा य दस य विहरंति ।

जन्मं पड् उक्कोसं, वीस दस य हुंति हु जहन्ना ॥ ३२९ ॥

सत्तयधिकं शतमुत्कृष्टत एककालं तीर्थकृतः समयक्षेत्रे विहर-
न्ति, पञ्चसु भरतेष्वैकस्य भावात्, परवतेष्वपि पञ्चसु तावतां
भावात्, पञ्चसु महाविदेहेषु प्रत्येकं द्वाविंशता विजयैः कक्षिते-
षु तीर्थकृतां पृथगधिकशतस्य सद्भावादेतत्संख्यायाः सम्भव
इति । तथा-जघन्यतो विंशतिस्तोर्थकृत एककालं विहरमाणाः
प्राप्यन्ते । तथाहि-जम्बूद्वीपस्य पूर्वविदेहे शीतामहानद्या द्वि-
भागीकृते दक्षिणोत्तरदिग्भागेनैकैकस्य सद्भावाद् द्वौ, अपरवि-
देहे शीतोदाया महानद्या द्विभागीकृते तथैव द्वौ जिनन्दौ, मि-
हिताश्चत्वारः, एवमपरद्वीपद्वयसंविधिमहाविदेहचतुष्टयेऽपि च-
त्वारश्चत्वार इति पञ्चचतुष्कका विंशतिः, जरैतरावतयोस्तु ए-
कान्तसुपमाऽऽदावजाव एव । अन्ये तु सूरयो दशैव जघन्यतो वि-
हरन्तीति मन्यन्ते, पञ्चानां महाविदेहानां पूर्वापरविदेहयोः
प्रत्येकमेकैकस्य विहरतः सद्भावेन दशानामेव तीर्थकृतां प्राप्य-
माणत्वात् । तथा-जन्म प्रति जन्माऽऽशितोत्कृष्टत एककालं विहर-
माणजिनविंशतिवद् विंशतिस्तोर्थकृतो भवन्ति । यतः सर्वेषां
मपि तीर्थकृतामर्चरात्रसमय एव जन्म, ततो महाविदेहेषु तीर्थ-
कृजन्मसमये भरतैरावतक्षेत्रेषु दिवससद्भावेन तीर्थकृजन्म-
त्वादेतावन्त एव प्राप्यन्ते । ननु महाविदेहवर्षेषु विजयेषु च-
तुर्ज्योऽधिकानामपि तीर्थकृतामुत्पत्तेः संभवात् कथमुत्कृष्टपदे
विंशतिरेवेति ? उच्यते-इह हि मेरौ पण्डकवने चूलिकायाश्चत-
स्रपु पूर्वाऽऽदिषु दिक्षु प्रत्येकं चतुर्ज्योऽनप्रमाणबाहल्याः पञ्चयोज-
नशतप्रमाणाऽऽयामा मध्यभागऽद्वैततीययोजनशतप्रमाणविक-
म्ना अर्धचन्द्रसंस्थानसंस्थिताः सर्वश्वेतसुवर्णमयश्चतस्रोऽभिषे-
कशिलाः, तत्र चूलिकायाः पूर्वदिग्भाविन्यां पाण्डुकम्बलशिखायां
दे तीर्थकराभिषेकसिंहासने । तद्यथा-एकमुत्तरतः, एकं द-
क्षिणतः । तत्र ये शीताया महानद्या उत्तरतः कच्छाऽऽदिषु विज-
येषु तीर्थकरा उपजायन्ते, ते औत्तरादे सिंहासने सुरेन्द्रैरभिषि-
च्यन्ते । ये पुनः शीताया महानद्या दक्षिणतो मङ्गलावतीप्रमुखे-
षु विजयेषुत्पद्यन्ते, ते दक्षिणात्ये सिंहासनेऽभिषिच्यन्ते । तथा
चूलिकायाः पश्चिमदिग्भाविन्यां रक्तकम्बलशिखायां दे सिंहा-
सने । तद्यथा-एकमुत्तरतः, एकं दक्षिणतः । तत्र शीतोदाया महान-
द्या दक्षिणतः पद्माऽऽदिषु विजयेषु तीर्थकरा उत्पद्यन्ते, ते दक्षि-
णात्ये सिंहासनेऽभिषिच्यन्ते । ये तु शीतोदाया महानद्या उत्तर-
तो गन्धिन्नावतीप्रमुखेषु विजयेषु जायन्ते, ते उत्तरादे सिंहासने ।
तथा चूलिकाया दक्षिणदिग्भाविन्यामतपान्दुकम्बलशिखायां
ये भरतक्षेत्रसमुद्भवास्तीर्थकरास्तेऽभिषिच्यन्ते । उत्तरदिग्भावि-
न्यां त्वतिरक्तकम्बलशिखायामैरवतक्षेत्रसमुद्भवास्तीर्थकरा-
स्तेऽभिषिच्यन्ते । सिंहासनानि च सर्वरत्नमयानि सर्वाण्यपीत्ये-
वं पञ्चधनुःशताऽऽयामविकम्पान्यर्कनृतीयधनुःशतबाहल्या-
नीति । ततः समधिकानिपेकसिंहासनमावादेव विदेहेषु च-
तुर्ज्योऽधिकानां तीर्थकृतामेककालमुत्पत्त्यभाव इति । जघन्यतः
पुनर्दशैव एककालमुत्पद्यन्ते, पञ्चसु भरतेषु पञ्चसु चैरवतेषु
प्रत्येकमेकैकस्य सद्भावात् । जरैतरवतेषु हि जिनजन्मसमये
महाविदेहेषु दिनसद्भावात्ताधिकानामुत्पत्तिरिति । प्रव० १३-
१४ द्वार ।

(१२०) सर्वायुः-

चउरासीइ विसत्तरि, सट्ठी पष्ठासमेव लक्खाइ ।
चत्ता तीसा बीसा, दस दो एगं च पुव्वाणं ॥
चउरासीइ वाव-त्तरी य सट्ठी य ह्णे वासाणं ।
तीसा य दस य एगं, च एवमेए सयसहस्सा ॥
पंचाणउइसहस्सा, चउरासीइ य पंचपएणा य ।
तीसा य दस य एगं, मयं च वावत्तरी चेव ॥

जगवत आदितीर्थकरस्य सर्वायुश्चतुरशीतिपूर्वाणां लक्षाणि ।
अजितस्वामिनो द्वासप्ततिः पूर्वलक्षाणि । शंभवनाथस्य षष्टिः
पूर्वलक्षाणि । अभिनन्दनस्य पञ्चाशत्पूर्वलक्षाणि । सुमतेश्चत्वारिंशत् ।
पद्मप्रभस्य त्रिंशत् । सुपाश्वस्य विंशतिः । चन्द्रप्रभ-
स्य दश पूर्वलक्षाणि । सुविधेद्वे पूर्वलक्षे । शीतलस्यैकं पूर्वलक्षम् ॥
श्रेयांसस्य चतुरशीतिवर्षशतसहस्राणि । वासुपूज्यस्य द्विस-
प्ततिवर्षलक्षाणि । विमलस्य षष्टिवर्षलक्षाणि । अनन्तजित-
स्त्रिशद्वर्षलक्षाणि । धर्मस्य दशवर्षलक्षाणि । शान्तिनाथस्यैकं
वर्षलक्षम् । कुन्धुनाथस्य पञ्चनवतिवर्षसहस्राणि । अरनायस्य
चतुरशीतिवर्षसहस्राणि । मल्लिस्वामिनः पञ्चपञ्चाशद्वर्षसह-
स्राणि । मुनिसुव्रतस्य त्रिशद्वर्षसहस्राणि । नमिनाथस्य दश-
वर्षसहस्राणि । अरिष्टनेत्रेकं वर्षसहस्रम् । पाश्वनाथस्यैकं व-
र्षशतम् । वर्द्धमानस्वामिनो द्वासप्ततिवर्षाणि । आ० म० १ अ०
१ खएरु ।

सामान्यमुनिसंख्या-

गणहरकेवलमणओ-हिपुविवेउन्निवाइणं भंखं ।

मुणिसंखाए सोहिय, नेया सामन्नमुणिसंखा ॥१६७॥

गणधराः १, केवलिनः २, मनःपर्यवज्ञानिनः ३, अवधिज्ञानिनः
४, पूर्वधराः ५, वैक्रियलब्धयो ६, वादिनश्च ७, एतेषां संख्यां
(मुणिसंखाए सोहिय नेया सामन्नमुणिसंखा) मुनिसंख्यायाः
“ चुलसिसहसतेलक्खा ” इत्याद्युक्तायाः शोधयित्वा निष्का-
स्य सामान्यमुनिसंख्या ज्ञेया । कोऽर्थः ?-यस्य यावन्तो मुनयो
भवन्ति, तेभ्यस्तत्रगणधराऽऽदयः पृथक् क्रियन्ते, यावन्तोऽवशि-
ष्यन्ते, तावन्तस्तस्य सामान्यमुनयो भवन्तीति गार्थः ॥२६७॥

एगुणवीस य लक्खा, तह छासीइ हवंति सहसाइ ।

इगवन्नाअहियाइ, सामन्नमुणीण सव्वगं ॥ १६८ ॥

एकोनविंशतिलक्षाणि (तह छासीइ हवंति सहसाइ) तथा
लक्षोपरि परुशीतिसहस्राणि (इगवन्नाअहियाइ) एकपञ्चा-
शदधिकानि (सामन्नमुणीण सव्वगं) एतत् सामान्यमुनीनां
सर्वाग्रं सर्वसंख्या ज्ञेया । अङ्कतो यथा-१९ ८६०५१ । इति
गार्थः । १६८ ॥ सत्त० ११२ द्वार ।

परितुर्द्धगणिकृतप्रश्नो यथा-तीर्थकराणां चतुर्दशसहस्राऽऽ-
दिका साधुसंख्योक्ता, चतुर्दशपूर्व्यादयः किं तत्संख्यामध्ये ग-
णयन्ते, यदि वा ते भिन्नाः ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-तीर्थकराणां च-
तुर्दशपूर्व्यादयश्चतुर्दशसहस्राऽऽदिपरिवारसंख्यामध्ये गणयन्ते,
न वेति प्रश्नमाश्रित्य-

“ गणहरकेवलमणओ-हिपुविवेउन्निवाइणं संखं ।

मुणिसंखाए सोहिय, नेया सामन्नमुणिसंखा ॥ १ ॥

एगुणवीस य लक्खा, तह छासीइ हवंति सहसाइ ।

इगवन्नाअहियाइ, सामन्नमुणीण सव्वगं ” ॥ २ ॥

तथा--

अघावीसं लक्खा, अमयालोसं च तह सहस्साइ ।
सव्वेसि पि जिणानं, जइण माणं विणिहिदुं ॥ ३ ॥ ”
इति वचनयोरनुसारेण यथोक्तसंख्यामध्ये गणयन्ते चतुर्दश-
पूर्व्यादय इति सम्भाव्यते ।

तथा-

“ पञ्चाशीतिसहस्राणि, लक्षं सार्द्धशतानि पट् ।

परिवारेऽभवन् सर्वे, मुनयस्त्रिजगद्गुरोः ॥ १ ॥ ”

एतदनुसारेण च श्रीऋषभदेवस्य चतुरशीतिसहस्रसंख्यातो
भिन्ना एव ते इति । यतः सामान्यसाधुविशेषसाधुसंख्यामात्र-
नेन यथोक्तसंख्या संज्ञावनया पृथ्वाणाऽस्तीति । तस्य तु स-
र्वविद्वेद्यमिति ॥ ७ प्र० । ही० २, प्रका० ।

सामायिकम्-

वावीसं तित्थयरा, सामाज्यसंजमं उवइसंति ।

उेओवट्ठावणिअं, वयंति उसजो अ वीरो अ ॥ १० ॥

द्वाविंशतिस्तीर्थकरा मध्यमाः सामायिकसंयमम् (उवइसंति)
उपदिशन्ति । यदैव सामायिकमुच्चार्यते तदैव अत्रेषु स्थाप्यते ।
उेशोपस्थापनिकं पुनर्वदतः-ऋषभश्च, वीरश्च । एतदुक्तं भवति-
प्रथमतीर्थकरचरमतीर्थकरतीर्थे हि प्रव्रजितमात्रः सामायि-
कसंयतो जवति तावद्यावच्छपरिज्ञाऽवगमः, एवं हि पूर्वमा-
सीत् । अधुना तु परमजीविकायावगमं यावत्, तथा पुनः
सुव्रतोऽर्थतश्चावगतया सम्यगपराधस्यानानि परिहरन्त्रतेषु
स्थाप्यत इत्येवं निरतिचारः, साऽतिचारः पुनर्मूलस्थानं प्राप्त
उपस्थाप्यत इति ॥ २० ॥ आव० ४ अ० । (विशेषस्तु ‘ कप्प ’
शब्दे तृतीयभागे १३४ पृष्ठे गतः)

अथ सामायिकसंख्यामाह--

सव्वेहिं चउसमइथा, सम्मसुयदेससव्वविरइहिं ।

भणिया सागरकोठा-कोठीसेसेसु कम्मोसु ॥ १७१ ॥

(जणिय त्ति) सर्वैर्जनैः चत्वारि सामायिकानि भणितानि ।
न्हस्वत्वपुंस्त्वनिर्देशस्तु प्राकृतत्वात् । तानि कामिरित्याह-
(सम्मसुयदेससव्वविरइहिं) सम्यक्त्वश्रुतदेशसर्वविरति-
भिः-सम्यक्त्वसामायिकम्, श्रुतसामायिकम्, देशविरतिसा-
मायिकम्, सर्वविरतिसामायिकं चेति । एतानि कदा भवन्ती-
त्याह-(सागरकोठाकोठीसेसेसु कम्मोसु) सागरकोठाको-
ठीशेषेषु कर्मसु, जीवानामित्याहार्यम् । ततश्चायं समुदाया-
र्थः-जीवानामेककोटाकोटीस्थितिकेषु सप्तस्वपि कर्मसु, आयु-
पस्तु स्वभावत एककोटिकमध्वस्थितिकत्वात् चत्वारि सामा-
यिकानि जवन्तीति सर्वैर्जनैर्ज्ञेयमिति गार्थः ॥२८॥ सत्त०
१३२ द्वार । (अस्य स्वरूपं विशेषतः ‘ सामाज्य ’ शब्दे वदयते)
(१७१) आवकव्रतसंख्या-

सद्दाणं हिंसाहिय-अदत्तमेहुणपरिगहणिविच्छी ।

इय पण अणुव्वयाइ, साहूण महव्वया एए ॥ १७५ ॥

दिसिविरइ भोगुव्वभो-गमाण तहऽणत्थदंरविरइ य ।

समइय देसऽवगासिय, पोसह तिहिं संविजागव्वया ॥ १७६ ॥

प्रथमं आह्वानां सम्यक्त्वपूर्वकं हिंसाऽऽलीकादत्तमेधुनपरि-
ग्रहाणां निवृत्तिः प्रत्याख्यानम् ५ । (इय पण अणुव्वयाइति)
एतानि पञ्चाणुव्वतानि, हिंसाऽऽदिभ्यो देशतो निवृत्तिरूपत्वात् ।
(साहूण महव्वया एए चि) एतानेव पञ्चापि साधूनां महाव्र-

तानि, हिंसाऽऽदिभ्यः सर्वतो निवृत्तिरूपत्वात् । इति गाथार्थः ।
॥ २७५ ॥ अथ आद्यानां त्रीणि गुणव्रतान्याह—(दित्तिविरहे
भोगुवभो-गमाण तद्वत्पुण्यद्वन्द्वविरहे च चित्ति) दिग्विरतिः ६, भो-
गोपनोगमानं ७, तथा अन्यद्वन्द्वविरतिश्चेति त्रीणि गुणव्रतानि ।
अथ चत्वारि शिष्यव्रतान्याह—(समस्य देसऽवगात्रिण पोसह
निर्दिष्टं संविज्ञागवया) सामाधिक्य ए, देशावकाशिकम् १०,
पौषः ११, अतिथिसंविभागः १२ । एतानि व्रतानि गृहमेधिनो
ज्ञेयानीति गाथार्थः ॥ २७६ ॥ सप्त ० १२७ द्वार ।

साधुव्रतसंख्या—

साहसिगिहीन वषाई, कमेण पण वार पदमचरिमाणं ।

अत्रेसिं चत वारस, चउत्थपंचमवणत्ता ॥ २७४ ॥

श्रीऋषभतीर्थे, श्रीवीरस्य तीर्थे च साधूनां पञ्च महाव्रतानि,
आद्यानां द्वादश व्रतानि (अत्रेसिं चत वारस चउत्थपंचमवण-
गत्ता) अन्येषां द्वाविंशतिजिनानां तीर्थे चत्वारि व्रतानि साधू-
नां, आद्यानां द्वादश व्रतानि । कस्मात् ? चतुर्थपञ्चमव्रतैक-
त्वात् चतुर्थपञ्चमव्रतयोरेकत्वाद्भेदात्, परिग्रहप्रत्याख्यानं कृते
स्त्रीप्रत्याख्यानं कृतमेव, स्त्रीणामपि परिग्रहरूपत्वात्, परिग्रह-
मन्तरेणासंभवाच्च ॥ इति गाथार्थः ॥ २७४ ॥ सप्त ० १२७ द्वार ।

(१२२) अथ तीर्थकरमातुः चतुर्दश स्वप्नानाह—

गय वसद सीह अजिसे-य दाम सति दिणयरं ऊयं कुंभं ।

पञ्चमसर सागर विमा-ण जवण रयणऽग्नि सुविण्णं ॥ ७० ॥

गजः १, वृषभः २, सिंहः ३, लक्ष्म्या अभिप्रेतः ४, (दाम सति
दिणयरं ऊयं कुंभं) पुष्पस्त्रक ५, चन्द्रः ६, दिनं करोतीति दि-
नकरः सूर्यः ७, ध्वजः ८ कुम्भः पूर्णकलशः ९, (पञ्चमसरसा-
गरविमाणं) पञ्चसरः १०, सागरः समुद्रः ११, विमानम् १२ ।
(भवणरयणऽग्नि सुविण्णं इति) भवनम् १२, रत्नोपचयः १३,
निर्धूमाम्निश्चेति १४ स्वप्ना ज्ञेयाः । इति गाथार्थः ॥ ७० ॥

स्वप्नकारणान्याह—

नरयज्वट्टाण इहं, भवणं सगच्छुयाण उ विमाणं ।

वीरुसहसेजजणणी, निर्यसु ते हरिविसहगयाई ॥ ७१ ॥

नरकोट्टतानां नरकादागतानां जिनानां जननी अत्र जवनं प-
श्यति, (सगच्छुयाण उ विमाणं) स्वर्गाच्छ्रुतानां तु जननी
स्वप्ने विमानं पश्यति । (वीरुसहसेजजणणी) जननीशब्दः
प्रत्येकमभिप्रेत्यते । वीरजननी १, ऋषभजननी २, शैषजिनानां
च जनन्यः २२, (निर्यसु ते हरिविसहगयाई) दृष्टव्यस्तान् स्वप्ना-
न् सिंह १ वृषभ २ गजा २ रत्न १ वीरजननी पूर्वं सिंहं ददर्श, ऋष-
भदेवस्य जननी पूर्वं वृषभं ददर्श, शैषजिनानां जनन्यः पूर्वं
गजं ददृशुः । इति गाथार्थः ॥ ७१ ॥

दुनरयकपगिबिज्जा, हरी अ निरगविमाणणीहं जिणा ।

पढया चकि दुनरया, वल्ला चउसुरेहिं चकिवला ॥ ७२ ॥

द्विनरकादागताः-द्वादशकल्पादागताः, प्रैवेयकादागताश्च ह-
रयो वासुदेवा भवन्तीति । (निरयविमाणणीहं जिणा) प्रथ-
मद्वितीयतृतीयनरकादागताश्च तीर्थङ्करा जवन्ति । प्रथमनर-
कादागताश्चक्रिणो भवन्ति । (दुनरया वल्ला) द्विनरका-
दागताश्च बलदेवा भवन्ति । (चउसुरेहिं चकिवला)
जवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकासुरेभ्यः समागताश्चकिव-
लमद्रा भवन्तीति गाथार्थः ॥ ७२ ॥

जिणचक्कीण य जणणी, नियंति चउदस गयाई वरसुविणे ।

सगचउतिङ्गाइ हरी-वल्लपनिहरिमंमलियमाया ॥ ७३ ॥

(जिणचक्कीण य जणणी चित्ति) जिनानां चक्रवर्तिनां च जनन्यः
(नियंति चउदस गयाइ वरसुविणे) पश्यन्ति चतुर्दश गजाऽऽदी-
न् प्रधानस्वप्नान् (सगचउतिङ्गाइ हरी वल्लपनिहरिमंमलियमा-
या) मातृशब्दस्य प्रत्येकं योगात् सप्त हरिमातरः, चतुरो व-
लदेवमातरः, त्रीन् प्रतिवासुदेवमातरः, एकाऽऽदीन् मण्डवि-
कमातरः स्वप्नान् पश्यन्तीति गाथार्थः ॥ ७३ ॥ सप्त ० १८ द्वार ।

स्वप्नविचारकाः—

पढमस पिआ इंदा, सेसाणं जयण-सुविणसत्थविज्जा ।

अट्ट वियारिसु सुहे, सुविणे चउदस जणणिदिट्ठे ॥ ७४ ॥

प्रथमस्य ऋषभजनस्य पिता, तथा इन्द्राः स्वप्नान् विचारयन्ति
स्म । शैषजिनानां जनकाः, तथा स्वप्नशास्त्रविदो विप्राः, (अट्ट वि-
यारिसु चित्ति) प्राकृतत्वाद् विभक्तिलोपाद् अर्थेन विचारयन्ति स्म ।
कान् ? (सुहे सुविणे चित्ति) शुभान् स्वप्नान् चतुर्दशसंख्याकान् ।
पुनः कथं ज्ञेयान् ? (जणणिदिट्ठे चित्ति) जननिदृष्टान् मातृभिरिदृष्टो-
क्तान् । सप्त ० १९ द्वार । (' वीर ' शब्दोऽत्र विलोकनीयः)

शेषश्रुतप्रवृत्तिकारः—

....., सेससुअपविचि जा तित्थं ॥ ३५ ॥

शेष इति पूर्वव्यतिरिक्तः श्रुतप्रवृत्तिः यावत् यस्य तीर्थङ्करस्य
तीर्थं तावत्कालं स्थास्यति । सप्त ० १६३ द्वार ।

तीर्थङ्करजीवानां नरके परमाधार्मिककृता पीडा भवति, न वेति ?
प्रश्ने, उत्तरम्-अत्राप्येकान्तो ज्ञातो नास्ति । ६ प्र० । ही० ३ प्रका० ।

(१२३) जेवुदीवे णं दीवे उक्कोसप चोचीसं तित्थयरा
समुप्पज्जंति ।

(उक्कोसप चोचीसं तित्थयरा समुप्पज्जंति चित्ति) समुत्पद्यन्ते,
सम्भवन्तीत्यर्थः ; न त्वेकसमये जायन्ते, चतुर्णामेकदा जन्म-
संभवात् । तथाहि-मेरौ पूर्वापरशिखातल्लयोर्द्वे द्वे सिंहासने
जवतोऽन्तो द्यावेव द्यावेवामिषिच्येते, अतो द्वयोर्द्वयोरेव जन्मेति ।
दक्षिणोत्तरयोः क्षेत्रयोस्तदानीं दिवससङ्ख्यावान् भरतैरावतयो-
र्जिनोत्पत्तिः, अर्द्धरात्र एव जिनोत्पत्तेरिति । स० ३४ सम० ।

अरतक्केवेऽतीशोत्सर्पिण्यां जिनेश्वराः—

केवल्लणाणी निन्वा-णि सागरो जिण महाजसो विमलो ।

सन्वाणुज्जु सिरिहर, दत्तो दामोयर सुतेओ ॥ ७५ ॥

साभिजिणो य सिवासी, सुमई सिवगइ जिणो य अत्थाहो ।

नाह नमीसर अनिलो, जसोहरो जिण कयग्गो य ॥ ७६ ॥

धम्मीसर सुद्धमई, सिवकर जिण संदणो य संपइ य ।

ज्जीउससपिण्णभरहे, जिणेसरे नामओ वंदे ॥ ७७ ॥

केवल्लजानां, निर्वाणां, सागरो जिनो, महायशाः, विमलो, ना-
यसुतेजाः । अन्ये सर्वानुज्जृतिमाहुः । श्रीधरो, दत्तः, दामोदरः, सु-
तेजाः, इति प्रथमगाथायां दश । स्वामिजिनः, चः समुच्चये । शि-
वासी । अन्ये मुनिसुव्रतमाहुः । सुमतिः १३, शिवगतिः १४, जिनः
अस्ताघः १५, नायः नमीश्वरः, अनिलो, यशोधरो जिनः, कृता-
र्थश्च । द्वितीयागाथायामस्यां नव ॥ धर्मीश्वरः । केचित्जिनेश्वरमा-
हुः । शुद्धमतिः, शिवकराजिनः, स्यन्दनश्च, सम्प्रतिजिनश्च ।
अतीतोत्सर्पिण्यां भारते जिनेश्वरानेताग्रामतो वन्देऽहमिति तृ-
तीयगाथायां पञ्च जिनाः । प्रव० ७ द्वार ।

पेरवते तीर्थकराः-

जंबुद्वीवे दीवे एरवण वासे इमीसे ओसप्पिणीए चउव्वीसं
तिथ्यगरा होत्था । तं जहा-

“ चंदाणणं सुचंदं, अग्गीसेणं च नंदिसेणं च ।
इसिदिषं वयहारिं, वंदामो सामचंदं च ॥ ६० ॥
वंदामि जुत्तिसेणं, अजियसेणं तहेव सिवसेणं ।
बुद्धं च देवसम्मं, सययं निक्खित्तसत्थं च ॥ ६१ ॥
अस्संजलं जिणवसहं, वंदे य अणंतयं अभियणारिं ।
उव्वमंतं च धुवरयं, वंदे खलु गुत्तिसेणं च ॥ ६२ ॥
अतिपासं च सुपासं, देवसेरवंदिंयं च मरुदेवं ।
निव्वाणगयं च धरं, खीणदुहं सामकोट्टं च ॥ ६३ ॥
जियरागमगिसेणं, वंदे खीणरयमगिउत्तं च ।
वोकासियपिज्जदोसं, वारिसेणं गयं सिद्धं ॥ ६४ ॥ ”

जम्बूद्वीपेरवते अस्यामवसप्पिरयां चतुर्विंशतिस्तीर्थकरा अ-
चूवद, तांश्च स्तुतिद्वारेणाऽऽह । तथा- (चंदाणणं सुचं-
दं, अग्गीसेणं च नंदिसेणं च) कचिदात्मसेनोऽप्ययं दृश्यते ।
आपिदिक्षं, व्रतधारिणं च चन्द्रामहे श्यामचन्द्रं च ॥ ६० ॥ वन्दे
युक्तिसेनं, कचिदयं दीर्घबाहुर्दीर्घसेनो बोध्यते । अजित-
सेनं, कचिदयं शताऽऽयुक्तयते । तथैव शिवसेनं, कचिदयं
सत्यसेनोऽभिधीयते, सत्यकिञ्चेति । बुद्धं चावगततत्त्वं च
देवशर्माणं देवसेनापरनामकं, सततं सदा, वन्दे इति प्रकृतम् ।
निक्षिप्तशस्त्रं च, नामान्तरतः श्रेयांसम् ॥ ६१ ॥ (अस्संजलं ति) अस्सं-
ज्वलं जिनवृषजं, पाठान्तरेण-स्वयंजलं, वन्दे अनन्तजिनमभि-
तज्ञानिनं, सर्वज्ञमित्यर्थः । नामान्तरेणाऽयं सिंहसेन इति । उपशा-
न्तं च उपशान्तसंज्ञं, धूतरजसं वन्दे खलु गुत्तिसेनं च ॥ ६२ ॥ (अ-
पासं ति) अतिपाद्वै च सुपाद्वै देवश्वरवन्दितं च मरुदेवं निर्वा-
णगतं च धरं धरसंज्ञं, क्षीणदुःखं इयामकोट्यम् ॥ ६३ ॥ (जिय सि)
जितरागमग्निपेणं, महासेनापरनामकं वन्दे क्षीणरजसमग्निपुत्रं
च, व्यवहृष्टप्रेमद्वेषं च वारिपेणं, गतं सिद्धमिति । स्थानान्तरे
किञ्चिदन्यथाऽप्यानुपूर्वी नामानुपलभ्यते । स० ।

(भविष्यतीर्थकरा अस्मिन्नेव शब्दे २३७१ पृष्ठे व्याख्याताः)

अथ तेषां पूर्वभवामाह-

एएसि णं चउव्वीसाए तित्थगराणं पुव्वजविआ चउ-
व्वीसं नामधेज्जा जविस्संति । तं जहा-

“ सेणिय सुपास उदए, पोडिह्व अणगार तह इढाऊ य ।
कचिय संखेय तहा, नंद मुन्दे य सतए य ॥ १ ॥
बोधव्वा देवई य, सच्च तह वासुदेव बलदेवे ।
रोहिणि सुद्धसा चेवं, ततो खलु रेवई चेव ॥ २ ॥
ततो हवइ सयाली, बोधवे खलु तहा जयाली य ।
दीवायणे य कएहे, ततो खलु नारए चेव ॥ ३ ॥
अवड दारुमने वा, साई बुद्धे य होइ बोधवे ।
जावीतित्थगराणं, एणमाई पुव्वभविआइ ” ॥ ४ ॥

परेषां यावत्संख्याकं यद् भविष्यति तदाह-

एएसि णं चउव्वीसाए तित्थगराणं पियरो मायरो ज-
विस्संति । चउव्वीसं पढमसीसा भविस्संति । चउव्वीसं
पढमसिस्सणीओ जविस्संति । चउव्वीसं पढमभिकखादा-
यगा जविस्संति । चउव्वीसं चेइयक्खवा भविस्संति । स०

पेरवतवर्षनाविनस्तीर्थकराः-

जंबुद्वीवे एरवण वासे आगमिस्साए उस्सप्पिणीए चउ-
व्वीसं तित्थगरा भविस्संति । तं जहा-

“ सुमंगळे अ सिद्धत्थे, णिव्वाणे य महाजने ।
धम्मज्जए य अरहा, आगमिस्सेण होक्खइ ॥ १ ॥
सिरिचंदे पुप्फकेऊ, महाचंदे य केवली ।
सुयसागरे य अरहा, आगमिस्सेण होक्खइ ॥ २ ॥
सिद्धत्थे पुष्पघोसे य, महाघोसे य केवली ।
सच्चसेणे य अरहा, आगमिस्सेण होक्खइ ॥ ३ ॥
सूरसेणे य अरहा, महासेणे य केवली ।
सव्वाणंदे य अरहा, देवउत्ते य होक्खइ ॥ ४ ॥
सुपासे सुव्वए अरिहा, अरहे य सुकोसळे ।
अरहा अणंतविजए, आगमिस्सेण होक्खइ ॥ ५ ॥
विमळे उत्तरे अरहा, अरहा य महाबळे ।
देवाणंदे य अरहा, आगमिस्सेण होक्खइ ॥ ६ ॥
एए वृत्ता चउव्वीसं, एरवयम्मि केवली ।

आगमिस्सेण होक्खंति, धम्मतित्थस्स देसगा” ॥ ७ ॥ स०
(तीर्थकृतां जन्मभूम्यादौ गमनफलं ‘दंसणप्पावणा’ शब्दे वक्ष्यते)
(तीर्थकृतामाशातना ‘आसावणा’ शब्दे द्वितीयभागे ४८० पृष्ठे
निरूपिता) (केवलज्ञानेन ज्ञात्वा स्वयमेव तीर्थं करोतीति
‘उवहाणसुय’ शब्दे द्वितीयभागे १०५६ पृष्ठे उक्तम्)

(१२४) तीर्थकरा यद्यपि कृतकृत्याः, तथापि तपःकर्म, उपधा-
नश्रुतमुपसर्गसहनं च कुर्वन्ति-

जो जइया तित्थयरो, सो तइया अप्पणम्मि तित्थम्मि ।
वण्डे तवोक्कम्मं, उवहाणसुयम्मि अज्जयणे ॥ १ ॥
सव्वेसिं तवोक्कम्मं, नीरुवसगं तु वप्पिय जिणारं ।
नवरं तु वप्पमाण-स्स सोवसगं सुणेयव्वं ॥ २ ॥
तित्थगरो चउनाणी, सुरमहिओ सिज्जियव्वं धुवम्मि ।
अणगूहियवलविरिओ, तवोविहाणम्मि उज्जमइ ॥ ३ ॥
किं पुण अवसेसेहिं, दुक्खक्खयकारणेसु विहिंहि ।
होइ परक्कमियव्वं, सपच्चवायम्मि माणुस्से ॥ ४ ॥
आचाण नि० १ श्रु० ए अ० १ उ० ।

सर्वेषां तीर्थकृतां सदृशानि सूत्राणि-

अत्र शिष्यः प्राऽऽह-

निकखेवा य निरुत्ता-णि जा य कहणा जवे पगासस्स ।
जह रिसजाईयाऽऽहं-सु किमेवं वप्पमाणो वि ॥
ये निक्केपाश्चतुष्कससकाऽऽदयो, यानि च निरुक्तानि सूत्रार्थयो-

स्नन्तरमुक्तानि, या च चतुर्निरनुयोगद्वारैः प्रकाशस्यार्थस्य कथ-
ना, चशब्दादेकार्थिकानामपि या कथना । एतानि यथा ऋषभा-
ऽऽद्यस्त्रयोविंशतिस्तीर्थकरा आख्यातवन्तः, तथा किमेवं भग-
वान् वर्द्धमानस्वाम्यप्याख्याति, किं वाऽन्ययेति ? उच्यते-तथैव ।
ननु ते उच्यतराः, भगवान् वर्द्धमानस्वामी पुनः सप्तरत्निप्र-
माण, ततः कथं तथैवाऽऽख्यानम् ? अत आह-

धिर्मंघयणे तुह्या, केवलभावे य विसमदेहा वि ।

केवलानां तं चिप, पल्लवणिज्जा य चरमे वि ॥५०६॥

यथा विषमदेहा अपि तीर्थकृतः धृतिसंहनने केवलभावे च
तुल्याः, तथा प्ररूपणायामपि तुल्याः । यतश्चरमेऽपि भगवति
वर्द्धमानस्वामिनि तदेव केवलज्ञानं, त एव च प्रज्ञापनीया
भावाः, ये ऋषभाऽऽदीनां, ततः कथं न तुल्या प्ररूपणा ? ।

तत्र यो विशेषस्तमुपदर्शयति-

णायऽज्जयणऽऽहरणा, इसिजासियमो पइन्नगसुया य ।

एण हुंति अणियया, निययं पुण सेसमुप्पसं ॥५०७॥

ज्ञाताध्ययनेषु यान्याहरणानि दृष्टान्ताः, ते हि केचित्त एव
भवेयुर्न ऋषभाऽऽदिभिरुपम्यस्ताः, केचिदन्यथा, ये प्रत्युत्पन्ना
इति । तथा यानि ऋषिजापितानि, प्रकीर्णकथुतानि च, एतान्य-
नियनानि-कदाचिद् भवन्ति, कदाचिन्न भवन्ति । यानि च भ-
वन्ति तान्यपि कदाचित्तथार्थयुक्तानि, कदाचिदन्यथाऽर्थोपे-
तानि । शेषं पुनरुपपन्नं प्रायेण नियतम् ।

आह-कः पुनरत्र दृष्टान्तः, यथा वर्द्धमानस्वाम्यपि तथैवा-
ऽऽख्यातीति ? । दृष्टान्तमाह-

जह सव्वजणवएसुं, एकं चिय सगरुवत्तिणिपमाणं ।

विसमाणि य वत्थूणी, सगढाईणं तह णिरुत्ता ॥५०८॥

यथा शकटाऽऽदीनाम, आदिशब्दाद् गन्त्यदिपरिग्रहः । यद्यपि
विषमाणि वस्तूनि केषाञ्चिन्महान्ति, केषाञ्चित् तुल्यकानि, तथा-
ऽपि सर्वेष्वपि जनपदेषु एकमेव तदा शकटवर्तिन्याः प्रमाणं,
सर्वत्राक्षाणां चतुर्हस्तप्रमाणत्वात् । तथा निरुक्तानि, उपलक्ष-
णमेतत्, निक्षेपाऽऽदीनि च प्ररूपणामधिकृत्य तुल्यानि ।

आह-नन्ववश्यं पूर्वस्थानां, संप्रतिस्थानां च विस्तरस्या-
स्ति विशेष एव, महाप्रमाणानां पूर्वमनुष्याणामव्यप्रमाणा-
नामधुनातनमनुष्याणां विशेषो भवति ।

तत आह-

जइ वि य वत्थू हीणा, पुव्विन्नरहेहिं संपयरहाणं ।

तह वि जुगम्भि जुगम्भी, सहत्थचउहत्थगा अक्खता ॥५०९॥

यद्यपि पूर्वतनरथेभ्यः साम्प्रतरथानां वस्तूनि हीनानि, तथा-
ऽपि युगे युगे सर्वत्राऽऽभ्यस्तन चतुर्हस्तका अन्ताः, ततः स-
र्वेष्वपि जनपदेष्वेकं शकटवर्तिन्याः प्रमाणम् । तथा यद्यपि
पूर्वकाले महाप्रमाणा मनुष्याः, संप्रतिकाले त्वल्पप्रमाणाः, त-
थाऽपि सर्वेषां तदेव केवलज्ञानं, तदेव संहननं, त एव च प्रज्ञा-
पनीया भावा इति तुल्या प्ररूपणा ।

ननु पञ्चधनुःशक्तिप्रभृतीनां महान्तीन्द्रियाणि, तेन तेषां प्र-
ज्ञाततरङ्गे विषयोपलम्भविशेषोऽपि स्यात् ।

अत आह-

पुरिमेहिं जइवि हीणा, इंदियमाणानु संपयरहाणं ।

तह वि य सिं जुवत्तली, खित्तिविजाणेण तुह्या उ ॥५१०॥

पूर्वेभ्यः पूर्वकालभाविभ्यः पुरुषेभ्यो यद्यपि साम्प्रतनराणां सम्प्र-
तिमनुष्याणामिन्द्रियमानानि हीनानि, तथाप्यात्माहुलमधिकृत्य
केत्रविभागे तेषां तुल्या उपलब्धिः । तथाहि-श्रोत्राऽऽदीन्द्रियप्रमा-
णश्रोत्राऽऽदीन्द्रियविषयप्रमाणं चात्माहुलतः, तच्च यथा पूर्वमनु-
ष्याणां द्वादशयोजनाऽऽदिकं केत्रप्रमाणम्, तथाऽधुनातनमनुष्या-
णामपि । तथा चोक्तम्-“ सोऽदियस्स णं जंते ! केवइए विसए
पल्लवे ! । गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखिज्जइजागाओ, उ-
क्कोसेणं वारसेहिं तो जोयणेहिं । ” इत्यादि । एवं हीनाधिक-
शरीरप्रमाणत्वेऽपि केवलज्ञानोपलम्भस्तुल्य एवेति न कश्चिद्दोषः ।
अन्यच्च-शरीराऽऽश्रितानिन्द्रियाणि, ततः शरीरप्रमाणविषये,
तदाश्रितानामिन्द्रियाणामपि प्रमाणविशेषभावाच्चद्विषयकेत्रो-
पलम्भविशेषः । वृ० १ उ० ।

(१५५) प्रकीर्णकथार्ताः-

तित्थयरे जगवंते, अणुत्तरपरकमे अभियनारणी ।

तिन्ने सुगइगइगए, सिक्खिपहपदेसए वंदे ॥ १०५१ ॥

तीर्थकरान् भगवतोऽनुत्तरपराक्रमानमितज्ञानिनस्तीर्णान् सुग-
तिगतितगतान् सिक्खिपथप्रदेशकान् वन्दे । (आ० म०) ननु ती-
र्थकरानित्यनेनैव भगवत इति गतं, तीर्थकृतमुक्तलक्षणमङ्गाव्य-
जिचारात्, ततः किमनेन विशेषणेन ? तदयुक्तम् । अस्य नयम-
तान्तरावलम्बिपरिकल्पितेषुकाऽऽद्वितीर्थकरतिरस्कारपरत्वात् ।
तथाहि-न ते बुक्काऽऽदयः स्वस्वदर्शनरूपनीर्थकारिणोऽपि
तत्त्ववृत्त्या भगवन्तः, यथोक्तसमप्रैश्वर्याऽऽदिगुणकलापायो-
गादिति । (आ० म०) ननु येऽनुत्तरपराक्रमास्तेऽमित-
ज्ञानिन एव, कोधाऽऽदिपरिकृत्योत्तरकाहमवश्यममितज्ञानस्य
भावात् । सत्यमेतत् । केवलं ये क्लेशाक्षयेऽयमितज्ञानं ना-
भ्युपगच्छन्ति । तथा च तदग्रन्थः-“ सर्वे पश्यतु वा मा
वा, तस्मिं तु पश्यतु । कीटसङ्ख्यापरिज्ञानं, तस्य नः क्लो-
पयुज्यते ? ॥ १ ॥ ” इत्यादि । तन्मतव्यवच्छेदफलमिदं विरो-
धमितिदोषः । तद्व्यवच्छेदश्चैवम्-सर्वभावपरिज्ञानानावे
तत्त्ववृत्त्यैकस्याऽपि वस्तुनः परिज्ञानायोगात्, सर्वस्याऽपि य-
थायोगमनुवृत्तव्यावृत्तधर्मतया सर्वैः सह सव्यपेक्षत्वात् ।
आह च-“ एको ज्ञावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः स-
र्वथा नेन दृष्टाः । सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः, एको भा-
वः सर्वथा तेन दृष्टः ॥ १ ॥ ” आचाराङ्केऽप्युक्तम्-“ जे एगं
जाणइ, से सव्वं जाणइ । जे सव्वं जाणइ, से एगं जाणइ । ”
इति । अथवा-ये स्वसिद्धान्ते छद्मस्ववीतरागास्ते अनुत्तरपरा-
क्रमा भवन्ति, कषायाऽऽदिशत्रूणामाक्रमणात्, न त्वमितज्ञानिनः,
केवलज्ञानाभावात् । ततस्तद्भावच्छेदार्थमिदं विशेषणमिति ।
(आ० म०) अनेन ये प्राप्तार्थणामाऽऽद्यद्विधैश्वर्यं स्वेच्छाविव-
सन्शीलं पुरुषं तीर्णं प्रतिपादयन्ति । तथा च तदग्रन्थः-“ अणि-
माऽऽद्यद्विधं आ-व्यैश्वर्यं कृतिनः सदा । मोदन्ते सर्वज्ञाव-
ज्ञा-स्तीर्णाः परमपुत्तरम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि । तद्व्यवच्छेदमाह ।
(आ० म०) सिक्खिपथप्रदेशकान्, अनेनानेकमव्यस्वरोपकारिती-
र्थकरनामकमेविषाकोदयसमन्वितं भगवतां स्वरूपमाह । आ०
म० १ अ० १ खण्डम् ।

प्रश्नोत्तराणि-

तीर्थकरा एकस्मिन् समये कति सिद्ध्यन्ति ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-
एकस्मिन्समये उत्कर्षतः चत्वारस्तीर्थकराः सिद्ध्यन्तीति सिद्धप-
ञ्चाशिकाऽऽदाह्यकमस्तीति । ८६ प्र० । सेन० १ उल्ला० । यथाऽत्र
ज्रते श्रीवीरजन्मके भस्मग्रहः, तथाऽन्येके तीर्थकृता जन्मके

स आगतोऽस्ति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-दशस्वपि क्षेत्रेषु तीर्थकृतां च्यवनाऽऽदीनि कल्याणकान्येकस्मिन्नेव नक्षत्रे भवन्तीत्यागमोक्तत्वाद्भस्मग्रहाऽऽदिसंक्रमणं सर्वं समानमेवेति । ९३ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । “वीरस्सायंगुलं दुगुणं ति” कथं सर्वे जिनाः विंशत्यधिकशताङ्गुलाः कथिताः, प्रमाणाङ्गुलस्य पञ्चाशद्भागसत्कैकविंशतिभागदेहमानं वीरस्य कथितमस्ति, तेन चोत्सेधाङ्गुलैकशताष्टपट्टिमानं जायते, विंशतिशतद्विगुणीकरणे चत्वारिंशदधिकद्विशताङ्गुलानि स्युः, सार्द्धत्रयहस्तमाने तु पाञ्चात्यमानं विसंवदतीति प्रश्ने, उत्तरम्-“वीरस्सायंगुलं दुगुणं” इत्येतज्जाथावृत्तौ मतत्रयमस्ति, तत्रानुयोगद्वारचूर्ण्यभिप्रायेण श्रीवीर आत्माङ्गुलेन चतुरशीत्यङ्गुलप्रमाणश्चतुरशीतिद्विगुणीकरणेऽष्टपट्ट्यधिकशतमुत्सेधाङ्गुलानां भवतीति न किञ्चिदनुपपन्नम्, एतदाश्रित्य विस्तरस्तु संग्रहर्णावृत्तावस्ति । ११५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तीर्थकृतां त्रयोदशाऽऽदिभवाः प्रथमसम्यक्त्वलाभापेक्षयाऽप्रतिपत्तिरसम्यक्त्वलाभापेक्षया वा, प्रसिद्धमहद्भवापेक्षया वा, किं वा प्रकारान्तरेणेति प्रश्ने, उत्तरम्-आवश्यकत्वाऽऽद्यभिप्रायेण श्रीभद्रपभाऽऽदितीर्थकृतां त्रयोदशाऽऽदिभवाः प्रथमसम्यक्त्वलाभापेक्षया गणयन्ते, न त्वयापेक्षयेति । १६५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । सार्द्धद्वीपद्वये जघन्योत्कृष्टत एकस्मिन् समये तीर्थकृतां कल्पभिषेकाः, तथा तत्र कत्यरका भवन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-सार्द्धद्वीपद्वये जघन्यत एकसमये दश तीर्थकरा मेरुपञ्चके शक्रैरभिपिच्यन्ते, उत्कृष्टतस्तु विंशतिः, तथा तत्र जघन्यतश्चत्वारोऽरकाः, उत्कृष्टतस्तु पञ्च भवन्तीति ज्ञायते । ६५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तीर्थकृज्जननी चतुर्दश स्वप्नान् स्फुटान्, चक्रवर्तिजननी त्वस्फुटान् इत्यक्षराणि सन्ति, प्रघोषो वेति प्रश्ने, उत्तरम्-चक्रवर्तिमाताऽस्फुटान् पश्यति । तदुक्तम्-“चतुर्दशाप्यमूर्त्त स्वप्नान्, साऽपश्यत् किञ्चिदस्फुटान् । सा प्रभोः प्रमदा सुते, नन्दनं चक्रवर्तिनम् ॥ १ ॥” इति वासुपुत्रचरित्रे । १०४ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । जनन्या द्विश्चतुर्दशस्वप्ना दृष्टाः, उत एकवारम् ?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-शान्तिनाथजनन्या द्विश्चतुर्दश स्वप्ना दृष्टाः । यदुक्तं शृङ्गयमाहात्म्येऽष्टमपर्वणि “द्विः स्वप्नदर्शनादहं-श्च-किज्जन्मसुनिश्चया । रत्नगर्जेव सा गर्जे, वभार शुभदोहदा ॥ ७६ ॥” इति । एवमन्यत्रापि । १०७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । भरतैरवततीर्थकृद्भवतिरिक्तानां तीर्थकृतां कीदृग् वर्णविभागः ?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-पञ्चवर्णान्यतरवर्णरूपो वर्णविभागो ज्ञेयोऽत्रापि पूर्वोक्त एव हेतुरिति । ३५० प्र० । सेन० ३ उल्ला० । बलदेवकर्णद्वैपायनशङ्खाऽऽद्याख्या आगमिष्यच्चतुर्विंशतौ तीर्थकृतौ भविष्यन्ति, ते किं नवमराम १ कौन्तेय २ द्वारकादाहकाः ३ श्रीवीरप्रथमश्रावका एव ?, अथवा किमन्ये वेति प्रश्ने, उत्तरम्-शङ्खः श्रीवीरप्रथमश्रावकादन्यस्तीर्थकृत श्रीस्थानाङ्गवृत्तावुक्तोऽस्ति । द्वैपायनो द्वारिकादाहकोऽन्यो वेति निर्णयः केवलीगम्यः । कृष्णभ्राता बलदेव आवश्यकनिर्युक्त्यादावागमिष्यच्चतुर्विंशतिकायां कृष्णतीर्थे सेतस्यत्युक्तोऽस्ति, तेन बलदेवः कश्चिन्नामान्तरेणावगन्तव्यः । कर्णस्थाने तु शास्त्रे कृष्णः प्रोक्तोऽस्ति, सोऽपि नामान्तरेण बोध्योऽत एव शास्त्रान्तरेः सह विसंवदं संभाव्य प्रवचनसारोक्तारवृत्तिका रेणाऽपि द्वित्रा एव जावतीर्थकृज्जीवा व्यक्ता विवृताः सन्ति, न शेषा इति । ३६० प्र० । सेन० ३ उल्ला० । समवसरणस्थस्य तीर्थङ्करस्य श्राद्धा यतयश्च कथं वन्दन्ते ?, इति प्रश्ने,

उत्तरम्-समवसरणस्थस्य तीर्थकृतः श्राद्धा यतयश्च वन्दित्वा यथास्थाने निषीदन्तीति हारिजद्रथां, परं तद्वन्दनरीतिः कापि विविक्ता नास्ति, तस्मादाधुनिकवन्दनरीतिरेव संभाव्यत इति । ४३६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तीर्थकृतां जन्मभवनानन्तरं देवाः कियत्प्रमाणं रत्नाऽऽदिवृष्टिं कुर्वन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-“उसमे णं अरहा कोसद्विपं जाव चिष्टइ, ततो वेसमणो सक्कवयणेणं वत्तीसं हिरण्णकोमीओ, वत्तीसं नंदासणाई, वत्तीसं भदासणाई प्रगवतो तिथगरस्स जम्मणभवणम्मि साहरइ ।” इत्यावश्यकवृद्भवृत्ति ७६ पत्रे, एतदनुसारं, तथा-

“कुण्डवे दौमयुग्मं चो-च्छीपे मुक्त्वा हरिर्व्यधात् ।

श्रीदामरत्नदामाढ्यमूलां च स्वर्णकण्डुकम् ॥ ४२ ॥

द्वात्रिंशदुत्तरै रूप्य-कोटिवृष्टिं विरच्य सः ।

वाढमाद्योपयामासे-ति सुरैराभियोगिकैः ॥ ४३ ॥”

इतिकल्पकिरणावल्यनुसारेण च, तीर्थकृतां जन्मभवनानन्तरं देवचिदिता वृष्टिः द्वात्रिंशद्विरच्यकोटिप्रमाणा भवतीति । ४४४ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

‘ तिथ्यर ’ शब्दस्थविषयसूची—

- (१) तीर्थकरशब्दसिद्धिः ।
- (२) तीर्थकृतां तीर्थकरणशीलत्वम् ।
- (३) तीर्थकृतामचेलत्वेऽपि संयमविराधनाऽऽद्यो दोषा न भवन्तीति निरूपणम् ।
- (४) तीर्थकृतामनुचरोपपातिकमुनिसंख्या ।
- (५) ये तीर्थकरेषु अष्टादश दोषा न भवन्ति तेषां प्ररूपणम् ।
- (६) तीर्थकराणामभिग्रहाः ।
- (७) अङ्गोपाङ्गाऽऽदिष्ववद्धा अपि ये आदेशपदामिधेयाः पदार्थाज्ञानिभिः प्रकाशिताः तेषां सङ्ख्यानिरूपणा ।
- (८) तीर्थकराणां तीर्थे परावश्यकं यस्मिन् समये क्रियते तन्निरूपणम् ।
- (९) तीर्थकरा यादृशमाहारं कुर्वन्ति तन्निरूपणम् ।
- (१०) तीर्थकृज्जन्मावसरे शक्रस्याऽऽसनचञ्चनानन्तरमवधिना तीर्थकरज्मावबुध्य हरिनैगमेष्वाज्ञाप्रतिपादनम् ।
- (११) आदेशानन्तरं हरिनैगमेपी यत्कृतवान् तद्वर्णनम् ।
- (१२) हरिनैगमेपिकृतघटानादेन यद्भुत्तन्निरूपणम् ।
- (१३) ततश्च घटानादतो यद् प्रवृत्तं तत्प्रतिपादनम् ।
- (१४) सौधर्मे कल्पे पदातिपतिकर्तव्यनिरूपणम् । (देवानां चिन्तनम्)
- (१५) सौधर्मे शक्राऽऽदेशानन्तरं यज्ज्ञातं तन्निरूपणम् ।
- (१६) इन्द्रो यत् पालकमादिष्टवान् तदुक्तिवर्णनम् ।
- (१७) तदनु यदनुतिष्ठति स्म पादकस्तन्निरूपणम् ।
- (१८) तत्कृतप्रेक्षागृहमण्यवर्णनम् ।
- (१९) महरूपमणिपीठिकावर्णनम् ।
- (२०) आस्थाननिवेशनप्रक्रियाप्रतिपादनम् ।
- (२१) तदनन्तरं शक्रक्रियाप्ररूपणम् ।
- (२२) सामानिकाऽऽदिभिरास्थानस्य पूर्णैः प्ररूपणम् ।
- (२३) प्रतिष्ठासोः शक्रस्य पुरःप्रस्थापिनां क्रमवर्णनम् ।
- (२४) ततो यदकार्यं तद् शक्रस्तन्निरूपणम् ।
- (२५) मेरुगमनवर्णनम् ।

- (१६) तत ईशानेन्द्राऽऽगमनावसरः ।
 (१७) चमरवलिधरणभवनवासिवाणमन्तरज्योतिष्काऽऽदी-
 नामागमननिरूपणम् ।
 (१८) ततोऽज्युनेन्द्रो यदकार्योत्तन्निरूपणम् ।
 (२६) तत्रेन्द्राऽऽद्यो यत्कुर्वन्ति तन्प्रतिपादनम्, ततस्तत्रै-
 वाजिपकनिगमनपूर्वकमाशीर्वादकरणम् ।
 (३०) अथशिष्टानामिन्द्राणां वक्तव्यता ।
 (३१) तत्रावशिष्टशकृन्नाभिरेकावसरः ।
 (३२) ततः कृतकृत्येन शक्रेण भगवतो जन्मपुरप्रापणम् ।
 (३३) वैश्रवणद्वारा शकृत्प्रापणम् ।
 (३४) अस्मात् स्वस्थानं प्रतिपु भगवति मा दुर्दृष्टिं केऽपि नि-
 तिपन्तिवति शकाऽऽङ्गीदधोपणा ।
 (३५) अष्टादिकामहोत्सवः ।
 (३६) जवनपत्यादीनामिन्द्रसंख्याप्रतिपादनम् ।
 (३७) तीर्थकरकृतोपदेशं प्ररूप्य ये धर्मोपायस्य देशकाले-
 पां प्ररूपणम् ।
 (३८) तीर्थकरप्रसङ्गात् साधुनां द्वादशोपकरणसंख्यायाः, सा-
 ध्वीनां पञ्चविंशत्युपकरणसंख्यायाश्च व्यावर्णनम् ।
 (३९) श्रीपाद्वीर्यतीर्थकरयोरुपसर्गप्ररूपणम् ।
 (४०) सत्संख्यायुक्तेनाऽऽमाद्युक्तेन च जिनानां देहमानम् ।
 (४१) चतुर्विंशतिजिनानामधीक्षानमुनिसंख्यावर्णनम् ।
 (४२) तीर्थकृतां कल्पशोधिः ।
 (४३) तीर्थकृद्भिः कर्मव्यावर्णनं, तैरपि कर्मवेदं च ।
 (४४) जिनानां कुमारवासकालमानम् ।
 (४५) केवलोत्पत्तिस्थानानि ।
 (४६) जिनानां केवलोत्पादकं तपः ।
 (४७) तीर्थकृतां केवलोत्पत्तिमासतिथीनां प्ररूपणम् ।
 (४८) यस्य वृक्षस्याधो यस्य तीर्थकृतः केवलज्ञानमुत्पन्नं त-
 न्निरूप्य केवलवृक्षप्रमाणनिरूपणम् । तत्राऽपि चैत्यत-
 रूपां विशेषतः प्रमाणकथनम् ।
 (४९) यस्मिन् वने यस्य केवलज्ञानमुत्पन्नं तन्नामनिर्देशः ।
 (५०) यस्यां बेलायां केवलज्ञानमुत्पन्नं तन्निरूपणम् ।
 (५१) जिनानां गृहस्थकाल-केवलिकालमानं निरूप्य आभ-
 रणपर्यायात् अक्षयपर्यायापगमे केवलपर्यायः स्व-
 यमेव क्षेत्र इति आभरणपर्यायनिरूपणम् । तथा तीर्थ-
 कृतां केवलमानविमर्शः ।
 (५२) तीर्थकृद्गणसंख्याप्रतिपादनम् ।
 (५३) तीर्थकृतां गणधराणां संख्याप्ररूपणम् ।
 (५४) जिनानां गर्जस्थितिमानम् ।
 (५५) गृहवासे यावन्ति ज्ञानानि तीर्थकृतां भवन्ति तन्निरू-
 पणम् ।
 (५६) तीर्थकरगोत्राणां, तीर्थकरवंशानां च वर्णनम् ।
 (५७) तीर्थकृतां चतुर्दशपूर्वणः ।
 (५८) आवकसंख्या चतुर्विंशतितीर्थकृताम् ।
 (५९) जिनानां चक्रित्वकालः ।
 (६०) जिनानां सामायिकाऽऽदिचारित्रस्य प्रतिपादनम् ।
 (६१) ज्यवननक्षत्रभूमाऽऽदिजिनानाम् ।
 (६२) ज्यवनकल्याणकालिथयश्च्यवनमासाश्च ।
 (६३) ऋषभाऽऽदीनां कमतश्च्युतिराशयः ।
 (६४) जिनानां ज्यवनवेला ।

- (६५) सर्वजिनानां अक्षयकालमानम् ।
 (६६) तीर्थकृतां अक्षयस्थतपोमानम् ।
 (६७) तीर्थकरयक्षाणां नामानि ।
 (६८) तीर्थकरदेवीनां नामानि ।
 (६९) तीर्थकरजन्मनयः ।
 (७०) तीर्थकरजन्मदेशाः ।
 (७१) तीर्थकरजन्ममासाऽऽदिप्ररूपणम् ।
 (७२) तीर्थकरजन्मारकप्ररूपणान्तरं जन्मारकाणां शेषका-
 लविचारः ।
 (७३) तीर्थप्रसिद्धजिनजीवप्रतिपादनम् ।
 (७४) भविष्यतीर्थकरवर्णनम् ।
 (७५) युगान्तकृद्भूमिप्ररूपणम् ।
 (७६) तीर्थकृतां स्थितिकल्पः ।
 (७७) सर्वेषां जिनानां शास्त्रे तत्त्वसंख्या ।
 (७८) तीर्थप्रवृत्तिकालप्रतिपादनम् ।
 (७९) तीर्थकरकल्याणकृतोपविधानम् ।
 (८०) तीर्थकरणप्रयोजनवर्णनम् ।
 (८१) तीर्थोच्छेदकालः ।
 (८२) तीर्थकरप्रसङ्गात् द्वादशचक्रिनववासुदेवनवलदेव-
 नामानि, त्रिपट्टिशहाकापुरुषमानम्, प्रतिवासुदेवना-
 मानि, यस्य तीर्थे ये चक्रिवासुदेववलदेवा जातास्तेषां
 च निरूपणम् ।
 (८३) वर्तमानकाशीनचतुर्विंशतितीर्थकरनामानि, वलदेव-
 वासुदेवपितृमातृनामानि, दशारमण्डलानि, वासुदेव-
 यलदेवानां पूर्वभवनामानि, तेषां पूर्वभवधर्माऽऽचार्य-
 नामानि, तन्निदानभूमयः, तन्निदानकारणानि, तेषां प्र-
 तिशत्रुनामानि, तेषां मध्ये ये यत्र यान्ति तन्निरूपणम् ।
 (८४) तीर्थोत्पत्तिप्ररूपणम् ।
 (८५) तीर्थकराणां निर्गमनकालस्य प्रतिपादनम् ।
 (८६) दर्शननामनिरूपणान्तरं यस्य तीर्थकरस्य समये यद्
 दर्शनमुत्पन्नं तन्निरूपणम् ।
 (८७) ऋषभाऽऽदितीर्थकृतां व्रतपर्यायः, दीक्षातरूपां च
 नामप्रतिपादनम् ।
 (८८) यस्तीर्थकरो येन तपसा निष्क्रान्तस्तदभिधानम् ।
 (८९) यावत्परिवारेण भगवन्तो दीक्षामशिश्नियन्, तन्निरूप-
 णम् ।
 (९०) तीर्थकृतां दीक्षापुरम्, दीक्षासमये मनःपर्यवधानोत्प-
 स्तेः प्ररूपणम् ।
 (९१) तीर्थकराणां दीक्षामासपक्षतिथिप्रतिपादनम्, दीक्षा-
 लिङ्गम्, दीक्षासमये शोचमुष्टिः, दीक्षावनानि, यस्मि-
 न् वयसि ते निष्क्रान्तास्तन्निरूपणं च ।
 (९२) दीक्षाशिविकाऽऽदिप्रतिपादनम् ।
 (९३) षट्पञ्चाशद्विषकुमारीनामानि, तासां करणीयनिरू-
 पणं च ।
 (९४) देवदूष्यप्ररूपणम्, देवदूष्यवस्त्रस्थितिमानाऽऽदिनि-
 र्देशः ।
 (९५) प्रसङ्गतस्तीर्थकरप्रतिपादितत्वेन धर्मजैदप्ररूपणं, तथौ-
 चित्साष्टकं च ।
 (९६) चतुर्विंशतिजिनानामसामान्यार्थस्तद् विशेषार्थश्च ।
 (९७) तीर्थकृतां पञ्चकल्याणके नक्षत्रैश्च्यप्ररूपणम् ।

- (९८) तीर्थकृतां केवलज्ञानानन्तरं मुनीनां मोक्षगमनमानम्, प्रतिक्रमणसंख्या, प्रथमगणधरनामानि, प्रथमप्रवर्तिन्यः, प्रथमश्राविकाः, प्रथमश्राविकाः, प्रत्येकबुद्धमुनिसंख्या, तीर्थकृतां प्रमादविचारः, तीर्थकृतां परीपहसहनचिमर्शश्च ।
- (९९) जिनानामष्टमहाप्रातिहार्याणि ।
- (१००) जिनानां प्रथमपारणदायकनामानि, तेषां गतिश्च, पारणदायकार्यं देवकृतदिव्यपञ्चकनामानि, तत्र वसुधाराप्रमाणप्ररूपणम्, जिनानां पारणकपुरनामानि ।
- (१०१) तीर्थकराणां पितृनामानि, पितृणां गतिश्च ।
- (१०२) पूर्वप्रवृत्तिकालः, पूर्वविच्छेदकालमानं च ।
- (१०३) सर्वतीर्थकराणां यावन्तः पूर्वजवास्तेषु तेषां नामानि ।
- (१०४) तीर्थकृतां पूर्वजवगुरवः, तथा तेषां पूर्वजवायुः, पूर्वभवक्षेत्राणि, पूर्वभवक्षेत्रदिशा, पूर्वजवजिनहेतवो विंशतिविधाः, पूर्वभवक्षेत्रीयाः, पूर्वभवनामानि, पूर्वजवनगर्भः, पूर्वभवराज्यम्, पूर्वभवविजयाः, पूर्वभवस्वर्गाः, पूर्वभवसूत्राणि, तत्र श्रुतलाभद्वारम् ।
- (१०५) पार्श्वसुपार्श्वयोः फणकारणानि, तेषां फणसंख्या च, जिनानामारोग्याऽऽदिफणदायकत्वविचारः ।
- (१०६) नृपतिवत्तदेववासुदेवचक्रितीर्थकृतां वलतारतम्यप्रतिपादनम् ।
- (१०७) जिनभक्तानां राज्ञां नामानि ।
- (१०८) तीर्थकरमनःपर्यवज्ञानिसंख्याकथनम् ।
- (१०९) तीर्थकरमातृनामानि, तासां गतिश्च ।
- (११०) तीर्थकराणां मोक्षाऽऽसन्नं, मोक्षस्थानानि, यावता तपसा तीर्थकृन्मोक्षसिद्धिस्तन्निरूपणम्, मोक्षनक्षत्राणि, मोक्षपरिवारः, मोक्षपथः, मोक्षमासपक्षतिथयः, मोक्षराशयः, मोक्षविनयः, मोक्षवेला, मोक्षारकशेषकालः, मोक्षारकप्रतिपादनम्, मोक्षगतानां शरीरमानम् ।
- (१११) तीर्थकृतां राज्यकालमानम् ।
- (११२) तीर्थकृतां रुद्रतपःकारकमुनिसंख्या, तत्र प्रसङ्गात् गणधराऽऽदिमाणलिकान्तानां, देवानां च रूपवर्णनम् ।
- (११३) तीर्थकृतां ब्राह्मणानि, तेषां लक्षणद्वारम्, तीर्थकृत्सु लोकान्तिकदेवैर्बोधनम्, जिनवस्त्रवर्णानि, जिनानां च वर्णनिरूपणम् ।
- (११४) तीर्थकृतां पञ्चविंशद्वाग्गुणाः ।
- (११५) तीर्थकराणां चादिमुनिसंख्या, तीर्थकृतां विवाहविषयश्च, येषु ग्रामनगरेषु तेषां विहार आसीत् तन्निरूपणम् ।
- (११६) तीर्थकृतां धैक्रियकमुनयः, तेषामेवाऽऽर्थिकासंग्रहप्रमाणम्, मुनिस्वरूपम्, संयतसंयतीप्रमाणम्, तीर्थकृतां संयमप्रतिपादनम् ।
- (११७) परित्यागद्वारे जिनैन्द्राणामभिनिष्क्रमणसमये दानविचारः ।
- (११८) जिनश्राविकामानम् ।
- (११९) उत्कृष्टजघन्याभ्यां विचरतां तीर्थकृतां संख्या, तथोत्कृष्टजघन्याभ्यां तेषां जन्मसंख्या च ।

- (१२०) सर्वेषां तीर्थकृतां सर्वायुः, तथा तेषां सामान्यमुनिसंख्या, तीर्थकृत्सामायिकोपदेशविचारः, सामायिकसंख्या च ।
- (१२१) श्रावकव्रतसंख्या, साधुव्रतसंख्या च ।
- (१२२) तीर्थकरमातृश्रुतुर्दश स्वप्नाः, स्वप्नकारणानि, स्वप्नविचारकाः, शेषश्रुतप्रवृत्तिकाः ।
- (१२३) भरतक्षेत्रेऽतीनोत्सर्पिण्यां जिनेश्वरनामानि, ऐरवते तीर्थकराः, भविष्यतीर्थकराणां पूर्वजवनामानि, तेषां पितृमातृप्रथमशिष्यप्रथमशिष्याप्रथमभिक्षादायकसंख्या, ऐरवतक्षेत्रजाविनस्तीर्थकराः ।
- (१२४) कृतकृत्या अपि तीर्थकरास्तपःकर्मोपधानश्रुतमुपसंगसहनाऽऽदिकं कुर्वन्तीति निरूप्य, सर्वेषां तीर्थकराणां सदृशानि सूत्रार्णात्यत्र गुरुशिष्ययोः प्रश्नोत्तराणि ।
- (१२५) प्रकीर्णकवार्ताः ।

तित्थयरगंधिया-तीर्थकरगणिका-खी० । तीर्थकरैकवक्तव्य-तार्याधिकारानुगतायां वाक्यपद्धतौ, स० ।

तित्थयरणाणुपपत्तिव-तीर्थकरज्ञानोत्पत्तिव-न० । स्वनामख्याते चित्रतपसि, पञ्चा० ।

तत्स्वरूपमाह-

तित्थंकरणाणुप-त्तिमणिओ तहऽवरो तवो होइ ।

पुव्वोइएण विहिणा, कायव्वो सो पुण इमो चि ॥११॥

तीर्थकरज्ञानोत्पत्तिरिति संज्ञा संज्ञाता यस्य तत्तीर्थकरज्ञानोत्पत्तिसंज्ञितम्, पुंस्त्वं तु सर्वत्र प्राकृतत्वात् । तथेति समुख्ये, अपरमन्यत्, तपो जवति स्यात् । पूर्वोदितेन विधिना श्रुपभाऽऽदिकमेण गुर्याङ्गया विशुद्धक्रियया, मतान्तरणे तन्मासदिनेष्वित्येवं वृत्तयेन, (कायव्वो चि) कार्यम् (सो पुण चि) तत्पुनः प्रस्तुततपः, (इमो चि) इदं वक्ष्यमाणम्, इतिः समाप्तौ । इति गाथाऽर्थः ॥१२॥

तदेवाऽऽह-

अष्टमभत्तं तम्मि य, पासोसहमद्विऽरिद्वेनीणं ।

वमुपुज्जस्स चउत्थे-ए छट्टनत्तेण सेसाणं ॥१३॥

(अस्यार्थोऽनुपदमेव 'तित्थयर' शब्दे २२६३ पृष्ठे केवलतपोनामकेऽधिकाराङ्के गतः)

उसजाऽऽङ्गाणमेत्थं, जायाइं केवलाइं णाणाइं ।

एयं कुणमाणो खलु, अचिरेणं केवलमुवेइ ॥१४॥

श्रुपभाऽऽदिकानां जिनानाम्, अत्र तपसि कृते, जातान्युत्पन्नानि, केवलानि केवलसंज्ञितानि, ज्ञानानि संवेदनानि । अत एतत् तीर्थकरज्ञानोत्पत्तिसंज्ञितं तपः, कुर्वाणः, खल्वचिरेण केवलं लभत इति व्यक्तम् । उपैतीति पाठान्तरं चेति ॥१४॥ पञ्चा० १९वि० ।

तित्थयरणाम-तीर्थकरनामन्-न० । नामकर्मभेदे, यद्वयवशादष्टमहाप्रातिहार्यप्रमुखाश्चतुस्त्रिंशदतिशयाः प्राहुर्भवन्ति । कर्म० ६ कर्म० । आ० । पं० सं० ।

तित्थेण तिहुयणस्स वि, पुज्जो से उदओ केवल्लिणो(४६)

तीर्थेन तीर्थकरनामकर्मवशात्, त्रिभुवनस्यापि देवमानवदानवलक्षणत्रिवोक्तस्यापि, पूज्योऽन्यर्चनीयो भवति । ' से ' तस्य तीर्थकरनामकर्मण उदयो विपाकः केवलिन उत्पन्नकेवलज्ञानस्यैव, यदुदयाज्जीवः सदेवमनुजासुरलोकपूज्यमुत्तमोत्तमं तीर्थं

प्रवर्तयति । यदागमः—“तित्थं भंते ! तित्थं, तित्थयरे तित्थं ! गो-
यमा ! अरिडा ताव नियमा तित्थंकरे. तित्थे पुण चाववन्ने सम-
गसंवे पढमगणहरे वा ।” इति परममुनिप्रणीतधर्मतीर्थस्य प्रव-
र्त्तयितुं पदमवाप्नोति, तत्तीर्थं करणाम इत्यर्थः । (४६) कर्म ० १ कर्म ० ।

ननु केवलशानावाप्तौ कृतकृत्यो भवान् किमिति धर्मदेशनायां
प्रवर्तते इत्याशङ्क्यायामाह—

वीतरागोऽपि सद्देय-तीर्थकृन्नामकर्मणः ।

उदयेन तथा धर्म-देशनायां प्रवर्त्तते ॥ १ ॥

वीतरागोऽपि विगताभिषङ्गोऽपि, सरागः किञ्च प्रव-
र्त्तते इति शब्दार्थः । सद्देयं च सातवेदनीयं, तीर्थकृन्नाम
च सद्देयतीर्थकृन्नाम्नी, ते एव कर्म सद्देयतीर्थ-
कृन्नामकर्मम् । अथवा-सता शोभनेन धर्मदेशनाऽऽदिना प्रकारेण
यद्देयते तत्सद्देयं, तच्च तीर्थकृन्नामकर्म च, तस्य, उदयेन
विपाकेन, तथा तेन प्रकारेण समवसरणाऽऽदिश्रीसमनुभव-
लक्षणेन, धर्मदेशनायां कुशज्ञानुष्ठानप्रज्ञापनायां, प्रवर्त्तते व्या-
प्रियते इति ॥ १ ॥ हा० ३१ अष्ट० । सम्म० । जी० । ननु सूत्र-
कर्तुः परमाऽपवर्गप्राप्तिः, अपरं सत्त्वानुग्रहः, तदर्थप्रतिपादक-
स्याऽर्हतः किं प्रयोजनमिति चेत् ? । उच्यते-न किञ्चित्, कृतकृ-
त्यत्वाद्भगवतः । प्रयोजनमन्तरणार्थप्रतिपादनप्रयासो निरर्थक
इति चेत् ? । न । तस्य तीर्थकरनामकर्मविपाकोदयप्रभवत्वात् ।
उक्तं च—“ तं च कर्हं वेइज्जइ, अगिहाए धम्मदेशणाए उ ।”
इति । श्रोतृणामनन्तरं प्रयोजनं विवक्षिताध्ययनार्थपरिज्ञानं,
परं निःश्रेयसं पदं, विवक्षितनाध्ययनसम्यगर्थावगमतः संयमः,
संयमप्रवृत्त्या सफलकर्मकृत्योपपत्तेः । जी० १ प्रति० । “ज्ञानि-
नो धर्मतीर्थस्य, कर्त्तारः परमं पदम् । गत्वाऽऽगच्छन्ति भू-
योऽपि, जवं तीर्थनिकारतः” ॥ ११ (इत्यन्यदीयमतम्) स्था० १
ठा० । आ० म० । पं० सं० । उक्त० । (तीर्थकृन्नामव्यवहेतवः
‘ तित्थयर ’ शब्दे २२६४ पृष्ठे निरूपिताः)

तित्थयरणामगोयकम्-तीर्थकरनामगोत्रकर्म-न० । तीर्थक-
रत्वनिबन्धनं नाम तीर्थकरनाम, तच्च गोत्रं च कर्मविशेष एवे-
त्येकवज्ज्ञानात् तीर्थकरनामगोत्रम् । अथवा-तीर्थकर इति नाम-
गोत्रमभिधानं यस्य तत्तीर्थकरनामगोत्रम् । तीर्थकरनामाऽऽ-
द्ये नामकर्मभेदे, स्था० ।

समणस्स जगवओ महावीरस्स तित्थसि नवहिं जीवेहिं
तित्थकरनामगोयकम्मे निव्वत्तिए । तं जहा—* सेणिएणं,
सुपासेणं, उदाङ्गाण, पुट्टलेणं अणगारेणं, दढाज्जाण, संखेणं,
सयएणं, सुव्वासाए साविआए, रेवईए । एस णं अज्जो काहे
वासुदेवे रामे वल्लदेवे उदए पेढालपुत्ते पुट्टिले सयए गाहाव-
ई दारुए नियंते सबई य णिंयंतीपुत्ते साविपबुद्धे अम्मने
परिव्वाए, अज्जा वि णं सुपासा पासावच्चेज्जा आगमेस्साए
उस्सपिणीए चालज्जापं धम्मं पन्नवित्ता सिङ्किहिंतिठ
जाव अंतं काहिंति । स्या० ए ग० ।

तित्थयरणिग्मतव-तीर्थकरनिर्गमतपम्-न० । स्वनामकथाते
चित्रतपसि, पञ्चा० ।

* श्रेणिको राजा १, सुपाश्वो वर्त्तमानस्सामिपितृव्यः २, उदायी
कृणिकपुत्रः श्रेणिकपौत्रः ३ ।

तत्र तीर्थकरनिर्गमतपः प्रतिपादयंस्तदाह—

तित्थयरणिग्मतो खलु, ते जेण तवेण णिग्गया सच्चे ।
ओसपिणीएँ सो पुण, इमीएँ एसो विणिहिट्ठो ॥ ६ ॥

तीर्थकरनिर्गमे गृहवासाद्यत्कृतं तपस्तत्तीर्थकरनिर्गमं तपः ।
खलुरलङ्कारे । तच्च कीदृशमित्याह—ते तीर्थकरा येन तपसा
निर्गता गृहवासात्सर्वेऽवसर्पिण्याम् (सो पुण चि) तत्पुन-
स्तपोऽस्यां वर्त्तमानायाम् (एसो चि) एतद् वक्ष्यमाणम् ।
(विणिहिट्ठो चि) उक्तमिति गाथार्थः ॥ ६ ॥

एतदेवाऽऽह—

सुमइ त्य णिब्वत्ते-ण णिग्गओ वासुपुज्जो (जिणो) चउयेणं ।
पासो मट्ठी वि य अ-इमेण सेसा उ छेट्ठेणं ॥ ७ ॥

सुमतिः परममजिनः । “ त्य ” इति पादपूरणे निपातः ।
नित्यप्रक्तनानवरतभोजनेन, अविदितोपवास इत्यर्थः । निर्गतो
गृहवासान्निष्कान्तः । तथा वासुपुज्यो द्वादशो जिनोऽहं चतु-
र्थेनैकोपवासरूपेण । पाश्वेच्छयोविशतितमः, भिक्षुरेकोनविश-
तितमः, अष्टमेनोपवासत्रयरूपेण । शेपास्तु विशतिः पुनः षष्ठे-
नोपवासद्वयरूपेणैति गाथार्थः ॥ ७ ॥ (एतदेव ‘ तित्थयर ’
शब्दे २२७७ पृष्ठे निष्कमणतपःप्रकृष्यावसरे व्याख्यातम्)

एताद्विधानविधिमाह—

उसभाइकमेणसो, कायव्वो ओहओ सइ वल्लम्मि ।

गुरुआणापरिमुच्चो, विमुद्धकिरियाएँ धीरेहिं ॥ ८ ॥

अपभाऽऽदिकमेण नात्रेयनिर्गमाऽऽद्यानुपूर्व्या, एव तीर्थकरनि-
र्गमः, कर्त्तव्यो विधेयः, बोधतः सामान्येनोत्सर्गेणेत्यर्थः ।
अति विद्यमाने, बले शक्ती, तथाविधवलात्तावे पुनर्व्यतिक्रमणक-
रणेऽपि न दोष इति भावः । गुर्वाङ्ग्या परिमुच्चो निर्दोषस्त-
त्संपादनाद् गुर्वाङ्गापरिमुक्तः । तथा-विशुद्धक्रिययाऽनवद्या-
नुष्ठानेन, धीरेः सात्त्विकैरिति गाथार्थः ॥ ८ ॥

इहैव मतान्तरमाह—

अधे तम्मासदिणे-सु वेति हिंमं इमस्स जावम्मि ।

तत्पारणसंपत्ती, तं पुण एयं इमेसिं तु ॥ ९ ॥

अन्ये अपरे सूरयः, तेषामृषभाऽऽदिजिननिर्गमतपसां ये मासाः
प्रतीताः, दिनानि च तित्थयः, तानि तन्मासदिनानि, तेषु, न मा-
सान्तरतित्थयन्तरेषु, ध्रुवते तीर्थकरनिर्गमतपः । तथाहि-अ-
पमस्वामिनो निष्कमणतपोऽङ्गीकृत्य चैत्रमासवहुलाष्टमीदिन-
एव षष्ठं कार्यं, वर्त्तमानस्वामिनश्च मार्गशीर्षवहुलदशमीदिन
एवेति । एवमन्येषामपीति । तथा लिङ्गं लक्षणम्, अस्य ऋ-
षभाऽऽदिनिर्गमतपसः, भावे संसिद्धौ, तेषामृषभाऽऽदीनां यस्य
यत्पारणं भोजनमासीत्तस्य संपत्तिः प्राप्तिस्तत्पारणसंपत्तिः, त-
त्पुनः पारणकमेतद्वक्ष्यमाणमेषामृषभाऽऽदीनाम् । तुशब्दः पूरणे ।
इति गाथार्थः ॥ ९ ॥ पञ्चा० १६ वि० । (‘ उसह ’ शब्दे
द्वितीयभागे ११३३ पृष्ठे यावता कात्वेन भिक्षा हव्या, यच्च
पारणकमासीत् तन्निरूपितम्)

तित्थयरत्त-तीर्थकरत्व-न० । अहंत्वे, यो० वि० । आ० म० ।
(तीर्थकरत्वहेतवः ‘ तित्थयर ’ शब्देऽनुपदमेव २२७४ पृष्ठे
व्याख्याताः)

तित्थयरदाण-तीर्थकरदान-न० । तीर्थकृद्दीयमाने, वरघोषणा-
यां सत्यां श्रावको, योषिच्च तद्दानं गृहीतः, न वेति प्रश्ने, उत्त-
रम्-तीर्थकृद्दानसमये ज्ञाताधर्मकथाऽऽदिषु सनाथानाथपथि-
ककार्पटिकाऽऽदीनां याचकानां ग्रहणाधिकारो दृश्यते, न तु
व्यवहारिणाम्, तेन श्रावकोऽपि कश्चिद्यदि याचकीचूय गृह्णाति
तदा गृह्णातु, योषितस्तु प्रायस्तत्राधिकारो न दृश्यत इति । ३८ ए
प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

तित्थयरभक्ति-तीर्थकरभक्ति-स्त्री० । परमगुरुविनये, पञ्चा०
१ विव० ।

तित्थयरमाइतव-तीर्थकरमातृतपस्-न० । तीर्थकरमातृपूजायु-
क्तं तपस्तीर्थकरमातृतपः । भाष्ये सप्तभिरेकाशनकैर्निष्पाद्ये
चित्रतपोजेदे, पञ्चा० १६ विव० ।

तित्थयरमोक्खगमणतव-तीर्थकरमोक्खगमनतपस्-न० । स्वना-
मख्याते चित्रतपासि, पञ्चा० ।

तत्स्वरूपमाह-

तित्थयरमोक्खगमणं, अहावरो एत्थ होइ विन्नेओ ।

जेण परिनिव्वुया ते, महाणुभावा तओ य इमो ॥१५॥

तीर्थकरमोक्खगमनं नाम, अधानन्तरम्, (अवरो स्ति) अपर-
म्, अत्र तपोऽधिकारे, जवति स्यात्, (विन्नेउ स्ति) विज्ञेयम् ।
येन तपसा, परिनिवृत्ता निर्वाणं गताः, ते तीर्थकराः, महा-
नुभावा अचिन्त्यशक्तयः, (तओ य इमो स्ति) तच्च तीर्थकर-
निर्वाणगमनाऽऽख्यं तपः, इदं वक्ष्यमाणमिति गाथाऽर्थः ॥१५॥

तदेवाऽऽह-

निव्वणमंतकिरिया, सा चोइसमेण पढमनाहस्स ।

सेसाण मासिएणं, वीरजिण्हदस्स षट्ठेणं ॥ १६ ॥

निर्वाणं निवृत्तिः, अन्तक्रियेति अन्तक्रियाशब्देनोच्यते, साऽन्त-
क्रिया (चोइसमेण स्ति) चतुर्दशजन्तेनोपवासपट्टकरूपेण, प्र-
थमनाथस्य ऋपज्जनस्य, शेपाणामजिताऽऽदीनां मासिकेन
मासोपवासरूपेण, वीरजिनेन्द्रस्य षष्ठेनेति व्यक्तमिति गाथाऽर्थः
॥१६॥ पञ्चा० १६ विव० । ('तित्थयर' शब्देऽपि २२९९ पृष्ठे
गतेयं गाथा) " समणस्स णं जगवओ महावीरस्स अट्टसया
अणुत्तराववाइयाणं गइक्कल्लाणणं जाव आगमेसिभहणं उक्को-
सिया अणुत्तराववाइसंपया होत्था । " स्था० ८ उ० (पते 'ति-
त्थयर' शब्दे २२४८ पृष्ठे सर्वेषां तीर्थकृतां न्यक्केण प्रतिपादिताः)

तित्थयरसम-तीर्थकरसम-पुं० । सर्वाऽऽचार्यगुणयुक्ततया सुध-
र्माऽऽदिवर्त्तीर्थकरकल्पे, ग० ।

तित्थयरसमो सूरी, सम्पं जो जिणमयं पयासेइ ।

आणं अइक्कमंतो, सो कापुरिसो न सप्पुरिसो ॥१७॥

स सूरिस्तीर्थकरसमः सर्वाऽऽचार्यगुणयुक्ततया सुधर्माऽऽदि-
वर्त्तीर्थकरकल्पो विज्ञेयः । न च वाच्यं चतुस्त्रिंशदतिशयाऽऽदिगु-
णविराजमानस्य तीर्थकरस्योपमा सूरैस्तद्विक्रवास्थाऽनुचिता ।
यथा तीर्थकरोऽर्थं भाषते, एवमाचार्योऽप्यर्थमेव ज्ञाषते । तथा यथा
तीर्थकर उतपन्नकेवलज्ञानो भिक्कार्थं न हि एरुते, एवमाचार्योऽपि
भिक्कार्थं न हि एरुते, इत्याद्यनेकप्रकारैस्तीर्थकरानुकारित्वस्य स-
र्वातिशयित्वस्य परमोपकारित्वाऽऽदेशं व्यापनार्थम्, तस्य न्या-
य्यतरत्वात् । किं च-श्रीमहानिशीथपञ्चमाध्ययनेऽपि ज्ञावाऽऽ-
चार्यस्य तीर्थकरसाम्यमुक्तम् । यथा-"से जयवं । किं तित्थयरसं-

तिश्रं आणं नाइक्कमेज्जा, उदाहु आयरियसंतिमं ? गोयमा ! चउ-
विंहा आयरिया जवंति । तं जहा-नामायरिया, उवणायरिया,
दव्वायरिया, ज्ञावायरिया । तत्थ णं जे ज्ञावायरिया ते ति-
त्थयरसमा चेव दट्ठवा, तेसिं संतिश्रं आणं नाइक्कमेज्जा स्ति । "

स कः यः सम्यक् यथास्थितं, जिनमतं जगत्प्रभुदर्शनं नैगमसं-
ग्रहव्यवहारः ऋजुसूत्रशब्दसमन्वितैवंभूतरूपनयसप्तकाऽऽत्म-
कं, प्रकाशयति ज्ञानानां दर्शयतीत्यर्थः । २७ । ग० १ अधि० ।
तित्थयरसिद्ध-तीर्थकरसिद्ध-पुं० । तीर्थकराः सन्तो ये सिद्धा
ऋषभाऽऽदिवत्ते तीर्थकरसिद्धाः । सिद्धभेदेषु, पा० ल० । न०
आ० चू० ।

तित्थयराऽऽणा-तीर्थकराऽऽङ्गा-स्त्री० । जिनोपदेशे, पञ्चा० १६
विव० । " तित्थगराणा मूढं, नियमा धम्मस्स तीरे वायाए । किं
धम्मो किमहम्मो, मूढा नेउं वि पारिंति ॥१॥ " दर्श० १ तत्त्व ।
तित्थयराभिमुह-तीर्थकराभिमुख-त्रि० । तीर्थकरसम्मुखे, वृ०
१ उ० ।

तित्थयरी-तीर्थकरी-स्त्री० । स्त्रीत्वविशिष्टे तीर्थकरे, यथा बुद्धी-
मल्लिस्वामिनीप्रभृतिका तीर्थकरी, सामान्यसाध्यादिका वा वे-
दितव्या । यतः सिद्धप्राभृतटीकायामेवोक्तम्-"बुद्धीश्रो वि मल्ली-
पमुहामो अन्नाओ य सामन्नसाहुणीपमुहाओ व हुंति स्ति । " न० ।
तित्थराय-तीर्थराज-पुं० । शत्रुजयपर्वते, ती० १ कल्प ।
तित्थसिद्ध-तीर्थसिद्ध-पुं० । तीर्थे संसारसागरोऽनेनेति तीर्थ-
म्, यथाऽवस्थितसकलजीवाजीवाऽऽदिपदार्थसार्थप्ररूपकं प-
रमगुरुप्रणीतं प्रवचनं, तच्च निराधारं न भवतीति सङ्घः, प्रथ-
मगणधरो वा, तस्मिन्नुत्पन्ने ये सिद्धास्ते तीर्थसिद्धाः । प्रज्ञा०
१ पद । न० । ध० । आ० चू० । तीर्थे उक्तवक्त्रे सति सिद्धा
निवृत्ता जम्बूस्वाम्यादिवदिति तीर्थसिद्धाः । पा० । तीर्थे
सति सिद्धा निवृत्ता ऋपज्जनगणधराऽऽदिवदिति तीर्थ-
सिद्धाः । सिद्धभेदेषु, स्था० १ उ० ।

तित्थसेवण-तीर्थसेवन-न० । तीर्थम् उक्तलक्षणं, तस्य सेवनं
तीर्थसेवनम् । ज्ञयभावतीर्थसेवायाम्, ध० । तीर्थकरनामक-
मेनिबन्धनत्वेन प्राधान्यस्यापनार्थम् । तथा-तीर्थे ज्ञयतो जि-
नदीक्षाज्ञाननिर्वाणस्थानम् । यदाह-" जम्मं दिक्खा नाणं,
तित्थयरारणं महाणुभावाणं । जत्थ य किर निव्वणं, आगाहं
दंसणं होइ ॥ १ ॥ " इति । भावतस्तु ज्ञानदर्शनचारित्र्याऽऽधा-
रः श्रमणसंघः, प्रथमगणधरो वा । यदाह-" तित्थं मंतो !
तित्थं, तित्थयरे तित्थं ? गोयमा ! अरिहा ताव नियमा तित्थ-
यरे, तित्थे पुण चाउव्वसि समणसंघे, पढमगणहरे वा । "

इति । तस्य सेवनम् । ध० २ अधि० ।
तित्थाणुसज्जणा-तीर्थानुपज्जना-स्त्री० । जिनशास्त्रानुपज्जना-
याम्, कल्प० ।

जप्पभिइं च णं से खुदाए जासरासी महग्गहे दोवाससह-
स्सट्ठिइं समणस्स भगवओ महावीरस्स जम्पनक्खत्तं
संकेते, तप्पजिइं च णं समणाणं निगंथाणं निगंथीण य नो
उदिओदिए पूआसकारे पवत्तइ ॥ १३० ॥ जया णं से
खुदाए भासरासी महग्गहे दोवाससहस्सट्ठिइं जाव जम्पन-
क्खत्ताओ विइक्केते भविस्सइ, तथा णं समणाणं निगंथाणं
निगंथीण य उदिओदिए पूआसकारे जविस्सइ ॥ १३१ ॥

यतः प्रभृति स कृष्णाऽऽत्मा भस्मराशिनामा ग्रहो द्विर्षसह-
स्रस्थितिः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य जन्मनक्षत्रं संक्रान्तः,
ततः प्रभृति श्रमणानां तपस्विनां, निग्रन्थानां साधूनां, निग्रन्थीनां
साध्वीनां च उदितोदित उत्तरोत्तरं वृद्धिमान् ईदृशः यः पूजा
वन्दनाऽऽदिस्त्कारो वल्लदानाऽऽदिबहुमानः, स न प्रवर्त्तते । अत
एव शक्रेण स्वामी विद्मः-यत् कृणमायुर्ध्वयेत, येन भवत्सु
जीवत्सु भवजन्मनक्षत्रं संक्रान्तो भस्मराशिग्रहो भवच्छासनं पी-
डयितुं न शक्यति । ततः प्रभुणोक्तम्-न खलु शक ! कदाचिद-
पि इदं चूतपूर्व, प्रकीर्णमायुर्जिनेन्दैरपि न वर्चयितुं शक्यते, ततो-
ऽवश्यंभावितो तीर्थयाथा ज्ञाप्यत्येष, किं तु पदशीतिवर्षा-
युपि कलिकनि कुनृपतौ त्वया निगृहीते सति वर्षसहस्रद्वये पूर्णे
मज्जन्मनक्षत्राऽऽस्रप्रदे व्यतिक्रान्ते च त्वत्स्थापितकलिकपुत्रध-
र्मदत्तराज्यादारभ्य साधुसाध्वीनाम् उदितोदितः पूजास्त्कारो
भविष्यतीति ॥ ३०॥ सूत्रकारा अपि तदेवाऽऽहुः- (जया णमि-
त्यादि) यदा च कृद्गत्मा भस्मराशिर्ग्रहः द्विर्षसहस्रास्ति-
तिः यावद् भगवद् जन्मनक्षत्राद् व्यतिक्रान्तो भविष्यति, तदा
श्रमणानां निग्रन्थानां निग्रन्थीनां च उदितोदितः पूजास्त्कारो
भविष्यति । कल्प ० ६ क्षण ।

से भयवं ! केवदएणं काधेणं पहे कुगुरुभावी होंति ? ।
गोयमा ! इओ य अच्चतेरसएहं वाससयाणं साङ्गेगाणं
समङ्कंताणं परओ जविंसु । से जयवं ! केणं अट्टेणं ? ।
गोयमा ! त्कालं इहीरससायगारवसंगए ममीकारअहंकारऽ-
ग्गीए अंतो संपज्जंतवोंदी अहमइं ति कयमाणसे अमुणि-
यसमयसन्नावे गणी जविंसु, एएणं अट्टेणं । से भयवं ! किं स-
व्वे वि एवंविहे तक्काज्जगणी जविंसु ? । गोयमा ! पंगंतेणं नो
सव्वं, के य पुणं दुरंतपंतज्जकखणे अदट्टव्वं गं एगाए जण-
णीए जमगममं पसए निम्मेरे पावसीहे दुज्जायजम्मे
सुरोदपयंनानिगगहिदूरमहाभिच्छदिष्ठी जविंसु । से ज-
यवं ! कहं ते समुवल्लक्खेज्जा ? । गोयमा ! उस्सुत्तउम्मग-
पवत्तणुदिस्सए, अणुमईपव्वएण वा । महा० ७ अ० ? चू० ।

उरसर्पिण्यामन्तिमजिनस्य तीर्थानुपज्जना-

उस्सप्पिणि अंतिमजिण-तित्यं सिरिरिसहनाणपज्जाया ।
संखेज्जा जावइआ, ताव पमाणं धुवं जविही ॥ ४५॥

इह श्रीऋषजस्वामिनः केवलज्ञानपर्यायो वर्षसहस्रोत्तम-
कपूर्वलक्षणः, ततः पर्यस्वरूपा ज्ञानपर्यायाः संख्येया यावन्तो
प्रवन्ति तावत्प्रमाणमुत्सर्पिण्यामन्तिमजिनस्य चतुर्विंशतितम-
स्य भद्रकृष्णान्नस्तीर्थकृतस्तीर्थं ध्रुवं निश्चितं ज्ञाप्यति । संख्ये-
यपूर्वलक्षणं तत्तीर्थमित्यर्थः । प्र० २६५ द्वार । दर्श० । ति० ।
(कदा कस्य भुतस्य व्यवच्छेद इति तु 'तित्ययर' शब्दे २२७३
पृष्ठे निरूपितः)

व्यवच्छेदाधिकारादेवेदमाह-

जंबुदीवे णं भंते ! दीवे जारहे वासे इमीसे उ-
स्सप्पिणीए देवाणुप्पियाणं केवइयं कालं पुव्वगए अ-
णुसिज्जिस्सइ ? । गोयमा ! जंबुदीवे णं दीवे भारहे

वासे इमीसे उस्सप्पिणीए ममं एगं वाससहस्सं पुव्व-
गए अणुसिज्जिस्सइ । जहा णं भंते ! जंबुदीवे दीवे जारहे
वासे इमीसे उस्सप्पिणीए देवाणुप्पियाणं एगं वाससहस्सं
पुव्वगए अणुसिज्जिस्सइ, तहा णं जंते ! जंबुदीवे दीवे
भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए अवसेसाणं तित्यगराणं
केवइयं कालं पुव्वगए अणुसिज्जित्ता ? । गोयमा ! अत्ये-
गइयाणं संखेज्जं कालं, अत्येगइयाणं असंखेज्जं काहं ।
जंबुदीवे णं दीवे भारहे वासे इमीसे उस्सप्पिणीए देवाणु-
प्पियाणं केवइयं काहं तित्ये अणुसिज्जिस्सइ ? । गोयमा !
जंबुदीवे दीवे भारहे वासे इमीसे उस्सप्पिणीए ममं एग-
वीसं वाससहस्सइ तित्ये अणुसिज्जिस्सइ । जहा णं भंते !
जंबुदीवे दीवे जारहे वासे इमीसे उस्सप्पिणीए देवाणुप्पि-
याणं एकवीसं वाससहस्सइ तित्ये अणुसिज्जिस्सइ, तहा
णं जंते ! जंबुदीवे दीवे जारहे वासे आगमेस्साणं चरमति-
त्यगरस्स केवइयं कालं तित्ये अणुसिज्जिस्सइ ? । गोयमा !
जावइएणं उस्सभस्स अरहओ कोसलियस्स जिणपरियाए
तावइयाए संखेज्जाइ आगमेस्साणं चरमतित्यगरस्स ति-
त्ये अणुसिज्जिस्सइ ।

(जंबुदीवे णमित्यादि) (देवाणुप्पियाणं ति) युष्माकं संघन्धि
(अत्येगइयाणं संखेज्जं कालं ति) पञ्चानुपूर्व्या पाश्वनाथाऽऽ-
दीनां संख्यातं काहम् । (अत्येगइयाणं असंखेज्जं काहं ति)
अपभाऽऽदीनाम् (आगमेस्साणं ति) आगमिष्यतां भविष्यतां
महापभाऽऽदीनां जिनानाम् । (कोसलियस्स ति) कोशलदेश
जातस्य । (जिणपरियाए ति) केवलपरिधीयः, स च वर्ष-
सहस्रन्यूनं पूर्वलक्षमिति । भ० १० श० ७ उ० ।

अनुमा....."अणुसज्जणा य दस चोइस अट्ट दुप्पसदे"
(३३४) इत्यस्य व्याख्यानमाह-

दस ता अणुसज्जंती, जा चोइसपुव्वि-पढमसंघयणं ।

तेण परंणऽट्टविहं, जा नित्यं ताव बोधव्वं ॥ ३४१ ॥

यावत्प्रथमसंहननं, चतुर्दशपूर्वी च, तावद्दश प्रायश्चित्तानि भ-
नुपज्जन्ति स्म । एतौ च प्रथमसंहननचतुर्दशपूर्व्विणौ समकं
व्यवच्छिन्नौ, तयोश्च व्यवच्छिन्नयोरनवस्थाप्यं, पाराश्रितं च
व्यवच्छिन्नम् । ततः परेणानवस्थाप्यपाराश्रितव्यवच्छेदाद्-
र्थाक, अष्टविधं प्रायश्चित्तं तावदनुपज्जते, अनुवर्त्तमानं बो-
द्धव्यं, यावत्तीर्थव्यवच्छेदकाद्वे चतुःप्रसभो नाम सूरिर्मवि-
ष्यति, तस्मिन् कालगत्ये तीर्थं, चारित्र्यं च व्यवच्छेदमयते ।

यदप्युक्तं "दैंता वि न दीसंति" (३३०) इत्यादि । तत्राऽऽह-
दोसु उ बोच्छिन्नेसु, अट्टविहं दैंतया करैंता य ।

न वि केई दीसंती, वयमाणे जारिया चउरो ॥ ३४२ ॥
द्वयोरनवस्थाप्यपाराश्रितयोः, अथवा-प्रथमसंहननचतुर्द-
शपूर्व्विणोः, व्यवच्छिन्नयोरष्टविधं प्रायश्चित्तं ददतः, कुर्वन्तो वा
केवलं दृश्यन्ते, इति वदति परास्मिन्प्रायश्चित्तं चत्वारो ज्ञा-
स्ता गुरुका मासाः ।

दोसु वि वोच्छिन्नेसुं, अहविहं देंतया करेता य ।

पञ्चखं दीसंती, जहा तहा मे निसामेहि ॥ ३४३ ॥

द्वयोरन्तिमयोः प्रायश्चित्तयोः प्रथमसंहननचतुर्दशपूर्वणोर्वा
व्यवच्छिन्नयोरष्टविधं प्रायश्चित्तं ददतः, कुर्वन्तश्च प्रत्यक्षं द-
श्यन्ते यथा, तथा मम कथयतो निशमय ।

पंचेव नियंठा खलु, पुलागवकुमा कुसीद्वनिगंगा ।

तह य सिणाया तेसिं, पच्छित्तं जहकमं वोच्छं ॥ ३४४ ॥

पञ्चैव खलु निर्ग्रन्था भवन्ति । तद्यथा-पुलाको, वकुशः, कुशी-
लः, निर्ग्रन्थः, स्नातकश्च । एतेषां च स्वरूपं व्याख्याप्रकृते-
रवसेयम् । एतेषां प्रायश्चित्तं यथाक्रमं वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञां पूरयति-

आद्योयणपक्किमणे, मीसविवेगे तवे विजस्सगे ।

एए ङ पच्छित्ता, पुद्दागनियंठस्स बोधव्वा ॥ ३४५ ॥

आद्योचना, प्रतिक्रमणं, मिश्रं, विवेकः, तपः, व्युत्सर्गः, एतानि
षट् प्रायश्चित्तानि पुलाकनिर्ग्रन्थस्य बोधव्यानि ।

वजसपक्किसेवगाणं, पायच्छित्ता हवंति सव्वे वि ।

थेराण भवे कप्पे, जिणकप्पे अट्टहा होति ॥ ३४६ ॥

वकुशप्रतिसेवकयोर्वकुशस्य, प्रतिसेवनाकुशीलस्य च सर्वा-
ण्यपि दशाऽपि प्रायश्चित्तानि भवन्ति । तौ च वकुशकुशीलौ
स्थविराणां कल्पे भवतः, जिनकल्पे, उपलक्षणमेतत्-यथालन्द-
कल्पे च, तयोः प्रायश्चित्तमष्टधा भवति, अनवस्थाप्यपारा-
ञ्चित्तयोरत्रावात् ।

आद्योयणा विवेगो य, नियंठस्स जुवे जवे ।

विवेगो य सिणायस्स, एमेया पक्किवत्तिओ ॥ ३४७ ॥

आलोचनाप्रायश्चित्तविवेकप्रायश्चित्ते निर्ग्रन्थस्य प्रवतः,
स्नातस्य केवल एको विवेकः । एवमेताः पुलाकाऽऽदिषु प्र-
तिपत्तयः ।

पंचेव संजया खलु, नायसुएण कहिया जिणवरेण ।

तेसिं पायच्छित्तं, अहकमं किच्छस्सामि ॥ ३४८ ॥

ज्ञातसुतेन जिनवरेण वर्द्धमानस्वामिना पञ्चैव खलु संयताः
कथिताः, तेषां यथाक्रमं प्रायश्चित्तं कीर्तयिष्यामि ।

तदेव कीर्तयति-

सामइयसंजयाणं, पायच्छित्तानि छेदमूलरहियड्डा ।

थेराण जिणाणं पुण, तवमंतं ढव्विहं होइ ॥ ३४९ ॥

सामायिकसंयतानां स्थविराणां स्थविरकल्पिकानां वेदमूलर-
हितानि शेषाण्यष्टौ प्रायश्चित्तानि भवन्ति । जिनानां जिनकल्पि-
कानां पुनः सामायिकसंयतानां तपःपर्यन्तं षड्विधं प्रायश्चित्तं
प्रवति ।

वेदोवट्ठावणिण, पायच्छित्ता हवंति सव्वे वि ।

थेराण जिणाणं पुण, मूळंतं अट्टहा होइ ॥ ३५० ॥

वेदोपस्थापनीये संयमे वर्तमानानां स्थविराणां सर्वाण्यपि
प्रायश्चित्तानि भवन्ति, जिनकल्पिकानां पुनर्मूलपर्यन्तमष्टधा
प्रवति ।

परिहारविसुप्पीए, मूलंता अट्ट होंति पच्छित्ता ।

थेराण जिणाणं पुण, ढव्विहं छेयादिवज्जं च ॥ ३५१ ॥

परिहारविशुद्धिके संयमे वर्तमानानां स्थविराणां मूलान्तान्य-
ष्टौ प्रायश्चित्तानि भवन्ति । जिनानां पुनश्चेदाऽऽदिवर्जं पञ्चदशम् ।

आद्योयणा विवेगो य, तइयं तु न विज्जती ।

सुहुमे य संपराए य, अहक्खाए तहेव य ॥ ३५२ ॥

सूक्ष्मसम्पराये, यथाख्याते च संयमे वर्तमानानामालोचना,
विवेक इत्येवंरूपे द्वे प्रायश्चित्ते भवतः, तृतीयं तु न विद्यते ।

ततः प्रस्तुते किमायातमिति चेदत आह-

वजसपक्किसेवया खलु, इत्तरि-ठेया य संजया दोसि ।

जा तित्थऽणुसज्जंती, अत्थि हु तेणं तु पच्छित्तं ॥ ३५३ ॥

निर्ग्रन्थचिन्तायां वकुशः, प्रतिसेवकः प्रतिसेवनाकुशीलः, इत्ये-
तौ द्वौ निर्ग्रन्थौ; संयतचिन्तायाम् इत्तरी-इत्तरसामायिकवान्,
छेदश्चेदोपस्थाप्यश्चेति द्वौ संयतौ, यावत्तीर्थं नावदनुप-
गजतोऽनुवर्त्तते, तेन ज्ञायते अस्ति संप्रत्यपि प्रायश्चित्तम् ।
व्य० १० उ० । (विशेषविस्तरस्तु 'वोच्छेय' शब्दे वक्ष्यते)
(कालिकराज्ये तीर्थं नष्टप्रायमासीदिति 'कक्कि' शब्दे तृतीय-
जगते १८१ पृष्ठे समुक्तम्)

तित्थाभिसेअ-तीर्थीजिपेक-पुं० । लौकिकतीर्थस्नाने, औ० ।

तिथिय-तीर्थिक-त्रि० । अन्यमतीये सम्मतपापे, आचा० १
श्रु० ८ अ० १ उ० ।

तित्थुगालिय-तीर्थोज्जालिक-न० । स्वनामख्याते प्रकीर्णके,
तित्थु० ।

"जयइ ससिपायनिम्मल-तिहुअणविथिषुपुणणजसकुसुमो ।

उसभो केवलदंसण-दिवायरो दिट्ठिदट्ठवो ॥ १ ॥

वावीसइ च निज्जिय-परीसहकसायविग्घसंघाया ।

अजिआइया भविआ-ऽरविंदरविणो जयंति जिणा ॥ २ ॥

जयइ सिद्धत्यनरि-दविमलकुलविपुवनहलियमयंको ।

महिपावससिमहोरग-महिंदमहिओ महावीरो ॥ ३ ॥

नमिऊण समणसंघं, सुनायपरमत्थपायडं धियडं ।

वोच्छं निच्छययत्थं, तित्थुगालीयं संखेवं ॥ ४ ॥

रायगिहे गुणसिलप, जणिआ वीरेण गणहराणं तु ।

पयसयसहस्समेयं, विथरओ लोगनाहेणं ॥ ५ ॥

अइसंखेवं मोतुं, मोतूण पविथरं अहं भणिमो ।

अप्पक्खरं महत्थं, जह भणिंयं लोगनाहेणं ॥ ६ ॥

काढो उ अणाईओ, पवाहरूवेण होइ नायव्वो ।

निहणाविहूणो सो छिय, वारसअंगेहिं निहिओ ॥ ७ ॥" तित्थु० ।

"एसा य पयसहस्से-ण वन्निआ समणगंधहत्थीणं ।

पुठेण य रायगिहे, तित्थुगाली उ वीरेणं ॥ १२४५ ॥

सोडं तित्थुगालिं, जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स ।

पणमह सुगइगयाणं, सिद्धाणं निट्ठितट्ठाणं ॥ १२४६ ॥

महं सव्वजगुज्जो-यगस्स जइं जिणस्स वीरस्स ।

महं सुरासुरनमं-सियस्स महं धुययस्स ॥ १२४७ ॥

गुणमवणगहणं ! सुयय-ण ! भरियदंसणं ! विसुद्धरत्थागा !

संघनगर ! महं ते, अक्खंरुचरित्तपागारा ! ॥ १२४८ ॥

जं उठितं सुयाओ, अहव गतीए जथोवदेसेणं ।

तं च विरुद्धं नावं, सोहेखवं सुयधरोहिं ॥ १२४९ ॥

मणपरमोहिपुलाए, आहारगखवगववसमे कप्पे ।

संजमतिथकेवलसि-उक्कणा उ जंजुमि विच्छिन्ना ॥ १२५० ॥

पुव्वाणं अणुभोगो, संघयणं पदमं च संहाणं ।

सुदुमगहापाणाणि य, वोच्छिन्ना धूत्रमहम्मि ॥ १२५१ ॥
 दसपुत्रा वोच्छिन्ना, संपुत्रा सुरजधम्मि संपत्ते ।
 वयरम्मि महाभागे, संघयणं अकनारायं ॥ १२५२ ॥
 धोमदिणोहिं कप्पे, पंच गहाणी उ कप्पवणा य ।
 नवसयतियणपदि, वोच्छिन्ना संघआणाए ॥ १२५३ ॥
 तीर्थोद्गालिकासिद्धांतः ।

तेतीसं गाहाओ, दोधे सयाळ सदस्ममेगं च ।

नित्युगालियसंस्त्रा, एसा जणिगा च झंकेणं ॥ १२५४ ॥ नित्यु०

नित्युएण तिकारग-तं। शीर्षनितिकारक-त्रि० । प्रवचनप्रभाषनाका-
 रिणि, पञ्चा० ८ वि० ।

नित्युदय-तीर्थोदय-पुं० । तीर्थकरनामोदये, यतः सयोगादौ
 तीर्थकरनामोदयो ज्ञायते । यदुक्तम्-“उदय जस्स सुरासुर-
 नरवइनिवहेहि” पृ३ओ होइ । तं नित्यपरं नामं, तस्म विधागो
 दु केवल्लिणो ॥ १ ॥ ततः पूर्वोक्तैकचत्वारिंशति तीर्थकरनाम
 नित्यते, जाता द्वित्रिचत्वारिंशत्, सा च सयोगिनि भवतीति ।
 (२१) कर्म० १ कर्म० ।

नित्येस-तीर्थेश-पुं० । तीर्थस्य प्रागुक्तस्य, तदाऽऽधेयक्याऽऽ-
 गमस्य वा, ई लहमीं महिमानं, श्रयति तत्तदसद्भूतद्वयणोद्-
 घोषणः स्वाभिप्रायेण तत्करोति यः स तीर्थेशः । तीर्थान्तरोये
 यादिरूपाकारिणि, (रत्ना०) तीर्थस्य चतुर्थेणस्य आभम-
 णसङ्गस्त्वेशः स्वामी तीर्थेशः । तीर्थकरे, रत्ना० १ परि० ।

तिदं-त्रिदं-न० । त्रयाणां दण्डानां समाहारत्रिदण्डम् ।
 त्रयाणां दण्डानां समाहारं, ओ० । भ० ।

तिदं-त्रिदं-पुं० । त्रिदं-पुं० । मनेवाक्कायदण्डत्रयपरि-
 ज्ञानार्थं दण्डत्रयधारके वेदान्तायल्लिख्यमभेदे, आ० म० १
 म० २ खण्ड । सूत्र० । (नमस्कारफले त्रिदण्डवृद्धादरणं
 'शमोकार' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८४४ पृष्ठे गतम्)

तिदसावास-त्रिदशावास-पुं० । देवलोके, प्रा० दुंदी० ४ पाद ।

तिदिश-त्रिदिश-न० । त्रिदिशो दिशः समाहृतास्त्रिदिशः । दि-
 कत्रये, रा० ।

तिथ-तथा-अव्य० । “कथं-यथा-तथां थाऽऽदेरेमेमेदेधा दितः”

॥ ८ । ४ । ४०१ ॥ इत्यगजंशे थादेरवयवस्य दित्संज्ञकः ‘इध’
 इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । साम्ये, अभ्युपगमे, पृष्टप्रतिवाक्ये, स-
 मुच्चये, निश्चये च । वाच० ।

निपरिवत्त-त्रिपरिवर्त्त-त्रि० । त्रिपरिवर्त्तैर्वर्त्तनीये, वृ० ३ व० ।

तिपह-त्रिपथ-न० । त्रयाणां पथां समाहारे, वाच० । अनु० ।

तिपायण-त्रिपातन-न० । “कायवयमणा तिणि उ, अदथा देहा
 उ इदिया पाणा । सामिभा वायाणे, होयइतिवाओ य करणे-
 तु ॥ १८५ ॥” इत्युक्तत्रयं प्राणिविनाशे, पिं० । त्रीणि कायवा-
 क्कमनांसि, यद्वा-त्रीणि देहाऽऽयुरिन्द्रियलक्षणानि । पातनं चा-
 तिपातो, विनाश इत्यर्थः । अत्र च त्रिधा समासविवक्षा । तद्यथा-
 पट्टितपुरुषः, पञ्चमीतपुरुषः, तृतीयातपुरुषश्च । तत्र पट्टित-
 पुरुषोऽयम्-त्रयाणां कायवाक्मनसां पातनं विनाशनं त्रिपातन-
 म् । एतच्च परिपूर्णगर्भजपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणामवसेषम्, ए-
 केन्द्रियाणां तु कायस्यैव केवलस्य, विकलेन्द्रियसंमूर्च्छितमतिर्य-
 ग्मनुष्याणां तु कायवचसिरेवेति । यद्वा-त्रयाणां देहाऽऽयुरिन्द्रि-
 यरूपाणां पातनं विनाशनं त्रिपातनम् । इदं च सर्वेषामपि तिर्य-
 ग्मनुष्याणां परिपूर्णं घटते, केवलं यथा तेषां सम्भवति तथा
 ५८०

तेषां वक्तव्यम्, यथा एकेन्द्रियाणां देहस्यौदारिकस्य आयुपस्ति-
 र्यगायूरूपस्येन्द्रियस्य स्पर्शनोन्द्रियस्य, द्वीन्द्रियाणां देहस्यौ-
 दारिकरूपस्य आयुपस्तिर्यगायुष इन्द्रिययोश्च स्पर्शनरसन-
 मक्षणयोस्तिथादि । पञ्चमीतपुरुषस्त्वयम्-त्रिचयः कायवाक्कमनो-
 ज्यो, देहाऽऽयुरिन्द्रियेभ्यो वा पातनं व्याधनमिति त्रिपातनम् ।
 अत्रापि त्रिचयः परिपूर्णचयः कायवाक्कमनोचयः पातने गर्भ-
 जपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणाम्, एकेन्द्रियाणां तु कायादेव केव-
 लात्, विकलेन्द्रियसंमूर्च्छितमतिर्यग्मनुष्याणां तु कायवाक्क्या-
 मिति, देहाऽऽयुरिन्द्रियरूपेभ्यः पातनं सर्वेषामपि परिपूर्णं स-
 मभवति । तथा तेषां प्रागिव वक्तव्यम् । तृतीयातपुरुषः पुन-
 रयम्-त्रिजिः कायवाक्कमनोभिर्धनाशकेन स्वसम्यग्निधिः पात-
 नं विनाशनं त्रिपातनम् ॥ १८५ ॥ (‘आधाकम्म’ शब्दे द्वि० ज्ञा०
 १२० पृष्ठेऽपि व्याख्येया) पिं० । प्रश्न० । सूत्र० ।

तिपुंज-त्रिपुंज-न० । बुद्धाशुक्लमिभ्रपुंजत्रये, विशेष० । “आलं-
 चणमलदंती, जह सद्धानं न मुंचए इहिमा । एवं अकपतिपुं-
 जी, मिच्छं चिम उवसमी एइ ॥ १ ॥” ध० १ अधि० ।

तिपुक्खर-त्रिपुक्खर-न० । त्रीणि पुक्खराणि त्रिपुक्खरम् । “संख्या-
 पूर्वो द्विगुः” ॥ २ । १ । ४२ । इति समासः । अनु० । “वाराः
 कुरात्ताथिमंझा, नक्खं जमपादकम् । जातेअ जारजो योगो, म-
 रणेअ त्रिपुक्खरम् ॥ १ ॥” इति ज्योतिषोक्ते योगनेदे, पुं० वाच० ।

तिपुट-त्रिपुट-पुं० । त्रयः पुटा यस्य । जेसारीकलपभेदे, शदे,
 तालकयस्त्रं, गोक्षुरे, हस्तभेदे च । सूक्ष्मेप्रायाम्, मल्लिकायाम्,
 त्रिवृक्षोपर्षी, कणस्फोट्यायां, देवोभेदे च । स्त्री० । टाप् ।
 वाच० । जं० ५ वक्र० ।

तिपुर-त्रिपुर-पुं० । त्रीणि स्वर्गाऽऽदिस्थानानि पुराणस्य । असु-
 रभेदे, वाच० । स्त्रीणि पुराणि त्रिपुरम् । “संख्यापूर्वो द्विगुः”
 ॥ २ । १ । ४२ ॥ इति समासः । अनु० । पुरत्रयमात्रे, न० वाच० ।

तिप्प-तृप्प-त्रि० । “इत्थपाऽऽदी” ॥ ८ । १ । १२८ ॥ इति ऋत
 इत्थम् । प्रा० १ पाद । अतिशयोपभागेन निवृत्तेच्छे, आचा०
 १ ध्रु० २ म० ५ उ० ।

तृप्-धा० । ज्ञा०-आत्म० । करणे, आचा० १ ध्रु० २ म० ५
 उ० । “तिप्पामि वा पीमामि वा ।” (तिप्पामिस्ति) शरीरपक्षं त-
 रामि । सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । “तिप्पति ।” सुखाव्यावयवन्त्या-
 त्मानं, परांश्च । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

तिप्पणया-तेपनता-स्त्री० । तिपेः करणार्थत्वाद्भुमोचने, भ०
 २५ श० ७ उ० । स्या० । शोकातिरेकादेव अश्रुलालाऽऽदिक्षरण-
 प्रापणायाम्, भ० ३ श० ३ उ० । आलंघ्यानलक्षणे, सूत्र० १
 ध्रु० १ अ० १ उ० । परिदेवने, सूत्र० २ ध्रु० ४ म० । त्रिजिघांसेः
 परितापे, आ-चू० ४ अ० ।

त्रिपातनता-स्त्री० । त्रिभ्यो मनोवाक्कायेभ्यः पातनं त्रिपातनं,
 तद्भावस्त्रिपातनता । त्रिपातनत्राये, सूत्र० २ ध्रु० ४ अ० ।

तिभाग-त्रिभाग-पुं० । तृतीयो जगत्त्रिभागः । मयूरव्यंसकाऽऽ-
 दित्वात्समासः । तृतीयोऽंशे, कर्म० २ कर्म० ।

तिमहुर-त्रिमहुर-न० । त्रीणि महुराणि समाहृतानि त्रिमहुरम् ।
 “संख्यापूर्वो द्विगुः” ॥ २ । १ । ५२ ॥ इति समासः । अनु० ।
 घृतसितामाक्षिकरूपे महुरत्रये, वाच० ।

तिमि-तिमि-पुं० । मत्स्यभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० । कल्प० ।
" अस्ति मत्स्यस्तिमिर्नाम, शतयोजनविस्तरः । तिमिङ्गलमि-
लोऽप्यस्ति, तज्जिलोऽप्यस्ति राघवः ॥१॥ " सूत्र २ श्रु० ३ अ० ।
समुक्ते, वाच० । महामत्स्ये, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तिमिङ्गल-तिमिङ्गल-पुं० । तिमि मत्स्यं गिरति । 'गृ' निगर-
णे । खश्, मुम् च । " अस्ति मत्स्यस्तिमिर्नाम, तथा चास्ति ति-
मिङ्गलः । " वाच० । मत्स्यभेदे, प्रज्ञा० १ पद । मीने, दे० ना०
५ वर्ग १३ गाथा । कल्प० । सूत्र० । जी० । महामत्स्यतमे,
प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तिमिङ्गल-तिमिङ्गल-पुं० । महामत्स्ये, सूत्र० २ श्रु०
६ अ० ।

तिमिच्छाओ-देशी-कश्चिदित्यर्थे, पथिके च । दे० ना० ५ वर्ग
१३ गाथा ।

तिमिण-देशी-आरुंदाकणि, दे० ना० ५ वर्ग ११ गाथा ।

तिमिर-तिमिर-न० । अन्धकारे, कल्प० ३ कण । " जदा क-
एहचड्डीए रातीए रयरेणुधूमिगा भवति, तदा तम्मि ति-
मिरं भवति । अहवा-पितुदण्ण दवचक्खिद्विस्संतरकरणं
भवति । " नि० चू० ४ उ० । निक्काचिते कमेणि, ध० २ अ-
धि० । विज्ञानारूपतायाम्, बहुलापरिज्ञाने, आ० चू० ५ अ० । पर्व-
तकचनस्पातिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

तिमिरिच्छ-देशी- करञ्जदुमे, दे० ना० ५ वर्ग १३ गाथा ।

तिमिद्धा-त्रिमिद्धा-स्त्री० । तूर्यभेदे, औ० ।

तिमिसगुहा-तिमिसगुहा-स्त्री० । वैताढ्यगुहायाम्, यथा स्वक्षे-
त्राध्यक्षवर्त्ती चिन्तातक्त्रं याति । स्था० ९ ठा० । ताश्च भरतैरव-
तर्षण्योर्धाध्वैताढ्ययोर्ध्वे, कच्छाऽऽदिद्वात्रिशच्चिजयेषु द्वात्रिंश-
दित्येवं चतुस्त्रिंशज्जम्बूद्वीपे । (स्था० ८ ठा०) एवं धातकीख-
रमे, पुष्करार्द्धे च प्रत्येकमष्टयष्टिस्तासां प्रमाणम् । स्था० २ ठा०
३ उ० । तत्र कृतमालको देवः । स्था० ३ ठा० ३ उ० । स० ज० ।
आ० क० । (तत्र भरतचक्रिगमनं 'जरह' शब्दे वक्ष्यते) " ति-
मिसगुहा अठ जोयणाई उहुं उच्चचरणेण । " स्था० ८ ठा० ।

तिमिसगुहाकूरु-तिमिसगुहाकूट-पुं० । न० । तिमिसगुहाऽधि-
पदेवस्य निवासभूतं कूटं तिमिसगुहाकूटम् । वैताढ्यपर्वतस्य
तृतीये कूटे, जं० १ वक्त्र० । स्था० ।

तिमुह-त्रिमुख-त्रि० । त्रिभिर्मुखैर्युक्ते, प्रव० २६ द्वार ।

तिम्म-तिग्म-न० । तिज्-मक्क, जस्य गः । " ग्मो वा " ॥ ८ ।
२ । ६२ ॥ इति ग्मस्य विकल्पेन मकारः । प्रा० २ पाद । तीक्ष्णे,
तद्वति, त्रि० । वाच० ।

तिप-त्रिक-न० । त्रित्वसंख्यायाम्, रा० । आ० म० । त्रिपथ-
युक्ते स्थाने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

त्रिज-त्रि० । त्रिज्यां धातुमूलजीववक्त्रेभ्यो जातं त्रिजम् । स-
र्वस्मिन् वस्तुनि, विशेषः ।

तियंकर-त्रिकङ्कर-पुं० । स्त्रनामख्याते कपके, पि० । (तदुदा-
हरणं ' बुद्धपरिणाम ' शब्दे वक्ष्यते)

तियणाण-त्रयज्ञान-न० । त्रयाणामज्ञानानां समाहाररूपज्ञानम् ।
मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानरूपे, कर्म० ४ कर्म० ।

तियस-त्रिदश-पुं० । तिस्रो दशा जन्मसत्ताविनाशाऽऽख्याः,
न तु वृद्धिपरिणामक्षया मर्त्यानामिव दशा येषां ते त्रिदशाः ।
देवेषु, वाच० । आ० म० ।

तियसद्वोग-त्रिदशद्वोक-पुं० । स्वर्गे, वाच० । आ० म० ।

तियसिदणमंसिय-त्रिदशेन्द्रनमस्यित-त्रि० । त्रिदशाः सुमनस-
स्तेषामिन्द्रास्त्रिदशेन्द्रास्त्वेतैर्नामस्यितः । देवेन्द्रनते, ग० १ अधि० ।

तिरयणमादा-त्रिरत्नमाला-स्त्री० । ज्ञानदर्शनचारित्ररूपरत्न-
प्रथमालायाम्, संथा० । " चारित्तसुद्धसाला, तिरयणमाला
तुमे भव्वा । " संथा० ।

तिरासि-त्रिराशि-न० । जीवाजीवनोजीवभेदाद्भयो राशयः
समाहृतास्त्रिराशि । राशित्रये, स्था० ७ ठा० ।

तिरिअजोणि-तिर्यग्योनि-पुं० । तिरश्चामुत्पत्तिस्थाने, प्रज्ञा०
१ पद ।

तिरिअंच-तिर्यक्-त्रि० । चतुर्थगतिके तिरश्चां वैक्रियशरीरकरणं
मूलशरीरेण सह संबद्धमसंबद्धं वा स्यादिति प्रश्ने, उत्तरम्-सं-
यच्छमसंबद्धं च भवतीति । ८३ प्र० । सेन० २ उल्ला० । युगलिक-
क्षेत्रतिर्यक्षः कल्पवृक्षाऽऽहारं कुर्वन्त्यन्यद्वेति प्रश्ने, उत्तरम्-गो-
प्रभृतयः कल्पवृक्षाऽऽहारं कुर्वन्ति, तथाऽन्यद् धान्यनृणाऽऽदि-
कमपि कुर्वन्तीति संभाव्यत इति । ५६ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

तिरिक्ख-तिर्यक्-त्रि० । 'अञ्जु' गतौ । तिरोऽञ्चतीति तिर्यङ्,
तिसरस्तिर्योदेशः । प्रज्ञा० १ पद । चतसृणां गतीनां चतुर्थग-
तिमापन्ने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तिरिक्खजोणिय-तिर्यग्योनिक-पुं० । तिर्यग्शोके योनय उत्पत्ति-
स्थानानि येषां ते तिर्यग्योनिकाः । जी० १ प्रति० । स्था० । " ति-
रिक्खजोणिया तिविद्वा पण्णत्ता । तं जहा-इत्थी, पुरिसा, नपुं-
सगा । " स्था० ३ ठा० १ उ० ।

तिर्यग्योनिज-पुं० । तिर्यग्शोके योनयस्तिर्यग्योनयः, तत्र जास्ति-
र्यग्योनिजाः । जी० १ प्रति० । जीवभेदे, स्था० ८ ठा० । जी० ।
" तिविद्वा तिरिक्खजोणिया पण्णत्ता । तं जहा-इत्थी, पुरिसा,
नपुंसगा । " स्था० ३ ठा० १ उ० । तिर्यक्त्वकारणानि-" चउ-
हिं ठाणेहि जीवा तिरिक्खजोणियत्ताए कम्मं पणेरति । तं जहा-
माइल्लयाए, निथमिल्लयाए, अलियचयणेणं, कूडतुढाकूममा-
णेणं । " स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

तिर्यग्योनिक-त्रि० । तैरिश्चे तिर्यग्योनिकृते, स्था० ४ ठा०
४ उ० ।

तिरिक्खपयइ(ण्)-तिर्यक्प्रचयिन्-त्रि० । परस्परसमाना-
धिकरणत्वे सति परस्परसमानकालीने, यथा रूपरसाऽऽदयः,
अणुत्वस्थौल्याऽऽदयश्च । नयो० ।

तिरिक्खचूय-तिर्यग्नूत-त्रि० । पशुकल्पे, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार ।

तिरिक्खसामस-तिर्यक्सामान्य-न० । तिर्यगुल्लेखिनाऽनुवृत्ता-
कारप्रत्ययेन गृह्यमाणे, रत्ना० ।

निर्यकुसामान्यस्य स्वरूपं सोदाहरणमुपदर्शयन्ति-

प्रतिष्पत्तिं तुल्या परिणतिस्तिर्यकमामान्यं, शनद्वशावशे-
याऽऽदिपिण्डेषु गोस्वं यथा ॥ ४ ॥

व्यक्तिं व्यक्तिमधिष्ठित्य समाना परिणतिस्तिर्यकुसामान्यं विहृ-
यम् । अत्र सांगताः सांगिगन्ते-नौगौरित्याद्यनुगताऽऽकारप्रति-
पत्तरन्यथावृत्तिमात्रेणैव व्यक्तिषु प्रसिद्धेरनयसर एव सदृशप-
रिणामस्वरूपसामान्यस्वीकारः । सर्वतो व्यावृत्तानि हि स्वस-
द्वेषानि न मनानप्यात्मानमन्येन मिश्रयन्तीनि । तदेतन्मरु-
चिकाचक्रोदकाचान्तयेऽक्षिपुटप्रसारणम् । यत इयमन्यव्या-
वृत्तिर्बाहिः, अन्तर्या भवेत् । तत्र खात्तुमुग्राऽऽदिनिशेषप्रतिष्ठैका-
न्यव्यावृत्तेर्बाहिः सङ्गाधं सामान्यरूपतां कुर्वित्वा । आन्तरवे
तु तस्याः कथं बाहिर्याभिमुख्येनोद्वेष्टः स्यात् ? । नान्तः,
बाहिर्या सेतुपि स्वाभिप्रायप्रकटनमात्रम् । तथाचूने एतन्व्या-
वृत्तिस्वरूपं किञ्चित्, न किञ्चिद्वा । किञ्चित्, नूनमन्तर्बाहिर्या तेन
प्राप्यं, तत्र च प्रतिपादितदोषानतिक्रमः । न किञ्चित्, कथं त-
थाभूतप्रत्ययहेतुः ? । चासनामात्रनिमित्तं एवायमिति चेत्, तर्हि
बाहिर्यापेक्षा न भवेत् । न ह्यन्यकारणको भावोऽन्यदपेक्षते, धूमा-
ऽऽदेः सन्निष्ठाऽऽद्येक्षाप्रसङ्गात् । किं च-वासनाऽऽप्यनुगतापेक्षि-
पयैवोपजायते । न आत्यन्तात्सरेण स्वमने सामान्यानुभवसम्भ-
वः । अपि च-वासना तथाभूतं प्रत्ययं विषयतयोत्पादयेत्, कारण-
मात्रनया या ? । प्राचि पक्षे सकलविशेषानुयायिनी पारमार्थिकी
परिच्छेदस्वभावा वासनेति पर्यायाभूतरेण सामान्यमेवाऽभिहितं
भवेत् । कारणमात्रतया तु वासनायाः सदृशप्रत्ययजनने विष-
योऽस्य वक्तव्यः, निर्विषयस्य प्रत्ययस्यैवासंभवात् । न च सदृश-
परिणामं विमुच्यतापरस्तद्विषयः संगच्छते, प्रागुद्दिष्टिदोषानुप-
पन्नात् । किं च-इयमन्यव्यावृत्तिः स्वयमसमानाऽऽकारस्य, समाना-
ऽऽकारस्य वा वस्तुनः स्यात् । प्राक्तनविकल्पकल्पनायामति-
प्रसङ्गः, कुरङ्गतरङ्गतरङ्गाऽऽदिष्वपि तत्संज्ञयाऽऽपसेः, तथा च ते-
ष्वनुगताऽऽकारैकप्रत्ययानुपपन्नाः स्वयं समानाऽऽकारस्य तु वस्तु-
नोऽन्युपगमे समुपस्थित एवायमतिथिः सदृशपरिणामः कथं प-
राणुघनाम् ? । ननु यथा प्रत्यक्षतया केचन भावाः स्वयं सदृ-
शपरिणामं विजृम्भन्ति, तथैव स्वयमतदात्मका अपि सन्तस्तथा
किं नावजासेरश्रितिं चेत् ? । तदनुचितम् । चेतेनेतरभेदानावप्रस-
ङ्गात् । यथैव हि प्रत्यासत्या चेतेनेतरस्वजावान् जायाः स्वीकुर्य-
न्ति, तथैव स्वयमतदात्मका अपि सन्तस्तथा किं नावजासे-
रश्रित्यपि भ्रूयणस्य ब्रह्माद्वैतवादिनो न वक्षत्रं वक्षीभवेत् ।
चेतेनेतरव्यतिरिक्तस्य ब्रह्मणोऽसत्त्वात्कथमस्य तथावभासन-
म् ? । इत्यन्यत्राऽपि तुल्यम् । न खलु सदृशपरिणामज्ञानं स्वत-
न्त्रमप्यस्ति, यच्चथाऽवभासेत । ननु स्वलक्षणस्य विसदृशाऽऽ-
काराऽऽत्मनः सदृशपरिणामाऽऽत्मकत्वं विरुध्यते । नैवम् । ज्ञान-
स्य नित्राऽऽकारतावद्विकल्पेतराऽऽकारतावच्चैकस्योन्नयाऽऽत्म-
कत्वाविरोधात् । ततो व्यावृत्तप्रत्ययहेतुविसदृशाऽऽकारतावद्
वस्तुनः सदृशपरिणामाऽऽत्मकत्वमप्यनुयायिप्रत्ययहेतुः स्वी-
कार्यम् ॥ ४ ॥ रत्ना ० ५ परि ० ।

तिर्यकुसामान्यलक्षणमाह-

तुल्या परिणतिभिन्न-व्यक्तिषु यच्चदुच्यते ।

तिर्यकुसामान्यमित्येव, घटत्वं तु घटेऽपि च ॥ १५ ॥

यद् निश्चय्येति भिन्नप्रदेशविशेषेषु, तुल्या समाना एककृपा

एकाकारा परिणतिः कुर्यशक्तिः, तत्तिर्यकुसामान्यमुच्यते ।
यथा-घटेषु घटत्वम्, गोषु शाबलेयाऽऽदिषु गोत्वम्, अश्वेषु
अश्वत्वं तिष्ठति सामान्यज्ञानम्, तथा अनेकाऽऽकारघटसदृश-
स्वपि घटत्वमेवेति तिर्यकुसामान्यमिति । अत्र कश्चिदाह-यद्
घटाऽऽदिभिन्नव्यक्तिषु यथा घटत्वाऽऽदिर्क सामान्यमेकमेवास्ति,
तथा पितृकुलसङ्गादिभिन्नव्यक्तिषु मृदादिसामान्यमेकमेवास्ति,
तर्हि निर्यकुसामान्योद्धृतासामान्ययोः को विशेषः ? । तत्राऽऽह-
यत्र देशभेदेन वा एकाऽऽकारा प्रतीतिरुपपद्यते, तत्र तिर्यकुसा-
मान्यमभिधीयते । यत्र पुनः काशभेदेन अनुगताऽऽकारा प्र-
तीतिरुपपद्यते, तत्र कर्तृतासामान्यमभिधीयते इति । एवं सति
दिग्भ्रमानुसारी कश्चिद्व्यक्ति-पक्षां द्रव्याणां काशपर्यायरूप क-
र्तृताप्रचयः, कालं चिना पञ्चकल्याणामयवसंघातरूपस्तिर्यकुप्र-
चयश्चास्ति । एवं यदा तां तेषां मते तिर्यकुप्रचयस्याऽऽधारो घ-
टाऽऽदिस्तिर्यकुसामान्यं भवति । तथा परमाणुरूपप्रचयपर्याया-
णामाधारो भिन्न एव युज्यते, तस्मात्पञ्चकल्याणां स्फुटदृशप्रदे-
शभावेन एकानेकव्यवहार उत्पादनीयः, परं तु तिर्यकुप्रचय
इति नामान्तरमप्रयोजकं, यासुकावैषयत्, इति नियमः ॥ ५ ॥
ख्या ० २ अथा ० ।

तिरिच्छ-तिरश्चीन-त्रि० । तिर्यक्-स्वाधेः खः । तिर्यगते, " गतं
तिरश्चीनमनुरसारयेः " इति माघः । घाच० । आचा० । नि० चू० ।

तिरिच्छमंतारिमा-तिरश्चीनसन्तारिमा-स्त्री० । साद्रूढवद्व्यु-
गामिण्यां नौकायाम्, नि० चू० १ उ० ।

तिरिच्छसंपातिम-तिरश्चीनसंपातिम-त्रि० । तिर्यग्गामिनि, भा-
चा० २ शु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

तिरिच्छि-तिर्यक्-त्रि० । "तिर्यक्स्तिरिच्छिः" ॥ ७ । ३ । १४३ ॥
इति तिर्यच्छब्दस्य 'तिरिच्छि' इत्यादेशः । प्रा० २ पाद ।
वक्त्रे, वाच० ।

तिरिह-पुं० । देशी-तिमिरवृक्षे, दे० ना० ५ वर्ग ११ गाथा ।
तिरिहित्र-देशी-तिमिरयुक्ते, विचिते च । दे० ना० ५ वर्ग
२१ गाथा ।

तिरिष्टी-देशी-वर्णवाते, दे० ना० ५ वर्ग १२ गाथा ।
तिरिडुग-तिर्यग्दूक-न० । तिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्विके, कर्म०
५ कर्म० ।

तिरिय-तिर्यक्-त्रि० । चतस्रसु गतिषु चतुर्थगतिमापन्ने, सूत्र०
१ शु० ३ अ० १ उ० । स्या० । कर्म० । आचा० । औ० । सं-
था० । तिर्यग्गोके, स्या० ३ उ० ४ उ० । मध्ये, भनु० ।

तीरित-त्रि० । पारं प्रापिते, प्रहन०१ सम्ब०द्वार । अन्ते प्रापि-
ते, व्य० ६ उ० । " पश्चिमा तीरिया किट्टिया । " तीरं पारं नीता
पूर्णेऽपि कक्षाऽवधौ किञ्चित्कालावस्थानेन । स्या० ७ उ० ।

तिरियंकट्टु-तिर्यक्कृत्वा-अव्य० । अपहस्तयित्वेत्यर्थे, सूत्र० १
शु० ३ अ० ३ उ० ।

तिरियंगोरवपरिणाम-तिर्यग्गौरवपरिणाम-पुं० । आयुःपरि-
णामभेदे, येन आयुःस्वभावेन जीवस्य तिर्यग्गदेशि गमनशक्ति-
लक्षणपरिणामो भवति । प्राकृतत्वाद्बनुस्वारः । स्या० ६ उ० ।

तिरियगइ-तिर्यग्गति-स्त्री० । तिर्यक्नु तिरश्चां तिर्यक्त्वप्रसाधि-
क्ता गतिस्तिर्यग्गतिः । स्या० ५ उ० ३ उ० । तिरोऽञ्जन्ति गच्छ-

प्तीति तिर्यङ्गः । व्युत्पत्तिनिमित्तं चैतत्, प्रवृत्तिनिमित्तं तिर्यङ्ग-
तिनाम । एते चैकेन्द्रियाऽऽयः, ततस्तिर्यङ्गं विषये गतिस्तिर्य-
ङ्गनिः । कर्म० ४ कर्म० । तिर्यङ्गनामकर्मोदयसंपाद्ये तिर्यक्त्वल-
क्षणे पर्यायविशेषे, स्था० १० वा० । तिर्यक्परिभ्रमणे, च० प्र० ।

कथं सूर्यस्तिर्यङ्गं परिभ्रमतीति ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

ता कहुं ते तिरियगती आहिया ति वदेज्जा । तत्थ खलु
इमाओ अट्ट पन्निवत्तीओ पप्पत्ता । तं जहा-तत्थेगे एव-
माहंसु-ता पुरच्छिमिह्वातो ढोगंताओ पातो मरीइसंघाए
आगासंसि उत्तिट्ठति, से णं इमं लोगं तिरितं करेति, ति-
रितं करेत्ता पच्चच्छिमिह्वंसि ढोगंसि सायं मरीइसंघाए
आगासंसि विहंसति, एगे एवमाहंसु ॥ १ ॥

एगे पुण एवमाहंसु-ता पुरच्छिमिह्वातो ढोगंतातो पातो
सूरिए आगासातो उत्तिट्ठति, से णं इमं लोगं तिरितं करेति,
करेत्ता पच्चच्छिमिह्वंसि ढोगंतंसि सायं सूरिए आगासंसि
विहंसति, एगे एवमाहंसु ॥ २ ॥

एगे पुण एवमाहंसु-ता पुरच्छिमिह्वातो लोगंतातो पातो
सूरिए सयावट्ठाई आगासातो उत्तिट्ठति, से णं इमं लोगं
तिरितं करेति, करेत्ता सायं अहे आगासमणुप्पविसइ, अणुप्प-
विसित्ता अहे पन्निआगच्छइ, अहे पन्निआगच्छित्ता पुणरवि
अवरञ्जुओ पुरच्छिमिह्वाओ लोयंताओ पातो सूरिए
आगासाओ उत्तिट्ठति, एगे एवमाहंसु ॥ ३ ॥

एगे पुण एवमाहंसु-ता पुरच्छिमिह्वाओ लोगंतातो पातो
सूरिए पुढवियातो उत्तिट्ठति, से णं इमं लोगं तिरितं करे-
ति, करेत्ता पच्चच्छिमिह्वंसि ढोगंसि सायं सूरिए पुढवि-
कायंसि विहंसति, एगे एवमाहंसु ॥ ४ ॥

एगे पुण एवमाहंसु-ता पुरच्छिमिह्वाओ लोगंतातो पातो
सूरिए पुढवियातो उत्तिट्ठति, से णं इमं लोगं तिरितं करेति,
करेत्ता पच्चच्छिमिह्वंसि लोगंसि सायं सूरिए पुढविकायं अ-
णुप्पविसति, अणुप्पविसित्ता पुढविअहे पन्निआगच्छति, अहे
आगच्छित्ता पुणरवि अवरञ्जुओ पुरच्छिमिह्वाओ लोयंतातो
पातो सूरिए पुढवियातो उत्तिट्ठति, एगे एवमाहंसु ॥ ५ ॥

एगे पुण एवमाहंसु-ता पुरच्छिमिह्वाओ लोगंतातो पातो
सूरिए आउक्कायंसि उत्तिट्ठति, से णं इमं लोगं तिरितं क-
रेति, करेत्ता पच्चच्छिमिह्वंसि लोगंसि सायं सूरिए आउ-
क्काए विहंसति, एगे एवमाहंसु ६ ।

एगे पुण एवमाहंसु-ता पुरच्छिमिह्वाओ लोगंतातो पातो
सूरिए आउक्कायंसि उत्तिट्ठति, से णं इमं लोगं तिरितं करे-
ति, करेत्ता पच्चच्छिमिह्वंसि सायं सूरिए आउक्कायं अणुप्प-
विसति, अणुप्पविसित्ता अहे पन्निआगच्छति, अहे पन्निआ-
गच्छित्ता पुणरवि अवरञ्जुओ पुरच्छिमिह्वाओ लोगंतातो
पातो सूरिए आउक्कायंसि उत्तिट्ठति, एगे एवमाहंसु ७ ।

एगे पुण एवमाहंसु-ता पुरच्छिमिह्वाओ लोगंतातो वहुइं

जोयणाइं, वहुइं जोयणसयाइं, वहुइं जोयणसहस्साइं
दूरं उहुं उप्पत्तिता एत्थ णं पातो सूरिए आगासातो
उत्तिट्ठति, से णं इमं दाहिणहं लोगं तिरियं करेति,
करेत्ता उत्तरहं लोगं तमेव रातो, से णं इमं उत्तरहं लोगं
तिरितं करेति, करेत्ता दाहिणहं लोगं तमेव रातो, से णं इमाइं
दाहिणुत्तरलोगाइं तिरितं करेति, करेत्ता पुरच्छिमिह्वातो ढो-
गंतातो वहुइं जोयणाइं तंचेव० जाव दूरं उहुं उप्पत्तिता, एत्थ
णं पातो सूरिए आगासातो उत्तिट्ठति, एगे एवमाहंसु ८ ।

वयं पुण एवं वयाभो-ता जंबुदीवस्स दीवस्स पाईणपमी-
णायताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंमलं चउव्वीसेणं
सतेणं ठेत्ता दाहिणपुरच्छिमं उत्तरपच्चच्छिमंमि य च-
उव्वभागमंमलांसि इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए बहुसमरम-
णिज्जातो भूमिजागानो अट्ट जोयणसताइं उहुं उप्पत्तिता
एत्थ णं पातो दुवे सूरिया आगामातो उत्तिट्ठति, ते णं
इमाइं दाहिणुत्तराइं जंबुदीवभागाइं तिरितं करेति,
करेत्ता पुरच्छिमपच्चच्छिमाइं जंबुदीवभागाइं तामेव रातो,
ते णं इमाइं पुरच्छिमपच्चच्छिमाइं जंबुदीवजागाइं तिरितं
करेति, करेत्ता दाहिणुत्तराइं जंबुदीवजागाइं तमेव
रातो, ते णं इमाइं दाहिणुत्तराइं पुरच्छिमपच्चच्छिमाणि प
जंबुदीवजागाइं तिरितं करेति, करेत्ता पुरच्छिमपच्चच्छिमाइं
जंबुदीवस्स दीवस्स पाईणपमीणायता० जाव एत्थ णं
पातो दुवे सूरिया आगासातो उत्तिट्ठति ।

(ता कहुं ते तिरियगई इत्यादि) अस्यन्यदपि प्रभूतं प्रष्ट-
व्यं, परमेतावदेव तावत् पृच्छामि-कथं 'ते' त्वया भगवन् !
सूर्यस्य तिर्यङ्गतिस्तिर्यङ्गपरिभ्रमणमाख्यातमिति वदेत् ? । एव-
मुक्तो भगवानेतद्विषये परतीर्थिकप्रतिपत्तिमिथ्याभावोपदर्श-
नाय प्रथमतस्तदा एव प्रतिपत्तीरूपम्यस्याति- (तत्थ खलु इ-
त्यादि) तत्र तस्यां सूर्यस्य तिर्यङ्गतौ तिर्यङ्गतिविषये,
स्त्वितिमा वक्ष्यमाणस्वरूपा अष्टौ प्रतिपत्तयः परतीर्थिकाभ्यु-
पगमरूपाः प्रज्ञप्ताः । ता एव क्रमेणाऽऽह- (तत्थेगे इत्यादि) तत्र
तेषां परतीर्थिकानामष्टानां मध्ये एके परतीर्थिका एवमाहुः । 'ता'
इति पूर्ववत्, पौरस्त्यादलोकान्तात्, ऊर्ध्वमिति गम्यते, पूर्वस्यां
दिशि ति भावार्थः । प्रातः प्रभातसमये मरीचिसंघातः, विकाश-
संघात इत्यर्थः । आकाशे उत्तिष्ठति उत्पद्यते । एतेन एतदुक्तं
प्रवति-नैतद्विमानं, नाऽपि रथो, नापि वेत्रतारूपः सूर्यः, यथाऽपरे
वदन्ति, किं तु किरणसंघात एवैव वर्तुन्नगोलाऽऽकारो लोकस्वा-
भाव्यात्प्रतिदिवसं पूर्वस्यां दिशि प्रातराकाशे समुत्पद्यते, यतः
सर्वत्र प्रकाशः प्रसरमधिरोहति । स इत्थम्भूतो मरीचिसंघातः,
उपर्युद्यनः सन्, णमिति वाक्यालङ्कारे । इमं प्रत्यक्षत उपलज्य-
मानं तिर्यङ्गलोकं तिर्यङ्गं करोति । किमुक्तं प्रवति ?-तिर्यङ्गपरिभ्रम-
न् इमं तिर्यङ्गलोकं प्रकाशयतीति, तिर्यङ्गत्वा पश्चिमे लोकान्ते
सायं सान्ध्ये समये तथाजगत्स्वाभाव्यात्स मरीचिसंघात
आकाशे विश्वंसते ध्वंसमुपयाति । एवं सकलकाहमीप । अत्रैवो-
पसंहारः- (एगे एवमाहंसु) १ । एके पुनरेवमाहुः-पौरस्त्यादलो-

कान्तादूर्ध्वं, प्रातः सूर्यो द्यौकप्रसिद्धो देवतारूपो भास्करः, तथा जगत्स्वाभावाद्भासो उत्तिष्ठति उत्पद्यते, स चोत्पन्नः सन् इमं प्रत्यक्षत उपलभ्यमानं मनुष्यलोकं तिर्यक् करोति तिर्यक्परिभ्रमति. द्यौकं प्रकाशयतीत्यर्थः। तिर्यक् कृत्वा पश्चिमे लोकान्ते सायं सान्ध्ये समये आकाशे विध्वंसते । अत्रोपसंहारः—(एगे एवमाहंसु) २ । एके पुनरेवमाहुः—पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं, प्रातः सूर्यो देवतारूपः सदाऽवस्थायी तथा विधुपुराणशास्त्रप्रसिद्ध आकाशे उत्तिष्ठति उद्गच्छति, स चोद्गतः सन् इमं प्रत्यक्षत उपलभ्यमानं मनुष्यलोकं तिर्यक् कृत्वा सायं सान्ध्ये समये अथः आकाशमनुप्रविशति, प्रविश्य च अथः प्रत्यागच्छति, अधोभागं प्रकाशयन् प्रतिनिवर्तते इत्यर्थः । तन्मतेन हि भूरिषं गोप्ताऽऽकारा, द्यौकोऽपि च गोप्ताऽऽकारतया व्यवस्थितः । इदं च सम्प्रति तीर्था-न्तरीयेषु विज्ञमन्ते, ततस्तद्गणपुराणशास्त्रादेतत् सम्यगव-लेयम् । अथ च त्रयो जेदाः । एके एवमाहुः—प्रातः सूर्य आकाशे उद्गच्छति । अपरे आहुः—पर्वतशिरसि । अन्ये आहुः—समुद्रे इति । तत्र प्रथमानामिदं मतमुपन्यस्तम् । अथः प्रत्यागत्य च पुनरप्यवरजुवोऽधो भुवः, पृथिव्या अधोभागेन विनिर्गम्येत्यर्थः । पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वमाकाशे प्रातः सूर्य उद्गच्छति । एवं सर्वदाऽपि उद्गच्छति । अत्रोपसंहारः—(एगे एवमाहंसु) ३ । एके पुनरेवमाहुः—पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रातः सूर्यो देवरूपः तथा विधुः पुराणप्रसिद्धः पृथिवीकायमभ्ये उदयभूधरशिरसि उत्तिष्ठत्युद्गच्छति । स चोत्पन्नः सन्निभं मनुष्यलोकं तिर्यक् करोति, प्रकाशयतीत्यर्थः । तिर्यक् कृत्वा पश्चिमे लोकान्ते सायं सान्ध्ये समये सूर्यः पृथिवीकायं अस्तमयभूधरशिरसि (वि-ध्वंसति) विध्वंसमुपयाति । एवं प्रतिदिनं सकलकालं जगतः स्थितिः परिभाषनीया । अत्रोपसंहारः—(एगे एवमाहंसु) ४ । एके पुनरेवमाहुः—पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रातः सूर्यो देव-तारूपः सदाऽवस्थायी पृथिवीकायं उदयभूधरशिरसि उत्तिष्ठ-ति उद्गच्छति, स चोद्गतः सन् इमं प्रत्यक्षत उपलभ्यमानं मनुष्यलोकं तिर्यक् करोति, तिर्यक् कृत्वा पश्चिमलोकान्ते सायं सान्ध्ये समये पृथिवीकायमस्तमयभूधरमनुप्रविशति, प्रविश्य चाथः प्रत्यागच्छति, अधोभागवर्तिनं लोकं प्रकाशयन् प्रतिनिवर्तते । ततः पुनरप्यवरजुवोऽधो भुवः, पृथिव्या अधो-प्रागाद्विनिर्गत इत्यर्थः । पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रातः सूर्यः पृथिवीकायं उदयभूधरशिरसि उत्तिष्ठति-उद्गच्छति, भूतभूगो-र्वादिनः परं पूर्वं आकाशे उत्तिष्ठति प्रतिपन्नाः, एते तु पर्व-तशिरसीति विशेषः । अत्रैवोपसंहारः—(एगे एवमाहंसु) ५ । एके पुनरेवमाहुः—पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रातः सूर्योऽप्यायं पूर्व-समुद्रे उत्तिष्ठति उत्पद्यते, स चोत्पन्नः सन्निभं प्रत्यक्षत उपल-भ्यमानं लोकं तिर्यक् करोति, तिर्यक् कृत्वा पश्चिमे लोकान्ते सायं सान्ध्ये समये सूर्योऽप्यायं पश्चिमसमुद्रे विध्वंसते, विध्वंसमा-याति । एवं सर्वदाऽपि । अत्रोपसंहारः—(एगे एवमाहंसु) ६ । एके पुनरेवमाहुः—पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रातः सूर्यः सदाऽवस्था-यी पुराणशास्त्रप्रसिद्धोऽप्यायं पूर्वसमुद्रे उत्तिष्ठति उद्गच्छति, स चोद्गतः सन्निभं लोकं तिर्यक् करोति, तिर्यक्परिभ्रमन्निभं लोकं प्रकाशयतीत्यर्थः । तिर्यक् कृत्वा पश्चिमे लोकान्ते सायं सान्ध्ये समये सूर्योऽप्यायं पश्चिमसमुद्रमनुप्रविशति, प्रवि-श्य चाथः प्रत्यागच्छति, अधोभागवर्तिनं लोकं प्रकाशयन् प्रतिनिवर्तते इति भावः । अथः प्रत्यागत्य चावरजुवोऽधः पृथि-व्यधोप्रागाद्विनिर्गम्येत्यर्थः । पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रातः सूर्योऽप्यायं पूर्वसमुद्रे उत्तिष्ठति उद्गच्छति । एवं सकलकालमपि । अत्रैवोपसंहारः—(एगे एवमाहंसु) ७ । एके पुनरेवमाहुः—पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रथमतो बहूनि योजनानि, ततः क्रमेण बहूनि योजनशतानि, तदनन्तरं क्रमेण बहूनि योजनसहस्राणि दूरमुद्गच्छत्युत्पन्नं बुद्ध्या गत्वा, अत्रास्मिन्नवकाशे प्रातः सूर्यो देव-तारूपः सदाऽवस्थायी उत्तिष्ठति उद्गच्छति, स चोद्गतः सन् इमं दक्षिणादूर्ध्वलोकं दक्षिणदिग्भाविनमूर्ध्वलोकं, दक्षिणद्यौकस्थार्क-मित्यर्थः । तिर्यक् करोति, तिर्यक्परिभ्रमन्निभं दक्षिणद्यौकादूर्ध्वं प्रका-शयतीत्यर्थः । दक्षिणं चादूर्ध्वलोकं निर्यक् कुर्वन् तदेवोत्तरमूर्ध्वलो-कं रात्रौ करोति, ततः स सूर्यः क्रमेण ममूर्ध्वलोकं उत्तरमर्ध्वलोकं तिर्यक् करोति, तत्रापि तिर्यक्परिभ्रमन् उत्तरमर्ध्वलोकं प्रकाश-यतीत्यर्थः । उत्तरं चादूर्ध्वलोकं तिर्यक्परिभ्रमणेन प्रकाशयन् न-देव दक्षिणमर्ध्वलोकं रात्रौ करोति, ततः स सूर्य इमौ दक्षिणो-त्तरार्ध्वलोकौ तिर्यक् कृत्वा भूयोऽपि पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रथ-मतो बहूनि योजनानि गत्वा, ततः क्रमेण बहूनि योजनशतानि, तदनन्तरं बहूनि योजनसहस्राणि दूरमुद्गच्छत्युत्पन्नं बुद्ध्या ग-त्वाऽत्रास्मिन्नवकाशे प्रातः सूर्य आकाशे उत्तिष्ठति उद्गच्छति । एवं सकलकालम् । अत्रैवोपसंहारमाह—(एगे एवमाहंसु) ८ । तदेवं परप्रतिपत्तीरुपदिश्यं सम्प्रति स्वमतमुपदिशयति—(वयं पुण इत्यादि) वयं पुनरुपपन्नकेवलज्ञानाः केवलज्ञानेन यथावस्थितं वस्तुफलमप्य एवं वदयमाणप्रकारेण वदामः । तमेव प्रकारमाह—(ता इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्योपरि यद्वा तद्वा मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकं शतेन द्विषा, चतुर्विंशत्यधिक-शतसंख्यानं मण्डलान् परिकल्प्येत्यर्थः । भूयश्च प्राचीनप्रतीची-नाऽप्यतया उदीच्यदक्षिणाऽप्यतया जीवया प्रत्यङ्मया, दक्षिण-या इत्यर्थः । तत्तन्मण्डलं चतुर्विंशतिभागे विभज्य दक्षिणपौर-स्त्ये उत्तरपश्चिमे च चतुर्भागमण्डले चतुर्भागे एकात्रिंशद्भाग-प्रमाणे एतावति किञ्च चतुरर्धात्पञ्चममण्डलशतं सूर्य-स्त्योदये प्राप्यते इति । " चउत्वीसेणं सएणं छित्ता चउत्भाग-मंडलंति " इत्युक्तम् । अस्याः प्रत्यक्षत उपलभ्यमानाया रत्न-प्रमायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयाद् भूमिप्रागादूर्ध्वं, अष्टौ यो-जनशतान्युत्प्लुत्य बुद्ध्या गत्वा, अत्रान्तरं प्रातर्त्वा सूर्यो उत्तिष्ठत उद्गच्छत, दक्षिणपौरस्त्ये मण्डलचतुर्भागे भारतः सूर्य उद्ग-च्छति, अपरोत्तरस्मिन् मण्डलचतुर्भागे पेरारवतः सूर्यः । तौ चैव-मुक्तौ भारतैरावतौ सूर्यौ यथाक्रममिमौ दक्षिणोत्तरौ जम्बूद्वी-पमागौ निर्यक् कुरुतः । किमुक्तं जवति ? भारतः सूर्यो दक्षिणपौर-स्त्यमण्डलचतुर्भागे उद्गतः सन् तिर्यक् परिभ्रमति, तिर्यक्परि-भ्रमन् मेरोर्दक्षिणभागे प्रकाशयति । पेरारवतः पुनः सूर्योऽपरोत्त-रदिग्विभागं उद्गच्छति, स चोद्गतः सन् तिर्यक्परिभ्रमति, तिर्य-क्परिभ्रमन् मेरोरुत्तरभागं प्रकाशयतीति । इत्थं च भारतैरावतौ सूर्यौ यदा मेरोर्दक्षिणोत्तरौ जम्बूद्वीपमागौ तिर्यक् कुरुतः, तदैव तौ पूर्वपश्चिमौ जम्बूद्वीपमागौ रात्रौ कुरुतः । एकोऽपि सूर्य-स्तदा पूर्वभागं, पश्चिमभागं वा न प्रकाशयतीत्यर्थः । दक्षिणो-त्तरौ च भागौ तिर्यक् कृत्वा तावमौ पूर्वपश्चिमौ जम्बूद्वीपभागौ तिर्यक्कुरुतः । इयमत्र प्रावना-पेरारवतः सूर्यौ मेरोरुत्तरभागे ति-र्यक्परिभ्रम्य तदनन्तरं मेरोरेव पूर्वस्यां दिशि तिर्यक्परिभ्रमति । भारतः सूर्यो मेरोर्दक्षिणतस्तिर्यक्परिभ्रम्य तदनन्तरं मेरोरेव पश्चिमे जागे तिर्यक्परिभ्रमतीति । इत्थं च यदा पेरारवतभारतसू-र्यौ यथाक्रमं पूर्वपश्चिमभागौ तिर्यक् कुरुतः, तदैव दक्षिणोत्तरौ जम्बूद्वीपभागौ रात्रौ कुरुतः । एकोऽपि सूर्यस्तदा दक्षिणभागसु-

चरजागे वा न प्रकाशयतीति । नत इत्थं यथाक्रमैरा-
वतजारतसूर्यौ पूर्वपश्चिमभौ निर्यक् कृत्वा यो भारतः
सूर्यः, स उत्तरपश्चिमे मणरुलचतुर्भागे उदयमासादयति । यश्चै-
रावतः, स दक्षिणपौरस्त्ये मणरुलचतुर्भागे इति । एतदेवोप-
दर्शयन्नुपसंहारमाह--(ते णमित्यादि) भारतैरावतौ सूर्यौ
प्रथमतो यथाक्रममिमौ दक्षिणोत्तरौ जम्बूद्वीपभागौ, ततो
यथायोगं पूर्वपश्चिमौ जम्बूद्वीपभागौ, भारतः पश्चिमं भागं,
पौरावतः पूर्वभागमित्यर्थः । तिर्यग् कृत्वा जम्बूद्वीपस्योपरि यद्वा
तद्वा मणरुलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन विस्वा भूयश्च प्राचीनप्र-
तीचीनाऽऽयतया उदीच्यदक्षिणाऽऽयतया च जीवया प्रत्यश्चया,
दवरिकया इत्यर्थः । चतुर्विंशत्ययं यथायोगं दक्षिणपौरस्त्ये
उत्तरपश्चिमे वा मणरुलचतुर्भागे अस्या रत्नप्रभायाः पृथि-
व्या बहुसमरमणीयाद् भूमिजागादूर्ध्वम् अष्टौ योजनशतानि
उत्प्लुत्यास्मिन्नवकाशे प्रातर्चा सूर्यावाकाशे उत्तिष्ठत उरु-
चरतः, य उत्तरभागं पूर्वस्मिन्नहोरात्रे प्रकाशितवान्, स दक्षि-
णपौरस्त्ये मणरुलचतुर्भागे उरुचरति । यस्तु दक्षिणभागं
प्रकाशयति स्म, स उत्तरपश्चिमे मणरुले चतुर्भागे । एवं सकल-
कालं जगतः स्थितिः परिज्ञावनीया । च० प्र० १ पाहु० ।

तिरियतिग-तिर्यक्त्रिक-न० । तिर्यग्गतिरित्येगानुपूर्वीतिर्य-
गाऽऽयुल्लेखणे, कर्म० १ कर्म० ।

तिरियदिसा-तिर्यग्दिशा-स्त्री० । पूर्वाऽऽदिकास्तु दिक्, आच० ६
अ० । एताश्चाद्यापि रुचकास्तिर्यक्प्रव्यूढत्वास्तिर्यग्दिश इति व्य-
चक्ष्यन्ते । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

तिरियदिसिप्पमाणाइकम-तिर्यग्दिक्प्रमाणातिक्रम-पुं० । ति-
र्यग्दिशि यावत्प्रमाणं परिगृहीतं तस्यातिलङ्घने, आच० ६
अ० । उपा० ।

तिरियदिसिप्पय-तिर्यग्दिग्ग्रत-न० । तिर्यग्दिशः पूर्वाऽऽदिका-
स्तासां संबन्धि तास्तु वा ग्रतं तिर्यग्दिग्ग्रतम् । एतावती दिक्
पूर्वेणावगाहनीया, एतावती दक्षिणेनेत्यादि, न परत इत्येवं-
चूते दिग्ग्रते, आच० ६ अ० ।

तिरियदुग-तिर्यग्द्विक-न० । तिर्यग्गतिरित्येगानुपूर्वीद्विके, कर्म०
५ कर्म० ।

तिरियपव्वय-तिरश्चीनपर्वत-पुं० । तिरश्चीनं पर्वतं तिरश्चीन-
पर्वतम् । गच्छतो मार्गावरोधके पर्वते, म० १४ श० ५ उ० ।

तिरियजित्ति-तिर्यग्जित्ति-स्त्री० । तिरश्चीनायां प्राकारवरण-
काऽऽदिभित्तौ, ज० १४ श० ५ उ० । आच० ।

तिरियदोग-तिर्यग्द्वोक-पुं० । सातिरेकः सप्तरज्जुप्रमाणोऽधो-
लोकोर्ध्वलोकयोर्मध्ये अष्टादशयोजनशतप्रमाणस्तिर्यग्भागव-
स्थितत्वास्तिर्यग्लोकः । स्था० ३ ठा० २ उ० । लोकभेदे, अनु० ।

पुन्वाणुपुन्वी अहोहोए, तिरियलोए, उहोहोए ।

तयोश्चाधोकोर्ध्वलोकयोर्मध्ये अष्टादश योजनशतानि तिर्य-
ग्लोकः, समयपरिज्ञापया तिर्यग् मध्ये व्यवस्थितो लोकस्ति-
र्यग्लोकः । अथवा--तिर्यक्शब्दो मध्यमपर्यायः, तत्र च क्षेत्रा-
नुभावात्प्रायो मध्यमपरिणामवन्त्येव ह्यव्याणि संभवन्त्यतस्त-
थागोस्तिर्यग् मध्यमो लोकस्तिर्यग्लोकः । अथवा-स्वकीयोर्ध्व-
धोजागास्तिर्यग्भाग एवातिविशालतयाऽत्र प्रधानम्, अतस्तेन
व्यपदेशः कृतः, तिर्यग्भागप्रधानो लोकस्तिर्यग्लोकः ।

उक्तं च-

" मज्जणुभावं खेत्तं, जं तं तिरियं ति वयणपज्जवञ्चो ।

मज्जइ तिरियं विसालं, अतो व तं तिरियलोगो सि ॥ १ ॥ "

(वयणपज्जवञ्च सि) मध्यानुभाववचनस्य तिर्यग्ध्वनेः पर्या-
यतामाश्रित्येत्यर्थः । अनु० । तिर्यग्द्वोकविभक्तिस्तु जम्बूद्वीप-
वयणसमुद्रधातकीखण्डकाद्वोदसमुद्रेत्यादिद्विगुणद्विगुणवृक्षा
द्वीपसागरस्वयम्भूरमणपर्यन्तस्वरूपनिरूपणम् । सूत्र० १ श्रु०
५ अ० १ उ० । आच० ।

तिरियलोगचूला-तिर्यग्द्वोकचूला-स्त्री० । तिर्यग्लोकस्य चूला
तिर्यग्लोकचूला, तिर्यग्द्वोकातिक्रान्तत्वात् । अथवा-तिर्य-
ग्लोकप्रतिष्ठितस्य मेरोरूपरि चत्वारिंशद्योजना चूला तिर्य-
ग्लोकचूला । तिर्यग्लोकोपरिज्ञागे, नि० चू० १ उ० ।

तिरियवसइ-तिर्यग्वसति-स्त्री० । तिर्यग्यानौ, प्रश्न० १ आ-
अ० द्वार ।

तिरियवाय-तिर्यग्वात-पुं० । तिर्यगच्छन् यो वाति वातः स
तिर्यग्वातः । तिर्यग्निमज्जति वायुभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

तिरियविग्गहइ-तिर्यग्विग्रहगति-स्त्री० । गतिभेदे, स्था०
१० ठा० ।

तिरियसंसारविजससय-तिर्यक्संसारव्युत्सर्ग-पुं० । संसारव्यु-
त्सर्गभेदे, औ० ।

तिरियसत्त-तिर्यक्सत्त्व-न० । तिर्यग्योनिजन्तुषु, पञ्चा० २ विव० ।

तिरिश्च-तिरश्चीन-त्रि० । प्राकृतवक्षणेन निष्पन्ने 'तिरिच्छ' शब्दे
" उस्स ओऽनादौ " ॥ ८ । ४ । २६ ॥ इति मागध्यामनादौ वर्त्त-
मानस्य कुर्य तावद्यश्चकाराऽऽकान्तश्चकारो भवति । प्रा० ४
पाद । तिर्यग्जवे, वाच० ।

तिरीरु-किरीट-पुं० । न० । शेखरलाणयुके, औ० । प्रज्ञा० । मुकुटे,
स० । शिरोवेष्टने, वाच० ।

तिरीट-पुं० । वृक्षविशेषे, वृ० २ उ० ।

तिरीरुपट्टग-तिरीटपट्टक-न० । तिरीटो वृक्षविशेषस्तस्य यः पट्टो
वल्कलवल्कणं, तन्निष्पन्नं वा तिरीटपट्टकम् । वृ० २ उ० । वृक्षत्व-
मये वस्त्रे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

तिरोजाव-तिरोभाव-पुं० । अन्तर्धाने, विशेष० ।

तिरोवई-देशी-वृष्यन्तरिते, दे० ना० ५ वर्ग १३ गाथा ।

तिरोहिअ-तिरोहित-त्रि० । अन्तर्हिते, आच्छादिते, वाच० ।
आच० ।

तिल-तिल-धा० । गतौ, ज्वादि०-पर०-सक०-सेट् । तेवति,
अतेलीत् । वाच० ।

तिल-धा० । स्नेहे, तुदा०-पर०-अक०-सेट् । तिलति, अतेली-
त् । वाच० ।

निल-पुं० । स्वनामख्याते धान्यभेदे, " साली वीही गो-
हुम-जवा कलमसूरितिलमुगा । " प्रज्ञा० १ पद । आच० ।
प्रव० । जं० । आ० क० । विपा० । स्था० । तत्पक्षे च ।
न० । वाच० । वर्णेन तिलसदृशकाशे, " जंपियतिल-
कीडगा य चि । " यापिताः कालान्तरं प्राप्ता ये तिला धान्य-
विशेषास्तद्वद् ये वर्णसाधर्म्यात् तथा । ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० ।

एकत्रिंशे महाप्रहे, सू० प्र० २० पाहु० । कल्प० । “दो तिलया ।”
स्था० २ डा० ३ उ० ।

तिलकुटी-तिलकुटी-खी० । तैलविकृतौ विकृतिभेदे, प्रव०
४ द्वार । “ तिलमल्लो तिलकुटी, दक्षतिलं तहोसुहुव्वारियं ।
लक्खाइदव्वपक्कं, तिष्ठं तिष्ठमि पंचेव ॥१॥ ” ध० २ अधि० ।
तिन्नग-तिन्नक-पुं० । वृक्षविशेषे, न० १ श० १ उ० । स० । औ० ।
कल्प० । रा० । जं० । यः स्त्रीकटाक्षनिरोक्षितो विकसति
तत्पुष्पे, जं० ३ वक्क० । विशेषकापरपर्याये ललाटाऽऽभरणवि-
शेषे, औ० । जं० । झा० । सूत्र० । तं० । पुण्ड्रे, स० ७ सम० ।
तं० । झा० । सू० प्र० । चं० प्र० । प्रथमवासुदेवस्य त्रिपुष्टस्य प्र-
तिशयौ, स० ९ सम० । ति० । स्वनामख्याते द्वीपे, समुद्रे च ।
प्रहा० १ पद । वसन्तपुरनगरवास्तव्ये स्वनामख्याते अष्टिनि,
यस्य सुदर्शना नाम भार्या । पि० । (अस्य ‘पव्वय’ शब्दे कथा
वक्ष्यते) देवपूजनावसरे तिलकं क्रियते, न चेति प्रश्ने । उत्तरम्-
देवपूजावेलायां तिलकरणनिबधो ज्ञातो नास्त्यात्मीयगच्छे
इति । ७६ प्र० । सेन० ४ उ० ।

तिन्नगकरणी-तिलककरणी-खी० । तिलकः क्रियते यया सा
तिलककरणी । दन्तमर्त्या सुवर्णाऽऽस्मिकायां वा शलाकायाम्,
सूत्र० । यया गोरोचनाऽऽदियुक्त्या तिलकः क्रियते । यदि वा
गोरोचनया तिलकः क्रियते, सा च तिलककरणीत्युच्यते । गो-
रोचनायाम्, अथवा-तिलकाः क्रियन्ते पिष्यन्ते वा यत्र सा
तिलककरणी । तिलकपेयणोपकरणे, सूत्र० १ शु० ४ न०
१ उ० ।

तिलगरयण-तिलकरत्न-न० । पुण्ड्रविशेषे, जं० १ वक्क० । “तिल-
गरयणऽकचंदचिसे ।” तिलकरत्नानि पुण्ड्रकविशेषास्तैरकं-
चन्द्रैश्च चित्राणि नानारूपाणि तिलकाद्वचन्चित्राणि । जी०
१ प्रति० ।

तिलगसूरि-तिलकसूरि-पुं० । वैक्रमीये संवत्सरे १३६० मिते
विद्यमाने हर्षपुरीयगच्छीये राजशेखरसूरिशिष्ये, जै० ६० ।

तिन्नगायारिय-तिन्नकाचार्य-पुं० । स्वनामख्याते आचार्ये, येन
जळबाहुविरचितस्य यतिजीतकल्पस्योपरि टीका कृता ।
जीत० । अयमाचार्यः शिवप्रभसूरिशिष्यः, तेन च वैक्रमीये सं-
वत्सरे १२९६ मिते आवश्यकलघुवृत्तिर्नाम ग्रन्थो विरचितः;
दशवैकालिकसूत्रटीका, प्रत्येकबुद्धचरित्रं, प्रतिक्रमणसूत्रलघु-
वृत्तिश्चेत्यादयो ग्रन्था अप्यनेन कृताः । जै० ६० ।

तिलचुन्न-तिन्नचूर्ण-न० । चूर्णिकाभेदे, “से किं तं चुन्नियामे-
दे । चुन्नियामेदे जं यं तिन्नचुन्नाण वा, मुग्गचुन्नाण वा ।” प्रहा०
१ पद ।

तिलथंज-तिन्नस्तम्ब-पुं० । तिलवृक्षगुल्मे, कुम्भप्रामे तिल-
स्तम्बं दृष्ट्वा गोशाखकस्य वीरस्वामिनं प्रति तल्लोचपृच्छा । म०
१५ श० । आ० म० । (एतच्च ‘गोसालग’ शब्दे स्तुती-
यजागे १०१५ पृष्ठे उक्तम्)

तिन्नपिष्ट-तिन्नपिष्ट-न० । कुट्टितातिष्ठचये, आचा० ३ शु० १
चु० १ अ० ८ उ० ।

तिलपीठग-तिलपीठक-त्रि० । तिलयश्रवाहनपदे, डा० ।

वाद्दंश्च प्रतिवाद्दंश्च, वदन्तो निश्चितं तथा ।

तृप्नान्तं नैव गच्छन्ति, तिलपीठकवृत्तौ ॥ ५ ॥

तिलपीठकव तिलपीठक इव निरुद्धाक्षिसंचारस्ति तल्यन्त्र-
वाहनपरो, यथा ह्ययं नित्यं आभ्यस्यति निरुद्धाक्षितया न तत्प-
रिमाणमवबुध्यते, एवमेतेऽपि वादिनः स्वपक्षाज्जिनिवेशान्धा वि-
चित्रं वदन्तोऽपि नोच्यमानतश्च प्रतिपद्यन्ते इति । डा० २३ डा० ।
तिलपुष्पवृक्ष-तिलपुष्पवर्ण-पुं० । चन्द्रमूर्यग्रहनक्षत्रताराकूपे
प्रदमेवे, सू० प्र० २० पाहु० । चं० प्र० । द्वाविंशत्तमे महाप्रहे,
“दो तिलपुष्पवृक्षा ।” स्था० १ डा० । कल्प० ।

तिलमद्द-तिन्नजद्द-पुं० । अन्तर्दुष्टमणवकुपितहृदयाया ङ्गमस-
रामायाः पत्यौ, तं० ।

तिलमल्ली-तिलमल्ली-खी० । तैलविकृतौ विकृतिभेदे, प्रव० ४
द्वार । ध० ।

तिलयसीह-तिलकसिंह-पुं० । तावन्न्दनामनगरवास्तव्यस्य
तालध्वजनामराजस्य स्वनामख्याते युवराजे, दर्श० १ तत्त्व ।

तिलविगद्द-तिलविकृति-खी० । तैलविकारे, “ तिलमल्ली १
तिलकुटी २, दक्षतिष्ठं ३, तहोसुहुव्वारियं ४ । लक्खाइदव्वपक्कं,
तेल्लं ५ तिष्ठमि पंचेव ॥ १ ॥ ” ध० २ अधि० ।

तिन्नसंगलिया-तिलसंगलिका-खी० । तिलफलिकायाम्, म०
१५ उ० ।

तिलसक्कुलिया-तिलशष्कुलिका-खी० । तिलप्रधानायां पि-
ष्टमयपोष्टलिकायाम्, आचा० १ शु० १ अ० ५ उ० । जी० ।

तिलागणि-तिन्नाग्नि-पुं० । तिला धान्यविशेषाः, तेषामवयवा
अपि तिलाः, तेषामग्निस्तद्दहनप्रवृत्तौ बह्विस्तिताग्निः । तिलाव-
यवदहनप्रवृत्ते बहौ, स्था० ८ डा० ।

तिक्षिविक्षिय-तिक्षिविलिक-पुं० । जलचरजीवविशेषे, कल्प०
३ कृण ।

तिन्नोग-त्रिन्नोक-पुं० । त्रयो लोकाः समाहृतास्त्रिन्नोकाः । ल-
मादृतेषु त्रिषु लोकेषु, न० ।

तिलोगचूर्णमणि-त्रिन्नोकचूर्णमणि-पुं० । त्रिभुवनशिरोरत्न-
कल्पे, पञ्चा० ८ विव० ।

तिन्नोगदंसि (ए)-त्रिन्नोकदर्शिन-पुं० । त्रिन्नोकमूर्ध्वाधस्तिथ-
ग्लक्षणं द्रष्टुं शीलं येषां ते त्रिन्नोकदर्शिनः । तीर्थकृत्सु सर्वज्ञेषु,
सूत्र० १ शु० १ अ० २ उ० ।

तिन्नोगपुञ्ज-त्रिन्नोकपूज्य-पुं० । सुरनराऽऽदिलक्षणभुवनत्रित-
यपूजनीये, पञ्चा० ६ विव० ।

तिलोगमहिय-त्रिलोकमहित-पुं० । त्रिलोकमहिते तीर्थकृति,
वृ० । त्रयो लोकाः समाहृताः, समवसरणे त्रयाणामपि संज-
वात् । तथाहि-समागच्छन्ति जगवतां तीर्थकृतां समवसरणे-
ष्वधोलोकवासिनो भवनपतयः, तिर्यग्लोकवासिनो धारणमन्त-
रतिथैर्गण्डेन्द्रियव्योषिकाः, ऊर्ध्वलोकवासिनः कल्पोपपन्न-
का देवाः, त्रिलोकेन महिताः पूजिताः, त्रिभिर्वा लोकैर्महिता-
स्त्रिलोकमहिताः । वृ० १ उ० ।

तिन्नोदग-तिलोदक-न० । निस्त्वचित्तिलधावनजले, कल्प०
३ अधि० ९ क्षण । तिष्ठैः केनचित्प्रकारेण प्राशुकीकृते उदके,
न० २ अधि० । स्था० । आचा० ।

तिष्ठ-तैल-न० । तिलस्य विकारः, अण् । "तिष्ठाऽऽदिस्निग्धवस्तु-
नां, स्नेहस्तैलमुदाहृतम् ।" इत्युक्ते तिलसर्वपातसीकुसुम्भानां
स्निग्धवस्तुनां स्नेहरूपे विकारे, वाच० । प्रश्न० । तैलं चतुर्धा,
तिलातसीकुसुम्भसर्वपभेदात् । स्था० ६ ठा० ।

तिलग-तैलक-त्रि० । तैलविक्रयकारके, वृ० १ उ० । प्रव० ।

तिष्ठोदा-तैलोदा-स्त्री० । शशकाऽऽख्येन धूर्तेन परिकल्पिते वृष्टि-
तिलसमुद्भूते नदीभेदे, नि० चू० १ उ० ।

तिर्व-तथा-अव्य० । प्राकृते तथेत्यस्य तिमादेशे, "मोऽनुनासिको
वो वा" ॥ ८ । ४ ३ ए० । इत्यपञ्चशेनादौ वर्त्तमानस्यासंयुक्तस्य
भकारस्यानुनासिको वकारः । प्रा० ४ पाद । तेन प्रकारेणेत्यर्थे,
वाच० ।

तिर्व-त्रिपदी-स्त्री० । मल्लस्यैव रङ्गचूर्ण्यां गतिविशेषे, झा० १
शु० १६ अ० । भूमौ पदत्रयन्यासे, औ० । मल्ल इव रङ्गचूर्मौ
त्रिपदीच्छेदं करोति । भ० ३ श० २ उ० । हस्तिनां पादयन्धनार्थं
रज्जुभेदे, वाच० ।

तिवर्ग-त्रिवर्ग-पुं० । त्रयो वर्गास्त्रिवर्गाः । धर्माधिकामत्रये,
लोकवेदसमयत्रये, सूत्रार्थतदुभयत्रये च । आ० चू० १ अ० ।
आ० म० । आचा० ।

तिवर्गसाधन-त्रिवर्गसाधन-न० । त्रिवर्गस्य वक्ष्यमाणस्वरू-
पस्य, न त्वेकैकस्य, साधनं सेवनं त्रिवर्गसाधनम् । त्रिवर्गसे-
वने, ध० ।

अन्योन्यानुपघातेन, त्रिवर्गस्यापि साधनम् । (२३)
त्रिवर्गो धर्मार्थकामाः, तत्र यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः
स धर्मः, १ यतः सर्वप्रयोजनसिद्धिः सोऽर्थः, २, यत आजि-
मानिकरसानुविद्धा सर्वैच्छियप्रीतिः स कामः, ३ । ततोऽन्यो-
न्यस्य परस्परस्याऽनुपघातेनाऽऽपीडनेन त्रिवर्गस्याऽपि उक्त-
स्वरूपस्य, न त्वेकैकस्येत्यपिशब्दार्थः, साधनं सेवनम् । त्रिवर्ग-
साधनविकलस्योभयभवप्रवृत्तेन जीवननैरर्थक्यात् । यदाह-
"यस्य त्रिवर्गशून्यानि, दिनाभ्यायान्ति यान्ति च । स लोडकार-
प्रज्ञेव, श्वसन्नपि न जीवति" ॥ ११ ॥ तत्र धर्मार्थयोरुपघातेन ता-
दात्विकविषयसुखलुब्धो वनगज इव को नाम न ज्वत्यास्पदमा-
पदाम् । न च तस्य धनं, धर्मः, शरीरं वा; यस्य कामेऽन्यन्ताऽऽस-
क्तिः । धर्मकामातिक्रमादनुपाजितं परेऽनुभवन्ति, स्वयं तु परं
पापस्य भाजनं, सिद्ध इव सिन्धुरवधात् । अर्थकामातिक्रमेण च
धर्मसेवा यतीनामेव धर्मो, न गृहस्थानाम् । न च धर्मव्याध-
याऽर्थकामौ सेवेत, बीजभोजिनः कुटुम्बिन इव नास्यधार्मिक-
स्याऽऽयत्यां किमपि कल्याणम् । स खलु सुखी योऽमुत्र सुखावि-
रोधेनेहलोकसुखमनुभवति । तस्मादूर्ध्वावाधनेन कामार्थयोर्म-
तिमता यतितव्यम् । एवमर्थवाधया धर्मकामौ सेवमानस्य
श्रूणाधिकत्वम् । कामवाधया धर्मार्थौ सेवमानस्य गार्हस्थ्या-
भावः स्यात् । एवं च तादात्विकमूलहरकक्ष्येषु धर्माधिकामाना-
मन्योऽन्यवाधा सुखमेव । तथाहि-यः किमप्यसंचित्योत्पन्नमर्थ-
मपव्येति स तादात्विकः, १, यः पितृपैतामहमर्थमन्यायेन ज्ञाय-
ति स मूलहरः, २, यो भृत्याऽऽत्मपीडाभ्यामर्थं संचिनोति, न तु
काचिदपि व्ययते स कदर्यः, ३ । तत्र तादात्विकमूलहरयोरर्थभ्रं-
शेन धर्मकामयोर्विनाशाभास्ति कल्याणम् । कदर्यस्य त्वर्थसं-
ग्रहो राजदायादत्तस्कराणां निधिः, न तु धर्मकामयोर्हेतुरिति ।
अनेन त्रिवर्गवाधा गृहस्थस्य कर्तुमनुचितेति प्रतिपादितम् । यदा

तु दैववशाद्वाधा संभवति, तदोत्तरोत्तरवाधायां पूर्वस्य पूर्वस्य
वाधा रक्षणीया । तथाहि-कामवाधायां धर्मार्थयोर्वाधा रक्षणीया,
तयोः सतोः कामस्य सुकरोत्पादत्वात् । कामार्थयोस्तु वाधायां
धर्मो रक्षणीयः, धर्ममूलत्वादर्थकामयोः । उक्तं च-" धर्मश्चे-
न्नावसीदेत, कपालेनाऽपि जीवतः । आढ्योऽस्मीत्यवगन्त-
व्यं, धर्मवित्ता हि साधवः ॥ १ ॥ " ध० १ अधि० ।

तिवर्णी-त्रिवनी-स्त्री० । औपधिविशेषे, ती० ६ कल्प ।

तिवरिस-त्रिवर्ष-पुं० । स्त्री० । प्रव्रज्यापर्यायेण यस्य त्रीणि व-
र्षाणि नाधिकमित्येष त्रिवर्षो जवति । प्रव्रज्यापर्यायेण त्रिवर्ष-
जाते नवे, व्य० ३ उ० ।

तिवरिसपरियाय-त्रिवर्षपर्याय-पुं० । स्त्री० । त्रीणि वर्षाणि प-
र्यायः प्रव्रज्यापर्यायो यस्य स त्रिवर्षपर्यायः । प्रव्रज्यापर्यायेण
त्रिवर्षजाते नवे, व्य० ३ उ० ।

तिवालिय-त्रिवलिक-त्रि० । रेखात्रयोपेते, रा० । औ० झा० भ० ।

तिवल्ली-त्रिवली-स्त्री० । वलित्रये, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
विपा० ।

तिवल्लीविणीय-त्रिवल्लीविनीत-त्रि० । तिस्रो वल्लयो विनीता
विशेषतः प्रापिता यत्र तत् त्रिवल्लीविनीतम् । वलित्रययुक्ते,
जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

तिवस्सजाय-त्रिवर्षजात-त्रि० । त्रीणि वर्षाणि जानायास्त्रिव-
र्षजाता । " कालो द्विगोपमेयैः " ॥ ३ । १ । ५७ ॥ इति तत्पु-
रुषः । ज्यो० २ पादु० । जन्मतो वर्षत्रयाणि जातानि यस्य स
त्रिवर्षजातः । जन्मतः प्रव्रज्यातो वा त्रिवर्षजाते, तं० ।

तिवारखट्वाणा-त्रिवारखट्वाणा-स्त्री० । त्रीन् वारान् यावत्त-
त्प्रतिहतौ, पञ्चा० १२ विव० ।

तिविष्टु-त्रिविष्टु-न० । विष्टुत्रयसमाहारे, अनु० ।

तिविष्टु-त्रिपृष्ठ-पुं० । प्राकृतत्वादावर्त्तवाच्च 'तिविष्टु' इति निर्देशः ।
प्रव० २ द्वार । वर्त्तमानप्रथमवासुदेवे, ति० । आ० म० । प्र-
श्न० । आ० क० । कल्प० । आव० । प्रव० । आ० चू० ।
" तिविष्टे णं वासुदेवे असीई धणूई उक्कं उच्चत्तेणं होत्था ।"
" तिविष्टे णं वासुदेवे असीइवाससयसहस्साई महाराया हो-
त्था ।" स० ८० सम० । त्रिपृष्ठवासुदेवस्य चतुरशीर्त्तिवर्षवत्ताणि
सर्वाऽऽयुरिति चत्वारि लक्षाणि कुमारत्वे, शेषं तु महाराज्ये
इत्यादि । स० ८० सम० । " तिविष्टे णं वासुदेवे चतरासीई
वाससयसहस्साई परमाउयं पावइत्ता अप्पइट्ठाये नरए नेरइ-
यत्ताए उववत्ते ।" (तिविष्टु ति) प्रथमवासुदेवः श्रेयां-
सजिनकावजावीति, अप्रतिष्ठानो नरकः सप्तमपृथिव्यां पञ्चा-
नां मध्यम इति । स० ८४ सम० ।

पुत्तो पयावइस्सा, मित्रावईकुच्छिसंजवो जयवं ।

नामेण तिविष्टु ती, आई आसी दसाराणं ॥ १ ॥

अत्र कथा-

" इहास्ति पोतनपुरं, नगरं जितसागरम् ।

भूरिशीजिनसंशोभि, आवृताखिलजन्तुकम् ॥ १ ॥

राजा रिपुप्रतिशत्रु-यैः प्रतापमहाग्निना ।

आदीदाः शत्रवः सर्वे, ज्वलद्गूर्णायुतां ययुः ॥ २ ॥

देव्यास्तस्य च मद्रायाः, चलदेवः सुतोऽभवत् ।
चतुर्भिः सूचितः स्वप्नै-रचक्षोऽचक्षसौष्ठवः ॥ ३ ॥
मृगावती च पुण्यासीद्, कपातिशयशास्त्रिणी ।
जगाम जनकं नन्तुं, सोऽङ्घ्रिघ्ननवयोषिता ॥ ४ ॥
एष्ठा तामनुरागेण, स्वाङ्घ्रिपर्यङ्गा व्यधात् ।
विवाहुं तामथोपायं, चिकीर्षुर्विषसज्जं च ॥ ५ ॥
पुरप्रधानान्याहूया-ऽप्राज्ञीदेवततो नृपः ।
इह यज्ञायते रत्नं, स्यात्तत्कस्येति कथ्यताम् ॥ ६ ॥
अवोचैस्ते तवैवेति, त्रिरुपादाय तद्वचः ।
आनाययत्ततस्तथो-द्वाहुं राजा मृगावतीम् ॥ ७ ॥
ययुस्ते व्रीहया सर्वे, पुत्रीमापि मृगावतीम् ।
गान्धर्वेण विवादेन, राजा स्वयमुपायत ॥ ८ ॥
मद्रा विरक्ता जोगेन्य-स्वयन्वाग्नाचारिणं नृपम् ।
सुतमादाय निर्गत्य, प्रययौ दक्षिणापथम् ॥ ९ ॥
विरचरयाचलस्त्रप, पुरीं माहेश्वरीं नयाम् ।
संस्थाप्य जननीं तत्र, तातोपास्तं यथै स्वयम् ॥ १० ॥
अग्रे च तत्पितृर्लोकै-र्मौलं नाम व्यलोक्यत ।
स्वप्रजायाः पतित्वेन, प्रजापतिरिति रितम् ॥ ११ ॥
विश्वमूतिश्च्युतः शुक्रा-न्मृगावत्या अयोदरे ।
कथितः सप्तभिः स्वप्नै-र्विष्णुरित्यवतीर्णवान् ॥ १२ ॥
पुण्येष्वहःसु संजज्ञे, तनुचुर्विष्णुरादिमः ।
त्रिकरणरूपं (५) प्रत्वात्, त्रिपृष्ठं (५) इति संज्ञितः ॥ १३ ॥
अशीतिधनुस्त्रिंशद्, खड्गं च त्रिंशद् घलेन सः ।
द्विसप्ततिकलाऽभिज्ञः, क्रमाद्यौघनमासदत् ॥ १४ ॥
विशाखतृतिर्जीवश्च, जवं आन्वास्थ केसरी ।
जज्ञे तुङ्गगिरौ शङ्ख-पुरदेशनिपदकः ॥ १५ ॥
प्रतिविष्णुः पृच्छति सा-श्वप्रीवो मे कुतो मृतिः ? ।
माचिनीति निमित्तज्ञं, सोऽप्याचरयाविदं तदा ॥ १६ ॥
हस्तस्तेऽभीक्ष्णवेगं, यो दूतं धर्षयिष्यति ।
यस्तुङ्गगिरिसिंहं च, देह्यैव हनिष्यति ॥ १७ ॥
ततः शङ्खपुरे शाली-नश्वप्रीवोऽभ्यवापयत् ।
वारकेण महोपालान्, तत्प्राणार्थमथाऽऽदिशत् ॥ १८ ॥
राज्ञः प्रजापतेः पुत्री, स शुश्राव महोजसौ ।
ततोऽप्यर्थार्थपरवेगं, दूतं तस्यै प्रयुक्तवान् ॥ १९ ॥
तदा प्रजापतेरग्रे, संगीतिरङ्गमागते ।
अकस्मादागतश्चरु-वेगस्तदङ्गजङ्गदः ॥ २० ॥
अच्युतस्यै भूभुजाऽसौ, तदीयस्वामिशङ्कया ।
मन्त्री पृष्ठः कुमारारज्या-महंयुः कोऽयमाह सः ॥ २१ ॥
अश्वप्रीवस्य दूतोऽयं, राजराजस्य दुर्दमः ।
गच्छन्त्यं निवेद्यो ना-विति तावूचतुनिजान् ॥ २२ ॥
प्रजापतिस्तमन्येषु-र्व्यसृजत्कृतगौरवम् ।
स्वजटैर्घ्रापितौ तौ च, कुमारान्बन्धावताम् ॥ २३ ॥
तमर्द्धमार्गे प्राप्य स्व-हस्तयोश्चक्रतुः सुखम् ।
काकवद् लगुमाऽऽपाते, तत्सहायाश्च नेशिरे ॥ २४ ॥ (?)
ज्ञात्वा प्रजापतिस्तच्च, दूतमानीय तं गृहे ।
सत्कृत्योचैर् दुर्धिनयं, माऽऽख्यः कौमारमीशितुः ॥ २५ ॥
आमेत्युक्त्वा यथै दूतः, क्रमापतेः परमग्रतः ।
पलाय्य यातैः कथितं, सर्वे दूतस्य धर्षणम् ॥ २६ ॥
तद्दूतोऽपि तथैवाऽऽख्य-दलीकान्मा कुपन्तुपः ।
अश्वप्रीवोऽनुशिष्यायं, दूतं प्रैषात्प्रजापतेः ॥ २७ ॥

गन्तोचे रक्त शार्ङ्गस्त्वं, सिंहाद्याजाऽऽह्वयैष सः ।
राजोवाच सुतावेत-स्फलं दूनखलीकृतेः ॥ २८ ॥
अवारकेऽपि यदभू-द्दादेशः शालिरक्षणे ।
इत्युक्त्वा प्रस्थितं नृपं, प्रतिबोधय गतौ सुतौ ॥ २९ ॥
कियत्कालं कथं सिंह-मन्येऽरत्ननृपा इति ।
त्रिपृष्ठपृष्ठैः शिष्टं तैः, शालीनां परिचारकैः ॥ ३० ॥
पश्यश्वेमरयैर्ग्रं, कृत्वाऽऽरक्तं क्तितीश्वराः ।
कर्षणप्रदणं याव-दागता वारकक्रमात् ॥ ३१ ॥
स्थास्यतीयश्चिरं कोऽत्र, त्रिपृष्ठः स्माऽऽह तान् प्रति ।
दर्श्यतां मम सिंहः स, येनैकोऽपि निहन्मि तम् ॥ ३२ ॥
तुङ्गाऽऽचलगुहायां तै-र्दर्शितः केशरी ततः ।
रथाऽऽरुढौ कुमारौ ता-वयासिष्टाम्भौ गुहाम् ॥ ३३ ॥
तां गुहामभितो लोका-श्चक्रुः कलकलाऽऽरवम् ।
तं च पञ्चाननः श्रुत्वाऽ-भ्यागाज्जुम्नापराऽऽननः ॥ ३४ ॥
अहं रथी पत्तिरत्नौ, युक्तो नौ नैव संगरः ।
रथास्ततोऽवततार, त्रिपृष्ठः फलकालिनुत् ॥ ३५ ॥
फलकासौ मम करे, एष दाढानखाऽऽयुधः ।
तदप्यनुचितं भाति, तत्तावपि मुमोच सः ॥ ३६ ॥
दध्यौ तं प्रेक्ष्य सिंहोऽथ, धाष्ट्यादेको यदागमत् ।
यद्यानशस्त्रमुक्त्वा-हंयुर्हमि तदेणवत् ॥ ३७ ॥
विचिन्त्यैव महाकापा-दजानानो हरिं हरिः ।
दत्त्वा फालां करालां स, त्रिपृष्ठोऽपान्तनापतत् ॥ ३८ ॥
एकेनैव करेणौघा-धरौ धृत्वा हरिं हरिः ।
पाटयामास तं जीर्णं-पट्यांशुकमिव कृणात् ॥ ३९ ॥
पुष्पाऽऽमरणचक्षैश्च, वृष्टं देवतया हरौ ।
शौर्येण विस्मैतर्ह्यौ-स्तुष्टुवे स स्फुटन्मुखैः ॥ ४० ॥
एकाकिना मारितोऽह-मिति सिंहः स्फुरंस्तदा ।
गौतमजीवस्तत्सुत-स्तमूचे मा स्म खिद्यथाः ॥ ४१ ॥
पशुसिंहो नृसिंहं, मारितोऽसीति का व्यथा ? ।
प्रीतस्तद्वचसा मृत्वा, तुयोर्यौ नारकोऽभवत् ॥ ४२ ॥
कुमारावास्तत्कृषी, वलितौ नगरं निजम् ।
प्राप्त्यैरुचै हयग्रीवं, स्वैरं तिष्ठ रिपोर्वधात् ॥ ४३ ॥
तन् श्रुत्वा सोऽथ साशङ्कः, प्रैषीद् दूतं प्रजापतेः ।
सुनौ प्रेपय मत्पार्श्वे, कुर्वेऽम् यत्पृथग् नृपौ ॥ ४४ ॥
प्रजापतिर्वभापेऽह-मेष्यामि न सुतौ तु मे ।
दूतोऽवादीद् न चेदेवं, सज्जो युद्धाय तद्भव ॥ ४५ ॥
इत्युक्ते धर्षयित्वा तं, कुमारौ दूनमूचतुः ।
यत् शिञ्जितमरे ! कुर्याः, दुर्दान्तोऽद्यापि ते प्रभुः ॥ ४६ ॥
दूताऽऽख्यातो हयग्रीवः, सर्वोघेणाऽचलसुधि ।
त्रिपृष्ठः साचलश्चाद्रौ, रथावतंऽमिलत्स्वयम् ॥ ४७ ॥
वसयोः सैन्ययोर्युद्धे, जायमानेऽतिनिष्ठुरे ।
दोलाकृदेव तत्कालं, जयवधमीः समाभवत् ॥ ४८ ॥
कृचे त्रिपृष्ठोऽश्वग्रीवं, वीह्यानेकजनकयम् ।
युद्धमस्वावयोरेव, वराकैः किं इतैर्जनेः ? ॥ ४९ ॥
आङ्गाङ्गियुद्धेऽश्वग्रीवः, खिलश्चक्रं विमुक्तवान् ।
त्रिपृष्ठोरसि तुभ्येन, चक्रं निपतति स्म तत् ॥ ५० ॥
त्रिपृष्ठस्तच्छिरस्तेनै-वाच्छिरस्तत्कृणात्तयोः ।
पुष्पवृष्टिः कृता देवै-राद्यौ विष्णुवलाविति ॥ ५१ ॥
तदैव प्रणतौ तौ च, समस्तैरपि राजभिः ।
ज्वरतन्त्रयाम्याद्धै, चक्रतुलीयया वशे ॥ ५२ ॥

मौलौ छत्रमिवाधार्थीत्, शिलां कोटिशिखाभिधाम् ।
उत्पाट्य दोष्णैकेनाऽपि/लीलया विष्णुरादिमः ॥ ५३ ॥
सोऽथागात्पोतनपुरं, जगज्जित्वरविक्रमः ।
अभिषिक्तो नृपैर्देवैरर्कचक्रिपदे ततः ॥ ५४ ॥
एकदा गायनाः केऽप्य-गायन्निशि हरेः पुरः ।
ताद्विपकं स्माऽऽह मध्येते, विसर्ज्याः शयिते त्वया ॥ ५५ ॥
आमित्यूचे विसृष्टस्ते-ऽनेन सुप्तेऽपि न प्रभौ ।
उत्थितः प्रभुरुचे तान्, श्रुत्वा तं किं न वारिताः ? ॥ ५६ ॥
सोऽवदद्भूतिहोमेन, तदाकर्ण्योऽकुपन्तपः ।
तत्कर्णयोः प्रगेऽक्षेप्सी-तप्तं त्रुपु मृतश्च सः ॥ ५७ ॥
वेद्यं स्याच्चयत्कर्मा-ऽसाते तेन हरिस्तदा ।
निर्विशः कियया स्वात्म्याद्, दुष्कर्म प्राज्यमार्जयत् ॥ ५८ ॥
महापरिग्रहाऽऽरम्भ-हिंसाऽऽद्यैः कलुषाऽऽत्मकः ।
चतुरशीत्यव्यक्तं, राजं कृत्वाऽऽद्यकेशवः ॥ ५९ ॥
मृत्वा सप्तमनरक-पृथ्व्यां नैरयिकोऽभवत् ।
अचलस्तद्विगीताऽऽस्त-व्रतो मृत्वा शिवं ययौ ॥ ६० ॥ आ० क० ।
नविष्यदष्टमवासुदेवे, ती० २० कल्प । स० ।

तिविही-देशी-पुटिकायाम्, दे० ना० ५ वर्ग १२ गाथा ।

तिविह-त्रिविध-त्रि० । तिस्रो विधा यस्य स त्रिविधः । आ० म०
१ अ० २ खण्ड । त्रिप्रकारे, व्य० १ उ० । प्रश्न० । ध० । पा० ।
आव० । मनोवाक्कायलक्षणैः कृतकारितानुमतिलक्षणे च । सूत्र० १
श्रु० २ अ० ६ उ० । (“ तिविहं तिविहेणं पञ्चकक्षामि ” इति
‘सामाह्य’ शब्दे व्याख्यास्यते)

तिविहाऽऽहार-त्रिविधाऽऽहार-पुं० । आहारत्रये, त्रिविधाऽऽ-
हारद्विविधाऽऽहारप्रत्याख्याने आह्वानां पानीयतुल्याऽऽहारौ
किं भक्ष्यौ, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-आह्वानां त्रिविधाऽऽहारद्वि-
विधाऽऽहारप्रत्याख्यानेऽपि पानीयतुल्याऽऽहारौ नक्ष्यौ क्षेत्रौ;
परमयं विशेषः-येन प्रातस्त्रिविधाऽऽहारप्रत्याख्यानं कृतं स्या-
त्तस्यैकाशनाऽऽदिकरणसमये तुल्याऽऽहारं कल्पते, न तु
स्थानानन्तरमिति; पानीयं तु उभयत्राप्यव्यभिचं कल्पते । द्विविधा-
ऽऽहारप्रत्याख्याने तु द्वयोरपि भक्ष्यतया संज्ञावोऽस्ति, संख्यायां
तु त्रिविधाऽऽहारप्रत्याख्याने पानकाऽऽकारानुच्चारणात् सचि-
त्तमपि पानीयं कल्पते, न तु तुल्याऽऽहारः । द्विविधाऽऽहारप्रत्या-
ख्याने तूभावपि भक्तौ संभवतइति । ५१ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

तिव्व-तीव्र-न० । रौद्रे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । उत्कटे, आ०
म० २ अ० । आव० । दुःसहे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । अ-
त्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । औ० । असह्ये, सूत्र० २ श्रु०
६ अ० । “ ककसा, पगाढा, चंडा, दुहा, तिव्वा, दुरहियास
त्ति ” एकार्थाः । विपा० १ श्रु० १ अ० । गाढे, प्रव० ६ द्वार ।
तीव्रानुभवगन्धजनिते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । नि० चू० ।
प्रबले, द्वा० २१ द्वा० । रौद्रे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।
उत्कटे, आ० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । दुर्विषहे, दे० ना० ५
वर्ग ११ गाथा । प्रकृष्टे, स० ११ अक्ष । निम्बाऽऽदिवत् तिकै,
त्रि० । ज० १ श्रु० ३४ उ० । “ तिव्वे रोगायंके पाठञ्जुण । ”
सामान्यस्य भ्रगिति मरणहेतौ, ज० १५ श० ।

तिव्वअणुराग-तीव्रानुराग-पुं० । अत्यन्ताध्यवसाये, ध० २
अधि० ।

तिव्वकसायपरिणह-तीव्रकषायपरिणाति-स्त्री० । उत्कृष्टानां
दीर्घकालान्तरावस्थायिनां वा क्रोधाऽऽदिकषायाणां परिणामे,
प० चू० ।

तिव्वखिंसण-तीव्रखिंसन-न० । अत्यर्थनिन्दायाम्, औ० ।
प्रश्न० ।

तिव्वगिष्क-तीव्रगृष्क-त्रि० । अत्यर्थमनुपपन्नं, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार ।

तिव्वगिह्वाण-तीव्रग्लान-त्रि० । आत्यन्तिकव्याधिमति, पञ्चा०
४ विव० ।

तिव्वचरितमोहणीय-तीव्रचारित्रमोहनीय-न० । कषायव्यति-
रिक्ते नोकषायलक्षणे मोहनीये कर्मणि, भ० ८ श० ६ उ० ।

तिव्वतरग-तीव्रतरक-न० । अतिशयोक्तते, पञ्चा० १५ विव० ।

तिव्वदंसणमोहणिज्ज-तीव्रदर्शनमोहनीय-न० । मिथ्यात्वतया
दर्शनमोहनीये, भ० ८ श० ६ उ० ।

तिव्वपरिणाम-तीव्रपरिणाम-त्रि० । तीव्रो दुःसहः परिणामः
परिणतियेषां ते तीव्रपरिणामाः । दुःसहपरिणतिकेषु, आ०
२ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

तिव्वपावाजिभूय-तीव्रपापाभिज्ञूत-त्रि० । तीव्रेणातिदारुणेन
पापेन मिथ्यात्वाऽऽदिनाऽभिभूतः परतन्त्रीकृतस्तीव्रपापाभिभू-
तः । अतिदारुणेन मिथ्यात्वाऽऽदिना परतन्त्रीकृते, यो० वि० ।

तिव्वजाव-तीव्रभाव-पुं० । गाढसंश्लिष्टपरिणामे, पञ्चा० ३
विव० ।

तिव्वरागा-तीव्ररागा-स्त्री० । उत्कटविषयानुबन्धायां भाषाया-
म्, ध० ३ अधि० ।

तिव्ववेर-तीव्रवैर-त्रि० । अविच्छिन्नोत्कटवैरे, प्रश्न० १ आ-
श्र० द्वार । ज्ञा० ।

तिव्वसंकिलेस-तीव्रसंक्लेश-पुं० । उत्कृष्टदुष्टपरिणामे, उत्कृष्टदु-
रध्यवसाये, पञ्चा० १६ विव० ।

तिव्वसंवेग-तीव्रसंवेग-पुं० । भृशं दुःखक्षत्ताऽऽकुञ्जज्वजये, द० ।
‘तीव्रसंवेगसंज्ञातश्रद्धः’-तीव्रसंवेगेन भृशं दुःखलक्षाऽऽकुल-
भवजयेन संज्ञाता सम्यगुत्पन्ना श्रद्धा श्रद्धानं धर्माऽऽदिषु यस्य
स तथा । तं० ।

तिव्वसह-तीव्रशठ-त्रि० । तीव्रैरुपसर्गैरभिभूते शठानुष्ठाने, सू-
त्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । आत्यन्तिकसदनुष्ठानकरणरुचौ, प-
ञ्चा० ४ विव० ।

तिव्वान्जिताव-तीव्रान्जिताप-त्रि० । दुःसहसन्तापवति, “ ति-
व्वामितावे नरण पण्णे । ” तीव्रो दुःसहः खदिराङ्गारमहारा-
शितापादनन्तगुणोऽभितापः संतापो यस्मिन् स तथा । सूत्र० १
श्रु० ५ अ० १ उ० । तीव्रकर्मबन्धरूपे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

तिव्वान्जितावि (ण्) -तीव्रान्जितापिन्-त्रि० । तीव्रोऽसह्यो योऽ-
भितापः ककचपाटनकुम्भीपाकनसत्रपुपानशाहमल्यालिङ्गनाऽऽ-
दिरूपः, स विद्यते यस्याऽसौ तीव्रान्जितापी । तीव्रवेदनाऽभिभूते,
सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

तिव्वान्जिलास-तीव्रान्जिलाप-पुं० । अत्यन्ताध्यवसायित्वे,
आव० ६ अ० । उपा० ।

तिन्नुएह-तीग्राण-त्रि० । अत्युष्णे, आव० ५ अ० ।
तिसंकु-त्रिशङ्कु-पुं० । भीमदयोध्यानिवासिवाकुवंश्यस्य श्री-
हरिश्चन्द्रमहानरेन्द्रस्य स्वनामख्याते पितरि, ती० ३७ कल्प ।
तिसंधि-त्रिसन्धि-त्रि० । आदिमभ्यावसानेषु सन्धिमायान्
(जी० ३ प्रति० ४ व०) त्रिषु स्थानेषु सन्धियुक्ते, ज० ३ श०
६ उ० ।

तिसद्विस्मिता-त्रिपट्टिशलाका-स्त्री० । अर्धचक्रवर्तिपत्रदेववा-
सुदेवप्रतिवासुदेवानां त्रिपट्टेः पुरुषाणां शलाकाकारुपे चक्रे, ही०
३ प्रका० ।

तिसप्त-त्रिसंज्ञ-त्रि० । तिस्र आहारजयपरिग्रहरूपाः संज्ञा ये-
षां ते तथा । आहारभयपरिग्रहसंज्ञायुक्ते, यो० वि० ।

तिसत्त्वुत्त-त्रिसप्तकृत्वम्-अव्य० । एकविंशतिवारेषु, पि० ।
जी० १ म० ।

तिसमय-त्रिसमयिक-त्रि० । त्रयः समयास्त्रिसमयं, तद्यत्रास्ति
स त्रिसमयिकः । समयत्रयनायिनि, स्था० ३ ग० ४ उ० ।

तिसमय-त्रिसमय-न० । त्रयः समयाः समाहृतास्त्रिसमयम् । स-
मयत्रयसमाहारे, आ० म० १ अ० १ आह ।

तिसमयसिद्ध-त्रिसमयसिद्ध-पुं० । सिद्धत्वसमयावृत्तीयसम-
यवर्तिनि सिद्धे, प्रका० १ पद ।

तिसमयाऽऽहारक-त्रिसमयाऽऽहारक-पुं० । आहारं गृह्णाती-
त्याहारकः । त्रयः समयाः समाहृतास्त्रिसमयं, त्रिसमयमाहारक-
स्त्रिसमयाऽऽहारकः । "व्यासौ" ॥ ३ । १ । ६१ ॥ इति समासः ।
" नाम नाम्नैकाग्र्ये समासो बहुवचनम् " ॥ ३ । १ । १८ ॥ इति
वा समासः । त्रीन् समयान् यावदाहारके, आ० म० १
अ० १ खपर । विशेष० । न० ।

तिसमुद्राण-त्रिसमुत्थान-त्रि० । त्रिभ्यो धर्मार्थकामेभ्यः समु-
त्थानं तद्विषयवर्गेनोत्पत्तिरस्येति त्रिसमुत्थानम् । धर्मार्थकाम-
जाते, दश० २ अ० ।

तिसमुद्रवत्तापकिञ्चि-त्रिसमुद्रवत्तापकिञ्चि-त्रि० । पूर्वदक्षिणा-
परदिग्दिग्भागव्यवस्थितत्वात् पूर्वापरदक्षिणाग्रयः समुद्रास्त्रि-
समुद्रम् । उत्तरतस्तु हिमवान्, वैताड्यो वा । त्रिसमुद्रे व्याता
कीर्तिर्यस्याऽसौ त्रिसमुद्रवत्तापकिञ्चिः । दक्षिणाद्धर्मरतव्यापि-
कीर्तिः, न० ।

तिसर-त्रिशरम्-न० । त्रीणि शरांसि त्रिशरः । वाच० । शरत्रये,
अनु० । विपा० । राक्षसजेदे, उवरे, कुयेरे, वाच० ।

तिसरग-त्रिसरक-न० । द्वारविशेषे, औ० । ज्ञा० । तं० । जं० ।

तिसला-त्रिशला-स्त्री० । सिद्धार्थनरेन्द्रमार्यायां महावीरस्वा-
मिनो मातरि, स्था० १० ठा० । प्रव० । आचा० । स० । आव० ।
('वीर' शब्दस्याः सर्वा वक्तव्यता)

तिसलोका-त्रिश्लोका-न० । त्रयः श्लोकाश्चन्दोविशेषरूपा आ-
धिक्येन यास्तु तास्तथा । यथा-"सिद्धानं बुद्धाय" इत्याद्येकः
श्लोकः । "जो देवाण" इत्यादिको द्वितीयः । "पक्षो वि नमो-
कारो" इत्यादिकस्तृतीयः । इत्येवंपक्षोक्तत्रयाऽऽत्मिकायां
स्तुतौ, प्रव० ३९ द्वार ।

तिसीस-त्रिशिषि-पुं० । शिक्षारिपर्वतस्य प्रथमकूडाधिपतौ देवे,
औ० ।

तिमुगंध-त्रिमुगन्ध-त्रि० । त्वग्नेलाकेसरैस्तुल्ये त्रिजातके, "स्व-
ग्नेलाकेसरैस्तुल्यं, त्रिमुगन्धं त्रिजातकम् ।" जी० ३ प्रति० ४ व० ।

तिसूल-त्रिसूल-न० । त्रीणि शूलानि शिक्षाऽप्राणि यत्र । स्वना-
मख्याते अश्वमेदे, वाच० । सूत्र० ।

तिसूक्ष्मिया-त्रिसूक्ष्मिका-स्त्री० । द्रष्टुमिश्रले, सूत्र० १ सु० ५
अ० १ व० ।

तिसोवाण-त्रिसोपान-न० । त्रयाणां सोपानानां समाहारस्त्रि-
सोपानम् । सोपानत्रये, रा० ।

तिसोवाणपदिरुवग-त्रिसोपानप्रतिरूपक-न० । त्रयाणां सो-
पानानां समाहारस्त्रिसोपानम् । त्रिसोपानानि च तानि प्रतिरूप-
काणि चेति विशेषणसमासः । विशेषणस्य परनिपातः प्राकृत-
त्वात् । सुन्दरे सोपानत्रये, जी० ।

तेसि णं तिसोवाणपदिरुवगाणं अयमेयारूवे वसवासे
पण्णत्ते । तं जहा-वयरामया निम्मा, रिद्धामया पतिट्ठाणा,
वेरुलियामया खंजा, सुवन्नरूपमया फलगा, वहरामया संधी,
लोहितरुक्ममर्दो सूर्दो, नाणामणिमया अवलंबणा अ-
वलंबणावाहाओ । जी० ३ प्रति० ४ व० । (टीका सुगमा)

तिस्तगुत्त-तिष्णगुत्त-पुं० । द्वितीयनिहवे वसुनामाऽऽचार्यशिष्ये,
विशे० । (अस्य वृत्तं ' जोश्वपस ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
१५५४ पृष्ठे गतम्)

तिहा-त्रिधा-अव्य० । त्रिप्रकारे, अनु० ।

तिहि-तिथि-पुं० । स्त्री० । चन्द्रनिष्पादिते अहोरात्रे, चं० प्र०
१० पाहु० । पर्वणि, आनु० ।

अय तिथिस्वरूपं, तिथिमानं चाऽऽह-

कम्पो निरंसयाए, मासो ववहारकारगो लोए ।

सेसा उ संसयाए, ववहारे दुकरा यित्तुं ॥ (स० प्र० १० पाहु०)

आदित्यकर्मचन्द्रनक्षत्राभिवाञ्छितमासानां मध्ये कर्मसंव-
त्सरसंबन्धो × मासो निरंशतया परिपूर्णत्रिशदहोरात्रप्रमाण-
तया लोके सुखेन व्यवहारको जवति । तथाहि-हस्तधराऽऽद्यां-
ऽपि वालिशालिशदहोरात्रान् परिगणय्य मासं परिकल्पयन्ति ।
शेषास्तु मासाः सूर्यमासचन्द्रमासाऽऽद्यः सांशतया सावय-
वतया व्यवहारे लोकव्यवहारप्रवर्त्तनाविषये लौकिकैर्ग्रहीतुं
दुष्कराः, दुःखेन स्वयं ज्ञातुं शक्यन्ते इत्यर्थः । तथाहि-सूर्य-
मासः सार्द्धानि त्रिशद्दिनानि । चन्द्रमास एकोनत्रिशद्दिनानि,
द्वात्रिंशद्वापटिमासा दिनस्य ÷ । नक्षत्रमासः सप्तविंशतिर्दि-
नानि, एकाविंशतिश्च सप्तपटिमासा दिनस्य + । अभिवाञ्छितमास

* ऋतुमासस्य कर्ममास इति नामान्तरम् । उक्तं च-"पस-
वेव उवमासो कर्ममासो जषइ ।" व्य० १ उ० ।
× कर्म लौकिको व्यवहारः, तत्प्रधानः संवत्सरः कर्मसंव-
त्सरः । ऋतुसंवत्सरे । अत्र 'कर्मसंवत्सर' शब्दस्तृतीयभागे
३४५ पृष्ठे दृश्यः ।

÷ तृतीयभागे 'चंद्रमास' शब्दः १०९० पृष्ठे दृश्यः ।

+ चतुर्थभागे 'एकवत्स' शब्दः १०९१ पृष्ठे दृश्यः ।

एकत्रिंशद्दिनानि, एकविंशत्युत्तरशतं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानां दिनस्य ६ । न चैतद्वालिशः । जानते, केवलं चान्द्रो मासो गतिः, तदपेक्षया चिन्त्यमाने परिपूर्णत्रिंशत्तिथ्यात्मकत्वात् लोके व्यवहारपथं चरतीति ।

तिथिपरिमाणज्ञापनार्थमिदमुपक्रम्यते, तत्र तिथिस्वरूपज्ञानार्थं यन्निमित्ता अहोरात्राः, यन्निमित्ताश्च तिथयस्तदेतत्प्रूपयति—

सूरस्स गमणमरुल—विभागनिष्फाड्या अहोरात्रा ।

चंदस्स हाणिबुद्धी—कण निष्फज्जए उ तिही ॥

सूर्यस्याऽऽदित्यस्य गमनयोग्यानि यानि मण्डलानि तेषां प्रत्येकं यो विभागो, विशिष्टः समभागतया ज्ञात इत्यर्थः । तेन निष्पादिता अहोरात्राः । किमुक्तं भवति ?—एकैकस्मिन् मण्डले यावता कालेन मण्डलाद्धि गमनेन पूरयति तावत्कालप्रमाणेनाहोरात्राः ॥ चन्द्रस्य चन्द्रमण्डलस्य पुनः हानिवृत्तिकृतेन कालपरिमाणेन निष्पद्यते तिथिः । अत्रायं ज्ञावार्थः—चन्द्रमण्डलस्य कृष्णपक्षे यावता कालेनैकैकः पोरुशभागो द्वापष्टि-ज्ञागचतुष्टयप्रमाणो हानिमुपपद्यते, यावता च कालेन शुक्लपक्षे एकः पोरुशभागः प्रागुक्तप्रमाणः परिवर्द्धते, तावत्कालप्रमाणास्तिथयः । एतावांश्चाहोरात्राणां तिथीनां च परस्परं काव-विशेषः—अहोरात्रो द्वापष्टिभागपरिच्छिन्नो विधीयते । तस्य सत्का ये एकपष्टिभागाः, तावत्प्रमाणा तिथिः ।

इहेदमुक्तम्—चन्द्रस्य वृद्धिहानिकृतेन निष्पद्यते तिथिः । तत्र शिष्याणामुदपादि संमोहः—कथं चन्द्रस्य शाश्वतिकतयोप-पर्यमानस्य, वृद्धिहानी घटेते इति ? ततः शिष्याणां संमोहम-पनेतुकामो यथोक्तस्वरूपप्ररूपणार्थमाह—

चंदस्स नेव हाणी, न वि बुद्धी वा अवड्डिओ चंदो ।

सुक्लिजावस्स पुणो, दीसइ बुद्धी य हाणी य ॥

चन्द्रस्य चन्द्रमण्डलस्य स्वरूपतो नैव हानिर्नापि वृद्धिः, किं त्ववस्थित एव सदा चन्द्रः, चन्द्राऽऽदिविमानानां शाश्वतिकत्वात् । यद्येवं कथं साक्षात् प्रत्यक्षत उपलभ्यते वृद्धिहानी ? तत आह—(सुक्लिजेत्यादि) शुक्लजावस्य शुक्लतायाः दर्शनपथप्राप्त-स्यैव कृता इत्यते वृद्धिर्हानिर्वा, न तु स्वरूपतश्चन्द्रमण्डलम् ।

किमत्र कारणम् ? अत्र आह—

किण्हं राहुविमाणं, हेट्ठा चउरंगुलं च चंदस्स ।

तेणोवहुइ चंदो, परिवहुइ वा वि नायवो ॥

इह द्विविधो राहुः । तद्यथा—पर्वराहुः, भुवराहुश्च । तत्र यः पर्वराहुस्तकृता चिन्ता क्षेत्रसमासटीकायां कृता । यस्तु भुवराहुस्तस्य विमानं कृष्णं, तच्च चन्द्रमण्डलस्याधस्तात् चतुरङ्गुलमसंप्राप्तं सत् चारं चरति । तच्च कृष्णपक्षे आत्मीयेन पञ्चदशेन भागेन प्रतिदिवसमेकैकं भागं द्वापष्टिभागीकृतस्य चन्द्रमण्डलस्य सत्का ये चत्वारो भागास्तावत्प्रमाणमावृणोति । शुक्लपक्षे च प्रतिदिवसं तावन्तमेकैकं भागमात्मीयेन पञ्चदशेन [पञ्चदशेन] भागेनापसरत् प्रकटीकरोति । तेन कारणेन चन्द्रः कृष्णपक्षे अपवर्द्धते दीयते, शुक्लपक्षे परिवर्द्धत इति ज्ञातव्यः । किमुक्तं भवति ?—तेन कारणेन चन्द्रमण्डलस्य वृद्धिहानी प्रति-ज्ञासेते, न तु ते ताविकप्यौ स्त इति ।

एतदेव स्पष्टं भावयति—

तं रययकुमुयसरिस—पण्डस्स चंदस्स राइसुभगस्स ।

* प्रथमभागे 'अभिवाहिय' शब्दः ७१७ पृष्ठे द्रष्टव्यः ।

होए तिहि चि निययं, भणइ हाणीएँ बुद्धीए ॥

यत एवं चन्द्रमण्डलस्य राहुविमानकृताऽऽवरणानावरणजनिते वृद्धिहानी, तत् तस्मात् कारणात् चन्द्रस्य रजतकुमुदपुष्पतु-ल्यप्रभस्य रात्रिसुभगस्य रजन्यामतमनोहारितया प्रतिभास-नशीलस्य, हानौ बुद्धौ यथोदितस्वरूपायां, यथोदितज्ञागप्रमा-णायां च लोके तिथिरिति नियतं निश्चितं ज्ञप्यते ।

सम्प्रति भागप्रमाणमेव निर्दिदिचुराह—

सोद्वसभागे काळ—ए उरुवइ हायतेऽत्थ पन्नरसे ।

तत्तियमेत्ते जागे, पुणो वि परिवहुइ जोहे ॥

उपपत्तिं चन्द्रमण्डलमित्यर्थः, पोरुशभागो न राहुदेवः कृत्वा बु-द्ध्या परिकल्प्य, तथा जगत्स्वाभाव्यात् कृष्णपक्षे, अत्र एषु षोड-शसु जागेषु मध्ये प्रतिदिवसमेकैकभागहानिकरणेन सकञ्च कृ-ष्णपक्षे पञ्चदश भागान् हापयति । ज्योत्स्न्ये ज्योत्स्नासमन्विते, शुक्लपक्षे इत्यर्थः, प्रतिदिवसमेकैकभागपरिवर्द्धनेन परिपूर्णपक्षे तावन्मात्रान्, पञ्चदशसंख्यानित्यर्थः । भागान्, पुनरपि परिव-र्द्धयति । इयमत्र ज्ञावना—इह चन्द्रविमानं द्वापष्टिसंख्यैर्भागैः प-रिकल्प्यते, परिकल्प्य च तेषां भागानां पञ्चदशभिर्भागैर्ह्रियते, हृते च भागे द्वापष्टिभागाः द्वापष्टिभागाः, शेषौ द्वौ भागौ तिष्ठतः, तौ च सदाऽनावृता । एषा किञ्च चन्द्रमसः पोरुशीकज्ञाप्रसिद्धिः । तत्र कृष्णपक्षे प्रतिपदि भुवराहुविमानं चन्द्रमण्डलस्याधो भागे-न चतुरङ्गुलमसंप्राप्तं सत् चारं चरद्वात्मीयेन पञ्चदशेन भागेन द्वौ द्वापष्टिभागौ सदाऽनावरणस्वभावौ मुक्त्वा शेषद्वापष्टिसत्क-भागाऽऽत्मकस्य चन्द्रमण्डलस्य सत्कं चतुर्भागाऽऽत्मकं पञ्चदश-भागमावृणोति । द्वितीयायामात्मीयायां (?) पञ्चदशभागाना-वृणोति । ततः शुक्लपक्षे प्रतिपदि पञ्चदशभागान् अनावृतान् करोति, तदा च सर्वाऽऽत्मना परिपूर्णं चन्द्रमण्डलं लोके प्रकटं भवति । उक्तं च—“कइविहे णं भंते । राहु पन्नसे ? । गोयमा ! उ-विहे राहु पन्नसे । तं जहा—भुवराहु य, पव्वराहु य । तत्थ णं जे से भुवराहु, से णं बहुलस्स पक्खस्स पानिवए पन्नरसत्तिभागेणं पन्नरसभागं चंदलोणमावरमाणे आवरणमाणे चिहइ । तं जहा-पढमाए पढमं भागं, विइयाए विइयं भागं जाव पन्नरसेसु पन्न-रसं जागं । चरमसमए चंदे रत्ते भवइ, अवसेसे समए चंदे रत्ते वा विरत्ते वा भवइ, तं चेव सुक्कपक्खस्स चवदंसेमाणे उवदंसेमा-णे चिहइ । तं जहा—पढमाए पढमं भागं, विइयाए विइयं भागं जाव पन्नरसेसु पन्नरसं भागं ।” इति । (अ० ११ श० ६ उ०)

तत्र—

कालेण जेण हायइ, सोद्वसजागो य सा तिही होइ ।

तं चेव य बुद्धीए, एवं तिहिणो समुप्पत्ती ॥

यावता कालेन कृष्णपक्षे पोरुशो जागो द्वापष्टिभागः सचतुर्भागा-ऽऽत्मको दीयते हानिमुपगच्छति, स एतावान् कालविशेषस्तिथि-र्भवति । तथा चैवं वृद्ध्याऽपि तिथिर्भवति । किमुक्तं भवति ?—या-वता कालेन शुक्लपक्षे पोरुशभागं प्रागुक्तक्रमेण परिवर्द्धते, ता-वत्प्रमाणा कालविशेषस्तिथिरिति अहोरात्रस्य द्वापष्टिभा-गाः, तावत्प्रमाणा तिथिरित्यर्थः । एवंविधैर्भगवद्विस्तीर्थकरण-णधरैः समुत्पत्तिराख्याता ।

कियत्संख्याकास्तास्तिथय इति तत्सह्ययानिरूपणार्थमुपप-

त्तिमाह—

जावइए परिहायइ, भागे वहुइ य आणुपुव्वीए ।

तावज्या ह्येति तिद्दी, तसि नामाणि बोद्धव्यामि ॥

इह यावता काहेनैकश्चन्द्रमण्डलस्य योऽसौ भागो द्वापष्टमा-
गस्तकचतुर्भागाऽऽश्मकः पारिहीयते, चरुं वा, नावत्कालप्रमा-
णा एका तिथिरिति प्रागुपपादितम् । ततो यावतो भागान् चन्द्र-
मणो राहुविमानं कृष्णपक्षे हापयति, यावत्तत्र भागानानुपूर्व्यां
क्रमेण शुक्लपक्षे परिवर्द्धयति, तावत्प्रमाणाः शुक्लपक्षे कृष्ण-
पक्षे च तिथयो भवन्ति । तत्र पञ्चदश भागान् कृष्णपक्षे हापय-
ति, पञ्चदशैव भागान् शुक्लपक्षे परिवर्द्धयति; ततः पञ्चदश
कृष्णपक्षे तिथयः, पञ्चदश शुक्लपक्षे च । सम्प्रति तासां ति-
थीनां नामानि ब्रूयामि ।

प्रतिष्ठातमेव निर्वाहयति-

पाश्विग विंशय तज्या, य चतुर्थी पंचमी य छट्ठी य ।
सचमि अष्टमि नवमी, दसमी एगारसी चैव ॥

बारसि तेरसि चाउ-इसी य निव्वणिया य पन्नरसी ।
क्रिहम्मि य जोहम्मि य, एसेव विही म्णेयव्वा ॥

कृष्णपक्षे प्रथमा तिथिः प्रतिपद्, द्वितीया द्वितीया, एवं यावन्न-
ष्टापतिका परिसमाप्तिकारिका पञ्चदशी, अमावास्या इत्यर्थः ।
ज्योत्स्नेऽपि, पक्षे इत्यर्थः । एष एवामन्तरेदितो नाम्ना विधिर्ज्ञा-
तव्यः । तद् यथा-प्रथमा प्रतिपद्, द्वितीया द्वितीया, तृतीया
तृतीया । एवं यावत् परिसमाप्तिकारिका पञ्चदशी, पूर्णमासी
इत्यर्थः ॥ इह विभिन्नो विधिर्नाम्नामागमे मासाऽऽदीनां तिथि-
पर्यन्तानामुक्तः, ततोऽतिथिनाम्नां प्रस्तावाद् मासोऽपि विनये-
नानुग्रहायमुपवर्त्यते-इह च एकैकस्मिन् संवत्सरे ढादश
मासाः, तेषां च नामधेयानि द्विविधानि । तद्यथा-लौकिकानि,
लोकोत्तराणि च । तत्र लौकिकान्यमूनि । तद्यथा-भ्रातृणः, भाद्रप-
दः, आश्वयुजः, कार्तिकः, मार्गशीर्षः, पौषः, माघः, फाल्गुनः, चैत्रः,
वैशाखः, ज्येष्ठः, आषाढ इति । लोकोत्तराप्यमूनि । तद्यथा-प्र-
थमः भ्रातृणे अग्निनन्दिताः, द्वितीयः प्रतिष्ठितः प्रतिपत्तव्यः, तृती-
यो विजयः, चतुर्थः प्रीतिवर्द्धनः, पञ्चमः श्रेयान्, षष्ठः शिवः,
सप्तमः शिशिरः, अष्टमो देमवान्, नवमो वसन्तमासः, दशमः कु-
सुमसंभवः, एकादशो निदाघः, द्वादशो वर्णविरोहः । तथा चोक्तं
जम्बूद्वीपप्रज्ञौ-“ एगमेगस्स णं भंते ! संवत्सरस्स कति
मासा पन्नत्ता ? । गोयमा ! दुबालस मासा पन्नत्ता । तसि णं
दुबिहा नामधिज्जा पन्नत्ता । तं जहा-लौह्या, होउत्तरिया य ।
तत्थ लोह्या नामा इमे । तं जहा-सावणे, भइवणं जाव सासादे ।
लोमुत्तरिया नामा इमे । तं जहा-

“अग्निपादिते पट्टे य, विजय पीहवकुणे ।

संयसे य सिवे चैव, सिसिरे य सहमव ॥ १ ॥

नवमे वसंतमासे, दसमे कुसुमसंभवे ।

एकारसे निदादे य, वणविरोहे य धारसमे ॥ १ ॥ ” (जं ७ वक्क ०)

एकैकस्मिन् मासे द्वौ पक्षौ, तयोश्च नामधेये गुणनिष्पन्ने इमे ।

तद्यथा-बहुलः पक्षः, शुक्लपक्षश्च । तत्र योऽन्धकारबहुलः पक्षः

स बहुलपक्षः । यस्तु ज्येष्ठमासवर्तिततया शुक्लः पक्षः स शु-

क्लपक्षः । उक्तं च-“ एगमेगस्स णं भंते ! मासस्स कइ पक्खा

पन्नत्ता ? । गोयमा ! दो पक्खा पणत्ता । तं जहा-बहुलपक्खे-

य, शुक्लपक्खेय । ” (जं ७ वक्क ०) एकैकस्मिन् पक्षे पञ्चदश

दिवसाः । तद्यथा-प्रथमः पूर्वाह्णे, द्वितीयः सिद्धमनोरमः, तृ-

तीथो मनोहरः, चतुर्थो यशोभरः, पञ्चमो यशोधरः, षष्ठः स-

विक्रामसमृद्धः, सप्तम इन्द्रमूर्धामपकः, अष्टमः सौमनसः, नवमो
वनज्जयः, दशमोऽर्थसिद्धः, एकादशोऽग्निजातः, द्वादशोऽप्यस-
नः, त्रयोदशः शतजयः, चतुर्दशोऽग्निवैश्व, पञ्चदश उपशमः ।
तथा चोक्तं जम्बूद्वीपप्रज्ञौ-“ एगमेगस्स णं भंते ! पक्खस्स
कइ दिवसा पन्नत्ता ? । गोयमा ! पन्नरस दिवसा पन्नत्ता । तं
जहा-पन्निवारिवसे, विह्यादिवसे जाव पन्नरसीदिवसे ।
एवसि णं भंते ! पन्नरसएहं दिवसाणं कइ नामधिज्जा प-
न्नत्ता ? । गोयमा ! पन्नरस नामधेज्जा पणत्ता । तं जहा-

“ पुव्वंमे १ सिद्धमणो-रमं य २ ततो मणोहरे चैव ३ ।

जसभदे य ४ जसहरे ५, छुटे सव्वकामसमिदे य ६ ॥ १ ॥

इंदुमुक्खमिसिसे य ७, सोमणसं ण धणंजणं य धोघव्वे ९ ।

अत्थसिसे १० अभिजाप ११, अन्नवसणं १२, सव्वजणं चैव १३ ॥ २ ॥

अग्निवसे १४ उवसमे १५, दिवसाणं नामधिज्जाहं । ”

(जं ७ वक्क ०)

एकैकस्मिन् पक्षे पञ्चदश रात्रयः । तद्यथा-प्रतिपत्तरात्रिः,
द्वितीयारात्रिः, यावत्पञ्चदशीरात्रिः । तासां च रात्रीणां क्रमेणा-
मूनि नामानि । तद्यथा-प्रथमा उत्तमा, द्वितीया सुनक्का, तृती-
या पेलापत्ता, चतुर्थी यशोधरा, पञ्चमी सौमनसा, षष्ठी श्रीस-
म्भूता, सप्तमी विजया, अष्टमी वैजयन्ती, नवमी जयन्ती, दशमी
अपराजिता, एकादशी इच्छा, द्वादशी समाहारा, त्रयोदशी तेजाः,
चतुर्दशी अतितेजाः, पञ्चदशी देवानन्द । तथा चोक्तम्-“ एगमेग-
स्स णं भंते ! पक्खस्स कइ राईओ पणत्ताओ ? । गोयमा ! पन्नरस-
राईओ पणत्ताओ । तं जहा-पन्निवारि, वीयारि-जाव पण-
रसीरि । एवसि णं भंते ! पन्नरसएहं राईणं कइ नामधिज्जा
पणत्ता ? । गोयमा ! पन्नरस नामधेज्जा पणत्ता । तं जहा-

“ उत्तमा य सुनक्खत्ता, पेलापत्ता जसोधरा ।

सोमणसा चैव तहा, सिरिसंज्या य धोघव्वा ॥ १ ॥

विजया य वैजयन्ती, जयति अपराजिया य इच्छा य ।

समाहारा चैव तहा, तेजा य तहाऽइतेया य ॥ २ ॥

देवानंदा राई, रयणीय नामधिज्जाहं । ” (जं ७ वक्क ०)

एकैकस्मिन् पक्षे पञ्चदश तिथयः । ताश्च द्विधा । तद्यथा-दि-
वसतिथयः, रात्रितिथयश्च । तत्र दिवसतिथीनाममूनि नामानि ।
तद्यथा-प्रथमा नन्दा, द्वितीया नद्दा, तृतीया जया, चतुर्थी तुच्छा,
पञ्चमी पूर्णा । ततः पुनरपि-षष्ठी नन्दा, सप्तमी नद्दा, अष्टमी
जया, नवमी तुच्छा, दशमी पूर्णा । ततः पुनरप्येकादशी नन्दा,
द्वादशी नद्दा, त्रयोदशी जया, चतुर्दशी तुच्छा, पञ्चदशी पूर्णा ।
नया चोक्तं जम्बूद्वीपप्रज्ञौ-“ ता कइं ते तिदीओ आहिया ति वण्ज्जा ? ।
तत्थ अलु इमा जुविहा तिही पणत्ता । तं जहा-दिवसतिही,
राहतिदी य । ता कइं ते दिवसतिही आहिया ति वण्ज्जा ? । ता
एगमेगस्स पक्खस्स पन्नरस दिवसतिही पणत्ता । तं जहा-

“ नंदे भदे जणं तुच्छे, पुण्णे पक्खस्स पंचमी ।

पुणरवि-

नंदे भदे जणं तुच्छे, पुण्णे पक्खस्स दस्समी ॥ १ ॥

पुणरवि-

नंदे भदे जणं तुच्छे, पुण्णे पक्खस्स पन्नरसी ।

एवं तिगुणा तिगुणा, तिहीह सव्वेसि दिवसाणं ॥ २ ॥ ”

(जं ८ प्र १० पाहु ०)

यास्तु रात्रितिथयस्तासामेतानि नामानि । तद्यथा-प्रथमा
उग्रवती, द्वितीया भोगवती, तृतीया यशोमती, चतुर्थी सर्वसिद्धा,
पञ्चमी सुजनामा । पुनरपि षष्ठी उग्रवती, सप्तमी भोगवती,

अष्टमी यशोमती, नवमी सर्वसिद्धा, दशमी शुभनामा । ततः पुनरप्येकादशी उग्रवती, द्वादशी भोगवती, त्रयोदशी यशोमती, चतुर्दशी सर्वसिद्धा, पञ्चदशी शुभनामेति । उक्तं च चन्द्र-प्रज्ञप्तावेव-“ता कहां ते राइतिही आहिय चि वण्जा । ता एगमेगस्स णं पक्खस्स पन्नरस राइतिही पण्णा । तं जहा-“उगवई भोगवई, जसोवई सर्वसिद्ध सुहनामा ।” पुनरवि-“उगवई भोगवई, जसोवई सर्वसिद्ध सुहनामा ।” पुनरवि-“उगवई भोगवई, जसोवई सर्वसिद्ध सुहनामा । एवं तिगुणा एया, तिहीउ सर्वसि राईणं” ॥ १ ॥ इति । (चं० प्र० १० पाहु०) तदेवमुक्तानि तिथीनां नामानि, प्रसङ्गतो मासदिवसरात्रीणामपि ।

संप्रति यावद्मुहूर्तप्रमाणा तिथिस्तावत्प्रमाणां तिथिं प्रतिपादयति-

एउणतीसं पुष्पा, उ मुहुत्ता सोमतो तिही होइ ।

भागा वि य वत्तीसं, वासट्टिकएण छेएण ॥

सोमतश्चन्द्रमस उपजायते तिथिः, सा च तत उपजायमाना एकोनत्रिंशत्परिपूर्णमुहूर्ता, एकस्य मुहूर्तस्य द्वाषष्टिकृतेन वेदेन प्रविभक्तस्य प्रकृत्वा द्वात्रिंशद् भागाः । तथाहि-अहोरात्रस्य द्वाषष्टिभागीकृतस्य सत्का ये एकषष्टिभागाः, तावत्प्रमाणा तिथिरित्युक्तम् । तत्रैकषष्टिंशता गुण्यते, जानान्यष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि १८३० । एते च किञ्च द्वाषष्टिभागीकृतसकल-तिथिगतमुहूर्तसत्का अंशाः, ततो मुहूर्त्ताऽऽनयनार्थं तेषु द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते, हृते च भागं लब्ध्वा एकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ताः, द्वात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य । एतावन्मुहूर्त्तप्रमाणा तिथिः । एतावता हि कालेन चन्द्रमण्डलगतः पूर्वोदितप्रमाणः पोरुशो भागो ह्यर्धेन चोपगच्छति, वद्धते वा, तत एतावानेव तिथेः परिमाण-काद्वयः । (चं० प्र० १० पाहु०)

साम्प्रतमीप्सितदिने तिथिपरिमाणद्वापनार्थं करणमाह-

तिहिरासिमेव वाव-ट्टीजइयं सेसमेगसट्टिगुणं ।

वावट्टोए जइए, सेसे अंसा तिहिमपत्ती ॥

इप्सिततिथिराशिद्वाषष्ट्या भागैः परिपूर्णैरहोरात्रा भवन्ति, ततः परिपूर्णाहोरात्रपातनार्थं द्वाषष्ट्या विभागः क्रियते, विभागे च कृते यच्छेषमुपलभ्यते तदेकषष्टिगुणं क्रियते, एकैकस्या-स्तित्वेर्द्वाषष्टिभागीकृताहोरात्रसत्कषष्टिभागप्रमाणत्वात् । कृत्वा चैकषष्टिगुणं द्वाषष्ट्या विभज्यते, द्वाषष्ट्या भागैः परिपूर्णस्या-होरात्रस्य पतनाद् द्वाषष्ट्या च भागे कृते ये अंशाः राशेः पश्चादवतिष्ठन्ते, सा तिथिपरिसमाप्तिः, तावदंशप्रमाणे तस्मिन् दिने तिथिरित्यर्थः । यथा वा कोऽपि पृच्छति-द्वाषष्ट्या च भागे कृतेऽपि गुणे प्रथमे चान्द्रे संवत्सरे आश्वयुजमासे शुक्लपक्षे पञ्चमी कियत्प्रमाणोति ? तत्र किल तिथिः तावदंशप्रमाणा, तस्मिन् दिने तिथिरित्यर्थः । राशिरादित आरभ्य पञ्चमीपर्यवसानोऽशीतिसंख्या इत्यशीतिभिः, तस्या द्वाषष्ट्या भागो विह्रियते, स्थिताः पश्चादष्टादश, ते एकषष्ट्या गुण्यन्ते, जातानि दश-शतानि अष्टानवत्यधिकानि १०६८ । तेषां द्वाषष्ट्या भागो विह्रियते, स्थिताः पश्चात् चतुश्चत्वारिंशदंशाः, आगतमेतावदेव षष्टिभागप्रमाणा तस्मिन् दिने पञ्चमी तिथिः एवमन्यत्रापि भावनीयम् । (?) ज्यो० ४ पाहु० । चं० प्र० । सु० प्र० । व्य० । आ० म० । आ० चू० । (कावतो ये दिवसा वर्जनीयास्ते ' आलो-यणा ' शब्दे द्वितीयजाने ४२० पृष्ठे दर्शिताः) दिवसेभ्यस्ति-

थयो वलिष्ठाः-“ दिवसा उ तिही वलिष्ठा, तिहिष्ठा व-
लियं तु सुच्चई रिक्खं । ” द० प० ।

अथ पञ्चदशतिथिफलमाह-

पनिवाए पनिवत्ती, नत्थि विवत्ती जणंति वीआए ।

तइयाएँ अत्थसिद्धी, विजयगी पंचमी भणिया ॥ ४ ॥

जा एस सचमी सा, उ बहुगुणा इत्य संसओ नत्थि ।

दसमीएँ पत्थियाणं, भवंति निकंटया पंथा ॥ ५ ॥

आरुगमविगं खे-मयं च इकारसिं वियाणाहि ।

जे वि हु हुंति अमिच्चा, ते तेरसिपट्टिओ जिणइ ॥ ६ ॥

चाउइसि पन्नरसिं, वज्जिज्जा अट्टमिं च नवमिं च ।

छट्ठिं च चत्थिं वा-रमिं च छुहं पि पक्खाणं ॥ ७ ॥

पढमी पंचमि दसमी-पन्नरसिक्कारसी वि य तहेव ।

एएमु य दिवसेसुं, सेहस्स निफेहणं कुज्जा ॥ ८ ॥

नंदा जहा विजया, तुच्छा पुन्ना य पंचमी होइ ।

मासेण य उच्चारे, इक्किा वत्तए नियए ॥ ९ ॥

नंदे जए य पुन्ने य, सेहनिकवणं करे ।

नंदे भदे सुजहाए, पुन्ने अणसणं करे ॥ १० ॥ द० प० ।

धम्मकर्माऽऽदिषु तिथिरुद्धा तिथिरेव ग्राह्या-

तिथिश्च प्रातः प्रत्याख्यानवेलायां या स्यात्सा प्रमाणम्, सूर्यो-

दयानुसारेणैव लोकैऽपि दिवसाऽऽदिव्यचद्वारात् । आहुरपि-

“ चाउम्मासिअवरित्ते, पक्खिअपंचउत्तमीसु नायव्वा ।

ताओ तिहिओ जासिं, उदेइ सूर्रो न अष्ठाओ ॥ १ ॥

पूआ पक्खिक्खाणं, पडिकमणं तह य निअमगहणं च ।

जीए उदेइ सूर्रो, तीएँ तिहीए उ कायव्वं ॥ २ ॥

उदयमि जा तिही सा, पमाणमिअराएँ कीरमाणीए ।

आणाभंगऽणवत्था, मिच्छथविराहणं पावे ॥ ३ ॥

पारासरस्मृत्यादावपि-

“ आदित्योदयवेलायां, या स्तोकाऽपि तिथिर्नवेत् ।

सा संपूर्णेति मन्तव्या, प्रचूता नोदयं विना ” ॥ १ ॥

उमास्वातिवाचकप्रघोषश्चैवं श्रूयते-

“ कृते पूर्वा तिथिः कार्या, वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ।

श्रीवीरमोक्तकल्याणं, कार्यं लोकानुगैरिह ” ॥ १ ॥ इति ।

एवं पौषधाऽऽदिना पूर्वदिवसा आराध्या इति पर्वकृत्यानि । ध०

२ अधि० । द्वितीयाऽऽदिपञ्चपूर्वा आरुविध्यादिस्वीयग्रन्थाति-

रिक्तग्रन्थे कास्ति ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-द्वितीयाऽऽदिपञ्चपूर्वा

उपादेयत्वं संविनगतीतार्थाऽऽचोर्णतया संभाव्यते, अक्षराणि तु

आरुविधेरन्यत्र दृष्टानि न स्मरन्ति । १५ प्र० । “ मासस्मि पव्ववर्कं,

तिन्निअ पव्वाइँ पक्खस्मि । ” इति गार्थोक्ता चतुःपूर्वा सर्वआ-

रुक्तानां, किं वा लेपआरुधधिकारवर्णिता ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-

“ मासस्मि पव्ववर्कं, तिन्नि य पव्वाइँ पक्खस्मि । ” इति गार्थोक्तैव

चतुःपूर्वा सर्वआरुक्तानां सम्भाव्यते, न तु लेपआरुधधिकारोक्ता । १६

प्र० । १०२ प्रका० । यदा पञ्चमी तिथिस्फुटिता भवति तदा तत्तपः

कस्यां तिथौ क्रियते ? पूर्णिमायां च शुद्धितायां कुत्र ? इति प्रश्ने,

उत्तरम्-यदाऽत्र पञ्चमी तिथिस्फुटिता भवति, तदा तत्तपः पूर्वस्यां

तिथौ क्रियते, पूर्णिमायां च शुद्धितायां त्रयोदशीचतुर्दश्योः क्रि-

यते, त्रयोदश्यां विस्मृतौ प्रतिपद्यतीति । १६ प्र० । १०४ प्रका० । महा-

तिहि

विदेहेषु कल्याणकतिथ्यादिकमिदमेव, अन्यद्वाः, इति प्रश्ने, उत्तरम्-महाविदेहेषु कल्याणकतिथ्यादिकमिदमेवेति न सम्भाव्यते, यदाऽप्रत्ययनीयकृता च्यवनाऽऽदिकल्याणकं, नदा तत्र दिवससंज्ञायात्, तत्प्रतिपादकान्यक्राण्यपि नोपलभ्यन्ते ॥ ७७० ॥ हा० १ प्रका० । तिस्र एव पूर्णिमाः पर्वत्वेन संगीर्यते, सर्वा अपि चेत्यत्र प्रश्ने, उत्तरम्-“ छन्नं निर्दोषं मज्जस्मि, का तिही अज्ज वासरे ? ” इत्याद्यागमानुसारेणाऽद्विच्छन्नवृत्तपरम्परया च सर्वा अपि पूर्णिमाः पर्वत्वेन मान्या एवेति । २ प्र० । हा० १ प्रका० । पूर्णिमाऽभावास्त्योर्वृक्षौ पूर्वमैदयिकी तिथिराराध्यत्वेन व्यवहित्यमाणाऽस्तीति केनचिदुक्तम्, आतातपादाः पूर्वतनोमाराध्यत्वेन प्रसादयन्ति, तत्किमिति प्रश्ने, उत्तरम्-पूर्णिमाऽभावास्त्योर्वृक्षौ औदयिक्येव तिथिराराध्यत्वेन विक्रिया । ५ प्र० । हा० ३ प्रका० । “ छन्नं तिहीणं मज्जस्मि, का तिही अज्ज वासरे ? ” इत्याद्यागमवाक्यम्, तत्कुवाऽगमेऽस्ति, स नामग्राहं प्रसाद्यः, यतोऽत्र स्तनिकाः राजसमक्रमेण वदन्ति, यज्जैनजीर्णग्रन्थमध्ये द्वितीयैकादशीप्रमुखतिथीनां चतुःपर्वीनां मानमाराध्यत्वेन नास्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-“ उषं तिहीणं मज्जस्मि, का तिही अज्ज वासरे ? ” इत्यादि गाथा आद्विन्नित्यसूत्रेऽस्ति, तदव्याख्यानं च ७-१४-१५ । एताः सितेतरजेदात् पद् तिथय इति । द्वितीयैकादशीप्रमुखतिथीनामक्राणि तु आद्यविधेरन्यत्र न सन्ति, तथा ज्ञानपञ्चम्यक्राणि महानिशीये सन्तीति । १८० प्र० । सेन० ३ उल्ला० । “ बहुसु यतिहीसु य पव्वणीसु या ” मदनाऽद्विषयोदश्यादितिथिषु, भ० ६१० ३३ उ० । तिहिदुहि-तिथिद्वि-छि० । अष्टम्यादितिथिष्वृक्षौ अष्टम्या आराधनं क्रियते, यनस्तद्दिने प्रत्याख्यानवेद्यायां घाटिकाऽठिका सा भवति, तावत्या एवाऽऽराधनं भवति, तदुपरि नवम्यादीनां भवनात्, संपूर्णयास्तु विराधनं जातं, पूर्वदिने भवनात् । अथ यदि प्रत्याख्यानवेद्यायां विलाप्यते, तदा तु पूर्वदिने द्वितयमप्यभित्ति, प्रत्याख्यानवेद्यायां समप्रदिनेऽपीति स्पष्टमाराधनं भवतीति प्रश्ने, उत्तरम्-“ कथे पूर्वा तिथिः कार्या, वृक्षी कार्या तथोचरा । ” इति उमास्वातिवाचकवचनप्रामाण्याद् वृक्षी सत्यां स्वल्पाऽप्यष्टम्या तिथिः प्रमाणमिति । १८५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । तिही-तिथी-छि० । ‘ तिहि ’ शब्दार्थे, च० प्र० १० पादु० । तिहु-कुतम्-अव्य० । “ कुतसः कउ कहं तिहु ” ॥ ८ । ४ । ४१६ ॥ इत्यपञ्चशे कुतःशब्दस्य ‘ तिहु ’ इत्यादेशः । कस्मादित्यर्थे, प्रा० ४ पाद । तिहुयण-त्रिभुवन-न० । अधस्तिर्यग्ध्वलोकभेदे, भाव० ४ अ० । तिहुयणतिहग-त्रिभुवनतिहग-पुं० । श्रीनासिक्यपुरे श्रीजी-चित्चन्द्रप्रजस्वामिप्रतिमायाम्, ती० ४३ कल्प । तिहुयणजाणु-त्रिभुवनजाणु-पुं० । अहिच्छन्नापूजितायां स्वनामख्यातायां पार्श्वेजिनप्रतिमायाम्, ती० ४३ कल्प । तीथ-अतीत-त्रि० । अतिशयेन इतो गतोऽतीतः, पिधानवदकारोपः । वर्तमानत्वमतिक्रान्ते, स्या० ३ उ० ४ उ० । यो० । भाव० । तीथवयण-अतीतवचन-न० । कृतवानित्येवंकृपे षोडशवचनेषु द्वादशे वचने, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । तीर-तीर-पुं० । पर्यन्ते, नि० चू० १ उ० । तटे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । पारे, स्या० ४ उ० १ उ० । प्रवाहात्परकूबे, विशेषः । “ द-कतीरमि चिद्विचय । ” उदकतीरं उदकोपकण्ठम् । वृ० १ उ० ।

शक्-धा० । सामर्थ्ये । स्वादि०-पर०-अक०-अनिद् । “ शके-अय-तर-तीर-पाराः ” ॥ ८ । ४ । ८६ ॥ इति शक्नोतेस्तीर इत्यादेशः । ‘ तीरह ’ शक्नोति । प्रा० ४ पाद । तू-धा० । तरणे, प्लवने, अभिभवे च । स्वादि०-पर०-सक०-सेद् । “ ह-छन्तू-आमीरः ” ॥ ८ । ४ । २५० ॥ इति तूधातोस्त्यस्य ईर इत्यादेशः । ‘ तीरह ’ तरति । प्रा० ४ पाद । तीरंगम-तीरङ्गम-त्रि० । तीरं गच्छन्तीति तीरङ्गमाः, खच्, सु-मागमश्च । पारगामिनि, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । तीरङ्ग-तिरस्थ-त्रि० । सम्यक्त्वाऽऽदिप्राप्तेः संसारपरिमाणात् तदस्थे, दश० २ अ० । तीरदि(ण्)-तिरार्थिन्-त्रि० । तीरं पारं भवार्णवस्यार्धयत इ-त्येवंशीलस्तीरार्थी, तीरस्थायी वा, तीरस्थितिरिति वा प्राकृतत्वात् ‘ तीरदी ’ इति । स्या० ४ उ० १ उ० । सूत्र० । भवाण्येव-तितीर्थी, दश० १० अ० । तीरहुत्त-तीरचूत्त-पुं० । विदेहजनपदेषु, “ इहेच भारहे वासे पुव्वदेसे विदेहो नाम जणवमो, संपइकाले तिरहुत्तदेसो चि जणति । ” ती० १ कल्प । तीरिचा-तारयित्वा-अव्य० । यावज्जीवमाराप्येत्यर्थे, कल्प० ए कृण । तीरिय-तारित-त्रि० । पूर्णेऽपि प्रत्याख्यानकांक्षावधौ किञ्चिदधिककालावस्थानेन तीरं नीते, प्रव० ५ द्वार । आचा० । “ एता मिकखुषडिमा तीरिया भवइ । ” पूर्णेऽपि तदवधौ स्तोकांक्षावस्थानात्तीरिता भवति । दर्श० १ तथ्व । आ० चू० । समाप्ते, व्य० १ उ० । तीसस्सुहुत्त-त्रिशन्मुहुत्त-त्रि० । त्रिशत् सुहुत्तं शब्दभागो ये-पां तानि तथा । त्रिशन्मुहुत्तानि यावत्पक्षेण सह युज्यमानान्कत्रे, स्या० ६ उ० । तीसगुत्त-तिष्यगुत्त-पुं० । राजगृहनगरवास्तव्यस्य वसुनामाऽचार्यस्य स्वनामख्याते शिष्ये, स च जीवप्रादेशिकानां निह्वानार्थमोऽऽचार्यः । विशेषः । आ० क० । उच० । स्या० । आ० म० । आ० चू० । (तद्वक्तव्यता लेशतो ‘ जीवपपसिय ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १५४४ पृष्ठे उक्ता) तीसजह-तिष्यभञ्ज-पुं० । मातरसगोत्रस्याऽऽर्यसंभूतविजय-स्थविरस्य स्वनामख्याते शिष्ये, कल्प० ८ कृण । तीसद्वानिस्सद्व-त्रिशद्वयानिःशद्व-त्रि० । मायानिदानमिथ्यादर्शनरूपशल्यत्रयरहित, पा० ।

..... तीसद्वानिस्सद्वो (२३)

शद्वयते याध्यते प्राणी एभिरिति शल्यानि । छव्यतस्तोमराऽऽदीनि, भावतस्तु मायाऽऽदीनि । निर्गतानि शल्यानि यस्य स निःशद्वयः । स चैकशल्यापेक्षयाऽपि स्यादित्याह-अणि च तानि शल्यानि च त्रिशल्यानि, तेषु विषये निःशद्वयः त्रिशल्यानिःशद्वयः । तत्र मायाशल्यम्-माया निकृतिः, सैव शल्यं मायाशल्यम् । नितरां दायते ब्रूयते मोक्षफलमनिच्छन्नप्रज्ञाचर्याऽऽदिसाध्यम् । नितरां दायते ब्रूयते मोक्षफलमनिच्छन्नप्रज्ञाचर्याऽऽदिसाध्यम् । तांसेनेति निदानं, तदेव शल्यं निदानशल्यम् । मिथ्यादर्शनशल्यम्-मिथ्या विपरीतं, दर्शनं तद्वानवबोधनद्वयं मिथ्यादर्शनं, तदेव शल्यं मिथ्यादर्शनशल्यमिति । (२३) पा० ।

तीसा-त्रिंशत्-स्त्री० । “विंशत्यादेर्लुक्” ॥ ८ । १ । १७ ॥ इत्यनुस्वारस्य लुक् । प्र० १ पाद । “ईर्जिहसिद्वित्रिंशद्विंशतौ त्या” ॥ ८ । १ । १२ ॥ इति इकारस्येकारः । त्रिरावृत्तदशसंख्यायाम्, प्र० १ पाद ।

तीसिया-त्रिंशिका-स्त्री० । त्रिंशद्वर्षपर्यायायां स्त्रियाम्, व्य० ७ उ० । तु-तु-अव्य० । समुच्चये, विशेष० । नि० चू० । दर्श० । अवधारणे, विशेष० । उक्त० । सूत्र० । दश० । प्रव० । आ० म० । नि० चू० । पञ्चा० । विशेषण्ये, सूत्र० १ शु० ४ अ० २ उ० । आचा० । वितर्के, सूत्र० २ शु० ४ अ० । आचा० । पञ्चा० । पूरणे, स्था० ४ ठा० २ उ० । नि० चू० । पञ्चा० । पादपूरणे, पञ्चा० ४ विव० । नि० चू० । पुनःशब्दार्थे, आचा० १ शु० ५ अ० १ उ० । दश० । पूर्वस्माद्विशेषदर्शने, सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० । एवकारार्थे, सूत्र० १ शु० २ अ० १ उ० । ग० । अने० । दर्श० । दश० । न० । आ० म० । स्था० । अप्यर्थे, दर्श० १ तत्त्व । यस्मादर्थे, नि० चू० १ उ० । चशब्दार्थे, सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० । शब्दार्थप्रदर्शने, नि० चू० १ उ० । भेदे, “तुः स्याद्भेदेऽवधारणे” स्था० । आ० म० । निष्क्रमे, प्रव० ४ द्वार । अव्ययत्वेनाऽनेकार्थत्वाद् हेतौ, व्य० १ उ० । कारणपेक्षायाम्, नि० चू० १ उ० । तुशब्दो यच्चशब्दार्थे द्रष्टव्यः । “तेषु तु चित्तमचित्तां” तेषां जं तं चित्तमचित्तेत्यर्थः । नि० चू० १ उ० । विकल्पदर्शने, नि० चू० १ उ० । परिप्रदे, नि० चू० १ उ० । सादृश्ये, स्था० । अप्रतिषेधे, स्तोत्रप्रायश्चित्तप्रदानविशेषे, नि० चू० १ उ० । अनेकप्रकारविशेषण्ये, दश० ४ अ० । पर्यासिवचने, आचा० १ शु० १ अ० ६ उ० ।

तुअर-तुवर-पुं० । धान्यविशेषे, जं० १ वक्त० । कपायरसे च । तद्वति, त्रि० । आढक्यां, सौराष्ट्रमृत्तिकायां च । स्त्री० । पित्वात् ङीष् । स्वार्थे कन् । तुवरिकाऽप्यत्रैव । वाच० ।

तुं-त्वाम्-त्रि० । “तं-तुं-तुमं-तुवं” ॥ ७ । ३ । ६१ ॥ इत्यादिनाऽमासहितस्य युष्मदः ‘तुं’ इत्यादेशः । प्र० ३ पाद । तव-त्रि० । “तव-तुं-ते-तुम्हं” ॥ ८ । ३ । ६६ ॥ इत्यादिना बहुवचनेन कृता सहितस्य ‘तुं’ इत्यादेशः । प्र० ३ पाद । त्वम्-त्रि० । “युष्मदस्तं तुं-” ॥ ८ । ३ । ९० ॥ इत्यादिना सिसहितस्य युष्मदः ‘तुं’ इत्यादेशः । प्र० ३ पाद ।

तुंग-तुङ्ग-त्रि० । उच्चैस्त्वगुणयुक्ते, स० । जं० । औ० । जी० । कटप० । सू० प्र० । उन्नते, औ० । अत्युच्चे, रा० ।

तुंगार-तुङ्गार-पुं० । दक्षिणपूर्वस्या दिग्वाते, आ० म० १ अ० १ खण्ड । आ० चू० ।

तुंगिय-तुङ्गिक-पुं० । वत्सदेशान्तर्गते स्वनामख्याते ग्रामे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । “जसमहं तुंगियं चेव ।” तुङ्गिकगणे तुङ्गिकापत्यगोत्रे, न० ।

तुंगिया-तुङ्गिका-स्त्री० । स्वनामख्यातायां नगर्याम्, म० । तुङ्गिकानगरीभावकसमुदायवान् दृष्टान्तश्चैवम्-

तीसे णं तुंगियाए नयरीए बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभागे पुष्पवर्धे नाम चेइए होत्या । वसुओ । तत्थ णं तुंगियाए नयरीए बहवे समणोवासया परिवसंति, अद्वा दिचा वित्थिष्ठाविपुलभवनसयणाऽऽसणजाणवाहणाऽऽस्सा बहुधणवहुजायखुरयया आओगपओगसंपत्ता विच्छुद्धियविरल-

भत्तपाणा बहुदासीदासगोमहिसगवेलगप्पजूया बहुजणस्स अपरिज्यूया अभिगयजीवाजीवा उवलच्छपुष्पावा आसवसंवरनिज्जरकिरियाहिरणवंधप्पमोक्खकुसला असहेज्जे-वासुरनागसुवस्सजक्खरक्खसकिस्सरकिंपुरिसगरुलगंधव्वम-होरगादीएहिं देवगणेहिं निगंथाओ पावयणाओ अणतिकमणिज्जा निगंथे पावयणे निस्संक्रिया निक्कलिया निव्वित्तिगिच्छा लच्छट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा अजिगयट्ठा विणिच्छियट्ठा अट्ठिमिजपेम्माणुरायत्ता अयमाउसो ! निगंथे पावयणे अट्ठे, अयं परमट्ठे, सेसे अणट्ठे, ऊसियफड्ढिहा अवंगुयडुवारा चियत्तंतेउरपरघरप्पवेसा बहूहिं सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खानपोसहोव्वासेहिं चाउइसड्डमुद्धिद्वपुष्मासिणीसु पक्किपुष्पं पोसहं सम्ममाणपाटोमाणा समणे णिगंथे फासुएसणिज्जेणं असणपाणस्वाइमसाइमेणं व-त्थपरिग्गहकंवलपायपुंउणेणं पीठफलसेज्जासंथारएणं ओसहजेसज्जेणं पडिलाभेमाणा अहापरिग्गहिंएहिं तवो-कम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणा विहरंति । तेषां काट्ठेणं तेषां समएणं पासावच्चिज्जा थेरा जगवंतो जाइसंपप्पा कुलसंपप्पा वल्लसंपप्पा ख्वसंपप्पा विणयसंपएणा णाणसंपप्पा दंसणसंपएणा चरित्तसंपप्पा लज्जाट्ठाघवसंपप्पा ओयंसी तेयंसी वच्चंसी जसंसी जियकोहा जियमाणा जियमाया जियट्ठोभा जियनिहा जियइंदिया जियपरीसहा जीवियासामरणजयसोगविप्पमुक्का बहुस्सुया बहुपरिवारा पंचहिं अणगारसएहिं सक्कि संपरिवुडा अहाणुपुव्वि चरमाणा गामाणुग्गामं दूइज्जमाणा सुहं सुहेणं विहरमाणा जेण्वेव तुंगिया नयरी, जेण्वेव पुष्पवर्धे चैइए, तेण्वेव उवागच्छंति, उवागच्छत्ता अहापक्खिक्खं उग्गहं ओगिहत्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति ॥

(अट्ठु त्ति) आह्वया धनधान्याऽऽदिभिः परिपूर्णाः, (दिच्छ त्ति) दीप्ताः प्रसिद्धाः, इत्ता वा दीप्ताः (वित्थिष्ठाविपुलभवनसयणाऽऽसणजाणवाहणाऽऽस्सा) विस्तीर्णानि विस्तारवन्ति विपुलानि प्रचुराणि भवनानि गृहाणि शयनाऽऽसनयानवाहनैराकीर्णानि येषां ते तथा । अथवा विस्तीर्णानि विपुलानि भवनानि येषां, शयनाऽऽसनयानवाहनानि वाऽऽकीर्णानि गुणवन्ति येषां ते तथा । तत्र यानं गन्ध्यादि, वाहनं त्वश्वाऽऽदि । (बहुधणवहुजायखुरयया) बहु प्रभूतं धनं गणिमाऽऽदिकं, तथा बह्वेव जातं रूपं सुवर्णं रजतं च रूप्यं येषां ते तथा । (आओगपओगसंपत्ता) आयोगो द्विगुणाऽऽदिवृत्त्याऽर्थप्रदानं, प्रयोगश्च कलान्तरं, तौ संप्रयुक्तौ व्यापारितौ यैस्ते तथा । (विच्छुद्धियविरलभत्तपाणा) विच्छादितं विविधमुज्झितं, बहुलोकभोजनत उच्छिष्टावशेषसंभवाद् । विच्छादितं वा विविधविच्छिन्तितं, विपुलं भक्तं च पानकं च येषां ते तथा । (बहुदासीदासगोमहिसगवेलगप्पभूया) बहुवो दासीदासा येषां, गोमाहियगवेलकाश्च प्रभूता येषां ते तथा । गवेलका उरग्राः (बहुजणस्स अपरिभूया) बहुलोकस्यापरिभवनीयाः, “मासव” इत्यादौ क्रियाः कायिक्यादिका अग्नि-

करणं गन्त्रीयन्त्रकाऽऽदि । (कुसल चि) आश्रवाऽऽदीनां हेयोपा-
 देयतास्वरूपवेदेनः (असहज्जेत्यादि) अविद्यमानं साहाय्यं
 परसाहायिकमत्यन्तसमर्थत्वाद्येयां ते असाहाय्याः, ते च ते देवा-
 ऽऽद्यक्षेति कर्मधारयः । अथवा-अस्तमेवेदं, तेन अमाहाय्या
 आपघोष देवाऽऽदि साहाय्यकानपेक्षाः, स्वयं कृतं कर्म स्वयमेव
 ज्ञोकव्यनित्यदीनमनोवृत्त्य इत्यर्थः । अथवा-पाश्वर्गिभ्यः प्रार-
 द्याः सम्यक्-अविचलनं प्रति न परसाहाय्यकमपेक्षन्ते, स्वय-
 नेव तत्प्रतिष्ठानसमर्थत्वाज्जिनशासनान्त्यन्तभावितत्वाच्चेति, तत्र
 देवा वैमानिकाः (असुराश्चि) असुरकुमाराः (नागश्चि) नागकुमाराः,
 उभयेऽप्यमी भवनपतिविशेषाः (सुवर्णश्चि) सत्त्वार्णो ज्योति-
 रकाः, यक्षाक्षसकिन्नरर्षिकपुरुषा व्यन्तरविशेषाः (गरुडश्चि)
 गरुडश्चजाः सुपर्णकुमारा भवनपतिविशेषाः, गन्धर्वा महोदगाश्च
 व्यन्तरविशेषाः । (अणतिक्रमण्डजश्चि) सनतिक्रमणीया
 अबाधनीयाः (बद्धश्चि) अर्थध्वणात् । (गहि-
 यश्चि) अर्थावधारणात् । (पुच्छियश्चि) सांश-
 यिकार्यप्रश्नकरणात् । (अग्निगपटश्चि) प्रदिनताथ-
 स्याभिगमनात् । (विणिच्छियश्चि) ऐदम्पर्यायस्योपपन्न-
 म्नात् । अत एव- (अग्निजिजेष्मणुरागरत्ता) अस्थीनि च
 कीकसानि, मित्रा च तन्मध्यवर्ती चानुरस्थिमित्रास्ताः प्रेमा-
 नुरागेण सार्धं प्रवचनप्रीतिकुसुमाऽऽदि रागेण रक्ता इव र-
 का येषां ते तथा । अथवा-अस्थिमित्रास्तु जिनशासनगतप्रे-
 मानुरागेण रक्ता ये ते तथा । केनोत्प्रेक्षेतेत्याह- (अयमावसो ! इ-
 त्यादि) अयमिति प्राकृतत्वादितम् । (आवसो ! चि) आयुष्म-
 न्निति पुत्राऽऽदेरामन्त्रणम् । (सेसे चि) शेषनिर्ग्रन्थप्रवचनस्यति-
 रिक्तं धनधान्यपुत्रकलत्रमित्रकुप्रमचनाऽऽदिकमिति । (ऊसियफ-
 लिह चि) उच्छ्रितमुन्नतं स्फटिकमिव स्फटिकं चिच्छं येषां ते
 उच्छ्रितस्फटिकाः, मौलीन्द्रप्रवचनावाप्या परितुष्टमानसा इत्य-
 थः । इति वृद्धव्याख्या । अन्ये त्वाहुः-उत्थितोऽग्न्यास्थाना-
 दपनीयोर्द्धोऽङ्गोऽतिरक्षीनः कपाटपश्चाद्गमादपनीत इत्यर्थः ।
 परिघोऽग्न्या येषां ते उच्छ्रितपरिघाः । अथवा-उच्छ्रितो गृहद्वार-
 रादपगतः परिघो येषां ते उच्छ्रितपरिघाः । औदार्यातिशयाद-
 तिहायदानदायित्वेन निजकुत्राणां गृहप्रवेशार्थमनर्गलितगृहद्वारा
 इत्यर्थः ॥ (अवंगुयदुवारे चि) अपावृणद्द्वाराः, कपाटाऽऽदिभिर-
 न्यगितगृहद्वारा इत्यर्थः । नद्वारनद्वारेण न कुतोऽपि पाश-
 तिरुकाद्विभ्रति, शोभनमार्गपरिद्वेष्टेणोद्वादिनाशिरसस्तिष्ठन्तीति
 भावः । इति वृद्धव्याख्या । अन्ये त्वाहुः-मिश्रुकप्रवेशार्थमौदा-
 र्यादस्थगितगृहद्वारा इत्यर्थः ॥ (चियसंतेउरपरघरपवेसा)
 (चियत्तो चि) शोकानां प्रीतिकर एवान्तःपुरे वा परगृहे वा
 प्रवेशो येषां ते तथा, अतिधार्मिकतया सर्वत्रानाशङ्कनीयास्त
 इत्यर्थः । अन्ये त्वाहुः- (चियत्तो चि) नाऽप्रीतिकरोऽन्तःपुरपर-
 गृहयोः प्रवेशः शिष्टजनप्रवेशनं येषां ते तथा । अनीर्ण्यावृता-
 प्रतिपादनपरं चेत्थं विशेषणमिति । अथवा- (चियत्तो चि)
 त्यक्तोऽन्तःपुरपरगृहयोः परकीययोर्यथाकथञ्चित्प्रवेशो यैस्ते त-
 था । (बह्वहि इत्यादि) शीघ्रव्रतान्यष्टुवनानि, गुणा गुणव्रतानि,
 विरमणानि औचित्येन रागाऽऽदिनिवृत्तयः, प्रत्याख्यानानि पौरु-
 ष्यादीनि, पौषधं पर्वदिनानुष्ठानं तत्रोपवासोऽवस्थानं पौषधोप-
 वासनं पतेपां द्वन्द्वोऽस्तैर्युक्ता इति गम्यम् । पौषधोपवास इत्युक्त-
 म्, पौषधं च यदा यथाविधं च ते कुर्वन्तो विहरन्ति तद्विशेष-
 आह- (चाउहसेत्यादि) इहोद्दिष्टा अमावस्याः (पत्तिपुषं पो-
 सहंति) आहाराऽऽदिभेदाच्चतुर्विधमपि सधनः । (वयपरिग-
 म्भक्ष

हकंवलपायपुच्छणेणंति) । इह एतदग्रहः पात्रं, पादप्रोच्छनं,
 रजोहरणं, पीठमासनं, फत्रकमवष्टमनफलकं, शय्या वसतिवृ-
 हत्संस्तारको वा, संस्तारको ह्युत्तरः । एषां समाहारद्वन्द्वोऽ-
 तस्तनः । (अहापरिगमहिणहिंति) यथाप्रातिपत्तेर्न पुनर्हासं
 नीतेः (येरे चि) भुतवृद्धाः । (रुवसंपन्न चि) इह रूपं सुवि-
 हितनेपथ्यं, शरीरसुन्दरता वा, तेन सम्पन्ना युक्ता रूपसम्प-
 न्नाः । (लज्जालाघवसंपन्न चि) लज्जा प्रसिद्धा, संयमो वा,
 लाघवं क्षयतोऽल्लोपोपधित्वं, भावतो गौरवत्यागः । (श्रोयंसी
 ति) श्रोत्रस्त्रिनो मानसावष्टमयुक्ताः । (तेयंसी ति)
 तेजस्त्रिनः शरीरप्रमायुक्ताः । (वचंसी ति) वचस्त्रिनो
 विशिष्टप्रभावोपेताः, वचस्त्रिनो वा विशिष्टवचनयुक्ताः ।
 (जसंसी ति) ख्यातिमन्तः । अनुस्वारश्चेतेषु प्राकृतत्वात् ।
 (जीवियासामरणमयसोगविष्पमुक्त चि) जीविताऽऽशया,
 मरणजन्येन च विप्रमुक्ता ये ते तथा । इह (?) यावत्करणा-
 दिदं दृश्यम्-“तवप्पहाणा गुणप्पहाणा ।” गुणाश्च संय-
 मगुणाः, तपःसंयमग्रहणं चेद तपःसंयमयोः प्रधानमोक्षाङ्गता-
 मिधानार्थम् । तथा-“करणप्पहाणा चरणप्पहाणा” तत्र करणं
 पिरुवविशुद्धादि, चरणं व्रतभ्रमणधर्माऽऽदि । (निग्माहप्पहाणा)
 निग्रहोऽभ्यायकारिणां दण्डः, (निच्छयणहाणा) निश्चयोऽव-
 इयङ्करणाभ्युपगमः, तवनिर्णयो वा । (महप्पहाणा अल्लवप्प-
 हाणा) ननु जितक्रोधाऽऽदित्वान्मार्दवाऽऽदिप्रधानत्वमवगम्यत
 एव तर्तिक मार्दवेत्यादिना । उच्यते-तत्रोदयविकलतोका, मार्द-
 वाऽदिप्रधानत्वे तद्व्याभाव एवेति । (लाघवप्पहाणा) लाघवं
 क्रियासु दस्तत्वम् । (खतिप्पहाणा मुत्तिप्पहाणा) (एवं विज्ञामत-
 वेयवर्धननियमसत्त्वसोयप्पहाणा चारुप्पहाणा) सत्प्रज्ञाः
 (सोही) बुद्धिहेतुत्वेन शोधयः, सुहृदो वा मित्राणि, जीवा-
 नामिति गम्यम् । (अणियाणा अप्पुस्सुया अवहिसेस्सा सुसा-
 मन्नया अचिच्छिदपसिखवागरण चि) अचिच्छिदाप्याविरलानि
 निर्दूषणानि वा प्रश्रव्याकरणानि येषां ते तथा । (कुसियाव-
 ण्णूय चि) कुत्रिकं स्वर्गमर्त्यपाताललक्षणं भूमिप्रयं, तत्स-
 म्भवं वस्त्वपि कुत्रिकं, तत्सम्पादक आपणो हृद्दः कुत्रिकाऽऽप-
 णः, तद्वृत्ताः समीहितार्थसम्पादनलक्षिणयुक्तत्वेन सकलगुणो-
 पेतत्वेन वा तद्वृत्तमाः । (सदि चि) सार्धं सहेत्यर्थः । सम्प-
 रिवृताः सम्यक् परिवारिताः, परिकरभावेन परिकरिता
 इत्यर्थः । पञ्चभिः भ्रमणशतैरेव ।

त ए तुंगिया ए नयरी ए मिग्रागतिगचञ्चकचवरचञ-
 म्मुहमहापहपहेमु ञ्जाव एगदिमाजिमुद्धा णिज्जायंति, त ए
 णं ते समणोवामया इमीसे कहाए हाप्फा समाणा हट्ठु-
 द्धा ञ्जाव सहावोति, सहावित्ता एवं वयासी-एवं खल्लु
 देवाणुप्पिया ! पासावच्चेज्जा येरा जगवंतो जातिसंपप्पा
 ञ्जाव अहापहिस्सुं उगगं ओगिहिहत्ता संजमेणं तवसा
 अप्पाणं भावेमाणा विहरंति ।

(सिंघानग चि) शृङ्गाटकफलाऽऽकारं स्थानं, त्रिकं शय्यात्रय-
 मीवनस्थानम्, चतुष्कं शय्याचतुष्कमीवनस्थानम्, चत्वरं बहु-
 तरशय्यामीवनस्थानम्, महापथो राजमार्गः, पन्था शय्या-
 मात्रम् । यावत्करणात्-“ बहुजनसदेहि वा ” इत्यादिपूर्वव्या-
 ख्यातमत्र दृश्यम् ।

तं महाफलं खल्लु देवाणुप्पिया ! तद्धारुवाणं थेराणं भगवता-

णं नामगोयस्स वि सवणयाए, किमंग ! पुण अभिगमण-
वंदणनमंसणपडिपुच्छणपज्जुवासणयाए ० जाव गहणयाए;
तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया ! थेरे जगवंते वंदामो, णमंसामो
० जाव पज्जुवासामो, एयएणं इहजवे परभवे ० जाव आणुगा-
मियत्ताए भविस्सइ त्ति कट्टु अस्समस्स अंतिए एयमट्ठं
पणिसुणेंति, पणिसुणित्ता जेणेव सयाइं गेहाइं, तेणेव उवा-
गच्छंति, उवागच्छइत्ता एहाया कयवत्तिकम्मा कयकोडयमं-
गलपायच्छित्ता सुद्धप्पावेसाइं मंगह्वाइं वत्थाइं पवराइं परि-
हिया अप्पमहग्घाजरणात्तां कियसरीरा सएहिं सएहिं गेहेहिंतो
पणिक्खमंति, पडिनिक्खमइत्ता एयमओ मेलायंति, पाय-
विहारचारेणं तुंगियाए नयरीए मज्जं मज्जेणं निगच्छंति,
निगच्छइत्ता जेणेव पुप्फवईए नामं चेइए होत्था, तेणेव
उवागच्छंति, उवागच्छइत्ता थेरे भगवंते पंचविहेणं अज्जि-
गमेणं अज्जिगच्छंति । तं जहा-सचित्ताणं दव्वाणं विउस-
रणयाए, अचित्ताणं दव्वाणं अविउसरणयाए, एगसाहि-
एणं उत्तरासंगकरणेणं चक्खुप्फासे अंजलिपगहेणं मण-
सा एगत्तीकरणेणं जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छंति,
उवागच्छइत्ता तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेंति ० जाव
तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासंति । तए णं ने थेरा
जगवंतो तेमिं समणोवासयाणं तीसे य महइ महाद्वियाए
परिसाए चाउज्जामं धम्मं परिकहेति । जहा केसिसामिस्स ०
जाव समणोवासइत्ताए आणाए आराहए भवइ ० जाव
धम्मो कहिओ ॥

(पणिसुणेंति त्ति) अभ्युपगच्छन्ति । (सयाइं ति) स्वकीयानि ।
(कयवत्तिकम्मा त्ति) स्नानानन्तरं कृतं वत्तिकम्मा यैः स्वगृहदे-
वतानां ते तथा । (कयकोडयमंगलपायच्छित्तं त्ति) कृतानि
कौतुकमाङ्गल्यान्येव प्रायश्चित्तानि दुःस्वप्नाऽऽदिविघातार्थमव-
श्यकरणीयत्वाद्येस्ते तथा । अन्ये त्वाहुः- (पायच्छुत्तं त्ति) पादेन
पादे वा, बुद्धाश्चकुर्दोपपरिहारार्थं पादच्छुत्ताः, कृतकौतुकमङ्गला-
श्च ते पादच्छुत्ताश्चेति विग्रहः । तत्र कौतुकानि मणीतिलकाऽऽ-
दीनि, मङ्गलानि तु सिद्धार्यकदध्यक्ततद्वाङ्कुराऽऽदीनि । (सुद्ध-
प्पावेसाइं ति) शुद्धाऽऽत्मानौ वेण्याणि वेपोचितानि । अथवा-
शुद्धानि च तानि प्रावेक्ष्यानि च राजाऽऽदिसमाप्रवेशोचितानि
शुरुप्रावेक्ष्यानि । (वत्थाइं पवराइं परिहियं त्ति) काचित्
दृश्यते । क्वचिच्च- (वत्थाइं पवरपरिहियं त्ति) तत्र प्रथमपाठो
व्यक्तः, द्वितीयस्तु प्रवरं यथा भवतीत्येवं परिहिताः प्रवरप-
रिहिताः (पायविहारचारेणं ति) पायविहारेण, न यानविहा-
रेण, यश्चारो गमनं स तथा तेन । (अभिगमेणं ति) प्रतिपत्त्या
अभिगच्छन्ति समीपं गच्छन्ति । (सचित्ताणं ति) पुष्प-
ताम्बूलाऽऽदीनाम् (विउसरणयाए त्ति) व्यवसज्जनया त्यागेन ।
(अचित्ताणं ति) वस्त्रमुद्रिकानाम् (अविउसरणयाए त्ति)
अत्यागेन । (एगसारिणं ति) अनेकोत्तरीयशट्कानां नि-
वेधार्थमुक्तम् । (उत्तरासंगकरणेणं ति) उत्तरासङ्ग उत्तरी-
यस्य देहे न्यासविशेषः । चक्रुःस्पर्शो दृष्टिपाते । (एगत्तीकरणेणं

ति) अनेकत्वस्यानेकाऽऽश्वनत्वस्यैकत्वकरणमेकालम्बनत्व-
करणमेकत्वीकरणं, तेन । (ति विहाए पज्जुवासणयाए त्ति) इह
पर्युपासनात्रैविध्यं मनोवाक्याभेदादिति । (महइ महाद्वियाए
त्ति) आलप्रत्ययस्य स्वार्थिकत्वाद् महति महत्याः । भ० २
श० ५ उ० ।

तुंगियायण-तुङ्गिकायन-पुं० । तुङ्गिपिंगोत्रापत्ये ऋषौ, क-
ल्प० ८ कृण ।

तुंगी-देशी-रात्रौ, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा ।

तुंड-तुण्ड-न० । मुखे, विशेष० । आ० क० । पुरोज्ञागे, नि० चू० ।
“ सायं से धूता सगरुस्स तुंरे ठिता ” नि० चू० १ उ० ।
आस्ये, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा ।

तुंनिक-तुण्णिक्क-पुं० । वेदाकूलवास्तव्ये स्वनामख्याते वणि-
जि, आ० क० । (‘ जत्तासिद्ध ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३ए०
पृष्ठे कथा)

तुंनिर-देशी-मधुरविम्बे, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा ।

तुंडूअ-देशी-जीर्णघटे, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा ।

तुंतुखमिअ-देशी-त्वरायुक्ते, दे० ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

तुंद-देशी-उदरे, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा ।

तुंदपरिमिय-तुन्दपरिमित-त्रि० । उदरभरणव्यग्रे, सूत्र० १०
श्रु० ७ अ० ।

तुंदिअ-तुन्दिअ-त्रि० । तुन्दमस्थास्तीति तुन्दिअः । यथेप्सित-
भोजनेन वर्द्धितोदरे, उक्त० ७ अ० ।

तुंव-तुम्ब-न० । अलावाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रा० नि० चू० ।
अष्टादशे ज्ञाताध्ययने, स० १८ सम० । आव० । शकटनाभ्याम्,
“ जेण कुञ्जं आयत्तं, तं पुरिसं आयरेण रक्खेज्जा । न हि तुंव-
म्मि विण्णुं, अरया साहारया होति ॥ १ ॥ ” आ० म० १ अ० १
खण्ड । कप्रत्ययोऽपि । अनु० । उक्त० । स्या० ।

तुंवणाय-तुम्बजात-न० । अलावूट्टान्तप्रतिपादके षष्ठेऽध्ययने,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आ० चू० । (‘ कम्म ’ शब्दे चैतत् तृती-
यभागे ३३२ पृष्ठे उक्तम्)

तुंवर-तुम्बर-त्रि० । कच्चे आम्रे, “ जह तरुणअंवगरसो, तुंवर-
कविच्छस्स वा वि जारिस्सओ । (१२) ” उक्त ३४ अ० ।

तुंवरफल-तुम्बरफल-न० । हरीतकीप्रभृतिषु, वृ० १ उ० ।

तुंववणगाम-तुम्बवनग्राम-पुं० । स्वनामख्याते ग्रामे, यत्र सु-
नन्दाभिधानां साधानां भार्या मुक्त्वा धनगिरिणा दीक्षा गृही-
ता । कल्प० १ कृण । आ० चू० । आ० म० ।

तुंववीण-तुम्बवीण-त्रि० । तुम्बयुक्ता वीणा येषां ते तुम्बवी-
णाः । तुम्बवीणावादकेषु, जीव० ३ प्रति० ४ उ० ।

तुंववीणिय-तुम्बवीणिक-त्रि० । तुम्बयुक्ताया वीणाया वाद-
के, रा० । आवा० । प्रज्ञ० । ज्ञा० । अनु० ।

तुंवसाग-तुम्बशाक-पुं० । स्वनामख्याते शाकविशेषे, उक्त०
२ अ० ।

तुंगा-तुम्बा-स्त्री० । चमरस्य बलस्य च लोकपालानामग्रमहि-
षीणां चाज्यन्तरपरिपदि, स्या० ३ ठा० २ उ० । चन्द्रस्य सू-

तुवा

यस्य च सामानिकाग्रमहिषीणां चाभ्यन्तरपरिपदि, स्था०
३ ग्रा० २ उ० ।

तुवाग-तुम्बाक-न० । त्वङ्मिञ्जाभ्यन्तर्वसिनि, आर्त्तायां तुल-
स्यां च । स्त्री० । दशा० ५ अ० १ उ० ।

तुविणी-तुम्बिनी-स्त्री० । चर्त्ताचिंशये, आचा० १ शु० १ अ०
५ उ० ।

तुविहो-देशी-मधुपटले, उदखले च । दे० ना० ५ वर्ग २३
गाथा ।

तुवी-देशी-अत्रावाम, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा ।

तुवुरु-तुम्बुरु-पुं० । श्रीमुननेयके, स च ध्वनवर्णो गरुमवाहन-
श्चतुर्दशशक्तियुक्तदक्षिणाणिह्यो, गदानागपाशयुक्त-
चामपाणिह्यश्च । प्रब० २६ द्वार । शकन्य देवेन्द्रस्य गन्धर्वा-
नीकाधिपतौ, स्था० ७ ग्रा० । तृतीये गन्धर्वे, प्रज्ञा० १ पद । वृ-
त्तविशेषे, स० ८ सम० ।

तुवेअ-तुम्बेक-न० । ज्ञाताध्ययनभेदे, आव० ४ अ० ।

तुच्छ-तुच्छ-त्रि० । असारे, आव० ६ अ० । पं० व० । अल्पे,
अ० ६ श० ३३ उ० । प्रदन० । उन्मत्ते, न तुच्छो भवेद्योन्मादं ग-
च्छेत् । सूत्र० १ शु० १४ अ० । चतुर्थीनवमीचतुर्दशीरुपासु ति-
थिषु, चं० प्र० १० पाहु० । द० प० । सू० प्र० । रिक्ते, स च ऊ-
च्यतो निर्धनो जज्ञाऽऽदिरहितो घटाऽऽदिर्वा, भायतो ज्ञानाऽऽदि-
रहितः । आचा० २ शु० २ अ० ६ उ० । समके, काष्ठहारकाऽऽदौ,
अथवा-"ज्ञानद्वयधनोपेनो, जात्यव्ययलान्वितः । तेजस्वी
मतिमान् श्यातः, पूर्णतुच्छो विपर्ययात् ॥ १ ॥ " इत्युक्तकृणे
अपूर्ण, आचा० १ शु० २ अ० ६ उ० । अवशुक्ले, दे० ना० ५
वर्ग १४ गाथा ।

तुच्छअ-देशी-रञ्जिते, दे० ना० ५ वर्ग १५ गाथा ।

तुच्छकण्ठा-तुच्छकयना-स्त्री० । अपरिणतदेशनायाम्, पं०
व० ४ द्वार ।

तुच्छकुल-तुच्छकुल-त्रि० । अल्पकुटुम्बे, कल्प० २ कृण । चा-
रुडालाऽऽनीनां कुले, न० । स्था० ८ ग्रा० । आ० म० ।

तुच्छग-तुच्छक-त्रि० । अग्रभीरे, पञ्चा० ७ विव० आ० चू० ।
आ० म० । आचा० ।

तुच्छत्-तुच्छत्व-न० । निःसारतायाम्, ज० १८ श० ३ उ० ।

तुच्छय-देशी-रञ्जिते, दे० ना० ५ वर्ग १५ गाथा ।

तुच्छस्व-तुच्छरूप-त्रि० । तुच्छं हीनं रूपमाकरो यस्य स तु-
च्छरूपः । हीनाऽऽकारे, स्था० ४ ग्रा० ४ उ० ।

तुच्छुत्ति-तुच्छोक्ति-स्त्री० । तुच्छबुद्धिप्रणीतवचने, चव्या० १४
अध्या० ।

तुच्छोभासि(ण्)-तुच्छावभासिन्-त्रि० । तुच्छो धनश्रुताऽऽदि-
रहितोऽत एव तद्विनिर्वाजकत्वात् तुच्छावभासी । रूपाणाम्-
पूर्णवभासिनि, स्था० ४ ग्रा० ४ उ० ।

तुच्छोसहिजकखण्ण-तुच्छौपधिभक्षणा-स्त्री० । असारा-
णामौपधीनां जकृणरूपे वपमोगपरिजोगविरतिव्रतस्यातिचारे,
उत्त० १ अ० ७ दहरणम् । " एगो खेत्तरकखगो, से गाओ खाइ,
राया निगमाओ, खायंत पेच्छइ, ततो वारिए इतो खायइ, रजा

कोउगेण पोई फाखियं, केत्तियाओ खाइयाओ होउज्ज चिई, नव-
रि फेणं, अन्नं न किञ्चि अत्थि । " आव० ६ अ० । घ० २० ।
तुज-तूर्य-न० । वाद्यभेदे, सू० प्र० १० पाहु० ।

तुज्ज-तव-स्वद्-त्रि० । "डसिडस्म्यां तड-तुज्ज-तुध्वाः" ॥ ८५॥
३७२ ॥ इति डसिडस्म्यां सह युष्मदस्तुज्ज इत्युद्देशः । प्रा०
४ पाद ।

तुट्-तुट्-धा० । छेदने, दिवा० तुदा०-पर०-सक०-सेद् । "श-
काऽऽदीनां द्वित्वम्" ॥ ८ । ४ । ३३० ॥ इति द्वित्वम् । प्रा० ४
पाद । बुध्यति व्यवच्छिद्यते जीवानां जीवितमिति शेषः । सूत्र० १
शु० २ अ० १ उ० । तुट्यति च्यवते । सूत्र० १ शु० २ अ० १ उ० ।
जीविताच्यवने, सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० । चोट्येदपनयेत्
आत्मनः पृथक्कुर्यात्परित्यजेद्वा । सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० ।
तुट्-त्रि० । संतुष्टे, उत्त० १८ अ० । तोपं कृतवति, आ० म० १
अ० १ खरम् । औ० । जी० । ज० । रा० । आचा० । ज्ञा० ।
उत्त० । सन्तोषं प्राप्ते, कल्प० १ कृण ।

तुट्-तुष्टि-स्त्री० । संतोषे, कल्प० १ कृण । मनःप्रसत्तौ, कल्प० ६
कृण । नवधा तुष्टिः-प्रकृत्युपादानकालभोगाऽऽख्याः, अस्मःस-
ल्लितौघवृष्ट्यपरपर्यायवाच्याश्चनक्ष आध्यात्मिकाः; शब्दाऽऽदि-
विषयोपरतयश्चाज्जनरक्षणकयभोगार्हिसादोपदर्शनहेतुजन्मानः
पञ्च बाह्यास्तुष्टयः; ताश्च पारसुपारपारापारानुसमाभ्युत्त-
माम्भःशब्दव्यपदेश्या इति । स्था० १५ श्लो० । उत्सवे, नि० १
शु० १ वर्ग १ अ० ।

तुर्-तुर्-धा० । भेदे, तुदा०-पर०-सक०-सेद् । " तुर्ने-
स्तोड-तुट्-तुट्-तुर्भोक्त्वुभोत्तुक्-णिस्तुक्-लुक्लोत्तुकाः " ॥
८ । ४ । ११६ ॥ इति 'तुर्'धातोरेते नवाऽऽदेशाः । प्रा० ४ पाद ।

तुर्निय-तुर्दित-न० । तूर्ये, जं० ३ वक्र० । औ० । स्था० । दिव्य-
तूर्ये, आ० म० १ अ० १ खरम् । वेणुवीणामुदङ्गाऽऽदिषु आ-
तोषेषु, रा० । पटहाऽदौ, स्था० ८ ग्रा० । आतोषे, रा० । आ०
म० । जी० । प्रज्ञा० । वादित्रे, ज्ञा० १ शु० १ उ० । कल्प० ।
ततवितततत्रीतलतालभिन्नवादित्रे, कल्प० १ कृण । जं० ।
दशा० । म० । औ० । रा० । चतुरशीत्या लक्षैर्युगिते तुर्दितङ्के,
कर्म० ४ कर्म० । जं० । कल्प० । स्था० । अनु० । ज्यो० । जी० । म० ।
बाहुरासिकायाम्, स्त्री० । रा० । ज्ञा० । स्था० । आचा० । तं० ।
औ० । स० । उत्त० । प्रज्ञा० । जं० । म० । चमरस्य सामानि-
कानामभ्यन्तरपरिपदि, स्था० ३ ग्रा० २ उ० । "तुर्नियं विगलं" ।
इति देशोभाषा । नि० चू० २ उ० ।

तुर्दियंग-तुर्दितङ्ग-न० । चतुरशीत्या लक्षणितपूर्वे, स्था० २
ग्रा० ४ उ० । "चउरासीई पुंनसयसहस्साई से एगे तुर्दियंगे।"
अनु० । जं० । कर्म० । म० । सुपमसुपमायां भरतैरवतयोरकर्म-
श्रमिषु च जाविनि कल्पवृक्षे, तं० । आव० । जी० । ति० । स० ।
तुर्दितानि तूर्याणि तत्करणत्वात् तुर्दितङ्गः । तूर्यदायिनि, उक्तं
च-"मत्तंगेसुयमज्जं, सुहपेजं भायणाणि निगेषु २ । तुर्दियंगे-
सु य संगत-तुर्दियाई बहुप्पगाराइं ॥ १ ॥ " स्था० १० ग्रा० ।

तुष्यओ-देशी-मुहस्ताऽऽद्यतूर्यविशेषे, दे० ना० ५ वर्ग १६
गाथा ।

तुष्यग-तुष्याक-त्रि० । जीवनकर्मकर्त्तरि, न० । आचा० ।
आ० चू० । प्रज्ञा० । अनु० । आ० म० ।

तुणगाग-तुण्णाक-त्रि० । ' तुणग ' शब्दायें, न० ।

तुणिय-तुणित-त्रि० । तुणकारणे स्वकलाकौशलतः पूरिते छि-
द्रे. वृ० १ उ० ।

तुण्हिक्क-तुण्णीक-त्रि० । " सेवाऽऽदौ वा " ॥ ८१ ॥ १६॥ इति
ककारस्य विकल्पेन द्वित्वम् । पक्षे- ' तुण्हिअ ' । प्रा० ३ पाद ।
मौनावलम्बितं, आ० म० १ अ० १ खण्ड । नि० चू० ।
नूर्णाभावं भजमाने, नि० चू० । " जह गाविण गंमूंसं कोती
येत्तुण नाम तुण्हिक्को । " नि० चू० १ उ० । मृदौ, निधने च ।
दे० ना० ५ वर्ग १५ गाथा ।

तुण्ही-देशी-सूकरे, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा ।

तुद-तोद-पुं० । प्रतोदाऽऽदिषु, " रहंसि जुचं सरयंति वालं, आ-
रुस्स विज्जंति तुदेण पिठे । " कोपं कृत्वा प्रतोदाऽऽदिना
पृष्ठदेशे तं नारकं परवशं नयन्ति । सूत्र० १ शु० ५ अ० २ उ० ।

तुप्प-तुप्प-पुं० । मृतककक्षेवरं वशाघृताऽऽदिभिः परिणामिते, वृ०
१ उ० । नि० चू० । कौतुके, विवाहे, सर्पे, प्रकृति, स्निग्धे, कु-
तुपे च । दे० ना० ५ वर्ग २२ गाथा ।

तुप्पगा-तुप्पाग्र-न० । प्रकृतिप्रे, कल्प० २ क्षण ।

तुप्पोट्ट-तुप्पोट्ट-त्रि० । तुप्पा प्रकृति मद्नेन वा वेष्टिताः शीतर-
क्षाऽदिनिमित्तमोष्ठा येषां ते तुप्पोष्ठाः । प्रकृतोष्ठेषु ग० २
अधि० । अनु० ।

तुवरी-तुवरी-स्त्री० । माहवकाऽऽदिप्रसिक्के धान्यविशेषे, ध०
२ अधि० ।

तुवभ-त्वत्-त्रि० । " तुवह-तुवभ०- " ॥ ८१ ॥ १७॥ इत्यादिना क-
।सना सह युष्मदस्तुभ इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुवभतो-त्वत्तः-त्रि० । " तह-तुव-तुम-तुह-तुवभ डसौ ॥ ८१ ॥
१६ ॥ इति कसि परतो युष्मदस्तुभ इत्यादेशः । एवं ' तुवह-
तो ' इत्यपि । प्रा० ३ पाद ।

तुवभाण-युष्माकम्-त्रि० । " तु-वो-भे-तुवभ-तुवभ-तुवभाण०- " ॥ ८१ ॥
३ । १०० ॥ इत्यादिना आमासहितस्य युष्मदस्तुवभाण इत्यादेशः ।
प्रा० ३ पाद ।

तुवजे-युयम्-त्रि० । " जे-तुवभे-तुवजे०- " ॥ ८१ ॥ ११ ॥ इत्यादिना
जसा सहितस्य युष्मदस्तुवभे इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुम-तव-त्रि० । " तह-तुं-ते-तुम्हं-तुह-तुहं-तुव-तुम०- " ॥ ८१ ॥ ३ ।

१६ ॥ इत्यादिना षष्ठ्येकवचनेन सहितस्य युष्मदस्तुम इत्या-
देशः । प्रा० ३ पाद । बहुवचनोच्चारणयोग्ये तिरस्कारप्रधानै-
कवचनान्ते, सूत्र० १ शु० ६ अ० । " तुमं ति वत्ता भणइ । "
आव० १ अ० । स्था० ।

तुपइ-त्वया-त्रि० । " भे-दि-दे-ते-तइ-तए-तुमं-तुमइ०- " ॥ ८१ ॥ १४ ॥
इत्यादिना टासहितस्य युष्मदस्तुमइ इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुमए-त्वया-त्रि० । " जे-दि-दे-ते-तइ-तए-तुमं-तुमइ-तुमए०- "
॥ ८१ ॥ ३ । १४ ॥ इत्यादिना टासहितस्य युष्मदस्तुमए इत्यादेशः ।
एवं ' तुमं ' इत्यपि । प्रा० ३ पाद ।

तुमतो-त्वत्तः-त्रि० । " तह तुव-तुम०- " ॥ ८१ ॥ ३ । १६ ॥ इत्या-
दिना कसि परतो युष्मदस्तुम इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुपाइ-त्वया-त्रि० । " भे-दि-दे-ते-तइ-तए-तुमं-तुमइ-तुमए-तुमेः

तुमाइ०- " ॥ ८१ ॥ १४ ॥ इत्यादिना टासहितस्य युष्मदः ' तुमाइ '
इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तव-त्रि० । " तह-तुं-ते-तुम्हं-तुह-तुहं-तुव-तुम-तुमे-तुमो-तुमा-
इ०- " ॥ ८१ ॥ ३ । १६ ॥ इत्यादिना षष्ठ्येकवचनेन सह युष्म-
दस्तुमाइ इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुमाण-युष्माकम्-त्रि० । " तु-वो-भे-तुवभ-तुवभं-तुवभाण-तुवाण-
तुमाण०- " ॥ ८१ ॥ ३ । १०० ॥ इत्यादिना आमा सहितस्य
युष्मदस्तुमाण इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुमातो-त्वत्तः-त्रि० । " अतो डसेडोतोमात् " ॥ ८१ ॥ ३ । ११ ॥
इति पैशाच्यामकारात्परस्य डसेडितौ ' आतो-आत् ' इत्यादे-
शौ । प्रा० ४ पाद ।

तुमे-त्वया-त्रि० । " भे-दि-दे-ते-तइ-तए-तुमं-तुमइ-तुमए-तुमे०- "
॥ ८१ ॥ ३ । १४ ॥ इत्यादिना टासहितस्य युष्मदस्तुमे इत्यादेशः ।
प्रा० ३ पाद ।

तव-त्रि० । " तह-तुं-ते-तुम्हं-तुह-तुहं-तुव०- " ॥ ८१ ॥ ३ । १६ ॥
इत्यादिना डसा सहितस्य युष्मदस्तुमे इत्यादेशः । प्रा० ३
पाद ।

तुम्हं-त्वया-त्रि० । " तह-तुं-ते-तुम्हं०- " ॥ ८१ ॥ ३ । १६ ॥ इत्यादिना टास-
हितस्य युष्मदस्तुम्हमित्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुम्हकेर-युष्मदीय-त्रि० । युष्माकमिदम् । वाच० । " इदमर्थ-
स्य केरः " ॥ ८१ ॥ ३ । १४७ ॥ इति इदमर्थस्य प्रत्ययस्य केर
इत्यादेशः । प्रा० २ पाद । " युष्मद्यर्थपरे तः " ॥ ८१ ॥ ३ । २४६ ॥
इति युष्मद्व्यर्थेऽर्थपरे यकारस्य तकारः । प्रा० १ पाद । युष्म-
त्संबन्धिनि, वाच० ।

तुम्हाण-युष्माकम्-त्रि० । " तु-वो-भे-तुवभ-तुवभं-तुवभाण-तुवाण-
तुमाण-तुहाण-तुम्हाण०- " ॥ ८१ ॥ ३ । १०० ॥ इत्यादिना आमा
सहितस्य युष्मदस्तुम्हाण इत्यादेशः । " क्त्वास्यादेर्णस्त्रोर्वा "
॥ ८१ ॥ ३ । २७ ॥ इति पक्षेऽनुस्वारोऽपि । प्रा० ३ पाद ।

तुम्हारिस-त्वाहश-त्रि० । " युष्मद्यर्थपरे तः " ॥ ८१ ॥ ३ । २४६ ॥
इति तकारः । " दशः क्षिप् टक्लकः " ॥ ८१ ॥ ३ । १४२ ॥
इति क्षिप् टक्लक् एतदन्तस्य दशार्धातोऽर्द्धतो रिरादेशः ।
त्वत्सदृशे, प्रा० १ पाद ।

तुम्हे-युयम्-त्रि० । " जे-तुवभे-तुवजे०- " ॥ ८१ ॥ ३ । ११ ॥ इत्यादिना
जसा सहितस्य युष्मदस्तुम्हे इत्यादेशः । " ङसो-म्ह-उभो वा "
॥ ८१ ॥ ३ । १०४ ॥ इति वचनात् हकारः । प्रा० ३ पाद ।

तुम्हेच्चय-यौष्माक-त्रि० । " युष्मदस्मदोऽञ्ज एच्चयः " ॥ ८१ ॥ २ ।
१४६ ॥ इति युष्मदः परस्येदमर्थस्याञ्ज एच्चय इत्यादेशः ।
प्रा० २ पाद ।

तुयट्टण-त्वग्वर्तन-न० । शयने, नि० चू० १० उ० । तं० । पि० ।
व्य० । दश० । उत्त० । स्था० । वृ० । संस्तारकं प्रस्तीर्य शयने,
वृ० ३ उ० । निषणाऽऽसीने, ' तुयट्टंति ' निषणा आसते । म० १३
श० ६ उ० ।

तुयट्टिय-त्वग्वर्तित-त्रि० । वामपार्श्वतः परावृत्त्य दक्षिणपार्श्वेन,
दक्षिणपार्श्वतः परावृत्त्य वामपार्श्वेन वा अवतिष्ठमाने, रा० ।
तुयट्टियव्व-त्वग्वर्तितव्य, न० । कर्त्तव्ये शयने, स० २ श० १ उ० ।

तुयावज्ञा-तोदायित्वा-अव्य० । तोदं कृत्वा 'व्ययामुत्पाद्य' या प्रज्या ढीयते मुनिचन्द्रपुत्रस्य सागरचन्द्रेणैव सा तथा । प्रज्याभेदे. स्या० ३ णा० २ उ० ।

तुय्-युष्माकम्-वि० । " तु-वे-जे-तुय्-तुज्जं० " ॥ ८ । ३ । १०० ॥ इत्यादिना आमा सहितस्य युष्मदस्तुय् इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुय्-युष्म-वि० । " मे-तुय्मे-तुज्ज-तुय्मे० " ॥ ८ । ३ । १०१ ॥ इत्यादिना जसा सहितस्य युष्मदस्तुय् इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुय्हे-युष्माभिः-वि० । " मे-तुय्मेहि-उज्जोहि-उय्मेहि-तुय्हे-हि० " ॥ ८ । ३ । १०२ ॥ इत्यादिना भिसा सहितस्य युष्मदस्तुय्हे इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुरन्त-स्वरमाण-वि० । " तुरोऽत्यादौ " ॥ ८ । ४ । १०२ ॥ इति अत्यादौ परतस्वरशब्दस्य तुर इत्यादेशः । संभ्राम्यति, प्रा० ४ पाद । शीघ्रे, तं० ।

तुरग-तुरग-पुं० । अश्व, अनु० । कल्प० । औ० । प्रब० । रा० । तुरगा आठव्या महाकायाः पशवः परसरेति पर्यायाः । ज० ११ ण० ११ उ० ।

तुरगमुह-तुरगमुख-पुं० । अनार्यदेशविशेष, प्रब० २७ द्वार । " कैयकिरीयहयमुह-खरमुह तह तुरगमंदयमुहा य । " सूत्र० २ शु० १ अ० ।

तुरगमंदग-तुरगमेदक-पुं० । धर्मसंज्ञारहिते अनार्यदेशविशेष, सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० ।

तुरगारोहणसिक्खा-तुरगारोहणशिक्षा-स्त्री० । तुरगारोहण-विषयकशिक्षाभेदे, कल्प० ७ कृण ।

तुरतुंगव-तुरतुङ्गव-पुं० । त्रीन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

तुरय-तुरग-पुं० । 'तुरग' शब्दार्थे, अनु० ।

तुरा-त्वर-स्त्री० । वेगे, अमीश्लामार्थे विद्यम्यासहने च । वाच० । " अत्तरा सर्वकार्येषु, त्वरा कार्यविनाशिनी । त्वरमाणेन मूर्खेण, मयूरो वायसीकृतः ॥ १ ॥ " आ० चू० १ अ० ।

तुरिमिणी-तुगिमिणी-स्त्री० । भारतवर्षे स्वनामख्यातायां नगर्याम्, दृश० ३ तत्त्व । " पुरी तुरिमिणी तत्र, जितशत्रुर्नराधिपः । भद्राङ्गजो द्विजो दत्तः, कालिकाऽऽचार्यजामिजः ॥ १ ॥ " आ० क० । तुरिमिणीनगर्यामुपसर्गकारी तरुणजनो नृपात् हतमथितविश्रब्धः । वृ० ४ उ० ।

तुरिय-त्वरित-न० । " तुरोऽत्यादौ " ॥ ८ । ४ । ७१ ॥ इति त्वरशब्दस्य 'तुर' इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद । शीघ्रे, रा० । आ० म० । प्र० १ म० । अनु० १० । त्वरा संजाता अस्य । त्वरायुक्ते, ज० ३ श० २ उ० । ज्ञा० । रा० । जी० । औत्सुक्यवत्याम्, कल्प० २ कृण । आकुञ्चे च । वाच० ।

तुर्य-वि० । मेरीमृदङ्गपटदकरतालतालाऽऽदिषु, उक्त० २३ अ० । द्वादशप्रकारस्तूर्यसङ्घातः । स चायम्- " भंभामकुंदमृदल-कर्मवज्रारिहृदकर्मसाहा । काहलतक्षिमा वंसो, संखो णवो य वारभमो ॥ १ ॥ " आ० म० १ अ० १ खण्ड । ५८५

तुरियग-त्वरितगति-स्त्री० । मानसौत्सुक्यप्रवर्तितवेगवद्भूतौ, म० ३ श० २ उ० । " तुरियगई खिप्पगई । " विकुमारचन्द्रयोर-मितगत्यमितवाहनयोः पौरस्त्ये लोकपात्रे, स्या० ४ णा० १ उ० । म० ।

तुरियचासि (ण)-त्वरितभाषिण-वि० । अविवेकजाषिणि, आचा० २ शु० १ चू० ४ अ० २ उ० ।

तुरिया-तुटिता-स्त्री० । वादुरक्तिकायाम्, औ० ।

तुरी-देशी-पीने, तूलिकानामुपकरणे, दे० ना० ५ वर्ग २२ गाथा ।

तुरुक-तुरुक-न० । सिङ्गके, ज्ञा० १ शु० १ अ० । जी० । आ० म० । म० ।

तुरुकधूव-तुरुकधूप-पुं० । सेहकलकणे धूपे, उक्त० १ अ० ।

तुरुक्व-तुरुक-न० । सिङ्गकानिधाने गन्धद्रव्ये, स० ३४ सम० । औ० । प्रज्ञा० । जं० । रा० ।

तुझ-तुझ-धा० । उन्माने । चुरा०-उम० । पक्षे-ज्वादि०-पर०-सक०-सेद । वाच० । " तुझेरोहामः " ॥ ८ । ४ । ३५ ॥ इति एयन्तस्य तुझेरोहाम इत्यादेशः । 'ओहामइ' । पक्षे-तुझ-इ । प्रा० ४ पाद ।

तुझग-देशी-काकतालीये, दे० ना० ५ वर्ग १५ गाथा ।

तुझणा-तुझना-स्त्री० । परिच्छेदे, " जहा इमेहि दसहि अगे-हि परलोहि सूरिओ उट्टेति, तदा तं कालं तुलेति । " नि० चू० २ उ० । पञ्च तुझना जिनकल्पे उक्ताः, 'तवेण इत्यादि' । तुझ-ना, भावना, परिकर्म चैकाग्र्याः । विशेष० । व्य० । नि० चू० । पं० चू० । ध० । स्या० । उक्त० । (द्रव्याऽऽदितुझनया तोल-यित्वैव प्रवाजनीयः क्षिप्य इति 'पवाजणा' शब्दे वक्ष्यते)

तुलसी-तुलसी-स्त्री० । पत्रिकाविशेषे, प्रब० ४ द्वार । " कढी आदइ णेली, तुलसी तह माउलिंगा य । " प्रज्ञा० १ पद । स्या० । पञ्चा० । सरसलनायाम्, दे० ना० ५ वर्ग १४ गाथा । गुच्छविशेषे, आचा० १ शु० १ अ० ५ उ० ।

तुला-तुला-स्त्री० । औपम्ये, सूत्र० २ शु० २ अ० । " पतं तु-लमेष्यसि इह संतिगया दविषा णावकंखंति । " का पुनरसौ तुला?, यथाऽऽत्मानं सर्वथा सुखान्निवापितया रक्तसि, तथा परमपि रक्तं, यथा परं तथाऽऽत्मानमिति । आचा० १ शु० १ अ० ७ उ० । तोलनदण्डे, वाच० ।

संप्रति तुलामानमाह-

पणतीस झोहपडिया, वट्टा वावचरंङ्गुला दीहा ।

पंचपल धरणगस्स य, समायकरणे तुहा होइ ॥

सुगालितानां पञ्चत्रिंशत्संख्यानां लोहपलानामत्यर्थं धनैः कुट्टनेन निर्मापिता, वृत्ता सुवृत्ता, विषमोच्चत्वहीना इत्यर्थः । द्वासप्तत्यङ्गुला दीर्घा (पंचपल धरणगस्स य चि) ध्रियते. येन तद् धरणं, धरणमेव धरणकं, येन धृत्वा तोल्यते तदित्यर्थः । तस्य प्रमाणं पञ्च पलानि कर्त्तव्यानि । ततः समायकरणे धरणके तुलार्यां संयोजिते सति यत्र प्रदेशे तुला ध्रियमाणा समा भवति, नैकस्त्रिंशपि पक्षे अग्रतः पृष्ठतो वा नता उन्नता वा भवति, तत्र प्रदेशे समायकरणे-समतासामागमपरिज्ञान-

निमित्तरेखाकरणे, तुला परिपूर्णा भवति । तस्यां चैवंभूता-
यां तुलायां समकरणीरेखामपहाय शेषा रेखाः पञ्चविंश-
तिर्भवन्ति ।

तथा चाऽऽह-

सर्वगणे तुलाय, लेहाओ पंचवीसई होंति ।

चत्तारि य लेहाओ, जाओ नंदीपिण्डाओ ॥

तुलायां तौल्यपरिमाणसूचिकाः सर्वात्रेण सर्वसद्व्यया, रे-
खाः पञ्चविंशतिर्भवन्ति । तासां च पञ्चविंशतिसद्व्ययानां रे-
खाणां मध्ये या रेखाः नन्दीपिण्डाः फुल्लिकायुक्ताः, ताश्चतस्रो
वेदितव्याः ।

तत्र पञ्चविंशतिमेव रेखाः प्ररूपयति-

समकरणि अद्धकरिसा, तत्तो करिसुत्तरा य चत्तारि ।

तत्तो पलुत्तराओ, जाव यदसग चि लेहाओ ॥

वारसिया पन्नरसी, बीसग एत्तो दसुत्तरा अद्ध ।

एवं सर्वसमासो, लेहाणं पन्नवीसं तु ॥

तुलायां प्रथमा रेखा तावत् समकरणी भवति, यत्र प्रदेशे
धरणकसहिता तुला ध्रियमाणा समा जवति तत्र प्रदेशे
समतापरिज्ञानार्थमेका रेखा भवतीत्यर्थः । सा पञ्चविंशतिसद्व्य-
यगणनेन गण्यते, तस्याः समतापरिज्ञाननिमित्ततया तौल्य-
वस्तुपरिमाणेऽनुपयोगात् । ततः प्रथमा रेखा अर्द्धकर्पा अर्द्ध-
कर्षरूपपरिमाणसूचिका जवति । ततः कर्पात्तरा कर्पाऽऽद्येकैक-
र्षवृद्धिसूचिकाश्चतस्रो रेखा भवन्ति । तद्यथा--द्वितीया कर्षरूपप-
रिमाणसूचिका, तृतीया द्विकर्षसूचिका, चतुर्थी त्रिकर्षसूचिका,
पञ्चमी चतुर्कर्षसूचिका, पलसूचिकेत्यर्थः । (तत्तो इत्यादि)
ततः पञ्चमरेखात ऊर्द्ध रेखाः पल्योत्तराः, एकैकपलवृद्धिसूचि-
कास्तावदवसेया यावद्दशकमिति दशपलसूचिका रेखा । तद्य-
था-षष्ठी रेखा द्विपलसूचिका, सप्तमी त्रिपलसूचिका, अष्टमी
चतुःपलसूचिका, नवमी पञ्चपलसूचिका, एकादशी सप्तपल-
सूचिका, द्वादशी अष्टपलसूचिका, त्रयोदशी नवपलसूचिका, च-
तुर्दशी दशपलसूचिका । (वारसेत्यादि) ततः पञ्चदशी रेखा
द्वादशपलसूचिका, षोडशी पञ्चदशपलसूचिका, सप्तदशी विंश-
तिपलसूचिका । (एत्तो दसुत्तरा अद्ध चि) अत ऊर्द्धमष्टौ रेखा
दशोत्तराः, दशकवृद्धा पलपरिमाणसूचिकाः । तद्यथा--
अष्टादशी रेखा त्रिंशत्पलसूचिका, एकोनविंशतितमा च-
त्वारिंशत्पलसूचिका, विंशतितमा पञ्चाशत्पलसूचिका,
एकविंशतितमा षष्टिपलसूचिका, द्वाविंशतितमा सप्तति-
पलसूचिका, त्रयोविंशतिनमा अशीतिपलसूचिका, चतुर्विंश-
तितमा नवतिपलसूचिका, पञ्चविंशतितमा पल्लशत-
सूचिका, शतिके काण्डे पञ्चविंशतितमा रेखा जवतीत्यर्थः ।
एवमुक्तेन प्रकारेण रेखाणां सर्वसमासः सर्वसंक्षेपः, सर्वसंख-
त्यर्थः । पञ्चविंशतिरिति ।

यदुक्तम्-पञ्चविंशतिरेखाणां मध्ये चतस्रो रेखा नन्दीपिण-
डिका इति, तद्व्याचिख्यासुराह-

पंचसु य पन्नरसगे, तीसग पन्नासगे य लेहाओ ।

नंदीपिण्डिकाओ, सेसाओ लज्जुलेहाओ ॥

पञ्चसु पञ्चदशसु त्रिंशति पञ्चाशति च या रेखास्ता नन्दीपिण-
डिकाः । किमुक्तं भवति ?-पञ्चपलपरिमाणसूचिका, पञ्चदशप-

लपरिमाणसूचिका, त्रिंशत्पलपरिमाणसूचिका, पञ्चाशत्पलप-
रिमाणसूचिका, एताश्चतस्रो रेखाः फुल्लिकायुक्ताः, शेषा
एकविंशतिसद्व्यया ऋजवः । तदेवमुक्तं तुलास्वरूपम् । व्यो०
१ पाहु० । गृहाणां दारुबन्धकाष्ठे, पल्लशते जाएने, मेपावधितः
सप्तमं राशौ, वाच० ।

तुलासम-तुलासम-पुं० । अरक्तद्विष्टे, यथा तुला समस्थिता
न चाग्रतो न वा पुरतो नमति, सा इवाभ्यं रागद्वेषविमुक्तो मा-
नापमानमुखदुःखाऽऽदिषु समः । वृ० ६ उ० । नि० चू० ।

तुल्य-तुल्यित-त्रि० । गुणिते, तं० । उक्त० ।

तुलेऊण-तोलयित्वा-अव्य० । सम्यह निश्चित्येत्यर्थे, वृ० १ उ० ।

तुल्य-तुल्य-न० । सदृशे, औ० । समाने, विशे० । एककाले,
नं० । प्रज्ञा० ।

तुल्यचरित्त-तुल्यचरित्र-त्रि० । समानसामायिकाऽऽदिसंयमे,
वृ० ६ उ० ।

तुल्यद्वि-तुल्यस्थित-त्रि० । परस्परापेक्षया समानाऽऽयुक्ते,
भ० ३४ श० १ उ० ।

तुल्य-तुल्यक-त्रि० । तुल्यमेव तुल्यकम् । समे, ज० १० श०
७ उ० ।

अथ तुल्यताऽभिधानार्थमाह-

रायगिहे० जाव परिसा पणिगया, गोयमाऽऽदि । समणे भ-
गवं महावीरे भगवं गोयमं आंतेत्ता एवं वयासी-चिरसं-
सि मे गोयमा !, चिरसंथुतो सि मे गोयमा !, चिरपरि-
चितो सि मे गोयमा !, चिरजुसिओ सि मे गोयमा !, चिरा-
ण्णओ सि मे गोयमा !, चिराण्वत्तो सि मे गोयमा !, अणं-
तरं देवहोए, अणंतरं माणुस्सए भवे, किं परं मरणा कायस्स
भेदा इतो जुता दो वि तुल्ला एगट्ठा अविसेसमाणत्ता
भविस्सामो । जहा णं जंते ! एयमडं वयं जाणामो पासामो
तहा णं अणुत्तरोववाइया देवा एयमडं जाणंति पासंति ? ।
हंता ! गोयमा ! जहा णं वयं एयमडं जाणामो पासामो
तहा णं अणुत्तरोववाइया देवा एयमडं जाणंति पासंति ।
से केण्णेणं० जाव पासंति ? । गोयमा ! अणुत्तरोववाइया
णं अणंता मणोदन्ववग्गणाओ लद्धाओ पत्ताओ अभिस-
मणागयाओ जवंति, से तेण्णेणं गोयमा ! एवं वृच्चइ०
जाव पासंति । कइविहे णं जंते ! तुल्लए पसत्ते ? । गोयमा !
ठव्विहे तुल्लए पसत्ते । तं जहा-दन्वतुल्लए, खेत्तुल्लए,
काद्वतुल्लए, भवतुल्लए, भावतुल्लए, संठाणतुल्लए । से केण्णेणं
भंते ! एवं वृच्चइ-दन्वतुल्लए, दन्वतुल्लए ? । गोयमा ! परमा-
णुपोग्गत्ते परमाणुपोग्गलस्स दन्वओ तुल्ले, परमाणुपोग्गत्ते
परमाणुपोग्गलवइरित्तस्स दन्वओ णो तुल्ले । दुपदेसिए खंधे
दुपदेसियस्स खंधस्स दन्वओ तुल्ले, दुपदेसिए खंधे दुपदे-
सियवइरित्तस्स खंधस्स दन्वओ णो तुल्ले । एवं० जाव दसप-
एसिए । तुल्लसंखेज्जपएसिए खंधे संखेज्जपएसियस्स खंधस्स

दन्वत्रो तुल्ले । संखेज्जपएसिण् खंधे संखेज्जपएसियवइरिचस्स
खंधस्स दन्वत्रो णो तुल्ले । एवं तुल्लअसंखेज्जपएसिण् वि; एवं
तुल्लअणंतपएसिण् वि; मे नेणट्ठेणं गोयमा । एवं वुच्चइ-दन्वतु-
ल्लए दन्वतुल्लए । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-खेत्ततुल्लए खे-
त्ततुल्लए ? गोयमा ! एगपपसोगादे पोगगले एगपपसोगादस्स
पोगगलस्स खेत्तत्रो तुल्ले, एगपपसोगादे पोगगले एगपपसो-
गादवइरिचस्स पोगगलस्स खेत्तत्रो णो तुल्ले । एवं जाव द-
सपपसोगादे; तुल्लसंखेज्जपएसोगादे वि; एवं तुल्लअसंखेज्ज-
पएसोगादे वि; से तेणट्ठेणं जाव खेत्ततुल्लए । से केणट्ठेणं
भंते ! एवं वुच्चइ-कालतुल्लए कालतुल्लए ? गोयमा ! एगसम-
यट्ठिण् पोगगले एगसमयस्स त्ठिण्स्स पोगगलस्स कालत्रो
तुल्ले, एगसमयट्ठिण् पोगगले एगसमयट्ठिण्पवइरिचस्स काल-
त्रो णो तुल्ले । एवं जाव दससमयट्ठिण्; तुल्लसंखेज्जसमय-
ट्ठिण् एवं चेव; तुल्लअसंखेज्जसमयट्ठिण् वि एवं चेव, से
तेणट्ठेणं जाव कालतुल्लए । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-
भवतुल्ले जवतुल्ले ? गोयमा ! ऐरइए ऐरइयस्स भवट्ठयाए
तुल्ले, ऐरइए ऐरइयवइरिचस्स जवट्ठयाए णो तुल्ले; तिरि-
वख्खजोणिए एवं चेव; एवं मणुस्से वि; एवं देवे वि;
से तेणट्ठेणं जाव भवतुल्ले भवतुल्ले । मे केणट्ठेणं भंते ! एवं
वुच्चइ-जावतुल्ले जावतुल्ले ? गोयमा ! एगगुणकालए पोगगले
एगगुणकालयस्स भावतुल्ले, एगगुणकालए पोगगले एग-
गुणकालवइरिचस्स पोगगलस्स भावत्रो णो तुल्ले । एवं
जाव दसगुणकालए तुल्लसंखेज्जगुणकालपोगगले तुल्लअसं-
खेज्जगुणकालए वि, एवं तुल्लअणंतगुणकालए वि, जहा
कालए एवं णीलए बोहियए हासिहए मुक्खिलए; एवं सु-
ग्धिगंधं, एवं दुग्धिगंधं, एवं तित्ते जाव महेरे; एवं कवक्खे
जाव तुक्खे, लडइए जावे उडइयस्स भावस्स भावत्रो तुल्ले,
उडइयभाववइरिचस्स जावत्रो णो तुल्ले, एवं उवसमिए
वि । खइए खत्रोवसमिए परिणामिए सखिवाइए
भावे साखिवाइयस्स भावस्स, से तेणट्ठेणं गोयमा !
एवं वुच्चइ-जावतुल्लए भावतुल्लए । से केणट्ठेणं
भंते ! एवं वुच्चइ-संठाणतुल्लए संठाणतुल्लए ? गो-
यमा ! परिमंढलसंठाणे परिमंढलस्स संठाणस्स संठाणत्रो
तुल्ले, परिमंढलसंठाणे परिमंढलस्स संठाणवइरिचस्स सं-
ठाणस्स संठाणत्रो णो तुल्ले । एवं वट्ठे तंसे चउरंसे आ-
यए, समचउरंसंठाणे समचउरंसस्स संठाणस्स संठाण-
त्रो तुल्ले, समचउरंसंठाणे समचउरंसस्स संठाणवइरि-
चस्स संठाणत्रो णो तुल्ले; एवं परिमंढले वि; एवं जाव
हुंमे । से तेणट्ठेणं जाव संठाणतुल्लए संठाणतुल्लए ।

(रायगिहे इत्यादि) तत्र किं भगवान् श्रीमन्महावीरः के-

वलज्ञानप्राप्त्या सबेदस्य गौतमस्यामिनः समाश्वसनायाऽऽत्म-
नस्तस्य च जाविनीं तुल्यतां प्रतिपादयितुमाह- (गोयमेत्या-
दि) (चिरसंसिद्धो सिं चि) चिरं बहुकालं यावत्, चिरे वा-
ऽतीते प्रचुते कावे संश्लिष्टः स्नेहात्मबन्धश्चिरसंश्लिष्टोऽस्ति
नवसि, मे मया मम वा त्वं हे गौतम ! (चिरसंश्रुतो सिं)
चिरं बहुकालमतीतं यावत्संस्तुतः स्नेहाप्रशंसितश्चिरसंस्तु-
तः । (एवं चिरपरिचयि चि) पुनः पुनर्दर्शनतः परिचितश्चि-
रपरिचितः (चिरञ्जुसि चि) चिरसंविताश्चिरप्रतीतो वा । 'जु-
यी' प्रीतिसेवनयोरिति वचनात् । (चिराणुगमो चि) चिर-
मनुगतो, ममानुगतिकारिवात् । (चिराणुवची सिं चि) चि-
रमनुवृत्तिरनुकूलवर्तिता यस्यासौ चिरानुवृत्तिः । इदं च चिर-
संश्लिष्टत्वाऽऽदिकं काऽऽसीदित्याह- (अणतरं देवलोए चि)
अनन्तरं निर्व्यवधानं यथा भवत्येवं देवलोके, अनन्तरं देवमवे-
त्यर्थः । ततोऽपि अनन्तरं मनुष्यमवे, जात्यर्थत्वादेकवचन-
स्य देवमवेषु मनुष्यमवेषु चेति द्रष्टव्यम् । तत्र किल त्रिपृष्ठ-
जवे भगवता गौतमः सारथित्वेन चिरसंश्लिष्टत्वाऽऽदिधर्मतु-
ल्य आसीत् । एवमन्येष्वपि मेषु संभवतीति । एवं च मयि तव
गाढत्वेन स्नेहस्य न केवलज्ञानमुत्पद्यते, भविष्यति च तवाऽ-
पि स्नेहकृये तदित्यधृतिं मा कृथा इति गम्यमिति । (किं परं
मरणं चि) किं बहुना (परं चि) परतो मरणान्मृत्योः ? कि-
मुक्तं भवति ?-कायस्य जेदाकतोः (इओ जुय चि) इतः प्रत्य-
क्षाद् मनुष्यमवात् च्युतौ (दो वि चि) द्वावप्यावां तुल्यौ, भ-
विष्याव इति योगः । तत्र तुल्यौ समानजीवकृष्यौ, (एगट्ठु चि)
एकार्थावेकप्रयोजनौ अनन्तसुखप्रयोजनत्वात् । एकस्यै वा ए-
कक्रेत्राऽऽश्रितौ सिक्कित्रेवापेक्ष्येति । (भविसेसमणाणु चि)
अविशेषं निर्विशेषं यथा भवत्येवमनानात्तौ तुल्यज्ञानदर्शना-
ऽऽदिपर्यायाविति । इदं च किल भगवता गौतमेन चैत्यवन्दना-
याष्टापदं गत्वा प्रत्यागच्छता पञ्चदश तापसशतानि प्रवाजि-
तानि समुत्पन्नकैवल्यानि च श्रीमन्महावीरसमवसरणमानीता-
नि तीर्थप्रणामकरणसमनन्तरं च केवलपर्वदि समुपविष्टानि
गौतमेन अविदिततत्केवलतोऽपादव्यातेकरेणाभिहितानि-यथा
आगच्छत भोः साधवः । जगवन्तं बन्ध्वमिति । जिननायकेन च
गौतमोऽभिहितः-यथा गौतम ! मा केवलनिनामाशातनां कार्पाः ।
ततो गौतमो मिथ्यादुष्कृतमदात् । तथा यानहं प्रवाजयामि
तेषां केवलमुत्पद्यते, न पुनर्मम, ततः किं तस्मै नात्पत्स्यत ए-
वेति विकल्पादधृतिं चकार । ततो जगद्गुरुणा गदितोऽसौ म-
नःसमाधानाय । यथा-गौतम ! चत्वारः कटा भवन्ति-सुम्बकटो,
विद्वकटः, चर्मकटः, कम्यलकटकश्चेति । एवं शिष्या अपि गुरौ
प्रतिबन्धसाधर्म्येण सुम्बकटसमाऽऽद्यश्चत्वार एव भवन्ति ।
('अजबइर' शब्दे प्रथमभागे २१६ पृष्ठे प्रसङ्गादुक्तेषां कथा)
तत्र त्वं मयि कम्यलकटसमान इत्येतस्यार्थस्य समर्थनाय ज-
गत्ता तदाऽभिहितमिति । एवं भाविन्यामात्मतुल्यतायां भग-
वताऽभिहितायामातिप्रियमश्रुत्येवमिति कृत्वा यद्यन्योऽप्येनमर्थं
जानाति तदा साधु भवतीत्यनेनाभिप्रायेण गौतम एवाऽऽह-
(जहा णं इत्यादि) (एयमट्ठं चि) एतमर्थमावयोर्भावितुल्यता-
वृत्तणम् । (वयं जानामो चि) ययं च वयं चेत्येकशेषाद्
वयम् । तत्र ययं केवलज्ञानेन जानीथ, वयं तु जवदुपदेशात् ।
तथाऽनुचरोपपातिका अपि देवा एनमर्थं जानन्तीति प्रश्नः ? ।
अत्रोत्तरम्- (इंता ! गोयमा ! इत्यादि) (मणोदव्ववग्गयाओ
लकाओ चि) मनोदव्ववर्गया लब्धास्तद्विषयावधिज्ञानल-

तुस-तुप-पुं० । कोऊवाऽऽदिपु, स्या० ८ ग० । आचा० । धा-
न्यत्वचि, घाच० ।

तुममूख-तुपमूख-न० । वीजस्य तुपमूखकणिकायाम्, स्या० ८ ग० ।
तुसागणि-तुपाग्नि-पुं० । तुपाः कोऊवाऽऽदयस्तेषामग्निस्तद्दह-
नयवृत्तो वह्निस्तुपाग्निः । कोऊवाऽऽदिदहनप्रवृत्ते वह्नी, स्या०
८ ग० । जी० ।

तुसार-तुपार-पुं० । हिमे, ज्ञा० १ शु० १ अ० । औ० ।

तुमिणीय-तूपणीक-त्रि० । मौनिनि, उत्त० २ अ० । वचनराहि-
ते, ज्ञा० १ शु० २ अ० । वाचंयमे, उपेकके, स्या० ३ ग० ३
उ० । तूर्णो शीले, उत्त० १ अ० । आचा० ।

तुमिय-तुपित-पुं० । पट्टकृष्णराजिमध्यवर्तिसुराजनामलोकान्ति-
कयिमानदेवे, भ० ६ शु० ५ उ० । स्या० । ज्ञा० । स० । असौ
संज्ञास्तरतो मारुतोऽप्यभिधीयते । प्रच० २६७ द्वार। आ०भ० ।

तुसेअजंज-देशी-दाबणि, दे० ना० ५ वर्ग १६ गाथा ।

तुमोद्ग-तुपोदक-न० । ग्राह्यादिधावनजले, कल्प० ए क्षण ।
ग० । स्या० ।

तुह-तव-त्रि० । "तह-तु-ते-तुम्ह-तुह०" ॥ ८ । ३ । ६९ ॥ इत्या-
दिना ऊसा सहितस्य युष्मदस्तुह इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।
त्वाम्-त्रि० । "त-तु-तुम्-तुव-तुह०" ॥ ८ । ३ । ६२ ॥ इत्या-

दिना अमा सहितस्य युष्मदस्तुह इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।
तुहं-तव-त्रि० । "तह-तु-ते-तुम्ह-तुह-तुह०" ॥ ८ । ३ । ६६ ॥
इत्यादिना ऊसा सहितस्य युष्मदः 'तुह' इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुहग-तुहक-पुं० । कन्दवनपतिविशेषे, उत्त० १ अ० ।

तुहो-त्वत्त-त्रि० । "तह-तुव-तुम्-तुह-तुम्हा ऊसौ" ॥ ८ । ३ ।
६६ ॥ इति पञ्चम्येकवचने परतो युष्मदस्तुह इत्यादेशः । ऊस-
स्तु 'तो' इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुहाण-युष्माकम्-त्रि० । "तु-वो-मे-तुम्-तुम्हाण-तुवाण-
तुमाण-तुहाण०" ॥ ८ । ३ । १०० ॥ इत्यादिना अमा सहि-
तस्य युष्मदस्तुहाण इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तुहार-युष्मदीय-त्रि० । "युष्मदादेरीयस्य हारः" ॥ ८ । ४ ।
४३४ ॥ इत्यपञ्चशे युष्मदादिभ्यः परस्य ईयप्रत्ययस्य डार
इत्यादेशः । प्रा० ४ पाद ।

तुहिणाचल-तुहिनाचल-पुं० । हिमालयपर्वते, "वमार शिर-
सा स्वर्ग-वाहिनी तुहिनाचलः ।" भा० क० ।

तृअ-देशी-इकुर्मकरे, दे० ना० ५ वर्ग १६ गाथा ।

तृणइह-तृणावत्-त्रि० । तृणान्निधानवाद्यवति, जी० ३ प्रति० ४
उ० । कल्प० । औ० । रा० । प्रश्न० । अनु० । ज्ञा० ।

तृणा-तृणा-स्त्री० । शराऽऽशये, जं० ३ वच० । तृणान्निधानवाद्य-
विशेषे, औ० । रा० । अनु० । ज्ञा० ।

तूर-स्वर-धा० । वेगे, च्वादि०-अक०-आत्म०-सेद् । "त्यादि-
शत्रोस्तूरः" ॥ ८ । ४ । १७१ ॥ इति त्वरघातोस्त्यादिशत्रुप्र-
त्यये परतस्तूर इत्यादेशः । 'तूरइ' । त्वरते । प्रा० ४ पाद ।

तूर्य-न० । "ब्रह्मचर्य-तूर्य-सौन्दर्य-शौचनीयै र्यो रः" ॥ ८ । २ ।
६३ ॥ इति र्यस्य रः । प्रा० २ पाद । वादित्रजेदे, उत्त० २
अ० । ज्ञा० ।

तूरत-स्वरमाण-त्रि० । प्राकृतत्वाच्च शत्रुप्रत्ययः । "त्यादिशत्रो-
स्तूरः" ॥ ८ । ४ । १७१ ॥ इति त्वरघातोः शत्रुप्रत्यये परत-
स्तूर इत्यादेशः । संज्ञाम्यति, प्रा० ४ पाद ।

तूरवइ-तूर्यपति-पुं० । नटमहत्तरे, शु० १ उ० ।

तूरसइ-तूर्यशब्द-पुं० । तूर्यशब्देनभिधिते संनिनादे, विशे० ।

तूल-तूल-न० । अर्कतूले, सु० प्र० २० पाहु० । आचा० । म० ।
आ० म० । कल्प० ।

तूलकम्-तूलकृत-त्रि० । अर्काऽऽदितूलनिष्पन्ने, आचा० २ शु० १
चू० ५ अ० १ उ० ।

तूळिणी-देशी-शास्त्रमत्याम, दे० ना० ५ वर्ग १७ गाथा ।

तूळिया-तूळिका-स्त्री० । संस्कृतरुद्राऽऽदिभूते शयनोपकरणे,
ग० ३ अधि० । वाह्यप्रथां, चित्रलेखनकूर्चिकायां च । ज्ञा० १
शु० ८ अ० ।

तूली-तूली-स्त्री० । अप्रतिवेक्ष्यदृष्यविशेषे, जीत० । जं० ।
संस्कृतरुद्राऽऽदिभूते अर्कतूलाऽऽदिभूते वा शयनोपकरणे,
शु० ३ उ० ।

तूर-तूर-पुं० । कपाये, रा० । काले अजातशृङ्गे गवि, अजातशम-
शुके पुरुषे, कपायरसवति, त्रि० । आढक्यां, सौराष्ट्रमुत्तिकायां
च । स्त्री० । डीप् । वाच० ।

तूस-तूप-धा० । तोपे, दिवा०-पर०-अक०-अनिद् । "रुवाऽऽ-
दीनां दीर्घः" ॥ ८ । ४ । २३६ ॥ इति दीर्घः । 'तूसइ' ।
तुप्यति । प्रा० ४ पाद ।

तूह-तीर्थ-न० । "हःखदकिणतीर्थे वा" ॥ ८ । २ । ७२ ॥ इति
संयुक्तस्य तीर्थशब्दस्य र्यस्य हः । प्रा० ४ पाद । "तीर्थे हे"
॥ ८ । १ । १०४ ॥ इति तीर्थशब्दे हे सति ईत ऊत्वम् । प्रा० ४
पाद । शाले, यज्ञे, क्षेत्रे, उपाये, स्त्रीरजासि, नद्यादेरवतरणे, घ-

ट्टाऽऽदौ, विद्याऽऽदिगुणयुतपात्रे, उपाध्याये, मन्त्रिणि, योनौ,
दर्शने, ब्राह्मणे, आगमे, निदाने, अग्नौ, उपकूपजलाऽऽशये, दै-
हिके मानसिके भौमिके भिविधे पवित्रस्थाने, वाच० ।

तूहण-देशी-पुरुषे, दे० ना० ५ वर्ग १७ गाथा ।

तृण-तनु-स्त्री० । "स्वराणां स्वराः प्रायोऽपञ्चशे" ॥ ८ । ४ ।
३२६ ॥ इत्यपञ्चशे स्वरस्थाने स्वरः । तणु । तिणु । तृणु ।
प्रा० ४ पाद । देहे, अल्पे, विरले, कृशे च । त्रि० । वाच० ।

ते-त्वया-त्रि० । "मे-दि-दे-ते०" ॥ ८ । ३ । ६४ ॥ इत्या-
दिना आसहितस्य युष्मदस्ते इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

तव-त्रि० । "तह-तु-ते०" ॥ ८ । ३ । ९९ ॥ इत्यादिना ऊसा
सहितस्य युष्मदस्ते इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद । दश० ।

तस्मिन्-पुं० । प्राकृतशैलीवशात्तस्मिन्त्यस्य स्थाने 'ते' इत्या-
देशः । "ते खं कालेणं ते खं समप खं" । रा० जं० । कल्प० ।
('काल' शब्दे व्याख्यातम्) तच्छब्दस्य प्रथमावहुवचने इति ।

प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

तेअव-प्रदीप-धा० । प्रकर्षेण दीप्तौ, दिवा०-आत्म०-अक०-सेद् ।

"प्रदीपेस्तेअव-संदुम-सन्धुक्काभुत्ताः" ॥ ८ । ४ । १५२ ॥
इति प्रोपसर्गसहितस्य दीपधातोः 'तेअव' इत्यादेशः । 'तेअवइ'
पक्षे- 'पलीवइ' । प्रदीप्यते । प्रा० ४ पाद ।

तेजः-तेजस्-स्त्री० । त्रयोदश्याम्, जं० ७ वक्र० ।

तेजः-त्रीन्द्रिय-पुं० । त्रीणि स्पर्शनरसनघ्राणरूपाणि इन्द्रियाणि येषां ते त्रीन्द्रियाः । कर्म० ४ कर्म० । जी० । यकामत्कुण-
गर्दभेन्द्रगोपकुण्डुमत्कोटपिपीलिकोपदेहिकाकर्पासास्थिकत्रपु-
सर्वाजकतुस्तुरुकाऽऽदिषु, पं० सं० १ द्वार । उक्त० । आव० ।
आ० म० ।

सम्प्रति त्रीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनाऽर्थमाह-

से किं तं तेजःदियसंसारसमापन्नजीवपञ्चवणा । तेजःदिय-
संसारसमापन्नजीवपञ्चवणा अणोगविहा पञ्चत्ता । तं जहा-
उवाइया, रोहिण्या, कुंथू, पिपीलिया, उद्देसगा, उद्देहिया,
उकलिया, उप्पाया, उप्पमा, तणहारा, कट्टहारा, पत्तहारा,
मालुंया, तणवेटिया, पत्तवेटिया, पुप्फवेटिया, फलवेटिया,
वीयवेटिया, तैवुरुमिजिया, तउसमिजिया, कप्पासट्टिमिजि-
या, हिन्लिया, किट्टिलिया, किंगिरा, किंगिरिमा, वाहुया,
लहुया, मुरुगा, सोवत्थिया, सुयवेटा, इंदकाइया, इंदगोवया, तु-
रुंतुंगवा, कोत्थलवाहगा, जूया, हालाहला, पिसुया, सतवाइया,
गोम्ही, कप्पसियालिया (हत्थिसौंका), जे यावळे तहप्पगारा
सव्वे ते संमुच्छिमणपुंगगा । ते समापन्नो दुविहा पञ्चत्ता ।
तं जहा-पज्जत्ता य, अपज्जत्ता य । एसि पं एवमाइ-
याणं तेजःदियाणं पज्जत्ताऽपज्जत्ताणं अट्ट जाइकुलकोडिजो-
णिप्पमुहसयसहस्सा हवंतीति मक्खायं । सेत्तं तेजःदियसं-
सारसमापन्नजीवपणवणा ॥

(से किं तमित्यादि) अथ का सा त्रीन्द्रियसंसारसमापन्न-
जीवप्रज्ञापना ? । भगवानाह-त्रीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञा-
पना अनेकविधा प्रज्ञता । तानेव तद्येत्यादिनोपदर्शयति । एते
च औपचयिकप्रभृतयस्त्रीन्द्रिया देशविशेषतो लोकतश्चावग-
न्तव्याः । नवरं (गोम्ही कप्पसियालिया जे यावळे तहप्पगारा)
येऽपि चान्ये तथाप्रकारास्ते सर्वे त्रीन्द्रिया ज्ञातव्या इति शेषः ।
(ते सव्वे संमुच्छिमणपुंगगा) इत्यादि पूर्ववत् । (एतेसि ण-
मित्यादि) एतेषां त्रीन्द्रियाणामेवमादिकानामौपचयिकप्रभृ-
तीनां पर्यासाऽपर्यासानां सर्वसङ्ख्यया अष्टौ जातेकुलकोटीनां
योनिप्रमुखाणि योनिप्रवाहाणि शतसहस्राणि भवन्ति, अष्टौ कु-
लकोटिलक्षा भवन्तीति ज्ञातव्यः । इत्याख्यातं तीर्थकृद्भिः । उप-
संहारमाह-(सेत्तमित्यादि) तदेवमुक्ता त्रीन्द्रियसंसारसमा-
पन्नजीवप्रज्ञापना । प्रज्ञा० १ पद । जी० । स्था० ।

अथ त्रीन्द्रियानाह-

से किं तं तेजःदिया । तेजःदिया अणोगविहा पञ्चत्ता ।
तं जहा-जेओ जहा पणवणाण । उवाइया, रोहि-
ण्या, हत्थिसौंका, जे यावळे तहप्पगारा, ते समा-
पन्नो दुविहा पञ्चत्ता । तं जहा-पज्जत्ता य, अपज्जत्ता य ।
तदेव जहा वेजःदियाणं, एवरं सरीरोगाहणा, उकोसेणं ति-
न्नि गाउयाइं ठिती, जहसेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं एगूण-
पण्णराइंदियाणं, सेसं तदेव दुगतिथा दुआगतिआ परिचा
अंसंसेज्जा पञ्चत्ता । सेत्तं तेजःदिया ।

(से किं तमित्यादि) अथ के ते त्रीन्द्रियाः ? । सुरिराह-त्रीन्द्रि-
या अनेकविधाः प्रज्ञताः । तद्यथा-(जेओ जहा पणवणाण)
भेदो यथा प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः । स चैवम्-“उवाइया, रो-
हिण्या, कुंथू, पिपीलिया, उद्देसगा, उद्देहिया, उकलिया, उप्पाया,
उप्पमा, तणहारा, कट्टहारा, पत्तहारा, मालुंया, तणवेटका, प-
त्तवेटका, पुप्फवेटया, फलवेटया, वीयवेटया, तैवुरुमिजिया, तउ-
समिजिया, कप्पासट्टिमिजिया, हिन्लिया, किट्टिलिया, किंगिरा, कि-
गिरिमा, वाहुया, लहुया, मुरुगा, सोवत्थिया, सुयवेटा, इंदका-
इया, इंदगोवया, तुरुंतुंगवा, कोत्थलवाहगा, जूया, हालाहला,
पिसुया, सतवाइया, गोम्ही, हत्थिसौंका । ” इति । एते च के-
चिदतिप्रतीताः, केचिदेशविशेषतोऽवगन्तव्याः । नवरम्-(गोम्ही
कप्पसियाली जे यावळे तहप्पगारा इति) येऽपि चान्ये तथाप्र-
कारा एवंप्रकारास्ते सर्वे त्रीन्द्रिया ज्ञातव्याः । (ते समापन्नो इ-
त्यादि) समस्तमपि सूत्रं द्वीन्द्रियवत् परिज्ञावनीयं, नवरमवगाह-
नाद्वारे उत्कर्षतो अवगाहना त्रीणि गव्युतानि, इन्द्रियद्वारे त्री-
णि इन्द्रियाणि, स्थितिर्जघन्यान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षत एकोनपञ्चा-
शद् रात्रिन्द्रियानि । शेषं तथैवावपसंहारमाह-(सेत्तं तेजःदिया)
उक्तास्त्रीन्द्रियाः । जी० १ प्रती० ।

त्रीन्द्रियवक्तव्यतामाह-

तेजःदिया ज जे जीवा, दुविहा ते पकिनिया ।
पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं भेए सुणेह मे ॥ १३७ ॥
कुंथू पिपीलिया दंसा, उक्कुलुद्देहिया तहा ।
तणहार कट्टहारा य, मालुंगा पत्तहारगा ॥ १३८ ॥
कप्पासट्टिमिजा य, तिंदुगा तउसमिजगा ।
सतावरी य गुम्मी य, वोधव्वा इंदकाइया ॥ १३९ ॥
इंदगोवगमाइयाऽ-णोगहा एवमाइया ।
लोगेगदेसे ते सव्वे, न सव्वत्थ वियाहिया ॥ १४० ॥
संतइं पप्प नाइया, अपज्जवसिया वि य ।
ठिं पमुच्च साइया, सपज्जवसिया वि य ॥ १४१ ॥
एगूणवण्णऽहोरत्ता, उकोसेण वियाहिया ।
तेजःदिअआउठिं, अंतोमुहुत्तं जहप्पिया ॥ १४२ ॥
संखेज्जकाइमुकोसं, अंतोमुहुत्तं जहएणं ।
तेजःदियकायठिं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १४३ ॥
अणंतकालमुकोसं, अंतोमुहुत्तं जहएणं ।
तेजःदियजीवाणं, अंतोमुहुत्तं जहप्पिया ॥ १४४ ॥
एसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ ।
संठाणदेसओ वावि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ १४५ ॥

एतदपि पूर्ववन्नवरं त्रीन्द्रियोच्चारणं विशेषः, तथा कुन्ध-
वोऽनुद्धरिप्रभृतयः, पिपीलिकाः कीटिकाः, गुम्मी शनपदी ।
एवमन्येऽपि यथासंप्रदायं वाच्याः । एकोनपञ्चाशदहोरात्रा-
ण्यायुःस्थितिरिति । उक्त० ३६ अ० । पि० । ओ० । भ० । (त्री-
न्द्रियाणां परिभोगः ‘ परिभोग ’ शब्दे वक्ष्यते)

तेजः-चैकित्स्य-न० । चिकित्साया ज्ञावश्चैकित्स्यम् । व्याधि-
प्रतिक्रियारूपे, दश० ३ अ० । आचा० ।

तेजस्वि-वैकित्स्वि-जि० । वैद्ये, पू० १ ३० ।

तेज-तेजस्-न० । उष्णोद्द्योतनजन्ये, सूत्र० २ सु० १ अ० । उष्ण-
रूपे, सूत्र० १ सु० १ अ० १ उ० । पस्तृगुणे, सूत्र० १ सु० १
अ० १ उ० । अग्निकुमारैन्द्रयोरग्निसिंहानिमानवयोः पूर्वदि-
ग्लोरुपादे, पुं० । स्था० ४ सा० १ उ० । ज० ।

तेजकं-तेजस्कान्त-पुं० । अग्निकुमारैन्द्रयोरग्निसिंहानिमान-
वयोरुत्तरादंग्लोरुपादे, स्था० ४ सा० १ उ० । म० ।

तेजकाइय-तेजस्कायिक-पुं० । तेजो बहिः, तदेव कायः शरीरं
येषां ते तेजस्कायाः, तेजस्काया एव स्वार्थिके कप्रत्ययाविधाना-
त्तेजस्कायिकाः । जी० १ प्रवि० प्रशा० एकैन्द्रियजीवनेदे, दश० ।

अथ तेजसो जीवत्वासिक्माह-

तेज वित्तमंत-मक्त्वाया अणोगजीवा एवो सत्ता अत्रत्य
सन्धपरिणएण ॥ ३ ॥

सात्मकौऽग्निः, आहारेण बुद्धिदर्शनात्, बाहकवत् । दश०
४ अ० । तेजः सात्मकमाहारोपादानात् तद्बुद्धिविशेषोपलब्धेः, त-
द्विकारदर्शनाच्च, पुरुषवत् । आह च- "अपरपेरियनिरिया-
नियनियदिग्गमणसो निलो गो व्व । अनलो आहाराओ, विद्धि-
विगारोव्वमाओ" ॥ १ ॥ इति । स्था० १ सा० । सूत्र० ।
व्य० । विशेषः ।

सम्प्रति तेजस्कायिकानाह-

से किं तं तेजकाइया ? तेजकाइया दुविहा पणत्ता । तं जहा-
सुहुमतेजकाइया य, वादरंतेजकाइया य । से किं तं सुहुमतेज-
काइया ? सुहुमतेजकाइया दुविहा पणत्ता । तं जहा-पज-
त्तगा य, अपजत्तगा य । मेत्तं सुहुमतेजकाइया । से किं
तं वादरंतेजकाइया ? वादरंतेजकाइया अणोगविहा प-
णत्ता । तं जहा-इंगाले, जात्ता, मुम्मुरे, अची, अत्ताप, मु-
प्फण, उक्का, विज्ज, असणी, णिय्याप, संथारिमसमुट्टिए,
सूरकंतपणिणिसिए, जे यावप्पे तहप्पगारा, ते समामओ
दुविहा पणत्ता । तं जहा-पजत्तगा य, अपजत्तगा
य । तत्थ एं जे ते अपजत्तगा, ते एं असंयत्ता । तत्थ एं
जे ते पजत्तगा एएसिं वप्पादेसेणं गंधादेसेणं रसादेमेणं
फासादेसेणं सहस्सज्जसो विहाणाइं संखिज्जाइं जोणि-
प्पमुहसयसहस्साइं पजत्तगाणिस्माए अपजत्तगा वक्क-
मंति, जत्थ एगो तत्थ णियमा असंखेज्जा । सेत्तं वादर-
तेजकाइया, सेत्तं तेजकाइया ।

(से किं तमित्यादि) सुगमं, नवरमद्वारो विगतधूमः,
ज्वाहा जाज्वल्यमानः, आदिराऽऽदिज्वाहाऽनलसत्त्वका दीप-
शिखेत्यन्ये । मुम्मुरः फुम्फुकाऽऽदौ प्रस्ममभिधानिकणरूपः,
अचिरनवाप्रतिबद्धा ज्वाहा, भावात्तमुल्लुक्कं, बुद्ध्याग्निरयः
पिण्डाऽऽदौ, उक्का सुहुल्लुक्का, विद्युत्प्रतीता, अशनिराकाशे पतद-
ग्निमयः कणः, निर्धातो वैक्रियाशनिप्रपातः, सङ्घर्षसमु-
त्थितोऽऽद्याऽऽदिकान्तिनिमयसमुद्भूतः, सूर्यकान्तमणिनि-
स्सुतः-सूर्यस्वरकिरणसम्पर्कं सूर्यकान्तमणेर्यः समुपजायते,
(जे यावप्पे तहप्पगारा इति) येऽपि चाभ्ये तथाप्र-

कारा एवंप्रकारास्तेजस्कायिकाः, तेऽपि वादरंतेजस्कायि-
कतया वेदितव्याः, ते समासतो इत्यादि प्राग्वत् । नवरमत्रापि
सङ्घर्षयानि थोनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि सप्त वेदितव्यानि ।
प्रज्ञा० १ पद ।

अथ तेजस्कायिकप्रतिपादक उद्देशकः समारम्भ्यते । तस्य चो-
पक्रमाऽऽदीनि चत्वार्यनुयुयोगद्वाराणि वाच्यानि तावद्यावत्प्रामि-
ण्ये निक्षेपे तेजउद्देशक इति नाम, तत्र तेजसो निक्षेपाऽऽदीनि
द्वाराणि वाच्यानि, अत्र च पृथिवीविकल्पतुल्यत्वात् केषा-
ञ्चिदतिदेशो चारणामपरेषां तादृशकणत्वात् अपोद्धार इत्ये-
तद् द्वयमुररीकृत्य निर्युक्तिरुद् गायामाह-

तेजस्स वि दाराइं, ताइं जाइं हव्वंति पुढवीए ।

नाणत्तं तु विहाणे, परिमाणवन्नोगसत्थे य ॥ ११६ ॥

(तेजस्स वात्यादि) तेजसोऽप्यग्नोरपि चाराणि निक्षेपाऽऽदीनि,
यानि पृथिव्याः समधिगमेऽभिहितानि, तांयेव वाच्यानि । अप-
वादं दर्शयितुमाह-नानात्वं भेदो विधानपरिमाणोपनोगश-
स्त्रेण, तुरवधारणे । विधानाऽऽदिष्वेव च नानात्वं, नान्यत्रेति ।
चशब्दास्त्रजणचारपरिग्रहः ॥ ११६ ॥

यथाप्रतिप्रातिनिर्बहणार्थमादिहाराव्याचिन्त्यासयाऽऽह-

दुविहा य तेजजीवा, सुहुमा तह वायरा य लोगम्मि ।

सुहुमा य सन्वल्लोए, पंचेव य वायरविहाणा ॥ ११७ ॥

(दुविहेत्यादि) स्पष्टा ॥ ११७ ॥

वादरपञ्चभेदप्रतिपादनायाऽऽह-

इंगाले अगणि अची, जात्ता तह मुम्मुरे य वोधव्वे ।

वायरनेउविहाणा, पंचविहा वन्निया एए ॥ ११८ ॥

(इंगालेत्यादि) दग्धेऽधनो विगतधूमज्वालोऽङ्गारः-इध्ननस्यः
सोपक्रियाविशिष्टरूपः, तथा विद्युत्तुलकाऽऽनिसंघर्षसमुत्थितः स-
ूर्यमणिसंयुताऽऽदिरूपश्चाग्निः, दाह्यप्रतिबद्धो ज्वाहाविशेषोऽग्निः,
ज्वाहा त्रिभ्रमूलाऽनङ्गारप्रतिबद्धा, प्रविरलान्निकणानुविद्धं प्रस्म
मुम्मुरः । एते वादरा अभिभेदाः पञ्च नवन्तीनि । एते च वादरा-
ग्रयः स्वस्थानाङ्गीकरणान्मनुष्यकेन्द्रेऽर्द्धतृतीयेषु द्वीपसमुज्ज्व-
व्याघातेन पञ्चदशसु कर्मभूमिषु व्याघाते सनि पञ्चसु विदेहे-
षु, नान्यत्र, उपपाताङ्गीकरणेन लोकांसंख्येयभागवर्तिनः । तथा
चाऽऽगमः-"उचवापणं दोसु उद्धकवाडेसु तिरियलोयतट्टे य ।"
अस्यायमर्थः-अर्द्धतृतीयद्वीपसमुज्जवाहल्ये पूर्वापरदक्षिणोत्तर-
स्वयम्भूरमण्यपर्यन्ताऽऽयते ऊर्द्धाधोलोकप्रमाणे कपाटे तयोः
प्रविष्टा वादराग्निपृष्ठमानकास्तद्व्यपदेशं लभन्ते । तथा-
(तिरियलोयतट्टे य स्ति) तिर्यग्लोकस्थालके च व्यवस्थितो वा-
दराग्निपृष्ठमानो वादराग्निव्यपदेशज्ञाग्नौ भवति ॥ अन्ये तु
व्याचकृते-तयोस्तिष्ठन्ताति तत्स्थः, तिर्यग्लोकश्चासौ तत्स्थ-
श्च तिर्यग्लोकतत्स्थः । तत्र च स्थित उत्पित्तुर्चाङ्गराग्न्य-
पदेशमासादयति । अस्मिन् च व्याख्याने कपाटान्तर्गतं एव
गृह्यते, स च द्व्योरुद्धकपाटयोरित्यनेनैवोपात्त इति तद्व्या-
ख्यानमिष्टाय न विश्वः । कपाटस्थापना चेयम्-समुद्धानेन
सर्वग्लोकवर्तिनः, ते च पृथिव्याद्यो भारणान्तिकसमुद्घातेन
समवहता वादराग्निपृष्ठमानास्तद्व्यपदेशज्ञाजः सर्वग्लोक-
व्यापिनो जवन्ति । यत्र च वादराः पर्याप्तकास्तत्रैव वादरा अपर्या-
प्तकाः, तन्निश्चया तेषामुत्पद्यमानत्वात् । तदेवं सूहमा वादराश्च प-
र्याप्तकापर्याप्तकभेदेन प्रत्येकं द्विधा नवन्ति । एते च वर्णगन्ध-

रसस्पर्शाऽऽदेशैः सहजाग्रशो जिघमानाः सङ्ख्येययोनिप्रमु-
खशतसहस्रभेदपरिमाणा भवन्ति । तत्रैषां संवृता योनिरूपा
च सचित्ताऽचित्तमिश्रभेदात् त्रिधा । सप्त चैषां योनिवृक्षा
भवन्ति ॥ ११८ ॥

साम्प्रतं चशब्दसमुच्चितं लक्षणद्वारमाह-

जह देहपरिणामो, रत्तिं खजोयगस्स सा उवमा ।

जारियस्स य जह उम्हा, तह उवमा तेजजीवाणं ॥ ११९ ॥

(जहेत्यादि) यथेतिदृष्टान्तोपन्यासार्थः । देहपरिणामः प्रति-
विशिष्टा शरीरशक्तिः, रात्राविति विशिष्टकालनिर्देशः । खद्योत-
क इति प्राणिविशेषपरिग्रहः । यथा तस्याऽसौ देहपरिणामो
जीवप्रयोगनिर्वृत्तशक्तिराविश्रकास्ति, एवमङ्गाराऽऽदीनामपि
प्रतिविशिष्टा प्रकाशाऽऽदिशक्तिरनुमीयते जीवप्रयोगविशेषा-
ऽऽविर्भावितति । यथा वा-ज्वरोष्मा जीवप्रयोगं नातिवर्त्तते,
जीवाधिष्ठितशरीरकानुपायेव प्रवति, एवैवोपमाऽऽग्नेयजन्तू-
नाम्, न च मृता ज्वरिणः क्वचिदुपलभ्यन्ते, एवमन्वयव्य-
तिरेकाभ्यामग्नेः सचित्ता मुक्तकग्रन्थोपपत्तिमुखेन प्रतिपा-
दिता । संप्रति प्रयोगमारोप्यते ऽयमेवाऽर्थः-जीवशरीराग्न्य-
ङ्गाराऽऽद्यः, ज्वरत्वाऽऽदिहेतुगणान्वितत्वात्, सास्नावि-
षाणाऽऽदिसङ्घातवत्, तथा आत्मसंयोगाऽऽविर्भूतोऽङ्गारा-
ऽऽदीनां प्रकाशपरिणामः, शरीरस्थत्वात्, खद्योतकदेहपरिणा-
मवत्, तथा-आत्मसंयोगपूर्वकोऽङ्गाराऽऽदीनामूष्मा, शरीर-
स्थत्वात्, ज्वरोष्मवत् । न चाऽऽदित्याऽऽदिजिरनेकान्तः । सर्वेषा-
मात्मप्रयोगपूर्वकं यत उष्णपरिणामभाक्त्वं तस्मान्ननेकान्तः,
तथा सचेतनं तेजो, यथायोग्याऽऽहारोपादानेन वृत्तिविशे-
षतद्विकारवत्त्वात्, पुरुषवत् । एवमादिना लक्षणेनाऽऽग्नेया ज-
न्तवोऽवसेयाः ॥ ११९ ॥ इत्युक्तं लक्षणद्वारम् ।

अथ परिमाणद्वारमाह-

जे वायरपज्जत्ता, पट्ठियस्स असंखजागमेत्ता उ ।

सेसा तिमि वि रासी, वीसुं लोगा असंखज्जा ॥ १२० ॥

(जे वायरेत्यादि) ये वादरपर्याप्तानलजीवाः क्षेत्रपट्योपमा-
संख्येयभागमात्रवर्तिप्रदेशराशिपरिमाणा भवन्ति, ते पुनर्वा-
दरपृथिवीकायपर्याप्तकेभ्योऽसंख्येयगुणहीनाः, शेषास्त्रयोऽपि
राशयः पृथ्वीकायद्भावनीयाः । किं तु वादरपृथिवीकायापर्या-
प्तकेभ्यो वादराऽऽग्नेयपर्याप्तका असंख्येयगुणहीनाः सूक्ष्मपृ-
थिवीकायापर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्माऽऽग्नेयापर्याप्तका विशेषहीनाः,
सूक्ष्मपृथिवीकायपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्माऽऽग्नेयपर्याप्तका विशेष-
हीना इति ॥ १२० ॥

साम्प्रतमुपजोगद्वारमाह-

दहणं पयावणपमा-सणे य सेए य जत्तकरणे य ।

वायरतेजकाए, उवभोगगुणा मणुस्साणं ॥ १२१ ॥

(दहणेत्यादि) दहनं-शरीराऽऽद्यवयवस्य वाताऽऽद्यपनयनार्थं,
प्रकृष्टं तापनं प्रतापनं-शीतापनोदाय, प्रकाशकरणमुद्योतक-
रणं-प्रदीपाऽऽदिना, जत्तकरणमोदनाऽऽदिरन्धनम्, स्वेदो-
ज्वरविशूचिकाऽऽदीनाम् । इत्येवमादिष्वनेकप्रयोजनेषूपस्थितेषु
मनुष्याणां वादरतेजस्कायविषया उपभोगरूपा गुणा उपजो-
गगुणा भवन्तीति ॥ १२१ ॥

तदेवमेवमादिभिः कारणैः समुपस्थितैः सततमारम्भ-

प्रवृत्ता गृहिणो यत्वाभासा वा सुखैषिणस्तेजस्कायजन्तून्
हिसन्तीति दर्शयितुमाह-

एण्हिं कारणेहिं, हिंसंति उ तेजकाए जीवे ।

सायं गवेंसमाणा, परस्स दुक्खं उदीरंति ॥ १२२ ॥

(एण्हिं इत्यादि) एतदंढनाऽऽदिभिः कारणैस्तेजस्कायिकान्
जीवान् हिंसन्तीति संघट्टनपरितापनाऽपद्रावणानि कुर्वन्ति,
सातं सुखं तदात्मनोऽन्विष्यन्तः परस्व वादराग्निकायस्य,
दुःखमुदीरयन्त्युत्पादयन्तीति ॥ १२२ ॥

साम्प्रतं शस्त्रद्वारम्, तच्च द्रव्यभावशस्त्रभेदात् द्विधा,

द्रव्यशस्त्रमपि समासाविभागभेदात् द्विधैव,

तत्र समासतो द्रव्यशस्त्रप्रतिपादनायाऽऽह-

पुढवी आउकाए, उद्धा य वणस्सई तसा पाणा ।

वायरतेजकाए, एयं तु समासओ सत्थं ॥ १२३ ॥

पृथिवी धूलिः, अप्कायश्च आर्द्रश्च वनस्पतिः त्रसाश्च प्राणिनः,
एतद् वादरतेजस्कायजन्तूनां समासतः सामान्येन शस्त्र-
मिति ॥ १२३ ॥

विभागतो द्रव्यशस्त्रमाह-

किंची सकायसत्थं, किंची परकाए तदुभयं किंची ।

एयं तु द्ववसत्थं, जावे य असंजमो सत्थं ॥ १२४ ॥

(किंचीत्यादि) किञ्चिच्छस्त्रं स्वकाय एव अग्निकाय एवा-
ग्निकायस्य । तद्यथा-ताणोऽग्निः पारणाग्नेः शस्त्रमिति । किञ्चिच्च
परकायशस्त्रमुदकाऽऽदि । उभयशस्त्रं पुनस्तुपकरीपाऽऽदिव्यति-
मिश्रोऽग्निरपराग्नेः । तुशब्दो भावशस्त्रापेक्षया विशेषणार्थः ।
एतत्तु पूर्वोक्तं समासविभागरूपं पृथ्वीस्वकायाऽऽदिद्रव्यशस्त्र-
मिति । भावशस्त्रं दर्शयति-भावे शस्त्रमसंयमो दुःप्रणिहि-
तमनोवाक्कायलक्षण इति ॥ १२४ ॥

अथोपसंहारमाह-

सेसाइं दाराइं, ताइं जाइं हवंति पुढवीए ।

एवं तेउडेसे, निज्जुत्ती किंचिया एसा ॥ १२५ ॥

(सेसाणीत्यादि) उक्तशेषाणि द्वाराणि तान्येव, यानि पृथिव्यु-
द्देशकेऽजिहिनानि । एवमुक्तप्रकारेण, तेजस्कायाभिधानोद्देशके
निर्युक्तिः कीर्तिता व्यावर्णिता प्रवर्तीति ॥ १२५ ॥

साम्प्रतं सूत्रानुगमे स्ववृत्तिताऽऽदिगुणोपेतं सूत्रमुच्चार-
णीयम् । तच्चेदम्-

से वेमि एव सयं लोगं अब्भाइक्खेज्जा, एव अत्ताणं अ-
ब्भाइक्खेज्जा, जे लोयं अब्भाइक्खइ से अत्ताणं अब्भाइक्ख-
इ, जे अत्ताणं अब्भाइक्खइ से दोयं अब्भाइक्खइ ॥ १२६ ॥

(से वेमीत्यादि) अस्य च संबन्धः प्राग्वद्वाच्य इति । येन
मया सामान्याऽऽत्मपदार्थपृथिव्यप्कायजीवप्रविभागव्यावर्णन-
मकारि स एवाहमव्यवच्छिन्नज्ञानप्रवाहस्तेजोजीवस्वरूपोपल-
म्भसमुपजनितजिनवचनसंमदो ब्रवीमि । किं पुनस्तदिति दर्शय-
ति-(नैवेत्यादि) इह हि प्रकरणसंबन्धात्तोकशब्देनाश्लिकाय-
लोकोऽभिधित्तः, अतस्तमग्निलोकं जीवत्वेन नैव स्वयमात्म-
नाऽभ्यावच्छीत, नैवापहुवीतेत्यर्थः । एतदज्याख्याने ह्यात्मनोऽपि
ज्ञानाऽऽदिगुणकलापानुमितस्याभ्याख्यानमवाप्नोति । अथ च
प्राक् साधितत्वाद्भ्याख्यानं नैवाऽऽत्मनो न्याय्यम्, एवं तेजस्का-
यस्यापि प्रसाधितत्वात् अभ्याख्यानं क्रियमाणं न युक्तिपथम् ।

वतरति । एवं चास्य युक्त्यागमवत्प्रसिद्धस्याभ्याख्यानं क्रियमाणे सत्यात्मनोऽप्यहं प्रत्ययसिद्धस्याभ्याख्यानं ज्वतः प्राप्तम् । एतमस्त्विति चेत्, तत्रेति दर्शयति- (नेव अत्ताणं अश्माइक्खेज्जा) नैवाऽऽत्मानं-अरीराधिष्ठातारं धानतुणं प्रत्यात्मसंवेद्यं प्रत्याचक्षीत, तस्य शरीराधिष्ठातृत्वेनाऽऽहतमिदं शरीरं केनचिद्विज्ञानिधमता, तथा त्यक्तमिदं शरीरं केनचिद्विज्ञानिधमतेवेत्येवमादिभिर्हेतुभिः प्रसाधितत्वात् । न च प्रसाधितप्रसाधनं पिष्टपेषणवद् विद्वज्जनमनांसि रञ्जयति । एवञ्च सत्यात्मवत्प्रसाधितमग्निशोकं यः प्रत्याचक्षीत सोऽनिसाहसिक आत्मानमभ्याख्याति निराकरोति, यश्चाऽऽत्माभ्याख्यानप्रवृत्तः स सदैवाग्नि-लोकमभ्याख्याति, सामान्यपूर्वकत्वाद्दिशेषाणाम्, सति ह्यात्मसामान्ये पृथिव्याद्यात्मविज्ञानाः सिद्ध्यति, नान्यथा, सामान्यस्य विशेषव्यापकत्वात्; व्यापकविनिवृत्तौ च व्याप्यस्याप्यवश्यं भाविनी विनिवृत्तिरिति कृत्वा । एवमयमग्निलोकः सामान्याऽऽत्मवज्जाभ्याख्यातव्य इति प्रदर्शितम् ।

अधुनाऽग्निजीवप्रतिपत्तौ सत्यां तद्विषयसमारम्भकद्रुफफलपरिदारोपण्यासाय सूत्रमाह-

जे दीह्लोगसत्थस्स खेयण्णे, से असत्थस्स खेयण्णे ।

(जे दीहेत्यादि) य इति मुमुक्षुर्दीर्घलोको-वनस्पतिर्यस्यादसौ कायस्थित्या परिमाणेन शरीरोच्छ्रयेण च शैवेकेन्द्रियेभ्यो दीर्घो वर्तते । तथाहि-कायस्थित्या तावत् "वणस्सइकाइयणं जंते ! वणस्सइकाइयणं कालो केवविर् होइ ? गोयमा ! अणंतं कालं अणंताओ वस्सपिण्णिअवसपिणीओ, सेतओ अणंता लोया असंखेज्जा पोगलपरियट्ठा, ते णं पोगलपरियट्ठा आवहियाय असंखेज्जाभागे ।" परिमाणतस्तु-"पटुप्पन्नवणस्सइकाइयाणं भंते ! केवतिकाइस्स निद्धेवणा सिया ? गोयमा ! पटुप्पन्नवणस्सइकाइयाणं नरिथ निद्धेवणा ।" तथा शरीरोच्छ्रयाद्य हीर्षो वनस्पतिः । " वणस्सइकाइयाणं भंते ! केमहाहिया नरीरोगाहणा पणुत्ता ? गोयमा ! माइरेणं जोयणस्सइस्स सरीरोगाहणा ।" न तथाभ्येषां एकेन्द्रियाणाम्, अतः स्थितमेतत्सर्वथा दीर्घलोको वनस्पतिरिति । अस्य च शास्त्रमग्निः, यस्मात्स हि प्रवृत्तज्ज्वालाकलापाऽऽकुलः सकलतत्त्वगणप्रध्वंसनाय प्रभवति, अतोऽसौ तदुत्सादकत्वाच्छास्त्रम् । ननु च सर्वलोकप्रसिद्धा कस्मादग्निरेव नोक्तः ? किं वा प्रयोजनमुरीकृत्योक्तं दीर्घलोकशस्त्रमिति ? अत्रोच्यते-प्रेक्षापूर्वकारितया, न निरभिप्रायमेतत्कृतमिति । यस्मादयमुत्पाद्यमानो व्याख्यानो वा हव्यवाहः समस्तभूतप्राग्मघाताय प्रवर्तते, वनस्पतिदाहप्रवृत्तस्तु बहुविधसत्त्वसंहतिविनाशकारी विशेषतः स्यात्, यतो वनस्पतौ कुमिपिणीलिकाभ्रमरकपोतश्वापदाऽऽदयः संजवन्ति, तथा पृथिव्यपि तरुकोटरन्यवस्थिता स्यात्, आपोऽप्यवश्यायक्याः, वायुरपीवञ्चञ्चस्वनावकोमलकशयानुसारी संभाव्यते । तदेवमग्निमारम्भप्रवृत्त एतावतो जीवाश्चाशयति, अस्यार्थस्य सूचनाय दीर्घलोकशस्त्रग्रहणमकरोत् सूत्रकार इति ।

तथा चोक्तम्-

" जायतेयं न इच्छति, पावगं जलइत्तप ।

तिक्खन्नमन्नयं सत्थं, सव्वओ चि दुरासत्थं ॥ ३३ ॥

पाईयं पणिणं वा वि, उट्ठं अणुदिसामवि ।

आहे दाहिणओ वा वि, दहे उत्तरओ वि य ॥ ३४ ॥

ज्झयाण-मेस-माघाओ, हव्ववाहो न संसओ ।

५८७

तं पईवपयावट्ठा, संजया किंचि नारजे ॥ ३५ ॥" (दश०६ अ०)

अथवा वादरतेजस्कायाः पर्याप्तकाः स्तोकाः, शेषाः पृथिव्यादयो जीवकाया बहवः, भवस्थितिरपि श्रीएयहोरात्राणि स्वल्पा, इतरेषां पृथिव्याद्युवनस्पतीनां यथाक्रमं द्वाविंशतिसप्तत्रिंशद्वयपंसहस्रपरिमाणा दीर्घा अयस्येया इति । अतो दीर्घलोकः पृथिव्यादिः, तस्य शस्त्रमग्निः, तस्य क्षेत्रज्ञो निपुणोऽग्निः कायं वर्णाऽऽदितो जानातीत्यर्थः । खेदज्ञो वा, खेदः-तद्व्यापारः सर्वसत्त्वानां दहनाऽऽत्मकः पाकाऽऽद्यनेकगतिकलापोपचितः प्रवरमाणिरिव जाज्वल्यमानो लब्धाग्नित्व्यपदेशः यतीनामनारम्भणीयः, तमेवंविधं खेदमग्निव्यापारं जानातीति खेदज्ञः, अतो य एव दीर्घलोकशस्त्रस्य खेदज्ञः स एवाशस्त्रस्य सप्तदशजदस्य संयमस्य खेदज्ञः संयमो हि न कश्चिज्जावं व्यापादयति, अतोऽशस्त्रम् । एवमेतेन संयमेन सर्वसत्त्वाभयप्रदायिनाऽनुष्टीयमानेनाग्निजीवविषयः समारम्भः शक्यः परिहर्तुं पृथिव्यादिकाय-समारम्भमेत्येवमसौ संयमे निपुणमतिर्भवति, ततश्च निपुणमतिरिति परमार्थोऽग्निमारम्भाद् व्यावृत्त्य संयमानुष्ठाने प्रवर्तते ।

इदानीं गतप्रत्यागतलक्षणविनाभावित्वप्रदर्शनार्थं विपर्ययेण सूत्रव्यवपरामर्शं करोति-

जे असत्थस्स खेयण्णे, से दीह्लोगसत्थस्स खेयण्णे ॥ ३५ ॥

(जे असत्थस्स इत्यादि) यथाशस्त्रे संयमे निपुणः, स खलु दीर्घलोकशस्त्रस्याग्नेः, क्षेत्रज्ञः खेदज्ञो वा, संयमपूर्वकं ह्यग्निविषयखेदज्ञत्वम् । अग्निविषयखेदज्ञतापूर्वकं च संयमानुष्ठानम्, अन्यथा तदसंभव एवेत्येतज्जतप्रत्यागतफलमाविर्भावितं भवति ।

कैः पुनरिदमेवमुपलब्धमित्यत आह-

वीरेहिं एयं अभिज्जय दिट्ठं,

(वीरेहीत्यादि) अथवा सद्रक्तुप्रसिद्धौ सत्यां वाक्यप्रसिद्धिर्भवति, इत्यत उपदिश्यते-(वीरेहीत्यादि) घनघातिकर्म-संघातविदारणान्तरप्राप्तातुलकेवलश्रिया विराजन्त इति वीराः-तीर्थकराः, तैर्वीरैरर्थतो दृष्टमेतज्जगधरैश्च सूत्रतोऽग्निशस्त्रं दृष्टम्, अशस्त्रं संयमस्वरूपं चेति । किं पुनरनुष्ठानेदं तैरुपलब्धमिति ? अत्रोच्यते-(अभिज्जयेति) अग्निमवो नामाऽऽदिभ्यस्तुर्का, ज्वलाग्निमवो रिपुसेनाऽऽदिपराजयः, आदित्यतेजसा वा चन्द्रप्रदणकृत्वाऽऽदितेजोऽभिज्जयः, नावाभिज्जवस्तु-परीपहोपसर्गानीकज्ञानदर्शनाऽऽवरणमोहान्तरायकर्मनिर्दलनं, परीपहोपसर्गाऽऽदिसेनाविजयाद्विमलं चरणं, चरणश्रुद्धेर्ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मकृत्यः, तत्कृत्याश्रितवरणमप्रतिहतमशेषज्ञेयग्राहि केवलज्ञानमुपजायते । इदमुक्तमभवति-परीपहोपसर्गज्ञानदर्शनाऽऽवरणीयमोहान्तरायाप्यभिज्जय केवलमुत्पाद्य तैरुपलब्धमिति ।

यथाभूतैस्त्वरिदमुपलब्धं तद्दर्शयति-

संनपहिं सया जचोहिं सया अप्पमचोहिं ॥ ३६ ॥

सम्यग् यताः संयताः प्राणातिपाताऽऽदिभ्यस्तैः, तथा सदा सर्वकालं चरणप्रतिपत्तौ मूलोत्तरगुणभेदायां निरतिचारत्वाद्यनवन्तस्तैः, तथा सदा सर्वकालं न विद्यते प्रमादो मद्यविषयकपायधिकथानिष्ठाऽऽद्यो येषां ते प्रमत्ताः, तैरेवभूतैर्महावीरैः केवलज्ञानचक्रुषेदं दीर्घलोकशस्त्रम्, अशस्त्रं च संयमो दृष्ट-

मुपलब्धमिति । अत्र च यत्नग्रहणादीर्यासमित्यादयो गुणा गृह्यन्ते । अग्रमादग्रहणात्तु मद्याऽऽदिनिवृत्तिरिति । तदेवमेतत्प्रधानपुरुषप्रतिपादितमग्निशस्त्रमपायदर्शनादग्रमत्तैः साधुभिः परिहार्यमिति ॥

एवं प्रत्यक्तीकृतानेकदोषजालमप्यग्निशस्त्रमुपजोगतोभात्प्रमादवशगा ये न परिहरन्ति, तानुद्दिश्य विपाकदर्शनायाऽऽह-

जे पमत्ते गुणद्वीए से हु दंमे ति पवुच्चइ ॥ ३४ ॥

यो हि प्रमत्तो भवति मद्याविषयाऽऽदिप्रमादैरसंयतो 'गुणार्थी' रन्धनपचनप्रकाशाऽऽनापनाऽऽद्यग्निगुणप्रयोजनवान् स दुष्प्राणि-हितमनोवाक्कायोऽग्निशस्त्रसमारम्भकतया प्राणिनां दण्डहेतुत्वाद्दण्डः, प्रकर्षेणोच्यते प्रोच्यते, आयुर्धृताऽऽदिव्यपदेशवदिति ।

यतश्चैवं ततः किं कर्त्तव्यमित्यत आह-

तं परिष्ठाय मेहावी, इयाणि णो जमहं पुव्वमकासी पमाणं ॥ ३५ ॥

(तं परिष्ठाय मेहावी) तन्मृगिकायसमारम्भं दण्डफलं परिष्ठाय ज्ञपरिष्ठाप्रत्याख्यानपरिष्ठाभ्यां मेहावी मर्यादाव्यवस्थितो वक्ष्यमाणप्रकारेण व्यवच्छेदमात्मन्याचिनोतीति । तमेव प्रकारं दर्शयितुमाह-(इयाणीत्यादि) यमहमग्निसमारम्भं विषयप्रमादेनाऽऽकुलीकृतान्तःकरणः सन् पुर्वमकार्षे, तमिदानीं जिनवचनोपलब्धमग्निसमारम्भदण्डतत्त्वः नो करोमीति ॥

अन्ये त्वन्यथावादिनोऽन्यथाकारिण इति दर्शयितुमाह-

लज्जमाणा पुढो पास-अणगारा मो ति एगे पवदमाणा जमिणं विरूवरूवेहिं सत्येहिं अगणिकम्मसमारंजेणं अगणिसत्थं समारभमाणे अस्से अणेगरूवे पाणे विहिंसंति, तत्थ खलु जगवता परिष्ठा पवेदिता, इमस्स चैव जीवि-यस्स परिवदणमाणपूयणाए जाइमरणमोयणाए पुक्खप-मिघाचहेउं से सयमेव अगणिसत्थं समारजइ, अस्सेहिं वा अगणिसत्थं समारंजावेइ, अस्से वा अगणिसत्थं समारज-माणे समणुजाणइ, तं से आहियाए तं से अबोहियाए से तं संबुज्जमाणे आयाणीयं समुट्ठाय सोच्चा भगवओ अण-गाराणं इहमेगेसिं णायं भवति-एस खलु गंथे एस खलु मोहे एस खलु मारे एस खलु णरण, इत्थं गच्छिणं लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्येहिं अगणिकम्मसमारंजमाणे अस्से अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ ३६ ॥

(लज्जमाणेत्यादि) यावत्-(अस्से अणेगरूवे पाणे विहिंसइ इति) अस्य ग्रन्थस्योक्तार्थस्याप्यमर्थो वेशतः प्रदर्श्यते-लज्जमानाः स्वाऽऽगमोक्तानुष्ठानं कुर्वन्नाः सावधानुष्ठानेन वा लज्जां कुर्वन्नाः, पृथग्विभिन्नाः शाक्याऽऽदयः, पश्येति संयमानुष्ठाने स्थिरीकरणार्थं शिष्यस्य चोदना, अनगारा वयमित्येकं प्रवदमानाः, किं तैर्विरूपमाचरितं येनैवं प्रदर्श्यन्त इति दर्शयति-यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैरग्नि-कर्मसमारम्भेण अग्निशस्त्रं समारभमाणः सन्नन्यानेकरूपान् प्राणिनो विहिनस्ति, तत्र खलु भगवता परिष्ठा प्रवेदिता, यथाऽऽस्यैव परिप्लुज्जीवितस्य परिवन्दनमाननपूजनार्थं जातिमरणमोचनार्थं दुःखप्रतिघातहेतुं यत्करोति तद्दर्शय-

ति-स परिवन्दनाऽऽद्यर्थी स्वत एवाग्निशस्त्रं समारभते, तथा अन्यैश्चाग्निशस्त्रं समारम्भयति, तथाऽन्यैश्च अग्निशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानीते । तच्चाग्नेः समारम्भणं ' से ' तस्य सुखलिप्सोरमुत्रान्यत्र चाहिताय भवति । तथा-तदेव च तस्याधोघ्नितानाय भवति । स इति यस्यैतदसदा-चरणं प्रदर्शितं स तु शिष्यस्तदग्निसमारम्भणं पापायत्येवं संबुध्यमान आदानीयं ग्राह्यं सम्यग्दर्शनाऽऽदि सम्यगुत्थायाभ्युपगम्य श्रुत्वा भगवदन्तिकेऽनगाराणां वा इहैकेषां साधूनां ज्ञातं भवति । किं तद्दर्शयति ?-एवोऽग्निसमारम्भः ग्रन्थः कर्महेतुत्वात्, एष एव मोह एष एव मार एष एव नरकस्तदहेतुत्वादिति प्रावः । इत्येवमर्थं च गृह्यो लोको यत्करोति तद्दर्शयति-यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैरग्नि-कर्म समारभते, तदारम्भेण चाग्निशस्त्रं समारभते, तच्चाऽऽरभमाणोऽन्याननेकरूपान् प्राणिनो विहिनस्तीति ॥

कथं पुनरग्निसमारम्भप्रवृत्ता नानाविधान् प्राणिनो विहिंसन्तीति दर्शयितुमाह-

से वेमि-संति पाणा पुढविणिस्सिया तणणिस्सिया पत्त-णिस्सिया कट्ठाणिस्सिया गोमयणिस्सिया कयवरणि-स्सिया, संति संपातिमा पाणा आहच्च संपयंति, अगणि च खलु पुट्ठा एगे संघायमावज्जंति, जे तत्थ संघायमावज्जंति ते तत्थ परियावज्जंति, जे तत्थ परियावज्जंति ते तत्थ उदायंति ॥ ३७ ॥

(से वेमीत्यादि) तदहं ब्रवीमि यथा नानाविधजीवहिंसनम-ग्नि-कर्मसमारम्भेण भवतीति । यथाप्रतिज्ञातार्थं दर्शयति-सन्ति विद्यन्ते प्राणा जन्तवः, पृथिवीकायनिभिताः पृथिवीकायत्वेन परिणता इत्यर्थः । तदाभिता वा कृमिकुन्धुपिपीलिकागणरूपदा-हिमएकुकवृश्चिककर्कटकाऽऽदयः । तथा-वृक्षगुल्मलतावितानाऽऽदयः । तथा-तृणपत्रनिभिताः पतङ्गेलिकाऽऽदयः । तथा-काष्ठ-निभिता पुणोद्देहिकापिपीलिकाऽऽदयः । गोमयनिभिताः-कुन्धुपनकाऽऽदयः । कचवरः-पत्रतृणपृष्ठीसमुदायः, तन्निभिताः कृमिकीटपतङ्गाऽऽदयः । तथा-सन्ति विद्यन्ते संपातिमुत्प्लु-त्योत्प्लुत्य गन्तुमागन्तुं वा शीलं येषां ते संपातिनः प्राणिनो-जी-वा मत्तिकाभ्रमरपतङ्गमशकपक्षिचाताऽऽदयः, एते च संपातिन आहत्योपेत्य स्वत एव । यदि वा अत्रार्थं कदाचिद्धा अग्निशि-खायां संपतन्ति च । तदेवं पृथिव्यादिनिभितानां जीवानां यन्भवति तद्दर्शयितुमाह-(अगणि चेत्यादि) रन्धनपचनतापनाऽऽद्यग्नि-गुणार्थीभिरवश्यमग्नि-समारम्भो विधेयः, तत्समारम्भे च पृथि-व्यादिनिभितानां जीवानामेता वक्ष्यमाणा अवस्था भवन्ति, ग-न्दसत्त्वात् तृतीयाऽर्थे द्वितीया । ततश्चायमर्थः-अग्निना स्पृष्टाः बुद्धा एके केचन संघातमधिकं गात्रसंकोचनं मयूरपिच्छवदा-पद्यन्ते, चशब्दस्याऽऽधिक्यार्थत्वात्, खलुशब्दोऽवधारणे, अग्नेरे-वायं प्रतापो नापरस्येति । यदि वा सप्तम्यर्थे द्वितीया । स्पृष्टश-ब्दश्च पतितवचनः । ततश्चायमर्थो भवति-अग्नावेव स्पृष्टाः प-तिता एके शलभाऽऽदयः, संघातं समेकीभावेनाधिकं गात्रसंको-चनमापद्यन्ते प्राणवन्ति, ये च तत्राग्नौ पतिताः संघातमापद्य-न्ते ते प्राणिनः, तत्राग्नौ पर्यापद्यन्ते । पर्यापत्तिः-संमूर्च्छनम्, ऊष्मा-भिभूता मूर्च्छांमापद्यन्ते इत्यर्थः । अथ किमर्थं सूत्रकृता विजक्ति-परिणामोऽकारीति ?-उच्यते-मागधदेशीसमनुवृत्तेः, व्याख्यावि-कल्पप्रदर्शनार्थं वा । अध्याहाराऽऽदयोऽपि व्याख्याङ्गनीत्यनेन

शिष्योऽपि ततो भवति। अथ के पुनस्तेऽध्याहाराऽऽद्य इति?, उच्य-
ते-अध्याहारो, निपरिणामो, व्यवहितकल्पना, गुणकल्पना, लक्ष-
णा, वाच्यभेदश्चेति । इह च द्वितीयाभिधानेः सप्तमोपरिणामः कृत
इति । ये च तत्राग्नौ पर्यापयन्ते ते प्राणिनः कृमिपिपीलिकात्रम-
रनकुलाऽऽद्यः, तथाप्रायपञ्चान्ति प्राणान् मुञ्चन्तीत्यर्थः। तदेव
मग्निममारम्भे सति न केवलमग्निजन्तूनां विनाशः, किं त्वन्येषाम-
पि पृथिवीतृणपत्रकाष्ठगोमयकचवराऽऽश्रितानां सम्पातिनां च
व्यापस्तिरवश्यमज्ञाविनीति । अत एव च जगत्प्रायः भगवतोक्तम्-
“दो पुरिसा सरिसवया अजमझेहिं सकिं अगणिकायं समारं-
जंति, तत्थ णं एगे पुरिसे अगणिकायं समुज्जालेति, एगे विज्ज-
वेति । तत्थ णं के पुरिसे महाकम्मयराप, के पुरिसे अप्पकम्म-
यराप ? । गोयमा ! जे उज्जालेति से महाकम्मयराप, जे विज्ज-
वेति से अप्पकम्मयराप ॥ ”

तदेवं प्रभूतसत्त्वोपमद्भूतकरमन्यारम्भं विज्ञाय मनोवाक्कायैः
कृतकारितानुमतिभिश्च तत्परिहारः कार्य इति दर्शयितुमाह-

एतत् सत्त्वं असमारंजमाणस्म इच्छेते आरंभा परिष्ठा-
या नवंति, तं परिणामाय मेहावी एव सयं अगणिसत्त्वं स-
मारंभे, नेवऽएणेहिं अगणिसत्त्वं समारंभावेज्जा, अगणि-
सत्त्वं समारंभमाणे आएणे न समणुजाणेज्जा, जस्सेते अ-
गणिकम्मसमारंजा परिणामाया नवंति से हु सुणी परि-
णामाकम्मे ॥ ३८ ॥ चि वेमि ॥

(एतत् सत्त्वेत्यादि) अत्राग्निकाये शब्दं स्वकायपरकाय-
भेदभिन्नं समारंजमाणस्य व्यापारयत इत्येते आरम्भाः
पञ्चनपाचनाऽऽद्यो बन्धहेतुत्वेन परिहृता भवन्ति । तथा-
ऽत्रैवाग्निकाये शब्दमसमारंभमाणस्येते आरम्भाः परिहृता
भवन्ति । यस्यैते अग्निकायसमारंभा रूपरिद्धया परि-
हृता भवन्ति, प्रत्याख्यानपरिहृता च परिहृता भवन्ति, स
एव मुनिः परमार्थतः परिहृतकर्ममेति । त्रयीमिति पूर्ववदिति
आचार्य १ श्रु १ अ० ४ उ० ।

सम्प्रति तेजस्कायपिण्डमाह-

तिविहो तेजकाओ, सचित्तो मीसओ य अचित्तो ।

सचित्तो पुण दुविहो, निच्छय-ववद्वारओ चव ॥४१॥

त्रिविधः तेजस्कायः । तद्यथा-सचित्तो, मिश्रोऽचित्तश्च । सचि-
त्तः पुनर्द्विविधः-निश्चयतः, व्यवहारतश्च ।

निश्चयव्यवहाराभ्यामेव सचित्तस्य द्वैविध्यमाह-

इष्टगपार्गार्हं, बहुमज्जे विज्जुमाह निच्छयओ ।

ईगालाई इयरो, मुम्पुरमाई य मिस्रो च ॥ ४२ ॥

इष्टकापाकः प्रतीतः । आदिशब्दात् कुम्भकारपाकेभ्युरसक-
थनचुल्ल्यादिपरिग्रहः । तेषां च बहुमध्यजगो विद्युदादिश्च वि-
द्युदुल्काप्रमुखस्तेजस्कायो निश्चयतः सचित्तः, शेषस्तु अज्ञाराऽऽ-
दिकः, अज्ञारोऽन्वाहारहितोऽग्निः, आदिशब्दाद् ज्वालाऽऽदि-
परिग्रहः । व्यवहारतः सचित्तः । सम्प्रति मिश्रं तेजस्काय-
माह- (मुम्पुरमाई य मिस्रो च) मुम्पुरः कारीवोऽग्निः, आ-
दिशब्दादर्कविल्लाताऽऽदिपरिग्रहः । इत्यञ्जुतो मिश्र इति ।

साम्प्रतमचित्तं तेजस्कायपिण्डमाह-

ओयणवज्जणपाण-आयामुसिणोदगं च कुम्पासा ।

रुगद्वगसरक्वमूर्ई, पिप्पलमाई उ उवओगो ॥ ४३ ॥

ओदनः-शाल्याऽऽदिभक्तं, व्यञ्जनं-पत्रशाकतीमनाऽऽदि । पा-
नकं-काष्ठिकम् । तत्र ह्यवभाषणं प्रक्षिप्यते, ततस्तद्व्यपेक्षया
काष्ठिककस्याग्निकायता । आयामम्-अवभाषणं, उष्णोदकम्-उद्ध-
तत्रिदण्डम् । एतेषां च पदानां समाहारद्वन्द्वः । चकारो मण-
काऽऽदिसमुच्चयार्थः । कुम्पापाः पक्वा मापाः । एते च ओ-
दनाऽऽद्योऽग्निनिष्पन्नत्वेनाग्निकार्यत्वाद्गन्धो व्यपदिश्यन्ते ।
भवति च तत्कार्यत्वात्तच्छब्देन व्यपदेशः । यथा-द्रुमो भ-
क्षितोऽग्नेनेत्यादौ ओदनाऽऽद्यश्चाचित्ताः, तत एतंयामचित्ता-
ग्निकायत्वेनाभिधानं न विरुध्यते । तथा रुगलकाः-पकेष्टका-
खण्डानि, सरजस्को-नस्म, सूची लोढमयी वल्लसीवनिका ।
अथवा (सरफ्फसूचि) रक्षा भस्म, सद् रक्षया धत्तेत
इति सरक्षा सूची । किमुक्तं भवति ?- रक्षा च, सूची चेति ।
पिप्पलकः-किञ्चिद्वृक्षः क्षुरविशेषः । आदिशब्दाद्वृक्षर-
निकाऽऽदिपरिग्रहः । एतानि च रुगलकाऽऽदीनि पूर्वमग्निरूप-
तया परिणताभ्यासीरन्, ततो भूतपूर्वगत्या संप्रत्यपि अग्नि-
कायत्वेन व्यपदिश्यन्ते, अचित्तानि च । न चैतेयामचित्ताग्निका-
यत्वाभिधाने विरोधः । “ (?) संप्रत्यचित्ताग्निकायस्य प्रयोज-
नमाह- (उवओगो चि) एतेयामोदनाऽऽदीनां य उपयोगो प्रोजना-
ऽऽद्युपयुज्यमानता, तदचित्ताग्निकायेन साधूनां प्रयोजनम्, द्र-
व्याऽऽदिभेदाद्युपविधत्तमचित्ताग्निकायस्य प्रागिव यथायोगं भा-
षनीयम् । उक्तस्तेजस्कायपिण्डः । पि० । ओ० । आ० म० कल्प० ।
पृ० । (प्रथमं तेजस्कायोदीपनम् ऋषभदेवेन शिञ्जितमिति
'उसह'शब्दे द्वितीयभागे १२२६ पृष्ठे उक्तम्) ('सदीववसह'
प्रस्तावे साधूनामग्निसेवना प्रदर्शयिष्यते) (विकासे विहरता-
मग्निसेवना 'विहार' शब्दे बह्यते)

अथ तेजस्कायहिंसानिवेधमाह-

जायतेयं न इच्छंति, पावगं जलइत्तप ।

तिक्खमज्जरं सत्थं, सव्वओ वि दुरासयं ॥ ३३ ॥

जाततेजा अग्निः, तं जाततेजसं, नेच्छन्ति मनःप्रभृतिभिरपि
पापकं पाप एव पापकस्तं, प्रभूतसत्त्वोपकारित्वेनाग्निरभित्य-
र्थः । किं नेच्छन्तीत्याह-अवलयितुमुत्पादयितुं, वृद्धिं वा नेतुम् ।
किंविशिष्टमित्याह-तीक्ष्णं कृद्दकरणाऽऽत्मकम्, अन्यतरत् शब्दं
सर्वशत्रुम् । एकधाराऽऽदिशत्रुव्यवच्छेदेन सर्वतोधारशत्रुक-
ल्पमिति भावः । अत एव सर्वतोऽपि दुराश्रयं सर्वतोधारत्वे-
नानाश्रयणीयमिति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥

एतदेव स्पष्टयन्माह-

पार्हणं पडिणं वा वि, लुद्धं अणुदिसामवि ।

अहे दाहिणओ वा वि, देहे उत्तरओ वि य ॥ ३४ ॥

अग्निरिति शेषः । प्राच्यां प्रतीच्यां वाऽपि, पूर्वायां पश्चिमायां
चेत्यर्थः । ऊर्ध्वमनुदिक्ष्वपि, सुपां सुपो भवन्तीति सप्तम्यर्थे
पठ्यी । विदिक्ष्वपीत्यर्थः । अथो दक्षिणतश्चापि दहति दाह्यं
भस्मीकरोति, उत्तरतोऽपि च सर्वान्नु दिक्षु विदिक्षु च दह-
तीति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥

यत्तश्चेवमतः-

ज्याण-मेस-माघाओ, हव्ववाहो न संसओ ।

तं पईवपयावहा, संजया किं चि नारजे ॥ ३५ ॥

भूतानां स्यावराऽऽदीनामेव आघातः, आघातहेतुत्वादाघातः ।
हव्यवाहोऽग्निर्न संशय इत्येवमेवेतदाघात एवेति भावः । ये-
नैवं तेन तं हव्यवाहं प्रदीपप्रतापनार्थमाहोकोशीतापनोदार्थं,
संयताः साधवः किञ्चित्सङ्घट्टनाऽऽदिनाऽपि नारभन्ते, संयत-
त्वापगमनप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥

यस्मादेवम्-

तस्मा एयं वियाणिता, दोसं दुग्गइवरुहणं ।

तेउकायसमारंजं, जावजीवाई वज्जए ॥ ३६ ॥

व्याख्या पूर्ववत् ॥ ३६ ॥ दश० ६ अ० ।

अथ तेजस्कायविधिमाह-

इंगाहं अगणिं अच्चिं, अत्तायं वा सजोइयं ।

न उंजिज्जा ए घट्टिज्जा, नो एं निव्वावए मुणी ॥ ८ ॥

अङ्गारं ज्वालारहितम्, अग्निमयःपिण्डानुगतम्, अच्चिः त्रिन्न-
ज्वाहम्, आलातमुल्मुकं वा; सज्योतिः साग्निकमित्यर्थः । कि-
मित्याह-नोत्तिष्ठेत न घट्टयेत्, तत्रोञ्जनमुत्सेचनं प्रदीपाऽऽदेः,
घट्टनं मिथश्चालनं, तथा नैनमग्निं निर्वापयेत् अभावमापादये-
न्मुनिः साधुरिति सूत्रार्थः । दश० ८ अ० ।

अग्निकायस्य मध्येन नैरयिकाऽऽदयो व्यतिव्रजन्ति-

खेरइयाणं भंते ! अग्निकायस्स मज्जं मज्जेणं वीईवए-
ज्जा ? । गोयमा ! अत्येगइए वीईवएज्जा, अत्येगइए णो
वीईवएज्जा । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुब्बइ-अत्येगइए
वीईवएज्जा, अत्येगइए णो वीईवएज्जा ? । गोयमा !
खेरइया दुविहा पसुत्ता । तं जहा-विग्गहगइसमावणगा
य, अविग्गहगइसमावणगा य । तत्थ एं जे से विग्गह-
गइसमावणए णेरइए से एं अग्निकायस्स मज्जं
मज्जेणं वीईवएज्जा, से एं तत्थ जियाएज्जा ? । णो इणट्टे
समट्टे । णो खलु तत्थ सत्थं कमइ । तत्थ एं जे से अवि-
ग्गहगइसमावणए णेरइए से एं अग्निकायस्स मज्जं
मज्जेणं णो वीईवएज्जा, से तेणट्टेणं णो वीईवएज्जा ।
असुरकुमारे एं भंते ! अग्निकायपुच्छ ? । गोयमा !
अत्येगइए वीईवएज्जा, अत्येगइए णो वीईवएज्जा । से
केणट्टेणं जाव णो वीईवएज्जा ? । गोयमा ! असुरकु-
मारा दुविहा पसुत्ता । तं जहा-विग्गहगइसमावणगा य,
अविग्गहगइसमावणगा य । तत्थ एं जे से विग्गहगइस-
मावणए असुरकुमारे, से एं जहेव णेरइए जाव कमइ,
तत्थ एं जे से अविग्गहगइसमावणए असुरकुमारे, से एं
अत्येगइए अग्निकायस्स मज्जं मज्जेणं वीईवएज्जा, अ-
त्येगइए णो वीईवएज्जा, जे एं वीईवएज्जा से एं तत्थ जि-
याएज्जा ? । णो इणट्टे समट्टे । णो खलु तत्थ सत्थं कमइ ।
से तेणट्टेणं एवं जाव थणियकुमारा एगिदिया जहा णेरइ-
या । वेइदिया एं जंते ! अग्निकायस्स मज्जं मज्जेणं जहा
असुरकुमारे तहा वेइदिए वि, एवरं जे एं वीईवएज्जा से एं

तत्थ जियाएज्जा ? । हुंता ! जियाएज्जा । सेसं तं चेव जाव
चवरिदिया । पंचिदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! अग्निका-
यपुच्छ ? । गोयमा ! अत्येगइए वीईवएज्जा, अत्येगइए णो
वीईवएज्जा । से केणट्टेणं जंते ? । गोयमा ! पंचिदियति-
रिक्खजोणिया दुविहा पणत्ता । तं जहा-विग्गहगइसमा-
वणगा य, अविग्गहगइसमावणगा य । विग्गहगइसमावणए
जहेव णेरइए जाव णो खलु तत्थ सत्थं कमइ, अवि-
ग्गहगइसमावणगा पंचिदियतिरिक्खजोणिया दुविहा प-
णत्ता । तं जहा-इड्ढिपत्ता य, अण्णिड्ढिपत्ता य । तत्थ णं
जे से इड्ढिपत्ते पंचिदियतिरिक्खजोणिए एं से एं अत्ये-
गइए अग्निकायस्स मज्जं मज्जेणं वीईवएज्जा, अत्येगइए
णो वीईवएज्जा । जे एं वीईवएज्जा से एं तत्थ जियाएज्जा ? ।
णो इणट्टे समट्टे । णो खलु तत्थ सत्थं कमइ । तत्थ णं जे से
अण्णिड्ढिपत्ते पंचिदियतिरिक्खजोणिए, से एं अत्येगइए
अग्निकायस्स मज्जं मज्जेणं वीईवएज्जा, अत्येगइए णो
वीईवएज्जा, जे एं वीईवएज्जा से एं तत्थ जियाएज्जा ? ।
हुंता ! जियाएज्जा । से तेणट्टेणं जाव णो जियाएज्जा । एवं
मणुस्से वि, वाणमंतरजोइसिवेमाणिए जहा असुरकुमारे ।

(नेरइयाणमित्यादि) इह च कच्चिद्देशकार्थसंग्रहगाथा
दृश्यते । सा वेयम्-“नेरइय अगणिमज्जे, देस ठाणा तिरिय-
पोगगले देवे । पव्वयज्जितीउल्लं-घणा य पल्लंघणा चेव ॥ १ ॥”
इति । अर्थश्चास्या उद्देशकार्थावगमगम्य इति । (णो खलु तत्थ
सत्थं कमइ स्ति) विग्रहगतिसमापन्नो हि कर्मणशरीरत्वेन
सूक्ष्मः, सूक्ष्मत्वाच्च तत्र शस्त्रमग्न्यादिकं न क्रामति । (तत्थ एं
जे से इत्यादि) अविग्रहगतिसमापन्न उत्पत्तिस्तेत्रोपपन्नोऽग्नि-
धीयते, न तु ऋजुगतिसमापन्नः, तस्येह प्रकरणेऽनधिकृतत्वात् ।
स चाग्निकायस्य मध्येन व्यतिव्रजति, नारकक्षेत्रे वादराग्निका-
यस्याभावान्मनुष्यक्षेत्रे एव तज्जावात् । यच्चोत्तराध्ययनाऽऽदिषु
भूयते-“हुयासणे जलंतस्मि, दह्पुब्बो अणेगसो ।” इत्यादि । त-
दग्निमहशब्दव्यान्तरापेक्षयाऽवसेयम् । संजवन्ति च तथाविध-
शक्तिमन्ति छव्याणि तेजोलेश्याऽव्यवदिति । असुरकुमारसूत्रे
विग्रहगतिको नारकवत्, अविग्रहगतिकस्तु कोऽप्यग्नेर्मध्येन व्य-
तिव्रजेत् यो मनुष्यलोकमागच्छति, यस्तु न तत्रागच्छत्यसौ न
व्यतिव्रजेत्, व्यतिव्रजन्नपि च न ध्यायते वा, ध्यायतेऽतो न ख-
लु तत्र शस्त्रं क्रमेत्, सूक्ष्मत्वाच्चैक्रियशरीरस्य, शीघ्रत्वाच्च तज्जे-
रिति । (एगिदिया जहा नेरइय स्ति) कथम् ? यतो विग्रहे तेऽप्य-
ग्निमध्येन व्यतिव्रजन्ति, सूक्ष्मत्वाच्च दह्यन्ते च, अविग्रहगतिस-
मापन्नकाश्च तेऽपि नाग्नेर्मध्येन व्यतिव्रजन्ति, स्थावरत्वात्, यच्च
तेजोवायूनां गतिव्रततयाऽग्निमध्येन व्यतिव्रजन्तं दृश्यते, तदिह न
विवक्षितमिति संज्ञायते, स्थावरत्वमात्रस्यैव विवक्षितत्वात् ।
स्थावरत्वे ह्यस्ति कथाश्चित्तेषां गत्यज्ञावो, यदपेक्षया स्थावरास्ते
व्यपदिश्यन्ते, अन्यथाऽधिकृतव्यपदेशस्य निर्निवन्धनता स्यात्-
था । यद्वा-ह्यादिपारतन्त्र्येण पृथिव्यादीनामग्निमध्येन व्यतिव्र-
जनं दृश्यते, तदपि न विवक्षितम्, स्वातन्त्र्यकृतस्यैव तस्य वि-
वक्षितम् । चूर्णकारः पुनरेवमह-“एगिदियाणं गइं नात्थ स्ति ।”

ते न गच्छन्ति । “एमे वातकायाऽपरपेरणेमु गच्छन्ति, विराडि-
जन्ति य” इति ॥ पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पुत्रे- (इक्षुपत्ता य चि) वैकि-
यन्त्रितम्पन्नाः (अत्येगडए अगणिकायस्मेत्यादि) अत्येक-
कः कश्चिपञ्चेन्द्रियतिर्यग् यो मनुष्यलोकवर्ती स तत्राग्निकायस-
म्भवाच्चमये न व्यतिप्रजैत् । यस्तु मनुष्यदेवाद् यद्विनासावने-
मेत्येन व्यतिप्रजैत्, अनेरेव तत्राभावात्. तदन्यो वा; तथाविध-
सामान्यभावात् । (णः खलु तस्य सत्यं कमः चि) वैक्रियाऽऽदि-
ष्टमिति पञ्चेन्द्रियतिरिक्चि नाग्यादिकं शस्त्रं क्रमत इति । म०
१४ श० ५ उ० । (अनेरुज्ज्वालकः प्रज्वालको वा महाकर्म-
ति काशेदायिप्रदेनेन “अरण्यस्थिय” शब्दे प्रथमभागे ४४७
पृष्ठे विचारितम्)

अथ अङ्गारकारिकासु तेजस्कायस्थितिः-

इंगाक्षकारियाए णं भंते ! अगणिकाए केवइयं कावं संचि-
ट्ठे ! गोयमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिष्ठि राइं-
दियाइं असो वि त्थ वाजयाए चुक्कपइ, ण विणा वाजयाएणं
अगणिकाए उज्जलइ । पुरिमे णं जंते ! अयं अयकोटंसि
अयोमएणं संदासएणं उव्विहमाणे वा पविहमाणे वा कइ-
किरिपे ! गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे अयं अयकोटंसि
अयोमएणं संदासएणं उव्विहंति वा, पविहंति वा, तावं
च णं से पुरिसे काइयाए० जाव पाणाइवायकिरिया पंचाहिं
किरियाहि पृष्ठे, जेसिं पि णं जीवाणं सरीरोहिंतो अयणिव्व-
त्तिपे अयकोट्टे णिव्वत्तिपे संमामए णिव्वत्तिपे इंगाला सि-
व्वत्तिया इंगाक्षकाट्टिणी णिव्वत्तिया जंता णिव्वत्तिया, ते
वि णं जीवा काइयाए० जाव पंचाहिं किरियाहिं पुट्टा ॥

(इंगाक्षकारियाए चि) अङ्गारात् करोतीति अङ्गारकारि-
का अग्निशकटिका, तस्याम्, न केवलं तस्यामग्निकायो भव-
ति (अये वि त्थ चि) अन्योऽप्यत्र वायुकायो व्युत्क्रामति ।
यत्राग्निसत्र वायुरिति कृत्वा । कस्मादेवमित्याह- (ण वि-
णेत्यादि) म० १६ श० १ उ० । सूत्र० । नि० चू० । (तेज-
स्कायस्य आहारः ‘आहार’ शब्दे द्वितीयभागे ४६६ पृष्ठे
उक्तः) (तेजस्कायस्य प्रतिसेवना ‘पमिसेवणा’ शब्दे
वच्यते) (ओदनाऽऽद्यः किशरीरा इति ‘अगणिजीवसरीर’
शब्दे प्रथमभागे १५६ पृष्ठे उक्ताः)

तेजपुट्ट-तेजःस्पृष्ट-वि० । तेजसा अग्निना स्पृष्टो दक्षमानः ।

अग्निना दक्षमाने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

तेजप्पन्न-तेजःप्रभ-पुं० । अग्निकुमारैर्न्योरग्निसिंहाग्निमान-
वयोः पश्चिमदिग्भोकपाले, स्था० ४ ठा० १ उ० । अग्निकुमारै-
र्न्योरग्निसिंहाग्निमानवयोरुत्तरदिग्भोकपाले, म० ३ श० ७ उ० ।

तेजप्फास-तेजःस्पर्श-पुं० । तृणस्पर्शे, आचा० १ श्रु० ६ क० ३
उ० । तृणस्पर्शश्च आतापनाऽऽदिकाद्ये । आचा० १ श्रु० ६ अ०
२ उ० ।

तेजसेसा-तेजोद्वेष्टया-स्त्री० । तेजोऽग्निज्वाला, तद्वर्णानि यानि
द्व्ययाणि, लोहितानीत्यर्थः । तत्साचिव्याज्जाता तेजोद्वेष्टया ।
स्था० १ ठा० । विशिष्टतपोजन्मलब्धिविशेषप्रज्जवायां तेजोद्वेष्ट-
लायां लक्ष्यायां सुखासिकायाम्, विषा० १ श्रु० १ अ० । रा० ।
वृ० प्र० । जं० ।

निर्ग्रन्थानामेव लब्धिविशेषस्य कारणत्रयमाह-

तिहिं ठाणेहिं समणे णिग्गंथे संखितविउल्लेतउल्लेस्से
जवइ । तं जहा-आयावणयाए, खंतिखमाए. अपाणगेणं
तवोकम्मेणं ।

(तिहिमित्यादि) संक्षिप्ता लघुता विपुलाऽपि विस्तीर्णाऽपि
सती, अन्यथाऽऽदिन्यविषयवद् दुर्दर्शं स्यादिति । तेजोद्वेष्टया
तपोविपुलितं तेजस्वित्वं तेजसशरीरपरिणतिरूपं महाज्वाला-
कल्पं येन स संक्षिप्तविपुलतेजोद्वेष्टयः, आतापनानां शीताऽऽदि-
भिः शरीरस्य सन्तापनानां भाव आतापनता, शीताऽऽतपाऽद्देः
सद्वनमित्यर्थः । तथा; क्षान्त्या क्रोधनिग्रहेण क्रमा मर्षणं, न
त्वशक्तयेनि क्षान्तिक्रमा, तथा; आपानकेन पारणककालादन्यत्र
तपःकर्मणा पट्टाऽऽदिनेति । अभिधीयते च जगवत्याम्-“जे णं गो-
सावो पयाए सनहाए कुम्मासपिंक्रियाए पणेण य वियमामएणं
उठं उठेणं अणिकिस्सत्तेणं तवोकम्मेणं उठ्ठं वाढाओ पणिज्झिय
पणिज्झिय सुराभिमुहे आयावणभूमाए आयावेमाणे विहरइ,
से णं अंतो उएहं मासाणं संखितविउल्लेतउल्लेस्से जवइ ।”
इति । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

आमज्ञानमग्नस्य वाच्यमस्य तेजोद्वेष्टया युज्यत इत्याह-

तेजोद्वेष्टयाविट्ठिदिया, साधोः पर्यायवृद्धितः ।

जापिता भगवत्यादौ, सेत्थंजुतस्य युज्यते ॥ ५ ॥

टीका सुगमा । अष्ट० २ अष्ट० ।

जे इमे अज्जत्ताए समणा णिग्गंथा विहरंति, एएणं क-
स्स तेजसेस्सं वीईवयइ ? गोयमा ! मासपरियाए समणे
णिग्गंथे वाणमंतराणं देवाणं तेजसेस्सं वीईवयइ । दुमासप-
रियाए समणे णिग्गंथे असुरिंदवज्जियाणं भवणवासीणं
देवाणं तेजसेस्सं वीईवयइ । एवं एएणं अज्जिलावेणं तिमा-
सपरियाए समणे णिग्गंथे असुरकुमाराणं देवाणं तेजसेस्सं
वीईवयइ । चत्तमासपरियाए समणे णिग्गंथे गहगणणकव-
त्ततारूवाणं जोइसियाणं देवाणं तेजसेस्सं वीईवयइ ।
पंचमासपरियाए समणे णिग्गंथे चंदिमसूरियाणं जोइसि-
याणं जोइसिरियाणं तेजसेस्सं वीईवयइ । छम्मासपरियाए
समणे णिग्गंथे सोहम्मीसाणाणं देवाणं । सत्तमासपरियाए
समणे कुमारमाहिंदाणं देवाणं । अट्टमासपरियाए समणे णि-
ग्गंथे वंजत्तो गलंतमाणां देवाणं तेजसेस्सं वीईवयइ । एव-
मासपरियाए समणे णिग्गंथे महासुकसहस्साराणं देवाणं
तेजसेस्सं वीईवयइ । दसमासपरियाए समणे णिग्गंथे आण-
यपाणयआरणऽच्चुयाणं देवाणं । एकारसमासपरियाए
समणे णिग्गंथे गेवेज्जगदेवाणं । वारसमासपरियाए समणे
णिग्गंथे अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं तेजसेस्सं वीईवयइ ।
तेण परं सुके मुक्काजिजाए जविच्चा, तत्रो पच्चा सिज्झइए
जाव अंतं करेइ ।

(जे इमे इत्यादि) य इमे प्रत्यक्षाः (अज्जत्ताए चि) आर्य-
तया पापकर्मवर्हिर्जुततया, अद्यतया वा अधुनातनतया, वर्त-
मानकाले इत्यर्थः । (तेजसेस्सं ति) तेजोद्वेष्टयां सुखासिकां,

तेजोलेखा हि प्रशस्तलेश्योपलक्षणं, सा च सुखासिकाहेतुरिति कारणे कार्योच्चारत् तेजोलेखाशब्देन सुखासिका विवक्षितेति । (वीर्ध्वयति) व्यतिव्रजन्ति व्यतिक्रामन्ति । (असुरिदवज्जियाणं ति) समरवलिवर्जितानाम्, (तेण परं ति) ततः संवत्सरात्परतः । (सुक्के चि) शुक्लो नामाऽग्निवृत्तोऽमृतसरी कृतज्ञः सदारम्भी हितानुबन्ध इति, निरतिचारचरण इत्यन्ये । (सुक्काग्निजायं चि) शुक्लाग्निजात्यः, परमशुक्ल इत्यर्थः । अत एवोक्तम्—“आकिञ्चन्यं मुख्यं, ब्रह्मापि परं सदागमविशुद्धम् । सर्वं शुक्लमिदं खलु, नियमात्संवत्सरादूर्द्ध्वम् ॥१॥” एतच्च श्रमणविशेषमेवाऽऽश्रित्योच्यते, न पुनः सर्व एवैवंविधो भवतीति । म० १४ श० ९ उ० । अथ गोशालः प्रद्युमागत्याप्राक्कीर्त्त-तेजोलेखा कथं भवति ? स्वाभ्याह-नैरन्तर्येण पृष्ठपारणके मुष्टिमध्यगतकुल्मापपिण्डकया एकेन च पानीयचुलकेन यापयतः पद्मिर्मासैर्भवति । आ० क० । वर्णतो-बहिज्वालाशुकमुखकिञ्चुकतरुणाकंहिहुलकाऽऽदिबोहितद्वयसमानवर्णैः, रसतः-परिणताऽऽमृषुपकपित्याऽऽदिसमधिकरसैः, गन्धतः-विचिकित्पाटलाऽऽदिसमधिकगन्धैः, स्पर्शतः-शाल्मलीफलतूलाऽऽदिसमधिकस्पर्शैः तेजोवर्णद्वयैर्निष्पन्नत्वाच्चैजसा संज्ञा । (५ गा०) तेजोवर्णद्वयैर्निष्पन्नं लेखाज्जेदे, पा० । पं० व० । उ० ३० । स० । तेजोलेखायाः पुत्रज्ञाः सांचित्ताः, अचित्ता वेति प्रश्ने, उत्तरमूलविधिः पुत्रज्ञरूपा न भवति, शक्तिरूपा भवति, परं तेजोलेखापुत्रज्ञा जीवनं मुखाजीवप्रदेशसहिता निष्कासिताः, तस्माज्जीवप्रयोगनिष्कासितत्वात्साचित्ता ज्ञायन्त इति । ७४ प्र० । सेन० ३ उ० ॥

तेजोलेखालङ्घि-तेजोलेखाद्वयवि-स्त्री० । क्रोधाऽऽधिक्यात्प्रतिपन्थिनं प्रति सुखेनानेकयोजनप्रमाणक्षेत्राऽऽश्रितवस्तुदहनदक्षताव्रतरतेजोलेखानिसर्जनशक्तौ, प्रव० २७० द्वार ।

तेजसमुद्गाय-तेजससमुद्गात-पुं० । तेजसि विषये ज्वस्तैजसः, स चासौ समुद्गातश्च तैजससमुद्गातः । प्रव० २३१ द्वार । तेजोलेखाविनिर्गमकालजाविनि तैजसनामकर्मपुत्रलपिरज्ञातहेतौ समुद्गातविशेषे, प्रज्ञा० ३४ पद । तेजोलेखाविनिर्गमकालभाविनि तैजसशरीरनामकर्मऽऽश्रये समुद्गातज्जेदे, प्रव० २३२ द्वार । तथाहि-तेजोनिर्गमलब्धिमान् क्रुद्धः साध्वादिः सप्ताष्टौ पदानि अवपन्नक्य विष्कम्भवाहत्याज्यां शरीरमानमायामतस्तु संख्येययोजनप्रमाणं जीवप्रदेशद्वयं शरीराद् बहिः प्रक्षिप्य क्रोधविपर्ययकृतं मनुष्याऽऽदि निर्देहति, तत्र च प्रच्युतास्तैजसशरीरनामकर्मपुत्रज्ञान् शातयति । प्रव० २३१ द्वार । स्या० । आचा० । (‘गोसावग’ शब्दे तृतीयजागे १०१६ पृष्ठे वैश्यायनबालतपस्विना तेजोलेखा गोशालकोपरि प्रयुक्ता, भगवता चोरेण वारितेति निदर्शितम्)

तेजसीह-तेजःसिंह-पुं० । अग्निकुमारैर्द्वयोरग्निर्हिहाग्निमानवयोर्दक्षिणदिग्लोकपाले, स्या० ४ ठा० १ उ० । म० ।

तेजसोय-तेजःशौच-न० । तेजसा अग्निना तद्विकारेण वा भस्मना शौचं तेजःशौचम् । शौचज्जेदे, स्या० ५ ठा० २ उ० ।

तैरुअ-न० । देशी-तुम्बुराणि, दे० ना० ५ वर्ग १७ गाथा ।

तैरुसय-तेरुसक-पुं० । कञ्जके, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

तैरुरु-तेरुरु-पुं० । त्रीन्ध्रयजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।

तेकटल-त्रैकाल्य-न० । त्रयश्च ते कालाः, तेषां जावस्त्रैकाल्यम् ।

अतीतानागतवर्त्तमानरूपे काले, दर्श० ५ तत्त्व ।

तेगारपव्वय-व्याकारपर्वत-पुं० । खनामख्याते पर्वते, यत्र सहस्रफणी पार्श्वनाथः पूज्यते । ती० ४ कल्प ।

तेगिच्छ-चैकित्स्य-न० । चिकित्साकर्मणि, वृ० १ उ० । व्य० । कल्प० । “तिविहे तेगिच्छमि उ, उज्जुय वाउलणसाहणा चेव । पणवणमणिच्छंते, दिठंते भंमिपोपहिं ॥ १ ॥ ” इति । व्य० १ उ० । नि० चू० । (आचार्याऽऽदीनां चिकित्सा ‘पच्छित्त’ शब्दे व्याख्यास्यते)

तेगिच्छायण-चैकित्सायन-त्रि० । चिकित्सगोत्रापत्ये, जं० ४ वक्ष० ।

तेगिच्छिदह-चैकित्स्यहृद-पुं० । निपथपर्वतस्थे धृतिदेवताके खनामख्याते हृदे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

तेजलपुर-तेजलपुर-न० । सुरापूद्देशस्थिते खनामख्याते पुरे, ती० । यत्र श्रीपार्श्वप्रतिमा पूज्यते । “ तेजपालमंतिणो गिरिनारनवे निश्रनामंकिअतेजलपुरस्स पुव्वदिस्साए उगसेणगढं नाम दुगं जुगाइनाहप्पमुहजिणमंदिअरहिंलं विज्जइ, तस्स य तिणिण नाम विज्जाइ पसिआइं । तं जहा-उगसेणगढं ति वा, खंगारगढं ति वा, जुल्लदुगं ति वा । गढस्स वाहिं दाहिणदिस्साए उउरिअविश्लद्वयउवरिआए सुवारुयाइं ठाणाइं चिट्ठंति । ” ती० ४ कल्प ।

तेजस्सिया-तेजस्सिता-स्त्री० । प्रतिवादिक्कोभाऽऽपादिकायां शरीरस्य स्फूर्तिमत्यां देदीप्यमानतायाम्, व्य० १ उ० ।

तेहु-पुं० । देशी-शलभे, पिशाचे च । दे० ना० ५ वर्ग २३ गाथा ।

तेण-स्तेन-त्रि० । चोरे, स्या० ५ ठा० ३ उ० । आचा० । सूत्र० ।

आव० । तं० ध० । दश० व्य० । “तेणा जुविहा तिबिहा वा । ” व्य० २ उ० । “णाणातिकारणेहिं गममाणे अंतरा तेणा भवंति । ” नि० चू० ५ उ० । वृ० । पं० भा० । पं० चू० । ग० ।

व्यापिं तेणो-

अकंतितो य तेणो, पागतितो गामदेसअच्छाणो ।

तक्करखाणगतेणो, परूवणा होति कायव्वा ॥ ३६१ ॥

अरुआए बला हरंतो अकंतितो, राते हरंतो पागतितो, अधवा-राउलवगस्स अकंतितो पागयजणस्स हरति । उपागतिउमागतो हरंतो गामतेणो । सदेसे परदेसे व हरंतो देसतेणो । गामदेसंतरेसु हरंतो अंतरतेणो । पंथेसु हरंतो अरुणतेणो । तदेविकं करोतीति तक्करो, नो अन्नं किंचि कसिसमादि करोतीति । खचं खणंतो खाणगतेणो ।

सो समासेण चउव्विहो तेणो-

दव्वे खेत्ते काद्वे, जावे वा तेणगस्स निक्खेवो ।

एएसिं तु चउएहं, पत्तेअपरूवणं वोच्छं ॥ ३६२ ॥

कंठा ।

इमो दव्वतेणो-

सच्चित्ते अच्चित्ते, य मीसए होंति दव्वतेणा उ ।

साहम्मिआणधम्मिय-गारत्थीहिं च नायव्वा ॥ ३६३ ॥

सच्चित्तं-दुपदचउप्पदापदं, अच्चित्तं-हिरन्नाऽऽदि, मिरस्सं-संभ्रंरवमत्तोवगरणं, अस्साऽऽदि फल्लादि व देसो व सच्चित्ताच्चित्तं, तं पुण सच्चित्ताऽऽदि दव्वं साहम्मियाण अल्लधम्मियाण गारत्थियाण वा अवहरंतो दव्वतो तेणो । सो तिबिहो-उक्कोसो, मज्झिमो, जहणो ।

इयारिण खेत्तकावभावनेणो तिञ्चि वि जगवं भजति-

सगदेमपरविदेसग-अंतरतेणा य हानि खेत्तम्मि ।

राइ दिवा व काले, भावम्मि य नाणतेणा तु ॥ ३६४ ॥

हयगयराइलच्छी-माणिकाइं नु तेणो उक्कोसो ।

गोमहिसखेत्तखणखा-रियाणि तेणो य मज्झिमओ ॥ ३६५ ॥

गंठील्लिदगपायिजण-द्वहरो वा जहणतेणो उ ।

एक्केको वि य एत्तो, पडिगपडिच्छुगतेणो उ ॥ ३६६ ॥

सदेसतो, परदेसतो, एतेसिमंतरे वा हरंतो खेत्ततेणो । रातो वा दिया वा हरंतो कावतेणो । ज्ञावतेणो-णाणदेसनचरित्ते हरंतो । हयगयरायिच्छिमाणिके हरंतो उक्कोसो । गोमहिसखेत्तखणखा-रियाऽऽदि वा हरंतो मज्झिमो । पहियजणमोसगो, गंठिभेद्गो, अस्सणाऽऽदि वा हरंतो जहरो । एक्केके चउप्पगारा इमे-तेणो, तेणतेणो, पमिच्छगो, पमिच्छगपडिच्छगो ।

इमे उदाहरणा तिसु वि-

गोविंदज्जा णाणे, दंमणे सत्यं हेतुगघा य ।

एवं वि गआ चरगा, उदायिवहगादिया चरणे ॥ ३६७ ॥

सच्चित्तं अन्वित्तं, च प्रीसगं तेणियं कुणति जो उ ।

समणानव समणीणव, न कप्पती तारिसे दिक्खा ३६८

गोविंदो णाम निक्खु, सो एगेणाऽऽयरिएण वादे जितो अ-ट्टारस वारा । ततो तेण चित्तिर्य-सिक्तसकवं जाव एतेसि यो लज्जति, तावेते जेतुं न सक्किता । ताहे सो णाणदेसनचरण-रणट्टा तस्सेवाऽऽयरियस्स अंतरे णिक्खंतस्स य सामाहयाऽऽदि-पदंतस्स लक्कं मंसं । ततो गुरुं बंदित्ता जणति-देहि मे वते । णयु दत्ताणि ते णाणाणि । तेण सम्भावो कहितो । ताहे गुरुणा दत्ताणि से बयाणि । पच्छा तेण एगिदियजीवसाहणा गोवि-दण्णज्जुको कया । एस णाणतेणो । (एप चैवाथो ' गोविदण्ण-ज्जुत्ति ' शब्दे तृतीयभागे १०१२ पृष्ठे प्रदर्शितः) एवं दंसणप-भावगसत्यट्टा, कक्कडगमादिहेतुगघा वा जो णिक्खमति, सो दंस-णतेणो । जो एवं करणट्टा चरणं गेएहति, भंमिं वा गंतुकामो, जहा वा रसो वहणट्टा उदायिमारगेण चरणं गहियं । आदि-सहातो भञ्जुरकौन्डहा, एते सव्वे चरित्ततेणा । एते दव्वा-ऽऽदितेणा समणसमणीणं ण कप्पति पव्वावेवं ।

पव्वाचित्ते इमे दोसा-

वह वंघण उद्वणं, व खिसणं आसियावणं चेव ।

एणिविसयं व एरिंदां, करेज्ज संघं वसे भट्टो ॥ ३६९ ॥

तस्स च, पव्वायगाऽऽयरियस्स वा, सव्वस्स वा गच्छस्स ल-त्तकसाऽऽदिपहि वदं करेज्ज, वंघणं णियत्ताऽऽदिपहि, उद्वणं मारणं, खिसा-धिरत्थु ते पव्वज्जापत्ति । आसियावणं-पव्व-ज्जातो, गामनगरातो वा धाडेज्ज । अहवा-णरंदो रुठो णिवि-सप करेज्ज, कुलगणसंघं वा णिविसयं करेज्ज । कुलगणसं-घाण वा वहाऽऽदिप वीप पगारे करेज्ज ।

किं चान्यत्-

अयसो य अकित्ती वा, लहाइं वा ताहिं पयणस्स ।

तेसि पि होइ एवं, सव्वे एयारिसा समणा ॥ ३७० ॥

पूर्ववत्, णवरि तेणत्ये वत्तञ्चा, तेण जो पव्वावेति, तस्स आणा-ऽऽदिया दोसा ।

इमं व से पच्चित्तं-

सग्गामे परगामे, सदेसे परदेसे अंतो वाहिं च ।

दिट्ठाऽदिट्ठा सोही, मासलह अंतो मूलाइं ॥ ३७१ ॥

सग्गामे, परगामे, सदेसे, परदेसे, एतेसि अधो उक्कोसमज्झि-मज्झिणा उविज्जति । एतेसि अहो अंतो वाहिं उविज्जति । एतेसि अहो दिट्ठाऽऽदि । एतस्स अधो मूलं ।

मूलं छेदो उग्गुरु, छल्लहु चत्तारि गुरुण लहुगा य ।

गुरुया लहुया मासो, रायविमुक्कस्स जा ताव ॥ ३७२ ॥

मूलाइ जाव मासलह ताव उविज्जति । इमा वारणा-सग्गामे उक्कोसं अंतो दिट्ठं जो अवहरति, तं जो पव्वावेति तस्स मूलं; अदिछे छेदो; वाहिं दिट्ठे वेदो, अदिछे उग्गुरु; मज्झिमे वेदो अंतो छल्लहुप ठायति; जहन्ने उग्गुरुया अंतो चउगुरुण ठायति । एवं परगामे अदिछेकंतिवारणए वेदादत्तं चउल्लहुप ठायति । सदेसे उग्गुरु, आदत्तं मासगुरुप ठायति । परदेसे छल्लहु, आ-दत्तं मासलहुप ठायति, अन्नाधा वि वारिज्जंते एतदेव भवति । जम्हा एते दोसा तम्हा ण पव्वावेयत्ता तेणा ।

कारणतो पव्वावे-

मुक्को व मोइओ वा, अहवा बीमज्जितो नरिंदेणं ।

अप्पाणे परदेसे, दिक्खाए उत्तिमहे वा ॥ ३७३ ॥

वंघणागारसोधणे मुक्को सयमणेण, अखेण वा दंमणे मोइओ, रक्षा वा विसज्जितो । जहा पज्जो । अहवा मयज्जज्जपिघातवत् । अखाणे परदेसे वा उत्तिमहं वा पमिज्जंते दिक्खिज्जति । तेण चित्तं गतं । नि० सू० ११ उ० । वन्दनदोषविशेषे, प्रब० ।

हाउं परस्स दिट्ठि, वंदंते तेणियं हवइ एअं ।

तेणो वि य अप्पाणं, गूहइ ओभावणा मा मे ॥ ३७४ ॥

(हाउं परस्स चित्ति) परस्साऽऽत्मव्यतिरिक्तस्य साधुभावकाऽऽ-देष्टुं हिंसा वञ्चयित्वा वन्दमाने सति शिष्यैः स्तैभ्यवन्दनकं भवति । एतदेवोत्तरार्द्धेन स्पष्टतरं व्याचष्टे-स्तेन इव तस्कर इ-वान्यसाध्याद्यन्तर्जानेनाऽऽत्मानं गूहयति स्थगयति । कस्मादि-त्याह- (ओभावणा मा मे चित्ति) नवसाध्व्यतिविचारं किम-न्येषां वन्दनकं प्रयच्छतीत्येवंभूताऽपम्राजना मम मा भूदित्यर्थः । प्रब० २ द्वार । घ० वृ० । आ० सू० । (साधर्मिकाणामन्यधार्मि-काणां च स्तैभ्यं कुर्वन् अनवस्थाप्यो भवतीति ' अणवच्छप ' शब्दे प्रथमप्रागे २९३ पृष्ठे उक्तम्)

तेणउइ-तिनवति-ली० । उयधिकायां नवतिसंख्यायाम्, " ते-णउइ गणा, तेणउइ गणधरा । " स० ६२ सम० ।

तेणग-स्तेनक-त्रि० । चौरै, स्तेनकाश्चौरा विघ्नकरा भवन्ति । ग० ३ अत्रि० ।

तेणणाय-स्तेनज्ञात-न० । चौरोदाहरणे, पञ्चा० ६ विव० ।

तेणप्पओग-स्तेनप्रयोग-पुं० । स्तेनानां प्रयोगोऽभ्यनुज्ञानस्-हर-त यूयमिति हरणक्रियायां प्रेरणेति यावत् । अथवा-स्तेनोपकर-णानि कुशिकाकर्त्तरिकाधर्मिकाऽऽदीनि, तेपामर्पणं विक्रयणं वा स्तेनप्रयोगः । तस्करप्रयोगे स्थूलाऽऽदादानविरते द्वितीयेऽति-चारे, घ० । अत्र च यद्यपि चौर्यं न करोमि न कारयामीत्येवं, प्रतिपन्नवतस्य स्तेनप्रयोगे व्रतनङ्ग एव, तथापि किमधुना यूयं

निर्व्यापारास्तिष्ठतः?, यदि वो ज्ञाताऽऽदि नास्ति, तदाऽऽहं तद्दामि; भवदानीतमोषस्य वा यदि विक्रायको न विद्यते, तदाऽहं विक्रेष्ये इत्येवंविधवचनैश्चौरान् व्यापारयतः स्वकल्पनया तच्छा-
पारणं परिहरतो व्रतसापेक्षस्यासावतिचारः । इति द्वितीयोऽ-
तिचारः । (४५ गा०) ध० २ अधि० ।

तेणानुबन्धि (ण) - स्तेनानुबन्धिन्-पुं० । 'रुद्धकाण' शब्दे-
ऽर्थोऽस्य द्रष्टव्यः । ध० २ अधि० ।

तेणाहम्-स्तेनाऽऽहम्-पुं० । चौराऽऽनीते स्थूलादत्ताऽऽदान-
विरते प्रथमोऽतिचारे, तत्सामर्थ्यमतिभोक्ताकाणक्येण गृह्यतो-
ऽतिचरति तृतीयव्रतमित्यतिचारहेतुत्वात्स्तेनाऽऽहम् । अ-
तिचारता चाऽस्य साक्षाच्चौर्यप्रवृत्तेः । उपा० १ अ० । वृ० ।
पञ्चा० । आ० । स्तेनाश्चौराः, तैर्वर्धमानाऽऽनीतं किञ्चित्कुङ्कुमा-
ऽऽदि देशान्तरास्तेनाऽऽहम् । आव० ६ अ० ।

तेणिक-स्तैनिक्य-न० । स्तेये, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

तेणिकहरणवुद्धि-स्तैनिक्यहरणवुद्धि-त्रि० । स्तेयेन हरणे
बुद्धिर्येषां ते तथा । स्तेयहरणमतियुक्तेषु, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार ।

तेणिस-तैनिस-त्रि० । तिनसाग्निधानवृक्षसंबन्धिनि, ज्ञ० ७
ज्ञा० ६ उ० ।

तेण-स्तैन्य-न० । चौर्ये, नि० चू० १ उ० ।

तेतल-तेतल-पुं० । धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य गन्धर्वानीकाधि-
पतौ, स्था० ७ उ० ।

तेतल्लि (ण) - तेतल्लिन्-पुं० । तेतल्लिपुरराजस्य कनकरथस्या-
मात्यापतिरि, आ० म० १ अ० २ खण्ड । दर्श० । मनुष्यजातिभेदे,
जं० १ वक्र० ।

तेतल्लिसुय-तेतल्लिष्ठ-पुं० । तेतल्लिपुरराजस्य कनकरथस्या-
मात्ये, ज्ञा० ।

तत्कथा चैवम्-

तेणं कावेणं तेणं समणं तेतल्लिपुरे नामं नगरे होत्था ।
तस्स णं तेतल्लिपुरस्स वहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीजाए
एत्थ णं पमयवणे णामं उज्जाणे होत्था । तत्थ णं तेत-
ल्लिपुरे णयरे कणगरहे णामं राया होत्था । तस्स णं
कणगरहस्स रण्णो पडमावती णामं देवी होत्था । तस्स णं
कणगरहस्स रण्णो तेतल्लिपुत्ते णामं अमच्चे होत्था सा-
मदामजेयदंने । तत्थ णं तेतल्लिपुरे कलाए नामं मूसि-
यारदारए होत्था, अट्ठे ण्जाव अपरिणूए । तस्स णं ज-
हा नामं भारिया होत्था । तस्स णं कलायस्स मूसियारदा-
रगस्स धूया जहाए अत्तया पोड्डिळा णामं दारिया
होत्था, रूवेण य जोव्वणेण य उक्किट्ठा उक्किट्ठसरीरा ।
तए णं पोड्डिळा दारिया अस्सया कयाइ एहाया सव्वा-
लंकारविचूसिया चेमियाचक्कवालसप्पि संपरिवुत्ता उ-
प्पि पासायवरगया आगासतलंगंसि कणगमयेणं तिं-
दूसएणं कीलमाणी विहरति । इमं च णं तेत-

ल्लिपुत्ते अमच्चे एहाए आसखंधवरगए महया भरुचमगरह-
आसवाहणियाए णिज्जायमाणे कलायस्स मूसियारदारग-
स्स गिहस्स अदूरसामंतेणं वीतीवयति । तते णं से ते-
तल्लिपुत्ते मूसियारदारगस्स गिहस्स अदूरसामंतेणं वी-
तीवयमाणे वीतीवयमाणे पोड्डिळां दारियं उप्पि आ-
गासतलंगंसि कणगमयेणं तिंदूसएणं कीलमाणी पासति;
पासित्ता पोड्डिळाए दारियाए रूवेण य जोव्वणेण य ला-
वणेण य ण्जाव अज्जोववणे कोडुवियपुरिसे सदावेति,
सदावेत्ता एवं वयासी-एस णं देवाणुप्पिया ! कस्स
दारिया, किंणामधेज्जा य ? । तए णं ते कोडुवियपुरिसे
तेतल्लिपुत्तं एवं वयासी-एस णं सामी ! कलायस्स
मूसियारस्स धूया जहाए अत्तिया पोड्डिळा णामं
दारिया रूवेण य ण्जाव सरीरा । तए णं से तेतल्लिपुत्ते
आसवाहणियाओ पणिनियत्ते समाणे अग्निजतरट्ठाणि-
ज्जे पुरिसे सदावेति, सदावेत्तित्ता एवं वयासी-गच्छह
णं तुव्वे देवाणुप्पिया ! कलायस्स मूसियारदारगस्स धूयं
जहाए अत्तयं पोड्डिळां दारियं मम जारियत्ताए वरेह । तए
णं ते अग्निजतरट्ठाणिज्जा पुरिसा तेतल्लिणा एवं वुत्ता समा-
णा हट्ठुट्ठा करयल० तह चि जेणेव कलायस्स मूसियार-
स्स गिहे, तेणेव उवागया । तए णं से कलाए मूसियारए
तेतल्लिपुत्ते पुरिसे एज्जमाणे पासति, पासित्ता हट्ठुट्ठा आ-
सणाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेइत्ता सच्चट्ठपयाइ अणुगच्छति, अ-
णुगच्छित्ता आसणेणं उवनिमंतेति । आसत्थे वीसत्थे सुहा-
सणवरगए अग्निजतरट्ठाणिज्जे पुरिसे एवं वयासी-संदिसह
णं देवाणुप्पिया ! किमागमणप्पओयणं ? । तते णं ते अग्निजत-
रट्ठाणिज्जा कलायं मूसियं एवं वयासी-अम्हं णं देवाणु-
प्पिया ! तव धूयं जहाए अत्तयं पोड्डिळां दारियं तेतल्लि-
पुत्तस्स अमच्चस्स जारियत्ताए वरेमो । तं जति णं
जाणसि देवाणुप्पिया ! जुत्तं वा पत्तं वा सल्लाहणिज्जं वा
सरिसो संजोगो वा, ता दिज्जउ णं पोड्डिळा दारिया तेत-
ल्लिपुत्तस्स, ता जण देवाणुप्पिया ! किं दल्लामो सुक्कं ? । तते
णं कलाए मूसियारदारए ते अग्निजतरट्ठाणिज्जे पुरिसे
एवं वयासी-एस चेव देवाणुप्पिया ! मम सुक्के, जं णं तेतल्लि-
पुत्ते मम दारियानिमित्तेणं अणुगहं करिति । ते अग्निजत-
रट्ठाणिज्जे पुरिसे विज्जणेणं असणपाणखाइममाइमपुप्फ-
वत्थ० जाव मल्लाळंकारेणं सकारेति, संमाणेति, पणिवि-
सज्जेति । तए णं कलायस्स मूसियारदारगस्स गिहातो
पडिनिक्खमति, जेणेव तेतल्लिपुत्ते अमच्चे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता तेतल्लिपुत्तं अमच्चं एयमडं निवेदेति । तए णं
कलाए मूसियारए अस्सया कयाइ सोहणंसि तिहिक-
रणणक्खच्चमुहुत्तंसि पोड्डिळां दारियं एहायं सव्वाळंकार-

विजूसियं त्रीयं दुरुहद, दुरुहिता मित्तणातिसक्किं संपरिवुमे
साओ गिहाओ पमिणिकवमति, पडिणिकवमिच्चा सन्वि-
हीए० जाव रवेणं तेतलिपुरं णयरं मज्जंमज्जेणं जेणेव तेत-
लिस्स गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिच्चा पोड्डिअं दारियं
तेतलिपुत्तस्स अमच्चन्त्स सयमेव जारियत्ताए दलयति । तए
एणं तेतलिपुत्ते पोड्डिअं दारियं भारियत्ताए उवणीयं पासति,
पासित्ता ददुत्तुहे पोड्डिआए सक्किं पट्टयं दुरुहनि, दुरुहि-
त्ता सेयपीएहि कलसेहिं अप्पाणं मज्जावेति, मज्जावे-
त्ता अग्गिहोमं कारेति, पाणिग्गहणं करेति, पोड्डिआए
भारियाए सक्किं मित्तनाइ० जाव परियणं विज्जेणं असण-
पाणखाइमसाइमेणं पुप्फवत्थ० जाव पडिविसज्जति । तते एणं
से तेतलिपुत्ते पोड्डिआए भारियाए अणुरत्ते अविरेत्ते उरा-
त्ताइ भोगजोगां० जाव विहरति । तते एणं से कणगरहे राया
रज्जेय रट्टे य बट्टे य बाहणे य कोसे य कोट्टागारे य अंतरे य
मुच्छिअ गिच्छिअ अभिसमसाणए जाए पुत्ते वियंगेति, अप्पे-
गइयाणं हत्थंगुलियाइं छिदति, अप्पेगइयाणं हत्थे अंगुठए
छिदति, अप्पेगइयाणं पायंगुलियाओ छिदति, एवं पायंगुठए
वि, एवं कप्पसक्कुलीए वि, एवं नासापुकाइं फालेति, एवं अं-
गमंगां वियंगेति । तए एणं तीसे पडमावतीए देवीए अस्सया
कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकास्समयंसि अयमेयारूवे अवन्तियए
चित्तिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था-एवं खलु कणगरहे
राया रज्जे य० जाव पुत्ते वियंगेति० जाव अंगमंगां
वियंगेति, तं जइ एणं अहं दारयं पयायामि तं
मेयं खलु ममं तं दारगं कणगरहस्स रहस्सियं
चेव संरक्खमाणीए संगोवेमाणीए विहरित्तए चि कहु
एवं संपेहेति, संपेहेत्ता तेतलिपुत्तं अमच्चं सदावेति,
सदावेत्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया !
कणगरहे राया रज्जे य० जाव वियंगेति, तं जइ
एणं अहं देवाणुप्पिया ! दारगं पयायामि, तए एणं
तुमं कणगरहस्स रहस्सियं चेव अणुपुव्वेणं संर-
क्खमाणे संगोवेमाणे संवहेहि । तते एणं से दारए उम्मुक्कवा-
लभावे० जाव जोव्वणगमणुप्पत्ते तव मम निक्खमाभायणे
भविस्सति । तते एणं से तेतलिपुत्ते पडमावतीए देवीए एय-
महं पडिमुणेति, पडिमुणेत्ता पडिगए । तए एणं पडमावती
देवी पोड्डिला य अमच्ची सममेव गव्वं परिवर्हति,
सममेव गव्वं परिवर्हति । तए एणं सा पडमावती
देवी नवएहं मासाणं० जाव पियदंसणं सुरूवं दारगं
पयाया, जं रयणिं च एणं पडमावती देवी दारगं पयाया तं
चेव रयणिं पोड्डिला अमच्ची नवएहं मासाणं वि-
णिह्णायमावक्षियं दारियं पयाया । तए एणं सा पडमावती देवी
५०ए

अम्मधाइं सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छह एणं
तुमं देवाणुप्पिया ! अम्मो ! तेतलिपुत्तं रहस्सियं चेव सदा-
वेहि । तए एणं सा अम्मधाती तह चि एयमहं पडिमुणेति,
अंतरेरस्स अवहारेणं णिग्गच्छति, णिग्गच्छित्ता जेणेव
तेतलिस्स गिहे जेणेव तेतलिपुत्ते तेणेव उवागच्छति, उ-
वागच्छित्ता करयल० जाव एवं वयासी-एवं खलु भो दे-
वाणुप्पिया ! पडमावई देवी सदावेति । तए एणं तेतलिपुत्ते
अम्मधाईए अतिए एयमहं सोत्ता ददुत्तुहे अम्मधाईए सक्किं
साओ गिहाओ णिग्गच्छति, णिग्गच्छित्ता अंतरेरस्स
अवहारेणं रहस्सियं चेव अणुप्पविसति, अणुप्पविसित्ता
जेणेव पडमावई देवी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
करयल० एवं वयासी-संदिसह एणं देवाणुप्पिए ! जं मए
कायव्वं ? तए एणं सा पडमावती देवी तेतलिपुत्तं अमच्चं एवं
वयासी-एवं खलु कणगरहे राया० जाव वियंगेति, अहं च
एणं देवाणुप्पिया ! दारगं पयाया, तुमं च एणं देवाणुप्पिया !
तं दारगं गेएहहि० जाव तव मम समए निक्खमाभायणे
भविस्सति चि कहु तेतलिपुत्तस्स हत्थे दलयति । तते एणं
तेतलिपुत्ते पडमावतीए देवीए हत्थाओ दारगं गेएहति,
उत्तरिज्जेणं पिहेइ, अंतरेरस्स रहस्सियं अवहारेणं
णिग्गच्छति, णिग्गच्छित्ता जेणेव सए गिहे जेणेव पोड्डिआ
जारिया तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता पोड्डिलं च एवं
वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! कणगरहे राया रज्जे य
० जाव वियंगेति, अयं च एणं दारए कणगरहस्स पुत्ते पडमाव-
ईए देवीए अत्तए, तं एणं तुमं देवाणुप्पिए ! इमं दारगं कण-
गरहस्स रहस्सियं चेव अणुपुव्वेणं संरक्खहि य, संगोवा-
हिय, संवहेहि य, तए एणं एस दारए उम्मुक्कवालजावे तव
य मम य पडमावईए य अहारे भविस्सइ चि कहु पोड्डि-
लाए पासे णिक्खिवति, णिक्खिवित्ता पोड्डिआओ पासा-
ओ तं विणिहायमावक्षियं दारियं गेएहति, उत्तरिज्जेणं
पिहेइ, पिहेइत्ता अंतरेरस्स अवहारेणं अणुप्पविसति,
अणुप्पविसित्ता जेणेव पडमावती देवी तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छित्ता पडमावतीए देवीए पासे ठावेति० जाव प-
डिनिगते । तए एणं तीसे पडमावतीए देवीए अंगप-
डियारियाओ पडमावतिं देविं विणिहायमावक्षियं
च दारियं पासति, पासित्ता जेणेव कणगरहे राया कर-
यल० एवं वयासी-एवं खलु सामी ! पडमावतीए मतल्लियं
दारियं पयाया । तए एणं कणगरहे राया तीसे मतल्लियाए
दारियाए नीहरणं करेति, बहूइं लोइयाइं मयक्किआइं क-
रेति, करेइत्ता कालेणं विगयसोए जाए । तए एणं से ते-
तलिपुत्ते कहुं कोडुं वियपुरिसे सदावेइ, सदावेइत्ता एवं व-

थासी-खिप्पामेव चारगसालाए सोहणं करेह ण्जाव ठिती वमिया, जम्हा एं अम्हे एस दारए कणगरहस्स रज्जे जाए, तं होऊण दारए णामेणं कणगज्झएण जाव अलं भोगस-
मत्थे जाए । तए णं सा पोढिइआ अण्णया कयाइं तेतलिपुत्त-
स्स अमच्चस्स अण्णिइआ अमणुएणा अकंता अप्पिया जाया
यावि होत्था । णेच्छइ णं तेतलिपुत्ते अमचे पोढिइआए नाम-
गोत्तमवि सवणयाए, किं पुण दरिसणं वा परिजोगं वा । तए
एणं तीसे पोढिइआए अण्णया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकावसम-
यंसि इमेयारूवे अव्वत्थिए चित्तिए पत्थिए मणोगए संकप्पे
समुप्पज्जित्था-एवं खलु अहं तेतलिपुत्तस्स अमच्चस्स पुव्वि
इहा कंता मणुष्सा पिया आसि, इयाणं अण्णिइआ अकंता अ-
मणुष्सा अप्पिया जाया ण्जाव नेच्छइ तेतलिपुत्ते अमचे मम
नामं ण्जाव परिजोगं वा ओहयमणसंकप्पा ण्जाव क्रियायइ ।
तते एणं तेतलिपुत्ते अमचे पोढिलं ओहयमणसंकप्पं ण्जाव
क्रियायमाणं पासति, पामइत्ता पोढिलं एवं वयासी-मा एणं
तुमं देवाणुप्पिए ! ओहयमणसंकप्पे, तुमं मम महाणसंमि वि-
उल्लं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खवावेहि, उवक्खवावे-
इत्ता बहूणं समणमाहणाणं ण्जाव वणीवगाणं देयमाणी य
देवावेमाणी य विहरह । तए एणं सा पोढिइआ तेतलिपुत्तेणं
अमच्चं एवं वुत्ता समाणी हइतुइआ तेतलिपुत्तस्स अमच्चस्स
एयमइं समं पढिसुणेति, पढिसुणेइत्ता कल्लाकाळिं महाणसं-
सि विपुल्लं असणं पाणं खाइमं साइमं ण्जाव देवावेमाणी विह-
रति । तेणं कालेणं तेणं समएणं सुव्वयाओ णामं अज्जियाओ
इरियासमियाओ ण्जाव गुत्तवंजयारिणीओ बहुस्सुयाओ ब-
हुपरिवाराओ पुव्वानुपुव्वि जेणेव तेतलिपुरे णयरे तेणेव उ-
वागच्छइ, उवागच्छित्ता अहापमिरुवं उवगइं ओगिण्हि-
त्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं जावेमाणीओ विहरंति । तए
णं तासिं सुव्वयाणं अज्जाणं एगे संघारुए पढमाए पोरिसीए
सज्जाइयं करेति ण्जाव अरुमाणीओ तेतलिसस्स गिहं अणु-
पविट्ठाओ । तए एणं सा पोढिला नाओ अज्जाओ एज्जमा-
णीओ पासति, पासइत्ता हइतुत्ता आसणाओ अब्भुट्ठेति,
अव्वुट्ठित्ता वंदइ, णमंसति, वंदित्ता णमंसित्ता विउल्लेणं
असणं पाणं खाइमं साइमं पमिलाभेइं पमिलानित्ता एवं
वयासी-एवं खलु अहं अज्जाओ ! तेतलिपुत्तस्स अमच्चस्स
पुव्वि इहा कंता पिया मणुष्सा आसि, इयाणं अण्णिइआ अ-
कंता अप्पिया अमणुष्सा ण्जाव दंसणं वा परिभोगं वा ।
तं तुव्वे एणं अज्जाओ ! बहुणायाओ बहुसिक्खियाओ
बहुपमियाओ, तुव्वे बहूणि गामागरं ण्जाव आहिंकेह,
बहूणं राईसरं ण्जाव गेहाइं अणुप्पविस्सह, तं अत्थि याइं
जे अज्जाओ ! केह कहिं वि चुप्पजोए वा मंतजोए वा

कम्मणजोए वा कम्मजोए वा हियउड्ढावणे वा कायउड्ढा-
वणे वा आभिओगिए वा वसीकरणे वा कोउयकम्मे वा चूड-
कम्मे वा कंदे मूले उट्ठी वल्ली मूलिया वा गुड्डिया वा ओसहे
वा जेसज्जे वा उवक्खपुव्वे. जेणाइं तेतलिपुत्तस्स अम-
च्चस्स पुणरावि इहा कंता पिया मणुष्सा भवेज्जामि ? । तए
एणं ताओ अज्जाओ पोढिलाए एवं वुत्ताओ समाणीओ दो
वि कएणे ठायंति, पोढिलं एवं वयासी-अम्हे एणं देवाणु-
प्पिए ! समणीओ निगंथीओ ण्जाव गुत्तवंजयारिणीओ,
नो खलु कप्पति अम्हं देवाणुप्पिए ! एयप्पयारं कप्पे वि
निसामेत्तए, किमं ! पुण उवदिसित्तए वा, आयरियत्तए
वा । अम्हे एणं तव देवाणुप्पिए ! विचित्तं केवलपप्पत्तं धम्मं
परिकहेज्जामो । तए एणं सा पोढिला ताओ अज्जाओ एवं
वयासी-इच्छामि एणं अज्जाओ ! तुव्वं अंतिए केवल-
पप्पत्तं धम्मं णिसामित्तए । तए एणं ताओ अज्जाओ पो-
ढिलाए विचित्तं धम्मं परिकहेति । तए एणं सा पोढिला ध-
म्मं सोच्चा णिसम्म हइतुइआ एवं वयासी-सहहामि एणं अ-
ज्जाओ ! निगंथं पावयणं पत्तिए ण्जाव से जहेयं तुव्वे वदह,
इच्छामि एणं अहं तुव्वं अंतिए पंचाणुव्वयं ण्जाव गिहिधम्मं
पमिवज्जित्तए । अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पमिवंधं करेह ।
तए एणं सा पोढिला तासिं अज्जाणं अंतिए पंचाणुव्वयं
ण्जाव गिहिधम्मं पमिवज्जति, ताओ अज्जाओ वंदइ, नमं-
सति, नमंसइत्ता पमिविसज्जेति । तए एणं सा पोढिला सम-
णोवासिया जाया ण्जाव पढिइआभेमाणा २ विहरइ । तए एणं
तीसे पोढिलाए अण्णया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकावसमयंसि
कुडुंवजागरियं जागरमाणस्स अयमेयारूवे अव्वत्थिए चि-
त्तिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था-एवं खलु अहं
तेतलिपुत्तस्स पुव्वि इहा कंता पिया मणुष्सा आसि, इयाणं
अण्णिइआ अकंता अप्पिया अमणुष्सा ण्जाव परिभोगं वा ।
तं सेयं खलु ममं सुव्वयाणं अज्जाणं अंतिए पव्वइत्तए,
एवं संपेहेति, संपेहेइत्ता कल्लं पाओ जेणेव तेतलिपुत्ते
अमचे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता करयत्तपरिमाहियं
एवं खलु देवाणुप्पिया ! मए सुव्वयाणं अज्जाणं अंतिए धम्मं
निसंते ण्जाव अव्वणुष्साए पव्वइत्तए । तए एणं तेतलिपुत्ते पो-
ढिलं एवं वयासी-एवं खलु तुमं देवाणुप्पिए ! मुंके जवित्ता
पव्वइया समाणी कालमासे कालं किच्चा अण्णयरेसुं देवलो-
एसु देवत्ताए उववज्जिहि त्ति, तं जइ एणं तुमं देवाणुप्पिए !
ममं ताओ देवलोगाओ आगम्म केवलपप्पत्तं धम्मं
बोहेहि, नो अहं विसज्जेमि, अहं एणं तुमं मम एणं संबोहे-
सि, तो एणं विसज्जेमि । तए एणं सा पोढिला तेतलिपुत्तस्स
एयमइं पमिसुणेति । तए एणं तेतलिपुत्ते विउल्लं असणं पा-

यं खादमं सादमं उवक्खनाविति मिच्चनाइ० जाव आ-
मंतेति, आमंतेत्ता ० जाव संमाणेति, पोद्विलं एदायं० जाव
पुरिससहस्सवाहिणीयं नीयं दुरुहइ, दुरुहइत्ता मिच्छाति०
जाव परिवुत्ते सव्वदीए० जाव रवेणं तेतद्विपुरस्स मज्जं पज्जे-
णं जेणव सुव्वयाणं अज्जाणं उवस्सए, तेणव उवागच्छइ,
उवागच्छित्ता सीयाओ पच्चोरुहति, पच्चोरुहइत्ता पोद्विलं
पुरओ कहु जेणव सुव्वया अज्जा तेणव उवागच्छति, उ-
वागच्छइत्ता वंदति, नमंसति, नमंसइत्ता एवं वयासी-एवं
खलु देवाणुप्पिया ! मम पोद्विला भारिया इट्ठा पिया कंता
मणुष्सा एस एं संमारजयउव्विग्गा० जाव पव्वइत्तए,
पमिच्छंतु णं देवाणुप्पिया ! सिस्सिणिज्जिक्खं
ददयामि। अट्ठासुहं देवाणुप्पिया ! मा पमिच्चं क-
रेह । तए णं सा पोद्विशा सुव्वयाहिं अज्जाहिं एवं वुत्ता
समाणी इट्ठुट्ठा उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए सयमेव
आनरणमट्ठालंकारं मुयइ, मुयइत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं
होयं करेइ, करेइत्ता जेणव सुव्वयाओ अज्जा-
ओ तेणव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता वंदइ, नमं-
सइ, वंदित्ता नमंसइत्ता एवं वयासी-आलिच्छेणं एवं
जट्ठा देवाणंदा० जाव इकारस अंगाइं वहुणि वासाणि
सामन्नपरियायं पाउणिच्चा मासियाए संझेहणाए अप्पाणं
जोसेत्ता सट्ठि नत्ताइं अणसणाइं आलोइय पमिक्कंता समाहि-
पत्ता कालमासे कादं किच्चा अणुत्तरेसु देवलौएसु देवत्ताए
उववष्सा। तए णं से कणगरहे राया अण्णया कयाइं कादधम्म-
णा संवृत्ते यावि होत्था। तते णं ते ईसरपभिइओ० जाव णीहर-
णं करेति, करेतित्ता अणमसं एवं वयासी-एवं खलु देवाणु-
प्पिया ! कणगरहे राया रज्जे य० जाव पुत्ते वियंगं छित्ता अम्हे
णं देवाणुप्पिया ! रायाहीणा रायाहिट्ठिया रायाहीणकज्जा,
अयं च णं तेतद्विअमच्चे कणगरहस्स रण्णो सव्वट्ठाणेषु
सव्वज्जुमियासु लक्खपचए दिग्गवियारे सव्वकज्जवहाए या-
वि होत्था, तं सेयं खलु अम्हं तेतलिपुत्तं अमच्चं कुमारं
जाइत्तएत्ति कहु अणमसस्स एयमट्ठं पमिसुणेति, पमिसुणे-
इत्ता जेणव तेतलिपुत्ते अमच्चे तेणव उवागच्छइ, उवाग-
च्छइत्ता तेतलिपुत्तं अमच्चं एवं वयासी-एवं खलु देवाणु-
प्पिया ! कणगरहे राया रज्जे य रट्ठे य० जाव वियंगेति,
अम्हे यं देवाणुप्पिया ! रायाहीणा० जाव रायाहीणकज्जा,
तुमं च णं देवाणुप्पिया ! कणगरहस्स रण्णो सव्वट्ठाणेषु०
जाव रज्जधुराचितए। तं जइ एं देवाणुप्पिया ! अरिय केइ
कुमारे रायलक्खणसंपप्पे रायानिसेयारिहे, तए णं तुमं
दद्वहि, जा एं अम्हे महया महया रायाभिसेएणं अभिसि-
चामो। तए णं तेतलिपुत्ते अमच्चे तेसिं ईसरपभिए एयमट्ठं

पडिसुणेति, पडिसुणेइत्ता कणगज्जयं कुमारं एहायं सव्वा-
लंकारविज्जुसियं० जाव सस्सिरीयं करेत्ता तेसिं ईसर० जाव
उवणेति, उवणेइत्ता एवं वयासी-एस एं देवाणुप्पिया !
कणगरहस्स रण्णो पुत्ते पडमावईए देवीए अत्तए कणगज्जए
णामं कुमारे अज्जिसेयारिहे रायलक्खणसंपप्पे मए कणग-
रहस्स रण्णो रहस्सियं संवद्विण, तं एयं तुव्वे महया महया
रायानिसेएणं अभिसिचह, सव्वं च से उट्ठाणपारि-
यावणियं परिकहेइ। तए णं ते ईसरकणगज्जयं कुमारं महया
महया रायाभिसेएणं अभिसिचति। तए णं कणगज्जए
कुमारे राया जाए महया हिमवंतजाए० जाव रज्जं पालेमाणे
विहरइ। तए णं सा पडमावती देवी कणगज्जयं रायं सदा-
वेति। सदावेइत्ता एवं वयासी-एस णं पुत्ता ! तव रज्जे० जाव
अंतेउरे य, तुमं च तेतलिपुत्तस्स अमच्चस्स पहावेणं, तेत-
द्विपुत्तं अमच्चं आढाहि, परियाणाहि, सक्कारेहि, सम्मा-
णेहि० तं अब्बुट्ठेहि, पज्जुवासेहि य, वयंतं पडिसंसाहेहि,
अप्पासणेणं उवनिमेतेहि, जोगं च से अणुवक्खेहि। तए णं
से कणगज्जए पडमावतीए देवीए तह चि पमिसुणइ०
जाव जोगं च संवहेइ। तए णं से पोद्विसे देवे तेतद्विपुत्तं
अमच्चं अज्जिक्खणं अभिक्खणं केवल्लिपसत्तं धम्मं संबो-
हेति, नो चेव णं से तेतद्विपुत्ते संवुज्जइ। तते णं तस्स
पोद्विलदेवस्स इमेयारुवे अब्भत्थिए पत्थिए चित्तिए मणो-
गयसंकप्पे समुप्पज्जित्था-एवं खलु कणगज्जए राया ते-
तलिपुत्तं आढाति० जाव भोगं च संवहेति, तए णं से
तेतद्विपुत्ते अज्जिक्खणं अज्जिक्खणं संबोहेमाणे वि धम्मं णो
संवुज्जाति, तं सेयं खलु मम कणगज्जयं रायं तेतलिपुत्ताओ
विप्परिणामितए चि कददु एवं संपेहेति, संपेहेइत्ता कण-
गज्जयं तेतलिपुत्ताओ विप्परिणामेति। तए णं तेतलिपुत्ते
कट्ठं एहाए० जाव पायच्छित्ते आसखंधवरणं वहुहिं पुरि-
सेहिं सच्छि संपरिवुडे साओ गिहाओ णिग्गच्छति, णि-
ग्गच्छित्ता जेणव कणगज्जए राया तेणव पहारेत्थगमणाए।
तए णं तेतलिपुत्तं अमच्चं जहा वहेवे राईसरतद्ववर० जाव
पज्जिओ पासंति, ते तहेव आढायंति, परियाणंति, अब्बु-
ट्ठेति, सक्कारेति, सम्माणेति, अज्जलिपरिग्गहियं करेति। इट्ठा-
हिं कंताहिं पियाहिं मणुष्साहिं मणामाहिं उरालाहिं कल्ला-
णाहिं सिवाहिं धणाहिं मंगद्वहिं सस्सिरियाहिं कग्गहिं
आद्ववमाणा य संद्ववमाणा य पुरओ य पिट्ठओ य पास-
ओ य मग्गओ य समणुगच्छंति। तए णं से तेतद्विपुत्ते जे-
णव कणगज्जए राया तेणव उवागच्छइ। तए णं से कण-
गज्जए राया तेतद्विपुत्तं अमच्चं एज्जमाणं पासति, पासे-
त्ता णो आढाति, णो परियाणइ, णो अब्बुट्ठेति, अण्णाढा-

यमाणे अपरियाणमाणे परंमुहे णं चिद्धति । तते णं से तेत-
लिपुत्ते अमच्चे कणगज्जयस्स रम्भो अंजद्विं करोति । तते णं
से कणगज्जए राया अणाद्विज्जमाणो तुसिणीए परंमुहे
संचिद्धति । तए णं तेतलिपुत्ते अमच्चे कणगज्जयं विष्प-
रिणयं जाणित्ता जीए० जाव संजायजए एवं वयासी-रुद्धे
णं मम कणगज्जए राया, हीणे णं मम कणगज्जए राया,
अवज्जाए णं मम कणगज्जए राया, नं ण एज्जइ णं मम
केणइ कुमारेणं मारेहेति त्ति कट्ठु जीए तत्थे० जाव सणियं
सणियं पच्चोसकेइ, पच्चोसकेइत्ता तमेव आसखंधं दुरूहेति, दु-
रूद्धत्ता तेनलिपुरं एयरं मज्जं मज्जेणं जेणेव सए गिहे
तेणेव पहारेत्थगमणाए; तेतलिपुत्तं जे जहा ईसरंजाव पासं-
ति ते तहा नो आढायंति, नो परियाणंति, नो अब्भुट्ठेति, नो
अंजद्विं करिंति, इद्धाहिं० जाव नो संद्ववंति, नो पुरओ य
पिट्ठओ य पासओ य समणुगच्छंति । तते णं तेतलिपुत्ते
अमच्चे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ । जा वि य से त-
त्थ बाहिरिया परिसा जवति । तं जहा-दासेइ वा, पेसेइ वा,
भाइल्लएइ वा, सा वि य णं णो आढाइ० ३ । जा वि य
से अंभितरिया परिसा जवति । तं जहा-पियाइ वा, मायाइ
वा, भज्जाइ वा, सुएहाइ वा, सा वि य णं च नो आढाति०
३ । तए णं से तेतलिपुत्ते जेणेव वासघरे जेणेव सए सयणिज्जे
तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता सयणिज्जंभि निसीयति,
णिसीयत्ता एवं वयासी-एवं खलु अहं सयाओ गिहाओ
णिगच्छामि, तं चेव० जाव अंभितरिया परिसा नो आढा-
ति, नो अब्भुट्ठेइ, तं सेयं खलु मम अप्पाणं जीवियाओ
वधरोधित्तए त्ति कट्ठु एवं संपेहेति, संपेहेइत्ता तालडडं विसं
आसगंसि पक्खिवति, से य विसे णो संकम्मति । तए णं से
तेतलिपुत्ते नीलुप्पन्न० जाव असिं खंधंसि ओहरति, तत्थ वि य
से धारा ओपल्ला । तए णं से तेतलिपुत्ते अमच्चे जेणेव असो-
गवणिया तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता पासगं गीवाए
बंधेति, बंधत्ता रुक्खं दुरूहइ, दुरूहइत्ता पासं रुक्खे बंधइ,
बंधत्ता अप्पाणं मुयति, तत्थ वि य से रज्जू णिष्ठा ।
तए णं से तेतलिपुत्ते महइमहाद्वियं सिद्धं गीवाए
बंधेति, बंधत्ता अत्थाहमतारमपोरिसीयंसि उदगंसि
अप्पाणं मुयति, तत्थ वि से थाहे जाते । तए
णं से तेतलिपुत्ते अमच्चे सुकंसि तणकूडंसि अ-
गणिकायं पक्खिवति, पक्खिवत्ता अप्पाणं मुयति, तत्थ
वि य से अगणिकाये विज्जाए । तए णं तेत-
लिपुत्ते अमच्चे एवं वयासी-सच्चेयं खलु नो समणा
वयंति, सच्चेयं खलु नो माहणा वयंति, सच्चेयं खलु स-
मणा माहणा वयंति, अहं एगो अस्सच्चेयं वयामि, एवं खलु

अहं सह पुत्तेहिं अपुत्ते, को मेदं सदहिस्सति?, सह भित्तेहिं
अभित्ते, को मेदं सदहिस्सति?, एवं अत्थेणं दारेणं दासेहिं
पेसेहिं परिजणेणं । एवं खलु [तेतलिपुत्ते णं अमच्चे] कणग-
ज्जएणं रम्भा अवज्जाएणं समाणेणं तेतलिपुत्तेणं अमच्चेणं
तालडडगे विसे आसगंसि पक्खिवत्ते, से वि य णं नो सं-
कम्म, को मेदं सदहिस्सति?, तेतलिपुत्तेणं अमच्चेणं नीलु-
प्पल० जाव खंधंसि असिं ओहरिण, तत्थ वि य से धारा
ओपल्ला, को मेदं सदहिस्सति?, तेतलिपुत्ते अमच्चे पासगं
गीवाए बंधित्ता० जाव रज्जू णिष्ठा, को मेदं सदहिस्सति?, ते-
तलिपुत्ते अमच्चे महाद्वियं सिद्धं० जाव बंधेत्ता अत्थाह० जाव
उदगंसि अप्पा मुक्के, तत्थ वि य णं थाहे जाते, को मेदं सदहि-
स्सति?, तेतलिपुत्ते अमच्चे सुकंसि तणकूड० अग्गी विज्जाए,
को मेदं सदहिस्सति?, ओहयमणसंकप्पे० जाव जियायइ ।
तए णं से पोडिले देवे पोडिलारूवं विउव्वति, विउव्वत्ता
तेतलिपुत्तस्स अमच्चस्स अदूरसामंते ठिच्चा एवं वयासी-
हं भो तेतलिपुत्ता ! पुरओ पवाए, पिट्ठओ हत्थिभयं, दुहुओ
अचक्खपासे, मज्जे सराणि वरिसंति, गामे पद्वित्ते अरस्से जि-
याइ, अरस्से पलित्ते गामे जियाइ, आउसे ! तेनलिपुत्ता ! कओ
वयामो ? । तए णं से तेतलिपुत्ते अमच्चे पोडिलं एवं वयासी-
भीयस्स खलु नो पव्वज्जा सरणं, उकंठियस्स सदेसगमणं,
बुद्धियस्स (छायस्स) अन्नं, तिसियस्स पाणं, आउरस्स जेस-
ज्जं, माइयस्स (माइज्जस्स) रहस्सं, अज्जिजुत्तस्स पच्चयकरणं,
अच्छाणं परिस्संतस्स (तस्स) वाहणगमणं, तरिडकामस्स
पवहणकिच्चं, परं अभिडंजिडकामस्स सहायकिच्चं । खंतस्स
दंतस्स जिथिंदियस्स एत्तो एगमवि ण भवति । तए णं से पो-
डिले देवे तेतलिपुत्तं अमच्चं एवं वयासी-सुद्धं णं तुमे तेतलि-
पुत्ता ! एयमट्ठं आयाणाहि त्ति कट्ठु दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयइ,
वयत्ता जामेव दिसिं पाउव्वणू तामेव दिसिं पक्खिण । तए
णं तस्स तेतलिपुत्तस्स अमच्चस्स सुजेणं परिणामेणं जाई-
सरणे समुप्पण्णे । तए णं तस्स तेतलिपुत्तस्स अमच्चस्स
अयमेयारूवे अव्वत्थिए चित्तिए पत्थिए मणोगए संकप्पे
समुप्पज्जित्था-एवं खलु अहं इहेव जंबुदीवे दीवे महाविदेहे
वासे पुक्खल्लारुवईविजए पोंडरिणिणीए रायहाणीए महा-
पउमे नामं राया होत्था । तए णं अहं थेराणं अंतिए मुंके
भवित्ता० जाव चउडस पुव्वाइं बहूणि वासाणि सामणपरि-
यायं पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए महासुक्के कप्पे देव-
त्ताए उव्वन्ने । तए णं अहं ताओ देवलोगाओ आउक्ख-
एणं ठिक्खएणं भवक्खएणं इहेव तेतलिपुरे एयरं तेतलि-
स्स अमच्चस्स जहाए जारियाए दारगत्ताए पयायाए; तं सेयं
खलु मम पुव्वदिद्धाई पंच महव्वयाइं सयमेव उव्वसंपज्जित्ता

णं विहरित्तप एव संपेहेति, संपेहिता सयमेव पंच महव्व-
याइं आरुहति, आरुहइत्ता जेणेव पमयवणे उज्जाणे जेणेव
असोगवरपायवस्स अहे पुदविमिद्धापट्टयंसि सुहनिमण-
स्स अणुचित्तमाणस्स पुव्वाहियाइं सामाइयाइं इकारस
अंगाइं चोदम पुव्वाइं सयमेव अभिसमएणागयाइं ।
तने एं तस्स तेतलिपुत्तस्स अणगारस्स मुजेणं परिणामेणं
० जाव तयावरणि ज्ञाणं कम्माएं खओवसेपणं कम्मरयवि-
करणकरं अपुव्वकरणं पविट्ठस्स अणंते अणुत्तरे णिव्वा-
याए णिरावरणे कसिणे पमिपुग्गे केवलवरणाएदंसणे समु-
पपत्ते । तए एं तेतलिपुरे णगरे अहासन्निहिं वाणमंतेहिं
देवेहिं देवीहि य देवदंहुचीओ समाहयाओ, दसप्पवणे
कुमुमे निवाइए, दिव्वे गीयं, गंधव्वणिणादे कयाए यावि
होत्था । तए एं से कणगज्जए राया इमीसे कहाए लच्छे स-
माणं एवं वयासी-एवं खल्लु तेतलिपुत्ते अपवे मए अवज्जाए०
जाव मुंने भविता पव्वइए, तं गच्छामि एं तेतलिपुत्तं अणगा-
रं वंदामि, एमंसामि, पज्जुवासामि, एयमट्ठं विणएणं जुज्जो
जुज्जो खामेमि एवं संपेहेइ, संपेहिता एहाए० जाव चारु-
गिणीए सेणाए जेणेव पमयवणे उज्जाणे, जेणेव तेतलिपुत्ते
अणगारे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता तेतलिपुत्तं अण-
गारं वंदइ, एमंसइ, एयमट्ठं च विणएणं जुज्जो भुज्जो खामेति,
णच्चासमे ० जाव पज्जुवासेइ । तते एं से तेतलिपुत्ते अ-
णगारे कणगज्जयस्स रणेो तीसे य धम्मं परिकहेइ । तए
एं से कणगज्जए राया तेतलिपुत्तस्स केवलस्स अंतिए
धम्मं सोच्चा णिस्सम्म पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं सावग-
यम्मं पमिवज्जति, समणोवासए जाए अहिगयजीवा-
जीवे । तए णं तेतलिपुत्ते केवली ब्रह्माणे वासाणे केव-
लिपरियागं पाठणिता० जाव सिक्के ।

अथ चतुर्दशज्ञानं विव्रियते-अस्य चायं पूर्वेषु सहासिसंवन्धः।
पूर्वस्मिन् सतां गुणानां सामग्र्यभावे हानिरुक्ता, इह तु तथा-
विधिसामग्रीसद्भावे गुणसंपदुपजायत इत्यभिधीयते, इत्येवं सं-
वन्धमिदं सर्वं सुगमं, नवरस (कलापेति) कलादो नाम्ना, मृषि-
कारदारक इति पितृव्यपदशेनेति । (अस्मिन्नरक्षाणिज्जेति)
आभ्यन्तरस्थानीयनाम्ना इत्यर्थः (?) । (वियंगेइति) व्यङ्ग्यति,
विगतकर्णनासाहस्ताऽऽद्यङ्गात् करोतीत्यर्थः । अथवा- (वियंगेइति)
विक्रान्तति, विनचीत्यर्थः । (संरक्खमाणीएति) संरक्खत्या
आपदः, संगोपयन्त्याः प्रच्छादनतः (मिक्खमायणेति)
मिक्खमाजनमिव मिक्खमाजनं, तदस्माकं मिक्कोरिव निर्वाह-
कारणमित्यर्थः । “ पढमाए पोरिसीए सज्झाइयं ” इत्यादौ
यावत्करणादिदं द्रष्टव्यम्-“ श्रीयाए पोरिसीए णाणं क्रियायइ,
तइयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसंभंते मुहपोत्तिंयं पडि-
लेहेइ, भायणवत्थाणि पमिहेहेइ, जायणाणि पमज्जइ, भाय-
णाणि उग्गाहेइ, जेणेव सुव्वयाओ अज्जाओ, तेणेव उवागच्छइ,
सुव्वयाओ अज्जाओ वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं
५९०

वयासी-इच्छामो णं तुज्जेहिं अमणुक्काए तेयलिपुरे नगरे उ-
च्चनीयमज्जिमाइं कुलाइं घरसमुयाणस्स भिक्खायरियाए अ-
डित्तए । अहासुइं देवाणुप्पिया । मा पमिवंधं करेइ । तए एं ता-
ओ अज्जाओ सुव्वयाहिं अज्जाहिं अमणुक्काओ समाणीओ
सुव्वयाणं अज्जाणं अंतिआओ उवस्सयाओ पडिणिक्खमं-
ति, पडिणिक्खमइत्ता अतुरिअमचवलमसंभंताए गइए जुगं-
तरपलोयणाए दिछीए पुरओ इरिअं सोहेमाणोओ तेयलिपुरे
णगरे उच्चणीयमज्जिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खाय-
रियं अढमाणोओ । ” इति । तत्र गृहेषु समुदायं जिक्का गृहस-
मुदानं, तस्मै गृहसमुदानाय, जिक्काचर्यं भिक्कानिमित्तं विचर-
णम्, अटन्त्यः कुर्वाणाः । (अत्थि याइं मेत्ति) “ याइं ति ” देश-
भाषायां, “ जेत्ति ” भवतीनाम् । (जुज्जोएति) द्रव्यचूर्णानां
योगः, स्तम्भनाऽऽदिकर्मकारी (कम्मणजोएति) कुप्पाऽऽदिग-
हेतुः (कम्मजोएति) काम्ययोगः कर्मनीयताहेतुः, (द्वियव-
हावणेति) हृदयोद्भापनं चित्ताऽऽकर्षणहेतुः (कायउड्डावणेति)
कायाऽऽकर्षणहेतुः । (आभिमोगिपेति) पराभिनवनहेतुः (व-
सीकरणेति) वश्यताहेतुः (कोयकम्ममेति) सौभाग्यनिमि-
त्तं स्नपनाऽऽदि (भूईकम्ममेति) मन्त्राभिसंस्कृतज्ञूतिदानम् । (रा-
याहीणा इत्यादि) राजाधीनाः, राज्ञो दूरेऽपि वर्तमाना राजव-
शवर्तिन इत्यर्थः । राजाधिष्ठिताः, तेन स्वयमभ्यासिता राजा-
धिष्ठिताः, राजाधीनानि राजाऽऽयत्तानि कार्याणि येषां ते वयं
राजाधीनकार्याः । (सर्व्वं च से उवागपायियावणिंयंति) सर्व्वं
च ‘ से ’ तस्य उत्थानं चोत्पत्तिः, पारितापनिका च कालान्तरं
यावत्स्थिरतरेत्युत्थानपारितापनकं तत्परिकथयतीति । (वयंते
पडिसंसाहेहिंति) विनयप्रस्तावाद् व्रजन्तं प्रतिसंसाधयाऽनु-
व्रज । अथवा वाचा तं प्रतिसंस्मृधय-साधूकं साधित्वेयं प्रशंसां
कुर्वीत्यर्थः । भोगं वर्तनम् । “ कहे णमित्थादौ ” इतीशं मम प्री-
त्येति गम्यते । अपध्यातो दुष्टचिन्तावान् । ममेति मनोपरि क-
नकध्वजः । पातान्तरण-दुष्टार्थातोऽहं दुष्टचिन्ताविषयिकृतोऽहं
कनकध्वजेन राज्ञा, तव तस्मात्त ज्ञायते केनाऽपि कुमारेण
विरूपमारणप्रकारेण मारयिष्यतीति । (खंधंसि उवहरइति)
स्फुटं उवहरति विनिवेशयतीति । धारा (ओपल्लुति) अवदी-
र्णा, कुपटीचूलेत्यर्थः । (अत्थाइंति) अस्तं निरस्तमविद्यमान-
मधस्तलं प्रतिष्ठानं यस्य तदस्ताधः, स्ताधो वा प्रतिष्ठानं, तद-
भावादस्ताधम् । अतारं यस्य तरणं नास्ति, पुरुषः परिमाणं
यस्य तत्पौरुषेयं, तन्निषेधादपौरुषेयम् । ततः पदत्रयस्य कर्मधा-
त्यः । मकारौ च प्राकृतत्वात् । अतस्तत्र “ सकेयं ” इत्यादि ।
अकेयं अमणा वदन्ति आत्मपरलोकापुण्यपापाऽऽदिकर्मज्जातम्,
अतीन्द्रियस्याऽपि तस्य प्रमाणावाधितत्वेन अज्ञानगोचरा-
त् । अहं पुनरेकोऽभ्युदयं वदामि-पुत्राऽऽदिपरिवारयुक्तस्यात्यर्थं
राजसंमतस्य च अपुत्राऽऽदिवमराजसंमतत्वं च, विषखड्ग-
पासकजलाग्निभिरहिंस्यत्वं चाऽऽत्मनः प्रतिपादयतो मम यु-
क्तिबाधितत्वेन जनप्रतीतिरविषयत्वेनाभ्युदयत्वादिति । प्रस्तुत-
सूत्रनावना-“ तए णमित्थादि । ” इं जोः । इत्यामन्त्रणे ।
पुरतोऽप्रतः प्रपातो गतेः, पृष्ठतो हस्तिभयं (दुहओति)
उभयतः । अचक्षुःस्पशोऽन्धकारः, मध्ये मध्यभागे यत्र वय-
मास्महे, तत्र शरा वाणा निपतन्ति, ततश्च सर्वतो भयं वर्तते
इत्यर्थः । तथा ग्रामः प्रदीप्तोऽग्निना उवहति, अरण्यं च
ध्मायतेऽनुपशान्तदाहं वर्तते । अथवा-ध्यायतीव ध्यायति,
अग्नेरविध्यानेन जागर्तीत्यर्थः । अथवा-अरण्यं प्रदीप्तं, ग्रामो

ध्यायते न विध्यापयति, एवं सर्वस्यापि ज्ञयानकत्वात् स्थाना-
न्तरस्य चात्रावात्, आयुष्मन्तेतल्लिपुत्र । (कच चि) क ब्रजामः ? क
भीतैर्गन्तव्यमस्माभिरिवान्येनापि जयतीति प्रश्नः । उत्तरं च-
भीतस्य प्रव्रज्या शरणं, भवतीति गम्यते । अथ कथं भीतस्य प्र-
व्रज्या शरणं भवति ? । अत्रोच्यते-यथोत्काण्डिताऽऽदीनां स्वदे-
शगमनाऽऽदीनि । तत्र (बुद्धियस्सं चि) बुभुक्षितस्य । मायिनो व-
ञ्चकस्य, रहस्यं गुप्तत्वं, शरणमिति सर्वत्र गमनीयम् । अभियुक्तस्य
सम्पादितदूषणस्य, प्रत्ययकरणं दूषणापोहेन प्रतीत्युत्पादनम्, अ-
ध्वानं मार्गं गच्छतः परिश्रान्तस्य गन्तुमशक्तस्य (चाहणगमणं) श-
कटाऽऽद्यारोहणं शरणमिति योज्यम् । तरीतुकामस्य नद्यादिकं
प्लवनं तरणं कृत्यं कार्यं यस्य तत्प्लवनकृत्यं तरकाण्मम् । पर-
मभियुक्तुकामस्याभिभविष्यतुकामस्य (सहायकर्मं चि) सहायकृ-
त्यं मित्राऽऽदिकृत्यं (खंतेत्यादि) ज्ञान्तस्य क्रोधनिग्रहेण, दान्तस्ये-
न्द्रियनोद्विज्यदमेन, जितेन्द्रियस्य विषयेषु रागाऽऽदिनिषेधः,
(एत्तो चि) एतेभ्योऽन्तरोदितेभ्योऽप्रतः प्रपाताऽऽदिभ्यो जयेभ्यः
एकमपि जयं न भवति, प्रव्रजितस्य सामाधिकपरिणत्या शरी-
राऽऽदिषु निरभिष्वङ्गत्वाद् मरणाऽऽदिभयाभावादिति । एवं देवे-
नामात्यः स्ववाचा भीतस्य प्रव्रज्या श्रेयसीत्यङ्गुपगमं कारयित्वा
एवमुक्तः- (सुदृष्ट इत्यादि) अथमर्थो भीतस्य प्रव्रज्या शरण-
मिति यदि प्रतिज्ञायते, तदा सुपु ते मतं, जयाभिचूनस्त्वमिदा-
नीमसीति एनमर्थमाजानीहि-अनुष्ठानद्वारेणावबुध्यस्व, प्रव-
ज्यां विधेहीति यावत् । इह च यद्यपि सुत्रे उपनयो नोक्त-
स्तथाऽप्येवं छप्यः-“ जाय न दुःखं पत्ता, माणञ्जं च
पाणिणो पायं । ताव न धम्मं गेहं-ति भावश्रो तेयलिसुउ
व्व ॥ १ ॥ ” इति । ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । आ० म० । आ० क० ।
विशे० । तेतलिसुप्रतिबद्धवक्तव्यताके चतुर्दशे ज्ञानाध्ययने,
प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । ज्ञा० । आ० चू० ।

तेतिन्न-तैतिल-पुं० । गण्डकपशौ, वाच० । स्त्रोविहोचनापर-
पर्याये ववाऽऽदितश्चतुर्थे करणे, जं० ७ वक्त्र० ।

तेतिलिपुर-तेतलिपुर-न० । स्वनामक्याते पुरे, यत्र कनकरथ-
स्यामात्यस्तेतलिसुत आसीत् । ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । आ० म० ।
दर्श० । आ० चू० ।

तेतीम-त्रयस्त्रिंशत्-स्त्री० । “ एत् त्रयोदशाऽऽदौ स्वरस्य सख-
रव्यञ्जनेन ” ॥ ८ । १ । १६५ ॥ इत्यादेः स्वरस्य सस्वरव्यञ्जने-
न सह एङ्गवति । अथिकायां त्रिंशत्संख्यायाम्, प्रा० १
पाद ।

तेत्तिअ-तावत्-त्रि० । “ इदं किमश्च मेत्तिअ-मेत्तिल-मेहहाः ”
॥ ८ । २ । १५९ ॥ इति तच्छब्दात् ‘मेत्तिअ’ प्रत्ययः । तत्परिमा-
णवति, प्रा० २ पाद ।

तेत्तिर-तित्तिर-पुं० । लोमपक्षिभेदे, जी० १ प्रति० ।

तेत्तुल्ल-तावत्-त्रि० । “ अतो डेतुल्लः ” ॥ ८ । ४ । ४३५ ॥
इत्यपभ्रंशे तच्छब्दात्परस्यातोः प्रत्ययस्य ‘डेतुल्ल’ इत्यादेशः ।
मित्वाट्टिलोपः । प्रा० ४ पाद । तत्परिमाणवति, वाच० ।

तेय-तेजस्-पुं० । “ स्तमदामशिरोऽनजः ” ॥ ८ । १३२ ॥ इति सा-
न्तत्वात्तेजःशब्दस्य पुंस्त्वम् । प्रा० १ पाद । अभितापे, सूत्र० १
श्रु० ५ अ० १ उ० । प्रभावे, अन्त० १ श्रु० ६ वर्ग ३ अ० ।
वह्नी, प्रज्ञा० १ पाद । स्था० । कान्तौ, उपा० २ अ० ।

शरीरस्य कान्तौ, स्था० ८ उपा० । नि० । शरीरसंवन्धिनि रो-
चिपि, प्रभावे च । औ० । “ अह तेजो पुण देहे अणोतप्पया
चेव । ” तेजः पुनर्देहे शरीरेऽनवत्रप्यता अण्वज्जनयिता ए -
सियुक्तत्वेनापरिभूतत्वम् । वृ० १ उ० । दीप्तौ, उपा० २ अ० ।
आचा० । तेजोवैश्यायाम्, स्था० १ ठा० । शरीरप्रज्ञा-
याम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आहारपाककारणभूतेषु तेजोनि-
सर्गहेतुषु चोष्णपुष्णेषु, कर्म० ५ कर्म० । रसाऽऽद्याहारपाक-
जनने तेजोनिर्गलब्धिनिर्वन्धने च । अनु० । वृक्त्रेदे, ति० ।
स्तेये, नं० । चौर्ये, विशे० । पञ्चा० ।

तेयसी-तेजस्विन्-त्रि० । तेजः शरीरप्रज्ञा, तच्चास्तेजस्वी । ज्ञा०
१ श्रु० १ अ० । शरीरप्रज्ञायुक्ते, भ० २ श० ५ उ० । स० नि० ।
आचा० । दीप्तिमति, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० । वृ० ।

तेयग-तैजस-न० । तेजःपुष्णलानां विकारस्तैजसम् । “ विका-
रे ” ॥ ६ । २ । ३० । इत्यण् । कृष्णविक्रमे, भुक्ताऽऽहारपरिणमन-
कारणे शरीरभेदे, यद्वशाच्च विशिष्टतपःसमुत्पलब्धिविशे-
पस्य पुंसस्तेजोलेइयाधिनिर्गमः । उक्तं च-“ सध्वस्स उम्ह-
सिद्धं, रसाऽऽद्याहारपाकजनगं च । तेयगलक्किनिमित्तं, च ते-
यगं होइ नायव्वं ॥ १ ॥ ” जी० १ प्रति० । स्था० । प्रज्ञा० ।
(तैजसशरीरव्याख्या सर्वा ‘ सरीर ’ शब्दे वदयते) वैश्वान-
नरे, पुं० । स० ३० सम० ।

तेयगणाम-तैजसनाम-(न्)न० । तेजोनिर्वन्धनं नाम तैजसनाम,
तैजसशरीरनिर्वन्धने नामकर्मणि, यदुदयवशात्तैजसशरीर-
प्रायोग्यान् पुष्णलानादाय तैजसशरीररूपतया परिणमयति, प-
रिणमय च जीवप्रदेशैः सहान्योऽन्यानुगमरूपतया संवन्ध-
यतीति । कर्म० १ कर्म० ।

तेयगलद्धि-तैजसद्वन्धि-स्त्री० । क्रोधाऽऽधिक्यात्प्रतिपत्तिर्न प्रनि-
सुखेन विशिष्टतपोजन्मानेकयोजनप्रमाणक्रेत्राऽऽश्रितवस्तुदहन-
सामर्थ्यतो जावन्नव्यमानव्याप्तमोचनशक्तौ, ग० । सा तु, यो यमी
नित्यं पष्ठं तपः करोति पारणके कुल्मापमुपस्था जलचुलुकेन
चाऽऽस्ते, तस्य परमासान्ते सिद्ध्यतीति । ग० ३ अधि० ।

तेयगमुग्घाय-तैजससमुद्घात-पुं० । तेजसि विषये भवस्तैजसः,
स चासौ समुद्घातश्च तैजससमुद्घातः । तेजोलेइयाधिनिर्ग-
मकालभाविनि तैजसशरीरनामकर्माऽऽश्रये समुद्घातविशेषे,
पं० सं० २ द्वार । प्रज्ञा० । स० । प्रव० । (किञ्चिद्वक्तव्यता
‘ तेजसमुग्घाय ’ शब्देऽत्रैव प्रागे २३५० पृष्ठे गता) (अस्य
सर्वा वक्तव्यता तु ‘ समुग्घाय ’ शब्दे वदयते)

तेयजण्ण-तेजोजनन-न० । माहात्म्योत्पादने, वृ० ३ उ० ।

तेयपाल-तेजःपाल-पुं० । पोरवाडकुलजाते अणहिल्लपाटणन-
गरराजस्य श्रीवीरधवलस्य मन्त्रिणि, ती० ।

तेजःपालवस्तुपालकल्पः-

“ श्रीवस्तुपालतेजः-पालौ मन्त्रीश्वराबुभावास्ताम् ।
यौ भ्रातरौ प्रसिद्धौ, कीर्तनसंख्यां तयोर्ब्रूमः ” ॥ १ ॥

पूर्वं गूर्जरधरित्रिमएरुनायां मण्डलीमहानगर्यां श्रीवस्तुपालतेजः-
पालाऽऽद्या वसन्ति स्म । अन्यदा श्रीमत्पत्तनवास्तवप्राग्वाटा-
न्वयाङ्कुरश्रीचन्द्रपालाऽऽत्मजठकुरश्रीचन्द्रप्रासादाङ्कजमन्त्रि-
श्रीसोमकुलावतंसठकुरश्रीआसराजनन्दनौ कुमारदेवीकुलिस-
रोवरराजदंसौ श्रीवस्तुपालतेजःपालौ श्रीशत्रुञ्जयगिरिनाराऽऽ-

तेत्याणुबंधि (ण) - स्तेत्यानुबन्धिन् - न० । स्तेनस्य चौरस्य कर्म
स्तेयं, तीव्रक्रोधाऽऽक्रुद्धाकृतया तदनुबन्धवत्स्तेत्यानुबन्धिनि,
ज० २५ श० ७ उ० । रौद्रध्यानभेदे, दर्श० । अतितीव्र-
क्रोधलोभाऽऽक्रुद्धमानसस्य श्रमणान्धबधिराजङ्गमाऽऽदिष्वपि
प्राणप्रहाणबुद्ध्याऽपि परद्रव्यापहरणेष्ठा परलोकापाया
जीरोः । अत एवाऽह-श्रीभगवान् जितमद्गुणिक्रमाश्रमणः-

" तह तिक्वकोहलोहा-उलस्स भूओवघायणमणुज्जं । परद्व-
हरणचिच्छं, परद्वोगावायनिरवेक्खं" ॥ १ ॥ दर्श ० ४ तत्त्व ।

तेयाली-तेयाद्विन्-पुं० । वृकभेदे, " तावे तमावे तक्खिते-
यालीसालिसारकल्लोणे । " प्रज्ञा ० १ पाद ।

तेरसी-त्रयोदशी-स्त्री० । चन्द्रस्य त्रयोदशकलाक्रियारूपे ति-
थौ, वाच० । त्रयोदश्यां यात्रा शुभकरी । तदुक्तम्-" जे वि हु
हुंति अमिच्छा, ते तेरसिपट्टिओ जिणइ । " द० प० । ज्यो ० ।

तेरह-त्रयोदश (न)-पुं० । " एतत्रयोदशाऽऽदौ स्वरस्य स-
स्वरव्यञ्जनेन " ॥ ७ । १ । १६५ ॥ त्रयोदशान्त्येवंप्रकारेषु सं-
ख्याशब्देष्वादेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सहकारः । प्रा०
१ पाद । "संख्यागर्भे रः" ॥ ७ । १ । २१ए ॥ इति दस्य रः ।
प्रा० १ पाद । इयधिकदशसंख्याऽन्विते, वाच० ।

तेरासिय-त्रैराशिक-पुं० । जीवाजीवनोजीवभेदास्त्रयो राशयः
समाहृतास्त्रिराशि, तत्प्रयोजनं येषां ते त्रैराशिकाः । स्या० ७
ठा० । आ० म० । त्रीन् राशीन् जीवाजीवनोजीवरूपान् वद-
न्ति ये ते त्रैराशिकाः । औ० । जीवोऽजीवो जीवाजीवश्च,
लोकोऽश्वो लोकोलोकश्च, सत् असत् सदसत् । नयचि-
न्तायामपि त्रिविधं नयमिच्छन्ति । तद्यथा-छायास्तिकम्,
पर्यायास्तिकम्, उभयास्तिकं च । उक्तं च-त्रिभी राशिजिञ्च-
रन्तीति त्रैराशिकाः । न० । त्रिराशिर्जिद्वित्यस्ति जिगीषन्तीति
त्रैराशिकाः । उक्त० ३ अ० । जीवाजीवनोजीवराशित्रयवादि-
रोहगुप्तमतानुसारिषु षष्ठेषु निह्वेषु, आ० क० ।

अथ षष्ठवक्तव्यतामभिधित्सुराह-

पंच सया चोयाला, तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स ।

पुरिमंतरंजियाए, तेरासियादिठि उप्पन्ना ॥ २४५१ ॥

पञ्चवर्षशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि तदा सिद्धिं गतस्य
श्रीमन्महावीरस्य, अत्रान्तरे अन्तरङ्गिकायां पुर्यां त्रैराशिकद-
ष्टिरूपश्चेति ॥ २४५१ ॥

कथमुत्पन्ना ?, इत्याह-

पुरिमंतरंजि भुयगिह, वलसिरि सिरिगुत्त रोहगुत्ते य ।

परिवायपोट्टसाले, घोसण पक्खिमेहणा वाए ॥ २४५२ ॥

संप्रदगाथेयम् । अस्याश्च कथानकादर्योऽवसेयः । तथेदम्-
अन्तरङ्गिका नाम नगरी, तस्याश्च बहिर्भूतगृहं नाम चैत्यम् ।
तत्र च श्रीगुप्तनामाऽऽचार्यः स्थितः । तस्यां च नगर्यां वज्रश्रीर्ना-
म राजा । श्रीगुप्ताऽऽचार्याणां च रोहगुप्तो नाम शिष्योऽन्यत्र ग्रामे
स्थित आसीत् । अतोऽसौ गुरुवन्दनार्थमन्तरङ्गिकायामा-
गतः । तत्र चैकः परिव्राजको लोहपट्टकेनोदरं बद्धा जम्बूवृ-
क्षशाखा च हस्ते गृहीतया नगर्यां भ्रम्यति । किमेतदिति
च लोकेन पृष्ठे वदति-मदीयोरदमतीव ज्ञानिन पूरितत्वान् स्फु-
टतीति लोहपट्टेन बध्नुम् । जम्बूक्षीपमध्ये च मम प्रतिवादी ना-
स्ति इत्यस्यार्थस्य सूचनार्थं जम्बूवृक्षशाखा हस्ते गृहीता ।
ततस्तेन परिव्राजकेन सर्वस्यामपि नगर्यां " शून्याः सर्वेऽपि
परप्रवादाः, नास्ति कश्चिन्मम प्रतिवादी । " इत्युद्धोषणापूर्वकः
पट्टहको दापितः । लोहपट्टवक्रपोट्टजम्बूवृक्षशाखायोगाच्च त-
स्य लोके "पोट्टशाख" इति नाम जातम् । ततस्तत्पट्टहको नगर्यां
प्रविशता रोहगुप्तेन दृष्टः, उद्घोषणा च श्रुता । ततोऽहं तेन सार्द्धं

वादं दास्यामीत्यभिधाय गुरुनृपट्टाऽपि निषिद्धस्तेनाऽसौ पट्टह-
कः । गुरुसमीपं चाऽऽगत्याऽऽज्ञोच्यता कथितोऽयं व्यतिकर-
स्तेषाम् । आचार्यैः प्रोक्तम्-न युक्तं त्वयाऽनुष्ठितम्, स हि रा-
त्रिवाजको वादे निर्जितोऽपि विद्यास्वतितकुशलत्वात्तानिरूप -
यते, तस्य चैताः सप्त विद्या वादं स्फुरन्ति ॥ २४५२ ॥

काः पुनस्ताः ?, इत्याह-

विच्छु य सप्पे मूसग, मिगी वराही य काग पोयाई ।

एयाहिं विज्जाहिं, सो य परिव्वायगो कुसलो ॥ २४५३ ॥

(विच्छु य च्छि) वृश्चिकप्रधाना विद्या गृह्यते । (सप्पे च्छि)
सर्पप्रधाना विद्या (मूसग च्छि) मूषकप्रधाना । तथा-मृगी ना-
म विद्या मृगीरूपेणोपघातकारिणी । एवं वराही च । (काग पो-
याइ च्छि) काकविद्या, पोताकीविद्या च । पोताक्यः शकुनिकाः ।
एतासु विद्यासु, एताजिवा विद्याभिः स परिव्राजकः कुशल
इति । ततो रोहगुप्तेनोक्तम्-यद्येवं, तत्किमिदानीं नष्टं कापि
शक्यते ?, निषिद्धस्तत्पट्टहकः, यद्भवति तद्भवतु । ततः सुरिभिः
प्रोक्तम्-यद्येवं, तर्हि पठितसिद्धा एवैताः सप्त तत्प्रतिपक्षवि-
द्या गृहाण ॥ २४५४ ॥

काः पुनस्ताः ?, इत्याह-

भोरी नञ्जि विराली, वग्गी सीही य उट्टुगि चोलावी ।

एयाओ विज्जाओ, गिएह परिव्वायमहणीओ ॥ २४५५ ॥

वृश्चिकानां प्रतिपक्षभूता मयूरी विद्या, सर्पाणां तु प्रतिपक्षभूता
नकुली । मूषकाणां विराली । एवं व्याघ्री, सिंही, उट्टुकी ।
(उट्टावि च्छि) पोताकीप्रतिपक्षभूता उलावकप्रधाना विद्ये-
त्यर्थः । एताः परिव्राजकमथनीर्विद्या गृहाण त्वम्, इति सू-
रिणा प्रोक्ते गृह्णाति रोहगुप्तः । तथा रजोहरणं चाभिमन्य
सुरिभिस्तस्य समर्पितम् । अभिहितश्च यथा-यद्यन्यदपि
किञ्चित्प्रणीतद्वृक्षविद्याकृतमुपसर्गजातमुपतिष्ठते तदा त-
न्निवारणार्थमेतन्मस्तकस्योपरि भ्रमणीयम् । ततश्चेन्द्राणाम-
प्यजेयो भविष्यसि, किमुत मनुष्यमात्रस्य तस्येति ? । ततश्च
गतो राजसर्पा रोहगुप्तः । प्रोक्तं च तत्र तेन-किमेव छमकः
परिव्राजको जानाति ?, करोत्वयमेव यद्वृक्षया पूर्वपक्षम्,
येनाहं निराकरोमि । ततः परिव्राजकेन चिन्तितम्-निपुणाः ख-
ल्वमी भवन्ति, तदमीपामेव सस्मृतं पक्षं परिगृह्णामि, येन
निराकर्तुं न शक्नोति । विचिन्त्य चेदमभ्यधायि-इह जीवाश्चा-
जीवाश्चेति द्वावेव राशी, तथैवोपलभ्यमानत्वात्, शुभाशुभाऽऽ-
दिराशिद्वयवत् इत्यादि । ततो रोहगुप्तेन तद्वृक्षपरिभवनाथं
स्वसंमतोऽप्ययं पक्षो निराकृतः । कथम् ?, इति चेत् ? । उच्यते-
असिद्धोऽयं हेतुः, अन्यथोपलभ्यमानत्वात्, जीवा अजीवा नोजीवाश्चे-
ति राशित्रयदर्शनात् । तत्र जीवा नरकतिर्यगादयः, अजीवास्तु
परमाणुघटाऽऽदयः, नोजीवास्तु गृहकोकिलापुच्छाऽऽदयः । ततो
जीवाऽजीवनोजीवरूपास्त्रयो राशयः, तथैवोपलभ्यमानत्वाद्,
अधममध्यमोत्तमाऽऽदिराशित्रयवद्, इत्यादियुक्तिभिः निष्प्रश्न-
व्याकरणः कृत्वा जितः परिव्राजको रोहगुप्तेन । ततोऽसौ
कुक्षो वृश्चिकविद्यया रोहगुप्तविनाशार्थं वृश्चिकान् मुञ्चति ।
ततो रोहगुप्तस्तत्प्रतिपक्षज्ञानमयूरीविद्यया मयूरान्मुञ्चति । तै-
श्च वृश्चिकेषु हतेषु परिव्राजकः सर्पाः मुञ्चति । इतरः तत्-
प्रतिघातार्थं नकुलान्विमुञ्चति । एवं मूषिकाणां विरालान्, मृगी-
णां व्याघ्रान्, शूकराणां सिंहान्, काकानामुलूकान्, पोताकी-

नामुनावकाद् मुञ्चति । ततो गर्दभी मुक्ता, तां चाऽऽगच्छन्तीं
दृष्ट्वा रोहगुप्तेन रजोहरणं मस्तकस्योपरि प्रमयित्वा तेनैव र-
जोहरणेन ताडिता स्तौ परित्राजकस्योपरि सूत्रपुरीपोत्सर्गं
कृत्वा गताऽसौ । ततः सत्तापतिना, सम्भैः, समस्तहोकेन च
निन्दमानो नगराधिवसितः परित्राजकः ॥ २४५४ ॥

इतः परं यदन्तर्ज्ञाप्यकारः प्राऽऽह-

जेऊण पोदुमालं, छुओओ भणइ गुरुमूलमागंतुं ।
वायम्म मए विजिओ, मुणह जहा सो सहापज्जे ॥ २४५५ ॥
रासिहुगगहियपक्खो, तइयं नोजीवरासिमादाय ।
गिहकोकिलाइपुच्छं-च्छेओदाहरणओअभिहि ॥ २४५६ ॥
भणइ गुरु मुट्टु कयं, किं पुण जेऊण कीस नाभिहियं ? ।
अयमवसिच्छंतो णे, तइओ नोजीवरासि चि ॥ २४५७ ॥
एवं गए वि गंतुं, परिसामज्झम्मि जणुमु नायं णे ।
मिच्छंतो किं तु मए, बुद्धिं परिचूय सो समिओ ॥ २४५८ ॥
बहुसो स जणमाणो, गुरुणा पडिभणइ किमवसिच्छंतो ? ।
जइ नाम जीवदेसो, नोजीवो हुज्ज को दोसो ? ॥ २४५९ ॥

पोदुमालं परित्राजकं जित्वा गुरुचरणमूलमागत्य रोहगुप्तो-
परनाम्ना तु खड्गको भणति-स परित्राजकाद्यमः समस्त-
नृपसभामध्ये यथा वादे मया विजितस्तथा शृणुत यूयम, क-
थयामीति । तदेवाऽह-राशिद्वयगृहीतपक्षः स परित्राजको मया
वादे विजित इति प्राक्तेन संयन्धः । किं कृत्वा ? ,
इत्याह-तृतीयं नोजीवराशिमादाय पक्षीकृत्य, कुतो दृष्टान्ता-
दसौ पक्षीकृत्य ? , इत्याह-गृहकोकिलाऽऽदीनां पुच्छमेव छि-
न्नत्वाच्छेदः, तदुदाहरणतस्तद्वदृष्टान्तादित्यर्थः । एवं रोहगु-
प्तेनाजिहिते गुरुर्मणति-सुष्ठु कृतं त्वया यदसौ जितः,
किं तु तत्रोच्छिष्टना त्वया किमेतन्नाभिहितम् ? ।
किम् ? , इत्याह-तृतीयो नोजीवराशिरित्ययं (णे चि) नो-
ऽस्माकमपसिद्धान्तः, जीवाजीवलक्षणराशिद्वयस्यैवास्म-
त्सिद्धान्तेऽभिहितत्वादिति । तस्मादेवं गतेऽपि, एतावत्यपि
गते इत्यर्थः, तत्र परिषमभ्ये गत्वा भण प्रतिपादय, (नायं
णे चि) नोऽस्माकं नायं सिद्धान्तः, किं तु स परित्राजक-
श्चतुर्द्धिं परिचूय तिरस्कृत्य शमित उपशमं नीतो, दर्पं
त्याजित इत्यर्थः । एवं बहुशोऽनेकधा गुरुणा भण्यमानः स
रोहगुप्तः प्रतिभणति प्रत्युत्तरयति-आचार्य । किमयमपसिद्धान्तः ? ,
यदि हि नोजीवलक्षणतृतीयराश्यभ्युपगमे कोऽपि दोषः
स्यात्तदा स्यादयमपसिद्धान्तः, न चैतदस्ति । कुतः ? , इत्याह-
यदि नाम गृहकोकिलापुच्छाऽऽदिजीवदेशो नोजीवो भवेन्नो-
जीवत्वेनाभ्युपगम्येत, तर्हि को दोषः स्यात् ? , न कसपि दोष-
मत्र पश्याम इत्यर्थः । ततः किमित्यपसिद्धान्तत्वे दोषपरिहा-
रार्थं पुनर्मां तत्र प्रेषयसीति भावः ।

कस्माच्च दोषः ? , इत्याह-

जं देसनिसेहपरो, नोसहो जीवद्वदेसो य ।
गिहकोइलाइपुच्छं, विलक्खणं तेण नोजीवो ॥ २४६० ॥

यद्यस्मान्नोजीव इत्यत्र नोशब्दो देशनिषेधपरो, न तु सर्व-
निषेधपरः, नोजीवो जीवैकदेशो, न तु सर्वस्यापि जीवस्याऽ-
५६१

भाव इत्यर्थः । भवत्वेवं देशनिषेधको नोशब्दः, परं गृहकोकि-
लाऽऽदिपुच्छं जीवदेशो न भविष्यतीत्याशङ्क्याऽह-जीवच्छव्यै-
कदेशश्च गृहकोकिलाऽऽदिपुच्छम्, आदिशब्दाच्छिन्नपुरुषाऽऽदि-
हस्ताऽऽदयः परिगृह्यन्ते । कथंभूतं तद् गृहकोकिलाऽऽदिपुच्छ-
म् ? , इत्याह-विलक्षणम्, जीवाऽजीवभ्य इति गम्यते । तथाहि-
न तावद् गृहकोकिलाऽऽदिपुच्छं जीवत्वेन व्यपदेष्टुं शक्यते, त-
त्कार्यैकदेशत्वेन तद्विलक्षणत्वात् । नाप्यजीव इत्याभिधानं पा-
यते, स्फुरणाऽऽदिभिस्तेन्योऽपि विलक्षणत्वात् । येनैव, तेन
कारणेन पारिशेष्यान्नोजीव एतदुच्यत इति ॥ २४६० ॥

सिद्धान्तेऽपि धर्मास्तिकायाऽऽदिदेशवचनाच्छु-
एव नोजीवः । कथम् ? , इत्याह-

धम्माइदसविहाऽऽदे-सओ य देसो वि जं पिहुं वत्थुं ।
अपिहुञ्चूओ किं पुण, जिन्नं गिहकोलियापुच्छं ? ॥ २४६१ ॥
इच्छं जीवपएसं, नोजीवं जं च समजिरूढो वि ।
तेणअत्थि तओ समए, घटदेसो नोघटो जह वा ॥ २४६२ ॥

अकारस्य निष्क्रमत्वाद्यस्मात्कारणाद्देशोऽपीत्यपिशब्दस्या-
पि निष्क्रमत्वाद्धर्मास्तिकायाऽऽदिदेशिनः (अपिहुञ्चूओ चि)
अप्यगृह्यतोऽप्येकत्वमापन्नोऽपि देशः (पिहुं वत्थु चि) सिद्धान्ते
पृथग् वस्तु जणित इति शेषः, पृथग्वस्तुत्वेन निर्दिष्ट इत्यर्थः ।
किं पुनर्यच्छिन्नमात्मनः पृथगृह्यतं कृतं, तद् गृहकोकिलाऽऽदिपुच्छं
पृथग् वस्तु न भविष्यति ? , भविष्यत्येवेति । तच्च जीवच्छिन्नत्वेन
पृथग्वस्तुत्वात्, स्फुरणाऽऽदिना चाजीवविलक्षणत्वात्सामर्थ्या-
न्नोजीव एवेति प्रावः । कुतः पुनर्वचनाऽऽदेशसिद्धान्ते पृथ-
ग् वस्तु भणितः ? , इत्याह-(धम्माइदसविहाऽऽदेसउ चि) ध-
र्मास्तिकायाऽऽदीनाममूर्त्तानोजीवानां दशविधाऽऽदेशतो दश-
विधत्वज्ञानात् । एतदुक्तं भवति-अजीवप्रकृषणां कुर्वन्निवर्त्त-
परममुनिभिः-“अजीवा दुविहा पक्खत्ता । तं जहा-रुविअजीवा य,
अरुविअजीवा य । रुविअजीवा चराव्विहा पक्खत्ता । तं जहा-खं-
धा, देसा, पपसा, परमाणुगोमला । अरुविअजीवा दसवि-
हा पक्खत्ता । तं जहा-धम्मसिद्धिकाए, धम्मसिद्धिकायस्स देसे, ध-
म्मसिद्धिकायस्स पपसे, एवं अधम्मसिद्धिकाए वि, आगासत्थिकाए
वि, अरुसमए ॥” तदेवं धर्मास्तिकायाऽऽदीनां दशविधत्वम-
णनेन तद्देशस्य पृथग्वस्तुत्वमुक्तमेव, अन्यथा दशविधत्वानुप-
पत्तेः । यदा च धर्मास्तिकायाऽऽदीनां देशस्तेभ्योऽपि पृथग्वस्तुतोऽ-
पि पृथग्वस्तुच्यते, तदा गृहकोकिलापुच्छाऽऽदिकं छिन्नत्वेन जी-
वात् पृथग्भूतं सुनरां वस्तु भवति, तच्च जीवाजीवविषयत्वात्-
न्नोजीव इत्युक्तमेवेति । अपि च-यद्यस्मात्कारणाज्जीवप्रदेशं
नोजीवं समभिरूढनयोऽपीच्छति, तेन तस्मात्तकोऽसौ नो-
जीवः समये सिद्धान्तेऽप्यस्ति, न पुनर्मयैव केवलेनोच्यते,
तथा चानुयोगद्वारेण प्रमाणद्वारान्तर्गतं नयप्रमाणं विचारयता
प्रोक्तम्-“समभिरूढो सहनयं भणइ-जइ कम्मधारणएण भ-
णसि तो एवं भणाहि-जीवे य से पपसे य, से सपपसे नोजी-
वे” इति । तदनेन प्रदेशलक्षणे जीवैकदेशो नोजीव उक्तः,
यथा घटैकदेशो नोघट इति । तस्मादस्ति नोजीवलक्षणस्तु-
तीयराशिः, युक्त्याऽऽगमसिद्धत्वात्, जीवाजीवाऽऽदितत्त्वव-
दिति ॥ २४६१ ॥ २४६२ ॥

तदेवं षड्युक्तानोक्त आचार्यः प्रतिविधानमाह-
जइ ते सुयं पमाणं, तो रासी तेसु तेसु सुत्तेसु ।

दो जीवाजीवानं, न सुए नोजीवरासि चि ॥२४६३॥

“ धम्माद्दसविहाऽऽदेसओ य ” इत्याद्युपन्यासात्सूत्रप्रामा-
ण्यवादी किल लक्ष्यते भवान्, तद्यदि सत्यमेव तव सूत्रं प्रमा-
णम्, ततस्तर्हि तेषु तेषु सूत्रेषु जीवाजीवरूपौ द्वावेव राशी
प्रोक्तौ । तथा च स्थानाङ्गसूत्रम्-“ डुवे रासी पणत्ता । तं जहा-
जावा चेव, अजीवा चेव । ” तथाऽनुयोगद्वारसूत्रेऽप्युक्तम्-
“ कश्चिहा णं भंते ! दव्वा पणत्ता ? गोयमा ! डुविहा पणत्ता ।
तं जहा-जीवदव्वा य, अजीवदव्वा य । ” तथोत्तराध्ययनसूत्रे
चाभिहितम्-“ जीवा चेव अजीवा य, एस दोए वियाहिप । ”
इत्याद्येष्वपि सूत्रेषु स्पष्टम् । नोजीवराशिस्तु तृतीयः श्रुते
न कचिदप्यभिहितः, तत्कथं तत्संस्वरूपणा न श्रुताऽऽशात-
नेति ? न च धर्मास्तिकायाऽऽदीनां देशस्तेभ्यो भिन्नः कोऽ-
प्यस्ति, विवक्तामात्रेणैव तस्य भिन्नवस्तुत्वकल्पनात् ॥२४६३॥
एवं पुच्छाऽऽदिकमपि गृहकोकिलाऽऽदिजीवेज्योऽभिन्नमेव,
तत्संयुतत्वाद्, अतो जीव एव तत्, न तु नोजीव इति द-
र्शयन्नाह-

गिहकोलियाइपुच्छे, विन्नम्पि तदंतरालसंवंधो ।

सुत्तेऽजिहिओ सुहुमा-ऽमुत्ततणओ तदग्रहणं ॥२४६४॥

गृहकोकिलाऽऽदीनां पुच्छाऽऽदिकेऽवयवे बुरिकाऽऽदिना वि-
न्नेऽपि तयोर्गृहकोकिलापुच्छाऽऽदिवस्तुनोर्यदन्तरालं विचालं त-
त्र जीवप्रदेशानां संबन्धः संयोगस्तदन्तरालसंबन्धः सूत्रेऽभि-
हित एव । तथा च जगवतीसूत्रम्-“ अहं भंते ! कुम्मा कुम्माव-
खिया, गोहा गोहावलिया, गोणे गोणावलिया, मणुस्से
मणुस्सावलिया, महिसे महिसावलिया, एपासि णं दुहा
वा, तिहा वा, असंखेज्जहा वा विन्नाणं जे अंतरा, ते वि णं
तेहि जीवपपसेहि फुडा ? इहा फुडा । पुरिसे णं जंते । अंतरे द-
त्थेण वा, पाएण वा, अंगुलियाए वा, कठेण वा, किलिचेण वा,
आमुसमाणे वा, संमुसमाणे वा, आलिहमाणे वा, विविहमा-
णे वा, अख्यरेण वा तिक्खेणं सत्थजाएणं आच्छिदमाणे वा,
विच्छिदमाणे वा, अगणिकाएणं समोडुहमाणे तेसि जीवपपसा-
णं किंचि आवाहं वा विवाहं वा उप्पाएह, विच्छेयं वा करेइ ? ।
नो इण्ठे समठे । नो खलु तत्थं सत्थं संकमइ । ” इति । यदि ना-
मैवं सूत्रे जीवप्रदेशानां तदन्तरालसंबन्धोऽजिहितः, तर्हि त-
दन्तराले ते जीवप्रदेशाः किमिति नोपलक्ष्यन्ते ? इत्याह- (सु-
हुमेत्यादि) कर्मणशरीरस्य सूक्ष्मत्वात्, जीवप्रदेशानां चा-
मूर्तत्वाद्दन्तराले तेषां जीवप्रदेशानां सतामप्यग्रहणं तदग्रहण-
मिति ॥ २४६४ ॥

ननु यथा देहे पुच्छाऽऽदौ च स्फुरणाऽऽदिभिर्विद्विज्जीव-
प्रदेशा गृह्यन्ते, तथा सन्तोऽप्यन्तराले किमि-
ति ते न गृह्यन्ते ? इत्याह-

गज्जा मुत्तिगयाओ, नाऽऽगासे जह पईवरस्सीओ ।

तह जीववखणाई, देहे न तदंतरालम्पि ॥२४६५॥

इह भूकुड्यवरणरुकांधकाराऽऽदीनि वस्तुन्येव मूर्त्तियोगान्म-
ूर्त्तिरूप्यन्ते । ततश्च यथा मूर्त्तिगता यथोक्तवस्तुगता एवेत्यर्थः,
प्रदीपरश्मयो ग्राह्या प्रवन्ति, न तु केवल आकाशे प्रसृताः, त-
था तेनैव प्रकारेण जीवो लक्ष्यते यैस्तानि जीववक्त्राणि
भाषणोच्चासनिःश्वासप्रावनवहगनस्फुरणाऽऽदीनि देह एव
गृह्यन्ते, न तु तदन्तराल इति ॥ २४६५ ॥

यतश्चैवं ततः किम् ? इत्याह-

देहरहियं न गिएहइ, निरतिसओ नातिसुहुमदेहं व ।

न य से होइ विवाहा, जीवस्स भवंतरात्ते व ॥२४६६॥

देहाभावे जीवलक्षणानामत्रावादेहरहितं मुक्ताऽऽत्मानं विन्नपु-
च्छाऽऽद्यन्तरालवर्त्तिनं वा जीवं निरतिशयः केवलज्ञानाऽऽद्य-
तिशयरहितो जन्तुर्न गृह्यति । तथा-अतिसूक्ष्मो देहो यस्य तम-
तिसूक्ष्मदेहं निगोदाऽऽदिजीवं कर्मणकाययोगिनं वा जन्तुं ना-
ऽभौ गृह्यति । न च ‘से’ तस्य जीवस्यान्तरालवर्त्तिपु प्रदेशेष्व-
न्तरदर्शितसिद्धान्तसूत्रोक्तयुक्त्या कुन्तासिसेह्वाऽऽदिशस्त्रै-
राग्नेजलाऽऽदिभिर्वा विवाधा पीडा काचिद्भवति, भवान्तराले
कर्मणशरीरवर्त्तिजीवप्रदेशवदिति ॥२४६६॥

ननु गृहकोकिलाऽऽदिजीवस्य विन्नत्वात्पुच्छाऽऽदिकं खण्डं
नष्टं, ततश्च तत्तस्मात्पृथग्भूतत्वान्नोजीवः कस्मान्नोच्यते ? यथा
घटच्छिन्नत्वात्पृथग्भूतं रथ्यापतितं घटखण्डं घटैकदेशत्वाच्चो-
घटः ? तदयुक्तम् । कुतः ? इत्याह-

दव्वामुत्तत्ताऽकय-भावादविकारदरिसणाओ य ।

अविणासकारणाहि य, नजसो व्व न खंरसो नासो ॥२४६७॥

खण्डशो जीवस्य नाशो न भवतीति प्रतिज्ञा, अमूर्त्तद्रव्यत्वा-
द्, अकृतकभावात्-अकृतकत्वादित्यर्थः । तथा-घटाऽऽदेः कपा-
लाऽऽदिवाहिकारदर्शनाभावाद्, अविनाशकारणत्वाच्च-विनाश-
कारणानामग्निशस्त्राऽऽदीनामभावाच्चेत्यर्थः, इत्येते हेतवः । सर्वेषु
नजस इव इति दृष्टान्त इति ॥ २४६७ ॥

खण्डशो नाशे च जीवस्य दोषानाह-

नासे य सव्वनासो, जीवस्स नासो य जिणमयच्चाओ ।

ततो य अणिम्मोक्खो, दिक्खावेफल्लदोसा य ॥२४६८॥

शस्त्रच्छेदाऽऽदिना जीवप्रदेशस्य नाशे चेष्ट्यमाणे क्रमशः स-
र्वनाशोऽपि कदाचित्तस्य भवेत् । तथाहि-यत् खण्डशो न-
श्यति तस्य सर्वनाशो दृष्टः, यथा घटाऽऽदेः, तथा च त्वये-
ष्यते जीवः, ततः सर्वनाशस्तस्य प्राप्नोति । प्रवत्वेतदपि, किं
नः क्षयते ? इति चेत् । तदयुक्तम् । कुतः ? इत्याह- (नासो
येत्यादि) स च जीवस्य सर्वनाशो न युक्तः, यस्माज्जिनम-
तत्यागहेतुत्वाज्जिनमतत्यागोऽसौ । जिनमते हि जीवस्य सतः
सर्वथा विनाशोऽसतश्च सर्वथोत्पादः सर्वत्र निषिद्ध एव । य-
दाह-“ जीवा णं भंते ! किं वहुंति, हायंति, अवट्ठिया ? । गो-
यमा ! नो वहुंति, नो हायंति, अवट्ठिया । ” इत्यादि । अतो
जीवस्य सर्वथा नाशेऽभ्युपगम्यमाने जिनमतत्याग एव स्या-
त् । तथा ततस्तत्सर्वनाशादनिर्मोक्तो मोक्षाभावः प्राप्नोति, मु-
मुक्तोः सर्वथा नाशात् । मोक्षाभावे च दीक्षाऽऽदिकष्टानुष्ठानवै-
फल्यं, क्रमेण च सर्वेषामपि जीवानां सर्वनाशे संसारस्य शून्य-
ताप्राप्तिः, कृतस्य च शुभाशुभकर्मणो जीवस्य सर्वनाश एव-
मेव नाशात्कृतनाशप्रसङ्ग इत्यादि वाच्यमिति न जीवस्य
खण्डशो नाशः । गृहकोकिलाऽऽदीनां पुच्छाऽऽदिखण्डस्य पृथ-
ग्भूतत्वेन प्रत्यक्षत एव नाशो दृश्यत इति चेत् । तदयुक्तम् ।
औदारिकशरीरस्यैव हि तत्खण्डमध्यकृतो वीक्ष्यते, न तु जी-
वस्य, तस्यामूर्त्तत्वेन केनाऽपि खण्डयितुमशक्यत्वादिति ।

अथात्रैव परामिप्रायमाशङ्क्य दूषयति-

अहं खंधो इव संघा-यभेयधम्मा स तो वि सव्वेसि ।

अवरोपरसंकरात्रो, मुहाङ्गुणसंकरो पत्तो ॥ २४६९ ॥

अथ पुद्गलस्कन्ध इव सावयवत्वात्स जीवः सङ्घातभेदधर्माऽऽप्युपगम्यते, यथा क्वचिद्विवक्षितपुद्गलस्कन्धेऽन्यस्कन्धगतं खण्डं समागत्य संहन्यते संबध्यते, नद्धतं च खण्डं जिह्वाऽन्यत्र गच्छति, एवं जीवस्याप्यन्यजीवखण्डं संहन्यते, तद्धतं तु भिद्यत इत्येवं सद्घातभेदधर्मा जीव इष्यत इति । अतः खण्डो नात्रोऽपि संघातस्यापि सङ्घातवाच्यतस्य सर्वनाश इति परस्याभिप्रायः । अत्र दूषणमाह- (तो वि सर्वेति इत्यादि) एवमपि च सति सर्वेषामपि सर्वलोकवर्तिनां जीवानां परस्परसङ्करतः सुखाऽऽदिगुणसङ्करः प्राप्तिः । इदमुक्तमभवति-यदैकं जीवसंबन्धि शुभाशुनिकर्मान्वितं खण्डरुमन्यजीवस्य संबध्यते, अन्यसंबन्धि तु खण्डं तस्य संबध्यते, तदा तत्सुखाऽऽद्योऽन्यस्य प्रसज्जति, अन्यसुखाऽऽद्यस्तु तस्य, इत्येवं सर्वजीवानां परस्परं सुखाऽऽदिगुणसाङ्कर्यं स्यात् । तथैकस्य कूननाशः, अन्यस्याकृताभ्यागम इत्यादि वाच्यमिति ॥ २४६६ ॥

अन्यमपि पराभिप्रायमाशङ्क्य दूषणान्तरमाह-

अह अविमुक्तो वि तत्रो, नोजीवो तो पप्पपमं ते ।

जीवमि असंखेज्जा, नोजीवा नत्थि जीवो ते ॥ २४७० ॥

अथैतदपमयात्र जीवस्य छेदोऽप्युपगम्यते, किं त्वविमुक्तोऽप्यिच्छन्नोऽपि जीवसंबन्धोऽपि तकोऽसौ जीवदेशो नोजीवस्त्वयेष्यते, यथा धर्मास्तिकायाऽऽद्येकदेशो नोधर्मास्तिकायाऽऽदिः, ततस्तर्हि प्रतिप्रदेशं ते तव नोजीवसङ्घावादे-कैकस्मिन्नान्तरमन्यसंख्येया नोजीवाः प्राप्ताः, नतस्ते तव नास्ति काऽपि जीवसंभवः, सर्वेषामपि जीवानां प्रत्येकमसंख्येयनोजीवत्वप्राप्तिरिति ॥ २४७० ॥

दूषणान्तरमपि प्रसज्यन्माह-

एवमजीवा वि पप्प-प्पएसभेएण नोअजीव ति ।

नत्थि अजीवा केई, कयरे ते तिनि रासिचि ॥ २४७१ ॥

एवमजीवा अपि धर्मास्तिकायाऽऽद्यो ह्यणुकस्कन्धाऽऽद्यो घटाऽऽद्यश्च प्रतिप्रदेशभेदोऽजीवैकदेशत्वाद् नोजीवाः, घटैकदेशनोघटवदिति, अतोऽजीवाः केचनाऽपि न सन्ति, परमाणुनामपि पुद्गलास्तिकायलक्षणजीवैकदेशत्वेन नोजीवत्वात्सर्वत्र नोजीवानामेवोपपद्यमानत्वात् । ततश्च कतरे ते त्रयो राशयः-त्वया ये राजसमायां प्रतिष्ठिताः, उक्त्यायेन नोजीवनोअजीववृत्तणराशिद्वयस्यैव सङ्घावात्, इति । तस्माद् बहुदोषप्रसङ्गान्न जीवविविध्यत इति स्थितम् ॥ २४७१ ॥

विद्यतां वाऽसौ तथापि न नोजीवसिद्धिरिति

दर्शयन्माह-

छिन्नो व होउ जीवो, कह सो तद्धवखणो वि नोजीवो ? ।

अह एवमजीवस्स वि, देसो तो नोअजीवो चि ॥ २४७२ ॥

एवं पि रासत्रो ते, न तिनि चचारि संपसज्जति ।

जीवा तहा अजीवा, नोजीव नोअजीवा य ॥ २४७३ ॥

पुद्गलाऽऽद्यवयवच्छेदेन चिन्नोऽपि नवतु गृहकोकिलाऽऽदिजीवः, केवलं तस्य जीवस्य लक्षणानि स्फुरणाऽऽदीनि यस्याऽसौ तल्लक्षणोऽपि सन्नसौ पुद्गलाऽऽदिदेशः कथं केन हेतुना नोजीवो भण्यते ? । इदमुक्तं नवति-सम्पूर्णोऽपि गृहकोकिलाजीवः

स्फुरणाऽऽदिखणैरेव जीवो भण्यते, स्फुरणाऽऽदीनि च लक्षणानि चिन्ने तदवयवेषु पुद्गलाऽऽदिके दृश्यन्ते, अतस्तल्लक्षण-युक्तोऽप्यसौ किमिति जीवो न भण्यते, येन नोजीवकल्पनाऽवधिधीयते ? इति । (अह एवमिति) अथैवं जीववृत्तणैः सङ्घारपि पुद्गलाऽऽदिकस्तदवयवो नोजीव एवेष्यते, न पुनः स्वाग्रह-स्यज्यत इत्यर्थः । अत्र सूरिराह- (तो चि) ततस्तर्हि अजीवस्यापि घटाऽऽदेर्देशो नोअजीवः प्राप्नोति, जीवैकदेशनोजीववदिति । अस्त्वेवं, न किञ्चिद् मम विनश्यतीति चेत् । नैवम् । कुतः ? इत्याह- (एवं पीत्यादि) एवमप्यभ्युपगम्यमाने ये भवता त्रय एव राशय इष्यन्ते, ते न घटन्ते, किं तु चत्वारो राशयः संप्रसज्जन्ति । तद्यथा-जीवाः, तथा अजीवाः, नोजीवाः, नोअजीवाश्चेति ॥ २४७२ ॥ २४७३ ॥

अत्र यः परस्य परिहारस्तस्य स्वपक्षेऽपि समानतां दिदर्शयिषुः सूरिराह-

अह ते अजीवदेशो, अजीवसाममजाऽहिमो चि ।

निन्नो वि अजीवो चिय, न जीवदेशो वि किं जीवो ? ॥ २४७४ ॥

अथ ते तवाऽजीवस्व जीवस्कन्धाऽऽदेर्देश एकदेशो भिन्नोऽपि स्कन्धात्पृथग्नृतोऽप्यजीव एव, न तु नो अजीवः । कुतः ? इत्याह- अजीवेन सामान्ये जातिविज्ञेयस्यासावजीवसामान्यजातिविज्ञेय इति कृत्वा । तत्राजीवत्वं जातिः, पुंस्त्रिङ्गवृत्तं च । लिङ्गम् । एतच्च द्वयमप्यजीवतद्देशयोः सामान्यमेव, ततस्तद्देशोऽप्यजीव एव । हन्त ! यद्येवं, तर्हि जीवदेशोऽपि किमिति जीवो नेष्यते, तस्याऽपि जीवेन समानजातिलिङ्गत्वादिति ॥ २४७४ ॥

गाथाचतुर्थादोक्तमेवार्थं प्रमाणेन दृढयन्माह-

छिन्नगृहकोकिल्या वि हु, जीवो तल्लवखणेहिं सयन्नो व्व ।

अह देमो चि न जीवो, अजीवदेशो चि नोऽजीवो ? ॥ २४७५ ॥

छिन्नगृहकोकिलाऽपि-छिन्नः पुद्गलाऽऽदिको गृहकोकिलाऽऽदिजीवावयवोऽपीत्यर्थः । किम् ? इत्याह-जीवः, इति प्रतिज्ञा । हे-तुमाह- (तल्लवखणेहिं ति) तल्लवखणैर्हेतुचतैः-स्फुरणाऽऽदितल्लक्षणयुक्तत्वादित्यर्थः । (सयन्नो व्व चि) यथा सकलः परिपूर्णोऽन्निन्नो गृहकोकिलाऽऽदिजीव इत्यर्थः । एव दृष्टान्तः । अथ गृहकोकिलाऽऽदेर्जीवस्य पुद्गलाऽऽदिकस्तदवयवो देश एवेति कृत्वा न जीव इष्यते, संपूर्णस्यैव जीवत्वात्, यद्येवमजीवस्यापि घटाऽऽदेर्देशो 'नो' नैवाऽजीवः प्राप्नोति, सम्पूर्णस्यैवाजीवत्वात् । ततोऽयमजीवदेशोऽपि नोअजीव एव स्यात्, न त्वजीवः । तथा च सति स एव राशिचतुष्टयप्रसङ्ग इति ॥ २४७५ ॥

यद्युक्तम्-“ इच्छद् जीवपपसं, नो जीवं जं च समभिरुद्धो वि । ” (२४६२) इत्यादि । तत्राऽऽह-

नोजीवं ति न जीवा-दष्टं देसमिह समभिरुद्धो वि ।

इच्छद् वेइ समासं, जेण समाणाहिगरणं सो ॥ २४७६ ॥

जीवे य से पपसे, जीवपपसे एव नोजीवो ।

इच्छद् न य जीवदलं, तुमं व गिहकोकिल्यापुच्छं ॥ २४७७ ॥

न य रासिजेयमिच्छद्, तुमं व नोजीवमिच्छमाणो वि ।

अन्नो वि नन्नो नेच्छद्, जीवाजीवाहियं किं पि ॥ २४७८ ॥

इह-“ जीवे य से पपसे य से सपपसे नोजीवे । ” इत्यत्रानुयो-गद्वारोक्तसूत्राऽऽज्ञापके समभिरुद्धनयोऽपि नोजीवमिति नेच्छ-

तीति संबन्धः-नोजीवत्वेन नेच्छतीत्यर्थः । कं कर्ममताऽऽप-
न्नम् ? । देशम् । कथंभूतम् ? । जीवादित्यं जीवाद्यतिरिक्तं देशं
नोजीवं समभिरूढनयोऽपि नेच्छति-किं त्वव्यतिरिक्तमेव तं
तस्मादिच्छतीत्यर्थः । कुत एतद्विज्ञायते ? इत्याह-येन कारणेन
देशदेशिनोः कर्मधारयलक्षणं समानाधिकरणमेव समासमसौ
समभिरूढनयो ब्रवीत्यन्युपगच्छति, न पुनर्नैगमाऽऽदिरिव त-
त्पुरुषमित्यर्थः । समानाधिकरणसमासश्च नीलोत्पलाऽऽदीना-
मिन् विशेषणविशेष्याणामजेद एव भवति । अतो ज्ञायते-जीवा-
दनन्यरूपमेव देशं नोजीवमिच्छति समभिरूढ इति, एवं कथं
तृतीयराशिः स्याद् ? इति । तदेव समभिरूढाभिमतं समाना-
धिकरणसमासं दर्शयति-(जीवे य से इत्यादि) जीवश्चासौ
प्रदेशश्च जीवप्रदेशः, स एव(नोजीवो ऽस्ति) स एव जीवादव्य-
तिरिक्तो जीवप्रदेशो नोजीव इत्येवमिच्छति समभिरूढनयः, न
पुनर्जीवदत्तं जीवात्पृथग्भूतं तत्त्वखण्डं नो जीवमिच्छत्यसौ, यथा
गृहकोकिलाऽऽदीनां पुच्छाऽऽदिखण्डं नोजीवं त्वमिच्छसीति ।
अपि च-नोजीवमिच्छन्नपि समभिरूढनयो यथा त्वं तथा नो-
जीवराशेर्जीवाजीवराशिद्वयाद्भेदं नेच्छति, किं तु जीवाजीव-
लक्षणं राशिद्वयमेवेच्छति, नोजीवस्यात्रैवान्तर्भावात् । तथाऽ-
न्योऽपि नैगमाऽऽदिर्नयो जीवाऽजीवेत्योऽधिकं किमपि नोजी-
ववस्तु नेच्छत्येव । ततस्त्वदीय एवायं नूतनः कश्चिन्मार्ग इति ।

तथाऽन्युपगम्यापि सूरिराह-

इच्छतु व समभिरूढो, देसं नोजीवमेगनइयं तु ।

मिच्छत्तं सम्पत्तं, सव्वनयमयावरोहेण ॥२४७६॥

तं जइ सव्वनयमयं, जिणमयमिच्छसि पवज्ज दो रासी ।

पयविप्पन्निवत्तीए, वि मिच्छत्तं किं नु रासीसु ? ॥२४७७॥

इच्छतु वा समभिरूढनयस्त्वमिव जीवाद्भिन्नमपि तद्देशं नोजी-
वं, तथाऽप्येकनयस्येदं मतमैकनयिकं, मिथ्यात्वं चैतच्छाक्य-
मतवत्, इत्यतो न तत्प्रमाणीकर्तव्यम् । सम्यक्त्वं तु सर्व-
नयमतावरोधेन समस्तनयमतसंग्रहेणैव ज्ञवति । ततो यदि
सर्वनयमयं जिनमतं प्रमाणमिच्छसि, तदा प्रतिपद्य जीवा-
जीवलक्षणौ द्वावेव राशौ । अन्यथा-" पयमक्खरं पि एकं, पि
जो न रोएइ सुत्तनिहिद्धं । सेसं रोयंतो वि हू, मिच्छदिही
मुणेयव्वो ॥ १ ॥" इत्यादिवचनात्पदविप्रतिपत्त्याऽपि मिथ्यात्व-
मापद्यते, किमुत सकलेषु राशिषु विप्रतिपत्त्या तन्न प्रविश्य-
ति ? इति ॥ २४७७ ॥

तदेवं युक्तिमिर्गुण्णा संबोध्यमाने रोहगुप्तेऽग्रतः किं
संजातम् ? इत्याह-

एवं पि जह्ममाणो, न पवज्जइ सो जओ तओ गुरुणा ।

चित्थियमयं पण्हो, नासिहई मा बहुं लोणं ॥२४८१॥

तो एं रायसजाए, निगिणहामि बहुलोगपक्खवं ।

बहुजणनाओऽवसिओ, होही अग्गेकपक्खो चिऽ४८२

तो बल्लसिरिनिवपुरओ, वायं नाओवणीयमग्गाणं ।

कुणमाणणमईया, सीसाऽऽयरियाण ठम्मासा ॥२४८३॥

एको वि नावसिज्जइ, जाहे तो भणइ नरवई नाऽहं ।

सत्तो सोउं सीयं-ति रज्जकज्जाणि मे भगवं ! ॥२४८४॥

गुरुणाऽभिहिओ भवओ, सुणावणत्थमियमेत्थियं जणियं ।

जइ सिन सत्तो सोउं, तो निगिणहामि एं कद्धं ॥२४८५॥
प्रकटार्थो एवैताः, नवरम्-(बहुजणनाओऽवसिओ ऽस्ति)
बहुजनस्य ज्ञातो विदितोऽवसितो मया जितः सन्नग्राह्यवच-
नः सर्वस्याऽपि भविष्यति । (तो बल्लसिरिनिवपुरओ ऽस्ति) त-
तो बल्लश्रीनाम्नो राहुः पुरत इत्यर्थः । (नाओवणीयमग्गाणं
ति) नीयते संवित्तिं प्राप्यते वस्त्वनेनेति न्यायः प्रस्तुतार्थ-
साधकं प्रमाणं, येनोपन्यस्तेन सतोपनीतो दौकितः प्रसङ्गेनाऽऽ-
गतः सकलस्याऽपि तर्कस्य मार्गो येषां ने तथा, तेषां न्यायो-
पनीतमार्गाणां रोहगुप्तश्रीगुप्तसूरीणामिति ।

ततो द्वितीयदिने किमबूदित्याह-

धीयदिणे वेइ गुरू, नरिंद ! जं मेइणीएँ सव्वनूयं ।

तं कुत्तियावणे स-व्वमत्थि सव्वप्पतीयमियं ॥२४८६॥

तं कुत्तियावणसुरो, नोजीवं देइ जइ न सो नत्थि ।

अह भणइ नत्थि तो न-त्थि किं व हेउप्पवंधेणं २४८७

तं मगिज्जउ मुद्धे-ए सव्ववत्थूणि किं त्य काढेणं ।

इय होउ सि पव्वे, नरिंदपइवाइपरिसाहिं ॥ २४८८ ॥

सिरिगुत्तेणं छलुगो, छम्मासा विकिह्ठुण वाएँ जिओ ।

अहरण कुत्तियावण, चोयालसएण पुच्छाणं ॥२४८९॥

द्वितीयदिने ब्रवीति गुरुः श्रीगुप्तसूरिः-नरेन्द्र ! पृथ्वीपते ! इह
मेदिन्याः पृथिव्यां यत्किमपि सद्भूतं विद्यमानं वस्तु तत्स-
र्वमपि कुत्रिकाऽऽपणेऽस्तीति सर्वजनस्य ज्ञवतां च प्रतीत्-
मेवेदम् । तत्र धूनां स्वर्गपातालमर्त्यभूमीनां त्रिकं कुत्रि-
कम्; तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश इति कृत्वा, तत्स्थलोका अपि
कुत्रिकमुच्यते, कुत्रिकमापणयति व्यवहरति यत्र इहोऽ-
सौ कुत्रिकाऽऽपणः । अथवा-धातुजीवमूललक्षणेच्यस्त्रिभ्यो
जाते त्रिजं, सर्वमपि वस्त्वित्यर्थः । कौ पृथिव्यां त्रिजमापणयति
व्यवहरति यत्र इहोऽसौ कुत्रिकाऽऽपणः, अस्मिन् कुत्रिका-
ऽऽपणे वणिजः कस्याऽपि मन्त्राऽऽचाराधितः सिद्धो व्यन्तर-
सुरः क्रायकजनसमोहितं सर्वमपि वस्तु कुतोऽप्यानीय सं-
पादयति । तन्मूल्यद्रव्यं तु वणिगेव गृह्णाति । अन्ये तु वदन्ति-
वणिग्रहिताः सुराधिष्ठिता एव ते आपणा भवन्ति । ततो मूल्य-
द्रव्यमपि स एव व्यन्तरसुरः स्वीकरोति । एते च कुत्रिकाऽऽपणाः
प्रतिनियतेष्वेवोज्जयिनीभूयुक्कच्छनगराऽऽदिस्थानेषु क्वापि किय-
न्तोऽप्यासन्नित्यागमेऽभिहितम् । ततस्तस्मात् कुत्रिकाऽऽपण-
सुरो यदि मूल्येन याचितः सन् नोजीवं जीवाजीवव्यतिरिक्तं
वस्तुरूपं कमपि ददाति, तदाऽसौ न नास्ति, अपि तु निर्विवा-
दमस्त्येव । अथायमेव वदति-नास्ति तदव्यतिरिक्तः कोऽपि
नोजीवः, तदा नास्त्येवाऽसौ, किं तन्नास्तित्वसाधनाय युष्मद्भा-
ज्यप्रयोजनक्षतिकारिणा क्लेशफलान् हेतुप्रबन्धोपन्यासेन ?
इति । तत्तस्माद् याच्यन्तां मूल्येन सर्ववस्तूनि कुत्रिकाऽऽपणसु-
रः, किमत्र कात्वेन कालविलम्बेन ? इत्यर्थः । एवं गुरुभिरुक्ते
बलश्रीनरेन्द्रेण, प्रतिवादिना रोहगुप्तेन, सन्न्यपर्वदा च युक्ति-
युक्तत्वादेवं ज्ञवतु इति प्रतिपन्ने श्रीगुप्ताऽऽचार्येण बहुलूको
रोहगुप्तः पूर्वं परमासांस्त्रिरुप्यातिवाह्य वादे जितो निगृहीतः ।
केन ? इत्याह-कुत्रिकाऽऽपणे यानि वक्ष्यमाणभूजलस्रवला-
ऽऽद्याहरणानि उदाहरणानि ताद्विषयपृच्छानां चतुश्चत्वारिंशन्
शतेन, प्राकृतशैल्या छन्दोबन्धाऽऽनुलोभ्यादार्पित्वाद्वा व्यत्ययेन
निर्देश इति ॥ २४८६ ॥ २४८७ ॥ २४८८ ॥ २४८९ ॥

कथं पुनरिदं चतुश्चत्वारिंशं शतं पृच्छानां भवतीत्याह-
 दृजतजज्ञणानिलनद-कालदिसाऽऽया मणो य द्वाङ् ।
 जज्ञति नवेयाङ्, नत्तरस गुणा इमे अत्रे ॥ २४९० ॥
 नत्तरस-गंयफामा, गंवा परिमाणमहमह पुहुत्तं च ।
 नंजोगविजागपग-परत्तयुष्ठी लुङ् दुक्खं ॥ २४९१ ॥
 इच्छा दोमपयत्ता, एनो कम्मं तयं च पंचविहं ।
 उक्खेवणउक्खेवण-पमारणाऽऽङ्कुचणं गयणं । २४९२ ॥
 सत्ता मामणं पि य, सामणविससया विसेमो य ।
 समवाओ य पयत्या, छ च्छत्तीसपमेया य ॥ २४९३ ॥
 पगड्ढे अगारेण य, नोगारो जयनिमेहओ सव्वे ।
 गुणिया ओयालसयं, पुच्छाणं पुच्छिओ देवो ॥ २४९४ ॥

इह छयगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायव्यवस्थाः परं सूत्रपदा-
 र्थास्तेन पदद्वयेन कथिताः । तत्र द्रव्यं नवधा । कथम् ? इत्या-
 ह- (भूजलेत्यादि) ज्ञमिः, जलं, उद्बलनः, अनिलः, नमः, काशः,
 दिक्, आग्ना, मनश्चेत्येतानि नव द्रव्याणि भव्यन्ते । गुणाः
 सप्तदश भवन्ति । तद्यथा-रूपं, रसः, गन्धः, स्पर्शः, संख्या,
 परिमाणं, महत्वं, पृथक्त्वं, संयोगः, विभागः, परापरत्वे,
 बुद्धिः, सुखं, दुःखम्, इच्छा, द्वेषः, प्रयत्नश्चेति । इतः कर्म । त-
 त्पुनः पञ्चाविधम् । नद यथा-उत्प्रेषणम्, अवक्षेपणम्, आकुञ्चनं,
 प्रसारणं, गमनमिति । सामान्यं त्रिविधम् । तद्यथा-सत्ता,
 सामान्यं, सामान्यविशेषश्चेति । तत्र छयगुणकर्मलक्षणेषु त्रिषु
 पदार्थेषु सद्बुद्धिहेतुः सत्ता । सामान्यं छयत्वगुणत्वाऽऽदि ।
 सामान्यविशेषस्तु-पृथ्वीजलवृक्षकृष्णत्वनीलत्वाऽऽद्यवत्तरसा-
 मान्यरूप इति । अन्ये त्वित्थं सामान्यस्य त्रिविध्यमुपपन्नयन्ति-
 अविकल्पं महासामान्यं, त्रिपदायं हेतुसद्बुद्धिज्ञा सत्ता, सामा-
 न्यविशेषो छयत्वाऽऽदि । महासामान्यसत्तयाविशेषगव्यत्यय
 इत्यन्ये । छयगुणकर्मपदार्थत्रयसद्बुद्धिहेतुः सामान्यम्, अवि-
 कल्पा सत्तैत्यर्थः । सामान्यविशेषस्तु छयत्वाऽऽदिरूप एव । इ-
 त्येव प्रसङ्गेनेति । विशेषश्चान्यः । समवायपदार्थश्चेति । तदेव-
 मेते छयाऽऽद्यः पदपदार्थाः परं त्रिशः प्रज्ञेदा-नवानां छयाणां,
 सप्तदशानां गुणानां, पञ्चानां कर्मणां, त्रयाणां सामान्यानां,
 विशेषसमवाययोश्च नीलने पदविशष्टिकल्पा भवन्तीत्यर्थः ।
 एते च सर्वे प्रकृत्या, प्रकारेण नोकारेण, सम्यग्निषेधतश्चेत्येतै-
 श्चतुर्भिः प्रकारैर्गुणिताः सन्तो यच्चतुश्चत्वारिंशं शतं पृच्छानां
 भवति तत्पृष्ठः कुत्रिकाऽऽपणदेवः । इदमत्र हृदयम्-नञ्चरिदं शुरुं
 पदमिह प्रकृतिरुच्यते, तथा शुद्धपदरूपया प्रकृत्या पृथिव्या-
 दयः पदार्थाः पृच्छन्ते । तद्यथा-"पृथिवीं देहि" इत्यादि ।
 तथा लुप्तस्य नञः स्थाने योऽकारस्तेन चाकारेण संयुक्तया प्रक-
 त्या पृच्छा विधीयते । यथा-"अपृथिवीं देहि" इत्यादि । तथा नो-
 कारेण संयुक्तया प्रकृत्या पृच्छा । यथा-"नोपृथ्वीं देहि" इत्यादि ।
 तथा नोकाराकारलक्षणं यदुभयं तेन योऽसौ प्रकृत्या निषेधः
 तस्माच्च पृष्ठः सुरुः । यथा-"नोअपृथ्वीं देहि" इत्यादि । एवं ज-
 ञाऽऽदिष्वपि प्रत्येकमेते प्रकृत्यकारनोकारोभयनिषेधलक्षणाश्च-
 त्वारः पृच्छाप्रकारा वक्तव्या इति । एतदभिप्रायवता प्रोक्तम्-
 (सव्वे गुणियं चि) आह-ननु "पृथ्वीं देहि" इत्यादिका या-
 चना एव कथं पृच्छाः प्रोच्यन्ते ? सत्यं, किं तु 'पृथ्वीं देहि' इ-
 त्यादियाचनाद्वारेण पृथिव्याद्यस्तित्वमेवासौ देवः पृच्छते,

नोजीवं याचितो यद्यसौ जीवाजीवव्यतिरेकं तं दास्यति
 तदाभ्यमस्ति, नान्यथा इत्येवमेव प्रतिज्ञातत्वात् । ततो याचना
 अन्येतास्तत्त्वतः पृच्छा एवेत्यदोषः ।

कथं पुनरेताः कुत्रिकाऽऽपणसुरस्य पृच्छाः कृताः ? इत्याशङ्क्य
 दिग्मात्रोपदर्शनार्थमाद्यं पृथ्वीलक्षणं भेदमधिकृत्याऽऽह-

पुढवि चि देहं देहं, देसो वि समाणजाइद्धिगो चि ।
 पुढवि चि सो अपुढवि, देहि चि य देहं तोयाऽऽ ॥ २४९५ ॥
 पृथ्वीं याचितः कुत्रिकाऽऽपणसुरो हेतुं ददाति । आह-अप्रस्तुत-
 मिदम्. अन्यस्मिन् याचिते अन्यस्य प्रदानात् । नैवम् । कुतः ? इत्या-
 ह- (देसो वीत्यादि) देशोऽपि हेतुलक्षणः (पुढवि चि) पृथि-
 व्येव मन्तव्या, पृथिवीत्वलक्षणाया जातेः स्त्रीलिङ्गलक्षणस्य
 लिङ्गस्य च समानत्वान् । इह यत्र पृथ्वीत्वजातिः स्त्रीलिङ्गं च
 वर्तते तत् पृथिवीति व्यवहर्त्तव्यं, यथा- रत्नप्रभाऽऽदि, तथा च
 हेतुः, तस्मात्पृथ्वीति । अपृथिवीं देहीत्येवं याचितोऽसौ देवस्तो-
 याऽऽदि प्रयच्छति ॥ २४९५ ॥

नोपृथ्वीं याचितस्तर्हि किं ददातीत्याह-

देमपिप्पेहपक्खे, नोपुढवि देहं देहं देसं सो ।
 लेहुद्ववावेक्खो, कीरु देसोवयारो मे ॥ २४९६ ॥
 इहो पुढवि चिय सो, देहु व्व समाणजाइलक्खणओ ।
 लेहुद्वं ति व देसो, जइ तो लेहु वि चूदेसो ॥ २४९७ ॥
 नोशब्दस्य देशप्रतिषेधपक्षे नोपृथ्वीं याचितोऽनन्तरमेव
 समस्तपृथ्वीत्वेनोपचरितस्य लेष्टोरेव देशं तत्त्वानुरूपं ददा-
 न्यसौ देवः । आह-ननु देशनिषेधपक्षे नोपृथ्वीं तद्देश एव
 गृह्यते, यस्तु लेष्टुदेशः स पृथिवीदेशस्याऽपि देश एव, न तु
 पृथ्वीदेशः, तत्कथं नोपृथिवीं याचितस्तं ददाति ? इत्याह-
 (लेहुद्ववेत्यादि) लेष्टुप्रत्ययेनोक्तः 'स' तस्य लेष्टुदेशस्य
 देशोपचारः क्रियते । इदमुक्तं भवति-लेष्टौ तावदनन्तरोक्तयो-
 क्तैः सम्पूर्णपृथ्वीछयत्वमारोपितं, ततो लेष्टुलक्षणपृथ्वीछया-
 पेक्षया तद्देशस्याऽपि पृथ्वीदेशत्वमुपचर्यते, इतरथा अन्यथा
 पुनः परमार्थतो लेष्टुवत्समानजात्यादिलक्षणत्वादिति पूर्वोक्त-
 हेतोः सोऽपि लेष्टुदेशः पृथिव्येव मन्तव्या । अयं पराभिप्रायमा-
 विष्कृत्य परिहारार्थमाह- (लेहुद्वं ति व देसो जइ चि) यदि तु
 ओः पर ! न्वं मन्थसे-योऽयं लेष्टोदेशः स दत्तं लेष्टोरेव
 खाग्नमात्रं, ततः समानजातिलक्षणत्वेऽपि नाऽसौ पृथ्वीति ।
 अत्र परिहारमाह- (तो लेहु वि चूदेसो चि) तनस्तर्हि
 " पुढवि चि देहं देहं देसो चि " इत्यादौ यः पूर्वं हेतुः
 पृथ्वीत्वेनोक्तः सोऽपि जुवः पृथिव्या देश एव । ततस्तत्त्वद-
 जिप्रायेण सोऽपि पृथ्वीदत्तरूपत्वाद् न पृथ्वी, लेष्टुदेशवदि-
 ति ॥ २४९६ ॥ २४९७ ॥

अस्तेवमिति चेत्, तदयुक्तम् । कुतः ? इत्याह-

देहि जुवं तो जणिए, सव्वाऽऽण्यो न यावि सा सव्वा ।
 सका सकंण वि या-णेणं किमुयावसेसेणं ॥ २४९८ ॥
 यदि लेष्टुर्न पृथ्वी, ततस्तर्हि भुवं देहीत्युक्ते सर्वाऽपि संपूर्णा
 साऽऽनेया प्रसज्यन्ते, न च सा सर्वा शक्रेणाप्यानेतुं शक्या,
 किमुनावशेषेण कुत्रिकाऽऽपणदेवाऽऽदिमात्रेण ? इति । तर्हि कि-
 मत्र तत्त्वम् ? इति भवत एव कथयन्तु इति ॥ २४९८ ॥

इत्थं प्रेरके उपसन्ने दृष्टान्तोपन्यासद्वारेण सूरिः प्रस्तुता-
र्थनिर्णयमाह-

जह घटमाणय भणिए, न हि सव्वाऽऽणयणसंजचो किं तु।
देमाइविसिद्धं चिय, तपत्थवसओ समप्येइ ॥ २४९९ ॥
पुढवि चि तहा भणिए, तदेगदेसे वि पगरणवसाओ।
लेट्टुम्मि जायइ मई, जहा तहा लेट्टुदेसे वि ॥ २५०० ॥

यथा सामान्येन घटमानय[पटमानय]इत्युक्तेऽपि न खलु सर्व-
स्याऽपि घटस्य सामान्यतयाऽऽनयनसंभवोऽस्ति, किं तु सर्व-
स्याऽऽनेतुमशक्यत्वात्, प्रायः सर्वेण प्रयोजनाभावाच्च, अर्थव-
शात्सामर्थ्यत एव नियतदेशकालाऽऽद्यवच्छिन्नं विशिष्टमेव क-
ञ्चिद् घटमानीय समर्पयति, तथाऽत्रापि पृथ्वीं देहीति ज्ञाते
सर्वस्या आनेतुमशक्यत्वात्, प्रायस्तथा प्रयोजनाभावाच्च, यथा
तदेकदेशेऽपि पृथिव्येकांशेऽपि लेष्टौ देवस्य समर्पणमति-
जायते । कुतः ? इत्याह-प्रकरणवशाद्, 'अनेनाऽपि तदेकदेशेन
लेष्टुना प्रस्तुतार्थः स्तस्यति' इत्येवं प्रस्ताववशादित्यर्थः ।
प्रकृतमाह-(तहा लेट्टुदेसे वि चि) यथा पृथिवीं देहीत्युक्ते
सति प्रतिपादितन्यायेन तदेकदेशेऽपि लेष्टौ समर्पणमति-
जायते । तथा तेनैव प्रकारेण नोपृथ्वीं देहीत्युक्ते तत्त्वानुरूपे
तदेकदेशेऽपि समर्पणबुद्धिरुपपद्यत इति ॥ २४९९ ॥ २५०० ॥

आह-ननु "इहो पुढवि चिय सो, लेट्टु व्व
समाणजाइलक्खणओ ।" (२४९९) इति
वचनाल्लेष्टेकदेशः पूर्वं भवद्भिः पृथिवी-
त्वेनोक्तः स कथमिदानीं नोपृथिवी
स्याद् ? इत्याह-कथाऽऽह-

लेट्टुदव्वावेक्खाए, तह वी तहेसजावओ तम्मि ।

उवयारो नो पुढवी, पुढवि चिय जाइलक्खणओ २५०१ ॥

यद्यपि लेष्टेकदेशः पृथिव्येव, तथाऽपि (उवयारो चि) त-
स्मिन् लेष्टेकदेशे नोपृथिवीत्वस्योपचारः कियत इत्यर्थः । कथाः,
इत्याह-लेट्टुदव्वावेक्खाए लेष्टोः प्रागुक्तन्यायेन यत्पृथिवीत्वव्य-
त्त्वमारोपितं, तदपेक्षेत्यर्थः । कुतः ? इत्याह-तद्देशभावतो लेष्टु-
दव्येकदेशत्वादित्यर्थः । प्रागुक्तन्यायेन तावल्लेष्टुरेवैह पृथ्वी-
व्यं, तदपेक्षया च तदेकदेशे नोपृथ्वीत्युपचर्यत इति भावः ।
परमार्थतस्त्वियं लेष्टेकदेशलक्षणं नोपृथिव्येव मन्तव्यम्,
समानजातिलक्षणत्वादिति को वै न मन्यते, अस्माभिरव
प्रागुक्तत्वात्, इदानीमपि च स्मर्यमाणत्वादिति ॥ २५०१ ॥

नोअकारोभयनिषेधपक्षमधिकृत्याऽऽह-

पमिसेहडुगं पगई, गमेइ जं तेण नोअपुढवि चि ।

भणिए पुढवि चि गई, देसनिसेहे वि तहेसो ॥ २५०२ ॥

"द्वौ नजौ प्रकृतमर्थं गमयतः" इति वचनाद् नोकाराकार-
लक्षणं प्रतिषेधद्वयं यस्मात्प्रकृतिं गमयति-प्रकृतमेवार्थं प्रतिपाद-
यतीत्यर्थः । तेन कारणेन 'नोअपृथ्वी' इति ज्ञाते नोशब्दस्य
सर्वनिषेधपरत्वात् पृथिवीगतिर्भवति-पृथिव्याः प्रतिपत्तिर्भ-
वतीत्यर्थः । (देसनिसेहे वि तहेसो चि) देशनिषेधवाचके तु
नोशब्दे तस्या जलाऽऽदिरूपाया अपृथिव्या एवोत्तरपदे श्रूयमा-
णाया देशरूपेणो गम्यते, देशनिषेधके नोशब्दे नोअपृथ्वी-

ति याचिते जलाऽऽदिरूपा पृथिव्येकदेशं देवो ददाती-
त्यर्थः ॥ २५०३ ॥

अथ प्रस्तुतार्थतात्पर्यमाह-

उवयाराओ तिबिहं, जुवमभुवं नोचुवं च सो देइ ।

निच्छयओ जुवमभुवं, तह सावयवाई सव्वाइ ॥ २५०३ ॥

स कुत्रिकाऽऽपणदेवो याचितः सन् वस्तु ददाति । कतिविधम्?,
किं वा तत् ?, इत्याह-त्रिविधं त्रिप्रकारं, चतुर्थस्य नोअ-
भुपक्षस्य प्रथमपक्ष एवान्तर्भावः । तत्र भुवं वेपुम्, अभुवं
जलाऽऽदि, नोचुवं भूम्येकदेशं ददाति । कुतः ? इत्याह-उपचारा-
द्-व्यवहारनयमताऽऽश्रयणादित्यर्थः, स एव हि देशदेशिव्यव-
हारं मन्यते, न तु निश्चय इति भावः । अत एवाऽऽह-(निच्छ-
ओ इत्यादि) निश्चयतस्तु जुवमभुवं चेत्येवं विविधमेव वस्तु
ददाति, तृतीयस्य नोभुपक्षस्य देशदेशिव्यवहार एवोपपद्य-
मानत्वात्, तस्य च निश्चयनयनानुपपगमादिति । तदेवं "नूज-
लजलण" (२४९०) इत्यादौ पृथिव्याः प्रथमं निर्दिष्टत्वात्तमाधि-
कृत्योक्तम् । अथ शेषापि जलाऽऽदिवस्तून्पृथिव्याऽऽह-(तह
सावयवाई ति) न केवलमित्यं भुवं ददाति, तथा शेषापि
जलाऽऽदिवस्तूनि "पगईए अगारेण" (२४९४) इत्यादिप्रकारेण
विशेष्य याचितः सन् व्यवहारनयमतेन यथोक्ताविधिना त्रि-
प्रकाराणि ददाति । कुतः ? इति चेत् । उच्यते-यतः सावयवानि
सदेशान्येतानि सर्वाण्यपि जलाऽऽदिवस्तूनि, अतस्तृतीयोऽपि
देशविषयो दानप्रकार एतेषु संभवतीति भावः । निश्चयन-
यमतेन तु देशदेशिव्यवहाराभावादेतान्यपि जलाऽऽदीनि द्विप्र-
काराण्येव ददातीति । तदेवं सावयवे वस्तुनि प्रकारत्रयेण प्रका-
रद्वयेन च यथोक्तोक्त्या दानं संभवति ॥ २५०३ ॥

अथ निस्वयवे वस्तुनि प्रकारद्वयेनैव दानसंज्ञं इति

दर्शयन्नाह-

जीवमजीवं दाउं, नोजीवं जाइओ पुणरजीवं ।

देइ चरिमम्मि जीवं, न तु नोजीवं सजीवदं ॥ २५०४ ॥

जीवं देहीति याचितः सुरो जीवं शुक्सारिकाऽऽदिकं दत्त्वा,
'अजीवं देहि' इति याचितस्त्वजीवमुपलखणऽऽदिकं दत्त्वा कृ-
तार्थो जायते, नोजीवं याचितः पुनरजीवमुपलखणऽऽदिकमे-
व ददाति, नोशब्दस्य सर्वनिषेधपरत्वात् । चरमे तु नोअजी-
वलक्षणे विकल्पे जीवमेव शुकाऽऽदिकं ददाति, द्वयोनजोः प्रकृ-
तार्थगमकत्वात्, नोशब्दस्य च सर्वनिषेधकत्वादिति, न तु
स कुत्रिकाऽऽपणदेवो जीवं जीवदं जीवखण्डरूपं क्वापि
विकल्पे ददाति । इति जीवाजीवलक्षणौ द्वावेव राशौ, न तु
तृतीयः, असत्त्वात्, खरविषाणवदिति ॥ २५०४ ॥

ततः किमभूदित्याह-

तो निग्गहिओ छलुओ, गुरु वि सकारमुत्तमं पत्तो ।

धिक्किारोवहओ, गलुओ वि सभाहिं निच्चूढो ॥ २५०५ ॥

ततो यदा कुत्रिकाऽऽपणसुरेण जीवव्यतिरिक्तो नोजीवो न द-
त्तः, असत्त्वात्, तदा निगृहीतो निर्जितः षड्वृक्षः । गुरुरपि
श्रीगुप्ताऽऽचार्यो नरनाथाद् लोकाच्च सत्कारमुत्तमं प्राप्तः । षड्लू-
कोऽपि गुरुप्रत्यनीकत्वाज्जनप्रयुक्तधिकारोपहतो राजसभातो
निष्काशित इति ॥ २५०५ ॥

ततः किम् ? इत्याह-

वाए पराजिओ सो, निव्विसओ कारिओ नरिंदेण ।

घोमाविषं च नयरे, जयः जिणो वष्टमाणो च्छि॥२५०६॥
तेणान्निनिवेसाओ, नमयविगाप्पियपयत्तमादाय ।
वड्सेमियं पणीयं, फाईकयमन्नमोहिं ॥ २५०७ ॥

न रोहगुप्तो गुरुणा चादे पराजितः सन् नरपतिना निर्विषयः
मनाज्ञातः, पट्टहेन च बाधमानेन घोषापितं समस्तनगरे-
"जयति जिनः श्रीमान्वर्द्धमानः" इति । रोहगुप्तस्य च चादे नि-
जितस्याऽपि प्रत्यनीकनोद्वेजनेन गुरुणा खेपमल्लकः शिरासि
स्फोटितः । ततो भस्मखरागहनचपुषा तेनाभिनिवेशात्स्वमत-
कल्पितान् रुच्याऽऽदिपदाथानाधित्य वैशेषिकमतं प्रणोतं, त-
द्यान्यान्वैस्तच्छिद्योऽऽदिभिरित्यन्तं कालं यावत्स्फातिमानीत-
मिति ॥ २५०६ ॥ २५०७ ॥

ननु रोहगुप्त इत्येवाप्य नाम, तत्कथं पशुयुक्त इत्य-
सकृन्प्रागुक्तोऽसौ ? इत्याह-

नापेण रोहगुप्तो, गुत्तेण य हप्पण स चोदुओ ।
दन्वाऽऽइछप्पयत्तो-वणसणाओ ठवुओ चि ॥२५०८॥

नाम्नाऽसौ रोहगुप्तो गोत्रेण च पुनरुलूकगोत्रसम्भूतत्वादसाधु-
लूक इत्याहप्यते-द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमावायलक्षणप-
दपदार्थप्रकरणेन पदपदार्थप्रधान उलूकः पशुयुक्त इत्ययं व्यप-
दिश्यते ॥ २५०८ ॥ विशेषः । सूत्रः । कल्पः । सः । आः । मः ।
आः । चूः । नपुंसकं, पिं ।

तेरिचिउय-तैरश्चिक-तैर्येगोन-त्रि० । तिर्यगोनिच्यो जवस्तै-
यैगोनः । तिर्यगोनिहते, विशेषः ।

तेल्ल-पुं०-तैल्ल-न० । प्राकृतत्वात्पुंस्त्वम् । तिल्लस्य विकारः, अण् ।
"तैल्लाऽऽदौ वा" ॥ ८।१।६८ ॥ इत्यनादौ वर्तमानस्य व्यञ्जनस्य
वा द्वित्वम् । प्रा० २ पादः । "तिल्लाऽऽदिस्निग्धवस्तूनां, स्नेहस्तेल्ल-
मुदाहृतम् ।" इत्युक्ते तिल्लसर्पपातलप्रभृतीनां स्निग्धवस्तूनां
स्नेहरूपे विकारे, वाचः । "चत्वारि हँति तेल्ला, तिल्लअ-
यत्तिकुमुंससरिसवाणं च । त्रिगईओ सेसाई, डोलाईणं न वि-
गईओ ॥ ॥" पं० व० १ द्वारः । स्थाः । उत्तरत्र स्थितस्य चात्र
संवन्धात् तैल्लानि चत्वारि जवन्ति । कथां संवन्धीनि ? तत्राऽह-
तिल्लातत्सौकुसुमसर्पपाणां, शेषाणां डोलाऽऽदीनां मधुकफ-
लाऽऽदीनाम्, आदिशब्दाभ्राह्मिकेरपरपरुशिशपाऽऽदीनां संव-
न्धीनि तैल्लानि न विकृतयः । प्रव० ४ द्वारः । धः । अनु० ।
सूत्रः । ज्ञा० । आ० चू० । नि० चू० । नि० । आव० ।

तेल्लकेला-तैल्लकेला-स्त्री० । सौराष्ट्रप्रसिद्धे मृन्मये तैल्लज्जन-
विशेषे, स च जङ्गमयात् सुष्ठु संगोप्यते । ज्ञा० १ शु० १ अ० ।
म० । तं० । नि० ।

तेल्लचम्म-तैल्लचर्म-न० । तैल्लाभ्यकस्य यत्र स्थितस्य संवाध-
ना क्रियते तत्तैल्लचर्म । ज्ञा० १ शु० १ अ० । तैल्लाभ्यकस्य
संवाधनाकरणसाधने चर्मणि, औ० ।

तेल्लुक-त्रैलोक्य-न० । त्रयो लोकास्त्रिलोकाः, त्रिलोका एव त्रै-
लोक्यम् । त्रैलोक्याऽऽदिवात्स्वार्थे ऽण्यत्र प्रत्ययः । न० । "पेत पत्" ॥ ८ । १ । १४ ॥ इत्यादौ वर्तमानस्मैकारस्य पत्वम् ।
प्रा० १ पादः । ज्वनपतिव्यन्तरविधाधरज्यातिष्कवैमानिकेषु,
न० । स्वर्गमर्त्यपाताललक्षणे तन्निवासिप्राणिगणे, ग० १ अत्रि० ।
ज्वनत्रये, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वारः । "तेल्लुकणमियकमजुयसा ।" त्रै-

लोक्येन स्वर्गमर्त्यपाताललक्षणेन, तन्निवासिप्राणिगणेनेत्यर्थः ।
नमितं क्रमयुगलं येषां ते त्रैलोक्यनमितक्रमयुगलाः । ग० १
अत्रि० । "तेल्लुकरंगमज्जे ।" त्रैलोक्यमेव यो रङ्गः । मल्लयुद्धम-
एरुपे, कल्प० ५ कृष्ण ।

तेल्लुकगुरु-त्रैलोक्यगुरु-पुं० । त्रैलोक्यवासिसत्त्वेज्यो गृह्णाति
शास्त्रार्थमिति त्रैलोक्यगुरुत्वः, तद्गुणाधिकत्वात्माननीयत्वाद्वा ।
तार्थकरेषु, पं० सू० १ सूत्रः ।

तेल्लुकदंसि (ण)-त्रैलोक्यदार्शिन-पुं० । सर्वज्ञे, आ० ।

तेल्लुकनिरिक्खियमाहियपूइय-त्रैलोक्यनिरिक्कितमहितपूजित-
पुं० । निरीकृताश्च महिताश्च पूजिताश्चेति निरीकृतमहितपूजि-
ताः । त्रैलोक्येन निरीकृतमहितपूजिताश्च ये ते तथा । सर्वज्ञे, न० ।

तेल्लुकमत्थयत्थ-त्रैलोक्यमस्तकस्थ-पुं० । त्रैलोक्यस्य मस्तकं
सर्वोपरिवर्ता सिद्धिक्त्रैविभागस्तास्मिंस्तिष्ठतीति त्रैलोक्यम-
स्तकस्थः । पो० १५ विव० । सकललोकचक्रामणिसूते, पं०
व० ४ द्वारः ।

तेल्लुकसुंदर-त्रैलोक्यसुन्दर-पुं० । त्रिषु लोकेषु प्रधाने, पो० १५
विव० । त्रैलोक्यसुन्दरतायाम्, त्रैलोक्ये सर्वस्मिन्नपि जगति
शेषवस्तुष्यः सुन्दरता शोभनता तां तथोक्तम् । पो० १५ विव० ।

तेल्लोकदेवमहिय-त्रैलोक्यदेवमहित-पुं० । ज्वनत्रयवासिनिः-
सुरासुरैरभ्यासितेषु, वृ० ३ उ० । त्रिभुवनवासिभिर्महोन्नतपत्यादि-
भिर्देवैर्महितेषु, व्य० २ उ० ।

तेल्ल-तैल्ल-पुं० । 'तेल्ल'शब्दार्थे, प्रा० २ पादः ।

तेल्लकेला-तैल्लकेला-स्त्री० । 'तेल्लकेला' शब्दार्थे, ज्ञा० १
शु० १ अ० ।

तेल्लग-तैल्लक-पुं० । सुराविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

तेल्लचम्म-तैल्लचर्म-न० । 'तेल्लचम्म'शब्दार्थे, ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

तेल्लपल्ल-तैल्लपल्ल-न० । तैल्लपेक्षाऽऽख्ये सौराष्ट्रप्रसिद्धे मृन्मये
तैल्लस्य भाजनविशेषे, स च भङ्गनयात्सुष्ठु सङ्गोप्यते । दद्या०
१० अध्या० ।

तेल्लपाइया-तैल्लपायिका-स्त्री० । जीवभेदे, "तेल्लपाइयातो तातो
निक्खंदि तुंडेहि अतीव दंसंति ।" आ० म० १ अ० २ कण्ठः ।

तेल्लपूय-तैल्लपूप-पुं० । तैल्लप्रधाने पूये, आचा० २ शु० १ चू० १
अ० ६ उ० । जी० ।

तेल्लपूयसंठाणसंठिय-तैल्लपूपसंस्थानसंस्थित-पुं० । तैलेन पक्षः
पूपन्तैल्लपूपः । तैलेन हि पक्षोऽपूपः प्रायः परिपूर्णवृत्तो जवति
न घृतपक्ष इति तैल्लविशेषसाम्यम्, तस्येव यत्संस्थानं तेन सं-
स्थितः । तस्मिन्, अत्र तैल्लाऽऽदिवाद्यकारस्य द्वित्वम् । जं०
१ वक्र० । जी० ।

तेल्लसमुगय-तैल्लसमुद्रक-पुं० । सुगन्धितैल्लाऽऽधारविशेषे, उक्तं
च जीवाभिगमसूक्तलोकायाम्- "तैल्लसमुद्रकः सुगन्धितैल्लाऽधा-
रः ।" जी० ३ प्रति० ४ उ० । रा० ।

तेल्लसुरभियाकरण-तैल्लसुरभिकाकरण-न० । स्त्रीणां षट्त्रिंश-
त्कायां कलायाम्, कल्प० ७ कृष्ण ।

तेल्लिय-तैल्लिक-त्रि० । तैल्लिकयकारिणि, व्य० ६ उ० । आव० ।
तेल्लोक्विहियमहियपूडय-तैल्लोक्विहितमहितपूजित-पुं० । त्रै-
लोक्येन त्रिलोकवासिना जनेन (विहिय चि) समग्रैश्वर्या-
ऽऽद्यतिशयसंदोहदर्शनसमाकुलचेतसा हर्षज्वरनिर्भरेण प्रव-
लकुटूलबलदादिनिमेषलोचनेनावलोकितः । (महिय चि) से-
व्यतया चाञ्चितः पूजितश्च पुष्पाऽऽदिर्जियः स तथा । तस्मिन्,
उपा० ७ अ० ।

तेल्लोक्सकय-त्रैल्लोक्यसत्कृत-पुं० । लोकत्रयपूजिते, पा० ।

तेवँ-तथा-अव्य० । प्राकृतलक्षणैः निष्पन्नस्य तेम इत्यस्य “मो-
ऽनुनासिको वो वा ” ॥ ८ । ४ । ३६७ ॥ इत्यपभ्रंशेऽनादा व-
त्तमानस्यासंयुक्तस्य मकारस्यानुनासिको विकल्पेन वैकारः ।
क्वचिद्वाक्पणिकस्याऽपि । तेन प्रकारेणेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

तेवग-त्रिवर्ग-पुं० । त्रयो वर्गोऽस्त्रिवर्गः । लोकसूक्त्या धर्मार्थका-
मेषु, नं० ।

तेवहि-त्रिषष्टि-स्त्री० । अथिकायां षष्टिसंख्यायाम्, “ तेवह्योए
राइदिपहिं । ” स० ६३ सम० ।

तेवरु-तावत-त्रि० । “ वा यत्तदेतोर्वेवडः ” ॥ ८ । ४ । ४०७ ॥
इत्यपभ्रंशे तावतो वकारस्य नित्संज्ञकः ‘ एवड ’ इत्यादेशः ।
प्रा० ४ पाद । तत्परिमाणवति, वाच० ।

तेवस-त्रिचत्वारिंशत्-“गोणाऽऽद्यः” ॥ ८ । २ । १७४ ॥ इति
निपातनात् त्रिचत्वारिंशदित्यस्य ‘तेवस’ इत्यादेशः । अथिका-
यां चत्वारिंशत्संख्यायाम्, प्रा० २ पाद ।

तेवत्तरि-त्रिसप्तति-स्त्री० । अथिकायां सप्ततिसंख्यायाम्, स०
७२ सम० ।

तेवीस-त्रयोविंशति-स्त्री० । “ एतत्रयोदशाऽऽदौ स्वरस्य सस्व-
रव्यञ्जनेन ” ॥ ८ । १ । १६५ ॥ इत्यादेः स्वरस्य परेण सस्व-
रव्यञ्जनेन सह पकारः । अथिकायां विंशतिसंख्यायाम्, प्रा०
१ पाद ।

त्रयोविंश-त्रि० । अथिकविंशतिसंख्यापूरके, प्रा० १ पाद ।

तेवीसइम-त्रयोविंशतितम-त्रि० । अथिकविंशतिसंख्यापूरके,
स्था० ६ ठा० ।

तेहिं-तेहिं-अव्य० । “ तादर्थ्ये केहिं-तेहिं-रेसि-रेसि-तणेणाः ”
॥ ८ । ४ । ४२५ ॥ इत्यपभ्रंशे तादर्थ्ये द्योत्ये ‘ तेहिं ’ इति निपा-
तः । प्रा० ४ पाद ।

तेहु-तादृश-त्रि० । “ यादृक्-तादृक्-कीदृगीदृशां दादेर्नेहुः ”
॥ ८ । ४ । ४०२ ॥ इत्यपभ्रंशे दादेरव्यवस्य नित्संज्ञकः ‘ एहु ’
इत्यादेशः । तथाविधेऽर्थे, प्रा० ४ पाद ।

तो-तस्मात्-पुं० । “ तद्धो डोः ” ॥ ८ । ३ । ६७ ॥ इति तच्छब्दा-
त्परस्य छसेडौ इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद । मं० ।

तोअ-देशी-चातके, दे० ना० ५ वर्ग १८ गाथा ।

तोक्क-देशी-अनिमित्ततत्परे, दे० ना० ५ वर्ग १८ गाथा ।

तोह-तुरु-धा० । जेदे, तुरु-पर-सक-सेद् । “ तुनेस्तोरु-”

॥ ८ । ४ । ११६ ॥ इत्यादिना ‘ तोड ’ इत्यादेशः । ‘ तोरुइ ’ । तु-
डति । प्रा० ४ पाद । आचा० ।

तोरुन-तोदन-न० । व्यथने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । अस-
हने, दे० ना० ५ वर्ग १८ गाथा ।

तोरुहिया-तोरुहिका-स्त्री० । ‘ खरमुही ’ इत्याख्ये वाद्यवि-
शेषे, आचा० २ श्रु० २ चू० ४ अ० ।

तोडु-तोडु-पुं० । चतुर्भिर्द्वयजीवनेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

तोण-तूण-पुं० । “ स्थूणा तूणे वा ” ॥ ८ । १ । १२५ ॥ इति
तूणस्योत्तमं ओत्वम् । प्रा० १ पाद । शरभस्त्रायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । शरधीत्यपरनामधेये वाणाऽऽश्रये, विपा० १ श्रु० ३ म० ।
जी० । इपौ, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० ।

तोणीर-तूणीर-पुं० । “ ओत्कूष्मानी-तूणीर-कूर्पर-स्थूल-ताम्बू-
ल-गुडूची-मूढ्ये ” ॥ ८ । १ । १२४ ॥ इत्युत्तमं ओत्वम् । प्रा० १
पाद । इपुधौ, वाच० ।

तोएरु-तुएरु-न० । “ ओत्संयोगे ” ॥ ८ । १ । ११६ ॥ इति सं-
योगे परे आदेरुत्तमं ओत्वम् । मुञ्जे, प्रा० १ पाद ।

तोतनी-देशी-करम्बे, दे० ना० ५ वर्ग ४ गाथा ।

तोतातिग-तौतातिक-पुं० । मीमांसकनेदे, नित्यमुत्कृष्टं च निर-
तिशयं यत्सुखं तदव्यक्तिर्मुक्तिरिति तौतातिकाः । द्वा० ३१ द्वा० ।

तोदग-तोदक-त्रि० । व्यथके, उत्त० २० अ० ।

तोमर-तोमर-पुं० । वाणविशेषे, जं० ३ वक्र० । प्रश्न० । आचा० ।
“ असिसत्तिकौततोमर-सूत्रतिसुलेसु च्छवियगासु । ” सूत्र० १
श्रु० ५ अ० १ उ० । औ० ।

तोमरिअ-देशी-शस्त्रप्रमार्जके, दे० ना० ५ वर्ग ४ गाथा ।

तोमरी-देशी-बल्ल्याम्, दे० ना० ५ वर्ग १७ गाथा ।

तोय-तोय-न० । जले, व्य० २ उ० । आव० । व्यथायाम्, स्था०
४ ठा० ४ उ० ।

तोयधारा-तोयधारा-स्त्री० । ऊर्ध्वलोकवास्तव्यायां पञ्चम्यां दि-
क्कुमारिकायाम्, आ० म० १ अ० १ खरुम् । आव० । ति० । आ०
चू० । जं० । “ अष्टोर्ध्वलोकादेत्येताः, नत्वाऽहन्तं समात्कम् । तत्र
गन्धाम्बुपुष्पौघ-वर्षे हर्षाद्वितेनिरे ॥ १ ॥ ” आ० क० ।

तोयपिट्ट-तोयपृष्ठ-न० । जलोपरितनभागे, औ० ।

तोरण-तोरण-न० । द्वारावयवविशेषे, पञ्चा० २ विव० । स्था० ।
आचा० । रा० । प्रश्न० । जी० । प्रज्ञा० । औ० । स० । वहिर्द्वारे
स्तम्भोपरिस्थे सिंहाऽऽकारे काष्ठे, द्वारबाह्यभागे च, कन्धराया-
म्, न० । वाच० । स्था० ।

तोरणमादि-तोरणाऽऽदि-न० । इह मकारः प्राकृतत्वात् । द्वा-
रावयवविशेषप्रभृतिषु, आदिशब्दात्पीठदेवच्छन्दकपुष्पकरि-
ण्यादिपरिग्रहो भवति । पञ्चा० २ विव० ।

तोरामदा-त्वरामत्-न० । नेत्ररोगनेदे, “ सञ्जकडक्खा तोरामदा
महालसा वंका विवंका कुर्सावा अक्खिखा काणक्खिखा । ”
महा० ३ अ० ।

तोल-तोल-पुं० । न० । मगधदेशप्रसिद्धे पले, तं० । गुड्डाऽशी-
निपरिमाणे कपे, वाच० । स्वार्थे कन्, णघुञ् च । तोलकम-
प्यत्र । वाच० ।

तोलण-तोलन-न० । माने, आचा० १ ध्रु० ४ चू० १ अ० ।
पुनरे, दे० ना० ५ वर्ग १७ गाथा ।

तोल-देही-कर्णाऽऽभरणे, कमलकलिकायां च । दे० ना० ५
वर्ग २३ गाथा ।

तोल-तोप-पुं० । प्रमोदे, पञ्चा० २ विव० । धने, दे० ना० ५ वर्ग
१७ गाथा ।

तोमग-तोमक-पुं० । स्वनामख्यातेऽवन्तिराजे, ति० ।

तोपक-वि० । परिनेपकारके, वाच० ।

तोलि (ण्)-तोलिन्-पुं० । स्वनामख्याते ग्रामे, यत्र गच्छन्
वीरः सप्त धारान् रज्ज्वा बद्धः । ततस्त्रोसन्निकृताभियेण मोचितः ।
आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । तोलिदेशस्थे स्वना-

मख्याते आचार्ये, आचा० । अत्र कथानकमिदम्-"तोलि नामा-
ऽऽचार्योऽरण्यमीहर्षाभिः प्रारब्धः, तोलिदेशे वा बह्व्यो महि-
ष्यः सम्भवन्ति, तामिश्च कदाचिदेकः साधुरद्वयन्तर्वर्त्यारब्धः ।
स च तामिः कुचमानोऽनिर्वाहमवगम्य चतुर्विधाऽऽहारं प्रत्या-
ख्यातवानिति । आचा० १ अ० ८ अ० १ उ० ।

तोलिपुत्र-तोलिपुत्र-पुं० । दशपुरनगरस्थे स्वनामख्याते
आचार्ये, यत्र सोमदेवब्राह्मणस्य रुद्रसेनायां प्रार्यायामुत्पन्नश्च-
तुर्दशविधापारगो रक्षितो नाम पुत्रो बभूव । तेन च मातृप्रेरितेन
तोलिपुत्राऽऽचार्याणां समीपे दीक्षा प्रतिपन्ना । विशे० । आ०
म० । आ० चू० । आ० क० ।

तोलिय-तोलिक-पुं० । तोलिग्रामाधिपे कत्रिये, आ० म०
१ अ० १ खण्ड । आ० चू० ।

तौसिय-तोपित-वि० । संतोषं प्रापिते, आ० म० १ अ० १
खण्ड ।

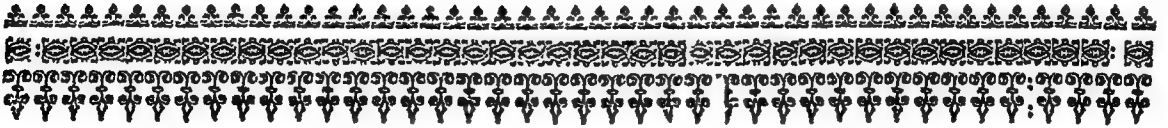

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराऽऽचार्य-श्री १००० श्री-

विजयरजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते 'अभिधानराजेन्द्रे'

तकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

थकारः

थ-थ-पुं० । दन्तस्थानोऽयं स्पर्शसंज्ञको वर्णः । एका० । थु-
डः । भयवारके, व्याधिभेद, भयचिह्ने, जङ्गणे च । रक्षण, मङ्ग-
ले, भये च । न० । वाच० ।

“ थः पुमानिन्दुकल्लोत्र-विरामेषु महीधरे (४५)
स्यादास्फाटनशब्दे च, ज्वाले या तु स्त्रियां नदी ॥
थं नपुंसकलिङ्गे तु, भवेद्भयनिवारणे ॥ ४६ ॥
त्रिलिङ्ग्यां तु थकारोऽसौ, सितासितपृथुष्वपि । ” इति
माधवः । एका० ।

“ थो मिथ्यावाचके आन्ते, शोके थाऽऽरब्धवस्तुनि ।
निमग्ने चातिगम्भीरे, यं स्तोकार्थं नपुंसकम् ॥ ६४ ॥
मरुदेशप्रदेशेऽपि, थाऽऽवन्तः स्थल्योऽपि ।
देवकूटे कषाये स्त्री, दृढे परिचृढेऽपि था ॥ ६५ ॥
थुः पुंसि पर्वते द्रोणे, व्रणे शुनिर्दले पुमान् ।
निष्ठीवने बले भूते, थावन्तो जाजने भुवि ॥ ६६ ॥ ” इति
त्रिश्वदेवशंभुमुनिः । एका० । वाक्यालङ्कारे, ज्ञा० १ शु० ८ अ० ।
पादपूरणे च । अय० । पञ्चा० ११ विव० ।

थनुहु-देशी-भट्टातके, दे० ना० ५ वर्ग २६ गाथा ।

थंमिद्व-स्थण्डिल-न० । परानुपरोधात्प्राप्तुके चूभागे, ग० २
अधि० । आव० ।

अथ स्थण्डिलवक्तव्यता-तत्र गमनविधिरुच्चारप्रश्रवणव्यु-
त्सर्जनं च । तत्र च स्थण्डिले वक्तव्ये येऽर्थाधिकारास्तानभि-
धित्सुर्द्वारगाथासाह-

भया सोधि अवाया, वज्जणया खलु तहा अणुषा य ।
कारणविही य जयणा, थंमिद्वे होति अहिगारा ॥ ४२१ ॥

व्युप्रथमतो भेदाः स्थण्डिलस्य वक्तव्याः, तदनन्तरं स्थण्डिले
जेन-व्युजतः शोधिः प्रायश्चित्तम्, ततोऽपायाः, तदनन्तरं व-
तना । ततः परमनुज्ञा, ततः कारणविधिः, तदनन्तरं य-
रते वक्ष्यमाणाः स्थण्डिले अधिकाराः ।

अचित्ते तत्र प्रथमतो भेदद्वारप्रतिपादनार्थमाह-

सचित्तं छवे अचित्तं, मीसेण अचित्तं ठकमीसेणं ।

अचित्ते स्थण्डिले, अचित्तं चउजंग एकेके ॥ ४२२ ॥

स्थण्डिलमचित्तेन पथेदले पन्थानमधिकृत्य त्रयो भेदाः-अचित्तं स्थ-
ण? इत्यत आह-पदार्थं गम्यते १। अचित्तं मिश्रेण पथा २, केन मिश्रे-
३। स पन्थाः सचित्तः पन्थामिश्रेण २। तथा-अचित्तं सचित्तेन पथा
कथम्?, इत्याह-पदेन परमिर्जीवनिता-

यैः ३। एवमचित्ते स्थण्डिले त्रयो भेदाः । एवं मिश्रे ३। सचित्तं
च ३। एतेषामचित्तमिश्रसचित्तानामेकैकस्मिन् भङ्गे चतुर्जङ्ग ।

तमेवोपदर्शयति-

अणवायमसंलोए, अणवाए चैव होति संलोए ।

आवायमसंलोए, आवाए चैव संलोए ॥ ४२३ ॥

अनापातमसंलोकमिति प्रथमो भङ्गः । अनापानं संलोकव-
दिति द्वितीयः । आपातवदसंलोकमिति तृतीयः । आपातवत्
संलोकवदिति चतुर्थः । गाथायां मत्वर्थीयप्रत्ययस्य लोपः
प्राकृतत्वाद्, अत्राऽऽदित्वाद्वा अकारप्रत्ययः । अमीपां चतुर्णां
भङ्गानां प्रथमो भङ्गोऽनुज्ञातः । शेषाः प्रतिक्रुपाः । निर्ग्रन्थीनां
तृतीयोऽनुज्ञातः ।

चतुर्थं स्थण्डिलं व्याख्यानयति-

तत्थाऽऽवायं छुविहं, सपक्ख-परपक्खतो छ णायव्वं ।

छुविहं होइ सपक्खे, संजय तह संजतीणं च ॥ ४२४ ॥

संविगममंविग्गा, संविगमणुसु-एतरा चैव ।

असंविग्गा वि य छुविहा, तप्पक्खिणं एयरा चैव ॥ ४२५ ॥

तत्राऽऽपातवत्संलोकवतोर्मध्ये आपातमापातवद् द्विविधं ज्ञात-
व्यम् । तद्यथा-स्वपक्कतः, परपक्कतश्च ; स्वपक्काऽऽपातवत्, प-
रपक्काऽऽपातवच्चेत्यर्थः । तत्र स्वपक्के स्वपक्कविषये द्विविधमापा-
तवत् । तद्यथा-संयतानां, संयतीनां च-संयताऽऽपातवत्-संय-
त्यापातवच्चेति भावः । संयता अपि द्विविधाः-संविग्गाः-उ-
द्यतविहारिणः, असंविग्गाः-शिथिलाः पार्श्वस्थाऽऽद्यः । सं-
विग्गा अपि द्विविधाः-मनोज्ञाः सांभोगिकाः, इतरे अमनोज्ञा
असांभोगिकाः । असंविग्गा अपि द्विविधाः-तत्पाक्षिकाः
संविग्नपाक्षिकाः, इतरे असंविग्नपाक्षिकाः । उक्तं स्वपक्का-
ऽऽपातवत् ॥ ४२५ ॥

सम्प्रति परपक्काऽऽपातवत्प्राऽऽह-

परपक्खे वि य छुविहं, माणुस तेरिउजंगं च नायव्वं ।

एकेकं पि य तिविहं, पुरिसिस्थिनपुंसगं चैव ॥ ४२६ ॥

परपक्केऽपि-परपक्कविषयेऽप्यापातवद् द्विविधं ज्ञातव्यम्-मा-
नुष्यं, तैरश्वं च-मनुष्याऽऽपातवत्, तिर्यगापातवच्चेत्यर्थः । एकै-
कमपि मानुषं, तैरश्वं च त्रिविधम् । तद्यथा-पुरुषवत्, स्त्रीवत्,
नपुंसकवच्च ।

पुरिसाऽऽवातं तिविधं, दंमिणं कोमुविणं य पागतिणं ।

ते सोयऽसोयवाई, एमेव एणुसइत्थीसु ॥ ४२७ ॥

पुरुषाऽऽपातवत् त्रिविधम् । तद्यथा-दगिरुके, कौटुम्बिके,
प्राकृते च-दगिरुकपुरुषाऽऽपातवत्, कौटुम्बिकपुरुषाऽऽपात-
वत्, प्राकृतपुरुषाऽऽपातवच्चेत्यर्थः दण्डिकाः-राजकुलानुग-
ताः, कौटुम्बिकाः-शेषा महारिक्ताः, इतरे प्राकृताः । ते च
त्रयोऽपि प्रत्येकं द्विधा-शौचवादिनः, अशौचवादिनश्च ।
एवमेव अनेनैव प्रकारेण नपुंसकस्त्रियोरपि वक्तव्यम् ।
किमुक्तं भवति?-नपुंसकाऽऽपातवच्च प्रत्येकं प्रथमतो दण्डिका-
ऽऽदिभेदनिस्त्रिविधं, ततः शौचवाद्यशौचवादिभेदतः पुनरेकैकं
द्विविधम् । उक्तं मनुष्याऽऽपातवत् ।

अधुना तिर्यगापातवदाह-

दित्तमदिता तिरिया, जहणमुक्कोसमाज्जिमा तिविहा ।

एषोविद्यिनपुंसा, दुगुंतिअहुंतिया नवरं ॥४२॥

तिर्यञ्चो द्विविधाः-एतान्, अएतान् । एता दपंचन्तः, अएतः शा-
न्ताः । ते प्रत्येकं त्रिविधाः-जघन्याः, उक्त्याः, मध्यमाश्च । जघ-
न्या एतकाऽऽद्यः, मध्यमा मदीयाऽऽद्यः, उक्त्या दृश्यादयः ।
एते किल पुरुषा उक्ताः । एवमेव मीनपुंसका अपि घटव्याः,
नपरं ते एतान्, अएतान् प्रत्येकं द्विविधा विद्मः । तद्यथा-
जुगुप्सिताः, अजुगुप्सिताश्च । जुगुप्सिता गदंज्यादयः । इतरे
अजुगुप्सिताः । उक्तमापानवत् । मनेकावद् मनुष्येष्वेव छ-
व्यम् । ते च मनुष्याग्नित्रिविधाः । तत्रया-पुरुषाः, त्रिया-नपुंसका-
श्च । एकैकं प्रत्येकं त्रिविधाः-प्राकृताः, कौटुम्बिकाः, दण्डिकाश्च ।
पुनरेकैकं द्विविधाः-शौचवादिनाः, दशौचवादिनाश्च ।

उक्तं च-

“आत्मोर्मो मणुपुं, पुरोमिन्धनपुंसमाण शोधव्यो ।
पाययकुपुंदिहंदि-असोय नह सोयवादीणं” ॥ १ ॥
तत्रैव चाऽऽपानमेशोर्को चरममङ्गे, द्विनोये आपानः, तूर्नोये
मेलोफः । उक्ता भेदप्रभेदयुक्ता एते स्थणिरुत्तेजसाः । गतं
भेदकारम् ।

अधुना शोधिद्वारमाह-

मणुयनिरिण्मु ब्रह्मा, चउरो गुल्गा य दित्तिरिण्मु ।
तिरियनपुंमिर्त्तीयु य, मणुमिन्धनपुंसगे गुरुगा ॥४२६॥

मनुष्याणां शौचवादिनां पुरुषाणां, निरञ्चां च पुरुषाणाम-
तानामापाते [गाथायां सप्तमी पद्ये] संप्रां व्युत्पन्नः प्राय-
श्चित्तं चत्वारो लघुकाः । (गुरुगा य दित्तिरिण्मु चित्ति) एतानां
निरञ्चामापाते चत्वारो गुरुकाः । तथा-तिर्यग्मनपुंसकस्त्रीषु
निर्यग्मनीनां नपुंसकस्त्रीणां एतानामापाते (मणुमिन्धनपुं-
सगे इति) मनुष्याणां स्त्रीनपुंसकानां शौचवादिनामापाते प्र-
त्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

मणुयतिरियपुरिमेनुं, दोमु वि लहुगा तवेण काक्षेण ।
कावगुरु तवगुरुगा, दोहिं गुरु अचुर्कर्ता वा ॥४३०॥

मनुष्याणामशौचवादिनां पुरुषाणां, निरञ्चां मएतानां पुरुषा-
णामापाते द्वयानामपि पृथक् पृथक् प्रायश्चित्तं चत्वारो लघु-
काः, तपसा कालेन च लघवः । मनुष्यस्त्रीनपुंसकानामशौ-
चवादिनामापाते चत्वारो गुरुकाः । द्वाभ्यां गुरुकाः । तद्यथा-
कालगुरुकाः, तपोगुरुकाः । अर्द्धापक्रान्तिर्वा छव्या । सा चैव-
म्-तिरञ्चां एतानां पुरुषाणामापाते, न (?) मनुष्याणां गृहिणां पा-
पविदनां वा पुरुषाणामशौचवादिनामापाते चत्वारो लघुकाः, ति-
र्यक्स्त्रीनपुंसकानामएतानामजुगुप्सितानां चाऽऽपाते कावगुरु-
काश्चत्वारो लघुकाः । तेषामेव तिर्यक्स्त्रीनपुंसकानां एतानां
जुगुप्सितानां चाऽऽपाते चत्वारो गुरुलघुकाः, तपोगुरुवः । मनु-
ष्यस्त्रीनपुंसकानामशौचवादिनामापि त एव तपोगुरुवः, चत्वारो
लघुकाः । इयमेकपामाचार्याणां मतेनार्द्धापक्रान्तिरुपदिष्टा ।

सम्प्रति भाष्यकारोऽन्यथाऽर्द्धापक्रान्तिमाह-

पागणै कोहुंवीए, दंडिणै असोयसोयवादीसु ।

चउगुरुगा जमवपया, अहवा चउ छव गुरु-लहुगा ॥४३१॥

प्राकृते, कौटुम्बिके, दण्डिके च प्रत्येकमशौचवादिनां चार्द्ध-
पक्रान्तिरवसेया । सा चैवम्-प्राकृतानामशौचवादिनां पुरुषा-
णामापाते चत्वारो लघुकाः, तपसा कालेन च लघवः ।

तेषामेव शौचवादिनां प्राकृतपुरुषाणामापाते त एव चत्वारो
लघवः, कालगुरुकाः । कौटुम्बिकानामशौचवादिनां पुरुषाणामा-
पाते कावगुरुकाः, चत्वारो लघवः । तेषामेव कौटुम्बिकपुरुषाणां
शौचवादिनामापाते चत्वारो लघवः, तपोगुरुकाः । दण्डिकपुरु-
षाणामशौचवादिनामापाते तपोगुरुवश्चतुर्लघवः । तेषामेव शौ-
चवादिनामापाते चतुर्लघवो, द्वाभ्यां गुरुकास्तपसा कालेन च ।

उक्तं च-

“ पागव्यसोयवादी-पुरिसाणं लहुग दोहि वी ब्रह्मा ।

ते चैव य कावगुरु, तैसि चिय सोयवादीणं ॥ १ ॥

ते चिय लहु कावगुरु, कोहुंवीणं असोयवादीणं ।

तैसि चिय ते चैव उ, तवगुरुगा सोयवादीणं ॥ २ ॥

दंडिणै असोयमि चिय, सोयमि य दोहि गुरुग चउब्रह्मा ।

एस पुरिसाण भणिञ्चो, इत्थिनपुंसाण वी एवं ॥ ३ ॥ ”

(चउगुरुगा जमवपया इति) यमलपदानि स्त्रीनपुंसकलक्ष-
णानि चतुर्गुरुकानि वक्तव्यानि । तानि चैवम्-प्राकृतस्त्रीणामशौ-
चादिनामापाते चत्वारो गुरुकाः, द्वाभ्यां लघवः । तद्यथा-
तपसा, कालेन च । तासामेव शौचवादिनीनां चत्वारो गुरुकाः ।
कौटुम्बिकस्त्रीणामशौचवादिनीनामापाते कालगुरुवश्चत्वारो
गुरुकाः । तासामेव शौचवादिनीनामापाते तपोगुरुकाश्चत्वा-
रो गुरुवः । एवमेव दण्डिकस्त्रीणामशौचवादिनीनामापि, शौ-
चवादिनीनां च चत्वारो गुरुकाः, द्वाभ्यां गुरुवः-तपसा, कालेन
च । एवमेव नपुंसकानामप्यापाते वक्तव्यम् । अथ च मतान्तर-
माह-अथवा स्त्रीणामापाते चतुर्गुरुकाः, उक्तप्रकारेण तपसा
कालेन च विधेयिताः, नपुंसकानामापाते यन् लघवो यथोक्त-
क्रमेण तपःकालविधेयिताः ।

सम्प्रति तिर्यंगापानमधिकृत्यार्द्धापक्रान्तिमाह-

तिरिण्मु वि एवं चिअ, अहुंतिअहुंतिअदित्तिअदित्तेसु ।

अमणुणेर लहुगो, संजतिवगमि चउगुरुगा ॥४३२॥

एवमेवाऽनेनैव प्रकारेण तिर्यग्जुगुप्सितान्जुगुप्सितएतान्तेष्व-
र्द्धापक्रान्तिरवसेया । तद्यथा-प्राकृतपुरुषगृहीतानामएतानां ति-
र्यक्पुरुषाणामापाते चत्वारो लघवः, द्वाभ्यां लघुकाः, तपसा
कालेन च । तेषामेव च एतानां त एव चत्वारो लघवः कावगुरु-
काः । कौटुम्बिकपरिगृहीतानामपि तिर्यक्पुरुषाणामएतानामापा-
ते च त एव कालगुरुकाश्चत्वारो लघवः । तेषामेव एतानां तपो-
गुरुवश्चत्वारो लघुकाः । दण्डिकपरिगृहीतानां तिर्यक्पुरुषाणा-
मएतानामापाते त एव चत्वारो लघवः, तपोगुरुकाः । तेषामेव
एतानामापाते चतुर्लघुकाः, द्वाभ्यां गुरुवः-तपसा, कालेन च ।
तथा प्राकृतपरिगृहीतानां स्त्रीणां नपुंसकानां च तिरश्चामजु-
गुप्सितानामापाते चत्वारो गुरुकाः, द्वाभ्यां लघवः-तपसा, का-
लेन च । तेषामेव जुगुप्सितानामापाते चत्वारो गुरुकाः काल-
गुरुवः । कौटुम्बिकपरिगृहीतानां तिर्यक्स्त्रीनपुंसकानामापाते त
एव कालगुरुकाश्चत्वारो गुरुवः । तेषामेव च जुगुप्सितानामा-
पाते चत्वारो गुरुकास्तपोगुरुवः । एवमेव दण्डिकपरिगृहीता-
नामपि तिर्यक्स्त्रीनपुंसकानामएतानामापाते छव्याः । एता-
नामापाते चत्वारो गुरुकाः, द्वाभ्यां गुरुवः-कालेन, तपसा च ।
उक्तस्तिर्यक्वप्यर्द्धापक्रान्तिः । सम्प्रति सप्तकाऽऽपाते शोधिमा-
ह-अमनोज्ञानामसांभोगिकानां सांभोगिकानां संविज्ञानामित-
रेषां वाऽसंविज्ञानामापाते प्रायश्चित्तं लघुको मासः । संयती-
वर्गे समापतति संयतीनामापाते चत्वारो गुरुकाः ।

सम्प्रति प्रागुक्तमेवार्थमुपदिदर्शयिष्याह-

नइतिरियपासंडे-मणुयासोएरिं, दोहिं बहुबहुगा ।

कावगुरु तवगुरुगा, दोहिं गुरु अष्कुंति दुगे ॥ ४३३ ॥

भद्रेष्वदृष्टेषु तिर्यक्षु पुरुषेषु, मनुष्येषु गृहस्थेषु पात्राणिपु
चाशौचवादिषु आपतस्तु चत्वारो लघुकाः, द्वाभ्यां लघवः ।
मनुष्यस्त्रीनपुंसकानां शौचवादिनामापाते चत्वारो गुरुकाः, द्वा-
भ्यां गुरुवः । तद्यथा-तपोगुरुकाः, कालगुरुकाश्च । शेषेषु तु ति-
र्यङ्मनुष्यभेदेषु द्विके तपःकालवक्त्रेऽर्द्धापक्रान्तिः, कच्चित्त-
पोगुरुका, कचित्कावगुरुकेत्येवंरूपाऽवसातव्या । सा च प्राक्
वर्णिता । गतं शोधिद्वारम् ।

इदानीमपायद्वारमाह-

अमणुषेतरगमणे, वितहाऽऽयरणमि द्वाइ अहिगरणं ।

पउरदवकरण दहुं, कुमीले सेहाऽऽदिगमणं च ॥ ४३४ ॥

अमनोज्ञानामसांभोगिकानां संविग्नानामितरेषां चासंविग्नाना-
मागमने आपाते सति वितथाऽऽचरणे दृश्यमाने जवति पर-
स्परमधिकरणम् । इयमत्र भावना-आचार्याणां परस्परमन्यथा
सामाचार्यः, ततोऽसांभोगिकानां सामाचारी वितथाऽऽचरणद-
र्शने नैषा सामाचारीति परस्परमधिकरणं तु वर्तते । इतरे
कुशीलाः पार्श्वस्थाऽऽद्यः, ते प्रचुरेण वारिणा पुतप्रकालनं
कुर्वन्ति, ततस्तेषां कुशोलानां प्रचुरद्वेण पुतनिलेपकरणं दृष्ट्वा
शैक्काणां, आदिशब्दात् शौचवादिनां मन्दधर्मिणां च गमनं
तेषां समीपे जवति ।

निगंथाणं पढमं, सेसा खलु होंति तेसिं पन्किट्टा ।

दव अप्प कलुस असती, अवप्प पुरिसेसु पन्किसेहो ॥ ४३५ ॥

यत एवमापाते दोषास्तस्मान्निर्ग्रन्थानां प्रथमं स्थण्डिलमना-
पातमसंलोकमित्येवंरूपं, शेषाणि त्रीणि खलु तेषां निर्ग्रन्थानां
प्रतिक्रियाणि प्रतिपिद्धानि । अथ परपक्षापाते, तत्रापि पुरु-
षाऽऽपातं व्रजति तदा नियमतो व्यवसक्तुं परिपूर्णं च नेतव्य-
म् । अन्यथा ऊवे पानीये अवपे कलुपे वा, यदि वा-असति-विना
पानीयेन गतो जवेत्, ततस्ते दृष्ट्वाऽवर्णमश्लाघां कुर्युः, यथा-
अव्युचयोऽमी, न केवलमवर्णं कुर्युः किं तु प्रतिपेक्षोऽपि तैः
क्रियते, यथा-माऽकोप्यमीषामशुचीनां भक्तं, पानं वा दद्यात् ।
एष पुरुषेषु पुरुषाऽऽपाते दोषः ।

सम्प्रति स्त्रीनपुंसकाऽऽपाते दोषानाह-

आय-पर-तउजए वा, संकाईया हवंति दोसा उ ।

पंक्तिथिसंगे गहिते, उड्ढाहो पन्निगमणमादी ॥ ४३६ ॥

स्त्रीणां नपुंसकानां वाऽऽपाते आत्मनि, परे, तदुभयस्मिन् श-
ङ्काऽऽद्योदोषा जवन्ति । तत्राऽऽत्मनि साधुः शङ्काविषयः क्रियते,
यथा-एष किमप्युदज्जामयति । परैः स्त्री, नपुंसको वा शङ्क्यते-
यथैते पापकर्माणं पनं साधुं कामयन्त इति । तदुभयस्मिन्, यथा-
द्वावप्येतौ परस्परमत्र मैथुनार्थमागतौ । तदेवमुक्ताऽऽशङ्का । आदि-
शब्दादवर्णाऽऽदिदोषपरिग्रहः । तथा-स्थयापाते नपुंसकाऽऽपाते
वा स साधुरात्मपरोभयसमुत्थेन दोषेण स्त्रिया पाण्डकेन वा
सार्द्धं सङ्गं मैथुनं कुर्यात् । तत्र केनचिद् रागेण दृष्ट्वा गृहीतः
स्यात्, ततः प्रवचनस्योड्ढाहः, तथा स उड्ढाहित इति कृत्वा प्र-
तिगमनाऽऽदीनि कुर्यात् ।

अस्मिन्नेव चतुर्थे स्थण्डिले तिर्यगापाते दोषानाह-

आहणणादी दित्ते, गरहियतिरिएसु संकमादी य ।

एमेव य संखोए, तिरिए वज्जित्तु मणुएसुं ॥ ४३७ ॥

दृष्टे दृष्टतिर्यगापाते आहननाऽऽद्यो दोषाः, आहननं शृङ्गाऽऽदि-
जिस्तारुनस्, आदिशब्दान्मूर्च्छागमनमारणाऽऽदिपरिग्रहः । गर्हि-
तेषु तिर्यक्षु गर्हिततिर्यक्ष्णीनपुंसकाऽऽपाते शङ्का मैथुने, आदि-
शब्दात् प्रतिसेवेतापीत्याद्यो दोषाः । यथा-आपाते दोषा
उक्ताः, एवमेव संलोकेऽपि तिर्यग्योनिकान् वर्जयित्वा
मनुष्येषु दृष्टव्याः । किमुक्तं जवति? एषां संलोके नास्ति
कश्चिदनन्तरोदितो दोषः, मनुष्याणां तु स्त्रीपुरुषनपुंसकानां
संलोके ये आपाते दोषास्ते वेदितव्याः ।

यदि कदाचिदात्मपरोभयसमुत्था मैथुनदोषा न

जवेयुः, तथाऽप्यमी संजाव्यन्ते-

जत्थऽग्हे पासामो, जत्थ य आयरइ नातिवग्गो ने ।

परिजवकामेमाणो, संकेयगदिचको वा वि ॥ ४३८ ॥

यत्र वयममुमागच्छन्तं पश्यामो, यत्र वाऽस्माकं ज्ञातिवर्गो
निरन्तरं संचरति विचारार्थं गच्छति, तत्रास्माकं परिभवं का-
मयमानो, दत्तसंकेतो वा समागच्छति ।

किं च--

कलुस दवे असतीए, पुरिसाऽऽलोए हवंति दोसा उ ।

पंडित्थीसु वि य तहा, खुप्पे वेज्जविए मुच्छा ॥ ४३९ ॥

ऊवे पानीये कलुपे, असति अविद्यमाने च पुरुषाऽऽलोके दोषाः
प्रागुक्ता अवर्णाऽऽद्यो भवन्ति । तथा-परमा नपुंसकाः, पण्डेषु
स्त्रीषु च संलोकमानेषु कुक्के, वैकुर्विके वा सागारिके दृष्टे मूर्च्छा
भवेत् । इयमत्र भावना-नपुंसकः स्त्री वा सागारिकं स्वजावत
एवातिस्थूलं द्रव्यं च, यदि वा-कपायितम्, अथवा-
तद्दोषेण वैकुर्विकं दृष्ट्वा तद्विषयाभिज्ञापमूर्च्छामापन्ना-
स्तं साधुमुपसर्गयेत्, तस्मात् त्रयाणामपि संलोको वर्जनीयः ।
गतं चतुर्थं स्थण्डिलम् ।

इदानीं तृतीयमापातवदसंलोकमधिकृत्य दोषानाह-

आयसमुत्था तिरिए, पुरिसे दवकलुस असति उड्ढाहो ।

आयोभय इत्थीसु अ, आगच्छते य आसंका ॥ ४४० ॥

तिर्यगापाते आत्मसमुत्था दोषाः । तद्यथा-स्त्रीणां नपुंसकानां
चाऽऽपाते मैथुनाऽऽशङ्काऽऽद्यो दोषाः, दृष्टानां तिर्यगपुरुषाणामा-
पाते आत्मन उपघातः । तथा-पुरुषे मनुष्यपुरुषाऽऽपाते ऊवे क-
लुपे, असति वा प्रवचनस्योड्ढाहः । तथा-स्त्रीषु, चशब्दान्नपुंसकेषु
आगच्छत्सु च आत्मोभयविषया, आत्मोभयप्रदणं परस्योपल-
क्षणम्, आत्मपरोजयविषया आशङ्का । सा च प्रागेव भाविता ।

आत्रायदोस तइए, विइए संखोयतो भवे दोसा ।

ते दो वि नत्थि पढमे, तहि गमणं तत्थिमा मेरा ॥ ४४१ ॥

तृतीये स्थण्डिले आपातदोषाः, द्वितीये च संलोकतो दोषा
जवन्ति वेदितव्याः । ते च द्वेऽपि-आपातदोषाः, संलोकदोषाश्च
प्रथमे स्थण्डिले न सन्ति, ततस्तत्र गमनं विधेयम् । तत्रेयं म-
योदा ।

तामेवाऽऽह-

कालमकाले सन्ना, काले तइयाए सेसगमकालो ।

पदमापोरिसि आपु-च्छपाणगमपुष्पि अन्नदिसि ॥४४५॥

द्विविधा संज्ञा । तद्यथा-काले, अकाले च । तत्र कालस्तृतीय-
स्यां पौरुष्यां, शेषकं सर्वमपि प्रातःप्रभृतिकमकालः । तत्र तावद-
काले संज्ञायां विधिरुच्यते-कथं गन्तव्यम् ? तत्र यदि प्रथमायां
पौरुष्यां भवेत् तदा पात्रमुद्राण्य पानकनिमित्तं व्रजति, अथ नो-
द्ग्राहयति पात्रं, ततो लोको जानीयात्; यथा-एष यहिगमननि-
मित्तं पानीयं गृह्णाति, ततश्चतुर्थं रसिकं न दद्यात् । अपि चोद्गा-
हिते पात्रेऽप्यमधिको गुणः-कोऽपि आदो ग्रामान्तरं, नगरान्तरं
वा गन्तुकामः प्रधाविनः, अद्भ्युत्पन्नायां संघायां तं प्रनिला-
भयेत्, सोऽपि ह्राजयेत्, सोऽपि ह्राजो भवति, शूद्राऽपि च नोप-
जायते, यथा-एष यहिगमनाय पानकनिमित्तं हिराकृते । स पुनः
कीदृशं पानीयं गृह्णीयात्? अत आह-अपुष्पेणमच्छं सुगन्धं चतु-
र्थरसिकं न भवति, तादृशं तत् उत्प्रेषादकाऽऽदि गृह्णीयात् । (यत्र-
दिसिमिति) यस्यां दिशि संघाभूमिस्तस्यां पानकस्य न गन्त-
व्यम् । यदि पुनस्तस्यां गच्छति, ततोऽनिरिकं प्रदीतव्यं, यदि
हो जनौ तदा, यथा तृतीयस्याप्युद्धरति । किं बहुना ? यावन्तो
व्रजन्ति तावतां योग्यमतिरिक्तं तथा गृह्णाति यथा एकस्योच्-
रति । एवं पानीयं गृहीत्वा समागतो यदि प्रतिश्रयस्य पादौ
प्रमादं द्रव्यकं स्थापयित्वा पेश्यापिधौ प्रतिक्रम्य आश्लेष्य
गुरोः पानकं दर्शयित्वा आपृच्छति, गुरुमापृच्छ्य संघाभूमिं व्र-
जामाति गच्छति । तत्र जघन्योऽपि फक्षित् व्रजति, तर्हि यथा
एकस्योद्धरति तावत्प्रमाणमात्रके पानकं गृह्णाति, तथोद्गाहितं
पात्रमप्यस्य समर्थं द्रव्यकं प्रमादं आवश्यकीं कृत्वा व्रजति ।
यथौकविधेरकरणे सर्वत्र प्रायश्चित्तं मासहस्रम् ।

उक्तमेवार्थं स्पष्टतरमुपदर्शयति-

अतिरेगगहणश्रुगा-हियम्पि आलोय पुच्छियं गच्छे ।

एसा उ अकालम्मी, अहिदिण हिदिण कात्रे ॥४४३॥

पात्रे उद्ग्राहिते एकजनातिरेकेण पानीयस्य ग्रहणं कर्त्तव्यं,
कृत्वा च गुरोः पुरत आश्लेष्य गुरुमापृच्छ्य संघाभूमिं गच्छेत् ।
एषा अकाले संज्ञा उक्ता । संप्रति कालसंज्ञा वक्तव्या । काले का-
लसंज्ञा (अहिदिने हिदिने चि) इयमत्र जावना-तृतीयस्यां
पौरुष्यां कालस्य प्रतिक्रमणे यावत्पात्राणि भिक्षावेला भवति
तावत् संज्ञाभूमिं व्रजति । अथाहिरिकते समुद्दिष्टे भाजनेषु च
प्रदत्तकल्पेषु यावत्पात्राणां तावत्प्राप्त्या, तावत्प्राप्ति, अथोत्सरे
भिक्षावेला, चिरं वा हिण्डितः, ततोऽवगाढायामपि
चरमपौरुष्यां गच्छति ।

तत्र को विधिरित्याह-

कप्पेतृणं पाए, एक्केकस्स उ छुवे पणिग्गहगे ।

दाळं दो दो गच्छे, तिण्णद्वं च पेत्तूणं ॥४४४॥

पात्राणि कल्पयित्वा विशेष्य त्रीन् कल्पान् पात्राणां निलेप-
नाय दत्त्वा एकैकस्याऽऽत्मीयाऽऽत्मीयसंघाटकस्य द्वौ द्वौ पतद्र-
हकौ दत्त्वा द्वौ द्वौ संज्ञाभूमिं गच्छेयाताम् । कथमित्याह-त्रया-
णामर्थाय छवं गृहीत्वा, पानकं हि तावत्प्रमाणं प्रदीतव्यं या-
वत्पश्चादेकस्योद्धरति । इयमत्र जावना-ये ये संघाटवन्तस्तेषां
तेषामेको द्वौ पतद्रहौ धारयति, त्रितयश्चाप्येन समं याति,
तेषु चाऽऽगतेषु ये प्रागितरे स्थितास्ते व्रजन्ति, इतरे चाऽऽगताः
पात्राणि धारयन्ति, यावन्तश्च गच्छन्ति तावतां योग्यमेकातिरिक्तं
पानकं मात्रके गृह्णाति ।

कथं पुनस्ते गच्छन्तीत्यत आह-

अजुगलिया अतुरंता, विगहारहिया वयंति पदं तु ।

निमिद्धु डगल्लगहणं, आवहणं वच्चमासज्ज ॥ ४४५ ॥

अजुगलित्वा न समश्रेणिकयुगलरूपतया स्थिताः, अतुरि-
ताः, विकयाराहिताः स्त्रीभक्ताऽऽदि कथा अकुर्वाणाः प्रथम-
मनापातासंलोककृष्णं स्थिरमूलं व्रजन्ति । तत्र निषद्य उपवि-
श्य, नोद्धंस्थिता इत्यर्थः । उद्धंस्थितानां सम्यक्प्रक्षेपणासंभ-
वात् । रगलग्रहणं कुर्वन्ति-ये भूमावसंयक्ताः पुनर्निलेपनाय ले-
पकास्ते रगलकाः, तानाददते । आदाय चेतेषां भूमावापातनं कु-
र्वन्ति येन वृश्चिकाऽऽदिस्ततोऽपसरति । उक्तं च- "ते रगले दिट्ठिया-
वेर, ततो जो तत्थ विच्छुगादी, सो अवसरति । " इति । तेषां
च डगलकानां प्रमाणं ध्वंसः पुरीषमासाद्य प्रतिपत्तव्यं, यो
निषयशाः स त्रीन् रगलकान् गृह्णाति, अन्यो द्वावेकं वा ।

आलोपल्लण दिसा, संडासगमेव संपमज्जिता ।

पेहियपमज्जिएणु य, जयणाए धंमिन्ने णिसिरे ॥४४६॥

स्थिरमूलं गत्वा तत्र दिशामापातसंलोककृष्णार्थमालोकनं
कुर्यात्, दिश आलोप्य तदनन्तरं संडासकं संप्रमादं प्रक्षिप्त-
पु प्रमाजिनेषु च तत्र प्रदंशेषु स्थण्डिलेषु पुरीषं निरुज्जेत्
व्युत्सृजेत् । कथमित्याह-यननया " दिसिपवणगामसुरिय । "
इत्यादिब्रह्ममाणलक्षणया तत्पुनरनापातासंलोकं स्थिरमूलमे-
भिवंद्यमाणैर्दंशभिः स्थानैः विशुद्धं ज्ञातव्यम् ।

ताप्येयाऽऽह-

अणावायमसंलोए, परस्मऽणुवधातिए ।

समे अज्जुसिरे यावि-ऽचिरकालकयम्पि य ॥ ४४७ ॥

विस्थिणे दूरमोगादे-ऽनासन्ने विलवज्जिए ।

तत्तपाणवीयरहिए, उच्चाराऽऽदीणि वोसिरे ॥ ४४८ ॥

अनापातमसंलोकां, परस्यानुपधातिकं, समम् अणुपिरम, अचि-
रकालकृतं, विस्तीर्णं, दूरमवगाढम्, अनासन्नं, विलवज्जितं, तस-
पाणवीजरहितं यत् स्थिरमूलं तत्र उच्चाराऽऽदीनि उच्चारप्रश्रव-
णप्रभृतीनि व्युत्सृजेत् । एष एककः संयोगो दर्शितः ।

संप्रति च्छिकाऽऽदिसंयोगानुपदर्शयति-

इगदुगतिगचउपंचग-उगसत्तगअट्टनवगदसगेहिं ।

संजोगा कायव्वा, जंगसहस्सं चउव्वीसं ॥ ४४९ ॥

अमीषामनन्तरोदितानां दशानां पादानामेकद्वित्रिचतुःपञ्चषट्-
सप्ताष्टनवदशकैः संयोगाः कर्त्तव्याः, तेषु च भङ्गाः सर्वसंख्यया
चतुर्विंशत्यधिकं सदस्यम् । अथ कस्मिन् संयोगे कियन्तो भङ्ग-
काः ? उच्यते-हृद् भङ्गतामानयनकरणमिदम्-दशाऽऽदयोऽङ्का
एकैकेन हीनास्नावत् स्थाप्यन्ते यावत् पर्यन्ते एकाः, ततस्ते य-
थाक्रममेभी राशिभेदगुणयितव्याः । तद्यथा-दशक एककेन, न-
वकः पञ्चजिः, अष्टकः पञ्चदशजिः, सप्तकस्त्रिंशता, षट्को द्वाचत्वा-
रिंशता, पञ्चकोऽपि द्वाचत्वारिंशता, चतुष्कस्त्रिंशता, त्रिकः
पञ्चदशभिः, द्विकः पञ्चकेन, एकक एककेन । स्थापना-

१०	६	८	७	६	५	४	३	२	१	अमीषां
१	५	१५	३०	४२	४२	३०	१५	५	१	चामीभि-

गुणाकारैर्गुणे जाता एककाऽऽदिसंयोगेष्वियं व्रज्यं संख्या ।
तद्यथा-एककसंयोगे दश । द्विकसंयोगे पञ्चवत्वारिंशत् । त्रिक-

संयोगे विंशत्युत्तरं शतम् । चतुष्कसंयोगे द्वे शते दशोत्तरे । पञ्चसंयोगे द्वे शते द्विपञ्चाशदधिके । षट्संयोगे द्वे शते दशोत्तरे । सप्तकसंयोगे विंशं शतम् । अष्टकसंयोगे पञ्चचत्वारिंशत् । नवकसंयोगे दश । दशकसंयोगे एकः । एकं च वसत्यादिषु विधिके प्रदेशे स्थण्डिलमिति सर्वजङ्गसंख्या एकत्र मीलयित्वा रूपाधिका क्रियते, ततश्चतुर्विंशं जङ्गसहस्रं भवति ।

“समजगणयणे करणं, दसगाऽऽति ओसरंति जावेक्को ।

एए उ गुणेषवा, इमेहिं रासीहिं जहकमसो ॥ १ ॥

एकम पंचग पन्नर, तीसा वायाल पंच जा ठाणा ।

परतो वायालीसा, पमिलोममवेहि जावेक्को ॥ २ ॥

एकमसंजोगादी, गुणिया लद्धा इवंति एमेते ।

मिदिया रुवाहिकया, मंगसहस्रं चउव्वीसं ॥ ३ ॥”

संप्रत्येतानि दश शुद्धानि पदानि व्याख्यातव्यानि, यत्र यत्र दोषास्ते तत्र तत्र कथनीयाः, तत्राऽऽपातवत् संलोकवच्च पूर्व व्याख्यातम् । इदानीं परस्यौपघातिकमाह-

आया पवयण संजम, तिविहं उवघातियं गुणेषवं ।

आराम वच अगणी, घायाऽऽदुई य अनत्थ ॥४९०॥

इह पूर्वार्द्धपदानां पश्चार्द्धपदानां च यथाक्रमं योजना । सा चैवम्-औपपातिकमुपघातप्रयोजनकं स्थण्डिलं त्रिविधं ज्ञातव्यम् । तद्यथा-आत्मोपघाति, प्रवचनोपघाति, संयमोपघाति च । तत्राऽऽमोपघाति आरामः, तत्र हि संज्ञां व्युत्सृजतो घाताऽऽदि पिट्टनाऽऽदि । प्रवचनोपघाति-वचो गुहं, तच्च जुगुप्सितमशुच्यात्मकत्वात्, ततस्तत्र संज्ञाव्युत्सर्गे ईदृशा एते इति प्रवचनोपघातः । संयमोपघाति-अग्निरग्निस्थानं, तत्र हि संज्ञाव्युत्सर्गे ते अग्न्यारम्भणोऽन्यत्रास्थण्डिले अग्निस्थानं कुर्वन्ति, त्यजन्ति वा तां संज्ञामस्थण्डिले ।

संप्रति विषमस्थण्डिले दोषानाह-

विषमपद्मोदृणि आया, इयरस्म पद्मोदृणमि ठकाया ।

कुसिरामि विच्छुगादी, उभयक्रमे तसादीया ॥४९१॥

विषमे स्थण्डिले साधुः प्रवोदते, पतेदिति भावः । तत्र चाऽऽत्मा विराध्यते । इतरस्य पुरीषस्य, प्रस्रवणस्य च प्रवोदने पट्काया विराध्यन्ते । तथाहि-प्रतीतमेवैतत्-पुरीषं, प्रस्रवणं वा प्रवोदने पट्कायान् विराध्यति । एषा संयमविराधना । शुषिरे संज्ञाऽऽदि व्युत्सृजतो वृश्चिकाऽऽदिजिवात्मनो विराधना । आदिशब्देन सर्पाऽऽदिपरिग्रहः । उजयं संज्ञाप्रस्रवणं, तेनाऽऽक्रमणे त्रसाऽऽदयः त्रसस्थावरप्राणा विराध्यन्ते । एषा संयमविराधना ।

अथ कीदृशं चिरकालकृतं स्थण्डिलमत आह-

जे जम्मि उउम्मि कया, पयावणादीहिं थंगिना ते उ ।

होति इयरे चिरकया, वासावासे य वारसगं ॥ ४९२ ॥

यानि स्थण्डिलानि यस्मिन् ऋतौ प्रतापनाऽऽदिभिः कृतानि तानि तस्मिन्चिरकालकृतानि भवन्ति । यथा-हेमन्तकृतानि हेमन्त एवाचिरकालकृतानि । इतराणि तु ऋन्वन्तरव्यवहितानि चिरकालकृतानि, अस्थण्डिलानि तानीति भावः । यत्र पुनरेकं वर्षाचारं सगोधने ग्रामे उपितस्तत्र द्वादशकं द्वादश संवत्सराणि स्थण्डिलं, परमस्थण्डिलं भवति ।

सम्प्रति विस्तीर्णमाह-

हृत्थाऽऽयामं चउरस, जहएण उक्कोस जोयण विठकं ।

चउरंगुद्वप्पमाणं, जहन्नयं दूरमोगाहं ॥ ४९३ ॥

जघन्यं विस्तीर्णं चतुरस्रं चतसृष्वपि दिक्षु हस्ताऽऽयामम्, उक्तं द्वादशयोजनानि, तच्च चक्रवर्त्तिस्कन्धावारनिवेशे प्रतिपत्तव्यम् । दूरावगादमाह-यत्राधस्ताच्चतुरङ्गुलप्रमाणमाचितम्-चत्वारि अङ्गुलान्यचित्ता चूमिः, तज्जघन्यं दूरमवगादम्, अर्थात्पश्चाद्दृगुत्पन्नप्रभृतिकर्माचसंयस्याधस्तात्तदुक्तं दूरमवगादम् ।

सास्रप्रमासस्रमाह-

दव्वाऽऽसन्नं जवणा-दियाण तहियं तु संजमाऽऽयाए ।

आयापवयणसंजम-दोसा पुण जावआसमो ॥४९४॥

आसन्नं द्विविधम्-रुव्यतो, भावतश्च । तत्र द्रव्याऽऽसन्नं भवनाऽऽदीनां निकटम् । आदिग्रहणाद् देवकुलानां, ग्रामस्य, पथो, वृक्षस्य च परिग्रहः । यस्य हि वृक्षस्य इस्तिपादप्रमाणस्कन्धः, तस्य समन्ततो हस्तो वर्जयितव्यः । तत्र यदि रुव्याऽऽसन्ने व्युत्सृजति, ततः संयमे, आत्मनि च विराधना । तत्र यद् गृहाऽऽदीनामासन्नं तत् स्थण्डिलं परित्यज्यान्त्रस्यण्डिलं कुर्युः, अथ वा पानीयेन तत्प्रक्षाद्येयम् । ततः संयमविराधना । आत्मविराधना पिट्टनाऽऽदिजावात् । भावाऽऽसन्नं नाम तावत्तिष्ठति, यावत्संज्ञा मनाग् नागच्छति, ततोऽनधिसहः स्थण्डिलं गन्तुमशक्नुवन् अस्थण्डिले, भवनाऽऽदीनां वा प्रत्यासन्ने व्युत्सृजेत् । तत्र चाऽऽत्मविराधना, संयमविराधना च प्राग्वत् । अत्रास्थण्डिलमिति कृत्वा सागारिको वा तिष्ठतीति संज्ञां धारयति आत्मविराधना, मरणस्य ग्नानत्वस्य चावश्यं जावात् । अनधिसहेन च सता तेन लोकपुरतोऽस्थाने संज्ञाव्युत्सर्गे पुनर्जङ्गाऽऽदिदोषेने वा प्रवचनोपघातः ।

सविले, त्रसप्राणधीजोपेते दोषानाह-

होति विज्ञे दो दोसा, तसेसु वीएसु वा वि ते चेव ।

संजोगतो य दोसा, मूलगमा होति सविसेसा ॥ ४९५ ॥

विले संज्ञां व्युत्सृजतो द्वौ दोषौ । तद्यथा-आत्मविराधना, संयमविराधना च । तत्र यदा विले प्रविशन्त्या संज्ञया प्रस्रवणेन तज्जना जीवा वाध्यन्ते तदा संयमविराधना । सर्पाऽऽदिभक्षणे आत्मविराधना । त्रसेषु, बीजेषु च तावेव द्वौ दोषौ संयमाऽऽत्मविराधनालक्षणौ । तत्र त्रसेषु बीजेषु प्राणव्यपरोपणात्संयमविराधना सुप्रतीता । त्रसेष्वात्मविराधना, तेज्य उपद्रवसंभवात् । बीजेष्व्वात्मविराधना-बीजजूकाव्ययवानामतितीक्ष्णानां पदेषु लननः पादप्रवोदनतः पतनतो वा । तदेवमेकैकस्मिन् वर्जनीये स्थण्डिले दोषा उक्ताः । अस्माच्च मूलगमादेकैकसंयोगरूपात् द्विकत्रिकाऽऽदिपदानां संयोगतः सविशेषा बहुबहुतरका भवन्ति ज्ञातव्याः । द्विकसंयोगे द्विगुणात्मिकसंयोगे त्रिगुणा यावद्दशसंयोगे दशगुणा इति ।

सम्प्रति प्रागुक्तमपि प्रायश्चित्तमन्याऽऽचार्यपरिपाठ्या,

मनाक् विशेपप्रदर्शनार्थतया च पुनराह-

पंथम्मि य आद्धोए, कुसिरम्मि तसेसु चेव चउउहुगा ।

पुरिसावाए य तहा, तिरियावाए य ते चेव ॥ ४९६ ॥

पथ आसन्ने पुरुषाणामालोके, शुषिरे, त्रससंकुले च संज्ञां व्युत्सृजतः प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । तथा सर्वमनुष्यपुरुषाऽऽपाते, सर्वतिर्यक्पुरुषाऽऽपाते च प्रत्येकं त एव चत्वारो लघवः । सर्वग्रहणं मनुष्येषु कौटुम्बिकाऽऽदिभेदपरिग्रहार्थम् ।

तिर्यक्कृष्टाऽऽदिभेदसंग्रहार्थमाह-

इत्थिनपुंसाऽऽवाए, भावासने विले य चउगुणा ।

पण्णं लहुयं गुरुगं, वीए सेसेसु मासलहुं ॥ ४९७ ॥

सर्वासां प्राकृताऽऽदिभेदजिज्ञासां स्त्रीणामापाते च, तथा जावा-
सने विश्वसहिते च स्थणिरुहे व्युत्सृजतः प्रत्येकं चावारो गु-
रुकाः, प्रत्येकबीजसंकुले स्थणिरुहे लघूनि पञ्चरात्रिन्दिवानि,
अनन्तबीजसंकुले गुरुकानि, शेषेष्वष्टादशेषु स्थणिरुहेषु मासलघु-
यन्त्रान्यदा पर्यन्ते तदपि सर्वमाप्नोति । यत्रासामाचारीकरणं
तत्रापि मासलघु ।

अपमज्जणा अपडिले-हणा य दुपमज्जणा दुपडिलेहा ।

तिर्रे मासिय पण्णं लहु, कालतवेवा चरिमसुद्धो ॥ ४९८ ॥

संज्ञां व्युत्सृष्टकामो न प्रत्युपेक्षते न प्रमाजयति मासलघु,
काशगुरु, तपोलघु । न प्रमाजयति प्रत्युपेक्षते मासलघु, द्वाभ्यां
लघु । एवं त्रिकेषु स्थानेषु मासिकं लघु, काशेन तपसा चोक्त-
प्रकारेण विशेषितम् । अथ प्रत्युपेक्षते प्रमाजयति, तत्र दुष्प्रत्यु-
पेक्षिते दुष्प्रमाजिते रात्रिन्दिवपञ्चकं लघु, दुष्प्रत्युपेक्षिते
प्रमाजिते रात्रिन्दिवपञ्चकं लघु, तपोलघु, कालगुरु । प्रत्युपे-
क्षिते दुष्प्रमाजिते रात्रिन्दिवपञ्चकं लघु, द्वाभ्यां लघुकम् ।
एवं त्रिकेषु स्थानेषु पञ्चकं, कालेन तपसा चोक्तप्रकारेण
विशेषितं, चरमेपु प्रत्युपेक्षितं सुप्रमाजितमित्येवंरूपे भेदे शुद्धो
न प्रायश्चित्तमाह ।

खुडो धावणे कुसिरे, तड खुत्तो अपडिलेहणा लहुगो ।

धरवाविचगोवय-ठिअमल्लगडहुणे लहुगा ॥ ४९९ ॥

इयमपि गायत्र्याऽऽचार्यपरिपादिशुचिका, नतो न पुनरुक्तता,
नापि विरोधो, मतान्तरत्वात् । कुलकं स्तोत्रं यदि धावनं प्रज्ञो-
टनमित्यर्थः । तत्र तथा शुषिरे स्थणिरुहे तथा ह्रस्वोऽप्रत्युपेक्षणा-
यां प्रत्येकं प्रायश्चित्तं लघुको मासः । तथा-गृहे यदि संज्ञां व्यु-
त्सृजति वाप्यां वर्चसि गृहे वर्चस उपरि वा गोष्पदे वा कर्ह-
स्थितौ वा तथा मल्लके व्युत्सृज्य यदि परिष्ठापयति तदा
संज्ञेऽप्येतेषु स्थानेषु प्रायश्चित्तं प्रत्येकं चत्वारो लघवः । गत-
मपायश्चरम् ।

इदानीं यज्जनाद्वारमाह-

दिसिपवणगामसूरिय-ठायाए पमज्जिऊण तिरखुत्तो ।

जस्सुगगहो ति काऊ-ण बोमिरे आयमे वा वि ॥ ४९८ ॥

उत्तरदिक्, पूर्वदिक् च लोके पूज्या, ततस्तस्याः पृष्ठप्रदाने लोक-
मध्ये अवर्णवाद् भवति, वानमन्तरं वा किञ्चित् मिथ्यादोष्टिः
कुप्येत । तथा च सति जीवितव्यस्य विनाशः, तस्मात् दिवा रा-
त्रौ च पृष्ठं पूर्वस्याम्, उत्तरस्यां तु दिवा । दक्षिणस्यां दिशि रात्रौ
निशाचराः संचरन्ति । ततस्तस्यां पृष्ठं रात्रौ वर्जयेत् । उक्तं च-
“उभे सूत्रपुरीषे तु, दिवा कुर्यादुदङ्मुखः रात्रौ दक्षिणतश्चैव,
तथा चाऽऽयुनि हीयते ॥ १ ॥” तथा यतः पवनस्ततः पृष्ठं न
कुर्यात्, मा लोको ध्यात्-अर्घयन्त्येतदेते इति, नासिकायां
चाशौंसि मा धूवन् । तथा ग्रामस्य, सूर्यस्य च पृष्ठं न दात-
व्यं, लोकेऽवर्णवाद् संज्ञवात् । तथाहि-सूर्यस्य, ग्रामस्य वा
पृष्ठप्रदाने लोको धूवन्-न किञ्चित् जानन्त्येते यज्ञोक्तोद्योतकर-
स्यापि सूर्यस्य, यस्मिन् ग्रामे स्थाप्यते तस्याऽपि च पृष्ठं दद-
तीति । तथा संनक्तग्रहणिशङ्कायां व्युत्सृजेत्, येन क्षीन्ध्य-
विनाशो न भवति । तथा त्रिकृत्वस्त्रीन् धारान् प्रमाज्ये ।

उपवृक्षणेमेतत्-प्रत्युपेक्ष्य च व्युत्सृजेत् । तत्राप्रत्युपेक्षणे अ-
प्रमाज्जने, दुष्प्रत्युपेक्षणे दुष्प्रमाज्जने च प्रायश्चित्तं प्राशुकम् । तथा
यस्याचन्द्रः सोऽनुजानीयादिति अनुज्ञाप्य व्युत्सृजेत्, आचमेद्वा ।
एव गथायः ।

साम्प्रतमेनामेव विवरीपुराह-

उत्तर पुञ्जा पुञ्जा, जम्माए निसियरा अजिवन्ति ।

घाणारसा य पवणे, सूरियगामे अवन्नो ज ॥ ४९९ ॥

उत्तरा, पूर्वा च लोके पूज्यते, ततो दिवा रात्रौ च पूर्वस्याम्-
उत्तरस्यां वा पृष्ठं न दद्यात्, तथा न याम्या दक्षिणा, तस्यां रात्रौ
निशाचरा देवा अभिपतीन्ति समागच्छन्ति, ततस्तस्यां रात्रौ
पृष्ठं न दद्यात्, तथा यतः पवनस्ततः पृष्ठकरणे भङ्गभगन्धवा-
णिर्नासिकायां चाशौंस्युपजायन्ते । तस्मात्पवनस्यापि पृष्ठं न
कर्त्तव्यम् । सूर्यस्य, ग्रामस्य च पृष्ठकरणे अथवा लोकेमध्ये यथा-
ऽभिहितः प्राक्, ततस्तयोरापि न दातव्यं पृष्ठमिति ।

“ठायाए” इति व्याख्यानार्थमाह-

संसत्तगहणी पुण, ठायाए निगयाई बोमिरई ।

ठायासति उहम्मि वि, बोमिरिय मुहुत्तगं चिटे ॥ ४९९ ॥

संसत्ता द्वीन्द्रियैर्ग्रहणिः पांशुयस्यासौ संसत्तग्रहणिः, स द्वीन्द्रि-
यरत्तणार्थं ठायायां वृक्षाऽऽदिनिर्गतायां व्युत्सृजति । अथ ठाया-
ऽद्यापि न निर्गच्छति, मध्याह्ने एव संज्ञा प्रवृत्ता, ततः ठायाया
‘असति’ ममावे उण्येऽपि सशरीरच्छायायां पुरीषस्य कृत्वा
व्युत्सृजति, व्युत्सृज्य च मुहुत्तं तंधय तिष्ठति, येनैतावता
काशेन स्वयोगतः परिणमन्ति, अन्ययोष्णेन महती परिताप-
ना स्यात् ।

अथ व्युत्सृजन् स्वापकरणं कथं धरतीत्यत आह-

उवगरणं वामगऊ-रुगम्मि मत्तो य दाहिणे हत्थे ।

तत्थऽणत्थ व पुंजे, तिहिं आयमणं अदूरीम्म ॥ ४९९ ॥

उपकरणं दण्डकं रजोहरणं च वामे ऊरौ स्थापयति, मात्रकं
दक्षिणहस्ते क्रियते, रुगलकानि च वामहस्तेन धारणीयानि, ततः
संज्ञां व्युत्सृज्य तत्रान्यत्र वा प्रदेशे ङगलकैः पुंजे पुंसयति
रुक्कयति, पुंसयित्वा त्रिभिर्नावापूरकैश्चुल्लैरित्यर्थः । आचमनं
निलेपनं करोति । तथा चोक्तम्-“तिहि नावापूरणं आयमइ,
निल्लेपेति वा । नावा पुरणो नाम-पसतो ।” इति । तदपि चाऽऽच-
मनमदूरे करोति । यदि पुनर्दूरे आचमति तत उद्वाहः, कश्चित्
दृष्ट्वा चिन्तयेत्-अनिर्लेप्यपुतो गत एव इति ।

संप्रत्यालोके प्रायश्चित्तविधिमाह-

आज्ञोगं पि य तिविहं, पुरिसिस्थिनपुंसकं च बोधव्वं ।

लहुगा पुरिसाऽऽलोए, गुरुगा य नपुंसत्थीमु ॥ ४९९ ॥

आवातं पि य दुविहं, पाणुसतेरिच्छयं च नायव्वं ।

एकेकं पि य तिविहं, पुरिसिस्थिनपुंसगे चेव ॥ ४९९ ॥

आज्ञोकमपि च त्रिविधं त्रिप्रकारम् । तद्यथा-पुरुषाऽऽलोकं, स्त्रिया-
लोकं, नपुंसकाऽऽज्ञोकम् । गायत्र्या पदैकदेशे पदसमुदायोपलक्ष-
णानि । तत्र पुरुषाऽऽज्ञोके प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । स्त्रियालो-
के नपुंसकाऽऽज्ञोके च चत्वारो गुरुकाः । तदेवमचित्तं स्थणिरु-
हमचित्तेन पथा भणितम् । अथ सचित्तेन मिश्रेण वा यदा तद्
गच्छति तदा तदेव प्रायश्चित्तम् ।

वकाय-चउसु वहुगा, परिच्छे लहुगा य गुरु साहारे ।
संघट्टणे परियावणे, लहु गुरुग निवायणे मूलं ॥४६६॥

पट्टायाः-पृथिव्येजेवायुवनस्पतिः, सरूपाः, तेषां मध्ये चतुर्षु पृथिव्येजेवायुपेषु संघट्टनाऽऽदिषु वहुकाः प्रायश्चित्तम् । परि-
त्तकवनस्पतिकायेऽपि च लघुकाः । साधारणे अनन्तवनस्पतिका-
यिके संघट्टनाऽऽदिषु गुरुकाः । तथा द्वीन्द्रियाऽऽदीनां संघट्टने परि-
तापने च यथायोगं वहुका गुरुकाश्च प्रायश्चित्तम् । अपितनिपातने
विनाशे मूलम् । इयं तत्र ज्ञावना-पृथिवीकार्यं संघट्टयति मासवहु,
परितापयति, जीविताद् व्यपरोपयतीत्यर्थः, चतुर्लघु । एवमपका-
ये, तेजस्काये, वायुकाये, प्रत्येकवनस्पतिकाये च द्रष्टव्यम् । उक्तं
च-“वकायाऽऽदिमचउसू, तद् य परिच्छिन्मि होति वणकाप ।
लहु गुरु मासो चउलहु, घट्टणपरितावउदवणे ॥१॥ ” एतत्
प्रायश्चित्तमेकैकस्मिन् दिवसे संघट्टनाऽऽदिकरणे, यदि पुनर्द्वौ
दिवसौ पृथिव्यादि संघट्टयति तदा मासगुरु, परितापयति च-
तुर्लघु, जीविताद् व्यपरोपयति चतुर्गुरु, त्रीन् दिवसान् निर-
न्तरं पृथिव्यादीन् संघट्टयति चतुर्लघु, परितापयति चतुर्गुरु, अ-
पकावयति पर्लघु, निरन्तरं चतुर्लघु, निरन्तरं चतुरो दिवसा-
न् संघट्टने चतुर्गुरु, परितापने पर्लघु, अपकावणे पर्गुरु, प-
ञ्चदिवसान् निरन्तरं पृथिव्यादीनां संघट्टने पर्लघु, परिता-
ने पर्गुरु, अपकावणे मासिकच्छेदः, पर् दिवसान् निरन्तरं
संघट्टने पर्गुरु, परितापने मासिकच्छेदः, अपकावणे चतुर्मास-
च्छेदः, परितापने परमासिकः, अपकावणे मूलम् । उक्तं च-“दो-
हिं दिवसेहिं मासगुरु आढवेत्ता चउगुरु एति० जाव अ-
ट्टहिं संपयति । ” अनन्तवनस्पतिकं यदि संघट्टयति तदा मास-
गुरु, परितापयति चतुर्लघु, अपकावयति चतुर्गुरु, छिदिवसा-
ऽऽदि निरन्तरं संघट्टनाऽऽदिषु चतुरोच्चरैकैकस्थानवृद्धितः सप्त-
भिर्दिनैर्मूलं, द्वीन्द्रियं संघट्टयति चतुर्लघु, परितापयति चतुर्गुरु,
जीविताद् व्यपरोपयति पर्लघु । अत्र आदिदिवसं निरन्तरं
संघट्टनाऽऽदिषु पर्भिर्दिवसैर्मूलं, त्रीन्द्रियं संघट्टयतश्चतुर्गुरु,
परितापयतः पर्लघु, जीविताद् व्यपरोपयतः पर्गुरु । अत्र
पञ्चभिर्दिवसैर्मूलं, चतुरिन्द्रियं संघट्टयतः पर्लघु, परितापयतः
पर्गुरु, जीविताद् व्यपरोपयतो मासिकच्छेदः । अत्र चतुर्भि-
र्दिवसैर्मूलं, पञ्चेन्द्रियं संघट्टयतः पर्गुरु, परितापयतश्चेदः,
अपकावयतो मूलम्, अत्र द्वयोर्दिवसयोरनवसाप्यं, त्रिषु दि-
वसेषु पाराञ्चितम् । गतं वर्जनाद्वारम् ।

अधुनाऽनुज्ञाधारमाह-

पढमिदुगस्स असती, वाघातो वा इमेहिं उणेहिं ।

परिणीए तेणे वाळे, खेत्तुदयनिविट्ठयीअपुमं ॥४६७॥

प्रथममेव ‘पढमिल्लुकं’ प्राकृतत्वात् स्वायं इल्लुकप्रत्ययः । प्रथम-
मनापातासंलोकलक्षणं स्थण्डिलं तद् नास्ति, ततस्तस्य प्रथम-
स्याभावे, अथवा स्वतोऽप्येभिः स्थानैर्व्याघातो भवेत् । तान्येव
स्थानान्याह-“परिणीए ” इत्यादि । प्रत्यनीकस्तत्र तिष्ठति,
स्तेना वा पथि त्रिविधाः । तद् यथा-उपकरणस्तेनाः, शरी-
रस्तेना वा । व्याघा वा तत्र सर्पाऽऽदयो विद्यन्ते, केन वा तत्र ज्ञा-
तम्, उदकेन वा तत् स्थण्डिलमास्तृतम् । आग्रे ब्रजिका स्कन्धा-
वारो वा तत्र निविष्टः, स्त्री, नपुंसको वा तत्र मैथुनार्थं संय-
तानागच्छतः प्रतीकृते ।

पढमासति वाघाए, पुरिसाऽऽलोयम्मि होति जयणाए ।

मत्तगअपमज्जणरुगल, कुरुकुअ तिविहे छुविहजेदो ॥४६८॥

एवं प्रथमस्य स्थण्डिलस्याभावे, व्याघाते वा द्वितीयं स्थ-
ण्डिलमनापातं संलोकवद् गन्तव्यम् । तत्र संयतानां सांभोगिका-
नां संविज्ञानामाद्योके गन्तव्यं, तदभावे असांभोगिकानामपि ।
तत्रापरिणताः पूर्वमेव ग्राहयितव्याः । यथा-केपाञ्चिदाचार्या-
णां विसदृशमाचर्यम्, ततो यूयं मा तान् वितथसामाचारीका-
न् दृष्ट्वा प्रतिनोदयेत, तेषु यदि नोदयन्ति तर्हि उदासीना-
स्तिष्ठथ । एवमसंखडाऽऽदयो दोषाः परिहृता जवन्ति । असां-
भोगिकानामप्यापातस्यासंज्ञे यत्र पार्श्वस्थाऽऽदीनामालोकस्त-
न्न गच्छन्ति, तस्याप्यज्ञावे यत्र पार्श्वस्थाऽऽदीनामापातस्तन्न व्र-
जन्ति । तत्र लुल्लुकाऽऽदयोऽपरिणताः पूर्वं ग्राहयितव्याः-यथा
एते निर्धर्माणो जिनाऽऽज्ञाप्रकोपिनो वितथमाचरन्ति, तन्मा
यूयमेतेषां चेष्टितं चित्ते कुरुत, यथैतत् सुन्दरमिति । संयत्या-
पातवच्च सर्वप्रयत्नेन परिहरेत् । अन्यथा कृतसङ्केतका अत्र
समागच्छन्तीति शङ्काऽऽदयः, आत्मपरोपयसमुत्थाश्च दोषाः
संभवन्ति । एषा स्वप्ने यतना । संप्रति परपक्षेऽभिधीयते-तत्र
चानापातवतोऽसंभवे (पुरिसालोयम्मि होति जयणाए इति)
पुरुषाऽऽद्योके पुरुषाऽऽद्योक्तवति गन्तव्यं, तत्र यतनया जवति क-
र्तव्यमाचमनाऽऽदि । तामेव यतनामाह-(मत्तगअपमज्जणरुग-
लकुरुकुअत्ति) प्रत्येकं च प्रचुरं छवं, रुगलकानां चाप्रमार्जनं, न
तानि रुगलकानि प्रमार्जन्ते, हीनानां दोषसंभवाद्, कुरुकुचाश्चा-
ऽऽचमनानन्तरं कर्तव्याः * । (तिविहे छुविहजेदो इति) त्रिविधे
प्रत्येकं द्विविधो भेदो द्रष्टव्यः । इयमत्र ज्ञावना-त्रिविधः पर-
पक्षः । तद्यथा-पुरुषस्त्रीनपुंसकः । एकैकः पुनर्द्विविधः-शौचवादी,
अशौचवादी च । अथवाऽप्यथा प्रत्येकं छिजेदः-आवको-
ऽभावकश्च । अथवा-त्रिविधो भेदो नाम-स्थविरो, मध्यमः,
तरुणश्च । यदि वा-प्राकृतः, कौटुम्बिको, दण्डिकश्च । एते च
त्रयो भेदा यथा पुरुषस्य, तथा स्त्रीनपुंसकयोरपि द्रष्टव्याः ।
तेषु यतनया गन्तव्यम् ।

कथमित्यत आह-

तेण परं पुरिसाणं, असोयवादीण वच्चे आवायं ।

इत्थिनपुसाऽऽलोए, परंमुहो कुरुकुया सा य ॥४६९॥

ततः पुरुषाऽऽलोक्तवतः स्थण्डिलपरतः, पुरुषाऽऽलोक्तवतः
स्थण्डिलस्याऽऽसति पुरुषाणामशौचवादिनामापातमापातवत्
स्थण्डिलं व्रजेत्, तत्र च यतना प्रागुक्ता द्रष्टव्या । तस्याऽप्यसंभ-
वे शौचवादिनामप्यापातवद् गन्तव्यम् । तस्यासंभवे रुपाद्योके,
नपुंसकाऽऽलोके वा गन्तव्यम् । इयमत्र भावना-प्रथमतो शौच-
वादिनीनां स्त्रीणामालोके गन्तव्यम्, तत्र गतः सन् तासां परा-
ङ्मुख उपविशेत्, यतना च सा कुरुकुचाऽऽदिका कर्तव्या । त-
स्याऽप्यसंभवे शौचवादिनीनामप्याद्योके गन्तव्यं, तदभावे न-
पुंसकानामशौचवादिनामालोके, तस्याऽसंभवे शौचवादिनाम-
प्याद्योके । यतना सर्वत्र सैव ।

तेण परं आवायं, पुरिसेयरइत्थियाण तिरियाणं ।

तत्थ वि य परिहरेज्जा, दुगुंछिए दिच्चऽदिचे य ॥४७०॥

ततः परं शौचवादिनामपि नपुंसकानामालोकस्यासंभवे पु-
रुषेतरस्त्रीणां तिरश्चामापाते व्रजेत्, तत्रापि दृष्टानदृष्टाश्च जु-
गुप्सितान् परिहरेत्, अपरिहारे यतनां कुर्यात् । अयमत्र ज्ञाव-
ना

* कुरुकुचा-बहुना जलेन पादप्रक्षालनाऽऽदि ।

र्थः-शौचवादिनां नपुंसकानामाहोकासंभवे तिर्यक्पुरुषाणाम्
दुष्टानामापाते व्रजेत् । तत्रेयं यतना-दण्डहस्ता चारंवारणे व्यु-
त्सृजति । उक्तं च-

“ तेषु परं पुरिसाणं, असोयवादीण वच्चे आवायं ।
अतिथित्यनपुसाणं, आलोयपरम्मुहा कुरुया ॥ १ ॥
पञ्चा तिरिपुरिसाणं, अदुष्टदुष्टाण वच्चे आवायं ॥
दुष्टेसु दंरुहस्था, चारं वारेण वोसिरणं ॥ २ ॥ ”

तस्याप्यभावे तिर्यक्स्त्रीणामनुगुप्सितानामापातं व्रजेत्, तदसं-
भवे जुगुप्सितानामप्यापातं, तदज्ञावे तिर्यक्नपुंसकानामनुगुप्-
सितानामापातं, तदज्ञावे जुगुप्सितानामप्यापातम्, केवलं तत्र
तथोपविशन्ति, यथा परस्परं सर्वे प्रेक्षन्ते ।

ततो इत्थिनपुंसा, तिविहा तत्थ वि असोयवाईणं ।

तद्विं च सदकरणं, आउल्लगमणं कुरुकुया य ॥४७१॥

ततः स्त्रीनपुंसकानामापाते गन्तव्यं, ते च स्त्रीनपुंसकास्त्रिवि-
धाः । तद्यथा-प्राकृताः, कौटुम्बिकाः, दारिडकाश्च । ते च प्रत्ये-
कं द्विधा-शौचवादिनां, अशौचवादिनाश्च । तत्र प्रथमतोऽशौच-
वादिनामापाते व्रजनीयम्, तत्र च शब्दकरणम्, आकुलमननं, कुरु-
कुचा च कार्या । इयमत्र नाचना-जुगुप्सितानामपि नपुंसकाना-
मापातवतोऽसंभवे मनुष्यस्त्रीणामशौचवादिनीनामापाते गन्त-
व्यम्, केवलं स्थविरसहितैः प्रविशद्भिश्च परस्परं महान्तः शब्दा
उच्चारणीयाः, येन तास्ताद् श्रुत्वा निर्गच्छन्ति, आकुलीचृता-
श्च तत्र प्रविशन्ति, येन व्याकुला अमीर्हात ता दृष्टावेत्तेषांऽऽ-
दिकं न कुर्वन्ति, अगताऽऽदिपु च स्थानेषु संज्ञां व्युत्सृजति, य-
था शेषोऽपि लोको दूरस्थः प्रेक्षने, तेषु च साधवस्तथा उ-
पविशति यथा परस्परं प्रेक्षन्ते, तत एवमात्मपरोजयदोषा न
संभवन्ति ।

उक्तं च-

“ तस्य पुण धेरसद्विया, आउल्लसहं करिंति पविस्तता ।
जह सहेण ताओ, निति ततो अगसमादीसु ॥
ठाणेसु वोसिरिंति, पेच्छन्ति य जह परोप्परं सध्वे ।
आयपरोमयदोसा, ते एव वज्जिया हँति ” ॥ १ ॥

आचमनानन्तरं च कुरुकुचा कर्त्तव्या, चशब्दाद् मृत्तिकया
हस्तपुनःप्रक्षालनं, यद्भिर्मात्रकस्य कवच इति परिग्रहः । तदसंज्ञवे
शौचवादिनीनामपि मनुष्यस्त्रीणामापाते, तस्याभावे नपुंसका-
कानामशौचवादिनामप्यापाते, तदसंभवे शौचवादिनामप्यापा-
ते गन्तव्यम् । सर्वत्रापि यतनाऽनन्तरौचैव ।

इत्थिनपुंसाऽऽवाते, जा उण जयणा उ मत्तगादीया ।

पुरिसाऽऽवाए जयणा, सच्चे च उ मत्तगादीया ॥४७२॥

स्यापाते, नपुंसकाऽऽपाते च या पुनर्यतना मात्रकाऽऽदिका अन-
न्तरमुक्ता, सैव पुरुषाऽऽपातेऽपि प्राक् मात्राऽऽदिका यतना द्रष्ट-
व्या । एवं तावदचित्तं स्थिरमूलं चतुःप्रकारमचित्तेन पथा गम्य-
मुक्तम् । तदभावे मिश्रेणाऽपि पथा तदपवादेन गच्छेत् । तदभावे
सचित्तेनाऽपि । तत्राऽपि यतना सैव प्राशुका । उक्तं च-“ एवम-
चित्तेण पदेण, जयणा उ मणिथा चउभग्गे । मीससचित्तप-
हेसु य, एस चिचय भंगजयणा उ ” ॥ १ ॥ संप्रति मिश्रं वक्त-
व्यं, यतोऽचित्तस्थैरुल्लासंज्ञवेऽपवादतो मिश्रमपि गम्यते,
५९५

तदपि चानापातासंलोकाऽऽदिभेदतुःप्रकारम्, तस्यापि च
त्रयः पन्थानः । तद्यथा-अचित्तः, मिश्रः, सचित्तश्च ।

तानेवाऽऽह-

अचित्तेण मीसं, मीसं मीसेण छक्कमीसेण ।

सचित्तवक्कणं, मीसे चउजं गियपदेसे ॥ ४७३ ॥

मिश्रस्थाण्डिलमचित्तेन पथा गम्यं, तदभावे मिश्रेणेत्यन
आह-पट्टमिश्रेण पर्यजीवनिकायमिश्रेण, तदज्ञावे मिश्रे स्थैरिभवे
पट्टकायसचित्तेन पथा गन्तव्यम् । उक्तं च-“ पट्टममचित्तपदेणं,
मीसं मीसेणं छक्कमीसेणं । सचित्तवक्कणं, मीसं तु धंमि-
लं गच्छे ॥१॥ ” तच्च मिश्रं स्थैरिभवेन मिश्रमपि ग्रामात् ग्रामं प्रनि-
व्रजतो द्रष्टव्यम् । तत्र मात्रकैर्यतना कर्त्तव्या । अथ मात्रकाणि
न विद्यन्ते व्युत्सृजनां परिग्रापयतां च सागारिकसंघातः, तदा
धर्मास्तिकायाऽऽदिप्रदेशान् निश्चाकृत्य व्युत्सृज्यम् । उक्तं च-“ ज-
हियं पुण सागारिय-धम्मादिपयस नहिरे निस्साए । वोसिरह
एय मीसं, जणिय समासेण धंमिळ् ॥१॥ ” उक्तं मिश्रं स्थैरिभ-
वेण । तदभावेऽपवादतः सचित्तमपि गन्तव्यं, तदप्यापाता-
संलोकाऽऽदिभेदतुःप्रकारं, तस्यापि च त्रयः पन्थानः । तद्य-
था-अचित्तः, मिश्रः, सचित्तश्च ।

तत्र येन क्रमेण गन्तव्यं, तं क्रममाह-

अचित्तेण सचित्तं, मीमेण सचित्तं छक्कमीसेण ।

सचित्तवक्कणं, सचिन चउजं गियपदेमे ॥ ४७४ ॥

सचित्तमपि स्थैरिभवे चतुर्भङ्गिकम्, तत्र प्रथमतोऽनापा-
तासंलोकं गन्तव्यम्, तदभावे द्वितीयं, तदभावे तृतीयं,
तदभावे चतुर्थमपि । तत्र यतना प्रागेवोक्ता । तत्र च प्रथ-
मतोऽचित्तेन पथा गन्तव्यं, तदभावे तत्र सचित्तं मिश्रेण
पथा गम्यम् । केन मिश्रेणेत्यन आह-पट्टमिश्रेण पट्टजी-
वनिकायमिश्रेण, तस्याऽसंज्ञवे सचित्तेन पथा सचित्तं गन्त-
व्यम्, केन ? सचित्तेन पट्टकेन पट्टजीवनिकार्यः । अत्रापि मात्र-
कैर्यतना कर्त्तव्यामात्रकाणामभावे व्युत्सर्गे परिग्रापने वा सागा-
रिकसंभवे धर्मास्तिकायाऽऽदिप्रदेशानां निश्चा कर्त्तव्या । उक्तं
च-“ ज हिय मीसे जयणा, सेव सचित्ते वि होइ कायवा ।
मसादिअपरिसेसा. जा धम्मादीपयसा उ ॥ १ ॥ ”

तदेवमुक्तं स्थैरिभवेमिदानीमेतस्य यः कल्पिकः, तमग्नि-
धिसुराह-

पठियसुयगुणियमगुणिय-धारमधार उवउत्तो परिहरति ।

आलोणाऽऽयरियाऽऽदी, आयरिउ विसोहिकारो से ४७५

यस्मादज्ञानतः प्रायश्चित्तं, तस्माद् येन सप्तसप्तकाऽऽदि सूत्रं प-
ठितं पाठतः, श्रुतमर्थतः, तच्च गुणितमभ्यस्तं वाऽऽस्पदेऽगुणितं
वा धारितं वाऽऽस्पपदेऽनवधारितं वा, तथापि य उपयुक्तः सन्
स्थैरिभवे परिहरति-उक्तप्रकारेणोपयुक्तः परिभोगयति, स वि-
चारकल्पिकः । तथा तेन स्थैरिभवेसूत्रेण चिन्तेन वाऽपठितेन
वा अगुणितेन वा धारितेन वा अधारितेन वा उपयुक्तो वाऽनुप-
युक्तो वा यां विराधनां करोति, तामाचार्याऽऽदेराहोचयति, तद-
ज्ञावेऽन्यस्याप्युपाध्यायाऽऽदेः, आलोचिते 'से' तस्य विशेषधिका-
रः प्रायश्चित्तप्रदानेन शुद्धिकर्त्ता आचार्यः । किमुक्तं भवति ?-यदा
आचार्यः प्रायश्चित्तं ददाति, ततः स शुद्धिमापद्यते । गतं विचार-
द्वारमू० १ उ० । प्रति० पञ्चा० श्रा० धा० नि० नू० । ('विश्वगंधी'
शब्दे २०४८ पृष्ठे ३ त्रैव ज्ञाने तासां स्थैरिभवे प्रतिपादितम्)

स्थणिरुलगमनविधिः-

से निक्खू वा भिक्खुणी वा उच्चारपासवणकिरियाए उव्वाहिज्जमाणे सयस्स पायपुंऊणस्स असतीए तओ पच्छा साहम्मियं जाएज्जा ॥

“से” इत्यादि । स जिह्नुः कदाचित् उच्चारप्रवणकर्तव्यतयो-
त्प्राबल्येन बाध्यमानः स्वकीयपादपुञ्जनसमाध्यादावुच्चारः-
दिकं कुर्यात्, स्वकीयस्याजावेऽन्यसाधर्मिकं साधु याचेत, पूर्व-
प्रत्युपेक्षितं पादपुञ्जनं समाध्यादिकमिति । तदनेनैतत् प्रति-
पादितं भवति-वेगधारणं न कर्तव्यमिति ।

अपि च-

से भिक्खू वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणेज्जा-
सअरं सपाणं जाव मक्कहासंताणयंसि तहप्पगारंसि थं-
मिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स भिक्षु उच्चारप्रवणः ऽऽशङ्कायां पूर्व-
मेव स्थणिरुलं गच्छेत्तस्मिन् साएऽऽदिके अप्राप्तुक्त्वा उ-
च्चारः ऽऽदि न कुर्यात् ।

किञ्च-

से निक्खू वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण थंडिलं जाणे-
ज्जा-अप्पपाणं अप्पवीयं जाव मक्कहासंताणयंसि तहप्प-
गारंसि थंमिलंसि उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । अल्पाएकः ऽऽदिके प्राप्तुके कार्यमिति ।

औद्देशिकं स्थणिरुलम-

से निक्खू वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-अस्सि पडियाए एगं साहम्मियं समुद्दिस्स, अस्सि
पडियाए वहवे साहम्मिया समुद्दिस्स, अस्सि पडियाए एगं
साहम्मिणं समुद्दिस्स, अस्सि पडियाए वहवे साहम्मिणी-
ओ समुद्दिस्स, अस्सि पडियाए वहवे समणमाहणवणीवगे
पगणिय २ समुद्दिस्स पाणाइं ४ ० जाव उद्देसियं चेतेति,
तहप्पगारं थंमिलं पुरिसंतरकमं वा ० जाव वहिया णीहडं
वा अस्सयरंसि वा तप्पगारंसि थंडिलंसि णो उच्चारपास-
वणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स भिक्षुर्यत् पुनरेवंभूतं स्थणिरुलं जानी-
यात् । तद्यथा-एकं वहून्वा साधर्मिकान् समुद्दिश्य, तत्प्रतिज्ञया
कदाचित् कश्चिन् स्थण्डिलं कुर्यात् । तथा-अमणाऽऽदीन् प्रग-
णय्य वा कुर्यात्, तच्चैवंभूतं पुरुषान्तरस्वीकृतमस्वीकृतं वा मूल-
गुणदुष्टमुद्देशिकं स्थणिरुलमाश्रित्योच्चारः ऽऽदि न कुर्यादिति ।

किञ्च-अपुरुषान्तरकृते स्थणिरुले उच्चारः ऽऽदि न कुर्यात्-

से निक्खू वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-वहवे समणमाहणकिवणवणीवगअतिही समुद्दिस्स
पाणाइं ४ ० जाव उद्देसियं चेतेति, तहप्पगारं थंमिलं अपुरि-
संतरकमं ० जाव वहिया अणीहमं वा अस्सयरंसि वा तह-
पगारासे णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा, अह पुण एवं

जाणेज्जा-पुरिसंतरकडं जाव वहिया णीहमं वा अस्सयरं-
सि वा तहप्पगारंसि थंमिलंसि उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स भिक्षुर्यावदन्तिके स्थणिरुले ऽपुरुषान्तरस्वी-
कृते उच्चारः ऽऽदि न कुर्यात्, पुरुषान्तरस्वीकृते कुर्यादिति ।

अपि च-क्रीतकृताऽऽदिस्थणिरुलम-

से भिक्खू वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणेज्जा-
अस्सि पडियाए कयं वा कारियं वा पामिच्चियं वा ठएणं वा
घडं वा मट्टं वा लिचं वा समडं वा संपभूवितं वा अस्सयरं-
सि तहप्पगारंसि थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स जिह्नुः साधुमुद्दिश्य क्रीताऽऽदावुत्तरगु-
णाह्वये स्थणिरुले उच्चारः ऽऽदि न कुर्यादिति ।

किञ्च-यत्र गृहपतिपुत्राऽऽदय आगच्छन्ति-

से भिक्खू वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंडिलं जाणे-
ज्जा-इह खलु गाहावई वा गाहावइपुत्ता वा कंदाणि वा
मूलाणि वा ० जाव हरियाणि वा अंतातो वा वाहिं णीह-
रिति, वाहीओ वा अंतो साहरंति, अएणयरंसि वा तह-
प्पगारंसि थंडिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स भिक्षुर्गृहपत्यादिना कन्दाऽऽदिके स्थणिरु-
लान्निष्कास्यमाने तत्र वा निक्षिप्यमाणे नोच्चारः ऽऽदि कुर्यादिति ।

तथा-

से भिक्खू वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-खंधंसि वा पीढंसि वा मंचंसि वा मालंसि वा
अट्टंसि वा पासायंसि वा अएणयरंसि वा थंमिलंसि णो
उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स जिह्नुः स्कन्धाऽऽदौ स्थणिरुले नोच्चारः
ऽऽदि कुर्यादिति ।

किञ्च-

से भिक्खू वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणेज्जा-
अणंतरहियाए पुढवीए ससणिच्चाए पुढवीए ससरक्खा-
ए पुढवीए मट्टियाए मक्कहाए चित्तमंताए सिद्धाए चित्तमं-
ताए लेलुए चित्तगंताए कोलावासंसि वा दाखंसि वा
जीवपइड्डियंसि वा ० जाव मक्कहासंताणयंसि अस्सयरंसि वा
तहप्पगारंसि थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स जिह्नुः पुनरेवंभूतं स्थणिरुलं जानीयात् ।
तद्यथा-अनन्तरितायां सच्चित्तायां पृथिव्यां ततोच्चारः ऽऽदि न
कुर्यात्, शेषं सुगमम् । नवरं (कोलावासंसि चि) घुणवासम् ।

अपि च-यत्र गृहकन्दाऽऽदीनि परिशाटयन्ति-

से भिक्खू वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण थंडिलं जाणे-
ज्जा-इह खलु गाहावई वा गाहावइपुत्ता वा कंदाणि वा ०
जाव वीयाणि वा परिसामेंसु वा, परिसाडेंति वा, परिसान्नि-
रंसंति वा अस्सयरंसि वा तहप्पगारंसि थंमिलंसि णो
उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“ से ” इत्यादि । स त्रिकुर्यत्पुनरेवंचूतं स्थण्डिलं जानीयात् । तद्यथा-यत्र गृहपत्यादयः कन्दवीजाऽऽदिपरिक्रान्ताऽऽदिकाः क्रियाः कालत्रयवर्तिन्यः कुर्युः, तत्रैदिकाऽऽमुष्मिकापायभयाञ्ज्वाराऽऽदि न कुर्यादिति ।

तथा यत्र गृहपतिपुत्राः शाल्याऽऽदीनि वपन्ति-

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-इह खलु गाहावई वा गाहावतीपुत्ता वा सालीणि
वा बीहीणि वा मुग्गाणि वा मासाणि वा तिलाणि वा
कुञ्जत्याणि वा जवाणि वा जवजवाणि वा पइरिसु वा,
पइरिति वा, पइरिस्संति वा अण्णयरंसि वा तहप्पगारंसि
थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । यत्र च गृहपत्यादयः शाल्याऽऽदीन्युत्पन्नतो, वपन्ति, वप्स्यन्ति वा तत्राप्युच्चारऽऽदि न विदध्यादिति ।

किंच-यत्र कचवराऽऽदिपुज्जाः-

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-आमोयाणि वा घसाणि वा भिद्दुहाणि वा विज्जुला-
णि वा खाणुयाणि वा कण्याणि वा पगहाणि वा दरीणि
वा पटुग्गाणि वा समाणि वा विसमाणि वा अण्णयरंसि
वा तहप्पगारंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स त्रिकुर्यत्पुनरेवंचूतं स्थण्डिलं जानीयात् । तद्यथा-आमोकानि कचवरपुज्जाः, घसा वृहत्या भूमिराजयः, भिद्दुहाणि ऋद्धणभूमिराजयः, विज्जुलं पिच्छलं, स्थाणुः प्रतीतः, “कण्याणि” इक्षुपातक्षिकाऽऽदिदण्डकः, प्रगर्ता महागर्ताः, दरी प्रतीता, प्रजुर्गाणि कुड्यप्राकाराऽऽदीनि । एतानि च समानि वा विषमाणि वा भवेयुः, तदेतेष्वामसंयमविराधनासंज्ञवाशो-
च्चारऽऽदि कुर्यादिति ।

किंच मानुपरन्धनाऽऽदिस्थण्डिलानि-

से त्रिकुर्यत्पुनरेवंचूतं स्थण्डिलं जानीयात् । तद्यथा-मानुपरन्धनानि सुहृत्पादीनि, तथा महिष्यादीनुद्दिश्य यत्र किञ्चित्क्रियते, तथा तत्र स्थाप्यन्ते, तत्र लोकविरुद्धप्रवचनोपघाताऽऽदिभयाद् नोच्चारऽऽदि कुर्यादिति ।

तथा-वैदानसंस्थानाऽऽदि आरामाऽऽदि परिहरेत्-

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणे-
ज्जा-वेहाणसट्ठाणेषु वा गिच्छपिट्ठाणेषु वा तरुपतण्डा-
णेषु वा मेरुपवनण्डाणेषु वा विसभक्खण्डाणेषु वा अ-
गणिकंरुयट्ठाणेषु वा अण्णयरंसि वा तहप्पगारंसि णो
उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण थंमिलं जाणेज्जा-

आरामाणि वा उज्जाणाणि वा वणाणि वा वणसंमाणि
वा देवकुलाणि वा सज्जाणि वा पवाणि वा अण्णयरंसि वा
तहप्पगारंसि थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स त्रिकुर्यत्पुनरेवंचूतं स्थण्डिलं जानीयात् । तद्यथा-गृध्रस्पृष्टस्थानानि यत्र मुमूर्षवो गृध्राऽऽदिभक्षणार्थं रु-
धिराऽऽदिलिप्तदेहा निपत्याऽऽसते, तरुपतनस्थानानि यत्र मुमूर्-
षव एवानशनेन तरुवर्पतितास्तित्थान्ति, तरुभ्यो वा यत्र पतन्ति,
एवं मेरुपतनस्थानान्यपि । मेरुश्चात्र पर्वतोऽभिधीयते इति ।
एवं विषयकृणादिप्रवेशस्थानाऽऽदिषु नोच्चारऽऽदि कुर्यादिति ।
अपि च-“ से ” इत्यादि । आरामदेवकुलाऽऽदी नोच्चारऽऽदि
विदध्यादिति ।

तथा अट्टालकाऽऽदिषु-

से त्रिकुर्यत्पुनरेवंचूतं स्थण्डिलं जानीयात् । तद्यथा-
अट्टालयाणि वा चरियाणि वा दाराणि वा गोपुराणि वा
अण्णयरंसि थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ॥

“ से ” इत्यादि । प्राकारसम्बन्धिष्वट्टालकाऽऽदी नोच्चा-
राऽऽदि कुर्यादिति ।

किञ्च-

से त्रिकुर्यत्पुनरेवंचूतं स्थण्डिलं जानीयात् । तद्यथा-
ज्जा-तियाणि वा चञ्जकाणि वा चच्चराणि वा चउम्मु-
हाणि वा अण्णयरंसि वा तहप्पगारंसि णो उच्चारपास-
वणं वोसिरेज्जा ।

त्रिकचत्तराऽऽदी च नोच्चारऽऽदि व्युत्पृजेदिति ।

किञ्च--

से त्रिकुर्यत्पुनरेवंचूतं स्थण्डिलं जानीयात् । तद्यथा-
ज्जा-इंगालमाहेसु वा खारदाहेसु वा ममयमाहेसु वा मरु-
यथूजियासु वा मडयचेइसु वा अण्णयरंसि वा तहप्पगा-
रंसि थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । स त्रिकुर्यत्पुनरेवंचूतं स्थण्डिलं जानीयात् । तद्यथा-
ज्जा-इंगालमाहेसु वा खारदाहेसु वा ममयमाहेसु वा मरु-
यथूजियासु वा मडयचेइसु वा अण्णयरंसि वा तहप्पगा-
रंसि थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

अपिच-पट्टाऽऽद्यापतनेषु-

से त्रिकुर्यत्पुनरेवंचूतं स्थण्डिलं जानीयात् । तद्यथा-
ज्जा-एदियायणेषु वा पंकायणेषु वा उग्घायणेषु वा सेयणवहंसि वा
अण्णयरंसि तहप्पगारंसि थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । नद्यायतनानि यत्र तीर्थस्थानेषु लोकाः पु-
ण्यार्थं स्नानाऽऽदि कुर्वन्ति । पङ्क्यायतनानि यत्र पङ्क्तिप्रदेशे बो-
का धर्मार्थं लोटनाऽऽदिक्रियां कुर्वन्ति, उद्घायतनानि यानि प्रवा-
हत एव पूज्यस्थानानि, तस्माज्जलप्रवेशोऽथ मार्गो वा से-
चनपथेऽवनिकाऽऽदी नोच्चारऽऽदि विधेयमिति ।

तथा मृत्खन्यादिषु-

से त्रिकुर्यत्पुनरेवंचूतं स्थण्डिलं जानीयात् । तद्यथा-
ज्जा-एवियासु वा महियखाणियासु एवियासु गोप्पयहे-
हियासु गवायणीसु वा स्नाणीसु वा अण्णयरंसि वा तहप्प-
गारंसि थंमिलंसि णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“ से ” इत्यादि । स भिक्षुरभिनवास्तु मृत्खनिषु, तथा नवा-
स्तु गोप्रवेष्टास्तु गवादनीषु, सामान्येन वा गवादनीषु वा खनिषु
नोच्चारऽऽदि विदध्यादिति ।

किञ्च-

से भिक्षू वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण थंमिदं जाणे-
ज्जा-डागवच्चंसि वा सागवच्चंसि वा मूळगवच्चंसि वा ह-
त्थकरवच्चंसि वा अस्सयरंसि वा तहप्पगारंसि थंमिले
णो उच्चारपासवणं वोसिरेज्जा ।

“से” इत्यादि । ‘रागे सि’ रागप्रधानं शाकं पत्रप्रधानं तु शाक-
मेव, तद्वति स्थाने मूलगाऽऽदिवति च नोच्चारऽऽदि कुर्यादिति ।

तथा-

से जिकखू वा भिक्षुणी वा सेज्जं पुण थंडिलं जाणेज्जा-
असणवणंसि वा सणवणंसि वा धायइवणंसि वा केयइ-
वणंसि वा अंववणंसि वा असोगवणंसि वा णागवणंसि
वा पुष्पागवणंसि वा चुष्पागवणंसि वा अण्णयरसु वा तह-
प्पगारेसु वा पचोवएसु वा पुप्फोवएसु वा फलोवएसु वा
वीओवएसु वा हरिओवएसु वा णो उच्चारपासवणं
वोसिरेज्जा ।

“ से ” इत्यादि । अशनो वीयकः, तद्वनाऽऽदौ च नोच्चारऽ-
ऽदि कुर्यादिति ।

तथा पत्रपुष्पफलाऽऽद्युपवेष्टिते कथं नोच्चारऽऽदि
कुर्यादिति दर्शयति स्वपात्रं गृहीत्वा यथा
कर्त्तव्यमुच्चारप्रसवणम्-

से जिकखू वा जिकखुणी वा सयपाययं वा परपाययं वा
गहाय से तमायाए एगंतमवक्कमेज्जा, अणावायंसि असं-
दोइयंसि अप्पपाणंसि जाव मक्कडासंताणयंसि अहारांसि
वा उवसायंसि ततो संजयामेव उच्चारपासवणं वोसिरे-
ज्जा, वोसिरित्ता से तमादाय एगंतमवक्कमेज्जा, अणावायंसि
जाव मक्कडासंताणयंसि अहारांसि वा जामथंमिलंसि
वा अस्सयरंसि वा तहप्पगारंसि थंडिलंसि अचिचंसि ततो
संजयामेव उच्चारपासवणं परिट्टवेज्जा, इयं खलु तस्स
जिकखुस्स वा जिकखुणीए वा सामगियं जाव जएज्जा
सि ति वेमि ।

“से” इत्यादि । स जिह्वुः स्वकीयं परकीयं वा पात्रकं समा-
धिस्थानं गृहीत्वा स्थण्डिलमनापातमसंलोकं गत्वोच्चारं प्रसव-
णं वा कुर्यात्प्रतिष्ठापयेदिति । शेषमध्ययनसमाप्तिं यावत् पूर्वव-
दिति । आचा० २ ध्रु० २ चू० ३ अ० १ वृ० । (स्थण्डिलकल्पिकाः स्थ-
ण्डिले गुदप्रमार्जनं कुर्वन्ति, न तु जिनकल्पिका इति ‘लेव’ शब्दे
वक्ष्यते) (सार्थेन सह गमने रात्रिविहारे सर्वथैव स्थण्डिलं
न प्रार्थयन्ते, धर्माधर्माऽऽकाशास्तिकायप्रदेशेषु अपि व्युत्सृ-
जन्ति ‘विहार’ शब्दे वक्ष्यन्ते) (निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां च
मिथ उपाश्रयगमने स्थण्डिलदोषा ‘वसहि’ शब्दे वक्ष्यन्ते)
(रात्रौ विचारभूमौ न गन्तव्यमिति ‘विहार’ शब्दे वक्ष्यते)

(स्थण्डिलयतना नगरोपरोधे ‘उधरोह’ शब्दे द्वितीयजाने
६१० पृष्ठे उक्ता) (‘पञ्जुसणा’ शब्दे तात्कालिकयो ज्ञम-
यो ग्राह्याः) (स्थण्डिले उच्चारप्रसवणपरिष्ठापना ‘परिष्ठ-
वणा’ शब्दे दर्शयिष्यते) (स्थण्डिलविषये शिष्यपरी-
क्षा ‘आलोयणा’ शब्दे द्वितीयजाने ४१० पृष्ठे गता) संज्ञां
व्युत्सृज्याऽऽचार्येण वसती रक्षणायति ‘वसहि’ शब्दे एका-
किनां वसतिरक्षणप्रस्तावे वक्ष्यते)

गोचरचर्याविषयः-

गोचरगपविष्ठो य, वच्चं मुत्तं न धारए ।

ओगासं फासुअं नच्चा, अण्णविअ वोसिरे ॥ १९ ॥

गोचराग्रप्रविष्टस्तु वच्चो मूत्रं वा न धारयेत्, अवकाशं प्राप्तुं
ज्ञात्वाऽनुज्ञाप्य व्युत्सृजेदिति । अस्य विषयो वृक्षसंप्रदायादव-
सेयः । स चाऽयम्-पुंस्त्वमेव साहुणा सन्नाकाइओवयोगं का-
रणं गोयरे पविसिअव्वं । कदंछि ण कओ, कए वा पुणो
दोज्जा, ताहे वच्चं मुत्तं न धारयव्वं, जओ मुत्तनिरोहे
चक्खुवघाओ भवति । वधनिरोहे जीविओवघाओ असो-
हणा अ आयविराहणा । जओ भयिअं-“ सवत्थ संजम-
मित्यादि ” । अओ संघारुयस्स सयज्जाणाणि समप्पिअ प-
मिस्सए पाणयं गहाय सन्नाभूमिए विहिणा वोसिरिज्जा । वि-
त्थरओ जहा ओहण्णिज्जुत्तीए ॥ ” इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥
दश० ५ अ० ।

आचार्येणानेकवारं स्थण्डिलभूमौ न गन्तव्यमिति ‘अइ-
सेस’ शब्दे प्रथमभागे १५ पृष्ठे उक्तम्) (ग्लानार्थं गच्छतो
मध्ये व्युत्सर्गो ‘गोयरचरिया’ शब्दे तृतीयभागे ६६६ पृष्ठे उक्तः)

आवकस्य मलोत्सर्गः-

तत्र च मलोत्सर्गो मौनेन निरवद्यार्हस्थानाऽऽदिविधिर्नैवो-
चितः । यतः-“मूत्रोत्सर्गं मलोत्सर्गं, मैथुनं स्नानभोजनम् । स-
न्ध्याऽऽदिकर्म पूजां च, कुर्यात् पञ्च च नौनवान्” ॥ १॥ विवेक-
विलासेऽपि-“ मौनी वस्त्राऽऽवृतः कुर्यात्, दिनसन्ध्याद्वयेऽपि-
च । उदङ्मुखः शकुन्मूत्रे, रात्रौ यास्यान्नः पुनः ॥ १ ॥ इति ।
ध० २ अधि० ।

अत्राऽऽह-

जे भिक्षू उच्चारपासवणं परिट्टवित्ता ण पुंछति, ण पुं-
छंतं वा साइज्जइ ॥ १४५ ॥

ण पुंछति ण णिडुगवेति ।

जे जिकखू उच्चारपासवणं परिट्टवित्ता कट्टेण वा कडिं-
वेण वा अंगुष्ठियाए वा सिलागएण वा पुंछइ, पुंछंतं वा
साइज्जइ ॥ १४६ ॥

कलिवो-वंसकप्परी अण्णतरकट्टधमिया सलागा, तस्स
मासवहुं ।

गाहा-

उच्चारपायरित्ता, जे जिकखू ण पुंछती अहिड्डाणं ।

पुंछिज्ज व आविहीए, सो पावति आणमादीणि ॥ ३०३ ॥

आयरित्ता वोसिरित्ता, अविधी कट्टातिया विदियसुत्ते ।

गाहा-

पच्छालणं दवेणं, जुत्तमजुत्तेण जावणादोसा ।

संजम आयविराहण, अविधीए पुंछणे दोसा ॥ ३०४ ॥

अणरुगलिते अतीव लच्छारियं, दवेण जुत्तेण थोवेणेति भणियं होति, तेण ण सुज्जति । असुके दिक्के उड्डाहो, सेहो वा विप्परिणमेज्ज । अह अजुत्तेण घट्टणा दवेण धोवति तो प्पा-
घनादिदोसा, एते अपुच्छिज्जेते दोसा । अविधीए पुच्छिते इमं पच्छं, अविधिपुच्छिपदि आयविराहणा । अह जीवकाओ चि संजमविराहणा य ।

इमा अविधी—

कट्टेण कलिवेण व, पत्तसलागाएँ अंगुलीए वा ।

एसा अविधी भणिता, रुगलगमादी विधी चेव ॥३०५॥

पत्तं पलासपत्ताऽऽदि, रुगलेण वा, चीरेण वा, अंगुलिपत्ता वा पत्ता
तिविधा विधी । डगला पुण दुविधा-संवत्ता नुमीए हुज्ज, म-
संवत्ता वा होज्ज । जे असंवत्ता ते तिविधा-उक्कोसा ति-
वत्ता लेदट्ट मसिणा मज्जिमा, इट्टालं जहणं ।

जम्हा एते दोसा—

तम्हा पुंठाऽऽदाणं, काऊणं डगलगाण ठट्टेज्जा ।

उत्थाणोसहपाणे, असती व स ए कुज्ज आदाणं ॥३०६॥

आयाणं रुगलगादीण लुमेज्ज उच्चारं वोसिरिज्जा । वि-
तियपदं गाहा पच्छं-उत्थाणं अतिसारो, ओसहपातो वा ए
गेहति, असती वा ण गेहति ।

जे भिक्खू उच्चारपासवणं परिट्टवित्ता णायमइ, णायमं-
तं वा साइज्जइ ॥ १४४ ॥

जे भिक्खू उच्चारपासवणं परिट्टवित्ता तत्थेव आयमति,
आयमंतं वा साइज्जइ ॥ १४५ ॥

जे भिक्खू उच्चारपासवणं परिट्टवित्ता अइदूरे आयमति,
आयमंतं वा साइज्जइ ॥ १४६ ॥

तिणिए सुत्ता-उच्चारं वोसिरिज्जमाणे अवस्सं पासवणं
भवति च तेण गहितं पासवणं पुंठाओ मणगारिए णायमंति,
जहा-उच्चारे तत्थेव चि, थंमिले जत्थ सएणा ओसरिया, म-
तिदूरे इत्थसयपमाणमेसे ।

गाहा—

उच्चारं वोमिरित्ता, जे भिक्खू णेव आयमेज्जा वि ।

दूरे अच्चासएणे, सो पावति आणमादीणि ॥३०७॥

आयमणं निष्ठेवणं, आसएणं तत्थेव थंमिले ।

अणायमंते इमे दोसा—

अयसो पवयणहाणी, विप्परिणामे व मेहएँ डुगुंठा ।

दोसा अणायमंते, दूराऽऽसएणाऽऽयमंते य ॥ ३०८ ॥

अयसो-इमे असोड्ढा चि ण एते निष्ठेवेति, ण पवयंति, अ-
एणे वि पवयंते वारंति । पवयणहाणी-दंसणे चरित्ते वा अच्चु-
वगमं काउं कामस्स विप्परिणामो भवति, सेहाण वा मा एतेहिं
विट्टलेहिं सह संफासं करेह, पसा कुज्ज । दूरे वि एते दोसा,
आसएे वि एते चेव दोसा । कहं ?-सागारिओ पासति, संजओ
आसएे वोसिरिउं दूरं गतो, सागारिओ वि जोविउं परामगो,
ण निष्ठेवंति लोगस्स कहति । आसएे तत्थेव संजतो निष्ठेवेउं
गतो, सागारिए आगंतुं पलोइयं जाव मुत्तिं पक्कति, एतं
संकातिअंण निष्ठेवितं, पच्छा लोगस्स कहति ।

५९६

गाहा—

उत्थाणोसहपाणे, देवें असतीए व णायमेज्जाहि ।

थंमिलस्स व असती, आसएणं वा वि दूरे वा ॥३०९॥
अन्नस्स थंमिलस्स असति तत्थेव निष्ठेवेति, थंमिलाओ वा
दूरं गंतुं निष्ठेवेति, सागारिओ पुणो वा लेवावेति ।

जे भिक्खू उच्चारपासवणं परिट्टवित्ता परं तिहं णावा-
पूराणं आयमइ, आसमंतं वा साइज्जइ ॥ १४७ ॥

णाव चि पसतो, ताहिं तिहिं आयमियव्वं । अष्टे भणंति-अं-
जवी पढमणावापूरं तिहा करेति, अवयवे वि किंचित् चितियं
णावापूरं तिहा करेत्ता सव्वावयवं विसोदिनि, ततियं णावा-
पूरं तिहा करेत्ता तिधि कप्पे करेति सुक्कं, अतो परं जति तो
मासलहु ।

गाहा—

उच्चारमायरित्ता, परेण तिहं तु णावपूराणं ।

जे भिक्खू आयामति, सो पावति आणमादीणि ॥३१०॥

इमे दोसा—

उच्छेज्जणुपिद्वावण-परणं तसपाणतरुगणादीणं ।

कुरुवयोदोसा य पुणो, परेण तएहाऽऽयमंतस्स ॥ ३११ ॥

उच्छेज्जणा पधावित्त्त डुगुंठा, सोवि तारिसयस्स उच्छेज्जणा
दोसा भवति, पिपीझिगाऽऽदीणं वा पासणाण उप्पिद्वावणा द-
वति, धिल्लगंधे तसा पनंति, तरुगणपत्ताणि वा पुष्पाणि वा फ-
लाणि वा पनंति, आनिग्गहणेणं पुढविआउतेउवाऊण य,
यत्राग्निस्तत्र वायुना भवितव्यमिति क्त्वा कुरुवकरणे य पा-
उसत्तं भवति ।

कारणे अनिरिउं ण आयमे—

वित्तियपदं मसहरो-गअरिसा मागारसोयवादीसु ।

उत्थाणोसहपाणे, परेण तिहं आऽऽयमेज्जासि ॥ ३१२ ॥

जेण वा निष्ठेवं णिगंधं भवतीत्यर्थः । नि० चू० ४ उ० ।

यदुदयेनाऽऽत्मा सदसद्विधेकधिककृत्वात् स्थण्डिलवद् भव-
ति स स्थण्डिलः । क्रोधे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

थंमिल-देशी-मपरुले, दे० ना० ५ तर्ग २५ गाथा ।

थंम-देशी-विपमे, दे० ना० ५ वर्ग २४ गाथा ।

थंम-स्तम्भ-पुं० । " थडावस्यन्दे " ॥ ८१ ॥ ए ॥ इति

स्यन्दाभाववृत्तौ स्तम्भेनस्य थकारवकारौ । 'थंमो' 'उंमो' । प्रा०
२ पाद । उत्तमजातीयोऽहं कथमेनेयां भिन्नाचराणां होनजा-
तीयानां पार्श्वे गच्छामीत्यादिवक्त्रे जात्याद्यभिमाने, आ० म०
१ अ० १ खए० । उत्त० । आव० । दश० । अहंकारे, उत्त०
११ अ० । अवमाननायाम्, ज० १२ श० ५ उ० । गर्वे, सूत्र० १
श्रु० १३ अ० । शैवदाकमयाऽऽदौ, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ०
७ उ० । स्थानौ, स्थानं ४ वा० २ व० ।

थंजण-स्तम्भ-न० । ऊर्द्धीकरणे, औ० ।

थंजणय-स्तम्भनक-न० । जवभयदराऽऽख्यपार्श्वेनाथस्थाने पुर-
भेदे, ती० ४३ कल्प ।

" थंमणयकप्पमज्जे, जं संगहियं न वित्थरभएणं ।

तं सिरिज्जिणपहसुरी, सिनुंममि किं पि जंपेइ ॥ १ ॥ "

वक्खारपव्वए रयणसीहराया तस्स भोपालनामिमं धूअं रुववा-
घणसंपन्नं दहूण ताए सयाणुरायस्स तं सेवमाणस्स वा सुमिणो
दिट्ठो, पुत्तो नागऽज्जुणो नाम जाओ । सो अ जणएण पुत्तसिणेह-
भोहिअमणेण सव्वांसिस्सहो महीणं फत्ताइं मूत्ताइं दत्ताइं कंदाइं च
जुजाविओ । तप्पजावेणं सो महासिद्धिहिं अलंकिओ सिद्धपुरि-
स त्ति विक्खाओ पुदविं विश्रंतेो सालवाहणे रओ कलागुरु
जाओ । सो अ गयणगामिणिज्जिजा ऋज्जयणत्थं पालित्तयपुर-
सिरिपात्तआयरिप सेवेइ । अन्नया भोअणावसरे पायप्पत्तेवव-
लेण गयणे तप्पइए पासइ, अट्ठावयाइं तित्थाणि नमंसिआ स-
छाणमुवागयाण तेसि पाएपक्खाविकुण सत्तुत्तरसयमहोसदाणं
आसायणवन्नगंधाईहिं नामाईं निच्छइऊण गुरुवएसं विणा वि पा-
यं हेवं काउं कुक्कुमुपोच व्व उपपयंतो अवडतने निवडिओ । चण-
जज्जिअंगो गुरुहिं पुठो-किमेयं ति । तेण जहट्टिए जुत्ते तस्स
कोत्तल्लवमकमिन्ता आयरिआ तस्स सिरे पत्तमहत्थं दाउं
भयंति-सच्छिअंतदुत्तादगेण ताणि ओसहाणि वडित्ता पायप-
त्तेवं काउं गयणे चक्किआसि त्ति । तओ तं सिद्धिं पाविअ परि-
तुट्ठो पुणो कया वि गुरुमुहाओ मुणेइ-जहा सिरिपासनाहपु-
राओ साहिज्जो सव्वइच्छीलक्खणो वत्ताक्खिजंतो अ महा-
सईवि लयाए अमहिजंतो रसो कोडिवेही हयइ । तं सोऊण सो
पासनाहपनिमं अवेसित्तमारओ ॥ इओ अ बारवईसमुद्विजयइ-
सारेणं सिरिनेमिनाहमुहाओ महाऽइसयं नाऊण रयणमई सिरि-
पासनाहपडिमा पासायमि उवित्ता पुइआ । बारवईदाहानंतरं
समुद्वेण पाविआ सा पनिमा तहेव समुद्वमज्जे ठिआ । कावेण
कंतीवासिणो धणवइनामस्स संजतिअस्स जाणवत्ते देवया-
इसयाओ खल्लिअं जत्थ जिणविंवं चिछइ त्ति दिव्वयायाए नि-
च्छिअं नाविए तत्थ परिकिखविअ सत्तहिं आमंततूहिं संदाणिअ
चद्धरिआ पनिमा, निअनयरीए नेऊण पासायमि उवित्ता चिं-
ताइरित्तलानपडिट्टेण पुइज्जइ पइदिणं । तओ सव्वाइसाइ तं
विंवं नाऊण नागज्जुणो सिद्धरससिद्धिनिमित्तं अवहरिऊण
सेढीनईए तने उवित्तु । तस्स पुरओ रससाहणत्थं सिरिसाव-
वाहणरओ चंदवेहाभिहाणं महासईदेविं सिद्धवंतरसनि-
द्धेण तत्थ आणाविअ पइसिं रसमहणं कारेइ । एवं तत्थ जु-
ज्जो भुजो गयागएणं तीए बुद्धु त्ति पविअओ । सा तेसि ओस-
हाणं महणकारणं पुच्छेइ । सो अ कोनीरसवेदे वुत्तंतं जहिट्टिअं
कहेइ । अणया दुएह निअपुत्तायं तीए निवेइअं-जहा एअस्स रस-
सिद्धी होहि त्ति । ते रसलुक्का निअरज्जं मुत्तुं नागज्जुणपास-
मागया कइअवेण तं रसं धित्तुमणा पच्छन्नवेसा जत्थ नागज्जु-
णो भुंजइ तत्थ रससिद्धिवत्तं पुच्छंति । सा य तज्जा-
णणत्थं तद्दुत्तं सलूणं रसवईं साहेइ, उम्मासे अइकंते
खारि त्ति दूसिया तेण रसवईं, तओ इगिणहिं रसं सिद्धं
नाऊण पुत्ताण निवेइअं तीए । तेहिं च परंपराए नायं, जहा
वासुगिणाए अस्स दज्जं कुराओ मच्चू कहिओ त्ति, तेण च
सत्थेण नागज्जुणो निहओ । जत्थ य रओ थंमिओ तत्थ थंभ-
णयं नाम नयरं संजायं । तओ कालंतरेण तं विंवं वयणमित्त-
विज्जं नृमिअंतरिअंगं संजुत्तं ॥ इओ अ चंदकुत्ते सिरिवक्खमाण-
सुरिसीसजिणेसरसूरीणं सीसो सिरिअभयदेवसूरी गुज्जररन्ना-
ए संभाणयछाणे विहरिओ । तत्थ महावाहिउसेण अईसार-
रोगे जाए, पच्चाऽऽसन्नगरगामेहिं तो पक्खिपडिक्कमणत्थमागं-
तुत्तामो विसेसेण आहूओ, मिच्छादुक्कडदाणत्थं सव्वो वि सा-

वयसंघो । तेरसीअद्धरत्ते अ भणिअं-पहुणो सासणदेवयाए
भयवं ! जग्गहसु । अह तओ मंदसरेणं पुसं पहुणा-के तुमे ? ।
निदादेवीए भणिअं-एआओ नव सुत्तकुक्कुडीओ उम्मोहेसु ।
पहुणा भणिअं न सक्केमि । तीए भणिअं-कहं न सक्केसि ? , अज्ज
वि वीरतित्थं वीर ! पभावेसि, नवंगविच्छीओ अ काहिंसि । भय
वया भणिअं-अहमेवविहसरीरे कोहामि । देवया वुत्तं-थंजण-
यपुरे सेढीमइउवकंते खंखरपत्तासमज्जे सयं सयं भूसिरिपासना-
हो अत्थइ, तत्थ पुरे देवे वंदेह, जेण सुत्थसरीरा होइ । तओ
गोसे साहु अ सावयसंघेण वंदिया पहुणा भणिअं-थंभणए
पासनाहं वंदिस्सामो । संघेण विनायं-नूर्ण कोइ उवएसो पट्ट-
णं, तो एवं आइसंति । तओ भणिअं-संघेण अम्हे वि वंदिस्सा-
मो । तओ वाहणेण गच्छंतस्स पहुणो थणयं सरीरं सुत्थं जायं ।
अओ भवत्तकयाओ परओ चरणचारेण विहरंता पत्ता थंजण-
पुरं गुरु, सावया सव्वत्थ पासनाहमवलोइंति । गुरुणा भणिआ-
खंखरपत्तासमज्जे पत्तोपट, तेहिं तहा कए दिट्ठं सिरिपास-
नाहपडिमा मुहं । तत्थ य पइदिणं पगा धेणू आगम्म पकि-
मामत्थए खीरं ऊरइ तओ पडिछेहिं, सावपहिं जहा दिट्ठं निवेइअं
गुरुणो । अभयदेवसूरी वि तत्थ गंतुं मुहदंसणमेत्तेण थोउमा-
दत्तो-“ जय तिहुयणवरकप्पक्ख ” इच्छाइतक्कालिअवत्तेहिं ।
तओ सोलससु वित्तेसु कएसु पक्खली हुआ सव्वंगपनिमा ।
अओ चव-“ जय पक्खल्लिजेसरसि ” सत्तरसमे वित्ते पडिअं ।
तओ वत्तीसाए पुग्गाए अंतिमवित्तदुगं अईव देवयाइद्विकरं
नि नाऊण देवयाए वित्तं न य वत्तीसाए वि वित्तेहिं सन्नि-
ज्जं करिस्सामि त्ति, अंतिमवित्तदुगं वस्मारेह, मा अम्हं कलि-
युगे आगमणं पुक्खाय होति । पहुणा तहा कयं । संघेण सह
चिइवंदणा कया । तत्थ संघेण उत्तुंगं देवहरयं कारिअं । तओ
उवसंतरोगेण पहुणा तोसिओ सिरिपासनामो, तं च महा-
सिद्धं पसिद्धं । कालाइकमेण कया उणाईणं नवंगाणं विच्छी,
आयारंगसुअन्नंगाणं तु पुत्तिं पि सीलंगाऽऽयरिण कया आ-
सि । तओ परं चिरं वीरतित्थं पत्ताविअं पहुण त्ति । ” इति
स्तम्भनकल्पशीलोच्छुः । ती० ५२ कल्प ।

“ दढवाहिविहुरिअंगा, अणसणगहणत्थमाहविअसंघा ।
नवसुत्तकुक्कुडिचिमो-क्खणाय भाणया निसि सुरीए ॥ १ ॥
दो वि अ हत्यअसत्थी, नवंगविवरणकहावसुकरिया ।
थंभणयपासवंदण, उवइट्टाऽऽरोगविहुरो य ॥ २ ॥
थंजणयाओ वीलया, भवत्तक्कपुराउ पयचरणचारी ।
थंजणपुरमि पत्ता, सेढीतज्जरयत्ताभवणे ॥ ३ ॥
गोपयवरणुवलक्खिय-भुवि ‘जय तिहुअण’ थयरुपच्चक्खे ।
पासे पुरिअथवणा, गोविअ सकलं च वित्तदुगा ॥ ४ ॥
संघ कराविअ जवणे, गयरोगा उविअ पासपहुपनिमा ।
सिरिअभयदेवसूरी, वि जयंतु नवंगवित्तिकरा ॥ ५ ॥
यन्मागेऽपि चतुःसहस्रसरदो देवाऽऽलये योऽर्वित्तं,
स्वामी वासववासुदेववरुणेः स्वर्वाधिमध्ये ततः ।
काल्यामिभ्यधनेश्वरेण महता नागार्जुनेनावित्तं,
पायात् स्तम्भनके पुरे स जवतः श्रीपार्श्वनाथो जिनः ॥ १॥ ”
ती० ६ कल्प ।

थंभणयपुर-स्तम्भनक-न० । भवजयहराऽऽख्यपार्श्वनाथस्थाने
पुरजेदे, ती० ६ कल्प ।

थंजणया-स्तम्भनता-स्त्री० । श्रीवायां धमन्यादीनां तिष्ठतो

वाऽऽत्मनोऽङ्गप्रदेशानामवरोधे, प्रज्ञा० १६ पद । आ० म० ।
सूत्र० ।

थंभणी-स्तम्भनी-स्त्री० । स्तम्भनकारिणि विद्याभेदे, सूत्र० २
श्रु० २ अ० । ज्ञा० ।

थंभिय-स्तम्भित-त्रि० । स्तम्भीकृते, स्था० ८ ग० । "कङ्गत्तु
डियथंभियभुया ।" प्रज्ञा० २२ पद । औ० । स० । प्रज्ञा० । आ० म० ।

थक्-फक्-धा० । गतौ, "फक्स्थक्" ॥ ८ । ४ । ७ ॥ इति
फक्तेस्थक्काऽऽदेशः । प्रा० ४ पाद । अवसरे, दे० ना० ५ वर्ग
२४ गाथा । "थक्क" फक्कति । "धातवोऽर्थान्तरेऽपि ॥ ८ । ४ ।
२५९ ॥ इति नीचां गतिं करोति विद्वन्मयति वा तदर्थं वोक्-
स्याः । प्रा० ४ पाद ।

स्था-धा० । गतिनिवृत्तौ, "स्थष्टा-थक्-चिठ-निरप्पाः" ॥ ८ ।
४ । १६ ॥ इति तिष्ठतेस्थक्काऽऽदेशः । "थक्क" तिष्ठति । प्रा० ४
पाद । प्रस्तावे, पुं० । "थक्के आतो ति नाकृणु" व्य० ६ उ० ।
देशोऽवसरः स्थक्कमिति पर्यायाः । विशेषः ।

थक्कारित-थक्कारयत्-त्रि० । 'थक्का' इत्येवं महान्तं शब्दं कुर्यति,
आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

थगण-स्थगन-न० । पिधाने, स्था० ४ डा० ४ उ० । संवरणे,
आव० ६ अ० ।

थगिय-स्थगित-त्रि० । पिहिते, दश० ५ अ० १ उ० । संवृते,
परिव्यक्ते, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आव० ।

थगया-देशी-चञ्चौ, दे० ना० ५ वर्ग २६ गाथा ।

थग्य-पुं० । देशी-गाथे, दे० ना० ५ वर्ग २४ गाथा ।

थट्टी-देशी-पशौ, दे० ना० ५ वर्ग २४ गाथा ।

थण-स्तन-पुं० । वक्त्रोत्ते, पयोधरे, मांसगोले, ज्ञा० २ श्रु० १
वर्ग १ अ० । श्रु० । कुचे, है० । आव० ।

थणगच्छीर-स्तनकक्षीर-न० । पयोधरदुग्धे, तं० ।

थण्ण-स्तनन-न० । रारटने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।
आक्रन्दने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । आक्रोशे, आचा० १
श्रु० ६ अ० १ उ० । सूत्र० । सशब्दनिःश्वासे, सूत्र० १ श्रु० २
अ० ३ उ० ।

थणदोस-स्तनदोष-पुं० । कायोत्सर्गदोषभेदे, "ओच्छाङ्कण य
थणे, चोत्तमपट्टेण ठाङ् वस्सगं ।" अवच्छाद्य स्थगयित्वा स्तनौ
चोत्तपट्टेन देशाऽऽदीनां रक्ताण्यर्थम् । अथवा-अनाजोगदोषेण वा
अज्ञानदोषेण करोत्युत्सर्गमिति स्तनदोषः ॥ प्रव० ५ द्वार ।

थणपीडण-स्थनपीडन-न० । पयोधरचम्पने, तं० ।

थणहर-स्तनभर-पुं० । "ख-ध-य-ध-जाम्" ॥ ८ । १ । १८७ ॥
इति भस्य हः । वक्त्रोत्तमौरवे, प्रा० १ पाद ।

थणिय-स्तनित-न० । मेघगर्जिते, प्रथ० ४ आअ० द्वार ।
श्रु० । प्रव० । दीर्घविस्वरऽऽक्रन्दने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
रसिते, स० । भोगसमये दूरतरघनगर्जितानुकारिशब्दे, उच्च०
१६ अ० । कृतमन्दध्वनौ, त्रि० । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स्तनितकुमारे
ज्वनपतीतभेदे, तं० ।

थणियकुमार-स्तनितकुमार-पुं० । नृपणनियुक्तहयवररूपवि-
हधरे दशमे भवनपतिनिकाये, प्रज्ञा० २ पद । स्था० ।
"ठावत्तिरं थणियकुमारावाससयसहस्ता पञ्चत्ता ।" म० १६
श० १३ उ० ।

थणियसह-स्तनितशब्द-पुं० । मेघगर्जिते, स्था० ३ डा० १
उ० ।

थत्तिअ-देशी-विश्रामे, दे० ना० ५ वर्ग २६ गाथा ।

थक्-स्तब्ध-त्रि० । मानवति, स० ३० सम० । अदृक्कारिणि,
उत्त० १७ अ० ग० । यत्किञ्चनकारिणि मानिनि, सूत्र० २ श्रु० २
अ० । स्तब्धकृते द्वितीयदोषपट्टे चन्दने, वृ० ३ उ० । आव० ।
प्रव० । स्तब्धस्तावत्-ऊच्यते, जावतश्च । जवत्पत्र चतुर्भङ्गिका ।
तद्यथा-द्रव्यतः स्तब्धो न भावतः, भावतः स्तब्धो न ऊच्यतः ।
अपरो द्रव्यतो जावतश्च । अन्यः पुनर्न ऊच्यते नाऽपि भावत
इति । अत्र चरमो ब्रह्मः शुद्धः । शेषभङ्गकेष्वपि भावतस्तब्धो-
ऽशुद्ध एव । ऊच्यतस्तु प्रकृतो विकल्पितः उदरपृष्ठस्थूलविवा-
दिवाधितोऽवनामं कर्तुमशक्तः कारणिकः स्यादपि स्तब्धो
न तु निष्कारणिक इति भावः । वृ० ३ उ० ।

थभरदह-स्तब्धरदह-पुं० । अयोध्यायां स्वर्गद्वारस्थाने हृदे,
"गोमुहजपत्त्रो जपथ यम्भरदहो सरऊनईय समं मिलितो
सगङ्गवारं ति पसिद्धिमावन्नो ।" ती० ११ कव्य ।

थमिय-देशी-विस्मृते, दे० ना० ५ वर्ग २५ गाथा ।

थय-स्तव-पुं० । 'पुट्ठ' स्तुतावित्यस्मादन् । आ० चू० ३ अ० ।
गुणकीर्तने, व्य० ।

अथ स्तुतिस्तवयोर्धिशेषमभिधित्सुराह-

एगङ्गो तिसहोका, शुतीसु अन्नेसि होइ जा सत्त ।

देविदस्थयमादी, तेणं तु परं यथा होइ ॥

एकश्लोका, द्विश्लोका त्रिश्लोका वा स्तुतिर्भवति । परतश्च-
तुःश्लोकाऽऽदिकः स्तवः । अयेपामाचार्याणां मतेन एकश्लोका-
ऽऽदिकः यावत् सप्त स्तवः, यथा देवेन्द्रस्तवाऽऽद्यः । आदि-
शब्दात्कर्मस्तवाऽऽदिपरिग्रहः । व्य० ७ उ० । "संया० । यथो
चउच्चिदो, णामउवणाओ गताओ" । आ० चू० १ अ० । आ०
म० । सूत्र० । पञ्चा० ।

अधुना स्तवनिक्षेपप्रतिपादनार्थमाह-

नामं ठवणा दविण, जावे य थयस्स होइ निक्खेवो ।

दव्वथओ पुप्फादी, संतगुणुक्किण्णा जावे ॥३॥

(नामं ति) नामस्तवः, स्थापनास्तवः, ऊच्यविषयो द्रव्य-
स्तवः । (भावे चि) भावविषयो भावस्तवः । इत्थं स्तवस्य नि-
क्षेपो न्यासो जवति, चतुष्प्रकार इति शेषः । तत्र लुप्तवा-
चामस्थापने अनादृत्य ऊच्यस्तवस्वरूपमाह-द्रव्यस्तवः पुष्पा-
ऽऽदिः, आदिशब्दाद् गन्धरूपाऽऽदिपरिग्रहः । कारणे कार्यो-
पचाराच्चैवमाह-अन्यथा द्रव्यस्तवः पुष्पाऽऽदिभिः समन्व-
यनमिति द्रष्टव्यम् । तथा सद्गुणोत्कीर्तना भावे इति । सन्त-
अ ते गुणाश्च सद्गुणाः । अनेन असत्सु गुणेषु कीर्तनानि-
वेधमाह, कारणे मृपावाददोषसङ्गात् । सद्गुणानामुक्तीर्त-
नात् प्राथम्येन परया प्रकृत्या कीर्तना संस्तवना । यथा-
" प्रकाशितं तथैकेन, त्वया सम्यक् जगत्त्रयम् ।

समग्रैरपि नो नाथ । परतीर्थाधिपैस्तथा ॥ १ ॥
विद्योत्तयति वा लोकं, यथैकोऽपि निशाकरः ।
समुन्नतसमग्रोऽपि, किं तथा तारकागणः ? ॥ २ ॥

इत्यादि लक्षणा भावे इति छारपरामर्शो भावस्तव इत्यर्थः ।
इति चाक्षिप्तप्रतिष्ठितोऽर्थः सम्यग् ज्ञानाय प्रभवतीति चाक्षनां
कदाचित् विनेयः करोति, कदाचित् स्वयमेव गुरुरपि । तथा
चोक्तम्-“ कथं पुच्छं ससितो, कर्हि च पुष्टा कर्हि आय-
रिया । ” इत्यादि ।

तत्र विचपरित्यागाऽऽदिना ह्यव्यस्तव एव ज्यायानित्यल्पबु-
द्धीनामाशङ्कासंभवः, तदुदासार्थं तदनुवादपुरःसरमाह-

द्ववत्थओ य जाव-त्थओ य द्ववत्थओ बहुगुणे त्ति ।
बुद्धिं सिया अनिउण-मइवयणमिणं छजीवहिअं ॥४॥

ह्यव्यस्तवो, भावस्तव इत्यनयोर्मध्ये द्रव्यस्तवो बहुगुणः । प्र-
भूततरुण इत्येवंबुद्धिः स्यादेवं चेन्मन्यसे इति जावः । तथा-
हि-किंवाऽस्मिन् क्रियमाणे विचपरित्यागात् शुभ एव व्यवसा-
यः, तीर्थस्य चोन्नतिकरणं दृष्ट्वा च तं क्रियमाणमन्येऽपि
प्रतिबुध्यते इति स्वपरानुग्रहः, सर्वमिदं संप्रति पक्वं
चेत्तसि निधाय ह्यव्यस्तवो बहुगुण इत्यस्यासारतास्याप-
नायाऽऽह-(अनिउणमइवयणमिति) अनिपुणमतेर्वचन-
मिदं-यद् ह्यव्यस्तवो बहुगुण इति । किमित्यत आह-परजीव-
हितं वक्षां पृथिवीकायाऽऽदीनां जीवहितं जिनास्तोर्धकृतो
ह्यवते ।

किं षट्जीवहितमित्यत आह-

छजीवकायसंजमो, द्ववयए सो विरुज्जई कसिणो ।
तो कसिणसंजमविज्ज, पुप्फाईयं न इच्छंति ॥५॥

वक्षां जीवनिकायानां पृथिव्यादिलक्षणां संयमः संघट्टना प-
रित्यागः षट्जीवकायसंयमः। एष हितम्। यदि था-मैवं, ततः कि-
मित्यत आह-द्रव्यस्तवे पुष्पाऽऽदिसमन्यचनलक्षणे षट्जी-
वनिकायसंयमः कृत्स्नः संपूर्णो विरुध्यते, न सम्यक् संपद्यते,
पुष्पाऽऽदिसंलुवनसंघट्टनाऽऽदिना कृत्स्नसंयमव्याघातभावात्, य-
तश्चैवं (तो त्ति) तस्मात्कृत्स्नसंयमप्रधानं विद्वांसस्ते तत्त्वतः सा-
धव उच्यन्ते, कृत्स्नसंयमग्रहणमकृत्स्नसंयमविदुषां आवकाणां व्य-
पोहार्यस्य-पुष्पाऽऽदिकं द्रव्यसत्त्वं नेच्छंति-न बहु मन्यन्ते। यच्चोक्तम्-
द्रव्यस्तवे क्रियमाणे विचपरित्यागात् शुभ एवाध्यवसाय इत्यादि।
तदपि यत्किञ्चित्त्व्यभिचारात्, कस्यचिदल्पसत्त्वस्य भविवेकि-
नो वा शुभाध्यवसायानुपपत्तेः। इत्येते च कीर्त्याद्यर्थमपि सत्त्वा-
नां ह्यव्यस्तवे प्रवृत्तिः। शुभाध्यवसायभावे तु-स एव जावस्तवः ।
इतरस्तु तत्कारणत्वेनाप्रधानमिति । तथा भावस्तव एव सति
तत्त्वतस्तीर्थस्योन्नतिकारणं भावस्तवमतः सम्यगमराऽऽदिभिरपि
पूज्यत्वात्तमेव च दृष्ट्वा क्रियमाणमन्येऽपि सुतरां प्रतिबुध्यन्ते ।
शिष्टा इति स्वपरानुग्रहोऽपोदैवेति गाथाभावार्थः ।

आह-यद्येवं किमयं ह्यव्यस्तव एकान्ततो हेय एव वर्त्तते,
आहोस्विदुपादेयोऽपीति ?। उच्यते-साधूनां हेय एव, आवका-
णामुपादेयोऽपि ।

तथा चाऽऽह प्राप्यकारः-

अकसिणपवत्तगाणं, विरयाविरयाण एस खलु जुतो ।
संसारपण्णकरणे, द्ववत्थए कूददिहंतो ॥ ६ ॥

अकृत्स्नं, संयममिति सामर्थ्याद्भ्रम्यते, प्रवर्त्तयन्तीत्यकृत्स्नप्रव-
र्त्तकाः, तेषां विरताविरतानां आवकाणामेव ह्यव्यस्तवः खलु
युक्त एव । खलुगन्धस्यावधारणार्थत्वात् । किं कृतोऽयमित्याह-
संसारप्रतनुकरणः संसारकृत्यकारक इति भावः । आह-यः
प्रकृत्यैवासुन्दरः स कथं आवकाणामपि युक्तः ?। उच्यते-अत्र
कूपदृष्टान्तः-“ जहा नवनगराइसन्निवेशे कइ पञ्चयज्जवाभावतो
तएहादिपरिगया तदपनोदार्थं कूपं खणंति, तेसि च जइ वि
तएहाऽऽइया वट्ठंति, मट्ठियाकहमादीहि य मल्लिणज्जंति, तहा
वि तड्ढमणं तेसि तिएहाइयसोयमलो पुव्वगो य फिट्ठइ,
सेसकालं च ते तदन्ने य लोगा सुइजायणा भवंति, एवं दव्व-
थए जइ वि असंजमो, तहा वि तत्तो चेव सा परिणामबुद्धी भ-
वति । जा असंजमवज्जियं अन्नं च निरवसेसं खवैति-तहा ऽवि-
रता विही एसद्ववत्थओ कायवो सुजाणवंधी, पभूयनिज्जरा-
फट्ठो य त्ति” उक्तः स्तवः। आ० म० २ अ०। सूत्र० पञ्चा०। (ह-
व्यस्तवो व्यासेन ‘वेइय’ शब्दे तृतीयभागे २४४५ पृष्ठे प्र-
त्यपादि)

कयमत्थ पसंगेणं, जहोचिआ चेव द्ववजावयया ।

असोससमण्विच्छा, नियमेणं होंति नायव्वा ॥१॥

कृत्स्नमत्र प्रसङ्गेन ह्यव्यस्तवाऽऽदिविचारे एवं यथोदितभावे च
प्रधानगुणभावतः द्रव्यभावस्तवादिति अन्योऽन्यसमनुविधौ
नियमेन जगतः ज्ञातव्यौ अन्यथा स्वरूपाभावः । इति गाथार्थः ।

अनयोर्बुद्धिमाह-

अप्पविरिअस्स पढमो, सहकारिविसेसज्जअओ सेओ ।

इअरस्स वज्जचाया, इअरो चिअ एस परमत्थो ॥२॥

अल्पवीर्यस्य प्राणिनः प्रथमो ह्यव्यस्तवः सहकारिविशेष-
भूतो वीर्यस्य श्रेयानिति । इतरस्य बहुवीर्यस्य साधोर्वाह्या-
गादिति बाह्यह्यव्यस्तवत्यागेन इतर एव श्रेयान् भावस्तव इ-
त्येव परमार्थोऽत्र द्रष्टव्यः । इति गाथार्थः ।

विपर्यये दोषमाह-

द्ववत्थयं पि काउं, ण तरइ जो अप्पवीरिअत्तेणं ।

परिसुच्छं भावययं, काही सो संजवो एस ॥ ३ ॥

ह्यव्यस्तवमपि कर्तुमौचित्येन न शक्नोति यः स सत्त्वोऽल्पवी-
र्यत्वेन हि नापरिसुच्छं भावस्तवं यथोक्तमित्यर्थः । करिष्यत्यसा-
वसंभव एषः, यत्ताभावात् । इति गाथार्थः ।

एतदेवाऽऽह-

जं सो उकिट्ठयरं, अवेक्खई वीरिअं इहं णिअमा ।

ण हि पत्तसयं पि वोहुं, असमत्थो सव्व यं वहइ ॥४॥

यदसौ भावस्तव उत्कृष्टतरमपेक्षते वीर्यशुभाऽऽत्मपरिणामरूप-
मिह नियमात् अतोऽल्पवीर्यः कथं करोत्येनमिति । न हि पक्ष-
शतमपि बोद्धुमसमर्थः मन्दवीर्यः सत्त्वः सर्वं तं वहति पक्ष-
शततुल्यो द्रव्यस्तवः, सर्वतस्तुल्यश्च भावस्तवः। इति गाथार्थः ।

एतदेव स्पष्टयति-

जो वज्जमण्णं, णो इत्तिरिअं पि णिगहं कुणइ ।

इह अप्पणो सयासे, सव्वच्चाएण कइ कुज्जा ? ॥५॥

यो ब्राह्मणत्यागेन बाह्यं विचं नेत्वरमपि निग्रहं करोति । व-
न्दनाऽऽदौ इहाऽऽत्मनः कुक्षः सदाऽऽसौ यावज्जीवं सर्वत्यागेन
बाह्याऽऽन्यन्तरत्यागेन कथं कुर्यादात्मनो निग्रहम्। इति गाथार्थः ।

अनयोरेव तु शुद्धाद्यवधिमाह-

आरंजन्वाएणं, णाणाऽऽगुणेषु बहुमायेसु ।

द्ववत्ययहाणी वि हु, न होइ दोसाय परिमुखा ॥६॥

आरम्भम्यागेन हेतुना ज्ञानाऽऽदिगुणेषु वर्द्धमानेषु सत्सु क्व-
स्त्वहानिरपि कर्तुं न शक्नोति दायाय परिमुखा साजुयन्वा ।
इति गाथाऽर्थः ॥ ६ ॥

इहैव तन्त्रयुक्तिमाह-

एत्तो वि य णिदिट्ठो, धम्ममि चउव्विहम्मि वि कपो अ ।

इह दाणसीलतवजा-वणामए अण्णहाजोगा ॥ ७ ॥

अत एव क्वस्त्वहानिरपि निर्दिष्टो भगवद्भिर्धर्मं चतु-
र्विधेऽपि क्रमोऽयं वक्ष्यमाणः, इह प्रवचने दानशीलतपोभाव-
नामये धर्मेऽन्यथायोगादस्य धर्मस्येति गाथाऽर्थः ॥ ७ ॥

तदेवाऽऽह-

संतं वज्जमणिचं, ठाणे दाणं पि जो ण विअरेइ ।

इय खुट्ठो कोदं सो, सीलं अइदुद्धरं धरइ ॥ ८ ॥

सद्विद्यमानं, बाह्यमात्मनो भिन्नम्, अनित्यमशाश्वतं, स्थाने
पात्राऽऽदौ, दानं पिण्डाऽऽदि यो न वितरन्निन ददाति कौप्रधात्
(इय) एवं खुट्ठको वराकः कथमसौ शीलं महापुरुषसेवितम-
तिदुद्धरं धारयति ? नैवेति गाथाऽर्थः ॥ ८ ॥

अस्सीलो अ ण जायइ, सुट्ठस्स तवस्स इदि विसओ वि ।

जहसत्तीएँ तवस्सी, जावइ कह जावणाजालं ॥ ९ ॥

'अशीलश्च न जायते' नियम एव शुद्धस्य तपसो मोक्षाङ्गभूत-
स्य, इन्द्रिययोऽपि यथाशक्त्या तपस्वी मोहपरं तत्र जाव-
यति कथं भावनाज्ञातम् ? तत्त्वतो नैव । इति गाथाऽर्थः ॥ ९ ॥

एत्थं च दाणधम्मो, द्ववत्ययरूवमो गहेअव्वो ।

सेसा उ सुपरिसुखा, येया जावत्ययसरूवा ॥ १० ॥

अत्र च प्रक्रमे दानधर्मो द्रव्यस्वरूप एव ग्राह्योऽप्रधानत्वात्,
शेषास्तु सुपरिशुद्धाः शीलधर्माऽऽदयो ज्ञेया भावस्वरूपाः
प्रधानत्वादिति गाथाऽर्थः ॥ १० ॥

इहैवातिदेशमाह-

इय आगमजुत्तीहिं, तं तं सुत्तमहिगिच्च धीरेहिं ।

द्ववत्ययाऽऽदिखुवं, विवेइयवं सवुप्पीए ॥ ११ ॥

(इय) एवमागमयुक्तिभिस्तत्तत्त्रयमधिकृत्य धीरैर्बुद्धिमद्भि-
र्द्रव्यस्त्वहानिरपि विवेकव्यं-सम्यग्ज्ञातोच्येति वक्तव्यं स्ववु-
द्ध्या । इति गाथाऽर्थः ॥ ११ ॥

उपसंहरन्नाह-

एसेइ थयपरिष्ठा, समासओ वसिआ मए तुव्वं ।

वित्थरओ भावत्थो, इमीएँ सुत्ताउ णायव्वो ॥ १२ ॥

एषेइ स्तवपरिष्ठा स्तवपद्धतिः समासतो वर्णिता मया युष्माकं
विस्तरतो भावार्थोऽस्याः स्तवपरिष्ठायाः सूत्राज्ज्ञातव्यः । इति
गाथाऽर्थः ॥ १२ ॥ पं० व० ४ द्वार । प्रति० । दर्श० । ध० । परपाक्षि-
कसंपादितस्तोत्राऽऽदिकं मातङ्गतुरुकसंपादितरसवतीवदना-
स्वाद्यमेव, कश्चिद्विशेषो वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-परपाक्षिकसं-
पादितस्तोत्राऽऽदीनां मातङ्गतुरुकाऽऽदिसंपादितरसवत्युपमानं
५५७

सतां वक्तुमेवानुचितमिति किं प्रतिवचनेन ? । १३ प्र० । ही० । १
प्रका० । शक्रस्तवपाठे, उक्त० २ए अ० । श्रीआदिनाथवारके यं
चतुर्विंशतिस्तव पठितवन्तः, तमेवार्थतः श्रीमहावीरवारकेऽपि,
परं सूत्रपाठनियमो नास्तीति परम्पराऽस्तीति युक्तिरपि च त-
थैव दृश्यते । १७ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

थयण-स्तवन-न० । स्तुतौ, "थुइयथयणवन्दनमं-सणाणि एग-
ठियाणि एआणि ।" आच० १ अ० ।

थयथुइमंगल-स्तवस्तुतिमङ्गल-न० । स्तवः शक्रस्तवपाठः, स्तु-
तिस्तुर्द्धाभूय कथनम् । स्तवाश्च स्तुतयश्च स्तवस्तुतयः, ता
एव मङ्गलं स्तवस्तुतिमङ्गलम् । स्तवस्तुतिरूपे भावमङ्गले,
उक्त० २ए अ० ।

स्तवफलप्रतिपादनम्-

थयथुइमंगलेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? । थयथुइमंग-
लेणं नाणदंसणचरित्तोहोद्विज्जानं जणयइ । नाणदंसणच-
रित्तोहिलामसंपणे य जीवे अंतकिरियं कप्पविमाणोवव-
त्तियं आराहणं आराहेइ ॥ १४ ॥

हे भदन्त ! स्तवः शक्रस्तवरूपः, स्तुतिर्यो उर्द्धाभूय कथनरू-
पा । अथवा-एकाऽऽदिसत्तश्लोकांता यावदष्टोत्तरशतश्लोका
वाच्याः । स्तुतिश्च स्तवश्च स्तुतिस्तवौ, तौ एव मङ्गलं भावमङ्ग-
लरूपं स्तुतिस्तवमङ्गलं, तेन स्तुतिस्तवमङ्गलेन जीवः किं
जनयति ? । स्तवस्तुतिमङ्गलेनेति पाठस्तु आर्पत्वात् । गुरुः प्र-
श्नोत्तरमाह-हे शिष्य ! स्तवस्तुतिमङ्गलेन जीवो ज्ञानद-
र्शनचारित्र्यबोधिलाभं जनयति । तत्र ज्ञानं मतिभुताऽऽदि,
दर्शनं क्वायिकसम्पत्त्वं, चारित्र्यं विरतिकरं, तद्वै एव बो-
धिलाभो ज्ञानधर्मप्राप्तिर्ज्ञानदर्शनचारित्र्यबोधिलाभस्तं जन-
यति, ज्ञानदर्शनचारित्र्यबोधिलाभसम्पत्तश्च जीव आराधनां
ज्ञानाऽऽदीनामासेवनामाराधयति साधयति । कीदृशीमाराध-
नाम् ?-कल्पविमानोत्पत्तिकां, कल्पाश्च विमानानि च तेषु उत्प-
त्तिरूप्याः सा कल्पविमानोत्पत्तिका, ताम् । पुनः कीदृशीमाराध-
नाम् ? अन्तक्रियासु-अन्तस्य संसारस्य, कर्मणां वा अवसानस्य
क्रिया अन्तक्रिया, तामेव चूतां ज्ञानाऽऽधाराधनां साधयति, कल्पाः
सौधर्माऽऽदयो देवलोकाः, विमानानि नवभैरवैकपञ्चानुत्तरविमा-
नानि ज्ञानाऽऽधाराधनया कश्चिद्भरताऽऽदिष्वत् दीर्घकालेन मुक्तिं
प्राप्नोति । कश्चिद् गजसुकुमालचत् स्वल्पकाशेनैव मुक्तिं प्राप्नो-
तीति भावः ॥ १४ ॥ उक्त० २ए अ० । (तद्वक्तव्यता ' गयसुकु-
माल ' शब्दे तृतीयभागे ५४३ पृष्ठे छप्यता)

थयपरिष्ठा-स्तवपरिष्ठा-स्त्री० । "वसिज्जइ जीए इव, डुविहो
विगुणाऽऽश्मावेण ।" वएयंते यस्यां ग्रन्थपद्धतौ स्तवः द्विविधो-
ऽपि द्रव्यभावरूपो गुणाऽऽदिभावेन गुणप्रधानरूपतया । प्राभूत-
विशेषे, पं० व० ४ द्वार । प्रति० । (सा च सूत्ररूपा इदानीमन-
तिप्रसिद्धा, गाथाकूपपञ्चस्तुतकप्रकरणे प्रतिपादिता, अस्मा-
भिः ' चेइय ' शब्दे तृतीयभागे १२२० पृष्ठे विन्यस्ता)

थयपाठ-स्तवपाठ-पुं० । शक्रस्तवाऽऽदिस्तवपठने, पञ्चा०
३ विव० ।

थयविहि-स्तवविधि-पुं० । स्तवः पूजा तस्य विधिर्विधानं प्र-
कारः स्तवविधिः । स्तवपरिष्ठायां, " नामिऊण जिणं वीरं,

तिशोगपुजं समासश्रो वोच्छं । थयविहिमागमसुचं, सपरे-
सिमण्णगह्वाप ॥ १ ॥ " पञ्चा० ६ विव० ।

थयसरण-स्तवस्मरण-न० । चतुर्विंशतिस्तवानुचिन्तने, पञ्चा०
८ विव० ।

थर-पुं० । देशी-दधिसरे, दे० ना० ५ वर्ग २४ गाथा ।

थरहरिश्च-न० । देशी-कम्पिते, दे० ना० ५ वर्ग २७ गाथा ।

थरू-पुं० । देशी-त्सरौ, दे० ना० ५ वर्ग २४ गाथा ।

थल-स्थल-न० । अटव्याम्, दशा० ७ अ० । उच्चभूमिजागे,
उत्त० २ अ० । जूमिप्रदेशविशेषे, स्था० ५ ठा० ३ उ० । ध० ।
" थलेसु वीयाहं । " यदा प्रचुरा वर्षा जवति तदा स्थलेषु फला-
वाप्तिः । उत्त० १२ अ० । आकाशे, नि० चू० १ उ० । (स्थल-
व्याख्या ' णईसंतार ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७४० पृष्ठे द्रष्टव्या)

थलअ-पुं० । देशी-मण्डपे, दे० ना० ५ वर्ग २५ गाथा ।

थलकुक्कुडियं-स्थलकुक्कुट्याह-न० । इह कवलप्रक्षेप-
णाय मुखे विरुम्बिते यदाकाशं भवति तत्स्थलं भण्यते, स्थल-
मेव कुक्कुट्याहकं स्थलकुक्कुट्याहकम् । कवलप्रक्षेपार्थं वि-
काशिते मुखे, व्य० ७ उ० ।

थलकुक्कुडियं डप्पमाण-स्थलकुक्कुट्याहप्रमाण-न० । मुख-
विवरप्रमाणे कवले, यावत्प्रमाणमात्रेण कवलेन मुखे प्रक्षिप्य-
माणेन मुखं न विहृतं भवति । व्य० ७ उ० ।

थलचार-स्थलचार-पुं० । स्थले रथाऽऽदिना देशान्तरावाप्तौ,
आचा० १ शु० ५ अ० १ उ० ।

थलपुष्प-स्थलपुष्प-न० । विचक्षिन्नकोरएटकाऽऽदिके स्थल
एव जायमाने कुसुमे, आ० म० १ अ० १ खएम् । प्रज्ञा० ।

थलयर-स्थलचर-पुं० । स्थले चरतीति स्थलचरः । स्था० १०
ठा० । स्थलजेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यकु, स्था० १० ठा० । स० ।

स्थलचरभेदाः-

से किं तं थलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ? । थलयरपंचि-
दियतिरिक्खजोणिया हुविहा पणत्ता । तं जहा-चउप्प-
यथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया, परिसप्पथलयरपंचिदि-
यतिरिक्खजोणिया । से किं तं चउप्पयथलयरपंचिदियति-
रिक्खजोणिया ? । चउप्पयथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया
हुविहा पणत्ता । तं जहा-संमुच्चिमचउप्पयथलयरपंचिदि-
यतिरिक्खजोणिया, गजवक्कंतिथचउप्पयथलयरपंचिदियति-
रिक्खजोणिया । जहेव जलयराणं तहेव चउक्कओ
जेदो । सेत्तं चउप्पयथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ।
से किं तं परिसप्पयथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ।
? । परिसप्पयथलयरपंचिदिया हुविहा पणत्ता । तं
जहा-उरपरिसप्पयथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया, जुय-
परिसप्पयथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया । से किं तं उर-
परिसप्पयथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ? । उरपरिसप्पय-
थलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया हुविहा पणत्ता । जहेव

जलयराणं तहेव चउक्कओ जेओ । एवं जुयगपरिसप्पाण-
वि भाणियन्वा । सेत्तं जुयगपरिसप्पयथलयरपंचिदियतिरि-
क्खजोणिया । सेत्तं थलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ।

अथ के ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? । पञ्चेन्द्रियतिर्य-
ग्योनिकास्त्रिविधाः प्रज्ञाः । तद्यथा-जलचराः, स्थलच-
राः, खचराश्च । अथ के ते जलचराः ? । जलचरा द्विविधाः
प्रज्ञाः । तद्यथा-संमूर्च्छिमाश्च, गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च । अथ के
ते संमूर्च्छिमाः ? । संमूर्च्छिमा द्विविधाः प्रज्ञाः । तद्यथा-पर्या-
सकाश्च, अपर्यासकाश्च । अथ के ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः ? । गर्भ-
व्युत्क्रान्तिका द्विविधाः । तद्यथा पर्यासकाः, अपर्यासकाश्च । एवं
चतुष्पदा उरःपरिसर्पा भुजपरिसर्पाः पक्षिणश्च प्रत्येकं
चतुष्पकारा वक्तव्याः । जी० ३ प्रति० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

थली-स्थली-स्त्री० । देवलोण्याम्, नि० चू० १ उ० ।

थलीघोमय-स्थलीघोटक-पुं० । देवमङ्गरापरपर्याये पञ्चविशेषे,
व्य० ७ उ० ।

थव-स्तव-पुं० ' थय ' शब्दार्थे, आ० चू० ३ अ० ।

थवइय-स्तवकित-त्रि० । संजातपुष्पस्तवके, ज० १ श० १ उ० ।
जी० । औ० । ज्ञा० । जं० । रा० ।

थवइल्ल-पुं० । देशी-प्रसारितोरुद्वयोपविष्टे, दे० ना० ५ वर्ग
२६ गाथा ।

थवण-स्तवन-न० । ' थयण ' शब्दार्थे, आ० २ अ० ।

थवथुइमंगल-स्तवस्तुतिमङ्गल-न० । ' थयथुइमंगल ' शब्दा-
र्थे, उत्त० २६ अ० ।

थवपरिणा-स्तवपरिज्ञा-स्त्री० । ' थयपरिणा ' शब्दार्थे,
पञ्चा० ६ विव०

थवपाठ-स्तवपाठ-पुं० । ' थयपाठ ' शब्दार्थे, पञ्चा० ३ विव० ।

थवय-स्तवक-पुं० । पुष्पगुच्छे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

थवविहि-स्तवविधि-पुं० । ' थयविहि ' शब्दार्थे, पञ्चा० ६ विव० ।

थवसरण-स्तवस्मरण-न० । ' थयसरण ' शब्दार्थे, पञ्चा०
८ विव० ।

थविर-स्थविर-पुं० । प्रवर्तितव्यापारान् संयमयोगेषु सीदतः
साधून् ज्ञानाऽऽदिपु पेहिकाऽऽमुष्मिकापायदर्शनतः स्थिरीकरो-
तीति स्थविरः । प्रव० २ द्वार । प्रति० । स्था० । ध० । उत्त० ।
आचा० । " स्थविरविचक्षिणायस्कारे " ॥ ८ । १ । १६६ ॥ इति
आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सहैत् ' थेरो ' । आर्धे-
' थविरो ' इत्यादि । प्रा० १ पाद । " अनादौ शेषाऽऽदेशयोर्द्वित्वम् " ॥
८ । २ । ८६ ॥ इति थद्वित्वनिषेधः । प्रा० २ पाद । सिदितां स्थि-
रीकरणहेतौ, दश० ९ अ० १ उ० । द्वा० । व्य० । ध० ।

अधुना स्थविरस्वरूपमाह-

संविग्गो महविओ, पियधम्मो नाणदंसणचरित्ते ।

जे अट्टे परिहायइ, सारित्तो ते हवइ पेरो ॥

यः संविग्गो मोक्षाभिलाषी, मार्दवितः संज्ञातमार्दविकः, (?) प्रिय-
धर्मा एकान्तवृत्तजः, संयमानुष्ठाने यो ज्ञानदर्शनचारेणेषु मध्ये
यानर्थानुपादेयानुष्ठानविशेषान् परिहापयति हानिं नयति

तान् तं स्मारयन् भवति स्थविरः, सीदमानान्साधून् पेदिका-
ऽऽमुष्मिकापायप्रदर्शनतो मोक्षमार्गे स्थिरकरोतीति स्थविर
इति व्युत्पत्तेः ।

तथा चाऽऽह-

धिरकरणा पुण धेरो, पदत्तिवावारिएसु अत्येसु ।

जो जत्थ जई सीयइ, तं सबद्धो तं पचोदेति ॥

प्रवृत्तिव्यापारितेष्वर्थेषु यो यत्र यतिः सीदति, सद् विद्यमानं वयं
यस्य स सद्वलः तथाभूतः स प्रचोदयति प्रकर्षेण शिक्षयति स
स्थिरकरणात् स्थविर इति । उक्तं स्थविरस्य स्वरूपम् । व्य० १ उ० ।

अथ स्थविरपदयोग्यगुणानाह-

तेन व्यापारितेष्वर्थे-पञ्चनगरांश्च सीदतः ।

स्थिरकरोति सच्छक्तिः, स्थविरो जवतीह सः ॥ ७३ ॥

तेन प्रवर्तकेन व्यापारितेषु नियोजितेष्वर्थेषु तपःसंयमाऽऽदि-
कार्येषु सीदतः प्रमादाऽऽदिनाऽप्रवर्तमानानगारान् साधून् यः
स्थिरकरोति तत्तदुपायेन दृढीकरोति । कांक्षः ? सच्छक्तिः-
सत्सामर्थ्यः, स साधुर्हि जिनमने स्थविरो भवति नान्य इति
भावः ॥ ७३ ॥ ध० ३ अधि० । ससतिवर्षाणां पष्टि-
वर्षाणां वोपरिधातिनि (ध० ३ अधि० । कल्प० । व्य०) श्रुतवृद्धे,
म० २ श० ५ उ० । ज्ञा० । चतुर्दशपूर्वाविदि (आत्रा० १ श्रु० १
चू० १ अ० १ उ०) भद्रबाहुस्वाम्यादौ, विशेषः । आचार्याऽऽ-
दिगुरौ, स० २ सम० । गच्छप्रतिबद्धे, स्या० ३ उ० ४ उ० । गच्छ-
महति, व्य० ३ उ० । प्र० । जरसा जीर्णं, स्थविरभूमिप्राप्ते सू-
त्रार्थतदुपयोगे, व्य० २ उ० । धर्मपरिणत्या निवृत्त्या समञ्ज-
सक्रियामतौ, जी० १ प्रति० । म० । आ० क० । आ० म० ध० ।
ज्ञा० । (स्थविराणां जातिश्रुतपर्यायाः 'यधिरभूमि' शब्दे वक्ष्यन्ते)

तत्रो धेरज्जमीओ पम्पत्ताओ । तं जहा-जाइथेरे, सुयथेरे, प-
रियायथेरे । सद्धिवासजाए समणे निगंथे जाइथेरे, ठाणसम-
वायधरे णं निगंथे सुयथेरे, वीसत्रासपरियाए णं समणे
निगंथे परियायथेरे ॥

" तत्रो धेरे " इत्यादि कण्ठ्यम् । नवरं स्थविरो वृक्षस्त-
स्य भूमयः पदव्यः स्थविरभूमय इति । जातिर्जन्म, श्रुतमा-
गमः, पर्यायः प्रव्रज्या, तैः स्थविरा वृक्षा ये ते तथोक्ता
इति । इह च भूमिकाभूमिवतोरभेदादेवमुपन्यासः, अन्यथा
भूमिका उद्दिष्टा इति ता एव वाच्याः स्युरिति । एतेषां त्रया-
णां क्रमेणानुक्रमपूजनवन्दनानि विधेयानि । यत उक्तं व्यव-
हारे-

" आहारे उवहिसेज्जा-संधारे खेत्तसंक्रमे ।

किण्ठंदाणवत्तीहि, अण्णकपइ धेरगं ॥ १ ॥

उट्ठाणाऽऽसण्णदाणाइ, जोगाहारप्पसंजणा ।

नीयसेज्जाईणहेस-वत्तिप पूयए सुयं ॥ २ ॥

उट्ठाणं वंदयं चेव, गहणं दंरुगस्स य ।

अगुरुणो वि य णिहेसे, तइयाए पवत्तए ॥ ३ ॥ " इति ।

स्थविरा इति । स्या० ३ उ० ५ उ० ।

दस धेरा पएणत्ता । तं जहा-गामधेरा नगरधेरा रट्ठधेरा
पसत्थारधेरा कुड्ढधेरा गणधेरा संघधेरा जाइथेरा सुयथेरा
परियायथेरा ॥

(दसेत्यादि) स्थापयन्ति कुर्वन्वस्थितं जनं सन्मार्गे स्थि-
रीकुर्वन्तीति स्थविराः, तत्र ये ग्रामनगरादौ व्यवस्थाकारिणो
बुद्धिमन्त आदेयाः प्रमविष्णवस्ते तत्तत्स्थविरा इति ३ ।
प्रशासति शिक्षयन्ति ये ते प्रशास्तारो धर्मोपदेशकाः, ते च ते
स्थिरकरणास्थविराश्चेति प्रशास्तृस्थविराः ४ । ये कुलस्य
गणस्य सङ्घस्य च दौकिकस्य लोकोत्तरस्य च व्यवस्थाका-
रिणस्तद्गुरुश्च निग्राहकास्ते तथोच्यन्ते ५ । जातिस्थविराः प-
ष्टिवर्षप्रमाणजन्मपर्यायाः ५ । श्रुतस्थविराः समवायाऽऽद्यङ्गधारि-
णः ६ । पर्यायस्थविरा विश्रुतिवर्षप्रमाणप्रव्रज्यापर्यायवन्त इति
१० । स्या० १० उ० । तपस्तेजःस्थविरभ्यः कान्तिक्रमास्थविराः
अनन्तगुणविशिष्टा इति गोशाले जगद्गुरुः । म० १५ श० ।
पं० ज्ञा० । (स्थविरो गोचरवर्षाये उपकरणान्यपि नयेदिति
' ज्वदि ' शब्दे द्वितीयभागे १०७७ पृष्ठे गतम्)

यधिरकंचुडज्ज-स्थविरकञ्चुकीय-पुं० । अन्तःपुरप्रयोजननि-
वेदके प्रतीहारे, ज० ए श० ३३ उ० ।

यधिरकप्प-स्थविरकल्प-पुं० । ६ त० । आचार्याऽऽदीनां गच्छप्रति-
यद्धानां सामाचार्याम्, स्या० ३ उ० ४ उ० ।

कः पुनरसौ स्थविरकतपक्रमः ? इत्याह-

पव्वज्जा सिक्खावय-मऽत्थगहणं च अनियओ वासो ।

निष्फत्ती य विहारो, सामायारी ठिई चेव ॥ ७ ॥

इह स्थविराणामयं क्रमः-यदुत प्रथमं तावद्योग्याय विनीत-
शिष्याय विधिवद्वापिताऽल्लोचनाय प्रशस्तेषु कृत्याऽऽदिषु स्वयं
गुणसुस्थितेन गुरुणा विधिनैव प्रव्रज्या प्रदातव्या । ततः
शिक्षापदमिति शिक्षायाः पदं स्यात् शिक्षापदम्, शिक्षैव वा
पदं स्थानं शिक्षापदम्, विधिना प्रव्रजितस्य शिष्यस्य ततः
शिक्षाऽधिकारो भवतीत्यर्थः । सा च शिक्षा द्विविधा-प्रहणशि-
क्षा, आसेवनाशिक्षा च । तत्र द्वादश वर्षाणि यावत्सूत्रं त्वयाऽ-
ध्येतव्यमित्युपदेशो ग्रहणशिक्षा । आसेवनाशिक्षा तु-प्रत्युपेक्ष-
णाऽऽदिक्रियोपदेशः । आह च-"सा पुण दुविहा सिक्खा, गहणे
आसेवणे य णायव्वा । गहणे सुत्ताहिज्जण, आसेवणे पच्चुवे-
फ्खाई ॥ ११ ॥ " अन्ये तु-शिक्षाशब्दाद् व्रतमिति पदं पुण्यं कृत्वा
व्रतमिति कोऽर्थः? शिक्षाऽनन्तरं रात्रिभोजनविरमणपट्टेषु पञ्चसु
महाव्रतेषूपस्थाप्यते शिष्यः, इत्येतदपि द्वितीयं व्याख्यानं कुर्व-
न्ति, एतच्च कल्पचूल्यां चिरन्तनश्रीकायां च न दृष्टमित्यस्माभिरु-
पेक्षितम् । ततः सूत्रेऽधीते यद्विनेयः कार्यते, तदाह-(अत्थगह-
णं च । चित्ति) द्वादश वर्षाण्यधीतसूत्रः भ्रजसावर्धग्रहणं का-
र्यते, तस्य पूर्वाधीतसूत्रस्य द्वादश वर्षाणि यावदेपोऽर्थं प्रा-
ह्यत इत्यर्थः । यथाहि-हलारघट्टगन्थादिमुक्तो बुभुक्षितो वली-
धर्षः प्रथमं तावच्छोजनमशोभनं वा तृणाऽऽदिकमाखादमनव-
गच्छन्नपि सर्वमभ्यवहरति, पश्चाच्च रोमन्धावस्थायां तदाखा-
दमवगच्छति, एवं विनेयोऽर्थमनवबुद्ध्यमानोऽपि द्वादश वर्षा-
णि सर्वं सूत्रमधीते, अर्थावगमाभावे च तत्तस्यानाखादं भवति,
अर्थग्रहणावस्थायां तु तदवगमात्सुखादमाप्यायकं च जायते,
अतोऽधीतसूत्रेण द्वादश वर्षाण्यवश्यमर्थः श्रोतव्यः । यथा
वा-कृपावलः शाख्यादिधान्यं प्रथमं वपति, ततः पातयति,
लुनाति, मलति, पुनीते, गृहमानयति, पश्चाच्च निराकुल-
चिचस्तदुपभोगं करोति, तदजावे वपनाऽऽदिपरिश्रमस्य निष्फ-
लत्वप्रसङ्गात्; एवं शिष्योऽपि सूत्रमधीत्य यदि तदर्थं न शृ-

युयात्, तदा तदध्ययनप्रयासो विफल एव स्यात्, तस्मात्सूत्राध्ययनानन्तरमवश्यमेव द्वादश वर्षाणि तदर्थः श्रोतव्यः । तस्माद्यत एवं स्थविरकल्पक्रमो-यदुत प्रथमं प्रवज्या, ततः सूत्राध्ययनं, ततोऽप्यर्थग्रहणमिति । अतः ऽनुयोगप्रदानक्रमेणैवेहाधिकार इत्येवं प्रस्तुतमभिसंबध्यते । सूत्राध्ययनानन्तरभावी हि तदर्थव्याख्यानरूपः स्थविरकल्पक्रमदृष्टोऽनुयोग एवाऽऽवश्यकस्य शास्त्रकृता वक्तुमारब्धः, अतः सूत्राध्ययनकालस्यातिक्रान्तत्वेनेह विवक्षितत्वादानुयोगस्यैवाऽभिधित्सितत्वात् तत्प्रधानक्रमेणैवाधिकार इति भावः । एतावच्चार्था गाथायां प्रकृतोपयोगि । यत् पुनरन्यद्व्याख्यास्यते—“अनियत्रो वासो । निष्फत्ती य विहारो ” इत्यादि, तत्प्रासङ्गिकमित्यवगन्तव्यम् । तत्र (अनियत्रो वासो त्ति) ततोऽस्य गृहीतसूत्रार्थस्य शिष्यस्याऽनियतो वासः क्रियते, ग्रामनगरसन्निवेशाऽऽदिष्वनियतनिवासेनैव गृहीतसूत्रार्थः शिष्यो यद्याचार्यपदयोग्यः, तदा जघन्यतोऽपि सहायद्वयं दत्त्वाऽऽत्मनूतीयो द्वादश वर्षाणि यावज्ज्ञानादेशदर्शनं नियमेन कार्यत इत्यर्थः, आचार्यपदाऽनर्हस्य त्वनियमः । आचार्यपदाहोऽपि किमिति देशदर्शनं कार्यत इति, चेत् । उच्यते-स हि नानादेशेषु पर्यटन्तीर्थकराणां जन्माऽऽदिदिभूमीः पश्यति; ताश्च दृष्ट्वा अत्र जाताः, इह दीक्षां प्रतिपन्नाः, अस्मिन् देशे निर्बुता भगवन्तः, इत्याद्यध्यवसायतो हर्षातिरेकात्तस्य सम्पत्त्वस्यैव नवति; अन्येषां च स पश्चात् तत्स्थिरतामुत्पादयति, श्रुताऽऽद्यतिशायिनश्चाऽऽचार्योऽऽदीक्षानास्थानेषु पश्यतः सूत्रार्थेषु सामाचार्यो चाऽस्य विशेषोपलम्भो भवति, नानादेशभाषासमाचारांश्चैव बुद्ध्वा, ततश्च तत्तद्देशजानामपि विनयानां तत्तद्भाषया धर्मं कथयति, ततः प्रतियोधय तान् प्रव्रजयति, पूर्वप्रव्रजितास्तु तदुपसंपदं प्रतिपद्यन्ते, निःशेषास्मद्भाषासमाचारकुशलोऽयमिति शिष्याणां तदुपरि प्रीत्योगश्च जायते, इत्यादिगुणदर्शनादनियतवासः । (निष्फत्ती य त्ति) एवं चाऽनियतवासेन द्वादश वर्षाणि पर्यटनस्तस्याऽऽचार्यपदाहस्य शिष्यत्वेनाऽऽत्मनो निष्पत्तिर्भवति, अन्येषां च प्रव्रतशिष्याणां तदन्तिके निष्पत्तिर्जायत इति । (विहारो त्ति) एवं शिष्यत्वेन निष्पत्तौ, सूरिपदे च प्राप्ते, स्वपरोपकारकरणेन दीर्घे च पर्याये परिपात्रिते, अन्यस्मिन् योग्यशिष्ये आचार्यपदे व्यवस्थापिते ततोऽनन्तरं विहरणं विशेषेण भगवद्भिहितमार्गे पराक्रमणं विहारो विशेषानुष्ठानरूपोऽनेन कर्त्तव्यः । स च द्विविधः-भक्तपरिकेङ्कनीपादपोषगमनलक्षणमच्युतमरणं, जिनकल्पपरिहारविशुद्धिकल्पयथावन्दिककल्पप्रतिपत्तिर्वा । अस्मिन् द्विविधेऽपि विहारे सामाचारी ज्ञात्वाऽनुष्ठेया । सा चाऽऽद्ये मरणलक्षणे विहारे-

“ निष्काश्या य सीसा, सडणी जह अंडयं पयत्तेण ।

वारस संवच्छरियं, सो संलेहं अह करेइ ॥ १ ॥

चत्तारि विचित्ताइं, विगईनिज्जुहियाइं चत्तारि ।

संवच्छरे उ दोन्नि उ, एगंतरियं च आयामं ॥ २ ॥

नाइविगिष्ठो य तवो, छुम्मासे परिमिअं च आयामं ।

अन्ने वि य छुम्मासे, दोइ विगिष्ठं तवोकम्मं ॥ ३ ॥

वासं कोनीसहियं, आयामं कहु आणुपुवीय ।

गिरिकंदरं तु गंतुं, पायवगमणं अह करेइ ॥ ४ ॥ ”

इत्यादिका ज्ञातव्याः । द्वितीये तु विहारे जिनकल्पाऽऽदिप्रतिपत्तौ सामाचारी निर्दिश्यते-तत्र जिनकल्पाऽऽ-

दिप्रतिपित्सुना आदावेव पूर्वापररात्रकावे तावदिदं चिन्तनीयम्-विशुद्धचारित्र्याऽनुष्ठानेन कृतं मयाऽऽत्महितम्, शिष्याद्युपकारतः परहितं च, निष्पन्नाश्चेदानीं मम गच्छपरिपालनक्षमाः शिष्याः, ततो विशेषेणैव साम्प्रतं ममाऽऽत्महितमनुष्ठानमुचितमिति, विचिन्त्य चेदं सति परिज्ञाने आत्मीयमायुःशेषं स्वयमेव पर्यालोचयति, तद्भावेऽन्यमतिशयिनमाचार्याऽऽदिकं पृच्छति, तत्र स्तोके स्वायुषि भक्तपरिक्षाऽऽदीनामन्यतरन्मरणं प्रतिपद्यते । अथ दीर्घमायुः, केवलं जङ्गवलपरिक्षीणः, तदा वृद्धत्वासं स्वीकुरुते, पुत्रायां तु शक्तौ जिनकल्पाऽऽदिप्रतिपत्तिमुररीकरोति । तत्र जिनकल्पं प्रतिपित्सुना प्रथममेव तावत्पञ्चभिस्तुलनाजिरात्मा तोलनीयः । तद्यथा-

“ तवेण सत्तेण सुत्तेण, एगत्तेण वत्तेण य ।

तुलणा पंचहा बुत्ता, जिनकल्पं पडिवज्जत्रो ” ॥ १ ॥

तुलना, जावना, परिकर्म चेत्येकाथानि । तत्राऽऽचार्योपाध्यायप्रवर्तकस्थविरगणावच्छेदकवृक्षाणां प्रायः पञ्चैव जनाः प्रशस्ताभिरेताभिः पञ्चभिर्जावनाभिर्जिनकल्पं प्रतिपित्सवः प्रथममेवाऽऽत्मानं जावयन्ति । अप्रशस्तास्तु कन्दर्पदेवकित्वपिकाऽऽजिगोकिासुरसंमोहस्वरूपाः पञ्च भावनाः सर्वथा दूरतः परित्यजन्ति । तत्र तपसाऽऽत्मानं भावयंस्तथा बुभुक्षां पराजयते यथा देवाऽऽद्युपसर्गाऽऽदिनाऽनेपणाऽऽदिकरणतो यदि परमासान् यावदाहारं न व्रभते, तथाऽपि न बाध्यते । सत्त्वभावनाया तु भयं पराजयते । तत्र भयजयार्थं रात्रौ सुतेषु शेषसाधुपूपाश्रय एव कायोत्सर्गं कुर्वतः प्रथमा सत्त्वभावना भवति । द्वितीयाऽऽदिकास्तूपाश्रयवाह्याऽऽदिप्रदेशेषु । आह, च-“पदमा उवस्सयस्मी, वीया वाहिं तस्यचउक्कम्मि । सुखहरम्मि चत्तथी, अह पंचमिया मसाणम्मि ॥ १ ॥ ” सूत्रभावनाया तु स्वनामवत् सूत्रं परिचितं तथा करोति यथा रात्रौ दिवा चोच्छ्वास-प्राण-स्तोक-व्रवमुहूर्त्ताऽऽदिकं कालं सूत्रपरावर्त्तनानुसारणैव सर्वं सम्यगवबुध्यते, एकत्वभावनया चाऽऽत्मानं भावयन् सङ्गादकसाध्यादिना सह पूर्वप्रवृत्तानां पसुत्रार्थसुखदुःखाऽऽदिप्रश्नमिधः कथाऽऽदिव्यतिक्रान् सर्वानपि परिहरति, ततो बाह्यममत्वे मूलत एव व्यवच्छेदिते पञ्चादेहोपध्यादिभ्योऽपि भिन्नमात्मानं पश्यन् सर्वथा तेष्वपि निराजिप्पङ्गो भवति । (अत्रोदाहरणम्-‘ एगत्त-जावणा ’ शब्दे तृतीयभागे १३ पृष्ठे छप्यम्) वल्लजावनायां वल्लं द्विविधम्-शारीरं, मानसधृतिवल्लं च । तत्र शारीरमपि वल्लं जिनकल्पाहस्य शेषजनाऽतिशयिकमेष्टव्यम्, तपःप्रभृतिभिस्त्वपकृष्यमाणस्य यद्यपि शारीरं वल्लं तथाविधं न भवति, तथाऽपि धृतिवज्जेनाऽऽत्मा तथा भावयितव्यो यथा महद्भिरपि परीपहोपसर्गैर्न बाध्यते । एताभिः पञ्चभिर्जावनाभिर्भाविताऽऽत्मा जिनकल्पिकप्रतिरूपो गच्छेऽपि प्रतिवसन्नाहाराऽऽदिपरिकर्म प्रथममेव करोति, तत्राऽऽहारे तृतीयपौरुष्यामवगाढायां वल्लवणकाऽऽदिकमन्तं प्राप्तं रुक्कं च । “ संसट्मसंसट्ठा, उद्धरु तह होइ अप्पलेवा य । उग्गाहिआ पग्गाहिया, उज्जियथम्मा य सत्तमिया ” ॥१॥ एतासां सप्तानां पिएनैपणानां मध्ये आद्यद्वयवर्जं शेषपञ्चानां मध्यादन्यतरैषणाद्वयाजिग्रहेणऽऽहारे गृह्णाति, एकया जकम्, अपरया त्वेषणया पानकमिति । एवमाद्याऽऽगमोक्तविधिना गच्छान्तर्गतः पूर्वमेवाऽऽत्मानं परिकर्म्य ततो जिनकल्पं प्रतिपित्सुः सङ्गं मीलयति, तद्भावे स्वगणं तावदवश्यमाह्वयते, ततस्तीर्थकरसमीपे, तद्भावे गणधरसन्निधाने, तदसत्त्वं च-तुद्देशपूर्वव्रतान्तिकं, तदसंज्ञं च दशपूर्वधराभ्यर्थे, तदवामे तु

घटाश्वत्थाऽशोकवृक्षाऽऽदीनामाससौ जिनकल्पमभ्युपगच्छति,
निजपदव्यवस्थापितं स्मरि, सयालवृक्षं गच्छं, विशेषतः पु-
र्वविरुद्धांश्च क्रमयति । तद्यथा-

"जइ किंवि एमाएणं, न सुद्धु जे वट्ठियं मए पुण्हि ।

तं मे । खामेमि अहं, निस्सद्यो निकसाओ य ॥ १ ॥

आणंदमंसुपायं, कुणमाणा ते वि भूमिगयसीसा ।

खामेति तं जहरिहं, जहारिहं खामिया तेण ॥ २ ॥

खामेतस्स गुणा खलु, निस्सन्नयविणयदीवणा मणे ।

लाघविअं एगत्तं, अप्पमियंथो य जिणकप्पे ॥ ३ ॥ "

निजपदस्थापितस्मरिप्रभृतीनामनुशास्तिं प्रयच्छति । तद्यथा-

"पाणिज्ज सगणमेयं, अप्पमियदो य होज्ज सव्वत्थ ।

एसो हु परंपरओ, तुमं पि अंते कुणसु एवं ॥ १ ॥

पुव्वपत्तं विणयं, मा हु एमाएहि विणयजोगेतु ।

जो जेण एगारेणं, उवज्जइ तं च जाणाहि ॥ २ ॥

ओमो समराइणिओ, अप्पतरसुओ य मा एणं तुभे ।

परिमवह एस तुमइ वि, विसेसओ संपयं पुज्जो ॥ ३ ॥ "

इत्यादि शिक्षां दत्वा गच्छाद्विनिर्गते चतुर्गोचराऽतीते तस्मिन्
ज्ञाननिद्रताः साधवः प्रतिनिवर्तन्ते । उक्तं च-

"पक्खी व पत्तसहिओ, संभग्गो वच्चए निरवक्खो ।

धीरो घणवंदाओ, नोहरिओ विज्जुंजो व्व ॥ १ ॥

सोहम्मि व मंदरकं-दराउ गच्छा विणिग्गए तम्मि ।

चक्खुविसयमइएण, अ इति आणंदिया साद् ॥ २ ॥

आजोएवं खेत्तं, निव्वाघाएण मासमिध्वाहि ।

गंतूण तथ विइरे, साद् पडिवन्नजिणकप्पो ॥ ३ ॥ "

एवं च प्रतिपन्नजिनकल्पो यत्र ग्रामे मासकल्पं, चतुर्मासकं वा
करिष्यति, तत्र पद्मागान् कल्पयति । ततश्च यत्र भागे एक-
स्मिन् दिने गोचरचर्यायां हिमिरुतस्तत्र पुनरपि सप्तम एव
दिवसे पर्यटति, भिक्षाचर्यां प्रामान्तरगमनं च तृतीयपौरुष्या-
मेव करोति, चतुर्थपौरुषी च यत्रावगाहते, तत्र नियमादय-
तिष्ठते । जक्तं पानकं च पूर्वोक्तैरपणाह्याभिग्रहेणालेपकृदेव गृ-
ह्णाति । एषणाऽऽदिविषयं मुक्त्वा न केनाऽपि सार्कं जल्पति ।
एकस्यां च वसतौ यद्युत्कृष्टतः सप्त जिनकल्पिकाः प्रतिव-
सन्ति, तथाऽपि परस्परं न ज्ञापन्ते । उपसर्गपरीपहान् स-
र्वानपि सहत एव, रोगेषु विचिकित्सां न कारयत्येव, तद्वदनां तु
सम्यगेव विपहते, आपातसंलोकऽऽदिदोषरहित एव स्थणिरुते
उच्चारऽऽदीन् करोति, नाऽस्यादिद्वे, "अममत्त अपरिकम्मा,
णियमा जिणकप्पियाण वसहीओ । एमेव य थेरायं, मोचूण
पमज्जणं एक्कं ॥ १ ॥ " इति वचनात्परिकर्मरहितायां वसतौ
तिष्ठति, यद्युपविशति तदा नियमादुत्कुतुक एव, न तु निप-
द्यायाम्, औपग्रहिकोपकरणस्यैवात्रावादिति । मच्चकरिण्याग्र-
सिंहाऽऽदिके च संमुखे समापनत्युन्मागं गमनाऽऽदिना ईर्ष्यासमि-
ति न भिनत्ति, इत्याद्यन्याऽपि जिनकल्पिकानां सामा-
चारी समयसमुदादवगन्तव्या । (विई खेव सि) तथा पूर्वोक्ते
द्विविधेऽपि विहारे स्थितिः श्रुतसंहननाऽऽदिका ज्ञातव्या । त-
थाहि-जिनकल्पिकस्य तावज्जघन्यतो नवमस्य पूर्वस्य तृतीयमा-
चारवस्तु, उत्कर्षतस्त्वसंपूर्णानि दशपूर्वाणि श्रुतं जघति । प्रथम-
संहननो वज्रकुड्यसमानावष्टमभ्यायं जघति । स्वरूपेण पञ्चद-
शस्वपि कर्मभूमिषु, संहतस्त्वकर्मभूमिष्वपि भवति । उत्स-
र्पिण्यां व्रतस्थस्तृतीयचतुर्थारकयोरेव, जन्ममात्रेण तु द्विती-

यारकेऽपि, अवसर्पिण्यां तु जन्मना तृतीयचतुर्थारकयोरेव,
व्रतस्थस्तु पञ्चमारकेऽपि, संहरणेन तु सर्वसिन्नापि काष्ठे
प्राप्यते । प्रतिपद्यमानकः सामायिकच्छेदोपस्थापनीयचारित्र-
योः, पूर्वप्रतिपन्नस्तु सूक्ष्मसंपराययथाव्यातचारित्रयोरेव-
पशमश्रेण्यामवाप्यते । प्रतिपद्यमानानामुत्कृष्टतः शतपृथक्त्व-
म्, पूर्वप्रतिपन्नानां तु सहस्रपृथक्त्वं जिनकल्पिकानां लक्ष्य-
ते । जिनकल्पिकः प्रायोऽपवादं नासेवते, अज्ञातपरिकीर्ण-
स्त्वविदरमाणोऽप्याराधकः । आवश्यकीनैवेधिकीमिष्यादुत्कृ-
तगृह्णितपयपृच्छोपसंपल्लवणाः पञ्च सामाचार्याऽस्य भवन्ति,
न त्विच्छाऽऽदयः । अन्ये त्वाहुः-आवश्यकीनैवेधिकीगृहस्थोप-
संपल्लवणास्तिस्र एव भवन्ति, आरामाऽऽदिनिवासिन ओध-
तः पृच्छाऽऽदीनामप्यसंभवादिति । लोचं चाऽसौ नित्यमेव करो-
ति, इत्येवमाद्यपराऽपि स्थितिजिनकल्पिकानामागमादवसेया ।
परिहारविशुद्धिकल्पसामाचार्यादिवक्तव्यताऽत्रैव प्रत्ये पुर-
स्ताद्व्यते ।

यथालम्बिकानां तु-"तथेण सत्तेण सुत्तेण" इत्यादिका ज्ञावना-
ऽऽदिवक्तव्यता यथा जिनकल्पिकानाम् । यस्तु विशेषः स ले-
शतः प्रोच्यते-तत्रोदकाक्षः करो यद्यता शुष्यति, तत आर-
भ्योत्कृष्टतः पञ्चरात्रिन्दियानि यावत्कालोऽत्र समयपरिभाषया
लन्दमित्युच्यते । ततश्च पञ्चरात्रिन्दिवलक्षणस्यात्कृष्टस्य ल-
न्दस्यानतिक्रमेण चरन्तीति यथालम्बिकाः । पञ्चको हि गणोऽ-
मुकं कल्पं प्रतिपद्यते । ग्रामं च गृहपङ्क्तिरुपाभिः पङ्क्तिर्विधी-
भिर्जिनकल्पिकवत्परिकल्पयन्ति, किं त्वेकैकस्यां वीर्यायां पञ्च प-
ञ्च दिनानि पर्यटन्तीत्युत्कृष्टलन्दचारिणो यथालम्बिका उच्यन्ते ।
एते च प्रतिपद्यमानका जघन्यतः पञ्चदश भवन्ति, उत्कृष्टतस्तु
सदस्रपृथक्त्वम् । पूर्वप्रतिपन्नास्तु जघन्यतः कोटिपृथक्त्वम्,
उत्कृष्टतोऽपि कोटिपृथक्त्वं भवन्ति । एते च यथालम्बिका
द्विविधा भवन्ति-गच्छे प्रतिपद्याः, अप्रतिपद्याश्च । गच्छे
च प्रतिबन्धोऽमीषां कारणतः, किञ्चिदश्रुतस्यार्थस्य श्रवणार्थ-
मिति मन्तव्यमिति । पुनरेकैकशो द्विधा-जिनकल्पिकाः,
स्थविरकल्पिकाश्च । ये जिनकल्पं प्रतिपत्स्यन्ते ते जिनकल्पि-
काः, ये तु पुनरपि स्थविरकल्पं समाश्रियन्ते ते स्थवि-
रकल्पिकाः । एतेषां च स्थविरकल्पिकजिनकल्पिकमेदमिज्ञा-
नां यथालम्बिकानां परस्परमयं विशेषः । यदाह-

"थेराणं नाणत्तं, अतरं अप्पिणंति गच्छस्स ।

गच्छे निरवज्जेणं, कौरंति सव्वं पि पडिकम्मं ॥ १ ॥

एषकेकपक्किगहगा, सप्पातरणा हवंति थेरा उ ।

जेसिं उण जिणकप्पे, न य तेसिं वत्थपायाणि ॥ २ ॥

निष्पक्किम्मसरीरा, अवि अच्चिम्मवं पि नेव अवर्णिमि ।

विसहंति जिणा रोगं, कौरंति कयाइ न तिगिच्छं ॥ ३ ॥ "

इत्यलं विस्तरणे । तदर्थिना तु कल्पग्रन्थोऽन्वेयणीय इति (७)।
विशे० । (संक्षेपत एव स्थविरकल्पः) (विस्तरतस्तु 'अहासंव' शब्दे प्रथमभागे ८६६ पृष्ठे प्रतिपादितः) (शेषाणि तु सर्वाण्यपि जिनकल्पतुल्यवक्तव्यान्वेयेत्युक्तं शुक्तिपरिहार-
नातात्वम्) (विहारद्वारं 'विहार' शब्दे वक्ष्यते) (स्थापनाक-
ल्पविधिः 'ठवणाकुल' शब्दे तृतीयभागे १६६६ पृष्ठे गतः)।
यदि ज्ञानाऽऽदिपुष्टालम्भनं भवति तदा चिकित्साऽऽदिविधा-
नान् न सहन्ते, इतरथा न सम्यगदीनमनसः सहन्त इति-
दुर्विहं पि वेयणं ते, निकारणओ सहंति जइया वा ।

अममत्त अपरिक्ममा, वसही वि पमज्जणं मोत्तुं ॥३६३॥

द्विविधामप्याभ्युपगमिकीमौपक्रमिकीं च वेदनां निष्कारणतः सहन्ते, भाज्या वा असहिष्णुत्वाऽदिकारणवसतो न सहन्ते-
ऽपीति भावः । तथा वसतिरपि तेषामममत्वा ममेयमित्यजिघ्र-
क्षरहिता । “अपरिक्ममा” उपलपनाऽऽदिपरिकर्मनाजिता । किं
सर्वथैव ? नेत्याह-प्रमार्जनामेकां मुक्त्वा, कारणे तु सममत्वा
सपरिकर्माऽपि ज्ञाति, परिणतचारित्र्याणां शैलाऽऽदीनां ममे-
यमित्यजिघ्रक्षविधानात् सममत्वा सपरिकर्मा त्वपरिकर्माया
वसतेरलाभे छप्या ।

अथ विशेषमाह-

तिगमाईया गच्छा, सहस्स-वत्तीसई उमभसेणे ।

यंकिद्धं पि य पढमं, वयंति सेसे वि आगाढे ॥ ७९४ ॥

त्रिकाऽऽद्यस्त्रिचतुःप्रभृतिपुरुषपरिमाणा गच्छा भवेयुः । किमुक्तं
भवति?—एकस्मिन् गच्छे जघन्यतस्त्रयो जना भवन्ति, गच्छस्य
साधुसमुदायरूपत्वात्, तस्य च त्रयाणामधस्तादज्ञावादिति ।
तत ऊर्ध्वं ये चतुःपञ्चप्रभृतिपुरुषसंख्याका गच्छास्ते मध्यमपरि-
माणतः प्रतिपत्तव्यास्तावद्यावदुत्कृष्टं परिमाणं न प्राप्नोति । किं
पुनस्तदिति चेत् ? अत आह—(सहस्सवत्तीसई उमभसेणे
त्ति) द्वात्रिंशत्सहस्राण्येकस्मिन् गच्छे उत्कृष्टं साधूनां परि-
माणं, यथा श्रीऋषभस्वामिप्रथमगणधरस्य भगवत ऋष-
भसंनस्येति । तथा स्थण्डिलमपि प्रथमम्-अनापातमसंश्लोक-
मेतद्गच्छवासिनो व्रजन्ति । आगाढे तु भावासन्नताऽऽदौ
कारणे शेषाण्यपि अनापातसंश्लोकप्रभृतीनि स्थण्डिलानि ग-
च्छन्ति ।

कियच्चिरमिति द्वारं विशेषयन्माह-

केचिर कादं वसिहिह, ए उंति निक्कारणम्मि इइ पुड्डा ।

अन्नं वा मग्गंती, उंतिंति साहारणमज्जे ॥ ७९५ ॥

कियच्चिरं कालं यूयमस्यां वसतौ वस्यथेति पृष्टाः सन्तो
निष्कारणे न तिष्ठन्ति, किं तु क्षेत्रान्तरं गच्छन्ति । अथ वहिर-
शिवाऽऽदीनां कारणानि, ततस्तत्रैव क्षेत्रे अन्यां वसतिं मार्गय-
न्ति । अथ मृगमाणाऽप्यन्या न द्रव्यते, ततः साधारणं वचनं
स्थापयन्ति, यथा निर्व्याघाते तावद् वयं मासं यावद् तिष्ठामहे,
व्याघाते तु हीनाधिकमलाद्यवार्थम् ।

शेषद्वाराणि तुल्यवक्तव्यत्वादितिदिशन्माह-

एमेव सेसएसु वि, केवइया वसिहिह त्ति जा णेयं ।

निक्कारेणं पमिसेहो, कारणे जयणं तु कुव्वंति ॥७९६॥

एवमेव कियच्चिरद्वारवत्, शेषेष्वपि उच्चारप्रस्रवणाऽऽदिषु
कियद्द्वारेषु, कियन्तो वस्यथेति द्वारं यावन्नेयम् । किमित्याह-
एतेष्वपि निष्कारणे प्रतिषेधो, न वसन्तीति भावः । कारणे तु
यतनां कुर्वन्ति । किमुक्तं भवति?—यदि तिष्ठतामुच्चारप्रस्रवणयोः
परिष्ठापनमकाले फलिहकाभ्यन्तरतो नानुजानन्तीत्यतस्त-
त्र न तिष्ठन्ति । अथाशिवाऽऽदिभिः कारणैस्तिष्ठन्ति तत उच्चारं
प्रश्रवणं वा मात्रकेषु व्युत्सृज्य बहिः परिष्ठापयन्ति । एवमव-
काशाऽऽदिष्वपि छप्यं, नवरमवकाशे यत्र प्रदेशे उपवेशन-
प्राजनधावनाऽऽदि नानुज्ञातं, तत्र नोपदिशन्ति । कमठकाऽऽदिषु
च प्राजनानि धावन्ति, नृणफलकान्यपि यानि नानुज्ञातानि, तानि

न परिच्छजते । संस्कृता नाम-यत्र तिष्ठतामगारिणो जणन्ति-गवा-
दिभिर्मज्जमानां वसतिमन्यद्वा समीपवर्ति गृहं संस्कृतं, तत्राऽ-
प्यशिवाऽऽदिभिः कारणैः तिष्ठन्तो जणन्ति-यदि वयं तदानीं
छद्यामस्ततो रक्षिष्याम इति । संस्थापनता नाम-वसतेः सं-
स्कारकरणं, तस्यामपि नियुक्ता जणन्ति-वयमकुशलाः सं-
स्थापनाकर्मणि कर्तव्ये, संप्राप्तिकायामपि वसतो कारणतः
स्थिता देशतः सर्वतो वा क्रियमाणायां प्राप्तििकायां स्वकीय-
मुपकरणं प्रयत्नेन संस्कृन्ति, यावत्प्राप्तिका क्रियते ताव-
दकस्मिन् पार्श्वे तिष्ठन्ति, सदीपायां साशिकायां वसतौ का-
रणे स्थिता आवश्यकं बहिः कुर्वन्ति । अवधानं नाम-यदि
गृहस्थाः क्षेत्राऽऽदि गच्छन्तो भणन्ति-अस्माकमपि गृहेषूपयो-
गो दातव्यो, मा शुनस्तेनकाऽऽद्यः प्रविश्योपस्रवं कार्पुुरिति, त-
त्रापि कारणे स्थिताः स्वयमेवावधानं ददति, अनुपस्थापि-
तशैकैर्वा दापयति । यत्र च कति जना वस्यथेति पृष्टे सति
कारणतस्तिष्ठद्भिः परिमाणनियमः कृतः-यथैतावद्भिः स्थात-
व्यं नाधिकैः, ततो यद्यन्ये प्राघूर्णकाः समागच्छन्ति तदा ते-
पामेव स्थ.पनाय भूयोऽप्यनुज्ञापनीयः सागारिकः, यद्यनुज्ञा-
नाति, ततः सुन्दरमेव, अथ नानुजानाति, ततोऽन्यस्यां वसतौ
स्थापनीयास्ते प्राघूर्णका इति ।

जिज्ञाचर्याऽऽदीनामवशिष्यमाणद्वाराणां विशेषमाह-

निययाऽनियया भिक्खा-यरिया पाणऽण्णत्वेवऽलेवानं ।

अंधिलमणं विलं वा, पडिमा सव्वा वि अविरुद्धा ॥७९७॥

भिज्ञाचर्या नियता कदाचिदाभिग्रहिती, अनियता कदाचिदना-
भिग्रहिती, पानमन्नं वा द्वेपकृतं च भवेदलेपकृतं वा, द्राक्षा-
चिश्चापानकाऽऽदि तन्मतीमनाऽऽदिकं च द्वेपकृतं सौवीराऽऽदिकं,
वल्लचणकाऽऽदिकं चालेपकृतमाचाम्लमनाचाम्लं वा द्वयमपि कु-
र्वन्ति, प्रतिमाश्च मासिक्यादिका जज्ञाऽऽदिका वा सर्वाश्चाप्य-
मीषामविरुद्धा इति । उक्तं सामाचारीद्वारम् ।

अथ स्थितिद्वारमभिधित्सुर्द्वारगाथाद्वयमाह-

खेत्ते काद्वे चरित्ते, तित्थे परियाएँ आगमे वेए ।

कप्पे सिंगे देसा, जाणे गणणा अभिगहा य ॥ ७९८ ॥

पन्नावण मुंनावण, मणसाऽऽवन्ने उ नत्थि पच्छित्तं ।

कारेणं पमिक्मम्मि य, भत्तं पंथो य भयणाए ॥७९९॥

क्षेत्रे काद्वे चरित्ते तीर्थे पर्याये आगमे वेदे कल्पे लिङ्गे ले-
श्यायां ध्याने गणनायाम्, पतेषु स्थितिर्वक्तव्या । अभिग्रहाश्चा-
मीषामभिधातव्याः । एवं प्रवाजना, मुण्णापना, मनसाऽऽपन्नेऽप्य-
पराधे नास्ति प्रायश्चित्तं, कारणे प्रतिकर्मणि च स्थितिः ज्ञकं
पन्थानश्च प्रजनया । इति गाथाद्वयसमुदायार्थः ।

अवयवार्थं तु प्रतिद्वारं विभाजिपुराह-

पन्नरस कम्मजूमिषु, खेत्तऽप्पोसप्पिणी य तिसु होज्जा ।

तिसु दोसु य उस्सप्पे, चउरो पत्तिजाग साहरणा ॥८००॥

क्षेत्रद्वारे जन्मतः, सद्भावतश्च स्थविरकल्पिकाः पञ्चदश-
स्वपि कर्मजूमिषु जरतैरावतविदेहपञ्चकलङ्कणासु भवन्ति, सं-
हरणतः पञ्चदशानां कर्मजूमिनां त्रिंशतामकर्मजूमिनामन्यतर-
स्यां जूमौ प्रवेयुः, अस्मा कालः, तमङ्गीकृत्यावसर्पिण्यां जम्-
तः, सद्भावतश्च त्रिषु तृतीयपञ्चमारकेषु भवेयुः । (तिसु दोसु

य उत्सर्पेत्ति) उत्सर्पिण्यां जन्मतस्त्रिषु द्वितीयतृतीयचतुर्थेषु
आरकेषु, सद्भावतस्तु द्वयोस्तृतीयचतुर्थारकयोर्भवन्ति, नोऽयस-
र्पिण्युत्सर्पिणीकाले जन्मतः, सद्भावतश्च दुःपमसुपमाप्रति-
भागे भवन्ति । सहरणतस्तु चत्वारोऽपि प्रतिभागा अमीपां वि-
पयतया प्रतिपत्तव्याः । तद्यथा-सुपमसुपमाप्रतिभागः, दुःपम-
दुःपमाप्रतिभागः, सुपमदुःपमाप्रतिभागः, दुःपमसुपमाप्रति-
भागश्चेति ।

पदमविष्टमु पवि-ज्जमाण इयरे उ सव्वचरणेषु ।
नियमा तित्थे जम्म-उट्ट जहन्ने कोमि उक्कोसे ॥८०१॥
पव्वज्जाएँ मुहुचो, जहन्नमुक्कोसिया उ देसूणा ।
आगमकरणे भइया, त्रियकप्पे अट्टिए वा वि ॥८०२॥

प्रतिपद्यमानका अमी प्रथमे वा सामायिकाऽऽख्ये, द्वितीये वा
छेदोपस्थापनीयाऽऽख्ये चारित्र्ये भवेयुः । इतरे नाम-पूर्वप्रतिपद्याः,
ते सर्वेऽपि चरणेषु ज्ञवन्ति, सामायिकाऽऽदिषु यथास्थितपर्यन्ते-
ष्विति भावः । तथा नियमादमी नीधे भवन्ति, नातीधे । पर्या-
यो द्विधा-गृहपर्यायः, प्रज्जयापर्यायश्च । तत्र गृहपर्यायो जव-
न्यतो जन्मन आरब्धयोऽष्टौ वर्षाणि, उत्कर्षतः पूर्वकोटी । प्रज्जया-
पर्यायो जवन्त्यतोऽन्तर्मुहूर्तः, तदनन्तरं मरणोत्पत्तिपाताद्वा । उत्कर्-
षतस्तु देशोना पूर्वकोटी । आगमोऽपूर्वधृताभ्ययनं, तस्य करणे
ज्ञाया-अमी कुर्वन्ति वा, न वा तमिति ज्ञावः । कल्पद्वारे-स्थि-
तिकल्पे वा अस्थितिकल्पे वा जवेयुः । वेदद्वारं सुज्ञानत्वाद्वाप्यकृता
न भावितम् । इत्थं तु द्रष्टव्यम्-वेदः स्त्रीपुंनपुंसकभेदात् त्रिवि-
धोऽप्यमीपां प्रतिपत्तिकाले भवेत् । किमुक्तं भवति?-पूर्वप्रतिप-
त्तानां त्वेदकत्वमपि भवतीति ।

जइया उ उव्वहिणे, पविवत्ती सुक्खेसधम्महि ।
पुव्वपविवत्तगा पुण, लेसाणाणे य अन्नपरे ॥ ८०३ ॥

प्रतिपद्यमानकाः, पूर्वप्रतिपत्तिकाश्च छव्यद्विक्ले भक्ता विक-
ल्पिताः-कश्चित्तन्न भवत्यपीति, ज्ञावद्विक्ले तु नियमात्सर्वदेव
भवति । तथा प्रतिपत्तिः शुद्धक्षेत्र्याधर्मध्यानयोजनं भवेत् । किमुक्तं
भवति?-प्रथमतः प्रतिपद्यमानकाः शुद्धास्वेव तिसृषु क्षेत्र्यासु
आद्याविययाऽऽदौ च धर्मध्याने वर्त्तमानाः प्रतिपत्तव्याः । पूर्व-
प्रतिपत्तिकाः पुनः पक्षां क्षेत्र्यानामन्यतरस्यां क्षेत्र्यायामात्तो-
ऽऽदीनां च ध्यानानामन्यतरस्मिन् ध्याने भवेयुः । ४०१ उ० ।

अथैताभिर्मवक्षेयामिहपचित्तस्य कर्मणः कथमुदयो
जवति ? इत्याह-

जं चिज्जए उ कम्मं, जं लेसं परिणतस्स तस्सुदए ।
अमुजो सुभो व गीतो, अपत्थपत्थज्जउदओ व ॥८०६॥

(जं लेसं ति) सप्तम्यर्थे द्वितीया । ततोऽयमर्थः-यस्यां कृ-
ष्णाऽऽदीनामन्यतरस्यां क्षेत्र्यायां परिणतस्य जीवस्य यदशुजं
शुजं वा कर्म ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदि चीयते । कर्मकर्त्तर्ययं प्रयोगः,
चर्यं बन्धमुपगच्छतीत्यर्थः । तस्यैवमशुजरूपतया, शुजरूपतया
वा चरस्य कर्मण उदयाऽऽवलिर्कां प्राप्तस्याशुभः, शुभो वा
तथाऽशुरूप एवोदयो गीतः संशब्दितस्तीर्थकैः । दृष्टान्त-
माह-अपथ्यपथ्यान्नउदय इव । यथा अपथ्यान्ने शुक्लवतो ज्व-
राऽऽदिरोगद्वारेणापथ्य एवोदयो जवति, पथ्याद्यं तु शुक्लवतो
मुखनासिकाऽऽदिद्वारेण पथ्यः, एवं कर्मणोऽपि प्रशस्ताप्रश-
स्तलेश्यपरिणामवत्स्य विपाकः शुभाशुभो जवतीति ।

अथ गणनाद्वारमाह-

पडिवज्जमाणभइया, एको व सहस्ससो व उक्कोसो ।
कोमिसहस्सपुहुत्तं, जहन्न उक्कोसपडिवया ॥ ८१० ॥

स्थविरकल्पस्य प्रतिपद्यमानका भाज्या विवक्षितकाले भवेयुः,
तत एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतो यावत् सहस्रपृथक्त्वं, पू-
र्वप्रतिपत्त्याः जवन्त्यतोऽपि कोटिसहस्रपृथक्त्वं, नवरं जवन्त्यप-
दादुत्तरुष्टपदे विशेषाधिकत्वम् । गतं गणनाद्वारम् । ४०१ उ० ।
('अभिगह' शब्दे प्रथमभागे ७१३ पृष्ठेऽज्जिग्रहा उक्ताः) एते
च द्रव्याऽऽद्यश्चतुर्विधा अप्यभिग्रहास्तीर्थकैरपि यथायोग-
माचीर्णत्वाद्, मोदमदापनयनप्रत्यक्षत्वाच्च गच्छवातिनां तया-
विधिसाहिष्णुपुरुषविशेषापेक्षया महान्तः कर्मनिबन्धने प्रतिप-
त्तव्या इति ।

अथ प्रवाजनामुखापनाद्वारे भावयति-

सच्चित्तदवियकणं, उव्विहमवि आयरंति थेरा उ ।
कारणओ असहू वा, उवएसं दिंति अन्नत्थ ॥ ८१७ ॥

प्रवाजनामुखापनाभ्याम्, उपसक्तत्वात् पद्मिथोऽपि सच्चित्त-
छव्यकल्पो गृहीतः । तद्यथा-प्रवाजना, मुखोपना, शिक्षापना,
उपस्थापना, संजुज्जना, संचायना चेति । तमेवंविधं पद्मिधमपि
सच्चित्तद्रव्यकल्पमाचरन्ति स्थविरा गच्छवातिनाः । (कारणओ
त्ति) तथाधिधैरनाज्ञाभ्यताऽऽदिभिः कारणैः, असहिष्णवो वा
स्वयं वस्त्रपात्राऽऽदिजिज्ञासाऽऽदिभिश्च शिष्याणां संग्रहोपग्रहौ
कर्तुमसमर्था उपदेशमन्यत्र गच्छात्तरं, ददति प्रयच्छन्ति-अ-
मुकत्र गच्छे संविशणीतायां आचार्याः सन्ति तेषां समीपे जव-
ता दीक्षा प्रतिपत्तव्येति । अथ मनसाऽऽपन्नं नास्ति प्रायश्चित्तम् ।

इदं व्याख्यानयति-

जीवो पमायवहुलो, पविक्खवे डुकरं ठवेउं जे ।
कित्तियमेत्तं वोच्छित्ति, पच्छित्तं दुग्गतरेणी व ? ॥८१८॥

अयं जीवः प्रमादयहुलोऽनादिभवाज्यस्तप्रमादभावनाज्ञा-
वितः, ततः प्रतिपत्तेऽप्रमादे स्थापयितुं डुकरं भवति, दुःखेना-
प्रमादभावनायां स्थाप्यते इत्यर्थः । "जे " इति पादपूर्णे ।
अतो दुर्गतं ऋणिक इव अतिप्रचुत ऋणं अतिचपलचित्तसं-
जवापराधवशादयं प्रमादयहुलो जीव उपदेशमापद्यमानं किय-
न्मात्रं प्रायश्चित्तं वक्ष्यति वोहुं शक्नोतीति मनसाऽऽपन्नेऽप्य-
पराधे नास्ति तपःप्रायश्चित्तं स्थविरकल्पिकानाम्, आलोचनाप्र-
तिक्रमणप्रायश्चित्तं तु तत्रापि भवत इति मन्तव्यम् । अथ "का-
रणे पडिकम्मस्मि य ति (७६६)" पदं व्याख्यायते-कारणम-
शिवावमौर्दव्याऽऽदि, तत्रोत्पन्ने द्वितीयपदमप्यासेवन्ते । तथा नि-
ष्कारणे निष्पातिकर्मशरीराः, कारणे तु ग्लानमाचार्यवादिनं
धर्मकथिकं च प्रतीत्य पादधावनमुखमार्जनशरीरसंवाधना-
ऽऽदिकरणात् सप्रतिकर्माण इति । "अत्तं पंथो य भयणाप त्ति
(७६६)" जक्तं पन्थाश्च मजनया । किमुक्तं भवति ?-उत्सर्ग-
स्तावपृतीयपौरुष्यां भिक्षाटनं विहारां कुर्वन्ति । अपवादतस्तु
तदानीं भिक्षाया अक्षामे काले वा पूर्वमाणे शेषास्वपि पौरुषी-
ष्विति । गतं स्थितिचारम् ।

अथोपसहरन्नाह-

गच्छम्मि य एस विही, नायव्वो होइ आणुपुव्वीए ।
जं एत्थं एणचं, तमहं वोच्छं समासेणं ॥ ८१९ ॥

गच्छे गच्छवासिनामेषोऽनन्तरोक्तो विधिर्ज्ञातव्य आनुपूर्व्या
परिपाट्या, यदत्र नानात्वं विशेषस्तदहं वक्ष्ये समासेन ।

पतदेव सविशेषमाह-

सामायारी पुणरवि, तेसि इमा होइ गच्छवासीणं ।

पमिसेहो व जिणानं, जं जुज्जइ वा तगं वोच्चं । ७२० ।

सामाचारी पुनरपि तेषां गच्छवासिनां मासकल्पेन विहरता-
मेषा वक्ष्यमाणा भवति, जिनानां जिनकल्पिनामस्या एव
सामाचार्याः प्रतिषेधो वा वक्तव्यः । यद्वा-प्रत्युपेक्षणाऽऽदिकं ते-
षामपि युज्यते तत् किमपि वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

पमिलेहण निक्खमणे, पाहुनिया भिक्ख कप्पकरणे य ।

गच्छ सति ए अ कप्पे, अं विल भरि ए अ ऊसित्ते । ७२१ ।

परिहरणा अणुजाणे, पर कप्पे खलु तहेव गेलत्ते ।

गच्छपमिवंधऽहात्वं-दि उवरि दोसा य अववादे । ७२२ ।

प्रथमतः प्रत्युपेक्षणा वक्तव्या, ततो निष्क्रमणम्-कतिवारा उपा-
श्रयाद् निर्गन्तव्यमिति । प्राभृतिका सुद्धमबादरभेदाद् द्विविधा,
भिक्षा गांचरचर्या, कल्पकरणं च भाजनस्य धावनविधि-
लक्षणमित्येतानि वक्तव्यानि । (गच्छ सति ए चि) शतिकाः
शतसंख्यपुरुषपरिमाणा ये गच्छास्तेषु प्रभूतेन पालकेन प्रयो-
जनं जवेत् । तच्च (कप्पे अं विल चि) कल्पं कल्पनीयम्, अस्त्वं
च सौवीरं प्रहीतव्यम्, अनेन संवन्धेन सौवीरिणीसप्तकमजि-
धानीयम् । (भरि ए चि) तस्याः सौवीरिण्याः सप्तविधं भरणं
वाच्यम् । (ऊसित् चि) उत्सेचनमुत्सिकं, सौवीरस्योत्सि-
ञ्जनमित्यर्थः, तत्स्वरूपं च निरूपणीयम् । (परिहरण चि)
नोदकः प्रश्रयिष्यति-यदि साम्प्रतं केष्वपि गच्छेष्वित्यमाधा-
कर्माऽऽद्यो दोषा उद्भवन्ति, तत् पूर्वं सहस्रेषु गच्छेषु साधवः
कथमाधाकर्माऽऽदीनां परिहरणं कृतवन्त इति ? । अत्राऽऽचार्यः
प्रतिवक्ष्यति । अनुयानं रययात्रा, उपलक्षणत्वात् स्नात्राऽऽदरेपि
परिग्रहः । ततो यथा संप्रति रययात्राऽऽदौ समयसरणे सह-
स्रसंख्याका अपि साधवो मिश्रिताः सन्तश्चाधाकर्माऽऽदिकं
परिहरन्ति, तथा पूर्वमपि परिहृतवन्त इत्यनेन संवन्धेनानुया-
नविषयो विधिर्वक्तव्यः । ततः परं कर्मस्वरूपं निरूपयितव्यम्,
खलुर्वाक्यालङ्कारे । तथैव ग्लानविधिः प्रतिपादनीयः । गच्छ-
प्रतिवक्ष्यानां यथावन्धिकानां सामाचारी दर्शनीया । तत्
उपरि मासकल्पादूर्ध्वं तिष्ठतां स्थविरकल्पिकानां दोषा अ-
भिधातव्याः । ततोऽपवादो द्वितीयपदमुपदर्शनीयमिति द्वार-
गाथाद्वयसमासार्थः । वृ० १ उ० । (प्रत्युपेक्षणा ' पमि-
लेहणा ' शब्दे वक्ष्यते)

अथ निष्क्रमणद्वारमाह-

निरवेक्खो तइयाए, गच्छे निक्कारणम्मि तह चैव ।

वहुविक्खेव दसविहे, साविकखे निग्गमो जइओ ॥ ७३३ ॥

निरपेक्षो जिनकल्पकः प्रतिमाप्रतिपन्नकाऽऽदिगच्छसत्कापेक्षा-
रहितः, स तृतीयस्यामेव पौरुष्यामुपाश्रयाद् निर्गच्छति, गच्छे
गच्छवासिनोऽपि साधवो निष्कारणे तथैव निर्गच्छन्ति, तृती-
यस्यां पौरुष्यामित्यर्थः । परं गच्छे यदाऽऽचार्योपाध्यायाऽऽदि-
विषयभेदाद् दशविधं वैयावृत्यं, तेन यो बहुविधो व्याक्षेपः,
तेन सापेक्षे गच्छवासिनि निर्गमो भजनीयः, कदाचित्तृतीयस्यां,
कदाचित्प्रथमद्वितीयचतुर्थीषु वा पौरुषीष्विति ।

अथैनामेव निर्युक्तिगार्था व्याख्यानयति-

गहिए भिक्खं जोत्तुं, सोहिय आवस्स आलयमुवेइ ।

अहिं णिग्गतो तहिं चिय, एमेव य चित्तसंकमणे ॥ ३४॥

निरपेक्षो भगवान् तृतीयपौरुष्यामुपाश्रयाभिर्गत्य भिक्षामदि-
त्वा गृहीते सति भैक्ष्ये अनापाते असंश्लोके च स्थाने लुक्त्वा
आवश्यकं च संज्ञाकायिकीलक्षणं शोधयित्वा, यस्यामेव
पौरुष्यां निर्गन्तव्यस्यामेव भूय आलयमुपाश्रयमुपैति, तृतीय-
स्यामित्यर्थः । एवमेव च क्षेत्रसंक्रमणेऽपि छेदव्ययम्, क्षेत्रात् क्षेत्रा-
न्तरगमनमपि तृतीयस्यां करोतीति ज्ञावः । स्थविरकल्पिका
अपि निष्कारणे तृतीयस्यामेव भिक्षामदित्वा प्रतिश्रयमनुद्दिश्य
संज्ञाज्जमिं गत्वा तस्यामेव प्रत्यागच्छन्ति, क्षेत्रसंक्रमणमप्येव-
मेव, कारणतस्तु न कोऽपि प्रतिनियमः ।

तथा चाह-

अतरंतवालवुहे, तवस्सिआएसमाइकज्जेसु ।

वहुसो नि होज्ज विसणं, कुडाइकज्जेसु य विभासा । ७३५ ।

उच्चारविहारादी, संभमजयचेइवदणाऽऽईया ।

आयशरोजयहेउं, त्रिणिग्गमा वसिया गच्छे ॥ ७३६ ॥

अतरन्तो ग्लानस्तस्य, तथा बालवृद्धयोः, तपस्विनः कृपकस्य,
आदेशस्य प्राघूर्णकस्य, आदिशब्दादाचार्योपाध्यायशैक्ककल-
ब्धिमत्प्रभृतीनां यानि कार्याणि तत्प्रयोग्यभक्तपानौपधाऽऽदिग्रह-
णरूपाणि, तेषु बहुशोऽपि वदन्ति चारान् गृहपतिगृहेषु प्रवेशनं
गच्छसाधूनां भवति । तथा कुलं नागेन्द्रचान्द्राऽऽदि, आदिशब्दाद्
गणः कुलसमुदायो, गणसमुदायः सहस्रः, चतुर्वर्षरूपो वा, त-
त्कार्येषु च विभाषा कर्तव्या । सा चैषां कुत्रे गणे सहे वा आ-
भाष्याऽनाभावविषयः कोऽपि व्यवहारः समुपस्थितस्य यथा-
वत्परिच्छेदनं कर्तव्यम्, प्रत्यनीको वा कोऽपि साधूनामुपस्थित-
स्तस्य शिक्षणं विधेयम्, चैत्यव्यं वा कश्चिन्निःशङ्कं मुष्णाति स
शासितव्यो वर्त्तत इत्यादि । तथा-उच्चारः पुरीषं, तस्योपलक्ष-
णत्वात्प्रस्रवणाऽऽदेर्व्युत्सर्जनार्थं घटिगन्तव्यम्, विहारो नाम-
वसतायसाध्यायिके समुत्पन्ने सति स्वाध्यायनिमित्तमन्यत्र ग-
मनम्, आदिग्रहणात् पूर्वगृहीतपीठफक्कप्रत्यर्पणप्रभृतिपरिग्रहः ।
संभमो नाम-उदकाऽग्निहस्त्याद्यागमनसमुत्पन्न आकस्मिकः संघा-
सः । भयं तु सामान्येन समुत्पन्नं दुष्टस्तेनाऽऽद्युपलब्धप्रभवम्, चै-
त्यानि जिनविम्बानि, तेषां वन्दनम् । आदिशब्दादपूर्वबहुश्रुताऽऽ-
चार्यवन्दनाऽऽदिपरिग्रहः । एवमादीनि यान्यात्मनः परेषामुभय-
स्य वा हेतोः कार्याणि तन्निमित्तं बहुशोऽपि प्रतिमाऽऽश्रयाद्विनिर्ग-
मा वसिताः प्रतिपादिता इति । गतं निष्क्रमणद्वारम् । (प्राभृति-
का ' वसहि ' शब्दे वक्ष्यते) (जिज्ञा ' गोपरचरिया ' शब्दे तृती-
यभागे ६६७ पृष्ठे छेदव्या) (कल्पकरणं ' लेघ ' शब्दे वक्ष्यते)
(ग्लानाऽऽदिद्वाराणि-ग्लानाऽऽदिशब्देषु छेदव्यानि)

एतो उ थेरकप्पं, समासओ मे निसामेहि ।

तिविहम्मि संजमम्मि उ, वोधवो होति थेरकप्पो तु ॥

सामास्यछेदपरिहा-रिए य तिविहम्मि एअम्मि ।

ठिणं अट्टिए व कप्पे, सामास्यसंजमो मुणेयवो ॥

छेदपरिहारिया पुण, णियमाओ हवन्ति ठितकप्पे ।

एतेसु थेरकप्पो, जह जिणकप्पीण अगगहो दोसु ॥

गहणं चऽभिगगहाणं, पंचहि दोहिं च ए तह इत्तं ।

बाले वृद्धे सेह-ऽगीतये णाणदंसणपेही ॥

दुव्वलसंघयणम्मि य, गच्छे य इहेसणा जणिता ।

जहसंभवं तु सेसा, सेसाऽऽदि विजासियव्व दारा तु ॥

उवरिं तु मासकप्पे, वित्थरिओ विजासते तेसिं पंभाण ।

“इयानि थेरकप्पो । तत्थ, गाहा- (तिथिहम्मि संजमम्मि) थेरकप्पो । सो तिथिहो-सामाहो, उओषट्ठाणिओ, परिहारविमुक्किओ चि । सामाहो विषकप्पे, अट्ठियकप्पे वा । उओषट्ठाणिओ, परिहारविमुक्किओ विषकप्पे च । तत्थ सामाहयसंजमो-विषकप्पे वा, अट्ठियकप्पे वा । विहओ नाम-उओषट्ठाणिओ, सो विषकप्पे नियमा । तहओ परिहारविमुक्किओ, सो नियमा विषकप्पे । परिहारविमुक्किओ नप्पदमयाए जिणपायमूले पट्ठियज्जति, जहा मासकप्पे, नवरि उदीरणमेत्तं, गणत्थमाणेणं जह्मेणं तिथि गणा, उओसेण सयग्गसो । पुरिसत्थमाणेण जह्मेण सचायिंसं, उओसेण सयपुहुत्तं । छुत्ते उहेसे तेसिं सुत्तं विभासिज्ज । ते दुविहा-जिणकप्पिया, थेरकप्पिया य । जिणकप्पिया आषकहिवा, थेरकप्पिया अठारसमासे अट्ठियकप्पे कयाइ जिणकप्पं पक्खिज्जति, कयाइ तमेव कप्पं उव्वसंजिस्ता णं विहरंति, अहवा पुणो वि तमेव गच्छं एति । सेसं जहा मासकप्पे, पुव्वपट्ठियअए पट्ठच्च जह् अट्ठिय जह्मेण सयपुहुत्तं, उओसेण सहस्सगसो । अहालंदिया वि एमेव, नवरि दुविहा-गच्छपक्खिवा य, गच्छ-निगया य, जहा मासकप्पे । जे अपट्ठियद्धा ते दुविहा-जिणकप्पिया य, थेरकप्पिया य । जिणकप्पिया किंचि पक्खिमं न करेति । थेरकप्पिया गच्छमाणं ति नियमा पट्ठिगहधारी । तत्थ वि गिलाणस्स पक्खिमं थेरकप्पिया फासुएण पट्ठायारेण अहालंदियस्स करेति । सेसं जहा मासकप्पे । नवरं गणत्थमाणेण जह्मेण तओ गणा, उओसेण सयग्गसो । एवं पट्ठि-वज्जमाणं पुरिसत्थमाणे जह्मेणं पण्णरस, उओसेण सयग्गसो । पुव्वपट्ठियअए पट्ठच्च जह्मेण सयग्गसो, उओसेण सहस्सपुहुत्तं । सेसा जहा जिणकप्पियाणं ति, एत्थ थेरकप्पिया ते नेपवा जहा कप्पे, अज्जाण मासकप्पो व्व नेपवो, जहा कप्पो सिज्जह । ” जिनकल्पा-ऽऽद्या छव्वक्केअकालनावाभिप्रदेपु अभिगुहातैपणाया आहारा-ऽऽदि गृह्णति, स्थविरकल्पिकाः किमर्थं प्रकीर्णपणाया माहारा-ऽऽदि गृह्णति, प्रकीर्णं अनभिगुहातैपणा इत्यर्थः । आचार्य आह-“बालवृद्धयेराणं वात्ता बुद्धा य कारणे पन्वाविद्या, ते जह् अभिगहिया एसणाए गेएहंति । अभिगहिए एसणाए य च दवावेज्जा सरिसो लानो, सेहार्हणं च अभाविद्याणं दुण्णलसंघयणाणं नाणदरिसणाऽऽसु य पक्खिद्धाणं दिवसं हिंसताणं च लजिस्सति । पच्छा संघयणदुव्वलसणेण, अभावित्तणेण य संजमं छुट्ठेति, पासत्थाईह परतिथयहिं वा गमिस्संति, पच्छा तिथ्यओच्छेओ भविस्सह । गच्छो य महिद्धिओ । स वालवृद्धओ लोपणयणायरभूआ, जिणकप्पियाओ णं च गच्छाओ चैव प्रस्तिः, प्रवृत्तिरित्यर्थः । जम्हा गच्छेपि कि एहाए विमुद्धाए हिंसमाणा उग्गमाइसुद्धं आहाराइ गेएहंता, भुंजता य जह्मेण अट्ठ पवयणमायाओ, उओसेण चोदस पुव्वाणि अहिज्जंति, अव्वोच्छित्तिकरा य हुंति, ओहिमणपज्जवकेवलानं च उप्पाएति, सोहम्माइकप्पोचएसु जाव सव्वहसिद्धे वि उव्वज्जंति । एएण कारणेण गच्छे पक्खिन्नेसणा जहासंभवं ।

थिरकप्पियाणं थिरकाला जहा मासकप्पे, पन्वाविद्या य जहा मासकप्पे । ” पं० चू० ।

अहुणा उ थेरकप्पे, वोच्छामि विहिं समासेणं ॥

गहणे चउव्विहम्मि वि, तीए गहणं तु परमजत्तेणं ।

जं पाणवीयरहियं, हवेज्ज तरमाणए सोही ॥

गहणं चउव्विहं ती, वत्थं पातं च सेज्ज आहारो ।

एतेसिं असतीए, गहणं पदमं तु वीयस्स ॥

वित्थियं पातं भस्सति, किं कारणं तस्स गहणं पदमं तु ।

तेण विणा वोड्ढिपदिमा, गिहिजायणजोगो हाणीय ॥

अहवा चउव्विहं तु, असणादी तत्थ भोज्जगहणं तु ।

तत्थ तु वित्थियं पाणं, तस्स तु गहणं पदमताए ॥

असतीए फासुयस्सा, तस्महिए कंदवीयसहिए वा ।

किं कारणं तेण विणा, आसुं पाणक्खतो होज्जा ॥

तरमाणे गिएहति सुद्धं अतरो पेठेज्ज तह संथारं ।

संथरतो गेएहंतो, पावति सट्ठाणपच्छित्तं ॥

सत्त दुए दसए वा, अणेगठाणेण वा भवग्गहणं ।

एत्तो तिगातिरित्तं, उग्गमउप्पायणेसणासुद्धं ॥

जइयं ति कप्पति च्ची, तस्सऽसतीए असुद्धं पि ।

एसो तु थेरकप्पो, ॥ पं० भा० ।

इयानि थेरकप्पो गाहः- (गहणे चउव्विहंति) चउव्विहं-वत्थं, पायं, आहारो, संज्जा । चउएह वि असह पदमया य घेप्पह । किं कारणं? तेण विणा पक्खिमाइहाणी चैव । अहवा-असणाइ पदमं, तत्थ विहयं पायग्गहणं परमपयत्तेण नयमाणो पदमं संथरमाणो तस-पाणवीयरहिया कंदमूलरहिए गेएहह, अतरंतो पुण तसपाणस-हिए वा, वीयकंदमूलसहिए वा गेएहह । किं कारणं? तेण विणा आसु पाणक्खओ होज्जा । तरमाणो सुद्धं गेएहज्जा । अतरंतो पेठेज्जा । गाहा- (सत्त दुएत्ति) पिडेसणपाणेसणाओ । (दस-एत्ति) दस एसणादोसा । (अणेगठाणेत्ति) उग्गमाइ पण्णरस सोलस । एत्तो तिगातिरित्तं नाम-उग्गमउप्पायणएसणासुद्धं । तन्निवरीयं अं एतेहिं चैव उग्गमाईहिं असुद्धं, तं गेएहज्जा गच्छ-संरक्खणहेत्तं गच्छवासीहिं । अहयं नाम कारणे कप्पह, इयरहा न कप्पह । एस थेरकप्पो । पं० चू० । (स्थविरकल्पनामुपधिः ‘उव्विहं’ शब्दे द्वितीयभागे १०६१ पृष्ठे उक्तः) (स्थविरकल्पो जिनकल्पश्च ब्राह्मण्येतौ महर्द्धिकाविति ‘गच्छ’ शब्दे तृतीयभागे ८०४ पृष्ठे उक्तम्)

अविरकपट्टि-स्थविरकल्पस्थिति-स्त्री० । स्थविरा आचार्योऽ-दयो गच्छप्रतिपत्तास्तेषां कल्पस्थितिः स्थविरकल्पस्थितिः । वृ० ४ उ० । कल्पस्थितिमेदे, वृ० ४ उ० । स्था० । पं० चू० । पं० भा० ।

संप्रति स्थविरकल्पस्थितिमाह-

संजमकराज्जोया, निष्कातग णाणदंसणचरित्ते ।

दीहाइ बुद्धवासे, वसहीदोसेहि य विमुक्का ॥ ४०७ ॥

संयमः पञ्चाऽऽभवविरमणाऽऽदिरूपः, पृथिव्यादिरक्षाकपो वा स-सद्यविद्यः, तं कुर्वन्ति यथा तत्पालयन्तीति संयमकरणाः । न-

न्यामि-रानात् कर्तयेनदप्रत्ययः । उद्द्योतकाः-तपसा प्रवच-
नस्योञ्ज्वालाकाः । ततः संयमकरणाश्च ते उद्द्योतकाश्चेति वि-
शेषणसमासः । यच्चा-पूर्वपौरुषीकरणेन संयमकरणमुद्द्योतय-
न्तीति संयमकरणोद्द्योतकाः । तथा-ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु शि-
ष्याणां निष्पादकाः, तेषां चाज्ञानाऽऽदीनामव्यवस्थितिकारका
भवन्तीति शेषः, यदा च ते दीर्घाऽऽयुषो जङ्गमलपरिक्रीणाश्च
प्रवन्ति, तदा वृद्धाऽऽवासमभ्यासते, तत्रैव क्षेत्रे वसन्तोऽपि व-
सतिदोषैः कात्वातिक्रान्ताऽऽदिभिः, चशब्दादाहारोपधिदोषैश्च
वियुक्ता वर्जिता भवन्ति, न तैर्लिप्यन्त इत्यर्थः ॥ ४०७ ॥

मोक्षं जिणकपट्टिं, जा मेरा एम वणिपा हेहा ।

एसा उ छपदजुत्ता, होति ठिती धेरकप्पस्स ॥४०८॥

जिनकल्पस्थितिग्रहणेन, उपलक्षणत्वात् सर्वेषामपि गच्छनि-
र्गतानां स्थितिः परिगृह्यते । ततस्तां मुक्त्वा, या अधस्तादसिन्ने-
वाध्ययने मर्यादा स्थितिरेषा अनन्तरमेव वर्णिता । यत्रा-सामा-
यिकाध्ययनमादौ कृत्वा यावदसिन्नेवाध्ययने इदं पद्धिधकल्प-
स्थितिसूत्रमन्तरे गच्छनिर्गतसामाचार्यं मुक्त्वा या दोषा
सामाचारी वर्णिता सा द्विपदयुक्ता उत्सर्गापवादपद्व्ययुक्ता
स्थविरकल्पसंस्थितिर्भवति ॥ ४०८ ॥ वृ० ६ उ० ।

थविरकप्पिय-स्यविरकल्पिक-पुं० । स्थविरकल्पमाश्रिते, प्रव०
७० द्वार । वृ० ।

थविरजूमि-स्यविरभूमि-स्त्री० । स्थविरो वृक्षस्तस्य जूमयः अ-
विरजूमयः । वृद्धपदधीपु, स्या० ३ ग० २ उ० ।

स्थविरभूमयः-

तत्रो धेरजूमिओ पन्नत्ताओ । तं जहा-जातिधेरे, सुय-
धेरे, परियायधेरे य । सट्ठिवरिसजाए जातिधेरे, ठाणसम-
वायधेरे सुयधेरे, वीसवासपरियाए परियायधेरे ॥

अस्य सूत्रस्य संबन्धमाह-

धेराणमंतिए वासो, सो य धेरो इमो तिहा ।

जूमि चि यठाणं ति य, एगहा होंति कादो य ॥

अनन्तरसूत्रे अन्तेधासिन उक्ताः । अतिके निवासः स्थविरा-
णाम्, स च स्थविरोऽयं वक्ष्यमाणस्त्रिधेत्यनेन क्रमेण सूत्रमिदं
समापतितमित्येव सूत्रसंघः । संप्रत्यस्य व्याख्या-तिस्त्रः
स्थविराणां जूमयः प्रकृताः-जूमिरिति स्थानमिति अवस्था-
रूपः काल इति त्रयोऽपि शब्दा एकार्थाः । " धेरजूमि चि वा,
धेरठाणंति वा, धेरकालो चि वा एगहमिति । "

तिविहम्मि य धेरम्मी, पख्खणा जा जहिं सए ठाणे ।

आणकंप सुए पूआ, परियाए वंदणाऽऽदीणि ॥

त्रिविधस्थविरे त्रिविधस्थविरविषये या पत्र स्वके स्थाने प्र-
रूपणा सा सूत्रतः कर्तव्या । तद्यथा-षष्टिवर्षजातो जातिस्थ-
विरः, स्थानसमवायधरः श्रुतस्थविरः, विंशतिवर्षपर्यायः
पर्यायस्थविरः । तथा जातिस्थविरस्यानुकम्पा कर्तव्या, श्रुते
श्रुतस्थविरस्य पूजा, पर्याये पर्यायस्थविरस्य वन्दनाऽऽदीनि ।

संप्रत्येतान्येव त्रीणि कर्तव्यानि विस्तरेणाऽऽह-

आहारोवहिसेज्जा-संथारे खेत्तसंक्रमे ।

कितिदंदाणुवत्तीहिं, अणुवत्तंति धेरगं ॥

उत्ताणाऽऽसणदाणाऽऽदी, जेग्गाऽऽहारप्पसंजुणा ।

नीयसेज्जाए निदेस-वत्तिचं पुयए सुयं ॥

उट्ठाणं वंदणं चेव, गट्ठाणं दंरुगस्स य ।

परियायथेरगस्स, करेति अगुरोरवि ॥

जातिस्थविरस्य कालस्वभावानुमत आहारो दातव्यः, उप-
धियांयता संस्तरति तावत्प्रमाणः, शय्या घसतिः, सा ऋतु-
क्रमा दातव्या, संस्तरको मृदुकः । क्षेत्रसंक्रमे क्षेत्रान्तरं संक्राम-
यितव्ये तस्योपधिमन्ये वहन्ति, पानीयेन वाऽनुकम्पना । उक्ता
जातिस्थविरस्याऽनुकम्पा । श्रुतस्थविरस्य पूजामाह-(किति इ-
त्यादि)कृतिच्छन्दोऽनुवृत्तिर्ज्यां स्थविरं श्रुतस्थविरमनुवर्तयन्ति ।
किमुक्तं भवति?-श्रुतस्थविरस्य कृतिकर्म वन्दनकं दातव्यम्, उ-
न्दतश्च तस्याऽनुवर्तनीयम् । तथा-(उट्ठाणं चि) आगतस्याऽ-
च्युत्यानं कर्तव्यम्, आसनप्रदानम् । आदिशब्दात् पादप्रवार्जना-
ऽऽदिपरिग्रहः । तथा योग्याऽऽहारोपनयनम्, समकूपरोक्षत्वा-
ज्यां प्रज्ञंसना गुणकीर्तनम् । तथा-तत्समकं नीचशय्यायामव-
स्थातव्यं, निर्देशवर्तिष्वप्येवं श्रुतं श्रुतस्थविरं पूजयेत् । तथा-
पर्यायस्थविरस्याऽगुरोरप्यप्रवाजकस्याप्यवाचनाऽऽचार्यस्या-
ऽप्यागच्छत उत्थानं कुर्वन्ति, वन्दनकं, वक्ष्यमाणतो दण्डकस्य
च प्रदणमिति सूत्रम् । व्य० १० उ० ।

थविरजूमिपत्त-स्यविरजूमिप्राप्त-त्रि० । आचार्यपदप्राप्ते, व्य०
१ उ० । स्वार्थतदुभयोपेते, वृ० १ उ० ।

थविरय-स्यविरक-पुं० । जीणे, आचा० १ भु० १ भ० २ उ० ।
सूत्र० । शतातीते वृद्धे, "पिया ते धेरओ तात !, ससा ते खुट्ठि-
या इमा । " (३) सूत्र० १ भु० ३ भ० २ उ० ।

थविरवैयावच्च-स्यविरवैयावत्त्य-न० । स्थविराणां भक्तपाना-
ऽऽदिजिह्वपृष्ठभे, औ० । (स्थविरवैयावत्त्यं 'थविरभूमि' शब्दे-
ऽनुपदमेव संक्षेपतः प्रोक्तम्)

थविरावली-स्थविराऽऽवली-स्त्री० । पेदंयुगीनसाधूनामुपका-
रार्थं प्रवचननेतृणामावशिकायाम्, न० ।

सा च सुधर्मस्वामिनः प्रवृत्ता-

सुहम्मं अग्निवेसाणं, जंनूनामं च कासवं ।

पन्नवं कचायणं वंदे, वत्तं सिज्जं च तहा ॥ २५ ॥

जसभदं तुंगियं वंदे, जूयं चेव य माहरं ।

भद्वानुं च पाइवं, पूज्जदं च गोयमं ॥ २६ ॥

एलावच्चसगोत्तं, वंदामि महागिरिं सुहत्थिं च ।

तत्तो कोसियगुत्तं, बहुदस्स सरिव्वयं * वंदे ॥ २७ ॥

हारियगुत्तं साइं, वंदामो हारियं च सामज्जं ।

वंदे कोसियगुत्तं, संढिह्वं अज्जजीयधरं ॥ २८ ॥

तिसमुदस्वायकित्तिं, दीवममुदसु गडियपेयाजं ।

वंदे अज्जसमुदं, अक्खुभियसमुदगंभीरं ॥ २९ ॥

जण्णगं करगं ऊरगं, पभात्रगं णाणदंसणगुणाणं ।

वंदामि अज्जमंगुं, सुयसागरपारगं धीरं ॥ ३० ॥

वंदामि अज्जधम्मं, तत्तो वंदे य जदगुत्तं च ।

तत्तो य अज्जवड्ढं, तवनियमगुणेहिं वड्ढसमं ॥ ३१ ॥

वंदामि अज्जरविस्वयं-खमणे रक्खियचरित्तसव्वस्सो ।

श्यणकरंदगज्जूआ, अणुओगा रक्खिआ जेहिं ॥३५॥
 नाणम्मि दंसणम्मि य, तवविणयणिच्चकाइमुज्जुत्तं ।
 अज्जयनंदिइअमणं, सिरसा वंदे पसंतमणं ॥ ३६ ॥
 बहुत वायगवंसो, जसवंसो अज्जनगइत्थीणं ।
 वागरणकरणजंगिय-कम्पययीपहाणाणं ॥ ३७ ॥
 जच्चंजणधाऊसम-पहाणमुद्धिगवइअनिहाणं ।
 बहुत वायगवंसो, रेवइनक्खत्तनामाणं ॥ ३८ ॥
 अयल्लुरा णिक्खत्ते, कालियसुयअणुओगिए धीरे ।
 वंजदीवगसीहे, वायगपयमुत्तमं पत्ते ॥ ३९ ॥
 जेसु इमो अणुओगो, पयरइ अज्जावि अरुभरइम्मि ।
 बहुनपरनिगयजसे, तं वंदे खंदिइयारिए ॥ ४० ॥
 तत्तो हिमवंतमइ-तविक्रमे धिइपरकममइत्ते ।
 सज्जायमणंतये, हिमवंते वंदिमो सिरसा ॥ ४१ ॥
 काइयिभुयअणुओ-गथारए धारए य पुत्राणं ।
 हिमवंतलमासमणे, वंदे णागज्जुणायरिए ॥ ४२ ॥
 मिउमइवसंपत्ते, अणुपुत्थि वायगत्तणं पत्ते ।
 ओइसुयसमायारे, नागज्जुणवायए वंदे ॥ ४३ ॥
 गोविंदाणं पि नमो, अणुओगे विउडाधारणिंदाणं ।
 निच्चं खंतिदयाणं, परुवणे वुड्ढमे दाणं ॥ ४४ ॥
 तत्तो य जूयदिन्नं, निच्चं तवसंजमे अनिच्चित्तं ।
 पंडियजणसामनं, वंदामी संजमविहिन्नु ॥ ४५ ॥
 वरकणगतवियचंपग-विउलवरकमइअमसरिवत्ते ।
 नवियजणइययइए, दगागुणविसरए धीरे ॥ ४६ ॥
 अहृत्तरह्पहाणे, बहुविहसज्जायसुमुणियपहाणे ।
 अणुओगियवरवत्ते, नाइलकुइअमंनंदिकरे ॥ ४७ ॥
 जूयहियकरपगत्ते, वंदेऽहं जूयदिन्नमायरिए ।
 भवभयवुच्छेयकरे, सीसे नागज्जुणरिसीणं ॥ ४८ ॥
 सुमुणियनिच्चानिच्चं, सुमुणियत्तुत्तयधारयं निच्चं ।
 वंदेऽहं लोहिच्चं, सग्धावुठभावणात्तच्चं ॥ ४९ ॥
 अत्थमइत्थयखाणि, सुसमणवक्खलणकइणनिव्वाणि ।
 पर्यइएँ महुववाणि, पयओ पण्णामि दमगाणि ॥ ५० ॥
 तवनियमसच्चसंजम-विणयऽज्जवत्तंतिमइवरयाणं ।
 सीइगुणगइयाणं, अणुओगजुगपहाणाणं ॥ ५१ ॥
 सुकुमालकोमइतले, तेसिं पण्णामि इक्खणपसत्थे ।
 पाए पांउयणीणं, पक्खिउगसएहिं पणिवइए ॥ ५२ ॥
 जे अत्ते जगवत्ते, काइयिसुयअणुओगिए धीरे ।
 ते णमिउणं सिरसा, नाणस्स परुवणं वोच्छं ॥ ५३ ॥
 इह धविराऽऽवत्तिका सुधर्मस्वामिनः प्रवृत्ता, शेषगणधराणां
 सन्तानप्रवृत्तेरभावात् । नं० ।

तदाह-

अवसेसा गणहरा निरवत्ता वुच्छिआ ४ । समणे भगवं

महावीरे कासवगुत्ते । समणस्स एं जगवत्तो महावीरस्स का-
 सवगुत्तस्स अज्जमुहम्मस्स धेरे अंतेवासो अगिवेसायण-
 गोत्ते । थेरस्स णं अज्जमुहम्मस्स अगिवेसायणसगो-
 त्तस्स अज्जजंजूनामं णं धेरे अंतेवासी कासवगुत्ते । थेर-
 स्स णं अज्जजंजूनामस्स कासवगोत्तस्स अज्जप्पभवे धेरे
 अंतेवासी कवायणसगोत्ते । थेरस्स एं अज्जप्पभवस्स
 कच्चायणसगोत्तस्स अज्जसिज्जंजवे धेरे अंतेवासी मण-
 गपियावच्छसगोत्ते । थेरस्स एं अज्जसिज्जंभवस्स मणग-
 पिउणो वच्छसगोत्तस्स अज्जजसभदे धेरे अंतेवासी तुंगि-
 यायणमगोत्ते ५ । संखित्तायणाए अज्जजसज्जहाओ
 अगओ एवं थेरावली जणिया । तं जहा-थेरस्स एं अ-
 ज्जजसभइस्स तुंगियायणसगोत्तस्स अंतेवासी दुवे थेग-
 येरे अज्जसंजूइविजए माढरमगुत्ते, थेरे अज्जभइवाहू पा-
 ईणमगुत्ते । थेरस्स एं अज्जसंजूइविजयस्स माढरसगुत्त-
 स्स अंतेवासी थेरे अज्जथूइज्जइ गोयमसगोत्ते । थेरस्स
 एं अज्जथूलजइस्स गोयमसगोत्तस्स अंतेवासी दुवे थेरा-
 येरे अज्जमहागिरी एवावच्छमगोत्ते, थेरे अज्जसुहत्थी वा-
 सिहसगोत्ते । थेरस्स एं अज्जसुहत्थिस्स वासिहसगुत्त-
 स्स अंतेवासी दुवे थेरा-मुट्ठियसुप्पदिबुद्धा, कोइयिकाकं-
 दगा वग्धावच्छसगोत्ता । थेराणं मुट्ठियसुप्पदिबुद्धाणं
 कोनियिकाकंदगाणं वग्धावच्छसगुत्ताणं अंतेवासी थेरे अ-
 ज्जइंददिसे कोसियगुत्ते । थेरस्स णं अज्जइंददिमस्स को-
 सियगुत्तस्स अंतेवासी थेरे अज्जदिसे गोअमसगुत्ते । थेरस्स
 एं अज्जदिस्स गोयमसगोत्तस्स अंतेवासी थेरे अज्जसी-
 हगिरी जाईसरे कोसियसगोत्ते । थेरस्स णं अज्जसीहगिरि-
 स्स जाईसरस्स कोसियसगुत्तस्स अंतेवासी थेरे अज्जवइरे
 गोयमसगोत्ते । थेरस्स एं अज्जवइरस्स गोयमसगोत्तस्स
 अंतेवासी थेरे अज्जवइरसेणे उक्कोसियगोत्ते । थेरस्स एं
 अज्जवइरसेणस्स उक्कोसियगोत्तस्स अंतेवासी चत्तारि
 थेरा-थेरे अज्जनाइले, थेरे अज्जपोमिते, थेरे अज्जजयंते,
 थेरे अज्जतावसे । थेराओ अज्जनाइलाओ अज्जनाइला
 साहा निगया । थेराओ अज्जपोमिलाओ अज्जपोमिइला
 साहा निगया । थेराओ अज्जजयंताओ अज्जजयंती साहा
 निगया । थेराओ अज्जतावसाओ अज्जतावसी साहा नि-
 गया इति ॥ ६ ॥ वित्थरवायणाए पुण अज्जजसज्जहा-
 ओ पुरओ थेरावली एवं पलोइज्जइ । तं जहा-थेरस्स णं
 अज्जजसज्जइस्स तुंगियायणसगोत्तस्स इमे दो थेरा अंते-
 वासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्था । तं जहा-थेरे अ-
 ज्जभइवाहू पाईणसगोत्ते, थेरे अज्जसंजूइविजए माढर-
 सगुत्ते । थेरस्स एं अज्जजइवाहुस्स पाईणसगोत्तस्स इमे

चत्तारि थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्था ।
तं जहा-थेरे गोदासे, थेरे अग्गिदत्ते, थेरे जल्लदत्ते, थेरे सो-
मदत्ते कासवगोत्ते णं । थेरेहिं तो गोदासेहिं तो कासवगुत्ते-
हिं तो इत्थ णं गोदासे गणे नामं गणे निग्गए । तस्स णं इ-
माओ चत्तारि साहाओ एवमाहिज्जंति । तं जहा-तामल्लि-
त्तिआ, कोन्निवरिसिया, पोंढवद्धणिया, दासीखव्वाकिया ।
थेरस्स णं अज्जसंज्जूविजयस्स मादरसगोत्तस्स इमे दुवा-
दस थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्था । तं जहा-

“ नंदणभदे थेरे, ठवणंदे तीसभदे जसजदे ।
थेरे अ सुमणजदे, मणिभदे पुन्नभदे य ॥ १ ॥
थेरे अ थून्नभदे, लज्जुमई जंबुनामधिज्जे य ।
थेरे य दीहजदे, थेरे तह पंजुजदे य ॥ २ ॥ ”

थेरस्स णं अज्जसंज्जूविजयस्स मादरसगुत्तस्स इमाओ
सत्त अंतेवासिणीओ अहावच्चाओ अजिन्नायाओ हांत्था ।
तं जहा-

“ जक्खा य जक्खदिन्ना, जूया तह चेव जूयदिन्ना य ।
सेणा वेणा रेणा, जइणीओ थून्नजइस्स ॥ १ ॥ ”

थेरस्स णं अज्जथून्नजइस्स गोयमसगुत्तस्स इमे दो थेरा
अंतेवासी अहावच्चा अजिन्नाया होत्था । तं जहा-थेरे अ-
ज्जमहागिरी एत्तावच्चसगोत्ते, थेरे अज्जसुहत्थी वासिद्वस-
गोत्ते । थेरस्स णं अज्जमहागिरिस्स एत्तावच्चसगोत्तस्स इ-
मे अह थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्था ।
तं जहा-थेरे उत्तरे, थेरे बल्लिस्सहे, थेरे धण्ठे, थेरे सिरि-
जदे, थेरे कोन्निने, थेरे नागे, थेरे नागमित्ते, थेरे व्वरुड्ढए रो-
हगुत्ते कोसियगुत्ते णं ॥ थेरोहिं तो णं व्वरुड्ढएहिं तो
रोहगुत्तेहिं तो कोसियगुत्तेहिं तो तत्थ णं तेरासिया साहा
णिग्गया । थेरोहिं तो णं उत्तरवल्लिस्सहेहिं तो तत्थ णं उत्तर-
वल्लिस्सहे नामं गणे णिग्गए । तस्स णं इमाओ चत्तारि
साहाओ एवमाहिज्जंति । तं जहा-कोसंविया, सोइत्तिया,
कोन्वाणी, चंदनागरी । थेरस्स णं अज्जसुहत्थिस्स
वासिद्वसगोत्तस्स इमे दुवालस थेरा अंतेवासी अहावच्चा
अभिन्नाया होत्था । तं जहा-

“ थेरे अ अज्जरोहणे, भदजसे मेहगणिअ कामिन्ही ।
सुट्ठिय सुप्पट्ठिबुद्धे, रक्खिय तह रोहगुत्ते य ॥ १ ॥
इसिगुत्ते सिरिगुत्ते, गणी य वंजे गणी य तह सोमे ।
दस दो अ गणहरा खल्ल, एए सीसा सुहत्थिस्स ॥ २ ॥ ”
थेरोहिं तो णं अज्जरोहणेहिं तो कासवगुत्तेहिं तो तत्थ णं
उदेहगणे णामं गणे निग्गए । तस्सिमाओ चत्तारि सा-
हाओ निग्गयाओ, छच्च कुलाइ एवमाहिज्जंति ।
से किं तं साहाओ ? । साहाओ एवमाहिज्जंति । तं

जहा- उडुवरिज्जिया, मासपूरिया, मइपत्तिया, पुन्नपत्ति-
या । सेत्तं साहाओ । से किं तं कुलाइ ? । कुलाइ एवमाहि-
ज्जंति । तं जहा-

“ पढमं च नागज्जूयं, वीअं पुण सोमज्जूअं होइ ।
अह लल्लगच्छ तइयं, चउत्थयं हत्थल्लिज्जं तु ॥ १ ॥
पंचमगं नंदिज्जं, छहं पुण पारिहासयं होइ ।
उदेहगणस्सेए, छच्च कुलाइ हुंति नायव्वा ॥ २ ॥ ”

थेरोहिं तो णं सिरिगुत्तेहिं तो हारियसगोत्तेहिं तो इ-
त्थ णं चारणगणे नामं गणे णिग्गए । तस्स णं इमाओ
चत्तारि साहाओ, सत्त य कुलाइ एवमाहिज्जंति । मे
किं तं साहाओ ? । साहाओ एवमाहिज्जंति । तं जहा-हारिअ-
मात्तागारी, संकासिआ, गवेधुआ, वज्जनागरी । सेत्तं साहा-
ओ । से किं तं कुलाइ ? । कुलाइ एवमाहिज्जंति । तं जहा-

“ पढमित्थ वत्थलिज्जं, वीयं पुण पीइधम्मिअं होइ ।
तइअं पुण हाल्लिज्जं, चउत्थयं पूसमित्तिज्जं ॥ १ ॥
पंचमगं मालिज्जं, छहं पुण अज्जवेरुयं होइ ।

सत्तमगं कएहमहं, सत्त कुला चारणगणस्स ॥ २ ॥ ”

थेरोहिं तो णं भदजसेहिं तो चारदायसगोत्तेहिं तो एत्थ
णं उडुवाडिगणे नामं गणे णिग्गए । तस्स णं इमाओ च-
त्तारि साहाओ, तिन्नि कुलाइ एवमाहिज्जंति । से किं तं
साहाओ ? । साहाओ एवमाहिज्जंति । तं जहा-चंपिज्जि-
या, जइज्जिया, काकांदिआ, मेहलिज्जिया । सेत्तं साहा-
ओ । से किं तं कुलाइ ? । कुलाइ एवमाहिज्जंति । तं जहा-

“ जइजसिअ तह जइगु-त्तिअं तइअं च होइ जसजदं ।
एयाइ उडुवाकिय-गणस्स तिन्नेव य कुलाइ ॥ १ ॥ ”

थेरोहिं तो णं कामिन्हीहिं तो इत्थ णं वेसवाकियगणे णामं गणे
निग्गए । तस्स णं इमाओ चत्तारि साहाओ, चत्तारि कुलाइ
एवमाहिज्जंति । से किं तं साहाओ ? । साहाओ एवमाहि-
ज्जंति । तं जहा-सावात्थिया, रज्जपालिया, अंतरिज्जिया,
खेमल्लिज्जिया । सेत्तं साहाओ । से किं तं कुलाइ ? । कुलाइ
एवमाहिज्जंति । तं जहा-

“ गणिअं मेहिय काम-द्विअं च तह होइ इंदपुरगं च ।
एयाइ वेसवाकिय-गणस्स चत्तारि उ कुलाइ ॥ १ ॥ ”

थेरोहिं तो णं इसिगुत्तेहिं तो काकांदिहिं तो वासि-
द्वसगोत्तेहिं तो एत्थ णं माणवगणे णामं गणे निग्गए । तस्स
णं इमाओ चत्तारि साहाओ, तिन्नि य कुलाइ एवमाहिज्जं-
ति । से किं तं साहाओ ? । साहाओ एवमाहिज्जंति । तं जहा-
कासविज्जिया, गोअभिज्जिया, वासिद्विआ, सोरडिआ । सेत्तं
साहाओ । से किं तं कुलाइ ? । कुलाइ एवमाहिज्जंति । तं जहा-

“ इसिगुत्तिय-एत्थ पढमं, वीयं इसिदत्तिअं मुणेअव्वं ।
तइयं च अजिजयंतं, तिन्नि कुला माणवगणस्स ॥ १ ॥ ”

थेरेहिंतो एं सुद्धियसुप्पम्बुद्धेहिंतो कोमियकाकंदएहिंतो
 षग्धावच्चसगोत्तेहिंतो इत्थं णं कोमियगणे एवमं गणे निग्गए ।
 तस्स एं इमाओ चत्तारि साहाओ, चत्तारि कुञ्जाइं च एवमा-
 हिज्जंति । से किं तं साहाओ ? साहाओ एवमाहिज्जंति । तं
 जहा—“उच्चाणागरि विज्जा—हरी य वर्री य मज्झिमिह्वा य ।
 कोडियगणस्स एया, हवंति चत्तारि साहाओ ॥१॥” सेत्तं
 साहाओ । से किं तं कुञ्जाइं ? कुलाइं एवमाहिज्जंति । तं जहा—
 “पदमित्थं बंभल्लिज्जं, विट्ठं नामेण वत्थल्लिज्जं तु । तदयं पुण
 वाणिज्जं, चउत्थयं पएहवाहणयं ॥१॥” थेराणं सुद्धियसुप्प-
 म्बुद्धाणं कोमियकाकंदगाणं षग्धावच्चसगोत्ताणं इमे
 पंच थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्था । तं जहा-
 थेरे अज्जइंददिने पियगंथे, थेरे विज्जाहरगोवाले कासव-
 गुत्ते एं, थेरे इसिदत्ते, थेरे अरिहदत्ते । थेरेहिंतो णं पियगंथे-
 हिंतो एत्थं एं मज्झिमा साहा निग्गया, थेरेहिंतो एं वि-
 ज्जाहरगोवालेहिंतो कासवगोत्तेहिंतो एत्थं एं विज्जाहरी
 साहा निग्गया । थेरस्स एं अज्जइंददिस्सस्स कासवगुत्तस्स
 अज्जदिने थेरे अंतेवासी गोयमसगोत्ते । थेरस्स णं अज्ज-
 दिपस्स गोयमसगुत्तस्स इमे दो थेरा अंतेवासी अहावच्चा
 अज्जिन्नाया होत्था । तं जहा—थेरे अज्जसंतिसेणिए माढर-
 सगुत्ते, थेरे अज्जसीहगिरी जाईसरस्स कोसियगोत्ते । थेरेहिं-
 तो णं अज्जसंतिसेणिएहिंतो माढरसगोत्तेहिंतो एत्थं एं
 चच्चनागरी साहा निग्गया । थेरस्स एं अज्जसंतिसेणियस्स
 माढरसगोत्तस्स इमे चत्तारि थेरा अंतेवासी अहावच्चा अज्जि-
 न्नाया होत्था । तं जहा—थेरे अज्जसेणिए, थेरे अज्जतावसे,
 थेरे अज्जकुवेरे, थेरे अज्जइसिपालिए । थेरेहिंतो एं अज्ज-
 सेणिएहिंतो एत्थं एं अज्जसेणिया साहा निग्गया । थेरे-
 हिंतो एं अज्जतावसेहिंतो एत्थं एं अज्जतावसी साहा
 निग्गया । थेरेहिंतो णं अज्जकुवेरेहिंतो एं इत्थं एं अज्ज-
 कुवेरा साहा निग्गया । थेरेहिंतो अज्जइसिपालिएहिंतो इत्थं
 णं अज्जइसिपालिया साहा निग्गया । थेरस्स एं अज्ज-
 सीहगिरिस्स जाईसरस्स कोसियगुत्तस्स इमे चत्तारि थेरा
 अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्था । तं जहा—थेरे
 धणगिरी, थेरे अज्जवइरे, थेरे अज्जसमिए, थेरे अरिहदिन्ने ।
 थेरेहिंतो एं अज्जसमिएहिंतो गोयमसगुत्तेहिंतो इत्थं एं
 वंचदिविया साहा निग्गया । थेरेहिंतो णं अज्जवइरेहिंतो
 गोयमसगोत्तेहिंतो इत्थं एं अज्जवइरी साहा निग्गया । थेरस्स
 एं अज्जवइरस्स गोयमसगुत्तस्स इमे तिन्नि थेरा अंतेवा-
 सी अहावच्चा अज्जिन्नाया होत्था । तं जहा—थेरे अज्जव-
 इरसेणे, थेरे अज्जपडमे, थेरे अज्जरहे । थेरेहिंतो एं अज्ज-
 वइरसेणेहिंतो इत्थं एं अज्जनाइजी साहा निग्गया ।

थेरेहिंतो एं अज्जपडमेहिंतो अज्जपडमा साहा नि-
 ग्गया, थेरेहिंतो णं अज्जरहेहिंतो इत्थं एं अज्ज-
 जयंती साहा निग्गया । थेरस्स एं अज्जरहस्स वच्छ-
 सगुत्तस्स अज्जपूसगिरी थेरे अंतेवासी कोसियगुत्ते । थेरस्स
 एं अज्जपूसगिरिस्स कोसियगुत्तस्स अज्जफग्गुयिचे थेरे
 अंतेवासी गोयमसगुत्ते । थेरस्स णं अज्जफग्गुमिच्चस्स
 गोयमसगुत्तस्स अज्जधणगिरी थेरे अंतेवासी वा-
 सिट्ठसगोत्ते । थेरस्स एं अज्जधणगिरिस्स वासिट्ठस-
 गोत्तस्स अज्जसिवचूईं थेरे अंतेवासी कुच्छसगुत्ते ।
 थेरस्स एं अज्जसिवचूइस्स कुच्छसगोत्तस्स अज्ज-
 जहे थेरे अंतेवासी कासवगुत्ते । थेरस्स एं अज्ज-
 जइस्स कासवगुत्तस्स अज्जनक्खत्ते थेरे अंतेवासी का-
 सवगोत्ते । थेरस्स णं अज्जनक्खत्तस्स कासवगुत्तस्स
 अज्जरक्खे थेरे अंतेवासी कासवगोत्ते । थेरस्स णं
 अज्जरक्खस्स कासवगोत्तस्स अज्जनागे थेरे अंतेवासी
 गोयमसगुत्ते । थेरस्स णं अज्जनागस्स गोयमसगो-
 त्तस्स अज्जजेहिळे थेरे अंतेवासी वासिट्ठसगुत्ते ।
 थेरस्स णं अज्जजेहिलस्स वासिट्ठसगोत्तस्स अज्जवि-
 एहू थेरे अंतेवासी माढरसगोत्ते । थेरस्स णं अज्ज-
 विएहुस्स माढरसगोत्तस्स अज्जकाहए थेरे अंतेवा-
 सी गोयमसगोत्ते । थेरस्स एं अज्जकालियस्स गोय-
 मसगोत्तस्स इमे दुवे थेरा अंतेवासी गोयमसगोत्ता—थेरे
 अज्जसंपलिए, थेरे अज्जजहे । एपसि एं दुएहं थेराणं
 गोयमसगुत्ताणं अज्जवुद्धे थेरे अंतेवासी गोयमसगुत्ते ।
 थेरस्स एं अज्जवुद्धस्स गोयमसगोत्तस्स अज्जसंघपालिए
 थेरे अंतेवासी गोयमसगोत्ते । थेरस्स एं अज्जसंघपा-
 लियस्स गोयमसगोत्तस्स अज्जहत्थी थेरे अंतेवासी
 कासवगुत्ते । थेरस्स णं अज्जहत्थिस्स कासवगोत्तस्स
 अज्जधम्मे थेरे अंतेवासी सुव्वयगोत्ते । थेरस्स एं
 अज्जधम्मस्स सुव्वयगोत्तस्स अज्जसीहे थेरे अंतेवा-
 सी कासवगुत्ते । थेरस्स णं अज्जसीहस्स कासवगु-
 त्तस्स अज्जधम्मे थेरे अंतेवासी कासवगुत्ते । थेरस्स
 णं अज्जधम्मस्स कासवगोत्तस्स अज्जसंमिह्वे थेरे
 अंतेवासी ।

“ वंदामि फग्गुमित्तं, च गोयमं धणगिरिं च वासिट्ठं ।
 कुच्छं सिवचूईं पि य, कोसिय दुज्जंत कएहे य ॥१॥
 तं वंदिज्जणं सिरसा, भइं वंदामि कासवसगुत्तं ।
 नक्खं कासवगुत्तं, रक्खं पि य कासवं वंदे ॥२॥
 वंदामि अज्जनागं, च गोयमं जेहिंस्सं च वासिट्ठं ।
 विएहुं माढरगुत्तं, कालगमावि गोयमं वंदे ॥३॥

गोयमगुत्तकुमारं, संपत्तियं तद् य भद्रं वंदे ।
धेरं च अज्जवुद्धं, गोयमगुत्तं नमंसांमि ॥ ४ ॥
तं वंदिज्जण सिरसा, धिरसत्तचरित्तनाणसंपन्नं ।
धेरं च संघत्तलिय-कासवगुत्तं पणिवयामि ॥ ५ ॥
वंदामि अज्जहत्थिं, च कामवं खंतिसागरं धीरं ।
गिम्हाण पढममासे, कालगयं चैव सुच्छस्स ॥ ६ ॥
वंदामि अज्जधम्मं, च सुव्वयं सीलवृत्तिसंपन्नं ।
जस्स (स) निक्खमणे देवो, छत्तं वरमुत्तमं वद्ध ॥ ७ ॥
हत्थं कासवगुत्तं, धम्मं सिवसाहगं पणिवयामि ।
सीहं कासवगुत्तं, धम्मं पि अ कासवं वंदे ॥ ८ ॥
तं वंदिज्जण सिरसा, धिरसत्तचरित्तनाणसंपन्नं ।
धेरं च अज्जजंथुं, गोयमगुत्तं नमंसांमि ॥ ९ ॥
मिठमद्वसंपन्नं, उवउत्तं नाणदंसणचरित्ते ।
धेरं च नंदिअं पि य, कासवगुत्तं पणिवयामि ॥ १० ॥
तत्तो अ धिरचरित्तं, उत्तमसम्पत्तसत्तसंजुत्तं ।
देवद्विगल्लिखमासमणं, मादरगुत्तं नमंसांमि ॥ ११ ॥
तत्तो अणुओगधरं, धीरं मइमागरं महासत्तं ।
धिरगुत्तल्लमासमणं, वच्छसगुत्तं पणिवयामि ॥ १२ ॥
तत्तो अ नाणदंसण-चरित्तवत्तुत्तं गुणमहंतं ।
धेरं कुमारधम्मं, वंदामि गणिं गुणेवेयं ॥ १३ ॥
मुत्तत्थरयणभरिणं, खमदममद्वगुणेहिं संपन्ने ।
देवद्विगल्लिखमासमणे, कासवगुत्ते पणिवयामि ॥ १४ ॥
कल्पं ४ कृण ।

अविरोवपाइय-स्थविरोपघातिक-पुं० । स्थविरा आचार्याऽऽदि-
गुरवस्तान् आचारदोषेण शीलदोषणावज्ञाऽऽदिभिर्दोषहन्तीत्ये-
वंशोक्तः, स एव वा स्थविरोपघातिकः । दशा० २ अ० । स्था० ।
पठासमाधिस्ये, आ० क० ४ अ० । दशा० । आ० चू० ।

यवी-स्त्री० । देशी-प्रसविकायाम्, दे० ना० ५ वर्ग २५ गाथा ।

यस-पुं० । देशी-विस्तीर्णाथेषु, दे० ना० ५ वर्ग २५ गाथा ।

यद्-पुं० । देशी-निक्षये, दे० ना० ५ वर्ग २४ गाथा ।

थाङ्णी-स्थायिनी-स्त्री० । प्रतिवर्षविजननशीलायाम्, स्था-
यिन्यो नाम वडवास्ता उच्यन्ते येषु वर्षे विजायन्ते याः ।
वृ० ३ उ० ।

थाऊण-स्थित्वा-अव्य० । गतेर्निवृत्त्येत्थं, प्रा० ४ पाद ।

थाण-स्थान-न० । " स्थः ठा-थक्-चिट्ट-निरप्वाः " ॥ ८॥ ४ ।
१६ ॥ इति स्थाभ्रातोपदेशो बाहुलकत्वात् । प्रा० ४ पाद ।

थाणणिउत्त-स्थाननियुक्त-त्रि० । स्थाने पदे नियुक्ताः स्थान-
नियुक्ताः । प्रवर्तकस्थविरगणावच्छेदकाऽऽख्येषु पदस्थगता-
र्थेषु, वृ० १ उ० ।

थाणय-देशी-न० । आलवाले, दे० ना० ५ वर्ग २९ गाथा ।

थाणविसेस-स्थानविशेष-पुं० । आसनविशेषे, विशेष० ।

थाणाणिउत्त-स्थाननियुक्त-त्रि० । सामान्यसाधुषु, वृ० १ उ० ।

थाणु-स्थाणु-पुं० । " स्थाणावहरे " ॥ ८ । २ । ७ ॥ इति हरे-
ऽर्थे स्थस्य न खः । प्रा० २ पाद । हरे, शिवे, को० । स्तम्भे,
स्था० ४ ठा० २ उ० । कीलके, विशेष० ।

थाम-स्थामन्-न० । वीर्ये, वृ० १ उ० । " जोगो वीरियं थामं "
इत्येकार्थाः । आ० म० १ अ० २ अण्ड । आ० चू० । नि० चू० ।
पं० सं० । क्रियायाम्, (ग०) सामर्थ्ये, ग० १ अधि० । सूत्र० ।
प्राणै, शारीर्ययुक्ते, अधि० । ज्ञा० । पि० । स्था० । चलव-
ति, त्रि० । नि० चू० ११ उ० । विस्तीर्णाथेषु, दे० ना० ५ वर्ग
२५ गाथा ।

थामवं-स्थामवत्-त्रि० । स्थाम वक्तुं, तदस्य संयमविषयमस्ती-
ति स्थामवान् । उक्त० २ अ० । शीताऽऽतपाऽऽदिसहनं प्रति
सामर्थ्यवति, उक्त० २ अ० । मनोचलयुक्ते, (उक्त०) धैर्ययुक्ते,
उक्त० २ अ० ।

थामावहारविजट-स्थामापहारविमुक्त-त्रि० । अनिगृहीतचल-
वीर्ये, वृ० १ उ० ।

थार-पुं० । देशी-घने, दे० ना० ५ वर्ग २७ गाथा ।

थाल-स्थाल-न० । ब्रह्मे, भ० १५ श० । पाकपात्रे च । आचा०
२ शु० १ चू० १ अ० १ उ० । रा० । जं० ।

थालइ-स्थालकिन्-पुं० । गृहीतभाणने चानप्रस्थभेदे, नि० १ शु०
१ वर्ग० ७ अ० । औ० । भ० ।

थालपाणय-स्थालपानक-न० । स्थालं ब्रह्मे तत्पानकमिव
दाहोपशमहेतुत्वात् स्थालपानकम् । आजीविकानामकस्वनी-
ये स्थालके, भ० १५ श० ।

थाली-स्थाली-स्त्री० । रत्नायाम्, जी० ३ प्रति० २ उ० । पि-
उर्याम, स्था० ३ ठा० १ उ० । सू० प्र० । आ० म० ।

थालीपाग-स्थालीपाक-त्रि० । स्थाल्यामुखायां पाको यस्य
तत्स्थालीपाकम् । स्थाल्यां पके, स्था० । " थालीपागसुखं मण्डुषं
जोयणं " । स्थाली पिठरी, तस्यां पाको यस्य तत्तथा । अन्यत्र हि
पक्वपक्वं वा न तथाविधं स्यादिति विशेषणमिति । शुक्लं भक्त-
दोषवर्जितं, स्थालीपाकं च तच्छुद्धं स्थालीपाकेन वा शुक्लमिति
विग्रहः । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

थावचा-स्थापत्या-स्त्री० । द्वारवतीवासिन्यां स्वनामस्थातायां
गृहपतिकायाम्, ज्ञा० १ शु० ५ अ० ।

थावच्चापुत्त-स्थापत्यापुत्र-पुं० । स्थापत्याया गृहपतिकायाः
सुते, ज्ञा० १ शु० ४ अ० ।

तच्छक्त्यता-

जंजू ! तेणं काळेणं तेणं समणं वारवई णामं नयरी
होत्या; पाईणपढीणायामा उदीणदाहिणवित्थिणा नव-
जोयणवित्थिणा दुवाइसजोयणाऽऽयामा धणवइमइणिम्मा-
या चामीयरपरपागारा णाणामणिपंचयणक(वि)सीसग-

सोहिया अद्वयापुरीसंकासा पमुइयपकीडिया पक्कवं देव-
 द्योगभूया । तीसे थं वारवईए नयरीए बहिया उत्तरपुर-
 च्छिमे दिसीचाए रेवतगे थामं पव्वए होत्था ; तुंगे ग-
 गणतल्लमणुलिहंतसिहरे थाराविहगुच्छगुम्मलयावलिप-
 रिगते हंसमिगमयूरकौचसारसचक्रवायमयणसारकोइल-
 कुलोववेए अणेगतककगविबरउज्जरपावयपवभारसिह-
 रपउरे अरुअरगणदेवसंधचारणविज्जाहरमिहणसंकिण्ये
 निच्चत्थणए दसारवरवीरपुरिसतेलोक्कवलवगाणं, सोमे
 मुभगे पियदंसणे मुरुवे पासादीए दरिसणीए अनिरुने प-
 निरुवे । तस्स थं रेवयगस्स पव्वयस्स अदूरसामंते एत्थ थं
 नंदणवणे थामं उज्जाणे होत्था ; सव्वओ य पुप्फफल्लस-
 मिच्छे रम्मे थंदणवणप्पगासे पासादीए । तस्स थं उज्जाण-
 स्स बहुमज्जदेसभाए सुरप्पिए थामं जक्खाययणे होत्था,
 दिव्वे वसओ । तत्थ थं वारवईए णगरीए कएहे नामं वा-
 सुदेवे राया परिवसति । से थं तत्थ समुद्विजयपामोक्खाणं
 दसएहं दसाराणं वल्लदेवपामोक्खाणं पंचएहं महावीराणं
 उगगसेणपामोक्खाणं सोल्लसएहं राईसहस्साणं पज्जुष-
 पामोक्खाणं अण्डुट्टाणं कुमारकोमीणं संवपामोक्खाणं
 सट्ठीणं उहंतसाहस्तीणं वीरसेणपामोक्खाणं एकवीसाए
 वीरसहस्सीणं महासेणपामोक्खाणं उप्पसाए वल्लवगासा-
 हस्सीणं रुपिणपामोक्खाणं वत्तीसाए महिद्वामाहस्सीणं
 अणंगसेणपामोक्खाणं अणेगाणं गणियासाहस्तीणं अशे-
 सिं च वट्ठणं राईसरतल्लवर ० जाव सत्थवाहप्पजिईणं वेयह-
 गिरिसागरपेरंतस्स दाहिणहृजरहस्स य वारवईए णगरी-
 ए आहवंबं ० जाव पालेमाणे विहरति । तत्थ थं वारव-
 तीए णयरीए थावच्चा थामं गाहावतिणी परिवसति ।
 अट्ठा ० जाव अपरिज्जया । तीसे थं थावच्चाए गाहा-
 वतिणीए पुत्ते 'धावच्चापुत्ते' थामं सत्थवाहदारए होत्था,
 सुकुमाद्वपाणिपाए ० जाव मुरुवे । तए थं सा थावच्चा गो-
 हावइणी तं दारगं साइरेगअट्ठवाससयं जाणिता सोइणंसि
 तिहिरणणक्खत्तमुहुत्तंसि कट्ठाऽऽयरियस्स उवण्ठेति ० जाव
 भोगसमत्थं जाणेत्ता वत्तीसाए वालियाणं एगदिवसेणं पा-
 णि गिएहावेइ, वत्तीसाओ दाओ ० जाव वत्तीसाए इभकु-
 लवाडियाहिं सद्धिं विपुले सद्धफरिसरसरुवगंधे ० जाव थुं-
 जमाणे विहरति । तेणं काळेणं तेणं समएणं अरिहा
 अरिट्ठेनेमी सो चेव वसओ-इसधणुस्सेहे नीलुप्पल्लगव-
 द्वागुलियअयसीकुसुमप्पगासे अट्ठारसएहिं समणसाहस्सीहिं
 सद्धिं संपरिवुद्धं चचालींसं अज्जियासाहस्सीहिं सद्धिं
 संपरिवुद्धं पुव्वाणुपुंविं वरमाणे ० जाव जेणेव वारवती णगरी
 जेणेव रेवयगे पव्वए जेणेव णंदणवणउज्जाणे जेणेव सुरप्पिय-

स्स जक्खस्स जक्खायतणे जेणेव असोगवरपायवे तेणेव
 उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता अहापनिरुवं उगहं उगिगिहत्ता
 संजमेणं तवसा अप्पाणं जावेमाणे विहरति । परिसा थि-
 ग्गया, धम्मो कहिओ । तए थं से कएहे वासुदेवे इमीसे
 कहाए लद्धे समाणे कोहुंविजयपुरिसे सदावेति, सदावेइत्ता
 एवं वयासी-खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! सहम्माए सभा-
 ए मेघोघरसियं गंभीरं महुरसइं कोमुईयं भेरिं तालेह । तए
 थं ते कोहुंविजयपुरिसा कएहेणं वासुदेवेणं एवं वुत्ता समाणा
 हत्तुट्ठा ० जाव मत्थए अंजलिं कट्ठु एवं वयासी-सामी !
 तह त्ति ० जाव पनिसुण्ठेति, पनिसुण्ठेत्ता कएहस्स वासुदेवस्स
 अंतियाओ पडिनिकखमंति, पानिनिकखमंत्ता जेणेव सुहम्मा
 सत्ता जेणेव भेरी तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छइत्ता तं मे-
 घोघरसियं गंभीरं महुरसइं कोमुईयं भेरिं तालेति । ततो थि-
 ष्टमहुरगंजीरपनिसुण्ठेणं पि च सारइएणं वलाहएणम-
 णुरसियं भेरीए । तए थं तीसे कोमुईयाए भेरीए तालिया-
 ए समाणीए वारवईए नयरीए नवजोयणवित्थिष्साए दुवा-
 लसजोअणाऽऽयामाए संघारुगतिगचउक्कचच्चरकंदरदरीय-
 विवरकुहरगिरिसिहराणगरगोपुरपासायदुवारभवणदेवउल्ल-
 पडिस्सुयासयसहस्मसंकुद्धं सइं करेमाणा वारवईं नयरीं
 सद्धिं जतरियवाहिरियं सव्वओ समंता से सदे विप्पसरित्था ।
 तए थं तीसे वारवतीए नयरीए नवजोअणवित्थिष्साए दुवा-
 लसजोअणाऽऽयामाए समुद्विजयपामोक्खा दस दसारा ०
 जाव गणियासहस्साए कोमुईयाए नेरीए सइं सोच्चा णि-
 सम्म इट्ठुट्ठा ० जाव एहाया आविष्कवग्यारियमल्लदामकट्ठावा
 अइयवत्थचंदणोक्किण्णगायसरीरा अप्पेगइया हयगयर-
 हसीयानंदमाणी अप्पेगइया पायविहारचारेणं पुरिसवग्गुरा
 परिकित्ता कएहस्स वासुदेवस्स अंतियं पाउब्भवित्था ।
 तए थं से कएहे वासुदेवे समुद्विजयपामोक्खे दसदसारे ०
 जाव अंतियं पाउब्भवमाणे पासित्ता हट्ठुट्ठे ० जाव कोहुंवि-
 जयपुरिसे सदावेति, सदावेइत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो
 देवाणुप्पिया ! चाउरंगिणिं सेणं सज्जेह, विजयं च गंवहत्थि च
 उवट्ठवेह । ते वि तदेव उवट्ठवेति ० जाव पज्जुवासंति । थाव-
 चापुत्ते विणिग्गए, जहा मेहो तदेव धम्मं सोच्चा निसम्म जे-
 णेव थावच्चा गाहावइणी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
 पायगहणं करेति, जहा मेहस्स तहा चेव णिवेयणा, जाहे
 नो संचाएति विसयाणुलोमाहि य विसयपडिक्कलाहि य वट्ठहिं
 आघवणाहि य पक्खवणाहि य विक्खवणाहि य सक्खवणाहि य
 आघवित्तएना थ, ताहे अकामिया चेव थावच्चापुत्तस्स दारग-
 स्स निकखमणमणुमणित्था । तए थं सा थावच्चा गाहावइणी
 आसणाओ अब्भुट्ठेति, अब्भुट्ठेइत्ता महत्थं महग्गं महरिहं

रायारिहं पाहुनं गेएहति,गेएहत्ता मिच्छणाइ०जाव संपरि-
बुद्धा जेणेव कएइस्स वासुदेवस्स भवणवरपण्डितुवारदेसभाए
तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता पण्हितारदेसिएणं म-
गेणं जेणेव कएहे वासुदेवे तेणेव उवागच्छति,उवागच्छत्ता
करयलं वप्पावेति, वप्पावेत्ता तं महग्यं महरिहं रायारिहं
पाहुनं च उवणेति, उवणेइत्ता एवं वयासी-एवं खलु देवा-
णुप्पिया ! मम एगे पुत्ते थावच्चापुत्ते णामं दारए इहे कंते०
जाव से णं संसारजयजव्विगे इच्छति अरहओ णं अरिह-
नेमिस्स० जाव पव्वइत्तए,अहं णं णिक्खमणसकारं करेमि,
तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! थावच्चापुत्तस्स निक्खममा-
णस्स छत्तमउरुचामराओ वि दिप्पाओ। तए णं से कएहे
वासुदेवे थावच्चागाहावइणि एवं वयासी-अत्थाहि णं तुमं
देवाणुप्पिया ! सुणिव्वुया वीसत्ता,अहं णं सयमेव थाव-
च्चापुत्तस्स दारगस्स निक्खमणसकारं करिस्सामि। तए णं
से कएहे वासुदेवे चाठरंगिणीए सेणाए विजयं हत्थिर-
यणं दुरूढे समाणे जेणेव थावच्चाए गाहावतिणीए जवणे
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता थावच्चापुत्तं एवं वया-
सी-मा णं तुमं देवाणुप्पिया ! मुंडे भवित्ता पव्वाहि, भुं-
जाहि णं देवाणुप्पिया ! विपुद्धे माणुस्सए कामभोगे मम वा-
हुच्छायापरिगहिए, केवलं देवाणुप्पियस्स अहं नो संचा-
एमि वाउक्कायं उवरि, से णं गच्छमिणं निवारेतए,अस्सोणं
देवाणुप्पियाणं जं किंचि वि आवाहं वा पवाहं वा उ-
प्पाएइ, तं सव्वं निवारेमि। तए णं थावच्चापुत्ते कएहेणं
वासुदेवेणं एवं वुत्ते समाणे किएहं वासुदेवं एवं वयासी-
जइ णं तुमं देवाणुप्पिया ! मम जीवियंतकरणं मच्चू एज्ज-
माणं निवारिसि,जरं वा सरीररूपं विणासिणि सरीरं अ-
वइयमाणि निवारिसि, तए णं अहं तव वाहुच्छायापरि-
गहिए विजले माणुस्सए कामभोगे जुंजमाणे विहरामि ।
तए णं से कएहे वासुदेवे थावच्चापुत्तेणं एवं वुत्ते समा-
णे थावच्चापुत्तं एवं वयासी-एएणं देवाणुप्पिया ! उरति-
कमणिज्जा णो खलु सका सुवज्जिएणावि देवेण वा दा-
णवेण वा निवारेतए, णस्सत्थ अप्पणो कम्मक्खएणं। तए
णं से थावच्चापुत्ते कएहं वासुदेवं एवं वयासी-जइ णं एए
दुरतिकमणिज्जा णो खलु सका० जाव णस्सत्थ अप्पणो
कम्मक्खएणं,तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! अस्साणमिच्छत्त-
अविरइक्कायसंचियस्स अप्पणो कम्मक्खयं करेतए । तए
णं से कएहे वासुदेवे थावच्चापुत्तेणं एवं वुत्ते समाणे को-
हुंवियपुरिसे सदावेति, सदावेइत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं
तुम्हे देवाणुप्पिया ! वारवइए णयरीए सिंघाडगतिगचउक्क-
चच्चर० जाव महापहेसु हत्थिखंधवरगया महया महया

सहेणं उग्घोसेमाणा उग्घोसेमाणा उग्घोसणं करेह । एवं
खलु देवाणुप्पिया ! थावच्चापुत्ते संसारजयजव्विगे भीए
जम्मणजरामरणाणं इच्छति अरहओ अरिहनेमिस्स अंतिए
मुंने भवित्ता पव्वइत्तए। जो खलु देवाणुप्पिया ! राया वा
जुवराया वा देवी वा कुमारे वा ईसरे वा तलवरे वा को-
हुंवियपुरिसा माहंविणइज्जसेट्ठिसेणावइसत्थवाहे वा थाव-
च्चापुत्तं पव्वयंतमणुपव्वयति, तस्स णं कएहे वासुदेवे
अणुजाणति, पच्छाऽऽतुरस्स वि य से मिच्छणाइजोगक्खेमं
वट्टमाणी पण्हितइति त्ति कट्टु घोसेणं घोसेह० जाव घोसंति ।
तए णं थावच्चापुत्तस्स अणुराएणं पुरिससहस्सं निक्खम-
णाभिमुहं एहायं सव्वाहंकारविज्जुसियं पत्तयं पत्तयं पुरि-
ससहस्सवाहिणीसु सिवियासु दुरूढं समाणं मिच्छणाति-
परितुमं थावच्चापुत्तस्स अंतियं पाउव्वभवित्ता। तए णं से
कएहे वासुदेवे पुरिससहस्सं अंतियं पाउव्वभवमाणं पासइ,
पासइत्ता कोहुंवियपुरिसे सदावेति, सदावेइत्ता एवं वयासी-
जहा मेइस्स निक्खमणाजिसेओ तहेव सीयपीएहिं कज्जसेहिं
एहावेति, एहावेइत्ता तए णं से थावच्चापुत्ते सहस्सपु-
रिसेहिं सक्खि सिवियाए दुरूढे समाणे० जाव रवेणं वारव-
ईणयरिं मज्जं मज्जेणं जेणेव अरहओ अरिहनेमिस्स उत्ता-
तिउत्तं पडागाइपमाणं पासंति, पासंतित्ता विज्जाहरचारण०
जाव पासेत्ता सिवियाओ पच्चोरुहंति। तए णं से कएहे वासु-
देवे थावच्चापुत्तं पुरओ कट्टु जेणेव अरहा अरिहनेमी सव्वं
तं चेव आजरणं। तए णं थावच्चा गाहावइणीं हंसव्वक्ख-
एणं परुसारणं आजरणमद्वाहंकारं पडिच्छइ,हारवारि-
धारच्छिन्नमुत्तावलिप्पगासाइं अंसूणि विणिम्मयमाणी
विणिम्मयमाणी एवं वयासी-जइअव्वं जाया ! धमिअव्वं
जाया ! परिमियव्वं जाया ! अस्सि च णं अट्टे णो पमादेअ-
व्वं,जामेव दिसिं पाउव्वूआ तामेव दिसिं पण्हिया। तए णं से
थावच्चापुत्ते पुरिससहस्सेणं सक्खि सयमेव पंचमुट्ठियं द्योयं क-
रेति० जाव पव्वइए। तए णं से थावच्चापुत्ते अणगारे जाए
इरियासमिए भासासमिए एसणासमिए आयाणजंरुमत्त-
णिक्खेवणासमिए उच्चारपासवणखेलजह्वसंधाणपारिट्ठा-
वणियासमिए। तए णं से थावच्चापुत्ते अणगारे अरिहओ
अरिहनेमिस्स तहारूवाणं थेराणं अंतिए सामाइयमाइयाइं
चउइसपुव्वाइं अट्टिज्जइ,वहूहिं० जाव चउतयं विहरेइ। त
णं अरिहा अरिहनेमी थावच्चापुत्तस्स अणगारस्स तं इव्वजा-
इयं अणगारसहस्सं सीसत्ताए दलयति। तए णं से थाव-
च्चापुत्ते अणगारे अस्सया कयाइं अरहं अरिहनेमिं वंदति,
णमंसइ,णमंसइत्ता एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुम्हेहिं
अव्वणुष्पाए समाणे सहस्सेणं अणगारेणं सक्खि वहिया

जणवयविहारं विहरित्तए । अहासुहं देवाणुप्पिया ! । तए णं
से थावच्चापुत्ते अणगारसहस्सेणं सच्चि तेणं उरालेणं उ-
दगेणं पयत्तेणं पग्गहिणं वहिया जणवयविहारं विहरइ ।
तेणं काळेणं तेणं समएणं सेलगपुरे णामं एगरे होत्था । व-
सओ । तस्स णं सेलगपुरस्स वहिया उच्चरपुरच्छिमेदिती-
जाए सुच्चमिभागे णामं उज्जाणे होत्था । तस्स णं सेलगपु-
रस्स सेलए णामं राया होत्था, पञ्चमावती देवी, जदए कुमारे
जुवराया । तस्स णं सेलगस्स पंथगपामोक्खाणं पंच मंति-
सया होत्था; चउन्विहाए वुच्चीए उववेए रज्जधुरचितए
यावि होत्था । तए णं थावच्चापुत्ते णामं अणगारे सहस्सेणं
अणगारेणं सच्चि जेणेव सेलगपुरे जेणेव सुच्चमिभागे
णामं उज्जाणे तेणेव समोसदे । सेलए वि राया णि-
ग्गए । धम्मो कहिओ । धम्मं सोच्चा जहा णं देवाणुप्पियाणं
अंतिए वहवे उग्गा भोगा ० जाव चइत्ता हिरसं विहरंति ०
जाव पव्वइए, तहा णं नो संचाएमि पव्वइत्तए । तओ णं
अहं देवाणुप्पियाणं अंतिए पंचाणुव्वयं ० जाव समणोवासए
० जाव अभिगयजीवाजीवे ० जाव अप्पाणं भावेमाणे विहरति ।
पंथगपामोक्खाणं पंच मंतिसया समणोवासगा जाया । थाव-
च्चापुत्ते वहिया जणवयविहारं विहरति । तेणं कालेणं
नेणं समएणं सोगंधिया णामं एगरी होत्था । वसओ । नी-
त्तासोए उज्जाणे । वसओ । तत्थ णं सोगंधियाए णयरीए
सुदंसणे णामं एगरेतेही परिवसइ, अहे ० जाव अपरिचूए ।
तेणं कालेणं तेणं समएणं सुए णामं परिच्चा-
यए होत्था, रिउव्वेय-जजुव्वेय-सामवेय-अथवणवेय-
सद्धित्तकुमन्ने संखसमए द्वाक्खे पंचजपंचणियमजुक्कं
सोयमूलं दसप्पयारं परिच्चायगधम्मं दाणधम्मं च
सोयधम्मं च तित्थाभिसेयं च आधवंमाणे पक्षवेमाणे धाउ-
रत्तवत्थपरिहियए तिदंरकुंभियच्छत्तच्छासालियाअंकुस-
पविचियकेसरिहत्थगए परिच्चायगसहस्सेणं सच्चि संपरिवुडे
जेणेव सोगंधिया णयरी जेणेव परिच्चायगाऽऽवसहे तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता परिच्चायगाऽऽवसहंसि भंडणि-
क्खेवणं करेइ, करेइत्ता संखसमएणं अप्पाणं भावेमाणे
विहरइ । तए णं सोगंधियाए सिंघाडगवहुजणो अल्लम-
सस्स एवं खलु सुए परिच्चायए इह हव्वमागते ० जाव
विहरति । परिसा णिग्गया । सुदंसणे विणिग्गए । तए णं
से सुए परिच्चायए तीसे परिसाए सुदंसणस्स य अ-
सोमिं च बहूणं संखाणं परिकहेइ । एवं खलु सुदंसणा !
अम्हं सोयमूलए धम्मे पक्षचे । से वि य सोए दुविहे प-
क्षचे । तं जहा-दव्वसोए य, भावसोए य । दव्वसोए य
उदएणं, मट्टियाए य । जावसोए य दव्वेहि य, मंतेहि य ।

जं णं अम्हं देवाणुप्पिया ! किंचि अमुई भवति, तं सव्वं
सज्जपुढवीए आद्विपति, तओ पच्चा सुच्छेण वारिणा प-
क्खालिज्जइ, तओ तं अमुई सुईभवइ; एवं खलु जीवा ज-
लान्निसेयपूयप्पाणो अविग्घेणं सगं गच्छंति । तए णं
सुदंसणे सुयस्स अंतिए धम्मं सोच्चा दृढतुके सुयस्स अंतियं
सोयमूलं धम्मं गिएहेइ, गिएहेइत्ता परिच्चायए सुविउले
यं असणपाणखाइमसाइमवत्थे पहिलजेमाणे ० जाव विहर-
इ । तए णं से सुए परिच्चायए सोगंधियाओ णयरीओ
णिग्गच्छइ, णिग्गच्छित्ता वहिया जणवयविहारं विहरइ ।
तेणं काळेणं तेणं समएणं थावच्चापुत्ते णामं अणगारे सह-
स्सेणं अणगारेणं सच्चि पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे गामाणु-
गामं दूइज्जमाणे सुहं सुहेणं विहरमाणे जेणेव सोगंधि-
या णयरी जेणेव नीत्तासोए उज्जाणे तेणेव समोसदे । परिसा
णिग्गया । सुदंसणं वि णिग्गए थावच्चापुत्तं णामं अणगारं
आयाहिणपयाहिणं करेइ, करेइत्ता वंदइ, एमंसइ, ज-
मंसइत्ता एवं वयासी-तुम्हाणं किमुलए धम्मे पक्षचे ? ।
तते णं थावच्चापुत्ते सुदंसणेणं एवं बुत्ते समाणे सुदंसणं एवं
वयासी-सुदंसणा ! विणयमूले धम्मे पक्षचे । से वि य णं
विणए दुविहे पक्षचे । तं जहा-आगारविणए य, अण-
गारविणए य । तत्थ णं जे से आगारविणए, से णं पंच अ-
णुव्वयाइं, सत्त सिक्खावयाइं, एगारस उवासगपनिमाओ ।
तत्थ णं जे से अणगारविणए से णं पंच महव्वयाइं पक्ष-
त्ताइं । तं जहा-सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं, सव्वाओ
मुसावायाओ वेरमणं, सव्वाओ अदिन्नादाणाओ वेरमणं,
सव्वाओ भेहुणाओ वेरमणं, सव्वाओ परिग्गहाओ वेरम-
णं, सव्वाओ रईजोयणाओ वेरमणं ० जाव मिच्छादंसणस-
द्धाओ । दसविहे पक्खवाणे, वारस जिकवूपनिमाओ । इव्वे-
एणं दुविहेणं विणयमूलेणं धम्मेणं आणुपुव्वेणं अद्द क-
म्मपढीओ खवेत्ता होयगपट्टाणे भवइ । तए णं था-
वच्चापुत्ते सुदंसणं एवं वयासी-तुम्हे णं सुदंसणा ! किमु-
लए धम्मे पक्षचे ? । अम्हाणं देवाणुप्पिया ! सोयमूलं धम्मे
पक्षचे ० जाव सगं गच्छंति । तए णं थावच्चापुत्ते सुदंसणं एवं
वयासी-सुदंसणा ! से जहानामए केइ पुरिसे एगं महं रुहि-
रकयं वत्थं रुहिरेणं चेव धोएज्जा, नए णं सुदंसणा ! तस्स
रुहिरकयस्स वत्थस्स रुहिरेणं चेव पक्खालिज्जमाणस्स
अत्थि सोही, नो इण्ठे समट्टे, एवामेव सुदंसणा ! तुम्हं पि
पाणातिवाएणं ० जाव मिच्छादंसणसद्धेयं अत्थि सोही, ज-
हा तस्स रुहिरकयवत्थस्स रुहिरेणं चेव पक्खालिज्जमाणस्स
अत्थि सोही । सुदंसणा ! से जहाणामए केइ पुरिसे एगं महं रु-
हिरकयवत्थं सज्जियक्खारेणं अणुलिपइ, अणुलिपइत्ता पय-

ए०* आरुहेति, उएहं गाहेति, उएहं गाहेत्ता तओ पच्छा सुद्धेणं वारिणा धोवेज्जा, से ग्गुणं सुदंसणा । तस्स रुहरिकयवत्थस्स सज्जियास्वारेणं अणुलित्तस्स पयणं आरुहियस्स उएहं गाहियस्स सुद्धेणं वारिणा पक्खाज्जिमाणस्स सोही जवइ । हंता जवइ । एवामेव सुदंसणा । अम्मं पि पाणाइवायवेरमणेणं ० जाव मिच्छादंसणसद्वेयमणेणं अत्थि सोही, जहा वि तस्स रुहरिकयस्स वत्थस्स ० जाव सुद्धेणं वारिणा पक्खाज्जिमाणस्स अत्थि सोही । तत्थ एणं सुदंसणे संबुद्धे थावच्चापुत्तं वंदति, एमंसति, णमंसिता एवं वयासी-इच्छामि एणं जंते ! धम्मं सोच्चा जाणित्तए ० जाव समणोवासए ० जाव अहिगयजीवाजीवे ० जाव पडिद्वाजेमाणे विहरति । तए एणं तस्स सुयस्स परिव्वायगस्स इमीसे कहाए द्वाच्छट्ठस्स समाणस्स अयमेयारूवे ० जाव समुप्पज्जित्था-एवं खलु सुदंसणेणं सोयमूलं धम्मं विणयजहाय विणयमूले धम्मं पक्खि, तं सेयं खलु मम सुदंसणस्स दिट्ठिं वामेत्तए, पुणरवि सोयमूले धम्मं आघवित्तए त्ति कट्ठु एवं संपेहेति, संपेहेतित्ता परिव्वायगसहस्सेणं सच्चि जेणेव सोगंधिया एयरी जेणेव परिव्वायगावसहे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छइत्ता परिव्वायगाऽऽवसहंसि भंरुगनिकखेवणं करेति, करेइत्ता धाउरत्तवत्थपरिहिए पविरत्तपरिव्वायगसच्चि संपरिवुडे परिव्वायगाऽऽवसहाओ पक्खिक्खमइ, पडिणिक्खमइत्ता सोगंधियाए एयरीए मज्जं मज्जेणं जेणेव सुदंसणस्स गिहे जेणेव सुदंसणे तेणेव उवागच्छइ । तए एणं से सुदंसणे तं सुयं एज्जमाणं पासति, पासइत्ता नो अब्भुद्धेति, नो पच्छुगच्छति, नो आढाति, नो परियाणाइ, नो वंदति, तुसिणीए संचिद्धति । तए एणं से सुए परिव्वायगे सुदंसणं अणुवुद्धि-यं पासेत्ता एवं वयासी-तुमे एणं सुदंसणा ! अस्सया मम एज्जमाणं पासेत्ता अब्भुद्धेसि ० जाव वंदसि, इयाणि सुदंसणा ! तुमं मम एज्जमाणं पासेत्ता ० जाव नो वंदइ, तं कस्स एणं तुमे सुदंसणा ! इमेयारूवे विणयमूले धम्मं पक्खि । तए एणं सुदंसणे सुएणं परिव्वायएणं एवं वुत्ते समाणे आसणाओ अब्भुद्धेइ. करयत्त ० सुयं परिव्वायगं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! अरहओ अरिद्धेनमिस्स अंतेवासी थावच्चापुत्ते धामं अणगारे ० जाव इहमागए, इह चेव नीत्तासोए उज्जाणे विहरइ, तस्स एणं अंतिए विणयमूले धम्मं पडि-वस्से । तए एणं से सुए परिव्वायए सुदंसणं एवं वयासी-तं गच्छामो एणं सुदंसणा ! तव धम्मायारियस्स थावच्चापुत्तस्स अंतियं पाउव्वामो, इमं च एणं एयारूवाइं अट्ठाइं हेज्जं पसिणाइं कारणाइं वागरणाइं पुच्छामो, तं जइ एणं मे से एयाइं अट्ठाइं ० जाव वागरेति, ततो एणं अहं वंदामि, एमंसामि, अहं

मे से इमाइं अट्ठाइं ० जाव नो वागरेइ, तते एणं अहं एएहिं चेव अट्ठेहिं हेज्जहिं निप्पत्तपसिणवागरणं करिस्सामि । तए एणं से सुए परिव्वायगसहस्सेणं सुदंसणेण य सेंटि-णा सच्चि जेणेव नीत्तासोए उज्जाणे जेणेव थावच्चापुत्ते अणगारे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छइत्ता थावच्चापुत्तं ए-वं वयासी-जत्ता जे जंते !, जवाणिज्जं, अवावाहं, फासुयं विहारं ? । तए एणं थावच्चापुत्ते सुएणं एवं वुत्ते समाणे सुयं परिव्वायं एवं वयासी-सुया ! जत्ता वि मे, जवाणिज्जं वि मे, अवावाहं वि मे, फासुयं विहारं वि मे । तए एणं से सुए थावच्चापुत्तं एवं वयासी-से किं तं भंते ! जत्ता ? । सुया ! जं एणं मम एणदंसणचरित्तवसंजममाइएहिं जोएहिं जोयणा सेयं जत्ता । से किं तं भंते ! जवाणिज्जं ? । सुया ! जवाणिज्जे वुविहे पप्पते । तं जहा-इंदियजवाणिज्जे य, नोइंदि-यजवाणिज्जे य । से किं तं इंदियजवाणिज्जं ? । सुया ! जं एणं मम सोइंदियचक्खिदियघाणिदियजिद्धिभदियफासिदियाइं निरुवहयाइं वसे वट्ठंति से तं इंदियजवाणिज्जे । से किं तं नोइंदियजवाणिज्जे ? । सुया ! जं एणं कोहमाणमायालोभखीणा उवसंता नो उदयंति से तं नोइंदियजवाणिज्जे । से किं तं जंते ! अवावाहं ? । सुया ! जं एणं मम वाइयपित्तियसिजियस-स्सिवाइयविहरोगायंका एणो उदीरंति से तं अवावाहं । से किं तं भंते ! फासुयविहारं ? । सुया ! जं एणं आरामेसु उज्जा-णेसु देवउत्तेसु सजासु पवासु इत्थीपसुपंरुगविवज्जियासु वसहीसु पाकिहारियं पीढफज्जगसिज्जासंचारगं ओगिएहि-त्ता एणं विहरामि से तं फासुयं विहारं ॥ सरिसवया ते भंते ! किं जक्खेया, अभक्खेया ? । सुया ! सरिसवया जक्खेया वि, अभक्खेया वि । से केणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्चइ-सरिसवया जक्खेया वि, अभक्खेया वि ? । सुया ! सरिसवया वुविहा पप्प-त्ता । तं जहा-मित्तसरिसवया, धन्नसरिसवया । तत्थ एणं जे ते मित्तसरिसवया ते तिविहा पप्पत्ता । तं जहा-सहजाया, सहवट्ठिया, सहपंसुकीलिया य, ते एणं समणाणं निग्गंथाणं निग्गंथीणं अभक्खेया । तत्थ एणं जे ते धम्मसरिसवया ते वुविहा पप्पत्ता । तं जहा-सत्थपरिणया य, असत्थपरिणया य । तत्थ एणं जे ते असत्थपरिणया ते समणाणं निग्गंथाणं अजक्खेया । तत्थ एणं जे ते सत्थपरिणया ते वुविहा पप्प-त्ता । तं जहा-फासुया य, अफासुया य । तत्थ एणं जे अफासुया ते सुया ! नो जक्खेया । तत्थ एणं जे ते फासुया ते वुविहा पप्पत्ता । तं जहा-जाइया य, अजाइया य । तत्थ एणं जे ते अजाइया ते अभक्खेया । तत्थ एणं जे ते जाइया ते वुविहा पप्पत्ता । तं जहा-एसणिज्जा य, अणोएसणिज्जा य । तत्थ एणं जे ते अणोएसणिज्जा ते एणं अभक्खेया । तत्थ एणं जे ते एसणिज्जा ते वुविहा पप्पत्ता । तं जहा-द्वप्पा य,

अलप्ता य । तत्थ णं जे अलप्ता ते अभक्खेया । तत्थ णं जे लप्ता ते निगंथाणं भक्खेया । एएणं अट्ठेणं तुया ! एवं वुच्चइ-सरिसवया नक्खेया वि, अजक्खेया वि । एवं कुलत्था वि भाणियव्वा । नवरं इमं णाणत्तं-इत्थि कुलत्था य, धणकुलत्था य । इत्थि कुलत्था ति विहा पणत्ता । तं जहा-कुलवधूया य, कुलमाडया य, कुलधूया य । धणकुलत्था तद्देव । एवं मामा वि । नवरं इमं णाणत्तं-मासा ति विहा पणत्ता । तं जहा-कालमासा य, अत्यमासा य, धणमासा य । तत्थ णं जे ते कालमासा ते णं दुवालसविहा पणत्ता । तं जहा-सावणे ० जाव आसादे । ते णं अजक्खेया । अत्यमासा दुविहा पणत्ता । तं जहा-हिरण्णमासा य, सुवण्णमासा य । ते णं अभक्खेया । धणमासा तद्देव ॥ एगे भवं, दुवे जवं, अणेगे जवं, अक्खए जवं, अव्वए भवं, अवट्ठिए भवं, अणेगज्जयजावभविए जवं ? सुया ! एगे वि अहं, दुवे वि अहं ० जाव अणेगज्जयजावभविए वि अहं । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-एगे वि अहं ० जाव अणेगज्जयजावभविए वि अहं । सुया ! दव्वडयाए एगे अहं, णाणदंसणट्ठयाए दुवे अहं, पएसडयाए अक्खए वि अहं, अव्वए वि अहं, अनट्ठिए वि अहं, उवओगट्ठयाए अणेगज्जयजावभविए वि अहं । एत्थ णं से सुए संयुक्के । तए णं थावच्चापुत्तं अणगारं वंदइ, एमंसइ, एमंसइत्ता एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुब्बं अंतिए केवल्लिपणत्तं धम्मं निसामित्तए । धम्म-कहा भाणियव्वा । तए णं से सुए परिव्वायए थावच्चापुत्तस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! परिव्वायगसहस्सेण सद्धिं संपरिवुडे देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंने जवित्ता पव्वइत्तए ? । अहासुहं देवाणुप्पिया ! । तओ उत्तरपुरच्छिमे दिसीजाए तिदंरुयाओ ० जाव धाउरत्ताओ य एगंते एनेति, एनेइत्ता सयमेव सिहं ठप्पानेति, ठप्पाने-इत्ता जेणेव थावच्चापुत्ते ० जाव मुंने जवित्ता ० जाव पव्व-इए, सामाइयमाइयाइं चउइस पुव्वाइं अहिज्जति । तए णं थावच्चापुत्ते सुयस्स अणगारसहस्सं सीसत्ताए विहरति । तए णं थावच्चापुत्ते सोगंधियाओ नीत्तासोयाओ उज्जाणाओ पडिण्णक्खमइ, पडिण्णक्खमइत्ता वहिया ज-णवयविहारं विहरइ । तए णं से थावच्चापुत्ते अणगार-सहस्सेणं सद्धिं संपरिवुडे जेणेव पुंरुरीए पव्वए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता पुंरुरीयं पव्वयं सण्णियं सण्णियं उरूहति, उरूहतित्ता सेयघणसन्निगासं देवसन्निगायपुढवी-सिद्धापट्ठयं ० जाव पाओवगमणं समणुप्पे । तए णं से थावच्चापुत्ते णामं अणगारे वहुणि वासाणि सामन्नप-रियागं पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए सद्धिं जत्ताइं अणसणाए ० जाव केवल्लवरनाणदंसयं समुप्पाडित्ता तओ

पच्छा सिक्खे बुद्धे ० जाव सव्वपुक्खप्पहीणे । तए णं से सु-ए अएणया कयाइ जेणेव सेल्लगपुरे णगरे जेणेव सुचू-जिभागे उज्जाणे तेणेव समोसरिए । परिसा णिग्गया । से-ल्लओ वि णिग्गओ, धम्मं सोच्चा ० जाव देवाणुप्पिया ! पंथगपामोक्खाइं पंचमंतिसयाइं आपुच्छामि, मंडुअं कुमारं रज्जे ठावेमि, तओ पच्छा देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंने भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वयामि ? । अहासुहं देवाणुप्पिया ! तए णं से सेल्लए राया सेल्लगपुरं णगरं म-ज्जं मज्जेणं अणुप्पविसइ, जेणेव सए गेहे जेणेव धा-हिरिया उवट्ठाणसात्ता तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता सीहासणे सएिणसने । तए णं से सेल्लए राया पंथयपामो-क्खे पंचमंतिसए सदावेति, सदावेइत्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! मए सुयस्स अंतिए धम्मं निसम्मे, से वि य मे धम्मं इच्छिए पमिच्छिए अभिरुइए, अहं णं दे-वाणुप्पिया ! संसारभयउव्विग्गे ० जाव पव्वयामि, तुब्बे णं देवाणुप्पिया ! किं करेह, किं नसह, किं वा ते हिययइ-च्छिए सामत्थं ? । तए णं ते पंथगपामोक्खा पंचमंतिसया सेल्लयं रायं एवं वयासी-जइ णं तुब्बे देवाणुप्पिया ! सं-सार ० जाव पव्वयइ, अम्हाणं देवाणुप्पिया ! किं अस्से आहारे वा, आस्सेवे वा । अम्हे वि य णं देवाणुप्पिया ! संसारजयउव्विग्गा ० जाव पव्वयामो । जहा णं देवाणुप्पिया ! अम्हं बहुसु कज्जेसु य कारणेसु य ० जाव तद्दा णं पव्वइयाणं वि समण्णाणं बहुसु ० जाव चक्खू । तए णं से सेल्लए राया पंथयपामुक्खे पंच मंतिसए एवं वयासी-जइ णं देवाणुप्पिया ! तुब्बे संसारजयउव्विग्गा ० जाव पव्वयइ, तं गच्छइ णं देवाणुप्पिया ! सएसु सएसु कोमुंवेसु जेट्ठुत्ते कुट्टं वपज्जे ठावेत्ता पुरिससहस्सवाहिणीयाओ सीयाओ दुरूदा समाणा मम अंतियं पाउज्जवह । ते वि तद्देव पा-उज्जवंति । तए णं से सेल्लए राया पंचमंतिसयाइं पाउज्ज-वमाणाइं पासति, पासइत्ता हट्ठुट्ठे कोडुं वियपुरिसे सदावे-इ, सदावेइत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! मंहुयस्स कुमारस्स महत्थं ० जाव रायानिसेयं उवट्ठवेह, ० जाव अभिसिंचंति, ० जाव राया जाए विहरइ । तए णं से सेल्लए राया मंहुयं आपुच्छति । तए णं से मंहुए राया कोमुं वियपुरिसे सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वया-सी-खिप्पामेव सेल्लगपुरं नगरं आसियं ० जाव गंधवदि-जूयं करेह, कागवेह य, एवमाणत्तिअं पच्चप्पिणह । तए णं से मंहुए राया दोब्बं पि कोमुं वियपुरिसे सदावेइ, सदावे-इत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव सेल्लयस्स रज्जो महत्थं ० जाव निक्खमणाभेसेयं, जहा मेहस्स तद्देव, नवरं पडमावती

देवी अगगकेसे पडिच्छइ; सव्वे वि पन्निगहं गहाय सीयं
 दुल्लंति, अवसेसं तहवणं नव मामाइयमाइयाइं इकारस अ-
 गाइं अहिज्जइ, बहुहिं चउत्थ ० जाव विहरइ । तए णं से
 सुए सेलगसस अणगारसस ताइं पंथगपामुक्खाइं पंच अ-
 णगारसयाइं सीसत्ताए वियरइ । तए णं से सुए अणगारे
 अक्षया कयाइं सेल्लगपुराओ मुज्झिमिभागाओ उज्जाणा-
 ओ पन्निणिकखमति, पडिणिकखमइत्ता वहिया जणवयवि-
 हारं विहरइ । तए णं से सुए अणगारे अक्षया कयाइं
 तेणं अणगारसहस्मेणं सद्धिं संपरिवुडे पुव्वाणुपुव्वि
 चरमाणे गामाणुगामं विहरमाणे जेणव पुंरुरीए पव्वए
 ० जाव सिद्धा बुद्धा मुत्ता अंतगदा । तए णं
 तस्स सेल्लगसस रायरिसिस्स तेहिं अंतेहिं य पंतैहिं य
 तुच्छेहिं य लूहेहिं य अरसेहिं य विरसेहिं य सीएहिं य
 उएहेहिं य कालाइंकेतेहिं य पमाणाइंकेतेहिं य णिच्चं
 पाणभोयणेहिं य पयइसुकुमावस्स य सुहोचियस्स सरी-
 रगंसि वेयणा पाउव्वभूया उज्जला ० जाव उरहियासा, कं-
 दूदाहपित्तजरपरिगयमरीरे ० जाव विहरइ । तए णं से सेल्लए
 रायरिसिए एणं रोगायंकेणं मुक्के किसे जाए यावि होत्था ।
 तए णं से सेल्लए रायरिसी अक्षया कयाइं पुव्वाणुपुव्वि
 चरमाणे ० जाव जेणव मुज्झिमिभागे उज्जाणे तेणव विहरइ ।
 परिसा णिग्गया । मंहुओ वि राया णिग्गओ, सेल्लयं अण-
 गारं वंदति, नमंसति, पज्जुवासति । तए णं से मंहुए रा-
 या सेल्लयस्स अणगारस्स सरीरयं मुक्कं जुक्खं तुक्खं ०
 जाव सव्वावाहं सरोगं पासइ, पासइत्ता एवं वयासी-अहं
 णं भंते ! तुव्वं अहापवत्तेहिं तिगिच्छिणं अहापवत्तेणं
 ओसइजेसज्जभत्तपाणेणं तिगिच्छं आउंटवेमि, तुव्वे णं
 भंते ! मम जाणसाद्यासु समोसरइ, फामुयं एसणिज्जं पी-
 ढफलगसिज्जासंथारयं ओगिण्हित्ता णं विहरइ । तए णं से
 सेल्लए अणगारे मंहुयस्स रसो एयमहं 'तह' चि पन्निगुणेइ ।
 तए णं से मंहुए राया सेल्लयं रायरिसिं वंदति, णमंसति, ए-
 मंसइत्ता जामेव दिसि पाउव्वभूए तामेव दिसिं पन्निगए । तए णं
 सेल्लए रायरिसी कल्लं ० जाव जलंते सभंरुमत्तोवगरणमायाए
 पंथगपामोक्खेहिं पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं सेल्लगपुर-
 मणुपविसति, जेणव मंडुयस्स एणो जाणसाद्याओ तेणव
 उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता फामुयं पीढं ० जाव विहरइ । तए
 णं से मंहुए राया तिगिच्छिणं सदावेति, सदावेतित्ता एवं
 वयासी-तुव्वे णं देवाणुप्पिया ! सेल्लयस्स रायरिसिस्स
 फामुयं एसणिज्जं ० जाव तिगिच्छं आउंटइ । तए णं ते ति-
 गिच्छिया मंहुएणं रक्षा एवं वुत्ता समाणा इडुतुट्टा सेल्ल-
 यस्स रायरिसिस्स अहापवत्तेहिं ओसइजेसज्जभत्त-

पाणेहिं तिगिच्छं आउंटैति, मज्जपाणयं च उव्वदिसंति । तए
 णं तस्स सेल्लयस्स अहापवत्तेहिं ० जाव मज्जपाणएण य
 से रोगायंके उव्वसंते याविं होत्था, इडुं ० जाव वल्लियसरीरे
 जाए ववगयरोगायंके । तए णं से सेल्लए तम्मि रोगायंकांसि
 उव्वसंतंमि समाणंसि तंसि विउल्ले असणं पाणं खाइमं
 साइमं मज्जपाणए य मुच्छिणं गट्ठिए गिच्छे अज्जोववने
 पासत्थे पासत्थविहारी ओसखे ओसखविहारी कुसी-
 ले कुसीलविहारी पमत्ते पमत्तविहारी संसत्ते संसत्त-
 विहारी उव्वच्छपीढफलगसेज्जासंथारए पमत्ते यावि होत्था,
 नो संचाएति फामुयं एसणिज्जं पीढफलगं पच्चप्पि-
 णित्ता मंहुयं च रायं आपुच्छित्ता वहिया जणवयविहारे
 विहरित्तए । तए णं तेमिं पंथगवज्जाणं पंचएहं अणगार-
 सयाणं अणया कयाइं एगओ सहियाणं ० जाव पुव्वर-
 तावरत्तकालसमयंसि धम्मजागरियं जागरमाणं अयमे-
 यारूवे अब्भत्थिए ० जाव समुपज्जित्था । पवं खलु सेल्लए
 रायरिसी चइत्ता रज्जं ० जाव पव्वइए, विउल्ले णं असणं पा-
 णं खाइमं साइमं मज्जपाणए मुच्छिणं नो संचाएति ० जाव
 विहरित्तए, नो खलु कपइ देवाणुप्पिया ! समणानं ० जाव
 पमत्ताणं विहरित्तए, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अमहं कट्ठलं
 सेल्लयं रायरिसिं आपुच्छित्ता पान्हारियं पीढफलगसिज्जा-
 संथारयं पच्चप्पिणित्ता सेल्लयस्स अणगारस्स पंथयं अणगारं
 वेयावच्चकरं ठवित्ता वहिया अब्भुज्जाणं ० जाव विहरित्तए,
 एवं संपेइइ, कल्लं जेणव सेल्लए रायरिसी तेणव उवागच्छित्ता
 सेल्लयं आपुच्छित्ता पाह्हारियं पीढफलगं ० जाव पच्च-
 प्पिणंति, पंथयं अणगारं वेयावच्चकरं ठावेंति, वहिया ० जाव
 विहरंति । तए णं से पंथए अणगारं सेल्लयस्स रायरिसिस्स से-
 ज्जासंथारउच्चारपासवणखेलमल्ल ओसइजेसज्जभत्तपाणएणं
 अगिद्धाणविणएणं वेयावच्चियं करेति । तए णं से सेल्लए
 रायरिसी अक्षया कयाइं कत्तियचाउम्मासियंसि विपुलं
 असणं पाणं खाइमं साइमं आहारमाहरिए सुवहुं च मज्ज-
 पाणयं पीए पुव्वावरएहकावसमयंसि सुहपसुत्ते । तए णं से
 पंथए कत्तियचाउम्मासियंसि कयकाउस्सगे देवसियं प-
 ण्णिक्कमणं पडिक्कंते चाउम्मासियं पण्णिक्कमणं काउं कामे सेल्लयं
 रायरिसिं खामणट्टयाए सीसे णं पाएसु संघट्टेति । तए णं से
 सेल्लए रायरिसी पंथएणं सीसे णं पाएसु संघट्टिए समाणे
 आसुरुत्ते ० जाव मिमिमिसमाणे उड्डेइ, उड्डेइत्ता एवं वयासी-
 से केणट्टेणं जो ! एस अपत्थियपत्थिए ० जाव परिवज्जिए, जेणं
 मम सुहपसुत्तं पाए संघट्टेति ? । तए णं पंथए अणगारं से-
 ल्लएणं एवं वुत्ते समाणे जीए तत्थे तसिए करयल्लं ० जाव
 कट्टु एवं वयासी-अहं णं जंते ! पंथए सिस्से कयकाउ-

स्सग्गे देवसियं पम्किक्कमणं पम्किंते चाउम्मासियं खामे-
माणे देवाणुप्पियं वंदमाणे सीसे णं पाएसु संघट्टेमि, तं ख-
मेतु मं देवाणुप्पिया ! णाइ जुज्जो जुज्जो एवं करणयाए
त्ति कट्ठु सेल्लयं अणगारं एयमहं समं विणएणं जुज्जो
जुज्जो खामेति । तए णं तस्स सेल्लयस्स रायरिसिस्स पं-
थएणं अणगारेणं एवं वुत्तस्स अयमेयास्सुवेण जावसमुप्प-
ज्जित्था-एवं खलु अहं रज्जं चण जाव ओसण्णजाव उडव-
द्धरीठं विहरामि, तं खलु णो कप्पइ समणाणं पासत्थाणं
जाव विहरत्ति, तं सेयं खलु कट्ठं मंहुअं रायं आपु-
च्छित्ता पामिहारिअं पीढकन्नमसेज्जासंथारयं पच्चप्पि-
णित्ता पंथएणं अणगारेणं सक्किं बहिया अञ्जुज्जएणं
जाव जणवयविहारं विहरत्ति, एवं संपेहेति, संपेहेइत्ता कट्ठं
जाव विहरइ । एवामेव समणाउसो ! जाव णिगंथो
वा णिगंथी वा ओसणो जाव संथारए पमत्ते विहरइ, से
णं इहलोए चैव बहूणं समणाणं बहूणं समणीयं बहूणं
सावयाणं बहूणं सावियाणं द्वीवणिज्जे संसारो जाणि-
यन्तो । तए णं ते पंथगवज्जा पंच अणगारसया इमीसे
कहाए लच्छट्ठा समाणा अणमणं सदावेइ, सदावेइत्ता एवं
वयासी-सेलए रायरिसी पंथएणं बहिया जाव विहरइ ।
तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अमहं सेल्लयं रायरिसिं उव-
संपज्जित्ता णं विहरत्ति, एवं संपेहेति, संपेहेइत्ता सेल्लयं
रायरिसिं उवसंपज्जित्ता णं विहरंति । तए णं ते सेल्लयपा-
मोक्खा पंच अणगारसया बहूणि वासाणि सामन्नपरियायं
पाउणित्ता जेणेव पुंरुरीए पव्वए तेणेव उवागच्छइ, उवा-
गच्छइत्ता जहेव थावच्चापुने तहेव सिद्धा । एवामेव सप-
णाउसो ! जो निगंथो वा णिगंथी वा जाव विहरइ ।
ह्रां १ शु० ५ अ० ।

(घणवइमइनिम्माय त्ति) धनपतिर्वैश्वण्यः, तन्मत्या नि-
र्मापिता निरूपिता, अन्नकापुरी वैश्वण्यकपुरी, प्रमुदितप्र-
क्रीमिता, तद्वासिजनानां प्रमुदितप्रक्रीमितत्वात् । रैवतक उ-
ज्जयन्तः (चक्रवाय त्ति) चक्रवाकः (मयणसार त्ति)
मदनसारिका, अनेकानि तटानि कटकाश्च गरुडशैला यत्र
स तथा । (विवर त्ति) विवराणि च, अवऊराश्च निर्ज-
रविशेषाः, प्रपाताश्च भृगवः, प्राग्भाराश्च ईषदवनता गिरि-
देशाः, शिखराणि च कूटानि प्रचुराणि यत्र स तथा ; ततः क-
र्मधारयः । अप्सरोगणैर्वैवसङ्गैः, चारणैर्जङ्गाचारणाऽऽदिभिः
साधुविशेषैर्विधाधरामिदुजैश्च (संकिण त्ति) संकीर्ण आसे-
त्रितो यः स तथा । नित्यं सर्वदा कृणा उत्सवा यत्राऽसौ
नित्यक्षणिकः । केषामित्याह-दशाराः समुद्रविजयाऽऽद्यः, ते-
षु मध्ये वरास्त एव वीरा धीरपुरुषा ये ते तथा । (ते-
लोकवल्लवगणं) त्रैलोक्यादपि चलवन्तोऽतुलबलिनेमिनाथ-
शुक्त्वाद् ये ते तथा, ते च ते च तेषाम् । (वसीसाओ दाओ)
द्वात्रिंशत्साक्षादाः, द्वात्रिंशत्सुवर्णकोट्यः, द्वात्रिंशत्किरणकोट्यः

इत्यादिको दायो दानं वाच्यः, यथा मेघकुमारस्य । (सो चेव
वम्वत्ति) " आश्वरे तित्थगरे " इत्यादियो महावीरस्य
अभिहितः (गवल त्ति) महिषशृङ्गं, गुलिका नीली, गवत्रस्य
वा गुलिका गवत्रगुलिका । अतस्ती माव्वकप्रसिद्धो धाम्यविशे-
पः । (कोमुइयंति) उत्सववाच्यम् । कचित्तामुदायिकीमिति पाठः ।
तत्र सामुदायिकी जनमीलकप्रयोजना । (निरुद्धुरगंभीरप-
निस्तुपणं पि व त्ति) स्निग्धमधुरगंभीरं प्रतिश्रुतं प्रतिशब्दो
यस्य स तथा, तेनैव । केनेत्याह-शारदिकेन शरत्काष्ठजातेन,
बहादकेन मेघेन रसितं शब्दायितं नेर्या । शृङ्गाटकाऽऽदीनि
प्राग्वत् । गोपुरं नगरद्वारं, प्रासादो राजगृहं, चाराणि प्रतीतानि,
प्रथनानि गृहाणि, देवकुलानि प्रतीतानि, तेषु याः (पडिसु-
य त्ति) प्रतिश्रुतः प्रतिशब्दः, तासां यानि शतसहस्राणि ह-
ह्राः, तैः संकुत्रा या सा तथा, तां कुवेन् । कामित्याह-द्वारकां
द्वारवर्ती नगरीं, कथंभूतामित्याह-(संभितरथाहिरियंति) स-
हाज्यन्तरेण मध्यभागेन, बाहिरिकया च, प्राकाराद्वहिर्नगर-
देशेन वा साभ्यन्तरयाहिरिका, ताम् । (सं इति) स जेरी-
संवन्धी शब्दः (विणसरित्थ त्ति) विप्रासरत् । (पामोक्खा
इति) प्रमुखाः (आधिकवच्चारियमल्लदामकलाव त्ति) परि-
हितप्रलम्बपुष्पमालासमृद्धा इत्यादिवर्णकः प्राग्वत् । (पुरिस-
सवग्गुरा परिक्खित्ता) वागुरा मृगवधनं, वागुरेव वागुरा
समुदायः । (नत्थय अप्पणो कम्मक्खएणंति) न इति यदेतन्म-
रणाऽऽदिवारणशक्तेर्निषेधनं, तदप्यत्राऽऽत्मनः कृतात् । आत्मनो
वा संपन्थिनः कर्मकृतात्, आत्मना क्रियमाणमात्मीयं वा कर्म-
त्तयं, वर्जयित्येत्यर्थः । आत्मनेत्यादौ (अत्ताणे अप्पणो वा कम्म-
क्खयं करिणए त्ति) कर्मण इह पट्ठी द्रष्टव्या । (पच्छाऽऽउ-
रस्स इत्यादि) पश्चादस्मिन् राजाऽऽदौ प्रव्रजिते सति आतुर-
स्यापि च छव्याऽऽद्यभावाद् दुःस्थस्य 'से' तस्य, तदीयस्ये-
त्यर्थः । मित्रश्रान्तिनिजकसंबन्धिपरिजनस्य, योगक्षेमवार्तमानीं
प्रतिवहति । तत्रालब्धस्येऽपि सत्यैव वस्तुनो ह्यभो योगः, ह-
व्यस्य परिपालनं क्षेमः, ताभ्यां वर्तमानकालमवा वर्तमानो
योगक्षेमवार्तमानी, तां-निर्वाहं, राजा करोतीति तात्पर्यम् ।
(इति कट्ठु) इति कृत्वा इतिहेतोरेवंप्रामेव घोषणां घोषयत
कुरुत । (पुरिससहस्समित्यादि) इह पुरुषसहस्रं स्नानाऽऽदि-
विशेषणम् । स्यात्पत्यापुत्रस्यान्तिके प्राङ्मूर्तमिति संबन्धः ।
(विज्जाहरचारणे त्ति) " इह जंमय य देवे उवयमाणे " इ-
त्यादि कथ्यम् । एवमन्यदपि मेघकुमारचरितानुसारेण पूर्ववदे-
तदर्थ्यतयमिति । (इरियासमिप इत्यादि) (एसणासमिप
आयाणप्रंडमच्छिणक्खेवणासमिप) आदानेन प्रहृष्टेन सह भा-
रुमात्राया उपकरणलक्षणपरिच्छदस्य या निक्षेपणा मोचनं
तस्यां समितः सम्यक्प्रवृत्तिमान् (उच्चारपासवणखेजल्ल-
संघाणपारिट्टावाणियासमिप) उच्चारः पुरीषं, मल्लवर्णं मूत्रं,
खलो निष्ठीवनं, सिंघानो नासामलः, जल्लः शरीरमलः । इह
यावत्करणादिदं दृश्यम्-"मणसमिप वयसमिप कायस-
मिप ।" चिचाऽऽदीनां कुशलानां प्रवर्तक इत्यर्थः । "मण-
गुत्ते वयगुत्ते कायगुत्ते" चिचाऽऽदीनामष्टुभावां निषेधकः एत-
देवाऽऽह-"गुत्ते ।" योगापेक्षया "गुत्तिदिप ।" इच्छियाणां विष-
येष्वसत्प्रवृत्तिनिरोधात् । "गुत्तवंचारी ।" वसत्यादिनवग्रह-
चर्यगुप्तियोगात् । "अकोहे ड ।" कथमित्यत आह-"स्ते ।"
सौम्यमूर्तित्वात् । "पसंते ।" कथाद्यस्य विफलिकरणात् ।

“उवसंते ।” कपायोदयाभावात् । “परिनिवृत्ते ।” स्वास्थातिरेकात् । “अणासवे ।” हिंसाऽऽदिनिवृत्तेः । “अममे ।” ममत्युल्लेखस्याभिप्रेक्ष्यतोऽसङ्गात्वात् । “शक्तिचणे ।” निर्द्वयत्वात् । “क्षिप्रगन्धे ।” मिथ्यात्वाऽऽदिजावग्रन्थिच्छेदात् । “निरुवत्तेवे ।” तथाविधवन्धहेत्वजावेन तथाविधकर्मानुपादानात् । एतदेवोपमानैरुच्यते-“कंसपाई व मुक्कनोए ।” वन्धहेतुत्वेन तोयाऽऽकारस्य स्नेहस्याज्ञात्वात् । “संखो इव निरंजणे ।” रञ्जनस्य रागस्य कर्तुमशक्यत्वात् । “जीवो विव अप्पडिहयगई ।” सर्वत्रैचित्येनास्खलितविहारित्वात् । “गगणमिव निरालंघणे ।” देशग्रामकुलाऽऽदीनामनालम्बकत्वात् । “वायुरिव अप्पडिहयगई ।” क्षेत्राऽऽदौ प्रतिबन्धाभावेनैचित्येन सततविहारित्वात् । “सारयसलिलं व सुच्छहियए ।” कपायन्नक्षणगडुलत्ववर्जनात् । “पुक्खरपत्तं पि व निरुवत्तेवे ।” पञ्चपत्रमित्र जोगाजिज्ञापलेपाभावात् । “कुम्भो इव गुत्तिदिए ।” कूर्मः कच्छपः । “खगवि-साणं व एगजाए ।” खड्ग आरण्यः पशुविशेषः, तस्य विपाणं शृङ्गं, तदेकं भवति, तद्देको जातो योऽसङ्गत्यतः सहायत्यागेन स तथा । “विहग इव विष्णुमुक्के ।” आलयाप्रतिबन्धेन । “भारं-रूपकली व अपमत्ते ।” भाररूपकलिणो हि-“एकंदराः पृथग् ग्रीवाः, अथोऽन्यफलभक्षिणः । प्रमत्ता इव नश्यन्ति, यथा भारण्ड-पक्षिणः ॥ १ ॥” जीवद्वयरूपा भवन्ति, ते च सर्वदा चकितचित्ता भवन्ति इति । “कुजरो इव सौकीरे ।” कर्मशुलैस्त्यं प्रति शूर इत्यर्थः । “वसभो इव जायथामे ।” आरोपितमहाव्रतभार-वहनं प्रति जातवलो, निर्वाहकत्वात् । “सोहो इव दुच्छरिसे ।” दुर्धर्षणीय उपसर्गश्रृंगः । “मंदरो इव निष्कपे” परीपहपवनेः । “सागरो इव गंभीरे ।” अतुच्छचित्तत्वात् । “चंदो इव सो-मलेस्से ।” शुभपरिणामित्वात् । “सुरो इव दित्तेए ।” परेषां क्रोमकत्वात् । “जञ्चकचणं व जायकवे ।” अपगतदोषत्रक्षणकु-व्यत्वेनोत्पन्नस्वस्वज्ञावः । “वसुंधर व सव्वफाससहे” पृथीवत् शीताऽऽतपाऽऽद्यनेकविधस्पर्शक्रमः । “सुहुयहुयासणो व तेयसा जलंते” घृताऽऽदितर्पितैव भवानरवत् प्रभया दीप्यमानः । “नत्थि णं तस्स भगवंतस्स कत्थइ पडिबंथो भवइ” नास्त्ययं पत्नी यदु-त तस्य कुत्रापि प्रतिबन्धो भवति । “से य पडिबंथे चउव्विहे प-णत्ते । तं जहा-द्ववओ, खित्तओ, काहओ, भावओ । द्ववओ-स-ञ्चित्ताचित्तमीसेसु । खित्तओ गमे वा नगरे वाऽऽरुणे वा खले वा घरे वा अंगणे वा ।” खलं धान्यमलनाऽऽदिस्थिरुद्धम । “कालओ समय वा आवल्लियाए वा ।” असंख्यातसमयरूपायाम् । “आ-णापाणुए वा ।” उच्छ्वासनिःश्वासकाले “थोवे वा” सत्ते द्वासरू-पे “खणे वा” बहुतरोद्वासरूपे वा “ववे” सप्तस्तोक रूपे वा । “मुहु-त्ते वा” द्वयसप्तसप्ततिरूपे “अहोरत्ते वा पक्खे वा मासे वा अय-णे वा ।” दक्षिणायनेतररूपे प्रत्येकं षण्मासप्रमाणे, संवत्सरे वा “अन्नत्ते वा दीहकालसंजोए” युगाऽऽदौ “भावओ कोहे वा माणे वा माए वा लोहे वा भए वा हासे वा ।” हास्ये हर्षे वा । “एवं तस्स न भवइ ।” एवमनेकधा तस्य प्रतिबन्धो न प्रवति । “से णं भगवं वासीचदणकप्पे ।” वास्यां चन्दनकल्पो यः स तथा । अपकारिणेऽन्युपकारकारीत्यर्थः । वासीवाङ्मूढेन प्रवृ-त्तं चन्दनं कल्पयति यः स तथा । “समतिगमणिद्वेहुकं-चणे समसुहदुक्खे” समानि उपक्षेपणीयतया तृणाऽऽदीनि य-स्य स तथा । “इहलोयपरलोयपडिबद्धे जीवेयमरणनिरव-कंखे संसारपारगामी कम्मसत्तुनिग्घायणट्ठाए अञ्जुट्टिए ए-वं च णं विहरइ ति ।” एवमीर्यासमित्यादिगुणयोगेनेति ।

(पंचाणुव्वइयं) इह यावत्करणादेवं दृश्यम्-“सत्त सि-क्खावइयं दुवालविहं गिदिधम्मं पमिवज्जितए अहासुहं दे-वाणुप्पिया । मा पमिवंधं काहिसि । तए णं से सेलए राया थावच्चापुत्तस्स अणगारस्स भंतिए पंचाणुव्वइयं० जाव उवसंप-ज्जइ । तए णं से सेलए राया समणोवासए जाए” (अजिगयजीवा-जीवे) इह यावत्करणादिदं दृश्यम्-“उवलरूपुष्पपावे आसवसं-घरनिज्जरकिरियादिगरणबंधपामोक्खकुसले ।” क्रिया कारि-क्यादिका, अधिकरणं खड्गनिर्वृत्तनाऽऽदि । एतेन च ज्ञानितोक्ता । “असाहज्जे” अविद्यमान सहायः, कर्ताधिकर्मातः सम्यक्त्वा-ऽऽद्यविचक्षणं प्रति न परसाहाय्यमपेक्षते इति भावः । अत एवाऽऽ-ह-“देवासुरनागजक्खरक्खसकिनरकिपुरिसगरुत्तगंधवमहो-रगाइएहिं देवगणेहिं निगंग्याओ पावयणाओ अणतिक्रमणज्जे” देवा वैमानिका ज्योतिष्काः, शेषा जवनपतिव्यन्तरविशेषाः, ग-रुताः सुपर्णकुमाराः । एवं चैतत्, यतः-“निगंग्ये पावयणे निस्सं-किए निक्खंखिए ।” मुक्तदर्शनान्तरपक्षपातः । “निविदीतिगच्छे” फलं प्रति निःशङ्कः “वद्धहे ।” अर्थश्रवणतः । “गहियट्टे ।” अर्था-वधारणेन । “पुच्छियट्टे ।” संशये सति “अभिगयट्टे ।” बोधात् । “विधिच्छियट्टे” पेदम्पर्योपलम्भात् । अत एव “अट्टिमिजपेम्मा-णुरारत्ते ।” अर्थानि च प्रसिद्धानि, मिज्जा च तन्मध्यवर्ती धातुः, अस्थिमिज्जाः, ताः प्रेमानुरागेण सार्वज्ञप्रवचनप्रीतिल-क्षणकुसुम्भाऽऽदिरागेण रक्ता इव रक्ता यस्य स तथा । केनोल्ले-खनेत्याह-“अयमाउसो ! निगंग्ये पावयणे अठे, अय परमठे, सेसे अणट्टे ।” (आवसोत्ति) आयुष्मन्निति पुत्राऽऽदेरामन्त्रणम् । शेषं धनधान्यपुत्रदाराराज्यकुप्रवचनाऽऽदि । “ऊसियफल्लिहे” उ-च्छ्रितं स्फटिकमिव स्फटिकमन्तःकरणं यस्य स तथा । मौनीकं प्रवचनावाक्या पारितुष्टमना इत्यर्थः । इति वृत्तव्याख्या । केचिन्वा-हुः-उच्छ्रित अर्गलास्थानादपनीय ऊर्द्धीकृतो, न तिरश्चीन-कपाटपश्चाद्गागादपनीत इत्यर्थः । उत्सृतो वा अपगतः परिधो-अंला गृहद्वारे यस्याऽसौ उत्तनृतपरिधः, उत्तनृतपरिधो वा । औदार्यातिरेकादतिशयदानदायित्वेन भिक्षुकप्रवेशार्थम-नर्गलितगृहद्वार इत्यर्थः । “अवंगुयदुवारं” अपावृत्तद्वारः कपाटा-ऽऽदिभिः भिक्षुकप्रवेशार्थमेवास्थगितगृहद्वार इत्यर्थः । इत्येकीयं व्याख्यानम् । सूचनानां तु भावनावाक्यमेवम्-यदुत सदृशनलाग्रे, न कस्माच्चित्पापिण्डकाद्विभेति, शोजनमार्गपरिग्रहेणोद्धाटशिरा-स्तिष्ठतीति भावः । “चियत्ते उरघरदारप्पवेसो” (चियत्ते ति) नाप्रीतिकरः अन्तःपुरगृहे द्वारेण नापद्वारेण प्रवेशः शिष्टजनोचि-तप्रवेशनं यस्य स तथा । अनोप्योक्तत्वं चास्यानेनोक्तम्-अथवा- (चियत्तोत्ति) लोकानां प्रीतिकर एव अन्तःपुरे वा गृहे वा गृह-द्वारे वा प्रवेशो यस्य स तथा । अतिधार्मिकतया सर्वत्रानाशङ्क-नीयत्वादिति । “चाउइसठमुहिट्टपुष्पमासिणीसु पडिपुष्पं पोसहं सम्मं अणुपावेमाणे ।” उद्दिष्टा अमावास्यापौषधमाहारं पौष-धाऽऽदिद्वनचतूरूपम् । “समणे निगंग्ये फासुपणं एसणिज्जेणं अ-सणुपाणस्साइमसाइमेणं वत्थपडिगहकंचलपायपुंजुणेणं ।” प-तद्ग्रहं पात्रं, पादप्रोञ्जनं रजोदरणम् । “ओसहभेसज्जेणं” भे-षजं पथ्यम् । “पामिहारिणं पीठफलगसेज्जासंधारणं पडिलाभेमाणे” प्रातिहारिकेण पुनःसमर्पणीयेन, पीठमासनं, फलकमवष्टम्भार्थं, शय्या वसतिः, शयनं वा यत्र प्रसारितपादः स्वप्यते, संस्तारको बहुतरः “अहापरिगगहिणहिं तथोक्कमेहिं अप्पाणं जावेमाये विहरइ ।” (सुप परिगवाये ति) शुको व्यास-पुत्रः ऋग्वेदाऽऽद्यश्चत्वारो वेदाः, पठितन्त्रं साङ्ख्यमतं, साङ्-

ख्यसमये साहस्यसमाचारे लब्धार्थः। वाचनान्तरे तु यावत्करणा-
 देवमिदमवगन्तव्यम्- श्रुत्वेदयजुर्वेदसामवेदार्थवेदानामि-
 तिहासपञ्चमानामितिहासः पुराणं, निघण्टुपद्यानां निघण्टुर्नाम-
 कोशः, साङ्गोपाङ्गानामङ्गानि शिक्षाऽऽदीनि, वपाङ्गानि तदुक्तप्र-
 पञ्चनपराः प्रवन्धाः। सरहस्यानामैदं पर्ययुक्तानां, सारकः-अध्याप-
 नद्वारेण प्रवर्त्तकः, स्मारको वाऽन्येषां विस्मृतस्य स्मारणात्। वा-
 रकोऽशुक्लापठनिषेधकः, पारगः पारगामी परङ्गवित्। पठितन्त्र-
 विशारदः पठितन्त्रं कापिलीयकशास्त्रं, परङ्गवेदकत्वमेव व्यनक्ति-
 संस्थाने गणितरत्नधे, शिक्षाकल्पे शिक्षायामन्तरस्वरूपनिरूपके
 शास्त्रे, कल्पे तथा विधिसामाचारीप्रतिपादके, व्याकरणे शब्दलक्षणे
 ङ्गसि पद्यवचनलक्षणनिरूपके, निरुक्ते शब्दनिरुक्तप्रतिपादके,
 ज्योतिषामयने ज्योतिःशास्त्रे। अन्येषु च ब्राह्मणकेषु शास्त्रेषु च
 परिनिष्ठित इति वाचनान्तरम् ॥ पञ्चयमपञ्चनियमयुक्तम्। तत्र प-
 ञ्च यमाः-प्राणातिपातविरमणाऽऽद्याः, नियमास्तु-शौचसन्तोष-
 तपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि। शौचमूलकं यमनियममौलनाह-
 शमकारम्। धातुरकानि वृक्षाणि प्रवराणि परिहितो यः स
 तथा। विद्वद्वाऽऽदीनि सप्त हस्ते गतानि यस्य स तथा। तत्र
 कुण्डिका कमरुहः, क्वचित् काञ्चनिका करोटिका वाऽधीयते, ते
 च क्रमेण रुद्राक्षतमाला मूलाङ्गनं चोच्यते। पञ्चालिकं त्रिका-
 ष्टिका, अङ्गुशो वृक्षपल्लवच्छेदार्थः, पवित्रकं ताम्रमयमङ्गुलीयकं,
 कन्तरी चीवरत्नपरं प्रमार्जनार्थम्। (संखाणं ति) साङ्ख्यम-
 तम्। (सज्जपुहवि चि) कुमारपृथिवी (पवयणं आरुहेह)
 पाकस्थाने जुल्लयादावारोपयति, ऊष्माणमुष्णत्वं प्राहय-
 ति, (दिष्टि वामेसप चि) मतं वमयितुं त्याजयितु-
 मित्यर्थः। (अडां ति) अर्थान् अर्थमानत्वादिधिगम्य-
 मानत्वादित्यर्थः। प्रार्यमानत्वाद्या वाच्यमानत्वादित्यर्थः। व-
 द्यमाणयात्रायामनीयाऽऽदीन्। तथा तानेव (हेऊं चि) हेतून्,
 अन्तर्वैश्वानरास्तदीयज्ञानसंपदो गमकात्। (पसिणां ति)
 प्रह्नान्, पृच्छमानत्वात्। (कारणां ति) कारणानि, विव-
 क्षितार्थनिश्चयस्य जनकानि। (वागरणां ति) व्याकरणानि,
 प्रत्युत्तरतया व्याक्रियमाणत्वादेयामिति। (निष्पट्टपसिणवाग-
 रणं ति) निर्गतानि स्पष्टानि स्फुटानि प्रश्नप्रकारणानि प्रश्नो-
 त्तराणि यस्य स तथा तम्। (जीणाडवसंत चि) क्रयोपशम-
 मुपगता इत्यर्थः। एतेषां च याज्ञाऽऽदिपदानामागमिकगम्भी-
 रार्थत्वेनाऽऽचार्यस्य तदर्थपरिज्ञानमसंभावयताऽपञ्जानार्थं
 प्रश्नः कृत इति। (सरिसवय चि) एकत्र सवयसः सदृशव-
 यसः, अन्यत्र सर्पपाः सिकार्यकाः। (कुव्रथ चि) एकत्र
 कुले तिष्ठन्तीति कुलस्थाः, अन्यत्र कुलस्था धान्यविशे-
 पाः। सरिसवयाऽऽदिपदप्रश्नश्च छलप्रहणेनोपहासार्थं कृत
 इति। (एगे भवं ति) एको भवान् इति एकत्वाभ्यु-
 पगमे आत्मनः कृते सूरिणा ओत्राऽऽदिबिज्ञानानामवयवानां
 चात्मनोऽनेकतोपलब्ध्या एवम् दूषयिष्यामीति बुद्ध्या प-
 र्यनुयोगः शुकेन कृतः (ड्रवे जवं ति) द्वौ भवानिति च द्वित्वा,
 भ्युपगमे ग्रहमित्येकत्वविशिष्टस्यार्थस्य द्वित्वविरोधेन द्वित्वं दूषे-
 यिष्यामीतिबुद्ध्या पर्यनुयोगो विहितः। अक्षयः अवयवः, अवस्थि-
 तो भवान्, अनेन नित्यात्मपक्षः पर्यनुयुक्तः। अनेके भूता अतीता
 भावाः सत्त्वाः परिणामा वा भाव्याश्च जाविनो यस्य स तथा।
 अनेन चातिक्रान्तभाविसत्ताप्रश्नेन अनित्याऽऽत्मपक्षः पर्यनुयुक्तः।
 एकतरपरिग्रहे अन्यतरस्य दूषणायेति। तत्राऽऽचार्येण स्यादा-
 दस्य निखिलदोषगोचरातिक्रान्तत्वात्तमवब्रज्योत्तरमदायि-ए-

कोऽप्यहम्, कथम्?, अर्थाथतया, जीवद्वयस्यैकत्वात्, न तु प्रदे-
 शार्थतया। तथा ह्यनेकत्वात्प्रमेत्यवयवाऽऽदीनामनेकत्वोपलब्धौ
 न बाधकः। तथा कश्चित्स्वभावमाश्रित्यैकत्वसंख्याविशिष्टस्या-
 ऽपि पदार्थस्य स्वभावान्तरद्वयापेक्षया द्वित्वमपि न विरुद्धम्, इ-
 त्यत उक्तम्-द्वावप्यहं ज्ञानदर्शनार्थतया, न चैकस्य स्वभावभेदो
 दृश्यते। एको हि देवदत्ताऽऽदिपुरुषः एकदेव तत्तदपेक्षतया पि-
 तुत्वपुत्रत्वभ्रातृत्वभ्रातृव्यत्वापितृव्यत्वमातुलत्वजगिनेयत्वादीन-
 नेकात् स्वभावावल्लभत इति। तथा प्रदेष्टार्थतया असंख्येयप्रदेश-
 तामाश्रित्याक्षयः, सर्वथा प्रदेशानां स्याज्जावात्। अवयवः किय-
 तानपि च व्ययज्जावात्। किमुक्तं भवति?-अवस्थितो नित्यः।
 असंख्येयप्रदेशो हि न कदाचनपि व्यपेति, अतो नित्यताऽभ्यु-
 पगमेऽपि न दोषः। उपयोगार्थतया विविधविषयानुपयोगाना-
 श्रित्य अनेकभूतभावमविकोऽपि अतीतानागतयोर्हि कालयोर-
 नेकविषयवाधानामात्मनः कथञ्चिदभिन्नानामुत्पादाद्विगमाच्चा
 नित्यपत्तो न दोषायेति। पुरुरीकेण आदिदेवगणधरेण नि-
 र्घाणत उपलक्षितः पर्वतः, तस्य तत्र प्रथमं निर्जुनत्वात्पुरुरीक-
 पर्वतः शत्रुञ्जयः। (अंतेहि येत्यादि) अन्तैर्वल्लक्षणकाऽऽदिभिः,
 प्रान्तैस्तैरेव लुकावशेषैः पर्युषितैर्वा, रुक्मैर्निर्नहेः, तुच्छैरदृषैः,
 अरसैः हिङ्गवादिजिरसंस्कृतैः, विरसैः पुराणत्वाद्विगतसैः, शी-
 तैः शीतलैः, उष्णैः प्रतीतैः, कालातिक्रान्तैः तृष्णाबुभुक्षाकाशा-
 प्रतैः, प्रमाणातिक्रान्तैः बुद्ध्यापिपासाभाषानुचितैः। चकाराः
 समुच्चयार्थाः। एवंविधविशेषणान्यपि पानाऽऽदीनि निष्ठुरशरी-
 रस्य न भवन्ति बाधायै। अत आह-प्रकृतिसुकुमारकस्येत्यादि।
 " वेयणा पाचन्तूया " इत्यस्य स्थाने " रोगार्थकं " इति क-
 चिद् दृश्यते। तत्र रोगश्चासावातकृच्छ्रकृच्छ्रजीवितकारीति स-
 मासः। कण्डूः कण्डूतिः, दाहः प्रतीतः, तत्रप्रधानेन पित्तज्वरेण
 परिगतं शरीरं यस्य स तथा। ते इच्छन्ति चिकित्साम्। (आ-
 उंटावेमि चि) आचरंयामि कारयामि। (सन्नरुमत्तान्नगरण-
 मायाए चि) भारहमात्रा पतङ्गपरिच्छदश्च, उपकरणं च वर्षाक-
 र्पाद्वि भारहमात्रोपकरणं, एवं च तद्दार्म्यं नाएरुमात्रोपक-
 रणं च स्वभापडमात्रोपकरणं, तद्दायय गृहीत्वा, अज्युच्यतेन
 सोद्यमेन, प्रदत्तेन गुरुणोपदिष्टेन, प्रगृहीतेन गुरुसकाशादङ्गीकृ-
 तेन, विहारेण साधुवर्त्तनेन, विदुर्नु वसितुं, पार्श्वज्ञानाऽऽदीनां
 वहिस्तिष्ठतीति पार्श्वस्थः। गाढग्लानत्वाऽऽदिकारणं विना श-
 र्वातराज्याहताऽऽदिपि एरुभोजकत्वादागमोक्तविशेषणः। स च
 सकृदनुचितकरणेनाल्पकालमपि भवति, तत उच्यते-पार्श्वस्था-
 नां यो विहारो बहूनि दिनानि यावत्तथावर्त्तनं स पार्श्वस्थविहा-
 रः, सोऽस्यास्तीति पार्श्वस्थविहारी। एवमवसजाऽऽदिविशेष-
 णान्यपि, नवरमवसन्नो विवक्षितानुष्ठानालसः, आचर्यकस्वा-
 ध्यायप्रत्युपेक्षणाध्यानाऽऽदीनामसंस्मरणीत्यर्थः। कुरिततः शी-
 लः कुशीलः, काहाविनयाऽऽदिभेदज्ञानानां ज्ञानदर्शनचारीत्राऽऽ-
 चाराणां विराधक इत्यर्थः। प्रमत्तः पञ्चविधप्रमादयोगात्, सं-
 सकः कदाचित्संविन्नगुणानां कदाचित्पार्श्वस्थाऽऽदिदोषाणां सं-
 बन्धाकौरवत्रयसंसर्जनान्नेति। ऋतुवदेऽपि अवर्षाकालेऽपि पी-
 तफलकाऽऽदिशर्यासंस्तारकं यस्य स तथा। (नाइभुजो एवं
 करणयाए चि) नैव दूयः पुनरपि (एवं) इत्थं करणाय, प्रव-
 र्त्तित्ये इति शेषः। एवमेवेत्यादिरुपनयः। इह गाथा-"सिद्धि-
 लियसंजमकजा, वि होइउ उज्जमंति जइ पच्छा। संवेगाओ ते
 से-लओ व्व आराइया होंति ॥ १ ॥ " ज्ञा० १ श्रु० ५ अ०।
 ध० २०। अणु०।

थावय-स्थापक-पुं० । स्थापयति पक्कमक्केपेण प्रसिद्धव्यासिक-
त्वात् समर्थयति यः स तथा । हेतुनेदे, (स्था०) यथा परित्रा-
जकधूसौ-लोकमध्यभागे दत्त बहुफलं भवति तत्राहमेव जाना-
मीति मायया प्रतिग्राममन्यान्यलोकमध्यं प्ररूपयति सति तन्नि-
ग्रहाय कश्चित् थावको लोकमध्यस्यैकत्वात्कथं बहुषु ग्रामाऽऽ-
दिषु तत्सम्भव इत्येवंविधोपपत्त्या त्वद्दर्शितो लोकमध्यज्ञागो न
जवतीति पक्कं स्थापितवानिति स्थापको हेतुः । उक्तं च-“ लो-
गस्स मज्झजाणण, थावयहेऊउदाहरणं । (८७)” (दश० १ अ०)
इति । स चायम्-अश्विरत्र धूमात्, तथा नित्यानित्यं वस्तु, व्यवप-
र्यायतस्तथैव प्रतीयमानत्वादिता अनयोश्च प्रतीतिव्यासिकतया
कालक्षेपेण साध्यस्थापनात् स्थापक इति । स्था० ४ उ० ३३० ।

साम्प्रतं स्थापकहेतुमधिकृत्याऽह-

लोगस्स मज्झजाणण, थावयहेऊउदाहरणं । (८७)

लोकस्य चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य मध्यज्ञानं, किम्? स्थापकहेतावु-
दाहरणमित्युक्तार्थः । ज्ञावार्थः कथानकादवसेयः । तत्त्वेदम्-
“एगो परिव्वायगो हिंरुति । सो य परुवेइ-खेत्ते दाणाऽऽदि सफत्तं
ति कट्ठु समखेत्ते कायव्वं । अहं बोयस्स मज्झं जाणामि, ए पुण
अन्नो । तो लोगो तमाढाति । पुच्छिअो य संतो चउसु वि दिसासु
खीलप णिहणिकुण रज्जूप पमाणं काळण माइट्ठणिको भणति-
पयं लोयमज्झंति । तन्नो बोअो विम्वहं गच्छति-अहो! भट्टारपण
जाणियंति । एगो य सावन्नो, तेण नायं । कहं धुत्तो लोयं पया-
रेइ ति ? , तो अहं पि वंचामि ति कल्लिकुण भणियं-ए एस
बोयमज्झो, जुल्लो तुमंति । तन्नो सावपण पुणो भावेकण अणो दे-
सो कहिन्नो-जहेस लोयमज्झो ति । लोगो तुट्ठो । अण्णे भणति-
अणेगवाणेषु अन्नं अन्नं मज्झं परुवतंयं दछूण विरोधो चोइय-
ति, एवं सो तेण परिव्वायगो णिप्पिट्ठपसिणवागणो कम्मो ।
एसो बोअो थावगहेऊ । लोउत्तरे वि चरणकरणानुअोगे
कुस्सुतीसु असंभावीणज्जसग्गाहरअो सीसो एवं चेव प-
सुवेयव्वो । दव्वाणुअोगेण वि साहुणा तारिस्सं जाणियव्वं । ता-
रिस्सो य पक्खो गेणियव्वो । जस्स पुरो उत्तरं चेव दावं न
तीरइ । पुत्रावरविरुक्को दोसो य ण हवति ।” दश० १ अ० ।

थावर-स्थावर-पुं० । तिष्ठतीत्येवंशीलः स्थावरः । जी० १ प्रति० ।
शीताऽस्तपाऽऽद्युपेतत्वेऽपि स्थानान्तरं प्रत्यनभिसर्पितया स्थान-
शीले, उक्तं ५ अ० । स्थावरनामकर्मोदयात् पृथिव्यादिके,
सूत्र० १ शु० १ अ० ४ उ० । आ० चू० । स्था० । नं० ।
स्थावराः पृथिव्यस्तेजोवायुवनस्पतयः । आचा० १ शु० ६ अ०
१ उ० । सूत्र० । द्विविधः स्थावरः, सूक्ष्मवादरभेदात् । सूक्ष्मस्था-
वरो वनस्पत्यादिः । वादरस्थावरः पृथिव्यादिः । पा० । सूत्र० ।

तिविहा थावरा पणत्ता । तं जहा-पुढाविकाइया, आउ-
काइया, वणस्मइकाइया ।

स्थानशीलत्वात्, स्थावरनामकर्मोदयाद् वा स्थावराः । शे-
वं व्यक्तमेवेति । स्था० ३ उ० २ उ० ।

स्थावराऽऽदिविभागमाह-

जूमि घरा य तरुण, तिविहं पुण थावरं मुण्येयव्वं ।

चकारवच्चमाणस, दुविहं पुण होइ दुपयं तु ॥ ११ ॥

जूमिः, गृहाणि, तरुणश्च, चशब्दस्य व्यवहित उपन्यासः, त्रिवि-

धं पुनरोद्यतः स्थावरं मन्तव्यम् । पुनःशब्दो विशेषणार्थः । किं
विशिनिष्टं, स्वगतान् जेद्वान्तद्यथा-जूमिः क्षेत्रं, तच्च त्रिधा-सेतु-
केतु, असेतुकेतु च, गृहाणि प्रासादाः । तेऽपि त्रिविधाः छातोच्चृ-
तोभयरूपाः । तरुणानालिकेयाधारामा इति । चकारवच्चमाण-
समिति । चकारवच्चं गच्छादि । मानुषं दासाऽऽदि । एवं द्विपदं
पुनर्भवति द्विविधम् । इति गाथार्थः ॥२२॥ दश० ६ अ० । राज-
गृहजाते वीरजिनस्य चतुर्दशपूर्वभवजीवे स्वनामख्याते विप्रे,
कल्प० २ कृष्णाश्रा० चू० आ० म० । तिष्ठन्तीत्येवंशीला उष्णाऽऽद्य-
जितापेऽपि तत्परिहारासमर्थाः स्थावराः । “स्थेशभासपिस्तक-
सो, वरः” ॥५॥ ॥२॥ ॥ (हैम०) इति वरप्रत्ययः । पृथिवीकायिकाः,
अपकायिकाः, तेजस्कायिकाः, वायुकायिकाः, वनस्पतिकायिका
एकेन्द्रियाः । तद्विपाकवेद्यं कर्मोऽपि स्थावरनाम । तेजोवायूनां
तु स्थावरनामोदयेऽपि चक्षुषं स्वाभाविकमेव, न पुनरुष्णाऽऽद्य-
मितापेन द्वेन्द्रियाऽऽदीनामिव विशिष्टमिति । कर्म० १ कर्म० ।

थावरकाय-स्थावरकाय-पुं० । स्थावरनामकर्मोदयात् स्थावराः
पृथिव्यादयः, तेषां काया राशयः । स्थावरो वा कायः शरी-
रं येषां ते स्थावरकायाः । पृथिवीकायाऽऽदिषु, स्था० ।

थावरकाए दुविहे पणत्ते । तं जहा-जवसिद्धि ए चैव, अ-
जवसिद्धि ए चैव । स्था० २ उ० १ उ० ।

(पतद्व्याख्या तु स्वस्वस्थाने छट्या)

पंच थावरकाया पणत्ता । तं जहा-इंदे थावरकाये, वंभे था-
वरकाये, सिप्पे थावरकाये, समई थावरकाये, पयावए
थावरकाये । पंच थावरकायाहिवई पणत्ता । तं जहा-
इंदे थावरकायाहिवई० जाव पयावए थावरकायाहिवई ।

(पंचेत्यादि) स्थावरनामकर्मोदयात् स्थावराः पृथिव्याद-
यः, तेषां काया राशयः, स्थावरो वा कायः शरीरं येषां ते
स्थावरकायाः । इन्द्रसंबन्धित्वादिन्द्रः स्थावरकायः पृथिवी-
कायः, एवं ब्रह्माश्लिष्टपसंमतिप्राजापत्या अपि अपकायाऽऽदित्वेन
वाच्या इति । एतन्नायकानाह- (पंचेत्यादि) स्थावरका-
यानां पृथिव्यादीनामिति संभाव्यन्ते, अधिपतयो नायका
दिशामिवेन्द्रान्यादयो, नक्षत्राणामिवाश्विनमदहनाऽऽद्यो, दक्षि-
णोत्तरलोकार्कयोरिव शकेशानाविति स्थावरकायाधिपतय
इति । स्था० ५ उ० १ उ० ।

थावरचउक्क-स्थावरचतुष्क-न० । स्थावरसूक्ष्मापर्याप्तसाधार-
णलक्षणं स्थावरोपलक्षितं चतुष्के, कर्म० २ कर्म० ।

थावरजाइ-स्थावरजाति-स्त्री० । एकेन्द्रियजातौ, क० प्र० १
प्रक० ।

थावरणाम(ण्)-स्थावरणामन्-न० । अस्पन्दनत्वनिबन्धने नामकर्म-
नेदे, आ० । यदुदयवशादुष्णाऽऽद्यमितापेऽपि तत्स्थानपरिहारा-
समर्थाः पृथिव्यस्तेजोवायुवनस्पतयः स्थावरा जायन्ते । पं०
सं० ३ द्वार । कर्म० । प्रव० ।

थावरतिग-स्थावरत्रिक-न० । स्थावरसूक्ष्मापर्याप्तकलक्षणे
स्थावरोपलक्षिते त्रिके, कर्म० ५ कर्म० ।

थावरदसग-स्थावरदशक-न० । स्थावरोपलक्षिते दशके, कर्म० ।
इतस्त्रयदशकात् स्थावरदशकं विपर्यस्तं विपरीतार्थं

भवति । तथाहि-तिष्ठन्तीत्येवंशीला उष्णाऽऽघ्नितापेऽपि तत्प-
रिहारासमर्थाः स्थावराः । " स्येशभासपिस्तकसो वरः "
॥५१२।७३॥ (हैम०) इति वरप्रत्ययः । पृथिवीकायिका अष्कायि-
काः तेजस्कायिका वायुकायिका घनस्पतिकायिका एके-
न्द्रियाः, तद्विपाकवेद्यं कर्मणि स्थावरनाम, तेजोवायूनां तु स्था-
वरनामोदयेऽपि चक्षुषं स्वाभाविकमेव, न पुनरुष्णाऽऽघ्निता-
पेन चीन्द्रियाऽऽदीनामिव विशिष्टमिति ॥ १ ॥ कर्म० १ कर्म० ।

थावरमुहुमअपज्जं, साहारणअथिरअसुभदुजगाणि ।

दुस्सरऽणाऽज्जाऽजसं, ॥ ५७ ॥

इहापि नामशब्दस्य संबन्धात् स्थावरनाम सूक्ष्मनाम अप-
योक्तनाम साधारणनाम अस्थिरनाम अशुभनाम दुर्जननाम
दुःस्वरनाम अनादेयनाम (अजस चि) अयशःकीर्तिनाम ।
(२७) कर्म० १ कर्म० ।

थावरदुग-स्थावरद्विक-न० । स्थावरसूक्ष्मलक्षणे स्थावरोपलक्षि-
ते द्विके, कर्म० २ कर्म० ।

थावरविस-स्थावरविष-न० । विषभेदे, यकि भुक्तं सत्पीरयति।
स्था० ६ त्वा० ।

यासग-स्यासक-पुं० । दर्पणाऽऽकारे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । जं० ।
विपा० । आदर्शकाऽऽकारे, भ० ११ श्रु० ११ उ० । औ० । इत्तिवि-
म्वे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । अश्वाऽऽभरणविशेषे, पुं० । अनु० ।

यासगावली-स्यासकाऽऽवली-स्त्री० । ६ त० । दर्पणाऽऽकृती-
नां स्यासकानां स्फुरकाऽऽदिषु उपर्युपरि स्थितानां पक्षौ,
अणु० १ वर्ग २ अ० ।

याह-स्ताघ-न० । यावति जले नासिका न म्रुति तावति जले,
वृ० ४ उ० । गाघे, ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० । दीर्घे, दे० ना० ५ वर्ग
३० गाघा ।

थिगल-स्थिरगल-न० । प्रदेशपतितसंस्कृते, आचा० २ श्रु० १ चू० १
अ० ६ उ० । प्रज्ञा० । चित्ते, " आलोय थिगलं दारं, संधि दग-
भवणाणि य । चरंतो न विनिष्काप, संकट्टाणविज्जप "
॥ १५ ॥ दशा० ५ अ० १ उ० । साधुर्वत्त्वे थिगलं ददाति,
न वेति प्रश्ने, उत्तरम-यो भिखुर्वत्त्वेत्येकं थिगलं ददाति, दद-
न्तं वा अनुमोदयति, तस्य दोषाः, यः कारणे प्रयाणां थिगलानां
परतश्चतुर्थं थिगलं ददाति, तस्य प्रायश्चित्तं निग्रीथसूत्रप्रथ-
मोद्देशके, एतदनुसारेण साधूनां थिगलदानं न कल्पत इति ।
४३५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

थिष्-स्त्यान-त्रि० । " ईः स्त्यानखत्याटे " ॥ ८ । १ । ७४ ॥
इति स्त्यास्थाने स्त्यां यल्लुक्, स्त्यानेव स्ती यी, नो णः । प्रा०
२ पाद । सेवाऽऽदित्वाद् णङित्वम् । प्रा० २ पाद । कठिने, ज्ञा०
१ श्रु० ६ अ० । निःस्नेहे, दृष्टे च । दे० ना० ५ वर्ग ३० गाथा ।

थिप्प-तृप्-धा० । तृप्ता, " तृप्ः स्थिप्पः " ॥ ८ । ४ । १३८ ॥
इति तृप्यतेः थिप्पेत्यादेशः । ' थिप्पइ । ' तृप्यति । प्रा० ४ पाद ।
विगल-धा० । विकरणे, " विगलेः थिप्प-थिहुहौ " ॥ ८ । ४ ।
१७१ ॥ इति विगलतेः स्थिप्पाऽऽदेशः । ' थिप्पइ । ' विगलति ।
प्रा० ३ पाद ।

थिमिअ-न० । देशी स्थिरे, दे० ना० ५ वर्ग २७ गाथा ।

थिमिअं-स्तिमितुम्-अव्य० । आर्त्तकर्तुमित्यर्थे, ल० प्र० ।

थिमिओदय-स्तिमितोदक-न० । यस्याधः कर्दमो नास्ति तादृ-
शे जले, औ० ।

थिमिय-स्तिमित-त्रि० । स्वचक्रपरचक्रतस्करममराऽऽदिसमुत्थ-
भयकल्लोलमात्राविवर्जिते, सु० प्र० १ पाहु० १ रा० । प्रश्न० । ज० ।
भयवर्जितत्वेन स्थिरे, औ० । विपा० । ज्ञा० । निवृत्ते, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० ४ उ० । दशरूपरुपाणां तृतीये पुरुषे, अन्त० १
श्रु० १ वर्ग १ अ० । स च अन्धकवृष्णे धारण्यामुरपचारिणेनेमे-
रन्तिके प्रव्रज्य शत्रुक्षये सिद्ध इति अन्तर्कृद्दशानां प्रथम-
वर्गे चतुर्थेऽध्याये चिन्तितम् । अन्त० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० ।
स्था० ।

थिमियमज्ज-स्तिमितमध्य-त्रि० । स्तिमितं स्थिरं मध्यं देहि-
नोऽन्तःकरणं यस्मिन् सति तत्तथा । निश्चलमनस्के, प्रश्न० ४
संव० द्वार ।

थिमियमेष्णी-स्तिमितभेदिनी-स्त्री० । निर्नेरजनपदे, प्रति० ।

थिर-स्थिर-त्रि० । संहननधृतिन्यां चलवति, आच० ४ अ० ।
आचा० । सूत्र० । निश्चले, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० । व्य० । प्रश्न० ।
उत्त० । अप्रकम्पे, भ० ११ श्रु० ११ उ० । आच० । अनतिरु-
धे, जी० ३ प्रति० ४ उ० । दृढे, आचा० २ श्रु० १ चू० ५ अ०
२ उ० । नं० । आ० म० । वृ० । नि० चू० । स्थायिनि, पञ्चा० १७
विब० । असंख्येयकालावस्थायिनि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
तत्रावस्थाया भुवकर्मिके, व्य० ६ उ० । स्थिरा नाम येषां तत्रैव
शृङ्गाणि । वृ० १ उ० । ध्रुवे, नि० चू० ५ उ० । प्रारब्धकार्यस्यापान्त-
राद्य एवापरित्यागादिणि, ध० ३ अधि० । स्थिरो नाम उ-
द्योगं कुर्वन्नपि न परिताम्यति । व्य० ३ उ० । " रुद्धा बहुसंचूया,
थिरा वा ओसदा वि अ । (३५) " स्थिरा निष्पन्ना । दशा० ७ अ० ।

थिरगहत्थ-स्थिराग्रहस्त-त्रि० । स्थिरोऽग्रहस्तो यस्य स स्थि-
राग्रहस्तः । जी० ३ प्रति० ३ उ० । सुल्लेखकवत् तथाविधहस्ते,
उत्त० ४ अ० । भ० ।

थिरचित्त-स्थिरचित्त-त्रि० । अधिकलमानसे, जीवा० ६ अधि० ।

थिरत्तक-स्थिरपदक-न० । स्थिरशुभशुभगसुखराऽऽदेयशःकी-
र्तिरूपे स्थिरोपलक्षिते, कर्म० १ कर्म० ।

थिरजप-स्थिरयम-पुं० । यमभेदे, द्वा० ।

स च-

सत्कथोपशमोत्कर्षा-दतिचाराऽऽदिचिन्तया ।

रहिता यमसेवा तु, तृतीयो यम उच्यते ॥ २७ ॥

(सदिदि) सतो विशिष्टस्य कथोपशमस्योत्कर्षादुद्रेकादति-
चाराऽऽदीनां चिन्तया रहिता, तदज्ञावस्थैव विनिश्चयात्, यम-
सेवा तु तृतीयो यमः स्थिरयम उच्यते ॥ २७ ॥ द्वा० १६ द्वा० ।

थिरजस-स्थिरयशस्-त्रि० । अनश्वरकीर्तौ, " समणगणपवर-
गंधहृत्थीयं थिरजसाणं । " स० ७ अङ्ग ।

थिरजाप-स्थिरजात-पुं० । स्थिरेण निर्विघ्नं जात उत्पन्नो गर्भे
स्थिरजातः । विरेण जाते, लं० ।

थिरणाम(ण)-स्थिरनामन्-न० । नामकर्मभेदे, यदुदयात् शरी-
रावयवानां शिरोऽस्थिदन्तानां स्थिरता जवति । " दंतमधि-
माइ थिरो (४६) " स्थिरं स्थिरनामोदयेन दन्तास्थादि निश्चलं

भवति, यदुदयाद् शिरोऽस्थिग्रीवाऽऽदीनामवयवानां स्थिरता भवति तत् स्थिरनाम (५६) । कर्म० १ कर्म० । प० सं० ।

थिरतरय-स्थिरतरक-पुं० । अतिशयस्थिरे, पञ्चा० ११ विव० ।

थिरता-स्थिरता-स्त्री० । उत्कर्षकाष्टाप्राप्तौ, द्वा० १७ द्वा० । महाव्रतेषु एव धर्मे वा स्थैर्यहेतौ निश्चलत्वे, पा० । ध० । स्थैर्ये, वृ० ४ उ० । स्थिरता-जिनधर्मे प्रति परस्य स्थिरता-ऽऽपादनं, स्वस्य वा परतीर्थिकसमृद्धिदर्शनेऽपि जिनप्रवचनं प्रति निष्प्रकम्पता । ध० २ अधि० ।

वत्स ! किं चञ्चलस्वान्तो, भ्रान्त्वा भ्रान्त्वा विषीदसि ।

निधिं स्वसन्निधावेव, स्थिरता दर्शयिष्यति ॥ १ ॥

ज्ञानदुग्धं विनश्येत, लोचविज्ञोचकूर्चकैः ।

अम्लजल्लादिवास्यैर्या-दिति मत्वा स्थिरो भव ॥ २ ॥

अस्थिरे हृदये चित्रा, वागेत्राऽऽकारगोपना ।

पुंश्चल्या इव कल्याण-कारिणी न प्रकीर्तिता ॥ ३ ॥

अन्तर्गतं महाशल्य-मस्यैर्यं यदि नोद्धृतम् ।

क्रियौषधस्य को दोष-स्तदा गुणमयच्छतः ? ॥ ४ ॥

स्थिरता वाङ्मनःकायै-र्येषामङ्गाङ्गितां गता ।

योगिनः समशीलास्ते, ग्रामेऽरण्ये दिवा निशि ॥ ५ ॥

स्थैर्यरत्नप्रदीपश्च-दीपः संकल्पदीपजैः ।

तद्विकल्पैरहं धूमै-रलं धूमैस्तथाऽऽश्रवैः ॥ ६ ॥

उदीरयिष्यसि स्वान्ता-दस्थैर्यपवनं यदि ।

समाधेर्धर्ममेघस्य, घटां विघटयिष्यसि ॥ ७ ॥

चारित्रं स्थिरतारूप-मतः सिद्धेष्वपीष्यते ।

यतन्तां यतयोऽवश्य-मस्या एव प्रसिष्ये ॥ ८ ॥

अष्ट० ३ अष्ट० ।

थिरपङ्क्त-स्थिरप्रतिज्ञ-त्रि० । भाषितस्थानन्यथाकारके, आव० ६ अ० ।

थिरपरिवाहि-स्थिरपरिपाटि-पुं० । स्थिरा अतिशयेन निरन्तराऽऽच्यासतः स्थैर्यमापन्ना अनुयोगपरिपाट्यो यस्य स स्थिरपरिपाटिः । प्रव० ६५ द्वार । व्य० । अनु० । ग० । परिचितसूत्रार्थे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

थिरव्यय-स्थिरव्रत-पुं० । व्रतेषु स्थिरे, आ० म० १ अ० २ खएरु ।

थिरसंययण-स्थिरसंहनन-पुं० । स्थिरं दृढं (प्रथममित्यर्थः) संहननं यस्य सः । आ० म० १ अ० १ खएरु । बलवत्तरशरीरे, दशा० ४ अ० । अविघटमानसंहनने, म० १५ श० ।

थिरसंययणा-स्थिरसंहननता-स्त्री० । तपःप्रवृत्तिषु शक्तियुक्तायाम्, उत्त० १ अ० । शरीरसंपदभेदे, स्या० ८ ठा० । प्रव० ।

थिरसत्त-स्थिरसत्त्व-पुं० । स्थिरं परीपहाऽऽदिस्पन्तेऽप्यस्त्वं-सात्सत्त्वं यस्य स स्थिरसत्त्वः । तस्मिन्, स्या० ४ ठा० ३ उ० । निश्चलमानसावष्टम्भे, वृ० १ उ० ।

थिरसरीर-स्थिरशरीर-पुं० । शारीरवलोपेते, वृ० १ उ० ।

थिरसीस-पुं० । देशी-निर्जोके, निर्भरे, वद्धशिरस्त्राणे, दे० ना० ५ वर्ग ३२ गाथा ।

थिरसुह-स्थिरमुख-न० । निःप्रकम्पानुद्वेजनीये, "स्थिरसुखमासनम्," इति पतञ्जलिः । द्वा० ३२ द्वा० ।

थिरा-स्थिरा-स्त्री० । योगदृष्टिभेदे, द्वा० । स्थिरा च जिज्ञास्ये-रेव, सा च रत्नाभा, तद्वोध्यो हि रत्नज्ञास्समानः, तद्भावोऽप्रतिपाती प्रवर्तमानो निरपायो नापरपरिनापकत्वं परितोषहेतुः प्रायेण प्रणिधानाऽऽदियोनिरिति । (२६) द्वा० २० द्वा० ।

प्रत्याहारः स्थिरायां स्या-दर्शनं नित्यमज्ञमम् ।

तथा निरतिचारायां, सूक्ष्मबोधसमन्वितम् ॥ १ ॥

(प्रत्याहार इति) स्थिरायां दृष्टौ प्रत्याहारः स्याद्व्यमा-णलक्षणः । तथा-निरतिचारायां दर्शनं नित्यमप्रतिपाति, सा-तिचारायां तु प्रकीर्णनयनपटत्रोपद्रवस्य तदुत्क्रोपाऽऽद्यनवबोधकल्पमपि भवति, तथाऽतिचारभावाद्, रत्नप्रभायामिव धू-ल्यादेरुपद्रवः, अभ्रमं भ्रमरहितम्, तथा सूक्ष्मबोधेन समन्वितम् ॥ १ ॥

विषयासंप्रयोगेऽन्तः-स्वरूपातुकृतिः किल ।

प्रत्याहारो हृषीकाणा-मेतदायत्तताफलः ॥ २ ॥

(विषयेति) विषयाणां चक्षुरादिप्राह्याणां रूपाऽऽदीनामसंप्रयोगे तद्ग्रहणाजिमुख्यत्यागेन स्वरूपमात्रावस्थाने सति अन्तःस्वरूपा-तुकृतिश्चिन्तानिरोधनिरोधतासंपत्तिः किल हृषीकाणां चक्षुरा-दीनामिन्द्रियाणां प्रत्याहारः । यत उक्तम्-“ स्वविषयासंप्रयोगे चित्तस्वरूपातुकार इवेन्द्रियाणां प्रत्याहारः । ” इति । (२-५४) कीदृशोऽयमित्याह-एतदायत्तताफल इन्द्रियवशीकरयैकफलः । अयस्यमाने हि प्रत्याहारे तथायत्तानीन्द्रियाणि भवन्ति य-था बाह्यविषयाभिमुखतां नीयमानान्यपि न यान्तीति । तदु-क्तम्-“ ततः परमा वश्यनेन्द्रियाणामिति । ” (३-५५) ॥ २ ॥

अतो ग्रन्थिविज्ञेदेन, विवेकोपेतचेतसाम् ।

त्रपायै भवचेष्टा स्या-द्वालक्रीरोपमाऽखिला ॥ ३ ॥

(अत इति) अतः प्रत्याहाराद्, ग्रन्थिविज्ञेदेन विवेकोपेतचे-तसां भवचेष्टाऽखिला चक्रवर्त्यादिसुखरूपाऽपि बालक्री-डोपमा बालधूलौगृहक्रीडातुल्या, प्रकृत्यसुन्दरत्वास्थिरत्वा-न्यां त्रपायै स्यात् ॥ ३ ॥

तत्त्वमलं परं ज्योति-र्ज्ञेयभावैकमूर्तिकम् ।

विकल्पतल्पमारूढः, शेषः पुनरुपप्लवः ॥ ४ ॥

(तत्त्वमिति) अत्र स्थिरायां इत्थंभाव एका मूर्तिर्यस्य तत्-था, ज्ञानाऽऽदिगुणभेदस्याऽपि व्यावहारिकत्वात् । परं ज्योति-रात्मरूपं तत्त्वं परमार्थसत् । शेषः पुनर्भवप्रपञ्चो विकल्पवृक्-णं तल्पमारूढ उपप्लवो ज्रमविषयः, परिदृश्यमानरूपस्याभा-वात् ॥ ४ ॥

भवजोगिफणाऽऽजोगो, भोगोऽस्यामवभासते ।

फलं ह्यनात्मधर्मत्वा-त्तुल्यं यत्पुण्यपापयोः ॥ ५ ॥

(जवेति) अस्यां स्थिरायाम्, जोग इन्द्रियार्थसुखसंबन्धः, भ-वजोगिफणाऽऽभोगः संसारसर्वफणाऽऽष्टोपोऽवभासते, बहुदुः-खहेतुत्वात् । नानुपहस्य भूतानि भोगः संभवति, ततश्च पापम्, ततो दारुणदुःखपरम्परेति । धर्मप्रवृत्ताज्जोगो न दुःखदो भ-

विष्यतीत्यत्राऽह-यद् यस्मात् पुण्यपापयोर्द्वयोर्हि फलमनात्मध-
मेत्वात्तुल्यम् । व्यवहारतः सुशीलत्वकुशीलत्वान्त्रां द्वयोर्विभेदे-
ऽपि निश्चयतः संसारप्रवेशकत्वेन कुशीलत्वाविशेषात् ॥५॥

धर्मादपि भवन् भोगः, प्रायोऽनर्थाय देहिनाम् ।

चन्दनादपि सञ्जतो, दहत्येव हुताशनः ॥६॥

(धर्मादिति) धर्मादपि भवन् भोगो देवलोकाऽऽदौ, प्रायो वा-
हुत्येन, अनर्थाय देहिनां, तथा प्रमादविधानात् । प्रायोग्रहणं
शुरूधर्माक्षेपभोगनिरासार्थम्, तस्य प्रमादधीजत्वायोगात् ।
अत्यन्तानवद्यतीर्थकत्वाऽऽदिफलशुद्धेः पुण्यशुद्ध्यादावागमाभि-
निवेशाद्धर्मसारविशेषोपपत्तेरिति । सामान्यतो दृष्टान्तमाह-च-
न्दनादपि तथा शीतप्रकृतेः संभूतो दहत्येव हुताशनः, दहनस्य
दाहस्यभावापराद्धेः । प्राय एतदेवं न दहत्यपि कश्चित्, सत्य-
मन्त्राभिसंस्कृताद्दाहासिद्धेः सकललोकासिद्धत्वादिति वदति ।
युक्तं त्रैतत्, निश्चयतो येनांशेन ज्ञानाऽऽदिकं तेनांशेनाऽध्वनमेव,
येन च प्रमादाऽऽदिकं तेन ध्वनमेव । नम्यकथाऽऽदीनां तीर्थकर-
नामकमांशदिवन्धकत्वस्याऽऽपि तद्विनाभूतयोगकपायगतस्यो-
पचारेणैव संभवाद्, इन्द्रियार्थसंयन्त्राऽऽदिकं तूदासीनमेवेत्य-
न्यत्र विस्तरः ॥ ६ ॥

स्कन्धात्स्कन्धान्तराऽऽरोपे, नारस्येव न तात्त्विकी ।

इच्छाया विरतिर्जोगा-त्तत्संस्कारानतिक्रमात् ॥७॥

(स्कन्धादिति) स्कन्धात् स्कन्धान्तराऽऽरोपे नारस्येव भोगा-
दिच्छाया विरतिर्न तात्त्विकी, तत्संस्कारस्य कर्मबन्धजनित-
निष्ठभोगसंस्कारस्याऽनतिक्रमात् । तदतिक्रमो हि प्रतिपक्षभा-
वनया तत्तत्करणेन स्यात्, न तु विच्छेदेन प्रशुभताभावेन वे-
ति । इत्थं जोगासारताविभावेन स्थिरायां स्थैर्यमुपजायते, स-
त्यामस्यामपरैरपि योगाऽऽचार्यैरलौक्याऽऽद्यो गुणाः प्रोच्यन्ते ।

यथोक्तम्-

“अलौक्यमारोग्यमनिष्ठुरत्नं,

गन्धः शुभ्रो मूत्रपुरीषमल्पम् ।

कान्तिः प्रसादः स्वरसौम्यता च,

योगप्रवृत्तेः प्रथमं हि चिह्नम् ॥ १ ॥

नैश्यादियुक्तं विषयेषु चेतः,

प्रनावचक्षैर्यसमन्वितं च ।

हृद्भैरधृष्यावमभीष्टलाभो,

जनप्रियत्वं च तथा परं स्यात् ॥ २ ॥

दोषव्यपायः परमा च तृति-

रौचित्ययोगः समता च गुर्वी ।

वैराऽऽदिनाशोऽथ ऋतस्मरा धी-

र्निष्पन्नयोगस्य तु चिह्नमेतत् ॥ ३ ॥ इति ।

इहाप्येतदङ्गविमं गुणजातमित पवाऽऽरभ्य विज्ञेयम् ॥ ७ ॥

द्वा० २४ द्वा० ।

थिरावलिता-स्थिराऽऽवलिता-स्त्री० । हृजपरिसर्पिणीभेदे,
जी० २ प्रति० ।

थिरासयत्त-स्थिराऽऽशयत्त-चित्तरूपैयं, १० सू० ४ सूत्र ।

थिरीकरणं-स्थिरीकरणं-न० । सीदतां चारित्र्याऽऽदिषु स्थैर्यहे-
तौ, जीत० । धर्माद् विपीदतां तत्र चारुवचनचातुर्यादवस्था-
पने, प्रच० ६ द्वार । पञ्चा० । दश० । ध० । स्वगतपरगतधर्म-
व्यापाराणां स्थिरत्वाऽऽधाने, पञ्चा० ४ विव० । नि० सू० ।

एतेषु चित्र खमणा-ऽऽदिषु सीदन्ति चोयणा जा तु ।
बहुदोसे मायुस्से, मा सीद थिरीकरणमेयं ॥७॥

सीदन्तो गाम-जो थिरसंघयणो धितिसंपन्नो दृष्टो य ण उज्जमति
खमणाऽऽदिषु, एसा सीयणा । चोयणा प्रेरणा, नियोजनेत्य-
र्थः, तं पुण चोययं करेति अवायं दंसेडं । जओ प्रसृति-(बहु-
दोसे मायुस्से) दोसा अवाया । ते य “दंडकसंस्थगदा” अहवा-
जरसासकासखयकुट्टाऽऽदो संपभोगविषयभोगदोसेहि य जुत्तं ।
मा इति पमिसेहे । एवं वयणकिरियासहायत्तेणं संजमे थिरं क-
रेति चि थिरीकरणं । सेसं कठं । नि० सू० १ उ० । “जहा उज्जेणीए
अज्जाऽऽसादो कात्तं करेते संजए अण्णाहेइ । मम दरिसावं दिज्जह,
जहा उत्तरज्जयणे सुए, तं अक्खणयं सव्वं तहेव । तम्हा सो
जहा अज्जासादो थिरो कओ, एवं जेऽज्जविद्या ते थिरीकरे-
यव्वा । ” दश० ३ अ० । द्वादीकरणे, नि० सू० ४ उ० ।

थिरीकरणे आसादो उदाहरणं-“ उज्जेणीए आसादो आय-
रिओ कात्तं करिंते साहू समाहीए णिज्जेवेति, अण्णाहेति य-
जहा मम दरिसावं देज्जह, ते य ण दैति । सो य उव्वेयं गतो प-
व्वज्जाए, तओ हाविभो य, सतिंगेण सिस्सेण य से ओही पड-
त्ता, दिट्ठो ओहावंतो भागतो, अंतरा य गामविउव्वणं णट्ठियाक-
रणं, पच्छुस्यं सरयकाहवसंथारोपधावणं, अंतरा य अथा-
गाममज्जा स तलागहृदारणविसव्वणं जलमज्जे केतणं आ-
थरिओ पासित्ता ठितो । तेहिं समाणं बाणमंतरवसडिमुवागतो,
पच्छा कालिया ते एगमेगस्स आभरणाणि हारउमारओ, प-
च्चा तेसि दिट्ठा कहयंति परिवानीए ।

पढओ भणति-

“ जेण भिक्खं थालिं देमि, जेण पोसेमि णायए ।

सा मे मदी अक्कमति, जायं सरणतो भयं ॥ १२४ ॥ ”

सो भणति-अतिपंक्तितोसि, मुंच आभरणाणि ।

वितिओ वि भारओ, सो भणति-

“ बहुस्सुयं चित्तकहं, गंगा वडइ पारुहं ।

वुज्जमाणग ! भइ ते, लप ता किंचि सुहासियं ॥ १२५ ॥ ”

ततिओ भणति, सुणेहि अक्खणयं-

“ जेण रोहंति धोयाणि, जेण जीयेति कासगा ।

तस्स मज्जे विवज्जामि, जायं सरणतो जयं ॥ १२६ ॥

जमहं दिया य राओ य, तण्णेमि महुसप्पिसा ।

तेण मे उरुओ दहो, जायं सरणतो भयं ॥ १२७ ॥ ”

अइ वा-

“ वग्गस्स मपे भीतेणं, पावओ सरणं कतो ।

तेण दहं ममं अंगं, जायं सरणओ भयं ॥ १२८ ॥ ”

चउरथो भणति-

“ वंघणपवणसमत्तो, पुव्वं होऊण संपइ कीस ? ।

दूरयगहियग्गहत्थो, वयंस ! को गामओ वाही ? ॥ १२९ ॥ ”

सो भणइ-

“ जेहासाहेसु मासेसु, मारुओ सुहसीयलो ।

तेण मे भज्जते अंगं, जायं सरणतो जयं ॥ १३० ॥

जेण जीवंति सत्ताणि, निरोहमि अणंतए ।

तेण मे भज्जए अंगं, जायं सरणओ भयं ॥ १३१ ॥ ”

पंचमो भणइ-

“ जाव वुच्छं सुहं वुच्छं, पाद्वे निरुवह्वे ।

भूलाओ छठिता वट्ठी, जातं सरणतो भयं ॥ १३२ ॥ ”

उद्यो जणति-

"अभिभतरया खुमिया, पेह्लति वाहिरा जणा ।
दिसं भयह मायंगा !, जायं सरणतो जयं" ॥१३३॥

अहवा-

"जत्थ राया सयं चोरो, प्रंढिओ य पुरोहिओ ।
दिसं भयह णायरिया !, जायं सरणओ जयं" ॥१३४॥

अहवा-

"अइरुगयय य सुरिए, चेइयथूजगय य वायसे ।
भिसीगयय य आयवे, सहि ! सुदिओ हु जणो न बुज्जइ ॥१३५॥
सुम एव य अम्म हे ! लवे, मा पु विमाणय जक्खमागयं ।
जक्खादरुप हु तायय, अक्षि याणि विमग्ग ताययं ॥१३६॥
नवमासय कुन्धिधाविया, पासवणे पुल्लेस य महिए ।
धूया मेगेहिपइडे, सलणय असलणय य मे जायय" ॥१३७॥
एवं सव्वानरणाणि घेत्तूण पयाओ, अंतरा य संजतीधिउव्वणं
तं इदूण भणति-

"सयमेव य खुक्ख होविया,
अप्पणिआ य वियाडि छाणिया ।
ओवाइयहक्कओ य सि,
किं वेला ! वेवेति वाससी ?" ॥ १३८ ॥
"कडए ते कुंडले य ते,
अंजिअफिल ! तिलयते य ते ।
पवयणस्स उड्ढादकणिए !,
डुछा सेहि ! कतोऽसि आगता ? ॥ १३९ ॥"
"राईसरिसवमित्ताणि, परडिहाणि पाससि ।
अप्पणो विल्लमित्ताणि, पासंतो वि ण पाससि" ॥ १४० ॥
सा य पडिभणति-

"समणोऽसि संजतो असि, बंमयारी समलोदुत्तकंचणे ।
वेहारियवायओ य ते, जिछज्ज ! किं ते पणिग्गहे ? ॥१४१॥"
(उच्च० नि० २ अ०) (पतासां गाथानामर्थः "दंसणपरी-
सह" शब्देऽग्रे वक्ष्यते) पुणरवि य पयाओ रायकूवत्तंवावार-
विल्लव्वणं, पणिबुक्को य । जहा तेण देवेण तस्स आसादभूतेस्स
थिरीकरणं कतं, एवं जहासत्तिओ थिरीकरणं कायव्वं ।" नि०
चू० १ व० ।

थिद्वि-थिदिल-छी० । वेगसरऽऽदिद्वयविनिर्मिते यानविशेषे,
दशा० ६ अ० । सूत्र० । जं० । १० । बाटानां यत् 'अडपल्लानं' क-
हं, तदन्यविषयेषु थिद्विरित्युच्यते । जी० ३ प्रति० ४ व० ।
ओ० । झा० । ज० ।

थिविधिवंत-स्तिवस्तिवत्-त्रि० । छिण्डिगायमाने, तं० । "थि-
विधिवियं वीभच्छं ।" थिविधिवायमानैरत्रैर्वीभत्सं, रौद्र-
मित्यर्थः । तं० ।

थिवुग-स्तिवुक-पुं० । पानीयविन्दौ, आ० चू० १ अ० । आ०
म० । प्रज्ञा० । दर्श० । विशेष० ।

थिवुगसंकम-स्तिवुकसंकम-पुं० । "पिरुपगईण जा उदय-
संगया तीप अणुदयगयाड । संकामिकण वेयइ जं एसो थि-
वुगसंकामो ॥७९॥" इत्युक्तलक्षणे संक्रमजेदे, पं० सं० ५ द्वा-
र । क० प्र० ।

थिद्वि-स्तिवु-छी० । साधारणवादरवनस्पतिकायजेदे, जी० १ प्रति० ।

थीण-स्त्यान-त्रि० । संघातमापन्ने, स्था० ६ ठा० ।

थीणगिद्धि-स्त्यानगृद्धि-छी० । स्त्याना बहुवेन सहानमापन्ना
गृद्धिरजिकाङ्गा जाग्रदवस्थाऽध्यवसितार्थसाधनविषया यस्यां
स्वापावस्थायां सा स्त्यानगृद्धिः; तस्यां हि सत्यां जाग्रदव-
स्थाऽध्यवसितमर्थमुत्पाद्य साधयति, स्त्याना वा पिरमीभूता
अकिरात्मशक्तिरूपा यस्यामिति स्त्यानकिरित्यप्युच्यते । त-
द्भावे हि स्वप्नुः केशवाद्धवन्नसदृशी शक्तिर्भवति । अथवा-
स्त्याना जमीभूता चैतन्याकिरस्यामिति स्त्यानकिरिति, तादृश-
विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि स्त्यानकिः, स्त्यानगृद्धिरिति वा ।
स्था० ६ ठा० प्रव० । उच्च० "गोणाऽऽद्यः" ॥ ८ । ३ । १७४ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण थीणद्धीतिनिपातः । कर्म १ कर्म० । निद्रा-
विशेषे, कर्म० ६ कर्म० ।

थीणक्षि-स्त्यानक्षि-छी० । स्त्याना पिरमीभूता अकिरात्म-
शक्तिरूपा यस्यां स्वापावस्थायां सा स्त्यानकिः । तद्भावे हि
उत्कर्षतः प्रथमसंदहनस्य केशवाद्धवन्नसदृशी शक्तिर्मभवति, श्रू-
यते चैवं कथानक आगमे-कचिरप्रदेशे कोऽपि क्षुब्धको वि-
पाकप्राप्तस्त्यानकिर्निद्रासहितो द्विरदेन दिवा स्वलीकृतः, ततः
स तस्मिन् वद्धाऽभिनिवेशो रज्ज्यां स्त्यानद्धशुद्ध्ये वर्तमानः
समुत्पाद्य तद्वन्तयुगलमुत्पादय स्त्रोपाश्रयद्वारि च प्रक्षिप्य पुनः
मुसवान् इत्यादि । तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि स्त्यानकिः ।
(६ गा०) कर्म० ६ कर्म० । ग० । पं० सं० । जी० ।

स्त्यानद्धिदष्टान्तमाह-

पोग्गलमोयगफरुसग-दंते वडसाद्वनंजणे सुत्ते ।

एतेहि पुणो तस्मा, विगिंचणा होति जयणए ॥१४०॥

पुनरुलं पिशितं, मोदको लक्ष्मुकः, फरुसकः कुम्भकारो, दन्ताः
प्रतीताः, घटशास्त्राभञ्जनम्, पतानि पञ्चोदाहरणानि सुप्ते
स्त्यानकिर्निद्रायां भवन्ति । एतैरेतद्वदष्टान्तोक्तैश्चिह्नैः स्त्यानकिं
परिज्ञाय, तस्य स्त्यानाकिमतः साधोयतनया विवेचनं परि-
त्यागः कर्त्तव्यो भवति ।

तत्र पुनरुल्लेखान्तमाह-

पिसियासि पुव्व महिसं, विगिंचियं दिस्स तत्थ निसि गंतुं ।

अस्सं हंतुं खायति, उवस्सपं सेसगं येति ॥ १४१ ॥

"एगम्मि गामे पगो कुमुंची पक्काणि य तद्वियाणि य नि-
म्भणेषु अण्णसो मंसप्पगारे जक्खेइ । सो अ तदारुवाणं थे-
राणं अतिप धम्मं सोउं पव्वाइओ गामाइसु विहरइ । तेण
य पगत्थ गामे महिसो विगिंचमाणो दिट्ठो । तस्स मंसे अभि-
लासो जातो । तेण अभिलासेण अन्नोच्छिप्पेणव जिकवू हिं-
डित्ता अव्वुच्छिक्कण विचारम्मि गतो । चरिमा सुत्तपोरिसी
कया । आवस्सयं काउं पातोन्निया पोरिसी विदिता ।
तदीनवासो चेव सुत्तो । सुत्तस्सेव थीणद्धी जाया । सो
उच्छिओ अणाभोगनिव्वत्तिपणं कारणेण गतो महि-
समंरुलं । अन्नं महिसं हंतुं प्राक्खित्ता सेसं आनेतुं
उवस्सयस्स उवरिं उवितं । पच्चूसे गुरुणं आलोपइ-एरिसो
सुविणो दिट्ठो । साहूहिं दिसावलोकं करेतेहि दिठं कुणिमं, जा-
णियं-जहा एस थीणद्धी, ताहे लिंगपारंचियं पच्छित्तं से
दिन्नं ।" मथ गाथाऽङ्कारार्थः-पिशिताशी कश्चित्पूर्वं गृहवासे
आसीत् । स च महिषं विकर्तितं दृष्ट्वा संजाततद्भक्षणामि-
लाषस्तत्र महिषमहरुले निशि रात्रौ गत्वा अयं महिषं इत्वा
खादति, शेषमुद्धरितमुपाश्रये नयति ।

मोदकदण्डान्तमाह-

भोगजन्तमलम्बुं, भंतु कवाने धरस्स निसि खाति ।
जाणं च भरेऊणं, आगतो आवस्सए विगडे ॥१४२॥

एकः साधुभिर्ज्ञां हिण्डमानो मोदकभक्तं पश्यति । तच्च सु-
चिरमवज्ञोक्तिमवभाषितं च. परं न लब्धं, ततस्तदलब्ध्वा
तद्व्यवसायपरिणत एव प्रसुप्तः । रात्रौ तत्र गत्वा गृहस्य
कपाटौ मद्भक्त्वा मोदकान् भक्षयति । शेषमोदकैर्जाजनं नृत्वा
समागतः । प्राभातिके आवश्यके विकटयति-ईदृशः स्वप्नो
मया दृष्ट इति । ततः प्रभाते मोदकजनजाजनं दृष्ट्वा ज्ञातव्य-
यथा स्थानकिरिति, तस्यापि लिङ्गपाराश्रिकं दत्तम् । शेषं पुद्ग-
लाऽऽस्थानकवद्वक्तव्यम् ।

अथ फरसकदण्डान्तमाह-

अवरो फरसगमुंनो, मट्टियपिंने व निदिंजं सीसे ।
एगेते अवयज्जइ, पासुत्ता एं विगडणा य ॥ १४३ ॥

अपरः कश्चित् फरसकः कुम्भकारः कापि गच्छे मुण्डो
जातः, प्रव्रजित इत्यर्थः । तस्य रात्रौ प्रसुप्तस्य स्थानकिरु-
दीर्घा । स च पूर्वं मृत्तिकाच्छेदाभ्यासी, ततो मृत्तिकापिण्डानी-
व समीपप्रसुप्तानां साधूनां शिरांसि चेषुमारब्धः । तानि च
शिरांसि, कनेवराणि चैकान्ते अपोज्जति । शेषाः साधवोऽप्यनृ-
ताः । स च भूयोऽपि प्रसुप्तः । ततः प्रभाते ईदृशः स्वप्नो मया
दृष्ट इति विकटना कृता । प्रभाते च साधूनां शिरांसि, क-
नेवराणि च पृथक्भूतानि दृष्ट्वा ज्ञातम्-यथा स्थानकिरिति
लिङ्गपाराश्रिकं दत्तम् ।

अथ दन्तदण्डान्तमाह-

अवरो वि धाडिओ म-तहट्ठियणा पुरकवोनें भंतूण ।
तस्सुक्खणिज्जु दंते, वसहीवाहिं विगडणा य ॥ १४४ ॥

अपरः कोऽपि साधुर्युद्धयजनावे मसदस्तिना द्रुण्डामुक्त्विप्य
धावता धादितः पक्षायमानो मदता कष्टेन उष्णितः, एष च-
र्यमिप्रायः । निशीथचूर्णिकृता तु-" एगो साहू गोयारनिग्गतो
हट्ठियणा पक्खिज्जो ।" इति लिखितम् । एवमुभयथाऽपि हस्तिकृतं
पराजवं स्मृत्वा स साधुस्तस्योपरि प्रद्वेषमापन्नः प्रसुप्तः । उदीर्ण-
स्थानकिश्चोत्थाय पुरकपाटौ जहृत्वा हस्तिशाखां गत्वा तस्य
हस्तिनो व्यापादनं कृत्वा दन्तानुत्खन्य वसतेर्यहिः स्थापयि-
त्वा भूयोऽपि सुप्तः । प्रभाते च विकटना-स्वप्नमालोचयति ।
साधुभिश्च दिगवज्ञोक्तं कुर्वाणैर्गजदन्तावीक्षितौ । ततः स्थान-
किरिमान् असाविति कृत्वा लिङ्गपाराश्रिकः कृतः ।

वटशाखामञ्जनदण्डान्तमाह-

उवमामग वडसाळे-ण घट्टितो केइ पुव्ववणहत्थी ।

वडमालजंजणाऽऽणय, उस्सगाऽऽज्जोयणा गोसे ॥१४५॥

एकः साधुरुद्रामकः भिक्षाचर्यो गतः, तत्र ग्राम-
ध्यस्थापान्तराले वटवृक्षो महान् विद्यते, स च साधुर्गो-
ढतरमुष्णाभिहतो भरितजाजनस्तुषितबुद्धित ईयोपयुक्तो
वेगेनाऽऽगच्छत् । (वडसालेण सि) लिङ्गव्यत्ययाद् वट-
पादपस्य शाखया शिरसि घट्टितः सुष्ठुतरं परितपितः, ततो
वटस्योपरि प्रद्वेषमुपगतः, तदध्यवसायपरिणतश्च प्रसुप्तः । उदी-
र्णस्थानकिश्चोत्थाय तत्र गत्वा वटपादपं जहृत्वा तन्मूखत-
दीर्घां शाखामानीयोपश्रयोपरि स्थापितवान् । वरसर्गे च आव-

इयककायोत्सर्गत्रिके कृते, तथैव गुरुणामालोचयति, ततो दिगव-
लोके कृते तथैव ज्ञातम्, लिङ्गपाराश्रिकश्च कृतः । केचिदाचार्या
मुच्यते-सप्तममवे वनदस्ती वज्रूव, ततो मनुजजवमागतस्य
प्रव्रजितस्योदीर्घस्थानकिः पूर्वजवाभ्यासाद्वटशाखामञ्जनमभ-
वत् । शेषं प्रागुक्तम् ।

कथं पुनरसौ परित्यजनीय इत्याह-

केसवअश्ववलं प-सवेति मुय दिंग एत्थि तुह चरणं ।
ऐच्छस्स हरइ संघो, ए वि एको मा पदोसं तु ॥१४६॥
केशवो वासुदेवस्तस्य बलादश्ववलं स्थानकिमतो भवतीति
तीर्थकृदादयः प्रहापयन्ति । एतच्च प्रथमसंहनिनामङ्गीकृत्योक्त-
म् । इत्यादि । वृ० ४ उ० ।

थिण्छित्तिग-स्थानकित्रिक-न० । निदानिद्राप्रचलाप्रचला-
स्थानकित्रिके स्थानकिर्धुपक्षिते त्रिके, कर्म० ३ कर्म० ।
" स्तस्य योऽसमस्तस्तम्बे " ॥७॥ १२। ४५ ॥ इति स्तस्य थः ।
प्रा० २ पाद ।

शुद्धकित्र-न० । देशी-द्वरकुपितवदनसंकोचने, मौने च । दे० ना०
५ वर्ग ३१ गाथा ।

शुद्ध-स्तुति-स्त्री० । स्तवने, आव० २ अ० । सुत्र० । स्तुतिर्दि-
धा-प्रणामरूपा, असाधारणगुणोक्तोत्तररूपा च । न० । लोको-
त्तरसदभूततीर्थकृदगुणवर्णनपरायां (प्रव० १ द्वार) एक-
श्लोकप्रमाणायां (पञ्चा० ४ विव०) ऊर्द्धांजय जघन्येन चतुष्ट-
यस्तुतिप्रकथने, मध्यमेनाष्टस्तुतिकथने, उत्कृष्टेन १०८ स्तु-
तिकथने, उत्त० १४ अ० । घ० । नि० चू० । अनुशिष्टौ, व्य० १
उ० । संघा० । (स्तुतिस्तवयोर्विशेषः ' थय ' शब्दे ऽस्मिन्नेव
भागे २३७३ पृष्ठे उक्तः) चैत्यवन्दनार्थां यत्कायो-
त्सर्गानन्तरं जपयते तस्तुतय इति उक्ताः । (तास्तिस्त्रश्चत-
स्त्रो वा दीयन्ते इति ' चेइयवदण ' शब्दे तृतीय-
जागे १३१३ पृष्ठे स्तुतिप्रस्तावे प्रत्यपादि) तिस्रः स्तुतीराहंसी-
व्याख्यायाऽऽह हरिजलसुरिः-तिस्रः स्तुतयो नियमेनोच्यन्ते, के-
चिषु अन्या अपि पठन्ति; न च तत्र नियम इति न तद्व्याख्या-
नक्रिया । एवमेतत्पठितोपचितपुर्यसंभारा उचितेषूपयोगफल-
मेतादिति ज्ञापनार्थं पठन्ति-" वेयावच्छगरायं संतिगरायं सम्म-
दिट्टिसमाहिगरायं करेमि काष्ठस्सर्गम् " इत्यादि यावद् " बोसि-
रामि ।" व्याख्या-पूर्ववत्, नवरं-वेयावृत्त्यकराणां प्रवचनार्थं व्या-
पुनभावानां यथाऽम्बाकूपमाख्यादीनां शान्तिकराणां कुक्षोपद्रवेषु
सम्पगृहणीनां सामान्येनाऽन्येषां समाधिकराणां स्वपरबोस्ते-
पामेव स्वकृपमेतदेवैषामिति वृद्धसंप्रदायः । एतेषां संयन्धि-
नं, सप्तमर्थं वा षष्ठौ, एतद्विषयम्-एतानाश्रित्य, करोमि का-
योत्सर्गमिति । कायोत्सर्गवित्तरः पूर्ववत्, स्तुतिश्च, नवरमे-
षां वेयावृत्त्यकराणां तथा तद्भाववृत्तिरित्युक्तप्रार्थं, तदपरिज्ञाने-
न्यस्मात् तच्छ्रुमासिद्धाविदमेव वचनं ज्ञापकं, न चासिद्धमेतद्,
अभिचारुकाऽऽदौ तथेक्षणात्, सदैवित्यप्रवृत्त्या सर्वत्र प्रवर्तित-
व्यमित्येवमपर्यमस्य, तदेव सकलयोगवीजं बन्धनाऽऽदिप्रत्ययमि-
त्यादि न पठ्यते, अपि त्वम्यत्रोच्छ्रुसितेनेत्यादि, तेषामविरतत्वा-
त्, सामान्यप्रवृत्तेरित्येवोपकारदर्शनात्, वचनप्रामाण्यादि-
ति व्याख्यातम् " सिद्धेयः " इत्यादिसुत्रम् । ल० ।
आव० । घ० ।

" ता उस्सगं किञ्चा, वितीयविसिलोगिया य इह थुत्ति ।
अण्णइ अहवा षट्ठ-माण्णइस्सव्वज्जिणिदाण ॥ २६ ॥
पुण्णुत्तकयं विहिणा, कट्ठंति सुत्तथयं च संविग्गा ।
सुअस्स जगवं नाणं, उस्सगविअो थुण्णइ संयुत्ति ॥ २७ ॥
तत्तिया अहवा षट्ठ-माण्ण तिसिलोगिया य सुहवणा ।
कम्मस्स निज्जरट्ठं, महया सहेण घोसंति ॥ २८ ॥
ठिञ्चा तु पुण्णविहिणा, सक्कयं कहइ जाव पण्णिदाणं ।" (२६)
वन्द० प० ।

" तिन्नि वा कट्ठई जाव, थुईओ तिसिलोइआ ।
ताव तथ अण्णुत्तयं, कारणेण परेण वि ॥ १ ॥"
तिस्सः स्तुतयः कायोत्सर्गान्तरं या दीयन्ते ता यावत्कर्पति,
भणतीत्यर्थः । किंविशिष्टाः ? तत्राऽऽह-त्रिस्तोत्रिकाः त्रयः
स्तोकाः बन्दोविशेषरूपा आधिपयेन यासु तास्तथा । " सि-
द्धाणं बुद्धाणं " इत्येकः स्तोकाः । " जो देवाण वि ० " इति द्वि-
तीयः । " एको वि नमोकारो " इति तृतीय इति । ध० २ अ-
धि० । श्रु० । ओघ० । प्रति० ।

एतैर्व्याघातकारणैः समुपस्थितैः देशतः सर्वतो वाऽऽवश्यक-
मकृत्वा गच्छन्ति । तत्र देशतः कथमकृत्वेत्यत आह-
धुतिमंगलकितिकम्मे, काउस्सगो य तिविहकिड्कम्मे ।
ततो य पम्भिकमणे, आलोयणयाएँ कितिकम्मे ॥

स्तुतिमङ्गलमकृत्वा, स्तुतिमङ्गलाकरणे चाऽयं विधिः-आवश्य-
के समाप्ते के स्तुती उच्चार्य तृतीयां स्तुतिमकृत्वा अभिशय्यां
गच्छन्ति । तत्र च गत्वा पर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य तृतीयां
स्तुतिं ददति । अथवा-आवश्यके समाप्ते एकां स्तुतिं कृत्वा
द्वे स्तुती अभिशय्यां गत्वा पूर्वविधिनोच्चरन्ति । अथवा-समा-
प्ते आवश्यकैर्गतिशय्यां गत्वा तत्र तिष्ठः स्तुतीददति । अथवा-
स्तुतिभ्यो यद् वक्ति तत् कृतिकर्म, तस्मिन्नकृते तेऽभिशय्यां ग-
त्वा तत्रैर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य मुखवल्लिकां च प्रत्युपेक्ष्य कृति-
कर्म कृत्वा स्तुतीददति । व्य० ३ उ० । (इत्यादि प्र० भागे
७२४ पृष्ठे विस्तरः)

आवस्सय काज्जणं, जिणोवड्ढं गुरुवण्णसं ।

तिन्नि थुती पम्भेह्हा, कावस्स विही इमो तत्थ ॥

आवश्यकं जिनोपदिष्टं गुरुपदेशेन कृत्वा पर्यन्ते तिस्सः स्तु-
तयः प्रवर्त्तमाना वक्तव्याः । तद्यथा-प्रथमा एकस्तोत्रिका, द्वि-
तीया द्विस्तोत्रिका, तृतीया त्रिस्तोत्रिका । इत्यादि । व्य० ७
उ० । पं० व० । पञ्चा० ।

सुकयं आणत्ति पि व, लोए काज्जण सुकयकिड्किम्मा ।

वट्ठतीओ थुईओ, गुरुयुइगहणे कए तिप्पि ॥ ६ ॥

सुकृतामाज्ञामिव लोके कृत्वा कश्चात्तिनीतः सुकृतकृतिकर्मा
सन्निवेदयत्येवमेतदपि द्रष्टव्यम् । तदनु कायप्रमाज्जनोत्तरकायं
वर्द्धमानाः स्तुतयो रूपतः शब्दतश्च गुरुस्तुतिग्रहणे कृते सति
तिस्सस्तिस्सो भवन्ति । इति गाथाऽर्थः ॥ पं० व० २ द्वार ।

निस्सकरुमनिस्सकमे, वि चेइए सव्वहिं थुई तिन्नि ।

वेदं च चेइयाणि य, नाउं एकिकिया वा वि ॥

निश्चाकृते गच्छप्रतिषेधे, अनिश्चाकृते च तद्विपरीते, चैत्यै स-
र्वत्र तिस्सः स्तुतयो दीयन्ते, अथ प्रतिचैत्यं स्तुतित्रये दीयमाने
वेलाया अतिक्रमो भवति, भूयांसि वा तत्र चैत्यानि, ततो वेलां,
चैत्यानि वा ज्ञात्वा, प्रतिचैत्यमेकैकाऽपि स्तुतिर्दातव्येति । श्रु० १

उ०।(वन्दण' शब्दे विशेषो वक्ष्यते)"तं काउं आवस्सगं अण्णे तिप्पि
थुतीओ करैनि । अहवा-एगा एकसिलोगा, वितिया विसिलोगा,
ततिया तिसिलोगा ।" आ० चू० ४ अ० । आव० । सम्पूर्णचैत्य-
वन्दना स्तुतित्रयेण संपूर्णा भवति । पञ्चा० ३ विव० । (चतुर्थस्तु-
तिस्तु किलाऽवर्चिनोति 'चेइयवन्दण' शब्दे १३१२ पृष्ठे छष्ट-
व्यम्) (स्तुतिविषये विशेषः ; 'चेइयवन्दण' शब्दे १३२०
पृष्ठे तृतीयभागे द्रष्टव्यः) " सुयस्स जगवओ करेमि का-
उस्सगं चंदणवात्तियाए ।" इत्यादि प्राग्वत् यावद् "वोसिरामि,
एयं सुत्तं पठित्थ पण्णवीसुत्तासमेव काउस्सगं करैति ।" आह
च- " सुयनाणस्स चवत्थो ति ततो नमोकारेण पारित्ता विसु-
द्धचरणदंसणसुयातियारा मंगलनिमित्तं चरणदंसणसुयदेस-
गाणं सिक्काणं थुत्ति कट्ठंति, भणियं च सिक्काणं थुईए ।" इति ।
सा चैयं स्तुतिः-"सिक्काणं बुद्धाणं" इत्यादि । आव० ४ अ० ।
थुइजुयद्व-स्तुतियुगद्व-न० । समयपरिज्ञापया स्तुतिचतुष्टये,
पञ्चा० ३ विव० ।

थुइमंगल-स्तुतिमङ्गल-न० । प्रतिक्रमणस्यान्ते स्तुतित्रयभण-
ने, ओघ० ।

थुइवुद्धि-स्तुतिट्ठि-ली० । प्रवर्द्धमानस्तुतिपरिपाठे, पञ्चा० ८
विव० ।

थुक्कार-थुत्कार-पुं० । महता शब्देन शुगितिकरणे, रा० ।

थुक्किअ-न० । देशी-उन्नते, दे० ना० ५ वर्ग २८ गाथा ।

थुड-स्थुन-न० । वनस्पतीनां स्कन्धभागे, स्था० १० ठा० ।

थुडुहीर-न० । देशी-चामरे, दे० ना० ५ वर्ग २८ गाथा ।

थुणण-स्तवन-न० । स्तोत्रैर्गुणकीर्तने, आचा० २ श्रु० ३ चू०
१ अ० । दशा० ।

थुण्ण-पुं० । देशी-दृष्टे, दे० ना० ५ वर्ग २७ गाथा ।

थुरुण्णद्वणय-न० । देशी-शय्यायाम्, दे० ना० ५ वर्ग २८ गाथा ।

थुल्लम-पुं० । देशी-पटकुट्याम्, दे० ना० ५ वर्ग २८ गाथा ।

थुल्ल-थोर-त्रि० । रस्य लः । " सेवाऽऽदौ वा " ॥ ८ । २ । ९६ ॥
इति लङ्गित्वम् । प्रा० १ पाद । परिवर्त्तने, दे० ना० ५ वर्ग २७
गाथा ।

स्थुल्ल-त्रि० । मोह्ये, आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० ३ उ० ।

थुवअ-स्तावक-त्रि० । " उः सास्नास्तावके " ॥ ८ । १ । ७५ ॥

इति आदेरात उत्त्वम् । स्तोतरि, प्रा० १ पाद ।

थुवन्त-स्तूयमान-त्रि० । " न वा कर्मभावे व्वः क्यस्य च लु-
क् " ॥ ८ । ४ । २४३ ॥ इति भावे कर्मणि वा वर्तमानस्य धु-
धातोर्नन्ते द्विरुको वकाराऽऽगमो वा । प्रा० ४ पाद । आजि-
नन्धमाने, ज० १५ श० ।

थू-थू-अव्य० । " थू कुत्सायाम् " ॥ ८ । २ । २०० ॥ 'थू' इति
कुत्सायां प्रयोक्तव्यम् । कुत्सायाम्, " थू निहज्जो लोओ ।" प्रा०
२ पाद ।

थूण-स्तेन-पुं० । " ऊः स्तेने वा " ॥ ८ । १ । १४७ ॥ इति स्ते-
नशब्दस्यैतो वा क्तवम् । 'थूणो' पक्षे- 'थेणो' । चौदे, प्रा० १
पाद । स्तेने, दे० ना० ५ वर्ग ३९ गाथा ।

धूणा

धूणा-स्थूणा-स्त्री० । तदनाऽऽदिस्तम्भनार्थवह्नीकाष्टे, नि० चू० १३ उ० । " धूणा णं जंते ! उहं ऊसिया समानी जावइयं सेत्तं ओगाहिता णं चिछेति, तिरियं पि य णं आयता समानी तावइयं चेव सेत्तं ओगाहिता णं चिछइ ? । इंता गो-यमा । धूणा णं उहं ऊसिया तं चेव चिछइ । " प्रज्ञा० १५ पद । पूर्वजनपदभेदे, पूर्वस्थां दिशि स्थूणाविषयं यावद् विहरेत् । वृ० १ उ० । अश्वे, दे० ना० ५ वर्गे २ए गाथा ।

धूणाग-स्थूणाक-पुं० । स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्र एकः सामुद्रिकः दुस्रस्थविहरेतो वीरजिनस्य वृत्तानि दृष्ट्वा विस्मितः शक्रेण प्रत्युक्तः । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

धूणामंडव-स्थूणामण्डप-पुं० । स्थूणाप्रधाने वस्त्राऽऽच्छादिते मण्डपे, ज्ञा० १ श्रु० ३ अ० ।

धूज-स्तूप-पुं० । संघातावयविनि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । पीठे, जं० २ वृत्त० । रा० । ऋषभजनगवद्देहाऽऽदिदध-स्थानेषु भरतेन स्तूपाः प्रावर्तन्त । आचा० (?) । रा० । आ० क० । व्य० । (' आचारपक्ष' शब्दे चिती-यभागे ३५ पृष्ठे देवताविक्रुर्वितस्तूपैरनुपटैर्विवादो द-र्शितः) समूहे, विशेषः । " धूमा पुन विष्मगा ह्येति । " " इट्गा-दिविवाचश्च धूमो जस्यति । " नि० चू० ३ उ० ।

धूमकरंद-स्तूपकरार-न० । ऋषभपुराऽऽसन्ने धन्ययक्षाऽऽ-वासे उद्याने, विपा० २ श्रु० २ अ० ।

धूजमह-स्तूपमह-पुं० । स्तूपस्य विशिष्टे काले पूजायाम्, आ-चा० २ श्रु० १ चू० १ अ० २ उ० ।

धूजिया-स्तूपिका-स्त्री० । लघुशिलरे, जं० १ वृत्त० । जी० । रा० । ज्ञा० ।

धूरी-स्त्री० । देशी-तन्तुवायोपकरणे, दे० ना० ५ वर्गे २ए गाथा ।

धूल-स्थूल-त्रि० । प्रमाणतः मौल्यतश्च (आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । प्रश्न०) महति, प्रश्न० ५ संव० द्वार । बृहति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । बृहत्काये उपचितमांसशोणिते, सूत्र० ५ श्रु० ६ अ० । उक्त० । अग्निपुणे, उक्त० १ अ० ।

धूलगअदिष्सादाण-स्थूलादत्ताऽऽदान-न० । स्थूलं परिस्थूलवि-षयत्वेन प्रसिद्धमिदं चौर्याऽऽरोपणहेतुत्वेन प्रसिद्धमदत्ताऽऽदा-नम् । आच० ६ अ० । तृतीयेऽणुवते, आच० । परिस्थूलविषयं चौर्याऽऽरोपणहेतुत्वेन प्रसिद्धमिति द्रष्टव्यवसायपूर्वकं स्थूलं, विपरीतमितरत्, स्थूलमेव स्थूलकं, स्थूलकं च तत् अदत्तादानं चेति समासः । आच० ६ अ० ।

धूलगअदिष्सादाणवेरमण-स्थूलकादत्ताऽऽदानविरमण-न० । आवकस्य तृतीयेऽणुवते, आच० ६ अ० । (' अदिष्सादाणवेर-मण ' शब्दे प्रथमभागे ५४० पृष्ठे व्याख्यातमिदम्)

धूलघोण-पुं० । देशी-शूकरे, दे० ना० ५ वर्गे २ए गाथा ।

धूलवर्ततरणासता-स्थूलार्थान्तरनाशता-स्त्री० । स्थूलार्थान्त-रघटाऽऽदिनाशतायाम्, विशेषस्य सामान्यरूपादनित्यत्वे, द्रव्या० ११ अश्या० ।

धूलगपाण-स्थूलकपाण-पुं० । द्वीन्द्रियाऽऽदिजीवे, आ० चू० ६ अ० ।

धूलगपाणवहविरयाइ-स्थूलकपाणवधविरत्यादि-पुं० । अस-द्वमसत्त्वहिंसाविरमणप्रवृत्तौ, पञ्चा० ६ विव० ।

धूलगपाणवहवेरमण-स्थूलकपाणवधविरमण-न० । प्रथमा-णुवते, पञ्चा० । स्थूला असूहमाः कुदष्टिभिरपि प्राणि-त्वेन प्रायः प्रतीयमानत्वाद् द्वीन्द्रियाऽऽद्यः, त एव स्थूलकाः । एतेनैकेन्द्रियाणां व्युदासः । सम्यग्दृष्टिभिरेव प्रायः प्रतीयमा-नत्वेन तेषां सूक्ष्मत्वात् । प्राणा रज्ज्ञासाऽऽद्यः, तद्योगात्प्राणाः प्राणिनः, अमेनाचेतनानां व्युदासः, तद्वधस्येहाप्रत्याख्येयत्वात् । तेषां वधो हिंसा, तस्य विरमणं विरतिः स्थूलकपाणवधवि-रमणम् । पञ्चा० १ विव० ।

धूलगपाणवाय-स्थूलकपाणातिपात-पुं० । स्थूला एव स्थूल-काः, प्राणा इन्द्रियाऽऽद्यः, तेषामतिपातः स्थूलकपाणातिपातः । द्वीन्द्रियाऽऽदिजीववधे, आच० ६ अ० ।

धूलगपाणवायवेरमण-स्थूलकपाणातिपातविरमण-न० । प्रथमाणुवते, आच० ६ अ० । आ० चू० । (' पाणावायवेरमण' शब्दे व्याख्यास्यते)

धूलगमुसावाय-स्थूलकमृषावाद-पुं० । परिस्थूलवस्तुविषयेऽ-तिपुष्टिविचक्षासमुद्भवः स्थूलः, स्थूल एव स्थूलकः, स्थूलकश्चाऽ-सौ मृषावादश्चेति समासः । आच० ६ अ० । आ० । स्थूलानृत-वादे, पञ्चा० १ विव० ।

धूलगमुसावायवेरमण-स्थूलकमृषावादविरमण-न० । द्विती-याणुवते, आच० ६ अ० । (' मुसावाय ' शब्दे व्याख्यास्यते)
धूलजद-स्थूलभञ्ज-पुं० । शकटालपुत्रे आर्यसंभूतविजयस्य शिष्ये, कल्प० ८ कृष्ण ।

" अथाभूजवमे नन्दे, मन्त्रिराद कल्पवंशजः । (५६)

शकटालः सुतौ तस्य, स्थूलजदः सिरियकौ ।

यक्षा च यक्षादिना च, भूताऽय भूतदिक्षका ॥५७॥

सेणा वेणा तथा रेणा, तत्पुत्रः सप्त चाभवन् ।

द्विजो वररुचिस्वासी-जवनन्दं स शंसति ॥५८॥

अष्टोत्तरशतश्लोकै-र्नन्दो मन्त्रिणमीकते ।

मन्त्री न किञ्चिदप्युचे, तन्नार्यामथ सोऽस्तवीत् ॥५९॥

पृष्टस्तपोचे त्वङ्गर्ता, मत्काव्यानि प्रशंसतु ।

उक्तस्तदर्थं मन्युचे, न मिश्रयात्वं स्तवीस्वहम् ॥६०॥

मुहुस्तयोपसद्योऽवक्, स तङ्कं सुभाषितम् ।

दीनाराष्ट्रशतं नन्द-स्तस्यादात्प्रत्यहं ततः ॥६१॥

मन्युचेऽस्येश ! किं दत्तं, सोऽवदत् त्वत्प्रशंसया ।

मन्युचे न प्रशंसामि, बौकिकानि पठयसौ ॥६२॥

मत्पुत्रयोऽपि पठन्त्युचे, राज्ञा स्वः पाठयेः सुताः ।

एकश्रुताऽऽदिपाठास्ताः, मन्त्रिणाऽन्तर्हिता धृताः ॥६३॥

राजसौधे द्विजोऽथाऽऽगा-त्तास्तत्पाठेऽपठन् क्रमात् ।

राज्ञा वररुचेर्छात्रं, वारितं स ततो निशि ॥६४॥

मुक्त्वाऽन्त्यन्ते दीनारान्, गङ्गान्तः स्तौति सोऽहि ताम् ।

हत्वाऽहिणा तदादाय, दत्ते गङ्गेति सोऽवदत् ॥६५॥

तच्छ्रुत्वा पार्थिवोऽमात्य-मूचे दत्तेऽस्य जाह्नवी ।

मन्युचे मयि तवस्ये, चेद्दास्यति ददाति तत् ॥६६॥

उज्जमादापयन्मन्त्री, तद् द्विजस्थापितं जले ।

प्रातर्नन्दोऽगमत्तन्ना-ऽश्रौषीमन्त्रियुतः स्तवम् ॥६७॥

स्तवान्तेऽन्तर्जहं मग्नः, किञ्चिन्न प्राप स द्विजः ।

मन्त्री पोष्टलिकां राज्ञः, प्रदर्शयितुं तस्य ताम् ॥ ६७ ॥
 मायित्युद्गावितोऽस्यासीन्मन्त्रिचिह्नाणि वीकृतं ।
 श्रीयकस्याथ वीवाहे, माङ्गलिकयाय भूजः ॥ ६८ ॥
 सामग्रीं क्रियमाणां सोऽज्ञासीद्वासुमन्त्रात्ततः ।
 क्रीडन्ति निम्भरूपाणि, दायं दायं सुखाऽऽदिकाम् ॥ ७० ॥
 अपाठयद्वररुचिः, सर्वेष्वपि पथेष्विदम् ।
 “तं न विजाणह्य लोभो, जं सगरावो करोसिह ।
 नंदराजं पारोत्रि करि, सिरियजं रजो ठवेसह” ॥ ७१ ॥
 राजपाठ्यां नृपः श्रुत्वा, तद्यैर्वीक्ष्य चाकुपत् ।
 नमतो मन्त्रिणः क्षमाञ्ज-ततो जज्ञे पराङ्मुखः ॥ ७२ ॥
 मन्त्री गृहं गतः पुत्र-भूवे भोः ! मम मृत्युना ।
 कुटुम्बं जीवतादेत-त्रो चेत्सर्वं विनश्यति ॥ ७३ ॥
 ततो नृपं नमन्तं मां, वत्स ! खड्गेन घातयेः ।
 आः पापमित्यवादीत्स, मन्त्र्युचे मां विषान्मृतम् ॥ ७४ ॥
 घ्नतः पापं न ते सोऽथ, तदादिष्टं तथाऽकरोत् ।
 हा हा अकार्यमित्यूचे, राज्ञोऽथ श्रीयकोऽवदत् ॥ ७५ ॥
 यो यो नेष्टः स नोऽप्येवं, ततः संस्कार्यं तं नृपः ।
 श्रीयकं स्माऽऽह मन्त्री स्याः, सोऽवगृह्णाताऽस्ति मे वृहत् ॥ ७६ ॥
 कोशागृहे स्थूलभट्ट-स्तमयाजुह्वयन् नृपः ।
 निर्ययौ द्वादशाब्दान्ते, राज्ञोक्तः स्माऽऽह चिन्तये ॥ ७७ ॥
 राजोचे शोकवन्त्यन्त-श्चित्तयान्यत्र मा गमः ।
 सोऽथ तत्र गतो दध्यौ, फव भोगा राज्यचिन्तने ॥ ७८ ॥
 “मुद्येयं खलु पारवश्यजननी सौख्यचिद्रे देहिनां,
 नित्यं कर्कशकर्मवन्धनकरी धर्मान्तरायाऽऽवहा ।
 राजार्थैकपरैश्च संप्रति पुनः स्वार्थप्रजार्थापहृत्,
 तद् ब्रूमः किमतः परं मतिमतां लोकद्वयापायकृत् ? ॥ ७९ ॥”
 गतिश्च नरकाऽस्ता स्या-त्कृत्वा लोचं ततस्तदा ।
 रत्नकम्बलदशाज्ञी-रजोहरणमप्यथ ॥ ८० ॥
 नृपमेत्यावदधर्म-लाभस्तेऽस्त्विति चिन्तितम् ।
 राजोचे निर्वहेः सुपु, यातोऽसौ दध्यवानृपः ॥ ८१ ॥
 मिपात् कोशागृहे यास्य-तीत्यैकिष्टोपरि स्थितः ।
 मृतकेभ्यो जनोऽपैति, मुखानि पिदधाति च ॥ ८२ ॥
 निर्विकारः स जगवान्, ययौ हृष्टाऽथ मूर्च्छता ।
 श्रीयकः स्थापितो मन्त्री, स्थूलभट्टः पुनर्मुनिः ॥ ८३ ॥
 संनूतसूरेः शिष्योऽनूत्, श्रीयको ब्रातुरञ्जसा ।
 मिलितुं याति कोशायाः, स्थूलभट्टरता च सा ॥ ८४ ॥
 मनुष्यमीहते नान्य-मुपकोशा तु तत्त्वसा ।
 तत्संभोक्ता वररुचि-स्तत्कोशां श्रीयकोऽवदत् ॥ ८५ ॥
 इतो मृतः पिताऽस्माकं, ब्रातुश्च विरहोऽनवत् ।
 तव प्रियवियोगोऽनू-चदेतं पाययाऽऽलवम् ॥ ८६ ॥
 खल्ला तदुक्तया चन्द्र-प्रभां स पायितः सुराम् ।
 श्रीयकस्येति कोशाऽऽख्य-त्सोऽथ ज्ञातितमम्बुजम् ॥ ८७ ॥
 नृपाऽऽस्थाने वररुचे-रार्पयत्कस्यचित्करात् ।
 तेनाऽऽग्रातं तदैव छाक, तत्रैवाऽवमदासवम् ॥ ८८ ॥
 निःसारितोऽथ ह्रीलित्वा, प्रायश्चित्तं द्विजा ददुः ।
 तप्तस्य त्रपुणः पानं, तेनाऽसौ पञ्चतां गतः ॥ ८९ ॥
 स्थूलभट्टस्तपः कुर्वन्, विहरन् गुरुभिः सह ।
 आगमपाठोपुत्रं, वर्षाकालमुखेऽन्यदा ॥ ९० ॥
 जग्राहाजिग्रहं साधु-रेकः सिंहगुहास्थितौ ।
 अन्यः सर्पविले चान्यः, कूपकाऽञ्जनदाखणे ॥ ९१ ॥

स्थूलभट्टश्चतुर्मासीं, कर्तुं कोशागृहे पुनः ।
 सिंहसर्पौ शमं यातौ, तुष्टा कोशा प्रियाऽऽगमात् ॥ ९२ ॥
 उत्थायोचे विधेयं किं, चतुर्मास्याश्रयोऽस्त्विह ।
 सैव वञ्चितशालाऽस्ति, स्थितस्तस्यां प्रभुस्ततः ॥ ९३ ॥
 राज्ञौ शृङ्गारमाधाय, प्रभुकोभार्थमागता ।
 न पारितः क्षोभयितुं, प्रभुमन्दरसोदरः ॥ ९४ ॥
 धर्मं श्रुत्वा ततो जज्ञे, आधिका धर्मतत्त्ववित् ।
 राजादिष्टं नरं मुक्त्वा, सा ब्रह्मवतमग्रहीत् ॥ ९५ ॥
 चतुर्मासाऽऽगमे सिंह-गुहाऽऽदेरागतान् मुनीन् ।
 गुरुः स्माऽऽह स्वागतं वो, हंहो ! दुष्करकारकाः ॥ ९६ ॥
 आयाते स्थूलभट्टे तु, गुरुत्वाय सम्प्रमात् ।
 ऊचे ते स्वागतं साधो !, कृतदुष्करदुष्कर ! ॥ ९७ ॥
 त्रयोऽपि तेऽथ सासूयाः, मिथः स्माऽऽहुस्तपस्विनः ।
 अमात्यपुत्र इत्येवं, यद्वमन्यन्त सूरयः ॥ ९८ ॥
 अथ सिंहगुहासाधु-रन्यप्रावृषि मत्सरात् ।
 कोशागृहे चतुर्मासी-कृतेऽग्निग्रहमग्रहीत् ॥ ९९ ॥
 आचार्यैरुपयुज्याऽथ, वारितोऽपि जगाम सः ।
 वसतिर्मार्गिता दत्ता, तथा तां स निरीक्ष्य च ॥ १०० ॥
 अनुरक्तोऽर्थयामास, सा नैच्छद्गणति स्म तम् ।
 आनय च्छलकं मे, सोऽवदन्मे कुतो धनम् ? ॥ १०१ ॥
 सोचे नेपालभूपातः, साधूनां रक्तकण्ठलम् ।
 वदाति लक्ष्मस्यं स, तत्राग्राह्यधर्वाश्च तत् ॥ १०२ ॥
 आगच्छतश्च चौराणां, लक्षं यातीत्यवक्क शुकः ।
 स्तेनसेनापतिर्वीक्ष्या-ऽऽयातं भिक्षुमुपैकृत ॥ १०३ ॥
 गते तत्र पुनः कीरो-ऽवादीष्टकं गते गतम् ।
 ततस्तमनुगत्योचे, सोऽवददन्मेऽस्ति कम्बलम् ॥ १०४ ॥
 नयं वेद्याकृते मुक्तो, ययौ तस्या ददौ च तम् ।
 तथा चन्दनिकायां स, क्षितौ वारयतो मुनेः ॥ १०५ ॥
 सोचे शोचस्यं न स्वं, त्वमपीह गृहं जविष्यसि ।
 मग्नो विषयपङ्कजः, स प्रबुद्धोऽथ तज्जिरा ॥ १०६ ॥
 मिथ्यादुष्कृतमुक्त्वाऽगाद्, गुरोराज्ञोचयत्ततः ।
 चपालबन्धोऽथ गुरुणा, ज्ञातमात्मपरान्तरम् ॥ १०७ ॥
 स्थूलभट्टोऽधिसेहे तां, चिरं परिचिन्तामपि ।
 जवांस्तु प्रार्थयामास, विगुणोऽर्थार्जनेन च ॥ १०८ ॥
 गुरुमक्षमयन्नग्रः, स्थूलभट्टं च सोऽथ तम् ।
 रथिकस्यान्यदा कोशां, ददौ राजा पुरोऽस्य सा ॥ १०९ ॥
 स्थूलभट्टगुणानाख्य-ञ्च तथोपाचरत् तम् ।
 (इतः कथाखरम् वैनयिकयामुक्तम्)
 तस्मिंश्च कावे संजज्ञे, दुष्कालो द्वादशाब्दकः ।
 इतस्ततोऽम्बुधेस्तीरे, तमतिक्रम्य साधुभिः ॥ ११० ॥
 विस्मृतिं याति सिद्धान्ते, गुणनाऽभावतस्तदा ।
 पाटलीपत्तने स्थित्वा, यद्यस्याऽऽयाति तच्छ्रुतम् ॥ १११ ॥
 मेढवाङ्गिः समस्तं तै-र्मिलितैकादशाऽऽत्मिका ।
 भद्रबाहुर्द्वादशाङ्ग-मृजेपालेषु तिष्ठति ॥ ११२ ॥
 सङ्घः सङ्घाटकेनोचे, पूर्वोपयध्यापयेति तम् ।
 गुरुकृते महाप्राणं, प्राविष्टोऽस्मि ततोऽधुना ॥ ११३ ॥
 न क्षमो वाचनां दातुं, संघस्याऽऽययन्नित्यथ सः ।
 पुनः संघाटकेनोचे, सङ्घाऽऽज्ञां यो विलङ्घते ॥ ११४ ॥
 को दण्डस्तस्य सोऽवोच-चदैवोद्घाटयते हि सः ।

ततोऽधुना किं क्रियते, सोऽवभादधाटनं कुरु ॥ ११५ ॥
 गिष्यान् प्रेषयतां प्राज्ञान्, दास्ये सप्ताह्नि वाचनाः ।
 भिक्षाचर्याः समायातः, कालवेलाविकलयाः ॥ ११६ ॥
 संज्ञानृम्यागतश्चैव, तिष्ठन्नाऽऽवश्यमेव पुनः ।
 सिद्धे ध्यानं महाप्राणे, स परावर्तनेन श्रुतम् ॥ ११७ ॥
 आदिरन्तं ततोऽप्यादि, यावदन्तर्मुहूर्ततः ।
 स्थूलभद्राऽऽदिकाऽऽयासी-च्छिष्यपञ्चशती ततः ॥ ११८ ॥
 निरन्तरं वाचनाना-मभविष्येतुमक्तामाः ।
 स्थूलभक्तं विना सर्वे, पराभज्याऽपरे ययुः ॥ ११९ ॥
 ध्याने स्तोकावशेषे स, पृष्टः श्रीभक्त्याहुता ।
 किं विद्यते न सिद्येहं, कश्चित्काशं क्षमस्व तत् ॥ १२० ॥
 सिद्धध्यानः सदा सर्व-दिनं दास्यामि वाचनाम् ।
 सोऽप्राक्कीर्तिक्रियाऽधीतं, शेषे वा सूर्योऽन्यथुः ॥ १२१ ॥
 अष्टाशीतिर्हि सुत्रायौ-पम्यं सिद्धार्थमन्दरौ ।
 इतो न्यूनेनाऽपि परं, समयेन पठिष्यसि ॥ १२२ ॥
 दशपूर्वा द्विवस्तुना-ऽध्यापि ध्याने समर्थिते ।
 अत्रान्तरे विहारेण, प्रययुः पाटलीपुरे ॥ १२३ ॥
 सत्ताप्याचघतास्तत्र, स्थूलभद्रस्य जामयः ।
 उद्यानस्थान् गुरुन् स्थूल-भक्तं चाऽऽनन्तुमाययुः ॥ १२४ ॥
 गुरुभन्वाऽवदन् कुत्र, ज्येष्ठाऽऽयः सूर्योऽन्यथुः ।
 परम गुणयज्ञस्ति, वीदयाऽन्यान्तोः सहोदराः ॥ १२५ ॥
 ऋक् दिशयितुं सिंह-रूपमाधाय तस्थिवाञ् ।
 ताः सिंहं वीक्ष्य पूज्यकृ-रायः सिंहेन भक्तितः ॥ १२६ ॥
 गुरुकृत्वे न सिंहः स, भ्राता वो लब्धिमैकयत् ।
 हृष्टास्तास्तमथाऽऽनेनु-रप्राक्कीर्त्तोऽपि कौशशम् ॥ १२७ ॥
 यक्षोवाच परित्यज्य, श्रियको वर्षपर्वणि ।
 अभकार्थं मयाऽकारि, निशीथे मृत्युमासवान् ॥ १२८ ॥
 ततश्च मामभुञ्जानां, विदेहे देवताऽनयत् ।
 तत्र पृष्टः प्रष्टुः प्राऽऽह, ऋषिहत्याभ्र ते न तत् ॥ १२९ ॥
 मया निष्येधयने, स्वाभ्युक्ते मुक्तिभायने (?) ।
 वन्दित्वा तास्ततो याताः, द्वितीयेऽह्णुपतरथुः ॥ १३० ॥
 न गुरुवाचनां दत्ते, स ज्ञात्वा ह्यःकृतं ततः ।
 नैतत्पुनः करिष्यामी-त्येवं कथेन भूयसा ॥ १३१ ॥
 कामितोऽध्यापयच्छेप-मुक्तो माऽन्यं ददेः पुनः ।
 व्युत्तिन्नाऽथ चतुःपूर्वा, दशमाऽन्यद्विवस्तुयुक् ॥ १३२ ॥
 योगसंप्राप्तिता चैवं, शिक्षार्थां स्थूलभद्रवत् । ” आ० क० ।
 श्वेरस्य णं अज्जसंज्जूडविजयस्स माढरसगुत्तस्स अंतेवा-
 सी येरे अज्जयूलभदे गोयमसगुत्ते ॥

स्थविरस्याऽऽर्यसंभूतिविजयस्य माढरगोत्रस्य शिष्यः स्थवि-
 र आर्यः स्थूलभक्तो गौतमगोत्रोऽनृत् । तत्संवन्धश्चाऽयम्-
 पाटलिपुरे शकटालमन्त्रिपुत्रः श्रीस्थूलभद्रो द्वादश वर्षाणि को-
 शःशृङ्गे स्थितो वररुचिद्विजययोगात्पितरि मृते नन्दराजे-
 नाऽऽकार्यं मन्त्रमुच्चादानायाचयार्थितः सन् पितृमृत्युं स्वचित्ते
 विचिन्त्य दीक्षामादत्त, पञ्चाक्ष संज्ञानृम्यायान्तिके व्रतानि प्रति-
 पद्य तदादेशपूर्वकं कोशाशृङ्गे चतुर्मासीमस्थ्यात्, तदन्ते च वट्ट-
 हावभावविधायिनीमपि तां प्रतिबोध्य गुरुसमीपमागतः सन्
 तैर्दुष्करदुष्करकारक इति संघसमक्षं प्रोच्ये, तद्वचसा पूर्वा-
 ऽऽयाताः सिंहगुहासर्पविलकूपकाष्ठस्यायिनस्त्रयो मुनयो दूनाः,

तेषु सिंहगुहास्थायी मुनिगुरुणा निर्वार्यमाणोऽपि द्वितीयचतु-
 र्मास्यां कोशाशृङ्गे गतो, दृष्ट्वा च तां दिव्यरूपां चलचित्तोऽजनि,
 तदनु तथा नेपाहदेशाऽऽनायितरत्नकम्यक्षं खाते क्षिप्त्वा प्र-
 तिवोधितः सन्नागत्योवाच-

“ स्थूलभक्तः स्थूलभक्तः, स एकोऽखिलसाधुषु ।

युक्तं दुष्करदुष्कर-कारको गुरुणा जने ” ॥ १ ॥

“ पुष्पफलाणं च रत्नं, सुराणं मेसाण महिल्लियाणं च ।

जाणता जे विरया, ते दुष्करकारण वन्दे ” ॥ २ ॥

कोशाऽपि तत्प्रतिबोधिता सती स्वकामिनं पुष्कार्पितवापि-
 र्दूरस्थाप्रलुम्बयानयनगर्हितं रथकारं सर्पपराशिश्वसूच्यप्रस्थ-
 पुष्पोपरि नृत्यन्ती प्राऽऽह-

“ न दुष्करं भव्यहं वितोदणं, न दुष्करं सरिसवनधियाइ ।

तं दुष्करं तं च महाह्णुनाचं, जं सो मुणी पमयवणम्मि वुज्जो । ३ ”

कथयोऽपि-

“ गिरौ गुहायां विजेन वनान्तरे,

वासं शयन्तो वशिन्ः सहस्रशः ।

हर्म्येऽतिरम्ये युवतीजनान्तिके,

वशी स एकः शफटाश्वनन्दनः ॥ ४ ॥

योऽनौ प्रविष्टोऽपि हि नैव दग्ध-

श्चित्रो न खट्वाप्रकृतप्रचारः ।

कृष्णाहिरन्ध्रेऽप्युपितो न दष्टो,

नाक्तोऽज्जनागारनिवासहो यः ॥ ५ ॥

वेद्या रागवती सदा तदनुगा पद्मी रसैर्भोजनं,

द्युत्रं धाम मनोहरं वपुरहो तस्या वयःसङ्गमः ।

फालोऽयं जलदाऽऽविलसन् दपि यः कामं जिगायाऽऽदरात्,

तं वन्दे युवतिप्रबोधकुरालं श्रीस्थूलभक्तं मुनिम् ॥ ६ ॥

रे काम ! वामनयता तव मुखमखं,

धीरा वसन्तपिकपञ्चमचन्द्रमुख्याः ।

स्वस्वेवका हरिविराज्जम्बहेश्वराऽऽद्याः

हा हा हताश ! मुनिनाऽपि कथं हतस्त्वम् ? ॥ ७ ॥

श्रीनन्दिपेणरथनेमिसुनीश्वराऽऽर्क-

बुद्ध्या त्वया मदन रे ! मुनिरेव हृष्टः ।

ज्ञाते न नेमिसुनिजम्बुसुदर्शनानां,

तुर्यो न विष्यति निहत्य रणाङ्गणे माम् ॥ ८ ॥

श्रीनेमिनोऽपि शकटालसुतं विचार्ये

मन्यामहे वयमसुं भटमकमेव ।

देवोऽक्षिदुर्गमधिरुद्ध जिगाय मोहं

यन्मोहनाऽऽल्यमयं तु वशी प्रविश्य ॥ ९ ॥ ”

अन्यदा द्वादशवर्षदुर्भिक्षप्रान्ते संघाऽऽग्रहेण श्रीजलवाहुनिः
 साधुपञ्चशत्याः प्रत्यहं वाचनासक्तकेन दृष्टिवादे पात्र्यमाने
 सप्तभिर्वाचनाजिरत्येषु साधुषु उद्दिशेषु श्रीस्थूलभक्तो वस्तु-
 ह्येनां दशपूर्वा पपाठ । अथेकदा यक्ष-साध्वीप्रभृतीनां व-
 न्दनार्थमागतानां स्वभागेनीनां सिंहरूपदर्शनेन दूताः श्री-
 भक्त्याहवो ‘वाचनायामयोग्यस्त्वम्’ इति श्रीस्थूलभक्तमुचि-
 वांसः । पुनः संघाऽऽग्रहात् ‘अथाऽन्यस्मै वाचना न देया’ इत्यु-
 क्त्वा सूत्रतो वाचनां ददुः ।

तथा चाऽऽहुः-

“ केवली चरमो जम्बू-स्वास्थ्य प्रभवप्रभुः ।

शय्यमवो यशोजहः, संभूतविजयस्तथा ॥ १ ॥
जद्रवाहुः स्थूलभक्षः, श्रुतकेवलिनो हि षट् ॥ " कल्प० ८ कण ।
ति० । आ० क० । तं० । आ० चू० । नं० । आव० ।
स्था० । उक्त० ।

" थेरस्स एं अज्जसंभूद्विजयस्स मादरसगुत्तस्स इ-
माओ सत्त अंतेवासिणीओ अहावच्चाओ अज्जिजायाओ हो-
त्था । तं जहा-

" जकखा य जकखदिन्ना, भूया तह चेव भूयदिन्ना य ।
सेणा वेणा रेणा, जहणीओ थूलभहस्स ॥ १ ॥ " कल्प०
८ कण ।

जसजहं तुंगियं वंदे, जूयं चेव य मादरं ।

जहवाहुं चं पाइन्नं, थूलजहं च गोयमं ॥ २६ ॥

स्थूलभक्षः, चः समुच्चये । गौतमं गौतमस्यापत्यम् गौतमः ।
" अष्टपञ्चकवृष्णिपुङ्गवश्च " । ४ । १ । १४४ ॥ इत्यण्प्रत्य-
यः । तं, वन्दे इति क्रियायोगः । नं० ।

श्रीस्थूलभक्षो कोशागृहावस्थितावाहारमपि गृहीतवानिति
जनप्रवादः, परं शय्यातरपिण्डत्वेन कथं न जनप्रवादिनव-
न्धनमिति प्रश्ने, उत्तरम्-श्रीस्थूलभक्षस्य कोशागृहेऽवस्थि-
तिरागमव्यवहार्यनुज्ञातत्वेन यथा नानुचिता, तथा शय्यातर-
पिण्डप्रदणमपि ज्ञेयम् । ते हि सातिशयज्ञानवत्तया त्रैकालिकवि-
हितं विमृश्यैव सर्वमप्यनुजानन्त इति । ११० प्र० ।
सेन० १ उल्ला० । श्रीस्थूलभक्षस्य यतित्वे वेश्यागृहस्थितिः,
सा सिद्धान्तोक्ता, न वा १, यदि सिद्धान्तोक्ता, स सिद्धान्तो ना-
मग्राहं प्रसाद्य इति प्रश्ने, उत्तरम्-नन्दीसूत्रे पारिणाभिकया बुद्धौ
स्थूलभक्षः, कार्मिकया तु वेश्या, सारथिश्च उदाहरणतयोक्ताः स-
न्ति, पतदर्थप्रतिपादने स्थूलभक्षस्य यतित्वेऽपि वेश्यागृहेऽवस्था-
नमुक्तमस्तीति । प्र० २२६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । श्री-
स्थूलभक्षस्य नाम चतुरशीतिचतुर्दशति यावत्तिष्ठति, तत्कुत्र
ग्रन्थेऽस्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-श्रीस्थूलभक्षस्य नाम चतुरशीति-
चतुर्विंशति यावत्तिष्ठति, तच्चारिन्नाऽऽदिष्वस्तीति बाध्यम् ।
१११ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

थूलरोट्टग-स्थूलरोट्टक-पुं० । वृहदरोट्टके ' वाटी ' इति प्रसिद्धे,
ध० २ अधि० ।

थूलवय-स्थूलवचस्-पुं० । स्थूलमनिपुणं वचां येषां ते स्थूलव-
चसः । अविचार्यभाषिषु, ध० २ अधि० । उक्त० ।

थूलादत्तादाण-स्थूलादत्ताऽऽदान-न० । स्थूलं च तददत्त-
स्याऽवित्तीर्णस्य द्रव्यस्याऽऽदानं ग्रहणं स्थूलादत्ताऽऽदानम् ।
पञ्चा० १ विव० । परिस्थूलवस्तुविषये चौर्याऽऽरोपणहेतुत्वेन
प्रसिद्धे अतिदुष्टाध्यवसायपूर्वके चौर्ये, स्या० ५ ग्रा० १ उ० ।

थूलि-थूलि-स्त्री० । " चूत्तिकपैशाचके तृतीयतुर्यथोराद्यद्वि-
तायौ " ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति धकारस्य थकारः । रेणौ,
प्रा० ४ पाद ।

थूली-स्थूली-स्त्री० । गोधूमस्थूलचूर्णे, गोधूमानां स्थूलचूर्णः
सर्पिषा सिक्तः स्थाव्यां पकः स्थूलीति मालवप्रसिद्धा । ध० २
अधि० ।

थूह-पुं० । देशी-प्रासादशिखरे, चातके, वल्मीके च । दे० ना० ५
वर्ग ३२ गाथा ।

थेअ-स्थित-त्रि० । " क-ग-ट-र-त-द-प-श-प-स० " ॥ ८ । २ ।
७९ ॥ इत्यादिना सलुक् । " युवणस्य गुणः " ॥ ८ । ४ । २३७ ॥
" क-ग-च-ज-त० " ॥ ८ । १ । ७९ ॥ इत्यादिना तलुक् । गतं नि-
वृत्ते, प्रा० दुं० ४ पाद ।

थेग-थेग-पुं० । कन्दावशेषे, ध० २ अधि० । प्रव० ।

थेज्ज-स्थैर्य-न० । स्थिरतायाम्, औ० । अष्ट० । स्थेये, त्रि० ।
प्रीतिकरतया गच्छन्वितायाः प्रमाणभूते, अनेकशो वा प्रीति-
करीकृते, व्य० ३ उ० ।

थेज्जकरण-स्थैर्यकरण-न० । चित्तस्थिरतासंपादने, पञ्चा० १
विव० ।

थेण-पुं० । देशी-स्तेने, दे० ना० ५ वर्ग २६ गाथा ।

थेणिद्विअ-न० । देशी-द्वते, भीते च । दे० ना० ५ वर्ग ३२ गाथा ।

थेमिच्च-स्थैमित्य-न० । निश्चलत्वे, द्वा० १८ द्वा० ।

थेय-स्तेय-न० । परस्वापहरणे, द्वा० २० द्वा० ।

थेर-स्थविर-पुं० । ' थविर ' शब्दार्थे, प्रव० २ द्वार । चतुर्मुखे
ब्रह्मणि, दे० ना० ५ वर्ग २६ गाथा ।

थेरकंचुडज-स्थविरकंचुकिन्-पुं० । ' थविरकंचुडज ' श-
ब्दार्थे, भ० ६ श० ३३ ७० ।

थेरकप्प-स्थविरकटप-पुं० । ' थविरकप्प ' शब्दार्थे, स्था० ३
ठा० ४ उ० ।

थेरकप्पाट्टि-स्थविरकल्पस्थिति-स्त्री० । ' थविरकप्पट्टि ' श-
ब्दार्थे, वृ० ४ उ० ।

थेरकप्पिय-स्थविरकल्पिक-पुं० । ' थविरकप्पिय ' शब्दार्थे,
प्रव० ७० छार ।

थेरजूमि-स्थविरजूमि-जातिश्रुतपर्यायस्थविरेषु, स्थविरभूमि-
स्त्रिधा । स्था० ३ ठा० २ उ० । (' थविरजूमि ' शब्दे ३३६४ पृष्ठे
व्याख्याता)

थेरजूमिपत्त-स्थविरजूमिप्राप्त-त्रि० । ' थविरजूमिपत्त ' श-
ब्दार्थे, व्य० १ उ० । वृ० ।

थेरय-स्थविरक-पुं० । ' थविरय ' शब्दार्थे, आचा० १ श्रु० १
अ० २ उ० ।

थेरवेयावच्च-स्थविरवैयावृत्य-न० । ' थविरवेयावच्च ' शब्दा-
र्थे, व्य० १ उ० ।

थेरावल्ली-स्थविरावल्ली-स्त्री० । ' थविरावल्ली ' शब्दार्थे, नं० ।

थेरासण-न० । देशी-पञ्जे, दे० ना० ५ वर्ग २९ गाथा ।

थेरोवघाड्य-स्थविरोपघातिक-पुं० । ' थविरोवघाड्य ' शब्दा-
र्थे, दशा० २ अ० ।

थेव-स्तोक-त्रि० । स्तोके, " थेवं पि हु तं बहू होइ । " (१२०)
आव० नि० १ अ० । आ० म० । विशेष० । देशी-विन्दौ, दे० ना०
५ वर्ग २६ गाथा ।

थेवरिअ-देशी-जन्मनि, तूर्ये च । दे० ना० ५ वर्ग २६ गाथा ।

थोअ-पुं० । देशी-रजके, मूलके च । दे० ना० ५ वर्ग ३२ गाथा ।

थोक्-स्तोक-त्रि० । “ स्तोकस्य थोक्-थोव-थेवाः ” ॥ ८ । २ । १२५ ॥ इति स्तोकस्य थोक्काऽऽदेशः । प्रा० २ पाद । अपयोत्ते, आचा० १ भु० २ अ० ४ उ० । को० । “अणुथोवं वणथोवं, अग्नी-थोवं कसायथोवं च । न हु भे वीससियव्वं, येवं पि हु तं बहु होइ” ॥ १२० ॥ आव० १ अ० । आ० म० । विशेष० ।

थोगुच्चय-स्तोकोच्चय-पुं० । स्तोकस्योद्धरणे, ज्यो० १ पाद० ।

थोणा-स्थूणा-स्त्री० । “ स्थूणात्थो वा ” ॥ ८ । १ । १२५ ॥ इति उत ओत्वम् । छादनस्तम्भे. प्रा० १ पाद ।

थोत्त-स्तोत्र-न० । “ स्तस्य थोऽसमस्तस्तस्ये ” ॥ ८ । १ । ४४ ॥ इति स्तस्य थः । प्रा० २ पाद । बहुश्लोकप्रमाणे स्तवे, पञ्चा० ४ वि० । पो० । स्तोत्राणि तु जिनानाम् (आत्मानाम्) एव । पो० ६ वि० ।

थोत्तरगुर्वी-स्तोत्रगुर्वी-स्त्री० । स्तोत्रमहत्यां पूजायाम्, पञ्चा० ४ वि० ।

थोत्तरयणकोस-स्तोत्ररत्नकोश-पुं० । जूतिस्तुन्दरसूरिविरचिते जिनस्तवनग्रन्थे, कल्प० ।

तथोक्तं श्रीमुनिसुन्दरसूरिभिः स्वकृतस्तोत्ररत्नकोशे-
“ वीरात्त्रिनन्दाङ्क (६६३) शरघचीकरत्,
त्वक्चैत्यपूते ध्रुवसेनरूपतिः ।
यस्मिन्महैः संसदि कल्पवाचना-
माद्यां तदानन्दपुरं न कः स्तुते ? ॥ १ ॥ ” कल्प० ७ कण ।

थोजग-स्तोजक-पुं० । चकाराहिकारतुशब्दवाशब्दाऽऽदिषु नि-
पातेषु, विशेष० । आ० म० ।

थोयव्व-स्तोतव्य-त्रि० । पूजनीये, पञ्चा० ।

चरणपवित्रचिह्नो, थोयव्वोचियपवित्रिओ गुरुओ । (३४)
चरणप्रतिपत्तिरूपञ्चारित्राभ्युपगमस्वज्ञावः, ज्ञावस्तव इति प्रकृतम् । स्तोतव्ये पूजनीये भगवति धीतरागे विषयभूते वा उचिता संगता प्रवृत्तिः प्रवर्त्तनं, सा स्तोतव्योचितप्रवृत्तिः, तस्याः स्तोतव्योचितप्रवृत्तेर्हेतोर्गुरुको गरीयान् उच्यस्तवापेक्षया । पञ्चा० ६ वि० ।

थोर-स्थूल-त्रि० । “ स्थूले लो रः ” ॥ ८ । १ । ३५ ॥ इति लस्य रः । प्रा० १ पाद । “ ओत्कूष्माण्मी-त्तूणीर-कूर्पर-स्थूल- ” ॥ ८ । १ । १२४ ॥ इत्यादिना उत ओत्वम् । पृथुले, प्रा० १ पाद । क्रमपृथुपरिवर्तुले, दे० ना० ५ वर्ग ३० गाथा ।

थोल-पुं० । देशी-वल्कलदेशे, दे० ना० ५ वर्ग ३० गाथा ।

थोव-स्तोक-पुं० । सप्तप्राणाऽऽत्मके कालविशेषे, “ सप्त प्राणा-णि से थोवे, सप्त थोवाणि से हवे । ” भ० १ श० १ उ० । ते च प्राणाः सप्त सप्तसंख्याका एकः स्तोकः । ज्यो० १ पाद० । तं० । कल्प० । कर्म० । छा० । अनु० । स्था० । प्रव० । अल्पे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । स्था० । विशेष० । स्वल्पे, आव० ४ अ० । गणना-प्रमाणहीने, त्रि० । विशेष० । दर्श० । “ थोवाऽऽहारो थोनभणिओ अ, जो होई थोवणिहो अ । थोवोवहिउपगरणे, तस्स हु देवा वि परिणमंति ॥ १ ॥ ” सूत्र० १ भु० ८ अ० ।

थोवथ-स्तोकक-पुं० । वातकपक्किणि, छा० १ भु० १ अ० ।

थोह-न० । देशी-वल्के, दे० ना० ५ वर्ग ३० गाथा ।

थोहरी-थोहरी-स्त्री० । स्नुहीतरौ, घ० ३ अधि० । प्रव० ।

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराऽऽचार्य-श्री १००८ श्री-

विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते ‘अग्निधानराजेन्द्रे’

थकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

दकारः

द-द-पुं० । दा-दैप्-वा कः । पर्वते, दत्ते, क्षण्डने, वाच० । दाने, पूजने, क्षीणे, दानशौणे, पालके, देवे, दीप्तौ, दुराधर्मे, दयायाम्, दमने, दीने, दन्दशूके, वस्त्रे, वन्धने, बोधे, घाले, बीजे, बलोदिते, विदोषे, चाहने, चीवरे, घरे, प्राणे च । क्लान्तौ, दिवि, गङ्गायाम्, कुले, कालकृते, उपदायाम्, नैवेद्ये, निर्नाथवनितायाम्, प्रार्थयां च । स्त्री० । उदे, संवोधने, पाने, वैराग्ये, अपलोचने, दातरि च । त्रि० । ए० को० ।

“दः पुमान् दातरि प्राणे, दा स्त्रियां क्लान्तिदानयोः ॥४७॥

छेदे संवोधने पाने, वैराग्ये चापलोचने ।

दस्त्रिलिङ्ग्यां भवेद् मूके, ग्राहकेन्द्रवकेशशि (?) ॥४८॥” इति माधवः । एका० ।

“ दा दाने पूजने क्षीणे, दानशौणे च पालके ।

देवे दीप्तौ दुराधर्मे, दीर्घदेशके ॥४९॥

दयायां दमने दीने, दन्दशूकेऽपि दः स्मृतः ।

वस्त्रे च वन्धने बोधे, घाले बीजे बलोदिते ॥५०॥

विदोषेऽपि पुमानेप, चाहने चीवरे घरे ।

दाऽऽवन्तो दिवि गङ्गायां, कुले कालकृते च दा ॥५१॥

उपदायां च नैवेद्ये, निर्नाथवनिता च दा । ”

इति विश्वदेवशंखमुनिः । एका० ।

दअरी-स्त्री० । देशी-सुरायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ३४ गाथा ।

दआलु-दयालु-त्रि० । दय-आलुच् । वाच० । “ क-ख-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक् ” ॥ ८ । १ । १७७ । इति स्वरात्परस्यानादिभूतस्यासंयुक्तस्य यस्य प्रायिको लुक् । प्रा० १ पाद । कृपायुक्ते, वाच० ।

दइअ-न० । देशी-रक्षिते, दे० ना० ५ वर्ग ३५ गाथा ।

दइच्च-दैत्य-पुं० । दितेरपत्यम् । दिति-रयः । वाच० । “ अइदैत्याऽऽदौ च ” ॥ ८ । १ । १५१ ॥ इति दैत्यशब्दे पेतो अइ इत्यादेशः । ‘दइच्चो ।’ असुरे, प्रा० १ पाद ।

दइण-दैत्य-न० । दीनस्य जावः प्यञ् । वाच० । “ अइदैत्याऽऽदौ च ” ॥ ८ । १ । १५१ ॥ इति दैत्यशब्दे पेतो अइ इत्यादेशः । ‘दइणं ।’ प्रा० १ पाद । दीनत्वे, कार्पण्ये च । वाच० ।

दइय-दयित-पुं० । दय-कः । पत्यौ, वल्लभे, रक्षिते, न० । आचा० । ज्ञा० । आ० म० । प्रियमात्रे च । त्रि० । भार्यायाम्, स्त्री० । वाच० ।

दइवज्ज-दैवज्ज-पुं० । दैवं पूर्वजन्मार्जितं शुभं जनानां जन्मव-आऽऽदिना जानाति । ज्ञ-कः । वाच० । “ ज्ञो जः ” ॥ ८ । १ । ८३ ॥ ज्ञसम्बन्धिनां जस्य लुग्व भवति । ‘दइवज्जो ।’ प्रा० २ पाद । गणके, ज्योतिर्विदि च । वाच० ।

दइवयपंचाव-दैवकपंचाव-पुं० । त्रिधिसामर्थ्ये, प्रश्न० २ आ-अ० द्वार ।

दइच्च-दैव-न० । देवादागतम् । देवो देवताऽस्य देवस्येदं वा अण् । वाच० । “ सेवाऽऽदौ वा ” ॥ ८ । १ । ६६ ॥ इति अन्यस्य वा द्वित्वम् । ‘दइच्चं ।’ प्रा० २ पाद । भाग्ये, फलोन्मुखे शुभाशुनकर्मणि, “ प्राग्जन्मनि कृतं कर्म, शुभं वा यदि वा शुभम् । दैवशब्देन निर्दिष्ट-मिहजन्मनि तद्गुणः ॥१॥ ” वाच० ।

दउलतावाद-दौलताऽऽवाद-पारसीकः शब्दः । प्रान्तदेशीये स्वंनामख्याते नगरे, यत्र जिनप्रसुरिर्विद्वतः । ती० ४८ कल्प ।

दआजास-दकाभास-पुं० । शिवकस्य वेलन्धरनागराजस्य आवासपर्वते, जी० ३ प्रति० ४ उ० । स्था० ।

दओदर-दकोदर-न० । जलोदरे, ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

दओह-दकौध-पुं० । पानीयप्रवाहे, वृ० १ उ० । स्था० ।

दरु-दरु-पुं० । दरुघते-व्यापाघते प्राणिनो येन स दरुः । आचा० १ शु० २ अ० ३ उ० । प्राणिन आत्मानं वा दण्डयतीति दरुः । आचा० १ शु० ४ अ० १ उ० । स्था० । दण्डयने पापकर्मणा लुप्यते येन स दरुः । ध० २ अधि० । दुष्प्रयुक्तमनोवाक्कायलक्षणैर्हिंसामात्रे, “ एगे दंडे । ” एकत्वं चाऽस्य सामान्यतयोद्देशात् । स० २ सम० । आतु० । भूतोपम-दै, ध० २ अधि० । आचा० । सूत्र० । प्राणव्यपरोपणविधौ, सूत्र० १ शु० १३ अ० । यथाऽऽदिरूपे परनिग्रहे, स्था० ३ उ० ३ उ० । दरुयति पीडामुत्पादयतीति दण्डः । दुःखविशेषे, सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० । परितपकारिणि, आचा० १ शु० ८ अ० ३ उ० । पापोपादानसङ्कल्पे, सूत्र० २ शु० २ अ० । उ-पतापे, सूत्र० २ शु० ६ अ० । मनोवाक्कायानामलद्वयापारे, उ-त्त० १६ अ० । आचा० । प्राणिपीडाकारके, आचा० २ शु० १ चू० १ अ० १ उ० । दण्डघने धनापहारेण प्राणी यैस्ते दण्डाः । ध० २ अधि० । चारित्र्यैश्वर्यापहारतोऽसारीक्रियते एभिर्मात्रा इति दण्डाः । दुष्प्रयुक्तमनोवाक्कायेषु, ध० ३ अधि० । आचा० । स्था० । दुरभ्यवसाये, उ-त्त० ३१ अ० ।

दण्डं निरुपयज्ञाह-

दो दंदा पणत्ता । तं जहा-अट्टादंने चैव, अणट्टादंने चैव । णेरइयाणं दो दंदा पणत्ता । तं जहा-अट्टादंने चैव, अणट्टादंने चैव । एवं चउवीसदंनओ० जाव वेमाणियाणं ।

(दो दंदा इत्यादि) दरुः प्राणातिपाताऽऽदिः, स चार्थायेन्द्रियाऽभिदप्रयोजनाय यः सोऽर्थदण्डः, निष्प्रयोजनस्त्वनर्थदरु इति । उक्तरूपमेव दण्डं सर्वजीवेषु चतुर्विंशतिदरुकेन निरुपयज्ञाह-(नेरइयाणं इत्यादि) एवमिति नारकवदर्थदण्डानर्थदण्डाभिवापेन चतुर्विंशतिदण्डको नेयो, नचरं नारकस्य स्वशरीररक्षार्थं परस्योपहननमर्थदण्डः, प्रवेषमात्रादनर्थदण्डः । पृथिव्यादीनामनाभोगेनाप्याहारग्रहणे जीववधनावादर्थदण्डः, अन्यथा तु अनर्थदण्डः । अथवा-वमथमपि जवान्तरार्थदण्डाऽऽदिपारिणतेरिति सम्यग्दर्शनाऽऽदित्रयवतामेव त्वनर्थदण्डो नास्तीति । स्था० २ उ० १ उ० । त्रयो दरुः मन आदयः । स्था० ३ उ० १ उ० ।

तत्रो दंन पक्षचा । तं जहा-मणदंने, वयदंने, कायदंने ।
नेरङ्ग्याणं तत्रो दंन पणत्ता । तं जहा-मणदंने, वय-
दंने, कायदंने । विगल्लिदियवज्जं जाव वेमाणियाणं ।

कण्ठयम्, नवरं मनसा दण्डनमात्मनः परेषां वेति मनोदण्डः ।
अथवा-दण्डयतेऽनेनेति दण्डो, मन एव दण्डो मनोदण्ड इति ।
एवमितरावपि । विशेषचिन्तायां चतुर्थीशतितदण्डके- (नेरङ्ग्या-
णं तत्रो दंनेत्यादि) यावद्वैमानिकानामिनि सूत्रं वाच्यम् । नव-
रं (विगल्लिदियवज्जं ति) एकद्वित्रितुष्टिष्वान् वर्जयित्वेत्य-
र्थः । तेषां हि दण्डत्रयं न सम्भवति, यथायोगं बाह्यनसोरभा-
वादिति । स्था० ३३०३३७० स० । ("कायदंन" शब्दे तु० भागे
४६२ पृष्ठे, तथा बचोदण्डाऽऽदिशब्देषु उदाहरणानि कृष्ट्या-
नि) राजनीतिभेदे, स्था० । स च-" वधश्चैव परिक्ले-
शो, धनस्य हरणं तथा । इति दण्डविधानज्ञै-दण्डोऽपि
त्रिविधः स्मृतः ॥ १ ॥ " स्था० ३३०३३७० ।
ज्ञा० । आ० म० । मिश्रादर्शनमायानिदानशब्देषु, ध०
३ अधि० । शरीरधनयोरपहारे, विपा० १ श्रु० ४ अ० ।
निग्रह, आव० । दण्डो, निग्रहो, यातना, विनाश इति पर्या-
याः । आव० ६ अ० । विपा० । पञ्चा० । अपराधानुसा-
रेण राजप्राहो कृत्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । राजाऽऽज्ञाया-
म, अपराधिदण्डने, स्था० ४३०३३७० । सैम्ये, प्रायश्चित्त-
दानावसरे राजस्यापिन दण्डपुरुषाणां स्वेच्छाचारिणे दण्डः ।
व्य० १ उ० । स्वपरदण्डहेतौ च, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । प्रा-
णिनां दण्डहेतौ, आयुर्वैद्यतमित्यादेवकार्ये कारणत्वोपचारा-
त् । आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । दण्डनं दण्डः परिधीनाम-
नुशासनम् । स्था० ७ उ० । नि० चू० । दण्डयतीति दण्डः ।
यष्टिविशेषे, जं० २ वक्त० । सूत्र० । उक्त० । " सद्यः आयपमा-
णा, विलङ्घिता च उरगुह्येन परिहीणा । दंडो बाहुपमाणो, वि-
दंनो कक्षमिच्छो य ॥ १ ॥ " इति दण्डपद्योभेदः । जी-
त० । पं० मा० । उक्त० । नि० चू० ।

सचित्तदारुदण्डाऽऽशोनि करोति-

जे भिक्खू सचित्ताइं दारुदंणाणि वा वेणुदंणाणि वा वेत्तदं-
णाणि वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥ २७ ॥ जे जिकखू स-
चित्ताइं दारुदंणाणि वा वेणुदंणाणि वा वेत्तदंणाणि वा धरेइ,
धरंतं वा साइज्जइ ॥ २८ ॥ जे भिक्खू सचित्ताइं दारुदंणाणि
वा वेणुदंणाणि वा वेत्तदंणाणि वा परिजुंजइ, परिजुंजंतं वा
साइज्जइ ॥ २९ ॥

दो सुत्ता उच्चारयेत्वा । सचित्ता जीवसहिता, वेणु वंसो, वेत्तो
विबधसा, ते उ चेव दारु सीसवादिकरणं, परहस्ताद् ग्रहण-
मित्यर्थः । ग्रहणादुत्तरकाक्षं अपरिमोगेन धरणमित्यर्थः ।

गाहा-

सचित्तमीसगे वा, जे जिकखू दंनए करे व धारे वा ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं पावे ॥ २७ ॥

सयमेव भेदणमी, जीवा दिठ्ठे परेण उड्ढाहो ।

परिस्सपीसदोसा, भारेण विराहणा उविधा ॥ २८ ॥

सयं जेयणे जीवावघातो, परेण दिठ्ठे उड्ढाहो भवति, परि-
६०६

च्छिषे वि मीसवणस्सति चि जीवावघातो भवति, सा-
हेत्वाच्च गुरुः, गुरुत्वादात्मसंयमोपघातः ।

गाहा-

सुत्तणिवातो एत्थं, परस्सिसे होति दंडए तिविधे ।

सो चेव मीसओ खल्लु, सेसे ड्डुगा य गुरुगा य ॥ २९ ॥

तिविधो-वसवेत्तदारुमयो य, सो चेव परस्सिषो मीसो ज-
वति, एत्थ सुत्तणिवातो (सेस चि) सचित्तो, परिचित्ते
चउल्लुअं, अणंतं चउगुरुं ।

गाहा-

वित्थपदमणप्पज्जे, गेहस्सऽऽणसंजमभए वा ।

उवहीसररीतेणो, पाढिणीए साणमादीसु ॥ ३० ॥

अणप्पज्जो करोति ।

गिलाणअद्धानेसु इमं वक्ख्खणं । गाहा-

वहणं तु गिलाणस्सा, वाद्धानुवही पलंव अच्चाणे ।

अच्चित्ते मीसेतर, सेसेसु वि गहण जतणाए ॥ ३० ॥

गिलाणो, वालो, उवही, पलंवाणि वा अच्चाणे उज्जति, सावय-
मपण वारणट्ठा घेप्पति, उवहिसरीराणां वहणत्ता, तेणमपडि-
णीयसाणमादीण णिवारणट्ठा, पुवं अचित्तं, पच्छा मीसं,
सेसा परिच्छाणंता, पुवं परिच्छा, पच्छा अणंता ।

सूत्रम्-

जे भिक्खू चित्ताइं दारुदंणाणि वा वेणुदंणाणि वा वे-
त्तदंणाणि वा करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥ ३० ॥ जे
भिक्खू चित्ताइं दारुदंणाणि वा वेणुदंणाणि वा वेत्तदंणा-
णि वा धारेइ, धारंतं वा साइज्जइ ॥ ३१ ॥ जे भिक्खू
चित्ताइं दारुदंणाणि वा वेणुदंणाणि वा वेत्तदंणाणि वा प-
रिजुंजइ, परिजुंजंतं वा साइज्जइ ॥ ३२ ॥ जे भिक्खू विचि-
त्ताइं दारुदंणाणि वा वेणुदंणाणि वा वेत्तदंणाणि वा
करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥ ३३ ॥ जे जिकखू विचित्ताइं
दारुदंणाणि वा वेणुदंणाणि वा वेत्तदंणाणि वा धारेइ,
धारंतं वा साइज्जइ ॥ ३४ ॥ जे जिकखू विचित्ताइं दारु-
दंणाणि वा वेणुदंणाणि वा वेत्तदंणाणि वा परिजुंजइ,
परिजुंजंतं वा साइज्जइ ॥ ३५ ॥

एवं विचित्ते वि दो आलावगा । चित्रक एकवर्णः, विचित्रो ना-
नावर्णः, करोति धरेति वा, तस्स मासलहं ।

गाहा-

चित्ते व विचित्ते वा, जे जिकखू दंनए कए य धारे वा ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं पावे ॥ ३० ॥

चित्तो ग्राम-पगवरेण वण्णेण उज्जलो, विचित्तो दोहि व-
सोहि, चित्तविचित्तो पंचवणोहि ।

गाहा-

सहजेणाऽऽगंतूण व, अणत्तरज्जुओ विचित्तवण्णेण ।

दुष्पभित्त संजओ पुण, विचित्त अविजूसिते सुत्तं ॥ ३१ ॥

सहजो ग्राम-तद्व्योत्थितः, कल्माषिकावशुदण्डकवत्, आगन्तु-

कः-चित्रकराऽऽदिविचितः, सूत्रस्याभिप्रायोऽविभूपाभूषिते प्रा-
यश्चित्तं भवति ।

गाहा-

वितियपदं गेहल्ले, असती अच्चाणसंजमभए वा ।

उवहीसरीरतेणो, पणिणीए आणमादीणि ॥ १०४ ॥

अणोसिं मंरुगाणं अजावे चित्तविचित्ताऽऽदि गेहंति ।" नि० चु०
५७०। सूत्र०। प्रव०। (दरुपणकं 'दंरुपणग' शब्देऽनुपदमेव वक्ष्य-
ते) चतुर्हस्ते (स० ४ सम०) धनुःपर्याये मानजेदे, अनु०। ज०।
ज्यो०। कुक्किद्वयनिष्पन्नो दण्डः । अनु०। दण्ड इव दण्डः । ऊ-
र्ध्वाध आयते शरीरबाह्वये जीवप्रदेशकर्मपुत्रलसमूहे, द्वा०
१ शु० १ अ० । आ० चु० । ("पदमे समये दंडं करेइ ।" इति
'केवलिसमुग्घाय' शब्दे तृतीयजागे ६६३ पृष्ठे व्याख्यातम्)

दंरुकिरिया-दण्डक्रिया-स्त्री० । सर्वविपनिवारिण्यां विद्याया-
म्, आव० ४ अ० ।

दंडखाय-दण्डखात-न० । वाराणसीस्थे तीर्थभेदे, यत्र भव्य-
पुष्कराऽऽवर्तकः पूज्यते । ती० ४३ कल्प ।

दंरुग-दण्डक-पुं० । साधूपकरणे, सूत्र० २ धु० २ अ०। पादप्रो-
ष्ठनके, जीत० । ध० । वृ० । "अरिहंतचेइआणं" इत्यादौ चैत्य-
वन्दनस्तवे, ध० ३ अधि०। वाक्यपट्टौ, स्था० १८०। ("चउवीस-
दंरुय" शब्दे तृतीयभागे १०५८ पृष्ठे व्याख्यातम्) वेत्रलताया-
म, ओघ० । चतुर्विंशतिदण्डकमध्ये भवनद्वीपानां दण्डकदश-
कप्रोक्तमपरेषां व्यन्तराऽऽदिकानां दण्डक एकैकः प्रोक्तस्तत्र
किं कारणमिति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र सूत्रकृतां विवक्षैव प्रमाण-
मिति । ७० प्र० । सेन० १ उदला० ।

दंरुगधुइजुगल-दण्डकस्तुतियुगल-न० । दण्डकश्च "अरहं-
तचेइआणं" इत्यादि, स्तुतिश्च प्रतीता, तयोर्युगलं युग्मम्,
एते एव वा युगलं, दण्डकस्तुतियुगलम् । स्वनामख्याते स्तु-
तियुगले, पञ्चा० २ विव० ।

दंरुगमई-दण्डकमयी-स्त्री० । दण्डको वंशवेत्राऽऽदिमयी यष्टि-
स्तैर्निर्वृत्तायां चिलिमिलिकायाम्, वृ० १ उ० । नि० चु० ।

दंडगराय-दण्डकराज-पुं० । जनस्थानराजे, यो हि शुक्रस्य
दुहितुर्देवजान्याः शीलं भञ्जयन् शप्तः सन् सराज्यः कारतां
प्राप्तः । ती० २७ कल्प ।

दंडगुरुय-दण्डगुरुक-पुं० । दण्डेन गुरुको दण्डगुरुकः । यस्य
महान् दण्डो भवति असौ दण्डेन गुरु भवति । तस्मिन्,
सूत्र० ३ शु० ३ अ० ।

दंरुणायग-दण्डनायक-पुं० । तन्त्रपालके, राष्ट्रकूके, द्वा० १
शु० १ अ० । रा० । औ० । भ० । भूषाले, स्वदेशचिन्ताकर्तरे
च । कल्प० ३ कृण ।

दंरुणिकखेव-दण्डनिक्षेप-पुं० । दण्डः प्राणिपीडावक्षणः, तस्य
निक्षेपः परित्यागः । संयमे, आचा० ३ शु० १ चु० १ अ० १
उ० ।

दंरुणीइ-दण्डनीति-स्त्री० । दण्डनं दण्डः परिधीनामनुशा-
सनं, तत्र तस्य वा स एव नीतिर्नयो दण्डनीतिः । स्था० ७
ग० । दण्डेनोपलक्षितायां नीतौ, स्था० ९ ग० । ति० । आ०

म० । कल्प० । आ० चु० । (कस्य कुलकरस्य कीदृशी
दण्डनीतिरिति 'कुलगर' शब्दे तृतीयभागे ५९३ पृष्ठे उक्तम्)

दंरुतयविरइ-दण्डत्रयविरति-स्त्री० । दण्डयते चारित्र्यैश्वर्या-
पहारतोऽसारीक्रियते एभिरात्मेति दण्डा दुयुक्तमनोवाक्कायाः,
तेषां त्रयं तस्य विरतिरशुभप्रवृत्तिनिरोधः । दुयुक्तमनोवाक्काय-
त्रयाऽशुभप्रवृत्तिनिरोधे, ध० ३ अधि० ।

दंरुदारु-दण्डदारु-न० । ब्रह्मचारिणामग्नेर्दक्षिणतः स्थाप्ये
सप्ताङ्गानामन्यतमेऽङ्गे, प्र० ११ श० ३ उ० ।

दंरुपणग-दण्डपञ्चक-न० । यष्ट्यादिदण्डपञ्चके, प्रव० ।

लट्ठी तहा विलट्ठी, दंरुो अ विदंरुओ अ नाही अ ।

भणित्रं दंरुपणगं, वक्खाणमिणं जवे तस्स ॥ ६७६ ॥

यष्टिः, तथा-वियष्टिः, तथा-दण्डः, तथा-विदण्डः, तथा-
नालिका, एतद्दण्डपञ्चकं भणितं तीर्थकरगणधरैः, तस्य च द-
ण्डपञ्चकस्येदं वक्ष्यमाणरूपं व्याख्यानं भवेत् ।

एतदेवाऽऽह-

लट्ठी आयपमाणा, विलट्ठी चउरंगुलेण परिहीणा ।

दंरुो वाहुपमाणो, विदंडओ कक्खमेत्ताओ ॥ ६७७ ॥

"लट्ठी" इत्यादि । यष्टिरात्मप्रमाणः, सार्द्धहस्तत्रयमानो
वियष्टिर्धृष्टः सकाशाच्चतुर्भिरङ्गुलैः परिहीनो न्यूना भवति,
दण्डो वाहुप्रमाणः स्कन्धप्रदेशप्रमाणः, विदण्डः कक्षामात्रः
कक्षाप्रमाणः ।

लट्ठीए चउरंगुल-समूतिया दंरुपंचगे नाली ।

नड्पमुहजुत्तारे, तीए थगिजए सल्लिलं ॥ ६७८ ॥

यष्टेः सकाशात् चतुरङ्गुलसमुच्चिता आत्मप्रमाणाच्चतुर्भिर-
ङ्गुलैः अतिरिक्ता, पुरुषाङ्गुलाधिकहस्तत्रयमानेत्यर्थः । दण्ड-
पञ्चके दण्डपञ्चकमध्ये नाही नाम दण्डपञ्चकम् इति । इदा-
नीमेतेषां पञ्चानामपि दण्डानां प्रयोजनं प्रतिपिपादयिषुरना-
नुपूर्वा अपि व्याख्याऽङ्गत्वात्प्रथमं नालिकायाः प्रयोजन-
माह-नदीप्रमुखजलोच्चारे नदीहृदाऽऽदिकमुत्तरीतुमनोभिर्मुनि-
जिस्तया नालिकया स्ताप्यते सल्लिभिमिदं गाधमगाधं वा
इति परिमीयते ।

अथ यष्ट्यादीनां प्रयोजनमाह-

वज्जइ लट्ठीए जव-णिआ विलट्ठीए कत्थइ दुवारं ।

घट्टिजए उवस्सय-तयणं तेणाइरक्खत्ता ॥ ६७९ ॥

"वज्जइ" इत्यादि । यष्ट्या यष्टिदण्डकेन उपाश्रये भोजनाऽऽदि-
वेद्यायां सागारिकाऽऽदिरक्षणार्थं यवनिका तिरस्करीणि वक्ष्यते,
तथा-वियष्ट्या वियष्टिदण्डकेन कुत्रापि प्रत्यन्तग्रामाऽऽदौ त-
स्कराऽऽदिरक्षणार्थमुपाश्रयस्तत् द्वारं घट्टयते आह्वन्यते, येन
खाद्गारध्वणात् तस्करशुनकाऽऽद्यो नश्यन्तीति ।

उउवद्धमि उ दंरुो, विदंडओ धिप्पए वरिसक्काहे ।

जं सो लहुओ निज्जइ, कप्पंतरिओ जल्लजएणं ॥ ६८० ॥

तथा ऋतुवहे काले जिक्काभ्रमणाऽऽदिवेद्यायां दण्डको गृ-
ह्यते, तेन हि प्रद्विष्टानां द्विपदानां मनुष्याऽऽदीनां, चतु-
ष्पदानां गवाश्वाऽऽदीनां, बहुपदानां शरजाऽऽदीनां नि-
वारणं क्रियते, दुर्गस्थानेषु च व्याघ्रचौराऽऽदिजने प्रहरणं
भवति, वृद्धस्य च अवग्रभनहेतुर्भवतीत्यादिप्रयोजनम् ।

तथा वर्षाकाले विदएरुको गृह्यते, यद् यस्मात् वधुको भवति, ततः कष्टपान्तरितः कष्टस्याभ्यन्तरे कृतः शुद्धैतवर्जिते जल-
भयेन, यथाऽऽकायेन न स्पृश्यत इति ॥ ६८० ॥

इदानीमेतेषां दएरुनां शुभाशुनस्वरूपप्रतिपादनायाऽऽह-

विसमाइ वस्माई, दस य पव्वाइ एगवन्नाइ ।

दंडेसु अपोह्माई, मुहाई सेसाई अमुहाई ॥ ६८१ ॥

पूर्वोक्तेषु पञ्चसु दएरुकेषु, पर्वाणि ग्रन्थिमध्यानि, एवंविधानि
शुभानि प्रवन्तीति सम्बन्धः । तत्र विषयाणि एकत्रिपञ्चसप्तनवरू-
पाणि, तथा दश च दशसंख्यानि । तथा यस्मानानि उपयु-
पारि प्रवर्त्तमानानि । तथा एकवर्णानि न पुनश्चतुर्वर्णानि । तथा-
(अपोह्माइ चित्) अशुपिराण, निविमानात्यर्थः, एवंविधां वदोपण-
विशिष्टपर्वोपताः स्निग्धवर्णा मसृणा वतुताभुतुलाश्च दण्डका
यतिजनस्य प्रशस्ता इति भावः । (सेसाई अमुहाई चित्)
दोषाणि पूर्वोक्तविपरीतस्वरूपाणि, पर्वाणि प्रशुभाभ्यप्रशस्ता-
नीति । एकाऽऽदिपर्वणां च शुभाशुनफलमित्यमोघानियुक्तावु-
क्तम् । यथा-

“ एगपव्वं पसंसंति, दुपव्वा कलहकारिका ।
तिपव्वा लाजसंपन्ना, चउपव्वा मारणांतया ॥ १ ॥
पंचपव्वा उ जा लट्ठी, पंधे कलहनिवारणां ।
उपव्वाय य आयेको, सत्तपव्वा निरेगिया ॥ २ ॥
अउपव्वा असंपत्तो, नवपव्वा जसकारिया ।
दसपव्वा उ जा लट्ठी, तहियं सव्वसंपई ॥ ३ ॥ ” इति ।
प्रब० ८१ द्वार । पं० ५० ।

जे चित्त्व दंरुगं वा लट्ठिया अवहेलणायं वा वेणुसइयं
वा सयमेव परिघट्टं वा, संतवेइ वा, जम्माइवेइ ण, परिघट्टं
वा संतवंतं वा जम्माइवेयंतं वा साइज्जइ ॥ ६९१ ॥

इदमपि प्रथमोद्देशकवक्तव्यम् ।

गदा-

दंरुग विदंरुए वा, लट्ठि विलट्ठी य तिविध विविधा तु ।

वेणुमय वेत्त दारुय, वट्ट अप्प अहाकमे चव ॥ १७० ॥

नि० चू० २ उ० ।

दंडपरिहार-दण्डपरिहार-पुं० । महत्यां जीर्णकम्पाधिकार्याम्
चू० १ उ० ।

दंरुपह-दएरुपथ-पुं० । गोदएरुमार्गे, सूत्र० ।

अंधे व से दंरुपहं गहाय,

अविओसिए घामति पावकम्मी । (५)

यथा ह्यन्धश्चक्रविक्रलो दण्डपथं गोदएरुमार्गे प्रमु-
खोज्ज्वलं गृहीत्वाऽऽश्रित्य यजन् सम्बन्धकोविदतया वृ-
ष्यते कष्टकथापदाऽऽदिभिः पीरुयते, एवं केवललिङ्ग-
धार्यनुपशान्तकोधः कर्कशमाप्यधिकरणोद्दीपकस्तथा ।
(अविओसिए चित्) अनुपशान्तद्वन्द्वः पापमनार्थं कर्मानु-
ष्ठानं यस्याऽसौ पापकर्मा, घृष्यते चतुर्गतिके संसारे यात-
नास्थानगतः पौनःपुन्येन पीरुयत इति ॥ ५ ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

दंरुपासि(ए)-दएरुपाविन्-पुं० । दएरुस्य पार्श्वे दएरुपार्श्वे, तद्वि-
द्यते यस्यऽसौ दण्डपार्श्वः । स्वल्पतया स्तोकापराधेऽपि कुप्य-
ति दण्डं च पातयति यः तस्मिन्, दशा० ६ अ० । सूत्र० ।

दंरुपुंठणय-दण्डपुञ्जनक-न० । दएरुयुक्तायां संमार्जन्याम्,
जं० ५ वक्त्र० । सणकहस्तकेशरपर्णाऽऽदिशलाकासमुदाये च,
आ० म० १ अ० १ खरम् ।

दंरुपुरकम्-दण्डपुरस्कृत-पुं० । सदा पुरस्कृतदएरु, दशा० ६
अ० । सूत्र० ।

दंरुप्पयार-दएरुप्रकार-पुं० । आह्लाविशेषे, स० ।

दएरुप्रचार-पुं० । सैन्यविचरणे, स० ।

दंरुजी-दएरुभी-स्त्री० । दएरुं जीवकर्मसमारम्भं मृषावादाऽऽ-
दिकं, दण्डादिभेतीति दएरुभीः । दएरुभीते, आचा० १ श्रु० ५
अ० १ उ० ।

दंरुमाइ-दएरुमाऽऽदि-पुं० । मल्लानां धरणिपाताऽऽद्युभयाङ्कयुक्तप्र-
वृत्तिषु, पिं० ।

दंडय-दण्डक-पुं० । ‘ दंरुग ’ शब्दार्थे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

दंरुयण-दएरुयण-न० । रत्नविशेषे, आ० चू० १ अ० । “...
...दंडयणं परामुसइ । तएणं भवे दंडयणं यणपंचसइयं
वहरसारमइयं विणासणं सव्वसचूलेज्जाणं खं गवारेण लइयस्स
गुहादरीविसमपण्णारगिरिपवाताणं समीकरणं संतिकरणं सु-
भकरणं रत्ता हिदयइचित्तमणो रहपुरगं दिव्वमपडिहतं दंरु-
यणं गहाय सत्तट्टपदे पण्णासकइ । ” आ० चू० १ अ० ।
स्था० । प्रज्ञा० ।

दंडरुइ-दएरुशचि-पुं० । “ पतंतदंरुइयो । ” हिंसनशब्दे,
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दंरुलक्खण-दएरुलक्षण-न० । दएरुस्वरूपनिरूपणे, जं० ।

दएरुलक्षणम्-

“ यथातपत्राकुशावेत्रचाप-

धितानकुन्तध्वजचामराणाम् ।

व्यापाततन्त्रीमधुरुष्णवर्ण-

कलाक्रमेणैव हिताय दएरुः (?) ॥ १ ॥

मन्त्रिश्चतुश्चनैकुञ्जकयावहा

रोगमृत्युदजननाश्च पर्वभिः ।

ह्यादिजिह्विकविर्वर्तितैः क्रमा-

द्वारशान्तविरतैः समैः फलम् ॥ २ ॥

यात्राप्रसिद्धिर्द्विपतां विनाशो २,

ज्ञाप्ताः प्रभूताः ३ वसुधाऽऽगमश्च ।

बुद्धिः ५ पशूनामजिवाञ्छितार्थः ६,

ऽयादिव्युत्तमेषु तदीश्वराणाम् ॥ ३ ॥ ” जं० २ वक्त्र० । ज्ञा० ।

सूत्र० । औ० । स० । (अत्र विशेषो ‘ लट्ठि ’ शब्दे बोध्यः)

दंरुञ्जचिय-दएरुञ्जातिक-पुं० । दएरुो गृहीतो येन स दएरुञ्जातः,
सुखाऽऽदिदर्शनाद् निष्ठान्तस्य परनिपातः । दएरुञ्जात एव
दण्डञ्जातिकः (प्राकृतत्वात्) स्वाधिक इक्षप्रत्ययः । यथा-पृथि-
वीकायिक इत्यत्र । गृहीतदएरु राक्षि, व्य० १ उ० ।

दंरुवइ-दण्डपति-पुं० । यः पुनस्तं दण्डमुद्रमयति तस्मिन्,
चू० २ उ० ।

दंरुविज्जा-दण्डविज्जा-स्त्री० । वंशदण्डाऽऽदिपर्वसंख्याफलक-
थने, उक्त० १५ अ० ।

दंरुवीरिय-दण्डवीर्य-पुं० । भरतचक्रवर्तिवंशोद्भवे भरता-
त्सप्तमे स्वनामख्याते नृपे, स्था० ८ ठा० । आच० । आ० चू० ।

दंरुसत्यपरिज्जा-दण्डशस्त्रपरिजीर्ण-पुं० । दण्डा वेत्रदण्डा-
ऽऽद्यः, शस्त्राणि खड्गाऽऽदीनि, ताभ्यां परिजीर्णे समन्ततो
दुर्बलभावमापादिते, दश० ६ अ० २ उ० ।

दंरुसमायाण-दण्डसमादान-न० । समादीयते कर्म एभिरिति
समादानानि कर्मोपादानहेतवः, दण्डा एव मनोदण्डाऽऽद्यः
प्राणव्यपरोपणाध्यवसायरूपाः समादानानि दण्डसमादानानि ।
कर्मोपादानहेतुषु प्राणव्यपरोपणाध्यवसायरूपेषु मनोदण्डाऽऽ-
दिषु, जी० ३ प्रति० २ उ० । दण्डयतीति दण्डः पापोपादानसं-
कल्पः, तस्य समादाने ग्रहणे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । प्रति० ।
आच० । आ० चू० ।

दंरुयज्ञ-दण्डाऽऽयतिक-पुं० । दण्डस्येवाऽऽयतिर्दीर्घत्वं पाद-
प्रसारणेन यस्यास्ति स दण्डाऽऽयतिकः । स्था० ५ ठा० १
उ० । प्रसारितदेहे, स्था० ७ ठा० । औ० । सूत्र० ।

दंरुयत-दण्डाऽऽयत-पुं० । दण्डवद्यष्टिवदायतो दीर्घो दण्डा-
ऽऽयतः । भूयस्ताऽऽयतशरीरे, पञ्चा० १८ वि० । सूत्र० ।
प्रव० ।

दंरुारक्खिग-दण्डाऽऽरक्खिग-पुं० । दण्डधरे, नि० चू० ।
“ दंडधरो दंराऽऽरक्खिगो दंरुगहियग्गहत्थो सव्वतो अंते-
त्तरं रक्खिह, रक्खो वयणेण इत्थिं पुरिसं वा अंतेपुरं णीणेति,
पवेसेति वा । एस दंराऽऽरक्खिगो । ” नि० चू० ६ उ० ।

दंरुसणिय-दण्डाऽऽसनिक-पुं० । दण्डस्येवाऽऽयतं पादप्र-
सारणेन तदीर्घं यदासनं तदण्डाऽऽसनं, तदस्यास्तीति दण्डा-
ऽऽसनिकः । आसनविशेषाभिग्रहवति, वृ० ५ उ० ।

दंडि (ए)-दण्डि-पुं० । दण्डधारिणि, जं० ३ वक्त० ।
औ० । दशा० । सूत्रकनके, दे० ना० ५ वर्ग ३३ गाथा ।

दंरुय-दण्डिक-पुं० । राजनि, व्य० ४ उ० । ध० । करणपतौ
ख । व्य० १ उ० । स्था० ।

दंडिया-दण्डिका-स्त्री० । लेखोपरि राजमुद्रायाम्, वृ० १ उ० ।

दंरुक्क-दण्डोत्कट-पुं० । दण्ड आज्ञा, अपराधिदण्डनं वा, सै-
न्धं वा उत्कटः प्रकृतो यस्य, तेन वोत्कटो यः स दण्डोत्कटः ।
उत्कटभेदे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

दण्डोत्कट-पुं० । दण्डेन उत्कलति वृद्धिं याति यः स द-
ण्डोत्कलः । उत्कटभेदे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

दंत-दन्त-पुं० । दशने, “ दशनानि च कुन्दकविकाः स्युः । ” है० ।
आच० । (साधोर्दन्तघर्षणाऽऽचारनिषेधः ‘ अणायार ’ शब्दे
प्रथमभागे ३१२ पृष्ठे उक्तः)

दान्त-पुं० । दाम्यतीन्द्रियाऽऽदिदमं करोतीति दान्तः । दश०
१० अ० । पापेभ्य उपरते, व्य० १० उ० । इन्द्रियनोद्विज्यदमने,
न० । ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । सूत्र० । जितेन्द्रिये, ज्ञा० १ श्रु० १४
अ० । सूत्र० । दश० । प्रश्न० । उक्त० । व्य० । आच० । ग० ।
क्रोधाऽऽदिरहिते, उक्त० २ अ० । म० । उपशान्ते, सूत्र० १ श्रु० ६

अ० । आ० म० । इन्द्रियजयसम्पन्ने, व्य० १ उ० । समर्थे, स्था०
७ ठा० । वज्रगेन्द्रिये, धर्मध्यायिनि च । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।
पर्वतैकदेशे, दे० ना० ५ वर्ग ३३ गाथा ।

दंतकम्म-दन्तकर्म-न० । दन्तपुत्तलिकाऽऽदिषु, आच० २ श्रु०
२ चू० ४ अ० ।

दंतकलह-दन्तकलह-पुं० । वाग्युक्ते, “ अदन्तकलहो यत्र, तत्र
शक ! वसाम्भहम् । ” सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

दंतकुम्भी-दन्तकुम्भी-स्त्री० । हड्डनाजने, नकारोऽन्नाक्षयिकः ।
तं० ।

दंरुकुम्भी-दन्तकुम्भी-स्त्री० । दंष्ट्रासु, तं० ।

दंतणिवाय-दन्तनिपात-पुं० । दशनच्छेद्यरूपेऽसंप्राप्तकामे, द-
श० ६ अ० ।

दंतधावण-दन्तधावन-न० । दन्तकाष्ठे, नि० चू० ३ उ० ।
(दन्तधावनविधिः ‘ एहाण ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २१६३
पृष्ठे गतः)

दंतप्पखालण-दन्तप्रक्षालन-न० । दन्ताः प्रक्षालयन्ते अपगत-
मलाः क्रियन्ते येन तदन्तप्रक्षालनम् । दन्तकाष्ठे, सूत्र० १ श्रु०
४ अ० २ उ० । आच० । अनु० ।

दंतप्पहावण-दन्तप्रधावन-न० । अङ्गुल्यादिना क्षालने, द-
श० ३ अ० ।

दंतपाय-दन्तपात्र-न० । दन्तनिर्मिते पात्रे, आच० २ श्रु० १
चू० ६ अ० १ उ० ।

दंतपुर-दन्तपुर-स्वनामख्याते दन्तवक्रस्य राज्ञो नगरे, व्य०
१ उ० । वक्त० । आच० । आ० क० । नि० चू० । आ० चू० ।

दंतमणि-दन्तमणि-पुं० । प्रधानदन्ते, हस्तिप्रभृतीनां दन्तजे
मणौ च । प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

दंतमल-दन्तमल-पुं० । दन्तकिङ्के, नि० चू० ३ उ० ।

दंतमलमइल-दन्तमलमलिन-न० । दन्तमलमलीमसे, तं० ।

दंतमल-दन्तमल-पुं० । दुमजातिविशेषे, जं० २ वक्त० ।

दंतवक्क-दन्तवक्क-पुं० । दन्तपुरराजे, यद्वायायाः सत्यवत्याः
दन्तमरुत्तौधकरणे दोहदो जातः, तन्नगर एव धनमित्रवणिग्भा-
यायाः धनश्रियास्तथैव दोहदं पुरयितुकामस्य दृढमित्रस्य
वन्धमासस्य मुमोचयिपुर्धनमित्रो यथातथं वदन् मुक्तो राज-
कुलार्त्तः । व्य० १ उ० । नि० चू० । आच० । उक्त० । आ० चू० ।
(इति, आलोचनायां ‘ पच्छिप्त ’ शब्दे व्याख्यास्यते)

दंत (पा) वण-दन्तपावन-न० । दन्ताः पूयन्ते पवित्रीक्रियन्ते
येन क्षाप्रस्पर्शेन तद् दन्तपावनम् । प्रव० ४ द्वार । दन्तमलपकर्ष-
ण काष्ठे, उपा० १ अ० । दश० । दशननिर्घेपनकाष्ठे यष्टिमध्वादौ,
पञ्चा० ५ वि० । स्था० । दर्श० ।

दंत (पा) वणविधि-दन्तपावनविधि-पुं० । दन्तमलपकर्षणविधौ,
उपा० १ अ० । (‘ आणंद ’ शब्दे द्वितीयभागे १०६ पृष्ठे विस्तरः)
दंतवाणिज्ज-दन्तवाणिज्य-न० । दन्ताऽऽश्रितं दन्तविषयं वाणि-
ज्यम् । दन्तक्रयविक्रययोः, ध० २ अधि० । यत्र प्रथमत एव पुलि-
न्दानां दन्ताऽऽनयननिमित्तं मूल्यं ददाति, आकरे वा गत्वा स्वयं
क्रीणाति, ततस्ते वनाऽऽदौ गत्वा तदर्थं धनान्ति, तद्विक्रयपूर्वं यदा-

जीवनं तस्मिन् प्रव० ६ द्वार । घ० २० । आव० । आ०
चू० । आ० । पञ्चा० । म० ।

दंतवेयणा-दन्तवेदना-स्त्री० । दन्तपीनायाम्, जी० ३ प्रति०
४ उ० ।

दंतसेदी-दन्तश्रेणी-स्त्री० । दशनपक्षौ, जं० २ वक्ष० । औ० ।

दंतसेणी-दन्तश्रेणी-स्त्री० । 'दंतसेदी' शब्दात्, जं० २ वक्ष० ।

दंतसोदणग-दन्तशोधनक-न० । दन्तानां मलनिःसारणसाध-
ने उपकरणभेदे, पं० भा० ।

पविरलदंतो घेरो, सेच्छाऽऽदीर्णं तु दंतवृग्माणं ।

लेखादभ्ररतिसारिय-रक्खट्टारोहसोदणयं ॥

अप्पाणमादिमुं चिय, पिप्पलतो विकरणट्ट कंदाणं ।

माणादिगदत्यादी-पगासमुद्भाणकरणट्टा ॥ पं० भा० ।

"दंतसोदणमाहस्तं चि" (२७) मकारोऽन्ताक्षिणिकः अपिशब्द-
स्य गम्यमानत्वाद् दन्तशोधनाऽऽदरेष्यतितुच्छस्य, आस्ताम-
न्यस्य । (२७) उच्य० १६ अ० ।

दंतामय-दन्ताऽऽमय-पुं० । दन्तरोगे, नि० चू० ३ उ० ।

दन्तार-दन्तकार-पुं० । दन्तशिष्टिनि, प्रज्ञा० १ पद ।

दन्ति(ण्)-दन्तिन्-पुं० । हस्तनि, आ० चू० १ अ० । अनन्तजीव-
चनरूपनिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

दन्तिअ-पुं० । देशी-शासके, दे० ना० ५ वर्ग ३४ गाया ।

दन्तिदिय-दान्तिद्विजय-त्रि० । जिताक्षे, पञ्चा० १७ विष० ।

दन्तिक-दान्तिक-न० । मोदकमण्डिकायां कर्ष्यादिकं यद्बहुवि-
धं दन्तखाद्यकं तस्मिन्, दृ० १ उ० । तन्त्रलचूर्णे, दृ० १
उ० । नि० चू० । दर्श० । " मंसनिविष्टिं काठं, सेवह दन्ति-
क्षयंति । " पं० प० १ द्वार ।

दन्तिकचुम्प-दन्तिकचूर्ण-पुं० । तन्त्रसंज्ञोद्रे, तन्त्रचूर्णमोदकाऽऽ-
दिखाद्यकद्वन्द्वे, "दन्तिकचूर्णं वा । " दन्तिकचूर्णस्त्रन्त्रलोष्टः ।
यद्वा-दन्तिकं तन्त्रचूर्णं, चूर्णं तु मोदकाऽऽदिखाद्यकचूर्णम् ।
दृ० १ उ० ।

दन्तिगां-दन्तिका-स्त्री० । शुल्मभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

दन्तिहिया-दन्तवती-स्त्री० । पत्रकाऽऽलप्यग्रामवास्तव्यस्य स्कन्द-
कनाम्नो ग्रामकूरपुत्रस्य दास्याम्, आ० चू० १ अ० । आ० म० ।

दन्तुखलिय-दन्तोत्खलिक-पुं० । फलजोजिपु, नि० १ ध्रु० ३
वर्ग ३ अ० । औ० । म० ।

दन्तुट्ट-दन्तोष्ट्र-पुं० । दन्तानामोष्ट्रयोश्च समाहारे, स्था०
७ टा० ।

दन्तुर-दन्तुर-त्रि० । उग्रता दन्ताः सन्त्यस्य, दन्त-उरच् । उग्र-
तदन्तयुक्ते, उग्रताऽऽनते विपमस्थाने च । वाच० । आ० म० ।

दंद-दन्त-पुं० । शीतोष्णाऽऽदिपु, द्वा० २२ द्वा० । समुच्चयप्रधा-
ने समासभेदे, अनु० ।

से किं तं दंदे ? । दंदे-दन्ताश्च ओष्ठौ च दन्तोष्ठम्, स्त-
नौ च उदरं च स्तनोदरम्, वल्लं च पात्रं च वल्लपात्रम्, अ-
श्वश्च महिषश्च अश्वमहिषम्, अहिश्च नकुलश्च अहिनकुलम् ।
सेचं दंदे ।

तत्र समुच्चयप्रधानो द्दन्तः । दन्ताश्चोष्ठौ च दन्तोष्ठम्, स्तनौ च
उदरं च स्तनोदरमिति प्राण्यद्वत्वात् समाहारः । वल्लपात्रमि-
त्यादौ त्वप्राणिजातित्वाद्, अश्वमहिषमित्यादौ पुनः शाश्वति-
कवैरित्वात् । एषमन्यान्यप्युदाहरणानि भावनीयानि । अनु० ।

दंभ-दम्भ-पुं० । मायया परवञ्चने, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । स० ।
स्त्रीकलाभेदे, कल्प० ७ कृण ।

दंभग-दम्भक-न० । धैर्यप्रतापितैलौहशलाकाभिः परशरी-
रे अग्रा उत्पाद्यन्ते तेषु, विपा० १ ध्रु० ६ अ० । वञ्चने च ।
प्रव० २ द्वार ।

दंभवहुल-दम्भवहुल-त्रि० । दम्भो मायया परवञ्चनं तदुरकटे,
सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

दंभुञ्जव-दम्भोजव-पुं० । सनामस्थाने राजनि, यो हि मदा-
क्षिनाश । घ० १ अधि० ।

दंभोत्ति-दम्भोत्ति-पुं० । दम्भोति खेदयति । दम्भ-ओत्तिः ।
वाच० । यज्ञे, अस्त्रे, प्रति० । अष्ट० ।

दंस-दन्-धा० । चाक्षुषज्ञानप्रवर्तने, " दृशेदांश्च-दंस-
दक्षजवाः " ॥ ७ । ४ । ३२ ॥ इति दृशेर्दृश्यन्तस्य एते त्रय आदे-
शाः स्युः । " द्वावद् । दंसद् । दक्षजवद् । द्रिसद् । " दर्शयति ।
प्रा० ४ पाद ।

दंश-पुं० । दन् श-अच् । " शपोः सः " ॥ ७ । १ । २६० ॥
इति शकारस्य सकारः । दंशः । प्रा० १ पाद । वनमक्षिका-
याम्, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ३ उ० । आव० । उच्य० ।
दन्श करणाऽऽदी घञ् । कर्मणि, मर्मणि, दोषे, खण्डने,
सर्पाऽऽघाते, दन्ते च । वाच० ।

दर्श-पुं० । दर्शने दर्शः । सम्यक्त्वे, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

दंसण-दर्शन-न० । दृश्यन्ते अक्षीयन्ते ज्ञायन्ते वा जीवाऽऽदयः
पदार्था अनेनास्मादस्मिन्वेति दर्शनम् । दग्-दृयद् । " शं-पं-तस-
घञे वा " ॥ ८ । २ । १०५ ॥ इति शंस्य संयुक्तास्यान्यव्यञ्ज-
नात् पूर्वमिकारो वा । " द्रिसणं । दंसणं " । प्रा० २ पाद ।
टिप्पणी दर्शनम् । सम्यक्त्वाऽपरपयोधे, दर्शनेमोहनीयक-
याऽऽद्याविर्जने तस्यश्रद्धानरूपे आत्मपरिणामे, " एगे दंस-
णे । " स्था० १ टा० । तद्योपाधिभेदादनेकविधमपि श्रद्धानसा-
म्यादेकम्, एकजीवस्य चैकदा एकस्यैव भाषादिति । नन्वव-
योधसामान्याद् ज्ञानसम्यक्त्वयोः कः प्रतिविशेषः ? उच्यते-
रुचिः सम्यक्त्वं, वाचकारणं तु ज्ञानम् । यथोक्तम्-" नाणमवाच-
धिर्दंशो, दंसणमिदं जहोग्गहेहाओ (?) । तद् तत्तर्हं सम्मं,
रोहज्जं जेण तं नाणं ॥ १ ॥ " स्था० १ टा० । दर्श० । आचा० ।
सूत्र० । उच्य० । ज्ञा० । औ० । घ० २० । आव० । घ० । रा० ।
संथा० । द्वा० । ज० । प्रव० । आ० म० । स० । आनु० ।
ओघ० । न० ।

सम्यक्त्वमिथ्याभेदाद् द्विविधं दर्शनम्-

दुविहे दंसणे पणुत्ते । तं जहा-सम्पदंसणे चेव, मिच्छादं-
सणे चेव ।

" दुविहे दंसणे " इत्यादि सप्त सूत्राणि सुगमस्येव । नवरं
दृष्टिदर्शने तत्रेषु रुचिः, तच्च सम्यगविपरीतं जिनोक्तानुसा-
दि, तथा मिथ्या विपरीतमिति ।

सम्यग्दर्शनभेदमाह-

सम्मदंसणे दुविहे पन्नत्ते । तं जहा-णिसगसम्मदंसणे चेव, अजिगमसम्मदंसणे चेव ।

णिसगसम्मदंसणे दुविहे पन्नत्ते । तं जहा-पमिवाई चेव, अपमिवाई चेव । अजिगमसम्मदंसणे दुविहे पन्नत्ते । तं जहा-पडिवाई चेव, अपडिवाई चेव ।

(सम्मदंसणे इत्यादि) निसर्गः स्वजावोऽनुपदेश इत्यनर्थान्तरम् । अभिगमो गुरुपदेशाऽऽदिरिति, ताभ्यां यत्तत्तथा, क्रमेण मरुदेवीभरतवदिति । (निसर्गेत्यादि) प्रतिपत्तनशीलं प्रतिपाति सम्यग्दर्शनमौपशमिकं ज्ञायोपशमिकं वा प्रतिपाति ज्ञायिकं, तत्रैषां क्रमेण लक्षणम्-इहौपशमिको ध्रेणिमनुप्रविष्ट-स्यानन्तानुबन्धिनां दर्शनमोहनीयत्रयस्य औपशमादौपशमिकं भवति, यो वाऽनादिमिथ्यादृष्टिरकृतसम्यक्त्वमिथ्यात्वमिथ्याभिधानशुद्धाशुद्धोभयरूपमिथ्यात्वपुद्गलत्रिपुद्गीक एवाऽक्षीण-मिथ्यादर्शनोऽक्षपक इत्यर्थः, सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते, तस्यौपशमिकं जवतीति । कथम्?, इह यदस्य मिथ्यादर्शनमोहनीयमुदीर्यं तदनुभवैवौपक्षीणम्, अन्यथ मन्दपरिणामतया नोदितम्, अतस्तदन्तर्मुद्गृत्तमात्रमुपशान्तमास्ते, विष्टम्भितोदयमित्यर्थः । तावन्तं कालमस्यौपशमिकसम्यक्त्वलाभ इति ।

आह च-

“ उवसामगसेदिगय-स्स होति उवसामियं तु सम्मत्तं ।

जो वा अकयत्तिपुंजे, अखवियमिच्छो बहइ सम्मं ॥ १ ॥

खीणम्मि उदिअग्गी, अणुदिज्जंते य सेसमिच्छते ।

अंतोमुहुत्तकालं, उवसमसम्मं लहइ जीवो ॥ २ ॥ ” इति ।

अन्तर्मुद्गृत्तमात्रकालत्वादेवास्य प्रतिपातित्वम् । यच्चानन्तानुबन्धुदये औपशमिकसम्यक्त्वात्प्रतिपत्तः सास्वादनमुच्यते तदौपशमिकमेव, तदपि च प्रतिपात्येव, जघन्यतः समयमात्रत्वात्, उत्कृष्टतस्तु षडावधिकमानत्वादस्येति । तथा इह यदस्य मिथ्यादर्शनद्विकमुदीर्यं तदुपक्षीणं, यच्चानुदीर्यं तदुपशान्तम्, उपशान्तं नाम-विष्टम्भितोदयमुपनीतमिथ्यास्वभावं च, तदिह ज्ञायोपशमस्वभावमनुभूयमानं ज्ञायोपशमिकमित्युच्यते । नन्वौपशमिकेऽपि यथा कृत्यश्रोपशमश्च, तथेहापीति कोऽनयोर्विशेषः? उच्यते-अयमेव हि विशेषो-यदिह वेद्यते द्विकं, न तत्र, इह हि ज्ञायोपशमिके पूर्वशमितमनुसमयमुदेति वेद्यते क्रीयते च, औपशमिके तदयविष्टम्भनमात्रमेव । आह च-“ मिच्छते जमुदिषं, तं खीणं अणुदियं च उवसंतं । मीसीजावपरिणयं, वेइज्जंतं खओवसमं ॥ १ ॥ ” इति । एतदपि जघन्यतोऽन्तर्मुद्गृत्तस्थितिकत्वात्, उत्कर्षतः षट्षष्टिसागरोपमस्थितिकत्वाच्च प्रतिपातीति । यदपि च क्षपकस्य सम्यग्दर्शनद्विकचरमपुद्गलानु-जवनरूपं वेदकमित्युच्यते, तदपि ज्ञायोपशमिकभेदत्वात् प्रतिपात्येवेति । तथा मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वसम्यक्त्वमोहनीयत्वात् ज्ञायिकमिति । आह च-“ खीणे दंसणमोहे, तिविहम्मि विनवनियाणज्जयम्मि । निप्पच्चवायमउलं, सम्मत्तं खाइयं होइ ॥ १ ॥ ” इति । इदं तु ज्ञायिकत्वादेवाप्रतिपाति । अत एव सिद्धत्वेऽप्यनुवर्त्तते ।

मिच्छादंसणे दुविहे पन्नत्ते । तं जहा-अभिगहियमिच्छादंसणे चेव, अणभिगहियमिच्छादंसणे चेव । अ-

भिगहियमिच्छादंसणे दुविहे पणत्ते । तं जहा-सपज्जवसिए चेव, अपज्जवसिए चेव । एवमणभिगहियमिच्छादंसणे वि ।

(मिच्छादंसणे इत्यादि) अभिग्रहः कुमतपरिग्रहः, स यत्राऽस्ति तदभिग्रहिकं, तद्वीपरीनमनभिग्रहिकमिति । (अभिगहियेत्यादि) आजिग्रहिकमिथ्यादर्शनं सपर्यवसितं सपर्यवसानं सम्यक्त्वप्राप्तौ, अपर्यवसितमभव्यस्य सम्यक्त्वाप्राप्तेः, तच्च मिथ्यात्वमात्रमप्यतीतकालतयाऽनुवृत्त्याऽऽभिग्रहिकमिति व्यपादिश्यते ॥ ६ ॥ अनाजिग्रहिकं जव्यस्य सपर्यवसितम्, इनरस्याऽपर्यवसितमिति । स्था० ३ ठा० १ उ० । आ० म० । दर्शनं त्रिविधम् । तद्यथा-मिथ्यादर्शनं, सम्यग्मिथ्यादर्शनम्, सम्यग्दर्शनं च । आ० म० १ अ० १ खएम् । दर्शनं मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वभेदात्त्रिविधम् । विशेष० । ज्ञायिकज्ञायोपशमिकौपशमिकभेदाद्दर्शनं त्रिविधम् । चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनभेदाद्दर्शनं चतुर्धा । विशेष० । औपशमिकसास्वादनज्ञायोपशमिकज्ञायिकभेदात्पञ्चविधम् । सूत्र० १ शु० ६ अ० । पं० भा० ।

दर्शनस्य सप्तविधत्वमाह-

सत्तविहे दंसणे पणत्ते । तं जहा-सम्मदंसणे, मिच्छदंसणे, सम्मामिच्छादंसणे, चक्खुदंसणे, अचक्खुदंसणे, ओहिदंसणे, केवलदंसणे ।

“ दंसणे ” इत्यादि सुगमम् । नवरसम्यग्दर्शनं सम्यक्त्वम्, मिथ्यादर्शनं मिथ्यात्वं, सम्यग्मिथ्यादर्शनं मिश्रमिति । एतच्च त्रिविधमपि दर्शनमोहनीयभेदानां कृत्यज्ञायोपशमोदयेभ्यो जायते, तथाविधरुचिस्वभावं चेति । चक्षुर्दर्शनाऽऽदि तु दर्शनाऽऽवरणो-यभेदचतुष्टयस्य यथासंज्ञवं ज्ञायोपशमज्ञायाभ्यां जायते, सामान्यग्रहणस्वभावं चेति । तदेवं अज्ञानसामान्यग्रहणयोर्दर्शनशब्दवाच्यत्वाददर्शनं सप्तधोक्तमिति । अनन्तरं केवलदर्शनमुक्तं, तच्च छद्मस्थावस्थाया अनन्तरं भवतीति । स्था० ७ ठा० ।

अष्टविधत्वम्-

अष्टविहे दंसणे पणत्ते । तं जहा-सम्मदंसणे, मिच्छदंसणे, सम्मामिच्छादंसणे, चक्खुदंसणे० जाव केवलदंसणे, सुविणदंसणे ।

“ अष्टविहे दंसणे ” इत्यादि कष्टम् । केवलं स्वप्नदर्शनस्या-चक्षुर्दर्शनान्तर्भावेऽपि सुप्तावस्थोपाधितो भेदो विवक्षित इति । स्था० ८ ठा० । पं० ज्ञा० । कारकरोचकदीपकभेदाद्वा दर्शनं त्रिविधम् । आतु० (एते भेदाः ‘ सम्मत्त ’ शब्दे स्फुटीभवित्यन्ति, सम्यक्त्वपर्यायत्वाद् दर्शनस्य, नवरमिह दर्शनाऽऽदिशब्दे छद्मस्थदर्शनवीतरागदर्शनभेदाः प्रदर्शयिष्यन्ते) अज्ञानलक्षणे व्यवसाये, व्यवसायांशत्वात्तस्य । स्था० ३ ठा० ३ उ० । ‘ दृशिर् ’ प्रेक्षणे, दृश्यते सम्यक् परिज्ञायते सावद्यमनेनेति दर्शनम् । चारित्र्ये, अनेकार्थत्वात्कालानाम् । संथा० । सम्यक्त्वप्रज्ञावकशास्त्रे, आव० ४ अ० । स्था० । शास्त्रमात्रे, विशेष० । दर्शनविशोधके सूत्रे, व्य० १ उ० । वृ० । उक्त० । “ गोविन्दनिज्जुत्तिमादी दंसणं । ” नि० सू० ११ उ० । अभिप्राये, उपदेशे, आचा० १ शु० ३ अ० ४ उ० । दर्शने सामान्यरूपेण वस्त्विति दर्शनम् । उक्त० ८ अ० । दृश्यते विलोक्यते वस्त्वनेनेति दर्शनम् । यद् वा-दृष्टि-

दंशेनम् । कर्म० ४ कर्म० । दर्शनाऽऽवरणकर्मक्षयोपशमाऽऽदि-
जे सामान्यमात्रग्रहणे, अनु० । स्था० ।

दंसणावरणिजे दुविहे पणत्ते । तं अद्दा-देमदंसणावर-
णिजे, मव्वदंसणावरणिजे ।

दर्शनं सामान्यार्थबोधरूपमावृणोतीति दर्शनाऽऽवरणीयम् ।
उक्तं च-“दंसणसाले जीवे, दंसणवायं करेड जे कम्मं । तं
परिहारममाणं, दंसणवरणं जवे जीवे ॥ १ ॥ ” (देमत्ति)
देशदर्शनाऽऽवरणीयं, चक्षुरवधिदर्शनाऽऽवरणीयम् । सर्वद-
र्शनाऽऽवरणीयं तु निष्ठापञ्चकं, केवलदर्शनाऽऽवरणीयं चेत्यर्थः ।
स्था० २ भा० ४ उ० । सूत्र० । सामान्यविशेषाऽऽत्मके वस्तु-
नि, सामान्याऽऽत्मके बोधे, कर्म० ४ कर्म० । आ० । आचा० ।
नं० । निर्विशेषविशेषाणां ग्रहणे, आ० म० २ अ० । नं० ।
“पास्तइत्ति दंसणं, जं सामग्रगहणं तं दंसणं, अणुगारमित्य-
र्थः । ” नं० । विशेष० । (“जं सामग्रगहणं, दंसणमेयं विशेषित्यं
नाणं । ” (सम्म० १ गा० २ काण्ड) इति उच्यपर्यायास्तिकन-
ययोर्मनेन ‘उचयोग’ शब्दे द्वितीयभागे ८६० पृष्ठे चिन्तितम्)

चक्षु अचक्खु ओही, केवलदंसण अणुगारा । (१७)

चक्षुर्दर्शनाऽवधुर्दर्शनावधिदर्शनेकेवलदर्शनरूपाणि चत्वा-
रि दर्शनानि । तत्र चक्षुषा दर्शनं वस्तुसामान्यांशाऽऽत्म-
कं ग्रहणं चक्षुर्दर्शनम्, अवक्षुषा चक्षुर्वर्जशेषेन्द्रियचक्षुष-
येन मनसा च यदर्शनं सामान्यांशाऽऽत्मकं ग्रहणं तद-
चक्षुर्दर्शनम्, अवधित्वा रूपद्रव्यमर्याद्या दर्शनं सामान्यांश-
ग्रहणमवधिदर्शनम्, केवलेन संपूर्णवस्तुतत्त्वग्राहकबोधविशेष-
रूपेण यदर्शनं सामान्यांशग्रहणं तत्केवलदर्शनमिति । किंरूपा-
येतानि दर्शनानि? अत आह-मनाकाराणि सामान्याऽऽकारयु-
क्तये सत्यपि न विद्यते विशिष्टो व्यक्त आकारो येषु तान्यना-
काराणि । कर्म० ४ कर्म० । अणु० पं० चू० । प्रव० । अवलोकने,
पि० । पञ्चा० । आत्मनः प्रकटने, व्य० १ उ० ।

दंसणकप्प-दर्शनकटप-पुं० । कलपभेदे, पं० भा० ।

....., एत्तो बोच्चापि दंसणे कप्पं ।

सहृणन्नखणं तू, जिणोवदिट्ठेसु जावे तु ।
उवगतळ्ळकायस्सा, आयरियपरंपरागते अत्थे ।
आगाढकारणेषु, सहृमसु णिवसणं तत्थ ।
ठक्काए सहद्वितं इण-मएण पुणो वि सहदेयव्वं ।
आगाढमणागाढे, आयरियव्वं तु जं तत्थ ।
दब्बे खेत्ते काळे, जावे पुरिसे तिगिच्छ असहाए ।
एतेहि कारणेहिं, सत्तविहं होइ आगाढं ।
एगादीया बुद्धी, एगुत्तरिया य होति दव्वाणं ।
ओमत्थगपरिहाणी, दव्वागाढं वियाणाहि ।
जंपेति पुणो वेज्जो, सत्तितं उट्ठन्नं च दव्वं च ।
अपमिहणंतो अत्थति, उहिसिउं जाव सो उाति ।
जाहे उदिट्ठाणी, ताहे ओमत्थहाणिप भणति ।
अम्ह करेमो जोगं, अलंजे एयस्स किं कुणियो ? ।
एवं तु ह्यवयंता, खेत्तं कालं च भावमासज्ज ।

ता जूहंती जाव तु, दंभे जेसिं तु दव्वाणं ।
अह पुण भणेज्ज एवं, अवस्समेत्तेहिं कज्जदव्वेहिं ।
एतं दव्वागाढं, तहिं जए पणगहाणीए ।
खेत्तागाढं इणमो, असती खेत्ताण मासजोगाणं ।
असिवं वा अन्नत्था, एदीवया होज्ज रुद्धा तु ।
आयरियादिअहारग, अहवा अन्नत्थ सावया होज्ज ।
अंतर जहिं च गम्पति, वात्ता तह तेण खुत्तियं वा वि ।
एतेहि कारणेहिं, खेत्तागाढम्मि एरिसे पत्तो ।
अत्थंति असदभावा, एगक्खेत्तं वि जयणाए ।
कालस्स वा वि असती, वासावामे वियारणा णत्थि ।
एतेहि कारणेहिं, कालागाढं वियाणाहि ।
वासाजोगं खेत्तं, पढिद्वेहिता तु काळओ बहुए ।
वच्चंताण य अनर-वासं तू णिवदितु पवत्तं ।
रुहरं चंउतरखेत्तं, ताहे तं चेव पुव्वखेत्तं तु ।
गंतू वसती वामं, समताते वीतिदमरात्तं ।
अतिउक्कं व दुक्खं, अप्पा वा वेदणाभए आसु ।
एतेहि कारणेहिं, भावागाढं वियाणाहि ।
अव्वज्जकम्मूलाऽऽदी, अहिरुक्काई तु वेदण अप्पा ।
तत्थऽगितावणाऽऽदी, दाहच्छेदोवगाढाऽऽदी ।
जम्मि विण्णे गच्छ-स्स विणासो तह य णाणचरणाणं ।
एतेहि कारणेहिं, पुरिसागाढं वियाणाहि ।
तस्स तु मुच्चालंजे, जावज्जीवं पि होति मुच्चेणं ।
कायव्वं तू णियमा, पुरिसागाढं भवे एतं ।
जेण कुंहे आपत्तं, तं पुरिसं आदरेण रक्खाहि ।
ए ह्यु तुंवम्मि विण्णेट्ठे, अरया साहारगा ह्वंति ।
संजोगदिट्ठपात्री, फासुगउवदंसणासु जो कुसलो ।
एतारिसस्स अमती, णायव्व तिगिच्छमागाढं ॥
मज्जणनूलिविभासा, अरणे पाउरणए य पाणे य ।
केवकियाण पदाणे, अन्नध वत्तो गिलाणो तु ॥
उज्जवसट्ठावरहितो, अव्वत्ता वावि अहव असमत्था ।
एयऽसहायागाढं, तम्हा ए मुणी ए विहरेज्ज ॥
जावंपि पवयणम्मो, पन्निसेवा मूलमुत्तरगुणेषु ।
ता सत्तसु मुच्चेसुं, मुक्कममुच्चा असुच्चेसु ॥
आगाढमणागाढे, एवं जं जत्थ होति करिणज्जं ।
तं तह सहृमाणे, दंसणकप्पो भवति एमो ॥ पं० जा० ।
इयाणि दंसणकप्पो । तत्थ गाहा-(ठक्काए) ठक्काएसु विमुवगएसु
इममन्ने सहृदियव्वं, जो आयरियपरंपराए आगओ अत्थो, आगा-
ढे अणागाढे य आयरिज्ज तं सहृदियव्वं, तत्थिमाणि सत्त आ-
गाढाणि । गाहा-(दब्बे खेत्ते) दब्बे ताव वेज्जो पुच्छियव्वे जाव
इयाणि दव्वाणि उवइसह, तावइयाणि न पडिसेविज्जंति । जहा-
एयं अम्ह न कप्पइ । जाहे उवइछाणि ताहे उ मंथइपरिहाणी-
प भणइ । गाहा (एगादीया) एगाईए बुद्धीए अम्ह करेसु, जो-

गं मग्गसु, तं चेव जाव कलमसाली (खेत्तं काळं गाहा) तद्देव य
जहिं दानो तहिं ठायंते । अद्वा जणेजा-आवस्सियाणि
दव्वाणि जाणियव्वाणि, दुल्लहाणि परिजाणह, स तेल्लमार्हणि
ववस्सह, ताहे तं दव्वागाढं पणपपरिहाणीय जयंति, जाव
चउगुरुण वि गेण्हंति । (खेत्तागाढं गाहा) खेत्तस्स वा
अलंभे असह मासपाउगणं खेत्ताणं पगत्य अचंति, असि-
वं वा, अण्णत्थ नईतीरं ति गंतूण अकारणं वा आयरिया-
णं अण्णत्थ सावया वा, तत्थ अंतरा वा दिग्गजईया वा अण्ण-
म्मि देसे अंतरा वा ताहे पगत्य अत्यंति । अद्वा खेत्तागाढं
अण्णत्थे अण्णत्थकप्पजिक्खवसहिसिद्धाभूमिपावगपलंवाऽऽसु
जयणा, सा सहहियव्वा । एवं खेत्तागाढं । काळओ काळेण बहुतो
वासावासपाउगं खेत्तं वचंताणं अंतरा वासं पणियं, तं च
अंतरा खेत्तं सधिसद्धगं, ताहे तं चेव पुव्वपमिलेहियं खेत्तं
जंति, उल्लंता वि अश्चिण्ण वा वासावास जह वासह मग्ग-
सिरेदस राया तिरेण होंति, उक्कोसेण ओमोयरियाय वा, जा
जयणा आहाराऽऽसु । पयं कालागाढं । इयाणि भावागाढं । (गा-
हा अहउकडं च) अहउकडं ति विस्सुइयाह, अहिदधविसअप्पा
वा वेयणाहि य पसूलाह, तत्थ अग्गी कंदाह वा परिताणं-
ताह दायवं । पयं भावागाढं । पुरिसागाढे जम्मि विण्णट्टे ग-
च्छस्स विणासो नाणदरिसणचरित्ताऽऽईणं विणासो । (न हु
तुंवम्मि विण्णट्टे गाहा) ताहे तस्स असुद्धेणावि कीरह, जाव जी-
वह । पयं पुरिसाऽऽगाढं । (गाहा-संजोगदिट्ठपाठी) वेज्जस्स वा
संजोगदिट्ठपाठिस्स असह गीयत्थसंविगस्स, ताहे गीयत्थवे-
ज्जस्स जा पाहुनिया कीरह एहाणभोयणचोयणाह, तं सहहह ।
पयं ति तिगिच्छागाढं । (गाहा-होउज्ज दस्सहाय) सहाया वा से
नत्थि अवत्तव्या सुत्तेण वा दोसा य हिंरुमाणस्स वा एगा-
गियस्स ताहे पगत्य अत्थह, पगत्य अत्यंतो अपायच्छित्तो जाव
सहापन लभह पाउग्गे । (पयऽऽसहायागाढं गाहा) जावंति एव-
माइयाओ, जावंति पणिसेवणाओ मूलत्तरगुणेषु, ताओ एपसु
सत्तसु कारणेषु सुद्धेषु सुद्धाओ, एपसु सत्तसु कारणेषु अ-
अप्पत्तेसु करेह असुद्धाओ । एस दंसणकप्पो ।" पं० चू० ।

दंसणकुमील-दर्शनकुशील-पुं० । कुशीलशब्दप्रदर्शितस्वरूपे
कुशीलभेदे, महा० ३ अ० ।

दंसणखवग-दर्शनकूपक-पुं० । पदैकदेशे पदप्रयोगात् दर्शनमो-
हनीयस्य लपके, कर्म० ५ कर्म० । दर्शनमोहनीयकृते, क्षयो-
पशमे च । स्या० १ ठा० ।

दंसणगुणप्पमाण-दर्शनगुणप्रमाण-न० । गुणप्रमाणभेदे, अनु० ।
अथ दर्शनगुणप्रमाणमाह-

से किं तं दंसणगुणप्पमाणे ? दंसणगुणप्पमाणे चउच्चिह
पप्पत्ते । तं जहा-चकुदंसणगुणप्पमाणे, अचकुदंसण-
गुणप्पमाणे, ओहिदंसणगुणप्पमाणे, केवलदंसणगुणप्प-
माणे । चकुदंसणं चकुदंसणस्स घरुपडकरुहाऽऽएसु
दव्वेसु, अचकुदंसणं अचकुदंसणस्स आयजावे, ओ-
हिदंसणं ओहिदंसणस्स सव्वरूविदव्वेहिं, न पुण सव्वप-
ज्जवेहिं, केवलदंसणं केवलदंसणस्स सव्वदव्वेहिं अ, स-
व्वपज्जवेहिं अ । सेत्तं दंसणगुणप्पमाणे ।

(से किं तं दंसणगुणप्पमाणे इत्यादि) दर्शनाऽऽवरणकर्मकयो-

पशमाऽऽदिजं सामान्यमात्रग्रहणं दर्शनमिति । उक्तं च-"सज्जं
सामग्रगहणं, भावाणं नेव कट्टुमागारं । अविसंस्सिऊण अत्थे,
दंसणमिह बुद्धय समप ॥१॥" तदेवाऽऽत्मनो गुणः, स एव प्रमाणं
दर्शनगुणप्रमाणम् । इदं च चकुर्दर्शनाऽऽदिभेदाश्चतुर्विधम् । तत्र
भावचकुरिन्धियाऽऽवरणकयोपशमाद्, द्रव्येन्द्रियानुपघाताच्च,
चकुर्दर्शनिनश्चकुर्दर्शनलब्धिमतो जीवस्य घटाऽऽदिषु द्रव्येषु
चकुपौ दर्शनं चकुर्दर्शनं, प्रवतीति क्रियाऽध्याहारः । सामान्य-
विषयत्वेऽपि चास्य यद् घटाऽऽदिविशेषाभिधानं तत्सामान्यवि-
शेषयोः कथञ्चिदभेदादेकान्तेन विशेषेज्यो व्यतिरिक्तस्य सा-
मान्यस्याग्रहणस्यापनार्थम् । उक्तं च-"निर्विशेषं विशेषाणां,
प्रदो दर्शनमुच्यते ।" इत्यादि । चकुर्वर्जशेषेन्द्रियचतुष्टयं, मन-
श्चाचकुरुच्यते, तस्य दर्शने न चकुर्दर्शनं, तदपि भावचकुरिन्धि-
याऽऽवरणकयोपशमाद् द्रव्येन्द्रियानुपघाताच्च, अचकुर्दर्शनिनो-
श्चकुर्दर्शनलब्धिमतो जीवस्याऽऽत्मभावे भवति, आत्मनि आ-
त्मनि जीवे भावः संश्लिष्टतया संयन्धो, विषयस्य घटाऽऽदेरिति
गम्यते, तस्मिन् सति इदं प्राप्नुमवति रूपम् । इदमुक्तं भवति-च-
कुरप्राप्यकारि, ततो दूरस्थमपि स्वविषयं परिच्छिन्नक्षीत्यस्या-
ऽर्थस्य ख्यापनार्थं घटाऽऽदिषु चकुर्दर्शनं भवतीति पूर्वं विषयस्य
भेदेनाभिधानम् । श्रोत्राऽऽदिनि तु प्राप्यकारीणि, ततो द्रव्येन्द्रि-
यसंश्लेषद्वारेण जीवेन सह संवद्धमेव विषयं परिच्छिन्नक्षीत्ये-
तद्दर्शनार्थमात्मभावे भवतीत्येवमिह विषयस्याभेदेन प्रतिपादन-
मकारीति । उक्तं च-"पुच्छं सुणेह सहं, रुवं पुण पासहं अपुच्छं
तु ।" इत्यादि । अवधेदर्शनमवधिदर्शनम् । अवधिदर्शनिनोऽ-
वधिदर्शनाऽऽवरणकयोपशमसमुद्भूताऽवधिदर्शनलब्धिमतो
जीवस्य सर्वकपिद्रव्येषु प्रवति, न पुनः सर्वपर्यायेषु, यतोऽवधे-
ऽस्तुष्टुष्टुतोऽप्येकवस्तुगताः संख्येया असंख्येया वा पर्याया
विषयत्वेनोक्ताः, जघन्यतस्तु द्वौ पर्यायौ द्विगुणितौ, रूपरसग-
न्धस्पर्शलक्षणाश्चत्वारः पर्याया इत्यर्थः । उक्तं च-"दव्वाओ
असंखेज्जे, संखेज्जेआ वि पज्जवे लहह । दो पज्जवे हुगुणिय,
लहह य एगाउ दव्वाओ ॥१॥" अत्राऽऽह-ननु पर्याया विशेषा
उच्यन्ते, न च दर्शनं विशेषविषयं भवितुमर्हति, ज्ञानस्यैव
तद्विषयत्वात्कथमिहावधिदर्शनविषयत्वेन पर्याया निर्दिष्टाः,
साधूक्तं केवलं पर्यायरपि घटशरावोदञ्चनाऽऽदिनिर्मुदा-
दिसामान्यमेव तथा तथा विशिष्यते, न पुनस्तेन एका-
न्तेन व्यतिरिच्यन्ते, अतो मुख्यतः सामान्यं, गुणीचूतास्तु वि-
शेषा अप्यस्य विषयो भवन्तीति ख्यापनार्थोऽत्र तदुपन्यासः,
केवलं सकलदृश्यविषयत्वेन परिपूर्णदर्शनं, केवलदर्शनिनस्त-
दावरणक्याऽऽविभूततल्लब्धिमतो जीवस्य सर्वद्रव्येषु मूर्त्ता-
मूर्त्तेषु सर्वपर्यायेषु च भवतीति । मनःपर्यायज्ञानं तु तथावि-
धकयोपशमपाटवात् सर्वदा विशेषानेव गृह्यन्त्यधत्ते, न सामा-
न्यम्, अतस्तद्दर्शनं नोक्तमिति । तदेतद्दर्शनगुणप्रमाणम् । अनु० ।
दंसणगह-दर्शनग्रह-पुं० । मताऽऽग्रहे, षो० ११ विव० ।
('गाण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १ ए० १ पृष्ठे गतमस्य विवेचनम्)
दंसणचरित्तमोह-दर्शनचारित्रमोह-पुं० । द्विरूपमोहनीय कर्म-
णि, प्रश्न० ननु चारित्रमोहस्य हेतुमैथुनमिति प्रतीतम् । तदाह-
"तिव्वकसाओ वहुमो-हपरिणओ रागदोससंजुत्तो ।" प्रश्न० ४
आश्र० द्वार ।
दंसणक-दर्शनार्थ-त्रि० । दर्शनं तत्त्वानां अज्ञानं, तदर्थं वस्तुनि,
स्या० ५ ठा० ३ उ० ।

दंसणट्टया-दर्शनार्थता-स्त्री० । दर्शनप्रजावकशास्त्रार्थिकत्वे,
म्या० ५ ना० २८० ।

दंसणण्य-दर्शननय-पुं० । दर्शनिन एव सम्यक्त्वमित्येवं-
ते नये, आद्य० । 'णाणण्य' शब्दे १६८६ पृष्ठे ज्ञानप्राधान्यं चारि-
त्रप्राधान्यं च वर्णयित्वाऽऽहः तत्र दर्शननयमतावलम्बी अ-
धिगतज्ञाननये इदमाह-

अह नाणेणं न विणा, चरणं नादंमाणिस्स एअ नाणं ।

न य दंसणं न भावो, तेन य दिट्ठिं पणिवयामो ॥८४॥

यथा ज्ञानेन विना न चरणं, किं तु सहैव, नादर्शनिन एवं ज्ञानं,
किं तु दर्शनिन एव । "सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानं, भिद्यादष्टैर्विपर्ययः ।"
इति वचनात् । तथा न च दर्शनं न भावः, किं तु भाव एव;
प्रावक्षिज्ञानतर्गतमित्यर्थः । तेन कारणेन ज्ञानस्य तद्भाषया-
वित्वाद्दर्शनस्य ज्ञानोपकारकत्वात् प्रावट्ट (दिट्ठि च्छि) प्राक-
तशैल्या दर्शनमस्यास्तीति दर्शनी, तं दर्शनानं प्रणमामः पुज-
यामः । इति गाथाऽर्थः ॥ ८४ ॥

स्पादेतत्त्व सम्यक्त्वज्ञानयोऽयुगपद्भावादुपकार्योपका-
रकभावानुवर्णितरित्येतावन्तः, यतः-

जुगवं पि समुप्पन्नं, सम्पत्तं अहिगमं विसोहेइ ।

जह कयगमंजणई, जलदिट्ठिओ विसोहंति ॥ ८५ ॥

युगपदपि तुल्यकालमपि समुत्पन्नं संज्ञानं सम्यक्त्वं ज्ञानेन स-
ह अधिगम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते पदार्था येन सांश्रिगमः, ज्ञानमे-
वाच्यते, तमधिगमं विशोध्यति, ज्ञानं विगलीकरोतीत्यर्थः ।
अत्रार्थे दृष्टान्तमाह-यथा कातकाज्जने जलदृष्टी विशोध्यत इ-
ति । कनको वृक्षस्येदं कातकं फलम्, अज्जने मौवीराऽऽदि,
कातकं चाज्जने च कानकाज्जने, अनुस्वाराऽप्राज्ञाकृणिको, ज-
लमुदकं, दृष्टिः स्वविषये शोचनप्रसरलक्षणा, जलं च दृष्टिश्च
जलदृष्टी, ते शोध्यतः । इति गाथाऽर्थः ।

साम्प्रतमुपप्यस्तदृष्टान्तस्य दार्ष्टान्तिकेनांशतो प्रा-
चनिकां प्रतिपादयन्नाह-

जह जह सुज्झइ सज्झिं, तह तह रुवाइ पासई दट्ठा ।

इय जह जह तच्छई, तह तह तत्तागमो होइ ॥ ८६ ॥

यथा यथा शुद्धयति सल्लिखं कातकफलसंयोगासया तथा रूपाणि
तत्तानि पश्यति द्रष्टा । (इय) एवं यथा यथा तत्त्ववृत्तिः सम्यक्त्व-
लक्षणा, संज्ञावत् इति क्रिया । तथा तथा तत्त्वाऽभ्यासः तत्त्वपरिच्छे-
दो जयतीति । एवमुपकारकं सम्यक्त्वं ज्ञानस्येति गाथाऽर्थः ॥ ८६ ॥
स्पादेतन्निश्चयतः कार्यकारणभाव एवोपकार्योपकारकभावः,
स चासम्भवी युगपद्भावो नैरित्यत्रोच्यते-

कारणकज्जविजागो, दीवपगासाण जुगवज्जमे वि ।

जुगवुप्पन्नं पि तहा, हेऊ नाणस्स संमत्तं ॥ ८७ ॥

यथैव कारणकार्यविभागो दीपप्रकाशयोऽयुगपज्जन्मनि युगप-
दुत्पादेऽपीत्यर्थः, युगपदुत्पन्नमपि तथा हेतुः कारणं ज्ञानस्य
सम्यक्त्वम् । यस्मादेवं तस्मात्सकलगुणमूलत्वाद् दर्शनस्य दर्-
शनिन एव कृतिकर्म कार्यमात्मनाऽपि तत्रैव यत्नः कार्यः, स-
कलगुणमूलत्वादेवेति । उक्तं च-"ह्यारं मूढं प्रतिस्थान-माधारे
प्राजनं निधिः । धर्महेतोर्द्विपदकस्य, सम्यग्दर्शनमिष्यते ॥१॥"
अयं गाथाऽभिप्रायः ।

इत्थं बोद्धकेनोक्ते सत्यादाऽऽचार्यः-

नाणस्स जइ वि हेऊ, सविसयनिअयं तहा वि संमत्तं ।

तम्हा फलसंपत्ती, न जुज्झई नाणपक्खे व्व ॥ ८८ ॥

जह तिकखई वि नरो, गंतुं देसंतरं नयविहूणो ।

पावेइ न तं देसं, नयजुत्तो चेव पाणणइ ॥ ८९ ॥

इय नाणचरणरहिओ, सम्मादिट्ठी वि मुखदेसं तु ।

पाणणइ नेव नाणाऽऽ-इसंजुओ चेव पाणणइ । ९० ॥

इदमन्यकर्तृकं गाथात्रयं सोपयोगिमिनिकृत्वा व्याख्यायते-
ज्ञानस्य यद्यपि हेतुः कारणं, सम्यक्त्वमिति योगः । अपिश-
ब्दाऽऽयुगपगमवादसंस्वरकः । अयुगपगम्याऽपि धूमः । तत्त्वतस्तु
कारणमेव न भवति, उज्योरपि विशिष्टयोरुपशमकार्यत्वात्स्व-
विषयनियतमिति कृत्वा । स्वविषयश्चास्य तत्त्वेषु रुचिरेव । तथा-
ऽपि तस्मात् सम्यक्त्वात् (फलसंपत्ती न जुज्झई) फलसंप्राप्ति-
र्न युज्यते, मोक्षप्राप्तिर्न घटत इत्यर्थः । स्वविषयनियतत्वा-
देव, अमहायत्यादित्यर्थः । ज्ञानपक्व इव । अनेन तत्प्रतिपादि-
तसकलद्रष्टान्तसंग्रहमाह-यथा ज्ञानपक्वो मार्गज्ञाऽऽदिभिर्दृष्टान्ते-
रसहायस्य ज्ञानस्यैहिकाऽऽर्मुष्मकफलासाधकत्वमुक्तम्, एवम-
त्रापि दर्शनाभिलाषेन कृप्यम् । दिह्मात्रं तु प्रदर्शयते-यथा ती-
क्ष्णरुचिरपि नरः नीमश्रवोऽपि पुरुषः, गन्तुं देशान्तरं, देशान्तर-
गमन इत्यर्थः । नयविहीनः, ज्ञानाऽऽगमक्रियासकलजनयशून्य इत्य-
र्थः । प्राप्नोति न तं देशं गन्तुमिष्टं तद्विषयश्रद्धायुक्तोऽपि, नय-
युक्त एव प्राप्नोति । (इय) एवं ज्ञानचरणरहितः सम्यग्दृष्टिरपि
तत्त्वध्वजानयुक्तोऽपि मोक्षदेशं तु प्राप्नोति नैव सम्यक्त्वप्रभा-
वादेव, किं तु ज्ञानाऽऽदिसेयुक्त एव प्राप्नोति । तस्मात् तत् व्रित्तयं
प्रधानम्, एतत् व्रित्तययुक्तस्यैव कृतिकर्म कार्यं, जिनयं चाऽऽत्मना
सेवनीयम्, "सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः" इति
वचनात् । अयं गाथात्रितयार्थः ।

एवमपि तत्त्वे समाख्याते ये सत्त्वधर्मभूयिष्ठाः, पानि चास-
दालम्बनानि प्रतिपादयन्ति, तदेतदभिधित्तुराह-

धम्मनियत्तमईआ, परलोयपरम्मुहा विसयगिद्धा ।

चरणकरणे असत्ता, सेणिरज्जं वयइसंति ॥ ९१ ॥

धर्मश्चात्रिधर्मः परिगृह्यते, तस्माच्चित्तु मतिर्येषां ते धर्म-
निवृत्तमतयः, परः प्रधानो लोकः परलोकः मोक्षः, तस्मात्
पराहमुखाः, विषयशृद्धाः शब्दाऽऽदिविषयानुरक्ताः, ते एवं-
भूताश्चरणकरणे अशक्ता असमर्थाः सन्तः श्रेणिकराज्यं
व्यपादिशक्त्यालम्बनमिति गाथाऽर्थः ॥ ९१ ॥

न सेणिओ आसि तथा बहुसुओ,

न यावि पन्नत्तिधरो न वायगो ।

सो आगमिस्साइ जिणो जविस्सई,

समिक्ख पन्नाइ, वरं खु दंसणं ॥ ९२ ॥

(न सेणिओ इत्यादि) न श्रेणिको नरपतिः आसीत्तदा त-
स्मिन्काले बहुश्रुतो बहुगमः, महाकल्पाऽऽदिभूतधर इत्यर्थः । न
चाऽपि प्रज्ञप्तिधरो न चापि भगवतीवेत्ता, न वाचकः-न पूर्व-
धरः, तथाऽपि सोऽसहायो दर्शनप्रभावादेव (आगमिस्साइ
स्ति) आत्ययाभागातिनि काष्ठे, जिने भविष्यति तीर्थकरो ज-
विष्यति । यतश्चैवमतः समीक्ष्य दृष्ट्वा प्रहया शुद्ध्या दर्शनवि-

पाकं तीर्थकराऽऽख्यपत्रप्रसाधकम् (वरं खुदंसणं ति) 'खु'शब्द-
स्यावधारणार्थत्वात् वरं दर्शनमेव, अङ्गोक्तमिति वाक्यशेषः ।
अयं वृत्तार्थः । किं च-शक्य एवोपाये प्रेक्षावतः प्रवृत्तिर्धुज्यते,
न पुनरशक्ये शिरःशृङ्गशमनाय तत्तत्कफणाऽलङ्कारग्रहणकल्पे
चारित्र्ये, चारित्र्यं च तत्त्वतः मोक्षोपायत्वे सत्यप्यशक्याऽऽसेचनं,
सूक्ष्मापराधैरपि अनुपयुक्तगमनाऽऽदिमिर्विराध्यमानत्वादाया-
सरूपत्वाच्च नियमेन ब्रह्मस्थस्य तद्भ्रंश उपजायते सर्वस्यैवा॥६२॥

अतः-

भट्टेण चरित्ताओ, सुष्ठुअरं दंसणं गहेअव्वं ।

सिज्जंति चरणरहिआ, दंसणरहिआ न सिज्जंति ॥६३॥

त्रेण व्युत्तेन, कुनः ? चारित्र्यात्, सुतरां दर्शनं प्रहीतव्यं,
पुनर्विधिलाभानुबन्धि, स्वर्गाऽऽदेवां प्रहीतव्येऽशक्यमोक्षोपाय-
त्वात् । तथा च सिद्धयन्ति चरणरहिताः प्राणिनः दीक्षाप्र-
वृत्त्यनन्तरमृणान्तकृत्केवलिनः, दर्शनरहितास्तु न सिद्धयन्ति,
अतो दर्शनमेव प्रधानं सिद्धिकारणं, तद्भाषणावित्वादित्य-
यं गाथार्थः ॥ ६३ ॥ आव० ३ अ० ।

दंसणतह-दर्शनतथ-शङ्काऽऽयतिचाररहिते जीवाऽऽदितत्त्व-
ज्ञाने, सूत्र० १ शु० १३ अ० ।

दंसणपणिमा-दर्शनप्रतिमा-ली० । उपासकानां प्रथमप्रतिमा-
याम्, य० २ आधे० । प्रव० । पञ्चा० । ('उपासगपणिमा' शब्दे
द्वितीयजगते १०६५ पृष्ठे व्याख्यातेयम्)

दंसणपनावग-दर्शनप्रनावक-पुं० । सर्वज्ञशासनप्रकाशके,
जीवा १३ अधि० ।

दंसणपरिणाम-दर्शनपरिणाम-पुं० । सम्यग्दर्शनपरिणामे, प्र-
ज्ञा० १३ पद ।

दंसणपरीसह-दर्शनपरीपह-पुं० । दर्शनं सम्यग्दर्शनं तदेव
क्रियाऽऽदिवादिनां विचित्रमतश्रवणेऽपि सम्यक्परिपह्यमाणं
निश्चिन्तिततया धार्यमाणं परीपहः । यद्वा-दर्शनशब्देन दर्शन-
व्यामोहहेतुरैहिकाऽऽमुष्मिकफलानुपलम्भाऽऽदिरिह गृह्यते, ततः
स एव परीपहः दर्शनपरीपहः । दर्शनपरीपहे, उक्त० २ अ० ।
स० । प्रव० । जिनानां जिनोक्तभाषाणां चाश्रयानयजनरूपे प-
रीपहे, भ० ८ श० ८ उ० । "जिनास्तत्तुक्तीवा वा, धम्मार्थस्मौ
भवान्तरम् । परोक्तवान्मृया नैव, चिन्तयेत्प्रासदर्शनः ॥ १ ॥ "
ध० ३ अधि० ।

एतदेव सूत्रकृदाह-

नत्थि एण्णं परे लोए, इही वा वि तवस्मिणो ।

अदुवा वंचिओ मि चि, इइ भिक्खू ण चिंन ॥४४॥

नास्ति न विद्यते, (एण्णं) निश्चितं परलोको, जन्मान्तरमित्यर्थः ।
मृतचतुष्टयाऽऽत्मकत्वाच्चरीरस्य, तस्य चेद्वैव पातात्, चैतन्यस्य
च भूतधर्ममृतत्वात् । तदतिरिक्तस्य चाऽऽत्मनः प्रत्यक्षतोऽनुपल-
भ्यमानत्वात्, ऋद्धिर्वा तपोमाहात्म्यरूपा । अपिः पूरणे । कस्य?,
तपस्विनः, सा चाऽऽमर्षौषध्यादिः-

"पादरजसा प्रज्ञमनं, सर्वरुजां साधवः कृणात् कुयुं ।

त्रिभुवनविस्मयजननान्, दद्युः कामास्तृणाग्राह्या ॥ १ ॥

धर्माद्रत्नोन्मिश्रित-काञ्चनवर्षाऽऽदिसर्गसामर्थ्यम् ।

अद्भुतजीमोक्शिला-सहस्रसंघातशक्तिश्च ॥ २ ॥ "

इत्यादिका च, तस्या अप्यनुपलभ्यमानत्वादिति भावः । (अ-

दुव चि) अथवा किं यदुना?, वञ्चितोऽस्मि, जोगानामिति गम्य-
ते । (इति) इत्यमुना शिरस्तुण्मुण्डनोपवासाऽऽदिना यातना-
ऽऽत्मकेन धर्मानुष्ठानेन । उक्तं च-"तपांसि यातनाश्चित्राः,
संयमो भोगवञ्चना ।" इत्यादि । (इति) इत्यनन्तरमुप-
देशितं जिघ्र्युर्न चिन्तयेत् न ध्यायेत्, परिफल्गुरूपत्वादस्य । तथा-
हि यत्तावदुक्तम्-"मृतचतुष्टयाऽऽत्मकत्वाच्चरीरस्य जन्मान्त-
राऽजाव इति ।" तदसत् । न हि शरीरस्य जन्मान्तरानुयायि-
त्वमस्माभिरुच्यते, किं त्वात्मनः, न च मृतधर्म एव चैतन्ये
आत्मव्यपदेशः, तस्य तद्धर्मत्वेनोत्तरत्र निपेत्यमानत्वात् ।
यदपि ऋद्धिर्वा तपस्विनो नास्ति, तदपि वचनमात्रमेव । अथा-
ऽऽत्मन ऋद्धीनां चाऽऽभावे अनुपलम्भो हेतुस्तः, सोऽपि स्वसं-
वन्धी, सर्वसम्बन्धी वा ? तत्र न तावदात्मनोऽभावे स्वसम्बन्ध-
रूपलम्भो हेतुः, स्वयं तस्य घटाऽऽदिबहुपलभ्यमानत्वात्, यथै-
व हि घटाऽऽदिगता रूपाऽऽद्य उपलभ्यन्ते, तथा आत्मगता
अपि ज्ञानसुखाऽऽद्य इति नात्र महदन्तरमुत्पद्यमानः । उक्तं चाऽ-
श्वसेनवाचकेन-"आत्मप्रत्यक्ष आत्माऽयम्" इत्यादि । अथाऽयं न
दृग्गोचर इति नास्तीत्युच्यते, नाऽयमप्येकान्तः । यतस्तेनैवोक्तम्-
"न च नास्तीद तत्सर्वं, चक्षुषा यज्ञ गृह्यते ।" अन्यथा-चैतन्य-
मपि न दृग्गोचर इति तस्याऽप्यसत्त्वं स्यात्, अयं तत् स्वसं-
विदितमिति सदुच्यते, अयमपि तथा मृत एवेति सन्नस्तु । उक्तं
हि-"अस्येव चाऽऽत्मा प्रत्यक्षो, जीवो ह्यात्मानमात्मना । अहम-
स्मीति संवेत्ति, रूपाऽऽदीनि यथेन्द्रियैः ॥१॥" इति । किं बहु-
ना ? यथा चैतन्यमस्तीत्यभ्युपगम्यते, तथाऽऽत्माऽप्यभ्युपग-
म्यते, तथा चाऽऽह-"ज्ञानं स्वस्थं परस्थं वा, यथा ज्ञानेन गृह्यते ।
ज्ञाता स्वस्थः परस्थो वा, तथा ज्ञानेन गृह्यताम्" ॥ १ ॥ इति ।
अथ सर्वसम्बन्धनुपलम्भ आत्माभावे हेतुः, अयमप्यसिद्धः,
अहमस्मीतिप्रत्ययेन प्रतिप्राणि स्वात्मनः केवलिनं च सर्वाऽऽत्म-
नानुपलम्भस्य प्रतिषेद्धमशक्यत्वात् । एवमृक्षोनामप्यभावे सर्व-
सम्बन्धनुपलम्भोऽसिद्धः । स्वसंवन्धी तु नियतदेशकाज्ञापे-
क्षोऽन्यथा वा ? प्रथमपक्षे को वा किमाह ? क्वचित्कदाचित्ता-
सामनुपलम्भस्य (उपलम्भस्य) चास्माकमपि सम्प्रतत्वात् । छि-
तीयपक्षे पुनस्तैकान्तिकता, देशाऽऽदिविप्रकृष्टानामनुपलम्भेऽपि
सत्त्वात्, दृश्यते च क्वचित्कदाविद्यरणेरणुस्पर्शनाऽऽदितो रोगो-
पशमाऽऽदिः, ततश्चेहापि कालान्तरे महाविदेहाऽऽदिषु च सर्वका-
लमुच्यन्तराणामपि संभवस्यानुमीयमानत्वात् । यदपि वञ्चितो-
ऽस्मीति भोगसुखानामनेन शिरस्तुण्मुण्डनोपवासाऽऽदिना या-
तनाऽऽत्मकेन धर्मानुष्ठानेनेति । तदप्यसमीक्षिताभिधानम् । भो-
गसुखानां दुःखानुपलम्भेन तत्त्ववेदिनामनादेयत्वात् । तथा च वा-
त्स्यायनोऽप्याह । तद्यथा-"विपसंपृक्तमन्नमनादेयम्, एवं दुःखानु-
पक्तं सुखमनादेयमिति" प्रयोगश्च-यद्विपक्षानुविद्धं न तत्त्वत-
स्तदेव, यथा विषयमिभ्रमजम्, अतृप्तिकाङ्क्षाशोकाऽऽदिनिमि-
त्तं च वैषयिकं सुखम् । न चास्यासिद्धता, कालत्रये यथायोगमनु-
प्यादीनां प्रतिप्राणि स्वसंविदितत्वात्, नाऽपि तपसो यातना-
ऽऽत्मकत्वम्, मनश्चन्द्रिययोगानामहान्यैव तत्प्रतिपादनात् । उक्तं
हि-"मनश्चन्द्रिययोगाना-महानिश्चोदिता जिनैः । अतोऽत्र तत्कथं
तस्य, युक्ता स्यात् दुःखरूपता ॥१॥" शिरस्तुण्मुण्डनोपवासाऽऽ-
देशश्च किञ्चित्परोऽऽत्मकत्वेऽपि समीहितार्थसम्पादकत्वेन न
दुःखदायकता । यदुक्तम्-"दृष्टा चेष्टार्थसंसिद्धौ, कायपीडाऽप्य-
दुःखदा । रत्नाऽऽदिवाणिगादीनां, तद्वदत्रापि भाव्यताम् ॥१॥" प्र-
योगश्च-यदिष्टार्थप्रसाधकं, न तत्र कायपीडाऽऽत्मकत्वेऽपि दुःख-

दायि, यथा रत्नवणिजामच्चम्रमाऽऽदि, इत्यर्थप्रसाधकं च तपः,
न चास्याप्यसिद्धता, प्रशमहेतुत्वेन तपस्तत्परिपक्षितार-
तम्यात्परमाऽऽनन्दतारतम्यस्यानुभूयमानत्वेन तत्प्रकर्षे त-
स्याऽपि प्रकर्षानुमानात् । प्रयोगश्च-यत्तारतम्येन यस्य तारतम्यं
तस्य प्रकर्षे तत्प्रकर्षः, यथाऽऽनितापप्रकर्षे तपनीयविशुद्धि-
प्रकर्षः, अनुभूयते च प्रशमतारतम्येन परमाऽऽनन्दतारतम्यम्,
लोकप्रतीतत्वाच्चेति सूत्रार्थः ॥४४॥

तथा—

अनू जिणा अत्थि जिणा, अनुवाऽवि जविस्मइ ।

मुसं ते पवमाहंसु, इति जिकखू न चित्थ ॥४५॥

अनूयज्ञासन् जिनाः रागाऽऽदिजेतारः, अस्तीति विजकिप्रतिरू-
पको निपातः—ततश्च विद्यन्ते जिनाः, अस्य कर्मप्रवाहपूर्वस-
प्तदशप्रभृतीनां दूततया वस्तुनः सुधर्मस्थाभिनेष जम्बूस्वामिने
प्रति प्रणीतत्वात्, तत्काले च जिनसंज्ञादित्यमुक्तम्; विदे-
हाऽऽदिक्षेत्रान्तरापेक्षया चेति भावनीयम् । (अदुचेति) अथवा
अपिभिन्नक्रमः । (भविस्सइ चि) वचनस्य स्याद्भविष्यति,
जिनाः, इत्यपि मृषा अर्त्ताकम्, ते जिनास्तित्वादिनः, (पद्यं)
अनन्तरोक्तन्यायेन (आहंसु चि) आहुः भूयते, इति भिन्ने चि-
न्तयेत्, जिनस्य सर्वज्ञाधिकेपप्रतिक्षेपाऽऽदिषु प्रमाणोपपन्नत-
या प्रतिपादनाजदुपदेशमूलत्वाच्च सकक्षैहिकाऽऽमुष्मिकस्य व-
हाराणामिति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥

इदानीं शिष्याऽऽगमनद्वारम् । तत्र च “नत्थि ण्णं परे लोए (४४)”

इति सूत्रावयवसूचितमुदाहरणं निर्युक्तिरुदाह—

ओहाविडकामोऽवि य, अज्जासाढो ल पणियचूमीण ।

काळण रायख्वं, पच्छा सीसेण अणुसिटो ॥१२३॥

अवधायितुकामोऽपि वज्रिष्कमितुकामोऽपि, चः पूरणे, आ-
र्योपादस्तु पणितभूमौ व्यवहारभूमौ, हृष्टमध्य इत्यर्थः । कृत्वा
राजरूपं पञ्चाच्छिष्येणानुशिष्टः । इति गायःकारार्थः ॥ १२३ ॥
भावाथैस्तु वृद्धसंप्रदायादवसेयः । स चावम्—“अत्थि वच्छाजू-
मीण अज्जासाढा नामाऽऽथरिया बहुस्सुया, बहुसीसपरिवारा य ।
तत्थ य गच्छे ज्ञो कालं करोति तं णिज्जावैति भयपचयखाणाऽऽ-
इणा । तो वद्वे णिज्जामिया । अस्सया एगो अप्पणतो सीसो
आयरतरेण भणितो—देवलोगाओ आगंतूण मम दरिसणं दे-
ज्जासु । ण य सो आगतो वक्खित्तचित्तत्तणओ । पच्छा सो चित्ते-
इ—सुवहुं कालं किलिओऽहं, सङ्गिणेण वेव ओहावति । पच्छा तेण
सीसेण देवलोगगण आओइतो, पेच्छइ—ओहावैतं, पच्छा तेण
तस्स पदे गामो विडव्वितो, णरुपेच्छा य । सो तत्थ उम्मासे पे-
क्खंतो अत्थितो, न दुदं न तएहं कालं वा दिव्वप्पजावेण वेप-
ति, पच्छा तं संहरितं गामस्स व्हिं विजणे वज्जाणे व्हारए स-
व्वालंकारविजूसिए विव्वयति संजमपरिक्खत्थं, दिछा तेण
ते, गिएहामि एसिमाहरणगाणि, वरं सुहं जीवंतो चि । सो
एगं पुडविदारयं ण्णति—आणेहि आनरणगाणि । सो भणति-
ण्णवं ! एगं ताव मे अक्खणायं सुणेहि, ततो पच्छा गेहि—
ज्जासि । भणति—सुणेमि । सो ण्णइ—एगो कुंमकारो, सो माह्वं
खणंतो तडीए अपक्कंतो । सो भणति—”

जेण जिकखं वलिं देमि, जेण पोसेमि णायए ।

सा मे मही अक्कमइ, जायं सरणओ जयं ॥ १२४ ॥

(जेण चि) प्राकृतशैल्या यथा भिक्षां वलिं ददामि, यथा-
क्रमं भिक्षुदेवेभ्य इति गम्यते । (जेण चि) यथा पोषयामि (णा-
यए चि) ज्ञातान्, सा (मे चि) मां मही आक्रामति अवप्रभ्ना-
ति; जातम् उत्पन्नम्, शरणतो भयमिति श्लोकार्थः ॥ १२४ ॥

अयमिहोपनयः—चौरमयादहं भवन्तं शरणमागतः, त्वं चैवं
विब्रुमसि, ततो ममापि जातं शरणतो भयम्, एवमुत्त-
रवाप्युपनया प्रावनीयाः । “ तेण भग्गइ—अतिपंक्रियवाइ-
तो सि चि घेत्तूण आमरणगाणि पमिग्गहे वूढाणि । गतो
पुडविकाइओ । इयाणि आउक्काओ वीओ, सो वि अक्खणायं
कहेति—जहा एगो तात्तायरो कहाकहओ पारुलओ णाम, सो
अन्नया गंगं उत्तरंतो उपरि बुडोदएण होरति, तं पासिऊण
जणो भणति—”

वहुस्सुयं चित्तकहं, गंगा वहति पाडलं ।

वुज्जमाणग ! जइ ते, एव ता किंचि मुज्जासियं ॥१२५॥

बहुश्रुतं बहुविधं, चित्रकथं नानाकथाकथकं, गङ्गा वहति पा-
टलं पाटननामकम्, उल्लमानक ! भवन्ते ते, तप ब्रूहि (ता इति)
तावद्यावद्यापि दूरं न नीयस इति भावः, किञ्चिदत्यल्पं सु-
भाषितं सूक्तमिति श्लोकार्थः ॥ १२५ ॥

सोऽवादीत्—

जेण रोहंति वीयाणि, जेण जीवंति कासया ।

तस्स मज्जे विवज्जामि, जायं सरणतो भयं ॥ १२६ ॥

येन जलेन रोहन्ति प्रादुर्भवन्ति वीजानि, येन जीवन्ति प्राण-
धारणं कुर्वन्ति कर्षकाः कृषीवृक्षाः, तस्य मध्ये (विवज्जामि
चि) विपद्ये क्षिये, जातं शरणतो जयमिति श्लोकार्थः ॥१२६॥
“ तस्स वि तहेव गेएहति । एस आउक्काओ गतो । इयाणि ते-
उक्काओ ततिओ, तदेव अक्खणायं कहेति—एगस्स तावत्तस्स
अग्निणा उरुओ दड्ढो, पच्छा सो भणति—”

जमहं दिया य राओ य, तप्पेमि महस्सपिसा ।

तेण मे उरुओ दड्ढो, जायं सरणओ भयं ॥ १२७ ॥

यमहं दिया च रात्रौ च तर्पयामि प्रीणयामि मधुसर्पिणा ते-
मार्धाद्—अग्निना, मे उदज्जस्तापसाऽऽश्रमो दग्धो, जातं शरणतो
जयमिति श्लोकार्थः ॥ १२७ ॥

अथवा—

वग्घस्स मए भीएणं, पावगो सरणं कओ ।

तेण दड्ढं मम अंगं, जायं सरणओ भयं ॥ १२८ ॥

(वग्घस्स चि) सुख्यत्ययाद् व्याघ्रात् पुण्डरीकाद् मया
भीतेन पावकः अग्निः शरणीकृतः, तेनाङ्गं शरीरं मम दग्धं,
जातं शरणतो भयमिति श्लोकार्थः ॥ १२८ ॥

“तस्स वि तहेव गिएहति । एस तेउक्काओ । इयाणि वाउक्काओ
चउत्थो, तहेव अक्खणायं कहेति—जहा एगो जुवाणो घणनि-
चियसरीरो, सो पच्छा वापहिं गहितो, असेण भणति—”

हंघणपवणसपत्तो, पुवं होऊण संपयं कीस ? ।

दंरुगहियगाहत्थो, वयंस ! किं नामओ वाही ? ॥ १२९ ॥

(हंघणेत्यादि) ब्रह्मणम्—उत्प्लुत्य गमनं, पूवगं धावनं. तत्सम-
र्थः पूर्वं गृत्वा साम्प्रतम् (कीस चि) कस्माद् (दंरुगहियग-
हत्थो चि) प्राकृतत्वाद् गृहीतदण्डाग्रहस्तो, गच्छुसीति गम्यते ।
तद्यं ते वयस्य ! किं नामको व्याधिरिति गायार्थः ॥ १२९ ॥

स प्राऽऽह-

जिह्वाऽऽसादेसु मासेसु, जो सुहो वाइ मारुओ ।

तेण मे नज्जए अंगं, जायं सरणओ जयं ॥ १३० ॥

ज्येष्ठाऽऽषाढयोमांसयोयः शुभ्रशैत्याऽऽदिशुणान्वितत्वेन शोभनो
वाति मारुतो वायुः, तेन मे मम भज्यतेऽङ्गम्, तस्य मेघोन्न-
तिसंभवत्वेन घातप्रकोपादिति भावः । एवं च जातं शरण-
तो भयम्, घर्मादितानां हि शरणमयमिति श्लोकार्थः ॥ १३० ॥

अथवा-

जेण जीवन्ति सत्ताणि, शिरोहम्मि अणंतए ।

तेण मे नज्जए अंगं, जायं सरणओ जयं ॥ १३१ ॥

येन घातेन जीवन्ति सत्त्वानि, निरोधे प्रक्रमाम्नातस्य अ-
नन्तकै अपरिमिते, तेन मे भज्यतेऽङ्गम्, जातं शरणतो भयमिति
श्लोकार्थः ॥ १३१ ॥

"तस्स वि तहेव गेएहति । एसो वाउक्काओ गतो । इयाणि वण-
स्सइकाइओ पंचमो, तहेव अक्खाणयं कहेति-जहा एगम्मि रु-
क्खे केसि पि सउणाणं आवासो, तहियं पिह्मगाणि जायाणि,
पच्छा रुक्खंभासाओ वल्ली उट्टिया, रुक्खं वेढंती उबारि वि-
लगा, वेल्लीअणुसारेण सप्पेण विलगिगण तेपिह्मगा खाइया ।
पच्छा सेसगा जणंति "--

जाव वुच्छं सुहं वुच्छं, पादवे निरुवदेवे ।

मूलाओ उट्टिया वल्ली, जायं सरणतो भयं ॥ १३२ ॥

यावदुपितं सुखमुपितं पादपे निरुपदेवे, इदानीं मूलादु-
त्थिता वल्ली, ततो वृक्षादेव तत्त्वतो भयं, स चोक्तनीत्या शर-
णमिति जातं शरणतो भयमिति श्लोकार्थः ॥ १३२ ॥

"तस्स वि तहेव गेएहति । एस वणस्सतिकतो गतो । इयाणि त-
सकाओ उट्टो, तहेव अक्खाणयं कहेति-जहा एगं नगरं परच-
क्केण रोहियं, तत्थ य वाहरियाए मायंगा, ने अग्नितरपहिं णिणि-
ज्जंति, वाहिं परचक्केण घेपंति । पच्छा केण वि अण्णेण भणति"--

अग्नितरया खुभिया, पिह्वंति य वाहिरा जणा ।

दिमं जयह मायंगा !, जायं सरणओ जयं ॥ १३३ ॥

अज्यन्तरकाः नगरमध्यवर्तिनः, क्षुभिताः परचक्राव्रस्ताः, प्रेर-
यन्ति निष्काशयन्ति, मा भूदङ्गऽदिक्य एभ्यो वा भवः, चश-
ब्दो निष्क्रमः, ततो वाह्याश्च परचक्रलोका उपद्रवन्ति, प्र-
वत इति गम्यते । नगरसत्का पत इति, अतो दिशं भजत
मातङ्गाः !, यतो जातं शरणतो भयं, नगरं हि भवतां शरणं, तत
एव भयमिति श्लोकार्थः ॥ १३३ ॥

"अथवा-एगत्थ नयरे सयमेव राया चोरो, पुरोहितो भंमिओ
त्ति, ततो दो वि विहरंति । पच्छा लोओ अण्णमणं जणति"--

जत्थ राया सयं चोरो, जंदिओ य पुरोहितो ।

दिसं जयह नागरिया !, जायं सरणओ भयं ॥ १३४ ॥

यत्र राजा स्वयं चौरः-स्वपुरं मुष्णाति, भण्णकश्च पुरोहितः, अतो
दिशं प्रजत नागरकाः !, जातं शरणतो भयमिति श्लोकार्थः ॥ १३४ ॥

"अहवा एगस्स धिज्जातीयस्स धूया, सा य जोव्वणत्था,
पडिरुवदंसणिज्जा, सो धिज्जातिओ तं पासिऊण अज्जो-
ववणो, तीसे कएण अतीव दुव्वलीभूओ, बंभणीए पु-
च्छितो-निव्वधे कए कहियं । ताए भणति-मा अधिइ क-

रेसु, तहा करेमि जहा केणइ पओएण संपत्ती हवति ।
पच्छा धूयं भणति-अम्ह पुंवि दारियं जक्खा भुंजंति, प-
च्छा घरस्स दिज्जति, तो तव कालपक्खचउइसीए जक्खो
पाहि, मा तं विमाणेसु, मा य तत्थ तुमं उज्जोयं काहिसि । ती-
ए वि जक्खकोऊहल्लेण दीवओ सरावेण ठविओ णीओ,
सो य आगतो, सो तं परिभुंजिऊण रत्तिं किलंतो पसुत्तो । इमा-
ए कोउएण सरावं फेमियं, नवरं पेच्छति पियरं, ताए णायं-
जं होइ तं होउ, इच्छाए भुंजामि भोए, पच्छा ताइं रतिकिहं-
ताइं उगए सूरेन पडियुज्जंति । पच्छा बंभणी मागहियं जणति"--

अइरुगयए य सूरिए,

चेतियणुभगए य वायसे ।

भित्तीगयए य आयवे,

सहि ! सुहिओ हु जणो ण वुज्झइ ॥ १३५ ॥

अचिरोक्तके च सूर्ये, कोऽभिप्रायः ?-प्रथमोदिते रवौ, चैत्य-
स्तूपगते च वायसे, अनेनोच्चे विवस्वतीत्याह, नित्तिगते चा-
ऽऽतपे, अनेन चोच्चतर इति । सखि ! सुखितो, दुर्वाक्यादङ्कारे,
जनो न बुध्यते-न निद्रां जहाति । अनेनाऽऽत्मनो दुःखितत्वं प्र-
कटयति, सा हि भर्तृघिरदुःखिता रात्रौ न निद्रां लब्धवती-
ति मागधिकाऽर्थः ॥ १३५ ॥

"पच्छा सा तीसे धूया पम्मिसुणिता पडिभणति मागहियं"--

तुम एव य अम्म हे ! लवे,

मा हु विमाणे जक्खमागयं ।

जक्खाहए हु ताए,

अणिं दाणि विमग्ग ताययं ॥ १३६ ॥

त्वमेव चास्व ! मागः हे ! इत्यामन्त्रणे, अन्नापीः-उक्तवती, शि-
क्षासमये, यथा-(मा हु त्ति) मैव (विमाणय त्ति) विमंस्या विमुखं
कथा यक्कमागतम्, यक्काऽऽह्नको (हु त्ति) खलु तातकोऽयमि-
दानीं विमार्गय अन्वेपय, तातकमिति मागधिकाऽर्थः ॥ १३६ ॥

"पच्छा सा धिज्जाइणी भणति"--

एवमासे कुच्चीए धालिया,

पासवणे पुलिसे य महिए ।

धूया मे गेहिए हने,

सलणए असलणए य मे जायए ॥ १३७ ॥

"नव मासान् कुक्कौ धारिता या, प्रस्रवणं पुरीषं च मर्दितं, यस्या
इति गम्यते । (धूय त्ति) दुहिना च, गम्यमानत्वात्तया मे मम गे-
हिको भर्ता, हतश्चौरितोऽतो हेतोः, शरणकमशरणकम्, अप-
कारित्वान्मे जातमिति मागधिकाऽर्थः ॥ १३७ ॥

अहवा एगेण धिज्जाइएण सत्तायं खणाधियं, तथेव पालीए
देसे देउलमारामो कओ, तत्थ तेण जणो पवत्तिओ, उगलगा
जत्थ मारिज्जंति । अण्णया कयाइ सो धिज्जातिओ मारिऊण छ-
गल्लो चेव आयातो, सो य घेत्तुणं अण्णणिज्जेहिं पुत्तेहिं तस्स
चेव तलाए जणो मारिउं निज्जति, सो य जाइसरो णिज्जमाओ
अण्णणिज्जियाए भासाए वुव्वयति, अण्णया चेव सोयमाणो-
जहा मम चेव पवत्तियं, एवं सो वेवमाणो साहुणा अतिस-
यणाणिणा एगेण दीसति । तेण जणियं"--

सयमेव य लुक्ख लोविया, अण्णणिया य वियाइ खाणिया ।

आवाइयल्लओ य सि, किं जेहा ! वेतेति वाससी ? । १३८ ।

स्वयमेव च आत्मनैव च (लुक्ल चि) सुवृत्तोपाद् वृत्ता रोपि-
ताः, भवतेति गम्यते । आत्माया च "वियट्टि" इति देशीवचनतः
नडागिका खानिता । याचित्तस्य प्रार्थितस्य प्राप्तेरुपरि देवेभ्यो
देयमुपयाचितं, तेनैव लब्धः अवसरः दुरापत्वेनोपयाचितल-
ब्धः, स एवोपयाचितवृत्तकोऽसि त्वमिति, किं उगलक !
(वेतेति वाससी) आरससीति मागधिकाऽर्थः ॥ १३८ ॥

"ततो सो जगलको तेण पढिपणं तुण्हको विनो, तेण धिज्जाइ-
एण चित्तिवं-किं पि पव्वायगेण पाढियं, तेण एस तुण्हको विनो,
ततो सो तं तवस्सि जणति-किं जगवं ! एस उगलको तुम्हेदिं
पढियमेत्ते वेव तुण्हिहो ठिओ ? । तेण साहुणा तस्स कहियं-
जहा एस तुब्ज पिया । किमजिष्ठाणं ? । तेण भाणियं-अइं जाणा-
मि । किं पुण एसो कहिहि ति । तेण उगल्लगेण पुब्बजवे पुत्तेण
समं निदाणणं नहिंयं, तं गंतूण पाण्हि खरुखडेति, एयम-
भिष्ठाणं । पच्छा तेण मुक्को, साहुसमीये भम्मं सोऊण भत्तं
पच्चल्लाएऊण देवलो गंते । एवं तेण सरणमिति काउं त-
त्तागाऽऽस्समे जम्भो य पवत्तिओ, तमेव असरणं जायं ।" एवंवि-
ओऽत्र समवतारः । "एवं तुम्हं अम्हे गया सरणं ।" इह च पूर्वं
मनुष्यजातेभ्यस्तस्य स्मरणार्थमुदाहरणत्रयमिदं तु निर्यग्जाते-
रिति भावनीयम् । "सो तहैव तस्स आहरणगाणि घेत्तूण सिग्गं
गंतुं समाढत्तो पंथे, नवरिं संजइं पासति, मंजियं टिवाडिक्कियं ।
तेण सा जणति"-

कडए य ते कुंडले य ते

अग्निवत्सि ! तिलयए य ते ।

पवयणस्स उड्ढाहकारिए ! ,

हुट्ठाऽमेदि ! कतोऽसि आगया ? ॥ १३९ ॥

कटकं च ते तव, कुण्डले च ते, अग्निजातसि ! तिलकश्च ते
त्वया कृतः, प्रवचनस्य उड्ढाहकारिके ! डुष्टाशक्तिते ! कुतो-
ऽस्यागतेति मागधिकाऽर्थः ॥ १३९ ॥

दर्शनपरीक्षाऽर्थं च साध्वीविकरणम् । सैवमुक्ता सर्वादमाद-

राईसरिमवमिच्छाणि, परच्छिदाणि पाससि ।

अप्ययो विद्महेत्ताणि, पासंतो वि न पाससि ॥ १४० ॥

राजिकासर्वपमात्राणि परच्छिदाणि पश्यस्यात्मनो विद्व-
मात्राणि पश्यन्नपि न पश्यसीति श्लोकार्थः ॥ १४० ॥

तथा-

समणो सि संजओ असि, वंजयारी समवेत्तुक्कंणे ।

वेहारियवाअओ य ते, जिट्ठज्ज ! किं ते पग्निगाहे ? ॥ १४१ ॥

अमणोऽसि संयतोऽसि वहिर्वृत्त्या ब्रह्मचारी च समलोपकाञ्च-
नो विहारिकवातकश्च ते यथाऽहं वैहारिक इत्यादिरूपो ज्येष्ठार्य !
किं ते तव पतङ्गहक इति श्लोकार्थः ॥ १४१ ॥

"एवं ताए उड्ढाहितो समाणो पुणो वि गच्छति, नवरं पेच्छुइ
संधावारमितं, तस्स किर निवट्टमाणो दंडियस्सेव सवडहुचो
गतो, तेण इत्थिखंधा ओरुहिसा वंदिओ, मणिओ य-भयवं ! अहो
परमं मंगलं निमित्तं च, जं साहु अज्ज मय दिट्ठो ! भयवं ! ममाणु-
गहत्थं फासुयएसणिज्जं इमं मोयगाऽऽदि संवल्लो वेपत्ति,
सो नेच्छात, भायणे आजरणगाणि वृद्धाणि मा दीसिहिंति,
तेण दंडिएण वत्ता मोडिऊण पग्निगहो गहितो, जाव मोयगे
६०ए

बुद्धति, ताव पेच्छति आहरणयाणि, तेण सो खरंदिओ, उवा-
लको य । पुणो वि संयोहितो-जहा ए जुज्जति तुम्हं एवं विपरि-
णामो, मज्झं च अणाममणकारणं सुणेसु-" संकनदिव्वपेम्मा,
विसयपसत्ताऽसमत्तकत्तत्वा । अणहीणमणुयकज्जा, णरभवम-
सुहं ए इति सुरा ॥ ११ ॥" पच्छा दिव्वं देवरुवं काऊण पडिगतो,
तेण पुर्व्वि दंसणपरीसहो नाहियासिओ, पच्छा अहियासि-
तो ।" एवं शेषसाधुनिरपि सहनीयो दर्शनपरीसहः । इहोदाहर-
णपदशैकत्वात्प्रकृतिनिर्युक्तैः कथं सूत्ररूपशैकत्वमिति यत्कै-
श्चिदुच्यते । तदयुक्तम् । सूत्रसूचिना र्थाभिधायित्वात्तस्याः, तद-
भिधानस्य नश्यतः सूत्रायाख्यानरूपत्वेन सूत्ररूपशैकत्वादिति ।
किं च-"कालीपव्वंगसंकासे" (३गा०) इत्यादिना सुदादिभिरत्य-
ल्पपाठिनस्याऽपि यत्परीसहयमुक्तं, तत्र मन्दसरस्वस्य कस्यचि-
द्वद्भानात्सम्यक्त्वविचलितमपि संजवेदिति तद्वृद्धीकरणार्थं
दृष्टान्ताग्निधानमर्थतः सूत्ररूपशैकमिति व्यक्तमवैतत्, न च केषां-
चिदिहांदहरणानां निर्युक्तिकालादर्थकालभाषितेत्यर्थोक्तत्वं
माशङ्कनीयम्, स हि भगवांश्चतुर्दशपूर्व्ववित् शुनकेवली का-
लत्रयविषयं वस्तु पश्यसेवेति कथमन्यकृतत्वाऽऽशङ्कति ।
उक्तं ३ अ० ।

दंसणपरीसहं विजय-दर्शनपरीसहं विजय-पुं० । दर्शनपरीसहस-
हने, पं० सं० । स चैवम्-"दंसण सि." (२२) दर्शनविषयपरीसहो-
ऽपि दर्शनमित्युक्तम्, तत्र सर्वपापस्थानेभ्यो विरतः प्रकृततपोऽ-
नुग्रायो निःसङ्गश्चाहं, तथाऽपि न धर्माधर्मफलभूतान् देवनार-
काऽऽदीन् पश्यामि, ननो महोपमासाऽऽद्यनुष्ठायिनां प्रातिहार्यवि-
शेषाः प्रादुरावृत्तिरिति प्रज्ञापमात्रम्, इत्येवं यद् मिथ्यादर्शनमोह-
नीयस्य प्रदेशोदयतः कदम्बवसायश्रोत्र्यान् स दर्शनपरीसहः । स
चैवं सोढव्यः-देवा मनुष्यशोकानामपेक्षया परमसुखिनः, न च
संप्रति दुःखमाऽनुभावतस्तीर्थकाराऽऽदिरस्ति, ततः परमसुखाऽऽ-
सक्तस्यात्मनुष्यलोके च कार्याभावाच्च संप्रति मनुष्याणां दर्शन-
पथगोचरतामायान्ति । नारकास्तु निरन्तरं तीव्रतरवेदनाऽऽते-
त्वात् पूर्व्वकृतपुण्यविपाकोदयनिगमनितत्वाच्च गमनाऽऽ-
गमनार्थाविकलताः, ततस्तेऽपि नेहाऽऽगच्छन्ति । नापि दुःखमा-
ऽनुभावत उत्तमसंहननासंभवे संप्रति तादृशी तपोविशेषश-
किरस्ति प्रावनोक्तासो वा, येन ज्ञानात्तत्राद्योत्पादनतस्तत्स्था-
ने देवनारकात्पश्यति; चिरन्तनपुरुषाणां तूत्तमसंहननवशादु-
त्तमा तपोविशेषशक्तिरुत्तमा च भावना समासीद, ततः सर्वं
तेषामुपपद्यत इति । (२२) पं० सं० ५ द्वार ।

दंसणपायच्छित्त-दर्शनप्रायश्चित्त-न० । प्रायश्चित्तनेदे, स्था०
३ गा० ४ उ० । (' पच्छित्त ' शब्दे चैतत् व्याख्यास्यते)

दंसणपुरिस-दर्शनपुरुष-पुं० । सम्यक्त्वयुक्तपुरुषे, स्था० ३
गा० १ उ० ।

दंसणवल-दर्शनवल-पुं० । दृढदर्शने, प्रश्न० १ सं० द्वार ।
दर्शनवलं सर्ववेदिवचनप्रामाण्यादतीन्द्रियाऽऽदियुक्तिगम्यप-
दार्थरोचनलक्षणम् । स्था० १० गा० ।

दंसणबुद्ध-दर्शनबुद्ध-न० । बुद्धभेदे, "दुविहा बुद्धा पयत्ता । तं
जहा-णाणबुद्धा वेव, दंसणबुद्धा वेव ।" सा० २ गा० ४ उ० ।

दंसणबोहि (णु)-दर्शनबोधिन्-पुं० । दर्शनमोहनीयज्ञयोपश-
माऽऽदिसम्पन्नध्यानज्ञाने, स्था० २ गा० ४ उ० ।

दंसणभावणा-दर्शनभावना-स्त्री० । सम्यक्त्वपर्यालोचने,
आचा० ।

तित्थगराण जगवओ, पवयणपावयणिअइसईहीणं ।

अहिगमणणमणदरिसण-कित्तणओ पूयणा थुणणा । ४॥

तीर्थकृतां जगवतां, प्रवचनस्य च छादशाङ्कस्य गणिपिटकस्य,
तथा प्रावचननामाचार्याऽऽदीनां युगप्रधानानां, तथाऽतिशायिना-
मूर्द्धिमतां केवलमिनः पर्यायावधिमच्चतुर्दशपूर्वविदां, तथाऽम-
र्षोपध्यादिप्राप्तश्रद्धीनां यदाभिगमनं, गत्वा च दर्शनम्, तथा
नमनम्, गुणोत्कीर्त्तनं, संपूजनं गन्थाऽऽदिना, स्तोत्रैः स्तवनम्,
इत्यादिका दर्शनजावना । अनया हि दर्शनभावनायाऽनवरतं
भाव्यमानया दर्शनशुद्धिर्भवतीति ॥ ४ ॥

किं च-

जम्माजिसेयणिकखम-एचरणणणुपती य णिन्वाणी ।

दियत्तोयजवणमंदिर-णंदीसरभोमनगरेसुं ॥ ५ ॥

तीर्थकृतां जम्माभिषेकजूमिषु, तथा निष्क्रमणचरणज्ञानोत्पत्ति-
निर्वाणजूमिषु, तथा देवलोकभवनेषु, मन्दिरेषु, तथा नन्दी-
श्वरद्वीपाऽऽदौ, भौमेषु च पातालभवनेषु, यानि शाश्वतानि
चैत्यानि, तानि वन्देऽहमिति द्वितीयगाथाऽन्ते क्रिया ॥ ५ ॥

अट्ठावयमुज्जंते, गयगपयए य धम्मचक्रे य ।

पासरहावत्तणयं, चमरुपायं च वंदामि ॥ ६ ॥

एवमष्टापदे, तथा श्रीमद्भुजयन्तगिरौ, गजाग्रपदे दशार्णकूट-
वर्त्तिनि, तथा तक्षशिलायां धर्मचक्रे, तथा अहिचक्रायां पार्श्व-
नाथस्य धरणेन्द्रमहिमास्थाने, एवं रथाऽऽवर्त्ते पर्वते धैरस्वामिना
यत्र पादपोषगमनं कृतं, यत्र च श्रीवर्द्धमानमाश्रित्य चमरेच्छेणो-
त्पतनं कृतम्, एतेषु च स्थानेषु यथासम्भवनभिगमनवन्दनपू-
जनगुणोत्कीर्त्तनाऽऽदिकाः क्रियाः कुर्वतो दर्शनशुद्धिर्भवती-
ति ॥ ६ ॥

किं च-

गणियं णिमित्त जुत्ती, संदिट्ठी अवितहं इमं णाणं ।

इय एगंतमुवगया, गुणपच्चइया इमे अत्था ॥ ७ ॥

प्रवचनविदाममी गुणप्रत्ययिका अर्थो भवन्ति । तद्यथा-गणि-
तविषये बीजगणिताऽऽदौ परं पारमुपगतोऽयम् । तथा अष्टा-
ङ्कस्य निमित्तस्य पारगोऽयम् । तथा-दृष्टिपातोक्ता नानाविधा
युक्तिर्द्वयसंयोगाद्, हेतुत्वाद्धेति । तथा सम्यगविपरीता दृष्टि-
दर्शनमस्य त्रिदशैरपि चाख्यितुमशक्या । तथा अवितथम-
स्येदं ज्ञानं यथैवायमाह तत्तथैव प्रावचनिकस्याऽऽचार्याऽऽदेः
प्रशंसां कुर्वतो दर्शनविशुद्धिर्भवति ।

एवमन्यदपि-

गुणमाहप्पं एसिणा-मकित्तणं सुरणरिंदपूया य ।

पोराणचेइयाणि य, इइ एसा दंसणे होइ ॥ ८ ॥

गुणमाहात्म्यमाचार्याऽऽदेर्वर्णयतः, तथा पूर्वमदर्थीणां च ना-
मोत्कीर्त्तनं कुर्वतः, तेषामेव च सुरनरेन्द्रपूजाऽऽदिकं कथयतः,
तथा चिरन्तनचैत्यानि पूजयत इत्येवमादिकां क्रियां कुर्वत-
स्तद्भासनावासितस्य दर्शनविशुद्धिर्भवतीत्येषा प्रशस्ता दर्शन-
विषया भावनेति । आचा० २ श्रु० ३ चू० १५ अ० ।

साम्प्रतं दर्शनजावनास्वरूपगुणदर्शनार्थमिदमाह-

संकाऽऽदोसरहिओ, पसमत्थिज्जाऽऽगुणगणोवेओ ।

होइ अमंमूढमणा, दंसणसुच्छीइ जाणम्मि ॥ ३९ ॥

शङ्काऽऽदिदोपरहित इति-शङ्कनं शङ्का । आदिशब्दात्काङ्क्षाऽऽ-
दिगिरग्रहः । उक्तं च-" शङ्काकाङ्क्षाविकिकित्साऽन्यदृष्टिप्रशंसा-
परपापपरुसंस्तवाः सम्यग्दंष्टरतीचाराः" इति । एतेषां च स्वरूपं
प्रत्याख्यानाध्ययने न्यक्तेण वक्ष्यामः । तत्र शङ्काऽऽदय एव सम्य-
क्त्वाऽऽख्यप्रशमगुणातिचारत्वाद्दोषाः शङ्काऽऽदिदोषाः, तैरहितः
त्यक्तः । उक्तदोपरहितत्वादेव किम् ? प्रशमस्यैर्याऽऽदिगुणगणोपेतः,
तत्र प्रकर्षेण श्रमः प्रश्रमः खेदः, स च स्वपरसमयतत्त्वाधिगम-
रूपः, स्थैर्यं तु जिनशासने निष्प्रकम्पिता । आदिशब्दात्प्रजाव-
नाऽऽदिगिरग्रहः । उक्तं च-" सपरसमयकोसद्वृत्तं, धिरया जिण-
सामणे पजावणया । आययणसेवमर्त्ता, दंसणदीवा गुणा पे-
च " ॥ १॥ प्रशमस्यैर्याऽऽदय एव गुणाः, तेषां गणः समूहः, ते-
नोपेतो युक्तो यः स तथाविधः । अथवा-प्रशमाऽऽदिना स्थैर्या-
ऽऽदिगुणगणेनोपेतः । तत्र प्रशमऽऽदिगुणगणः प्रशमसंवेगनि-
र्वेदानुकम्पाऽऽस्तिक्यानिव्यक्तिकक्षणः, स्थैर्याऽऽदिस्तु दर्शित
एव । य इत्थंभूतः असौ भवत्यसंमूढमनाः, तत्त्वान्तरेऽत्रान्तचित्त
इत्यर्थः । दर्शनशुद्ध्योक्तज्ञक्षणा हेतुभूतया । क ? ध्याने । इति
गाथाऽऽर्थः ॥ ३९ ॥ आवा० ४ अ० ।

दंसणभेइणी-दर्शनभेदिनी-स्त्री० । ज्ञानाऽऽद्यतिशयतः कुती-
र्थिकप्रशंमारूपायां विकथायाम्, तद्यथा-"सूक्ष्मयुक्तिशतोपेतः,
सूक्ष्मयुक्तिकरं परम् । सूक्ष्माद्यं दर्शित्वं हि, श्रोतव्यं वृक्षशास-
नम् ॥ १॥" इत्यादि । एवं हि श्रोतृणां तदनुरागात् सम्यग्दर्शन-
भेद इति । स्या० ७ ता० । अ० । ग० ।

दंसणमत्त-दर्शनमात्र-न० । दृष्टिमात्रे, पञ्चा० १२ विव० ।

दंसणमूढ-दर्शनमूढ-पुं० । मिथ्यात्वेषु, दर्शनमूढा मिथ्यात्वया-
दयः । स्या० ३ ता० १ अ० ।

दंसणमोह-दर्शनमोह-पुं० । दृष्टिदर्शनं यथावस्थितवस्तुप-
रिच्छेदः, तन्मोहयतीति "कर्मणोऽण्" ॥ ५ । १ । ७२ ॥ इत्यण-
प्रत्ययः । मोहनीयकर्मभेदे, कर्म० ।

दंसणमोहं तिविहं, सम्भं पीसं तदेव पिच्छत्तं ।

सुखं अख्विसुखं, अविमुद्धं तं हवइ कपसो ॥ १४॥

दर्शनमोहं पूर्वोक्तशब्दार्थे, त्रिविधं विकारं भवति । (सम्भं ति)
सम्यक्त्वं, मिश्रं सम्यग्मिथ्यात्वं, तथैव मिथ्यात्वम् । एतदेव स्व-
रूपत आह-शुद्धमर्कविशुद्धमविशुद्धं तद्वति क्रमशः क्रमेणे-
ति । अयमत्रार्थः-मिथ्यात्वपुद्गलकदम्बकं मदनकोरुवन्यायेन
शोधितं सद् विकाराजनकत्वेन शुद्धं सम्यक्त्वं भवति, तदेव
किञ्चिद्विकारजनकत्वेनार्कविशुद्धं मिश्रम्, तदेव सर्वथाऽप्य-
विशुद्धं मिथ्यात्वमिति । उक्तं हि-

" तद्यथेह प्रदीपस्य, स्वच्छाभ्रपटलैर्गृहम् ।

न करोत्याद्वर्ति काञ्चि-देवमेतद्वचेरपि ॥ १ ॥

एकपुञ्जी द्विपुञ्जी च, त्रिपुञ्जी वाऽननुकमात् ।

दर्शनयुजयवौश्वेव, मिथ्यादृष्टिः प्रकीर्त्तितः ॥ २ ॥ "

अत्राऽह-सम्यक्त्वं कथं दर्शनमोहनीयं स्यात्, न हि तद्दर्शनं
मोहयति, तस्यैव दर्शनत्वात् ? । उच्यते-मिथ्यात्वप्रकृतित्वेना-
तिचारसंभवादौपशमिकाऽऽदिमोहत्वाच्च दर्शनमोहनीयमि-
ति । कर्म० १ कर्म० । स्या० ।

दंसणरइय-दर्शनरचित-त्रि० । दर्शने दृष्टिमात्रे रचितो विहि-
तो दर्शनरचितः । दृष्टिमात्रविहिते वस्तुनि, भौ० ।

दर्शनरतिद्व-वि० । दर्शने सति रतिवो सुखप्रदो दर्शनरति-
दः । दर्शने सति सुखप्रदे वस्तुनि, श्री० ।

दर्शनरतिक-वि० । दिदृक्षणीये, रा० ।

दंसणरत्य-दर्शनरत-वि० । दर्शनानुरक्ते, वाच० । "यहसु अस-
मरसुयसंपरापसु दंसणरत्य समनप्रो कलदं सदफिन्नं अ-
णुगवेसमाणे ।" जा० १ शु० १६ अ० ।

दंसणलक्ष्य-दर्शनलक्ष्य-पुं० । अद्यानमात्रलक्ष्यके, अ०
७ श० २ उ० ।

दंसणव्युत्पि (ण)-दर्शनव्युत्पि-पुं० । सम्यग्दर्शनविध्वंसिनि,
असदनुष्ठानेन सतो अष्टे, आचा० १ शु० ६ अ० ४ उ० ।

दंसणनावचग-दर्शनव्यापन्नक-पुं० । दर्शनं सम्यक्त्वं व्यापकं
भ्रष्टं येषां ते तथा । निह्वेषु, प्रज्ञा० २३ डार ।

दंसणविणय-दर्शनविनय-पुं० । दर्शनं सम्यक्त्वं, तदेव विन-
यो दर्शनविनयः, दर्शनस्य वा तद्व्यतिरेकाद् दर्शनगुणाधि-
कानां सुश्रूयणाऽनाशानाकारो विनयो दर्शनविनयः । स्या० ७
डा० । सम्यग्दर्शनगुणाधिकेपु सुश्रूयाऽऽदिकेपु विनयः, अ० २५ श०
७ उ० उक्तं च- "पवयगमसेससंघो, दंसणमिच्छेति इत्य सम-
त्तं । विणयो दंसणममि, कायश्चा चव एयं तु ॥१५॥" संथा० ।

दंसणविराहणा-दर्शनविराधना-स्त्री० । विराधना सरुना,
दर्शनं सम्यग्दर्शनं साधिकाऽऽदि, तस्य विगधना दर्शनविराध-
ना । दर्शनप्रयत्नीकतानिह्वयाऽऽदिकृपायां तपोविराधनायाम्,
स० ३ सम० ।

दंसणनिमोहि-दर्शनविशुद्धि स्त्री० । दर्शनाऽऽचारपरिपालनतो
विशुद्धिदर्शनविशुद्धिः । विशुद्धिभेदे, स्या० १० डा० । दर्शन-
विशुद्धिकारकाणि शास्त्राणि, तदर्थमध्वानं गच्छेत् । घृ० १ उ० ।

दंसणसंकिलेम-दर्शनसंकलेश-पुं० । दर्शनस्य संकलेशोऽविशुद्ध-
मानता स दर्शनसंकलेशः । संकलेशभेदे, स्या० १० डा० ।

दंसणसंग-दर्शनसङ्ग-पुं० । दर्शनेऽवलोकनेऽभिप्रेक्ष्यो दर्शन-
सङ्गः । अवलोकनाभिप्रेक्ष्ये, पञ्चा० १९ वि० ।

दंसणसंपल-दर्शनसम्पन्न-पुं० । अविरतसम्यग्दर्शनी, घृ० १ उ० ।
स्या० । दर्शनसम्पन्नः शुद्धोऽहमित्येवं अरुने । स्या० ७ डा० ।

दंसणसंपण्या-दर्शनसंपन्नता-स्त्री० । दर्शनस्य क्वायोपशमि-
कस्य सम्पन्नता । तस्याः क्वायोपशमसम्यक्त्वसहितत्वे, उक्त० ।

दंसणसंपन्नया ए णं भेते ! जीवे किं जगण्यः । दंसणसं-
पन्नया ए णं जवमिच्छत्तच्छेयणं करे, परं न विज्जायइ,
[परं अणुज्जायमाणे] अणुत्तरेणं नाणदंसणेणं अप्पाणं सं-
जोएमाणे सम्मं जाबेमाणे विहरइ ॥ ६० ॥

दर्शनसम्पन्नतया क्वायोपशमिकसम्यक्त्वसमान्वितया भ-
वहेतुभूतं मिथ्यात्वं, तस्य भेदनं कृपयं करोति । को-
ऽर्थः ?-क्वायिकसम्यक्त्वमवाप्नोति । ततश्च परमित्युत्तरका-
लमुत्कृष्टतस्तस्मिन्नेव भवे मध्यमजघन्यापेक्षया तृतीये तुयं
वा जन्मम्युत्तरेऽप्यारोहणेन केवलज्ञानावाप्तौ न विधाययति न
ज्ञानदर्शनप्रकाशाज्ञावरूपं विधायपनमवाप्नोति, किं त्वमुत्तरेण
क्वायिकयात् प्रधानेन, ज्ञानं च दर्शनं च ज्ञानदर्शनं, तेनाऽऽत्मा-

न संयोजयन् प्रतिप्रमयमपरापरेणोपयोगरूपतयोत्पद्यमानेन
घटयन् संयोजनं च भेदेऽपि स्यादन आह-प्रावर्यस्तेनाऽऽत्मान-
मात्मसाधयन् विहरति भवस्थकेवलितया मुक्ततया चाऽऽ-
स्ते । पठन्ति च- "अणुत्तरेणं नाणदंसणेणं विहरइ ति ।" अत्र
च लक्षणे तृतीया । उक्त० पाई० २ ए अ० ।

दंसणसमाहि-दर्शनसमाधि-पुं० । प्रावसमाधिभेदे, खल० ।
दर्शनसमाधौ व्यवस्थितो जिनवचनभाषितान्तःकरणो निर्वात-
शरणप्रदीपवन्न कुमतवायुमिभ्राम्यते । सुत्र० १ शु० १० अ० ।

दंसणमावग-दर्शनभावक-पुं० । दर्शनं सम्यक्त्वं तत्प्रतिपन्नः
भावको दर्शनभावकः । उपाशकानां प्रथमप्रतिमायाम्, स० १०
सम० । आ० चू० । तत्र दर्शनं सम्यक्त्वं, तत्प्रतिपन्नः भावको
दर्शनभावकः । इह च प्रतिमानां प्रकान्तत्वेऽपि प्रतिमाप्रतिमा-
वतोरनेदोपचारात्प्रतिमावतो निर्देशः कृतः । एवमुत्तरपदेष्वपि
अयमत्र भावको दर्शनभावकः । इह च प्रतिमानां प्रकान्तत्वेऽपि
प्रतिमाभाषार्थः सम्यग्दर्शनस्य शङ्काऽऽदिशल्परहितस्याऽणु-
प्रताऽऽदिगुणविकल्पस्याऽयमभ्युपगमः सा प्रतिमा प्रथमेति ।
स० १० सम० ।

दंसणसावग-दर्शनभावक-पुं० । ' दंसणसावग ' शब्दाधे,
स० १० सम० ।

दंसणसुद्धि-दर्शनशुद्धि-स्त्री० । सम्यग्दर्शनानिर्मलतायाम्,
व्य० ४ अ० । प्रति० । सम्यग्दर्शननिर्मलताप्रतिपादके श्रीचन्द्र-
प्रमसूरिविरचिते स्वनामख्याते ग्रन्थे च । दर्श० १ तत्त्व ।
संप्रति स्वयं सौम्यवस्तुगृहीतनामधेयो जगवान् ग्रन्थ-
कारः स्थनाम व्युत्पत्त्या प्रकटयन् ग्रन्थस्वरूपं
प्रयोजनं च दर्शयन्नदं गाथाद्वयमाह--

चंदमपरहरिसूर-रिद्धिपयनिवहपहमवनेहि ।

जेसिं नामं तेहि, परोवयारम्प निरएहि ॥ ५९ ॥

इय पायं पुव्याऽऽयि-यरइयाहाण संगहो एसो ।

विहिओ अणुगहत्थं, कुमगलग्गाण जीवाणं ॥ ५७ ॥

चन्दाऽऽदीनां रिक्तपर्यवसानानां पदनिवहानां प्रथमवर्णैः प्रथ-
माक्षरैः येषां नामाऽभिधानं, तैः, चन्द्रप्रमसूरिभिरित्यर्थः । कथं-
चूतेः ? परोपकारनिर्द्वैतः । इति निगदितप्रकारेण प्रायः पूर्वाऽऽ-
चार्यरचिनगाथाजिरेप संप्रहो विहितो निष्पादितोऽनुग्रहार्थं
कुमारगङ्गानां कुप्रवचनकुदेशनावासितान्तःकरणानां मध्यमा-
ग्निनामिति गाथाद्वयार्थः ॥ ५९ ॥ ५७ ॥

अस्य हि सकलशास्त्रगर्जायप्रतिपादकस्य सकल--

सुयनिसुभावकसमाचारप्रकाशकस्य

सकलसंदेहशानलसुधाधारा--

प्रपातसदृशस्य शास्त्रस्य को

नामापि प्रदीप्यतीत्याह--

जे मज्जत्था धम्म-त्थिणो य जेसिं च आगमे दिही ।

तेसिं उवयारकरो, एसो न उ संकिलिह्माणं ॥ ५९ ॥

ये केचननिर्दिष्टस्वभावाः प्राणिनः ; किञ्चूताः ?-मध्यस्था अत्यु-
त्कटरागद्वेषविकलतया समचेतसः, धर्माधिनिश्चिद्विशेषसुखाभि-
लाषितया पक्षपातपरिहारेण पूर्वोपरपर्यालोचकाः ; येषां चा-
ऽऽगमे दृष्टिर्दृश्यलोचनं, तेषामुपकारकर एषोऽनन्तरोदितः, न
चैव संक्लिष्टानां मिथ्यात्वानिनिवेशवशवर्चिबुद्धिविभवानां, ते

हि धूकवत्प्रकृत्यैव विपरीतस्वभावाः, अतो वस्तुपि अवस्तु-
बुद्ध्या गृह्यतीति गाथाऽर्थः ॥ ५६ ॥

संप्रति ग्रन्थकार एवास्य यथावस्थितार्थावज्ञासका-

नि नामान्यजिघातुकाम आह-

उपएसरणकोसं, संदेहविमोसहिं व विजयजणा ।।

अहवा वि पंचरयणं, दंसणसुद्धि इमं भणह ॥ ६० ॥

उपदेशा हेयोपादेयोपेक्षणीयाथेषु हानोपादानोपेक्षणीयभण-
नानि, त एव रत्नानि, तेषां कोश इव भारमारवदुपदेशरत्नको-
शः, तमः संदेहो दोषायमानता, स एव विषं तस्यैवोपधिः-
संदेहविषापहरित्वादस्याः संदेहविषोपधिः, ताम्, वेति वि-
कल्पनार्थः । विद्वज्जना हि कृतिनः, अथवाऽपि पञ्चरत्नं, सक-
लसुखमूलहेतुपञ्चपदार्थप्रकाशकत्वादस्याः । दर्शनशुद्धिमां
भणत प्रतिपादयत । इति गाथाऽर्थः ॥ ६० ॥

सामान्यमभिधयेदानीमस्यैव माहात्म्योपदर्श-

नायाऽऽह-

मिच्छपहभवतारण-तरियं आगमसमुद्भिन्नुसमं ।

कुगाहगहमंतं, संदेहविमोसहिं परमं ॥ ६१ ॥

मिश्रवात्त्वमहार्णवतारणतरिकां कुवासनोदधिपरमयानपात्रम्,
आगमसमुद्भिन्नुसमं सिद्धान्तोदधिनिस्यन्दिबिन्दुकल्पं, कु-
गाहप्रहमन्त्रं, निष्ठांशकमित्यर्थः । संदेहविषोपधिं परमां प्रकृ-
ष्टमिति गाथाऽर्थः ॥ ६१ ॥

संप्रति पुनरपि शास्त्रगतोपदेशमाह-

एयं दंसणसोहिं, सन्वे भव्वा पढंतु निसुणंतु ।

जाणंतु कुणंतु इहं-तु सिवसुहं सासयं ऊ चि ॥ ६२ ॥

एतां दर्शनशुद्धिं सर्वेऽपि भव्याः पठंतु सूत्रतः, निश्चयवन्तु अ-
र्थतः, जानंतु पुनः पुनरप्यासतः, कुर्वन्तु एतदुक्तमनुतिष्ठन्तु, न-
भन्तां शिवसुखं शाश्वतं भूयतीति गाथाऽर्थः ॥ ६२ ॥ तत्र
“यावत्पाथोऽधोऽयं सुरगिरिरखिलाऽऽलोकोऽदरस्थो,
यावद् द्वीपोऽथ जम्बूद्वीपवतिलकः पूर्णचन्द्राऽऽकृतिश्च ।
यावज्जैनोऽत्र धर्मः प्रभवति हि शशी भूतलं तावदेनां,
भव्याः शृण्वन्तु श्रव्यां विषयविमुखताऽऽपादिकां बोधिदां च”
॥ ११ ॥ दर्श० ५ तत्र ।

दंसणाभिगम-दर्शनाभिगम-पुं० । दर्शनं सामान्यग्राही बोधः,
तच्चेह गुणप्रत्ययावध्यादिप्रत्यक्करूपम् । तेनाभिगमे वस्तुनः प-
रिच्छेदे, तत्प्राप्तौ च । स्था० ६ उ० ।

दंसणाऽऽया-स्त्री० । दर्शनाऽऽत्मन-पुं० । पृष्ठे आत्मनो भेदे,
दर्शनाऽऽत्मा संबन्धीवानाम् । ज० । प्राकृतत्वाच्च सूत्रे स्त्रीत्वनि-
र्देशः । भ० ११ श० २० उ० ।

दंसणायार-दर्शनाऽऽचार-पुं० । आचरणमाचारो व्यवहारो, द-
र्शनं सम्यक्त्वं, तदाचारः । स्था० १ उ० ३ उ० । सम्यक्त्ववतां
व्यवहारे, स० १ अङ्ग । पञ्चा० ।

अथ दर्शनाऽऽचारभेदानाह-

निसंसंकिय निक्कंसिय, निव्वित्तिमिच्छा अमूढदिट्ठी य ।

उववूह-थिरीकरणे, वच्छद्वपभावणे अट्ट ॥ ६६ ॥

शङ्कितं शङ्का संदेहः, तस्याऽभावो निःशङ्कितम्, दर्शनस्य सम्य-
क्त्वस्याऽऽचारः इत्येवमन्यत्रापि । तथा काङ्क्षितं काङ्क्षा-अन्यान्य-
दर्शनग्रहः, तदभावो निष्काङ्क्षितं, तथा विचिकित्सा मतिविज्रमः-

युक्त्याऽऽगमोपपन्नेऽप्यर्थे फलं प्रति संमोहः, तदभावो निर्विचि-
कित्सम । यद्वा-विद्वद्भुगुप्तामलमलिना एते इत्यादि साधुशु-
प्ता, तदभावो निर्विद्वद्भुगुप्सं, तत एतां इन्द्रः, पुंस्त्रिङ्गनिर्देशश्च
प्राकृतत्वात् । तथा-अमूढा तपोविद्याऽनिशयाऽऽदिक्कुनीर्थकदि-
शनेऽप्यमोहसनावा अभिचलिता, सा च सा द्वाष्ट्रस्य सम्यग्दर्शन-
म-अमूढदृष्टिः । अथवा-निर्गताः शङ्किताऽऽदिभ्यो ये ते निःशङ्कित-
निःकाङ्क्षितनिर्विचिकित्सा जीवाः, अमूढा द्वाष्ट्रस्येत्यमूढदृष्टिश्च
जीव एव, तत एते धर्मधर्मिणोरनेदोपचाराद् दर्शनाऽऽचारनेदा
भवन्तीति । तथा-उपवृंहणमुपवृंहण-समानधार्मिकाणां कृमणाव-
यावृत्त्याऽऽदिसद्गुणप्रशंसनेन तत्तद्गुणवृत्तिकरणम्, स्थिरीकरणं
तु-धर्माद्विषीदतां तत्रैव चारुचनचातुर्यादवस्थापनम्, उपवृंहणं
च स्थिरीकरणं च उपवृंहणस्थिरीकरणे । तथा तेषां वात्सल्यं च
प्रज्ञावना च वात्सल्यप्रभावने । तत्र वात्सल्यं-समानदेवशुश्रू-
र्माणां भोजनवसनदानोपकाराऽऽदिभिः समाननं, प्रज्ञावना-ध-
र्मकथाप्रतिष्ठादिनिर्जयदुष्करतपश्चरणकरणेऽऽदिभिर्जिनवचन
प्रकाशनम् । यद्यपि च प्रवचनं शाश्वतत्वात्तीर्थकरजापितत्वाद्वा
सुगसुरनमस्कृतत्वाद्वा स्थयमेव दीप्यते, तथापि दर्शनशुद्धिमा-
त्मनोऽर्भाषुर्यो येन गुणेनाधिकः स तेन तत्प्रवचनं प्रभावयति,
यथा भगवदाचार्यवज्रस्वामिप्रवृत्तिक इति । एते अष्टौ दर्शनाऽऽ-
चाराः ॥ २६६ ॥ प्रव० ६ द्वार । नि० सू० । ध० । तिः । ग० ।
न० । आचा० । दर्श० । (विशेषस्तु ‘आचार’ शब्दे द्वितीय-
भागे ३४० पृष्ठे छप्यः)

दंसणायाराइयार-दर्शनाऽऽचारातिचार-पुं० । सम्यक्त्वव्यव-
हारातिचरणे, जीत० ।

दंसणायारातियारपायच्छिन्त-दर्शनाऽऽचारातिचारप्रायश्चित्त-
न० । प्रायश्चित्तभेदे, जीत० ।

अधुना दर्शनाऽऽचारातिचारप्रायश्चित्तमाह-

संकाऽऽइएसु दोसे, खमणं मिच्छांववूहणाऽऽईसु ।

पुरिमाऽऽई खमणंतं, निक्खूपर्निईण य चणहं ॥ ६७ ॥

एयं चिय पत्तोयं, उववूहाऽऽईणमकरणे जयणा ।

आयागंतं निव्वी-यगाऽऽइ पासत्थसहेसु ॥ २७ ॥

इह दर्शनाऽऽचारातिचारोऽष्टधा । तद्यथा-शङ्का, आकाङ्क्षा, वि-
चिकित्सा, मूढदृष्टिः, उपवृंहणं, स्थिरीकरणं, वात्सल्यं, प्रभावना
चातं । तत्र संशयकरणं शङ्का । सा चिन्ता-देशतः, सर्वत-
श्च । तत्र देशतस्तुल्येऽपि जीवत्वे कथमेके भव्याः, अपरे
त्वभव्या इत्यादि । सर्वतस्तु प्राकृतज्ञापानिवद्धमिदं श्रुतं न
ज्ञायते-किं सर्वज्ञेन प्रणीतम्, आहोस्वित् कुशलमतिनाऽपि
परिकल्पितमिति ॥ १ ॥ आकाङ्क्षाऽपि-देशतः कुतार्थिकमत-
माकाङ्क्षति-अस्मिन्नपि स्वत्वाहिसैव धर्मो, मोक्षश्च फलमुच्यत
इति । सर्वतः सर्वकुमतान्याकाङ्क्षति कृपीवत् इव सर्वधान्यान्पु-
ष्पावचानि कदाचित्किञ्चित्फलतीति धिया ॥ २ ॥ विचिकित्सा-
आत्मनः फलं प्रत्यनाश्वासः, यथा-आसीत्तादृशानुष्ठायिनां पुरा-
तनानां महासत्त्वानां मोक्षः, अस्मादृशानां त्वस्नानकेशलुञ्चना-
ऽऽदि कष्टमेव, मन्दसत्त्वत्वात् क मोक्षसंभवः, इति देशतः स्तो-
कोऽनाश्वासः । स सर्वतस्तु सर्वथाऽनाश्वासः । यथा-“विद्वक्”
ज्ञाने (धातुपाठे) विदन्तीति विदः साधवः, तेषां जुगुप्सा विज्जु-
गुप्ता । देशतोऽहो ! मलदुर्गन्धा इमे मनुजा यद्यदुक्ते स्नायु-
स्तदा को दोषः स्यादिति ? । सर्वतस्तु मण्डल्यादिनैकदेशे

(नवेत्यादि) सामान्यविशेषाऽऽत्मके वस्तुनि सामान्यग्रहणाऽऽत्मको बोधो दर्शनं, तस्याऽऽवरणस्वभावं कर्म दर्शनाऽऽवरणं, तन्नाविधम् । तत्र निद्रापञ्चकं तावत्-“छाक्” कुत्सितायां गतौ, नियतं छाति कुत्सितत्वमविस्पष्टत्वं गच्छति चैतन्यमनयेति निद्रा सुखप्रबोधा स्वापावस्था, नखच्छोटिकामात्रेणाऽपि यत्र प्रबोधो जवते । तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि निद्रेति कार्येण व्यपदिश्यते । तथा निद्राग्निशायिनी निद्रा निद्रानिद्रा, शाकपार्थिवाऽऽदित्वाग्न्यधपदलोपी भ्रमासः । सा पुनर्दुःखप्रबोधा स्वापावस्था, नसां हि अत्यर्थमस्फुटनरीजूनचैतन्यत्वाद् दुःखेन बहुभिर्घोशनाऽऽदिभिः प्रबोधो जवत्यनः सुखप्रबोधनिद्राऽपेक्षया अस्या अतिशायिनीत्वम्, तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि कार्यद्वारेण निद्रानिद्रेऽप्युच्यते । उपविष्ट ऊर्द्धस्थितो वा प्रचलात्यस्यां स्वापावस्थायामिति प्रचला । सा ह्युपविष्टस्योर्द्धस्थितस्य वा घूर्णमानस्य स्वप्तुर्भवति । तथाविधाविपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि प्रचलेत्युच्यते । तथैव प्रचलाऽतिशायिनी प्रचला प्रचलाप्रचला । सा हि चन्द्रकमणाऽऽदि कुर्वतः स्वप्तुर्भवति, अनः स्थानीत्यतस्वप्तुर्भवां प्रचलामपेक्षयतिशायिनी । ताद्विपाका कर्मप्रकृतिरपि प्रचलाप्रचला । स्याता वदुष्येन संघातमापन्ना शुद्धरभिकाङ्क्षा जाग्रदवस्थाऽध्यवसितार्थसाधनविषया यस्यां स्वापावस्थायां सा स्यान्नशुद्धिः, तस्यां हि सत्यां जाग्रदवस्थाऽध्यवसितमर्थमुच्यते स्वाधयति, स्याता वा पिपरीजूना ऋक्षिरात्मशक्तिरूपा यस्यामिति स्यान्नशुद्धिरिति वा । तद्वाये हि स्वप्तुः केशवार्कवलसद्वशी शक्तिर्भवति । अथवा स्याता जमीजूना चैतन्यक्षिरस्यामिति स्यान्नशुद्धिरिति वा । ताद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि स्याताऽर्द्धिः, स्यान्नशुद्धिरिति वा । तदेवं निद्रापञ्चकं दर्शनाऽऽवरणक्षयोपशमाद् ब्रह्मात्मज्ञानां दर्शनलब्धीनामाचारकमुक्तम् । अधुना यद्दर्शनलब्धीनां मूलत एव ज्ञानमावृणोति तदिदं दर्शनाऽऽवरणचतुष्कमुच्यते । चक्षुषा दर्शनं सामान्यग्राही बोधश्चक्षुर्दर्शनं, तस्याऽऽवरणं चक्षुर्दर्शनं ऽऽवरणम् । अचक्षुषा चक्षुर्वर्जोन्मियचतुष्टयेन मनसा वा दर्शनं यत् तदचक्षुर्दर्शनं, तस्याऽऽवरणमचक्षुर्दर्शनाऽऽवरणम् । अवधिना रूपमर्थद्वयाऽवधिरेव वा करणनिरपेक्षो बोधरूपो दर्शनं सामान्यार्थग्रहणमवधिदर्शनम्, तस्याऽऽवरणमवधिदर्शनाऽऽवरणम् । तथा केवलमुक्तस्वरूपं, तच्च तद्दर्शनं च, तस्याऽऽवरणं केवलदर्शनाऽऽवरणमित्युक्तं नवविधं दर्शनाऽऽवरणम् । स्या० ए० ग० ।

इदानीं नवविधं दर्शनाऽऽवरणं कर्म व्याख्यानयन्नाह-

दंसणचउ णण निद्रा, वेत्तिसमं दंसणाऽऽवरणं ॥ (ए)

इह ‘भीमो भीमसेनः’ इति न्यायात्, पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् “ दंसणचउ ” इतिशब्देन दर्शनाऽऽवरणचतुष्कं गृह्यते । तत्र दृष्टिदर्शनं, दृश्यते परिच्छिद्यने सामान्यरूपं वस्त्वनेनेति वा दर्शनं, तस्याऽऽवरणान्याच्छादनानि दर्शनाऽऽवरणानि, तेषां चतुष्कं दर्शनाऽऽवरणचतुष्कम् । तथा-“पण निहृत्ति” ‘छाक्’ कुत्सितगतौ (धातुपाठः) छाति कुत्सितत्वमविस्पष्टत्वं गच्छति चैतन्यं यासु ता निद्राः । “ भिदादयः ” ॥ ५।३।१०८॥ इति (सूत्रेण) अहप्रत्ययः । पञ्चेति पञ्चसंख्याः-निद्रानिद्रानिद्राप्रचलाप्रचलाप्रचलास्यानार्किकाः निद्राः पञ्च, निद्रापञ्चकमिथः । ततो दर्शनाऽऽवरणचतुष्कं निद्रापञ्चकमिति नवधा दर्शनाऽऽवरणं भवति । किंविशिष्टमित्याह-(वेत्तिसमंति) वेत्तिणा प्रतीहारेण समं तुल्यं वेत्तिसमम् । यथा

राजानं छपुकामस्याप्यनभिप्रेतस्य लोकस्य वेत्तिणा स्खलितस्य राज्ञो दर्शनं नोपजायते, तथा दर्शनस्वभावस्याप्यात्मनो येनाऽऽवृतस्य स्तम्भकुम्भास्त्रोक्ताऽऽदिपदार्थसार्थस्य न दर्शनमुपजायते, तद्वेत्तिसमं दर्शनाऽऽवरणम् । उक्तं च-

“ दंसणसीले जीवे, दंसणघायं करे जं कम्मं ।

तं पडिहारसमाणं, दंसणवरणं जवे कम्मं ॥ १ ॥

जह रञ्जो पडिहारो, अणभिप्पेयस्स सो ज लोगस्स ।

रञ्जो तह दरिसाणं, न देहं दडुं पि कामस्स ॥ २ ॥

जह राया तह जीवो, पडिहारसमं तु दंसणाऽऽवरणं ।

तेण हि विवंधणेण, न पेच्छई सो घडाईयं ॥ ३ ॥ ” इति । ए

अथ दर्शनाऽऽवरणचतुष्कं व्याख्यासुराह-

चक्षुदिद्विअचक्षु-संसिदियओहिक्वेवोहि च ॥

दंसणमिह मामन्नं, तस्माऽऽवरणं तयं चउहा । १० ॥

इह चक्षुःशब्देन दृष्टिगृह्यते, अचक्षुःशब्देन “ संसिदियत्ति ” चक्षुर्जोशोवेन्द्रियाणि गृह्यते । ततश्च चक्षुश्चाचक्षुश्चाविधश्च केवलं च चक्षुरचक्षुरर्थोभेदवतानि, तैः चक्षुरचक्षुरवधिकेवलैः । चक्षुर्दृष्टिऽचक्षुःशोवेन्द्रिय इत्यत्र मनसः संसृचक्रः । दर्शनमिह प्रयत्नेन सामान्यं सामान्योपयोग उच्यते । यत्तुक्तम्-“ जं सामं गहणं, भावाणं नेव कट्टु आगारं । अविसेसिऊण अत्थे, दंसणमय बुद्धय समप ॥ १ ॥ ” तस्याऽऽवरणं दर्शनाऽऽवरणं, तच्चतुर्था भवति-चक्षुर्दर्शनाऽऽवरणमचक्षुर्दर्शनावरणमवधिदर्शनावरणं केवलदर्शनावरणमिति गायोऽङ्कारार्थः । भावार्थस्त्वयम्-इह चक्षुर्दर्शनं नाम यच्चक्षुषा रूपसामान्यग्रहणं, तस्याऽऽवरणं चक्षुर्दर्शनाऽऽवरणं, चक्षुःसामान्योपयोगाऽऽवरणमिति यावत् । अचक्षुषा चक्षुर्वर्जोन्मियचतुष्टयेन मनसा च यद्दर्शनं स्वस्वविषयसामान्यपरिच्छेदोऽचक्षुर्दर्शनं, तस्याऽऽवरणमचक्षुर्दर्शनाऽऽवरणम् । अवधिना रूपद्रव्यमर्थाद्या दर्शनं सामान्यार्थग्रहणमवधिदर्शनं, तस्याऽऽवरणमवधिदर्शनाऽऽवरणम् । केवलज्ञेन सम्पूर्णवस्तुतत्त्वग्राहकबोधविशेषरूपेण यद्दर्शनं वस्तुसामान्यग्रहणं तत् केवलदर्शनं, तस्याऽऽवरणं केवलदर्शनाऽऽवरणम् । अत्राऽऽह-ननु यथाऽवधिदर्शनाऽऽवरणं कर्मोच्यते, तथा मनःपर्यायज्ञानस्यापि दर्शनाऽऽवरणं कर्म किमिति नोच्यते ? उच्यते-मनःपर्यायज्ञानं तथाविधकृतोपशमपाटवात् सर्वदा विशेषानेव गृह्यतुपद्यते, न सामान्यम्, अतस्तद्दर्शनाभावात्तदावरणं कर्माऽपि न जयति । अत्र च चक्षुर्दर्शनाऽऽवरणोदय एकद्वित्रीन्द्रियाणां मूलत एव चक्षुर्न भवति, चतुःपञ्चेन्द्रियाणां तु ज्ञतमपि चक्षुस्तथाविधे तद्दृश्ये विनश्यति, तिमिराऽऽदिना वाऽस्पष्टं भवति । चक्षुर्वर्जोन्मियमनसां पुनर्यथासम्भवमजवनमस्पष्टभवनं वाऽचक्षुर्दर्शनाऽऽवरणोदयादित्यभिहितं दर्शनाऽऽवरणचतुष्कम् ॥ १० ॥ कर्म० १ कर्म० । चक्षुषा दर्शनं चक्षुर्दर्शनं, तस्याऽऽवरणं चक्षुर्दर्शनाऽऽवरणम् । ६ । अचक्षुषा चक्षुर्वर्जोन्मियमनोर्जिदर्शनमचक्षुर्दर्शनं, तस्याऽऽवरणमचक्षुर्दर्शनाऽऽवरणम् । ७ । अवधिरेव दर्शनं रूपद्रव्यसामान्यग्रहणम् अवधिदर्शनं, तस्याऽऽवरणमवधिदर्शनाऽऽवरणम् । ८ । केवलमेव सकलजगद्भाविवस्तुस्तोमसामान्यग्रहणरूपं दर्शनं केवलदर्शनं, तस्याऽऽवरणं केवलदर्शनाऽऽवरणम् । ९ । अत्र निद्रापञ्चकं प्राप्ताया दर्शनलब्धेरुपघातकत्वं चक्षुर्दर्शनाऽऽवरणाऽऽदिचतुष्टयं तु मूलत एव दर्शनलब्धिमुपहन्ति । आह च गन्धहस्ती-निद्राऽऽदयः सम-

धिगताया एव दर्शनलब्धेरुपघाते वर्तन्ते, दर्शनाऽऽवरणचतु-
ष्टयं तु उक्तमोच्छेदित्वात्समूलघातं हन्ति दर्शनलब्धिमिति ।
(६ गाथा) कर्म० ६ कर्म० । दर्शनाऽऽवरणस्य नवोत्तरप्रकृ-
तयः । तद्यथा-निद्रा, निद्रानिद्रा, प्रचला, प्रचलाप्रचला, स्त्या-
नक्तिः । (एषां पूर्वोक्तानां व्याख्या स्वस्वस्थाने छष्ट्या) चक्षु-
र्दर्शनाऽऽवरणम्, अचक्षुर्दर्शनाऽऽवरणम्, अवधिदर्शनाऽऽव-
रणम्, केवलदर्शनाऽऽवरणं च । (६ गाथा) कर्म० ६ कर्म० ।
आ० । पं० सं० । (अत्र विशेषः ' कम्म ' शब्दे तृतीयभागे २६४
पृष्ठे, २५६ पृष्ठे च छष्टयः)

दंसणावरणिज्ज-दर्शनाऽऽवरणीय-न० । दर्शनाऽऽवरणप्रकृ-
तौ, स० ए सम० । आचा० । प्रअ० ।

दंसणावरणिज्जवग्ग-दर्शनावरणीयवर्ग-पुं० । दर्शनाऽऽवरणप्र-
कृतिसमुदाये, क० प्र० १ प्रक० ।

दंसणि (ण)-दर्शनिन्-पुं० । दर्शनमस्यास्तीति दर्शनी । स-
म्यक्त्ववति, आव० ३ अ० । " दंसणेणं दंसणी । " अनु० । आ-
व० । रा० ।

दंसणिज्ज-दर्शनीय-पुं० । आदेयदर्शनो यः स तथा । ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । दर्शनयोग्ये, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । यानि पश्यन्तश्च-
क्षुरी भ्रमं न गच्छन्तः । जी० ३ प्रति० ४ उ० । ज्ञा० । स्या० ।
सू० प्र० ।

दंसणिहि-दर्शनहि-स्त्री० । दर्शनार्हः प्रथमाऽऽदिरूपा । तथा-
" सम्महिद्धी जीवो, विमाणवज्जं न बंधय आउं । जति
नि ण सम्मज्जदो, अहव ण वक्काओ पुत्तिव ॥ १ ॥ " (दश०
नि० २०६ गाथाटी०) इत्याद्युक्तलक्षणार्थां प्रथमाऽऽदिरूपायां
सम्यक्त्वसम्पत्तौ, दश० ३ अ० ।

दंसणिद-दर्शनेन्द्र-पुं० । इन्द्रजेदे, स्या० १० उ० । (व्याख्या-
स्य ' इन्द्र ' शब्दे च्छितीयभागे ५३४ पृष्ठे गता)

दंसणोवघाय-दर्शनोपघात-पुं० । शङ्काऽऽदिभिः सम्यक्त्ववि-
राधनायाम्, स्या० १० उ० ।

दंसणोवसंवया-दर्शनोपसम्पत्-स्त्री० । सम्पन्नेदे, दर्शनप्रभाव-
नीयसम्मत्यादिशास्त्रपरिभावनाथमेव दर्शनोपसम्पदिति । ध०
३ अधि० ।

दंसतिग-दर्शत्रिक-न० । चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनलक्ष-
णे, कर्म० ४ कर्म० ।

दंसमसग-दंशमशक-पुं० । दंशाश्च मशकाश्च दंशमशकाः, उभये
अप्येते चतुरिन्द्रियाः, मदध्वामहवकृतश्रैषां विशेषः । अथवा-
दंशो दशनं, भक्षणमित्यर्थः । तत्प्रधाना मशका दंशमशकाः ।
चतुरिन्द्रियजीवजेदेषु, स० २१ सम० ।

दंसमसगपरीसह-दंशमशकपरीसह-पुं० । दशन्तीति दंशाः, प-
चाऽऽदित्वाद्विप्रत्ययः । मारयितुं शक्नुवन्तीति मशकाः । दंशाश्च
मशकाश्च दंशमशकाः । अथवा-दंशो दशनं, भक्षणमित्यर्थः, तत्-
प्रधाना मशका दंशमशकाः चतुरिन्द्रियविशेषाः, शूकाऽऽद्युपल-
क्षणं चैते एव परीसहो दंशमशकपरीसहः । उक्त० ३ अ० ।
प्रव० । स० । दंशमशकाऽऽदिर्निर्दिश्यमानोऽपि न ततः स्थानाद-
पगच्छेन्न च तदपनयनार्थं धूमाऽऽदिना यतेत, न च व्यजनाऽऽदि-
ना निवारयेदित्यनुतिष्ठतः (आव० १ अ०) देहव्यथामुत्पा-

दयत्स्वपि तेष्वनिवारणजन्यद्वेषाभावकरणरूपे परीसहे, अ०
१ श० ३ उ० । " दष्टोऽपि दंशैर्मशकैः, सर्वाऽऽहारप्रियत्ववित् ।
त्रासं द्वेषं निरासं न, कुयोत्कुर्यादुपेक्षणम् ॥ १ ॥ " ध० ३ अ-
धि० । उक्त० । सूत्र० ।

एतदेव सूत्रकृदाह-

पुडो य दंसमसएहिं, समरे-व महामुणी ।

णागो संगामसीसे व, सूरै अभिहवे परं ॥ १० ॥

स्पृष्टः-अभिद्रुतः । चः पुरो । दंशमशकैः, उपलक्षणत्वाद् शूका-
ऽऽदिभिश्च (समरे व चि) " एदोऽङ्गुरलोपाविसर्जनीयस्य ॥ " इति
रेफात्, ततः सम एव-तदगणनया स्पृष्टास्पृष्टावस्थयोस्तुल्य
एव । यद्वा--समन्तादरयः, शत्रवो यस्मिंस्तत्समरे तस्मिन्नाति सं-
ग्रामशिरोविशेषणम् । वेति पूरणे । महामुनिः प्रशस्तयति । कि-
मित्याह- (णागो संगामसीसे वेति) इवार्थस्य वाशब्दस्य भिन्न-
क्रमत्वात्ताग इव इस्तीव संग्रामस्य शिर इव शिरः प्रकर्षाव-
स्था संग्रामशिरस्तस्मिन् शूरः पराक्रमवान् । यद्वा-शूरो योधः,
ततोऽन्तर्भावितोपमार्थत्वाद् वाशब्दस्य च गम्यमानत्वात्
शूरवद्वाऽभिहन्त्यात्, कोऽर्थः--? अभिजवेत् । परं शत्रुम् । अयम-
भिप्रायः--यथा शूरः करी, यद्वा यथा वा योधः शूरैस्तुघमा-
नोऽपि तदगणनया रणशिरसि शत्रून् जयति, एवमयमपि दं-
शाऽऽदिभिर्निद्रयमाणोऽपि भावशत्रुं क्रोधाऽऽदिकं जयेदिति
सुत्रार्थः ॥ १० ॥

यथा च भावशत्रुर्जतव्यस्तथोपदेष्टुमाह-

ए सतसे ए वारेज्जा, मणं पि न पत्रोसए ।

उवेहे नो हणे पाणे, जुंजेत मंससोणिए ॥ ११ ॥

न संश्लेषोद्धिजेत, दंशाऽऽदिभ्य इति गम्यते । यद्वा-अनेकार्थ-
त्वाद्धातूनां न कम्पयेत्, तैस्तुघमानोऽपि, अज्ञानीति शेषः । न
निवाग्येद् न निषेधयेत्, प्रक्रमाद् दंशाऽऽदिभ्येव तुदतो, मा भूदन्त-
राय इति, मनश्चित्तं न दपि, आस्तां वचनाऽऽदि, न प्रदुष्येन्न प्र-
दुष्टं कुर्यात्, किं तु (उवेहे चि) उपेक्षेन औदासीन्येन पश्येत्,
अत एव न हन्यात् प्राणान् प्राणिनो हृत्तानान् आहारयतो मां
सशोणितम् । अयमिहाशयः-अत्यन्तबाधकेष्वपि दंशकाऽऽदिषु-

" शुगालवृकरूपैश्च, नदग्निर्घोरनिपुणैश्च ।

आक्षेपत्रोदितस्नायु, जघन्ते रुधिराक्षिताः ॥ १ ॥

स्वरूपैः इयामसवचै-बाहपुच्छैर्मैर्यान्वितैः ।

परस्परं विरुष्यन्ति-विहृष्यन्ते दिशो दिशम् ॥ २ ॥

काकगृध्राऽऽदिरूपैश्च, सोहलुपमैर्वलान्वितैः ।

चिनिहृष्टाक्षिजिह्वान्त्राः, विचेष्टन्ते महीतले ॥ ३ ॥

प्राणोपक्रमणैर्घोरै-दुःखैरेवंविधैरपि ।

आयुष्यक्षीपतेनैव, भ्रियन्ते दुःखजागिनः ॥ ४ ॥ " इत्यादि ।

तथा-असंज्ञिन एते आहारार्थिनश्च भोज्यमेतेषां मच्छ-
रीरं बहुसाधारणं च यदि भक्षयन्ति किमत्र प्रक्षेपेणेति च
विचिन्तयन् तदुपेक्षणपरो न तदुपघातं विदध्यादिति सू-
त्रार्थः ॥ ११ ॥

इदानीं पथिद्वारं, तत्र स्पृष्टो दंशमशकैरित्यादिसुत्रसु-

चित्तमुदाहरणमाह-

चंपाए सुपण्णहो, जुवराया धम्मपोमसीसो य ।

पंथम्मि पसगपरिपी-यसोणितो सो वि कालगतो ॥ ए ३ ॥

चम्पायां सुमनुमद्वी जुवराजो धर्मघोषाधिप्यश्च पथि मशक-

तं चित्तं गतो । जाव सियालो आगनो । तेण पायं-एयस्स
हण्णं चारणं करेनि, भिउन्नि काऊण वेगो दिण्णो । णत्ते सि-
यालो । उक्तं च-“ उत्तमं प्रणिपातेन, शूरं जेदेन योजयेत् ।
नीचमह्यप्रदानेन, समं तुभ्यपराक्रमैः ॥१॥ ” इत्युक्तः कयाणा-
याया भावार्थः ॥ १६६ ॥ १६७ ॥ दश० ३ अ० ।

दक्षत्वं भंते ! साहू, आलसियत्वं साहू ! जयंती ! अत्ये-
गइयाणं जीवाणं दक्षत्वं साहू, अत्येगइयाणं जीवाणं आ-
लसियत्वं साहू । से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ-तं चेव ० जाव
साहू ! जयंती ! जे इमे जीवा अहम्मियां ० जाव विहरंति,
एणसि णं जीवाणं आलसियत्वं साहू । एणसि णं जीवा
अलसाउपाणा णो वहुणं जहा मुत्ता नहा अलसा जा-
णियत्वा, जहा जागरा तहा दक्षत्वा जाणियत्वा ० जाव
संजोएत्तारो जवंति । एणं जीवा दक्षत्वा समाणा वहुहिं
आवरियवेयावच्चेहिं उवज्जायवेयावच्चेहिं धेरवेयावच्चेहिं
तवसिसेयावच्चेहिं गिझाणवेयावच्चेहिं सेहवेयावच्चेहिं कुल-
वेयावच्चेहिं गणवेयावच्चेहिं संघवेयावच्चेहिं साहम्मियवे-
यावच्चेहिं अत्ताणं संजोएत्तारो जवंति । एणसि णं जी-
वाणं दक्षत्वं साहू, से तेण्ठेणं तं चेव ० जाव साहू ।
ज० १२ श० २ उ० ।

दक्षपट्ट-दक्षप्रतिज्ञ-पुं० । दक्षा निपुणा प्रतिज्ञा यस्य स
तथा । समीचीनमेव प्रतिज्ञां करोति, तां च सम्यग् नि-
र्वाहयति । कृतायाः समीचीनप्रतिज्ञायाः सम्यग्निर्वाहके,
कल्पः ५ क्षण ।

दक्षत्वा-क्षा-स्त्री० । मृद्धीकायाम्, स्था० ४ ठा० ३
अ० । प्रव० ।

दक्षिण-दक्षिण-पुं० । दक्ष-इन्द्र । सर्वनायिकासु समानुरागे
नायकजने, मध्यदेशादक्षिणे देशे च । वाच० । जं० । ज्यो० ।
शरीरस्य दक्षिणे भागे, अनुसरे, सरले, परच्छन्दानुवर्ति-
नि, अवामभागस्थे, औदार्यवति च । त्रि० । वाच० । आ०
म० । कल्प० ।

दक्षिणकूलग-दक्षिणकूलव-पुं० । वैगङ्गाया दक्षिणकूल एव
वस्तव्यं तेषु, औ० । जं० । नि० ।

दक्षिणत्त-दक्षिणत्व-न० । पष्ठे सत्यवचनातिशये, रा० ।

दाक्षिणात्य-त्रि० । दक्षिणस्यां दिशि प्रवः । दक्षिणा-त्यक् । ना-
रिकेन्द्र, दक्षिणदिग्नवमात्रे, त्रि० । वाच० । दाक्षिणात्यानामसु-
रकुमाराऽऽदीनाम् । प्रज्ञा० २ पद ।

दक्षिणपञ्चिमा-दक्षिणपश्चिमा-स्त्री० । नैर्ऋत्यकोणे, आ०
म० १ अ० २ खण्ड ।

दक्षिणपुत्रा-दक्षिणपूर्वा-स्त्री० । दक्षिणपूर्वयोरन्तरात्ता दिक्
दक्षिणपूर्वा । अग्निकोणे, वाच० । चं० प्र० ।

दक्षिणमधुरा-दक्षिणमधुरा-स्त्री० । उत्तरमधुरायाः सकाशा-
दक्षिणस्यां दिशि स्थितायां मधुरायाम्, दर्श० १ तत्त्व ।

दक्षिणा-दक्षिणा-अव्य० । दिग्देशवृत्तेर्दक्षिणशब्दात् प्रथमा-
पञ्चमीसप्तम्यर्थे ऋच् । प्रथमाऽऽद्यर्थविशेषिते दक्षिणदिग्देशार्थे
याम्यदिशि, यक्षणे कर्मणः साङ्गनाऽर्थे देये ऋषे च । वाच० ।
दाने, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । आ० म० । " दक्षिणाय पमित-
म्भो, अग्निं वा णग्निं वा पुणो । " सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । स्था० ।
यक्षपत्न्याम्, "अध्वरस्येव दक्षिणा ।" इति रघुः । प्रतिष्ठायाम्,
दक्षिणकालिकायां रुचिप्रज्ञापतेः कन्यायाम्, परिक्रयऋषे,
मायिकामेदे च । स्त्री० । वाच० ।

दक्षिणायण-दक्षिणाऽयन-न० । दक्षिणस्यामयनं गमनम् ।
तत् यस्मिन् काले, कर्कटे वा रविसंक्रमणे तदादि पणमासे
काले च । वाच० । ज्यो० (अत्राधिकं तु ' अयण ' शब्दे प्रथम-
भागे ७५० पृष्ठे छप्यम्)

दक्षिणावह-दक्षिणापथ-पुं० । ७ त० । ऋक्वदच्युतिनगरी-
मतिक्रम्य दक्षिणदिग्वर्तिदेशमेदे, वाच० । " इतो य धरस्सा-
मी दक्षिणावहे विहरद् ।" आ० म० १ अ० २ खण्ड ।
आ० चू० । वाच० ।

दक्षिण-दाक्षिण्य-न० । दक्षिणस्य भावः व्यञ्ज् । अनुकूलत्वे,
दर्श० २ तत्त्व । दक्षिणाहं क्रतिव्रिजि, वाच० । मार्दवे,
ज्ञा० ६ ज्ञा० ।

दाक्षिण्यलक्षणमाह-

दाक्षिण्यं परकृत्ये-ष्वपि योगपरः शुभाऽऽशयो ज्ञेयः ।

गाम्भीर्यधैर्यसच्चित्तो, मात्सर्यविघातकृत् परमः ॥ ४ ॥

दाक्षिण्यं पुण्योक्तस्वरूपं परकृत्येष्वपि परकार्येष्वपि योगपर उ-
त्साहपरः शुभाऽऽशयः शुभाध्ययसायो ज्ञेयः, गाम्भीर्यधैर्यसच्चित्तः
परैरलज्जमध्यो गम्भीरस्तद्भावो गाम्भीर्यं, धैर्यं धीरता स्थिरत्वं
ते गाम्भीर्यधैर्यं सच्चित्तौ सहायकस्येति, मात्सर्यविघातकृत्
परप्रशान्नाऽऽसहिष्णुत्वविघातकृत्, परमः प्रधानः शुभाऽऽशय
इति ॥ ४ ॥ पौ० ४ विध० ।

दक्षु-दक्ष-त्रि० निपुणे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

दृष्ट-न० । दर्शने, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

पश्य-पुं० पश्यतीति पश्यः । दर्शके, सूत्र० १ श्रु० २ अ०
३ उ० ।

दक्षुदर्शण-दक्षदर्शन-न० । सर्वज्ञदर्शने, सूत्र० १ श्रु० २ अ०
३ उ० । सर्वज्ञोक्तज्ञासनानुयायिनि च । सूत्र० १ श्रु० २ अ०
३ उ० ।

दृष्टदर्शन-न० । सर्वज्ञदर्शने, सर्वज्ञोक्तज्ञासनानुवर्तिनि च ।
सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

पश्यदर्शन-न० । सर्वज्ञाच्युपगमे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

दक्षुवाहिय-दक्षव्याहृत-त्रि० । सर्वज्ञोक्ते सर्वज्ञाऽऽगमे, सूत्र०
१ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

दृष्टव्याहृत-त्रि० । दृष्टातीतानागतव्यवहितसूक्ष्मपदार्थदर्शि-
नाऽभिहिते सर्वज्ञाऽऽगमे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

पश्यव्याहृत-त्रि० । पश्येन सर्वज्ञेन व्याहृतमुक्तं पश्यव्याहृत-
तम् । सर्वज्ञोक्ते सर्वज्ञाऽऽगमे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

दग-दक-न० । पानीये, ग० ३ अधि० । स्था० । प्रश्न० ।
आ० म० । दश० । प्रज्ञा० । नि० चू० । कल्प० । वृ० । अप्काये,
आ० चू० ४ अ० । आव० । अप्राशोतिमहाग्रहान्तर्गते स्वनाम-
ख्याते ग्रहे, च० प्र० २० पाहु० । “ दो दगा । ” स्था० २
व्रा० ३ उ० । कल्प० । सु० प्र० ।

दगकन्नसग-दककन्नशक-पुं० । उदकभृते भृङ्गारे, रा० ।

दगकुंजग-दककुम्भक-पुं० । दकघटे, रा० ।

दगगञ्ज-दकगर्भ-पुं० । दकस्योदकस्य गर्भा इव गर्जा दक-
गर्भाः । काशान्तरे जलवर्षणस्य हेतुषु तत्संसृचकेषु, स्था० ४
व्रा० ४ उ० । (चतुर्द्धा दकगर्भाः 'उदगगम्भ' शब्दे द्वितीयजागे
७७१ पृष्ठे दृष्टव्याः)

दगछड्डण-दकउर्दन-न० । उदकप्रतिष्ठापने. उदकप्रक्षेपस्था-
ने च । आचा० २ शु० १ चू० १ अ० ६ उ० ।

दगछरुणमत्तय-दकछर्दनमात्रक-पुं० । उदकप्रतिष्ठापनमा-
त्रके, उपकरणध्यानोदकप्रक्षेपस्थाने च । आचा० २ शु० १
चू० १ अ० ६ उ० ।

दगणिगम-उदकनिर्गम-पुं० । जलवीजिकायाम्, नि० चू०
१० उ० ।

दगतीर-उदकतीर-न० । उदकाऽऽकराद्यतो नीयते उदकं त-
स्मिन्, नि० चू० १६ उ० । उदकोपकण्ठे, वृ० १ उ० ।

नो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा दगतीरंमि चि-
ट्ठित्तए वा निसीइत्तए वा तुयट्ठित्तए वा णिहाइत्तए वा प-
यझाइत्तए वा अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा
आहारमाहारित्तए, उच्चारं वा पामवणं वा खेलं वा
सिंघाणं वा परिट्ठविनए, सज्जायं वा करित्तए, धम्मं
जागरित्तए, जाणं वा जाइत्तए, काउस्मग्गं वा ठाणं
ठाइत्तए ॥ १९ ॥

न कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा दकतीरे उदकोपक-
ण्ठे स्थातुं वा ऊर्द्धस्थितस्यासितुम्, निपतुं वा उपविष्टस्य स्था-
तुम्, त्वन्वत्तयितुं वा दीर्घं कार्यं प्रसारायितुम्, निद्रायितुं वा सुख-
प्रतिबोधभावस्थया निद्रया शयितुम्, प्रचलायितुं वा स्थितस्य
स्वप्तुम्, अशनं वा पानं वा खादितुं वा स्वादितुं वाऽऽहारमाहा-
रयितुम्, उच्चारं वा प्रस्त्रयणं वा खेलं वा सिंघाणं वा परिष्ठापयि-
तुम्, स्वाध्यायं वा वाचनाऽऽदिकं कर्तुम्, धर्मं ध्यानलक्षणं जाग-
रयितुम्, धातूनामनेकार्थत्वात् (भाणं वा भाइत्तए) ध्यानम-
नुस्मर्तुमिति, कायोत्सर्गं वा चेष्टाऽभिज्ञवभेदाद् द्विविधकायो-
त्सर्गलक्षणं स्थानं स्थातुं, कर्तुमित्यर्थः । एष सूत्रार्थः ॥ १६ ॥

अथ नियुक्तिविस्तरः-

दगतीरं चिट्ठणाऽऽदी, जूवमो आयावणा य वोधव्वा ।
बहुओ लहुया बहुया, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥ १९५ ॥

दकतीरे स्थानाऽऽदीनि कुर्वतः प्रत्येकं बहुको मासः, यूपके
वक्ष्यमाणलक्षणे वसति गृह्णति चतुर्लघुकाः, आतापना प्र-
तीना, तामपि दकतीरे कुर्वन् चतुर्लघुकाः प्रार्थाञ्चत्तं बो-
द्धव्यम्, तत्रापि प्रत्येकमाह्नाऽऽद्यो दोषाः ।

अत्र दकतीरस्य प्रमाणे च आदेशाः
सन्ति, तानेव दर्शयति-

नयणे पूरे दिठ्ठे, तडि सिंचण वीइमेव पुठ्ठे य ।

अत्यंत आरम्य-गामपसुमाणुस्सइत्थीओ ॥ २५३ ॥

नोदक आह-उदकाऽऽकराद्यतो नीयते तद्दकतीरम् । या-
वन्मार्गं नदीपूरेणाऽऽक्रम्यते तद्दकतीरम् । यद्वा-यत्र स्थितैर्जलं
दृश्यते तद्दकतीरम् । अथवा-या नद्यास्तटी भवति । यदि वा-यत्र
जले स्थिते जलस्थितेन शृङ्गाऽऽदिना सिच्यते । अथ यावन्तं
भूभागं वाचयः स्पृशन्ति । यदि वा यावान् प्रदेशो जलेन
स्पृष्टः । एतदुदकतीरम् । सुरिराह-यानि तथा दकतीरलक्षणानि
प्रतिपादितानि, तानि न प्रवर्तन्तीति, किं तु आरम्यका ग्रामेय-
का वा पशवो मनुष्याः स्त्रियो वा जलार्थिन आगच्छन्तः साधुं
यत्र स्थितं दृष्ट्वा तिष्ठन्ति, निवर्तन्तं वा तद्दकतीरमुच्यते ।

एतदेव सिचिदोपमाह-

सिंचणवीइपुठ्ठा, दगतीरं होइ न पुण तम्मत्तं ।

ओतरिउत्तरिउमणा, जहिँ दहु तसंति तं तीरं ॥ २५४ ॥

नयनपूरदृष्टप्रभृतीनां सप्तानामादेशानां मध्याच्चरमाणि त्रीणि
सिञ्चनवीचिस्पृष्टलक्षणानि दकतीरं प्रवर्तन्ति, न पुनस्तावन्मा-
त्रमेव, किं तु आरम्यका ग्रामेयका वा तिर्यग्मनुष्या जलपाना-
ऽऽद्यर्थमवतरीतुमुत्तरीतुमनसो जलचरा वा यत्र स्थितं साधुं
दृष्ट्वा प्रस्यन्ति, तदव्यभिचारि दकतीरमुच्यते ।

तत्र च स्थाननिर्वाहनाऽऽदिकरणे दोषान् दर्शयति-

अहिगरणमंतराए, छेदण ऊसास अणहियासे य ।

आहणण सिंच जलचर-खहयन्नपाणाण विचासो ॥ १९५ ॥

दकतीरे तिष्ठतः साधोरधिकरणं वक्ष्यमाणलक्षणं, वहुनां
च प्राणिनामन्तरायं भवति । तथा साधोः सम्बन्धिनीनां पादरे-
णूनां छेदनकाः सूक्ष्मावयवरूपा उद्गीय पानीये निपतेयुः ।
यद्वा-वेदनं नाम ते प्राणिनः साधुं दृष्ट्वा प्रतिनिवृत्ताः सन्तो
हरिताऽऽदिच्छेदनं कुर्वते । (ऊसास ति) उच्छ्वासविमुकाः
पुङ्गवा जले निपतन्ति, ततोऽऽकायविराधना । यदि वा तेषां
प्राणिनां तृयाऽऽर्त्तानामुच्छ्वासोदञ्चनं भवेत्, मरणमित्यर्थः ।
(अणहियासे इति) अनाधस्तहास्तु रामसहिष्णवस्ते अतीर्थे
जलमवतरेयुः, साधुर्वा कश्चिदनधिसहस्तृषार्त्तः पानीयं पिबेत्,
दृष्ट्वावाश्वाऽऽदिना वा तस्याऽऽहननं प्रवेत्, दकतीरस्थितं वा
अनुकम्पया प्रत्यनीकतया वा कश्चिद् दृष्ट्वा सिञ्चनं कुर्यात्,
जलचरलक्षणास्थलचरप्राणिनां च विचासो भवेत् ।

तत्राधिकरणं व्याचिख्यासुराह-

ददूण वा निपत्तण, अजिहणणं वा वि अन्नरुवेणं ।

गामाऽऽरम्यपसूणं, जा जहिँ आरोवणा जणिया ॥ १९६ ॥

साधुं दृष्ट्वा आरम्यकाऽऽदिप्राणिनां निवर्त्तनं भवति । अभि-
हननं ना परस्परं तेषां भवेत् । (अन्नरुवेणं ति) अन्वर्त्तयितुं
वा ते जलमवनरेयुः । तेषां च ग्रामाऽऽरम्यपशूनां निवर्त्तनाऽऽदौ
पट्कायोपमर्दः सम्भवेत् । “ उक्काय चउसु लहुगा ” इत्यादिना
या यत्राऽऽरोपणा सा तत्र दृष्टव्या । एष नियुक्तिगाथासमासार्थः
अथैनामेव विवृणोति-

पक्षिपथनियत्तमाण-म्मि अंतरायं च तिमरणे चरिमं ।

सिम्बगइ तंनिपित्तं, अभिघातो काय आयाए॥१५९॥

आरण्यकास्तित्यञ्चः तिर्यक्त्रयो वा पानीयं पिबाम इत्या-
शया तीर्थानिमुत्तमायान्तं साधुं दृष्ट्वा, दकतीरस्थितं वा दृष्ट्वा
प्रतिरथेन निवर्तन्ते, निवर्तमाने च तत्राऽऽरण्यकप्राणिगणे
साधोरधिकरणं भवति । तेषां च तृयाऽऽनानामन्तरायं, चशब्दात्
परिनापना च कृता भवति । तत्रकस्मिन् परिनापिते वेदः,
द्वयोस्तु मूलं, त्रिष्वनवस्थाप्यं, चतुर्षु परितापितेषु पाराञ्चिकम् ।
एतेनान्तरायपदं व्याख्यातम् । (तिमरणे चरिमंति) यद्येक-
स्तृयाऽऽतो म्रियते ततो मूलं, द्वयोर्म्रियमाणयोरनवस्थाप्यं, त्रिषु
म्रियमाणेषु साधोः पाराञ्चिकम् । एतेनोच्छ्वासपदं विवृतम् ।
साधुं दृष्ट्वा ने तिर्यञ्चो जीताः शीघ्रगत्या पलायमाना अन्यम-
न्योऽन्यं वा अभिघातयेयुः, पट्टायानां वा तस्मिन्निष्पन्नमभि-
घातं विदधुः । तत्र “ लुक्काय चरसु लहुगा ” इत्यादिकं
कायविराधनानिष्पन्नं प्रायश्चित्तम्, तृता वा तिर्यञ्चस्तस्यैव सा-
धोराहननाऽऽदिना आत्मविराधनां कुर्युः । अनेन हननपदं व्या-
ख्यातम् ।

“ अणुहियासे अन्नरुवेणं (२५६) ” इति पदद्वयं जावयति-
अतर्कं पवाते सो चे-व मग्गो अपरिहुत्तहरियाऽऽदी ।
ओवगे कूने मगरा, जइ छुटे तसे य दुद्धओ वि ॥१५८॥

अथ तृयामसहिष्णवस्ते गवाद्य अतटेनादीर्घेण वाऽवतर्युः,
त्रिजटङ्के वाऽवपातं दधुः, ततः परितापनाऽऽद्युः साधोऽरोपणा ।
अथ वा स एवाऽऽभिर्नवो मार्गः प्रवर्तते, तत्र चापरिच्छेकेन
वा काशेन गच्छन्तो हरिताऽऽदीनां वेदनं कुर्युः, तत्र तस्मिन्पक्षं
प्रायश्चित्तम् । एतेन वेदनपदं व्याख्यातम् । (ओवगं चि) गर्ता,
तत्र प्रपतयुः, अनीयं वा केनचित् कूटं स्थापितं भवेत् तेन
कूटेन यथा विनाशमश्नुवते । एतोपि वेदनपदं व्याख्या-
तम् । उदकेन वा जलमवतीर्णा मकराऽऽदिभिः कवली-
क्रियन्ते । अन्यनीयेनातीर्थेन वा साधुनिमित्तमवतीर्णास्तु स-
मविरहिते अन्काये यावतः शुष्टान् कुर्यन्ति तावन्ति चतु-
र्लघूनि । (तसे यं चि) अचित् अन्काये यदि ह्योन्मिषमभ्याति
ततः पट्टलघुर्लघुं, चतुरिन्द्रिये वेदः, पञ्चेन्द्रिये एकस्मिन् मूलं,
द्वयोरनवस्थाप्यम्, त्रिषु पञ्चेन्द्रियेषु पाराञ्चिकम् । (जइओ वि
चि) यत्राण्कायोऽपि, सचित्तह्योन्मिषाऽऽद्यश्च त्रसास्तत्र
हाज्यामन्कायत्रसविराधनान्यां निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । सर्वत्रापि
च ह्योन्मिषेषु पट्टसु त्रिन्द्रियेषु..... (?) चतुरिन्द्रियेषु चतुर्षु प-
ञ्चेन्द्रियेषु त्रिषु पाराञ्चिकम् । एते तावदारण्यकतिर्यक्समुत्था
दोषा उक्ताः ।

अथ ग्रामेयकतिर्यक्समुत्थान् दोषानुपदर्शयति-

ग्रामेयकुच्छियाऽकु-च्छिया य एकेकं दुःसदुद्धा य ।

दुद्धा नइ आरम्भा, दुग्गुब्बियऽदुग्गुब्बिया नेया ॥ २५९ ॥

ते ग्रामेयकतिर्यञ्चो द्विविधाः-कुत्सिता जुगुप्सिताः, अकु-
त्सिता अजुगुप्सिताः, ते द्वयेऽपि यथा आरण्यकाः तथैव
दोषानाश्रित्य ज्ञेयाः, जुगुप्सिताः साधुना गर्भमाऽऽद्यः, अजु-
गुप्सिता गवाऽऽद्यः । पुनरेकैके द्विविधाः-दुष्टा अदुष्टाश्च । तत्र
ये जुगुप्सिता अजुगुप्सिता दुष्टाः ते द्वयेऽपि यथा आर-
ण्यकास्तथैव दोषानाश्रित्य ज्ञेयाः । ये अजुगुप्सिता अदुष्टा-
स्तेऽपि यथासंज्ञं दोषा उपयुज्य वक्तव्याः ।

ययुत जुगुप्सिता अदुष्टास्तेषु दोषानाह-

नृत्तित्तरदोसे कु-च्छियपमिणीयतोभे गिएहणाऽऽदीया ।
आरम्भमाण्यथीसु वि, ते चेव नियत्तणाऽऽदीया ॥१६०॥

येन साधुना महानादिका, या जुगुप्सिता तिरश्ची-गृहस्थकाले
शुका, तस्य तां दृष्ट्वा स्मृतिः, इतरस्य कौतुकम्, एवं भुक्ता-
शुक्तसमुत्था दोषा भवन्ति । अथवा तासु जुगुप्सितासु ति-
रश्चीसु पार्श्ववर्त्तिनीषु प्रत्यनीकः कोऽपि (गोमं चि) अ-
भ्याख्यानं दद्यात्-“ मयैव श्रमणको महाशब्दिकां प्रतिसे-
वमानो दृष्टः । ” इति । तत्र ग्रहणाऽऽकर्षणप्रभृतयो दोषाः ।
एवं ग्रामेयकाऽऽरण्यकेषु तिर्यक्षु दोषा उपदीशिताः । अथ म-
नुष्येष्वभिधीयते- (आरण्य इत्यादि) मनुष्या द्विविधाः-आर-
ण्यकाः, ग्रामेयकाश्च । तत्राऽऽरण्यकेषु पुरुषेषु त एव दोषाः,
स्त्रीष्वप्यारण्यकासु त एव निवर्त्तनान्तरायाऽऽद्यो दोषाः ।

एते चान्ये अरण्यधिकाः-

पायं अपाठमाओ, सवराईआ तहेव निच्छेका ।

आरियपुरिसकुतूहल, आठनय पुद्धिद आसु वहे ॥१६१॥

प्रायो वादुल्येन शवरीप्रभृतय आरण्यका अनार्थक्रियोऽपा-
वृता चस्त्रविरहिता निश्चेका निलेज्जाश्च भवन्ति, ततः साधुं
दृष्ट्वा आर्योऽयं पुरुष इति कृत्वा कौतूहलेन तत्राऽऽगच्छेयुः, ताश्च
दृष्ट्वा साधोरपामपरोजयसमुत्था दोषा भवेयुः । तदीयपुल्लिन्दश्च
तां साधुसमीपाऽऽथातां विलोक्य ईर्ष्याजरेण प्रेरितः साधोः,
पुल्लिन्द्याः, उभयस्य वा आशु शीघ्रं वधं कुर्यात् ।

थीपुरिसअणायारं, खोभो सागारियं ति वा पदणे ।

गामित्थीपुरिसेहि वि, तथिय दोसा इमे अजे ॥१६२॥

अथवा स पुल्लिन्दः पुल्लिन्द्या सहानाचारमाचरेत्, ततः स्त्री-
पुरुषानाचारे दृष्टे चित्तकोभो भवेत्, जुगुप्सिते च चित्ते प्रतिगम-
नाऽऽद्यो दोषाः । यद्वा-स पुल्लिन्दस्तां प्रतिसेवितुकामः सा-
गारिकमिति कृत्वा तं साधुं प्रहृषयात् । एते आरण्यकेषु स्त्रीपु-
रुषेषु दोषा उक्ताः । ग्रामेयकस्त्रीपुरुषेष्वपि त एव दोषाः । एते
चाऽन्येऽधिका भवन्ति-

चंकमणं निद्वेवणं, चिट्ठिता तम्मि चेवमादियं तु ।

अत्यंते संकापदं, मज्जणं दट्ठं सतीकरणं ॥ २६३ ॥

चङ्क्रमणं, निलेपनं वा तत्र गृहस्थः कर्तुकामोऽपि साधुं दृष्ट्वा
कश्चिदन्यत्र गत्वा करोति, कश्चित्तु तत्रैव तीर्थे साधुसमीपे गत्वा
करोति, तथा (चिट्ठि चि) कश्चिद् गृहस्थः साधुना सह गो-
ष्ठीनिमित्तं तत्रैव स्थित्वा पश्चादन्यत्र गच्छति, एवमधिकं प्रवेत् ।
तथा दकतीरे तिष्ठति साधौ शङ्कापदं बह्व्यमाणलक्षणमगा-
रिणां जायते, मज्जनं च विधीयमानं दृष्ट्वा स्मृतिकरणं भुक्त-
भोगिनाम्, उपलक्षणत्वात् अष्टकभोगिनां कौतुकमुपजायते ।

अथैनमेव निरुक्तिकायां विवृणोति-

अज्ञत्थं व चंकम्मति, आयमणऽसत्थं वा वि वोसिरइ ।

कोनाली चंकमणे, परकुलातो वि तत्थेइ ॥ २६४ ॥

कश्चिद्दकतीरे चङ्क्रमणं करिष्यामीति भुक्तभोगिनामुपलक्षण-
त्वाद्दष्टकभोगिनां च कौतुकाजिप्रायेणाऽऽयातः साधुं दृष्ट्वा
ततः स्थानादन्यत्र चङ्क्रम्यते । वाशब्दात् कश्चिदन्यत्र चङ्क्रम-

म्यमाणं साधुं विलोक्य तत्राऽऽगत्य चङ्क्रम्यते । एवमाचमनं निर्वहणं तत्कर्तुंकामः, संज्ञां वा व्युत्सृष्टुकामः साधुं दृष्ट्वा अन्यत्र गत्वा, अन्यतो वा तत्राऽऽगत्य निर्वहयति, व्युत्सृजति वा । तथा कश्चिदगारो गन्तुकामोऽपरकृते चङ्क्रम्यमाणं साधुं निरीक्ष्य (कोनादि स्ति) गोष्ठी, तां साधुना सह करिष्यामीति मत्वा तदर्थं चङ्क्रमणं कर्तुं परकूलादपि तत्राऽऽगच्छति, सर्वत्र साधुनिमित्तमागच्छन्नागतस्तिष्ठति च षट्कायान् विराधयेत् ।

“ अत्यन्ते संकापयं (१६३) ” इत्यत्राऽऽह-

दगमेहुणसंकाप, बहुगा गुरुगा उ मूल निस्संके ।

दगतूरकौचवीरग-पर्यसंकेसादलंकारे ॥ २६५ ॥

साधुं दकतीरे तिष्ठन्तं दृष्ट्वा कश्चिदंगारः शङ्कां कुर्यात्-किमपि उदकपानार्थं तिष्ठति, उत मैथुने दत्तसंकेतां काञ्चिदागच्छन्तीं प्रतीकते । तत्रोदकपानशङ्कायां चतुर्लघु, मैथुनाऽऽशङ्कायां चतुर्गुरु, निःशङ्किते मूलम् । “ मज्जन दृढं सतीकरणं (२६३) ” इति पदं व्याख्यायते । कोऽपि मज्जनं कुर्वन्तथा कथञ्चिज्जलमास्फालयति यथा दकतूर्णमुदके मुखेऽऽदितूर्याणां शब्दो भवति । यद्वा-कोऽपि कौञ्चवीरकेण जलमाहिण्णते, कौञ्चवीरको नाम-पेट्टासदृशो जलयाननिवेशः (पर्यस स्ति) स्नात्वा पट्यासाऽऽदिभिः स्वशरीरं कोऽपि प्रघर्षति । यद्वा-(केसादलंकारे स्ति) केशवस्त्रमात्राऽऽजरणालङ्कारैरात्मानमलङ्करोति, एतद् मज्जनाऽऽदिकं दृष्ट्वा तृक्तानुक्तसमुत्थाः स्मृत्यादयो दोषाः । एवं पुरुषेषु भणिताः ।

अथ स्त्रीदोषान् दर्शयति-

मज्जनवहणद्वारेण-सु अत्यन्ते इत्थिणं ति गहणाऽऽदी ।

एमेव कुच्छितेतर-इत्थी सविसेस मिदुणेषु ॥ २६६ ॥

सपरिग्रहस्त्रीणां वसन्ताऽऽदिपर्वणि, अन्यत्र वा या जलक्रीडा, यद्वा सामान्यतो मलदाहोपशमनार्थं स्नानं, तन्मज्जनमुच्यते । तेषु जलवहनस्थानेषु स्त्रीणां संबन्धिषु तिष्ठन्तं तं दृष्ट्वा तदीयो ज्ञातिवर्गश्चिन्तयात्-अस्मदीयस्त्रीणां मज्जनाऽऽदिस्थानेऽप्यश्रमणः परिजनेन कामयमानो वा तिष्ठति, ततो दुष्टशील इति-कृत्वा प्रहणाऽऽकर्षणाऽऽदीनि कुर्यात् । याः पुनरपि गृहस्थियस्ताः कुत्सिता रजक्यादयः, इतरा अकुत्सिता ब्राह्मण्यादयः, तत्राप्येवमेवाऽऽत्मपरोजयसमुत्थाऽऽदयो दोषाः । मिथुनेषु स्त्रीपुरुषेषु मैथुनक्रीडया रममाणेषु सविशेषतरा दोषा भवन्ति । ये च चङ्क्रमणाऽऽदयो दोषाः पूर्वमुक्तास्तेऽप्यत्र तथैव दृष्टव्याः । यत एते दोषा अतो दकतीरे अमूनि सूत्रोक्ताऽऽदीनि न कुर्यात् ।

विद्वण्यनिर्सीयण्या, तुयट्ट निहा य पयल सज्जाए ।

जाणाऽऽहारवियारे, काजस्सगे य मासलहुं ॥ २६७ ॥

स्थाने १ निषदने २ त्वग्वर्तने ३ निष्ठायां ४ प्रचलायां ५ स्वाध्याये ६ ध्याने ७ आहारे ८ विचारे ९ कायोत्सर्गे चेति १० दशसु पदेषु दकतीरे विधीयमानेषु प्रत्येकं मासलघु, अममाचारिणीष्वन्नमिति भावः । (वृ०) (निष्ठास्वरूपं ' निहा ' शब्दे तथा-निष्ठानिष्ठास्वरूपं च ' निहाणिहा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०७२ पृष्ठे दृष्टव्यम्) (प्रचलास्वरूपं ' पयला ' शब्दे वक्ष्यते, प्रचलाप्रचलास्वरूपं च ' पयलापयला ' शब्दे वक्ष्यते)

अथ विस्तरतः प्रायश्चित्तं वर्णयितुकाम आह-

संपाप्ते असंपा-इमे य दिट्ठे तहेव अदिट्ठे ।

पणं बहु गुरु बहुगा, गुरुग अहालंदपोरिसी अहियार २६८

दकतीरे संपातिमे असंपातिमे वा उभयस्मिन्नपि वक्ष्यमाण-लक्षणेषु दृष्टोऽदृष्टो वा तिष्ठति, कियन्तं पुनः कालमित्याह-यथा लन्दपौरुषीम् । तत्र यथालन्दं त्रिधा-जघन्यं, मध्यमम्, उत्कृष्टं वा । तत्र तरुणस्त्रिया उदकाहः करो यावता कावेन शृण्वति तज्जघन्यम्, उत्कृष्टं पूर्वकोटीप्रमाणम् । तयोरपान्तराले सर्वमपि मध्यमम् । तत्र जघन्येन यथालन्देनाधिकारः । एवं यथालन्दाऽऽदिभेदात्त्रिविधं कावं दकतीरे तिष्ठतः पञ्चकं वधुको (?) गुरुकाश्चत्वारो मासाः प्रायश्चित्तम् । एतदुपरि-ष्टाद्वर्त्तक्यतिरिच्यते ।

अथ संपातिमासंपातिमपदे व्याख्याति-

जलजा तु असंपाती, संपातिम सेसगा उ पंचिदी ।

अहवा मोत्तु विहंगे, हौनि असंपातिमा सेसा ॥ २७० ॥

जलजा मत्स्यमण्मूकाऽऽदयः, तेऽसंपातिमाः । तैर्युक्तं दकतीरमप्यसंपातिमम् । शेषाः पञ्चेन्द्रियस्थलचराः खेचरा वा ये-ऽन्तरादागत्य संपतन्ति ते संपातिमाः, तैर्युक्तं तत्संपातिमम् । अथवा-विहङ्गाः पक्षिणो यत्राऽऽगत्य संपतन्ति तत्संपातिमम्, तान् मुक्त्वा शेषाः स्थलचरा जलचरा वा सर्वेऽप्यसंपातिमाः, तद्युक्तं दकतीरमसंपातिमम् ।

अथ पूर्वोक्तं प्रायश्चित्तं व्यक्तीकुर्वन्नाह-

अस्संपाड अहालं-दे अदिट्ठे पंच दिट्ठि मासो उ ।

पोरिसि अदिट्ठि दिट्ठे, लहुगुरु अहिगुरुगबहुआओ ॥ २७१ ॥

असंपातिमे दकतीरे जघन्यं यथालन्दमदृष्टस्तिष्ठति पञ्चरात्रिन्दिवानि, दृष्टस्तिष्ठति मासलघु, असंपातिमे पौरुषीमदृष्टस्तिष्ठति मासलघु, दृष्टस्तिष्ठति मासगुरु, अधिकं पौरुषीमदृष्टस्तिष्ठति मासगुरु, दृष्टस्तिष्ठति चतुर्लघु । एवमसंपातिमे भणितम् ।

संपाप्ते वि एवं, मासादी नवरि ठाड चउगुरुए ।

जिकखुवभभारिण, तवकालविसेसिवा अहवा ॥ २७२ ॥

संपातिमेऽप्येवमेवाहर्षापकान्त्या प्रायश्चित्तं दृष्टव्यम्, नवरं वधु-मासादारभ्य चतुर्गुरुके तिष्ठति एतद्दोषतः प्रायश्चित्तमुक्तम् । अथवा-एतान्येव जिह्ववृषजाजिपेकाऽऽचार्याणां तपःकाव्यविशेषितानि भवन्ति । तथाहि-पूर्वोक्तं सर्वमपि प्रायश्चित्तं निजोस्तपसा कावेन च लघुकम्, वृषभस्य कालगुरु तपोवधु, अभिषेकस्य तपोगुरु काललघु, आचार्यस्य तपसा कावेन च गुरुकम् । अत्र चाभिषेकपदं गाथायामनुक्तमपि ' तन्मध्यपतितस्तद्ग्रहणेन गृह्यते ' इति न्यायात्प्रतिपत्तव्यम् । एष द्वितीय आदेशः ।

अहवा जिकखुस्मेवं, वसभे लहुगाड ठाड बल्लहुए ।

अजिसेगे गुरुगादी, उगुरुलहुवेदो (?) आयरिण ॥ २७३ ॥

अथ यदेतत्प्रायश्चित्तमुक्तं तद्विज्ञोर्दृष्टव्यम् । वृषभस्य तु मासलघुकादारभ्य षट्पलघुके तिष्ठति, तत्रासंपातिमे यथालन्दपौरुषीसमाधिकपौरुषीषु दृष्टादृष्टयोर्मासलघुकादारभ्य चतुर्गुरुके तिष्ठति, संपातिमे एतेष्वेव स्थानेषु मासगुरुकादारभ्य षट्पलघुके पर्यवस्यति । अभिषेकस्योपाध्यायस्य असंपातिमे मासगुरुकादारभ्य षट्पलघुके तिष्ठति, संपातिमे चतुर्लघुकादारभ्य षट्पलघुके तिष्ठति, आचार्यस्य च

तुल्यगुणादारभ्य पद्गुरुके तिष्ठति, संपातिमे चतुर्गुणादारभ्य
वेदे निष्ठासुपगच्छति । एष तृतीय आदेशः ।

अथ चतुर्थमादेशमाह-

अहवा पंचएहं सं-जईण समणाण चैव पंचएहं ।

पणगादी आरद्धं, नेपव्वं जाव चरिमपदं ॥२७४॥

अथवा कुलकाऽऽदिनेदात् पञ्चानां संयतीनां, धमणानां चैव
पञ्चानां पञ्चकाऽऽदेरारब्धं प्रायश्चित्तं तावन्नैतत्सं यावच्च-
रमपदं पाराश्रिकम् ।

एतदेव सविशेषमाह-

संजइ संजय तह सं-पडंमप अहलंदपोरिसीआहिया ।

चिट्ठाई अदिट्ठे, दिट्ठे पणगाइ जा चरिमं ॥ २७५ ॥

संयत्यः-कुलिका, स्थविरा, भिक्षुणी, अभिषेका, प्रवर्तिनी चेति
पञ्चविधाः, संयता अपि कुलकस्थविराभिक्षुकोपाध्यायाऽऽचार्यमे-
दात् पञ्चधा । (संपऽसंप चि) सूचकत्वात् सूत्रस्य संपातिमसं-
पातिमं वा दकतीरं यथालन्दपौरुष्यधिकपौरुष्यलक्षणं कावचत्रयं,
स्थाननिपदनाऽऽदीनि च द्वापदानि, अदृष्टे दृष्टे चेति पदद्वयम्,
एतेषु पदेषु पञ्चकाऽऽदिकं चरमप्रायश्चित्तं यावन्नैतत्सं ।

कियन्ति पुनः प्रायश्चित्तस्थानानि भवन्तीति दर्शयति-

पण दस पनरस बीसा, पणबीसा मास चउरो छेव ।

लहु गुरुगा सव्वेते, छेदो मूलं दुगं चैव ॥ २७६ ॥

पञ्चरात्रिन्दिवानि, दशरात्रिन्दिवानि, पञ्चदशरात्रिन्दिवानि,
विंशतिरात्रिन्दिवानि, पञ्चविंशतिरात्रिन्दिवानि, मासिकं, चत्वार-
शो मासाः, एवमासाश्च । एतानि सर्वाणि लघुकानि गुरुकाणि
च । तद्यथा-लघुकं पञ्चरात्रिन्दिवानि इत्यादि । एतानि पौरुष-
संजातानि । छेदो, मूलं, द्विकं चैव-अनवस्थाप्यपाराश्रिकं गु-
गम् । एवं विंशतिरात्रिन्दिवानि प्रायश्चित्तस्थानानि भवन्ति ।

अथाऽमीपामेव पदानां चारणिकां कुर्वन्नाह-

पणगाइ असंपाडम, संपाडम दिट्ठमेव अदिट्ठे य ।

चउगुरुए ठाइ खुट्ठी, सेसाणं वुड्ढि एक्के ॥ २७७ ॥

असंपातिमे यथालन्दमदृष्टा कुलिका तिष्ठति लघुपञ्चकं,
दृष्टा तिष्ठति गुरुपञ्चकं, पौरुषीमदृष्टा तिष्ठति गुरुपञ्चकं, दृष्टा
तिष्ठति लघुदशकम्, अधिकपौरुषीमदृष्टा तिष्ठति लघुदश-
कम्, दृष्टायां गुरुदशकम् । संपातिमे यथालन्दमदृष्टा तिष्ठति
गुरुपञ्चकं, दृष्टा तिष्ठति लघुदशकं, पौरुषीमदृष्टा तिष्ठति लघु-
दशकं, दृष्टायां गुरुदशकं, समधिकां पौरुषीमदृष्टायां तिष्ठत्यां ग-
रुदशकम्, दृष्टायां लघुपञ्चदशकम् । एवमूहस्थानमाश्रित्योक्त-
म् । निषीदन्त्यास्तु गुरुकं पञ्चरात्रिन्दिवेच्यः प्रारभ्य गुरुपञ्च-
दशरात्रिन्दिवेषु, स्वग्नत्वेन कुर्यात् लघुदशरात्रिन्दिवेदादारभ्य
लघुविंशतिरात्रिन्दिवेषु, एवं निष्ठायामाणाय गुरुविंशतिरात्रि-
न्दिवेषु, उच्चारप्रपन्नवणे आचरन्त्या लघुमासे, स्वाध्यायं विदधाना-
या मासगुरुके, धर्मजागरिकया जाग्रत्याश्चतुर्लघुके, कायोत्सर्गं
कुर्वन्त्याश्चतुर्गुरुके इति । एवं कुलिकायाः प्रायश्चित्तमुक्तम् । शे-
षाणां तु स्थविराऽऽदीनामेकैकं स्थानमुपरि वर्द्धते, अथस्ताव-
एकैकं स्थानं दीयते । स्थविराया गुरुपञ्चकादारब्धं यल्लघुकं
यावद् भिक्षुण्या लघुदशकादारब्धं पद्गुरुकान्तम् । अभिषे-
काया गुरुदशकादारब्धं छेदपर्यन्तम् । प्रवर्तिन्या लघुपञ्चदश-
कादारब्धं मूलान्तमवसातव्यम् ।

एतदेवाऽऽह-

छल्लहुएँ ठाइ थेरी, जिकखुणि उगुरुएँ ठेदेँ गाणिणी तु ।

मूले पवत्तिणी पुण, जह जिकखुणि खुट्ठए एवं ॥२७८॥

स्थविरा पद्गुरुके, भिक्षुणी पद्गुरुके, गाणिनी-अभिषेका, सा
ठेदे, प्रवर्तिनी पुनर्मूले तिष्ठतीति । यथा च भिक्षुण्यामेवं
छल्लकेऽपि छद्मव्यम् । दशभ्यो लघुरात्रिन्दिवेच्यः पद्गुरुकान्त-
मसंपातिमाऽऽदिषु प्रायश्चित्तं नवतीत्यर्थः ।

गणिणिसरिसो उ थेरो, पवत्तिणि विजागमरिसओ भिक्खू ।

अहुक्कीं एवं, सपयं सपयं गणिगुरुखं ॥ २७९ ॥

गणिनी अभिषेका, तस्याः सदृशः स्थविरा, यथा अभिषेका-
याः गुरुदशकमादौ कृत्वा ठेदान्तं प्रणितं, तथा स्थविर-
स्यापि प्रवर्तनीयमिति भावः । प्रवर्तिन्याः प्रायश्चित्तविभागेन
सदृशो भिक्षुर्भवति, लघुपञ्चदशकात्प्रभृति मूलान्तं प्रायश्चित्तं
तस्याऽपि ज्ञेयमिति हृदयम् । एवमर्कापक्रान्ताधस्तनैकपदद्वा-
सोपरितनपदैकवृद्धाभिमकया गणी उपाध्यायो, गुरुराचार्यः,
तयोरपि स्वपदं स्वपदं यावत्प्रायश्चित्तं नैऽव्यम् । तत
उपाध्यायस्य गुरुपञ्चदशकमादौ कृत्वा स्वपदमनवस्थाप्यम्,
आचार्यस्य लघुविंशतिरात्रिन्दिवेदादारभ्य स्वपदं पाराश्रिकं
यावद् छद्मव्यम् ।

एवं तु चिट्ठाणाऽऽदिषु, सव्वेसु पदेसु जाव उस्सगो ।

पच्छित्ते आदेसा, इक्किक्कपयम्म चत्तारि ॥२८०॥

एवममुना प्रकारेण स्थाननिपदनाऽऽदिषु सर्वेष्वपि पदेषु का-
योत्सर्गं यावदेकैकस्मिन् पदे प्रायश्चित्तविषयाश्चत्वार आदे-
शा नवन्ति । तद्यथा-एकं तावदौघिकं प्रायश्चित्तं, चितीयं तदेव
तपःकालविशेषितं, तृतीयं ठेदान्तम्, चतुर्थं चारणिकाप्राय-
श्चित्तम् । गते दकतीरचारम् ।

अथ यूपकस्यावसरः, तमेवाजिधित्सुराह-

संकेपो जूवे अचओ, चलो य लहुगो य हुंति लहुगा य ।

तम्मि विसो चैव गमो, एववि गिझाए इमं होइ ॥२८१॥

यूपकं नाम खेदाऽऽवयं जलमध्यवर्त्तितं, तत्र देवकुलिका गृहं
वा भवेत्, तत्र वसति गृह्णन्त्यनुर्ह्येषुकाः । तच्च यूपं संक्रमेण वा
गम्येत, जज्ञेन वा । संक्रमो द्विविधः-चलोऽञ्जलश्च । अञ्ज-
लेन गच्छन्तो मासलघु । चलो द्विविधः-सप्रत्यपायः, निष्प्रत्य-
पायश्च । निष्प्रत्यपायेन गच्छन्त्यचतुर्गुरुकं नवति । सप्रत्यपायेन
वज्रतश्चत्वारो लघुकाः । तस्मिन्नपि यूपके, स एव गमः सा वक्त-
व्यता या दकतीरे भाणिता । "अहिपरणमंतराप" (२४५) इ-
त्यारभ्य यावदेकैकस्मिन् पदे चत्वार आदेशा इति । नवरं ग्लानं
प्रतीत्य इदमन्यदधिकं दोषजातं भवति-

दइण य सइकरणं, ओभासण विरहिणं य आइयणं ।

परितावणं चउल्लहुगा, अकप्प पडिसेव मूळ दुगं ॥२८२॥

ग्लानस्य तदुदकं दृष्ट्वा स्मृतिकरणमीदृशी स्मृतिरुपपद्यते-पि-
वाम्यहमुदकम् । ततो सोऽवभाषणं करोति, यदि दीयते ततः सं-
यमविराचना, अथ न दीयते, ततो ग्लानः परितपितः । विरहिते च
कारणतः साधुभिः प्रतिभ्ये उदकस्याऽऽपानं कुर्यात्, यदि स्व-
लिङ्गेनाऽऽपिबति तनश्चतुर्ह्येषुकम्, अथ (दुर्गंति) खल्लिङ्गं, गृहिल्लिङ्गं
च, तेनाऽकल्प्यमप्यायं प्रतिसेवते ततो मूलं, तेन चापथ्यताना-
गाढपरितापनाऽऽदयो दोषाः, तन्निषन्नमाचार्यस्य प्रायश्चित्तम् ।

अथवा- (अकल्प पडिसेव मूत्रदुर्गं ति) अकल्प्यं प्रतिसेव्यं भन-
वतोऽहमिति कृत्वा यद्येको ग्ञानोऽवधावते तत आचार्यस्य
मूलं, द्वयोरनवस्थाप्यं, त्रिषु पाराश्रिकम् ।

आउकाए लहुगा, पूतरगादीतसेसु जा चरिमं ।

जे गेलन्ने दोसा, धिइदुव्वल्लं सेहं ते चेव ॥ २८३ ॥

अपकाये प्रतिसेविते चतुर्लघुकाः, पूतरकाऽऽदित्रसेषु चरमं पा-
राश्रिकं यावन्नैतव्यमात्रं पूतरकाऽऽदिषु द्वौ त्रिषु चरमं धुक्कम्,
त्रीन्द्रियेषु परगुरुकम्, चतुरिन्द्रियेषु त्रैः, पञ्चेन्द्रिये मत्स्याऽऽदौ
उदकेन सह गिञ्जिते एकस्मिन् मूत्रं, द्वयोरनवस्थाप्यं, त्रिषु पारा-
श्रिकम्, ये च ग्ञान्ये ग्लानस्य स्मृतिकरणाऽऽद्यो दोषा उक्ताः,
धृतिदुर्वं ते मन्दाऽऽश्रये शैक्वे त एव छप्यन्ताः । गतं यूपकचारम् ।

अथ तापनाद्वारमाह निर्युक्तिकारः-

आयावण तह चेव य, नवरि इमं तत्थ होइ नाणत्तं ।

मज्जण सिंचण परिणा-म विचि तह देवया पंता ॥ २८४ ॥

ये दकतीरे अधिकरणान्तरायाऽऽद्यां दोषा उक्ताः, ते यथासंभवं
दकतीरे इव, पूरके इव वा आतापनां कुर्वतः तथैव भणितव्याः, न-
वरिदं नानात्वं विशेषो भवति-तत्राऽऽतापयतो मज्जनं वा
सिञ्चनं वा कश्चित्कुर्यात्, परिणामो वा तस्य स्नानाऽऽदिविषयो
ज्वेत, वृत्तिर्वा जीविका मण्डूकानां व्यवच्छिद्येत, प्रान्ता वा
देवता लोकनाऽपूज्यमाना साधोरुपसर्गं कुर्यात् ।

तत्र मज्जनसिंचनपरिणामद्वाराणि व्याख्यानयति-

मज्जंति व भिंचंति व, पमिणीयऽणुकंपया व णं केइ ।

तएहुएहपरिगयस्म व, परिणामो एहाणपियणेषु ॥ २८५ ॥

णमिति तमातापकं प्रत्यनीकतया, अनुकम्पया वा केचिन्मज्ज-
यन्ति वा स्नपयन्ति, सिञ्चन्ति वा गृह्णाटीभिरञ्जलीनिर्वा नि-
र्वापयन्ति । यद्वा-तस्याऽऽतापकस्य तृषितोऽहमित्येवं तृष्णाप-
रिगतस्य, धर्माजिभूतमात्राऽहमित्येवमुष्णपरिगतस्य वा स्नान-
पानयोः परिणामः संजायते ।

वृत्तिद्वारं, प्रान्तदेवताद्वारं चाऽऽह-

आउट्टजणो मरुगा-ए अदाणे खरितिरिक्ख ठोजाऽऽदी ।

पच्चक्खदेवपूयण, खरियावरणं च खित्ताऽऽई ॥ २८६ ॥

तस्य तापनया आवृतो जने मरुकानां दानं ददाति, त-
तस्तेषामदाने, खरी छत्रकारिका, तिरश्ची महाशब्दिकाप्रभृतिका,
तद्विषयं क्षोभाभ्याख्यानद्वन्द्वाऽऽद्यो दोषा भवेयुः । तथा प्रत्य-
क्षदेवता इयमिति कृत्वा तस्य साधोः पूजनं, देवतायाश्च
अपूजनम्, ततः (खरियावरणं ति) संयतवेषमावृत्य तत्प्रति-
रूपं कृत्वा द्व्यक्षरिकां प्रतिसेवमानां देवता दर्शयेत् । क्षिप्तचि-
त्ताऽऽदिकं वा तं श्रमणं सा देवता कुर्यादिति ।

अथैनामेव निर्युक्तिगार्थां स्पष्टयति-

आयावण साहुस्मा, अणुकंपं तस्स कुणइ गामो उ ।

मरुयाणं च पओसो, परुणीयाणं च संका तु ॥ २८७ ॥

तस्य साधोर्दकतीरे आतापनां कुर्वतो ग्रामजनः सर्वोऽ-
प्यावृतः, ततश्चानुकम्पां तस्य करोति, पारणादिवसे भक्ताऽऽदि-
कं सविशेषं तस्य ददातीत्यर्थः; अयं प्रत्यक्षदेवः, किम-
स्याकमन्वेषां मरुकाऽऽदीनां दत्तेन, एतस्य दत्तं बहुफलं भव-
तीति कृत्वा । ततो मरुकाणामदीयमाने प्रद्वेषः संजातः, ततस्ते

द्व्यक्षरिकामहाशब्दिकाऽऽदिविषयमयशः प्रदद्युः; अथैव सं-
यतोऽस्माभिर्द्व्यक्षरिकां महाशब्दिकां वा प्रतिसेवमानो दृष्ट
इति । तत्र ये प्रत्यनीकास्तेषां शब्दा भवति । तत्र च गुरुकाऽऽ
निःशङ्किते मूत्रम् । अथवा ये प्रत्यनीकास्ते शङ्कन्ते-कस्मादेष
तीर्थस्थाने आतापयति, किं स्तैन्यार्थीति गतं वृत्तिद्वारम् । अथ
“पच्चक्खदेव (२८६)” इत्यादि पश्चार्कं भाव्यते-यत्रासावा-
तापयति तत्र प्रत्यासन्ना देवता वर्तते, तस्या लोकः सर्वोऽपि
पूर्वं पूजापर आसीत्, तं च साधुं तत्राऽऽतापयन्तं दृष्ट्वा अयं
प्रत्यक्षदेवतामिति कृत्वा लोकः संपूजयितुं दृष्टः, ततः सा दे-
वता अपूज्यमाना प्रद्विष्टा सती द्व्यक्षरिकाऽऽद्यभ्याख्यानं दद्यात्
अथवा-साधुरूपमावृत्य तत्प्रतिरूपं कृत्वा द्व्यक्षरिकां तिरश्चीं
वा प्रतिसेवमानं दर्शयेत्, क्षिप्तचित्तं वा कुर्यात्, अपरां
च अकल्पप्रतिसेवनाऽऽदिकामक्रियां दर्शयेत्, यस्मा-
दियन्तो दोषास्तस्मादकतीरे यूपके वा न स्थानाऽऽदीनि
पदानि कुर्यात् ।

अथ कुर्यादपि, कथमित्याह-

पढे गिन्नाणकारणे, वीए वसहीए असइए वसई ।

राइणियकज्जकारणे, ततिए वितियपद जतणाए ॥ २८८ ॥

प्रथमं दकतीरं, तत्र ग्लानकारणात् तिष्ठेत्, द्वितीयं यूपकं, तत्र
निर्दोषाया वसतेरसत्यज्ञावे वसति तिष्ठति, तृतीयमातापना-
पदं, तत्र रात्तिको राजा, तदायत्तं यत् कुलगणसङ्का-
र्यं, तत्कारणं तिष्ठेत् । एवं त्रिष्वपि दकतीराऽऽदिषु यतनया
वक्ष्यमाणलक्षणया द्वितीयपदं तत्रावस्थानलक्षणं सेवेत ।

अथैनामेव निर्युक्तिगार्थां भावयति-

विज्जदवियऽड्डयाए, निज्जंतो गिलाणो असति वसहीए ।

जोग्गाए वा असती, चिट्ठे दगतीर णोतारे ॥ २८९ ॥

ग्लाने वैद्यस्य समीपं नीयमाने, छव्यमौषधं तदर्थं वा अन्य-
त्र नीयमानेऽन्यत्र वसतेरज्ञावे दकतीरेऽपि तिष्ठेत् । अथवा
विद्यते वसतिः परं न ग्लानयोग्या, ग्लानयोग्यवसतेरसति
तत्र वसेत् । अथवा-विश्रमणार्थं दकतीरे मुहूर्तमात्रं ग्लानस्ति-
ष्ठेत्, तमपि मनुष्यतिरश्चामनवतारे अप्रवेशमार्गेऽवतारयेत् ।

तत्र च स्थितानामयं यतना-

उदगंतेण चिल्लिमिली, पमियरए मोत्तु सेस अस्सत्थ ।

पमियर पमिसद्धीणा, करिज्ज सव्वाणि वि पदाणि ॥ २९० ॥

उदकं येनान्तेन पार्श्वेन भवति ततश्चिल्लिमिली कोट्टको वा
दीयते, ये च ग्लानस्य प्रतिचरकास्तान् मुक्त्वा शेषाः सर्वे-
ऽप्यन्यत्र तिष्ठन्ति, प्रतिचरका अपि प्रतिसंलीनान्तथा ति-
ष्ठन्ति यथा संपातिमसत्त्वानां संत्रासो न भवति, एवं सर्वाण्य-
पि स्थाननिषदनाऽऽदीनि पदानि कुर्यात् । गता दकतीरयत-
ना । वृ० १ उ० ।

दगनुंड-दकतुएरु-पुं० । पक्किभेदे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

दगतूर-उदकतूर्य-न० । उदके मुखाऽऽदितूर्याणां शब्दे,
वृ० १ उ० ।

दगथालग-दकस्थालक-पुं० । कंसाऽऽदिमये उदकमृतभा-
जने, रा० ।

दगपंचवक्ष-दकपञ्चवर्ण-पुं० । अष्टाशीतिमहाप्रहाणां चतु-
स्त्रिंशत्तमे स्वनामस्थाने ग्रहे, स्था० । 'दो दगपंचवक्षः' । स्था०
२ ठा० ३ उ० । कल्प० ।

दगपासाय-दकपासाद्-पुं० । स्फटिकपासादे, जं० १ वक्र० ।

दगपिप्पली-उदकपिप्पली-स्त्री० । इरितचनस्पतिजेदे, प्रह्ला०
१ पद ।

दगफासिया-दकस्पर्शिका-स्त्री० । अचड्याये, कल्प० ६ कण ।

दगवाह-दकवाह-पुं० । उदकमार्गे, नि० चू० ८ उ० ।

दगजवण-उदकभवन्-न० । जलगृहे, आचा० २ शु० १ चू०
१ अ० ६ उ० ।

दगजास-दकाभास-पुं० । शिवकस्य वेलन्धरनागराजस्य आ-
चासपर्वते, स० ७७ सम० ।

दगमंचग-दकमञ्चक-पुं० । स्फटिकमञ्चके, जं० १ वक्र० । जी० ।

दगमंरुग-दकमंरुप-पुं० । स्फटिके मंरुपे, रा० ।

दगमंरुव-उदकमंरुप-पुं० । न० । उदककरणयुक्ते मंरुपे, प्र-
ह्न० ५ संघ० द्वार ।

दगमंडवग-दकमंरुपक-पुं० । न० । स्फटिकमंरुपके, जं० १
वक्र० । जी० । उदककरणयुक्ते मंरुपे, प्रह्न० ५ संघ० द्वार ।

दगमरग-उदकमार्ग-पुं० । उदकवाहे, नि० चू० ८ उ० ।

दगमट्टिआ-उदकमृत्तिका-स्त्री० । उदकप्रधानायां मृत्तिका-
याम्, आचा० २ शु० १ चू० १ उ० । अचिरापकाया-
ऽऽर्द्धकृतमृत्तिकायाम्, आचा० १ शु० ८ अ० ६ उ० ।
दशा० । अनुगहतमृत्तौ चिक्चिल्ले, ध० । दकमंकायो, मृत्ति-
का पृथ्वीकायाः, तयोर्द्वन्द्वे, ध० २ अधि० । आ० चू० । आ-
व० । सचित्ते मिश्रे च कर्दमे, वृ० ४ उ० । दकसंयुक्ता मृत्ति-
का, विकेकद्रव्यप्रयोगपूर्विका तद्विवेचनकलाऽप्युपचारादक-
मृत्तिका । तस्यां चासततिकलाभ्यंतर्गतायां पञ्चदश्यां कला-
याम्, जं० २ वक्र० । ज्ञा० । स० ।

दगमट्टिआयाण-उदकमृत्तिकाऽऽदान-न० । आदीयते अनेने-
त्यादानो मार्गः । उदकमृत्तिकाऽऽदानमार्गे, दश० ५ अ० १ उ० ।

दगमट्टिया-उदकमृत्तिका-स्त्री० । 'दगमट्टिआ' शब्दार्थे, आ-
चा० २ शु० १ चू० १ अ० १ उ० ।

दंगमात्रग-दकमालक-न० । स्फटिकमालके, जं० १ वक्र० ।
जी० ।

दगरखस-उदकराक्षस-पुं० । जलमानुषाऽऽकृतौ जलचरवि-
शेषे, सूत्र० १ शु० ७ अ० ।

दगरय-उदकरजस-न० । विन्डुमात्रे, कल्प० ९ कण । पानी-
यकणिकायाम्, जी० ३ प्रति० ४ उ० । वृ० । औ० । जं० ।
रा० । आ० म० । कल्प० । प्रज्ञा० । उदकरैर्णो, प्रह्न० ३
आश्र० द्वार ।

दगझेव-दकनोप-पुं० । नाभिप्रमाणजलावतरणे, स्था० ५ ठा०
२ उ० । आव० ।

दगवक्ष-दकवर्ण-पुं० । अष्टाशीतिमहाप्रहाणां चतुस्त्रिंशत्तमे
ग्रहे, सू० प्र० २० पाहु० । पञ्चत्रिंशत्तमे च ग्रहे, चं० प्र०
२० पाहु० ।

दगवारग-उदकवारग-पुं० । लघुपानीयघटे, वृ० १ उ० । रा० ।
गुरुके, नि० चू० १२ उ० । जी० ।

दगवीणिया-दकवीणिका-दकस्य वीणिका दकवीणिका ।
उदकवाहे, नि० चू० १ उ० ।

दगसंघट्ट-दकसंघट्ट-न० । अर्द्धजङ्घाप्रमाणं यावदुत्तुपतार्यं
जहं तादृशे क्षेत्रे, नि० चू० १० उ० । कल्प० ।

दगसंसहहना-उदकसंसृष्टाहता-स्त्री० । उदकसंबन्धाऽऽनीना-
यां हस्तमात्रगतोदकसंस्पृष्टायां परिष्ठापनायाम्, आव० ४ अ० ।

दगसत्तघाड(ण्)-दकसत्तघातिन्-पुं० । जलप्रार्णहिसके,
सूत्र० दोपि० १ शु० ७ अ० ।

दगसीम-उदकसीमन्-पुं० । मनःशिलाकस्य वेलन्धरनागराज-
स्याऽऽवासपर्वते, स० ८७ सम० । जी० ।

दगसौकरिग-दगसौकरिक-पुं० । परित्राजके, वृ० १ उ० ।

दगाजास-दकाभास-पुं० । 'दगभास' शब्दार्थे, स० ७७
सम० ।

दगाहरण-उदकाऽऽहरण-न० । उदकमाह्वियते येन तद्दृ-
काऽऽहरणम् । कुटवर्कनिकाऽऽदौ, सूत्र० १ शु० ४ अ० ३ उ० ।

दचा-दरवा-अव्य० । दानं कृत्वेत्यर्थे, स्था० ३ ठा० २ उ० । उक्त० ।

दच्छ-दक्ष-त्रि० । अच् । "छोऽह्यादौ" ॥७।२।७॥ इति सं-
युक्तस्य छः । प्रा० २ पाद । निपुणे, वाच० । लोचने, दे० ना० ५
वर्गे ३३ गाथा । (निरूपितमस्य सर्वे 'दक्ष' शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे ३४४० पृष्ठे)

दज्ज-दग्ध-त्रि० । दह-कः । मस्मीकृते कपुणे, न० । प्रह्न०
१ आश्र० द्वार ।

दद्व-दृष्ट-न० । दश-कः । "दशस्तेन छः" ॥८।४।२३॥ दृशो-
ऽन्त्यस्य तकारेण सह द्विककप्रकारो भवति । इति ठकाराऽऽदे-
शः । 'दठ' । प्रा० हुं० ४ पाद । "दद्व" । "दद्व" । प्रा० ४
पाद । स्वपरचक्रमये वीक्षिते, शौकिके च । वाच० ।

दद्वंतिय-दार्ष्टान्तिक-त्रि० । दृष्टान्तपरिच्छेदे, आव० ४ अ० ।

दद्वन्व-द्रष्टव्य-त्रि० । अवगन्तव्ये, पञ्चा० ४ विव० ।

दद्वण-दृष्ट्वा-अव्य० । "क्त्वस्तुमनूतुआणाः" ॥८।३।१४६॥
इति क्त्वाप्रत्ययस्य नृणाऽऽदेशः । प्रा० २ पाद । चक्रुपा उपलभ्ये-
त्यर्थे, पञ्चा० २ विव० । प्रह्न० । नि० चू० ।

दद्ववर-अवस्कन्द-धा० । अवस्कन्द-आधारे घञ् । "शीघ्राऽऽ-
दीनां वहिष्ठाऽऽद्यः" ॥८।४।४२२॥ इति अपभ्रंशे अवस्कन्दस्य
दडवडाऽऽदेशः । धात्वाम्, (रुका) इति प्रसिद्धायाम्, "त-
हिं मयरद्वयद्वरवरु, परुह अपूरुकावे ।" प्रा० ४ पाद । "नि-
द्व गमिही रत्तडी, दडवरु होह विहाण ।" प्रा० हुं० ४ पाद ।
धात्वाम्, दे० ना० ५ वर्गे ३५ गाथा ।

दद्व-दग्ध-त्रि० । मस्मीकृते, आव० ४ अ० । प्रह्न० । "अग्निद-
ह्माणं ।" औ० । "दद्वमुद्वाहं करेजा ।" नि० चू० १ उ० । "एवं
दीहदद्वस्त किरियणिमित्तं जोह घेणपति ।" नि० चू० १ उ० ।
वृ० । संघा० । प्रह्न० ।

दद्व-त्रि० । दशनाऽऽहते, प्रा० १ पाद ।

दाढ्य-न० । दढवे, षो० १२ विव० । आचा० ।

ददृच्छवि-दग्धच्छवि-त्रि० । शीताऽऽदिभिरुपहतत्वचि, प्रश्न०
३ आश्च० द्वार ।

ददृत्तिल्ल-दग्धतैल्ल-न० । पक्वान्नोत्तीर्णतैले, ध० २ अधि० ।

दद-दह-न० । दह कः । नि० इरुभावः । दौहे, रूपककाव्यजेदे,
नितान्ते, वाच० । प्रतिशये, पञ्चा० १ विव० । अत्यर्थे,
पञ्चा० ७ विव० । पं० व० । तद्वति, बलवति, औ० । झा० । नि-
प्रक्रमे, न० । विस्त्रोतसिकारहिते, आचा० १ शु० १ अ० १ उ० ।
स्थिरे, उक्त० १७ अ० । निश्चये, सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० । समर्थे,
सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० । अतिनिविदे, रा० । स्थूले, प्रगाढे,
शक्ते, कविने च । त्रि० । वाच० । प्रश्न० । स्था० । “ एवं ता-
सि ददं सोदियं जायं । ” आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

ददकेड-ददकेतु-पुं० । पेरवते जनिष्यमाणे चतुर्दशे जिने, प्रव०
७ द्वार । ती० ।

ददजत्तकय-ददयत्तकृत-न० । परमाऽऽदरविहिते, पञ्चा० ४ विव० ।

ददणेमि-ददनेमि-पुं० । द्वारवत्यां समुद्रविजयस्य शिवाना-
म्यां भार्यायामुत्पन्ने पुत्रे, अन्त० । स चारिष्टनेमेरुस्तिके प्रव्रज्य
बोरुशवर्षपर्यायः शत्रुञ्जये सिद्ध इति अन्तर्दृशानां चतुर्यव-
र्गस्य दशमेऽध्याये सूचितम् । अन्त० ३ वर्ग ८ अ० ।

ददधणु-ददधनुष-पुं० । जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे आगमिष्य-
न्त्यामुत्सर्पिण्यां जविष्यत्यष्टमे कुलकरे, स्था० १० ग० । जम्बू-
द्वीपे आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यामैरवते वर्षे जविष्यति सप्तमे
कुलकरे, स० । ती० ।

ददधम्म-ददधर्म-पुं० । श्रुतचारित्ररूपे धर्मे ददो द्रव्यक्षेत्राऽऽ-
द्यापदुदयेऽपि निश्चलः स ददधर्मा । राजदन्ताऽऽदित्वाद्
ददशब्दस्य पूर्वनिपातः । वृ० १ उ० । स्था० । व्य० । आ० म० ।
उक्तञ्च-“ दसविहवेयावच्चे, अष्टतरे खिप्पमुज्जमं कुण्ड । अचं-
तमणेच्चाणि, धिइविरियकिसो पदमज्जंगो ॥१॥ ” अङ्गीकृताप-
रित्यागे, स्था० ४ ग० ३ उ० । ददः स्थिरः निश्चलः धर्मो यस्य स
तथा । ओघ० । आपद्यापि धर्माद्विचले, झा० १ शु० ८ अ० ।
कर्म० । स्था० । ददे चारित्र्ये स्थिरे, वृ० ३ उ० । ददः समर्थो
धर्मः स्वभावः संग्रामाभङ्गरूपो यस्य स तथा । समर्थस्वभावे,
सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० । स्वनामख्याते देवे च, “ ईसाण-
देवसयसमीवातो ददधम्मो नाम देवो आगतो भणइ । ” आ०
म० १ अ० १ खण्ड ।

ददधम्मया-ददधर्मता-स्त्री० । ददधर्मत्वे, स० ३२ सम० । आ-
व० । आ० चू० । आ० क० । स० । (आपत्सु ददधर्मता सोदा-
हरणा ‘ आवर्द्ध ’ शब्दे द्वितीयभागे २४५ पृष्ठे व्याख्याता)

ददपडस-ददप्रतिज्ञ-पुं० । सूर्याजस्य देवस्य देवलोकाच्छ्रुतस्य
महाविदेहे वर्षे कस्यचिदाढ्यस्य पुत्रत्वेनोत्पत्त्यमाने जीवे, त-
दुत्पत्तौ सत्यां तन्मातापित्रोर्ददा प्रतिज्ञा भविष्यतीति त-
दन्वर्थनामकरणात् । रा० । अन्त० । (‘ सूर्याज ’ शब्देऽन्ति-
मभागे तच्चरितं बह्यते)

ददपरक्रम-ददपराक्रम-पुं० । संयमे, स्थिरवीर्यजाजि, उक्त०
१६ अ० ।

ददपाणिपायपासपिङ्गनरोरुपरिणय-ददपाणिपादपार्श्वपृष्ठान्त-
रोरुपरिणत-त्रि० । ददं पाणिपादं यस्य, तथा पार्श्वौ पृष्ठान्तरे च
ऊरू च परिणते परिनिष्ठितां गते यस्य स तथा । उत्तमसंहन-
ने, म० १४ श० १ उ० । जी० ।

ददप्पहारी-ददप्रहारी-त्रि० । गाढप्रहारे, झा० १ शु० १८ अ० ।
ती० । सिद्धभेदे, पुं० । आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० क० ।
(कथा ‘ तवासिद्ध ’ शब्देऽत्रैव भागे २२०७ पृष्ठे द्रष्टव्या)

ददचूमि-ददचूमि-त्रि० । स्थिरे, द्वा० १० द्वा० । बहुभ्येच्छदेशे,
यत्र श्रीजगवान् वीरः कोष्ठे चैत्ये एकरात्रिकया प्रतिमया
स्थितः । आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । ददा चूमिरस्य ।
योगविशेषेण संस्कृतान्तःकरणे, विषयसुखरागाऽऽदिना चाल-
यितुमशक्यचित्ते च । वाच० ।

ददमइ-ददमति-त्रि० । ददा निश्चला मतिर्यस्य स तथा । नि-
श्चलमतौ, सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० ।

ददमिच-ददमित्र-पुं० । दन्तपुरनगरवास्तव्यस्य धनमित्रना-
म्नो वणिजः स्वनामख्याते मित्रे, आव० ४ अ० । (कथाऽन्यत्र)
ददमिचित्त-ददमैत्रीत्व-न० । निश्चलसौहृदे, वृ० १ उ० ।

ददरह-ददरथ-पुं० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षे अतीतायामवसर्पि-
ण्यां जातेऽष्टमे कुलकरे, स० । स्था० । अस्यामेवावसर्पिण्यां
जातस्य दशमतीर्थकरस्य शीतलस्य पितरि, स० । स्था० । आ-
व० । ति० । प्रव० । नवनवतितमे ऋषभमन्दने, कल्प० ७ क्षण ।

ददरहा-ददरथा-स्त्री० । व्यन्तरेन्द्राणां कालाऽऽदीनां तत्सामा-
निकाग्रमहिषीणां च बाह्यायां पर्वदि, धरणाऽऽदीनां जवनपती-
न्द्राणां लोकपालाग्रमहिषीसत्कवाह्यपर्वदि च । स्था० ३ ग० १
उ० । जीवा० ।

ददवइर-ददवैर-त्रि० । अतिशयवैरशास्त्रिनि, ददवैराः स्त्रियः,
इहापरत्र दारुणवैरकारणत्वात् । तं० ।

ददवय-ददव्रत-त्रि० । ददानि निश्चलानि व्रतानि नियमा उ-
त्तरगुणा इत्यर्थो यस्याऽसौ ददव्रतः । निश्चलनियमे, ग० २ अ-
धि० । ध० । आफलोदयं प्रारब्धकार्यात्यागिनि च । वाच० ।

ददायु-ददाऽऽयुष्-पुं० । पञ्चमतीर्थकरस्य पूर्वजवजीवे, ‘ सर्वा-
नुभूतिनामानं, ददाऽऽयुषो जीवपञ्चमं वन्दे । ’ प्रव० ४६ द्वार ।
स० । ती० । जी० ।

दाणुअवह-दनुजवध-पुं० । “ लुभाजनदनुजराजकुले जः स-
स्वरस्य न वा ” ॥ ७ । १ । २६७ ॥ इत्यनेन सस्वरजकारस्य वा
लुक् । दानवमारणे, प्रा० १ पाद ।

दाणुयवह-दनुजवध-पुं० । ‘ दणुअवह ’ शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।
दक्षिणामुष्टि-दक्षिणाट्टि-स्त्री० । द्वात्रिंशत्तमे स्त्रीकलाभेदे,
कल्प० ७ क्षण ।

दत्त-दत्त-त्रि० । दा-कः । विस्तृष्टे, त्यक्ते, रचिते, वाच० । अ-
नुज्ञाते, प्रश्न० ३ संख० द्वार । वितीर्णे, स्था० ५४० १ उ० । न्यस्ते,
जं० १ वक्त्र० भारते वर्षेऽस्यामेवोत्सर्पिण्यां जाते सप्तमे वासुदेवे,
स० ३५ सम० । आव० । मेलार्थगणधरपितरि, आ० म० १ अ० २
खण्ड । आ० चू० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षे आगमिष्यन्त्यामुत्स-
र्पिण्यां भविष्यति पञ्चमे कुलकरे, स० । ति० । स्था० । ती० ।

मन्त्राऽङ्गजे कालिकाऽऽचार्यजामिजे, आ० क० । दर्श० ।
 आ० च० । आ० म० । (यो हि तूर्मिणीपुराधिपं मागयित्वा
 राजा मृत्वा अनेकान् यज्ञानिषा कालिकाऽऽचार्यवचनानु-
 सारेण मृत्वा नारको जात इति " सम्मात्राय " शब्देऽग्नि-
 मन्त्रेण कया वक्ष्यते) भारते यत्रैतानामाहुस्तर्पिण्यमतीति
 सप्तमे जिते, प्रथ० ७ द्वार । मन्त्रमन्त्रविचारणं जङ्गमव-
 रिजयेण नियतवासे प्रनिपन्नानां शिष्ये, आ० क० । आ०
 च० । उन्सर्पिण्याहो जविष्यति जितधर्मोकारके महाराजे,
 नि० । विराक्तधुने नवनेऽध्ययने उदाहृताया देवदत्तायाः
 पितरि, स्वा० १० डा० । गन्धर्वनागदत्तस्य पितरि ब्रह्मपुरवा-
 स्तव्ये श्रेष्ठिनि, आ० क० । पार्थिवस्वामिन्दनकृत श्वरराजस्य
 पूर्वमेव घसन्नपुरवास्तव्ये पुरोहितपुत्रजीवे, नी० १४ क-
 तर । समुद्रनदवर्त्तिविश्वपुरोवास्तव्ये स्वनामख्याते सांया-
 त्रिके, ध० २० । स्वनामख्याते चम्पानगराजे महाचन्द्र-
 स्य कुमारस्य पितरि, विषा० १ शु० १ अ० । चन्दना-
 ऽऽगने स्वनामख्याते गृहपती, स च धीराम्निके प्रमथ्य अ-
 नशनेन मृत्वा मुधमीयां सत्रायां तसे सिंहासने गङ्गदत्तया दे-
 वनया द्विसानारोपमस्त्यनिरुपपन्न इति सप्तमे पुरिकाऽध्यय-
 ने लुचितम् । नि० १ शु० ३ वर्ग ६ अ० । स्वनामख्याते कल्कि-
 राजपुत्रे, " पत्न्यसत्र तिष्ठसरे विक्रमवरिसे सप्तुंजे उच्चार-
 कारिता जिणमवगमंमिन्नं च वसुधं काउं अजितयित्थयरना-
 मो सगं गंतुं चित्तुचो नाम जिणवरो होति ।" ती० २० फल्पा
 स्वनामख्याते वेदयाममध्रध्याने पुरो, पुं० । सूत्र० १ शु०
 ४ अ० १ उ० । दाने, न० । उक्त० १ अ० ।

दात्र-न० । हास्त्रभेदे, आचा० १ शु० १ अ० ५ उ० ।

दत्ति-दत्ति-स्त्री० । अविच्छिन्नदाने, पञ्चा० १८ वि० । " द-
 त्तीओ जत्तिए वारे, खिवई होति तत्तिया । अवाच्छिन्नानि वा
 पाथो, दत्ती होइ द्यन्तरे ॥१॥" इति । स्वा० ५ डा० १ उ० । पञ्चा०
 कल्प० । करस्थाल्यादिभ्यो अव्ययचिह्नधारया पतति भिक्षा
 या, सा दत्तिरभिधीयते । भिक्षाविच्छेदे च द्वितीया दत्तिः,
 एवं सिद्धयमात्रेऽपि पतिते भिक्षेव दत्तिरिति । प्रथ० ४ द्वार ।

दत्तिसंख्यासूत्रम्-

संख्या दत्तियस्स णं भिक्खुस्स पणिगहधारिस्स गा-
 हावइकुलं पिमवायपमियाए अणुप्पविट्ठस्स जावतियं जा-
 वतियं अंतो पणिगहस्स उविइत्ता दत्तएज्जा, तावइ-
 याओ साओ दत्तीओ वत्तव्वं सिया । तत्थ से केइ ळज्ज-
 एण वा दूसएण वा वालएण वा अंतो पणिगहंसि उविइत्ता
 दत्तएज्जा, सव्वा वि णं सा एगा दत्तीति वत्तव्वं सिया ।
 तत्थ से वहवे भुंजमाणा मव्वे ते सयं सयं पिंनं साहणि-
 य अंतो पणिगहंसि उविइत्ता दत्तएज्जा, सव्वा वि णं सा
 एगा दत्तीति वत्तव्वं सिया ॥ ३६ ॥

संख्या परिमाणं दत्तिकायाः, सूत्रे पुंस्त्वमर्पित्वाद्, यावद् यावद्
 कश्चिदन्तः पतद्ग्रहे (उविइत्ता) अवनम्य दद्यात्, तत्र तावत्यो
 दत्तय इति वक्तव्यं स्यात् । किमुक्तं भवति ?-एकस्यामपि भि-
 क्षायामुत्पादिनार्या यावतो यावतो वारान् विच्छिद्य विच्छिद्य
 ददाति तावत्यस्तत्र दत्तय इति । तत्र 'सं' तस्य साधोः कश्चित् श-
 यकेन वंशदलमयेन, दूष्येण वा वस्त्रेण, बालकेन वा गोमहिध्या-
 ६१३

दिवावकृतेन गालनाऽऽदिना कन्तः पतद्ग्रहे अवनम्य दद्यात्,
 साऽपि, णमिति धाक्यावृद्धारे, एका दत्तिरिति वक्तव्यं स्यात् ।
 तत्र 'सं' तस्य साधोर्वेदो वृक्षानां भिक्षार्थं साधुमागतं दृष्ट्वा
 सर्वे ते स्वीयं स्वीयं पिण्डं संहृत्य एकं पिण्डं कृत्वा अन्तः
 पतद्ग्रहे (उविइत्ता) अवनम्य दद्यात्, सर्वाऽपि, णमिति पूर्ववत्,
 एका दत्तिरिति वक्तव्यम् । एतत्सूत्रं पतद्ग्रहधारिण उक्तम् ।

सम्प्रति पाणिपतद्ग्रहविषयमाह-

संख्या दत्तियस्स णं भिक्खुस्स पाणिपडिगहस्स गाहा-
 वइकुलं पिमवायपमियाए अणुप्पविट्ठस्स जावतियं जाव-
 तियं अंतो पाणिसि उविइत्ता दत्तएज्जा, तावइयाओ ताओ
 दत्तीओ वत्तव्वं सिया । तत्थ से केइ ळज्जएण वा दूसए-
 ण वा वालएण वा अंतो पाणिसि उविइत्ता दत्तएज्जा,
 सव्वा वि णं सा एगा दत्तीति वत्तव्वं सिया । तत्थ से वहवे
 भुंजमाणा मव्वे ते सयं सयं पिंनं साहणिण्य अंतो पा-
 णिसि उविइत्ता दत्तएज्जा, सव्वा वि णं सा एगा दत्तीति
 वत्तव्वं सिया ॥ ४० ॥

(पाणीत्यादि) पाणिपतद्ग्रहस्यापि विषये एवमेव सूत्रं
 वक्तव्यमिति सूत्रसङ्केपायः ।

सम्प्रति भाष्यविस्तरः-

हत्थेण व मत्तेण व, निक्खवा होई समुज्जया ।

दत्तिओ जत्तिए वारे, खिवती होति तत्तिया ॥ १०ए ॥

हस्तेन वा, मात्रेण वा, या समुद्यता उत्पादिता भिक्षा, सा भि-
 क्षेत्युच्यते । दत्तयः पुनस्तामेव भिक्षां यावतो वारान् वि-
 छिद्य क्षिपति नावत्यो भवति ।

अव्वोच्छिन्ननिवायाओ, दत्ती होइ ठ वेतरा ।

एगाएगासु चत्तारि, विभागा निक्खदत्तिसु ॥ ११० ॥

अव्ययचिह्ननिपाताद् दत्तिर्भवति, इतरा वा भिक्षा च भवति,
 भिक्षादत्तिषु च एकानेकासु विषये चत्वारो विभागा विकल्पाः ।

तानेषाऽऽह-

इग निक्खवा इग दत्ती, एगा निक्खवा यऽण्णदत्तीओ ।

गेगा वि य एगाओ, गेगाओ चेव एगाओ ॥ १११ ॥

एका भिक्षा एका दत्तिरिति प्रथमो विकल्पः । एका भिक्षा
 अनेका दत्तय इति द्वितीयः । अनेका भिक्षा एका दत्ति-
 रिति तृतीयः । अनेका भिक्षा अनेका दत्तय इति चतुर्थः । तत्र
 प्रथममङ्ग एव दायकेन अव्ययचिह्नानां भिक्षा दत्ता, सा एका
 भिक्षा एका च दत्तिः । द्वितीयमङ्गे व्ययचिह्नानां दत्ता ।
 तृतीयमङ्गे सूत्रमिदम्-" तत्थ से वहवे भुंजमाणा " इत्यादि
 " जाव सा एगा दत्ती वत्तव्वं सिया । (४० सू०)" अस्येयं प्रा-
 वना-कचित्पार्थिकाः फर्मकरा वा एकत्रावकाशे पृथक् पृथक्
 उपस्कृत्य वृज्जते, तेषामेकः साधुना तत्र च भिक्षार्थमागत्य
 धर्मलाभः समुद्दिष्टतः स परिवेषक आत्मीयाद् ददामीति
 व्यवसितः, ततस्तेरपि शेषकैः स भण्यते-प्रत्येकं प्रत्येकमस्मदी-
 यमध्यादपि साधवे भिक्षां देदि, ततस्तेन परिवेषकेण सर्वेषां
 सत्कान् गृहीत्वा एकत्र संमीलयाव्यवच्छिन्नं दत्तम्, एवमेव
 भिक्षा एका दत्तिरित्युपपद्यते । चतुर्थमङ्गाऽप्येवमेव, नवरं व्य-
 यच्छिन्नं दानमिति ।

अत्र दत्तिष्वेकानेकदायकभिक्षामेकदत्तोऽष्टौ भिक्षाः,
तानुपदिदर्शयिषुः प्रथमन एकानेकदायकभि-
क्षाविषयां चतुर्भङ्गीमाह-

एमेव एगऽणगे, दायगजिक्खासु होंति चउजंगा ।

एगो एगं देती, एगोऽणगा उ णेग एगं च ॥ ११२ ॥

एगो य अणगाओ, पाणीसु पक्किग्गधरेणु ।

एवमेव अननैव प्रकारेण एकस्मिन् अनेकस्मिन् दायके,
एकानेकजिक्खासु च चतुर्भङ्गी भवति । गाथायां पुंस्त्वं प्राकृत-
त्वान् । तामेव चतुर्भङ्गीमाह-एको दायक एकां भिक्षां ददाति१,
एकोऽनेकाः २, अनेके एकाम्, ३, अनेके अनेकाः ४ । एते चत्वारो
भङ्गाः पाणिषु पाणिजो जिषु, पतद्ग्रहधरेषु च दृष्टव्याः ।

अत्र यथा दत्तिष्वष्टौ भङ्गास्तथा दर्शयति--

एगो एगं एकसि, एगो एगं चऽणगसो वारे ।

एगोऽणगा एकसि, एगोऽणगा तु बहुसो तु ॥ ११३ ॥

एको दायक एकां भिक्षामेकवारं ददाति ॥ १ ॥ एको दायक एकां
जिक्खां बहुशो वारान् विच्छिद्य विच्छिद्य ददाति ॥ २ ॥ एको दायको-
ऽनेका जिक्खा एकवारमव्यवच्छेदेन ददाति ॥ ३ ॥ एको दायको-
ऽनेका जिक्खा बहुशो वारान् विच्छिद्य विच्छिद्य ददाति ॥ ४ ॥ एव-
मेकमधिकृत्य एकानेकभिक्षासु दत्तिविषया चतुर्भङ्गचभिहिता ।

सारप्रतमनेकान् दायकानधिकृत्य एकानेकजिक्खासु
दत्तिविषयां चतुर्भङ्गीमाह--

एगो एगं एकसि, एगो एगं चऽणगसो वारे ।

एगो एगो एकसि, एगो एगो य बहुवारे ॥ ११४ ॥

अनेके दायका एकां भिक्षामेकवारमव्यवच्छेदेन ददाति ॥ ५ ॥
अनेके दायका एकां जिक्खामनेकशो वारान् विच्छिद्य विच्छिद्य
ददाति ॥ ६ ॥ अनेके दायका अनेका भिक्षा एकत्र संपिण्ड्य
एकवारं ददाति ॥ ७ ॥ अनेके दायका अनेका भिक्षा विच्छिद्य
विच्छिद्य बहुशु वारान् ददाति ॥ ८ ॥

पाणिपट्टिगहियस्स वि, एसेव कप्पो भवे निरवगेषो ।

गणवासे निरवेक्खो, सो पुण सपक्किग्गहो जइतो ॥ ११५ ॥

पाणिपतद्ग्रहकस्यापि एव एवानन्तरोदितः क्रमो भवति
निरवेश्यो ज्ञातव्यः, स च पाणिपतद्ग्रहभोजी गणवासे निर-
पेक्षः सपतद्ग्रहो भाजितो विकल्पितः कदाचित्स्यात् कदाचि-
न्नाति, ततस्तस्य पाणिपतद्ग्रहभोजिता । व्य० ६ उ० ।

सुत्तं-

जे भिक्खू गिलाणस्सऽणए परं तिण्हं वियरुदत्तीणं
पडिगाहेइ, पक्किगाहंतं वा साइज्जइ ॥ ९ ॥

दत्ती ए पसंमाणं पसती, तिण्हं पसतीणं परेण चउत्था पसती
गिलाणकउजेण वि ण धेत्तवा, जो गिएइति तस्स चउलहुं ।

गाथा--

जे भिक्खु गिन्नाणस्सा, परेण तिण्हं तु वियरुदत्तीणं ।

गिएहेज्जं आदिण्ज व, सो पावति आणमादीणि ॥ ० ॥

तिण्हं दत्तीणं परतो गहणे वि चउलहुं, (आदियणे चि) पिचंत-
स्स वि चउलहुं ।

तिण्हं दत्तीणं परतो आहरणे, आदियणे वा इमे दोसा-
अप्पच्चओ य गरहा, मददोसो गेहिद्वणं चेव ।

तिण्हं परं गेहंते, परेण खिसाऽऽइयं चेव ॥ ११ ॥

(अप्पच्चओ चि) जहा एस पच्चइतो होउं वियरुं गिएइति,
आपिवति वा, तहा एस अणं पि करेति मेहुणाऽऽदियं (गरह
चि) एस णूणं नीयकुवजातितो चि । मददोसो पि ते पववंति-
वग्गइ वा । पुणो पुणो गहणे वा वियडे गेही वट्ठाति । खिसा-
धिरत्थु ते एरिस्सपवज्जाय चि ।

गाथा-

दिडं कारणगहणं, तस्स पमाणं तु तिषि दत्तीओ ।

णातुं व असागरिण, सेहादिअसंखवंतो य ॥ १२ ॥

तिषि दत्तीओ तिषि, पसतीओ, कारणाओ ताओ पाप असा-
गरिणे अत्थति, णिहुत्तो तिषि पसती णिज्जइ वा, अभाविय-
सेहअपरिणामगेहिं सद्धिं उल्लावणं करेति, गिहीहिं वा ।
नि० चू० १६ उ० । (द्वितीयपदं ' पसइ ' शब्दे वक्ष्यते)
(जिक्खुप्रतिमासु दत्तिप्रमाणं ' भिक्खुपडिमा ' शब्दे वक्ष्यते)
दत्तिय-दत्तिक-पुं० । वातपूर्णं चर्मणि, नि० चू० १ उ० ।

दत्तिया-दात्रिका-स्त्री० । वेदसाधने शस्त्रे, आचा० १ शु० १
अ० ५ उ० ।

दत्तेगाइग्गह-एकादिदत्तिग्रह-पुं० । प्राकृते पूर्वापरनिपातोऽ-
तन्त्रमिति पूर्वानिपातः । एकद्यादिभिक्षाविशेषग्रहणे, पञ्चा०
१८ वि० ।

दत्तेसण्णिज्ज-दत्तेपणीय-न० । उत्पादाऽऽद्येषणादोषरहिते,
सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० ।

दत्त्यर-पुं० । देशी-वस्त्रशटके, दे० ना० ५ वर्ग ३४ गाथा ।

ददंत-ददत्-न० । दायके, वृ० १ उ० ।

ददर-ददर-न० । बहले, ज्ञा० १ शु० १ अ० । रा० । जं० ।
जी० । आ० म० । प्रज्ञा० । औ० । चीरावतच्छुण्डिकाऽऽदि-
भाजनमुखे, ज्ञा० १ शु० १ अ० । जी० । आ० म० । रा० ।
यस्य चतुर्भिश्चरणैरवस्थानं श्रुति तस्मिन् गोधाचर्मोवनद्धे
वाद्यविशेषे, जं० ५ वक्त्र० । जी० । रा० । चपेटाप्रकारे, प्रज्ञा०
२ पद । आ० म० । जी० । ज्ञा० । रा० । औ० । निरन्तरकाष्ठफ-
लकमये निःश्रेणिविशेषे, पि० । सोपानवीथ्याम्, स० । घने,
पुं० । स० ।

ददरपिहाण-ददरपिधान-न० । वस्त्रमयवन्धने, वृ० १ उ० ।

ददरिया-ददरिका-स्त्री० । उत्तारुनेन वाद्यमाने वाद्यविशेषे, आ०
चू० १ अ० । ' चउल्लणपइछाणा गोहिया । ' चतुर्भिश्चरणैः
प्रतिष्ठानं श्रुति यस्याः सा तथा गोधाचर्मणा अवनद्धेति गो-
धिका वाद्यविशेषः, ददरिकाति यत्पर्यायः । स्था० ७ उ० ।
अनु० । रा० ।

ददु-ददु-पुं० । दद-रुः । श्रुत्कुष्ठभेदे, "दाद" इति प्रसिद्धे, जं०
२ वक्त्र० । म० । कच्छुपे, वाच० । " ददुकिडिभसिजफुमिय-
फरुसच्छविचिचलंगा । " ज० ७ श० ६ उ० ।

ददुर-ददुर-पुं० । तुनाति कर्णौ शब्दैः उरन् । वाच० । मरूके,
व्य० १ उ० । प्रहन० । म० । ज्ञा० । औ० । स्वनामख्याते पर्वते,
ज्ञा० १ शु० १६ अ० । जं० । म० । राहौ, सू० प्र० १ ए पाहु० ।

अस्मावन्नदमुने कलशे, प्र० ५ सं० द्वार । मणूको चूत्वा
दहुरावतंसकं जाते देवे, हा० ।

जंयु ! तेणं काक्षेणं तेणं समणं रायगिहे णामं खयरे
होत्था । तत्थ णं रायगिहे खयरे सेणिए णामं राया हो-
त्था । तत्थ णं रायगिहस्स णयरस्स वहिया उत्तरपुरच्छिमे
दिमीभाए एत्थ णं गुणसिलए णामं चेइए होत्था । तेणं
काक्षेणं तेणं समणं समणे जगवं महावीरे चउइसहिं
समणसाहस्सीहिं० जाव सच्छि पुब्बाणुपुब्बि चरमाणे गा-
माणुगामं दूइज्जमाणे सुहं सुहेणं विहरमाणे जेणेव रायगिहे
णयरे जेणेव गुणसिलए चेइए तेणेव समोसहे अहापमि-
त्तं उवगगं उगिगिहत्ता संजमेणं तवसा अत्ताणं जा-
वेमाणे विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समणं सोहम्मे कप्पे
दहुरवन्तिण विमाणे सजाए सुहम्माए दहुरमि सीहासणं-
सि दहुरे देवे चउहिं सायाणियसाहस्सीहिं चउहिं अगम-
हिमीहिं तिहिं परिसाहिं एवं जहा मूरियाभे० जाव दिव्वाइं
भोगभोगाइं झुजमाणे विहरति । इमं च णं केवलकप्पं
जंयुदीवं दीवं विजलेणं ओहिणा आज्ञाएमाणे० जाव नट-
विहिं उवदंमिच्चा पणिगए, जहा मूरियाभे जंते । त्ति भगवं
गोयमे समणं जगवं महावीरं आयाहिणं पयाहिणं क-
रेइ, वंदति, णमंमति, णमंसइत्ता एवं वयासी-अहो णं भंते !
दहुरे देवे महिहिणं ६ । दहुरस्स णं भंते ! देवस्स सा दिव्वा
देवही ३ कहिं गता, कहिं अणुप्पविट्ठा ! गोयमा ! सरीरं गया,
सरीरं अणुप्पविट्ठा, कूहागारदिट्ठं ॥ दहुरं णं भंते ! देवेणं
सा दिव्वा देवही किष्सा लच्छा किष्सा पत्ता० जाव अजिसम-
णागया ! एवं खल्लु गोयमा ! इहेव जंयुदीवे दीवे भारे
चासे रायगिहे णामं खयरे होत्था । गुणसिलए चेइए । तत्थ
णं रायगिहस्स णयरस्स सेणिए णामं राया होत्था । तत्थ
णं रायगिहे खयरे णंदे णामं मणियारसेट्ठी परिवसइ, अहे
दिच्चे० जाव अपरिचूए । तेणं काक्षेणं तेणं समणं अहं गो-
यमा ! रायगिहे खयरे जेणेव गुणसिलए चेइए तेणेव समो-
सहे । परिसा णिगया । सेणिओ वि राया णिगतो । तए णं
से णंदे मणियारसेट्ठी इमीसे कहाए लच्छे समाणे एहाए
पायविहारचारेणं० जाव पज्जुवासति । तए णं णंदे मणियार-
सेट्ठी धम्मं सोच्चा समणोवासए जाते, जामेव दिसि पाउ-
वज्जए तामेव दिसि पणिगए । तए णं अहं गोयमा ! रायगि-
हाओ णयराओ पडिणिक्खंतो वहिया जणवयविहारे-
णं विहरामि । तए णं से णंदे मणियारसेट्ठी अस्सया क-
याइं असाहुंसणेण य अपज्जुवासणाए य अणायुसा-
सणाए य असुस्सुसणाए य सम्मत्तपज्जवेहिं परिहायमा-
णेहिं, मिच्छत्तपज्जवेहिं पवक्कमाणेहिं मिच्छत्तं विप्पहि-
वसे जाते यावि होत्था । तए णं णंदे मणियारसेट्ठी अ-

षया कयाइं गिम्हकालसमयंसि जेह्मापूलांसि मासंसि अ-
ट्टमज्जं परिगिहति, पोसहसालाए० जाव विहरति । तए
णं णंदस्स अट्टमज्जं परिणममाणंसि तएहाए
बुहाए अभिचूयस्स समाणस्स इमेयारुवे अवन्तिए ५-
धणा णं ते० जाव ईसरपजिओ, जेसि णं रायगिहस्स वहि-
या बहुओ वावीओ पोक्खरणीओ० जाव सरपंतियाओ,
जत्थ णं बहुजणो एहाइ अ, पियति य, पाणियं च संवहति,
तं सेयं खल्लु ममं कल्लं पउवज्जवाए सेणियं रायं आपुच्छि-
त्ता रायगिहस्स णयरस्स वहिया उत्तरपुरच्छिमे दिमीभा-
ए ववभारपव्वयस्स अदूरसामंते वत्थुपाकगरोइयंसि जूमि-
भागंसि० जाव णंदं पोक्खरणिं खणावित्तए त्ति कट्ठु एवं
संपेहेति, संपेहेइत्ता कल्लं पाओ पोसहं पारेति, पारेइत्ता एहाए
कयवद्विकम्मे पित्तणाइ० जाव सच्छि संपरिचुके महत्थं
० जाव पाहुनं रायारिहं गिहति, गिहइत्ता जेणेव सेणि-
ए राया तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता० जाव पाहुनं
उवट्ठवेति, उवट्ठवेइत्ता एवं वयासी-इच्छामि णं सामी !
तुवजेहिं अवन्तिण समाणे रायगिहस्स णयरस्स वहिया
० जाव खणावित्तए ! अहासुहं देवाणुप्पिया ! । तए णं
णंदे सेणिएणं रणा अवन्तिण समाणे हउत्तुहे रायगिहं
खयरे मज्जं मज्जेणं णिगच्छति, णिगच्छत्तिच्चा वत्थुपाड-
गरोइयंसि जूमिजागंसि णंदं पुक्खरिणिं खणावेडं पयत्ते
यावि होत्था । तए णं सा णंदा पुक्खरिणी आणुप्पवेणं
खणमाणा खणमाणा पोक्खरिणी जाए यावि होत्था;
चाउकोणा समतीरा अणुप्पवं सुजायवप्पसीयलज्जा सं-
उत्तपत्तजिसमुणाला बहुउप्पपज्जमकुमुदनात्तिणीधुजग-
सोगंधियपुंरुयीयमहापुंरुयीयमयपत्तसहस्सपत्तफुद्धकेसरो-
ववेया परिहत्थजमंमत्तक्कप्पयअणेगसउणगणमिहुणवि-
वियरियमइमहुरसरणाइया पासादीआ दरिसणीया अ-
भिरूवा पनिरूवा । तए णं से णंदे मणियारसेट्ठी णंदाए
पोक्खरिणीए चउदिमि चत्तारि वणसंसे रोवावेति । तए
णं ते वणसंसा आणुप्पवेणं संरक्खिज्जमाणा संगोविज्जमाणा
संवट्ठिज्जमाणा वणसंसा जाया किएहा० जाव निकुरंवज्जया
पत्तिया पुप्फिया० जाव उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चि-
ट्ठंति । तए णं णंदे मणियारसेट्ठी पुरच्छिमिह्वे वणसंसे एमं
महं चित्तसजं करावेति, अणेगलंभसयसधिविट्ठं पासाइया
दरिसणीया अभिरूवा पनिरूवा । तत्थ णं बहूणि किएहाणि
य० जाव सुकिह्वाणि य कट्ठकम्माणि य पोत्थकम्माणि य चि-
त्तलेपगंधिमवेदिमपूरिमसंधाइमाइं उवदंसिज्जमाणा चिट्ठंति ।
तत्थ णं बहूणि आसणाणि य सयणाणि य अउजयपच्चया
य चिट्ठंति । तत्थ णं बहूवे णहा य० जाव दिस्सभच्चेतणा

ताद्यायरकम्मं करेमाणा विहरंति । रायगिहविणिग्गओ य जत्थ बहुजणो तेसु पुव्वन्तथेसु आसणेषु य सयणेषु य सं-
निसणो य संतुट्ठो य सुहमाणो य सोहमाणो य सुहं सुहेणं
विहरति । तए णं णंदे मणियारसेट्ठी दाहिणित्थे वणसंढे एगं
महं महाणससाहं कारावेति, अणेगखंभं जाव रूवं । तत्थ णं
वहवे पुरिसा दिष्णभत्तवेतणा विपुलं असणं पाणं खाइमं साहमं
उवक्खमंति, बहूणं समणमाहण अतिठिकिविणवणीवमाणं
परिभाएमाणा परिजाएमाणा विहरंति । तए णं णंदे
मणियारसेट्ठी पच्चच्छिमिद्वे वणसंढे एगं महं तेगिच्छियसालं
कारावेइ, अणेगखंभसयं । तत्थ णं वहवे वेज्जा य वेज्ज-
पुत्ता य जाणुया य जाणुपुत्ता य कुसळा य कुमलपुत्ता य
दिष्णभत्तवेतणा बहूणं वाहियाण य गिझाणाण य रोगियाण
य दुव्वझाण य तेगिच्छं कम्मं करेमाणा विहरंति । अपे य एत्थ
वहवे पुरिसा दिष्णभत्तवेतणा तेसिं वदूणं वाहियाण य रोगि-
याण य गिझाणाण य दुव्वझाण य ओसहजेसज्जभत्तपाणेणं
पडिचारं करेमाणा विहरंति । तए णं से णंदे मणियारसेट्ठी
उत्तरिद्वे वणसंढे एगं महं अलंकारियसजं कारेइ अणेग-
खंभसयसाषिविद्वं जाव पाताईया दरिसणीया अभिरूवा
पभिरूवा । तत्थ णं वहवे अलंकारियमणुस्सा दिक्क-
भत्तवेतणा बहूणं समणाण य अणाहाण य गिलाणाण य
रोगियाण य दुव्वलाण य अलंकारियकम्मं करेमाणा
विहरंति । तए णं तीए णंदाए पोक्खरिणीए वहवे स-
णाहा य अणाहा य पंधिया य पंधियकरोडिका य त-
णाहारा कट्टाहारा पत्ताहारा अप्पेगइया एहायंति, अ-
प्पेगइया पाणियं पियंति, अप्पेगइया पाणियं संवहंति,
अप्पेगइया विसज्जियसेयजल्लमन्नपरिस्समनिद्वुप्पिवासा
सुहं सुहेणं विहरंति । रायगिहविणिग्गओ वि जत्थ
बहुजणो, किं ते ? जलरमणाविविद्वमज्जणकयलिद्वयाहरय-
कुसुमपत्तरयअणेगसज्जिगणरुयरिभियसंकुलेसु सुहं सुहेणं
अजिरममाणा अभिरममाणा विहरति । तए णं णंदाए
पोक्खरिणीए बहुजणो एहायमाणो य पीयमाणो य पाणियं
च संवहमाणो य अन्नमणं एवं वयासी-धेए णं दे-
वाणुप्पिया ! णंदे मणियारसेट्ठी, कयत्थे जाव जम्मजीवि-
यफले । जस्स णं इमेयारूवा णंदा पोक्खरिणी चाउक्कोणां
जाव पभिरूवा । जस्स णं पुरच्छिमिद्वे तं चेव सव्वं
चउसु वि वणसंढेसु जाव रायगिहणयरविणिग्गओ
जत्थ बहुजणो आसणेषु य सयणेषु य सपिससे य संतु-
यट्ठो य पेच्चमाणो य साहेमाणो य सुहं सुहेणं विहरति ।
तए णं धेए कयत्थे कयपुणं कयाणुद्वोया सुद्वजे माणुस्सए
जम्मजीवियफले णंदस्स मणियारस्स । तए णं रायगिहे

णयरं सिंघाडगं जाव बहुजणो अन्नमणस्स एवमाइ-
क्खइ, एवं चासइ, एवं पक्खेइ, एवं विण्णवेइ-धरणे
णं देवाणुप्पिया ! णंदे मणियारसेट्ठी, सो चेव गमओ
जाव सुहं सुहेणं विहरति । तए णं से णंदे मणियारसेट्ठी
बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म इट्ठुट्ठे धाराहय-
कट्टेवुणं पि व समुस्ससियरोमक्खे परं साया सोक्खमणुभव-
माणो विहरति ॥ तए णं तस्स णंदस्स मणियारसेट्ठिस्स
अण्णया कयाइ सरीरगंसि सोलस रोगायंका पाळञ्जूया ।
तं जहा-“सासे १ कासे २ जरे ३ दाहे, ४ कुच्छिमूले ५
जगंदरे ६। अरिसा ७ अजीरए ८ दिट्ठी-ए मुक्खमूले ९
अकारए १० ॥ १॥” अच्छिवेयणा १२ कण्वेयणा १३ कंदू य
१४ उदरे १५ कोढे १६ । तए णं से णंदे मणियारसेट्ठी सोल-
सहिं रोगायंकोहिं अजिज्जए समाणे कोकुंभियपुरिमे सदावेइ,
सदावेइत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं तुव्वे देवाणुप्पिया ! राय-
गिहे णयरं सिंघाडगं जाव महापहेसु महया महया सदेणं उ-
ग्घोसेमाणा उग्घोसेमाणा एवं वयइ-एवं खड्डु देवाणुप्पिया !
णंदस्स मणियारसेट्ठिस्स सरीरगंसि सोलस रोगायंका पाळ-
ञ्जूया । तं जहा-सासे जाव कोढे । तं जो णं इच्छति देवाणु-
प्पिया ! विज्जो वा विज्जपुत्तो वा जाणुओ वा जाणुपुत्तो वा
कुसळो वा कुसलपुत्तो वा णंदस्स मणियारसेट्ठिस्स तेसिं च
णं सोलसएहं रोगाणं एगमवि रोगायंकं उवसामेत्तए, तस्स
णं णंदे मणियारसेट्ठी विजलं अत्यसंपयाणं ददपति ति कट्ठु
दोच्चं पि तच्चं पि घोसेहं जाव पच्चप्पिणह । ते वि तदेव
जाव पच्चप्पिणंति । तए णं रायगिहे णयरं इमेयारूवे घोसणं
सोच्चा णिसम्म वहवे वेज्जा य वेज्जपुत्ता य जाव कुसलपुत्ता
य सत्थकोसहत्थगता य सिलियाहत्थगता य गुलियाह-
त्थगता य ओसहजेसज्जहत्थगता य सएहिं सएहिं गिहेहिं-
तो णिक्खमंति, णिक्खमइत्ता रायगिहं णगरं मज्झं मज्झेणं
जेणेव णंदस्स मणियारसेट्ठिस्स गिहे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता णंदस्स मणियारसेट्ठिस्स सरीरं पासंति, तेसिं
रोगायंकाणं नियाणं पुच्छंति, पुच्छइत्ता णंदस्स मणिया-
रस्स बहुहिं उव्वद्वणेहिं य उव्वद्वणेहिं य सिणेहपाणेहिं य
वमणेहिं य विरेयणेहिं य सेयणेहिं य अवदहणेहिं य
अवदहणेहिं य अण्णवासणेहिं य वत्थिकम्महेहिं य निरूहेहिं
य सिरावेहेहिं य तच्छणाहिं य पच्छणाहिं सिरावत्थाहिं
य तप्पणाहिं य पुडपाए हिं य उट्ठीहिं य वट्ठीहिं य मूत्रेहिं य
कंदेहिं य पत्तेहिं य पुप्फेहिं य फलेहिं य वीएहिं य सिद्धे-
याहिं य गुलियाहिं य ओसहेहिं य जेसज्जेहिं य इच्छंति तेसिं
सोलसएहं रोगायंकाणं एगमवि रोगायंकं उवसामित्तए,
नो चेव णं संचाएइ उवसामित्तए । तए णं ते वहवे वेज्जा य

० जाव गो संचारं नि तेसि मोक्षमएहं रागाणं एगमवि रागा-
नं कं उवमामित्तणं तांहे संता तंता परितंता ० जाव पडिगया ।
तने णं एं दे मणियारमेट्टी तेहिं मोक्षमेहिं रागायकोहिं अ-
त्तिज्जणं ममाणे मंदाए पुक्खरिणीए सुत्तिज्जणं तिरिक्खजो-
णिणहिं निवद्धान्णं चट्ठएणिए अट्ठजुहट्ठमट्ठे कात्तमामे
कात्तं किच्चा मंदाए पुक्खरिणीए ददुदुरीए कुत्तिज्जि द-
दुदुरत्ताए उववणे । तने णं मं दे मणियारजीवे ददुदुरीए
गव्जानो विणिम्मुक्के ममाणे उम्मुक्कवात्तभावे विणायपरि-
णयमित्ते जोव्वणमणुत्तणे मंदाए पोक्खरिणीए अभि-
रममाणे अभिरममाणे विहरनि । तए णं मंदाए पोक्खरि-
णीए बहुजणो एहायमाणो य पाणियं पियमाणो य
पाणियं संवहमाणो य अणमणस्स एवमाइक्खइ-धत्ते णं
देवाणुप्पिया ! मं दे मणियारमेट्टी, जस्स एं इमेयारूवा
मंदा पुक्खरिणी चाट्ठकोणा ० जाव पडिक्खा, जस्स णं
पुरत्तिज्जिमिद्धे वणसंसे चित्तसभा अणेगलंभसय ० तहेव
चत्तारि मज्जाओ ० जाव जम्पजीवियफले । तए णं तस्स ददु-
दुरस्स तं अभिक्खणं अभिक्खणं बहुजणस्स अंतिए एय-
मट्ठं मोच्चा णिमम्म इमेयारूवे अवन्तियए चित्तिए पत्तियए
माणोगयमंकपे समुप्पज्जित्या-कट्ठिं मणे मए इमेयारूवे
सट्ठे णिसंतपुवे ति कट्ठु सुज्जेणं परिणामेणं ० जाव जट्ठ-
सरणे समुप्पन्ने, पुव्वजातिसमरणं समागच्छति । तने णं तस्स
ददुदुरस्स इमेयारूवे अवन्तियए चित्तिए पत्तियए माणोगय-
संकपे समुप्पज्जित्या-एवं खलु अहं इहेव रायगिहे णगरे
मं दे णामं मणियारमेट्टी हांत्या अट्ठे ० जाव अपरित्तणं । तेणं
कात्तेणं तेणं समएणं समणे जगवं महावीरं ० जाव समोसदे ।
तए णं मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए पंचा-
णुव्वइयं सत्त मिक्खवावइयं ० जाव पक्खिणे । तए णं अहं अ-
णया कयाइ असाधुदंसणेण य ० जाव मिच्छतं विप्पक्खि-
णे, तए णं अहं अणया कयाइ गिम्हकालमयंसि ० जाव
उवसंपज्जित्ता णं विहरामि, एवं जहेव चित्ता, आपुच्छणं च,
मंदा पुक्खरिणी, वणसंडा, सभाओ, सेसं तं चैव सव्वं ० जाव
मंदाए पुक्खरिणीए ददुदुरीए कुत्तिज्जि ददुदुरत्ताए उव-
वणे । तं अट्ठो ! णं अहं अट्ठणे अकयत्ते अकयपुत्तो णिगं-
थाओ पावणयाओ नट्ठे जट्ठे परिभट्ठे, तं सेयं खलु ममं सयमेव
पुव्वपक्खिणाइ पंचाणुव्वयाइ सत्त सिक्खवावयाइ उवसंप-
ज्जित्ता णं विहरित्तए, एवं संपेहेति, संपेहित्ता पुव्वपडिव-
ण्णाइ पंचाणुव्वयाइ ० जाव आरुहति, आरुहत्ता इमेयारूवं
अजिगहं अभिगिण्हति, कप्पइ मे जावज्जीवाए क्खट्ठं उट्ठे-
णं अणिक्खित्तेणं तवोक्कमेणं अप्पाणं भावेमाणस्स विह-
रित्तए । छट्ठस्स वि य णं पारणंगसि कप्पइ मे मंदाए

पुक्खरिणीए परिपेरंतेसु फामुणमुएहोदएणं उम्महणा
लोभियाहि य चित्ति कप्पेमाणस्स विहरित्तए, इमेयारूवं
अजिगहं अभिगिण्हति, अभिगिण्हत्ता जावजीवाए
उट्ठं उट्ठेणं ० जाव विहरनि । तेणं कालेणं तेणं समएणं अहं
गोयमा ! रायगिहे णगरे गुणसिलए चेइए समोसदे । परिसा
णिगया । तए णं मंदाए पुक्खरिणीए बहुजणो एहायइ, पा-
णियं पियइ, पाणियं संवहइ, अणमणं आइक्खइ ० जाव स-
मणे जगवं महावीरे इहेव गुणसिलए चेइए समोसदे, तं
गच्छामो एं देवाणुप्पिया ! समणं जगवं महावीरं वंदामो,
णमंसापो ० जाव पज्जुवासापो, इहजने परभवे हियाए सुहाए
खपाए णिस्सेसाए अणुगामियत्ताए भविससति । तने णं त-
स्स ददुदुरस्स बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म
अयमेयारूवे अवन्तियए समुप्पज्जित्या-एवं खलु मणे भगवं
महावीरे, तं गच्छामि णं वंदामि, णमंमामि, एवं मं पेहेति, मं-
दाओ पुक्खरिणीओ सणियं सणियं उत्तरति, उत्तरित्ता जे-
णेव रायमगे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता ताए उकिट्ठाए
ददुदुरगईए वीईवयमाणं जेणेव मम अंतिए तेणेव पहारे-
त्य गमणाए, इमं च णं मेणिए राया भिभमारं एहाए कय-
कांडय ० जाव खवात्तंकारविभूमिए हतियलंघवरगते सकोरं-
टपट्ठमणं उत्तेणं धागिज्जमाणेणं सेयवरचामराहिं महया
हयगयरहज्जमवगचाउरंगिणीए सेणाए सत्ति मंपरिवुमे
मम पायं वंदए हव्वमागच्छति, तने णं से ददुदुरे तेणियस्स
रणो एगेणं आसकिभोरेणं वामपाएणं अकंते ममाणे अंत-
णिग्याइए करावि होत्था । तए णं मे ददुरे अयामे अवस्से
अवारिणं अपुरिगकारपरक्खे अधारिणिज्जाम्मि ति कट्ठु
एगंतमवक्खति, अवक्खमत्ता करतलपरिगहियं तिकखुत्ता
सिरनावत्तं मत्थए अज्जि कट्ठु एवं वयासी-नमोऽत्थु णं
अरुहंताणं भगवंताणं ० जाव संपत्ताणं, नमोऽत्थु णं समणस्स
जगवओ महावीरस्स मम धम्मायरियस्स ० जाव संपाविउ-
कामस्स, पुत्तिं पि य णं मए समणस्स जगवओ महावी-
रस्स ० जाव संपत्तेणं अंतिए वृत्तगपाणानिवाए पच्चक्खाए ०
जाव थूत्तए परिगहे पच्चक्खाए । तं इयाणि पि तस्सेव
अंतिए सव्वं पाणाइवायं पच्चक्खामि ० जाव सव्वं परिगहं
पच्चक्खाए जावज्जीवाए सव्वं अमणं पाणं खाइमं साइमं
पच्चक्खाए जावज्जीवाए, जं पि य इमं सरं इट्ठं कंतं ०
जाव सम्मं फुमंतं, एयं पि य णं चरिमेहिं ऊसामेहिं वो-
निरामि ति कट्ठु तए णं से ददुरे कात्तमामे कालं किच्चा ०
जाव सोहम्मे कप्पे ददुरवर्किसए विमाणे उववायसजाए
ददुरदेवत्ताए उववणे । एवं खलु गोयमा ! ददुरेणं देवेणं
सा दिव्वा देविट्ठी लक्खा पत्ता अभिसमणायमा । ददुरस्स

एण भंते ! देवस्म केवइयं कालं त्रिती पणत्ता ? । गोय-
मा ! चत्तारि पलिओवमाइं त्रिती पणत्ता । से णं दहुरे
देवे आउक्खएणं जवक्खएणं तिक्खएणं अणंतरं चयं
चत्ता महाविदेहे वासे सिज्जिहिति, वुज्जिहिति० जाव
अंतं करोहिति ।

(एवं सूरियाभ चि) यथा राजप्रश्रुते सूर्याभो देवो वर्णि-
तः, एवमयमपि वर्णनीयः । कियता वर्णकेनेत्याह- (०जाव दि-
व्वाइ इत्यादि) स चायं वर्णकः- " तिहिं परिसाहिं सत्तहिं
अणीएहिं सत्तहिं अणीयाहिवईहिं । " इत्यादि । (इमं च णं
केवलकल्पं ति) इमं च-केवलः परिपूर्णः, स चासौ कल्पश्च
स्वकार्यकरणसमर्थ इति केवलकल्पः, केवल एव वा केवलक-
ल्पः, तम् । (आभोएमाणेत्ति) इह यावत्करणादिदं दृश्यम्- " पा-
सइ समणं भगवं महावीरं । " इत्यादि । (कूमागारदिष्ठं
त्ति) एवं चाऽसौ- " से केणठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-सरीरगं
गया, सरीरगं अणुपविट्ठा ? । गोयमा ! से जहानामए कूमागार-
साला सिया दुहओ । " बाहिरन्तश्च " गुत्ता लिता । " साऽऽवरण-
त्वेन, गोमयाऽऽद्युपलेपनेन च । उभयतो गुत्तमेवाऽऽह- " गुत्ता "
वहिःप्राकारावृता । " गुत्तपुवारा । " अन्तर्गुप्तेत्यर्थः । अथवा-गुप्ता
गुत्तद्वाराणां केषाञ्चित् स्थगितत्वात्, केषाञ्चिच्छास्थगितत्वा-
दिति । " निवाया । " वायोरप्रवेशात् । " निघायगंभीरा । " किल
महद् गृहं निवातं प्रायो न भवतीत्यत आह- " निवातगंभीरा । "
निवातविशालेत्यर्थः । " तीसं णं कूमागारसालाप अदूरसा-
मंते पत्थ णं महं एगे जणसमूहे चिठइ, तए णं से जणसमूहे एगं
महं अम्मइहलयं वा वासवइलयं वा महावायं वा एज्जमाणं पा-
सइ, पासइत्ता तं कूमागारसालं अंनो अणुपविसित्ता णं चिट्ठइ ।
से तेणठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-सरीरगं गया, सरीरगं अ-
णुपविठ चि । " असाधुदर्शनेनेति, साधूनामदर्शनेन, अत एवाप-
र्युपासनया अनासेवनया, अननुशासनया शिक्षाया अजावेन,
अशुश्रूषणया श्रवणेच्छाया अजावेन, सम्यक्त्वपर्यवैः सम्यक्त्व-
रूपपरिणामविशेषैरेवं मिथ्यात्वं विशेषेण प्रतिपन्नः विप्रतिपन्नः,
काष्ठकर्माणि दास्यपुत्रिकाऽऽदिनिर्माणानि । एवं सर्वत्र, नवरं
पुस्तं वस्त्रं चित्रं हेष्यं च प्रसिद्धं, ग्रन्थिमानि यानि सूत्रेण प्र-
थ्यन्ते, मालावत् । वेष्टिमानि वेष्टनतो निष्पाद्यन्ते, पुष्पमालाल-
म्बूनकवत् । पूरिमाणि यानि पूरणतो प्रवन्ति, कनकाऽऽदिप्रति-
मावत् । संघातिमानि संघातनिष्पाद्यानि, रथाऽऽदिवत् । उपदर्श्य-
मानानि लोकैरन्योऽन्यमित्यर्थः । (तालायरकम्मं ति) प्रेक्षणक-
र्मविशेषः । (तेगिच्छियसावं ति) चिकित्साशास्त्रामरोगशालां,
वैद्या भिषग्बरा आयुर्वेदपाठकाः, वैद्यपुत्रास्तत्पुत्रा एव,
(जाणुय चि) ज्ञायकाः, शास्त्रानध्ययिणोऽपि शास्त्रज्ञप्रवृत्ति-
दर्शनेन रोगस्वरूपतश्चिकित्सावेदिनः । कुशलाः स्ववितर्काश्चि-
कित्साऽऽदिप्रवीणाः । (बाहियाणं ति) व्याधितानां विशिष्टचि-
त्तपीमात्रतां, शोकाऽऽदिविप्लुतचित्तानामित्यर्थः । अथवा-वि-
शिष्टा आधिषेस्मात्स व्याधिः स्थिररोगः कुष्ठाऽऽदिः, तद्धतां
ग्लानानां क्षीणदर्षाणामशक्तानामित्यर्थः । रोगितानां संजातज्व-
रकुष्ठाऽऽदिरोगिणाम्, आशुघातिरोगाणां वा (ओसहमित्यादि)
औषधमेकद्रव्यरूपं, भेषजं द्रव्यसंयोगरूपम् । अथवा-औषधमे-
कानेकद्रव्यरूपम्, भेषजं तु पथ्यम् । मकं तु भोजनमात्रम्, प्रति-
चारककर्म प्रतिचारकत्वम् । (अलंकारियसजं ति) नापितक-

मंशाह्वाम् । (विसाजिय इत्यादि) त्रिसृष्टस्वेदजलमलपरिश्र-
मनिष्काकुलपिपाशाः । तत्र जलः स्थिरो मास्निवहेतुः, मलस्तु स
एव कठिनीभूत इति । राजगृहादिनिर्गतोऽपि च यत्र बहुजनः । (किं
ते ति) किं तद्यत्करोति ? । उच्यते-जलरमणं जलक्रीडाभिः, विवि-
धमज्जनैः बहुप्रकारस्नानैः, कदलीनां लतानां च गृदकैः, कुसुम-
स (प्र) स्तैः, अर्नकशकुनिगणकृतैश्च । कीदृशः ? । रिज्जितैः स्वर-
घोलनावद्भिर्मधुरैरित्यर्थः । संकुलानि यानि नानि तथा तेषु, पु-
ष्करिणीवनखण्डकणेषु पञ्चसु वस्तुष्विति प्रक्रमः । (संतुयट्ठा
य चि) शयितः (साहमाणो य चि) प्रतिपाद्यन् । (गमओ चि)
पूर्वोक्तपाठः । (साया मोक्खं चि) सातात् सातवेदनीयोदयात्
सौख्यं सुखम् । " सासे " इत्यादि श्लोकः प्रतीतार्थः, नवरम्
(अजीरए चि) आहारापरिणतिः । (दिठ्ठीमुद्धसुले ति) दृष्टि-
शूलं नेत्रशूलं, मूर्च्छशूलं मस्तकशूलम् । (अकारए चि) भक्त-
द्वेषः । " अन्निवेयणा " इत्यादि श्लोकातिरिक्तम् । (कंइ चि)
खज्जुः । (उदरे चि) उदरं, जलोदरमित्यर्थः । (सत्थकोसेत्यादि)
शस्त्रकोशः कुरनखरदनाऽऽदिभाजनं, स इस्ते गतः स्थितो येषां
ते तथा । एवं सर्वत्र । नवरं शिलिकाः किराततिकाऽऽदितृण-
रूपाः, प्रतलपायाणरूपा वा शस्त्रतीक्ष्णीकरणार्थाः । तथा-गुट्टि-
का द्रव्यसंयोगानिष्पादितगोलिकाः । औषधभेषजे तथैव ।
(उव्वलणहेत्त्यादि) उद्वलनानि देहोपश्लेषनविशेषाः, यानि देहाद्
हस्तामर्शनेनापनीयमानानि मलाऽऽदिकमादायोद्वलन्तीति । उ-
द्वलनानि तान्येव । विशेषस्तु लोककृदिसमवसेय इति । स्नेहपा-
नानि द्रव्यविशेषपक्वघृताऽऽदिपानानि । वमनानि प्रसिद्धानि । वि-
रेचनान्यधोविरेकाः स्वेदनानि सप्तधान्येकादिभिः (?) । अवदह-
नानि दम्भनानि । अपस्नानानि स्नेहापनयनहेतुद्रव्यसंस्कृतजलेन
स्नानानि । अनुवासनाश्चर्मयन्त्रप्रयोगेणापानेन जठरे तैलप्रवे-
शनानि । वस्तिकर्माणि चर्मवेष्टनप्रयोगेण शिरःप्रभृतीनां स्नेहपू-
र्णानि, गुदे वा वर्त्यादिकेपणानि । निरुद्धा अनुवासना एव, केवलं
द्रव्यकृतो विशेषः । शिरावेधा नाभीवेधनानि, रुधिरमोक्षणी-
त्यर्थः । तन्त्रणानि त्वचः कुरप्राऽऽदिना तनूकरणानि । प्रक्षणानि
हृत्त्वानि त्वचो विदारणानि । शिरोवस्तयः शिरसि वस्त्रस्य च-
र्मकोशस्य संस्कृततैलापूरणकणः । प्रागुक्तानि वस्तिकर्माणि
सामान्यानि, अनुवासनानिरुद्धशिरोवस्तयस्तु तद्भेदाः । तर्पणा-
नि स्नेहद्रव्यविशेषैर्वृंहणानि । पुटपाकाः कुष्ठिकाणां कणिकावे-
ष्टितानामग्निना पचनानि । अथवा-पुटपाकाः पाकविशेषनि-
ष्पन्ना औषधविशेषाः । उल्लयो रोहिणीप्रभृतयः, वल्लयो गुरूचीप्र-
भृतयः । कन्दाऽऽदीनि प्रसिद्धानि । एतैरिच्छन्ति एकमपि रोगमु-
पशमयितुमिति । (निवकाउए चि) प्रकृतिस्थित्यनुभागवन्धापे-
क्षया । (वद्धपपसि चि) प्रदेशवन्धापेक्षेयति । (अंतनिग्घाइ-
ए ति) निर्घातितान्तः । (सव्वं पाणाइवायं पञ्चक्खामि)
इत्यनेन यद्यपि सर्वग्रहणम्, तथाऽपि तिरश्चां देशविरतिरेव ।

इदार्थे गाथे-

" तिरियाणं चारिचं, निवारियं अह जतो पुणो तेसि ।
सुव्वइ बहुयाणं पि य, महव्वयारोहणं समए ॥ १ ॥
न महव्वयसम्भावे, विचरणपरिणामसंज्ञो तेसि ।
न बहुगुणाणं पि जओ, केवलसंज्ञइपरिणामो ॥ २ ॥ " इति ।
इह यद्यपि सूत्र उपनयो नेक्तस्तथाऽप्येवं द्रष्टव्यः-
" संपन्नगुणो वि जओ, सुसाहुसंसग्गिज्जिओ पायं ।
पावइ गुणपरिहाणि, दहुरजीवो व्व मणियारो ॥ १ ॥ " चि ।

अथवा-

"निधययवदणत्थं, चन्निधो प्रावेण पावण समं ।
जह दहुरदेवेणं, पत्तं वेमाणियसुरत्तं ॥ २ ॥" इति ।

ज्ञा० १ शु० १३ अ० । सेतुकप्र पणस्य उत्तरमवजोवे, आ०
क० । ('सेतुय' शब्दोऽत्र द्रव्यः)

दहुरवडिमग-दहुरावत्तंसक-न० । दहुरदेवाधिष्ठिते विमाने,
ज्ञा० १ शु० १३ अ० ।

दप-दर्प-पुं० । दप्-घञ्, अच् वा । निष्कारणेऽनाचारे, व्य० ४
उ० । अरुच्या कामभोगे, नि० चू० १ उ० । माने, स० ५१
सम० । घृष्टनायाम्, भ० १२ श० ५ उ० । अष्टमे गौणः ब्रह्मण,
दर्पो देहदत्तना, तज्जनकत्वादस्य दर्प इत्युच्यते । आह च--"रसा
पगामं न निसेचियवशा, परं रसा दित्तिकरा हवति । दिष्टं च
कामा समभिद्धवति, पुमं जहा सावकसं तु पक्खी ॥ १ ॥"
अथवा-दर्पः सौत्राभ्याऽऽद्यभिमानः, तत्र भवं चेदं, न हि प्रश-
माद्वैद्याह्वा पुरुषस्यात्र प्रवृत्तिः सम्भवतीति दर्प एवोच्यते ।
तदुक्तम्--"प्रशान्तवाहिसित्तस्य, सम्भवत्याखिलाः क्रियाः ।
मैयुनस्यनिरिकेस्यो, यदि रागो न मैयुने ॥१॥" प्रश्न० ४ संव०
द्वार । स्त्रीणां मानमर्दनादुत्पन्ने गर्वे, उत्त० १ अ० । धावनव-
हगननेपनाऽऽदौ, जित० । पञ्चा० । च० । "दपो पुण होइ वग-
णाइओ ।" इति । स्या० १० वा० । "जो अणेगव्यायामजोगं
वगणाऽऽदिकिरियं करेति णिक्कारणे सो दपो ।" नि० चू० १
उ० । प्रमादे, नि० चू० ।

"दस दार दपो" इत्यस्य व्याख्या-

वायामवगणाऽऽदौ, णिक्कारणधावनं तु तह चैव ।

कायाऽपरिणयगद्दणं, अकप्पो जं वा अगीतेणं ॥४६४॥

वायामो जहा-लघुडिममारुणं, उबन्नयकछाणं वगणं, मल्लव-
त् । आदिसहगहणा वाहुजुद्धकरणं, वायरारुवणं । णिक्कारणे-
ण धावनं स्रव्यपधाणं । दपो गतो । नि० चू० १ उ० ।

दपण-दर्पण-पुं० । पुरुषप्रतिविम्बदर्शनाऽऽधारे, वाच० । आ-
दर्शं, ज्ञा० १ शु० १ अ० । पं० व० । नि० चू० । प्रश्न० । जं० ।
आ० चू० । रा० ।

दपणिज्ज-दर्पणीय-त्रि० । यत्नकरे, उत्साहवृद्धिकरे च ।
स्या० ६ वा० । कल्प० । ज्ञा० । औ० । प्रज्ञा० । जी० ।

दपपडिसेवणा-दर्पप्रतिसेवना-स्त्री० । आगमप्रतिपेद्धप्रा-
णातिपाताऽऽद्यासेवायाम्, स्या० १० वा० । नि० चू० । (वि-
स्तरस्तु 'परिसेवणा' शब्दे बह्व्यते)

दपिय-दर्पित-त्रि० । हस्ते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । दर्पाद्विराध-
का भवन्ति ज्ञानाऽऽदीनाम् । नि० चू० १ उ० । दर्पयति, प्रश्न०
३ आश्र० द्वार ।

दपुद्ग-दर्पवत्-त्रि० । "आदिवह्नीह्वाव-वन्त-मन्तेचेर-मणा
मतोः" ॥ ८ । २ ॥ १५६ ॥ इति मतोः स्थाने वह्नीह्वाऽऽदेशः । हस्ते,
प्रा० २ पाद ।

दज्ज-दर्भ-पुं० । 'दभ' ग्रन्थे । घञ् । वाच० । समूले कुशे,
समूजा दर्भाः, अमूजाः कुशाः । ज० ८ श० ६ उ० । आ०
म० । आचा० । नि० । विपा० । ज० । अन्त० । प्रज्ञा० । दर्भैरभूतैः

कुशैर्मूत्रभूतैर्जान्या दर्भकुशभेद इत्यन्ये । ज्ञा० १ शु० २ अ० ।
"कुशाः काशाः वल्लजाश्च, तथाऽन्ये तृणरोमशाः । मौञ्जाश्च
शाद्वलाश्चैव, परं दर्भाः परिकीर्तताः ॥ १ ॥" इत्युक्तेषु काशा-
ऽऽदिषु पदेषु तृणेषु, वाच० ।

दज्जपुण्ण-दर्जपुण्ण-पुं० । दर्वाकरसर्पविशेषे, प्रज्ञा० १ पद । प्रश्न० ।

दज्जय-दर्जक-पुं० । समूले कुशे, भ० १० श० १ उ० ।

दज्जवण-दर्भवन-न० । दर्भकानने, "जातणाहि किं ते असि-
वणं दज्जवणं १ ।" दर्भवनं प्रतीतं, दर्भपत्राणि वेदकानि, तदग्रा-
णि च भेदकानि भवन्तीति तद्वत्तनाहेतुत्वेनोक्तम् । प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

दज्जवत्तिय-दर्भवर्तित-पुं० । न० । दर्भिणः शरीरविकर्तने,
दशा० ६ अ० ।

दज्जविज्जा-दर्भविद्या-स्त्री० । रोगप्रनिकरणविद्याभेदे, अ-
न्या दर्जे दर्भविद्या ज्ञवति विद्या, यथा दर्भैरपमृश्यमान आ-
तुरः प्रगुणो भवति । व्य० ५ उ० ।

दज्जिययाण-दार्ज्ययिण-पुं० । दर्जेर्गोत्रापत्ये, "चित्ताण-
पत्तं किमोत्रे पणत्ते १ । दज्जिययाणसगोत्ते पत्तं १ ।" सु०
प्र० १० पाहु० । जं० । चं० प्र० ।

दम-दम्-पुं० । दम-घञ् । इन्द्रियनिग्रहे, प्रश्न० ४ संव० द्वार ।
स० । इन्द्रियोपशमे, नं० । आचा० । उ० । दप्ते, बाह्येन्द्रियाणां
धैर्यावपयव्यतिरिक्त्यो निवर्तने, "निग्रहो बाह्यवृत्तीनां, दम
इत्यभिधीयते ।" इत्युक्ते बाह्येन्द्रियव्यापारोपे विकारहेतुस-
न्निधानेऽपि मनसः स्थैर्ये, "कुरित्तात्कर्मणो विप्र !, यच्च चि-
त्तनिवारणम् । स कीर्तितो दमः, " इत्युक्ते कुकर्मण्यो मनसो
निवारणे, कर्दमे, दमने च । वाच० ।

दमअ-पुं० । देशी-दरिद्रे, दे० ना० ५ वर्ग ३४ गाथा ।

दमग-दमक-पुं० । इत्यहवाऽऽदीनां प्रथमं विनयग्राहके, नि०
चू० ५ उ० ।

दमक-पुं० । दुर्जगे, रङ्गे, व्य० ३ उ० । दरिद्रे, नि० चू० १५
उ० । आ० म० । आ० क० । वृ० । ज्ञा० । विशेषे । आश्र० ।
रुमको नाम दरिद्रो भूत्वा यः प्रव्रजति । वृ० १ उ० ।

दमगभत्त-दमकभक्त-न० । रङ्गेष्वो दीयमाने भक्ते, नि० चू०
६ उ० ।

दमघोम-दमघोप-पुं० । शिशुपालपिनरि, ज्ञा० १ शु० १६
अ० । वसुदेवस्वसुः पत्न्यौ, स्व० १ शु० ३ अ० १ उ० ।

दमण-दमन-न० । उपतापे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । पशूनां
शिक्षाग्रहेण, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दमणग-दमनक-पुं० । पुष्पजातिविशेषे 'दवना' इतिख्याते,
प्रश्न० ५ संव० द्वार । रा० । गन्धद्रव्यविशेषे च । आचा० १
शु० १ अ० ५ उ० । प्रज्ञा० । ज्ञा० । आ० म० । "दमणगपुडाण
वा ।" जं० १ वक्ता० । रा० ।

दमणा-दमना-स्त्री० । गन्धद्रव्यविशेषे, आ० म० १ अ० १
खण्ड ।

दमदंत-दमदन्त-पुं० । स्वनामधेयते हस्तिशीर्षकपुराधिपतौ,
येन हस्तिनागपुरं रुद्रम् । ग० ।

अथ दमदन्तसंस्मृत्यो यथा—“ अथि तिवुहपुरं पि च तिवुह-
जणसमाश्रयं उवट्टणं व पुञ्जागपकिपुत्रपयारोचरि दिप्यन्तरयक-
विसीसं हत्थिसीसं नाम नयरं । “जत्थ धुवं वणिग्याणं, चवहार-
पराण अइसमिच्छाणं । वणिग्यायाण लोलं, धणओ वि न पावप
कह वि ॥ १ ॥ ” तत्थ समरचत्तरवेरिवारपेरियदंतिभगदंतो
दमदंतो नाम राया । “कित्ती रणहयरिउवय-संभूया जस्स
खंदकरसरिसा । मउभं करेइ दुज्जण-जणमणदहणं हुयासु व्व
॥ १ ॥ ” अन्नया सो दमदंतराया तिखंडभरेहसरं दुकरवैरि-
रायपकिवासुदेवं सेवेवं रायगिहं नगरं गओ । तम्मि समए ह-
त्थिणाउराओ नीहरिऊण सपरियणंहिं पंरुवेहिं नस्स देसो बलं
लहिय वृत्तिओ । इमं सरूवं दमदंतराया रायगिहाओ वडिपण
सुणिय परमं पओसमुच्चहंनेण नामियदिक्षेणं नियसिन्नेण सह
हत्थिणाउरं समंतओ, जंवूदीवं पि व ल-वणसायरेणं, वेढियं । त-
ओ सो दूपमुढेणं पंडवे विषवेइ-अम्ह देसो तुम्हेहिं वीरजणग-
रहणियज्जेण बलेण उवट्टओ, न वळेण । जओ—“ छलमुच्चियं की-
वाणं, कीवाण वधं थियविरेहिए उणे । वलवंताण नराणं, न
एस मग्गो सुवंसाणं ॥ १ ॥ ” ता जइ तुम्हाण पयमं लयदंरु-
व नमतिय, तो पुराओ निगातूण दमपरकमपईवसिहाए सवभ-
लीलमुच्चहह । तओ एवंधेहं दूएण तज्जिया अवि पंरुवा
भयभीया न नीहरिया सनधराओ जुज्जिउं । तओ बहुदि-
णरोहणनिविण्णो दमदंतो हत्थिसीसपुरं गओ एवं सि-
तिऊण—“ खसियकुनवमवाणं, समुदपत्ताण सिदपोय व्व ।
जुज्जं काउं उच्चियं, अन्नइ अजसो फुरइ लोए ॥ १ ॥ ” इओ
य नाएणं रज्जं पालयंतो दमदंतो कइवयदिणेहिं वइकंते-
हिं सिरिनेमिनाहसीसलिरिधम्मघे, सलूरिवयणपहसंजूयपभू-
यलवेगरसरंगंतर्गिणीए धम्मदेसणाए एहाऊण विगय-
पावसंताओ रजमकज्जं, मंनारे कागगारे, पेयलीओ रक्क-
सीओ, विसए विसे, चउरंगसादणं दुग्गइसादणं च मज्जंतो
सत्तेगं गओ संसारसुखमुज्जिय वडिजियसवसावज्जकज्ज-
मणवज्जं पवउज्जं पडिउज्जइ । तओ रायरिसी कमेण गी-
यत्थो होतुं विहरंतो पंरुवयात्रिए हत्थिणाउरे गोउरउआरे
मेह व्व निपपकंयो पडिमं विओ । तम्मि समए रायवाकियाए
निगच्छंतोहिं पंचहिं पंरुवेहिं पलोइय वाहणेहिं उत्तरिय न-
मंसिओ जावसारं मुणीसरो । अहो ! दुक्करकारओ एल राय-
रिसी इय अम्मिनंदिए पुरओ पत्थियसु तेसु तत्थ आगओ
सपरियणो पयईए दुज्जणो दुज्जोहयो, तं मुणिदं पिक्खिय अ-
णेण अम्हाणं पुव्वपुरंसारायं कित्तिलवस्समवहरियं, पुव्व-
वइरमणुसरंतो माउडिणेण तामेइ, तम्भावं मुणंनेण तप्परिय-
णेण पाहाणखंडेहिं आहणिकण लिट्टुरासी कओ, रायवामीए
चलिपण जुहिट्टिरराओ तत्थ तं मुणिमपिच्छंतेण तट्टणे छिट्टु-
रासि पडोयंतेण नियपरियणो पुट्टो—कहिं विहरिओ स मह-
प्पा धम्मकपपदुक्कणो ? । तेणावि दुज्जोहयुत्तंतो तप्पुरओ उ-
त्तो । तं सुणिय अईव अधिइं कुयंतो पायकंहेहिं छिट्टुरासि दूरे
काराविय अंगसंवाहगेहितो अंगं सउज्जं निम्माविय सयं तं
मुणिवरं खामिय पत्तो पासारं जुहिट्टिरनरवरो । दमदंतो वि
संवेगवेगेण एवं भावेइ—“ एस मे सासओ अप्पा, नाणदंसण-
संजुओ । सेसा मे व हिरा भावा, सव्वे संजोगलक्खणा ॥ १ ॥ ”
तओ स कोरवेसु अवकारकारिसु, पंरुवेसु य उवयारपरसु सम-
चित्तविसिं धारेइ । अइ जुहिट्टिरराओ सेवावसरारोसगं दुज्जो-
हणं एवं निम्मत्थेइ-अरे कुवार ! अंगीकयमायंगावार ! इहभ-

वपरभवदुग्गणियज्जं मुणिवरावमाणं किं तए कयं ? , तइया किं
तुमं कत्थ वि गओ आसि, किं वा तस्स परकमं गीयमाणं
न तए सुयं, जइया तेन वेढियं हुत्था हत्थिणाउरं ? , अणेण य
रायरिसिणा पुठ्ठि पंचावि चयं जिया, संपइ पुण पंच वि
इंदिया । धरिओ य दुक्करो महव्वयमारो, अतो को तं निज्ज-
णियं सकइ, तओ सो वि रायरिसी तं दुस्सहं परिमहं सहंने
संवेगावेसेण माणंतरीयं पकिवडिजिय गुणसंणिमारुहिय सं-
पत्तकेवलनाणो सिवपुरं गओ । “ वुत्तंतमेयं दमदंतसाहुणो,
चित्ते निसिन्ता सममित्तसत्तुणो । संवेगरंगणनट्टसीज्या,
हवेह सिक्कि परिणह वीलया ॥ १ ॥ ” ॥ ए७ ॥ ग० २ अधि०
आ० क० । आ० चू० । आ० म० ।

दमदमाय—दमदमाय—नामधा० । आरुम्वरकरणे, अदमद दम-
द्ववति । “ अम्भकानुकरणादनेकस्वरात् कृत्स्तिना अनितौ
द्विश्च ” ॥ ७ । २ । १४५ ॥ (हैम०) इति माचप्रत्ययः, दमवद-
द्विचनं च । “ माचयादौ ” ॥ ७ । २ । १४५ ॥ (हैम०) इति
तलुक् । “ डित्यन्त्यस्वराऽऽदेः ” ॥ २ । १ । ११४ ॥ (हैम०)
इत्यलुक् । “ माचलोहिताऽऽदिन्यः पित् ” ॥ ३ । ४ । ३० ॥
(हैम०) इति कश्चप्रत्ययः । “ कयडोर्थलुक् ” ॥ ८ । ३ ।
१३७ ॥ इतिक्यजन्तसम्बन्धिनो यस्य लुक् । ‘दमदमाइ ।’
‘दमदमाअइ ।’ दमदमायति । प्रा० ३ पाद ।

दमय—दमक—पुं० । कर्मकरे, वृ० १ उ० ।

दमयंती—दमयन्ती—स्त्री० । भीमपुत्र्यां नलनृपमहिष्याम्, ती० ।
(कथाऽन्यत्र)

दमसायर—दमसागर—पुं० । दम इन्द्रियदमोऽर्थात् चारित्र्यम् । द-
म एव दुस्तरत्वात् सागर इव दमसागरः । तरितुमशक्यत्वात्
सागरकल्पे दमे, उक्त० १६ अ० ।

दमिरु—द्रविड—पुं० । देशजने, तद्देशस्थे च । वाच० । नं० । प्रव० ।

दमिल—दमिल—पुं० । अनार्यक्षेत्रे, तज्जे मनुष्ये च । प्रज्ञा० १
पद । नि० चू० । सूत्र० । प्रव० ।

दमिद्धा—द्रमिद्धा—स्त्री० । अनार्यदेशोत्पन्नायां योषिति, भ० ए
श० ३३ उ० ।

दमी—दमिन्—पुं० । दमो विद्यते येषां ते दमिनः । उपशमवत्सु
साधुषु, उक्त० १६ अ० । जितेन्द्रिये, उक्त० २२ अ० । उद्वृत्त-
दमनशीले च । उक्त० १६ अ० ।

दमीसर—दमीश्वर—पुं० । दमो विद्यते येषां ते दमिनो जिते-
न्द्रियाः, तेषामोश्वतो दमोश्वरः । उपशमवतां साधूनामैश्वर्य-
धारिणि, उक्त० १६ अ० ।

दमेयव्व—दमितव्य—त्रि० । वशीकर्त्तव्ये, उक्त० १ अ० ।

दम्म—दम्य—त्रि० । दमनयोग्ये, आचा० २ शु० १ चू० ४ अ० २
उ० । दश० । आ० क० ।

द्रम्म—पुं० । पणषोडशके, वाच० ।

दय—न० । देशी—जज्ञे, शोके, दे० ना० ५ वर्गे ३३ गाथा ।

दयपत्त—दयाप्राप्त—त्रि० । प्राप्तकरुणागुणे, औ० । दयाकारिणि
च । स्था० ६ उ० । रा० ।

दया—दया—स्त्री० । दय—जिदा०—अह । “ यत्नादपि परक्लेशं,
हर्तुं या हृदि जायते । इच्छा भूमिसुरश्रेष्ठ !, सा दया परिकी-

तिता ॥१॥" इत्युक्तकणे इच्छाजदे, वाच० । कृपायाम्, हा० २४
अष्ट० । आच० । स० । सूत्र० । अनुकम्पायाम्, दश० ९ अ०
१ उ० । आच० । प्रश्न० । जीवरक्षायाम्, दश० १ अ० । अन्व-
भावस्वरप्राणरक्षणायाम्, अष्ट० २७ अष्ट० । दुःखितजन्तु-
दुःखभागानिलापे, ध० १ अष्टि० । " न तद्धानं न तद्धानं,
न तद्धानं न तत्तपः । न सा दीक्षा न सा भिक्षा, दया यम न
विद्यते ॥ १ ॥ " संथा० ।

दयाइय-न० । देशी-रक्षिते, दे० ना० ५ वर्ग ३५ गाथा ।

दयालु-दयालु-त्रि० । दत्त-आलुप् । कृपायुक्ते, वाच० ।

दयावत्-त्रि० । " आदित्योद्भास्य-धन्तमन्तेचर-मणा मतोः "
॥ ७ । २ । १५५ ॥ इति मतोः स्थाने आमु इत्यादेशः ।
प्रा० २ पाद । सवृणे, दश० २ तत्त्व । सवृणानुक्रमके, ध०
२० । दुःखितजन्तुभागानिलापके, प्रव० २३६ द्वार ।

संप्रति दशमं गुणं प्रचिकटयिपुराह-

मूत्रं धम्मस्त दया, तयगुणयं सवमेवऽनुष्ठायं ।

सिक्कं जिण्णदम्मप, मग्गिज्ज तेणिह दयालु ॥१७॥

मूलमाद्यं कारणं धर्मस्योक्तनियमस्य दया प्राणरक्षा । यदुक्तं
श्रीमद्भारतकृष्णे-"ले वेमि जे छद्दया, जे पडुण्णया, जेय आग-
मिस्ता अरहन्ता भगवन्ता ते सव्वे पयनाइफसंति, एवं भासंति,
एवं पन्नवैति, एवं पडवयंति-सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे जीवा
सव्वे सत्ता न हंतव्वा, न वज्जायेयव्वा, न परितायेयव्वा, न डव-
इयेयव्वा, एस धम्मं सुद्धं निदय सासणं समिपं होयं केयवेहि
पयेइए ।" इत्यादि । यतोऽस्या एव दृष्टार्थं शेषव्रतानि । तथा आ-
श्वाचि-"अहिंसेव मता मुपया, स्वर्गमोक्षप्रसाधनी । अस्याः
संरक्षणार्थं च, न्यायं सत्याऽऽदिपालनम् ॥१॥ " इति । अत एव
तदनुगतं जीवदयासहजाधि, सर्वमेव विहारोऽहारादप्येयावृ-
त्याऽऽदि सद्गुणानं, सिद्धं प्रतीतिं, जिनेन्द्रसमये पारगतगदित-
सिद्धान्ते । तथा श्लोकं श्रीशरण्यभयवृत्तिपदैः-" जयं चरे जयं
चिठे, जयमासे जयं सय । जयं भुंजतो भासंतो, पावं धम्मं
न वंधइ ॥१॥ " (दश०) इति । अर्धैरप्युक्तम्-"न सा दीक्षा न सा
भिक्षा, न तद्धानं न तत्तपः । न तद्धानं न तद्धानं, दया यम न
विद्यते ॥ १ ॥ " इति । मृग्यते भविष्यते तेन कारणेनेह धर्मा-
धिकारे दयालुदयाशीलः । स हि किल स्वल्पस्याऽपि जीवयध-
स्य यशोधरजीवसुरेन्द्रदत्तमहाराजस्येव दारुणविपाकमवदु-
ध्यमानो न जीववधे प्रवर्तते इति ॥ १७ ॥ ध० २० ।

दयावण-पुं० । देशी-दीने, दे० ना० ५ वर्ग ३५ गाथा ।

दयासुरि-दयासुरि-पुं० । द्रव्यानुयुगार्थोपदेशके तपागच्छप्र-
धाने स्वनामख्याते सुरी, अग्या० १५ अष्टा० ।

दर-दर-अव्य० । ईषदर्थे, अर्थायै च । " दराकांस्ते " ॥ ८५
॥ ११५ ॥ दर इत्यव्ययमर्थायै ईषदर्थे च प्रयोक्तव्यम् । "दरवि-
अस्त्रियं ।" अर्द्धेनेपचा विकसितमित्यर्थः । प्रा० २ पाद । प्रव० ।
विशे० । न्यूनतायाम्, दरा द्विविधाः । तद्यथा-पेष्टदराः, धान्य-
भाजनदराश्च । पेष्टमुदरं, तद्वा दराः पेष्टदराः । धान्यभाजनानि
कटपल्यादयः, तान्येव दरा धान्यभाजनदराः । भृ० १ उ० ।
नि० चू० । अर्द्धे, दे० ना० ५ वर्ग ३३ गाथा ।

दरंदर-पुं० । देशी-उल्लासे, दे० ना० ५ वर्ग ३७ गाथा ।

दराजिमिअ-दराजिमित-त्रि० । अर्द्धभुक्ते, धृ० ३ उ० ।

दरादिम-दरदत्त-त्रि० । ईषद्वितीर्णे, पञ्चा० १० विव० ।

दरपट्टावित-दरप्रस्थापित-त्रि० । अर्द्धप्रस्थापिते, नि० चू० १६ उ० ।

दरपत्त-पुं० । देशी-वध्यात्कारे, दे० ना० ५ वर्ग ३७ गाथा ।

दरवांदिश-दरवन्दिश-न० । द्वाविंशद्वन्द्वनकदोषे, " देशीकद-
विशंते, कदोते दरवन्दिश कुंचो । " देशीकथावृत्तान्तात् पत्र क-
रोति तां परिक्लृष्टितम् । धृ० ३ उ० ।

दरविंदर-पुं० । देशी-दीर्घे, विरले च । दे० ना० ५ वर्ग ५२ गाथा ।

दरसण-दर्शन-न० । अत्रे, यथा-" आगारमावसंता वा, अरथे
वा वि पन्ववा । इमं दरसणमावजा, सव्वदुप्पला विमुच्चरे
॥ १ ॥ " अष्टु० ।

दरसणिज्ज-दर्शनीय-त्रि० । कष्टं योग्ये, च० प्र० १८ पाहुं० ।
पश्यच्चक्षुर्न आभ्यसति तस्मिंश्च । म० १ श० ५ उ० ।

दरहिंभिय-दराहिंभित-त्रि० । अर्द्धपर्यटिते, धृ० ४ उ० ।

दरिअ-पुं० । देशी-दत्ते, दे० ना० ५ वर्ग ३५ गाथा ।

दरिइ-दरिइ-त्रि० । धनविहीने, अग्या० ४ वर्ग ३ उ० । अनी-
श्वरे, दुस्थे च । अग्या० ३ ठा० १ उ० ।

दरिइकुल-दरिइकुल-न० । अनीश्वरे, अग्या० ७ ठा० । निर्जन-
कृष्णे च । कल्प० २ कृष्ण ।

दरिइधेर-दरिइस्थविर-पुं० । कृताङ्गलानगरीवास्तव्ये समहि-
त्ते साऽऽरम्भे स्वनामख्याते स्थविरे, आ० म० १ अ० २ खण ।

दरिदीहय-दरिदीहय-त्रि० । अदरिद्रे दरिद्रतां गते, अग्या० ३
ठा० १ उ० ।

दरिय-दृप्त-त्रि० । दृप्त-कः । " अरिर्दत्ते " ॥ ८ । १ । १४४ ॥ दत्त-
शब्दे श्रुतोऽरिर्दत्तो प्रवर्तते । 'दरिद्रो' । प्रा० १ पाद । " दत्ते "
॥ ८ । २ । १५६ ॥ दत्तशब्दे शेषस्य द्वित्वं न प्रवर्तते । " भम धम्मि-
य । बीसत्थो, सो सुणधो अज्ज मारिओ तेण । गोदाण्णैकच्छ-
कुंज-वासिणा दरियसीहेण ॥१॥ " (इति गाथासप्तशत्याम्) प्रा०
२ पाद । गर्हिते, वाच० । औ० । दर्पोऽऽध्माते, रा० । प्रस० । " द-
रियनागदृप्तमदृष्टा । " दत्तनागदृप्तमदृष्टा । प्रस० ४ अष्टा० द्वार ।

दरियमह-दृप्तमह-पुं० । विशिष्टे काष्ठे दर्पोत्पूजायाम्, आचा०
२ धृ० १ अ० १ चू० १ उ० ।

दरिस-हृत्-(प)धा० । चालुपह्जाने, अवा०-पर०-सक०-अनि-
ह । वाच० । " वृषाऽऽर्हनामरिः " ॥ ७ । ४ । १३५ ॥ इति हृत्-
रिः । 'दरिसर्ह' । प्रा० ४ पाद । पश्यति । अदर्शव, अद्राक्षीत् ।
वाच० । " दर्श दर्शं सुरुपां क्षीम । " आ० क० ।

दरिसण-दर्शन-न० । " शब्दतत्त्वज्ञे वा " ॥ ८ । २ । १०५ ॥
इति संयुक्तस्यान्त्यव्ययनात्पुं इकारो वा भवति । 'दरिसणं' ।
'दंसणं' । प्रा० २ पाद । सम्यक्त्वे, आ० क० । आनु० । आगमे,
सूत्र० १ अ० १ अ० २ उ० । संवेदने, स० १० सम० । प्रकाश-
ने, स० ५ अक्ष । आलोकने, रा० । वाक्ये च । स० ६ अक्ष ।

दरिसणरइय-दर्शनरतिक-त्रि० । दर्शने आलोकने रतिर्यस्मि-
न् स दर्शनरतिकः । दिवङ्गणीये, रा० ।

दरिसणावरणिज्ज-दर्शनाऽऽवरणीय-न० । दर्शनं सामान्यार्थ-
बोधरूपमावृणोतीति दर्शनाऽऽवरणीयम् । दर्शनाऽऽवरणकर्मणि,
स्था० । च कं च-“दंसणसीसे जीवे, दंसणथायं करेह जं कम्मं ।
तं पमिहारसमाणं, दंसणवरणं भवे जीवे ॥ १ ॥” इति । स्था०
२ ठा० ४ उ० । (अस्य सर्वा वक्तव्यता ‘कम्म’ शब्दे तृतीयभागे
३५६ पृष्ठे कृष्टव्या)

दरिसणिज्ज-दर्शनीय-त्रि० । दर्शनाय चक्षुर्यापाराय हितं
दर्शनीयम् । औ० । यं पश्यंश्चक्षुषा भ्रमं न गच्छति तस्मिन्,
स० । ज्ञा० । नि० । विपा० । दर्शनयोग्ये, जं० १ पक्ष० । रा० ।
प्रज्ञा० । रूपातिशये, आ० म० १ अ० १ खण्ड० । आचा० ।
रा० । सू० प्र० । औ० । शोभने, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

दरिसयंत-दर्शयत्-त्रि० प्रकटयति, स० २ अक्ष० ।

दरिसावण-दर्शन-न० । कृपायां प्रेरणे, आव० १ अ० ।

दरी-दरी-स्त्री० । पर्वतकन्दराविशेषे, भ० ३ श० २ उ० ।
ज्ञा० । जं० । आचा० । आव० । शृगालाऽऽद्युत्कीर्णचुमिविशेषेषु,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । भ० । मूषिकाऽऽदिकृतायां लघ्व्यां खडा-
याम्, जं० २ पक्ष० ।

दरुमिद्व-न० । देशी-घने, दे० ना० ५ वर्ग ३७ गाथा ।

दल-दद-धा० । दाने, ‘दस्यङः, रुस्य लः । ‘दलह ।’ सूत्र० १
श्रु० ३ अ० ३ उ० । आचा० । अंग० ।

दल-न० । दल-अच् । पत्रे, विशेष० । ज्ञागे. पं० सं० ५ द्वार ।
उपादानकरणे, पञ्चा० ७ विच० । ध० । जिनभवननिष्पत्यङ्गके,
दर्श० १ तत्त्व । शस्त्रच्छेदे, अपकृष्टरूपे, तमालपत्रे, उच्च-
तायाम्, पङ्के, अर्धे च । वाच० । अण्डे, विशेष० । उत्सेधव-
स्तुनि च । पुं० । वाच० ।

दलयित्ता-द्वा-अव्य० । दानं कृतेत्यर्थे, आचा० २ श्रु० ३ चू० ।
दलंती-दलयती-स्त्री० । घट्टेन गोधूमाऽऽदिचूर्णयन्त्याम्, पि० ।

दलयमाण-ददत्-त्रि० । दानं कुर्वति, स्था० ३ ठा० १ उ० ।

“ हृत्थतालं दलयमाणे । ” हस्तेन तारुनं हस्ततालः, तं “ द-
लयमाणे ” ददत् यष्टिमुष्टिलकुटाऽऽदिभिर्मरणाऽऽदिनिरपेक्ष
आत्मनः परस्य वा प्रहरञ्जितं जावः । स्था० ३ ठा० ४ उ० ।
“ अथादाणं दत्तमाणो सि । ” अर्थादानं स्वोपादनकारणमष्टा-
ङ्गनिमित्तं ददत् प्रयुज्जान इत्यर्थः । स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

दलागणि-दलाग्नि-पुं० । दलानि पत्राणि तेषामग्निस्तद्दहनप्र-
वृत्तो वह्निः तस्मिन्, स्था० ७ ठा० ।

दक्षिअ-न० । देशी-निकृण्णिताक्षे, दे० ना० ५ वर्ग ३५ गाथा ।
दक्षिह-दरिह-पुं० । दरिद्रा-अच् आलोपः । वाच० । “ हरि-
हःऽऽदौ हः ” ॥ ८ । १ । २५४ ॥ इत्यसंयुक्तस्य रस्य लः । प्रा०
१ पाद । निर्द्दने, क्षीने च । वाच० ।

दक्षिय-दक्षिक-न० । यां प्रकृतिं वध्नाति जीवस्तदनुभावेन प्रकृ-
त्यन्तरस्य दक्षिकम् । तस्मिन्, स्था० ४ ठा० २ उ० । पं० सं० ।
परमाणवात्मके, पं० सं० ५ द्वार । यस्तु दक्षिकं स्वयं योग्यमर्ह-
मित्यनर्थान्तरम् । आ० म० १ अ० २ खण्ड० । विशेष० ।

द्व-द्व-पुं० । दुनोति-दु-अच् । वने, वाच० । वनान्वे च ।
दर्श० १ तत्त्व । प्रव० । उच० । भावे-अप् । उपतापे, वाच० ।

द्व-पुं० । द्वु-अप् । रसे, वेगे, गतौ, पत्न्याने, परिहासे, वा-
च० । जले, पि० । विकृतिविशेषे, आव० ६ अ० । सप्तदशविधे
संयमे च, कर्मकाठिन्यव्रणकारित्वाद् विलयहेतुत्वाच्च । आ-
चा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । सूत्र० । पानके, द्वु० १ उ० । यश्च सौ-
वीरं छावाऽऽदिकमक्षेपकृतं, यश्च दुग्धतैलवसाद्रवघृताऽऽदिकं
लेपकृतं तदुभयमपि छवमित्युच्यते । वृ० ५ उ० । नि० चू० ।
गजदे, दे० ना० ५ वर्ग ३३ गाथा ।

द्वकर-द्ववर-त्रि० । परिहासकारिणि, ज० ए श० ३३ उ० ।
औ० ।

द्वकारी-द्वकारी-स्त्री० । परिहासकारिण्याम्, ज० ११ श०
११ उ० ।

द्वगंधित-द्वगन्धित्व-न० । द्वयस्य गूथस्य कुथितनकाऽऽद्-
रिव गन्धो यस्यास्ति । तस्मिन्, ध० १ अधि० ।

द्वगुरु-द्वगुरु-पुं० । अपिण्डीकृते आर्द्रगुडे, प्रअ० ४ आश्र०
द्वार । पं० व० ।

द्वगि-द (दा) वाग्नि-पुं० । द्वयस्य वनस्य अग्निः द्वाग्निः ।
वाच० । “ वाऽव्ययोत्वाताऽऽदावदातः ” ॥ ८ । १ । ६७ ॥ इति
आदेराकारस्य अद्वा । “ द्वाग्नी । दावग्नी । ” प्रा० १ पाद । वनो-
द्भवेऽग्नौ, औ० । प्रश्न० । उच० । “ द्वाग्निजालाभिहृषा ” जी०
१ प्रति० । “ द्वाग्निणा ” द्वाग्निना वह्निज्वालेनेन निर्दयं यथा
भवति । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

द्वगिकम्म-द्वग्निकर्म-न० । क्षेत्ररक्षानिमित्तं वने द्वादाने, य-
थोत्तरापथे दग्धे हि तत्र तरुणं तृणमुत्पिद्यति । पञ्चा० १ विच० ।
द्वगिदाण-द्वग्निदान-न० । भूमिषु तरुणतृणरोहणार्थं वने
क्रियमाणे द्वाकर्मणि, ध० २ अधि० ।

द्वगिदावण्या-द्वग्निदापनता-स्त्री० । द्वाग्नेर्द्वयस्य दापनं
दानं प्रयोजकत्वमुपलक्षणत्वाद्दानं च द्वाग्निदापनं, तदेव प्राकृ-
तत्वात् “ द्वाग्निदावण्या । ” कर्मत उपभोगपरिजोगप्रताति-
वाररूपाणां पञ्चदशकर्मदानानामन्यतमे, (म० ८ श० ५ उ० ।
आ०) क्षेत्राऽऽदिशोधननिमित्तं वनाग्नेर्वितरणे, उच० १ अ० ।
आव० ।

द्वण-द्वन-न० । याने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

द्वणमग-द्वनमार्ग-पुं० । द्वनमिति यानं, तन्मार्गो द्वनमा-
र्गः । तस्मिन्, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

द्वदप्पसील-द्रुतदर्पशील-त्रि० । असमीक्ष्य कारिणि, पं०
व० ४ द्वार ।

भासइ दुअं दुअं ग-च्छए अ दरितो व गोविसो सरए ।

सञ्चहुयहुयकारी, फुट्टइ व ठिओ वि दप्पेणं ॥४६॥

द्रुतं द्रुतम् असमीक्ष्य संभ्रमाऽऽवेशवशाद्यो प्रापते, यश्च द्रुतं द्रुतं
गच्छति । क इत्याह-शरदि दपित इव दपौडुर इव गोवृषो व-
र्त्तवर्दविशेषः । शरदि हि प्रचुरचारिप्राणतया, मत्तिकाऽऽद्युपव-
रहिततया च गोवृषो मदेद्रेकाद्रुच्छिन्नलः पर्यटतीत्येवमसा-
क्षि विरङ्कुशस्त्वरितं त्वरितं गच्छति, यश्च सर्वद्रुतद्रुतकारी
प्रत्युपेक्षणाऽऽदीनां सर्वासामपि क्रियाणामतिस्वरितकारी, यश्च
दपेण तीव्रोद्रेकवशात् स्फुटतीव स्थितोऽपि सन्न गमनाऽऽदिकां
क्रियामकुर्वन्नपि इत्यर्थः । एष द्रुतदर्पशील उच्यते । वृ० १ उ० ।

द्वन्द्व-द्रुतद्रुतम्-अव्य० त्वरिते, दश० १ अ० । नि० चू० । शु० ।
द्वन्द्वचारि (ए)-द्रुतद्रुतचारिन्-पुं० । द्रुतगमनशीले. दशा०
१ अ० । आच० । स० । आ० चू० । (' असमाहिष्ठाज ' शब्दे
प्रथमभागे ८४२ पृष्ठे प्रतिपादितमस्य स्वरूपम्)

द्वन्द्वान-द्वन्द्वान-न० । द्वन्द्वस्य द्वाभ्योऽस्तृणाऽऽदिदहननिमित्तं
दानं वितरणं द्वन्द्वानम् । प्रथ० ६ द्वार । अरण्ये अग्निप्रज्वालने,
ध० २ अधि० । तच्च द्विधा भवति-व्यसनात् फलनिरपेक्षप्रवृ-
त्तिरूपात्, फलापेक्षप्रवृत्तिरूपाद्वा । यथा वनेचरा एवमेव तु-
णाऽऽश्वाग्निं प्रज्वालयन्ति, पुण्यबुद्ध्या वा, यथा-मे यदा
मरणसमयस्तदा ह्यन्तो मम भयोऽर्थे धर्मदीपोत्सवाः कर-
णीयाः । अथवा-जर्णतृणदाहे सति नवतृणानुरोद्धेदाद् गाव-
श्चरन्तीनि क्षेत्रे वा सस्यसंपत्तिनिमित्तमग्निं ज्वालयन्तीति ।
यदुक्तम्-" वणद्वन्द्वानमरन्ने, इवगिवाणं तु जीवबहजण-
यं । " प्रथ० ६ द्वार । ध० । सूत्र० ।

द्वन्द्व-पुं० । देशी-तन्तौ, दे० ना० ४ वर्ग ३५ गाथा ।

द्वन्द्व-द्वन्द्व-पुं० । रज्जौ, द्वा० १ शु० ८ अ० । आ० म० ।
रा० । सूत्र० । दोरके, आ० म० १ अ० २ सप्त ।

द्वन्द्व-द्वन्द्व-स्त्री० । पलाशाऽऽदिवर्जनितायां रज्जौ, व-
लनाऽऽदिसंस्कृतो विशिष्टावस्थां प्राप्तः सन् चक्रलो द्वन्द्व-
त्युच्यते । विशे० । सू० २० ।

द्वन्द्व-द्वन्द्व-पुं० । काञ्चिकेन सह विरोधे, बोध० ।

द्वन्द्व-द्वन्द्व-स्त्री० । दपद्रुतगमनभाषणाऽऽदौ, द्वा० ४
डा० ४ उ० । वृ० । (अनुपदमेव ' द्वन्द्वसति ' शब्दे
२४५० पृष्ठे व्याख्यातं चैतत्)

द्वन्द्व-न० । देशी-मीप्समुखे, दे० ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

द्वन्द्व-दापन-न० । दानक्रियायां प्रेरणे, नि० चू० २ उ० ।

द्वन्द्व-दापयत्-स्त्री० । दानं कारयति, द्वा० ४ डा० २ उ० ।

द्वन्द्व-द्वन्द्व-पुं० । अनाव्यदेशभेदे, तज्जे मनुष्ये च । प्रथ० १
आ० द्वार । शत्रुजये दशभिः कोटिभिः साकं सिद्धिं गते नृ-
पे, ती० १ कल्प । द्वन्द्वदेशोत्पन्नायां योपिति च । तत्र ली-
ए । द्वा० १ शु० १ अ० ।

द्वन्द्व-द्वन्द्व-न० । द्वन्द्व-इतन् । धने, व्य० १ उ० । पो० । द्वा० ।
काञ्चने, पराक्रमे, वस्त्रे च । वाच० ।

द्वन्द्व-संहरण-द्रविणसंहरणाऽऽदि-पुं० । पितृवैश्वमनि निके-
पाऽऽदौ, कल्प० ७ कृण ।

द्वन्द्व-द्वन्द्व-पुं० । द्वन्द्वः संयमः सप्तदशविधानः कर्मकाण्डि-
न्यद्रवकारित्वात् विषयहेतुत्वात् । आचा० १ शु० १ अ० ७ उ० ।
कर्मप्रस्थिष्ठावणो रूचः संयमः, स विद्यते यस्याऽसौ द्रविकः ।
सूत्र० २ शु० २ अ० । आचा० । सम्यक्संयमोत्थानेनोत्थिते,
सूत्र० १ शु० २ अ० १ उ० । तृणाऽऽदिव्यस्यसुदाये, म० १ श०
८ उ० । सूत्र० ।

द्वन्द्व-न० । द्रवति गच्छति तांस्ताम् ज्ञानाऽऽदिप्रकारानिति-
व्ययम् । दश० २ अ० । तत्तद्गुणानां भाजने, कल्प० ५ कृण ।
रागद्वेषरहिते, दश० १० अ० । आचा० । सूत्र० । मन्वे मुक्ति-
गमनयोग्ये, सूत्र० १ शु० २ अ० १ उ० । आचा० । " द्रविण

यन्त्रणं मुक्ते, सव्वत्रो विण्णबंधणे । " इत्थं भव्यो मुक्तिग-
मनयोग्यः, " द्रव्यं च ज्ञवः " इति बन्धनात् । रागद्वेषविरहाद्वा
व्यभूतोऽकपायीत्यर्थः । यदि वा-वीतराग इति, वीतरागोऽ-
ल्पकपाय इत्यर्थः । तथा चोक्तम्-" किं सक्का वो जुंजे, सराग-
धम्मस्मि कोइ अकसायी । संते वि जो कसाए, निगिण्हई सो वि
तुल्लो ॥ १ ॥ " सूत्र० १ शु० ८ अ० । रागद्वेषकालिकोपरवरहि-
तत्वाद्वा जातसुवर्णवस्तुव्यभूते, सूत्र० १ शु० १६ अ० ।
धर्माधर्माऽऽकाशपुद्गलजीवकाशाऽऽत्मक गुणपर्यायाऽऽधारे,
सूत्र० २ शु० ५ अ० ।

द्वियकल्प-द्वयैकक-पुं० । चतुर्विधैकान्यतमे, द्वा० ४ डा०
२ उ० । (एककानां चातुर्विध्यं ' एकक ' शब्दे तृतीयभागे २
पृष्ठे गतम्)

द्वियकल्प-द्वयकल्प-पुं० । कल्पनीयव्यये, पं० प्रा० ।

जेण परिग्गहिणं, दव्वेणं कप्पो होति णोकप्पे ।

तं दव्वमेव कप्पो, कारणकज्जोवयाराओ ॥

सो ति विहो बोधव्वो, जीवमजीवे य मीसओ चेव ।

एतेसिं तु विजागं, बोच्छामि अहाणुण्वीए ॥ पं० प्रा० ।

(जीवकल्पाऽऽदीनां तु व्याख्या स्वस्वस्थाने) प्रमाजना १-
मुएमापना २-शिक्षापना ३-उपस्थापना ४-संभोजना ५-संवल-
ना ६-रूपे पदके, पं० चू० । (एते कल्पाः ' द्रवद्वयकल्प ' शब्दे ८०४ पृष्ठे द्रष्टव्याः)

द्वियकल्पो समहिगतो, ए नखिय जं हिद्व तं भणामि ति ।

सो जन्नती विसेसो, इणमो वोच्छं समासेणं ॥

दव्वं तु गिगिहयव्वं, सुदं गविमुत्त गविसणा उविहा ।

सविही अविही एया, अविहीएँ इमं मुण्येयव्वं ॥

दव्वणि जाणि काणि ति, गहणं ह्योए ठव्वेति साहूणं ।

तेसिं तु संभवं म-ग्गमाणे न तु साहेते अत्थं ॥

अविहीएँ दोस पिंहुव-हिमेज्जसज्जायणिग्गमपवेसो ।

एवकहगदुयचउक्के, एते सव्वे ण पावति ॥

साली तुंवीमादी, आहारे फन्नहिमादि ठव्वहिम्मि ।

रुक्खा पुण सेज्जाहा-ए वा वि गमा हु साहूणं ॥

होज्जा एताई ए-च्छिऊण कत्थ एयाणि ताहँ तीहँ गच्छे ।

अविहिगवेसण एसा, जह भणित्ता पिंणुजुतीए ॥

आहारोवहिसेज्जा-ण णाणदव्वेहिँ होति निप्फत्ती ।

वेसण मिरिए पिप्पहि-अन्नगघततेन्नगुन्नमादी ॥

हिमव्वे पिप्पहिओ, यन्नए मिरिचाण होति कप्पत्ती ।

हिंयुस्स रमाणुविसए, जीरगमादी य जो जत्थ ॥

या अम्मं अट्टाए, गावो कीयाह मच्छवच्छा वा ।

फलगादी मा रुक्खो-डवरोवितो अम्म अट्टाए ।

एमादि विमगंतो, पभवं णाणादियाण परिहाणी ।

तह वत्थपायसेज्जा-ण मरति सो अंतरा चेव ॥

एवं सो हिंतो, जत्तं पाणं च ठाणमुवहिँ वा ।

कह उग्गमेळ कह वा, सज्जायं कुणतु हिंदंतो ? ॥
 जो णिक्खमणपवेसे, कालो जणितो उ वासउदुवच्चे ।
 दुचउक्कं उदुवच्चे, विहारो हेमंतगिम्हेसु ॥
 एवमो वासवाग्गमे, एसो कप्पो जिणोहिं पञ्चतो ।
 एयस्स संखमाणं, वोच्चापि अहं समासेणं ॥
 दोहिह सया चत्ताला, उदुवच्चे एत्तिओ विहारे तु ।
 वासासु पष्ठासा, पणमं पणमं हु सति सीयद्धा ॥
 पुरपच्चिममज्जाणं, सव्वेसिं एस कालउदो तु ।
 णिच्चं हिंदंतो, विराहितो होति सो नियमा ॥
 तम्हा खलु उप्पत्ती, ए एसियन्वा तु तेसिं दव्वाणं ।
 जस्सद्धा निप्फन्नं, तं गृहं एसते मतिमं ॥
 अतिवहुयउद्वज्जद्धा, एतुं दव्वकुलदेसजावे य ।
 पुच्चति सुप्पमसुप्पं, ताहे गहणं अगहणं वा ॥
 अहवा पुट्ठो भणज्जा, समणाहिकयं व अहव निक्खित्तं ।
 पच्चित्तं वा वि जवे, तत्थ तु दारा इमे होति ॥
 समणे समणी सावय, साविय संबंधि इट्ठिमामाए ।
 रायातु णिक्खेने, वेया णिक्खेवयं कुज्जा ॥
 दमए दूनग जट्टे, समणच्छएहे वाय तेणे य ।
 ए य णाम ण वत्तव्वं, पुट्टे रुट्टे जहा वयणं ॥
 एतेसिं दाराणं, विभास भणिता जहा च कप्पम्मि ।
 सव्वे च निरवसेसा, एायव्वा सव्वदव्वेसु ॥
 जं पुण जत्था इएहं, दव्वे खेत्ते य होज्ज काले य ।
 तेहिं का पुच्छा तू, जह उज्जेणीए मंडेसु ॥
 एभेव माहमासे, किसराए संखमीए का पुच्छा ? ।
 ठिइ तिएहेव कुल्लम्मी, बहुए दव्वम्मि का पुच्छा ? ॥
 तम्हा तु गहणकाले, मूलगुणे चेव उत्तरगुणे य ।
 सो होज्जा दव्वस्स तु, ए मूलओ तस्स उप्पत्ती ॥
 कीते पामिच्चे छि-ज्जए य णिप्फत्तिए य निप्फएहे ।
 कज्जं णिप्फत्तिमयं, समाणिते होति निप्फएहं ॥
 कंमिनकीताऽऽदीया, तंदुलमादी तु होज्ज ममद्धा ।
 णिप्फत्ती सा तु भवे, आयट्ठागासु निप्फन्नं ॥
 तं होति कप्पणिज्जं, जं पुण समणह्ठ होज्ज णिप्फमां ।
 तं तु न कप्पति एत्थं, च चोयए चोदओ इणमो ॥
 णिप्फत्तिओ य णिप्फन्नओ य गहणं तु होज्ज समणस्स ।
 णिप्फत्तिओ य सुक्के, कहं ए णिप्फसए सोही ? ॥
 एवं गवेसियव्वं, तं एगट्ठाणं परिच्चत्तं ।
 जप्पति अफासुदव्वे-ए चेव गहणं तु साहूणं ॥
 तो तेणं साहूणं, किं कज्जं होति तु गविट्ठेणं ।
 अन्नं पि य एगकुले, ए हु आकरो सव्वदव्वाणं ॥
 तित्तकलुयमादियाणं, सव्वदव्वाणं संभवेगकुले ।

ताणि तु गवेसमाणे, हाणी सव्वेव एणादी ॥
 तम्हा पप्पं परिहर, अपप्प चियवज्जतो वि वज्जति हु ।
 अप्पणं साहेतो, विवज्जति ए तं च साहेति ॥
 णिप्फत्ती समणद्धा, समणद्धा चेव कातु णिप्फसं ।
 गहितं होज्ज जयंते-ए तत्थ सोही कहं होति ? ॥
 एवमवि अप्पमत्तो, उवउत्तो उज्जयं गवेसंतो ।
 सुप्पो जइ चावसो, खमओ इव सो असदजावो ॥
 जो पुण मुक्कपुराओ, णिरुज्जमो जइ वि सो उ एऽऽवसो ।
 तह वि य आवसो चिय, आहाकम्मं परिणउ व्व ॥
 एयस्स साहणं, अहवा अन्नं पि जप्पए एत्थ ।
 कारगसुत्तं इणमो, तमहं वोच्छं समासेणं ॥
 इगम्मि वित्तिगए तय-म्मि जे अत्थकुसलजिणदिद्धा ।
 एतेसु जुत्तजोगी, विहरंतो अहाउयं सुज्जे ॥
 अंगगहणं पढमं, आयारो तस्स वित्तियसुयखंधे ।
 तस्स वि वीयज्जयणे, उहेसे तस्स तत्तियम्मि ॥
 जइ सुत्तं खलु सेयर-वस्सेणं होज्ज सुलभे उ ।
 अहवा वी तइ एत्ती, अज्जयणम्मी तइज्जम्मी ॥
 तस्स वि तइउहेसे, आदीसुत्तम्मि जे समक्खायं ।
 जदि संकमो असुप्पो, ताहे जयणाए जुत्तो उ ॥
 देसुणं पि हु कोहिं, अत्थंतो सो वि सुज्जती णियमा ।
 तम्हा विमुक्कजावो, सुज्जति णियमा जिणमयम्मि ॥
 बाहिरकरणे जुत्तो, उवओग महिद्धिओ सुयधराणं ।
 जं दोससमावसो, विष्णाणं जिणवयणतो मुद्धो ॥
 दव्वेण य भावेण य, सुप्पासुद्धे य होति चउभंगो ।
 तत्तिओ दोसु वि सुप्पो, चउत्तओ उभयह विमुप्पो ॥
 वीओ भावविमुप्पो, दव्वविमुद्धो य पढमओ होति ।
 अहवा वि दोसकरणं, दव्वे जावे य दुविहं तु ॥
 भावविमुप्पा-राहगो, दव्वतो सुप्पो य होतऽऽसुद्धो य ।
 जे जिणदिद्धा दोसा, रागादी तेहिं न उ झिप्पे ॥
 एतेसामणत्तरं, कीयादी अणुवउत्त जो गिएहे ।
 तट्ठाणगावराहे, संवद्धियमोऽवराहाणं ॥
 आवएणे सट्ठाणं, दिज्जति अह पुण वहुं तु आवएणे ।
 तहियं किं दायव्वं, भएणति इणमो सुणह वोच्छं ॥
 सुज्जइ तवेण दिज्जा, तवु छेदो वा तहेव मूलं वा ।
 कत्थेदं जणयंती, जएहति तु णिसीहयामम्मि ॥
 वीसतिमे उहेसे, मास चउमास तह य छुम्मासं ।
 उग्गातमणुग्गातं, जणितं सव्वं जहाकमसो ॥
 एसो तु द्वितीयकप्पो, जहकमं वएणतो समासेणं ।

“अज्ज मए सुयं, गाहा-(दव्वाणि) जाणि पुण साहुस्स आहा-
 राहणि दव्वाणि गहणं पंति, तेसिं जदसंभवे मग्गइ, कओ एस
 साली उप्पसादिघोसणपाहुनियाप (?) नीणियाप ? । आगारिं

नृणति-कश्चो पयाणि नंदुज्जाणि आणीयाणि? अथाहि ताव जाव पुञ्जामि । ताप सिद्धे-वणाओ । अथ माविप ! मा माहुनिमित्तं साली वाविपा होजा । एवं फरहीओ वच्चे नीणिण फरहीण उप्पत्तिं गवेसति, तुंवाओ वा गवेसत्तुं त्वाणी उप्पत्तिं लाउए नीणिण, रुक्खा वा सेज्जाणिमित्तं । एवं मो पुच्छिऊण कथं पयाणि उप्पन्नाणि सति, ताहे तहिं गच्छति, जहा पिरुनिज्जुत्तीए, एपिसि आहाराणं मूळुप्पत्ती, नंदुला वि गवेसमाणो अत्थं न सोहयइ ।" आहाराऽन्दीनां निप्पत्तौ च ज्ञानदर्शनचार्थप्रार्थसिद्धिः । "नत्ते पाणे गाहा-(एवं सो हिंइतो, भत्ते पाणं च उणमुवहिं वा । कह उग्गमेउ कह वा, सज्जायं कुणउ हिंइतो) सज्जावहिं वा सो-हेउ निच्चं हिंइतो । जे य निक्खमणपवेसणकाला अट्टओ उव-ठिया मासा निक्खमणकालो सति जग्गइ, पवेसकाओ य वासा-वामो नवमो, ते तस्स न भवन्ति हिंइतस्स । (दुच्चउक्खि) च-त्तारि हेमंतिया, चत्तारि गिम्हिया, एएसु अणुणाओ विहारो । गाहा-(दीपिह सया चत्ताला) हेमंतगिम्हासु होति दिवसाणं मासकप्पेण, वासासु य पंचासा पंचधा दासियथा, तस्स न भ-वइ निच्चं हिंइतस्स संवउज्जेरेण तिणि सत्ताइ दिवसमयाइ वि-हारकाहे दुपफले वि साहूण साहुणीण य । गाहा-(पुरपच्छि-ममज्जाणं) पुरच्छिमपच्छिच्छिममज्जिमाणं तिथयराणं सव्वेसि । गाहा-(एस काञ्चउओ तु) तिथिदस्मि वि तिथिहे वि आहारोव-हिंसेज्जाणं अणेगेहिं दव्वेहिं संभवो भवइ, आहारे ताव पिप्प-लिथयवेसणेहि, ताहे कित्तियस्स हिंरुस्सइ जत्थ ताणि निप्फ-णाणि ।" निप्पत्तिरुपत्तिरित्यर्थः । "पिप्पलीओ हिमवन्ते, मरियाण मलय, हिंरु रमणेसु, वच्चाणि तामसिचीए पुंरुयद्धणसिंधुसोर-ट्टासु, वच्चाणं उप्पत्तीओ जाव ताणि हिंरुइ, ताव पाणाइ परिहा-णी, अंतरा चेव मरइ । एवं पाए सेज्जाए य । तस्मा नो निप्फत्ती मग्गिथवा । निप्फत्ती णाम-मूळसंभवो, णिप्फणं हि तस्स सया-साओ कडे, तस्स निठिए चउभंगो । एथ णिप्फणेणाहिगारो । पच्छुप्पणो नाम-तहेव दव्वकुलदेसनावे य मग्गइ, जहा पिड-निज्जुत्तीए । नो मूळुगमं पुच्छइ दव्वानं, एयं पुच्छइ-किनिमि-त्तमुवफलनियं, एयं पुच्छिऊण गिएइ । गाहा-(समणे समणी) भत्तपाणे वत्थपाएसु वा नीणिएसु पुच्छइ-कस्सेयं ? सो पु-च्छिओ भणेज्जा-तुम्भं चेव निमित्तं उवफलनियं, कीयं, पा-मिच्चयं परियट्ठियइ, वत्थं वा तूणावियं, कीयं, पामिच्चयं परियट्ठि-यइ, वच्छं वा वुणावियं, पामिच्चयं परियट्ठियइ । इयाणि तुम्भ-छाप मह कयं, वीयाणि वा अवणीयाणि, कीयमाइ वा, एवं साहेज्जा, समणेण वा समणीए वा सावएण वा सावि-याए वा इट्ठिमनेण वा मामएण वा दमएण वा दूमएण वा रज्जमणेण वा धायाए वा तेणएण वा पक्खेवयाणि कू-टाणि, समणं समणी वा हिगत्था भणंति-अम्हं न गेएहंति, ते य खंधगं करेज्जा, सावओ वा साविपा वा, तेसि साहओ न गिएहंति, आहाराइ ते पक्खेवणं कुज्जा, संवंधिओ संवंधिणी वा, सो तेसि न गेएइ, आहाराइ ते पक्खेवणं कुज्जा, दट्ठिमंतं वा रुरुंरुमोइयाइ, तेसि साहवो न गेएहंति, ते आहाराइ पक्खेव-णं कुज्जा । मामओ नाम-माम कोइ घरे दुक्कइ, सा सुयत्तणेण मोइया सट्ठी, सा पक्खेवणं कुज्जा । राया मम रायपिडे न गेएइ-ति, तो पक्खेवणं कुज्जा आहाराइ । तेणयस्स वा साहवो न गेएहंति, सो आहाराइ पक्खेवणं कुज्जा । निक्खेवं पुण-वत्थं पत्तं वा संविग्गा असंविग्गा वा साहवो असिवाइसु कारणेसु अएइ-देसं गच्छमाणा निक्खेविज्जा । तेहिं अणियं-अमुए काहे प-

उज्जामो, तो साहूण देज्जाइ, संभोइयाणं वेप्पइ, अम्मोइयाणं पासत्थाइए व संथरमाणो न गेएइति, दमओ दूमगो रज्जजघो वा आहाराइ पुच्छिओ भणेज्जा-कस्सेयं ति ? जणेजा-सामि ! किं मम आहाराइ वत्थपायाइ वि नत्थि । दूजओ-जइ अहं रओ अ-विरइयाए, अविरइया वा भोगियस्स, तो मम वत्थाइणि वि नत्थि ! जट्टो भणेज्जा-जइ अहं रज्जाओ ईसरियाओ भट्टो, तोइहिं किमा-हाराइणि पि ताहामि, सेसं जहा पेडियाए । गाहा-(न य नाम न वत्तव्वं, पुट्टे रुठे जहा वयणं ।) अस्सया जत्थ पुण आइणं खेत्ते काहे ना भवइ, जं जस्स देसे पवत्तइ, पउरं च जहा उज्जणीए मंरया । तत्थ का पुच्छा ? जत्थ पुण दव्वकुलदेस-भावे अपुव्वकरणं दृष्टुं पुच्छा-किं निमित्तं पयाणि आहारा-इणि कयाणि । मूलगुणउत्तरगुणेसु आहारोवहिंसेज्जाणं गहणं विसोहेयव्वं साहुणा । गाहा-(कीते पामिचे) एवं कीयपामिच-च्चेज्जा अणसणाइणि निप्पज्जति, तंहुला वा लाउया वा संज-यछाप कीयाणि वा कत्तियाणि वा सुत्ताणि, लाउयाणि वा संजयट्टाप रुत्ताणि, पच्चा आयट्टा निप्फणाणि कप्पति, संजया-णं रुक्खा वा संजयछाप रुत्ता, पच्चा आयछाप छिप्पाणि य घराणं य कयाणि, आयछाप निप्फाइयाणि ताहे कप्पति, जं तं निप्फत्तीतो आयट्टानिप्फणं तं कप्पइ, कज्जं निप्फत्तिमयं नि । कज्जं नाम-आहाराइमयं ति । जहा तंहुलमयं आहारं, सुत्तमयाणि वत्थाणि समाणि ए सति, तस्स कडं-तस्स निप्फणं । गाहा-(णि-प्फत्तिओ य) एवं अग्गेसणा निप्फणं नो गवेसणं, गहणं वा । गाहा-पच्छं, वेदग आह-णिप्फत्तिओ वि निप्फण्यो व साहुस्स आ-हाराइ गहणं होजा । निप्फत्तिओ असुद्धं कडं निप्फणं गेएइइ ? उच्यते-एवं ताव गवेसियव्वं (एगमिति) निप्फणं गवेसिज्जइ, न तु मूजनिप्फत्ती वव्वानं, मूजनिप्फत्तिए गविट्टए वहुदोसा । आह-जइ एवं गवेसिज्जइ, जं गेज्जइ निप्फणं किं एगछाणं परिचयइ ? एगट्टणयं नाम-उप्पत्ती तंदुलाइणि, वत्थाइणि च । उच्यते-न तु दव्वदव्वो, न तु एगकुत्ते नाणादव्वानि तिक्तकुट्टाईणि संभवति । किं तु एवं गवेसमाणस्स तुज्जं सव्वदव्वानं मूळ-एत्ती आहाराइणि सुक्का चेव न जविस्सइ । मज्झमाइणं च जहा णिदोसा हिंइनस्स । गाहा-(एवमवि अप्पमत्तो) एवमित्यव-धारणे । किमवधारणीयं ? एवमप्पमत्तस्स गवेसमाणस्स ज-इ वि निप्फणं संजयछाप न जाणेज्जइ, तओ तं च परिभुंजेज्जा आहारोवहिंसेज्जा, ताहे तस्मि परिभुत्ते विसुज्जइ, जहा सो खमओ सुद्धं गवेसमाणो, जो पुण मुक्कधुराओ । मुक्कधुरो नाम-आहाराइ उग्गमाइहिं मुक्को ततो सो लग्गइ जहा सए । गाहा-(आहाकम्मं परिणउव्व) अस्सेसु आचारगेषु सेज्जाणं तए उ-हेसए अ-गाणाए । इह खलु नो सुद्धमे उवस्सए भवइ, जुत्तजोगी गवेसंतो सुद्धो चेव भवइ, उग्गमाइयासुक्के वि । अइवा-तइयस्मि अज्जयणे आरियाणं जइ संकमे असुद्धो कओ । अइवा-संकमेण उज्जइ, असिवाइकारणेसु नत्थ वि तहेव देसुणं पि पुव्वकोनि अ-त्थमाणो सुज्जइ । एएसु उग्गमाइसु आहाराइसु जुत्तजोगी परि-हरंतो आहाउयं पालेमाणो सिज्जइ । गाहा-(वाहिरकरणे) एवं जइ वाहिरकरणेण संपउत्तो उवओगो होइ तो महिद्धिओ सुयध-राणो "महकिं इति महारिद्धित्वमावहति । "को दिठंतो, गाहा-(जं दोससमावओ वि) खमओ सुद्धो ! सुयणालपमाणेण दोस-कारणस्मि दव्वओ नाम एगो सुद्धो, नो भावओ । चउजंगो । तउ-ओ दव्वं भावओ सुद्धो । चउत्थो दोहिं वि असुद्धो । तस्स का कहा ? जे पढमवितिया तेसु मग्गणा, विइए भगे दव्वओ असुद्धो

वि, भावओ सुद्धो । अहवा-उविहं कारणे दवे, भावे य सु-
द्धो वा । भावओ सुद्धो आराहओ होइ, जे जिणदिट्ठा भावा रागा-
दयो, तेहिं न लेप्पइ जम्हा । गाहा-(एतेसामन्नयरं) एएसि की-
यार्हणं आहारार्हण वा जो (अणुवउत्त जो गिरहे) तस्साऽऽ-
रोवणपच्छित्तं, जया पुण बहुइआ आलोयणा होजा ।" तत्र कथं
दातव्यम् ? । उच्यते-"सव्वत्थ देउ समक्खिऊण जइ तवेण सु-
उम्ह तौ तवो दिज्जइ, इहरहा केओ वा, मूलं वा । कह एवं-
पमाणं जणियं ? । उच्यते-निस्सीहस्स वीसइमे उहेसए । एस
ताव द्वियकणो ।" पं० चू० ।

पंचएहं असणादी-ए पणवीस तिहा भवे विमोही उ ।
अहवा वि उ उदसिया, एत्तो तिगवद्धिया सोही ॥
असणं पाणं वत्थं, पायं सेज्जा य पंच एतेसिं ।
सुद्धी पण वीसति वा, उगम तह एसणाए य ॥
सुयणाणपमाणेण तु, गहियममुद्धे वि होति सुद्धो तु ।
अहवा वि तु उदसिया, सोल्लस उप्पायणादोसा ॥
एएसिं सव्वेसिं, हणपयणकिणादि णवहिं कोडीहिं ।
कयकारिताणुमोदित, एसा तिगवद्धिता सोही ॥पं०जा०॥

तत्थ दव्वकणो ताव आहारमाइ । गाहा-(असणं पाणं वत्थं
पायंसेज्जा) एएसिं पंचएह वि पंचपंचगविसोहिं सि । पंचपंच-
गा नाम-पस्सरस उगमदोसा, दस एसणादोसा । एए पंचपंच-
गा पंचवीसं आधितो पणवीसाए सुयणाणमाणओ सुद्धा । अह-
वा-उ इस य-सोल्लस उप्पायणा दोसा, एएसिं सव्वेसिं पि ति-
यवद्धिया सोहिं सि । " न हणइ न हणावेइ, हणंतं नाणुजाणइ ।
न पयइ न पयावेइ, पयंतं नाणुजाणइ ॥ १ ॥ न किणइ न कि-
णावेइ, किणंतं नाणुजाणइ ।" एस दव्वकणो । पं० चू० ।

द्वियत्ता-स्त्री०-द्रव्याऽऽत्मन्-पुं० । द्रव्यं त्रिकालानुगामि उपस-
र्जनकृतकषायाऽऽदिपर्यायं, तद्रूप आत्मा द्रव्याऽऽत्मा । आत्म-
भेदे, स च सर्वेषां जीवानाम् । ज० १२ श० १० उ० ।

द्वियरस-ऊवितरस-पुं० । ऊवयुक्तनिर्यासे, ओष० ।

द्वियाणुओग-द्रव्यानुयोग-पुं० । अनुयोगभेदे, स्था० ।

तत्स्वरूपम्-

दसविहे द्वियाणुओगे पस्यते । तं जहा-द्वियाणुओगे,
मानयाणुओगे, एगहियाणुओगे, करणाणुओगे, अपियाण-
पिए, जावियाजाविए, वाहिरावाहिरे, सासयासासए,
तहणाणे, अतहणाणे ॥

(दसविहे इत्यादि) अनुयोजनं सूत्रस्यार्थेन संबन्धनम्, अ-
नुरूपेऽनुकूलो वा योगः सूत्रस्याभिधेयार्थं प्रति व्यापारोऽनुयो-
गः, व्याख्यानमिति भावः । स च चतुर्धा, व्याख्येयभेदात् । तद्यथा-
चरणकरणानुयोगो, धर्मकथाऽनुयोगो, गणितानुयोगो, ऊव्यानु-
योगश्च । तत्र ऊव्यस्य जीवाऽऽद्वैरनुयोगो विचारो ऊव्यानुयोगः ।
स च दशधा । तत्र (द्वियाणुओगे) सि) यज्जीवाऽऽद्वैरव्यत्वं वि-
चार्यते स द्रव्यानुयोगः । यथा-ऊवति गच्छति तांस्तान् पर्यायान्,
द्रव्यं वा तैस्तैः पर्यायैरिति ऊव्यम्, गुणपर्यायवानर्थः, तत्र सति
जीवे ज्ञानाऽऽद्यः सहजायित्वं त्रिकला गुणाः, न हि तद्वियुक्तो जी-

वः कदाचनापि संभवति, जीवत्वहानेः । तथा पर्याया अपि मा-
नुषत्ववाल्याऽऽद्यः कालकृतावस्थावृत्तयः तत्र सन्त्येवेत्यनो
प्रवत्यन्मौ गुणपर्यायवत्त्वाद्द्रव्यमित्यादि द्रव्यानुयोगः । स्था०
१० ठा० । (मातृकानुयोगाऽऽदीनां शब्दार्थः पृथक् पृथक्)

द्वियाऽऽत्मा-स्त्री०-ऊव्याऽऽत्मन्-पुं० । 'द्वियत्ता' शब्दार्थः,
भ० १२ श० १० उ० ।

दव्व-ऊव्य-न० । द्रव्यं गच्छति तांस्तान् पर्यायानिति ऊव्यम् ।

"कृद्गुलम् ॥" इति वचनात्कर्त्तरि यः । आ० भ० १ अ० १ खरु।
नि० चू० । जं० । अनु० । अनादिमदुत्प्रेक्षितपर्यायशृङ्खलाऽऽ-
धारेऽर्थे, विशेष० । ल० । स्था० ॥

अथ ऊव्यलक्षणमाह-

दवए दुयए दोरव-यवो विगारो गुणाण संदावो ।

दव्वं भव्वं भाव-स्स जूअजाव्वं च जं जोगं ॥ १८ ॥

'दु' 'दु' गताविति धातुः, तत्रश्च ऊवति तांस्तान् स्वपर्यायान् प्रा-
प्नोति मुञ्चति वेति तद् 'ऊव्यम्,' इत्युत्तरार्द्धादानयि सर्वत्र स-
म्बध्यते । तथा द्रव्यं स्वपर्यायैरेव प्राप्यते मुच्यते चेति द्रव्यं,
यान्किं पर्यायान् द्रव्यं प्राप्नोति, तैस्तदपि प्राप्यते, यांश्च
मुञ्चति, तैस्तदपि मुच्यत इति भावः । तथा ऊवति
तांस्तान् पर्यायान् गच्छति इति दुः सत्ता, तस्या एवा-
वयवो, विकारो वेति ऊव्यम् । अवान्तरसत्तारूपाणि हि द्र-
व्याणि महासत्ताया अवयवा विकारा वा भवन्त्येवेति भावः ।
तथा गुणा रूपरसाऽऽद्यः, तेषां, संऊवणं संछावः समुदायो घ-
टाऽऽदिरूपो ऊव्यम् । तथा-(भव्वं भावस्स स्ति) भविष्यतीति
भावः, तस्य भावस्य भाविनः पर्यायस्य यद्द्रव्यं योग्यं तदपि द्रव्य-
म्, राज्यपर्यायार्हकुमारवत् । तथा भूतभावं चेति-भूतः पश्चात्कृतो
भावः पर्यायो यस्य तद् भूतजाव्वं, तदपि ऊव्यम्, अनुभूतघृता-
ऽऽधारत्वपर्यायरिकघृतघटवत् । चशब्दाद् भूतजविष्यत्पर्यायं च
द्रव्यमिति ज्ञातव्यम् । भूतभविष्यद्वृत्ताऽऽधारत्वपर्यायरिकघृत-
घटवदिति । एतदपि भूतभावम् । तथा भूतभविष्यद्भावं च । कथं-
ज्ञतं सद्रव्यम् ?, इत्याह-यद्योग्यं भूतस्य भावस्य, भूतभविष्य-
तोश्च जावयोरिदानीमसत्त्वेऽपि यद्योग्यमर्हं तदेव ऊव्यमुच्यते,
नान्यत् । अन्यथा सर्वेषामपि पर्यायानामनूज्ञतत्वाद्धनुभविष्य-
माणत्वाच्च सर्वस्यापि पुङ्गलाऽऽद्वैरव्यत्वप्रसङ्गात् । इति गाथा-
र्थः ॥ २८ ॥ विशेष० । स्था० । ऊव्या० । अनु० । स० । नि० चू० ।
न० । सूत्र० । आच० ।

गुणपर्यायाऽऽधारो द्रव्यम्-

गुणपर्याययोः स्थान-मेकरूपं सदाऽपि यत् ।

स्वजात्या ऊव्यमाख्यातं, मध्ये जेदो न तस्य वै ॥१॥

गुणपर्याययोर्भाजनं कालत्रये एकरूपं ऊव्यं स्वजात्या निज-
त्वेन एकस्वरूपं भवति, परं पर्यायवद् न परावृत्तिं लभते, त-
द् ऊव्यमुच्यते । यथा-ज्ञानाऽऽदिगुणपर्यायभाजनं जीवऊव्यम्,
रूपाऽऽदिगुणपर्यायभाजनं पुद्गलऊव्यम्, सर्वैरक्तत्वाऽऽदिघटत्वा-
ऽऽदिगुणपर्यायभाजनं मृदूऊव्यम् । यथा वा तन्तवः पटापेक्षया
ऊव्यम्, पुनस्तन्तवोऽवयवापेक्षया पर्यायाः । कथम्?, यतः पट-
विचाले पटावस्थाविचाले च तन्तूनां जेदो नास्ति, तन्तववयवा-
वस्थायामन्वयत्वरूपो भेदोऽस्ति, तस्मात् पुद्गलस्कन्धमध्ये
ऊव्यपर्यायत्वमापेक्षिकं बोध्यम् । अथ कश्चिदेवं कथयिष्यति-

द्रव्यत्वं तु स्वाभाविकं न ज्ञातम्, आपेक्षिकं ज्ञानं, तदा तं समाधत्ते-भोः तार्किक ! गृणु । यत् सकलवस्तूनां व्यवहाराऽपेक्षयैव ज्ञायते, न तु न्यभावयेन, तस्मादत्र न कश्चिदोपः । ये च सन्नवायिकारणप्रमुखद्रव्यलक्षणं मन्यन्ते, तेषामप्यपेक्षामनुसर्तव्यमेवेति । गुणपर्यायवद्द्रव्यमिति तत्रार्थः । विस्तरस्तु ऊर्वाणामुद्देशलक्षणपरिज्ञाभिस्त्वेवास्ति, अतस्ततोऽवसेयः ॥ १ ॥
द्रव्या० २ अध्या० ।

“सहभावी गुणो धर्मः, पर्यायः क्रमभाष्यथ ।

भिन्ना अभिन्नास्त्रिविधा-लक्षणगुणानां इमे ॥ २ ॥

मुक्तभ्यः श्वेतनाऽऽदिभ्यो, मुक्तादाम यथा पृथक् ।

गुणपर्याययोर्व्यक्ते-ऊर्वाशक्तिलयाऽऽश्रिताः ॥ द्रव्या० २ अध्या० ।

गुणाऽऽध्वो ऊर्वाभ्यम्-

गुणाणामाम्रो द्रव्यं, एगद्रव्यस्मिन्ना गुणा ।

वृक्षखणं पञ्जवाणं तु, वृद्धो अस्मिन्ना जवे ॥ ६ ॥

गुणानां प्रथमाणां नामाश्रय आधारे, यप्रस्थास्ते उत्पद्यन्ते, उत्पद्यन्ताऽवतिष्ठन्ते, प्रतीयन्ते च, तद्द्रव्यम् । अनेन रूपाऽऽद्य एव वस्तु, न तद्वैदिकमन्यदिति तथागतमतमपास्तम् । तथाहि-य-ऊर्वादविनाशयोर्न यस्योत्पादविनाशौ, न तत्ततोऽभिन्नम्, यथा घटः स्फटिः, न जवनः पर्यायोत्पादविनाशयोर्द्रव्यस्योत्पादविनाशौ । न चायमसिद्धो हेतुः, स्थासकौशुभलाऽऽद्यवस्थासु मृदादिद्रव्यस्याऽऽनुगामित्वेन दर्शनात् । न चास्य मिथ्यात्वं, कदाचिद्रव्ययादर्शनातिकेः ।

उक्तं हि-

“यो ह्यन्यरूपसंबन्धः, संबन्धेयेताम्यथा पुनः ।

स मिथ्या न तु तेनैव, यो निष्पन्नवगम्यते ॥ १ ॥”

तथैकस्मिन् ऊर्वे स्वाऽऽधारजूने आश्रिताः, के ते ? गुणा रूपाऽऽद्यः । एतेन च ये ऊर्वाभ्येच्छन्ति, तद्द्रव्यविरिक्तं च रूपाऽऽदीन् अविद्योपदर्शितानाहुः, तन्मननिषेधः कृतः । संविशिष्टा हि विषयव्यवस्थितयः । न च कदाऽऽद्युत्कलित-रूपं कदाचित् केनचित् ऊर्वाभ्यगताम्, अगम्यते वा, अतस्तद्विवर्त एव रूपाऽऽद्यो, न तु तार्किकाः केचन तद्भेदेन सन्ति । नन्वेवं कदाऽऽदिविवर्तो द्रव्यमित्यपि किं न कथरते ? अथ तथैव प्रतीतिः । एवं सति प्रतीतिरुभयत्र साधारणेभ्यमुभय-ऽऽत्मकमस्तु । लक्ष्यतेऽनेनेति लक्षणस्य, पर्यायाणां वक्ष्यमाणरूपाणां तु, विशेषेण उभयोर्द्वयोः प्रकृतत्वाद् द्रव्यगुणयोराश्रिताः (भवेत्ति) जवेयुः स्युः । अनेन च यप्रमाहः-यदाद्यन्तयोरभेदः, मध्येऽपि तत्तथैव, यथा मरीचिकाऽऽदौ जलाऽऽदि । न सन्ति च कुञ्जवृक्षपात्राऽऽद्यवस्थयोर्घटाऽऽदिपर्यायाः, ततो ऊर्वाभ्येवाऽऽदिमध्यान्तेषु सन्, पर्यायाः पुनरन्तो वैराकाशकेशाऽऽदिभिः सदृशा अपि ज्ञानैः सत्यतया लक्ष्यन्ते । यथोक्तम्-“आदावन्ते च यन्नास्त, मध्येऽपि हि न तत् तथा । वितथैः सदृशाः सन्तो-ऽवितथा इव लङ्घिनाः ॥ १ ॥” ते अपाकृताः । तथाहि-आद्यन्तयोरसत्त्वेन मध्येऽप्यसत्त्वं साध्यतामिदमाकून्-म्-यद् कञ्चिदसत्तत्त्वस्मिन्नसदिति, ततश्च मृदू ऊर्वे अप्-द्रव्यस्यासत्त्वात्सर्वस्मिन्नप्यसत्त्वप्रसङ्गः । अथेष्टमेवेतत्, सत्ता-मात्रस्यैव तत्त्वत इष्टत्वात् । उक्तं हि-“सर्वमेकं सद्विशेषात् ।” नन्वेवमभावे ज्ञावाज्ञावाद्भावस्यापि सर्वत्राभावप्रसङ्गः, तस्मा-द्वाधकप्रत्ययोदय एवासत्त्वेऽपि निवृत्त्यनमिति न क्वचिदसत्त्वे तस्यावश्यं ज्ञावः, ततो ऊर्वाभ्यपर्यायाणामप्यथाधितवोधविष-

यत्वे सत्यत्वमस्तु, तथा गुणेष्वपि नवपुराणाऽऽदिपर्यायाः प्रत्यक्षप्रतीताः, एके कियत्कालजाविनः, प्रतिसमयभाविनस्तु पुराणत्वाऽऽद्यन्यथाऽनुपपत्तिरनुमानतोऽवसीयन्ते । ततश्च ऊर्वा-गुणपर्यायाऽऽत्मकमेकं सवज्ञमणिविचित्रपतङ्गाऽऽदिवद्वा च-स्त्विति स्थितमिति सूत्रार्थः । उक्तं पाई० २८ अ० । प्रज्ञा० । (“ द्रव्यं पञ्जवधिजुष्टं, द्रव्यविचिता य पञ्जवा नाथि । उपायचिद्विभंगा, हृदि द्रव्यवृक्षलक्षणं पर्यं ॥ १५ ॥ ” इति द्रव्यवृक्षिका प्रथमकाण्डस्था सम्मतितर्कग्रन्थगाथा ‘णय’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८८६ पृष्ठे ऊर्वापर्यायार्थिकप्रस्तावे व्याख्यानां (एष एवार्थो “द्रव्यणय” शब्दे उपपादयिष्यते) द्रव्य-गुणपर्यायाश्च यथोत्तरं सूक्ष्माः । आ० म० १ अ० १ खण्ड । (“ द्रव्यं जहा परिणयं, तदेव अतिथि चि तस्मि समयस्मि । विगयभविस्तेहि उ प-उजपहि जयणा विजयणा वा ॥ ४ ॥ ” (सम्म० ३ काण्ड) इत्यादिगाथोक्तं ऊर्वाभ्य नित्यत्वाऽऽद्य-नेकधर्मान्वितत्वम् ‘अणुगन्तवाय’ शब्दे प्र० भागे ४२६ पृष्ठे उक्तम्) (उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति वृत्तगमपि ‘अणु-गन्तवाय’ शब्दे प्रथमभागे ४२६ पृष्ठे समुक्तम्)

अथ गृहीतो गुणानामाश्रयो ऊर्वालक्षणं, तत्त्वैवलक्षणं द्रव्यं किमेकम् ? उत तस्य भेदा अपि सन्तीति ? आह-

धर्मो अहम्नो आगासं, काक्षो पुगद्व-जंतवो ।

एस ङोगो चि पसत्तो, जिण्हि वरदंसिहि ॥ ७ ॥

धर्म इति धर्मास्तिकायः, अधर्म इति अधर्मास्तिकायः, आकाशमिति आकाशास्तिकायः, कालोऽद्या समयाऽऽत्मकः, पुञ्जजन्तव इति-पुञ्जास्तिकायः, जीवास्तिकायः । एतानि द्रव्याणीति शेषः । प्रसङ्गो लोकस्वरूपमप्याह-एष इत्यादि सुगममेव । नवरमेव इति सामान्यतः प्रतीतो, लोक इत्येवंस्वरूपः, कोऽर्थः ? अनन्तरोक्तद्रव्यपदकाऽऽत्मकः । उक्तं हि-“धर्माऽऽदीनां वृत्ति-ऊर्वाणां नवति यत्र तत् क्षेत्रम् । तैर्द्वैः सह लोक-स्तद्विपरीतं ह्यलोकऽऽद्यम् ॥ ११ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ आह-किमेतेऽपि धर्माऽऽद्यो भेदवन्तः, उतान्यथा ? उभ-यथाऽपीति क्रमः । तथा चाऽऽह-

धर्मो अहम्नो आगासं, एगं द्रव्यं वियाहियं ।

अणंताणि उ द्रवांसं, काक्षो पोगद्व-जंतवो ॥ ८ ॥

धर्माधर्म आकाशं, द्रव्यमिति धर्माऽऽदिभिः प्रत्येकं योज्यते, एकैकमेकसंख्याया एव, एतेषु भाषादाख्यातं तीर्थहृद्विरिति गम्यते । ततः किं कालाऽऽदिऊर्वाण्यप्येवमेवेत्याह-अनन्तान्य-नन्तसंख्यानि, स्वगतभेदानन्त्यात् । चः पुनर्ये उत्तरत्र योदयते । कानि ऊर्वाणि कतमानि, कालः, पुञ्जं, जन्तवश्चोक्तरूपाः, कालस्य चानन्त्यमतीतानागतापेक्षयेति सूत्रार्थः । उक्तं २८ अ० । आचा० । स० ।

परूद्रव्यनिगमनम्-

एवं समासेन पदेव चेदान्,

ऊर्वाभ्य विस्तारतयाऽऽगमेभ्यः ।

श्रुत्वा समभ्यस्य च जव्यल्लोकाः !,

अर्हत्क्रामभोजयुगं भजन्तु ॥ ९ ॥

एवं पूर्वोक्तप्रकारेण समासेन संक्षेपेण च पदेव पदसंख्यावतो जीवधर्माऽधर्माऽऽकाशकालपुञ्जान् भेदान् ऊर्वाभ्य पदार्थस्य वक्षामपि ऊर्वाशब्दः पृथग् युक्तः सन् परूद्रव्यत्वमापादय-

ति । अतो द्रव्यस्य पदेव भेदान् सूत्रोक्तान् श्रुत्वा विस्तार-
तया विस्तारयुक्त्या, आगमेचयः स्याद्वादसमुद्दिष्टेभ्यः, आक-
र्ष्यं, श्रवणविषयीकरणं श्रवणं, तत्र विस्तारेणैव श्रुतानामवग-
मो जायतेऽतो विस्तारतया श्रुत्वा, च पुनः, समञ्जस्य वाचा-
उद्घोषणद्वारा कण्ठे कृत्वा, मनसि निदिध्यास्य, भो भव्यलोकाः ।
सम्यक्त्वप्राणिनः । अहंत्कमाभोजयुगं श्रीजिनचरणभजन-
स्थैर्यं भजन्तु, श्रुत्वा समञ्जस्य च श्रीप्रभुस्मृतिरेव साधीयसी,
तत्कृत्वा तत्करणं श्रेयो निबन्धनमिति । तथा भोजेति संकेतेन
संदर्भकर्तुर्नामनिर्दर्शनमिति । अत्राध्याये सम्यक्त्वदाढ्याय स-
र्वज्ञेदाऽऽख्यानमिति प्रयोजनं चेति ॥ २१ ॥ छव्या० १० अध्या० ।

द्रव्यभेदानाह-

कइविहा णं जंते ! दव्वा पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा द-
व्वा पणत्ता । तं जहा-जीवदव्वा य, अजीवदव्वा य ।
अजीवदव्वा णं भंते ! कइविहा पणत्ता ? । गोयमा ! दुविहा
पणत्ता । तं जहा-रूवी अजीवदव्वा य, अरूवी अजी-
वदव्वा य । एवं एणं अभिज्ञावेणं जहा अजीवपज्जवा०
जाव से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-ते णं णो संखेज्जा,
णो असंखेज्जा, अणंता । जीवदव्वा णं भंते ! किं संखेज्जा,
असंखेज्जा, अणंता ? । गोयमा ! णो संखेज्जा, णो असं-
खेज्जा, अणंता । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जीवद-
व्वा णं णो संखेज्जा, णो असंखेज्जा, अणंता ? । गोयमा !
असंखेज्जा णेरइया० जाव असंखेज्जा वाउकाइया, अ-
णंता वणस्सइकाइया, असंखेज्जा वेइदिया, एवं० जाव वे-
माणिया, अणंता सिप्पा । से तेणट्ठेणं० जाव अणंता ।

(अजीवपज्जव त्ति) यथा प्रज्ञापनायां विशेषाभिधाने पञ्चमे
पदेऽजीवपर्ययाः पठिनाः, तथेहाजीवद्रव्यसूत्रायध्येयानि । ता-
नि चैवम्-“ अरूविअजीवदव्वा णं भंते ! कइविहा पणत्ता ? ।
गोयमा ! दसविहा पणत्ता । तं जहा-अम्मत्थिकाए० । ” इत्या-
दि । तथा-“ रूविअजीवदव्वा णं जंते ! कइविहा पणत्ता ? ।
गोयमा ! दसविहा पणत्ता । तं जहा-खंधा० । ” इत्यादि । तथा,
“ ते णं भंते ! किं संखेज्जा, किं असंखेज्जा, अणंता ? । गोयमा ! णो
संखेज्जा, णो असंखेज्जा, अणंता । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ
? । गोयमा ! अणंता परमाणु, अणंता दुपपसिया खंधा, अणंता
तिपपसिया खंधा० जाव अणंता अणंतपपसिया खंध त्ति । ”

द्रव्याधिकारादेवेदमाह-

जीवदव्वा णं भंते ! अजीवदव्वा परिजोगत्ताए हव्वमा-
गच्छंति । अजीवदव्वा णं जीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्व-
मागच्छंति ? । गोयमा ! जीवदव्वा णं अजीवदव्वा परिभोग-
त्ताए हव्वमागच्छंति । णो अजीवदव्वा णं जीवदव्वा
परिजोगत्ताए हव्वमागच्छंति ? । से केणट्ठेणं जंते ! एवं वुच्च-
इ० जाव हव्वमागच्छंति । गोयमा ! जीवदव्वा णं अजी-
वदव्वा परियादियंति, अजीवदव्वा परियादियत्ता ओशाक्षियं
वेउव्वियं आहारगं तेयगं कम्मगं सोइदियं० जाव फासिदियं,
मणजोगं वइजोगं कायजोगं आणापाणुत्तं च णिव्वत्तयंति,

से तेणट्ठेणं० जाव हव्वमागच्छंति । णेरइया णं भंते ! अ-
जीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति, अजीवदव्वा णं
णेरइया परिजोगत्ताए हव्वमागच्छंति ? । गोयमा ! णेरइ-
या णं अजीवदव्वा परिजोगत्ताए० जाव हव्वमागच्छंति,
णो अजीवदव्वा णं णेरइया० जाव हव्वमागच्छंति । से केण-
ट्ठेणं ? । गोयमा ! णेरइया णं अजीवदव्वे परियादियंति, अ-
जीवदव्वे परियादियंतिता वेउव्वियं तेयगं कम्मगं सोइ-
दियं० जाव फासिदियं आणापाणुत्तं च णिव्वत्तयंति ।
से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-एवं० जाव वेमाणिया, ण-
वरं सरीरइदियजोगा जाणियव्वा जस्म जं अत्थि ॥

(जीवदव्वा णं भंते ! अजीवदव्वा इत्यादि) इह जीवद्रव्या-
णि परिजोजकानि, सचेतनत्वेन ग्राहकत्वात् । इतराणि तु प-
रिभोग्यानि, अचेतनतया ग्राह्यत्वादिति ।

छव्याधिकारादेवेदमाह-

से णूणं जंते ! असंखेज्जे लोए अणंताइं दव्वाइं आ-
गासे भइयव्वाइं । इंता ! गोयमा ! असंखेज्जे दोए० जाव
जइयव्वाइं । लोगस्स णं जंते ! एगम्मि आगासपएसे कइ-
दिसिं पोग्गला चिज्जंति ? । गोयमा ! णिव्वाधाएणं ठदि-
सिं, वाघायं पमुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय
पंचदिसिं ॥

(से णूणमित्यादि) (असंखेज्ज त्ति) असंख्यतत्प्रदे-
शाऽऽत्मक इत्यर्थः । (अणंताइं दव्वाइं त्ति) जीवपरमा-
ण्वर्दानि । “ आगासे भइयव्वाइं त्ति ” काकाऽस्य पा-
ठः, सप्तम्याश्च पष्ठम्यत्वादाकाशस्य भक्तव्यानि भक्तव्यानि,
धारणीयानीत्यर्थः । पृच्छतोऽयमभिप्रायः-कथमसंख्यातप्रदेशा-
ऽऽत्मके लोकाऽऽकाशेऽनन्तानां छव्याणामवस्थानम् ? । इंता ! इ-
त्यादिना तत्र तेषामनन्तानामध्यवस्थानमोवेदितम् । आवेदय-
तश्चायमभिप्रायः-यथा प्रतिनियतेऽपवरकाऽऽकाशे प्रदीपप्रभा-
पुञ्जलपरिपूर्णेष्वपरापरप्रदीपप्रभापुञ्जला अवतिष्ठन्ते, तथावि-
धपुञ्जलपरिणामसामर्थ्यात्, एवमसंख्यातेऽपि बांके तेष्वेव प्रदे-
शेषु छव्याणां तथाविधपरिणामवशेनावस्थानात्, अनन्ताना-
मपि तेषामवस्थानमविरुद्धमिति । असंख्याते लोकेऽनन्तछव्या-
णामवस्थानमुक्तं, तच्चैकैकस्मिन् प्रदेशे तेषां चयापचयाऽऽदिम-
द्भवतीत्यत आह-(लोगस्सेत्यादि) (कइदिसिं पोग्गला
चिज्जंति) कतिच्यो दिग्ग्य आगत्य एकत्राऽऽकाशप्रदेशे ची-
यन्ते लीयन्ते ।

आकाशप्रदेशे छव्याणि-

लोगस्स णं भंते ! एगम्मि आगासपएसे कइ दिसिं पो-
ग्गला ठिज्जंति ? । एवं चेव । एवं उवचिज्जंति, एवं अव-
चिज्जंति ॥

(ठिज्जंति त्ति) व्यतिरिक्ता भवन्ति (उवचिज्जंति त्ति)
स्कन्धरूपाः पुञ्जलाः पुञ्जलान्तरसंपर्कादुपचिता भवन्ति । (अव-
चिज्जंति त्ति) स्कन्धरूपा एव प्रदेशविचटनेनापचीयन्ते ।

छव्याधिकारादेवेदमाह । ज्ञावाऽऽदिरूपेण छव्यग्रहणम्-
जीवे णं जंते । जाइं दव्वाइं ओराक्षियसरीरत्ताए गे-

एहइ, ताईं किं ठियाईं गेएहइ, अट्टियाईं गेएहइ ?। गोय-
मा ! ठियाईं पि गेएहइ, अट्टियाईं पि गेएहइ । ताईं भंते !
किं द्वयओ गेएहइ, खेत्तओ गेएहइ, काहओ गेएहइ,
जावओ गेएहइ ?। गोयमा ! द्वयओ वि गेएहइ, खेत्तओ
वि गेएहइ, काहओ वि गेएहइ, जावओ वि गेएहइ । ताईं
द्वयओ अणंतपएसियाईं द्वाइं, खेत्तओ असंखेज्जप-
सोगाढाईं, एवं जहा पखवणाए पढमे आहास्सेसए० जाव
णिवाचाएणं ढहिमिं, वाघायं पकुच्च सिय तिदिसिं, सिय
चउदिसिं, सिय पंचदिसिं । जीवे णं जंते ! जाईं द्वाइं
वेउव्वियसरीरत्ताए गेएहति, ताईं किं ठियाईं० एवं चेव, ण-
वरं णियमं ढहिसिं, एवं आहारगसरीरत्ताए वि । जीवे णं
जंते ! जाईं द्वाइं तेयगसरीरत्ताए गेएहति पुच्छा ?। गो-
यमा ! ठियाईं गेएहति, णो अट्टियाईं गेएहति, सेमं जहा
ओराहियसरीरस्स, कम्मगसरीरे एवं चेव, एवं० जाव
जावओ गेएहइ, ताईं किं एगपएसियाईं गेएहइ, दुपएसि-
याईं गेएहइ, एवं जहा जामापदे० जाव आणुपुव्वि गे-
एहइ, णो आणुपुव्वि गेएहइ । ताईं भंते ! कइ दिसिं गे-
एहइ ?। गोयमा ! णिवाचाएणं जहा ओराहियस्स । जीवे
णं भंते ! जाईं द्वाइं सोईंदियत्ताए गेएहइ, जहा वेउव्वि-
यसरीरं, एवं ० जाव जिर्विज्जदियत्ताए, फासिंदियत्ताए जहा
ओराहियसरीरं, मणजोगत्ताए जहा कम्मगसरीरं, णवरं
णियमा ढहिसिं, एवं वइजोगत्ताए वि, कायजोगत्ताए वि
जहा ओराहियसरीरस्स । जीवे णं भंते ! जाईं द्वाइं
आणापाणुत्ताए गेएहति, जहेव ओरालियसरीरत्ताए० जाव
सिय पंचदिसिं ॥

(ठियाईं ति) स्थितानि जीवप्रदेशावगाढकैत्रस्याग्न्यन्तर-
वर्त्तानि, अस्थितानि च तदनन्तरवर्त्तानि । तानि पुनरौदा-
रिकशरीरपरिणामविशेषादाकृत्य गृह्णाति । अन्ये त्वाहुः-
स्थितानि तानि यानि नैजन्ते, तद्विपरीतानि त्वस्थितानि,
(किं द्वयओ गेएहइ स्ति) किं द्वयमाश्रित्य गृह्णाति, क-
व्यतः किंस्वरूपाणि गृह्णातीत्यर्थः । एवं केवतः केवमाश्रित्य
कतिप्रदेशावगाढनैत्यर्थः । वैक्रियशरीराधिकारे “ नियमं ढ-
हिसिं ति ” यत्तु तत्रायमभिप्रायः-वैक्रियशरीरी पञ्चेन्द्रिय
एव प्रायो भवति, स च त्रसनाढ्या मध्य एव, तत्र च यस्मामपि
दिशामनावृत्तत्वमलोकेन विषक्षितलोकेदेशस्येत्यत उच्यते-
(नियमं ढहिसिं ति) यत्तु वायुकायिकानां त्रसनाढ्या
यद्विरपि वैक्रियकरणं प्रवति, तदिह न विवक्षितमप्रधानत्वात्,
तस्य च त्रयाविधलोकास्तनिष्कृते वा वैक्रियशरीरी वायुर्न
संभवतीति । तैजसूत्रे-(ठियाईं गेएहइ ति) जीवावगाढकैत्रा-
भ्यन्तरीचूतान्येव गृह्णाति । (नो अट्टियाईं गेएहइ स्ति)
न तदनन्तरवर्त्तानि गृह्णाति, तस्याऽऽकर्षपरिणामाभावात् ।
अथवा-स्थितानि स्थिराणि गृह्णाति, नोऽस्थितान्यस्थिराणि,
तथाविधस्वभावत्वात् । (जहा ज्ञासापदेस्ति) यथा प्रज्ञापना-
या एकादशे पदे तथा वाच्यम् । तच्च-(तिपएसियाईं गेएहइ

० जाव अणंतपएसियाईं गेएहइ इत्यादि) ओत्रेन्द्रियसूत्रे-(जहा
वेउव्वियसरीरं ति) यथा वैक्रियशरीरद्रव्यग्रहणं स्थितास्थि-
तद्रव्यविषयं षड्विदिकंच, एवमिदमपि; ओत्रेन्द्रियद्रव्यग्रहणं हि
नामीमध्य एव, तत्र च (सिय तिदिसिमित्यादि) नास्ति व्या-
घाताभावादिति (फासिंदियत्ताए जहा ओरालियसरीरं ति)
अयमर्थः-स्पर्शनेन्द्रियतया तथा द्रव्याणि गृह्णाति यथौदारि-
कशरीरं स्थितास्थितानि षड्विदिगागतप्रभृतीनि चेति ज्ञातः ।
(मणजोगत्ताए जहा कम्मगसरीरं, नवरं नियमा छहिसिं ति)
मनोयोगतया तथा द्रव्याणि गृह्णाति यथा कर्मणस्थितान्येव
गृह्णातीति भावः । केवलं तत्र व्याघातेनेत्याहुकामिह तु नियमात्
षड्विदिशीत्येव वाच्यम्, नामीमध्य एव मनोद्रव्यग्रहणज्ञावात् ।
अत्रसानां हि तत्रास्तीति । (एवं वइजोगत्ताए स्ति) मनो-
द्रव्यवद्वागृह्याणि गृह्णातीत्यर्थः । (कायजोगत्ताए जहा
ओरालियसरीरस्स स्ति) काययोगद्रव्याणि स्थितास्थितानि
षड्विदिगागतप्रभृतीनि चेत्यर्थः । ज० २५ हा० २ उ० ।

दुविहा द्वा पणत्ता । तं जहा-गइसमावज्जगा चेव,
अगइसमावज्जगा चेव ॥

द्रव्यसूत्रे गतिर्गमनमात्रमेव, शेषं तथैवेति पृथ्वीकायवत् ।
स्था० १ ग० । (किं द्वयं शुरु, किं वा लघ्विति ‘अगुरुलघुय’
शब्दे प्रथमभागे १५७ पृष्ठे चिन्तितम् । पुत्रज्ञास्तिकायप्रदेशः
किं द्वयमिति ‘पोगलत्थिकाय’ शब्दे बह्व्यते) (द्रव्य-
कैत्रकालभावानां परस्परं समावेशः ‘अणुओग’ शब्दे प्रथ-
मभागे ३४३ पृष्ठे चिन्तितः) (जीवास्तिकायाऽऽदीनां द्रव्य-
प्रदेशार्थतयाऽल्पबहुत्वम् ‘अत्थिकाय’ शब्दे प्रथमभागे ४१४
पृष्ठे ऊह्यम्) संयमं, आचा० १ शु० ८ अ० ८ उ० ।

वैशेषिकरीत्या द्रव्याणि, तत्र दोषइच-

पृथिव्यसेजोवायुराकाशं काहो दिगात्मा मन इति न च द्र-
व्याणि । तदत्र पृथिव्यसेजोवायूनां पृथग्द्रव्यत्वमनुपपन्नम् ।
तथाहि-त एव परमाणवः प्रयोगविज्ञसाभ्यां पृथिव्यादित्वेन
परिणमन्तोऽपि न स्वकीयं द्रव्यत्वं त्यजन्ति, न चावस्था-
भेदेन द्रव्यभेदो युक्तः, अतिप्रसङ्गादिति । आकाशकाहयो-
श्चास्मान्नेरपि द्रव्यत्वमभ्युपगतमेव । दिशस्त्वाकाशावयवभू-
ताया अनुपपन्नं पृथग्द्रव्यत्वम्, अतिप्रसङ्गदोषादेव । आ-
त्मनश्च स्वशरीरमात्रस्यापि न उपयोगलक्षणस्याभ्युपगतद्रव्य-
त्वमिति । मनसश्च पुद्गलविशेषतया पुद्गलद्रव्येऽन्तर्भाव इ-
ति परमाणुवद्भावमनसश्च जीवगुणत्वादात्मन्यन्तर्भाव इति ।
यदपि तैरभिधीयते-यथा पृथिवीत्वयोगात्पृथिवीति, तदपि
स्वप्रक्रियामात्रमेव । यतो न हि पृथिव्याः पृथग्भूतं पृथिवीत्व-
मपि, येन तद्योगात्पृथिवी भवेत्, अपि तु सर्वमपि यदस्ति तत्सा-
मान्यविशेषाऽऽत्मकं नरसिंहाऽऽकारमुभयस्वभावमिति ।

तथा चोक्तम्-

“ नान्वयः सहभेदत्वा- न भेदोऽन्वयवृत्तितः ।
मृज्जद्वयसंसर्ग-वृत्ति जात्यन्तरं घटः ॥ १ ॥ ”

तथा-

“ नरस्य सिंहरूपत्वा- न सिंहो नररूपतः ।

शब्दविक्रानकार्याणां, भेदाज्जात्यन्तरं हि सः ॥ १ ॥ ” इत्यादि ।

अथ रूपरसगन्धस्पर्शा रूपिन्द्रियवृत्तिविशेषगुणाः, तथा सं-
स्थापरिमाणानि पृथक्त्वं संयोगावभागा परत्वापरत्वे इत्येते
सामान्यगुणाः, सर्वद्रव्यवृत्तित्वात् । तथा-बुद्धिः सुखदुःखे-

अद्वैतप्रयत्नधर्मार्थसंस्कारा आत्मगुणाः । गुरुत्वं पृथिव्युद-
कयोः, छव्यस्वभावत्वेन परोपाधिकत्वं पृथिव्युदकाग्निषु, स्नेहोऽ-
म्भस्येव, वेगाऽऽस्यः संस्कारो मूर्तछव्येष्वेव, आकाशगुणः शब्द-
इति । तत्र संख्याऽऽस्यः सामान्यगुणा रूपाऽऽदिवद्ब्रह्मस्वभावत्वे-
न परोपाधिकत्वाद् गुणा एव न जयन्ति । अथापि स्युस्तथाऽपि न
गुणानां पृथक्त्वव्यवस्था, तत्पृथक्त्वभावे छव्यस्वरूपहानेः, गु-
णपर्यायवद् छव्यमिति कृत्वा नान्तरीयकतया छव्यग्रहणेनैव
ग्रहणं न्याय्यमिति न पृथग्भावः । किं च तस्य भावस्तत्त्वमित्यु-
च्यते । भावप्रत्ययश्च यस्य गुणस्य हि भावाद् द्रव्ये शब्दनिवे-
शस्तदभिधाने त्वतन्नावित्यनेन भवति । तत्र घटो र-
क्त उदकस्याऽऽहारको जलवान् सर्वैरेव घट उच्यते । अत्र च घ-
टस्य जावो घटत्वं, रक्तस्य जावो रक्तत्वम्, आहारकस्य भाव
आहारकत्वं, जलवतो जावो जलवत्त्वमित्यत्र घटसामान्यरक्त-
गुणक्रियाछव्यसंबन्धरूपाणां गुणानां सद्भावात्, छव्ये पृथुवृष्णा-
कार उदकाऽऽद्याहारणक्रमे कुटकाऽऽस्ये शब्दस्य घटाऽऽदेरजि-
निवेशः, तत्र त्वतलौ, इह च रक्ताऽऽस्यको गुणो, यत्सद्भावा-
क्ततरश्च तद् छव्यं यत्र शब्दनिवेशो येन भावप्रत्ययः
स्यादिति । किमिदानीं रक्तस्य भावो रक्तत्वमिति न जयितव्यम् ?
भवितव्यमुपचारेण । तथाहि-रक्त इत्येतद् छव्यत्वेनोपच-
र्यं तस्य सामान्यं भाव इति रक्तत्वमिति । न चोपचारस्त-
त्त्वचिन्तायामुपयुज्यते, शब्दसिद्धान्तेव तस्य कृतार्थत्वादिति ।
शब्दश्चाऽऽकाशस्य गुण एव न जयति, तस्य पौञ्जलिकत्वादा-
काशस्य चामूर्तत्वादिति । शेषं तु प्रक्रियामात्रं न साधनदूषण-
योरङ्गम् । क्रियाऽपि द्रव्यसमवायिनी गुणवत्पृथगाश्रयितुं न
युक्तेति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । आ० चू० । आ० म० । स्या० ।
तत्र पृथिव्यप्तेजोवायुवाकाशकालादिगाऽऽत्ममर्मांसि नैव द्रव्या-
णि । पृथिव्यप्तेजोवायुरित्येतच्चतुःसंख्यं नित्यानित्यभेदाद् द्विप्र-
कारं द्रव्यम् । तत्र परमाणुरूपं नित्यम्, सद्कारणवृत्तित्वमिति
वचनात् । तदारब्धं तु अणुकाऽऽदिकार्यं छव्यमनित्यम् । आका-
शाऽऽदिकं तु नित्यमेव, अनुत्पत्तिमश्वात् । एषां च द्रव्यत्वाजिसं-
बन्धाद् छव्यरूपता । छव्यत्वाभिसंबन्धाद् यानि तु नैव, न च तानि
छव्यत्वाभिसंबन्धवन्ति । यथा गुणाऽऽदिवस्तुनीति केवलव्यति-
रेकिहेतुवत्त्वात्, पृथिव्यादीनि द्रव्याऽऽदिगुणाऽऽदिभ्यो व्यावृत्त-
रूपाणि सिद्धानि, पृथिव्यादीनामपि जेदवतां पृथिवीत्वाभिसंब-
न्धाऽऽदिकं वृत्तान्तमितरेभ्यो भेदव्यवहारे तच्छब्दवाच्यत्वे वा
साध्ये केवलव्यतिरेकिरूपं द्रष्टव्यम्, अभेदवतां त्वाकाशकालदि-
गुद्व्याणामनादिसिद्धतच्छब्दवाच्यता छव्या । सम्म० ३ का-
रु० । (भिन्नायां प्राज्ञछव्यविचारो 'गोयश्चरिया' शब्दे तृ० जागे
६७६ पृष्ठे उक्तः । पानकसंस्काऽऽदिशब्देषु च वक्ष्यते) पिचले, वि-
त्त, विज्ञेपनछव्ये, भेषजे, मध्ये जन्तुनि, विनये, मद्ये, व्याकरणो-
क्ते, शिङ्गलसङ्ख्यान्वयिनि पदार्थे, छोर्वृत्तस्य विकारः, तस्येदं वा
यत् । वृद्धविकारे, तत्संबन्धिनि च । त्रि० । वाच० । पं० देववि-
जयगणकृतप्रश्ने, उत्तरम्-कश्चित् भ्रातृः स्वद्रव्येण प्रतिमां, क-
श्चित्पुस्तकं च कारयति, विस्मिति वा, तदा प्रतिमाकर्तुर्देवछव्यं, पु-
स्तकलेखकस्य ज्ञानछव्यं च लगति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-उभ-
योरापि यथाक्रमं ते उभे न लगत इति संभाव्यते । १६७ प्र० ।
सेन० २ उल्ला० । गोमहिष्यजाप्रभृतीनां सर्पिषः, एवं क्षारमिष्टा-
ऽऽदिपयसां, गोमहिष्यादितक्राणां चैकछव्यत्वमुत भिन्नद्रव्यत्वं
वा ? भ्रातृविधौ त्वित्थं प्रोक्तम्-यत्पृथक् पृथक् नामाऽऽस्वादव-

त्वं छव्यत्वम्, परं तेषु तक्राऽऽदिषु पृथक् पृथक् आस्वादवत्त्वं,
न तु नामत्वमतस्तत्र कया रीत्या द्रव्यसंख्या गण्यते ? इति प्रश्ने,
उत्तरम्-गोमहिष्यजाप्रभृतीनां सर्पिषः, क्षारमिष्टाऽऽदिपानी-
यानां च, गोमहिष्यादितक्राणां चैकछव्यत्वं गण्यते, यत् उभय-
भिन्नत्वे सति भिन्नछव्यत्वं स्यादिति । २०३ प्र० । सेन०
२ उल्ला० । अहम्मदावादसंघकृतप्रश्नस्तदुत्तरं च । यथा-
आम्लतक्रमधुरतक्रयोः, तथाष्णोदकशीतोदकयोः, तथा मे-
घजलकूपजल्यारेकछव्यत्वं गण्यते पृथग् वेति प्रश्ने, उत्त-
रम्-आम्लतक्रमधुरतक्रमसुखाणामेकछव्यत्वं गण्यत इति ।
१२४ प्र० । सेन० ४ उल्ला० । (भाषाद्रव्यस्य अनुतटिका-
दिभेदाः 'सहृद्वभेय' शब्दे वक्ष्यन्ते)

द्ववन्तर-छव्यान्तर-न० । एकद्रव्यादन्यस्मिन् छव्ये तद्द्रव्यस-
दृशे, सम्म० । यथा-गोत्वसदृशपरिणतियुक्ताच्छावद्वेयद्रव्यात्त-
त्सदृशपरिणतियुक्तं बाहुद्वेयाऽऽदिछव्यान्तरम् । सम्म० ३ का-
रु० । " पञ्चुपपन्नं भावं, विगयन्नविस्सेहि जं समाणेह । एयं
पहुच वयणं, दवन्तराणिसिषं जं च ॥३॥ " सम्म० ३ कारु० ।
द्ववन्तर-द्रव्यपद-न० । पडेव पदं, द्रव्याणां पदं छव्यपद-
कम् । पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिकालस्वभावे पदद्रव्यसमुदाये,
दर्श० १ तत्त्व ।

द्ववजाय-द्रव्यजात-न० । तथाविधाशनाऽऽदिद्रव्याविशेषे, उत्त०
२ए म० । छव्यप्रकारे, प्रश्न० ३ संव० द्वार ।

द्ववद्वपणमठ्या-छव्यार्थप्रदेशार्थता-ली० । द्रव्यार्थप्रदेशा-
र्थोजयाऽऽश्रयणे, म० २५ श० ३ उ० ।

द्ववद्वया-छव्यार्थता-ली० । छव्यमुपेक्षितपर्यायं वस्तु, तदे-
वार्थो द्रव्यार्थः, तदूनावस्तत्ता । म० १० श० ४ न० । द्रव्य-
त्वे, अनु० । द्रव्यं च तदर्थश्चेति द्रव्यार्थः, तस्य भावो द्रव्यार्थता ।
प्रदेशगुणपर्यायाऽऽधारतायामवयविद्रव्यतायाम्, स्था० १ डा० ।
द्रव्यास्तिकनयमते, "द्ववद्वयाप सासया, पजवचयाप असा-
सया ।" छव्यार्थतया द्रव्यास्तिकनयमतेन शाश्वती, छव्यास्ति-
कनयो हि छव्यमेव तारिक्कमजिमन्यते, न पर्यायान्, द्रव्यं
चान्वयपरिणामित्वात् । अन्यथा द्रव्यत्वायोगात्, अन्वयि-
त्वाच्च सकलकालभावीति जयति छव्यार्थतया शाश्वती ।
जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

द्ववद्व्याणाय-छव्यस्थानाऽऽयुप्-न० । छव्यं पुञ्जलद्रव्यं, तस्य
स्थानं जेदः परमाणुद्विप्रदेशकाऽऽदि, तस्याऽऽयुः स्थितिः ।
अथवा-छव्यस्याणुत्वाऽऽदिभावेन यत्स्थानमवस्थानं तद्रूप-
मायुर्द्रव्यस्थानाऽऽयुः । छव्यस्थितौ, म० ५ श० ७ उ० ।

द्ववद्वि-छव्यस्थिति-ली० । द्रव्याणां वर्तनाकाले, विशेषा० म० ।
(सा च चतुर्विधा 'काल' शब्दे तृतीयजागे ४७१ पृष्ठे गता)
(' उवचय ' शब्दे द्वितीयजागे ८८१ पृष्ठे वरुहष्टान्तेन च)

द्ववद्वि-छव्यार्थिक-पुं० । छव्यमेवार्थो यस्य, न तु पर्यायः,
स छव्यार्थिकः । नयजेदे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

छव्यस्थित-पुं० । द्रव्ये च वस्तुतत्त्वबुद्ध्या स्थितो, न तु पर्या-
ये इति छव्यस्थितः । नयजेदे, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

छव्यास्तिक-पुं० । अस्तीति मतिरस्य आस्तिकः । " दैष्टि-

काम्निक्कनाम्निक०-॥" इति निपाननादिकाण, द्रव्यं आस्तिको,
न तु पर्याय इति उच्यतेऽस्तिकः । आ० म० १, थ० २ खण्ड ।
ज० । द्रव्यमात्रप्ररूपके मूलनयभेद, रत्ना०७ परि० ।

उच्यार्थिकमतम्-

उच्यार्थिकमते उच्यं, तत्त्वं नेष्टुतः पृथक् । (१२)

उच्यार्थिकस्य मते उच्यं परमार्थः सत्, यतो उच्यत् पृथक्
निर्भ्रं विकल्पसिद्धं गुणपर्यायस्वरूपं तत्त्वं नेष्टुतः सत्त्वित्तमतोऽपि
तस्य परमार्थतोऽसत्त्वादिति भावः । नयो० । ("नित्यस्वरूपसं-
गह-विसेसपरिहारमूलवागणी । द्वन्द्वद्विओ य, "(३ गाथा) इ-
त्यादिगाथाया 'गय' शब्देऽस्तिश्रेय जागे १८०६ पृष्ठे द्रव्या-
धिकनयो विवृतः) स च शुद्धाऽशुद्धभेदेन द्विधा । तत्र शु-
द्धो उच्यस्तिको नयग्रहनयाभिमतविषयप्ररूपकः । सर्वमेकं
मद्विशेषादिनि शुद्धद्रव्यास्तिकाभिप्रायः । अशुद्धस्तु उच्यार्-
थिको व्यवहारनयमताथार्थलम्बी एकान्तनित्यचेतनाचेतनव-
स्तुद्वयप्रतिपादकसाक्ष्यदशानाऽऽश्रितः, अत एव तन्मतानुसा-
रिणः साक्ष्यः । सम्म० १ काण्ड । वक्ष्यति चाऽऽचार्यः-" जं
काविलं दरिसर्गं, एयं द्वन्द्वद्विपस गच्छत्वं । " इति नैगमनया-
भिप्रायः । द्रव्यास्तिकः शुद्धाशुद्धनया आचार्येण न प्रदर्शित
एव । नैगमस्य सामान्यप्राहिणः संप्रहेऽनभूतत्वाद्विशेषप्राहिण-
श्च व्यवहारे इति नैगमाभावादिति उच्यप्रतिपादकनयप्रत्ययरा-
शिमूलव्याकरणी उच्यस्तिकः शुद्धाऽशुद्धनया व्यवस्थितः,
अत्र पर्यायास्तिकः ऋजुमुद्रादसमभिरुद्धं नूतनयप्रत्ययराशि-
मूलव्याकरणी शुद्धाशुद्धतया व्यवस्थितः । सम्म० १ काण्ड ।
नयो० । म्या० ।

"द्वन्द्वद्विजनयपर्यायः" (सम्म० १ काण्ड ४ गाथा) अन्यथा
गाथायाः मर्थमेव शास्त्रं विवरणम् । " द्वन्द्वद्विओ अ पञ्चजन-
ओ य " (३) द्रव्यादिपञ्चार्थैकदेशस्य विवरणायाऽह मुरिः-

द्वन्द्वद्विजनयपर्यायः, सुखा संगहपरवृत्ताविसंभो ।

परिरुवे पुण वयण-त्यनिरुद्धओ तस्स ववहारो ॥ ४ ॥

इति गाथासूत्रम् । अत्र च संप्रहृनयप्रत्ययः शुद्धो उच्यस्तिक-
को, व्यवहारनयप्रत्ययस्वरूपः इति तात्पर्यार्थः ॥ अवयवार्थ-
स्तु-उच्यस्तिकनयस्य व्यावर्णितस्वरूपस्य, प्रकृतिः स्वजावः,
शुद्धैर्यसंकीर्णो विशेषासंस्पर्शमयी, संप्रहृयाभेदना (?) हि
नयस्य प्ररूपणा-प्ररूप्यते नयनैव कृत्योपवर्णना पदसंहतिः,
तस्या विषयोऽभिधेयः, विषयाऽऽकारेण विषयिणो वृत्तस्य वि-
षयव्यवस्थापकत्वात्, उपचारेण विषयेण विषयिप्रकथनमे-
तत् । अन्यथा कः प्रस्तावः शुद्धद्रव्यास्तिके विधातुं प्रक्रान्ते
संप्रहृप्ररूपणायाः ? स च संप्रहृप्ररूपणाभिप्रायेण भाव एव ।
तथाहि-जातिद्रव्यगुणक्रियापरिज्ञापितरूपेण, स्वार्थद्रव्यालि-
ङ्गकर्मऽऽदिप्रकारेण वा सुवन्तस्य योऽर्थः स भावाद् व्यतिरि-
क्तो वा जवेद्व्यतिरिक्तो वा ? यदि व्यतिरिक्तस्तदा निरुपाख्य-
त्वादप्यन्ताभाववत्तिङ्गताऽऽदिरूप इति कथं सुवन्तवाच्यः ? अ-
व्यतिरिक्तश्चेत्कथं न भावमात्रना सुवन्तार्थस्य, तिङ्गन्तार्थस्यापि
क्रियाकालकारकपुरुषोपग्रहवचनाऽऽदिरूपेण परिभाष्यमाणस्य
सत्तारूपतैव । तथाहि-पञ्चतीत्यत्र क्रिया विक्लिप्तित्वज्ञाना, काल
आरम्भप्रवृत्तिरपवर्गपर्यन्तो वर्तमानस्वरूपः, कारकः कर्ता, पुरुषः
परः, भावाऽऽत्मैकरूपग्रहः परार्थता, वचनमेकत्वं यद्यपि प्रतिप-
त्तिविषयः, तथाऽपि सत्त्वमेवैतत् । यतः क्रिया ह्यसती चेत्कारकै-
र्न साध्येत, खपुष्पाऽऽदिवत्, सती चेदस्तिवमात्रमेव, सा कारकै-

श्चाभिव्यज्यत इति । एवं कालाऽऽद्योऽप्यसन्तश्चेन्न शशशृङ्गाङ्गि-
चेरन्, सदात्मकाश्चेत्कथं नास्तिवादिभिराः (?) इति सत्त्व तिङ्-
न्तस्यार्थः, घटोऽस्तीत्यस्यार्थे यद्वाक्यं प्रयुज्यते घटः सन्निति, तत्र
भावाभिधायिता पदद्वयस्यापि । तथाहि-घट इति विशेषणं, स-
न्निति विशेषणम् । अत्र उच्येनाऽपि वा भावविपरीतेन भाव्यम् । न
ह्यन्यथा तद्विशेषणं, नापि तद्विशेष्यं स्याद्, निरुपाख्यत्वात्, अ-
त्यन्ताभाववत् । यदि पुनरभावविपरीतं तद्विषयते, विशेषण-
विशेष्ययोः कथं न जावरूपता ? । तेन यदेव घटस्य भावो
घटत्वं, तदेव घटः, यच्च सतो भावः सत्त्वं, तदेव सन्निति
सर्वत्र संप्रहाभिप्रायतः प्ररूपणाविषयो भाव एव । उक्तं
चेतत् समयसद्भावमभिदधताऽन्येनापि-

" अस्त्यर्थः सर्वशब्दानां-मिति प्रत्यय लक्षणम् ।

अपूर्वदेवताशब्दैः, समं प्राऽऽहुर्गवादिषु ॥ १ ॥

घटाऽऽदीनां न चाऽऽकारा-प्रत्यापयनि वाचकः ।

वस्तुमात्रनिवेशित्वा-त्तन्निर्नान्तरिका ॥ २ ॥ " इति ।

अत एव "यत्र विशेषक्रिया नैव श्रूयते तत्रास्तिर्नवन्तीपरः प्र-
थमपुरुषे प्रयुज्यमानोऽप्यस्तीति गम्यते," इत्युक्तं शब्दसमयवि-
द्भिरिति । अवगतिश्चैव युक्ता-यदि सत्तां पदार्थानां व्यभिचरेत्,
अव्यभिचरेत् । अव्यभिचारे च तदाविज्ञासदात्मकतैव, आसन्नाप-
रित्यागे वा स्वरूपदानमिति न सम्प्राप्तेवाध्यक्तस्य, शब्दस्य वा
विषयः, निःशेषमशेषपृथक्क्यवस्थापितमधुगाऽऽदिरसपानक-
व्यवत् । भेदप्रतिभासस्तु भेदप्रतिपादकाऽऽगमोपहृतास्तःकर-
णानां तिमिरोपपन्नदृशामेकदशलाङ्गनमण्डलस्यानेकत्वाव-
भासनवदसदिति सर्वभेदानपङ्क्तवानः सर्वं सम्प्राप्ततया संशु-
हन् संप्रहः, शुद्धा उच्यस्तिकप्रकृतिरिति स्थितम् । तामेव शुद्धां
'परिरुवे पुण(४)' इत्यादिगाथापञ्चाङ्गेन दर्शयत्याचार्यः-प्रतिरूपं
प्रतिविम्बं, प्रतिनिधिरिति यावत् । विशेषण घटाऽऽदिना उच्येण
संकीर्णो सत्ता, पुनरिति प्रकृति स्मारयति । तेनाऽयमर्थः-विशेषण
संकीर्णो सत्ता प्रकृतिः स्वनाथो वचनार्थनिश्चय इति हेयोपादेयो-
पेक्षणीयवस्तुविषयनिवृत्तिप्रवृत्त्युपेक्षासङ्गणव्यवहारसंपादनार्थ-
म्, उच्यत इति वचनं, तस्य घट इति विभक्त्युपेतयाऽस्तीत्यवि-
भक्ताऽऽत्मतया प्रतीयमानो व्यवहारस्तमोऽर्थः, तस्य निश्चयो नि-
र्गतः पृथग्भूतश्च यः परिच्छेदः, तस्येति उच्यस्तिकस्य, व्यवहार
इति लोकप्रसिद्धव्यवहारप्रवर्तनपरो नयः सोऽभिमत्यते । यदि
हि हेयोपादेयोपेक्षणीयस्वरूपाः परस्परतो विभिन्नस्वभावाः
सदृशतया शब्दप्रभवे संवेदने भावाः प्रतिभासन्ति, ततो निवृत्ति-
प्रवृत्त्युपेक्षणीयव्यवहारस्तान्द्वयः प्रवृत्तिमासादयति, नान्यथा । न
चैकान्ततः सम्प्राप्ताविशिष्टेषु संप्रहाभिमतेषु पृथक्स्वरूपनया प-
रिच्छेदो वाधितरूपो व्यवहारनिवन्धनः संभवतीति । तथाहि-य-
दाद्याऽऽकारे निरपेक्षतया स्वप्राहिणो ज्ञानप्रतिभासमाधत्ते, तत्त-
थैव सदिति व्यवहर्त्तव्यं, यथा प्रतिनियतं सत्ताऽऽदिरूपम, सन्नि-
वेशघटाद्याकारनिरपेक्षं च घटाऽऽदिकं स्वावभासिनि ज्ञाने स्वरू-
पं सन्निवेशयतीति स्वभावहेतुः । घटाऽऽदिरनिरपेक्षत्वं च पटाऽऽदेः
घटाऽऽद्यभावेऽपि जावादवभासमानाच्च सिद्धम् । यद्वा-प्रतिश-
ब्दो वीप्सायाम्, रूपशब्दश्च वस्तुन्यत्र प्रवर्त्तते । तेनायमर्थः-रूपं
रूपं प्रति प्रतिवस्तु, वस्तु प्रति यो वचनार्थनिश्चयः, तस्य प्रकृतिः
स्वभावः स व्यवहार इति । तथाहि-प्रतिरूपमेव वचनार्थनि-
श्चयो व्यवहारहेतुः, न पुनरस्तिवमात्रनिश्चयः, यतोऽस्तीत्युक्ते-
पि श्रोता शङ्कामुपगच्छन् लक्ष्यते, अतः किमिच्छन् लक्ष्यतेऽस्ती-

त्याशङ्कायां द्रव्यमित्युच्यते, तदपि किम्? पृथिवी, साऽपि का?, वृक्षः, सोऽपि कः?, चूतः, तत्राप्यर्थित्वे यावत्पुष्पितः फलितः, इत्यादि तावन्निश्चिनोति यावद् व्यवहारसिद्धिरिति । व्यवहारो हि नानारूपतया सत्तां व्यवस्थापयति, तथैव संव्यवहारसंज्ञात् । अतो व्यवहरतीति व्यवहार इत्यन्वयसंज्ञां विभ्रदशुद्धा द्रव्यास्तिकप्रकृतिर्भवति ।

विशेषप्रस्तारस्य पर्यायनया मूलव्याकरणी, शब्दाऽऽद्यश्च शेषाः पर्यायनयभेदा इति प्रागुक्तं, तत्समर्थनायम्-

मूलाणिषेणं पञ्चव-णयस्स उज्जुसुअवयणविच्छेदो ।

तस्स उ सहाईआ, साहपसाहा सुहुमभेया ॥ १ ॥

इति गाथासूत्रम् । अस्य तात्पर्यार्थः-पर्यायनयस्य प्रकृतिराद्या ऋजुसूत्रः, स त्वष्टुः, शब्दः शुद्धा, शुद्धतरा समभिरुद्धः, अत्यन्त-शुद्धा त्वेवंभूत इति । अवयवार्थस्तु-मूलविभेणमाधारः, पर्यायो विशेषः, तस्य नय उपपत्तिबलात्परिच्छेदः, तस्य, ऋजु वर्त्तमानसमयं, वस्तु, स्वरूपावस्थितत्वात्, तदेव सूत्रयति परिच्छिन्न-सि, नातीतानागतं, तस्यासत्त्वेन कुटिलत्वात् । तस्य वचनं पदं वाक्यं वा, तस्य विच्छेदोऽन्तःसीमिति यावत् । ऋजुसूत्रवचनस्येति कर्मणि षष्ठी । तेन ऋजुसूत्रस्यायमर्थो नान्यस्येति प्ररूपयतो वचनं विच्छिद्यमानं यत्तन्मूलनिभेणमत्र गृह्यते । ननु कथं वचनविच्छेदः शब्दरूपः परिच्छेदस्वभावस्य नयस्याऽऽधारः । नैष दोषः, विषयेण विषयिकयनरूपत्वादस्य । न च वचनार्थोऽस्य विषयो, न शब्द इति वक्तव्यं, वचनार्थयोरभेदात् वचनमपि यतो विषयः । अथ विषय एव किञ्चोक्त इति न प्रेरणीयम्, शब्दाभिहितस्यैव प्रमाणत्वमिति ज्ञापनार्थत्वादेवमभिधानम्, तस्य च पूर्वापरपर्याय-विविक्ते एकपर्याय एव प्ररूपयतो वचनं विच्छिद्यते, एकपर्यायस्य परपर्यायासंस्पर्शात् । उक्तं च तन्मतमर्थं प्ररूपयद्भिः-“ पलाहं न दहत्यग्नि-दह्यते न गिरिः क्वचित् । नासंयतः प्रव्रजति, ज-व्यजीवो न सिद्ध्यति ॥१॥ ” पलालपर्यायस्याग्निसाद्भावपर्यायादत्यन्तजिज्ञत्वाद् यः पलालो नासौ दह्यते, पञ्च प्रस्मभाव-मनुजवति, नासौ पलालपर्याय इति । सम्म०१ काण्ड । (“ नामं उवणा दधिप, पति एस दव्वद्वियस्स णिक्खेवो । ” (६ गाथा सम्म०१ काण्ड) इत्यादिगाथाया ' णय ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७७८ पृष्ठे व्याख्यातोऽर्थः)

एनदेवाऽऽह-

तिर्यगूर्ध्वप्रचयिनः, पर्यायाः खलु कट्टिपताः ।

सत्यं तेष्वन्यवि द्रव्यं, कुण्डलाऽऽदिषु हेमवत् ॥ १३ ॥

(तिर्यगिति) तिर्यक्प्रचयिनः परस्परसमानाधिकरणत्वे सति परस्परसमानकालीना रूपरसाऽऽद्य अणुत्वस्थौह्या-ऽऽद्यश्च, ऊर्ध्वप्रचयिनः परस्परसमानाधिकरणत्वे सति पर-स्परभिन्नकाहीना रक्तश्यामत्वाऽऽद्यः, संयोगविभागाऽऽ-द्यश्च, पर्यायाः खलु निश्चितं, कल्पिता वासनाविशेषप्रज्ञव-धिकल्पसिद्धा अपारमार्थिका इति यावत् । तेषु कल्पनारूढेषु पर्यायेष्वन्यवि व्यापकतया प्रतीयमानं द्रव्यं सत्यं, कुण्डला-ऽऽदिषु नानाकाश्चनपर्यायेष्वन्यविमानं, हेमवत् । अयं भावः-यथा शुक्लो रजतभ्रान्तौ वाधाऽवतारानन्तरं रजताज्ञावज्ञानेऽपि शुक्ले भासमानत्वाद् शुक्ले सत्यत्वं, रजतस्य चासत्यत्वं, तथा कुण्ड-लाऽऽद्यज्ञावज्ञानेऽपि हेम्नो भानात् कुण्डलाऽऽदिपर्यायाणा-मसत्यत्वं, हेमद्रव्यस्य सत्यत्वम् । एवमन्यत्रापि ज्ञावनीयमिति ।

नन्वेवं अमाधिष्ठानत्वमेव सत्यत्वं, अमविषयत्वं चासत्यत्वमि-त्यागतम्, न चासत्यत्वं प्रत्यक्षप्रतीयमानेषु पर्यायेष्वव्यापकम्, एवं तत्र तदसत्त्वरूपसत्यत्वमपि तेष्वव्यापकमिति चेद्, न, सत्यरजत-स्याऽपि प्रतिभासकाले सत्ताभावेन कालत्रयसत एवैतन्नये स-त्यत्वस्वीकारात् । अत एव कालवृत्त्यन्तान्नावाप्रतियोगित्व-मेव परमार्थसत्यत्वमित्याभिप्रेत्याऽऽहैतत्साम्प्रदायिकः ॥१३॥

आदावन्ते च यन्नास्ति, मध्येऽपि हि न तत्तथा ।

वितथैः सहशाः सन्तो-ऽवितथा इव लक्षिताः ॥१४॥

(आदाविति) आदावन्ते च यद्वस्तु नास्ति, तन्मध्येऽपि मध्यका-लेऽपि न तथा, नास्ति इत्यर्थः । न हि प्रागभावध्वंसानवच्छिन्नका-लसंबन्धः सत्य इत्यभ्युपगन्तुं शक्यम्, उत्पत्तिविनश्यत्तासम-योरुत्पत्तिविनाशव्यापारव्यग्रशोरन्वयिव्यवहारात् ; न च तद्वि-वेके मध्यजागः कश्चिदवशिष्यते, इन्द्रदण्डस्येव सकलमूलाग्र-जागच्छेदे । किं च-पूर्वं पश्चाद्व्यासत्त्वज्ञावस्य कथं मध्यमक्षण-सत्त्वज्ञावत्वम्, स्वभावविरोधाद्, मध्यमक्षणे सन्नेव पर्यायः पू-र्वापरकालयोरसद्व्यवहारकारीति न स्वज्ञावविरोध इति चेत्, तर्हि पूर्वापरकालयोरसत्त्वभाव एवायं मध्यमक्षणसंबन्धेन स-द्व्यवहारकारीत्येव किं न स्वीक्रियते? तस्मान्न निरपेक्षपारमा-र्थिकसत्ताकं (?) न पर्यायाः, किं तु वितथैः शशविषाणाऽऽदिभिः कालपानिकत्वेन सहशाः सन्तोऽनादिद्वौ किकव्यवहारवासनाव-शादवितथा इव लक्षिताः, द्वौकैरिति शेषः ॥ १४ ॥

नन्वेवं द्रव्यार्थिकनये पर्यायाणां शशविषाणप्रायत्वात्तदव-गाहिज्ञानमलीकविषयत्वेन मिथ्या स्याद्, न च घटाऽऽ-दिज्ञानविनिर्मुक्तविषयको द्रव्योपयोगः कश्चिदवशि-ष्यते, इति नामशेषता च तस्य स्यादित्याशङ्क्य-शुद्धावान्तरद्रव्यार्थिकभेदेन तस्य द्वैविध्या-ज्ञानुपपत्तिरित्यभिप्रेत्याह-

अयं द्रव्योपयोगः स्या-द्विकल्पेऽन्त्ये व्यवस्थितः ।

अन्तरा द्रव्यपर्याय-धीः सामान्यविशेषवत् ॥ १५ ॥

(अयमिति) अयं द्रव्योपयोगो द्रव्यार्थिकनयजन्यो बोधोऽन्त्ये विकल्पे शुद्धसंग्रहाऽऽख्ये व्यवस्थितः पर्यायबुद्ध्या अधिचक्षितः स्यात्, अन्तरा शुद्धसंग्रहशुद्धसूत्रविषयमध्ये द्रव्यपर्यायधीरेव स्यात्, सामान्यविशेषबुद्धिवत् । यथा हि परेषां द्रव्यत्वाऽऽदिकं द्रव्यापेक्षया सामान्यं सद् गुणाऽऽद्यपेक्षया विशेषाऽऽख्यां लभते, तथाऽस्माकं घटाऽऽदिकं स्वपर्यायापेक्षया सामान्यं सद् गुणाऽऽद्य-पेक्षया पर्यायाऽऽख्यां लभते, इति यद्यवगाही अवान्तरद्रव्यार्थिकः पर्यायोपसर्जनतां, द्रव्यमुख्यतां चाऽवगाहमानो न विरुध्यते, अ-सतोऽप्युपसर्जननया आश्रयणं च कर्णशकुल्यवच्छिन्नाऽऽकाशस्य शब्दग्राहकतां वदतां तार्किकाणाम्, आनुपूर्वाविशेषविशिष्टस्य शब्दस्य ओत्रग्राह्यतां वदतां मीमांसकाऽऽदीनां च दृश्यत एवेति भावः । यद्वा-घटाऽऽदेर्द्रव्यार्थिकेन पर्यायविनिर्मुक्तद्रव्याऽऽकारेण-व ग्रहः, पर्यायनयेन तत्र पर्यायत्वाऽऽपादने च पर्यायविशिष्टनया ग्रहणमित्येवं सूक्ष्मेक्षिकायां शुद्धसंग्रहादन्यविशेषं यावदव्यव-स्थितिः, अन्यविशेषविकल्पे च शुद्धसूत्रवत्क्षणे कारणाभावादेव द्रव्योपयोगो व्यवस्थितः स्यादुत्तरतः स्यादिति व्याख्येयम् । न चानयाऽनवस्थयैवैकस्याऽपि बोधस्यानापत्तिः, तत्तद्वान्तरजे-दप्रवृत्तौ वा विषयान्तरसंचारानुपपत्तिः, पर्यायान्तरजिज्ञासोप-रमे तद्वोधविश्रान्तोरिति भावनीयम् । तदिदमुक्तं सम्मतौ-

"पञ्जवणयुक्कनं, वन्धुं द्वन्द्वद्विस्स वयणिज्जं ।
जाव दधिओवओगो, अयस्सिमविअण्णिव्वयणो ॥८॥"

(पूर्व ' वय ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १६८६ पृष्ठे गाययं व्याख्याता) किं त्विहाप्युपयुक्तत्वेन किञ्चिद् विधियने-न विद्यते पश्चिमे विकल्पनिवचने सधित्पधीव्यवहारलक्षणे यत्र स तथा, संप्रहावसान इति यावत् । ततः परं विकल्पवचनप्रवृत्तेरीदृशो यावद् छव्योपयोगः प्रवर्तते तावद् छव्यार्थिकस्य वचनीयं वस्तु, तच्च पर्यायनयेन वि-विशेषेण तद्द्वन्द्वं क्रान्तमेव विपर्ययकृतमेव पर्यायनयाऽऽक्रान्तं सत्तायां मानामावादिष्येकोऽर्थः ।

यद्वा-यद् वस्तु सूक्ष्मतरसूक्ष्मतरमाऽऽदिष्टुकिता पर्यायनयेन स्थूलरूपं त्यजता व्युत्क्रान्तं-गृहीत्वा मुक्तं, किमिदं मृत्सामान्यं, यद् घटाऽऽदिविशेषानुपरकविपर्ययवदन्त्य-माकारेण (?) यावच्छुक्लरूपतमोऽन्यो विशेषस्तावत्तत्सर्वं द्रव्यार्थिकस्य वचनीयमतो यावदपश्चिमविकल्पनिवचनो योऽन्यो विशेषस्तावद् छव्योपयोगः प्रवर्तते इति द्वितीयोऽर्थः ।

अत्र एव छव्यपर्यायविषयतया, तदितराविषयतया चान शुद्धजातीयद्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकव्यवस्था, किं तूपसर्जनोक्तानर्थ-प्रधानीकृतस्यार्थविषयतया । तदुक्तम्-

"द्वन्द्वद्विओ चि तम्हा, एत्थि णओ नियमसुद्धजाओ ।
ए य पञ्जवण्णिओ था-मको अ भयणाय व विसैसो ॥ ९ ॥"

प्रजनोपसर्जनप्रधानभावावगादनदसामान्यसंग्रहेऽपि शुद्धद्रव्यार्थैकात्मिको न स्यादिति चेन्न, स्यादेवं पर्यायनयविचारानवतारदशायामेव तस्य शुद्धत्वव्यवस्थिते, तदवतारे तु पूर्वप्रवृत्तद्रव्यार्थिकाप्रमाण्यानिश्चयेन तदर्थभावरूपेव निश्चयात् । तदुक्तम्-

"द्वन्द्वद्विश्रवत्तव्वं, अवत्थु णियमेण होइ पञ्जाए ।
तह पञ्जवत्थु अव-त्थुमेव द्वन्द्वद्विअणयस्स ॥ १० ॥"
(सम्म० १ काण्ड)

अवस्तु इतरनयप्राधान्योपस्थितिजनितं नयाप्रामाण्यनिश्चयकृताऽवस्तुव्यतिश्रयविषयः, तस्मात्पर्यायविनिर्मुक्तप्रकारताकस्य पर्यायनिष्ठोपसर्जनत्वस्य विषयताकस्य वा द्रव्यार्थिकस्य तत्तत्तत्कौपनीतस्वार्थविचारदशायामेव शुद्धत्वं, पर्यायनयाऽऽयातजावाऽऽकाङ्क्षायां चाशुद्धत्वमिति विवेकः । नयो० ।

अथ नवसु नयेषु प्रथमो द्रव्यार्थिकनय उक्तः, अतस्तस्य भेदा दश, तेषु प्रथमं भेदं विचरीपुराह-

द्रव्यार्थिकनयस्त्वाद्यो, दशथा समुदाहृतः ।

शुद्धद्रव्यार्थिकस्तत्र, ह्यकर्मोपाधितो ज्ञेयः ॥ ९ ॥

(छव्यार्थिकेति) छव्यार्थिकपर्यायार्थिकाऽऽदिक्रमेण नया नव वर्तन्ते, तेषु आद्यः प्रथमो छव्यार्थिको नयः दशथा दशप्रकारः समुदाहृतः, तत्र च प्रथमो छव्यार्थिकनयः शुद्धद्रव्यार्थिक इति अकर्मोपाधितः कर्मणामुपाधितो रहितः शुद्धद्रव्यार्थिकः कथ्यते । सद् छव्यम् । लक्षणं त्विदम्-सोदति स्वकीयान् गुणपर्यायान् व्याप्नोतीति सत्त्वं, उत्पादव्ययघ्नौघयुक्तं सद्, अर्थक्रियाकारि च सत् । यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थसत्तु, यच्च नार्थक्रियाकारि तदेव परतोऽप्यसत्, इति निजनिजप्रदेशसमूहैरखण्डवृत्ताखभावविभावपर्यायाद् द्रवनि, द्रोप्यति, अदुष्टात् इति छव्यम् । गुणपर्यायवद् छव्यम्, गुणध्रयो छव्यं वा ।
६१८

युक्तं विशेषाऽऽवश्यकवृत्तौ--"द्वयपुत्रयपुत्रोरव-यवो विगारो गुणान् संदावो । दवं भवं भाव-स्स नूअभावं च जं जोगं ॥२८॥" ('दवं' शब्देऽनुपदमेवास्याः २४६२पृष्ठे व्याख्या गता) द्रवति तां-स्तान्पर्यायान् प्राप्नोति मुञ्चति वा १ । इयते स्वपर्यायैरेव प्राप्यते मुञ्चते वा २ । दुः सत्ता, तस्या एवावयवो विकारो वेति द्रव्यम् । ३-४ । अवान्तरसत्तारूपाणि छव्याणि महासत्ताया अवयवो विकारो भवत्येवेति भावः । गुणाः रूपरसाऽऽदयः, तेषां संभावः समूहो घटाऽऽदिरूपो छव्यम् ५ । तथा (भवं प्रविस्सति) ज-विष्यतीति भावः, तस्य प्राचिनः पर्यायस्य योग्यं बद्धव्यं तदपि छव्यम्, राजपर्यायार्हैकमारवत् ६ । तथा नूतं हि पश्चात्कृते भावः पर्यायो यस्य तदपि छव्यम् । इति दिक् । तदेव छव्यमर्थः प्रयोजनं यस्यासौ छव्यार्थिकः, अस्त्यर्थे ठक्प्रत्ययः । शुद्धः कर्मोपाधिरहितश्चाऽसौ छव्यार्थिकश्च शुद्धछव्यार्थिक इति ॥ ९ ॥

अथ तस्य द्रव्यार्थिकस्य शुद्धताया विषयं दर्शयामाह-

यथा संसारिणः सन्ति, प्राणिनः सिद्धसन्निजिनः ।

शुद्धाऽऽत्मानं पुरस्कृत्य, जवपर्यायतां विना ॥ १० ॥

उत्पादव्यययोगौणे, सत्तामुच्यतयाऽपरः ।

शुद्धछव्यार्थिको भेदो, ज्ञेयो छव्यस्य नित्यवत् ॥ ११ ॥

प्राणा छव्यभावभिन्नाः सन्ति येषां ते प्राणिनः । संसारो गतिचतुष्काऽऽविर्भावः, सोऽस्ति येषां ते संसारिणः । यथा येन प्रकारेण शुद्धाऽऽत्मत्वाऽऽदिलक्षणेन, सिद्धसन्निजिनाऽऽकर्मनिर्मुक्तजीविना विद्यन्ते । किं कृत्वा सन्ति, शुद्धाऽऽत्मानं मूलभावं, तथा सहजभावं शुद्धाऽऽत्मानः स्वरूपं, पुरस्कृत्याग्रं कृत्वा, कथम्?, विना, केन विना?, भवपर्यायतां, जवः संसारस्तस्य पर्यायो भावस्तस्या भवपर्यायता, तां विना । एतावता या चाऽनादिकात्मिकी जीवस्य संसारावस्था वर्तते, सा प्रस्तुताऽपि न गणयते । अविद्यमानोऽपि बाह्याऽऽकारेण सिद्धाऽऽकारः, तथाऽपि गृह्यतेऽन्तर्विद्यमानत्वात् । तदायमात्मा शुद्धद्रव्यार्थिकनयेन सिद्धसम एवास्तीति ज्ञातः । अत्र भावमात्रपरा द्रव्यसंग्रहाया--"मगणगुणगणोर्हि, च उदसर्हि हवन्ति तह असुद्धणया । विशेषेया संसारी, सञ्जे सुद्धा हु सुद्धणया ॥ ११ ॥" ॥ १० ॥ (उत्पादेति) उत्पादस्य व्ययस्य च गौणतायां, तथा सत्ताया धन्नात्मकतायाश्च मुख्यतायाम्, अपर इति द्वितीयो भेदः शुद्धद्रव्यार्थिकस्य ज्ञेयः । यतः उत्पादव्यययोगौणत्वेन सत्ताग्राहकः शुद्धद्रव्यार्थिको नाम द्वितीयो भेदः १ । अस्य भेदे द्रव्यं नित्यं गृह्यते, नित्यं तु कालत्रयेऽप्यविचलितस्वरूपं, सत्तामादायैवेदं युज्यते, कथम्?, पर्यायाणां प्रतिक्षणं चोसिनां परिणामित्वनान्तिप्रत्योलम्भे, परं तु जीवपुद्गलाऽऽदि-छव्याणां सत्ता अव्यभिचारिणी नित्यभावमवलम्ब्य त्रिकालाविचलितस्वरूपाऽवतिष्ठते, ततो छव्यस्य नित्यवदिति छव्यस्य नित्यत्वेन द्वितीयो भेदः ॥ ११ ॥

अथ तृतीयभेदमुपदिशामाह-

कल्पनारहितो भेदः, शुद्धछव्यार्थिकाऽभिधः ।

तृतीयो गुणपर्याया-दभिन्नः कथ्यते भुवम् ॥ १२ ॥

भेदः कल्पनया रहितः कल्पनारहितस्तृतीयो भेदः शुद्धछव्यार्थिकनामाऽस्ति ३ । यथा जीवछव्यं, पुद्गलाऽऽदिछव्यं च निजनि-

जगुणपर्यायेभ्यश्चाजिज्ञासस्ति, यद्यपि भेदो वर्तते छव्याऽऽदीनां गुणपर्यायेभ्यः, तथाऽपि भिन्नविषयिण्यपेक्षा न कृता, अमेदा-
ख्यैर्वापेक्षा कृता, अतः कारणाद्यद् यद् छव्यं तत्तद् द्रव्यजन्य-
गुणपर्यायाजिज्ञास तिष्ठति । यदेव छव्यं तदेव गुणो, यदेव द्रव्यं
तदेव पर्यायो, महापटजन्यस्वरूपपटवत्तदात्मकत्वात् । अत्र हि
विवक्षावशाद् भिन्नाभिन्नत्वं ज्ञेयमिति ॥ १२ ॥

अथ चतुर्थं भेदमाह-

कर्मोपाधेरशुद्धाऽऽख्य-अतुर्थो जेद ईरितः ।

कर्मभावमयस्त्वात्मा, क्रोधो मानी तदुक्तवात् ॥ १३ ॥

(कर्मैति) कर्मोपाधेः सकाशात् कर्ममिश्रजीवद्रव्यस्याशु-
द्धत्वं जायते, ततः कर्मोपाधेरशुद्धद्रव्यार्थिकअतुर्थो भेदः क-
थितः । यतः कर्मोपाधिसापेक्षोऽशुद्धद्रव्यार्थिक इति भेदः । अ-
स्य च दृक्कणं कथयति-यथा कर्मजावमयः कर्मणां ज्ञानाऽऽ-
वरणाऽऽदीनां भावाः प्रकृतयस्ते प्रचुरा यत्रेति कर्मभावमयः,
आत्मा तादृग्रूपो लक्ष्यते । येन येन कर्मणा आगत्य आत्मा
निरुद्धयते, तदा तत्तत्कर्मस्वभावतुल्यपरिणतः सन् व्यवहिय-
ते, यतः क्रोधोदयाद् जीवः क्रोधोति व्यपदिश्यते, मानकर्मो-
दयाज्जीवो मानीति व्यपदिश्यते । एवं यदा यद् छव्यं येन
भावेन परिणमति, तदा तद् छव्यं तन्मयं कृत्वा ज्ञेयम् । यथा-
लोहोऽग्निना परिणतो यदा काले प्राप्यते तदा अग्निरूप एवो-
द्भाव्यते, न तु क्षोहरूपः । एवमात्माऽपि मोहनीयाऽऽदिकर्मोद-
येन यदा क्रोधाऽऽदिपरिणतः स्यात् तदा क्रोधाऽऽदिरूप एव
बोद्धव्यः । अत एवाष्टावात्मनो जेदाः सिद्धान्ते व्याख्याता इति ।

अथ पञ्चमं भेदमाह-

उत्पादव्ययसापेक्षो-अशुद्धद्रव्यार्थिकोऽग्रिमः ।

एकस्मिन्समये छव्य-मुत्पादव्ययध्रौव्ययुक् ॥ १४ ॥

उत्पादव्ययसापेक्षः पञ्चमो जेदोऽशुद्धद्रव्यार्थिको ज्ञेयः । यतः-
उत्पादव्ययसापेक्षः सत्ताग्राहकोऽशुद्धद्रव्यार्थिकः पञ्चम इति
॥ १४ ॥ यथा एकस्मिन्समये छव्यमुत्पादव्ययध्रौव्यरूपं कथ्यते ।
कथं तद् ? यः कटकाऽऽद्युत्पादसमयः स एव केयूराऽऽदिवि-
नाशसमयः, परं तु कनकसत्ता कटककेयूरयोः परिणामिन्याव-
र्जनीयैव । एवं सति त्रैलक्षण्यग्राहकत्वेनेदं प्रमाणवचनमेव
स्यान्न तु नयवचनमिति चेन्न । मुख्यगौणजावेनैवानेन नयेन
त्रैलक्षण्यग्रहणान्मुख्यनयं स्वस्वार्थग्रहणेन नयानां सप्तजङ्गी-
मुखेनैव व्यापारात् ॥ १४ ॥

अथ षष्ठं भेदमाह-

जेदस्य कल्पनां गृह्ण-न्नशुद्धः षष्ठ इष्यते ।

यथाऽऽत्मनो हि ज्ञानाऽऽदि-गुणः शुद्धः प्रकल्पनात् ॥ १५ ॥

(भेदेति) अशुद्धद्रव्यार्थिकः षष्ठो भेदो भेदस्य जेदभावस्य
कल्पनां गृह्णन् सन् जायते, यथा हि ज्ञानाऽऽद्यो गुणाः शुद्धा
आत्मनः कथ्यन्ते, इत्यत्र षष्ठी विभक्तिर्भेदं कथयति, जिज्ञोः
पात्रमिति वत् । परमार्थतस्तु गुणगुणिनोर्भेद एव नास्ति, त-
स्मात् कल्पितो जेदोऽत्र ज्ञेयो, न तु साहजिकः ॥ १५ ॥

अथ सप्तमं भेदं कथयति-

अन्वयी सप्तमश्चैक-स्वजावः सप्ताहृतः ।

द्रव्यमेकं यथा प्रोक्तं, गुणपर्यायभावितम् ॥ १६ ॥

(अन्वयीति) अन्वयद्रव्यार्थिकः सप्तमो भेद एकस्वभाव

उक्तः । यथा-छव्यं चैकं गुणैः पर्यायैश्च भावितं वर्तते, छव्यमेकं
गुणपर्यायस्वभावमस्ति । गुणेषु रूपाऽऽदिषु पर्यायेषु कम्बुग्रीवा-
ऽऽदिषु छव्यस्य घटस्यान्वयोऽस्ति । यतस्तत्सर्वे तत्सर्वमन्व-
यः । अथवा-सति सद्भावोऽन्वयः । यथा-सति द्रव्ये घटोत्प-
त्तिः । अत एव यदा छव्यं ज्ञायते तदा छव्यार्थाऽऽदेशेन तद-
नुगतसर्वगुणपर्याया अपि ज्ञायन्ते । यथा-सामान्यप्रत्यासर्ग्या
परस्य सर्वा व्यक्तिरपि अवगन्तव्या, तथा अत्राऽपि ज्ञेयमि-
त्यन्वयद्रव्यार्थिकः सप्तम इति ॥ १६ ॥

अथाष्टमभेदोत्कीर्तनमाह-

स्वद्रव्याऽऽदिकसंग्राही, ह्यष्टमो जेद आहितः ।

स्वद्रव्याऽऽदिचतुष्केभ्यः, सन्नर्थो दृश्यते यथा ॥ १७ ॥

(स्वेति) स्वद्रव्याऽऽदिग्राहको छव्यार्थिकोऽष्टमो भेदः कथि-
तः । यथा-अर्थो घटाऽऽदिः स्वद्रव्यतः स्वक्षेत्रतः स्वकालतः
स्वभावतः सन्नेव प्रवर्तते । स्वद्रव्याद् घटः काञ्चनो, मृन्मयो वा
॥ १ ॥ स्वक्षेत्राद् घटः पाटलिपुत्रो, माथुरो वा ॥ २ ॥ स्वकालाद्
घटो वासन्तिको, ग्रेष्मो वा ॥ ३ ॥ स्वभावाद् घटः इयामो, रक्तो
वा ॥ ४ ॥ एवं चतुर्ष्वपि घटद्रव्यस्य सत्ता प्रमाणसिद्धैवास्ति ।
स्वद्रव्याऽऽदिग्राहको छव्यार्थिकोऽष्टमो भेद इति ज्ञेयम् ॥ १७ ॥

अथ नवमं जेदमाह-

परद्रव्याऽऽदिकग्राही, नवमो जेद उच्यते ।

परद्रव्याऽऽदिकेभ्योऽस-न्नर्थः संज्ञायते यथा ॥ १८ ॥

तेषु छव्यार्थाऽऽदिषु परद्रव्याऽऽदिग्राहको छव्यार्थिको नवमः
॥ १८ ॥ यथाऽर्थो घटाऽऽदिः परद्रव्याऽऽदिचतुष्टयेभ्योऽसन् वर्तते ।
घटापेक्षया परद्रव्यं पटः, अतस्तत्त्वादिभ्यो घटोऽसन्नस्ति ॥ १ ॥
परक्षेत्राद् यथा-घटो माथुरो वर्तते, न काशीजः, किं तु घटक्षेत्रं
माथुरा, तदपेक्षया काशी भिन्ना । अत एव परक्षेत्रात्काशीलक-
णादसन् घटः ॥ २ ॥ परकालाद् यथा-घटो वसन्ते निषेणोऽतो
वासन्तिको घटः, वसन्तापेक्षया ग्रेष्मो भिन्नस्ततो ग्रीष्मकाल-
जाह्वासन्तिको घटोऽसन् ॥ ३ ॥ परभावाद् विवक्षितश्यामाऽऽदि-
भावापेक्षया रक्तो घटोऽसन् वर्तते ॥ ४ ॥ एवं परद्रव्याऽऽदि-
ग्राहको द्रव्यार्थिको नवमः ॥ १८ ॥

अथ दशमभेदोत्कीर्तनमाह-

परमजावसंग्राही, दशमो जेद आप्यते ।

ज्ञानस्वरूपकस्त्वात्मा, ज्ञानं सर्वत्र सुन्दरम् ॥ १९ ॥

परमभावसंग्राही परमजावग्राहको दशमो भेदः कथितः ॥ १९ ॥
यथा-ज्ञानस्वरूपक आत्मा ज्ञानस्वरूपी कथितः, दर्शनचारित्र-
वोर्यलेश्याऽऽद्यो ह्यात्मनो गुणा अनन्ताः सन्ति, परं तु तेषु
एकं ज्ञानं सारतरं वर्तते । अन्यद्रव्येभ्य आत्मनो भे-
दो ज्ञानगुणेन दर्शयिष्यते । तस्मात्कारणाच्छीघ्रोपस्थिति-
कत्वेनाऽऽत्मनः परमस्वभावो ज्ञानमेवाऽऽस्ते । इत्थमन्येषामपि
छव्याणां परमभावा असाधारणगुणा ग्रहीतव्याः । परमभाव-
ग्राहको छव्यार्थिको दशम इति । अत्रानेकस्वभावानां मध्ये
ज्ञानाऽऽख्यः परमस्वभावो गृहीत इति छव्यार्थिकस्य दश
भेदाः ॥ १९ ॥ द्रव्या ० ५ अध्या ० ।

छव्यार्थिकजेदानाहुः-

आद्यो नैगमग्रहव्यवहारभेदात् त्रिधा ॥ ६ ॥

आद्यो छव्यार्थिकः । रत्ना ० ७ परि ० । (तत्र नैगमाऽऽदीनां
व्याख्याऽन्यत्र)

द्ववणय-उच्यते-पुं० । उच्यार्थिकनये, उच० ।

उच्यते आह-“यथा नामाऽऽदि नाऽकारं, विना संवयेन तथा । नाऽकारोऽपि विना द्वयं, सर्वं उच्यतेऽस्मत्कं ततः ॥१॥” तथाहि-द्रव्यमेव मृदादि निखिलस्यात्मकोशकुट्टकपाद्याऽऽकारानुयायि वस्तु सत्, तन्मयैव न तदाकारानुयायिनः सद्-बोधवियपत्वात्, स्यात्कोशाऽऽकाराणां तु मृदद्रव्यानिरे-किणां कदाचिदनुपलब्धात्, तस्यान्पादाऽऽदिसकलविकारविर-हितं तथा तथाऽऽविर्भावतिरोजावनात्रान्वितं संमूर्च्छितसर्वप्र-भेदनिर्मेदवीजं द्रव्यमागृहीततरङ्गाऽऽदिप्रवेदस्तिमितसरः स-लितवत् । उच० १ अ० ।

आह च-

द्ववपरिणाममिच्छं, मोक्षणाऽऽगारदरिसणं किं तं ।

उत्पायव्ययराहित्यं, द्ववं चिप निव्वियारं तं ॥ ६६ ॥

को हि नाम स्थापनानयस्याऽऽकारप्रहः, यस्माद्भवतीति द्रव्यम-नादिमदुपेक्षितपर्यायशृङ्खलाऽऽधारं मृदादपूर्वपर्यायमात्रतिरो-भावेऽप्रेतनपर्यायमात्राऽऽविर्भावः परिणामो द्रव्यस्य परिणामो उच्यपरिणामः, स एव तन्मात्रं, तद् मुक्त्वा किमन्यदाकारदर्शनं, येनोच्यते “आगारो विप मस्सहवत्थु ।” इत्यादि । ननु उच्य-मेव तत्, किंविशिष्टम्, उत्पादव्ययरहितं, निर्विकारम्-उत्फण-विफण-कुपमलिताऽऽकारसमन्वितसर्पद्रव्यवद् विकाररहितं, किं हि नाम तत्राऽपूर्वमुत्पन्नं, विद्यमानं वा विनष्टं, येन विकारः स्यादिति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ६६ ॥

ननु कथमुत्पादाऽऽदिरहितमुच्यते, यावता सर्पाऽऽदिके
उच्ये उत्फणविफणाऽऽद्यः पर्याया उत्पद्यमाना
निवर्त्तमानाश्च प्रत्यक्षैरेव दृश्यन्ते, इत्याह-

आविर्भावतिरोभा-भवेत्तपरिणामकारणमिच्छं ।

निर्वं बहुलं पि य, नदो व वसंतराऽऽवन्नो ॥ ६७ ॥

आविर्भावश्च तिरोभावश्च, तावेव तन्मात्रं, तदेव परिणामः, त-स्य कारणं द्वयं, यथा सर्प उत्फणविफणाऽवस्थयोरिति; न हात्रापूर्वं किञ्चित्पद्यते, किं तर्हि, छन्नरूपतया विद्यमानमेवा-ऽऽविर्भवति । नाऽऽविर्भूतं सन्निरूप्यति, किं तु छन्नरूपतया तिरो-भावमेवाऽऽसादयति । एवं च सत्याविर्भावतिरोजावमात्र एव कार्योपचारात्कारणत्वमस्योपचारिकमेव । तस्मादुत्पादाऽऽदि-रहितं उच्यमुच्यते इति । आह-ननु यद्येकस्वभावं निर्विकारं उच्यं, तर्ह्यनन्तकालमाविनामनन्तानामप्याविर्भावतिरोजावा-नामेकदेलयैव कारणं किमिति न भवति, इत्याह-अचिन्त्य-मचिन्त्यस्वभावं उच्यं, तेनैकस्वभावस्यापि तस्य क्रमेणैवाऽऽवि-र्भावतिरोभावप्रवृत्तिः, सर्पाऽऽदिद्रव्येभ्येकस्वभावेष्वाप्युत्फणवि-फणाऽऽदिपर्यायक्रमप्रवृत्तेः प्रत्यक्षसिद्धत्वादि । ननु यद्येवम्, उत्फणविफणाऽऽदिवहुरूपत्वात्पूर्वावस्थापरित्यागेन चोत्तराव-स्थाऽधिगुनादनिवृत्त्या उच्यस्य किमिति न भवति, इति चेत्, इत्याह-वेवान्तराऽऽपन्नतद्वद् बहुरूपमपि द्वयं नित्यमेव । इ-मुक्तं भवति-यथा नायकविहृपकफिराक्षसाऽऽदिपात्रावसरेषु वेवान्तराण्यापन्नो वेवान्तराऽऽपन्नो नदो बहुरूपः, एवमुत्फण-विफणाऽऽदिजावैर्यद्यपि द्रव्यमपि बहुरूपम्, तथाऽपि नित्यमेव, स्वयमविकारित्वात्, आकाशवत्, यथाहि घटपाटाऽऽदिसंबन्धेन बहुरूपमप्यकार्शं स्वयमविकारित्वाद् नित्यम्, एवं उच्यमपीति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ६७ ॥

कारणमेव च सर्वत्र विद्यते, न क्वचित् कार्यम्, यच्च कारणं तत् सर्वं उच्यमेव, इति दर्शयन्नाह-

पिदो कारणमिच्छं, पयं व परिणामो तद्वा सर्वं ।

आगारा न वत्थुं, निकारणो स्वपुष्पं व ॥ ६८ ॥

मृदादिपिण्डः कारणमिच्छं कारणमात्रमेवाभ्युपगम्यते । कुतः, इत्याह-परिणामित्वात् परिणामनशीलत्वात्, पयोवद् उग्रधवत् । यथा च पिण्डः, तथाऽन्यदपि सर्वं स्यात्कोशकुट्टाऽऽदिकं त्रैलोक्यान्तर्गतं वस्तु कारणमात्रमेव, परिणामित्वात्, पयोव-त्, यद् यत् कारणं तत् सर्वं उच्यमेव, इति उच्यते स्वप-क्षाक्षिः । ननु मृत्पिण्डाऽऽदीनां कार्यभूताः स्यात्कोशकुट्ट-लघटाऽऽद्यः प्रत्यक्षैरेव दृश्यन्ते, संवन्निशब्दश्च कारणशब्दः सर्वदेव कार्यापेक्ष एव प्रवर्तते, तन् कथं कारणमात्रमेवाऽस्ति, न कार्यम्, इति चेत्, नैवम्, आविर्भावतिरोभावमात्र एव कार्योपचारात्, उपचारस्य चावस्तुत्वात् । इति स्वपक्षं व्य-वस्थाप्य परपक्षं दूषयितुमाह-(आगारेत्यादि) उच्यमात्रं विहाय स्थापनाऽऽदिनयैर्दृष्टाकाराऽऽदिकमभ्युपगम्यते, न स-र्वमवस्तु । कुतः, इत्याह-निष्कारणत्वात् कारणमात्ररूपतया-ऽननुपगमात्, तदभ्युपगमे त्वस्मत्पक्षवर्तित्वप्रसङ्गात्, इह यत् कारणं न भवति तद् न वस्तु, यथा गगनकुसुमम्, अ-कारणं च परैरनुपगम्यते सर्वमाकाराऽऽदिकम्, अतो वस्तु । इति गाथाऽर्थः ॥ ६८ ॥ विशेषः ।

द्ववणाय-उच्यते-पुं० । द्रव्यतत्त्वेऽर्थे, अनु० । तच्च-
“से किं तं द्ववणाम् । द्ववणाम् छविर्है पक्षे । तं जहा-धम्म-
थिकापं जाव अद्धासमप य । सेत्तं द्ववणाम् ।” अनु ।

द्ववतो-उच्यते-अव्य० । जावशून्यत्वेनाप्रधानतयाऽव्यथार्थमि-
त्यर्थे, पञ्चा० १६ विव० ।

द्ववत्त-उच्यते-न० । उच्यते तौस्तान् पर्यायान् गच्छतीति
उच्यं, तस्य जावस्तत्त्वम् । उच्यभावे, द्रव्या० ।

उच्यत्वं उच्यजावत्त्वं, पर्यायाऽऽधारतोन्नयः ।

प्रमाणेन परिच्छेद्यं, प्रमेयं प्रणिगद्यते ॥ ३ ॥

उच्यते तौस्तान् पर्यायान् गच्छतीति उच्यं, तस्य भावस्तत्त्वम् ।
द्रव्यभावे हि पर्यायाऽऽधारताऽभिव्यक्त्यजातिविशेषः । “उच्य-
त्वं जातिरूपत्वाद् गुणो न भवति,” ईदृक्नैयायिकाऽऽदिचाम-
नया आशङ्का न कर्त्तव्या, यतः-“सहभाविनो गुणाः, क्रमभुवः
पर्यायाः ।” इदं ज्ञेयं जैनशास्त्रे व्यवस्थाऽस्तीति । द्रव्यत्वं वे-
द्गुणः स्याद्द्रवाऽऽदिवहुत्कर्पापकर्पजागि स्यादिति तु कुचोद्यम्,
एकत्वाऽऽदिसंख्यायाः परमतेऽपि व्यभिचारेण तथा व्याप्य-
भावादेव निरसनीयम् ॥ ३ ॥ द्रव्या० ११ अथा० ।

द्ववत्थव-उच्यते-पुं० । उच्ये उच्यविषयः स्तवः पूजा उच्य-
स्तवः । भावस्तवकारणभूते स्तवभेदे, पञ्चा० । स च-

द्ववे भावे य यश्चो, द्ववे जावथयरागश्चो सम्मं ।

जिणभवणाऽऽदिविहाणं, जावथयो चरणपनिवत्ती ॥ २ ॥

द्रव्ये उच्यविषयः, भावस्तवकारणभूत इत्यर्थः । भावे भाववि-
षयः पारमार्थिकः, परिणामविशेषरूपो वेत्यर्थः । चशब्दः समु-
च्चये । स्तवः स्तोतव्यपूजनं, नवतीति गम्यम् । तत्राऽऽद्यं ताव-
दाह-उच्ये उच्यविषयः स्तवः । क इत्याह-(जिणभवणाऽऽद-

विहाणं) अर्हद्ग्रहप्रतिमाऽऽदीनां करणम्, उपलक्षणत्वात्कारणं च । कथं ? , सम्यग्गमनीत्या । कुतः ? , जावस्तवरागतः सर्वविर-
तिवहुमानात् । चरणं हि निर्वर्णैकहेतुत्वाच्चरणं, ततस्तत्प्रा-
प्त्युपायश्च छव्यस्तव इति विधेयोऽसावित्येवंरूपादिति ।

अथ भावस्तवस्वरूपमाह--जावस्तवः परमार्थपूजनमभ्यास-
पूजा वा । क इत्याह--चरणप्रतिपत्तिः--सर्वविरत्यभ्युपगमः । इति
गाथाऽर्थः ॥ २ ॥

अथ छव्यस्तवलक्षणं प्रपञ्चयन्नाह-

जिणजवणविंठावण-जत्तापूजाऽऽइ सुत्तओ विहिणा ।
द्वत्यवओ त्ति जेयं, जावत्ययकारणत्तेण ॥ ३ ॥

जिनस्यार्हदो भवनं च गृहं, धिम्बं च प्रतिमा, स्थापनं च
प्रतिष्ठा, यात्रा चाष्टाहिकां महिमा, पूजा च पुष्पाऽऽचर्चनम्,
आदिधैस्य जिणगुणगानाऽऽदेस्तज्जिनभवनविम्बस्थापनयात्रा-
पूजाऽऽदि । छव्यस्तव इति ज्ञेयमिति योगः । तच्च न यथा-
कथञ्चिदित्याह-सुवन्न आगममाश्रित्य, तदपि विधिना । “ज-
ह रेहइ तह सम्मं” इत्यादिना विधानेन द्रव्यस्तवो भावस्त-
वकारणभूतपूजा, इतिशब्द उपप्रदर्शनार्थः । ज्ञेयं ज्ञातव्यम् ।
केन हेतुनेत्याह-जावस्तवकारणत्वेन चरणप्रतिपत्तिरूपजाव-
स्तवहेतुत्वात् । द्रव्यशब्दो ह्यत्र कारणपर्यायः । इति गाथाऽर्थः ॥ ३ ॥

कथं पुनरिदं जिनभवनाऽऽदि भावस्तवहेतुतां
प्रतिपद्यत इत्याह-

विहिणाण्डाणमिणं, ति एवमेयं सया करेताणं ।
होइ चरणस्स हेऊ, णो इहलोकादवेक्खाए ॥ ४ ॥

विहितमाप्ताऽऽगमे विधेयतयाऽनुमतं यदनुष्ठानं क्रिया तद्विहिता-
नुष्ठानम्, इदं जिनभवनाऽऽदिकरणलक्षणम्, इति अनेनोक्ते-
त्वेन, एवमनेन जावस्तवानुरागलक्षणेन स्तवविधिलक्षणेन
वा प्रकारेण । एतज्जिनजवणाऽऽदिविधानम्, सदा सर्व-
कालम्, कुर्वन्तां विधेयताम्, भवति जायेत, चरणस्य सर्व-
धिरतिरूपचारित्रस्य, हेतुर्निमित्तम् । एतदेव जिनभवनाऽऽदि ।
उक्तविपर्यये यद्भवति तदाह-(नां) नैव । इहलोकाऽऽद्यपेक्षया
ऐहभक्तिकीर्त्यादिपारमार्थिकदेवत्वराज्याऽऽदिपदार्थावहम्-
नेन चरणस्य हेतुर्भवति । एतज्जिनभवनाऽऽदिविधानं निदानदू-
षितत्वात् । इति गाथाऽर्थः ॥ ४ ॥

जावस्तवकारणत्वं तदनुरागश्च छव्यस्तवनिव-
न्धनमुक्तम्, तत्राऽसौ यथा जावस्तवहेतुः
स्यात्तथा दर्शितं, न पुनस्तदनुराग
इत्याशङ्क्याऽऽह-

एवं चिय भावयए, आणाआराहणा उ रागो वि ।
जं पुण इय विवरीयं, तं द्वत्यवओ वि णो होइ ॥ ५ ॥

(एवं चिय) एवमेव विहितानुष्ठानमिदमित्यभिप्रायेणैव,
जावस्तवे चरणप्रतिरूपे, रागोऽपि बहुमानोऽपि, न केवलं
चरणहेतुत्वमित्यपिशब्दार्थः । कुत एतदेवमित्याह-आज्ञाऽऽ-
राधनाशोपदेशानुपासनात्, निर्निदानतामेव हि जिनाः
समनुमन्यन्ते । उक्तविपर्ययमाह-यज्जिनभवनाऽऽदिविधानम्,
पुनरिति पूर्वोक्तार्थविलक्षणताप्रतिपादनार्थः, इति विपरीत-
मनन्तरोक्तविधिविपर्ययः, तम्, तज्जिनजवनाऽऽदिविधानम्, छ-

व्यस्तवोऽप्युक्तनिर्वचनो न केवलं जावस्तवः, उत्सृजत्वात्, न
भवति न जायते । इति गाथाऽर्थः ॥ ५ ॥

उक्तविधिविपरीततायामपि तद् द्रव्यस्तवो भविष्यतीत्याश-
ङ्क्याऽऽह-

भावे अङ्गसंगो, आणाविवरीयमेव जं किंचि ।
इह चित्ताण्डाणं, तं द्वत्यवओ जवे सव्वं ॥ ६ ॥

जावे च सत्तायां पुनद्रव्यस्तवस्योक्तविपरीतत्वेऽपि । किं
स्यादित्याह-अतिप्रसङ्गोऽतिव्यातिलक्षणाणिष्टाऽऽपत्तिरित्यर्थः ।
अतिप्रसङ्गमेव व्यनक्ति--आज्ञाविपरीतमेव आसत्तवचनविपर्य-
स्तमपि । एवकारस्यापिशब्दार्थत्वाद्, यदित्यनुष्ठानम्, किञ्चिद-
नियतस्वरूपम्, इह स्तवविचारे, चित्रानुष्ठानं नानाप्रकारा
हिंसाऽऽदिक्रिया, तदनुष्ठानम्, छव्यस्तवो निर्णीतशब्दाद्यो, भ-
वेत् जायेत । सर्वं समस्तम् । आज्ञाविपरीतत्वान्निर्विशेषेण
जिनभवनाऽऽदिविधानवदिति गाथाऽर्थः ॥ ६ ॥

इहार्थे परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

जं वीयरागगामी, अह तं णणु गरहितं पि हु स एवं ।
सिय उचियमेव जं तं, आणाआराहणा एवं ॥ ७ ॥

यदित्यनुष्ठानम्, वीतरागगामि जिनविषयम्, अयेति परप्र-
आर्थः, तदनुष्ठानमाज्ञाविपरीतमपि छव्यस्तवो भवति, न पु-
नर्यत्किञ्चन हिंसाऽऽदिकम्, अतः कथमतिप्रसङ्ग इति परमतम् ।
एतत्परिहरन्नाह-(नन्विति) परमतात्तमायाम्, गर्हितमपि
निन्धमपि गालीप्रदानाऽऽदिकम्, आस्तामगर्हितम् । हुशब्दो वा-
क्यालङ्कृतो, स इति द्रव्यस्तवः, जवेद् । एवमनेन भवदच्युप-
गतन्यायेनाऽऽज्ञाविपरीतमप्यनुष्ठानं वीतरागविषयं छव्यस्तव
इत्येवंलक्षणेन । पुनः परमतमाशङ्कमान आह-स्याद्भवेत्, तव म-
तिरिति गम्यम् । यदुत उचितमेव सङ्गममेव, यदित्याज्ञाविरीतं
वीतरागगामि, तदित्यनुष्ठानं छव्यस्तवो प्रवति, न पुनर्गर्हितम-
पीति नानिप्रसङ्गः । इत्यशोत्तरमाह--आज्ञाऽऽराधनाऽऽस्ताऽऽदेश-
पालनैव । एवमनेनैव प्रकारेणाऽऽज्ञाविपरीतमपि यदुचितमनु-
ष्ठानं तद् छव्यस्तव इत्येवंलक्षणेन द्रव्यस्तवाच्युपगमे आज्ञा-
ऽनुपासनारूपत्वाच्चित्तस्य । नाह्याज्ञोक्तार्थमप्युचितं जचितुम-
र्हति । इति गाथाऽर्थः ॥ ७ ॥

उचितानुष्ठानस्याऽऽज्ञाऽनुपासनारूपत्वमेव दर्शयन्नाह-

उचियं खलु कायव्वं, सव्वत्थ सया एरेण बुद्धिमता ।
इय फहासिद्धी णियमा, एस चिय होइ आणं ति ॥ ८ ॥

उचितमेव देशकालावस्थाऽऽद्यपेक्षया सङ्गतमेव, खलुरन्ध्रधारणे,
कर्त्तव्यं विधेयम्, सर्वत्र समस्ते देशे, पात्रे वा । सदा सर्वदा,
नरेण पुरुषेण । नरप्रदणं प्राणिमात्रोपलक्षणम् । धर्मोपदेशे न-
राणां प्राधान्यात्, बुद्धिमता मतिमता, बुद्धिविकलो हि न तत्
कर्तुं क्षमते, बुद्धिविकल्पादेव । अथ कस्मादेवमुपदिश्यत इत्या-
ह-इत्यनेनोचितकरणेन, फलसिद्धिः साध्यनिष्पत्तिः, नि-
यमानिश्चयेन, साध्यश्च मुख्यवृत्त्या मोक्षार्थः, तत्कारणतया ध-
र्मार्थः, प्रसङ्गतश्चेन्नराविति । प्रकृतार्थयोजनायाऽऽह-एषैवाज-
न्तरोक्ता उचितक्रिया, भवति वर्त्तते, आज्ञा आशोपदेशः, तत
उचितकरणमाज्ञाऽऽराधनोति स्थितम् । इतिशब्दः समाप्तावुपप्र-
दर्शने वा । इति गाथाऽर्थः ॥ ८ ॥

उचितकरणं छव्यस्तव इत्युक्तम्, अथैतस्यैव विपर्ययमाह-
जं पुण एयविउत्तं, एगंतेणैव भावमुणं ति ।

तं विसयस्मि वि ण तत्रो, नावययाहेतुतो ऐवं ॥ए॥

यदित्यनुष्ठानम्, पुनःशब्दो विशेष्योन्नतार्थः, एतत्तुक्तमौ-
चित्यगतिम् । तथा एकान्तनैव सर्वथैव, नावययं यदुमानशू-
न्यम्, एकान्तप्रमाणं भावप्रेषयुक्तस्य कथञ्चिदौचित्यविवृ-
त्तस्यापि अव्यस्तवन्वमाह, शब्दोऽप्यप्रदर्शनार्थो निष्क्रम-
श्च । तदित्यनुष्ठानम्, विषयेऽपि धीनरागेऽपि, विधीयमानम्,
जान्तामविषये । न तको न द्रव्यस्तवो, भवतीति ज्ञेयं ज्ञात-
व्यम् । कुतः ? इत्याह-भावस्तवाहेतुतः, इह भावप्रत्ययस्य
लुप्तस्य दर्शनाद्भावस्तवाहेतुत्वाद्भावस्तवाकारणत्वात् । इति
गाथाऽर्थः ॥ ए ॥

अथ कस्माद्भावस्तवाहेतुतमनुष्ठानं अव्यस्तवो न प्रवर्तते-
त्यत्राऽऽशङ्क्यामाह-

समयस्मि द्वयमदो, पायं जं जोगायार्णे ह्यदो चि ।

गिरुचरितो उ बहुहा, पयोगनेदोवर्लज्जाओ ॥१०॥

नमये निष्क्रान्ते, द्रव्यशब्दो अव्यस्तवो चरितः, प्रायो यादु-
ह्येन, प्रायोप्रहणात् कञ्चिदप्राधान्येऽपि, वनेन इति सूचनार्थः ।
यदिति यस्माद्धे, अयं च " भावत्ययहेतु (१२) " इत्यनेन व्य-
वहितगाथाऽवयवेन संभवत्यते । योग्यतायां योग्यतावाचित्वे,
नन्तः प्रसिद्ध इत्येवं वक्तव्यमाहोदाहरणन्यायेन उपचरिताहु-
पचारानिष्क्रान्तो निरुपचरितोऽकात्पनिकः, तुशब्द एवकारा-
र्थः, तेन निरुपचरित एव । कुत एतदेवमित्याह-बहुधा यदु-
जिः प्रकारैः, प्रयोगनेदोपलम्भात्, प्रयुक्तविशेषदर्शनात् । इति
गाथाऽर्थः ॥ १० ॥

प्रयोगनेदानेय दर्शयन्नाह-

मिउपिंनो द्वयमदो, सुमावगो तह य द्वयसाहु चि ।

साहु य दवन्दवो, एमाइ सुए जत्रो भणितं ॥११॥

मृत्पिण्डो मृत्तिकापिण्डो अव्ययघटो द्रव्यतो योग्यतया घटो
अव्ययघटः, सुभाषकः शोजनः श्रमणोपासकः, तथा चेति स-
मुद्ये । अव्ययो योग्यतया साधुर्द्वयसाधुः । इतिशब्द उपप्र-
दर्शनार्थः । साधुश्च संततः पुनः, अव्यतो योग्यतया देवः सुरो
अव्यदेवः । (एमाइ चि) इह चन्द्राब्धौषः प्राकृतत्वात्, ततश्च ए-
वमादि च इत्यादि प्रयोगज्ञातम् । आदिशब्दाद् अव्यनारकाऽऽ-
दिप्रहः । धृते प्रवचने, यतो यस्माद्भणितमुक्तम्, ततः प्रयोगभे-
दोपलम्भाद् द्रव्यशब्दो योग्यतायां कृतः । इति गाथाऽर्थः ॥११॥

यतो योग्यतायां अव्यशब्दः-

ता भावत्ययहेतु, जो सो द्वयत्यत्रो इहं ह्यदो ।

जो उ ण एवंचूओ, स अप्रहाणो परं होति ॥१२॥

तत्तस्माद्भावस्तवाहेतुत्वरूपप्रतिपत्तिकारणं साक्षात्परम्परया
वा यो जिनमवनविधानाऽऽयनुष्ठानविशेषः । (सो इति) असौ
द्रव्यस्तवः पूर्वोक्तस्वरूपः । इह अव्यस्तवाधिकारे, अन्यत्वं पुनः
स्तवशब्दार्थः, तत्रानुपयुक्तपुरुषाऽऽदिलक्षणोऽपि, इष्टोऽभिमतो
अव्यस्तवस्वरूपविविधुयाम् । ननु भावस्तवाहेतुरपि द्रव्यस्तवो-
पप्रायाऽऽदानामित्यते, तत्कथमित्याह-यः पुनर्द्रव्यस्तवविशेषः,
(न) नैव, एतच्चूतोऽमुं प्रकारं भावस्तवकारणत्वलक्षणं प्राप्तः,
स अव्यस्तवः, अप्रधानोऽशोजनः, परं केवलम्, भवति जाय-
ते, अव्यस्तवस्याप्राधान्येऽपि प्रवृत्तेः, अशोजनत्वं चास्य भाव-
स्तवाहेतुत्वादेवेति गाथाऽर्थः ॥१२॥

अप्राधान्यार्थतामेव अव्यशब्दस्य दर्शयन्नाह-

अप्राहणो वि इहं, कथं दिदो उ द्वयसदो चि ।

अंगारमदगो जह, दव्वायरिओ सयाऽनवो ॥१३॥

अप्राधान्येऽप्यप्रधानत्वेऽपि, न केवलं योग्यतायामेव । इह प्र-
वचने, क्वचित् शब्दविषये, दृष्टु उपलब्ध एव, अव्यशब्दो अ-
व्य इति ध्वनिः, इतिशब्दो वाक्यार्थसमाप्तिः । इहैव निदर्शनामाह-
अङ्गारमदकः प्रवचनप्रतीतः । यथेति दृष्टान्तार्थः । अव्याऽऽचार्य
आचार्यत्वयोग्यताया अप्राधान्यप्रधानाऽऽचार्यः । कियतं कालं
यावदित्याह-सदा आजन्माऽपीत्यर्थः । अथवा-स च स पुनः,
अनयो मुक्तेरयोग्यो यत इति गाथाऽर्थः ॥१३॥ (अङ्गारमदक-
संविधानकं तु ' अंगारमदग ' शब्दे प्र० भागे ४३ पृष्ठे गतम्)
" जो उ न एवंनूतो, स अप्रहाणो परं होइ । (१२) " इत्येवं
पूर्वोक्तमर्थं निगमयन्नाह-

अप्राहणा एवं, इमस्स द्वयत्यवत्तमविरुद्धं ।

आणावज्जत्तणओ, न होइ मोक्खंगया खवरं ॥१४॥

अप्राधान्याद्भावस्तवाहेतुत्वेनाशोभनत्वात्, एवमुक्तेन न्यायेना-
प्राधान्यार्थं अव्यशब्दप्रयुक्तिदर्शनलक्षणेन, (इमस्स चि) अस्य
भावस्तवाहेतोऽव्यस्तवस्य, अव्यस्तवत्वं द्रव्यस्तवता, अविरु-
द्धं सद्गतमेव । एवं तर्हि भावस्तवहेतोस्तदहेतोश्च अव्यस्तव-
त्वाधिरुद्धतायां सत्यामविशेष एव तयोः । सत्यम् । नवरं केवल-
म्, न भवति न जायते, मोक्षाङ्गना निर्वाणहेतुना । ' इमस्स ' इति
वर्तते । कुतः ? आज्ञावाह्यत्वादासवचनवद्विष्कृतत्वात् । यदाज्ञा-
याः तन्मोक्षाङ्गं न भवति, तथाविधार्हिसाऽऽदिवत्, आज्ञाया-
लक्ष्यार्थं भावस्तवाहेतुर्द्रव्यस्तवः । इति गाथाऽर्थः ॥ १४ ॥

यथाऽस्यादप्रधानान्मोक्षो न भवति, तथा फलान्तरमपि किं
नास्तीत्याशङ्क्याऽऽह-

भोगाऽऽदिफलविसेसो, उ अस्थि एतो वि विसयनेदेण ।

तुच्छो उ तगो जम्हा, इवति पगारंतरेणावि ॥ १५ ॥

भोगा मनोहृशब्दाऽऽद्यः, आदिशब्दास्त्वेवमुक्तलक्षणातिशु-
भरीराऽऽदिपरिग्रहः । ते एव फलविशेषः साधयभेदो भोगाऽऽदि-
फलविशेषः, पुनरस्ति भवति, इतोऽपि अप्रधानाव्यस्तवादिपि,
न केवलं प्रधानद्रव्यस्तवादेव । अथ कथमाज्ञावाह्यानुष्ठानस्यैवं फ-
लनेत्याशङ्क्याऽऽह-विषयभेदेन गोचरविशेषेण, निखिलान्तिशय-
मणिफलयमकराऽऽकरभगद्वीतरागलक्षणेन हेतुना; न हि भगद्विष-
यमाज्ञाविकल्पमप्यनुष्ठानमफलम्, पात्रप्राधान्यादिति । ननु यथे-
वं फलमाज्ञावाह्यानुष्ठानं, तदा कथमस्याप्रधानद्रव्यस्तवत्वेत्यत्रा-
ऽऽह-तुच्छस्त्वल्पः पुनः, तकोऽसौ जोगाऽऽदिफलविशेषो, नाऽसौ
विवेकिनां फलनयाऽवभासने । कस्मादेवमित्याह-यस्मात् का-
रणात्, भवति जायते, तको जोगाऽऽदिफलविशेष इति प्रकृ-
तम् । प्रकारान्तरेणाप्युपायान्तरेणापि, जिनजवनाऽऽदिव्यति-
रेकेणाऽपि, वास्तवः प्रभृतिभिर्गीत्यर्थः । " दौर्गत्यदोपविच्छेदि-
मणिप्राप्तिपटीयसः । पारावाराज्जराकाच-खण्डप्राप्तिः फलं
किमु ? ॥१॥ " इति गाथाऽर्थः ॥ १५ ॥

अथ अव्यस्तवस्याद्द्रव्यस्तवतामाशङ्क्य परिहरन्नाह-

उचियाणुहाणाओ, विविचज्जोगोतुह भो एत ।

जं ता कइ द्वयत्यओ, तदारेणऽप्यभावाओ ॥ १६ ॥

(उचियाणुहाणाओ) इह भावप्रत्ययस्य लुप्तत्वेनोचितानुष्ठा-

नत्वादाप्तोपदिष्टत्वेन विहितक्रियारूपत्वाद्विचित्रयतियोगतुल्यो
ग्लानप्रतिचरणस्वाध्यायाऽऽदिरूपनानाविधसाधुव्यापारसदृशो-
ऽतिशुभ इत्यर्थः । मकारोऽत्र प्राकृतशैलीप्रभवः । एषोऽनन्तरो-
क्तो, जिनभवनविधानाऽऽदिकोऽनुष्ठानविशेषः । (यदिति) यस्मा-
देवम्, तत्तस्मात्, कथं केन प्रकारेण, अव्यस्तवो भवति । न
कथञ्चिदित्यर्थः । जावस्नव एवाऽयमिति हृदयम् ।

अत्रोत्तरमाह-तद्द्वारेण जिनभवनाऽऽदिविधानमुखेन अल्पः
साधुयोगापेक्षया स्तोको, भावः शुभाध्यवसायो यस्मात्स तथा,
तस्मात्, इह च जावप्रत्ययो दृश्यः, अतोऽल्पभावत्वात् । इति
गाथाऽर्थः ॥१६॥

अमुमेव गायार्थं भावयन्नाह-

जिणजवणाऽऽदिविहाण-द्वारेण एस होति सुहजोगो ।

उचियाणुद्धाणं पि य, तुच्छो जस्जोगतो णवरं ॥१७॥

जिनजवनाऽऽदिविधानद्वारेण अर्हदाध्यविविधप्रभृतिकरणमु-
खेन, एष अव्यस्तवः, भवति वर्तते, शुभयोगो यतियोगवत् प्रश-
स्तव्यापारः । तथा-उचिदानुष्ठानमपि च विहितक्रियाऽपि च
जिनभवनाऽऽदिविधानद्वारेणैव । अपि चेति समुच्चये । यद्यप्येवं
तथाऽपि तुच्छोऽसारः, अल्पजावरूपत्वाद्, यतियोगतः साधु-
व्यापारस्तत्कशात्, नवरं केवलम् । यतियोगो हि स्वरूपेणैव
शुभः, उचिदानुष्ठानरूपश्चायं पुनर्जिनभवनाऽऽदिविधानेणैव, न
तु स्वरूपतः, स्वरूपेण तस्य मनागवद्यरूपत्वात् । इति गाथा-
ऽर्थः ॥ १७ ॥ पञ्चा ६ विव ० । दर्श ० । आ ० म ० । पं ० व ० ।
प्रति ० । तं ० । दर्श ० । ('थय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २३८४ पृष्ठे
विशेषोऽस्य वीक्ष्यः) (अव्यस्तवस्य करणे कारणे च आचको-
ऽधिकारीति अनुमोदने च साधुरपीति च 'चेइय' शब्दे
तृतीयभागे १२२२ पृष्ठे प्रत्यपादि)

अयमिहापि अव्यस्तवस्य संक्षिप्तोऽर्थः-

अपणानामियं पूर्णा, सूत्रोक्ताऽऽचारपालनात् ।

अव्यस्तवाद् गृहस्थानां, देशतस्तद्विधिस्त्वयम् ॥१॥

न्यायार्जितधनो धीरः, सदाचारः शुजाऽऽशयः ।

भवनं कारयेज्जैनं, गृही गुर्वदिसंमतः ॥२॥

तत्र शुचां महीमादौ, गृहीयाच्छास्त्रनीतितः ।

परोपतापरहितां, भविष्यद्भ्रसन्ततिम् ॥३॥

अप्रीतिर्नैव कस्याऽपि, कार्या धर्मोद्यतेन वै ।

इत्थं शुभानुबन्धः स्या-दन्नोदाहरणं प्रभुः ॥४॥

आसन्नोऽपि जनस्तत्र, मान्यो दानाऽऽदिना यतः ।

इत्थं शुजाऽऽशयस्फात्या, बोधिवृद्धिः शरीरिणाम् ॥५॥

इष्टकाऽऽदि दत्तं चारु, दारु वा सारवन्नवम् ।

गवाद्यपीडया ग्राह्यं, मूल्यौचित्येन यत्नतः ॥६॥

भृतका अपि सन्तोष्याः, स्वयं प्रकृतिसाधवः ।

धर्मो जावेन न व्याख्या-धर्ममित्रेषु तेषु तु ॥७॥

स्वाऽऽशयश्च विधेयोऽन्ता-निदानो जिनरागतः ।

अन्याऽऽरम्भपरित्यागा-ज्जज्ञाऽऽदियतनावता ॥ ८ ॥

इत्थं चैषोऽधिकत्यागा-त्सदारम्भः फलान्वितः ।

प्रत्यहं भाववृक्ष्याऽऽसै-र्जावयकः प्रकीर्तितः ॥ ए ॥

जिनगेहं विधायैवं, शुद्धमव्ययनीवि च ।

आक् तत्र कारयेद्विभवं, साधिष्ठानं हि वृद्धिमत् ॥ १० ॥

विभवोचितमूल्येन, कर्तुः पूजापुरस्सरम् ।

देयं तदनघस्यैव, यथा चित्तं न नश्यति ॥ ११ ॥

द्वा ० ए द्वा ० ।

द्वयदेवत्त-अव्यदेवत्व-न ० । साधवस्थायाम्, भ ० १४ श ०
७ उ ० ।

द्वयधम्म-अव्यधर्म-पुं ० । न ० । दानधर्म्म, यो दानधर्म्मः स
अव्यधर्मोऽवगन्तव्य इति । तथा चेत्कम्-“अन्नं पानं च वस्त्रं
च, आलयः शयनाऽऽसनम् । शुश्रूषा वन्दनं तुष्टिः, पुण्यं नव-
विधं स्मृतम् ” ॥ १ ॥ सूत्र ० १ श्रु ० ए अ ० ।

द्वयप्रिय-द्रव्यप्रिय-त्रि ० । अव्यं परिहासः, तत्प्रिये, औ ० ।

द्वयपुरिस-अव्यपुरुष-पुं ० । पुरुषत्वेन उत्पत्त्यते यस्तस्मिन्,
उत्पन्नपूर्वे च । त्या ० । विशेषोऽत्रैकसूत्राद् उच्यते । भवत्यत्र
ज्ञाप्यगाथा-“आगमत्रोऽणुवत्तो, इयरो द्वयपुरिसो तिहा त-
इत्रो । एगमविद्याइ निविहो, मूलुत्तरणिम्मिओ वा वि ” ॥१॥
मूलगुणनिर्मितः पुरुषप्रायोग्यानि द्रव्याणि, उत्तरगुणनिर्मि-
तस्तु तदाकारवन्ति तान्येवेति जावपुरुषज्ज्ञेदाः । स्था ० ३ उ ०
२ उ ० ।

द्वयपोगलपरियट्-अव्यपुद्गलपरिवर्त्त-पुं ० । ७ त ० । अव्य-
विषयके पुद्गलपरिवर्त्ते, कर्म ० ५ कर्म ० । पं ० सं ० । प्रव ० ।
(तद्व्याख्या 'पोगलपरियट्' शब्दे वक्ष्यते)

द्वयपमाण-द्रव्यप्रमाण-न ० । अव्याणां गणनायाम्, यथा ए-
तावन्तोऽत्रौदनभेदाः, एतावन्ति च शाकविधानानि, इयन्तश्च
खाद्यविशेषाः, एतावन्ति च द्राक्षापानकाऽऽदीनि पानकानि ।
व्य ० ६ उ ० । अनु ० ।

द्वयभावतदुजयकप्प-द्रव्यभावतदुजयकल्प-पुं ० । द्रव्यभाव-
संमिश्रिते कल्पे, पं ० जा ० ।

तदुभयकप्पो अहुणा, एते चिचय द्वयजावकप्पा तु ।

दोएहि वि मिलिया एते, तदुजयकप्पो इमो सो य ॥

आहारे अट्टविहे, सेज्जोवहि पंचपंचगविसोही ।

दंसणचरित्तगुत्तो, तवसमितिगुणेहिं सोहेति ॥

असणाऽऽदीतो चउहा, उवकारि चउव्विहो य तस्सेव ।

एसउव्विहाऽऽहारो, परूवणा तस्सिमा होति ॥

असणं तु ओदणाऽऽदी, तदुवकारी उ खीरकुसणाऽऽदी ।

पाणं तु पाणमेव तु, कप्पूराऽऽदी तु उवकारी ॥

खाइम फलाइयं तू, सूताऽऽदी होति तदुवकारो तु ।

साइम तंबोलाऽऽदी, तुएहाऽऽदी तदुवकारी तु ॥

एतं आहाराऽऽदी, उगमउप्पायणेसणासुच्छं ।

उप्पाए दंसणाऽऽदी-हि जुतो अहवा तदहाए ॥ पं ० जा ० ।

इयार्थि उभयकप्पो-एए चेव दो द्वयभावकप्पे य मेलिया
एगछा य उजयकप्पो जवइ, दव्वियकप्पस्स पुरिमच्छं, भावक-
प्पस्स पच्छिमच्छं १ गाहा-(आहारे अट्टविहे चि) अट्टविहे

इत्थं पदार्थाः प्रणिधाय मूर्ध्नि,
परीक्षिता ज्ञानगुरोः सदाज्ञाम् ।
तुच्छोक्तिमुत्सृज्य विमोहमूढा-
मर्हत्क्रमाम्भोजरतेन सर्वे ॥ १८ ॥

गुणविकाराः पर्याया एवं कथयित्वा तेषां भेदाधिकारे पर्याया द्विविधाः-द्रव्यपर्याया गुणपर्यायाश्चेति कथयंश्च देवसेनो दि-
गम्बराऽऽचार्यो नयचक्रग्रन्थकर्त्ता हृदि चित्ते किं जानाति?, अ-
पि तु संभावितार्थं न किमपि जानातीत्यर्थः । पूर्वापरविरुद्ध-
जापणादसत्प्रलापप्राय एवेदमित्यभिप्रायः । किञ्च-द्रव्यपर्याया
एव कथनीयाः, परं तु गुणपर्याया इति पृथग्भेदोत्कीर्तनं न क-
र्त्तव्यं, द्रव्ये गुणत्वाधिरोपाद्, गुणे च गुणत्वाभावादिति निष्कर्षः
॥ १७ ॥ इत्थमनया रीत्या पदार्था द्रव्यगुणपर्यायाः परीक्षिताः
स्वरूपलक्षणज्ञेदाऽऽदिकथनेन विशदीकृताः । किं कृत्वा?, ज्ञानगु-
रोः परम्पराऽऽगतश्रुताऽऽचार्यस्य, सदाज्ञां सत्यनिर्देशं, मूर्ध्नि
मस्तके, निधाय संस्थाप्य । पुनः किं कृत्वा?, विमोहमूलां ममनिव-
न्धनां, तुच्छोक्तिं तुच्छबुद्धिप्रणीतवचनम्, उत्सृज्यापाकृत्य । कीदृ-
शेन मया?, अर्हत्क्रमाम्भोजरतेन वीतरागचरणकमलसेवन-
रसिकेन, सर्वे पदार्था मया परीक्षिता इत्यर्थः । भोजेति नाम-
निरूपणं चेति ॥ १८ ॥ द्रव्याः १४ अध्याः ।

द्रव्याऽऽदिकानां तु विचारमेवं,
विज्ञावधिष्यन्ति सुमेधसो ये ।
प्राप्स्यन्ति ते सन्ति यशांसि लक्ष्म्यः,
सौख्यानि सर्वाणि च वाञ्छितानि ॥ १ ॥
गुरोः श्रुतेश्चानुभवात्पकाशितः,
परो हि द्रव्याऽऽद्यनुयोग आन्तरः ।
जिनेशवाणीजलधौ मुधाकरः,
सदा शिवश्रीपरिभोगनागरः ॥ २ ॥

एवमनया रीत्या, द्रव्याऽऽदिकानां विचारं ये सुबुद्धयो विज्ञा-
वधिष्यन्ति, ते सुमेधसः, इह सन्ति शोभनानि यशांसि । पुनः ल-
क्ष्म्यः, परत्र सर्वाणि वाञ्छितानि सुखानि प्राप्स्यन्तीति भावः ॥ १ ॥
गुरोः ज्ञानगुरोः, श्रुतेः सिद्धान्तात्, अनुभवात् स्वानुभूतेः, आ-
न्तरोऽन्तर्ज्ञानमयः, परः प्रकृत्यो द्रव्यानुयोगः प्रकाशितः । कीदृ-
शः?, वीतरागवचनसमुद्रे चन्द्र इव चन्द्रः, निरन्तरं शिवल-
क्ष्मीविद्यासे नायक इव नागर इति ॥ २ ॥ द्रव्याः १४ अध्याः ।

द्रवादेश-द्रव्याऽऽदेश-पुं० । आदेशः प्रकारो द्रव्यरूप आदेशो
द्रव्याऽऽदेशः । ज० १४ श० ४ उ० । द्रव्यप्रकारेण द्रव्यत इत्यर्थे,
परमाणुत्वाऽऽद्याधित्येति यावत् । स्या० ५ ग० १ उ० ।

द्रवाभाव-द्रव्याभाव-पुं० । निष्परिग्रहत्वेनार्थासत्तायाम्, प-
ञ्चा० ६ विव० ।

द्रवाभिगह-द्रव्याभिग्रह-पुं० । लेपकताऽऽदिद्रव्यविषये,
ग० १ अधि० ।

द्रवाभिगहचरय-द्रव्याभिग्रहचरक-पुं० । द्रव्याभिग्रहेण चर-
ति भिक्षामदति द्रव्याऽऽश्रिताभिग्रहं वा चरत्यासेवते यः स द्र-
व्याभिग्रहचरकः । औ० । भिक्षाचर्यावति, भिक्षाचर्यायास्त-
द्वतोऽज्ञेदविवक्षणाद् निज्ञायां च । भ० २५ श० ७ उ० । ग०

द्रवापरिय-द्रव्याऽऽचार्य-पुं० । आचार्यत्वयोग्यताया अभा-
वादप्रधानाऽऽचार्ये, पञ्चा० ६ विव० ।

द्रवालंकार-द्रव्यालङ्कार-पुं० । स्वनामख्याते ग्रन्थे, यत्र चार्वा-
कमतखण्डनं कृतम् । स्या० ।

द्रवावह-द्रव्याऽऽपत्-स्त्री० । कल्पनीयाऽऽशनाऽऽदिद्रव्यदु-
र्लभतायाम्, जीत० ।

द्रवावस्तय-द्रव्याऽऽवश्यक-न० । द्रव्यरूपमावश्यकं प्रकृतं,
तत्राऽऽवश्यकोपयोगाधिष्ठितः साध्यादिदेहाऽऽवन्दनकाऽऽदिसू-
त्रोच्चारणलक्षणश्चाऽऽगम आवर्तकाऽऽदिका क्रिया चाऽऽ-
वश्यकमुच्यते, आवश्यकोपयोगशून्यस्तु ता एव देहाऽऽग-
मक्रिया द्रव्याऽऽवश्यकम् । तस्मिन्, अनु० ।

दर्विद-द्रव्येन्द्र-पुं० । इन्द्रभेदे, स्या० ३ ग० १ उ० । (व्या-
ख्या तु ' इन्द्र ' शब्दे द्वितीयजाने ५३३ पृष्ठे गता)

दर्विय-दैविक-पुं० । देवेन कृतोपकरणे, व्य० ३ उ० ।

दर्वी-दर्वी-स्त्री० । भाजनविशेषे, आचा० १ ध्रु० १ चू० १ अ०
६ उ० । आव० । पि० । प्रज्ञा० ।

दर्वीअर-पुं० । देशी-सर्पे, दे० ना० ५ वर्ग ३७ गाथा ।

दर्वीकर-दर्वीकर-पुं० । दर्वीव दर्वी कणा तत्करणशीलाः दर्वी-
कराः । अहिभेदे, प्रज्ञा० ।

दर्वीकरभेदानभिधित्सुराह-

से किं तं दर्वीकरा? दर्वीकरा अणुगविहा पक्षत्ता । तं
जहा-आसीविसा, दिट्टीविसा, उग्गविसा, भोगविसा, त-
याविसा, द्वाद्वाविसा, उस्सासविसा, णिस्सासविसा, क-
एहसप्पा, सेट्टसप्पा, कउदरा, दम्भपुप्फा, कोद्वाहा, मे-
लिमिदा, सेसिदा, जे यावण्णे तहप्पगारा । से चं दर्वीकरा ।

आश्चो दंप्पास्तासु विषं येपां ते आशीविषाः । उक्तं च-
"आसी दाढा तग्गय-महाविसा आसीविसा मुण्येव्वा" इति ।
दृष्टौ विषं येपां ते दृष्टिविषाः, उग्रं विषं येपां ते उग्रविषाः, भो-
गः शरीरं, तत्र विषं येपां ते भोगविषाः, त्वचि विषं येपां ते
त्वग्विषाः, प्राकृतत्वाच्च 'तयाविसा' इति पाठः । लाला मुखा-
ऽऽस्त्रावः, तत्र विषं येपां ते द्वालाविषाः, निःश्वासे विषं येपां ते
निःश्वासविषाः, कृष्णसर्पाऽऽद्यो जातिज्ञेदा लोकतः प्रतिपत्त-
व्याः । उपसंहारमाह-" से चं दर्वीकरा । " प्रज्ञा० १ पद ।

द्रवोवओग-द्रव्योपयोग-पुं० । द्रव्यार्थिकनयजन्यबोधे, न० ।

द्रवोवगाहणा-द्रव्यावगाहना-स्त्री० । द्रव्यस्य पर्यायैरवगा-
हना आश्रयणं द्रव्यावगाहना । अवगाहनाज्ञेदे, स्या० ४ ग० ।
(' ओगाहणा ' शब्दे तृ० भागे ७६ पृष्ठे व्याख्यातेयम्)

द्रवोसह-द्रव्यौषध-न० । बहुद्रव्यसमुदायौषधे, नि० चू० २ उ० ।

दस-दश-त्रि० । सङ्ख्याभेदे, दश० ।

णामं ठवणा दविण, खेत्ते काले तदेव जावे य ।

एसो खलु निखेवो, दसगसस उ छंविहो होइ ॥ ए ॥

आह-किमिति छादीन् विहाय दशशब्द उपन्यस्तः? उच्य-
ते-एतत्प्रतिपादनादेव छादीनां गम्यमानत्वात् । तत्र नाम-
स्थापने सुगमे । द्रव्यदशकं दश द्रव्याणि-सचित्ताचित्तमिश्रा-

णि मनुष्यपण्डितकाऽऽदिभिर्भूषितानिनि । त्रैलोक्यकं दश क्षेत्रप्र-
देशाः, काशदशकं-दश काशा यनैनाऽऽदिकपत्त्याकाशस्य दशाव-
स्थाविशेषा इत्यर्थः । बह्वयनि च-“वाला किट्टा मंदा” इत्यादिना ।
भावदशकं-दश भावाः, ने च सावित्रिपातितभावे स्वरूपनो भा-
वनीयाः । अथ चैन एव विषयताया दशाव्ययनविशेषा इति ।
एव एवंचतुनः खलु निक्षेपो ध्यामः, दशमन्दस्य बहुवचनत्वा-
दशानां यद्विधो ज्ञेयानि । तत्र खलुशब्दोऽवधारणार्थः । एव एव
प्रक्रान्तोपयोगोतिः शुद्धादौ विशेषणार्थः । किं विगिनति ? । ना-
ऽयं दशमन्दमात्रस्य, किं तु तद्वाच्यस्याऽर्थस्याऽपीति गाय-
ऽर्थः ॥ ६ ॥ दश० १ अ० । अनु० । कदप० । स्था० ।

दशभूर-दशपुर-न० । साम्प्रतं ‘मन्दसोर’ इति प्राप्तं ज्ञेय-
नरपाते नरपरे, आ० क० ।

“ आस्तां तावच्छिताऽऽर्यो, बह्वे दशपुरोक्रमम् (२)

अस्यकम्पा पुरी चम्पा, तथाऽऽसीत्स्वर्णहारकः ।

कुमारनन्दिः स्त्रीलोलः, श्रीमान् धीदृ इवापरः ॥ ३ ॥

दश दशं सुकपां स्त्री, पञ्चसर्गशताऽऽहतेः ।

चन्द्रदत्त तन्मदः सोऽनू-चोपिपञ्चशतार्थातः ॥ ४ ॥

अतीर्ष्यालुस्तनः सौध-भेकस्तन्मं विधाप्य सः ।

चित्तलास समं ताभि-देवीभिरव देवराट् ॥ ५ ॥

अथान्यथा पञ्चशैल-ह्रीपगं दन्तरीयुगम् ।

गच्छन्मन्दोऽध्वरह्रीप-यात्रायां धृत्रहाऽऽज्ञया ॥ ६ ॥

विद्युन्मालीय तत्कान्तः, प्रच्युतः पञ्चशैलगट् ।

तनो विरहदुःखार्तं, शूर्यं पश्यदितम्नतः ॥ ७ ॥

कुमारनन्दि चम्पायां, दम्नोद्याने व्यचिन्तयत् ।

पयोऽस्सङ्गमो जायते, तत्तस्य स्मदशयत् ॥ ८ ॥

के युयामिति नेनोक्तं, ताज्यां देव्यावितोरितम् ।

ऊचे च याचन्नागच्छेः, पञ्चशैलमयां गने ॥ ९ ॥

नृपमुक्त्वा स तद्भक्तोऽ-वाद्यत् पटहं पुरे ।

कुमारनन्दि यः पञ्च-शैले नयति तस्य सः ॥ १० ॥

स्वर्णकोटिं प्रदत्ते तं, दग्धे वृद्धनियामकः ।

पुत्राणां तर्कनं दृष्ट्वा, तं पोते न्यस्य सोऽवलत् ॥ ११ ॥

दूरं गत्वा यत्रापि तं, निर्धामः किञ्चिद्दीक्षते ।

सोऽन्यथातिक्रमपि श्यामं, प्रेक्षे निर्धामकोऽप्रवीत् ॥ १२ ॥

निर्मयेऽद्वैतैऽस्त्येव, पोतोऽस्याऽधोऽयमेवयति ।

तथमत्रावस्येयाः, पोतोऽस्याधः स्फुटिष्यति ॥ १३ ॥

गतस्य तत्र शैलोर्ध्वे, आकाशः पञ्चशैलतः ।

द्विजावाक्यहंशो ह्यास्या, पश्यत्येकोदराः खगाः ॥ १४ ॥

तन्मध्यपदद्वयस्त्वं, पञ्चशैले गमिष्यसि ।

इत्युक्तः स तथाऽकार्षीत्, पञ्चशैलं जगाम च ॥ १५ ॥

निर्धामकः पुनः पोत-स्फोटदग्धं गतो मृतः ।

व्यन्तरीर्ज्यां तु त्राज्यां स, दृष्टः श्रीस्तस्य दर्शिता ॥ १६ ॥

उक्तञ्चानेन देवेन, भोग्ये आर्घा न ते ततः ।

हासाप्रहासकान्तः स्यात्, पञ्चशैलाधिपो मृतः ॥ १७ ॥

इत्युक्त्वाऽग्निप्रवेशाऽऽद्यं, कुर्वीथा वानपूर्वकम् ।

तत्कर्त्तव्यमयोद्याने, नीत्वा ताज्याममोदि सः ॥ १८ ॥

अथाऽऽगत्य जनोऽप्राप्ती-त्येकितं तत्र किं त्वया ? ।

सोऽवदत्ते मया दृष्टे, व्यन्तरीं मर्त्यकुलमे ॥ १९ ॥

अमणोपासको मित्रं, नागिस्तत्र तेन सः ।

वारितोऽप्यविशृङ्खलौ, दृष्ट्वा दानं निदानवान् ॥ २० ॥

पञ्चशैलाधिपः सोऽनू-द्ववात्स्वित्रोऽथ नागिलः ।

परिषज्याऽच्युते जातः, शकसामानिकः सुरः ॥ २१ ॥

अथान्यथाऽष्टमहोपे, यात्रायां पटहाऽप्रहे ।

पटहोऽक्षेपि शक्रेण, विद्युन्मालिगते बलात् ॥ २२ ॥

वाद्ययत्र भीतोऽगात्, ज्ञात्वा तं नागिलोऽवधेः ।

आगाद्भृष्टं स तत्तेजो-ऽसहमानः पलायत ॥ २३ ॥

तेजः संहृत्य मां वेत्सी-त्युक्तोऽवधेति को न वः ? ।

आद्वरूपमथाऽऽदर्श्य, ज्ञापितो धर्मवैभवम् ॥ २४ ॥

संविशतः सोऽवदन्मित्रं, कर्त्तव्यमधुना दिश ।

तेनोक्तं कुरु धीरावी, सम्यक्त्वं भावि ते ततः ॥ २५ ॥

महाहिमवतः सोऽथा-ऽऽद्या गोशीर्षचन्दनम् ।

छत्वाऽर्च्यं तेन धीरस्य, ध्याक्लिपत्काष्ठसंपुटे ॥ २६ ॥

प्रेक्ष्यान्तःसागरं पोतं, पयसासोऽपातवर्धितम् ।

निर्वर्धये तेषामुत्पात-मार्पयत् तं समुद्रगम् ॥ २७ ॥

उक्तञ्चास्ताह देवाधि-देवार्चा भूतजेऽऽर्प्य ताम् ।

आगत्योऽन्तःपुरे धीत-भये धीतजनयस्ततः ॥ २८ ॥

छदायनो नृपस्तत्र, प्रौढभाषितमानसः ।

तस्य प्रभावतो देवी, प्रेयसी परमाऽऽहता ॥ २९ ॥

राज्ञः समर्पितः पोत-यणिग्निः स समुद्रगकः ।

देवाधिदेवप्रतिमा, मध्येऽस्त्यस्येत्यभाषत ॥ ३० ॥

पशुस्तस्येन्द्राऽऽद्यर्चाऽर्थ, वादितोऽपि हि नाऽवहत् ।

प्रमायत्युक्तदेवाधि-देवधावीरमूर्त्तये ॥ ३१ ॥

स्पर्शोऽपि परशोः प्राङ्-रासाऽऽर्चां देवनिर्मिता ।

एतन्मन्तःपुरे चैत्यं, सदाऽऽनर्चं प्रनावती ॥ ३२ ॥

देवी तत्रान्यदाऽमृत्य-जाया धीणामवाद्यत् ।

देव्याः शीर्षमदृष्ट्वाऽस्य, स्रष्टं तद्वादनं करात् ॥ ३३ ॥

देवी कष्टाऽवदद् द्रुप, नृत्तं किं मे, न सोऽवदन् ।

निर्वन्धात् कथिते देवी, स्माऽऽह्राऽऽहंत्वा न मेऽस्ति मीः ॥ ३४ ॥

देवी स्नात्वाऽन्यथा वेटी-मूढे बासांस्युपानय ।

साऽनर्चक(द्र)कवासोऽसि, देव्यूचे किमिदं हृष्टे ॥ ३५ ॥

देवाचांग्रगुणां मां किं, न जानासीति तां क्रुधा ।

फरस्पर्धनेनाह-न्ममाऽऽघाताच्च सा मृता ॥ ३६ ॥

मृतां तां वीक्ष्य देवीति, दृष्ट्वा हा कण्ठितं व्रतम् ।

ततो राजानमापृच्छा-ऽनशनं विदधाम्यहम् ॥ ३७ ॥

निर्वन्धेऽमस्तं तद्वाजा, बोध्योऽहमिति चाग्रवीत् ।

कृत्याऽथाऽनशनं मृत्वा, देवी देवोऽनवदिवि ॥ ३८ ॥

प्रानमां देवदत्तां च, कुञ्जा देव्याङ्गयाऽऽर्चयत् ।

देवी देवेन स्मृताऽऽद्यै-र्बोधितोऽप्यबुधस राट् ॥ ३९ ॥

ततः प्रभावतो देवी, भीतो भूत्वाऽगमत्प्रभाम् ।

धुफलान्पार्षयद्राक्षे, राजा तान्याद सादरः ॥ ४० ॥

सन्ति कैतान्यपृच्छक, भौतं सोऽवगमदाधमे ।

ततस्तेन समं राजा, तत्कृतेऽगात्तदाश्रमे ॥ ४१ ॥

सोऽथ तैर्मोष्टुमारंभे, नष्टयंस्तैन्यो ययौ धने ।

साधुनालोप्य तत्राऽस्थात्, युत्वा धर्ममबुद्ध च ॥ ४२ ॥

ततः प्रभावतो देवो, दर्शयित्वा स्वमूर्त्तिवान् ।

राजहितो मे देवकि-स्तत् त्वमत्र हृदो भव ॥ ४३ ॥

स्मरेः कार्यं च गाढे मा-मित्युक्त्वा तत्र जम्बुश्री ।

वीक्ष्याऽऽस्थाने तथैव स्वं, सोऽर्हदुधमे हृदोऽभवत् ॥ ४४ ॥

इतश्च आदो गान्धारो, नत्वा तीर्थजुषोऽखिलाः ।

नन्तु वैतादधवैत्यानि, तन्मन्त्रेऽस्याङ्गुपोऽपतः ॥ ४५ ॥

तत्र आसनदेव्या स, नित्यवैत्यान्यवन्धत ।

तोषाच्चास्मै सर्वकाम-गुटिकानां शतं ददौ ॥ ४६ ॥
 सोऽथ वीतभये दिव्य-प्रतिमां ननुमागमत् ।
 तन्नाभूदतिसारोऽस्य, पालितो देवदत्तया ॥ ४७ ॥
 उल्लासः सोऽथ नास्तस्यै, दत्त्वा प्रव्रजितः स्वयम् ।
 वर्णः स्वर्णसमो मे ऽस्त्वि-त्याशैकां गुटिकामसौ ॥ ४८ ॥
 तत्प्रभावात्तथाज्ञता, दध्यौ भोगार्थिनी पुनः ।
 एव राजा पितृप्रायः, परे चास्य मुखेक्षकाः ॥ ४९ ॥
 प्रद्योताधिमथ प्राऽऽश, द्वितीयां गुटिकामसौ ।
 सुवर्णगुटिकारूपं, तस्य तद्देव्यथाऽब्रवीत् ॥ ५० ॥
 तेन प्रैष्यत दूतोऽस्यै, प्रेक्ष्ये तं तावदाह सा ।
 अनन्तगिरिणाऽथाऽऽगा-छात्रौ दृष्टोऽरुदच सः ॥ ५१ ॥
 अहमेष्यामि यद्येतां, प्रतिमां सह नेष्यासि ।
 स तत्प्रपद्य तत्पादये, निशां निर्गम्य जागिवान् ॥ ५२ ॥
 तत्समां प्रतिमामन्यां, कारयित्वाऽगमत्पुनः ।
 मुक्त्वैतां तां गृहीत्वा च, सुवर्णगुटिकां च सः ॥ ५३ ॥
 तत्रानन्तगिरिर्मूर्तो-च्चारगन्धेन बाधिताः ।
 उदायनगजाः सर्वे-ऽप्यनूवन्निर्मादास्तदा ॥ ५४ ॥
 राजपुंभिस्ततो राज्ञो, विज्ञप्तं देव । दासिका ।
 हता प्रद्योतराजेन, रात्रावागत्य चोरवत् ॥ ५५ ॥
 या त्वसौ प्रतिमा साऽस्ति, तेऽभ्यधुदैव । विद्यते ।
 पूजाकालेऽय पुष्पाणि, दृष्ट्वा स्नानान्याचिन्तयत् ॥ ५६ ॥
 प्रतिविम्बं विमुच्योऽत्र, प्रतिमा सा हताऽमुना ।
 प्रतिमां मुञ्च चेदथस्तु, दूतनोचेऽथ तं नृपः ॥ ५७ ॥
 नाप्येतां स राजाऽथा-चालीज्येष्ठेऽपि तं प्रति ।
 दशापि गणराजान-स्तस्य तेन सहाचलन् ॥ ५८ ॥
 तापात्तं च मरौ सैन्यं, जलाभावाद्वाध्यत ।
 ततः प्रभावतीदेवः, स्मृतोऽकार्षीत्त्रिपुष्करीम् ॥ ५९ ॥
 आदिमध्यान्तगां सैन्य-सुस्थोऽथोज्जयिनीं ययौ ।
 पुनर्दूतेन राजोचे, प्रद्योतं को जनक्यः ? ॥ ६० ॥
 द्वयेऽपि सैनिकाः सन्तु, पश्यन्तः पारिपार्श्वकाः ।
 आरुहयोः पदास्थोर्वा, तुल्यस्थित्यो रणोऽस्तु नौ ॥ ६१ ॥
 ऊचे प्रद्योतराजोऽपि, सावष्टम्भमिदं वचः ।
 योत्स्यावहे रथेनाऽऽर्वा, प्रागभ्येत्य रणाङ्गणे ॥ ६२ ॥
 अथाऽऽरुहानन्तगिरिं, प्रद्योतः प्रातरागतः ।
 उदायनो रथेनाऽऽगा-दवन्तीशं जगाद च ॥ ६३ ॥
 राजन्नसत्यसन्धोऽसि, नास्ति मोक्षस्तथापि ते ।
 भावी प्रद्योत ! खद्योत-स्त्वं मे बाणार्कसङ्गतः ॥ ६४ ॥
 रथं न्यस्याथ मण्डल्यां, प्रद्योतेनमुदायनः ।
 उत्कृष्टोत्कृष्टयादान्तः, क्षिप्त्वा बाणानपातयत् ॥ ६५ ॥
 प्रद्योतो निपतन्नागाद्, चक्षुःदायनमृभुजा ।
 जाले दासीपतिरिति, दत्त्वाऽऽर्कं धरणे कृतः ॥ ६६ ॥
 गत्वा राजा ततोऽवन्त्यां, दत्त्वाऽऽर्कं सर्वतो निजाम् ।
 निषिद्धः प्रतिमां गृह्ण-न्निष्ठोऽयऽचक्षतः ॥ ६७ ॥
 वर्षाकाले विचालेऽस्था-द्वस्करन्दमयादध ।
 धूलीवर्षं विधायाऽस्त्यु-र्दशाऽपि परितो नृपाः ॥ ६८ ॥
 प्रद्योतो धरणस्थोऽपि, वृजुजं नृभुजा सह ।
 पृष्ठः पर्युषणायां च, भोज्यं सुदेन तेऽस्तु किम् ? ॥ ६९ ॥
 चण्डोऽत्रादीद्भयान्मृत्योः, का पृच्छा मेऽद्य सुदप ! ? ।
 स वभाषे पर्युषणा. राजेन्द्रोऽद्यान्त्युपोषितः ॥ ७० ॥
 सोऽभ्यधान्मेऽप्यनकार्थः, पर्वपर्युषणाऽद्य चेत् ।

ममाऽपि मातापितरौ, आवकौ यद् वज्रवतुः ॥ ७१ ॥
 सूदाध्यक्षो नृपस्याऽऽख्य-छात्रोचे धूर्त एवकः ।
 किं पुनर्मम वक्षेऽस्मिन्, प्रतिक्रान्तिने सेत्स्यति ॥ ७२ ॥
 ततः स क्लामितो मुक्त्वा, दत्त्वास्तस्यैव मातृवाः ।
 ललाटे पट्टबन्धश्च, बद्धोऽहकच्छादनाकृते ॥ ७३ ॥
 नृपा मुकुटवद्धाः प्राक्, धरूपट्टा इतोऽभवन् ।
 वर्षाव्यतिक्रमेऽयासी-न्निजं पुरमुदायनः ॥ ७४ ॥
 आगत्याऽऽगत्य यस्तत्र, वसति स्म वणिग्जनः ।
 सोऽस्थात्तत्रैव तज्जङ्ग, पुरं दशपुरं ततः ॥ ७५ ॥
 आ० क० । दश० । विशेष० आ० चू० आ० म० । उच्च० । न० ।

दसकालिय-दशकालिक-न० । कालेन निर्वृत्तं कालिकं, प्रमाण-
 कालेनेति ज्ञावः । दशाध्ययनभेदाऽऽत्मकत्वादशप्रकारं कालि-
 कम्, प्रकारशब्दोपाद्दशकालिकम् । दशवैकालिकाऽऽख्ये
 ग्रन्थे, दश० १ अ० ।

दसगुण-दशगुण-पुं० । एकगुणापेक्षया दशाज्यस्ते, स्था० १०
 ठा० ।

दसगुणकाद्वग-दशगुणकाद्वक-पुं० । दशगुण एकगुणकाद्वपे-
 क्षया दशाज्यस्तः काद्वो वर्णविशेषो येषां तेषु, स्था०
 १० ठा० ।

दसजाडकुञ्जकोमिजोगिप्पमुहसयसहस-दशजातिकुलकोटि-
 योनिप्रमुखशतसहस-न० । दशैव जातौ यानि कुलकोटीनां
 जातिविशेषवृत्तानां योनिप्रमुखाणि उत्पत्तिस्थानद्वारकाणि
 शतसहस्राणि वृत्तमणि तेषु, स्था० १० ठा० ।

दसट्टाण-दशस्थान-न० । दशसु प्रकारेषु, दश स्थानानि नैर-
 यिकाणामनिष्ठानि, देवानां चेट्टानि शब्दाऽऽदीनीति । म० १४
 श० ५ उ० । ('वीर्यवयण' शब्दे प्रसंगाद् वक्ष्यन्ते)

दसट्टाणविश्वत्तिय-दशस्थाननिर्वर्तित-पुं० । दशभिः स्थानैः
 प्रथमसमयैकेन्द्रित्वाऽऽदिभिः पर्यायैर्हेतुभिर्नैर्निर्वृत्ता वन्धयो-
 ग्यतया निष्पादितास्ताः तेषु, दशभिः स्थानैर्निर्वृत्तिर्वा येषां
 तेषु च । स्था० १० ठा० ।

दसण-दशन-पुं० । 'दशनानि च कुन्दकविकाः स्युः' है० । द-
 श्यते अनेन । दन्ते, शिखरे च । करणे ल्युट् । कवचे, भावे ल्युट्
 दंशने, दन्ताऽऽदिना आघाते च । प्रव० ३० छार । वाच० ।

दसणाम-दशनामन्-न० । दशविधपदार्थनामनि, अनु० ।

अथ दशनानामभिधानार्थमाह-

से किं तं दसनमे ? दसनमे दसविधे पक्षे । तं जहा-
 गोणे, नोगोणे, आयाणपणं, पविक्खपणं, पहाणयाणं,
 अणाइयत्तिष्से, नामेणं, अवयवेणं, संजोगेणं, पमाणेणं ।
 अनु० । (टीका सुगमा)

दसस-दशार्ण-पुं० । दश ऋणानि दुर्गाणि जलानि वा यत्र ।
 ऋणशब्दे वृद्धिः । वाच० । सृत्तिकावतीपुरीप्रतिबद्धे देशविशेषे,
 प्रज्ञा० १ पद । सूत्र० । उच्च० । प्रव० । आ० म० । नदीभेदे,
 स्त्री० । वाच० ।

दसामकूड-दशार्णकूट-न० । खनामख्याते कूटे, आ० क० । आ०
 म० । आचा० । आ० चू० । प्रति० । ('गयगपय' शब्दे तृती-
 यभागे ८४२ पृष्ठेऽस्य व्याख्या)

दसमपुर-दशार्णपुर-न० । स्वनामख्याते नगरे, यत्र दशार्णभ-
द्रो नृपः श्रीमगवन्तं महावीरं दशार्णकूटनगरनिकटसमवसुतं
वन्दे । स्था० १० ग्रा० । आच० । आ० चू० । आ० म० ।

दसमभद्र-दशार्णसङ्घ-पुं० । स्वनामख्याते दशार्णपुरराजे,
स्था० । दशार्णभद्रो दशार्णपुरनगरनिवासी विश्वरजराजविजयो
भगवन्तं महावीरं दशार्णकूटनगरनिकटसमवसुतमुद्यानपावव-
चनादुपलभ्य यथा न केनापि वन्दितो भगवन्तथा मया वन्द-
नीय इति राज्यसंपदवलेपाङ्गनितश्च चिन्तयामास । ततः प्रातः
सविशेषकृतनानविलेपनाऽऽभरणाऽऽदिविजृम्भः प्रकल्पितप्र-
धानीद्विपतिपट्टाऽऽकृद्धो वस्त्रनाऽऽदिविविधाक्रियाकारिसदृष-
सर्पचक्रतुरङ्गसैन्यसमन्वितः पुण्यमाणवकसमुद्घुष्यमाणाऽग-
णितगुणगणः सामन्तामात्यमन्त्रिराजदौवारिकदूताऽऽदिपरिवृ-
तः सान्तःपुरपौरजनपरिवृत आनन्दमयमिव संपाद्यन्मही-
मण्डलमात्रमण्डल इवामरावत्या नगराभिर्जगाम । निर्गत्य च स-
मवसरणमजिगम्य यथाविधि भगवन्तं भव्यजननलिनधनवि-
द्योवनाभिनवजानुमन्तं महावीरं वन्दित्वोपविवेश । अवगत-
दशार्णभद्रपूजामिप्रार्थं च तस्मान्विनोदोद्यतं कृताष्टमुखे प्र-
तिमुखं विदिताष्टदन्ते प्रतिदन्तं कृताष्टपुष्करिणीके प्रतिपुष्क-
रिणि निकृपिताष्टपुष्करे प्रतिपुष्करं विरचितताष्टद्वे प्रतिद्वं
विरचितद्वात्रिशद्व्यदनाटके वारणेन्दे सारुदं स्वश्रिया निश्चितं
गगनमण्डलमापुरयन्तममरपतिमयवोष्य कुतोऽस्मादशामीह-
शी विभूतिः । कुतोऽनेन निरवद्यो धर्म इति, ततोऽहमपि तं क-
रोमि, इति विज्ञाप्य प्रववाज, जितोऽहमधुना त्वयेति भणित्वा
यमिन्द्रः प्रणिपपातोत् । सोऽयं दशार्णभद्रः संजायते, परमनु-
त्तरोपपातिकङ्गे नाधीतः क्वचित्सिद्धश्च भूयत इति । तथा अ-
तिमुक्तक एवं भूयते अन्तर्हृदशाङ्गे-पलाशपुरे नगरे विज-
यस्य राज्ञः श्रान्त्या देव्या अतिमुक्तको नाम पुत्रः पद्मारिणो
गौतमं गोचराऽऽगतं दृष्ट्वा एवमवादीत्-केयूरम् । किं पर्यटत ।
ततो गौतमोऽवादीत्-भ्रमणा वयं, भिक्षार्थं च पर्यटामः । तर्हि
जदन्ताः । आगच्छत तुभ्यं भिक्षां दापयामीति भणित्वाऽङ्गुल्या
भगवन्तं गृहीत्वा स्वगृहमानीयत् । ततः श्रीदेवी हृष्टा भगव-
न्तं प्रतिलम्बयामास । अतिमुक्तकः पुनरवोचत्-ययं क वमय ।
जगवानुवाच-प्रह । मम धर्मोऽऽचार्याः श्रीवर्कमानस्वामिन
वधाने वसन्ति, तत्र वयं परिवसामः । जदन्ताः । गच्छाम्य-
हं भवद्भिः सार्द्धं जगवतो महावीरस्य पादौ वन्दितुम् ।
गौतमोऽवादीत्-यथासुखं देवानां प्रिय । ततो गौतमेन सह
गत्वाऽतिमुक्तकः कुमारो जगवन्तं वन्दते स्म । धर्मं श्रुत्वा
प्रतिबुद्धो गृहमागत्य पितरां वन्दीत्-यथा संसाराग्निर्विष्टोऽहं
प्रवजामोत्यनुजानीत युवाम् । तावूचतु-वाह । त्वं किं जानासि ।
ततोऽतिमुक्तकोऽवादीत्-अम्य । तात । यदेवाहं जानामि
तदेव जानामीति । ततस्तौ तमवादिष्टाम् । कथमेतत् । सो-
ऽवधीत्-अम्य । तात । जानाम्यहं यदुन-जातेनाऽऽवश्यं मर्त-
व्यं, न जानामि तु कदा वा कस्मिन् वा कियच्चिराद्वा । तथा न
जानामि कैः कर्मभिर्निरयाऽऽदिषु जीवा उत्पद्यन्ते । एतत्पुनर्जा-
नामि, यथा-स्वयं कृतैः कर्मैर्जायते । तदेवं आतापितरौ प्रति-
योध्य प्रववाज, तपःकृत्वा च सिद्ध इति । इह त्वयमनुत्तरोप-
पातिकेषु दशमाध्ययनतयोकस्तदपर एवाऽयं भविष्यतीति ।
स्था० १० ग्रा० । आच० । उत्त० । आ० म० । आ० चू० । आ० क० ।
तथा च-"सद्विकिरिसहस्र" इति गाथाया व्याख्यां प्रसाद्य-
मिति प्रश्ने, उत्तरम्-चतुःषष्टिसंख्या हस्तिहस्ताः, किंत्वक्-

णाः १, सहाष्टतैर्यानि तानि साष्टदन्तानि, अष्टसंख्यानि शि-
रांसि अष्टशिरांसि, साष्टदन्तानि च तानि अष्टशिरांसि च सा-
ष्टदन्ताष्टशिरांसि चतुःषष्टिगुणीकृतानि साष्टदन्ताष्टशिरांसि
येषां ते चतुःषष्टिसाष्टदन्ताष्टशिरसः । अत्र मध्यमपदलोपी समा-
सो द्वेयः । अष्टानां च चतुःषष्ट्या गणने द्वादशोत्तराणि पञ्चश-
तानि शिरांसि प्रतिगजं स्युरिति, तथैकैकस्मिन् दन्तेऽष्टाष्टपुष्क-
रिण्य इति । ५३ प्र० । सेन० २ उल्ला० । तथा दशार्णभद्राधि-
कारे हस्तिमुखाऽऽदिविकुर्वणा किमिन्द्रेण कृता, किमुत्तराव-
णदेवेन वेति प्रश्ने, उत्तरम्-आवश्यकचूर्णार्थाद्यनुसारेण ह-
स्तिमुखाऽऽदि सर्वमिन्द्राऽऽदेशादैरावणेन विचक्रे, आवश्यक-
चूर्णार्थाद्यनुसारेण तु तत्सर्वं स्वयं विमौजसेति । ११७ प्र० ।
सेन० २ उल्ला० ।

दसतिग-दशत्रिक-न० । दशाच्यस्ते व्यववये समुदाये, संघा०
१ अधि० १ प्रस्ता० । (' वेद्यवदण ' शब्दे तृतीयभागे १८९८
पृष्ठे दशत्रिकाणि प्रतिपादितानि)

दसदसमिया-दशदशमिका-ज्यौ० । दश दशमानि दिनानि य-
स्यां सा दशदशमिका । दशदशकनिष्पन्नायां त्रिकुप्रतिमाया-
म्, स्था० ।

दसदसमिया णं भिक्षुपतिमा णं राइंदियसएणं अञ्ज-
ठेहि य भिक्षासएहिं अहासुत्तं० जाव आराहिया
चवइ ।

(दसेत्यादि) दश दशमानि दिनानि यस्यां सा दशदशमिका,
दशदशकनिष्पन्नैर्यः । भिक्षुणां प्रतिमा प्रतिज्ञा भिक्षुप्रतिमा
एकेनेत्यादि दशदशकानि दिनानां शतं भवतीति प्रथमे दशदश-
मिका । द्वितीये विंशतिः । एवं दशमे शतम् । सर्वभिक्षने पञ्चशता-
नि पञ्चाशदधिकानि भवन्तीति । (अहासुत्तेत्यादि) (अहासुत्तं)
स्त्रानतिक्रमेण, यावत्करणात्-(अहासुत्तं) अर्थस्य निर्युक्त्या-
देरनतिक्रमेण (अहासुत्तं) शब्दार्थानतिक्रमेण (अहामगं)
ह्रायोपशमिकानावानतिक्रमेण (अहाकप्यं) तदाचारानतिक्र-
मेण, सम्यक्कायेन, न मनोरथमात्रेण, (फासिया) विशुद्धपरि-
णामप्रतिपत्त्या (पालया) सीमां यावत्परिणामाहान्वा, शो-
धिता निरनिचारतया शोभिता वा तत्समाप्तावुचितानुष्ठानकर-
णतः, तारिता तीरं नीता प्रतिज्ञातकालोपर्यप्यनुष्ठानात्, कीर्ति-
ता नामत इदं चेदं च कर्तव्यमस्यां तत्कृतं मयेत्येवमिति । आरा-
धिता सर्वपदमोक्षनात्, भवति जायत इति प्रतिमाऽच्युतः ।
स्था० १० ग्रा० । प्रव० । । स० । अन्त० ।

दसदसय-दशदशक-न० । शते, स्था० १० ग्रा० ।

दसदिहंत-दशहृष्टान्त-पुं० । मज्जुप्यलामे दशसु हृष्टान्तेषु, आ०
म० १ अ० २ खण्ड । (ते च 'मासुत्त' शब्दे वक्ष्यन्ते)

दसदिवसिय-दशदिवसिक-त्रि० । दशाहिके, " दसदिवसियं
दिहवियं ।" आ० १ श्रु० १ अ० ।

दसधणु-दशधनुष्-पुं० । जम्बूद्वीपे द्वीपे आगमिष्यन्त्यामुत्स-
र्विष्यामैरवते वर्षे भविष्यति पट्टे कुलकरे, स० । ति० । जम्बू-
द्वीपे द्वीपे भारते वर्षे आगमिष्यन्त्यामुत्सर्विष्यां दशमे कुलकरे
च । स्था० १० ग्रा० ।

दसचवस-दशाद्वय-त्रि० । पञ्चवर्णे, स० ३४ सम० । रा० ।

औ० । जी० । “ दसद्वयवर्णस्य कुसुमस्य जाणुस्तेहपमाण-
मेत्तं । ” २१० ।

दसपणसिख-दशप्रदेशिक-पुं० । दशाणुके, स्वा० १० ठा० ।

दसपणसोगाढ-दशप्रदेशावगाढ-पुं० । दशप्रदेशेष्वकाशस्या-
वगाढा आश्रिता दशप्रदेशावगाढाः । आकाशस्य दशाष्ट प्रदे-
शेषु आश्रिते, स्वा० १० ठा० ।

दसपुत्रि(ण)-दशपूर्विन्-पुं० । अधीतोत्पादाऽऽदिपूर्वदशके, कल्प० ।

“ महागिरिः सुहस्ती च, सुरिः श्रीगुणसुन्दरः ।

इयामाऽऽर्यः स्कन्दिताऽऽचार्यो, रेवतीमित्रसुरिराद् ॥ १ ॥

श्रीधर्मो भव्यस्तथ, श्रीगुप्तो वज्रसुरिराद् ।

युगप्रधानप्रवराः, दशैते दशपूर्विणः ॥ २ ॥ ” कल्प० ८ कृष्ण ।

दसवल-दशवल्-पुं० । “ दशपापाणे हः ” ॥ ८ । १ । २६२ ॥

इति शकारस्य वैकल्पिको हकारः । ‘ दसवल्लो । दहवलो । ” प्रा० १
पाद । दश वल्लानि यस्य सः । बुद्धभगवति, को० । “ वानशील-
त्वावीर्य-भयानप्रज्ञावज्रानि च । उपायाः प्रणिधिज्ञानं, दश
बुद्धवल्लानि वै ” ॥ १ ॥ वाच० ।

दसम-दशम-त्रि० । दशानां पूर्वेः, उटि मद् । येन दश
सङ्ख्या पृथक्ते तस्मिन्, आचा० १ शु० ए अ० ४
उ० । पञ्चा० ।

दसमजातीय-दशमभक्तिक-पुं० । दिनचतुष्टयमुपोषिते, प्रश्न०
३ संव० द्वार ।

दसमी-दशमी-स्त्री० । डीप् । सा च “ शताऽऽयुर्वै पुरुषः ” इति
श्रुतेः पुरुषस्याऽऽयुःकालस्य शतसंख्यकतया दशभिर्वि-
भागः । नवतेरुद्धं दशवर्षावच्छिन्ने काले पुरुषावस्थाऽऽदौ, वाच० ।
द० प० । ज्यो० । (‘ तिहि ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २३३० पृष्ठे
दशमीफलाम्बुक्तानि)

दसमुद्दामंभियग्गदत्थ-दशमुद्दामयिगनाग्रहस्त-पुं० । दशजि-
र्मुद्दामिर्मुष्कितौ अग्रहस्तौ येषां तेषु, जी० ३ प्रति० ४ छ० ।

दसमुद्दियायंतय-दशमुद्दिकानन्तक-न० । हस्ताङ्गुलीमुद्दिका-
दशके, भ० ६ श० ३३ उ० ।

दसरत्तद्विषमिया-दशरात्रस्थितिपतिता-स्त्री० । कुलकमादाग-
ते पुत्रजन्मानुष्टावे, विपा० १ शु० ३ अ० ।

दसरह-दशरथ-पुं० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षेऽस्यामेवोत्सर्पि-
ण्यां जातेऽष्टमस्य वासुदेवस्य पितरि, स्वा० १० ठा० । आच० ।
ति० । स० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षेऽतीतायामुत्सर्पिण्यां जाते
नवमे कुलकरे, स्वा० १० ठा० । स० ।

दसविह-दशविध-त्रि० । दशप्रकारके, प्रश्न० ३ संव० द्वार ।

दसविहकप्प-दशविधकल्प-पुं० । कल्पविकल्पाऽऽदिके दश-
प्रकारे कल्पे, पं० भा० । (दशविधकल्पाः ‘ कल्प ’ शब्दे तृतीय-
भागे २२९ पृष्ठे उक्ताः)

दसवेद्यालिय-दशवैकालिक-न० । विकल्पोनापराहलक्षणेन नि-
वृत्तं वैकालिकम्, दशाभ्ययननिर्माणं च तद्वैकालिकं च मध्यप-
दलोपादशवैकालिकम् । पा० । न० । शब्दसंज्ञाचरिते स्व-
नामख्याते श्रुतग्रन्थे, अस्य दशवैकालिकस्यानुयोगः । तत्रानु-
योगव्याख्या स्वस्थाने निरवशोक्ता ।

इह तु-

एयाई परूवेउं, कप्पे वामियगुणेण गुरुणा उ ।

अणुओगो दसवेया-द्वियस्स विहिणा कहेय्वो ॥ ६ ॥

पतानि निक्षेपाऽऽदिधाराणि (‘ अणुओग ’ शब्दे) प्रकृत्य
व्याख्याय कल्पे वर्णितगुणेन गुरुणा, पदविशदगुणसमान्व-
तेनेत्यर्थः । अनुयोगो दशवैकालिकस्य, विधिना प्रवचन्येतेन
कथयितव्य आख्यातव्यः । इति गाथार्थः ॥ ६ ॥ सम्प्रत्यजा-
नानः शिष्यः पृच्छति-यदि दशकालिकस्यानुयोगः, ततस्तद्-
शकालिकं भदन्त ! किमङ्गमङ्गानि, श्रुतस्कन्धः श्रुतस्कन्धाः, अ-
ध्ययनम्, अध्ययनानि, उद्देशक उद्देशका इत्यष्टौ प्रश्नाः । एतेषां
मध्ये त्रयो विकल्पाः खलु प्रयुज्यन्ते, तद्यथा-दशकालिकं, श्रु-
तस्कन्धः, अध्ययनानि, उद्देशकाश्चेति, यतश्चैवमतो दशाऽऽदीनां
निक्षेपः कर्तव्यः । तद्यथा-दशानां कालस्य श्रुतस्कन्धस्याध्यय-
नस्य, उद्देशकस्य चेति ।

तथा चाऽऽह नियुक्तिकारः-

दसकालियं ति नामं, संखाए कालओ य निदेसो ।

दसकालियं सुअखंधं, अज्जयणुदेस निक्खिविउं ॥ ७ ॥

दशकालिकं प्राप्तिरूपितशब्दार्थम्, इति एवं ज्ञातं, यन्नाम अभि-
धानम् । इदं किम् ? , संख्यानं संख्या, तथा, कालतश्च
कालेन चायं निर्देशः-निर्देशनं निर्देशः, विशेषाभिधानमित्यर्थः ।
अस्य च निबन्धनं विशेषेण वक्ष्यामः “ मणुगं पबुच्च ” इ-
त्यादिना ग्रन्थेन । यतश्चैवमतः- (दसकालियं ति) कालेन नि-
वृत्तं कालिकं, दशशब्दस्य कालशब्दस्य च निक्षेपः । निवृत्ता-
र्थस्तु निक्षेपः । तथा श्रुतस्कन्धम्, तथा अध्ययनमुद्देशं तदेकदेश-
ज्ञातम् । किम् ? । निक्षेपस्तु अनुयोगोऽस्य कर्तव्य इति गाथार्थः ।
दश० १ अ० । (दशशब्दस्य निक्षेपः ‘ दस ’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे २४७६ पृष्ठे गतः) (कालशब्दस्य च ‘ काल ’ शब्दे
तृतीयभागे ४७० पृष्ठेदारभ्य विशेषो द्रष्टव्यः)

इह पुनर्द्विसप्रमाणकालेनाधिकारः, तत्राऽपि तृतीयपौ-
रुष्या, तत्राऽपि बहुतिकान्तयेति । आह-यदुक्तम्-“ पण्यं तु
भावेणं ति, ” तत्कथं न विरुध्यत इति ? । उच्यते-ज्ञायोपशाम-
कभावकाक्षे शब्दभवेन निर्व्यूढं, प्रमाणकाले चोक्तलक्षणमित्य-
विरोधः । अथवा-प्रमाणकालोऽपि भावकाल एव, तस्याऽ-
काकालस्वरूपत्वात्, तस्य च भावत्वादिति ।

तथा चाऽऽह नियुक्तिकारः-

सामाज्यअणुकमओ, वणेउं विगयपोरसीए उ ।

निव्वुहं किर सिज्जं-भवेण दसकालियं तेणं ॥ १९ ॥

सामाजिकमावश्यकप्रथमाध्ययनं, तस्यानुक्रमः परिपाटीवि-
शेषः, सामाजिके वाऽनुक्रमः सामाजिकानुक्रमः, ततः सामाजि-
कानुक्रमतः सामाजिकानुक्रमेण, वर्णयितुम्, अवन्तरोपन्यस्त-
गाथाद्वाराणीति प्रक्रमाद्वस्यते । विगतपौरुष्यामेव, तुशब्दस्याऽव-
धारणार्थत्वाद्, निर्व्यूढं पूर्वगताऽद्वयं विरचितम् । किलशब्दः
परोक्षाऽऽस्ताऽऽगमवादसंस्मृचकः । शब्दभवेन चतुर्दशपूर्वविदा, व-
शकालिकं प्राप्तिरूपिताकारार्थं, तेन कारणेनोच्यत इति गाथार्थः
॥ १२ ॥ श्रुतस्कन्धयोश्च निक्षेपश्चतुर्विधो द्रष्टव्यः, यथाऽनुयोग-
द्वारेषु, स्थानाशून्यार्थं किञ्चिदुच्यते-इह नोऽगमतः इशरी-
रजव्यशरीरव्यतिरिक्तं ह्यश्रुतं पुस्तकपत्रन्यस्तम् । अथवा-

सूत्रमपस्तम्बऽदि । ज्ञावश्च न त्यागमनो ज्ञाता उपयुक्तः । नोऽगम-
नाम्निदमेव दशकालिकं, नोऽश्वत्थस्य देशवचनत्वात् । एवं नोऽग-
मनो ज्ञातरीरमव्यशरीरव्यनिरिको रुच्यधुनस्कन्धः सचेतना-
ऽऽदिः । तत्र सचिचो द्विपदाऽऽदिः । अचिचो चिददेशिकाऽऽदिः ।
मिश्रः सेनाऽऽदिदेशाऽऽदिरिति । तथा-ज्ञादस्कन्धस्त्वागमतस्त-
त्पर्योपयोगपरिग्राम एव । नोऽगमनस्तु दशकालिकधुनस्कन्ध-
पदेति, नोऽश्वत्थस्य देशवचनत्वादि । इदानीमव्ययनोद्देशकन्या-
मप्रस्तावः । ते चानुयोगद्वारप्रक्रमाऽऽयातं प्रत्यक्षयनं यथासंभव-
मोद्यनिष्पन्नं निक्षेपे लाघवायैव बह्व्याम इति । ततश्च यदुक्तम्-
"दसकालियसुयसंधं, यज्जययुद्धे स विप्लिविभं" (१) अनुयो-
गोऽस्य कस्य इति तदंशतः संपादितमिति ।

साम्प्रतं प्रस्तुतशास्त्रसमुत्थानवकल्पिताऽभिधित्तयाऽऽह-

जेण व जं व पकुवा, जत्तो जावंति जह य ते ठविया ।

सो तं च तथो ताणि य, तदा य कमसो कहेयव्वं ॥ १३ ॥

येन वाऽऽचार्येण, यद्वा यस्तु, प्रतीत्याङ्गीकृत्य, यतश्चाऽऽत्मप्रवा-
दाऽऽदिपूर्वतो, याचन्ति वाऽऽध्ययनानि, यथा व्ययनप्रकारेण, ताभ्य-
ध्ययनानि, स्थापितानि न्यस्तानि, स चाऽऽचार्यः, तद्य वस्तु, तत-
स्तस्मात्पूर्वतानि चाध्ययनानि, तथा च तेनैव प्रकारेण, क्र-
मशः क्रमेणानुपूर्व्या कथयितव्यं इति प्रादुर्भूतमिति गाय-
त्तमासायः । अवयवार्थं तु प्रतिद्वारं विर्युक्तिकार एव यथाऽ-
वसरं बह्व्यति ।

तत्राधिकृतशास्त्रकर्तुः स्तवद्वारेणाऽऽयद्वाराव-
यवार्थप्रतिपादनायाऽऽह-

सेज्जंभवं गणहरं, जिणपदिमाहंसणेण पभियुद्धं ।

मणगपियरं दसका-लियस्स निज्जूहवं वंदे ॥ १४ ॥

सेज्जंभवमिति नाम, गणधरमिति अनुत्तरज्ञानदर्शनाऽऽदि
धर्मगणं धारयतीति गणधरस्तम्, जिनप्रतिमादर्शनेन प्रति-
बुद्धं, तत्र रागद्वेषकपायेन्द्रियपरीपहोपसंगाऽऽदिजेतृत्वाज्जिनः,
तस्य प्रतिमा सद्भावस्थापनारूपा, तस्याः दर्शनमिति समासः ।
तेन हेतुभूतेन, प्रतियुद्धं मिथ्यात्वादाननिष्ठाऽपगमेन सम्यक्त्व-
विकारां प्राप्तम् । मनरूपितरमिति मनकाऽऽस्यापत्यजनकम्, दश-
कालिकस्य प्रादिक्रपिताक्षरार्थस्य, निर्युद्धं पूर्वगतोद्धृतार्थवि-
रचनाकार्तरं, बन्दे स्तौमि । इति गायत्तार्थः । भावार्थः क-
थानकादवसेयः । तथेदम्- "एतद्य बद्धमाणसामिस्स चरमति-
त्थगरस्स सीसो तित्थसामी सुहम्मो नाम गणधरो आसि । त-
स्म वि जं वणामो, तस्स वि य पभवो चि । तस्सऽज्या कयाह
पुव्वरत्तावरत्तमि चित्ता समुप्पन्ना-को मे गणधरो होत्तासि । अ-
पणो गणो य संघे य सव्वओ उव्वओ गो कतो, ण वीसइ कोइ
अव्वोचिच्छित्तिकरो ताहे गारत्थेसु उव्वउत्तो, उव्वओगे कए राय-
गिहे सेज्जंभवं माहणं जणं जयमाणं पासति । ताहे रायगिहं
नगरं आगन्तुं संचाडयं बावारेति जणवार्नं गंतुं मिक्खद्वा
धम्मं लाहेह, तत्थ तुव्वे अतित्था विज्जिह्विह ताहे तुव्वे
जणिज्जह-"अहो कए तत्त्वं ज्ञायते इति ।" तथो गया साहू,
अतित्था विषाय तेहि भाणितं-"अहो कए तत्त्वं ज्ञायते ।"
तेण य सेज्जंभवणं दारमूले विपणं तं वयणं सुयं । ताहे
सो विचित्तेइ-एने उव्वसंता तवास्सणो, असक्कं ण वयंति पि
कां अज्झावगसगासं गंतुं भणति-किं तत्त्वं । सो भणति-वे-
दा तत्त्वं । ताहे सो आसि कट्टिऊण भणति-सीसं ते विदामि,
६२१

जह मे तुमं तत्त्वं न कहेसि । तथो अज्झावओ भणति-पुत्ता !
मम समये भणियमेयं वेदथे, परं सीसच्छेदे कहियव्व चि
संपयं कहयामि जं एतत् तत्त्वं, एतस्स जूवस्स हेत्ता सव्व-
रयणमई पमिमा अरहओ सा धुव्व चि आरिहओ धम्मो तत्त्वं ।
ताहे सो तस्स पाएसु पमितो । सो य जणवार्नओ व-
क्खोविहं तस्स चेव दिस्सो । ताहे सो गंतुण ते साहू गवेसमा-
णे गओ आवरियसगासं । आयरियं वंदित्ता साहुणो य भ-
णति-मम धम्मं कहेह । ताहे आयरिया उव्वउत्ता-जहा इमो
सो चि, ताहे आयरिएहि साहुधम्मो कहेओ । संघुओ प-
व्वइओ सो चउदसपुव्वी जाओ । जया य ओ पव्वइओ त-
या च तस्स गुण्विणी अहित्ता होत्ता । तस्मिं य पव्वइए
ओगो णियल्लओ तं तमस्सति-जहा तरुणाए भत्ता पव्वइतो,
अपुत्ताए अवि अत्थि तव किं वि पोटे चि पुच्छति । सा भणति-
उवलक्खेमि मण्णं । तथो समयण दारगो जाओ, ताहे णि.
व्वत्तवारसाहस्स णियल्लगोहिं जम्हा पुच्छिज्जंतीए मायाए से
भणिमो मण्णं ति, तद्वा मणओ से णामं कथं ति । जया सो अ-
ट्टवरिसो जाओ ताहे सो मातरं पुच्छति-को मम पिया !
सा भणइ-तव पिया पव्वइओ । ताहे सो दारओ णासिऊ-
णं पिडसगासं पट्टिओ । आयरिया य तं, कालं वंपाए विह-
रंति । सो यि य दारओ वंपावेवाऽऽगतो । आयरिएण य
सप्पाभूमिं गव्वसो सो दारओ दिओ । दारएण वंदिओ आयरि-
ओ । आयरियस्स य तं दारणं पेक्कंतस्स णेहो जाओ । तस्स वि
दारणदस तहेव । आयरिएहि पुच्छिज्जं-प्रो दारण । कुतो ते आ-
गमणं । सो दारगो भणति-रायगिहातो । आयरिएण भणियं-
रायगिहे तुमं कस्स पुणो, नत्तुओ वा । सो भणइ-सेज्जं-
भवो नाम वंजणो चि तस्साहं पुत्तो, सो य किर पव्वइओ ।
तेहि भणियं-तुमं केण कजेण आगओसि । सो भणइ-अहं पि
पव्वइस्सं । पच्छा सो दारओ भणति-तो भणह, वंमं तुम्हे जा-
णह । आवरिवा भणति-जाणेमो । तेण भणियं-सो कहिं ति ?
ते भणति-सो मम मिच्छो एगसरीरत्ततो, पव्वयाहि तुमं मम सगा-
से । तेण भणियं-एवं करेमि । तथो आवरिया आगंतुं पडिस्सए
आलोपंति सखिओ पत्तुपणो । सो पव्वइतो । पच्छा आयरिया
उव्वउत्ता केवत्तिपं कालं एस्स जिवइ चि । णायं-जाव जम्मासा ।
ताहे आयरियाणं पुव्वी समुप्पन्ना-इमस्स योवणं आउं, किं कायव्वं
ति ? । तं चोहसपुव्वी कम्मि वि कारणे समुप्पन्ने णिज्जूहति, दस-
पुव्वी पुण अपच्छिमो अवस्समेव णिज्जूहति । ममं पि इमं
कारणं समुप्पन्नं, तो अहमवि णिज्जूहामि । ताहे आहसो निज्जू-
हिउं । ते ह निज्जूहिज्जंतो वियालो निज्जूह्ता थोवावसेसे दिवसे ।
तेण तं दत्तदेयालियं प्रणिज्जति ।" अनेन च कथानकेन न केवलं
येन वेत्तस्यैव द्वारस्य भावार्थोऽभिहितः, किं तु यद्वा प्रती-
त्यैतस्यापीति ।

तथा चाऽऽह निर्युक्तिकारः-

मण्णं पकुच्च सेज्जं-जवेण निज्जूहिया दसऽज्झयणा ।

वेयालियाइ ठविया, तम्हा दसकालियं नामं ॥ १५ ॥

मनकं प्रतीत्य मनकाऽऽस्यमपत्यमाभित्य, शरयंजवेनाऽऽचार्येण,
निर्युद्धानि पूर्वगतादुद्धृत्य विरचितानि, दशाध्ययनानि हुमपु-
त्पिकाऽऽदीनि । (वेयालियाइ ठविय चि) विगतः फालो विकालः,
विकलनं वा विकाल इति । विकालः शकलः खण्डश्चेत्यन-
र्थान्तरम् । तस्मिन् विकालेऽपराहे स्थापितानि न्यस्तानि हुमपु-

षिकाऽऽदीन्यध्ययनानि यतः, तस्माद्दशकालिकं नाम । व्युत्पत्तिः पूर्ववत् । दशवैकालिकं वा विकालेन निर्वृत्तम्, संकासाऽऽदिपात्राद्यातुरधिकं कृत्वा । “तद्धितेष्वचामादेः” ॥ ७ । २ । ११७ ॥ इत्यादिवृद्धैर्वैकालिकम् । दशाध्ययननिर्माणं च तद्वैकालिकं च दशवैकालिकमिति गाथार्थः ।

एवं येन वा यच्चा प्रतीत्येति व्याख्यातम् । इदानीं

यतो निर्यूढानीत्येतद्व्याचिख्यासुराह-

आयप्पवायपुव्वा, निज्जूढा होइ धम्मपन्नत्ती ।

कम्मप्पवायपुव्वा, पिंरस्स उ एसणा ति विहा ॥ १६ ॥

सच्चप्पवायपुव्वा, निज्जूढा होइ वक्खुप्पी उ ।

अवसेसा निज्जूढा, नवमस्स उ तइयवत्थुओ ॥ १७ ॥

वीओ वि य आएसो, गणिपिरुगाओ डुवालसंगाओ ।

एयं किर निज्जूढे, मणगस्स अणुगहट्टाए ॥ १८ ॥

इहाऽऽत्मप्रवादपूर्वं यत्राऽऽत्मनः संसारिसुक्ताऽऽद्यनेकभेदभिन्नस्य प्रवदनमिति, तस्मान्निर्यूढा जवति धर्मप्रज्ञप्तिः, परमजीवनिकेत्यर्थः । तथा-कर्मप्रवादपूर्ववत् । किम् ? पिंरस्य तु एषणा त्रिविधा निर्यूढेति वर्तते । कर्मप्रवादपूर्वं नाम-यत्र ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदिकर्मणो निदानाऽऽदिप्रवदनमिति । तस्मात् किम् ? विष्णुस्यैषणा त्रिविधा गवेषणा-प्रहणैषणा-प्रासैषणभेदजिज्ञासा । निर्यूढा सा पुनस्तत्राऽमुना संवन्धेन पतति । आध्यात्मोपपन्नोक्ता ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदिकर्मप्रकृतीर्वन्तानि । उक्तं च-“आहाकम्मं जुज्जमाणे समणे अट्ठ कम्मपगडीओ बंधइ” इत्यादि । शुद्धपिण्डोपपन्नोक्ता चाशुभाज्जवन्तीत्येवं प्रसङ्गेन । प्रकृतं प्रस्तुतम् । सत्यप्रवादपूर्वाद् निर्यूढा जवति वाक्यशुद्धिस्तु । तत्र सत्यप्रवादं नाम-यत्र जनपदसत्याऽऽदेशः प्रवदनमिति । वाक्यशुद्धिर्नाम-सप्तममध्ययनम् । अवशेषाणि प्रथमाद्वितीयाऽऽदीनि निर्यूढानि नवमस्यैव प्रत्याख्यानपूर्वस्य तृतीयवस्तुन इति । द्वितीयोऽपि चाऽऽदेशः । आदेशो विध्यन्तरम्, गणिपिटकादाचार्यसर्वस्वादुद्भादशास्त्रादाचाराऽऽदिलक्षणत्वं, इदं दशकालिकं, किलेति पूर्ववत्, निर्यूढमिति च । किमर्थम् ? मनकस्योक्तस्वरूपस्य अनुग्रहार्थमिति गाथात्रयार्थः । एवं यत इति व्याख्यातम् ॥ १८ ॥

अधुना यावन्तीत्येतत्प्रतिपाद्यते-

हुमपुण्फियाइया खलु, दस अज्जयणा सज्जिक्खुयं जाव ।

आहिगारा वि य एत्तो, वोच्छं पत्तेयमेक्के ॥ १९ ॥

तत्र हुमपुण्फिकेति प्रथमाध्ययननाम, तदादीनि दशाध्ययनानि । (सज्जिक्खुयं जाव चि) स भिद्वध्ययनं यावत्, खलुशब्दो विशेषणार्थः । किं विशिनष्टि ? तदन्ये द्वे चूरे । यावन्तीति व्याख्यातम् । यथा चेत्येतत् पुनराधिकाराभिधानद्वारेणैव च व्याचिख्यासुः संवन्धकत्वेनेदं गाथाद्वयमाह-अधिकारादपि चातो वदथे प्रत्येकमेकैकस्मिन्नध्ययने । तत्राध्ययनपरिसमाप्त्योऽनुवर्तते सोऽधिकारः । इति गाथाऽर्थः ॥ १९ ॥

पढमे धम्मपसंसा, सो य इहेव निणसासणम्मि चि ।

विइए धिइए सक्का, काउं जे एस धम्मो चि ॥ २० ॥

तइए आयारकहा, उ खुड्डिया आयसंजमोवाओ ।

तह जीवसंजमो वि य, होइ चउत्थम्मि अज्जयणे ॥ २१ ॥

जिक्खविमोही तवसं-जमस्स गुणकारिया उ पंचमए ।

छेहे आयारकहा, महई जोगा महयणस्स ॥ २२ ॥

वयणविभत्ती पुण स-त्तमम्मि पणिहाणमट्ठमे भणियं ।
णवमे विणओ दसमे, समाणियं एस भिक्खु चि ॥ २३ ॥

प्रथमेऽध्ययने कोऽर्थाधिकारः ? इत्यत आह-धर्मप्रशंसा । दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः, तस्य प्रशंसा स्तवः, सकलपुरुषार्थानामेव धर्मः प्रधानमित्येवंरूपा । तथाऽन्यैरप्युक्तम्-“ धनदोऽर्थाधिनां प्रोक्तः, कामिनां सर्वकामदः । धर्म एवापवर्गस्य, पारम्पर्येण साधकः ॥ १ ॥ ” इत्यादि । स चात्रैव जिनशासने धर्मो, नाऽन्यत्र, इहैव निरवद्यवृत्तिसद्भावात् । एतच्चोत्तरत्र न्यङ्गेण वक्ष्यामः । धर्माभ्युपगमे च सत्यपि मा भूदभिनवप्रव्रजितस्याधृतेः संमोह इत्यतस्तान्निराकरणार्थाधिकारवदेव द्वितीयाध्ययनम् । आह च-द्वितीयेऽध्ययने अयमर्थाधिकारः । धृत्या हेतुचतया शक्यते कर्तुम् । ‘जे’ इति पूरणार्थो निपातः, एव जैनो धर्म इति । उक्तं च-“जस्स धिई तस्स तवो, जस्स तवो तस्स सा गती सुलभा । जे अधितिमंतपुरिसा, तवो वि खलु दुल्लजो तेसि ॥ १ ॥ ” सा पुनर्धृतिराचारे कार्यो, न त्वनाचारे, इत्यतस्तदार्थाधिकारवदेव तृतीयाध्ययनम् । आह च-तृतीयेऽध्ययने कोऽर्थाधिकारः ? इत्यत आह-आचारगोचरा कथा आचारकथा, सा चेहैवाणुविस्तरभेदात् । यत आह-कुल्लिका लब्धी, सा च आत्मसंजमोपायः । संयमनं संयमः, आत्मनः संयम आत्मसंयमस्तदुपायः । उक्तं च-“तस्याऽऽत्मा संयमे यो हि, सदाचारे रतः सदा । स एव धृतिमान् धर्म-स्तस्यैव च जिनोदितः ॥ १ ॥ ” इति । स चाऽऽचारः परमजीवनिकायगोचरः प्राय इत्यतश्चतुर्थमध्ययनम् । अथवाऽऽत्मसंयमस्तद्व्यजीवपारिपालनमेव तत्त्वतः, इत्यतस्तदार्थाधिकारवदेव चतुर्थमध्ययनम् । आह च-तथा जीवसंजमोऽपि भवति चतुर्थेऽध्ययनेऽर्थाधिकार इति । अपिशब्दादात्मसंयमोऽपि तद्भावेन वर्तते । उक्तं च-“गसु जीवनिकापणुं, जे वुहे संजए सदा । से चेव होति विखेये, परमत्थेण संजए ॥ १ ॥ ” इत्यादि । एवमेव धर्मः, स च देहे स्वस्थे सति पाल्यते, स चाऽऽहारमन्तरेण प्रायः स्वस्थो न जवति, स च सावद्येतरभेद इत्यनवद्यो ग्राह्य इत्यतस्तदार्थाधिकारवदेव पञ्चममध्ययनमिति । आह च-भिक्षाविशोधितपःसंयमस्य गुणकारिकैव पञ्चमेऽध्ययनेऽर्थाधिकार इति । तत्र भिक्षुणं भिक्षा, तस्या विशोधिः सावद्यपरिहारेणैतत्स्वरूपकथनमित्यर्थः, तपःप्रधानः संयमस्तपःसंयमः, तस्य गुणकारिकैवेयं वर्तते इति । उक्तं च-“से संजते समक्खाते, निरवज्जाहार जे विऊ । धम्मकायट्ठिते सम्मं, सुहजोगाण साहए ॥ १ ॥ ” इत्यादि । गोचरप्रविष्टेन च सता स्वाचारं पृष्टेन तद्विद्वाऽपि न महाजनसमक्षं तत्रैव विस्तरतः कथयितव्यः, अपि तु आह्वये । गुरुवो वा कथयन्तीति वक्तव्यम् । अतस्तदार्थाधिकारवदेव षष्ठमध्ययनमिति । आह च-षष्ठेऽध्ययनेऽर्थाधिकारः आचारकथा । साऽपि महती, न क्षुल्लिका, योग्या उचिता, महाजनस्य विशिष्टपरिषद् इत्यर्थः । वक्ष्यति च-“गोयरगपविट्ठो उ, न निसिज्जइ कथइ । कहं च ण पवंधिज्जा, चिट्ठिज्जा णेव संजए ॥ १ ॥ ” इत्यादि । आलयगतेनापि तेन, गुरुणा वा वचनदोषगुणाजिज्ञेन निरवद्यवचसा कथयितव्यमिति । अतस्तदार्थाधिकारवदेव सप्तममध्ययनमिति । आह च-“वयणविभत्ती” इत्यादि । वचनस्य विभाकिर्वचनविभक्तिः, विभजनं विभक्तिरेवं-भूतमनवद्यम्, इत्यभूतं च सावद्यमित्यर्थः, पुनःशब्दः शेषाध्ययनार्थाधिकारेऽन्य अस्याधिकृतार्थाधिकारस्य विशेषणार्थं

इति मन्त्रेऽध्ययनेऽर्थाधिकार इति । उक्तं च-“ सावज्ञऽण्व-
उजाणं वयणाणं जां न याणति विसेसं । वोचं पि तस्स न
स्मं, किमंग ! पुण्ण देसणं काडं ॥ १ ॥ ” इत्यादि । तच्च नि-
रवयं वचः स्वान्तरे प्रणिहितस्य भवतीत्यतस्तदर्थ्याधि-
कारवद्वाप्यमध्ययनमिति । आह च-प्रणिधानमष्टमेऽध्ययने-
ऽर्थाधिकारत्वेन भाणितमुक्तम् । प्रणिधानं नाम-विशिष्टश्चेतोऽधर्म
इति । उक्तं च-“ पणिहाणुरीह्यन्नेह, निरवयं पि भासियं ।
सावज्जनुत्तं विहेयं, मज्जेतथेणहं मंजुमं ॥ १ ॥ ” इत्यादि । आचा-
रप्रणिहितश्च यथोचितविनयसंपन्न एव भवतीत्यतस्तदर्थ्याधि-
कारवद्देव नवममध्ययनमिति । आह च-नवमेऽध्ययने विन-
योऽर्थाधिकार इति । उक्तं च-“ आचारपणिहाणुमि, से सम्मं
वट्ठती दुहे । शाणादीणं विण्णंते जे, मोक्खेछा णिव्विगिठिप
॥ १ ॥ ” इत्यादि । एतेष्वेव नवस्वध्ययनार्थेषु यो व्यवस्थितः
स सम्यग्भिक्षुरित्यनेन संबन्धेन स भिद्वध्ययनमिति । आह
च-दशमेऽध्ययने समाप्तिं नीतमिदं साधुक्रियाभ्रिधायकं शा-
स्त्रम् । एतत्क्रियासमन्वित एव निश्चुम्भवति । अत आह-एव
भिञ्जुरिति गाथाचतुष्टयार्थः ।

स एवंगुणयुक्तोऽपि त्रिभुः कदाचित् कर्मपरतन्त्रत्वात्कर्मण-
श्च बलवत्वात्सीदेत्, ततस्तस्य स्थिरीकरणं कर्तव्यमतस्तद-
र्थाधिकारवद्देव चूमाद्वयमित्याह-

दो अज्झयणा च्छिय, विसीययंते थिरीकरणमेगं ।

विइए विविचचरिया, असीयणगुणाङ्गेगफला ॥ २४ ॥

द्वे अध्ययने । किम् ? । चूमा च्छेव चूमा, तत्र प्रमादवशा-
द्विहीदति सति साधौ संजमे स्थिरीकरणमेकं प्रथमम्, स्थि-
रीकरणफलमित्यर्थः । तथा च तत्रावधारणेक्षिणः साधोर्दु-
प्रजीवित्वे नरकपाताऽऽद्यो दोषा वपर्यन्ते इति । तथा च कि-
तीयेऽध्ययने विविचचर्या वपर्यन्ते । किञ्चूता, असीदनगुणा-
तिरेकफला, तत्र विविचचर्याकांतचर्या ऊपर्यद्वेनकाहभावेव-
संबद्धता, उपलक्षणं चैषा नियतचर्याऽऽदीनामिति । असीदन-
गुणातिरेकः फलं यस्याः सा तथाविधेति गाथाऽर्थः ॥ २४ ॥

दसकालियस्स एसो, पिण्ठो वन्निओ समासेणं ।

एत्तो एकेकं पुण, अज्जयणं किचइस्सामि ॥ २५ ॥

दशकालिकस्य प्राग्भ्रूपितशब्दार्थस्य, यपोऽनन्तरोदितः, पि-
ण्डार्थः सामान्यार्थः, वर्णितः प्रतिपादितः, समासेन संक्षेपे-
ण, अत ऊर्ध्वं पुनरेकैकमध्ययनं, कीर्तयिष्यामि प्रतिपादयि-
ष्यामीति, पुनःशब्दस्य व्यवहित उपन्यासः । इति गाथाऽर्थः ॥ २५ ॥
दश० १ अ० ।

अथ शास्त्रकर्तुः स्तवमाह-

सिज्जभवं गणहरं, जिणपन्निमादंसणेण पढिबुद्धं ।

माणपिअरं वि दसका-द्विअस्स निज्जुदगं वंदे ॥ १ ॥

शर्यंभवम्, अनुत्तरज्ञानाऽऽदिधर्मगणं धारयतीति गणधरस्तं,
जिनप्रतिमादर्शनेन प्रतिबुद्धं मिथ्यात्वाविरत्यज्ञाननिद्राऽपगमेन
सम्यक्त्वविकारां प्राप्तं, निर्यूहकं पूर्वगतोद्धृतार्थविरचनाकर्तारं,
मनकापितरं दशवैकालिककृतं वन्दे स्तौमीति गाथाऽङ्कारार्थः ।
भाषार्थस्तु कथानकादवसेयः-धीसुधर्मशिष्यो हि जम्बूः, तस्य
ओप्रभवः, तस्य शर्यंभवः ॥ १ ॥

माणं पकुब्ब सिज्जं-जवेण निज्जुहिआ दसऽज्जयणा ।

वेआलिआइ ठविआ, तम्हा दसकालिअं नाम ॥ २ ॥

मनकं प्रतीत्य मनकाऽऽख्यमपत्यमाश्रित्य शर्यंभवेन निर्यूहानि
पूर्वगतादुद्धृत्य विरचितानि, दश अध्ययनानि हुमपुष्पिकाऽऽ-
दीनि सान्निह्यवध्ययनप्रान्तानि । विगतः काहो विकालः, वि-
कलनं वा विकालः, शकलः खण्डश्चेति । तस्मिन् विकाले नि-
र्यूहं दशाध्ययननिर्माणं च इदं वैकालिकम् ॥ २ ॥

यं प्रतीत्य कृतं तद्वतवक्तव्यतामाह-

ढिहं पासेहिं अहीयं, अज्जयणमिणं तु अज्जमणणेण ।

छम्मासा परिआओ, अह कालगओ समाहीए ॥ ३ ॥

पद्भिर्मसैरधीतं पठितमध्ययनमिदं तु अधीयत इत्यध्ययनम् ।
इदमेव दशवैकालिकाऽऽख्यं शास्त्रम् । केनाऽधीतमित्याह-आर्य-
मणकेन भावाऽऽराधनयोगात् आराद् यातः सर्वदेयधर्मेभ्य इ-
त्यायं, आर्यश्चासौ मणकश्चेति विग्रहः । तेन, पणमासाः पर्याय
इति । तस्याऽऽर्यमणकस्य पणमासा एव प्रव्रज्याकाहः, अल्प-
जीवितत्वात् । अत एवाऽऽह-अथ कालगतः समाधिनेति । यथो-
क्तशास्त्राध्ययनपर्यायानन्तरं कालगत आगमोक्तेन विधिना
मृतः, समाधिना शुभहोत्राध्याययोगेनेति गाथाऽर्थः ॥ ३ ॥
अत्र चैवं वृत्त्वादः-यथा तेनेतावता भूतेनाऽऽराधितमेव-
मन्येऽप्येतदध्ययनानुष्ठानत आराधका भवन्तिवति ।

आणंदअंसुपायं, कासी सिज्जंजवा तहिं थेरा ।

जमजइस्स य पुच्छा, कहणा य विआहणा संघे ॥ ४ ॥

आनन्दांशुपातम्-अहो आराधितमनेनेति हर्षाश्रुमोक्षण-
मकार्षुः कृतवन्तः शर्यंभवाः प्राक्पावर्णितस्वरूपाः,
तत्र तस्मिन् काहे एष्विराः श्रुतपर्यायवृद्धाः प्रवचन-
गुरुवः, पूजार्थं बहुवचनमिति । यशोऽनन्दस्य च शर्यं-
भवप्रधानशिष्यस्य, शुर्वधुपातदर्शनेन किमेतदाश्चर्यमिति वि-
स्मितस्य सतः पृच्छा-जगवद् । किमेतदकृतपूर्वमित्येवंभूता ? ।
कथना च भगवतः संसारस्नेह ईदृशः सुतो ममाऽयमित्येवं-
रूपा । चशब्दादनुपातश्च यशोऽनन्दाऽऽदीनाम् । अहो ! गुराविव
गुरुपुत्रके वर्धितव्यमिति, न तत्र कृतमस्मान्निरित्येवंभूतप्र-
तिबन्धदोषपरिहारार्थम् । न मया कथितं, नात्र भवतां दोष
इति गुरुपरिसंस्वापनं च । विचारणा सख्य इति । शर्यंभवे-
नाल्पायुमेनमवेत्य मयेदं शास्त्रं निर्यूहं किमत्र शुक्तिमिति
निषेदिते विचारणा सद्दे-कालहासदापात् प्रचृतसरवाना-
मिदमेवोपकारकमतस्तिष्ठत्वेनादित्येवंभूता स्थापना चेति गा-
थाऽर्थः । दश० २ चू० । धीरमोक्षात् “ वासाएँ सहस्से-
हिं, वरिससहस्सेहिं नवाहिं वोच्छेदो । दसवेयालियसुत्त-
स्स दिष्साहमि बोद्धव्वो ॥ ५१९ ॥ ” ति० ।

दसवेयालियाणिञ्जुत्ति-दशवैकालिकनिर्युक्ति-स्त्री० । दशवै-
कालिकस्य प्रख्यादुस्वामिरचितनिर्युक्तिग्रन्थे, दश० ।

“ जयति विजितान्यतेजाः, सुराऽसुराधीशस्तेवितः श्रीमान् ।

विमलस्त्रासविरहित-स्त्रिलोकचिन्तामणिर्वीरः ॥ १ ॥ ”

इदार्थतोऽर्हत्प्रणीतस्य सुप्रतो गणधरोपनिबद्धपूर्वगतोद्धृतस्य
शारीरमानसाऽऽदिक्कुटुम्बसन्तानविनाशहेतोर्दशकालिका-
मिधानस्य शास्त्रस्यातिसूक्ष्मदार्थगोचरस्य व्याख्या प्रस्तूय-
ते । तत्र प्रस्तुतार्थप्रतिकटथिष्यैवेष्टदेवतानमस्कारद्वारेणा-
ऽशेषविघ्नविनायकाऽपोहसमर्थो परममङ्गलाऽऽलयाभिमां प्र-
तिज्ञागाथामाह निर्युक्तिकारः-

सिद्धिगमुवगयाणं, कम्मविसुप्पाणं सव्वसिप्पाणं ।

नमिऊणं दसकालिय-णिज्जुत्ति किच्चइस्सामि ॥ १ ॥

सिद्धिगतिमुपगतेभ्यो नत्वा दशकालिकनिर्युक्तिं कीर्त्तयिष्यामीति क्रिया । तत्र सिद्ध्यन्ति निष्ठितामो भवन्त्यस्यामिति सिद्धिर्लोकप्रकृत्यवधूना । तथा चोक्तम्-“ इह बौद्धिं चइत्ताणं, तत्थ गंतूण सिज्जइ । (औ० २ गा०) ” गम्यत इति गतिः, कर्मसाधनम् । सिद्धिरेव गम्यमानत्वाद्गतिः सिद्धिगतिः, तामुपसामीप्येन गताः प्राप्तास्तेभ्यः सकललोकाप्रकृत्यवधूना इत्यर्थः । प्राकृतशैल्या यनुत्थये पद्यी । यथोक्तम्-“ उच्छीविभ-चोए भणइ चउत्थी । ” तत्रैकोत्थियाः पृथिव्यादयः सकर्मका अपि तदुपगमनमात्रमधिकृत्य यथोक्तस्वरूपा भवन्त्यत आह कर्मविशुद्धेभ्यः । क्रियत इति कर्म ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽदि-लक्षणं, तेन विशुद्धा विमुक्ताः कर्मविशुद्धाः, कर्मकवद्भूरहिता इत्यर्थः । तेभ्यः कर्मविशुद्धेभ्यः । आह-एवं तर्हि यत्तत्त्वं न सिद्धिगतिमुपगतेभ्योऽप्यभिचारात् । तथाहि-कर्मविशु-द्धाः सिद्धिगतिमुपगता एव भवन्ति । न । अभियतक्केत्रविभा-गोपगतसिद्धप्रतिपादनपरदुर्नयनिरासार्थत्वात्स्य । तथा-चाहुरेके-“ रागाऽऽदिवासनामुक्तां, चित्तमेव निरामयस्व । स-दा नियतदेशस्थं, सिद्ध इत्यभिधीयते ” ॥ १ ॥ इत्यन्तं प्रसङ्गेन । दश० १ अ० ।

दससप्पाविकखंभण-दशसंज्ञाविष्कम्भण-न० । दश च ताः संज्ञाश्च तासां विष्कम्भणं निरोधस्तस्मिन्, प० ५ वि० ।

दससमयट्ठिय-दशसमयस्थितिक-त्रि० । दश समयान् स्थितिर्येषां तेषु, स्था० १० ठा० ।

दसमय-दशशत-न० । सहस्रसङ्ख्यायाश्च, स्था० १० गा० ।

दससयसहस्र-दशशतसहस्र-न० । दशलक्षाऽऽत्मिकानां संख्यायाम्, अनु० ।

दसमहस्र-दशसहस्र-न० । सङ्ख्याभेदे, अनु० ।

दसहा-दशधा-अव्य० । दशविधे, उ० २३ अ० । पाच० ।

दसहासामायारी-दशधासामायारी-स्त्री० । दशधेत्वात्वाभिधानं यस्याः सा । दशप्रकारलक्षणायामिच्छाकाराऽऽदिसामाचार्याम्, प० ३ अधि० । (ताश्च दश ' सामायारी ' शब्दे द-ह्यन्ते)

दसा-दशा-स्त्री० । दन्-श-मङ्, निष्पन्नोपः । चरितगतिसिद्धिगमनलक्षणायामवस्थायाम्, न० । अनुभागेन युक्तो विभागे दशा । नि० चू० ११ उ० । वर्षशताऽऽयुष्कापेक्षया वर्षद-शकप्रमाणायां कालकृतायां जन्मवर्णायाम्, दश० ।

साम्प्रतं प्रस्तुतोपयोगित्वात्कालस्य कालदशकद्वारे विशेषार्थप्रतिपिपादयित्र्येदमाह-

वाला किंहा मंदा, वला य पन्ना य हायणि पवंचा ।

पम्भर मम्मुहं सा-यणी य दसमा उ कावदसा ॥ १० ॥

वाला क्रीडा च मन्दा च यज्ञा च प्रज्ञा च हायिनी उपपन्न-पञ्चा प्राग्भारा मृन्मुखी शायिनी । तथाहि एता दश दशा जन्मवस्थाविशेषपञ्चकणा जयन्ति ।

आसां च स्वरूपमिदमुक्तं पूर्वमुनिभिः-

“ जातमिच्छस जंतुस्स, जा सा गढमिया दसा ।

ण तत्थ सुहदुक्खाइ, यह जाणंति घालया ॥ १ ॥

चितियं च दसं पत्तो, णाणाकिद्धादि किहुइ ।

न तत्थ कामभोगेहि, तिन्वा उप्पज्जइ मइ ॥ २ ॥

ततियं च दसं पत्तो, पंचकामगुणे नरो ।

समत्थो भुंजिउं प्रोए, जइ से अत्थि घरे यहू ॥ ३ ॥

चउत्थी उ वला नाम, जं नरो दसमस्सिओ ।

समत्थो वलं हरिसिउं, जइ होइ निरुवहवो ॥ ४ ॥

पंचमिं च दसं पत्तो, आणुपुव्वीए जो नरो ।

इच्छियत्थं विचितेति, कुसुवं वाऽभिफंखति ॥ ५ ॥

छछी उ हायणी नाम, जं नरो दसमस्सिओ ।

विरज्जइ य कामेसु, इदिपसु य हायति ॥ ६ ॥

सत्तमिं च दसं पत्तो, आणुपुव्वीए जो नरो ।

निदतुइ चिक्कणं खेवं, खासति य अन्निकखणं ॥ ७ ॥

संकुचियवलीचम्मो, संपत्तो अर्धमं दसं ।

पारीणमणभिप्पेओ, जराए परिणामितो ॥ ८ ॥

णवमी मम्मुही नामं, जं नरो दसमस्सिओ ।

जरावरे विणस्संतो, जीवो षसइ अकामओ ॥ ९ ॥

हीनभिप्पसरो दीणो, विवरीओ विचित्तओ ।

दुष्कलो दुक्खिओ सुवइ, संपत्तो दसमिं दसं ॥ १० ॥ ”

दश० १ अ० । स्था० । न० । नि० चू० । दीपवर्त्याम्,

“ अपेक्षन्ते न च स्नेहं, न पात्रं न दशाऽन्तरम् ।

परोपकारनिरताः, मणिदीपा इवोत्तमाः ॥ १ ॥ ” इत्युद्धृतः । वि-

त्ते कामरुते विरहिणां नेत्ररागाऽऽद्यवस्थादशके, वाच० । व-

स्त्राञ्जले, वाच० । दशैव दशसंख्या एव दशा दशाधिकारा-

भिधायकत्वादशा इति बहुवचनान्तं स्त्रीलिङ्गम् । शास्त्रस्याभि-

धाने, पा० । दशाध्ययनप्रतिषेद्धप्रथमवर्गयोगाद्दशान्यवि-

शेषे, अणु० १ सु० १ वर्ग १ अ० ।

दस दसाओ पञ्चत्ताओ । तं जहा-कम्मविवागदसाओ, उवासगदसाओ, अंतगरुदसाओ, अणुत्तरोववाइयद-साओ, आयादसाओ, पाहावागरणदसाओ, बंधदसा-ओ, दोगिष्किदसाओ, दीहदसाओ, संखेवियदसाओ ॥

(दस स्ति) दशसेध्याः (दसाओ स्ति) दशाधिकाराभिधायकत्वादशा इति बहुवचनान्तं स्त्रीलिङ्गं शास्त्रस्याभिधान इति । कर्मणोऽश्रुभस्य विपाकः फलं कर्मविपाकः, तत्प्रतिपादिका दशाध्ययनाऽऽत्मकत्वाद् दशाः कर्मविपाकदशाः विपाकश्रुताऽऽप्यस्यैकादशाङ्गस्य प्रथमश्रुतस्कन्धो, द्वितीयश्रुतस्कन्धोऽप्यस्य दशाध्ययनाऽऽत्मक एव । न चासाविहाभिमतः, उत्तरत्र विवरिण्यमाणत्वादिति । तथा-साधुनुपासते सेवन्त इत्युपा-सकाः आवकाः, तद्गतक्रियाकलापप्रतिषेद्धा दशा दशाध्यय-नोपलक्षिता उपासकदशाः सप्तममङ्गमिति । तथा-अन्तो विना-शाः, स च कर्मणस्तत्फलभूतस्य वा संसारस्य कृतो यैस्तेऽन्त-कृतः, ते च नीधकराऽऽद्यः, तेषां दशा अन्तकृतदशाः, इह चाऽष्ट-माङ्गस्य प्रथमवर्गे दशाध्ययनानीति तत्संख्ययोपलक्षितत्वाद्-स्तकृद्दशा इत्यभिधानेनाष्टममङ्गमभिहितम् । तथोत्तरः प्रधानो नास्योत्तरो विद्यत इत्यनुसर उपपत्तनमुपपातो जन्मेत्यर्थोऽनुत्तर-श्चासावुपपानश्चेत्यनुत्तरोपपातः, सोऽस्ति येषां तेऽनुत्तरोपपाति-काः सार्धार्थसिद्धाऽऽदिविमानपञ्चकोपपानिन इत्यर्थः, नहृदय-ता प्रतिषेद्धा दशा दशाध्ययनोपलक्षिता अनुत्तरोपपातिकदशा

नवममङ्गमिति । तथा चरणमाचारो ज्ञानाऽऽदिविषयः पञ्चधा
 आचारप्रतिपादनपरा दशा दशाध्ययनाऽऽत्मिका आचारदशा
 दशाधुनस्कन्ध इति या दशाः, तथा प्रथमश्च पुञ्जाध्याकरणानि
 च निर्वचनानि प्रथमव्याकरणानि, नन्प्रतिपादिका दशा दशा-
 ध्ययनाऽऽत्मिकाः प्रथमव्याकरणदशा दशममङ्गमिति । तथा-च-
 न्यदशा द्विगुद्विदशा दीर्घदशाः संज्ञेयिकदशा आस्माकमप्रती-
 ता इति । स्या० १० ग्रा० १० पा० १ अष्ट० । "दस उद्देश्यका-
 ला, दसाण कल्पन्म हुंनि उच्येव । दस च य य वधार-न्म हुंति
 सव्ये वि उच्येत् ॥४८॥" आ० चू० १ अ० । "उच्येत्साए दमाक-
 प्यवधारणं उद्देश्यकार्त्तव्यं ।" चाव० ४ अ० । ज्योतिषोक्ते
 नक्षत्रानुसारेण सूर्याऽऽदिग्रहाणां स्मार्त्तवेन जोग्यकाक्षे, चाव०
 दमार-दशार्ह-पुं० । "दशार्हं ॥ ८। २। ८५॥ इति दस्य तु-
 वृ । प्रा० २ पाद । हरिवंशकुलोद्भवेषु, सूत्र० २ शु० १ अ० ।
 द्वा० म० । समुद्रविजयाऽऽदिवसुदेवान्ता दश दशाराः । स० ।
 प्रत्न० । समयभाषया घासुदेवे, स्या० २ ग्रा० ३ उ० । वासुदेव-
 कुलीनप्रजासु, स० । पञ्चदशानां चतुर्थेऽध्याये दशाराणां
 यत्तयता उक्ता, सा चेदानीं नापलभ्यते, पञ्चदशानां व्युत्ति-
 त्तयात् । स्या० १० ग्रा० । यलदेवे, द्वा० म० १ अ० २ अष्ट० ।
 आ० चू० । "दसार्हं दसाराणं यलदेवमोक्षपाणं ।" नि०
 १ शु० ४ वर्ग १ अ० ।

दमारगंडिया-दशार्हगणिका-खी० । दशार्हकवक्ष्यताधा-
 धिकारानुगतानु वाक्यपक्षतिषु, यत्र दशार्हानां पूर्वजन्माऽऽ-
 धाभिधीयते । स० ।

दमारचक्र-दशार्हचक्र-न० । यादवसमूहे, उक्त० । "दसार-
 चक्रेण य सो, सव्यो परिवारिभो ।" उक्त० २२ अ० ।

दसारमंडण-दशार्हमण्डन-न० । दशार्हानां वासुदेवकुलीनप्रजानां
 मण्डनाः शोभाकारिणो दशार्हमण्डनाः । दशार्होत्तमपुरुषेषु, स० ।

दमारमंडल-दशार्हमण्डल-न० । दशार्हानां वासुदेवानां मण्ड-
 लानि दशार्हमण्डलानि, यलदेववासुदेवद्वयवृक्षकणाः समुदाया द-
 शार्हमण्डलानि । यलदेववासुदेवद्वयवृक्षकणे समुदाये, स० । (यल-
 देववासुदेवयोः सर्वा यक्ष्यता 'तित्थयर' शब्देऽस्मिन्नेव प्रागे
 १२७४ पृष्ठे उक्ता) ('यलदेववासुदेव' शब्दयोः भविष्यदयलदे-
 ववासुदेवा यक्ष्यन्ते)

दशार्हप्रसङ्गः प्रतवर्षे जविष्यदयलदेववासुदेवपितृमातृप्र-
 भूतिनामानिर्देशः-

जंबुद्वीवे णं दीवे भारदे वासे आगमिस्साए ठस्सपि-
 णीए नव वल्लदेववासुदेवपियरो जविस्संति । नव वसु-
 देवमायरो जविस्संति, नव वल्लदेवमायरो जविस्संति ।
 नव दसारमंक्ला जविस्संति । तं जहा- उत्तमपुरिसा,
 मज्झिमपुरिसा, पहाणपुरिसा, तेयंसी० एवं सो चेव वण्णओ
 जाणियव्वो० जाव नीलगपीतगवसणा । सुवे दुवे राम-
 केसवा जायरो जविस्संति । तं जहा-

"नंदे य नंदमिचे, दीहवाहू य महवाहू ।

अस्वस्से महावले, वल्लभदे य सत्तमे ॥१॥

तिविहू य उविहू य, आगमिस्सेण वणिहणो ।

जयंते विजए भदे, सुप्पजे य सुदंसणे ॥२॥

आणंदे णंदणे पउमे, संकरिसण अपच्छिमे । "

पूर्वमचनामाऽऽदीनि -

एएसि णं नवएहं वल्लदेववासुदेवाणं पुव्वजविआ नव
 णामधेज्जा जविस्संति, नव धम्माऽऽयरिया जविस्संति, नव
 निपाणज्जूमीओ जविस्संति, नव निपाणकारणा जविस्सं-
 ति, नव पमिसत्तू भविस्संति । तं जहा- तिलए य दोहजंथे
 वडरजंथे य केमरी पट्ठाए अपराजिए, भीमसेणे महाजीमे
 मुग्गीवे य अपच्छिमे ।

"ए खलु पमिसत्तू, किंतीपुरिसाण वासुदेवाणं ।

सव्ये वि चक्कजोही, इम्मि इता सचक्केहि ॥ १ ॥ "

पेरवते धर्षे चैषां पितृमातृप्रभृतयः-

जंबुद्वीवे दीवे एरवए वासे आगमिस्साए ठस्सपिणीए नव
 वल्लदेववासुदेवपियरो जविस्संति, एव वासुदेवमायरो ज-
 विस्संति, एव वल्लदेवमायरो भविस्संति, एव दसारमंक्ला
 जविस्संति । तं जहा- उत्तमपुरिसा, मज्झिमपुरिसा, पहाण-
 पुरिसा० जाव सुवे सुवे रामकेसवा जायरो भविस्संति, एव
 पमिसत्तू भविस्संति, एव पुव्वभवणामधेज्जा, एव धम्माय-
 रिया, एव णिपाणज्जूमीओ, एव णिपाणकारणा, आयाए
 एरवए आगमिस्साए जाणियव्वो, एवं दोसु वि आगमि-
 स्साए जाणियव्वो । स० ।

दसारवग्ग-दशार्हवर्ग-पुं० । दशार्हसमुदाये, दश० १ अ० ।

दमारवरवीरपुरिस-दशार्हवरवीरपुरुष-पुं० । दशार्हानां समुद्र-
 विजयाऽऽदीनां दशार्हस्य वा वासुदेवस्य ये वराश्च पुरुषास्ते ।
 द्वा० १ शु० १६ अ० । दशार्हाः समुद्रविजयाऽऽदयस्तेषु मध्ये व-
 रान्न एव वा वरा वीरपुरुषास्ते दशार्हवरवीरपुरुषाः । दशा-
 र्हंष्टपुरुषेषु, द्वा १ शु० ५ अ० ।

दसारवंता-दशार्हवंश-पुं० । यलदेववासुदेववंशे, "तीसे णं स-
 माए तथो धंमा समुप्पजित्था ।" जं० २ वक्क० । ति० । स० ।

दसासुखंध-दशाधुनस्कन्ध-पुं० । दशाध्ययनप्रतिपादको
 ग्रन्थो दशा, स चाऽसौ धुनस्कन्धश्च दशाधुनस्कन्धः । द-
 शाकल्पपरपठ्यायेऽन्ममाधिस्थानाऽऽध्यायमिधायकतयाऽर्धतो
 यन्मानस्वाभ्युक्ते स्वनेन द्वादशस्वहंषु गणधरैस्ततोऽपि
 मन्दमेघसामनुग्रहायातिशायिभिः प्रत्यास्थानपूर्वाङ्गद्वय पृ-
 थक् दशाध्ययनत्वेन व्यवस्थापिते ग्रन्थे, दशा० ।

"यथास्थितापपदार्थसाधं-कमार्थसन्धानविधिप्रवीणम् ।
 जिने जनाऽऽनन्दकरं कृपाशब्धिं, नमामि भगवाम्भुजबोधसुरमा१ ।
 स्तुमे महाधीरजिनस्य तेजो, प्रवाक्यनीराऽऽकरपारगस्य ।
 अनादिदुष्कर्मगणस्य नित्यं, तृणायितं यत्र सुखापमेव (?) ॥२॥
 श्रीवसुभूतितनूजं, वन्दे श्रीगौतमाभिधं सदा साधुम् ।
 सकललब्धेकानिलयं, मलयं गुणचन्दनौघस्य ॥ ३ ॥

येषां प्रसादमासाद्य, जायते शास्त्रकौशलम् ।

श्रीगुरुणामहं तेषां, वन्दे चरणपङ्कजम् ॥ ४ ॥

अध्ययनदशकमेतत्, चूर्णिकृता यदपि वर्णितं सम्यक् ।

तदपि त्वरयति मामिह, वृत्तिविधौ वाक्यकृद्भक्तिः ॥ ५ ॥ "

इह रागद्वेषाऽऽद्यभिभूतेन संसारपाराधारसारिजीवेनेन्द्रिया-

ऽऽयतनमानसानेकातिकटुकडुःखोपनिपातपीडितेन तत्परिहाराय हेयोपादेयपदार्थसाधैविज्ञानविधौ यत्नः कर्त्तव्यः, स च न विशिष्टविशेषकमृते, विवेकोऽपि न प्राप्तोपातिशयकलापाऽऽप्तोपदेशं विना, स चाऽऽप्त आत्यन्तिकदोषप्रज्ञायादेव भावितुमर्हति । स च घातरागस्यैव, अत आरभ्यते अर्हद्वचनानुयोगः । अयं च दशाश्रुतस्कन्धोऽतिगम्भीरोऽल्पाक्षरैर्व्यावर्णितश्चूर्णितता, अत एवाऽष्टपञ्चानामुपकारासमर्थः, तेन तेषामनुग्रहार्थं मया तस्य किञ्चिद्विस्तरतो व्याख्यानमातन्व्यते-अथ दशाश्रुतस्कन्ध इति कः शब्दार्थः ? । उच्यते-दशाश्रयनप्रतिपादको ग्रन्थो दशा, स चासौ श्रुतस्कन्धश्चेति दशाश्रुतस्कन्धः, दशाकल्प इति वा पर्यायनाम । अयञ्च ग्रन्थोऽसमाधिस्थानाऽऽदिपदार्थशासनाज्ज्ञास्त्रम् । ननु दशाश्रुतस्कन्धप्रारम्भोऽयुक्तः, प्रयोजनाऽऽदिनी रहितत्वात्, कण्टकशास्त्रामर्दनाऽऽदिवादित्याशङ्काऽपनोदाय प्रयोजनाऽऽदिकमादावुपन्यसनीयम् । यद्युक्तम्-“ पूर्वमेवह संयन्धः, भ्राजिधेयं प्रयोजनम् । मङ्गलं चैव शास्त्रस्य, प्रयोक्तव्यं प्रवर्त्तकम् ॥ १ ॥ ” दशा० १ अ० । तत्र प्रथमेऽध्ययने विंशतिरसमाधिस्थानानि । द्वितीयेऽध्ययने एकविंशतिः शब्दाः । तृतीये त्रयोविंशदशतनाः । चतुर्थेऽष्टौ गणितसम्पदः । पञ्चमे दश चित्तसमाधिस्थानानि । षष्ठे एकादशोपासकप्रतिमाः । सप्तमे द्वादश भिक्षुप्रतिमाः । अष्टममध्ययने कल्पसूत्राऽऽख्यं पृथगस्ति, तत्र तीर्थहस्तारितं, पर्युदणकल्पः, स्वविराऽऽवर्ग्ये चेत्यधिकाराः । नवमे त्रिशन्मोहनीयस्थानानि । दशमे नव निवातस्थानानि । दशा० १० अ० । ध० “ जणितो दसाण वेदो, जत्थ सरसएहिं होइ सरिसाणं । समणस्मि पण्णुमिचे, गोयमगोचे महासत्ते ॥ १ ॥ ” ति० ।

दसाहिया-दशाहिका-ली० । दशदिवसप्रमाणायां पुत्रजन्मक्रियायाम्, भ० ११ अ० ११ उ० ।

दसाहुस्सव-दशाहोत्सव-पुं० । दशदिवसमहे, प्रति० ।

दसिया-दाशिका-ली० । वज्राऽचले, वृ० ३ उ० । वर्तिकायां च । दण्डस्याप्रभागे ऊर्णिकादाशिका वध्यन्ते । वृ० ७ उ० ।

दसुत्तरा-दशोत्तरा-ली० । दशाधिके अष्टौ रेखा दशोत्तरा दशकवृद्ध्या पलपरिमाणसूत्रिकाः । उयो० २ पाहु० ।

दसू-देशी-शोके, दे० ना० ५ वर्ग ३४ गाथा ।

दसेर-पुं० । देशी-सूत्रकनके, दे० ना० ५ वर्ग ३३ गाथा ।

दस्सु-दस्यु-पुं० । चोरे, आचा० १ शु० १ चू० ३ अ० १ उ० । अदत्ताऽऽहरो वा दस्युर्वाऽपहरति । आचा० १ शु० ५ अ० ३ उ० ।

दह-दशन-त्रि० । दन्-श-कनिन् । वाच० । “ दशपापाणे हः ” ॥ ८ । १ । २६१ ॥ इति दशनशब्दे शकारस्य हकारः । ‘ दह । दस । ’ प्रा० १ पाद । सङ्ख्याविशेषे, वाच० ।

दह-पुं० । “ केरो न वा ” ॥ ८ । २ । ८० ॥ इति रेफस्य वा लुक् । जलाऽऽशये, प्रा० १ पाद ।

हृद-पुं० । “ हृदे हृदेः ” ॥ ८ । १ । १२० ॥ इति हकारदकारयोर्व्यत्ययः । प्रा० २ पाद । अगाधजलाऽऽशये, जं० ४ वक्त्र० । आचा० । चं० प्र० । नं० । प्रज्ञा० ।

जंबू । मंदरस्स उत्तरदाहिणेणं चुह्वाहिमवंतासिहरीसु वासह-

रपव्वएसु दो महदहः पञ्चात्ता बहुसमं ह्वा अविसेमपणाणत्ता अण्णमणं नाडवट्ठंति आयापमविक्रवंभउव्वेहसंठाणपरिणाहेणं । तं जहा-पउमदहे चेव, पुंडरीयदहे चेव । तत्थ णं दो देवयाओ महिहियाओ ण जाव पल्लिओवमट्ठिहियाओ परिवसंति । तं जहा-सिरि चेव, लच्छी चेव । एवं महाहिमवंतरूपिणु वामहरपव्वएसु दो महदहा पणात्ता बहुसमं ह्वा० जाव महापउमदहे चेव, महापौंररीयदहे चेव । देवताओ-हिरि चेव, बुद्धि चेव । एवं निमहनीयवंतेसु तिगिच्छिदहे चेव, केसरिदहे चेव । देवताओ-धिई चेव, किच्ची चेव ।

(जंबू इत्यादि) इह च हिमवदादिषु पट्सु वर्षधरेषु क्रमेणैते पञ्चाऽऽद्यः पडेव हृदाः । तद्यथा-“ पञ्चमे य महापउमे, तिगिच्छि केसरिदहे चेव । इरपे महपुंररीए, पुंररीए चेव य दहाओ ॥ १ ॥ ” हिमवत उपरि बहुमध्यभागे पञ्चहृद एव शिखरिणः पौणर्रीकाः, ते च पूर्वापराऽऽयतौ सहस्रः अशतविस्तृतौ चतुष्कोणौ दशयोजनावगाढौ रजतकूलौ वज्रमयपापाणौ तपनीयतलौ मयुर्णमध्वरजतमणिवाहुकौ चतुर्दशमणिसोपानौ स्वभावतारौ तोरणध्वजचक्राऽऽदिविभूषितौ नीलोत्पलपुण्डरीकाऽऽदिविभूषितौ विचित्रशकुनिमस्त्यविरचितरचौ पटपटलोपभोग्याविति । (तत्थ णं ति) तयामेहाहृदयोद्धे देवते परिवसतः-पञ्चहृदे श्रीः, पौणर्रीके लक्ष्मीः । ते च भवनपतिनिकायाऽयन्तरजून, पटशोपमस्थितिकत्वात् । व्यन्तरदेवीनां हि पटशोपमाद्धमेवाऽऽयुक्तकर्पतो भवति । भवनपतिदेवीनां त्कर्पतोऽर्कपञ्चपटलोपमान्यायुर्भवति । आह च-“ अरुद्धमज्जपंचमपल्लिओवमअसुरजुयहदेवीणं । सेसजवणदेवयाण य, देसूणं अरुपवित्थिमुक्कोसं ॥ १ ॥ ” इति । तयोश्च महाहृदयोर्मध्ये योजनमाने पञ्चे अर्द्धयोजनबाह्व्ये दशावगाहे जलान्ताद् द्विकोशोच्छ्रये वज्राऽरिष्टवैर्यमूलकन्दनाले वैद्वर्यजाम्बूनदमयवाद्याभ्यन्तरपञ्चे कनककर्णिके तपनीयकनककेशरे तयोः कर्णिकेऽर्कयोजनमाने तदर्क्याह्वये तदुपरि देव्योर्भवने इति । (एवमित्यादि) महाहिमवंत महापञ्चो, रुक्मिणि तु महापौण्डरीकः, तौ च द्विसहस्राऽऽयामौ तदर्कविष्कम्भौ द्वियोजनमानपञ्चन्यासवन्तौ । तयोर्देवते परिवसतः । महापञ्चे ह्रीः, पौणर्रीके बुद्धिरिति । (एवमित्यादि) निषधे तिगिच्छिदहे धृतिदेवता, नीलवति केशरिहृदे कीर्तिदेवता । तौ च हृदौ चतुर्द्विसहस्राऽऽयामविष्कम्भाविति । भवति चात्र गाथा-“ पणसु सुरवह्वओ, वसंति पल्लिओवमट्ठितीआओ । सिरिहिरिधीकिच्चीओ, बुद्धी-लच्छीसमाणाओ ॥ १ ॥ ” इति । त्या० २ उ० ३ उ० । द्वारवत्यां बलदेवस्य राज्ञः रेवत्यां जाते स्वनामख्याते पुत्रे, नि० । स च अरिष्टनेमितीर्थकरानगरस्य वरदत्ताग्निधानस्यान्तिके प्रवज्ज्या-नशनेन मृत्वा देवलोके उत्पन्नः, ततश्च्युत्वा महाविदेहे वर्णे सेत्स्यतीति निरयावलिताऽन्तर्गतवृष्टिणदशानां तृतीयेऽध्ययने सूचितम् । नि० १ शु० ४ वर्ग १० अ० ।

जंबू । मंदरस्स दाहिणेणं तओ महादहा पणत्ता । तं जहा-पउमदहे, महापउमदहे, तिगिच्छिदहे । तत्थ णं तओ देवयाओ महिहियाओ जाव पल्लिओवमट्ठिहियाओ परिवसंति । तं जहा-सिरी, हिरि, धिई । एवं उत्तरेण वि, एवरं केसरि-

दद्रे महःपौडरीयद्रे पौडरीयद्रे देवयाओ-किती, युच्ची,
वच्छी । स्या० ३ ग्रा० ४ उ० ।

पष्ठे स्थाने-

जंजुर्वि डीवे छ मरुद्गा पम्पुत्ता । तं जहा-पउमदहे, म-
हापउमदहे, निगिच्छिद्रे, केमिद्रे, पुंडरीयदहे, महापुंड-
रीयदहे । तन्थ णं छ देवयाओ महिदियाओ० जाव पडिओ-
वपडिनीया परिवमंनि । तं जहा-सिरि, हिरि, धिइ, किती,
लुट्टी, वच्छी । स्या० ६ ग्रा० ।

सज्वे वि णं महद्गा दस जायणाइं लव्वेहेणं पणत्ता ।
स्या० ।

ददगजण-हृदगजण-न० । हृदम्य मध्ये मत्स्याऽऽदिग्रहणार्थं
जनने, जलनिःसारणे च । विपा० १ शु० ८ अ० ।

दहन-दहन-पुं० । दह-ल्युट् । दहतीति दहनः । अग्नी, विज्ञे० ।

ग्रा० २० । ज्वालाभिर्भस्मीकरणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । कु-
त्तिकानक्षत्रे, दहनः कृत्तिकाया देवता । स्या० २ ग्रा० ३ उ०
पाट्टिपुत्रनगरास्तव्यस्य हुताशनजानः धावकस्य ज्वल-
नादिभ्यां नायरीयां जाते स्नातमस्याते पुनः, ग्रा० ६० । चित्रक-
वृक्षे, भक्षणके, छुप्येतसि च । भावं लुट् । दाहे, वाच० ।

दहणीली-दहनशील-पुं० । ज्वालनश्चजाघे, तं० । " पुत्रश्च
मूर्त्यो विधवा च कन्या, शते च निरं चपलं फलवत् । विलाश-
कालेऽपि दरिद्रता च, विनाग्निना पञ्च दहति देहम् ॥ १ ॥ " तं० ।

दहपवहण-हृदपवहण-न० । हृदजलस्य प्रकृष्टे वहने, विपा०
१ शु० ८ अ० ।

दहकुक्षिया-हृदकुक्षिका-स्त्री० । वलीनेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

दहवल-दवावल-पुं० । ' दहवत् ' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

दहमदल-हृदमर्दन-हृदस्य मध्ये पौनःपुन्येन परिभ्रमणे, जले
निःसारिते पद्ममर्दने च । विपा० १ शु० ८ अ० ।

दहमदल-हृदमर्दन-न० । ' दहमहण ' शब्दार्थे, विपा० १
शु० ८ अ० ।

दहमह-हृदमत्त-हृदस्य विशिष्टे काले पूजयाम, आचा० २
शु० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

दहमहण-हृदमघन-न० । हृदजलस्य तरुशाखाभिर्विज्ञेयने,
विपा० १ शु० ८ अ० ।

दहमुह-दशमुख-पुं० । " दशपापाणे हः " ॥ ८१ । १६२ ॥
इति शकारस्य वैकल्पिको हकारः । ' दहमुहो । वसुमुखो । ' रा-
वणे, प्रा० १ पाद ।

दहवई-हृदवती-स्त्री० । " दो दहवईओ । " स्या० २
ग्रा० ३ उ० । ' दहवई ' शब्दार्थे, स्या० ६ ग्रा० ।

दहवहण-हृदवहन-न० । स्वत एव हृदाज्जलनिर्गमे, विपा०
२ शु० ८ अ० ।

दहवोली-स्त्री० । देशो-स्थास्याम, दे० ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

दहवई-हृदवती-स्त्री० । हृदा अगाधजलाऽऽशयाः सन्त्यस्यामि-
ति हृदवती । जं० ४ वक्ष० । अम्बुद्वीपे मेरोः पूर्वस्थां दिशि

शीताया महानद्याः दक्षिणतः सङ्गतायामन्तर्णयाम, स्था०
६ ग्रा० ।

तस्स णं दहावईकुंडस्स दाहिणेणं तोरणेणं दहावई
महाणई पञ्चहा समाणी कच्छावई आवत्ते विजए छहा
वि भयमाणी । भयमाणी दाहिणेणं सीआ महाणई
समण्णेइ । सेसं जहा गाहावईए । जं ४ वक्ष० ।

दहावईकुंड-हृदवतीकुण्ड-न० । हृदवतीनाम्न्या अन्तर्गच्छा
उद्गमकुण्डे, जं० ।

कहि णं जंते ! महाविदेहे वासे दहावईकुंडे णामं कुं-
ने पणत्ते ? ! गोपमा ! आवत्तस्स विजयस्स पच्चच्छिमेणं
कच्छगावईए विजयस्स पुगच्छिमेणं णीज्वत्तस्स दाहिणि-
द्वे णित्वे एत्थ णं महाविदेहे वासे दहावईकुंडे णामं कुंने
पणत्ते । सेसं जहा गाहावईकुंडस्स णाव अहो ।

हृदवतीकुण्डं प्रकृतम् । शेषं यथा ग्राहावतीकुण्डस्य रूपा-
वयानं ग्राहावतीर्द्धापपरिमाणमयनवर्णकनामार्थकथनमुखं त-
था ज्ञेयं, नवरं हृदवतीर्द्धापो हृदवतीभि नामार्थः सुप्रधिगम्यः,
हृदा अगाधजलाऽऽशयाः सन्त्यस्यामिति हृदवती । साधनि-
का प्राग्वत् । जं ४ वक्ष० ।

दहि-दधि-न० । दध-इत् । दुग्धविकृतिभेदे, प्रव० ४ द्वार ।
श्री० । उक्त० । प्रज्ञा० । स्या० । प्रश्न० । दधिनवनीतघृतानि
चत्वार्येव गवादिसम्यन्धीनि, यस्माद्धृष्टीणां तानि दध्यादी-
नि न भवन्ति । पं० व० २ द्वार । आ० २० । आव० ।
स्या० । दिनद्वयातीने दध्यपि जीवसंस्तिक्यथा-" जइ
मुग्गमासमाई, विदलं कयस्मि गोरसे पडइ । ता तस-
जीवुणत्ति, भणंति दहिप वि दुदित्ठुवर्णि ॥ १ ॥ " हा-
रिजइदशवैकालिकवृत्तावपि-" रत्नजास्तकारनालवृत्तिती-
मनाऽऽदिषु पायुक्त्याकृतयोगतिसृष्टमा भवन्तीति । " " दध्य-
एदितयातीतम् । " इति हैममपि वचः । ध० २ अधि० ।
आचा० । पखे च, धा-कि-द्विस्वम् । धारणकर्त्तरि, भि० ।
वाच० । " पद्योः सन्धिर्भा " ॥ ८११५ ॥ इति सन्धिविकल्पः ॥
" ददि ईलरो । दहीसरो । " प्रा० १ पाद । " दहिद्वारयचंदकुं-
दवासेतियमुत्तलअच्छिद्विमलदलणा । " जी० ३ प्रति० ४
उ० । निर्विकृतिकदुग्धजं दधि निर्विकृतिकं, विकृतिर्वेति प्रश्ने,
उत्तरम्-एवंविधदुग्धजं दध्यपि निर्विकृतिकं स्यात्, परं प्रस-
ङ्गपरम्पराशैथिल्याच्च ग्राह्यमिति वृत्तसंप्रदायः । १०९ प्र० ।
लेन० २ उल्ला० । षोडशप्रहरानन्तरं दध्यभक्ष्यं स्यात्, द्वादश-
प्रहरानन्तरं वेति व्यपस्या प्रसाद्यमिति प्रश्ने, उत्तरम्-"आम-
गोरससंपृक्तं, छिद्लौ पुष्पिनौदनम् । दध्यद्विदितयातीतं, कथि-
ताऽन्नं च वर्जयेत् " ॥ १ ॥ इति योगशास्त्रद्वितीयप्रकाशे । एत-
द्याख्यालेशो यथा । इह हि इयं स्थितिः-कश्चिद्भावो हेतुगम्ये-
षु त्वागममात्रं प्रतिपादयन् आद्याविराधकः स्यादित्यामगोरस-
संपृक्तद्विदलाऽऽदौ न हेतुगम्यो जीवसद्भावः किं त्वागमगम्य
एव । तयाहि-"आमगोरससंपृक्ते द्विद्वे," आदिशब्दात् पुष्पिनौ-
दने, अद्विदितयातीते च दधि, कथिताशे च ये जन्तवस्ते केवल-
ज्ञानिर्भेदया इत्यामगोरसद्विदलाऽऽदिभोजनं वर्जयेदिति, तद्-
भोजनाद् विप्राणातिपातलक्ष्णो दोषः स्यादिति । अद्विदितया-

तीतमिति कोऽर्थः, दिनद्वयातिक्रमेऽभङ्ग्यस्य दिवसप्रहणेन रात्रि-
ग्रहणं समागममेव, यथा-त्रिंशद्दिनैर्मासः, पञ्चदशदिनैः पक्ष इत्य-
र्थः । एतावता रात्रिद्वयातिक्रमे द्वादशाऽऽदिप्रहरानि कान्तं दध्य-
भङ्ग्यं, यदा प्रथमदिवसे प्रभाते मेखितं तदा पोरुशप्रहरानन्त-
रमेवाभङ्ग्यं भवति, परं षोडशप्रहरवियमो नेति संभाव्यत
इति । यतः पूर्वदिने संख्यायां मेलितं द्वादशप्रहरानन्तरमभ्य-
भङ्ग्यं जवतीति । ए३ प्र० । सेन० ३ उच्छा० ।

दहिउष्फ-न० । देशी-नवनीते, दे० ना० ५ वर्ग ३५ गाथा ।

दहिघण-दधिघन-पुं० । दधिपिण्डे, जं० १ वक्त्र० । प्रज्ञा० ।
जी० । रा० ।

दहिद्वि-पुं० । देशी-कपित्थे, दे० ना० ५ वर्ग ३५ गाथा ।

दहित्यार-पुं० । देशी-दधिसरे, दे० ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

दहिमुहपञ्चय-दधिमुखपर्वत-पुं० । पर्वतभेदे, स्था० । दधिवत्
इवेतं मुखं शिरो रजतमयत्वाद् येषां ते दधिमुखाः । उक्तं
च-“संखद्वयमिलनिम्मल-दधिघणगोखीरहारसंकासा । ग-
गणतलमण्डलिहंता, सोहंते दधिमुहा रम्मा” ॥ १ ॥ इति । स्था०
४ ठा० ३ उ० । नन्दीश्वरद्वीपेऽज्जनपर्वतानां प्रत्येकं चतुर्दिक्षु
पुष्करिणीनां मध्यभागस्थेषु स्वनामख्यातेषु पर्वतेषु, स० ।

सर्वे वि णं दधिमुहा पञ्चया पद्मासंठाणसंठिया सव्वत्य
समा विक्खंजुत्सेहेणं चउसांठिं चउसंठिं जोयणसह-
स्साइं पप्पत्ता ।

(सर्वे वि णमित्यादि) इतोऽष्टमे नन्दीश्वराऽऽख्ये द्वीपे
पूर्वाऽऽदिषु दिक्षु चत्वारोऽज्जनकपर्वता भवन्ति, तेषां च
प्रत्येकं चतसृषु दिक्षु चतस्रः पुष्करिण्यो भवन्ति, तासां च
मध्यभागेषु प्रत्येकं दधिमुखपर्वता भवन्ति, ते च षोडश पद्य-
इकसंस्थानसंस्थिताः समानाः सर्वत्र समा विष्कम्भेण मूला-
ऽऽदिषु दशमहस्त्रविष्कम्भत्वात्तेषाम् । कञ्चित्तु-“विष्कम्भं चतुस्तेहे-
णं” इति पाठः, तत्र तृतीयैकवचनलोपदर्शनाद्विष्कम्भेणेति व्या-
ख्येयम् । तथा-उत्सेधेनोच्चत्वेन चतुष्पष्टिरिति । स० ६४ स-
म० । (अस्य वर्णकस्तु ‘अंजणग’ शब्दे प्रथमभागे ४७ पृष्ठे
उक्तः)

दहिविष-दधिपर्ण-पुं० । वृक्षभेदे, स्था० १० ठा० । प्रज्ञा० ।
स० । औ० । ति० । रा० ।

दहिवासुया-दधिवासुका-स्त्री० । वनस्पतिविशेषे, जी० ।
“दहिवासुयामंडवगे ।” दधिवासुका नाम वनस्प-
तिविशेषः, तन्मया मण्डपका दधिवासुकामण्डपकाः । जी०
३ प्रति० ४ उ० । जं० । रा० ।

दहिवाहन-दधिवाहन-पुं० । चेटकमहाराजदुहितुः पद्मावत्याः
पत्यौ चम्पाराजे, आ० क० । आ० चू० । स च स्वभार्यया प-
द्मावत्या सह दोहदपुरणार्थमुद्यानचूमिकां गतः, तत्र मत्तेन ह-
स्तिना उत्पथमानीतो गृहं प्रत्यावृत्तः, पद्मावती तु वने हता प्र-
व्रजिता च पुत्रमेकं जनयित्वा मातङ्गेषु अक्षिपत्, स च कर्कशकु-
नामा क्रमेण राजा भूत्वा एकस्मै ब्राह्मणाय ग्रामदानार्थं दधि-
वाहनं प्रचोद्य गुयुत्सुः स्वमात्रा पद्मावत्या निवारितः, क्रमेण प्रा-
जाजीत्, दधिवाहनापि प्रव्रजितः । आ० क० । आ० चू० ।

आव० ती० । उक्त० । (इयं कथा ‘करकंजु’ शब्दे तृतीयभागे
३५७ पृष्ठे उक्ता)

दहिच्वय-दधिव्रत-पुं० । न दध्यस्ति दधिव्रतः । दधिप्रत्याख्यानं
घति, आय० ४ अ० । ‘पर्याव्रतो न दध्यस्ति, न पर्याव्रति दधिव्र-
तः ।’ रत्ना० ।

दा-दा-घा० । जुहो०-उभ०-सक०-सेद् । दाने, वाच० ।
“स्वराणां स्वराः ॥ ८ । ४ । २३८ ॥” इति दाघातोराकार-
स्वैकारः । ‘देह । दाई ।’ प्रा० ४ पाद ।

दाअ-पुं० । देशी-प्रतिष्ठति, दे० ना० ५ वर्ग ३८ गाथा ।

दाइ-दाइ-अव्य० । अभिप्रायाभिदर्शने, नि० सू० २ उ० ।

दाइजमाण-दर्शमाण-पुं० । चक्षुषा प्रत्यक्षं कारयिष्यमाणे
वस्तुनि, कल्प० ५ कृण ।

दाइय-दायाद-पुं० । पुत्राऽऽदिषु, म० ९ श० ३३ उ० ।

दायिक-पुं० । गोत्रिके, कल्प० ५ कृण । “दायिकस्तुनमाणि-
क्यः, प्रेरितवानस्मदादिजनान् ।” भ० ४१ श० १९ उ० ।

दाइया-दारिका-स्त्री० । वात्रिकायाम्, आ० म० १ अ० २
खण्ड । “एवं परिव्राड्य सुन्दरी दाइया ।” आ० म० १ अ० १
खण्ड ।

दाउं-दातुं-अव्य० । सकृदानं कर्तुमित्यर्थे, उपा० १ अ० ।
“दाउं वा अणुपदाण्यं रायाभिभोगेण ।” प्रति० ।

दाकझस-उदककझस-पुं० । झघुत्तर घटे, ज० १५ श० ।

दाकुंभ-उदककुम्भ-पुं० । महच्छटे, भ० १५ श० ।

दाय-दाह-पुं० । ‘दाह’ शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

दाग्निम-दाग्निम-न० । “मो लः ॥ ८ । १ । २०५ ॥” स्वरात् पर-
स्वासंयुक्तस्यानादेर्नस्य प्रायो लुग् भवति । ‘दाग्निम ।
दाडिम ।’ वाच० । जी० । औ० । आचा० । ज्ञा० ओघ० । रा० ।
दाग्निमपुष्पगासपीवराधरा-दाग्निमपुष्पप्रकाशपीवराधरा-
स्त्री० । दानुमपुष्पप्रकाशः पीवरः प्रवरः सुभगोऽधरो यासां
ता दाग्निमपुष्पप्रकाशपीवराधराः । सुन्दराधरोष्ठासु योपित्सु,
जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

दाढा-दंष्ट्रा-स्त्री० “दंष्ट्राया दाढा” ॥ ७ । २ । १३० ॥ दंष्ट्राश-
स्य ‘दाढा’ इत्यादेशो भवति । प्रा० २ पाद । दशनविशेषे, प्रश्न०
१ आश्र० द्वार । आव० । “वराहं दाढाय” अनु० । दंष्ट्रार्थं वरा-
हाऽऽदयो व्यापाद्यन्ते । आचा० १ शु० १ अ० ६ उ० ।

दाढिकालि-दंष्ट्रिकाऽऽवलि-स्त्री० । यमलतन्तुद्वयव्यूतायां पट्या-
म्, जी० । यथा मुखमध्ये यमलितोभयदन्तपङ्क्तिरूपा दाढि-
काऽऽलिर्दंष्ट्रिकावलिर्निरीक्ष्यते, एवं धौतपोतिकाऽपि द्विजसत्क-
सदृशवस्त्रपरिधानरूपा दृश्यमाना दाढिकाविरिव प्रतिज्ञातीति
कृत्वा दाढिकाविरुच्यते । वृ० ३ उ० ।

दाढिगात्रि-दंष्ट्रिकाऽऽवलि-स्त्री० । ‘दाढिकालि’ शब्दार्थे, जी० ।
दाढिया-दंष्ट्रिका-स्त्री० । उत्तरोष्ठकेशगुच्छे दशनविशेषे, ओ-
ष्ठस्याधोभागे च । ज्ञा० १ शु० २ अ० । ज० । विशिष्टदंष्ट्राशा-
स्त्रिनि, त्रि० । अनु० ।

दाढियालि-दंष्ट्रिकाऽऽवलि-स्त्री० । ‘दाढिकालि’ शब्दार्थे, जी० ।

दाहृदिय-दंष्ट्रोद्धृत-त्रि० । उवखातदंष्ट्रे दश० १ चू० ।

दाण-दान-न० । दा-भावे ल्युट् । वितरणे, प्रव० ६ द्वार ।
पञ्चा० । प्रश्न० । लब्धस्याऽज्ञाऽऽदेर्लानाऽऽदिभ्यो वितरणे, प्रश्न०
३ संव० द्वार । अशनाऽऽदिप्रदाने, श्राव० ४ प्र० । स्वपरानुग्रहार्थ-
नर्थिने दीयत इति दानम् । सूत्र० १ शु० ११ अ० । उच० । कल्प० ।
कर्म० । याचकाभीप्सिनाथे धने, कल्प० ५ कण । उच० । “दाने-
न महामोगो, देहिनां सुरगतिश्च शीलेन । भावनया च विमुक्ति-
स्तपसा सर्वाणि सिद्ध्यन्ति ॥” १ ॥ सूत्र० १ शु० ११ अ० ।

“दाणं च तत्थ तिविहं, नाणपयाणं च अभयदाणं च ।
धम्मोवगगहदाणं, च नाणदाणं इमं तत्थ ॥ ५१ ॥”

“सरिसे वि मणुयज्जम्मे, पयं सयलं पि केइ कयपुज्जा ।
जं जाणंति जए तं, सुनाणदाणप्पजावेण ॥ ६४ ॥

दिनो य नाणदाणं, जुवणे जिणसासणं समुद्धरइ ।
सिरिपुंडरीयगणहर, इव पावइ परमपयमउत्तं ॥ ६५ ॥

ता दायव्वं नाणं, अणुसरियव्वा जुनाणिणो मुणिणो ।
नाणस्स सया मत्तो, कायव्वा कुसलकामेहिं ॥ ६६ ॥

वीयं तु अभयदाणं, तं इह अभयण सयलजीवाणं ।
वमउ त्ति धम्ममूलं, दयाऽधम्मो पसिद्धमिणं ॥ ६७ ॥

इद्धं चिय अभयपया-णमित्थ दाऊण सव्वसत्ताणं ।
वज्जाउह व्व कमत्तो, सिज्जेति पहीणजरमरणा ॥ ६८ ॥

नाऊण इमं जयनी-कयाण जीवाण सरणरहिंयाणं ।
साहीणं दायव्वं, भविपहिं अजयदाणमिणं ॥ ६९ ॥

धम्मोवगगहदाणं, तइयं पुण असणवसणमाईणि ।
आरंभनियत्ताणं, सादूणं हुंति देयाणि ॥ १०० ॥

तिथयरत्तक्कवट्ठी, वगदवा वासुदेवमंडलिया ।
जायंति जगम्भहिया, सुपत्तदाणप्पजावेण ॥ १०१ ॥

जह भयवं रिसइजिणो, घयटाणवव्वेण सयलजयनाहो ।
जाओ जह जरहवइ, जरहो मुणिभत्तदाणेण ॥ १०२ ॥

अवि य-

दंसणमित्तेण वि मुणि-वराण नासेइ दिणकयं पावं ।
जो देइ ताण दायां, तेण जए किं न सुखिदत्तं ॥ १०३ ॥

नं सुपचितं भवणं, मुणिणो विहरंति जत्थ सममावा ।
न कया वि सादुरहिओ, जिणधम्मो पायडो होइ ॥ १०४ ॥

ता तेसिं दायव्वं, सुकं दाणं गिहीहिं जत्तीए ।
अणुकपोत्त्रियदायां, दायव्वं निययत्तत्तीए ॥ १०५ ॥

किं च--

न तत्रो सुघु गिहीणं, विसयाऽऽसत्ताण होइ न हु सीलं ।
सारंमाण न भावो, तो साहीणं सया दाणं ॥ १०६ ॥

इय तिविहं पिहु दाणं, नरवर । संखेवओ तुहस्सखायं ।
वियरियसिंवसुहलीलं, संपइ सीलं निसामेसु ॥ १०७ ॥

घ० २० (७०) ।

दाणफलं लवित्त्वं, लाभावे तु गिहिअस्यतिस्वीहिं ।

जो पादं उप्पाए, लवंगविहं तु तं होति ॥ १०८ ॥

दाणफलं अप्पणा कहेति, गिहिअस्यतिरियपहिं वा कहवेत्ता
जो पादं उप्पादेति, पयं लवंगविहं भस्यति ।

तस्मिन् विहाणा-

होइय लोउत्तरियं, दाणफलं तु दुविधं सपासेण ।

६३३

होइयऽणेगविधं पुण, लोउत्तरियं इमं तत्थ ॥ १०९ ॥

समासतो दुविहं दाणफलं-होइयं, लोउत्तरियं च । होइयं
अणेगविहं-गोदानं, भूमिदानं, हिरण्यदानं, जकप्रदानाऽदि ।
लोउत्तरियं इमं ।

गाहा-

अणे पाणे जेस-जपत्तवत्थे य सेज्जसंधारे ।

भोज्जविहि पाणऽगे, जायणचूसाविविहसयणा ॥ ११० ॥

पाणाऽऽदियाण सत्तएहं पच्छेद्वेणं जहासंखफला । अ-
णदाणे भोज्जविही जवत्ति, पानकदाने छात्तापानकविधी, जेस-
ज्जदाणेण आरोग्गो, पत्तदाणेण भायणाविधी, वत्थदाणेण वि-
भूसाणविधी, सेत्तादाणेण विविहा, संधारगदाणेण अणेग-
भोगंगादिसेज्जाविहाणा जवांत ।

संखेवओ वा फलं इमं-

अहवाऽवि समासेणं, साधूणं पीतिकारओ पुरिसां ।

इह य परत्थ य पावति, पीदोओ पीवरतराओ ॥ १११ ॥

अहवासहो विगप्पवायगो । समासां संखेवो, साधूणं जत्तपा-
णोहिं पीतीतो उप्पाणंतो इहलोए परलोए य पीवरओ पीती-
ओ पावति, पीवरं प्रधानं, तरशब्दः आधिक्यतरकर्मस्वाचकाः,
सर्वजनाधिक्यतरा प्रीत्याः, प्राप्नोतीत्यर्थः । शेषं पूर्ववत्, जवरं-
एसेव गमो णियमा, दुविधा उवहिस्मि होति णायव्वो ।

पुव्वे अवरे य पदं, सेज्जाऽऽहारे वि य तदेव ॥ ११२ ॥

दुविहे उवकरणे-ओहिए, उवगहिए य । उस्सगाववापहिं
एसेव गमो, सेज्जाआहारेसु वि एसेव विही जाणिव्वो । नि०
चू० १० ।

दशविधं दानम्-

दसविहे दाणे पप्पत्ते । तं जहा-

“अणुकंपा संगहे चेवा-ऽभया कालुणिए ति य ।

लज्जाए गारवेणं च, अप्पम्मे पुण सत्तमे ॥ १ ॥

धम्मे य अट्टमे बुत्ते, काहिई य कयंति य ।” स्था० १० ज० ।

(अनुकम्पादानव्याख्या ‘अणुकंपादाण’ शब्दे प्रथमभागे ३६० पृष्ठे
छप्या) (संग्रहदानविस्तरः ‘संग्रहदाण’ शब्दे वक्ष्यते)
(अभयदानव्याख्या ‘अभयदाण’ शब्दे प्र० भागे ७०६ पृष्ठे
प्रतिपादिता) (कारुणिकदानव्याख्या ‘कालुणिय’ शब्दे
तृतीयभागे ५०२ पृष्ठे छप्या) (लज्जादानविस्तरः
‘लज्जादाण’ शब्दे वक्ष्यते) (गौरवदानव्याख्या
‘गारवदाण’ शब्दे तृतीयभागे ८७१ पृष्ठे छप्या)
(अधर्मदानव्याख्या ‘अधम्मदाण’ शब्दे प्रथमभागे ५६८ पृष्ठे
गता) (धर्मदानव्याख्यानात् ‘धम्मदाण’ शब्दे व-
क्ष्यते) (करिष्यतिदानविस्तरस्तु ‘काहिइदाण’ शब्दे
तृतीयभागे ५०६ पृष्ठे छप्या) (कृतदानविषयः
‘कयदाण’ शब्दे तृतीयभागे ३५४ पृष्ठे समुक्तः) १० ॥
शिष्येभ्यो विसर्जने, विशेषः । (लोकं दानप्रकारश्च प्रथममृप-
जस्वामिना प्रवर्तित इति ‘उसह’ शब्दे द्वितीयभागे १११७ पृष्ठे उक्तः)
दाने लौकिका आहुः-“ वारिदस्त्वितिमाप्नोति, सु-
खमक्षयमक्षयः । तिलप्रदः प्रजामिष्टा-मायुष्कमभयप्रदः ” ॥
अत्र चैकमेव सुनाचितमभयप्रदानमिति, तुषमभये कणिकावत् ।

आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । “ दाणान् सेतुं अभय-
पयाणं । ” (२३) सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । “ मध्याह्नेऽर्चा तु
सत्पात्र-दानपूर्वं तु भोजनम् । ” (६५) सत्पात्रं साध्यादि, त-
स्मिन् दानपूर्वं दानं दत्तव्यर्थः, भोजनमन्यवहरणं, ‘तुः’ एव-
कारार्थः । ततः सत्पात्रदानपूर्वमेव भोजनमिति निष्कर्षः ।
(६५) ध० २ अधि० । (साधुभ्यो दानप्रकारः ‘ अर्हाहसं-
विभाग ’ शब्दे प्रथमभागे ३३ पृष्ठे उक्तम्)

इह तत्रानुक्तं तत्स्वरूपम्-

आहारवस्त्रपात्राऽऽदेः, प्रदानपतिष्वर्मुदा ।

उदीरितं तदतिथि-संविज्ञागव्रतं जिनैः ॥४०॥

अतिथेः साधोः, मुदा हर्षेण, गुरुत्वभक्त्यतिशयेन, न त्वनु-
कम्पाऽऽदिनेत्यर्थः । प्रदानम्-प्रकर्षेण मनोवाङ्मायशुद्ध्या दानं
विधाणनम् । कस्य ? आहारवस्त्रपात्राऽऽदेः, तत्राऽऽहाराऽश्ना-
ऽऽदिः चतुर्विधः, वस्त्रं प्रतीतम्, कम्बजो वा, पात्रं पतङ्गदाऽऽदि, आ-
दिशब्दाद् वसतिपीठफलकशय्यासंस्कारकाऽऽदिग्रहणम्, अनेन
हिरण्याऽऽदिदाननिषेधः, तेषां यत्तेरनधिकारित्वात् । तदतिथि-
संविभागव्रतम् । जिनैः-अर्हाहसिः, उदीरितं प्रतिपादितम् ।
तत्र अतिथेः उक्तलक्षणस्य, सङ्गतः-आधार्कमाऽऽदिद्विचन्वारि-
शहोपरहितो, विशिष्टो भागो विभागः पश्चात्कर्माऽऽदिदोषप-
रिहारायाशनदानरूपोऽतिथिसंविभागः, तद्वत् व्रतम् । अतिथि-
संविज्ञागव्रतमाहाराऽऽदीनां च न्यायार्जितानां प्राप्तुकैरणीया-
नां कल्पनायानां च देशकालभ्रष्टासत्कारक्रमपूर्वकमात्मानुप्र-
दुष्ट्या पतिष्वो दानमित्यर्थः । तत्र शास्त्रादिनिष्पत्तिभागो
देशः १, सुभिक्षदुर्भिक्षाऽऽदिः कालः २, विशुद्धश्चित्तपरिणामः श्र-
द्धा ३, अभ्युत्थानाऽऽसनदानवन्दनानुव्रजनाऽऽदिः सत्कारः
४, यथासंज्ञं पाकस्य पेयाऽऽदिपरिपाट्या प्रदानं क्रमः ५,
तत्पूर्वकं देशकालाऽऽद्यौचित्येनेत्यर्थः । यदुच्यते-“ नायागयाणं
कल्पणिज्ञाणं अन्नपाणाद्वर्णं दद्यात् देशकालसद्भासकारकम-
जुषं पराप नत्तीप आयाणुगदुष्ट्या संजयाणं दाणं अति-
हिसंविभागो । ”

अनुदितं चैतत् श्रीहेमसुरिजिः-

“ प्रायः शुद्धिस्त्रिविधविधना प्राप्तुकैरणीयैः,
कल्पप्रायैः स्वयमुपहितैर्वस्तुभिः पानकाऽऽद्यैः ।
काष्ठे प्राप्तान् सदनमसमश्न्या साधुवर्गान्,
धन्याः केचित्परमविहिता हन्त ! संमानयन्ति ॥ १ ॥
अशनमखिलं खाद्यं स्वाद्यं भवेद्य पानकं,
यतिजनहितं वस्त्रं पात्रं सकम्बलप्रोक्तम् ।
वसतिफलकप्रख्यं मुखं चरित्रविवर्कं,
निजकमनसः प्रीत्याधाति प्रदेयमुपासकैः ॥ २ ॥ ”

तथा-

“ सादृण कल्पणिज्जं, जं न वि दिशं कर्हिचि किञ्चि तर्हि ।
धीरा जहुत्तकारी, सुसावगा ते न भुञ्जन्ति ॥ ३ ॥
वसहीसयणाऽऽसनभ-त्तपाणभेसज्जवत्थपायादि ।
जइ वि न पजत्तधणो, थोवा वि हु थोवयं दिज्जा ॥ ४ ॥ ”

वाचकमुख्यस्त्वाह-

“ किञ्चित् शुद्धं कल्प्यमकल्प्यं, स्यादकल्प्यमपि कल्प्यम् ।
पिएकः शय्या वस्त्रं, पात्रं वा भेपजाऽऽद्यं वा ॥ १ ॥
देशं कालं पुरुषम्-वस्थामुद्योगशुक्तिपरिणामान् ।

प्रसमीक्ष्य भवन्ति कल्प्यं, नैकान्तात् कल्पने कल्प्यम् ॥ २ ॥ ”

ननु यथा शास्त्रे आहारदातारः श्रूयन्ते, न तथा वस्त्राऽऽदि-
दातारः, न च वस्त्राऽऽदिदानस्य फलं श्रूयन्ते, तत्र वस्त्राऽऽ-
दिदानं युक्तम् । नैवम् । भगवत्यादौ वस्त्राऽऽदिदानस्य सा-
क्षादुक्तत्वात् । यथा-“ समणे निगमं फामुयएमणिज्जेणं
असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थपकिगहकंयलपायपुंउणेणं पा-
ढफनगसिज्जासंभारएणं पमिलानेमाणे विहरति । ” इत्या-
हारवत्थमयाऽऽधारशरीरोपकारकत्वाद्द्वयाऽऽद्योऽपि साधु-
भ्यो देयाः । ध० २ अधि० । पञ्चा० । (पोषधं पारयता आचकेण
नियमात्साधुभ्यो दद्यात् प्रोक्तमिति, तद्विधिश्च ‘ पोसहपा-
रणगविहि ’ शब्दे वक्ष्यते)

काष्ठे देशे कल्प्यं, अद्यायुक्तेन शुद्धमनसा च ।

सत्कृत्य च दातव्यं, दानं प्रयताऽऽत्मना सद्गुहः ॥ १ ॥ ”

तथा-

“ दानं सत्पुरुषेषु, स्वल्पमपि गुणाधिकेषु विनयेन ।

चटकणिकेय महान्तं, न्यग्रोधं सत्फलं कुरुते ॥ २ ॥

इत्यादि ।

“ दुःखसमुद्रं प्राज्ञा-स्तरन्ति पात्रार्पितेन दानेन ।

लघुतेय मकरानिहयं, वणिजः सद्यानपात्रेण ॥ १ ॥ ” आचा० १
श्रु० ८ अ० २ उ० ।

यदाह-

“ पठति पाठयते पठनामसौ, वसनभोजनपुस्तकवस्तुभिः ।
प्रतिदिनं कुरुते य उपग्रहं, स इह सर्वविदेव भवेन्नरः ॥ १ ॥ ”
लिखितानां च पुस्तकानां संविग्नगोतार्थेभ्यो बहुमानपूर्वकं
व्याख्यापनं, व्याख्यापनार्थं दानं, व्याख्यायमानानां च प्रतिदिनं
पूजापूर्वकं श्रवणं चेति । साधूनां च जिगवच्चनानुसारेण मन्थ-
स्त्वचारिभ्रमनुपालयतां दुर्ज्ञेन मनुष्यजन्म सफलं कुर्वतां स्वयं
तीर्णानां परं तारयितुमुद्यमानानां तीर्थकरगणधरेभ्यः, आ च
तद्दिनदीक्षितेभ्यः सामायिकसंयनेभ्यो यथोचितप्रतिपत्त्या स्व-
धनवपनं, यथा उपयुज्यमानस्य चतुर्विधाऽऽहारनेपजवस्त्रा-
ऽऽभयाऽऽदेदानम्, न हि तदास्ति यद्व्यपेक्षककालभावापेक्षयाऽ-
नुपकारकं नाम, तत्सर्वस्वस्याऽपि दानं, साधुधर्मोद्यतस्य स्वपु-
त्रपुत्रादेरापि समर्पणं च । ध० २ अधि० । ज० । स्था० । दश० ।
(भ्रमणेभ्योऽप्राप्तुकदानेनाख्याऽऽद्युः, प्राप्तुकदानेन दीर्घायुरिति
‘ आठ ’ शब्दे द्वितीयभागे ११ पृष्ठे प्रतिपादितम्) “ दानात्कीर्तिः
सुखाशुभ्रा, दानात्सौभाग्यमुत्तमम् । दानात्कामार्थमोक्षाः स्यु-
र्दानधर्मो वरस्ततः ॥ १ ॥ ” पञ्चा० २ विव० ।

“ दानेन सत्त्वानि वशमिच्छन्ति,
दानेन वैरापयपि यान्ति नाशम् ।

परोऽपि घन्धुत्वमुपैति दाना-

त्तस्माद्दि दानं सततं प्रदेयम् ॥ १ ॥ ” ध० २० ।

न्यायाऽऽप्तं स्वल्पमपि हि, भृत्यानुपरोधतो महादानम् ।

दीनतपस्व्यादौ गुर्वनुज्ञया दानमन्यतु ॥ १३ ॥

न्यायाऽऽप्तं ब्राह्मणकृत्रियविद्वद्भ्यानां स्वजातिविहितन्यायो-
पात्तम्, स्वल्पमपि हि स्तोत्रमपि हि, भृत्यानुपरोधतो भृत्या-
नुपरोधेन पोष्यवर्गाविघातेन, महादानं विशिष्टदानम्, दीन-
तपस्व्यादौ विषये, गुर्वनुज्ञया पित्रादिकुलपुरुषानुज्ञया, यदेवं-
विशेषणं तन्महादानम् । दानमन्यतु न्यायाऽनुपात्तनृत्याद्युप-

नेयाऽऽदिता विपरीतेषु दीपमाननन्यत् पुनर्दानमेव भव-
ति ॥ १३ ॥ पौ० ५ वि० ॥

नाऽऽनुरापथ्यतुल्यं य-दानं तदपि चेप्यते ।

पात्रे दीनाऽऽदिवर्गे च, पापघर्गाऽविरोधनः ॥ ११ ॥

यत् आनुरापथ्यतुल्यं त्वराऽऽदिदोषाविधुरस्य घृताऽऽदि-
दानमदृशं मुशत्राऽऽदिदानं दायकग्राहकयोरपकारि न भवति,
तदानमाप चेप्यते । पात्रे दीनाऽऽदिवर्गे च, पापघर्गस्य मातापि-
त्रादिपौत्रण्यश्लोकस्याऽविरोधता वृत्तेरनुच्चेदात् ॥ ११ ॥

लिङ्गिकपणाऽऽद्याः पात्रम्-

त्रिङ्गिनः पात्रमपचाः, त्रिषिष्य स्वक्रियाकृताः ।

दीनान्धकृपणाऽऽदीनां, वर्गः कार्यान्तराक्षयः ॥ १२ ॥

(त्रिङ्गिन इति) त्रिङ्गिनो व्रतसूचकनयाविधनेपथ्यवन्तः
सामान्यतः पात्रमादिधार्मिकस्य । त्रिषिष्य विशेषतोऽपचाः
स्वयमपचाकाः, उपलक्षणत्वरैरपचयिनारः, पच्यमानाननु-
मन्तरश्च । स्वक्रियाकृतः स्वशास्त्रोक्तानुष्ठानप्रमत्ताः । तदुक्त-
म्-“ व्रतस्या त्रिङ्गिनः पात्र-मपचान्तु विशेषतः ।
स्वसिद्धान्ताविरोधेन, व्रतंते ये नर्देव हि ॥१॥ ” दीनान्धकृप-
णाऽऽदीनां वर्गः समुदायः, कार्यान्तराक्षयो भिक्षाऽनिरिक्तनिर्वा-
हहेतुव्यापारासमर्थः । यत् उक्तम्-“ दीनान्धकृपणा ये तु, व्या-
धिग्रस्ता विशेषतः । निःस्वाः क्रियाऽन्तराशकाः, पनद्वर्गो हि मी-
लकः ॥ १ ॥ ” इति । दीनाः क्षीणसकलपुरुषार्थशक्यः, अन्धा
नयनरहिताः, कृपणाः स्वभावेन एव सतां कृपास्थानम्, व्याधि-
ग्रस्ताः कुप्राऽऽयनिभूताः, निस्वा निर्जनाः ॥ १२ ॥ द्वा० ११
द्वा० १० यो० वि० ।

अथ दाने कृतपुण्यकथा-

“ शालिग्राम इति ग्राम-स्तत्रैका सवित्राऽभवत् ।
तत्पुत्रो बभूवस्योऽभूत्, सोऽयदा पायसोऽसवे ॥ १ ॥
दृष्ट्वा पायसमभ्रान्ति, डिम्नरुपाणि सोऽपि च ।
ऊचे मातर्ममाप्यथ-मद्य राधुनि पायसम् ॥ २ ॥
नास्ति बसिबल्यरोदीरता-ऽपृच्छन्नुपगृहं स्त्रियः ।
निर्धन्येऽकथयत्ताश्च, कृपया सर्वमापयत् ॥ ३ ॥
तयाऽथ पायसं रट्वा, सुनस्य परिवेषितम् ।
स्यविराजन्तंगता साधुरागतो मासपारणे ॥ ४ ॥
तत्स्यंशं स ददौ साधो दैध्यां स्तोत्रमिदं ततः ।
द्वितीयकं ददौ श्यंशं, पुनश्चिन्तयति स्म सः ॥ ५ ॥
सेषस्यत्रापरः किञ्चिच्चत्तदेतिनङ्गयति ।
तृतीयमप्यदात्यंशं, स्वर्गस्तेर्नाजितस्तदा ॥ ६ ॥
ज्ञात्वाऽम्बा जेमितं भूयः, कैरेय्याऽभून् भाजनम् ।
आकण्ठं बुभुजे । सोऽथ, विसृज्या मृतवाञ्छिषि ॥ ७ ॥
गतः स्वर्गं ततश्च्युत्वाऽ-त्रैव राजगृहे पुरे ।
श्रेणिको यत्र राजेन्दुर-भयो मन्त्रिपुङ्गवः ॥ ८ ॥
महाजनस्य मुखोऽभूत्, तत्र श्रेष्ठो घनावहः ।
यदुद्वयसंख्या नाज्ञायि, विन्दुसंख्येव वारिधेः ॥ ९ ॥
नव्यनव्याल्लसद्भद्रा, भद्रा तस्याजवाप्रिया ।
स तदीयोदरे जीवः, सुनत्वेनावतीर्णवान् ॥ १० ॥
कृतपुण्योऽयमात्मेति, तत्रोचे गर्जने जनः ।
कृतपुण्यमभिधक्ष्यके, जन्मतो द्वादशाह्नि सः ॥ ११ ॥
वर्त्तमानः पाठयोग्यो, ग्राहितः सकलाः कथाः ।

विवाहितस्ततो मात्रा, क्षितो दुर्लालिनेषु सः ॥ १२ ॥
तैः प्रावेशि स वेश्यौक-स्तत्राऽस्थाद् द्वादशाह्दिकाम् ।
पिता मृतोऽपि नाज्ञायि, मात्रा मा भूत्सुतोऽसुखी ॥ १३ ॥
चित्तमानायितं नित्यं, प्रेषयत्पुत्रवत्सला ।
मृत्यौ तस्याः स्नुषाऽप्येवं, स्वप्रियप्रातये व्यधात् ॥ १४ ॥
नाष्टेऽथ धने कृत्स्ने, चेटीहस्ते तदङ्गता ।
निजमाभरणं प्रैषी-द्विवेदाऽङ्काऽथ निःस्वताम् ॥ १५ ॥
सदीनारसदृशं त-त्तस्याः प्रत्यर्पितं तथा ।
अथाऽङ्कया सुनाऽज्ञायि, निःस्त्रो निःसायितामयम् ॥ १६ ॥
स नैच्छदथ वञ्चित्वा, गृहमाजेनदम्भतः ।
उत्तारतोऽप्यधन्तिष्ठ-न्नुचे दास्या स्थितोऽसि किम् ॥ १७ ॥
अशृङ्गणरेवासि, निरस्तोऽपि न यासि यत् ।
सोऽथ दयौ कृपायोक्तो, धिमेवैवावञ्चितोऽस्म्यहम् ॥ १८ ॥
गृहवर्माऽविदन् पृच्छ-न्नुचे तैः क्वास्ति तद्गृहम् ॥ १९ ॥
वेद्याऽऽसक्तस्तत्सुनोऽभू-त्ततः सर्वं कृतं गतम् ॥ २० ॥
ततः कयञ्चिद् ज्ञात्वाऽगा-ऽजीर्णे शीर्णे निजे गृहे ।
प्रार्था च सहसोत्थाय, कुर्वीता विनयं व्यधात् ॥ २० ॥
द्विजितो विनयात्तस्याः, मातापित्राश्च शोकतः ।
सर्वस्वहरणाच्चाभूद्, दुःखरत्नत्रयाधिपः ॥ २१ ॥
तदेकजीविता साऽपि, गणिकाऽगात्तदन्तिके ।
तं शोकदुःखचिन्ताऽऽर्त्तं, प्रिया प्राणेशमब्रवीत् ॥ २२ ॥
अक्कादङ्कसदृशं तं, निजान्धाभरणानि च ।
पुरो विमुच्य हे जर्तः, नीवीयं तत्पणायताम् ॥ २३ ॥ (युग्मम्)
मासमेकं स तत्रास्या-त्प्रियाविनयराजिनः ।
ततः साऽप्यन्नस्वाऽभूत्, ह्युक्तिवद् मौक्तिकोदरा ॥ २४ ॥
सार्थेऽथ प्रस्थितेऽचाहोद्, मुक्त्वा तत्तद्वृत्ते धनम् ।
कृतपुण्यः पुण्यधनो, धनोपार्जनहेतवे ॥ २५ ॥
उपदेवकुशं सार्थ-मस्ये पत्न्यङ्गं निशि ।
प्रियं विमुच्य प्रार्थे ते, वपुषेव गृहं गते ॥ २६ ॥
श्रेष्ठिन्या चैकया तत्र, भिक्षाः पोतः सुतो मृतः ।
भूत्वेत्यचिन्त्यपुत्रत्वा-न्मा गाक्षाजकुशे धनम् ॥ २७ ॥
नाऽऽरेदयश्च नाऽरोदी-त्तां वार्त्तामप्यहारयत् ।
वार्त्ताकृतो धनं दत्त्वा, सोऽचे माऽऽस्य इदं कञ्चित् ॥ २८ ॥
चतस्रोऽपि स्नुषाश्लोकाः, कश्चिदानायने पुमान् ।
स्युयुष्माकं यथा पुत्राः, गृहसर्वस्वरक्षकाः ॥ २९ ॥
ऊचुस्ताः किमिदं भवतु !, युज्यते सा जगाद् ताः ।
अकार्यमपि कार्येण, क्रियते नास्ति दूषणम् ॥ ३० ॥
साऽथागात् सस्नुषा सार्थे, कृतपुण्यं विलोक्य तम् ।
सर्वाः सतह्यमुत्पात्य, सुप्तं सगृहमानयन् ॥ ३१ ॥
वृक्षा जागरिते तस्मिन्-जयध्यात्कपटे पटुः ।
कुलदेवतया नीतो, वत्स ! त्वमांस मे सुतः ॥ ३२ ॥
एताश्चतस्रस्ते कान्ताः, कान्त्याऽपास्तसुराङ्गनाः ।
सौम्यं जिनविमानश्रि, शुद्धं भोगान् यथासुखम् ॥ ३३ ॥
कृतपुण्योऽल्ललं वीक्ष्य, वृद्धोक्तं दक्षिणानिति ।
किमेतत्कुत्रचिन्नाऽऽद्ये-जने भोगानुपस्थितान् ॥ ३४ ॥
तत्र द्वादशमिदं, क्रीडन् स्वे वेश्मनीव सः ।
सर्वासामपि पत्नीनां, पुत्रान् द्वित्रानजीजनत् ॥ ३५ ॥
इतस्तत्परिणीतायाः, गुर्व्याः पत्न्याः सुतोऽभवत् ।
सोऽप्येकादशवर्षोऽस्ति, पठन् परिमत्तसन्निधौ ॥ ३६ ॥
द्वादशाब्दा स एवाऽगा-त्सार्थस्तत्रैव चावसत् ।

ऊचे स्नुषाः पुनः स्वशू-नीत्वाऽसौ तत्र मुच्यताम् ॥३७॥
 ऊचिरेऽथ स्नुषा नैतद्, युज्यते श्वशुर ! साश्वदत् ।
 यूयं जाताः सपुत्रिण्यः, कार्यं किमधुनाऽमुना ? ॥३८॥
 अकृत्यमपि कार्यात्किं, कृत्वा पश्चात्त मुच्यते ?
 अजद्वयं भुक्तमत्यात्यां, तर्किं भद्वं सदैव तथ ॥३९॥
 दुग्धघ्नान्या चन्द्रकान्तां, पाययित्वा स शायितः ।
 तत्कान्तान्निः शम्बलार्थं, मोदका रत्नगर्भिताः ॥४०॥
 तस्याक्रियन्त स्नेहेन, मुक्ता उच्छृङ्खले च ते ।
 अथोत्पाट्य यथा नीतो, मुक्लस्तत्र तथैव सः ॥४१॥
 प्रबुद्धोऽचिन्तयद्याव-त्ततः कथमिहागमम् ?
 तावत्तत्राऽगते पत्न्यौ, तथैव तमपश्यताम् ॥४२॥
 ताभ्यामूचेऽथ किं नाथ !, व्योम्नोऽकार्षीर्मनाऽऽगतम् ।
 मार्गच्छाया न काऽप्यत्र, दृश्यतेऽङ्गेषु येन वा (?) ॥४३॥
 ददौ शून्यान् स हुङ्कारान्, धृष्टोऽहमिति चिन्तयन् ।
 अथोत्थाय ययौ गेहं, प्रियाऽऽत्ततद्वरशम्बलः ॥४४॥
 आययौ लेखशालायाः, पितरि स्नानि चाऽऽत्मजः ।
 तस्यादादुदतो वेद्या, शम्बलान्मोदकं करे ॥४५॥
 सोऽश्नन्ययौ बहिस्तात्तं, तत्र रत्नं विज्ञोष्य च ।
 आपर्पयत्कान्दविकस्य, प्रत्यहं मोदकाऽऽप्तये ॥४६॥
 जज्ञान्तःक्षेपणाद् ज्ञातं, जज्ञकान्तं च तेन तत् ।
 भुञ्जाना मोदके जज्ञे, दृष्ट्वा रत्नं प्रियाऽवदत् ॥४७॥
 रत्नोक्त्य लाघवार्थं- मर्जनां किं प्रियाऽऽनयः ?
 हुमिर्युक्त्वा प्रविष्टोऽन्त-स्ततिप्रयाप्रेम भावयन् ॥४८॥
 इतश्च सेचनाऽऽग्रेजो, नद्यामग्राहि तन्तुना ।
 मन्त्रिणा पटहोऽदायि, योऽधुना जलकान्तदः ॥४९॥
 तस्य राजा निजां पुत्रीं, राज्यार्हं च प्रयच्छति ।
 तदाऽर्पयत्कान्दविक-स्तं तु तेनामुचद्वजम् ॥५०॥
 पृष्टः कान्दविको राज्ञा, कुनस्तेऽभूदिदं वद ?
 चौर्यादाप्तं स भीत्याऽऽह, ददौ मे कृतपुण्यजः ॥५१॥
 राजोचे न चेद् वेद य-त्तत्त्वं व्रज निजे गृहे ।
 अकार्षीत् कृतपुण्यस्य, देशं पुत्रीं च दत्तवान् ॥५२॥
 स विजार्योऽनुतग् भोगा-नन्यदाऽभयमूचिचान् ।
 प्रियाचतुष्टयोदन्त-मप्यपूर्वं यथा तथा ॥५३॥
 अचीकरत्ततश्चैत्यं, द्विद्वारमग्नयो बहिः ।
 कृतपुण्यसमं तत्र, लेप्ययत्तं न्यवेशयत् ॥५४॥
 सापत्याभिः समस्तानिः, स्त्रीजिर्यत्कोऽयमर्च्यताम् ।
 भावी रोगोऽन्यथाऽज्ञाणा-मिति चाऽघोषयत्पुरे ॥५५॥
 अत्रयः कृतपुण्यश्च, निविष्टो यत्तमण्डपे ।
 आयान्तीः पश्यतः पौरा-र्यावत्ताः समुपागताः ॥५६॥
 यत्तं पतिमिव प्रेक्ष्य-चूयस्ताः प्रेमसाश्रवः ।
 यत्तोत्सङ्गेऽपि नृधिया, तदपत्यान्युपाविशन् ॥५७॥
 चपलदयाजयो बुद्ध्या, स्थविरां तामतर्जयत् ।
 कृतपुण्यस्य ताः पत्नीः, सर्वस्वमपि चार्पयन् ॥५८॥
 पत्नीभिः सप्तभिः सार्हं, संसारसुखमन्वभूत् ।
 कृतपुण्यो यथार्थाऽऽख्यो, मर्त्यलोकाऽप्यमर्त्यवन् ॥५९॥
 अन्यदा समवासाशीत्, श्रीवीरस्तत्र तीर्थकृत् ।
 कृतपुण्यो नमस्कृत्य, स्वामिनं पृष्टवान् सुधीः ॥६०॥
 संपात्तिश्च विपत्तिश्च, कथमासीन्मम प्रभो ! ।
 स्वाम्युचे हन्त ! ते जज्ञे, कृदमीः पायसदानतः ॥६१॥

रेखाद्वयविधानाच्च, वभूवान्तरिकाद्वयम् ।

तच्छ्रुत्वा तत्क्षणान्तर्वे, सामायिकमुपाददे ॥६२॥” आ० क० ।

“ नो कप्पइ अजप्पभिइ ” इत्यारभ्य “ तेसिं असणं वा दाडं अणुप्पदाडं ” इति सम्यक्त्वग्रहणनमये प्रत्याख्यायते । अत्राऽऽ-
 ह-इह पुनः को दोषः स्याद्येनेत्थं तेषामन्ययूथिकानामन्नाऽऽदि-
 दाने प्रतिषेध इति ? उच्यते-तेषां तद्भक्तानां च मिथ्यात्वस्थि-
 रीकरणं, धर्मबुद्ध्या दत्तः सम्यक्त्वनाञ्जना, तथा आरम्भा-
 ऽऽदिदोषाश्च । पुनरापन्नानामनुकम्पया दद्यादपि ।

यत उक्तम्-

“ सत्वेहिं पि जिणेहिं, दुज्जयजियरागदोसमोहेहिं ।

सत्ताणुकंपणट्ठा, दाणं न कहिं वि पमिसिद्धं ” ॥१॥

तथा च भगवन्तस्तीर्थकरा अपि त्रिभुवनैकनाथाः प्रविब्रजि-
 ष्वः सांवत्सरिकमनुकम्पया प्रयच्छन्ति दानमित्यलं विस्तरे-
 ण । आच० ६ अ० । आच० । उप० ।

से समणुण्णे असमणुण्णस्स असणं पाणं खाइमं साइमं
 वा णो पाएज्जा, णो णिमंतेज्जा, णो कुज्जा वेयावन्नियं परं
 आढायमाणो ति वेमि ।

(से समणुण्णे इत्यादि) न केवलं गृहस्थेभ्यः कुशीलेभ्यो
 वाऽऽकल्पयमिति कृत्वाऽऽहाराऽऽदिकं न गृह्णयात्समनोऽज्ञः, अस-
 मनोऽज्ञाय तत्पूर्वोक्तम् अशनाऽऽदिकं न प्रदद्याद्, नाऽपि परम-
 त्थ्येमाद्विद्यमाणोऽशनाऽऽदिनिमन्त्रणोऽन्यथा वा तेषां वैयानु-
 स्यं कुर्यादिति । ब्रवीमीतिशब्दावधिकारपरिसमाप्त्यर्थौ ।

किंचुतस्तर्हि किंचुनाय दद्यादित्याह-

धम्ममायाणह पवेदियं वप्पमाणेण मइमया, समणुण्णे
 समणुण्णस्स असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा
 वत्थं वा पायं वा सेज्जं वा० पाएज्जा, णिमंतेज्जा, कुज्जा
 वेयावन्नियं परं आढायमाणे त्ति वेमि ।

(धम्मं इत्यादि) धर्मं दानधर्मं जानीत यूयं प्रवेदितं कथितं,
 केन श्रीवर्द्धमानस्वामिना ? किंचुतन ? मतिमता केवलाना । किं-
 भूतं धर्ममिति दर्शयति-यथा समनोऽज्ञः साधुरुक्तविहागं,
 अपरस्मै समनोऽज्ञाय चारित्रवने संविग्ननाय सांभोगिकायैक-
 सामाचारीप्रविष्टायाशनाऽऽदिकं चतुर्विधं, तथा बह्नाऽऽदिकमपि
 चतुर्धा, प्रदद्यात् प्रयच्छेत् । तथा तदर्थं च निमन्त्रयेत्, पेशलम-
 न्यद्वा वैयानुस्यमङ्गमर्दनाऽऽदिकं कुर्याद्, नैनद्विपर्यस्तेभ्यो गृह-
 स्थेभ्यः कुनीर्थिकेभ्यः पार्श्वस्थाऽऽदिभ्योऽसंविग्नेभ्योऽसमनो-
 ऽज्ञेभ्यो वेत्येतत् पूर्वोक्तं कुर्यादिति । किं तु समनोऽज्ञेभ्य एव, पर-
 मत्थ्यमाख्यमाणस्तदर्थसीदने परमुक्तप्यमानः सम्यग् वैयानु-
 स्यं कुर्यात्, तदेवं गृहस्थाऽऽद्यः कुशीलास्त्याज्या इति निदर्शि-
 तम् । अयं तु विशेषः-गृहस्थेभ्यो यावद्वृज्यते तावद् गृह्यते,
 केवलप्रकल्पनीयं प्रतिपद्यते, असमनोऽज्ञेभ्यस्तु दानग्रहणं
 प्रति सर्वान्नेषेधः । आच० १ श्रु० ८ अ० २ उ० । (‘अमृ-
 त्थिय’ शब्दे प्रथमभागे ४६३ पृष्ठे तेभ्योऽशनाऽऽदिदानप्रति-
 षेधपराणि सूत्राणि प्रतिपादितानि)

पार्श्वस्थाऽऽदिभ्योऽशनाऽऽदि न देयम्-

जे भिक्खु पामत्थस्स असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं

वा देयः, देयंतं वा साइज्जइ ॥ ८० ॥ जे भिक्खू पाम-
त्त्यस्य अनणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पमिच्छइ,
पमिच्छंतं वा साइज्जइ ॥ ८१ ॥ जे भिक्खू पासत्थं वत्थं वा
परिगहं वा कंवधं वा पायपुंजणं वा देयः, देयंतं वा साइ-
ज्जइ ॥ ८२ ॥ जे भिक्खू पामत्थं वत्थं वा परिगहं वा कंवधं
वा पायपुंजणं वा पडिच्छइ, पडिच्छंतं वा साइज्जइ ॥ ८३ ॥

गाथा-

जे भिक्खू पासत्थो-सएणकुसीलाण नितियवासाणं ।
देजा अहव पमिच्छे, सो पावति आणमादीणि ॥ २७७ ॥
पासत्थस्स असणं वा पडिच्छइ इत्यादि, एवं ओसखे वि दो
सुत्ता, संसत्ते वि दो, णितिए वि दो । एतेसिं जो देति, तेसिं
वा हत्थाओ पडिच्छति, तस्स भाणाऽऽदी ।

अहवा-

पासत्थादी पुरिसा, जसियमेत्ता उ आहिया मुत्ते ।
जे णाणभुविद्वियाणं, ए होति करणेण समणुष्सा ॥ २७८ ॥
कंठा ।

किं कारणं तेहिं समाणं दाणग्गहणं पमिसिज्जति । भवति-
पासत्थमहाछंदे, कुसीले ओससमेव मंसत्ते ।

उगमउप्पायणए-सणा य वातात्तपवराहा ॥ २७९ ॥
जम्हा जयमाणं साधूणं ते पासत्थादी करणेणं ति कि-
रियाए समणुष्सा सदशा न भवन्ति, तम्हा दाणग्गहणं
पडिसिज्जति । महवा-जम्हा ते करणेणं तुल्ला ण जवंति,
तम्हा तेहिं सह समणुणया ण भवति, संभोगो ण भवनी-
त्यर्थः । किं चान्यद् । पासत्थगाथा-ते पासत्थादी उगम-
दोसेसु सोलससु उप्पायणादोसेसु य सोलससु दससु य
एसणादोसेसु एतेसु वायालमवरादेसु णिजं वट्टति, अतो
हेनेण तेसिं ते सातिज्जिता, अणुमोदिता इत्यर्थः । तेसिं हत्था-
ओ गेहंतेण उगमदोसा पमिसेविता जवंति ।

गाथा-

उगमउप्पायणए-सणा य तिविहेण तिकरणविसोही ।
पासत्थे अहाउदे, कुसीले नितिए वि एमेव ॥ २८० ॥
उगमाऽऽदियाणं तिएहं पि तिकरणविसोहिं चि सखं ण करे-
ति, अखं पि ए कारवैति, अखं च करेति ण समणुज्जाति । पक्कं
मणवयणकार्पाहं तिविहं । एवं तिकरणविसोहिं ण करेति चि
वक्खसेसं । एवं ए करेति पासत्थादी चउरो अहाउदपंचमा ।
णितियवासी पुण किरियकत्तावं जति वि असेसं करोति, तदा
वि णितियवासिच्छणओ एवं चेव दच्छो ।

एयाणि गाथा (?)-

“एतेहिं असुइपडिसे-वया य अविमुद्धे चउ गुरुगा ।”
एयाइं सेदाए ते पासत्थादी णाणासोधिं ते मग्गणं करोति चि
वुत्तं भवति । सो णियचारिं विसोहेइ । एएसु पुण असुद्धेसु निय-
मा चरितभेदो, अशुद्धिरित्यर्थः । चरित्तेण असुद्धेण मोक्खा-
जावो, तेण पमिक्कुं दाणकरणं एतेसु, जो पुण एतेसु तिकरण-
विसोहिं करोति सो णियमा चरितं विसोहेति ।

उगमदोसा गाथा (?)-

जम्हा उगमाऽऽदिदोसा पासत्थादी ण वज्जति, तम्हा विसुद्धिं चि
चारित्तविसुद्धी, तं इच्छंतो ते पि पासत्थादी वज्जेजा, एस णियमो ।

किंच-

सुइज्जइ गाथा (?)-

जो पासत्थादियाण देति तस्स पासत्थादिसु रागो लक्षिज्जइ,
जो पुण तेसिं हत्था गेहति तस्स तेसु मज्जेणं पीती लक्षि-
ज्जति, तम्हा तेसु जा दाणग्गहणे रागपीनी, सा वज्जेयन्वा ।
कम्हा?, जम्हा उउसंगातो बहु दोमा, अउउसंगातो य गुणा
भवति । तम्हा ते उउससंगिकते दोसे परिहरेजा ।

ए वि रागो गाथा (?)-

सुहसीलजणो पासत्थादी, तेसु ए वि रागो, ण वि दोसो ।
अर्थ चोदकः-एवं अत्यावचीओ णज्जति, तेसु संसग्गि पडुच्च
णाणुष्सा, णावि पडिसेहो । जनि अहापवचीए संसग्गी भवति,
भवतु णाम, ण दोसो ? । उच्यते-जतिवि तेहिं ण रागो ण दोसो
वा, तदा वि तेहिं जा संसग्गी सा वज्जिज्जा । कहे ? । उच्यते-
वणे सुको वणसुको, वणचरेण वा गहितो सुको वणसुको, तेण
कयं उवमं उदाहरणं, तं दट्ठण जाणिएण बुधा पंकिता वति-
करो संसग्गी, तं णेच्छति ।

“माताऽप्येका पिताऽप्येको, मम तस्य च पक्किणः ।

अहं मुनिभिरानीतः, स च नीतो गवाशनेः ॥ १ ॥

गवाशनानां स गिरःशृणोति, वयं च राजद् । मुनिपुङ्गवानाम् ।

प्रत्यक्षमेतद्भवताऽपि दृढं, संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ २ ॥

अखं च पमिसिं तित्थकरेहिं, जहा अकुसीलेण सदा
भवियव्वं, पुणो पडिसिज्जति-जो कुसीलो तेण सह सं-
सग्गो ण कायव्वो, एस पडिसेहो । असंविग्गस्स पाहुणस्स
तिथि वारे देति माइट्ठणविमुक्को । तस्स आउट्टनस्स पक्कंसिं
मासल्लहुं, दो तिथि य वारे वि मासल्लहुं, ततियवाराओ परं
नियमा माइस्स मासगुहं, विसंजोगे य जीतं अविमुक्कं संहुंज-
ति, तस्स च वउगुदगा, दूरे सोवारणं काठ सि मांतिके अखदेसं
संभोतिया गता, तस्य अण्ये गंतुमणा पुच्छेजा-ते अम्हं किं सं-
भोतिया ? । तत्थ आयरिओ जति एमंनेण भणति संभोतिया, तो
मासल्लहुं । मह भणति-असंजोइया, नो वि मासल्लहुं, असंजनादी
दोसा । तम्हा आयरिएणं साधारणं कायव्वं, ओ सुण-संजोती
होइया इदाणि न णज्जति, तुम्हे णाउं हुंजेज्जइ । जम्हा
एवमादी दोसगुणा जवंति तम्हा तेसिं ण दायव्वं, णावि तेसिं
हत्थाओ पमिच्छियव्वं ।

इमो अववादो-

अमिन्ने ओपोयरिए, रायदुठे भए व गेलएणे ।

एएहिं कारणं हिं, देज व गिएहेज्ज जयणाए ॥ २८१ ॥

अद्धानम्मि विविता, हिमदेसे सिधु एव ओमम्मि ।

गेहएण कौटुकवन्न-अदिमाइ पमेण ओमजे ॥ २८२ ॥

गाथा कंठा ।

जइऊण गाथा (?)-

जइऊण मासिएहिं ति । जे उ उहेसिबमादीं ठाणा तेसु पुवं
गिएहति चि वुत्तं भवति, जता तेसु ण वज्जति तदा पासत्थादि
उवदिठेसु गिहेसु गिएहेनि, नदा वि असनीए, नाहे पुव्वगतो पा-
सत्थो परिचियघरेसु द्वावेति, तदा वि असनीए पासत्थसं-
घामेण हिंजति, एसा तेसिं समीवातो गदणे जयणा, तेसिं वा
असंघरे देज्जा, ण दोसो ।

जे भिक्खू ओससस्स असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं
वा देयः, देयंतं वा साइज्जइ ॥ ८४ ॥ जे भिक्खू ओससस्स

असणं वा ४ पक्किञ्जइ, पडिच्चंतं वा साइज्जइ ॥८५॥ जे भिक्खू ओससस वत्थं वा पक्किगहं वा कंवलं वा पायपुंछणं वा देयइ, देयंतं वा साइज्जइ ॥८६॥ जे भिक्खू ओससस वत्थं वा पक्किगहं वा कंवलं वा पायपुंछणं वा पडिच्चइ, पडिच्चंतं वा साइज्जइ ॥८७॥ जे भिक्खू कुसीलसस असणं वा ४ देयइ, देयंतं वा साइज्जइ ॥८८॥ जे भिक्खू कुसीलसस असणं वा ४ पक्किञ्जइ, पडिच्चंतं वा साइज्जइ ॥८९॥ जे भिक्खू कुसीलसस वत्थं वा पक्किगहं वा कंवलं वा पायपुंछणं वा देयइ, देयंतं वा साइज्जइ ॥९०॥ जे भिक्खू कुसलसस वत्थं वा पक्किगहं वा कंवलं वा पायपुंछणं वा पक्किञ्जइ, पक्किच्चंतं वा साइज्जइ ॥९१॥ जे भिक्खू णितियवासस असणं वा ४ देयइ, देयंतं वा साइज्जइ ॥९२॥ जे भिक्खू णितियसस असणं वा ४ पक्किञ्जइ, पक्किच्चंतं वा साइज्जइ ॥९३॥ जे भिक्खू णितियं वत्थं वा पडिगहं वा कंवलं वा पायपुंछणं वा देयइ, देयंतं वा साइज्जइ ॥९४॥ जे भिक्खू णितियं वत्थं वा पडिगहं वा कंवलं वा पायपुंछणं वा पक्किञ्जइ, पक्किच्चंतं वा साइज्जइ ॥९५॥ जे भिक्खू संसत्तसस असणं वा ४ देयइ, देयंतं वा साइज्जइ ॥९६॥ जे भिक्खू संसत्तसस असणं वा ४ पडिच्चइ, पक्किच्चंतं वा साइज्जइ ॥९७॥ जे भिक्खू संसत्तसस वत्थं वा पडिगहं वा कंवलं वा पायपुंछणं वा देयइ, देयंतं वा साइज्जइ ॥९८॥ जे भिक्खू संसत्तसस वत्थं वा पडिगहं वा कंवलं वा पायपुंछणं वा पक्किञ्जइ, पक्किच्चंतं वा साइज्जइ ॥९९॥

जे भिक्खू गाहा । पासत्थादी गाहा । पासत्थगाहा । उग्गमगाहा । पताणि गाहा । उग्गमदोसगाहा । सूइज्जइ गाहा । ण वि रागो गाहा । असिधे गाहा । जत्थं लुत्तमं वत्थं तस्मिं विसए, अस्सतरे वा असिवादिकारणे होज्जा, एवमादिकारणेहि तं विसयमेव गच्छंतो इह असंभंतो पासत्थादिवत्थं गेहहेज्जा, देज्ज वा तेसिं । अहवा-अच्छाणं गाहा २८२ । अच्छाणे वा विवित्ता मुसिया अन्नभंता पासत्थादि तत्थ गेहहेज्जा, हिमदेसे वा सीतामिच्छा पाकिहारियं गेहहेज्जा, एमेव सिंधुमादिविसए आममि चज्जलवत्थो भिक्खं क्षमति, अप्पणो तस्मिं चज्जलवत्थे असंतं पासत्थादियाण गेहहेज्ज, गेल्ले वा किमिच्छादिप कंवलरयणं पासत्थादियाण हेज्ज, गिएहेज्ज वा, अहिमादिणा रुक्के वा सगलवत्थेणं आम-उज्जं कायव्वं, अप्पणो असंतं पासत्थवत्थं गेहहेज्ज वा, देज्ज वा तेसिं ॥ १० चू ० १५ व ० १ ॥

जे भिक्खू अइरेगपक्किगहं खुड्डगसस वा खुड्डियाए वा थेरगसस वा थेरियाए वा अहत्यच्छिषसस अपाय-च्छिषसस अकस्यच्छिषणसस अनासग्गिणसस अपोड्डि-षसस सत्तसस देयइ, देयंतं वा साइज्जइ ॥ ६ ॥

हत्था अचिष्ठा जेसिं ते अहत्यच्छिष्ठा भाणियव्वं । एवं सव्वे पदा । सत्तां समयं । एतेसिं दित्तस चउलहुं ।

गाहा-

अव्वाञ्जवुद्धाणे, इत्थीपुरिसाण जुंगिताणं वा ।

सुत्तययीरिएण व, पज्जत्तसकोविताणं वा ॥ १३६ ॥

अवाला बालभावं अतिकंता, अवुद्धा बुद्धभावं अप्राप्ता, सरीरेण जातीए वा अजुंगिता, सुत्तं च अधीयं, जेहिं अत्थो वि सुतो, गी-यत्था इत्यर्थः । वीर्यं वा उपादणशक्तिः, गीयत्युत्तणातो चैव पज्जत्तो, पादकप्पितो चि बुत्तं भवति, सकोविता गमणागमण-मचेद्धा, ते व सवीरियत्तणतो चैव सकोविता, एतेसिं जो इत्था-ण वा पुरिसाण वा अतिरेगपडिगहं देति, अहवा ।

गाहा-

अभिणवपुराणगहितं, पातमच्छिषं तहेव च्छिषं च ।

निदिट्ठमणिदिट्ठं, पाते देंताण आणादी ॥ १३७ ॥

अभिणवं पुराणं वा जं तं अच्छिषं च्छिषं वा गणिमादियाण णिदिट्ठं वा अणिदिट्ठं वा जो देइ, तस्स आणादिया दोसा । चउलहुं च सं पच्छित्तं, जो सुत्तपक्किसिक्खानं देति ।

इमाण य अदेतस्स दोसा । गाहा-

अच्छाणणिग्गयादी-ए-उदेतो दोसा तु वज्जिता पुत्तिं ।

रोगजओनेसज्जं, णिरुपस्स क्रमोसहेहिं तु ॥ १३८ ॥

दिट्ठतस्स उवसंयारो, जो इत्थपादादिविगलो, तस्स जुत्तं दाणं, समत्थस्स किं दिज्जति?, गंतुं लयमेव आणुउ त्ति, सेसं कंठे ।

इमेहिं पुण कारणेहिं समत्थस्स दिज्जति-

असिन्ने ओपोयरिए, रायहुट्टे नए व गेल्ले ।

सेहे चरित्तसावय-भए व अच्छाण जयणाए ॥ १३९ ॥

एते असिवादिकारणा दाणभायणचूमीए होज्जा, अन्नरदेसे वा अच्छाणे बाञ्जवुद्धादियाण दाणं प्रति जयणा कायव्वं, जत्थं बहुतरा णिज्जरा, जत्थं वा बहुतरा हाणी दीसइ, पुत्तं तस्स दायव्वं, जो वा पादच्छिष्ठादिओ क्रमो भणितो, तेण दायव्वं ।

गाहा-

एएहिं कारणेहिं, सकाण वि देंति असंसत्ती ।

जेसिं होज्जितरे वा, तेसिं पुण सज्ज परिहाणी ॥ १४० ॥

अच्छिष्ठाहत्थादिया सका, तेसिं देज्ज, जेण तेसिं असंसत्ती । असंसत्ती णाम जायणवोच्चेदो, अभाव इत्यर्थः । इतरे इत्थपादादियादिया, तेसिं परिहाणी होज्ज वा, ए वा, तेसिं पु-ण सकाणं भायणाभावे सज्जति, वट्टे चैव परिहाणी, तम्हा तेसिं दायव्वं ।

गाहा-

जे चैव सकदाणे, असक असतीए दोस पावेति ।

असतीए सकाण वि, ते चैव अदेति पावेति ॥ १४१ ॥

जं ते असंयंरता, अणेसणं जं च भाणचूमीए ।

पावेति तहा सावय-तेणादिविराहणा जं च ॥ १४२ ॥

सकस्स देंतो जे दोसा जणिता, असकस्स य अदेतो जे दोसा जणिता, ते चैव दोसा सकाण वि असतीए अदेतो पावति, तम्हा असिवादिकारणे अवेक्खित्तं सकस्स वि दायव्वं ॥ १४१ ॥ अह ए देति तो इमे दोसा-ते अच्छि-

महत्त्वादिद्या असंभरंता जं अणेत्तं पेल्लिस्संति, जं च जायण-
भूमीय अंतरा अस्तिवादि वा पाविस्संति, जायणत्तमीययाण वा
न्ययणेहिं सेहो ऽ गिक्खमाविज्जति, भायणाण वा गच्छंता सा-
वरण खज्जंते, नेणेहिं वा ओड्डंते, जं च ऽणं किं वि सरीर-
संजमविराहणं भावति, तं म्भवं पायाच्छसं अदेते पावति ।

गाहा-

अहवा इमाप जयणाप भायणा दायव्वा । गाहा-
पुव्वं तु असंजोगी, पुगतिगवच्चं नदेव हुंमादी ।

तो पच्छा इनगण वि, तेसिं देतां नवे सुखो ॥१४२॥

तेसिं सज्जणं भविवादि कारणेहिं डिज्जंते पुव्वं जं असंतो-
इयं पादं, नं दिज्जति, दोमु वा निसु वा राणेषु जं वच्चं, तं
दिज्जति, हुंमं वा तादहाणि वा अलक्खणजुत्ताणि दिज्जंति,
जति ते नातिथि, तो पच्छा इयराण वि संभोइयाणि अभिष्ठाणि
समचउरंसाजिलक्खणजुत्ताणि य देतो सुखो भवति ।

अतिरेकप्रतिग्रहं ददाति-

जे जिकवू अइरेगपडिगहगं खुग्गस्म वा खुडि-
चाप वा थेरगस्म वा थेरियाप वा हत्थिगिस्म पायट्ठि-
स्मस्म कसुगिस्मस्म एणमिस्मस्म असक्कं ए देइ, ए देयंतं
वा नाज्जइ ॥ ७ ॥

पुंयज्जनुत्तातो चेव इमं मुत्तं पमिक्खन्नुत्तं, किं च-पुंय एते
अद्वानादिवा अत्यतो भगिना, इह पुण सुत्ततो चेव भगति ।

गाहा-

अक्काण वालवुद्धा-ऽऽउराण दुविहाण जुंगिताणं च ।

मुत्तत्थवीरिणं, अयजत्तडविकांविनाणं वा ॥१४४॥

दुविधा जुंगिता-जातीण, सरीरेण वा । सेसं पुंयवत् ।

गाहा-

अभिणवपुराणगदितं, पायमत्तिणं तदेव छिणं च ।

णिदिट्ठमणिदिट्ठं, तेसिं अदेताण आणादी ॥ १४५ ॥

कंठा पुंयवत् ।

गाहा-

अक्काणओमअसिखे, उदिचासति अदेते जं पावे ।

पायअसन्तावाप, थेरस्स य ऊचि जं कुज्जा ॥ १४६ ॥
पुंयवत् ।

गाहा-

दुविहज्जयअनुराणं, तण्णडिचरगाण विज्जहाणी य ।

जुंगिनें पुव्वनिसिद्धो, भण्णति देसेतरो पच्छा ॥१४७॥

आसुकारी दीहरोगेण वा, अहवा-आगंतुओ तदुत्थेण वा
प्रायणाणि विणा जा परिहाणी, तं अदेतो पावति । एणु दु-
विहा जुंगिनो-अणलसुत्तेण पुव्वं णिसिद्धो, ए पच्छको ष
विज्जति ? । मण्णति-जातिजुंगिनो वि देसो पव्वाविज्जति,
इतरो सि सरीरजुंगिओ पव्वज्जाप तितो, पच्छा जाते तेसिं
इमा विही अत्यिथवा ।

गाहा-

जातीयजुंगितो खलु, जत्य ए णज्जति तहिं तु सो अत्य ।

अमुगणिमित्तं वि गओ, इतरो जहि एज्जति तहिं तु ॥१४८॥
पुंयवत्कंठा ।

जे वच्चंता कारा-वेति य जं पि व करंति उट्ठाहं ।

किं ए ह गिहिसामखे, वि जुंगिता लोकमंका तु ॥१४९॥
कंठा पुंयवत् ।

सरीरविकले दाणं पडुच्च इमो कमो । गाहा-

पाद-ऽच्छिनासकरके-ए जुंगिते जातिजुंगितो चेव ।

वोच्चये चउ लहुगा, सरीसे पुव्वं तु समणीणं ॥१५०॥

पादादिविकलं भणिय कमतो जो वोच्चयं देति, तस्स
चउलहुं, साहुमाहुणीणं सरीसे विकलभावे दोएह वि दायव्वं ।
असति दोएह वि समणीसु पुव्वं दायव्वं ।

अद्वारे इमो अवहातो । गाहा-

वितियपदमणपज्जे, देज्ज व अविक्कोविते य अप्पज्जे ।

जाणंतो असतीप, उ मंदधम्मेषु वज्जेज्जा ॥ १५१ ॥

अणपज्जो खेत्तचित्तादिगे ण देज्ज, सेहो वा अक्कोवितो गु-
णदोसेसु, सो वा ण देज्ज । अपज्जो वा जाणंतो वि असतीप
जायणस्स ण देज्ज, विज्जमाणं पि पासरयादिसु वा मंद-
धम्मेषु ण देज्ज, एवमादिकारणेषु अदेतो वि सुखो । नि०
चू० १४ उ० ।

“अमणुअमभत्तीप, पत्ते दाणं मधे अणत्थाय ।

जह कडुयतुंयदानं, नागसिरिनवमि दोवइए ॥ १ ॥”

ज्ञा० १ शु० १६ अ० । (अत्र ‘दुवई’ शब्दे विशेषो उल्लेखः)

दाने जातिर्न निमित्तम्-“जे वा जाइनाइपक्खयाण साहुणं
दाणाइसु पयट्ठंति, न गुणाऽगुणचित्ताप, ते वि विपज्जा-
सभायणं । तस्मा गुणा पूयणिज्जा, ते चेव दाणाइसु पयट्ठेण
निमित्तं फज्जंतु, किं जाइनाइपाजेहोहिं, जओ स जाईप निद्धम्मा
वि अतिथि, ता तेसु दाणं महाफलं होज्जा, अह तेसु य गुणा
अतिथि, तदा वि ते खिय पविचित्तिनिमित्तं दाणाइसु करिंतु, न
किंचि जाइनाइणा । ” दश० ३ तत्त्व ।

तीर्थकृते भिक्षादानं महाफलं, तत्र पञ्च दिव्यानि जायन्ते-

तए णं तस्स विजयस्स गाहावस्स तेणं दव्वमुद्धेणं
दायगमुद्धेणं पादिगहमुद्धेणं तिथिहं तिकरणमुद्धेणं दा-
णेणं मए पडिलायिण समाणे देवाउयणिवक्खं संसारपरि-
त्तीकए गिहंसि य से इमाइं पंच दिव्याइं पाउञ्जुयाइं । तं
जहा-वमुदारा वुट्ठा ? , दसक्खवग्गे कुसुमे णिवातिरे, चेत्तु-
वखेवे कए ? , आइयाओ देवदुत्तं । ओ४, अंतरा वि य एणं
आगासे अहो दाणे अहो दाणे ति घुट्ठे ए । भ० १५ श० ।

(अमणमाहनेभ्यो दाने फलम् ‘आउ’ शब्दे द्वितीयज्ञाने १२
पृष्ठे दर्शितम्)

यच्च तीर्थकृता दानं तदुद्धमम् । अनन्तरं जगद्गुरोर्महादान-
मुक्तम् । तच्च न युक्तामति परमतमावेदयन्नाह-

कश्चिदाहास्य दानेन, क इवाऽर्थः प्रसिद्धयति ।

मोक्षार्थं भुवं ह्येष, यतस्तेनैव जन्मना ॥१॥

कश्चिद् दुर्विद्वन्मतिः, आह भूते, अस्य जगद्गुरोर्दानेन यितरणेन
क इवैनं कश्चिदित्यर्थः, अर्थः पुरुषार्थो, धर्मार्थकाममोक्षानामन्य-

तमः, फलं वा प्रसिद्धयति निष्पद्यते, अर्थाऽऽदिषु तस्य निरपेक्ष-
त्वात् । दानधर्मस्य च तत्कारणत्वान्मोक्षार्थः सिद्ध्यतीति चेन्ने-
त्याह-मोक्षं निर्वाणं गमिष्यति यास्यतीति मोक्षगामी, ध्रुवं नि-
श्चिनं, हिशब्दो जिनदानस्य प्रयोजनाभावभावनार्थः । एष
जगद्गुरुर्यनो यस्यात्कारणात्, तेनैवाऽकृतेन, यस्मिन् जन्मनि
दानं ददाति न जन्मपरम्परया, जन्मना भवेन, दानं हि भव-
परम्परया मोक्षफलं, येन च तद्भवेनैवावश्यं निर्वातव्यं, तस्य
दानेन न कश्चिदर्थ इति ॥१॥

अधोत्तरमाह-

उच्यते कल्प एवास्य, तीर्थकृत्प्रामर्शः ।

उदयात् सर्वस्वानां, हित एव प्रवर्तते ॥ २ ॥

उच्यते अनन्तरोदिताऽऽक्षेपस्य समाधिरभिधीयते, कल्पशब्दः
करणार्थः । यदाह- " सामर्थ्ये वर्णनायां च, उदने करणे तथा ।
औपम्ये चाधिवासे च, कल्पशब्दं विदुर्बुधाः ॥ १ ॥ " करणं
च क्रिया, समाचार इत्यर्थः । ततश्च कल्प एव जीतमेव, व-
द्व्यमाणे दानाऽऽदिना सर्वस्वहितवर्तनक्षत्तणेऽस्य जगद्गुरोर्न
पुनः फलविशेषं प्रति प्रत्याशा । किंरूपोऽसौ कल्प इत्याह-
तीर्थकृतस्त्वार्थकरस्य संबन्धि तीर्थकरत्वनिबन्धनं यन्नामाऽऽख्यं
कर्माऽदृष्टं तत्तथा, तस्य तीर्थकृत्प्रामर्शेण उदयाद्विपाकात्
सर्वस्वानां सकलशरीरिणाम् । इह च हितशब्दयोगेऽपि न
चतुर्थी, संबन्धस्यैव शिवङ्कितत्वात् । हिने एवानुकूलविधावेव,
इह यदिति शेषो दृश्यः, तेन यदेतत् प्रवर्तते व्याप्रियते जग-
वानिति ततश्चास्य दानात् कल्पपरिपालनं विना नान्यत् फ-
लमस्तीति भावनेति ॥ २ ॥

परिहारान्तरमाह-

धर्माङ्गख्यापनार्थं च, दानस्याऽपि महामतिः ।

अवस्थौचित्ययोगेन, सर्वस्वैवानुकम्पया ॥ ३ ॥

धर्मस्य कुशलाऽऽत्मपरिणामविशेषस्याङ्गमवयवः कारणं वा
धर्माङ्गं, तस्य ख्यापनं प्रकाशनं धर्माङ्गख्यापनं, तस्मै इदं ध-
र्माङ्गख्यापनार्थं, ज्ञापप्रत्ययगर्भत्वाभिर्देशस्य धर्माङ्गताख्याप-
नार्थमिति कृप्यम् । महादानं दत्तवानिति प्रक्रमगम्यम् । धर्माङ्गं
दानं भगवता प्रवृत्तत्वाच्छीलवदिति भव्यजनसंप्रत्ययार्थमि-
त्यर्थः । चशब्दः पूर्वोक्तपरिहारापेक्षया परिहारान्तरसमुच्चया-
र्थः । कस्येत्याह-दानस्याऽपि विश्राणनस्यापि, न केवलं शी-
लाऽऽर्धधर्माङ्गतेत्यपिशब्दार्थः । महामतिरव्यादृतबोधो जगवान्,
किं यथाकथञ्चिदस्य धर्माङ्गतायाः ख्यापनं, नेत्याह-अवस्था-
या भूमिकाया औचित्ययोग आनुरूप्यवक्षणधर्मसंबन्धः-अव-
स्थौचित्ययोगः, तेन, स्वचूमिकोचिनत्वेनेत्यर्थः । धर्माङ्गता च त-
स्य किं गृहिणामेव, नेत्याह-सर्वस्यैव, एवशब्दस्याऽपिशब्दा-
र्थत्वात् केवलं गृहिण एव, निरवशेषस्यापि दातुर्यतेर्गृहिणो
वाऽनुकम्पया रूपया, न तु गृहिणामनुकम्पादानमुचितम्,
" अणुकंपादाणं पुण, जिणेहिं न कथाइ पकिसिद्धं । " इति व-
चनात् । यत् पुनः साधुः साधवे ददाति तदनुकम्पानिमित्तं
न भवति, भक्तिनिमित्तत्वात्तस्य । यत् पुनरसंयताय दानं तत्
साधोर्न संभवति, " गिहिणो वेयावमियं, न कुञ्जा अभिवायण-
वंदणपुयणं च । " इति वचनात् । ततः सर्वस्याऽपि गृहस्थस्यैव
व्याख्येयं, नैवम, यनो विशिष्टपुष्टाऽऽत्मन्वनसङ्गावे यतेरप्यनुकम्पा-
दानसंभव इति न दोषः । अमुं चार्थं ग्रन्थकार एव व्यक्तीक-

रिष्यति । श्रूयते चाऽऽगमे आर्यसुहृत्स्याचार्यस्य रङ्गदानं, न चा-
नुकम्पादानं साधुषु न संभवति, " आर्यरियऽणुकंपाप, गच्छो
अणुकंपिओ महाभागो । " इति वचनादिति ॥ ३ ॥

धर्माङ्गमेव दानं यतः-

शुभाऽऽशयकरं ह्येत-दाग्रहच्छेदकारि च ।

सदभ्युदयसाराङ्ग-मनुकम्पाप्रसूति च ॥ ४ ॥

शुभं प्रशस्तमाशयं चित्तं कर्तुं शीलमस्येति शुभाऽऽशयकरं,
हि इति यस्यादेवं तस्माद्वर्माङ्गता दानस्येति प्रकृतम् । एत-
दिति दानम् । तथा-आग्रहच्छेदकारि च-चित्तं प्रति ममकारण-
क्षणाभिनिवेशनाशकर्तृ, चशब्दः समुच्चये । तथा सन् शो-
भनोऽभ्युदयान्तरानुबन्धित्वेन याऽभ्युदयः कल्याणावाप्तिः, त-
स्य साराङ्गं प्रधानकारणं सदभ्युदयसाराङ्गम् । आह च-
" दानेन भोगानाम्प्रोति, यत्र यत्रोपपद्यते । शोभेन भोगान् स्व-
र्गं च, निर्वाणं चाधिगच्छति ॥ १ ॥ " तथाऽनुकम्पाया दया-
याः सकाशात् प्रसूतिः प्रभवो यस्य तदनुकम्पाप्रसूतिः । चश-
ब्दः समुच्चय इति ॥ ४ ॥ ६० २ अष्ट० । पञ्चा० । कल्प० ।
द्वा० । (प्रायश्चित्तदानविधिः ' पक्षिष्ठ ' शब्दे वक्ष्यते)

अथ दानं प्रति विधिनिषेधविचारः-

से णाईए, णादियावए, ण समणुजाणति (७७) ।

(से णाईए इत्यादि) स भिक्षुस्तच्छा कल्प्यं नाददीत न
गृहीयान्नाप्यपरमादापयेद् ग्राहयेत्, नाप्यपरमनेषणीयमाददानं
समनुजानीयात् । अथवा-सदङ्गालं सधूमं वा नाद्यान्न भक्षये-
न्नापरमादयेद्वन्तं वा न समनुजानीयादिति । आचा० १
श्रु० २ अ० ५ उ० ।

दाणच्या य जे पाणा, हणंति तमथावरा ।

तेसिं संरक्खणट्ठाए, तम्हा अत्थि चि णो वए ॥ १८ ॥

अन्नपानदानार्थमाहारमुदकं च पचनपाचनाऽऽदिकया क्रियया
कूपखननाऽऽदिकया चोपकल्पयेत् । तत्र यस्माद्व्यन्ते व्यापाद्यन्ते
प्रसाः स्वावराश्च जन्तवस्तस्मात्तेषां रक्षानिमित्तं साधुरात्मगुणो
जितेन्द्रियोऽत्र भवद्दीयानुष्ठानं पुण्यमित्येवं नो वदेदिति ॥१८॥

यद्येवं, नास्ति पुण्यमिति ब्रूयात्तदेतदपि न श्रूयादित्याह-

जेसिं तं उवकप्पंति, अन्नपाणं तद्वाविहं ।

तेसिं लाभंतरायं ति, तम्हा एत्थि चि णो वए ॥१९॥

(जेसिमित्यादि) येषां जन्तूनां तदन्नपानाऽऽदिकं किञ्च धर्मवु-
द्ध्यापकल्पयन्ति, तथाविधं प्राण्युपमर्ददोषदुष्टं निष्पादयन्ति,
तन्निषेधे च यस्मात्तेषामाहारपानार्थिनां तज्ज्ञानतरायो विज्ञो
भवेत्, तदभावेन तु पीडयेरन्, तस्मात्कूपखननसत्राऽऽदिके कर्मणि
नास्ति पुण्यमित्येतदपि नो वदेदिति ॥१९॥

एनमेवार्थं पुनरपि समासनः स्पष्टतरं विमणिपुराह-

जे य दानं पसंसंति, वहमिच्छंति पाणिणं ।

जे य णं पमिसेहंति, वित्तिच्छेयं करेति ते ॥२०॥

(जे य दाणमित्यादि) ये केचन प्रपासत्राऽऽदिकं दानं बहूनां ज-
न्तूनामुपकारीति कृत्वा प्रशंसन्ति स्थापन्ते, ते परमार्थानभिज्ञाः,
प्रज्ञतरप्राणिनां तत्प्रशंसाद्वारेण बधं प्राणानिपातमिच्छन्ति,
तदानस्य प्राणातिपातमन्तरेणानुपपत्तेः । येऽपि च किञ्च सूक्ष्म-
धियो वयमित्येवं मन्यमाना आगमसद्भावानभिज्ञाः प्रतिषेध-
न्ति निषेधयन्ति, तेऽप्यगीतार्थाः, प्राणिनां वृत्तिच्छेदं वर्त्तनोपा-

यत्रिन् कुर्वन्तीति ॥१०॥ मृ०१ ध्रु०११ अ० आ०१० । आ०१० ।
(कुनप्रत्यस्यानोऽशनाऽऽदिदानं न कुर्यादिति ' एचचक्रमाण '
 शब्दे नश्यते) (मृज्जानैः मधुनिर्जमकाऽऽदिज्या न देयमसं-
 यतपोषणजयादिति ' भोयण ' शब्दे विस्मरणं नश्यते) " दे-
 न्द्रांमप्रदं दान-मनुकम्पासमन्विनम् । नक्ष्या सुपात्रदानं तु
 मोक्षदं देशिनं जिनैः ॥१॥ " द्रा० १ द्रा० १० । (अनुकम्पा० १)
 इत्यादिभिर्देशजिः स्तोत्रैरनुकम्पादानम् ' अरुणकपादाण ' शब्दे
 प्रथमभागे ३६० पृष्ठे व्याख्यातम्)

नन्वेवं " गिरिणा वेद्याधित्वं न कुञ्जा " इत्याद्यागमवि-
 रोधः ? इत्यत आह-

वैयावृत्ये गृहस्थानां, निषेधः श्रूयते तु यः ।

स आत्मगिकतां विजिह्व नैनस्यार्थस्य बाधकः ॥११॥

(वैयावृत्य इति) गृहस्थानां वैयावृत्ये तु साधोयौ निषेधः
 श्रूयते, स आत्मगिकतां विमृशैतस्यापवादिकस्यार्थस्य बाध-
 कः । अपवादो ह्युत्सर्ग बाधने, न तत्सर्गापवादमिति ॥१२॥

सुत्रान्तरं समाधत्ते-

ये तु दानं प्रशंसन्ती-त्यादिमृत्रेऽपि संगतः ।

विद्वाय विषयो मृग्यो, दशाजैर्दं विपश्चिना ॥१३॥

(ये न्विति) ये तु दानं प्रशंसन्तीत्यादिस्वेऽपि " जे उ दा-
 यो पसंमंति, वहमिच्छन्ति पाण्णं । जे अणं पसिसेहंति, चित्ति-
 च्छेपं करंति ते ॥ २० ॥ " इति सूत्रकृतसूत्रेऽपि दशाभेदं वि-
 द्वाय संगतो युक्तो विषयो विपश्चिना मृग्य पेदस्यैश्चुद्धा
 विचारणीयो, न तु पदार्थमात्रे मृदतया जाव्यम्, अपुष्टाऽऽ-
 म्यनविषयमयैवास्त्योपपादनात् । आह च-"ये तु दानं प्रशंस-
 न्ती-त्यादि सुत्रं तु यत् स्मृतम् । अवस्थाजदविषयं, छष्ट्यं
 तन्महात्मभिः ॥ १ ॥ " इति ॥१३॥

पुनः शङ्कते-

नन्वेवं पुण्यवन्धः स्यात्, साधोर्न च स इष्यते ।

पुण्यवन्धान्यपीमाज्यां, उचं जुह्वे यतो यतिः ॥१४॥

(नन्विति) नन्वेवमपवादतोऽपि साधोरनुकम्पादानेऽनुप-
 गम्यमाने पुण्यवन्धः स्यात्, अनुकम्पायाः सान्वयश्चेदनुत्वात् ।
 न च स पुण्यवन्ध इष्यते साधोः, यतो यस्माद् यातः पुण्य-
 वन्धान्यपीमाज्यां हेतुभ्यां उचं जुह्वे ॥१४॥

पतदेव स्पष्टयति-

दीनाऽऽदिदाने पुण्यं स्यात्-तददानं च पीरुनम् ।

शक्तौ पीकाऽप्रतीकारे, शास्त्रार्थस्य च बाधनम् ॥१५॥

(दीनाऽऽदि) प्रकटं भोजने दीनाऽऽदीनां याचमानानां दाने
 पुण्यं स्याद्, न चानुकम्पावैस्तेषामदत्ता कदापि भोक्तुं शकः ।
 अतिवाष्ट्येवमवलम्ब्य कथञ्चित्तेषामदाने च पीरुनं स्यात्तेषां त-
 दानीमप्रतीकरूपं, शासनद्वेयात्परत्र च कुगतिसङ्गतिरूपम् । तद-
 प्रीतिदानपरिणामाभावाच्च दोषो भविष्यतीत्याशङ्क्याऽऽह-श-
 क्तौ सत्यां पीटायः परदुःखस्याप्रतीकारेऽनुकारे च शास्त्रार्थ-
 स्य पराप्रतीतिपरिहाराप्रयत्नप्रतिपादनरूपस्य बाधनं, रागद्वेषयो-
 रिव शक्तिनिगूहनस्यापि चारित्र्यप्रतिपक्षत्वात् । प्रसिद्धोऽयम-
 र्थः सप्तमाष्टके ॥ १५ ॥

किञ्च दानेन भोगाऽऽप्ति-स्ततो भवपरम्परा ।

धर्माधर्मक्यान्मुक्ति-र्मुमुक्षोर्नैष्टमित्यदः ॥ १६ ॥

६२४

किं च दानेन हेतुना भोगाऽऽप्तिर्भवति, ततो भवपरम्परा
 मोहधारावृद्धेः, तथा धर्माधर्मयोः पुण्यपापयोः क्लेशान्मुक्तिः,
 इति हेतोरदोऽनुकम्पादाने मुमुक्षोर्नैष्टम् ॥ १६ ॥

सिद्धान्तयति-

नैवं यत्पुण्यवन्धोऽपि, धर्महेतुः शुभादयः ।

वहेर्दाहं विनाश्येव, नन्वस्त्वात् स्वतो मतः ॥ १७ ॥

(नैवमिति) नैवं यथा प्रागुक्तम्, यत् यस्मात्पुण्यवन्धोऽपि
 शुभादयः सत्विपाको धर्महेतुर्मतः, तदेतुजिरेव दशाविशेषेऽनु-
 पङ्क्तः, पुण्यानुबन्धिपुण्यवन्धसंज्ञवात्, प्राणातिपातविरमणाऽऽदौ
 तथाऽवधारणात् । न चायं मुक्तिपरिपन्थी, दाहं विनाश्येव-
 हेरिव तस्य पापं विनाश्येव स्वतो नन्वस्त्वात्प्राशस्तित्वात् ।
 शास्त्रार्थाबाधेन निर्जराप्रतिबन्धकपुण्यवन्धाभावाच्चात्र दोष
 इति गमोऽयं ॥ १७ ॥

भोगाऽऽप्तिरपि नैतस्मा-दभोगपरिणामतः ।

मन्त्रितं श्रद्धया पुंसां, जज्ञमप्यमृतायते ॥ १८ ॥

(भोगाऽऽप्तिरिति) भोगप्राप्तिरपि नैतस्मादापवादिकादनुकम्पा-
 दानात्, अभोगपरिणामतो भोगानुभवोपनायकाध्यवसायाभा-
 वात् । दृष्टान्तमाह-मन्त्रितं जलमपि पुंसां श्रद्धया भक्त्याऽऽमृता-
 यतेऽमृतकार्यकारि ज्ञवति । एवं हि भोगहेतोरप्यत्राध्यवसाय-
 विशेषाज्जोगानुपनतिरुपपद्यत इति ज्ञावः ॥ १८ ॥

नन्विदं हरिभक्तसंमत्या भवद्विषयवस्थाप्यते, तेनैव

चाभिनिवेद्योक्तमिन्त्याशङ्क्याऽऽह-

न च स्वदानपोपार्थ-मुक्तमेतदपेशक्षम् ।

हरिजज्ञो ह्यदोऽनाणीद्-यतः संविग्नपाक्षिकः ॥१९॥

(न चेति) न च स्वदानस्य स्वीयासंयतदानस्य पोपार्थं सम-
 र्थनार्थमुक्तमेतदपेशक्षममुन्दरम् । यतो यस्मात्संविग्नपाक्षिको
 हरिजज्ञोऽहः प्रागुक्तं, हि निश्चितमभाणीत् । न हि संविग्नपा-
 क्षिकोऽनृते धूने । तदुक्तं सप्तविंशतितमाष्टकविवरणे-"स्व-
 कीयासंयतदानसमर्थनागर्भायैकमिदं प्रकरणं सूरिणा कृतमि-
 ति केचित्कल्पयन्ति । हरिभक्ताऽऽचार्यो हि भोजनकाले शङ्कवा-
 दनपूर्वकमर्थिभ्यो भोजनं द्रापितवानिति श्रूयते । न चैतत्संभा-
 द्यने, संविग्नपाक्षिको ह्यमौ, न च संविग्नस्य तत्पाक्षिकस्य वाऽ-
 नागमिकार्थोपदेशः संभवति, तत्त्वद्वानिप्रसङ्गात् । आह च-
 " संविग्नोऽणुवपसं, ण देह दुष्जासिभं कहुविवागं । आणतो
 तम्मि तहा, अतहकागे उ मिच्छुत्तं " ॥ १ ॥ इति ॥ १९ ॥

नक्तिस्तु भवानिस्तार-वाञ्छा स्वस्य सुपात्रतः ।

तथा दत्तं सुपात्राय, बहुकर्मक्षयक्षमम् ॥ २० ॥

(नक्तिस्त्विति) भक्तिस्तु स्वस्य सुपात्रतो भवानिस्तारवा-
 ञ्छा । आराध्यत्वेन ज्ञानं नक्तिः, आराधना च गौरवितप्रीति-
 हेतुः, क्रिया गौरवितसेवा चेत्थेतदपि पत्रतो नैतद्वृत्तमिति-
 शेति । तथा भक्त्या सुपात्राय दत्तं बहुकर्मक्षये क्षमं समर्थं
 ज्ञवति ॥ २० ॥

तथाहि-

पात्रदानचतुर्भङ्ग्या-माद्यः संशुद्ध इष्यते ।

द्वितीये भजना शेषा-वनिष्टपुत्रदौ भवौ ॥ २१ ॥

(पात्रेति) पात्रदानविषयिणी या चतुर्भङ्गी-संयताय शुद्ध-

दानम्, संयतायाश्चदानम्, असंयतायश्चदानम्, असंयतायाऽश्चदानमित्यत्रिलापा । तस्यामाद्यो भङ्गः सम्यगतिशयेन शुद्ध इष्यते, निर्जराया एव जनकत्वात् । द्वितीये भङ्गे कात्वाऽऽदिभेदेन फलभावाऽज्ञावाभ्यां भजना विकल्पाऽऽत्मिका । शेषौ तृतीयचतुर्थभङ्गौ अनिष्टफलदौ एकान्तकर्मबन्धहेतुत्वान्मतौ ॥ २१ ॥

शुद्धं दत्त्वा सुपात्राय, सानुबन्धशुजाजनात् ।

सानुबन्धं न बध्नाति, पापं बध्दं च मुञ्चति ॥ २२ ॥

(शुद्धमिति) सुपात्राय प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मणे शुद्धमन्त्राऽऽदिकं दत्त्वा सानुबन्धस्य पुण्यानुबन्धिनः शुजस्य पुण्यस्यार्जनात् सानुबन्धमनुबन्धसहितं पापं न बध्नाति, बध्दं च पूर्वं पापं मुञ्चति त्यजति । इत्थं च पापनिवृत्तौ प्रयाणभङ्गाप्रयोजकपुण्येन मोक्षसौख्यमावेदितं भवति ॥ २२ ॥

भवेत्पात्रविशेषे वा, कारणे वा तथाविधे ।

अशुद्धस्यापि दानं हि, द्वयोर्द्वौभाय नान्यथा ॥ २३ ॥

(भवेदिति) पात्रविशेषे वाऽऽगमाभिहितस्वरूपकूपकाऽऽदिरूपे, कारणे वा तथाविधे दुर्मिज्ञदीर्घाध्वनान्त्वाऽऽदिरूपे आगाढे, अशुद्धस्याऽपि दानं हि सुपात्राय द्वयोर्द्वौगृहीतोर्लौभाय जवेत्, दातुर्विवेकशुद्धान्तःकरणत्वाद्, गृहीतुश्च गीतार्थाऽऽदिपदवत्त्वात्; नान्यथा पात्रविशेषस्य कारणविशेषस्य वा विरहे ॥ २३ ॥

नन्वेवं संयतायाश्चदाने फले द्वयोजिवतु भजना, दातुर्वहुतरनिर्जराऽष्टपत्रपापकर्मबन्धनागित्वं तु जगवत्युक्तं कथमपवादाऽऽदावपि भावशुद्ध्या फलविशेषादित्यत आह-

अथवा यो गृही मुग्धो, ह्युब्धकज्ञातभावितः ।

तस्य तत् स्वल्पबन्धाय, बहुनिर्जराय च ॥ २४ ॥

(अथवेति) अथवा पक्षान्तरे, यो गृही मुग्धोऽस्तु-शास्त्रार्थो ह्युब्धकज्ञातेन मुग्धेषु ह्युब्धकानामिव साधुषु आद्यानां यथाकथञ्चिदन्नाऽऽद्युपदौकतेनानुधावनमेव युक्तमिति पार्श्वस्थप्रदर्शनेन भावितो वासितः, तस्य तत्संयतायाऽश्चदानं तु मुग्धत्वादेव स्वल्पपापबन्धाय, बहुकर्मनिर्जराय च जवति ॥

अदपाऽऽयुष्कत्वम्-

इत्थमाशयवैचित्र्या-दत्रादपाऽऽयुष्कहेतुता ।

युक्ता चाशुनदीर्घाऽऽयु-हेतुता सूत्रदर्शिता ॥ २५ ॥

(इत्थमिति) इत्थममुना प्रकारेण, आशयवैचित्र्याद्भावभेदात्, अत्र संयताऽश्चदाने, अल्पाऽऽयुष्कहेतुताऽशुनदीर्घाऽऽयुहेतुता च, सूत्रदर्शिता स्थानाङ्गाऽऽयुक्ता, युक्ता, मुग्धाजिनिविष्टयोरेतदुपपत्तेः । शुद्धाद्यकापेक्षयाऽशुद्धाद्यके मुग्धेऽल्पशुभाऽऽयुष्यन्धसंज्ञत्वात् । कुलकजवग्रहणरूपाया अल्पतायाश्च सूत्रान्तरविरोधेनासंभवादिति । व्यक्तमदः स्थानाङ्गवृत्त्यादौ ॥ २५ ॥

यस्तत्तरगुणाशुद्धं, प्रज्ञप्तिविषयं वदेत् ।

तेनात्र भजनासूत्रं, दृष्टं सूत्रकृते कथम् ? ॥ २६ ॥

(यस्तिवेति) यस्तु आध्यात्मिकस्यैकान्तदुष्टत्वं मन्यमानः प्रकृतेऽर्थे, प्रज्ञप्तिगोचरं जगवतीविषयम्, उत्तरगुणाशुद्धं वदेत् । शक्यपरित्यागबोजाऽऽदिसंस्कान्ताऽऽदिखलेऽप्यप्रासुकानेषणायपदप्रवृत्तिदर्शनात् । तेन चैवं शूकापरिजवज्रयात्परिधानं परित्यजता, अत्र विषये, सूत्रकृते, भजनासूत्रम्, कथं दृष्टम् ? ।

एवं हि तदनाचारश्रुते श्रूयते-“ अहागमांश्च जंजति, अन्नमन्ने सकम्पुणा । उबलिस्ते विद्याणिज्जा-ऽणुबलिस्ते स्ति वा पुणो ” ॥ ११ ॥ अत्र ह्याध्यात्मिकस्य फले जजनैव व्यक्तीकृता, अन्योऽप्यपदग्रहणेनार्थान्तरस्य कर्तुमशक्यत्वात्, स्वरूपतोऽसावद्ये जजनान्युत्पादनस्यानतिप्रयोजनत्वाच्चेति संक्षेपः ॥ १६ ॥

शुद्धं वा यदशुद्धं वा-ऽसंयताय प्रदीयते ।

गुरुत्वबुद्ध्या तत्कर्म-बन्धकृत्वाऽनुकम्पया ॥ २७ ॥

(शुद्धं वेति) असंयताय यच्छुद्धं वाऽशुद्धं वा गुरुत्वबुद्ध्या प्रदीयते तदसाधुषु साधुसंज्ञया कर्मबन्धकृत्, न पुनः अनुकम्पया । अनुकम्पादानस्य काऽप्यनिविष्टत्वात् । “ अणुकंपादानं पुण, जिणेहि न कयाइ पमिसिद्धं । ” इति वचनात् ॥ २७ ॥

दोषपोषकतां ज्ञात्वा, तामुपेक्ष्य ददज्जनः ।

प्रज्ज्वाट्य चन्दनं कुर्यात्, कष्टामङ्गारजीविकाम् ॥ २८ ॥

अतः पात्रं परीक्षेत, दानशौचम् स्वयं धिया ।

तत् त्रिधा स्थान्मुनिः श्राव्यः, सम्यग्दृष्टिस्तथाऽपरः ॥ २९ ॥

एतेषां दानमेतत्स्थ-गुणानामनुमोदनात् ।

औचित्यानातिवृत्त्या च, सर्वसंपत्करं मतम् ॥ ३० ॥

दोषेति स्पष्टः ॥ २८ ॥ अत इति स्पष्टः ॥ २९ ॥ (एतेषामिति) एतेषां मुनिश्राव्यसम्यग्दृष्टां दानम्, एतत्स्थानामेन्दुवृत्तीनां गुणानामनुमोदनात्तद्दानस्य तद्वत्किंपूर्वकत्वात् । औचित्यानिवृत्त्या स्वाचारानुलङ्घनेन च, सर्वसंपत्करं ज्ञानपूर्वकत्वेन परम्परया महानन्दप्रदं मतम् ॥ ३० ॥

शुभयोगेऽपि यो दोषो, ह्यव्यतः कोऽपि जायते ।

कूपज्ञातेन स पुनर्नानिष्टो यतनावनः ॥ ३१ ॥

(शुभयोगेऽपीति) पात्रदानबद्धशुद्धीनां साधर्मिकवात्सल्याऽऽदौ शुजयोगेऽपि प्रशस्तव्यापारेऽपि यः कोऽपि ह्यव्यतो दोषो जायते, स कूपज्ञातेन आगमप्रसिद्धकूपदृष्टान्तेन, यतनावनो यतनापरायणस्य नानिष्टः, स्वरूपतः सायद्यत्वेऽप्यनुबन्धतोः निरवद्यत्वात् । तदिदमुक्तम्-“ जा जयमाणस्स भवे, विराहणा सुत्तविहिसमगस्स । सा होइ णिज्जरफला, अउत्थवि-सोहिजुत्तस्स ॥ ११ ॥ ” अत्र हि अपवादपदप्रत्ययाया विराधनाया व्याख्यानात् फलज्ज्ञेदोषयिको ज्ञानपूर्वकत्वेन कियाभेद एव लभ्यते । यत्तु वर्जनाभिप्रायजन्यां निर्जरां प्रति जावघातपरिणामाजन्यत्वेन जीवविराधनायाः प्रतिबन्धकाभावत्वेनैवात्र हेतुत्वमिति कश्चिदाह साहसिकः, तस्यापूर्वमेव व्याख्यानमपूर्वमेव चाऽऽगमतर्ककौशलं, केवलायास्तस्याः प्रतिबन्धकत्वाभावाज्जीवघातपरिणामविशिष्टत्वेन प्रतिबन्धकत्वे च विशेषणाभावप्रयुक्तस्य विशिष्टाजावस्य शुद्धविशेष्यस्वरूपत्वे विशेष्याभावप्रयुक्तस्य तस्य शुद्धविशेषणरूपस्यापि संभवाज्जीवघातपरिणामोऽपि देवानां प्रियस्य निर्जराहेतुः प्रसज्येत । अथ वर्जनाभिप्रायेण जीवघातपरिणामजन्यत्वज्ञकणं स्वरूपमेव विराधनायास्त्याज्यतेऽतो नेयमसती प्रतिबन्धिकेति चेत्, किमेतद्विराधनापदं प्रवृत्तिनिमित्तं, विशेषणं वा ? आद्ये प्रवृत्तिनिमित्तं नास्तिपदं चोच्यत इत्ययमुन्मत्तप्रलापः । अन्त्ये चोक्तदोषतादवस्थामिति शिष्यद्वन्द्वधनमात्रमेतत् । अथ यद्वर्त्मविशिष्टं यद्वस्तु निजस्वरूपं जहाति स धर्मस्तत्रोपाधिरिति नियमाद्वज्रना, अभिप्रायविशिष्टा हि जीवविराधना जीवघातपरिणामजन्यत्वं

न्यमनाशहेतुं परित्यजतीति भावार्थपर्यालोचनादनुपहितवि-
गन्धनात्वेन प्रतिबन्धकत्वं लभेत उत्तुर्गहनायास्तस्याः प्रति-
बन्धकभाववन्मकनमिति चेन्न. प्रकृतविराधनाव्यक्तौ जीवघात-
परिणामजन्यव्यवस्थयासन्धेन त्याजयितुमशक्यत्वात् । अत एव
तत्प्रकारकप्रतिप्रतिबन्धकस्यापि तद्दानस्यानुपपत्तेः । स्यादे-
नन् । वर्जनाभिप्रायाज्ञावर्दिशपरिवारधनात्वेन प्रतिबन्धकत्वे न
कोऽपि दोषः, प्रत्युत वर्जनाभिप्रायस्य पुष्पकारणत्वाकल्पनाज्ञा-
यमिति । मैवम् । विशेषणविशेष्यभावे चिनिगमनाविरहाद्, अ-
न्यथा दोषाभावविशिष्टाध्वनेनैव दुष्टज्ञाने प्रतिबन्धकत्वप्रसङ्गा-
द्, विशेष्यभावस्थानेऽतिप्रसङ्गाच्च । तस्माद् वर्जनाभिप्रायस्यैव
फलविशेषे निश्चयतो हेतुत्वं, व्यवहारेण च तत्तत्प्रकीर्णानां भावा-
नुगतानां निमित्तत्वमिति साम्प्रतम् । विपश्चितं चेदमन्यवेति
नेह विस्तरः ॥ ३१ ॥

इत्थं दानविधिज्ञाना, धीरः पुण्यप्रभावकः ।

यथाशक्ति दद्वानं, परमाऽनन्दभाग भवेत् ॥ ३२ ॥

इत्थमिति स्पष्टः ॥ ३२ ॥ द्वा० १ द्वा० ।

दक्षिणायाम्, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । 'दो' अवस्त्रएकने
स्युद् । खण्डने, विशेषः । आव० । गजमदे, ज्ञा० १ श्रु०
ए अ० । मदकारिणि, "दाणवासिअकपोलसूतं ।" कल्प०
२ ज्ञान । तीर्थकुहानमनस्याः प्राप्नुवन्ति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्,
ते नाप्नुवन्तीति वृद्धवाद्, अन्तराणि तु ग्रन्थे दृष्टानि न
स्मरन्तीति । १६८ प्र० । नेन० २ उल्ला० । केनापि स्वगृहं
जिनगृहे मुक्तं, तत्र धातुः कोऽपि भाटकं दत्त्वा तिष्ठति, न
वेति प्रश्ने, उत्तरम्-यद्यपि साधिकजाटकप्रदानपूर्वकमवस्थाने
दोषं न लगति, तथाऽपि तथाविधकारणमन्तरेदं युक्तिमत्र प्र-
निभाति, देवव्यवभोगाऽऽदौ निःशुक्रताप्रसङ्गादिति । ४१७ प्र० ।
सेन० ३ उल्ला० । पौषधमध्ये याचकाऽऽर्द्धेर्दानं दातुं कल्पते, न वेति
प्रश्ने, उत्तरम्-मुख्यवृत्त्या पौषधमध्ये याचकाऽर्द्धेर्दानं दातुं न
कल्पते, कर्त्तव्यकारणविशेषे तथा-जिनशासनोन्नतिं ज्ञात्वा
कदाचिद्यदि दद्वानि तदा निवेद्यो ज्ञातो नास्तीति । ४३३
प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

दाणन्तराय-दानान्तराय-न० । दीयते इति दानं, तद्विषयमन्त-
रायं दानान्तरायम् । प्रथमायामन्तरायस्योत्तरप्रकृतौ यद्वद-
यथात् सति भिन्नेऽपि समागते च गुणवति पात्रे दत्त्वाऽस्मै
यदुक्तमिति जानन्नपि दातुं नोत्सहते, तद्दानान्तरायम् । त-
स्मिन्, कर्म० ६ कर्म० । पं० सं० । सं० ।

दाणगाहण-दानग्रहण-न० । प्रदानाऽऽदानयोः, नि०चू० ५ उ० ।

दाणजुय-दानयुत-पुं० । दानरुचौ, कर्म० १ कर्म० ।

दाणद्व-दानार्थ-न० । दानमर्थो यस्य तद्दानार्थम् । दाननिमित्ते,
प्रश्न० ५ संव० द्वार । सूत्र० ।

दाणधम्म-दानधर्म-पुं० । दानधर्मकर्तव्यतायाम्, "दानात्की-
र्तिः सुधाधुआ, दानात्सौभाग्यमुत्तमम् । दानात्कामार्थमोक्षाः
स्युर्दानधर्मो वरस्ततः ॥ १ ॥" पञ्चा० २ चि० ।

दाणव-दानव-पुं० । दनोरपत्यम्, अण् । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

"कमजजतदपयवो प्रायो लुक्" ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति प्राय-
ग्रहणात्स्वरतापरिणामादिवृत्तस्यासंयुक्तस्यापि वकारस्यालुक् ।
'दाणवो' । प्रा० १ पाद । भवनपतिविशेषे, व्यन्तरमेदे, ज्ञा० १
श्रु० ८ अ० । अष्टुरे, अनु० । स्था० । उत्त० । आ० म० ।

दाणविद-दानवेन्द्र-पुं० । चमराऽऽदौ, आ०म० १ अ० १ खण्ड ।
दाणविष्णुणास-दानविप्रनाश-पुं० । दत्तापह्नापे, प्रश्न० ३ सं-
व० द्वार ।

दाणसह-दानश्राव-पुं० । प्रकृत्यैव दानरुचौ, ध० ३ अधि० वृ० ।

दाणसूर-दानशूर-पुं० । तृतीये शूरमेदे, "दाणसूरे वेसमणे ।"
दानशूरो वैश्रवण उत्तराशालोकपालस्तौर्धकराऽऽदिजन्मपारण-
काऽऽदिरक्षवृष्टिपातनाऽऽदिनेति । उक्तं च-"वेसमणवयणसंचो-
इया च ते तिरियज्जंगा देवा । कोदिगसो हिरण्णं, रयणाणि य
तत्थ चवणेति ॥ १ ॥" इति । स्था० ४ ठा० ३ वृ० । संथा० ।

दाणा-दानाऽऽदि-पुं० । वितरणप्रभृतौ, आदिशब्दाद् गुरुस्ते-
वातपःप्रभृतीनां च संग्रहः । पञ्चा० २ वि० ।

दाणामा-दानमयी-स्त्री० । प्रयज्यायाम्, "दाणामाप पव्वज्जा-
ए पव्वइए ।" ज० ३ श० २ उ० ।

दाणि-इदानीम्-अव्य० । "इदानीमो दाणि" ॥ ७ । ४।२७७ ॥
शौरसेन्यामिदानीमः स्थाने 'दाणि' इत्यादेशः । प्रा० ४
पाद । सम्प्रतीत्यर्थे, म० ३ श० २ वृ० । सूत्र० । "अणंतरकर-
णीयं दाणि आणवेदु मयो ।" व्यत्ययात्प्राक्कनेऽपि-"अल्लं दाणि
देहि ।" प्रा० ४ पाद । "गुणघ दाणि हणे । शक्कावयास्यतिस्थानि-
वासी धीवले ।" प्रा० ४ पाद । वाक्यालङ्कारे, वृ० १ उ० ।

दाणुवप्स-दानोपदेश-पुं० । अन्नाऽऽहारप्रदानोपदेशे, आव० ६
अ० । पञ्चा० ।

दाणालय-उदकस्यालक-न० । उदकार्कस्थालके, म० १५ श० ।

दादस्त्रिआ-स्त्री० । देशी-अङ्गुशौ, दे० ना० ५ वर्ग० ३९ गाथा ।

दाम-दामन्-न० । दो-मनिन् । "स्नमदामशिरोऽननः" ॥ ७
। १ । ३२ ॥ इति पर्युदासाल पुंसत्वम् । 'दामं' । प्रा० १ पाद ।
अजि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । माहायाम्, म० ११ श० ११ व० । क-
ल्प० । प्रज्ञा० । श्री० । आ० क० । स्था० । रज्जौ, प्रश्न० ३ आ-
थ० द्वार । स्त्रियां क्वाच् । दामा । मनःशिलाकस्य वेष्टनधर-
नागराजस्याऽऽवासपर्वते, स्था० ४ ठा० २ व० । स्त्रियां क्वाच् ।
दामा । दामे । वाच० । पाशकविशेषे, विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

दामग-दामक-न० । रज्जुमयपादसंयमने, प्रश्न० ३ आथ० द्वार ।

दामडि-दामास्थि-पुं० । शकस्य देवेन्द्रस्य देवराज्ञः स्वनाम-
ख्याते वृषभानीकाधिपतौ, स्था० ५ ठा० १ व० ।

दामण-दामन-न० । बन्धने, प्रव० ३८ द्वार ।

दामणी-दामनी-स्त्री० । गवादीनां बन्धनविशेषभूतायां रज्जौ,
म० १६ ज्ञा० ६ उ० । जं० । अष्टादशतमायां तीर्थकरप्रवासिन्या-
म्, प्रव० ९ द्वार । "कुन्धुस्स दामणी खलु ।" ति० । दाम-
न्याकारे स्त्रीणां सुवृत्तणविशेषे च । जं० २ वृत्त० । प्रसवे, नया-
नयोश्च । दे० ना० ५ वर्ग ५२ गाथा ।

दामस्रग-दामन्नक-पुं० । राजगृहनगरवास्तव्यस्य मणिकारशे-
ष्ठिनः स्वनामख्याते पुत्रे, आव० ६ अ० । आ० चू० । (स च पूर्वभवे
मत्स्यमांसप्रत्याख्यानपरिपाहनाद् मणिकारशेष्ठिनः पुत्रत्वेनो-
त्पन्नः क्रमेण सागरपतिसार्थवाहस्य गृहस्वामी जातः । ततो

देवलोको गत्वा ततश्च्युत्वा सेत्स्यतीति ' पञ्चखण्ड ' शब्दे
उदाहरिष्यते)

दामस्तुग-दामद्विक-न० । मालाद्वये, भ० १६ श० ६ उ० । स्था० ।
दामलिवि-दामलिवि-स्त्री० । ब्राह्मणा लिपेः सप्तदशे भेदे,
स० १७ सम० ।

दामिली-जाविनी-स्त्री० । द्रविडदेशोद्भवायां तज्जापानिषदा-
यां मन्त्रविशेषरूपायां विद्यायाम्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

दामोदर-दामोदर-पुं० । " नादियुज्योरन्येषाम् " ॥ ८॥ ४ ।
३२७॥ चूलिकापैशाचिकेऽप्यन्येषामाचार्याणां मतेऽनादौ वर्त्त-
मानस्य तुनीयो न । दामोदरो । प्रा० ४ पाद । जीर्णदुर्गस्योत्त-
रदिशि गिरिद्वारे पञ्चमवासुदेवस्य प्रतिमायाम्, ती० ४ कल्प ।

दाय-दाय-पुं० । दा-कर्मणि घञ् । " विभागोऽर्थस्य पितृस्य,
पुत्रैर्व्यत्र प्रकल्पते । " इत्युक्ते पित्रादिसम्बन्धवति तदुपरमे त-
त्सम्बन्धवति पुत्राऽऽदिभिर्विभजनीये ऋग्वे, विवाहकाले जा-
मात्रादिभ्यो देये धने च । भावे घञ् । वाच० । पर्वदिवसाऽऽदौ
दाने, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । कल्प० । सामान्यदाने च । न० ।
औ० । ज्ञा० । भ० । 'दो' भावे घञ् । खएकने, 'दैप्' करणाऽऽदौ
घञ् । अम्युनि, स्थाने, लये, सोल्लुण्ठनवाक्ये च । वाच० ।

दायग-दायक-पुं० । दातरि, आच्चा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७
उ० । प्रश्न० ।

दायगदोस-दायकदोष-पुं० । ग्रहणैषणायाः पष्ठे दोषे, पिं० ।

अथ दायकद्वारं गाथाषट्केनाऽऽह-

बाले वुहे मत्ते; उम्भत्ते वेविण् य जरिण् य ।
अंधेद्वए पगलिण्, आरुढे पाज्याहिं च ॥ ६०३ ॥
हृथैदुनियलबध्ने, विवज्जए चेव हृथपाएहिं ।
तेरासि गुविण्णी वा-लवच्छ जुंजंति घुमुजंती ॥ ६०४ ॥
जज्जंती य द्दंती, कंरंती चेव तह य पीसंती ।
पिंजंती र्वंती, कंरंती पमहमाणी य ॥ ६०५ ॥
छुकायवग्गहृत्था, समण्ठा निक्खिवित्तु ते चेव ।
ते चेवोगाहंती, संघटंताऽऽरंभती य ॥ ६०६ ॥
संसत्तेण य दव्वे-ण लिच्चहृत्था य लिच्चमत्ता य ।
उव्वत्तंती साहा-रणं व दिंती य चोरियं ॥ ६०७ ॥
पाहुडियं व ठवंती, सपच्चवाया परं च उडिस्स ।

आभोगमणाभोगे-ण द्दंती वज्जणिज्जा य ॥ ६०८ ॥

बालाऽऽदिका वर्जनीया इति क्रियायोगः । तत्र बालो जन्मतो व-
र्षाष्टकस्यान्तर्वर्ती १, वृद्धः सप्ततिवर्षाणां, मरान्तरापेक्षया षष्टि-
वर्षाणां वा उपरिवर्त्ती २, मत्तः पीतमदिराऽऽदिः ३, उन्मत्तो हस्तो,
ग्रहगृहीतो वा ४, वेपमानः कम्पमानशरीरः ५, ज्वरितो ज्वररोग-
पीडितः ६, अन्धश्चक्षुर्विकलः ७, प्रगलितो गलत्कुष्ठः ८, आरुढः
पादुकयोः काष्ठमयोपानहः ९ ॥ ६०३ ॥ तथा हस्तेन्दुना करवि-
पयकाष्ठबन्धनेन निगडेन च पादत्रिषयलोहमयबन्धने बद्धः १०,
हस्ताभ्यां पादाभ्यां वर्जितश्छिन्नत्वात् ११-१२, त्रैराशिको नपुं-
सकः १३, गुर्विणी आपन्नसत्त्वा १४, बालवत्सा स्तन्योपजीविशि-
ष्टा १५, भुञ्जाना भोजनं कुर्वती १६, घुसुजन्ती दध्यादि भक्षन्ती

१७ ॥ ६०४ ॥ भर्जमाना खुल्लयां कमिल्लकाऽऽदि वनीपकादौ स्फोट-
यन्ती १८, दलन्ती प्रघटेन गोधुमाऽऽदि चूर्णयन्ती १९, कण्डयन्ती
गदूखले तन्दुलाऽदिकं गृह्यन्ती २०, पिपयन्ती शिलायां तिलामञ्ज-
काऽऽदि प्रमुञ्जन्ती २१, पिञ्जन्ती पिञ्जेन रुताऽऽदिकं विरलं कुर्वती
२२, रुम्बन्ती कार्पासं लोठिन्या लोठयन्ती २३, कनन्ती कर्त्तनं
कुर्वती २४, प्रमुद्गन्ती रुतं कराभ्यां पौनःपुन्येन विरलं कुर्वती २५
॥ ६०५ ॥ पट्कायव्यग्रहस्ता पट्काययकहस्ता २६, तथा श्रमणार्थं
भिक्षामादाय तानेव पट्कायान् भूमौ निक्षिप्य ददती २७, ताने-
व पट्कायानवगाहमाना पादाभ्यां बालयन्ती २८, संघटयन्ती
तानेव पट्कायान् शेषशरीरावयवेन च स्पृशन्ती २९, आर-
भमाणा तानेव पट्कायान् विनाशयन्ती ३० ॥ ६०६ ॥ संसंकेत द-
ध्यादिना ऋग्वेण लिप्तहस्ता खरणिटनहस्ता ३१, तथा तेनैव
ऋग्वेण दध्यादिना संसंकेत लिप्तमात्रा खरणिटनमात्रा ३२, त-
द्वर्तयन्ती महत्पिठराऽऽदिकमुद्गतं तन्मध्याद्दती ३३, साधारणं
यदूनां सत्कं ददती ३४, तथा चौरितं ददती ३५ ॥ ६०७ ॥ अग्नि-
कूराऽऽदिनिमित्तं मूलस्थादयामाहृत्य स्थगितिकाऽऽदौ मुञ्चन्ती
३६, सप्रत्यपाया संभाव्यमानापायदात्री ३७, तथा विवद्वितसा-
धुव्यनिरिक्तेण परमन्यं साध्वादिकमुद्दिश्य हठात् स्थापितं
तद्दती ३८, तथा-आजोगेन साधूनामित्थं न कल्पत इति
परिक्षाप्याप्यशुद्धं ददती ३९, अथवा-अनाजोगेनाशुक्तं ददती
४०, सर्वसंख्यया चत्वारिंशदोषाः ॥ इह भ्रक्षिताऽऽदिद्वारेषु-
"सं-
सज्जिमेहि वज्जं, अगारिहिण्हि पि गोरसदोहिं ।" इत्यादिग्रन्थे-
न संसंक्ताऽऽदिदोषाणामभिधानेऽपि यद् भूयोऽप्यत्र " संस-
त्तेण य दव्वे-ण लिच्चहृत्था य लिच्चमत्ता य । (६०७) " इत्याद्य-
भिधानं, तद्दोषदायकदोषाणामेकत्रोपदर्शनार्थमित्यदोषः ॥ ६०८ ॥

संप्रत्येतेषामेव दायकानामपवादमधिकृत्य वर्जनावर्जनवि-
भागमाह-

एएसि दायगाणं, गहणं केसिं वि होइ भइयव्वं ।

केसिं वी अगहणं, तविवरीण जने गहणं ॥ ६०९ ॥

एतेषां बालाऽऽदीनां दायकानां मध्ये केषाञ्चिन्मूढत आरभ्य
पञ्चविंशतिसंख्यानां ग्रहणं भजनीयं कदाचित्थाविधं मह-
त्प्रयोजनमुद्दिश्य कल्प्यते, शेषकालं नेति । तथा केषाञ्चित्पट्काय-
व्यग्रहस्ताऽऽदीनां पञ्चदशानां हस्तादग्रहणं भिक्षायाः, तद्विपरीते
तु बालाऽऽदिविपरीतेषु दातरि भवेद् ग्रहणम् ।

संप्रति बालाऽऽदीनां हस्ताऽऽदिभिक्षाग्रहणे ये दोषाः संभवन्ति
ते दर्शनीयाः, तत्र प्रथमतो बालमधिकृत्य दोषानाह-

का सहिग अप्पाहण, दिन्ने वज्जगहण पज्जेते ।

कंजियमगण दिस्से, उड्ढापत्रोसचारज्जा ॥ ६१० ॥

काचिदभिनवा आदिका श्रमणैर्भ्यो जिज्ञां दद्या इति निज-
पुत्रिकां (अप्पाहणं ति) सांदिश्य जक्तं गृहीत्वा केत-
जगाम, गतायां तस्यां कोऽपि साधुसंघाटको भिक्षाभागतः, तथा
च बालिकया तस्मै तन्दुलौदनो वित्रीणः, सोऽपि च संघा-
टकमुख्यः साधुस्तां बालिकां मुग्धतरामवगत्य लाम्पट्यतो सू-
यो भूय उवाच-पुनर्देहि पुनर्देहि । ततस्तया समस्तोऽप्यो-
दनो दत्तः । तत पचमुद्गत्य घृततक्रदध्यादिकमपि । अपराह्णे च
समागता जननी, उपविश्य भोजनाय भणिता च निजपुत्रिका-
देहि पुत्रि ! मह्यमोदनमिति । साऽत्रोचत्-दत्तः समस्तोऽप्योदनः
साधवे । साञ्चवीत्-शोभनं कृतवती, मुञ्जानं मे देहि । सा प्राह-
मुद्रा अपि साधवे सर्वे ददताः । एवं यद् यत् किमपि सा

याचते, तत्तन्मर्थं साधये दत्तमिति । ततः पर्यन्ते काञ्चिकमा-
त्रमयानि । याज्ञिका भगनि-नदपि साधये दत्तमिति । ततः सा-
ऽभिनयथाङ्किका रुष्टा मती पृथिकामेवमपवदति-किमिति त्व-
या सर्वं साधये दत्तम् ? । मा हूत-म साधुर्न्यो ज्ञया याचते, ततो
मया नवमदायि । ततः सा साधोऽनपि कोपाऽऽवेशमाधिशन्ती
सूरीणामन्तिक्रमगमन् । अत्रकथय सकलमपि साधुवृत्तान्तं,
यथा- भवदीयः साधुर्न्यमित्यं मत्पृथिकायाः सकाशात् या-
चित्वा याचित्वा सर्वमोदनाऽऽदिकमानांतवानिति । एवं तस्यां
मदना शब्देन कथयन्त्यां शब्दभ्रवणतः प्रातिपेशिकजनोऽन्यो-
ऽपि च परम्परया ज्ञयान्मित्रितो, ज्ञानश्च सर्वैरपि साधुवृत्ता-
न्तः, ततो विदधति तेऽपि कोपावेशिनः साधूनामवर्णवादम्-नून-
ममी साधुवैपयिहम्विनश्चारजटा इव लुगटाकाः, न साधुसद्-
वृत्ता इति । ततः प्रवचनावर्णवादापनोदाय मूर्तिमन्तस्याः
मर्थजनस्य च ममकं स साधुर्निर्भर्योपकरणं च सकलमागृ-
ह्य वसनेर्निष्काशिनः, तन एवं तस्मिन्निष्काशिते धाविकायाः
कोपः शममगमत् । ततः सूरीणामुक्तवती-कमाश्रमण ! भ-
गवन् ! मा मस्मिन्ममेव निष्काशयतां, कमस्वैकं ममापराधमि-
ति, ततो भूयोऽपि यथावत्साधुः शिक्षित्वा प्रवेशितः । सूत्रं सु-
गमं, नवरम् (उद्गृहपत्रोमचारजटा इति) लोके उद्गृहस्मृतो
लोकस्य प्रहयभावतश्चारजटा इव लुगटाका अमी न साधव
इत्यवर्णवादाः । यत एवं वालाङ्गिप्रहणे दोषाः, ततो वाहान्न
ग्राह्यमिति ।

संप्रति स्थविरदायकदोषानाह-

धरो गलंतलालो, कंपणहृत्यो पभिञ्ज वा दंतो ।

अपहु चि य अवियत्तं, एगयरे वा उजयओ वा ॥६११॥

मत्यन्त्यस्थविरो हि प्रायो गललालो भवति , ततो देयमपि
वस्तु लाहया खरयित्तं भवतीति नद्वग्रहणे लोके जुगुप्सा । तथा-
कम्पमानहस्तो भवति, ततो हस्तकम्पनवशतो नद्व वस्तु ज्ञमौ
निपनति । तथा च-पञ्जीवनिकायधिराधना, तथा-स्वयं वा स्थ-
विरा ददन् निपनेत, तथा च सति तस्य पीडा, ज्ञम्याश्रितपञ्-
जीवनिकायधिराधना च । अपि च-प्रायः स्थविरा गृहस्याप्रभु-
स्वामी भवति, ततस्तेन दीयमानेनाप्रचुरेय इति विचिन्त्य गृहे
स्वामित्वेन नियुक्तस्य " अवियत्तं " प्रहयः स्यात्, स च एकतर-
सिद्ध साधौ, यद्वा-उभयोरेपीति ।

मत्तोमत्तावाधित्य दोषानाह-

अवयास भाणजेओ, वपणं असुइ चि दोगगरिहा य ।

पंतावणं च मत्ते, वपणविवज्जा य इम्मत्ते ॥६१२॥

मत्तः कदाचित्मत्ततया साधोरातिङ्कनं विदधाति, भाजनं वा
जिनत्ति । यद्वा-कदाचित् पीतमासं ददानो वमति, वमंश्च साधुं,
साधुपात्रं वा खरयटपति । ततो लोके जुगुप्सा-धिगमी साध-
वोऽशुचयो ये मत्तादपीत्यं भिक्षां गृह्णीतीति । तथा- कोऽपि मत्तो
मदवशविह्वलतया-रे मुएन् ! किमत्राऽऽयात इति ध्रुवन् घातमपि
विदधाति, तत एवं यतो मत्तेऽवयासाऽऽदयो दोषाः, तस्मा-
न्न ततो ग्राह्यम् । एत एवाऽऽलिङ्गनाऽऽदयो दोषा वमनवर्जा
उन्मत्तेऽपि, तस्मात्ततो पि न ग्राह्यम् ।

संप्रति वेपितज्वरितावाधित्य दोषानाह-

वेवण परिसारुणया, पासे व जुभेज्ज भाणजेओ वा ।

एमेव य जरियम्मि वि, जरसंकमणं व उद्गृहो ॥६१३॥

वेपितास्तु दातुः सकाशाद्विज्ञाप्रहणे देयवस्तुनः परिशाटनं भ-
वति । यद्वा-पार्श्वे साधुनाजनाद् बहिः स वेपितो देयं वस्तु कि-
पेत् । यद्वा-येन स्वात्पादिना भाजनेन कृत्वा निज्ञामानयति त-
स्य भूमौ निपाते भेदः स्फोटनं स्यात् । एवमेव ज्वरितेऽपि दोषा
भावनीयाः । किं च-ज्वरिताद् प्रहणे उवरसंकमणमपि साधो-
र्नवेत्, तथा जनोद्गृहो यथा-अहो ! अमी आहारहस्पटाः, य-
दित्थं ज्वरपीमितादपि भिक्षां गृह्णीतीति ।

अन्धगलत्कुष्ठवाधित्य दोषानाह-

उद्गृह कायपदणं, अंधे जेओ य पासनुहणं वा ।

तहोसी संकमणं, गलंतजिसान्निदेहे य ॥६१४॥

अन्धाङ्गिज्ञाप्रहणे उद्गृहः, स चायम्-अहो ! अमी औदारिका
यदन्धादपि भिक्षां दातुमशक्नुवन्तो भिक्षां गृह्णीतीति । तथा-
अन्धोऽपश्यन् पादाङ्गां भूम्याश्रितपञ्जीवनिकायघातं विदधा-
ति । तथा-लोष्टाऽऽदौ स्थलितः सन् ज्ञमौ निपतेत् । तथा-वस-
तिनिज्ञादानायोत्पाटितहतगृहीतस्याल्लभादिनाजनभङ्गः । तथा-
स देयं वस्तु पार्श्वे भाजनवह्निस्तात् प्राक्षेपेत्, अदृशनात् । त-
स्मादन्धादपि न ग्राह्यम् । तथा स्वर्गोपनि, किंविशिष्टे ? , इ-
त्याह-गलितजृश्रिजनेहे । अत्राऽऽपत्त्याद् व्यत्यासेन पदयो-
जना । मा चैयम्-जृगमतिशयेन गतन् अद्वैतकं रुधिरं
च योर्हर्षहन् भिन्नश्च स्फुटितो देहो यस्य स तथा तस्मि-
न्, तदादिस्वकमणे कुष्ठवाधिसंक्रान्तिः स्यात्, तस्मात्ततोऽपि
न ग्राह्यम् ।

संप्रति पादुकाऽऽकृढादिवस्तुपदोषानाह-

पाउयुरुद्धपरं, वक्के परियाव असुइलिसा य ।

करबिन्नाऽसुइलिसा, ते चिय पायम्मि परणं च ॥६१५॥

पादुकाऽऽकृढस्य जिज्ञादानाय प्रचलतः कदाचित् दुःस्थितत्वात्
पतनं स्यात् । तथा-वक्के दातरि भिक्षां प्रयच्छति परितापो
दुःखं तस्य भवेत् । तथा-(असुइ चि) तत्राप्युत्सर्गाऽऽदौ जज्ञेन
तस्याशौचकरणासंजघात्, ततो जिज्ञाप्रहणे लोके जुगुप्सा, य-
था-अमी असुचयो यदेतस्मादप्यशुचिपुनत्वात् जिज्ञामाददन्
इति । एवं त्रिचक्रेऽपि भिक्षां प्रयच्छति लोके जुगुप्सा, तथा-
इस्नाभायेन शौचकरणासंजघात् । एतद्योपलक्षणम्, तेन हस्ता-
भावे येन कृत्वा नाजने न भिक्षां ददाति । यच्चा-देयं वस्तु तस्य
पतनमपि भवति । तथा च सति पञ्जीवनिकायघातः । एत
एव दोषाः पादेऽपि त्रिचपादेऽपि दातरि कुष्ठवाः, केवलं पादा-
भावेन तस्य भिक्षादानाय प्रचलतः प्रायो नियमतः पतनं पातो
भवेत् । तथा च सति भूम्याश्रितकीटिकाऽऽदिकसर्वव्याघातः ।

संप्रति नपुंसकमधिकृत्य दोषानाह-

आयपरोजयदोसा, अभिखगहणम्मि खोजणे नपुंसे ।

दोगदुगुंछा संका, एरिसया नूणमेए वि ॥६१६॥

नपुंसके भिक्षां प्रयच्छति आत्मपरोभयदोषाः । तथाहि-नपुंस-
काद् भिक्षाप्रहणेऽतिपरिचयो भवति, अतीव परिचयात् तस्य
नपुंसकस्य साधोर्वा कौमो वेदोदयरूपः समुपजायते । ततो
नपुंसकस्य साधुलिङ्गाऽऽयासेवनेन द्वयस्यापि मैयुनसेवया-
कर्मवन्धः, अमीक्ष्यप्रहणशब्दोपादानाच्च कदाचित् जिज्ञाप्रहणे
दोषाभावमाह, परिचयाभावात् । तथा लोके जुगुप्सा-यथैवे नपुं-
सकादपि निरुष्टाङ्गिज्ञामाददते इति, साधूनामप्युपरि जनस्य
शङ्का भवति तस्माद् यथेतेऽपि साधवो नूनमीदृशः नपुंसकाः ।

कथमत्यासजेन सह जिज्ञाप्रहणस्याजतोऽतिपरिचयं विदध-
त इति ।

संप्रति गुर्विणीबालवत्से आश्रित्य दोषानुपदर्शयति--

गुर्विणि गवने संघ-ट्टणा उ उट्टंत-वेसपाणीए ।

बाह्वाई मंसेदुग, मज्जाराई विराहिज्जा ॥ ६१७ ॥

गुर्विण्या भिक्षादानार्थमुत्तिष्ठन्त्या भिक्षां दत्त्वा स्थाने उप-
विशन्त्याश्च गर्भस्य संघट्टनं संवलनं भवति, तस्मान्न
ततो ग्राह्यम् । (बाह्वाई मंसेदुग च्छि) अत्राऽऽर्षत्वाद व्यत्या-
सेन पदयोजना-बालमिति शिशुं चूमौ, मञ्जिकाऽऽदौ वा निक्षिप्य
यदि भिक्षां ददाति, तर्हि तं बाह्यं मार्जाराऽऽदयो विनाशसारमे-
याऽऽदयो मांसेन्दुकाऽऽदि मांसखण्डं शशकशिशुरिति वा कृत्वा
विराधयेत् विनाशयेत् । तथा--आहारखरपिटतौ शुष्कौ हस्तौ
भवतः, ततो भिक्षां दत्त्वा पुनर्दाया हस्ताभ्यां गृह्यमाणस्य घा-
तस्य पीडा भवेत्, ततो बालवत्सातोऽपि न ग्राह्यम् ॥ ६१७ ॥ दि० ॥

किं च-

थण्णं पिज्जमाणी य, दारुणं वा कुमारियं ।

तं निक्खिविच्चु रोयंतं, आहरे पाणजोयणं ॥ ४२ ॥

स्तनं पाययन्ती, कमित्याह-दारकं वा, कुमारिकाम् । वाशब्द-
स्य व्यवहितः संबन्धः । अत एव नपुंसकं वा । नहारकाऽऽदि,
निक्षिप्य रुद्ध भूम्यादौ आहरेत् पानभोजनम् । अत्रायं वृद्धसंप्र-
दायः--“ गच्छवासी, जह थण्णजीवी पियंतो निक्खिच्चो, तो न
गिएहंति । रोवञ्च वा, मा वा; अह अन्नं पि आहारेइ, तो जति
ण रोवइ, तो गिएहंति, अह रोवइ, तो न गिएहंति । अह अपियं-
तो निक्खिच्चो थण्णजीवी रोवइ, तभो ण गिएहंति । अह न रोवति,
तो गिएहंति । गच्छणिग्गया पुण जाव थण्णजीवी ताव रोवइ
वा, मा वा, पियंतओ वा, अपियंतओ वा ण गिएहंति । जाहे अ-
न्नं पि आहारेइ आहत्तो भवति, ताहे जह पियंतओ, तो रोव-
ञ्च वा, मा वा, ण गिएहंति । अह अपियंतओ, तो जइ रोवइ, तो
परिहरंति, अरोविण गेएहंति । सीसो आह-को तत्थ दोसो-
त्थि ? आयरिओ भणइ-तस्स निक्खिप्पमाणस्स खरेहि ह-
त्थेहि चिप्पमाणस्स अधिरत्तेणेण परितावणा दोसा, मज्जाराऽऽ-
दि वा अवहरेज्ज । ” इति सूत्रार्थः ॥ ४२ ॥

तं जवे जत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।

दित्थिं पमिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ४३ ॥

तद्भवेद् भक्षपानं त्वन्तरोदितं संयतानामकल्पकं, यतश्चैव-
मतो ददती प्रत्याचक्षीत, न मम कल्पते तादृशमिति सूत्रार्थः ।
॥ ४३ ॥ दश० ५ अ० १ उ० ।

लुञ्जानां मथन्तीं चाऽऽश्रित्य दोषानाह-

भुंजंती आयमणे, उदगं वोढी य लोमगरिहा य ।

घुपुल्लंती संसत्ते, करम्मिं छित्ते वहे रसगा ॥ ६१८ ॥

लुञ्जाना दात्री भिक्षादानार्थमाचमनं करोति, आचमने च
क्रियमाणे उदकं विराध्यते, अथ न करोत्याचमनं, तर्हि लोके
घोटिरिनिक्त्वा गहो स्यात् । तथा--“घुपुल्लंती” दध्यादि मथन्ती
यदि तद् दध्यादिसंस्कृतं मथानि, तर्हि तेन संसक्तदध्यादिना
छित्ते करे तस्या भिक्षां दद्यात्, तेषां रसजीवानां वधो भवति,
ततस्तस्या अपि हस्तान्न कल्पते ।

संप्रति पेयणाऽऽदिदोषानुपदर्शयति-

दगवीए संघट्टण, पीसणकंमदलज्जणे दट्ठणं ।

पिंजंतं खण्णार्ई, दिन्ने छित्ते करे उदगं ॥ ६१९ ॥

पेयणकण्ठनदलनानि कुर्वन्तीनां हस्ताङ्गिकाग्रहणे उदक-
वीजसंघट्टनं स्यात् । तथाहि-पिबन्ती यदा भिक्षादानायो-
त्तिष्ठति तदा पिब्यमाणतिलाऽऽदिसत्काः काश्चिन्मक्षिकाः सचि-
त्ता अपि हस्ताऽऽदौ लगिताः संजवन्ति, ततो भिक्षादानाय ह-
स्ताऽऽदिप्रस्फोटने जिज्ञां वा दद्यात् भिक्षासंपर्कतस्तासां विराध-
ना भवति । भिक्षां वा दत्त्वा जिज्ञाऽवयवखरपिटतौ हस्तौ जलेन
प्रक्षालयेत् । ततः पेयणे उदकवीजसंघट्टना । एवं कण्ठनदल-
नयोरपि यथायोगं भावनीयम् । तथा-प्रजने जिज्ञां दद्यात् वे-
लालगनेन कमिल्लित्तिसगोधूमाऽऽदीनां दहनं स्यात् । तथा-पि-
ञ्जनं, रुञ्जनमादिशब्दात्कतनप्रमर्दने वा कुर्वन्ती भिक्षां दत्त्वा
भिक्षाऽवयवखरपिटतौ हस्तौ जलेन प्रक्षालयेत्, ततस्तत्राप्युदकं
विनश्यतीति न ततो जिज्ञा कल्पते ।

सम्प्रति पट्कायव्यग्रहस्ताऽऽदिपञ्चकस्वरूपं गाथाद्वयेनाऽऽह-

लोणदगभगणिवत्थी, फल्लाइ मच्छाइ सजीय हत्थम्मि ।

पाणोगाहणया, संघट्टण सेसकाएणं ॥ ६२० ॥

खण्णमाणी आरजए, मज्जे धोएज्ज सिंचए किंचि ।

जेयविसारणमाई, ठिंदइ ठेठे फुरफुरंते ॥ ६२१ ॥

इह सा पट्कायव्यग्रहस्ता उच्यते, यस्या हस्ते सजीवं लवण-
मुदकमङ्गिवायुपुरितो वा वस्तिः, फल्लाऽऽदिकं बीजपूराऽऽदिकं म-
त्स्याऽऽदयो वा विद्यन्ते-ततः सा यद्येतेषां सजीवसवणाऽऽदीनाम-
न्यतमादपि श्रमणभिक्षादानार्थं चूम्यादौ निक्षिप्तः, तर्हि न कल्पते ।
तथा-अवगादना नाम यत्तेषां परुजीवनिकायानां पादेन संघट्ट-
नं शेषकाथेन हस्ताऽऽदिना संमर्दनं संघट्टनमारजमाणा ॥ ६२० ॥
कुड्यादिना भूम्यादि स्नन्ती, अनेन पृथिवीकायाऽऽरम्भ उक्तः ।
यद्वा-मज्जन्ती गुह्येन जलेन स्नाती । अथवा--धावन्ती शूडेनोद-
केन वस्त्राणि प्रक्षालयन्ती । यदि वा-किञ्चिद् वृक्षवल्दयादि सि-
ञ्चन्ती, एतेनापकायाऽऽरम्भो दर्शितः । उपलक्षणमेतत् । उच्यन्ती
वा फूत्कारेण वैश्वानरं वस्त्यादिकं वा सचित्तवातभृतमितस्ततः प्र-
क्षिपन्ती, एतेनाग्निवास्तुसमारम्भ उक्तः । तथा-शाकाऽऽदेः ठेदवि-
सारणे कुर्वन्ती । तत्र ठेदः पुष्पफल्लाऽऽदेः खण्डनं, विशरणं तेषामेव
खरानां शोषणयाऽऽतपे मोचनम् । आदिशब्दात्सन्धुलमुञ्जाऽऽ-
दीनां शोधनाऽऽदिपरिग्रहः । तथा-ठिन्दन्ती पट्टान् वस्त्राणान्
मत्स्याऽऽदीन् “फुरफुरंते” इति पोस्फूर्णमाणान्, पीरयोऽेह्लानि-
त्यर्थः । अनेन वस्त्रकायाऽऽरम्भ उक्तः । इत्थं परुजीवनिकाया-
मारजमाणाया हस्तान्न कल्पते ।

संप्रति षट्कायव्यग्रहस्तेतिपदस्य व्याख्याने मतान्तरमुपद-
शयति-

छक्कायवगहत्था, केई कोळाइ कन्नलइयाइ ।

सिद्धत्थगपुप्फाणि य, सिरम्मि दिन्नाइ वज्जेति ॥ ६२२ ॥

केचिदाचार्याः षट्कायव्यग्रहस्तेतिवचनतः कोळाऽऽदीनि बदरा-
ऽऽदीनि, आदिशब्दात्करीराऽऽदिपरिग्रहः । (कन्नलइया इति) कर्णे
पिनक्षानि । तथा-सिद्धार्थकपुष्पाणि शिरसि दत्तानि वर्जयन्ती ।

अन्ने भणंति दससु वि, एसणदोसेसु अत्थि तग्गहणं ।

तेण न वज्जं भण्णइ, न तु गहणं दायए गहणे ॥ ६२३ ॥

अन्ये त्याचार्यदेशीया भणन्ति । यथा-दशस्यपि शक्तिनाऽऽदिपु
पयणादोपपु मध्ये तदुग्रहणं पदार्थप्रदत्तस्तेत्युपादानमस्ति,
नेन कारणेन लोकाऽऽदिपुक्तदेशीयव्यवहारं न चार्थं, तदेतत्पा-
पीयो, यत्न शाह-नृपयते धर्मोत्तरं दीयते, न तु दायकप्रहणादे-
पणादोपमये पदकार्यप्रदत्तस्यैव ग्रहणं विद्यते, तत्कथमु-
च्यते, न तदुग्रहणमिति ।

सम्प्रति संसक्तिमद्वयदायादिदोषानाह-

संसजिममि देमे, संसजिमद्वयलित्तरकरमे ।

संचारायत्तणओ, उक्खिप्पेते वि ते चेत्त ॥ ६१५ ॥

संसक्तिमिति संसक्तिमद्वयवनि, देशे मग्नत्वे, संसक्तिमना क-
थ्येण क्षितः करो मां यथा यस्याः सा तथाविधा दात्री भिक्षां द-
त्तनी करविलम्बाद् सत्याद् दन्ति, तस्मात्तथा चर्यते । तथा-महतः
पित्राऽऽदेरपयत्ते संचारः, सूचनान्तरमिति संचारिमकीटिका-
मस्कोटाऽऽदिसत्त्वव्याघातः । इदमुक्तं भवति-मदत्त पित्रं यदा
तदा या नोत्पादयते, नापि यथा तथा या संचार्यते, मदत्तादेव,
किं तु प्रयोजनविशेषोपैसां सङ्गत्, तन्तस्तथाश्रित्य प्रायः कोटि-
काऽऽदयः सत्याः संजयन्ति । ततो यदा तत्पित्राऽऽदिकमुक्त्यं
किञ्चिद्दाति तदा तदाश्रितजन्तुस्यापादः एते च दोषा उत्पात्य-
मानेषु महति पित्राऽऽदौ, तत्राश्रि हि भूयो निक्षेपणे हस्त-
संस्पर्शो वा संचारिमकीटिकाऽऽदिसत्त्वव्याघातः । अपि च-
तथाचूनस्य मदन उत्पादने दायाः पीडाऽपि भवति, तस्मान्न
तदुत्पादनेऽपि भिक्षा कल्पते ।

सम्प्रति साधारणं चोरितं वा ददत्या दोषानाह-

साधारणं बहूणं, तस्य उ दोमा जहेव अणिसत्ते ।

चोरियण गहणार्हं, भयणमुहार्हं वा देते ॥ ६२६ ॥

बहूनां साधारणं यदि ददाति, तर्हि तत्र यथा प्राक् अनियुक्ते
दोषा उक्तास्तथैव द्रष्टव्याः । तथा-चौर्येण लूनकर्मकरे स्तुत्या-
ऽऽदौ वा ददति ग्रहणाऽऽदयो ग्रहणव्यन्धनतादृशाऽऽदयो
दोषा द्रष्टव्याः, तस्मात्ततोऽपि न कल्पते । पिं ।

विशेषमाह-

गुञ्जिणीए उवणत्थं, विविहं पाणभोयणं ।

धुन्नमाणं विवज्जिजा, लूचमेसं पन्निच्छण ॥ ६३७ ॥

गुञ्जिणीया गर्भेयस्या उपपद्यतमुपकल्पितम् । किं तदित्याह-
विविधमनेकप्रकारं, पानभोजनं कालापानचण्डल्याद्यकाऽऽदि ।
तत्र लूचयमानं तथा विवर्ज्यमा भूतस्याहपत्वेनाऽभिलाषाऽ-
निवृत्त्या गर्भपतनाऽऽदिदोष इति । लूकशेषं लूकोच्छरितं, प्रती-
च्छेत्, यत्र तस्या निवृत्ताऽभिलाष इति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥

किं च-

सिया य समणट्ठाए, गुञ्जिणी कालमासिणी ।

लुट्ठिया वा निसीएजा, निस्सत्ता वा पुण्डुट्ठ ॥ ६४० ॥

स्याच्च कदाचित्च, भ्रमणार्थं साधुनिमित्तं, गुञ्जिणी पूर्वोक्ता,
कालमासवती गर्भाधानावधममासवतीत्यर्थः । उल्लिखिता वा
यथाकथञ्चिन्नियोदेशविषया-ददामीति साधुनिमित्तम् । निषया
वा स्वव्यापारेण पुनरुत्तिष्ठेत्-ददामीति साधुनिमित्तमेवेति
सूत्रार्थः ॥ ४० ॥

ते जवे भत्तपाणं तु, संजयाण अकण्णियं ।

दितियं पन्निआइक्खे, न मे कप्पइ तारितं ॥ ६४१ ॥

तद्वैद् भक्तपानं तु, तथा निर्वादनोत्थानाचार्यां दीयमानं सं-

यतानामकल्पिकम् । इह च स्थविरकल्पिकानामनिर्वादनो-
त्थानाचार्यां यथावस्थितया दीयमानं कल्पिकम् । जिनकल्पि-
कानां त्यागप्रसन्नया प्रथमद्विषयादाराज्य सर्वथा दीयमानमक-
ल्पिकमेवेति सम्प्रदायः । यतश्चैवमतो ददतीं प्रत्याक्षीति, न मम
कल्पते तादृशमित्येतत्पूर्वधदेवेति सूत्रार्थः ॥ ४१ ॥ दश० ५ अ० १
उ० । केपुचिदायकदोषेषु जीतकल्पानुसारेण निर्विकृतिकं प्राय-
श्चित्तम् । जीत० प्रव० । माचा० उत्त० । ग० । ध० । ओघ० । दश० ।
पञ्चा० । आचा० । नि० चू० । स्था० । (नौगतोऽशनाऽऽदि ददाति
ह्यत्र ' गोयरचरिया ' शब्दे तृतीयभागे ६६५ पृष्ठे उक्तम्)
दायगमुक्त-दायकशुक्त-त्रि० । दायकः शुक्तो यथाऽऽशंसाऽऽदि-
दोषपरहितत्वात् । दायकदोषरहिते, म० १५ श० । दायकशुक्तं
तु यत्र दाता औदार्याऽऽदिगुणान्वितः । विपा० १ श्रु० १ प्र० ।
दायण-दापन-न० । यथा गृहीतजनकपानयोर्निवेदने, प्रह०
१ संघ० द्वार ।

दायणा-दापना-स्त्री० । पृच्छाप्रतिपृष्टस्यार्थस्य व्याख्यानं, " दाय-
णा तयत्थस्स वफ्फाणं " (२६३२) विशेषः । आ० म० । आ० चू० ।
दायव-दातव्य-त्रि० । दातुं योग्ये, माचा० २ भु० १ चू० १
अ० २ उ० ।

दायाद-दायाद-पुं० । दायं विभजनीयधनमादत्ते । आ-दा-कः ।
पुत्रे, सपिण्डे, वाच० । पितृपिण्डोदकदानयोग्ये, आचा० १
भु० २ म० ३ उ० ।

दायार-दायार-पुं० । दायाय दानार्थमियति आगच्छन्तीति
दायाराः । याचके, कल० १ अधि० ५ क्षण ।

दार-दार-पुं० । य० च० । दारयन्ति विदारयन्ति पुरुषस्यान्त-
रङ्गगुणानिति दाराः । आतु० । दारयन्ति भ्रातृस्नेहम्, इ-णिच्,
अप् । पत्याम्, सा हि पत्युः भ्रातृस्नेहं भिनत्तीति लोकप्रसि-
द्धम् । वाच० । कलत्रे, प्रव० ६ द्वार । आ० चू० । आ० ।
त्रिपाम्, उत्त० २१ अ० ।

द्वार-न० । प्रासादभवनदेवकुलाऽऽदीनां (रा०) प्रवेश-
मुख्ये, विशेषः । प्रय० । म० । दश० । प्रज्ञा० । नि० चू० । अतु० । रा० ।
(विजयाऽऽदीनां जम्बूद्वीपद्वाराणां वक्तव्यता ' जंबूद्वीप ' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे १३७२ पृष्ठे उक्ता) (सूर्याभिमानद्वारवक्तव्य-
ता ' सूरियाज ' शब्दे कृष्टव्या) गृहाऽऽदिनिर्गमस्थाने, प्रतीहारे,
उपाये, मुखे च । वाच० । कटिसूत्रे, दे० ना० ५ वर्ग ३८ गाथा ।

दारग-दारक-पुं० । दणाति भिनत्ति उदरं इ-पण्डु । वाच० ।
बालके, वय० ३ उ० । दश० । रा० । आ० फ० । सूत्र० । ज्ञा० ।
आ० म० । डिम्भदारककुमारकाणामल्पबहुवहुतरकालकृतो
विशेषः । ज्ञा० १ श्रु० २ म० । बालिकायाम्, स्त्री० । टाप् । अन्त-
रङ्गम् । वाच० । आ० म० । प्रश्न० । अन्त० । आचा० । जेदके,
ग्रामशकरे, पुं० । वाच० ।

दारजविखणी-द्वारयक्षिणी-स्त्री० । द्वारस्थायां यक्षिण्याम्,
आच० ४ म० ।

दारद्व-द्वारस्थ-पुं० । द्वारपाले, वृ० १ उ० ।

दारक्षता-स्त्री० । देशी-पेटायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ३८ गाथा ।

दारपदियरग-द्वारप्रतिचरक-पुं० । अत्यन्तरमूलस्थायिनि, प्र-
व० ७१ द्वार ।

दारपिण्ड-द्वारपिण्ड-पुं० । द्वारशाखायाम्, जं० १ वङ्ग० । जी० ।

दारपिहाण-द्वारपिधान-न० । द्वारकपादस्थगने, (तत्र द्वार-
पिधाने दोषाः । कारणे तत्कर्तव्यता च 'वसह' शब्दे वक्ष्यते)

णो पिहे ण यावपंगुणे,

दारं सुधवरस्स संजए ।

पुढे ण उदाहरे वायं,

ए समुच्छे णो संथरे तणं ॥ १३ ॥

केनचिच्छयनाऽऽदिनिमित्तेन शून्यं गृहमाश्रितो भिक्षुः, तस्य
गृहस्य द्वारं कपाटाऽऽदिना न पिदधीत न स्थगयेन्नापि तच्चा-
लयेत । यावत् (ए यावपंगुणे चि) नोदघाटयेत्, तत्रस्थोऽन्यत्र
वा केनचिच्छर्माऽऽदिकं मार्गं वा पृष्ठः सन् सावर्धा वाचं नोदाह-
रेद् न ब्रूयात् । अभिग्राहिको जिनकल्पिकाऽऽदिर्निरवच्यामपि न
ब्रूयात् । तथा न समुच्छिन्धात् तृणानि कचवरं च प्रमार्जनेन ना-
पनयेत्, नापि शयनार्थं कश्चिदाभिग्राहिकस्तृणाऽऽदिकं संस्त-
रेत्, तृणैरपि संस्तारकं न कुर्यात्, किं पुनः कम्बलाऽऽदिनाऽन्यो
वा बृषिरतृणं न संस्तरेदिति ॥ १३ ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

दारवाल-द्वारपाल-पुं० । द्वाररक्षके, आ० म० १ अ० १ खरु ।

दारविलजोग-द्वारविलयोग-पुं० । स्थगने, पं० व० ४ द्वार ।

दारमंतजेय-दारमन्त्रभेद-पुं० । दाराणां कलत्राणामुपलक्षणत्वा-
न्मित्राऽऽदीनां च मन्त्रो मन्त्रणं तस्य भेदः प्रकाशनं दारमन्त्र-
भेदः । खदारसन्तोषस्य द्वितीयव्रतस्य तृतीयेऽतिचारभेदे, प्र-
व० । अस्य चानुवादरूपत्वेन सत्यत्वाद् यद्यपि नातिचारत्वं
घटने, तथाऽपि विश्वधर्मापितार्थप्रकटनजनितलज्जाऽऽदितः
कलत्रमित्राऽऽदेर्मरणाऽऽदिसंभवेन परमार्थतोऽस्यासत्यत्वात्
कथञ्चिद्भ्रूकरूपत्वेनातिचारतैव । रहस्यदूषणे हि रहस्यमाका-
राऽऽदिना विज्ञायानधिकृत एव प्रकाशयति, इह तु मन्त्रयितैव
स्वयं मन्त्रं भिनत्तीत्यनयोर्भेदः । प्रव० ६ द्वार ।

दारावती-द्वारावती-स्त्री० । सौराष्ट्रदेशप्रतिषेधार्थां राजधान्या-
म्, प्रज्ञा० १ पद ।

दारिआ-देशी-वेद्यायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ३७ गाथा ।

दारु-दारु-न० । काष्ठे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । स्था० ।
ज्ञा० । नि० चू० ।

दारुण-दारुण-पुं० । वासुदेवस्य धारिण्यां देव्यामुत्पन्ने पुत्रे, स
वारिष्ठनेमेरुन्तिके प्रव्रज्य सिद्ध इत्यन्तरुद्देशानां तृतीयवर्गस्य
द्वादशेऽध्ययने सूचितम् । अन्त० ३ वर्ग १ अ० । दारुकोऽनगा-
रो वासुदेवस्य पुत्रो भगवतोऽरिष्टनेमिनाथस्य शिष्योऽनुत्तरो-
पपातिकोक्तचरित इति । स्था० ६ ठा० । कृष्णसारथौ च ।
ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । दारु-स्वार्थे कन् । देवदारुकै, वाच० ।
काष्ठे, न० । आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ० । आ० म० । आव० ।
उत्त० ।

दारुधर-दारुगृह-न० । करपत्रस्फाटितदारुफलकमये गृहे, व्य०
४ उ० ।

दारुण-दारुण-पुं० । 'ह' भये वनत् । दारयति विदारयति चि-
त्तमिति दारुणः । चिन्तके, वाच० । दारयन्ति जनमनांसि इति
दारुणाः । विलपिताऽऽक्रुन्दिताऽऽदिषु, उत्त० ६ अ० । रौद्ररसे,

भयानकरसे, वाच० । रौद्रे च । ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । प्रश्न० ।
दारयन्ति मन्दसत्त्वानां संयमविषयां धृतिमिति दारुणाः ।
भाषायाम्, स्त्री० । उत्त० २ अ० । भयानके, सूत्र० १ श्रु० २
अ० २ उ० । असह्ये, आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० । भयावहे,
दुःसहे, भीषणे, भयहेतौ च । वाच० ।

दारुणजाव-दारुणभाव-पुं० । रौद्राध्यवसाये, वृ० ३ उ० ।

दारुणमति-दारुणमति-स्त्री० । रौद्रमतौ, प्रश्न० १ आश्र० द्वारा

दारुणविवाग-दारुणविपाक-पुं० । नरकाऽऽदिदुःखकारणत्वेन
घोरोदये, पञ्चा० ८ विव० । रौद्रफले, पञ्चा० १५ विव० । ती-
व्रविपाके कर्मणि, पो० १ विव० ।

दारुणसहाव-दारुणस्वभाव-त्रि० । दारुणः क्रोधान्वितः स्वजा-
वो यस्याऽसौ दारुणस्वभावः । क्रोधान्वितस्वभावे, व्य० १ उ० ।

दारुदंरुय-दारुदंरुक-न० । रजोहरणस्य काष्ठमयेऽल्पदण्डे,
यत्र दारुमयस्य दंरुस्याग्रभागे कर्णिका दाशिका वध्यन्ते तद्दा-
रुदंरुकम् । वृ० ५ उ० ।

दारुपर्वय-दारुपर्वत-पुं० । दारुनिर्मापित इव पर्वतविशेषे,
जो० ३ प्रति० ४ उ० । रा० ।

दारुपाय-दारुपात्र-न० । काष्ठमये पात्रे, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
आचा० ।

दारुय-दारुक-पुं० । वसुदेवस्य धारिण्यां जाते स्वनामभ्याते पु-
त्रे, तद्वक्तव्यता गजसुकुमारस्येव । अन्त० २ श्रु० ३ वर्ग १ अ० ।

दारुसंकप-दारुसंक्रम-पुं० । जङ्घे सेत्वादिकरणे, स्थले गर्ताल-
क्ष्णाऽऽदिके च । आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

दालण-दारुण-न० । विदारणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

दालि-दालि-स्त्री० । मुक्ताऽऽदिद्विदले, प्रव० ३८ द्वार ।
उत्त० । ध० ।

दालिअ-देशी-चक्षुषि, दे० ना० ५ वर्ग ३८ गाथा ।

दालिह-दारिद्र-न० । 'हरिद्राऽऽदौ हः' ॥ ७ । १ । १५४ ॥ इति
असंयुक्तस्य रस्य लः । 'दालिहं' । धनराहित्ये, प्रा० १ पाद ।

दालियंव-दालिकाम्ब-न० । दाल्या मुक्ताऽऽदिमय्या निष्पादिते-
ऽम्ले, उपा० १ अ० ।

दालिमरसिय-दालिमरसिक-त्रि० । दालिमरससंस्पृष्टे, विपा०
१ श्रु० ७ अ० ।

दाव-दाव-पुं० । दवानले, आव० ४ अ० ।

दावगि-दावाग्नि-पुं० । 'दवगि' शब्दार्थे, औ० ।

दावदव-दावजव-पुं० । समुद्रनटवृत्तविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । स० । प्रज्ञ० । आव० । आ० चू० । ('आराहग' शब्दे
द्वितीयभागे ३७७ पृष्ठेऽस्य वक्तव्यता)

दावर-द्वारपर-न० । यदा प्रत्येकस्यापि प्रथमो भङ्गो न प्राप्यते
तदा द्वारपर इति । समयपरिभाषया द्वितीये, वृ० १ उ० ।

दावरजुम्म-द्वारपरयुग्म-न० । द्वाज्यामादित एव कृतयुग्माद्वोप-
रिवर्त्तिभ्यां यदपरं युग्मं कृतयुग्मादन्यत्तन्निपातनविधेर्द्वारपरयु-
ग्मे, ज० । " जेणं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहारीमाणे अ-

वहीरमाणे दुपञ्जवन्ति । मे नं दावरजुम्भे ।" म० १८ अ० ४
उ० । द्विपथ्यवामने राज्ञो च । स्था० ४ अ० ३ उ० । सूत्र० ।

दावारणल-दावानल-पुं० । वनहृताग्ने, शब० ४ अ० ।

दावारय-उदकदारक-न० । जलपात्रे, ज० १५ अ० ।

दाम-दाम-पुं० । गृहदास्याः सज्जाते, कुर्मिज्ञाऽऽदिष्वर्थाऽऽदिना
चा क्रीते, अङ्गाऽऽदित्यनिरुक्ते वा अथरुद्र, ग० १ श्रि० । ध० ।
दामा दामोपुत्राऽऽदयः । स्था० ३ अ० १ उ० । सूत्र० । जी० ।
यु० । भुनक्तिशेषे, ज्ञा० १ यु० २ अ० । चेटकं, अ० । प्रश्न० ।
न० । पं० भा० । पं० चू० ।

गन्ते कीर्ति आगप, लुक्त्तिवत्त्वे नानरादृक्त्वे वा ।

समणाय व समणीय व, न कप्यती तारिमे दिक्त्वा ॥३८५॥

गन्ते ति ओगानिदासो, किणित्वा दामो कतो, रिणं भदतो
दासत्वेण पश्चो, दृष्टिपत्वे ठानि दासत्वेण पश्चो, किमपि
कारणे अथवा दंडं अदिनां रक्षा दासो कतो, वदियो गिरुद्धो
दयिणं अदेनो दासो कतो । एते दिक्त्वेतुं न कप्यति । नि०
चू० ११ अ० ।

दामचंदग-दासचेटक-पुं० । दासस्य भुनक्तिशेषस्य चेटकः
कुमारकः दामचेटकः । अथवा-दासध्यासौ चेटकश्चेति दास-
चेटकः । दासकुमारं, ज्ञा० १ यु० २ अ० ।

दामच-दासत्व-न० । गृहदासीपुत्रतायाम्, म० १२ अ० ७ उ० ।

दामपोरुस-दासपरूप-न० । चेटकचेटोपतिप्रमुखाऽऽदिकं, उ-
त्त० ३ अ० ।

दामरहि-दासरयि-पुं० । दशरथापत्ये, "वेयाज्जगे य दाम-
रही रामो मीयालक्खणसंज्जुओ पिउआणाए वनवासं गओ ।"
ती० २५ कल्प ।

दामवाय-दासवाद-पुं० । दासोऽयमाचार्य इति वाचांयाम्,
स्था० ६ अ० ।

दामी-दासी-स्त्री० । चेटिकायाम्, प्रश्न० २ आध० चार ।
औ० । रा० । दास्यो वटयोपितः सर्वापसदाः, तामिरपि सट
सम्पर्कं परिहरेत् । सूत्र० १ यु० ४ अ० १ उ० ।

दामीखव्वकिया-दासीकर्वटिका-स्त्री० । स्थविराक्रोदासाभि-
गतस्य गोदासगणस्य चतुर्थशालायाम्, कल्प० ८ क्षण ।

दासीचोर-दासीचौर-पुं० । चेटोचौरे, प्रश्न० ३ आध० चार ।

दाह-दाह-पुं० । " हो घोऽनुस्वारात् " ॥ ७ । १ । २६५ ॥ इति
सूत्रे फचचिदननुस्वारादिति वचनाद् हस्य घः 'दाहो । दाघो ।'
प्रा० १ पाद । वाहो संतापे, प्रा० म० १ अ० २ खण्ड । जस्मी-
करणे, नि० चू० १ उ० । रोगनेत्रे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
विपा० । ज्ञा० । आ० म० । " अहोत्था विरलो दाहो,
सव्वगतेसु परिधवा । " (१९) उ० २० अ० । गाव-
सन्तापे च । वाच० ।

दाहवर्कतिय-दाहव्युत्क्रान्तिक-त्रि० । दाहो व्युत्क्रान्त उत्पन्नो
यस्याऽसौ दाहव्युत्क्रान्तः, स एव दाहव्युत्क्रान्तिकः । दाहोत्प-
न्नो, म० ६ अ० ३३ उ० । ज्ञा० ।

दाहा-दाहा-स्त्री० । प्रहरणविशेषे, ज्ञा० १ यु० १७ अ० ।

दाहिण-दक्षिण-त्रि० । " दुःखदक्षिणतीर्थे वा " ॥ ८ । २ । ७९ ॥
एषु संयुक्तस्य हः । 'दाहिणो । दक्षिणो ।' प्रा० ३ पाद । भ-
वामभागस्ये, वाच० । सू० प्र० । भावा० ।

दाहिणगामुय-दक्षिणगामुक-पुं० । दक्षिणस्यां दिशि गमनशी-
ले, सूत्र० २ यु० २ अ० ।

दाहिणहृभरह-दक्षिणार्द्धनरत-पुं० । भरतक्षेत्रस्य दक्षिणार्द्धे,
कल्प० १ क्षण ।

दाहिणहृनरहकूम-दक्षिणार्द्धनरतकूट-न० । दक्षिणार्द्धनरत-
नाम्नो देवस्याऽऽवासभूते कूटे, जं० १ वक्र० ।

दाहिणहृमाणुस्सखेन-दक्षिणार्द्धमनुष्यक्षेत्र-पुं० । दक्षिणार्द्धम-
नुष्यक्षेत्रजनेषु, " दाहिणहृमाणुस्सखेत्ताणां ङावद्धि चंदा पजा-
मिसु वा, पजासांत वा, पभाविस्सति वा, ङावद्धि सुरिया त-
विमु वा, तनंति वा, तथिस्सन्ति वा । " स० ६५ सम० ।

दाहिणमूलोगादिवर्द्ध-दक्षिणार्द्धलोकाधिपति-पुं० । लोकस्या-
र्द्धमर्द्धलोको दक्षिणो योऽर्द्धलोको दक्षिणार्द्धलोकस्तस्य योऽ-
धिपतिः । तस्मिन्, उपा० २ अ० । कल्प० ।

दाहिणच-दक्षिणत्व-न० । सरलस्ये, स० ३५ सम० ।

दाहिणदारिय-दक्षिणद्वारिक-न० । दक्षिणं द्वारं येषामस्ति ता-
नि दक्षिणद्वारिकाणि । अभिव्यादिषु सप्तनक्षत्रेषु, स्था० ७ अ० ।
दक्षिणदिशि येषु गच्छतः शुभं प्रवर्तते । स० ७ सम० ।

दाहिणपवच्छिमा-दक्षिणपश्चिमा-स्त्री० । नैऋत्यकोणे, रा० ।
स्था० ।

दाहिणभुय-दक्षिणभुज-पुं० । दक्षिणहस्ते, रा० । सू० प्र० ।

दाहिणवाय-दक्षिणवात-पुं० । दक्षिणस्याः दिशः समागच्छति
वाते, प्रज्ञा० १ पद । स्था० ।

दाहिणा-दक्षिणा-स्त्री० । दक्षिणस्यां दिशि, स्था० ६ अ० ।

दाहिणायण-दक्षिणायन-पुं० । न० । रवेः कर्कसंक्रमादनन्तरं
पणनासाऽऽयमके समये, सू० प्र० १० पाद० ।

दाहिणावत्त-दक्षिणाऽऽवर्त-पुं० । अनुकूलप्रवृत्तावावर्ते, स्था०
४ अ० २ उ० ।

दाहिणिद्व-दाहिणात्य-त्रि० । दक्षिणदिग्भवमात्रे, स्था० ॥
ठा० २ उ० । प्रज्ञा० ।

दि-स्त्रया-तृतीया । " मे दि० ॥ ७ । ३ । ३६ ॥ इत्यादिना त्वया इत्य-
स्य स्थाने दि इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

दित्र-द्वित्र-पुं० । द्विजयते जन-रुः । वृत्तौ संख्याया वाराधत्वं-
म् । वाच० । " सर्वत्र त्ववरामचन्द्रे " ॥ ८ । १ । ७६ ॥ इति
संयुक्तस्याधः स्थितस्य वकारस्य लुक् । द्विजः । दित्रो । प्रा०
३ पाद । " द्वित्रोरुव " ॥ ८ । १ । ९४ ॥ इति सूत्रे फचचिन्नानि
वचनाद् न उन्वम् । दित्रो । प्रा० १ पाद । ब्राह्मणे, ब्राह्म-
णाऽऽदिवर्णत्रये, " जन्मना जायते शूद्रः, संस्कारैर्द्विज उच्यते ।"
वन्ते, अथर्वजे विद्गाऽऽदौ, तुम्बुरुवृक्षे च । वाच० ।
द्विप-पुं० । ब्राह्मणं मुख्यगुणडाच्यां पिबति । पा कः । हस्तिनि,
वाच० ।

दिअंवर-दिगम्बर-पुं० । शिवे, नने, आर्हतभेदे, वाच० । सा-
धुभेदे, आ० म० । ही० । आचा० ।

दिअंवरदंसण-दिगम्बरदर्शन-न० । दिगम्बराणां शास्त्रे, आ०
म० १ अ० १ खण्ड ।

दिअज्ज-देशी-सुवर्णकारे, दे० ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

दिअधुत्त-देशी-काके, दे० ना० ५ वर्ग ४१ गाथा ।

दिअर-देवर-पुं० । देव-अरच् । “एत इहा वेदना-चपेटा-देवर-
केसरे” ॥ ८ । १ । १४६ ॥ इति एत इत्थम् । “दिअरो । देवरो । ”
प्रा० १ पाद । पत्युः कनिष्ठभ्रातरि, वाच० ।

दिअझिअ-देशी-सूखे, दे० ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

दिअसिअ-देशी-सदाभोजने, अनुादने च । दे० ना० ५ वर्ग
४० गाथा ।

दिअह-दिवस-पुं० । दीव्यत्यत्र दिव-असच् किञ्च । षष्टिद-
यमाऽऽत्मके समये, “दिअहा जंति भडप्परुहिं, परुहिं मणो-
रह पच्छि । ” प्रा० ४ पाद ।

दिअहरु-दिवस-पुं० । षष्टिदयमाऽऽत्मके समये, “जे महु दिमा
दिअहडा, दइए पवसंतेण । ताण गणंतिपे अङ्गुलिउ, जज्जरि-
आ उ नहेण ॥ ” प्रा० ४ पाद । प्रवसता चरता दयितेन ये मम
दिवसा दत्तास्तान् गणयन्त्या ममाङ्गुल्यो नखेन जर्जरिताः ।
प्रा० दुं० ४ पाद ।

“ नारीषष्टिमितस्तत्र, सावनो दिवसः स्मृतः ।

त्रिंशद्भागोऽर्कशस्तु, दिवसः सौर उच्यते ॥ १ ॥

चान्द्रस्तु तिथ्यवच्छिन्नो, भौमो नूपादिधर्मतः । ”

इत्युक्तेषु सावनोऽऽदिषु दिनेषु च । वाच० । “ जमरा एत्थु
विहसवडइ, केवि दिअहरु विहसु । ” प्रा० ४ पाद ।

दिअहुत्त-देशी-पूर्वाह्नभोजने, दे० ना० ५ वर्ग ४० गाथा ।

दिआहम-देशी-भासपक्षिणि, दे० ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

दिइ-इति-स्त्री० । इ-क्तिन् । जलाऽऽधारे चर्ममये भाजने, ज्ञा०
१ श्रु० १८ अ० । अनु० ।

दिइआ-इतिका-स्त्री० । चर्मनिर्मितोदकपात्रे, मत्स्यभेदे च ।
वाच० । अनु० ।

दिक्काण-छेकाण-पुं० । मेषाऽऽदीनां लग्नानां दशांशाऽऽत्मके
त्रिंशवे, “ कूणदिक्काणलोसेसुं, उत्तमठं तु कारण । एवं
लग्गाणि जाणिजे, दिक्काणेषु ण संसओ ॥१॥ ” द० प० ।

दिक्खकाल-दीक्षाकाल-पुं० । योगकाले, आ० म० १ अ० २
खण्ड ।

दिक्खभाव-दीक्षाभाव-पुं० । प्रव्रज्याया भावे, पञ्चा० १८ विव० ।

दिक्खा-दीक्षा-स्त्री० । दीक्षणा दीक्षा । प्रव्रज्यायाम्, ओघ० ।
स्था० ।

साम्प्रतं ज्ञानत्रयभावाभावयोर्दीक्षाधिकारित्वानधिकारि-
त्वप्रतिपादनायाऽऽह-

अस्मिन् सति दीक्षाया, अधिकारी तत्त्वतो भवति सत्त्वः ।

इतरस्य पुनर्दीक्षा, वसन्तनृपसन्निभा ज्ञेया ॥ १ ॥

अस्मिन् ज्ञानत्रये, सति विद्यमाने, दीक्षाया विरतिरूपायाः,
अधिकारी अधिकारवान्, शास्त्रनयोदितत्वेन तत्त्वतः परमा-
र्थतो भवति, सत्यः पुमान्, इतरस्याऽनधिकारिणः, पुनर्दी-

क्षा व्रतरूपा, वसन्तनृपसन्निभा विरुम्वनाप्राया चैत्रमास्य-
रिहासकृतराजसन्निभा मुख्यनृपदीक्षावत्कार्याकरणेन ज्ञेया
ज्ञातव्या ॥ १ ॥

अधुना दीक्षाया निरुक्तमुपदर्शयन् ज्ञानिन एव तां नियम-
यन्नाह-

श्रेयोदानादशिव-क्षपणाच्च सतां मतेह दीक्षेति ।

सा ज्ञानिनो नियोगाद्, यथोदितस्यैव साध्वीति ॥ २ ॥

श्रेयोदानाच्छ्रेयः सुन्दरं तस्य दानं धनरत्नं तस्मात्, अ-
शिवं प्रत्यवायस्तत्क्षपणाच्च तन्निरसनाच्च, सतां मुनीनां मता-
ऽभिप्रेता, इह प्रवचने, दीक्षंति प्रागुक्ता । इत्येवमनया निरुक्तप्र-
क्रियया, सा दीक्षा, ज्ञानिनो ज्ञातव्यतो, नियोगाभियोगेन, यथो-
दितस्यैवाधिकारिण एव, साध्वीति निरवद्या वर्तते ॥ २ ॥

ननु च यदि ज्ञानिन एव नियमेन साध्वी दीक्षा, ततः कथं
पूर्वोक्तज्ञानत्रयविकलानां माषतुपप्रवृत्तीनां समये सा श्रेयसी
श्रूयत इत्याशङ्क्याऽऽह-

यो निरनुबन्धदोषा-च्छ्राद्धोऽनाभोगवान् वृजिनचीरः ।

गुरुजक्तो ग्रहरहितः, सोऽपि ज्ञान्येव तत्फलतः ॥ ३ ॥

य एवंविधो निरनुबन्धदोषाच्छ्राद्धः । निरनुबन्धो व्यवच्छिन्न-
सन्तानो दापो रागाऽऽदिर्निरनुबन्धश्चासौ दोषश्च तस्माच्छ्रा-
द्धः अक्षयवान् । यस्तु सानुबन्धदोषान्निरुपक्रमकृष्टकर्मज्ञक-
णात् कथञ्चिच्छ्राद्धो भवति, स नेह गृह्यते । अनाभोगवान् अ-
नाभोगोऽपरिज्ञानमात्रमेव केवलं ग्रन्थार्थाऽऽदिषु सूक्ष्मबुद्धि-
गम्येषु स विद्यते यस्य स तथा वृजिनं पापं तस्माद्वीर्यवृजि-
नभीरुः संसारविरक्तत्वेन । गुरुवः पूज्यास्तेषु भक्ता गुरुबहुमा-
नात् । ग्रह आप्रदो मिथ्याऽज्जनिवेशस्तेन रहितो ग्रहरहितो-
ऽनेन सम्यग्दर्शनवत्त्वमस्याऽऽवेदयति, सोऽपि य एवमुक्तविशो-
षणवान्, ज्ञान्येव ज्ञानवानेव । तत्फलतो ज्ञानफलसंप्रकृतेन,
ज्ञानस्याऽपि होतव्यं फलं संसारविरक्तत्वगुरुजक्तत्वाऽऽदि,
तदस्याऽपि विद्यत इति कृत्वा ॥ ३ ॥

कथं पुनर्ज्ञानफलं माषतुपाऽऽदेर्गुरुबहुमानमात्रेण तथाविध-
ज्ञानविकलस्य सन्मार्गगमनाऽऽदीत्याशङ्क्याऽऽह-

चक्षुष्मानेकः स्या-दन्धोऽन्यस्तन्मतानुवृत्तिपरः ।

गन्तारौ गन्तव्यं, प्राप्नुत एतौ युगपदेव ॥४॥

चक्षुरमलमनुपहतं विद्यते यस्य स चक्षुष्मानेकः कश्चित् स्या-
द्भवेत्पुरुषो मार्गगमनप्रवृत्तः, अन्धो दृष्टिविकलोऽन्यस्तदपरः,
केवलं मार्गानुसारितया विशिष्टविवेकसंपन्नत्वेन च । तन्मता-
नुवृत्तिपरस्तस्य चक्षुष्मतो मतमभिप्रायो वचनं वा तन्मूलं तद-
नुवृत्तिपरस्तदनुवर्त्तनप्रधानः शेषानुमतवचनपरित्यागेन । एतौ
ह्यपि चक्षुष्मसदन्धौ गन्तारौ गमनशीलावनवरतप्रयाणक-
वृत्त्या गन्तव्यं त्रिविक्रितनगराऽऽदि । प्राप्नुत एतौ युगपदेवैकका-
लमेव । इदमुक्तं भवति-चक्षुष्मान् पुरस्ताद् व्रजत्यन्धस्तु पृष्ठतः,
एवमनयोर्व्रजतोरेकपदस्यास एवान्तरं नापरं महत्, यदि वा-
तर्दापि समानपदन्यासयोः साहित्येन बाहुलशयोर्व्रजतोर्नास्ती-
त्येवमेककालाप्राप्तव्यनगराऽऽदिस्थानप्राप्तद्वयोरपीति । यथै-
वमेतयोर्नान्तरं तथा गुरुमाषतुषकदृष्टिष्वयोर्ज्ञान्यज्ञानिनोः
फलं प्रति सन्मार्गगमनप्रवृत्तयोर्मार्गपर्यन्तप्राप्तौ मुख्यवस्थायां
न किञ्चिदन्तरमिति गर्भार्थः ॥ ४ ॥

एवं समानफलस्य ज्ञान्यमानिनोः प्रतिपाद्य दीक्षाऽहं च विशेष-
पक्षानामभिविनश्याप इत्येति-

यस्यासि सन्ध्याया-प्रित्यं सामर्थ्ययोग्यताऽविकला ।

गुरुत्वाप्रतिबन्धाद्, दीक्षां चित्त एव मोऽपि किञ्च ॥ ५ ॥

यस्य विशिष्टज्ञानरहितः साध्यास्त विद्यते सन्ध्यायां सदा-
चारैः, द्ध्यमनेन प्रकारेण, सामर्थ्ययोग्यता सामर्थ्येन समानफल-
साधकत्वरूपेण योग्यताऽविकला परिपूर्णा, गुरुपु धर्माऽऽचार्या-
ऽऽदिषु भावप्रतिबन्धाद् जायतेः प्रतिबन्धत्वेन हेतुना दीक्षां चित्त
एव दीक्षायोग्य एव प्रवृत्तः, किलेत्यामाऽऽगमवाद्, यतः संसा-
रविरक्त एवास्या अधिकारी शेषगुणवैकल्येऽपीत्युक्तम् ॥५॥

छदानां दीक्षायाः समानफलतया देयत्वमभिधानां विषयफ-
लस्य चाऽदेयत्वमुपदेश्यभिदमाह-

देयाऽस्मै विधिपूर्व, सम्यक्प्रत्ययानुगतां दीक्षा ।

निर्वाणवी मपे-त्यनिष्टफलदाऽन्यथाऽन्यन्तम् ॥ ६ ॥

देया दानव्याऽस्मै योग्याय विधिपूर्व विधानपूर्व सम्यगवैप-
रीत्येन तन्त्रानुसारतः शास्त्रानुसारतो दीक्षा व्रतस्था निर्वाण-
स्य धीजं मोक्षमुखयोर्हेतुत्वेन । एवेति दीक्षायाऽनिष्टफलदा
विषयफलता संसारफलाऽन्यथाऽयोग्याय दीयमानाऽन्यन्तम-
निश्चयेनेति ॥६॥

का पुनरियं दीक्षेत्याह-

देशमग्रऽऽह्वये, विरतिर्न्यामोऽत्र तद्वति च सम्यक् ।

तन्नामाऽऽदिस्थापन-मविद्वत् स्वगुरुयोजनतः ॥७॥

देशाऽऽनया, समग्रऽऽह्वये चेयं दीक्षा विरतिरुच्यते, देशविरति-
दीक्षा, सर्वविरतिदीक्षा चेत्पर्यः । न्यामो निद्रापोऽत्र दीक्षायां
प्रत्यन्यास इत्यर्थः । सा विद्यते यस्य तद्वर्तमानस्मृत्यति च
पुरं देशदीक्षावति, सर्वदेशीक्षावति च सम्यग् समीचीनं संग-
तम् । तन्नामाऽऽदिस्थापने तेषां प्रवचनप्रतिष्ठानां नामाऽऽदीनां
चतुर्णां स्थापनमारोपणमभिद्वन्तम्, उपद्रव्यरहितमनुपपन्नमिति
यावत् । कथं तन्नामाऽऽदिस्थापनम्? स्वगुरुयोजनतः स्वगुरु-
निरात्मोपपृज्यैयोजनं संवन्धनमौचित्येन यत्र तन्नामाऽऽदीनां
ततः सकाशात् ॥ ७ ॥

कथं पुनर्विशिष्टनामन्यासस्य स्वगुरुभिः प्रसादीकृत-
स्य दीक्षानिमित्तत्वमिति मन्यमानं परं प्रत्याह-

नामनिमित्तं तत्त्वं, तथा तथा चोद्धृतं पुरा यद्विद्व ।

तत्स्थापना तु दीक्षा, तत्वेनान्यस्तदुपचारः ॥ ८ ॥

नामनिमित्तं नामहेतुकं तद्वाच्यत्वं नामप्रतिपाद्यगुणाऽऽत्मक-
त्वम्, कृतप्रशान्ताऽऽदिनामनः प्रशमाऽऽदिस्वरूपोपलब्धत्वात् । तन्ना-
मि च तद्गुणस्मरणेऽऽद्युपलब्धत्वात् तथा चोद्धृतं तेन तेन स्व-
रूपेणोद्धृतमुद्धृतं कृतनिर्वाहम् । पुरा पूर्वं, यद्यस्मादिह प्रवचने, सु-
निभिः तत् स्थापना तु तस्यैव नाम्नः स्थापना तु स्थापनैव नाम-
न्यास एव दीक्षा प्रवृत्तना, तत्त्वेन परमार्थनान्यस्तदुपचारोऽन्य-
क्रियाकलापस्तदुपचारस्तस्या दीक्षाया उपचारो वचते, विद्यो-
पचारात् ॥ ८ ॥

कस्मात्पुनर्नामाऽऽदिन्यासे महानादरः कियत इत्या-
शङ्कयाऽऽह-

कीर्त्यारोग्यध्रुवपद-मंप्राप्तेः सूचकानि नियमेन ।

नामाऽऽदीन्याचार्याः, वदन्ति तत्तेषु यतितव्यम् ॥ ९ ॥

कीर्तिः श्लाघा, आरोग्यं नीरुजदं, प्राक्तनसहजैर्वापतिकरो-
गविरहेण, ध्रुवं स्थैर्यं भावप्राधान्याभिर्हेश्य । पदं स्थानं वि-
शिष्टपुरुषावस्थारूपमाचार्यत्वाऽऽदि । कीर्तिआरोग्यं च ध्रुवं च
पदं च कीर्त्यारोग्यध्रुवपदानि, तेषां संप्राप्तिरपूर्वज्ञानः, तस्या
अप्राप्तिपूर्विकायाः प्राप्तेः सूचकानि गमकानि नियमेनावश्यं-
या, नामस्थापनाद्वयभावरूपाणां चार्याः पूज्या वदन्ति ह्यु-
ते । तत्तस्मात्तेषु नामाऽऽदिषु यतितव्यं यतो विधेयः । इह चेदं
तात्पर्यमवसेयम्-अन्वयं नामो हि कीर्तनमात्रादेव शब्दार्थप्र-
तिपत्तेर्विदुषां प्राकृतजनस्य च मनःप्रसादात्कीर्तिराविर्भवति ।
यथा सुधर्मभद्राहुस्वामिप्रभृतीनामुत्तमपुरुषाणां प्रवचने की-
र्तिरुपपादि । स्थापनाऽऽकारवतो रजोहरणमुखवात्त्रिकाऽऽदि-
धारणद्वारेण भावगर्भप्रवृत्त्या आरोग्यमुपजनयति, द्रव्यमप्याचा-
राऽऽदिषु स कलनाधुक्रिया चाभ्यस्यमाना व्रतस्थैर्योपपत्तये
प्रभवति, जावांऽपि सम्प्रदर्शनाऽऽदिरूपः पूर्वोक्तपदावाप्तये सं-
घते । न हि विशिष्टज्ञानमन्त्रेणाऽऽगमोक्तविशिष्टपदावाप्तिर्नो-
वतो भवति । अथवा सामान्येनैव कीर्त्यारोग्यमाक्षेपप्राप्तेः सू-
चकानि स्याण्येष नामाऽऽदीनामिति ॥ ९ ॥

किमिति दीक्षाप्रस्तावे नामाऽऽदिषु यतितव्यमित्याश-
ङ्क्याऽऽह-

तत्संस्कारादेवा, दीक्षा संपद्यते महापुंसः ।

पापविपापगमात् खलु, सम्प्रगुरुधारणायोगात् ॥१०॥

तत्संस्कारानामाऽऽदिसंस्कारादेवा द्विविधा दीक्षा व्रतस्था संप-
द्यते संज्ञयति महापुंसो महापुरुषस्य, न ह्यमहापुरुषा व्रतधारि-
णो भवन्ति । पापं विषमिन्न पापविषयं, तस्यापगमात् खल्वपग-
मादेव, पापविषयोर्वापगमात् । विपापहारिणी दीक्षेति केवा-
ञ्चित् प्रसिद्धिस्तन्नुरोधादिदुक्तम् । पापविपापगमादेव दीक्षे-
ति सम्यगवैपरीत्येन गुरुश्च धारणा च गुरुधारणे, ताभ्यां योगः
संवन्धस्तस्माद् गुरुधारणायोगात् । गुरुयोगात्पापगमो,
धारणायोगादेव विपापगम इति ॥ १० ॥

दीक्षा सम्पद्यते महापुंस इत्युक्तं तत्सम्पत्तौ सर्ववि-
रतस्य यद्वर्तते तदाह-

संपन्नायां चास्यां, शिङ्गं व्यावर्णयन्ति समयविदः ।

धर्मैकनिष्ठैव हि, शेषत्यागेन विधिपूर्वम् ॥ ११ ॥

संपन्नायां च संजानायां चास्या दीक्षाया लिङ्गं लक्षणं व्याव-
र्णयन्ति कथयन्ति समयविदः आगमवेदिनः, धर्मैकनिष्ठैव हि
धर्मतत्परतैव हि, शेषत्यागेन धर्माद्व्यः शेषस्तथागेन तत्प-
रिहारेण, विधिपूर्व शास्त्रोक्तविधानपुरःसरं यथाज्ञवत्येवं
शेषत्यागेन धर्मैकनिष्ठता सेवनीया नान्यथेति भावः ॥ ११ ॥

अस्यामेव सर्वविरतिदीक्षायां ज्ञान्यादियोजनामार्थाद्व्येन
दर्शयति-

वचनज्ञान्तिरिहाऽऽदौ, धर्माज्ञान्यादिसाधनं जवति ।

शुद्धं च तपोनियमाद्, यमश्च सत्यं च शौचं च ॥१२॥

आकिञ्चन्यं मुख्यं, ब्रह्मापि परं सदागमविशुद्धम् ।

सर्वं शुक्लमिदं खलु, नियमात्संवत्सरादूर्ध्वम् ॥ १३ ॥

वचनज्ञान्तिरागमज्ञान्तिरिह दीक्षायामादौ प्रथमं धर्मज्ञान्या-
दिसाधनं भवति । आदिशब्दाधर्ममादेयाऽऽदिग्रहः । धर्मज्ञान्या-
दीनां साधनं वचनज्ञान्तिर्भवति, तत्पूर्वकत्वात्तेषाम, शुद्धं चाङ्ग-

एतच्च तपो द्वादशभेदं नियमान्नियमेन यमश्च संयमश्च, सत्यं चाविसंवाहनाऽऽदिरूपं शौचं च बाह्याभ्यन्तरभेदम् ॥ १२ ॥

अकिञ्चनस्य भाव आकिञ्चन्यं, मुख्यं निरुपचरितम्, ब्रह्मापि ब्रह्मचर्यमपि, परं प्रधानम्, सदागमविशुद्धं सदैवप्रतिपादक आगमः सदागमः, तेन विशुद्धं निर्दोषं, सर्वं पूर्वोक्तं दशविभ्रमपि क्लान्त्यादिशुक्रमिदं खलु निरतिचारमिदमेव नियमादितरव्यावृत्त्या शुक्रस्याऽशुक्रनिवर्तकत्वात्संवत्सरादूर्ध्वं कियामलत्यागेन संवत्सरकालात्ययेन शुद्धं भवतीति ॥ १३ ॥

अस्यैव दीक्षावतः पूर्वोत्तरकालभाविगुणयोगमाह-

ध्यानाध्ययनाभिरतिः, प्रथमं पश्चात्तु भवति तन्मयता ।

सूक्ष्मार्थाहोचनया, संवेगः स्पर्शयोगश्च ॥ १४ ॥

ध्यानं धर्म्यं शुद्धं च स्थिराध्यवसानरूपं, यथोक्तम्-“एकालम्बनसंस्थस्य, सद्दशप्रत्ययस्य च । प्रत्ययान्तरनिर्मुक्तः, प्रवाहो ध्यानमुच्यते ॥ १ ॥” अध्ययनं स्वाध्यायपाठः, ध्यानं चाध्ययनं च ध्यानाध्ययने । अध्ययनपूर्वकत्वेऽपि ध्यानस्याल्पाश्चरत्वाद्भ्यर्हणीयत्वाच्च पूर्वनिपातः, तन्नोरनिरतिराशक्तिरनवरतप्रवृत्तिः प्रथममादौ दीक्षासंपन्नस्य, पश्चात्तु पश्चात्पुनर्भवति । तन्मयता तन्मयत्वं तत्परता, सूक्ष्माश्च तेषांश्च वन्धमोक्षाऽऽदयः, तेषामालोचना, तथा सूक्ष्मार्थाऽऽलोचनया, संवेगो मोक्षाऽऽजिलावः स्पर्शयोगश्च स्पर्शस्तत्त्वज्ञानं तेन योगः संबन्धः संभवतीति ॥ १४ ॥

स्पर्शयोगश्चेत्युक्तं तत्र स्पर्शलक्षणमाह-

स्पर्शस्तत्त्वाऽऽसिः, संवेदनमात्रमविदितं त्वन्यत् ।

बन्ध्यमपि स्यादेतत्, स्पर्शस्त्वक्षेपतत्फलदः ॥ १५ ॥

स्पृश्यतेऽनेन वस्तुनस्तत्त्वमिति स्पर्शः, स च कीदृगित्याह-तत्त्वास्तिस्तस्य तस्य वस्तुनो जीवाऽऽदेस्तत्त्वं स्वरूपं तस्याऽऽसिरुपशब्दो ज्ञानं स्पर्श उच्यते, संवेदनमात्रं वस्तुस्वरूपपरामर्शस्तस्य मविदितं त्वन्यत् कथञ्चिद्वस्तुग्राहित्वेऽपि न विदितं वस्तु तद्वित्यविदितमुच्यते, बन्ध्यमपि विफलमपि स्यादेतत् संवेदनमात्रं, स्पर्शस्तु स्पर्शः पुनरक्षेपतत्फलदोऽक्षेपैव तत् स्वसाध्यं फलं ददातीत्ययमनयोः स्पर्शसंवेदनयोर्विशेष इति ॥ १५ ॥

संवेगस्पर्शयोगेन दीक्षावान् यत् करोति, तदाह-

व्याध्यान्निजतो यद्-निर्विषस्तेन तत्क्रियां यत्नात् ।

सम्यकरोति तद्-दीक्षित इह साधुसंज्ञेष्टम् ॥ १६ ॥

व्याधिना कुप्राऽऽदिनाऽजिभूतो प्रस्तो यद्व्यथा, निर्विषो निर्वेदं ग्राहितस्तेन व्याधिना तत्क्रियां तच्चिकित्सां व्याधिप्रतीकाररूपां यत्नाद्यन्तेन सम्यकरोति विधत्ते, तच्चतया दीक्षित इह प्रक्रमे साधूनां संज्ञेष्टा विनयाऽऽदिरूपा तां साधुसंज्ञेष्टम् ॥ १६ ॥ १०१२ विव० । अथ वृद्धपं० शुभविजयगणिकृतप्रश्नस्तदुत्तरं च-यथा तीर्थकृद्भिः सह ये दीक्षां गृह्णन्ति ते किं तीर्थकृद्वत्पाठोच्चारऽऽदिकं कुर्वन्त्युत भिन्नमिति प्रश्ने, उत्तरम्-तीर्थकरैः सार्द्धं दीक्षाग्रहणं कुर्वद्भिः स्वयं दक्षतात्तत्तत्क्षेत्रकान्नाऽऽद्यनुसारेण तपस्याग्रहणं क्रियते, न तु तीर्थकरवत्, प्रथमतीर्थकृता सार्द्धं तु तीर्थकरान् पाठोच्चारं कुर्वन्तीति ज्ञायते ॥ १६७ प्र० । सेन० २ उल्ला० । सिंहाऽऽदिसंक्रान्तित्रयमध्ये तथाऽऽवर्तिकामासमध्ये च कानि कानि धर्मकार्याणि शुद्ध्यन्ति, कानि नेति प्रश्ने, उत्तरम्-दीक्षाप्रतिष्ठाऽऽदिकं न शुद्ध्यत्यन्यानि तु शुद्ध्यन्तीति, चतुर्मासकमध्येऽपि उप-आपनामात्रारोपणाऽऽदि विना धर्मकार्याणि सर्वाणि शुद्ध्यन्ति,

कारणवशात् तदपि विजयदशम्यनन्तरं शुद्ध्यनीति योगोपधानमृतोच्चारऽऽदीनां तु दिनशुद्धिरेव विलोक्या न मासवर्षाऽऽदि । १२४ प्र० । सेन० २ उल्ला० । ('पञ्चज्ञा' शब्दे दीक्षाविधिर्वक्ष्यते) सर्वमन्त्राभयप्रदानेन भावसन्ने, पं० व० १ द्वार । योग, आ० म० १ अ० २ खण्ड । प्रव० । पञ्चा० । (नपुंसकाऽऽदीनां दीक्षितानां परिष्ठापना 'परिद्वणा' शब्दे वक्ष्यते)

दिवखागुण-दीक्षागुण-पुं० । जिनदीक्षाधर्मे, जिनसाध्वगम-भक्तिप्रभावनाऽऽदौ च । पञ्चा० २ विव० । गो० ।

दिवखादावण-दीक्षादापन-न० । प्रौढोत्सवैः सुताऽऽदीनां प्रवाजने, प्रव० । तथैव प्रौढोत्सवैः सुताऽऽदीनामादिशब्दात्पुत्रजातु-भ्रातृव्यस्वजनसुहृत्परिजनाऽऽदीनां दीक्षादापनम्, उपलक्षणत्वा-दुपस्थापनाकारणं च, श्रूयतेऽपि कृष्णचेष्टकनूपयोः स्वापत्यविवाहनेऽपि नियमवतोः स्वपुत्र्यादीनामन्येषां च धावन्नापुत्राऽऽदीनां प्रौढोत्सवैः प्रवाजना, इयं च महाफला । यतः-“ते धन्ना कथ-पुत्रा, जणश्रो जणणी अ सयणवग्गो भ । जेसि कुवम्मि जायइ, चारित्तधरो महापुत्तो ॥” १ ॥ इति । (६ए / ध० २ अधि० ।

दिवखावयपरिणय-दीक्षावयःपरिणत-त्रि० । दीक्षावयोभ्यां सम्प्राप्ते, ध० २ अधि० ।

दिवखाविहाण-दीक्षाविधान-न० । दीक्षाविधौ, पञ्चा० २ विव० ।

दिविखण-मेक्षित्वा-अव्य० । दृष्टेत्यर्थे, ता० ३ कल्प ।

दिविखयजिणोमाण-दीक्षितजिनावमान-अधिवासितजिनप्रो-हणके, पञ्चा० ७ विव० ।

दिविखोवयार-दीक्षोपकार-पुं० । भव्यसत्त्वस्य दीक्षादानेनाजु-ग्रहे, पञ्चा० १८ विव० ।

दिगंवर-दिगम्बर-पुं० । 'दिगंवर' शब्दार्थे, आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

दिगापरिय-दिगाचार्य-पुं० । दिगाचार्यशब्देन किमुच्यत इति प्रश्ने, उत्तरम्-साचित्ताचित्तमिश्रवस्त्वनुज्ञाया दिगाचार्य इति योगशास्त्रप्रकाशवृत्तौ प्रायश्चित्तं वैशाखृत्यमिति श्लोकव्याख्यानं दिगाचार्यशब्दार्थो ज्ञेय इति । १३२ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

दिगिन्ना-देशी-बुजुकायाम्, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० । स० । ज० ।

दिगिन्नापरिगय-दिगिञ्छापरिगत-त्रि० । लुधाव्याप्ते, उक्त० २ अ० । आ० चू० ।

दिगिन्नापरिसह-दिगिञ्छापरि (री) षह-पुं० । इह च दिगि-ञ्छेति देशीषचनेन वृत्तुक्रोच्यते, सैवात्पन्तव्याकुलत्वहेतुरस्यसं-यमभीरुतया आहारपरिपाकाऽऽदिवाङ्माविनिवर्त्तनेन परीति स-र्वप्रकारेण सहात इति परीषदः । लुत्परिषदे, उक्त० २ अ० । भ० । स० । ('खुहा' शब्दे तृतीयभागे ७५५ पृष्ठे व्याख्यातम्)

दिगिन्नापरिसह-दिगिञ्छापरिषह-पुं० । 'दिगिन्नापरिसह' शब्दार्थे, उक्त० २ उ० ।

दिगु-द्विगु-पुं० । संख्यापूर्वं समासजेदे, "संख्यापूर्वो द्विगुः" ॥ २ । १ । ५२ ॥ इति पाणिनिवचनम् । अनु० ।

से किं तं दिगुसमासे ? दिगुसमासे आणवविहे पक्षे । तं जहा-तिणि कुरुगाणि तिकुरुगं, तिसि महराणि तिमहरं,

निमिषं नृणां निमिषं, निमिषं पुराणि निमिषं, निमिषं नृणां निमिषं, निमिषं पुनश्च निमिषं, निमिषं विदुषाणि ति-
विदुषं, निमिषं पद्माणि निमिषं, पंच नदीषो पंचनदि, मत्त
गया मत्तगयं, नव नृणां नवदुरंगं, इयं गामा दसगामं,
दस पुराणि दसपुरं । सत्तं दिगुमगामं ।

"संन्याप्यो दिगुः" ॥ २११५२ ॥ श्रीमि कटुकानि समाह-
तानि त्रिकटुकम् । एवम्-श्रीणि मधुराणि समाहृतानि त्रिमधुरं,
पश्चात् ५५ दिगणे दर्शनादहं पञ्चमूर्त्तित्वादेषु त्रिधामाप्रत्ययो न
भवति, एवं शेषागमपुत्राहृष्टाणि भावनायान् । अनु० ।

दिगु-द्वि-पुं-ए० । द्वि-चञ् । घञ् नञ्चम् । "दीर्घं वा" ॥ ८८ ।

२ । ९१ ॥ दीर्घशब्दं दोषस्य घञ् उपरि पूर्वो ना भवति ।

"दिग्यो । दीर्घः ।" प्रा० ५ पाठ । शालजनादृक्, उष्ट्रं, हिमाग्रे
स्वरवर्णं च । भाष्ये, वाच० । न्युले च । प्रि० । जं० २ घञ्० ।

दिच्छा-दिस्मा-त्तो० । दातुमिच्छायाम्, अनु० ।

दिष्ट-दिष्ट-तः । दिगु-तः । भाष्ये, "न दिष्टमिष्टं कुर्वते" इति-
माधः । काले, पुं० । उपदिष्टे, वाच० । प्रतिपादिने च । प्रि० ।
नयो० ।

दृष्ट-तः । दृष्ट-तः । स्वपरचक्रभाये घोहिते, वाच० । दर्शने,

दृ० १ उ० । नि० दृ० । स्था० । अथर्त्ताङ्गिने, पश्चात् ७ विव० ।

प्रज्ञा० । दर्श० । प्रज्ञा० । भाष्ये । स्था० । सूत्र० । द्य० । उच्य० ।

उपलब्धे, दा० ३१ अष्ट० । अभिमाने, अनु० । लौकिके च ।

प्रि० । वाच० ।

आगमनस्यं क्षेत्रं, तद्दृष्टेष्टाविगच्छवाक्यनया ॥ (१०)

आगमनस्यं क्षेत्रं भवति, तत्क्षेत्रं क्षेत्रम् ? । एष्टं प्रत्यक्षानुमान-
प्रमाणोपपत्त्यभिप्रेत्यागमेन स्वयन्नेरेवाभ्युपगमं, ताभ्यामावि-
नष्टानि वाक्यानि यस्मिन्नागमनस्ये तद् दृष्टेष्टाविगच्छवाक्य-
म्, तद्वाक्यनया । (१०) पो० १ वि० ।

दिष्टं-दृष्टान्त-पुं० । दृष्टेष्टो नाशोऽयमानं यस्मिन् । मरणे,
वाच० । एष्टमर्थमन्तं नयतीति दृष्टान्तः, सनीतिप्रमाणदृष्टं
संपेदनं निष्ठां नयतीत्यर्थः । दर्श० १ अ० । आ० म० । दृष्टेष्ट-
न्तः परिच्छेदो विवक्षितः साध्यसाधनयोः संबन्धस्यावि-
नाशरूपस्य प्रमाणेन यत्र ते दृष्टान्ताः । प्रज्ञा० ३० पद ।
साध्यस्योपमानूते, न० । उदाहरणे, विद्वे० ।

दृष्टान्तफलम्-

पुत्रमजिज्ञा जिज्ञा, य वारिया कहमियाणि कर्षति ? ।

सुण आहरणं चोयग, ए कर्षति सव्वत्थ दिष्टतो ॥ ११६८ ॥

पुत्रं सुत्रे भवद्विरजिज्ञाणि मिज्ञानि च वारितानि प्रातिपिज्ञानि, क-
थमिदानीमस्मिन् सुत्रे कष्टयते ? इति भणत, न युक्तं पूर्वापरव्या-
हनमीदृशं वक्तुमिति ज्ञायः । अत्राऽऽचार्यः प्राऽऽह-अष्टु निशम-
य, आहरणं दृष्टान्तम् हे नोदक । यथा कल्पते । अत्र नोदको गुरु-
वचनमताकार्थं उर्विदग्धतादर्पाऽऽभ्यासः प्रतिवक्ति-आचार्य ।
न सर्वत्राप्यर्थं दृष्टान्तः क्रमते, दृष्टान्तमन्तरणाप्यर्थप्रतिपत्तेः ।

तथाहि-

जइ दिष्टता सिद्धी, एवमसिद्धी उ आणगेज्जाणं ।

अह ते तेसि पसिद्धी, पसाहए किं तु दिष्टता ॥ ११७७ ॥

६२७

यदि दृष्टान्तादर्थानां सिद्धिस्तर्हि आह्वयप्राप्त्याणां निगोदम-
व्याप्तव्याऽऽदीनामर्थानामसिद्धिः प्रमथ्यते, अथ ते तत्राऽऽह-
या तेषां प्रसिद्धिस्ततः किं तुरिति वितर्कः । किमेवं दृष्टान्त-
तोऽर्थसिद्धिः क्रियते ।

किं चाप्यस्-

कणम्मि अकणम्मि य, दिष्टता जेन हौति अविरुद्धा ।

तम्हा न तेमि सिद्धी, विहिं अविहिं विमोवजोग इव ॥ १२० ॥

दृष्टान्तेन यद्यदात्मन इष्टं तत्सर्वं यदृष्टया प्रसाध्यते, तथा
कल्पने हिंसा कर्तुं विधिनति प्रतिज्ञा, निष्प्रायपायत्वादिति
हेतुः । यथा विधिना विषोपभोगदृष्टान्तः । अस्य च ज्ञातना
यथा-विधिना मन्त्रपरिगृहीतं विषं स्वाद्यमानमदोषाय भ-
वति, अविधिना पुनः स्वाद्यमानं मदात्मनधर्ममुपदोषयति ।
एवं हिंसाऽपि विधिना विधीयमाना न दुर्गतिगमनाय प्रभव-
ति, अविधिना तु विधीयमाना दुर्गतिगमनायोपदिष्टा, यतश्चै-
वमना निष्प्रायपायत्वात् कल्पयते कर्तुं हिंसेति निगमनम् ।
एवं कल्पोऽकल्पो या येन कारणेन दृष्टान्ता अविरुद्धा भ-
वति, कल्पमप्यकल्पम्, अवकल्पमपि कल्पम् । यदृष्ट-
या दृष्टान्तयत्नेन क्रियत इति ज्ञायः । तस्मात्त मेच्यो दृष्टान्ते-
भ्योऽर्थानां सिद्धिर्भवति । गाथायां पञ्चम्यर्थे पष्टी । विधिना-
अविधिना च विषोपभोग इवेति ।

इयं नोदकेन स्वपक्षे स्थापिते सति तुरिराह-

असिद्धी जइ नाएण, नायं किमिह उच्यते ? ।

अह ते नायतो सिद्धी, नायं किं पसिज्जए ? । १२० ? ।

यदि प्राप्तेन दृष्टान्तार्थानामसिद्धिः, ततश्च यथा ज्ञातं विषद-
ष्टान्त एव किमुच्यते किमेवमभिधीयते ? । अथ ते ज्ञातनो
दृष्टान्तसिद्धिः, ततोऽस्मान्निरूप्यमानं ज्ञातं किं प्रतिपिध्यते ? ।

किं च-

अंधकारो पदीवेण, वज्जए न उ अन्नहा ।

तद्वा दिष्टतिभो भावो, तेनेव उ विमुज्जति ॥ १२० ॥

अन्धकारशब्दस्य पुनर्पुनर्कलिङ्गत्वाद् यथाऽन्धकारो रात्रौ
प्रदीपेनैव गम्यते विशोध्यते, न तु नैवान्यथा । विशोध्यते च त-
स्मिन् घटाऽऽदि के गन्तुं परिस्फुटमुपलभ्यते, तथाऽत्रापि दाष्टा-
न्तिको दृष्टान्तप्राप्तो जायः पदार्थोऽन्धकारवदतिगहनोऽपि ते-
नैव दृष्टान्तेन प्रदीपकल्पेन विमुक्तयते निर्मलीभवति, विशुद्धे च
तस्मिन् परिस्फुटा विशिष्टतार्थप्रतिपत्तिर्भवतीति दृष्टान्तोपदर्श-
नमत्र क्रियते । किञ्च-सौख्यप्रीणिता धर्म, स्ववाक्येनैव जयता यद्
दृष्टान्तेनार्थप्रसाधनमभ्युपगतम्, अस्माकमपि त्वदीय एव दृष्टा-
न्तः सूत्रस्य सार्थकत्वं प्रसाधयिष्यति । दृ० १ उ० २ प्रक० ।
आ० न्यु० । नि० दृ० । विज्ञे० । भाष्ये । (न दृष्टान्तमात्रादर्थ-
सिद्धिरिति 'पल्लव' शब्दे वक्ष्यते) शास्त्रे, अलङ्कारोक्ते अल-
ङ्कारभेदे च । वाच० ।

दिष्टतपरिणाम-दृष्टान्तपरिणाम-पुं० । दृष्टान्तेन अद्यापयितव्ये,
व्य० ।

दृष्टान्तपरिणामकमाह-

परोक्षं हेतुगं अत्यं, पञ्चकलेण उ साहियं ।

जिणेहिं एस अक्खतो, दिष्टतपरिणामगो ॥ ५७ ॥

परोक्षं, हेतुकं हेतुना लिङ्गेन गम्यं हेतुकम्, अर्थं प्रत्यक्षेण प्रत्यक्षप्रसिद्धेन दृष्टान्तेन साध्यन् आत्मबुद्ध्यावारोपयन् यो वर्तते एव दृष्टान्तपरिणामको जिनैराख्यातो, दृष्टान्तेन विवक्षितमर्थं परिणामयत्यात्मबुद्ध्यावारोपयतीति दृष्टान्तपरिणामक इति व्युत्पत्तेः । ६० १० उ० ।

दिष्टताज्ञास-दृष्टान्ताऽऽभास-पुं० । दुष्टदृष्टान्ते, रत्ना० ।

अथ दृष्टान्ताऽऽभासान् भासयन्ति-

साध्यर्थेण दृष्टान्ताऽऽभासो नवप्रकारः ॥ ५८ ॥

दृष्टान्तो हि प्राग् द्विप्रकारः प्रोक्तः, साध्यर्थेण वैधर्म्येण च । ततस्तदाभासोऽपि तथैव वाच्य इति साध्यर्थेण दृष्टान्ताऽऽभासस्तावत् प्रकारतो दर्शितः ॥ ५८ ॥

प्रकारानेव कीर्तयन्ति-

साध्यधर्मविकलः १, साधनधर्मविकलः २, लभ्यधर्मविकलः ३, संदिग्धसाध्यधर्मा ४, संदिग्धसाधनधर्मा ५, संदिग्धोभयधर्मा ६, अनन्वयः ७, अप्रदर्शितान्वयः ८, विपरीतान्वयश्च ९ इति ॥ ५९ ॥

इतिशब्दः प्रकारपरिणामात्, एतावन्त एव साध्यर्थेण दृष्टान्ताऽऽज्ञासप्रकारा इत्यर्थः ॥ ५९ ॥

क्रमेणामुनुदाहरन्ति-

तत्रापौरुषेयः शब्दोऽमूर्तत्वाद् दुःखवदिति साध्यधर्मविकलः (१) ॥ ६० ॥

पुरुषव्यापाराभावे दुःखानुत्पादेन दुःखस्य पौरुषेयत्वात् । तत्रापौरुषेयत्वसाध्यस्यावृत्तेरयं साध्यधर्मविकल इति । (१) ॥ ६० ॥

तस्यामेव प्रतिज्ञायां तस्मिन्नेव हेतौ परमाणुवदिति साधनधर्मविकलः (२) ॥ ६१ ॥

परमाणौ हि साध्यधर्मोऽपौरुषेयत्वमस्ति, साधनधर्मस्त्वमूर्तत्वं नास्ति, मूर्तत्वात्परमाणोः (२) ॥ ६१ ॥

कलशवदित्युभयधर्मविकलः (३) ॥ ६२ ॥
तस्यामेव प्रतिज्ञायां तस्मिन्नेव च हेतौ कलशदृष्टान्तस्य पौरुषेयत्वान्मूर्तत्वाच्च साध्यसाधनोभयधर्मविकलता (३) ॥ ६२ ॥

रागाऽऽदिमानयं वक्तृत्वाद्देवदत्तवदिति संदिग्धसाध्यधर्मा (४) ॥ ६३ ॥

देवदत्ते हि रागाऽऽद्यः सदसत्त्वाभ्यां संदिग्धाः, परचेतोविकाराणां परोक्षत्वाच्चागाऽऽद्यव्यभिचारिविज्ञादर्शनाच्च (४) ॥ ६३ ॥

मरणधर्माऽयं रागाऽऽदिमत्त्वान्मैत्रवदिति संदिग्धसाधनधर्मा (५) ॥ ६४ ॥

मैत्रे हि साधनधर्मो रागाऽऽदिमत्त्वाऽऽद्यः संदिग्धः (५) ॥ ६४ ॥

नायं सर्वदर्शी रागाऽऽदिमत्त्वान्मुनिविशेषवदिति संदिग्धोभयधर्मा (६) ॥ ६५ ॥

मुनिविशेषे सर्वदर्शित्वरागाऽऽदिमत्त्वाऽऽद्यौ साध्यसाधनधर्मोऽसिद्धौ, तदव्यभिचारिलिङ्गादर्शनात् (६) ॥ ६५ ॥

रागाऽऽदिमान्विवक्षितः पुरुषो वक्तृत्वादिष्टपुरुषवदित्यनन्वयः (७) ॥ ६६ ॥

यद्यपीष्टपुरुषे रागाऽऽदिमत्त्वं च वक्तृत्वं च साध्यसाधनधर्मौ दृष्टौ, तथाऽपि यो यो वक्ता स स रागाऽऽदिमानिति व्याप्यसिद्धेरनन्वयत्वम् (७) ॥ ६६ ॥

अनित्यः शब्दः कृतकत्वाद् घटवदित्यप्रदर्शितान्वयः (८) ॥ ६७ ॥

अत्र यद्यपि वास्तवोऽन्वयोऽस्ति तथाऽपि वादिना वचनेन न प्रकाशित इत्यप्रदर्शितान्वयत्वम् । यद्यप्यत्र वस्तुनिष्ठो न कश्चिद्दोषः, तथाऽपि परार्थानुमाने वचनगुणदोषानुसारेण वक्तृगुणदोषौ परीक्षणीयाविति प्रवत्यस्य वाचनिकं दुष्टत्वम् । एवं विपरीतान्वयाप्रदर्शितव्यतिरेकविपरीतव्यतिरेकेष्वपि रूपव्यम् । (८) ॥ ६७ ॥

अनित्यः शब्दः कृतकत्वात्, यदनित्यं तत्कृतकं घटवदिति विपरीतान्वयः (९) ॥ ६८ ॥

प्रसिद्धानुवादेन ह्यप्रसिद्धं विधेयं; प्रसिद्धं चात्र कृतकत्वं हेतुत्वेनोपादानात्; अप्रसिद्धं त्वनित्यत्वं साध्यत्वेन निर्देशाद्; इति प्रसिद्धस्य कृतकत्वस्यैवानुवादसर्वनाम्ना यच्च ह्येन निर्देशो युक्तः, न पुनरप्रसिद्धस्यानित्यत्वस्य; अनित्यत्वस्यैव च विधिसर्वनाम्ना यच्छब्देन परामर्शो लपपञ्चो, न तु कृतकत्वस्य (९) ॥ ६८ ॥

अथ वैधर्म्यदृष्टान्ताऽऽभासमाहुः-

वैधर्म्येणाऽपि दृष्टान्ताऽऽभासो नवधा ॥ ६९ ॥

तानेव प्रकारानुद्दिशन्ति-

असिद्धसाध्यव्यतिरेकः १, असिद्धसाधनव्यतिरेकः २, असिद्धोभयव्यतिरेकः ३, संदिग्धसाध्यव्यतिरेकः ४, संदिग्धसाधनव्यतिरेकः ५, संदिग्धोभयव्यतिरेकः ६, अव्यतिरेकः ७, अप्रदर्शितव्यतिरेकः ८, विपरीतव्यतिरेकश्च ९, ॥ ७० ॥

अथैतान् क्रमेणोदाहरन्ति-

तेषु भ्रान्तमनुमानं प्रमाणत्वाद्यत्पुनर्भ्रान्तं न जयति न तत्प्रमाणं यथा स्वप्नज्ञानमिति, असिद्धसाध्यव्यतिरेकः स्वप्नज्ञानाद्भ्रान्तत्वस्यानिवृत्तेः (१) ॥ ७१ ॥

निर्विकल्पकं प्रत्यक्षं प्रमाणत्वाद्, यत्तु सविकल्पकं न तत्प्रमाणं यथा लौकिकमित्यसिद्धसाधनव्यतिरेको द्वैज्जिकात्प्रमाणत्वस्याऽनिवृत्तेः (२) ॥ ७२ ॥

नित्यानित्यः शब्दः सत्त्वाद्यस्तु न नित्यानित्यः स न संस्तद्यथा-स्तम्भ इत्यसिद्धोभयव्यतिरेकः स्तम्भान्नित्यानित्यत्वस्य सत्त्वस्य चाव्यावृत्तेः (३) ॥ ७३ ॥

व्यक्तमेतत्सूत्रत्रयमपि (३) ॥ ७३ ॥

असर्वज्ञोऽनाप्तो वा कपिलोऽक्षणिकैकान्तवादित्वाद्यः सर्वज्ञ आप्तो वा स क्षणिकैकान्तवादी यथा मुगत इति संदिग्धसाध्यव्यतिरेकः मुगतेऽसर्वज्ञतानाप्तत्वयोः साध्यधर्मयोर्व्यावृत्तेः संदेहात् (४) ॥ ७४ ॥

अयं च परमार्थतोऽसिद्धसाध्यव्यतिरेक एव क्षणिकैकान्तस्य प्रमाणबाधितत्वेन तदभिधातुरभ्रवृत्तानासत्त्वप्राप्तेः केवल-

तत्प्रतिक्लेशकप्रमाणगहाहृत्यपरामर्शानुश्रुत्यानां प्रमातृणां संदि-
ग्यसाध्यव्यतिरेकत्वेनाऽऽभास इति तथैव कथितः (४) ॥ ७७ ॥

अनादेयवचनः कश्चिद्विज्ञितः पुरुषो रागाऽऽदिमध्याधः
पुनरादेयवचनः न वीतरागः, तद्यथा-शौचोदनिरिति सं-
दिग्यसाधनव्यतिरेकः शौचादनां रागाऽऽदिमत्त्वस्य निवृत्तेः
संशयात् (५) ॥ ७८ ॥

यद्यपि तद्दर्शनानुरागिणां शौचोदनेरादेयवचनत्वं प्रसिद्धं, त-
थापि रागाऽऽदिमध्यानावस्तन्निश्चायकप्रमाणवैकल्यतः सं-
दिग्य एव (५) ॥ ७५ ॥

न वीतरागः कपिन्नः करुणाऽऽस्पदेष्वपि परमकृपयाऽनर्पि-
तनिजपिशितशक्यत्वात्, यस्तु वीतरागः स करुणाऽऽस्पदेषु
परमकृपया समर्पितनिजपिशितशक्यः, तद्यथा-तपनवन्धु-
रिति संदिग्योजन्यव्यतिरेक इति तपनवन्धौ वीतरागत्वा-
भावस्य करुणाऽऽस्पदेष्वपि परमकृपयाऽनर्पितनिजपिशि-
तशक्यत्वस्य च व्यावृत्तेः संदेहात् (६) ॥ ७६ ॥

तपनवन्धुबुद्धौ वैधर्म्यदृष्टान्ततया यः समुपन्यस्तः स न ज्ञा-
यते किं रागाऽऽदिमानुत वीतरागः, तथा-करुणाऽऽस्पदेषु
परमकृपया निजपिशितशक्यत्वानि समर्पितवान्न वा, तन्निश्चा-
यकप्रमाणपरिस्फुरणात् (६) ॥ ७६ ॥

न वीतरागः कश्चिद्विज्ञितः पुरुषो वक्तृत्वाद्, यः पुनर्वी-
तरागो न स वक्ता यद्योपलक्षण इत्यव्यतिरेकः (७)
॥ ७७ ॥

यद्यपि किलोपलक्षणदुर्जनं व्यावृत्तं तथापि व्याप्त्या व्य-
तिरेकासिद्धेरव्यतिरेकत्वम् (७) ॥ ७७ ॥

अनित्यः शब्दः कृतकत्वादाकाशवदित्यमदर्शितव्यतिरे-
कः (८) ॥ ७८ ॥

अत्र यदनित्यं न भवति तत् कृतकमपि न भवतीति विद्यमा-
नोऽपि व्यतिरेको वादिना स्ववचनेन नोक्ताविति इत्यप्रदर्शित-
व्यतिरेकत्वम् (८) ॥ ७८ ॥

अनित्यः शब्दः कृतकत्वाद्यदकृतकं तन्नित्यं यथाऽऽका-
शमिति विपरीतव्यतिरेकः (९) ॥ ७९ ॥

वैधर्म्यप्रयोगे हि साध्यान्नावः साधनान्नावाऽऽक्रान्तौ दर्शनीयो,
न चैवमत्रेति विपरीतव्यतिरेकत्वम् (९) ॥ ७९ ॥ रत्ना० ६ परि० ।

दिङ्मतिर्य-दार्ष्टान्तिक-त्रि० । प्रथमेऽभिनयनेदे, स्या० ४ ग०
४ उ० । रा० । आ० म० ।

दिङ्गुण-दृष्टगुण-पुं० । दृष्टः प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणतोऽनुचतु-
णधर्मा यस्य तस्मिन्, स्या० ।

दिङ्गत्य-दृष्टार्थ-पुं० । दृष्ट उपलब्धोऽर्थः वेदश्रुताभिधेयरूपो
येन स दृष्टार्थः । गीतार्थः, वृ० १ उ० ।

दिङ्गदोषपतिता-दृष्टदोषपतिता-स्त्री० । दृष्टः दोषवैर्योऽऽदि-
र्यस्याः सा तथा । सा चासौ पतिता च दृष्टदोषपतिता । जा-
त्यादिवहिष्कृतायाम्, अन्तः ३० वर्गे ८ अ० ।

दिङ्गधर्म-दृष्टधर्म-पुं० । दृष्टोऽवगतो यथावस्थितो धर्मः श्रुत-
चात्रिनाऽऽख्यो येन स तथा । अवगतधर्मः, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

दिङ्गपद-दृष्टपथ-पुं० । दृष्टो ज्ञानाऽऽदिको मोक्षस्य पन्था येन
स दृष्टपथः । दृष्टमोक्षमार्गे, आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० ।

दिङ्गपात्री-दृष्टपात्री-पुं० । दृष्टः पाठो येन स दृष्टपात्री । अधी-
तवैद्यके, नि० चू० ४ उ० ।

दिङ्गफल-दृष्टफल-पुं० । दृष्टमेव प्रत्यक्षं फलं पूजाऽऽदिकं फ-
लमर्थः प्रयोजनं यस्याऽसौ दृष्टफलः । अपरोक्षफले, विशेष० ।

दिङ्गभय-दृष्टभय-पुं० । दृष्टं संसारद्वयं सप्तप्रकारं वा येन स
तथा । अवगतसप्तप्रकारभये, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।
से हू दिङ्गभयं मुष्णी, जस्तं पत्थि ममाङ्गं ।

शरीराऽऽदेः परिग्रहात्साक्षात्पारम्पर्येण वा पर्यालोच्यमानं
सप्तप्रकारमपि भयमापनोपयत इत्यतः परिग्रहपरित्यागे
ज्ञातभयत्वमवसीयते । अवगतसंसारभये, आचा० १ श्रु० २
अ० ६ उ० ।

दिङ्गमदिङ्ग-दृष्टादृष्ट-न० । बन्धनकभेदे, “अन्तरितो तमसे वा, ण
वन्दती वंदती उ दीसंतो ।” बहुषु बन्धमानेषु साध्यादिना के-
नचिदन्तस्तमसि वा सान्धकारप्रदेशे व्यवस्थितो मौनं विधा-
योपविश्य चाऽऽस्ते, न तु वन्दते, दृश्यमानस्तु वन्दते । एतद्
दृष्टादृष्टं बन्धनकम् । वृ० ३ उ० । आव० । आ० चू० । ध० ।

दिङ्गज्ञानिय-दृष्टज्ञानिक-पुं० । दृष्टस्यैव भक्ताऽऽदेर्लभः, अदृष्ट-
स्यापवरकाऽऽदिमध्यानिर्गतस्य श्रोत्राऽऽदजिः कृतापयोगस्य
भक्ताऽऽदेर्लभजस्तेन चरन्ति ये ते दृष्टज्ञानिकाः । निष्कामिग्रह-
विशेषयुक्ते, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । ध० । आ० चू० । आ० । औ० ।

दिङ्गसार-दृष्टसार-पुं० । उपलब्धतत्त्व, व्य० १० उ० ।

दिङ्गमाहर्म्य-दृष्टसाधर्म्य-न० । दृष्टं न पूर्वोपलब्धेनार्थेन सह
साधर्म्यम् । सामान्यतो दृष्टानुमाने, अनु० ।

दिङ्गभट्ट-दृष्टाभाषित-त्रि० । कृतदर्शनाऽऽलापे, भ० ३ श० १ उ० ।

दिट्ठि-दृष्टि-स्त्री० । दर्शनं दृष्टिः । विशेष० । चक्षुर्द्वारोत्पन्नदर्शने,
अनु० । स्या० । सूत्र० । विशेष० । दृष्ट्या० । आचा० । आनु० ।
न० । समुद्भूतपदार्थगतं सम्यग्दर्शने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३
उ० । तद्वति, ज० ६ श० ४ उ० । धर्मप्रज्ञापनायाम्, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० ३ उ० । जिनप्रणीतवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तौ, प्रज्ञा० ३४
पद० । जी० । सूत्र० । स्या० ।

जीवा णं जेतं ! सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी, सम्मामिच्छा-
दिट्ठी । गोयमा ! जीवा सम्मदिट्ठीं वि, मिच्छादिट्ठीं वि,
सम्मामिच्छादिट्ठीं वि । एवं णेरइया वि । असुरकुमारा वि
एवं चैव० जाव थणियकुमारा । पुढाविकाइयाणं पुच्छा ? ।
गोयमा ! पुढाविकाइया नो सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी, णो
सम्मामिच्छादिट्ठी । एवं० जाव वणस्सइकाइया । वेइदिया-
णं पुच्छा ? । गोयमा ! वेइदिया सम्मादिट्ठी वि, मिच्छा-
दिट्ठी वि, नो सम्मामिच्छादिट्ठी । एवं० जाव चउरिदिया ।
पंचिदियतिरिक्खजोणियमणुस्सनाणमंतरजोइसियवेमाणि-
या सम्मदिट्ठी वि, मिच्छादिट्ठी वि, सम्मामिच्छादिट्ठी
वि । सिच्छाणं पुच्छा ? । गोयमा ! सिच्छा णं सम्मदिट्ठी,
णो मिच्छादिट्ठी, णो सम्मामिच्छादिट्ठी ।

(जीवा णं भंते ! किं सम्मदिट्ठि इत्यादि) सुगममापदपरि-
समाप्तेः, नवरं सास्वादनसम्यक्त्वयुक्तोऽपि सूत्रा अभिप्रायेण
पृथिव्यादिषु नोत्पद्यते, “उभयाभावो पुढवाइएस्तु” इति वचना-
त् । द्वीन्द्रियाऽऽदिषु सास्वादनसम्यक्त्वयुक्त उपपद्यते । ततः पृ-
थिव्यादयः सम्यग्दृष्टयः प्रतिषिद्धा द्वीन्द्रियाऽऽदयोऽभिहिताः ॥
सम्यग्मिथ्यादृष्टिपरिणामः पुनः संक्षिपञ्चेन्द्रियाणां भवति, न शे-
षाणां, तथास्वाभाव्यात् । अत उभयेऽपि सम्यग्मिथ्यादृष्टयः
प्रतिषिद्धाः । प्रज्ञा० १६ पद । जी० । भ० । (दृष्टिविषयेऽल्पवहु-
त्वम् ‘अप्पावहुय’ शब्दे प्रथमभागे ६७२ पृष्ठे उक्तम्) अ-
न्तःकरणप्रवृत्तौ, सूत्र० २ शु० २ अ० । बुद्धौ, उक्त० २ अ० ।
नेत्रे, ग० १ अधि० ।

दिट्ठिआ-दिष्ट्या-अव्य० । दिश-यक्-अन्ध्यादि० नि० । वा-
च० । दिष्ट्या, दिष्ट्या इति विश्लेषे “हं-श्री-ह्रीं-कृत्स्न-क्रिया-
दिष्ट्यास्त्वित्” ॥ ८ । २ । १०४ ॥ इत्यनेन यापूर्वं इकारः
लोकात् “प्रस्यानुष्टुप्संदष्टे” ॥ ८ । २ । ३४ ॥ इति
टस्य ठः । “अनादौ शेषाऽऽदेशयोर्द्वित्वम्” ॥ ८ । २ । ८६ ॥
इति द्वित्वे “कगचजतदपयवां प्रायो बुक्” ॥ ८ । १ ।
१७७ ॥ इति यलुक् । ‘दिठिया’ प्रा० डुं० २ पाद । मङ्गले, द्वे,
भाग्येनेत्यर्थे च । वाच० ।

दिट्ठिकीव-दृष्टिकीव-पुं० । यश्चिलिमिलिकान्तर्गतः सर्वतः सर्वं
करोति तादृशो ह्रीवे, “दिट्ठिकीवो सत्त्वं चिलिमिलियन्तरितो
करेति ।” नि० चू० ४ उ० ।

दिट्ठिजुष्ट-दृष्टियुष्ट-न० । योधप्रतियोधयोश्चक्षुषोर्निर्निमेषाव-
स्थाने, जं० २ वक्त० ।

दिट्ठिणिव्वत्ति-दृष्टिनिव्वत्ति-स्त्री० । निर्वर्त्तनं निर्वृत्तिर्निष्पत्तिः,
दृष्टिनिव्वत्तिः दृष्टिनिव्वत्तिः । दृष्टिनिष्पत्तौ, ज० ।

कइविहा णं जंते ! दिट्ठिणिव्वत्ती पसत्ता ! गोयमा ! ति वि-
हा दिट्ठिणिव्वत्ती पसत्ता । तं जहा-सम्मदिट्ठिणिव्वत्ती,
मिच्छादिट्ठिणिव्वत्ती, सम्मामिच्छादिट्ठिणिव्वत्ती । एवं जाव
वेमाणिया । जस्स जइविहा दिट्ठी । ज० १६ अ० ८ उ० ।

दिट्ठिदंरु-दृष्टिदण्ड-पुं० । क्रियास्थानभेदे, आव० ।

....., दिट्ठिविवज्जासओ इमो होइ ।

जो मित्तममित्तं ती, काउं घाइज्ज अहवा वि ॥ ४९ ॥

गामाईघाएसु व, अतेण तेणं ति वावि घाइज्जा ।

दिट्ठिविवज्जासे सो, किरिआठाणं तु पंचमयं ॥ ५० ॥

आव० ४ अ० ।

दिट्ठिमं-दृष्टिमत्-पुं० । दर्शनं दृष्टिः सद्नुष्ठानं वा यस्यासौ दृ-
ष्टिमान् । आचा० १ शु० ६ अ० ५ उ० । यथावस्थितान् प-
दार्थान् अदधाने, सूत्र० १ शु० १४ अ० । सम्यग्दर्शननिनि,
सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० ।

दिट्ठिया-दृष्टिका (जा)-स्त्री० । दृष्टेर्जाता दृष्टिजा । अथवा-
दृष्टं दर्शनं वस्तु वा निमित्ततया यस्यामस्ति सा दृष्टिका । दर्श-
नार्थं या गतिक्रिया, दर्शनाद्वा यत्कर्मति सा दृष्टिजा, दृष्टिका वा ।
स्था० २ ग० १ उ० । आव० ।

दिट्ठिराग-दृष्टिराग-त्रि० । दिट्ठिरागो भसियमियं किरियाणं अ-
किरियवादीणमाह-“चुलसी णियसत्तट्ठी, वेणइआणं च व-
सीसं ।” स्वकीयायां स्वकीयायां दृष्टौ रक्ता ह्येते, यतो “जिणवय-
णवाहिरमती, सूढा णियदंसणाणुरागेण । सव्वभू कदितमेते, मो-
क्खणं न तु पवज्जंति” ॥ १ ॥ स्वकीयायां स्वकीयायां दृष्टौ रक्ते,
आ० चू० १ अ० । “रागेण” (४) दृष्टिरागाऽऽदिरूपेण गोविन्दवा-
चकोत्तमान्यामिव । ध० २ अधि० । आ० म० ।

दिट्ठिवाय-दृष्टिपात (वाद)-पुं० । दृष्ट्यो दर्शनानि नया वा ज-
च्यन्ते अजिधीयन्ते पतन्ति वा अवतरन्ति यत्रासौ दृष्टिवादो,
दृष्टिपातो वा । प्रवचनपुरुषस्य द्वादशेऽङ्के, स्था० ४ ग० १ उ० ।
दृष्टिदर्शनं सम्यक्त्वाऽऽदि, वदनं वादो, दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः ।
प्रव० १४४ द्वार ।

दृष्टिवादं पर्यायतो दशधाऽऽह-

दिट्ठिवायस्स णं दस नामधिज्जा पसत्ता । तं जहा-दि-
ट्ठिवाएइ वा हेतुवाएइ वा जूयवाएइ वा तच्चावाएइ वा
सम्मावाएइ वा धम्मावाएइ वा भासाविजएइ वा पुव्वगएइ
वा अणुओगगएइ वा सव्वपाणज्जयजीवसत्तट्ठवावहेइ वा ।

हिनोति गमयति जिज्ञासितमर्थमिति हेतुः, अनुमानोत्थापकं
लिङ्गमुपचारादनुमानमेव वा वादो हेतुवादः । तथा-भूताः स-
द्भूताः पदार्थाः, तेषां वादो भूतवादः । तथा-तत्त्वानि वस्तु-
नामैदम्पर्याणि, तेषां वादस्तत्त्ववादः, तथ्यो वा सत्यो वादस्त-
थ्यवादः । तथा-सम्यग्विपरीतो वादः सम्यग्वादः । तथा-
धर्माणां वस्तुपर्याणां धर्मस्य वा चारित्रस्य वादो धर्मवादः ।
तथा-भाषा सत्याऽऽदिका, तस्या विचयो निर्णयो ज्ञाषाविचयः,
ज्ञाषाया वाचो विजयः समुद्भिर्धर्मिन् स भाषाविजयः । तथा-
सर्वश्रुतापूर्वं क्रियन्त इति पूर्वाणि उत्पादपूर्वाऽऽदीनि चतुर्दश,
तेषु गतोऽभ्यन्तरीभूतस्तत्त्वभाव इत्यर्थे इति पूर्वगतः । तथा
अनुयोगः प्रथमानुयोगस्तौ धर्कराऽऽदिपूर्वमवाऽऽदिव्याख्यानप्र-
न्यो गणिकाऽनुयोगश्च भरतनरपतिवञ्जजातानां निर्वाणगमना-
नुत्तरविमानगमनचक्रव्यताव्याख्यानग्रन्थ इति द्विरूपेऽनुयोगे
गतोऽनुयोगगत एतौ च पूर्वगतानुयोगगतौ दृष्टिवादांशावपि दृ-
ष्टिवादतयोक्ताववयवे समुदायोपचारादित । तथा-सर्वे वि-
श्वे, ते च ते प्राणाश्च द्वीन्द्रियाऽऽदयो भूताश्च तरवो जीवाश्च प-
ञ्चेन्द्रियाः सत्त्वाश्च पृथिव्यादय इति द्वन्द्वे सति कर्मधारयः, त-
तस्तेषां सुखं शुभं वा आवहतीति सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वसुखा-
ऽऽवहः, सुखाऽऽवहत्वं च संयमप्रतिपादकत्वात्सत्त्वानां निर्वा-
णहेतुत्वाच्चेति । स्था० १० ग० ।

से किं तं दिट्ठिवाए ? दिट्ठिवाए णं सव्वभावपरूवणा आ-
धविज्जइ । से समासओ पंचविहं पसत्तं । तं जहा-परिक-
म्मे १, सुत्ताइ २, पुव्वगए ३, अणुओगे ४, चूलिया ५ ।

दृष्ट्यो दर्शनानि, वदनं वादः, दृष्टीनां वादो यत्र स दृष्टिवादः ।
अथवा-पतनं पातो, दृष्टीनां पातो यत्र स दृष्टिपातः । तथाहि-
तत्र सर्वनयदृष्टय आख्यायन्ते । तथा चाऽऽह सूरिः-“दिट्ठिवा-
एणं” इत्यादि । दृष्टिवादिनः । अथवा-दृष्टिपातेन । यद्वा-दृष्टि-
वादे, दृष्टिपाते । णमिति वाक्यादङ्कारे । सर्वभावपरूपणा आ-
ख्यायते, (से समासतो पंचविधे पञ्चसे इत्यादि) सर्वमिदं
प्रायो व्यवच्छिन्नं, तथाऽपि शेषतो यथागतसंप्रदायकं किञ्चि-

उवाचयाने-स दृष्टिवातो, दृष्टिपानो वा समामनः पञ्च-
विधः प्रवतः । नद्यथा-परिक्रमे १, सूत्राणि २, पूर्वगतम् ३,
अनुयोगः ४, श्लोका ५ ।

से किं तं परिक्रमे ? परिक्रमे मत्तविहे पणत्ते । तं जहा-
सिद्धसेणियापरिक्रमे १, माणुस्मसेणियापरिक्रमे २, पुट्ट-
सेणियापरिक्रमे ३, ओगादसेणियापरिक्रमे ४, उवसंप-
ज्जणसेणियापरिक्रमे ५, विप्पजहणसेणियापरिक्रमे ६,
चुयाचुयसेणियापरिक्रमे ७ ।

से किं तं सिद्धसेणियापरिक्रमे ? सिद्धसेणियापरि-
क्रमे चउदसविहे पणत्ते । तं जहा-माडयापयां १,
एगद्वियपयां २, पादोदपयां ३, आगामपयां ४,
केउजूयं ५, रासिवद्धं ६, एगगुणं ७, दुगुणं ८, तिगुणं
९, केउजूयं १०, परिगहे ११, संसारपरिगहे १२,
नंदावत्तं १३, सिद्धावत्तं १४ । सेतं सिद्धसेणियाप-
रिक्रमे ॥ १ ॥

से किं तं माणुस्मसेणियापरिक्रमे ? माणुस्मसेणियापरिक्रमे
चउदसविहे पणत्ते । तं जहा-तां चेव माडयापयां १, एग-
द्वियपयां २, पादोदपयां ३, आगामपयां ४, केउजूयं
५, रासिवद्धं ६, एगगुणं ७, दुगुणं ८, तिगुणं ९, केउजूयं
१०, परिगहे ११, संसारपरिगहे १२, नंदावत्तं १३,
माणुस्मावत्तं १४ । सेतं माणुस्मसेणियापरिक्रमे ॥ २ ॥

से किं तं पुट्टसेणियापरिक्रमे ? पुट्टसेणियापरिक्रमे
इकारसविहे पणत्ते । तं जहा-आगामपयां १, के-
उजूयं २, रासिवद्धं ३, एगगुणं ४, दुगुणं ५, तिगुणं ६,
केउजूयं ७, परिगहे ८, संसारपरिगहे ९, नंदावत्तं १०,
पुट्टावत्तं ११ । सेतं पुट्टसेणियापरिक्रमे ॥ ३ ॥

से किं तं ओगादसेणियापरिक्रमे ? ओगादसेणियाप-
रिक्रमे इकारसविहे पणत्ते । तं जहा-आगाम-
पयां १, केउजूयं २, रासिवद्धं ३, एगगुणं ४, दुगुणं
५, तिगुणं ६, केउजूयं ७, परिगहे ८, संसारपरिगहे
९, नंदावत्तं १०, ओगादावत्तं ११ । सेतं ओगादसेणि-
यापरिक्रमे ॥ ४ ॥

से किं तं उवसंपज्जणसेणियापरिक्रमे ? उवसंपज्जणसे-
णियापरिक्रमे इकारसविहे पणत्ते । तं जहा-आ-
गामपयां १, केउजूयं २, रासिवद्धं ३, एगगुणं ४,
दुगुणं ५, तिगुणं ६, केउजूयं ७, परिगहे ८, संसारप-
रिगहे ९, नंदावत्तं १०, उवसंपज्जणावत्तं ११ । सेतं
उवसंपज्जणसेणियापरिक्रमे ॥ ५ ॥

से किं तं विप्पजहणसेणियापरिक्रमे ? विप्पजहणसेणि-
यापरिक्रमे एकारसविहे पणत्ते । तं जहा-आ-

गामपयां १, केउजूयं २, रासिवद्धं ३, एगगुणं ४,
दुगुणं ५, तिगुणं ६, केउजूयं ७, परिगहे ८, संसारप-
रिगहे ९, नंदावत्तं १०, विप्पजहणावत्तं ११ । सेतं
विप्पजहणसेणियापरिक्रमे ॥ ६ ॥

से किं तं चुयाचुयसेणियापरिक्रमे ? चुयाचुयसेणियाप-
रिक्रमे एकारसविहे पणत्ते । तं जहा-आगामपयां १,
केउजूयं २, रासिवद्धं ३, एगगुणं ४, दुगुणं ५, तिगुणं ६,
केउजूयं ७, परिगहे ८, संसारपरिगहे ९, नंदावत्तं १०,
चुयाचुयावत्तं ११, सेतं चुयाचुयसेणियापरिक्रमे ॥ ७ ॥
छ चउकनइयां, सत्त तेरासियां । सेतं परिक्रमे ॥ १ ॥

तत्र परिक्रमेनामयोग्यताऽपादनं तद्धेतुः शास्त्रमपि परिक्रमे ।
किमुक्तं भवति ?-सूत्रपूर्वगतानुयोगः, तत्रार्थग्रहणयोग्यतासं-
पन्नसमर्थानि परिक्रमाणि, यथा गांणतशास्त्रे संकलनाऽऽदीन्या-
द्यानि योरुश परिक्रमाणि शेषगणितसूत्रार्थग्रहणयोग्यतासं-
पन्नसमर्थानि । तथाहि-यथा गणितशास्त्रे तद्योग्य-बोद्धशप-
रिक्रमेगृहीतसूत्रार्थः सन् शेषगणितशास्त्रग्रहणयोग्यो भवति,
नान्यथा, तथा गृहीतविधकृतपरिक्रमेसूत्रार्थः सन् शेषसूत्रा-
ऽऽदिरूपदृष्ट्यादशुनग्रहणयोग्यो भवति, नेतरथा । तथा चोक्तं
चूणीं-“ परिक्रमे ति योग्यताकरणं, जहा गणियस्स सोलस
परिक्रमा, तगद्वियसुसत्थो सेसगणियस्स जोगो जवति, एवं
गद्वियपरिक्रमसुसत्थो सेससुत्तां दिट्टिवायसुयस्स जो-
गो भवइ । इति” तच्च परिक्रमे सिद्धश्रेणिकापरिक्रमाऽऽदिसूत्र-
जेटापेक्कया मत्तविधं, मातृकापदाऽऽद्युनरभेदापेक्कया षष्ठीति-
विधं, तच्च समूलोत्तरभेदं सूत्रतोऽर्थतश्च व्यञ्जित्वं यथागतसं-
प्रदायतो वाच्यम्, एतेषां सिद्धश्रेणिकापरिक्रमाऽऽदीनां सत्ता-
नां परिक्रमेणामाद्यानि पदं परिक्रमाणि स्वसमयवक्तव्यताऽनु-
गतानि, स्वसिद्धान्तप्रकाशकानित्यर्थः । ये तु गोशालकप्रवर्तिता
आजीविकाः पापण्डितः, तस्मिन् च्युताच्युतश्रेणिकापरि-
क्रमेनहितानि सत्तापि परिक्रमाणि, स्वसमयवक्तव्यता तु प्र-
काशयन्ते । संप्रत्यनेध्वेय परिक्रमेसु नयन्ति । तत्र-नयाः सस
नेगमाऽऽद्यः नेगमोऽपि दिट्टिवा-सामान्यग्राही, विशेषग्राही च ।
तत्र यः सामान्यग्राही स संग्रहं प्रविष्टः, यस्तु विशेषग्राही स
व्यवहारम् । आह च भाष्यकृत-“ जो सामान्यग्राही, स नेगमो
संग्रहं गओ अहया । इयगो व्यवहारमिओ, जो तेण सामानि-
हेसो ॥ ३९ ॥ ” (विशेषे ०) शब्दाऽऽद्यश्च त्रयोऽपि नया एक-
एव नयः परिकल्प्यते, तत एवं चत्वार एव नयाः, एतैश्च-
तुर्भिर्नयैराद्यानि पदं परिक्रमाणि स्वसमयवक्तव्यतया परिचि-
न्यन्ते । तथा चाऽऽह चूणीकृत-“ इयाणि परिक्रमनयचित्ता,
नेगमो दुविहो-संगहिओ, असंगहिओ य । संगहं पविष्ठो संगहि-
ओ, असंगहिओ व्यवहारं । तम्हा संगहो, व्यवहारो, उज्जुओ,
सद्दाइ य इक्को. एवं चरओ नया एहिं चउहिं नपहिं ससमय-
गइपरिक्रमा चित्तिज्जति । ” तथा चाऽऽह चूणीकृत-“ चउकं
नइयां ति । ” आद्यानि पदं परिक्रमाणि । चतुर्नयिकानि चतु-
र्नयोपेतानि । तथा-ते एव गोशालकप्रवर्तिता आजीविकाः
पापण्डितः वैराशिका उच्यन्ते । कस्मादिति चेत् १, उच्यते-इह
ते सर्वे वस्तु सामकमिच्छन्ति । तद्यथा-जीवः, अजीवः, जी-
वाजीवश्च । लोकः, अलोकः, लोकालोकश्च । सत्, असत्,

सदसत् । नयचिन्तायामपि त्रिविधं नयमिच्छन्ति । तद्यथा-
 द्रव्यास्तिकम्, पर्यायास्तिकम्, उजयास्तिकं च । उक्तं च-तन-
 खिनी राशिभिश्चरन्तीति त्रैराशिकाः, तन्मतेन सप्तापि परि-
 कर्माणि चिन्तयन्ते । तथा चाऽऽह सूत्रकृत्-“ सत्त तेरासिया ।”
 इति । सप्त परिकर्माणि त्रैराशिक्यानि त्रैराशिकमतानुसा-
 रोणि । एतदुक्तं भवति-पूर्वसूरयो नयचिन्तायां त्रैराशिकमत-
 मवब्रुवमानाः सप्तापि परिकर्माणि त्रिविधयाऽपि नयचिन्ता-
 या चिन्तयन्ते स्मेति । (सेतं परिकर्मम्) तत् एतत्परिकर्म ॥१॥

से किं तं सुत्ताइं ? सुत्ताइं वावीसं पसत्ताइं । तं जहा-उज्जु-
 सुयं १, परिणयापरिणयं २, बहुजंगियं ३, विण्णवयं ४,
 अणंतरं ५, परंपरसमाणं ६, संजुहं ७, संभिणं ८, अलुच्चायं
 ९, मोवत्तियं १०, घंटे ११, नंदावत्तं १२, बहुलं १३,
 पुडुपुडं १४, विषावत्तं १५, एवंचूयं १६, दुयावत्तं १७,
 वत्तमाणुपयं १८, समजिरुद्धं १९, सव्वओजं २०,
 पणुमं २१, दुपणिगाइं २२ । इवेइयाइं वावीसं सु-
 त्ताइं छिन्नछेदनइयाणि सममयसुत्तपरिवानीए, इवेइयाइं
 वावीसं सुत्ताइं अछिन्नछेदनइयाणि आजीवियसुत्तपरि-
 वानीए, इवेइयाइं वावीसं सुत्ताइं तिगनइयाणि तेरासि-
 यसुत्तपरिवानीए, इवेइयाइं वावीसं सुत्ताइं चउकनइया-
 णि ससमयसुत्तपरिवानीए, एवामेव सपुव्वावरेणं अट्टा-
 सीइं सुत्ताइं भवन्तीति मक्याइं । सेतं सुत्ताइं ॥ २ ॥

(से किं तं सुत्ताइं ति) अयं कानि सूत्राणि ? सर्वस्य पूर्वग-
 नस्य सूत्रार्थस्य सूचनासूत्राणि । तथाहि-तानि सूत्राणि सर्व-
 द्रव्याणां सर्वपर्यायाणां सर्वनयानां सर्वमङ्गलविकल्पानां प्रदर्श-
 कानि । तथा चोक्तं चूर्णिकृता-“ताणि य सुत्ताणि सव्वद्वाराणं
 सव्वपज्जाणं सव्वनयाणं सव्वभंगविकप्पाणं य पडंसगाणि
 सव्वस्स पुव्वगयस्स सुयस्स अत्थस्स य सूयगत्ति सूयण
 च्छि सूया जणिया जहामहाणत्था ।” इति । आचार्य आह-
 सूत्राणि द्वाविंशतिः प्रकृतानि । तद्यथा-ऋजुसूत्रमित्यादि ।
 एतान्यपि संप्रति सूत्राणि सूत्रतोऽर्थतश्च व्यथच्छिन्नानि
 यथान्तसंप्रदायतो वा वाक्यानि, तानि सूत्राणि नयवि-
 भागतो विमर्शयमानानि अष्टाशीतिसंख्यानि भवन्ति । कथमिति
 चेदत् अह- (इवेइयाइं वावीसं सुत्ताइं इत्यादि) इह यो नाम
 नयसूत्रं वेदेन विनमेशान्निप्रैति न द्वितीयेन सूत्रेण सह सं-
 बन्धयति । यथा-“ धम्मो मंगलमुक्तिदं ” इति श्लोकम्, तथा
 ह्ययं श्लोकः छिन्नछेदनयमतेन व्याख्यायमानो न द्वितीयाऽऽदीन्
 श्लोकानपेक्षते, नाऽपि द्वितीयाऽऽदयः श्लोका असुम् । अय-
 मत्राभिप्रायः-तथा कथञ्चानप्यमुं श्लोकं पूर्वसूरयः छिन्नछेदनय-
 मते व्याख्यान्ति स्म, यथा न मनागपि द्वितीयाऽऽदिश्लोकानाम-
 पेक्षा भवति, द्वितीयाऽऽदीनपि श्लोकान् तथा व्याख्यानयन्ति स्म,
 यथा न तेषां प्रथमश्लोकस्यापेक्षा, तथा सूत्राग्रायेण यज्ञयाभि-
 प्रायेण परस्परं निरपेक्षाणि व्याख्यान्ति स्म, स छिन्नछेदनयः ।
 छिन्नो द्विधाकृतः पृथकतः छेदः पर्यन्तो येन सः छिन्नछेदः, प्र-
 त्येकं कल्पितपर्यन्त इत्यर्थः । स चाऽसौ नयश्च छिन्नछेदनयः,
 इत्येतानि द्वाविंशतिसूत्राणि स्वसमयसूत्रपरिपाठ्या स्वसमय-
 वक्तव्यतामधिकृत्य सूत्रपरिपाठ्यां विवक्षितायां छिन्नछेदनयि-

कानि, अत्र “अतोऽनेकस्वराद्” ॥७॥ २ । ६ ॥ (हेम०) इति म-
 त्पर्याय इकप्रत्ययः । ततोऽयमर्थः-छिन्नछेदनयवन्ति द्रव्यानि ।
 तथा (इवेइयाइं इत्यादि) इत्येतानि द्वाविंशतिसूत्राणि आजीवि-
 कसूत्रपरिपाठ्यां गोशालप्रवर्तिताऽऽजीविकयापरिणमतेन सूत्र-
 परिपाठ्यां विवक्षितायामच्छिन्नछेदनयिकानि । इयमत्र भावना-
 अछिन्नछेदनयो नाम यः सूत्रं सूत्रान्तरेण विनमर्थतः सूत्र सू-
 त्रान्तरेण सदाविनमित्यर्थः, तत्संबन्धमन्निप्रैति । यथा-“ धम्मो
 मंगलमुक्तिदं ” इति श्लोकम् । तथा ह्ययं श्लोकोऽछिन्नछेदनयमतेन
 व्याख्यायमानो द्वितीयाऽऽदीन् श्लोकानपेक्षते, द्वितीयाऽऽदयोऽपि
 श्लोका एते श्लोकम् । एवमेतान्यपि द्वाविंशतिसूत्राणि अक्रूररच-
 नामधिकृत्य परस्परं विभक्तान्यप्यछिन्नछेदनयमतेनार्थसंबन्ध-
 मपेक्ष्य सापेक्षाणि वचन्ते । तदेवं नयाभिप्रायेण परस्परं सूत्रा-
 णां संबन्धावधिकृत्य भेदो दर्शितः । सप्रत्यन्यथा नयविभागम-
 धिकृत्य भेदं दर्शयन्ति- (इवेइयाइं इत्यादि) इत्येतानि द्वाविं-
 शतिसूत्राणि त्रैराशिकसूत्रपरिपाठ्यां विवक्षितायां त्रिकनयका-
 नि, त्रिकेति प्राकृतत्वात्स्वार्थे कप्रत्ययः । ततोऽयमर्थः-त्रिनयि-
 कानि त्रिनयोपेतानि । किमुक्तं भवति ?-त्रैराशिकमतमवलम्ब्य
 द्रव्यास्तिकाऽऽदनयद्विक्रमेण चिन्तयन्ते इति । तथा इत्येतानि द्वाविं-
 शतिसूत्राणि स्वसमयसूत्रपरिपाठ्यां स्वसमयवक्तव्यतामधि-
 कृत्य सूत्रपरिपाठ्यां विवक्षितायां चतुर्नयिकानि संप्रदव्यवहार-
 ऋजुसूत्रवशद्वरूपनयचतुष्टयोपेतानि संग्रहाऽऽदनयचतुष्टयेन
 चिन्तयन्ते इत्यर्थः । एवमेवोक्तैव प्रकारेण (पुव्वावरेणं ति) पू-
 र्वाणि चापराणि च पूर्वापरं, समाहारप्रधानो द्वन्द्वः, पूर्वापरस्-
 मुदाय इत्यर्थः । तन एतदुक्तं भवति-नपविज्ञानो विनिश्चानि
 पूर्वाणि अपराणि च नूत्राणि समुदितानि सर्वसंख्यया अष्टा-
 शतिसूत्राणि जवन्ति, चतसृणां द्वाविंशतीनामष्टाशीतिमान-
 त्वाद्, इत्याग्यातं तीर्थकरणधरेः (से तं सुत्ताइं) तान्येतानि
 सूत्राणि ।

से किं तं पुव्वगए ? पुव्वगए चउदगविहे पसत्ते । तं जहा-
 उप्पायपुव्वं १, अग्गेणीयं २, वीरियप्पवायं ३, आत्थिन-
 त्थिप्पवायं ४, नाणप्पवायं ५, सच्चप्पवायं ६, आयप्प-
 वायं ७, कम्मप्पवायं ८, पच्चक्खाणप्पवायं ९, विज्जा-
 णप्पवायं १०, अव्वं ११, पाणाउं १२, किरियाविसादं
 १३, लोकविजुसारं १४ । उप्पायपुव्वस्स एं दस वत्थू च-
 चारि चूलयावत्थू पसत्ता । अग्गेणीयपुव्वस्स एं चोदस वत्थू
 दुवालस चूलियावत्थू पसत्ता । वीरियपुव्वस्स एं अह वत्थू
 अह चूलियावत्थू पसत्ता । आत्थिणत्थिप्पवायपुव्वस्स अट्टा-
 रस वत्थू दस चूलियावत्थू पसत्ता । नाणप्पवायपुव्वस्स वार-
 स वत्थू पसत्ता । सव्वप्पवायपुव्वस्स एं दोसि वत्थू पसत्ता ।
 आयप्पवायपुव्वस्स एं सोदस वत्थू पसत्ता । कम्मप्पवा-
 यपुव्वस्स एं तीसं वत्थू पसत्ता । पच्चक्खाणप्पवायं वीसं
 वत्थू पमात्ता । विज्जाणप्पवायपुव्वस्स एं पसरस वत्थू पस-
 त्ता । अव्वंभपुव्वस्स एं वारस वत्थू पसत्ता । पाणाउपुव्वस्स
 एं तेरस वत्थू पसत्ता । किरियाविसादपुव्वस्स एं तीसं वत्थू
 पसत्ता । लोकविजुसारपुव्वस्स एं पणवीसं वत्थू पसत्ता ।
 “ दस चोदस अह अट्टा-रसेव वारस दुवे य वत्थूणि ।

सोऽस तीसा वीसा, पणुस अणुप्पवायम्मि ॥ १ ॥
 वारस इकारसमे, वारममे तेरमेव वत्थणि ।
 तीमा पुण तेरममे, चोदममे पमावोमा उ ॥ २ ॥
 चत्तारि दुवालम अ-५ चेव नम चेव चून्नवत्थणि ।
 आऽह्माण चउएहं, सेसाणं चून्निया नत्थि ॥ ३ ॥
 सेतं पुव्वगए ॥ ॥

(से किं तं इत्यादि) अथ किं नन् पूर्वगतम् ? इह तीर्थकर-
 स्त्रीर्थप्रयत्नकाक्षे गणधरात् सकलश्रुतायां वगाहनसमर्थानां ध-
 कृत्य पूर्व पूर्वगतस्यार्थ भावने, तनस्तानि पूर्वगत्युच्यन्ते,
 गणधराः पुनस्तत्र रत्नानां विदधने आचाराऽऽदिक्रमेण
 विदधन्ति, स्थापयन्ति वा । अन्ये तु व्याचक्रन्ते-पूर्वं पूर्वगतसू-
 त्राधर्महन् भावने, गणधरा अपि पूर्व पूर्वगतसूत्रं विरचय-
 न्ति, पश्चादाचाराऽऽदिकम् । अत्र चोदक माह-नाम्न्यदं पूर्वपर-
 विरुद्धं, यस्मादाचारादियुक्तालुक्त्तम्-“सत्त्वैर्हि आचारो पदमो”
 इत्यादि । सत्यमुक्तम्, किं तु तस्यापनामविद्वद्भ्योक्तम् । अत्रर-
 चनानामधिकृत्य पुनः पूर्व पूर्वाणि कृतानि, ततो न कश्चिदपूर्वा-
 परिकरोति । त्विराह- (पुत्रगतो इत्यादि) पूर्वगतं धनं च-
 तुर्दशावधं प्रकृतम् । न तथा-उत्पादपूर्वमित्यादि । तत्रोत्पादप्र-
 तिवादकं पूर्वमुत्पादपूर्वम् । तथाहि-नत्र सर्वद्रव्याणां सर्वपूर्वा-
 याणां चोत्पादमधिकृत्य प्रवृत्त्या क्रियते । आह च चूणिहत्-
 “पदमं उत्पायपुत्रं, तस्य सव्यदृष्ट्याणं पञ्चगण य उत्पाय-
 मंगीकाउं पणुवणा कया ।” इति । तस्य पदपरिमाणमेका प-
 दकोटी । द्वितीयमप्रायणीयम् । अत्र परिमाणं तस्य अयनं गमनं,
 परिक्रमेण इत्यर्थः । तस्मै हिनमप्रायणीयम्, सर्वद्रव्याऽऽदिपरिमाण-
 परिक्रमेण कार्यानि भावार्थः । तथाहि-तत्र सर्वद्रव्याणां सर्वप-
 र्यायाणां सर्वजीवविशेषाणां च परिमाणमुपलभ्यते । यत उक्तं
 चूणिहता-“विद्यं अग्रेणीयं, तस्य सव्यदृष्ट्याणं पञ्चगण य
 सव्यजीवाण य अग्रे परिमाणं वसिष्ठः ।” इति । अप्रायणीयं, त-
 स्य पदपरिमाणं पणुवतिपदशतसदृशाणि तृतीयं पूर्व विर-
 चयन्ति । पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् धीयप्रवादं तत्र स-
 कर्मनराणां जीवानामजीवानां च धीयं प्रवदन्तीति धीयप्र-
 वादं, कर्मणि अयप्रत्ययः । तस्य पदपरिमाणं सतनिपदशतस-
 दृशाणि । चतुर्थं अस्तित्वास्तित्प्रवादं, तत्र यद्वस्तु लोकेऽस्ति
 धर्मोऽस्ति कायाऽऽदि, यच्च नास्ति स्वरशृङ्गाऽऽदि, तत्प्रवदतीत्य-
 स्तिनास्तित्प्रवादम् । अथवा- सर्वं वस्तु स्वरूपेणास्ति, पर-
 पेण नास्तीति अस्तित्वास्तित्प्रवादं, तस्य पदपरिमाणं पष्टिः पदश-
 तसदृशाणि । पञ्चमं ज्ञानप्रवादं-ज्ञानं प्रतिज्ञानाऽऽदिभेदमिदं
 पञ्चप्रकारं तत्सप्रपञ्चं वदतीति ज्ञानप्रवादं, तस्य पदपरिमाणम्,
 एका पदकोटी पदेनैकेन न्यूना । पष्टं सत्यप्रवादं, सत्यं से-
 यमो वचनं वा तत्सत्यसंयमं वचनं वा प्रकरणेन सप्रपञ्चं
 वदतीति सत्यप्रवादं, तस्य पदपरिमाणम् एका पदकोटी
 यस्मिः पदैरधिका । सप्तमं पूर्वम्-आत्मप्रवादमात्मानं जीवमने-
 कथा नयमनभेदेन यत्प्रवदतीति तदात्मप्रवादं, तस्य पदप्रमा-
 णं पष्टिगतिपदकोटयः । अष्टमं कर्मप्रवादं कर्म ज्ञानाऽऽवरणी-
 याऽऽदिकमष्टप्रकारं, तत्प्रकरणेन प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशाऽऽ-
 दिभिर्भेदैः सप्रपञ्चं वदति कर्मप्रवादं, तस्य पदपरिमाणम्-
 एका कोटी अशीतिश्च पदसदृशाणि, नवमं (पञ्चवक्त्राणं
 ति) अत्रापि पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् प्रत्या-

ख्यानप्रवादमिति छप्यम् । प्रत्याख्यानं सप्रपञ्चं यद्वदति त-
 त्प्रत्याख्यानप्रवादं, तस्य पदप्रमाणं चतुरशीतिपदसदृशाणि ।
 दशमं विद्याऽनुप्रवादं, विद्याऽनेकानि शयसंपन्ना अनुप्रवदति सा-
 धनानुद्वेग्येन सिद्धिप्रकरणेन प्रवदतीति विद्याऽनुप्रवादं, तस्य
 पदपरिमाणम्, एका पदकोटी दश च पदलक्षाः । एकादशम-
 धन्यं, धन्यं नाम-निष्कलं, न विद्यते धन्यं यत्र तदवन्त्यम् । किमु-
 कं भवति-यत्र सर्वेऽपि ज्ञानतपःसंयमाऽऽदयः शुभफलाः, सर्वे च
 प्रमादाऽऽदयोऽशुभफला यत्र वर्ण्यन्ते तदवन्त्यं नाम, तस्य पदपरि-
 माणं पष्टिगतिपदकोटयः । द्वादशं प्राणायामः, प्राणाः पञ्चोक्त्या-
 णि, त्रीणि ज्ञानसाऽऽदीनि वदन्ति, उच्छ्वासनिःश्वासौ च आयुश्च
 प्रतीतिः, ततो यत्र प्राणा आयुश्च सप्रभेदमुपलभ्यन्ते, नदुपकारतः
 प्राणाऽऽयुरित्युच्यते, तस्य पदपरिमाणमेका पदकोटी पदपञ्चा-
 शच पदलक्षाणि । त्रयोदशं क्रियाविशालम्-क्रियाः कारिकाया-
 दयः, संयमक्रियाऽन्त्यक्रियाऽऽदयश्च, ताभिः प्रकृत्यमाणाभिर्वि-
 शासं, तस्य पदपरिमाणं नव पदकोटयः । चतुर्दशं लोकाविन्दुनार-
 म् लोके जगति ध्रुतलोके वा अक्षरस्योपरि विन्दुश्चिह्नं सारं सर्वो-
 त्तमं सर्वोत्तरसन्निपातलब्धिहेतुत्वाद् लोकविन्दुनारं, तस्य प-
 दपरिमाणमष्टत्रयोदश पदकोटयः । (उत्पायपुत्रस्य णं) इत्यादि
 कयत्तं, नयत्तं वस्तु ग्रन्थविच्छेदविशेषः, तद्वच्च लघुगुरुत्वाकं च-
 स्तु, तानि चाऽऽदिमेवेव चतुषु पृथुपुनं शेषेषु । तथा चाऽऽह-“आ-
 इत्याणं चउएहं, सेसाणं चून्निया नत्थि । सेन पुव्वगए ।” तदेतत्त-
 पूर्वगतम् । न० । (अनुयोगव्याख्या) अणुश्लोकं शब्दे प्रथमभागे ३४१
 पृष्ठादरभ्य छप्या) (मूलप्रथमानुयोगः “मूलपदमाणुभागे”
 शब्दे ग्रह्यते) (गणितज्ञानुयोगव्याख्या “गणितमाणुश्लोक”
 शब्दे उतायभागे ७९१ पृष्ठ छप्या)

से किं तं चून्नियाओ ? चून्नियाओ आइह्माणं चउएहं
 पुव्वाणं, सेमाई पुव्वाई अचूहियाई । सेतं चून्नियाओ ।
 दिट्टिवायस्स णं परित्ता वायणा, मंखिजा अणुओगदारा,
 संखिज्जा देहा, मंखिज्जा सिज्जोगा, संखिज्जाओ पडिबत्ती-
 ओ, मंखिज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखिज्जाओ मंगहणीओ, मे
 णं अंगहयाए वारसमे अंगे एगे सुयत्थं, चोहस पुव्वाई, सं-
 खिज्जा वत्थ, मंखिज्जा चून्नवत्थ, मंखिज्जा पाहुडा, संखिज्जा
 पाहुनपाहुडा, मंखिज्जाओ पाहुनियाओ, मंखिज्जाओ पा-
 हुडपाहुडियाओ, मंखिज्जाई पयसयसहस्साई पयगोणं संखि-
 ज्जा अक्खग, अणुता गमा, अणुता पज्जवा, परित्ता तसा,
 अणुता थावरा, सासया कडनिवप्पनिकाइया जिणपन्नता
 भावा आघविज्जंति, पत्तविज्जंति, पत्तविज्जंति, दंसिज्जंति,
 निदंसिज्जंति, उवदंसिज्जंति । एवं आया, एवं नाया, एवं
 विष्ठाया, एवं चरणकरणपूव्वणा आघविज्जंति । सेतं
 दिट्टिवाए ॥ १२ ॥

अथ कास्ताश्चूलाः ? इह चूला शिखरमुच्यते । यथा मेरौ
 चूलाः, तत्र चूला इव चूला इतिवादे परिकर्मसूत्रपूर्वानुयोगोका-
 नुकार्थसंग्रहपरा ग्रन्थपरकृतयः । तथा चाऽह चूणिहत्-“दिट्टि-
 वाए जं परिकर्मसूत्रपुव्वाणुजोगे चूणिभं न भणियं, संचूलासु ज-
 णियं ति ।” अत्र स्मिराह-चूला आदिमानां चतुर्णां पूर्वोक्तानां, श-
 वाणि पूर्वोक्तानां चूणिकानि, ता एव चूलाः, आदिमानां चतुर्णां पु-

नीणां प्राक् पूर्ववक्तव्यताप्रस्तावे चूलावस्तूनीति भणिताः ।
आह च चूर्णिकृत्—“ ताश्चो अचूलाश्चो आह्लपुत्राणं चउरहं
चूलावत्थू भणियं । ” एताश्च सर्वस्यापि दृष्टिवादस्योपरि किञ्च
स्थापिताः । तथैव च पठ्यन्ते, ततः श्रुतपर्वते चूला इव राजन्ते
इति चूला इत्युक्ताः । तथा चोक्तं चूर्णिकृता—“ ते सच्चुरिठि-
या पडिउजंति य अतो तेसु य पव्वयचूला इव चूला । ” इति ।
तासां च चूलानामियं संख्या प्रथमपूर्वसक्ताश्चतस्रः, द्वितीयपू-
र्वसक्ता द्वादश, तृतीयपूर्वसक्ता अष्टौ, चतुर्थपूर्वसक्ता दश । तथा
च पूर्वमुक्तं सूत्रे—“ चत्वारि ड्वालस अट्ट चेव दस चेव चूला-
वत्थूणि आह्लपुत्राणं चउरहं, सेसाणं चूलिया नत्थि । ” सर्वसंख्यया
चतुस्त्रिंशत् चूलिकाः (सेतं चूलिय च्छि) अथैताश्चूलिकाः
(दिडिवायस्स णं) इत्यादि पाठसिद्धं, नवरम् (संखेज्जा च-
त्थु च्छि) संख्येयानि वस्तूनि, तानि च पञ्चविंशत्युत्तरे द्वे शते ।
कयमिति चेत्? उच्यते—प्रथमे पूर्वे दश वस्तूनि, द्वितीये चतुर्दश,
तृतीयेऽष्टौ, चतुर्थे अष्टादश, पञ्चमे द्वादश, षष्ठे द्वे, सप्तमे षोडश,
अष्टमे त्रिंशत्, नवमे विंशतिः, दशमे पञ्चदश, द्वादशे एकादशे,
त्रयोदशे द्वादशे, त्रिंशत्त्रयोदशे, चतुर्दशे पञ्चविंशतिः । तथा च
सूत्रे प्राक् पूर्ववक्तव्यतायामुक्तम्—

“ दस चोहस अठ अट्टा—रसेव वारस ड्ठवे य वत्थूणि ।

सोलस तीसा बीसा, पन्नरस अणुप्पवायम्मि ॥१॥

वारस एकारसमे, वारसमे तेरसेव वत्थूणि ।

तीसा पुण तेरसमे, चउदसमे पण्णवीसाश्चो ॥२॥ ”

सर्वसंख्यया चासूनि द्वे शते पञ्चविंशत्याधिके, तथा संख्येयानि
चूलावस्तूनि, तानि च चतुस्त्रिंशत्संख्याकानि । नं० । स० । वृ० ।
आ० । म० । दश० । प्रज्ञा० । सूत्र० । व्य० । कर्म० । अनु० । ओ० ।
अपेक्षया सूत्रमजीवाऽऽदिभावकथने, ध० १ अधि० । स्था० ।
सर्वदृष्टीनां तत्र समवतारस्तस्य जनके, पं० सू० ।

ननु स्त्रीणां दृष्टिवादः किमिति न दीयते ? इत्याह—

तुच्छा गारववहुला, चड्ढिदिद्या दुव्वला धिर्इ य ।

इय अइसेसऽज्जयणा, चूयावाओ य नो थीणं ॥५२॥

यदि हि दृष्टिवादः स्त्रियाः कथमपि दीयेत, तदा तुच्छाऽऽदिस्व-
भावतया अहो ! अहं या दृष्टिवादमपि पठामीत्येवंगर्वाऽऽध्यात-
मानसाऽसौ पुरुषपरिभवाऽऽदिवपि प्रवृत्तिं विधाय दुर्गतिम-
जिगच्छेत् । अतो निरवधिकृपानीरनीरधिभिः परानुग्रहप्रवृत्तै-
र्भगवद्भिः तीर्थकरैरुत्थानसमुत्थानश्रुताऽऽदीन्यतिशयवन्त्यध्य-
यनानि दृष्टिवादश्च स्त्रीणां नानुज्ञातः । अनुग्रहार्थं पुनस्तासा-
मपि किञ्चित् श्रुतं देयमित्येकादशाङ्गाऽऽदिविरचनं सफल-
मिति गाथाऽर्थः ॥ ५५२ ॥ विशेष० । कर्म० । वृ० ।

दिडिवायअक्खेवणी—दृष्टिवादाऽऽक्षेपणी—स्त्री० । दिडिवादस्य
कथाभेदे, स्था० ४ ठा० । (‘ अक्खेवणी ’ शब्दे प्रथमज्ज्ञातो
१५२ पृष्ठे व्याख्या)

दिडिवायउवणसा—दृष्टिवादोपदेशा—स्त्री० । दृष्टिदर्शनं सम्य-
क्त्वाऽऽदि वादो दृष्टीनां वादो दृष्टिवादस्तद्विषय उपदेशः प्ररूपणं
यस्याः सा दृष्टिवादोपदेशा इति । तृतीये संज्ञाभेदे, प्रव०
१४४ द्वार ।

दिडिविपज्जय—दृष्टिविपर्यय—पुं० । मिथ्याऽग्निनिवेशे, द्वा० ८ द्वा० ।

दिडिविपरियासदंरु—दृष्टिविपर्यासदण्ण—पुं० । दृष्टेर्विपर्यासो र-
ज्जुमिव सर्पेषुद्धिस्तथा दण्णो दृष्टिविपर्यासदण्णः । द्वेषुकाऽऽदि-
बुद्ध्या शराऽऽद्यजिघातेन चटकाऽऽदिव्यापादने, सूत्र० १५२ अ० १

अहान्तरे पंचमे दंरुसमादाणे दिडिविपरियासिया दंरुव-
त्तिण् च्छि आहिज्जइ, से जहाणामए केइ पुरिसे माइहिं वा
पिइहिं वा चाइहिं वा भगिणीहिं वा भज्जाहिं वा पुत्तेहिं
वा धूताहिं वा सुएहाहिं वा सद्धिं संवसमाणे मित्तं अमि-
त्तमेव मन्त्रमाणे मित्ते हयपुव्वे जवइ, दिडिविपरियासिया दं-
डे ॥ १५ ॥ से जहाणामए केइ पुरिसे गामघायंसि वा
णगरघायंसि वा खेडक्खडमंरुवघायंसि वा दोणमुहघायं-
सि वा पट्टणघायंसि वा आसमघायंसि वा सन्निवेमघायं-
सि वा निग्गमघायंसि वा रायहाणिघायंसि वा अतेणं ते-
णमिति मन्त्रमाणे अतेणं हयपुव्वे जवइ दिडिविपरियासि-
या दंडे, एवं खलु तस्स तप्पत्तिं सावज्जं ति आहिज्जइ,
पंचमे दंरुसमादाणे दिडिविपरियासिया दंरुवत्तिण् च्छि आ-
हिण् ॥ १६ ॥

अथाऽपरं पञ्चमं दण्डसमादानं दृष्टिविपर्यासदण्णप्रत्ययिक-
मित्याख्यायते । तद् यथानाम कश्चित्पुरुषश्चरजटाऽऽदिको मा-
तृपितृभ्रातृभगिनीभार्यापुत्रदुहितृस्तृपाऽऽदिभिः सार्धं वसंस्ति-
ष्ठन् ज्ञातिपालनकृते मित्रमेव दृष्टिविपर्यासादमित्रोऽयमित्येवं
मन्यमानो इत्यादौ व्यापादयेत्, तेन च दृष्टिविपर्यासवता मित्र-
मेव हतपूर्वं भवतीति, अतो दृष्टिविपर्यासदण्णोऽयम् ॥१२॥
पुनरप्यन्यथा तमेवाऽऽह—(से जहेत्यादि) तद्यथा नाम कश्चि-
त्पुरुषः पुरुषकारमुद्धहन् आमघाताऽऽदिके विघ्नमे भ्रान्तचेता
दृष्टिविपर्यासादचौरमेव चौरोऽयमित्येवं मन्यमानो व्यापाद-
येत्, तदेवं तेन ज्ञातमनसा विघ्नमाऽऽकुलेनाचौर एव हतपूर्वो
भवति, सोऽयं दृष्टिविपर्यासदण्डः । तदेवं खलु तस्य दृष्टिवि-
पर्यासवत् तत्प्रत्ययिकं सावद्यं कर्माधीयते, तदेवं पञ्चमं द-
ण्डसमादानं दृष्टिविपर्यासप्रत्ययिकमाख्यातमिति ॥१३॥ सूत्र०
१ श्रु० २ अ० । ध० । आ० चू० । स्था० ।

दिडिविस—दृष्टिविप—पुं० । दृष्टौ विषं येषां ते दृष्टिविषाः । द-
र्वीकरसंप्रपेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । स्था० ।

दिडिविसजावणा—दृष्टिविपजावना—स्त्री० । दृष्टौ विषं येषां ते
दृष्टिविषाः, तत्स्वरूपप्रतिपादिका दृष्टिविषया भावना । पा० ।
अज्ञावाह्यकालिकश्रुतविशेषे, पा० । पं० व० । व्य० ।

दिडिमंचाल—दृष्टिमंचार—पुं० । निमेषाऽऽदौ, ध० २ अधि० ।
आव० । ल० ।

दिडिमंपण—दृष्टिमंपण—पुं० । सम्यग्दृष्टियुक्ते, ध० ३ अधि० ।
आव० । स्था० ।

दिडिमंपणया—दृष्टिमंपणया—स्त्री० । सम्यग्दृष्टिनायाम्, स्था०
१० ठा० ।

दिडिमंवंध—दृष्टिमंवन्ध—पुं० । संयतीनां दृष्टिरात्मीयया द-
ष्ट्या संवध्नाति । संयते, व्य० ९ व० ।

दिडितम्मोह—दृष्टितम्मोह—पुं० । अन्यथादर्शनहेतौ, पो० ।

दृष्टिसंमोहवक्त्रणम्—

गुणतस्तुदये तस्वे, संज्ञाचेदाऽऽगमान्यथादृष्टिः ।

भवति यतोऽसावधमो, दोषः खलु दृष्टिमोहः ॥ १ ॥

गुण उपकारफलं, तदाश्रित्य तुल्यं समाने द्वयोर्वस्तुनोः, तदा-
वस्तुनो तस्मिन्तुल्ये सति । संज्ञाभेदाऽऽगमाम्यथादृष्टिः, आगमेन
आगमविषये अन्यथा विपरीता दृष्टिर्मानिरस्यत्यागमान्यथा-
दृष्टिर्वस्तुविदिसमाप्तः । संज्ञाभेदेन नामभेदेनाऽऽगमाम्यथादृष्टि-
रिति पुरुषः परिगृह्यते । भवति जायते, यतो यस्मादोपादासौ
दोषोऽयमो निरूप्यः, खलुशब्दोऽयधारणे, अधम एव दोषो
दृष्टिमोहाभिधानः । इदमत्र हृदयम्-निदर्शनमात्रेण द्वयो-
रारम्भयोगोपागमोपलक्षणं फलमाश्रित्य तुल्यमेव तत्त्वम् । तत्रै-
कसिन्धारम्भे प्रवृत्तः पुरुषः तत्फलोपायोगी तमारम्भं सावधं
मन्यते, अपरस्तु तत्समान एव प्रवृत्तस्नमारम्भं निर्दोषं मन्यते ।
तत्फलं च स्वयमेवोपायभुङ्क्ते, यतो दोषात् स दृष्टिमोह इति ।
अथवा-गुणः पारिणामो जायोऽयवसायविशेषस्तदङ्गीकरणेन
तुल्ये तत्रैव संज्ञाभेदाऽऽगमाम्यथादृष्टिः पुरुषो यतो दोषात् प्रयते
स दृष्टिमोहो नाम दोषो ज्ञयति । यत्र तु गुणो भावाऽऽख्याद्
गुणात् तुल्यं तत्रैव स्वरूपं द्वयोरारम्भनाऽऽगमोपायभेदेन वस्तु-
नोस्तत्र जेत्याऽऽयननाऽऽदिविषये क्षेत्राहरण्यग्रामाऽऽदौ शास्त्री-
याध्यपसायभेदेन प्रवृत्तत्वात् स्वयं च तत्फलस्यानुपजोगात्
केवलमागमानुभारितया तत्रेवोपापरित्यागेन ग्रामक्षेत्राऽऽद्या-
रम्भमपरिहरनाऽपि न दृष्टिमोहाऽऽख्या दोषः, तत्स्वस्व-
भ्याऽऽरम्भपरित्यजनात् । दर्शनमागमो जिनमनं, तत्र संमोहः
संमृदना, अन्यथा कस्यान्यथाप्रतिपत्तिदर्शनसंमोहः । न तत्रैव विध-
न्याऽऽगमिकस्य दोषः संभवतीति । तथाचाऽऽगमः-“चोप-
वेऽग्राणं, क्षेत्राहरण्यग्रामगावाह । लग्नतस्म च जङ्घो,
तिकरणसोही कहं नु भवे ? ॥ १ ॥ ” अयं च स चोपः परिहा-
रोऽवलेयः । यदि वा-अहिंसाप्रदामाऽऽदीनां तन्त्रान्तरेष्वपि
तुल्ये तत्रैव परिज्ञायाभेदमात्रेणाऽऽगमेष्वन्यथादृष्टिः पुरुषो यतो
जयति स दृष्टिमोह इति ॥ ११ ॥ यो ४ विधो ।

दिदिसार-दृष्टिसार-पुं० । दृष्टिसंज्ञाये, आ० च० १ अ० ।

दिदिसूत्र-दृष्टिसूत्र-न० । नेत्रशृङ्गे, आ० १ श्रु० १३ अ० ।

दिदिसेवा-दृष्टिसेवा-स्त्री० । दावजावानुसारेण दृष्टिदृष्टिमाने,
प्रच० १६६ द्वार । दश० ।

दिदिसूत्र-दृष्टि-त्रि० । चक्रपा उपलब्धे, आ० म० १ अ० २
खण्ड ।

दिण-दिन-पुं० । अति तमः सूर्यकिरणोपलक्षिते पट्टिदृग्मा-
ऽऽत्मके तद्विशिष्टे वा चतुर्थीमाऽऽत्मके काले, वाच० । पञ्चा० ए
विच० । वज्र-सूर्याङ्ग-दृग्मा-यामेति पर्यायाः, दिन-दिवस-
वासराणां पुनर्पुनरुक्तम् । हे० ।

दिणकय-दिनकय-पुं० । सूर्ये, आ० २ अ० ३ उ० ।

दिणकर-दिनकर-पुं० । दिनं करोति स्तोदयेन ऊ-टङ्क । दिने करः
किरणो यस्य वा । सूर्ये, वाच० । अनु० । दिनकरणशीले,
आ० १ श्रु० १ अ० । रा० । सू० प्र० । आ० च० । आ० म० ।
स्था० ।

दिणकरपञ्चाति-दिनकरपञ्चाति-स्त्री० । सूर्यप्रज्ञप्तिनामके ग्रन्थे,
ज्यो० २१ पाहु० ।

दिणकिच-दिनकृत्य-न० । स्वनामख्याते ग्रन्थे, ध० २ अधि० ।
दिवसकार्ये, वाच० ।

दिणकखय-दिनकय-पुं० । “एकस्मिन्साधने त्वहि, तिथीनां त्रि-
तयं यदा । तदा दिनकयः प्रोक्तः ” इत्युक्ते एकसावनदिनवृत्त-
तिथित्रयरूपे काले, वाच० । आ० ६ ठा० ।

दिणबुद्धि-दिनवृत्ति-स्त्री० । अधिकदिने, अतिरात्रोऽधिकदि-
नवृत्तिरिति यावत् । स्था० ६ ठा० ।

दिणरामि-दिनराशि-पुं० । अहोरात्रपुत्रे, व्य० १ उ० ।

दिणसूरि-दिनसूरि-पुं० । इन्द्रदत्तसूरिशिष्ये सिद्दिगिरिसूरि-
गुरौ स्वनामख्याते सूरौ, ग० ४ अधि० ।

दिण-दत्त-त्रि० । दा-कृः । विसृष्टे, त्यक्ते, रक्षिते च । द्वाद-
शपुत्रमध्ये (दत्तक) पुत्रभेदे । वाच० । प्रज्ञा० २ पद । औ० ।
रा० । आचा० । उक्त० । विनीर्णे, आ० १ श्रु० ८ अ० ।
प्रश्न० । आचा० । नमेरेकविंशतिजिनस्य प्रथमजिज्ञासायके,
स० । आ० म० । निर्वोशने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । चन्द्रप्रज्ञ-
स्याष्टमजिनस्य प्रथमे शिष्ये, स० । श्रृंगारस्यैकादशमस्य जि-
नस्य पूर्वजवे जीवे, स० । अष्टापदपर्वतस्थे स्वनामख्याते ताप-
से च । पुं० । उक्त० १० अ० । आ० म० । भावे कः । दाने,
“ दत्तं मत्तावधं प्रोक्त-मदत्तं षोडशाऽऽत्मकम् । पश्यमूल्यं भृ-
तिस्तुष्ट्या, संज्ञातप्रत्युपकारतः ॥ १ ॥ स्त्रीणां चानुग्रहार्थं च,
दत्तं सप्तविधं स्मृतम् ” इत्युक्ते दानभेदे च । न० । वाच० । “ दि-
णमज्जनसंवेयणा । ” दत्तं भूतभक्तलक्षणं स्वयं भोजनस्वरूपं
घर्तनं मूल्यं येष्यस्ते तथा । आ० १ श्रु० ८ अ० । पा० । उक्त० ।
दैन्य-न० । दीनस्य भावः व्यञ्ज । दीनस्थे, कार्पण्ये च । वाच० ।
शोके च । स्था० १० अ० । भाव० ।

दिणगणि (ण्)-दत्तगणि-पुं० । वीरमोक्षान्न सार्द्धादशशते
वर्षे जाते स्वनामख्याते प्रसिद्धे गणिनि, ति० ।

दिणय-दत्तक-पुं० । स्वार्थं कर्त्तुं । “ दद्याद् माता पिता वा यं,
स पुत्रो दत्तको भवेत् ” इत्युक्ते स्वनामख्याते पुत्रभेदे, वाच० ।
दत्तकः पुत्रनया वितीर्णो, यथा बाहुवलिनाऽनन्यवेगः धूयते,
त च पुत्रवत्पुत्रः । स्था० १० अ० ।

दिणवयण-दत्तवचन-न० । कुपितवचने, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

दित्त-दीप्त-पुं० । दीप-कः । निम्बूके, सिद्धे च । स्वर्णे, दिह्नुनि
च । न० । वाच० । जाज्वल्यमाने, च० प्र० १ पाहु० । जं० ।

भ० । नं० । नि० । आ० । उज्ज्वले, नं० । कान्तिमति, रा० ।
ज्वलिते, दग्धे, भस्मिने, दाप्तमति, वाच० । प्रास्वरे च ।

त्रि० । च० प्र० १६ पाहु० । आ० । लाङ्गलिकायाम्, अग्निशि-
खापथौ, ज्योतिर्मत्यां च । टाप् । वाच० । धातुवत्त्ववीर्या-
ऽऽदियुक्ते, “ दित्तं च कामा समजिद्वन्ति । ” उक्त० ३४ अ० ।

प्रसिक्ते, “ अस्मा दित्ता विरियेष्विपुलभवनसयणासणजाणवाह-
णावणा । ” म० २६ श० ३ उ० । स्था० ।

दृप्त-त्रि० । दृप्त-कृः । गन्धिते, वाच० । दर्पवति, औ० । दश० ।
म० । आ० । प्रश्न० । स्था० । जं० ।

दित्तचित्त-दंष्ट्रचित्त-पुं० । स्त्री० । हर्षातिरेकेणापहतचित्ते,
वृ० ३ उ० ।

दीप्तचित्तस्य चिकित्सा-

दित्तचित्तं चिक्षुं गिलायमाणं नो कप्यत् तस्म गणाव-
च्छेदियस्त निज्जुह्वित्वा अगिदाए तस्स करणिज्जं वे-

यावमियं जाव ततो रोगातंकातो विष्णुमुक्को, ततो पच्छा
तस्स अहालहुस्सेगे नामं ववहारे पडवियव्वे सिया ॥११॥

अस्य व्याख्या संक्षेपतः प्राग्वत् ॥ ११ ॥

संप्रति भाष्यकारो विस्तरमभिधित्तुराह-

एसेव गमो नियमा, दित्ताऽऽदीणं पि होति नायव्वो ।

ओ होइ दित्तचित्तो, सो पलवति अनिच्छियव्वाइं । १४६ ।

एष एवान्तरः क्षिप्तचित्तस्तत्र गमः प्रकारो लौकिकलोकोत्तरिकजेदाऽऽदिरूपो, दीप्तानामपि दीप्तचित्तप्रभृतीनामपि नियमाद् वेदेतव्यः, यत्पुनर्नानात्वं तदाभ्यातव्यम् । तदेवाधिकृतसूत्रेऽभिधित्तुराह- (जो होइ इत्यादि) यो भवति दीप्तचित्तः सोऽनीप्सितव्यानि बहूनि प्रलपति, बहूनीप्सितप्रलपनं तस्य लक्षणं, क्षिप्तचित्तस्त्वपहतचित्ततया मौनेनाप्यवतिष्ठते, इति परस्परं सूत्रयोर्विशेष इति ज्ञावः ॥ १४६ ॥

अथ कथमेव दीप्तचित्तो भवतीति तत्कारणप्रतिपादनार्थमाह-

इति एस असंमाणा, खित्तो सम्माणतो हवति दित्तो ।

अग्गीव इंधणेहिं, दिप्पइ चित्तं इमेहिं तु ॥ १५० ॥

इति प्रागुक्तं प्रकारेण, एष क्षिप्तः क्षिप्तचित्तोऽसंमानतोऽपमानतो जवति, दीप्तो दीप्तचित्तः पुनः सम्मानतो विशिष्टसम्मानावाप्तो भवति । दीप्तचित्तो नाम- यस्य दीप्तं चित्तं, तच्च चित्तं दीप्यते, अग्निरिवेन्धनैरेर्भिवद्ध्यमायैर्वाभमदाऽऽदिभिः ॥ १५० ॥

तानेवाऽऽह-

लाजमदेण व मत्तो, अहवा जेऊण दुज्जए सत्तू ।

दित्तम्मि सातवाहणो, तमहं वुच्छं समासेणं ॥ १५१ ॥

लाभमदेन वा मत्तः सन् दीप्तचित्तो जवति, अथवा दुर्जयान् शत्रून् जित्वा, उभयस्मिन्नपि दीप्ते दीप्तचित्ते लौकिको दृष्टान्तः-शातवाहनो राजा, तमहं शातवाहनदृष्टान्तं समासेन वक्ष्ये ॥ १५१ ॥

यथाप्रतिज्ञातमेव करोति-

महुरा दंभाऽऽणत्ती, निग्गय सहसा अपुच्छियं कररं ।

तस्स य तिवखा आणा, दुहा गया दो वि पामेउं ॥ १५२ ॥

गोयावरीय नदीय तमे अ पइछाणं नयरं, तत्थ सालवाहणो राया, तस्स खरगओ अमच्चो, अन्नया सो सालवाहणो राया दंभनायगं आणवेइ-महुरं घेच्छूण सिग्घमागच्छ । सो य सहसा अपुच्छिऊण दंभेहिं सह निग्गतो । ततो चित्ता जाया-का महुरा घेसवा, दक्खिणमहुरा, उत्तरमहुरा वा ? तस्स आणा तिवखा, पुणो पुच्छिउं न तीरति । ततो दंभा दुहा काऊण दोसु वि पेसिया, गहिया तो दो वि महुराओ । ततो बद्धावगो पेसियो । सेणाऽऽगतूण राया बद्धाविओ-देव ! दो वि महुराओ गहियातो, अओ आगतो-देव ! असुगत्थ पदेसे विपुलो निहीपायमो जातो । ततो उवसवरि कल्लाणनिवेदणेण हरिसवसविसप्पमाणहयहि-यओ परवसो जातो । ततो हरिसं थरिउमचार्यंतो सयणिज्जं कुट्टं, खंभे आहणइ, कुट्टे विह्वइ, बहूणि य असमंजसाणि पलवति । ततो खरगेणामच्चणं तमुवापण पमिबोहिउकामेण खंभा कुट्टा वहु विह्विया । रक्षा पुच्छियं-केण विह्वियं ? सो भणइ-तुव्वेहिं । ततो मन्न सम्मुहमलीयमेवं जणति । त्ति रुट्ठेण रक्षा खरगो पापण ताडिओ । ततो संकेश्यपुरिसेहिं उप्पाडितो,

अज्ञत्थ संगोविओ य । ततो कस्मिं पत्रोयणे समावडिप रक्षा पुच्छिओ-कत्थ अमच्चो चिचति ? । संकेतियपुरिसेहिं कहियं-देव ! तुव्वं अविणयकारि त्ति सो मारितो । राया विसुरिउं पवत्तो-उट्ठु कयं मण, तथाणि न किंपि वेइयं ति । ततो सभावत्थो जातो, ताहे संकेश्यपुरिसेहिं विष्णवितो-देव ! गवेसामि जइ वि कयाइ चंडावेहिं रक्खिनो हुज्जा । ततो गवेसिऊण आणीतो, राया संतुओ, अमच्चेण सम्भावो कथितो, तुच्छेण विउवा भोगा दिणा ।" लास्रतमक्षरार्थो विम्रियते-शातवाहनेन राज्ञा मथुरा-ग्रहणाय दण्डस्य दत्तस्याऽऽज्ञातिः कृता, ते दण्डाः सहसा कां मथुरां गृह्णीम इत्यपृष्ट्वा निर्गताः, तस्य च राज्ञा आज्ञा तीक्ष्णा, ततो भूयः प्रष्टुं न शक्नुवन्ति, ततस्ते दण्डा द्विविधा गता द्विधा विज्रज्य, एके दक्षिणमथुरायामपरे उत्तरमथुरायां गता इत्यर्थः । द्वे अपि च मथुरे पातयित्वा ते समागताः ॥ १५२ ॥

सुयजम्ममहुरपाढण-निहिंजनिदेयणा जुगव दित्तो ।

सयाणिज्जखंजकुट्टे, घट्टेइ इमाइं पलवतो ॥ १५३ ॥

सुतरस्य जन्म, मथुरयोः पातनं, निधेर्वाभस्तस्य च युगपज्जिवे-दनायां स हर्षवशात् दीप्तचित्तोऽभवत्, दीप्तचित्ततया च इमानि वक्ष्यमाणानि प्रलपन् शयनीयस्तम्भकुट्यानि घट्टय-ति ॥ १५३ ॥

तत्र यानि प्रलपति तान्याह-

सच्चं जण गोयावरि ! पुव्वसमुद्वेण साहिया संती ।

साझाहणकुलसरिसं, जति ते कूले कुलं अत्थि ॥ १५४ ॥
हे गोदावरि ! पूर्वसमुद्रेण साधिकृता कृतमर्यादा सती सत्यं भण्य भूहि, यदि तव कूले शातवाहनकुलसदृशं कुलमस्ति ॥ १५४ ॥

उत्तरतो हिमवंतो, दाहिणतो साझवाहणो राया ।

समभारभरकंता, तेण न पट्ठत्थए पुह्वी ॥ १५५ ॥

उत्तरे उत्तरस्यां दिशि हिमवान् गिरिर्दक्षिणतः शातवाहनो राजा, तेन समभारभराऽऽक्रान्ता सती पृथिवी न पर्यस्यति । अन्यथा यद्यहं दक्षिणतो न स्यां, ततो हिमचक्षुराऽऽक्रान्ता नि-यमतः पर्यस्येत् ॥ १५५ ॥

एयाणि य अन्नाणि य, पलवतो सो अजाणियव्वाइं ।

कुमद्वेण अमच्चेणं, खरगेणं सो उवाणं ॥ १५६ ॥

एताभ्यनन्मरोदितानि, अन्यानि च सोऽजणितव्यानि बहूनि प्रलपितवान्, ततः कुशलेन खरकनाम्नाऽमात्येनोपायेन प्र-तिबोधयितुकामेन ।

किमिंत्याह-

विह्वियं केणं ति य, तुव्वेहिं पायतालणा खरए । -

कत्थ चि मारितो सो, उट्ठुत्ति य दंसणे भोगा ॥ १५७ ॥

विह्वितं विनाशितं समस्तं स्तम्भकुट्टाऽऽदि । राज्ञा पृष्टम्-के-नेदं विनाशितम् ? । अमात्यः समुखीभूय सरोवं निष्ठुरं च वक्ति-युष्माभिः । ततो राज्ञा कुपितेन तस्य पादेन ताम्ना कृता, त-दनन्तरं संकेतितपुरुषैः स उत्पादितः, संगोपितश्च । ततः समा-गतं कस्मिंश्चित्प्रयोजने राज्ञा पृष्टम्-कुत्रामात्यो वसते ? । सं-केतितपुरुषैरुक्तम्-देव ! युष्मत्पादानामविनयकारी मारितः । ततो उट्ठुं कृतं मयेति प्रचृतं विस्मरितवान् । स्वस्थोभूतेऽस्मिन् ज्ञाते संकेतितपुरुषैरमात्यदर्शनं कारितम् । सज्जावकथना-नन्तरं राज्ञा तस्मै विपुला भोगाः प्रदत्ता इति ॥ १५७ ॥

उक्तो लौकिको दीक्षिचिन्तो, लौकिकचिन्तकमाह-

महज्जगत्तमं भक्तखीरे, कंचलमग्निरिगहे फलममष्टे ।

पासाए कपटं, वायं काऊण वा दितो ॥ १५८ ॥

महाध्ययनं पौण्डरीकाऽऽदिकं दिवसेन, पौरुष्या वा समागतम्, ध्यवा-नकमुत्कृष्टं लब्धं, नास्मिन्नेत्रे भक्तमीदृशं केनापि लब्ध-पूर्वं, यदि वा-कीरं चातुर्जातकसंमिश्रमवाप्तं, नैतादृशमुत्कृष्टं कीरं केनापि लब्धते, यदि वा-कम्यशरत्नमतीवोत्कृष्टम्, अथवा-विशिष्टवर्णाऽऽदिगुणोपेतम्, अपञ्चकण्ठानं पतद्ग्रहं (फलमिति) यद्वा-फलकं चरकरपट्टाऽऽदिकम् । अथवा-आद्धमीश्वरमनिदा-सारमुपासकत्वेन प्रतिपन्नं लब्धम् । यदि वा-प्रासादं सर्वोत्कृष्टं उपाश्रयत्वेन लब्धं, (कपटं इति) ईश्वरपुत्रे उपवति प्र-कृतिनिधाने लब्धे प्रमोदते, प्रमोदभरवशात् दीक्षिचिन्तो भवति । एतेन ह्यजमदेन वा मत्त इति लोकोत्तरे योजनम् । अधुना दुर्ज-यान् मन्त्रं जित्वेत्येतद्योजयति-(वायं काऊण व चित्ति) वादं वा परप्रवादिना दुर्जयेन सह कृत्वा तं पराजित्यातिदर्पवशतो दीक्षो दीक्षिचिन्तो भवति ॥१५८॥

साम्प्रतमेतमेव गार्था विनयेजतानुग्रहाय विचरिपुराह-

पुंहरियमाद्यं खनु, अज्जगत्तमं कङ्कित्वा दिवसेण ।

हरिसेण दिक्षिचिन्तो, एवं होजाहि कोई उ ॥ १५९ ॥

फक्षितपौण्डरीकाऽऽदिकमध्ययनं सद्यु दिवसेन, उपलक्षणमे-तत्-पौरुष्यादिना वा, कर्पित्वा पठित्वा, हर्षेण दीक्षिचिन्तो भवेत्, एवमध्ययनत्वात् दीक्षिचिन्ता ॥ १५९ ॥

दुष्टहृदये देसे, पक्षिसेविय तं अल्लदपुवं वा ।

आहारोवहिवसही, अहृणविवाहो व कपटो ॥ १६० ॥

दुष्टमध्ययने देसे, तद् दुष्टमध्ययनं, केनाप्यलब्धपूर्वं, वाशब्दः समुच्चये, प्रतिसेव्यं लब्ध्वा, दीक्षिचिन्तो ज्ञायते । एवमाहारे भ-क्तकीराऽऽदिके, उपधौ कम्यशरत्नाऽऽदिके, वसहो प्रासादाऽऽदि-रुपायां ब्रह्मयाम्, यदि वा-(कपटो चित्ति) ईश्वरपुत्रोऽधुना कृ-तविवाहः प्रज्ञानिधाने शिष्यत्वेन लब्ध इति हर्षेण दीक्षिचिन्तो भूयात् ॥ १६० ॥

तत्रैतेषु दीक्षिचिन्तेषु यतनामाह-

दिवसेण पेरिसीए, तुमए ठवियं इमेण अदेण ।

एयस्स नत्थि गव्वा, दुम्महत्तरस्स को तुज्जं ? ॥ १६१ ॥

दिवसेन, पौरुष्या वा त्वया पौण्डरीकाऽऽदिकमध्ययनं स्था-पितं पठितं, तदनेन दिवसस्य, पौरुष्या वा अर्चनं, तथाप्येत-स्य नास्ति गर्वः, तव पुनर्दुर्मध्ययनः को गर्वः ? नैव युक्त इति ज्ञावः । एतस्मादपि तव हीनप्रवृत्त्यात् ॥ १६१ ॥

तद्वस्स दुगुंछण, दिहंतो जावणा असरिसेण ।

पगयस्मि पणवेना, विज्जाऽऽदि विसोहि जा कम्मां ॥ १६२ ॥

यतो दुर्लभमध्ययनं तदर्थं कीराऽऽदि तेन लब्धं, तस्य ह्यस्यस्य जुगुप्सनं क्रियते, यथा नेदमतिशोभनम्, अमुको वाऽस्य दोष इ-त्यादि । यद्वा-दृष्टान्तोऽप्येनापीदृशमानीतमिति प्रदर्शनं क्रिय-ते । तस्य दृष्टान्तस्य ज्ञावना असदृशेन तस्मात् शतभागेन, सहस्रभागेन वा यो हीनस्तेन कर्तव्या । तथा (पगयस्मि इ-त्यादि) प्रकृते अवमतरस्य विशिष्टे प्रासादाऽऽदिके संपाद्ये तथाविधं आवश्यकितरं वा प्राप्य तदभावे कस्यापि म-

हर्दिकस्य, विद्याऽऽदि, आदिशब्दाद् मन्त्रचूर्णाऽऽदिपरिग्रहः, यावत्कामापि प्रयुज्य, ततोऽवमतरस्य विशिष्टप्रासादाऽऽदि-संपादने तस्याप्यप्राजना संपादनीया, येन प्रगुणो भवति । ततः पश्चाद्विद्याऽऽदिप्रयोगजनितपापविशुद्धये विशोधिः प्राय-श्चित्तं प्रतिपत्तयेति ॥ १६२ ॥

साम्प्रतमेतदेव विचरिपुराह-

उक्तोसं बहुविहियं, आहारोवगरणफलममादीयं ।

खुट्टेणोपतरेण, आणीतो जामितो पणो ॥ १६३ ॥

उक्तं बहुविधिकं बहुनेदनाहारं भक्तकीराऽऽदिकमुपकरणं क-म्यशरत्नाप्रभृति फलकं चम्पकपट्टतिनिसपट्टाऽऽदिकम्, आदिश-ब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः, तथाविधशब्दप्रज्ञापनेन विद्याऽऽदि-प्रयोगेण वा संपाद्य क्षुब्धेन क्षुब्धेन, गुणतोऽवमतरेण शतभा-गसदृशभागाऽऽदिना हीनेन आनीतमुपदर्श्य सोऽप्यप्राजितः ज्ञायते, ततः प्रगुणो भवति ॥ १६३ ॥

प्रासादाऽऽदिविषये यतनामाह-

आदिहसकहणं, आउठा अभिणवो य पासाओ ।

कयमित्ते य विवाहे, सिद्धादिभुया कस्यवेणं ॥ १६४ ॥

यस्तेन धास्यो न दृष्टोऽदृष्टपूर्वं, तस्यादृष्टस्य आस्यस्य कथनं प्रदापना, उपलक्षणमेतत्-अन्यस्य महर्दिकस्य विद्याऽऽदिप्रयोग-तोऽग्निमुत्तीकरणं वा, ततस्ते आहूताः सन्तस्तस्य लब्धमानिनः समीपमागत्य श्रुयन्ते-धर्ममतेन क्षुब्धकेन प्रहापिताः, ततोऽभि-नव एव कृत्वा एव युष्माकं मे प्रासादो दत्त इति । तथा सिद्धपुत्राऽऽदिकेषु प्रज्ञापनं, विद्याऽऽदिप्रयोगं वा कृत्वा तत्सुतः कृत्वा एव धर्माद्य एव मतार्थं तत्समकमुपस्थापनीयो, येन तस्यापन्नज्ञानोपजायते, ततः पश्चात्ततः । तथा कृतत्वेन कपटेन सिद्धाऽऽदिसुताः सिद्धपुत्राऽऽदिसुताः कृतमात्र एव विवाहे उ-त्पादनीयाः, शकुनाऽऽदिवैगुण्यमुद्गाढ्यं मुच्यन्ते, यदि न स्यात् तावकी मृतश्चेति ॥ १६४ ॥

“ वायं काऊण व ” इत्यत्र यतनामाह-

चरगाऽऽदि पत्रवेउं, पुवं तस्स पुरतो जिणवेति ।

ओमतरगेण तत्तो, पणुणति ओजामितो एवं ॥ १६५ ॥

चरकाऽऽदिकं प्रचरन् परवादिनमधःकृतसाधोर्वादे वाऽसाध्यं पूर्वं प्रज्ञाप्य प्ररूपितस्याधिकृतस्य वादाभिमानिनः साधोः पु-रतोऽवमतरगेण चरकाऽऽदिकं जापयन्ति वरवृषभाः, ततः स एव-मप्राजितः सन् प्रगुणायते प्रगुणो भवति ॥ १६५ ॥ व्य० २ उ० । वृ० ।

दित्तं निगंथि निगंथे गिएहमाणे वा अवलंबमाणे वा नाइकमइ ॥ ११ ॥

दीक्षिचिन्तां निर्ग्रन्थीं गृहद्वन्मलम्बमानो वा नातिक्रामत्याज्ञा-म । तत्र निर्ग्रन्थस्य निर्ग्रन्थ्या वा अपि वक्तव्यता वक्तव्या, नधर-मेतत्प्रत्यजिज्ञापः कर्तव्यः । वृ० ६ उ० । स्वा० । नि० । ओ० ।

दित्तन-दीक्षतपस्-पुं० । दीक्षं तपो यस्य स दीक्षतपः । हुताशन इव कर्मचनदाहकत्वेन उवलक्ष्येजस्के तपस्विनि, विपा० १ अ० । १ अ० । ज्ञा० । स्वा० । औ० । नि० । म० ।

दित्तधर-दीक्षधर-पुं० । ज्वलितधारके, स्वा० १० डा० ।

हृत्तधर-पुं० । दर्पवधारके, स्वा० १० डा० ।

दिता-दीक्षा-स्त्री० । ज्वलस्याम्, उक्त० १६ अ० ।

दिप्ति-दिति (ती)-स्त्री० । दोऽवखण्डने, किञ्च वा ङीष् ।
द्वैत्यमातरि कश्यपपत्न्याम्, भावे किञ् । खण्डने, वाच० ।
पुनर्वसुनक्षत्राधिष्ठातृदेवतायाम्, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
चं० प्र० ।

दीप्ति-स्त्री० । दीप-किञ् । कान्तौ, “ कान्तिरेव वयोभोग-दे-
शकालगुणाऽऽदिभिः । उद्दीपिताऽतिविस्तारं, प्राप्ता दीप्तिरेहो-
च्यते ॥ १ ॥ ” इत्युक्ते स्त्रीणां गुणभेदं, वाच० । दीपने, ज्ञा० १
श्रु० १० अ० ।

दिक्षिपं-दीक्षिपत्-पुं० । परवादिनामकोज्ये पञ्चिंशत्सूरि-
गुणानां चतुस्त्रिंशत्तमे गुणे, ग० १ अधि० । आचा० । प्रघ० ।

दित्या-दित्सा-स्त्री० । दातुमिच्छायाम्, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० ।

दिदिक्ता-दिदृक्ता-स्त्री० । दृष्टुमिच्छा दिदृक्ता । दर्शनेच्छायाम्,
न० । प० ।

दिदृक्ता भववीजं चा-विद्या चाऽनादिवामना ।

भङ्गयेवैवाऽऽश्रिता साङ्ख्य-शैववेदान्तिभौगतैः ॥३९॥

(दिदृक्तेति) पुरुषस्य प्रकृतिविकारान् दृष्टुमिच्छा दिदृक्ता
सैवेयमिति साङ्ख्याः, भववीजमिति शैवाः, अविद्येति वेदा-
न्तिकाः, अनादिवासनेति सौगताः ॥ ३६ ॥ द्वा० १२ छा० ।

दिक्-दिग्-पुं० । दिह-क्तः । विपाकवाणे, वह्नौ च । भावे
क्तः । स्नेहे, हेषने, न० । कर्मणि क्तः । लिप्ते, वाच० । नि०
चू० १ उ० ।

दिप्-दीप्-त्रि० । प्रकाशिते, “ दीप्रदीपाद्विकुरायते । ” रत्ना०
१ परि० ।

दिप्यं-दीप्यमान-त्रि० । भासमाने, नि०चू० १ उ० । दीप्यमान-
विमलप्रहरणसमप्रभाः । दीप्यमानो रजन्यां भास्वान् विमलो-
ऽत्र ध्रुव्याद्यपगमेन प्रहस्यो प्रहसमूहस्तेन समा प्रजा यासां
ताः । जी० ३ प्रति० ४ उ० । अनर्थे, दे०ना० ५ वर्गं ३६ गाथा ।

दिप्पमाण-दीप्यमान-त्रि० । भासमाने, यौ० । कल्प० । “ दि-
प्पमाणसोहं । ” दीप्यमाना शोभा यस्य तम् । कल्प० ३ द्वा० ।

दिप्पा-दीपा-स्त्री० । दीपप्रभासद्वयाम्, ध० १ अधि० ।
योगदृष्टिभेदे, द्वा० ।

प्राणायामवती दीप्रा, योगोत्थानविवर्जिता ।

तत्त्वश्रवणं संयुक्ता, सूक्ष्मबोधमनाश्रिता ॥ १६ ॥

प्राणायामवती प्राणायामसहिता दीप्रा दृष्टिः योगोत्थानेन
विवर्जिता, प्रशान्तवाहिताद्यामात् । तत्त्वश्रवणेन संयुक्ता, सूक्ष्म-
पाफलभावात् । सूक्ष्मबोधेन विवर्जिता, वेद्यसंवेद्यपदप्राप्तेः ॥
१६ ॥ द्वा० ३२ द्वा० । (प्राणायामव्याख्या ‘ प्राणायाम ’ श-
ब्दे ऋष्टव्या) (तत्त्वश्रुतिश्च ‘ तत्त्वसुह ’ शब्देऽस्मिन्नेव जागे
२१८३ पृष्ठे गता)

कर्मवज्रविभेदेना-नन्तर्धर्मकगोचरे ।

वेद्यसंवेद्यपदजे, बोधे सूक्ष्मत्वमत्र न ॥ ३३ ॥

(कर्मेति) कर्मैव वज्रमतिदुर्भेदत्वात् तस्य विभेदेनानन्त-
र्धर्मकं भेदाभेदमित्यतानित्यत्वाऽऽद्यनन्तधर्मशब्दं यद्वस्तु तद-
गोचरे वस्तुनस्तथात्वपरिच्छेदिनि, वेद्यसंवेद्यपदजे बोधे सू-
क्ष्मत्वं यत्तदत्र दीप्रायां दृष्टौ न भवति, तदधोभूमिकारूपत्वा-

दस्याः । तदुक्तम्-“ भवाञ्जोधिसमुत्तारात्, कर्मवज्रविभेदतः ।
क्षैयव्याप्तेश्च कात्स्न्येन, सूक्ष्मत्वं नाऽयमत्र तु ॥ १ ॥ ” ॥२३॥

अवेद्यसंवेद्यपदं, चतसृष्वामु दृष्टिषु ।

पक्षिच्छायाजलचर-प्रवृत्त्यानं यदुद्वेगम् ॥ २४ ॥

(अवेद्येति) आसु मित्राऽऽद्यासु चतसृषु दृष्टिषु यद्यस्मादवेद्य-
संवेद्यपदम् उद्वेगमधिकम् । पक्षिच्छायायां जलसंसर्गित्यां
जलधिया जलचरप्रवृत्तिरिवाऽऽभा वेद्यपदसंवेद्यसम्बन्धिनी
यत्र तत्तथा । तत्र हि न तात्त्विकं वेद्यसंवेद्यपदं, किं त्वारोपा-
धिष्ठानसंसर्गितयाऽतात्त्विकम्, अत एवानुद्वेगमित्यर्थः ।
एतदपि चरमासु चरमयथाप्रवृत्तकरणेन एवेत्याचार्याः ।
तदिदमभिप्रेत्योक्तम्-“ अवेद्यसंवेद्यपदं, यस्मादासु तथोद्वे-
गम् । पक्षिच्छायाजलचर-प्रवृत्त्याजमतः परम् ॥ १ ॥ ” ॥२६॥

वेद्यं संवेद्यते यस्मिन्-अपायाऽऽदिनिबन्धनम् ।

पदं तद् वेद्यसंवेद्य-मन्यदेतद्विपर्ययात् ॥ ३५ ॥

(वेद्यमिति) वेद्यं वेदनीयं वस्तुस्थित्या, तथा भावयोगिसा-
मायेनाविकल्पकज्ञानप्राप्तमित्यर्थः । संवेद्यते क्षयोपशमानुरूपं
निश्चययुक्त्या विज्ञायते, यस्मिन्प्राप्तयस्थाने, अपायाऽऽदिनिब-
न्धनं नरकस्वर्गाऽऽदिकारणं हिंसाऽऽहिंसाऽऽदि तद्वेद्यसंवेद्यं
पदम्, अन्यदवेद्यसंवेद्यपदमेतद्विपर्ययादुक्तलक्षणव्यत्ययात् । य-
द्यपि शुद्धं यथावेद्यसंवेद्यं मापतुपाऽऽदावसम्भवि, योग्यता-
मात्रेण च मित्राऽऽदिदृष्टिष्वपि संभावि, तथाऽपि वेद्यसंवेद्यपदप्र-
वृत्तिनिमित्तं ग्रन्थिभेदजनितो रुचिचिशेष एवेति न दोषः ॥३५॥

अपायशक्तिमालिन्यं, सूक्ष्मबोधविधातकृत् ।

न वेद्यसंवेद्यपदे, वज्रतएकुलसन्निभे ॥ २६ ॥

(अपायेति) अपायशक्तिमालिन्यं नरकाऽऽद्यपायशक्तिमलिनत्वं,
सूक्ष्मबोधस्य विधातकृत् अपायहेत्वासेवनह्निष्टवीजसङ्गावात्त-
स्य सूक्ष्मज्ञानाऽऽवरणक्षयोपशमाभावनियतत्वात् । न वेद्यसंवेद्य-
पदे उक्तलक्षणे वज्रतएकुलसन्निभे, प्रायो दुर्गतावपि मानसदुः-
खाभावेन तद्वेद्यसंवेद्यपदवतो जावपाकायोगात् । एतच्च व्या-
वहारिकं वेद्यसंवेद्यपदं जावमाश्रित्योक्तम् । निश्चयतस्तु प्रति-
पतितसद्दर्शनानामनन्तसंसारिणां नास्त्येव वेद्यसंवेद्यपदभावः ।
नैश्चयिकतद्वति द्वायिकसम्यग्दृष्टौ श्रेणिकाऽऽदाविव पुनर्दुर्ग-
त्ययोगेन तत्तलोहपदस्यासत्तुल्याया अपि पापप्रवृत्तेऽभ्रमाया
एवोपपत्तेः ।

यथोक्तम्-

“ अतोऽन्यदुत्तरा स्वस्मात्, पापे कर्माऽऽगसोऽपि हि ।

तत्तजोहपदन्यास-तुल्या वृत्तिः क्वचिद्यदि ॥ १ ॥

वेद्यसंवेद्यपदतः, संवेगातिशयादिति ।

चरमैव भवत्येषा, पुनर्दुर्गत्ययोगतः ॥ २ ॥ ” इति ॥ २६ ॥

तच्छक्तिः स्थूलबोधस्य, बीजमन्यत्र चाक्षतम् ।

तत्र यत्प्रायवन्धोऽपि, हन्तापायोत्तरः स्मृतः ॥ २७ ॥

(तच्छक्तिरिति) अन्यत्र चावेद्यसंवेद्यपदे तच्छक्तिरपायश-
क्तिः स्थूलबोधस्य बीजमक्षतमभिन्नतम् । तत्रावेद्यसंवेद्यपदे
यद्यस्मात् पुण्यवन्धोऽपि हन्तापायोत्तरो विघ्ननान्तरीयकः
स्मृतः, ततस्तत्पुण्यस्य पापानुबन्धितत्वात् ॥ २७ ॥

प्रवृत्तिरपि योगस्य, वैराग्यान्मोहगर्भतः ।

प्रसृतेऽपायजननी-मुत्तरां मोहवासनाम् ॥ ३८ ॥

(प्रवृत्तिरपीति) तत्रेति प्राक्तनमथानुपपत्त्यने । तत्र मोहग्रम-
तो वैराग्याद् योगस्य प्रवृत्तिरपि सद्गुरुवारनन्त्याभावेऽप्यज-
ननोमुत्तरां मोहवासनां प्रसूने, मोहमूलानुष्ठानस्य मोहवा-
सनाऽवन्धयोजत्वात्, अतोऽत्र योगप्रवृत्तिरप्यकिञ्चित्करी-
ति भावः ॥ २० ॥

अवेद्यसंवेद्यपदे, दुष्टं निरनुबन्धकम् ।

जवाभिनन्दिजन्तूनां, पापं स्यात्सानुबन्धकम् ॥२१॥

(अवेद्येति) अवेद्यसंवेद्यपदे दुष्टं निरनुबन्धकमनुबन्धर-
हितं स्यात् । यदि कदाचिन्न स्यात् पापानुबन्धि, सानुबन्धे
तत्र ग्रन्थिनेदस्य नियामकत्वात् । भवाभिनन्दिनां क्षुत्त्याऽऽ-
दिदोषवतां जन्तूनां पापं सानुबन्धकमनुबन्धसहितं स्यात्, राग-
हेयाऽऽदिप्राचल्यस्य तदनुबन्धावन्धयोजत्वात् ॥२१॥

कृत्यं कृत्यमाप्नोति, कृत्यं चाकृत्यमेव हि ।

अत्र व्यामूढचित्तानां, काणूककृपयाऽऽदिवत् ॥२२॥

(कृत्यमिति) कृत्यं प्राणतिपाताऽऽदिदृष्टं करणीयमाभा-
ति । कृत्यं चाहिंसाऽऽदि, अकृत्यमेव हि अनाचरणीयमेव । अत्रा-
वेद्यसंवेद्यपदे व्यामूढचित्तानां मोहप्रस्तमानसानां, काणूकानां
काणूकयाऽऽदिवत् । आदिना कृत्याकुलस्य कुपुनोऽग्निसेधन-
ग्रहः । काणूकयाऽऽग्नीनां काणूकदेवि जवाभिनन्दिनामवेद्यसं-
वेद्यपदादेव विपर्ययधीरिति भावः ॥२२॥

एतेऽसंवेद्यपदाऽऽत्मानं, मद्भिन्नं कुर्वते निजम् ।

वमिशाऽऽमिपत्रचुच्छे, प्रमत्ता भोगजे मुखे ॥२३॥

(एत इति) एते भवाभिनन्दिनोऽसत्त्वेष्टया महारम्भाऽऽदिप्र-
वृत्तिक्रमणया निजमात्मानं मद्भिन्नं कुर्वते, कर्मरजस्तन्मन्धात्,
यदिवाऽऽमिपत्रचुच्छे मत्स्यगलमांसवत् । चुच्छेष्टये रौद्रविषाके
प्रमत्ताः भोगजे भोगप्रभवे मुखे ॥२३॥

अवेद्यसंवेद्यपदं, सत्सङ्गाऽऽगमयोगतः ।

तदुर्गतिप्रदं जयं, परमाऽऽनन्दमिच्छता ॥२४॥

(अवेद्येति) यतोऽस्यायं दारुणो विषाकः, तत्तस्मादवेद्यसंवे-
द्यपदं दुर्गतिप्रदं नरकाऽऽदिदुर्गतिकारणम् । सत्सङ्गाऽऽगमयो-
गनो विशिष्टसङ्गमाऽऽगमसम्बन्धात् । परमाऽऽनन्दं मोक्षसुख-
मिच्छता जयम्, अस्यामेव भूमिकायामन्यदा जेतुमशक्यत्वा-
त् । अत्र एवानुवादपरोऽप्यागत इति योगाऽऽचार्या अयोग्य-
नियोगासिद्धिरिति ॥२४॥ द्वा० २२ द्वा० ।

दिव-द्विज-पुं० । द्विजयते, सुजयं वृत्तिं द्विषाद्, जन-डः ।
संस्कृतब्राह्मणं, वाच० । आचा० । सूत्र० ।

दिव-न० । दिव-कः । स्वर्गे, दिवौकस इत्यवाद्गन्तता । दिवसे,
वने च । वाच० । स० ४३ सम० ।

द्विक-त्रि० । द्विग्वं० । द्विकसंख्यायां, तद्युक्ते च । त्रि० । वाच० ।

दिवपोय-द्विजपात-पुं० । पक्षिशिखौ, सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० ।

दिवस-दिवस-पुं० । दीव्यस्यत्र, दिव असच्च किञ्च । सूर्य्यकि-
रणोपलक्षिते पञ्चदशमुहूर्त्ताऽऽत्मके काले, तं० । ज्यो० ।
मासस्य त्रिंशत्तमे प्रागे, ज्यो० १ पाहु० ।

दिवसपर-दिवसकर-पुं० । सूर्य्य, को० ।

दिवसवर्धयारि (गु)-दिवसब्रह्मवारिन्-पुं० । दिवसे ब्रह्म
चरतीत्येवंशीहो दिवसब्रह्मवारी । दिवसे मैथुनत्यागिनि,
पञ्चा० १० विव० । स० । आ० चू० ।

दिया-दिवा-अव्य० । दिव-कः । दिवसे, पा० । भ० ।

दियाभोयण-दिवाजोभन-न० । दिवसभोजने, नि० चू० ११
उ० । (दिवाभोजनस्य भवणवादे प्रायश्चित्तम् 'राईभोयण'
शब्दे वक्ष्यते)

दियाश्लोगच्छुग-देवश्लोकच्युत-त्रि० । ऋषीभूते, "दियाश्लो-
गच्छुगमासिया ।" देवश्लोकच्युतैः ऋषीभूतैराभाषितानि देव-
श्लोकच्युताऽऽभाषितानि । स० ४३ सम० ।

दिरअ-द्विरद-पुं० । "दिव्योरुत्त" ॥ ८ । १ । १४ ॥ इत्यत्र
यहशाधिकारात्कचिदुत्वं न । प्रा० १ पाद । द्वौ रदौ यस्य
सः । इस्मिनि, वाच० ।

दिलिवेदय-दिलिवेष्टक-पुं० । ग्राहजेदे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

दिलिदिअ-देशी-पालं, दे० ना० ५ वर्ग ४० गाथा ।

दिल्लीपुर-दिल्लीपुर-न० । यमुनातटस्थे इन्द्रप्रस्थनामके नगरे,
ती० १६ कष्टप ।

दिव-दिव-न० । स्वर्गे, सूत्र० १ ध्रु० ६ स० ।

दिवस-द्वय-त्रि० । द्वितीयमर्द्धं यस्य तद् द्वयर्द्धम् । सार्द्धं, सू०
प्र० १० पाहु० । चं० प्र० । आ० म० । ज्यो० । स० ।

द्वयार्द्ध-त्रि० । द्वितीयमर्द्धं यत्र तद् द्वयार्द्धम् । सार्द्धं,
स्या० ६ द्वा० ।

दिवसवत्त्वेत-द्वयार्द्धक्षेत्र-न० । सार्द्धक्षेत्रे, सू० प्र० १ पाहु० ।

दिवद्वयवत्त्वेतिय-द्वयार्द्धक्षेत्र-त्रि० । द्वयार्द्ध क्षेत्रं येषां ते ।
सार्द्धक्षेत्रिके, स्या० ६ द्वा० ।

द्वयार्द्धक्षेत्रिक-त्रि० । द्वयार्द्ध क्षेत्रं येषां ते । सार्द्धपेतक्षेत्रिके,
म० ४५ सम० । ज्यो० । सू० प्र० । चं० प्र० । आ० म० ।

दिवस-दिवस-पुं० । "दिवसे सः" ॥ ८ । १ । २६३ ॥ इति

सस्य पाङ्क्तिको डः । प्रा० १ पाद । दिवसकरप्रभाप्रकाशितनभः-
स्वरूपे सूर्यकिरणाऽऽस्पृष्टव्योमखण्डरूपे वा चतुःप्रहरा-
ऽऽत्मके समये, विश० । स० । आ० । च० । प्रश्न० । द्वी० ।

ता कदं ते दिवसा आहियत्ति वएजा । ता एगमेगस्स

एणं पक्खस्स पक्खरस दिवसा पणत्ता । तं जहा-पक्खिदिवसे,
वित्तिदिवसे, जावणपक्खरसे दिवसे । ता एतेसि एणं पक्खर-

सएहं दिवसाणं पक्खरस एणमधेजा पणत्ता । तं जहा-

"पुच्छंमे सिद्धमणो-रमे य ततो मणोहरे चैव ।

जसज्जे य जसोधरे, सच्चकामसमिच्छंति य ॥ १ ॥

इदमुच्चाभिसित्ते, सोमणसं धणंजए ग बोधच्चे ।

अत्थसिच्छे अज्जिते, अक्खणो सतंजए चैव ॥ २ ॥

अग्गिस्से ज्वसमे, दिवसाणं नामधेजाई ।"

(ता कदं ने ज्वादि) 'ता' इति पूर्ववत् । कथं केन प्रकारेण,
केन क्रमेणेत्यर्थः । भगवद् । त्वया दिवसा आख्याता इति व-

देत् ? भगवानाह—(एगमेगस्स णमित्यादि) 'ता' इति पूर्व-
वत् । एकैकस्य, अत्रापान्तरालवर्ती, मकारोऽलाक्षणिकः, ए-
मिति वाक्यालङ्कारे । पक्षस्य पञ्चदश दिवसाः प्रकृताः, बह्व्य-
माणक्रमयुक्ताः । तमेव क्रममाह—(तं जहेत्यादि) तद्यथा-प्रति-
पत्प्रथमो दिवसो, द्वितीया द्वितीयो दिवसः, तृतीया तृतीयो
दिवसः, एवं यावत्पञ्चदशी पञ्चदशो दिवसः । (ता एपसि
णमित्यादि) तत्र पतेषां पञ्चदशानां दिवसानां क्रमेण पञ्च-
दश नामधेयानि प्रकृतानि । तद्यथा-प्रथमः प्रतिपलक्षणः पूर्वा-
ङ्गनामा, द्वितीयः सिद्धमनोरमः, तृतीयो मनोहरः, चतुर्थो य-
शोभकः, पञ्चमो यशोधरः, षष्ठः सर्वकामसमृद्धः, सप्तम इन्द्र-
मूर्खाभिषिक्तः, अष्टमः सौमनसो, नवमो धनञ्जयो, दशमोऽर्थ-
सिद्धः, एकादशोऽभजित, द्वादशोऽयस्सन्, त्रयोदशः शतञ्जयः,
चतुर्दशोऽश्वेशः, पञ्चदश उपशमः । एतानि दिवसानां क्र-
मेण नामधेयानि । चं० प्र० १० पाहु० १३ पाहु० पाहु० । द्वादशा-
ऽऽदिगुहर्तो दिवसः । आ० म० २ अ० । अहोरात्रं, स्था० ४ ग०
३ उ० । (दिनरात्रिहानिवृद्धी 'सूरमंज' शब्दे बह्यते)

दिवसतिथि-दिवसतिथि-स्त्री० । तिथेः पूर्वभागे, सू० प्र० १०
पाहु० । चं० प्र० ।

दिवसभयग-दिवसजुतक-पुं० । जियते पोष्यते स्मेति जृतः,
स एव जृतकः, कर्मकर इत्यर्थः । प्रतिदिवसं नियतमूल्येन क-
र्मकरणार्थं यो गृह्यते सः । प्रतिदिवसं नियतमूल्येन कर्मकरणार्थं
गृहीते भृत्ये, स्था० ४ ठा० १ उ० । पं० चू० । पं० भा० ।

दिवसजुत-दिवसोद्युक्त-त्रि० । प्रतिदिनमुच्यते, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार ।

दिवह-दिवस-पुं० । 'दिवस' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

दिवाकर-दिवाकर-पुं० । सूर्ये, उक्त० ११ अ० । रा० । ज्ञा० ।
औ० । " उच्छिद्यते दिवायंरं जलंत इव । " उक्त० ११ अ० ।

दिवाकरकूम-दिवाकरकूट-पुं० । जम्बूमन्दरदक्षिणे रुचकवर-
पर्वतस्याष्टमे कूटे, स्था० ७ ग० ।

दिवागर-दिवाकर-पुं० । 'दिवाकर' शब्दार्थे, उक्त० ११ अ० ।

दिवागरकूम-दिवाकरकूट-पुं० । 'दिवाकरकूम' शब्दार्थे,
स्था० ७ ग० ।

दिविद्ध-द्विपुट-पुं० । द्वितीये वासुदेवे, नि० । आच० ।

दिवे-दिवा-अव्य० । " किलाऽथवा-दिवा-सह-नहेः किराह-
वइ दिवे नहं नहिं " ॥ ८ । ४ । ४१६ ॥ इति दिवा इत्यस्य
'दिवे' इत्यादेशः । दिवसे, वाच० । " दिवे दिवे गंग एहाणु । "
प्रा० ४ पाद ।

दिव्य-दिव्य-त्रि० । दीव्यतेऽनेन दिव-कथप् । उक्तमे, स० १०
सम० । औ० । प्रधाने, रा० । प्रश्न० । जी० । ज० । औ० । ज्ञा० ।
स्था० । चं० प्र० । सू० प्र० । प्रज्ञा० । विशिष्टे, स० १० सम० । न० ।
स्वर्गगतवस्तुविषये, स्था० ३ ठा० ३ उ० । आ० क० । भ० ।
सुरनिर्मिते, आ० म० १ अ० २ खण्ड । स्था० । आ० क० ।
देवोचितं, औ० । कल्प० । देवरमणे, रा० । व्यन्तराष्ट्रहासाऽऽदि-
विषये पापश्रुतभेदे, ध० ३ अधि० । व्यन्तराऽऽदिकृते उपसर्गे,
आच० ५ अ० । विशेषे । उक्त० । कल्प० । सूत्र० । आ० चू० ।
देवजन्ये, न० । यौः स्वर्गस्तद्वासी देवोऽप्युपचाराद् योः, तत्र म-

वो दिव्यः । वैमानिकाऽऽदिदेवसम्बन्धिनि, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।
" दिव्यं ठाणं मणनिवुद्धकरं । " ज्ञा० १ ध्रु० ६ अ० । " दिव्य-
जुयलपरिदिष्टो । " उक्त० २२ अ० । मनोहरं, घोलनाऽऽमके
च । दिवि भवं यत् । लवङ्गे, चन्दने, शपथरूपे, अलौकिकप्र-
माणभेदे, गुग्गुलौ, तन्त्रोक्ते भावभेदे च । न० । नायकभेदे,
पुं० । वाच० ।

दिव्यग-दिव्यक-त्रि० । व्यन्तराऽऽदिना हास्यप्रद्वेषाऽऽदिजनिते
उपसर्गभेदे, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० ।

दिव्यजाग-दिव्ययाग-पुं० । जिनपूजायाम्, कल्प० ५ कृण ।

दिव्यतुल्य-दिव्यवृत्ति-न० । धेणुधीणामृदङ्गाऽऽद्यातोद्येपु, रा० ।

दिव्यतूर्य-न० । वाद्यभेदे, रा० ।

दिव्यदेवजुति-दिव्यदेवद्युति-स्त्री० । विशिष्टायां हाराऽऽभर-
णाऽऽदिदांतां, स० १० सम० । स्था० ।

दिव्यदेवहि-दिव्यदेवहि-स्त्री० । प्रधानपरिवाराऽऽदिरूपायां
देवर्षी, स० १० सम० । स्था० ।

दिव्यदेवाणुभाव-दिव्यदेवानुभाव-त्रि० । उत्तमवैक्रियकरणा-
ऽऽदिप्रजावे, स० १० सम० । स्था० ।

दिव्यध्वनि-दिव्यध्वनि-पुं० । सर्वप्राणिश्रुतिसुखदायां स्वस्वना-
पापरिणामिभ्यां संशयशतव्यवच्छेदयां योजनव्यापिभ्यां भगव-
द्वाण्याम्, दश० १ तत्त्व ।

दिव्याग-दिव्याक-पुं० । मकुलिसर्पभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

दिव्यापत्त-दिव्याऽऽतपत्र-स्त्री० । शोभने आतपत्रे, रा० ।

दिव्यासा-स्त्री० । देशी-चामुण्णायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ३६ गाथा ।

दिसा-दिक्-स्त्री० । " दिक्प्रावृषोः सः " ॥ ८ । १ । १६ ॥ इति

अन्त्यव्यञ्जनस्य सः । 'दिसा' । प्रा० १ पाद । दिग् किं वा टाप् ।
आशायां, ककुभि च । वाच० । दिशतीति दिक् । आचा० १
ध्रु० १ अ० १ उ० । दिश्यते व्यपदिश्यते पूर्वाऽऽदितया वस्त्वन्-
येति दिक् । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

तां निर्युक्तिः कृत्स्नमाह-

नामं ठवणा दविण, खेत्ते तावे य पसवगन्तावे ।

एस दिसानिकखेवो, सत्तविहो होइ नायव्वो ॥ ४० ॥

नामस्थापनाद्व्यक्तेवतापप्रज्ञापकभावरूपः सप्तधा दिशिक्षेपो
ज्ञातव्यः, तत्र सच्चित्ताऽऽद्वैतव्यस्य दिगित्यभिधानं नामदिक्,
चित्रविखितजम्बूद्वीपाऽऽदेर्दिग्विभागस्थापनं स्थापनादिक् ।

अव्यदिङ्गिपार्थमाह-

तेरसपप्सियं खलु, तावइएसुं भवे पप्सेसुं ।

जं दव्वं ओगाहं, जहण्णं तं दसदिसागं ॥ ४१ ॥

अव्यदिग् द्वेधा-आगमतो, नोआगमतश्च । आगमतो ज्ञातानु-
पयुक्तः, नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्ता विषयम्-
त्रयोदशप्रदेशिकं अव्यमाश्रित्य या प्रवृत्ता, खलुरवधारणे,
त्रयोदशप्रदेशिकमेव दिक्, न पुनर्दशप्रदेशिकं यत् कैश्चिदुक्त-
मिति, प्रदेशाः-परमाणवस्तैर्निष्पादितं कार्यद्रव्यं तावत्स्वेव
क्षेत्रप्रदेशेष्ववगाढं जघन्यं अव्यमाश्रित्य दशदिग्विभागपरि-
कल्पनातो अव्यदिग्विमिति । तत्स्थापना (२) । त्रिवाहुकं नव-
प्रदेशिकमभिलिख्य चतसृषु दिग्देवैकैकगृहवृत्तिः कार्या ।

क्षेत्रदिशमाह-

अट्टपएसो रुग्णो, तिरियं लोयस्स पञ्चयारम्मि ।

एस पभन्नो दिसाणं, एमेव जवे अणुदिसाणं ॥ ४३ ॥

तिर्यक्कोकमध्ये रत्नप्रज्ञापुष्टिव्या उपरि बहुमध्यदेशे मेर्व-
न्तर्द्धौ सर्वकुल्लकप्रतरौ, तयोरुपरितनस्य चत्वारः प्रदेशा गो-
स्ननाऽऽकारसंस्थाना अधस्तनस्यापि चत्वारस्तयाभूता एवेत्ये-
षोऽष्टाकाशप्रदेशाऽऽत्मकश्चतुरस्रो रुक्को दिशामनुदिशां च प्र-
भव उत्पत्तिस्थानमिति । स्थापना (३) ।

आसामभिधानान्याह-

इदंऽग्गेई जम्मा, य नेरई वारुणी य वायव्वा ।

नोमा ईसाणा वि य, विपद्वा य तमा य वोधव्वा ॥ ४३ ॥

आसामाद्येन्त्री विजयद्वाराजुलारेण शेषाः प्रदक्षिणतः सप्ता-
वसेयाः, ऊर्द्धं धिमद्वा, अधस्तमा वोधव्या इति ।

आसामेव स्वरूपनिरूपणायाऽऽह-

दुपएसो दुत्तर, एगपएसो अणुत्तरा चेव ।

चउरो चउरो य दिसा, चउराइ अणुत्तरा दुष्मि ॥ ४४ ॥

चतस्रो महादिशो छिप्रदेशाऽऽद्या द्विद्विप्रदेशोत्तरचूडाः, विदि-
शश्चतस्र एकप्रदेशरचनाऽऽत्मिकाः, अनुत्तरा घृत्तिरहिताः
ऊर्द्धाधो दिग्द्वयं त्यनुत्तरमेव चतुःप्रदेशाऽऽदिरचनाऽऽत्मकम् ।

किञ्च-

अंतो सईयाओ, बाहिरपासे अपज्जवसियाओ ।

सव्वाणंतपएमा, सव्वा य भवंति करुजुम्मा ॥ ४५ ॥

सर्वाऽप्यन्तर्मध्ये सादिका रुक्काऽऽद्या इति कृत्वा वहिश्चाहो-
काऽऽकाशाऽऽभ्रपणादपर्यवसिताः, सर्वाश्च दशाप्यनन्तप्रदेशा-
ऽऽत्मिका जयन्ति । (सव्वा य भवंति करुजुम्मा चित्) सर्वासां
दिशां प्रत्येकं ये प्रदेशास्ते चतुष्पककेनापह्रियमाणाश्चतुष्पा-
वशेषा जयन्तीति कृत्वा, तत्प्रदेशाऽऽत्मिकाश्च दिश आगमसं-
ज्ञया " करुजुम्मा चित् " शब्देनाभिधीयन्ते । तथा चाऽऽगमः-
" कइ णं भंते ! जुम्मा पणत्ता ? गोयमा ! चत्तारि जुम्मा प-
णत्ता । तं जहा-कनजुम्मे, तेउप, दावरजुम्मे, कलिओए । से के-
ण्णेणं भंते ! एवं बुद्धइ ? गोयमा ! जे णं रासीचउक्कावहारे-
णं अवहीरमाणे अवहीरमाणे चउपज्जवसिए स्तिया. से णं
कइजुम्मे । एवं तिपज्जवसिए तेउप, दुपज्जवसिए दावरजुम्मे,
एगपज्जवसिए कलिओए चित् । "

पुनरप्यासां संस्थानमाह-

सगकुच्चिसंठियाओ, महादिसाओ य हंति चत्तारि ।

मुत्तावल्ली य चउरो, दो चेव य हंति रुग्णनिभा ॥ ४६ ॥

महादिशश्चतस्रोऽपि शकटोर्द्धसंस्थानाः, विदिशश्च मुक्ताव-
लिनिभाः, ऊर्द्धाधोदिग्द्वयं रुक्काऽऽकारमिति ।

तापदिशमाह-

जस्स जओ आइवो, उएइ सा तस्स होइ पुव्वदिसा ।

जतो य अत्यमेइ उ, अवरादिसा सा उ नायव्वा ॥ ४७ ॥

दाहिणपासम्मि य दा-हिणा दिसा उत्तरा उ वामेणं ।

एया चत्तारि दिसा, तावक्खेत्ते उ अक्खया ॥ ४८ ॥

तापयतीति ताप आदित्यः, तदाभिता दिक् तापदिक्, शेषं

सुगमं, केवलं दक्षिणपादार्वाऽऽदिव्यपदेशः पूर्वाऽऽभिमुखस्येति
कल्प्यः ।

तापादिगङ्गीकरणेनान्योऽपि व्यपदेशो जयतीति
प्रसङ्गत आह-

जे मंदरस्स पुव्वे-ए मणुस्सा दाहिणेण अवरेणं ।

जे यावि उत्तरेणं, सव्वेसि उत्तरो मेरु ॥ ४९ ॥

सव्वेसि उत्तरेणं, मेरु खवणो य होइ दाहिणओ ।

पुव्वेणं उट्टेई, अवरेणं अत्थमइ सूरौ ॥ ५० ॥

ये मन्दरस्य मेरोः पूर्वेण मनुष्याः क्षेत्रादिगङ्गीकरणेन, रुक्का-
पेङ्गे पूर्वाऽऽदिदिक्त्वं वेदितव्यं, तेषामुत्तरो मेरुर्दक्षिणेन
लवण इति तापादिगङ्गीकरणेन, शेषं स्पष्टम् ।

प्रज्ञापकादिशमाह-

जत्य य जो पणवओ, कस्स वि साहइ दिसासु य निमित्तं ।

जत्तोमुट्ठो य ठाई, सा पुव्वा पच्छओ अवरा ॥ ५१ ॥

प्रज्ञापको यत्र क्वचित् स्थितः दिशां बलात्कस्यस्त्रिभिर्मित्तं
कथयति, स यदभिमुखस्तिष्ठति, सा पूर्वा, पृष्ठनञ्चापरेति, नि-
मित्तकथनं चोपलक्षणमन्योऽपि व्याख्याता ग्राह्य इति ।

शेषादिक्साधनार्थमाह-

दाहिणपासम्मि उ दा-हिणा दिसा उत्तरा उ वामेणं ।

एयासिमंतरेणं, अस्सा चत्तारि विदिसाओ ॥ ५२ ॥

एतासि चेव अट्ट-एहमंतरा अट्ट हंति अस्साओ ।

सोलस सरीरउस्सय-वाहव्वा सव्वतिरियदिसा ॥ ५३ ॥

हेट्ठा पायतझाणं, अहोदिसा सीसउवरिमा उट्ठा ।

एया अट्टारस वी, पाणवगदिना मुणेयव्वा ॥ ५४ ॥

एवं पक्कपियाणं, दसएह अट्टएह चेव य दिसाणं ।

नामाई वोच्छापी, जहक्कं आणुपुव्वीए ॥ ५५ ॥

पुव्वा य पुव्वदक्खिण, दक्खिण तह दक्खिणाऽवरा चेव ।

अवरा य अवराउत्तर, उत्तर पुव्वुत्तरा चेव ॥ ५६ ॥

सामुत्थाणी कविला, खेजेज्जा खलु तहेव आहिधम्मा ।

परियाधम्मा य तहा, साविची पण्विची य ॥ ५७ ॥

हेट्ठा नेरइयाणं, अहोदिसा उवरिमा उ देवाणं ।

एयाई नामाई, पणवगस्सा दिसाणं तु ॥ ५८ ॥

एताः सप्त गायः कण्ठयाः, नवरं द्वितीयगाथायां सर्व-
तिर्यग्दिशां बाह्व्यं पिण्डः शरीरोच्छ्रयप्रमाणमिति ।

साम्प्रतमासां संस्थानमाह-

सोअस तिरियदिसाओ, सगकुच्चिसंठिया मुणेयव्वा ।

दो मह्वगमूलाओ, उट्ठे य अहे वि य दिसाओ ॥ ५९ ॥

धोरुशाऽपि तिर्यग्दिशः शकटोर्द्धसंस्थाना वोधव्याः, प्रज्ञा-
पकप्रदेशे संकटा वहिर्विशालाः, नारकदेवाऽऽख्ये द्वे एव ऊर्द्धाऽ-
धोगामिन्यौ शरावाऽऽकारे भवतः, यतः शिरोमूले पादमूले च
स्वरूपत्वान्मल्लकुल्याऽऽकारे गच्छन्त्यौ च विशाले भवत इति ।
आसां सर्वासां तापयं यन्त्रकादवसेयम्, तच्चेदम् (४) ।

भावदिक्निरूपणार्थमाह-

मण्णया तिरिया काया, तहऽगवीया चउक्का चउरो ।

देवा नेरइया वा, अट्टारस हुंति जावदिसा ॥ ६० ॥

मनुष्याश्चतुर्मेदाः, तद्यथा-संमूर्च्छनजाः, कर्मभूमिजाः, अकर्म-
भूमिजाः, अन्तरर्ह्यपजाश्चेति । तथा-तिर्यञ्चो द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रि-
याश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाश्चेति चतुर्द्धा, कायाः पृथिव्यस्तेजो-
वायवश्चत्वारः, तथा-अग्रमूलस्कन्धपर्वबीजाश्चत्वार एव, एते
षोरुश देवनारकप्रक्षेपादष्टादश, एभिर्भावैर्भवनाजीवो व्यपदि-
श्यत इति जावदिगष्टादशभेदेति । अत्र च सामान्यदिग्ग्रह-
णेऽपि यस्यां दिशि जीवानामविगानेन गत्यागती स्पष्टे सर्वत्र
संभवतः, तयैवेहाधिकार इति तामेव निर्युक्तिरुत्साक्षाद्दर्शय-
ति, जावदिक्काविनाम्राविनी सामर्थ्यादधिकृतैव ।

यतस्तदर्थमन्या दिशश्चिन्त्यन्त इत्यत आह-

पन्नवगदिसऽट्टारस, भावदिसाओ वि तत्तिचा चेव ।

एकेकं विंधेज्जा, हवंति अट्टारसऽट्टारा ॥ ६१ ॥

पसवगदिसाए पुण, अहिगारो एत्थ होइ णायव्वो ।

जीवाण पोगगणा य, एयासु गयागई अत्थि ॥ ६२ ॥

प्रज्ञापकापेक्षया अष्टादशभेदा दिशः, अत्र च भावदिशोऽपि
तावत्प्रमाणा एव प्रत्येकं संभवन्तीत्यत एकैकां प्रज्ञापकदिशं
भावदिगष्टादशकेन विन्येत तामुदेद्, अतोऽष्टादशाष्टादशकाः,
ते च संख्यया त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्याधिकानि प्रवन्तीति,
एतच्चोपलक्षणम्, तापदिगादावपि यथासंभवमायोजनीयमि-
ति । क्षेत्रदिशि तु चतसृष्वेव महादिक्कु संभवो, न विदिगादिषु,
तास्मादेकप्रदेशिकत्वाच्चतुष्पदेशिकत्वाच्चेति गाथाद्वयार्थः ।
अयं च दिक्संयोगकलापः-“ अक्षयरीओ दिसाओ आगओ
अइमेसि” इत्यनेन परिगृहीतः । सूत्रावयवार्थश्चायम्-इह दि-
ग्ग्रहणात् प्रज्ञापकदिशश्चतस्रः पूर्वाऽदिका ऊर्द्धाऽधोदिशौ च
परिगृह्येते, भावदिशस्त्वष्टादशऽपि, अनुदिग्ग्रहणानु प्रज्ञाप-
कविदिशो द्वादशेति, तत्रासंज्ञिनां नैपोऽवबोधोऽस्ति, संज्ञिना-
मपि केषाञ्चिद्भवति, केषाञ्चिन्नेति, यथाऽहममुष्या दिशः समा-
गत इहेति । “ एवमेगेसि णो णायं भवइ ति ” एवमित्यनेन
प्रकारेण प्रतिविशिष्टादिग्विदिगागमनं नैकेषां विदितं भवतीत्ये-
तदुपसंहारवाक्यम् ।

एतदेव निर्युक्तिरुदाह-

केसिंचि णाणसएणा, अत्थी केसिंचि नत्थि जीवाणं ।

कोऽहं परम्मि ढोए, आसी कयरा दिसाओ वा ॥ ६३ ॥

केषाञ्चिज्जीवानां ज्ञानाऽऽवरणीयज्ञयोपशमवतां ज्ञानसंज्ञाऽस्ति,
केषाञ्चिस्तु तदावृत्तिमतां न भवतीति । यादृग्भूता संज्ञा न भव-
ति तां दर्शयति-कोऽहं परम्मिन् ढोके जन्मनि मनुष्याऽऽदि-
रासम्, अनेन भावदिग् गृहीता, कतरस्या वा दिशः समायातः,
इत्यनेन तु प्रज्ञापकदिगुपात्तेति, यथा कश्चिन्मदिरामदधूर्णि-
तलोललोचनोऽव्यक्तमनोविज्ञानो रथ्यामार्गनिपतितस्तच्छर्द्या-
कृष्टश्चवगणापविह्वमानवदनो गृहमानीतो मदान्यथे न जानाति
कुतोऽहमागत इति, तथा प्रकृतो मनुष्याऽऽदिगपीति गाथाऽर्थः ।

न केवलमेवैव संज्ञा नास्ति, अपराऽपि नास्तीति

सुत्ररुदाह-

अत्थि मे आया उववाइए, नत्थि मे आया उववाइए, के
अहं आमी?, के वा इओ चुए इह पेक्का जविस्सामि? ॥ ३ ॥

अस्ति विद्यते ममेत्यनेन षष्ठ्यन्तेन शरीरं निर्दिशति, ममा-

स्य शरीरकस्याधिष्ठाना, अतति-गच्छति सनतगतिप्रवृत्तः
आत्मा-जीवोऽस्तीति, किभूतः?, औपपातिकः, उपपातः-प्रादु-
र्भावो जन्मान्तरसंक्रान्तिः, उपपाते भव औपपातिक इति, अने-
न संसारिणः स्वरूपं दर्शयति, स एवभूत आत्मा ममास्ति ना-
स्तीति चैवभूता संज्ञा केषाञ्चिदज्ञानावध्वन्नेतन्मां न जायत
इति । तथा-कोऽहं नारकतिर्यग्मनुष्याऽऽदिः पूर्वजन्मन्यासम्?,
को वा देवाऽऽदिः ‘इतो’ मनुष्याऽऽदेर्जन्मनः च्युतो विनष्टः, इह
संसारे प्रेत्य जन्मान्तरे जविष्यामि उत्पत्त्ये, एषा च संज्ञा न भ-
वतीति । इह च यद्यपि सर्वत्र भावदिशाधिकारः प्रज्ञापकदिशा
च, तथाऽपि पूर्वसूत्रे साक्षात् प्रज्ञापकदिगुपात्ता, अत्र तु
भावदिगित्यवगन्तव्यम् । ननु चात्र संसारिणां दिग्वि-
दिगागमनाऽऽदिजा विशिष्टा संज्ञा निविध्यते, न सा-
मान्यसंज्ञेति, एतच्च संज्ञिनि धर्मिण्यात्मनि सिद्धे सति
भवति, “ सति धर्मिणि धर्माश्चिन्त्यन्ते ” इति वचनात्,
स च प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणगोचरतातत्त्वाद्गुरुपादः, तथाहि-
नासावध्यक्षेणार्थसाक्षात्कारिणा विपर्ययक्रियते, तस्यातीन्द्रिय-
त्वाद्, अतीन्द्रियत्वं च स्वभावविप्रकृष्टत्वात्, अतीन्द्रियत्वादेव च
तदव्यभिचारिकार्याऽऽदिद्विद्वत्सम्बन्धग्रहणासंजवाप्त्यनुमाने-
न, तस्याप्रत्यक्षत्वे तत्सामान्यग्रहणशक्यतनुपपत्तेः, नाप्युपमा-
नेन, आगमस्याऽपि विवक्षायां प्रतिपाद्यमानायामनुमानान्तर्भा-
वात् । अन्यत्र च यादृग्स्थं संख्याभावादप्रमाणत्वम्, प्रमाण-
त्वे वा परस्परविरोधित्वाद्वाप्यागमेन, तन्मन्तरेणापि सकलार्थो-
पपत्तेर्नोप्यर्थापत्त्या, तदेवं प्रमाणपञ्चकाऽतीतत्वात् पट्टप्रमाण-
विपर्यत्वादभाव एवाऽऽत्मनः । प्रयोगइच्छायम्-नास्त्यात्मा, प्र-
माणपञ्चकविपर्ययातीतत्वात्, खरधिपाणवदिति, तदभावे च
विशिष्टसंज्ञाप्रतिषेधाभावसंभवेनानुत्थानमेव सूत्रस्येति, एत-
त्सर्वमनुपासितगुरोर्वचः । तथाहि-प्रत्यक्ष एवाऽऽत्मा, तद्गुण-
स्य ज्ञानस्य स्वसांवाप्तिरुद्धत्वात्, स्वसंविन्निष्ठाश्च विपर्यव्यवस्थि-
तयः, घटपटाऽऽदीनामपि रूपाऽऽदिगुणप्रत्यक्षत्वादेवाध्यक्षत्वमि-
ति, मरणाभावप्रसङ्गाच्च न चूतगुणश्चैतन्यमाशङ्कनीयम्, तेषां
सदा सन्निधानसंभवादि, हेयोपादेयपरिहारोपादानप्रवृत्ते-
भ्यानुमानेन परात्मनि सिद्धिर्भवतीति, एवमनयैव दिशोप-
मानाऽऽदिकमपि स्वधिया स्वविषये यथासंभवमायोऽयं, के-
वलं मौनोद्देशेनानैवाऽऽगमेन विशिष्टसंज्ञानिषेधद्वारेणाहमिति
चाऽऽत्मोद्देशेनाऽऽत्मसङ्गावः प्रतिपादितः, शेषाऽऽगमानां चा-
नासप्रणीतत्वादप्रामाण्यमेवेति । अत्र चास्त्यात्मेत्यनेन क्रियावा-
दिनः सप्रज्ञेदा नास्तीत्यनेन चाक्रियावादिन एतदन्तःपाति-
त्वाच्चाज्ञानिकत्रेनयिकाश्च सप्रज्ञेदा उपक्षिप्ताः, ते चामी-
“ असिंयसतं किरियाणं, अकिरियवार्णं होइ खुव्वसीई ।
अन्नाणि य सत्तणी, वेणइयाणं च वत्तीसा ” ॥ १ ॥ तत्र जीवा-
जीवाऽऽवबन्धपुण्यपापसंस्वरनिर्जराभोक्ताऽऽख्या नत्र पदार्थाः
स्वपरज्ञेदाऽऽयां नित्यानित्यविकल्पद्वयेन च कालनियतस्व-
भावैश्वराऽऽत्माऽऽश्रयणादशीत्युत्तरं भेदशतं भवति क्रियावा-
दिनाम्, एते चास्तित्ववादिनोऽभिधीयन्ते । इयमत्र भावना-अ-
स्ति जीवः स्वतो नित्यः कालतः ॥ १ ॥ अस्ति जीवः स्वतोऽ-
नित्यः कालतः ॥ २ ॥ अस्ति जीवः परतो नित्यः कालतः ॥ ३ ॥
अस्ति जीवः परतोऽनित्यः कालतः ॥ ४ ॥ इत्येवं कालेन चत्वा-
रो भेदा लब्धाः, एते नियतस्वभावैश्वराऽऽत्मभिरप्येकैकेन च-
त्वारश्चत्वारो विकल्पा लभ्यन्ते, एते च पञ्च चतुष्पत्तिका वि-
शतिर्भवति । इयं च जीवपदार्थेन लब्धा, एवमजीवाऽऽदयोऽ-

प्यष्टौ प्रत्येकं विंशतिभेदा भवन्ति । ततश्च नव विंशतयः शत-
मशीत्युत्तरं भवति ॥ १० ॥ तत्र स्वत इति स्थेनैव रूपेण जी-
वोऽस्ति, न परोपाध्यपेक्षया ह्रस्वत्वदीर्घत्वे इव, नित्यः-शा-
श्वतो न क्षणिकः, पूर्वोत्तरकाशयोरोरस्थितत्वात्, कालत इति
काल एव विश्वस्य स्थित्युत्पत्तिप्रत्ययकारणम् । उक्तं च-"का-
लः पचति भूतानि, कालः संहरेते प्रजाः । कालः सुतेषु जा-
गर्ति, कालो हि दुरातेकमः ॥ १ ॥" स चातीन्द्रियो शुगण-
धिरक्षिप्रक्रियाऽभिव्यङ्ग्यो हिमोष्णवर्षाव्यवस्थाहेतुः कणलव-
मुद्धृतयामाहोरात्रमासवर्षयनसंवत्सरयुगकल्पपट्योपमसागरो-
पमोत्सर्पिण्यवसर्पिणीपुल्लपरावर्ततीतानागतवर्त्तमानसर्वाका-
ऽदिव्यवहाररूपः ॥ १ ॥ द्वितीयविकल्पे तु काशादेवाऽऽत्मनो-
ऽस्तित्वमभ्युपेयं, किं त्वनित्योऽसाविति विशेषोऽयं पूर्ववि-
प्रवृत्तः ॥ २ ॥ तृतीयविकल्पे तु परत एवास्तित्वमभ्युपगम्यते,
कथं पुनः परतोऽस्तित्वमात्मनोऽभ्युपेयते ? नन्वेतत्प्रसिद्धमेव
सर्वपदार्थानां परपदार्थस्वरूपापेक्षया स्वरूपपरिच्छेदो, यथा
दीर्घत्वापेक्षया ह्रस्वत्वपरिच्छेदो, ह्रस्वत्वापेक्षया च दीर्घ-
त्वस्थेति । एवमेव चानात्मनस्तत्त्वमकुम्भाऽऽदीन समोदय
तद्व्यतिरिक्ते वस्तुन्यात्वबुद्धिः प्रवर्त्तत इति, अतो यदात्मनः
स्वरूपं तत्परत एवावधार्यते, न स्वत इति ॥ ३ ॥ चतुर्थवि-
कल्पोऽपि प्राग्बुद्धिर् अत्वारो विकल्पाः ॥ ४ ॥ तथाऽन्ये निय-
तिन एवाऽऽत्मनः स्वरूपमवधारयन्ति, का पुनरियं नियतिरि-
ति ? उच्यते-पदार्थानामवश्यं यथाभावने प्रयोजककर्त्री
नियतिः । उक्तं च-"प्राप्तव्यो नियतिवलाऽऽभ्येण योऽर्थः,
सोऽवश्यं भवति नृणां ह्यमोऽशुभो वा । भूतानां महति कृते-
पि हि प्रयत्ने, नाज्ञाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः ॥ १ ॥"
इयं च मस्करिपरिष्ठापमतानुसारिणी प्राय इति । अपरे पुनः
स्वजावादेव संसारव्यवस्थामभ्युपयन्ति, कः पुनरयं स्वभावः,
वस्तुनः स्वत एव तथापरिणतिभावः स्वभावः ।

उक्तं च-

"कः कण्टकानां प्रकरोति तैक्ष्ण्यं,
विचित्रभावं मृगपक्षिणां च ।

स्वभावतः सर्वमिदं प्रवृत्तं,

न कामचारोऽस्ति कुतः प्रयत्नः ? ॥ १ ॥

स्वभावतः प्रवृत्तानां, निवृत्तानां स्वभावतः ।

नाहं कर्तेति भूतानां, यः पश्यति स पश्यति ॥ २ ॥

केनाश्रितानि नयनानि मृगाङ्गनानां,

कोऽलङ्करोति खिचराङ्गहान् मयूरान् ।

कश्चात्पक्षेषु दलसन्निध्यं करोति,

को वा दधाति विनयं कुलजेषु पुंसु ? ॥ ३ ॥"

तथाऽन्येऽभिदधते-समस्तमेतज्जीवादीश्वरात्प्रसूतं, तस्मादेव
स्वरूपेऽवतिष्ठते, कः पुनरयमीश्वरः ? , अणिमाऽऽद्यैश्वर्ययो-
गादीश्वरः । उक्तं च-"अज्ञो जन्तुरनीशः स्या-दात्मनः सुख-
दुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो गच्छेच्चुम्नं वा स्वर्गमेव वा ॥ १ ॥"
तथाऽन्ये ध्रुवते-न जीवाऽऽद्यः पदार्थाः काशाऽऽदिभ्यः
स्वरूपं प्रतिपद्यन्ते, किं तर्हि ? , आत्मनः, कः पुनरयमात्मा ? ,
आत्मद्वैतवादिनां विश्वपरिणतिरूपः । उक्तञ्च-"एक एव
हि भूताऽऽत्मा, चूते चूते व्यवस्थितः । एकधा बहुधा वैव,
दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥ १ ॥" तथा-"पुरुष एवेदं सर्वं यद्
मृतं यच्च भाव्यम्" इत्यादि । एवमस्यजीवः स्वतः नित्यः का-
लत इत्येवं सर्वत्र योज्यम् । तथा-अक्रियावादिनो-नास्तित्ववा-
दश्च

दिनः, तेषामपि जीवाजीवाऽऽभवकथसंवरनिर्जराभोक्ताऽऽद्याः
सप्त पदार्थाः स्वपरमेद्वयेन तथा काश्यदृच्छानियतिस्वभावे-
श्वराऽऽत्मभिः चक्षुश्चित्तमानाश्चतुरशीतिविकल्पा भवन्ति ।
तद्यथा-नास्ति जीवः स्वतः कालतः, नास्ति जीवः परतः कालतः,
इति काशेन द्वौ लक्ष्यौ, एवं यदृच्छानियत्यादिष्वपि द्वौ द्वौ भेदौ
प्रत्येकं भवतः, सर्वेऽपि जीवपदार्थे द्वादश भवन्ति, एवम-
जीवाऽऽदिष्वपि प्रत्येकं द्वादशैते सप्त द्वादशकाश्चतुरशीतिरि-
ति ७४ । अयमत्रार्थः- नास्ति जीवः स्वतः कालत इति, इदं प-
दार्थानां लक्षणैः सत्ता निश्चीयते, कार्यतो वा ? । न चाऽऽत्मन-
स्तादृगस्ति किञ्चल्लक्षणं, येन सत्तां प्रतिपद्येमहि, नाऽपि का-
र्यमणूनामिव मदीप्राऽऽदि संभवति, यच्च लक्षणकार्याज्यां ना-
जियम्यते वस्तु तन्नास्त्येव विद्यदिर्दीवरवत्, तस्मादास्त्या-
त्येति । चिन्तार्यविकल्पोऽपि यच्च स्वतो नामानं विभक्तिं गग-
नारविन्दाऽऽदिकं तत्परतोऽपि नास्त्येव, अथ वा सर्वपदार्थानां-
मेव परजागादशनासत्त्वाऽर्वागुभागसूक्ष्मत्वाच्चोपज्ञयानुपलब्धेः
सर्वानुपलब्धितो नास्तित्वमध्यवसीयते । उक्तं च-"यावद्
दृश्यं परस्ताव-द्भागः स च न दृश्यते" इत्यादि । तथा "य-
दृच्छातोऽपि नास्तित्वमात्मनः, का पुनर्यदृच्छा ? , अनभि-
सन्धिपुष्पिकाऽर्थप्राप्तिर्यदृच्छा ।

"अतर्कितोपस्थितमेव सर्वं,

विभ्रं जनानां सुखदुःखजातम् ।

काकस्य ताद्वेन यथाऽनिघातो,

न बुद्धिपूर्वोऽत्र बुधाऽभिमानः ॥ १ ॥

सत्यं पिशाचाः स्म वने वसामो,

प्रेर्यं कराग्रैरपि न स्पृशामः ।

यदृच्छया सिद्ध्यति शोकयात्रा,

जेर्यं पिशाचाः परितारयन्ति ॥ २ ॥"

यथा काकतालीयमदुर्किपूर्वकं, न काकस्य बुद्धिरस्ति- मयि
तालं पतिष्यति, नापि तालस्याभिप्रायः- काकोपदि पतिष्या-
मि, अथ च तत्तथैव भवति, एवमन्यदप्यतर्कितोपनतम-
जाकृपाणीयमातुरमेपजीयमन्धकण्टकीयमित्यादि छष्टव्यम् ।
एवं सर्वे जानिजामरणऽऽदिकं लोके यादृच्छिकं काकता-
लीयाऽऽदिकल्पमवसेयमिति । एवं नियतिसंभावेश्वराऽऽत्म-
जिरप्यात्मा निराकर्त्तव्यः । तथा-ज्ञानिकानां सप्तषष्टिभेदाः ।
ते चामी-जीवाऽऽद्यो नव पदार्थाः, उत्पत्तिश्च दशमी, सत्,
असत्, सदसत्, अवकल्पः, सद्वकल्पः, असद्वकल्पः, सद्-
सद्वकल्पः, इत्येतैः सप्तभिः प्रकारैर्विज्ञातुं न शक्यन्ते, न
च विज्ञातैः प्रयोजनमस्ति । भावना चेयम्-सन् जीव इति को
वेत्ति, किं वा तेन ज्ञातेन ? , असन् जीव इति को जाना-
ति ? , किं वा तेन ज्ञातेनेत्यादि । एवमजीवाऽऽदिष्वपि प्रत्येकं
सप्त विकल्पाः, नव सप्तकास्त्रिपष्टिः, अमी चान्ये चत्वारस्त्रि-
पष्टिमध्ये प्रक्षिप्यन्ते । तद्यथा-सति भावोत्पत्तिरिति को
जानाति ? , किं वाऽनया ज्ञातया ? , एवमसति सदसती अव-
कल्पा भावोत्पत्तिरिति को वेत्ति ? , किं वाऽनया ज्ञातयेति, शेष-
विकल्पत्रयमुत्पत्त्युत्तरकालं पदार्थावयवापेक्षमतोऽत्र न संज्ञव-
तीति नोक्तम्, एतच्चतुष्टयप्रज्ञेपात्सप्तषष्टिर्भवन्ति । तत्र सन् जीव
इति को वेत्ति ? , इत्यस्यायमर्थः-न कस्यचिद्विशिष्टं ज्ञानम-
स्ति, योऽतीन्द्रियान् जीवाऽऽदीनवभोत्पद्यते, न च तैर्ज्ञातैः किं
चित्फलमस्ति । तथादि-यदि नित्यः सर्वगतो मूर्त्तो ज्ञानाऽऽदिगु-

गोपेनः, एतद्गुणव्यतिरिक्तो वा ? ततः कतमस्य पुरुषार्थस्य सिद्धिरिति, तस्मादज्ञानमेव श्रेयः । अपि च-तुल्येऽप्यपराधे अकामकरणे लोके स्वल्पो दोषो, लोकोत्तरेऽपि आकुट्टिकानामो गसहसाकाराऽऽदिषु कृत्तुमभिस्तुत्यविरोधाध्यायसूरीणां यथाक्रममुत्तरोत्तरं प्रायश्चित्तमित्येवमन्येष्वपि विकल्पेष्वप्योज्यम् । तथा वैतयिकानां चात्रिंशद्भेदाः, ते चानेन त्रिभिन्ना भावनीयाः, सुरनृपयतिज्ञातिस्थविराधममातृपितृष्वष्टसु मनोवाक्कायप्रदानचतुर्विधविनयकरणात् । तद्यथा-देवानां विनयं करोति मनसा वाचा कथेन, तथा-देशकाहोपपन्नेन दानेनेत्येवमादि । एते च विनयादेव स्वर्गापवर्गमार्गमन्युपयन्ति, नोचैवैष्यन्तुसेकलक्षणो विनयः, सर्वत्र चैवंविधेन विनयेन देवाऽऽदिपूतपुमानः स्वर्गापवर्गभाग् जयति । उक्तं च-"विणया णाणं णाणा-ओ दंसणं दंसणाहि चरणं च । चरणाहिं तो मोक्खो, मोक्खे सोक्खं अणावाहं । १ ।" अत्र च क्रियावादिनामस्ति त्वे सत्यपि केपाश्चित्सर्वगतो नित्योऽनित्यः कर्ताऽकर्ता मूर्त्तोऽमूर्त्तः श्यामाकतपण्डितमात्रोऽङ्गुष्ठपर्वमात्रो दीपशिखोपमो हृदयाधिष्ठान इत्यादिकः । अस्ति चोपपातिकश्च, अक्रियावादिनां त्वात्मैव न विद्यते, कुतः पुनरौपपातिकत्वम् ? अज्ञानिकास्तु नात्मानं प्रति विप्रतिपद्यन्ते, किं तु तज्ज्ञानमकिञ्चित्करमेवास्ति, वैतयिकानामपि नात्मास्ति त्वे विप्रतिपत्तिः, किं त्वन्यन्मोक्षसाधनं विनयाद्वे न संभवतीति प्रतिपन्नाः । तत्रानेन सामान्याऽऽत्मास्ति त्वप्रतिपादनेनाक्रियावादिनो निरस्ता इष्टव्याः । आत्मास्ति त्वानभ्युपगमे च-

"शास्ता शास्त्रं शिष्यः, प्रयोजनं वचनहेतुदृष्टान्तः । सन्ति न शून्यं घृत-स्तदभावाच्चाप्रमाणं स्यात् ॥ १ ॥ प्रतिषेध्यप्रतिषेधौ, स्तब्धेच्छून्यं कथं जवेत्सर्वम् ? । तदभावेन तु सिद्धा, अप्रतिसिद्धा जगत्पत्तिः ॥ २ ॥" एवं शेषाणामप्यत्रैव यथासंभवं निराकरणमुत्प्रेक्ष्यमिति ॥३॥

गतमानुषाङ्गिकम् । प्रकृतमनुस्त्रियते-तत्रेह "एवमेगेसि णोणायं भवइ" इत्यनेन केषाञ्चिदेव संज्ञानिषेधात्केपाश्चित्तु भवतीत्युक्तं जयति, तत्र सामान्यसंज्ञायाः प्रतिप्राणि सिद्धत्वात्तरकारणपरिज्ञानस्य चेदाकिञ्चित्करत्वाद्द्विशिष्टसंज्ञायास्तु केषाञ्चिदेव भावात् तस्याश्च भवान्तरगाम्यात्मरूपप्रतिपादने सोऽपयोगित्वात् सामान्यसंज्ञाकारणप्रतिपादनमनादृत्य विशिष्टसंज्ञायाः कारणं सूत्रकृद्दर्शयितुमाह-

से जं पुण जाणेज्जा सह संमइयाए परवागरेणं अ-
छेसि अतिए वा सोच्चा, तं जहा-पुरत्थिमाओ वा दिसा-
ओ आगओ अहमंसिण जाव अणयरीओ दिसाओ अ-
णुदिसाओ वा आगओ अहमंसि, एवमेगेसि जं णायं ज-
वति-अत्थि मे आया उववाइए, जो इमाओ दिसाओ
अणुदिसाओ वा अणुसंचरइ, सव्वाओ दिसाओ अणु-
दिसाओ, सोऽहं ॥ ४ ॥

'से जं पुण जाणेज्ज चि' सूत्रं यावत् 'सोऽहमिति ।' 'से' इति निर्देशो मागधशैल्या प्रथमैकवचनान्तः, स इत्यनेन च यः प्राग्निर्दिष्टो ज्ञाता विशिष्टकृत्योपशमाऽऽदिमान्स प्रत्यवमृश्यते, यदित्यनेनापि यत्प्राग्निर्दिष्टं दिग्बिदिगागमनं, तथा कोऽहमभूवमतीतजन्मनि देवो नारकस्तिर्यग्योनो मनुष्यो वा ? , स्त्री पुमान्पुंसको वा ? को वाऽमुतो मनुष्यजन्मनः प्रपद्योऽहं प्रेत्य

देवाऽऽदिर्भविष्यामीत्येतत्परावृत्त्ये, जानीयादवगच्छेद्, इदमुक्तं जयति-न कश्चिदनादौ संसृत्तौ पर्यटन्नमुमान् दिगागमनाऽऽदिकं जानीयात्, यः पुनर्जानीयात्स एवम्-(सह सम्मइयाए चि) सहशब्दः संबन्धवाची, सदिति प्रशंसायां, मतिः ज्ञानम् । अयमत्र वाक्यार्थः-आत्मना सह सदा या सन्मतिर्वर्तते, तथा सन्मत्या कश्चिज्जानीते, सहशब्दविशेषणाच्च सदाऽऽत्मस्वभावत्वं मतेरावेदितं भवति, न पुनर्यथा वैशेषिकाणां व्यतिरिक्ता सती समवायवृत्त्यात्मनि समवेतैति । यदि वा (सम्मइए चि) स्वकीयया मत्या स्वमत्येति, तत्र निम्नमप्यइयाऽऽदिकं स्वकीयं दृष्टमतः सहशब्दविशेषणं, सहशब्दश्चासमस्त इति, सत्यपि चाऽऽत्मनः सदा मतिस्त्रिधाने प्रवृत्तज्ञानाऽऽवरणाऽऽवृत्तत्वाच्च सदा विशिष्टोऽवबोध इति, सा पुनः सन्मतिः, स्वमतिर्वा अवधिमनःपर्यायकेवलज्ञानजातिस्मरणभेदाच्चतुर्विधा ज्ञेयाः, नवावधिमनःपर्यायकेवलज्ञानां स्वरूपमन्यत्र विस्तरणोक्तं, जातिस्मरणं त्वाभिनिवाधिकविशेषः, तदेवं चतुर्विधया मत्याऽऽत्मनः कश्चिच्चद्विशिष्टदिगागमनी जानाति, कश्चिच्च परस्तीर्थकृत्सर्वज्ञः, तस्यैव परमार्थतः परशब्दवाच्यत्वात्परत्वं, तस्य तेन वा व्याकरणम्-उपदेशस्तेन जीवास्तद्भेदाश्च पृथिव्यादीन् तद्गत्यागती च जानानि, अपरः पुनरन्येषां तीर्थकरव्यतिरिक्तानामतिशयज्ञानिनामन्तिके श्रुत्वा जानातीति, यच्च जानाति तत् सूत्रायथवेन दर्शयति । तद्यथा-पूर्वस्या दिश आगतोऽहमस्मि, एवं दक्षिणस्याः पश्चिमाया उत्तरस्या उर्ध्वदिशोऽधोदिशोऽन्यतरस्याः दिशोऽनुदिशो वा आगतोऽहमस्मीत्येवमेकेषां विशिष्टकृत्योपशमाऽऽदिमतां तीर्थकरान्यातिशयज्ञानिबोधितानां च ज्ञानं भवति, तथा प्रतिविशिष्टदिगागमनपरिज्ञानान्तरमेवामेतदपि ज्ञानं भवति, यथास्ति मेऽस्य शरीरकस्याधिष्ठाता ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षण उपपादुको जवान्तरसंक्रान्तिभागसर्वगतो भोक्ता मूर्तिरहितोऽविनाशी शरीरमात्रव्यापीत्यादिगुणवानात्मेति । स च इत्येकपाययोगोपयोगज्ञानदर्शनचारित्रवीर्याऽऽत्मनेदादृष्ट्या, तत्रोपयोगाऽऽत्मना ग्राह्येनेहाधिकारः, शेषास्तु तदंशतयोपयुज्यन्त इति उपन्यस्ताः । तथा-अस्ति च ममाऽऽत्मा, योऽमुष्या दिशोऽनुदिशश्च सकाशादनुसञ्चरति गतिप्रायोग्यकर्मोपादानादनु पश्चात् संचरत्यनुसंचरति, पाठान्तरं वा-(अणुसंचरइ चि) दिग्बिदिशां गमनं ज्ञावदिगागमनं वा स्मरतीत्यर्थः । साम्प्रतं सूत्रावयवेन पूर्वसूत्रोक्तमेवार्थमुपसंहरति-सर्वस्या दिशः सर्वस्याइवानुदिशो य आगतोऽनुसञ्चरति, अनुसंस्मरतीति वा सः, अहमित्यात्मोद्धेक्षः, अहंप्रत्ययग्राह्यत्वादात्मनः, अनेन पूर्वाऽऽद्याः प्रज्ञापकदिशः सर्वा गृहीताः, भावदिशश्चेति । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आ० चू० । आ० । (अहं कस्या दिश आगत इति विचारः 'आता' शब्दे द्वितीयभागे १८५ पृष्ठे निर्दिष्टः)

ज्ञायां दिग्भ्यां प्रवाजनाऽऽदि प्रवर्तते-

दो दिसाओ अभिगिज्ज कप्पइ निगंथाणं वा णिगंथाणं वा पव्वावित्तए पाईणं चेव, उदीणं चेव । एवं मुंभावित्तए १ सिक्खावित्तए २ उवड्ढावित्तए ३ संजुंजित्तए ४ संवसित्तए ५ सज्झायं उदिसित्तए ६ सज्जायं समुदिसित्तए ७ सज्झायमाणुजाणित्तए ८ आलोइत्तए ९ पडिक्कमित्तए १० निदित्तए ११ गरहित्तए १२ विउट्ठि-

चए १३ विसोदित्तए १४ अकरणयाए १५ अञ्जुडि-
त्तए अटारिहं पायच्छित्तं तवोक्कमं पविज्जित्तए १६ ।

हे दिशो काष्ठे अजिगृह्याऽङ्गीकृत्य, तदजिमुलीनूयेत्यर्थः । क-
ल्पने युज्यते, निर्गता ग्रन्थात्कनाऽऽदेरिति निर्ग्रन्थाः साधवः, ते-
षां निर्ग्रन्थः साध्यः, तासां प्रयाजयितुं रजोदरणाऽऽदिदानेन
प्राचीनां प्राचीं, पूर्वामित्यर्थः । उदीचीनामुदीचीमुत्तरामित्यर्थः ।
उक्तं च-“पुञ्चामुहो उ उत्तर-मुहो ध्व देजाऽहवा पक्खिजेजा ।
जाए जिगादो वा, हवेज्ज जित्थे च्याइ वा ॥१॥ ” इति । (ए-
वमिति) यथा प्रयाजनसूत्रं दिग्द्वयाभिलाषेण अघोतम्, एवं
मुएकनाऽऽदिस्त्राण्यपि षोडशाऽध्येतव्यानीति । तत्र मुएदयितुं
शरोनुत्थनेन १, शिनायितुं प्रहणशिक्षापेक्षया सूत्रार्थो ग्राह-
यितुमासेवनाशिक्षापेक्षया तु प्रत्युपेक्षणऽऽदिशिक्षायितुमिति
२, उन्थापयितुं महाद्वतेषु व्यवस्थापितुम् ३, संभोजयितुं भो-
जनमएकव्यां निवेशयितुम् ४, संवासयितुं संस्तारकमण्डलं
निवेशयितुम् ५, सुष्टु आ मर्यादयाऽर्थायत इति स्वाध्यायोऽङ्गा-
ऽऽदिस्त्रमुपदेष्टुं योगविश्रुक्तेन सम्यग्योगेनाधीषेदमित्येवमु-
पदेष्टुमिति ६, भमुह्वेष्टुं योगसमाचार्यैश्च स्थिरपरिचितं कुर्विद-
मिति वक्तुमिति ७, अनुज्ञातं तथैव सम्यगेतद्वारयाऽन्वेयं च
प्रवेद्येभ्येवमभिधानमिति ८, आश्लोचयितुं गुरुषोऽपराधान् नि-
धेदयितुमिति ९, प्रतिक्रामितुं प्रतिक्रमणं कर्तुमिति १०, निन्दि-
तुमिति चारान् स्वसमकं जुगुप्सितुम् ११, आह च-“ सचरि-
त्तपथयावो । ” निन्दति गार्हितं गुरुसमकं तानेव जुगुप्सितुम् ।
आह च-“ अचरित्तपथयावो । ” निन्दति गार्हितं गुरु-
समकं तानेव जुगुप्सितुम् १२, आह च-“ गरहा वि तहा
जानीयमेव, नवरं परप्पयासणय त्ति । ” (विउट्टिचए चि)
व्यनिवर्तयितुं विमोदयितुं विकुट्टयितुं वा, अतिचारानुबन्धि
विच्छेदयितुमित्यर्थः १३, विशोधयितुमिति चारपद्मापेक्षयाऽऽ-
त्मानं विमलीकर्तुमिति १४, अकरणतया पुनर्न करिष्यामीत्ये-
वमभ्युत्थानमभ्युपगन्तुमिति १५, यथाईमतिचाराऽऽद्यपेक्षया
यथोचितं पापकृद्देवत्वात्, प्रायश्चित्तविशोधकत्वाद्वा प्राय-
श्चित्तम् । उक्तं च-“ पाधं डिदइ जम्हा, पायच्छित्तं तु जन्नए
तेण । पापण वा वि चित्तं, विसोहए तेण पच्छित्तं ॥१॥ ” इति ।
तपःकर्म निर्विकृतिकाऽऽदिकं प्रतिपत्तुमभ्युपगन्तुमिति १६ ।

सप्तदशं सूत्रं साक्षादेवाऽऽह-

दो दिसाओ अभिगिज्ज कप्पइ णिग्गंथाणं वा णिग्गं-
थीणं वा अपच्छिममारणं तियसंखेहणाजूसणाजूमियाणं
भत्तपाणपनियाइक्खेत्ताणं पाओवगयाणं काठं अणवकं-
खमाणं विहरित्तए । तं जहा-पाईणं चेव, उदीणं चेव ।

पश्चिमैवामङ्गलपरिहारार्थमपश्चिमा, सा चासौ मरणमेव यो-
ऽन्तस्तत्र भवा मारणान्तिकी, सा चासौ संवित्स्थितेऽनया श-
रीरकपायाऽऽदीति संलेखना तपोविशेषः, सा चेति अपश्चिम-
मारणान्तिकसंलेखना, तस्याः (भूषणं चि) जोषणा सेवा, त-
या तत्तत्कृणधर्मेणेत्यर्थः । (भूसियाणं ति) सेवितानां, तद्युक्ता-
नामित्यर्थः । तथा वा भूपितानां कृषितानां, कृषितदेहानामित्य-
र्थः, तथा भकपाने प्रत्याख्याते यैस्ते तथा, तेषां, पादपवदुप-
गतानामचेष्टया स्थितानामनश्वनविशेषं प्रतिपन्नानामित्यर्थः,
काठं मरणकालमनवकाङ्क्षिणां तत्रानुसूक्तानां विहर्तुं स्थातु-
मिति ॥ १७ ॥ स्था० २ ग० १ उ० । नि० सू० ।

तिष्ठभिर्दिग्गजिर्गत्यादि प्रवर्तने-

तत्रो दिसाओ पणत्ताओ । तं जहा-उट्ठा, अहो, तिरिया ।
(स्था०) एवं आगई वक्कंती आहारे वुट्ठी णिवुट्ठी गइ-
परियाए समुग्गाए काठसंजोगे दंसणाजिगमे णाणाभिगमे
जीवाजिगमे । तिहिं ठाण्हेहिं जीवाणं अजीवाभिगमे पणत्ते ।
तं जहा-उट्ठाए, अहोए, तिरियाए । एवं पंचिदियतिरि-
क्खजोणियाणं । एवं मणुस्साणं वि ।

दिह्निरूपणपूर्वकं तासु गत्यादि निरूपयन् “तमो दिसाओ”
इत्यादि सूत्राणि चतुर्दशानि, सुगमनि च, नवरं दिश्यते व्यप-
दिश्यते पूर्वाऽऽदितया वस्थनयेति दिक्, सा च नामाऽऽदिभेदेन
सप्तधा । आह च निर्युक्तिकृत्-“णामं उवणा दविए, खेत्तदिसा
तावखेत्त पणवए । सत्तमिया भावदिसा, सा होइउत्तरसविहा
उ ॥४०॥ ” (आचा० नि०) तत्र हव्यस्य पुद्गलस्कन्धाऽऽदेर्दिग् हव्य-
दिक् १, क्षेत्रस्याऽऽकाशस्य दिक् क्षेत्रदिक् । सा, चैवम्-“अठप-
एसो रुगयो, तिरियं होगस्स मज्झयारम्मि । एस पभवो दि-
साणं, पसेव प्रवे अणुदिसाणं ॥४२॥ ” (आचा० नि०) तत्र पूर्वा-
ऽऽद्या महादिशश्चतस्रोऽपि द्विप्रदेशाऽऽदिकाऽऽद्युत्तरा अनुदिश-
स्तु एकप्रदेशा अनुत्तरा कर्द्धाधोदिशौ तु चतुराऽऽदि अनुत्तरे ।

यतोऽवधिच-

“ दुपएसोऽदि उरुत्तर, एगपएसो अणुत्तरा चेव ।
चउरो चउरो य दिसा, चउराइ अणुत्तरा होजि ॥ ४४ ॥
सगजुक्खिं सियाओ, महादिसाओ इवन्ति चत्तारि ।
मुत्तावली य चउरो, दो चेव य होति रुगमिजा ॥ ४६ ॥ ”
नामानि चासाम्-“ इंदऽगेयी जम्मा, य नेरई वारुणी य
वायव्वा । सोमा ईसाणा वि य, विमला य तमा य पोधव्वा
॥४३॥ ” तापः सविता, तदुपलक्षिता क्षेत्रदिक् तापक्षेत्रदिक्, सा
चाऽनियता । यत उक्तम्-“जेसि जत्तो सूरु, उदेइ तेसि तई इ-
वइ पुव्वा । तावक्खेत्तदिसाओ, पयाहिणं सेसयाओ सा ॥४७॥ ”
इति । (आचा० नि०) तथा प्रज्ञापकस्याऽऽचार्योर्दिक् प्रज्ञापकदि-
क् । सा चैवम्-“ पखवओ जो अजिमुहो, सा पुव्वा सेसिया प-
याहिणओ । तस्सेवऽणुगंतव्वा, अगेयाई दिसा नियमा ॥५१॥ ”

भावदिक् चाष्टादशविधा-

“ पुदवि-जल-जलण-वाया, सूखो खंघगपोरवीया य ।
वि ति चउ पंचिदिय-तिरि-य-नारगा देवसंघाया ॥१॥
संसुच्छिम-कम्माक-म्मचूमगनरा तहंऽत्तरदीवा ।
भावदिसा दिस्सइ जं, संसारी निययमेहोहि ॥२॥ ” इति ।
इह च क्षेत्रतापप्रज्ञापकदिग्भिरैवाधिकारः, तत्र च तिर्यग्ग्रहणे-
न पूर्वाऽऽद्याश्चतस्र एव दिशो गृह्यन्ते, विदिक् जीवानामनुश्रे-
णिगामितया वक्ष्यमाणगत्या गतिव्युत्क्रान्तीनामनुव्यमानत्वात्,
शेषपदेषु च विदिशामविवक्षितत्वात् । यतोऽत्रैव वक्ष्यति-“ ति-
हिं दिसाहिं जीवाणं गई पवत्तइ । ” इत्यादि । तथा
ग्रन्थान्तरेऽप्याहारमाश्रित्योक्तम्-“ निव्वाघाणं नियमा उ-
दिसि ति । ” तत्र “ तिहिं दिसाहिं ति ” सप्तमी तृतीया
पञ्चमी वा यथायोगं व्याख्येयेति, गतिः प्रज्ञापकस्थाना-
पेक्षया सृत्वाऽन्यत्र गमनमेवमिति पूर्वोक्तभिलापसूचनार्थः ।
आगतिः प्रज्ञापकप्रत्यासन्नस्थाने आगमनमिति, व्युत्क्रान्तिरु-
त्पत्तिः, आहारः प्रतीतः, वृद्धिः शरीरस्य वर्धनं, हानिः शरीर-
स्यैव हानिः, गतिपर्यायश्चलनं जीवत एव, समुद्रातो वेदनाऽऽ-

द्विकृणः, कालसंयोगो वर्तनाऽऽदिकाद्वक्त्रकृणानुच्युतिर्मरणयोगो वा, दर्शनेनावध्यादिना प्रत्यक्षप्रमाणचूतेनाभिगमो बोधो दर्शनाभिगमः, एवं ज्ञानाभिगमः जीवानां ज्ञेयानामवध्यादिनैवाभिगमो जीवाभिगम इति । “ तिहिं दिसाहिं जीवाणं अजीवाभिगमे पञ्चत्ते । तं जहा-उट्ठा, अहो, निरिया । ” एवं सर्वत्राभिगमपनीयमिति दर्शनार्थं परिपूर्णान्त्यसूत्राभिधानमिति । एतान्यजीवाभिगमान्ता-नि सामान्यजीवसूत्राणि । चतुर्विंशतिदण्डकचिन्तायां तु नारकाऽऽदिपदेषु द्विकृत्रये गत्यादीनां त्रयोदशानामपि पदानां सामस्त्येनासम्भवात्, पञ्चेन्द्रियतिर्यक्तु मनुष्येषु च तत्संज्ञात् । तदतिदेशमाह- (एवमित्यादि) यथा सामान्यसूत्रेषु गत्यादीनि त्रयोदशपदानि द्विकृत्रयेऽभिहितान्येवं पञ्चेन्द्रियतिर्यगमनुष्येषु इति ज्ञावः । एवं चैतानि पञ्चविंशतिसूत्राणि ज्ञवन्तीति । अथैषां नारकाऽऽदिषु कथमसम्भवं इति ? उच्यते- नारकाऽऽदीनां द्वाविंशतेर्जीवविशेषाणां नारकदेवपूपादाभावाद्दूर्द्धाधोदिशोर्विवक्षया गत्यागत्योरभावः, तथा दर्शनज्ञानजीवाजीवाभिगमा गुणप्रत्यया भवध्यादिप्रत्यक्षरूपा द्विकृत्रये न सन्त्येव । भवप्रत्ययावधिपक्वे तु नारकज्योतिष्कास्तिर्यगवधयो भवनपतिव्यन्तरा ऊर्द्धावधयो वैमानिका अधोऽवधय पकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणां त्ववधिर्नास्त्येवेति । स्था० ३ ठा० २ उ० ।

परुभिर्दिग्भिश्च गत्यागती प्रवर्त्तते-

छहिं दिसाहिं जीवाणं गई पवत्तइ । तं जहा-पाईणाए० जाव अहाए, एवमागई वक्तं । आहारे बुद्धी निवृद्धी वि-गुवणा गइपरियाए समुग्घाए काळसंजोगे दंसणाभिगमे जीवाऽभिगमे अजीवाभिगमे, एवं पंचिंदियतिरिक्खजोणि-याण वि, मणुस्ताण वि ॥

परुभिर्दिग्भिर्जीवानां गतिरूपत्तिस्थानं गमनं प्रवर्त्तते । अनुश्रेणिगमनात्तेषामित्येवमेतानि चतुर्दश सूत्राणि नेयानि । नवरं गतिरागतिश्च । प्रज्ञापकस्थानापेक्षिण्यौ प्रसिद्धे एव, व्युत्क्रान्तिरूपत्तिस्थानप्राप्त्योत्पादः, सोऽपि ऋजुगतौ पदस्त्वेव दिक्, तथा आहारः प्रतीतः, सोऽपि पदस्त्वेव दिक्, एतद्व्यवस्थितप्रदेशावगाढपुञ्जलानामेव जीवेन स्पर्शनात्, स्पृशानामेवाऽऽहरणादित्येवं परुदिकता यथासंज्ञं वृक्ष्यादिष्वप्युह्येति । तथा वृक्षिः शरीरस्य, निर्वृक्षिर्हानिस्तस्यैव, विकुर्वणा वैक्रियकरणं, गतिपर्यायो गमनमात्रं न परलोकगमनरूपः, तस्य गत्यागतिग्रहणेन गृहीतत्वादिति । समुद्रातो वेदनाऽऽदिकः सप्तविधः, कालसंयोगः समयक्षेत्रमध्ये आदित्याऽऽदिप्रकाशसंयन्धवृत्तः, दर्शनं सामान्यप्राप्ती बोधः, तच्चैव गुणप्रत्ययावध्यादिप्रत्यक्षरूपं, तेनाभिगमो वस्तुनः परिच्छेदस्तस्यासिर्वा दर्शनाभिगमः । एवं ज्ञानाभिगमोऽपि, जीवाभिगमः सत्त्वाऽभिगमो, गुणप्रत्ययावध्यादिप्रत्यक्षतः । अजीवाभिगमः पुद्गलस्तिकायाऽऽद्यभिगमः, सोऽपि तथैवेति । एवमिति, तथा- “ छहिं दिसाहिं जीवाणं गई पवत्तइ ” इत्यादिसूत्राण्युक्तानि । एवं चतुर्विंशतिदण्डकचिन्तायाम्- “ पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं छहिं दिसाहिं गई । ” इत्यादीन्यपि वाच्यानि । तथा मनुष्यसूत्राण्यपि, शेषेषु नारकाऽऽदिपदेषु पदसु दिक्षु गत्यादीनां सामस्त्येनासंज्ञवः । तथाहि- नारकाऽऽदीनां द्वाविंशतेर्जीवविशेषाणां नारकदेवपूपादाभावाद्दूर्द्धाधोदिशोर्विवक्षया गत्यागत्योरभावः, तथा दर्शनज्ञानजीवाऽजीवाभिगमा गुणप्रत्ययावधिलक्षणप्रत्यक्षसत्तानरूपा न सन्त्येव, तेषां भ-

वप्रत्ययावधिपक्वे तु नारकज्योतिष्कास्तिर्यगवधयो, भवनपतिव्यन्तरा ऊर्द्धावधयो, वैमानिकास्त्वधोऽवधयः, शेषा निरवधय एवेति भावना । विवक्षाप्रधानानि च प्रायोऽन्यत्राऽपि सूत्राणीति । स्था० ६ ठा० ।

रायगिहे० जाव एवं वयासी- किमियं भंते ! पाईणे त्ति प-वुच्चइ ? ! गोयमा ! जीवा चेव, अजीव चेव । कि-मियं जंते ! परीणे त्ति पवुच्चइ ? ! गोयमा ! एवं चेव । एवं च दाहिणा, एवं च उदीणा, एवं उट्ठा, एवं अहो वि । कइ णं भंते ! दिसाओ पणत्ताओ ? ! गोयमा ! दस दिसाओ पणत्ताओ । तं जहा-पुरच्छिमा, पुर-च्छिमदाहिणा, दाहिणा, दाहिणपंचच्छिमा, पंचच्छिमा, पंचच्छिमुत्तरा, उत्तरा, उत्तरपुरच्छिमा, उट्ठा, अहो ॥

(किमियं भंते ! पाइण त्ति पवुच्चइ त्ति) किमेतद्वस्तु यत्प्रागेव प्राचीनं दिग्विवक्षायां प्राचीना प्राची पूर्वति प्रोच्यते ? , उत्तरं तु जीवाश्चैवाऽजीवाश्चैव जीवाजीवरूपा प्राची, तत्र जीवा एकैन्द्रियाऽऽदयोऽजीवास्तु धर्मास्तिकायाऽऽदिदेशाऽऽदयः । इदमुक्तं भवति- प्राच्यां दिशि जीवा अजीवाश्च सन्तीति ।

एयंसि णं जंते ! दसएहं दिसाणं कइ नामधेज्जा पण्ण-त्ता ? ! गोयमा ! दस नामधेज्जा पणत्ता । तं जहा- “ इदा अगोसी य जप्पा, य नेरई वारुणी य वायव्वा । सोमा ईसाणीया, विमला य तमा य बोधव्वा ॥ ? ॥ ”

(इदंत्यादि) इन्द्रो देवता यस्याः सैन्द्री, अग्निदेवता यस्याः सा आग्नेयी, एवं यमो देवता याम्या, निष्क्रन्तिदेवता नैर्ऋती, वरुणो देवता वारुणी, वायुदेवता वायव्या, सोमदेवता सौम्या, ईशानदेवता ऐशानी, विमलतया विमला, तमा रात्रिस्तदाकारत्वात्तमाऽन्धकारेत्यर्थः, अत्र ऐन्द्री पूर्वा, शेषाः क्रमेण, विमला तूर्द्धा, तमा पुनरधोदिगिति, इह च दिशः शकटोर्द्धसंस्थिताः, विदिशस्तु मुक्तावल्याकाराः, ऊर्द्धाधोदिशौ च रुचकाकारे । आह च- “ सगहुक्खिसंठियाओ, महादिसाओ हवन्ति चत्ता-रि । मुत्तावली य चउरो, दो चेव य हौंति क्यगनिभा । ” (४६) इति (आचा०)

इदा णं जंते ! दिसा किं जीवा जीवदेसा जीवप्पेसा; अजीवा, अजीवदेसा, अजीवप्पेसा ? ! गोयमा ! जीवा वि, तं चेव० जाव अजीवप्पेसा वि । जे जीवा ते णियमं ए-गिंदिया बेइंदिया० जाव पंचिंदिया अण्णिंदिया; जे जीव-देसा ते णियमं एगिंदियदेसा० जाव अण्णिंदियदेसा, जे जीवप्पेसा ते णियमं एगिंदियप्पेसा० जाव अण्णिं-यप्पेसा । जे अजीवा ते पुविहा पणत्ता । तं जहा-रूवी अजीवा, अरूवी अजीवा य । जे रूवी अजीवा ते चउ-ग्विहा पणत्ता । तं जहा-खंधा, खंधदेसा, खंधप्पेसा, प-रमाणुपोगला ।

(जीवा वीत्यादि) ऐन्द्री दिग् जीवाः, तस्यां जीवानामस्ति-त्वात् । एवं जीवदेसाः, जीवप्रदेशाश्चेति । तथा अजीवानां पुञ्ज-त्वाऽऽदीनामस्तित्वादजीवाः, धर्मास्तिकायाऽऽदिदेशानां पुनर-

स्तिवाद्जीवदेशाः, एवमजीवप्रदेशा अपीति । तत्र ये जीवास्ते एकैन्द्रियाऽऽद्योऽनिन्द्रियाश्च केवलिनो, ये तु जीवदेशास्ते एकैन्द्रियाऽऽदीनाम् ६, एवं जीवप्रदेशा अपि ।

जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा पणत्ता । तं जहा-नो धम्मत्थिकाए, धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स प-एना; नो अधम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पणमा; नो आगासत्थिकाए, आगासत्थिकायस्स देसे, आगासत्थिकायस्स पणसा, अप्पासमए ।

(जे अरूवी अजीवा ते सत्तविह ति) कथम? (नोधम्मत्थिकाए) मयमर्थः-धर्मास्तिकायः समस्त एवोच्यते, स च प्राची द्विश्रज-नि, तदेकदेशज्ञानत्वात्तस्याः, किं तु धर्मास्तिकायस्य देशः, सा तदेकदेशभागरूपेति । तथा तस्यैव प्रदेशाः सा भवति, असंख्येयप्रदेशाऽऽत्मकत्वात्तस्याः २। एवमधर्मास्तिकायस्य देशः, प्रदेशाश्च २ । एवमाकाशास्तिकायस्य देशः, प्रदेशाश्च २ । अच्चासमयश्चेति । तदेवं सप्तप्रकारा रूप्यजीवरूपा ऐन्द्री दिगिति ।

अग्गेयी णं भंते ! दिसा किं जीवा, जीवदेसा, जीवप्प-एमा पुच्छा? गोयमा ! णो जीवा, जीवदेसा वि, जीवप्पएसा वि; अजीवा वि, अजीवदेसा वि, अजीवप्पएसा वि; जे जीवदेसा ते णियमा एग्गिदियदेसा ।

“ अग्गेयी णं ” इत्यादि प्रश्नः, उत्तरं तु जीवा निषेधनीया विदिशामेकप्रादेशिकत्वादेकप्रदेशे च जीवानामवगाहाभावात्, अनङ्गव्यातप्रदेशावगाहित्वात् तेषाम्, तत्र “ जे जीवदेसा ते नियमा एग्गिदियदेसे सि । ” एकैन्द्रियाणां सकललोकव्याप-कत्वादान्तर्या नियमादेकैन्द्रियदेशाः सन्तीति ।

अहवा एग्गिदियदेसा य, वेइंदियस्स देसे १, अहवा एग्गि-दियदेसा य, वेइंदियस्स देसा २, अहवा एग्गिदियदेसा य, वेइंदियाण य देसा ३, अहवा एग्गिदियदेसा, तेइंदियस्स देसे, एवं चेव तियपंगो भाणियक्को । एवं जाव अण्णि-दियाणं तियपंगो, जे जीवप्पएसा ते णियमा एग्गिदिय-प्पएसा, अहवा एग्गिदियप्पएसा य वेइंदियस्स पणसा, अ-हवा एग्गिदियप्पएसा य वेइंदियाण य पणसा, एवं आदि-ल्लविरहिआणजाव अण्णिदियाणं । जे अजीवा ते लुविहा प-णत्ता । तं जहा-रूवी अजीवा य, अरूवी अजीवा य, जे रूवी अजीवा ते चलव्विहा पणत्ता । तं जहा-खंधा, खंध-देसा, खंधप्पएसा, परमाणुपेगाला । जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा पणत्ता । तं जहा-नो धम्मत्थिकाए, धम्मत्थि-कायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पणसा, एवं अधम्मत्थिकाय-स्स वि० जाव-आगासत्थिकायस्स पणसा, अप्पासमए वि दिसासु नत्थि, जीवा देसे भंगो होइ सव्वत्थ ।

जमा णं जंते ! दिसा किं जीवा ? जहा इंदा तहेव णिरवसेसं, ऐरइया जहा अग्गेयी, वारुणी जहा इंदा, वायव्या जहा अ-ग्गेयी, सोमा जहा इंदा, ईसाणी जहा अग्गेयी, विमलाए

जीवा जहा अग्गेयीए, अजीवा जहा इंदाए, एवं तमा वि, एवरं अरूवी लव्विहा अप्पासमओ न जणणइ ॥

(अह वेत्यादि) एकैन्द्रियाणां सकललोकव्यापकत्वादेव, कीन्द्रियाणां चालपत्वेन क्वचिदेकस्याऽपि तस्य संभवाद्भ-व्यते-एकैन्द्रियाणां देशाश्च, हीन्द्रियस्य च देश इति द्विक-योगे प्रथमः १ । अथवा-एकैन्द्रियपदं तथैव, कीन्द्रियपदे त्वेकवचनं, देशपदे पुनर्वहुवचनमिति द्वितीयः, अयं च बदा ह्योन्द्रियो ह्यादिजिद्वैशैस्तां स्पृशति तदा स्यादिति । अथवा एकैन्द्रियपदं तथैव, हीन्द्रियपदं देशपदं च बहुवचनान्तमि-ति तृतीयः । स्थापना-एके० देशाः ३, ही० १ देशः १ । एके० देशाः ३, ही० १ देशः ३ । एके० देशाः ३, ही० १ देशाः ३ । एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियानिन्द्रियैः सह प्रत्येकं भङ्गत्रयं दृश्यम्-एवं प्रदेशपक्षोऽपि वाच्यो, नवरभिह ह्योन्द्रियाऽऽदिषु प्रदेशपदं बहुवचनान्तमेव, यतो लोकव्यापकावस्थानिन्द्रियव-जजीवानां यत्रैकः प्रदेशस्तत्रासङ्ख्यानान्ते भवन्ति, लोकव्या-पकावस्थानिन्द्रियस्य पुनर्यद्यप्येकत्र क्षेत्रप्रदेशे एक एव प्र-देशस्तथाऽपि तत्प्रदेशपदे बहुवचनमेवावनेर्या तत्प्रदेशानाम-सङ्ख्यातानामवगाहत्वात्ततः सर्वेषु द्विकसयोगेष्वप्यविरहितं भङ्गकद्वयमेव जवतीत्येतदेवाऽऽह-(आइल्लविरहिआं सि) द्वि-कभङ्ग इति शेषः । (विमलाए जीवा जहा अग्गेयीए सि) विमलायामपि जीवानामनवगाहात् (अजीवा जहा इंदाए सि) समानवक्तव्यत्वात्, एवं (तमा वि सि) विमलावसमा-पि वाच्येत्यर्थः । अथ विमलायामनिन्द्रियसम्भवासद्देशाऽऽद्यो युक्ताः, तमायां तु तस्यासम्भवात्कथं त इति ? उच्यते-एकाऽऽद्य-वस्थं तमाश्रित्य तस्य देशो, देशाः, प्रदेशाश्च विवक्षया तत्रा-पि युक्ता एवेति । अथ तमायां विशेषमाह-(एवरमित्यादि) (अच्चासमओ न मणइ सि) समयव्यवहारो हि सञ्चरिण्यसू-र्याऽऽदिप्रकाशकृतः, स च तमायां नास्तीति तत्राच्चासमो न भण्यत इति । अथ विमलायामपि नास्त्यसाविति, कथं तत्र समयव्यवहारः ? इत्युच्यते-सन्दरावयवजूतस्फटिकाएने सू-र्याऽऽदिप्रभासंक्रान्तिद्वारेण तत्र सञ्चरिण्यसूर्याऽऽदिप्रकाश-भावादिति । म० १० श० १ उ० ।

दिश्विदिकप्रवहद्वारे-

इंदा णं भंते ! दिसा किमादिया, किपवहा, कइपदेसादियो, कइपदेसुत्तरा, कइपदेमिया, किपज्जवसिया, किंसंठिया पण-त्ता ? गोयमा ! इंदा णं दिसा रुयगादिया रुयगण्ववहा दुपदे-मिया दुपदेसुत्तरा, लोगं पणुच असंखेज्जपणिसिया, अल्लोगं प-णुच अणंतपणिसिया, लोगं पणुच सादिया सपज्जवसिया, अ-ल्लोगं पणुच सादिया अपज्जवसिया, लोगं पणुच मुरजसं-ठिया, अल्लोगं पणुच मगकुच्चियसंठिया पणत्ता । अग्गे-यी णं जंते ! दिसा किमादिया, किपवहा, कइपएमादिया, कइपएसवित्थिष्सा, कइपणिसिया, किं पज्जवसिया, किंसंठि-या पणत्ता ? गोयमा ! अग्गेयी णं दिसा रुयगादिया रुय-गण्ववहा एगपदेसादिया एगपदेसवित्थिष्सा अणुत्तरा, लोगं पणुच असंखेज्जपदेसिया, अल्लोगं पणुच अणंतपदेसिया, लोगं पणुच सादिया सपज्जवसिया, अल्लोगं पणुच अपज्जव-

सिया विष्णुमुत्तावन्निसंठिता पणत्ता । जमा जहा इन्दा ।
 एरई जहा अग्गेयी । एवं जहा इन्दा तहा दिसा चत्तारि ।
 जहा अग्गेयी तहा चत्तारि विदिसाओ । विमला णं भंते !
 दिसा किमादिया पुच्छा ! गोयमा ! जहा अग्गेयी, विमला
 णं दिसा रुयगादिया रुयगप्पवहा चउप्पदेसादिया दुपदे-
 सविट्ठिष्ठा अणुत्तरा, दोगं पमुच्च सेसं जहा अग्गेयी,
 एवरं रुयगसंठिया । एवं तमा वि ॥

(किमादिय च्ति) क आदिः प्रथमो यस्याः सा किमादिका,
 आदिश्च विवक्षया विपर्ययेणाऽपि स्यादित्यत आह—(किप-
 वह च्ति) प्रवहति प्रवर्ततेऽस्यादिति प्रवहः, कः प्रवहो यस्याः
 सा तथा । (कतिपयसाइय च्ति) कति प्रदेशा आदिर्यस्याः सा
 कतिप्रदेशाऽऽदिका । (कइपयसुत्तरच्ति) कति प्रदेशा उत्तरे वृद्धौ
 यस्याः सा तथा । (लोगं पमुच्च मुरजसंठिय च्ति) लोकान्तस्य
 परिमण्डलाऽऽकारत्वेन मुरजसंस्थानता दिशः स्यात्तन्त्र्य द्वाका-
 न्तं प्रतीत्य मुरजसंस्थितेत्युक्तम् । एतस्य च पूर्वोऽऽदिदिशमा-
 भित्य चूर्णिकारकतेयं भावना—“ पुव्वुत्तराए पपसहाणी तहा
 दाहिणपुव्वाए रुयगदेसे मुरयहेठं दिसि अ ते चउप्पमा द-
 ढुव्वा, मज्जे य तुंम इवति च्ति । ” (अन्नोगं पमुच्च सगकुत्ति-
 ण्य च्ति) रुचकतेणं कल्पनीयम्, आदौ सङ्कीर्णत्वात्तत्त उत्तरो-
 त्तरं विस्तीर्णत्वादिति । भ० १३ श० ४ उ० । ध० । स्या० ।

जंजुहीवे दीव मंदरस पव्वयस्म बहुमज्जदेसजाए इमीसे
 रयणप्पभाए पुढवीए उवरिमहेडिह्वेसु खुडुगपयरेसु एत्थ
 णं अट्टपएसिप रुयगे पणत्ते, जओ णं इमाओ दस दि-
 साओ पव्वंति । तं जहा—पुरच्छिमा, पुरच्छिमदाहिणा,
 दाहिणा, दाहिणपव्वच्छिमा, पव्वच्छिमा, पव्वच्छिमुत्तरा,
 उत्तरा, उत्तरपुरच्छिमा, उट्ठा, अहो । स्या० १० ठा० ।

तुच्छस्य दरिद्रश्रावकस्य दिगाद्यपेक्षया दिश्यते यथा शिष्यः
 सा दिगाचार्योपाध्याया । पञ्चा० ५ विव० ।

एगपक्खियस्स निक्खुस्स कप्पति इत्तरियं दिसं वा
 अणुदिसं वा उदिसित्तए, जहा वा तस्स गणस्स पत्तियं
 सिया ।

एकः समानः पक्ष एकपक्षः, सोऽस्यास्तीति एकपक्षिकः,
 प्रव्रज्याया श्रुतेन च स्ववर्गस्य, भिक्षोः कल्पते इत्वरं कियत्काह-
 भाविनीम्, इत्वरप्रदणमुपलक्षणम् । यावत्कथिकां च । दिशमा-
 चार्यत्वमुपाध्यायत्वं वा, अनुदिशं वा आचार्योपाध्यायपदद्वितीय-
 स्थानवर्त्तित्वं, वाशब्दो विकल्पार्थः । उपदेष्टुं वा, तस्य वा स्वयं
 धारयितुं, यथा वा तस्य गणस्य प्रीतिकं स्यात्, तथा वा
 दिशमनुदिशं वा उदिसित्तं । किमुक्तं नवति ?—भिन्नपक्षिकमप्यप-
 वादपदेन स्वगणप्रीत्याऽऽचार्योऽऽदिपदाध्यायरोपनं कुर्यादिति
 संक्षेपार्थः ।

व्यासार्थं तु भाष्यकृद्विबलुः प्रथमतः पूर्वसूत्रेण सह संबन्धमाह—
 निक्खित्तम्मि उ लिंगे, मूत्रं सातिज्जणाए एहाणाऽऽदी ।

दिण्णेषु य होइ दिसा, पुविधा वि य एस संबंधो ३१ए

यदि लिङ्गं रजोहरणं ' निक्खित्तं ' परित्यक्तं नवति, ततस्त-
 स्मिन्निति विज्ञेयं, यदि वा लिङ्गापरित्यागेऽपि स्नानाऽऽदेः “सा-

इज्जमाणे ” अनुमनने, मूलं नाम प्रायश्चित्तं, दानेन समस्तप-
 र्यायोच्छेदतः प्रदत्तेषु व्रतेषु द्विविधाऽप्याचार्यत्वमुपाध्याय-
 त्वरूपा दिक् दीयते, ततोऽवधावनसूत्रानन्तरं दिक्सूत्रोपन्यासः,
 एव पूर्वसूत्रेण सहाऽस्य सूत्रस्य संबन्धः ।

साम्प्रतमेकपक्षिकत्वं व्याख्यायति—

पुविहो य एगपक्खी, पव्वज्ज सुए य होइ नायव्वो ।

उत्तम्मि एगवायण, पव्वज्जाए कुत्तिव्वाऽऽदी ॥ ३२० ॥

द्विविधो द्विप्रकार एकपाक्षिको भवति ज्ञानव्यः । तद्यथा—
 प्रव्रज्यायां, श्रुते च । तत्र सूत्रे सूत्रविषय एकपाक्षिकवाचन एका
 समाना परस्परं वाचना येच्यः स तथा, एकगुरुकुलाधीत इ-
 त्यर्थः । प्रव्रज्यायां चैकपाक्षिक एककुलवर्ती, आदिशब्दादेकग-
 ऋवर्त्तिशिष्यसहाध्यायाऽऽदिपरिग्रहः ।

एतदेव स्पष्टनरमाह—

सकुत्तिव्व उ पव्वज्जा, पक्खित्तो एगवायण सुयम्मि ।

अव्वुज्जतपरिकम्मे, मोहे रोगे च इत्तरिओ ॥ ३२१ ॥

प्रव्रज्यापाक्षिको नाम (सकुत्तिव्व उ च्ति) स्वकुलसंभवी,
 उपलक्षणमेतत्, तेन स्वगणसंभवी स्वशिष्य इत्याद्यपि ह-
 उच्यम् । श्रुते श्रुतपाक्षिकः पुनरेकवाचनः । इह सूत्रे इत्वरदिग्-
 ग्रहणाद् यावत्कथिक्यपि दिक् सूचिता । तामुभयीमपि व्याख्या-
 नयति—(अव्वुज्जय इत्यादि) आचार्योऽन्युद्यतविहारपरिकर्म-
 कामः, उपलक्षणमेतत्, अन्युद्यतमरणं वा प्रतिपत्तुमनाः यावत्क-
 थिकमाचार्यमुपाध्यायं वा स्थापयितुमाह—चिकित्सां वा कर्तुं
 काम इत्वरम् । अक्षरयोजना त्वयम्—अन्युद्यतमरणौ वा, या-
 वत्कथिकावाचार्योपाध्यायाविति शेषः । मोहे रोगे च इत्वरः,
 बहुवचनं द्वित्रेऽपि प्राकृतत्वात्, आचार्यश्च यावत्कथिकाऽऽ-
 चार्यस्थापने द्विविधः—सापेक्षो, निरपेक्षश्च ।

तथा चात्र राजदृष्टान्तः, तमेवाऽऽह—

दिट्ठतो जह राया, सावेक्खो खलु तहेव निरवेक्खो ।

सावेक्खो जुवनरिदं, उवेइ इय गच्छुवज्झायं ॥ ३२२ ॥

दृष्टान्तोऽत्र यथा राजा । तथाहि—राजा द्विविधः—सापेक्षो, निरपे-
 क्षश्च । तत्र यः सापेक्षः स जीवन्नेव युवराजं स्थापयति, युवरा-
 जश्च स स्थापनीयो यस्मिन्ननुक्ता परिपत् । ततः कालगतेऽपि
 राज्ञि न वैराग्यमुपजायते, किं तु तदवस्थमेव राज्यमनुवर्तते,
 यस्तु निरपेक्षः सन् स्थापयति युवराजं, तस्मिन्नेव स्थापिते
 राज्ञि कालगते दायादानां परस्परकलहतो राज्यं विनाशमा-
 विशति । एवमाचार्योऽपि द्विविधः—सापेक्षो, निरपेक्षश्च । तत्र
 यो गच्छसापेक्षः स जीवन्नेव गणधरं स्थापयति, तस्मिन्नेव
 स्थापिते कालगतेऽप्याचार्ये गच्छो न सीदति । तथा चाऽऽह—
 इति एवं सापेक्षराज इव जुवनरेन्द्रं, सापेक्ष आचार्यो जीव-
 न्नेवेति वाक्यशेषः, गच्छोपाध्यायं गच्छनायकं स्थापयति । पुन-
 र्गच्छनिरपेक्षः सन् आचार्यं जीवन् स्थापयति । तस्मिन् कालग-
 ते परस्परकलहभावतो गच्छो विनाशमुपयाति, तस्माद् जी-
 वत्येव गणधरे आचार्य उपपाध्यायो वा स्थापयितव्यः ।

साम्प्रतं मिथ्यात्वं चाऽऽचार्योपाध्यायस्थापनाविषयमाह—

गणहरपागमासति, पमायअप्पाविते व कालगते ।

थेराण पगासंती, जावऽप्पो न ठावितो तत्थ ॥ ३२३ ॥

गणधरस्य गणधरपदस्य प्रायोग्यो गणधरप्रायोग्यस्तस्या-
 सति अभावे । अथवा—प्रमादतोऽस्थापित एवाऽऽचार्यं काल-

गते इत्वर आचार्य उपाध्यायो वा स्थाप्यते, स च येः स्थाप्यते, ते स्थविराणां गच्छवृहत्तराणां प्रकाशयन्ति-यावत्तत्र, मूलाऽऽचार्यपदे वाऽप्यो न स्थापितो ज्ञानि, तावदेव युष्माकम-
चार्य उपाध्यायो वा प्रवक्तृक इति । इह एकपाक्षिका द्विविध उक्तः-प्रव्रज्यया, श्रुतेन च । अथ च भङ्गचतुष्टयम् । तदप्या-प्र-
व्रज्यया एकपाक्षिकश्रुतेन १, प्रव्रज्यया न श्रुतेन २, न प्रव्रज्यया श्रुतेन ३, न प्रव्रज्यया नापि श्रुतेन ४ । एतदपि भङ्गचतुष्टयं कुलाऽऽदिष्वपि योजनीयम् ।

तथा चाऽऽह-

पञ्चज्जापे कुलस्म य, गणस्म संव्रस्म चैव पत्तेयं ।

ममगं सुपण जंगा, कुज्जा कपसो दिसावंधे ॥ ३५४ ॥

द्विन्यये आचार्यपदे, उपाध्यायपदे वा स्थाप्यमाने इत्यर्थः, प्रव्रज्यया कुलस्य गणस्य सङ्घस्य च प्रत्येकं श्रुतेन सार्क भङ्गचतुष्टयं प्रत्येकं योजयेदिति ज्ञातः । तत्र प्रव्रज्यया भङ्गचतुष्टयमुपदेशितम् । इदानीं कुलस्योपदेशिते-कुलेनैकपक्षः श्रुतेन च १ । कुलेनैकपाक्षिको न श्रुतेन २ । कुलेन नैकपाक्षिकः किं तु श्रुतेन ३ । न श्रुतेन नापि कुलेन ४ । एवं गणने सङ्गेन च प्रत्येकं भङ्गचतुष्टयं ज्ञावनीयम् । तत्र प्रव्रज्यां कुलं गणं वाऽधिकृत्य यः प्रथम-भङ्गवर्त्ता स इत्वरो, यावत्काथको वा स्थापनीयः, तदभावे तृतीयभङ्गवर्त्ता यदि पुनर्द्वितीयभङ्गवर्त्तनं, चतुर्थभङ्गवर्त्तनं वा स्थापयति, तदा तस्य स्थापयितुः प्रायश्चित्त चत्वारो गुरुमासाः, न केवलमेतत् प्रायश्चित्तं, किं चाऽऽज्ञादयोऽपि दोषाः ।

तथा चाऽऽह-

आणाऽऽङ्गो य दोना, विराड्णा होइ-येहिं ठाणेहिं ।
संकिणं अज्जिणवगहणे, तस्म व दीहेण कालेण ॥ ३५५ ॥

आज्ञाऽऽद्य आज्ञाऽनवस्थाप्यमिथ्यात्वाविराधनाकाराः, चशब्दोऽनुक्तप्रायश्चित्तसमुच्चये । तच्च प्रायश्चित्तं प्रागेवोपदेशितम्, तथा विराधना गच्छस्य भेदो भवति, आचार्या वक्ष्यमाणाचार्या स्थापनाचार्या, नौ एव दर्शयति, शक्तेऽभिनवग्रहणे च साधूनां यदि ज्ञानावस्था स्थापयितुः दीर्घेण कालेन रोगचिकित्सां वा कृत्वा समागतस्य शङ्कते ।

एतदेव विभावयितुः प्रथमत इत्वरस्य, यावत्कथिकस्य च स्थापने विषयमाह-

परिकर्मं कुणमाणे, मरणस्सऽञ्जुज्जयस्स ववहारं ।

मांहे रोगतिगिच्छा, ओहायंते वि आयरिण ॥ ३५६ ॥

अभ्युद्यतस्य मरणस्य पादपोषगमनवृत्तणस्य परिकर्मं द्वाद-
शसांस्तरिकसंख्येनारूपं कुर्वाणं, यदि वा अभ्युद्यतविहारस्य जिनकदवाऽऽदिप्रतिपत्तिलक्षणस्य परिकर्मं तपोभावनाऽऽदिलक्षणं कुर्वन्ति, यावत्कथिक आचार्यः स्थापनीयः, मांहे मोह-
चिकित्सायां, रोगचिकित्सायां, यदि वा अवधावत्याचार्य इत्वर आचार्यः स्थापयितव्यः ।

तत्र श्रुतानेकपाक्षिकेत्वरऽऽचार्यस्थापने दोषमाह-

दुविहतिगिच्छं काऊ-ए आगतो संकियम्मि कं पुच्छे ।

पुच्छंतु च कं इयं, गणजेदो पुच्छणाहेवं ॥ ३५७ ॥

श्रुत्वाऽनेकपाक्षिकेत्वरऽऽचार्यस्थापने द्विविधचिकित्सां, मोह-
चिकित्सां, रोगचिकित्सां चेत्त्यर्थः । दीर्घकालं कृत्वा समागतः सन् शक्तेः सूत्रे, अयं च कं पुच्छे ? नैव कञ्चनेति भावः ।

स्थापिताऽऽचार्यस्य जिज्ञासाचनाकत्वात्, इतरे वा गच्छवासिनि आचार्यं मोहचिकित्सां वा कुर्वन्तः कं पुच्छन्तु, नैव कञ्चन, पूर्वोक्तादेव हेतोः । ततस्ते वाचनाप्रदायकमलभमाना गच्छान्तर-
मुपसंपद्येरन्, गच्छान्तरपसंपत्तौ च प्रश्नहेतोर्गणभेदः स्यात् ।

संप्रति श्रुतानेकपाक्षिकयावत्कथिकाऽऽचार्यस्थापने दोषमाह-
न तरइ मो संधाउं, अप्पाधारो व पुच्छिहं देइ ।

अन्नतथ व पुच्छंते, सच्चित्ताऽऽदी उ गेएहंति ॥ ३२८ ॥

स श्रुतानेकपाक्षिकः स्थापितो यावत्कथिक आचार्यो भिन्न-
वाचकत्वाद् न शक्नोति संधातुं विस्मृतमालापकं दातुम् । अथवा-श्रुतानेकपाक्षिकोऽल्पश्रुतोऽप्युच्यते, ततोऽप्याधारो, अल्पस्य सूत्राश्रयस्य वाऽऽश्रय इति पृष्टः सन्नव्यं पृष्टमात्रापकं ददाति, अन्यत्र च गणान्तरे गत्वा पृच्छति, ते गच्छान्तरवर्त्तिन आचार्यास्तेनोत्पादितं सच्चित्ताऽऽदिकं गृह्णन्ति, अगीतार्थानां न किञ्चिद्भाष्यमिति जिनवचनास्य च तेषां समीपे प्रस्थापना च ।

उपसंहारमाह-

सुयतो अणेगपक्खि, एए दोसा जवे उव्वत्तस्स ।

पञ्चज्जाऽणेगपक्खि, उव्वयंते इमे भवे दोसा ॥ ३५८ ॥

श्रुतानेकपाक्षिणमित्वरं, यावत्कथिकं वाऽऽचार्यं स्थापयत एते अनन्तरोदिता दोषा जवन्ति, प्रव्रज्याऽनेकपाक्षिणं पुनरित्तरं, यावत्कथिकं वा स्थापयत इमे बह्व्यमाणा भवन्ति दोषाः ।

तानेव प्रतिपिपादयिषुराह-

दोएह वि बाहिरभावां, सच्चित्ताऽऽदीमु भंरुणं नियमा ।

होइ गणस्स उ भेदो, सुचिरेण न एस अरुहं ति ॥ ३६० ॥

प्रव्रज्यानेकपाक्षिक इत्वरयावत्कथिकाऽऽचार्यस्थापने द्वयोर-
पि, गच्छस्याऽऽचार्यस्य चेत्त्यर्थः । बहिर्भावो बहिर्भाष्यवसा-
यो भवति । तथाहि-योऽसौ स्थापयति आचार्यः स गच्छवर्त्तिनः साधून्समस्तानपि परकीयाभ्यन्यते, साधवोऽपि गच्छवर्त्तिनस्तं परमभिमन्यन्ते, एवं परस्परबहिर्भाष्यवसाये सति स्थापितस्य गच्छवर्त्तिनां च साधूनामनाभाव्यानि सच्चित्ताऽऽदीनि गृह्णन्ति नियमतो भएरुनं कलहो जवति, तथा च सति प्रवचनोरुहाः प्राक्कल्पे व्यावर्णितः, प्रायश्चित्ताऽऽपत्ति-
श्च, अन्यच्च गच्छवर्त्तिनस्ते साधवा मन्यन्ते सुचिरेणापि प्रभूते-
नाऽपि कालेन गच्छता-नास्माकमेव, परकीयत्वात् । उपलक्षणमेतत्, सोऽप्यभिमान्यते सुचिरेणाप्येते परकीया इत्येवं पर-
स्परमध्यवसायजावतो गणस्य गच्छस्य जेदो भवति, तस्मा-
दित्वरो, यावत्कथिको वा प्रथमभङ्गवर्त्ता स्थापयितव्यः ।

अत्रैवापवादमाह-

अन्नयरतिगिच्छाए, पढमासति तइयभंगमित्तरियं ।

तइयस्सेव उ असती, वितिओ तस्सासति चउत्थो ३१ ।

अन्वतरचिकित्सायां-मोहचिकित्सायां, रोगचिकित्सायां वा । आचार्यमित्वरमुपलक्षणमेतत्, अभ्युद्यतमरणप्रतिपत्तावभ्युद्यतविहारपरिकर्मप्रतिपत्तौ वा यावत्कथिकमाचार्यमुत्सर्गतेः प्रथमभङ्गवर्त्तिनं स्थापयेत्, प्रथमभङ्गवर्त्तिनोऽसति अभावे, तृतीयं तृतीयभङ्गवर्त्तिनमित्तरम्, उपलक्षणमेतद्-यावत्कथिकं वा स्थापयेत् । तत्र सूत्रेऽयं च स शीघ्रं निष्पादयितव्यः । तृतीयस्याऽपि तृतीयभङ्गवर्त्तिनः, एवमन्वदोऽपिशब्दार्थः, अ-

सत्यज्ञावे पुनर्द्वितीयो द्वितीयभङ्गवर्ती, तस्यासति चतुर्थः। तत्र योऽसौ चतुर्भङ्गवर्ती स्थापयितव्यो भवति स एतादृशगुणः--

पयतीएँ मिउसहावं, पगतीएँ संमतं वि णिययं वा ।

नाऊण गणस्स गुरुं, ठाँवेनि अणेगपक्खं पि ॥३३२॥

अनेकपक्षिणमपि प्रव्रज्यापक्करहितश्रुनसमानपक्षराहितमपि प्रथमक्षितोयतृतीयभङ्गवर्त्यसंभवे प्रकृत्या, स्वज्ञावेन त्वक-पटभावतो मृदुस्वभावमरोपणस्वभावं, तथा प्रकृत्या स्वभा-वेन सम्मतमजितं, समस्तस्याऽपि गच्छस्येति गम्यते। स्वज-नसंबन्धभावतो वा निजकमात्मीयं ज्ञात्वा गणस्य गुरुः स्था-पयितव्यः ।

तस्य चतुर्भङ्गवर्तिनः सच्चित्ताऽऽदिषु य आभवनव्यवहा-रस्तमभिधित्सुराहं-

साहारणं तु पढमे, विइए खेचम्मि तइएँ सहकुक्खे ।

अणाहिज्जेतं सीसे, तेसिँ एकारस विजागा ॥ ३३३ ॥

प्रथमे वर्षे साधारणम्, किमुक्तं जवति? यावज्जते तस्य नद, द्वि-तीये वर्षे यत्क्षेत्रे तक्षीये ब्रूयते तद्वृक्षवर्तिनां साधूनां, शेषं गण-धरस्य, तृतीये वर्षे समष्टुःखोपनता यद् लभ्यते तत्तेषामेव गच्छवर्तिनामाभावयति, शेषं गणधरस्य, चतुर्थोऽऽदिषु वर्षेषु सर्वे गणधरस्य, एष आभवनव्यवहारोऽनधीयाने शिष्ये । किमुक्तं जवति? ये स्थापिताऽऽचार्यस्य समीपे न पठन्ति तान् प्रति छट्ठ्या, ये पुनराचार्यस्य समीपे न पठन्ति तेषामेकादश विभागाः। तथा चाऽऽह-शेषेऽवधाने एकादश विभागाः प्रकारा आभवन्त्यहंकारस्य ।

तानेव प्रतिपिपादयिपुराह-

पुव्वुहिट्ठं तस्सा, पच्छुहिट्ठं पवाययंतस्स ।

संवच्छरम्मि पढमे, पन्निच्छए जत्थ सच्चित्तं ॥ ३३४ ॥

प्रतीच्छिके गच्छान्तरादध्ययनार्थमधिकृतगच्छोपसंपदं प्रपन्नो यत् आचार्यपदस्थापनातः पूर्वमुद्दिष्टं सच्चित्तम्, उपलक्षणमेत-त्-अच्चित्तकं, वस्त्रापात्रं प्रथमे वर्षे जवति संपद्यते तत्सर्वं तस्य प्रतीच्छिकस्य, एष प्रथमो विकल्पः। यत्पुनराचार्यपद-स्थापनातः पश्चादुद्दिष्टं प्रथमे वर्षे संपद्यते सच्चित्ताऽऽदिकं त-त्सर्वं प्रवाचयतोऽधिकृतस्थापनाऽऽचार्यस्याध्यापयितुः, एष द्विती-यो विकल्पः ।

पुव्वं पच्छुहिट्ठं, पन्निच्छए जं तु होइ सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि वितिए, तं सर्वं पवाययंतस्स ॥ ३३५ ॥

आचार्यपदस्थापनातः पूर्व पश्चाद्वा यदुद्दिष्टं सच्चित्तम्, उपलक्ष-णमेतदच्चित्तं वा, द्वितीये संवत्सरे जवति संपद्यते । क्लृप्ताहं-प्र-तीच्छिके गच्छान्तरादागत्य सूत्रार्थस्य वा प्रतीच्छनं प्रतीच्छा, तथा चरति प्रतीच्छिकस्तस्मिन्, तत्सर्वं प्रवाचयतोऽध्यापयितुर-धिकृतस्थापिताऽऽचार्यस्य वेदितव्यम् । एष तृतीयोऽपि विकल्पः ।

पुव्वं पच्छुहिट्ठं, सीसम्मि उ जं तु होइ सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि पढमे, तं सर्वं गुरुस्स आभवति ॥३३६॥

आचार्यपदस्थापनातः पूर्व पश्चाद्वा उद्दिष्टं यत् सच्चित्तम्, उ-पलक्षणत्वाद्वाच्यं, वस्त्राऽऽदिकं, शिष्ये प्रथमवर्षे जवति संपद्यते तत् सर्वं गुरोराजवति । एष चतुर्थो विजागः ।

पुव्वुहिट्ठं तस्सा, पच्छुहिट्ठं पवाययंतस्स ।

संवच्छरम्मि विइए, सीसम्मि उ जं तु सच्चित्तं ॥३३७॥
यत्सच्चित्तमच्चित्तं वाऽऽचार्यपदस्थापनातः पूर्वमुद्दिष्टं सच्चि-त्तमच्चित्तं वा शिष्ये द्वितीये संवत्सरे भवति संपद्यते, तत्सर्वं तस्य शिष्यस्याऽऽभवति । एष पञ्चमो विभागः। यत्पुनराचार्य-पदस्थापनातः पश्चादुद्दिष्टं सच्चित्तमच्चित्तं वा शिष्ये तृतीये सं-वत्सरे भवति संपद्यते, तत्सर्वं प्रवाचयतोऽधिकृतगुरोराज-वति । एष सप्तमो विभागः ।

पुव्वुहिट्ठं तस्सा, पच्छुहिट्ठं पवाययंतस्स ।

संवच्छरम्मि पढमे, तं सिस्मिणिए उ सच्चित्तं ॥३३८॥

आचार्यपदस्थापनातः पूर्वमुद्दिष्टं सच्चित्तमच्चित्तं वा प्रथमे सं-वत्सरे शिष्यायाः शिष्याया आभवति । एषोऽष्टमो विभागः = । यत्पुनराचार्यपदस्थापनातः पश्चादुद्दिष्टं सच्चित्ताऽऽदिकं प्रथ-मे संवत्सरे शिष्यायाः संपद्यते, तत्सर्वं प्रवाचयतोऽधिकृतस्य गुरोराभाव्यम् । एष नवमो विभागः ए ।

पुव्वं पच्छुहिट्ठं, सिस्मिए उ जं तु सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि वितिए, एतं सर्वं पवाययंतस्स ॥ ३३९ ॥

पूर्वं पश्चादुद्दिष्टं सच्चित्तमच्चित्तं वा द्वितीये संवत्सरे शिष्या-याः संपद्यते, तत्सर्वं प्रवाचयतोऽधिकृतस्य गुरोः । एष दशमो विभागः ।

पुव्वं पच्छुहिट्ठं, पन्निच्छयाए उ जं तु सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि पढमे, तं सर्वं पवाययंतस्स ॥ ३४० ॥

पूर्वं पश्चाद्वा यदुद्दिष्टं सच्चित्तमुपलक्षणमेतदच्चित्तं वा प्रथमे वर्षे प्रातीच्छिकायाः शिष्यायाः संपद्यते, तत्सर्वं प्रवाचयतोऽधि-कृतस्य गुरोः । एवं न्यायेन द्वितीयाऽऽदिष्वपि संवत्सरेऽप्युक्तः । एष एकादशोऽपि विजागः ।

साम्प्रतमुपसंहारमाह-

जम्हा एते दोसा, पुविहे वि अ पक्खिए तु ठवियम्मि ।

तम्हा उ ठवेयव्वो, कमेणमेणं तु आयरिओ ॥ ३४१ ॥

द्विविधे-अन्यपाक्षिके श्रुतप्रव्रज्यापक्करहिते वेत्यर्थः । स्थापिते चाऽऽचार्ये यस्मादेते अनन्तरोदिता दोषास्तस्मादनेनान्तरोदितेन " पढमासति तइयभगं (३३१) " इत्यादिलक्षणैः क्रमेण स्थापयितव्य आचार्य इति ।

अथ प्रथमभङ्गवर्त्ती केन विधिना स्थापयितव्यः?, उच्यते-

एयस्सेगदुगादी, निप्फणा तेसि वंधइ दिसाओ ।

संपुच्छणओलोयण-दाणे मिलिएण दिट्ठतो ॥३४२॥

एतस्य प्रथमभङ्गवर्त्तिनः स्थापिताऽऽचार्यस्य एकद्विकाऽऽ-दय एकद्वित्रिचतुरादयः शिष्या निष्पन्ना यदि भवन्ति, तन-स्तेषां, दिश आचार्यत्वमुपाध्यायत्वं चेत्यर्थः । वध्नाति, तथा योऽज्ञावाचार्यैः संदिष्टो-यथैष सूत्रतोऽर्थतश्च निर्माण्याऽऽचा-र्यपदे स्थापनीयस्तस्य स्थापितगणधरेणाऽऽचार्यपदे स्थापितस्य शिष्याणां विप्रतारणार्थं संप्रच्छनं, तद्वत्त्वहनमवलोकनं सा-क्षात्समीपं गत्वा संयमयात्राजिवेहन् प्रच्छन्नं दानं वस्त्र-पानाऽऽदेः । एतेषां समाहारो द्वन्द्वः, तस्मिन्नपि कृते वि-परिणामाभावे मिलितेन गोपालद्वयमिलनेन दृष्टान्तो वक्त-व्यो, द्वयोर्गोपाद्वयोर्मिलितयोः प्रभूता धनवृद्धिरभूत्, तथा शुष्माकमस्माकं च मिलितानां विहरनां भूयान् ज्ञानाऽऽ-दिकामो भवतीति मिलितैर्विहर्तव्यमिति ।

साम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीपुरिदमाह-

गीयमगीया वद्वो, गीयत्यसलक्षणा उ जे तत्थ ।

तेसि दिसाउ दाउं, विवरति मेमे जहरिहं तु ॥३४३॥

गच्छे वद्वोः साधवो (गीयमगीया इति) गीतार्था अगीता-
र्थाश्च, तत्र ये गीतार्थास्तत्रापि सलक्षणा आचार्यवृत्तयोपेताः,
तेषां दिश आचार्यपदानि दत्त्वा शेषान्साधून्यथाहं यथायोग्यं,
तथा केवाञ्चिदनुस्नानाधिकत्वेन केवाञ्चित्साध्यामन्यतः शिष्यत्वेन
विवरति प्रयच्छाते । एतच्च तदा छल्यं यदा प्रत्येकं वद्वोः शि-
ष्याः प्राप्यन्ते, अन्यथा त्वेक एवाऽऽचार्यः स्थापनीयः, शेषाः
समन्ता अपि शिष्यत्वेन संबध्यन्ते, तत्रापि सलक्षणानां देशो
ज्ञायते ।

एतदेव सुव्यक्तमभित्सुराह-

मूलायरि रायणिओ, अणुमरिसो तस्स होउवज्जाओ ।

गीयमगीया सेसा, मज्झिक्कया होति सीसाह ॥३४४॥

मूलाऽऽचार्यो नाम रातिनको रत्नाधिकः, तस्य मूलाऽऽचार्य-
स्यानुलक्षशोऽनुरूप उपाध्यायः, शेषास्तु ये गीतागीतार्थास्ते
तस्य ' मज्झिक्कया ' अनुरत्नाधिकाः, हकारोऽन्नाङ्गणिकः,
शिष्या भवन्ति ।

रायणिया गीयत्या, अलक्षिया प्रारयंति पुव्वदिसं ।

अपहुच्चंते सज्जकणं, केवलमेगे दिनावंधो ॥३४५॥

ये पुनरातिनका व्रतपर्यायेणाधिकाः, गीतार्थाः श्रुतसंप्रपुतेता
व्रतश्रुतनिष्पन्नाश्च केवलं संग्रहे उपग्रहे चाऽलक्षिकाः, ते पूर्व-
दिशं पूर्वाऽऽचार्यप्रदत्तं दिशमनुस्नानाधिकत्वलक्षणं प्रारयन्ति,
तत्राचार्यपदमुपाध्यायत्वं वा तेषामारोप्यन्ते, ननु विधिहीनत्वात् ।
एष विधिः-यावन्तः स्थापिता आचार्यास्तेषां प्रत्येकमनुगन्त-
व्यम्, एतच्च तदा क्रियते यदा भूयांसः साधवः श्याप्यन्ते । (अ-
पहुच्चंते इत्यादि) अग्रमवति प्रत्येकमाचार्याणां साधुपरिवारे
भूयस्यप्राप्यमाणे केवलमेकस्मिन् सलक्षणे विदिष्टाऽऽचार्यल-
क्षणोपेते दिग्बन्ध आचार्यपदाध्यारोपः क्रियते ।

एतदेवाऽऽह-

सीसे य पहुच्चंते, सव्वेसि तेसि होति दायव्वो ।

अपहुच्चंतेसुं पुण, केवलमेगे दिसावंधो ॥ ३४६ ॥

शिष्ये शिष्यवर्गे प्रत्येकं प्रभवति तेषामाचार्यलक्षणोपेतानां
सर्वेषामपि देशो दातव्यः । अग्रजवत्सु प्रत्येकं पूर्णतया साधु-
प्राप्यमाणेषु केवलमेकस्मिन् सलक्षणतरे दिग्बन्धः कर्त्तव्यः,
शेषाणां तु सज्जकणानां दिशोऽनुज्ञाप्याः ।

साम्प्रतं तेषाचार्यपदस्थापितेपूकरणदानविधिमाह-

अच्चिचं व जहरिहं, दिज्जइ तेसुं व बहुसु गीएसु ।

एस विही अक्खाओ, अगीएसुं इमो उ विही ॥३४७॥

तेषु वाऽऽचार्यपदस्थापितेषु बहुषु गीतार्थेषु अच्चिचं वस्तु
पात्राऽऽदि उपकरणं यथाऽहं यो यावन्मात्राहस्तस्य तावन्मात्रं
दीयते, एष विधिराख्यातो गीतार्थेषु सूत्रार्थनिष्पन्नेष्वन्ना-
र्यलक्षणोपेतेषु, अणीतेष्वनधिगतसूत्रार्थेष्वन्नाचार्यलक्षणोपेतेष्वयं
वक्ष्यमाणो विधिर्दृष्टव्यः ।

तमेवाऽऽह-

अरिहं व अनिम्मारं, नाउं थेरा जणंति जो उवितो ।

एयं गीयं काउं, दिज्जाहि दिसं अणुदिसं वा ॥३४८॥

अहो नाम लक्षणोपेततयाऽऽचार्यपदयोग्यः, परमद्यापि सूत्रे-
ऽयं च न निर्मातस्तमर्हमनिर्मातं ज्ञात्वा यो गणधरस्तत्कालं
स्थापितस्तं स्वविरा वृद्धा आचार्या ऋणन्ति-यथा एनं साधुं गीतं
गीतार्थं कृत्वा दद्यात् भवान् दिशमनुदिशं वा ।

सो निम्माविय उवितो, अत्यति जइ तेण सह उितो लउं ।

अह न वि चिट्ठइ तहियं, संधानो ता से दायव्वो ॥३४९॥

याऽलावाचार्येण संदिष्टे-यथैतं साधुं निर्माप्य एतस्मै दिशमनुदि-
शं वा दद्यात् स निर्मापितो निर्माप्याऽऽचार्यपदे स्थापितः, ततः
स यदि निर्मापितः स्थापितस्तेन सह तिष्ठति विहरति ततो दष्टं
सर्माचीनम् । अथ नैव, अपिशब्द एवकारार्थो, न तिष्ठति तत्र
तस्य सर्मापे तर्हि (सं) तस्य सङ्घाटो दातव्यः, यस्य पूर्वाऽऽ-
चार्येण वैद्यावृत्त्यकरो दत्तः, सोऽपि तेन सार्द्धं विहरति ।

तत्र ये स्थापितगणधरेणको द्वौ त्रयो वा सहाया दत्तश्च
पूर्वाऽऽचार्यप्रदत्तो वैद्यावृत्त्यकरस्तान् पाठयति, ये चाभिनवशैक्-
का उपस्थापिताः प्रवाजिताः, तेऽप्यात्मनः शिष्यत्वेन संबन्धी-
याः, एवं संजातपृष्ठविहारः सन् अन्यत्र विहारेण गतः, तस्य
तत्र विहरतः शिष्यान् संस्थापितगणधरो विपरिणमयितुकामो
यत् समाचरति तदुपदर्शयति-

पेसेइ गुंतुं व सयं व पुच्छे,

संवंधमाणो उवहिं व देनी ।

सज्जंतिता सिं व समझिया वि,

सच्चित्तमेवं न दग्धे करंतो ॥ ३५० ॥

यत्र स निर्मापितः स्थापितो विहरति तत्रोदन्तवाहका-
न्साधून् तत्शिष्याणां प्रेषयति । अथवा-स्वयमन्तराऽन्तरा
गत्वा तान्पृच्छति । यथा-संस्तरथ यूयं सुखेन, यद् भो भवतां
नास्ति तत्कथयत, येनाऽहं ददामीति । तथा तान् शिष्याना-
त्मनः संबन्धयन् उपदिष्टान्तराऽन्तरा ददाति । तथा ये
स्वाध्यायनिमित्तं समीपस्थापितान् अनुरत्नाधिका गीतार्था इ-
त्यर्थः, तान् तेषां निर्माप्यस्थापितानामाचार्याणां मुक्त्वा ना-
त्मनः समालापयति संश्लेषयति, ' लीह ' संश्लेषणे इतिवचना-
त् । एवं तेन गीतार्थाः शिष्याश्च विपरिणम्यमाना निर्मापित-
स्थापितस्य समीपं मुक्त्वा तं स्थापितगणधरमुपसंपद्यन्ते । स
चैवं सच्चित्तं साधुवर्गलक्षणमात्मसात् कुर्वन् न लभते, व्यवहा-
रतो न ते तस्याऽऽभवन्तीति भावः ।

अथैवमपि ते विपरिणम्यमाना न विपरिणमन्ति, नाऽपि

तस्य समीपमायाति, ततोऽनेन दृष्टान्तेन तावत्संब-

न्धयन्ति, तमेव दृष्टान्तमाह-

गोवालगदिहंतं, करेति जह दांशि भाण्णो गोवा ।

रक्खंती गोणीओ, पिहपिह्हा असहिया दो वि ॥३५१॥

गेल्ले एगस उ, दिष्ठा गोणी उ ताहे अन्नस्स ।

इय नाळणं ताहे, सहिया जाया दुवे गोवा ॥ ३५२ ॥

" दांशि गोवाला सहोत्तरभाउगा मंडणं करेत्ता पत्तेयं पत्तेयं
वेयणएणं गावीओ रक्खंति, अन्नया तेसि एगो रोगी जातो,
ततो तेण जाव न रक्खिया तो गावीतो परिहीणो जातो, अन्नया
वितिओ पणिलगो, सो वि तहव परिहीणो । ततो नेहि एगांग-

यस्स न सोहणमिति चित्तिऊण परोष्परं पीती कया, ततो एको पडिलगो तस्स वित्तिओ गावाओ रक्खइ, एवं इयरस्स वि, एवं तेसिं दव्वपरिवुह्णी जाया । एवं अम्हं पि वीसुं वीसुं विहरंताणं परिहाणी जवति, तम्हा मित्रिया विहरामो, जेणं विउला नाणादीणं वुह्णी हवइ, जं तुम्भं तं तुम्भं चव नाहं तं हरामि । एवं समल्लेयावेत्ता सीसे लब्धंति, एवं विपरिणामेइ, तह वि सो न लहइ । ”

संप्रत्यक्षरयोजना । गोपात्रकट्टण्णं करोति-यथा द्वौ गोपौ आत्कौ, तौ द्वावप्यसहितौ पृथक् पृथक् चेतनेन गा रक्षतः, अन्यदा एकस्य ग्लानत्वे गा अन्यस्य गोस्वामिना दत्ताः, स चेतनात् परिभ्रष्टः । एवमितरोऽपि ग्लानत्वे चेतनपरिहीणो जातः, तत इति पृथक् असंहतस्थितस्य महती रूपहानिरिति कृत्वा जातौ द्वावपि सहितविति ।

उपसंहारमाह-

एवं दोषि वि अम्हे, पिहपिहा तह विहरिमो समगं ।

वाघातेणऽसोषे, सीसा उ परं व न भयंति ॥ १५३ ॥

एवं द्वयेऽपि वयं यद्यपि पृथक् पृथक् तिष्ठामः, तथाऽपि समकं संहिततया विहरामो, येन व्याघ्राने ग्लानत्वाऽऽदिहकणे, अन्योऽन्यस्य ज्ञानाऽऽदिहानिर्नोपजायते, शिष्या वा परं न भजन्ते, एवमपि सत्कुर्वाणो न लभते शिष्यम् । व्य० २ उ० ।

दिग्बिपरिणामे-

जे भिक्खु दिमं विपरिणामेइ, विपरिणामंतं वा साइज्ज-इ ॥ १५४ ॥ जे जिकखु दिसं अवहरइ, अवहरंतं वा साइज्जइ ॥ १५५ ॥

दिशेति व्यपदेशः-प्रव्रजनकाले, उपस्थापनाकाले वा य आचार्य उपाध्यायो वा व्यपदिश्यते सा तस्य दिशा इत्यर्थः । तस्यापहारः, तं परित्यज्य अन्यमाचार्यमुपाध्यायं वा प्रतिपद्यते इत्यर्थः । संजतीए पवत्तिणी ।

अवि य-

रागेण व दोसेण य, दिसावहारं करोति जो जिकखु ।

सो आणा अण्वत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १५६ ॥

रागेण-किंचि णीयल्लगं पासित्ता रागो जातो, ताहे तं दिसं गेहति, पुरिल्ले आयरिओवग्भाए उज्जेति । दोसेण-को वि कम्हि त्ति कारणे उडुसद्धो समणो अणुं आयरियं संदिसंति, तस्स चउणुं पच्छिंत्ते, आणादिणां दोसा जवंति ।

अहवा इमो रागेण उहिसिनि-

जातिकुलरूपजासा-धणवलपरिवारजसत्तवे द्वाभे ।

सत्तवयबुद्धिधारण, उग्गहसीले समायारी ॥ १५७ ॥

माउपक्खविसुखाइ जाती, पियापक्खविसुखं इक्खामुमादियं कुलं, सुविभक्तं उगोवंगअहीणपंचेदियत्तत्तणं कवं, मियमहुरकडु-आजिहाणा ज्ञासा, धणिमं पव्वतियस्स ता तथ मेऽत्थि, उव्वेय-मंससोणिओ वज्रवं, विरियंतारायखओवसमेण वा वज्रवं, ससम-यपरसमयविसारत्तणेण होगुत्तरे य जसो, चउत्थादिणा वादि-रग्भंतरेण वा तवेण वा जुत्तो आहारोवकरणत्तामसंपणे । विक्कि-आवईसु अ अणुस्सुओ अश्विकमो य सत्तमंतां, डुरज्जवसा-

णो वा सत्तमंतो, नासतिवरिस्सो तिदस्सो इव वयवं, उप्पाइ-यादिचउविहवुक्किस्सु वेदो बुद्धिमं, वहुं धरेति, वहुविधं धरेइ, अणिस्सयं धरेति, असंदिट्ठं धरेति, दुद्धरं धरेइ, धुवं धरेइ, एवं उग्गहणे वि खमादी, सीलउववेतो सीलवं, चक्रवालसमायारीए जुत्तो कुसलो य ।

एवं-

एतेहिं उव्वेनं, रागेण परं च उहिसिनि कोइ ।

जच्चाइविहूणं वा, उज्जति कोइ परिजवेणं ॥ १५८ ॥

एतेहिं उव्वेयं कोइ रागेणं अणुं आयरियं उहिसिनि, एतेहिं चव जच्चादिपहिं विहूणं कोइ परिभवेण परिच्छयति, दो-पणेत्यर्थः ।

गाहा-

अहवण मेत्ती पुवं, पुयाद्विपरिवारतो रागे ।

अहिकरणमंमाणे, सभावऽणिट्ठं च दोसेणं ॥ १५९ ॥

‘अहवण’ शब्दो विकल्पप्रदर्शने, मित्रभावो मैत्री, तत्पूर्वं तन्निमित्तं, महायणपूर्व्यं, नेण वा सो पूर्वतो अट्टारादिशब्दिसंपणं, विचारसंपणं वा, एतेहिं गुणेहिं उव्वेयं रागेण आयरियं पक्खिज्जाति, आयरिएण पुण सक्कि अधिकरणे उप्परणे आयरिएण वा असं-माणिओ, सभावण वा अणिट्ठं आयरियं परिच्छयति एस दोसेण ।

पुरिसंतारियपरिच्छाप अणुमुद्वेसेण य इमं दोसा-

आणादिणो य दोसा, विराहणा होति संजमाऽऽताए ।

दुल्लभवोधीयत्तं, वितियपयविराहणा चव ॥ १६० ॥

वित्तिकरणं आणाजंगो, आदिसद्दाओ अणवत्था-जहा एय-स्स एयमसत्तवं तहा अणं पि, एवं मिच्छत्तं जणयति, वित्ति-यपदविशदणे संजमविराहणा । अणुण भणितो-किमायरियं परिच्छयसि ? उत्तराउत्तरेण अधिकरणं, एत्थ आयसंजम-विराहणा, दुल्लभवोधीयत्तं च णिव्वत्तेति, तम्हा दिसावहारं णो करे ।

वितियपदेण अणुमायरियं उहिसिज्जा-

वितियपए आयरिए, ओसणोवाइए य कावगते ।

ओसणो उव्विहो खलु, वत्तमवत्तस्स मगगया ॥ १६१ ॥

जइ आयरिओ ओसरणो जातो, ओवाइतो वा, कावगतो वा, एए तिप्पि दारा । एत्थ ओसणो उव्विहो-पासत्थो, ओस-णो, कुसीहो, संसत्तो, अहाउदो, णितिओ य । तम्मि गच्छे आय-रिओ जो संकपिओ वत्तो अवत्तो वा सो वत्तावत्तो कहं गणं धरेति चि चउमंगण मगगणा कज्जाति । सोलसवरिसाऽऽरेण वयसा अवत्तो, परेण वत्तो, अणधीयणिसीहो अगीयत्थो सुत्ते-ण अत्यतो, वा सुत्तेण गीयत्थो वएण अवत्तो, सुत्तेण वि वत्तो वएण वि वत्तो, पढमं जंगो । वितियओ सुअवत्तो ण वएण । तति-ओ सुएण अणुवत्तो वएण वत्तो । चउत्थो दोहिं वि अवत्तो ।

वत्ते खलु गाहा-

वत्ते खलु गीयत्थे, अव्वत्ते वतेण हवइ गीयत्थे ।

ओसरणो उव्विहो खलु, अहवोसरणे य संगमणा ? १६२

वएण वत्तो गीयत्थो एस पढममंगो, खलु पादपुरणे, अवत्तो वएण एस वितियजंगो, पढममंगे हवइ अगी-यत्थे एस ततियमंगो, पढममंगिल्लो उभयवत्तो, तस्स

इच्छा-अस्मायिरियं उद्दिशति वा, न वा, सो वक्तोवमोस-
प्रायिरियं सारति, चोदयतीत्यर्थः । कदं ? अस्मं गीतं पे-
सति, अहवा-ओससं सयं गंतुं चोदेति तं, एस च सयं
वा गच्छति ।

गाहा-

एगाह पणग पक्खे, चउमासे वरिमे जत्थ वा मिलति ।
चोदेति चोदवेती, अणिच्छे वद्वावए सयंतु ॥ १३२ ॥

एगाहो स्ति ओससं दिणे दिणे गंतुं सारति, एगाहो वा एगंतरे
पंचएहं पंचएहं दिणाण वा सारति, एवं पक्खे, चाउम्मासे,
वरिसंते य, जत्थ वा समोसरणादिसु मितंति, तत्थ वा सा-
रेति, सव्वहाणिक्कंतं ए सयमेव वद्वावेति ।

अस्म च-

आएणं च उद्दिभावे, पवेयणट्टा ए संगह्वाए ।

जति एणम गारवेण वि, मुएज्जअणिच्छे सयंतति ॥ १३३ ॥

सो उभयवक्तो अस्मं वा आयिरियं उद्दिशति, स्यात्किमर्थं ?
पवेयणट्टा न गच्छस्स संगहो वगस्स गहणट्टा, स्व-
यमेव शक्त्याद्, मम जीवते चैव अस्मायिरियं उद्दिशति,
जति एणम परिसेण गारवेण ओससलणं मुएज्ज, तद्वा वि
साधू सव्वडा अणिच्छे, सयमेव आयिरियपदे गायति । गतो
पढमंभंगो ।

इयानि वितियमंगो । सुयवक्तो गाहा-

सुयवक्तो वाऽवक्तो, जणति एणं तेऽहं धारिउमससो ।

सारिहि सगणमेयं, आएणं व वयाम आयिरियं ॥ १३४ ॥

जो सुत्तेण वक्तो वपण अस्वक्तो सो तं आयिरियं भणति-
एयं ते गणं अहं पडुपसवयत्तणाओ य धारितं असक्तो, एहि
तुमं एयं सगणं सारिहि, अहवा न सारिहि तो अम्हे अएणं
आयिरियं वयामो इत्यर्थः ।

आयिरियगाहा-

आयिरिय-मुवज्जायं, पुच्छंते अप्पणो य असमत्थे ।

तिगसंवच्छरमदं, कुञ्जगणसंघे दिसावंधो ॥ १३५ ॥

आयादुपणं वयत्तणातो गणं वद्धावेउमसमत्थो अस्मि आ-
यिरियउवज्जाय उद्दिशितमिच्छंतो पुञ्जायिरियं भणति-अम्हे
अस्मस्स आयिरियस्स एो उवसंपज्जामो, सो ए उवसंपणा-
ण अम्हं सच्चित्तादी हरति, तुमं जति सगणं न सारति, तो
अम्हे एिसद्धं चैव आयिरियं पडिबज्जामो, कुडिब्वं कुलसमवायं
दाउं कुवे ओवह्वयंति, ताहे कुलेण जो दत्तो स तेसि तिग्गि वरि-
साणि सच्चित्तादि णो हरति, एवं गणे संघे य तिग्गि वरिसाणि ।

परतो इमा विधो-

सच्चित्तादि हरंति न, कुञ्जं पि नेच्छामो जं कुलं तुज्जं ।

वच्चामो अस्सगणं, संघं वा जति तुमं गति ॥ १३६ ॥

पुञ्जायिरियस्स अगमतो जणितं-जं तुह कुलं तं कुलिव्वो,
अम्हं तिग्गि वरिसाणं उवदि सच्चित्तादी हरति, जह तुम्हं अ-
म्हायिरिओ न गति तो अम्हे अतो वि परतो गणं संघं वा दूर-
तरं वयामो ताहे गणायिरिओ न गति, तो अम्हे अतो वि
परभागेणं संघं वा दूरतरं वयामो, ताहे गणायिरियं उद्दि-

सारिहि, गणसमवाय वा उवह्वयंति, सो वि संवच्छरं स-
च्चित्तादी न हरति, एवं संघे उवह्वयंति, सो वि उम्मासे स-
च्चित्तादी न हरति, एवं वितियपदेण दिसाहारं करोति ।

गाहा-

एवं वि अगयंते, तावेतुं अरूपंचमे वरिसे ।

सयमेव धरोति गणं, अणुलोमवएण सारेइ ॥ १३७ ॥

एवं अरूपंचमे वरिसे पुञ्जायिरियं चोदणाहिं तावेतं अव-
तावेतं जाहे सो ए गाह, ताहे अरूपंचमेहिं वरिसेहिं वय-
वत्तीज्जो सयमेव गणं धरोति, जत्थ य पासति तत्थ य पु-
ञ्जायिरियं अणुलोमेहिं वयणेहिं सारति, चोदयतीत्यर्थः ।

गाहा-

अहवा जति अत्थि येरा, सत्ता परिकट्टितं न तं गच्छं ।

पढमजंगसरिस्सओ, तस्स उ गमओ मुण्येयव्वो ॥ १३८ ॥

अथवेति विकल्पवाची, अप्पणा गीयत्थे अस्मि य से येरा
गच्छपरिकट्टा अत्थि, तो अस्मं आयिरियं न उद्दिशंति, कम्हा
न उद्दिशंति ? अस्मि-जतो पढमंभंगसरिस्सो चैव एस गमो
भवति । गतो वितियमंगो ।

इयानि ततियमंगो । गाहा-

वत्तव्वयो अगीओ, जति येरा तत्थ केइ गीतत्था ।

तेसंउतिए पढतो, चोदंते असत्ति अस्सत्थ ॥ १३९ ॥

जो पुण वयसा प्राग्यो स वयोवक्तो, अगीयत्थो पुण जइ सग-
च्छे येरा, गीयत्थो तो सो तेहिं येराणं अंतिय समीवे पढतो
गच्छस्स चोदणादि सारणं करोति, ओससायिरियं वा चोदेति,
तेसि गीयत्थयेराणं असति गणं वेत्तुं अवेत्तुं वा अस्मायिरियस-
मीवे उवसंपज्जति, सुत्तट्टाणं अट्टा । गतो ततियमंगो ।

इयानि चत्तयो । गाहा-

जो पुण उज्जओ वक्तो, वद्धावगअसति सो उ उद्दिशति ।

सन्वे वि उद्दिमंता, मोत्तूण इमे तु उद्दिशति ॥ १४० ॥

जो सुत्तेण वपण अ वक्तो सो गणवद्धावगस्स असति अ-
स्मत्थ आयिरियं उद्दिशति, उवसंपद्यतेत्यर्थः । एते चउजंगिद्धा
सन्वे वि इमे मोत्तुं उद्दिशंति ।

गाहा-

संविगमगीयत्थं, अस्संविगं अ गीयत्थं ।

आयिरियउवज्जाया, उद्दिममाणस्स चउगुरुगा ॥ १४१ ॥

सत्तरत्तं तवो ह्वोति, तओ वेदो पहावति ।

छेदेण त्रिन्नपरियाए, तओ मूलं ततो दुगं ॥ १४२ ॥

उट्टाणविरहियं वा, संविगं वा वि वयति गीयत्थं ।

चतुरो य अणुग्वाया, तत्थ वि आणादिणो दोसा ॥ १४३ ॥

संविगं अगीयत्थं, असंविगं गीयत्थं, एते आयिरियउव-
ज्जायत्तेण उद्दिशंतस्स चउगुरुगं जवति ॥ १४१ ॥ अस्मि
सत्तदिणे चउगुरु, वेदो, एवं छुल्लु, उगुरुगा वि वेदो सत्त-
दिणे वा, ततो एक्केकीदिणं सूतं, अणवत्ता, पारंथिया जव-
न्ति । अहवा-उगुरुगतवो परियरणगादिओ, वेदो सत्तदिणेषु

णेयो, ततो परं मूत्रं, अणवच्छपारं चियाप पच्छित्तं वियाणमाणेण संविग्गो गीयत्थो उद्दिसियव्वो ॥१४२॥ उट्टाणविरहियं सदोसं संविग्गं गीयत्थं सदोसं जति उद्दिसति, तो चउगुरुगा पाय-
च्छित्तं, आणादिया य दोसा जवन्ति ।

‘छट्टाणविरहियं ति’ (१४३) अस्य व्याख्या-

छट्टाण जाणि तेहिं, तविरहित काहिया चउरो ।

ते चिय उद्दिसमाणा, छट्टाणगयाण जे दोसा ॥१४४॥

पासत्थो, ओसणो, कुसीलो, संसत्तो अट्ठाढंदो, णिनिओ य, एते-
हिं छहिं ठाणेहिं विरहितो सदोसो । को भवति ? भणति-का-
हियादिया चउरो-कोवाए, ममाए, संपसारए, पासणिए । अ-
हवा-काहिए, पासणिए, मासाए, अकयकिरिए । एते उद्दिसमा-
णस्स ते चेव दोसा, जे छट्टाणगते जणिया । ओसणोत्तं गयं ।

इदाणि ओहाइयकालगते ति दो दारा-

ओहातियकावगते, जाविच्छा ताहे उद्दिमावेनि ।

अव्वत्ते तिविहे वी, नियमा पुण संगहट्टाए ॥१४५॥

तीसु त्रि दीवितकज्जा-सि वज्जिया जति य तस्म तं एत्थि ।

निक्खिविय वयंति दुवे, निक्खू किं दाणि णिक्खिवित्तुं १४६

दोएहड्डाए दोएह वि, णिक्खमणा होति उज्जमंतेसु ।

सीयंतेसु तु सगणो, ववति मा ते विणासेज्जा ॥१४७॥

वत्तम्मि जो गमो खल्लु, गणवच्छे सो गमो उ आयरिए ।

णिक्खमणे तम्मि चत्ता, जमुदिसे तम्मि ते पच्छा ॥१४८॥

ओहातियओसणो, भणति अणाहा वयं विणा तुज्जं ।

कप्पसीसमसागरिए, दुप्पमित्तरगं जतो तिण्हं ॥१४९॥

जो जेण जम्मि ठाण-म्मि ठावितो दंसणे व चरणे वा ।

सो तं ततो सुयं त-म्मि चेव काउं भवे णिरिणो ॥१५०॥

जति वि आयरिओ ओहातिओ । ओहावणं न दुविधं-सारुवि-
यत्तणेण, गिहत्थत्तणेण वा । कावगते आयरिए जो पढमिल्लेसु
तिसु भंगेसु अवत्ता तिष्ठि भणिया, तेसि जाहे इच्छा आयरि-
यउवज्जाएसु इमो विधी ॥ वत्तम्मिगाहा । इह गणावच्छेदितो
सवज्जाओ, जया उवज्जाओ आयरिओ वा अणं आयरियं उ-
द्दिसति ताहे जो उभयवत्तम्मि भिक्खुम्मि विधी, स च्चेव ग-
णावच्छेए आयरिए य विधी दृष्टवो, णवरं गणणिकखेवं काउं
वयति सगणे, जे अण्णे आयरियउवज्जाया संविग्गा गीयत्था
ते तेसि गणणिकखेवं करेति, असंविग्गा अगीतेसु तेसु जति नि-
क्खवंति तो तेण निक्खिप्पमाणा चत्ता भवंति, तम्हा असं-
विग्गा गीतेसु णिक्खेवे अणभवे सगणा चेव वचचंति, जमु-
दिसति आयरिओ (तम्मि ति) तस्य ते सर्वे शिष्या भवंति, प-
च्छित्तअणुवसंपसकालाओ पच्छा, उवसंपज्जणकालादारज्ये-
त्यर्थः । ओहाइयगाहा । ओहाइयं ओसणं वा आयरियं जत्थ
पासति तत्थिमं भणति-तुज्जेहिं विणा अणाहा वयं, वयमि-
त्यात्मनिर्देशे । असागारिए पदेसे तस्स ओसणो धावित्ता
आयरियस्स कमेसु पदेसु सीसेण णिवरुति, जणइ-एहि पसा-
देण अणुच्छेदासणादीं करेह, अम्हे भो सुयमारयमिभयं पि
व इओ तओ डल्लुड्डेमेओ ॥

सीसो पुच्छति-तस्स गिहीभूतस्स अचारित्तिणो किं पा-
देसु णिवडिज्जाति ? । आयरिओ जणति-दुप्पमित्तरगं जओ

तिण्हं-मानु पितु धम्मायरियस्स य, एते परमोवकारिणो,
एतेसि दुक्खेण पच्छुवकारो काउं सक्रति । किं चान्यत्, जो
जेण धम्मावदेसप्पदाणादिणा दंसणे चरणे वा ठावितो, सो
तं गुरुं दंसणचरणेहिं तो चुयंते देवदंसणचरणेसु ठावितं
णिग्गयरिणो जवति, कृत्युपकारेत्यर्थः ।

न आयरियउवज्जाया गणपरिवृत्ता अणायरियं उवसंपज्जं-
ति, तदा इमो विधी-

णिक्खिवणे वि य अप्पणो, परे य संतेसु तस्स ते देति ।

संवाह देयसंतो, सो वि ए वावारे ऽणापुच्छा ॥१५१॥

जया तेहिं आयरिओवज्जाएहिं आलोयणप्पदाणेण अप्पा उ-
वणिक्खित्तो जवति, तदा भणति-इमे य मे साहू, एस पणिण-
क्खेवो, नेण वि आयरिएण अप्पणो संतेसु साहूसु ण घेत्त-
व्वा, तस्स चेव ते देति, अह वत्थअयरियस्स भसति साहूणं
ता सव्वे घेत्तुं पाडिच्छायरियस्स एगसंघारगं कप्पणं देति,
सो वि अ पाडिच्छायरिओ वत्थव्वायरियस्स अणापुच्छाए
ते सिस्से ण वावारेति एसणा ऽऽविस्सु ।

सुत्तं-

जे निक्खु दिसं विप्परिणामेइ, दिसं विप्परिणामंतं वा
साइज्जइ ॥ १४ ॥

इमो सुत्तस्स सुत्तेण सह संबंधः । गाहा-

सयमेव य अवहारो, होति दिसाए ए मे गुरु तो से ।

अह भणित्ता विप्परिणा-मणा उ अण्णेसिमा होंति ॥१५२॥

सयमिति स्वयम् अतिश्रान्तसुत्रे विप्परिणामणा आत्म-
गता अजिहित्ता ।

इमा पुण वपसमाणसुत्ते अण्णे अणस्स दिसाविप्परि-
णामणं करेति-

रागेण व दोसेण व, विप्परिणामं करेति जो निक्खु ।

दुविहं तिविह दिसाए, सो पावति आणमादीणि ॥१५३॥

दिसं विप्परिणामेति रागेण वा दोसेण वा, रागेण-तम्मि सेहे
अज्जोववातो गाढं, ताहे तेण रागेण विप्परिणामेजं अप्पणो
अंते आकृष्टेति, दोसेण-मा तस्स सीसो भवउ ति वि विप्प-
रिणामेति, आयरिओ उवज्जाया दुविहा दिसा साहूणं, आ-
यरियुवज्जाए वत्तिणी य तिविहा संजतीण दिसा, एया दिसा
विप्परिणामेतस्स आणादिया दोसा ।

सो पुण इमेहिं विप्परिणामेति । गाहा-

रुदरो अकुलीणो ति य, दुम्मेहां दमग मंदवुद्धि ति ।

अवि य सपत्ताभन्नच्छी, सीसो परिभवति आयरियं ॥१५४॥

रुदरो एस तव गुरु, तुमं च थेरो न जुज्जते जोगो ।

अविपक्खुद्धि एसो, वए करेज्जा वि जं किं वि ॥१५५॥

कोइ सेहो परिणयवओ तरुणायरियस्स समीपे पवतितु-
कामो अण्ण भणति-रुदरो एस तव गुरु, तुमं च परिणयव-
ओ, ण एस आयरियसीससंजोगो जुज्जति । कहं पुत्तणुअस-
माणस्स सीसो भविस्ससि?, कहं वा विणयं काहिसि?, किं च ते
सज्जणादिजणो जणिहिते ति ? । अहवा भणाति-सो रुदरो
अविपक्खुद्धी, अविपक्खुद्धित्तणेण अकज्जं पि कज्जं वयति,
अविपक्खुद्धित्तणातो किं वि दोसं करेज्जा ।

गाथा-

एमेव सेसपसु वि, तं निंदतो सयं परं वाऽवि ।
मंतेण अमंतेण व, पमंमण तं कुलादीहिं ॥१५६॥

नेसा-कुलाऽऽदिपदा, नेहि कुलाऽऽदिपदि पदेहि तं निंदति
जस्स उवठितो, सो पुण सओ परओ वा संतेहि वा असंतेहि
या कुलाऽऽदिपदि जस्स पटुटो नयं परं वा तं निंदति, तस्स
सेहस्स जमुद्धिसति तस्मि संतेहि वा सयं परयगं वा पसंसति-
इमो कुत्राणो, सो अकुलीणो, इमो मेहावी, सो दुम्मे-
हो, इमो ईसरणक्खंतो, सो दमगो । अहवा-इमो व-
रथपचादिपदि ईसरो, सो दमगो, इमो बुद्धिसंपणो, सो
अबुद्धिम् । अपि चाऽसौ अल्पलामलकी, इमो सलक्खिम् ।
इमेहि कारणेहि सिस्सो परो वाए परिजवति आयरियं ।
अहवा-पसंसते कुलाऽऽदिहिं सेह-तं कुलमंतो, सो अकुलजो ।
एवं सेसपदेसु वि कारणे विपरिणामेणं पि करेज्ज ।

गाथा-

नाऊण य बोच्चेयं, पुव्वगए काझियाणुओगे य ।
सुत्तयजाणगस्सा, कप्पति विस्सासणा ताहे ॥ १५७ ॥
पुव्वक् । नि० चू० १० व० ।
“उभे मूत्रपुरीये च, दिवा कुर्यादुदङ्मुखः ।
रात्रौ दक्षिणतश्चैव, तथा चाऽऽयुने हीयते ॥ १ ॥”
प्र० १०६ चार ।

दिक्कसिद्धिः-दिग्धर्मोपेतं ह्ययं प्रमाणतः सिद्धम् । तथाहि-
मूर्त्तैष्वेव ह्येषु मूर्त्तं द्रव्यमवधिं कृतैतदस्मात्, अतः पूर्वेण
दक्षिणेन पश्चिमेनोत्तरेण पूर्वदक्षिणेन दक्षिणापरणेपारेणोत्तरे-
णोत्तरपूर्वेणाधस्तादुपरिष्टादित्यमी दश प्रत्यया यथा भवन्ति
सा दिगिति । तथा च सूत्रम्-“अत इदमिति यनस्तादृशो
सिद्धिमिति ।” एते हि विशयप्रत्यया नाऽऽकस्मिकाः संभ-
वन्ति । तथा च परस्परऽऽपेक्षमूर्त्तैर्द्रव्यनिमित्तानामितरेतरा-
ऽऽश्रयत्वेऽपि प्राच्यादिभेदेन नानात्वं कार्यविशेषाद् व्यवस्थि-
तम् । प्रयोगश्चात्र-यदेतत् पूर्वापराऽऽदि ज्ञानं तद् मूर्त्तद्रव्य-
व्यतिरिक्तपदार्थनिबन्धनं, तत्प्रत्ययविक्षेपकत्वात् । सम्म० ३
कारु । सूत्र० । “दिसो दिसि ।” एकस्या दिशोऽन्यां
दिशं, पुनस्तस्या अन्यां दिशमित्यर्थः । प्रश्न० ३ आध० द्वार ।
विपा० । म० । नरकपृथिवीषु देवलोकेषु वाऽष्टासु दिक्षु,
चनसुषु वा दिक्षु पङ्क्तिगतनरकाऽऽवासाविमानविचारः प्र-
वर्तते, तत्र नाम-स्थापना-ह्यय-क्षेत्र-ताप-प्रज्ञापक-भावदि-
शामावश्यकऽऽस्युक्तानां सप्तानां मध्ये का दिक् प्रवर्तते, एतासां
दिशां मध्यवर्तिनी का च दिक्, तथा का च देवलोकाऽऽदिषु
दिक् प्रवर्तते, तत्सहेतुकं प्रसाद्यमिति प्रश्नं, उत्तरम्-पङ्क्तिगत-
नरकाऽऽवासाविमानविचाराधिकारे नामाऽऽदीनां सप्तानां दिशां
मध्ये क्षेत्रदिग् ज्ञायत इति । १८ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

दिसाकुमार-दिक्कुमार-पुं० । नृपणनियुक्तगजरूपचिह्नधरे ज-
वनवासिदेवभेदे, प्रज्ञा० २ पद । स० । प्र० । स्था० । औ० ।
प्रव० । (दिक्कुमारसंख्या ‘गाण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे
१७५४ पृष्ठे द्रष्टव्या)

दिमाकुमारावास-दिक्कुमाराऽऽवास-पुं० । दिक्कुमाराणां भ-
वनाऽऽवासे, “तावत्तरि दिसाकुमारणं वाससयसहस्सा पक्ख-
त्ता ।” स० ७५ सम० ।

दिसाकुमारिया-दिक्कुमारिका-स्त्री० । दिक्कुमारभवनपति-
देवविशेषजातीयदेवीषु, आ० म० १ अ० १ खण्ड । आ० चू० ।

रूपाऽऽद्याश्चतस्रो दिक्कुमारिकाः-

चत्तारि दिसाकुमारीमहत्तरियाओ पणत्ताओ । तं जहा-
रूवा, रूवंसा, मुरूवा, रूवावई ॥

“चत्तारि दिसा” इत्यादि सुगमं, नवरं दिक्कुमार्यश्च ता मह-
त्तरिकाश्च प्रधानतमाः, एतासां वा महत्तरिका दिक्कुमारीमह-
त्तरिकाः, एता मध्यरुचकवास्तव्या अर्हता जातमात्रस्य नालक-
तेनाऽऽदि कुर्वन्तीति । स्था० ४ ठा० १ उ० । चित्राऽऽद्याश्च-
तस्रो दिक्कुमार्यः । आ० म० १ अ० १ खण्ड । आ० चू० ।

रूपाऽऽद्याः पञ्च दिशाकुमारिकाः-

उ दिसाकुमारीमहत्तरियाओ पणत्ताओ । तं जहा-रूवा,
रूवंसा, मुरूवा, रूवावई, रूअकंता, रूवप्पभा । स्था० ६ ठा० ।

रिष्टाऽऽदिष्वष्टसु कूटेष्वष्टौ नन्दोत्तराऽऽद्याः दिक्कुमार्यः-
तत्त्य णं अट्ट दिसाकुमारीमहत्तरियाओ महिद्धियाओ०
जाव पडिओवमडिईयाओ परिवसंति । तं जहा-“णंहु-
त्तरा य णंदा य, आणंदा णंदिवप्पणा । विजया वेजयं-
ती य, जयंती अपराजिया ॥ १ ॥” स्था० ८ ठा० ।
आ० म० । आ० चू० ।

कनकाऽऽदिकूटेषु समाहाराऽऽद्यष्टौ दिक्कुमार्यः-

तत्त्य णं अट्ट दिसाकुमारीमहत्तरियाओ महिद्धियाओ०
जाव पडिओवमडिईयाओ परिवसंति । तं जहा-“समाहा-
रा सुप्पन्ना, सुप्पबुद्धा जसोहरा । झञ्जीवई सेसवई, चि-
त्तयुत्ता वसुंधरा ॥ १ ॥” स्था० ८ ठा० । आ० म० ।

खस्तिकाऽऽदिकूटेष्विलादेव्याद्या अष्टौ दिक्कुमार्यः-

तत्त्य णं अट्ट दिमाकुमारीमहत्तरियाओ महिद्धियाओ०
जाव पडिओवमडिईयाओ परिवसंति । तं जहा-“इलादे-
वी सुरादेवी, पुढवी पञ्चमावई । एगनासा णवमिया, सीया
जहाय अट्टमा ॥ १ ॥” स्था० ८ ठा० । आ० म० । आ० चू० ।

रत्नाऽऽदिकूटेष्वलम्बुषुऽऽद्या अष्टौ दिक्कुमार्यः-

तत्त्य णं अट्ट दिसाकुमारीमहत्तरियाओ महिद्धियाओ०
जाव पडिओवमडिईयाओ परिवसंति । तं जहा-“अलं-
बुसा मिच्छेसी, पुंरुरी गीयवारुणी । आसा य सव्वगा
चेव, उत्तराओ सिरी हिरी ॥ १ ॥” स्था० ८ ठा० । आ०
म० । आ० चू० ।

अधोलोकवासिन्यो जोगङ्कराऽऽद्या अष्टौ दिक्कुमार्यः-

अट्ट अहोलोगवत्थव्वाओ दिसाकुमारीमहत्तरियाओ प-
णत्ताओ । तं जहा-“जोगंकरा जोगवती, सुजोगा भोगमा-
लिणी । सुवच्छा वच्चमिच्छा य, वारिसेणा बलाहगा ॥ १ ॥”
स्था० ८ ठा० । आ० म० ।

ऊर्ध्वलोकवासिन्यो मेघकुमारऽऽद्या अष्टौ दिक्कुमार्यः-

अथ उष्ट्रलोकवत्पञ्चाशो दिसाकुमारीमहत्तरियाओ प-
षत्ताओ । तं जहा-“मेहंकरा मेहवर्द्ध, सुमेधा मेघमालिनी ।
तोयधारा विचिता य, पुष्पमाला अणिदिया ॥ १ ॥ ”
स्था० ८ ठा० । आ० ५० ।

(ताश्च तीर्थकृज्जम्ममहोत्सवे आगता इति ' तित्थयर ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २१७६ पृष्ठे छप्यः) पद्मञ्चाशदिक-
न्यकानां कुमारीति संज्ञा कथमिति प्रश्ने, उत्तरम-अत्र ज्व-
नपतयः सर्वेऽपि प्रायः क्रीडाप्रिया भवन्तीति कुमारा उच्य-
न्ते, तथा एता दिक्कुमार्योऽपि ज्वनपतिवन्त तद्वद्बोधा इति ।
३२५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

दिसागर्द-दिग्गजेन्द्र-पुं० । चुमिधारणाय दिक्वचस्थितेषु
गजेषु, द्वी० ।

जोयणसाहस्सीया, एए कूमा हवन्ति चत्तारि ।

पुव्वाइयाऽऽणुपुव्वी, दिसागर्दण ते होंति ॥ १४१ ॥

पञ्मुत्तरे नीलवंतं, सुहत्थिया अंजणागिरी चेव ।

एए दिमागर्दा, दिक्कपुत्तिओवमद्वितिया ॥ १४२ ॥

पुव्वेण होइ विमलं, सयंपभे दक्खिणे दिसाभाए ।

अवरे पुण पच्छिमओ, णिव्वुज्जोयं च उत्तरओ १४३ ॥

दिसाचक्रवाल-दिक्चक्रवाल-न० । दिङ्मण्डले, तपोविशेषे
च । एकत्र पारणके पूर्वस्यां दिशि यानि फलाऽऽदीनि तान्याह्वय
चुङ्के, द्वितीये तु दक्षिणस्यामित्येवं दिक्चक्रवालेन तत्र तप-
कर्मणि पारणककरणं तत्तपःकर्म दिक्चक्रवालमुच्यते । नि०
१ श्रु० ३ वर्ग० ३ अ० । भ० ।

दिसाचर-दिक्चर-पुं० । जगवच्छिष्येषु देशाटेषु, पार्श्वपतीये-
ष्विति चूर्णिकारः । दिशायां चरन्ति यन्ति मन्यन्ते भगवतो
वयं शिष्या इति दिक्चराः, देशाटा वा दिक्चरा भगवच्छि-
ष्याः पार्श्वस्थीभूता इति । भ० १५ श० ।

दिमाजत्तिय-दिग्मात्रा-स्त्री० । देशान्तरगमने, उपा० १ अ० ।

दिसाडाह-दिग्दाह-पुं० । अन्यतमस्यां दिशि अथोऽन्धकारे
उपरि च प्रकाशाऽऽत्मके दह्यमानमहानगरप्रकाशकल्पे, भ०
३ श० ७ उ० । जी० । नि० चू० । आ० चू० । अनु० । व्य० ।
स्था० । दिग्दाहो वायव्यादिषु मण्डलेषु भवन् शस्त्राग्नि-
क्षुत्पीडाविधायी भवति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

दिसाणाग-दिङ्नाग-पुं० । स्वनामख्याते बौद्धविदुषि, स-
म्म० १ काएरु ।

दिसाण्वाय-दिगनुपात-पुं० । दिगनुसरणे, प्रज्ञा० ३ पद ।

दिसादवेक्खा-दिगाद्यपेक्षा-स्त्री० । आचार्योपाध्यायाऽऽदिप-
रिवाराऽऽसम्बन्धे, पञ्चा० ५ विव० ।

दिसादाह-दिग्दाह-पुं० । ' दिसाडाह ' शब्दार्थे, भ० ३
श० ७ उ० ।

दिसादि-दिगादि-पुं० । मेरुमध्यवर्तिनि रुचके, मेरौ च । दिशा
मादिदिगादिः । तथाहि-रुचकाऽऽदिदिशां विदिशां च प्रभ-
वो रुचकश्चाष्टप्रदेशाऽऽत्मको मेरुमध्यवर्ती, ततो मेरुरपि दिगा-
दिरुच्यते । सू० प्र० ५ पाहु० । चं० प्र० ।

दिसापरिमाण-दिक्परिमाण-न० । सर्वतोऽमुकदिशि वा इय-
दवाधि गमनाऽऽदिनियमने, ध० २ अधि० ।

दिसापोकित्ति(ण)-दिक्पोकित्ति-पुं० । उदकेन दिशः प्रोक्ष्य ये
फलपुष्पाऽऽदि समुध्निष्वन्ति तादृशेषु तपस्विदानप्रस्थेषु, औ० ।
नि० । भ० । आ० चू० ।

दिसाबंध-दिग्बन्ध-पुं० । आचार्यत्वाऽऽदिलक्षणे दिशो बन्धे,
ध० २ अधि० ।

दिसावाल-दिक्पाल-पुं० । दिशामधीश्वरेषु, वाच० । आ० भ० ।

दिसामूह-दिङ्मूह-त्रि० । पूर्वस्यामपि पश्चिमा इत्याकारकमा-
नवति, " दिसामोहां से जातो, अइवा मूढे दिसं पहुच । ”
नि० चू० १९ उ० ।

दिसामोह-दिङ्मोह-पुं० । पूर्वस्यामपि पश्चिमा इत्याकारके ज्ञा-
ने, ध० २ अधि० । नि० चू० ।

दिमायरिय-दिगाचार्य-पुं० । गुर्वादिषु दिग्बर्तिसाधूनां सारणा-
ऽऽदिकर्तारि, दी० १ प्रका० । पञ्चा० ।

दिसावल्लोअ-दिगवल्लोक-पुं० । दिग्दर्शने, " सागारियसंर-
फलण्डा उद्धमहो तिरियं च दिसावल्लो गो फायव्वो । ” नि० चू०
४ उ० ।

दिसावेरमण-दिग्विरमण-न० । प्रथमे गुणजनभेदे, ध० २ अधि० ।

दिसासुद्धि-दिक्शुद्धि-स्त्री० । तत्कालोच्छिन्नतश्चक्षणयाऽऽदि-
निनादश्रयणपूर्वकुम्भभृङ्गारचन्द्रध्वजचामराऽऽद्यवर्तलोकनशुभ-
गन्धाऽऽघ्राणाऽऽदिस्वजावायां स्वनामख्यातायां शुद्धौ, ध०
२ अधि० ।

दिसासोवत्तिय-दिक्स्वस्तिक-पुं० । जम्बूद्वीपे मेरुपूर्व रुचक-
पर्वतस्याष्टमे कूटे, स्था० ८ ठा० ।

दिक्सौवस्तिक-पुं० । दिक्प्रोक्तके, दक्षिणाऽऽवर्ते स्वस्तिके च ।
जी० ३ प्रति० ४ उ० । औ० । जं० ।

दिसासोवत्तियासण-दिक्सौवस्तिकाऽऽसन-न० । येषामधो-
जाने दिक्स्वस्तिका आलिखिताः सन्ति तेष्वसनविशेषेषु, जी०
३ प्रति० ४ उ० । जं० ।

दिसाहत्थिकूरु-दिग्घस्तिकूट-पुं० । दिक्षु इत्याकारेषु कूटेषु,
जं० ।

दिग्गजकूटवक्तव्यतामाह-

मंदरे णं भंते ! पव्वए जहमाव्वणे कइ दिसाहत्थिकूरा
पषत्ता ? गोयमा ! अइ दिसाहत्थिकूरा पषत्ता । तं जहा-

“ पञ्मुत्तरे णीलवंते, सुहत्थो अंजणागिरी ।
कुमुदे अ पलासे अ, वडेंसे रोअणागिरी ॥ १ ॥ ”

काहि णं जंते ! मंदरे पव्वए जहसाव्वणे पञ्मुत्तरे णा-
मं दिसाहत्थिकूरे पषत्ते ? गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स उ-
त्तरपुरच्छिमिह्वाए सीआए उत्तरेणं एत्थ णं पञ्मुत्तरे
णामं दिसाहत्थिकूरे पषत्ते । पंच जोअणसयाइं उहं उव्व-
त्तेणं, पंच गाउअसयाइं उव्वेहेणं, एवं विक्खंजपरिक्खेवो
जाणियव्वो चुल्लहिमवंतसरिसो, पासायाणं तं चेव, पञ्मुत्त-
रो देवो, रायहाणी उत्तरपुरच्छिमेणं ॥ १ ॥

एवं णीलवंतदिमाहसिकूटे मंदरस्म दाहिणपुगच्छिमेणं
पुगच्छिमिह्नाए सीओआए दक्षिणणेणं, एअस्स वि नीलवंतो
देवा, रायहाणी दाहिणपुगच्छिमेणं ॥ ७ ॥

एवं सुहसिदिमाहसिकूटे मंदरस्म दाहिणपुगच्छिमेणं
दक्षिणणिह्नाए सीओआए पुगच्छिमेणं, एअस्स वि सुह-
स्वी देवा, रायहाणी दाहिणपुगच्छिमेणं ॥ ३ ॥

एवं चेव जंजणागिरिदिमाहसिकूटे मंदरस्म दाहिणप-
च्छिमेणं दक्षिणणिह्नाए सीओआए पच्छिमेणं, एअस्स
वि जंजणागिरि देवा, रायहाणी पच्छिमेणं ॥ ४ ॥

एवं कुमुदे वि दिसाहसिकूटे मंदरस्म दाहिणपच्छिमे-
णं पच्छिमिह्नाए सीओआए दक्षिणणेणं, एअस्स वि
कुमुदे देवा, रायहाणी दाहिणपच्छिमेणं ५ ।

एवं पल्लामे वि दिसाहसिकूटे मंदरस्म उत्तरपच्छिमे-
णं पच्छिमिह्नाए सीओआए उत्तरेणं, एअस्स एणं वि
पल्लामे देवा, रायहाणी उत्तरपच्छिमेणं ६ ।

एवं वड्डेमे वि दिसाहसिकूटे मंदरस्म उत्तरपच्छिमे उ-
त्तरिह्नाए सीओआए महाएणं पच्छिमेणं, एअस्स वि वड्डेमे
देवा, रायहाणी उत्तरपच्छिमेणं ७ ।

एवं रोअणागिरी दिसाहसिकूटे मंदरस्म उत्तरपुरच्छि-
मेणं उत्तरिह्नाए सीओआए पुगच्छिमेणं, एअस्स वि रोअ-
णागिरी देवा, रायहाणी उत्तरपुरच्छिमेणं, उत्तरिह्नाए सी-
ओआए पुगच्छिमेणं ८ ।

“मंदरे णं भेने ! पञ्चप” इत्यादि प्रश्नसूत्रे दिक्षु ऐशान्यादि-
विदिक्प्रवृत्तिषु हस्त्याकाराणि कूटानि दिग्गहस्तिक्कूटानि. कूट-
शब्दवाच्यगणानामप्येषां पर्वतप्रव्यवहार ऋषभकूटप्रकरण इय
ज्ञेयः । स्थानाङ्गप्रस्थाने तु पूर्वाऽऽदिषु दिक्षु हस्त्याकाराणि ।
उत्तरसूत्रे पञ्चोत्तरेति श्लोकः । पञ्चोत्तरः, नीलवान्, मुहस्ती, अ-
ज्ञानागिरिः । “अज्ञानाऽऽदीनां गिरौ” ॥ ३ । २ । ७७ ॥ (हैम०) ज्यो-
तिर्ना दीर्घः । कुमुदः, पल्लवः, अवनतः, रोचनागिरिः । अन्यत्र
रोहणागिरिः, अत्रापि दीर्घत्वं प्राग्वत् । अथैषां दिग्गम्यस्थां
पृच्छन्नाह- (काहि णमित्यादि) क मन्त । मेरोनेकुशावचने
पञ्चोत्तरो नाम दिग्गहस्तिक्कूटः प्रकृतः । गौतम । मन्दरस्यशा-
न्यां पौरस्त्याया मेरुतः पूर्वदिग्वात्तिन्याः शीताया वचरस्याम् । अ-
नेनोत्तरदिग्वात्तिन्याः शीताया व्यवच्छेदः कृतः । अत्रान्तरे पञ्चो-
त्तरो नाम दिग्गहस्तिक्कूटोऽपि मेरुतः पञ्चाशद्योजनान्तिक्रम एव भ-
वति, प्रासादजिनसमश्रेणिस्थितत्वात् । पञ्च योजनशतान्युद्धोष-
त्वेन, पञ्च गन्धूतशतान्युद्धेयेन, एवमुद्यत्वन्यायेन विष्कम्भः । अत्र
विभक्तिलोपाः प्राकृतः । परिक्रमपञ्च भणितव्यः । तथाहि-सूत्रे पञ्च-
योजनशतानि, मध्ये त्रीणि योजनशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि,
तपरि अर्द्धतृतीयाणि योजनशतानीत्येवंरूपो विष्कम्भः, तथा
सूत्रे पञ्चदश योजनशतानि एकाशीत्यधिकानि, मध्ये एकादश
योजनशतानि पञ्चाशीत्यधिकानि किञ्चिद्दूतानि, तपरिः सप्त यो-
जनशतान्येकत्रय्यधिकानि किञ्चिद्दूतानि इति परिक्रमः । प्रासा-
दाऽऽदीनां च एतद्वर्तिर्देवरात्तानां तदेव प्रमाणमिति गम्यं, यत्

सुब्रह्मिभक्तकूटपतिप्रासादस्येति । अत्र बहुवचननिर्देशो वक्ष्य-
माणदिग्गहस्तिक्कूटवर्तिप्रासादेष्वपि समानप्रमाणसूचनायम् । प-
ञ्चोत्तरदिग्गहस्ती पञ्चोत्तरोऽयं देवः, तस्य राजधान्युत्तरपूर्वस्यामुत्त-
रर्द्धदिग्वात्तिक्कूटाधिपत्वादस्येति १ । अथ श्रेष्ठकन्यायेन प्रवर्ति-
णाक्रमेण दर्शयन्नाह- “ एवं नीलवंत ” इत्यादि व्यक्तं, नवरम्
(एवमिति) पञ्चोत्तरन्यायेन नीलवक्षाम्ना दिग्गहस्तिक्कूटः ।
मन्दरस्य दक्षिणपूर्वस्यां पौरस्त्यायाः दक्षिणस्यां, ततोऽयं प्रा-
च्यजिनजवनऽऽनेयप्रासादयोर्मध्ये ज्ञेयः । एतस्यापि नीलवाद्
देवः प्रवृत्तः, तस्य राजधानी दक्षिणपूर्वस्यामिति २ । “ एवं सुहसि ”
इत्यादि व्यक्तं, नवरं दक्षिणात्याया मेरुतो दक्षिणदिग्वात्तिन्याः
शीतोदायाः पूर्वतः । अनेन मेरुतः पश्चिमदिग्वात्तिन्याः शी-
तोदायाः व्यवच्छेदः कृतः, अत्रान्तरे सुहसिदिग्गहस्तिक्कूटः ।
अत्रेयप्रासाददक्षिणात्यजिनजवनमध्यवर्त्तत्यर्थः । एतस्यापि
पुहस्ती देवः, राजधानी तस्य दक्षिणपूर्वस्यां, नीलवनः सु-
हसिनोरेकस्यामेव दिशि राजधानीत्यर्थः ३ । एवं समवि-
दिग्गहस्तिक्कूटाधिपयोरेकस्यां विदिशि राजधानीत्यर्थः ४ । अ-
त्रेऽपि भाव्यम् । “ एवं चेव ” इत्यादि व्यक्तं, नवरं दक्षि-
णात्यजिनशृङ्गेर्ऋतप्रासादयोर्मध्ये इत्यर्थः ५ । एवमित्यादि
व्यक्तं, नवरं पाश्चात्यायाः पश्चिमाभिमुखं बहन्त्याः शीतोदाया
दक्षिणस्यामिति ऋतप्रासादपाश्चात्यजिनभवनयोर्मध्यवर्त्ती-
त्यर्थः ६ । एवमिति व्यक्तं, पाश्चात्यजिनभवनत्रय्यप्रासाद-
योः उत्तरे इत्यर्थः ६ । “ एवं वड्डेमे वि दिसाहसिकूटे ” इत्या-
दि गनार्थः, नवरमुत्तरायां मेरुत उत्तरदिग्वात्तिन्याः शीता-
याः पश्चिमतः, अनेन पूर्वदिग्वात्तिन्याः शीताया व्यवच्छेदः
कृतः, वायव्यप्रासादोत्तरादिभवनयोर्मध्यवर्त्तत्यर्थः ७ । “ एवं
रोअणागिरी दिसाहसिकूटे ” इत्यादि व्यक्तं, नवरम्-उत्तरा-
याः शीतायाः पूर्वतः, उत्तरादिजिनजवनेशानप्रासादयोः
न्तराले इत्यर्थः ८ । एषु च बहुभिः पूर्वाऽऽचार्यैः शाहवतजिन-
प्रयनस्तोत्रेषु जिनभवनाभ्युपगते, इदं तु सुत्रकृता नोक्तानि,
तेन तथैव केवलिनो विद्वन्ति । अत्र एवोक्तं रत्नशेखरसुरिभिः
स्वोपज्ञेयविचारे- “ करिकूमं नददं, कुक्कुचं जलसमवि-
अहेतु । जिनजवणविस्वाशो, जो तं जाणंति गीमत्या ॥ १ ॥ ”
इति । अथैषा वापी चतुष्कप्रासादानां जिनजवनानां करिकू-
टानां च स्थाननियमने । अत्र वृद्धानां संप्रदायः । तथाहि-मकु-
शावचने हि मेरोश्चतस्रोऽपि दिशो नदीद्वयप्रवाहैः रुद्धा अतो
दिग्देव जवनानि भवन्ति, किं तु नदीतटनिकटस्थानि भवना-
नि, राजदन्तनिकटस्थाः प्रासादाः, भवनप्राग्भावित्वात्, शीतायाः,
शीतोदाऽन्तरालेष्वष्टसु करिकूटाः, अत एव विशेषतो दर्शयते-
मेरोश्चतस्रस्यामुत्तरकुक्कुणां बहिः शीताया उत्तरदिग्गहप-
ञ्चाशद्योजनेभ्यां परः प्रासादः, तत्परिक्रमिष्यश्चतस्रो बाह्यः ।
एवं शेषेष्वपि प्रासादेषु ज्ञेयम् । मेरोः पूर्वस्यां शीतायाः दक्षिण-
तः ५० योजनेभ्यः परतः सिद्धायतनं, मेरोर्दक्षिणपूर्वस्यां ५०
योजनान्तिक्रमे देवकुक्कुणां बहिः शीताया दक्षिणत एव प्रासा-
दाः, मेरोर्दक्षिणतः ५० योजनान्तिक्रमे देवकुक्कुणां मध्ये शी-
तोदायाः पूर्वतः सिद्धायतनं, मेरोरपरदक्षिणतः ५० योजना-
न्यवगाह्य देवकुक्कुणां बहिः शीतोदाया दक्षिणतः प्रासादः, प-
श्चिमायां ५० योजनान्तिक्रमे शीतोदाया उत्तरतः सिद्धायतनं,
मेरोरपरस्यां ५० योजनान्यवगाह्य उत्तरकुक्कुणां बहिः शी-
तोदायाः पश्चिमतः सिद्धायतनमिति । एतेषां चाष्टस्वन्तरेष्व-
ष्टौ करिकूटा रणि । जं ४ वज्रं । इत्यादि ।

दिसिदेवया-दिग्देवता-स्त्री० । ईशाऽऽदिपु, पञ्चा० ८ वि० ।
ध० ।

दिसिद्वय-दिग्व्रत-न० । प्रथमे गुणव्रतभेदे, आव ६ अ० ।

साम्प्रतं तेषामेवाणुवतानां परिपालनाय भावनाभूतानि गुणव्र-
तान्यभिधीयन्ते । नानि पुनस्त्रीणि भवन्ति । नद्यथा-दिग्व्रतम्
१, उपभोगपरिजोगे परिमाणम् २, अनर्थदण्डवर्जनमिति ३ ।
तत्राऽऽद्यगुणव्रतस्वरूपाभिधत्तयाऽऽह-

दिसिद्वयं तिविहे पन्नते । तं जहा-उद्धदिसिद्वय, अहो-
दिसिद्वय, तिरिअदिसिद्वय ॥ ३५ ॥

(दिसिद्वयं तिविहे इत्यादि) दिशो ह्यनेकप्रकाराः शास्त्रे व-
र्णिताः, तत्र सूर्योपलक्षिता पूर्वा, शेषाश्च दक्षिणाऽऽदिका-
स्तदनुक्रमेण छष्ट्याः । तत्र दिशासंबन्धि, दिक्षु वा व्रत-
म्-एतावत्सु पूर्वाऽऽदिदिग्विभागेषु मया गमनाऽऽद्यनुष्ठेयं,
न परत इत्येवंभूतं दिग्व्रतम् । एतच्चोद्यतस्त्रिविधं प्रकृतम्,
तीर्थकरणधरेः । तद्यथेति पूर्ववत् । ऊर्ध्वं दिक्, तत्संबन्धि
तस्या वा व्रतम्-एतावती दिगूर्ध्वपथेताऽऽचारोहणादवगादनीया,
न परत इत्येवंभूतमिति भावना । अधः दिग्धोदिक, तत्संब-
न्धि तस्या वा व्रतमधोदिग्व्रतम्-एतावती दिग्धः कूराऽऽद्यव-
तरणादवगादनीया, न परत इत्येवंभूतमिति हृदयम् । तिर्यग्दि-
क्षाः पूर्वाऽऽदिकाः, तासां संबन्धि तासु वा व्रतं तिर्यग्दिग्व्रतम्-
एतावती दिक् पूर्वैणावगादनीया, एतावती दक्षिणेनेत्यादि, न
परत इत्येवंभूतेति भावार्थः । अस्मिन् च सत्यवप्रहीनक्षेत्राद् बहिः
स्थावरजङ्गमप्राणिगोचरो दण्डः परित्यक्तो भवतीति गुणः ।

इदमपि चातिचाररहितमनुपालनीयमतोऽस्यैवातिचा-
रानभिधत्सुराह-

दिसिद्वयस्स समणोवामणं इमे पंच अइयारा जा-
णिअव्वा, न समायरिअव्वा । तं जहा-उद्धदिसिप्पमाणाइ-
क्के, अहोदिसिप्पमाणाइक्के, तिरिअदिसिप्पमाणाइक्के,
खेत्तवुद्धी, सइअंतरधानं ॥ ३६ ॥

(दिसिद्वयस्स समणोवासपणमित्यादि) दिग्व्रतस्योक्तस्व-
रूपस्य श्रमणोपासकेनापी पञ्चातिचारा ज्ञातव्याः, न समाच-
रितव्याः । तद्यथा-ऊर्ध्वदिग्व्रतप्रमाणातिक्रमः, यावत्प्रमाणं परि-
गृहीतं तस्यातिलङ्घनमित्यर्थः । एवमन्यत्रापि भाधना कार्या ।
अधोदिकप्रमाणातिक्रमः, तिर्यग्दिकप्रमाणातिक्रमः, क्षेत्रस्य
वृद्धिः क्षेत्रवृत्तिरित्येकतो योजनशतपरिमाणमभिगृहीतमन्यतो
दश योजनान्यभिगृहीतानि, तस्यां दिशि समुत्पन्ने कार्ये योज-
नशतमध्यादपनीयान्यानि दश योजनानि, तत्रैव सुबुद्ध्या प्रक्षि-
पति संवर्द्धयत्येकत इत्यर्थः । स्मृतेर्भ्रशोऽन्तर्हानं स्मृत्यन्तर्हान-
म्-किं मया परिगृहीतं, कया मर्यादया व्रतमित्यवमननुसरण-
मित्यर्थः । स्मृतिमूलं नियमानुष्ठानं, भ्रंशे नियमत एव नियमभ्रंश
इत्यतिचारः । "पथं य सामायारी-उड्डं जं पमाणं गहियं, तस्स
चवरि पव्वयसिहरे रुक्खे वा मक्करो य पक्खी वा सावयस्स
वत्थं आभरणं वा गेरिहत्तं पमाणाइरें चवरिभूमिं वञ्जेज्जा,
तत्थ से न कप्पइ गंतुं, जाहे तं पमियं अन्नेण वा आणीयं ताहे
कप्पइ । एयं पुण अठावयहेमकुडसम्मेयसुपइठउज्जंतविचकूम-
अंजणगमंदराऽऽदिपु पव्वएसु ज्वेज्जा । एवं अहे कूवियाऽऽदि-
सु विभासा । तिरियं जं पमाणं गहियं, तं तिविहेण वितिकरणेण

णातिक्रमियव्वं । खेत्तवुद्धी सावणेण न कायव्वा । कहं?, सो पुव्वेण
अंरुगं गहाय गत्तो जाव तं परिमाणं, ततो परेण भंडं अग्घइ
त्ति काउं अवरेण जाणि ज्ञेयणाणि ताणि पुव्वदिसाए संबुहइ,
एसा खेत्तवुद्धी, से न कप्पइ काउं. सिय त्ति चोलीणो होज्जा,
खियत्तियव्वं विस्सरिए वा न गंतव्वं, अन्नो वि न विसज्जिय-
व्वो, जे अण्णाणए को वि गत्तो होज्जा, जं विसुमारिय खेत्तगत्तेण
लक्कं, तन्न गेणहेज्जति" ॥ ३६ ॥ आव० ६ अ० । ध० । उपा० ।
आ० । पञ्चा० । ध० २० । आ० च० ।

दिसीविजाय-दिग्विजाय-पुं० । ईशानाऽऽदिपु कोणेपु, मृ० प्र० १
पाहु० । रा० ।

दिस्स-दृश्य-अव्य० । उत्प्रेक्ष्येत्यर्थे. सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० ।

दिस्समाण-दिश्यमान-त्रि० । उपदिश्यमाने, आचा० १, ध्रु० ३
अ० १ उ० ।

दृश्यमान-त्रि० । चक्षुषा उपलभ्यमाने, आव० ५ अ० । आचा०

दिस्सा-दृष्टा-अव्य० । उत्प्रेक्ष्येत्यर्थे, भ० १७ श० ८ उ० ।

दिह-दिह-धा० । उपचये, अनु० । अदा०-उज०-सक०-अ-
निद् । देग्धि, दिग्धे । अधिक्कत् । अदिग्ध । वाच० ।

दिहागअ-दिधागत-त्रि० । "सर्वत्र लघरामचन्द्रं" ॥ ५ । २
७६ ॥ इति बलोपः । धस्य हः । द्विप्रकारं प्राप्ते, प्रा० हुं० १
पाद् ।

दिहि-धृति-स्त्री० । 'दिहि' इत्येतदर्थं तु "धृतेर्दिहिः" ॥ ८ ।
२ । १३१ ॥ इति वक्ष्याम इति धृतेर्दिहिः । प्रा० १ पाद् ।
"धृतेर्दिहिः" ॥ ८ । २ । १३१ ॥ इति धृतिशब्दस्य दिहिरि-
त्यादेशो वा । 'दिही । धिर् ।' प्रा० २ पाद् । स्त्री० । धृ-क्तिर् ।
तुष्टौ, धारणे, योगे, विष्कम्भावधिके अष्टमे योगे, सुखे, धार-
णायाम, अवसादेऽपि शरीराऽऽदेः स्तम्भनशक्तौ, अष्टादशाक्षर-
पादके ऋदाभेदे, अष्टादशसहस्रार्थां च । वाच० ।

दीण-दीन-त्रि० । दी-क्तः, तस्य नः । दुःखिते, भीते च । वाच० ।
रत्नके, पञ्चा० ए वि० । दैन्यवति, विपा० १ ध्रु० २ अ० । स्था० ।
क्षीणसकलपुरुषार्थशक्तौ, हा० १२ हा० । पं० व० । करुणाऽऽस्प-
दे, सूत्र० १ ध्रु० १० अ० । दुःस्थे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । सूत्र० ।
प्रश्न० । अणु० । शृगालत्वविहारिणि, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ।
"दीणाज्जासं दीणे, गतिं दीणजंपिं पुरिसं । कं पेच्चसि नंदं-
तं, दीणाए दिट्ठिए तत्थ ॥ ११ ॥" व्य० ३ उ० ।

दीणजाड-दीनजाति-त्रि० । दीना वा हीना जातिरस्येति दी-
नजातिः । हीनजातौ, स्था० ४ हा० २ उ० ।

दीणदाण-दीनदान-न० । रूपेणभ्योऽनुकम्पावितरणे, पञ्चा०
७ वि० ।

दीणदिट्ठि-दीनदृष्टि-पुं० । विच्छायाचक्षुषि, स्था० ४ हा० २ उ० ।

दीणपण-दीनप्रज्ञ-पुं० । दीनसूक्ष्मार्थोऽऽलोचने, स्था० ४ हा०
२ उ० ।

दीणपरक्कम-दीनपराक्रम-पुं० । हीनपुरुषकारे, स्था० ४ हा०
२ उ० ।

दीणपरिणय-दीनपरिणत-पुं० । अदीनः सन् दीनतया परि-
णतो यस्तस्मिन्, स्था० ४ हा० २ उ० ।

दीणपरियाय-दीनपर्याय-पुं० । दीनस्येव पर्यायोऽवस्था
प्रमत्त्याऽऽदिलक्षणो यस्य तस्मिन्, स्या० ४ डा० १ उ० ।

दीणपरिवार-दीनपरिवार-पुं० । दीनः परिवारो यस्य त-
स्मिन्, स्या० ४ डा० २ उ० ।

दीणजायया-दीनभायता-स्त्री० । प्रत्यनीकापमानाऽऽदौ दैन्ये,
दीनो भावो मानसाध्यवसायो यस्यासौ दीनभावो, दीनभावस्य
भावो दीनभावता । आनु० ।

दीणभासि (ण्)-दीनजापिण्-पुं० । दीनवद् भाषणशैले, दी-
नवद्दीनं वा जायते । स्या० ४ डा० २ उ० ।

दीणमण-दीनमनस्-पुं० । स्वभावतः पवानुद्धतचेतसि, स्या०
४ डा० १ उ० ।

दीणया-दीनता-अव्य० । दैन्ये, स्या० ४ डा० २ उ० ।

दीणववहार-दीनव्यवहार-पुं० । दीनान्योन्यदानप्रतिदानाऽऽदि-
क्रिये, दीनविधादे च । स्या० ४ डा० २ उ० ।

दीणवित्ति-दीनवृत्ति-पुं० । दीनस्येव वृत्तिवर्तनं जीविका य-
स्य तस्मिन्, स्या० ४ डा० २ उ० ।

दीणविमण (स्)-दीनविमनस्-त्रि० । दीनो दैन्यवान् विमनाः
शून्यचित्तः, दीनश्चासौ विमनाश्च दीनविमनाः । दैन्यवच्छून्याचित्ते,
विपा० १ शु० २ अ० ।

दीणविमणवयण-दीनविमनोवदन-त्रि० । दीनस्येव विमनस
इव वदने यस्य तस्मिन्, ज० ९ श० ३३ उ० । विपा० ।

दीणसरूप-दीनसरूप-त्रि० । उत्तमचित्तस्वाभाव्येऽपि कथ-
ञ्चिद्दीनविमर्शे, स्या० ४ डा० २ उ० ।

दीणसीतसमाचार-दीनशीलसमाचार-पुं० । दीनधर्मानुष्ठा-
ने, स्या० ४ डा० २ उ० ।

दीणसेवि (ण्)-दीनसेविन्-पुं० । दीनं नायकं सेवते यस्तस्मिन्,
स्या० ४ डा० २ उ० ।

दीणानुकरूप-दीनानुकरूप-न० । निःस्वार्थवधिरपङ्कुरोगा-
ऽऽर्तप्रवृत्तिपवुनकुराकरणे, च० २ अधि० ।

दीणार-दीनार-पुं० । दी-अरक्क लुट् च । स्वर्णनृपणे, मुद्रा-
यां, सुवर्णकर्षद्वये, निष्क्रमणे, वाच० । आचा० । आ० क० ।
औ० । नि० चू० । आ० म० ।

दीणारमालिया-दीनारमालिका-स्त्री० । दीनाराऽऽकृतिमाहा-
याम्, औ० ।

दीणोभासी-दीनावभासि (पि)न्-पुं० । दीनवद्वजासते प्रति-
भाति, अवभासते वा याचत इत्येवंशीले, स्या० ४ डा० २ उ० ।

दीप-दीप्र-त्रि० । जाल्वरे, स्या० ८ डा० ।

दीपा-दीप्रा-स्त्री० । दीपप्रभायां, योगद्वयै च । डा० २० डा० ।
(अस्या व्याख्या 'दीप्या' शब्देऽनुपदमेव २५२० पृष्ठे गता)

दीव-दीप-पुं० । दीप-कः । प्रदीपे, दर्श० १ तत्त्व । षो० ।
नि० चू० । दश० । तैलाऽऽदिस्नेहयोगेन वर्तितकादहकशि-

क्षाऽन्विने, वाच० । प्रकाशके वस्तुनि, स्या० १० डा० । दीप-
शिक्षायाम्, स० १० सम० । दीपनक्रियाविकल्पे च । विशेष० ।

त्रिविधा दीपाः-अवज्जम्बनदीपाः, शुद्धलवका इत्यर्थः ।
उत्कम्पनदीपा ऊर्ध्वदण्डवन्तः । पञ्जरदीपा अन्नपटलाऽऽदिप-
ञ्जरयुक्ताः । त्रयोऽप्येते त्रिविधाः सुवर्णरूप्यतदुभयत्वादिति । डा०
६३६

१ शु० १ अ० । 'दीपो' दीप्तौ । दीपयति प्रकाशयतीति दीपः । भाव-
तः श्रुतज्ञानहामे, मुद्र० १ शु० ६ अ० । ("संकटसंज्ञवर्मी, अशम्भि-
वि असह सरिसङ्गरेण । अत्राहङ्ग पञ्चा, सारिम्से दीवगे उ-
विही ॥२८॥" इत्यादि 'परिचवणा' शब्दे वक्ष्यते) दीपादीपशतं
प्रदीप्यते ज्वलति, सोऽपि च प्रदीप्यते, दीपो न पुनरन्यान्यदीपो-
त्पत्तावपि क्षीयते । उक्त० १ अ० । (दीपाऽऽदिजिर्जिनपूजा, तत्-
फलाऽदिकं च 'वेद्य' शब्दे तृतीयभागे १२८६ पृष्ठे छप्यम्)
दीप-न० । द्विगता आपोऽत्र । अच् आदेरत इक्ष । वाच० । द्वा-
भ्यां प्रकाराभ्यां स्थानदात्वाऽऽहाराऽऽद्युपष्टम्भहेतुलक्षणाभ्यां
प्राणिनः पान्तीति दीपाः । जन्वावासाश्चतुर्विधे क्षेत्रविशेषे, अ-
नु० । जलवृत्ते भूदेशे, प्रश्न० ४ अ० द्वार । प्रज्ञा० । दीपोऽ-
पि पूर्ववच्चतुर्धा-तत्र नामदीपो-यस्य दीप इति नाम । स्थाप-
नादीपो-या दीपस्य स्थापना । यथा-चित्रलिखितजम्बूदीपाऽऽ-
दिः । द्रव्यदीपो द्विधा-आगमतो, नोऽआगमतश्च । तथाऽऽगमत-
स्तदर्थज्ञानानुपयुक्तः, नोऽआगमतस्तु क्षरीरमव्यक्षरीरव्यदी-
पो ह्युच्यते । तस्मात्तिरिक्तव्यदीपो द्विधा-संदीनः, असंदी-
नश्च । तत्र यो हि पक्षमासाबुदकेन प्लाव्यते स संदीनो,
विपरीतस्त्वसंदीनः-सिंहवद्दीपाऽऽदिः । भावदीपोऽपि द्विधा-
आगमतो, नोऽआगमतश्च । तत्राऽऽगमतस्तदर्थज्ञातोपयुक्तः । नो-
आगमतस्तु साधुः । कथमित्याह-यथाहि नदीसमुद्रबहुमध्य-
प्रदेशे सांयानिका छव्यदीपमवाप्याऽऽभवसन्ति, तथा पारातीत-
संसारपारावारान्तरचारखेदमेदस्त्रिनो देहिनः परमपरोपका-
रैकप्रवृत्तं साधुं समवाप्याऽऽभवसन्ति, अतो भावतः परमार्थ-
तो दीपो जावद्दीप उच्यते । सोऽपि संदीनासंदीनमेवाद् द्वि-
धा-तत्र परीपदोपसर्गाऽऽद्यैः क्षोभ्यः संदीनः, तदितरस्त्वसं-
दीनः । अथवा-भावदीपः सम्यक्त्वं, तच्च प्रतिपातित्वादौप-
शमिकं, क्षायोपशमिकं च । संदीनो भावदीपः, क्षायिकं चासं-
दीन इति । ननु क्वचित् तत्पर्यायाऽऽपक्षं वस्तु जावन्निक्षेपे नि-
क्षिप्यते, यथाऽत्रैव जम्बूपर्यायमनुजवद् जावजम्बुत्वेन निक्षिप्तः ।
क्वचित् तदन्यपर्यायाऽऽपक्षं वस्तु भावनिक्षेपे निक्षिप्यते, यथाऽत्रैव
भावदीपपर्यायमनुभवन् साधुः सम्यक्त्वं चेति परस्परमुदाह-
रणवैषम्यं कथं युक्तिमदिति ? अत्रोच्यते-वस्तुगत्या तत्पर्या-
याऽऽधारतया भवन् भाव इति कृत्वा तत्पर्यायधर्मां वस्तु भाव-
निक्षेपे निक्षिप्यते । यत्तु तद्वस्तु भावनिक्षेपे निक्षिप्यते तत्तद्व-
तभावगतगुणाऽऽरोपादीपचारिकमिति न दोषः, विषक्षाया विचि-
त्रत्वादिति । प्रस्तुते च-द्विधा गता हवणोदस्याऽऽपोऽस्मादिति अ-
न्वर्थवशाद् द्वौ पत्यं, पृथिव्यादिपरिणामरूपत्वाद् छव्यदीपत्वं, तत्र
च छव्यदीपेनात्राधिकारः, तत्राप्यसंदीनेनेति । अथ वेत्यं नामा-
ऽऽदिजेवाद् दीपश्चतुर्धा-नामदीपो-दीप इति नाम, नामनामव-
तोरजेदोपचारात् । स्थापनादीपो-दीपस्य स्थापनवृत्त्याऽऽद्याका-
रः । छव्यदीपो-दीपाऽऽरम्भकवृत्त्याणि पृथिव्यादीनि, तदात्मक-
त्वाद् दीपानाम् ज० । भावदीपस्तु स्थलाद्याकृतमित्तं स्थलाऽऽत्म-
कं सर्वतः समुद्रजलप्लावितं क्षेत्रखण्डम् । ज० १ वक्त० । स
च छव्यभावमेवाद् द्विधा-तत्र छव्यदीप आश्वासदीपः,
आहवास्यतेऽस्मिन्नित्याश्वासः, स चासौ दीपश्चाऽऽश्वा-
सदीपः । यदिवा-द्वसनमाश्वासः, आहवासाय दीप आ-
हवासदीपः, तत्र नदीसमुद्रबहुमध्यप्रदेशे निजवोधिस्थाऽऽद-
यस्तमवाप्याऽऽभवसन्ति । असावपि द्विधा-संदीनोऽसंदीनश्चे-
ति । यो हि पक्षमासाबुदकेन प्लाव्यते स संदीनो, विपरीतस्त्वसं-
दीनः, सिंहवद्दीपाऽऽदिः यथा हि सांयानिकास्तं दीपमसंदीनमुद-

न्वददेरुत्तितीर्षवः समवाप्याश्वसन्त्येवं तं भावसंधानायात्थि-
तं साधुमवाप्यापरे प्राणिनः समाश्वसन्ति । यदि वा दीप इति
प्रकाशदीपः प्रकाशाय दीपः प्रकाशदीपः, स चाऽऽदित्यचन्द्रम-
यादिप्रसदीनः अपरस्तु विद्युदुल्काऽऽदिः संदीनः । यदि वा प्र-
चुरेभनतया विवक्षितकालावस्थास्यसंदीनो, निपरीतस्तु संदी-
न इति । यथा ह्यसौ स्फुटावेदनतो हेयोपादेयहानोपादानवतां
निमित्तजावमुपयाति तथा कचित्समुद्राऽऽद्यन्तवर्तिनामाश्वस-
कारि च भवति, एवं ज्ञानसंधानायात्थितः परीपहोपसर्गाक्षो-
तयाऽसंदीनः साधुविंशष्टोपदेशज्ञानतोऽपरेषामुपकारयेति । अ-
परे भावद्वीपं, भावदीपं चान्यथा व्याचक्रेते । तद्यथा-भावद्वीपः
सम्यक्त्वं, तच्च प्रतिपातित्वादौपशमिकं, कायोपशमिकं च । सं-
दीनो भावद्वीपः, कायिकं त्वसंदीन इति । तं द्विविधमप्यवाप्य
परीतसंसारत्वात्प्राणिन आश्वसन्ति । भावदीपस्तु संदीनः शु-
तज्ञानम्, असंदीनस्तु केवलमिति । न च्चावाप्य प्राणिनोऽवश्य-
माश्वसन्त्येवेति । आचा० १ श्रु० ६ श्रु० ३३० । समुद्रान्तःपतितस्य
जन्तोर्जलकुलोलाऽऽकुलितस्य मुमूर्षोरतिश्रान्तस्य विश्रामहेतौ,
सम्यक्त्वाऽऽदिके संसारत्रमणविश्रामहेतौ, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।
(जम्बूद्वीपाऽऽदीनां गणना 'आणुपुण्ड्र' शब्दे द्वितीयभागे
१४७ पृष्ठे गता) (जम्बूद्वीपनाम्ना कियन्तो द्वीपा इति 'जं-
बूदीव' शब्देऽस्मिन्नेव जागे १३७६ पृष्ठे गताः) (अन्तर्द्वीपा
'अंतरदीव' शब्दे प्रथमभागे ८६ पृष्ठे उक्ताः)

दीवग्र-देशी-ककलासं, दे० ना० ५ वगं ४१ गाथा ।

दीवंग-द्वीपाङ्ग-पुं० । सुषमसुषमाजाते चतुर्थे कल्पवृक्षभेदे, दी-
पः प्रकाशकं वस्तु, तत्करणत्वाद्दीपाङ्गः । स्था० १० ठा० । प्र-
श्न० । यथेह स्निग्धं प्रज्वलन्त्यः काञ्चनमय्यो दीपिका उद्योतं
कुर्वाणा दृश्यन्ते तद्वद् द्वीपाङ्गो विस्त्रसापरिणतः प्रकृष्टोद्योतेन
सर्वमुद्योतयन् वर्तते । तं० ।

दीवकलिया-दीपकलिका-स्त्री० । दीपशिखायाम्, अनु० ।

दीनकुमार-द्वीपकुमार-पुं० । भूषणनियुक्तसिंहरूपधरेषु भवन-
वासिभिश्चेषु, प्रज्ञा० २ पद । स्था० । औ० । भ० ।

द्वीपकुमाराः सर्वे समाहारा इत्यादिबक्तव्यता-

दीवकुमारा एं भंते ! सत्त्वे समाहारा, सत्त्वे समुस्सास-
णिसासा । ए० इण्डे समष्टे । एवं जहा पदमस ए चिति-
यज्जदेम ए दीवकुमाराणं वत्तव्वया तद्देव० जाव समाजया स-
मुस्सासणिसासा । एवं णागाऽवि । दीवकुमारा णं भंते !
कइ लेस्साओ पस्सत्ताओ । गोयमा ! चत्तारि द्वेस्साओ प-
स्सत्ताओ । तं जहा-कएहद्वेस्सा० जाव तेउलेस्सा । एएसि
णं भंते ! दीवकुमाराणं कएहद्वेस्माणं जाव तेउलेस्साण
य कयरे कयरेहितो० जाव विसेसाहिया । गोयमा ! स-
व्वत्थोवा दीवकुमारा तेउलेस्सा, काउलेस्सा असंखेज्ज-
गुणा, णीललेस्सा विसेसाहिया, कएहलेस्सा विसेसाहिया ।
एएसि एं जंते ! दीवकुमाराणं कएहद्वेस्माणं जाव तेउ-
लेस्साण य कयरे कयरेहितो अप्पट्ठिया वा, महिट्ठिया
वा । गोयमा ! कएहद्वेस्सेहितो णीउलेस्सा महिट्ठिया
जाव सव्वमहिट्ठिया वा तेउलेस्सा । सेवं जंते ! भंते चि-
० जाव विहरइ ॥ भ० १६ श० १३ उ० ।

दीवकुमारावास-द्वीपकुमाराऽऽवास-पुं० । द्वीपकुमाराणां भव-
नाऽऽवासे, 'छावत्तरि दीवकुमाराणं वाससयसहस्सा पस्सत्ता ।'
स० ७५ सम० ।

दीवग-दीपक-पुं० । दीप-स्वार्थे कन् । प्रदीपे, आ० म० ? अ० २
अण्ड । इयेनपक्काणि, रागभेदे च । वाच० । सम्यक्त्वभेदे, स्व-
यं तत्त्वश्चानराहित एव मिथ्यादृष्टिः परस्य धर्मकथाऽऽदिभि-
स्तत्त्वश्चानं दीपयति प्रकाशयति, तत्सम्बन्धि सम्यक्त्वं दी-
पकमुच्यते । विशेष० ।

सयमिह मिच्छदिट्ठी, धम्मकदाहिं दीवइ परस्स ।

सम्मत्तमिणं दीवग, कारणफलभावओ णेयं ॥ ५० ॥

स्वयमिह मिथ्यादृष्टिर्मव्यो ज्ञव्यो वा कश्चिदङ्गारमर्दकव-
त् । अथ च-धर्मकथाऽऽदिभिर्धर्मकथया मातृस्थानानुष्ठानेना-
तिशयेन वा केनचिदीपयतीति प्रकाशयति परस्य श्रोतुः स-
म्यक्त्वमिदं व्यञ्जकम् । आह-मिथ्यादृष्टेः सम्यक्त्वमिति वि-
रोधः । सत्यम्, किं तु कारणफलभावतो ज्ञेयं-तस्य हि मिथ्या-
दृष्टेरपि यः परिणामः स खलु प्रतिपत्तसम्यक्त्वस्य कारण-
जायं प्रतिपद्यते, तद्भावजावित्वात्तस्य, अतः कारण एव का-
र्योपचारात्सम्यक्त्वाविरोधः, यथाऽऽयुधुतमिति ॥ ५० ॥ आ० ।
रथवीपुरनामनगराद् वहिःस्थे स्वनामख्याते उद्याने, उक्तं ३
अ० । विशेष० । आ० म० । आ० चू० । आ० क० । कुङ्कुमे, अ-
र्थाङ्गारभेदे च । न० वाच० । दीपयति-णिच्-एवुत् । यमा-
न्याम्, स्त्री० । कार्यप्रकाशके, कुशले च । त्रि० । स्त्रियां टाप्,
अत इत्वम् । वाच० ।

दीवचंद-दीपचन्द्र-पुं० । ज्ञानधर्माऽऽद्यपाठकशिष्ये स्वनाम-
ख्याते पाठके, अष्ट० ३२ अष्ट० ।

दीवचंपय-दीपचम्पक-न० । दीपस्थगनके, भ० उ श० ६
उ० । रा० ।

दीवचंवग-दीपचम्पक-न० । 'दीवचंपय' शब्दार्थे, भ० उ
श० ६ उ० ।

दीवण-दीपन-पुं० । त्रि० । प्रकाशने, वाच० । ओघ० । दीपनं
करोति कथयतीत्यर्थे, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

दीवणिज्ज-दीपनीय-त्रि० । दीपयति जठराग्निमिति दीपनीयः,
बाहुलकात्कर्त्तर्यनीयप्रत्ययः । अग्निवृद्धिकरे, जी० ३ प्रति० ४
उ० । स्था० । ज्ञा० । प्रज्ञा० ।

दीवमं-दीव्यत्-पुं० । क्रीरति, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

दीवयंत-दीपयत्-पुं० । शोभयति, कल्प० २ क्षण ।

दीवय-द्वीपक-पुं० । चित्रके, जी० १ प्रति० ।

दीववंदिर-द्वीपवन्दिर-न० । स्वनामख्याते श्रावकप्रधाने नगरे,
पं० व० ४ द्वार ।

दीवसमुद्-द्वीपसमुद्र-पुं० । जम्बूद्वीपाऽऽदिष्ववणसमुद्राऽऽदि-
षु, जी० ।

द्वीपसमुद्रवक्तव्यतामाह-

काहि एं जंते ! दीनसमुद्दा, केवइया एं भंते ! दीवसमुद्दा,
के महालया एं जंते ! दीवसमुद्दा, किंसंठिया एं
जंते ! दीवसमुद्दा, किमागारभावपमोयारा णं जंते !
दीवसमुद्दा पस्सत्ता । गोयमा ! जंबुदीवा दीवा, द-

वणादिया ममुदा, मंत्राणतो एकविहिविद्वाणा, त्रित्या-
रतो अणोगविहिविद्वाणा-कुगुणा दुगुणा पमुप्पाएमाणा
पमुप्पाएमाणा पवित्थरमाणा पवित्थरमाणा ओजासमा-
णवीड्या बहुउपलपउमङ्गमुदण्डिणमुजगसंगधियपोंर-
रीयमहापोंररीयमतपत्तसहस्रपत्तयकुङ्कमरोवचिया, पत्ते-
यं पत्तेयं पउमवरवेड्या परिक्रित्ता, पत्तेयं पत्तेयं वणनंर-
परिक्रित्ता अस्मि तिरियलोए असंखेजा दीवसमुदा
सयंजूरमणपञ्जवनाणा पमुत्ता समणउमो ।।

(कदि णं भंते ! दीवसमुदा इत्यादि) क कस्मिन्, णमिति वा-
क्यालङ्कारे, भदन्त ! परमकल्याणयोगिन् !, दीपसमुद्राः प्र-
कृताः ।। अनेन दीपसमुद्राणामवस्थानं पृष्टम् । (केवइया णं जंते !
दीवसमुदा इति) कियन्तेः कियत्संख्याकाः, भदन्त ! दीपसमु-
द्राः ।। अनेन दीपसमुद्राणां संस्थानं पृष्टम् । (किं साहलया णं जंते !
दीवसमुदा इति) किं महानालय आश्रये व्याप्यक्रेवरुणां येषां
ते महाज्ञया, किं प्रमाणा महालयाः, णमिति प्राग्वत् । दीपसमु-
द्राः प्रकृताः ।। किं प्रमाणां दीपसमुद्राणां महत्त्वमिति पाठः । ए-
नेन दीपसमुद्राणामायामाऽऽदिपरिमाणं पृष्टम् । तथा- (किं सं-
स्थित्या णं भंते ! दीवसमुदा इति) किं संस्थितं संस्थानं येषां ते
किं संस्थिताः, णमिति पूर्ववत् । भदन्त ! दीपसमुद्राः प्रकृताः ।।
अनेन संस्थानं परवत् । (किमागारनायपडोयारा णं भंते ! दी-
वसमुदा पमुत्ता इति) आकारनायः स्वरूपविशेषः, कस्याऽऽका-
रनायस्य प्रत्यवतारो येषां ते किमाकारभावप्रत्यवताराः । व-
हुप्रवृत्तद्वयधिकरणेषुपि समासः । णमिति पूर्ववत् । दीपस-
मुद्राः ।। किं स्वरूपं दीपसमुद्राणामिति भावः । अनेन स्वरूप-
विशेषविषयः प्रश्नः कृतः । भगवानाह- (गोयमेत्यादि) गौतम !
जम्बूद्वीपाऽऽदयो दीपाः, लवणऽऽदिका लवणसमुद्राऽऽदिकाः
समुद्राः, अनेन दीपानां समुद्राणां त्राऽऽदिकः । एतच्च पृष्टमपि
भगवता कथितमुत्तरत्रोपर्योगित्यात्, गुणयने शिष्यायापृष्टम-
पि कथनीयमिति खयापनार्थं च । (मंत्राणतो इत्यादि) सं-
स्थानतः संस्थानमाश्रित्य (एगविहिविद्वाणा इति) एकविध
एकप्रकारं विधानं येषां ते एकविधविधानाः, एकस्वरूपा इति
भावः । सर्वेषां वृत्तसंस्थानसंस्थितत्वात् । विस्तरतो विस्तरम-
धिकृत्य पुनरनेकविधविधानाः, अनेकविधानि अनेकप्रकाराणि
विधानानि येषां ते तथा, विस्तरमधिकृत्य नानारूपा इत्यर्थः ।
तदेव नानारूपत्वमुपदर्शयति- (दुगुणा दुगुणा पमुप्पाएमाणा
पमुप्पाएमाणा पवित्थरमाणा पवित्थरमाणा इति) द्विगुणं द्विगुणं
यथा भवति एवं प्रत्युत्पद्यमानाः प्रत्युत्पद्यमानाः, गुण्यमाना
इत्यर्थः । प्रविस्तरतः प्रविस्तरतः, प्रकर्षेण विस्तारं गच्छ-
न्तः । तथाहि-जम्बूद्वीप एकं सत्तं, लवणसमुद्रो द्वे लक्षे, घात-
कीखण्डश्चत्वारि लक्षाणित्यादि । (ओभासमाणावीड्या इ-
ति) अवभासमाना वीचयः कलोल्ला येषां तेऽवभासमान-
वीचयः । इदं विशेषणं समुद्राणां प्रतीतमेव, द्वीपानामपि वेदि-
तव्यम्, तेष्वपि हृदयदीपतागाऽऽदिषु कलोल्लसन्वात् । तथा व-
हुभिरुत्पलपञ्चकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्ड-
रीकशतपत्रसहस्रपत्रैः (कुल्लं चि) प्रकुल्लैर्विकसितैः (केसरे
चि) केसरोपलक्षितैरुपचिता उपचितशोभाका बहुत्पलप-
ञ्चकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रस-
हस्रपत्रप्रकुल्लकेसरोपचिताः, तत्र उत्पलं गर्दभकं, पर्णं सूर्यविका-

शि, कुमुदं चन्द्रविकाशि, नखिनमीपल्लवपर्णं, सुभगं पञ्चवि-
शेषः, सौगन्धिकं कटारं, पुण्डरीकं शनाम्बुजं, तदेव वृहत्
महापुण्डरीकं, शनपत्रसहस्रपत्रे पञ्चविशेषौ पत्रसंख्याकृतजे-
दौ । (पत्तेयं पत्तेयमिति) प्रानशब्दोऽप्रानिसुख्ये, "लक्षणेनाभि-
प्रती अभिसुख्ये " ॥ २ । १ । १४ ॥ इति च समासः, ततो
वापसाविवक्षायां प्रत्येकशब्दस्य निर्धेयत्वं, पञ्चवर्णादका परि-
क्रिताः, प्रत्येकं प्रत्येकं वनस्पतपरिक्रिताश्च । (सयंजूरमणपञ्ज-
वसाणा इति) जम्बूद्वीपाऽऽदयो द्वीपाः स्वयंभूरमणद्वीपपर्यव-
सानाः- लवणसमुद्राऽऽदयः स्वयंभूरमणसमुद्रपर्यवसानाः ।
अस्मिन् तिर्यग्भोके यत्र वयं स्थिता असंख्येया द्वीपसमुद्राः प्र-
कृताः । हे भ्रमण ! हेमायुष्मन् ! इह अस्मिन् "तिरियलोए" इ-
त्यनेन संस्थानमुक्तम् । असंख्येया इत्यनेन संस्थानम्, " कु-
गुणा दुगुणा " इत्यादिना महत्त्वम्, " संज्ञाणतो " इत्यादिना
संस्थानम् । जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

कियन्त दीपसमुद्राणां नामधेयानीति भगवानाह-

केवतिया णं जंते ! दीवसमुदा नामधेजोहिं पमुत्ता ।।
गोयमा ! जावइया लोमे सुभा नामा सुजा वजा० जाव सु-
जा फासा, एवतिया दीवसमुदा नामधेजोहिं पमुत्ता ।

गौतम ! यावन्ति लोके सामान्यतः शुभानि नामानि शब्दचक-
स्वस्तिककलशार्धावसाऽऽदिनि, शुभाः वर्णाः, शुभा गन्धाः, शु-
भा रसाः, शुभाः स्पर्शाः-शुभवर्णनामानि, शुभगन्धनामानि, शु-
भरसनामानि, शुभस्पर्शनामानि च, एतावन्तो द्वीपसमुद्रा नाम-
धेयैः प्रकृताः, एतावन्ति द्वीपसमुद्राणां नामधेयानीति भावः ।

सागरोपमप्रमाणतो द्वीपसमुद्रपरिमाणमाह-

केवइया णं भंते ! दीवसमुदा उच्चारसमएणं पमुत्ता ।।
गोयमा ! जावइया अट्टाइज्जाइं उच्चारसागरोवमाणं उ-
च्चारसमया, एवतिया दीवसमुदा उच्चारसमएणं पमुत्ता ।

(केवइया णं जंते ! इत्यादि) कियन्तो भदन्त ! दीपसमुद्रा उच्चा-
रसमयेन उच्चारपत्योपमसागरोपमप्रमाणेन प्रकृताः ।। भग-
वानाह-गौतम ! यावन्तोऽद्वैततीयानामुच्चारसागरोपमाणामुच्चा-
रसमया एकैकसूत्रमालाप्रापहारसमयाः, एतावन्तो द्वीपसमुद्रा
उच्चारणे प्रकृताः । उक्तं च- "उच्चारसागराणं, अट्टाइज्जाण जत्ति-
या समया । कुगुणा कुगुणपवित्थर-दीवोदहिरज्जु पवइया ॥ १ ॥"

दीवसमुदा णं जंते ! किं पुढवीपरिणामा, आउपरिणामा,
जीवपरिणामा, पांगलपरिणामा ।। गोयमा ! पुढविपरि-
णामा वि, आउपरिणामा वि, जीवपरिणामा वि, पांगल-
परिणामा वि ॥

(दीवसमुदा णं भंते ! इत्यादि) द्वीपसमुद्राः, णमिति पूर्ववत् ।
भदन्त ! पृथिवीपरिणामा अप्परिणामाः ।। भगवानाह-गौतम !
पृथिवीपरिणामा अपि अप्परिणामा अपि, पृथिव्य एव जी-
वपुद्गलपरिणामाऽऽत्मकत्वात् सर्वद्वीपसमुद्राणाम् ।

दीवसमुद्दसु णं जंते ! सव्वपाणा सव्वचूया सव्वजीवा
सव्वसत्ता पुढविकाइयत्ताएण जाव तसकाइयत्ताए उववस-
पुव्वा ।। इता गोयमा ! असति अट्टवा अणंतखुत्तो, इति
दीवसमुदा संमत्ता ।

(दीवसमुद्गेषु णं भंते ! स्वपाणा स्ववजूया इत्यादि) द्वीपस-
मुद्रपु, णामांत पूर्ववत्, सर्वेष्विति गम्यते । नदन्त । सर्वे प्राणा
द्वीप्त्रियाऽऽद्यः, सर्वे जूताः तरवः, सर्वे जीवाः पञ्चोन्त्रियाः,
सर्वे सखाः पृथिव्यादय उत्पन्नपूर्वाः । भगवानाह-गौतम ।
असकृदुत्पन्नपूर्वाः । अथवा-अनन्तकृत्वः, सर्वेषामपि सांख्य-
हारिकराश्यन्तगतानां जीवानां सर्वेषु स्थानेषु प्रायोऽनन्तश्च
उत्पादात् ॥ जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

द्वीपसमुद्राणामुच्चत्वम्-

सर्वे वि णं दीवसमुद्गा दस जोयणसयाई उव्वेहेणं पणत्ता ।
"सर्वे वि" इत्यादि सुगमं, नवरमुद्गधम्-"ओडत्तं ति भणियं
होइ ।" द्वीपानाम् "ओरुत्तणाभावे वि" अधोदिशि सदृक् याव-
द् द्वीपव्यपदेशः, जम्बूद्वीपे तु पश्चिमविदेहे जगतीप्रत्यासत्तौ
"ओरुत्तमवि अत्थि ति ।" स्था० १० डा० । द्वीपसमुद्रोपपत्ति-
प्रतिपादके दीर्घदशानां पष्ठेऽध्ययने, स्था० १० डा० ।

दीवसागरपत्ति-द्वीपसागरप्रकृप्ति-स्त्री० । द्वीपसागराणां प्र-
कृतयो यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा द्वीपसागरप्रकृप्तिः । पा० । द-
शमे कालिकश्रुतजेदे, पा० । द्वी० ।

दीवसिद्धा-दीपशिखा-स्त्री० । ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिभार्यायां साग-
रदत्तवणिक्कुसुतायाम्, उक्त० १३ अ० । नि० । ति० ।

दीवाइजज्ञणभेय-दीपाऽऽदिज्वलनभेद-पुं० । दीपचन्द्रतारका-
ऽऽदीनां दीपनविशेषे, पञ्चा० २ विव० ।

दीवावह-दीपापह-त्रि० । दीपविनाशके, डा० २४ डा० ।

दीवायण-द्वैपायन-पुं० । द्वीपमयनं जन्मभूमिर्यस्य स द्वीपा-
यनः, स एव प्रज्ञाऽऽद्यः । "द्वीपे न्यस्तस्नया घाल-स्ततो द्वैपा-
यनोऽभवत् ।" इत्युक्ते व्यासे, वाच० । सूत्र० १ शु० ३ अ० ४
ख० । पष्ठे ब्राह्मणपरिव्राजके, आ० । स्था० । ती० । दश० ।
आ० म० । स चाऽऽगमिष्यत्यामुत्तर्पिण्यां विंशतितमस्ती-
र्थकरो भविष्यति । स० ।

दीवावर्त्ता-दीपाऽऽवर्त्ता-स्त्री० । दीपपङ्क्तौ, कार्तिकाऽमायां च ।
ती० २० कल्प । श्रीमहावीरस्य निर्वाणसमये अमावास्या
तिथिः, स्वातिनक्षत्रं चाभूताम्, दीपालिकासंवन्धिगुणनसमये
च कस्मिंश्चिद्वर्षे ते भवतः, कस्मिंश्चिद् नेति । एतदुपरि
केचनेत्यं कथयन्ति-यद्यदा स्वात्यमावास्ये भवतस्तदा गुण-
नीयम् । अन्ये च-यस्मिन् दिने "मेरुया" इति लोकप्रसि-
द्धक्रियाविशेषस्तस्मिन् दिने गुणनीयमिति । तत्र "मेरुया"
करणे जेदो भवति-एतद्देशमध्ये ये गुर्जरलोकाः सन्ति, तैः
पाक्षिकदिने तानि कृतानि, एतद्देशीयैस्तु द्वितीयवासरे, ततः
किं स्वस्वदेशानुसारेण "मेरुया" करणदिने गणनीयम्, उत
गुर्जरदेशानुसारेणेति ? प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र दीपाऽऽदिकागुणन-
माश्रित्य स्वस्वदेशीयलोका यस्मिन् दिने दीपाऽऽलिकां कुर्वन्ति
तस्मिन् दिने गुणनीयमिति । ३ प्र० । ही० ४ प्रका० । कल्प० ।

जं रयणिं च णं समणे जगवं महावीरे कालगण० जाव
स्ववदुखप्पहीणे, तं रयणिं च णं नवमह्वई-नवलेच्छई
कामीकोसलगा अट्टारसऽवि गणरायाणो अमावासाए
पाराभोअं पोमहोववासं पट्टविंशु, गण से भावुज्जुए, दवु-
ज्जुयं करिस्सामो ॥ १२० ॥

(जं रयणिं च णं इत्यादि) यस्यां रात्रौ श्रमणो जगवान्
महावीरः कालगतः, यावत् सर्वदुःखप्रक्षीणः, तस्यां रात्रौ (न
वमह्वई इत्यादि) नवमह्लिकाजातीयाः काशिदेशस्य राजानः,
नवलेच्छकाजातीयाः कोशलदेशस्य राजानः, ते च कार्यवशा-
द् गणमेलापकं कुर्वन्ति इति गणराजानोऽष्टादश, ये चे-
टकमहाराजस्य सामन्ताः श्रूयन्ते, ते तस्याममावास्यायां पारं
संसारपारमाभोगयति प्रापयति यस्तमेवविधं (पोसहोव-
वासं ति) वैपधोपवासं कृतवन्तः, आहारत्यागपापधरूपम्
उपवासं चक्रुरित्यर्थः । अन्यथा-दीपकरणं न संभवति, ततश्च
गतः स जाघोद्योतः, ततो हव्योद्योतं करिष्याम इति तैः दी-
पाः प्रवर्तिताः, ततः प्रभृति दीपोत्सवः संवृत्तः, कार्तिकशुक्ल-
प्रतिपदि च श्रीगौतमस्य केवलमहिमा देवैश्चक्रे, अतस्त-
त्रापि जनप्रमोदः, नन्दिवर्चननरेन्द्रश्च जगवतोऽस्तं श्रुत्वा
शोकाऽऽर्त्तः सुदर्शनया भगिन्या संवोद्ध स्यादरं स्ववेदमनि द्वि-
तीयायां जोजिनस्ततो भ्रातृद्वितीयापर्यरुद्धिः । कल्प० १ अधि०
६ क्षण० । ती० । दीपाऽऽलिकाऽऽदिपर्यणिं सुखभक्तिकाऽऽदिकरणे
मिथ्यात्वमारम्भो वेति प्रश्ने, उत्तरम्-आरम्भो लगतीति ज्ञात-
मस्ति, न तु मिथ्यात्वमिति ॥ २२४ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

दीवित्रा-देशी-उपदेहिकायां, मृगाऽऽकर्णण्यां च । दे० ना० ५
वर्ग ३ गाथा ।

दीविय-दीपित-त्रि० । कथिते, ओघ० ।

द्वीपिक-पुं० । शाकुनिकपुरुषसंवन्धिपञ्जरस्थितितिरौ, ज्ञा०
१ शु० १७ अ० ।

द्वीपिन-पुं० । चित्रके, आ० म० १ अ० १ खण्ड । ज० । प्रश्न० ।
प्रज्ञा० । ज्ञा० । जं० । स्था० । सूत्र० । प्रति० । आचा० ।

दीवियग-द्वैप्य-त्रि० । द्वीपसमवे, ज्ञा० १ शु० ११ अ० ।

दीविया-दीपिका-स्त्री० । ह्रस्वो दीपो दीपिका । ह्रस्वे दीपे,
जं० २ वक्र० । "दीवियाचक्रवाहविदं ।" दीपिकानां चक्रवा-
हं सर्वपरिमण्डलरूपं बृन्दं दीपिकाचक्रवाहबृन्दम् । जी० ३
प्रति० ४ उ० । जं० ।

दीवुस्मव-दीपोत्सव-पुं० । दीपमाहिकायाम्, अष्ट० ३२ अष्ट० ।

दीवुमयअमावसा-दीवोत्सवामावास्या-स्त्री० । कार्तिकामावा-
स्यायाम्, ती० २० कल्प ।

दीसंत-दृश्यमान-त्रि० । चक्षुषा प्रत्यक्षे, सूत्र० १ शु० ३ अ० ४ उ० ।

दीह-दीर्घ-पुं० । द-घञ्, घस्य नेत्वम् । शाललतावृक्षे, उष्ट्रे,
द्विमात्रे स्वरवर्णे च । वाच० । "परो दीहे ।" आर्यते, स्था० १ डा० ।
सूत्र० । विशेष० । प्रज्ञा० । औ० । रा० । प्रचुरे, भ० १ शा० ६
उ० । असंख्येये, त्रि० । विशेष० । "दीहरहस्सदिसपक्काणि ।"
विपा० १ शु० ८ अ० ।

दीहकाल-दीर्घकाल-त्रि० । दीर्घः सन्तानापेक्षया अनादित्वा-
त् कालः स्थितिवन्धकालो यस्य तद् दीर्घकालम् । दीर्घस्थिति-
के, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

दीहकालिगी-दीर्घकाक्षिकी-स्त्री० । कालिसंज्ञायाम्, विशेष० ।
इह दीहकालिगी का-क्षिग ति सण्णा जया सुदीहं पि ।
संभरइ नूयमेस्सं, चिनेइ य किह णु कायव्वं ॥ १५० ॥
इह दीर्घशब्दस्य लुप्तदर्शनाद् दीर्घकाक्षिकी 'काक्षिकी' इ-

स्युच्यते, कालिका चार्त्तौ संज्ञा च पुनरुक्त्यान् 'कालिकमंज्ञा'
इति उच्यते । यया मुदीर्घमपि कालं ज्ञानमतीतमर्थं स्मरानि,
एष्यत् ज्ञाप्यद्वन्द्वं चिन्तयति-कथं नु नाम कर्तव्यम् ? इत्येता
चिन्तामाश्रित्य दीर्घोऽनीनाऽनागतवस्तुविषयः कालो यस्यां
ना दीर्घकालिगी कालिकमंज्ञेऽनन्तरं उच्यते ॥५०८॥ विशेषः ।
('सगणी' शब्दे चेतया संज्ञितो द्रष्टव्यः)

दीहकालिगी-दीर्घकालिक-वि० । दीर्घः कालो विद्यते यस्य स
दीर्घकालिकः । न्या० ३ शा० १ उ० । चिरन्तने, दशा० ७ अ० ।

दीहकालिगउवपम-दीर्घकालिकोपदेश-पुं० । दीर्घः कालो
दाघकालः, नोऽस्यास्तीति दीर्घकालिकः, स चाभावोपदेशश्च,
उपदेशो भणने, दाघकालोपदेशः । दाघकालिकं भणने, शा०
म० १ अ० १ खएम ।

दीहवृक्ष-दीर्घवृक्ष-वि० । प्रचुरनरे, ए० ४ उ० ।

दीहगौरवपरिणाम-दीर्घगौरवपरिणाम-पुं० । यत्त आयुः स्व-
भाव्याद् जीवस्य दीर्घं दीर्घगमनतया लोकान्ताद् लोकान्तां या-
वद् गमनशक्तिमंवाति स दीर्घगौरवपरिणामः । अष्टमे आयुषः
परिणामे, इह गौरववृष्टौ गमनपर्यायः । स्वा० ६ शा० ।

दीहजीह-देशी-शब्दे, वे० ना० ५ वर्ग ४१ गाथा ।

दीहक-दीर्घदृष्ट-वि० । संपदृष्टे, नि० चू० १ उ० ।

दीहण-दृष्टान्त-पुं० । देशीयशब्देनन् । उदाहरणे, दर्श० १
नख ।

दीहशिङ्गा-दीर्घनिष्ठा-स्त्री० । मरणे, चिरकालस्यागिन्यां निष्ठा-
याम्, आचा० १ ध्रु० २ अ० ४ उ० । कुत्राऽऽदिप्राज्ञं गन्धम् । वाच० ।

दीहगिव-दीर्घवृष्ट-पुं० । काम्पिल्यपुराजे, यो हि प्रलदत्तेन
हन्तः । उक्त० १३ अ० ।

दीहदंत-दीर्घदन्त-पुं० । जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते च ये आगमिष्यन्त्या-
मुत्सर्षिष्यां भांष्यन्ति द्वितीये चक्रवर्त्तिनि, स० । नि० । नी० ।

दीहदमा-दीर्घदशा-स्त्री० । य० व० । दशाध्ययने प्रत्यविशे-
षे, स्था० ।

दीहदमाणं दस अज्जयणा पणत्ता । तं जहा-

“ चंदे सुरे य सुक्के य, मिरिदेवं । पद्दावई ।

दीवसमुदोववची, बहुपुत्ती मंदरे इय ॥ १ ॥

धरे संजयविजण, पम्ह उस्सासनिस्मसे ॥ ”

दीर्घदशाः स्वरूपतोऽनवगता एव, न दध्ययनानि तु कानिचि-
न्निरयाऽऽवलिक्ताभूतस्वरूपे उपलब्धयन्ते, तत्र चञ्चलकल्पनाप्र-
तिबद्धं चन्द्रमध्ययनम् । तथाहि-राजगृहे महावीरस्य चञ्च-
ल्योत्पिकराजो वन्दनं कृत्वा नाट्यविधिं चोपदर्श्य प्रतिगतः,
गौतमश्च भगवन्तं तद्वक्तव्यतां पप्रच्छ, जगद्वाञ्छोवाच-
आवस्थायामङ्गजिज्ञासाऽयं गृहपतिरभूत्पाङ्गनाथसमीपे च
प्रव्रजितो विराध्य च मनाक् आमरणं चञ्चल्योत्पन्नो, महावि-
देहं च सेत्स्यतीति । तथा सुरवक्तव्यताप्रतिबद्धं सुरं, सुरव-
क्तव्यता चञ्चलं, नवरं सुप्रतिष्ठो नाम्ना वचुर्वेति । शुको ब्रह्मः,
तद्वक्तव्यता चैवम-राजगृहे भगवन्तं वन्दित्वा शुकं प्रतिगते
गौतमेन पृष्टे नयेव जगदायुवाच-वाराणस्यां सौमिलनामा ब्रा-

ह्मणोऽयमभवत्, पाश्वनाथं चाऽपृच्छत्-“तं भवे ! जवजिज्ञं,”
तथा-“सरिसवया मामा कुलन्था यत्ने भोज्ञा,” तथा-“एषो
भवं द्रुये भवं ।” इत्यादि । भगवता चैतेषु विभक्तैर्ध्यातिसः आ-
वको भूत्वा पुनर्विषयांसादारामाऽऽदितोऽककधर्मस्थानानि का-
रयित्वा दिक्प्रोक्तकतापमत्वेन प्रव्रज्य प्रतिपन्नपराणकं क्रमेण
पूर्वाऽऽदिर्भय आनीय कन्दाऽऽदिकमभ्यवजहार । अन्त्यदाऽसौ
यथ कचन गताऽऽदौ पतिष्यामि तत्रैव प्राणान्त्यक्षयम् इत्यभि-
प्रहमभिमृष्टा काण्डमुज्ज्या मुर्वं वद्धा उत्तगभिमुखः प्रतस्थौ, तत्र
प्रथमदिवसे पराहसमये त्रशोकनरोरयो होमाऽऽदिकं कृत्वो-
वाच, तत्र देवेन केनाप्युक्तः-अहो सौमल प्राणम महर्षे ! दुः-
प्रव्रजितं ते, पुनर्दिनीयेऽदिति तथैव सप्तपण्ण्याध उपिन उक्तः,
तुनीयाऽऽदिपु दिनेषु अश्वत्थवष्टोदुम्यराणामध उपिनो भणितो
देवेन, ननः पञ्चमदिनेऽवादीदसौ-कथं नु नाम मे दुःप्रव्रजितम् ?
देवोऽवाचत्-त्वं पाश्वनाथस्य जगवतः समीपे अणुव्रताऽऽदिकं
आवकधर्मं प्रापयथाधुनाऽऽवथा वरं स इति दुःप्रव्रजितं तव,
ततोऽद्यापि तनेवायुवगाऽऽदिकं धर्मं प्रतिपद्यस्व, येन सुप्रव्रजितं
तव जयनीति । एषमुक्तः तथैव चकार, ततः आवकत्वं प्रतिपा-
द्यानाद्योचितप्रतिक्रान्तः कालं कृत्वा शुक्रावन्तसकं विमाने शु-
क्रन्वेनोत्पद्य इति । तथा श्रीदेवीममाश्रयमध्ययनं, श्रीदेवीति । त-
थाहि-रमा राजगृहे महावीरवन्दनाय सौधमांदाजगाम, नाट्यं
दर्शयित्वा प्रतिजगाम च, गौतमस्त्वर्यभवं पप्रच्छ । भगवोस्ते
जगाद-राजगृहे सुदर्शनधेष्टी वभूव, प्रियाजिधाना च राज्ञार्या,
तयोः सुता भूता नाम बृहत्कुमारिका पाश्वनाथसमीपे प्रव-
जिता शरीरवकुशा जाना सातिचारा च मृत्वा दिव गता, म-
हाविदेहं च सेत्स्यतीति । तथा प्रभावती चन्द्रकदुहिना वीतजय-
नगरनाथकोदायनमहाराजभार्या, यया जिनविषयपूजाऽयं स्नाना-
नन्तरं चरत्वा सितयसनापण्डपि विभ्रमाद्रकवसनमुपनीतमन-
वसरमनयति मन्यमानया मम्युता दर्पणेन चेटिका इता, मृता च,
सा ततो धैराग्याडनशनं प्रतिपद्य देवत्वं प्रतिपन्ना, यया चो-
ज्जयतीराज्ञानं प्रति विक्रमेण प्रास्थनस्य ग्रीष्मे मासि पिपा-
सायितभूतसमस्तसंस्थयोदायनमहाराजस्य स्वच्छशीतलज-
लपरिपूजाविपुलं स्वरूपेणोपकारोऽकारीत्येवंलक्षणप्रभावनोच-
रितयुक्तमध्ययनं प्रजायनीति संभाव्यते, न चैवं निर्यावलिक्ता-
भूतस्वरूपे दृश्यते इति पञ्चमम् । तथा बहुपुत्रिकादेवीप्रतिषद्धं
सवाध्ययनमुच्यते । तथाहि-राजगृहे महावीरवन्दनार्थं सौधमां-
द् बहुपुत्रिकाभिधाना देवी समवनतार, वन्दित्वा च प्रतिजगाम,
कथमिति पृष्टं गौतमेन भगवानवादीत्-वाराणस्यां नगर्या भ-
डाभिधानस्य सार्थवाहस्य सुमद्राऽभिधाना भाग्यं वभूव, सा
च वन्ध्या पुत्रार्थिनी जिज्ञार्थमागतमार्यासंघाटकं पुत्रत्वाभं
पप्रच्छ । स च धर्ममचीकथत् । प्राप्ताजीव सा बहुजनापर्येषु
प्रतिपाऽऽयङ्गोवर्त्तनापरायणा सातिचारा मृत्वा सौधममगत,
ततश्चरत्वा च विभ्रसंज्ञेवेशे ब्राह्म गीर्त्तनोत्पत्त्यते, ततः पि-
तृनागिनेयजार्थां जपिष्यति युगप्रसवा च, सा षोडशमिवैर्द्वी-
त्रिशद्वत्यानि जनाधिपति, ततोऽसौ तांनैदादायाः प्रव्रजति,
ताश्च धर्मं कथयिष्यन्ति, आवकत्वं च सा प्रतिपत्स्यते, काला-
न्तरं प्रव्रजिष्यति, सौधमं चञ्चलसामानकनयोत्पद्य महावि-
देहं सेत्स्यतीति । तथा स्थविरः संभूतविजयो भद्रबाहुस्वामि-
नो गुरुप्राता न्यूलभस्य मगमालपुत्रस्य दीक्षादाता, तद्वक्त-
व्यताप्रतिबद्धमध्ययनं स एवाच्यत इति नवमम् । शेषाणि त्री-
ण्यप्रतीतिनि । स्था० १० शा० ।

दीहदिडि-दीर्घदिष्टि-पुं० । दीर्घकालभावित्वादित्यार्थस्यानर्थस्य च दृष्टिः पर्यालोचनम् । विमृश्यकारित्वे, अविमृश्यकारित्वे हि महादोषसम्भवात् । यत उक्तम्-“ सहसा विद्वान् न क्रिया-मविवेकः परमाऽऽपदां पदम् । वृणते हि विमृश्यकारिणः, गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः ॥१॥ ” इति । प्र० १ अधि० । दीर्घा दृष्टिरस्य । परिगते, दीर्घा दूरगा दृष्टिर्यथा । दूरवीक्षणो जन्मभेदे, वाच० ।

दीहृष्ठा-दीर्घाष्ठा-स्त्री० । पर्याप्ताद्यायाम्, क० प्र० १ प्रक० ।

दीहपट्ट-दीर्घपृष्ठ-पुं० । यवराजामात्ये, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

दीहपास-दीर्घपार्श्व-पुं० । परवते भाविनि पोरुशे जिनेन्द्रे, प्र० ७ द्वार । ति० ।

दीहबाहु-दीर्घबाहु-पुं० । ऋषभस्य त्रिसप्ततितमे पुत्रे, कल्प १ अधि० ७ कृण । जम्बूद्वीपे भारते वर्षे आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यां तृतीये वषट्के, स० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षे अस्यामेघोत्सर्पिण्यां चन्द्रप्रभजिनस्य पूर्वभवे जीवे, स० ।

दीहभट्ट-दीर्घभट्ट-पुं० । मातरसगोत्रन्याऽऽर्यसंभूतिविजयस्य स्थविरस्यैकादशे स्वनामख्याते स्थविरस्तेवासिनि, कल्प० २ अधि० ८ कृण ।

दीहमष्ठा-दीर्घाष्ठा-न० । दीर्घा अष्टा कालो यस्य तदीर्घाष्टम् । मकार आगमिकः । दीर्घकालगम्यायाम्, स्था० २ ठा० १ उ० । प्रश्न० । ज० । सूत्र० । ज्ञा० ।

दीर्घाध्व-न० । दीर्घोऽध्वा मार्गो यस्मिन् तदीर्घाध्वम् । दीर्घमार्गगम्यायाम्, स्था० २ ठा० १ उ० । प्रश्न० । म० । सूत्र० । ज्ञा० । दीर्घमार्गे, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

दीहमष्ठा-दीर्घाष्ठा-स्त्री० । दीर्घोऽध्वा कालो यस्यां सा दीर्घाध्वा, मकारस्त्वानामिकः । दीर्घकालगम्यायाम्, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

दीर्घाध्वा-स्त्री० । दीर्घोऽध्वा मार्गो यस्यां सा दीर्घाध्वा । दीर्घमार्गगम्यायाम्, स्था० ५ ठा० २ उ० । औ० ।

दीहमात्र-दीर्घाऽऽयुष्-न० । चिरजीविते, शुभमितीह विशेषणं दृश्यमिति । स्था० १० ठा० ।

दीहर-दीर्घ-पुं० । “ रो दीर्घात् ” ॥ ८ । १ । १७१ ॥ इति दीर्घशब्दात्कार्यं रः । ‘ दीहरं । दीहं । ’ प्रा० २ पाद । “ सर्वत्र लवरामचन्द्रे ” ॥ ७ । २ । ७६ ॥ इति रलुक् । “ सद्यधमाम् ” ॥ ८ । १ । १८७ ॥ इति घस्य हः । प्रा० ७ । १ पाद । आयते, “ अत्र ते दीहरलोभण अन्तु ते भुञ्जुअल्लु । ” प्रा० २ पाद ।

दीहराय-दीर्घरात्र-न० । यावज्जीवे, आव० ४ अ० । आचा० ।

दीहलोय-दीर्घलोक-पुं० । वनस्पतौ, आचा० । यस्मादसौ कायस्थित्या परिमाणेन शरीरोच्छ्रयेण च शूयैकोन्द्येभ्यो दीर्घो वर्तते । तथाहि-कायस्थित्या नावन् “ वणस्सइकाइय णं भंते ! वणस्सइकाइय णं भंते ! केचत्तिकास्स निज्जेवणा सिया ? । अणंतं कालं भणताओ उस्सपिणअवसपिणीओ, खेत्तओ अणत्ता लोया अस्संखजा पोगलपरियट्ठा, ते णं पुगलपरियट्ठा आवलियाए अस्संखजइभागे । ” परिमाणनस्तु-“ पणुप्पन्नवणस्सइकाइया णं भंते ! केचत्तिकास्स निज्जेवणा सिया ? ।

गोयमा ! पणुप्पन्नवणस्सइकाइयाणं नत्थि निज्जेवणा । ” तथा-शरीरोच्छ्रयाच्च दीर्घो वनस्पतिः, “ वणस्सइकाइया णं भंते ! के महलिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! साइरंणं जोयणसइस्सं सरीरोगाहणा । ” न तथाऽन्येषामेकांछयाणाम्, अतः स्थितमेतत्संवेधा दीर्घलोको वनस्पतिरिति । आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० ।

दीहलोयसत्थ-दीर्घलोकशस्त्र-न० । वनस्पत्युत्सादकेऽनौ, आचा० । अस्य च शस्त्रमणिः, यस्मात्स हि प्रवृद्धव्याघ्राकलापाऽऽकुलः सकलतरुगणप्रध्वंसनाय प्रभवति, अनोऽसौ तदुत्सादकत्वाच्छस्त्रम् । आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० ।

दीहवच्छ-दीर्घवृक्ष-पुं० । महति वृक्षे, आचा० २ शु० १ चू० ४ अ० २ उ० ।

दीहवेयहू-दीर्घ (विजयार्क) वैताड्य-पुं० । दीर्घे अर्कवेगविभागकारके पर्वतविशेषे, स्था० ।

जंबू ! मंदरस पर्वतस्य उत्तरदाहिणेणं दो दीहवेयहूपव-या पणत्ता । तं जहा-वहुसमउल्लाण जाव भारहे चेव दीहवेयहू, एरावण चेव दीहवेयहू । भारहे णं दीहवेयहू दो गुहाओ पणत्ताओ । तं जहा-वहुमउल्लाओ अविसेसमणाणत्ताओ अन्नमन्नं णाइवट्ठंति आयामविकखंभुच्चत्तसंठाणपरिणाहेणं । तं जहा-तिमिगुहा चेव, खंरुगप्पवायगुहा चेव । तत्थ णं दो देवा महड्डियाण जाव पडिओवमड्डिया परिवसंति । तं जहा-कयमालए चेव, एट्टमालए चेव । एरावण णं दीहवेयहू दो गुहा पणत्ता । तं जहा-जाव कयमालए चेव, एट्टमालए चेव ।

(दो दीहवेयहू च्छि) वृन्धेताड्यस्यवच्छेदार्थं दीर्घग्रहणं, वैताड्यो विजयार्क्यो चेति संस्कारः, तौ च भरतैरवतयामध्वनागे पूर्वापरतो लवणोदधि स्पृष्टवन्तौ पञ्चविंशतिथोजनोच्छ्रितौ तत्पादावगाढौ पञ्चाशद्विस्तृतौ आयतसंस्थितौ सर्वराजनाबुभयनो बहिः काञ्चनमणरुनाङ्गाधिति । आह च-“ पणवीसं उ-विक्खो, पण्णासं जोयणाणि वित्थिजो । वेयहू रययमओ, भर-इक्खेत्तस्स मज्झमि ॥१॥ ” इति । (भारहेणमित्यादि) वैताड्ये अपरतस्तमिस्रागुहागिरिविस्ताराऽऽयामा द्वाद्दशथोजनविस्तारा अप्रथोजनोच्छ्रया आयतचतुरस्रसंस्थाना विजयद्वारप्रमाण-द्वारा वज्रकपाटपिहिता बहुमध्ये द्विथोजनान्तराभ्यां त्रिथोजन-विस्ताराभ्यामुन्मन्नमग्नजलाभिधानाभ्यां नदीभ्यां युक्ता, तद्वत्पूर्वतः खरुप्रपातगुहेति । (तत्थ णं ति) तयोस्तमिस्रायां गुहायां कृतमावकः इतरस्यां नृत्तमावक इति । (एरवण) इत्यादि तथैव । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

जंबू ! मंदरस पुरच्छिमेणं सीआए महाणईए उत्तरेणं अट्ट दीहवेयहू, अट्ट तिमिसगुहाओ, अट्ट खंरुगप्पवाय-गुहाओ, अट्ट कयमालगा देवा, अट्ट एट्टमालगा देवा, अट्ट गंगाओ, अट्ट सिंधूओ, अट्ट गंगाकुंरा, अट्ट सिंधुकुंरा, अट्ट लसभकूरा पणत्ता, अट्ट लसभकूरा देवा पणत्ता । जंबू ! मंदरपुरच्छिमेणं सीयाए महाणईए दाहिणेणं अट्ट दी-

द्वेयह्वा एवं वेव० जाव अह्म उमभकूडा देवा पणत्ता, नव-
रमेत्य रत्तारत्तवर्द्धा, नानि चैव कूडा । जंव् । मंदरपवच्छिपे
णं मीआंयाए महाणईए दाहिणंणं अह्म दीहवेयह्वा० जाव
अह्म नट्टपालगा देवा अह्म गंगाकुंठा अह्म मिधुकुंठा अह्म
गंगाओ अह्म मिधूओ अह्म उमचकूडपवव्या अह्म उमभ-
कूडा देवा पणत्ता । जंव् । मंदरपुरचिह्मणं मीआंयाए महा-
णईए उत्तरेणं अह्म दीहवेयह्वा० जाव अह्म णट्टमात्रगा देवा
अह्म रत्तकुंठा अह्म रत्तारत्तवर्द्धा अह्म रत्ताओ० जाव अह्म
उमचकूडदेवा पणत्ता । स्वा० ८ ठा० । स० । ज० ।

(तेषां कूटाणि 'कूम' शब्दे तृतीयभागे ६१८ पृष्ठे छप्यानि)
दीहमुत्त-दीर्घिसूत्र-पुं० । दीघवणाऽऽश्रिते, मेधाऽऽदिशब्द-
व् दूरभाव्ये च । स्वा० १० ठा० ।

दीहमुत्त-दीर्घिसूत्र-न० । वृहत्सूत्रे, नि० चू० ।

जे निजत्वं मणकप्पासाओ वा पौनकप्पासाओ वा
उणकप्पासाओ वा मिलकप्पासाओ वा दीहमुत्ताईं करेड,
करंते वा साइजइ ॥ ३६ ॥ नि० चू० ५ उ० ।

('सुत्त' शब्दे व्याख्यास्यते चैनत्)

दीहमेण-दीर्घिमेन-पुं० । भरतक्षेत्रजचन्द्रप्रमजितसमकाक्षिके
पेरवतजे जिने, नि० । श्रेणिकस्य राज्ञो धारण्यां जाते स्वना-
मग्याते पुत्रे, स च महाधीरस्वामिनोऽस्तिके प्रव्रज्य पोडगार्य-
पर्यायः संश्लेखनया मृत्या विजये देवलोके उपपद्य ततश्च्युत्वा
महाविदेहे संन्यस्तोत्तरोपपातिकदशानां द्वितीयवर्गस्य
प्रथमेऽवधयेन सूचितम् । अणु० १ शु० २ वर्ग १ अ० । अ-
स्मादभ्यः श्रेणिकधारणोत्तुन एतस्मात्ता वीरान्तिके प्रव्रज्य द्वाद-
शवर्षपर्यायः संश्लेखनया मृत्या सत्यार्थमिके उपपद्यो महावि-
देहे नेत्यस्तीत्यनुत्तरोपपातिकदशानां प्रथमवर्गस्य षष्ठेऽवधये-
न सूचितम् । अणु० १ वर्ग १ अ० । भरतक्षेत्रजशान्तिनाथ-
जितसमकाक्षिके पेरवतजे जिने च । ति० ।

दीहाड-दीर्घाऽऽयुप्-न० । "आयुरप्सरसोर्वा" ॥ ८ । १ । २० ॥
इत्यन्यव्यञ्जनस्य सो वा । 'दीहाडसो । दीहाड ।' प्रा० १ पाद ।
दीर्घं सागरोपमपरिमिततया आयुरेयामिति दीर्घाऽऽयुः । उत्त०
५ अ० । चिरजीवित्वे, कल्प० १ क्षण ।

दीहाडअत्ता-दीर्घायुत्ता-स्त्री० । दीर्घस्थितिकजीवितहेतुकर्म-
त्वे, स्वा० ३ ठा० १ उ० । (पतत्कारणानि 'आड' शब्दे
द्वितीयभागे १२ पृष्ठे उक्तानि)

दीहासण-दीर्घाऽऽसन-न० । शय्यारूपे आसने, जं० १ वक्र० । जी० ।

दीहिया-दीर्घिका-स्त्री० । ऋजुसारिण्याम्, ज्ञा० १ शु० १
अ० । रा० । जं० । अनु० । आचा० । जी० । प्रज्ञा० । भ० ।
नि० चू० । औ० ।

हु-दुर्-अव्य० । अमावे, आचा० १ शु० २ अ० ५ उ० । जुगु-
प्सायाम्, आ० म० १ अ० २ खणम् ।

हुअं-जुतम्-अव्य० । त्वरिते, अनु० । आव० ।

हुअक्षर-देशी-पद्ये, दे० ना० ५ वर्ग ४७ गाथा ।

हुअक्षरय-द्व्यक्षरक-पुं० । दासे, भृतकः कर्मकरस्तद्विषयोऽ-
क्षरको ह्यक्षरकः, ह्यक्षरकाभिधानो दास इत्यर्थः । पि० ।

हुअक्षरिया-छ्यक्षरिका-स्त्री० । दास्याम्, आ० म० १
अ० २ खण्ड ।

हुअह्म-दुकूल-न० । "दुकूले वा लश्च द्विः" ॥ ८ । १ । ११६ ॥
इति वकारस्य वैकल्पिकोऽकारः, तत्सन्धियोगे लस्य छित्वम् ।
'हुअह्मं, दुकूलं ।' आर्ये-'दुगुह्मं ।' प्रा० १ पाद । वल्ले, औ० ।
हु-कञ्च-कुक् च । छष्टे कृञति । 'कूल' आवरणे । क्षौ-
माभ्यरे, ग्लवणवल्ले, न० । सुद्धमवल्ले च । वाच० ।

हुआइ-द्विजाति-पुं० । "द्विन्योक्त" ॥ ८ । १ । ९४ ॥ इति
इकारस्य उत्त्वम् । प्रा० १ पाद । "सर्वत्र लवराभवन्दे" ॥
८ । २ । ७९ ॥ इति वल्लुक् । प्रा० २ पाद । वाच० । द्वे जाते
जन्मनि यस्य "ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्य-खयो वर्णा द्विजातयः ।"
इति मनुके वर्णत्रये, "मातुरग्रेऽधिजननं, द्वितीयं मौक्षीयधने"
इत्युक्तेस्तेषां तथात्वम् । वाच० ।

हुआइक्ख-दुराख्येय-न० । कृत्राऽऽख्येये वस्तुतत्त्वे, स्वा० ५
ठा० १ उ० ।

हुआर-द्वार-न० । प्रवेशनिर्गममार्गे, ज्ञा० १ शु० १८ अ० । प्र-
तोत्तरां च । ज्ञा० १ शु० २ अ० ।

हुआरिया-द्वारिका-स्त्री० । अपहारे, ज्ञा० १ शु० २ अ० ।

हुआवत्त-द्विकाऽऽवर्त्त-पुं० । पोरुदोऽच्छिन्नच्छेदनयिके द-
धिवादस्य सूत्रे, स० १२ अङ्ग ।

हुअ-द्वितीय-त्रि० । "द्विन्योक्त" ॥ ८ । १ । ६४ ॥ इतीका-
रस्योकारः । 'हुअओ ।' प्रा० १ पाद । "पानीयाऽऽदिशिवत्" ॥ ८ ।
१ । १०१ ॥ इति ईकारस्य इकारः । 'हुअ ।' प्रा० १ पाद । "स-
र्वत्र लवरा०" ॥ ८ । २ । ७६ ॥ इत्यादिना वल्लुक् । प्रा० २ पाद ।
"कमचजन०" ॥ ८ । १ । १७६ ॥ इत्यादिना तलोपः । द्वयोः
पूरणः द्वितीयः । द्वयोः पूरणे द्वितीये भागे, वाच० ।

हुअजितप्-जोतम्-अव्य० । विहर्षमित्यर्थे, स्वा० ५ ठा० २ उ० ।

हुअउत्त-गुप्-भा० । च्वा०-आम०-अक०-सेड । कुत्सने, वाच० ।
"हुगुसेः कुणहुगुच्छहुगुञ्जाः" ॥ ८ । ४ । ४० ॥ इति हुगु-
ञ्जाऽऽदेशः । "कण०-" ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति गलोपे, "हु-
वच्छइ । हुगुहुहु ।" प्रा० ४ पाद ।

हुअण-द्विगुण-त्रि० । "द्विन्योक्त" ॥ ८ । १ । ६४ ॥ इती-
कारस्योकारः । 'हुअणो । विअणो ।' प्रा० १ पाद । द्वाभ्यां गु-
णयते, गुण-घञर्थे कः । द्वाभ्यां गुणिते, वाच० ।

हुअल-दुकूल-न० । 'हुअह्म' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

हुओणय-अवनत-न० । अवनतिरवनतमुत्तमाङ्गप्रधानं प्रणम-
नमित्यर्थः, द्वे अवनने यस्मिन् नद् अवनतम् । द्विरवनम्य वन्द-
ने, आव० । एवं यदा प्रथममेव "इच्छामि क्षमासमणो वंदितं
जावणिजाप निसीहयाप ।" इत्यभिधाय च्छन्दोऽनुज्ञापनार्था-
ऽवनतमिति द्वितीयं पुनर्यदा कृताऽऽवर्त्तो निष्क्रान्तः "इच्छामि"
इत्यादि सूत्रमभिधाय च्छन्दोऽनुज्ञापनार्थेवावनतमिति ।
आव० ३ अ० । वृ० । प्रव० ।

हुंदमिअ-देशी-गद्यगजिते, दे० ना० ५ वर्ग ४५ गाथा ।

दुंदुजग-दुन्दुजक-पुं० । अष्टादश महाग्रहे, " दो दुंदुभगा ।"
स्था० २ ग्रा० ३ उ० । चं० प्र० । कल्प० । जं० । सू० प्र० ।

दुंदुजि-दुन्दुजि-पुं० । ढक्काविशेषे, भ० ६ श० ३३ उ० । आ०
चू० । औ० । रा० । कल्प० । जं० । महत्प्रमाणे मुरजे, नि० चू० १
उ० । भेर्याकारे संकटमुखे देवाऽऽतोद्यविशेषे, रा० । प्र० ।
प्रश्न० । जी० । ज्ञा० ।

दुंदुमिणी-देशी-रूपवत्याम्, दे० ना० ५ वर्ग ५ गाथा ।

दुंदुहि-दुन्दुभि-पुं० । ' दुंदुनि ' शब्दार्थे, रा० ।

दुंवत-देशी-सरिति, दे० ना० ५ वर्ग ४८ गाथा ।

दुक्क-दुष्कृत-न० । दुष्टं कृतं दुष्कृतम् । पापे, सूत्र० १ श्रु० ५
अ० ३ उ० । आचा० । आ० म० । स० । असदनुष्ठाने,
असातावेदनीयोदयरूपे पापफले, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
पापकरणे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । आ० म० । अकृतव्ये, आ-
च० ४ अ० । पापविपाके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । दुःखे च । सूत्र०
१ श्रु० ५ अ० २ उ० । " भिच्छाप मणदुष्कमाय वयदुष्क-
डाय कायदुष्कडाय ।" आच० ३ अ० । " दुष्कर्मं ति वा, साव-
ज्जमणुत्तिं ति वा, पावकम्ममाप्तेवितं ति वा वितहमाइत्तं ति
वा एगछा ।" आ० चू० १ अ० ।

दुक्ककम्म-दुष्कृतकर्म-न० । दुष्टं कृतं दुष्कृतं, तदेव कर्मानु-
ष्ठानम् । पापानुष्ठाने, दुष्कृतेन कर्म ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकं
तद् दुष्कृतकर्म । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

दुक्कडकम्मकारि(ण्)-दुष्कृतकर्मकारिण्-पुं० । दुष्कृतं कर्म कर्तुं
शीघ्रं येषां ते दुष्कृतकर्मकारिणः । पापानुष्ठानकरणशीघ्रेषु,
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

दुक्कडकारि (ण्)-दुष्कृतकारिण्-पुं० । पापविधायिनि, सूत्र०
१ श्रु० ८ अ० ।

दुक्कडगरहा-दुष्कृतगर्हा-स्त्री० । दुष्कृतेष्विहपरभवगतेषु गर्हा ।
अकर्तव्यबुद्धिसारापरसाक्षिक्याम्, आच० १ अ० ।

दुक्कतापि (ण्)-दुष्कृततापिन्-पुं० । दुष्कृतेनानिचाराऽऽसेव-
नेन तप्यते अनुतापं करोतीत्येवंशीलः दुष्कृततापी । अतिचारा-
ऽऽसेवनानुतापकरणशीले, पञ्चा० १५ विव० ।

दुक्कनि (ण्)-दुष्कृतिन्-त्रि० । दुष्कृतं विद्यते येषां ते दुष्कृतिनः ।
नारकेषु, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । महापापेषु, सूत्र० १ श्रु०
५ अ० २ उ० ।

दुक्कनिय-दुष्कृतिक-त्रि० । दुष्कृतमसदनुष्ठानं पापं वा नत्फ-
लं वा असातावेदनीयोदयरूपं नद्विद्यते यस्मिन् स दुष्कृतिकः ।
असदनुष्ठायिनि, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

दुक्कप्प-दुष्कल्प-पुं० । पादवस्थाऽऽदीनां प्रवचननिन्दितानां
कल्पे, पं० भा० ।

दंमणनाणचरित्ते, तत्रविण्णं णिच्चकालं पासत्थो ।

णिच्चं च निंदओ पव्व-यणम्मि तं जाणमु दुक्कप्पं ॥

दुक्कप्पविहारीणं, एगंताऽऽसातण्णै वंधो य ।

आसागण्णै वंधे-ण य दीहो होतु संसारो ॥ पं० जा० ।

य्याणि दुक्कप्पो । नत्थ सो दंसणाईहि पानत्थो अत्थइ,
निच्चं निंदओ गराहिओ य पव्वयणम्मि, जेण ताई वणाणि पडि-
सेवइ । गाहा-(दुक्कप्पविहारीणं) पाठनिज्जं । पं० चू० ।

दुक्कय-दुष्कृत-त्रि० । पापे, पं० १३ विव० । पापकर्मणि,
प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

दुक्कर-दुष्कर-त्रि० । कृ-खल । दुष्करमेव दुष्करम् । कष्ट-
साधये, पञ्चा० १३ विव० । कर्तुमशक्यं, आच० ५ अ० ।
नि० चू० । उयो० । " अथो । दुक्करकाग्र ।" प्रा० २ पाद । " प-
ग्गिम्ब एइ मणोरहइ, दुक्करदइउ करेइ ।" प्रा० ४ पाद । दुः-
खेन कीर्यते । कृ-खलु । आकाशे, वाच० । माये, रात्रौ, स्वतुर्थी-
यस्ताने, दे० ना० ५ वर्ग ४ गाथा ।

दुक्करकरण-दुष्करकरण-न० । दुष्करकारितायाम्, व्य० १०
उ० । नि० चू० । " दुक्करकरणं च कइं ? उच्यते-ण दुक्करं जं प-
मिसेविद्यं तं जीवस्स संपुडाणुकुत्तं दुक्करं, तत्रां जं चित्तनिवि-
त्तिकरणं तं दुक्करकरणं ति ।" नि० चू० २० उ० ।

दुक्काअ-दुष्काल-पुं० । धान्यमहर्घताऽऽदिना दुष्टं समये, जं०
१ वक्र० ।

दुक्कुक्काणि आ-देशी-पतदग्रहे, दे० ना० वर्ग ४८ गाथा ।

दुक्कुत्तजम्पप्पसत्थि-दुष्कुत्तजन्मप्रशस्ति-स्त्री० । दुष्कुलेषु
शक्यवनशवरवर्वाऽऽदिसद्यधिषु यज्जन्म अलदाचागणां प्रा-
णिनां प्रादुर्भावस्तस्य प्रशस्तिः प्रज्ञापना । अलदाचाराणां
प्रादुर्भावप्रज्ञापनायाम्, ध० । तत्र चोत्पन्नानां किमित्या-
ह-" दुःखपरम्परानिवेदनमिति ।" दुःखानां शरीरमानसा-
शर्मनकृपानां या परम्परा प्रवाहस्तस्या निवेदनं प्ररूपणम् ।
यथा-अलदाचारपरम्परयाज्जीवा दुष्कुलेषूपपद्यन्ते, तत्र चा-
सुन्दरवर्णरसगन्धस्पर्शशरीरभाजां तेषां दुःखनिगाकरणनिव-
न्धनस्य धर्मस्य खल्लेऽप्यनुपलम्भाद् हिंसाऽनृतस्तेषां शुककर्म-
प्रवणानां तरकाऽऽदिकलः पापकर्मोपचय एव संपद्यते, तद्-
भिभूतानामिह परत्र चाऽव्यर्वाच्यज्ञानुवन्धा दुःखपरम्परा प्र-
सूयते । यदुच्यते-" कर्मभिरेव स जीवो, विवशः संसार-
चक्रमुपयाति । द्रव्यक्षेत्राद्वा भावनिष्ठाभावसंते बहुशः ॥ १ ॥"
ध० १ अधि० ।

दुक्कुत्त-देशी-असहने, दे० ना० ५ वर्ग ४४ गाथा ।

दुक्ख-दुःख-न० । " वाऽह्यर्थवचनाऽऽद्या ।" ॥ ८ । १ । ३३ ॥

इति पुंसि वा प्रयोगः । ' दुक्खा । दुक्खाइ ।' प्रा० १ पाद ।
" कगट्ठनदपसपश ५ क ५ पासूई लुक् " ॥ ८ । २ । ७९ ॥ ए-
पां संयुक्त्वणसंविधनामूर्ध्वं स्थितानां लुक् भवति । दुःखम् ।
प्रा० २ पाद । दुःखं करोति दुःखयति, दुःखयतीति दुःखम् ।
पापकर्मणि, उक्त० ६ अ० । सूत्र० । प्रश्न० । उपा० । महा० ।
आचा० । औ० । दुष्करे, वृ० ६ उ० । क्लेशे, स० ६ सम० । संसारे,
उक्त० ३२ अ० । रोगे, उक्त० २ अ० । सूत्र० । अमनोहसमु-
त्पादे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । दुष्कृतकर्मफले, दश० १
अ० । असातावेदनीयोदये, आचा० २ श्रु० ४ चू० १ अ० ।
प्रतिकूटतयाऽवभासमाने राजसे चित्तधर्मे, द्वा० ११ द्वा० ।
उदयेन असातावेदनीयोदयं प्राप्ते (सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३
उ०) कष्टे, आ० म० १ अ० २ खएर । आचा० । अज्ञाने, मोह-
नीये, आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० । असुखरूपे, म० ५

अ० ६ उ० । तापानुभवकूपे, दश० १ अ० । अस्मिन्नेये, सूत्र०
१ ध्रु० २ अ० ३ उ० । विविधधाधनायोगकूपे, सूत्र० १ ध्रु०
१२ अ० । अस्मानोदयाऽऽदिकूपे कर्मफले, सूत्र० १ ध्रु०
१ अ० १ उ० । अष्टप्रकारके कर्मणि, सूत्र० १ ध्रु० ए
अ० । अस्मानोदये, अष्ट० २१ अष्ट० । आचा० । सूत्र० ।
अस्मानोदयकारणे, आचा० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० । ज० । सूत्र० ।
उत्त० । अस्मानोदनीयविपाकजनिने, आचा० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० ।
परिपहोपसर्गजनिनपीडायां च । सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० ।
"दुःखं स्वाकृतिमध्ये प्रथममिह भवेद् गम्यमाने नराणां,
यान्त्ये चाऽपि दुःखं मलत्तुलितननुग्रीपयःपानमिधम् ।
तस्मिन् चाऽपि दुःखं भवति विरहजं वृक्षभावोऽप्यनारः,
संनारेरेमनुप्याः । वदन यदि सुखं स्वल्पमप्यस्ति किञ्चित् ॥"
ध० २० ।

तथाहि-

जाणंति अणुद्वंति य, आणुजम्प जराभरणसंभवे दुःखे ।
न य विमयेसु विरज्जंति, गोयमा ! दुग्गमणपत्थए जीवे ॥
महा० ६ अ० ।

दुःखमेवमवीमामं, मच्चंमिं जगजंतुणं ।
एगं ममयं तमभावे, जं सम्मं अहियामियं ॥ महा० ७ अ० ।
सर्वं परवशं दुःखं, सर्वमात्मवशं सुखम् ।

एतदुक्तं समामेन, लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ १ ए ॥
मच्चं परवशं पराधीनं दुःखं, तद्वृक्षणयोगात् । सर्वमात्मवशम-
पराधीनं सुखम्, अत एव हेतोः, एतदुक्तं मुनिना संज्ञेयेन
समामेन, लक्षणं स्वकथं सुखदुःखयोः । इयं च ध्यानजमेव
तत्त्वतः सुखं, न तु पुण्योदयजन्मपत्त्यावेदिनं भवति । तदा-
ह-" पुण्यापेक्षमपि एव, सुखं परवशं मितम् । तन्मच्च दुः-
खमेवैतद्, ध्यानजं तत्त्विकं सुखम् ॥ १ ॥ " डा० २४ डा० ।

सुईहिं अगिवत्ताहिं, संजिन्नस्म निरंतरं ।
जावडयं गोयमा ! दुःखं, गच्छे अट्टगुणं तयां ॥
गच्छाओ निपणंतस्म, जोणिजंतुनिर्पाद्वणे ।
कोनीगुणं तयं दुःखं, कोनाकोनीगुणं पि वा ॥
जायमाणान जं दुःखं, मरमाणान जंतुणो ।
तेण दुःखविवागेणं, जाइं न सरंति अप्पणो ॥ महा० ९ अ० ।
एगं दुःखे जीवाणं ।

(एगे दुःखे) एकमेवान्निमज्जप्रदणसम्पन्नं दुःखं यस्य स
एकदुःखः । " एगे अण्वे सि " पाठात्तरे त्वेकधैवाऽऽख्या संशु-
काऽऽद्वयपदेशो यस्य न त्वसंशुकाः, संशुकाः संशुका इत्यादिको-
ऽपि व्यपदेशान्तरनिमित्तस्य कपायाऽऽदेरभावादिति संभवत्ये-
कधाऽऽख्याः । एकधा अङ्को वा जीवो यस्य स तथेति जीवानां
प्राणिनामेकजत एक इवाऽऽस्मीपम इत्यर्थः । एकान्तहितवृत्ति-
त्वात् । एकत्वं चास्य बहूनामपि समस्वभावत्वादिति । अथवा-
पक्षेत्यादिसूत्रान्तरमुक्तरूपसंशुकादन्येषां स्वरूपप्रतिपादनापरं,
तत्र प्राकृतत्वात् प्रत्येकमेकं दुःखं प्रत्येकैकदुःखं जीवानां
स्वरूपकर्मफलभोगित्वात् । किञ्चित् तदित्याह-एकजतमनन्यत-
या व्यवस्थितं प्राणिषु, न साहचर्यानामिव बाह्यमिति । शा० १ डा० ।

जीवानां दुःखवर्णकः-

काहं गमेति दुःखेहिं, मणुया पुणेहिं उज्जिया ।

संखित्तमिमं भाणियं, सव्वेसिं जगजंतुणं ॥
दुःखं माणुसजार्णं, गोयम ! जं तं निवोधत ।
जमणुसमयमणुजवंताण, सयहा उव्वेइयाण वि ॥
निव्विणाणं पि दुःखेहिं, वेरणं न तद्वा वि जवे ।
दुविहं समासओ मणुसु, दुःखं सारीर माणसं घोरं ॥
एए चंरुमहारोइं, तिविहं एक्केकयं भवे ।
घोरं जाणमुहुत्त, घोरपयंइं महारोइं ॥
अणुमयमविस्सामं, मणु..... ।
घोरं मणुसजार्णं, घोरपयंइं मणु तिरिच्छासु ॥
घोरपयंरुमहारोइं, नारयजीवाण गोयमा ! ।
माणुसं तिविहं जाणे, जहनं मज्जुत्तमं दुहं ॥
नत्थि जहन्नं तिरिच्छाणं, दुहमुक्कोसं तु नारयं ।
जं तं जहणं दुःखं, माणुसं तं दुहा मणु ॥
सुहुमवापरभेणं, निव्विजागे इतरे छेव ।
संमुच्चिमेसु मणुएसु, सुहुमं देवेसु वायरं ॥
चवणकाहे महद्दीणं, आजम्मं आजिओगियाण उ ।
सारीरं नत्थि देवाणं, दुःखं णं माणुमेण य ॥
अइवलियं मज्जिमं हिययं, सयखं जहन्न वी फुने ।
णिव्विजागे य जे जणिए, दोन्नि मज्जुत्तमे दुहे ॥
माणुयाणं ते समक्खाए, गच्छवक्कंतियाण उ ।
अमंखेया उ माणुयाणं, दुःखं जाणे वि मज्जिमं ॥
संखेयावसाणं तु, दुःखं चेव उक्कोमगं ।
असोक्खं वेयणा, वाही पीना दुःखमणिव्वुई ॥
अ (ए) गगमरई केसं, एवमादो एगट्ठिया बहू ।
सारीरेभजेदम्मि, जं जणियं तं पच्चखइ ॥
सारीरं गोयमा ! दुःखं, सुपरिफुडं तमवधारय ।
वालगकोमिलवखमयं, जागमित्तं ठिबे धुवे ॥
अत्थिरअणणणपदे-ससरं कुंयुमणुहवित्ति खणं ।
तेण वि करकात्ति सज्जेउं, हियमच्छसए तणू ॥
सीयंती अंगमंगाईं, गुरुओ वेइ सव्व ।
सव्वसारीरस्मज्जंतं, कपे थरथरस्त य ॥
कुंगुफरसियमंत्तस्स, जं सलसले तणू ।
तमेय संजिन्नसव्वंगं, फट्टए मज्जंतमाणसे ॥
चित्तं तो हा किं किमेयं, वाहे गुरुपीमाकरं ।
दीहुएहमुक्कनीसासे, दुःखं दुःखेण नत्थरे ॥
किमेयं किंचिरं वाऽयं, कियचिरेण वा णट्ठिही ।
कहं वाऽहं विमुच्चिस्सं, इमाओ दुःखसंकमा ॥
गच्छं चिट्ठं सुवं उट्ठं, धावण्णेसं पलामिउं ।
कुंगुमयं किं च पुरे काउं, किं वा पच्छं करेमि हं ॥
एवं तिवग्गवावारं, ठिच्चोसं दुःखसंकमं ।
पविट्ठो बाढ संखेज्जा, आवाझियाउ किञ्चिस्सयं ॥

पुण्याहिं कंठुपामेषु, कंठु मे अन्नहा णो उवस्समे ।
ता एयस्सुवसाएणं, गोयम ! णिसुणेषु जं करे ॥
अहंतं कुंथु वावाए, जइ णो अन्नत्थ गयं भवे ।
कंठुयमाणेहि जिन्नादी, अणुपममं णो किल्लम्मए ॥
जइ वावाएज तं कुंथु, कंठुयमाणो व इयग्हा ।
तो तं अइरोदजाणम्मि, पविट्ठं णिच्चयओ मुणे ॥
अह किल्लामे तओ भयणा, रोदज्जाणेरस्स ठ ।
कंठुयमाणस्स उण, देहं सुच्छमट्टज्जाणं मुणे ॥
समज्जे रोदजाणट्ठो, उक्कोमं नारगाउयं ।
दुब्बजगित्थी, पंभतेरिच्छं, अट्टज्जाणं समाज्जिणे ॥
कुंथुपदफरिसजणिया-ओ दुक्खाओ उवसमित्तया ।
एत्थ हल्लफत्तीचूतं, जमवत्थंतं वए ॥
विवएणमुह्वावणे, अइदीणविमणदुम्मणे ।
सुब्बे वएणे य मूढदिने, मंददरदीहस्सिस्समे ॥
अविस्सामं दुक्खहेउयं, असुहं तेरिच्छन्नारयं ।
कम्मं निवंधइत्ता णं, जयिही जवपरंपरं ॥
एवं खउवममाओ तं, कुंथुवइरजं दुहं ।
कह कह वट्ठुकिस्सेमणं, जइ खण्णमेकं पि उवसमे ॥
ता मह किस्सेममुत्तिचुं, सुहियं से अताणयं ।
मन्नंनो पमइओ हिट्ठो, सत्थच्छिन्नो वि चिट्ठइ ॥
चित्तं किल निव्वुओ मि अहं, निहइयं दुक्खं पि मे ।
कंडुयणा-दिहिं सयमेव, न मुणे एवं जहा मए ॥
रोदज्जाणगएण इह, अट्टज्जाणे तदेव य ।
संवग्गइत्ता ठ तं दुक्खं, अणंताणंतगुणं कम् ॥
जं वाऽणुममयमणवरयं, जहा राई तहा दिणं ।
दुहमेवाणुभवमाणस्स, वीमामो नो जवेज्ज मे ॥
खणं पि नरयतिरिएसु, सागरोवमसंखया ।
रसरसविज्जणए हिययं, जं वा इत्थं ततो ण वि ॥
अहवा किं कुंथुजणिया, उमुक्को सो दुक्खमंकडा ।
खीणऽट्टकम्ममारिस्सा मो, भवेज्ज जणुमेत्तेण वओ ॥
कुंथुमुवलक्खणं इहइ, सव्वं पच्चक्खदुक्खइ ।
अणुजवमाणो वि जं पाणी, ण य संती तेणुवेक्खइ ।
अन्ने वि गुरुयरे दुक्खे, सव्वेमिं संसारिणं । पढा० १ अ० ।
नारकनिरश्वां दुःखबाहुल्यं प्रतीतमेव--
“अच्छिनिमीलणमिलं, नत्थि सुहं दुक्खमेव अणुवक्कं ।
नरए नेरइआणं, अहोनिस्सं पच्चमाणाणं ॥ १ ॥
जं नरए नेरइआ, दुक्खं पावंति गोयमा ! तिक्खं ।
सं पुण निगोअमज्जे, अणंतगुणिअं मुणेयव्वं ॥ २ ॥”
मानुष्यके गर्भजन्मजरामरणविविधाधिध्याधिदौस्थ्यऽऽद्युपद्र-
वैर्दुःखैर्नैव, देवत्वेषुपि व्यघनदास्यपराभवेर्थाऽऽदिभिः ऊचं च--
“सूहं हि अग्निवष्णाहिं, संजिष्स्स निरंतरं ।
जारिसं गोअमा ! दुक्खं, गम्मे अट्टगुणं तओ ॥ १ ॥

गम्भाआ नीहरंतस्स, जोण्णिजंतुनिपीलणे ।
सयसाडांस्सअं दुक्खं, कोडाकोमागुणं पि वा ॥ २ ॥
चारगनिरौहवहवं-धरोगधणहरणमरणवसणाइं ।
मणसंतावो अजसो, विग्गोवणया य माणस्से ॥ ३ ॥
चिंतासंतावहि अ, दारिद्रुआहि दुप्पज्जाहिं ।
वट्ठूण वि माणस्सं, मरंति केइ सुनिविष्सा ॥ ४ ॥
ईसाविसायमयको-हमायुलोहिहिं एवमाइ ।
देवांदसमभिभूआ, तेसि कत्तो सुहं नाम ? ॥ ५ ॥” ध० २ अधि० ।
दुःखत्रयाभिहतस्य पुरुषस्य तदप्यतद्वत्तुत्वाद् जिज्ञासो-
त्पद्यते । आध्यात्मिकमाधिदैविकमाधिभौतिकं चेति दुःखत्र-
यम् । तत्राऽऽध्यात्मिकं द्विविधम्-शारीरं, मानसं च । शा-
रीरं चानपित्तस्लेष्मणां वैषम्यनिमित्तम् । मानसं कामक्रो-
धलोभमोहेर्ष्याविषयादर्शननिवन्धनम् । सर्वं त्रैतदान्तरोंपाय-
साध्यत्वादाध्यात्मिकं दुःखम् । बाह्योंपायसाध्यं दुःखं द्वैधा-
आधिभौतिकमाधिदैविकं चेति । तत्राधिभौतिकं-मानुषपशु-
पक्षिमृगसरीसृपस्यावरनिमित्तम् । आधिदैविकं यक्षराक्षस-
ग्रहाऽऽद्यावेशहेतुकम् । अनेन दुःखत्रयेण रजःपरिणामभेदेन दु-
श्चिन्तिना चेतनाशक्तेः प्रतिकूलतया अभिसंघन्धोऽभिघातः ।
(१५) स्या० ।

दुःखी जंते ! दुःखेणं फुने ? गोयमा ! दुःखी दुःखेणं
फुदे, नो अदुक्खी दुःखेणं फुने । दुःखी जंते ! नेरइए
दुःखेणं फुदे, अदुक्खी नेरइए दुःखेणं फुने ? गोयमा !
दुःखी नेरइए दुःखेणं फुने, नो अदुक्खी नेरइए दु-
क्खेणं फुने, एवं दंरुओ जाव वेमाणियाणं, एवं पंच दं-
रुगा नेयव्वा-दुक्खी दुःखेणं फुने, दुक्खी दुःखं परि-
याइयइ, दुक्खी दुःखं उदीरेइ, दुक्खी दुःखं वेएइ, दुक्खी
दुक्खं निज्जरेइ ।

(दुःखी जंते ! दुःखेणं फुने चि) दुःखनिमित्तत्वाद् दुःखं
कर्म, तद्वान् जीवां दुःखी भदन्त ! दुःखेन दुःखहेतुत्वात्
कर्मणा स्पृष्टो यः, (नो अदुक्खी इत्यादि) नो नैवादुःखी
अकर्मा दुःखेन स्पृष्टः, सिद्धस्यापि तत्प्रसङ्गादिति । (एवं पंच
दंरुगा येयव्वं चि) एवमित्यनन्तरोक्ताभिप्रायेण पञ्च दंरुका
नेतव्याः, तत्र दुःखी दुःखेन स्पृष्ट इत्येकं वक्तव्यम् । (दुक्खी दुक्खं
परियाइयइ चि) द्वितीयः, तत्र दुःखी कर्मवान् दुःखं कर्मपर्या-
यं ददाति, सामस्येनोपादत्ते, निधत्ताऽऽदि करोतीत्यर्थः । (उ-
दीरेइ चि) तृतीयः । (वेएइ चि) चतुर्थः । (निज्जरेइ चि)
पञ्चमः । उदीरणवेदननिर्जरणानि तु व्याख्यातानि प्राप्ति ।
ज० ७ श० १ उ० ।

(जीवेन कृतं दुःखमिति ' किंजय ' शब्दे तृतीयभागे
पृष्ठे प्रतिपादितम्)

जीवा णं भंते ! किं अत्तकमे दुक्खे, परकमे दुक्खे, तदु-
भयकमे दुक्खे ? गोयमा ! अत्तकमे दुक्खे, णो परकमे
दुक्खे, णो तदुभयकमे दुक्खे । एवं जाव वेमाणियाणं । ज०
१७ श० ३ उ० ।

जघने, दे० ना० ५ वर्गे ४२ गाथा ।

दुःखखखेध-दुःखस्त्व-पुं० । असातोदयपरम्परायाम्, सूत्र० १ भू० १ अ० २ उ० ।

दुःखखखम-दुःखक्षम-त्रि० । दुःखसहे, दुःखमनातवेदनीयो-
दयस्त्वदुःखोऽस्यैव कर्मणे सहने न वैद्वेयमुपयानि नापि न-
दुःखशमार्थं वैद्योपधाऽऽदि मृयते । आचा० २ भू० ४ चू० १ अ० ।

दुःखखखय-दुःखक्षय-पुं० । शरीरमानसानेकक्षयविलये, पा० ।

दुःखखखव-दुःखक्षय-पुं० । दुःखमसुखं तत्कारणत्वाद्वा कर्म
नव कृपयतीति दुःखक्षयः । असुखक्षये, स्या० ४ भा० १ उ० ।

दुःखखगाहण-दुःखग्रहण-न० । दुःखसङ्कटे, पं० व० १ द्वार ।

दुःखखंत-दुःखान्त-त्रि० । दुःखानामन्तो दुःखान्तः । दुःखा-
वसाने, पं० १६ वि० ।

दुःखखंतकर-दुःखान्तकर-त्रि० । असुखस्य तद्धेतुचतस्य भवस्य
कर्मणो वा धिनाशकारिणि, पञ्चा० १४ वि० ।

दुःखखच-दुःखाऽऽर्त्त-त्रि० । दुःखपीडिते, प्रव० ६ द्वार ।

दुःखखगवेमण-दुःखाऽऽर्त्तगवेपण-न० । दुःखाऽऽर्त्तस्य दुःख-
पीडितस्य गवेपणनौपयाऽऽदिना प्रतिजागरणं दुःखाऽऽर्त्तगवेप-
णम् । प्रव० ६ द्वार । दुःखितस्य प्रतीकारकरणे, पञ्चा०
१६ वि० ।

दुःखखपिडिकूल-दुःखपतिकूल-त्रि० । दुःखद्वेषिणि, आचा० १
भू० २ अ० ३ उ० ।

दुःखखपरंपरा-दुःखपरंपरा-स्त्री० । दुःखजन्ममरणेषु वियोगा-
ऽऽदिरूपासु संकथ्येण्येषु, आतु० ।

दुःखखपरंपराणिवयण-दुःखपरंपराविवेदन-न० । दुःखानां शा-
रीरमानसाशर्मलक्षणानां प्रवाहप्ररूपणे, आतु० ।

दुःखखपालिया-दुःखपालिता-स्त्री० । दुःखेन पात्रायितुं शक्यायां
यात्रावस्थायाम्, तं० ।

दुःखखपास-दुःखस्पर्श-पुं० । दुःखं स्पृशतीति दुःखस्पर्शः । अ-
सानोदयविपत्तिनि, सूत्र० १ भू० २ अ० ।

दुःखखजय-दुःखभय-त्रि० । दुःखान्मरणाऽऽदिरूपाङ्गयमेपा-
मिति दुःखभयाः । मरणाऽऽदिभीतेषु, स्या० ३ भा० २ उ० ।

दुःखखजिय-अजितदुःख-पुं० । अजितमुपाजितं दुःखं यस्ते
अजितदुःखाः । मकारोऽष्टाक्षणिकः, प्राकृतत्वात्परिपातः । स-
ञ्चिदुःखे, उक्त० ६ अ० ।

दुःखखमत्ता-दुःखमात्रा-स्त्री० । दुःखक्षेपे, आचा० १ भू० ३
अ० ४ उ० ।

दुःखखमा-दुःखमा-स्त्री० । अधमकालाख्यायाम्, दश० १ चू० ।

दुःखखमोक्ख-दुःखमोक्ष-त्रि० । दुःखानामसातोदयजनितानां
विनाशे, सूत्र० १ भू० १३ अ० ।

दुःखखर-दुष्कर-त्रि० । दुःखेन क्रियते इति दुष्करः । दुरनुष्ठाने,
उक्त० ३ अ० ।

दुःखखरखिया-दुःखरक्षिता-स्त्री० । कष्टेन रक्षणयोग्यायाम्,
“दुष्करखियाओ” तं० । दुःखरक्षिताः कष्टेन रक्षणयोग्या
यौवनावस्थायां (खियः) तं० ।

दुःखखरिय-दुष्करिक-पुं० । दासे, नि० चू० १६ उ० ।

दुःखखरिया-दुष्करिका-स्त्री० । दास्याम्, महाश्राद्धायाम्, नि०
चू० १६ उ० । वेद्यायां च । नि० चू० १ उ० ।

दुःखखविमोक्ख-दुःखविमोक्ष-पुं० । धातिकर्मभवोपग्राहिकमध-
विमोक्षे, पं० व० ४ द्वार ।

दुःखखविमोक्खय-दुःखविमोक्षक-पुं० । दुःखविमोचके, सूत्र० १
भू० १ अ० २ उ० ।

दुःखखविमोयग-दुःखविमोचक-पुं० । अष्टप्रकारकर्माऽपनेतरि,
सूत्र० १ भू० ए अ० ।

दुःखखसंजव-दुःखसंभव-पुं० । दुःखस्य संभवो येषु ते दुःखस-
म्भवाः । दुःखजाजनेषु, दुःखं कर्गोति ततो दुःखयतीति वा दुःखं
पापकर्म, ततः संजव उत्पत्तिर्येषां ते दुःखसम्भवाः । पापकर्म-
जेषु, उक्त० ६ अ० ।

दुःखखसंभार-दुःखसम्भार-पुं० । दुःखबाहुल्ये, प्रश्न० ३ आ-
ध० द्वार ।

दुःखखसमुदीरण-दुःखसमुदीरण-त्रि० । असुखप्रवर्तके, प्रश्न०
३ आध० द्वार ।

दुःखखसह-दुःखसह-त्रि० । परीपहोपसर्गकृतं दुःखं सहते इति
दुःखसहः । आचा० १ भू० ७ अ० ४ उ० । परीवहजेतरि, द-
शा० ७ अ० ।

दुःखखवणता-दुःखापनता-स्त्री० । ताशब्दोऽव प्राकृतः । मरण-
लक्षणदुःखप्रापणायाम्, इष्टवियोगाऽऽदिदुःखहेतुप्रापणायाम् च ।
न० ३ भा० ३ उ० ।

दुःखखविज्जंत-दुःखाद्यमान-त्रि० । दुःखमनुजायमाने, आ०
म० १ अ० २ खपन ।

दुःखखासिया-दुःखासिका-स्त्री० । उपसर्गाऽऽदिसम्पाद्यवेदना-
याम्, स्या० ३ भा० ४ उ० । आचा० ।

दुःखखाहट-दुःखऽऽहृत-त्रि० । दुःखेनाऽऽह्रियते इति दुःखा-
ऽऽहृतम् । दुःखोत्पाद्ये, उक्त० ७ अ० ।

दुःखिख (य)-दुःखिन्-त्रि० । दुःखमसातवेदनीयमुदयेन यत्
प्राप्तं तत्कारणं वा दुःखयतीति दुःखं, तदस्यास्तीति दुःखा ।
दुःखविशिष्टे, सूत्र० १ भू० २ अ० ३ उ० । आचा० ।

दुःखं। मोहे पुणो पुणो, निव्विदेज्ज मिलाध पूयणं ।
एवं सहितेऽहिपासप, आयतुलं पालेहि संजए ॥१२॥

दुःखमसातवेदनीयोदयेन यत्प्राप्तं, तत्कारणं वा, दुःखयतीति
दुःखं, तदस्यास्तीति दुःखी सन् प्राणी यैनःपुण्येन मोहं या-
ति सदसद्विवेकविकलो भवति । इदमुक्तं भवति-असातोद-
याद् दुःखमनुभवश्चातो मूढस्तत्करोति येन पुनः पुनः सुखी
संसारसागरमनन्तमस्येति तदेवंमृतं मोहं परित्यज्य सम्यग्-
स्थानेनोत्थाय निर्वेद्येत क्षुण्णस्तत्परिहरेदात्मश्लाघां स्तुतिरु-
पाय, तथा पूजनं ब्रह्माऽऽदिब्रह्मरूपं परिहरेत् । एवमनन्तरोक्त-
रात्या परिवर्तमानः सह हितेन वर्तते इति सहितो ज्ञाना-
ऽऽद्युक्तो वा संयतः प्रवर्जितोऽपरप्राणिभिः दुःखाधिनिरात्म-
तुलामात्मतुल्यतां दुःखाप्रियत्वसुखप्रियत्वरूपामधिकं पश्येत्,

दुविख (गु)

आत्मतुल्यान् सर्वानपि प्राणिनः पालयेदिति ॥ १२ ॥ सूत्र० १
श्रु० २ अ० ३ उ० ।

दुविखय-दुःखित-त्रि० । “ दुःखदक्षिणतीर्थे वा ” ॥ ८॥ २॥ ७२॥
इति संयुक्तस्य वा हः । ‘दुहं’ दुःखं । प्रा० २ पाद । “ निङुरो-
र्वा ” ॥ ८॥ १॥ १३ ॥ इति ङुरोऽन्यव्यञ्जनस्य वा लुक् । “ दु-
विखओ । दुहिओ । ” प्रा० १ पाद । दुःखमसाताऽऽत्मकं जातमे-
षामिति दुःखिताः । जातदुःखेषु, उक्त० ३ अ० । “ परदुःखेण दु-
विखआ विरहा । ” प्रा० २ पाद । रोगाऽऽदिपक्षाद्वक्तव्या-
से, तं० ।

दुक्खुच्छेयाडि (ण)-दुःखोच्छेदार्थिन्-पुं० । संसारकेशजि-
हासुषु, द्वा० २२ द्वा० ।

दुक्खुस्येय-दुःखोन्नेय-त्रि० । कृच्छ्रबोधे, जीवा० ३३ अधि० ।

दुक्खुत्त-द्विःकृत्वस्-अव्य० । द्वौ वारावित्यर्थे, स्या० ५ डा०
२ उ० ।

दुक्खुव्वेय-दुःखोद्देग-पुं० । दुःखादुद्देगो यस्य स दुःखोद्देगः ।
दुःखोद्दिने, “ दुक्खुव्वेयसुहेसए । ” सुखस्यैपकः सुखैपकः
दुःखोद्देगश्चासौ सुखैपकश्च दुःखोद्देगसुखैपकः । आचा० १
श्रु० २ अ० ३ उ० ।

दुखुर-द्विखुर-पुं० । द्वौ खुरौ प्रतिपदं येषां ते चिखुराः । प्रज्ञा० १
पद । गोमहिषाऽऽदिषु, सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । उक्त० । स्या० । जी० ।

दुग-द्विक-न० । द्वैक्रियनिहवे, उत्तरपदलोपादेकसमये चे क्रिये
समुदिते द्विक्रियं, तदधीयते तद्वादिनो वा कैक्रियाः । कालजे-
देन क्रियानुज्ञयप्ररूपिण इत्यर्थः । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।
उक्त० । स्या० । द्वौ साधर्मिकौ संविग्नसांभोगिकाऽऽदिरू-
पावेकत एकस्मिन् स्थाने समुदितौ विहरतः, तत्रैकोऽन्यतरत् अ-
कृत्यं स्थानं प्रतिसेव्य आलोचयेत् । यद्यगीतार्थः प्रतिसेवि-
तवान् ततस्तस्मै ब्रुद्धतपो दातव्यम् । अथ गीतार्थस्तर्हि यदि
परिहारतपोयोग्यमापन्नस्ततः परिहारतपो दद्यात्, तदनन्तरं
स्थाप्यते विवर्त्तं कृत्वा प्ररूप्यते इति स्थापनीयं परिहारत-
पोयोग्यमनुष्ठानं तत् स्थापयित्वा प्ररूप्य य आपन्नः स परि-
हारतपः प्रतिपद्यते, इतरः कल्पस्थितो भवति, स एव च त-
स्यानुपारिहारिकस्ततस्तेन तस्य करणीयवैयावृथमित्येष सूत्र-
संक्षेपार्थः ।

अधुना निर्युक्तिविस्तरः-

दोसाहम्मिय ज्जवा-रसेव लिंगमि होइ चउजंगो ।

चत्तारि विहारमि उ, दुविहो जावमि जेदो उ ॥ ३ ॥

द्विशब्दस्य, साधर्मिकशब्दस्य च यथाक्रमं पदं द्वादश
नामाऽऽदयो निक्षेपाः, द्विशब्दस्य षट्, साधर्मिकशब्दस्य द्वाद-
शको निक्षेप इत्यर्थः । लिङ्गे लिङ्गविषये चतुर्भङ्गी भवति । सूत्रे च
पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । तथा विहारे चत्वारो नामाऽऽदयो
निक्षेपाः । तत्र भावे द्विविधो भेदः । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः ।
व्यासार्थं च प्रतिपदमभिधितुः प्रथमतो द्विशब्दस्य षट्क-
क्षेपमाह-

नामं ठवणा दविण, खेत्ते काले य होइ बोधवो ।

जावे य दुगे एसो, निखेखो ठविहो होइ ॥ ४ ॥

नामादिकं, स्थापनादिकं, छव्ये छव्यविषयं द्विकम्, एवं क्षेत्रद्विकं

कालद्विकं च भवति बोधव्यं, तथा भावे च भावविषयं च द्विक-
म्, एवं द्विके द्विशब्दस्य षट्को भवति निक्षेपः । तत्र नामद्विकं द्वे
नामनो । अथवा यस्य द्विकमिति नाम तन्नामद्विकं, स्थापनाद्विकं
द्वे स्थापने, चिकस्य स्थापना वा द्विकम् ।

संप्रति छव्यक्षेत्रकालद्विकप्रतिपादनार्थमाह-

चित्तमचित्तं एकै-क्यस्स जे जत्तिया दुगे भेया ।

खेत्ते दुपएसाऽऽदी, दुसमयमादी उ कालमि ॥ ५ ॥

छव्यद्विकं द्विविधम्-आगमतो, नो आगमतश्च । तत्राऽऽगमतो द्विक-
शब्दार्थज्ञाता, नत्र चानुपयुक्तः । नो आगमतस्तु त्रिविधम्, कृशरी-
रभव्यशरीरतदव्यतिरिक्तभेदात् । तत्र कृशरीरभव्यशरीरे प्राग्व-
त् । तदव्यतिरिक्तं सचित्तमचित्तं च । एकैकस्य ये यावन्तो द्विक-
ज्जेदाः संभवन्ति ते सर्वे वक्तव्याः । ते चमे-सचित्तं छव्यं द्विकं
द्विधा-संसारस्थं, निर्वृत्तं च । संसारस्थं द्विधा-एकैन्द्रियम्, अ-
नेकैन्द्रियं च । तत्रैकैन्द्रियं पञ्चप्रकारम्-पृथिव्यसंज्ञावायुवन-
स्पतिभेदात् । एकैकमपि द्विधा-पर्याप्तम्, अपर्याप्तं च । अने-
कैन्द्रियं द्विधा-विकलेन्द्रियं, पञ्चेन्द्रियं च । विकलेन्द्रियं त्रि-
धा-द्वित्रिचतुरिन्द्रियभेदात् (?) पुनः प्रत्येकं द्विधा-पर्याप्तम्, अप-
र्याप्तम् । पञ्चेन्द्रियं द्विधा-संख्यातवर्षाऽऽयुष्कम्, असंख्यातवर्षा-
ऽऽयुष्कं च । एकैकं द्विधा-पर्याप्तम्, अपर्याप्तं च । निर्वृत्तमपि द्वि-
धा-अनन्तरसिद्धम्, परम्परसिद्धं च । अथवा-सचित्तं त्रिविधम् ।
तद्यथा-द्विपदं, चतुष्पदम्, अपदं च । तत्र द्विपदं द्वौ पुरुषावित्यादि ।
चतुष्पदं द्वौ बलीवर्दावित्यादि । अचित्तं द्वौ परिमाणौ, द्वौ द्विप्रदे-
शिकौ, द्वौ त्रिप्रदेशिकौ, यावद् द्वौ सङ्ख्यातप्रदेशिकौ, द्वावनन्त-
प्रदेशिकौ । संख्यातस्य सङ्ख्याता जेदाः । असंख्यातस्य अ-
संख्यानाः । अनन्तस्य अनन्ताः । उक्तं छव्यद्विकम् । आह--(खेत्ते
दुपदेसादी) क्षेत्रे क्षेत्रविषयं द्विप्रदेशाऽऽदि द्वावाकाशप्रदेशावा-
दिशब्दाद् द्विप्रदेशावगाढं वा छव्यं क्षेत्रद्विकं, क्षेत्रे द्विके तस्या-
वस्थानात् । यदिवा-तस्य द्वे जारते, द्वे पेरवते इत्या-
दिपरिग्रहः । उक्तं क्षेत्रद्विकम् । कालद्विकमाह-द्विसमयाऽऽदिकं,
द्वौ समयावादिशब्दाद् द्वे आवधिके, द्वौ मुहूर्त्तावित्यादिपरिग्र-
हः । अथवा-द्विसमयस्थितिकं छव्यं कालद्विके अवस्थानात्
कालद्विकमादिशब्दाद् द्वावलिकास्थितिकाऽऽदिपरिग्रहः ।
उक्तं कालद्विकम् ।

अधुना जावद्विकमाह--

(भावे पसत्थमपस-त्यगं च दुविधं दुयं च णायव्वं ।

अविरयपमायमेव य, अपसत्थं हेति दुविधं तु ॥ ६ ॥)

भावे पसत्थमियरं, होइ पसत्थं तु नाणे णानाणे ।

केवलजडमत्य नाणे, नो नाणे दिट्ठि चरणे य ॥ ६ ॥

जावद्विकं द्विधा-आगमतो, नो आगमतश्च । तत्राऽऽगमतो
द्विकशब्दार्थज्ञाता, तत्र चोपयुक्तः । “ उपयोगो जावनिक्षेपः ”
इति वचनात् । नो आगमतो द्विधा । तद्यथा-प्रशस्तम्, इतरम् ।
इतरं नामाऽऽप्रशस्तम् । तच्चेदम्-रागो, द्वेषश्च । प्रशस्तं द्विधा-
ज्ञानं, नो ज्ञानं च । तत्र ज्ञाने ज्ञानविषयं द्विकमिदम् । तद्यथा-कै-
वलिकं, छात्रस्थिकं च । नो ज्ञाने नो ज्ञानविषयं चिकम्-दृष्टिः,
चरणं च । दृष्टिः सत्यत्वं, चरणं चारित्र्यम् ।

एतदेव सप्रभेदं प्ररूपयति-

एकैकं पि य तिविहं, सट्ठाणे नत्थि खइए अइयारो ।

उवसामिएसु दोसु अ, अइयारो होज्ज सेससु ॥ ७ ॥

एकैकमाप न, चरणं च, प्रत्येकमित्यर्थः । त्रिविधं त्रिप्रकारम् । तद्यथा-क्वायिकम्, औपशमिकं, क्वायोपशमिकं च । तत्र क्वायिकं सम्यक्त्वे क्वायिकसम्यग्दृष्टावौपशमिकमुपशमयेयां, दोषकालं क्वायोपशमिकं, चरणमपि क्वायिकं कृपकानिर्ग्रन्थस्य, औपशमिकमुपशमिकश्रेयसाम्, अन्यदा क्वायोपशमिकं, तत्र क्वायिके ज्ञाने दर्शने चारित्र्ये च स्वस्थाने नास्त्यतीचारः । तथाहि-केवलनिस्त्रिष्वपि ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु क्वायिकेषु वर्तमानस्य न तद्विषया क्वाचिदपि विराधना । परस्थानेषु संज्ञादेरपि, तथा श्रुतकेचल्यादेः क्वायिके दर्शने वर्तमानस्य दर्शने नास्ति विराधना, ज्ञानचरणयोस्तु प्रजननेन । (उवसामिपसु दोषु चि) द्वयोर्दर्शनचरणयोरौपशमिके भावे वर्तमानयोः स्वस्थाने चास्त्यतीचारः, औपशमिकं हि दर्शने चारित्र्यं नियमादुपशमयेयां भवति, तत्र क्वायाणांमुपशान्तत्वात्नास्ति क्वाचिदतीचारसम्भवः । ज्ञानविराधनात् सम्ज्ञेवदप्यनुयोगतोऽन्यथा प्रकृष्टाचिन्तनाऽऽदिसम्भवात् । उपशमधेणीतः पाते तु नवग्रन्थतीचारः, औपशमिकभावे वर्तमानत्वात् । शेषेषु पुनः क्वायोपशमे स्वस्थाने चातिचारो भवेत्, क्वायोपशमिकत्वात् ।

एतदेवाऽऽह-

महाण परद्वारे, खत्रोवसमिपसु तीसु वी जयणा ।

दंसणवसमखड्ग, परद्वारे हांति भयणा उ ॥ ८ ॥

क्वायोपशमिके ज्ञाने वर्तमानेषु त्रिष्वपि ज्ञानाऽऽदिषु स्वस्थाने परस्थाने चातिचारः, क्वाचिद् भवति, क्वाचिन्न भवतीत्यर्थः । दर्शने, उपलक्षणमेतत्, चरणे च, औपशमिके क्वायिके च स्वस्थानेऽतीचारो भवति, परस्थाने तु भजना ।

अथ येन द्विकेनाधिकारः तदभिधित्तुराह-

द्वन्द्वदुप दुपणं, सचित्तं च एत्य अहियारो ।

मीसेणोदइएण य, जावम्मि वि हांति दोहि पि ॥ ९ ॥

अत्र द्वन्द्वद्विकेन चाऽधिकारः-तत्र द्वन्द्वद्विकेन सचित्तेन तेनाऽपि च द्विपदेन साधर्मिकद्वयस्य चिन्त्यमानत्वात्, भावे मिश्रेण क्वायोपशमिकेन औपशमिकेन चेति द्वय्यां भावाज्याधिकारः । मनयोरेव द्वयोर्भावयोर्वर्तमानस्यातीचारसंभवात् । ६० २ उ० । द्वौ ककारौ यत्रासौ द्विकः । कृतके, पुं० । रत्ना० ८ परि० ।

दुग्गु-गुप-धा० । कुत्सेन, ज्वा०-भात०-अक०-सेद् । वाच० । " जुगुप्सेऽपूणजुगुच्छजुगुच्छाः " ॥ ८ । ४ । ४ ॥ इति जुगुप्सेर्दुग्गुच्छदुग्गुच्छावादेशौ । " जुगुच्छद् । दुग्गुच्छद् । " प्रा ४ पाद । जुगुप्सते । अजुगुप्सिष्ट । वाच० ।

दुग्गु-जुगुप्सक-पुं० । गहंके, आच० ३ अ० । मुनीनां जुगुप्सां कर्तुं योग्यायां योषिति, तं० ।

दुग्गु-जुगुप्सन-न० । गहंके, आच० १ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

दुग्गु-जुगुप्समान-त्रि० । गहंमाणे, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

दुग्गु-जुगुप्सा-स्त्री० । लोकविहितायां निन्दायाम्, विशेष० । आ० च० । उच० । सूत्र० । आच० । यदुपनरजानदन्तधावनम-परुलीभोजनाऽऽदिकमपरं मृनकलेवरविद्याऽऽदिकं जुगुप्सते सा जुगुप्सा । साध्वाचारनिन्दाकृपे आन्तरग्रन्थे, वृ० १ उ० २ प्रक० । " अहणमाइपदि, साहुं तु दुग्गुति दुग्गु । " उच० ४ अ० । जुगुप्सा प्रवचनखिसा विहृताङ्गदर्शनेन मा भूद्-६३ए

त्येवं प्रत्ययो यत्र तत्तथा । प्रवचननिन्दायाम्, स्था० ३ उ० ३ उ० ।

दुग्गु-जुगुप्सा-न० । यदुदयने च विद्याऽऽदिवीभत्सप-दायभ्यो जुगुप्सते तज्जुगुप्साकर्म । कर्मभेदे, स्था० १० उ० ।

दुग्गु-जुगुप्सा-मोहणीय-न० । यदुदयात्सनिमित्तम-निमित्तं वा जीवस्याशुमवस्तुविषया जुगुप्सा प्रवति, तज्जुगुप्सामोहनीयम् । कर्म० १ कर्म० । यदुदयवशात्पुनर्जन्तोः शुभा-शुमवस्तुविषयं व्यलीकमुपजायते तज्जुगुप्सामोहनीयम् । कर्मभेदे, कर्म० ६ कर्म० ।

दुग्गु-जुगुप्सित्वा-अन्य० । धिग्मां पापकारिणमित्यादिना निन्दां कृत्वेत्यर्थे, ध० २ अधि० ।

दुग्गु-जुगुप्सित-त्रि० । गहिंते, आच० २ श्रु० १ च० १ अ० २ उ० । जुगुप्सितावद्यगहिताः समानार्थाः । आ० म० १ अ० २ खणम् ।

दुग्गु-जुगुप्सितकुल-न० । क्षिप्काऽऽदिकुलेषु, ओघ० । चर्मकारकुलाऽऽदिषु, आच० २ श्रु० १ च० १ अ० २ उ० ।

सूत्रम्-

जे निक्खु दुग्गुच्छियकुत्सेसु असणां वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पमिग्गाहेइ, पमिग्गाहंतं वा साइज्जइ ॥ १६ ॥ जे भिक्खु दुग्गुच्छियकुत्सेसु वत्थं वा पडिग्गहं वा कंवलं वा पायपुंछुणं वा पमिग्गाहेइ, पडिग्गाहंतं वा साइज्जइ ॥ १७ ॥ जे भिक्खु दुग्गुच्छियकुत्सेसु वसहिं पमिग्गाहेइ, पडिग्गाहंतं वा साइज्जइ ॥ १८ ॥ जे निक्खु दुग्गुच्छियकुत्सेसु सज्जायं करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥ जे निक्खु दुग्गुच्छियकुत्सेसु सज्जायं उदिसइ, उदिसंतं वा साइज्जइ ॥ २० ॥ जे भिक्खु दुग्गुच्छियकुत्सेसु सज्जायं समुदिमइ, समुदिसंतं वा साइज्जइ ॥ २१ ॥ जे भिक्खु दुग्गुच्छियकुत्सेसु सज्जायं अणुजायइ, अणुजायंतं वा साइज्जइ ॥ २२ ॥ जे निक्खु दुग्गुच्छियकुत्सेसु सज्जायं वाएइ, वायंतं वा साइज्जइ ॥ २३ ॥ जे निक्खु दुग्गुच्छियकुत्सेसु सज्जायं पमिच्छइ, पमिच्छंतं वा साइज्जइ ॥ २४ ॥ जे निक्खु दुग्गुच्छियकुत्सेसु सज्जायं परियट्ठइ, परियट्ठंतं वा साइज्जइ ॥ २५ ॥

चत्रवहुं तेसिं पच्छिंतं ।

तेसिं इमे भेदा, सखं च । गाहा-

दुविहा जुग्गुच्छिना खट्ठु, इत्तरिया होंति आवकहिया य ।

एएसिं णाणत्तं, वोच्छामि अहणुपुव्वीए ॥ ६६१ ॥

सूयगमांतगकुत्ता, इत्तरिया ते य होंति निज्जुदा ।

जे तत्थ जुग्गिता खट्ठु, ते होंति आवकहिया य ॥ ६६२ ॥

णिज्जुदा जे वग्गकया सलीगपमिय चि, आवकहिया-जे जत्थ विसए जात्यादिजुग्गिता, जहा दक्खिणापहे लोहे लो-दकारकल्ला, लामेसु परववरुचम्मकारादि ते आवकहिया ।

गाहा-

तेट्ठु असणवत्थादी, वसही अहव वायणादीणि ।

जे जिकखु गिएहेज्जा, विसेज्ज कुज्जा व आणादीं ६६३॥

असणवत्थादियाण गहनं, जो वसहीए वा विसेज्ज प्रविसति,
वायणादि वा सज्जाय कुज्जा, तस्स आणादिया दोसा ।

गाहा-

अयमो पवयणहाणी, विपरिणामो तह दुर्गुञ्ज य ।

तोसिं च होति संका, सव्वे एयारिसा समणा ॥ ६६४ ॥

अमिवे ओमोयरिए, रायहुट्टे भए व गेल्ले ।

अप्पानरोहए वा, अयाणमाणे वि वितियपदं ॥ ६६५ ॥

सर्वे साधवो नोचा इत्यादि अयसः असंभोजसंपक्वत्ति काश्चि-
त्प्रवज्जीति एवं पवयणहानी, अभोजे दुभक्तादिग्रहणं दृष्ट्वा भ-
म्माभिमुखा पूर्वप्रतिपक्षगा वा विपरिणमेते, स्वपाकादिसमाना
इति जुगुप्सा, जेषु वि गेएहइ तेषु वि संका-सव्वे एयलिंगधा-
रिणो एते एयारिस त्ति अहं परिमो । इमो अववादां ।

एतेहिं आसवाधिकारणेहिं जथा घेप्पति तदा पण-

गपरिहाणी, जाहे चउलहुं पसो ताहं इमाए

जयणाए गेएहति । गाहा-

अएणत्य व ठावेउं, विंगविवेगं च काउ पविसेज्जा ।

काऊण व उवओगं, अदिउमत्तादिसंवरितो ॥ ६६६ ॥

सो दुर्गुञ्जितो असणवत्थादी अप्पसारियं अम्यथ सुणधरा-
दिसु उगविज्जति, तं वि पच्चा गेएहति, अहवा रओहरणादि उ-
चकरणं अम्यथ उवेत्तु सरक्खादि परलिंग काउं जहा अहसा-
दिदोसा ए जत्रंति, तहा पविसिउं गेणहति । अहवा मअएहा-
दिविअणकाले दिगावलोयणं काउं अण्णेण अदिस्संतो मेत्तयं
पत्ते वा वासकप्पमादिणा सुट्टु आचरेत्ता पविसति, गेएहइ प-
च्चा दिव्यं पि जहा अविक्कं तहा गेएहति, वसहिं अम्यथ अल-
भंतो वार्हि सावयतेणभएसु वसहिं गेएहज्जइ, जहा ण णउज्जति
सज्जायं ए करोत, रायहुट्टादिपु आतिगतो अप्पसागारिसज्जाय-
ज्जाणधम्मकहादी वि करेज्ज । नि० चू० १६ उ० ।

दुर्गुण-दिगुण-त्रि० । द्विरावृत्ते, सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० ।
आचा० । स० । "दुर्गुणं करेइ स पावं ।" सूत्र० १ शु० ४ अ०
१ उ० ।

दुर्गुल्ल-दुकूल-न० । गौडविषये विशिष्टे कार्पासिके वस्त्रे, आ-
चा० २ शु० १ चू० ५ अ० १ उ० । जी० । दुकूलो वृक्षविशेष-
स्तस्य वल्कलं गृहीत्वोदूपश्चे जलेन सह कुट्टयित्वा वृक्षोक्त्य च
सूत्रीकृत्य वयते यत्तद् दुकूलम् । जं० २ वक्क० । प्रश्न० । दुक्-
लाभिधानवृक्षत्वगुणिष्यञ्चे वस्त्रजातिविशेष, भ० ११ श० ११
उ० । जी० । ज्ञा० । सु० प्र० । आ० म० । दशा० । नि० चू० ।
"दुर्गुल्लपट्टपमिच्छसे ।" दुक्कं वस्त्रं तस्य यः पट्टो युगलापे-
क्षया एकरुद्रः, तेन आच्छादितः । कल्प० २ कृण । रा० ।

दुर्गुल्ल-दुकूल-न० । 'दुर्गुल्ल' शब्दायै, आचा० २ शु० १ चू० ५
अ० १ उ० ।

दुर्गोप-द्विगोत्र-न० । गोत्रवेदनीयकर्मद्विके, कर्म० । "गोय-
वेयणियं ।" इतिवचनाज्जोत्रवेदनीयस्वरूपं तत्र गोत्रमुच्चैर्गोत्रनी-
चैर्गोत्रजेदाद् द्विधा । सातासातभेदाद्वेदनीयमपि द्विधा, इत्येता-
द्व्यतस्रः प्रकृतयो गोत्रद्विकशब्देन गृह्यन्ते । कर्म० ५ कर्म० ।

दुर्ग-दुर्ग-त्रि० । दुःखेन गम्यतेऽसौ कर्मणि-रुः । विषमे, सूत्र०

१ शु० ५ अ० १ उ० । गहने, दुर्विद्येयै, सूत्र० १ शु० ५ अ० १
उ० । दर्श० । अपराजितायां नीत्यां च । स्त्री० । गुग्गुलौ, पुं० ।
दुःखेन गच्छत्यत्र । दुर्-गम-आधारे रुः । पर्वताऽऽदिजिदुर्गमे
पुरे कौट्ट (किला) (गढ) इतिख्याते दुर्गमदेशे, वाच-
श्चे, दुःखेन संस्तरे संसारे, न० । वाच० । स्वातथ्यप्राकाराऽऽ-
दिदुर्गमे, भ० ७ श० ६ उ० । स्तेनपरचक्राऽऽद्यगम्यस्थाने च ।
वृ० ३ उ० । म० । जं० । कष्टसाध्ये, ज० ६ श० ३ उ० । दुःखा-
ऽऽश्रयणीयं, भ० ५ श० ६ उ० । पर्वताऽऽदिदुर्गामव कथमपि
लङ्घयितुमशक्ये, स्था० ५ ठा० २ उ० । दुर्गमप्रवेशे च । विपा०
१ शु० ३ अ० । दशा० ।

तिविहं च होति दुर्गं, रुक्खे सावए मणुस्मदुर्गं वा ।

निष्कारणमि गुरुगं, तत्थ वि आणादिणो दोसा । ? ११ ।

त्रिविधं च भवति दुर्गम् । तद्यथा-वृक्षदुर्गं, श्वापददुर्गं, मनु-
ष्यदुर्गं च । यद् वृक्षैरतीव गहनतया दुर्गमं, यत्र वा पथि वृक्षः प-
तितस्तद् वृक्षदुर्गम् । यत्र व्याघ्रसिंहाऽऽदीनां भयं तत् श्वापद-
दुर्गम् । यत्र मूच्छबोधिकाऽऽदीनां मनुष्याणां भयं तन्मनुष्यदु-
र्गम् । एतेषु त्रिष्वपि दुर्गेषु यदि निष्कारणे निर्ग्रन्थी गृह्णाति
अवलम्ब्यते वा चतुर्गुण, आज्ञाऽऽद्यश्च दोषाः । वृ० ६ उ० ।
दुःखे, कष्टां च । दे० ना० ५ वर्ग ५३ गाथा ।

दुर्गइ-दुर्गति-स्त्री० । दुष्टा गतिदुर्गतिः । दुष्टायां गतौ, स्था० ।

तथा दुर्गइओ पष्ठत्ताओ । तं जहा-णेरइयदुर्गइ, ति-
रिक्खजोणियदुर्गइ, मणुस्सदुर्गइ (देवदुर्गइ) ॥

मनुष्यदुर्गतिदुःखितमनुष्यापेक्षया, देवदुर्गतिः किल्बिषिका-
ऽऽद्यपेक्षया इति । स्था० ४ ठा० १ उ० । आनु० ।

पंचहिं ठाणेहिं जीवा दुर्गइ गच्छंति । तं जहा-पाणाइवा-
एणं जाव परिगहेणं । स्था० ५ ठा० १ उ० ।

"तत्रो जिए सइं होइ, दुविहं दोगइं गए । उल्लहा तस्स उ-
म्मगा, अक्काए सुचिरादवि ॥ १८ ॥" उक्तं ७ अ० ।

दुर्गइगय-दुर्गतिगत-त्रि० । दुर्गतिं प्राप्ते, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

दुर्गइगामि (ण्)-दुर्गतिगामिन्-त्रि० । दुर्गतिं नारकतिर्यग्-
रूपामयन्ति प्राणिनमिति दुर्गतिगामिन्यः । दुर्गतिगमनहेतौ,
तिस्रो वेद्याः दुर्गतिगमनहेतवः । स्था० ३ ठा० ४ उ० । दुर्ग-
तो दरिद्रः सन् दुर्गतिं गमिष्यतीति दुर्गतिगामी । दुर्गतिगम-
नशीले च । पुं० । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

दुर्गइपहदायग-दुर्गतिपथदायक-पुं० । तिर्यग्नारककुमानुपकु-
देवरूपदुर्गतिमार्गप्रापके, ग० २ अधि० ।

दुर्गइप्पवाअ-दुर्गतिप्रपात-त्रि० । दुर्गतौ नरकाऽऽदिकायां कर्ता-
रं प्रपातयतीति दुर्गतिप्रपातः । दुर्गतौ वा प्रपातो यस्मात् स
तथा । दुर्गतिपतनहेतौ, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

दुर्गइफल-दुर्गतिफल-त्रि० । दुर्गतिः फलं यस्य स दुर्गतिफलः ।
सूत्र० १ शु० ११ अ० । कुदेवत्वाऽऽदिप्रयोजने, पञ्चा० ४ विव० ।

दुर्गइफलवाइ (ण्)-दुर्गतिफलवादिन्-पुं० । दुर्गतिः फलं
यस्य स दुर्गतिफलः, तद्वदनशीला दुर्गतिफलवादिनः । दुर्गति-
फलमार्गोपदेष्टरि मिथ्यादष्टौ, सूत्र० १ शु० ११ अ० ।

दुर्गइवकृण-दुर्गतिवर्द्धन-न० । संसारवर्द्धने, दश० ६ अ० ।

दुग्गड

दुग्गड-दुर्गो-पुं० । गन्धिवनीवर्दे, दश० ६ अ० २ उ० ।

दुग्गध-दुर्गन्ध-पुं० । दुग्धो गन्धो दुर्गन्धश्चो यस्यासौ दुग्ग-
न्धः । दुर्गन्धगन्धयुक्ते, दश० ३ तथे । दुर्गन्धगन्धे, स्या० ३
उ० ६ उ० । भ० । सान्ना० ।दुग्गगदण-दुर्गप्रदण-न० । पर्वतवनाऽऽद्विष्टांऽऽश्रयणे,
पञ्चा० ३ विच० ।

दुग्गदि-दुर्गादि-पुं० । विषमपर्वते, अष्ट० २३ अष्ट० ।

दुग्गम-दुर्गम-त्रि० । दुःखेन गम्यते इति दुर्गमः । कृच्छ्रगतिके,
प्रश्न० १ आश्र० द्वार । गन्तुमशक्ये, अष्ट० २२ अष्ट० । दु-
स्सरे, सूत्र० १ अ० २ अ० २ उ० । कृच्छ्रवृत्तौ, स्या० ५ उ० १
उ० । दुःखेन गम्यते इति दुर्गमम् । भावनाधनोऽयम्, कृच्छ्र-
निरिच्छयः । तद्व्यति यितेयानामृजुजन्तवेन, यकजन्तवेन च ।
स्या० ५ उ० १ उ० ।दुग्गय-दुर्गय-त्रि० । दुर्गनिरेषामस्तेत्यत्रि प्रत्यये दुर्गयः ।
दुःखे, स्या० ४ उ० १ उ० । प्रश्न० । दरिद्रे, धनविहीने, ज्ञा-
नविहीने च पुरुषे, स्या० ६ उ० ३ उ० ।तत्रो दुग्गया पणत्ता । तं जहा-एरडयदुग्गया, तिरि-
कवजोणियदुग्गया, मणुस्सदुग्गया । स्या० ३ उ०
३ उ० ।“दुग्गययणाऽऽवरयणगाणतुल्लं (४०) ।” दुर्गतस्य दरि-
दस्य रत्नाकरे विचित्रमाणिफयोत्पादस्थाने प्रातस्य यत्न-
प्रदं माणिफयोत्पादानं तेन यत्तुल्यं सदृशमभिनापोपरमाभा-
वसाधस्यासद् दुर्गतस्त्वत्ताऽऽकरत्नप्रहणतुल्यम् । पञ्चा०
११ विच० ।दुग्गयणारी-दुर्गतनारी-स्त्री० । दरिद्रोपहतयोपायाम्, पञ्चा०
ए विच० ।

दुग्गयजव-दुर्गतभव-पुं० । दरिद्रकुलोत्पत्तौ, वृ० ६ उ० ।

दुग्गयसुय-दुर्गतमुन-पुं० । दरिद्रपुत्रे, पं० च० ३ द्वार ।

दुग्गसामि-दुर्गसामिन्-पुं० । सिद्धिपिगुरुज्ञानुदेलामहत्तरस्य
शिष्ये, सिद्धिपिगुरुस्य उपमितभवप्रपञ्चस्य प्रथमादर्श एतत्सा-
ध्वानिर्लिखितः । ज० ६० ।

दुग्गह-दुर्ग्रह-पुं० । दुर्गहीनत्वे, द्वा० ११ उ० ।

दुग्गा-दुर्गा-स्त्री० । महिषाऽऽरुढायामार्यायाम्, ग० १ अधि० ।
आचा० । अनु० ।दुग्गावी-दुर्गादेवी-स्त्री० । “दुर्गादेव्युदुम्बरपादपनपादपी-
तेऽन्तर्दः” ॥ ८ । १ । २७० ॥ इति सस्वरस्य मध्ये वर्त्तमान-
स्य दकारस्य वा लुक् । ‘दुग्गावी ।’ महिषाऽऽरुढायामार्या-
याम्, प्रा० १ पाद ।दुग्गद-दुर्गद-त्रि० । दुर्गोपिति, नि० चू० १ उ० । प्रच्छन्नप्र-
देशाऽऽदिनाविति च । व्य० ७ उ० ।दुग्गदधमिय-दुर्घदधटित-त्रि० । दुर्गाच्छादनया स्पृष्टे, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार ।

दुग्गास-दुर्गास-पुं० । दुर्गिन्द्रे, वृ० ३ उ० ।

दुग्गुष्ट-देशी-दक्षिणि, दे० ना० ५ वर्ग ४४ गाथा ।

दुग्ग-दुग्घ-पुं० । दुर्हन्ति अनेन । हन करणे अण्, ह्रस्वः कृत्वं
च । मुञ्जे, परभ्यधे भूमिकस्ये च । वाच० । अनु० । सूत्र० । सट्ट-
करे च । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दुक्कमूत्र-द्विचकमूल-न० । गन्त्रीसमीपे, औ० ।

दुक्कय-दुक्कय-त्रि० । दुःखेन त्यक्तुं योग्ये, भ० ७ श० १ उ० ।

दुक्कर-दुक्कर-त्रि० । दुःखेन चर्यतेऽस्मिन्निति दुक्करः । दुः-
खेन चर्यन्त इति दुक्कराणि । ग्रामाऽऽदिषु, आचा० १ श्रु० ६
अ० ३ उ० ।दुक्करलाढचारि (ण्)-दुक्करलाढचारिण-पुं० । दुक्करासौ
लाढस्तं चीर्णवान् विहतवान् सः । दुक्करे देशे ग्रामे च विहारं
कृतवति, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।दुक्किण-दुक्कीर्ण-न० । मृषायादनवारदार्याऽऽदौ दुक्करिते, तच्चे-
तुके कर्मणि च । ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । विषा० स्या० । औ० । वृ० ।दुक्किटिप-दुक्किटित-न० । दुष्टं प्रतिपदं धावनवल्गनाऽऽदिकार्यं
क्रियारूपं चेष्टितं यत्र तत्तथा । प्रतिपिक्के धावनवल्गनाऽऽदौ
कायक्रियारूपं चेष्टिते, तद्वद्भवे च । ध० २ अधि० ।दुक्कमिअ-देशी-दुर्लक्षिते, दुर्घिदग्धे च । दे० ना० ५ वर्ग
५५ गाथा ।दुक्कवाड-देशी-फलहनिरते, दुक्करिते, परपयचने च । दे० ना०
५ वर्ग ५४ गाथा ।दुक्कितिय-दुक्कितित-न० । दुष्टमार्गैरौद्भयानतया चिन्तितं यत्र
स तथा । आर्त्तैरौद्भयानतया चिन्तिते, तद्वद्भवे च । ध० २
अधि० । जीत० । आ० चू० ।

दुक्क-द्विपदक-त्रि० । द्वादशभेदे, ध० २ अधि० ।

दुजमि (ण्)-द्विजटिन्-पुं० । चतुरशीतितमे महाप्रदे, “दो-
दुजमी ।” स्या० २ उ० ३ उ० । च० प्र० । सू० प्र० ।दुजुगल-द्वियुगल-न० । द्वयोर्युगलयोः समाहारो द्वियुगलम् ।
हास्यस्वरतिशोकसङ्गणे नामकर्म्मोत्तरप्रकृतिद्वन्द्वे, कर्म० ५
कर्म० ।दुज्जाण-दुर्जन-पुं० । मिथ्यादृष्टिलोके, वृ० १ उ० ३ प्रक० । आ०
चू० । “शकदं पञ्चहस्तेन, दशहस्तेन शृङ्गिणम् । हस्तिनं श-
तहस्तेन, देशयागेन दुर्जनम् ॥१॥” पारह-दित्यर्थः । वाच० ।दुज्जाणवज्ज-दुर्जनवज्ज-त्रि० । दुःशीलरहिते, वृ० १ उ०
३ प्रक० ।दुज्जंन-दुर्जन्त-पुं० । स्वनामख्याते आचार्ये, कल्प० । “कोसिय
दुज्जंनं करहे य ।” कल्प० २ अधि० ८ कण ।दुज्जय-दुर्जय-त्रि० । अभिजावनानर्हे, आ० म० १ अ० २
अष्ट० । पदपञ्चाशत्तमे ऋषभनन्दने च । कल्प० ७ कण । दुःखेन
जीयतेऽभिभूयते इति दुर्जयः । दुस्त्यजे, उक्त० १३ अ० ।दुज्जर-दुर्जर-दुःखेन जीयते अच् । “ग्राहिणी वातला रुक्ता,
दुर्जरा तक्रूर्चिका ।” वाच० । स्या० ४ उ० ४ उ० ।दुज्जाय-दुर्जाय-न० । दुष्टं यातं दुर्जायतम् । गमनक्रियागर्हाया-
म्, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । व्यसने, दे० ना० ५ वर्ग
४४ गाथा ।

दुज्जोहण-दुय्योधन-पुं० । स्वनामख्याते धृतराष्ट्रपुत्रे, ज्ञा० १
श्रु० १६ अ० । आ० म० । सिंहपुरनगरराजस्य सिंहस्था-
भिधानस्य स्वनामख्याते गुप्तिपात्रे, स्था० १० ग० । विपा० ।

दुज्जा-दोहा-स्त्री० । दोहार्हायाम्, दश० ७ अ० ।

दुज्जाण-दुर्ध्यान-न० । आर्त्तरौद्ररूपे ध्याने, ध० २ अधि० ।

दुज्झाय-दुर्ध्यात-त्रि० । दुष्टो ध्यातो दुर्ध्यातः । एकाग्रचित्ततया
आर्त्तरौद्रवृत्तये, ध० २ अधि० । आव० । दुष्टचित्ताविप-
र्यक्ते, ज्ञा० १ श्रु० १९ अ० ।

दुज्झोस-दुज्झोष-पुं० । दुःकृते, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

दुष्ट-दुष्ट-त्रि० । दोषवति, प्रति० । वृ० । (स च विषयकषाय-
भेदाद् द्विधेति 'पारंखिय' शब्दे व्याख्यास्यते) प्रद्विष्टे च रा-
जनि, नि० चू० १ उ० । सूत्र० । दुर्मनसि, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
द्विष्ट-त्रि० । तत्त्वं प्रज्ञापकं वा प्रति द्वेषवति, स्था० ३ ठा०
ए ग० । द्विष्टो द्वेषवान् अत्युत्कटवेषाद्यत्र द्विष्टस्तं प्राणग्राहं
विना न मुञ्चति । दर्श० २ तत्त्वं ।

दुष्टगाह-दुष्टग्राह-पुं० । निर्दयमहामकराऽऽदिषु, तं० ।

दुष्टचेय-दुष्टचेतस्-पुं० । कलुषान्तःकरणे, आचा० २ श्रु० ४
चू० १ अ० २ उ० ।

दुष्टकर्मणिष्ठावग-दुष्टाष्टकर्मनिष्ठापक-पुं० । दुष्टानामष्टानां
कर्मणां निष्ठापके विनाशके केवलजिने, पं० सं० १ द्वार ।

दुष्टवाइ (ण्)-दुष्टवादिन्-पुं० । प्रत्यङ्गप्रादिणि, प्रश्न० २
आश्र० द्वार ।

दुष्टस्स-दुष्टाश्व-पुं० । कुलक्षणघोटके, तं० । गर्हणे च । वृ० १
उ० २ प्रक० ।

दुष्टस्महत्थिमाइ-दुष्टाश्वहस्त्यादि-पुं० । मारकतुरगकारिवरप्र-
भृतौ, पञ्चा० १८ वि० ।

दुष्टमावयसमाइय-दुष्टश्वपदसमाहत-त्रि० । दुष्टाः कुष्ठाः श्वप-
दा व्याघ्राऽऽद्यस्तैः समाहृतेष्वभिचृतेषु, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
दुष्टाहिय-दुष्टहृदय-त्रि० । दुष्टचित्ते, तं० ।

दुष्टाण-दुःस्थान-न० । शीताऽस्तपदंशमशकाऽऽदियुक्तेषु का-
योत्सर्गाऽऽसनाऽऽद्याश्रयेषु, भ० १६ श० ३ उ० ।

दुष्टाणय-द्विस्थानक-न० । स्वनामख्याते स्थानाङ्गस्य द्वितीये-
ऽध्ययने, स्था० २ ग० १ उ० ।

दुष्टासण-दुष्टासन-न० । पादोपरि पादस्थापनाऽऽदिकेऽनौ-
चित्योपवेशने, प्रव० ३७ द्वार । ध० ।

दुणाम-द्विनामन्-न० । द्विविधं द्विप्रकारकं च तद् नाम द्विनाम ।
नामभेदे, अत्रु० ।

से किं तं दुनामे ? । दुनामे दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-एगक्ख-
रिए अ, अण्णगक्खरिए अ । से किं तं एगक्खरिए ? ।
एगक्खरिए ह्रीः, श्रीः, धीः, स्त्री । सेतं एगक्खरिए ।
से किं तं अण्णगक्खरिए ? । अण्णगक्खरिए-कन्ना, वीणा,
हता, माहा । सेतं अण्णगक्खरिए ॥

(से किं तं दुनामे इत्यादि) यत एवेदं द्विनामात् एव द्विविधं
द्विप्रकारम् । तद्यथा-एकं च तद्वत्तत्त्वं तेन निर्वर्त्यमेकाकारिक-
म्, अनेकानि च तान्यक्षराणि च तैर्निर्वर्त्यमेकाकारिकम् । च-

कारौ समुच्चयार्थौ । तत्रैकाकारिके-ह्रीर्लज्जा, देवताविशेषो वा ।
श्रीर्देवताविशेषः धीर्बुद्धिः स्त्री योषिति । अनेकाकारिका क-
न्येत्यादि । उपपन्नकणं चेदं वलाकापताकाऽऽदीनामाद्यक्षरनिष्प-
न्नानामिति । तद्वत् यदस्ति वस्तु तत्सर्वमेकाक्षरेण वा नाम्ना-
ऽभिधीयतेऽनेकाक्षरेण वाऽतोऽनेन नामधेयन विवक्षितस्य सर्व-
स्यापि वस्तुजातस्याभिधानाद् द्विनामोच्यते, द्विरूपं तत्स-
र्वस्य नाम द्विनाम, द्वयोर्वा नाम्नोः समाहारो द्विनामेति ।

एतदेव प्रकारान्तरेणाऽऽह-

अहवा दुनामे दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-जीवणामे अ, अजी-
वणामे अ । से किं तं जीवणामे ? । जीवणामे-देवदत्तो,
जण्णदत्तो, विण्णदत्तो, सोमदत्तो । सेतं जीवणामे । से किं
तं अजीवणामे ? । अजीवणामे-घनो, पनो, कनो, रहो ।
सेतं अजीवणामे ॥

(अहवा दुनामे इत्यादि) जीवस्य नाम जीवनाम, अजीव-
स्य नाम अजीवनाम । अत्रापि यदस्ति, तेन जीवनाम्ना, अजी-
वनाम्ना वा भवितव्यमिति । जीवाजीवनामभ्यां विवक्षितस-
र्ववस्तुसंग्रहो जावनीयः । शेषं सुगमम् ।

पुनरेतदेवान्यथा प्राऽऽह-

अहवा दुनामे दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-विसेसिए,
अविसेसिए य । अविसेसिए जीवदब्बे, अजीवद-
ब्बे य । विसेसिए णेरइए तिरिक्खजोणिए मण्ण-
स्से दुवे, अविसेसिए णेरइए, विसेसिए रयणप्पजाण
सक्करप्पभाए वालुअप्पजाण पंक्कप्पजाण भूमप्पभाए
तमाए तमतमाए, अविसेसिए रयणप्पजाण पुढविणे-
रइए, विसेसिए पज्जत्तए अ अपज्जत्तए अ, अविसेसिए
तिरिक्खजोणिए, विसेसिए एगिदिए वेइदिए तेइदिए चरि-
दिए पंचिदिए, अविसेसिए पुढविकाइए आउकाइए तेउका-
इए वाउकाइए वणस्सइकाइए, विसेसिए पुढविकाइए, अविसे-
मिए एगिदिए, विसेसिए पुढविकाइए सुहुमकाइए अ वादरपु-
ढविकाइए अ, अविसेसिए सुहुमपुढविकाइए, विसेसिए पज्ज-
त्तयसुहुमपुढविकाइए अ, अविसेसिए अ वादरपुढविकाइए,
विसेसिए पज्जत्तयवादरपुढविकाइए अ अपज्जत्तयवादरपुढ-
विकाइए । एवं आउकाइए तेउकाइए वाउकाइए वणस्सइ-
काइए अ विसेसिए अजेदेहि जाणिएअवा । अविसेसिए वेइ-
दिए, विसेसिए पज्जत्तयवेइदिए अ अपज्जत्तयवेइदिए य ।
एवं तेइदिअचउरिदिआ वि जाणिएअवा । अविसेसिए
पंचिदिअतिरिक्खजोणिए, विसेसिए जलयरपंचिदिअ-
तिरिक्खजोणिए थलयरपंचिदिअतिरिक्खजोणिए खयर-
पंचिदिअतिरिक्खजोणिए अ, अविसेसिए जलयरपंचिदि-
अतिरिक्खजोणिए, विसेसिए संमुच्छिमजलयरपंचिदिअति-
रिक्खजोणिए अ गम्भवक्कंतिअजलयरपंचिदिअतिरिक्ख-
जोणिए अ, अविसेसिए संमुच्छिमजलयरपंचिदिअतिरि-
क्खजोणिए, विसेसिए अपज्जत्तयसंमुच्छिमजलयरपंचिदि-
अतिरिक्खजोणिए अ अपज्जत्तयसंमुच्छिमजलयरपंचिदिअ-

६५०

द्रुणावेद—देशी-अशक्ये, तमागे च । दे० ना० ५ वर्ग ६६
गाथा ।

दुष्पय-दुर्नय-त्रि० । स्वार्थप्राहिणि इतरांशप्रतिक्षेपिणि, छन्द्या०
५ अश्या० । नयाऽऽभासे, आ० म० । यस्तु नयान्तरनिरपेक्षः स
दुर्नयो नयाभास इति ।

तथा चाऽऽहाकलङ्कः-

“ भेदाभेदाऽऽत्मके ज्ञेये, भेदाभेदाभिसन्धयः ।
ये त्वपेक्षाभ्यां ब्रह्मन्ते, ज्ञेयास्ते नयदुर्नयाः ॥ १ ॥ ”

अस्याः कारिकाया लेशतो व्याख्या-भेदो विशेषोऽभेदस्तु सा-
मान्यं, तदात्मके, सामान्यविशेषोऽऽत्मके इत्यर्थः । ज्ञेये प्रमाणप-
रिज्ञेयवस्तुनि, ये भेदाभेदाभिसन्धयः सामान्यविशेषयोः पुरुषा-
ऽभिप्राया अपेक्षाभ्यां लङ्घ्यन्ते ते यथासङ्ख्यं नयदुर्नया ज्ञात-
व्याः । किमुक्तं भवति ?-विशेषसाक्षात्तः सामान्यग्राहकाऽभिप्रा-
यो, विशेषपरिग्राहको वा सामान्यसापेक्षो नयः, इतरेतराका-
ङ्क्षाराहेतस्तु दुर्नयः ॥ आ० म० १ अ० २ खण्ड । इतरप्रतिक्षेपी
तु नयो नयाऽऽज्ञासो, दुर्नयो वेत्युच्यते । मलयगिरिचरणास्तु-
नयो-दुर्नयः, सुनयश्चेति दिग्भ्रमव्यवस्था, न त्वस्याकं, नयदु-
र्नययोरर्थाविशेषात् । नयो० । परामर्शा अभिप्रेतधर्मावधा-
रणाऽऽत्मकतया शेषधर्मतिरस्कारेण प्रवर्तमाना दुर्नयसंज्ञा-
महनुवते । स्या० । एते मिथः परस्परं पृथग् भिन्नं जिन्नं
पक्षप्रतिपक्षकद्वयिता वादप्रतिवादकद्वयनाचिरुत्थिता नयाः
दुर्नया इत्यर्थः । अष्ट० ३१ अष्ट० ।

“ स्वकृतपरिणतानां दुर्नयानां विपाकः,
पुनरपि सहनोयोऽन्यत्र ते निर्गुणस्य ।
स्वयमनुजबतोऽसौ दक्षमोक्षाय सद्यो,
भवशतगतिहेतुर्जायतेऽनिच्छतस्ते ॥ १ ॥ ” आचा० १ श्रु० ५
अ० १ उ० । सर्वे सावधारणाः सन्तो दुर्नयाः, अवधारणविर-
हितास्ते सुनयाः, सर्वैश्च सुनयैः स्याद्वादः । अनु० ।

दुष्पाम-दुर्नाम-पुं० । मदाद् दुष्टं नमनं दुर्नाम इति । मानकवाय-
भेदे, भ० १२ श० ५ उ० ।

दुष्पामधिञ्ज-दुर्नामधेय-त्रि० । पुराणः पतित इति कुत्सितनाम-
धेये, दक्षा० १ चू० ।

दुष्पिक-देशी-चूर्णिते, दे० ना० ५ वर्ग ४५ गाथा ।

दुष्पिकम-दुर्निष्क्रम-त्रि० । दुःखेन नितरां क्रमः क्रमणं यत्र त-
स्मिन्, भ० ७ श० ६ उ० ।

दुष्पिखित्त-देशी-दुश्चरिते, दुर्दर्शे, दे० ना० ५ वर्ग ४५ गाथा ।

दुष्पिद्व-द्विनिघ्न-न० । द्वयोर्निघ्नयोः समाहारो द्विनिघ्नम् । निघ्न-
प्रचलालङ्घने निघ्नाद्विके, कर्म० ५ कर्म० ।

दुष्पिय-दुर्नीत-न० । दुष्टं नीतं दुर्नीतम् । दुष्कृते, सूत्र० १ श्रु०
७ अ० । अप्रावृते, नि० चू० १ उ० ।

दुष्पियत्थ-देशी-जघनवस्त्रे, जघने च । दे० ना० ५ वर्ग ३३ गाथा ।

दुष्पिरिक्खरूप-दुर्निरीक्ष्यरूप-त्रि० । दुःप्रेक्ष्ये, कल्प० ३ कण ।

दुष्पिविष्ट-दुर्निविष्ट-त्रि० । विह्वले निर्मरे, नि० चू० ११ उ० ।

दुष्पिवोह-दुर्निबोध-त्रि० । दुष्प्रापके, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

दुष्पिनीहिया-दुर्निषद्या-स्त्री० । दुःखहेतुस्वाध्यायभूमौ, भ०
१६ श० २ उ० ।

दुष्पेय-दुर्ज्ञेय-त्रि० । दुरवगमे, आव० ४ अ० । आ० म० ।
उल्लङ्घ्ये, दश० ४ अ० ।

दुत्-द्रुत-त्रि० । शीघ्रे, पञ्चा० ७ विव० । त्वरिते, स्या० ७
वा० । आशुइत्यर्थे, षो० ९ विव० ।

दुत्तर-दुस्तर-त्रि० । दुर्लङ्घ्ये, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । उक्त० ।

दुत्ति-देशी-शीघ्रे, दे० ना० ५ वर्ग ४१ गाथा ।

दुत्तिर्तिक्रम-दुस्तिर्तिक्रम-त्रि० । परीषदाऽऽदौ दुःसहे, “पुरिमप-
च्छिमगाणं जिणाणं दुग्गमं जवह् । तं जहा-उआइप्पं दुव्विभजं
दुत्तिर्तिक्रमं दुरणुचरं ।” स्या० ५ वा० १ उ० । (‘ तिथयर ’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे २२६१ पृष्ठे व्याख्या)

दुत्तोस-दुस्तोप-त्रि० । यस्य तुष्टिः कर्तुं न शक्यते तस्मिन्,
दश० ५ अ० ।

दुत्थ-दुस्थ-त्रि० । दुर्गते, स्या० ३ वा० ३ उ० । जघने, दे० ना०
५ वर्ग ४२ गाथा ।

दुत्थाद्व-देशी-दुर्भगे, दे० ना० ५ वर्ग ४३ गाथा ।

दुत्थुरुहं-देशी-पुरुषे, कलहशीलायां स्त्रियां च । दे० ना० ५
वर्ग ४७ गाथा ।

दुदंसण-द्विदर्शन-न० । द्वयोर्दर्शनयोः समाहारो द्विदर्शनम् ।
चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनद्वये, कर्म० ४ कर्म० ।

दुदंत-दुर्दान्त-त्रि० । दमयितुमशक्ये, उक्त० २७ अ० । चक्षु-
षि, उक्त० ३२ अ० । आ० म० ।

दुदम-दुर्दम-त्रि० । दुर्जये, उक्त० १ अ० । स्वनामख्यातेऽश्व-
श्रीवराजदूते, आ० क० ।

दुदम-देशी-देवरे, दे० ना० ५ वर्ग ४४ गाथा ।

दुदसा-दुर्दशा-स्त्री० । दीनावस्थायाम्, अष्ट० ७ अष्ट० । वृ० ।

दुदिष्ट-दुर्दृष्ट-त्रि० । दुष्टे दृष्टे, आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

दुदिण-दुर्दिन-न० । मेघतिमिरदिने, पि० ।

दुदोद्दी-देशी-वृत्तपङ्क्तौ, दे० ना० ५ वर्ग ४३ गाथा ।

दुद्ध-दुग्ध-न० । “क-ग-ट-र-त-द-प-श-ष-स ५ क ५ पामूर्ध्वं
बुक्” ॥ ८ । १ । ७७ ॥ इति संयुक्तवर्णाऽऽदिचतस्य गकारस्य
बुक् । प्रा० २ पाद । “ अनादौ शेषाऽऽदेशयोर्द्वित्वम् ” ॥
न । २ । ८६ ॥ इत्यनादौ वर्त्तमानस्य शेषस्य धकारस्य
द्वित्वम् । ‘ दुद्धं । ’ प्रा० २ पाद । क्षीरे, दुग्धं पञ्च-
भेदं गोमहिषीकरभीमगलिकागडुरिकासंयन्धित्वेन । प्रव० ४
द्वार । उक्त० । आ० म० । “ पांसक ” इति नाम्ना
प्रसिद्धस्य दुग्धस्य भक्षणं कोऽपि दोषो, न वेति प्रश्ने,
उत्तरम्-लोकोक्त्या दोषः श्रूयते, नःत्वात्मीयशास्त्रानुसारेणेति ।
न० प्र० । सेन० २ उल्ला० । अथ पं० नगधिगणिकृतप्रश्न-
स्तदुत्तरं च । यथा-उत्कालितदुग्धमध्ये प्रक्षिप्तगोधूमाऽऽदि-
चूर्णाच्चिप्पटिकया तद् दुग्धं निर्विकृतिकं स्यान्न वेति प्रश्ने, उत्तर-
म्-गोधूमाऽऽदिचूर्णे प्रक्षिप्ते सति यद्दुग्धमेकरसं वर्णांतराऽऽ-
दिप्राप्तं च जवति तन्निर्विकृतिकं भवतीति । १०८ प्र० । सेन०
२ उल्ला० ।

दुद्ध-देशी-समूहे, दे० ना० ५ वर्ग ४३ गाथा ।

दुद्धकाय-दुग्धकाय-पुं० । दुग्धघटकाय, परिहरणायां दुग्ध-
घटकाय दृष्टान्त उक्तः । आव० ३ अ० । आ० क० ।

दुःखगंधियमुद्र

दुःखगंधियमुद्र-देशी-पात्रे, दे० ना० ५ वर्ग ४० गाथा ।

दुःखजाड-दुःखजानि-खी० । मास्यादनः कीरनद्वयां मादिरा-
याम्, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।दुःखनी-दुःखाटी-खी० । आन्वितेन युक्ते दुःखे जातायां किला-
टिकायाम्, वलादिकायामित्यन्ये । प्रव० ४ द्वार । प्र० ।दुःखर-दुःखर-त्रि० । दुःखेन धर्तुं शक्यं दुःखरम् । दश० ४ अ० ।
गहनं, स्या० ६ ना० । दुर्बले, म० । धारयितुमशक्ये, व्य० ३
उ० । अनुकरणे, प्रमा० १ पद ।दुःखर-दुःखर-त्रि० । दुःखेण प्राणनिपाताऽऽदिनिवृत्ति-
लक्षणानि पञ्च महाद्वानि धारयतीति दुःखरः । पञ्चमहा-
यतिके, प्रमा० १ पद ।दुःखरपदकरवेग-दुःखरपयकरवेग-त्रि० । दुःखं दुर्बलं पन्थानं
सम्पन्नदर्शनाऽऽदिकं मोक्षमार्गं करोतीति दुःखरपयकरस्तथा-
विधा वेगः प्रमरो यन्त्येति तस्मिन् । वृ० १ उ० ।दुःखरिम-दुर्द्धर्प-पुं० । चतुःपञ्चाशत्तमे ऋषभनन्दने, कल्प० १
अधि० ७ कृण । अनभिभवनीये, त्रि० । नं० ।दुःखरवेग-दुःखाववेग-खी० । तन्त्रकचूर्णसिद्धे दु-
ःखे, प्रव० ४ द्वार । प्र० ।दुःखसाडिया-दुःखशाटिका-खी० । द्राक्कामिधे राखे दुःखे, दु-
ग्ध शटानि गच्छतीति व्युत्पत्तेः । प्रव० ४ द्वार ।दुःखसानी-दुःखशाटी-खी० । द्राक्कामिधे पयसि, प्र० २
अधि० ।

दुःखानी-दुःखाटी-खी० । मल्लयुक्ते दुःखे, प्र० २ अधि० ।

दुःखिणिआ-देशी-स्नेहस्थापनभाणे, तुम्ह्यां च । दे० ना० ५
वर्ग ५४ गाथा ।दुःखिणी-देशी-स्नेहस्थापनभाणे, तुम्ह्यां च । दे० ना० ५ वर्ग
५४ गाथा ।दुःखोन्नणी-देशी-या दुःखाऽपि दुहते तस्याम्, दे० ना० ५
वर्ग ४६ गाथा ।दुप-द्विप-पुं० । द्वाभ्यां मुखेन, करेण चेत्यर्थः । पियतीति द्विपः
“मूलविभुजाऽऽद्यः” ॥५॥ १ । १४४ ॥ इतिकप्रत्ययः हस्तिनि,
जी० ३ प्रति० १ उ० । आ० म० ।दुपपस-द्विपदेश-त्रि० । चौ प्रवेशावारम्भकावस्थेति द्विपदेशः ।
स्त्र्ययुक्ते, उक्त० १ अ० ।द्विपवेश-त्रि० । द्वौ प्रवेशौ यस्मिंस्तद् द्विपवेशम् । चौ वारी
प्रवेशे, प्रथमो गुहमनुज्ञाप्य प्रविशतः, द्वितीयः पुनर्निर्गत्य
प्रविशत इति । प्रव० २ द्वार ।दुपपसिय-द्विपदेशिक-त्रि० । प्रदेशद्वयावस्थिते, ज० ५ श०
७ उ० ।दुपकल-दुपक-पुं० । दुष्टः पक्षो दुपकः । असत्यतिज्ञाऽभ्युप-
गमे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।द्विपक-न० । द्वौ पक्षौ समाहतौ इति द्विपकम् । गृहस्थपक-
संयतपकयोः समाहारे, वृ० १ उ० । सूत्र० । रागद्वेयाऽऽत्मके प-
कद्वये, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । “इमं दुपकं इममेगप-

कं, आहंस्तु ग्लायतणं च कर्म (६) ” द्वौ पक्षाव-
स्थेति द्विपकम् । सप्रतिपक्षेऽनैकान्तिके पूर्वापरविच्छे-
द्याऽभिधायितयाऽधिरोधिवचने, (सूत्र०) कर्मवन्धनि-
जंरणे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । द्विपकं कर्म सेवते ।
तद्यथा-प्रयज्यामाधाकर्मिकवस्त्यासेवनाद् गृहस्थत्वं च,
रागं द्वेपं च, ईश्यापथं साम्पराधिकं चेत्यादि । आचा० २
श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।

दुपकोआर-द्विपदावतार-त्रि० । व्योः स्थानयोः पर्यवसिते,
स्था० ।

जदत्थि णं लोगे तं सर्वं दुपकोआरं । तं जहा-जीव
च्चेव, अजीव चैव, तस च्चेव, थावर चैव, सजोणिय चैव, अ-
जोणिय चैव, साउय चैव, अणाउय चैव, सइंदिय चैव, अ-
ण्णिय चैव, सवेयग चैव, अवेयग चैव, सखि चैव,
असखि चैव, सपोगल चैव, अपोगल चैव, संसारसमा-
वन्नग चैव, असंसारसमावन्नग चैव, सासय चैव, असा-
सय चैव । आगासे चैव, नोआगासेचैव, धम्मे चैव, अधम्मे
चैव, वंधे चैव, मोक्खे चैव, पुत्ते चैव, पावे चैव, आसवे
चैव, संवरे चैव, वेयणा चैव, णिज्जरा चैव ॥

(जदत्थीत्यादि) संहिताऽऽदिः पूर्ववत्, यस्मात्तुऽऽदिकं वस्तु अ-
स्ति विद्यते, णमिति वाक्यालङ्कारः । कचित्पाठः- (जदत्थि च णं
ति) तत्रानुस्वार आगमिकश्चद्वयः पुनरर्थः । एवं चास्य
प्रयोगः-अस्यात्मादि वस्तु, पूर्वोध्ययनप्रकृतित्वात्, यच्चा-
स्ति लोके पञ्चास्तिकायाऽऽत्मके लोक्षयते प्रतीयते इति
लोक इति व्युत्पत्त्या बोकालोकरूपे वा, तत्सर्वं निरवशेषं
द्वयोः पदयोः स्थानयोः पक्षयोर्विधातवस्तुतत्त्वपर्यवहक-
णोदरवतारो यस्य तद् द्विपदावतारमिति । “दुपडोआर” इति
कचित्पठ्यते, तत्र द्वयोः प्रत्यवतारो यस्य तद् द्विप्रत्यवतार-
मिति स्वरूपवत्, प्रतिपक्षव्येत्यर्थः । तद्यथेत्युदाहरणोपपत्तेः ।
(जीव चैव अजीव चैव त्ति) जीवाश्चैव अजीवाश्चैव, प्राकृत-
त्वात् संयुक्तपदत्वेन ह्रस्वः । चकारौ समुच्चयार्थः । एवकारा-
वधारणे । तेन च राक्षसतरापोहमाह-नो जीवाऽऽख्यं राक्षस-
रमस्तीति चेत्, नैव, मर्चनिषेधकत्वे नोशब्दस्य नो जीवशब्देनाजी-
व एव प्रतीयते, देशनिषेधकत्वे तु जीवदेश एव प्रतीयते, न च
देशो देशिनोऽभ्यन्तर्गत्यतिरिक्त इति जीव एवासाविति । ‘क्षय’ इति
वा एवकारार्थः । “ क्षिय क्षेय एवार्थः ” इतिवचनात् । ततश्च
जीवा एवेति चिह्नितवस्त्वजीवा एवेति च तत्प्रतिपक्ष इति ।
एवं सर्वत्र । अथवा यदस्तीति यत् सन्मात्रं यदित्यर्थः । तत्
द्विपदावतारं चिह्नितं जीवाजीवभेदादिति । शेषं तथैव ।
अथ असेत्यादिनवसृज्या जीवतत्त्वश्चैव भेदान् सप्रतिपक्षानु-
पदर्शयति-तत्र असन्नामकमोदयतस्त्वस्यन्तीति त्रसाः द्विन्द्रि-
याऽऽद्यः, स्थावरनामकमोदयसिष्ठन्तीत्येवंशीलाः स्थावराः प्र-
थिव्यादयः, सद् योन्योत्पत्तिस्थानेन सयोनिकाः संसारिणः, त-
द्विपर्यासभूता अयोनिकाः सिद्धाः, सहाऽऽयुषा वर्तन्त इति सा-
युषः, तदन्येऽनायुषः सिद्धाः । एवं सेन्द्रियाः संसारिणः, अनिन्द्रि-
याः सिद्धाऽऽद्यः, सवेदकाः स्त्रीवेदाऽऽद्यद्वयवन्तः, अवेदकाः सि-
द्धाऽऽद्यः, सद् रूपेण मृत्या वर्तन्ते इति समासात्ते इत्यर्थे सति
सकृपिणः संस्नानवर्णाऽऽदिमन्तः, सशरीरा इत्यर्थः । न रूपिणोऽ-

रूपिणो मुक्ताः, सपुष्पलाः कर्माऽऽदिपुद्गलवन्तो जीवाः, अपुद्गलाः सिद्धाः, संसारं भवं समापन्नका आश्रिताः संसारसमापन्नकाः संसारिणः, तदितरे सिद्धाः, शाश्वताः सिद्धाः, जन्ममरणाऽऽदिरहितत्वात् । अशाश्वताः संसारिणस्तद्युक्तत्वादिति । एवं जीव-
तत्त्वस्य द्विपदावतारं निरूपयामीति तत्त्वस्य तं निरूपयामीति (आ-
गासे इत्यादि) आकाशं व्योम, नो आकाशं तदन्यद्धर्मास्तिकाया-
ऽऽदिः, धर्मो धर्मास्तिकायो गत्युपपन्नगुणः, तदन्योऽधर्मोऽधर्मा-
स्तिकायः स्थित्युपपन्नगुणः, स्थित्युपपन्नगुणऽऽदितत्त्वसुत्राणि
चत्वारि प्राग्वदिति । स्था० २ ठा० १ उ० ।

दुपमोयार-द्विपत्यवतार-न० । द्वयोः प्रत्यवतारो यस्य तद् द्वि-
प्रत्यवतारम् । स्वरूपवति, प्रतिपन्नवति च । स्था० २ ठा०
१ उ० ।

दुपय-द्विपद-पुं० । द्वे पदे यस्याऽसौ द्विपदः । मनुष्ये, स० १५
अङ्ग । अनु० । गन्धाम्, ध० २ अधि० । विशे० । सुत्र० ।
आचा० । आच० । देवे, पङ्क्तिणि, राक्षसे च । "मिथुनतुलाघट-
कन्याः, द्विपदाभ्यामपपूर्वज्ञानम् ।" इति ज्योतिषोक्ते राशिभेदे
च । वाच० । प्रव० । नि० चू० । आ० चू० । उत्त० । ध० २० ।
"आसादे मासे दुपया होइ पोरिसी ।" पादचयपरिमिते, त्रि० ।
उत्त० २६ अ० ।

दुपद-पुं० । स्वनामख्याते काम्पिल्यपुरराजे, ज्ञा० १ श्रु०
१६ अ० ।

दुपयचउपयपमाणाऽक्रम-द्विपदचतुष्पदप्रमाणातिक्रम-पुं० ।
स्थूलपरिग्रहविरमणक्षणास्य पञ्चमस्याऽणुव्रतस्य चतुर्थेऽति-
चारे, ध० २० । तथा द्वे पदे येषां तानि द्विपदानि कन्नवावकृदासी-
दासकर्मकरपदात्यादीनि, हंसमयूरकुक्कुटशुक्लसारिकावकोर-
पारापतप्रभृतीनि च । चत्वारि पदानि येषां तानि चतुष्पदानि गो-
महिषमेवाविककरजरासजतुरगहस्यादीनि, तानि यक्रमे ग्राह-
यति सोऽतिचार इति संबन्धः । यथा किल केनाऽपि संवत्स-
राऽऽद्यवधिना द्विपदचतुष्पदानां परिमाणं कृतं, तेषां च विवक्षित-
संवत्सराऽऽद्यवधिमध्य एव प्रसवेऽधिकद्विपदाऽऽदिनावाद्
व्रतजङ्गः स्यादिति, तद्भयात्किंयस्यपि काष्ठे गते गर्भे ग्राह-
यतो गर्भस्थद्विपदाऽऽदिभावेन बहिश्च तद्भावेन कथञ्चिद् व्रत-
भङ्गाजङ्गरोऽतिचार इति चतुर्थः । प्रव० ६ द्वार । ध० ।
उत्त० । नि० चू० । आच० ।

दुपउत्त-दुष्प्रयुक्त-त्रि० । दुष्टप्रयोगवति, स्था० १ ठा० ।
अकुशले, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

दुपउत्तकायकिरिया-दुष्प्रयुक्तकायक्रिया-स्त्री० । दुष्टं प्रयुक्तं प्र-
योगो यस्य स दुष्प्रयुक्तस्तस्य कायक्रियायाम्, दुष्टं प्रयुक्तो दुष्प्रयु-
क्तः, स चाऽसौ कायश्च दुष्प्रयुक्तकायस्तस्य क्रियायां च । भ० ३
शा० १ उ० ।

दुपउत्त-दुष्प्रयुक्त-त्रि० । अर्चस्वित्ते, पञ्चा० १ विव० ।

दुप्पसिय-द्विप्रदेशिक-पुं० । "दुप्पसिया खंधा ।" स्कन्धा-
ऽऽदिषु, स्था० २ ठा० ४ उ० ।

दुप्पयोग-दुष्प्रयोग-पुं० । दुष्टे मनोवाक्यायप्रयोगे, छोहाजिमाने-
ष्याऽऽदिद्विक्रान्तो मनोदुष्प्रयोगः, वाग्दुष्प्रयोगस्तु हिंसापुरुषाऽऽदि-
वचनद्विक्रान्तः, कायदुष्प्रयोगस्तु धावनवहगनाऽऽदिः । दश०
४ अ० ।

दुप्पचपेविखय-दुष्प्रत्युपेक्षित-त्रि० । विभ्रान्तचक्षुषा निरीक्षिते,
प्रव० ६ द्वार ।

दुप्पजीवि (ण्)-दुष्प्रजीविन्-पुं० । दुःखेन कृच्छ्रेण प्रकर्षे-
णादारभोगापेक्षया जीवितुं शीघ्रे प्राणिनि, दश० १ चू० ।

दुप्पमिकंत-दुष्परिक्रान्त-त्रि० । दुराक्रान्ते, आचा० ।

गामाणुगामं दूज्जमाणस्स दुज्जातं दुप्परिकंतं जवति
अवियत्तस्स भिक्खुणो ॥१५६॥

प्रसति बुद्ध्यादीन् गुणानिति ग्रामः, ग्रामादनु-पश्चादपरो ग्रा-
मो ग्रामानुग्रामस्तं दूयमानस्यानेकार्थत्वात्तूनां विहरत ए-
काकिनः साधार्थत्वात्तद्विशयति-दुर्यातं दुष्टं यातं दुर्यातं गम-
नक्रियाया गह्रां गच्छत एवानुकूलप्रतिकूलोपसर्गसद्भावाद्द-
र्शनकस्येव कृतगतिभेदस्य दुष्टव्यन्तरीजद्वयाच्चेदवत्, तथा-
दुष्टं पराक्रान्तमाक्रान्तं स्थानमेकाकिनो भवति स्थूलभद्रेष्यो-
पितोपकोशागृहसाधोरिवेति, यदि वा चतुःप्रोपितजलकुशागृहो-
पितसाधोरिव तस्य महासत्त्वतया अज्ञोभेऽपि दुष्पराक्रान्त-
मेवेति । आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० । दुःशब्दोऽनावार्थस्तेन
प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिना अप्रानेक्रान्तानामनिर्वर्तितविपाकानां
कर्मणि, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

दुप्पमिगर-दुष्प्रतिकर-त्रि० । दुःखेन प्रतिकर्तुमशक्ये, वृ० ३ उ० ।

दुप्पमिगह-द्विप्रतिग्रह-न० । दृष्टिवादस्य स्वसमयपरिपाट्या
स्थिते सूत्रविशेषे, स० १५ अङ्ग ।

दुप्पमिपूर-दुष्प्रतिपूर-त्रि० । पूरयितुमशक्ये, तं० ।

दुप्पमिबृहणीय-दुष्प्रतिबृहणीय-त्रि० । प्रतिबृहणानर्हे, जीवि-
तमायुष्कं तत् क्षीणं सत् दुष्प्रतिबृहणीयम्, दुरजावार्थो नैव वृ-
क्षिर्नियते इति यावत् । निष्प्रत्यूहप्रतिपादनार्हे, अथवा-जीवितं
संयमजीविनं तद् दुष्प्रतिबृहणीयं कामानुपेक्षजनान्तर्बर्तिना दु-
खेन निष्प्रत्यूहसंयमप्रतिपात्य इति । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

दुप्पमियाणंद-दुष्प्रत्यानन्द-त्रि० । बहुजिरापि संतापकारणे-
रनुपाद्यमानसंतोषे, विपा० १ श्रु० २ अ० । दुःखेन प्रत्यानन्द्यत
इति दुष्प्रत्यानन्दः । इदमुक्तं भवति-नैरानन्दितनापरेण केनचित्
प्रत्युपकारेण हेतुना गर्वाऽऽधमातो दुःखेन प्रत्यानन्दयते । यदि वा-
सत्युपकारे प्रत्युपकारभीरुर्नैवानन्द्यते, प्रत्युत शठतया उपकारे
दोषमेवोत्पादयति । तथा चोक्तम्-"प्रतिकर्तुमशक्तिष्ठाः, नराः
पूर्वोपकारिणाम् । दोषमुत्पाद्य गच्छन्ति, मद्गूनामिव चाप्र-
तः ॥१॥" इति । दशा० ६ अ० ।

दुप्पमियार-दुष्प्रतिकार-त्रि० । दुःखेन कृच्छ्रेण प्रतिक्रियते कृ-
तोपकारेण पुंसा प्रत्युपक्रियते इति खलूपत्यये दुष्प्रत्युपकरः ।
प्रत्युपकर्तुमशक्ये, स्था० ।

तिण्हं दुप्पडियारं समणउसो ! । तं जहा-अम्मापि-
उणो, जट्टिस्स, धम्मायरियस्स, संपाओ वि य णं केइ पुरि-
से अम्मापियारं मयपागसहस्सपागेहिं तिह्वेहिं अव्वंगेत्ता
सुरजिणा मंधवट्टणं उव्वट्टित्ता तिहिं उदगंहिं मज्जावेत्ता
सव्वाहंकारविज्जुसियं करेत्ता मणुजं थात्तापागसुच्चं अट्ठा-
रसवज्जणाउत्तं जोअणं जोआवेत्ता जावज्जीवं पिट्ठिवर्णि-
सिया ते परिवहेज्जा, तेणावि तस्स अम्मापिउत्तस्स दुप्पमि-
यारं भवइ ॥

हे श्रमण ! हे अनुमन !, समस्तनिर्देशाया-हे श्रमणाऽऽयुष्म-
निनि भगवता निपः स्वयंभूतः अभयया मात्रा सत् पिता जन-
कः अन्धपितृ, नम्यैकं स्थानम्, जनकत्वेनैकव्यवहारात् । तथा
(भट्टेऽस्मत्ति) जन्तुः पोषकस्य, स्वामिन इत्यर्थः । इति द्वितीयम् ।
अभेदानाऽऽचार्यो धर्माऽऽचार्यस्तस्येति तृतीयम् । आह स्व-“दु-
ष्पणिकारो माता-पितरौ स्वामौ गुरुश्च शोकऽस्मिन् । तत्र गुरु-
गिहानुच च, सुदुष्करतरप्रतीकारः ॥१॥ ” इति । तत्र जनक-
दुष्पणिकार्यतामाह- (संप्राप्तोऽस्ति) प्रातः प्रभातं तेन संयुतः
संप्रातः, संप्रातरपि च प्रभातममकात्रमपि च, यदैव प्रातः
मेवृत्तं तदैवेत्यर्थः । अनेन कार्यान्तराव्यग्रतां दर्शयति, सञ्ज-
वद्वयानिभयाध्यासाद्वाऽनिप्रभाते, प्रतिशब्दार्थत्वाद् वाऽन्य
प्रतिप्रज्ञानमित्यर्थः । कश्चिदिनि कुञ्चन एव, न तु मर्त्योऽपि, पु-
नरो मानरो, देशनिःश्रेयसंविषयनिकरान्ममवात् । शनं पा-
कानामौषधिकाधानां पाके यस्य, औषधियानेन वा सह पच्यने
यत्, शनकृत्यो वा पाको बध्य, शनेन या रूपकाणां मूलयतः प-
च्यने यस्य चक्षुःपाकम्, एवं सहस्रपाकमपि, ताभ्यां मैत्राभ्याम् ।
(आर्षमिति) अन्यत्र कृत्वा । (संयुक्तं नि) गन्धपुष्पकेन गन्ध-
पुष्पकोदन, उदर्योद्भूतं कृत्वा, शिजिरुदकैर्गन्धोदकोष्णोदक-
शानोदकैर्मिश्रित्वा स्नापित्वा, मनोज्ञं कलमोदनाऽऽदि, स्थाली
पित्ररी तस्यां पाको यस्य तत्तथा । अन्यत्र द्वि पाकमपकं वा न
तथाविधं स्यादिति दर्शितव्यमिति । शुद्धं भक्तदोषवर्जितं, स्या-
लीपाकं च तच्छुद्धं, स्थायीपाकेन वा शुद्धमिति विप्रदः । अ-
ष्टादशजिह्वोक्तप्रमर्तितव्यञ्जनैः शालकैः सुपाऽऽदिभिर्यकुलं स-
द्भागे यत्तत्तथा । अथवा-अष्टादशभेदं तद्व्यञ्जनाऽऽकुलं चेति ।
अत्र जेदपदलोपेन समासः, भोजनं भोजयित्वा ।

एते चाष्टादश भेदाः—

“ सुबोदणोऽ जघर्ष ३, तिस्रि य मंसा ६ गोदसो ७ ज्योत्न ।
भक्ष्याऽऽगुललावणिया १०, मृदफला ११, हरियमं १२, मागो १३ ॥१॥
होऽ रसालू १४ तडा १५, पाणं पाणीय १६ पाणमं येव १७ ।
अट्टारसमो भागो १८, निरुवहश्चो लोऽश्चो पिमो १९ ॥ २ ॥ ”

अस्य व्याख्या-मांसत्रयं जघर्षाऽऽदित्कं, ज्योत्नं मुद्गन्तुज-
रककटुभाण्डाऽऽदित्कं, जघर्षाणि खण्डन्याऽऽदित्कानि, गुलझा-
घणिका गुलपर्पटिका लोकप्रसिद्धा, गुरुधाना वा, मृदफलाव्ये-
कमेव पदं, हरितकं जीरकाऽऽदि, शाको वस्तुलाऽऽदिभजिका,
रसालू मज्जिका । तल्लक्षणमिदम्-“ दो घषपञ्चा महुपञ्च, दाहन्स
अच्छादयं मिरियवीसा । दस खंरगुणपलाई, एस रसालू निवह-
जोगा ॥१॥ ” इति । पानं सुराऽऽदि, पानीयं जलं, पानकं द्राक्षा-
पानकाऽऽदि, शाकस्तक्रसिद्ध इति ।

यावज्जीवं यावत्प्राणधारणं पृष्टं स्कन्धे अवतंस उवावतंसः
शेखरस्तस्य करणमवतंसिका पृष्ठयवतंसिका, तथा परिवहेत,
पृष्ठधारोपितमित्यर्थः । तेनापि परवाहकेन परिचहनेन वा त-
स्याभ्यापितुर्दुष्प्रत्युपकरणमशक्यप्रतीकार इत्यर्थः । अनुभूतोप-
कारतया प्रत्युपकारकारित्वात् । आह स्व-“ कथञ्चवारो लो-
हो-इ सज्जणो होउ को गुणो तस्स । उवयारवाहिरा जे, हव-
ति ते सुंदरा सुयणा ॥ १ ॥ ” इति । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

अथ जर्तुदुष्पतिकार्यतामाह-

समणाउमो ! केइ महवे दरिहं समुक्सेज्जा, तए णं से
दरिहे समुकिं समणो पच्छा पुरं च णं विउल्लजोगसमि-
इसमसागए यावि विहरेज्जा । तए णं से महवे अन्नया
६४१

कयाइं दरिहीहए समाणे तस्म दरिइस्म अंतियं इव्वा-
गच्छेज्जा । तए णं से दरिहे तस्स जट्टिस्स सव्वस्सं वि
दल्लयमाणे तेणावि तस्स दुष्पणियारं जवइ ।

कश्चित् कोऽपि, महती ऐश्वर्यलक्षणाऽर्च्यो ज्वाला पूजा वा य-
न्य । अथवा-महाश्यासावयंपतितयाऽर्च्यश्च पृष्ठ इति महा-
धो, महाचर्यो वा, माहृत्य महत्त्वं, तद्योगान्माहृत्यो वा, ईश्व-
र इत्यर्थः । दरिद्रमनश्चरं कश्चन पुरुषमनदुःस्थं समुत्कर्षयेत्
धनदानःऽऽदिनोत्कृष्टं कुर्यात्, ततः समुत्कर्षणानन्तरं स दरिद्रः
समुत्कृष्टो धनाऽऽर्धमः (समाणेऽस्ति) सन् (पच्छाऽस्ति) पश्चात्
काले (पुरं च णं नि) पूर्वकाले च, समुत्कर्षणकाल एवेत्यर्थः ।
अथवा पश्चात् भर्तुरन्मर्त्तं, पुरश्च भर्तुः समर्त्तं च, विपुलया
भोगसमित्या भोगसमुदयेन समन्यागतां युक्तां यः स तथा, स-
चापि विहरेत् वत्सेन, ततोऽनन्तरं स महाधो भर्त्ता । (स-
व्वस्सं ति) सर्वं च तत्त्वं च स्रष्टुं चेति सर्वस्वं, त-
दपि आस्ताम, अद्वयमिति । (दल्लयमाणऽस्ति) दृढं, न कृतप्र-
त्युपकारो भवेदति शेषः । अतस्तेनापि सर्वस्वदानेन स-
र्वस्वदायकेनापि वा दुष्प्रतिकरमेवेति । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

अथ धर्माऽऽचार्यदुष्पतिकार्यतामाह-

केइ तडारूवस्म समणस्म वा माहणस्स वा अंतियमग-
मवि आरियं धम्मं मोच्चा निपस्म कालमासे काइं कि-
च्चा अन्नपरिमु देवज्जाणमु देवत्ताए उववज्जे । तए णं से
देवे तं धम्मापरियं दुज्जिक्खत्ताओ वा देसाओ मुज्जिक्खं
देमं साहरेज्जा, कंताराओ वा णिकंतारं करेज्जा, दीह-
कालिपणं वा रोआनंकेण अभिचूयं विमोइज्जा, तेणा-
वि तस्म धम्मापरियस्स दुष्पणियारं भवइ ।

(केइ इत्यादि) (आरियं ति) पापकर्मण्य आराधातमिति
आर्यमत एव धार्मिकमत एव सुवचनं श्रुत्वा श्रोत्रेण निशम्य
मनसाऽवधार्य, अन्यतरेषु देवलोकेष्वन्यतरदेवानां मध्ये इत्य-
र्थः । देवत्वेनोत्पन्नं धर्मं । दुर्ज्ञेना भिक्षा यस्मिन् देशे स दुर्भिक्ष-
स्तस्मात्संहरत् तथेव । कान्तास्मरण्या निर्गतः, कान्तास्मरण्या-
न्तो निष्कान्तास्सन्तं, निष्कामितारं वा, दीर्घः कालो विद्यते
यस्य सः दीर्घकालिकस्तेन रोगः कालसहः कुप्याऽदिरातङ्कः
कृच्छ्रजीवितकारी सद्योपातोत्यर्थः, शूराऽऽदिः, अनयोर्द्वैकत्वं
रोगाऽऽनङ्कः, तेनेति धर्मस्थापके न तु जवति कृतोपकारः । शेषं
सुगमम् । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

दुष्पण्डितेह-दुष्प्रत्युपेक्ष-त्रि० । यच्च सम्यक् न शक्यते प्रत्यु-
पेक्षितुं तस्मिन्, प्रव० ८४ डार ।

दुष्पण्डितेहण-दुष्प्रत्युपेक्षण-त्रि० । दुष्प्रमुद्भान्तचेतसा प्रत्युपेक्ष-
णं दुष्प्रत्युपेक्षणम् । आव ४ अ० । दुर्निरीक्षणे, आव० ४
अ० । आ० चू० ।

दुष्पण्डितोहिय-दुष्प्रत्युपेक्षित-त्रि० । दुर्निरीक्षिते, आचा० १
श्रु० १ चू० ।

दुष्पण्डितान-दुष्पण्डितान-न० । प्रणिधानं प्रयोगः, दुष्टं प्र-
णिधानं दुष्पण्डितानम् । आव० ६ अ० । अशुभमनःप्रवृत्त्या,
द्विरूपे प्रयोगे, स्था० ।

तिविहे दुष्पण्डिताने पश्यते । तं जहा-मणदुष्पण्डिताने, व-

यदुष्पणिहाणे, कायदुष्पणिहाणे । एवं पंचिंदियाणं जाव वेमाणियाणं ॥

दुष्पणिधानमशुभमनःप्रवृत्त्यादिसामान्यप्रणिधानवत् व्याख्येयमिति । स्था० ३ ठा० १ उ० । प्रव० । आ० चू० । भ० । ध० ।

चञ्चिविहे दुष्पणिहाणे पण्यत्ते । तं जहा-मणदुष्पणिहाणे० जाव उवगरणदुष्पणिहाणे, एवं पंचिंदियाणं जाव वेमाणियाणं । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

दुष्पणिहिय-दुष्पणिहित-त्रि० । विश्रोतोगामिनि, दश० ८ अ० । स्था० । आचा० ।

दुष्पणोक्षिय-दुष्पणोद्य-त्रि० । दुःखेन प्रणोद्यते इति दुष्पणोद्यः । दुस्त्यजे, सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० ।

दुष्पणवणिज्ज-दुष्पण्णाप्य-न० । दुःखेन प्रकृन्तुं योग्ये, दुःखेन धर्मसंज्ञोपदेशेनानार्थसङ्कल्पाश्रित्यन्ते । आचा० १ शु० १ चू० ३ अ० १ उ० ।

दुष्पत-दुष्पत-न० । अपतनशीले पात्रविशेषे, " जं ठविज्जंतं उहं णायति, चालियं पुण पत्तोहति, तं दुष्पतं । " नि० चू० १ उ० ।

दुष्पतर-दुष्पतर-त्रि० । दुरुत्तरे, सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० ।

दुष्पधमग-दुष्पधर्पक-त्रि० । दुर्धर्प एव दुर्धर्षकः । उक्त० ६ अ० । शत्रुभिर्दुराकलनीये, उक्त० ९ अ० ।

दुष्पमज्जण-दुष्पमार्जन-त्रि० । अविधिना प्रमार्जने, ध० ३ अधि० ।

दुष्पमज्जिय-दुष्पमार्जित-त्रि० । अविधिना अनुपयुक्तया च रजोहरणाऽऽदिना विशोधिते, प्रव० ६ छार । आचा० । आच० । दुष्पमज्जियचारि (ण)-दुष्पमार्जितचारिण-पुं० । दुष्पमार्जितेऽवस्थाननिर्वादनशयनीयकरनिक्षेपोच्चारऽऽदिपरिष्ठापनकारके, दशा० १ अ० । स० । आ० चू० । प्रश्न० ।

दुष्पय-दुष्पद-न० । पुष्पकमूलेन प्रतिष्ठिते, वृ० ३ उ० ।

दुष्पयारप्पमदण-दुष्पचारप्रमर्दन-त्रि० । दुष्पचाराश्चौराऽऽदयोऽन्यायकारिणस्तान् प्रमर्दयति यस्तस्मिन् । अन्यायकारिप्रचारनिवारके, कल्प० १ अधि० ३ कृण ।

दुष्परक्त-दुष्पराक्तान्त-न० । प्राणिघातादत्तापहाराऽऽदौ कर्मणि, ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

दुष्परिअल्ल-देशी-अशक्ये दुर्गुणे, अनभ्यस्ते च । वे० ना० ५ वर्ग ५५ गाथा ।

दुष्परिकम्मतर-दुष्परिकर्मतर-न० । कष्टकृत्यतेजोजननभङ्गकरणाऽऽदिप्रक्रिये, ज० ६ श० १ उ० ।

दुष्परिचय-दुष्परित्यज-त्रि० । दुःखेन परित्यक्तुं योग्ये, उक्त० । " दुष्परिचया इमे कामा, नो सुज्झा अधीरपुरिसेहि । " उक्त० ८ अ० ।

दुष्परित्यक्तणील-दुष्परिवर्त्तनशील-त्रि० । महता कष्टेन पञ्चावर्त्तनशीले, " मच्छो विव दुष्परित्यक्तणीलाओ । " मत्स्यवत् दुष्परिवर्त्तनशीला महता कष्टेन परिवर्त्तनं पञ्चावर्त्तयितुं शीघ्रं स्वभावो यासां तास्तथा स्त्रियः । तं० ।

दुष्परित्यक्तणील-दुष्परिवर्त्तनशील-त्रि० । 'दुष्परित्यक्तणील' शब्दार्थे, तं० ।

दुष्परिस-दुष्पधृष्य-त्रि० । अपरिभवनीये, प्रश्न० ५ संव० द्वार । दुष्पक्षिओमहिजकखणया-दुष्पक्षौपधिजकणता-स्त्री० । भोजनतः परिभोग उपभोगप्रत्ययातिचारविशेषे, " दुष्पक्षोस-हिनकखणया । " दुष्पक्षा अग्निना अचित्ता औपधयस्तद्भक्षणात् । अतिचारता चास्य पक्षवृद्ध्या ज्ञायतः । उपा० १ अ० । ध० । ध० २० । आच० ।

दुष्पक्षितोसहिभकखणया-दुष्पक्षौपधिभक्षणता-स्त्री० । 'दुष्पक्षितोसहिभकखणया' शब्दार्थे, उपा० ८ अ० ।

दुष्पलिय-दुष्पक-त्रि० । मन्दपक्षे, ध० २ अधि० ।

दुष्पवियरु-दुष्प्रावृत्त-त्रि० । परिधानवर्जिते, तं० ।

दुष्पवेस-दुष्पवेश-त्रि० । दुर्गवाहे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । औ० ।

दुष्पवसतरग-दुष्पवेशतरक-त्रि० । प्रवेष्टुमशक्ये, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दुष्पसह-दुष्पमह-पुं० । कल्किनृपसमकाशिके राजोपद्रुतसंरक्के स्वनामख्याते आचार्ये, ती० २० कल्प । " दुष्पमज्जते चारसवरिसिओ पव्वय दुहजूसियनण्ण दसवेयादियागमधरो अट्ठसिलोगप्पमाणगणहरमंतजावी षट्ठउक्किठनवो दुष्पसहो नाम आयरिओ चरमज्जुगप्पहाणो अठ्ठवासाइ सामणं पाञ्चिता वीसवरिसाओ अठ्ठमभत्तेणं कथाणसणो सोहम्मे कप्पे पल्लिओवमाओसरो एगावयारो उप्पिज्जहइ दुष्पसहो सरी फणुसिरी अज्जा, नाइलो सावगो, सव्वसिरी साविया, एस अ-पच्छिमो संघो । " ती० २० कल्प । ति० ।

दुष्पसहंतं चरणं, जं जणियं भगवया इहं खेत्ते ।

आणुजुत्ताणमिणं, न होइ अहुणो त्ति वामोहो ॥५७॥

(दुष्पसहंतमिति) दुःखेन प्रकर्षप्राप्तनया सह्यत इति दुष्पसहं, तद्गुणयोगादाचार्योऽपि दुष्पसहः । यथा दयमयोगादण्डः पुरुष इति । स एवान्ते पर्यन्ते यस्य तत्तथा, चरणं चारित्रं भणितं प्रतिपादितं जगवता श्रीमन्महावीरेण, इहास्मिन् क्षेत्रे भरनाभिधाने यद्यस्मात्कारणात् तस्मादाज्ञायु-कानामपि, न केवलमाज्ञायु-ज्ञानामिदं प्रस्तुतं चारित्रं न भवति न जायतेऽधुनेति साम्प्रतं तस्मात्प्रतिशयदर्शनाच्च इति तेषामसद्ग्राहशुद्धात्तत्वेतसां व्यामोहो मूढतेति यावत् । मूढता च तेषामागमवचनान्यथाकरणादिति गाथार्थः ॥ ५७ ॥ दर्श० २ तत्त्व । शत्रुजयतीर्थस्थोक्कारके, "सुमङ्गलः शूरसेन इत्यस्यो-द्धारकारकाः । अवक्क दुष्पसहोदन्तं, जावी विमंजवाहनः ॥ १३ ॥ ती० १ कल्प । "अस्याः पश्चिममुद्धारं, राजा विमंजवाहनः । श्री दुष्पसहसुरीणा-मुपदेशादिधास्यति ॥ १ ॥ " ती० १ कल्प ।

दुष्पस्म-दुर्दर्श-त्रि० । दुःखेन दर्श्यत इति दुर्दर्शः । परापिहाऽऽदौ दुर्दर्शं, " मज्झिमगायं जिणायं, दुष्पस्सं दुग्गमं भवइ । " स्था० ५ ठा० १ उ० । ('तित्थयर' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २२६२ पृष्ठे व्याख्या)

दुष्पहंसय-दुष्पहंस्यक-त्रि० । डुरभिजवे, उक्त ११ अ० ।

दुफास-द्विस्पर्श-त्रि० । द्वावधिरुक्चौ स्निग्धशीताऽऽद्यात्मकौ स्पर्शवस्येति द्विस्पर्शः । उक्त० पाई० १ अ० । स्निग्धरुक्कशीतो-

एगुस्पर्शानामन्यनराविरुद्धस्पर्शक्ययुक्ते, भ० १८ का० ६ उ० । स्था० ।

दुवात्रम-द्वादशान्-पुं० । दौ च दश च, द्वात्रिंशका वा दश, आ-
त्वम् । (वारा) सहस्रयामेदे, वाच० । प्रश्न० । सू० प्र० ।
आचा० । विराट्त्वा दश । विंशतिसंख्यायाम्, वाच० ।

दुवात्रसंग-द्वादशाङ्ग-न० । आप्ये 'दुवालसंगे' इत्याद्यापि ।
मा० १ पाद । परमपुरुषस्याङ्गानां वाङ्गानि द्वादश अङ्गान्या-
चाराऽऽदीनि यत्र तद् द्वादशाङ्गम् । श्रुते, अनु० ।

दुवात्रसंगं गणपिपमं । तं जहा-आयासो, सूर्यगनो,
ठाणं, सप्तवाओ, विवाहपष्ठत्ती, नायाधम्मकहाओ,
ज्वासगदसाओ, अंतगरुदसाओ, अणुत्तरोववाइअदसाओ,
पण्णावागरणाइं, विवागमुअं, दिड्ढिवाओ अ । (४५)
अनु० । पा० । सूत्र० । स० । न० । स्था० ।

दुवालसंगि (गु)-द्वादशाङ्गिन्-पुं० । श्रुतकेवलानि, ध०
३ अधि० ।

दुवालसंगी-द्वादशाङ्गी-स्त्री० । अङ्गप्रविष्टे श्रुते, सूत्र० १ शु० १
अ० १ उ० ।

दुवालसंनिग-द्वादशाङ्गिक-त्रि० । द्वादश अङ्गयः कोटयो यत्र
तस्मिन् द्वादशकोणोपेतं, अनु० । स्था० ।

दुवालसम-द्वादशम-त्रि० । द्वादशमद्वयपूर्वके, स्था० ६ गा० ।

दुवालसविह-द्वादशविध-त्रि० । द्वादशप्रकारे, प्रश्न० २ संव०
हार । आ० चू० ।

दुवालसायतण-द्वादशायतन-न० । द्वादशवस्तुषु, सूत्र० ।

अथ बौद्धमतं निरूप्यते-

तत्र हि पदार्था द्वादशायतनानि । तद्यथा-चक्षुरादीनि पञ्च,
रूपाऽऽद्यश्च विषयाः पञ्च, शब्दायतनं, धर्मायतनं च । धर्माः
सुखाऽऽद्यो, द्वादशायतनपरिच्छेदकत्वे प्रत्यक्षानुमाने द्वे एव प्र-
धाने प्रमाणे, तत्र चक्षुरादीन्क्रियाण्यजीवग्रहणेनैवोपात्तानि,
भावेन्द्रियाणि तु जीवग्रहणेनैव । रूपाऽऽद्यश्च विषया अजी-
वापादनेनोपात्ता न पृथगुपादातव्याः । शब्दायतनं तु पौद्गलि-
कत्वाच्छब्दस्याजीवग्रहणेन ग्रहणम् । न च प्रतिव्यक्ति पृथक्
पदार्थना युक्तिसङ्गतेति । धर्माऽऽत्मकं सुखं दुःखं च यद्यसातो-
दयरूपं, ततो जीवगुणत्वाज्जीवेऽतर्भाचः । अथ तत्कारणं कर्म,
ततः पौद्गलिकत्वादजीव इति । प्रत्यक्षं च तैर्निर्विकल्पकमिष्यते,
तच्चानिश्चयाऽऽत्मकतया प्रवृत्तिनिष्ठयोरनङ्गमित्यप्रमाणमेव । त-
दप्रामाण्ये तत्पूर्वकत्वादनुमानमपीति । शेषस्त्वाक्केपपरिहारोऽ-
न्यत्र सुविचारित इति नेह प्रतन्यते । सूत्र० १ शु० १३ अ० ।

दुवलित्य-दुवलिक-पुं० । अनार्यदेशभेदे, प्रब० २५४ द्वार ।
सूत्र० ।

दुवेयग-द्विवेदक-पुं० । स्त्रीपुरुषवेदयुक्ते, वृ० ४ उ० ।

दुव्वक्क-दुर्वक्क-त्रि० । अविधिना वक्ते, आचा० २ शु० १ चू०
३ अ० ३ उ० ।

दुव्वल-दुर्वल-त्रि० । कृशाङ्गे, दीने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । सूत्र० ।
तं० । हीनबले, विपा० १ शु० ७ अ० । स्था० । भ० । असमर्थं,

प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । रा० । अविद्यमाननियमे, विपा० १
शु० २ अ० । व्याधिपीडिते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । अहदे, नि०
चू० २ उ० । शारीरमानसावष्टम्भरहिते, जी० ३ प्रति० २ उ० ।
धृतिवत्प्रविक्रमे, वृ० ४ उ० । नि० चू० । दुर्वलिकापुष्पमित्रे, प्रा०
चू० १ अ० । ग्लानत्वादभुनैवोत्थितेऽसमर्थशरीरे, वृ० ३ उ० ।
न विद्यते बलं गमने यस्मिन् स गाढाऽऽनपासंजवाऽऽदिना दुर्व-
लो, दुःशब्दोऽज्ञाववाची । जेष्ठापाढाऽऽदिके च । व्य० २ उ० ।
दुव्वलचारित्त-दुर्वलचारित्र-पुं० । दुर्वलचारित्रे इति दुर्वल-
चारित्रः । विनाकारणेन मूलोत्तरगुणपरिपेविनि, नि० चू०
१ उ० । व्य० ।

संप्रति दुर्वलचारित्रद्वारमाह-

मूत्रगुणउत्तरगुणे, पडिनेवइ पणगमाइ जा चरिमं ।

धिइवीरियपरिहीणो, दुव्वलवरणो अण्णहाए ।

मूलगुणात्तरगुणविषयानपराधान् यः प्रतिसेवते सेवते । क'
यमित्याह-पञ्चकाऽऽदि यावच्छरमम् । इह पञ्चकशब्देन यत्र प्र-
तिसेविते रात्रिनिद्रवपञ्चकमापद्यते स सर्वजन्मभ्रमणापराधः
परिशुद्धते, आदिशब्दाद् दशरात्रिनिद्रवाऽऽदिप्रायश्चित्तस्थानानि
यावच्छरमं सर्वोत्कृष्टचरणापराधवृत्तणं पाराश्रिकप्रायश्चित्त-
स्थानमिति । कथंचतः सन् प्रतिसेवते, इत्याह-धृतिवीर्यपरिही-
णो मानसिकावष्टम्भबलरहितः सोऽपि यदि पुष्टाऽऽलम्बनतः
प्रतिसेवते ततो न दोषमात्रं भवेदित्याह-(अण्णहाए च्छि) अर्थो
दर्शनज्ञानऽऽदिकं प्रयोजनं, तदभ्यवोऽनर्थं, तेन यः प्रतिसेवते
स एव दुर्वलचरणः ।

एवंविधस्य छेदशुनार्थज्ञाने दोषबाहुल्यव्यापनार्थमिदमाह-

पंचमहव्वयभेदां, छक्कायवहो अ तेणऽण्णमाओ ।

सुहमीलवियत्ताणं, कहेइ जो पवयणरहस्सं ॥

तेनाऽऽचार्येण पञ्चमहाव्रतभेदः, पद्कायवधश्चाजुज्ञातः यः सुख-
शीलाभ्यक्तानां शरीरबुद्ध्याऽऽदिकं शीलवन्तीति सुखशीलाः पा-
द्वस्थाऽऽद्यः, अव्यक्ताः श्रुतेन, वयस्ता च, सुखशीलाश्चाभ्यक्ता-
इवेति द्वन्द्वः । तेषामिति चूर्णकृतः । निशोयचूर्णकृतः पुनरयम्-
सुखे शरीरसौख्ये शीलं स्वभावो व्यक्तः परिस्पष्टो येषां ते सुख-
शीलाभ्यक्तास्तेषाम् । यद्वा-सुखं मोक्षसौख्यं, तद्विषयं तस्य शीलं
मूलोत्तरगुणानुष्ठानं, ततो विगनो यत्त उद्यम आत्मा वा येषां ते
सुखशीलावियत्ताः, सुखशीलव्याप्तमानो वा, तेषामुनयत्रापि पार्श्व-
स्थाऽऽदीनानित्यर्थः । प्रवचनरहस्यं छेदयार्थतत्त्वं कथयति ।
कथं पुनस्तेन पञ्चमहाव्रतभेदः, पद्कायवधश्चाजुज्ञातो भव-
तीति ? । उच्यते-

निस्साणपदं पीडइऽनिस्साणविहारियं न रोएइ ।

तं जाण मंदधम्मं, इहसोगगवेसमं सपणं ॥

निश्चायते मन्दभ्रमकैरासेव्यते इति निश्चाय तच्च तत्पदं च
निश्चाणपदम्, अपवादपदमित्यर्थः । तदेव यः स्पृहयति, अनि-
श्चाणविहारितो तु न रोचयति, तमेवंविधं भ्रमणं जानीहि म-
न्दधर्माणामिहलोकगवेसकं, मनोज्ञकपानाऽऽद्युपभोगेन केवल-
स्यैवेहलोकस्य चिन्तकं परलोकपराहमुखम्, एवंविधस्य च
प्रवचनरहस्यप्रदाने विशेषतः पञ्चमहाव्रतभेदः, पद्कायवधश्च
भवतीति युक्तमुक्तम् । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

दुव्वलपञ्चवमिस्त-दुर्वलप्रत्ययमित्र-पुं० । अवलप्रातिवेशिक-
राजे, स्था० ६ गा० । दुर्वलानामकारणवरसत्वे, रा० । सूत्र० ।

दुव्यक्षियत्-दुर्वलिकत्-न० । दुष्टं बलमस्यास्तीति दुर्वलिक-
स्तज्ञावो दुर्वलिकत्वम् । दौर्बल्ये, म० १२ श० २ उ० । नि०
चू० ।

दुव्यक्षियापूसमित्त-दुर्वलिकापुण्यमित्त-न० । आत्मार्यमेव भि-
क्षां हिण्मानो बहूनां दुर्वलिनामाहारं संपादयन् दुर्वलिकापु-
ण्यमित्त इति । आर्यरक्षितसूरिपितरि खनामख्याते आचा-
र्ये, स चाऽऽर्यरक्षितस्वामिनि दिवंगते स्वर्गणं परिपाद्यन् क-
र्मविषये विन्ध्येन साकं विप्रतिपद्यमानं गोष्ठामाहिलमुखादि-
तवान् । स्या० ७ ग० । ध० २० । विशेष० । आ० म० । आ० चू० ।

दुव्यक्षज-दुर्विभज-न० । कष्टविभजनीये, स्या० ५ ग० । १ उ० ।
(' तित्थयर ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २३६२ पृष्ठेऽस्य व्याख्या)
दुव्यक्ष-दुह-भा० । अदा०-उभ०-चिक०-अनिद् । दोहे, " भो दु-
हलिहवहस्थामुखातः " ॥ ७ । ४ । २४५ ॥ इति दुहेरन्त्यस्य
कर्मभावे द्विस्तो ज्ञो वा, तत्सन्नियोगे क्यस्य लुक् । ' दुव्यक्ष ।
दुहिज्झ । ' प्रा० ४ पाद ।

दुव्यक्ष-दुर्भग-त्रि० । सर्वैः परित्यक्ते निर्गतिके, सूत्र० १ श्रु० ३
अ० १ उ० । अनिष्टे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

दुव्यक्षणाम-दुर्जगनाम-न० । द्विचत्वारिंशन्नामकर्मजदे, यदुद-
यवशादुपकाररुद्धपि जनस्याप्रियो भवति तद् दुर्जगनाम । उक्तं
च- " उचकारकारगो वि हु, न रुचच दुभगो उ जस्सुदण । " इति ।
कर्म० १ कर्म० । प्रव० । पं० सं० । आ० ।

दुव्यक्षगतिग-दुर्भगात्रिक-न० । दुर्भगदुःस्वरानादेयस्वभावकूपे,
कर्म० १ कर्म० ।

दुव्यक्षगाकरा-दुर्जगाऽऽकरा-स्त्री० । सुभगमपि दुर्भगमाकरोति
इति दुर्भगाऽऽकरा । सुजगस्य दुर्भगकारके विद्याभेदे, सूत्र० २
श्रु० २ अ० ।

दुव्यक्षसि-दुर्भाषित-न० । दुष्टं सावद्यवाग्रूपं ज्ञापितं यत्र त-
त्तथा । ध० २ अधि० । अनागमिकार्थोपदेशे, पञ्चा० १२ विब० ।
असद्भूतोद्गात्रे, जीत० । गवै, आ० म० २ अ० १ खण्ड । दु-
र्वाचा प्रतिक्रान्ते च । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

दुव्यक्षि-दुर्जि-पुं० । दुर्गन्धे वैमुख्यकृति, स्या० १ ठा० । नि०
चू० । प्रज्ञा० । आचा० ।

दुव्यक्षि-दुर्जि-न० । सस्योत्पत्त्यभावेन (दर्श० १ तत्र)
दुर्लभा भिक्षा यस्मिन्देशे स दुर्भिक्षः । अलस्यभिक्षाके देशे,
स्या० ३ ग० १ उ० । भिक्षाभावे, स्या० ५ ग० २ उ० । काल-
विघ्नमे, आव० ६ अ० । दुष्काले, स० ३४ सम० । प्रव० । औ० ।
अन्नाकाले, दर्श० १ अ० । कीरातिक्रान्तो दुर्भिक्षा अजवन्,
यतः केऽप्येवं कथयन्ति-दुर्जिह्वयमजवत्, पराशिष्टपर्वऽऽदौ च
बहवः सन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-वीरादवर्का दुष्काला भूयांसो घञ्-
दुः, परं साक्षाद् द्वादशाब्दं दुष्कालत्रयं शास्त्रे प्रोक्तं दृश्यते, तत्र
पराशिष्टपर्वणि द्वयं, नन्दीवृत्तौ चैक इति । ये तु दुष्कालद्वयमेव
कथयन्ति तत्कस्मिन् शास्त्रे वर्तते, तन्नाम ज्ञापनीयं, पश्चाच्च दुत्त-
रविषये ज्ञास्यते इति । ३७७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

दुव्यक्षि-दुर्भिक्ष-न० । यद् भिक्षुकार्यं दुर्जिह्वे संस्क्रिय-
ते । भक्तजदे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स्या० । " भविनिगयाणं भु-
क्खत्ताणं जं दुव्यक्षि रायो देति तं दुव्यक्षमत्तं । " नि० चू०
१ उ० ।

दुव्यक्षि-दुर्भिक्ष-त्रि० । दुर्गन्धे, स्या० ३ ठा० ३ उ० । ती-
व्रतराष्ट्रगन्धोपेते, ज्ञा० १ श्रु० अ० । कुथितकमेवरकाऽऽदौ, आ-
चा० १ श्रु० ए अ० २ उ० । रा० । दुर्गन्धेन कुथितकलेव-
रानिशाधिनि नरके, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । अस्-
ह्यगन्धे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । दुष्टगन्धे च । ज्ञा० २ श्रु० ए
अ० । " एगे दुव्यक्षिगन्धे । " स्या० १ ग० । दुर्भिक्षगन्धपरिण-
ता लसुनाऽऽदिवत् । प्रज्ञा० १ पद ।

दुव्यक्षि-दुर्भिक्ष-पुं० । दुर्भिक्षदुः मनोज्ञो यो न भवति ।
" एगे दुव्यक्षि । " स्या० १ ग० । अशुभशब्दे, प्रज्ञा० १३ पद ।

दुव्यक्षि-दुर्भिक्ष-स्त्री० । अशिवे, वृ० ३ उ० ।

दुव्यक्षि-दुर्भिक्ष-त्रि० । दुष्टा जनधान्याऽऽदीनामुपकृतेतुत्वाद्
दुर्भिक्षाः शूकामरकुणोन्दुरानिदुर्भूनिध्वीतिविशेषेषु सत्वेषु, म०
३ श० २ उ० । अशिवे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

दुव्यक्षि-दुर्भिक्ष-त्रि० । दुर्भावे दुःकरणीये, विशेष० । रा० ।

दुव्यक्षि-दुर्भिक्ष-त्रि० । द्विभागोऽर्द्धं तत्प्राप्तो द्विभागप्रा-
प्तः । द्विभागप्राप्ते आहारे, द्विभागो वा प्राप्तोऽनेनेति द्विभागप्रा-
प्तः । द्विभागप्राप्ते साधौ च । ज० ७ श० १ उ० ।

दुव्यक्षि-दुर्भिक्ष-नामधा० । इवेतीकरणे, " धवलेदुमः " ॥ ५४२४ ॥
इति धवल्यतेत्यन्तस्य वा दुमाऽऽदेशः । ' दुमइ । धवलइ । '
प्रा० १ पाद ।

दुम-पुं० । दुः शास्त्राऽस्यस्य दुमः । वृत्ते, उत्त० ३२ अ० । वाच० ।
' दुहु ' गतावित्यस्य दुः, दुरस्मिन्देशे विद्यत इति तदस्यास्यस्मि-
न्निति मतुपि प्राप्ते " दुहुभ्यां मः (७४४ उणा०) " इति मप्रत्यया-
न्तस्य दुम इति भवति । दर्श० १ अ० ।

साम्प्रतं दुमनिकेपप्ररूपणायाऽऽह-

नामदुमो उवणदुमो, दवणदुमो चैव होइ जावदुमो ।

एमेव य पुप्फस्स पि, चउव्विहो होइ निक्खवो ॥ ३४ ॥

नामदुमो यस्य दुम इति नाम अभिधानम् । स्थापनादुमो दुम
इति स्थापना । दवणदुमश्चैव भवति । जावदुमः । तत्र दवणदुमो
द्विधा-आगमतो, नोआगमतश्च । आगमतो ज्ञातानुपयुक्तो, नोआ-
गमतस्तु-क्षरीरजव्यशरीरोजयद्यतिरिक्तस्त्रिविधः । तद्यथा-
एकमविको, वच्चाऽऽयुष्कोऽभिमुखनामगोत्रश्च । तत्रैकमविको ना-
म य एकेन जवेनानन्तरं दुमेषूपत्स्यते । वच्चाऽऽयुष्कस्तु येन दुम-
नामगोत्रे कर्मणी बद्धे इति । अभिमुखनामगोत्रस्तु येन ते नाम-
गोत्रे कर्मणी उदीरणावधिकायां प्रक्षिप्ते इति । अयं च त्रिविधो-
ऽपि भाविजावदुमकारणत्वाद् द्रव्यदुम इति । भावदुमोऽपि त्रि-
विधः-आगमतो, नोआगमतश्च । तत्राऽऽगमतो ज्ञातोपयुक्तः । नो-
आगमतस्तु दुम एव दुमनामगोत्रे कर्मणी वेदयन्निति । एवमे-
व च यथा दुमस्य तथा, किम् १, पुष्पस्यापि वस्तुतस्तद्विकारभू-
तस्य, चतुर्विधो भवति निकेप इति गायार्थः ॥ ३४ ॥

साम्प्रतं नानादेशजविनेयगणसंमोहार्थमागमे दुमपर्याय-
शब्दान् प्रतिपादयन्नाह-

दुमा य पावया रुक्खा, आगमा विणिमा तरू ।

कुजा महीरुहा वच्चा, रोवगा रुजगा वि य ॥ ३५ ॥

दुमाश्च पावया वृक्षाः आगमा विटपिनस्तरवः कुजा महीरु-

रा वर्या रोपका रुजकाऽऽद्यश्च । तत्र द्रुमाऽन्वर्थमंज्ञा पूर्वव-
त् । पदभ्यां पिबन्तीति पादवा इति । एवमन्येषामपि यथासंज-
घमन्धर्मज्ञा वक्तव्या । रुदिदेशाज्ज्ञा वा एते । इति गाथाऽर्थः
॥ ३५ ॥ द्रुम० १ अ० । उक्त० । जगस्यासुरेन्द्रस्यासुरकुमार-
राज्ञः स्नातमर्याने पद्मात्यनीकांघ्रपत्नी, स्ना० ७ उ० । अ-
गिरुस्य राज्ञो धारण्यां जाने स्थनामन्याते पुत्रे, स च महा-
वीर्यामिनोऽन्तिके प्रवृत्त्य पुरुषायपरेषांयः सल्लेखनया मृ-
त्वाऽपरगजिने देवलोके उपपद्य ततश्चुत्वा महाविन्देहे से-
त्स्यतीत्यनुत्तरोपपानिकदशानां द्वितीयधर्मस्य सप्तमेऽध्ययने
सूचितम् । अणु० १ ध्रु० १ वर्ग २ अ० । आरणे कले स्थनाम-
न्याते विमानभेदे, स० ६ सम० । पारिजाते, पुर्वे च । वाच० ।

द्रुमंतत्र-देशी-केशयन्त्रे, दे० ना० ४ वर्ग ४७ गाथा ।

द्रुमगण-द्रुमगण-पुं० । वृक्षसदृशाने, दश० १ अ० ।

द्रुमण-धवलन-न० । सेंटिकया स्वेतीकरणे, प्रश्न० ३ संय०
द्वार ।

द्रुमण-द्रेमी-सुधायाय, दे० ना० ५ वर्ग ४४ गाथा ।

द्रुमत्त-द्रिमात्र-त्रि० । “ द्विन्योक्त ” ॥ २ । १ । ६४ ॥ इति

द्विशब्दे इकारन्योकारः ‘द्रुमत्तो’ । मात्रद्वययुक्ते, प्रा० १ पाद ।

द्रुमपत्तय-द्रुमपत्रक-न० । १७ त० । वृक्षपर्णे, उक्त० ।

अथ वृक्षपर्वतया आयुषश्चालत्यमुपदेशयन्नाह-

द्रुमपत्तयोऽविमं, अहद्विष्टे उवक्कमेणं च ।

एन्य कयं आऽम्भी, तो द्रुमपत्तं ति अज्जपाणं ॥ १८ ॥

द्रुमो वृक्षस्तस्य पत्रं पणं द्रुमपत्रं, तेनोपम्यमुपमा, प्रकमाशु-
पः । केन पुनर्गुणेनोपम्यमित्याह-यथाभित्या स्वकाशपरिपा-
कनः पानरुपपातः, तथा उपक्रमणं दीर्घकालमाविन्याः स्थिनेः
स्थलपकालताऽऽपादनमुपक्रमः । कोऽर्थः ?- पाकादारत एव
यानाऽऽदिनाऽवस्थितिविनाशनं, तेन च, अत्राध्ययने कृतं वि-
हितमादौ प्रथमं यस्मात्ततो द्रुमपत्रमित्यध्ययनमिदमुच्यते,
इति शेषः । इति गाथाऽर्थः ।

यथा चास्य समुत्थानं तथा दर्शयन्त्रयोविंशतिसङ्ख्यं
गाथाकदम्बकमाह-

मगहापुरनगराओ, बीरेण विसज्जणं तु मीसाणं ।

सालमहासाझाणं, पिट्ठीचंपं च आगमणं ॥ १९ ॥

पव्वज्जा गागिलस्स य, नाणस्स य उपयाज ति एहं पि ।

आगमणं चंपाए, बीरस्स य वंदणं तेसिं ॥ २० ॥

चंपाए पुव्वज्ज-म्मि चेइए णायओ पहियकित्ती ।

आमंतेजं समणं, कहेइ भगवं महावीरे ॥ २१ ॥

अट्ठविहकम्ममहण-स्स तस्स पयईए सुच्छेस्सस्स ।

अट्ठावए नगवरे, निसीहियानिड्डियट्ठस्स ॥ २२ ॥

उमहस्स जरहपिण्णो, तेहोक्कपगासनिगयजमस्स ।

जो आराहुं वंदइ, चरिमसरीरो य सो साहु ॥ २३ ॥

साहुं संवासेइ, असाहुं ण किर संवासेइ ।

अह सिद्धपव्वओ सो, पासे वेयट्ठसिहरस्स ॥ २४ ॥

चरिमसरीरो माहु, आरुइ नगवरं न अन्नोऽत्थ ।

एयं तु उदाहरणं, कासी य तर्हि जिणवरिंदो ॥२५॥
सोऊण तं जगवओ, गच्छइ तर्हिं गोयमो पहियकित्ती ।
आरुज्ज तं नगवरं, पडिमाओ वंदइ जिणाणं ॥ २६ ॥
अह आगओ सपरित्तो, सव्विहोए तर्हिं तु वेसमणो ।
वंदित्तु चेइयाइ, अह वंदइ गोयमं भयवं ॥ २७ ॥
अह पुंडरीयनामं, कहेइ तर्हिं गोयमो पहियकित्ती ।
दसमस्स य पारणए, पव्वावे सीयकोनीणं ॥ २८ ॥
तस्स य वेसमणस्स य, परिसाए सुखरो य तणुकम्मो ।
तं पुंरुयनामं, गोयमं ! कहियं निसामेइ ॥ २९ ॥
वेत्तूण पुंडरीयं, वग्गुविमाणो सो चुओ संतो ।
तुंववणे षण्णिरिस्सा, अज्जसुनंदासुओ जाओ ॥ ३० ॥
दिन्ने य कोमिदिन्ने, सेवावे चव होइ तइएसु ।
एक्केस्स य तेसिं, परिवारो पंचपंचसया ॥ ३१ ॥
हिट्ठिह्वाण चउत्थं, मज्झिह्वाणं तु हांइ उहं तु ।
अट्ठमपुवरिल्लाणं, आह्वाणे तेसिमो होइ ॥ ३२ ॥
कंदाइ सवित्तो, हेट्ठिल्लाणं तु होइ आहारो ।
विइयाणं अवित्तो, तस्याणं सुक्कमेवाओ ॥ ३३ ॥
तं पासिऊण इहिं, गोपपरिसिणो तओ तिवग्गा वि ।
अणगारा पव्वइया, सपरिवारा विगयमाहा ॥ ३४ ॥
एगस्स खीरजोयण-हेइं नाणुप्पया मुणेयव्वा ।
एगस्स य परिसा दं-सणेण एगस्स य जिणम्मि ॥ ३५ ॥
केवलपरिसं तत्तो, वधंता गोयमेण ते भणिया ।
इय एह वंदइ जिणं, कयकिच्च जिणेण सो भणियो ॥ ३६ ॥
सोऊण तं अरहओ, हियएणं गोयमो विचिंतइ ।
नाणं मे न उपज्जइ, भणियो य जिणेण मो ताहे ॥ ३७ ॥
चिरसंमिट्ठं चिरपरि-विंयं च चिरमाणयं च मे जाण ।
देहस्स य जेयम्मो, दुन्नि वि तुह्वा भविस्सामो ॥ ३८ ॥
जह मन्नें एयमट्ठं, अमहे जाणामो खीणसंसारा ।
तह मन्नें एयमट्ठं, विमाणवासी वि जाणंति ॥ ३९ ॥
जाणगपुच्छं पुच्छइ, अरहा किर गोयमं पहियकित्ती ।
किं देवाणं वयणं, गज्जं आओ जिणवराणं ॥ ४० ॥
सोऊणं च जगवओ, मिच्छाचारस्स सो उवट्ठाइ ।
तन्निस्साए भगवओ, सीसाणं देइ अणुसट्ठिं ॥ ४१ ॥
उक्त० नि० ।

एतच्चाक्षरार्थं प्रति स्पष्टमेव, नवरं मगहापुरनगरं राजगृहं, त-
स्यैव तत्कालोपेक्षया मगधासु प्रश्नमपुरत्वादिचिन्तमानकरत्वा-
च्च, तथा (नायओ पहियकित्ति चि) नायकः सकलजगत्स्वा-
मी, ज्ञात एव वा ज्ञातक उदारक्षत्रियः, न्यायतो वा प्रथिता
सकलजगत्प्रख्याता कीर्तिर्यस्य स तथा, प्रकृत्या स्वभावेन शु-
काऽत्यन्तनिर्ममला देश्या यस्य स तथा, (निसीहिय चि) निषि-
ध्यन्ते निराक्रियन्ते अस्यां कर्माणीति नैपेधिका निर्वाणभूमिः,
“कृत्यव्युटो बहुलम्” ॥ ३६.१.३॥ इति बहुलग्रहणबलाद् व्युद-

निष्ठितार्थस्य समाप्तसकलकृत्यस्य, यद्वा निवेद्ये सकलकर्मनि-
राकरणलक्षणे भवा नैवेधिका मुक्तिगतिस्तथा निष्ठितार्थो य-
स्तस्य, ऋषजस्य ऋषमनाम्नः। स चान्योऽपि संभवत्यत आह-
भरतपितुरिति। वन्दते स्तौति, प्रकमात्रैवेधिकां, प्रतिमां वा, तथा
साधु, समिति भृशं वासयति संवासयति, कोऽर्थः ?-रात्रि-
न्दिवं व्यवस्थापयति, नोऽसाधुं संहरणाऽऽदिना नतिमपि,
किं नेति परोक्षाऽऽसवादसुचकः, अथेत्युपन्यासे, सिद्धैरुपज्ञितः
पर्वतः सिरूपर्वतः, तात्स्थ्यात्तद्व्यापदेश इति तदधिप्रायकदेव-
ताविशेष एवोक्तः। यद्वा-तत्तीर्थानुज्ञाव एवायं यदसाधोस्त-
त्रावस्थानमेव न संपद्यते। तथा चरमशरीरः साधुरारोहती-
त्यत्र पदप्रचारेणेति गम्यते। उदाहरणं कथनं, (कासी य-
त्ति) अकार्षीत्, अनेन चैवविधादेव प्रवादोऽस्थानकारणमुक्तम्।
“ धितूण पुंरुरीयं ” इत्यादिना च प्रसङ्गाऽऽगतं चैरस्वामिज-
न्मोक्तम्, तथा-(पासिऊण इष्टिं चि) तामेव प्रतीतामेव भग-
वति जङ्घाचारणलब्धिरूपां, तथा-(तिवग्गा वि चि) त्रयो
वर्गा येषां ते त्रिवर्गाः, तेऽपि प्रकमाद् दिक्षकोडिदिक्षैवलिन-
क्षयोऽपि, नैको, दौ वेत्यपिशब्दार्थः। (अणनारे चि) अविद्य-
मानगृहाः, ते च तापसाऽऽद्योऽपि स्युरत आह-प्रकर्षेण मजि-
ता मिथ्यात्वाऽऽदिभ्यो विनिर्गताः प्रव्रजिताः, तथा-(एगस्स
कीरभोयणहेव चि) क्षीराक्षभोजनमेव विशुद्धाध्यवसायवि-
शेषोत्पत्तिनिबन्धनतया हेतुः कारणं कीरभोजनहेतुः, मयूरव्यं-
सकाऽऽदित्वात्समासः, तमाधित्येतिशेषः। (नाणुप्पय चि) ज्ञान-
स्योत्पादनमुत्पत्, संपदादित्वात् किप्, ज्ञानोत्पत्। तथा (चिरसं-
सिद्धं चि) चिरं प्रज्ञतकावं संसृष्टः स्वस्वाभ्यादिसंयन्नेन संवद्धो
यस्तं, चिरं परिचितः सहवासोऽऽदिना स पूर्वो यस्तम्। उजयत्र
विस्पष्टं पटुर्विस्पष्टपटुरितिवत् “ सहसुपा ” ॥ १. १. ४॥ इ-
त्यत्र सुप्रतियोगिविभागात्समासः। चिरमनुगतमजिप्रायानुवर्ति-
नम्, आत्मानमिति शेषः। ममेत्यात्मनिर्देशः। ततः प्रज्ञतमोहनी-
याऽऽच्छादिततया न ते ज्ञानोत्पत्तिरित्यभिप्रायः। देहस्य तु शरी-
रस्य भेदे विनाशे द्वावप्यावां तुल्यौ मुक्तिपदप्राप्त्या समौ भवि-
ष्याव इति। मा त्वमधूर्ति कृथा इति ज्ञावः। तथा येन प्रकारे-
ण यथा (मझे चि) आर्षत्वात् पुरुषव्यत्ययः, ततो मन्यसे, त्वमेतं
ज्ञानावासिलक्षणमर्थं वस्तु, वयं जानीमोऽवबुद्ध्यामहे, किंविशि-
ष्टाः सन्त इत्याह-क्षीणः पुनर्भवाभावतः संसारो येषां ते क्षीण-
संसाराः, तेन प्रकारेण तथा व्यवच्छेदफनत्वाच्चैव। कि-
मित्याह-(मझे चि) प्राग्वत्, मन्यसे एतमर्थमनन्त-
रोक्तं, विमानवासिनोऽपि देवा जानन्त्यवबुद्धान्ते ?। एवं च
यथा क्षीणसंसारा जानन्ति, तथा विमानवासिनोऽपि जान-
न्तीत्याशयवतः क्षीणसंसारिणां च परिज्ञानं प्रति साम्यमजि-
मतमित्यहो तत्राविशेकितेत्युपालब्धः। तथा (जाणगपुच्छं ति)
क्षापकपुच्छया पुच्छति, न हि तस्य जगवतः समस्तज्ञेय-
विषयविज्ञानचक्षुषः क्वचिदज्ञानमस्ति, किं तु गौतमं प्रतिबो-
धयितुमित्थमुपालभते-यथा, किम् ? दीव्यन्ति क्षीरन्तीति देवा-
स्तेषां वचनं वाचो (गज्जं ति) ब्राह्ममुपादेयम्। (आओ
चि) आर्षत्वात् आहोस्वित्, जिनानां वराः प्रधाना जिनवरा उ-
त्पन्नकेवलस्तीर्थकृतः, तेषां, तदनेन एकमस्सत्परिज्ञानस्य देवप-
रिज्ञानस्य च साम्याऽऽपादनम्, अपरं तु साम्ये सत्यपि “ देहस्स
य भेयस्मि वि, दोषि वि तुल्ला भविस्सामो चि ” अस्मद्वचनतः
शतशोऽपि श्रुतान्न विनिश्चयमपि विहितवान्, देववचनात् सकृद-
नाकर्णिता सत्यति प्रतिपाद्याष्टापदं प्रति प्रयात इत्यहो ते मोहवि-

जृम्भितमित्युक्तं जवति। श्रुत्वा तदुपालम्भं भगवतः संबन्धि (मि-
च्छाचारस्स चि) आर्षत्वाद् मिथ्यात्वाद्भुक्तरूपाज्ज्यमानत्वात्
प्रतिक्रमिमुपपत्तिप्रतीत्युद्यच्छति, तन्निश्चयेति गौतमानिश्चया अनु-
शिष्टि शिन्नाम्। एतद्वाचार्थस्तु सम्प्रदायादवसेयः। स चायम्-
“ तेण कालेणं तेणं समएणं पिच्छिचंपा नाम नयरी, तत्थ साहो
राया, महासालो जुवराया, तेसिं साहमहासालाणं भगिणी
जसवतीति। से पिढरो भत्तारो, जसवतीए अत्तओ पिढरपुत्तो
गागली नाम कुमारो, तत्थ वद्धमाणसामी समोसदो सुभूमि-
भागे उज्जाणे, सालो निग्गतो, धम्मं सोच्चा जंणवरं महासालं
रज्जे वावेमि, सो अइग्गो, तेण आपुच्छितो महासाहो जणइ-
अहं पि संसारजयवद्विग्गो जहा तुम्भे, इहं मेढीपरिमाणं त-
हा पव्वइयव्वस्स वि। ताहे गागल्लिं कीपल्लाओ सहाविऊण
पट्टो वद्धो, अभिसित्तो, राया जातो, तस्स माया कंपिलपुरे
नयरे दिण्णिद्विग्गा पिढरस्स, तेण तओ सहावितो, सो पुण
तेसिं दो सिवियाओ कारेनिं जाव ते पव्वइया, सा भगिणी सम-
णोपासिया जाया। तते णं ते समणा होंतगा एक्कारस्स अंगाइ
अहिज्जिया, तते णं समणे भगवं महावीरे वहिया जणवयवि-
रं विहरइ। तेणं काक्षेणं तेणं समएणं रायगिहं नाम नयरं, तत्थ
सामी समोसदो, ताहे सामी पुणो विनिग्गतो, चंपं पहाविओ,
ताहे साहमहासाहो सामी आपुच्छंति, अम्हे वि पिच्छिचंपं व-
च्चाओ, जइ नाम ता ण कोवि बुद्धिज्जा, मम्मत्तं वा लहिज्जा,
सामी विजाणइ जहा ताणि संयुज्जिहंति, ताहे सामिणा गोयम-
सामी सेविज्जओ दिओ, सामी चंपं गतो, गोयमसामी पिद्धिचं-
पं गतो. तत्थ समोसरणं, गागलीपितरो जसवती य निग्गायि,
भगवं धम्मं कहेइ, ताणि य धम्मं सोऊण संविग्गायि, ताहे गाग-
ली जणइ जं नवरं अम्मापियरो आपुच्छामि, जेऊपुत्तं च रज्जे ठ-
वेमि, ताणि आपुच्छयाणि भणंति-जइ तुमं संसारभयवद्विग्गो,
अम्हे वि, ना एसो पुत्तं रज्जे ठावित्ता अम्मापीतिहिं समं पव्व-
तितो, गोयमसामी ताणि घेत्तूण चंपं वच्चइ, तेसिं सालमहा-
सालाणं पंथं वच्चंताणं हरितो जाओ. जहा संसारं उत्तारिया-
णि, एवं तेसिं सुहेण अज्जवसाणेण केवलणाणं उप्पणं। इ-
यरेसिं पि चित्ता जाया-जहा एपहिं अम्हे रज्जे ठाविया-
णि, संसाराओ मोइयाणि, एवं चितंताणं सुहेण अज्जवसा-
णेणं तिहं पि केवलनाणं उप्पणं, एवं ताणि उप्पण्णाणा-
णि चंपं गयाणि, सामीपयाहिणं करेमाणाणि नित्थं पणमि-
ऊण केवलपरिसं पहावियाणि। गोयमसामी भगवं वंदिऊ-
ण तिक्खुत्तोपाएसु पणितो उचितो भणइ-काहिं वच्चइ, एह
तित्थयरं वंदइ ?। ताहे सामी जणइ-मा गोयम। केवली
आसापहि, ताहे आवट्टो खामेइ, संवेगं च गतो। तत्थ गो-
यमसामिस्स संका जाया-मा हं च णं सिज्जिज्जामि चि,
एवं गोयमसामी विचितेइ। इओ य देवाणं संज्ञावो वद्वति-
जो अछावयं विलिग्गइ, चेइयाणि य वंदति धरणीगोयरो,
सो तेण भवगाहणेण सिज्जइ, ताहे सामी तस्स चित्तं जाण-
इ, ताव सयणसंघोदणं एयस्स वि धिरता भविस्सइ चि
दो वि कयाणि भविस्संति, एयस्स चि पच्चओ, ते वि संयु-
ज्जिस्संति चि। सो वि सामि आपुच्छंति-अछावयं जामे चि।
तत्थ भगवया भणियं-वच्च अछावयं, चेइयाणि वंदइ। ते एवं
भगवं हटुत्तो वंदित्ता गतो, तत्थ य अछावए जणाववायं सो-
ऊण तिन्नि तावसा पंच पंच सयपरिवारा पत्तेयं ते अछावयं वि-
द्वामो चि, तत्थ किलिस्सति-कोडिओ, दिओ, सेवाली, जो

लोमिन्नां सो चउत्थं चउत्थं काऊण पञ्चा मूलकंदाणि आ-
हारेइ मन्त्रिताणि, सो पढमं मेहलं विलग्नो । दिन्नो य उट्टं
छठेण काऊण परिसन्धियं पंरुपणाणि आहारेइ, सो वि य
मेहलं विलग्नो । नेवाञ्जी अछम २ काऊण जो सेवाञ्जो सयं
मञ्जुओ न आहारेइ, सो नउयं मेहलं विलग्नो । एवं ते विताव
जिलिस्मन्ति । भयवं च गोयमे आरालिए सरीरे अवहितड-
नभियनरुणरविक्किरणसरिसतेए पत्ते पेच्छिऊण ते भणंनि-
एस्स किर एत्थं लुल्लओ समणो विज्जगिहिं त्ति, जं अम्हे महा-
तवस्सी लुक्का लुक्का न तरामो विलगिगं, जगवं च गोयमे
जंघाचारणवद्धोए लयातंतुपुडगं पि व निस्माए उण्यइ० जाव
ते य पलोपंत, एस्स आगओ, एसो अदंसणं गतो त्ति, तादे ते
विच्छिद्या जाया पत्तंसंति, अयंति य पलोइता, जउ ओयरइ, तो
एयस्स वयं सीसा, एवं ने पन्निच्छंता अयंति, सामी वि
चेइयाइ वंदिता उत्तरपुरच्छिमे दिस्सीभाए पुढाविसंतापट्टए
उयट्टो अत्तोववरपायवस्स अहे तं रयणीवासाए उवगतो ।
इतो य वस्सस्स लोणपाओ वेसमणो, सो वि अछावयं चेइयं
वंदंतो एइ, सो चेइयाणि वंदिता गोयमसामि वंदइ, तादे सो
धम्मं कहइ, भगवं अणगारगुणे परिकहेइं पवत्तो अंताहारा पं-
ताहारा एवं वणइ, वेसमणो चित्तेइ-एस्स भगवं एरिसो साहु-
गुणं वण्णइ, अप्पणांय से इमा सरीरसुकुमारया जारिसा देवा-
ण वि नत्थि, भयवं तस्म आकूयं नाउं पुंडरीयं नामउज्जयणं प-
म्मेवइ-जहा पोक्खलावइविजए पौंडरीगिणीए नयरीए नलि-
णवणे उज्जाणे समोमदे, महापत्तमे निगए, धम्मं सोच्चा जं-
ण-वरं देवाणुप्पिया । पुंडरीयं कुमारं रउजे उवेमि ? । अहासुहं मा
पमिवंथं करेइ । एवं० जाव पुंडरीए राया जाए० जाव विहरइ ।
तए णं से कंररीए कुमारे जुवराया जाए । तए णं से पवमे रा-
या पुंडरीयरायं आपुच्छइ, तए णं से पुंडरीए निविंयं नीणेइ०
जाव पवइए, णवरं चउइस्सपुव्वाइं अदिउजइ, यदुहिं लुइउछम-
मदातवोवहाणंहिं वहुण वासाणि सामन्नं पालिऊण मालि-
याए संलेइणाए सट्ठि जत्ताए जोसित्ता० जाव सिद्धे । अन्त्या
य ते थेरा भगवंता पुव्वाणुपुर्विं विहरमाणे० जाव पुंडरीगिणी-
ए समोमदे, परिसा गिग्गया । तए णं से पुंडरीए राया कं-
ररीएणं जुवरन्ता सक्कि इमीसे कदाए लच्छे समणे हट्टे०
जाव गए, धम्मकहा० जाव सो पुंडरीए सावगधम्मं पडिवण्णे०
जाव पडिगए सावए जाए । तए णं से कंररीए जुवराया थे-
राण धम्मं सोच्चा हट्टे० जाव जइए तुम्मे वदइ, जंणवरं देवा-
णुप्पिया । पुंडरीयं आपुच्छामि, तए णं० जाव पवय्यामि ? ।
अहासुहं पवय । तए णं से कंडरीए० जाव थेरे नमंसइ,
नमंसित्ता अंतियाओ पडिनिक्खमइ, निक्खमिन्ता तामेव
चाउगघटं आनरइं उरुहइ० जाव पक्खरुहइ, जेणेव पुंडरीए रा-
या तेणेव उवागच्छइ, करयल० जाव पुंडरीयं रायं एवं वयासी-
एवं खलु मए देवाणुप्पिया । थेराणं अनिए० जाव धम्मं निलंते,
मे धम्मं इच्छिए पन्निच्छिए अदिइए । तए णं अइं देवाणु-
प्पिया । संसारजओविग्गणे भीए जम्मणमरणाणं, इच्छामि णं
तुम्मेहिं अणुष्साए समाणे थेराणं अंतिए० जाव पवइस्सए त्ति ।
तए णं से पुंडरीए राया एवं वयासी-मा णं तुमं देवाणुप्पिया ।
इयाणि थेराणं अंतिए० जाव पवय्याहि । अइं णं तुमं महया ३
रायाहिसेएण अभिसिच्चिस्सामि । तए णं से कंररीए पुंडरीय-
स्स रओ एयमठं नो आढाइ, नो परिजाणइ, तुत्तिणीए संचिइइ ।
तए णं से कंडरीए रायं दोयं पि तयं पि एवं वयासी-इच्छा-

मि णं देवाणुप्पिया ! ० जाव पवइस्सए त्ति । तए णं से पुंडरीए
राया कंररीयं कुमारं जाहे नो संचाएइ विसयाणुलोमाहिं
वदुहिं आघवणाहि य पववणाहि य सखवणाहि य विषव-
णाहि य आघवित्तए वा०५, तादे विसयपमिक्कनाहिं संजमम-
ओव्वेगकरीहिं पववणाहिं पववमाणे ३ एवं वयासी-एवं खलु
जाया । निगंथे पावयणे सच्छे अणुत्तरे केवलिए, एवं जहा प-
न्निक्कमणे० जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेइ, किं तु अदीव एणं-
तदिछी, खुतो इव एगत्तचाराए, होइमया जवा चावेयव्वा,
वालुयाकवले इव निस्सारे, गंगा व महानइं पमिसोयं गमणीए,
महासमुदे इव सुयाहिं उत्तरे, तिक्खं चं कामियव्वं, असिधारं
व तयं चरियव्वं, नो य खलु कप्पइ जाया । समणाणं निगंथाणं
पाणाइवाए वा०० जाव मिच्छादंसणसल्लेइ वा अहाकम्मेइ वा उ-
हिसेइ वा मिस्सजाए वा अम्भावरए पूरं कीए पामिच्चे अच्छि-
जे अणिसत्ते अभिहडेइ वा वितियए वा कंनारमत्तेइ वा हुमि-
क्खनत्तेइ वा गिलाणुजचेइ वा पाहुणगमत्तेइ वा सेज्जायरपिने-
इ वा मूत्रभोयणेइ वा कंदभोयणेइ वा फलभोयणेइ वा वीयजो-
यणेइ वा इरियभोयणेइ वा भोत्तए वा, पायाए वा, तुमं च णं
जाया । सुइस्समुच्चिए, णो खेव न दुइस्समुच्चिए, णासं सीतं णासं उ-
एइं णासं खुहा णालं पिवासा णालं चोरा णालं वाला णालं दं-
सा णालं मुसगा णालं वाइयपित्तयत्तिनियसत्तिवाए विविहे
रोगायंके सच्चावचे वा गामकटए वा वायीसं परीसहोवस-
मो उदिक्षे सत्तमं अहियासिए त्ति, णो खलु जाया ! अम्हे इच्छा-
मो तुम्हं खणमवि विष्पओगं, तं अत्थाहि ताव जाया । अणुज-
वाहि रउज्जासिरे पञ्चा पवइइहिं । तए णं से कंररीए एवं व-
यासी-तहेव णं तं देवाणुप्पिया । जं णं तुम्हे वयह, किं पुण दे-
वाणुप्पिया । निगंथे पावयणे कीवाणं कायरणं किंपुरिसाणं इह-
लोयपमिवक्काणं परलोणपरम्मुहाणं विसयत्तिसियाणं उरुणत्तरे
पागयजणस्स, वीरस्स निच्छियस्स अविसियस्स नो खलु ए-
त्थं किंचिदुक्करं करणाए, तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया । ० जाव प-
वइस्सए त्ति । तए णं कंररीयं पुंडरीए राया जाहे नो संचाएइ व-
दुहिं आघवणाहि य०५ आघवित्तए वा०५, ताहे अकामए खेव नि-
क्खमणं अणुमत्तिथा । तए णं से पुंडरीए कोडुंविपुपुरिसे सहा-
वेइ, सहावेत्ता एवं वयासी-जहा मइयं महरिइं निक्खमणम-
हिं करेह० जाव पवइस्सतो, सामाइयमाइयाइं पगारस्स अंगाइं अ-
हिउजइ, अहिउज्जा वदुहिं चउत्थल्लउछमाइंहिं तवोमिहाणेहिं
० जाव विहरइ, अण्णया तस्स कंररीयस्स अंतं हि य पंतं हि य०
जाव रोगायंके पाउच्चूने० जाव दाहवक्कीनीए यावि विहरंति ।
तए णं ते थेरा जगवंतो अण्णया कयाइं पुव्वाणुपुर्विं चरमा-
णा गामाणुगामं विहरमाणा पुंडरीगिणीए नत्थिणिवणे समोस-
ढा, तए णं से पुंडरीए राया इमीसे कदाए लच्छे० जाव पज्जु-
वासइ । पत्थुया धम्मकहा भगवया । तए णं से पुंडरीए
राया धम्मं सोच्चा जेणेव कंडरीए अणगारे तेणेव उवा-
गच्छइ । उवागच्छइत्ता कंडरीयं वंदइ, नमंसइ, नमंसित्ता कंड-
रीयस्स सरीरं सव्वावाइं रुवं पात्तइ, पासेत्ता जेणेव थेरा
तेणेव उवागच्छइ, थेरं वंदइ, वंदिता एवं वयासी-अइं
णं जंते ! कंररीयअणगारस्स अहापवत्तेहिं तेगिच्छिपहिं
फासुएसणिउज्जेहिं अहापवत्तेहिं ओसइजेसज्जेहिं भत्तपा-
णेहिं तिगिच्छं आवट्टामि, तुम्हे णं जंते ! मम जाणसा-
हामु समोसरइ । तए णं थेरा पुंडरीयस्स रओ एयमठं प-
न्निस्सुणंति, पन्निस्सुणंता जाणसाहामु विहरंति । तए णं से

पुंरुरीय कंरुरीयस्स तेगिच्छं आउट्टेइ, तं मणुत्तं असणं पाणं
 खाइमं साइमं आहारितस्स समणस्स से रोगायंके खिप्पा-
 मेव उवसंते, इट्टे जाए, आरोगे पलियसरीरे, ततो रोगायं-
 कामुक्के वि समाणे तंति मणुत्तंति असणे० ४ मुच्छिप० जाव
 अज्जेववन्ने विविहे य पाणगंसि, णो संचापइ बहिया अन्तु-
 ज्जणं विहारेणं विहरित्तप त्ति । तप एं से पुंडरीय इमीसे
 कहाए अउट्टे समाणे जेणैव कंरुरीय तेणैव उवागच्छइ, उवा-
 गच्छिन्ना कंरुरीयं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करेत्ता
 वंदइ, वंदइत्ता एवं वयासी-धने सि णं तुमं देवाणुप्पिया । एवं
 नंपुंसे सि णं कयत्थे कयत्थकखणं सुलक्के णं तव देवाणुप्पिया ।
 माणुस्सए जम्मे जीवियफले जं णं तुमं रज्जे च० जाव अंतैउरं
 च विउड्डित्ता० जाव पव्वइए, अइं एं अइंसे अकयपुण्णे, जं एं
 माणुस्सए भवे अणेगजार्जराभरणरोगसोगमारीरमाणसए
 कामदुक्खवेयणवसणसव्वुपइवाजिभूए अधुवे अणितिए असा-
 मए संजाइरागसरिसे जलवुवुयसमाणे कुसगजलविटुसन्निजे
 सुमिणगदंमणोवमे विज्जुल्लयाचवले अण्णे सडणपडणविदं-
 सणधम्मके पुंवि पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियव्वे इति, त-
 हा माणुस्सयं सरीरयं पि दुक्खाययणं विविहवाहिसय-
 सक्षिकेयं अट्टियकुट्टियसिराएहाकजालवव्वं संपिण्णं म-
 ट्टियमंडं व दुव्वलं असुइसंकिट्ठिं अणिं पि य सव्वकाव-
 संइप्पयं जराथुणियज्जजरघरं व सरुणपडणविक्कंसणधम्म-
 यं पुवं वा पच्छा वा अवस्सविप्पजहियव्वं, कामजोगा वि य
 णं माणुस्सा वा असुइ असासया वंतासवा एवं पित्ता खे-
 द्वा सुक्का मोणिया सव्वा उच्चारपासवणखेलसिंघाणगवं-
 तपित्तसुक्कसोणियसमुभवा अमणुस्सदुरुयमुत्तपूइपुरीसपुष्पा
 मयगंधुस्सासअसुनित्तासउव्वियणगा वाज्जं अप्पकालि-
 या लहुस्सगा कलमलाहिया सुदुक्खा बहुजणसाहारणा प-
 रिक्किन्नेसकिच्छदुक्खसज्जा अवुड्डजणनित्सेविया सदा साहुग-
 रइणिज्जा अणेतसंसारवट्टणा ककुगफनविवागच्छइइ व्व
 अमुच्चमाणा दुक्खाणुवांधिणी सिक्किमणविग्धा पुवं वा पच्छा
 वा अवस्सं विप्पजहियव्वा जवंति त्ति । जे वि य एं रज्जे
 हिरिसे सुव्वये य० जाव सावपज्जे, से वि य एं अगिगसाहिए
 चोरसाहिए रायसाहिए मच्छुनाहिए दाइयसाहिए अधुवे अ-
 णितिए अनासए पुंवि वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियव्वे
 जविस्सइ त्ति, एवंविहम्मि रज्जे० जाव अंतैउरे य माणुस्सए-
 सु य कामजोगेसु मुच्छिप० नो संचापमि० जाव पव्वइत्तए, तं
 धसे सि णं तुमं० जाव सुव्वइ एं मणुत्तजम्मे, जं एं पव्वइए । तप
 णं से कंरुरीय पुंरुरीयणं एवं बुत्ते तुसिणीए सांचिइ । तप णं
 से पुंडरीय दोक्खं पि तक्कं पि एवं वयासी-धसो सि तुमं, अइं
 अइंसे । तप णं से दोक्खं तक्कं पि एवं बुत्ते समाणे अकामए अ-
 वसंवसे ज्जजाए गारवेण य पुंरुरीयं रायं आपुच्छइ, थेरैहिं स-
 ङ्खि बहिया जणवयविहारं विहरइ । तप णं से कंडरीय थेरैहिं
 सङ्खि किंवि कात्तं आउगं आऊगेण विहरित्ता ततो पच्छा स-
 मणत्तणनिव्वसे समणत्तणनिव्वंछिए समणगुणमुक्कजोगे थे-
 राणं अतिथिओ सणियं सणियं पच्चोसक्कइ, जेणैव पुंरुरीगि-
 णी नयरी जेणैव पुंरुरीयस्स रत्तो भवणे जेणैव असोगवणि-
 या जेणैव असोगवरपायव्वे जेणैव पुढवीसिलावट्टए, तेणैव उ-
 वागच्छइ, उवागच्छित्ता० जाव सिलापट्टं दुक्कइ, दुक्कइत्ता
 ओइयमणसंकपे० जाव भियाइ । तप णं पुंरुरीयस्स अम्मधाई

तथाऽऽगच्छइ० जाव तं तहा पासेइ, पासित्ता पुंडरीयस्स साहे-
 इ, से वि य णं अंतैउरपरियालसंपांगुं तत्थ गच्छइ, गच्छिन्ना
 तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं० जाव धणं सि णं सव्वं० जाव तु-
 सिणीए । तप एं पुंरुरीय एवं वयासी-अट्टो जंते ! भोगेहिं ? इंत !
 अट्टो । तप णं कोरुवियपुरिसे सहावेइ, सहावेत्ता कलिकलुसंणे-
 वाग्भिसित्तो रायाहिलेणं० जाव रज्जं पसाहेमाणे विहरइ । तप
 णं से पुंडरीय सयमेव पंचमुत्थियं तोयं करेइ, करेत्ता चाव-
 ज्जामं धम्मं पमिवज्जइ, कंडरीयस्स आथारं भंरुगं सव्व-
 सुइसमुदयमिन गेएइइ, गेएहेत्ता इमं अजिग्गं गिएइइ-क-
 प्पइ मे थेराणं अंतिए धम्मं पमिवज्जित्ता पच्छा आहारं आह-
 रित्तप त्ति कट्टु थेराभिमुहे निग्गए कंडरीयस्स उ तं पाणीयं
 पाणभोयणं आहारियस्स नो सम्मं परिये वेयणा पावन्नूया
 उज्जला विउला० जाव दुरहियासा । तप णं ने रज्जे य० जाव
 अंतैउरे य मुच्छिप० जाए अज्जेववन्ने अट्टुहट्टवसट्टे अका-
 मए कात्तं किच्चा सत्तमपुढवीए तेत्तीससागरोवमट्टिइए
 जाते । पुंडरीय वि य णं थेरे पप्प एसि अंतिए ते दोक्खं पि
 चाउज्जामे धम्मं पमिवज्जति अट्टमखमणपारणगंसि अदीणं०
 जाव मादारेइ, तेण य कालाइककंनं सीयल्लुक्खअरसवि-
 रसेण अपरिणएण वेयणा दुरहियासा जाया, तप णं से अ-
 धारणिज्जमिइ कट्टु करयत्तपरिग्गहियं० जाव अंजलिं कट्टु-
 "नमो-
 त्थु णं अरइताणं० जाव संपत्ताणं," " नमोत्थु एं थेराणं भगवं-
 ताणं मम धम्मायरियाणं धम्मोवएसाणं पुंवि पि य एं मए थे-
 राणं अंतिए सव्वे पाणाइवाए पच्चक्खाए जावज्जावाए० जाव
 सव्वे अकरिउजे जोगं पच्चक्खाए, इयाणि पि य णं तेसिं नेव एं
 भगवंताणं अंतिए सव्वपाणाइवायं० जाव सव्वं अकरणिउज्ज-
 जोगं पच्चक्खामि, जं पि य इमे इमं सरीरगं० जाव एवं पि
 चरिमेहिं ऊसासनीसासेहिं वोसिरामिस्सि," एवं आलोइयपमि-
 ककंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा सव्वट्टसिक्के तेत्तीस-
 सागरोवमाऊदेवो जातो, ततो चइत्ता महाविदेहे सिज्जिहि त्ति ।
 तं मा तुमं दुव्वलत्तं वलियत्तं वा गेएहाइ, जहा सो कंरुरीओ
 तेण दोव्वलेणं अट्टुहट्टवसट्टो सत्तमाए उववन्नो, पुंरुरीओ
 पडिपुण्णगलकवोलो सव्वट्टसिक्के उववणो । देवाणुप्पिया । ब-
 लितो दुव्वलो वा अकारणं एत्थ भाणुनिग्गहो कायव्वो, जा-
 णुनिग्गहो परमं पमाणं, तत्थ वेसमणो अहां भगवया अ-
 कखयं नायं ति, एत्थ अइव संवेगमावणो त्ति वंदित्ता पडिगतो
 त्ति, तत्थ वेसमणस्स एगो सामाणितो देवो, तेण तं पुंडरी-
 यज्जणं ओगाहियं, पंच सयाणि सम्मत्तं च पडिक्खो त्ति ।
 केइ भणंति-जंभगो सो ताहे जगवं कल्लं चेइयाणि वंदित्ता
 पच्चोइइ, ते तावसा जणंति-तुक्के अम्हाणं आयरिया, अम्हे
 तुम्भं सीसा । सामी भणइ-तुक्क अम्ह य तिलोगगुरु आयरि-
 या । ते भणंति-तुक्क वि अणो आयरिओ ? ताहे सामी जगवं-
 तो गुणसंथवं करेइ, पव्वइया देवया, तेसिं लिंगाणि उव-
 णीयाणि, ताहे ते भगवया सकिं वव्वंति, भिक्खावेत्ता य जा-
 या, भगवं भणइ-किं आणिज्जओ ? ते भणंति-पायसो, भगवं च
 सव्वलद्धिसंपणो पडिग्गहं महंसंजुत्तस्स पायसस्स ज-
 रेत्ता आगतो । ताहे जणइ-परिवाडीए उाह, ते ठिया, भगवं च
 अक्खीणमहाणसिओ, ते धाया, ते सुट्टयं आउट्टा, ताहे सय-
 माहारेइ. ताहे पुणरवि पठिया, तेसिं च सेवाअभक्खगाण जे-
 मित्ताणं चेव नाणं उप्पणं, दिक्खस्स वग्गो कूत्ताइत्तं पेक्कं

तामं, कौमिलवर्गं मासि दृष्टुं उच्यते । गोयमसामो पुण
पुनो एकस्मिन् मासो पर्याप्तो भवेत् । नै वि देवलिपिर्मासं
पराविद्यः । गोयमसामो भण्ड-पदं मासि चंद्र । मासो नण्ड-
मा गोयमा ! केवली भवत्येति । गोयमसामो आचष्टा मि-
च्छादुष्टं चरेत् । ततो गोयमसामिन्म नृदुष्टं अधि-
जाया । नाति मासो गोयमं भण्ड-किं देवाय नयनं गच्छेत्, सानो
जिजाणो ? गोयमो नण्ड-जिजाणस्य । गोयमो परिधिं करोति ।
नाति मासो चचारि कते पण्ये । नं जला-मुदुष्टकं, धिष्ट-
लकटे, चर्मकटे, कंयकटे । एवं मासो वि गोयमसामोतो
कंयकटस्यमाणो । किं च-निर्मसंसिद्धो नि मे गोयमा ! निर्म-
गिच्छिओ नि मे गोयमा ! ॥ जाय शविमंममणात्ता भवि-
मसामो, नाति मासो 'दुमपत्तये' नामऽऽभ्युपगच्छेत् । देवो नि
मेमममममामाणिहो नवो नरता न नृदणमणिमेमं भण-
गिरी नाम गाहायुः, सो भद्रो, सो य पंचरुडकानो, तस्मै य
मायगियरो गारि, पच्छा मे जाय जाय गारि, तस्य
तस्य धिपरिणामेन, जहा अटं पंचरुडकामो । तस्मै य
तथागुत्तस्मै गाहायुस्मै सुगंटा नाम धूया । मा नण्ड-
ममं देह । नरे मा दिना । नमे य भाया अजसमिनो नाम
पुत्रपुत्रनो, नमे य सुगंटाप कृत्स्निमि सो देवो उच्यते ।
नाति भण्ड भणगिरी-पल मे गयो गिनिजो होट्ट, सो
मौगिगिस्म पाये पंचादशो । इतो य नयणं मासाणं
हाम्रो जानो । " इत्यादि भगवत्स्मादिकथा आचक्षु-
र्णिनोऽथमेवेत्युक्तो नामानप्यप्रतिक्रियाः ।

संज्ञानि मृषाऽऽलापकानप्यप्रतिक्रियायस्यः स च सूत्रे सनी-
त्यनः मृषानुगमे मृषमुच्चारणायम् । तथेदम्-

दुमपत्तये पंदुयप, जट निवड्ड रायगणाण अच्यप ।

एवं मणुयाण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायण ॥ १२ ॥

दुमो वृक्षः, तस्य पत्रं पत्राणं, तदेव नद्याविश्रायस्थानाऽऽनुक-
र्मियं दुमपत्रकं, (पंदुयपं च) आरंभ्यान् पाण्डुरंगं, कालपरि-
णामनस्तथाविश्रुतोनाऽऽदेशो प्राप्तयत्नज्ञानं, येन प्रकारेण अ-
था, निपतति शिथिलवृत्तवन्धनमाद् प्रत्यभि, प्रकमाद् दुमन पय
रात्रिगणानां, दिनगणायिनामाविश्रायप्रवृत्त, जगत्याहा रात्रिद्वि-
समुदायान्, अत्यथेतिकमे, पयमियंयं प्रकाश, मनुष्याणां मनुजा-
नां, येन जीवोपलक्षणं येतद्, जीविनामायुः, तदपि दिराश्रित्यग-
णानामतिक्रमे यथास्थित्या स्थित्यत्तत्कापहा, ऽऽमंकेनापय-
स्याऽऽदिजनिनोपक्रमणेन वा जीवप्रदेशेभ्यो प्रस्थनीत्येवमु-
च्यते । यन्निधयमोऽत्यन्तनिगूढः कालः समयस्तम्, अपिशब्द-
स्य सम्प्रमानत्वात् समयमपि, आन्तामाधिकाऽऽदि । गौतमेनि
गौतमसगोत्रेभ्योऽभूतराम-प्रणम्, मा प्रमादीः मा प्रमादं रुपाः,
शेषाश्चोपलक्षणं च गौतमप्रहणम् । उक्तं हि निर्युक्तिरुता-
"तन्निस्साय भगवं, सीसारं देह अणुसिद्धि ॥"

अत्र च पाण्डुरकपदाऽऽक्षितं यौवनस्याप्यनित्यत्वमाधिक्षि-
कोपिराह निर्युक्तिरुत्-

परियट्टियन्नावणं, चञ्चलसंधिं मुर्यंतविट्ठानं ।

पत्तं वसणं पत्तं, काञ्चं पत्तं नण्डं गाहं ॥ ४२ ॥

जह तुष्पे तह अम्हे, तुष्पे वि य होहि य जहा अम्हे ।

अप्पाहेड पडंतं, पंदुयपत्तं किसल्लयाणं ॥ ४३ ॥

न वि अरिय न नि य होहि, उल्लावो किसल्लपंदुयचाणं ।

उच्यते खलु एस कथा, भविजणविवाहणहाए ॥ ४४ ॥
परिचितं कालपरिणत्याऽऽप्यथाकृतं, नाद्ययमभिममगुणाऽऽ-
त्मकमस्थेति परिचितंलापणं, यतोऽनन्तस्य प्रागिव सोकुमा-
याऽऽदि विजते । तथा चलनः शिथिलीभवन्तः सन्धयो यस्मिन्-
तथा, अत एव (मुर्यंतविट्ठानं) मुञ्चत् स्वजनं सामर्थ्याद् घृक्तं
घृक्तं पत्रयन्त्रं यस्य तन्मुञ्चद्वृत्तकं, घृक्तस्य च घृक्तमोचने पत्रस्य
पत्रममेव भवतीत्येनद्विद्युक्तं भवति, पत्रं वर्णं, इयस्मन्मापदं, प्राप्तं
व्यसनप्राप्तं, तथा कालः प्रकमात् पतनप्रस्तावः, न, प्राप्तं गतं का-
लप्राप्तं, भण्यमिधसं, गीयत इति गाथा, नां छंदाविशेषरूपा ।
तामेवाऽऽह-यथेति सादृश्ये, ततो अथा दुर्य संज्ञानि किशलयभा-
यमनुभवन्तः स्मिन्वाऽऽदिगुणैर्ममंमुदृष्टोऽस्मानुपदस्य, तथा
ययमनीनदयायां, तथा दुर्यमपि च भविष्यथ यथा ह्यमिति ।
जोर्णमायं हि यथा ययमिदानीं विधर्मावच्छाद्यतयोपदास्यायेवं
ययमपि भावीनीति । (अप्याहेडं च) उक्तव्यायेनोपदिशति पितृय
पुत्रस्य, पतद् अस्याप्यणुकपत्रं जीर्णवर्णं, किशलयानामभिनय-
प्रणामात् । ननु किमेवं पत्रकिशलयानामुद्भावाः संज्ञयन्ति, येनद-
मुच्यते ? अत्र आह-नैयार्हं नैव विद्यते, मैव प्रविशति, उपल-
क्षणस्याथैव भूयः, होऽर्होः, उल्लापो वचनं, केयाम् ? किशलयपा-
णुकप्रणामासुकरूपाणां । अप्यंवाय यलोपः तदिह किमेवमुक्त-
मिति, आह-ययमा उपमितिः, अत्येवकार्थः, नत उपमैवेयान्त-
रोक्ता, कृताऽतिदिना । (भविजणविवाहणहाए च) प्रतीतमेव ।
यदेह किशलयानि पाण्डुरवेषणानुशिष्यन्ते, तथा अयोऽपि यौवन-
गविनोऽनुगामनीया । तथा येनदनुयादिना वाचकेनावाचि-"प-
रिजयसि किमिति होकं, जसमा पारजजरीकृतमरीरम् । अचिरात्
त्यमपि भविष्यसि, यौवनमयं किमुच्छसि ? ।" तदेव जीवित-
यौवनयोरेनित्यत्वमवगम्य न प्रमादो विधेय इति गाथाप्रयार्थः ।

पुनरायुषोऽनित्यत्वं ख्यापयितुमाह-

कुमगे नह ओमविट्ठप, योवं चिट्ठं द्वेवमाण्ण ।

एवं मणुयाण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायण ॥ १२ ॥

कुशो दुर्भंसदराभ्युपविशेयः, ननु कथाया नस्योपादानं, तस्याप्रं
प्राप्तस्तस्मिन्, यथेभ्युपमाप्रदशोकः, मयश्यायः शरत्कालभावी
शरत्कालपत्रः, तस्य विट्ठं च अणुकोऽवदयायधिष्ठकः, स्तोका-
महर्षं, कालमिति गम्यते । तिष्ठत्यास्ते, तस्यमानको मनार् नि-
पतन, यज्जाऽऽपडं हि कदाचित् कालान्तरमपि क्रमेतेत्येवं वि-
श्रियते । एवमित्युक्तं, एतत् मनुजानां मनुष्याणां, मनुजप्रहणं च
प्रायश्चित् । (जीवियं च) जीवितं, यत एव, ततः समयं गौतम !
मा प्रमादीति मृषार्थः ।

अमुमेवार्थमुपसंहारानुपदेशमाह-

इह उत्तरियस्मि आठण, जीवियप बहुपववायण ।

विहुणाहि रयं पुरे कर्कं, समयं गोयम ! मा पमायण ॥ १३ ॥

उनीत्युक्तव्यायेन, इत्थं च अथनशीले, कोऽर्थः ?-स्वरूपकाहभावि-
नि, फणुपक्रमेदुतिरनपवर्त्यतया यथास्थित्येवानुभवनीयतां ग-
च्छतीत्यायुः, तथैवं निरुपक्रममेव, तस्मिन्, तथाऽनुकल्पितं जीवि-
तं जीवितकं, नशादस्य गम्यमानत्वात्तस्मिन्वाथात् सोपक्रमाऽऽयु-
पि, यद्वहः प्रभूताः प्रत्यगाया उपघातहेतवोऽध्यवसननिमित्ताऽऽह-
यो यस्मिन्स्तथा, अनेन चानुकम्पताहेतुराविष्कृतः, एवं चोक्त-
पट्टमपत्रोदाहरणतः, कुशाप्रजलावन्द्याहरणतश्च मनुजाऽऽयुर्नि-
रुपक्रमं सोपक्रमं चेत्यरम्, अतोऽस्याप्यनित्यतां मत्वा विपुनीहि

जीवात् पृथक् कुरु, रजः कर्म, (पुरे कडं ति) पुरा पुनै तत्काद्या-
पेक्षया, कृतं विहितं पुराकृतम् । तद्विधुननोपायमाह-समय-
मपि गौतम ! मा प्रमादीः । पठन्ति च-“एवं मण्ड्याण जीविण,
इत्तरिण वदुपचवायप ।” इति सुगममेवेति सूत्रार्थः ।

स्यात् पुनर्मनुष्यभावावासावुद्यस्याम इत्याह-

दुल्लभे खलु माणुमे जवे, चिरकालेण वि सव्वपाणिणं ।

गाढा य विवागकम्मुणो, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ४ ॥

दुर्लभो दुरवापः, खलु विशेषणे, अकृतसुकृतानामिति विशेषं
द्योतयति । मानुषो मनुष्यसंबन्धी, भवो जन्म, चिरकालेनापि
प्रभूतकालेनापि, आस्ताम् अल्पकालेनेत्यपिशब्दार्थः । सर्वप्रा-
णिनां सर्वेषामपि जीवानाम् । ननु मुक्तिगमनं प्रति प्रव्यानामिव
केषांश्चिन्मनुजनवाच्यं प्रति सुलज्जत्वविशेषोऽस्ति किमेवम्, अ-
न आह-गाढाः विनाशयितुमशक्यतया दृढाः, च इति यस्मा-
द् (विवागकम्मुणो ति) विपाका उदयाः कर्मणां मनुष्यग-
तिविधातिप्रकृतिरूपाणां, यत एवमतः समयमपि गौतम ! मा
प्रमादीरिति सूत्रार्थः ।

कथं पुनर्मनुजत्वं दुर्लभं, यद्वा-यदुक्तं सर्वप्राणिनां दुर्लभं मनु-
जत्वमिति, तत्रैकोऽप्युक्त्याऽऽदिप्राणिनां तदुल्लभजत्वं दर्शयितु-
कामः कायस्थितिमाह-

पुढविकायमङ्गतो, उक्कोसं जीवो उ संवसे ।

काढं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ५ ॥

आउकायमङ्गतो, उक्कोसं जीवो उ संवसे ।

काढं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ६ ॥

तेउकायमङ्गओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे ।

कालं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ७ ॥

वाउकायमङ्गओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे ।

कालं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ८ ॥

वणस्सइकायमङ्गतो, उक्कोसं जीवो उ संवसे ।

काढमणंतदुरंतयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ९ ॥

वेइंदियकायमङ्गतो, उक्कोसं जीवो उ संवसे ।

काढं संखेज्जसन्नियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १० ॥

तेइंदियकायमङ्गतो, उक्कोसं जीवो उ संवसे ।

काढं संखेज्जसन्नियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ११ ॥

चउरिंदियकायमङ्गतो, उक्कोसं जीवो उ संवसे ।

कालं संखेज्जसन्नियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १२ ॥

पंचिंदियकायमङ्गतो, उक्कोसं जीवो उ संवसे ।

सत्तउट्ठभवग्गहणं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १३ ॥

देवे नेरइए य मङ्गतो, उक्कोसं जीवो उ संवसे ।

एक्केज्जवग्गहणं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १४ ॥

पृथ्वी कठिनरूपा, सैव कायः शरीरं पृथ्वीकायः, तम्, अतिश-
येन मृत्वा मृत्वा तदुत्पत्तिरूपेण, गतः प्राप्तोऽतिगतः (उ-
क्कोसं ति) उत्कर्षतो जीवः प्राणी, तुः पूरणे, संवसेत्तदुत्प-
त्त्येवावतिष्ठेत्, काढं सङ्ख्याऽतीतमसङ्ख्यमित्यर्थः, यत एवमतः
समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति ॥ एवमप्यायतेजस्कायवायु-

कायसूत्रत्रयमपि व्याख्येयम् ॥ तथा वनस्पतिसूत्रं, नवरं काढम-
न्तमिति । अनन्तकायिकापेक्षमेतत्, प्रत्येकवनस्पतीनां काय-
स्थितेरसङ्ख्यत्वात् । तथा-दुष्टोऽन्तोऽस्येति दुरन्तम्, इदमपि
साधारणापेक्षैव, ते ह्यत्यन्ताल्पबोधतया न तदुद्धृता अपि न
प्रायो विशिष्टं मानुषाऽऽदिभवमाप्नुवन्ति । इह च काढं सङ्ख्या-
तीतमिति विशेषानभिधानेऽप्यसङ्ख्योत्सर्पिण्यवसर्पिणीमान-
म्, अनन्तमिति चानन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीप्रमाणमित्यवगन्तव्य-
म् । यत आगमः-“अस्संखोत्सर्पिणस्स-प्पिणीतो एगिंदियाण
उ चउएहं । ता चेव अणताओ, वणस्सइए उ बोधव्वा ॥ १ ॥ ”
तथा द्वे चिसइस्ये इन्डिये स्पर्शनरसनाऽऽस्ये येषां ते द्वीन्डि-
याः कम्पादयः, तत्कायमतिगत उत्कर्षतो जीवस्तु संवसेत्कालं
सइस्येयसंक्रितं सङ्ख्यातवर्षसहस्राऽऽत्मकम्, अतः समयम-
पि गौतम ! मा प्रमादीः ॥ एवं त्रीन्डियचतुरिन्डियसूत्रे अपि प्रा-
वनीये ॥ तथा पञ्चोन्डियाणि स्पर्शनाऽऽदीनि येषां ते तथा, ते चो-
त्तरत्र देवनारकयोरभिधानाद् मनुष्यत्वस्य दुर्लभत्वेन प्रका-
न्तत्वात्तिर्यञ्च एव गृह्यन्ते, तत्कायमतिगतः, तत्कायोत्पन्न इत्य-
र्थः । उत्कर्षतो जीवस्तु संवसेत्सप्त धाऽष्ट वा सप्ताष्टानि तानि
च तानि भवग्रहणानि च जन्मोपादानानि सप्ताष्टमवग्रह-
णानि, यतोऽतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । तथा देवान्
नैरयिकांश्च अतिगत उत्कर्षतो जीवस्तु संवसेत् एकैकजवग्र-
हणं, ततः परमवश्यं नरेषु तिर्यक्षु बोत्पादात् ॥ यद्वा-“उक्कोसं
ति) उत्कृष्यते तदन्त्येभ्य इत्युत्कर्षः, तमुत्कृष्टं काढं त्रयस्त्रिंशत्-
सागरोपमानम्, (एक्केज्जवग्गहणं ति) अर्पणम्यमानत्वादेकै-
कभवग्रहणमपि संवसत्यतो जीवः संवसेदतः समयमपि गौ-
तम ! मा प्रमादीरिति सूत्रदशकार्यः ।

उक्तेवार्थमुपसंहर्तुमाह-

एवं भवसंसारे, संसरइ सुहासुहेहि कम्मेहिं ।

जीवो पमायवहुद्धो, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १५ ॥

एवमुक्तप्रकारेण पृथिव्यादिकायस्थितिब्रह्मणेन, भव एव तिर्य-
गादिजन्माऽऽत्मकः संस्त्रियमाणत्वात्संसारो भवसंसारस्तस्मि-
त्संसरति पर्यवति, शुभानि शुभप्रकृत्यात्मकानि, अशुभानि चाशु-
भप्रकृतिरूपाणि शुभाशुभानि, तैः कर्मभिः पृथ्वीकायाऽऽदि जव-
ति यन्धनेर्जीवः प्राणी, प्रमादः बहुलो व्याप्तः प्रमादबहुलः, यद्वा-
वद्वन् भेदान् द्वातीति बहुलो मयाऽऽद्यनेकभेदः प्रमादो धर्म प्र-
त्यनुद्यमाऽऽत्मको यस्य स बहुलप्रमादः, सूत्रे च व्यत्ययनिर्देशः
प्रावत् । इह चायमाशयः-यताऽयं जीवः प्रमादबहुलः सन् शुभा-
शुभानि कर्माण्युपचिनोति, उपचित्य च तदनुरूपासु गतिष्व-
भवं जीवभावमुपगम्य भ्राम्यति, ततो दुर्लभजन्मा पुनर्मानुषत्वस्य,
प्रमादमूलत्वाच्च सकलानर्थपरम्परायाः, समयमपि गौतम !
मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः । एवं मनुजभवदुर्लभत्वमुक्तम् ।

इदानीं तदवासावप्युत्तरोत्तरगुणावासिरिति दुरापैवेत्याह-

द्वद्धूण वि माणुसत्तणं, आयरियत्तं पुणरावि द्दुद्धहं ।

वहवे दसुया मित्तकुवुया, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १६ ॥

द्वद्धूण वि आयरियत्तणं, अहीणपंचिंदियता हु दुद्धहा ।

विगद्धिंदियता हु दीसई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १७ ॥

अहीणपंचिंदियत्तं पि से लजे, उत्तमधम्मसुतो हु दुद्धहा ।

कुत्तिथिणिसेवए जणे, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १८ ॥

लद्धूण वि उत्तमं सुइं, सइहणा पुणरावि दुद्धहा ।

मिच्छन्ति तेष्वेव जणे, समयं गोयम ! मा पमाय ॥ १९ ॥

धम्मं पि हु सद्वृत्तया, दुह्वद्वया काएण फासया ।

इह कामगुणेहिं मुच्छिया, समयं गोयम ! मा पमाय ॥ २० ॥

हृष्याऽपि प्राप्यापि मानुषत्वमिदं तावदतिदुर्लभमेव कथञ्चित्-
हृष्याऽपीत्यपिशब्दार्थः । आर्यत्वं मगधाऽऽचार्यदेशोत्पत्तिज्ञानं,
पुनरपि भूयोऽपि आकारमन्वयात्तत्त्विकः दुर्लभं कुरावाम्, किमि-
त्यत आह-वहवः प्रभूता दस्यवो देशप्रत्यन्तवासिनश्चोराः (मित्रि-
पक्षुयं स्ति) म्हेन्वा अव्यक्तवाचो, न यदुक्तमार्थैरवधारयते, ते च
शक्यवनशयराऽऽदिदेशोद्भवः, येऽथवा प्राप्यापि मनुजत्वं जन्तु-
रूपघने, ते च सर्वेऽपि धर्माधर्ममगम्यागम्यजह्याजह्याऽऽदि-
सकलाऽऽर्थव्यवहारवद्विप्लुतास्तिथ्यश्च एव वा । इति समयमपि
गौतम ! मा प्रमादीः । इत्थमार्थदेशोत्पात्तिरूपमार्थत्वमपि दुर्लभम् ।
तथाविधमपि हृष्याऽप्यार्थत्वमुत्तरूपमहीनान्यविकलानि पञ्चे-
न्द्रियाणि स्पर्शनाऽऽदीनि यस्य स तथा तद्भावोऽहीनपञ्चेन्द्रिय-
ता । ह्रस्वधारणे भिन्नक्रमश्च, दुर्लभैव । यद्वा-हुः पुनरर्थः । अही-
नपञ्चेन्द्रियता पुनर्दुर्लभा । इहैव हेतुमाह-विकलानि रोगाऽऽ-
दिभिरुपहतानिन्द्रियाणि येषां तद्भावो विकलेन्द्रियता, दुरिति
निपातोऽनेकार्थतया च बाहुल्यसूचकः । ततश्च यतो बाहुल्येन
विकलेन्द्रियता दृश्यते, ततो दुर्लभाऽहीनपञ्चेन्द्रियता, तथा च
समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । तथा कथञ्चिदहीनपञ्चेन्द्रिय-
तामप्युक्त्यायतोऽतिदुर्लभमपि स इति जन्तुर्लभेत प्राप्नु-
यात्, तथाऽप्युत्तमः प्रधानो यो धर्मस्तस्य श्रुतिराकर्णना
या सा तथा, ह्रस्वधारणे भिन्नक्रमश्च । ततो दुर्लभैव, किमि-
ति, यतः कुत्सितानि च तानि तीर्थानि कुतीर्थानि-शाक्यो-
द्धूकाऽऽदिप्रकृषितानि, नानि विद्यन्ते येषामनुष्ठेयतया स्वीकृत-
त्वात् कुतीर्थिनः, ताभितरां सेवते यः कुतीर्थेकनिषेधको जनो
लोकः, कुतीर्थिनो हि यशःसत्काराऽऽद्येपिणो यदेव प्राणि-
प्रियं विषयाऽऽदि, तदेवोपदिशन्ति, तत्तीर्थेकतामप्येवंविधत्वात् ।
उक्तं हि-“सत्कारयशोलाभा-र्थमिभ्र मूढैरिहान्यतीर्थकरैः ।
अवसादितं जगदिदं, प्रियाण्यपथ्यानुपादशाद्भिः ॥ १ ॥”
इति सुकरैव तेषां सेवा । तत्सेवनाच्च कृत उक्तमधर्मश्रुतिः ? ।
पठ्यते च-“कुत्सितयणसेवणं जणे” इति स्पष्टम् । एवं तद्दुर्ल-
भत्वमवधार्य समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । किं च-हृष्याऽपि
उत्तमधर्मविषयत्वादुत्तमां तां श्रुतिमुत्तरूपां, भ्रष्टानं तत्त्ववृत्ति-
रूपं पुनरपि दुर्लभं कुरापमपि । इहैव हेतुमाह-मिथ्याभावो मि-
थ्यात्वम्-अतएवेऽपि तत्त्वप्रत्ययरूपं, तं निषेधते यः स मिथ्या-
त्वनिषेधको, जनो लोकोऽनादिजवाच्यस्ततया गुरुकर्मतया च
तत्रैव च प्रायः प्रवृत्तेः । यत एवमतः समयमपि गौतम ! मा
प्रमादीः ॥ अन्यच्च-धर्म, प्रक्रमात्सर्वज्ञप्रणीतम्, अपि भिन्नक्रमः,
दुर्वाक्यालङ्कारैः । ततः अदधनोऽपि कर्तुमजिलपन्तोऽपि दुर्ल-
भकाः कायेन शरीरेण, उपलक्षणत्वाद् मनसा वाचा च, स्पर्श-
का अनुष्ठातारः । कारणमाह-इहास्मिन् जगति कामगुणेषु मू-
च्छिता मूढाः, शुक्तिमन्त इत्यर्थः । जन्तव इति शेषः । प्रायेण ह्यप-
थ्येऽप्येव विषयेष्वभिन्वङ्गः प्राणिनाम् । यत उक्तम्-“प्रायेण हि
यदपथ्यं, तदेव चाऽऽतुरजनप्रियं भवति । विषयाऽऽतुरस्य ज-
गत-स्तथाऽनुकूलाः प्रिया विषयाः ॥ १ ॥” पाठान्तरतः कामगुणैर्मु-
च्छिता इव मूच्छिता विलुप्तधर्मविषयचैतन्यत्वात्, यतश्चैवमतो
कुरापामिमामविकलां धर्मसामग्रीमवाप्य समयमपि गौतम !
मा प्रमादीरिति सूत्रपञ्चकार्यः ।

अन्यच्च-सति शरीरे तत्सामर्थ्यं च सति धर्मस्पर्शनेति तद-
नित्यताऽभिधानद्वारेण प्रमादोपदेशमाह-

परिजूरइ ते सरीरयं,

केसा पंफुरया हवंति ते ।

से सोयवन्ने य हायए,

समयं गोयम ! मा पमाय ॥ २१ ॥

परिजूरइ ते सरीरयं,

केसा पंफुरया हवंति ते ।

से चक्खवन्ने य हायए,

समयं गोयम ! मा पमाय ॥ २२ ॥

परिजूरइ ते सरीरयं,

केसा पंफुरया हवंति ते ।

से पाणवन्ने य हायए,

समयं गोयम ! मा पमाय ॥ २३ ॥

परिजूरइ ते सरीरयं,

केसा पंफुरया हवंति ते ।

से जिञ्जवन्ने य हायए,

समयं गोयम ! मा पमाय ॥ २४ ॥

परिजूरइ ते सरीरयं,

केसा पंफुरया हवंति ते ।

से फासवन्ने य हायए,

समयं गोयम ! मा पमाय ॥ २५ ॥

परिजूरइ ते सरीरयं,

केसा पंफुरया हवंति ते ।

से सच्चवन्ने य हायए,

समयं गोयम ! मा पमाय ॥ २६ ॥

परिजीर्येति सर्वप्रकारं बयाहानिमनुभवति 'ते' तव, श-
रीरमेव जराऽऽदिजिरभिभूयमानतयाऽनुकरणीयमिति शरीर-
कम् । यद्वा-(परिजूरइ स्ति) "निन्देजूर-०" इति प्राकृतलक्ष-
णात् परिनिन्दनीयाऽऽत्मानमिति गम्यते । यथा धिग्मां, कीदृशं
यातामिति ? । किमिति, यतः केशाः शिरसिजाः, उपलक्षणत्वा-
द्भोमानि च, पाण्डुरा एव पाण्डुरका भवन्ति, पूर्वं जननयनहा-
रिणोऽत्यन्तकृष्णाः, सम्प्रति शुक्लातां भजन्ते, 'ते' तव, पुनस्ते-
शब्दोपादानं जिज्ञासाक्यत्वादुपदेशाधिकाराच्चादुष्टम् । एवमुत्त-
रापि तथा । (से इति) तद् यत्प्रथमासीत् श्रोत्रयोः कर्ण-
योर्वन्तं दूराऽऽदिशब्दश्रवणसामर्थ्यं श्रोत्रबलं, चः समुच्छये । ही-
यते जरातः स्वयमपैति । यच्चा-शरीरजीर्येताऽवस्थाभावेतद्
क्षयमपि योज्यं, यथा च परिजीर्येति शरीरकं तथा च सति
केशाः पाण्डुरका भवन्ति । (से इति) अथ श्रोत्रबलं हीय-
ते यतः ततः शरीरस्य तत्सामर्थ्यस्य चास्थिरत्वात् समय-
मपि गौतम ! मा प्रमादीः । एवं सूत्रपञ्चकमपि क्षेयम्, नवरमिह
प्रथमतः श्रोत्रोपादानं प्रधानत्वात्, प्रधानत्वं च तस्मिन्सति
शेषेन्द्रियाणामवश्यंभावात्, पटुतरक्ष्योपशमजत्वाच्च तयोप-
देशाधिकारादुपदेशस्य च श्रोत्रग्राह्यत्वात् ॥ तथा सर्वबलमिति

सर्वेषां करचरणाऽऽद्यवयवानां स्वस्वव्यापारसामर्थ्यम् । यद्वा-स-
र्वेषां मनोवाक्कायानां ध्यानाध्ययनचक्रमणाऽऽदिचेष्टाविषया-
ऽशक्तिरिति सूत्रषट्कार्थः ।

जरातः शरीराशक्तिरुक्ता । सम्प्रति रोगतस्तमाह-

अरई गंनं विसूइया,

आयंका विविहा फुसंति ते ।

विहृइ विहंसइ ते सरीरयं,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १७ ॥

अरतिर्वाताऽऽदिजनितश्चित्तोद्वेगः, गणं गगु, विध्यतीव शरीरं
सूचिभिरिति विसूचिका अजीर्णविशेषः, आङ्गिति सर्वाऽऽत्मप्रदे-
शाभिव्याप्याऽऽतङ्कयन्ति कृच्छ्रजीवितमात्मानं कुर्वन्तीत्यातङ्काः
सद्योघातिनो रोगविशेषाः, विविधा अनेकप्रकाराः, स्पृशन्ति परा-
मृशन्ति, 'ते' तव, शरीरकमिति गम्यते । ततश्च विपतति विशे-
पेण बलोपचयादपैति विध्वंस्यति जीवं त्रिमुक्तं विशेषेणाधः
पतति शरीरकम् । अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । सर्वत्र
वर्त्तमाननिर्देशः प्राग्वत् । केशपाण्डुरत्वाऽऽदि च यद्यपि गौतमे
न सम्भवति तथाऽपि तन्निश्चयाऽऽशेषशिश्यप्रतिबोधनार्थत्वाद्-
दुष्टमिति सूत्रार्थः ।

यथा चाप्रमादो विधेयस्तथाऽऽह-

वोच्छिन्द सिणेहमप्पणो,

कुमुयं सारइयं व पाणियं ।

से सव्वसिणेहवजिए,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २० ॥

(वोच्छिन्द सि) विविधैः प्रकारैरुत्प्रावह्येन क्षिण्यपनयत्युच्छि-
न्दकं, स्नेहमजिप्सवङ्गं, कस्य संवन्धिनम् ? आत्मानं, किमिव ?
कुमुदमिव चञ्छेदद्योतविकाशयुत्पलमिव, (सारइयं व सि) सूत्र-
त्वात् शरदि भवं शारदं, वेत्युपमायां भिन्नक्रमश्च प्राग्योजितः ।
पानीयं जलं, यथा तत्प्रथमं जलमग्नमपि जलमपहाय वर्त्तते,
तथा त्वमपि चिरसंस्तुष्टाचरपरिचितत्वाऽऽदिजिर्मेद्विषयस्नेहव-
शोऽपि तमपनय, अपनीय वस इति । अथानन्तरं सर्वस्नेहव-
र्जितः सन्समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । इह च जलमपहाय
एतावति सिद्धे यच्छारदपदोपादानं तच्छारदजलस्येव स्ने-
हस्याप्यतिमनोरमत्वव्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ।

किं च-

चिन्ना ए धणं च जारियं,

पव्वइओ हि सि अणगारियं ।

मा वेतं पुणो वि आविए,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २६ ॥

त्यक्त्वा परिहृत्य, णेति वाक्यावच्छारे । धनं चतुष्पदाऽदि, चश-
ब्दो भिन्नक्रमः । ततो जार्या च कञ्चलं च, प्रव्रजिनो गृहान्निष्क्रा-
न्तः, हिरिति यस्मात् (सीति) सूत्रत्वेनाकारलोपादासि भवसि,
(अणगारियं ति) अनगारेषु भावजिष्ठेषु भवमनगारिकम्, अनु-
ष्ठानं चास्य गम्यमानत्वात्, नञ्, प्रतिपन्नवानसीति शेषः । यद्वा-
प्रव्रजितं प्रतिपन्नः (अणगारियं ति) अनगारतां, मा ' अ-
मा नो ना ' इति निषेधे । वान्तमुद्गीर्णं (पुणो वि सि) पुनरपि
(आविए सि) अपिच, किं तु समयमपि गौतम ! मा प्रमादी-
रिति सूत्रार्थः ।

कथं च वान्तपानं भवतीत्याह--

अवउज्जिय मित्तवंधं,

विउलं चेव धणोहसंचयं ।

मा तं विइयं गवेसए,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३० ॥

अपोह्य त्यक्त्वा, मित्राणि सुहृदो, बान्धवाश्च स्वजना इति म-
माहारः । मित्रवान्धवं, विपुलं विस्तीर्णं, चः समुच्चये भिन्नक्र-
मश्च । एवेति पूरणे । ततो धनं कनकाऽऽदिद्रव्यं, तस्यैवः समूह-
स्तस्य संचयो राशीकरणं धनौघसंचयः, न च, मा, तर्दात मि-
त्राऽऽदिकं, द्वितीयं, पुनर्द्रव्यार्थमिति गम्यते । गवेपयान्वेषय,
तत्परित्यागाच्छ्रामण्यमङ्गीकृत्य पुनस्तदजिप्सवङ्गवान् मा भूः,
त्यक्तं हि तद्धान्तोपमं, तवभिप्सवङ्गश्च वान्तपानप्राय इत्यभिप्रा-
यः । किं तु समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । इति सूत्रार्थः ।

इत्थं प्रतिबन्धनिराकरणार्थमभिधाय दर्शनविशुद्धयर्थाह-

न हु जिणे अज्ज दिस्मई,

बहुमए दिस्सइ मग्गदेसिए ।

संपइ णेआउए पहे,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३१ ॥

'न हु' नैव जिनस्तीर्थकृद्द्यास्मिन् कावे, दृश्यते अवलोक्यते,
यद्यपीति गम्यते । तथाऽपि (बहुमए सि) पन्थाः । स च दृश्य-
तो नगराऽऽदिमार्गो, भावतस्तु सातिशयश्रुतज्ञानदर्शनचारित्रा-
ऽऽत्मको मुक्तिमार्गः, तत्रेह भावमार्गः परिगृह्यते, दृश्यते उपल-
भ्यते, (मग्गदेसिए सि) भावप्रधानत्वाच्चिदंशस्य मार्गत्वे-
नार्थाद् मुक्तेर्देशितो जिनैः काथितो मार्गदेशितः । अयमाशयः-स-
म्प्रति यद्यपि जिने न दृश्यते, तदुगदिष्टस्तु मार्गो दृश्यते, न
नैवंविधोऽयमतीन्द्रियार्थदर्शिनं जिनं विना संभवति, संदिग्ध-
चेतसो जाविनोऽपि भव्या न प्रमादं विधास्यन्तीति । अतः सम्प्रति
इदानीं, सत्यपि मयि इति भावः । नैयायिके निश्चितमुक्त्याख्यला-
जप्रयोजने, पथि मार्गे, समयमपि गौतम ! केवलानुत्पत्तितः
संशयविधानेन मा प्रमादीः । यद्वा-त्रिकालविषयत्वात्सूत्रस्य
भाविजन्योपदेशकमप्येतत् । ततोऽयमर्थः-यथा आद्यमार्गोपदे-
शकं नगरं वा पश्यन्तोऽपि पन्थानमवलोक्यन्तस्तस्याविच्छि-
न्नोपदेशतस्तत्प्रापकत्वं निश्चिनोति, तथा यद्यप्याद्यजिनः, उ-
पवृत्तत्वाद् मोक्षश्च, नैव दृश्यते, तथाऽपि तद्देशितः पन्था
मार्ग्यमाणत्वाद् मार्गो मोक्षस्तस्य (देसिए सि) सूत्रत्वाद्देशको
मार्गदेशको दृश्यते, न तस्तस्यापि तत्प्रापकत्वं मामपइयादिरपि
भाविमद्वैर्निश्चेतव्यं, यतश्चैवं भाविजन्यवानामुपादिश्यते, अतः
सम्प्रतीत्यादि प्राग्वत्, द्विविधाऽपि चेत्थं व्याख्या, सूचकत्वा-
त् सूत्रस्येति गाथाऽर्थः ।

अत्रैवार्थे पुनरुपदिशन्नाह-

अवसोहिय कंटगापहं,

ओइछोऽसि पहं महाइयं ।

गच्छसि मग्गं विसोहियं,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३२ ॥

(अवसोहिय सि) अवशोऽध्यापसार्य पृथक्कृत्य, परिहृ-
त्येति यावत् । (कण्टगापहं ति) आकारोऽन्ताक्षिकः, क-

पटकाश्च इत्यनो चत्वनुपगटकाऽऽद्याः, भावनन्तु चत्काऽऽ-
दिकुत्थनयः, तैरकृत्तः पन्थाः कण्टकपथस्तम्, तन्भावनां-
ऽस्यनुप्रविष्टो भवति (पदं नि) पन्थानं (महाज्ञयं नि) म-
हान्तं महतां वा आलयं काश्रयो महालयः । स च इत्यनो रा-
जमार्गो, भावनन्तु महोदयवीथीकण्टकाऽऽदिनिरप्याश्रितः सम्यग्-
दर्शनाऽऽदिमुक्तिमार्गस्तम् । कश्चिदवगच्छेत् ऽपि मार्गं न गच्छेन्न
आह-गच्छन्ति मार्गं, न पुनरवगच्छन् एवाम्, सम्यग्दर्शना-
ऽऽद्यनुपायनेन मुक्तिमार्गमनप्रवृत्तत्वात् । भवनस्तथाप्यनि-
शयेऽप्यायप्रान्तिरेव स्यादित्याह-विशेष्येति चिन्तित्य, तदेवं
प्रवृत्तः सन् मनस्यपि गौतम ! मा प्रमादोरिति सूत्रार्थः ।

एवं च पृथेक दर्शनीयशुद्धिमेनेन च मार्गप्रतिपात्तमभिधा-
य तन्मनस्तत्प्रतीतावपि कस्यचिदनुतापसंज्ञय इति तद्वि-
राचिकीर्याऽऽह-

अवधे जह भारवाहप,

मा मग्ने विमगेऽवगाहिया ।

पच्छा पच्छाणुतावप,

समयं गोयम ! मा पमायण ॥ ३३ ॥

अवधोऽभिद्यमानदारीरवामर्थो, यथेन्द्रोपम्ये, भारं वह-
नोति भारवाहकः । मा निषेधे । (मग्ने ति) मार्गं (विमगे
ति) विषमं मन्दमधिरगिदुस्तरम्, (अवगाहिया नि) अवगा-
ह्य प्रविश्य, त्यक्त्वा ह्येतन्मार्गः सन्निवि गम्यमे । पश्चात्तत्काशा-
नन्तरं, पश्चादनुतावपः पश्चात्तापयन्, अनुदिनि शेषः । इदमुक्तं
भवति-यथा कश्चिदशान्तस्त्वग्नौ यहुंभक्त्यर्थः स्वर्णाऽऽदिकमु-
पायं स्वशुद्धाभिमुखमागच्छन्तिभीकृतयाऽप्यवस्थान्तिर्न
स्वर्णाऽऽदिकं स्वशिरम्यारोप्य कतिचिद्दिनानि मस्यगृहार्ति,
अनन्तरं च कश्चिदुपलाऽऽदिसंकुले पाथि अहो ! अहमेनेन
जारेणाऽऽक्रान्त इति तमुत्सृज्य स्वशुद्धमाग्नौऽप्यन्तिर्न नतया-
ऽनुनयन्ते, किं मया मन्दभावेन तर्पणस्त्यक्तमांति ? । एवं त्वम-
पि प्रमादपरतया त्यक्तमयमभारः सधैर्यविधौ मा भूः, किं तु
समयमपि गौतम ! मा प्रमादोरिति सूत्रार्थः ।

यदिदमद्यापि निस्तरणीयमर्कं च निस्तीर्णमित्यभिसं-

धिनात्साहभङ्गाऽपि स्यादिति तद्वपनोदायाऽऽह-

निमो ह्रु सि अमथं महं,

किं पुण चिट्ठसि तीरपागओ ? ।

अजितुर पारं गमित्तण,

समयं गोयम ! मा पमायण ॥ ३४ ॥

(निमो ह्रु सि ति) तीर्णं एवात्यर्णमभिवाणवम्, (महं ति)
महान्तं गुहं, किंमेति प्रश्ने, पुनरिति वाक्योपपन्नासे । ततः किं
पुनस्तिष्ठसि तीरं पारमागतः प्राप्तः ? । किमुक्तं भवति ? भवन व-
च्छृष्टस्थितौ च कस्मादपि ज्ञावनोऽर्णव उच्यते, स च द्विवि-
धोऽपि त्वयोर्जीर्णप्राय एवेति केन हेतुना तीरप्राप्तोऽप्योदासा-
न्यं जज्ञसे ? । नैवेदं तवोचितमित्याशयः, किं तु अजितरन्ति
अभ्याभिमुख्येन स्वरस्व शीघ्रो भव पारं परतीरं भावनो मुक्तिप-
दम्, (गमेत्त ए ति) गन्तुम् । अतश्च समयमपि गौतम ! मा
प्रमादोरिति सूत्रार्थः ।

अथापि स्याद् मम पारप्राप्तिर्योग्यतैव न समस्त्यत आह ।
६४४

अथवा शेषशेषापेक्षया किमस्याप्रमादस्य फलं, यत् पुन-
रयमुपदिश्यत इत्याह-

अकमेवरसेणिसुसिषा,

सिद्धिं गोयम ! लोयं गच्छसि ।

खेमं च सिवं अणुत्तरं,

ममयं गोयम ! मा पमायण ॥ ३५ ॥

कडेवरं शरीरम्, अविद्यमानं कडेवरमेवामकडेवराः सिद्धाः, ते-
षां श्रेणिरिध श्रेणिरकमेवरश्रेणिः, ययोत्तरोत्तरशुभपरिणामप्रा-
प्तिरूपया ने भिद्विपदमारोहति, क्षपकश्रेणिगतिरर्थः । यद्वा-क-
डेवराण्येकोन्यशरीराणि, मयायत्नेन मेपां श्रेणिः कडेवरश्रेणिः
पंशाऽऽदिविराचना प्रामादाऽऽद्विपारोहणहेतुः, तथा च या न
माऽकडेवरश्रेणिरनन्तरोक्तत्वेन, ताम् (उस्सिय ति) उच्छिन्नां
गमिष्यसि संवयः । यद्वा-(उस्सिय ति) उच्छिद्येयोच्छि-
तोत्तरसंयमस्यानायास्यतामुच्छिन्नामिष्येष्ट्या, सिद्धिगति
सिद्धिनामानं, गौतम ! (लोयं गच्छन्ति ति) प्रायत् । लोकं ग-
मिष्यसि, संशयव्यच्छेदकनराणास्य गमिष्यस्वेव, केम पर-
चकाऽऽनुपद्वरिदतम् । च. समुच्चये, भिन्नक्रमश्च । दिवमनुत्तरं
च, तपशिवमंशपदुर्गतोपशमनेन, अनुत्तरं नास्योत्तरमन्यप्रधा-
नमस्तीत्यनुत्तरं, सर्वोत्कृष्टमित्यर्थः । यन्तैवं ततः समयमपि
गौतम ! मा प्रमादोरिति सूत्रार्थः ।

सम्प्रति निगमयन्नुपदेशसमयस्वमाह-

युद्धे परिनिवृत्ते चरे,

गापगणं नगरे व संजण ।

संतीमग्गं च वृद्धण,

समयं गोयम ! मा पमायण ॥ ३६ ॥

युद्धोऽवगतेऽप्योऽद्विजिगातः, परिनिवृत्तः कयायाऽऽनुपशमनः
समन्तात्क्रोतीभूतः, नरेरासेवस्व, संयमामित शेषः । (गाम ति)
सुपो लोपाद् ग्रामे गतः स्थितो, नगरे वा, उपसङ्गणन्यादप्या-
ऽऽदिपु च । किमुक्तं भवति ? । सर्वस्मिन्प्राज्ञेयज्ञान् सम्यग्यतः
पागम्यानेभ्य उपरतः संयतः, शास्यस्त्यस्यां सर्वदुरितानीति ज्ञा-
न्तिः निर्धारणं, तथा मार्गः पन्थाः । यद्वा-शान्तिरुपशमः, सैव
मुक्तिः तस्या हेतुमार्गः शान्तिमार्गो, दशविधधर्मोपलक्षणं शान्ति-
प्रदणम् । तम्, यद्वाचो भिन्नक्रमः, ततो बृहत्स्व भव्यजनरूपण-
या वृद्धि नये, नतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादोरिति सूत्रार्थः ।

इत्थं भगवदभिहितमिदमाकर्ण्य गौतमो यत् कृतवांस्तदाह-

युद्धस्म निसम्म जामियं,

सुकद्वियमपपञ्चोवमोहियं ।

रागं दोमं च त्तिदिया,

मिच्छिगई गण गोयमे (ति वेमि) ॥ ३७ ॥

युद्धस्य केवलाऽऽलोकादवलोकितसमस्तवस्तुनस्वस्य, प्रक्रमात्
श्रीमहावीरस्य, निशम्याऽऽकर्ण्य, आपितमुक्तं, सुष्ठु शोभनेन नया-
नुगततत्त्वाऽऽदिना प्रकारेण, कार्यतं प्रवचनेन प्रतिपादितं सुकथि-
तम् । अत एवायं प्रधानानि पदान्यर्थपदानि, तैरुपशोभितं जात-
शोभमर्थपदोपशोभितम्, रागं विषयाऽऽद्यानिषङ्गविषयम्, द्वेष-
मपकारिण्यप्रीतिवृत्तं, चः समुच्चये । तिरवाऽपनीय, सिद्धिगति
गतः प्राप्तो गौतम इन्द्रभूतिनामा जगद्वत्प्रथमगणधर इति सु-

त्रार्थः । इतिः परिसमाप्तौ । ब्रवीमीति पूर्ववत् । उत्त० पाई० १० अ० । आ० म० । आ० चू० । स० । नि० चू० ।

दुमपुष्पियञ्जयण-दुमपुष्पिकाध्ययन-न० । दुमस्य पुष्पं दुमपुष्पम् । अवयवलक्षणः षष्ठीसमासः । दुमपुष्पशब्दस्य " प्राग्विवात्कः " ॥ ५ । ३ । ७० ॥ इति वर्त्तमानं अज्ञाने कुत्सिते संज्ञायां कनि प्रत्यये नकारलोपे च कृते दुमपुष्पिक इति प्रातिपदिकस्य स्त्रीत्वविवक्षायां "अजाऽऽद्यतष्टाप्" ॥ ४ । १ । ४ ॥ इति टाप्प्रत्ययेऽनुबन्धलोपे च कृते "प्रत्ययस्थात् कात्पूर्वस्यात् इदाप्यसुपः" ॥ ७ । ३ । ४४ ॥ इतीत्वे कृते "अकः सवर्णे दीर्घः" ॥ ८ । १ । १० ॥ इति दीर्घत्वे परगमने च दुमपुष्पिकेति भवति । दुमपुष्पोदाहरणयुक्ता दुमपुष्पिकेति । दुमपुष्पिका चासौ अध्ययनं चेति समानाऽऽधिकरणस्तत्पुरुषः । दुमपुष्पिकाऽध्ययनमिति ।

अस्य चैकार्थिकानि प्रतिपादयन्नाह-

दुमपुष्पिया य आहा-रपूना गोयरे तथा उंठो ।

मेस जवूगा सप्पे, वणऽखइसुगोलुत्तुदगे ॥ ३७ ॥

(एषां पदानामर्थस्तत्तच्छब्देषु) दशवैकालिकस्य दुमपुष्पोदाहरणयुक्ते प्रथमेऽध्ययने, दश० नि० १ अ० ।

दुमराय-दुमराज-पुं० । प्रधानवृत्ते, स्था० ४ ग० ४ उ० ।

दुमसेण-दुमसेन-पुं० । नवमवासुदेववन्नदेवयोः पूर्वजत्वे स्वनामख्याते धर्माऽऽचार्ये, स० । श्रेणिकस्य राज्ञो धारण्यां जाते स्वनामख्याते पुत्रे, स च महावीरस्वामिनोऽन्तिके प्रव्रज्य षोडशवर्षपर्यायः संलेखनया मृत्वाऽपराजिते देवलोके उपपद्य ततश्च्युत्वा महाविदेहे सेत्स्यतीत्यनुत्तरोपपातिकदशानां द्वितीयवर्गस्याष्टमेऽध्ययने सूचितम् । अष्ट० २ वर्ग १ अ० ।

दुमिय-धवलित-त्रि० । श्वेतीकृते, "दुमियद्वमडे ।" 'दुमिय'

सुधापङ्कधवलिते घृष्टे पाषाणाऽऽदिना उपरि घषिते ततो मृष्टे मखणीकृते । सू० प्र० १० पाहु० । च० प्र० । भ० । कल्प० ।

दुमिस्स-द्विमिश्र-न० । औदारिकमिश्रवैकारिकमिश्रद्विके, कर्म० ४ कर्म० ।

दुमुह-द्विमुख-पुं० । स्वनामख्याते द्वितीये प्रत्येकवृत्ते, उत्त० ।

काम्पिल्यपुरे जयवर्मराजा, तस्य गुणमाला प्रिया । अन्ये-द्युर्जयवर्मा राजा स्थपतीनेवमाह-अद्भुतमास्थानमण्डपं कु-रुत । वास्तुज्ञैस्तैर्भूमिपूजापुरस्सरं भूमिभागं परीक्ष्य दुमुहूर्ते खातं विरचितं, तत्र खाते पञ्चमदिवसे नानामणिमण्डितः खमणिरिव प्रज्वलन् मुकुटो दृष्टः * । तैर्विज्ञप्तो राजा सहर्षं भूमितस्तं मुकुटं जग्राह । त्रिचित्रवादित्रनिर्घोषपूर्वं महतोत्सवेन तं मुकुटं स्वगृहे प्रावेशयत् । वस्त्राऽऽद्यैः सत्कृताः शिल्पिनो त्रिमानसदृशमाख्यानमण्डपं सद्यश्चक्रुः । चित्रकरैस्तत्र सद्य एव विचित्रितम् । जूयः शुक्रमुहूर्तं तं मुकुटं मस्तके निधाय तस्मिन्नास्थानमण्डपे सुसिंहासने निपठः । तस्मिन् मुकुटे मूर्द्धस्थिते सति राज्ञो मुखद्वयं दृश्यते, तदनु स राजा लोके द्विमुखतया विख्यातः ।

अथेयं मुकुटकथा-अवन्तीक्षेण चण्डप्रद्योतेन मुकुटवर्णकं श्रुत्वा खदूतः प्रहितः । दूतोऽपि तत्र गत्वा द्विमुखं प्रति एवमवादीत्-राजन् ! तव मुकुटमिमं चण्डप्रद्योतनपतिर्मागयति, यदि तव जीवितेन कार्यं, तदा तस्याऽयं प्रेष्यः । एवं दूतवचः श्रुत्वा द्विमु-

खनरेन्द्रः प्रोवाच-रे दूत ! तव स्वामिनो मम मुकुटग्रहणाजि-वापः स्ववस्तुहारणायैव जानोऽस्ति, त्वं तत्र गत्वा स्वस्वामिनं ब्रूयाः-शिवा देवी राज्ञो १, अनन्तगिरिनामा हस्ती २, अग्निजी-रुनामा रथः ३, बोहजङ्गनामा ४ दूतश्चेति वस्तुचतुष्टयं ममाऽर्थतामित्युक्त्वा द्विमुखनृपेण स दूतो गत्वा निष्का-सितः, उज्जयिनीं गत्वा चण्डप्रद्योताय तद्वचो निवेदयामास । श्रुद्धोऽथ चण्डप्रद्योतनपतिर्गणनायकतुरगगजेन्द्ररथपदानिद-लपरिवेष्टितः स्थाने स्थाने प्राभूतपूर्वकमभ्यागतानेकराजसै-न्यवर्द्धमानवलः पञ्चालदेशसीमं प्राप । द्विगुणोत्साहो द्विमुख-नृपस्तैः सप्तसुतैः सैनिकवैश्वैश्च परिवृतश्चण्डप्रद्योतसंमुखम-गात् । तयोर्घोरसंग्रामो बभूव । मुकुटप्रभावाद् द्विमुखराज्ञस्तदा द्विगुणं चञ्चलं प्रससार । क्षणेन सकलमपि चण्डप्रद्योतवलं तेन भग्नं नष्टं च चण्डप्रद्योतं रथान्निपात्य बद्धा च स्वपुरं नि-न्ये द्विमुखनृपः, तं स्वाऽऽवासे भव्यरीत्या रक्षितवान् । अन्यदा चण्डप्रद्योतेन प्रकामस्वरूपां सहावर्ण्यां कन्यां दृष्ट्वा यामिकाना-मेवमुक्तम्-अस्य द्विमुखराज्ञः कस्यपत्यानि सन्ति ? इयमङ्गजा च कस्य ? यामिका ऊचुः-अस्य राज्ञो वनमाला पत्नी सप्त सुतान् सुपुत्रे, अन्यदा तया चिन्तितम्-मम सप्त पुत्रा जाता लाविताश्च, पुत्री तु नैकाऽपि जातेति स्वमनोरथपूर्तये सामदनयत्नमाररा-ध । अन्यदा सा कल्पद्रुमकक्षिकां स्वप्ने ददर्श, क्रमेणमां सुपुत्रे । यक्षोपयाचितं दत्त्वाऽस्या मदनमङ्गरीनि नाम कृतम् । साम्प्रतं सर्वलोकचमत्कारकारी यौवनाऽऽगमे इयं जातेति यामिकवचनं श्रुत्वा, अप्सरोधिकं तद्रूपं च दृष्ट्वा कामाऽऽर्त्तश्चण्डप्रद्योतश्चिन्त-यति-इयं चेन्मम पत्नी स्यात्तदा मम जीवितं सफलं स्यात्, रा-ज्यत्रंशोऽपि मे कल्याणाय जातः, यदि यं दृष्ट्वा, चेद् द्विमुखराजा इमां मह्यं ददातु, तदाऽहमस्य यावज्जीवं सेवको भवामि । च-ण्डप्रद्योतस्येदृशः परिणामस्तस्य यामिकैर्ज्ञात्वा द्विमुखराज्ञे क-थितः । राजाऽङ्गया यामिकैश्चण्डप्रद्योतः सज्जयामानीतः । द्विमुखराज्ञाऽभ्युत्थानं कृत्वा चण्डप्रद्योतः स्वार्क्षाऽऽसने नि-वेशितः । स प्राञ्जलीभूय एवं वभाषे-मत्प्राणास्तव वशगाः सन्ति, मच्छ्रियस्त्वदायत्ताः सन्ति, त्वं मम प्रभुरसि, अह-मतः परं सदैव तव सेवकोऽस्मि । अथ तज्ज्ञावधेत्ता द्विमु-खराजा चण्डप्रद्योताय तदैव निजां पुत्रीं ददौ, ज्योतिर्विद्धिः सुमुहूर्तं दत्ते चण्डप्रद्योतनृपो द्विमुखराजपुत्रीं परिणीतवान्, क-रमोत्तावसरे च तस्मै घनं द्रव्यं दत्तमवन्तीदेशं च दत्तवान् । कन्यासहितं चण्डप्रद्योतं स्वदेशे द्विमुखो विसर्जितवान् । अ-न्यदा द्विमुखनरेन्द्रस्य पुरे लोकैरिन्द्रस्तम्भोऽद्भुतः कृतः, पूजित-श्च, द्विमुखनृपोऽपि तं भृशं पूजितवान्, तस्मिन्महे व्यतीतेऽन्ये-द्युस्तम्भिन्द्रस्तम्भं विलुप्तशोभममेध्यान्तःपतितं द्विमुखराजा द-दर्श, एवं च चिन्तितवान्-जनैः पूजितो, मणिमालाकुसुमाऽऽदि-भिश्च शृङ्गारितः सोऽयमिन्द्रस्तम्भः साम्प्रतमीदृशो जातः, य-थाऽयं स्तम्भः पूर्वापरावस्थाभेदमाप्तः, तथा सर्वोऽपि संसारे जिन्नां भिन्नामवस्थां प्राप्नोति, अत्रस्थाभेदकारणं रागद्वेषावेव, तत्प्रलयस्तु समताऽऽश्रयणाद्भवति, समता च ममतापरित्यागा-द्भवति, ममतापरित्यागस्तु संयमं विना न भवतीति वैराग्यमाप-न्नः शासनदेवतासमर्पितवेषः सर्वविरतिसामायिकं द्विमुखराजः स्वयं प्रतिपद्य प्रत्येकवृत्ते बभूव । वक्तव्यं-“वीक्ष्याचितं पौरजनैः सुरेश-ध्वजं च लुप्तं पतितं परेऽह्नि । भूतिं त्वनृतिं द्विमुखो निरीक्ष्य, वृक्षः प्रपदे जिनराजधर्मम् ॥ १ ॥” इति । उत्त० ६ अ० । व्य० । महा० । ती० ।

* मुकुटं किरीटं पुत्रपुंसकमित्यमरः ।

दुमोक्ख-दुमोक्क-त्रि० । दुःखेन मुच्यते इति दुमोक्कः । दुरुत्तरं, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

दुम्भ-दुम्भति-त्रि० । दुष्टा पापोपादानतया मतिर्यस्य सो दु-
मतिः । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । विपर्ययरतबुद्धौ, सूत्र० १ श्रु०
१ अ० २ उ० ।

दुम्भणी-देशी-कलहशीलायां स्त्रियाम्, दे० ना० ५ वर्ग ४७
गाथा ।

दुम्भण-दुम्भनम्-त्रि० । दैन्याऽऽदिमति, द्विष्ट इत्यर्थः । स्था० ३
ठा० २ उ० । " दुम्भणजणदइयवजियं । " कल्प० १ अधि०
१ कण ।

दुम्भणिय-दौर्भनस्य-न० । दुष्टमनोभावे, दश० ६ अ० ३ उ० ।

दुम्भय-दुर्भद-पुं० । दुष्टो मदेो दुर्भदः । दुष्टमदे, तद्वति च । त्रि० ।
आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।

दुम्भुह-दुर्भुत-पुं० । वसुदेवस्य धारण्यां जाते पुत्रे, अन्त० ३
वर्ग १ अ० । (तद्वक्तव्यता गजसुकुमारस्येव) मर्कटं, दे० ना०
५ वर्ग ४४ गाथा ।

दुम्भेह-दुर्भेधम्-पुं० । दुष्टो मेधा यस्यासौ दुर्भेधाः । उक्त०
७ अ० । दुर्बुद्धौ, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । दश० । विपा० । दुष्टा
विपर्ययाऽऽदिदोषदुष्टत्वेन मेधा वस्तुरूपास्वधारणशक्तियेषां ते
दुर्भेधसः । विपर्ययिनेषु जन्तुषु, उक्त० ७ अ० ।

दुम्भोय-दुर्भोच-त्रि० । दुःकृपणीये, विशेष० ।

दुय-द्रुत-न० । शीघ्रे, स्था० ७ ठा० । नि० चू० । तं० । नाट्यभेदे,
जं० ५ वक्त्र० । आ० चू० । आ० म० । गेयदोषे, द्रुतं यत्परितं गीयते,
स्मरितगाने हि रागपुष्टिरक्तरव्यक्तिश्च न प्रवति । जं० १ वक्त्र० ।
जी० । द्रव्यध्वंश, द्रु-क्तः । वृक्ते, पुं० । शीघ्रनायति, कवीभूते,
पलायितं च । त्रि० । वाच० ।

दुय्य-द्विक-त्रि० । द्विपरिमाणे, म० ७ श० १ उ० ।

द्विपद-त्रि० । द्विपदे, " एवं दुय्यो मेओ । " पृथिव्यक्कायप्र-
योगपरिणतेष्विव द्विको द्विपरिमाणो, द्विपदो वा । म० ८ श०
१ उ० ।

दुयग्गा-देशी-द्रावपि दम्पती इत्यस्मिन्नर्थे, उक्त० । " बहु-
सो परितर्पती दुयग्गा वि । " उक्त० १३ अ० ।

दुयचारित्त-द्रुनचारित्त-न० । असमाधिस्थानभेदे, प्रश्न० ५
सम्भ० द्वार ।

दुयहाण-द्विकस्थान-न० । मूलगुणोत्तरगुणस्थाने, पं० चू० ।

दुयविलंघिय-द्रुतविलम्बित-न० । विलम्बितान्निये, रा० । आ०
म० । छन्दोभेदे, वाच० ।

दुयसीलय-द्रुतशीघ्रत्वं-न० । अपर्यालोच्य संभ्रमाऽऽवेशाद् द्रुतं
द्रुतं भाषणाऽऽदिषु, ध० । तथाहि-द्रुतशीलत्वं चाऽपर्यालोच्य सं-
भ्रमाऽऽवेशाद् द्रुतं द्रुतं भाषणं तथा द्रुतं द्रुतं गमनं द्रुतं द्रुतं कार्य-
करणं स्वजावस्थितेनाऽपि तीव्रोद्रेकवशाद्द्वेषेण स्फुटनमिवेति
च । ध० ३ अधि० ।

दुया-द्विता-स्त्री० । द्वयोर्भावे, पो० १६ विव० ।

दुयाह-द्विकाह-न० । दिनद्वये, आचा० २ श्रु० १ चू० ३ अ०
१ उ० ।

दुयण-दुर्जन-पुं० । " जघयां यः " ॥ ७ । ४ । २६१ ॥ मागध्यां
जघयां स्थाने यो भवतीति जस्य यः । प्रा० ४ पाद । दुष्टो
जनो यस्मात्, यदाचरणेन साधुरपि दुष्यति । खले, वाच० ।

दुर-दुर्-अव्य० । अभावे, व्य० २ उ० ।

दुरङ्कम-दुरतिक्रम-त्रि० । दुःखेनातिक्रमो बह्वचनं विनाशो ये-
पां ते तथा । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । दुरतिबह्वनीये,
आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

दुरंत-दुरन्त-न० । दुष्टोऽन्तो विनाशः प्रान्तो वा यस्य तद् दुर-
न्तम् । दुर्विनाशे, दुष्प्रान्ते, तं० आचा० । दुःखेनान्तः पर्यन्तो
यस्य तद् दुरन्तम् । उक्त० ५ अ० । दुष्टपर्यन्ते, ज्ञा० १ श्रु० ८
अ० । दुरवसाने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । विपाकदारुणे, प्रश्न०
२ आश्र० द्वार । " दुरंतपंतलकणयो । " दुरन्तानि दुष्टपर्यवसा-
नानि प्रान्तान्यसुन्दराणि लक्षणानि यस्य स तथा । उपा० २
अ० । म० ।

दुरंदर-देशी-दुःखोत्तीर्णे, दे० ना० ५ वर्ग ४६ गाथा ।

दुरणुचर-दुरनुचर-न० । स्था० ५ ठा० १ उ० । (' तिथयर '
शब्देऽस्मिन्नेव भागे २३६२ पृष्ठे व्याख्या) दुःखाऽऽसेव्ये प्रवचने
च । म० ६ श० ३३ उ० । ज्ञा० । दुःखेनानुचर्यते सेव्यते यः स
तथा । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । दुःखाऽऽसेव्ये संयमे, पञ्चा० १०
वि० । मार्गे, संयमानुष्ठानविधौ च । पुं० । आचा० १ श्रु० ४
अ० ४ उ० ।

दुरणुपालय-दुरनुपालक-पुं० । दुःखेनानुपालयत इति दुरनुपा-
लः, स एव दुरनुपालकः । दुःखानुपालनीये, उक्त० २३ अ० ।
पञ्चा० ।

दुरत्थ-दूरस्थ-त्रि० । प्रामाऽऽदेवहिःस्थे, आचा० १ श्रु० ८ अ०
३ उ० ।

दुरप्प (ण्)-दुरात्मन्-पुं० । दुष्टाऽऽचारप्रवृत्ते आत्मनि, उक्त०
२० अ० । ओघ० । आ० म० । प्रश्न० ।

दुरभि-दुरभि-पुं० । वैमुख्यकृति, अनु० ।

दुरभिगन्ध-दुरभिगन्ध-पुं० । दुरभिः सर्वेषामभिमुख्येन दुष्टो
गन्धो यस्यासौ दुरभिगन्धः । दुर्गन्धयुक्ते, जी० ३ प्रति० २
उ० । आचा० ।

दुरभिगन्धणाम-दुरभिगन्धनाम-न० । यदुदयात् शरीरेषु गन्धो
दुरभिरुपजायते तद् दुरभिगन्धनाम । गन्धनामकर्मभेदे, कर्म०
६ कर्म० । पं० सं० ।

दुरभिगम-दुरभिगम-त्रि० । दुःखेनाभिगन्तव्ये, " तत्रो पच्छां
अहेलाने णं दुरभिगमे पण्णत्ते । " स्था० ३ ठा० ४ उ० ।
अथ इत्यधोक्तोक्तमभि समेति, एवं च सामर्थ्याप्राप्तमधोक्तो
दुरभिगमः, क्रमेण पर्यान्ताभिगम्यत्वादिति । स्था० ३ ठा०
४ उ० । दुरवधोषे च । स० १० अ० ।

दुरवगाह-दुरवगाह-त्रि० । दुष्प्रवेशे, " खरेऽन्तरश्च " ॥ ८ ।
१ । १४ ॥ इति दुरन्त्यव्यञ्जनस्य स्वरपरे ह्रस्वः । " दुरवगा-
हं । " आचा० १ अ० । दुष्प्रवेशे, विशेष० । आ० म० । दुःखाध्येये
च । स० १० अ० ।

दुरस-द्विस-न० । रसद्वये, तद्वति च । त्रि० । म० १ श० ७
उ० । स्था० ।

दुरहि-दुरभि-पुं० । दुर्गन्धे, तं० ।

दुरहिगम-दुरजिगम-त्रि० । 'दुरभिगम' शब्दार्थे, स्था० ३
ठा० ४ उ० ।

दुरहिद्विग-दुरधिष्ठित-त्रि० । दुराशये दुःसंवे, दश० ६ अ० ।

दुरहियास-दुरध्यास-त्रि० । सोढुमशक्ये दुर्विषहे, ज० १५
श० । दुराधिसहो, भ० ५ श० ६ उ० । उपा० । विपा० ।

दुरहियासय-दुरध्यासक-त्रि० । दुराधिसहनीये, आचा० १
श्रु० ६ अ० २ उ० । सूत्र० ।

दुरहिसह-दुराधिसह-त्रि० । सोढुमशक्ये, स्था० ६ ठा० ।

दुराङ्-द्विरात्र-न० । द्वयो रात्रयोः समाहारे, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

दुरागुवत्-दुरानुवर्त-त्रि० । दुःखेनानुवर्त्ये, व्य० ३ उ० ।

दुराराह-दुराराध-त्रि० । दुःखेनाऽऽराधये, कल्प० ३ अधि० ए
कण ।

दुरारोह-दुरारोह-त्रि० । दुःखेनाऽऽरुह्यतेऽध्यास्यत इति दुरा-
रोहः । दुरध्यासे, उक्त० २३ अ० ।

दुराक्षोत्र-देशी- तिमिरे, दे० ना० ५ वर्ग ४६ गाथा ।

दुरामय-दुराश्रय-त्रि० । दुःखेनाऽऽश्रयत इति दुराश्रयः । प्रश्न०
३ आश्र० द्वार । दुःखेनाऽऽश्रयान्त यमतिकोपनत्वाऽऽदित्रि-
ति दुराश्रयः । उक्त० पाई० १ अ० । कुरे, उक्त० १ अ० ।

दुरासद्-त्रि० । दुःखेनाऽऽसाद्यतेऽभिचूयते इति दुरासदम् ।

दुरभिभवे, दश० २ अ० । दुःसहे च । उक्त० २२ अ० ।

दुरितारि-दुरितारि-स्त्री० । श्रीसंभवजिनस्य प्रवचनदेव्याम्,
प्रव० २७ द्वार ।

दुरिय-दुरित-न० । दुष्टमितं गमनं नरकाऽऽदिस्थानमनेनेति ।
वाच० । पापे, आतु० ।

दुरियारि-दुरितारि-स्त्री० । 'दुरितारि' शब्दार्थे, प्रव० २७ द्वार ।

दुरुक्-दुरुक्त-न० । दुष्टमुक्तम् । दुष्टवचने, वाच० । आचा०
२ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

दुरुत्तर-दुरुत्तर-त्रि० । "स्वरेऽन्तरङ्ग" ॥ ८ । १ । १४ ॥ इ-
त्यन्यस्यजनस्य स्वरे परे लुक् न । प्रा० १ पाद । दुःखेन उ-
त्तीर्यते । दृ-उत्-तृ-खद् । दुस्तरे, दुष्टमुत्तरम् । प्रा० १ पा-
द । दुष्टे उत्तरे, न० । वाच० । दुर्लब्धे, सूत्र० १ श्रु० ३
अ० ३ उ० । दुर्गमे च । त्रि० । सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

दुरुत्तर-दुरुत्तर-त्रि० । दुःखेनोत्तरणीये, आव० ३ अ० ।

दुरुद्धर-दुरुद्धर-त्रि० । दुःखेनोद्धर्तुं शक्ये, सूत्र० १ श्रु० २ अ०
२ उ० ।

दुरुवचार-दुरुपचार-त्रि० । दुष्टे उपचारे, नञ् इति च । 'दुरुवचारा-
ओ । " तं० । दुरुवचाराः- दुष्ट उपचार उपचारान्वितवचना-
ऽऽदिविस्तारो यासां तास्तथा स्त्रियः । तं० ।

दुरुवर्णीय-दुरुपनीत-पुं० । दुष्टमुपनीतं निगमितमस्मिन्निति
दुरुपनीतम् । उपन्यासहेतुभेदे, दश० १ अ० । स्था० ।

दुरुपनीतद्वारं व्याचिख्यासुराह-

अणमिसगिएहणाभिक्रुग, दुरुवर्णीय उदाहरणं (८२)

अत्रानिमिषा मरस्याः, तद्वग्रहणे भिक्षुरुदाहरणम्, इदं च लौ-

किकम्, अनेन चोक्तन्यायाल्लोकोत्तरमप्याक्षिप्तं वेदितव्यमिति
गाथादलात्तरार्थः । भावार्थः कथानकादवसेयः । तच्चेदम्-
" किञ्च कोइ तद्वाप्तिओ जालवावकरो मच्छगवहाप चलि-
ओ । धुत्तेण भणइ-आवरिय ! अघणा ते कथा । सो जणइ-
जावमेतं । " इत्यादि श्लोकादवसेयम्-

"कन्थाऽऽचार्याऽघना ते ननु शफरवधे जालमवनासि मरस्यान्,
ते मे मद्योपदंशाः पिबामि ननु युतं वेद्यया यासि वेश्याम् ।
कृत्वाऽरीणां गतेऽहिं क नु तव रिपवो येषु सन्धि त्रिनांघ्र।
चौरस्त्यं द्यूतहेतोः किनव इति कथं येन दासीस्तुतोऽस्मि ॥१॥"

इदं लौकिकम् । चरणकरणानुयोगे तु-

" इय सासणस्स वण्णो, जायइ जेणं न नारिसं दूया ।
वादे वि उवहसिउज्जइ, निगमणओ जेण तं खेव ॥ १ ॥ "

उदाहरणश्रोपता पुनरस्य स्पष्टेति । दश० १ अ० ।

दुरुवचार-दुरुपचार-त्रि० । 'दुरुवचार' शब्दार्थे, तं० ।

दुरुवृद्धत-दुरुद्वेष्टक-पुं० । दुःखेनोद्वेष्टने, व्य० १ उ० ।

दुरुहमाण-दूरोहत्-त्रि० । दुष्टमारोहति, " सेज्जासंथारए दु-
रहमाणे । " आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० । " से भि-
क्खू वा भिक्षुणी वा णावं दुहमाणे । " आचा० २ श्रु० १
चू० ३ अ० १ उ० ।

दुरुहियास-दुरध्यास-त्रि० । दुःखेनाधिसहो, सूत्र० २ श्रु०
१ अ० । ज० ।

दुरुह-दूरुह-त्रि० । आरुहे, स्था० ६ ठा० । ज० ।

दुरुव-दूरुव-त्रि० । दुष्टं रूपं यस्य स दूरुपः । सूत्र० २
श्रु० ३ अ० । वीभत्सदेहे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । विरूपे, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । " एगे दुक्खे । " अमनोऽरूपे, स्था० १ ठा० । दुः-
स्वनां च । भ० ७ श० ६ उ० । " दुरुवे दुव्वणे । " भ०
१ श० ८ उ० । स्था० ।

दुरुवताय-दूरुपताक-पुं० । दूरुपनाहेतुनया परिणमति दूरु-
रूपः । करोतीत्यर्थे, ज० ७ श० १० उ० ।

दुरुवभक्ति (ए)-दूरुपभक्षिण-पुं० । अशुच्यादिभक्तके,
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

दुरुहण-दूरोहण-न० । आरोहणे, नि० चू० १२ उ० ।

दुरुहितु-दूरुह्य-अव्य० । समारुह्येत्यर्थे, समारोप्येत्यर्थे च ।
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

दुरुहिय-दूरुह्य-अव्य० । आरुह्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

दुरेह-द्विरेफ-पुं० । 'द्विन्योरुत्' ॥ ८ । १ । ६४ ॥ इतीत उत्त-
म् । 'दुरेहो । प्रा० १ पाद । द्वौ रेफौ वाचकनाम्नि यस्य सः ।
अमरे, तच्छब्दस्य रेफद्वयवत्त्वेन तद्वाच्यमधुकरपदार्थेऽपि
द्विरेफवम् । वाच० ।

दुली-देशी-कूर्मे, दे० ना० ५ वर्ग ४२ गाथा ।

दुल्ल-देशी-वज्रे, दे० ना० ५ वर्ग ४१ गाथा ।

दुल्लग्न-देशी-अघटमाने, दे० ना० ५ वर्ग ४३ गाथा ।

दुल्लज-दुर्लज-पुं० । दुर्लज-खद् । कचूरे, दुरालजायाम्,
श्वेतकण्टकारी च । स्त्री० । वाच० । दुरापे, त्रि० । प्रश्न० ३

आश्र० द्वार० पञ्चा० । दश० । उत्त० । सूत्र० । आ० म० । आ०
चू० । आतु० । आचा० । न० । " जीवियं चयइ, दुक्चयं च-
यइ, दुक्करं करइ, दुक्कहं लइइ, बोहिं बुज्झइ । " (द्याख्याऽस्य
'आउ' शब्दे द्वितीयभागे १३ पृष्ठे छप्यते) शतपाकसहस्र-
पाकाऽऽदिष्ये, नि० चू० १ व० ।

दुल्लभद्ववागाढ-दुर्लभजन्मवागाढ-पुं० । दुर्लभजन्मवालाभेऽ-
नागाढे, "सतपागसहस्रपाकं घयं तेलं तेण साहूणो कज्जं, त-
स्मि अन्नमंते दुल्लभद्ववागाढे ।" नि० चू० ११ व० ।

दुल्लभजवोहिय-दुर्लभवोधिक-पुं० । दुर्लभा बोधिजन्मान्तरे जि-
नधर्मप्राप्तिसंख्यासौ दुर्लभवोधिकः । अवान्तरे दुरापजिनध-
र्मके, प्रति० । स्था० ('सुत्रभवोहिय' शब्दे वर्णकोऽस्य ब्रह्मते)
परिवारपूयहेज्ज, पामत्थाणं च आणुवत्तीए ।

ओ न कहइ विमुद्धं, तं दुल्लहवोहियं जाण ॥२८॥

परिवार आत्मव्यतिरिक्तः, ततः परिवारेण पूजा, परिवारस्य वा
पूजा परिवारपूजा । भयदा-परिवारपूजा ह्यस्त्वप्रतिप्रभवा, तस्या
हेतुर्निमित्तमिति । पार्श्वः सम्पक्वं, तस्मिन् ज्ञानाऽऽदिपार्श्वे तिष्ठ-
न्तीति पार्श्वस्थाः, नेवामनुवृत्तिरनुवर्त्तनं, तथा, यो न कथयति न
प्रकाशयति, विशुक्तं सर्वविशुद्धं सर्वविदुषदिदं यथावस्थितं सु-
क्तिमार्गं, तमाचार्य साधुं वा दुर्लभजयोधिकं जानीहि । अबमज्ज भा-
वायः-यो हि मनोह्रस्वविनोऽपि परिवारापेक्षया सम्पक्वत्वा-
द्वाचारे न कथयति, अवमन्यथा प्रवृत्तः सम्पक्वकथनेन प्रकटो
भविष्यति, नतोऽयं भवि सरोवो भविष्यति, नतः शरीराऽऽदिस्ति-
ति न करिष्यति, पूजा वा न जविष्यतीति हेतोः, पार्श्वस्थानुवृत्त्या
वा यदुत ममेते सम्पक्व कथयतः प्रकोपं वास्यन्त्यतो वरमा-
त्मसाक्षिकं कृतमिति; एते चानुवर्त्तना भवन्तिवति स्वदुःख्या
सुन्दरमपि विदधानाः संसारसागरे निपनन्ति ।

यन उक्तम्-

" जिणाणाए कण्ठताणं, तूणं निव्वाणकारणं ।

सुन्दरं पि सवुद्धीय, सव्वं भवनिव्वणं ॥

जे गयआरंभरया, ते जीवा ह्वंति अप्पटोसयरा ।

तउ महपावयरा, जे आरंजं पसेसंति ॥ "

यत एवमतः परमाऽऽराध्यकालिकसूरिभिरिव प्राणग्रहाणेऽपि
परानुवृत्त्याऽपि नैवाभ्यथा ज्ञापणीयमिति गाथार्थः ॥ २८ ॥
दर्श० ३ तथ ।

दुल्लभजवोहियता-दुर्लभजवोहिकता-स्त्री० । दुर्लभा बोधिजन्मध-
र्म्मों यस्य स तथा, तद्भावस्तथा । दुर्लभजिनधर्मतायाम्,
स्था० ५ ठा० २ उ० । प्रति० । रा० । (पञ्चभिः कारणैर्दु-
र्लभवोधिकताकर्म करोतीत्युक्तम् 'अवक्ष्वाय' शब्दे प्रथ-
मज्ञाने ७५२ पृष्ठे)

दुल्लभलिय-दुर्लभलित-न० । दुर्- 'लभ' ईप्सायाम्, भावे कः ।

वाच० । दुष्टेच्छायाम्, दुर्लभवस्तुवाञ्छायाम्, महा० ६ अ० ।

दुल्लभसिआ-देशी-दास्याम्, दे० ना० ५ वर्ग ४६ गाथा ।

दुल्लभ-दुर्लभ-वि० । 'दुल्लभ' शब्दार्थे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दुल्लभवोहिय-दुर्लभजवोधिक-पुं० । 'दुल्लभवोहिय' शब्दार्थे,
प्रति० ।

दुल्लभहसेजा-दुर्लभजशय्या-स्त्री० । असुलभजवसतौ, पञ्चा० १७
विष० । नि० चू० ।

दुवअण-द्विवचन-न० । " द्विन्योक्तु " ॥ ८ । १ । ६४ ॥ इति
द्विशब्देकारस्योकारः । " दुवअण । " प्रा० १ पाद । उच्यतेऽने-
नोक्तिर्बेति वचनम् । द्वयोरर्थयोर्वचनं द्विवचनम् । स्था० ३ ठा०
६ उ० । व्याकरणांके औतस्प्रभृतिप्रत्यये, वाच० । वस्तुद्व-
यप्रतिपादके वचने च । यथा वृत्ता । आचा० २ भु० १ चू० ४
अ० १ उ० । आ० म० । प्रज्ञा० ।

दुर्वर्द्ध-जौपदी-स्त्री० । दुपदराजद्वहितरि, ज्ञा० ।

एवं खलु जंवं ! तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा णामं
नयरी होत्था । तीमे णं चंपाए णयरीए वहिया लत्तरपुरि-
च्छिमे दिसीजाए सुज्जमिभागे णामं उज्जाणे होत्था । तत्थ
णं चंपाए णयरीए कोणिए णामं राया होत्था । महया
हिमवंतवण्णओ । तत्थ णं चंपाए णयरीए तओ माहणा
जायरो परिवसंति । तं जहा-सोमे १, सोमदचे २, सो-
मज्जू ३, अह्मा ० जाव रिउव्वेय ४ ० जाव सुपरिखिण्णिए
यावि होत्था । तेमि णं माहणाणं तओ जारियाओ हो-
त्था । तं जहा-नागसिरी, जूतमिरी, जक्खसिरी, सुकु-
मालपाणिपाया० जाव तेसिं णं माहणाणं इडा कंता पिया
मण्णुसां मणामा विउत्ते माणुस्सए कामजोए० जाव विह-
रंति । तए णं तेसिं माहणाणं अमया कयाई एगयओ स-
मुवागयाणं ० जाव इमेयाक्खे मिहो कहासमुच्चावे समुप्पजि-
त्या-एवं खलु देवाणुप्पिया । अम्मं इमे विउत्तवण्ण० जाव
सावएजे अलाहि० जाव आसत्तमाओ कुलवंसाओ पकामं
दावं पकामं जोत्तुं पकामं परिजाएउं, तं सेयं खलु अम्मं
देवाणुप्पिया ! अस्समस्स गिहेसु कट्ठाकल्लिं विउत्तं
अमणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खनावेइ, उवक्खनावेत्ता
परिभुंजेमाणा विहरित्तए अस्समस्स एयमं पमिमुणेति,
पमिमुणेत्ता कट्ठाकल्लिं अस्समस्स गिहेसु विउत्तं असणं
पाणं खाइमं साइमं उवक्खनावेति, उवक्खनावेत्ता परि-
भुंजेमाणा विहरंति । तए णं तीसे णागसिरीए माहणीए
अस्सया कयाई जोयणवारए जाए यावि होत्था । तए णं
सा णागसिरी विउत्तं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्ख-
वेति, उवक्खवेत्ता एगं महं साइमं तिच्चात्ताउइयं बहुसं-
जारसंजुत्तं जेहावगाढं उवक्खनावेति, उवक्खनावेत्ता एगं
विदुयं करयइंसि आसाएति, तं खारं ककुयं अस्सज्जं वि-
सत्तयं जाणित्ता एवं वयासी-धिरत्थु णं मम णागसिरीए
अट्ठाए अपुष्ठाए दूजगाए दूजगसत्ताए दुभगनिवो-
लियाए, तं जाए णं मए साइमइए बहुसंभारसंभिए नेहाव-
गाढं उवक्खनिए सुबहुदवक्खए य नेहक्खए य कए, तं जइ
णं मम जाठयाओ जाणिस्संति, ताओ णं मम खिसिस्संति,
तं जाव मम जाठया न जाणंति ताव ममं सेयं एयं साइ-
इयं तिच्चात्ताउयं बहुसंभारनेहकयं एगंते गोवित्तए अस्स

सालङ्ग्यं महुरालाङ्ग्यं जाव नेहावगाढं उवक्खमियए एवं संपेहेति, संपेहेत्ता तं सालङ्ग्यं जाव गोवेति, गोवेत्ता अण्णं सालङ्ग्यं महुरालाङ्ग्यं उवक्खहेति, उवक्खहेत्ता तेसि माहणाणं एहायाणं जाव सुहामणवरगयाणं तं विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं परिवेसेइ । तए णं ते माहणा जिमियञ्चुत्तरागया समाणा आयंता चोक्खा परममुइञ्चूया सकम्मसंपज्जा जाया यावि होत्था । तए णं ताओ माहणीओ एहायाओ जाव विञ्चूसियाओ तं विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं आहारंति, आहारंत्ता जेणेव सयाइं गिहाइं तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता सकम्मसंपज्जाओ जायाओ । तेणं कालेणं तेणं समएणं धम्मघोसा नामं थेरा जाव बहुपरिवारा जेणेव चंपा णामं णगरी जेणेव सुञ्जूमिभागे उज्जाणे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता अहापक्खिं उग्गहं जाव विहरंति । परिसा णिगया, धम्मो कहिओ, परिसा पक्खिगया । तए णं तेसि धम्मघोसाणं थेराणं अंतवामी धम्मरुई नामं अणगारे उराले जाव तेयलेस्से मासं मासेणं खममाणे विहरइ । तए णं से धम्मरुई णामं अणगारे मासखमणपारणंसि पढमाए पोरिसीए सज्झायं करेइ, वीयाए पोरिसीए भाणं जाएइ, तइयाए पोरिसीए जहा गोयमसामी तहेव ओगाहेइ, ओगाहेत्ता तहेव धम्मघोसं थेरं आपुच्छति, आपुच्छित्ता जाव जेणेव चंपा नयरी उच्चनीचमज्झिमाइं कुझाइं जाव अरुमाणा जेणेव नागसिरीए माहणीए गिहे, तेणेव अणुप्पविट्ठे । तए णं सा णागसिरी धम्मरुईणामं अणगारं एज्जमाणं पासति, पासित्ता तस्स सालङ्ग्यस्स तित्तकमुयस्स बहुनेहाए पक्खिण्डियाए हट्टुट्टा उट्टाए उट्ठेति, जेणेव भत्तधरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तं सालङ्ग्यं तित्ताङ्ग्यं बहुणेहावगाढं धम्मरुईस्स अणगारस्स पडिग्गहए सव्वमेव निस्सरति । तए णं से धम्मरुई अगारे अहापज्जमिति कट्ठु नागसिरीए माहणीए गिहाओ पडिणिक्खमति, पक्खिणक्खमित्ता चंपाए नयरीए मज्झं मज्जेणं पक्खिणक्खमति, पक्खिणक्खमित्ता जेणेव सुञ्जूमिभागे उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता जेणेव धम्मघोसा थेरा तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता धम्मघोसस्स अदूरसामंते इरियावडियं पक्खिमइ, पक्खिमित्ता अणपाणं पक्खिहेइ, पडिहेइत्ता अणपाणं करयत्तांसि पक्खिंदेति । तए णं ते धम्मघोसा थेरा तस्स सालङ्ग्यस्स बहुनेहावगाढस्स गंधेणं अज्झिञ्चूया समाणा ताओ सालङ्ग्याओ नेहावगाढाओ एगं विंदुगं गहाय करयत्तांमि आसायंति, तित्तगं खारं कमुयं अखज्जं अजोज्जं विसञ्चयं जाणत्ता धम्मरुई अणगारं एवं वयासी—जइ णं तुमं देवाणुप्पिया ! एयं सालङ्ग्यं जाव बहुणेहावगाढं आहारेइ, तेणं

तुमं अकाळे चेव जीवियाओ ववरोविज्जसि, तं मा णं तुमं देवाणुप्पिया ! इमं सालङ्ग्यं जाव आहारेसि, मा णं तुमं अकाळे चेव जीवियाओ ववरोविज्जसि, तं गच्छह णं तुमं देवाणुप्पिया ! इमं सालङ्ग्यं एगंतमणावाए अचित्ते थंमिहे परिट्ठवेइ, परिट्ठवेत्ता अणं फामुयं एसणिज्जं असणं पाणं खाइमं साइमं पक्खिगाहेत्ता आहारं आहारंहि । तए णं से धम्मरुई अणगारे धम्मघोसाणं थेराणं एवं वुत्ते समाणे धम्मघोसस्स थेरस्स अंतियाओ पक्खिणक्खमति, पक्खिणक्खमित्ता सुञ्जूमिभागाओ उज्जाणाओ अदूरसामंते थंमिहे पक्खिहेइति, पक्खिहेइत्ता तत्तां सालङ्ग्याओ एगं विंदुगं गहाय थंमिलंमि निस्सरइ । तए णं तस्स सालङ्ग्यस्स तित्ताङ्ग्यस्स बहुनेहावगाढस्स गंधेणं बहुणे पिपीलियासहस्साणि पाठञ्चूया, जं जहा णं पिपीलिया आहारेति, तं तहा अकाळे चेव जीवियाओ ववरोविज्जइ । तए णं तस्स धम्मरुईस्स अणगारस्स इमेयारूवे अवन्तियए जाव समुप्पज्जित्ता—जइ ताव इमस्स सालङ्ग्यस्स जाव एगम्मि विंदुयम्मि पक्खित्तम्मि अणेगाइं पिपीलियामहस्साइं ववरोविज्जंति, तं जइ णं अहं एयं सालङ्ग्यं थंमलंसि सव्वं निसिरामि तए णं वहुणं पाणाणं वहुणं नूयाणं वहुणं सत्ताणं वहुणं जीवाणं वहुकरणं भविस्सति, तं सेयं खट्ठु ममं तं सालङ्ग्यं जाव नेहावगाढं सयमेव आहारेत्तए, ममं चेव एएणं सरीरएणं णिज्जाउत्ति कट्ठु एवं संपेहेति, संपेहेत्ता मुहपोत्तियं पक्खिहेइति, पक्खिहेइत्ता सीसोवरि कायं पमज्जेइ, पमज्जेत्ता तं सालङ्ग्यं तित्तकडुयं बहुणेहावगाढं विलमिब पएणगज्जएणं अप्पाणेणं सव्वं सरीरकोट्ठगंसि पक्खिवाति । तए णं तस्स धम्मरुईस्स तं सालङ्ग्यं जाव नेहावगाढं आहारियस्स समाणस्स मुहुत्तंतरेणं परिणममाणंसि सरीरगंसि वेयणा पाठञ्चूया उज्जला जाव दुरहियासा, तए णं धम्मरुई अणगारे अथावे अवले अवारिए अपुरिसक्कारपरक्कमे अधाराणिज्जमिति कट्ठु आयायजंढगं एगंते ठवेइ, ठवेत्ता थंमिलं पडिलेहेइ, पडिलेहेइत्ता दब्बसंथारगं संथरेइ, संथरेत्ता दब्बसंथारगं दुरूहति, दुरूहित्ता पुरत्थाभिमुहे संपलियं कणिसएणे करयत्तापरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलि कट्ठु एवं वयासी—“एगमोऽयु णं अरुहंताणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं, एमोऽयु णं धम्मघोसाणं थेराणं मम धम्मायरियाणं मम धम्मोवएसगाणं पुत्तिं पि य णं मए धम्मघोसाणं थेराणं अंति—ए सव्वं पाणाइवाए पक्खखाए जावज्जीवाए जाव सव्वं परिग्गहे, इयाणिं पि णं अहं तेसि चेव जगवंताणं

अतियं सव्वं पाणातिवायं पच्चक्खामि० जाव सव्वं परि-
गहं पच्चक्खामि जावज्जीवाए जहा खेदओ० जाव चरिये-
हिं ऊमासेहिं वोसिरामि” किं कट्टु आलोड्यपक्कंते समा-
हिपत्ते कालगए । तए एं ते धम्मघोसा थेरा धम्मरुई अ-
णगारं चिरगयं जाणेत्ता समणे निगंथे सदावेत्ति, सदावे-
त्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! धम्मरुई णामं
अणगारे मासखमणपारणमंसि सालइयस्स० जाव गहस्स
निसरणइयाए व्हिया णिगए चिरगए, तं गच्छह एं तु-
ञ्जे देवाणुप्पिया ! धम्मरुईस्स अणगारस्स मव्वओ स-
मंता मगणगवंसणं करेह । तए एं ते समणा निगंथा० जाव
पमिमुणोति, पमिमुणत्ता धम्मघोसाणं येगणं अंतियाओ
पमिणिकवमंति, पमिणिकवमइत्ता धम्मरुईस्स अणगारस्स
सव्वओ समंता मगणगवंसणं करमाणा जेणेव थंमिले
तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छत्ता धम्मरुईस्स अणगार-
स्स मरीरगं णिप्पाणं णिचेहं जीवियाओ विप्पजदं पा-
संति, पामइत्ता हा हा अओ अकज्जमिति कट्टु धम्मरुईस्स
अणगारस्स परिनिव्वाणवत्तिथं काउस्समं करोति, धम्मरुई-
स्स अणगारस्स आयारभनं गेहंति, गेहिहत्ता जेणेव
धम्मघोसा येरा तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छइत्ता गमणा-
गमणाए पमिक्कमंति, पडिक्कमइत्ता एवं वयासी-एवं खलु
अम्हे तुम्हं अंतियाओ पमिणिकवमाणा मुत्तुमिभागस्स उ-
ज्जाणस्स परिपेरंते णं धम्मरुईस्स अणगारस्स सव्वं० जाव
करमाणा जेणेव थंमिले तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
० जाव इहं हवमागया, तं काइगए एं जंते ! धम्मरुई अण-
गारं, इमासे आयारभनए । तए एं ते धम्मघोसा थेरा पुव्वगए
उवओगं गच्छंति, उवओगं गच्छत्ता समणे णिगंथे णिगं-
थाओ य सदावेत्ति, सदावेत्ता एवं वयासी-एवं खलु
अज्जो ! मम अंतियाओ धम्मरुई णामं अणगारे पयइभए
० जाव विणीए मासं मासेणं अणिकखत्तेणं तवोक्कमेणं०
जाव णागसिरीए माहणीए गिहं अणुप्पविट्ठे । तए एं सा
णागसिरी माहणी० जाव णिसिरइ । तए एं से धम्मरुई
णामं अणगारे अहापज्जमिति कट्टु० जाव काहं अणव-
कंखमाणे विहरति, से एं धम्मरुई णामं अणगारे वहुणि
वासाणि सामसुपरियागं पाउणित्ता आलोड्यपक्कंते समा-
हिपत्ते कालमासे काहं किचा उहुं सोहम्मे० जाव सव्वइ-
मिच्चे, महाविमाणे देवत्ताए उववस्से । तथ एं अजह्खमाणु-
कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पप्पत्ता । तथ एं धम्मरु-
ईस्स वि तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिती पप्पत्ता । से एं धम्मरुई
देवे ताओ देवओगाओ० जाव महाविदेहे वासे सिज्जहिंति,
बुज्जहिंति० जाव अंतं काहिंति । तं धिरत्थु एं अज्जो ! ना-

गसिरीए माहणीए अहत्थाए अपुष्पाए० जाव निवोलियाए
जइ एं तहाखेव साहूणं साहुरूवे धम्मरुई णामं अणगारे मा-
सखमणपारणमंसि सालइयस्स० जाव एहावगाढेणं अकाले
चेव जीवियाओ ववरोविए । तए एं ते समणा निगंथा
धम्मघोसाणं थेराणं अंतिए एयमहं सोच्चा णिसम्म चंपाए
णयरीए सिंधाडगतिग० जाव बहुजणस्स एवमाइक्खंति०
४ धिरत्थु एं देवाणुप्पिया ! णागसिरीए माहणीए० जाव
निवोलियाए, जाए णं तहाखेव साहूणं साहुरूवे सालइयस्स
जीवियाओ ववरोवेति । तए एं तेसिं समणाणं अंतिए एयमहं
सोच्चा णिसम्म बहुजणो अस्समस्स एवमाइक्खंति० ५ धि-
रत्थु एं णागसिरीए माहणीए० जाव ववरोविए । तए एं
ते माहणा चंपाए नयरीए बहुजणस्स अंतिए एयमहं सोच्चा
णिसम्म आसुरत्ता० जाव मिसमिसेमाणा जेणेव णागसिरी
माहणी, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छइत्ता णागसिरी माह-
णि एवं वयासी-हं चो णागसिरी ! अपत्थियपत्थिए दुरं-
तपंतस्सक्खणे हीणपुष्पचाउहेसे धिरत्थु एं तव अधत्थाए अ-
पुष्पाए निवोलियाए० जाव एं तुमं तहाखेव साहूणं साहुरूवे
मामखमणपारणमंसि सालइयस्स० जाव ववरोविए, उच्चाव-
याहिं अकोसणाहिं अकोसंति, उच्चावयाहिं उच्छंसणाहिं उ-
च्छंसंति, उच्चावयाहिं निवमत्थणाहिं निवमत्थंति, उच्चावयाहिं
निव्वहणाहिं निव्वहंति, उच्चावयाहिं निव्वोक्कणाहिं निव्वो-
क्कंति, तज्जंति, तालेंति, तज्जित्ता तालित्ता साओ गिहाओ
निव्वच्छंति । तए एं सा नागसिरी माहणी सयाओ गिहाओ
निव्वुदा समाणी चंपाए नयरीए सिंधाडगतिगचउक्कचवर-
चउम्मेहेसु बहुजणेणं हीणिज्जमाणी खंसिज्जमाणी निदिज्ज-
माणी गरहिज्जमाणी तडिज्जमाणी तान्तिज्जमाणी बहि-
ज्जमाणी पव्वहिज्जमाणी धिकारिज्जमाणी पुकारिज्जमाणी
कत्थइ वि ठाणं वा निलयं वा अलज्जमाणी दंमिखंडनिव-
सणा खंडमद्वयखंडघटगहत्थगया फुट्टुहाहदसीमा मच्छिपा-
चरुगरेणं अस्सिज्जमगा० जाव गेहे गेहे णं देहंवलियाए
वित्ति कप्पेमाणी विहरति । तए एं तीसे नागसिरीए
माहणीए तज्जवंसि चेव सोलस रोगायंका पाउव्जूया ।
तं जहा-“सासे १ खासे २ जरे ३ दाहे ४, कुच्छिसूखे ५
जगंदरे ६ । अरसा ७ जोणिस्सूले ८० जाव कोडे १६ ।” तए
एं सा नागसिरी माहणी सोलसहिं रोगायंकेहिं अज्जिजू-
या समाणी अट्टुहट्टवसट्टा कालमासे कालं किचा छट्टीए
पुढवीए उक्कोसेणं वावीसं सागरोवमडितीए नेरइयत्ताए
उववस्सा । सा णं तओडणंतरं उव्वइत्ता मच्छेसु उववस्सा ।
तथ एं सत्थवज्जा दाहवक्कीए कालमासे काहं किच्चा
अहे सत्थगाए पुढवीए उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमडिईए

नेरइयत्ताए उवववषा। सा एं तओऽणंतरं उवववृत्ता दोच्चं पि मच्छेसु उवववज्जति। तत्थ वि य एं सत्थवज्जा दाहवकंतीए दोच्चं पि अहे सत्तमाए पुढवीए उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोव-मड्डिएसु नेरइएसु उवववज्जति। सा एं तओऽहितो० जाव उ-वववृत्ता तच्चं पि मच्छेसु उवववषा। तत्थ वि य एं सत्थवज्जा० जाव कालमासे कालं किच्चा दोच्चं पि षट्ठाए पुढवीए उक्को-सेणं, तओऽणंतरं उवववृत्ता उरगेसु, एवं जहा गोसालो पुढवीसु तहा नेयव्वं० जाव रयणप्पत्ताओ सत्तसु उव-ववषा, तओ उवववृत्ता सणीसु उवववषा, तओ उवववृ-त्ता जाइ इमाइं खहरविहाणाइं० जाव अद्दुत्तरं च षं खरवायरपुढविकाइयत्ताएसु अणेगसयसहससखुत्तो, सा एं तओऽणंतरं उवववृत्ता इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे चंपाए नयरीए सागरदत्तस्स सत्थवाहस्स भद्दाए भारियाए कुञ्जिसि दारियत्ताए पयाया ।

इदं सर्वं सुगमम् । नवरं (साहस्यं ति) शारादिकं, सारेण वा रसेन चित्तं युक्तम्-सारचित्तम्, (तित्तात्ताउयं ति) कटुकतुम्बक-म्, (बहुसंभारसंयुतं) बहुभिः संभाररूपैरुपरि प्रक्रेपस्त्वै-स्त्वगेलाप्रभृतिभिः संयुक्तं यत्तत्तथा, स्नेहावगाढं स्नेहव्याप्तम् । (द्वजगसत्ताए ति) दुर्भगः सखः प्राणी यस्याः सा तथा । (दुर्भगनिबोधियाए ति) निम्बगुलिकेव निम्बफलमिव अत्यना-देयत्वसाधर्म्याद् दुर्भगानां मध्ये निम्बगुलिका दुर्भगनिम्बगुलि-का । अथवा-दुर्भगानां मध्ये निम्बोक्षिता निमज्जिता दुर्भगनि-म्बोक्षिता, (जात्रयाउ ति) देवराणां जात्रा भार्या इत्यर्थः । (वि-लमिवेत्यादि) विले इव रन्ध्रे इव पन्नगभूतेन सर्पकल्पेन आत्मना करणभूतेन सर्वं तद्वत्वाद्यु शरीरकण्ठकेन प्रक्षिपति । यथा किल विले सर्प आत्मानं प्रक्षिपति प्रवेशयति पार्श्वान् असंस्पृशन्, एवमसौ वदनकन्दरपादवान् असंस्पृशन्नाहारेण तदसंचारणतस्तदलावु जवरविश्वे प्रवेशिनवानिति प्रायः । (ग-मणागमणाए पडिक्कमति ति) गमनागमनाभ्यां पथिकीम्, (उ-च्चावयाहि ति) असमञ्जसाभिः (अक्कोसणाहि ति) मृताशसि त्व-मित्यादिभिर्वचनैः (उद्धंसणाहि ति) दुष्कुलीनेत्यादिभिः कुला-ऽऽद्यभिमानपातनार्थैः (निच्छोदणाहि ति) निःसराऽऽसद्वेहादि-त्यादिभिः (निच्छोरणाहि ति) त्यजास्मदीयं वस्त्राऽऽदीत्यादि-भिः (तज्जेति ति) ज्ञास्यसि पापे ! इत्यादिजननतः । (ताहिंति ति) चपेटाऽऽदिभिः । हल्यमाना जात्युदघटनेन, खिस्यमाना परोक्षकुत्सनेन, निन्द्यमाना मनसा जनेन, गह्यमाणा तत्समक्षमे-ष, तज्यमाना बहुलीचालनेन ज्ञास्यसि पापे ! इत्यादिभजनतः । प्रत्ययमाना यष्ट्यादिनामनेन, धिक्क्रियमाणा धिक्शब्दविप-यीक्रियमाणा, एवं धृत्क्रियमाणा, दूरिण कृतसंधानं जीर्णवस्त्रं, त-स्य खण्डं निवसनं परिधानं यस्याः सा तथा, खण्डमल्लकं ख-ण्डशरावं जिज्ञासाजनं, खण्डघटकं च पानीयभाजनं, तौ हस्त-योगौ यस्याः सा तथा । (फुट्तिं ति) स्फुटितं स्फुटितकेशसंच-यत्वेन विकीर्णकेशं, (हराहरं ति) अत्यर्थं, शीर्षं शिरो य-स्याः सा तथा । मक्किाचटकरेण मक्किासमुदायेन, अन्वीय-मानमार्गा अनुगम्यमानमार्गा, मलाविष्टं हि वस्तु माक्किाभि-र्वैष्टयत पवेति । देहवलिमित्येतद्व्याख्यानं देहवलिका, तथा,

अनुस्वारो नैपानिकः । (सत्थवज्ज ति) शस्त्रयध्या, जानेति गम्यते । (दाहवकंतीए ति) दाहव्युत्क्रान्त्या दाहोत्पत्त्या, “ख-हरविहाणाइं० जाव अद्दुत्तरं च” इत्यत्र गोशालकाध्ययनस-मानं सुत्रं तत एव दृश्यं, बहुत्वात् तु न लिखितम् ।

तए एं सा जहा सत्थवाही नवएहं मासाणं व-हुपक्किपुष्पाणं० जाव दारियं पयाया सुकुमाद्वकोमलियग-यतालुयसमाणा, तीसे एं दारियाए निव्वत्ताए वारसाहियाए अम्मापियरो इमं पयारूवं गोणं गुणनिप्पन्नं नामधेज्जं करेति-जम्हा एं एसा दारिया सुकुमाद्वगयतालुयसमाणा, तं होळणं अम्हं इमीसे दारियाए नामधेज्जं सुकुमा-लिया । तए एं तीसे दारियाए अम्मापियरो नाम-धेज्जं करेति सुकुमालिय ति । तए णं सा सुकुमालिया दारि-या पंचधाईपरिग्गहिया । तं जहा-खीरधाईए, मज्जणधाईए, मंडणधाईए, अंकधाईए, कीटवाणधाईए, गिरिकंदरमट्टीणा इव चंपगद्वया णव्वाया निव्वाघायंसि० जाव परिवव्वइ । तए एं सा सुकुमाद्विया दारिया उम्मुक्कवाट्ठभावा रूपेण य जाव-णेण य लावणेण य उक्किट्ठा उक्किट्ठसरीरा जाया आवि-हत्ता । तत्थ एं चंपाए णयरीए जिणदत्ते णामं स-त्थवाहे परिवसइ अट्टे । तस्स एं जिणदत्तस्स जहा भारि-या सुकुमाला इट्ठा० जाव माणस्सए कामभोगे पच्चणुव्व-वमाणा विहरति । तस्स एं जिणदत्तस्स पुत्ते जहाए भा-रियाए अत्तए सागरए णावं दारए सुकुमाले० जाव सु-रूवे । तए एं से जिणदत्ते सत्थवाहे अणया कयाइ सयाओ गिहाओ पक्किणक्खमति, पक्किणक्खमइत्ता सा-गरदत्तरुम सत्थवाहस्स अदूरसामंतेण वीतीवयति, इमं च णं सुकुमाद्विया दारिया एहाया चेकियासंपरिवुक्का उ-प्पि आगासतलगंसि कण्णमइतंदुसएणं कीटमाणी की-लमाणी विहरति । तए एं से जिणदत्ते सत्थवाहे सुकुमालियं दारियं पासइ, पासइत्ता सुकुमालियाए दा-रियाए रूपेण य जायविम्हए कोहुंविपपुरिसे सदा-वेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-एम णं देवाणुप्पिया ! कस्स दारिया, किं णामधेज्जं ? तए एं से कोहुंविपपुरिसा जि-णदत्तेणं सत्थवाहेणं एवं वुत्ता समाणा इड्डुट्ठा कर-यल० जाव एवं वयामी-एस णं देवाणुप्पिया ! सागरद-त्तस्म सत्थवाहस्स धूया भद्दाए अत्तए सुकुमालिया णामं दारिया सुकुमालपाणि० जाव उक्किट्ठा । तए एं से जिण-दत्ते सत्थवाहे तेसि कोहुंविपयाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा जेणेव सए गेहे तेणेव उवागच्छइ, उवानच्छइत्ता एहा-ए मित्तनातिमाहिं संपरिवुक्के चंपाए णयरीए मज्जं म-ज्जेणं जेणेव सागरदत्तस्स सत्थवाहस्स गिहे तेणेव उवा-ए । तए एं से सागरदत्ते सत्थवाहे जिणदत्तं सत्थवाहं

एज्जमाणं पासति, पासइत्ता आनणाओ अञ्जुट्टेति, अ-
ञ्जुट्टेत्ता आसगेणं उवनिमंतेति, उवनिमंतेत्ता आस-
त्थं वीमत्थं सुद्धामणवरगयं जिणदत्तं सत्थवाहं एवं व-
यामी-जण देवाणुप्पिया ! किमागमणुप्पओयणं ? । तए णं
से जिणदत्ते सत्थवाहं सागरदत्तं सत्थवाहं एवं वया-
सी-एवं खलु अहं देवाणुप्पिया ! तव धूयं जहाए अ-
त्तयं सुकुमालियं सागरदत्तस्स भारियत्ताए वरेमि, जइ णं
जाणह देवाणुप्पिया ! जुत्तं वा पत्तं वा सद्दाहणिज्जं वा
सरिसो वा संजोयो, तो दिज्जउ णं सुकुमालिया दा-
रिया मागरस्स दारगस्स, तए णं देवाणुप्पिया ! जण
किं दलयामो सुकं भुकुमालियाए ? । तए णं से सागरदत्तं स-
त्थवाहं जिणदत्तं सत्थवाहं एवं वयासी-एवं खलु दे-
वाणुप्पिया ! सुकुमालिया दारिया एगा जाया इट्ठा ५ जा-
व किमंग ! पुण पासणयाए, तं नो खलु अहं इच्छामि
सुकुमालियाए दारियाए खणमवि विप्पओमं, तं जइ
णं देवाणुप्पिया ! सागरए दारए ममं घरजामाउए जवइ,
तो णं अहं सागरस्स दारगस्स सुकुमालियं दारियं
दलयामि ? । तए णं से जिणदत्ते सत्थवाहे मागरद-
त्तेणं सत्थवाहेणं एवं वुत्ते ममाणे जेणेव मए गिहे ते-
णेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता सागरं दारयं सद्दावेति, स-
द्दावेत्ता एवं वयामी-एवं खलु पुत्ता ! सागरदत्ते सत्थ-
वाहे ममं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! सुकुमालि-
या दारिया इट्ठा ५, तं जइ णं मागरए दारए ममं
घरजामाउए भवति० जाव दलयामि । तए णं मे सागरए
दारए जिणदत्तेणं सत्थवाहेणं एवं वुत्ते ममाणे तुत्तिणीए
संचिद्धइ । तए णं मे जिणदत्ते सत्थवाहे अणया कयाइ
सोहणंसि तिठिकरणे विउल्लं अमणं पाणं खाइमं साइमं
उवक्खवावेति, उवक्खवावेत्ता मित्तनाइं आमंतेति, आमं-
तेत्ता सकारेत्ता सम्माणेत्ता सागरं दारयं एहायं० जाव
सञ्चालंकारविजूसियं करेति, करेत्ता पुरिससहस्सवाहि-
णीयं सीयं दुरूहावेति, दुरूहावेत्ता मित्तनाइं० जाव परि-
वुत्ते सच्चिदीए साओ गिहाओ णिग्गच्छइ, णिग्गच्छइत्ता
त्वेपा नगरिं जेणेव सागरदत्तस्स गिहे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता सीयाओ पच्चोखेति, पच्चोखेत्ता सागरं दारयं
सागरदत्तस्स उवणेइ । तए णं से सागरदत्ते सत्थवाहे
विपुल्लं अमणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खवावेइ, उवक्ख-
वावेत्ता० जाव सम्माणेत्ता सागरं दारयं सुकुमालियाए
दारियाए सच्चि पट्ठयं दुरूहावेति, दुरूहावेत्ता सेयापीत-
एट्ठिं कलमेहिं मज्जावेति, मज्जावेत्ता ह्योमं कारावेति, कारा-
वेत्ता सागरदत्तं दारयं सुकुमालियाए दारियाए पाणिं

गिएहावेइ । तए णं सागरए दारए सुकुमालियाए दा-
रियाए इमं एयारुवं पाणिफासं पडिसंवेदेति-से जहा-
णामए असिपत्तेइ वा० जाव मुम्भुरेइ वा, एत्तो अणिछतराए
चेव पाणिफासं संवेदेति । तए णं से सागरदारए अकामए
अवमवसे मुहुत्तमेत्तं संचिद्धेति । तए णं सागरदत्ते सत्थवाहे
सागरस्स दारयस्स अम्मापियरो गित्थणाइं विउल्लं असणं
पाणं खाइमं साइमं पुप्फवत्थ० जाव सम्माणेत्ता पनि-
विमज्जइ । तए णं सागरए दारए सुकुमालियाए सच्चि
जेणेव वासघरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छेत्ता सुकुमा-
लियाए दारियाए सच्चि तद्धिमंसि निवज्जइ । तए णं
से सागरए दारए सुकुमालियाए दारियाए इमं एयारुवं
अंगफासं संवेदेति-से जहाणामए असिपत्तेइ वा० जाव
अमणामतराए चेव अंगफासं पच्चणुज्जवमाणे विहरति ।
तए णं तं सागरदारए अंगफासं अमहमाणे अवमवसे
मुहुत्तमेत्तं संचिद्धेति । तए णं सागरए दारए सुकुमालियं
मुहुत्तमुत्तं जाणेत्ता सुकुमालिया ए दारियाए पासाओ उ-
ट्टेति, उट्टेत्ता जेणेव सए सयणिज्जं तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छेत्ता सयणीयं निवज्जइ । तए णं सुकुमालिया
दारिया तओ मुहुत्तंतरस्स पन्निवुत्ता ममाणी पतिव्वया
पतिमणुरत्ता पतिं पामे अपासमाणी तद्धिमाओ उट्टेति,
उट्टेत्ता जेणेव मए सयणिज्जं तेणेव उवागच्छइ, उवाग-
च्छइत्ता सागरस्स दारगस्स पासे णिवज्जति । तए णं से
सागरए दारए सुकुमालियाए दारियाए दोच्चं पि इमं एया-
रुवं अंगफासं पडिसंवेदेति-से जहाणामए असिपत्तेइ वा०
जाव अमणामतराए चेव अंगफासं पच्चणुज्जवमाणे विहरइ ।
तए णं सागरए दारए तं अंगफासं असहमाणे अकाममा-
णे अवमवसे मुहुत्तमेत्तं संचिद्धेति । तए णं सागरए दारए
सुकुमालियं दारियं मुहुत्तमुत्तं जाणेत्ता सयणिज्जाओ
उट्टेति, उट्टेत्ता वामघरस्स दारं विहावेति, विहावेत्ता
मारामुके विव कागए जामेव दिसिं पाउव्वूए तामेव दिसिं
पडिगए । तए णं सुकुमालिया दारिया तओ मुहुत्तंतरस्स
पन्निवुत्ता पतिव्वया० जाव अपासमाणी सयणिज्जाओ उ-
ट्टेति, उट्टेत्ता सागरस्स दारयस्स सव्वओ समंता मग्गणग-
वेसणं करेमाणी करेमाणी वासघरस्स दारं विहावेति पासति,
पासेत्ता एवं वयासी-गए णं से सागरए दारए त्ति कट्ठ
ओहयमणसंकप्पा० जाव क्रियायति । तए णं सा भद्दा सत्थ-
वाहं कल्लं पाउ० दासचेदी सद्दावेति, सद्दावेत्ता एवं वया-
सी-गच्छह णं तुमं देवाणुप्पिया ! बह्वरस्स मुहोवणियं
उवणेहि । तए णं सा दासचेदी भद्दाए सत्थवाहीए एवं
वुत्ता ममाणी एयमट्ठं तह त्ति पन्निमुणेति, पडिसुणेत्ता मुह-

धोवणियं गिएहेइ, गिएहेत्ता जेणेव वासधरे तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छित्ता सुकुमालियं दारियं० जाव जियायमा-
णि पासेति, पासेत्ता एवं वयासी-किं णं तुमं देवाणुप्पिया !
ओहयमण० जाव जियाहि ?। तए णं सा सुकुमालिया दा-
रिया तं दासचेमियं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया !
सागरए दारए ममं सुहपसुत्तं जाणित्ता मम पासाओ उट्टे-
ति, उट्टेत्ता वासधरदुवारं अवगुणेति, अवगुणेत्ता० जाव
पणिगए, तए णं अहं मुहुत्तंतरस्स० जाव दारं विहामियं
पासामि, गए णं से सागरए त्ति कट्टु ओहयमण० जाव
जियामि। तए णं सा दासचेदी सुकुमालियाए दारियाए ए-
यमहं सोच्चा जेणेव सागरदत्ते सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छित्ता सागरदत्तस्स एयमहं निवेदेति। तए णं से
सागरदत्ते दासचेदीए अंतिए एयमहं सोच्चा णिसम्म
आसुरुत्ते० ५ जेणेव मिणदत्तस्स सत्थवाहस्स गिहे ते-
णेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता जिणदत्तं सत्थवाहं एवं
वयासी-किं णं देवाणुप्पिया ! एवं जुत्तं वा पत्तं वा कु-
ट्ठाणुरूवं वा कुट्ठासरिंसं वा, जं णं सागरए दारए सुकुमालियं
दारियं अदिट्ठदोसवमियं विप्पजहाय इहमागए, वहुहिं खि-
ज्जणियाहि य रुंटाणियाहि य उवात्तभति। तए णं जिणदत्ते
सत्थवाहे सागरदत्तस्स सत्थवाहस्स एयमहं सोच्चा जेणेव
सागरए दारए तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता सागरं
दारयं एवं वयासी-उट्टु णं पुत्ता ! तुमे कयं, सागरदत्तस्स
सत्थवाहस्स गिहाओ इह हव्वमागए, तेणं तं गच्छह णं तुमं
पुत्ता ! एवमदि गए सागरदत्तस्स सत्थवाहस्स गिहे। तए
णं से सागरए जिणदत्तं सत्थवाहं एवं वयासी-अवि-
याई अहं ताओ गिरिपरुणं वा तरुपरुणं वा मरुप्पवायं
वा जल्लप्पवेसं वा जल्लणप्पवेसं वा विसज्जखणं वा वेहाण-
सं वा सत्थावारुणं वा गिच्छपट्ठं वा पव्वज्जं वा विदेसगमणं
वा अब्बुवगच्छेज्जामि, नो खलु अहं सागरदत्तस्स सत्थ-
वाहस्स गिहं गच्छेज्जामि। तए णं से सागरदत्ते सत्थवाहे
कुहंतए सागरस्स एयमहं निसामेति, लज्जिए विट्ठे पविट्ठे
विव जिणदत्तस्स गिहाओ पणिणिकखमति, पणिणिकख-
मित्ता जेणेव सए गेहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
सुकुमालियं दारियं सदावेति, सदावेत्ता अंके निवेसेति,
णिवेसेत्ता एवं वयासी-किं णं तव पुत्ता ! सागर-
एणं दारएणं मुक्का, अहं णं तुमं तरस दाहामि, जस्स
णं तुमं इच्छा० जाव मणाभिरामा जविस्ससि त्ति सुकुमा-
लियं दारियं ताहिं इच्छाहि० जाव वहुहिं वग्गुहिं समा-
सासेइ, समासासेत्ता पणिविसज्जेति। तए णं से सा-
गरदत्ते सत्थवाहे अक्षया उप्पि आगासतत्तमंति सु-

हानिसत्ते रायमगं अवलोएमाणे अवलोएमाणे चिद्धति ।
तए णं सागरदत्ते सत्थवाहे एणं महं दमगपुरिसं पासति
दंरुखंरुनिवसणं खंरुमल्लगं खंरुमल्लगं हत्थगयं मच्छिद्यासह-
स्सेहि० जाव अस्सिज्जमाणमगं। तए णं से सागरदत्ते सत्थ-
वाहे कोकुंविपपुरिसे सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-
तुब्बे णं देवाणुप्पिया ! एतं दमगं पुरिसं विउल्लेणं अ-
सणं पाणं खाइमं साइमं पणिओभेह, पाडिलोत्तेत्ता गिहं
अणुप्पवेमेह, अणुप्पवेसेत्ता खंरुमल्लगं खंडयडगं च
से एणंते पाडेह, पाडेत्ता अलंकारियकम्मं करेह,
करेत्ता एहायं कयवलिकम्मं० जाव विभूसियं करेह,
करेत्ता मणुषं असणं पाणं खाइमं साइमं जोयावेह,
भोयावेत्ता ममं अंतियं उवणेह। तए णं ते कोकुंविपपुरिसा
० जाव पणिमुणेंति, पडिमुणेत्ता जेणेव से दमगपुरिसे ते-
णेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तं दमगं असणं पाणं खाइमं
साइमं पणिलोत्तेति, सयं गिहं अणुप्पवेसंति, अणुप्प-
वेसेत्ता तं खंरुमल्लगं खंडयडगं च तस्स दमगपुरि-
सस्स एणंते पाडेति। तए णं से दमगपुरिसे तंसि खंरुम-
ल्लगंसि खंडयडगंसि य पाडिज्जमाणंसि महया महया
महेणं आरसति। तए णं से सागरदत्ते सत्थवाहे तस्स
दमगपुरिसस्स तं महया महया आरमिषसहं सोच्चा णिसम्म
[तए णं] सागरदत्ते कोकुंविपपुरिसे सदावेइ, सदावेत्ता
एवं वयासी-किं णं देवाणुप्पिया ! एस दमगपुरिसे महया
महया सहेणं आरसति ! तए णं ते कोकुंविपपुरिमा
तं सागरदत्तं सत्थवाहं एवं वयासी-एस णं सामी !
तंसि खंरुमल्लगंसि खंडयडगंसि य पाडिज्जमाणंसि म-
हया महया सहेणं आरसति। तए णं से सागरदत्ते सत्थवा-
हे तं कोकुंविपपुरिसं एवं वयासी-मा णं तुब्बे देवाणुप्पि-
या ! एयस्स दमगपुरिसस्स तं खंरुमल्लगं० जाव पाडेह, पासे
उवेह, जहा णं पत्तियं भवति। ते वि तहेव ठवेति, ठवेत्ता
तस्स दमगस्स पुरिसस्स अलंकारियं कम्मं करेति, करेत्ता
सयपागसहस्सपागेहिं तेट्ठेहिं अविज्जेति, अविज्जिए स-
माणे मुरजिणा मंधुव्वट्ठणएणं गायं उव्वट्ठति, उसिणोदग-
मंधोदगेणं एहाएति, सीओदगेणं एहावेति, एहावेत्ता प-
म्हलसुकुमालाए मंधकामाइए गायं लूहेति, वूहेत्ता हं-
सन्नखणपम्हलमं परिहिति, परिहित्ता सव्वाहंकार-
विजूसियं करेति, करेत्ता विउल्लं असणं पाणं खाइमं सा-
इमं भोयावेति, जोयावेत्ता सागरदत्तस्स सत्थवाहस्स
उवणेंति। तए णं से सागरदत्ते सत्थवाहे सुकुमालियं दा-
रियं एहायं० जाव सव्वालंकारविजूसियं करेत्ता तं दमग-
पुरिसं एवं वयासी-एस णं देवाणुप्पिया ! मम भूया

इडा एयं एं अहं तव चारियत्ताए दलामि, भदियाए य-
हं चवेज्जामि। तए एं मे दमगपुरिसे सागरदत्तस्स सत्थ-
वाहस्स एयमटं पढिसुणेति, पढिसुणेत्ता सुकुमाक्षियाए
दारियाए सच्चि वासघरं अणुप्पविसति, सुकुमाक्षियाए
दारियाए सच्चि तद्धिमसि निवज्जति। तए एं से दमगपु-
रिसे सुकुमाक्षियाए दारियाए सच्चि इमेयास्स अंगफासं प-
ढिसंवेदति, सेसं जहा सागरस्मं जाव मयणिज्जाओ अ-
व्जुहेति, अव्जुहेत्ता वासघराओ णिगच्छति, णिगाच्छि-
त्ता खंडमदलं खंडयमं च गहाय मारामुके विव कागए
जावेव दिसिं पाळञ्जए तामेव दिसिं पढिगए। तए एं सा
सुकुमालिया दारिया० जाव गए एं से दमगपुरिसे चि कट्टु
ओहयमण० जाव क्रियायति। तए एं सा भदा कट्टं पा-
ळञ्जया दासचेनि सदावेति, सदावेत्ता० जाव सागरदत्तस्स
सत्थवाहस्स एयमटं निवेदति। तए एं से सागरदत्ते स-
त्थवाहे तदेव संजंते समाणे जेण्वेव वामघरे तेण्वेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छित्ता सुकुमाक्षियं दारियं ओंके निवेसेइ,
निवेसेत्ता एवं वयासी-अहो एं तुमं पुत्ता ! पुरा पुराणाणं०
जाव पच्चणुवभवमाणी विहरसि, ते मा एं तुमं पुत्ता ! ओह-
यमण० जाव क्रियाहि, तुमं एं पुत्ता ! मम महाणसंसि वि-
पुलं असणं पाणं खाइमं साइमं जहा पोड्डिआ० जाव प-
रिजाएमाणी विहराहि। तए एं मा सुकुमालिया दारिया
एयमटं पढिसुणेति, पढिसुणेत्ता महाणसंसि विपुलं
असणं पाणं खाइमं साइमं० जाव दलमाणी विहरति ।

सुकुमालके कोमले काममत्थयं गजतालुकसमाना, गज-
तालुकं ह्ययर्थं च सुकुमालं भवतीति । " शुचं वेत्यादि "
शुचं संगतं (पचं ति) प्राप्तं प्राप्तकालं, पात्रं वा शु-
णानामेव पुत्रः । श्लाघनीयं वा, सटशो वा संयोगो
विद्याद्योदिति । " से जहानामए असिपत्तेइ वा " इ-
त्यत्र यावत्करणादिदं छुट्ठयम-" करपत्तेइ वा छुरपत्तेइ
वा कलंवचीरिकापत्तेइ वा सत्तिमगेइ वा कौतमगेइ वा तोम-
रगेइ वा भिन्निमालगेइ वा सूचिकलावणइ वा विच्छु-
यकडेइ वा कविकच्छूइ वा इंगावेइ वा मुंमुरेइ वा अच्चीइ
वा जालेइ वा अलाएइ वा सुछागणीइ वा जवे एयाक्वे । नो
इण्ठे समट्टे । पत्तो अणिट्ठनराए चेव अकंततराए चेव, अणिय-
तराए चेव, अमणुत्तराए चेव, अमणामतराए चेव चि । "
तवासिपत्रं खट्ठः, करपत्रं ककचं, छुरपत्रं छुरः, कदम्बचीरि-
काऽऽदीनि लोककट्टयाऽवसेयानि, वृश्चिककण्टकः, कपिकच्छूः
खज्जुकारी वनस्पतिविशेषः, अङ्गारो विज्वरो विज्वाओऽग्निकणः,
मुम्मरोऽग्निकणमिश्रं जस्म, अर्धिरिन्धनप्रतिवक्ता उवाहा, उवा-
ला तु इन्धनच्छिन्ना, अक्षातमुदमुकं, शुक्लविनयस्त्रियमास्तर्गतो-
ऽग्निरिति । (अकामए चि) अकामको निरजिलापः । (अव-
सवसे चि) अपस्ववशः, अपगतत्मा तन्त्रत्वे इत्यर्थः । (त-
लिमंसि निवज्जइ ति) तद्वे शयनीये निषद्यते, (पइवय ति) प-
तिं जतारं व्रतयति तमेवाभिगच्छामीत्वेवं नियमं करोतीति । पं-

तिव्रता पतिमनुरक्ता भर्तारं प्रति रागवतीति । (मारामुके विव
कागए चि) मार्यन्ते प्राणिनो यस्यां शालायां सा मारा शूना,
तस्या मुको यः स मारामुको, माराद्वा मरणान्मारकपुरुषाद्वा
मुको विच्छुद्धितः, काको वायसः । (वध्वरस्स चि) व-
ध्वश्च वरश्च वध्वरं, तस्य, (कुलाणुक्वं ति) कुलोचितं,
वाणिजां वाणिज्यमिव (कुलसरिंसं ति) श्रीमद्वणिजां रत्न-
वाणिज्यमिव (अदिदोसवमियं ति) न दृष्टे उपलब्धस्वरूपे
दोषे दुषणे पतिता समापन्ना अदृष्टदोषपतिता तां (खिज्जाणि-
याहिं ति) खेदीक्रियाभिः, रुग्णनिकाभिः रुदितक्रियाभिः,
(मरुणवायं च चि) निर्जलदेशे प्रपातं (सत्थावारुणं ति)
श्लेष्माणवापाटनं विदारणमात्मन इत्यर्थः । (गिळपटं ति)
गृध्रमुष्टं गृध्रेः स्पर्शनं कलेवराणां मध्ये तिपत्य गृध्रेराम्नो
जक्कणमित्यर्थः । (अव्जुवगच्छेज्जामि चि) अभ्युपैमि । " पुरा
पुराणाण " इत्यत्र यावत्करणादेवं छुट्ठयम-" छुट्ठिआणं
छुप्पमिकताणं कमाणं पावाणं कम्माणं पावणं फलविचि-
विसेसं ति । " अयमर्थः-पुरा पूर्वं भवं पुराणानामती-
तकालभावानां तथा दुर्चीर्णं दुश्चरितं मृवावाद-
नयारदारिकाऽऽदि, तद्धेतुकानि कर्माण्यपि दुर्चीर्णानि
व्यपादेइत्यस्ते, अतस्तेषामेव छुप्पराक्कासं प्राणिघातादक्षा-
पहाराऽऽदिद्वितानां प्रकृत्यादिभेदेन, पुराशब्दस्येह संबन्धः,
पापानामपुण्यरूपाणां कर्मणां ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदीनां पापकर्म
अशुभं फलवृत्तिविशेषम्, उदयवर्तनमेवं प्रत्यनुभवन्ती विहरसि
वर्तसे ।

तेणं काळेणं तेणं समएणं गोवालियाओ अज्जाओ व-
हुस्सुयाओ एवं जहेव तेयक्षिनाए सुक्कयाओ, तहेव समो-
सदाओ, तहेव संघारुओ० जाव गिहं अणुप्पविट्ठो, तहेव०
जाव सुकुमाक्षिया पढिआभेइ, पढिआजेत्ता एवं वयासी-एवं
खल्लु अज्जाओ ! अहं सागरस्स दारगस्स अणिट्ठा० जाव
अमणामा, एच्छइ एं सागरदारए मम नामं वा० जाव परि-
जोगं वा, जस्म जस्स वि य एं दिज्जामि तस्स तस्स वि य एं
अणिट्ठा० जाव अमणामा जवामि, तुम्भे य एं अज्जाओ बहु-
णायाओ, एवं जहा पोड्डिआ० जाव उवलप्पे, जेणं अहं
सागरदारगस्स इडा कंता० जाव जवेज्जामि । अज्जाओ
तहेव भणंति, तहेव साविद्या जाया, तहेव चिता, तहेव साग-
रदत्तं सत्थवाहं आपुच्छति, आपुच्छित्ता० जाव गोवालिया-
णं अज्जाणं अंतियं पवइया । तए एं सा सुकुमालिया
अज्जा जाया इरियासमिया० जाव गुत्तवंजयारिणी वहुहि
चउत्थच्छुट्ठम० जाव विहरति । तए एं सा सुकुमालिया
अज्जा अषया कयाइं जेण्वेव गोवालियाओ अज्जाओ
तेण्वेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता वंदति, नमसति, नमसित्ता
एवं वयासी-इच्छामि णं अज्जा ! तुम्हेहिं अब्भणुसाया स-
माणी चंपाए णयरीए वाहिं सुत्थमिभागस्स उज्जाणस्स
अदूरसाम्भेणं वट्ठं क्खेणं अणिविखत्तेणं तवोऽकम्पेणं सू-
राजिमुही आयावेमाणी विहरिचए । तए एं ताओ गोवाक्षि-

याओ अज्जाओ सुकुमादियं अज्जं एवं वयासी-अम्हे
 एं अज्जो ! समणीओ निगंयीओ इरियासमियाओ जाव
 गुत्तवंभयारिणीओ, नो खलु अम्हं कप्पति वहिया गामस्स
 वा जाव सखिवेसस्स वा जाव ठहं छेहेणं जाव विहरित्तए,
 कप्पति एं अम्हं अंतो उवस्सयस्स वत्तिपरिक्खित्तस्स सं-
 घाडिवद्धियाए एं समतलपइयाए आयावित्तए । तए एं सा
 सुकुमालिया अज्जा गोवालियाए अज्जाए एयमहं नो स-
 द्दहति, नो पत्तियति, नो रांवेति, एयमहं असद्दहमाणे अप-
 त्तियमाणे सुत्तुमिजागस्स उज्जाणस्म अदूरमामंते ठहं ठ-
 ह्तेणं जाव विहरति । तत्थ एं चंपाए नयरीए ललियनामं
 गोड्डी परिवमइ, नरवइदिन्नवियारा अम्मापिई निययानि-
 प्पिवासा वेसविहारकयणिकेया णाणाविहअविणयप्पहा-
 णा अट्ठा जाव अपरिञ्चया । तत्थ एं चंपाए णयरीए
 देवदत्ता णामं गणिया होत्था सुकुमात्ता जहा अरुणा । तए
 एं तीसे द्धन्नियए गोड्डीए अमया कयइ पंच गोट्टिल्लगपु-
 रिसा देवदत्ताए गणियाए सच्छि सुत्तुमिजागस्स उज्जा-
 णसिरिं पच्चगुब्बवमाणा विहरति । तत्थ एं एगे गोड्ढिद्वपु-
 रिसे देवदत्तं गणियं उच्छंगे धरेइ, एगे पुरिसे पिट्ठओ आय-
 वत्तं धरेइ, एगे पुरिसे पुष्फपूरियं रयति, एगे पुरिसे पाए रएइ,
 एगे पुरिसे चामरुक्खेवं करेति । तए एं सा सुकुमादिया अज्जा
 देवदत्तं गणियं तेहिं पंचहिं गोट्टिल्लपुरिसेहिं सच्छि उरात्तेहिं
 माणुस्सगाइं जोगभोगाइं जुंजमाणी पासति, पासेत्ता इमेया-
 रूवे अज्जत्थिए चित्तिए पत्थिए मणोगयमंकप्पे समुप्प-
 जिज्जत्या-अहो एं इमा इत्थिया पुरा पोरणाणं जाव वि-
 हरति । तं जइ एं मे इमस्स सुचरियस्स तवनियमवंचचे-
 रवासस्स कलाष्से फल्लवित्तिविससे अत्थिए, तां एं अहमवि
 आगमिस्सेणं जवग्गहणेणं इमेयारूवाइं उरात्ताइं माणु-
 स्सगाइं जाव विहरेज्जामि त्ति कट्ठु णियाणं करेइ, करे-
 त्ता आयावणचूमीए पच्चोरुइइ । तए एं सा सुकुमादिया
 अज्जा सरिरपाउसिया जाया यावि होत्था । अज्जिक्खणं
 अज्जिक्खणं हत्थे धोवेइ, अज्जि० १ पाए धोवेइ, अज्जि० २
 सीसं धोवेइ, अभि० २ सुहं धोवेइ, अज्जि० २ थणंतराइं
 धोवेइ, अभि० २ कक्खंतराइं धोवेति, अभि० २ गुज्जंतराइं
 धोवेति । जत्थ एं ठाणं वा सेज्जं वा निसीदियं वा चेएइ,
 तत्थ वि य एं पुवामेव उदएणं अब्भुक्खित्ता तओ पच्छा
 ठाणं वा सिज्जं वा णिसीदियं वा चेएइ । तए एं ताओ
 गोवादियाओ अज्जाओ सुकुमादियं अज्जं एवं वयासी-
 एवं खलु अज्जे ! अम्हे समणीओ निगंयीओ इरियास-
 मियाओ जाव वंभचेरारिणीओ, नो खलु कप्पति अम्हं
 सरिरपाउसियाए हात्तए, तुमं च एं अज्जे ! सरिरपाउसिया

अभिकखणं अज्जिक्खणं हत्थे धोवेसि० जाव चेतोसि, तंतुमं एं
 देवाणुप्पिया ! एयस्स ठाणस्स आलोण्हि० जाव पक्खिज्जा-
 हि । तए एं सुकुमादिया अज्जा गोवादियाणं अज्जाणं अं-
 तिए एयमहं सोचा नो आढाइ, नो परियाणइ, अणाढाइमाणा
 अपरिजाणमाणा विहरति । तए एं ताओ अज्जाओ सुकुमा-
 दियं अज्जं अज्जिक्खणं अज्जिक्खणं हांद्धेति० जाव परिचवं-
 ति, अज्जिक्खणं अभिकखणं एयमहं निवारंति । तए एं तीसे
 सुकुमादियाए अज्जाए समणीहिं निगंयीहिं हांलि-
 ज्जमाणीए० जाव वारिज्जमाणीए इमेयारूवे अवज-
 त्थिए चित्तिए पत्थिए मणोगयसंकप्पे समुप्पज्जि-
 त्या-जया एं अहं अगारमज्जे वसामि, तथा एं अहं
 अप्पवसा, जया एं अहं मुंदा पव्वइया । तथा एं अहं
 परवसा, पुब्बि च एं मम समणीओ आहंति, इयाणिं तु
 नो आहंति, तं सेयं खलु ममं कट्ठं पाउव्वया गोवालियाणं
 अज्जाणं अंतियाओ पक्खिक्खमंत्ता पाडिक्कं उवस्मयं
 उवसंपज्जित्ता एं विहरित्तए त्ति कट्ठु एवं सपेहेति,
 संपेहेत्ता कल्लं गोवादियाणं अज्जाणं अंतियाओ पक्खि-
 क्खमंति, पडिनिक्खमित्ता पामिक्कं उवस्मयं उवसंपज्जि-
 त्ता एं विहरति । तए एं सा सुकुमादिया अज्जा अणाहट्ठिया
 अणिवारिया सच्छंदमई अज्जिक्खणं अभिकखणं हत्थे धोव-
 ति० जाव चेएति । तत्थ वि य एं पमत्था पामत्यविहारिणी
 ओसणा ओसणविहारिणी कुमीत्ता कुसीद्वविहारिणी संस-
 त्ता मंसत्तविहारिणी वहुणि वासाणि सामप्पपरियागं पाउणि-
 त्ता अरुमामियाए संझेहणाए तस्म ठाणस्स अणाओइय-
 पक्कंता काज्जमासे काज्जं किच्चा ईसाणे कप्पे अणायरंसि वि-
 माणंमि देवगणियत्ताए उववसा । तत्थेगइयाणं देवीणं नव-
 पडिओवमाइं ठितं पप्पत्ता । तत्थ एं सुकुमादियाए देवीए
 नवपडिओवमाइं ठिती पप्पत्ता । तेणं काज्जेणं तेणं समएणं इहेव
 जंबुदीवे दीवे जारहे वासे पंचालेसु जणवएसु कंप्पिहपुरे णामं
 णयरे होत्था । वणओ । तत्थ एं पुवए णामं राया हात्त्या ।
 वणओ । तस्स एं दुवयस्स रणो चुलणी णामं देवी होत्था,
 सुकुमात्ता० जाव मुरूवा । तस्म एं दुवयस्स रणो पुत्ते चुलणीए
 देवीए अत्तए धज्जुणं णामं कुमारे जुवराया होत्था । तए एं
 सा सुकुमादिया देवी ताओ देवओगाओ आउक्खणं भव-
 क्खणं त्रिक्खणं अणंतरं चयं चइत्ता इहेव जंबुदीवे दीवे
 जारहे वासे पंचालेसु जणवएसु कंप्पिहपुरे नगरे दुवयस्स
 राणो चुलणीए देवीए कुच्चिसि दारियत्ताए पयाया । तए
 एं सा चुलणी देवी नवएहं मासाणं बहुपक्खिपुष्पाणं अ-
 ष्ठमाणं राइंदियाणं वड्ढंताणं सुकुमालपाणिपायं अ-
 हीणपडिपुष्पपंचिंदियसरिं दारियं पयाया । तए एं

तीसे दारियाए निव्वत्ते वारमाहिण दिवसे इमं एयास्व
 णामं, जम्हा एं एमा दारिया दुवयस्म रणो धूया, चूळणीए
 देवीए अत्तया, तं होळणं अम्हं इमीसे दारियाए णामधि-
 ज्जं दोवई । तए णं तीसे अम्मापियरो इमं एयास्व गोणं गु-
 णनिष्फन्नं णामधेज्जं करिंति दोवई । तए णं सा दोवई दा-
 रिया पंचधाईपरिगहिया । तं जहा-खीरधाईए, अंकधाईए,
 मंडणधाईए, कीट्टावणधाईए, मज्जणधाईए । गिरिकंदरम-
 दलीणा इव चंपगन्नया णियाया निव्वापायामि सुहं सुहेणं
 परिवृद्ध । तए णं सा दोवई रायवरकणा उम्मुक्काव-
 भावां जाव उक्खिट्ठरीरा जाया यावि होत्या । तए णं सा
 दोवई रायवरकणया आपया कयां अंतरेरियाओ एहायं
 ० जाव विजूसियं करति, दुवयस्म रणो पायवंदियं पेमेइ । तए
 णं सा दोवई रायवरकणा जेणेव उवए राया तेणेव उवाग-
 च्छइ, उवागच्छइत्ता दुवयस्म रणो पायगहणं करेति । तए
 णं से दुवए राया दोवई दारियं अंके निवेसेति, दोवईए रा-
 यवरकणाए स्वेण य जावणेण य लावणेण य जाय-
 विम्हए दोवई रायवरकणं एवं वयासी-जत्य णं अहं
 तुमं पुत्ता । रायस्म वा जुवरायस्म वा भारियत्ताए सयमेव
 दत्तइस्सामि, तत्य णं तुमं दुहिया वा सुहिया वा जवेज्जाति ?
 तए णं ममं जावजीवाए हिययदाहे भविस्मति; तं णं अहं पु-
 त्ता ! अज्जयाइ सयंवरं रयामि, अज्जो ! पाएणं तुमं दित्तसयं-
 वरा, जं णं तुमं सयमेव रायं जुवरायं वा वरेहिसि, से णं तव
 भत्तारे भविस्मइ त्ति कटु ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं ० जाव आत्तामेइ,
 पन्निविमज्जेति । तए णं से दुवए राया दयं सदावेति, सदावेत्ता
 एवं वयासी-गच्छहं णं तुमं देवाणुप्पिया । वारवई णगरिं, तत्य
 णं तुमं कएहं वासुदेवं समुद्विजयपामोक्खं दसदसारे वज्ज-
 देवपामुक्खं पंचमहावीरे उगगतेणपामोक्खे सोत्तम रायसह-
 स्से पज्जुषपामोक्खाओ अज्जुट्ठाओ कुमारकोमीओ संवपामो-
 क्खाओ सद्धिं दुदंतसाहस्सीओ वीरसेणपामुक्खाओ एकवी-
 सं वीरपुरिससाहस्सीओ महसेणपामुक्खाओ छप्पणं वज्जव-
 गसाहस्सीओ अस्से य वहवं राईसरतन्नवरमामं वियकोहुं विय-
 इज्जसेट्ठिमेणावइमत्थवाहप्पभिइओ करयलपरिगहियं दम-
 एहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कटु जएणं विजएणं वच्चावेहि,
 वद्धावेत्ता एवं वयाहि-एवं खलु देवाणुप्पिया ! कं पिह्नुपुरे नगरं
 दुवयस्म रणो धूयाए चुलणीए देवीए अत्तयाए धट्टज्जुण-
 कुमारस्स जगिणीए दोवईए रायवरकणाए सयंवरे जविस्स-
 इ, तं णं तुज्जे दुवयं रायं अणुगिएहमाणा अकावपरि-
 हीणा चेव कं पिह्नुपुरे णगरे समोसरह । तए णं से दूए कर-
 यल ० जाव कटु दुवयस्म रणो एयमट्ठं विणएणं पन्निमुणेति,
 पढिसुणेत्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छ-

इत्ता कोहुं वियपुग्गिसे सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-खि-
 प्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चाउग्यं आसरहं जुत्तामेव उवह-
 वेह ० जाव उवहवेति । तए णं से दूए एहाए ० जाव सस्सिरीए
 चाउग्यं आसरहं दुरुहति, दुरुहइत्ता वहुहिं पुरिसेहिं
 सन्नद्ववच्छ ० जाव गहियाउहपदरणेहिं सद्धिं संपरिवुडे
 कं पिह्नुपुरं णगरं मज्जं मज्जेणं णिगगच्छति, णिगगच्छइत्ता पं-
 चालजणवयस्स मज्जं मज्जेणं जेणेव देसप्पंते तेणेव उवा-
 गच्छति, उवागच्छइत्ता सुरह्जणवयस्स मज्जं मज्जेणं जे-
 णेव वारवती णगरं । तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता वार-
 वई नगरिं मज्जं मज्जेणं अणुप्पविसति, जेणेव कएहस्स वा-
 सुदेवस्स वाहिरिया उवह्जणसाला तेणेव उवागच्छइ, उ-
 वागच्छइत्ता चाउग्यं आसरहं उवेति, उवेत्ता रत्ताओ प-
 च्छाउहेइ, मणुस्मवग्गुरापरिक्खत्ते पायचारविहारेणं जे-
 णेव कएहं वासुदेवं तेणेव उवागच्छति, उवागच्छइत्ता क-
 एहं वासुदेवं समुद्विजयपामुक्खे य दसदसारे ० जाव वज्ज-
 वगसाहस्सीओ करयल ० तं चेव ० जाव समोसरह । तए णं से
 कएहे वासुदेवं तस्स दयस्स अतिए एयमट्ठं सोच्चा णिस्सम्म
 दट्टुट्ठे ० जाव हियए तं दयं सक्कारेइ, सक्कारित्ता मंमाणेइ,
 मंमाणित्ता पन्निविमज्जेइ । तए णं से कएहे वासुदेवं को-
 हुं वियपुरिसे सदावेइ, सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छहं णं
 तुमं देवाणुप्पिया ! सभाए सुहम्माए सामुदाणियं जेरिं ता-
 लेहि । तए णं से कोहुं वियपुरिसे करयल ० जाव कएहस्स
 वासुदेवस्स एयमट्ठं पढिसुणेति, पन्निमुणेत्ता जेणेव सभाए
 सुहम्माए सामुदाणिया भेरी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छि-
 त्ता सामुदाणियं भेरिं महया मडया सहेणं ताळेइ । तए णं
 ताए सामुदाणियाए जेरीए ताळियाए समार्णीए समुद-
 विजयपामुक्खा दस दसारा ० जाव महसेणपामुक्खाओ छ-
 प्पणं च वज्जवगसाहस्सीओ एहाया ० जाव विजूसिया ज-
 हाविभवं इट्ठिमक्कारसमुदएणं अप्पेगइया हयगयगया, अ-
 प्पेगइया ० जाव पायविहारचारेणं जेणेव कएहे वासुदेवं तेणेव
 उवागच्छति, उवागच्छइत्ता करयल ० जाव कएहं वासुदेवं
 जएणं विजएणं वच्चावेति । तए णं से कएहे वासुदेवं कोहुं-
 विअपुरिसे सदावेइ, सदावेत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो
 देवाणुप्पिया ! अजिसेकं हत्थिरयणं पढिकप्पेइ, हयगय ०
 जाव पवाप्पिणंति । तए णं से कएहे वासुदेवं जेणेव मज्जणघरे
 तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समुत्तजालाउल्लाजिरामे ०
 जाव अंजणगिरिकूडसप्पिभं गयवरं नरवई दुरुहेइ । तए णं
 से कएहे वासुदेवं समुद्विजयपामोक्खेहिं दसदसारेहिं ० जाव
 अणंगमेणपामोक्खाहिं अणेगाहिं गणियासाहस्सीहिं सद्धिं
 संपरिवुडे सव्वहं ० जाव रवं णं वारवई णगरिं म-

ज्जं मज्जेणं णिगच्छति, णिगच्छत्ता सुरद्वजणवयस्स म-
ज्जं मज्जेणं जेणेव देसपत्ते तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइ-
त्ता पंचाद्वजणवयस्स मज्जं मज्जेणं जेणेव कंपिह्वपुरे ए-
गरे तेणेव पहारेत्यगमणाए ? । तए णं से दुवए राया दोच्चं
दूयं सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं तुमं देवाणु-
प्पिया ! हत्थिणापुरं णयरं, तत्थ णं तुमं पंरुरायं सपुत्तयं
जुहिद्विह्वं भीमसेणं अज्जुणं नठ्ठं सहदेवं दुज्जोहणं जा-
यसयसमगं गंगेयं विदुरं दोणं जयदहं सउणं कीवं अस्स-
त्थामं करयलं जाव कट्टु तहेव जाव समोसरह । तए णं
से दूए एवं वयासी जहा वासुदेवे, एवरं भेरी नत्थि जाव
जेणेव कंपिह्वपुरे एगरे तेणेव पहारेत्यगमणाए १ । एएणेव
कमेणं तच्चं दूयं चंपं नयरं, तत्थ णं तुमं कसं अंगरायं स-
द्वन्नंदिरायं करयलं तहेव जाव समोसरह २ । चउत्थं दूयं
सोत्थिमं एगरे, तत्थ णं तुमं सिसुपालं दमघोगसुयं पंचजा-
इसयं संपरिवुं करयलं तहेव जाव समोसरह ३ । पंचमं
दूयं हत्थितीसं एगरे, तत्थ णं तुमं दमदंतं रायं करयलं जाव
समोसरह ४ । छट्ठं दूयं महुरिं नगरं, तत्थ णं तुमं धर-
राया करयलं जाव समोसरह ५ । सत्तमं दूयं रायगिहं
एगरे, तत्थ णं तुमं सहदेवं जराधंमुयं करयलं जाव
समोसरह ६ । अट्ठमं दूयं कोमिहं नगरं, तत्थ णं तुमं रु-
प्पि भीसगसुयं करयलं तहेव जाव समोसरह ७ । नवमं
दूयं विराहं एगरे, तत्थ णं तुमं कीयगं जाउयसयसमगं
करयलं जाव समोसरह ८ । दसमं दूयं अवसेसेसुगामा-
गरणगरेसु अणेगाइं रायसहस्साइं जाव समोसरह ? ९ ।
तए णं से दूए तहेव णिगच्छति, णिगच्छत्ता जेणेव गामा-
गरणगरं जाव समोसरह । तए णं ताइं अणेगाइं राय-
सहस्साइं तस्स दूयस्स अंतिए एयमडं सोच्चा णिसम्म हट्ट-
तुट्टा तं दूयं सक्करंति, संमाणेति, संमाणेत्ता पक्खिस-
ज्जेति । तए णं ते वासुदेवपामुक्खा बहवे रायसहस्सा पत्तेयं
पत्तेयं गहाया सएणद्ववच्छहत्थिखंधवरगया हयगयरह-
भडचरुगरपहकरं सएहिं १० एगरेहिं तो अज्जिणिगच्छंति,
अभिणिगच्छंति जेणेव पंचाद्वे जणवए तेणेव पहारेत्य-
गमणाए । तए णं से दुवए राया कोरुंविपुुरिसे सदावेति,
सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं तुमं देवाणुप्पिया ! कं-
पिह्वपुरे एगरे वड्डिया गंगाए महानदीए अदूरसामंतेणं
एगं महयं सयंवरं मरुवं करेह अणेगखंजसयसंनिविडं वी-
द्वट्ठियसालिंजजियागं जाव पच्चप्पिणंति । तए णं से पुव-
ए राया कोरुंविपुुरिसे सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-
खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! वासुदेवपामुक्खाणं बहूणं रा-
यसहस्साणं आवासे करेह, ते वि करेत्ता पच्चप्पिणंति । तए

णं से दुवए राया वासुदेवपामुक्खाणं बहूणं रायसहस्सा-
णं आगमणं जाणेत्ता पत्तेयं पत्तेयं जाव हत्थिखंधं
जाव सक्किं संपरिवुं अगं च पज्जं च गहाय सव्वह्वीए
कंपिह्वपुराओ एयराओ णिगच्छइ, णिगच्छत्ता
जेणेव ते वासुदेवपामुक्खा बहवे रायसहस्सा तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छत्ता ताइं वासुदेवपामुक्खाइं अग्घेण
य पज्जेण य सक्करंति, सम्माणे, सम्माणेत्ता तेहिं
वासुदेवपामुक्खाणं पत्तेयं पत्तेयं आवासे वियरति । तए
णं ते वासुदेवपामुक्खा जेणेव सयाइं सयाइं आवा-
साइं तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छत्ता हत्थिखंधाहिं तो
पच्चोरुहंति, पत्तेयं पत्तेयं खंधावारनिवेसं करंति, करेत्ता
सएसु सएसु आवासेसु अणुप्पविसंति, सएसु सएसु आ-
वासेसु य आसणेसु य सखिसखा य संतुट्टा य बह्विं गं-
धवेहि य एणएहि य उवगिज्जमाणा य उवगिज्जमाणा य
विहरंति । तए णं से दुवए राया कंपिह्वपुरं नगरं अणुप्प-
विसति, अणुप्पविसत्ता विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं
उवक्खमावेति, उवक्खमावेत्ता कोरुंविपुुरिसे सदावेति,
सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं तुमं देवाणुप्पिया !
विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं सुरं च मज्जं च मंसं च
सीधुं च पमसं च सुवहुं पुप्फवत्थगंधमद्वालंकारं च वासुदे-
वपामुक्खाणं रायसहस्साणं आवासेसु साहरह, ते वि
साहरंति । तए णं ते वासुदेवपामुक्खा तं विउलं असणं
पाणं खाइमं साइमं जाव पसएणं च आसापमाणा १०
जाव विहरंति । जिमियज्जुत्तगगया वि य णं समाणा
आयंता चोक्खा जाव सुहासणवरगया णं बह्विं गंध-
वेहि य जाव विहरंति । तए णं से दुवए राया पुव्वा-
वरएहकालसमयंसि कोरुंविपुुरिसे सदावेति, सदावेत्ता
एवं वयासी-गच्छइ णं तुमं देवाणुप्पिया ! कंपिह्वपुरं
एगरे सिंधारुगतिगचउक्कचरमहापहेसु वासुदेवपामा-
क्खाणं य रायसहस्साणं आवासेसु हत्थिखंधवरगया
महया महया सहेणं उग्घोसेमाणा उग्घोसेमाणा एवं वयह-
एवं खलु देवाणुप्पिया ! कल्लं पाउप्पभाए दुवयस्स रसो
धूयाए जुलणं देवीए अत्तयाए धज्जुणस्स जगिणीए
दोवईए रायवरकक्षाए सयंवेरे जविस्सइ, तं तुमं देवा-
णुप्पिया ! दुवयं रायाणं अणुगिहमाणा एहाया जाव
विज्जुसिया हत्थिखंधवरगया सकोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं
धारिज्जमाणेणं सेयवरचामराहिं महया हयगयरहभरुच-
दगरेणं जाव परिक्खत्ता जेणेव सयंवेरे मरुवे तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छत्ता पत्तेयं पत्तेयं नामंकेसु आसणेसु
नितीयह, दोवई रायवरकक्षं पडिवालेमाणा पडिवालेमाणा

चिह्नं, घोसणं घोमेह, मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिण्ह । तए णं ते कोहुं वियपुरिसा तहेव पच्चप्पिण्णंति । तए णं से डुवए राया कोहुं वियपुरिसे सहावेति, सहावेत्ता एवं व-
यासी-गच्छह णं तुब्बे देवाणुप्पिया ! सयंवरमंभवं आ-
मियं मंभज्जितोवञ्चित्तं सुगंधवरगंधियं पंचवणुप्फोवयार-
कलियं कालागुरुवरकुंदुरुक्तुरुक्तं जाव गंधवट्टियज्जुयं मं-
चाइमंचकलियं करेह, करेत्ता वामुदेवपामोक्खाणं बहूणं
रायवरसहसमाणं पत्तेयं पत्तेयं नामंक्रियाइं आसणाइं से-
यवत्यपच्चुयाइं रएहि, रएत्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिण्ह,
ते वि तहेवणं जाव पच्चप्पिण्णंति । तए णं ते वामुदेवपामो-
क्खा बहूवे रायाणो कल्लं पाउप्पभाए एहायां जाव
विज्जूसिया इत्थियंखंवरगया सकोरंटमद्वदमेणं छत्तेणं
धारिज्जमाणेणं सेयवरचामराहिं उडुव्वमाणेहिं महया हय-
गयरहभन्धनगरं मच्चि संपरिवुत्ता सव्वधीएणं जाव रवे-
णं जेणव सयंवरमंभवे तेणव उवागच्छति, उवागच्छत्ता
सयंवरं अणुप्पविसंति, अणुप्पविसत्ता पत्तेयं २ नामं-
क्रियसु आसणेसु निसीयंति, णिसीयंतिता डुवयरायवर-
कल्लं पक्खिवालेमाणो चिट्ठंति । तए णं से डुवए राया
कल्लं पाउप्पभाए एहायां जाव विज्जूसिए इत्थियंखंवरगण-
सकोरंटमद्वदमेणं छत्तेणं धारिज्जमाणेणं सेयवरचामराहिं
उडुव्वमाणेहिं महया हयगयं जाव सच्चि संपरिवुत्ते
कंपिद्वपुरं नगरं मज्जं मज्जेणं णिगगच्छति, णिगगच्छत्ता
जेणव सयंवरमंभवे जेणव वामुदेवपामोक्खा बहूवे रायवर-
सहसमा तेणव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता तेसिं वामुदेवपा-
मोक्खमाणं करयत्तं जाव बद्धावेइ, वच्चवेत्ता कएहस्म वा-
मुदेवस्स सेयवरचामरं गहाय उववीयमाणे उववीयमाणे
चिट्ठंति । तए णं सा दोवई रायवरकल्लं कल्लं पाउप्पभाए
जेणव मज्जणघरे तेणव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता मज्जण-
घरं अणुप्पविसंति, अणुप्पविसत्ता एहाया कयवञ्जिकम्मा
कयकोडयमंगलपायच्छित्ता सुद्धप्पा वेसाइं मंगत्ताइं पवरव-
त्थपरिहिंया सव्वालंकारविभूसिया मज्जणघराओ पक्खिक्ख-
मइ, पक्खिक्खमेत्ता जेणव जिणघरे तेणव उवागच्छइ, उवा-
गच्छत्ता जिणघरं अणुप्पविसंति, अणुप्पविसत्ता जिण-
पडिमाणं आलोए पणामं करेइ, करेत्ता लोमहत्थयं परा-
मुसइ, परामुसत्ता एवं जहा सूरियाओ जिणपडिमा-
ओ अचेति, तहेव जाणियव्वं जाव धुवं रहति ।
(कप्पति णं अम्हं इत्यादि) " अम्हं ति " अस्माकं मते, प्रव-
ज्जिनाया इति गम्यते । अन्तर्मध्ये उपाश्रयस्य वसतेवृत्तिप-
रिक्षितस्य, परेषामनालोकनत इत्यर्थः । संघाटी निर्गन्धिका-
प्रच्छदविशेषः, सा वद्धा निवेशिना, काये इति गम्यते । यया
सा संघाटीवद्धिका, तस्याः, णमित्यलङ्कारे, समतले द्वयोरपि

भुवि विन्यस्तत्वापदे पादौ यस्याः सा समनलपदिका, त-
स्याः, आतापयितुमातापनां कर्तुं, कल्पत इति योगः । (व-
क्षिप स्ति) क्रीडाप्रधाना (गोष्ठि स्ति) जनस्य समुदायविशेषः ।
(नरवइद्विद्विषार स्ति) नृगानुज्ञातकामचारा (अम्मापीइ-
निययानिप्पियास्ति) मायादैनिरपेक्षा (वेसविहारकयनिके-
य स्ति) वेश्याविहारेषु वेश्यामन्दिरेषु कृतो निकेतो निवासो
यया सा तथा । (खाणुविहअविणयप्पदाणा) इति कएट्यम् ।
(पुप्फपुरियं रएइ स्ति) पुष्पशेखरं करोति । (पाए रएइ स्ति)
पादावलककाऽऽदिना रञ्जयति । पाणान्तेरे-“रोवेइ स्ति” घृतज-
लाभ्यामाञ्जयति । (सरीरवाउसिय स्ति) वकुशः शवश्चाचिरित्रः,
स च शरीरत उपकरणतश्चेत्युक्तं, शरीरवकुशा तादृभूयाऽनुव-
र्तिनीति । (ठाणं नि) कायोत्सर्गस्थानं निपदनस्थानं वा श-
र्यां स्वध्वर्तनं नैवेधिकीं स्वाध्यायज्जुमि चिन्तयति करोति ।
“ आलोएहिं जाव ” इत्यत्र यावत्करणात्-“ निहाइ गरि-
हाइ पक्खिमाहि विउट्टाहि विसोहेहि अकरणयाए अम्मुडे-
हि अहारिहं तथोक्कम्मं पायच्छित्तं पाडिबज्जाहि । ” इति इदं-
मिति । तत्राऽऽशोचनं गुरोर्निवेदनं, निन्दनं पश्चात्तापो, गर्हणं गु-
हसमत्तं निन्दनमेव, प्रतिक्रमणं मिथ्यादुष्कृतदानलक्षणम्,
अकृत्याभिवर्तनं वा । विप्रोदनमनुबन्धच्छेदनं, विशोधनं प्रतानां
पुनर्नवीकरणं, शेषं कएट्यमिति । (पाडिपक्कं ति) पृथक्
(अणाहट्टिय स्ति) अवधिमानोपघट्टको यदच्छ्रया प्रवर्त-
मानाया हस्तपादादिना निघर्तको यस्याः सा तथा । तथा ना-
स्ति निवारको मैवं कार्पोरित्येवं निषेधको यस्याः सा तथा ।
(अज्जायाए स्ति) अद्यप्रभृति (अग्वं व स्ति) अर्घः पुण्याऽऽदीनि
पूजाकृत्याणि, (पज्जं व स्ति) पादहितं पाद्यं, पादप्रक्षालनस्नेह-
नोद्धर्तनाऽऽदि । मद्यमधुप्रसन्नाऽऽस्याः सुराभेदा एव । (जिणपकि-
माणं अच्चाणं करेइ स्ति) कस्याश्चिद् वाचनायामेतावदेव इदयते ।
वाचनान्तरेऽत्र तु-“ एहायां जाव सव्वालंकारविभूसिया मज्जण-
घराओ पक्खिक्खमइ, पाडिक्खिक्खमइत्ता जेणव जिणघरे
तेणव उवागच्छति, उवागच्छत्ता जिणघरं अणुप्पविसंति,
अणुप्पविसत्ता जिणपकिमाणं आलोए पणामं करेइ, करेइ-
त्ता लोमहत्थयं परामुसइ, परामुसत्ता एवं जहा सूरियाओ
जिणपकिमाओ अचेति, तहेव भाणियव्वं जाव धुवं रहइ स्ति । ”
इह यावत्करणादर्थत इदं इदम्-लोमहस्तकेन जिनप्रतिमां
प्रमाष्टि, सुरभिणा गन्धोदकेन स्नपयति, गोशोपेचन्दनेनानु-
लिम्पति, वस्त्राणि निवासयति, ततः पुष्पाणां माल्यानां, अ-
रुचिनामाल्ययुग्मैः । गन्धानां चूर्णानां, घ्राणाणामभरणानां वाऽऽ-
रोपणं करोति स्न, मालाकल्लापावहम्यनं पुष्पप्रकरं, तद्भुवैर्द-
र्पणाऽऽद्यैर्दमज्जलकाले रचनं करोति ।

रुद्धत्ता वामं जाणुं अचेति, अचेत्ता दाहिणं जाणुं
धराणितल्लंसि णिसीयइ, णिसीयत्ता तिकखुत्तो मुच्चाणं
धराणितल्लंसि निवेसेइ, निवेसेत्ता ईसिं पच्चुष्मइ, पच्चु-
ष्मत्ता करयत्तं जाव कट्टु एव वयासी-नमोऽस्तु णं
अरिहंताणं जगन्ताणं आदिगराणं तित्थगराणं सयं
संयुष्माणं जाव ठाणं संपत्ताणं वेदइ, नमसइ, वं-
दिता एमंसित्ता जिणघराओ पडिणिकलमति, पकि-
णिकलमत्ता जेणव अंतेउरे तेणव उवागच्छइ । तए
णं तं दोवइरायवरकल्लं अंतेउरियाओ सव्वालंकार-

विनूतियं करेति, किं ते वरपायपत्तनेउर० जाव चेडिया-
चकवाडमयहरगंदपरिक्खिता अंतेउराओ पणिणि-
क्खमति, पणिणिक्खमइत्ता जेणेव वाहिरिया उवडाणसाला
जेणेव चाउगंधंते आमरहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
किडावियाए होडियाए सच्चि चाउगंधंते आसरहं डुरूह-
ति । तए णं मे धट्टज्जुणे कुमारे दोवईए रायवरकक्षाए सा-
रत्थयं करेति । तए णं सा दोवई रायवरकक्षा कंपिल्लपुरं ण-
यरं मज्जं मज्जेणं जेणेव सयंवरमंरुवे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता रहं ठवंड, ठवंत्ता रहाओ पच्चोरुहति,
पच्चोरुहइत्ता किडावियाए होडियाए सच्चि सयंवरमंडवं
अणुप्पविसति, अणुप्पविमइत्ता करयत्त० तेसिं वासुदेवपामो-
क्खाणं वहुणं रायवरसहस्साणं पणामं करेति । तए णं सा
दोवई रायवरकक्षा एगं महं गिरिदामगंरुं, किं ते पारुडम-
द्वियं चंपय० जाव सत्तच्छयाईहिं गंधद्वणिम्मयंतं परमसुह-
फासं दरिसणिज्जं गिणहति । तए णं सा किडाविया सु-
रूवा० जाव वामहत्येणं चिह्नं दप्पणं गहेज्जण सा सत्त-
द्वियं दप्पणसंकंतविंदसिए य से दाहिणेणं हत्येणं
दरिसेइ पवररायसीहे फुरुविसयविसुद्धरिजियगंभीरमहुरभ-
णिया सा तेसिं सव्वेमि पत्थिवाणं अम्मापिउणं वंससत्त-
सामत्यगोत्तविकंतिकंतिवहुविहआगममाहप्पूरुव[जोव्वणगु-
णलावण] कुड्ढसीडजाणिया कित्थणं करेति, पढं च ताव
वणिहपुंगवाणं दसारवरवीरपुरिसाणं तिल्लोक्कवलवगाणं
सत्तुसयसहस्माणं माणोवमद्गाणं भवमिच्छियवरपुंरु-
याणं चिन्डगाणं वड्ढवीरियरूवजोव्वणगुणलावणकित्ति-
या कित्थणं करेति । ततो पृणो उगमेणमाईणं जायवाणं
जाणइ य सोहगरूवकलियवरेहिं वरपुरिसगंधहत्थीणं जो
हु ते होइ हिययदइओ । तए णं सा दोवई रायवरकक्षागा
वहुणं रायवरसहस्साणं मज्जं मज्जेणं समइत्थमाणं ।
समइत्थमाणी पुव्वकयणियाणेणं चोडज्जमाणं चोडज्जमा-
णं । जेणेव पंच पंरुवा तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता ते-
पंचपंडवे तेणं दसप्पवसेणं कुमुमदामेणं आवेदियपरिवेदियं
करेति, करेत्ता एवं वयासी-एए णं मए पंच पंरुवा वरि-
या । तए णं ताई वासुदेवपामोक्खाणि वहुणि रायसह-
रूसाणि महया महया सदेणं उग्घोसेमाणे उग्घोसेमाणे एवं
वयंति-सुवरियं खड्डु जो दोवईए रायवरकक्षाए चि कट्टु
सयंवरमंडवाओ पणिणिक्खमति, पणिणिक्खमिन्ता जेणेव
सयाई आवासे तेणेव उवागच्छंति । तए णं धट्टज्जुणे कु-
मारे पंचपंरुवे दोवई च रायवरकक्षं चाउगंधंते आसरहं
दुरूहति, दुरूहत्ता कंपिल्लपुरं मज्जं मज्जेणं० जाव सयं
भवणं अणुप्पविसति । तए णं डुवए राया पंचपंरुवे दोव-
इ च रायवरकक्षं पडे दुरूहति, दुरूहत्ता सेयापीएहिं

कलसेहिं मज्जावेति, मज्जावेत्ता अग्निहोमं करेति, करे-
त्ता पंचएहं पंरुवाणं दोवईए य पाणिग्गहणं कारावेइ ।
तए णं से डुवए राया दोवईए रायवरकक्षाए इमं ए-
यारूवं पीडयाणं दलयति । तं जहा-अट्ट हिरम्मकोमीओ
० जाव अट्ट पेसणकारीओ, अट्ट दामीचेडीओ, अस्सं च
विणुलं धणकणग० जाव दलयति । तए णं से डुवए राया
ताई वासुदेवपामोक्खाणं विउलेणं असणं पाणं खाइमं
साइमं वत्थगंध० जाव पडिविसज्जेति । तए णं से पंरुए रा-
या तेसिं वासुदेवपामोक्खाणं वहुणं रायसहस्साणं करयत्त
० जाव एवं वयासी-एवं खड्डु देवाणुप्पिया ! हत्थिणा-
उरे णगरे पंचएहं पंरुवाणं दोवईए देवीए कट्टाणकरे
भविस्सति, तं तुव्वे णं देवाणुप्पिया ! ममं अणु-
गिएहमाणा समोसरह । तए णं ते वासुदेवपामोक्खा पत्तेयं
पत्तेयं० जाव पढारेत्यगमणाए । तए णं से पंरुए राया
कोडुंविपुुरिसे सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छह
णं तुव्वे देवाणुप्पिया ! हत्थिणाउरे णगरे पंचएहं पंरुवाणं
पंच पासायवमिसए करेह, अब्भुगयन्मिय० वसओ० जाव
परिक्खे । तए णं ते कोडुंविपुुरिसा पणिमुण्णिंति० जाव का-
रावेति । तए णं से पंरुए राया पंचहिं पंरुवेहिं दोवईए देवीए
सच्चि हयगयरहसंपरिवुडे कंपिल्लपुराओ पडिणिक्खमति,
पणिणिक्खमइत्ता जेणेव हत्थिणाउरे तेणेव उवागए । तए
णं से पंडुए राया तेसिं वासुदेवपामोक्खाणं आगमणं जाणेत्ता
कोडुंविपुुरिसे सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छह णं
तुव्वे देवाणुप्पिया ! हत्थिणाउरस्स णयरस्म वाडिया वासु-
देवपामोक्खाण वहुणं रायसहस्साणं आवासे करेह, अणेगखं-
जसय० तहेव० जाव पच्चाप्पिणंति । तए णं ते वासुदेवपामोक्खा
वहवे रायसहस्सा हत्थिणाउरे णगरे तेणेव उवागच्छंति ।
तए णं से पंरुए राया ते वासुदेवपामोक्खा० जाव आगए जा-
णेत्ता हट्टतुडे एहाए कयवल्लिकम्मे जहा डुवए शया जहा-
रिहं आवासे दलयति । तए णं ते वासुदेवपामोक्खा वह-
वे रायसहस्सा जेणेव सयाई आवासाई तेणेव उवागच्छंति,
उवागच्छइत्ता तहेव० जाव विहरंति । तए णं से पंरुए राया
हत्थिणाउरं णयरं मज्जं मज्जेणं अणुप्पविसइ, अणुप्पवि-
सइत्ता कोडुंविपुुरिसे सदावेति, सदावेत्ता एवं वयासी-
तुव्वे णं देवाणुप्पिया ! विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं
तहेव० जाव उवण्णिंति । तए णं ते वासुदेवपामोक्खा वहवे
राया एहाया कयवल्लिकम्मा तं विउलं असणं पाणं खा-
इमं साइमं तहेव० जाव विहरंति । तए णं से पंरुए राया ते
पंचपंडवे दोवई च देविं पट्टयं दुरूहति, सेयापीएहिं कलसे-
हिं एहावेति, कल्लाणकं करेति, करेत्ता ते वासुदेवपामोक्खे

यहवे रायमहस्ते विउत्तेणं असणं पाणं खाइमं साइमं
पुप्फवत्त्य० सकारेति, संपाणेति, सम्पाणेत्ता० जाव पडिबि-
सज्जेति । तए णं तां वामुदेवपामुक्खाइं वड्डं रायां० जा-
व पडिगयाइं । तए णं ते पंच पंडवा दोवईए देवीए सक्कि
कल्लाकल्लि वारंवारणं उराव्वाइं जोगभोगां० जाव विहरंति ।
तए णं से पंफुए राया अछाया कयाइ पंचहिं पंचवेहिं कुंती देवी
दोवईए देवीए सक्कि अनेउरपरियालसाक्कि संपरिवुडा सी-
हासणवरगया विहरति । इमं च णं कच्चुल्लनारए दंमणेणं
अइचइए विणीए अंतो अंतो य कच्चुसहियए मज्जत्यउव-
त्तियए य अट्ठाणसोम्मपियदंसणे सुखे अमइलमगतप-
रिहिए कालमियचम्मउत्तरामंगरइयवच्छे दंरुक्रमंमुदुत्तये
जन्मउडदित्तमिरए जम्भोवड्पगणेत्तियमुं जमेहउवागअधरं
इत्यकयकच्चनीए पियगंधवे धरणिगोयरप्यहाणे संवर-
णावरणिउपवयणुपयणिलेभिणीसु य संक्रामणिआनिओ-
गपएणत्तिगमणीयंजणीसु य वड्डसु विज्जाइरीसु विज्जासु
विस्सुयजमे इहे रामस्स य केसदस्स य पज्जुएणपईवमं-
वअनिरुद्धनिसदस्सुयमारणयसुमुदुत्तमुहाइं जायवाणं
अरुद्धाण य कुमारकोफीणं हिययदइए मंथवए कल्लहजु-
कालाहलापिए भंरणाभिलासी वड्डसु अ समरेसु य मंपरा-
एसु दंमणए समंथं कल्लं सदक्खिणं अणुगवेसमाणे अ-
समाहिकरं दमारवरवीरपुरिसतेज्जोक्खवड्डवगाणं आमंतऊणं तं
भगवई एकमाणि गणगमणदच्छं उप्पणियं आवाहइत्ता
गणतलमज्जिदंयंते गामागरनगरखेदकव्वरुमंरंवागमु-
हपट्टणसंवाहसहस्समंरंयं धिमियपेडणीयं णिज्जयजण-
पई वसुहं आलोइंतो रम्मं हत्थिणाउरं णयरे उवागए,
पंफुरायजवणंसि अइवेणेणं संपावयइ । तए णं से पंफुराया
कच्चुल्लनारयं एज्जमाणं पासति, पासइत्ता पंचहिं पंचवेहिं
कुंतीए देवीए सक्कि आसणाओ अब्भुत्तेति, कच्चुल्लना-
रयं सत्तइययाइं पच्चुग्गच्छइ, तिकुत्तो आयाहिणं पयाहि-
यं करेति, करेत्ता वंदइ, नमंमइ, नमंसइत्ता महरिहेणं
आसणेणं उवनिमंतेति । तए णं से कच्चुल्लनारए उदगप-
रिपोसियाए दवोवरि पव्वत्थयाए निसियाए निसी-
यति, निसीयइत्ता पंडुरायं रज्जे य० जाव अतेउरे य कुस-
लोदंतं पुच्छति । तए णं से पंफुए राया कुंती देवी पंच य
पंडवा कच्चुल्लनारयं आदंति० जाव पज्जुवामंति । तए णं
सा दोवई देवी कच्चुल्लनारयं असंजयअविरयअप्पहिइय-
अपवक्खायपावकम्पे चि कहु नो आढाति० जाव णो पज्जु-
वासति । तए णं तस्म कच्चुल्लनारयस्स इमेयारूवे अब्भत्तिय-
ए चित्तिए पत्थिए मणोगयसंकपे समुप्पज्जित्या-अहो
यं दोवई देवी रूवेण० य० जाव द्वावणेण य पंचहिं पंड-

वेहिं अवदइत्ता समाणी मम णो आढाति० जाव नो पज्जु-
वामति, तं सेयं खल्लु ममं दोवईए देवीए विप्पियं करित्तए
नि कहु एवं संपेहेति, संपेहेत्ता पंफुरायं आपुच्छति, आपु-
च्छइत्ता उप्पयणियं विज्जं आवाहेइ । तए उक्किट्ठाए० जाव
विज्जाहरगइए लवणसमुदं मज्जं मज्जेणं पुरत्याजिमुहे वीईव-
यइ, उवयत्ते यावि होत्था । तेणं काट्ठेणं तेणं समएणं धा-
यईसंमं दीवे पुरच्छिमइदाहिणं छनरहवामे अवरकका नामं
रायहाण । होत्था । तत्थ णं अवरकंकाए रायहाणीए पडमणा-
भे णामं राया होत्था महया हिमवंतवणओ । तस्म णं पडमणा-
चस्स रणो सत्त देवीमयाइं अवरोधे होत्था । तस्म णं पडम-
नामस्स रणो पुत्ते सुणाने णामं पुत्ते जुवराया नि होत्था ।
तए णं से, पडमणाभे राया अतेउरंसि अवरोधे संपरिवुडे सी-
हासणवरगए विहरति । तए णं से कच्चुल्लनारए जेणेव
अवरकंका रायहाणी जेणेव पडमनामस्स रणो भवणे तेण-
व उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता पडमणाचस्स रणो जवणं-
सि म्म चि वेगेणं संपावइए । तए णं से पडमनाभे राया
कच्चुल्लनारयं एज्जमाणं पामति, पासइत्ता आसणाओ
अब्भुत्तेति, अग्गेणं० जाव आमणेणं उवनिमंतेइ । तए णं
से कच्चुल्लनारए उदगपरिपोसियाए दवोवरि पव्वत्थ-
याए निसियाए निसीयइ० जाव कुमलोदंतं आपुच्छति ।
तए णं से पडमनाने राया णियओरोहे जायविमहए कच्छु-
ल्लनारयं एवं वयासी-तुमं देवाणुप्पिया ! वड्डणि गामाणि०
जाव गिहाइं अणुप्पविस्समि, तं अत्थियाइं ते कहिं वि देवा-
णुप्पिया ! एमिस्स ओरोधे दिट्ठपुच्चे, जारिसए णं मम अ-
वरोधे । तए णं से कच्चुल्लनारए पडमेणं रखा एवं जुत्ते समाणे
ईमं विहभियं करेति, करेत्ता एवं वयासी-सरिसेणं तुमं
पडमनाभा ! तस्म अगमदुहुरस्स । के णं देवाणुप्पिया ! से अ-
गमदुहुरं ? एवं वयामी । जहा मदिलणाए । एवं खल्लु देवाणु-
प्पिया ! जंबुदीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणाउरं णयरे दु-
वयस्स रणो धूया जुलणीए देवीए अत्तया पंफुस्स सुहा
पंचएहं पंडवाणं भारिया दोवई णामं देवी रूवेण य० जाव
उक्किट्ठा उक्किट्ठमरीरा, दोवईए देवीए छिन्नस्स वि पायंगुट्ठस्म
अयं तव अवरोहे सयमं कल्लं ण अग्घइ चि कहु पडमणाभं
रायं आपुच्छति, आपुच्छइत्ता० जाव पकिणए । तए णं से
पडमणाभे राया कच्चुल्लनारयअंतिए एयमं सोच्चा णि-
सम्म दोवईए देवीए रूवे य लावणे य जोव्वणे य
मुच्छिणं मिच्छे जेणेव पोसहसाव्वा तेणेव उवागच्छइ, उ-
वागच्छइत्ता पोसहसालं० जाव तं पुव्वसंगइयं देवं एवं व-
यासी-एवं खल्लु देवाणुप्पिया ! जंबुदीवे दीवे भारहे वासे
हत्थिणाउरं णयरे० जाव सरीरा, तं इच्छामि णं देवाणुप्पि-

या ! दोवई देवि इह हवमाणीयं । तए णं पुव्वमंग-
इए देवे पउमणाजं एवं वयासी-नो खलु देवाणुप्पिया !
एयं जूयं वा, एयं जव्वं वा, एयं जविस्सं वा, जं णं दोवई
देवी पंचपंमेवे मोत्तूण अछेणं पुरिसेणं सच्चि उराळाई
भोगजोगाई० जाव विहरिस्सइ, तहा वि य णं अहं तव
पीइडाए दोवई देवि इह हवमाणेमि त्ति कट्टु पउमणाजं
आपुच्छइ, ताए उक्किडाए० जाव ढवणसमुदं मज्जं मज्जेणं
जेणेव हत्थिणाउरे नगरे तेणेव पहरेत्थगमणाए । तेणं
कालेणं तेणं समएणं हत्थिणाउरे नगरे जुहिद्धिस्स राया
दोवईए देवीए सच्चि उप्पि आगासतत्तांसि सुहपसुत्ते या-
वि होत्था । तए णं से पुव्वसंगइए देवे जेणेव जुहिद्धिस्स
राया जेणेव दोवई देवी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
दोवईए देवीए सोवणि दत्तयइ, दत्तयित्ता दोवई देवि
गेएहइ, गेएहइत्ता ताए उक्किडाए० जाव जेणेव अवरकंका
रायहाणी जेणेव पउमणाजस्स जवणे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता पउमणाजस्स जवणंमि असोगवणियाए दो-
वई देवि ठावेइ, सोवणि अवहरति, जेणेव पउमणाजे राया
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता एवं वयासी-एस णं दे-
वाणुप्पिया ! मए हत्थिणाउराओ णयराओ दोवई देवी
इह हवमाणीया तव असोगवणियाए चिद्धति, अओ परं
तुमं जाणासि त्ति कट्टु जामेव दिसिं पाउव्वए तामेव
दिसिं पणिगए । तए णं सा दोवई देवी तओ मुहुत्तंतरस्म
पणिबुद्धा समाणी तं भवणं असोगवणियं च अपच्चइं
जाणमाणी एवं वयासी-नो खलु अमहं इमे सए पासाए,
णो खलु एसा अमहं सगा असोगवणिया, तं ण णज्जति
णं अहं केणइ देवेण वा दाणवेण वा किप्परेण वा किप्पु-
रिसेण वा महोरगेण वा गंधवेण वा अस्सस्स रणो असोग-
वणियं साहरिय त्ति कट्टु ओहयमणसंकप्पा० जाव जियायति ।
तए णं से पउमणाभे राया एहाए० जाव मन्वात्तंकारविज्जू-
सिए अंतैउरपरियात्तसद्धिं संपरिवुडे जेणेव असोगवणिया
जेणेव दोवई देवी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता दोवई
देवि ओहय० जाव भियायमाणि पासइ, पामइत्ता एवं
वयासी-किं णं तुमं देवाणुप्पिए ! ओहय० जाव जियाहि, एवं
खलु तुमं देवाणुप्पिया ! ममं पुव्वसंगइएणं देवेणं जंबुद्धी-
वाओ जारहाओ वासाओ हत्थिणाउराओ णयराओ
जुहिद्धिस्सस्स रणो भवणाओ साहरिया, तंमा णं तुमं देवा-
णुप्पिया ! ओहय० जाव जियाहि, तुमं णं मए सद्धिं विज्ज-
त्ताई जोगभोगाई० जाव विहराहि । तए णं सा दोवई देवी
पउमणाभं रायं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया !
जंबुद्धीवे दीवे भारहे वासे वारवईए नयरीए कएहे णामं

वासुदेवे मम पियाभाउए परिवसइ, तं जइ णं से उएहं
मासाणं मम कूवं नो हवमागच्छति, तए णं अहं देवा-
णुप्पिया ! जं तुमं वदसि तस्स आणाउवाय-
वयणाणेदेसे चिट्ठिस्सामि । तए णं से पउमणाभे दोवईए
देवीए एयमठं पमिसुणेति, पडिसुणेत्ता दोवई देवि कसं-
तेउरे उवेति । तए णं सा दोवई देवी उट्ठं उट्ठेणं अणिक्खि-
त्तेणं आयंविज्जपरिग्गहिणं तवोक्कमेणं अप्पाणं जावे-
माणी विहरइ । तए णं से जुहिद्धिस्स राया तओ मुहुत्तंत-
रस्म पडिबुद्धे समाणे दोवई देवि पासे अपासमाणे सय-
णिज्जाओ उट्ठेइ, उट्ठेत्ता दोवईए देवीए सव्वओ समंता
मग्गणगवेसणं करेइ, दोवईए देवीए कत्थइ सुइं वा खुइं वा
पवित्तिं वा अत्तजमाणे जेणेव पंमुराया तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता पंडुरायं एवं वयासी-एवं खलु ताओ ! ममं
आगासतत्तांसि सुहपसुत्तस्स पासाओ दोवईए देवीए ण
एज्जति-केणइ देवेण वा दाणवेण वा किप्पुरिसेण वा कि-
प्परेण वा महोरगेण वा गंधवेण वा हिया वा, णीया वा,
उक्खित्ता वा, तं इच्छामि णं ताओ ! दोवईए देवीए सव्व-
ओ समंता मग्गणगवेसणं करित्तए । तए णं से पंमुराया
कोरुंविज्जपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं
तुमं देवाणुप्पिया ! हत्थिणाउरे नगरे सिंघारुगतगचउक्क-
चच्चरमहापहपहेसु महया महया सहेणं उग्गोसेमाणा उग्गो-
सेमाणा एवं वयह-एवं खलु देवाणुप्पिया ! जुहिद्धिस्स
रणो आगासतत्तांसि सुहपसुत्तस्स पासाओ दोवई देवी ण
एज्जइ केणइ देवेण वा दाणवेण वा किप्पुरिसेण वा किप्परेण
वा महोरगेण वा गंधवेण वा हिया वा णीया वा उक्खित्ता वा ।

(वामं जाणुं अंचेइ स्ति) उक्तिपतीत्यर्थः । (दाहिणं जाणुं धर-
णितलंसि निहट्टु) निहत्य, स्थापयित्वेत्यर्थः । (तिक्खुत्तो मुद्धाणं
धरणितलंसि निवेसेइ) निवेशयतीत्यर्थः । (ईसिं पच्छुस्समति,
पच्छुस्समइत्ता करयत्तपरिग्गहिणं अज्जलि मत्थए कट्टु एवं व-
यासी-नमोऽस्तु णं अरहंताणं० जाव संपत्ताणं वंदति, नमंसइ,
णमंसइत्ता जिणवराओ पणिक्खिस्समति, पणिक्खिस्समइत्ता ।) त-
त्र वन्दति चैत्यवन्दनविधिना प्रसिद्धेन, नमस्यति पश्चात्प्रणिधा-
नाऽऽदियोगेनेति वृत्ताः । न च औपद्याः प्रणिपातदण्डकमात्रं
चैत्यवन्दनमभिहितम्, सूचनात् सुत्र इति सूत्रप्रामाण्यादन्यस्या-
पि श्रावकाऽऽदिदेवावदेव तदिति मन्तव्यम् । चरितानुवादरूपत्वा-
दस्य । न च चरितानुवादवचनानि विधिनिषेधसाधकानि भ-
वन्ति, अन्यथा सूर्याभाऽऽदिदेववक्तव्यतायां बहूनां शस्त्राऽऽदि-
वस्तुनामर्चनं श्रूयत इति तदपि विधेयं स्यात् । किं चावि-
रतानां प्रणिपातदण्डकमात्रमपि चैत्यवन्दनं संभाव्यते, यतो
वन्दते, नमस्यतीति पदद्वयस्य वृत्तान्तरव्याख्यानमेवमुपदर्शि-
तं जीवाभिगमवृत्तिकृता । विरतितमामेव प्रसिद्धचैत्यवन्दन-
विधिर्भवति, अन्येषां तथाऽभ्युपगमपुरस्सरकायोत्सर्गास्तिकेः ।
ततो वन्दते सामान्येन, नमस्करोति आशयवृत्तेः प्रीत्युत्थानरू-
पनमस्कारेणेति । किं च-“समणेण सावपण य, अवस्स का-
यव्वयं हवति जम्हा । अंतो अहो नित्तिस्स य, तम्हा आव-

स्वयं नाम ॥ १ ॥ ” तथा-“ जं णं समणो वा समणी वा सावओ वा साविआ वा तच्चित्ते तद्धेस्से तम्मणे उजओ कालं आवस्सए चिंठंति, तं णं लोचचरियए भावावस्सए । ” इत्यादेरनुयोगादवचनात् । तथा सम्पददर्शनसंपन्नः प्रवचनभक्तिमान् पद्धिधाऽऽवश्यकनिरतः पदस्थानकयुक्तश्च आवको भवतीत्युमास्वातिवाचक्यचनात् आवकस्य पद्धिधाऽऽवश्यकसिद्धावाचक्यकान्तगतप्रसिद्धं चैत्यचन्दनं सिद्धमेव भवतीति । (सारत्थ्यं ति) सारत्थ्यं सारथिकर्म “ तए णं सा किड्ढाविया ” इत्यादौ यावत्करणादेवं दृश्यम्-“ सामावियचस्सं चोद्दहजणस्स ऊसुयकरं विचित्रमणिरयणवद्धकुरुअं ति । ” तत्र क्रीडापिका क्रीडनधारी, (साजावियघस्सं ति) स्वाभाविकोऽकैतवकृतो धर्मो धर्मेण यस्य स तथा तं, दर्पणमिति योगः । (चोद्दहजणस्स ऊसुयकरं ति) तरुणत्वोक्त्य औत्सुक्यकरं प्रेक्षणजम्बुद्वारं (विचित्रमणिरयणवद्धकुरुअं ति) विचित्रमणिरत्नैर्बद्धः कुरुको मुष्टिग्रहणस्थानं यः स तथा तं (चिल्लगं) दीप्यमानं, दर्पणमादर्शम् (दप्पणसंकंनविबन्धंस्सि ए से ति) दर्पणे संक्रान्तानि यानि राक्षां विम्बानि प्रतिविम्बानि तैः संदर्शिता उपलभ्यन्ता ये ते तथा तांश्च (से) तस्याः दक्षिणहस्तेन दर्शयति स्म, औपचा इति प्रक्रमः । प्रवरराजसिंहाद्, स्फुटमर्थेनो विशदं, वर्णतः विशुद्धं, शब्दार्थदोषरहितं, रिमितं खरबोलनाप्रकारोपेतं, गम्भीरं मेघशब्दवद् मधुरकर्णसुखकरं, भणितं जपितं यस्याः क्रीडापिकायाः सा तथा तम्, तथा (तेषां) मातापितरौ वंशाऽऽदिकं हरिवंशाऽऽदिकं, सर्वमापस्त्वैक्यकरमथवसानकरं च । सामर्थ्यं बलं, गालं गौतमगोत्राऽऽदि, विक्रान्तिं विक्रमं, कान्तिं प्रभां, पाठान्तरेण कीर्तिं वा प्रख्यातिं, बहुविधाऽऽगमं नानाविधशास्त्रविशारदतामित्यर्थः, माहात्म्यं मद्गानुवातां, कुलं वंशस्याचान्तरभेदं, शीलं च स्वभावं जानाति या सा तथा, कीर्तनं करोति स्मेति । वृष्टिपुङ्गवानां यदुग्रधानानां दशाराणां समुद्रविजयाऽऽदीनां, दशारूपं वा बालुदेवस्य ये वरा वाराश्च पुरुषास्ते तथा, ते च ते त्रैलोक्येऽपि बलवन्तश्चेति विग्रहः । वीरास्तेषां शुशुभतसहस्राणां रिपुलक्षाणां मानमवमृद्भूतिं ये ते तथा तेषां, तथा भविष्यतीति जवा भाविनी सा सिद्धिर्येषां ते जवसिद्धिकास्तेषां मध्ये वरपुण्योक्ताणीव वरपुण्यरीकाणि ये ते तथा तेषाम् (चिल्लगणं ति) दीप्यमानानां तेजसा । तथा-बलं शरीरं, बर्हि जीवमवर्धं, रूपं शरीरसौन्दर्यं, यौवनं तारुण्यं, गुणान् सौन्दर्याऽऽदिन्, लावण्यं च स्पृहणीयतां कीर्तयति या सा तथा, क्रीडापिका कीर्तनं करोति स्मेति पूर्वोक्तमपि किञ्चिद्विशेषाभिधानायाभिहितमिति न दुष्टम् । (समइत्थमाणी ति) समतिक्रामन्ती (दसद्धवणेण ति) इह श्रीदामगणकेन पूर्वगृहीतेनेति सम्बन्धनीयम् । (कल्लाणकरे ति) कल्याणकरणं मङ्गलकरणमित्यर्थः । (इमं च णं ति) इतश्च (कच्चुल्लए नारए चि) एतन्नामा तापसः । इह क्वचिद् यावत्करणादिदं दृश्यम्-“ वंसणेण अइभइए ” भूददर्शनमित्यर्थः । (विणीए अंतो अंतो य कच्चुसहियए) अन्तराऽन्तरा दृष्टविस्तारं, केलीप्रियत्वादित्यर्थः । (मज्जत्थववत्थिए य चि) माध्यस्थ्यं समनामभ्युपगतो, व्रतग्रहणत इति भावः । (अल्लोणसोम्मपियदंस्सेण सुरुवे) आल्लोणानामाश्रितानां सौम्यमर्तुं प्रियं च दर्शनं यस्य स तथा । (अमल्लसगलपरिदिए) अमल्लिनं सकलमखण्डं, शकलं वा खण्डं, बलकवास इति गम्यते । परिहितं नि-

वसितं येन स तथा । (कालमित्यवमउत्तरासंगरइयवच्छे) काष्ठमृगचर्म उत्तरासङ्केन रचितं वस्त्रमि येन स तथा । (वंसकमंडलुहत्थ जडामडदित्तिसिरए) जण्णोवइयगणेत्तियमुजमेहववागल्लघरे) गणेत्रिका वस्त्राकृतं कक्षाचिकामरणं, मुञ्जमेखलासुक्ष्मयः कटीद्वारकः, बलकलं तरुत्वक् (इत्यक्यकच्छमीए) कच्छपिका तदुपकरणविशेषः । (पियंगधवे) गन्धर्वप्रियः गीतप्रियः । (धरणिगोयरएवण) आकाशगामित्वात् । (संवरणावरणिउयवयणुप्पयणित्तेसणीसु य संकामणिआनिओगपप्पसिगमणीयंमणीसु य बहुसु विज्जाहरीसु विज्जासु विस्सुयजसे) इह संवरण्यादिविद्यानामर्थः शब्दानुसारतो वाच्यः । (विज्जाहरीसु चि) विद्याधरसंबन्धिनीषु, विश्रुतयशाः ख्यातकीर्तिः । (इहे रामस्स य केसवस्स य पञ्चुन्नपईवसंबअनिरुद्धनिसदइस्सुयसारणगयसुमुहड्डमुहार्ईणं जायवणं अदुछाण य कुमारकोडीणं दिउयदइए) वल्लन इत्यर्थः (संथवए) तेषां संस्तावकः (कलहसुक्ककोलाहलपिण) कलहो वाग्युक्तं, युद्धं तु आयुधयुक्तं, कोलाहलो बहुलो कम्पडाध्वनिः । (मंरुणाजिहासी) मण्डनं पिष्टातकाऽऽदिभिः (बहुसु य समरसंपरायसु) संग्रामेष्वित्यर्थः । (वंसणए समंतओ कलहं सदक्खिणं ति) सदानमित्यर्थः । (धणुगवेसमाणे असमाहिकरे दसारवरवीरपुरिसतेलोकबलवगणं आमंतेल्लणं तं भगवति एक्कमणि गणणगमणइच्छं उप्पइणियं) जाव गणतल्लमभिर्बलवन्तो गामागरनगरखेरुक्कवक्कमन्धवदोणमुदपट्टणसंवाहसहस्समंभियं थिमियमेइणीयं णिडभयजणपदं बहुहं ओओइंतो रम्मं इत्थिणाउरं खगरं उवागए,) (असंजयअविरयअप्पनिहयअप्पवच्चकायपावकम्मं चि कट्ठु) असंयतः संयमरहितत्वात्, अविरतो विशेषतपस्यरत्नत्वात् प्रतिहतानि न प्रतिषेधितानि अतीतकालकृतानि निन्दनतः न प्रत्याख्यातानि च भविष्यत्कालभावीनि पापकर्माणि प्राणतिपाताऽऽदिक्रिया येन । अधवा-न प्रतिहतानि सागरोपमकोटाकोट्याऽन्तःप्रवेशनेन सम्भक्त्वल्लभतः, न च प्रत्याख्यातानि सागरोपमकोटाकोट्या संख्यातसागरोपमेन्यूनताकरणेन सर्वैरितित्वाजतः पापकर्माणि ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदीनि येन स तथेति पदलप्य च कर्मधारयः । (कूवं ति) कूजकं व्यावर्तकबलमिति भावः ।

तं जो णं देवाणुप्पिया । दोवईए देवीए सुइं वा खुइं वा पविंत्ति वा परिकइई, तस्स णं ते पंसुए राया विडलं अत्थसंपयाणं दलइ चि कहु घोसणं घोसावेह, एयमाणत्तियं पच्चपिणह । तए णं ते कोकुंभियपुरिसा० जाव पच्चपिणंति । तए णं से पंसुए राया दोवईए देवीए कत्थइ सुइं वा० जाव अलभमाणे कुंति देवि सहावेति, सहावेत्ता एवं वयासी-गच्छह णं तुमं देवाणुप्पिया । वारवई नगरि कएइस्स वासुदेवस्स एयमइं णिवेदेहि, कएइ णं परं वासुदेवे दोवईए देवीए मगणगवेसणं करेज्जा, अन्नहा न नज्जइ दोवईए देवीए सुइं वा खुइं वा पविंत्ति वा अवल्लभेज्जा । तए णं सा कुंती देवी पंसुएतां रण्णा एवं वुत्ता समाणी० जाव पडिसुणेति, पडिसुणेत्ता एहाया कयवडिक्कम्मा इत्थिखंवरगया इत्थिणा-उरं नयरं मज्जं मज्जेणं णिगच्छइ. णिगच्छइत्ता कुरुज-णवयं मज्जं मज्जेणं जेणव सूरट्ठा जणवए जेणव वार-

वई णयरि जेणेव अगुज्जाणे तेणेव उवागच्छइ, उवा-
गच्छइत्ता हत्थिखंधाओ पचोरुहइ, पचोरुहिता को-
कुंवियपुरिसे सदावेइ, सदावेत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं
तुब्बे देवाणुप्पिया ! जेणेव वारवई नगरं तेणेव वारवई ण-
गरिं अणुप्पविसइ, अणुप्पविसित्ता कएहं वासुदेवं क-
रयल० जाव एवं वयह-एवं खलु साभी ! तुब्बं पिउत्त्या कुं-
ती देवी हत्थिणाउराओ णगराओ इह इव्वमागया तुब्बं
दंसणं कंलइ । तए णं ते कोकुंवियपुरिसा० जाव कहिं-
ति । तए णं कएहे वासुदेवे कोकुंवियपुरिसाणं अंतिए ए-
यमइ सोच्चा णिसम्म हइतुइ हत्थिखंधवरगए हयगय०
जाव वारवईए णयरिए मज्जं मज्जेणं जेणेव कुंती देवी
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता हत्थिखंधाओ पचोरुहइ,
पचोरुहइत्ता कुंतीए देवीए पायभगहणं करोति, करोत्ता कुंतीए
देवीए सच्चि हत्थिखंधं उरुहति, उरुहइत्ता वारवई न-
गरिं मज्जं मज्जेणं जेणेव सए गिहं तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता सयं गिहं अणुप्पविसति । तए णं से कएहे वा-
सुदेवे कुंतिं देविं एहायं कयवक्षिकम्मं जिमियत्तुत्तरागयं०
जाव सुहाभणवरगयं एवं वयासी-तंदिमह णं पिउत्त्या !
किमागमणपओयणं ? । तए णं सा कुंती देवी कएहं वासु-
देवं एवं वयासी-एवं खलु पुत्ता ! हत्थिणाउरे णये जुहिट्टि-
हस्स रएणो आगामतलगंसि सुहप्पमुत्तस्स दोवईए देवीए
पासाओ ण एज्जइ केणइ अवाहिया वा० जाव उक्खित्ता वा,
तं इच्छामि णं पुत्ता ! दोवईए देवीए मगगणवेसणं कयं ।
तए णं से कएहे वासुदेवे कुंतिं देविं पिउत्त्यं एवं वयासी-
जं नवरं पिउत्त्या ! दोवईए देवीए कत्तइ सुइं वा ० जाव झ-
जापि, तो णं अहं पायालाओ वा भवणाओ वा अरुभर-
हाओ वा समंताओ दुवई देविं साहत्थि उवणेमि चि कडुकुंतिं
पिउत्त्यं सकारेइ, सम्माणेइ, सम्माणेत्ता० जाव पडिविसजेइ ।
तए णं सा कुंती देवी कएहेणं वासुदेवेणं पक्खिसज्जिया
समाणी जामेव दिसिं पाउब्बनूया तामेव दिसिं पक्खिगया ।
तए णं से कएहे वासुदेवे कोकुंवियपुरिसे सदावेइ, सदा-
वेत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं तुब्बे देवाणुप्पिया ! वारवई
णयरिं एवं जहा पंरु तद्वा घोसणं घोसावेति, घोसावेत्ता०
जाव पक्खिपिणंति, पंरुस्स जहा । तए णं से कएहे वासुदेवे
अस्यया कयाइं अंतो अंतउरगए ओरोहे० जाव विहरति ।
इमं च णं कच्छुण्णारए जेणेव कएहस्स रएणो गिहं
तेणेव० जाव समोवए० जाव णिसीइत्ता कएहं वासुदेवं कु-
सज्जोदंतं पुच्छइ । तए णं से कएहे वासुदेवे कच्छुण्णं णारयं
एवं वयासी-तुमं णं देवाणुप्पिया ! बहूणि गामाणि० जाव
अणुप्पविसति, तं अत्थिपाइं ते कहिं विदोवईए देवीए सुइं वा

० जाव उवन्नत्ता । तए णं से कच्छुण्णारए कएहं वासुदेवं
एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! अस्यया कयाइं धाय-
ईसंमे दीवे पुरच्छिमिहं दाहिणहत्तरं वासं अवरकंकं राय-
हाणिं गए । तत्थ णं मए पडमणाभस्स रएणो भवणंसि दोवई
देवी जारिसिया दिट्ठपुव्वा यावि होत्था । तए णं से कएहे
वासुदेवे कच्छुण्णं णारयं एवं वयासी-तुब्बं चैव देवाणुप्पि-
या ! एयं पुव्वकम्मं । तए णं से कच्छुण्णारए कएहेणं वा-
सुदेवेणं एवं बुत्ते समाणे उप्पयणिं विज्जं आवाहति, जा-
मेव दिसिं पाउब्बनूया तामेव दिसिं पक्खिगए । तए णं से
कएहे वासुदेवे दूतं सदावेइ, सदावेत्ता एवं वयासी- ग-
च्छइ णं तुमं देवाणुप्पिया ! हत्थिणाउरं णयरं पंरुस्स रएणो
एयमइ निवेदेह-एवं खलु देवाणुप्पिया ! धायईसंमे दीवे
पुरच्छिमिहं अवरकंकाए रायहाणीए पडमणाभस्स भवणंसि
दोवईए देवीए पवत्ती उवन्नत्ता, तं गच्छंतु पंच पक्खा चाउरं-
गिणीए सेणाए सच्चि संपारिचुमे पुरच्छिमवेयाञ्जिनमुहाए ममं
पक्खिवाक्षेमाणा चिट्ठंतु । तए णं से दूते० जाव भणइ-पक्खिवाक्षे
माणा० जाव चिट्ठइ, ते वि० जाव चिट्ठंति । तए णं से कएहे
वासुदेवे कोकुंवियपुरिसे सदावेइ, सदावेत्ता एवं वयासी-ग-
च्छइ णं तुब्बे देवाणुप्पिया ! समाहियं भेरिं ताडेह, ते वि
ताडेंति । तए णं तीए सम्पाहियाए जेरोए सइ सोच्चा समुह-
विजयपामोक्खा दस दमारा० जाव उप्पणं वज्जवगसाहस्सी-
ओ सन्नच्चवद्धा० जाव गहियाउहप्पहरणा अप्पगइया
हयगया अप्पगइया गयगया० जाव वग्गुरापरिक्खित्ता
जेणेव सत्ता सुहम्मा जेणेव कएहे वासुदेवे तेणेव उवागच्छं-
ति, उवागच्छइत्ता करयल० जाव वच्चावेति । तए णं से कएहे
वासुदेवे हत्थिखंधवरगए सकोरंमल्लइमेणं छत्तेणं थारि-
ज्जमाणेणं सेयवरचामराहिं उदुव्वमाणीहिं महया हयगय-
भरुचरुगरपट्टकरेणं वारवतीए नगरिए मज्जं मज्जेणं नि-
गच्छति, णिगगच्छइत्ता जेणेव पुरच्छिमवेयाञ्जिसमुहे तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता पंचहिं पंरुवेहिं सच्चि एगओ मित्र-
ति, खंधावारनिवेगं करोति, करोत्ता पोसहमालं कारावेइ, कारा-
वेत्ता पोसहमालं अणुप्पविसति, अणुप्पविसइत्ता सुट्ठियं
देवं मणसीकरेमाणे चिट्ठति । तए णं कएहस्स वासुदेवस्स
अट्टमत्तत्तंसि परिणममाणंसि सुट्ठिओ० जाव आगओ । भण
देवाणुप्पिया ! जंमए कायव्वं ? । तए णं से कएहे वासुदेवे
सुट्ठियं देवं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! दोवई दे-
वी० जाव पडमणाभस्स जवणंसि साहरिया, तं णं तुमं देवा-
णुप्पिया ! मम पंचहिं पंरुवेहिं सच्चि अप्पछइस्स णएहं र-
हाणं वज्जणसमुहे मगं वियराहि, जं णं अहं अवरकंकं रा-
यहाणिं दोवईए देवीए कूवं गच्छामि । तए णं से सुट्ठिए देवे

कएहं वासुदेवं एवं वयासी—किं एं देवाणुप्पिया ! जहा चेव
पउमणाभस्स रसो पुव्वसंगतिएणं देवेणं दोवईं जाव सा-
हरिया, तह चेव दोवईं देविं धायईसंभाओ दीवाओ नारहा-
ओ वासाओ जाव हत्थिणाउरं साहरामि, उदाहृ पउमणाजं
रायं सपुरवज्जवाहणं जवणममुदे पव्वित्थवामि ? । तए एं
मे कएहं वासुदेवे मुट्ठियं देवं एवं वयासी—मा णं तुमं
देवाणुप्पिया ! जाव माहरादि । तुमं णं देवाणुप्पिया !
जवणममुदे अप्पत्तस्स जएहं रहाणं मगं नितराहि,
मयमेवाहं दोवईए देवीए कूचं गच्छामि । तए एं से मुट्ठिए
देवे कएहं वासुदेवं एवं वयासी—एवं होउ, पंचहिं पंडवेहिं
सच्चि अप्पत्तस्स जएहं रहाणं जवणममुदे मगं वियरइ ।
तए एं मे कएहं वासुदेवे चाउरंगिणिं सेणं पक्खिसज्जेति,
पक्खिमज्जेत्ता पंचहिं पंरुवेहिं मद्धि अप्पत्तस्स छहिं रहेहिं
लवणसमुदं मज्जे मज्जेणं वीरवयनि, जेणेव अवरकंकाए
रायहाणीए अग्गुज्जाणे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता
रहं ठावेनि, ठावत्ता दारुणं सारहिं सदावेइ, सदावेत्ता
एवं वयासी—गच्छह णं तुमं देवाणुप्पिया ! अवरकं
रायहाणिं अणुप्पविभाहि, पउमणाजस्स रसो वामेणं पाएणं
पायपीढं अवक्कमेत्ता कुंतगेणं लेहं पणामेहि, पणामेत्ता
तिवत्थिं भिउहिं निलांमे साहदु आसुरुत्ते रुट्ठे कुविए चं-
उक्किए एवं वयाहि—हं जो पउमणाजा ! अप्पत्थियपत्थिया
दुरंतपंतज्जखणा हीणपुष्पचाउदमा सिरिहिरेधिइकि-
त्तिपरिवज्जिया अज्ज न जवसि, किं एं तुमं न या-
णासि कएहस्स वासुदेवस्स जगिणिं दोवईं देविं इहं ह-
व्वमाणेसि, तं एयमहं विणएणं पव्वप्पिणाहि—जं दोवईं
देविं कएहस्स वासुदेवस्स पव्वप्पिणाहि, अहवा जुज्ज-
सज्जो णिग्गच्छाहि, एस एं कएहं वासुदेवे पंचहिं पं-
रुवेहिं सद्धि अप्पत्तस्स दोवईए देवीए कूचं हव्वमाणए ।
तए एं से दारुणं सारही कएहेणं वासुदेवेणं एवं
वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठे पडिमुणेति, पक्खिमुणेत्ता अवरकं-
कं रायहाणिं अणुप्पविभइ, जेणेव पउमणाजे राया ते-
णेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता करयत्तं जाव वच्चावेइ,
वच्चावेत्ता एवं वयासी—एस एं सामी ! मय विणयपदि-
वत्ती, इमा अस्सा मय सामिस्स समुहाऽऽणत्ति कट्ठु आ-
सुरुत्ते ५ वामपाएणं पायपीढं अवक्कमइ, अवक्कमित्ता कुं-
तगेणं लेहं पणामेइ, पणामेत्ता जाव कूचं हव्वमाणए । तए एं
से पउमणाजे राया दारुणं सारहिणा एवं वुत्ते समाणे
आसुरुत्ते ९ तिवत्थिभिउहिं निलांमे साहदु एवं वयासी—
ए अप्पणाभि एं अहं देवाणुप्पिया ! कएहस्स वासुदेव-
स्स दोवईं देविं । एस णं अहं सयमेव जुज्जनज्जे णिग्ग-

च्छामि त्ति कट्ठु दारुणं सारहिं एवं वयासी—केवलं जो
रायमत्थेमु दूते अवज्जे त्ति कट्ठु असक्कारिय असंमाणिय
अवदारेणं णिच्छुनावेमि । तए णं से दारुणं सारही पउमणा-
भेणं असक्कारिए असंमाणं जाव निच्छूदे समाणे जेणेव
कएहं वासुदेवे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता करयत्तं जाव
कएहं वासुदेवं एवं वयासी—एवं खलु अहं सामी ! तुम्ह
वयणेणं जाव णिच्छुभावेइ । तए एं से पउमणाभे राया
वत्तवाउयं महावेति, सदावेत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो
देवाणुप्पिया ! आनिसेकं हत्थिरयणं पक्खिपेह । तयाणं तरं
च णं जेयाययिउवदेममव्विगण्णविगण्णेहिं जाव उव-
णेति । तए एं से पउमणाजे राया सप्पवच्चां जाव आभि-
सेकं हत्थिरयणं पुरुहति, पुरुहत्ता हयगयचाउरंगिणीए
सेणाए परिकलिए जेणेव कएहं वासुदेवे तेणेव पहरित्थ-
गमणाए । तए एं मे कएहं वासुदेवे पउमणाभं रायं एज्ज-
माणं पामति, पासत्ता ते पंचपंरुवे एवं वयासी—हं जो
दारगा ! किं एं तुम्हे पउमणाजेणं सद्धि जुज्जेह, जयाह
पिच्छेह । तए एं ते पंच पंरुवा कएहं वासुदेवं एवं वया-
सी—अम्हे णं सामी ! जुज्जामो, तुम्हे पेच्छह । तए एं मं
पंच पाटया सप्पवच्चां जाव पहरणा रहे पुरुहंति, पुरु-
हेत्ता जेणेव पउमणाजे राया तेणेव उवागच्छति, उवाग-
च्छत्ता एवं वयासी—अम्हे वा पउमणाजे वा राय त्ति
कट्ठु पउमणाजेणं सच्चि संपल्लगे यावि होत्था । तए णं मे
पउमणाभे राया ते पंच पंरुवे खिप्पामेव हयमहियपवर-
वित्रयिचिधद्वयपक्काणं जाव दिसो दिमि पक्खिसेहेति । तए
एं ते पंच पंडवा पउमणाजेणं रत्ता हयमहियपवरवित्र-
यिणं जाव पक्खिसेहिया समाणा अयामा अवल्लो जाव
अधारणिज्ज मिति कट्ठु जेणेव कएहं वासुदेवे तेणेव उ-
वागच्छति । तए एं से कएहं वासुदेवे ते पंच पंडवे एवं वया-
सी—रहं एं तुम्हे देवाणुप्पिया ! पउमणाजेणं रत्ता सद्धि
संपल्लगा । तए एं ते पंच पंडवा कएहं वासुदेवं एवं वया-
सी—एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हे तुम्हेहिं अव्वणु-
ष्साया ममाणा सप्पवच्चा रहे पुरुहामो जेणेव पउमणाजे
राया जाव पडिहए । तए एं से कएहं वासुदेवे ते
पंचपंरुवे एवं वयासी—जइ एं तुम्हे देवाणुप्पिया ! एवं
वयंता अम्हे एो पउमणाजे राय त्ति कट्ठु पउमणाभेणं
सच्चि संपल्लगा, ततो एं तुम्हे णो पउमणाजे हयमहियप-
वरं जाव पक्खिसेहिया । तं पेच्छह एं तुम्हे देवाणुप्पिया !
अहं एो पउमणाभे राय त्ति कट्ठु पउमणाजेणं रत्ता सद्धि
जुज्जामि, रहं पुरुहति, पुरुहत्ता जेणेव पउमणाजे राया
तेणेवं उवागच्छइ, उवागच्छत्ता सेयं गोखीरहारधवलं

तणुसोद्विपसिंदुवारं कुंदेदुसाभिगासं निययस्स वज्ज-
स्म हरिसज्जणं रिउमेणाविणासकरं पंचजसं संखं
परामुसति, परामुमइत्ता मुहवाउपूरियं करोति । तए णं
तस्स पउमणाजस्स तेणं संखसदेणं वज्जतिभाए हएण
जाव पमिसेहि ।

(सुइं व त्ति) श्रूयन् इति श्रुतिः शब्दस्ताम्, (खुतिं व त्ति) क-
वणं क्षुतिः शोकाः आदिः शब्दविशेष एव, ताम्, प्रयुक्तिं वार्त्तां,
वार्तापर्यायाश्चैन इति । (हिया व त्ति) ह्यना प्रदेशान्तरे स्थापिता,
नीता नेत्रा स्वस्थानं प्रापिता, आक्षिप्ता आकृष्टैवेति । (इमा अणे-
त्यादि) इयमन्या अपरा मदीयस्वामिनः संबन्धिनी, विनयप्रति-
पत्तिरिति वर्तते । (समुहाणत्ति कट्टु) स्वमुखेन स्वकीयवदनेन
भाषिता आक्षिप्तादेशः स्वमुखाऽऽक्षिप्तिरिति कृत्वा, एवमभिधाय
(आसुवत्ते त्ति) क्रुद्धः (बलवाउए त्ति) बलव्यापुनः, सैन्य-
व्यापारवान् । (आभिसेकं त्ति) अजिपेकमर्हतीत्याभिषेक्यं, मू-
र्खाभिमित्तामेत्यर्थः । (छेयायरियउवएसमइविगएणाविगएवेहि
त्ति) छेको निपुणो य आचार्यः कलाचार्यः, तस्योपदेशात्तत्पूर्विका-
यामनेर्बुद्धेयाः कल्पनायिकक्षाः कृतिभेदास्ते तथा तैरिति । इड
यावत्करणादिदं दृश्यम्-“ सुनिउणेहि त्ति ” सुनिपुणैर्नरैः (उ-
ज्जनेनवत्थहत्थपरिवच्छियं त्ति) उज्ज्वलनेपथ्येन निर्मलवेषेण
(इत्थं त्ति) शीघ्रं, परिपक्वितः परिगृहीतः परिवृतो यः स तथा ।
नम् । (सुसज्जं) सुष्ठु प्रगुणं (वम्मियसन्नद्धवद्धकवचियउणी-
लियकच्छवद्धवेउज्जगलपवरभूसणविरायंतं) वर्मणि नि-
युक्ता वार्मिकास्तैः सन्नद्धः कृतसन्नाहो यः स वार्मिकसन्नद्धः,
बद्धं कवचं सन्नाहविशेषो यस्य स वद्धकवचः, स एव वद्धकव-
चिकः । अथवा-वर्मितः सन्नद्धो वद्धस्त्वक्त्राणवन्धनात्
कवचित्तश्च यः स तथा. भेदश्चैतेषां लोकतोऽवसेयः । एकार्थाश्चैते
शब्दाः, सन्नद्धता प्रकर्षाभिधानाद्येक्ता इति । तथा उत्पीडिता
गाढीकृता कृता हृदयरज्जुवैकुंति यस्य स तथा । ग्रैवेयकं ग्रीवाऽऽ-
भरणं बद्धं गच्छे कण्ठे यस्य स तथा । प्रवरभूपणैर्विराजमानो यः स
तथा । ततो वर्मिताऽऽदिपदानां कर्मधारयोऽतस्तम् । (अहियते-
यज्जुत्तं सललितवरकण्ठपुरविराइत्तं पणवओचूलमहुयरकयंघ-
गारं) प्रलम्बानि अवचूटानि कट्टकन्यस्ताधोमुखकूर्चका यस्य स
प्रलम्बावचूटः, मधुकैर्धर्मैर्मदजगन्धाऽऽकृष्टैः कृतमन्धकरं
येन स तथा । ततः कर्मधारयोऽतस्तम् (चित्तपरिच्छेयपच्छदं)
चित्रो विचित्रः परिच्छेको बभ्रुः प्रच्छदां वस्त्रविशेषो यस्य स
तथा तम् । (पहरणावरणभरियज्जुसज्जं) प्रहरणानां कृताऽऽदी-
नामावरणानां च कट्टकट्टानां भृतो यः स तथा । स च युद्धस-
ज्जइवेति कर्मधारयोऽतस्तम् । (सज्जत्तं सच्छायं सज्जकं
सघंठं पंचामेलयपरिमंभियाभिरामं) पञ्चभिरापीडैः शोखरैः
परिमणिकृतोऽत एवाभिरामश्च रम्यो यः स तथा । (ओसारिय-
जमलज्जुयलघंठं) अवसारितमवलम्बितं यमलं समं युगलं
द्वयोर्धण्डयोर्धनं स तथा तम् । (विज्जुपिण्णं व कालमेहं) घ-
ण्टाप्रहरणाऽऽदीनामुज्ज्वलत्वेन विद्युःकल्पत्वात्, हस्तिदेहस्य च
कालत्वेन महत्त्वेन च मेघकल्पत्वादिति । (उप्पाइयपव्वयं व च-
क्कमंतं) चङ्क्रममाणमिवौत्पातिकपर्वतम् । पाठान्तरेण-औ-
त्पातिकं पर्वतमिव (सक्खं त्ति) साक्षात् (मत्तं त्ति)
मदवन्मं (गुह्मुगुह्मुवेत्तं मणपवणजइणवेगं) मनःपवनज-
यी वेगो यस्य स तथा तं जीमम्, [मंगमिआओगं] संग्रामिक

आयोगः परिकरो यस्य स तथा तम् । (आभिसेकं हत्थिरयणं
पमिकप्पेति, पडिकप्पेत्ता उवणेति त्ति) (हयमहियपवरविच-
भिर्यिचिचद्धयपरुगे) हतमथिता अन्यर्थे हताः, अथवा हताः
प्रहारतो, मथिता मानमथनाद् हतमथिताः, तथा प्रवरा वि-
पतिताश्चिह्नवज्जः कपिध्वजाऽऽदयः, पताकाश्च तदन्या येषां
ते तथा । ततः कर्मधारयोऽतस्तान् । यावत्करणात्-“ किच्छो-
वगयपाणे त्ति ” दृश्यम् । कष्टगतजीवितव्यानीत्यर्थः । (अम्हं
वा पउमनाजे वा राय त्ति कट्टु इति) अस्माकं पञ्चनाभस्य
च बलवत्त्वादिह संग्रामे वयं वा भवामः, पञ्चनाभो वा, नो-
भयेषामपीह संयुगे त्राणमस्तीति कृत्वा इति निश्चयं वि-
धाय संप्रलम्बनाः, योद्धुमिति शेषः । (अम्हे नो पउमनाजे
राय त्ति कट्टु त्ति) वयमेवेह रणे जयामो न पञ्चनाभो
राजेति यदि स्वविषये विजयनिश्चयं कृत्वा पञ्चनाभेन सार्द्धं
योद्धुं संप्रालम्बिष्यथ, ततो न पराजयं प्राप्स्यथ, निश्चय-
सारत्वात्फलप्राप्तेः । आह च-

“ शुभाञ्जुजानि सर्वाणि, निमित्तानि स्युरेकतः ।

एकतस्तु मनो याति, तद्विशुद्धं जयाऽऽवहम् ॥ २ ॥

तथा-

स्यान्निश्चयैकनिष्ठानां, कथं सिद्धिः परा नृणाम् ।

मंशयक्षुषाचित्तानां, कार्ये संशीतिरेव हि ॥ २ ॥ ”

शङ्खात्रशेषणानि क्वचिद् दृश्यन्ते-(सेयं गोखीरहारधवत्वं त-
णुसोद्विपसिंदुवारं कुंदेदुसाभिगासं) (तणुसोद्विपसि त्ति) म-
ल्लिका, सिन्दुवारो निर्गुणिकः (निययस्स वलस्स हरिसज्जणं
रितसेणाविणासकरं पंचजसं त्ति) पाञ्चजन्याभिधानम् ।

तए णं से कएहे वासुदेवे धणुं परामुसति, वेढो धणुं पूरेइ, पूरे-
इत्ता धणुसदं करेइ । तए णं तस्स पउमणाजस्स दोवे वज्जति-
जाए तेणं धणुसदेणं हयमहियण जाव पमिसेहि । तए णं से
पउमणाने राया तिजागवद्धावसेसे अथामे अवले अवीरिए
अपुरिमक्कारपरक्कमे अधारणिज्ज मिति कट्टु सिग्घं तुरियं
चवलं जेणेव अवरकंका रायहाणी तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता अवरकंका रायहाणि अणुपविसति, अ-
णुपविसित्ता दुवाराइं पिहेति, रोहसज्जे चिद्धइ । तए
णं से कएहे वासुदेवे जेणेव अवरकंका णयरी तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता रहं उवेइ, उवेइत्ता रहाओ
पचोरुहेति, पचोरुहेत्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणइ,
एणं मइं नरसीहरूवं विउव्वति, विउव्वइत्ता महया महया
सदेणं पाददहरं करोति । तए णं से कएहेणं वासुदेवेणं महया
महया सदेणं पाददहरेणं कएणं समाणेणं अवरकंका राय-
हाणी संभगपायापुरट्टालयचरियतोरणवल्लित्थियपवरज-
वणसिरिधराओ सरसरस्स धरणियले सप्पिवाइया । तए
णं से पउमणाभे राया अवरकंका रायहाणिं संजगं जाव
पासित्ता भीए तसिए उव्विगगे दोवई देवि सरणं उवेइ ।
तए णं सा दोवई देवी पउमणानं रायं एवं वयासी-किं
णं तुमं देवाणुप्पिया । ए जाणासि कएहस्स वासुदेवस्स

उत्तमपुरिमस्स विप्पियं करेमाणे, तं चेवमवि गते गच्छह
 खं तुमं देवाणुप्पिया ! एदाए उद्धपदसानए ओच्छमगत्तयाणि-
 यत्थे अतउपरियालमस्सि मंपरिमुने अग्गाइं पवराइं रय-
 णाइं गहाय मम पुरओ काउं कएहं वासुदेवं करयहं जाव
 पायपनिए सरणं उवेहि, पणइवच्छत्ता णं देवाणुप्पिया !
 उत्तमपुरिसा । तए णं से पञ्चमणाने राया दोवईए दे-
 वीए एयमहं पडिमुगेति, पडिमुगेत्ता एदाए जाव सरणं
 उवेइ, उवेत्ता करयहं जाव कट्टु एवं वयासी—दिट्ठा णं दे-
 वाणुप्पिया ! उत्तमपुरिसाणं इही जाव परकमे, तं खामेमि
 णं देवाणुप्पिया ! जाव खमंतु णं देवाणुप्पिया ! जाव
 नाहं जुज्जो जुज्जो एवं अकरणयाए । त्ति कट्टु पंजलिउने पाय-
 वडिए कएहस्स वासुदेवस्स दोवइं देहिं साहत्थि उवणेइ ।
 तए णं से कएहे वासुदेवे पञ्चमनाजं रायं एवं वयासी—हं भो
 पञ्चमणाभा ! अपत्थियपत्थिया ४ किं णं तुमं न याणासि म-
 म जगिणि दोवइं देहिं इह हव्वमाणेमि । तं एवमवि गए नत्थि
 ते ममाहिं तो इयाणि भयपत्थि त्ति कट्टु पञ्चमणाइं रायं
 पमिविसजेइ, पमिविसजेइत्ता दोवति देहिं गिएहत्ति, गिएह-
 इत्ता रहं दुरुहेति, दुरुहेत्ता जेणेव पंच पंरवा तेणेव
 उवागच्छति, उवागच्छत्ता पंचपंदवाणं दोवइं देहिं साह-
 त्थि उवणेइ । तए णं से कएहे वासुदेवे पंचपंदवाहिं सद्धि
 अप्पउट्टेहिं रहेहिं लवणसमुदं मज्जं मज्जेणं जेणेव जंहु-
 वे दीवे जेणेव भारहे वासे तेणेव पहारेत्थयगमणाए । तेणं
 कालेणं तेणं समएणं धायईसंसे दीवे पुरच्छिमहे भारहे वासे
 चंपा नामं नयरी होत्था, पुणजहे णामं चेइए । तत्थे णं चंपाए
 णयरीए कपिले णामं वासुदेवे राया होत्था, महया हिमव-
 तवस्सओ । तेणं कालेणं तेणं समएणं मुणिसुव्वए अरिहंते
 चंपाए णयरीए जेणेव पुष्पजहे चेइए तेणेव समोमदे, कपि-
 ले वासुदेवे धम्मं सुणेइ । तए णं से कपिले वासुदेवे मुणिमु-
 व्वयस्स अरहओ धम्मं सुणेमाणे कएहस्स वासुदेवस्स मं-
 खसइं सुणेइ । तए णं तस्स कपिलस्स वासुदेवस्स इमेयारूवे
 अवजत्थिए चित्तिए पत्थिए मयांगयसंकेपं समुप्पज्जित्या-
 किं मजे धायईसंसे दीवे भारहे वासे दोवे वासुदेवे ममुप्प-
 जे, जस्स य अयं संखसइं मम पिव मुहवायपूरियं वीयं ज-
 वइ । तए णं मुणिसुव्वए अरहा कपिलं वासुदेवं एवं व-
 यासी—ने एणं कपिलो वासुदेवा ! मम अंतिए धम्मं निस्स-
 ममाणस्स संखसइं आकस्मिच्चा इमेयारूवे अवजत्थिए किं
 मजे धायईसंसे दीवे जाव वीयं भवइ, से एणं कविलो वासु-
 देवा ! अट्ठे समट्ठे इंता अत्थि । तं एणो खलु कविलो ! एवं
 जूयं वा, भवियं वा जविस्सं वा, जं णं एगखेत्ते एगजुगे ए-
 गसमएणं दुवे दुवे अरिहंता वा चक्रवट्टी वा वज्रदेवा वा

वासुदेवा वा उप्पज्जिस्सु वा, उप्पज्जिति वा, उप्पज्जिस्संति
 वा, एवं खलु कपिलो वासुदेवा ! जंबुदीवाओ भारहाओ
 वासाओ हत्थिणाउराओ णयराओ पंसुस्स रणो सुयहा
 पंचएइं पंरवाणं भारिआ दोवई देवी तव पञ्चमनाजस्स रणो
 पुव्वसंगएणं देवेणं अवरकंकां रायहाणिं साहत्थिआ । तए
 णं से कएहे वासुदेवे पंचहिं पंदवेहिं सद्धि अप्पउट्टे उएहिं
 रहेहिं अवरकंकां रायहाणिं दोवईए देवीए क्वं हव्वमाणए ।
 तए णं तस्म कएहस्स वासुदेवस्स पञ्चमनाभेणं रणो सद्धि
 संगामेमाणस्स जाव अयं संखसइं तव मुहवायपूरिए इव वीयं
 जवइ । तए णं से कविजे वासुदेवे मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ, णमं-
 सइ, णमंसइत्ता एवं वयासी—गच्छामि णं अहं जंते ! कएहं वा-
 सुदेवं उत्तमपुरिमं सरिसपुरिमं पासामि । तए णं मुणिसुव्वए
 अरिहा कपिलं वासुदेवं एवं वयासी—णो खलु देवाणुप्पिया !
 एवं जयं वा भवं वा जविस्सं वा, जं णं अरिहंता वा अरिहंते
 पामंति, चक्रवट्टी वा चक्रवट्टिं पासंति, वज्रदेवा वा वलदेवं
 पासंति, वासुदेवा वा वासुदेवं पासंति, तह वि य णं तुमं कएह-
 स्स वासुदेवस्स लवणसमुदं मज्जं मज्जेणं वीईवयमाणस्स
 सेयापीयाइं धयग्गाइं पामिहिसि । तए णं से कविजे वा-
 सुदेवे मुणिसुव्वयं अरिहंते वंदइ, णमंसइ, णमंसइत्ता हत्थि-
 खं दुरुहइ, दुरुहइत्ता सिग्गं जेणेव वेलाउजे तेणेव उ-
 वागच्छति, उवागच्छत्ता कएहस्स वासुदेवस्स लवणसमुदं
 मज्जं मज्जेणं वीईवयमाणस्स सेयापीयाइं धयग्गाइं पासइ,
 पासइत्ता एवं वयासी—एस्स णं मम सरिसपुरिसे उत्तम-
 पुरिसे कएहे वासुदेवे लवणसमुदं मज्जं मज्जेणं वीईवय-
 ति त्ति कट्टु पंचजणं संखं परामुसइ, परामुसइत्ता मुहवाय-
 पूरियं करइ । तए णं से कएहे वासुदेवे कविलस्स वासुदे-
 वस्स संखसइं आयोइ, आयोइत्ता पंचजणं संखं मुहवाय-
 पूरियं करेति । तए णं दो वि वासुदेवा संखसइसामायारिं क-
 रेति । तए णं से कविजे वासुदेवे जेणेव अवरकंकां णयरी ते-
 णेव उवागच्छति, उवागच्छत्ता अवरकंकां रायहाणिं संभग्ग-
 तोरणं जाव पासइ, पासइत्ता पञ्चमनाभं रायं एवं वयासी—
 किं णं देवाणुप्पिया ! एसा अवरकंकां णयरी संजग्गा-
 जाव सन्निवाइया । तए णं से पञ्चमनाजे कविलं वासुदेवं
 एवं वयासी—एवं खलु सामं ! जंबुदीवाओ भारहाओ वासा-
 ओ इहं हव्वमागम्म कएहेणं वासुदेवेणं तुभे परिचूय अव-
 रकंकां णयरी जाव सन्निवाइया । तए णं से कविले वासुदेवे
 पञ्चमनाहस्स रणो अंतिए एयमहं सोचा पञ्चमनाजं रायं एवं
 वयासी—हं जो पञ्चमणाजा ! अपत्थियपत्थिया ! किं णं तुमं न
 जाणासि मम सरिसस्स पुरिसस्स कएहस्स वासुदेवस्स विप्पि-
 यं करेमाणा, कविजे वासुदेवे आसुरुचे जाव पञ्चमणाजं

णिब्विसयं आणवेइ, आणवेत्ता पञ्चमनाहस्स पुत्तं अ-
वरकंकाए रायहाणीए महया महया रायाभिसेएणं अजि-
सिचइ, अजिसिचइत्ता० जाव पन्निगए । तए णं मे कएहे
वासुदेवे लवणसमुदं मज्जं मज्जेणं बीईवइत्ता गंगं उवा-
गए ते पंच पंरुवे एवं वयासी-गच्छह णं तुम्हे देवाणुप्पि-
या ! गंगं महानइं उत्तरह जाव ताव अहं सुद्धियं लवणा-
हिवइं पासामि । तए णं ते पंच पंरुवा कएहेणं वासुदेवेणं
एवं वुत्ता समाणा जेणेव गंगा महानइं तेणेव उवागच्छति,
उवागच्छइत्ता एगट्टियाए नावाए मग्गणगवेसणं करेति,
करेत्ता एगट्टियाए नावाए गंगं महानइं उत्तरंति, अन्नम-
न्नं एवं वयासी-पचू णं देवाणुप्पिया ! कएहे वासुदेवे गंगं
महानइं वाहाहिं उत्तरित्तए, उदाहु णो पचू उत्तरित्तए
त्ति कट्टु एगट्टियणावं मुमंति, मुसंतित्ता कएहं वासुदेवं
पडिवालेमाणा चिद्धंति । तए णं से कएहे वासुदेवे सुद्धियं
लवणाहिवइं पासइ, पासइत्ता जेणेव गंगा महानइं तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता एगट्टियाए नावाए सव्वओ स-
मंता मग्गणगवेसणं करेति, एगट्टिअं नावं अपाममाणे ए-
गाए बाहाए रहं सतुरंगमसारहिं गिएहइ, गिएहइत्ता ए-
गाए बाहाए गंगं महानइं वासडिं जोयणाइं अद्धजोयणं
च वित्थिन्नं उत्तरित्तं पवत्ते यावि होत्था । तए णं से क-
एहे वासुदेवे गंगाए महानइं बहुमज्जदेसजाए संपत्ते स-
माणे संते तंते परित्तंते षट्ठसेए जाए यावि होत्था । तए णं
तस्स कएहस्स वासुदेवस्स इमेयारूवे अन्नत्थिए० जाव स-
मुप्पजित्था-अहो णं पंच पंडवा महावन्नवगा, जेहिं गंगा
महानइं वामडिजोयणाइं अद्धजोयणं च वित्थिन्ना वाहाहिं
उत्तिष्ठा, इच्छंतएहिं णं पंचहिं पंरुवेहिं पञ्चमनाभे राया ह्य-
महिय० जाव णो पन्निसेहिइ । तए णं गंगा देवी कएहस्स
वासुदेवस्स इमं पयारूवं अन्नत्थियं० जाव जाणित्ता थाहं
वितरइ । तए णं से कएहे वासुदेवे मुहुत्तरं समासासेइ, स-
मासासत्ता गंगं महानइं वासडिं० जाव उत्तरइ, जेणेव पंच
पंडवा तेणेव उवागच्छति, उवागच्छइत्ता पंचपंरुवे एवं वयासी-
अहो णं तुम्हे देवाणुप्पिया ! महावन्नवगा, जेणं तुम्हेहिं
गंगा महानइं वासडिं० जाव उत्तिष्ठा, इच्छंतएहिं तुम्हेहिं प-
ञ्चमनाभे० जाव नो पन्निसेहिइ । तए णं ते पंच पंरुवा कएहेणं
वासुदेवेणं एवं वुत्ता समाणा कएहं वासुदेवं एवं वयासी-
एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हे तुम्हेहिं विसाज्जिया समा-
णा जेणेव गंगा महानइं तेणेव उवागच्छत्ता एगट्टिआए
णावाए मग्गणगवेसणं तं चेव० जाव तुम्हे पन्निवालेमाणे
चिद्धामो । तए णं से कएहे वासुदेवे तेसिं पंचएहं पंडवाणं
अंतिए एयमइं सोच्चा णिसम्म आसुत्ते० जाव तिवालेयं

जिउरिं निलामे कट्टु एवं वयासी-अहो जया णं मए
लवणसमुदं दुन्नि जोयणसयसहस्सवित्थिन्नं बीईवइ-
त्ता पञ्चमनाभेणं ह्यमहिय० जाव पन्निसेहित्ता अवरकंका
संभग्गा, दोवई देवी साहत्थिय उवाणीया, तथा णं तुम्हे मम
माहृप्पं न विष्ठायं, इयाणि जाणिस्सइ त्ति कट्टु लोहदंढं
परामुसइ, परामुसइत्ता पंचएहं पंरुवाणं रहं चूरेइ, चूरत्ता
णिब्विसए आणवेइ । तए णं रहमदणे णामं कोट्टे नि-
विट्टे । तए णं से कएहे वासुदेवे जेणेव सए खंधावारे
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता सएणं खंधावारेणं
सच्छि अभिसमन्नागए यावि होत्था । तए णं से क-
एहं वासुदेवे जेणेव वारवई नयरी तेणेव उवागच्छति, उ-
वागच्छइत्ता अणुप्पविमति । तए णं ते पंच पंरुवा जेणेव
हस्तिणाउरे णयरे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छइत्ता जे-
णेव पंरुए राया तेणेव उवागच्छति, उवागच्छइत्ता कर-
यल० जाव एवं वयासी-एवं खलु ताओ ! अम्हे कएहेणं
वासुदेवेणं निब्विसया आणत्ता । तए णं पंडुराया तं
पंचपंरुवं एवं वयासी-कहं णं पुत्ता ! तुम्हे कएहेणं
वासुदेवेणं णिब्विसया आणत्ता । तए णं ते पंच पंरुवा
पंडुरायं एवं वयासी- एवं खलु ताओ ! अम्हे, अवर-
कंकाओ पन्निगियत्ता लवणसमुदं दुन्नि जोयणमयसह-
स्साइं बीईवइत्ता, तए णं से कएहे वासुदेवे अम्हं एवं
वयासी-गच्छह णं तुम्हे देवाणुप्पिया ! गंगं महानइं उत्त-
रेह० जाव चिद्ध जाव ताव अहं एवं तहेव० जाव चिद्धा-
मो । तए णं से कएहे वासुदेवे सुद्धियं लवणाहिवइं दइणं
तं चेव सव्वं, एवरं कएहस्स चित्ता ण वुच्चइ० जाव निब्वि-
सए आणवेइ । तए णं से पंडुराया ते पंचपंरुवे एवं व-
यासी-दुहु णं पुत्ता ! कयं कएहस्स वासुदेवस्स विप्पियं क-
रेमाणेहिं । तए णं से पंडुराया कुंतिं देविं सदावेनि, स-
दावेत्ता एवं वयासी-गच्छह णं तुमं देवाणुप्पिया ! वा-
रवइं णयरिं कएहस्स वासुदेवस्स निवेएहि-एवं खलु द-
वाणुप्पिया ! तुमे पंचपंरुवा णं निब्विसया आणत्ता, तुमं
च णं देवाणुप्पिया ! दाहिणहजरहस्स साधी, तं संदिमतु णं
देवाणुप्पिया ! ते पंच पंडवा कयरं, देसं वा दिसिं वा विदिसिं
वा गच्छंतु णं । तए णं सा कुंती पंडुणा रक्खा एवं वुत्ता
समाणा इत्थिखंधं उरुहत्ति, उरुहइत्ता जहा हिट्ठा० जाव सं-
दिसतु णं पिउत्था ! किमागमणपओयणं ? तए णं सा कुं-
ती कएहं वासुदेवं एवं वयासी-एवं खलु तुमं पुत्ता ! पंच
पंडवा णिब्विसया आणत्ता, तुमं च णं दाहिणहजर-
हसामी० जाव दिसिं वा विदिसिं वा गच्छंतु । तए णं
से कएहे वासुदेवे कुंतिं देविं एवं वयासी- अपूवयणा

ए पितृया ! उत्तमपुरिमा चक्रवर्ती वा वामुदेवा वा
चन्द्रदेवा वा, तं गच्छेत्तु ए पंच पंरुवा दाहिणिद्वं वेया-
लि, तत्थ पंरुमहुरं णिवेमंतु, मम अदिट्टसंवगा भवंतु
त्ति कट्टु कुंति देवि मकारेइ, सम्माणेइ, सम्माणेत्ता०
जाव पक्खिसिज्जेइ । तए एं सा कुंती देवी० जाव पंरुस्स
एयमट्ठं णिवेएइ । तए एं पंरुयाया पंचपंरुवे महावेइ, सदा-
वेत्ता एवं वयासी-गच्छह णं तुब्बे पुत्ता ! दाहिणिद्वं वे-
यालि, तत्थ णं तुब्बे पंरुमहुरं णिवेमेइ । तए एं ते पंच
पंरुवा पंडुस्स रणो० जाव तह त्ति पक्खिमुणंति, पक्खिमुणंत्ता
सवलवाहणा हयगय० जाव हत्थिणाउराओ णयराओ पक्खि-
णिकखमंति, पक्खिणिकखमत्ता जेणव दक्खिणिज्जा वेयाद्वी
तेणव उवागच्छंति, उवागच्छत्ता पंडुमहुरं निवेमंति, नि-
वेमिन्ता तत्थ णं ते विपुल्लभागमणिइममचागया वि हां-
त्या । तए एं सा दोवई देवी अन्नया कयाइ आवचानत्ता
जाया वि होत्या । तए एं सा दोवई एवएहं मामाणं जाव
सुखं दारयं पयाया० जाव मुकुमाझे, निवत्तवारसाहस्स
इयं एयाखं गुणनिष्कलं नामधिज्जं करिंति, जम्हा एं अ-
महं एस दारए पंचएहं पंडवाणं पुत्ते दोवईए अचए, तं हां-
त्ताणं अमहं इयस्स दारगस्स णामधेज्जं पंडुमेणं ति, वाव-
त्तरिं कत्ताओ० जाव अन्नं जोगसगत्ये जाए उवराया० जाव
विहरइ । तेणं काद्वेणं तेणं नमएणं धम्मओसा धेग सगो-
सदा, परिसा णिगया, पंडवा निगया, धम्मं सोत्ता एवं च-
याना ! जं एवरं देवाणुप्पिया ! दोवई देवि आपुच्छामो, पं-
रुमेणं च कुमारं रज्जे उवेयो, तथो पच्छा देवाणुप्पियाणं
अंतिए मुंके जवित्ता० जाव पक्खयामां ? अहामृहं देवाणुप्पि-
या ! मा पडिवंधं करेह । तए एं पंच पंरुवा जेणव मए
गिह्हे तेणव उवागच्छंति, उवागच्छत्ता दोवई देवि सदा-
वेत्ति, सदावेत्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिए ! अ-
महं हि थेराणं अंतिए धम्मं णिमंते० जाव पक्खयामो । तुमं दे-
वाणुप्पिए ! किं करोसि ? । तए एं ना दोवई देवी पंच पं-
रुवे एवं वयासी-जइ एं तुज्जे देवाणुप्पिया ! संसारभयउ-
व्विगा० जाव पक्खज्जह, मम के अणे आलंवे वा० जाव
जविस्सइ ? । अहं पि य णं संसारभयउव्विगा दे-
वाणुप्पिएहिं सच्छिं पक्खइस्सामि । तए एं ते पंच पंरुवा
पंडुसेणस्स कुमारस्स अभिसंजं० जाव राया जाए
० जाव रज्जं पसाहेमाणे विहरइ । तए एं ते पंच पंरुवा
दोवई देवी य अन्नया कयाइ पंडु रेणं रायं आपुच्छति । तए
एं स पंडुमेणे राया कोइं वियपुरिसे महावेइ, सदावेत्ता
एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! णिकखमणाजिसे-
यं० जाव उवइवेइ, पुरिसमहस्सवाहणीओ सिवियाओ उ-

वट्टवेह० जाव पचोरुहंति, जेणव थेरा आयरिया आद्विचेणं
० जाव ममणा जाया चउइस पुव्वाइ अहिज्जंति, वट्टणि वा-
साण० जाव वट्टट्टमदसममुवाअमेहिं मांसदमासखमणेहिं अ-
प्पाणं जावेमाणे विहरइ । तए एं सा दोवई देवी सीयाओ
पचोरुहइ, पचोरुहइत्ता० जाव पक्खया सुव्वयाए अज्जाए
सिस्सणियसाए दन्नयति, एकारमंगाइ० जाव अहिज्जइ, अ-
हिज्जइत्ता वट्टणि वामाणि वट्टट्टमदसममुवाअमेहिं जाव
अप्पाणं जावेमाणे विहरइ । तए एं ते थेरा जगवंतो अन्नया
कयाइ पंडुमहुराओ नयराओ सहस्सं ववणाओ उज्जाणाओ
पक्खिनिगच्छंति, पडिनिगच्छत्ता वट्टिया जणवयविहारं
विहरंति । तेणं काद्वेणं तेणं समएणं अरहा अरिद्धनेमी
जेणव सुगट्टाजणवए तेणव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता सु-
रट्टाजणवयंति संजमेणं तथमा अप्पाणं जावेमाणे विह-
रइ । तए एं वट्टजणां अन्नमदस्स णवमाइकखइ० ४-एवं
खलु देवाणुप्पिया ! अरिहा अरिद्धनेमी सुरट्टाजणवए०
जाव विहरइ । तए एं ते जुहिट्टिद्वयामोक्खा पंच
अणगारा वट्टजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोत्ता अन्नमदं
महावेत्ति, सदावेत्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणु-
प्पिया ! अरहा अरिद्धनेमी पुव्वाणुणव्वि० जाव विहरइ,
तं सेयं खलु अमहं थेरा आपुच्छत्ता अग्निं अरिद्धनेमिं
वंदणाए गमित्तए, अणमणस्स एयमट्ठं पडिमुणंति, पक्खि-
मुणंत्ता जेणव थेरा भगवंतो तेणव उवागच्छंति, उवागच्छ-
त्ता थेरे जगवंते वंदंति, एमंमंति, एमंसइत्ता एवं वयासी-
इच्छामि णं तुज्जेहिं अब्भणुणाया समाणा अरिहं
अरिद्धनेमिं० जाव गमित्तए ? । अहामृहं देवाणु-
प्पिया ! मा पक्खिंधं करेह । तए एं ते जुहिट्टि-
द्वयामोक्खा पंच अणगारा थेरेहिं अब्भणुन्नाया समा-
णा थेरे जगवंते वंदंति, एमंमंति, एमंसइत्ता थेराणं अं-
तियाओ पक्खिनिक्खमंति, पडिनिक्खमिन्ता मासं मासेणं अ-
ग्निक्खित्तेणं तथोक्कमेणं गामाणुगामं दूज्जमाणा० जाव
जेणव हत्थिकप्पे णये तेणव उवागच्छंति, उवागच्छत्ता
हत्थिकप्पस्स वट्टिया सहस्सं ववणे उज्जाणे० जाव विहरं-
ति । तए एं ते जुहिट्टिद्वयज्जा चत्तारि अणगारा मासखम-
णवारणए पट्टमाए पारिसीए सज्जायं करंति, नीयाए एवं
जहा गायममाभी, एवरं जुहिट्टिद्वं आपुच्छंति० जाव अन्मा-
णा हत्थिकप्पे नयेरे वट्टजणस्स सइं निसामंति-एवं खलु
देवाणुप्पिया ! अरहा अरिद्धनेमी उज्जंतसंजसिहरे मासे-
एणं जत्तेणं अपाणएणं पंचहिं छत्तीमेहिं अणगारसएहिं
सद्धिं काद्वेण० जाव सव्वदक्खणहीणे । तए एं जुहिट्टिद्व-
यज्जा चत्तारि अणगारा वट्टजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोत्ता
हत्थिकप्पाओ णयराओ पक्खिनिक्खमंति, पक्खिनिक्खमंत्ता

जेणेव सहस्रसंववणे उज्जाणे जेणेव जुष्टिष्ठित्वे अणगारे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छिता जत्तपाणं पच्चखंति, ग-
मणागमणं पन्निक्कमंति, पमणमणेसणं आलोयंति, भत्तपाणं
पन्निदंति, पन्निदंसेत्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पि-
या ! ० जाव अरिहा अरिद्वेनेभी काञ्चगण, तं मेयं खलु अमहं
देवाणुप्पिया ! इमं पुव्वगहिअं जत्तपाणं परिद्वित्ता सेत्तुं-
जए पव्वए साणियं सणियं दुरुहत्तए संवेहणाए भोन-
णाए कुसियाणं कालं अणवकंखमाणं विहरित्तए त्ति
कट्टु अस्समस्स एयमट्ठं पन्निस्सेति, पडिमुणेत्ता तं पुव्व-
गहियं जत्तपाणं एगंते परिचवेति, परिद्वेत्ता जेणेव सेत्तुं-
जए पव्वए तेणेव उवागच्छति, उवागच्छिता सेत्तुंजयं पव्व-
यं सणियं दुरुहंति, दुरुहत्ता ० जाव काळं अणवकंखमाणं
विहरंति । तए णं ते जुष्टिष्ठित्वपामोक्खा पंच अणगारा
सामाइयमाइयाई चउदसपुव्वाइ अहिज्जित्ता वहुणि वाभा-
णि सामन्नपरियागं पाउणित्ता दोमाभियाए संवेहणाए
अत्ताणं कुसित्ता जस्तट्ठाए कीरइ नगभावे ० जाव तमट्ठ-
माराहेति, अणंतं ० जाव केवद्ववरणाणदंसणे समुप्पणं ० जाव
सिप्पा । तए णं सा दोवई अज्जा सुव्वयाणं अज्जियाणं अंते
सामाइयमाइयाई इकारम अंगाई अहिज्जइ, अहिज्जित्ता व-
हुणि वासाणि सामन्नपरियागं पाउणित्ता मासियाए सं-
वेहणाए आलोडयपन्निक्कंते समाहिपत्ता काञ्चमासे काळं
किच्चा वंचडोए कप्पे देवत्ताए उववणा । तत्थ णं अत्ये-
गइयाणं देवाणं दससागरोवमाई ठिई पन्नत्ता । तत्थ णं दुव-
यस्स देवस्स दससागरोवमाई ठिई पत्तत्ता । मे णं भंते !
दुवए देवो नाओ देवलोगाओ आउक्खएणं महाभिदेहे वासे
सिज्जिहिति ० जाव संसारस्स अंतं काहिति । एवं खलु जंवू !
समणेणं भगवया महावीरेणं सोद्वसमस्स णायज्जयणस्स
अयमट्ठे पत्तत्ते त्ति वेमि ।

(वेढो त्ति) वेष्टक एकवस्तुप्रियपदपद्धतिः । स चेद धनुर्वि-
पयो जम्बूद्वीपप्रज्ञप्रसिद्धोऽध्येतव्यः । तद्यथा-“अरुणगयवा-
लचंदइदं द्युसन्निगासं ।” अचिरोदगतो यो बालचन्द्रः शुक्लपक्का-
हृतीयाचन्द्रः, तेनेऽध्यनुया च वक्रतया सन्निकाशं सदृशं यत्त-
त्तथा । “वरमहिंसदरियदण्णियददधणं सिगगारइयसारं ।” वरम-
हिंसस्य दसदणितस्य संजातदणंतिशयस्य यानि दहानि घनानि
च शुक्लाग्राणि तैः रचितं सारं च यत्तत्तथा । “उरगवरपवरगव-
लपवरपरहुयभमरकुलनील्लिनिद्धातथायपठं ।” उरगवरो नाग-
वरः, प्रवरगवलं वरमहिपशुङ्गं, प्रवरपरनूनो वरकोकिशो, भ्रमरकु-
लं मधुकरनिकरो, नीली गुलिका, पतानीव लिम्बं कालकान्तिमत,
ध्मातमिव ध्मातं च तेजसा उगलत्त, धौतमिव धौतं च निर्मलं
पृष्ठं यस्य तत्तथा । “निउणोच्चियमिसिमसितमणिरयणघोट-
याजालपरिक्खित्तं ।” निपुणेन शिल्पिना उपचितानामुज्जवा-
क्षितानां मणिरत्नघण्टिकानां यज्जालं तेन परिक्खित्तं वेष्टितं य-
त्तत्तथा । “तमिनरुणकिरणनवणिज्जवच्चिधं ।” तमिदिव वि-

शुदिव तरुणाः प्रत्यग्नाः किरणा यस्य तत्तथा, तस्य तपनीयस्य
संवन्धीनि वद्धानि चिह्नानि द्वाञ्जनानि यत्र तत्तथा । “दहरम-
ल्लयगिरिसिहरकेसरचामरवालयद्वन्द्वचिधं ।” दहरमल्लयाजि-
धानौ यौ गिरी, तयोर्ग्रीवाणि शिखराणि, तत्संवन्धिनो ये केसरचा-
मरवालाः सिंहस्कन्धचमरपुच्छकेशा अरुच्यन्ताश्च तल्लक्षणानि
चिह्नानि यत्र तत्तथा । “कावहरियरत्तपीयसुक्किलवहुगहारसं-
पिनच्छीवं ।” कान्ताऽऽदिवर्णा या बहवः स्नायवः शरीरान्त-
र्वेष्टास्ताभिः संपिनद्धा जीवाः प्रत्यञ्चा यस्य स तत्तथा ।
“जीवियंनकरणं ति ।” शत्रूणामिति गम्यते । (संभ्रमेत्यादि)
संभ्रान्ति प्राकारो गोपुराणि च प्रतोल्याः, अट्टालकाश्च प्राकारो-
पारस्थानविरोधाः, चरिका च नगरप्राकारान्तरेऽष्टहस्तो मार्गः,
तोरणानि च यस्यां सा तथा । पर्यन्तिनानि पर्यन्तीकृतानि, स-
र्वतः किन्नानीत्यर्थः । प्रवरभवनानि श्रीगृहाणि च ज्ञापमागारा-
णि यस्यां सा तथा । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । (सरसरस्स
त्ति) अनुकरणशब्दोऽयमिति । (उल्लपडसाडए त्ति) सद्यः
स्नानेन आर्द्रा पट्टाट्ठकौ उत्तरीयवस्त्रपरिधाने यस्य स तथा ।
(अंजल्लगयत्थानयत्थे त्ति) अवचूलमध्यामुखल्लं मुक्कला-
ञ्चलं यथा भवतीत्येवं वस्त्रं निधत्तितं येन स तथा । (तं एवम-
वि गए नरिथ ने ममाहिंनो इयाणि भयमत्थि त्ति) तत्तस्मादि-
त्थमपि गंतं अस्मिन् कार्ये नास्ति अयं पक्को-यत्तु ते तव मत्तो
भयमस्ति जयति (एगहिय त्ति) नौ (मुसंति त्ति) गोपयन्ति ।
आन्तः स्निग्धः, तान्तः सूत्रकाण्डकाङ्कावान् जानः, परितान्तः
संयथा स्निग्धः । एकार्थिकाश्चेते । (इच्छन्पयाहे नि) इच्छया क-
यादिदित्यर्थः । (वेयालीए त्ति) वेद्यातटे इति । इहापि सूत्रे उप-
नयो दृश्यते । एवं चालौ छप्यः-

“सुवहू वि तवक्किलेसो, नियाणदोसेण दूलिओ संतो ।
न सिवाय दोवतीए, जइ किन्न सुउमाक्षिया जम्मे ॥१॥”

अथवा-

“अमणुत्तमभर्त्ताए, एत्ते दाणं जये अणत्थाय ।

जह कट्टयतुंवाणं, नागसिरिजवम्मि दोवदए ॥२॥” इति ।
का० १ शु० १६ अ० । ता० । स्था० । प्रश्न० । आ० त० ।
ही० । प्रति० ।

दुवग-द्विवर्ग-पुं० । उभयक्रोष्टौ, नि० चू० १५ उ० । आचा० ।

दुवण-दुवन-न० । उपतापने, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

दुवय-द्विपद-पुं० । ‘दुपय’ शब्दार्थे, ल० १२ अङ्ग ।

दुव्वामतरय-दुर्वाम्पतरक-पुं० । दुस्त्याज्यतरकलङ्के, भ० ६
श० १ उ० ।

दुवार-द्वार-न० । “पञ्चल्लुक्कमूखं द्वारे वा” ॥८॥ २ । ११२ ॥ इति
संयुक्तस्यान्यव्यञ्जनार्थ उक्ता । ‘दुवारं’ । पक्के ‘वारं’ । ‘देरं’ ।
‘दारं’ । प्रा० १ पाद । प्रतोल्याम, आ० भ० १ अ० १ खण्ड । आ-
मस्य मुखं, वृ० १ उ० ३ प्रक० । प्रासादनवनदेवकुलाऽऽदीनां प्र-
वेशमुखे च । वृ० १ उ० ३ प्रक० । प्रज्ञा० । (अपावृतद्वारवम-
तौ द्वारपिधानं संयतीभिः कर्तव्यमिति ‘वसह’ शब्दे वक्ष्यते)

दुवारकम्प-द्वारकर्म-न० । द्वारस्य विषमायाः झूमेः समीकर-
णं, नि० चू० ५ उ० ।

दुवारपिहाण-द्वारपिधान-न० । कपाटमाधित्य द्वारस्थगने,
आचा० २ शु० १ चू० २ अ० २ उ० ।

दुवारवाहा-द्वारवाहा-स्त्री० । द्वारनागे, आचा० १ थु० १ चू०
१ थ० ५ उ० ।

दुवारमाहा-द्वारशाखा-स्त्री० । द्वारपाश्वेस्थकाष्टाऽऽदौ, आचा०
२ थु० १ चू० १ थ० ६ उ० ।

दुवारिअ-दौवारिक-पुं० । "उत्तीन्दर्याऽऽदौ" ॥ ८१ ॥ १६० ॥
इति औन उक् । 'दुवारिओ' प्रा० १ पाद ।

दौवारिक-पुं० । द्वारे नियुक्तः, उक् । द्वारपाले, याच० ।

दुवाहसावत्त-द्वादशाऽऽवर्त-न० । "दुवाहसावत्ते कित्तिम्म
पणत्ते । तं जहा- 'दुओणयं जहाजयं, कित्तिम्म वारमावत्त ।
अउत्तिरे तिगुत्ते दुपेसं एगांनक्खमणं ॥१॥" इति सुत्राजि-
धानगमेषु कायव्यापारविशेषेषु, स० १ स० ।

दुविदु-द्विविध-पुं० । द्वितीये वासुदेवे, ति० । नवमे भविष्यति
वासुदेवे, स० । नी० ।

दुविह-द्विविध-प्रि० । "द्विथोक्त्त" ॥ ८१ ॥ १७४ ॥ इति
द्विशब्देकारस्थोकारः । 'दुविहो' प्रा० १ पाद । द्वे विधे प्रकारा-
वस्थेति द्विविधः । आचा० १ थु० ८ थ० ८ उ० । द्विप्रकारे,
सूत्र० १ थु० ८ थ० ८ । आचा० । निशो० उक्त० । अथा० प्रथ० ।

दुविहचूमिपत्त-द्विविधचूमिमाप्त-प्रि० । त्रयः (व्यञ्जनजातस्या-
ऽऽदि) धुनय्यां । याचय्यायस्य यच्छूनं दीयते) उपपु-
तयाचनायां ग्यतां प्राप्ते, ति० चू० १९ उ० ।

दुव्वम्-दुर्वर्ग-न० । अशुभवर्गे, ति० चू० । "पंचवर्णावर्गं दु-
व्वम् । " एकस्मिन्नापि पततीत्यर्थः । "अथवा-प्रवासादुरन्ति-
ये सुवर्णं, सेसा सव्वे दुव्वम् । " तनिष्ठा इत्यर्थः । ति० चू० १
उ० । भ० । कुरुते च । प्रि० । सूत्र० २ थु० २ थ० ।

दुव्वय-दुर्व्रत-प्रि० । असम्प्रवर्ते, स्या० ४ ठा० ३ उ० । दुष्प्रा-
प्तिं व्रतानि येषां ते तथा । यथा मांसव्रतान्, व्रतकालसमाप्तौ
प्रव्रतनरसंयोगात्तेन मांसव्रतानम्, अन्यदपि नक्तनोजना-
ऽऽदिकं दुष्टव्रतमिति । तथाऽन्यस्मिन् जन्मान्तरे मध्यममांसा-
ऽऽदिकमभ्यवहरिष्यामीत्येवमज्ञानाया जन्मान्तरविधिद्वारेण
सन्निधानमेव व्रतं गृह्णति । सूत्र० २ थु० २ थ० । व्रतचर्जिते,
विपा० १ थु० १ थ० । दशा० ।

दुव्वलचारित्त-दुर्वलचारित्र-पुं० । दुर्वलचारित्रे इति दुर्वल-
चारित्रः । धिना कारणेन मूलोत्तरगुणपरिषेवाणि, ति० चू०
१ उ० । व्य० ।

दुव्वसुमुणि-दुर्वसुमुनि-पुं० । मोक्षगमनायोग्ये, आचा० ।
दुव्वसुमुणं । अणायण ए तुच्छ ए गिलाइ वत्तप, एस वी-
रे पमंसिए (१००)

(दुव्वसु जयादि) वसु कव्यम्, एतच्च भव्येऽप्ये व्युत्पादितं कव्यं
च भव्य इत्यनेन । भव्यश्च मुक्तिगमनयोग्यः, नतश्च मुक्तिगमन-
योग्यं यद् द्रव्यं तद् वसु, दुष्टं वसु दुर्वसु, दुर्वसु चासौ मुनिश्च
दुर्वसुमुनिः-मोक्षगमनायोग्यः । स च कुता जयति ? अनाज्ञया
तीर्थकरोपदेशश्चर्यः, स्वैरित्यर्थः । किमत्र तीर्थकरोपदेशो दुष्करः,
येन स्वैरित्यभ्युपगम्यते ? तदुच्यते-उद्देशकाऽऽद्वैतारज्य सर्वं
यथासंभवमायोजयम् । तथाहि-मिथ्यात्वमोहितं शोकं सञ्चोक्तुं,
दुष्करवत्तेष्वतमानमध्यागोपयितुं, रत्यरवीं निग्रहीतुं, शब्दऽऽदि-

विषयेष्वप्राप्तिप्रेषु माध्यस्थ्यं भावयितुं, प्रान्तकक्षाणि लोक्तुम्, ए-
वं यथोद्दिष्टया मौनीन्काक्षया असिधारकल्पया दुष्करं सञ्चरितु-
म्, अनुक्तं यत्किञ्च नार्हं ज्ञानाप्रकाशानुपसर्गान् सोढुम् । असहने
च क्रमोदयोऽनाद्यनीतकालसुखभाषना च कारणं, जीवो हि स्व-
भावतो दुःखजीवरनिरोधतुल्यप्रियोऽनो निर्गोधकल्पायामाज्ञायां
दुःखं वसति । अयमंशुव किंभूतो भवतीत्याह- (तुच्छ ए इत्यादि)
तुच्छो रित् । स च कव्यतो निश्चयो, घटाऽऽदिरव जलाऽऽदिर-
हितो, भावनो ज्ञानाऽऽदिरहितः । ज्ञानाऽऽदिरहितो हि क्वाचित्सं-
शान्तिविषये केनचित्पृष्टोऽपरिज्ञानात् ग्लायति वक्तुं, ज्ञानस-
मन्वितो वा चारित्रिकः पूजासंस्कारनयाच्छुद्धमार्गप्ररूपणा-
वसरे ग्लायति यथावस्थितं प्रज्ञापयितुम् । तथाहि-प्रवृत्तस-
न्निधिः संनिधानं दौषतामात्रे । एवमन्यत्रापीति । यस्तु कया-
यमहाविषयगदकल्पजगदज्ञोपजीवकः स सुवसुमुनिर्भवत्य-
रितो न ग्लायति च वक्तुम्, यथावस्थितयस्तुपरिज्ञानादनुष्ठा-
नात् । आह च- (एस इत्यादि) एष इति सुवसुमुनिर्ज्ञानाऽऽदिरितो
यथावस्थितमार्गप्ररूपको वारः फर्मविद्वारणात्, प्रशासतस्त-
द्विदैः श्लाघित इति । आचा० १ थु० २ थ० ६ उ० ।

दुव्वद-दुर्वद-प्रि० । सोढुमशक्ये, उक्त० १ ए थ० ।

दुव्वद-दुर्वद-पुं० । अप्रियवत्कार, दश० २ अ० ।

दुव्विअह-दुर्विदग्ध-पुं० । ज्ञानयज्ञगर्वाद्धरे, जीवा० २० अ-
धि० । परिमृत्तमन्ये, स्या० ।

दुव्विअह-दुर्विदग्ध-आ० । मिथ्याऽहकारविमृशितायां
पर्यदि, न० ।

दुव्विचित्ति-दुर्विचिन्तित-पुं० । दुष्टे विचिन्तितो दुर्विचि-
न्तितः । चञ्चलचित्तया अग्रे विचिन्तिते, " जं धिरमज्जवसा-
णं, तं ज्ञाणं जं चला तयं चित्तं " इति वचनात् । थ० २ अधि० ।

दुव्विजाण-दुर्विज्ञ-प्रि० । दुर्विज्ञानरि, प्रव० ३ आध० द्वार ।

दुव्विजाण-दुर्विज्ञात-प्रि० । दुष्टं विज्ञातं दुर्विज्ञातम् । दुष्टे
विज्ञाते, आचा० १ थु० ए अ० २ उ० ।

दुव्विणीय-दुर्विनीत-प्रि० । दुर्विनीतयुक्ते, प्रव० ३ आध०
द्वार । आच० । आ० म० ।

दुव्विदग्ध-दुर्विदग्ध-पुं० । 'दुव्विअह' शब्दार्थे, जीवा० २० अधि० ।

दुव्विदग्ध-दुर्विदग्ध-पुं० । 'दुव्विअह' शब्दार्थे, जीवा० २०
अधि० ।

दुव्विदग्ध-दुर्विदग्ध-पुं० । स्वानिप्रत्येणाऽभ्यमात्रु-
सारिणि, वश० ६ तथ ।

दुव्विभज-दुर्विभज-प्रि० । कष्टविजजनीये, " मज्झिमगाणं दु-
व्विभजं दुग्गमं भवइ । " आख्यातेऽपि तत्र दुर्विभजं कष्ट-
विजजनीयम्, उद्भुजमत्वादेव तद्भवतीति । दुःशकं शि-
ष्याणां वस्तुतत्त्वस्य विज्ञायोगावस्थापनमित्यर्थः । दुर्विभज-
मित्यत्र पाठान्तरे दुर्विज्ञाव्ययम्, दुःशका विभावना कर्तुं तस्य-
त्यर्थः । स्या० ५ ठा० १ उ० ।

दुव्विभाव-दुर्विभाव-प्रि० । दुर्लभ्ये, विशेष० ।

दुव्विवद-दुर्विवद-प्रि० । दुष्टविवृतो दुर्विवृतः । परिधानवर्जि-
ते, स्या० ५ ठा० १ उ० ।

दुर्वियह-दुर्विदग्ध-पुं० । 'दुर्वियह' शब्दार्थे, जी० २० अधि० ।

दुर्वियह-दुर्विदग्ध-पुं० । 'दुर्वियह' शब्दार्थे, जी० २० अधि० ।

दुर्विसह-दुर्विषह-त्रि० । दुस्सहे, भ० ७ श० ६ उ० ।

दुर्विसोज्ज-दुर्विशोध-त्रि० । दुःखेन शुद्धिप्रकर्षप्रापणीये, पञ्चा० १६ वि० ।

दुर्विहित-दुर्विहित-पुं० । पाश्वस्थाऽऽदौ, आच० ३ अ० ।

दुर्वोल-देशी-उपाश्रमे, दे० ना० ५ वगं ४२ गाथा ।

दुस-दुष-धा० । दिवा०-पर०-अक०-आतद् । वाच० । वैकृत्ये, विशेष० । दुष्यति, अदुपत्, अदुक्तम् । वाच० ।

दुसंज्ञाप्य-दुःसंज्ञाप्य-पुं० । दुःखेन दुःखेण संज्ञाप्यन्ते प्रज्ञाप्यन्ते बोध्यन्ते इति दुःसंज्ञाप्याः । स्था० ३ ना० ४ उ० ।

तत्रो दुसंज्ञाप्या पञ्चात् । तं जहा-दुष्टे, मूढे, दुग्गाहिण ॥५॥

अस्य संध्यमाह-

सम्पत्ते वि अजोग्गा, किमु दिक्वण्वायणासु दुह्मानी ?।

दुसंज्ञाप्याऽऽरंभो, मा मोहपरिस्समो होज्जा ॥ ३२७ ॥

दुष्टाऽऽद्यस्त्रयः सम्यक्प्रवृत्तयोऽप्ययोग्याः, किं पुनर्द्विजायाचनयोः ?। अनस्तेषां प्रज्ञापने मोहो निषिद्धः प्रज्ञापकस्य परिश्रमो मा भूदिति दुःसंज्ञाप्यस्त्रयमारभ्यते । अनेन संज्ञापनाऽऽयानस्यास्य व्याख्या-त्रयो दुःखेन दुःखेण संज्ञाप्यन्ते प्रतिबोध्यन्ते इति दुःसंज्ञाप्याः प्रज्ञताः । तथापि दुष्टस्त्रयप्रज्ञापकं प्रति द्वेषवान्, स व्याप्रज्ञापनीयां द्वेषणोपदेशप्रतिपत्तः । एवं मूढो गुणदोषाननिजः, व्युद्गाहितो नाम कुप्रज्ञापकद्विदुतविपरितर्कधः । एष सुत्रार्थः ।

अथ भाष्यविस्तरः-

दुसमाप्नोति विद्वो, दुह्मो दुह्मो बणिनो पुष्टि ।

मूढस्य य निक्खेवो, अह्विहो होइ कायव्वो ॥३२८॥

दुःसंज्ञाप्यो दुष्टाऽऽदिभेदातिशयः, तत्र दुष्टः पृथं पराश्रित-सुत्रे यथा वर्णिमन्वाऽत्रापि मन्तव्यः । मूढस्य पुनरष्टविधो निष्केपो बह्वर्माणनीत्या कर्तव्यो ज्ञवति ।

तत्र पदत्रयनिष्पन्नमष्टमङ्गीमाह-

दुष्टे मूढे दुग्गा-हिते य जयणा तु अह्वहा होइ ।

पदमगभं सुत्तं, पदमं विद्वं तु चरिमम्मि ॥ ३२९ ॥

दुष्टो मूढो व्युद्गाहित इति त्रिभिः पदैरष्टधा भजना भवति, अष्टौ जज्ञा इत्यर्थः । अत्र च प्रथमे भङ्गे प्रथमं सूत्रं निषत्ति, चरमेष्टमे भङ्गेऽदुष्टोऽमूढोऽव्युद्गाहित इत्येवंलक्षणे द्वितीयं बह्वर्माणं सूत्रमिति । वृ० ४ उ० ।

अग्रेषां मध्ये के प्रवाजयितुं योग्याः ? के वा नेत्याह-

मोत्तूण वेदमूढं, अप्पडिसिद्धा ङ्ग सेसगा मूढा ।

दुग्गाहिता य दुह्मा, परिसिद्धा कारणं मोत्तुं ॥३३०॥

वेदमूढं मुक्त्वा ये शेषा अन्यत्रैवमूढाऽऽद्यस्तेऽप्रतिपिद्धाः, प्रवाजयितुं कल्पन्ते इत्यर्थः । ये तु व्युद्गाहिता दुष्टाश्च कषायदुष्टाऽऽद्यस्ते कारणं मुक्त्वा प्रतिपिद्धाः, कारणे तु कल्पन्ते इति ज्ञायः ।

किमर्थमेने प्रतिपिद्धाः ? इत्याह-

जं तेहिं अजिग्गहिं, आमरणंता य तं न मुंचंति ।

सम्पत्तं पि ण दग्गति, तेहिं कत्तो चरित्तगुणा ?।३३१॥

यत्तैव्युद्गाहिताऽऽदिभिः किमपि शाक्याऽऽदिदर्शनमन्यद्वा भारताऽऽदिकं मिथ्याश्रुतमभिगृहीतमाभिमुख्येनोपादेयनया स्वीकृतं तदामरणान्नं न मुञ्चति । अथ चैतेषां सम्यक्त्वमपि न लगति, कुतश्चारित्र्यगुणा इति ?।

कथं पुनरर्माणां सम्यक्त्वमपि न लगनीत्याह-

सोयमुयधेररणमुह-दाग्गजणपयकिच्चमएसु ।

सग्गेसु देवपूय ण-चिरजीवणदाणदिहेसु ॥ ३३२ ॥

इत्थेवमाइलोइय-कुस्सुदुग्गाहणाकुट्टियकप्पा ।

मुडमवि दाइजंतं, गिएहंति न कारणं केइ ॥ ३३३ ॥

इह जारनाऽऽदौ शौचसुतधोररणमुखद्वारभरणप्रतकृत्यमयेषु देवपूजनचिन्तितानदानदण्डेषु च स्वर्गेषु ये भाविता भवन्ति, तथा हि-शौचादिधानाद् पुत्रोत्पादनाद् घोरसमरशिरःप्रवेशाद् धर्मपत्नीयोषणात् पिण्डदानाऽऽदिप्रेतकर्मविधानाद् वैश्वानराऽऽदिदेवपूजनान् चन्द्रसदृशाऽऽदिरूपचिरकायजीवनाद् धनधर्मिणादिदानात् स्वर्गा अवाप्नन्ते, इत्येवमादिद्वौकिककुश्रुतव्युद्गाहणाकुट्टियकर्माः सन्तस्तस्याः कुश्रुतेरवदनायां स्फुटमपि वक्ष्यमानं कारणमुपपत्तिं केचित्तुरुकमाणो न प्रतिपद्यन्ते, अनस्ते दुःसंज्ञाप्या मन्तव्याः । वृ० ४ उ० ।

दुसमसुममा-दुःपसुपमा-स्त्री० । अवसर्पिण्याः पष्ठे उत्सर्पिण्याश्च प्रथमेष्टके, ज० । " एकात्रोत्सर्पिण्याश्च सप्तहस्साइं काशो दुसमसुममा । " ज० ६ श० ७ उ० । स्था० । ती० । नि० । आ० चू० । तं० । उपो० । (अस्या वर्णकः " ओसपिणी " शब्दे तृ० भागे १२२ पृष्ठे, ' उत्सर्पिणी ' शब्दे छि० भागे ११६६ पृष्ठे च द्रष्टव्यः)

दुसमय-द्विसमय-त्रि० । द्वौ समयौ यत्र स द्विसमयः । समयद्वयजाने, ज० १४ श० १ उ० ।

दुसमयसिद्ध-द्विसमयसिद्ध-पुं० । सिद्धत्वसमयाद्वितीयसमयवर्तिनि, प्रकारान्तरेण तृतीयसमयवर्तिनि परस्परसिद्धेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

दुसमसुममा-दुःपसुपमा-स्त्री० । अवसर्पिण्याश्चतुर्थे उत्सर्पिण्यास्तृतीये चारके, ज० । " एकात्रोत्सर्पिण्याश्च सप्तहस्साइं काशो दुसमसुममा । " भ० ६ श० ७ उ० । ज० । (अस्या वर्णकस्तु ' ओसपिणी ' शब्दे तृ० भागे १२१ पृष्ठे, ' उत्सर्पिणी ' शब्दे छि० भागे ११७१ पृष्ठे च द्रष्टव्यः) " एका दुसमसुममा । " स्था० १ ठा० ।

दुसमा-दुःपमा-स्त्री० । अवसर्पिण्याः पञ्चमे उत्सर्पिण्या द्वितीये चारके, भ० । " एकात्रोत्सर्पिण्याश्च सप्तहस्साइं काशो दुसमा । " भ० ६ श० ७ उ० । स्था० । ती० । नि० । आ० चू० । उपो० । तं० । (अस्या वर्णकस्तु ' ओसपिणी ' शब्दे तृतीयभागे १२१ पृष्ठे, ' उत्सर्पिणी ' शब्दे छि० भागे ११६६ पृष्ठे च द्रष्टव्यः) " दमहिं ठाणेहिं ओगाहं दुसमं जाणेज्जा । त जहा-अकाहो वरिसइ, काले न वरिसइ, असाह् पुइज्जंति, साद न

पुत्रं तं, गुणसु जगो मिच्छे पमियसो अमणुणा नदां जाय
फासा ।" ३० ठा० । (अस्य घकञ्चना 'कञ्जिजुग' शब्दे
२० भागे ३० पृष्ठे) नवरं "नमो गोयमसामी जागमपुत्रं पु-
च्छ-भयं । तुम्हं निष्ठाणः नवरं किं किं भविस्सह ? । पटुणा
भणियं सोम ! मर मुस्सगवस्स तिहि वासेहि घटनवमोहं य
मासेहि पंचम अरभो दूनमा भविस्सह । मर मुस्सगवमणाशो
चासाणं चउत्तरीय अपच्छिमकेवली जंघामां सिद्धिं यमिही ।
नेणं समपणं पञ्चवनाणं, परमोही, पुलायनही, अहारमस-
रीरखवनेही, उवसमगनेही, जिनकप्पो, परिहारयमुज्ज-मुहु-
मसंपराय-अहकथायचारित्तणि, केवन्नानं, सिद्धिमणं य
सि दुवालस उणाहं भाग्दे यामे दुच्छिज्जिदिनि ।" अज-
मुदमप्यमुहा, होहिनि गुणपहाणप्रायसिया । दुप्पसहो जा
सूरी, चउराहिया दोणि य सहस्सा ॥ १ ॥ "नचरिसमाऽहि-
य वाससर धूममहम्मि सगगव चरमाणि चसारि पुष्पा-
णि, सम्वचउरंसंवाणं, चउरारहणारायं संघयणं, महापाप-
ज्जाणं च बुच्छिज्जिद्धि । वासपंचसपहिं अजयरे दममं पुंरं
सन्धनं चउज्जं च जयगच्छिरी । मर मुस्सगवमणाशो पालय-
नंदचंदगुत्ताइरासु बोलीणेसु चउमयलचरेहि विज्जमाहो
राया होही । तस्य सवित्तारमाणं दाहगहस्स रत्तं, पणपण-
सयं नंदानं, अटोत्तरं सयं मोरिचंसाणं, मीमं दूसांसि-
स्स, सही यलमिचभाणुमिंसाणं, योलीं सरादणम, ते-
रय गहान्दस्स, चसारि-... गम, नचां विज्जमाहो । यो
राहियसुद्धमुत्तिसो पुहियं धम्मिणं कांठं तिस्संघच्छरं य-
सेही ।" तइ गदमिहुरज्ज-एव उयगो कालिनारियो हो-
ही । नेणचउत्तसपहिं, गुणसयकांठं गृह्यपउतो ॥ १ ॥ "
दूनमाय चट्टमाणीय नचराणि यामचूवाणि होहिनि, ममान-
कया नामा, जसदंममा रायाणो, दासपाया दुद्धावणो,
लंचगहणपरा निओणिणो, आमिदोहिणो निष्ठा, काजरातिगु-
त्ताओ सासूओ, सपिणीतुत्ताओ बद्धो, गित्तज्जया ककक-
पिंक्षयाईहि सिक्खिया वेमाचरियाओ कुलंगणाओ, सउ-
दयारणो पुत्ता य, सीसा य अकालवाणिणो काजयवासि-
णो य, महाकुट्टिया रिक्खिंमाणमपणा च पुज्जणा, दुट्टिआय-
माणपत्ता अपिद्विया य सउज्जणा, परवज्जडमरदुग्गिभयज्जुया
वेसा, खुदमसवडुला मेण्णी, असज्जावपरा अंधबुद्धा विप्पा,
गुरुकुत्तयासबाह्णो मंदभम्मा कमायकलुमियमणा समण्णा,
अप्यवत्ता सममदिंठो सुत्तग, ते चउ पउरपत्ता मिच्छिदि-
णो होहिनि । देवा न होहिनि हरिस्सणं, न नहा पुत्तप-
हाया विज्जामेता, ओसहीणं गोरसकपूरसफकराइव्याणं च
रनवणगंधहाणी, नराणं यनमेदाआज्जणि हाइस्संति, मास-
कप्पा च पाउग्गाणि खिताणि न भविस्संति, पडिमारुवो
सावयधम्मो बुच्छिज्जिहह, आयरिया वि सीसाणं समं सु-
यं न दाहिनि ।

"कञ्जहकरा नमरकरा, असमाहिकरा अनिवुद्धकरा य ।
होहिनि कथं समणा, दससु वि खितेसु मयराहं ॥ १ ॥
ववहारपे मंताहपे, मुनिविज्जयाणं य मुनीणं ।
गत्तिहिनि आगमत्था, अणत्थबुद्धा य तद्वियहं ॥ २ ॥
उयगरणवत्थपत्ता-इयाणं वसहाणं सद्धयाणं च ।
उज्जस्संति कापणं, जह नरवणो कुनुवीणं ॥ ३ ॥ "
किं वटुणा-वहवे भंरा अप्ये समणा होहिनि, पुत्रायरियप-
परागं सामायारिं मुत्तुणं नियमइविगियं सामायारिं स-
६५१

अमचारिणं नि रचावित्ता नहाविहं मुक्कजं मोहांम पादि-
त्ता उस्सुवभासिणो अणपुत्तरमिदपरायणा य केउ हो-
हिनि, यलवंता अनिट्ठगिया, अप्यवत्ता पुअनिवा भविस्संति ।"
ता० २० कट्टप ।

दुसमाकाल-दुःपमाकाल-पुं० । अवसपिणयाः पञ्चमे उत्सपि-
णया चिनीये च समये, जं० २ वत्त० । "एक्खीसें चातसह-
स्ताहं कालो दुसमा ।" भ० ६ श० ७ उ० । आचार्याणां-
मुपाध्यायानां धर्माचार्याणां माधुमाध्वीआवकआविफाणां वा
उःप्रसहं वावट्ट दुःपमायां या संख्या दीपाक्षिकाकट्टयाऽऽदिपु
उक्ताऽस्ति, सा कथा विवक्षया ? पञ्चमारके दिनानि स्नोकाणि
जायन्ते, मंथया च यद्वाति लोकाः पृच्छन्ति, तत्र किमुत्तरं
दीयत इति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र मरनक्षेत्रे दुःपमाया अल्प-
कालवेऽपि भूमेः प्राचुराहं बट्टपु देशेषु साध्यादिसंभवेन
दीपाक्षिकाकट्टयाऽऽमुक्तयुगप्रधानाऽऽदिभिरन्याऽप्यनः संगच्छन्ते,
न त्वारमज्ञानसाध्यादिर्नोति बोध्यम् । ३८ प्र० । सेत० २ उल्ला० ।

दुसह-दुःमह-पुं० । "लुकिं दुगो वा" ॥ ८ । १ । ११५ ॥ दुः
उपलंगस्य रेफांते मति उत ठावं वा । "दूमहां, दुसहो ।" रे-
फयोपाभाये "दुस्सहो ।" प्रा० १ पाद । "निहुंरोवा" ॥ २
। १ । १३ ॥ इति दुःस्य व्यञ्जनस्य वा लुक् । "दुस्सहो ।"
प्रा० १ पाद । त्रिआङ्गापरनामकं कटावृक्षभेदे, ति० ।

दुसुमिण-दुःस्वप्न-न० । अशुमसूचके स्वप्न, प्रश्न० ? आश० डार ।

दुस्मंचार-दुःमंचार-त्रि० । दुसंमार्गं, दशा० १० अ० ।

दुस्मंवेह-दुःमन्त्रोष-पुं० । दुःखेन सम्बोध्यने धर्मचरणप्रतिप-
त्तिः कार्यत इति दुःसम्बोधः । दुःखेन धर्माऽऽचरणं प्रतिपाद्य-
मानं, बोधयितुमशक्ये च । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

दुस्मपाण-दुःपपाण-पुं० । छेपं कुर्वति, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

दुस्मरणाय-दुःस्वरनाय-न० । यदुदयवदाराः श्रौतृणां कर्ण-
फट्टः प्रादुर्भवति तद् दुःस्वरनाय । नामकमनेदे, कर्म० ६ कर्म० ।
पं० सं० । प्रव० । आ० । कर्महीनस्वरे, कर्म० १ कर्म० ।

दुस्मस-दुःशल-ली० । दुस्संते, दुस्सिंते, वृ० ६ उ० ।

दुस्मट-दुःपट्ट-पुं० । "दुसह" शब्दार्थे, प्रश्न० १ आश०
डार ।

दुस्मटिय-दुःमदित-त्रि० । दुःखेन धिमदिते, सूत्र० १ श्रु० ३
अ० १ उ० ।

दुस्माहह-दुःमंहूत-चि० । दुःखेन संक्षियने मंहयते स्मेति दुः-
संहनम् । कुर्मिले, वत्त० ७ अ० ।

दुस्सिज्जा-दुःशय्या-ली० । विषमभ्रमाऽऽदिरूपायां शय्यायाम्,
दश० ८ अ० ।

दुस्सील-दुःशील-त्रि० । दुष्टं रागद्वेषाऽऽदिदोषविकृतं शीलं स-
भावः समाधिराचारो वा बन्धासौ दुःशीलः । उता० १ अ० ।
दशा० । विपा० । शुभस्वभावहीने, विपा० १ श्रु० १ अ० ।
दुष्टाऽऽचारे, ग० १ अ० । प्रश्न० । वत्त० । वृ० । दुःसमाधौ च ।
पिण्डालोके च । "दुस्सीले खरगाओ ण मुक्खं ।" सूत्र० १ श्रु०
१० अ० । "दुस्सीलाओ खरो विव ।" खरवट्ट विष्णुभक्तकर्मद-
भवत् दुःशीला दुष्टाचारा निर्लेज्जत्वेन यत्र तत्र प्राप्तमराऽऽ-

रथमार्गक्षेत्रगृहोपाश्रयचैत्यगृहगर्नावटिकाऽऽदौ पुरुषाणां वा-
ञ्छाकारित्वात् तथाविधवैश्यादुष्टदासीराणिकामुणिकऽऽदी-
नामिव । (स्त्रियः) तं । जिनदासभावकस्य भार्यायाम्, सा
प्रतिमां प्रतिपन्नस्य स्वपत्युर्देहे बोहकीलकेन व्यथयाञ्चकार ।
आ० क० ।

दुस्सुय-दुःश्रुत-त्रि० । दुष्टं श्रुतं श्रवणं यत्राऽसौ दुःश्रुतः । दु-
ष्टश्रुतः, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । दुष्टं श्रुतं दुःश्रुतम् । दुष्टे श्रुते,
न० । आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

दुस्सेजा-दुःशय्या-स्त्री० । दुःखोत्पादकवसतौ, ज० १ श०
६ उ० ।

दुह-दुःख-न० । “ दुःखदक्षिणतीर्थे वा ” ॥ ८ । १ । ७२ ॥

इति संयुक्तस्य हः । ‘ दुहं । दुःखं । ’ प्रा० १ पाद । नरके,
नरकाऽऽवासे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । नरकाऽऽदियातना-
स्थाने, सूत्र० १ श्रु० १० अ० । दुःखहेतुत्वादसदनुष्ठाने, अ-
सातवेदनीयोदयात् तीव्रपीडाऽऽत्मके असाति, सूत्र० १ श्रु० ५
अ० १ उ० । असातवेदनीयोदये, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
पीनायाम्, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । शरीरमनसोरननुकूले,
आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । दुःखोत्पादके च । सूत्र० १ श्रु०
१० अ० । “ विपुलकक्षसा य गाढा चंदा दुहा तिष्वा दुरदि-
यासा । ” इति एकाद्याः । विपा० १ श्रु० १ अ० ।

दोह-पुं० । दुह-कर्मणि घञ् । दुग्ने, “संदोहश्चाष्टमेऽहनि।”
इति स्मृतिः । आधारे घञ् । दोहनपात्रे, वाच० । भावे घञ् ।
दोहने, गोदोहनस्थाने च । वृ० ३ उ० ।

दुहश्च-दुर्हत-त्रि० । दुष्टं हतो दुर्हतः । दुष्टहते, आचा० १ श्रु० ३
अ० ३ उ० ।

द्विहत-त्रि० । द्वाभ्यां रागद्वेषाभ्यां हतो द्विहतः । द्वाभ्यां ह-
ते, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

दुर्जग-त्रि० । अल्पभागे, प्रा० १ पाद ।

दुहओ-द्विधा-अव्य० । प्रकारद्वये, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३
उ० । रा० । सूत्र० । उक्त० ।

द्विधातस्-अव्य० । द्वयोर्जागयोः, ज० १६ श० ६ उ० । उभ-
यत इत्यस्यायै च । दशा० १० अ० । आचा० । “ दुहओ गुञ्जि-
त्ता । ” बहिरन्तश्च गोमथाऽऽदिना लिप्ता । रा० । “ दुहतो सं-
विक्षिप्यगणित्यथा । ” द्विधातो द्वयोः पार्श्वयोः संविक्षिप्यनानि
अप्राणं यस्य तत् द्विधातः संविक्षिप्यनानि न्यस्तं सामर्थ्यादु-
त्तरं येस्ते तथा तेषाम् । रा० । चूर्णितं, दे० ना० ५ वर्ग ।

दुहओजस्य-द्विधात-त्रि० । उज्जते, भ० ११ श० ११ उ० ।
जी० ।

दुहओखडा-द्विधाखा-स्त्री० । उज्जयतोऽदुःशाऽऽकारायां श्रेण्या-
म्, स्या० ७ उ० । भ० । नाड्या वामपाद्वर्तीऽऽदेनाडीः प्रविश्य
तथैव गत्वा अस्या एव दक्षिणपाद्वर्तीऽऽदौ यथोत्पद्यते सा छि-
धाखा नाम्नी, बहिर्नृत्योर्नामदक्षिणपार्श्वलक्षणयोर्द्वयोराका-
शश्रेण्योस्तथा स्पृष्ट्वादिति । भ० २५ श० ३ उ० ।

दुहओणंतय-द्विधाऽनन्तक-न० । सर्वाद्यायाम्, स्या० १० उ० ।

दुहओशोभासंस्पृशोग-द्विधाशोकाऽऽशंसाप्रयोग-पुं० । जवे-
यामन्त्रस्ततश्चकारत्तिल्येवंरूपेऽर्थे, स्या० १० उ० । भ० ।

दुहओवंका-द्विधावक्रा-स्त्री० । यस्यां वारद्वयं वक्रं कुर्वन्ति
सा द्विधावक्रा । इयं चोर्ध्वक्षेत्रादाश्रेयदिशोऽधःक्षेत्रे वायव्यदि-
शि गत्वा य उत्पद्यते तस्य भवति । तथाहि-प्रथमसमये आ-
श्रेयास्तिर्यगेनैर्ऋत्यां याति, ततस्तिर्यगेव वायव्यां, ततोऽधो वा-
यव्यमेवेति । त्रिसमयेयं त्रसनामृचा मध्ये बहिर्वा भवतीति ।
भ० २५ श० ३ उ० । श्रेणीभेदे, उभयतो वक्रायां स्थापनायाम् ।
स्या० ७ उ० ।

दुहद्व-दुर्घट-त्रि० । दुःस्थगे, उपा० १ अ० । दुर्वाग्ये, विपा०
१ श्रु० १ अ० ।

दुःखाऽऽर्त्त-त्रि० । दुःखपीनिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

दुहद्वि-दुःखार्तित-त्रि० । दुःखयतीति दुःखं रोगः, तेन आर्त्तः
पीडितः क्रियते इति दुःखार्तितः । रोगपीनिते, उक्त० २ अ० ।

दुहद्व-दुःखार्थ-पुं० । दुःखमेवार्थो यास्मिन् स दुःखार्थः । नरके,
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

दुहण-दुवण-पुं० । चटकरे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । सुदुगर-
विशेषे च । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । उपा० ।

दोहन-न० । दोहे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

दुहतोआयत्ता-द्विधातआवृत्ता-स्त्री० । द्वौन्वियजीवभेदे, जी०
१ प्रति० ।

दुहजोगपनिणीय-द्विधालोकप्रत्यनीक-पुं० । चौश्याऽऽदिभि-
रिन्वियार्थसाधनपरे गतिप्रत्यनीके, भ० ८ श० ८ उ० ।

दुहव-दुर्भग-त्रि० । “ लुकि दुरो वा ” ॥ ८ । १ । ११५ ॥ इति
दुर उपसर्गस्य रेफलोपे उक्तं वा । प्रा० १ पाद । “ कक्ष-
घघभाम् ” ॥ ८ । ४ । २४९ ॥ इति अस्य हः । “ दुर्भगसुजगे
चः ” ॥ ८ । १ । १६२ ॥ इति गस्य वः । ‘दुहवो’ । ‘दुहवो’ । प्रा०
हुं० ४ पाद । वाच० । त्रि० । दुष्टं भगं जायं यस्य । अल्पभा-
गे, पतिस्नेहशून्यायां स्त्रियाम्, स्त्री० । वाच० ।

दुहविमोयणतर-दुःखविमोचनतर-त्रि० । अतिशयेन दुःख-
विमोच्ये, भ० १६ श० २ उ० ।

दुहविवाग-दुःखविपाक-पुं० । पापकर्मफले, विपा० ।

पदमस्स णं भंते ! सुयत्थस्स दुहविवागाणं समणेणं
जाव संपत्तेणं के अट्ठे पत्तत्ते ? । तए णं सुदम्भे अणगारे
जंवू अणगारं एवं वयासी-एवं खलु जंवू ! समणेणं आ-
इगरेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं दस अज्जयणा पत्त-
त्ता-“मियउत्ते, उज्जियए, अज्जगे सगगे, वहस्सई, नंदी ।
उंवरें, सोरियदत्ते, य देवदत्ता य अंजू य ॥ ? ॥ ”

(मियउत्ते इत्यादिगाथा) तत्र (मियउत्ते चि) मृगपुत्रा-
न्निधानराजसुतवक्तव्यताप्रीतवद्धमध्ययनं मृगपुत्र एव । एवं
सर्वत्र, नवरम् (उज्जियए चि) उज्जिन्नको नाम सार्धत्राहपुत्रः,
(अमग्ग चि) सुवत्वाद्मश्लेनविजयाभिधानचौरसेनापति-
पुत्रः । (सगगे चि) शकटाभिधानसार्धवाहसुतः । (वहस्सई चि)
सुवत्वादेव बृहस्पतिदत्तनामा पुरोहितपुत्रः । (नंदी ति)
सुवत्वादेव नान्दिवर्चनो राजकुमारः । (उंवरें चि) सुवत्वादेव
उम्बरदत्तो नाम सार्धत्राहसुतः । (सोरियदत्ते चि) सौरिकदत्तो

नाम मत्स्ययन्त्रुः। चशब्दः समुच्चये । (देवदत्ता य चि) देव-
दत्ता नाम गृहपातसुना। चः समुच्चये । अञ्जु नाम सार्यथा-
सुना। चशब्दः समुच्चये । इति गाथाममानार्थः। विपा० १ श्रु०
१ अ०। स० । "न हि दुःखविद्यागाहि, उच्यमाना हि नहि नहि ।
न य जीवो अजीवो उ, कयपुत्रो उ विनय ॥१॥" द० प० ।

दुहवेयश्वतर-दुःखवेदनतर-वि० । अतिशयेन दुःखवेने, न० १६
श० २ उ० ।

दुहमयविवाग-दुःखज्ञतत्रिपाक-पुं० । दुःखशतरूपे कर्मपत्रे,
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दुहसिञ्जा-दुःखशय्या-स्त्री० । शेरने आसिति शय्याः, दुःख-
दाः शय्या दुःशय्याः । पा० ।

चत्वारि दुहसेज्जाओ पणत्ताओ । तं जहा-तत्य खनु
इमा पदमा दुहसेज्जा-मे णं मुंने जवित्ता अगाराओ
अणगारियं पव्वइए निगंये पावयणे संकिए कंसिए
वित्तिगिच्छिए भेयसमावणं कमुममावणं निगंयं पावयणं
णो सदहइ, णो पत्तिइ, णो रोए, निगंयं पावयणं अस-
इहमाणे अपत्तिपमाणे अराणमाणे मणं उच्चावचं नियच्छ-
इ, विणिवायमावज्जइ, पदमा दुहसेज्जा । अहावरा शेच्चा
दुहसेज्जा-से णं मुंने जवित्ता अगाराओ अणगारियं
पव्वइए, एस णं लाभेणं णो दुहसइ, परस्म लाजगामाएइ,
पाहेइ, पत्तेइ, अजिलसइ, परस्म लाजगामाएमाणे० जा-
व अजिलसमाणे मणं उच्चावचं ति विणिवायमावज्जइ,
दोधा दुहसेज्जा । अहावरा तथा दुहसेज्जा-से णं मुंने
जवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए दिव्वे माणुस्सए
कामजोगे आसाएमाणे० जाव अभिलसमाणे मणं उच्चा-
वचं णियच्छइ, विणिवायमावज्जइ, तथा दुहसेज्जा । अ-
हावरा चउत्था दुहसेज्जा-मे णं मुंने भवित्ता० जाव प-
व्वइए, तस्स एमेव भवइ-जया णं अहमगारवासमाव-
सामि तथा एमहं संवाहणपरिमहणगाउन्नंगमाउच्छोत्तणइं
लजामि, जप्पभिइं च णं अहं मुंने जवित्ता० जाव पव्वइए,
तप्पजिइं च णं अहं संवाहण० जाव गाउच्छोत्तणइं
आमाएमि० जाव अजिलसइ, से णं संवाहण० जाव गाउ-
च्छोत्तणइं आसाएमाणे० जाव मणं उच्चावचं नियच्छइ,
विणिवायमावज्जइ, चउत्था दुहसेज्जा ।

(चत्तारीत्यादि) चतस्रश्चतुःसंख्या दुःखदाः शय्याः दुःख-
शय्याः, ताश्च छत्र्यनोऽतथाविधखट्वाऽऽदिरूपाः, मावतस्तु दुः-
ख्यांचत्तया दुःश्रमणस्वभावाः प्रवचनाश्रद्धानपरज्ञानप्राथ-
नकामाऽऽशंसनस्नानाऽऽदिप्रार्थनविशेषिताः प्रकृताः सुत्रे इति ।
तासु मध्ये स कश्चिद् गुरुकर्मो, अथार्थो चाऽयम्, स च वा-
क्योपक्रमे, प्रवचने शास्त्रे, दीर्घार्थं च प्रकृताऽऽदित्वादिति । श-
द्धिकन एकभावविषयसंशये संयुक्तः, काङ्क्षितो मतान्तरमपि
साधयितुं दुःखं, विचिकित्सनः फलं प्रति शङ्कावान्, भेदसमा-
पन्नो बुद्धिर्हीनः जावऽऽगन्तः-एवमिदं सर्वं जितशासनोक्तम्, अ-

न्यथा वेति । कलुषसमापन्नो नैतदेवामिति विपर्यस्त इति । न
अच्छते सामान्येनैवमिदमिति, नो प्रत्येति प्रतिपद्यते प्रीतिहा-
रेण, नो रोचयति अभिज्ञावातिरंकेणाऽऽसेवनानिमुखतयेति । म-
नश्चित्तमुच्चावचमसमञ्जसं, निर्गच्छति निर्याति, करोतीत्यर्थः ।
ततो विनिपातं धम्मसंशं संसारं वा आपद्यते, एवमसौ आ-
मयशय्यायां दुःखमास्ते इत्येका । तथा केन स्वकीयेन ल-
भ्यते लम्भनं घातं ह्यभोऽप्रादिरप्राऽऽर्था, तेन आशां करोत्या-
शयति-स त्वं मे दास्यतीत्येवमिति । आश्वादयति वा लभ-
ते चेत् तद् हृदके । एवं स्पृहयति वाञ्छति, प्राथयति याचते,
अभिज्ञयति लब्धेऽप्यधिकनरं वाञ्छनीत्यर्थः । शेषमुक्ताय-
मेवमप्यसौ दुःखमास्ते इति द्वितीया । तृतीया कण्ठवा । अ-
गारवासो गृहवासस्तमावसामि, तत्र वर्ते सम्याधनं शरी-
रस्यास्मिन्नुत्थाऽऽदिना नैपुण्येन मर्दनविशेषः, परिमर्दनं तु पृ-
ष्ठाऽऽर्द्धमस्तमावसम्, परिशब्दस्य धात्वर्थमात्रवृत्तिवात्, गात्रान्य-
ङ्गसंज्ञाऽऽदिनाऽऽप्यत्राणं, गात्रोत्तक्कालनमङ्गधावनमेतानि लभेत
कश्चिन्नयेधयतीति । शेषं कण्ठयामिति चतुर्थी । स्या० ४ ठा० ३
उ० । य० । आचा० ।

दुहमेज्जा-दुःखशय्या-स्त्री० । 'दुहसिञ्जा' शब्दार्थे, स्या०
४ ठा० ३ उ० ।

दुहा-दिधा-स्त्री० । प्रकारद्वये, आचा० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० ।
य० । पञ्चा० ।

द्विविध-त्रि० । द्वे विधे प्रकारावस्येति द्विविधः । द्विप्रकारे,
सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० ।

दुहापनिवृत्त-द्विधाप्रतिवृद्ध-त्रि० । ('पवज्जा' शब्देऽस्य
व्याख्या) द्विप्रकारेण यत्, स्या० ३ ठा० २ उ० ।

दुहाव-विद्-धा० । रुधा०-उभ०-सक०-अनिद् । द्विधाकर-
णं, वाच० । "छिदेऽहुहावणिच्छहे" ॥ ८ । ४ । १२४ ॥ इत्यादि-
ना छिदेऽहुहावाऽऽदेशो 'दुहावइ' । प्रा० ४ पाद । जित्सि ।
जित्ते । अच्चेत्सीत्, अच्चिदत् । अच्चित् । विद् । वाच० ।

दुहावह-दुःखावह-त्रि० । दुःखमावहतोति । दुःखोपाज्जेके,
नि० चू० १ उ० । दुःखदायके, उक्त० । "सर्वे कामा दुहावहा ।"
सर्वे कामाः शब्दाऽऽदयो दुःखाऽऽवहाः मृगाऽऽदीनामिव यतो
दुःखाः आसहेतुत्वात्समरेण्याधिपादाऽऽदिभिश्चित्तवृत्तवो-
त्पादकस्यासत्ताऽऽदिहेतुत्वाच्चेति । उक्त० पाद० १३ अ० । सूत्र० ।

दुहावास-दुःखाऽऽवास-पुं० । नरकाऽऽदिषु, सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० ।

दुहि (ण)-दुःखिन्-पुं० । दुःखयुक्ते, सूत्र० १ ध्रु० १
अ० ३ उ० । उक्त० । आ० प्र० ।

दुहिअय-दुःखित-त्रि० । 'स्वार्थे कश्च वा' ॥ ८ । १ । १६४ ॥
इति कः । 'दुहिअए, महियअए' संजातदुःखे, प्रा० २ पाद ।

दुहिय-दुःखित-त्रि० । दुःखं संजातमस्येति दुःखितः । सजा-
तदुःखे, उक्त० ६ अ० । 'दुक्खिय' शब्दार्थे च । प्रा० २ पाद ।

दुहिया-दुहिता-स्त्री० । "स्वसादेडा" ॥ ८ । ३ । ३५ ॥ इति
दुहितृशब्दाद् आपत्ययः, 'दुहियाहि' । प्रा० ३ पाद । दुहितुः
पातः । अलुक्कममासः । जामातीर, वाच० । आ० म० ।

दुहिल-दुहिल- न० । द्रोहस्वभावं दुहिलम् ।

यथा-

“ यस्य दुष्टिर्न लिप्येत, दृष्ट्वा सर्वमिदं जगत् ।
आकाशमिव पङ्क्तेन, नासौ पापेन युज्यते ॥ १ ॥
कलुषं वा दृष्टिलं, समता पुण्यपापयोः । ” आ० म० १ अ०
२ खण्ड । पुण्यपापपत्तनाऽऽदौ, वृ० १ उ० ।

यथा-

“ एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचरः ।
भद्रे ! वृकपदं पश्य, यच्चदन्त्यवदुश्रुताः ॥ १ ॥
पिव खाद च जातु शोभने !, यदनीतं वरगात्रि ! तन्न ते ।
न हि जीरु ! गने नियतेते, समुद्रयमात्रमिदं कवेवरम् ॥ २ ॥ ”
इत्यादि वेदवचनाऽऽदिवत्तथाविधयुक्तिरहितम् । अनु० ।
दुहोत्रणीय-दुःखोपनीत-त्रि० । सामीप्येन प्राप्तदुःखे, दश० १
चू० । दुःखेन पीरयोपनीताभ्युत्थारितानि दुःखोपनीतानि ।
पीरयोच्चरितेषु, न० । सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० ।

दूअ-दूत-पुं० । अन्येषां गत्वा राजाऽऽदेशनिवेदके, कल्प० १
अधि० ३ कण ।

दूज्जंत-दूयमान-त्रि० । गच्छति, व० ८ उ० ।

द्वत्-त्रि० । ग्रामानुग्रामं गच्छति, “दूज्जन्ता दुविधा, गिह्वा-
रणिगा तदेव कारणिगा । अस्विवादी कारणिगा, वहे मूना-
इया इतरे ॥ १ ॥ ” वृ० ५ उ० ।

दूज्जंतग-दूज्जन्तक-पुं० । मोराकमन्निवेशस्थेषु स्वनाम-
ख्यातेषु पाण्डिषु, “तथ मोराए दूज्जंतगा नाम पासंन,
तेसि तथ आवासो । ” स्वनामख्याने तेषामभिपत्तौ, भगवतो
महावीरस्य पितुः सिद्धार्थकस्य वयस्ये, मित्रे च । आ० म० ।
मोराकसंनिवेशं प्राप्तस्य (तामेवासी दूज्जन्तकाजिधानपास-
रमस्थो दूज्जन्तक एवेत्येते) पितुः सिद्धार्थस्य वयस्यो मित्रं
स भगवन्तमभिवाद्य वर्त्तति दत्तवानिति । आ० म० १ अ०
२ खण्ड । आ० चू० ।

दूज्जमाण-दूयमान-त्रि० । विहरति, आत्मानमेवार्थकात् ।
आचा० १ शु० १ चू० १ अ० ४ उ० ।

द्वत्-त्रि० । गच्छति, औ० रा० विपा० । का० । आचा० म० ।

दूज्जित्तय-द्रोतुम्-अथ० । विदुर्मुस्यर्थे, कथा० ५ उ० २
उ० । “गामाणुगामं दूज्जित्तय च्ति । ” ग्रामानुग्रामं दिष्टिरुत्तम ।
कल्प० ३ अधि० ६ कण ।

दूपलासय-दूतिपज्ञाशक-न० । वाणिज्यग्रामे स्वनामख्याते
चेत्ये, यत्र श्रीमहावीरस्वामी समवसृतः । म० १० श० १
उ० । आ० चू० ।

दूई-दूती-स्त्री० । परस्परसंदिग्धार्थकधिका दूती । दि० । शि-
ताये उत्पादनदीपे, स्था० ३ उ० ४ उ० ।

दूतीपिण्डो यथा-

सगामे परग्रामे, दुविहा दूई च होइ नायव्वा ।

सा वा सो वा पजणइ, भणइ तं छन्नवयणेण ॥

इह दूती द्विधा । तद्यथा-स्वग्रामे, परग्रामे च । तत्र यस्मिन् ग्रा-
मे साधुर्वसति तस्मिन्नेव ग्रामे यदि संदेशकधिका, ताहं सा
स्वग्रामदूती । या तु परग्रामे गत्वा संदेशं कथयति, सा परग्राम-

दूती । एकैकाऽपि च द्विधा । तद्यथा-प्रकटा, छन्ना च । तत्र सा
तव माता, स च तव पिता एवं भणति संदेशं कथयति, सा
प्रकटा । या तु तं संदेशं छन्नवचनेन कथयति सा छन्ना ।

एतमेवार्थं च सविशेषं व्यकीकरोति-

एकेका वि य दुविहा, पागइ छन्ना य छन्न दुविहा च ।

होगुचरे तत्येगा, वीया पुण उभयपक्खे वि ॥

इह दूतीसमाचरणमपि दूती, साऽपि चैकैका स्वग्रामविषया,
परग्रामविषया च द्विधा । तद्यथा-प्रकटा, छन्ना च । तत्र गृहा पु-
नरपि द्विधा । तद्यथा-एका लोकोत्तरे लोकोत्तर एव, द्वितीयसं-
घाटकसाधारणि गुप्ता इत्यर्थः । द्वितीया पुनरुभयपक्षेऽपि
लोकोत्तरे वा, पाश्चवर्तिनो जनस्य संघाटकसत्कद्वितीयसा-
धारणि च गुप्तेति भावः ।

तत्र स्वग्रामपरग्रामविषयां प्रकटां दूतीमाह-

भिक्षवाई वच्चतो, अप्पाहणि नेइ खंतिपाईणं ।

सा ते अमुगं माया, सो य पिथा ते इपं भणइ ॥

भिक्षाऽऽदौ भिक्षाऽऽदिनिमित्तं चेत्यर्थः, व्रजन्-तस्यैव ग्रामस्य
सत्के, संघाटकांतरे परग्रामे वा (खंतिपाईणं) जनन्यादीनाम् ।
(अप्पाहणि) संदेशं कथयति । यथा सा ते माता अमुकं भ-
णति, स वा ते पिता इदं भणति ।

सप्रति स्वग्रामपरग्रामविषयां लोकोत्तरे गृहां दूतीमाह-

दूज्जंतं सु गरहियं, अप्पाहिट विइयपच्चया जणइ ।

अविकोविया सुया ते, जा इह इमं जणम् खंति ॥

कोऽपि साधुः कस्याश्चित् पुत्रिकाया अप्पाहितः संदिग्धः
सन् एवं चिन्तयति-दूतीत्वं खलु गदितं, सावद्यत्वात्, तत्
एवं चिन्तित्य द्वितीयप्रत्ययाद् द्वितीयसंघाटकसाधुर्मा दूती-
दोषदुष्टं सांध्यत्येवमर्थं भ्रूयन्तरेणेदं भणति-यथा अविको-
विदा अकुशला जिनशासने सा तव सुता, या इह इदं भण-
मदीयां खंतीं जननीमिति । साऽप्यवगतार्थसंदेशका द्वितीयसं-
घाटकसाधुः चित्तरक्षणार्थमेवं जणति-वारयिष्यामि तां निज-
सुतां येन पुनरेवं न संदिशतीति ।

संप्रति स्वग्रामपरग्रामविषयामुजयपक्षप्रच्छन्नां दूतीमाह-

उजए वि य पच्छन्ना, खंत कहेज्जाहि खंतिपाए तुमं ।

तं तह संजायं ति य, तहेव अह तं करेज्जासि ॥

उभयस्मिन्नपि च लोकलोकोत्तररूपे पक्षे प्रच्छन्ना दूती इयं
यथा (खंत च्ति) विभक्तिलोपात्त सन्तस्य पितुः, अथवा खान्त-
काया जनन्यास्त्वं कथय-यथा तद्विदितं विवाहितं कार्यं तथैव
संजातम् । अथवा-तद् विवक्षितं तथैव कुर्यात् ।

संप्रति प्रकटरग्रामदूतीमाश्रित्य दोषान् दृष्टान्तेनोपद-
शयति-

गामाण दोएह वेरं, सेज्जायरे बूय तत्थ खंतस्स ।

वहुपरियणसंतज्जन-त्यणं च नाए कए जुच्चं ॥

जामाइपुत्तपत्तिमा-रणं च केई कहिति जणवाओ ।

जामाइपुत्तपड्मा-रणं च खंतेण मे सिहं ॥

विस्तीर्णो नाम ग्रामः, तस्योपकरणे गोकुलाजिघ्रो ग्रामः, विस्ती-
र्णग्रामे च धनदत्तो नाम कुटुम्बः, तस्य भार्या प्रियमती, तस्या दु-
हिता देवका, सा च तस्मिन्नेव ग्रामे सुन्दरेण परिणीता, तस्याः

पुत्रो यद्विष्टो, दुहिना रेवती । सा च गोकुलप्राप्ते संगमेन परिणी-
ता, प्रियमनी स्वाऽऽगुःकृपान् पञ्चत्वमुपगता, धनदत्ताऽपि सं-
सारभयभीनः प्रवृत्तामग्रहीत, मुदमिष्य सार्द्धं विहरति । ततः
काशान्तरे पुनरपि यथाविहारकर्म तत्रैव ग्रामे समागतो निज-
दुहितुर्देवक्या वसन्तावस्थत् । तदानीं च तयोर्द्वयोरापि ग्रामयोः
परस्परं वैरं वर्तते स्म । विस्तीर्णग्रामवाग्मिना च गोकुलेन गोकुल-
ग्रामस्वोपरि धाटी सूत्रिता, धनदत्तश्च तत्रिवारणाय ग्रामे ग-
जायै ब्रह्मिनवास्तेनो देवक्या दुहिण्या शर्यातया जगिनः यथा
ह पिनः । त्वं गोकुलग्रामे यान्यसि, नतो निजदौहिण्या रेवत्याः
कथय-यथा तव जनन्या संदिष्टम्-अयं ग्रामस्वोपरि उज्जधाटया
समागमिष्यति, नतः सकलमपि स्वकीयमेकान्ते स्थापयेरिति ।
ततः साधुना तथैव तस्यै कायन्त, तथा च निजभर्तुः, तेन च स-
कलग्रामस्य कथितम् । नतः सर्वोऽपि ग्रामः सज्जनककथनो-
ऽभवत्, आगतश्च द्वितीयदिने धाटया विस्तीर्णग्रामो, ज्ञातं वर-
स्परं महशुद्धम्, तत्र सुन्दरो बलिष्ठश्च धाटया लट् गतो, संगमश्च
गोकुलग्रामे भवति, तयोऽपि च युद्धे पञ्चत्वमुपक्रमः, देवकी च
पतिपुत्रजामातृमरणमाकल्पं दिहापितुं शत्रुनिष्ठ, लोकश्च तन्निवा-
रणाच्च समागतोऽवादीत-अदि गोकुलग्रामो धाटीग्रामाच्छत्रो ना-
जावत्, नतोऽमग्रहीतो नावोत्स्यत् । तथा च न वशाद्दोषो प्रिये-
त् । ततः केन दुरात्मना गोकुलग्रामो ऊचिन्तः । एतच्च लोकस्य य-
नः श्रुत्वा संज्ञातक्रोधा सैन्यप्रवादीन्-महा प्रजापन्था विशा
दुहितुः संदिष्टं, ततश्चेन साधुरेव विनश्यन्तेन मत्पतिपुत्रजामातृ-
मारदोष पित्रा ज्ञापितः । ततः स लोकं स्थाने स्थाने प्रिह्मार्त्तभ-
ते, प्रवचनस्य च मास्त्रिभुमुदघाटि । सुत्रं मुगमष्ट । वि० । पञ्चा० ।
ध० । ग० । इमं० । नि० चू० । दूररिवापां च । एव० १ उ० ।
दूरेपिह-दूतीपिह-पुं० । कार्यसङ्कटनाय दूतं विद्यत इति
दूतीपिहः । द्वितीये उत्पादनादोपे, आचा० २ धु० १ चू० १
अ० ए उ० ।

जे भिक्खु दूर्दपिं च्छुज्ज, च्छुज्जेत् वा साज्जः ॥ ६० ॥
निहिंसंदेशं णति, आणति चा, जं तणिमिचं पिं च्छुज्ज, त्ति
सो दूतीपिहो ।

गाहा-

जे जिकखू दूतिपिं, गेएहेज्ज सयं तु अरव सातिज्जे ।
सो आणा अणवत्तं, मिच्छुत्तविराहणं पावे ॥ १३६ ॥
अणणा गेएहति, अणं वा गेएहत्तं अणुजाणानि, तत्स आणा-
दिया दोसा, चउलहुं च पच्छिंत्तं ।
(अग्नेनपाठस्तु पिण्डनियुक्तिपाठो गतार्थः)
नयरं वितियपदे इमेहिं कारणेहिं करेज्जा-
अमिवे ओमोयरिण्, रायवुट्टे भए व गेलणे ।
अच्छाणरोहए वा, कुज्जा तं वा वि जयणाए ॥ १४३ ॥
पूर्ववत् कण्ठ्य । नि० चू० १३ उ० ।

दूण-देशी-हस्तिनि, दे० ना० ५ वर्ग ४४ गाथा ।

दूत-दूत-पुं० । अन्येषां ज्ञात्वा राजाऽऽदेशनिवेदके, औ० । र० ।
कल्प० । ज्ञा० । म० ।

दूतविज्ञा-दूतविद्या-स्त्री० । विद्याभेदे, व्य० १ उ० । काचिद्
दूतविद्या भवति, तथा च दूतविद्यया यो दूत आगच्छति, तस्य
दंशस्थानमापद्यते, तेनेतरस्य दंशस्थानमुपशाम्यति । व्य० ५ उ० ।
६५२

दूजगमत्ता-दुर्भगसत्त्वा-स्त्री० । दुर्भगः सत्त्वः प्राणी यस्याः
सा तथा । दुर्भगप्राणिकायां योपिति, ज्ञा० १ धु० १६ अ० ।

दुर्भगनिबोलिया-दुर्भगनिम्बगुहिका-स्त्री० । निम्बगुहिकेच
निम्बफलमिव अत्यनादेयत्वसाधर्म्याद् दुर्भगानां मध्ये नि-
म्बगुहिका दुर्भगनिम्बगुहिका । दुर्भगत्वाभिम्बगुहिकावदना-
देयायाम्, ज्ञा० १ धु० १६ अ० ।

दुर्भगनिबोलिता-स्त्री० । दुर्भगानां मध्ये निबोलिता निर्मथि-
ता निमज्जिता दुर्भगनिबोलिता । दुर्भगानां मध्ये निमज्जिता-
याम्, ज्ञा० १ धु० १६ अ० ।

दूभग-दावक-त्रि० । उपतापके, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दूभण-द्वन-न० । उपतापने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

धवद्वन-न० । श्वेतीकरणे, व्य० ४ उ० ।

दुर्मन-न० । वि० । दुष्टमनसि, सूत्र० १ धु० २ अ० २ उ० ।

दूमिअ-धवद्वित-त्रि० । " धवलेष्टमः " ॥ ८ । ४ । २४ ॥ इति
धवलयेनेत्यमस्य दुमादेशे " स्वराणां स्वरा षडुल्लम् । "
॥ ८ । ४ । २३० ॥ इति टीक्ष्णम् । ' दूमिअ ' प्रा० ४ पाद । से-
ट्यादिना श्वेतीकृते, ध० ३ शधि० । कल्प० । ज्ञा० । नि० चू० ।
दूमिया नाम सुकुमारहेनेन सुकुमारीकृतकुट्या, सेटिकया धव-
लीकृतकुट्या वा । वृ० १ उ० ।

दूमिय-धवद्वित-त्रि० । ' दूमिअ ' शब्दार्थे, प्रा० ४ पाद ।

दूय-दूत-पुं० । अन्येषां गत्वा राजाऽऽदेशनिवेदके, म० ७ ज्ञा०
ए उ० । औ० ।

दूयकम्प-दूतकर्म-न० । द्वितीये उत्पादनादोपे, उक्त० २४ अ० ।
यदा गृह्यगृहे गुप्तप्रकटसमाचारात् स्वजनाऽऽदीनां कथयि-
त्वाऽऽहारं गृह्णाति तदा दूतकर्मोऽऽद्यो द्वितीयो दायः । उक्त०
२४ अ० ।

दूयपज्ञास-दूतपज्ञाज्ञ-न० । बाणिजकग्रामनगरस्थेशानकोणे
स्वनामप्यते चैत्ये, उपा० १ अ० ।

दूयविज्ञा-दूतविद्या-स्त्री० । विद्याभेदे, व्य० १ उ० ।

दूर-दूर-त्रि० । विप्रकृष्टे, म० १ श० १ उ० । नि० चू० । अगो-

चरे च । म० २ श० १ उ० । विप्रकृष्टे, ज्ञा० १ धु० १ अ० । नि० ।
अत्यर्थे च । स० । टीक्ष्णकाले, दूरवर्तित्वान्मोक्षे च । पुं० ।
सूत्र० १ धु० २ अ० २ उ० ।

दूरगड्य-दूरगतिक-त्रि० । सौधर्माऽऽदिगतिकेषु, स्या० ८ उ० ।

दूरपाय-दूरपात-न० । दूरात्पतने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दूरय-दूरग-त्रि० । असमोपवर्तिनि, सूत्र० १ धु० ५ अ० २ उ० ।

दूरमुञ्चत-दूरश्रूयमाण-त्रि० । दूरे श्रूयमाणे, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार ।

दूराद्वय-दूरालयिक-त्रि० । दूराद्वयो मोक्षस्तन्मार्गो वा, स
विद्यते यस्येति मत्वर्थीयपुनः, दूरालयिकः । मोक्षगामिनि, आचा०
१ धु० ३ अ० ३ उ० ।

दूरानय-दूरानय-पुं० । मोक्षे, मोक्षमार्गे च । आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

दूरद्व-दूरवत्-त्रि० । दूरस्थे, आव० ४ अ० ।

दूरदृष्टा-दूरारुह-अव्य० । दुष्टमारुह्येत्यर्थे, उपा० २ अ० ।

दूरदृष्टाणी-दूरारोहन्ती-स्त्री० । दुष्टमारोहन्त्याम्, दश० ५ अ० १ उ० ।

दूर-दुष्-धा० । द्विवा०-पर०-अक०-अनिद् । वैकृत्ये, वाच० ।
“रुषाऽऽदीनां दीर्घः” ॥ ८ । ४ । २३५ ॥ इति स्वरस्य दीर्घः ।
‘दूसद्’ । प्रा० ४ पाद । दृष्यति । अदुषत् । अदुष्यत् । वाच० ।

दृष्य-न० । तन्तुसन्तानसम्प्रवे, जं० १ वक्र० । वस्त्रे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । उत्त० । आचा० । आ० म० । नि० चू० । आ-
च्छादनवस्त्रे, औ० । वस्त्रजातां, जी० ३ प्रति० ४ उ० । चीनां-
शुकाऽऽदौ च । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । प्रव० ।

दूरन्तर-दूर्यन्तर-न० । वस्त्ररचितमिष्यन्तरे, उत्त० १६ अ० ।

दूसगणि (गु)-दूर्यगणिन्-पुं० । नन्दध्ययनकर्तुर्देववाच-
कस्य स्वनामख्याते गुरौ, नं० ।

दूसण-दूषण-न० । दूष-णिच्-ल्युट् । कलङ्के, तं० । रावणस्य
मातृवस्त्रेये भ्रातरि च । वाच० ।

दूसपट्टपरिपूय-दूर्यपट्टपरिपूत-न० । वस्त्रपट्टगालिते, तं० ।

दूसपणग-दूर्यपञ्चक-न० । वस्त्रपञ्चके, दश० ।

दुविहं च दूसपणगं, समासत्रो तं पि होइ नायव्वं ।

अप्पडिहोहिय दूसं, दुप्पडिहोहं च विषेयं ॥ ८ ॥ दश०

१ अ० ।

अप्पडिहोहियदूसे, तूली उवहाणयं च णायव्वं ।

गंनुवधाणाऽऽङ्गिणि, मसूरए चेव पोत्तमए ॥ ६८॥

दृष्यं वस्त्रं तद् द्विविधम् । अप्रत्युपेक्ष्यं, दुष्प्रत्युपेक्षं च । तत्र
यत्सर्वथाऽपि न प्रत्युपेक्षितुं शक्यते तद् अप्रत्युपेक्ष्यम्, यच्च स-
म्यक् न शक्यते प्रत्युपेक्षितुं तद् दुःप्रत्युपेक्ष्यम् । तत्र अप्रत्यु-
पेक्षितदृष्यपञ्चकं यथा-तूलीसुसंस्कृतो रूतभृतोऽर्कतूलाऽऽदिभृ-
तो वा विस्तीर्णः शयनीयविशेषः । तथा उपधानकं हंसरोमा-
ऽऽदिपूर्णमुच्छीर्षकम् । तथा उपधानकस्योपरि कपोलप्रदेशे या
दीयते सा गण्डोपधानिका, गल्लमसुरिकेत्यर्थः । तथा जानुकू-
र्पाऽऽदिषु या दीयते सा आलिङ्गिनी । तथा वस्त्रकृतं चर्मकृतं
वा वृत्तं रूताऽऽदिपूर्णमासनं मसूरकः । एतानि सर्वाण्यपि पो-
तमयानि वस्त्रमयानि प्रायेणेति ।

अथ दुष्प्रत्युपेक्षितपञ्चकमाह-

पह्वि कोयवि पावा-रग तवए तह य दाढगाली य ।

दुप्पडिहोहियदूसे, एयं वीयं जवे पणगं ॥ ६८५ ॥

पह्विः, कोयविः, प्रावारकः, तचकं, तथा दढगादिश्च, पतद्
दुष्प्रत्युपेक्षितदृष्यविषयं द्वितीयं पञ्चकं भवेत् ।

अथैतदेव व्याख्यानयन्नाह-

पह्वि हत्युत्तरणं, कोयवित्रो रूयपूरित्रो पणओ ।

दढगालि धोयपोती, सेसपसिष्ठा जवे भेदा ॥ ६८६ ॥

पह्विविहस्त्यास्तरणं हस्तिनः पृष्ठे यदास्नीर्यते, स्वरु इत्यर्थः ।
ये चान्ये आस्तरकाऽऽद्योऽष्टपरोमयुक्ता धहरोमयुक्ता वा ते सर्वे-
ऽप्यन्तर्भवन्ति । यदुक्तं निशीथचूर्णौ-“जे य वहु अत्थरगा इच्चाइ-
माणभेदा मडरोमा उभूतरोमा वा, ते सव्वे इत्थ निवयंति सि ।”
(वहुअत्थरग सि) यः किल उष्ट्रोपरिन्यस्यते । तथा कोयवि-
को रूतपूरितः पटः, वृक्षदीति यदुच्यते । ये चान्ये उल्लवणरोमाणो
नेपालकम्बलप्रभृतयस्ते सर्वेऽत्रान्तर्भवन्ति । उक्तं च-“जे
अत्रे एयमाइभेदा उल्लणरोमा कंवलगादि ते सव्वे इत्थ निव-
यंति सि ।” तथा-दढगादिर्घातपोतिका ब्राह्मणानां संवन्धि सदशप-
रिधानवस्त्रमित्यर्थः । ये चान्ये द्विसरसूत्रपटीप्रभृतयो जेदास्ते
सर्वेऽत्र निपतन्ति । उक्तं च-“विरद्विमाई भूरिभेदा सव्वे ए-
त्थ निवयंति सि ।” (विरद्विमादि सि) दोरियाप्रमुखा, शेषौ च
प्रावारकतवकवक्रणौ प्रसिद्धावेव जेदौ । तत्र प्रावरकः सद्योमकः
पटः । स च माणिकाप्रभृतिकः । अन्ये तु प्रावारको वृद्धकम्बलः
परित्यक्तेत्याहुः । प्रव० ८ द्वार । वृ० । अप्रतिलेखितदृष्यपञ्च-
के चैकाशनकम् । त्रसवधेऽपि तदेव प्रायश्चित्तम् । जीत० ।

दूसमा-दुःपमा-स्त्री० । ‘दुसमा’ शब्दार्थे, ज० ६ श० ७ उ० ।

दूसमिन्न-दूर्यमिन्न-पुं० । पाटलिपुत्रे मौर्यवंशनाशे सत्यजि-
षिके स्वनामख्याते राजनि, ती० १० कलर ।

दूसरणाम-दुःस्वरनाम-न० । ‘दुसरणाम’ शब्दार्थे, कर्म०
६ कर्म० ।

दूसरण-दूर्यरत्न-न० । प्रधानवस्त्रे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
कल्प० । औ० ।

दूमल-देशी-कुर्भगे, दे० ना० ५ वर्ग ४३ गाथा ।

दूसह-दुस्सह-पुं० । ‘दुसह’ शब्दार्थे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

दूसासण-दुःशासन-पुं० । “लुत्तरवशवसां शपसां दीर्घः”
॥ ८ । १ । ४३ ॥ इति प्राकृतलक्षणवशादुपरि लुत्तरकारस्य
शस्याऽऽदेः स्वरस्य दीर्घः । ‘दूसासणो ।’ प्रा० १ पाद । स्वना-
मख्याते दुष्योधनभ्रातरि, वाच० ।

दूसिय-दूपित-त्रि० । दत्तदूपणे, प्राप्तदूषणे, अजिज्ञस्ते, मैथुना-
पवादयुक्ते, वाच० । औ० ।

दूसियपंरुग-दूपितपणरुक्-पुं० । पणरुकभेदे, दूपितपणरुको
द्विविधः-आसिकः, उपसिकश्च । वृ० । उपघातपण्डकोऽपि
द्विविधो-वेदोपघाते, उपकरणोपघाते च ।

तत्र दूषितं पणरुकं तावद्व्याख्यानयति-

दूसियवेओ दूसिय, दोमु वि वेएसु सज्जे दूसी ।

दूसेति सेसवेदो, दोमु व सेविज्जए दूसी ॥

दूषितो वेदो यस्य स दूषितवेदः, एष दूषित उच्यते । द्वयोर्वा
नपुंसकपुरुषवेदयोः, अथवा नपुंसकस्त्रीवेदयोः सज्जयन्नि
प्रसङ्गं करोति, स प्राकृतशैल्या दूषी भण्यते । यो वा शेषौ
स्त्रीपुरुषवेदौ दूषयति निन्दाति स दूषी, द्वाज्यां वा-आस्यक-
पोलकाज्यां यः सेव्यते, सेवते वा स दूषी ।

अस्यैव भेदानाह-

आसितो कसितो, दुविहो दूसी उ होइ नायव्वो ।

ह-भरातिः व्याधिः तथा किमु प्रश्ने मूर्ति जराम्, अमृतमर्थस्ये-
ति-अमृतत्वं प्राप्तस्य मर्थस्य, पुरुषस्येत्यर्थः । ममरणधर्मिणो
मनुष्यस्य किं करिष्यन्ति जराव्याधय इति भावः । अत्रापि देव-
सत्ताप्रतिपत्तिः । "को जानाति मायोपमात्" इत्यादीनि तु देवा-
जावप्रतिपादकानि, अतस्तत्र संशयः । अयुक्तमायम् । यतो-
ऽमीषां वेदपदानामर्थं त्वं न जानासि, चक्षुष्याद्युक्तिं च न वेत्सि ।
एतेषां हि वेदपदानां नायमर्थो, यस्तवामिप्रेतः, किं त्वयं यद्वय-
माणलक्षण इति ।

अत्र भाष्यम्-

तं मन्नसि नेरङ्गा, परतंता दुखस्वसंपदता य ।

न तरंतीहागंतुं, सच्चेया सुव्यपाणा वि ॥ १८६७ ॥

सच्छब्दयारिणो पुण, देवा दिव्यपजावजुता य ।

जं न कयाइ वि दमिण-मुर्वेति तो संसओ तेसु ॥ १८६८ ॥

मौर्य ! त्वमेवं मग्यसे-नारकाः स्वकृतपापनरकपालाऽऽदिपर-
तन्त्राः पराधीनवृत्तयोऽतीवदुःखसंघातविह्वलाश्च न शक्नुव-
न्त्यत्राऽऽगन्तुमतः प्रत्यक्षीकरणोपायाज्जावात् धूमणा अपि
अद्वेया भवन्तु, येषास्तु स्वच्छन्दचारिणो दिव्यप्रभावयुक्ता-
श्च तथाऽपि यस्माद्वा कदाचिद्दर्शनपथमवतरन्ति, धूमते च
श्रुतिस्मृत्यादिषु, अतस्तेषु शङ्केति ॥ १८६७ ॥ १८६८ ॥

अत्रोत्तरमाह-

मा कुरु संसयमेण, सुदूरमणुयाऽभिज्जाईण ।

पेच्चसु पक्खत्वं चिय, चउच्चिदे देवसंपाण ॥ १८६९ ॥

मौर्यपुत्र ! देवेषु मा संशयं कार्षीस्त्वम्, एतानेव हि सुदूरमत्य-
र्थं मनुजाऽऽदिभ्यो भिज्जातीयान् दिव्याऽऽनरणाविलेपनवम-
नसुमनोमालाऽलङ्कृतान् जवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिक-
लक्षणैश्चतुर्विधदेवसंघातान् मम वन्दनायामिहैव समवसरणा-
ऽऽगतान् प्रत्यक्षत एव पश्येति ॥ १८६९ ॥

अथैतद्दर्शनात्पूर्वं य आसीत्संशयः, स युक्तोऽभवत् ।

नैवम् । कुतः ? इत्याह-

पुवं पि न संदेहो, जुत्तो जं जोइसा सपक्खत्वं ।

दोसंति तक्कया वि य, उवघायानुगहा जगओ ॥ १८७० ॥

इह समवसरणाऽऽगतदेवदर्शनात्पूर्वमपि तद्यान्वेषां च संश-
यो न युक्तो, बधस्माच्चन्द्राऽऽदित्याऽऽदियज्योतिष्कास्त्वया सर्व-
णापि च लोकेन स्वप्रत्यक्षत एव सर्वथा दृश्यन्ते, अतो देश-
तः प्रत्यक्षत्वात् कथं समस्तामरास्तिवशङ्का ? किं च-सन्त्येव
देवाः, लोकस्य तरुतानुग्रहोपधानदर्शनात् । तथाहि-दृश्यन्ते
काचित्केचित्त्रिदशाः कस्याऽपि किञ्चिद्विजयप्रदानाऽऽदिनाऽनुग्र-
हं, नत्प्रहरणाऽऽदिना चोपघातं कुर्वन्तः, ततो राजाऽऽदिवत्कथ-
मेतं न सन्तीति ॥ १८७० ॥

पुनरपि परमाशङ्क्य ज्योतिष्कदेवास्तत्त्वं साधयन्नाह-

आलयमेत्तं च मई, पुरं व तव्यासिणो तह वि सिष्ठा ।

जे ते देव सि मथा, न य निजया निव्वपरिसुष्ठा ॥ १८७१ ॥

अथैवंभूता मतिः परस्व भवेत्-आलया एव आलयमात्रं च-
न्द्राऽऽदिविमानानि, न तु देवाः, तत्कथं ज्योतिष्कदेवानां प्रत्य-
क्षत्वमभिधीयते ? किं तद्यथा आलयमात्रमित्याह-(पुरं ति)
यथा पुरं शून्यं लोकानामालयमात्रं स्थानमात्रं, न तु तत्र लोकाः
सन्ति, एवं चन्द्राऽऽदिविमानान्यप्यालयमात्रमेव, न तु तत्र देवाः

केचित्तिष्ठन्ति, अतः कथं तेषां प्रत्यक्षत्वम् ? । अत्रोत्तरमाह-
तथाऽपि तद्वासिन आलयवासिनः सामर्थ्याद्य सिद्धास्ते देवा
इति मताः संमताः । यो ह्यालयः स सर्वोऽपि तन्निवासिना
अधिष्ठितो दृष्टः, यथा प्रत्यक्षोपलभ्यमाना देवदत्ताऽऽद्यधिष्ठिता
वसन्तपुराऽऽद्याद्याः, आलयाश्च ज्योतिष्कविमानान्यत आल-
यत्वान्यथानुपपत्तेर्ये तन्निवासिनः सिद्धास्ते देवा इति मताः ।
आह ननु कथं ते देवाः सिद्ध्यन्ति ? यादृशा हि प्रत्यक्षेण देवद-
त्ताऽऽद्यो दृश्यन्ते तत्रापि तादृशा एव स्युरिति । तदयुक्तम् । विशि-
ष्टा हि देवदत्ताद्याद्येज्यश्चन्द्राद्याद्या इत्यतस्तन्निवासिनोऽ-
पि विशिष्टाः सिद्ध्यन्ति, ते च देवदत्ताऽऽदिधिलक्षणा देवा इति ।
अपरस्वाह-नम्यालयत्वादित्ययं हेतुस्तन्निवासिजनसाधने-
ऽनैकान्तिकः, शून्याऽऽलयैर्यभिचारात् । अत्रोत्तरमाह-(न
व निवसेत्यादि) न च निलया आलया नित्यमेव शून्या भ-
वन्ति । अयमाभिप्रायः-ये केचिदालयारते प्राग्, इदानीमेप्यति
था कांश्चिदवश्यमेव तन्निवासिभिरधिष्ठिता एव भवन्ति, न तु
नित्यमेव परिशून्याः । ततो यदा तदा वा चन्द्राऽऽद्यालयनि-
वासिनो देवाः सिद्ध्यन्ति, इति ॥ १८७१ ॥

पुनरप्यत्र पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहारमाह-

को जाणइ व किमयं, ति होज्ज निस्संसयं विमाणाइ ।

रयणमयनभोगमना-दिह जह विज्जाहराईणं ॥ १८७२ ॥

यदि वा एवंभूता मतिः परस्य भवेद्यदुत-चन्द्राऽऽद्यालय-
त्वेन यज्ञीयते जयन्तिस्तदिदं को जानाति किञ्चिद्भवेत्किं सूर्यो-
ऽग्निमयो गोलश्चन्द्रस्त्वस्तुमयः स्वभावतः स्वच्छः, आहोस्वदे-
वंभूता एवैते भास्वररत्नमया गोलका ज्योतिष्कविमानान्य-
तः कथमेनेषामालयत्वंसिद्धिः ? । अत्र प्रतिविधानमाह- नि-
संशयं विमानान्येतानि, रत्नमयत्वे सति नभोगमनात्, पुष्प-
काऽऽदिविद्याधरतपःसिद्धिर्विमानवदिति । अत्राधिकारप-
दनाऽऽदिव्यवच्छेदार्थं रत्नमयत्वविशेषणमिति ॥ १८७२ ॥

अपरमपि पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

होज्ज मई माएणं, तहा वि तकारिणो सुरा जे ते ।

न य मायाविगारा, पुरं व निचोवल्लजाओ ॥ १८७३ ॥

अथ परस्य मतिर्जैवेनैते चन्द्राऽऽदिविमानान्यालयाः, किं तु
माययं मायाविना केनापि प्रयुक्ता । अत्रोच्यते-मायात्वम-
मीषामसिद्धं, वाङ्मात्रेणैव भवतामिषानात्तथाऽप्यभ्युपगम्यो-
च्यते, ये तत्कारिणः तथाविधमायाप्रयोक्तारस्ते सुराः सिद्धा
एव, मनुष्याऽऽदीनां तथाविधैक्यिकरणादर्शनात्, अन्युपग-
म्य च मायात्वममीषामभिहितं, न चैते मायाऽऽदिकाराः, नि-
त्योपग्रभाश्च, सर्वेषु सर्वदा दृश्यमानत्वादित्यर्थः, प्रसिद्धपाद-
लिपुत्राऽऽदिपुरवदिति । मायेन्द्रजालकृतानि हि वस्तूनि न
नित्यमुपलभ्यन्त इति नित्यविशेषणोपादानमिति ॥ १८७३ ॥

प्रकारान्तरेणाऽपि देवास्तत्त्वं साधयन्नाह-

जइ नारगा एवन्ना, पगिह्णपावफलभोइणो तेणं ।

सुवहुगपुष्पफलजुजो, पवत्तियव्वा सुरगणा वि ॥ १८७४ ॥

इह स्वकृतप्रकृष्टपापफलभोगिनस्तावत्कच्चिन्नारकाः प्रतिपत्त-
व्याः, ते च यदि प्रपन्नाः (तेणं ति) तर्हि तेनैव प्रकारेण
स्त्रोपाजितसुष्ठुवहुकपुण्यफलभुजः सुरगणा अपि प्रतिपत्तव्याः ।
अत्राऽह-नान्विदेवातिदुःखितनरास्तिष्वश्वातिदुःखिताः प्रकृष्ट-

पापफलजुजो भविष्यन्ति, तथा मनुष्या एषानिसुखिताः प्र-
कृष्टपुण्यफलजुजो भविष्यन्ति, किमदृष्टनारकदेवगणिकल्पन-
येति ? तदयुक्तम् । प्रकृष्टपापफलजुजां सर्वप्रकारेणापि दुःखं
न भवितव्यम्, न चानिष्टाः खितानामपि नरतिरश्चां भर्षप्रकारं
दुःखं दृश्यते, सुखदपघनाऽऽज्ञाकाऽऽदिसुखस्य सर्वेषामपि दर्श-
नात् । प्रकृष्टपुण्यफलजुजामपि सर्वप्रकारेणापि सुखेन भविष्य-
म्, न चेदानीमुत्थितानामपि नराणां सर्वप्रकारं सुखमयशोकप्रते,
पुतिदेहोद्भवस्य रोगजराऽऽदिप्रभवस्य च दुःखस्य तेषाम-
पि सद्भावात्, तस्मात्प्रकृष्टपापनिवृत्तनसर्वप्रकारदुःखवेदिनो
नारकाः, प्रकृष्टपुण्यदेतुक्तसर्वप्रकारसुखभोगिनो देवाश्चाज्युपग-
स्तव्या एवेति ॥ १८५४ ॥

ननु यदि देवाः सन्ति, नहि स्वच्छन्दचारिणोऽपि किमिच्छ-
न्ते कदाचिदपि नाऽऽगच्छन्तीत्याह-

संकतदिव्यपिम्मा, विसयपसत्ताऽऽसमत्तक्तव्वा ।

अण्हीनमण्यकज्जा, नरभवमसुनं न पंति सुरा ॥ १८५५ ॥

नाऽऽगच्छन्तीह सदैव लुप्तगणाः, संक्रान्तदिव्यप्रेमत्वाद्द्विषयप्र-
सक्तत्वात्, प्रकृष्टपापऽऽदिगुणकामिनीप्रसक्तस्य देशान्तरगतपु-
रुषवत्; तथाऽसमासकनंशत्वाद्, यदुक्तं न्येनप्रसाधनगिगुक्त-
विनातपुरुषवत् । तथा अनधीनं मनुजानां कार्यं येषां नैऽनधीन-
मनुजकार्याः, नञ्शब्दसम्बन्धे, तस्माद्वेदाऽऽगच्छन्ति सुराः, अनजि-
मनगहाऽऽदी निःसङ्गप्रतिषेधिति । तथा अशुभत्वाद् नरभवस्य
तन्त्रासाहृष्टपुनया नेहाऽऽगच्छन्ति देवाः, स्वपरित्यक्तकले-
षरवादिन ॥ १८५५ ॥

तर्हि सर्वथा तेऽत्र नाऽऽगच्छन्ति ? नैवम्, अत्र एषाऽऽह-
नवरि जिगज्जमदिक्खा-केवलनिष्वाणमहनिशोगणं ।

जत्तीणं सोम्प ! समय-विच्छेदार्थं वपज्ज सुरा ॥ १८५६ ॥

पुष्पाणुरागत्रो वा, समयनिर्बंधा तत्रोगुणात्रो वा ।

नरगणपीनाऽऽगुगह-कंदप्पाईहिं वा कंज ॥ १८५७ ॥

नवरं जिनजम्भदीक्षाकेवलनिर्याणमहोत्सवनिर्वाणेन तत्क-
ल्पतानियमेनेह देवा आगच्छेयुः । नत्र सोम्प ! केचिदिच्छाऽऽभ्यो
निजजफत्या समागच्छन्ति, केचित्तु तदनुवृत्त्या, अन्ये संशयव्य-
वच्छेदार्थम्, अपरे तु पूर्वजविकपुत्रमिश्राऽऽद्यनुरागात्, समयनिय-
मः प्रतिषेधाऽऽदिनिमित्तः संकेतनिश्चयः, तस्माच्च केचिदेवा इ-
हाऽऽगच्छन्ति, अन्ये तु महासध्वसाध्वादितयोगुणसमाकृष्टाः, के-
चित्तु पूर्ववैरिकनरगणपीनार्थम्, अपरे तु पूर्वसुहृत्पुत्राऽऽद्यनुग्र-
हार्थम्, केचिदेवाः कन्दर्पाऽऽदिनिरिहाऽऽगच्छन्ति । आदिशब्दा-
स्ताध्वादिपरीक्षाहेतोरिति द्रष्टव्यमिति । तदेवं निरूपितं देवा-
नामत्राऽऽगमनकारणम्, अनागमनकारणं च ॥ १८५६ ॥ १८५७ ॥

अथ देवसिद्धाव्यवदपि कारणमाह-

जाइसरकहणाओ, कासइ पक्खखदरिमणाओ य ।

विज्जापंतोवायण-सिष्ठीओ महविगाराओ ॥ १८५८ ॥

उक्तिष्टुष्टसंचय-फलभावाओऽनिहाणसिद्धीओ ।

सव्वाऽऽगमसिद्धाओ, य संति देव सि सच्छेयं ॥ १८५९ ॥

सन्ति देवा इत्येतत् श्रद्धेयमिति प्रतिज्ञा, जातिस्तरणप्रत्ययि-
तपुरुषेण कथनात्, नानादेशविचारिप्रत्ययिनपुरुषावबोकिनक-
यिनविचित्रवृहद्देवकुलाऽऽदिवस्तुवत् । तथा कस्याऽपि तपःप्रभु-
तिगुणयुक्तस्य प्रत्यक्षदर्शनप्रवृत्तेश्च, केनचित्प्रत्यक्षप्रमाणेनोप-
६५३

म्भादित्यर्थः । दूरविप्रकृष्टनगराऽऽदिवत् । तथा विद्यामन्त्रोपयाच-
नेत्यः कार्यसिद्धेः, प्रसादफलानुमनराजाऽऽदिवत् । तथा (गह-
विगाराउ सि) अत्र प्रयागः-प्रधाधिष्ठितपुरुषदेहो जीवव्यतिरि-
क्तादृश्यवस्त्वधिष्ठानकः, पुरुषासंभाव्यावकारवत्क्रियादर्शनान्,
संचरिष्युग्यन्वयातारकमध्यप्रविष्टदृश्यमानपुरुषाधिष्ठितयन्त्र-
वत् । तथा नपोदानाऽऽदिक्रियासमुपाजिनोत्कृष्टपुण्यसंभारफल-
सद्भावाच्च, उत्कृष्टपापप्रभारफलसद्भावानांश्चिनारकवत् । एतच्च
प्रागेव भाषितम् । तथा देवा इति यदभिधानं ततोऽपि च
देवानां सिद्धिः । एतच्चानन्तरगाथायां व्यक्तीकारिष्यते । तथा
सर्वे च ते आगमाश्च सर्वाऽऽगमास्तेष्वधिप्रतिपत्त्या सिद्धत्वाच्च
सन्ति देवा इति ॥ १८५८ ॥ १८५९ ॥

यदुक्तम्-"अभिहाणसिद्धीउ (१८५६) सि" तद्भाषयन्नाह-

देव सि सत्ययमिदं, मुक्खत्तण्णो घटानिहाणं व ।

अहं व मई मण्णुओ विष, देवो गुणरिच्छिमपन्ने ॥ १८६० ॥

तं न जओ तच्चरये, भिच्छे चययारओ मया भिच्छी ।

तच्चरयसीहसिच्छे, माणवसीहोवयारो व ॥ १८६१ ॥

'देवाः' इत्येतत्पदं सार्वकं, व्युत्पत्तिसमबुद्धपदत्वात्, घटाऽऽ-
दिवत् । नत्र दीव्यन्तीति देवा इति व्युत्पत्तिसमर्थम्, समासतकि-
तरहित्येन च श्रुत्वा । भावना चात्र प्रागुक्तैव । अथ परस्य
मतिर्भवेन्ननु मनुष्य एवेह दृश्यमानो देवा भविष्यति, किमदृष्ट-
देवकल्पनया ? किं सर्वोऽपि मनुष्यो देव इति । नेत्याह-गुण-
संपन्नो गणधराऽऽदिः, रिद्धिसंपन्नश्चकवर्त्यादिः । शत्रोचक्ये-
तदेतन्न यस्मात्तथैव मुख्ये घटानि काचित्सिद्धे सत्यम्यशेषाचार-
तस्तत्सिद्धिर्भूता, यथा मुख्ये यथार्थे निहेऽप्यत्र भिच्छे ततो मा-
णवके सिद्धोपचारः सिध्यति, एवमिहापि यदि मुख्ये देवाः
क्रिस्तिस्त्वा भवेयुस्तदा राजाऽऽदेवोपचारां श्रुयते, नाम्य-
थान ॥ १८६० ॥ १८६१ ॥

देवाभावे चाग्निहोत्रक्रियाणां वैफल्यमिति दर्शयन्नाह-

देवाजावे विफलं, जमग्निहोत्ताइयाण किरियाणं ।

सग्गीयं जजाण य, दाणाऽफलं च तदजुत्तं ॥ १८६२ ॥

वा इत्यथवा, इदं दूरणम्-देवाजावेऽभ्युपगम्यमाने, यदग्निहो-
त्रादिक्रियाणाम्, "अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः" इत्यादिना
स्वर्गाय फलमुक्तं, तथा यज्ञानां च यत्फलमज्ञेहितं, दानाऽऽदिकलं
च यत्फलमज्ञेहितं, तत्सर्वमयुक्तं प्राप्तोति । स्वर्गो ह्येतेषां
फलमुक्तं स्वर्गिणां आभावे हुतः स्वर्ग इति । "स एव यज्ञायुधी"
इत्यादीनि च वेद्याक्यानि देवास्तिनस्वप्रतिपादनपराणि वृत्तान्ते ।
अतः किं ताव न प्रतिपद्यसे ? यद्यपि "को जानाति मायोपमान्
गोर्वाणानिन्द्रयमवरुणकुवेराऽऽदीन्" इत्यादि वाक्यं, तदपि न
देवानां नास्तित्वाभिधायकं, किन्तु सुराणामपि मायोपमत्वा-
भिधानेन शेषार्थसमुदायानां सुतरामनित्यत्वप्रतिपादकं बोद्ध-
व्यम् । अन्यथा हि देवास्तित्वप्रतिपादकाक्यानि, श्रुतिमन्त्रपदै-
रिक्ताऽऽदीनामाह्वानं चानर्थकं स्यात् ॥ १८६२ ॥

एतदेवाऽह-

जमसोमसूरसुरगुरु-सारज्जाईणि जयइ जनेहिं ।

मंतावाहणमव य, इंदईणि विहा सव्वं ॥ १८६३ ॥

यमेत्यादिपूर्वार्थस्यायमर्थः-सकथपोमशिप्रभृतिप्रभृतिर्नैयथाशु-
नि"यम-सोम-सूर्य-सुरगुरु-स्वाराज्यानि जयति" इत्यादीनि देवा

स्तित्वसूत्रकानि वेदवाक्यानि देवाज्ञावे वृथैव स्युः । इह चो-
क्त्यपोडाशप्रभृतयो यज्ञविशेषा मन्तव्याः, स यूपो यज्ञ एव
हि क्रतुरुच्यते, यूपरहितस्तु दानाऽऽदिक्रियायुक्तो यज्ञ इति ।
स्वः स्वर्गस्तत्र राज्यानि जयत्युपार्जयतीत्यर्थ इति । तथा
मन्त्रैरिन्द्राऽऽदीनामाहुतं देवास्तित्व एवोपपद्यते, अन्यथा वृथैव
स्यात् । इन्द्राऽऽदीनां मन्त्रपदैराहुतमेवमवगन्तव्यम्—“ इन्द्र !
आगच्छ मेधातिथे मेघवृषण ।” इत्यादि । तस्माद्युक्तितो वेद-
वाक्येभ्यश्च सन्ति देवा इति स्थितम् । तदेवं छिन्नो मौर्यपुत्रस्य
भगवता संशयः ॥१८८३॥ विशेषः । सूत्र० । स्या० । आ० म० ।

देवानां स्वरूपं यथा—

अमितायमह्वदामा, अणिमिसनयणा य नीरजसरीरा ।

चतुरंगुलेण चूर्मि, न पिसंति सुरा जिणो कहए ॥

सुरा देवाश्चतुर्निकायभाविनोऽपि अस्त्रानमात्यदामानः, तथा
न विद्यते निमेषो येषां ते, अनिमेषे नयने येषां ते अनिमेष-
यनाः, तथा नीरजा निर्मलं शरीरं येषां ते नीरजःशरीराः ।
चतुरङ्गुलेन चतुर्भिर्हगुलैर्भूमिं न स्पृशन्ति इति जिनः सर्वज्ञः
कथयति । व्य० २ उ० ।

देवा दुविहा पणत्ता । तं जहा—एगसरीरी चेव, विसरीरी
चेव । स्या० २ उ० २ उ० ।

देवाश्चतुर्विधास्तद्यथा—

से किं तं देवा ? । देवा चतुर्विहा पणत्ता । तं जहा—भ-
वणवासी, वाणमंतरा, जोइसिया, वेमाणिया ॥

(से किं तमित्यादि) अथ के ते देवाः ? । सूरिराह—देवाश्चतुर्वि-
धाः प्रज्ञाः । तद्यथा—भवनवासिनो, व्यन्तराः, ज्योतिष्काः, वैमा-
निकाः । प्रज्ञा० १ पद । ज० । स० । जी० । उक्त० ।

देवानाह—

देवा चतुर्विहा वुत्ता, ते मे कित्तयओ सुण ।

भोमिज वाणमंतर, जोइस वेमाणिया तहा ॥ २०३ ॥

देवा उक्तनिरुक्ताश्चतुर्विधाश्चतुष्प्रकारा उक्ताः, तीर्थकराऽऽदि-
भिरिति गम्यते । ‘ ते ’ इति तान् देवान् मे मम कीर्तयतः प्रति-
पादयतः शृणुवाकस्य शिष्यं प्रतीदमाह । तत्कीर्तनं भवन-
भेदाभिधानं विनोति । तद्भेदानाह—(भोमिजं चि) भूमौ पृ-
थिव्यां जवा जौमेयका भवनवासिनः, रत्नप्रभापृथिव्यन्तर्जुत-
त्वाद् भवनानाम् । उक्तं हि—“ इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए
असीउत्तरजोयणसयसहस्सबाह्वाए उवरि एणं जोयणस-
हस्समोगाहेत्ता हेट्टुमेगम्मि जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्जे थ-
हत्तरे जोयणसयसहस्से, पत्थ णं भवणवासीणं देवाणं स-
त्तजवणकोमीओ वावत्तर्हि च भवणवासयसहस्सा हवन्ती-
ति मक्खायं ।” (वाणमंतरं चि) आर्षत्वाद्द्विविधान्यन्तरा-
ण्युत्कर्षापकर्षाऽऽत्मकविशेषरूपाणि निवासभूतानि वा गिरि-
कन्दरविचाराऽऽदीनि येषां तेऽमी व्यन्तराः । उक्तं हि—“ ते
ह्यधस्तिर्यगुर्द्धं च त्रीनपि लोकान् स्पृशन्तः स्वातन्त्र्यात् परा-
जियोगाच्च प्रायेण प्रतिपन्ननियनगतिप्रचारा मनुष्यानापि
कचिद् भृत्यवदुपचरन्ति तथाविधेषु च शैलकन्दरान्त-
रवनविचाराऽऽदिषु प्रतिवसन्त्यतो व्यन्तरा इत्युच्यन्ते । (जो-
इसं चि) द्योतयन्त इति ज्योतीषि विमानानि, तन्निवासित्वा-

देवा अपि ज्योतीषि, ग्रामः समागत इत्यादौ तन्निवासिजन-
ग्रामवत् । विशेषेण मानयन्त्युपचुञ्जन्ति सुकुनिन एतानीति
विमानानि, तेषु भवा वैमानिकाः । तथेति समुच्चये, इति सूत्रार्थः ।

एवामेवोत्तरभेदानाह—

दसहा उ भवणवासी, अट्टहा वाणमंतरा ।

पंचविहा जोइसिया, दुविहा वेमाणिया तहा ॥ २०४ ॥

दशधा त्विति दशधैव (भवणवासिं चि) भवनेषु पस्तुं
शीलमेपामिति भवनवासिनः, अष्टधा अष्टप्रकारा वनेषु विचि-
न्नोपवनाऽऽदिपूपलक्षणत्वादन्येषु च विविधाऽऽस्यदेषु क्री-
डैकरसिकतया चरितुं शीलमेपामिति वनचारिणो व्यन्तराः,
पञ्चविधाः पञ्चप्रकाराः (जोइसियां चि) ज्योतिषु विमा-
नेषु भवा ज्योतिष्काः, ज्योतीष्येव वा ज्योतिष्काः, द्विविधा
वैमानिकास्तथेति सूत्रार्थः ।

एतानेव नामग्राहमाह—

असुरा नाग सुवन्ना, विज्जू अग्गी विआहिया ।

दीवोदहिदिसावाया, यणिया नवणवासिणो ॥ २०५ ॥

पिसाय चूय जयखा य, रक्खसा किन्नरा किंपुरिसा ।

महोरगा य गंधवा, अट्टविहा वाणमंतरा ॥ २०६ ॥

चंदा सूरु य नक्खत्ता, गहा तारागणा तहा ।

दिसाविचारिणो चेव, पंचहा जोइसालया ॥ २०७ ॥

वेमाणिया उ जे देवा, दुविहा ते वियाहिया ।

कप्पोवगा य बोधवा, कप्पाईया तद्देव य ॥ २०८ ॥

कप्पोवगा वारसहा, सोहम्मीसाणगा तहा ।

सणकुमारमाहिंद—वंजलोगा य दंतगा ॥ २०९ ॥

महामुक्कसहस्सारा, आणया पाणया तहा ।

आरणा अच्चुया चेव, इइ कप्पोवगा सुरा ॥ २१० ॥

कप्पाईया उ जे देवा, दुविहा ते वियाहिया ।

गेवेज्जाऽणुत्तरा चेव, गेवेज्जा नवविहा तर्हि ॥ २११ ॥

हिट्ठिमाहेट्ठिमा चेव, हेट्ठिमामज्जिमा तहा ।

हेट्ठिमाउवरिमा चेव, मज्जिमाहिट्ठिमा तहा ॥ २१२ ॥

मज्जिमामज्जिमा चेव, मज्जिमाउवरिमा तहा ।

उवरिमाहिट्ठिमा चेव, उवरिमामज्जिमा तहा ॥ २१३ ॥

उवरिमाउवरिमा चेव, इइ गेवेज्जगा सुरा ।

विजया वेजयंता य, जयंता अपराजिया ॥ २१४ ॥

सच्चट्टसिद्धगा चेव, पंचहाऽणुत्तरा सुरा ।

इइ वेमाणिया एए—ऽणोगहा एवमादओ ॥ २१५ ॥

सूत्राण्येकादश प्रायः प्रतीतान्येव, नवरम्, असुरा इत्य-
सुरकुमाराः । एवं नागाऽऽदिष्वपि कुमारशब्दः संबन्धनीयः ।
सर्वेऽपि ह्यमी कुमारऽऽकारधारिण एव । यथोक्तम्—कुमारवदेव
कान्तदर्शनाः कुमारः मुहुमधुरललितगतयः शृङ्गाराभिजा-
तरूपविक्रियाः कुमारवच्चोद्धतरूपवेपजाणाऽऽजरणप्रहरणवर्ण-
यानवाहनाः कुमारवच्चोल्लवणरागाः क्रीरुनपराश्वेत्यतः कुमार-
इत्युच्यन्ते । (तारागणा इति) प्रकीर्णतारकासमूहाः, दिशासु

विशेषेण मेरुप्रादक्षिण्यनित्यचारिताद्वक्तृणेन चरन्ति परिजृम्भन्ती-
त्येवंशां द्वा दिशाधिचारिणः, तद्विमानानि ह्येकादशभिरेकविं-
शैर्योजनशतैर्मैरोद्धतसृष्वपि दिव्यवाधया सततमेव प्रद-
त्तणं चरन्तीति, तेष्वेवमुक्ताः ज्योतींष्युक्तन्यायतो विमानान्या-
लया आश्रया येषां ते ज्योतिरालयाः, कल्प्यन्ते इन्द्रसामानि-
कत्रयस्त्रिंशोऽदिदशप्रकारत्वेन विजयन्ते देवा एतेष्विति क-
ल्पा देवलोकाः, तानुपगच्छन्त्युत्पत्तिविषयतया प्राप्नुवन्तीति
कल्पोपमाः, कल्पानुकरूपानतीतास्तदुपरिवर्तिस्थानोत्पन्नतया-
ऽतिक्रान्ताः कल्पातीताः । (सोहम्मीसाण ग ति) सुधर्मा नाम
शक्रस्य सजा, साऽस्मिन्नस्तीति सौधर्मः कल्पः, स एवामय-
स्थितिविषयोऽस्तीति सौधर्मिणः । तथा ईशानो नाम द्वि-
तीयदेवलोकाः, तन्निवासिनो देवा अपि ईशानाः, त एवेशान-
काः । एवमुत्तरत्रापि व्युत्पत्तिः कार्या । ग्रीवेव ग्रीवा लोकपुरु-
षस्य त्रयोदशरज्जुपरिवर्तिप्रदेशः, तन्निविष्टस्याऽतिज्वालिष्णुन-
या च तदामरणभूता ग्रैवेयका देवाऽऽवासाः, तन्निवासिनो दे-
वा अपि ग्रैवेयकाः । न विद्यन्ते उत्तराः प्रधानाः स्थितिप्रभा-
यल्लघुतिश्रेण्यादिजिरेज्योऽप्ये देवा इत्यनुत्तराः । (हेड्डिम चि)
अधस्तनानुपरितनपद्मपेक्षया प्रथमास्त्रयस्तेष्वपि (हेड्डिम चि)
अधस्तना अधस्तनाधस्तनाः प्रथमत्रिकाधोवर्तिनः, (हेड्डिम-
मत्रिकमा तद्व चि) अधस्तनमध्यमाः प्रथमत्रिकमध्यवर्तिनः
(हेड्डिमाउर्वरिमा चैव चि) अधस्तनोपरितनाः प्रथमत्रिकोपरि-
वर्तिनां मध्ये जवा मध्यमा मध्यमत्रिकवर्तिनः, तेष्वपि अधस्तनाः ।
एवं मध्यममध्यमाः मध्यमोपरितना उपरिवर्तिनस्तेष्वधस्तना
उपरितनाधस्तनाः । एवं उपरितनमध्यमा उपरितनोपरितनाः ।
इतिभेदसमाप्तौ । तत एतावद्रेद एव ग्रैवेयकाः सुराः । अम्यु-
दयविघ्नदेवतु विजयन्त इति विजयाः, तथैव विजयन्ताः
“ वणादयो बहुलम् ” ॥ ३ । ३ । १ ॥ इति बहुलवचनात्
कप्रत्यये उपसर्गकारः । एवं जयन्ताः । उपरैरन्वैरभ्युदय-
विघ्नहेतुभिरजिता अतभिभूता अपराजिताः, सर्वैर्याः सिद्धा
इव सिद्धा येषां ते सर्वार्थसिद्धाः, ते हि विजितप्रायकर्माण
उपस्थितजद्रा एव तत्रोत्पत्तिमाज इतीत्यादीनि निगमनम् ।
अत्र च वैमानिका इति वैमानिकभेदाः सामान्यविशेषयोः क-
श्चिद्विद्वन्मत्वात्, एवमादय इति । आदिशब्दस्य प्रकारवचन-
त्वादेवंप्रकारा इत्येकादशसूत्रार्थः ।

लोगस्स एगदेसम्मि, ते सन्ने परिकित्तिया ।

एत्तो कालविचागं तु, तेसिं बोच्छं चउत्विहं ॥ १६ ॥

संतइं पप्प याईया, अपज्जवसिया वि य ।

ठिइं पकुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १७ ॥

केत्रकालाभिधायिसूत्रद्वयं प्राग्वत् सादिसपर्यवसितत्वभाव-
नार्थम् ।

साहियं सागरं एकं, उक्कोसेणं ठिइं जवे ।

जोमेज्जाणं जह्मेणं, दस वाससहस्सिया ॥ २१८ ॥

पद्धिओवममेगं तु, उक्कोसेणं ठिइं भवे ।

वंतराणं जह्मेणं, दस वाससहस्सिया ॥ २१९ ॥

पद्धिओवममेगं तु, वासलक्खेण साहियं ।

पद्धिओवमद्वभागे, जोइसेसु जह्मेणिया ॥ २२० ॥

दो चैव सागराई, उक्कोसेणं वियाहिया ।

सोहम्मम्मि जह्मेणं, एकं च पद्धिओवमं ॥ २२१ ॥

सागरा साहिया दोन्नि, उक्कोसेणं वियाहिया ।

ईसाणम्मि जह्मेणं, साहियं पद्धिओवमं ॥ २२२ ॥

सागराणि अ सत्तव, उक्कोसेणं ठिइं जवे ।

सणंकुगारे जह्मेणं, दोन्निओ सागरोवमा ॥ २२३ ॥

साहिया सागरा सत्त, उक्कोसेणं ठिइं भवे ।

माहिंदम्मि जह्मेणं, साहिया दुन्नि सागरा ॥ २२४ ॥

दस चैव सागराई, उक्कोसेणं ठिइं जवे ।

वंजलोए जह्मेणं, सत्तओ सागरोवमा ॥ २२५ ॥

चउदस सागराई, उक्कोसेणं ठिइं भवे ।

लंतगम्मि जह्मेणं, दसओ सागरोवमा ॥ २२६ ॥

सत्तरस सागराई, उक्कोसेणं ठिइं जवे ।

महासुक्के जह्मेणं, चोदस सागरोवमा ॥ २२७ ॥

अट्टारस सागराई, उक्कोसेणं ठिइं जवे ।

सहस्सारे जह्मेणं, सत्तरम सागरोवमा ॥ २२८ ॥

सागराऊ अणवीसं तु, उक्कोसेणं ठिइं भवे ।

आणयम्मि जह्मेणं, अट्टारस सागरोवमा ॥ २२९ ॥

वीसं तु सागराई, उक्कोसेणं ठिइं जवे ।

पाणयम्मि जह्मेणं, सागरा अऊणवीसई ॥ २३० ॥

सागरा एकवीसं तु, उक्कोसेणं ठिइं जवे ।

आरणम्मि जह्मेणं, वीसई सागरोवमा ॥ २३१ ॥

वावीसा सागराई, उक्कोसेणं ठिइं जवे ।

अच्छुयम्मि जह्मेणं, सागरा इक्कीसई ॥ २३२ ॥

तेवीस सागराई, उक्कोसेणं ठिइं जवे ।

पढम्मि जह्मेणं, वावीसं सागरोवमा ॥ २३३ ॥

चउवीस सागराई, उक्कोसेणं ठिइं भवे ।

विइयम्मि जह्मेणं, तेवीसं सागरोवमा ॥ २३४ ॥

पणवीस सागराई, उक्कोसेणं ठिइं जवे ।

तइयम्मि जह्मेणं, चउवीसं सागरोवमा ॥ २३५ ॥

ऊव्वीस सागराई, उक्कोसेणं ठिइं जवे ।

चउत्तयम्मि जह्मेणं, सागरा पणवीसई ॥ २३६ ॥

सागरा सत्तवीसं तु, उक्कोसेणं ठिइं जवे ।

पंचमम्मि जह्मेणं, ऊव्वीसं सागरोवमा ॥ २३७ ॥

सागरा अऊवीसं तु, उक्कोसेणं ठिइं जवे ।

उट्टम्मि जह्मेणं, सागरा सत्तवीसई ॥ २३८ ॥

सागरा अऊणवीसं तु, उक्कोसेणं ठिइं भवे ।

सत्तमम्मि जह्मेणं, सागरा अट्टवीसई ॥ २३९ ॥

तीसं तु सागराई, उक्कोसेणं ठिइं जवे ।

अट्टमम्मि जह्मेणं, सागरा अऊणवीसई ॥ २४० ॥

सागरा इक्कीसं तु, उक्कोसेणं वियाहिया ।

नवमम्मि जह्मेणं, वीसई सागरोवमा ॥ २४१ ॥

वत्तीस सागराज, उक्कोसेणं वियाहिया ।
चउसुं पि विजयाईसु, जहन्ना इक्कीसई ॥ २४२ ॥
अजहणमणुकोसं, तेत्तीसं सागरोवमा ।
महाविमाणे सव्वहे, ठिई एसा वियाहिया ॥ २४३ ॥
जा चेव य आउठिई, देवाणं तु वियाहिया ।
सा तेसिं कायठिई, जहणमुक्कोमिया जवे ॥ २४४ ॥

सप्तविंशतिसूत्राणि प्रायो निगदस्मिन्नन्यत्र, नवरं (साहित्यं ति) प्राकृतत्वात् साधिकम् । (सागरं इति) सागरोपममेकम्, उत्कृष्टेन स्थितिर्भवति । भौमिकानां भवनवासिनाम्, इयं च सामान्योक्तावप्युत्तरनिकायाधिपस्य बलेरवाधगन्तव्या । दक्षिणनिकाये त्विन्द्रस्यापि सागरोपममेव । उक्तं हि-
“चमरं वक्षि सागरमाहितं ति ।” जघन्येन दशवर्षसहस्राणि प्रमाणमस्या दशवर्षसहस्रिका । इयमपि सामान्योक्तावपि क्लिष्टाणामेव स्थितिप्रज्ञावाऽऽदेनां देवेषु सहैव हासादित्युत्तराणि भावनीयम् । तथा पश्योपमवर्षलक्षाधिकमिति । ज्योतिषामुत्कृष्टस्थित्यभिधानम्, चन्द्रापेक्षम्, सूर्यस्य तु वर्षसहस्राधिकं पश्योपममायुः । प्रहणामपि तदेव नातिरिक्तं, नक्षत्राणां तस्यैवाहं, तारकाणां तच्चतुर्भागाः, तथा पश्योपमः प्रभागो ज्योतिषु जघन्या स्थितिरित्याप तारकापेक्षमेव । शेषाणां पश्योपमचतुर्थेनागस्यैव जघन्यास्थितिरेवात् । यत उक्तम्-चतुर्भागाः शेषाणामिति । इह च सर्वत्र उक्तरूपयोरुत्कृष्टजघन्यस्थित्योरपान्तरालवर्तिना मध्यमा स्थितिरिति क्लृप्त्यं, तथा प्रथम इति प्रक्रमार्थं प्रैवयके अभ्यस्तनाधस्तने । एवं द्वितीयाऽऽदि-
त्रापि प्रैवयकमिति संवन्धनीयम् । अविद्यमानं जघन्यमिति जघन्यत्वमस्यामित्यजघन्या । तथा अविद्यमानमुत्कृष्टमित्युत्कृष्टत्वमस्यामित्यनुत्कृष्टा, अजघन्या चासावनुत्कृष्टा च जघन्यानुत्कृष्टा । मकारो लाक्षणिकः । महश्च तदायुः स्थित्याद्यपेक्षया विमानं च महाविमानं तच्च तत् । सर्वे निरवशेषा अर्थमानत्वादर्थान् अनुत्तरसुखाऽऽदयो यस्मिन्स्तत् सर्वार्थं च महाविमानं सर्वार्थं तस्मिन् स्थितिरिति सर्वत्रायुःस्थितिप्रक्रमाद्देवानां तथा आयुःस्थितिरिव कायस्थितित्वाजिधाने तत्रानन्तरमनुपपत्तिरेवेत्यभिप्राय इति सप्तविंशतिसूत्रार्थः । अन्तरविधानाजिधायि च सूत्रद्वयं पूर्ववद्व्याख्येयम् ।

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहणयं ।
विजहम्मि सए काए, देवाणं होज्ज अंतरं ॥ २४५ ॥
एएसिं वसुतो चेव, गंधयो रसफासओ ।
संठाणदेसतो वा वि, विहाणाई सहस्ससो ॥ २४६ ॥
सुत्रद्वयं प्राग्वद्व्याख्येयम् ।

इत्थं जीवानजीवांश्च सविस्तरमुपदश्यं निगमयितुमाह-
संसारत्था य सिच्छा य, इइ जीवा वियाहिया ।
रूविणो चेवऽरूवी य, अजीवा दुविहा वि य ॥ २४७ ॥

संसारत्थाश्च सिच्छाश्च इतीत्येवंप्रकारा जीवा व्याख्याता विशेषेण सकलज्जेदाऽऽद्यवाप्त्या प्रकथिताः । रूपिणश्चैव (रूवी य ति) अकारप्रत्ययेपादरूपिणश्चाजीवा द्विविधा अपि व्याख्याता इति योग इति सूत्रार्थः ।

यदुक्तं जीवाजीवविजर्कं शृणुतैकमनस इति, तत्र जीवाजी-

वविभक्तिमभिधाय शृणुतैकमनस इतिवचनात् कश्चिच्छृण्वणशब्दानमात्रेणैव कृतार्थतां मन्येत नयतस्तदाशङ्काऽपनोदार्थमाह-
इइ जीवमजीवे य, मोच्चा सद्विहण य ।

सव्वनयाण अणुमए, रमेज्जा संजमे मुणी ॥ २४८ ॥

इतीत्येवंप्रकारान् (जीवमजीव ति) जीवाजीवानेताननन्तरोक्तान् श्रुत्वा अवधार्य श्रद्धाय च तथेति प्रतिपद्य सर्वे च ते नयाश्च सर्वनया ज्ञानक्रियानयान्तर्गता नैगमाऽऽदयः, तेषामनुमतोऽभिप्रेतस्तस्मिन् । कोऽर्थः? ज्ञानसहितसम्यक्कारित्ररूपे रमेत रतिं कुर्यात् । क? सम्यक्प्रमनं पृथिव्यादिविजोपमदंतस्तृणपञ्चकाऽऽद्यजीवोपादानाऽऽदंश्च उपरमणं संयमः, तस्मिन् मुनिरुक्तरूप इति सूत्रार्थः । उक्तं ३६ अ० ।

पञ्चविधा देवास्तद्यथा-

कइविहा णं जंते देवा ! पणत्ता ? पंचविहा देवा-पणत्ता ।
तं जहा-जवियदव्वदेवा, नरदेवा, धम्मदेवा, देवाधिदेवा,
भावदेवा ।

(कइविहा णमित्यादि) दीव्यग्नि क्रीडां कुर्वन्ति, दीव्यग्ने वा स्तूयन्ते आराध्यतया ते देवाः (जवियदव्वदेव ति) इन्द्रव्यूहना देवा इन्द्रदेवाः, इन्द्रता चाप्राधान्याद् जूनभावत्वाद्वा, भाविभावत्वाद्वा । तत्राप्राधान्याद्देवगुणशून्या देवा इन्द्रदेवाः, यथा साधवाभासा इन्द्रसाधवः । भूतनायपक्षे तु जूनस्य देवत्वपर्यायस्य प्राज्ञकारणभावदेवत्वाच्चयुता इन्द्रदेवाः । भाविजावपक्षे तु-भाविनो देवत्वपर्यायस्य याग्या देवतयोत्पत्त्यमाना इन्द्रदेवाः । तत्र भाविभावपक्षपरिग्रहार्थमाह-भव्याश्च ते इन्द्रदेवाश्चेति । नरदेवाः, (धम्मदेव ति) धर्मेण श्रुताऽऽदिना देवा धर्मप्रधाना वा देवा धर्मदेवाः (देवाइदेव ति) देवान् शरानतिक्रान्ताः पारमार्थिकदेवत्वयोगाद्देवा देवा-तिदेवाः “देवाहिदेव ति ।” कचिद् दृश्यते । तत्र च देवानामधिकाः पारमार्थिकदेवत्वयोगाद्देवा देवाधिदेवाः (जावदेव ति) जावेन देवगत्यादिकर्मोदयजातपर्यायेण देवा जावदेवाः ।

पञ्चविधव्यदेवा यथा-

से केण्हेणं जंते ! एवं वुच्चइ-जवियदव्वदेवा भवियद-
व्वदेवा ? गोयमा ! जे जवियपंचिंदियतिरिक्खजोणिए वा
मणुस्से वा देवेसु उववज्जित्तए, से तेण्हेणं गोयमा ! एवं
वुच्चइ-भवियदव्वदेवा ।

(जविए इत्यादि) इह जानावेकवचनमतो बहुवचनार्थं व्याख्येयं, ततश्च ये भव्या याग्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका वा, मनुष्या वा देवेषूपपत्तुं ते यस्माज्जाविदेवभावा इति गम्यम् । अथ तेनार्थेन तेन कारणेन हे गौतम ! तान् प्रत्येवमुच्यते-भव्यइन्द्रदेवा इति ।

से केण्हेणं भंते ! एवं वुच्चइ-नरदेवा नरदेवा ? गोयमा !
जे इमे रायाणो चाउरंतचक्कवट्टी णपणसम्पत्तचक्रयण-
प्पहाणा एवणिहिण्णो समिद्धकोसा वत्तीसं रायवरस-
हस्सा एयातमग्गा सागरवरमेहवाहिपतिणो मणुस्सिंदा
से तेण्हेणं जाव नरदेवा ।

(जे इमे इत्यादि) (चाउरंतचक्कवट्टि ति) चतुरन्ताया भर-

ताऽऽदिपृथिव्या एते स्वामिन इति चातुरन्ताः, चक्रेण वर्त्तनशी-
लत्वाच्च चक्रवर्त्तनः, ततः कर्मधारयः । चतुरन्तग्रहणेन च
चातुरदेवाऽऽदीनां व्युत्पत्तिः, ते यस्मादिनि वाक्यशेषः । (उपप-
त्तमत्तचक्ररथणपट्टाणं चि) आप्तत्वाभिर्देश्य, उत्पन्नं सम-
स्तरत्नप्रधानं चक्रं येषां ते तथा । (सागरवरमेखलाहिवशो
चि) सागर एव वरा मेखला काञ्ची यस्याः सागरवरमेख-
ला पृथ्वी, तस्या अधिपतयो वे ते तथा, सागरमेखलान्तपृथि-
व्यधिपतय इति भावः । (से तेणट्टेणं ति) अथ तेनाथेन तेन
कारणेन गौतम ! तान् प्रत्येवमुच्यते नरदेवा इति ।

से केणट्टेणं जंते ! एवं बुच्चइ-धम्मदेवा धम्मदेवा ? ।
गोयमा ! जे इमे अणगारा जगवंतो इरियासमियां जाव
मुत्तवंजयारी, से तेणट्टेणं जाव धम्मदेवा ॥

(जे इमे इत्यादि) य इमे अनगारा भगवन्तस्ते यस्मादिति ।

से केणट्टेणं जंते ! एवं बुच्चइ-देवाधिदेवा देवाधिदेवा ? ।
गोयमा ! जे इमे अरहन्ता भगवंतो उपाणणाणदंभणधरां
जाव सव्वदरिसी, मे तेणट्टेणं जाव देवाधिदेवा देवाधिदेवा ॥

(जे इमे इत्यादि) ये इमे अरहन्तो भगवन्तस्ते यस्मादुत्प-
न्नज्ञानदर्शनधरा इत्यादि । (से तेणट्टेणं ति) अथ तेनाथेन
तान् प्रति गौतम ! एवमुच्यते-देवाधिदेवा देवाधिदेवा इति ।

से केणट्टेणं जंते ! एवं बुच्चइ-जावदेवा जावदेवा ? । गो-
यमा ! जे इमे भवणवइवाणमंतरजोइसियवेमाणिया देवा
देवगइणामगांयाइं कम्माइं वेदंति, से तेणट्टेणं जाव
जावदेवा भावदेवा ॥

(जे इमे इत्यादि) ये इमे भवनपत्यादयस्ते यस्माद्देवगति-
नामगात्रे कर्मणी वंद्यन्ति अनेनाथेन तान् प्रत्येवमुच्यते-भाव-
देवा जावदेवा इति । अ० १२ स० ६ व० । (भवणदेवाऽऽइयः कुन
उत्पद्यन्ते इति 'उचयाय' शब्दे द्वितीयभागे ए६५ पृष्ठे सनु-
कम्) (अभिधानां 'लोकानिय' शब्दे सूत्रपदम्)

चउवीमाए देवेहिं भवण-राण-गोइस-वेमाणियाणं
दसअट्ठं चणगविइा इअ चउवीसं देवा केइ पुण विंति
अरिहंता ॥ ३० ॥ आ० ४ अ० । आ० ७० । प्रश्न० ।

(महार्किकाऽऽदिदेवानां पुद्गलाऽऽदानपूर्वकं गमनाऽऽदि 'पुगला'
शब्दे वक्ष्यते) (तेषामनुपरिचरिता 'अणुपरिचरणा' शब्दे प्रथम-
भागे ३८५ पृष्ठे छट्या) (अविशुद्धदेवविषयकं ज्ञानं
'विमंग' शब्दे वक्ष्यते) (पुरन्दराऽऽदिदेवानां लोकानि 'लोम'
शब्दे प्रदर्शयिष्यन्ते) (देवानां जराभावाभावकल्पता 'जरा'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे १४३५ पृष्ठे छट्या)

शुक्लसहस्रारयोश्चतुर्दशदेवाः, अन्यत्र त्वन्यथा । यत आह-
" भवणवजोइसोह-ममसाणे सत्तं होति रयणीओ ।
एकेकाहाणि सेसे, दुडुगे य दुगे चटके य ॥ १ ॥

मेवेजेसु य दुज्जिय, एका रयणी मणुत्तरसुरेसु ॥ " इति
भवधारणीयान्येवमुत्तरवैक्रियाणि तु वक्ष्यमपि संभवन्ति, उ-
त्कृष्टेनैतत्, जघन्यतस्त्वङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणान्युत्पत्तिका-
ले प्रवधारणीयानि प्रवन्त्युत्तरवैक्रियाणि त्वङ्गुलासंख्येय-
भागप्रमाणीति । स्था० ४ भा० ४ उ० । (देवानामाहारः
'आहार' शब्दे द्वितीयभागे ५०९ पृष्ठे गतः) (देवानां शब्द-
६५५

अवधं 'सह' शब्दे वक्ष्यते) (देवजुर्गतिः 'दुग्गइ' शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे १५५४ पृष्ठे छट्या) (सदेवीकानामदेवीकानां देवा-
नां परिवारः 'परियारणा' शब्दे वक्ष्यते) (देवानामाशातना
'सासायणा' शब्दे द्वितीयभागे ४७८ पृष्ठे छट्या) (देवा-
नां धार्मिकत्वसिद्धिः 'वेइय' शब्दे तृतीयभागे १२२४ पृष्ठे
गता) (देवानामुद्वेगः 'उव्वेग' शब्दे द्वितीयभागे १११३
पृष्ठे प्रतिपादितः) दीव्यन्ते स्तूयन्ते कीर्त्तयन्ते भवपरम्पोषा-
चतुर्थैकश्रामकमोदयतो नमत्तन्निविष्टपाधिपत्यसुरासुरमर्त्या-
धिपतिजिरिति देवाः । दर्श० १ तत्त्व । ज्ञानाऽऽदिप्रकृष्टगुणवति
देवनातिशायिनि जिनाऽऽदिके देवविशेषे, दर्श० ।

चउतीसअइसयजुओ, अट्टमहापामिहेरकयसोहो ।

अट्टदसदोसरहिओ, सो देवो नत्थि संदेहो ॥ ६ ॥

तत्र सकलत्रिचुवनतिशायिसर्वाऽऽश्चर्यनिधानभूतसर्वैश्वर्यनि-
वेदनपरभुवनजननयनाऽऽनन्दधिधायकानन्यजनसाधारणचतु-
विंशदतिशयैर्युनः समन्वितो यः स देव इति प्रकृतम् । अष्टम-
हाप्रतिहारैरशोकाऽऽदिभिः कुना विहिता शोभा यस्य सोऽपि
देवः । अष्टादशशरीरैरज्ञानाऽऽदिभिरहितो विवर्जितो यः स देवः ।
अयमत्र प्रावार्थः-योहि देवो वा खेचरो वा वैक्रियाऽऽदिकृष्ण-
मत्तरो वा दृश्यजनस्फोर्निमानपि यद्यष्टादशशरीरहितो न ज-
वति न स देव इति नाम संशयः संदेह इति गाथाऽर्थः । दर्श० १
तत्त्व । अकम्पकगणधरस्य पितरि, आ० म० १ अ० २ खण्ड ।
आ० सू० । जविष्यति चतुर्विंशतितमे जिने, ति० । "वाविस-
सो अवडजीयो देवो ।" ती० ३० कट्टप । राजनि, आ०
म० १ अ० २ खण्ड । स्वनामधेयते द्वीपे, प्रज्ञा० १५ पद ।
"देवे णामं दीवे वल्लयाऽऽकारमन्तिने ।" सू० प्र० १ ए पाङ्ग ।
स्वनामधेयते द्वीपे, समुके च । प्रज्ञा० १५ पद । सम्भावे, अ-
नु० । आराध्यतमे च । पञ्चा० १ विव० । केचन प्रचुरकर्म-
तया सत्यामपि सम्यक्त्वाऽऽदिकार्यां सामर्थ्यां न तद्वत् एव
माङ्गमास्कन्दन्ति, अपि तु सौधर्माऽऽद्याः पञ्चाचरविमानाव-
साना देवा भवन्तीति । सूत्र० १ शु० १५ अ० । सा० । औ० ।
मेवाऽऽदीन् स्थितान् दृष्ट्वा न देव देवेति वदेत् ।

तहेर मेहं व नहं व माण्णं,

न देव देव त्तिगिरं वण्डजा ।

समुट्टिए उज्जए वा पओए,

वण्डज वा बुट्टवज्जाहय चि ॥ ५२ ॥

तथैव मेघ वा नजो वा मानवं वाऽऽश्रित्य नो देवदेव इति
गिरं वदेत्, मेघमुन्नं दृष्ट्वा उन्नतो देव इति नो वदेत्, ए-
वं नम आकाशं मानवं राजानं वा देवमिति नो वदेत्, मिथ्या-
वाद्व्याघवाऽऽदिप्रसङ्गात् । कथं तर्हि वदेदित्याह-उन्नतं दृष्ट्वा
समुत्थित उन्नतो वा पयोद इति वदेद्वा वृष्टो बलाहक
इति सुवार्थः । दर्श० ७ अ० । (देवानां परितापकारणानि "प-
रिताव" शब्दे वक्ष्यन्ते)

देव-न० । "एवमं देवे" ॥ ८ । १५३ ॥ इति देवशब्दे ऐत पत्
अइच वा । "दिवं देवं दइव्वं दइव्वं ।" प्रा० १ पाद । पूर्वकृते
कर्मणि, यो० ७ विव० ।

देवा णं जंते ! संजयाइ वत्तवं सिया ? । गोयमा !
यो इणट्टे समट्टे अज्जक्खाणमेयं देवाणं । देवा णं जंते !

असंजयाइ वत्तवं सिया ?। गोयमा ! णो इण्डे गमडे णि-
हुरवयणमेयं देवाणं । देवा णं जंते ! संजयासंजयाइ वत्तवं
सिया ?। गोयमा ! णो इण्डे समडे असब्बनूयमेयं देवा-
णं । से किं खाइं णं भंते ! देवाइ वत्तवं सिया ?। गोय-
मा ! देवा णं नोसंजयाइ वत्तवं सिया ।

(देवा णमित्यादि) (से किं खाइं णं भंते ! देवाइ व-
त्तवं सिय ति) " से " इति अर्थार्थः । किमिति प्रश्नार्थः
(खाइं ति) पुनरर्थः । णं वाक्यालङ्कारार्थः । (देवाइं ति) य-
द्धस्तु तद्वक्तव्यं स्यादिति । (नोसंजयाइ वत्तवं सियति)
नोसंयता इत्येतद्वक्तव्यं स्यात् । असंयतशब्दपर्यायत्वेऽपि नो-
संयतशब्दस्थानिष्ठुरवचनत्वाद् मृत्नशब्दापेक्षया परलोकाभूत-
शब्दवदिति । भ० ५ श० ४ उ० ।

देवई-देवकी-ली० । कृष्णस्य वासुदेवस्य मातरि, स० ।
आ० क० । आब० । ति० । सा च जम्बूद्वीपे भारते वर्षे आ-
गमिष्यन्त्यामुसर्पिण्यां मुनिसुव्रतो नाम एकादशमो जि-
नो भविष्यति । स० । " एकारसमो देवईजीवो मुनिसुव्र-
ओ " तौ १६ कल्प । प्रब० ।

देवउत्त-देवोत्त-त्रि० । देवेनोत्तो देवोत्तः । देवनिष्पादिते, सू-
त्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

देवगुप्त-देवराक्षिते, सूत्र० १ अ० १ अ० ३ उ० ।

देवपुत्र-पुं० । देवस्य पुत्रो देवपुत्रः । देवसुते, सूत्र० १ श्रु०
१ अ० ३ उ० ।

देवउत्तवाइ (ण)-देवोत्तवादिन्-पुं० । देवेनोत्तो देवोत्तः, कर्पके-
णव चीजपवन कृत्वा निष्पादितोऽयं लोक इत्येवंवादिनि प-
रार्थिके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

इदमन्नं तु अन्नाणं, इहमंगेसि आहियं ।

देवउत्ते अयं लोण, ॥

इदमिति वक्ष्यमाणं, तुशब्दः पूर्वज्ञेया विशेषणार्थः । अ-
ज्ञानमिति मोहनिजृम्भणमिहास्मिन् श्लोके एकेषां न सर्व-
वामाख्यानमभिप्रायः । किं पुनस्तदाख्यातमिति तदाह-देवे-
नोत्तो देवोत्तः कर्पकेणव चीजपवनं कृत्वा निष्पादितोऽयं लो-
क इत्यर्थः । देवैर्वा गुप्तो रक्षितो देवगुप्तो, देवपुत्रो वेत्या-
दिकमज्ञानमिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

देवउत्त-देशी-पक्षगुप्ते, दे० ना० ५ वर्ग ४६ गाथा ।

देवउल-देवकुल-देवस्थाने, आ० म० १ अ० २ खण्ड । प्रा० ।

देव-दातुम्-अव्य० । " तुम एवमणहमणहिं च " ॥ = । ४ ।
४४१ ॥ इति तुम एवादेशे ' देव । ' दानं कर्तुमित्यर्थे, प्रा०
४ पाद ।

देवंधगार-देवान्धकार-पुं० । देवानामप्यन्धकारोऽसौ तच्छ-
रीरप्रभाया अपि तत्राप्रभावनादिति देवान्धकारः । तिमिर-
काये, स्था० ४ ठा० २ उ० । देवानामपि तत्रोद्द्योताभा-
वेनान्धकारजायात् । ज० ६ श० ५ उ० । (अयं कुत्र भवती-
ति ' लोगुज्जोय ' शब्दे वक्ष्यते)

देवकज्ज-देवकार्य-न० । देवकृत्ये, नि० १ श्रु० ३ वर्ग ३ अ० ।
तथा चाह-" तं नाणं तं च विज्जाणं, तं कलासु अ कोसलं ।
सा बुद्धी पोरिसं तं च, देवकज्जेण जं वप ॥ १ ॥ " इति ।
ध० २ अधि० ।

देवकम्म (ण)-देवकर्मन्-न० । देवक्रियायाम्, स्था० ५ ठा०
२ उ० ।

देवकाम्मण-न० । देवश्च काम्मणं च । तथाविधकृत्यसंयोगे,
स्था० ५ ठा० २ उ० ।

देवकलिया-देवोत्कलिका-ली० । देवानां वातस्येवोत्कलिका
देवोत्कलिका । देवलहरो, स्था० ४ ठा० ३ उ० । तत्समवाय-
परिशेषे च । स्था० ३ ठा० १ उ० । जी० ।

देवकहकहय-देवकहकहक-पुं० । देवानां प्रमोदभरवशतः स्वे-
च्छावचनैर्बोलः कोलाहलो देवकहकहकः । देवकोलाहले,
जी० ३ प्रति० ५ उ० । आचा० । देवप्रमोदकलकले, स्था० ४
ठा० ३ उ० । रा० । (अयं कुत्र भवति इति " लोगुज्जोय "
शब्दे वक्ष्यते)

देवकाम-देवकाम-पुं० । देवसंवाग्धिविषये, उक्त० ७ अ० ।

देवकिंविस-देवकिलिप-पुं० । देवकिलिपभावनाजनिते देव-
जेदे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

कइविहा णं भंते ! देवकिंविसिया पणत्ता ?। गोयमा !
तिविहा देवकिंविसिया पणत्ता । तं जहा-तिपलिओवमडि-
ईया, तिसागरोवमडिईया, तेरसमागरोवमडिईया । कहि णं
भंते ! तिपलिओवमडिईया देवकिंविसिया परिवसंति ?।
गोयमा ! उप्पि जोइसियाणं हाडिं सोहम्मोसाणेसु कप्पेसु ।
एत्थ णं तिपलिओवमडिईया देवकिंविसिया परिवसंति ।
कहि णं भंते ! तिसागरोवमडिईया देवकिंविसिया परि-
वसंति ?। गोयमा ! । उप्पि सोहम्मोसाणाणं कप्पाणं
हिडिं सणकुमारमाहिदेसु कप्पेसु, एत्थ णं तिसागरोवमडि-
ईया देवकिंविसिया परिवसंति । कहि णं भंते ! तेरससा-
गरोवमडिईया देवकिंविसिया परिवसंति ?। गोयमा !
उप्पि वंजलोगस्स कप्पस्म हिडिं वंत्तए कप्पे, एत्थ णं
तेरससागरोवमडिईया देवकिंविसिया परिवसंति । देवकि-
विसिया णं भंते ! केसु कम्मादाणेसु देवकिंविसियत्ता-
ए उवउत्तारां जवंति ?। गोयमा ! जे इमे आयरियपकि-
णीया उवउत्तायपडिणीया कुलपकिणीया गणपकिणी-
या संघपकिणीया आयरियउवउत्तायाणं अयसकरा अव-
एणकरा अकित्तिकरा वहुहिं असब्बानुब्बानावणाहिं मि-
च्छत्ताजिनिवेसेहि य अप्पाणं वा ३ वुग्गाहमाणावुप्पाए-
माणा वहुहिं वासाइं सामसपरियागं पाउणंति, पाउणं-
नित्ता तस्स ठाणस्स अणालोइयपकिक्कता कालमासे
काव्हां किच्चा अणयरेसु देवकिंविसिएसु देवेसु देवकिंविसि-

एनं च दोषमनन्तरोदितं सत्यपि आमण्ये कित्तिवपिकत्वाऽऽ-
दिप्राप्तिकृपं दृष्ट्वाऽऽगमनः ज्ञातपुत्रेण भगवता वर्द्धमानेन भा-

पितृमुक्तम् अणुमात्रमपि स्तोत्रमात्रमपि, किमुत प्रचुरं, मेधा-
वी मर्यादावर्ती, माया मृषावादनन्तरादि तं वर्जयेत्पारत्यजेत् ।
इति सूत्रार्थः । दश० ५ अ० २ उ० ।

देवकिविसीया-दैवकिद्विषिकी-स्त्री० । 'देवकिविसिया'
शब्दार्थे, वृ० १ उ० ।

देवकुमार-देवकुमार-पुं० । देवबालके, रा० । तं० । स्त्रियां स्त्री-
प् । देवबालिकायाम्, रा० ।

देवकुर-देवकुर-पुं० । जम्बूमन्दरपर्वतस्य दक्षिणस्थे स्वना-
मख्याते देशविशेषे, स्था० २ रा० ३ उ० । जं० । जम्बूद्वीपे
द्वीपे दशसु क्षेत्रेषु स्वनामख्यातेऽन्यतमे क्षेत्रे, स्था० १० रा० ।
मन्दरपर्वतस्य दक्षिणस्यां दिशि देवकुरुषु देशेषु स्वनामख्याते
हृदे च । स्था० ५ रा० २ उ० । जम्बूद्वीपे द्वीपे पदसु अ-
कर्मभूमिषु स्वनामख्यातायामन्यतमया भूमौ, स्था० ६ रा० ।
प्रव० । रतिकरपर्वते उत्तरस्थायामीशानस्य देवराजस्य रा-
मरक्षिताया अग्रमहिष्याः स्वनामख्यातायां राजधान्यां च ।
स्त्री० । स्था० ४ रा० २ उ० । जी० । ती० । जम्बूद्वीपे सामन-
से बह्वक्कारपर्वतस्थे स्वनामख्याते चतुर्थे कूटे, स्था० ७
रा० । जम्बूद्वीपे द्वीपे विद्युत्प्रभवहवक्कारपर्वतस्थे स्वनाम-
ख्याते तृतीये कूटे, स्था० ६ रा० । जम्बूद्वीपे द्वीपे मेघपर्वतस्य
दक्षिणपश्चिमायां दिशि सिद्धाऽऽयतनविद्युत्प्रभवकूटयोर्दक्षिण-
पश्चिमस्थे स्वनामख्याते कूटे च । न० । जं० ४ वक्र० । दश० ।
" दो देवकुराओ । " स्था० २ रा० ३ उ० ।

कहि णं भंते ! महाविदेहे वामे देवकुरा णामं कुरा पष्-
त्ता । गोयमा । मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं गियइस्स वा-
सहरपव्वयस्स उत्तरंणं विज्जुप्पहस्स वक्खारपव्वयस्स पु-
रच्छिमेणं सोमणस्स वक्खारपव्वयस्स पक्खिच्छिमेणं प-
रथं णं महाविदेहे वामे देवकुरा णामं कुरा पग्गसा । पार्ह-
णपनीणायया उदीणदाहिणवित्थिष्सा इकारव जोअण-
महस्साई अण्ण य वायाजे जोअणसण् दुष्णि अ एण्ण-
वीसइजाए जोअणस्स विकसंजेणं अहा उत्तरकुराण् वत्त-
वया० जाव अणुसज्जमाणा पण्डुगंवा मिअगंधा अण्णमा
सहा तेयमूझी सणिचारी ॥

(कहि णं भंते ! इत्यादि) क भदन्त ! महाविदेहे वामे देव-
कुरा नाम कुरवः प्रज्ञताः । गौतम ! मन्दरगिरेर्दक्षिणतो निष-
धादेरुत्तरतो विद्युत्प्रभवहवक्काराद्रेर्नैऋतकोणस्थगजदन्तको
गिरिः पर्वतः सौमनसवह्वक्कारादेः पश्चिमायाम् अत्रान्तरे दे-
वकुरावो नाम कुरवः प्रज्ञताः । शेषं प्रावृत् । इमाश्चोत्तरकुरा-
णां यमलजातका इवेति । तद्वतिदेशमाह-यथोत्तरकुरुणां
वक्तव्यता । कियद्वूरमित्याह-यावदनुसज्जन्तः संनानेनानुव-
र्त्तमानाः, सन्तीति वर्त्तमाननिर्देशः काश्रवपेक्ष्येतेषां सत्ताप्रति-
पादनार्थः । के ते इत्याह-पञ्चगन्धाः, मृगगन्धाः, अममाः, सहाः,
तेजस्रजिनः, शनैश्चारिणः । एते मनुष्यजातिभेदाः । एतदेव
व्याख्यानं प्राक् सुप्रभावर्यनतो ज्ञेयम् । जं० ४ वक्र० ।

देवकुरुमहदुप-देवकुरुमहाद्रुम-पुं० । द्रुमभेदे, "दो देवकुरुमहदु-
मा ।" स्था० २ रा० ३ उ० ।

देवकुरुमहदुमावास-देवकुरुमहाद्रुमावास-पुं० । आवासभेदे,
"दो देवकुरुमहाद्रुमावासा ।" स्था० २ रा० ३ उ० ।

देवकुरुय-देवकुरुज-पुं० । अकर्मभूमिकमनुष्यभेदे, अनु० ।
" पंचर्हि देवकुरुपार्हि ।" प्रज्ञा० १ पद ।

देवकुल-देवकुल-न० । सशिखरे देवप्रासादे, प्रज्ञा० १ आश्र०
द्वार । औ० । अनु० । आवा० ।

देवकुलिय-देवकुलिक-पुं० । देवस्थामनियुक्ते देवपूजके, आ०
म० १ अ० २ खण्ड ।

देवकुलिया-देवकुलिका-स्त्री० । देहर्याम्, सेन० । जिनमन्दिरे
भ्रमस्थो देहरी इत्यपरपर्याया देवकुलिकास्त्रयोविंशतिवृत्त-
तुर्विंशतिर्वा कार्या इति प्रश्ने, उत्तरम्-मूलनायकात्पृथक्
चतुर्विंशतिर्देवकुलिकाः क्रियन्ते इत्यत्रत्या सूत्रधारा वद-
न्तीति । श्रु० ३ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

देवग-देवगति-स्त्री० । देवेषु गतिर्यस्यासौ देवगतिः, देवत्व-
प्रमाधिका वा गतिर्देवगतिः । स्था० ५ रा० ३ उ० । टीक्ष्ण-
न्तीति देवाः नाकिनः, तेषां गतिर्मध्यमानत्वाद् देवगतिः,
नामकर्मोद्भवमपाद्यो देवत्ववृत्तकणः पर्यायविशेषो धेति दे-
वगतिः । गतिभेदे, स्था० ६ रा० । उ० । रा० ।

देवग-देवगत-भेदं दाश्रितं, दश० ५ तथ ।

देवगुण-देवगुण-पुं० । योतरागत्वाऽऽदौ, यो० ५ विव० ।

देवगुत्त-दे-गुप्त-पुं० । स्वनामख्याते सप्तमे ब्रह्मणपरिप्राजके,
औ० । स्वनामख्याते भदिप्यस्तु चतुर्विंशतितथ्यकरेऽन्यतमे
तीर्थकरे, ति० ।

देवचंद-देवचन्द्र-पुं० । दीपचन्द्रपाठकाश्रित्ये स्वनामख्याते-
ऽष्टकग्रन्थटीकाकर्तारि, अष्ट० ।

" तच्छिष्येण सुबोधार्थं, देवचन्द्रेण श्रीमता ।

व्याख्याता सुगमा शुद्धा, टीकेयं तथ्यबोधनी ॥ ११ ॥ "

" श्रीस्याद्वादरहस्यानां, ज्ञानात् लब्धोदयेन च ।

देवचन्द्रेण बोधार्थं, सटीकेयं विनिर्मिता ॥ १७ ॥ " अष्ट० ३२ अष्ट० ।

बृहत्क्षेत्रसमासवृत्तिकारकस्य सिद्धसूरेः प्रशिष्ये कक्षसूरेः
शिष्ये, अयमाचार्यः विक्रमसंवत् ११६२ मिते वर्त्तमान आसीत् ।
छितीयो देवचन्द्रसूरिः श्रीहेमचन्द्रसूरिः शिष्यः शास्त्रिनाथचरि-
त्रस्थानाङ्गवृत्तिग्रन्थयोः कर्त्ताऽऽसीत् । तृतीयः प्रद्युम्नसूरिशि-
ष्यो मानदेवसूरिपूर्णेचन्द्रसूरिणोर्भुक्, स च विक्रमसंवत्
१२६२ मिते वर्त्तमान आसीत् ।

देवचंदगणि-देवचन्द्रगणिन्-पुं० । सटीकाष्टकस्तुनेः कर्त्तारि
गणिनि, स च विक्रमसंवत् १६४८ मिते विद्यमान आसीत् ।
जै० ६० ।

देवचित्तग-दैवचिन्तक-पुं० । राज्ञां श्रुत्याद्भविन्तके, व्य०
१० उ० ।

देवचैत्य-देवचैत्य-न० । जिनप्रतिमायाम्, दशा० १० अ० ।

देवचण-देवार्चन-न० । देवपूजायाम्, " देवगुणपरिज्ञाना-स-
ज्ञावानुगतमुत्तमं विधिना । स्यादादराऽऽदियुक्तं, यत्तदेवार्चनं
चेष्टम् ॥ " यो० ५ विव० ।

देवतदंग-देवच्छन्दक-पुं० । देवाऽऽसने, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।
रा० । आ० म० ।

देवदत्त—देवदत्त—पुं०। देवा एनं देयासुरित देवदत्तः। देवैर्दत्ते,
पिं०। “जावंति देवदत्ता, गिहीत्र अग्निही व तेसि दाहामि।”
(अत्र देवदत्तपदस्य बहुवोऽर्थाः ‘आधाफम्’ शब्दे द्वितीयभागे
२२४ पृष्ठे प्रतिपादिताः) उत्तरमयुरावास्तव्ये स्वनामख्याते वणि-
जि, दर्श० ४ तरव। ती०। धातकीखण्डभरते हरिविण्णस्य राज्ञः
समुद्रदत्तायां प्राज्यायां जाते स्वनामख्याते पुत्रे, उत्त० ६

अ० । (तत्कथा ' गमि ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८०८ पृष्ठे प्र-
तिपादिता)

देवदत्ता-देवदत्ता-स्त्री० । चम्पायां नगर्यां स्वनामख्यातायां
गणिकायाम्, दश० ३ अ० । ती० । झा० । (तत्कथा
' दक्षत्त ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २४४० पृष्ठे द्रष्टव्या) वीर-
भयनगरे उदायननृपतेर्महिष्याः प्रजावत्याः स्वनामख्यातायां
चेष्टायाम्, आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० क० । प्रश्न० ।
विपाकश्रुतस्य स्वनामख्याते नवमेऽध्यायने, स्था० ।
तत्र किल सुप्रतिष्ठे नगरे सिंहसेनो राजा श्यामाभिधानदेव्या-
मनुरक्तः, तद्वचनादेवैकोनानि पञ्च शतानि देवीनां तां मिमार-
यिषूणि ज्ञात्वा कुपितः सन् तन्मातृणामेकोनपञ्चशतान्युपनिम-
न्य महान्यगारे आवासं दत्त्वा भक्ताऽऽदिभिः सम्पूज्य विश्रब्धानि
सदेवीकानि सपरिवाराणि सर्वतो द्वारबन्धनपुष्पकमग्निप्रदाने-
न दग्धवांस्ततोऽसौ राजा मृत्वा षष्ठ्यां पृथिव्यां च गत्वा रोहित-
के नगरे दत्तसार्थवाहस्य दुहिता देवदत्ताभिधानाऽभवत् । सा
च पुष्पनन्दिना राज्ञा परिणीता, स्वमातुर्भक्तिपरतया तत्कृत्यानि
कुर्वन्नासामास तथा च जोगविघ्नकारिणीति तन्मातुर्ज्वलन्लोह-
दण्डस्यापानप्रलेपाः सहसा दाहनवधो व्यधायि, राज्ञा चासौ वि-
विधविरुम्बनाभिर्विरुम्ब्य विनाशितेति विपाकश्रुते देवदत्ताऽ-
भिधानं नवममिति । स्था० १० ठा० ।

एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समणं रो-
हीदणं णामं णयरे होत्था रिच्छ० २, पुढवीवहिं-
सणं उज्जाणे, धरणे जक्खे, वेसमणइत्तो राया, सिरी देवी,
पूमणंदी कुमारे जुवराया, रोहीदणं णयरे दत्तणामं ग-
हावई परिवसइ अहे, कण्हसिरी जारिया । तस्स णं दत्त-
स्स धूया कण्हसिरीए अत्तया देवदत्ता णामं दारिया हो-
त्था, अहीण० जाव उक्किडमरीरा । तेणं काट्ठेणं तेणं सम-
णं सामी समोसहे० जाव परिसा णिग्गया । तेणं कालेणं
तेणं समणं जेहे अंतेशसी छट्ठखमण० तहेव० जाव राय-
मगं ओगाडे हत्थी आसे पुरिसे पासइ, तेमि पुरिसाणं
मज्झगयं पासइ एगं इत्थियं अवज्जुगवंधणं उक्खितक-
खणासं० जाव मूत्तभिज्जमाणं पासइ, इमे अन्नत्थिए ५
तहेव णिग्गए० जाव एवं वयासी-एसि णं जंत ! इत्थिया
पुव्वज्जे का आमी ? एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं
समणं इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे सुपतिट्ठे णामं ण-
यरे होत्था रिच्छ० ३, महासेणे राया, तस्स णं महासेणस्स
रप्पो धारणीपामोक्खं देवीसहस्सं ओरोहे यावि होत्था । त-
स्स णं महासेणस्स पुत्ते धारिणीए देवीए अत्तए सीहसे-
णे णामं कुमारे होत्था अहीणजुवराया, तए णं तस्स सीह-
सेणस्स कुमारस्स अम्मापियरो अस्सया कयाइ पंच पा-
सायवत्तियाइं करेइ अन्नवगए० । तए णं तस्स सीहसेण-
स्स कुमारस्स अस्सया कयाइ सामापामोक्खाणं पंचएहं
रायवरकखमयाणं एगदिवसेणं पाणिं गिएहावेइ, पंचस-
य उदाओ । तए णं सीहसेणस्स कुमारस्स सामापा-

मोक्खेहिं पंचहिं देवीसएहिं सच्छि उप्पि० जाव वि-
हरइ । तए णं से महासेणे राया अम्माया कयाइ का-
वधम्मण्णा० णीहरणं राया जाए महया व तए णं से
सीहसेणे राया सामाए देवीए मुच्छिए ५ अवसेसाओ
देवीओ णो आढाइ णो परिजाणाइ, अणाढाइमाणे
अपरिजाणमाणे विहरइ । तए णं तासिं एगूणमाणं पंच-
एहं देवीमयाणं एकूणं पंच माईसयाइं इमीसे कहाए ल-
द्धाइं समाणीयाए, एवं खलु सीहसेणे राया सामाए दे-
वीए मुच्छिए ४, अम्हं धूयाओ णो आढाइ, णो परि-
जाणइ, तं सेयं खलु अम्हं सामादेवि अग्निपत्रोगेण वा
विसप्पत्रोगेण वा मत्थप्पत्रोगेण वा जीवियाओ ववरोवि-
त्तए, एवं संपेदेइ संपेदेइत्ता सामादेवीए अंतराणि य विहा-
णि य विरहाणि य परिजागरमाणीओ विहरंति । तए णं सा
सामादेवी इमीसे कहाए लच्छा समाणे एवं वयासी-
एवं खलु ममं पंचएहं मवत्तीमयाइं; इमीसे कहाए लच्छे
समाणे अण्णमं एवं दयासी-एवं खलु सीहसेणे राया०
जाव पणिजागरमाणीओ विहरंति, तं ण एज्जति णं ममं
केणइ कुमरणेणं मारेस्समि चि कहु जीया जेणेव कोवधरे
तेणेव उवागच्छइ, ओहय० जाव जियाइ । तए णं से सीह-
सेणे राया इमीसे कहाए लच्छे समाणे जेणेव कोवधरे
जेणेव सामा देवी तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता सामादेवि
ओहय० जाव पासइ, पासइत्ता एवं वयासी-किं णं तुमं देवा-
णुप्पिया ! ओहय० जाव जियाइ । तए णं सामादेवी सीहसे-
णेणं रप्पा एवं वुत्ता समाणी उप्पेणउप्पेणियं सीहसेणरायं
एवं दयासी-एवं खलु सामी ! ममं एकूणं पंच सबत्तीसया-
इं, पंच सबत्तीसयाणं इमीसे कहाए लच्छे सवणयाए अ-
ण्णमं सदावेइ, सदावेइत्ता एवं दयासी-एवं खलु सीहसेणे राया
सामादेवीए मुच्छिए ५ अम्हं धूयाओ णो आढाइ० जाव
अंतराणि य विहाणि य० जाव पणिजागरमाणीओ विहरंति,
तं ण एज्जइ णं ममं केणइ कुमरणेणं मारिस्सइ चि कहु
भीया ४ भियाभि । तए णं से सीहसेणे राया सामादेवि
एवं वयासी-मा णं तुमं देवाणुप्पिया ! ओहय० जाव जि-
याहि ति, अहं णं तहा वत्तिहामि, जहा णं तव एत्थि कतो
वि सरीरस्स आवाहे वा पवाहे वा नविस्सइ चि कहु
ताहिं इट्ठाहिं समासासेति, तओ पडिणिक्खमइ, पणि-
क्खिक्खमइत्ता कोहुंविपुलिसे सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वया-
सी-गच्छइ णं तुम्हे देवाणुप्पिया ! सुपइइयस्स नयरस्स
वहिया एगं महं कूडागारसाढं करेइ, अणेगखंजपासाईयं ५
करेइ, करेइत्ता मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह । तए णं ते
कोहुंविपुलिसे करयल्ल० जाव पणिसुणेइ, पणिसुणेइत्ता

सुप्पड्डियस्स णयरस्स बहिया पच्चिमे दिसिधाए एगं
महं कूनागारमाळं जाव करेइ, अणेगखंभवांसाइया जेणेव
सीहसेणे राया तेणेव उवागच्छइ. उवागच्छइत्ता तमा-
णत्तियं पच्चिणइ । तए णं से सीहसेणे राया अणया
कयाइ एगूणगाणं पंचएहं देवीसयाणं एगूणाइं पंच
माइसयाइं आमंतेइ । तए णं तामिं एगूणं पंचएहं
देवीसयाणं एगूणं पंच माइसयाइं सीहसेणेणं रया आ-
मंतियाइं समाणाइं सज्जाइंकारविचूसियाइं करेइ, जहा-
दिजवणं जेणेव सुप्पड्डे णयर जेणेव सीहसेणे राया तेणेव
उवागच्छइ, तए णं से सीहसेणे राया एगूणं पंचदेवी-
सयाणं एकूणं पंचएहं माइसयाणं कूनागारसाळं आवसहं
दइयइ । तए णं से सीहसेणे राया कोहुंदिपपुरसे सदा-
वेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं तुव्वे देवाणुप्पि-
या । विउड्डं असणं पाणं खाइमं साइमं उवणेइ, सुवहु-
पुप्फवत्थगंधमहाइंकारं च कूनागारसाळं साहरइ । तए णं
ते कोहुंदिपं तदेव जाव साहरइ । तए णं तामिं एगू-
णगाणं पंचएहं देवीसयाणं एगूणपंचएहं माइसयाइं जाव
सज्जाइंकारविचूसियाइं तं विउलं असणं पाणं खाइमं
साइमं सुंरं च ६ आसाएमाळा ४ गंधवेहिं णायएहि य
उवगीयमाणाइं विहरइ । तए णं से सीहसेणे राया अउर-
त्तकालसमयंसि दइहिं पुरिसेहिं संपरिबुडे जेणेव कूनागा-
रसाळा तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता कूनागारसाळाए
सुवाराइं पिडेइ, कूनागारसाळाओ समंता अगणिकार्यं दइ-
यति । तए णं तामिं एगूणगाणं पंचएहं देवीसयाणं एगूण-
गाणं पंच माइसयाइं सीहसेणे आळावियाइं समाणाइं
रोयमाणाइं ३ आत्तायाइं अउरणाइं काळधम्मणा संजुनाइं ।
तए णं से सीहसेणे राया एयकमे ४ सुवहु जाव समज्जि-
णित्ता चउतीसं वाससयाइं परमाळं पाळइत्ता काळमासे
कालं किच्चा छट्टीए पुढवीए उक्कोसेणं वावीसं सागरो-
वमाइं त्रिती उववणे, से णं ताआं अणंतं उव-
इत्ता इहेव रोहीडए णयर दत्तस्स सत्थवाहस्स कएह-
सिरीए भारियाए कुळिसि दारियात्ताए उववणे, तेणं
सा कएहसिरी णवएहं मासाणं जाव दारियं पयाया सु-
कुमालं जाव सुखं । तए णं तीसे दारियाए अम्मापियरो
णिव्वत्तवारसाहियाए विउड्डं असणं पाणं खाइमं साइमं
जाव भित्तामथेजं करेइ, होउ णं दारिया देवदत्ता णामेणं ।
तए णं सा देवदत्ता पंचधाईपरिगहिया जाव परिवइइ ।
तए णं सा देवदत्ता दारिया उम्मुक्कवाडजावे जोव्वणेण य
रूवेण य लावणेण य जाव अईव ५ सखा उकिट्टा उकि-
ट्टसरीरा जाया यावि होत्या । तए णं सा देवदत्ता भा-

रिया अएणया कयाइ एहाया जाव विभूसिया बहूहिं खु-
ज्जाहिं जाव परिविखत्ता ठप्पि आगासतलगांसि कणग-
सिंदूसएणं कीळमाणीं विहरइ । इयं च णं वेसमणदत्ते रा-
या एहाया जाव विचूसिए आमं दुरूहइ, बहूहिं पुरिसेहिं
संपरिबुडे आसत्ताहियाए णिज्जायमाणे दत्तस्स गाहाव-
इस्स गिहस्स अदूरसामंते बीईवयमाणे । तए णं से वेस-
मणे राया जाव बीईवयमाणे देवदत्तं दारियं ठप्पि आ-
गासतलगांसि कीळमाणीं पासइ, पासइत्ता देवदत्ताए दा-
रियाए रूवेण य जोव्वणेण य लावणेण य जाव विमिहए
कोहुंविपपुरिसे सदावेइ, सदावेइत्ता एवं वयासी-कस्स णं
देवाणुप्पिया । एसा दारिया, किं वा णामथेज्जेणं ? तए णं
ते कोहुंविपपुरिसे वेसमणरायं करयलं एवं पयासी-एस
णं सामं । दत्तमत्थवाहस्स धूया कएहसिरीअत्ता देवदत्ता
णामं दारिया रूवेण य जोव्वणेण य लावणेण य उकिट्टा
उकिट्टसरीरा । तए णं से वेसमणे राया आसत्ताहियाओ प-
णिणियत्ते समाणे अठ्ठितरठाणिजे पुरिसे सदावेइ, सदा-
वेइत्ता एवं वयासी-गच्छइ णं तुव्वे देवाणुप्पिया । दत्तस्स
धूयं कएहसिरीअत्तयं देवदत्तं दारियं पूसणंदिस्स जुवरसो
जारियात्ताए वरेइ, जइ वि य सवरज्जसुक्का । तए णं से
अठ्ठितरठाणिज्जा पुरिसे वेसमणरया एवं वृत्ता समाणा
इट्टाकरयलं जाव एवं पडिमुणेइ, पडिमुणेइत्ता एहाया जाव
सुखप्पावेससंपरिबुटा । तए णं जेणेव दत्तस्स गिहे तेणेव
उवागच्छइ, तए णं से दत्ते सत्थवाहे ते पुरिसे एज्जमा-
णे पामइ, पासइत्ता इट्ट आसणाओ अउरुडेइ, सत्तइपयाइं
अउरुणए आसणेणं उवणिमंतेइ, उवणिमंतेइत्ता ते पुरिसे
आमत्ये बीसत्ये सुहासणवरगए एवं वयासी-संदिसंतु णं
देवाणुप्पिया । किमागमणप्पआयणं ? तए णं ते रायपुरि-
सा दत्तं मत्थवाहं एवं वयासी-अम्मे णं देवाणुप्पिया । तव
धूयं कएहमिरीअत्तयं देवदत्तं दारियं पूसणंदिस्स जुवरसो
भारियात्ताए वरेमो, ते जइ णं सि देवाणुप्पिया । जुत्तं वा
पत्तं वा सज्जाहणिज्जं वा सरिसो वा संजोगो, दिज्जउ णं
देवदत्ता जारिया पूसणंदिस्स जुवरसो, भण देवाणुप्पिया !
किं दत्तयायो सुकं ? तए णं से दत्ते ते अठ्ठितरठाणपुरि-
सस्स एवं वयासी-एयं च णं देवाणुप्पिया ! ममं सुकं
जं णं वेसमणदत्ते राया ममं दारियाणिमित्तेणं अपुणं-
एहइ, ५ ते ठाणपुरिसे विउड्डेणं पुप्फवत्थगंधमहा-
इंकारेणं सकारेइ, पडिविमज्जेइ । तए णं से ठाणपु-
रिसे जेणेव वेसमणे राया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
वेसमणस्स रणो एयमहं णिवेदेइ । तए णं से दत्ते गा-
हावई अएणया सोजणंसि तिहिकरणदिवसणवत्त-

मुहुत्तंसि विज्झं असणं पाणं खाइमं माइमं उवक्खन्नावेइ,
उवक्खन्नावेइत्ता मित्तणाइं आमंतेइ, एहाए० जाव पायच्छित्ते
सुहासणवरगए तेणं मित्तणाइसद्धिं संपरिवुढे तं विज्झं
असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा ४ । एवं च णं
विहरइ, जिमियञ्जुत्तरागए आयंतं ३ तं मित्तणाइं विज्झं
गंधपुप्फ० जाव अन्नंकारेणं सकारेइ, सकारेइत्ता देवदत्तं दा-
रियं एहायं० जाव विज्झसियं सरीरं पुरिससहस्सवाहिणीयं
सीयं दुरूहेए, दुरूहेइत्ता सुवहुमित्त० जाव सद्धिं संपरिवुढे
सव्विहीए० जाव सव्वरवेणं रोहिडगं एयरं मज्जं मज्जेणं
जेणेव वेसमणे रसो गिहे जेणेव वेसमणे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता करयल० जाव वच्चावेइ, वच्चावेइत्ता वेसमणे
देवदत्तं दारियं उवणेइ । तए णं से वेसमणे देवदत्तं दारियं
उवणीयं पासइ, पासइत्ता हट्ट विज्झं अमणं पाणं खाइमं
साइमं उवक्खन्नावेइ, उवक्खन्नावेइत्ता मित्तणाइं आमंतेइ,
० जाव सकारेइ, सम्माणेइ, पूसणंदिकुमारं देवदत्तं दारियं प-
ट्टयं दुरूहेइ, दुरूहेइत्ता सेयापीएहिं कलसेहिं मज्जावेइ,
मज्जावेइत्ता वरणेवत्याइं करेइ, करेइत्ता अग्निहोमं करेइ,
पूमणंदिकुमारं देवदत्ताए दारियाए पाणिं गियहावेइ । तए
णं से वेसमणदत्ते राया पूसणंदिस्त कुमारस्स देवदत्तं दा-
रियं सव्विहीए० जाव रवेणं महया इहोसकारसमुदएणं पा-
णिगहणं करेइ, देवदत्ताए भारियाए अम्भापियरो मि-
त्त० जाव परियणं च विज्झं अमणं पाणं खाइमं साइमं
वत्थगंधमद्वालंकारे य सकारेइ० जाव षक्खिसज्जेइ । तए
णं से पूसणंदिकुमारे देवदत्ताए दारियाए सद्धिं उप्पि
पासायफुट्टवत्तीसं उपगिज्जइ, उपगिज्जइत्ता० जाव विहरइ ।
तए णं तीसे वेसमणे राया आणया कयाइ काद्वधम्मणा
णीहरणं० जाव राया जाए पूसणंदी । तए णं से पूसणंदी
राया सिरीए देवीए मायाज्जे यावि होत्था, कल्लाकल्लिं जे-
णेव सिरी देवी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता पायपरुणं
करेइ, करेइत्ता सयपागसहस्सपागेहिं तेह्वेहिं अग्निगावेइ,
अग्निमुहाए मंसमुहाए तयामुहाए रोममुहाए चउव्विहाए सं-
वाहणाइं संवाहावेइ, संवाहावेइत्ता सुरज्जिणा गंधवट्टएणं उव्व-
ट्टावेइ, उव्वट्टावेइत्ता तिहिं तिष्णिपाणीए, एहवरावइ, उदएहिं
मज्जावेइ, मज्जावेइत्ता तं जहा उप्पिणादएणं, सीओदएणं,
गंओदएणं, विज्झं असणं पाणं खाइमं साइमं जोयावेइ, सि-
रीए देवीए एहायाए० जाव पायच्छित्ताए० जाव जिमियञ्जु-
त्तरागयाए तओ पच्चा एहाइ, भुंजेइ वा उराझां पाणु-
स्सगाइं जोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ । तए णं तीसे देव-
दत्ताए देवीए अण्णया पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि कुड्ढं-
जागरियं करेइ, करेइत्ता इमेयारूवे अब्बत्थिए ५ एवं

खल्लु पूसणंदिराया सिरीए देवीए माइभत्ते० जाव विहरइ,
तं एएणं विहाएणं णो संचाएमिं अहं पूसणंदिणा रसा
सद्धिं उरालाइं जोगजोगाइं भुंजमाणे, एवं संपेहेइ, संपेहे-
इत्ता सिरीए देवीए अंतराणि य ३ पन्निजागरमाणी प-
न्निजागरमाणी विहरइ । तए णं सा सिरी देवी अण्णया क-
याइ मज्जावी विरहियसयणिज्जंसि मुत्ताजाया यावि होत्था ।
इमं च णं देवदत्ता देवी जेणेव सिरी देवी तेणेव उवाग-
च्छइ, उवागच्छइत्ता सिरीदेविं मज्जावीयं विरहियसय-
णिज्जंसि सुहपसुत्तं पासइ, पासइत्ता दिसाज्जोयं करेइ, करे-
इत्ता जेणेव भत्तघरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता लोह-
दंरं परामुसइ, परामुसइत्ता लोहदंरं तावेइ, तावेइत्ता नत्तं
समजोइच्चयं फुट्टकिंसुयमाणं संसासएणं गहाय जेणेव सिरी
देवी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता सिरीए देवीए अ-
पाणंसि पक्खेवेइ । तए णं सा सिरी देवी महया महया स-
हेणं आरसित्ता काद्वधम्मणा० तए णं से सिरीदेवीए दा-
सचेमीओ आरसियसइं सोच्चा णिसम्म जेणेव सिरी दे-
वी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता देवदत्तं देविं तओ
अवक्कम्ममाणि पासइ, पासइत्ता जेणेव सिरी देवी ते-
णेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता सिरीदेविं णिप्पाणं णि-
चेट्टं जीवविप्पजहं पासइ, पासइत्ता हा हा अहो अक्कज्ज-
मिति कट्टु रोयमाणी ३ जेणेव पूसणंदी राया तेणेव उ-
वागच्छइ, उवागच्छइत्ता पूसणंदिरायं एवं वयासी-एवं
खल्लु सामी ! सिरी देवी देवदत्ताए देवीए अकाळे चेव
जीवियाओ ववरोविया । तए णं से पूसणंदी राया तासिं दा-
सचेमीणं अंतिए एयमइं सोच्चा णिसम्म महया माइसोएणं
अफुल्ले समाणे फरसुणियत्ते विव चंपगपायवे धसइ धरणी-
तत्तंसि सव्वंगेहिं मस्सिपन्निए । तए णं मे पूसणंदी राया मु-
हुत्तंतरेणं आसत्थे समाणे वहुहिं राईसर० जाव सत्थवा-
हाहिं मित्त० जाव सयणेण य सद्धिं रोयमाणे ३ सिरीए दे-
वीए इहोए णीहरणं करेइ, करेइत्ता आसुरत्ते ६ देवदत्तं
देविं पुरसेहिं गिएहावेइ, गिएहावेइत्ता एएणं विहाएणं व-
ज्झं आणवेइ । एवं खल्लु गोयमा ! देवदत्ता देवी पुरा० जा-
व विहरइ । देवदत्ता णं जेतं ! देवी इओ काद्वमासे का-
द्वं किच्चा कहिं गच्छिहिति, कहिं उव्वज्जिहिति ! गोयमा !
असीइवासाइं पर० काद्वमासे कालं किच्चा इमीसे रयण-
प्पजाए पुट्टवीए णेरइयत्ताए उव्वस्ये, संसारो वणस्सइ,
तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता गंगपुरे एयरे हंमत्ताए पच्चाया-
हिति, से णं तत्थ साउणिएहिं वधिए समाणे तत्थेव गं-
गपुरे सेट्टिवोही सोहम्मो महाविदेहेसिज्जिहिति० जाव अं-
तं काहिति ।

देवद्विनमण-देवद्विनमण-न० । श्रीकल्पसूत्रस्य स्थविरावली-
प्रान्ते “देवद्विगणं नमस्सामि ।” इति गाथा पुस्तकाऽऽरूढकाली-
ना, उत प्राक्कालीना ? । यदि पुस्तकाऽऽरूढकालीना तर्हि देवद्वि-
गणिकृतत्वे स्वस्य नमस्करणमनुचितम्, अन्यकृतत्वे तु सर्वा अपि
स्थविरावलीगाथा अन्यकृताः कथं न भवन्ति, इत्यरेका । यदि
प्राक्कालीना तदाऽन्तेनानां नमस्करणं कथमुचितमिति प्रश्ने,
सत्तरम्-इयं गाथा देवद्विगणिकृताश्रमणशिष्येणान्यं वा पा-
इचात्येन केनापि स्थविरेण कृतेति संज्ञायते, तथैवं सर्वा
अपि तत्कृताः संभावनीयाः, अनुपपद्यमानत्वाभावात् । गतिस्तु
स्थितस्यैव चिन्तनीया, प्रशमरतिवत्, यत्तन्नाश्यानुमास्वाति-
वाचककृतयां प्रान्तगाथाकद्वयके तन्नमस्कारो दृश्यते, तेन

तदेवान्यकृतं ज्ञेयं, न च संपूर्णग्रन्थोऽपि, तत्र विप्रतिपत्तेरमा-
वात्, ग्रन्थस्योमास्वातिवाचककृतत्वेन सुप्रतीतत्वादिति । ५६
प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

देवदव्व-देवदव्व-न० । चैत्यदव्वे, कर्म० १ कर्म० । ही० ।
जीवा० ।

जिनदव्वसाधारणप्रस्तावाऽऽविष्करणद्वारेण भक्कणरक्कणव-
रूतफणोपदर्शनाय गाथात्रयमाह-

जिणपवयणवुट्ठिकरं, पभावगं णाणदंसणगुणाणं ।
जक्खंतो जिणदव्वं, अणंतसंसारिओ होइ ॥ ५७ ॥
जिणपवयणवुट्ठिकरं, पजावगं णाणदंसणगुणाणं ।
रक्खंतो जिणदव्वं, परित्तंसंसारिओ होइ ॥ ५८ ॥
जिणपवयणवुट्ठिकरं, पभावगं णाणदंसणगुणाणं ।
वहंतो जिणदव्वं, तित्थयरत्तं लहइ जीवो ॥ ६० ॥

आसामक्षार्यः सुगमः । भावार्थस्तु समस्तोऽपि पूर्वकथानका-
द्वलेयः । यथा-अनर्थवृत्तेनानेकशोऽनेकजवपरम्परासु महद्दुः-
खमनुभूतं, यथा च कञ्चनवचिना जिनसाधारणदव्वं रत्तना वृ-
द्धिमापादयताऽनेकमनेपु कल्याणमासाद्य तीर्थरुद्भूत्वा शान्ति-
पदमुपगमः । ततः सर्वथाऽस्मिन्नर्थे यत्नवर्द्धिर्भाव्यामिति गाथा-
त्रयार्थः । दर्श० १ तत्त्व । दश० । देवदव्वयाधिकारे कथं आर्यै-
र्देवदव्ववृद्धिं कर्तुं शक्यते, यदुक्तमागमे-“ भक्खंतो जिण-
दव्वं, अणंतसंसारिओ भाणओ । ” इति जानन्नप्यात्मव्य-
तिरिक्तानां यच्छब्दंतेषां संसारवृद्धिं प्रति कारणं भवति, न हि
विषं कस्यापि विकारकृत्र स्यात्तत्त्वेषाम गायकृत्रेव स्याद्, ग्रन्था-
न्तरे आद्योच्चनारिहारे मूरकाऽऽदानामपि दोषोत्पत्तिरुक्ताऽस्ति,
तदत्र का वृद्धिं प्रति रीतिरिति प्रश्ने, उत्तरम्-स्ववृत्त्या आद्या-
नां देवदव्वस्य विनाशन एव दोषो, यथाकालमुचितव्याज-
दानपूर्वकं ग्रहणे तु न भूयान् दोषः, समधिकव्याजदाने पु-
नर्दोषाभावोऽवसीयते, तेन तेषां यत्तद्वर्जनं तन्निःशुक्ताऽऽदिदो-
षपरिहारार्थं ज्ञेयम् । किञ्च-श्रीजिनशासने देवदव्वस्य विनाशो
दुर्घना बोधिता, नरुद्धाऽऽदिदेशनादानोपेक्षणाऽऽदौ साधोरपि ज-
वदुःखं च शास्त्रे दर्शितम्, ततस्तेन तद्विज्ञानं आद्यानां तस्या
व्यापारणमेव यौक्तिकं मा कदाचित्प्रमादाऽऽदिना स्वदोषोऽपि त-
दुपभोगो भवत्विति सुखानस्थापनप्रत्यहसाराऽऽदिकरणपुरस्सरं
महानिधानवत्तत्परिपालेन च तेषामपि न कोऽपि दोषः, किं तु
तीर्थरुद्रामकर्मनिबन्धनाऽऽदिहेतुर्लाभ एवेति, इतरस्य तु तज्ज्ञो-
गदोषाननिर्जस्य निःशुक्ताऽऽद्यसंभवाच्छ्रुत्यै ग्रहणकग्रहणपूर्व-
कं समर्पणे न दाप्य इति तथा व्यवहियमाणमस्तीति संभाव्य-
ते, पूयकाऽऽदिषु तु वृद्ध्याद्यर्थं समर्पणव्यवहारान्नावात्तेषां त-
ज्ज्ञत्वेन दाप्य एवेति । १५६ प्र० । सेन० २ उल्ला० । देवदव्वस्य
वृद्धिरुक्ते आद्यैः तत् स्वयं व्याजेन गृह्यते, न वेति, नदग्राहकाणां
दूषणं, किं वा भूषणमिति प्रश्ने, उत्तरम्-आद्यानां देवद-
व्वस्य व्याजेन न युज्यते प्रदणं, निःशुक्ताप्रसङ्गात्, ननु वाणि-
ज्याऽऽदौ व्यापारणीयं स्वल्पस्य देवदव्वभोगस्य शङ्कासं-
न्धाऽऽदिष्वतीवाऽऽयतौ वृष्टिप्राकजनकतया दर्शितत्वादिति ।
३५४ प्र० । सेन० ३ उल्ला० । उपाश्रये मां वत्सरिकाऽऽदिप्रति-
क्रमणावसरे यद् वृष्टुणैस्तैःऽऽदिकमानीते तदेवदव्वे साधार-
णदव्वे वा समायातीति प्रश्ने, उत्तरम्-यथाप्रतिज्ञं देवद-

व्वे साधारणदव्वे वा तत्समायातीत्यत्रेयम् । ४३२ प्र० । से-
न० ३ उल्ला० । आद्या देवदव्वं व्याजेन गृह्यन्ते, न वेति
प्रश्ने, उत्तरम्-महत्कारणं विना न गृह्यन्ताति । ४६१ प्र० । से-
न० ३ उल्ला० । अथ वटपल्लीयसंघट्टाप्रश्नस्तुत्तरं च यथा-
शतदोक्षरकपुष्पाणि मात्रिकपाश्वर्थाद् गृहीत्वा जिनप्रतिमायाश्च
यज्यते, मात्रिकस्य तद् दव्वस्थाने धान्यवस्त्राऽऽदिकं सम-
र्प्यते, तदर्पणे च दोक्षदशकमुद्धरति तद् दव्वं देवसत्त्वं
मात्रिकसंबन्धि वेति प्रश्ने, उत्तरम्-शतदोक्षरकपुष्पाणि गृही-
त्वा धान्यादि समर्प्यते, तदर्पणे च कल्लोशेरकेण यज्जुद्धरति
तदेवदव्वं प्रवति, न तु मात्रिकस्य, यतो लोके शतदोक्षरक-
पुष्पवटपनयशोवादो जायते, तस्मान्मन्यूनचट्टापने दोषो ह्यग-
ति, तज्जुद्धरतं दव्वं देवदव्वं प्रक्षिप्यते तदा दोषो न लग-
तीति । ६१ प्र० । सेन० ४ उल्ला० ।

देवदव्वहरण-देवदव्वहरण-न० । चैत्यदव्वग्रहणे, कर्म०
१ कर्म० ।

देवदार-देवदार-न० । सिद्धाऽऽयतनस्य पूर्वदिक्स्थे स्वनाम-
ख्याते द्वारे, स्या० ४ उ० २ उ० ।

देवदारु-देवदारु-न० । गन्धाङ्गनेदे, आचा० १ शु० १ अ० ५
उ० । देवानां प्रियं दारु यस्य तत्काष्ठचन्दनस्य देवप्रियत्वात् ।
स्वनामख्याते वृक्षे, अयं पुमानप्यत्र-“ अमुं पुरः पश्यसि देव-
दारुम् । ” वाच० ।

देवदाक्षी-देवदाक्षी-ख्या० बहुबीजके लताविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

देवदिम्ब-देवदत्त-पुं० । राजगृहे नगरे धननाम्नः सार्थवाह-
स्य प्रज्ञायां भार्यायां च जाते स्वनामख्याते पुत्रे, ज्ञा० १ शु०
२ अ० । देवप्रसादाल्लभेषु सुप्रसाया द्वाविंशत्पुत्रेषु, आ० क० ।

देवदीव-देवद्वीप-पुं० । स्वनामख्याते द्वीपे, जी० ।

देवदीवे दो देवा महिरुदीया-देवभद्रा, महाभद्रा ।

“ देवे णं जंते । दीवे किं समचक्रवालसंठिप, विसमचक्र-
वालसंठिप ? । गोयमा । समचक्रवालसंठिप, नो विसमचक्रवा-
लसंठिप । देवे णं भंते । दीवे केवइयं चक्रवालविकलं जेणं केव-
इयं परिकखेवेणं पलत्ता ? । गोयमा । असंखेज्जाइं जोयणसयस-
हस्साइं चक्रवालविकलं मेणं असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्सा-
इं परिकखेवेणं पमत्ते, से णं पणाए पमत्तरवेइयाए एगेणं
वणसंकेणं परिकखिसे । ” सुगमं, नवरं एकंया पञ्चवरवेदिकया
अष्टयो ज्जोच्छ्रयजगत्युपरि ज्ञाविन्धेति छष्टयम् । एवमेकेन वन-
खरमेन च । इदं तु सूत्रं बहुषु पुस्तकेषु न दृश्यते, केषुचित् त-
देवोत्पत्तिदेश इति लेखितम् । “ कइ णं जंते ” इत्यादि । कति ज-
दन्त । देवस्य द्वीपस्य चारारिणं प्रज्ञप्तानि ? । भगवानाह-गौतम । च-
त्वारि चारारिणं प्रज्ञप्तानि । तद्यथा-“ विजयवैजयन्तजयन्तमपरा-
जितं । ” “ कइ णं भंते । दीवस्स दीवत्यादि । ” क भदन्त ! देवस्य
द्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् ? । भगवानाह-गौतम । देवद्वीप-
पूर्वार्द्धपर्यन्ते देवसमुद्रपूर्वार्द्धस्य पश्चिमदिशि अत्र एतस्मिन्-
वकाशे विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, प्रमाणं वर्षैकश्च जम्बूद्वीपवि-
जयद्वारवत्, नामान्वर्थसूत्रमपि तथैव । “ कइ णं भंते । इत्यादि । ”
क भदन्त ! विजयस्य विजया नामं राजधानी प्रज्ञप्ता ? । जगवा-
नाह-गौतम । विजयस्य द्वारस्य पश्चिमदिशि तिर्यगसंख्येयानि

योजनयतसहस्राण्यवगाह्य अत्रान्तरे विजयस्य विजया नाम राजधानी प्रकृता । सा च जम्बूद्वीपविजयद्वाराधिपतिविजयस्य देवस्यैव वक्तव्या । एवं देवजयन्तजयन्तापराजिनद्वारवक्तव्याना-
ऽपि भावनीया, उद्योतिष्कलकचना स्वर्वाऽप्यसंख्येयतया वक्त-
व्या, नामान्वर्थचिन्तायामपि (दो देव त्ति) नन्ददेवमहानद्वी-
वक्तव्यौ । शेषे सर्वमवगच्छापवत् ॥ जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

देवदूत-देवदूत-न० । जिनवरस्य स्कन्धे संयमप्रहणावसरे सु-
रपातर्थासुदूतं मुखनि, तस्यावस्थानरथ मानं प्रमाद्यमि-
ति प्रश्ने, उत्तरम्-दीक्षासमये देवेन्द्रगुणजिनवरस्कन्धस्यदेव-
दूतस्यावस्थानकालनियममाश्रित्य सत्तिनिशानस्थानकानुसा-
रेण श्रीधोरस्य साधिकं वर्षे यावच्छ्रेयाणां च तीर्थकृतां जा-
यज्जीवं देवदूतस्यावस्थानकालमानं श्रीधोरवदिति ज्ञेयमिति ।
१३५ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

देवदूतजुगल-देवदूतयुगल-न० । देवदूतयुगे, जी० ३ प्रति०
४ उ० ।

देवदेव-देवदेव-पुं० । इन्द्रेण, तीर्थकरेषु च । आ० न्यू० ५ अ० ।

देवदेवमहित-देवदेवाधिक-पुं० । इन्द्रादप्यधिकं तीर्थकराऽऽदौ,
आ० न्यू० ५ अ० ।

देवदेवमहित-पुं० । देवाधिदेवपूजिते जिने, आ० न्यू० ५ अ० ।

देवदोणी-देवदोणी-स्त्री० । स्थलनाम, "साधिमियथलीसुं"
नि० न्यू० १ उ० ।

देवपंचिदित्यंतसारसमावज्जीव-देवपञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्न-
जीव-पुं० । पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

देवपदिकलोच-देवप्रतिज्ञोभ-पुं० । तमस्काये, " देवपदि-
कलोभे इति । " देवप्रतिज्ञोभ इति वा, तत्त्वोभहेतुत्वात् । भ०
६ श० ५ उ० ।

देवपरिवारण-देवपरिचारण-न० । श्रीविजयराजगणिकृतप्रश-
स्तुत्तरं च यथा-शक्राऽऽद्यो देवाः संज्ञां कर्तुंकामाः दे-
वतोक्तिमाने देवीभिः परिवारणं कुर्वन्ति, विमानादप्यथ वा
नदाश्रित्य प्रमाद्यमिति प्रश्ने, उत्तरम्-शक्राऽऽद्यो देवा देवलो-
के स्वस्मत्पुत्रमसभायां देवीभिः सह परिवारणं न कुर्वन्ति, तत्र
माणवकत्रयस्तस्मत्समुक्तस्तिजिनद्वेष्टाशातनाभयादिभ्यः-
प्रायः प्रकृतिदशमशतकपञ्चमोद्देशकेऽस्तीत्युपलक्षणत्वाद्यस्य
सिद्धाऽऽयतनव्यतिरिक्तस्थाने परिवारणं कुर्वन्तीति संभाव्यते
इति । १०५ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

देवपरिस्ता-देवपरिपत्-स्त्री० । देवपरिवारे, श्री० ।

देवपर्वण-देवपर्वत-पुं० । जम्बूमन्दरपश्चिमस्य सीतायाः महा-
नद्या उत्तरकुलस्थे स्वनामख्याते वल्लस्कारपर्वते, स्था० ४
ठा० ३ उ० । जी० १ स्था० । पश्चिमवतलपर्वतदिकान्यविजयाचर्यां
पुर्वस्थे स्वनामख्याते पर्वतयुगले च । " दो देवपर्वण । "
स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

देवपुस्तक-देवपुस्तक-न० । देवलोकपुस्तकेषु किलिपीकनम-
स्ति, किमभिधानं तव शास्त्रमिति प्रश्ने, उत्तरम्-देवलोकेषु-

* पुस्तके मूलपाठो नोपलभ्यते ।

स्तकेषु निर्पाकरणं नक्षत्रव्यवहारमाश्रित्य संभाव्यते, तदभि-
धानं तु कुत्रापि दृष्टं नास्तीति । ७३ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

देवपूजाइणाय-देवपूजादिज्ञात-न० । देवताचनप्रभृत्युदाहरणे,
पञ्चा० २ विष० । देवपूजास्नातप्रत्यय (?) तेणानन्तरं आख्य आ-
रत्युत्तारणमङ्गलप्रदीपाऽऽदिकृत्यं कुर्वन्ति, न वेति प्रश्ने, उत्तर-
म्-तथाकरणेऽधुना प्रवृत्तिर्न दृश्यते, निषेधस्तु शास्त्रे दृष्टो ना-
स्तीति छविदेशविशेषे तत्कुर्वन्तीति । १५४ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

देवपद्मसूरि-देवप्रभसूरि-पुं० । स्वनामख्याते आचार्ये, दश० ५
तथ । स च विचारसारप्रकरणकृतः प्रद्युम्नसूरेश्वरः पद्मप्रभसू-
रेश्वरः । द्वितीयोऽपि मुनिवत्सूरिशिष्यः ताराचन्द्रगुरुः, तेन
च पागमवचरित्रमहाकाव्यं मृगावतीचरित्रं चेति ग्रन्थौ रचि-
तौ । तृतीयोऽपि विक्रमसंवत् १२६४ वर्षे मुनिमुत्तारित्र-
कारकस्य पद्मप्रभसूरेश्वरकृतात् । जी० ६० ।

देवपिय-देवप्रिय-पुं० । वसन्तपुरे स्वनामख्याते आद्यनि, ग०
२ अधि० । (तत्कथा 'खुल्लक' शब्दे तृतीयभागे ७५४ पृष्ठे
दृश्यते)

देवपञ्चिखोभ-देवपरिक्षोभ-पुं० । तमस्काये, " देवपलि-
कलोभे इति । " देवानां परिक्षोभहेतुत्वादिति । भ० ६ श० ५
उ० । स्था० ।

देवपञ्चिह-देवपरिघ-पुं० । देवानां परिघ इवार्गत्रेव दुर्लभ्य-
त्वाद्देवपरिघ इति । न० ६ श० ५ उ० । तमस्काये, न० ६ श०
५ उ० । स्था० ।

देवजह-देवजह-पुं० । देवद्वीपस्य स्वनामख्याते देवे, चं० प्र०
२ पाहु० । सू० प्र० । वैजयन्तस्य जुवनेऽसूरिशिष्ये स्वनाम-
ख्याते गणनि, पृ० ।

वैजयन्तमधिकृत्य-

"तत्र श्रीजुगनेऽसूरिसुगुरुभूषणं जालुर-
उद्योतिः सद्गुणरत्नरोहणगिरिः कालक्रमेणाजवत् (८)
तत्पादाभ्युज्जमएकनं समभवत् पक्षद्वयीशुद्धिमा-
वीरकीरसदृक्दूरगुणगुणस्यागमहेवाऽऽहतः ।
कालुष्यं च जमोद्ध्वं परिहरन् दूरेण सम्मानस-
स्यायी राजमराजवक्रगिरिः श्रीदेवजहप्रभुः ॥ ९ ॥ "
गृ० ६ उ० । ध० २० । ग० । द्वितीयोऽप्येतन्नामा वक्र-

पातीयगच्छस्थापकस्याभयदेवसूरः शिष्यः प्रभानन्दसूरेश्वरः,
स न विक्रमसंवत् १२९६ मिने आसीत् । तृतीयश्च च-
न्द्रगच्छे भद्रेश्वरसूरिशिष्यः, स विक्रमसंवत् १३४२ वर्षे
आसीत्, यच्छिष्येण सिद्धिलेनेन प्रवचनसारोक्तारटीका र-
चिता । चतुर्थश्च खरतरगच्छे प्रसन्नचन्द्राचार्यस्य शिष्यः विक्र-
मसंवत् ११६८ वर्षे विद्यमान आसीत्, येन पार्श्वनाथचरित्रं
संवेगमङ्गमाला वीरचरित्रं कथारत्नकोशश्चेत्यादयोऽनेके ग्रन्था
रचिताः । पञ्चमश्च चन्द्रसूरः शिष्यस्तत्कनसङ्ग्रहिणीटीकाकृ-
त् । जी० ६० ।

देवमह-देवमति-स्त्री० । स्वर्गिचातुर्ये, जं० ३ वक्र० ।

देवमहाजह-देवमहाजह-पुं० । देवद्वीपस्य स्वनामख्याते देवे;
सू० प्र० १६ पाहु० । चं० प्र० । जी० ।

देवमहावर-देवमहावर-पुं० । देवसमुच्चये स्वनामख्याते देवे,
सू० प्र० १६ पाहु० । चं० प्र० । जी० ।

देवय-देवत-न० । देवतैव देवतम् । स्था० ३ उ० १ उ० । देवे,
ज्ञा० १ शु० १ अ० । दशा० । म० । औ० । आव० । ओघ० ।
आ० म० । परमदेवतायां च । च० प्र० १८ पाहु० ।

देवया-देवता-स्त्री० । रागाऽऽदिदोषरहिते, (विशे०) जिननाय-
के, धर्माऽऽचार्ये, पञ्चा० १ विव० । प्रति० । इन्द्राऽऽदिदेवेषु,
प्रति० । स्था० । ओघ० ।

देवयाणाम्-देवतानामन्-न० । देवताभिधायके नामनि, अनु० ।

से किं तं देवयाणाम् ? । देवयाणाम् अणोगविहे पणत्ते ।
तं जहा-अग्निदेवताहिं जाए अग्निप अग्निदिग्गे भगिसम्मे
अग्निधम्मे अग्निदेवे अग्निदासे अग्निमणे अगिरक्खिए ।
एवं सव्वनखत्तेदेवतानामा जाणिअव्वा ।

एत्थ पि संगहणीगाढाओ-

“अग्नि पयावइ सोमे, रुदो अदिती विहस्मई सप्पे ।
पिति जग अज्जम सविआ, तद्धा वाज्ज अ इंदगी ॥ १ ॥
मित्तो इंदो निरती, आओ विस्सो अ वंभ णिएहू अ ।
वसु वरुण अय विवाहि, पूमा अग्गी जमे केव ॥ २ ॥”
से तं देवतानाम् ।

(से किं तं देवयाणाम् इत्यादि) अग्निदेवताः सु जानः-अ-
ग्निः । एवमग्निदेवतादीन्पि । नक्षत्रदेवतायां संग्रहार्थमग्नी-
त्यादिगाथाद्यं, तत्र कृत्स्नानक्षत्रस्याधिष्ठाता अग्निः, रोहिण्याः
प्रजापतिः, एवं मृगशिरःप्रभृतीनां क्रमेण-सोमो रुद्रोऽदितिः
बृहस्पतिः सूर्यः पितृ भगः, अर्यमा साविता त्वष्टा वायुः, इन्द्राग्नी
मित्रः, इन्द्रः, निर्ऋतिः, अम्भः, विश्वः ब्रह्मा विश्वः, वसुः, वरुणः,
अजः, विवर्किः । अस्य स्थानेऽन्यत्र अद्विषुभनः पठ्यते । पूजाः,
अग्निः । यमश्चैवेति । (से तं देवतानाम्) अनु० ।

देवयाणिओग-देवतानियोग-पुं० । देवतोद्देशः, पञ्चा० १६
विव० ।

देवयाणिहाण-देवताप्रणिधान-न० । सर्वक्रियाणां फलनि-
रपेक्षतयेश्वरसमर्पणक्षणे ईश्वरप्रणिधाने, द्वा० २२ द्वा० ।

देवयाभिओग-देवताभियोग-पुं० । देवपरतन्त्रतायाम्, उपा०
२ अ० ।

देवयाहिमुत्ति-देवताधिमुक्ति-स्त्री० । बुद्धकपिलाऽऽदिदेवता-
विशेषभक्तौ, घ० १ अधि० ।

देवर-देवर-पुं० । ‘देवर’ शब्दार्थे, प्रा० १ वाद ।

देवरण-देवारण्य-न० । देवानामरण्यमिव बलाद्भवेन नाशन-
त्वाद्यः स देवारण्यमिति । तमस्काये, स्था० ४ उ० १ उ० ।
देवरमण-देवरमण-न० । सौभाग्यज्या नगर्याः बहिरुत्तर-
पश्चिमायां दिशि स्थिते स्वनामख्याते स्थाने, विपा० १
शु० ४ अ० ।

देवराय-देवराज-पुं० । देवेषु कान्ध्यादिगुणैः राजमाने, कल्प०
१ अधि० १ क्षण । उपा० । इन्द्रे, आव० ४ अ० । को-
शत्वाविषये कस्मिंश्चिद् ग्रामे स्थिते स्वनामख्याते कुटुम्बनि
परमभावके, पि० ।

देवराद्-पुं० । देवेन्द्रे, “देवीभिरिव देवराद् ।” आ० क० ।

देवरायकुंजरवरप्पमाण-देवराजकुंजरवरप्रमाण-पुं० । देवरा-
जो देवेन्द्रस्तस्य कुंजरो हस्ती तद्वद् वरं शास्त्रोक्तं प्रमाणं
देहमानं यस्य स तथा । देवराजहास्तिशरीरप्रमाणसदृश-
प्रमाणशरीरे, कल्प० १ अधि० २ वृण ।

देवल-देवल-पुं० । मुनिभेदे, व्यासशिष्ये, धौम्यस्य ज्येष्ठ-
भ्रातरि, देवान् जीविकार्थं लाति लाकः । देवापजीविनि, स्वा-
र्थे कम् । अथैवार्थे, “देवकौपोपजीवी च, नाम्ना देवलको भ-
वेत् ।” इत्युक्ते विप्रे, वाच० । सूत्र० ।

देवद्वामुय-देवद्वामुत-पुं० । उज्जयिनेनृपे, आ० क० । आ० न्यु० ।

देवलोग-देवलोक-पुं० । देवानामिन्द्रादीनां लोकः स्थानम् ।
सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० । सौधर्माऽऽदिषु द्वादशसु श्लोकेषु,
सूत्र० १ शु० ५ अ० १ उ० । म० ।

कद्विहा णं जंते ! देवलोगा पणत्ता ? । गोयमा ! चउव्वि-
हा देवलोगा पणत्ता । तं जहा-जवणवासी, वाणमंतरा,
जोइसिया, वेमाणिया । भेणं भवणवासी दसविहा, वा-
णमतरा अट्टविहा, जोइसिया पंचविहा, वेमाणिया द्दुविहा ।
म० ५ श० ए उ० ।

देवल्लोके मिथ्यात्विदेवदेवीनां क आचार इति प्रश्ने, उत्तरम्-
यथा सम्यक्दृशा सिद्धाऽऽयतनेषु जिनाश्रमाऽऽदिप्रवृत्तरूप
आचारस्तथा मिथ्यादृशा तत्रैव वर्तमाननागाऽऽदिप्रतिमापूज-
नाऽऽदिरूपः संजायत इति । एए प्र० । सेन० २ उद्धा० ।

देवलोगमण-देवलोकगमन-न० । सुकुलप्रत्यागतौ, स० ७
अङ्ग० ।

देवलोगसमाण-देवलोकसमान-त्रि० । देवलोकसदृशे, दशा०
१ न्यू० ।

देवलोय-देवलोक-पुं० । ‘देवलोग’ शब्दार्थे, सूत्र० १ शु० २
अ० ३ उ० ।

देवलोगमण-देवलोकगमन-न० । ‘देवलोगमण’ शब्दार्थे,
स० ७ अङ्ग० ।

देवलोगसमाण-देवलोकसमान-त्रि० । ‘देवलोगसमाण’ श-
ब्दार्थे, दशा० १ न्यू० ।

देववन्दनविधि-देववन्दनविधि-स्त्री० । देवस्तवनविधौ, ध० र० ।
(अस्य व्याख्या ‘वन्दन’ शब्दे) विंशतिस्थानाऽऽदिषु देववन्दनं
मुखवस्त्रिकां विना घटते । न चेति प्रश्ने, उत्तरम्-मुख्यवृत्त्या मु-
खवस्त्रिकां विना देववन्दनं न घटते । २०३ प्र० । सेन० ३
उद्धा० । पदगणनमेकवारदेववन्दनं वा विस्मृतं द्वितीयदिने
पारणातः प्राक् तत्करोति यदि तदा शुद्ध्यति, न चेति प्रश्ने,
उत्तरम्-प्रथमदिने विस्मृतपदगणं न एकशो देववन्दनं वा
द्वितीयदिने पारणकरणाद्वांगवधिपूर्व्यादि महत्कारणं त्रि-
ना न शुद्ध्यति, क्रियमाणं तु दृश्यत इति आह्वानां, यतीनां
तु तन्नियमो ज्ञातो नास्तीति । ३०६ प्र० । सेन० ३ उद्धा० ।
तथा श्रीवीरहीरसूरीणां प्रतिमाऽग्रे यो देवान् वन्दते, स वा-
सकौपं कृत्वा, अन्यथा चेति प्रश्ने, उत्तरम्-श्रीगुरुप्रतिमाग्रे
देवा वन्दिता न शुद्ध्यन्ते, यदि च तीर्थकृतप्रतिमा चालोक्षि-
ता भवति पङ्क-ऽऽदौ, तदा तदग्रे वासकौपं कृत्वा देवा व-

दिताः शुद्धयन्तीति । १५४ प्र० । सेन० ४ उल्ला० । पौषधिके त्रिसन्ध्यं चित्ररेण देवा चन्दने, नक्षत्राणि च सन्ति, मध्याह्ने देववन्दना तु सामाचार्यपौषधिकप्रकरणेऽऽदिषु दृश्यते इति प्रश्ने, उत्तरम्-यद्यपि पौषधिकथादानां सामाचार्यादिषु मध्याह्ने एव वन्दनं दृश्यते, तथापि " पांडिकमश्रो गिहिणो वि हु, सगधेला पंच वेले इअरस्स । पृआसु तिसंभासु अ, होइ तिवेला जहणेण " ॥१॥ इत्याद्यकरवशात्त्रिकालपूजास्या-गायत्रेण परम्परानतरेण च त्रिकालं देववन्दनं युक्तिमदेवेति । २९ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

देववर-देववर-पुं० । देवसमुद्रे, स्वनामध्याते देवे, सृ० प्र० १६ पाहु० । चं० प्र० । जी० ।

देववायग-देववाचक-पुं० । नन्वध्ययनकर्त्तरि दृष्यगणिशिष्ये स्वनामध्याते आचार्ये, नं० ।

देवविग्रहगङ्-देवविग्रहगति-स्त्री० । देवानां गतिनां विग्रहान् ज्ञेयविभागानानिक्रम्य गतिगमनं देवविग्रहगतिः । स्थिति-निवृत्तिलक्षणायास्तृप्त्यवक्रपायां विहायोगतिकर्माऽऽपाद्यायां वा गती, स्था० १० ग्रा० ।

देवव्यूह-देवव्यूह-पुं० । देवानां व्यूहः साङ्गामिकव्यूह इव यो दुरधिगमत्वात्स देवव्यूहः । सागराऽऽदौ, स्था० ४ ग्रा० २ उ० । भ० ।

देवसङ्-देवस्मृति-स्त्री० । " नमो श्रीभरतार्याणं सन्वयणूणं तेलो-काङ्गश्रूणं जहतिश्रुतनुवाङ्मणं । " इत्यादिरूपे जिनस्मरणे, श्र० २ अधि० ।

देवसंघ-देवसङ्घ-पुं० । देवसमुदाये, श्री० ।

देवसंसारविउत्सग-देवसंसारव्युत्सर्ग-पुं० । संसारव्युत्सर्ग-भेदे, श्री० ।

देवसाविख्य-देवसाक्षिक-त्रि० । देवताः साक्षिणो यत्र तदेवसाक्षिकम् । देवसाक्षिमिति प्रत्याख्यानाऽऽदौ, वा० ।

देवसत्त्व-देवसंज्ञा-स्त्री० । देवसंज्ञेदेवप्रतिवाधना या सा तथा । प्रवच्यभेदे, स्था० १० डा० । " उदायणसंघोही पनावाहं देवसत्त्वती । " पं० ग्रा० । पं० चू० ।

देवसन्निवाय-देवसन्निपात-पुं० । देवानां भुवि समवतारे, " ति-हि गणोहि देवसन्निवाय सिया । तं जहा-अरहंतेहि जायमाणे-हि अरहंतेहि एवयमाणेहि अरहंताणं गणुण्यमहिमासु, एवं देवसंज्ञायादेवकहकहप । " स्था० ३ ग्रा० १ डा० । (अ-र्हतां परिनिर्वाणमहिमासु देवसन्निपातो ' लोमुजोय ' शब्दे) देवानां सन्निपातः समागमो रमणीयत्वाच्च स तथा । देवस-मागमापेते शिलापट्टकाऽऽदौ, म० २ श० १ व० । देवसङ्घाते च । रा० ।

देवसत्त-देवशप्त-पुं० । नपुंसकभेदे, ग० १ अधि० । पं० भा० । " देवेहि सत्तो देवसत्तो । " पं० चू० ।

देवसमुद-देवसमुद्र-पुं० । स्वनामध्याते समुद्रे, " जग्य देवोदे समुदे दो देवा महद्दिया देववरा देवमहावरा । " देवः समुद्रो वृ-त्तो वज्रयाऽऽकारसंस्थानसंस्थितो यावत् परिक्रिष्य तिष्ठति, अ-त्रापि समचक्रालाऽऽदिच्छाणि तथैव, नवरं देवोदकस्य स- ६५७

मुद्रस्य विजयद्वारं देवोदकसमुद्रपूर्वार्कपर्यन्ते नाम द्वीपपूर्वाद्ध-पश्चिमदिशि, अथेति वक्तव्यम्-राजधानी विजयद्वारस्य पश्चिम-दिशि देवं समुद्रं तिर्यगसंख्येयानि योजनशतसहस्राणि अव-गाह्य वक्तव्या । एवं वैजयन्तजयन्तापराजितद्वारवक्तव्यताऽपि ज्ञातनीया, नामान्वर्थचिन्तायामपि देववरदेवमहावरौ देवौ, शपं तथैव यथा देवो द्वीपः । जी० ३ प्रति० ।

देवसम्मण-देवशर्मन्-पुं० । कर्म्मपट्टयनगरासन्ने कस्मिंश्चिद् ग्रामे स्थिते गौतमप्रतिबोधिते (तं०) स्वनामध्याते ब्राह्मणे, उक्त० १३ अ० । आ० चू० । कल्प० । आ० म० । जम्बूद्वीपे पेरवने वर्षे अस्यामिबोत्सर्गिण्यां जाते देवसेनापरनामके स्व-नामध्याते एकादशे तीर्थकरे, स० ।

देवसयणिज्ज-देवशयनीय-न० । देवशय्यायाम्, जी० ।

तीसे णं मणिपेटियाए उप्पि एत्थ णं एगे महं देव-सयणिज्जे पणत्ते, तस्म णं देवसयणिज्जस्स अयमेताख्वे वण्णावासं पणत्ते । तं जहा-नाणामणिमया पेढीपादा सो-वणििया पादा नाणामणिमया पायसीया जंघुण्णदमयाति ग-चाई वहरामया संधी नानामणिमए वेजे रयतामया तूली झो-हियक्खमया विवोयणा तवणिज्जमई गंकोवहाणिया, से एं देवसयणिज्जे साङ्गिणवटिण्णु ओ विवोयणे णुओ लण्णए मज्जणए गंजीरे गंगापुञ्जिणवाहु उदालसाङ्गिसए लवचितखोमज्जुगुहपहमिद्वयणे सुविरइरयत्ताणे रत्तंसुय-संयुने सुरम्मे आईणगरुत्तवूरणवणीयत्तुण्णाममउए पा-सातीए । जी० ३ प्रति० ।

देवसिअ-दैवासिक-त्रि० । दिवसेन निर्वृत्तो दिवसपरिणामो वा दैवसिकः । दिवसभवे, आन० ४ अ० । ध० । प्रव० । आ० म० । आ० चू० । स्त्रियां डीए । दिवसे जहा दैवसिकी । दिवसभवायाम्, श्री० । प्रतिक्रमणभेदे, (तद्वक्तव्यता ' पडि-क्रमण ' शब्दे वक्ष्यते)

देवमीह-देवसिह-पुं० । मयुरानगरस्ये स्वनामध्याते भ्रमणोपा-सके, ती० ए कल्प ।

देवसुन्दर-देवमुन्दर-पुं० । सोमतिलकसूरिशिष्ये स्वनामध्याते सूरौ, ग० ४ अधि० । स च विक्रमसंवत् १४७७ मिते तपागच्छे विद्यमान आसीत्, विक्रमसंवत्-१३६६ मितेऽस्य जन्म, विक्रमसं-वत्-१४०४ मिते दीक्षा, विक्रमसंवत्-१४२० मिते सूरिपदं, ज्ञान-सागरकुञ्जमएकनगुणरत्नसोमसुन्दराश्चेति शिष्यास्तस्याऽऽसन् । जै० ६० ।

देवसुय-देवश्रुत-पुं० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षे स्वनामध्याते षष्ठे भविष्यति जिने, प्रव० ७ द्वार । तथा पष्ठं देवश्रुतजिनं वन्दे । " प्रव० ४ द्वार । ती० ।

देवसूरि-देवसूरि-पुं० । स्याद्वादरत्नाकर- (रत्ना० १ परि०) जीवानुशासनवृत्तिकारको, जीवा० २६ अधि० । पतस्य महात्मनः संक्षिप्तमिति वृत्तम्-गुर्जरदेशे मदाहृतग्रामे देवनागशृङ्गपते-जिनदेव्यां भार्यायां पूर्णचन्द्रस्वप्नसूचितः सुतो जज्ञे, स्वप्ना-नुसारं पूर्णचन्द्र इति नाम्ना प्रसिद्धिमगमत् । भृशुकचण्णु-

रे विक्रमसंवत्-११५२ वर्षे मुनिचन्द्रसूरिपाश्वे दीक्षां जग्राह । तदानीं रामचन्द्र इति नाम लेभे, पञ्चाक्षरकव्याकरणसाहित्याऽऽद्यनेकशास्त्रेषु परिनिष्ठां प्राप्य विक्रमसंवत्-११७४ सूरिपदं सहैव च तेन देवसूरिरिति नाम लब्धम् । ततः क्रमेण ध्वजकपुरे उदयश्रेष्ठिकारितस्मिन्धरस्वामिप्रतिमां प्रतिष्ठित्वा, अणहिल्लपुरपट्टने बाह्यभ्रावकस्य वीरप्रभुप्रतिमामस्थापयत् । नागपुरराजं सिद्धराजाऽऽक्रान्तममोचयत् । कर्णाटकदेशे कर्णाचल्यां नगर्यां गत्वा कुमुदचन्द्रं नाम वादप्रसिद्धं दिगम्बर-राऽऽचार्यं वादे आहूय अणहिल्लपुरपट्टने सिद्धराजसमक्षं तं पराजिग्ये । ततः संतुष्टेन सिद्धराजेन तस्मै दीनारलक्षं दातुमुत्सृष्टं, किं तु तेन निष्परिग्रहेण नाक्षीकृतमिति तत्रैव श्रीकृष्णभक्तैश्चैत्यं तद्वक्ष्येण कारितम् । विक्रमसंवत्-१२२६ वर्षेऽयं देवसूरिदेवलोकागमयत् । जै० ६० । जी० । मुनिचन्द्रसूरिशिष्ये रत्नप्रजसूरैर्गुरौ स्वनामख्याते आचार्ये, रत्ना० ८ परि० । "यैरत्नस्वप्रजया, दिगम्बरस्याऽर्पिता पराभूतिः । प्रत्यक्षं विबुधानां, जयन्तु ते देवसूरयो नव्याः ॥२॥" निर्जितकुर्जयपरप्रवादाः श्रीदेवसुरिपादाः । स्या० । सामन्तजद्रसूरिशिष्ये स्वनामख्याते सूरौ, ग० । सर्वदेवसूरैर्गुरौ स्वनामख्याते सूरौ, ग० ।

बृद्धगच्छमधिकृत्य-

"अजवत्तत्र प्रथमः, सूरिः श्रीसर्वदेवाऽऽहः ॥ २१ ॥

रूपश्रीरिति नृपति-प्रदत्तविरुद्धोऽथ देवसूरिरभूत् ।

श्रीसर्वदेवसूरि-जंक्षे पुनरेव गुरुचन्द्रः ॥ २२ ॥" ग० ४ अधि० ।

देवसेण-देवसेन-पुं० । देवा सेना यस्य, देवाधिष्ठिता वा सेना यस्य स देवसेन इति । शतद्वारनगरस्थे महापद्मापरनामके स्वनामख्याते नृपे, "तस्स महापद्मस्स रत्नो दत्त्वे विनामधिज्ञे जविस्सइ देवसेणे चि ।" स्या० ६ ग० १० । (एतद्वक्तव्यता 'महापद्म' शब्दे वक्ष्यते) ऐरवतवर्त्तमानजिनेषु स्वनामख्याते षोडशे जिने, प्रव० ७ द्वार । नारते वर्षे भविष्यज्जिनस्य विमलवाहनस्य पूर्वभवजीवे, "देवसेणो विमलवाहणो तिष्ठयरो ।" ती० २० कल्प । नयचक्रग्रन्थकारके स्वनामख्याते दिगम्बराऽऽचार्ये, "इत्थमेव समादिष्टं, नयचक्रेऽपि तत्कृता ।" द्रव्या० ८ अध्या० । तज्जन्म विक्रमसंवत्-६५१ वर्षे रामसेनस्य स शिष्यः, तेन दर्शनसारभावसंग्रह-त्वसाराऽऽराधनासारधर्मसंग्रहाऽऽज्ञापपक्त्यादयो ग्रन्था विरचिताः । जै० ६० । अहिल्लपुरनगरे नागस्य गृहपतेः सुलसानामभार्यायामुत्पन्ने स्वनामख्याते पुत्रे, स चारिष्टनेमेरुस्थिके प्रवज्य शत्रुञ्जये सिद्ध इत्यन्तकृद्दशानां पञ्चमेऽध्ययने सूचितम् । अन्त० १ वर्ग १ अ० ।

देवसेणगणि-देवसेनगणिन्-पुं० । यशोभक्तसूरिशिष्ये पृथ्वीचन्द्रगुरौ, तेन च पयुषणकल्पद्विषणो नाम ग्रन्थो विरचितः । जै० ६० ।

देवस्वपरिजोग-देवस्वपरिजोग-पुं० । देवस्वस्य जिनविभ्वनिर्मापणार्थं कल्पितत्वेन जिनदेवद्वयस्य परिजोगो जन्मणं देवस्वपरिभोगः । जिनदेवद्वयभक्तणे, षण्चारात्तद्धेतुकं कर्म देवस्वपरिभोगः । तद्धेतुके कर्मणि च । पञ्चा० ५ विव० ।

देवा-देवा-स्त्री० । दिव० अच् । पञ्चचारिण्यां लतायाम्, अस-नपर्यां च । वाच० । प्रा० ।

देवाइ-देवादि-पुं० । देवाऽऽदियोगाद्देवाऽऽदिः । जिने, "देवाइ समणे जगत्वं महावीरे ।" रा० ।

देवाइदेव-देवातिदेव-पुं० । देवान् शेषानतिक्रान्ताः पारमा-र्थिकदेवत्वयोगाद्देवातिदेवाः । पञ्चाविधजन्मद्वयदेवाऽऽदिदेव-भेदे, भ० १२ श० ६ उ० ।

देवाउय-देवाऽऽयुप्-न० । देवानामायुष्कर्मणि, "चउहिं ठा-णोहिं जीवा देवाउयत्ताप कम्मं पगरेति । तं जहा-पगइमइयाप, त्रिणीययाप, साणुकोसयाप, अमच्छरियाप ।" स्या० ४ ठा० ४ उ० ।

देवागमण-देवाऽऽगमन-न० । यद्यपि सुराणामचिन्त्यशक्त्या सर्वत्राऽऽगमनशक्तिरस्ति, तथापि सिद्धान्ते सुराणामागमनं प्रायो निर्याणमार्गेणोक्तं दृश्यत इति । ४६ प्र० । सेन० २ चला० ।

देवाजीव-देवाऽऽजीव-त्रि० । देवं देवं प्रतिमाद्वयमाजीवति । जीव अण् । पुजादौ, न० ।

देवाणंद-देवाऽऽनन्द-पुं० । ऐरवते वर्षे भविष्यति चतुर्विंशति-तमे स्वनामख्याते जिने, स० । "देवाणंदे य अरहा, समाहिं प-डिदिंसंतु मे ।" ति० ।

देवाणंदसूरि (ण)-देवानन्दसूरिन्-पुं० । जयदेवसूरिन्द्रशि-ष्ये स्वनामख्याते सूरौ, ग० ४ अधि० ।

देवाणंदा-देवानन्दा-स्त्री० । ब्राह्मणकुपुत्रग्रामे कोमलसगोत्र-स्य ऋषभदत्ताभिधानस्य ब्राह्मणस्य जालंधरायणसगोत्रा-यां भार्यायां महावीरस्वामिनो मातरि, आचा० २ श्रु० ३ चू० १ अ० । पुरन्दराऽऽदिष्टेन हरिनैगमेपिदेशेन यदुद्रात् त्रिशला-भिधानाया राजपत्न्या उदरसंक्रामणं जगवतो महावीरस्य कृतम् । स्या० १० ग० । (एतच्च 'महावीर'शब्दे स्फुटीभवित्यति)

इह खलु जंबुद्वीवे दीवे भारहे वासे दाहिणद्धभरहे दा-हिणमाहणकुंरुपुरसखिवेसंसि उसजदत्तस्स माहणस्स कोमलसगोत्तस्स देवाणंदाए माहणीए जालंधरायण-सगोत्ताए सीहजवचूपणं अप्पाणेण कुच्छिसि गवजं व-कंते समणे भगवं महावीरे । आचा० २ श्रु० ३ चू० १ अ० । स० । आ० म० । आ० चू० । कल्प० ।

(देवानन्दायाः प्रज्याऽऽदिवक्तव्यता 'उसभदत्त' शब्दे द्वितीयभागे ११५३ पृष्ठे द्रष्टव्या) पक्षस्य स्वनामख्यातायां पञ्चदश्यां रात्रौ, जं० ७ वत्त० । चं० प्र० । कल्प० । "जहा देवाणंदा पुष्कल्लाणं मंतिप ।" नि० १ श्रु० ४ वर्ग २ अ० ।

देवाणुपुर्वी-देवानुपूर्वी-स्त्री० । एकोनविंशतितमे शुभकर्म-भेदे, उक्त० ३३ अ० ।

देवाणुपुर्वीए पुच्छा १। गोयमा ! जहण्णेणं सागरोवमसह-स्सस्स एणं सत्तजाणं पडिओवमस्स असंखेज्जजागुणं उ-कोसेणं दससागरोवमकोमाकोडीओ दस य वाससयाइ अवाहा । प्रज्ञा० २१ पद ।

देवाणुप्पिय-देवानुप्पिय-पुं० । सरलस्वभावे, कल्प० १ अधि० ३ कण् । ज० । रा० । विपा० ।

देवाणुजाग-देवानुभाग-पुं० । अद्भुतवैक्रियशरीराऽऽदिशक्तियो-गे, नि० १ श्रु० ३ वर्ग ४ अ० ।

देवाणुभाव-देवानुभाव-न०। कोपदण्डाऽऽदिजाते देवानां तेजो-
विशेषः, सामर्थ्यं च । वाच० । रा० । स्या० ।

देवातिदेव-देवातिदेव-पुं० । देवानां मध्येऽतिशयवान् देवातिदे-
वः । अर्हति, स्या० ५ ठा० १ उ० ।

देवारण-देवारण्य-न० । देवानां क्रीडास्थाने, ज्यो० ६ पादु० ।
तमस्काये, देवारण्यमिति वा बलवद्देवमयान्नश्यतां देवानां त-
थाविधाऽऽरण्यमिव शरणभूतत्वात् । भ० ६ श० ५ उ० ।

देवावास-देवाऽऽवास-पुं० । देवानां प्रवनपत्यादीनां स्थानेषु,
भ० १३ श० २ उ० । (तद्वक्तव्यता ' ठाण ' शब्देऽस्मिन्नेव
ज्ञाने १७०२ पृष्ठे छप्पया) अर्धवत्यशुके, वाच० ।

देवावामंतर-देवाऽऽवासान्तर-न० । देवाऽऽवासविशेषे, भ०
१० हा० ३ उ० ।

देवावुकाक्षिया-देवात्काक्षिका-स्त्री० । ' देवकलिया ' शब्दाथे,
स्या० ४ ठा० ३ उ० ।

देवासुरसंगाम-देवासुरसङ्ग्राम-पुं० । देवासुरयुद्धे, भ० ।

अतिय णं जंते ! देवा अमुरा संगामा देवा अमुरा ! हुंता
अतिय । देवासुरेणं भंते ! संगामेसु वट्टमाणेसु किं णं तेमिं
देवाणं पहरणरयणत्ताए परिणमंति ! । गोयमा ! जं
णं ते देवा तणं वा कट्ठं वा पत्तं वा सकरं वा परामुसं-
ति, तं णं तेमिं णं देवाणं पहरणरयणत्ताए परिणमंति ।
जहेव देवाणं तहेव असुरकुमाराणं ! । णो इण्ठे ममेट्ठे,
असुरकुमारा णं देवा णं णिच्चं विठ्ठिविया पहरणर-
यणा पणत्ता ।

(जं णं देवा तणं वा कट्ठं वेत्यादि) इह च पदेवानां तृणा-
ऽऽद्यपि प्रहरणीयं भवति तद्विचित्र्यपुण्यसंभारवशात्सुचुमच-
क्रवर्तिनः स्यान्नामित्र, असुराणां तु यशस्त्रयविकुर्वितानि तानि
ज्वन्ति तद्देवापेक्षया, तेषां मन्दतरपुण्यत्वात्तथाविधपुण्याणा-
मिधेत्यवगन्तव्यमिति । भ० १८ हा० ७ उ० ।

देवाहिदेव-देवाधिदेव-पुं० । देवानामिन्द्राऽऽदीनामधिका देवाः
पूज्यत्वाद्देवाधिदेवा इति । अष्टादशदोषरहितेषु, दर्श० १ तत्त्व ।
तीर्थकरेषु, ते च चतुर्विंशत् । स० २३ सम० । आव० । (तद्वक्त-
व्यता ' तिरथयर ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २२७४ पृष्ठे छप्पया)
भायलस्वामिगदस्थार्यां जिनप्रतिमायां च । भायलस्वामिगदं
देवाधिदेवः । ती० ४३ कल्प । आ० क० । नि० चू० ।

देवाहिव-देवाधिपति-पुं० । देवेषु अधिपतिर्देवाधिपतिः । दे-
वध्याधिककान्तिधारिणि, उक्त० ११ अ० । सूत्र० । इन्हे, सूत्र०
१ श्रु० ६ अ० ।

देविद-देवेन्द्र-पुं० । दीव्यन्तीति देवा प्रवनवास्याद्यस्तेषा-
मिन्द्राः प्रभवो देवेन्द्राः । चमराऽऽदिषु, आव० ४ अ० । आ०
म० । कल्प० । ते च ह्यविशत् । स० । द० प० । उपा० । (त-
द्वक्तव्यता ' ईद ' शब्दे द्वितीयज्ञाने ५३५ पृष्ठे छप्पया) (दे-
वानां मनुष्यलोकगमनं ' मण्डुसल्लोय ' शब्दे वक्ष्यते)

देविदणाय-देवेन्द्रजात-न० । देवेन्द्रोदाहरणे, पञ्चा० ।

कायन्त्रो जहसार्त्ति, पयरो देविदणायणं ॥ ८ ॥

यथा हि भगवतामर्हतां जन्ममहाऽऽदिषु सुरेन्द्रः सर्वविभू-
त्या सर्वाऽऽदरेण च शरीरसत्कारं विधत्ते, तद्वद्वैरप्यसौ
विधेयः ॥ ८ ॥ पञ्चा० ए विव० ।

देविदत्यव-देवेन्द्रस्तव-पुं० । देवेन्द्रवक्तव्यताप्रतिपक्षे स्वना-
मख्याते प्रकीर्णकग्रन्थभेदे, द० प० ।

देविदपूय-देवेन्द्रपूजित-पुं० । देवेन्द्राः शक्राऽऽद्यस्तैः पूजि-
तेषु समभ्यर्चितेषु अर्हन्तु, पं० सू० १ सूत्र ।

देविदमुणीसर-देवेन्द्रमुनीश्वर-पुं० । रुद्रपाक्षीयगच्छोद्भव-
सत्तिलकसुरिशिष्ये, स च विक्रमसंवत् १४७० वर्षे विद्य-
मान आसीत्, तेन च प्रश्नोत्तररत्नमालावृत्तिनामा ग्रन्थो वि-
रचितः । ज० ६० ।

देविदसुरि-देवेन्द्रसुरि-पुं० । जगद्यन्त्रसुरिशिष्ये, धर्मरत्नटी-
प्ताकारके स्वनामख्याते आचार्ये, ध० २० । देवभद्रसुरि-
शिष्ये च । पु० ६ उ० । " पाश्चात्तिष्ठं निष्ठं देविदसुरी जिप-
मश्चिहवा जं सुयं गीइनामं ऊयं ता हुंति । " सङ्का० १ अधि०
१ प्रस्ता० ।

देविदइयणुगिति-देवेन्द्राऽऽद्यनुकृति-स्त्री० । देवाधिपदेव-
दानवप्रभृत्याचारानुकरणे, पञ्चा० ६ विव० ।

देविदोगह-देवेन्द्रावग्रह-पुं० । अयशुहते स्वामिना स्वीक्रियते
यः सोऽवग्रहः । देवेन्द्रस्य शक्रस्य ईशानस्य चाऽवग्रहः । दक्षि-
णलोकास्ते, उत्तरे च । प्रति० । भ० । देवेन्द्रस्य लोकमध्यवर्तिन-
चक्रदक्षिणार्कमवग्रहः । आचा० २ श्रु० १ चू० ७ अ० १ उ० ।

देविदोववाय-देवेन्द्रोपपात-पुं० । स्वनामख्याते काशिकश्रुत-
भेदे, पा० ।

देविपयार-देवान्धकार-न० । अन्धकारभेदे, स्या० ।

तिदिं ठाणेहिं देविधयारे सिया । तं जहा-अरिहंतेहिं
वोच्छिजमाणेहिं, अरिहंतपन्नत्ते धम्मे वोच्छिजमाणे,
पुव्वगए वोच्छिजमाणे ॥

देवानां भवनाऽऽदिपञ्चकारं देवान्धकारं, लोकानुनावादे-
ति, लोकान्धकारे चक्रेऽपि यद्देवान्धकारमुक्तं तत्सर्वत्रान्धका-
रसद्भावप्रतिपादनार्थमिति । स्या० ३ ठा० १ उ० ।

देविद्धि-देवर्द्धि-स्त्री० । त्रिधात्रिधा प्रकाराज्यां पद्ध्या देव-
र्द्धिः । स्या० ३ ठा० ४ उ० ।

देविट्ठी-देवस्त्री-स्त्री० । स्त्रीभेदे, जी० २ प्रति० । (तद् वक्त-
व्यता ' इट्ठी ' शब्दे द्वितीय ज्ञाने ५९५ पृष्ठे गता)

देविट्ठासुय-देविट्ठासुत-पुं० । अनुरक्तलोचनायाः पत्न्यौ स्व-
नामख्याते सज्जयनीने, आव० ४ अ० । (तद्वक्तव्यता ' सव-
कामधिरत्तया ' शब्दे वक्ष्यते)

देवी-देवी-स्त्री० । दीव्यति, दिव अण गौरा० ङीष् । कुर्गायाम्,
वाच० । उक्त० । " यत्प्रभावाव्वाप्यन्ते, पदार्थाः कल्पनां धिना ।
सा देवी संविदे नः स्ता-दस्तकल्पलतापमा ॥ ३ ॥ " उक्त० १
अ० । मूर्त्तयाम्, स्फुटार्थां च । देवस्य पत्नी कोऽ । देवपत्न्याम्,
वाच० । स्या० । " देवीं णवणा मुण्येववा । " देवीनां सुरव-

धूनाम् । पञ्चा० २ विव० । प्रव० राजाग्रमाहिष्याम्, व्य० ३ उ० । सू० प्र० । प्रश्न० । "तस्स खं सेणियस्स रणणो धारणी नामं देवी होत्था ।" ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । (देवीवर्णकः 'राज' शब्दे वक्ष्यते) जम्बुद्वीपे भारते वर्षे अस्यामेवोत्सर्पिण्यां सप्तमस्या-
रनाम्नश्चक्रवर्तिनः स्वनामख्यातायां मातरि, स० । आच० । अत्रैव दशमस्य हरिपेणचक्रवर्तिनः स्वनामख्यातायां पत्न्याम्, स० । अस्यामेवोत्सर्पिण्यामष्टादशमस्याऽऽस्वामिनस्तीर्थकर-
स्य स्वनामख्यातायां मातरि, स० । प्रव० । आच० । (देवीना-
माशातना 'आसायणा' शब्दे द्वितीयभागे ४८३ पृष्ठे छप्या) विप्रस्त्रीणामुपधौ च । "देव्यस्ता विप्रयोषिताः" इत्युक्ते । वाच० ।
तथेशाने सौधर्मे ज्योतिश्चक्रे व्यन्तरनिकाये असुराऽऽदिनिकाये च प्रत्येकं देव्यो देवीवर्गो द्वाविंशदधिकद्वाविंशद्गुण इति प्रज्ञापनायां महादण्डकं प्रोक्तमस्म्यत्र तु "तिगुणानि कृत्वा अ-
हिम्ना ।" इत्यादिवचनात्सर्वसुरेभ्यः सर्वदेवीवर्गो द्वाविंशद्गुण-
धिकद्वाविंशद्गुण इत्यत्रोत्तरवचनं कथं संगच्छते प्रज्ञापनायां
सनत्कुमाराऽऽदिदेवेभ्यो देवीनामधिकत्वप्रतिपादनाऽऽदि-
प्रश्ने, उत्तरम्-ईशानाऽऽदिषु यद्देवापेक्षया देवीनां द्वाविंशद्गु-
णत्वं तदीशानाऽऽदिदेवभोग्यदेव्यपेक्षयाऽऽवगन्तव्यं, तेनाधिका अ-
पि तत्र देव्यः संभाव्यन्ते, ताश्च सनत्कुमाराऽऽदिदेवापेक्षया
गण्यमाना द्वाविंशदधिकद्वाविंशद्गुणा प्रवन्तीति न कश्च-
न प्रज्ञापनोपाङ्गे "तिगुणा निरुवग्रहिम्ना सति" गाथोक्तजावा-
र्थयोर्भेद इति । ४१ प्र० । सेन० १ उ० ।

देवंपरिमा-देवीप्रतिमा-स्त्री० । देव्या मूर्तौ, "तत्थ रणो दे-
वीओ य पडिमा कया ।" आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

देवुकलिया-देवोत्कलिका-स्त्री० । देवानां वा तस्यैवोत्कलि-
का देवोत्कलिका । आ० म० १ अ० १ खण्ड । प्रश्न० । तत्समवा-
यविशेषे, स्था० ३ ठा० १ उ० । रा० । देवलहरौ च । स्था० ४
ठा० ३ उ० । (देवोत्कलिका कुत्र भवति इति 'लोगुजोय'
शब्दे वक्ष्यते)

देवुज्जोय-देवोद्द्योत-पुं० । देवप्रकाशे, स्था० ।

तिहिं ठाणेहिं देवुज्जोओ सिया । तं जहा-अरहंतेहिं
जायमाणेहिं, अरहंतेहिं पव्वयमाणेहिं, अरहंताणं णाणु-
प्पायमहिमासु । स्था० ३ ठा० १ उ० । आच० । रा० ।
(अहंतां परिनिर्वाणमहिमासु देवोद्द्योतो भवति इति 'लो-
गुजोय' शब्दे वक्ष्यते)

देवेदगणि (ण्)-देवेन्द्रगणिन्-पुं० । देवमङ्गणशिष्ये त-
पागच्छस्ये स्वनामख्याते गणिनि, देवमङ्गणमधिकृत्य-"ते-
षामुमौ विनेयौ, देवेन्द्रगणीन्द्रविजयचन्द्राहौ ।" ग० ४ अ-
धि० । वृद्धगच्छीये आम्रदेवसूरिगुरौ, स च विक्रमसंवत्-
११२६ मिते विद्यमान आसीत् । उत्तराध्ययनसूत्रोपरि टीका
प्रवचनसारोक्तग्रन्थ आख्यानमणिकौशलेत्यादिका ग्रन्था
अनेन चक्रिरे, अयमाचार्यः सैद्धान्तिकशिरोमणिनाम्ना प्रसि-
द्धः । जै० ६० ।

देवेद्वन्दिय-देवेन्द्रवन्दित-पुं० । देवानां श्रुयनपतिव्यन्तरज्यो-
तिष्कवैमानिकानामिन्द्राः स्वामिनो देवेन्द्रास्तैर्वन्दितेऽर्हति,
कर्म० २ कम० ।

देवेदसीहसूरि-देवेन्द्रसिंहसूरि-पुं० । अञ्चलगच्छीये अजित-
सिंहसूरिगुरौ, एतेन जैनमेघदूताऽऽद्या ग्रन्था रचिताः । विक्रम-
संवत्-१३७१ वर्षेऽयं स्वरगमत् । जै० ६० ।

देवेदसूरि-देवेन्द्रसूरिन्-पुं० । श्रीमज्जगच्छसूरितपागच्छस्था-
पकशिष्ये स्वनामख्याते सूरौ, कर्म० १ कर्म० । अयमाचार्यः
विक्रमसंवत्-१२७०-१३२७ वर्षाणामन्तराले आसीत्, तेन च
सटीकः कर्मग्रन्थः, आर्द्धदिनकृत्यटीकावृत्तिः, नव्यकर्मग्रन्थप-
ञ्चाशकवृत्तिः, सिद्धपञ्चाशकवृत्तिः, धर्मरत्नवृत्तिः, सुदर्शनश्रे-
ष्ठचरित्रं, देववन्दनभाष्यं, गुरुवन्दनभाष्यं, प्रत्याख्यानभाष्यमृ-
पभाऽऽदिवर्द्धमानान्तस्तुतिः, पाक्षिकप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तिरित्या-
द्यनेके ग्रन्था विरचिताः । विक्रमसंवत्-१३२७ वर्षेऽयं स्वर्गतः ।
जै० ६० । स्वनामख्याते सूरौ च । "कइं पुण देविंदसूरीहिं च-
त्तारि बिचाणि अज्जकापुराओ आणीयाणि ।" ती० १२ कल्प ।
देवेसरवन्दिय-देवेश्वरवन्दित-पुं० । देवेन्द्रवन्दिते, "देवेसरव-
न्दियं च मरुदेवं ।" स० ।

देव्य-देव-पुं० । चतुर्थे विवाहजेदे, ध० । यत्र यज्ञार्थमृत्विजः
कन्याप्रदानमेव वक्षिणा स देवः । ध० १ अधि० ।
देवोववाय-देवोपपात-पुं० । जम्बुद्वीपे भारते वर्षे आगमिष्य-
न्यामुत्सर्पिण्यां त्रयोविंशतितमे स्वनामख्याते भविष्यति तीर्थ-
करे, स० ।

देस-देश-पुं० । दिश-अच् । जनपदे, घ० ४ उ० । जीत० ।
स्था० । आच० । नि० चू० । रा० । मण्डले, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।
जन्मक्षेत्राऽऽदौ, स्था० ३ ठा० ३ उ० । प्रदेशे, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
भ० । अनु० । प्रकारे, विशेष० । स्था० । अवयवविशेषे, स्था०
१ ठा० । जी० । अंशे, आनु० । प्रश्न० । पूर्वाऽऽदिदिक्षु, स्था० ७
ठा० । एकदेशे, उपा० १ अ० । प्रस्तावे, विशेष० । देशः प्रस्तावा-
ऽवसरो विभागः पर्याय इत्यनर्थान्तरम् । दश० १ अ० । आ०
म० । विशेष० । ग्रामनगराऽऽदौ, हा० १२ अष्ट० । देशान् देशः ।
कथने, विशेष० । आ० म० ।

देसकहा-देशकथा-स्त्री० । तृतीये विकथानेदे. ग० १ अधि० ।
देसकहा चउच्चिहा पणत्ता । तं जहा-देसविहिकहा, देस-
विअप्पकहा, देसच्छंदकहा, देसनेवत्थकहा ।

तथा देशे मगधाऽऽदौ विधिर्विरचना मोजनमणिभूमिकाऽऽदी-
नां, श्रुयते वा यद्यत्र प्रथमतयेति देशविधिस्तत्कथा देशविधि-
कथा । एवमन्यत्रापि, नवरं विकल्पः सस्यनिष्पात्तिः, वप्रकूपा-
ऽऽदिदेवकुलजनवनाऽऽदिविशेषश्चेति । उन्दो गम्यागम्यविभागो
यथा लाटदेशे मातुलमगिनी गम्या, अन्यत्राऽगम्येति । नेपथ्यं
स्त्रीपुरुषाणां वेपः स्वभाविको विभूषाप्रत्ययश्चेति इह दोषः ।
स्था० ४ ठा० २ उ० । आच० । दर्श० । नि० चू० । औ० ।
स० । प्रश्न० । आ० चू० ।

इयार्णि देसकहा-

छंदं विधी विकप्पं, नेवत्थं बाहुविहं जणवयाणं ।

एता कथा कथिते, चतु जमला सुक्किझा चउरो ॥१२५॥

गाहापच्छं तदेव ।

अग्गद्धस्स इमा वक्खा-

छंदो गमं विधि रय-णा चेव य छुज्जते य जं पुव्वं ।

सारणिक्कविकण्णो, ऐवत्तं जोयमादीयं ॥ १२६ ॥

कुंदो आचारो, गम्मा जहा लारानं माउल्लुडिया, माउमस्स धूया वा गेमा, विहां नाम विन्धरो, रयणा नाम जहा कोसल्लवि-
सप आहारभूमी हरितोवलिता कज्जति, पडमिण्णपचाइयहिं
भूमी अत्थरिज्जति, ततो पुण्णोचयारो कज्जति, तत्रो पत्ती
उविज्जति, ततो पासेहिं कगेडगा कट्टेरगा मकुया सिण्णो-
ओ य उविज्जति, लुज्जते य जं पुव्वं, जहा-कोकणं पया, उत्तगव-
हे सल्लुया, अन्नेसु वा जं विमएसु दाऊण पक्का अणेगमवदल-
प्यगारा दिज्जति, सारणीक्कवाइओ विकण्णा भण्णति, णवत्थं
भोयमादीयं भवति । भोयना नाम-जा हारानं कच्चा सा म-
रहट्टपाणं जोयमा प्रणति, नं च बाल्लपानिनि इत्थिया ताव
धेयंति, जाव परिणीया, जाव य आयणमत्ता जाया, ततो भा-
यणं कज्जति, सयणं मेलेऊण पक्का दिज्जति, तत्पमिहं फिट्ठ
जोयमा ।

इदानीं देसकहा दोसदरिसणत्थं भण्णति-

रागटोसुप्पत्ती, सपक्खपरपक्खओ य अधिकरणं ।

बहुणुण इमो चि दोसो, मोत्तुं गमयं व अण्णेमि । १२७ ।

देसकहा तं जं देसं वण्णेति, तत्थ रागो, इयरे दोसो,
रागदोसओ तं कम्मधेयो, किं च-सपक्खेण वा परपक्खेण
वा सह अदिकरणं भवति, कहं ? साधू एगं दिसयं पसंसति,
अथरं णिदति, ततो सपक्खेण वा परपक्खेण वा जणिनो-तुमं
किं जाणसि कूयमंहुओ ? तो उत्तरपच्चुत्तरातो अधिकरणं
भवति । किं चान्यत्-देसेवणिज्जमाणे अण्णे साह चित्तेति-
बहुणुणो इमो दोसो वणिणओ, सो वणिणयो सोउं तत्थ गच्छ-
ति । देसकहिं चि दारं । नि० नू० १ व० ।

देसकाव-देशकाव-पुं० । देशः प्रस्तावोऽयसरो विभागः प-
र्याय इत्यनर्थान्तरम् । स देशरूपः कालो देशकालः । अभी-
प्सितवस्तुव्याप्त्यवसरकासरूपे कालभेदे, विदो० । आतु० ।
आ० । नू० ।

इदानीं देशकालमनिश्चितस्तत्स्वरूपं विवृण्वन्नाह-

जो जस्स जयावसरं, कज्जस्स मुभामुभस्स सो पायं ।

जत्तुइ स देसकावो, दोसोऽवसरो चि थको चि ॥ १२८ ॥

देशः, अवसरः, थकमिति पर्यायाः, तद्वयः कालो देश-
कावः, स भवति । क इत्याह-यो यस्य शुभस्थाशुनस्य वा का-
र्यस्य निश्चितो यदाऽवसरः स देशकालो भवति, कथं नि-
श्चिनः ? इत्याह-सोपायं वदयमाणोपायत इत्यर्थः । इति गा-
थार्थः ॥ १२८ ॥

तत्र शुभस्य साध्यादिज्जिकालकरणस्य कार्यस्य निश्चयो-
पायगमं प्रस्तावकालमाह-

निष्कूमं च गामं, मिहिल्लायूथं च सुण्णयं दट्ठुं ।

नीयं च काय ओल्लिंति जाया निवलस्स हरहरा ॥ १२९ ॥

अदनाऽऽदिपाकक्रियापरिसमाप्तौ निर्दूमकं च ग्रामं, पानीय-
घादिकामहिलास्तुतं च, कूपाऽऽदितरं शुभ्यं दट्ठ्वा तथा नीचं
च काकाः, (ओल्लिति चि) अवलीयन्ते गृहाणि प्रत्यागच्छ-
न्तीत्यादि च निहं दट्ठ्वा जानीयात्, यथा संज्ञाना जैकस्य
(हरहर चि) अनीय भिक्षाप्रस्ताव इति ॥ १२९ ॥

अथाप्रशस्तस्य कार्यस्य निश्चयोपापपूर्वकं प्रस्तावकालमाह-

निम्मच्छियं महुं पा-यको निही खज्जावणो सुनो ।

जा यंगणे पसुत्ता, पउत्थवइया य मत्ता य ॥ १३० ॥

निर्माकिकमपगतसकलमाकिकं मधु, तथा प्रकटश्चाका-
शीजूनां निधिः, इत्येतद् दट्ठ्वा तदग्रहणस्य यः प्रस्तावो शा-
यते स देशकालः । तथा खाणकाऽऽपणः कुल्लूरिकहट्टः शुभ्य
इत्यवस्थाप्य यस्मिन्गतखाद्यानां ग्रहणप्रस्तावो निश्चायते, त-
था या वाङ्मणे प्रस्तुता प्रोषितपातिका च मंदिरामत्ता च, तस्या
अपि तदानीमनीयमदनाऽऽकुशीकृतत्वाद्यो ग्रहणप्रस्तावो विज्ञा-
यते, स सर्वोऽपि देशकालः इति नियुक्तिगाथाद्वयार्थः ॥ १३० ॥

देसकाल जाणण-देशकालज्ञान-न० । देशकालज्ञानायाम्, प्रव०
६ द्वार ।

देसकालजुय-देशकालजुय-त्रि० । क्षेत्रकालोचिते, प्रव० १ पद ।

देसकालणया-देशकालज्ञता-त्री० । अवसरोचितार्थस-
म्पादनरूपायां प्रस्तावज्ञतायाम्, म० २५ श० ७ उ० ।

देसकालदाण-देशकालदान-न० । कटकाऽऽदौ विशिष्टपतेः
प्रस्तावदाने, दश० ६ अ० १ व० ।

देसकालभावण-देशकालभावज्ञ-पुं० । देशं कासं जावं च
जानातीति देशकालभावज्ञः । देशकालभाषाणां ज्ञातारः, प्रव० ।
देशं कालं भावं च लोकानां दास्या सुखेन विहरति शि-
ष्याणां वाग्भिप्रायान् ज्ञात्वा सुखेनानुवर्त्तयति । प्रव० ६५
द्वार । आचा० ।

देसकालवइत्ता-देशकालावयतीत्व-न० । प्रस्तावोचितताक-
पे चतुर्दशे सत्यवचनातिशये, स० ३५ सम० । रा० ।

देसकालमंवरण-देशकालसंस्मरण-न० । स्मरणभेदे, व्य०
१ उ० ।

देसग-देशक-पुं० । देशयति कथयतीति देशकः । कथके, स०
१ सम० ।

देसग-देशाग्र-न० । देशान्ते, ज्ञा० १ क्षु० १५ अ० ।

देसघाड (१७) देशघातिन्-न० । स्वघात्यज्ञानाऽऽर्धेगुणस्य देशं
मतिज्ञानाऽऽर्धलक्षणं घातयन्तीत्येवंशीलानि देशघातानि । दे-
शघातिप्रवृत्तीनां रसरूपकफनेदे, प० स० ५ द्वार । देशघा-
तानि रसरूपकानि भवन्ति । स्वस्य ज्ञानाऽऽर्धेगुणस्य देश-
मेकदेशं मतिज्ञानाऽऽर्धलक्षणं घातयन्तीत्येवंशीलानि देशघा-
तानि । नानि चानेकप्रकारविग्रशतसङ्कुत्राणि । तथाहि-कानि-
चिद् अनेकबुद्धिग्रशतसङ्कुत्राणि, घंशदलनिर्माणितकटघत् ।
कानिचिन्मध्यमानेकविग्रशतसङ्कुत्राणि, कम्पलवत् । कानिचि-
त् पुनरतीव सूक्ष्मानेकविग्रशतसङ्कुत्राणि, तथाविधवस्त्रघत् ।
तथा तानि स्तोकेकस्नेहानि विशिष्टैर्मेल्यरहितानि च भवन्ति ।
तथा चोक्तम्-“ देशविघाडत्तणओ, इयरो कडकंवलं सुसं-
कासो । विविद्वदुडिहभरिओ, अप्पसिणेहो अविमहो य ”
॥ १ ॥ क० प्र० ।

देशघातिस्वरूपमाह-

देनविघाडत्तणओ, इयरो कडकंवलं सुसंकासो ।

विविद्वदुडिहभरिओ, अप्पसिणेहो अविमहो य ॥ १३० ॥

इतरो देशघाती देशघातितात् स्वविषयैकदेशघातितात्क-
वति, स च विविधवदुद्भिद्भूतः । तद्यथा-कश्चित् वंशद्वयनि-
र्मापिनकट इवातिस्थूरुद्धिदशनसंकुलः, कश्चित्कम्बल इव
मध्यमविवरशतसंकुलः, कोऽपि पुनस्तथाविधमसृणवासोवद-
तीव सूक्ष्मविवरसंवृतः । (कडकंबलसुसंकास इति) कटो वं-
शद्वयनिर्मापितः, कम्बल ऊर्णामयः, अशुकं वस्त्रं, तत्संका-
शः, तथा स्वरूपतोऽल्पस्नेहः स्तोकोस्नेहाऽविजागसमुदायरू-
पः, अविमलश्च नैर्मल्यरहितश्चेति गाथायः ॥ ३७ ॥ पं०
सं० ३ द्वार । देशघातिरसस्पर्शकान्विते प्रकृतिनेद्रे, स्त्री० ।
छीप् । पं० सं० ३ द्वार । “ देसघाईरसेण, पगईओ हौति दे-
सघाईओ । ” देशघातिरसेन देशघातिरसस्पर्शकसंबन्धेन प्रकृ-
तयो मतिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिरूपाः पञ्चविंशतिसङ्ख्या देश-
घातिन्यो व्यञ्जयन्ते । कर्म० ५ कर्म० । पं० सं० । (तादृ-
च मतिज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिरूपाः पञ्चविंशतिप्रकृतयः ‘कम्म’ शब्दे
तृतीयभागे २६६ पृष्ठे उक्ताः)

देसचाई (ण)-देशत्यागिन्-पुं० । देशस्य जन्मक्रेत्राऽऽदेस्यागो
देशत्यागः, स यस्मिन्नाचिनये प्रभुगान्नीप्रदानाऽऽदावस्ति स दे-
शत्यागः । जन्मक्रेत्राऽऽदित्यागवत्यचिनये, स्था० ३ ठा० ३
उ० । नि० च० ।

देसचचाय-देशत्याग-पुं० । जन्मक्रेत्राऽऽदित्यागे, स्था० ३ ठा०
३ उ० ।

देसच्छन्द-देशच्छन्द-पुं० । देशविषयके गम्यागम्यविभागे,
स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

देसच्छन्दकहा-देशच्छन्दकथा-स्त्री० । देशकथानेदे, स्था० ३
ठा० ३ उ० । (व्याख्या “देसकहा” शब्दे गता)

देसजई-देशयति-पुं० । “ सवेण च देसेण च, तेण जुओ होइ
देसजई । ” सर्वेण द्वादशव्रताऽऽत्मकेन देशेन वाऽन्यतरत्र-
नप्रतिपत्तिव्रतकरणेन युक्ते भावके, आतु० । “ सम्महंसणस-
ठिओ, गिहहतो त्रिरहम्मपलत्तीए । पगवयाइचरिमा, अणु-
मोयइ तत्ति देसजई ॥ १ ॥ ” कर्म० २ कर्म० ।

देसजय-देशयत-पुं० । देशे संकल्पनिरपराधत्रसवधाविषये यत्
यमनं संयमो यस्य स देशयतः । सम्पददर्शनयुते एकाणुवना-
ऽऽदिधारिणि अनुमतिमात्रभावके, यदाह श्रीशिवशर्मसूरिवरः
कर्मकृतौ-“ पगवयाइ चरमा, अणुमोयइ तत्ति देसजई । ”
कर्म० ४ कर्म० ।

देसजुय-देशयुत-पुं० । षट्त्रिंशत्सूरिगुणानां प्रथमे गुणे, प्रव० ।
यो मध्यदेशे जातो यो वाऽर्द्धपरविंशतिषु जनपदेषु स देशयु-
तः, स ह्यार्यदेशभगितं जानाति । ततः सुखेन तस्य समीपे
शिष्याः सर्वेऽप्यधीयते । प्रव० ६४ द्वार ।

देसड-देश-पुं० । “ एवंपरसमंभुवंमामनाक् पम्भ पर समाणु
धुवु मं मणावं ” ॥ ७ । ४ । ४ । ४ । इत्यत्र प्रायोग्रहणाद् देश-
स्य देसडाऽऽदेशः । स्थाने, “ माणि पइदइ जइ न तणु, तो
देसमा चइज्ज । ” माने प्रणष्टे यदि तनुर्न त्यज्यते ततो दे-
शस्यज्यते । प्रा० हुं० ४ पाद ।

देसण-देशन-न० । प्ररूपणे, न० ।

देसणा-देशना-स्त्री० । धर्मकथायाम्, षो० १४ विव० । प्र०
र० । स्था० । कथने, जी० २७ अधि० । आख्यातं भगवतेदं न

कुख्याऽऽदिनिःसृतं, यथा कश्चिदप्युपगम्यते-“ तस्मिन्ध्यानस-
मापेक्ष, चिन्तारत्नवदास्थिते । निःसरन्ति यथाकामं, कुरुधा-
ऽऽदिच्योऽपि देशनाः ॥ १ ॥ ” स्था० १ ठा० ।

देसणिग्गमण-देशनिर्गमन-न० । देशेषु विहारक्रमकरणे, व्य०
३ उ० ।

देसणिगसूदग-देशनिपूदक-वि० । देशविनाशके, “ विनाशचूति-
जीवश्च, भवं भ्रान्त्वाऽथ केसरी । जङ्गे तुङ्गगिरौ शङ्ख-पु-
रादेशनिसूदकः ॥ १ ॥ ” आ० क० ।

देसणी-देशनी-स्त्री० । प्रज्ञापन्यास, दश० ७ अ० ।

देसणेवत्य-देशनेपथ्य-न० । देशानुकूले स्त्रीपुरुषाणां वेपे,
देशकथानेदे, स्था० ४ ठा० ३ उ० । (व्याख्या “देसकहा” शब्दे-
ऽनुपदमेव गता)

देसदंसण-देशदर्शन-न० । देशनिरीक्षणे, य० ।

शिष्यः पृच्छति ? , तेन जिनकल्पिकपदवीसंपादयितुमिच्छता
द्वादश वर्षाणि सूत्रग्रहणं कृतं, द्वादशवर्षैरर्थः समग्रोऽपि गृहीतः,

अतो देशदर्शनेन विना किमिवास्य न सिद्ध्यतीत्युच्यते-

जइ वि पगामोऽहिगओ, देसीजासाजुओ तहा वि खलु ।

तद्दुयु मिया य त्रीसुं, परयामाई य पच्चखं ॥

यद्यपि तेन प्रकाशोऽर्थः सूत्रस्याभिगतः सम्यग्निज्ञातः, त-
थापि खलु निश्चयेनासौ विनेयो देशदर्शनेन देशीजापायुतः
कर्तव्यः । कुनः ? , इत्याह-(उचुय इत्यादि) उडुर्कामति स्थानम्,
(सिय चि) स्यात्शब्दो भवत्यर्थे, आशङ्कायां, भजनायां वा ।
तत्र भवत्यर्थे सुप्रसिद्धः । आशङ्कायां यथा-“ दन्वथओ जा-
वयओ, दन्वथओ बहुगुणो चि बुकि सिया । ” भजनायां य-
था-“ सिय तिभागे सिय तिजागतिभागे ” इत्यादि । (वी-
सु चि) विष्वक्, पृथगित्यर्थः । परकागुद्रा जडसुस्तक इ-
त्यर्थः । एते, आदिग्रहणात् पयः पिच्चं नीरमित्यादयश्च शा-
स्त्रप्रसिद्धाः शब्दाः, तेषु तेषु देशेषु लोकेन तथा तथा व्यव-
हियमाणा देशदर्शनं कुर्वता, प्रत्यक्षमिति प्रत्यक्षत उपलब्धय-
न्त इति ।

आइ-यद्यसौ तान् प्रत्यक्षतो नोपलभेत, ततः का नाम
न्यूनता भवेत् ? , उच्यते-

जो वि पगामो बहुगो, गुणिओ पच्चखओ न उवलद्धो ।

जच्चंधस्स व चंदो, फुमो वि संतो तहा स खलु ॥

योऽपि प्रकाशोऽर्थो बहुशो गुणितः स्वभ्यस्तीकृतः, परं न
प्रत्यक्षत उपलब्धः, स जात्यन्धस्येव चन्द्रः स्फुटोऽपि सन्
खलुरवधारणे, तथैवास्फुट एव मन्तव्यः । इदमत्र हृदयभू-य-
था चन्द्रः प्रकटोऽपि साक्षाद्दर्शनं विना जात्यन्धस्य न परि-
स्फुटाऽऽकारः प्रतिभासते, एवमस्यापि शास्त्रानुसारतः प्रक-
टा अपि प्रत्यक्षदर्शनमन्तरेण न परिस्फुटा व्यवहारोपयोगि-
नोऽर्थाः प्रतिभासन्ते ।

यतश्चैवं ततः-

आयरियत्तअजविण, भयणा जविओ परीइ नियपेणं ।

अप्पतईओ जहणे, उजयं किं वाऽऽरियं खेत्तं ? ॥

आचार्यपदस्याजग्योऽयोग्यस्तस्मिन् भजनाऽर्थग्रहणानन्तरं दे-
शदर्शनं कार्यते वा, न वा, यस्तु भव्य आचार्यपदयोग्यः स नि-

यमेन पर्येति देशदर्शनाय पर्यटति । न चाऽऽत्मतृतीयो जवन्तेना-
वश्यन्तया कृत्वा प्रेषणायः । किं च-उभयमिति किमुपयुक्त-
लप्रायोग्यमिदं क्षेत्रम्, उत वर्गाशसयोग्यम् ? तथा किमेतदार्थं
सारूप्यविशतिजनपदमध्यवर्ति, आहोस्विदनायम् ? एतत्सर्वम-
पि देशदर्शनं विद्वधानो जानानि ।

अथ देशदर्शनस्यैव गुणान्तराभिधिस्य द्वाग्गाथामाह-

दंसणसोही धिरकरण, देस अइसेस जणवयपरिच्छा ।

काउ सुयं दायवन्, अविणीयाणं विवेगो य ॥

देशदर्शनं कुर्वतो दर्शनशुद्धिरात्मनः, स्थिरीकरणं चान्येषां
प्रवर्ति । (देस चि) नानादेशभाषासु कौशलम्, अतिशया
अतिशया जनपदपरीक्षा च जायते, तत एतानि दर्शनशुद्ध्या-
दीनि कृत्वा विनीतयेय. श्रुतं द्वातव्यम् । अविनीतानां विवेकः
परित्यागः कर्तव्य इति द्वाग्गाथासामानार्थः ।

अथ विस्तरार्थं विभक्तिपुराह-

जम्पणनिक्खमणेसु य, तित्थयराणं महाणुभावाणं ।

इत्थं किर जिनवराणं, आगाहं दंसणं होइ ॥

जम्पणनिष्क्रमणशब्दादर्थं तदाधारभूता जृम्भयो गृह्यन्ते, जम्-
भूमिषु अयोध्याऽऽदिषु, निष्क्रमणभूमिषु जयन्ताऽऽदिषु, चश-
ब्दाङ्गानोत्पत्तिभूमिषु पुरिमतालाऽऽदिषु, निर्वाणभूमिषु स-
म्पन्नदेशप्रचम्पाऽऽदिषु, तीर्थकराणां महानुजायानां सातिशया-
चिन्त्यप्रभाषानां संबन्धिनीषु विहरतोऽत्र किल भगवन् जिन-
वराणां जन्म जज्ञेऽयं तु भगवन्तो दीक्षां प्रतिपन्नाः, इह
केवलपानमासादिनयन्तः, इह पुनः परिवृताः, एवं बहु-
जनमुत्तेज श्रुत्वा स्वयं न दृष्ट्वा निःशब्दिकतत्त्वभावादा-
गाढवनीयं विशुद्धं दर्शनं सम्यक्त्वं भवतीति । गन् दर्श-
नद्वारम् ।

अथ स्थिरीकरणद्वारमाह-

संवेगं संविगण, जणए सुविहिआं सुविहिआणं ।

आउत्तो जुताणं, विमृच्छेस्सो सुलेस्साणं ॥

संवेगानां साधूनां संवेगं जनयति-अहो ! अयं जयाचार्याऽ-
वगाहितसमस्तसिद्धागतनिष्ठुत्तयस्तवरणकरणसामाचारीक
इत्थं देशदर्शनं करोतीति प्रायनायाः स्थिरीकरणं करोती-
त्यर्थः । स्वयं सुविहितानुष्ठानस्तेषामपि सुविहितानां स्व-
यमायुक्तो विक्रयानिष्ठाऽऽदिप्रमादिरप्रमत्तस्तेषामपि युक्ता-
नामप्रमादिनां यच्च विशुद्धेऽर्थः तेषामपि सुलेख्यानामि-
ति । गतं स्थिरीकरणद्वारम् । अत्र विशेषदृष्ट्वाणि कृत्वा दर्शन-
शुद्धिद्वारं विवृण्वन्त्येयं गाथा गृहीता, संवेगस्य सम्यग्दर्श-
नवृत्तत्वात् संवेगदर्शनेन शुद्धिः कृता भवतीति कृत्वा स्थि-
रीकरणद्वारं तु मूलत एव नोपात्तं, चारगाथायामपि “ दंसण-
साहा देस-पवेस अइसेस जणवयपरिच्छा । ” इत्येव एव पाठो
गृहीतः, अतस्तदभिप्रायेण गतं दर्शनशुद्धिद्वारम् ।

अथ देशप्रवेशद्वारं व्याचष्टे-

नाणादेसीकुसलो, नाणादेसीकयस्स सुचस्स ।

अभिज्ञावे अत्थकुसलो, होइ तत्रोऽणुण गंतव्यं ॥

कथयति अभासियाणं वि, अचासिए आवि पव्वानेइ ।

सव्वे वि तत्थ पीई, वंथंति सजासिओ ने चि ॥

पियधम्मऽवज्जनीरू, साहम्मियवच्छन्नो असुद्धजावो ।
संविगावेइ परं, परदेसपवेसणे साह् ॥

नानाप्रकारा भगवन्मात्रवमहाराष्ट्रज्ञादकर्णाटस्थिदुर्गोऽरवि-
दर्शाऽऽदिदेशभवा या देशा भाषा, तस्यां कुशलः सन् नाना-
देशीकृतस्य नानादेशभाषानिवद्धस्य सूत्रस्याऽभिलाषे उच्चा-
रणेऽर्थक्येन च कुशलो भवति, यत एवं ततोऽनेन देशदर्श-
नार्थं गन्तव्यम् ॥ तथा-अत्रः कृतसार्धत्वात् कृत्स्नता अव्यक्त-
घर्षविजागा जाया येनां तेऽभाषिकास्तेषामप्यसौ धर्मं कथयति,
निःशेषदेशभाषानिष्णातत्वात् । अनापिकौञ्चापि गृहज्ञापया
प्रतिषेधप्रमाजयति; सर्वेऽपि च शिष्यास्तत्राऽऽचार्ये प्रीतिं वृद्ध्य-
न्ति, स्वभाषिको “ नेदस्माकमयमिति कृत्वा । तथा प्रियधर्मा धर्म-
श्चात्तुरवद्यं पापकर्म तस्माद्वीर्यपद्यमीयः, साधर्मिकाः साधव-
स्तेषां यत्सर्वो कृत्यतो भक्त्यानाऽऽदिना, भावतस्तु स्वक्षिता-
ऽऽदिषु सारणाऽऽदिना, अशुभभावो मात्स्थानरहितः, एवंवि-
धोऽसौ साधुः परदेशप्रवेशेन वर्तमानः परममयं संयमयोगेषु
सौदन्तमपि संविनयति सद्युपदेशदानाऽऽदिना संविनं क-
रोतीति । गतं देशद्वारम्, देशप्रवेशद्वारं वा ।

अथानिश्यद्वारमाह-

सुत्तयाथिरीकरणं, अइसेमाणं च होइ उवद्धच्छी ।

आयरियदंसणेणं, तम्हा मेविज्ज आयरिए ॥

आचार्याणां दर्शनेन, सेवनेनेति यावत् । सूत्रार्थस्थिरीकरणम-
तिशयानां च पूर्वाणामुपलब्धिः प्राप्तिर्भवति, यत एवं तस्माद्
सेवेत पशुपासीनाऽऽचार्यान् ।

एनेदेव व्याख्यानयति-

उचए निमंकियाइं, पुंवि से जाइं पुच्छमाणस्स ।

होइ जओ सुत्तये, बहुस्सुए सेवमाणस्स ॥

उभये सुत्रेऽर्थे च यानि पूर्व (से) तस्य शङ्कितानि पदानि,
तानि आचार्याणां समीपे पृच्छतो निःशङ्कितानि जायन्ते । एवं
बहुश्रुतान् नेत्रनानस्य जयः सूत्रार्थविषयेऽयः सातिशयो भ-
वति, अतो बहुश्रुतपशुपासनं विधेयम् ।

अपि च-

भवियाऽऽरिय देसाणं, दंसणं कुणइ एस इय सोउं ।

अत्रे वि उज्जमंते, विणिकवमंते य से पासे ॥

भव्याचार्य एष देशानां दर्शनं करोति इति श्रुत्वाऽन्येऽपि प-
शुपास्यमानाचार्यसंबन्धितः शिष्या उच्यन्ते सूत्रार्थग्रहणाऽऽ-
दातुमयं कुर्वन्ति गृहिणोऽपि च नदृशुणामरञ्जितमनसो वि-
निष्क्रामन्ति दीक्षां प्रतिपद्यन्ते । (से) तस्य प्रविश्यदाचार्य-
स्य पाश्वे इति ।

अतिशयानामुपलब्धिः कथं भवतीत्याह-

सुत्तये अइसेसा, सामायारी य विज्जजोगाऽऽई ।

विज्जजोगाऽसुए, विसंति दुविहा अओ होंति ॥

इहातिशयास्त्रिविधास्तद्यथा-सूत्रार्थातिशयाः, सामाचार्याति-
शयाः, विद्यायोगाः । आदिशब्दान्मन्त्राश्चेति प्रयोजतिशयाः ।
तत्र विद्या स्त्रीदेवताअधिष्ठिता, पूर्वसेवाऽऽदिप्रक्रियासाध्या वा,
योगाः पादक्षेपप्रभृतयो गगनगमनाऽऽदिपुत्राः, मन्त्राः पुष्प-
देवताः, पठितसिद्धा वा । यद्वा-विद्यायोगाः, चक्षुर्दाम्मन्त्रा-
द्वच श्रुते एवं विश्रुति अन्तर्भवन्ति, अतो द्विविधा अति-

शया भवन्ति, तत्र सूत्रार्थातिशयाः सामाचार्यातिशयाश्चे-
त्येतेषामतिशयानामुपपत्तिश्चरन्नाऽऽचार्यपर्युपासनायां ज्ञवति ।

अथ सामाचार्या अतिशयं विभाचयेपुराह-

णिक्रमणे य पवेसे, आयरियाणं महाणुजावाणं ।

सामायारीकुसलो, अ होइ गणसंपवेसेणं ॥

स देशदर्शनं कुर्वाणस्तेषु तेषु नगराऽऽदिषु बहुश्रुतानामाचा-
र्याणां महानुभावानां संवन्धी यो गणो गच्छस्तन्मध्ये यः
सम्यग्गोष्ठीभावेनैकत्रावस्थानलक्षणेन प्रवेशस्तेन बहुशो ग-
णान्तरेषु निष्क्रमणे प्रवेशे च सामाचारीकुशलो भवति ।

कथमित्याह-

आगंतुमाहुजाव-स्मि अविदिण धनसाद्वमाइठिया ।

उपपत्तिपाउ थेरा, सामायारीउ ठाविति ॥

आगन्तुकाः प्राधूर्णकाः, उपसंपन्ना वा, तेषां साधूनां भावेऽवि-
दिते कीदृशेनागमप्रायेणाऽऽगताः, के वाऽमीत्यपरिज्ञाते कोचि-
त् स्थविरा आचार्या धान्यशास्त्रायामादिशब्दात् घृतशास्त्राऽऽदि-
ष्ववस्थिता औत्पत्तिकीरनुपपन्नपूर्वाः सामाचारीः स्थापयन्ति ।

कथमित्याह-

सव्वे वि पमिगगहए, दंसेउं नीह पिंरवायडा ।

आदिमरमाइसंका, पमिगेहेउं व पविसंति ॥

ते आचार्याः पिरुपातार्थं भिक्कानिमित्तं साधून् निर्गच्छतो
प्रणुति-सर्वेऽपि प्रतिग्रहान् दर्शयित्वा निर्गच्छत, अद-
क्षितप्रतिग्रहेन गन्तव्यम् । कुत इत्थं कुर्वन्तीत्याह-आभि-
मराऽऽयाशङ्कया मा कश्चिदभिमर उदायिनृपमारकवत् भ्रम-
णवेवेणाऽऽगतो जवेत्, आदिग्रहणेन चौरा वा मा धान्या-
ऽऽदिमोषणायाऽऽगतो जवेदित्याद्याशङ्कयाऽपूर्वा सामाचारीं
स्थापयन्ति, भिक्षाप्रतिनिवृत्ता अपि च गुरुणां पुरतः सर्वे
प्रत्युपेक्ष्य ततः प्रविशद्भिरेवाभिमराऽऽदिभिः कारणैरिति ।
गतमतिशयद्वारम् ।

अथ जनपदपरीक्षाद्वारमाह-

अण्णे नदी तलावे, कूवे अइपूरए य नावे वाणीए ।

मंस फलपुफभोगी, वित्थिन्ने खेत्तं कप्पविही ॥

स देशदर्शनं कुर्यान् जनपदानां परीक्षां करोति-कस्मिन् देशे
कथं धान्यनिष्पत्तिः, तत्र कचिद्देशेऽग्नैः सस्यं निष्पद्यते, वृष्टिपा-
नीयैरित्यर्थः । यथा लाटविषये, कापि नदीपानीयैर्यथा सिन्धुदेशे,
कचिन्तु तरुगजलैर्यथा रुविडविषये, कापि कूपपानीयैर्यथोत्त-
रापथे, कचिदतिपूरकेण, यथा उन्नासायां पूरादतिरिच्यमानायां
तत्पूरपानीयजावितायां क्षेत्रभूमौ धान्यानि प्रकीर्यन्ते । (नावति)
यत्र नावमारोप्य धान्यमानीतमुपशृज्यते, यथा काननद्वीपे,
(वाणि ति) यत्र वाणिज्येनैव वृत्तिरुपजायते, न कर्पणेन, यथा म-
थुरायाम्, (मंस ति) यत्र दुर्भिक्षे समापतिते मांसेन काष्ठोऽति-
चाह्यते । तथा यत्र पुष्पफलभोगी प्राप्नुयैष लोको, यथा कोङ्क-
णाऽऽदिषु, तथा कानि विस्तीर्णानि क्षेत्राणि, कानि वा संक्रिस्ता-
नि (कप्पे ति) कस्मिन् क्षेत्रे कः कल्पो यथा सिन्धुविषयेऽनि-
मिषाऽऽद्याद्वारा अगर्हिताः । (विडि ति) कस्मिन् देशे कीदृशः
समाचारो यथा सिन्धुषु रजकः संज्ञोऽयो, महाराष्ट्रविषये क-
पट्टपाला अपि संभोज्या इति ।

अपि च-

सज्जायसंजमहिण, दाणाइसमाउले सुलजविच्ची ।

कालुभयहिण खित्ते, जाण पमिणीयरहिण य ॥

स्वाध्यायहितं यत्राखण्डे सूत्रार्थपरूप्यौ प्रवतः, संयमदितं
स्त्रीदोषरहितमल्पबोजरहिताऽऽदि वा । (दाणा इ ति) दानभ्रा-
द्धरादिग्रहणादभिगमभ्राद्धैर्वा समाकुलम् । अत एव सुब्रभा सु-
प्रापा वृत्तिर्हेतुगृह्यस्य संपत्तिर्यत्र तत् सुलजवृत्तिकं, तथा
किमिदमागन्तुकभद्रकम्, उत वास्तव्यभद्रकमित्याद्युपलक्षणाद्
रूप्यम् । (कालुभयहिण खित्ते ति) भूमिर्न वर्षावासप्रायो-
ग्याणि, अमूनि तु ऋतुषरुकालयोग्यानि, इत्युजयकालहि-
तानि क्षेत्राणि जानाति, तथा प्रत्यनीकः साधवादीनामुपद्रव-
कारी तद्विहितानि च क्षेत्राणि सम्यग् जानातीति । गतं जनप-
दपरीक्षाद्वारम् । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

देसधम्म-देशधर्म-पुं० । देशाऽऽचारे, देशधर्मो देशाऽऽचारः ।

स च प्रतिनियत एव नेपथ्याऽऽदिभेदलिङ्ग इति । दश० १ अ० ।

देसपंत-देशप्रान्त-पुं० । देशस्य शेषसीमायाम्, धिपा० १ ध्रु०
१ अ० ।

देसबंध-देशबन्ध-पुं० । देशतो देशापेक्षया बन्धः । बन्धभेदे,
ज० ८ श० १ उ० ।

देसजासा-देशभाषा-स्त्री० । मालवमहाराष्ट्राऽऽदिप्रसिक्ता-
भाषाम्, वृ० ६ उ० । पुरुषद्वारासतितकलाभभेदे, कल्प० १ अ-
धि० ७ कृण ।

देसय-देशक-पुं० । देशयतीति देशकः । उपदेष्टारि, आ० स० १
अ० १ क्लरु । आव० ।

देमवासी-देशवर्धिन्-पुं० । देशे आत्मनो वा देशेन वर्पतीति
देशवर्धी । एकदेशमात्रे वर्षणशीले, स्था० ४ ठा० ४ व० ।

देवविअपकहा-देशविकल्पकथा-स्त्री० । देशकथानेदे, स्था० ।
(व्याख्या ' देसकहा ' शब्देऽनुपदमेव गता)

देसविण्णण-देशविज्ञान-न० । विविधमण्डलेषु सञ्चरन्तं
विचित्रलोकत्रोकोत्तरव्यवहारज्ञाने, पञ्चा० १७ विव० ।

देसवित्थाराणंतय-देशविस्तारानन्तक-न० । एक आकाशप्र-
तरः सर्वविस्तारानन्तकसर्वाऽऽकाशास्तिकाय इत्येवंरूपेऽनन्त-
भेदे, स्था० १० ठा० ।

देसविरइ-देशविरति-स्त्री० । देशः प्राणातिपाताऽऽदिः, एकदेश-
स्तु वृक्षाच्छेदनाऽऽदिः, तयोर्विरमणं विरतिर्यस्यां निवृत्तौ सा
देशाविरतिः । विशे० । अणुव्रतातिप्रतिपत्तिपरिणामे, पञ्चा० १०
विव० । देशविरतिसम्यक्त्वधारिणो षादशदेवलोके याता
नचेति प्रश्ने, उत्तरम्-द्वादशदेवलोके याता इत्यकाराणि पञ्च-
णासुत्रे वृत्तौ च सन्तीति । ७५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

देसविरङ्गगुणद्वारा-देशविरतिगुणस्थान-न० । देशविरता ए-
कद्वयाद्यणुव्रतधरभेदाः आवकाः, तेषां गुणस्थानम् । आव० ४
अ० । आवकमभ्यान्त्रगुणस्थाने, प्रव० । तथा सर्वनाम-
द्ययोगस्य देशे एकव्रतविषयस्थूत्रसावद्ययोगाऽऽदौ सर्वव्रत-
विषयानुमतिवर्जितावद्ययोगान्ते विरतिर्यस्याऽसौ स देशवि-

रतः, सर्वमायययोगविरतिस्त्वस्य नास्ति, प्रत्याख्यानाऽऽचर-
णरूपायोद्यात् सर्वविरतिरने हि प्रत्याख्यानामायुग्यन्तोनि-
प्रत्याख्यानाऽऽचरणा उच्यन्ते, इति देशविरतः, तस्य गुण-
स्थानं देशविरतगुणस्थानम् । प्र० २१ टार । कर्म० । पं०
सं० । दर्श० ।

देसाविद्गुणमात्र-देशविरतिमापयिक-न० । देशविरतिकत-
स्वरूपेय सामाधिक्यमिति । सामाधिक्येनेत्यस्य पर्यायाः-“धि-
रथाधिरदं संवृत्तमसंवृते बालपक्षि चैव देमकदंभविरदं
आधुम्यमा य ।” विशेषः । आ० म० (एषां पदानां व्याख्या
तत्तच्छब्दे) (वक्तव्यता सर्वत्र 'सामाधिक्य' शब्दे उच्यते)

देसाविद्गुण-देशविराधक-पुं० । देशं स्तोकोमंशं ज्ञानाऽऽदिप्रत्य-
रूपस्य मोक्षमार्गस्य तृतीयभागकं चारित्र्यविशेषयति । प्राप्त-
स्य चारित्र्यस्यापालनादप्राप्तयो देशमात्रस्य विराधकं, अ० उ
शा० ६ उ० ।

देसाविरुद्ध-देशविरुद्ध-न० । तत्तद्विरोधविशिष्टतार्त्वाच्च, अ० । तत्र
यद्यत्र देशे शिष्टजन्मरत्नार्थं तत्तत्र देशविरुद्धम् । यथा-सौधो-
रेषु कृषिकर्मत्वादि । अथवा जातिकुलाऽऽपेक्षया अनुचितं देश-
विरुद्धं, यथा ब्राह्मणस्य मुराणनामत्वादि । अ० २ छा० ।

देसाविरुद्ध-देशविधिक्रिया-स्त्री० । देशकथामेदे, स्या० ४
उ० २ उ० । (व्याख्या 'देशकथा' शब्देऽनुपदम्भ गता)

देससंका-देशशङ्का-स्त्री० । देशविषये जीवाऽऽद्यन्तमपदार्थकदे-
शगोचरे शङ्कामेदं, प्र० ६ टार । यथाऽस्मि जीवः कथं न स-
र्वगोऽसर्वगतो वा सप्रदेशोऽप्रदेशो धेति शङ्का देशविषया,
जीवाऽऽद्यन्तमपदार्थकदेशगोचरेत्यर्थः । प्र० ६ टार ।
नि० चू० ।

देसाविरुद्ध-देशसंहननवन्ध-पुं० । देशेन देशस्य संहन-
नलक्षणो गन्धः संवन्धः शकटाङ्गाऽऽदीनामिव । देशसंहननव-
न्धमेदं, अ० उ शा० ९, उ० ।

देसादायारलक्षण-देशाऽऽद्याचारलक्षण-न० । जनपदप्राप्त-
कुलप्रवृत्तिसमाचारातिक्रमे, पञ्चा० १ धि० ।

देसाविरुद्ध-देशाऽऽगधक-पुं० । नम्योधरहितत्वान्क्रियापरत्वा-
द् देशं स्तोकोमंशं मोक्षमार्गस्याऽऽराधयति । देशमात्राऽऽराध-
कं, अ० उ शा० ६ उ० ।

देसावगासिय-देशावकाशिक-न० । देशे दिग्घनगृहीतस्य दि-
क्परिमाणस्य विभागोऽवशाशोऽवस्थानमवतारो विषयो य-
स्य तद्देशावकाशं, तद्वद् देशावकाशिकम् । दिग्घनगृहीतस्य
दिक्परिमाणस्य प्रतिदिनं संक्षेपकरणलक्षणे, सर्वघनसंक्षेप-
करणलक्षणे वा । स्या० ४ टार ३ उ० ।

तथागतं च णं देसावगासियस्म समणोवासणं पंच
अय्यारा जाणियव्वा, न समायरियव्वा । तं जहा-आणवण-
पओगे ? पेसवणपओगे २, सहाणुवाए ३, स्वाणुवाए ४,
बहिया पोमग्लपव्वे ५ । उपा० ? अ० । आ० ।
आ० चू० । सूत्र० । पञ्चा० ।

आधकस्य द्वितीयशिक्षात्रते, अ० । अ० २० । अ० ।
६५६

अधुना देशावकाशिकप्रतातिचारानाह-

प्रेषणानयने शब्द-रूपयोरनुपातने ।

पुद्गलमेरणं चेति, मता देशावकाशिके ॥ ५६ ॥

प्रेषणं चाऽऽनयनं चेति प्रेषणानयने, शब्दश्च रूपं चेतयोर-
नुपातनेऽनयनारणे, शब्दानुपातो रूपानुपातश्चेत्यर्थः । पुद्गलमे-
रणं चेति पञ्चानिचारा देशावकाशिके देशावकाशिकनाम्नि
घने ज्ञेयाः । अयं जायः-दिग्घनविशेष एव देशावकाशिक-
घनम् । इयंस्तु विशेषो-दिग्घनं यावज्जीवं संयत्सरचतुर्मासी-
परिमाणं वा, देशावकाशिकं तु दिवसप्रहरमुहूर्ताऽऽदिपरिमाणं,
तस्य च पञ्चानिचाराः । तद्यथा-प्रेषणं भृत्यादेर्विशिष्टनिष्पेक्षाद्
यादः प्रयोजनाय व्यापारणम्, स्वयं गमने हि घनभङ्गः स्या-
दिति अन्वयः प्रेषणम्, देशावकाशिकघनं मा नृजन्मनागमना-
ऽऽदिव्यापारजनिनप्राणयुग्ममद् इत्यभिप्रायेण गृह्यते, स तु स्वयं
कृतोऽप्येन वा कारिण र्जनि न कश्चित्कस्मिं विशेषः, प्रत्युत
स्वयं गमने ईयापथविशुद्धेर्गुणः, परस्य पुनरनिपुणस्यादौषो-
न्मस्यभावे दोष इति प्रथमोऽनिचारः । १ । ज्ञानयनं विष-
यिज्ञानेनाद् यादः स्थितस्य सत्त्वेननाऽऽदिद्रव्यस्य विशिष्टनिष्पेक्षा
प्रापणं सामर्थ्यादप्येण, स्वयं गमने हि घनभङ्गः स्यात्, परेण
स्थानयने न भङ्ग इति युक्त्या यदाऽऽनायगति सत्त्वेननाऽऽदि क-
स्य तदाऽनिचार इति द्वितीयः । २ । शब्दस्य चतुर्कासिताऽऽदे-
रनुपातने श्रोत्रेऽनयनं दाद्वानुपातने, यथा विहितस्वगृहवृ-
त्तिप्राकाराऽऽदिव्यवच्छिन्नप्रदेशाभिप्रायः प्रयोजने इत्यपेक्षे विष-
यिज्ञानेनाद् यद्विघ्नभङ्गमयास्वयं गन्तुं धातिः स्थितं चाऽऽहानुम-
तफनुयन् युनिप्राकाराऽऽदिप्रमाणजननीत्यर्थे कासिताऽऽदिशब्द-
म आह्वानीयानां श्रोत्रेऽनुपातयति, ते च तद्वृत्तवर्णात्तत्समीपमाग-
च्छन्तीनि दाद्वानुपातननामातिचारस्तृतीयः । ३ । एवं रूपानुपा-
तनं, यथा रूप आरीरसंयुधि उत्पन्नप्रयोजनः शब्दमनुधारय-
प्राह्वानीयानां द्वाध्वानुपातयति, तद्वृत्तान्त्व न तत्समीपमागच्छ-
न्तीनि रूपानुपातनाऽऽस्योऽनिचारश्चतुर्थः । ४ । तथा पुद्गलाः प-
रमाणवस्वरत्नानुसंगुद्भवा य दूरपरिणामं प्राप्ता लोष्टाऽऽयो-
ऽपि तेषां प्रेषणं केवणं विशिष्टदेशाभिप्राये हि सति कार्यो-
र्थी पश्युदगमननिषेधाद्यदा श्लोकान् परेषां बोधनाय क्षिपति,
तदा लोष्टनिपातभ्रमन्तरमेव ते तत्समीपमनुधावन्ति, तत-
श्च तान् व्यापारयतः स्वयमगच्छन्तोऽप्यनिचारी जयतीति प-
ञ्चमः । ५ । इह चऽऽद्यत्रयमवृत्तपञ्चगुह्येन सहसाकाराऽऽ-
दिना वा, अन्वयप्रयं तु माथापरनयाऽतिचारतां यातीति विवे-
कः । इहाऽऽहुर्दृष्टाः-दिग्घनसंक्षेपकरणमणुवनाऽऽदिसंक्षेपकर-
णस्याप्युपलक्षणं उच्यते, तेषामपि संक्षेपस्यावश्यकं नव्यत्वा-
त् । अत्राऽऽह-तनु अनिचाराश्च दिग्घनसंक्षेपकरणस्यैव ध्रुयन्ते,
न घनान्तरसंक्षेपकरणस्य, तत्कथं घनान्तरसंक्षेपकरणं देशा-
वकाशिकघनमिति ? अत्रोच्यते-प्राणातिपाताऽऽदिवनान्तर-
संक्षेपकरणेषु यद्यवस्थाऽऽद्य एवातिचाराः, दिग्घनसंक्षेपकरणे
तु संक्षिप्तमन्त्रेणैव प्रेषणप्रयोगाऽऽदयोऽतिचारा भिन्नाति-
चारसंभवाच्च दिग्घनसंक्षेपकरणस्यैव देशावकाशिकत्वे सा-
क्षादुक्तम् ॥ ५६ ॥ इत्युक्ता देशावकाशिकप्रतातिचाराः । अ० २
अधि० । संपूर्णदिवसे देशावकाशिकं क्रियते, तत्रोच्चारणपार-
णविधिर्निश्चिनीयः, तथा तत्र सामाधिक्यं गृहीतं पारितं च शु-
द्ध्यति, न वा, तथा देशावकाशिकेन सह सामाधिक्यमुच्चर-
ति, न वेति प्रश्ने, उच्यते-देशावकाशिकोच्चारणविधिः-“दे-

सावगासिप्रवभोगं पचवक्त्रांम ” इत्यादिको दृश्यते, परं पारणविधिज्ञातो नास्ति. तथा देशावकाशिकमध्ये सामायिकस्य ग्रहणं पारणं च शुद्ध्यति, तेन सह सामायिकग्रहणमपि शुद्ध्यतीति । ४२७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

देसाहिवद्-देशाऽधिपति-पुं० । देशाऽऽरक्षिके देशव्यापृते के वा । वृ० ४ उ० । स्था० ।

देसि-देशिन्-त्रि० । देशवति, अवयविनि, विशेष० ।

देसिकदेसविरय-देशैकदेशविरत-पुं० । आवके, आतु० । पष्ठां पृथिव्यादिकायानां पष्ठांशत्वाद् देशस्त्रसकायव्यपरोपणलक्षणः, तस्यापि संकल्पजाऽऽरम्भजत्वेन द्विनेदत्वादेकदेशः संकल्पजत्रसविनाशनिवृत्तिरूपः पुनस्तस्यापि सापराधनिरपराधभेदद्वयेन द्विप्रकारत्वाद्वा निरपराधसंकल्पजत्रसजीवविनाशनिवृत्तिरूपा देशैकदेशस्तेन स्वयं हननघातनाद्विरतो निवृत्तो देशावरतः ॥ आतु० ।

देसिगणि-देशगणि-पुं० । स्वनामख्याते आचार्ये, “ तत्तो अथिरचरित्तं, उत्तमसम्मत्तसत्तसंजुत्तं । देसिगणखमासमणं, माढरगुत्तं नमंसामि ” ॥ १, १ ॥ कल्प० २ अधि० ८ कण ।

देसितव-देशितवत्-त्रि० । प्रकाशिते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

देसिता-देशित्वा-अव्य० । कथयित्वेत्यर्थे, आ० म० १ अ० १ खएरु ।

देसिय-देशिक-पुं० । देशनं देशः कथनं, मोऽस्यास्तीति देशिकः । गुरौ, उपदेशि, आ० म० १ अ० १ खएरु । विशेष० । व्य० । देशयतीति देशिकः । अग्रयणिते, आव० ५ अ० । वृहत्तत्वेनव्यापिनि, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

देशित-त्रि० । उपदिष्टे, कथिते, विशेष० । आव० । पा० । जी० ।

दैवमिक-त्रि० । दिवसयाते, “ देसियं च अइआइ, चित्तिज्ज अणुपुव्वसो । ” उक्त० २६ अ० ।

देमिह्वग-देशीय-त्रि० । देशोद्भवे, वृ० ३ उ० । यथा पाण्डुवर्चनकर्म । नि० चू० १६ त० ।

देसीता-देशीतस्-अव्य० । देशीभाषामाश्रित्येत्यर्थे, वृ० २ उ० ।

देसीनाममात्रा-देशीनाममात्रा-स्त्री० । देशीजाषानामकावे, रा० ।

देसीपोरपमाण-देशीपर्वप्रमाण-त्रि० । अङ्गुष्ठपर्वपरिमितमुष्टिप्रमाणे, देशीशब्दस्याऽङ्गुष्ठवाचकत्वात् । व्य० ८ उ० । नि० चू० ।

देमीजासा-देशीभाषा-स्त्री० । देशप्रसिद्धाऽपञ्चशभाषायाम्, आ० चू० १ अ० । आचा० ।

देसेय-देशैजस्-त्रि० । देशैश्चले (देशैजा देशतश्चलाः) ज० २५ श० ४ उ० ।

देमोहि-देशावधि-पुं० । देशप्रकाशके अवधिज्ञाने, स० ।

देह-देह-पुं० । न० । ‘ दिह ’ उपचये, देहः । आहारपरिणामजनितोपचये शरीरे, अनु० । चत्त० । आव० । विशेष० । प्रव० । आ० चू० । आ० म० । स्था० । पिशाचनामभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

देहवन्निया-देहवन्निका-स्त्री० । अनुस्वारो नैपातिकः । देहवन्नमित्यस्याऽऽख्याने, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । भिक्षावृत्तौ, देहवन्निका नाम भिक्षावृत्तिः । आ० म० १ अ० २ खएरु ।

देहणी-देशी-पहके, दे० ना० ५ वर्ग ४८ गाथा ।

देहडुव्वलदोस-देहडुव्वलदोष-पुं० । संहननडुव्वले, पं० चू० ।

देहपारिणाम-देहपरिणाम-पुं० । प्रतिविशिष्टायां शरीरशक्तौ, आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

देहपलोयण-देहप्रलोकन-न० । आदर्शाऽदौ देहदर्शने, दश० ३ अ० ।

देहवन्न-देहवन्न-न० । संहननजनिने शरीरसामर्थ्ये, वृ० ३ उ० ।

देहवलिया-देहवन्निका-स्त्री० । भिक्षावृत्तौ, आ० म० १ अ० २ खएरु ।

देहमाण-प्रेक्षमाण-त्रि० । पश्यति, “ दिट्ठोरा देहमाणो देहमाणो चिंदुइ । ” म० ९ श० ३३ उ० । सूत्र० ।

देहशी-देहली-स्त्री० । द्वारशाखाप्रांते अधःखण्डे, आ० म० २ अ० ।

देहविज्जसा-देहविज्जसा-स्त्री० । स्नानाऽऽदिरूपायां देहपरिष्कारायाम्, वृ० १ उ० ।

देहविमुक्क-देहविमुक्त-पुं० । सिद्धे, म० ८ श० ३ उ० ।

देहव्यावि-देहव्यापिन्-पुं० । शरीरमात्रव्यापके आत्मनि, दश० ४ अ० ।

देहसमाहि-देहसमाधि-पुं० । शरीरसमाधाने, पं० व० ४ द्वार ।

देहमहाव-देहस्त्रजाव-पुं० । शरीरस्वरूपे, व्य० ५ उ० ।

देहादिणिमित्त-देहाऽऽदिनिमित्त-न० । शरीरगृहपुत्रकलत्रप्रभृत्यर्थे, पञ्चा० ४ विव० ।

देहि-देहिन्-पुं० । आत्मनि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

दो-द्वौ-पुं० । “ द्वे दो वे ” ॥ ८ । ३ । ११६ ॥ द्विशब्दस्य प्रथमायां चिचचने संस्कृते-द्वौ । प्राकृते-‘दो’ इति । प्रा० ३ पाद ।

दोआन्न-देशी-वृषभे, दे० ना० ५ वर्ग ४६ गाथा ।

दोइ-दोइ-अव्य० । ‘ दो ’ इति निपातो विकल्पार्थे, “ दोइसिणेह उवावधं । ” वृ० ३ उ० ।

दोकिरिय-द्वैक्रिय-पुं० । द्वे क्रिये समुदिने द्विक्रियं, तदधीयते तच्छेदिनो वा द्वैक्रियाः । कात्याजेदेन क्रियाद्यानुजवप्ररूपेषु गङ्गाचार्यप्रवर्तितेषु पञ्चमनिहवेषु, स्था० ७ उ० ।

तद्वचकव्यता-

अट्टावीसा दो वा-समया ‘तइया’ सिद्धिं गयस्स वीरस्स । दोकिरियाणं दिट्ठी, उल्लुगतीरे समुप्पन्ना ॥ २६२४ ॥

अष्टाविंशत्यधिके चे वर्षशते तदा सिद्धिं गतस्य श्रीमन्महावीरस्यात्रान्तरे द्वैक्रियनिहवानां दृष्टिखलुकातीरे समुत्पन्नाः ॥ २४२४ ॥

कथं पुनर्ग्यमुत्पन्नाः ? इत्याह-

नखेरुजणवउल्लुग, महागिरी धणुत्त अज्जगंगे य ।

किरिया दो रायगिहे, महातत्रोतीरमणिनाए ॥ २४२५ ॥

उल्लुका नाम नदी, तदुपवृत्तिको जनपदोऽप्युल्लुका । उल्लुकानद्याश्चैकस्मिन्तीरे धूलिप्राकाराऽऽवृत्तनगरविशेषरूपं खेदस्थानमासीत्, द्वितीये तु उल्लुकातीरं नाम नगरम्, अन्ये त्वा-

हुः-एनदेबोल्बुकानीरं धूलीप्रकाराऽऽवृत्तत्वात्वेष्टमुच्यते, तत्र च महागिरिशिष्यो धनगुप्तो नाम, प्रत्यापि शिष्य आथंगदो नामाऽऽचार्यः । अयं च नद्याः पूर्वेनटे, नदाचार्यास्त्वपरतटे । ततोऽप्यदा शरत्समये स्मरिचन्दनार्थं गच्छन् गङ्गां नदीमुत्तरति, स च खट्वाटः । तन्मन्त्रयोपरिष्ठाप्येन दहने खल्ली । अथस्तानु नद्याः शीतल जलेन शैत्यमुच्यते, ततोऽन्तरे कथमपि मिथ्यात्वमोहनीयोदयादसौ चिन्तनयान्-अहो ! निजज्ञाने युगपत्क्रियाद्वयानुभवः किं निपिजोऽहं त्वेकांस्त्रेय समये शैत्यमैरण्यं च वेदयामि, अनोऽनुनवचिन्त्यन्त्याघ्नदमागमोक्तं शोचनमाभातीति विचिन्त्य गुरुज्यो निवेदयामास । तन्मन्त्रेण्यमाणयुक्तिभिः प्रज्ञापितोऽसौ । यदा च स्वाग्रहग्रन्थयुक्तिवाच किञ्चित्प्रतिपद्यते, नदा उद्घाटय बाह्यः कृतो विहरन् राजगृहनगरमागतः, तत्र च महानपस्वीरप्रभवनाग्निं प्रथयणं माणनागनाम्नो नागस्य चैत्यमस्ति । तत्समीपे च स्थितो गङ्गः पर्यन्तुरासं युगपत्क्रियाद्वयवेदनं प्रकुर्याति स्म । तत्र श्रुत्या प्रकुपितो मणिनामस्नमवादीन्-अरे दुष्ट शिक्षक ! किमेवं प्रज्ञापयसि ? यतोऽत्रैव प्रदेशे समयमृतेन श्रीमद्भक्तमानव्यामिना एकस्मिन् समये एकस्या एव क्रियाया वेदनं प्रकुर्यात्, नद्योऽस्थितेन मयाऽपि ध्रुवम्, तात्कं भनोऽपि लघुनरः प्रकुर्यात् नद्याम्, येनैव युगपत्क्रियाद्वयवेदनं प्रकुर्यात् ? नत्परित्यज्य चैतां कूटप्रकरणाम्, अथवा नाशयिष्यामि त्वाम् । इत्यादिनष्टुदितभयवाक्यैर्युक्तिवचनेष्व प्रयुक्तोऽसौ मिथ्यापुष्टुनं इत्या गुरुमूलं गत्वा प्रनिरास्य इति ॥ २४२५ ॥

अत्र भाष्यम्-

नदमुद्वुगमुत्तराग्नौ, सरणं सांयजलपज्जगंस्म ।

मूराजिततसिरसो, सीउगिणवेयणोच्चयग्नौ ॥२४२६॥

लग्नोऽयमसगाहो, जुगवं उभयकिरिग्नौवग्नौ चि ।

जं दो वि समयमेव य, मीरमिणवेयणोच्चयग्नौ ॥२४२७॥

गताथं, नवरमार्यगङ्गस्य लग्नोऽयममदप्रदो यद्वृत्त-युगपत्क्रियाद्वयसंवेदनोपयोगोऽस्ति, यद्यस्मात् मे मम द्वे अपि शीतोष्णवेदने समकालमेव स्तः । प्रयोगश्चात्र-युगपद्वृत्तक्रियासंवेदनमस्ति, अनुनवचिन्त्यत्वात्, मम पादशिरोगतशीतोष्णाक्रियासंवेदनवदिति ॥ २४२६ । २४२७ ॥

एवं गङ्गेनोक्तं किमभूदित्याह-

तरतमजोणेणायं, गुरुणाऽजिहिग्नौ तुपं न लक्खेसि ।

समयाइमुहुमयाग्नौ, मणोऽतिचञ्चलमुहुमयाग्नौ य ॥२४२८॥

गुरुणाऽमिहितोऽसौ-हन्त ! योऽयं युगपत्क्रियाद्वयानुभवस्त्वया गीयते, स तरतमयोगेन क्रमेणैव भवतः संपद्यते, न युगपत्, परं सदपि क्रमजननमस्य त्वं न लक्षयसि, समयावशिकाऽऽदेः कालस्य सूक्ष्मत्वात्, तथा मनसश्चातिचञ्चलत्वेनाति-सूक्ष्मत्वेनाऽऽशुसंचारित्यादिति । तस्मादनुभवसिद्धत्वादित्यसिक्तोऽयं हेतुरिति ॥ २४२८ ॥

हेत्वसिक्त्वेव जावयति-

सुहुमासुचरं चित्तं, इंदियदेसेण जेण जं कालं ।

संवज्जं तं तम्म-चनान्णहेउ चि नो तेण ॥ २४२९ ॥

उवलभए किरियाग्नौ, जुगवं दो दूरभिचदेसाग्नौ ।

पायसिरोगयसीउ-एहवेयणाऽशुभवस्त्वाग्नौ ॥२४३०॥

सूक्ष्मम आसुचरं च चित्तं मनः, तत्र सूक्ष्मं मृदमातीन्द्रियपुद्गलस्कन्धनिर्जुतत्वादाशुचरं तु शीघ्रसंचरणशीलत्वात् । ततश्च तदेवंजुतं चित्तं येन १ कायाऽऽद्याकारस्पर्शनाऽऽदिद्वयोन्मूल्य-संवन्धिना देशेन सह यस्मिन् काले संवध्यते सयुज्यते तास्मिन् काले तस्य तन्मात्रज्ञानहेतुर्भवति-येन स्पर्शनाऽऽदिद्वयोन्मूल्यदेशेन संवध्यते तज्ज्ञानस्यैव शीतोऽदिविषयस्योष्णाऽऽदिविषयस्य वा एकनरविज्ञानस्य हेतुर्जायते, न तु येनोन्मूल्यदेशेन सह तत्काले सयं नत्र संवद्धं तज्ज्ञानस्यापि हेतुरित्यर्थः । इतिज्ञेयं वाक्यसमाप्त्यर्थः । येनैवं, नेन कारणेन नो नैव दूर-भिन्नदेशे हे क्रिये कोऽपि युगपद्वृत्तज्ज्ञेयं संवध्यते इति संवध्यः । कथंचूते द्वे क्रिये इत्याह-पादशिरोगतशीतोष्णवेदनयोर्-नुभवनमनुनवचिद्वये तदात्मके । अत्र प्रयोगः-इह पादशिरो-गतशीतोष्णवेदने युगपन्न कोऽपि संवेदयते, निजदेशत्वाद्भि-न्त्यहिमवाच्यस्पर्शनाक्रियाद्वयवदिति, अनुनवचिद्धत्वात्, इत्यासिक्तोऽयं हेतुरिति ॥ २४२९ । २४३० ॥

किञ्च-

उपयोगमग्नौ जीवो, उपउज्जं जेण जम्मि जं काज्ञं ।

सो तम्मग्नौवग्नौ, होइ जहिंदोवग्नौगम्मि ॥२४३१॥

उपयोगेनैव केवलेन निवृत्त उपयोगमग्नौ जीवः । ततः स येन केनापि स्पर्शनाऽऽदीन्द्रियदेशेन करणभूतेन यस्मिन् शीतोष्णाऽऽद्यनरविषये (जं काज्ञं नि) यस्मिन् काले उपयुज्यते सावधानो भवति तन्मयोपयोगो भवति-यत्र शीताऽऽद्यनरार्थे उपयुक्तस्त्वमयोपयोग एव भवति, नाप्यथोपयुक्त इत्यर्थः । उदाहरणमाह-(जहिंदोवग्नौगम्मि चि) यथा इन्द्रापयो-ने वर्तमानो माणवस्कन्धमयोपयोग एव भवति, न पुनरर्थान्तरमयोपयोगः । इदमत्र तात्पर्यम्-एकस्मिन्काले एकत्रैवार्थे उपयुक्तो जीवः संभवति, न त्वर्थान्तरे, पूर्वोक्तसाहक्याऽऽदिद्वयप्रसङ्गात् । ततश्च युगपत्क्रियाद्वयोपयोगानुभवोऽसिद्ध एवेति ॥ २४३१ ॥

एकस्मिन्नर्थे उपयुक्तः किमित्यर्थान्तरेऽपि नोपयुज्यते, इत्याह-

सो तदुवग्नौवग्नौ-वज्जतसत्ति चि तस्समं चैव ।

अत्यंतरोवग्नौ, नाउ कहं केण वंमेण ? ॥ २४३२ ॥

स जीवः (तद्वग्नौगमेत्तौवज्जतसत्ति चि) तस्य विवर्तित-कार्यन्योपयोगस्तद्वग्नौगमः, स एव तन्मात्रं तत्रोपयुक्ता व्यापृता निष्ठां गता शक्तिरस्य स तद्वग्नौगमात्रोपयुक्तशक्तिरिति कृत्वा कथं तत्समकालमेवार्थान्तर उपयोगं यातु ?, न कथं निदित्यर्थः, साहक्याऽऽदिप्रसङ्गात् । किं च-सर्वैरपि स्वप्रदेशेरे-कस्मिन्नर्थे उपयुक्तो जीवः केनोद्धरितेनांशेनार्थान्तरोपयोगं व्रजतु ? । नास्त्येव हि स कश्चिदुद्धरितोऽंशो येन तत्समकालमवार्थान्तरोपयोगमसौ गच्छेदिति भावः ॥२४३२॥

यदि समकालमेव क्रियाद्वयोपयोगो न भवति, तर्हि कथं तमहं संवेदयामि ?, इत्याशङ्क्याऽऽह-

समयाइमुहुमयाग्नौ, मन्नसि जुगवं च भिन्नकाज्ञं पि ।

उपलद्वलसयवेहं, व जह व तदलायचकं ति ॥२४३३॥

समयावलिनाऽऽदिकालरूपविज्ञानस्य सूक्ष्मत्वाद् भिन्नकालमपि कालविज्ञानेन प्रवृत्तमपि क्रियाद्वयसंवेदनमुत्पन्नपत्रशतवेधप्रयुगपत्प्रवृत्तमिव मन्यसे त्वम् । न हि उत्पन्नपत्रशतमौसं-रात्र्येण व्यवस्थापितं सुतीक्ष्णयाऽपि सूच्या ब्रूकेन समर्थता-

ऽपि च वेधकर्त्ता समकालमेव विध्यते, किं तु काव्यभेदेन, उपर्युपरितने अविद्धेऽधोऽधोर्वर्त्तिनः पत्रस्य वेधायोगाद्, अथ च वेधकर्त्ता युगपद्विदिनमेव वेधं मन्यते, तद्वेधनकालभेदेनस्य सूक्ष्मत्वेन दुर्लक्षत्वात् । यथा वा तत्प्रसिद्धमन्त्रातचक्रं काव्यभेदेन दिक्षु भ्रमदपि भ्रमणकालभेदस्य सूक्ष्मत्वेन दुरवगमत्वाभिरन्तरभ्रमणमेव वदयते, एवमिहापि शीतोष्णक्रियानुभवकालभेदस्य सूक्ष्मत्वेन दुरवसेयत्वाद्युगपदिव तदनुभवं मन्यते भवानिति ॥ १४३३ ॥

मनोऽपि शिरःपादाऽऽदिभिः स्पर्शनेन्द्रियदेशैरिन्द्रियान्तरैश्च युगपत्र संबध्यते, किं तु क्रमेणैव, केवलमाशुचारित्वेन सूक्ष्मत्वेन च तस्य क्रमसंबन्धो न लक्ष्यत इति दर्शयन्नाह-

चित्तं पि नैदियाइं, समेइ सममइ य खिप्पचारि ति ।

समयं व सुक्कसक्कुद्धि-दसणे सव्वोवद्विप्पि ति १४३४ ॥

चित्तमपि च, नैवेन्द्रियाणि, सममेव समेति-मनोऽपि नैवेन्द्रियैः सह युगपत्संबध्यते इत्यर्थः । उपलक्षणत्वात्ताऽपि शिरःपादाऽऽदिभिः स्पर्शनेन्द्रियदेशैर्युगपत्संबध्यते, अथ च क्षिप्रचारि शीघ्रसंचरणशीलं तदिति कृत्वा समकमिव युगपदिव सर्वत्र संबद्धं लक्ष्यते इति शेषः । दृष्टान्तमाह-(समयं वेत्यादि) समयं वेत्येतदनन्तरं योजितमप्यावृत्त्या पुनरपीह योज्यते । तत्र वाशब्दो यथार्थं, यथाशब्दश्च दृष्टान्तोपन्यासायै । यथा-शुष्क-शङ्कुलिकादशने सर्वेषामपि शङ्कुलिकागतरूपरसगन्धस्पर्शशब्दानामुपलब्धिः सर्वोपलब्धिरसमकं प्रवृत्ताऽपि समकं लक्ष्यते, तथा ऽत्रापि मनः शिरःपादाऽऽदिभिस्पर्शनेन्द्रियदेशैरिन्द्रियान्तरैश्च क्रमेण संबध्यमानमपि युगपत् संबध्यमानं लक्ष्यत इत्यर्थः । इदमत्र हृदयम्-इह दोर्मा शुष्कां च शङ्कुलिकां कस्यचिद्भक्षयतस्तद्रूपं चतुपा बोध्यमाणस्य रूपज्ञानमुत्पद्यते, तद्भक्षं च घ्राणेनाऽऽजिघ्रतो गन्धज्ञानम्, तच्छस् च रसनया आस्वादयतो रसज्ञानं, तत्स्पर्शं च स्पर्शनेन वेदयतः स्पर्शज्ञानं, चर्चणोऽर्थं तच्छब्दं च शृण्वतः शब्दज्ञानमुपजायते । एतानि च पञ्चापि ज्ञानानि क्रमेणैव जायन्ते, अन्यथा साङ्कर्याऽऽदिदोषप्रसङ्गात्, मत्यादिज्ञानोपयोगकाले चावध्याद्युपयोगस्याऽपि प्राप्तेः, एकं च घटाऽऽदिकमर्थं विकल्पयतोऽगन्तानामपि घटाऽऽद्यर्थविकल्पानां प्रवृत्तिप्रसङ्गाच्च । न चैतदस्मि । ततः क्रमेण जायमानान्यप्येतानि ज्ञानानि प्रतिपत्ता युगपदुत्पद्यन्ते इति मन्येत, समयाऽवलिकाऽऽदिकावविज्ञागस्य सूक्ष्मत्वाद्, एवमिहापि शिरःपादाऽऽदिभिः स्पर्शनेन्द्रियदेशैरिन्द्रियान्तरैश्च क्रमेण संबध्यमानमपि मनःप्रतिपत्ता युगपत्संबध्यमानमध्यवस्थति, न तु तत्त्वतोऽसौ मनसः स्वभावः, तथा चोक्तम्-" युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्भूतसो लिङ्गमिति । " यदि चोक्तन्यायेन सर्वेन्द्रियद्वारेणोत्पद्यमान उपलम्भे क्रमेण संचरतो मनसः संचारो दुर्लक्षस्तर्हि कथमेकस्यैव स्पर्शनेन्द्रियमावस्य शीतवेदनोपयोगादुष्णवेदनोपयोगरूप उपयोगान्तरे अन्ये तत्संचारः सुलक्षः स्याद्, अत्रक्षयमाणे च तत्क्रमसंचारे शीतोष्णक्रियाद्वयोपयोगविषयौ युगपदध्यवसायौ भवत इति ॥ १४३४ ॥

एतदेवाऽऽह-

सर्व्विदियुववज्जंभे, जइ संचारो मणस्स दुव्वक्खो ।

एगेंदिओवओगं-तरम्मि किह होउ य सुव्वक्खो ॥ १४३५ ॥

व्याख्यातायैव ॥ २४३५ ॥

यदि पुनरेकस्मिन्नर्थे उपयुक्तमपि मनोऽर्थान्तरेऽप्युपयोगं गच्छेत्तदा को दोषः स्याद्?, इत्याह-

अन्नविणिउत्तमन्न वि-णिओगं व्वभइ जइ मणो तेणं ।

इत्थि पि ठियं पुरओ, किमन्नाचित्तो न लक्खेइ ॥ २४३६ ॥

अन्यस्मिन् शीतवेदनाऽऽदिकेऽर्थे विनियुक्तमुपयुक्तमन्यविनियुक्तम्, मनो यदि (अर्थं नि) अन्य उष्णवेदनाऽऽदिकोऽर्थस्तद्विषय उपयोगोऽन्यस्मिन्नर्थं विनियोगमुपयोगं लभते, (तेणं ति) तर्हि किमित्यन्यचित्तोऽन्यार्थोपयुक्तचित्तो देवदत्ताऽऽदिहस्तिनमपि पुरतो व्यवस्थितं न लक्षयति?, तस्मादेकस्मिन्नर्थे उपयुक्तं मनो न कदाचिदन्यार्थोपयोगं लभते इति ॥ १४३६ ॥

यदि त्वेकोपयोगे उपयोगान्तरमपीष्यते, तदैतदपि किं नेष्यते?, किमित्याह-

विणिओगंतरलाभे, व किं त्थ नियमेण तो समं चेव ।

पइवत्थुमसंखेज्जा-णंता वा जं न विणिओगा ? ॥ १४३७ ॥

एकोपयोगकाले विनियोगान्तरस्योपयोगान्तरस्य वा लाजे इष्यमाणे (तो सि) ननः किमत्र क्रियाद्वयोपयोगलक्षणं नियमेन (जं नि) यत्प्रतिवस्तु असंख्येया अनन्ता वा सममेव युगपदेव विनियोगा उपयोगा नेष्यन्ते?, इदमुक्तं भवति-यदि शीतवेदनोपयोगकाले उष्णवेदनोपयोगोऽपीष्यते, ताह किमत्रानेन क्रियाद्वयोपयोगनैयत्येन यदसंख्येया अनन्ता वा प्रतिवस्तु युगपदुपयोगा न भवन्ति, यथैककाले द्वितीयोपयोगस्तथा व हवोऽपि भवन्तिवाति भावः । इह च " दग्धाउ असंखेजे, संखेजे आवि पज्जवे व्वभइ । " इति वचनादेकस्मिन्नर्थे समकालमवधिज्ञानिनः किञ्चोत्कृष्टतोऽसंख्येया उपयोगाः प्राप्नुवन्ति, शेषज्ञानिनां त्वनन्ता इत्यादिप्रायवता प्रोक्तम्-"पइवत्थु असंखेज्ज " इत्यादि ॥ १४३७ ॥

अत्र पराभिप्रायनाधिकृत्य परिहारमाह-

वहुवहुविहाइगहणे, नणुवओगगहुया सुपऽजिहिया ।

तमणेगगहणं चिय, उवओगाणगया न त्थि ॥ २४३८ ॥

ननु बहुवहुविधाक्षिप्राऽनिभिनाऽसंदिग्धभुवसेतरवस्तुग्रहणे पूर्वमिहैवावग्रहाऽऽदीनामनुज्ञाने एकस्मिन्नुपयोगवहुता श्रुतेऽजिहैवेति । " पइवत्थुमसंखेज्जे " इत्यादि सिद्धसाधनमेवेति परेणोक्ते सत्याह-(नमणेगत्यादि) तद् बहुवहुविधाऽऽदिकरूपं वस्तुनोऽनेकपर्यायानां सामान्यरूपतया ग्रहणमात्रमेव ज्ञाने उपयोगयोग्यतामात्रव्यवस्थापनमेव, एकास्मिन्स्तु वस्तुन्येककाव्यमुपयोगानेकता क्वापि नास्ति, क्रमेणैवोपयोगानां ज्ञानादिति ॥ २४३८ ॥

यदुक्तं "तणेगगहणं चिय" इति तदुपजीव्य परः प्राह-

समकमणेगगहणं, जइ सीओसिणदुगाम्म को दोमो? ।

केण व जणियं दोमो, उवओगदुगे विचारोऽयं १४३९ ॥

यथाचार्य! समकं युगपदेकेषामर्थानां ग्रहणं त्वयाऽप्यनुज्ञायते, तदा शीतोष्णद्वये गृह्यमाणे को दोषः, येन गङ्गाज्युपगमो दूष्यते? । सूरराह-(केण वेत्यादि) केन पुनर्मणितं-हन्त! यत्समकमनेकार्थग्रहणे दोषा गृह्यन्ते युगपदपि सामान्यरूपतया सेनावनग्रामनगरादिवदनेकेऽर्था इत्येतन्न निवारयामः, वयमित्यर्थः, केवलमिहोपयोगद्वये विचारोऽयं प्रस्तुतः । स चोपयोग एकदा एक एव भवति, न त्वनेक इति ॥ २४३९ ॥

पुनरपि परप्रदत्तमाशङ्क्योत्तरमाह-

समयमणोगगहणे, एगानेगोवओगधेओ को ? ।

सामन्नमेगनोगो, खंवावागोवओगो व्व ॥ १४४० ॥

खंवारोऽयं साम-न्नमेत्तमेगोवओगया समयं ।

पइवथुविजागो पुण, जो सोऽनेगोवओग ति ॥ १४४१ ॥

ननु समकं युगपदनेकार्यग्रहणे अयुगपदमयमाने कोऽयमेकानेको-
पयोगभेदो नाम, येनोच्यते-“ उवओगाणेभया नयि । ” इति । अ-
त्रोत्तरमाह-(सामन्नमेगजोगो ति)यः सामान्योपयोगः स एको-
पयोगोऽभिधीयते, स्कन्धावारोपयोगवदिति दृष्टान्तः । अमुमेवार्थं
स्पष्टयति-“ खंवारोऽयमित्यादि । ” समकं युगपदेव स्कन्धावा-
रोऽयमित्येवं यस्मात्सामान्यं सामान्यमात्रग्राहकं य उपयोग इत्यर्थः,
स एकोपयोगना भवत्येव । यः पुनः प्रतिवन्तु एते हस्तिनः,
अर्वा अश्वाः, इमे रथाः, एते पदातयः, एते सङ्गकुन्ताऽऽदयः,
शरस्त्राणकचचाऽऽदयः, पटकुटिकाः, ध्वजाः, पताकाः, टफा-
शङ्खादहसाऽऽदयः, करभरासभाऽऽदयश्चेत्यादिको विभागो जे-
दध्ववसायः सोऽनेकोपयोग इति ॥ २४४० ॥ २४४१ ॥

आह-एवमेकानेकोपयोगजेदे भयद्विगुणपार्कि निविध्यते ?,
इत्याह-

ते धिय न संति समयं, सामन्नाणेगगहणपविरुद्धं ।

एगपणेगं पि तयं, तम्हा सामन्नाजावेणं ॥ १४४२ ॥

त एवानेकोपयोगाः समकं युगपन्न सन्ति न भवन्तीति
निविध्यन्ते अस्माभिः । यत्तु सामान्येनानेकपामर्थानां युगप-
द ग्रहणं तद्विरुद्धमेव । (तम्हा ति) तस्माद्युगपदनेकोपयोग-
निषेधेन । किमुक्तं भवतीत्याह- (एगपणेगं पीत्यादि) य-
द्विदे स्कन्धावारोऽयुपयोगे युगपदनेकार्यग्रहणमस्माजिरनुज्ञा-
यते, (तयं ति) तदनेकमप्यनेकार्यग्रहणमपि सदित्यर्थः, (ए-
गं ति) एकमेव तत्त्वं एकार्यग्रहणमेवेत्यर्थः, केनेत्याह-
(सामन्नजावेणं ति) सामान्यरूपतयेत्यर्थः । अयमत्र तात्प-
र्यार्थः-यदनेकार्यग्रहणमनुज्ञायते तत् सामान्यमेव रूपमाश्रि-
त्य, विशेषरूपतया त्वनेकार्यग्रहणं नास्त्येव, एकस्मिन्
काले एकस्यैव विशेषोपयोगस्य सङ्गादादिति ॥ २४४२ ॥

अमुमेवार्थं प्रकृते योजयन्ताह-

उसिणेयं सीएयं, न विजागो नोवओगजुगपत्तिर्यं ।

होञ्ज समं जुगगहणं, सामन्नं वेयणा मे ति ॥ १४४३ ॥

उच्येयं शीतेयं वेदना इत्येवं योऽसौ विजागो भेदोऽसौ ने-
ष्टः शीतोष्णविभागनेन शीतोष्णविशेषरूपतया युगपद् ग्रहणं ने-
ष्टमित्यर्थः, अत एव तद्विषयमुपयोगद्वयं युगपन्नेष्टम् । किं यु-
गपद्वस्तुव्यग्रहणं सर्वथा नेष्टम् ? । नैवं, कुतः ? । इत्याह-नवेत्
समं युगपद्वस्तुद्वयग्रहणम् । किं विशेषरूपतया ? । नेत्याह- सा-
मान्यं सामान्यरूपतयेत्यर्थः । कथम् ? वेदना मे मम वर्तते इत्येवं
युगपद् द्वयग्रहणं भवेद्, न तु शीतोष्णवेदनाविशेषरूपत्रयेत्यर्थः,
युगपदुपयोगद्वयप्रसंगात्, तत्र च दोषाणामुक्तत्वादिति ॥ १४४३ ॥

आह-ननु यदि वेदनामात्रग्राहकं सामान्यज्ञानं, तदैवं शी-
तोष्णवेदनाविशेषग्राहकमपि तत् कस्मान्नेष्यते ? । इत्याह-

जं सामन्नाविसेसा, विलक्खणा तन्निर्वधणं जं च ।

नाणं जं च विभिन्ना, सुदूरओवगगहाऽवाया ॥ १४४४ ॥

जं च विसेसं नाणं, सामन्नानाणुव्वयमवस्सं ।

तो सामन्नविसेसं, नाणां नेगनमयम्मि ॥ १४४५ ॥

(तो ति) तस्मात्सामान्यग्राहकं विशेषग्राहकं च ज्ञानं द्वेऽपि
नैकमनये नैककालं भवत इति छिन्नायगाथायां संवन्धः ।
कुत इत्याह-(जं सामन्नेत्यादि) यद्यस्मात्सामान्यविशेषो पर-
स्परमतीव विभिन्नवृत्तौ भिन्नजातीयावतः कथं तावेक-
कालमेकज्ञाने प्रतिजालेते ? । एकत्वप्रसङ्गात्, सामान्यतत्त्ववृ-
त्तद्विदोपनस्त्ववृत्तवत्ता ? । मा भूत्तत्प्रतिजालस्तथापि तज्ज्ञाने
युगपद्विषयत इत्याह- यस्माच्च तन्निर्वधनं सामान्यविशेषहे-
तुकं सर्वमपि ज्ञानं, तत्कथं तत्प्रतिभासमन्तरेणोपपद्येत ? ।
सामान्यविशेषज्ञानयोरेकत्वादेककालं ते भविष्यत इति चेत्, न-
दयुक्तम्, कुतः ? । इत्याह-यस्माच्च सुदूरं विभिन्नौ सामान्य-
विशेषज्ञानरूपौ अवग्रहावयवविति कथं समकालं भवतः ? ।
यद्यस्माच्चावश्यं सामान्यग्राहकज्ञानपूर्वकमेव विशेषग्राहकं ज्ञा-
नं, नानवशुद्दीतमीहाने, नानोद्दिनं निश्चीयत इत्यादिवचना-
दनः कथं तयोर्युगपत्संभव इति ॥ १४४४ ॥ १४४५ ॥

पुनरपि परः प्राऽऽह-

होञ्ज न विलक्खणां, समयं सामन्ननेयनाणां ।

वहुयाण को विरोहो, समयम्मि विमेषनाणां ॥ १४४६ ॥

नन्यान्वार्थ ! एवं तर्ह्यन्तु यदुत सामान्यवेदनामात्रग्राहकं सा-
मान्यज्ञानं, शीतोष्णवेदनाविशेषग्राहकं विशेषज्ञानरूपं भेद-
ज्ञानं चेत्थेने चे अपि सुदूरविलक्षणत्वात्समकं युगपन्न प्रव-
त्तः । वदन्तां तु शीतोष्णाऽऽदिविशेषज्ञानानां समये एकस्मि-
न् काले जायमानानां विशेषज्ञानरूपतया तेषां वदन्तामपि तु-
ल्यन्वेन यैवकृपयाभावात्को विरोधः ? । येन शीतोष्णवेदनावि-
शेषज्ञाने युगपद् गच्छत्य निविध्यते इति ॥ १४४६ ॥

अत्रोत्तरमाह-

वक्खणाजेया उ धिय, मागळं च जमणेगविसयं नि ।

तपेत्तुं न विमेष-न्नाणां तेण समयम्मि ॥ २४४७ ॥

नो सामन्नगहणा-णंतरपीहियमवेइ तव्भेयं ।

इय मागळविमेषा-वेक्खो जायंतिमो जेओ ॥ १४४८ ॥

तेन कारणेन समये एकस्मिन् काले वदन्ति विशेषज्ञानानि
न भवन्ति । कुतः ? । इत्याह-लक्षणं शीतोष्णाऽऽदिविशेषणस्वरूपं
तस्य परस्परं भेदाद्भिन्नत्वात् तद्ग्राहकाणि ज्ञानानि समकं
भवन्ति, यस्माच्चानेकविषयमनेकार्थारं सामान्यम्, इत्यतस्त-
दगृहीत्वा न विशेषज्ञानसंज्ञिरस्तीत्यतोऽपि न युगपद्वि-
शेषज्ञानानि । इदमुक्तं भवति-पूर्वं वेदनासामान्यं गृहीत्वा
तत्त उहां प्रविश्य शीतेयं पादयोर्वेदनेति वेदनाविशेषं निश्चि-
नोति । शिरस्यपि ग्रथं वेदनासामान्यं गृहीत्वा तत्त उहां प्र-
विश्य उज्ज्यामह वेदनेऽव्यवस्थिति । न हि घटविशेषज्ञाना-
दनन्तरमेव पटोऽऽप्रसामान्यको गृहीते पटविशेषज्ञानमुपजा-
यते, “ उगहो ईदृशयाओ य ” इत्यमुनेव क्रमेण घटोऽऽद्वि-
शेषज्ञानोत्पत्तिरभिधानात् । एवं च सति विशेषज्ञानादनन्तरम-
पि विशेषज्ञानं चोत्पद्यते, आस्तां पुनः समकालं, सामान्य-
रूपानेकविशेषाऽऽश्रयत्वात् । तच्च पूर्वमगृहीत्वा विशेषज्ञान-
स्याप्रसवादिनि ।

यतश्चैवं सामान्येऽगृहीते नास्ति विशेषज्ञानं, (नो ति) ततः

सामान्यग्रहणानन्तरमीहितं तद्भेदं सामान्यभेदं घटत्वाऽऽदि-
मान्याऽऽभ्यं घटाऽऽदिविशेषमित्यर्थः, अर्थात् घटाऽऽदरेवायम्
इत्येवं निश्चिनोतीत्यर्थः । तत्र उत्तरभेदापेक्षया घट एव सा-
मान्यम् । तस्मिन् गृहीते ईहित्वा धातुजाऽयं न मात इत्येवं नि-
श्चिनोति । ततो धातुजाऽप्युत्तरभेदापेक्षया सामान्यम् । तस्मि-
न् गृहीते ईहित्वा तामोऽयं न तु राजनाऽऽदिः इतीत्यं निश्चि-
नोतीति । एवं सामान्यविशेषापेक्षा नावर्तकतया, यावद्वन्निमो
भेदः स काश्चिदन्तरमोहा न प्रवर्तते । तत्रैवं न कांचद्विशेष-
ज्ञानानां युगपत्प्रवृत्तिसंभवः, सामान्यरूपतया तु समकालमपि
विशेषाणां ग्रहणं ज्ञेयम् । यथा-सेना, वनमित्यादि, न तु युग-
पदुपयोग इत्युक्तमेव । तथा च सति भिन्नकाले एव शान्ति-
विशेषज्ञाने । ततो ज्ञान्तमेव समकालं शान्तिप्रक्रियाद्वयवेदनं
भवति इति ॥ २४४७ ॥ २४४८ ॥

इत्यादियुक्तितैः प्रज्ञापितोऽपि न स्वाग्रहं मुक्तवान् गङ्गः,
ततः किमित्याह-

इय पक्षत्रिओ वि जओ न पवज्जइ तो तओ कओ वज्जओ ।
तो रायगिहे ममयं, किरियाओ दो परुवतो ॥ २४४९ ॥
मणिनागेणारओ, जओववत्तिओ पविबोहिओ वोत्तुं ।
इच्छामो गुरुमूत्तं, गंतूग तओ पडिक्कतो ॥ २४५० ॥
व्याख्यातार्ये एवेति ॥ २४४९ ॥ २४५० ॥ विशेषः । उत्तः ।
आ० चू० । आ० म० । औ० ।

दोक्खर-द्वयक्षर-न० । पण्डे, वृ० ।

“ गती भवे पञ्चवलोदयं च, मिदुत्तया सीयलगत्तया य ।
धुवं भवे दोक्खरनामधेजा, सकारपञ्चतरिओ ढकारो ॥ १ ॥ ”
द्वयक्षरनामधेयो भवेत्, तच्चक्षरद्वयं सकारप्रत्यन्तरितो ढ-
कार इति प्रतिपत्तव्यम्, प्राकृतशैल्या सण्डो, संस्कृते तु षण्ड
इति । वृ० ४ व० । दासे, व्य० ४ उ० ।

दोगच्च-दौर्गत्य-न० । दुर्गतिभावे, दारिद्र्ये च । प० व० ४
द्वार । वृ० । नि० चू० । पञ्चा० ।

दोगिच्छिदमा-द्विगुच्छिदशा-स्त्री० । स्वरूपतोऽप्यनवसिताया-
म्, “दोगिच्छिदसाणं दस अक्षरणा पणत्ता । तं जहा-“नाए
विद्याए उक्वाए जातीलं महासुविणा वावत्तरिसवसुमिणा-
हारे रामगुणे एमेए दस आदिया । ” द्विगुच्छिदशाश्च स्वरूपतो-
ऽप्यनवसिता । स्था० १० ग० ।

दोगुण-जुगुप्सिन्-त्रि० । निन्दके, उत्त० । जुगुप्सते आत्मान-
माहारं विना धर्मधुराधरणाक्षममित्येवंशलो जुगुप्स । उ-
त्त० ६ अ० ।

दोग-देशी-युग्मे, दे० ना० ५ वर्ग ४६ गाथा ।

दोग-दुर्गति-स्त्री० । दुष्टा गतिः दुर्गतिः । अथवा दुर्गा गतिः
दुर्गतिः । अथवा-दुःखं वा यत् सेव्यते सा दुर्गतिः । दुर्गती
विषमत्यर्थः । अथवा-कुत्सिता गतिः दुर्गतिः । अनजिज्ञासितार्थे
दुःशब्दः । यथा-दुर्गमः । नरकगतौ, तिर्यग्गतौ च । स्था०
१ ग० ।

दोगुण-दौर्गुण्य-न० । दुर्गुणत्वे, हा० ३१ अष्ट० ।

दोच्च-द्वितीयाङ्ग-न० । शाकाऽऽदिनाज्याम्, “ दोच्चं चि ”
सामयिकी संज्ञा । ओदनाऽऽदिमूलापेक्षया जोजनस्य राक्षशाक-
रुणाणी द्वितीयाङ्गानि । वृ० १ व० ।

दोच्च-दौत्य-त्रि० । दूतकर्माणि, झा० १ शु० ८ अ० ।

द्वितीय-द्वित्वसंख्यापूरके, विषा० १ शु० ३ अ० । भ० । उपा० ।

दोच्चा-द्वितीया-स्त्री० । द्वितीयसतरात्रिन्द्वप्रतिमायाम्, पञ्चा०
१५ विव० ।

दोङ्ग-दोह-त्रि० । दोहनयोग्ये, “जहा गावो दोङ्गाति वा । ”
आचा० १ शु० १ चू० ४ अ० २ उ० ।

दोण-दोण-पुं० । माने, चत्वारः पुनरादकाः समुदिता एको
दोणः । ज्यो० २ पाहु० । औ० । पञ्चप्रमाणं दोणमानम् । तं ।
दोणाऽऽख्ये सिन्धुवेत्तावलयिते नगरे, सूत्र० २ शु० १ अ० ।
दोणः कियन्मणमान इति प्रश्ने, उत्तरम्-चतुर्भिः कुरुवैः
प्रस्थः, प्रस्थश्चतुर्भिरादकः, चतुर्भिरादकैर्दोणः, अत्र नाममाला-
वृत्तौ कुडवकाब्देन प्रसूतिद्वयव्याख्यातमस्ति, तदनुसारेण यद्-
वति तद्दोणमानमत्रसेयं, परमियन्मणमानो दोण इति तु क्षापि
व्यक्तं दृष्टं न स्मरतीति । १८८ प्र० सेन ३ उद्गा० ।

दोण-देशी-आयुके, हादिके च । दे० ना० ५ वर्ग ५०
गाथा ।

दोण-देशी-सरघायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ५१ गाथा ।

दोणमुह-दोणमुह-न० । द्वयोः पथोर्मुखमस्येति दोणमुखम् ।
जलस्थलनिर्गमप्रवेशने, आचा० १ शु० ८ अ० ६ उ० । पट्टने, रा० ।
प्रश्न० । व्य० । भ० । जी० । बाहुल्येन जलनिर्गमप्रवेशे,
दशा० ७ अ० । स्था० । ग० । यत्र जलस्थलपथावभावापि प्रवतः ।
कल्प० १ अधि० ४ क्षण । जी० । नि० चू० । जं० । अनु० । स्था० ।
उत्त० । “दोणमुहं जलस्थलपहेण ।” यस्य तु जलपथेन स्थलपथेन
वा द्वाज्यामपि प्रकाराज्यां भाण्डमागच्छति तद् द्वयोः पथ-
योर्मुखमिति निरुक्त्या दोणमुखमुच्यते, तच्च तथा भृगुकच्छं
ताम्रालिप्ती वा । वृ० १ व० । नि० चू० । औ० । जलस्थलपथोपेतं
नगरे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

दोणमेह-दोणमेह-पुं० । यावता वृष्टेनाऽऽकाशविन्दुभिर्महती
गंगरी जियते तावत्प्रमाणजलवर्षिणि मेहे, विशेषः ।

दोणसूरि-दोणसूरि-पुं० । अणहिलपट्टननगरे अजयदेवसूरि-
समकालिके स्वनामख्याते विद्वद्वरे, येन नवस्वङ्गेषु स्थाना-
न्नाऽऽदिषु अभयदेवसूरिकृतवृत्तेः संशोधनमकारि ।

“ अणहिलपाटकनगरे संघवरैर्वर्त्तमानबुधमुख्यैः ।

श्रीदोणचार्याऽऽद्यैर्विद्वद्भिः शोधिता चेति ॥ १ ॥ ”

“ शास्त्रार्थनिर्णयसुसौरभलस्पदस्य,

विद्वन्मधुवतगणस्य सदैव सेव्यः ।

श्रीनिर्वृताऽऽख्यकुलसन्तदपञ्चाकल्पः,

श्रीदोणसूरिरवनद्ययशःपरागः ॥ १ ॥ ” स्था० १० ग० ।

पञ्चा० । भ० । निवृत्तिककुलनभःसूरिमुख्येन परिणतगणनगु-
णवर्त्तप्रयेण संशोधिता चेयम् । झा० १ शु० ६ वर्ग १ अ० ।

दोणी-दोणी-स्त्री० । नौकायाम्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । ज-
लपरिपूर्णायां महत्यां कुण्डिकायाम्, अनु० ।

दोतिप्पभा-द्युतिप्रज्ञा-स्त्री० । चन्द्रस्याग्रमहिष्याम्, झा० १
शु० ६ वर्ग १ अ० ।

दोच्छिन्न-देशी-चर्मकूरे, दे० ना० ५ वर्ग ४६ गाथा ।
दोधार-द्विधाकार-पुं० । द्रव्यस्य द्विधाकरणे, स्था० ५ गा०
३ उ० ।

दोजागर-दौर्जाग्यकर-न० । कलाभेदे, स० ७२ सम० ।
दोमणसिया-दौर्भनसिका-स्त्री० । वैमन्यस्ये, स्था० ५ गा०
२ उ० ।

दोमामिय-दौर्भामिक-न० । हिमालपरिणामस्येति दौर्भामिकम् ।
मासद्वयपरिमाणे, नि० चू० २० उ० ।

दोमासियपरिमा-दौर्भामिकप्रतिमा-स्त्री० । मामद्वयप्रतिमा-
निर्वाह्ये साधुप्रतिज्ञाविशेषे, तत्र हि हं मासं यावद् द्वे द-
त्ता भक्तस्य, द्वे एव च पानकस्य । औ० ।

दोमिलि-दोमिली-स्त्री० । ब्राह्म्या लिपेक्षस्यविधाने, प्रज्ञा० १
पद ।

दोर-दोर-स्त्री० । सूत्रद्वयके, रज्जौ, आ० म० १ अ० २ खण्ड,
फटिसूत्रे, दे० ना० ५ वर्ग ३८ गाथा ।

दोरज-दौर्जाग्य-न० । राज्यद्वयभावे, स्था० ३ गा० १ उ० ।

दोव-दोव-पुं० । अनार्यभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

दोवारिय-दौर्वारिक-पुं० । प्रतीहारे द्वारपालके, भ० ६ श०
५ उ० । नि० चू० । ज्ञा० । रा० । "दोवारिजा तु दारिद्रा दो-
वारिया दारं चैव (अन्तःपुरस्य) जेतुं मिलेति ।" नि०
चू० ६ उ० । औ० ।

दोवारियभक्त-दौर्वारिकभक्त-न० । द्वारपालस्य हनवृत्तेऽज-
रापङ्कलाऽऽदेः पेटकाऽऽदिभक्ते, नि० चू० ६ उ० ।

दोविह-द्विविध-त्रि० । द्विविध एव द्विविध्यम् । द्विःप्रका-
रे, उक्त० २ अ० ।

दोवेष्टी-देशी-सायं भोजने, दे० ना० ५ वर्ग ५० गाथा ।

दोम-दोप-पुं० । मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगेषु, सूत्र० १
श्रु० ११ अ० । प्रदत्त० । मन्त्रे, भ० ३ अधि० । चौर्याऽऽदिके, अ-
न्त० ३ वर्ग० ८ अ० । आत्मनः परम्य वा दूषणे, भ० १२ श०
५ उ० । मालिन्धकारिचेष्टाशाम्, तं० । कालक्षोषो दुर्मिज्ञाऽदिः,
लेजदोषः संवमाननुगुणत्वाऽऽदिः, द्रव्यदोषो भक्ताऽऽदिना हा-
रीराननुकूलता, जावदोषो ग्लानत्वज्ञानाऽऽदिहास्यादिः । पञ्चा०
१७ विच० ।

द्वेष-द्विषत्यनेनेति द्वेषः । द्वेषवेदनीये कर्मणि, बह्वक्षेपणं द्वेषः ।
वेदनीयकर्मणाऽऽपादिने जाये, अप्रीतिपरिणामे, पं० सू० १ सूत्र० ।
"एमे दोसे ।" स्था० १ गा० । आव० । औ० । आ० चू० । भ० ।
आ० म० । सूत्र० । ज्ञा० । ति० । नि० चू० । कल्प० । प्रव० । उप-
शमत्यागाऽऽत्मके, विकारे, उक्त० ६ अ० । परद्वेषाध्यवसाये,
आनु० । दुःखाभिज्ञस्य तदनुस्मृतिपूर्वकविगर्हणे, द्वा० २५ द्वा० ।
स्वपराऽऽत्मनोर्याधारूपे, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । क्रोधमानकपा-
याऽऽत्मके, ग० २ आध० । स्था० । "दोसे दुविहे पक्षत्ते । तं
जहा-कोहे य, माणे य ।" प्रज्ञा० २३ पद ।

अथ दोपस्य द्वेषस्य वा व्याख्यामाह-

दूषंति तेण तस्मि व, दूषणमह देसणं व देसो वि ।
देसो च सो चउत्ता, दब्बे कम्मेयरविजिन्ने ॥ १९६६ ॥

"दुप" वैकृत्ये, दुप्यग्नि विकृति भजन्ति तेन तस्मिन् वा
प्राणिन इति दोषः, दूषणं वा दोषः, इति स्वयमेव द्रष्टव्यम् ।
अथवा "द्विष" अप्रीतौ, द्विषन्ति अप्रीति भजन्ति तेन तस्मिन्
वा प्राणिन इति द्वेषः, द्वेषणं वा द्वेषः । इत्यपि स्वयमेव दृश्यम् ।
कुतः पुनरिदं दृश्यते इत्याह- (अहं देसणं व देसो चि) अथवा
द्वेषणं द्वेष इति भावसाधनपक्षोपन्यासादनन्तराक्तः स्वयमेव
दृश्यते । (देसो व सो चउत्ता चि) ल ख द्वेपो, वाशब्दाद् दो-
षो वा, नामाऽदिभेदाच्चतुर्धा द्रष्टव्यः । तत्र क्रमव्यशरीरव्य-
तिरिक्ते द्वये विचार्य (कर्मवरधभिन्नो चि) कर्मद्रव्यदो-
षः, नो, कर्मद्रव्यदोषश्च भवतीत्यर्थः ॥ १९६६ ॥

अस्य च द्विविधस्यापि स्वरूपमाह-

जुग्गा वद्धा वज्जं-तगा य पत्ता उदीरणावधियं ।
अहं कम्मदब्बदोसो, इयरो छुट्ठवणाईओ ॥ १९६७ ॥
पूर्ववच्चतुर्विधाः पुनलाः कर्मद्रव्यदोषः, नो, कर्मद्रव्यदो-
षन्तु छुट्ठवणाऽऽदिमिति ॥ २६६७ ॥

ज्ञावदोषं भावद्वेषं वा प्राऽऽह-

जं दोमवेयणिज्जं, समुइणं एम भावओ दोसो ।
वत्थुविकिडस्महावा-ऽानत्तयमप्पीडल्लिगो वा ॥ १९६८ ॥
यहोपवेदनीयं द्वेषवेदनीयं वा कर्म समुदीरणमुदयपातमेव
ज्ञावदोषो ज्ञावद्वेषो वा । अयं च स्वभावस्थस्य वस्तुनः शरी-
रदेशाऽऽदेर्विकृतिस्वभावः कार्ये कारणोपचाराद् प्रकृत्यन्वया-
भावरूपः । तत्र ज्ञावदोषोऽन्तर्गत्तल्लिङ्गोऽनप्रदुष्टवणाऽऽदि-
कार्यगम्यः । भावद्वेषस्तदप्रीतिलिङ्ग इति ॥ २६६८ ॥

अत्र च क्रोधमानयोः कोऽपि मिश्रपरिणामोऽप्रीतिजानिस्ता-
मान्यतः संप्रहमतेन द्वेषः, मायालोभौ तु प्रीतिजातिसामान्य-
तः, न एव रागमिच्छतोति दर्शयन्नाह-

कोहं माणं वाऽरीड, जाईओ वेड संगहो दोसं ।
मायाहोभे य म पी-इजाइसामन्नओ रागं ॥ १९६९ ॥
गतार्था ॥ २६६९ ॥

व्यवहारनयमाधित्याऽऽह-

मायं पि दोममिच्छइ, ववहारो जं परोवघायाय ।
नाओवादाणं चिय, मुच्छा लोचो चि तो रागो ॥ १९७० ॥

न केवलं क्रोधमानौ, किन्तु मायामपि द्वेषमिच्छति व्यवहार-
नयो, वरुमादियमपि परोपघाताय परवञ्चनायैव विधीयते । त-
तो माया द्वेषः, परोपघातहेतुत्वात्, क्रोधमानवदिति । न्यायेन
नीत्या मायामन्तरेणोपादीयते उपाय्यत इति न्यायोपादानं, त-
स्मिन् न्यायोपादानेऽपि विस्ते यतो मूर्च्छा भवति, ततस्तदात्मको
लोभो रागः । अन्यायोपासे तु विस्ते मायाऽऽदिकपायसंभवेन
द्वेष एव स्यादिति न्यायोपादानविशेषणमिति भावः ॥ २६७० ॥

नृजुसूत्रमाह-

उज्जुसुयमयं कोहो, दोसो सेसाणमयमणेगंतो ।
रागो चि व दोसो चि व, परिणामवसेण व वसेओ ॥ १९७१ ॥

ऋजुसूत्रनयस्येदं मतम्-क्रोधः प्रथमकषायो द्वेषः, अग्रीत्यात्म-
कथाच्छेषाणां तु मानमायाज्ञोजानां रागद्वेषत्वविचारं प्रत्येतत्
तस्य मतम्; किमित्याह-अनेकान्तोऽनिश्चयः । एतदेव व्याचष्टे-
शेषे मानाऽऽदिकषायत्रयवर्गो कोऽपि रागः, कोऽपि वा द्वेषः,
इत्ययं परिणामवशेनैवावसेयो निश्चयो नान्यथेति ॥२६७१॥

कुत इत्याह-

संपयगाहिं चि नओ, न उवओगदुगमेगकालम्पि ।

अप्पीऽपीऽमेतो-वओगओ तं तहा दिसइ ॥ २६७२ ॥

यतः साम्प्रतग्राही वर्तमानैकक्षणवस्तुग्राही तकोऽसौ ऋ-
जुसूत्रः, ततः क्रोधमानौ द्वेषो, मायालोभौ तु राग इत्येवम-
सौ न मन्यते, मानाऽऽदिकणकाले क्रोधाऽऽदिकणाभावात्,
तदभावश्च तयोः क्रमभावित्वात्, प्राक्तनस्य चोत्पत्त्यनन्तर-
मेव विनाशादिति । स एव च मानो द्वेषो जवति, कदा ?,
परगुणेषु यो द्वेषोऽप्रीतिस्तदुपयोगे तदध्यवसायपरिणतिकाल-
त इत्यर्थः । अस्तु वा क्रोधमानाऽऽदीनां समकालभाविता,
तथाऽप्युपयोगद्वयमसावेककालं न मन्त्य इति कथं मिश्रकम्-
यद्वयोपगाद् द्वेषो रागो वा स्यात् ? । एतदेवाऽऽह-(न च-
ओगदुगमेगकालम्पि चि) न च कषायत्रयोपयोगमेककाल-
मसौ मन्यते, येन क्रोधमानौ, द्वेषो, मायालोभौ तु रागः
स्यादिति । तर्हि किमसौ मन्यते ?, इत्याह-(अप्पीऽप्यादि)
अप्रीतिप्रीतिमात्रोपयोगतस्तं तं मानाऽऽदिकषायं तथा तथा-
व्यपदिशति ॥ २६७२ ॥

एतदेव जावयति-

माणो रागो चि मओ, साहंकारोवओगकालम्पि ।

सो चेय होइ दोसो, परगुणदोसोवओगम्पि ॥ २६७३ ॥

माया लोभो चैवं, परोवघाओवओगओ दोसो ।

मुच्छोवओगकाले, रागोऽभिस्संगजिगो चि ॥ २६७४ ॥

मानो राग इति ऋजुसूत्रस्य सम्मतः । क ? , साहंकारोप-
योगकाले-स्वस्मिन्नात्मन्यहोऽहं नमो मह्यमित्येवं योऽसावह-
ङ्कारो निजगुणेषु बहुमानोऽभिष्वङ्गस्तदुपयोगकाले तदुपयो-
गसमये इत्यर्थः, (स एव च मानो द्वेषो जवति, कदा ?,
परगुणेषु यो द्वेषोऽप्रीतिस्तदुपयोगे तदध्यवसायपरिणतिकाल-
म इत्यर्थः) एवं परोपघाताय व्याप्रियमाणौ मायालोभौ
द्वेषः, स्वशरीरस्वधनस्वजनाऽऽदिषु मूर्खोपयोगकाले तु तवेव
रागः । कुतः ?, इत्याह-अभिष्वङ्गल्लिङ्ग इति कुत्वा । अभिष्वङ्गो
हि रागो, यइच स्वशरीराऽऽदिषु मूर्खोपयोगः, स व्यक्तोऽभिष्वङ्ग
इति युक्तमस्य रागत्वमिति भावः ॥ २६७३ ॥ २६७४ ॥

अथ शब्दाऽऽदिनयत्रयमनमाह-

सहाइमयं माणे, मायाए चिय गुणोवगाराय ।

उवओगो लोभो चिय, अओ स तत्येव अवरुच्छो ॥ २६७५ ॥

संससा कोहो वि य, परोवघायमइय चि तो दोसो ।

तद्वक्खणो य लोभो, अह मुच्छा केवलो रागो ॥ २६७६ ॥

मुच्छाणुरंजणं वा, रागो संदूमणं ति तो दोसो ।

सहस्स व भययेयं, इयरे एकेकठियपक्खा ॥ २६७७ ॥

शब्दाऽऽदिनयानामिदं मतं, माने मायायां च स्वगुणोपकाराय
आत्मन उपकाराय व्याप्रियमाणायां य उपयोगः स लोभ एव,

यतः स स्वगुणोपकारोपयोगः स्वात्मनि मूर्खोऽऽत्मकत्वात् त-
त्रैव लोभेऽवरोद्धोऽन्तर्भूतः । तथा च सति स मानमाययोः स्व-
गुणोपकारोपयोगः स्वाऽऽत्मनि मूर्खोऽऽत्मकत्वाद्धोत्र इव राग
इत्यभिप्रायः । शेषास्तु परोपघातोपयोगरूपा मानमाययोरंशाः
क्रोधश्च सर्वः, एते सर्वे परोपघातमयास्ततो द्वेष इति मन्त-
व्याः । न केवलमेते तथा लोभोऽपि द्वेषः । किं सर्वः ? , नेत्याह-
यतस्तल्लक्षणः परोपघातोपयोगरूपः । अथ परानुपघातोपयोग-
रूपो मूर्खोपयोगाऽऽत्मको लोभः पृच्छयते, तत्राऽऽह--केवलो राग
एवासाविति । अथवा किं बहुनोक्तेन ?, संक्षिप्य ब्रूमः । किमि-
त्याह-(मुच्छेत्यादि) इह सर्वेष्वपि क्रोधव्यतिरिक्तेषु मानमाया-
लोभकषायेषु यन्मूर्खोऽऽत्मकमनुरञ्जनं यः कश्चिन्मूर्खोपयोग
इत्यर्थः । स रागो मन्तव्यः । अथ संदूपणमप्रीत्युपयोगस्ततोऽ-
सौ द्वेषो ज्ञातव्यः । शब्दनयस्येयं भजना विकल्पना । वाश-
ब्दात् ऋजुसूत्रस्य च । शेषौ तु संग्रहव्यवहारनयौ, नैगमस्यान-
योरेवान्तर्भावादकैकस्थितपक्षौ-एकैकः स्थितो नियमितः पक्षौ
ययोस्तावेकैकस्थितपक्षौ । तथाहि-संग्रहनयः क्रोधमानौ
द्वेषमेवेच्छन्ति, मायालोभौ तु रागम् । व्यवहारनयोऽपि लोभं
रागमेव मन्यते, शेषकषायत्रयं तु द्वेषमेवेति । अतः शब्दाऽऽदि-
नया भजनाऽप्युपगमपरत्वादेकैकस्थितपक्षत्वादिभ्यां तादृश्यां
जिज्ञा इति । तदेवं व्याख्यातौ रागद्वेषौ ॥ २६७५ ॥ २६७६ ॥
॥ २६७७ ॥ विंश० । "दस दोसे पण्णत्ते । तं जहा-तज्जाय-
दोसे मइभंगदोसे पसत्थारदोसे परिहरणदोसे सल्लक्खण-
कारणहेचदोसे संकामणंनिग्गहवत्थू दोसे । " स्था० १० द्वा०।
(व्याख्या तत्तच्छब्दोपरि)

द्वेषे उदाहरणम्-

"लोकेन बहुना सार्द्धं, नाया धर्मस्सिन् मुनिम् ।

गङ्गामुत्तारयामास, नन्दनामकनायिकः ॥ १ ॥

लोकाऽगादातरं दृष्ट्वा, मुनिस्तेन धृतः पुनः ।

भिक्षावेला व्यतिक्रान्ता, स तथाऽप्यमुच्यत तम् ॥ २ ॥

अमुच्यमानो कष्टः सः, मुनिर्दृग्विपन्नविश्रमः ।

आलोक्य क्रूरया दृष्ट्वा, तमधाक्षीत् पद्मालवत् ॥ ३ ॥

कापि ग्रामे सभायां सोऽभवद् मृत्वा गृहोलकः ।

सोऽपि साधुर्गनस्तत्रा-विशद्वोक्तुं च तां सभाम् ॥ ४ ॥

गृहोलकोऽपि तं दृष्ट्वा, कोपेनाभूज्ज्वलन्निव ।

भुञ्जानस्य मुनेरुद्धं, चिक्षेप पावकं ततः ॥ ५ ॥

स मुनिर्यत्र यत्राऽऽस्ते, तत्र तत्र तथैव सः ।

मुनिर्ज्ञात्वा स एवायं, नन्द इत्यदहस्तथा ॥ ६ ॥

गङ्गा विशति पाथोधि, वर्षे वर्षे पराध्वना ।

वाहस्तत्र चिरत्यक्तो, मृतगङ्गेति कथ्यते ॥ ७ ॥

हंसोऽचून्मृतगङ्गायां, स नन्दाऽऽत्मा गृहोलकः ।

कर्मधर्मसमायोगात्, सार्धेन सममन्यदा ॥ ८ ॥

साधुः संचरमाणः स, महात्मा तेन वर्त्मना ।

माघमासे वसंस्तत्र, हंसस्तं प्रेक्ष्य सोऽकुपत् ॥ ९ ॥

पक्षौ भृत्वाऽथ नारेण, शीकरैरशिशन्मुनिम् ।

दग्धस्तत्रापि मृत्वा स, सिंहोऽचूदञ्जनाऽचले ॥ १० ॥

सोऽगात्तत्रापि सार्धेन, सिंहस्तं कथितोऽभ्यगात् ।

दग्धस्तेन तथैवासौ, वाराणस्यामभूद्वृद्धः ॥ ११ ॥

सोऽपि तत्र गतः साधु-दृष्ट्वा तं वटुरीर्यथा ।

जघान लेपुभिर्दृष्टं, मत्वा तमपि सोऽदहत् ॥ १२ ॥

अकामनिजरायोगा-द्राजा तत्रैव सोऽभवत् ।

जातीः समार नन्दाऽऽद्या-स्तनो दृश्यो भयदुनः ॥१३॥
 कथञ्चिद्यदि जाने तं, क्रमयाम्यधुनाऽपि तत् ।
 तदज्ञानोपायनूनां, समस्यां स व्यधादिमाम् ॥१४॥
 गङ्गायां नाविको नन्दः, सभायां च गृहलोकः ।
 मृतगङ्गाते हंसः, सिद्धश्चाञ्जनपर्वते ॥१५॥
 वटुर्वाणसीपुर्यां, राजा तत्रैव चाभवत् ।
 य पनां पुरयेतास्य, राउयार्थं वितराम्यहम् ॥१६॥
 पठन्ति तत्र सर्वेऽपि, समस्यां तामिमां जनाः ।
 विहरन् सोऽपि तत्रैवा-ऽऽगत्याऽऽरामे मुनिः स्थितः ॥१७॥
 तां चाऽऽरामिकपठितां, धुन्वा साधुरपूरयत् ।
 यत्रेयां घातको यश्च, सोऽप्यत्रैव समागतः ॥१८॥
 अथीत्याऽऽरामिकस्तां स, पठति स्म नृपाप्रतः ।
 राजा मुमुर्धं तत् श्रुत्वा, जन्तुरारामिक जनाः ॥१९॥
 सोऽवदन्न मयाऽपूरि, स्वस्यो राजा जगाद तम् ।
 केनेयं पूरिता ब्रूहि, स साऽऽहोऽऽगन्तुकसाधुना ॥२०॥
 नृपस्तत्र नराद् प्रेषित, लुप्रसन्नः स चेन्मयि ।
 तदेत्य त्वत्पटोपान्तं, नमामि क्रमयामि च ॥२१॥
 अनुज्ञातोऽप्येत्य मया, आहोऽभूदज्ञानाधुनेः ।
 अथाऽऽलोच्य प्रतिक्रांतो, निर्द्वैति साधुरप्यगात् ॥२२॥"
 आ० क० ।

(रागस्य रूपस्य च हेतवः " चरणविहि " शब्दे तृतीयमाने
 ११२८ पृष्ठे दर्शिताः) अथैकोपे च । दे० ना० ५ वर्ग ५१ गाथा ।

दोसं ज्ञान-द्वेषध्यान-न० । अतीतिमात्रं परद्रोहाध्यवसायो वा
 द्वेषः, तस्य ध्यानं, मनुदेवपिङ्गलाऽऽद्योरिव धर्मकचिनाविकल-
 न्दयोरिव वंशोत्पत्तौ वीरकंदवस्येव वा दुर्ध्याने, आतु० ।

दोसउरिया-दोपोरिका-स्त्री० । ब्राह्मीलेख्यविधाने, स० १७
 सम० ।

दोसकिरिया-द्वेषक्रिया-स्त्री० । द्वेषजन्यक्रियाभेदे, आ० चू०
 ४ म० ।

दोसणिग्यायणाविणय-दोपनिर्घातनाविनय-पुं० । क्रुद्धाऽऽदेः
 क्रोधाऽऽद्यपनयनाऽऽत्मके विनयभेदे, दशा० ।

से किं तं दोसनिग्यायणाविणय ? दोसनिग्यायणाविणय
 चञ्चल्विद्वे पमात्ते । तं जहा-कुण्डस्स कोहं विणयता जवति,
 कुट्टस्स दोसं गेहिना जवति, कंखियस्स कंखं छिदिता
 जवति, आयासुप्पणिधिते यावि जवति । से तं दोसनि-
 ग्यायणाविणय ॥

साम्प्रतं दोपनिर्घातनार्थं पिपुच्छिपुरिदमाह-" से किं तं "
 द्रव्यादि प्रश्नसूत्रं कण्ठ्यम् । गुरुराह-दोपनिर्घातनाविनयस्तु-
 विधस्तुःप्रकारः प्रकृतः । तथा- (कुट्टस्सेति) कुट्टस्य कोपं
 विनयिता भवति १, दुष्टस्य दोषं निगृहीता भवति २, का-
 ह्मितस्य काङ्क्षान्युच्छेदयिता भवति ३, आत्मसुप्रणिधित-
 श्चापि भवति ४ । तत्र कुट्टस्य किञ्चिन्निमित्तमासाद्योदीर्घ-
 क्रोधं मृदुलक्षणं मृदुवचनाऽऽदिभिर्विनयिता अनेता भवति ।
 क्रोधपरित्यागवृत्तमाचारं वा शिकयिता भवति १, दुष्टस्य
 कपायविषयपरिणामवन्नः, अहंकाराद्विषय वा आचारजाव-
 श्यो विनयिता भवति । अथ वा दोषोपनेता जवति २ । (कं-

वित ति) काङ्क्षिनो नाम ज्ञापनपरसमयपाखण्डमतप-
 रिज्ञानान्यद्वस्तुदर्शनमसुपज्ञानिलापस्य काङ्क्षां तत्प्राप्तिरू-
 पां व्युच्छेदयिता तदज्ञिज्ञापं विनयिता भवति, प्रापयिता इ-
 त्यर्थः ३ । वस्तुवत्तरदर्शनात् तदज्ञिज्ञापोपनेता वा भवति
 ४ । कंखं च-" संयुक्तमेवं तु भवे गणितं, जं कंखियाणं पवि-
 णं कंखं । " इति । (आय ति) आत्मसुप्रणिधितः,
 कथं संजयतीति चेत् ? । उच्यते-यदा स्वयमेनेष्वनन्तरोक्ते-
 पु न प्रवर्त्तते, तदा स सुप्रणिधित उच्यते । प्रणिधानं वा
 प्रणिधिः, शोभना निधिः सुप्रणिधिः, तद्वाञ्छापि भवति । आ-
 कारान्तत्वं प्राकृतत्वात् । " सेतं " इति व्यक्तम् । दशा० ५
 अ० । व० ।

दोसणिज्जंत-देशी-चन्दे, दे० ना० ५ वर्ग ५१ गाथा ।

दोसणिस्मिय-द्वेषनिःसृत-न० । द्वेषे निःसृतं मत्सरिणां गुणव-
 त्पपि निर्गुणोऽयमस्यादिरूपे मृषावादे, दशा० १० डा० ।

दोसदोसि-दोमदोशिन्-त्रि० । दोपस्य स्वरूपतो वेत्तारि, आचा०
 १ शु० ३ अ० ४ उ० ।

दोमपनिघायविणय-दोपप्रतिघातविनय-पुं० । दोषाः क्रोधा-
 ऽऽद्यस्तेषां प्रतिघातो निर्घातना, स एव विनयो दोपप्रतिघात-
 विनयः । दोपनिर्घातनाविनयं, प्रथ० ६६ चार ।

दोसदियारणा-दोपप्रतिचारणा-पुं० । दोपनिषेधे, पञ्चा०
 १६ वि० ।

दोसपनिवारणाय-दोपप्रतिकारज्ञान-पुं० । रोगचिकित्सोदा-
 हरणे, पञ्चा० १९ वि० ।

दोसपनिसेह-दोपप्रतिषेध-पुं० । निर्दोषनायाम्, पञ्चा० १३
 वि० ।

दोसबंधण-द्वेषबन्धन-न० । द्विषत्यनेनेति वा द्वेषः, द्वेष ए-
 व बन्धनं द्वेषबन्धनम् । द्वेषबन्धने, आ० चू० ४ म० । द्वेष-
 मोहनीयसंबन्धे च । प्रज्ञा० २ पद ।

दोसरहिय-दोपरहित-पुं० । दोषा रोगाऽऽदयः, तैः रहितः ।
 रोगाऽऽदिरहिते, सू० प्र० २० पाहु० ।

दोसव-दोपवत्-त्रि० । दोपयुक्ते, पञ्चा० ८ वि० ।

दोसवत्तिया-द्वेषप्रत्यया-स्त्री० । अतीतिकारकायां क्रियायाम्,
 आव० ४ अ० । सा दुविहा पसुत्ता-कोहणित्तिसया य. माणणि-
 म्भिसया । कोहणित्तिसया अप्पणाकुप्पह, परस्स कोहं उप्पा-
 प्पह । माणणित्तिसया सयं मउज्जति, परस्स वा माणं उप्पापद । "
 आव० ४ अ० । मूर्तनेदे, दशा० १ डा० ४ उ० । क्रियाभेदे,
 आ० चू० ४ अ० ।

दोससयगगरी-दोपशतगर्गरी-स्त्री० । दोषाः परस्परकलह-
 मत्सरगालिप्रदानमर्मोद्घाटनकलहप्रदानजल्पनज्ञापप्रदानस्व-
 परप्राणाघातविन्तनादयस्तेषां शतानि तेषां गर्गरीका भा-
 जनविशेषः । दोपशतभूनायां कुञ्चयाम्, तं० ।

दोसा-स्त्री० । ब्राह्मीलेख्यविधाने, प्रज्ञा० १ पद ।

दोसणिअ-देशी-निर्मल्लीकृते, दे० ना० ५ वर्ग ५१ गाथा ।

दोसारण-देशी-कोपे, दे० ना० ५ वर्ग ५१ गाथा ।

दोसिणा-ज्योत्स्ना-स्त्री० । चन्द्रलेश्यायाम्, चं० प्र० ।

ज्योत्स्नावृक्षणम्-

ता कंहं ते दोसिणालक्षणे आहिता ति वदेज्जा । ता दोसिणा ति अ चंद्रेणसा ति अ । दोमिणा ति य किअट्टे, किंलक्षणे । ता एगट्टे एगलक्षणे आहिता । मूलेस्सा ति य आयावे ति य किअट्टे किंलक्षणे । ता एगट्टे एगलक्षणे । ता आया ति य अंधकारे ति य किअट्टे किंलक्षणे । ता एगट्टे एगलक्षणे ।

कथं ज्योत्स्नालक्षणमाख्यातमिति ? एतदेवंरूपमेव प्रश्नसूत्रमाह- (ता कंहं ते इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, कथं केन प्रकारेण, भगवन् ! त्वया ज्योत्स्नालक्षणमाख्यातमिति वदेत् ? एवं सामान्यतः पुद्धा विवक्षितप्रवृत्त्यर्थप्रकटनाय विशेषप्रश्नं करो-नि (ता चंद्रेस्सा इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । चन्द्रलेश्या इति ज्योत्स्ना इति । अनयोः पदयोः । अथवा ज्योत्स्ना इति चन्द्रलेश्या इत्यनयोः पदयोरिहाकारणामानुपूर्वीभेदेनार्थभेदो दृश्ये, यथा वदनं न दव इति पदानाम् । अपि चानुपूर्वीभेददर्शनादर्थभेददर्शनं यथा पुत्रस्य गुहः, गुहोः पुत्र इतिवत् । इहापि कदाचिदानुपूर्वीभेदादर्थभेदो भविष्यतीत्याशङ्कावशात् चन्द्रलेश्या इति ज्योत्स्ना इत्युक्त्वा, ज्योत्स्ना इति लेश्या इत्युक्तम् । अनयोः पदयोरानुपूर्व्याऽनानुपूर्व्या व्यवस्थितयोः कोऽर्थः, किं परस्परं निम्ने, उताभिन्ने इति ? स च किंलक्षणः किंस्वरूपः, लक्ष्यते तदन्यव्यवच्छेदेन ज्ञायते येन लक्षणमसाधारणं स्वरूपं यस्य स तथा । एवं प्रश्ने कृते भगवानाह- (ता एगट्टे एगलक्षणे इति) 'ता' इति पूर्ववत् । चन्द्रलेश्या इति ज्योत्स्ना इत्यनयोः पदयोः आनुपूर्व्या अनानुपूर्व्या वा व्यवस्थितयोरेक एवानिन्न एवार्थः । य एव एकस्य पदस्य वाच्योऽर्थः, स एव द्वितीयस्यापीति भावः । (एगलक्षणे इति) एकमभिन्नमसाधारणं लक्षणं यस्य स तथा । किनुकं भवति ?-यदेव चन्द्रलेश्या इत्यनेन पदेन चान्यस्य साधारणं स्वरूपं प्रतीयते तदेव ज्योत्स्ना इत्यनेनाऽपि पदेन, यदेव च ज्योत्स्ना इत्यनेन पदेन तदेव चन्द्रलेश्या इत्यनेनाऽपि पदेन-ति । एवम्-आतप इति सूर्यलेश्या इति । तथाऽन्धकार इति आया इति । अथवा-ह्या इति अन्धकार इति । एतेषु पदेषु विषये प्रश्ननिर्वचनसूत्राणि भावनीयानि । चं० प्र० २० पाहु० ।

ज्योत्स्नावृद्धिहानी-

ता कता ते दोसिणा वडू आहिता ति वदेज्जा । ता दोसिणापक्षेणं दोसिणा वडू आहिता ति वदेज्जा । ता कंहं ते दोसिणापक्षे दोसिणा वडू आहिता ति वदेज्जा । ता अंधकारपक्षातो दोमिणे पक्षे दोमिणा वडू आहिता ति वदेज्जा । ता कंहं ते अंधकारपक्षातो दोसिणा वडू आहिता ति वदेज्जा । ता अंधकारपक्षातो एं दोसिणापक्षं अपमाणे चंदे चत्तारि वायाले मुहुत्तसते आयालीसं च वावडि-भागे मुहुत्तस जाइ चंदे विरज्जति, तं जहा-पदमाते पदमजागं जाव पखरसीते पखरसं भागं । एवं खलु अंधकारपक्षातो दोसिणापक्षे दोसिणा वडू आहिता ति वदेज्जा । ता केवति-ता णं दोसिणापक्षे दोमिणा आहिता ति वदेज्जा । ता परिचा

असंखेज्जा भागा । ता कता ते अंधकारे वडू आहिता ति वदेज्जा । ता अंधकारे पक्षे अंधकारे वडू आहिता ति वदेज्जा । ता कंहं ते अंधकारे पक्षे अंधकारे वडू आहिता ति वदेज्जा । ता दोसिणापक्षातो णं अंधकारपक्षे अंधकारे वडू आहिता ति वदेज्जा । ता कंहं ते दोसिणापक्षातो अंधकारे वडू आहिता ति वदेज्जा । ता दोसिणापक्षातो एं अंधकारपक्षं अपमाणे चंदे चत्तारि वायाले मुहुत्तसते आयालीसं च वावडिभागे मुहुत्तस जाइ चंदे रज्जति, तं जहा-पदमाते पदमजागं जाव पखरसीते पखरसं भागं । एवं खलु दोसिणापक्षातो अंधकारपक्षे अंधकारे वडू आहिता ति वदेज्जा । ता केवति एं अंधकारपक्षे अंधकारे आहिता ति वदेज्जा । ता परिचा असंखेज्जा जागा ।

(ता कता ते दोसिणा इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । कदा कस्मिन् काले भगवन् ! ते त्वया ज्योत्स्ना प्रभृता आख्याता इति वदेत् ? । भगवानाह- (ता दोसिणमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, ज्योत्स्नापक्षे ज्योत्स्ना वडू आख्याता इति वदेत् ? । (ता कंहं ते इत्यादि) 'ता' इति प्राग्वत् । कथं केन प्रकारेण भगवन् ! त्वया ज्योत्स्नापक्षे ज्योत्स्ना वडू आख्याता इति वदेत् ? । भगवानाह- (ता अंधकारे) इत्यादि सुगमम् । " ता कंहं ते " इत्यादि प्रश्नसूत्रं निगदसिद्धम् । निर्वचनमाह- (ता अंधकारपक्षातो इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । अन्धकारपक्षात् ज्योत्स्नापक्षमयमानश्चन्द्रमाश्चत्वारि मुहूर्तशतानि द्वाचत्वारिंशानि द्विचत्वारिंशदधिकानि पदचत्वारिंशतं च द्वापष्टिभागान् मुहूर्तस्य यावत् ज्योत्स्ना निरन्तरं प्रवर्द्धते । तथा चाह यानि यावत् चन्द्रो विरज्यते शनैः शनैः राहुविमानेनाऽऽवृत्तस्वरूपो भवति, मुहूर्तसंख्यागणिते भावना प्राग्वत् कर्तव्या । कथमनावृत्तो जघतीत्याह । तद्यथा-प्रथमायां प्रतिपल्लवणायां तिथौ प्रथमपञ्चदशपष्टिभागसंक्रमागतचतुष्टयप्रमाणं यावदनावृत्तो भवति, द्वितीयस्यां तिथौ द्वितीयं प्रागं यावत् । एवं तावत् द्रष्टव्यं यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशमपि भागं यावदनावृत्तो भवति, सर्वाऽऽत्मना राहुविमानेनाऽऽवृत्तो भवतीति भावः । उपसंहारमाह- (एवं खलु इत्यादि) तत एवमुक्तेन प्रकारेण खलु निश्चितमन्धकारपक्षात् ज्योत्स्ना बहुतराऽऽख्याता इति वदेत् । इयमत्र भावना-इह शुक्लपक्षे यथा प्रतिपत्प्रथमकृणादारभ्य प्रतिमुहूर्तं यावन्मात्रं शनैः शनैः चन्द्रः प्रकटो भवति, तथा अन्धकारपक्षे प्रतिपत्प्रथमकृणादारभ्य प्रतिमुहूर्तं तावन्मात्रं शनैः २ चन्द्र आवृत्त उपजायते । तत एवं सति यावत्त्येवान्धकारपक्षे ज्योत्स्ना तानत्येव शुक्लपक्षे, या पञ्चदश्यां ज्योत्स्ना साऽन्धकारपक्षादधिकेति । अन्धकारपक्षात् शुक्लपक्षे ज्योत्स्ना प्रभृता आख्यातेति । (ता कंहं ते-इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत् । कियती ज्योत्स्नापक्षे ज्योत्स्ना आख्याता इति वदेत् ? । भगवानाह-परीताः परिमिता असंख्येया भागा निर्विभागा भागाः । एवमन्धकारसूत्राण्यनुक्तानुसारेण ज्ञावनीयानि, नवरमन्धकारपक्षे अमावास्यायां योऽन्धकारः स ज्योत्स्नापक्षादधिक इति ज्योत्स्नापक्षादन्धकारपक्षे अन्धकारपक्षप्रभृत आख्यात इति । चं० प्र० २० पाहु० । सू० प्र० ।

दोसिणाभा-उयोत्सनाभा-स्त्री० । उयोतिपेन्त्यस्य चन्द्रस्याप्रम-
हिष्याम्, स्था० ४ ता० १ उ० । जं० । सू० प्र० । जी० ।
दोसिणी-देशी-उयोत्सनायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ५० गाथा ।
दोमिय-दौषिक-त्रि० । दूष्यं परमस्येति दौषिकः । दूषककय-
विकयकारिणि, अनु० । ह्य० ।
दोसियम्-दोपात्र-न० । रात्रिपर्युपितेभ्यः, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।
दोह-छोह-पुं० । अनिष्टचिन्तने, अष्ट० २१ अष्ट० ।
दोह-पुं० । दुह-कर्मणि घञ् । दुग्धे, 'सन्दोहश्चाष्टमेऽहानि' इति
स्मृतिः । आधारे घञ् । दोहनपात्रे, भावे धञ् । दोहने, वाच० ।
दोहट्टि-दोहट्टि-पुं० । स्वनामख्याते ग्रामे, " दोहट्टिवसतिवा-
से, श्रापुश्रीजानकस्य दानरुचेः । तदुपपत्त्याद्भादपरं, च आवि-
काया वसुध्वयाः ॥ १ ॥ " जीवा० ३६ अधि० ।
दोहणवान्-गु-दोहनपाटन-न० । यत्र ग्रामिका गाः दोग्धि ।
गोदोहनस्थाने, नि० चू० २ उ० ।
दोहणहार-देशी-जलहारिण्याम्, पारिहारिण्यां च । दे० ना०
५ वर्ग ५६ गाथा ।
दोहणी-देशी-पङ्के, दे० ना० ५ वर्ग ४८ गाथा ।
दोहण-दौहद-पुं० । गर्भप्रभावोद्भूतेऽन्तर्वर्त्तनीफलाऽऽदावभि-
लाषविशेषे, कल्प १ अधि० ४ कृण । सूत्र० । वो० । " प्रदीपि
दोहदे हः " ॥ ८ । १ । २२१ ॥ इति दस्य जः । ' दोहणोः '
प्रा० १ पाद ।

दोहा-द्विधा-अव्य० । द्विप्रकारे, " मोक्ष द्विधा कृगः " ॥ ८ ।
१ । ६७ ॥ द्विधाशब्दे कृगधानोः प्रयोगे इत आत्वं, चकारादुत्वं
च । ' दोहा किञ्जइ । दुहा किञ्जइ । दोहाइयं । दुहाइयं ' कृग
इति किम्- ' दिहागमं । ' कचित्कवयस्याऽपि- " दुहा वि सो
सुरयदूस्तथो । " प्रा० १ पाद ।
दोहासह-देशी-कटातटे, दे० ना० ५ वर्ग ५० गाथा ।
दोहूअ-देशी-ज्ञावे, दे० ना० ५ वर्ग ४६ गाथा ।
द्वक्क-जय-न० । " शीघ्राऽऽदीनां वहिल्लाऽऽदयः " ॥ ८ । ४ ।
४२२ ॥ इति सूत्रान्तरपठितप्रत्ययस्य ' द्वक्क ' इति सूत्रेण भयस्य
स्थाने रुक्काऽऽदेशः । " दिवेहिं विदत्तउं जाहि वढ संचि म ए-
कुवि प्रमु कोवि रुक्कउ सो पढइ जेण समप्पइ जम्मु " ॥ प्रा०
४ पाद ।
देहि-दपृ-न० । " शीघ्राऽऽदीनां वहिल्लाऽऽदयः " ॥ ८ । ४ । ४२२ ॥
इति सूत्रान्तरपठितदपृदेहिः इति सूत्रेण दपृ स्थाने देहि आ-
देशः । " पक्कमेकं जइ वि जो, णदिहरिस्तु दसव्वायरेण वो
वि देहि । जहि कहि चिराहो को सक्कइ संचरे विदह्नुनयणानेहि
पलुटाः । " प्रा० ४ पाद ।
द्वित्वर-द्वित्वर-पुं० । काकन्दीनगरीवास्तव्ये स्वनामख्याते गृ-
हपते, स च वीरान्तिके प्रमथय पोरुशयर्षपर्यायो विपुले पर्व-
ते सिक्क इत्यन्तदृशयां पष्ठवर्गस्य नष्टेभ्ययने सूचितम् ।
अन्तः ५ वर्ग ।

इति श्रीसौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-जट्टारक-

जैनश्वेताम्बराऽऽचार्यश्री १००८ श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वर-
विरचिते " अभिधानराजेन्द्रे " दकाराऽऽदिशब्द-
सङ्कलनं समाप्तम् ।

धकार

ध-ध-पुं० । धे-धा-वा डः । धर्मे, कुबेरे, ब्रह्मणि, गुह्ये, गुह्य-
के, प्रचरे, बहौ, वादे, देशभेदे, उपरिभागे, इन्द्रेभकुम्भे, ध-
न्वतरौ, ध्वनौ, विशेषे निनादे, शशिनि च । पण्डे, पारुष्ये,
धूतने, खड्गे, सामर्थ्ये, धने, धान्ये च । न० । आधारभूते, धा-
यके, भूते, ज्ञाते च । त्रि० ।

" धो विधाता धनं धर्मो, धो गुह्ये गुह्यके स्वरे ।

धश्च स्वाधारभूतेऽपि, बहौ वादे च धायके ॥

देशभेदे भूते भीते, धस्तथोपरि वर्त्तते ।

धं च पण्डे च पारुष्ये, ॥ " एका० ।

" धः पुंसीन्द्रेभकुम्भे स्याद्, धन्वतरि तथा ज्ञयोः ।

स्याद् ध्वनौ च विशेषे च, निनादशशिधातुषु ॥ ५० ॥

कहीवे तु धं धूतने च, खड्गसामर्थ्यदन्तिषु ।

धनधान्ये ॥ ५१ ॥ " एका० ।

धंखाहरण-ध्वाङ्कोदाहरण-न० । काकट्यान्ते, " धंखाहरणेण
विषेया । " ध्वाङ्कोदाहरणेन काकज्ञातेन । पञ्चा० १२ वि० ।

(तत्स्वरूपं 'गुरुकुलवास' शब्दे तु० जा० ए३ए पृष्ठे दर्शितम्)

धंग-देशी-भ्रमरार्थे, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

धंत-देशी-अतिशये, " धंतं पि दुर्गच्छी, न लभइ दुर्गं अ-
धेणुओ । " व्याख्या-(धंतं पि स्ति) देशीवचनत्वादतिशये-
नाऽपि दुग्धकाङ्क्षी, न लभने दुग्धमधेनोः सकाशादिति ।
हु० १ उ० ।

ध्वान्त-न० । ध्वन-क्तः । अन्धकारे, वाच० ।

ध्मात-त्रि० । ध्मा-क्तः । दग्धे, आ० म० १ अ० २ खएर । वि-
शे० । अग्निसम्पर्केण निर्मलीकृते, आ० म० १ अ० १ खएर ।
जी० । न० । रा० । अग्निना तापिते च । औ० । शब्दिदे, पि० ।
दीर्घव्वासेहेतुकशब्दयुक्ते च । वाच० । अग्निसंयोगे, जी० ३
प्रति० ४ उ० । जं० । ज्ञा० । ' ध्मा ' शब्दाग्निसंयोगयोरिति
वचनात् । आ० म० १ अ० २ खएर ।

धंतधोयकणगरुअगसरिस्पन्न-ध्मातधौतकनकरुचकसदृशप्रज-
त्रि० । ध्यातमग्निना तापितं धौतं जलेन क्लृप्तं यत्कनकं
तस्य यो रुचको घर्णस्तत्सदृशप्रभः । गौराङ्गे, औ० ।

धंतधोयरूपपट्ट-ध्मातधौतरूपपट्ट-न० । ध्मातोऽग्निसम्पर्केण
निर्मलीकृतो धौतो नृतिस्तरिण्टनहस्तसंमार्जनेनातितेजितो
रूप्यमयः पट्टः विशदीकृतो यो रूप्यपट्टो रजतपत्रम् । जी०
४ प्रति० ४ उ० । विशदीकृतो यो रूप्यपट्टो रजतपत्र-

कं स ध्मातधौतरूप्यपट्टः । रा० । अन्ये तु व्याचकृतेधातो-
ऽग्निसंयोगेन यो धौतः शोधितो रूप्यपट्टः स ध्मातधौतरू-
प्यपट्टः । रा० । ज्ञा० । अग्निसम्पर्केण निर्मलीकृते नृतिस्तरिण्टन-
हस्तसंमार्जनेनातितेजितेऽग्निसंयोगेन शोधिते रजतपत्रके,
" धंतधोयरूप्यपट्टेइ वा " जी० ४ प्रति० ४ उ० । जं० ।

धंतधोयरूप्यपट्टअंकसंखचंदकुंदसाक्षिपिट्टरामिसमप्यन्न-ध्मात-
धौतरूप्यपट्टाङ्कशङ्खचन्दकुन्दवालिपिट्टराशिममप्रज-त्रि० ।
ध्मातधौतरूप्यपट्टाङ्कशङ्खचन्दकुन्दशालिपिट्टराशिसदृशप्रभे, ज्ञा०
१ शु० १ अ० ।

धंधा-देशी-लज्जायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

धंसण-ध्वंसन-न० । भ्रंश, " धंसइ जो अभूयणं । " ध्वंसयति
मायया भ्रंशयतीति । स० ३० सम० । अपनयने, " सउणी जह
पंसुगुठिया, विहुणिय धंसइ ईसियं रयं । " ध्वंसयत्यपनयती-
ति । सूत्र० १ शु० २ अ० १ उ० । अधःपतने, गमने, नाशे
च, वाच० ।

धंसाह-मुच-त्यागे, तु०-मुचादि०-वभ०-सक०-अनिद् । " मुचे-
इग्गुवाहेरु-मेहोस्सिक-रेअव-णिह्मुङ्ग-धंसामाः " ॥ ८ ।
४ । ए१ ॥ इति सूत्रेण मुञ्चतेर्धंसाडाऽऽदेशः । ' धंसामइ । '
पक्वै-मुअइ । ' प्रा० ४ पाद । मुञ्चति, अमुचत् । वाच० ।

धंसानिअ-देशी-व्यपगते, दे० ना० ५ वर्ग ५९ गाथा ।

धअ-देशी-पुरुषे, दे० ना० ५ वर्ग ५९ गाथा ।

धगधगंत-धगधगायमान-त्रि० । जाज्वल्यमाने, " धगधगंतसं-
द्रूपणं । " ज्ञा० १ शु० १ अ० । " पजलंति जत्थ धगधग-ध-
गस्स गुरुणा विचोइए सीसा । " (धगधगधगस्स ति) अनुकर-
णशब्दोऽयम् । धगधगिति धगधगायमानं यथा स्यात्तथेत्यर्थः ।
प्राकृतत्वाच्चैवं प्रयोगः । ग० २ अधि० ।

धगधगाइय-धगधगायित-त्रि० । धगधगिति कुर्वति, " धगधगा-
इयजवंतजासुज्जलाभिरामं । " कट्प० १ अधि० ३ कण ।
धट्टज्जुण-धृष्ट्युज्ज-पुं० । धृष्टं प्रगल्भं युष्मन् वलं यस्य । " धृष्ट-
युष्मे णः " ॥ ८ । १४ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण णस्य न द्वित्वम् ।
प्रा० २ पाद । वृषदराजपुत्रे, वाच० ।

धनिया-धटिका-स्त्री० । " मणैर्दशजिरेका च, धटिका कथिता
बुधैः । " इत्युक्तलक्षणे दशमणाऽऽत्मके मानविशेषे, तं० कट्प० ।

धण-धण-धा० । ध्वाने, ध्वादि०-पर०-सक०-सेद् । धणति ।
अधानीत् । अधणीत् । वाच० ।

ध्रण-धा० । ध्वाने, ध्वादि०-पर०-अक०-सेद् । ध्रणति । अध-
णीत् । अध्रणीत् । वाच० ।

ध्वण-धा० । ध्वाने, ध्वादि०-पर०-अक०-सेद् । ध्वणति, अ-
ध्वणीत् । अध्वणीत् । वाच० ।

ध्वन-धा० । शब्दे, ध्वादि०-वभ०-सक०-सेद् । ध्वनयति । अधि-
ध्वनत् । अध्वनयत् । वाच० । ध्वन-घञ् । शब्दे, पुं० । वाच० ।
रवे, ध्वादि०-पर०-अक०-सेद् । वा-घटादिः । ध्वनति । अध्वा-
नीत् । अध्वनीत् । ध्वनयति । ध्वानयति । वाच० ।

धन-धा० । धान्योत्पादने, जुहो०-पर०-अक०-सेद् । दधन्ति, अधा-
नीत् । अधनीत् । वाच० । रवे, ध्वादि०-पर०-अक०-सेद् । धनति ।

अधानीत् । अधनीत् । वाच० धन-अच् । वस्तुनि, अर्थे, वाच० ।
हिरण्यरूप्याऽऽदिके, उक्त० ६ अ० । रा० । " धर्मियमियरं तु
धणं । " यद् धाटनमितरद् वा अघटिनं नद्धनमुच्यते । वृ० १
च० । गोमहिष्यादिके, सूत्र० २ धु० १ अ० । वाच० । औ० उक्त० ।
गुरुखगमशर्कराऽऽदिके, धनं गुरुगमशर्कराऽऽदि, गोमहिष्यजा-
ऽविकाकरभतुरगाऽऽदि वा । आच० ६ अ० । भागदाऽऽदिके, आ०
चु० ६ अ० । " धनम् " गणित-धरिम-मेय-पारिच्छेय-भेदा-
चतुर्धा । यदाह-" गणितं जाइफलफोफराई, धर्मं तु
कुंकुमगुण्डं । भेज्जं चोपडलोणाइ, रयणवत्थाइ परिजेज्जं । "
॥ १ ॥ (४९ खं०) ध० २ अधि० । आ० चु० । दशा० । क-
हर० । औ० । ज्ञा० । भ० । धनं च स्याथैतयोपाज्यं दिति
गृहीधमः । ध० १ अधि० । धनार्थिनाऽपि धर्म एव कार्यः ।
" धर्मोऽयं धनवहनेषु धनदः । " " तो पडिमणेइ सेट्टी, ध-
मथिणो जर तुमे तहा वि इमं । धम्मं करेह जं ए-स देइ धणं
कामधेणुसमो ॥ " ध० २० । अर्थस्यापि पुरुषार्थनया सकलौहि-
क्ताऽऽमुष्मिककलनिधयधनतया च तदुपाजनं प्रत्यप्रमादो विधेय
इति केवाञ्चित्कदाशयः । यत आह-" धनेकुंकुमीनाः कुलीनाः
क्रियन्ते, धनैरेव पापापुनर्निस्तरेन्ति । धनेभ्यो विदिष्टो न लाके-
ऽस्ति कश्चिद्, धनान्यजंयध्वं धनान्यजंयध्वम् ॥ १ ॥ " इति ।

तन्मतमपाकनुमाह-

जे पावकम्महिं धणं मणूना,

समाययंत। अमतिं गढाय ।

पढाय ते पास पयट्टि ए नरे,

वेराणुवच्छा नरयं उवेति ॥ ५ ॥

ये केचनाविचक्षितस्वरूपाः पापकर्मजिरिति पापोपादानहेतु-
भिरनुष्ठानैर्धनं कुर्यं मनुष्या मनुजाः, तेषामेव प्रायस्तद-
योपायप्रवर्तनादिदृष्टमुक्तम् । समाददने स्वीकृत्यग्नि, अमतिमि-
ति प्राग्वत्, नमः कृतत्वापामपि दर्शनात्कृमिति उक्तत्वात् । (गदा-
यत्ति) गृहीत्वा संप्रधार्य । पठयते च-" अमयं गदायत्ति । " अशो-
भनं मतममतं नास्ति काऽऽदिदर्शनम्, अथवा-अमृतमिवामृत-
म् । आत्मनि परमानन्दोपादकतया तच्च प्रक्रमास्तम् । (पढाय
त्ति) प्रकर्षेण तन्मध्यादवस्थाभ्यप्रवृत्त्याऽऽमकेन हित्या त्यक्त्वा,
तानिति धनैरकरसिकान्, पश्यावलोकय । चिनयमेवाह-(पय-
ट्टि एत्ति) आर्पत्वात् स्वत एवाशुजानुभायतः प्रवृत्तान्प्रवर्ति-
तान्वा, प्रक्रमान्पापकर्मोपाज्जितधनेनैव मृत्युमुखमिति भावः ।
एतच्च गम्यते, नरान् पुरुषान्, पुनरुपादानमादुरस्यापकमेका-
नकृणिकपक्वनिरासार्थं वा । एकान्तकृणिकपक्वे हि नथैरेवं
धनमुपाज्जितं तेषामेव प्रवर्तनम् । तथा च बन्धमोक्षमा-
चक्षेति ज्ञावः । एतच्च पश्य वेदं कर्म " वेदे वजे य कम्मं य "
इतिवचनात् । तेनानुवक्ताः सततमनुगता वैरानुगताः, नरकं
रत्नप्रमाऽऽदिकं नारकनिवासं उपयायति एतद्भवजाविनया सा-
मीप्येन गच्छन्ति, त एव मृत्युमुखप्रवृत्ता इति प्रक्रमः । य-
दि वा-पाशा इव पाशाः स्थादयस्तेषु प्रवृत्तास्तैर्वा प्रव-
र्तिनाः पाशप्रवृत्ताः पाशप्रवर्तिता वा नरकमुपयान्तीति संव-
न्धः । ते हि कुर्यमुपाज्ज्यं स्वर्गादिष्वजिगमन्ते, तदजिरत्या च
नरकगतिर्जाज एव भवन्तीति भावः । शेषं प्राग्वत् । तदनेन सु-
ब्रह्मेण धर्मादेव मृत्युहेतुतया परत्र च नरकप्रापकत्वेन तत्त्व-
तः पुरुषार्थ एव न भवतीति तस्यागते धर्मे प्रति मा प्रमादि-

रित्युक्तं भवति । नरकप्राप्तिवृत्तणश्चापायो न प्रत्यक्षेणावगम्येते-
ह्यमृत्युवृत्तणोपायदर्शनमुदाहरणम् । तत्र वृत्तसंप्रदायः-" एग-
म्मि नयरे एगो चोरो, सो रत्ति विभवसंपनेसु घरेसु खत्तं
खणियं, सुवहुं दधिणजायं घेचुं अप्पणो घरेगंदसे कूयं सय-
मेव खान्ता तत्थ दधिणजायं पक्खियति, जहञ्जियं च सुं-
कं दाऊण कण्णं विहेउ पस्यं नि उवह्वेत्ता तत्थेवागने पक्खि-
यइ, मा मे मज्जा चेडूखाणि पड्डपणयाणि होऊण रयणाणि
परस्स पगांसिंति । एवं काले वञ्चति अण्णया तेणेगा क-
ण्णया विवाहिया अतोवक्खिणी सा पस्यया संता नेण न मा-
रिया । दारगो य सो अउवरिसो जाओ । तेणं चिंनियं-अइ-
चिरकालं विधारिया एयं पुव्वं उह्वेवं पच्छा दारयं उदा-
विस्सं, नेण मा उह्वेवं अगने पक्खित्ता, नेण दारगेण गिहाओ
निग्गच्छिऊण दाहा कया, लोगो मिलिती, तेण भाण्ति-एण्ण
मे माया मारिय नि । रायपुरिसोदिं सुयंनहिं गढिती, दिट्ठो
कूवो दव्वभरिओ, अडियाणि य सुवह्वण, सो बंधेऊण रायम-
भमुनणीओ, जायणापगारोहिं सव्वं दव्वं दवायेऊण कुमारेणं
मारिओ । " एवमप्येव धनं प्रधानमिति तदर्थं प्रवर्तमानाः
तदुपाह्वयैवैयानर्थायांसिनो नरकमुपयान्तीति सूत्रार्थः । उक्त०
पार्० ४ अ० । (संयमस्थस्य धनेन चेत्प्रयोजनमुपघेत तदा
किं कर्तव्यमिति नट्टक्यता ' अट्टजाय ' शब्दे प्रथमज्ञाने २४१
पृष्ठे उक्ता) स्नेहे, धनिष्ठानकृपे च । वाच० । पाश्वनाथस्य
प्रथमभिज्ञादायके, स० । राजगृहनगरस्थे स्वनामख्याते सा-
र्थयादे, आ० म० द्वि० । आच० । आच० । (तद्वक्तव्यता ' वि-
लानीपुत्त ' शब्दे तृतीयभागे ११८ए पृष्ठे उक्ता) (" रोहिणी ")
शब्दे च दृष्ट्या) देवदत्तदारकस्य पितरि राजगृहनगरस्थे
स्वनामख्याते सार्पवादे, ज्ञा० ।

तत्कथा राजगृहवर्णनमधिकृत्य-

एवं खलु जंबू ! तेषां कालेण तेषां समणं रायगिहे णामं
णयरे होत्था, णगरस्स वण्णओ । तत्थ णं रायगिहे णय-
रे सेणिए णामं राया होत्था, महया वण्णओ । तत्थ णं
रायगिहस्स णयरस्स वहिया उत्तरएरच्छिमे दिसीभाए गु-
णनिट्ठाए णामं चेइए होत्था, वण्णओ । तस्स णं गुणसि-
ट्ठयस्स चड्यस्स अदूरसाभेते एत्थ णं महं एगे जिणुज्जा-
णे यावि होत्था, विणट्ठेउत्ते पक्खितोरणघरे णाणावि-
हगुच्छगुणलयावह्विवच्छच्छाए अणेगवाअमयसंकाणिजे
यावि होत्था । तस्म णं जिणुज्जाणस्स बहुमज्जदेसभाए
एत्थ णं महं एगे जग्गकूवए यावि होत्था, तस्स णं जग्ग-
कूवस्स अदूरसाभेते एत्थ णं महं एगे मालुयाकच्छए यावि
होत्था, किएहि किएडोभासे० जाव रम्मे महाभेहनिउरं-
वज्जए वहुई रुक्खेहि य गुच्छेहि य गुम्मेहि य दयाहि य
वह्णीहि य तणेहि य कुमेहि य कुमुमेहि य खाण्णएहि य
संजणेहि य परिउसे अंतो तुसिरे बाहिं गंधीरे अणेग-
वालसयसंकाणिजे यावि होत्था । तत्थ णं रायगिहे ण-
यरे धणे णामं सत्थवाहे अट्ठे दित्ते० जाव विउल्लज्ज-
पाणं, तस्स णं धणस्स सत्थवाहस्स भद्दा नामं जारिया

होत्या, सुकुमाद्वपाणिपाया अहीनपन्निपुणपुं.चिंदियसरीरा
 त्वक्खणवजं गगुणोववेया माणुम्माणपमाणपमिपुससुजा-
 यसवंगमुंदरंगी ससिसोम्माकारकंतपियदंमणा सुरूवा कर-
 यत्तपरिमियतिवलियमज्जा कुंलुल्लिहियंगंरुलेहा कोमुइ-
 यरयणियरपडिपुणसोम्पवयणा सिंगारागारचारुवेसा० जाव
 पडिस्सुवा बंजा अवियाजरी जाणुकोप्परमाया यावि हो-
 त्या । तस्म णं धणस्म सत्थवाहस्म पंथए णामं दासचे-
 डए होत्या, सवंगमुंदरंगे मंसोवविए वालकीलावणकुस-
 ले यावि होत्या । तए णं से धणे सत्थवाहे रायगिहे ण-
 यरे वहुणं णगरणिगममेडिमत्थवाहाणं अट्टारसएह य मे-
 णिप्पसणीणं वहुसु कज्जेसु य कुहुंवेसु य ० जाव चक्खु-
 नूए यावि होत्या, णियमस्म वि य एं वहुसु कुहुंवेसु य
 वहुसु गुज्जेसु य० जाव चक्खुनूए यावि होत्या । तत्थ णं
 रायगिहे णयरे बहिया विजए णामं तकरे होत्या, पावे चं-
 नाद्वरूवे जीमतररुद्धकम्मे आरुसियदित्तरत्तणयणे खरपरु-
 समहद्वविगयवीभच्छदादिए अमंपुनियडंठ उडुयपडसुद्धं-
 वंतमुद्धए जमरराहुवसं णिरणुकोमे णिरनुतावे दारुणे प-
 इजए णिस्मंसइए णिरणुकंपे अहीव एगंतदिट्ठीए खुरेव
 एगधाराए गिच्छेव आमिमत्तज्जित्ते अगिमिव सव्वजक्खी
 जज्ञमिव सव्वग्गाही उक्कंणवंचणमायाणियरुकूडकवरु-
 माइंसपओगवहुवे चिरणगरविण्टुट्टसीझायारचरित्ते जूय-
 पमंगं मज्जपमंगं मंसपसंगं भोज्जपमंगं दारुणहिययदारए
 माहसिए संधिच्छेयए उवडिए विस्मंभयः आद्वीवगतित्थभेय
 द्दहुहत्थसंपडत्ते परस्स दव्वहरणे णिच्छं अणुवद्धे ति-
 व्ववेरे रायगिहस्स णयरस्स वहुणि अतिगमणाणि य
 णिग्गमणाणि य दाराणि य अवदाराणि य डिडिओ
 य खंमीओ य एगरणिम्मणाणि य संवट्टणाणि य
 णिव्वट्टणाणि य जूयखट्टयाणि य पाणागाराणि य वे-
 सागाराणि य तकरठाणाणि य तकरघराणि य सिं-
 घाडगाणि य तियाणि य चउक्काणि य चच्चराणि य
 णागघराणि य जूयघगाणि य जक्खदेडढाणि य स-
 ज्ञाणि य पव्वताणि य पणियसाढाणि य सुसघराणि य
 आजोएमाणे मग्गमाणे गवेसमाणे बहुजणस्स छिंदेसु य
 विसमेसु य विहरेसु य वमणेसु य अब्भुदएसु य उस्मवेसु
 य पसवेसु य तिहीसु य छेणेसु य जप्पेसु य पव्वणीसु य
 जुद्धेसु य मत्तपमत्तस्स य वक्खत्तस्स य वाउलस्स य सु-
 हियस्स य दुहियस्स य विदेसत्थस्स य विप्पवसियस्स
 य मग्गं च छिदं च विहरं च अंतरं च मग्गमाणे गवेसमा-
 णे एवं च एं विहरइ, बहिया वि य एं रायगिहस्स णय-
 रस्स आरामेसु य उज्जाणेसु य सुसाणेसु य वाविपोक्ख-

रिणीदीहियागुंजालियासु य सरेसु य सरपंतियासु य स-
 रसरपंतियासु य जिणुज्जाणेसु य जग्गकूवेसु य मात्तयाक-
 च्छएसु य सुमाणेसु य गिरिकंदरद्वयणउवट्टाणेसु य व-
 हुजणस्म छिंदेसु य० जाव एवं च णं विहरइ । तए णं
 तीसे नद्दाए भारियाए अस्सया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकाद्व-
 समयंसि कुहुंवजागरियं जागरमाणीए अयमेयारूवे अ-
 व्मत्थिए ० जाव समुप्पजित्था-अहं धणेणं सत्थवाहेणं
 सद्धिं वहुणि वामाणि सद्धाफरिसरसगंधरूवाणि माणुस्स-
 गाइं कामभोगाइं पच्चणुव्वभवमाणी विहरामि । एो चेव एं
 अहं दारगं वा दारियं वा पयायामि । तं थएणाओ णं
 ताओ अम्मयाओ ० जाव सुलद्धेणं माणुस्मए जम्मजी-
 वियफत्ते, तामिं अम्मयाणं जामिं मम्मं णियगकुच्छिसंजु-
 याइं थणउद्धट्टुच्छयाइं महरसमुद्धावगाइं मम्मणपयंपियाइं
 थणमूलकक्खदेसजागं अनिसरमाणाइं मुद्धयाइं थणियं पि-
 वंति, तओ य कोमज्जकमलोवमेहिं हत्थेहिं गिहैहज्जणं ल-
 च्छंगे णिवंसियाइं देतिं समुद्धावए पिए समहरे पुणो पुणो
 मंजुलप्पभाणिए, तं एं अहं अधएणा अपुष्सा अलक्खणा
 अकयणुएणा एत्तो एगमवि ण पत्ता, तं सेयं मम कद्धं पा-
 उप्पजाए रयणीए० जाव जहंतते धणं सत्थवाहं आपुच्छित्ता
 धणेणं सत्थवाहेणं अब्भणुष्साया समाणी सुवहु विपुलं अस-
 णं पाणं खाइमं साइमं उवक्खरुवावेत्ता सुवहुपुप्फवत्थगंधम-
 द्दालंकारं गहाय बहुमित्तणाइणियगसयणसंवंधिपरियण-
 महिलाहिं सद्धिं संपरिवुडा जाइं इमाइं रायगिहस्स णयरस्स
 बहिया णागाणि य जूयाणि य जक्खणाणि य इंदाणि य
 खंदाणि य रुद्धाणि य सिवाणि य वेसमणि य, तत्थ एं व-
 हुणं णागपन्निमाण य० जाव वेमणपन्निमाण य महरिइं
 पुप्फचणियं करेत्ता जाणुपायवन्धिया एवं वडत्तए-जइ एं
 अहं देवाणुप्पिया ! दारगं वा दारियं वा पयायामि, तो णं
 अहं तुब्बं जायं च दायं च जायं च अक्खयाणिहिं च अ-
 णुवट्टेमि त्ति कट्टु उवाइयं उवयाइत्तए एवं संपेहेइ, संपेहेइत्ता
 कद्धं० जाव जलंतते जेणामेव धणे सत्थवाहे तेणामेव उवा-
 गच्छइ, उवागच्छइत्ता एवं वयासी-एवं खलु अहं देवाणु-
 प्पिया ! तुब्बेहिं सद्धिं वहुणि वासाइं० जाव विहरति स-
 मुद्धावए सुमहरे पुणो २ मुमंजुलप्पनणिए तेणं अहं
 अधस्सा अपुष्सा अकयत्तक्खणा एत्तो एगमवि ण पत्तो, तं
 इच्छामि एं देवाणुप्पिया ! तुब्बेहिं अब्भणुष्साया समाणी
 विपुलं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा० जाव
 अणुवट्टेमि उवाइयं करित्तए । तए एं धणे सत्थवाहे भइं
 नारियं एवं वयासी-ममं पि य एं खलु देवाणुप्पिए !
 एम चेव मणोरहे, कट्टं एं तुमं दारगं वा दारियं वा पया-

एज्जमि जहाए सत्थवाहीए पयपट्ठं अणुजाणामि । तए
 णं सा भदा सत्थवाही धणेणं सत्थवाहेणं अब्भणुणाया
 समानी दट्टतुड्डा ऽजाव हियया विउल्लं असणपाणखाइ-
 मसाइमं उवक्खमावेड, उवक्खमावेडत्ता सुवहुं पुप्फगंधम-
 द्वाअंकारं गिएहइ, गिएहइत्ता सयाओ गिहाओ णिग्गच्छइ,
 णिग्गच्छइत्ता रायगिहं रायरं मज्झं मज्जेणं णिग्गच्छइ,
 णिग्गच्छइत्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ, उवाग-
 च्छइत्ता पुक्खरिणीए तीरे सुवहुं पुप्फगंधमद्वाअंकारं उवेइ,
 उवेइत्ता पुक्खरिणी ओगाहेइ, ओगाहेइत्ता जलमज्जणं
 कोइ, कोइत्ता जलकीरं कोइ, कोइत्ता एहाया कयवलिक-
 म्मा उल्लपनसानिया जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्स-
 पत्ताइं ताइं गिएहइ, गिएहइत्ता पुक्खरिणीओ पच्चोरुइ,
 तं भुवहुं पुप्फवत्थगंधमल्लं गिएहइ, गिएहइत्ता जेणामेव
 णागघरणं य ऽजाव वेसमणघरणं य तेणेव उवागच्छइ,
 उवागच्छइत्ता तत्थ णं णागपडिमाणं य ऽजाव वेसमण-
 पडिमाणं य आलोए पणामं कोइ, कोइत्ता ईमि पच्चुण-
 मइ, लोमहत्थयं परामुत्तइ, णागपडिमाणं य ऽजाव वेसम-
 णपडिमाणं य लोमहत्थेणं पमज्जइ, पमज्जइत्ता उद्गधाराए
 अब्भुक्खवेड, अब्भुक्खवेडत्ता पम्भइसुक्कमालए गंधकासाइए
 गाययाइं वूहेइ, वूहेइत्ता महरिहं वत्थारुहणं मद्धारुहणं
 गंधारुहणं चुम्मारुहणं वत्थारुहणं च कोइ० जाव धूवं रुहइ ।
 जाणुपायवन्निया पंजलिउडा एवं वयासी-जइ णं अहं दा-
 रगं वा दारियं वा पयायामि तो णं अहं तुव्वं जायं जाव
 अणुवट्ठेमि त्ति कट्ठ उभाइयं कोइ, जेणेव पोक्खरिणी तेणेव
 उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता विउल्लं असणं वा पाणं वा खाइमं
 वा साइमं वा आसाएमाणी ऽजाव विहरइ, निमित्तं जाव मुइ-
 च्छया जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता अ-
 दुत्तरं च णं जहा सत्थवाही चाउदसइमुद्विपुष्पासिणीसु
 विपुलं असणं० ४ उवक्खमेइ, उवक्खमेइत्ता वहेवे णागा
 य० जाव वेसमणा य उववायमाणी णमंसमाणी ऽजाव एवं
 च णं विहरइ । तए णं सा जहा सत्थवाही अएणया क-
 याइं केणइ कालंतरेणं आपस्सत्ता जाया यावि होत्था ।
 तए णं तीसे भदाए सत्थवाहीए दोसु मासेसु विड्कंतेसु त-
 इए मासे वट्ठमाणे इमे एयाक्खे दोहइ पाउञ्जूए-प्रसाओ णं
 ताओ अम्मयाओ ऽजाव कयलक्खणाओ ताओ अम्म-
 याओ जाओ णं विउल्लं असणं० ४ सुवहु पुप्फगंधमद्वाअं-
 कारं गहाय मित्तणाइणियगसयणसंबंधिपरियणमहिआहिं
 सच्छिं संपरिवुक्काओ रायगिहं रायरं मज्झं मज्जेणं णिग्ग-
 च्छइ, णिग्गच्छइत्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव ओगाहिति,
 ओगाहितिच्चा एहायाओ कयवन्निकम्माओ सव्वाअंकार-

विचूसियाओ विपुलं असणं० ४ आसाएमाणीओ ऽजाव
 परिभुंजमाणीओ दोहइ विणेति, एवं संपेहेइ, संपेहेतिच्चा
 कल्लं जाव जलेंते जेणेव धणे सत्थवाहे तेणेव उवाग-
 च्छइ, उवागच्छइत्ता धणं सत्थवाहं एवं वयासी-एवं खल्लु
 देवाणुप्पिया ! मम तस्स गव्वस्स ऽजाव विणंति, तं इ-
 च्छामि णं देवाणुप्पिया ! तुव्वेहिं अब्भुणुणाया समानी
 ऽजाव विहरत्तिए ? । अहामुहं देवाणुप्पिया ! मा पणि-
 वंधं करइ । तए णं सा जहा सत्थवाही धणेणं सत्थ-
 वाहेणं अब्भणुणाया समानी दट्टतुड्डा० जाव हियया
 विउल्लं असणं० ४ जाव एहाया कय० जाव उल्लपन-
 गसारुगा जेणेव णागघरणं जाव धूवं रुहइ, रुहेइत्ता प-
 णामं कोइ, कोइत्ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ,
 उवागच्छइत्ता तए णं ताओ मित्तणाइं जाव णयरमहि-
 लाओ भदं सत्थवाहिं मव्वाअंकारविचूसियं करेति । तए णं
 सा जहा सत्थवाही ताहिं मित्तणाइणियगमयणसंबंधिपरि-
 यणणयरमहिद्वियाहिं सच्छिं विपुलं असणं० ४ जाव
 परिभुंजमाणी य दोहइ विणेति, जामेव दिसिं पाउञ्जूया
 तामेव दिसिं पणिगया । तए णं सा भदा सत्थवाही सं-
 पुण्णदोहलां जाव तं गव्वं सुहं सुहेणं परिवहइ । तए णं
 सा भदा सत्थवाही खवएहं मासाणं वट्ठपडिपुण्णणं अ-
 दुट्ठमाणं रायंदियाणं सुक्कमाअपाणिपायं० जाव दारगं प-
 याया । तए णं तस्स दारगस्स अम्मपियरो पढमे दिवसे
 जाइक्कमं करेति, तहेव ऽजाव विपुलं असणं उवक्खमावेति,
 तहेव मित्तणाइं जोयावेत्ता अयमेयाक्खं गोणं गुणनिप्फलं
 णामधिज्जं करेति-जम्हा णं अम्मं इमे दारए वहुणं
 णागपडिमाणं य० जाव वेसमणपडिमाणं य उवाइय-
 ल्ले, तं होळणं अम्मं इमे दारए देवदिएणे णामेणं ।
 तए णं तस्स दारगस्स अम्मपियरो णामधिज्जं करेति
 देवदिषो त्ति । तए णं तस्स दारगस्स अम्मपि-
 यरो जायं च भायं च अक्खयणिहिं च अणुवट्ठेति । तए
 णं से पंथए दासचेडए देवदिप्पस्स दारगस्स वाअग्गाही
 जाए देवदिप्पं दारगं कणीए गिएहइ, गिएहइत्ता वहुहिं
 निजणहिं य निभियाहिं य दारणहिं य दारियाहिं
 य कुमारेहिं य कुमारियाहिं य सच्छिं संपरिवुक्के अज्जिरम-
 माणे अज्जिरमइ । तए णं सा भदा सत्थवाही अस्सया क-
 याइ देवदिप्पं दारयं एहायं कयवन्निकम्मं कयकोउयमंगल-
 पायच्छिञ्चं सव्वाअंकारविचूसियं कोइ, पंथयस्स दासचेडय-
 स्स हत्थयंसि दलयइ । तए णं से पंथए दासचेरुए
 भदाए सत्थवाहीए हत्थाओ देवदिप्पं दारगं कणीए गि-
 एहइ, गिएहइत्ता सयाओ गिहाओ पणिक्खवमइ, पणि-

णिकखमइत्ता बहूहिं निभएहि य निजियाहि य० जाव कु-
मारियाहिं सद्धिं संपरिवुने जे एव रायमगे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता देवदिस्सं दारयं एतं ठावेइ, बहूहिं निभएहि
य० जाव कुमारियाहिं सद्धिं संपरिवुने पमत्ते यावि वि-
हरइ । इमं च णं विजयतकरं रायगिहस्स णयरस्स बहूणि
दाराणि य अवदाराणि य तहेव ० जाव आभोएमाणे म-
ग्गमाणे गवेसमाणे जे एव देवदिस्से दारए तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता देवदिस्सं दारयं सव्वात्तंकारविजूसियं पासइ,
पासत्तिता देवदिस्सस्स दारगस्स आभरणालंकारे संमुच्चि-
ए गढिए गिच्छे अज्जोववस्से पंथयं दासचेरुयं पमत्तं पामइ,
पासइत्ता तिसात्तोयं करेइ, करेइत्ता देवदिस्सं दारगं गि-
एहइ, गिएहइत्ता कक्खंसे अद्धियावेइ, अद्धियावेत्ता उत्तारे-
ज्जेणं पिहेइ, पिहेइत्ता सिग्गं तुरियं चवलं चेइयं रायगिहस्स
णयरस्स अवदारेणं गिग्गच्छइ, गिग्गच्छइत्ता जे एव जिणु-
ज्जाणे जेणेव भग्गकूवए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
देवदिस्सं दारयं जीवियाओ ववरोवेइ, ववरोवेत्ता आजर-
णात्तंकारं गिएहइ, गिएहइत्ता देवदिस्सस्स दाग्गस्स सरीरं
णिप्पाणं णिचेइ ० जाव विप्पजइ भग्गकूवए पक्खिवइ, प-
क्खिवइत्ता जेणेव मालुयाकच्छए तेणेव उवागच्छइ, उवा-
गच्छइत्ता मालुयाकच्छयं अणुप्पविसइ, अणुप्पविसइत्ता
णिच्चले णिप्फंदे तुसिणीए दिवसं खवेमाणे चिच्छे । तए
णं से पंथए दासचेइए तओ मुहुत्तंतरस्स जेणेव देवदिस्से
दारए ठविए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता देवदिस्सं
दारयं तंमि ठाणंसि अपासमाणे रोयमाणे कंदमाणे विक्ष-
वमाणे देवदिस्सस्स दारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं
करेइ, करेइत्ता देवदिस्सस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइं वा
पउत्ति वा अलजमाणे जेणेव सए गिहे जेणेव धणे सत्य-
वाहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता धणं सत्यवाहं एवं
बयासी-एवं खल्लु सामी ! जहा सत्यवाही देवदिस्सं दारयं
एहायं० जाव मम हत्थंसि दत्तयइ । तए णं अहं देव-
दिस्सं दारयं कनीए गिएहामि, गिएहइत्ता० जाव मग्गणग-
वेसणं करेमि । तं ण णज्जइ णं सामी ! देवदिस्से दारए केणइ
तेणिए वा अवहरिए वा अक्खित्ते वा पायबडिए ध-
णस्स सत्यवाहस्स एयमं णिवेइ । तए णं से धणे सत्यवाहे
पंथयस्स दासचेइयस्स पथमइं सोच्चा णिस्सम्म तेणव मह-
या पुत्तसोएणाभिचूए समाणे परसुणियत्ते व चंपगपायवे
धस चि धरणियत्तंसि सव्वगेहिं सखिवइए । तए णं से
धणे सत्यवाहे तओ मुहुत्तंतरस्स आसत्थे पच्चागयप्पाणे दे-
वदिस्सस्स दारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ,
करेइत्ता देवदिस्सस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइं वा पउ-

त्ति वा अलजमाणे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ, उ-
वागच्छइत्ता महत्थं पाहुमं गिएहइ, गिएहइत्ता जेणेव ण-
यरगुत्तिया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता तं महत्थं पा-
हुमं उवणेइ, उवणेइत्ता एवं बयासी-एवं खल्लु देवाणुप्पि-
या ! मम पुत्ते जहाए चारियाए अत्तए देवदिस्से णामं दा-
रए इहे० जाव उंवरपुप्फं पि व उह्वहे मवणयाए, किमंग !
पुण पासवणयाए । तए णं सा जहा देवदिस्सं दारयं
एहायं सव्वात्तंकारविजूसियं पंथयस्स दासस्स हत्थे दत्त-
यइ० जाव पायवन्निए, तं संमं छिवेइ । तं इच्छामि णं दे-
वाणुप्पिया ! देवदिस्सस्स दारयस्स सव्वओ समंता मग्ग-
णगवेसणं करित्ते । तए णं ते णयरगुत्तिया धणेणं स-
त्यवाहेणं एवं वुत्ता समाणा सप्पवच्चकवया उप्पालि-
यमरासणपट्टिया० जाव गहियाउहपहरणा धणेणं स-
त्यवाहेणं सद्धिं रायगिहस्स णयरस्स बहूणि अइगमणा-
णि य० जाव पवासु य मग्गणगवेसणं करेमाणा राय-
गिहाओ णयराओ पक्खिक्खमइ, पक्खिक्खमइत्ता जे-
णेव जिणुज्जाणे जेणेव भग्गकूवए तेणेव उवागच्छइ, उ-
वागच्छइत्ता देवदिस्सस्स दारयस्स सरीरं णिप्पाणं निच्चे-
इं जीवविप्पजइ पासंति, हा हा अहे अकज्जमिति कहु
देवदिस्सं दारगं भग्गकूवाओ उत्तारेइ, उत्तारेइत्ता धण-
स्स सत्यवाहस्स हत्थे दत्तयंति । तए णं ते णयरगु-
त्तिया विजयस्स तकरस्स पयमग्गमणुगच्छमाणे जेणेव
मालुयाकच्छए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता मालुया-
कच्छयंसि अणुप्पविसंति, विजयं तकरं समक्खं महोदं स-
गेवेज्जं जीवग्गाहं गिएहइ, गिएहइत्ता अद्धिमुद्धिजाणुको-
प्परप्पहारसंजग्गमाहियगत्तं करेति, अवउडाबंधणं करेति,
करेत्तिता देवदिस्सस्स दारयस्स आभरणं गिएहंति, गिएह-
त्तिता विजयस्स तकरस्स गोवाए बंधइ, बंधइत्ता मालुया-
कच्छयाओ पडिणिकखमंति, जेणेव रायगिहे णयरं तेणेव
उवागच्छंति, रायगिहं णयरं अणुप्पविसंति, रायगिहे णये
सिंघाडगतिगचउक्कचरमहापहपहेसु कसप्पहारेहि य दया-
प्पहाराह य च्छिवाप्पहारेहि य णिवाएमाणा ठारं च धूलिं
च कयवरं च उवरि पक्खिवमाणा २ महया २ सदेणं उ-
ग्घोसेमाणा एवं बयासी-एस णं देवाणुप्पिया ! विजए
णामं तकरे० जाव गच्छे विव आमिसभक्खी बालघायए य
बालकमारए, तं णो खल्लु देवाणुप्पिया ! एयस्स केइ राया वा
रायमच्चे वा अवरज्जइ, एऽसत्थ अप्पणो सयाइं कम्माइं
अवरज्जंति चि कहु जेणामेव चारगसात्ता तेणामेव उवा-
गच्छंति, उवागच्छंतिता हडिबंधणं करेति, भत्तपाणणिरोहं
करेति, तिसजं कसप्पहारेहि य० जाव णिवाएमाणा विह-

रति । तए णं से धणे सत्यवाहे मित्ताण्हणियगमय-
णसंबंधिपरियणेणं मच्छि रोयमाणेणं० जाव विज्जवपा-
णेणं देवदिएणस्स दारगस्स मरीरस्स मइया इहीसकारम-
मुदणंणी हरणं करोति, करोतिता वहुं लोइयाइं मय-
केवाइं करोति, केणइ कालंतरेणं अवगयसोए जाए यावि
होत्या । तए णं से धणे सत्यवाहे अएणया कयाइं
वहुमयंमि रायावरांसि मंपलिचे जाए यावि होत्या । तए
णं ते णगरगुत्तिथा धणं सत्यवाहं गिएहति, गिएहतिता
जेणेव चारंगे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छत्ता चारंगं
अणुप्पविसंति, अणुप्पविसंतिता विजणं तकरंगं सच्छि
एगओ पभिवंधणं करिंति । तए णं सा भदा भारिया क-
ञ्चं० जाव जज्ञेने विज्जं अमणं० ४ उवक्खवेनि, उवक्ख-
वेत्तिता जोयणपिरुयं करेइ, जोयणाइं पक्खिवति, लं-
खियं मुदियं करोति, करोतिता एगं च सुरजिवारि-
पडिपुणं दगवारयं करोति, करोतिता पंथयं दामचेरुयं स-
हावेइ, सहावेइत्ता एवं वयासी-गच्छह णं तुमं देवाणुप्पि-
या ! इमं विज्जं असणं० ४ गहाय चारगसाझाए ध-
णस्स सत्यवाहस्स उवणेहि । तए णं से पंथए भदाए
सत्यवाहीए एवं वुत्त समाणे हइवुत्ते तं जोयणपिरुयं तं च
सुरभिवरवारिपडिपुणं दगवारयं गिएहइ, गिएहइत्ता स-
याओ गिहाओ पडिणिकखमइ, पडिणिकखमइत्ता रायगिहं
णयरं मज्जं मज्जेणं जेणेव चारगसाझा जेणेव धणे स-
त्यवाहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता जोयणपिदयं उ-
वेति, उवेतिता उव्वेच्छेइ । उव्वेच्छेत्ता मायणाइं गिएहइ, गि-
एहइत्ता भायणाइं थोवेइ, थोवेइत्ता हत्यमायं दन्नयइ, द-
न्नयइत्ता धणं सत्यवाहं तेणं विपुलं असणं० ४ परि-
वेसेइ । तए णं मे विजए तकरे धणं सत्यवाहं एवं व-
यासी-तुमे णं देवाणुप्पिया ! मम एत्तो विपुळाओ अ-
सणं० ४ संविजागं करेइ । तए णं से धणे सत्यवाहे
विजयं तकरं एवं वयासी-अवियाइं अहं विजया ! एवं वि-
पुलं असणं० ४ कागाणं वा सुणगाणं वा दन्नएज्जा,
उकरन्थाए वा णं उव्वेज्जा, णो वेव णं तव पुत्तवायगस्स
पुत्तमारगस्स अरिस्स वेरियस्स पणिणीयस्स पच्चापित्तस्स
एत्तो विपुळाओ असणं० ४ संविभागं करेज्जामि । तए णं
से धणे सत्यवाहे तं विपुलं असणं० ४ आहारोइ, तं पंथयं
विसज्जेइ । तए णं से पंथए दासचेइए तं जोयणपिरुयं गिएहइ,
जामेव दिसं पाउवभूए तामेव दिसं पणिणए । तए णं तस्स
धणस्स सत्यवाहस्स तं विपुलं असणं० ४ आहारियस-
माणस्स उच्चारपामवणेणं उव्वाहित्था । तए णं से
धणे सत्यवाहे विजयं तकरं एवं वयासी-एहि ताव

विजया ! एगंतमवक्कामो, जेणं अहं उच्चारपामवणं
परिच्छेमि । तए णं से विजए तकरे धणं सत्यवाहं
एवं वयासी-तुमं देवाणुप्पिया ! विपुलं अमणं वा पाणं
वा खाइमं वा साइमं वा आहारियस्स अत्थि उच्चारं वा
पासवणे वा, मग णं देवाणुप्पिया ! इमेहिं वहुहिं कसप्प-
हारोहिं यं जाव लयाप्पहारोहिं य तएहाए य खुहाए य
परिजवमाणस्स एत्थि केइ उच्चारं वा पामवगं वा, तं
छंदेणं तुमं देवाणुप्पिया ! एगंते अवक्कमित्ता उच्चारपामवणं
परिच्छेवइ । तए णं से धणे सत्यवाहे विजएणं तकरं एवं
वुत्ते ममाणे तुसिणीए संचिद्धइ । तए णं से धणे सत्यवाहे
मुहुत्तंनरस्स वज्जियनरागं उच्चारपासवणेणं उव्वाहिज्जमा-
णे विजयं तकरं एवं वयासी-एहि ताव विजया !० जाव
अवक्कामो । तए णं से विजए धणं सत्यवाहं एवं वया-
सी-जइ णं तुमं देवाणुप्पिया ! ताओ विपुळाओ असणं
० ४ संविजागं करेइ, तओ णं अहं तुज्जेहिं सच्छि एगंतं
अवक्कामि । तए णं से धणे सत्यवाहे विजयं तकरं एवं
वयासी-अहं णं ताओ विपुळाओ असणं० ४ संवि-
जागं करेस्सामि । तए णं से विजए तकरे धणस्स सत्य-
वाहस्स एयमइ पभिसुणेइ । तए णं से विजए तकरे
धणं मच्छि एगंते अवक्कमइ, उच्चारपासवणं परिच्छेइ,
आयंते चोक्खे परमसुञ्जए तमेव ठाणं उ, संक्कमित्ता णं
विहरइ । तए णं सा भदा कल्लं ण जाव जज्ञेते विपुलं
अमणं ४० जाव परिवेसेइ । तए णं से धणे सत्य-
वाहे विजयस्स तकरस्स ताओ विपुळाओ असणं० ४
संविभागं करेइ । तए णं से धणे सत्यवाहे पंथयं दासचे-
रुं विसज्जेइ । तए णं से पंथए भोयणपिरुयं गहाय चार-
गसाझाओ पणिणिकखमइ, पणिणिकखमइत्ता रायगिहं ण-
यरं मज्जं मज्जेणं जेणेव सए गिहे जेणेव भदा भारिया
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता जइ सत्यवाहिणं एवं
वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिए ! धणे सत्यवाहे तव पुत्त-
वायस्स ण जाव पच्चापित्तस्स ताओ विपुळाओ असणं
पाणं खाइमं साइमं संविजागं करंति । तए णं सा भदा
सत्यवाही पंथयस्स दामचेरुस्स अंतिए एयमइ सोच्चा
आमुरुत्ता रुद्धां जाव भिसिभिसेमाणा धणस्स सत्यवाह-
स्स पओसमावज्जइ । तए णं से धणे सत्यवाहे अस्सया
कयाइ मित्ताण्हणियगमयणसंबंधिपरियणेणं सएण य अ-
त्यसारेणं रायकज्जाओ अप्पाणं मोयावेइ, मोयावेइत्ता
चारगसाझाओ पणिणिकखमइ, पणिणिकखमइत्ता जेणेव
अज्जंकारिसजा तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छत्ता अज्जं-
कारियकम्मं करावेइ, करावेइत्ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव

णो वृहणि हत्यन्त्रेयणाणि य करणन्त्रेयणाणि य णा-
सान्त्रेयणाणि य एवं हियउत्पायणाणि य वसणुत्पायणा-
णि य उह्णन्त्रेयणाणि य पाविहिति, अणादीयं च णं अ-
णवदगं दीहं जाव वीह्वस्मन्ति, जहा व से धणे मत्तवा-
हं मियमाहणेसु आहारे विहरिउं जं ण वट्टए साहु देहो
तम्हा धणु व्व विजयं साहु, तं तेण पोसिज्जा । एवं खलु
जं वु ! समणेणं जगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं दावस्स
णायज्जयणस्म अयमंहे पणत्ते ति वेमि ॥

एवं स्वदिवत्यादि तु प्रकृताध्ययनार्थमुत्रं, सुगमं चैतत्सर्वं,
नवरं जीर्णोद्यानं चाप्यनृत, चापीति समुच्चये, अपिचेत्यादिवत् ।
विनष्टानि देवकुलानि परिशदितानि तोरणानि प्राकाट्यारदे-
यकुलसंबन्धानि गृहाणि च यत्र तत्तथा । नानाविधा ये गुच्छा
कुत्ताकीप्रभृतयः, गुह्यमा वेशजालीप्रभृतयः, लता अशोकलताऽऽ-
व्यः, वल्क्यलपुत्रीप्रभृतयः, वृक्षाः सहकाराऽऽव्यः, तैश्छादिने
यत्तत्तथा । अनेकेष्वालशैः स्वापदशैः शङ्कनीयं भयजनकं
चाप्यभूत्, शङ्कनीयमित्येतद्विशेषणसंबन्धत्वात्क्रियाचचनस्य न
पुनरुक्तता । (मालुकाकच्छ इति) एकास्थिकफला वृक्षविशेषः
मालुकाः प्रधानानिहिताः, तेषां कङ्को गहनं मालुकाकच्छः ।
त्रिभिदिकाकच्छ इति तु जीवाभिगमचूर्णिकारः । (कण्ठे कि-
रहोभासे) इह यावत्करणादिदं दृश्यम्-“ णीसे णीलोभासे
हरिप हरिओभासे सीए सीओभासे णिडे णिडोभासे ति-
व्वे निव्वेभासे किण्हे किण्हच्छाप णीसे णीलच्छाप हरिप
हरियच्छाप सीए सीयच्छाप णिडे णिडच्छाप तिस्वे तिस्व-
च्छाप धणकमियकडिच्छाप ति । ” कृष्णः कृष्णवर्णाज्जनघत्
स्वरूपेण कृष्ण पद्यावभासने, द्रष्टृणां प्रतिभासति कृष्णायभा-
सः, किञ्च किञ्चिद्वस्तुस्वरूपेण भवत्यन्यादृशं प्रतिभासने तु
सन्निधानविप्रकर्षाऽऽदेः कारणादन्यादृशमिति । एवं फांचटसो
नीलो मयूरावधत्, फांचट हरितः शुकपिच्छवत्, हरितालाज
इति वृक्षाः । तथा शांतः स्पर्शतः वट्टयाद्याक्रान्तत्वादिति च
बुद्धाः । स्निग्धो न रुक्षः, तीव्रो वर्णाऽऽदिगुणप्रकर्षवान्, तथा
कृष्णः सद् वर्णतः, कृष्णच्छायः जाया च दीप्तिरादित्यकरावरण-
जनिता चेति । एवमन्यत्रापि । (धणकमियकडिच्छाप ति) अ-
भ्योन्यशाखाऽनुप्रवेशात् यन्निरन्तरच्छायायारम्या महाभयानां
निकुरम्बः समूहस्तद्वत्तः स महानघनिकुरम्बभूतः । घाचनान्तरे
त्वद्मधिकं पठ्यते-“ पसिए पुक्किए फल्लिए हरियगरे रिज्जमा-
णे । ” हरितकक्षासौ (रे रिज्जमाणे ति) भृशं राजमानश्च यः
स तथा । (सिरीए अर्द्धे ३ उवसोमेमाणं चिट्ठे ति) धिया
घनवृद्ध्या अतीव २ उपशोभमानमिति । (कुसेहि य ति)
बभौः क्वचित्-“ क्वयपहिय ति ” पाठः । तत्र कूपिकाभिः झिन्नव्य-
न्यात् (खाणुपहि य ति) स्थाणुभिश्च । पात्रान्तरेण- (ख-
लएहि ति) खलैर्गर्भैरित्यर्थः । अथवा- (क्वविपहि ति) चौ-
रगवेयकैः, (खलएहि ति) खानकैः, क्षेत्रस्येति गम्यते । चौरैरि-
त्यर्थः । अयमज्जिप्रायः-गहनत्वात्सत्यं तत्र चौराः प्रविशन्ति
तज्जेवणार्थमितरे चेति संखुलो व्यासः, गरिचत्तः समन्तात्
अन्तर्मध्ये ह्युपरिः साधकाशत्वात् बहिर्गम्भीरो दृष्टेरप्रक-
मणात् (अहे दिसे) इह यावत्करणादिदं द्रष्टव्यम्-“ दि-
से विच्छिण्णविडलभवणसयणासणजाणवाहणाण्णे बहुदास-
दासागोमहिसगवेल्लगणभूए बहुधणवहुजायकवरयए आ-

ओगपओगसंपउत्ते विच्छिण्णविडलभवणसयणाणि ति । ” व्याख्या
त्वस्य मेघकुमारराजवर्णकवत्, जहावर्णकस्य तु धारिणीवर्ण-
कवत्तवरं (करयल्लय ति) अनेन “ करयल्लपरिमियतिव-
लियमज्झाति ति ” दृश्यम् । (वंक्क ति) अपत्यकक्षापेक्षया
निष्कक्षा (अविद्याउरि ति) प्रसवान्तरमपत्यमरणेनापि
फलवतो वन्ध्या भवतीत्यन उच्यते (अविद्याउरि ति) अवि-
जननशीला अपत्यानामत एवाऽऽह जानुकूर्परमात्राभेव माता
जननी जानुकूर्परमाता । एतान्येव शरीरांशभूतानि तस्याः स्त-
नौ स्पृशन्ति, नापत्यमित्यर्थः । अथवा-जानुकूर्पराण्येव मात्रा
परप्राणाऽऽदेः साहाय्यसमर्थ उल्लङ्घनविशनीयो वा परिकरो
यस्याः न पुत्रवृत्तः सा जानुकूर्परमात्रा । (दासचेडे ति)
दासस्य भृत्यविशेषस्य चेडः कुमारकः दासचेडः । अथवा
दासश्चासौ चेडश्चेति दासचेडः । (तक्करे ति) चौराः, पापस्य
पापकर्मकारिणः चण्डालस्येव रूपं खजावो यस्य स तथा
चण्डालकर्मपेक्षया भीमतराणि रौद्राणि कर्माणि यस्य स
तथा । (आरुसिय ति) आरुष्ट्येव दीप्ते रक्ते नयने यस्य स
तथा । खरपकपे अतिकर्षे महत्यौ विकृते वीभर्से दंष्ट्रिके उत्तरो-
ष्ठकेशगुच्छरूपे दशनविशेषरूपे वा यस्य स तथा । असंपति-
सौ असंपुटिनी असंबृत्तौ वा परस्परालम्बौ तुच्छवाहशान-
दीर्घत्वाच्च ओष्ठौ यस्य स तथा, उद्धूना वायुता प्रकीर्णा
विकीर्णा सम्यमाना मूर्च्छा यस्य स तथा, भ्रमरराहुवर्णः कृ-
ष्ण इत्यर्थः । निरनुक्रोशो निर्दयो, निरनुतापः पश्चात्तापरहि-
तः, अत एव दारुणो रौद्रः, अत एव प्रतिभयो जयजनकः,
निःसंशयिकः शौर्यातिशयादेव तत्साधयिष्यत्येवेत्येवं प्रवृ-
त्तिकः । पाठान्तरेण-“ निसेसे ” नृशरान् शंसति दिनस्ती-
ति नृशंसः । निशंसो वा विगतश्लाघः । (निरणुकपे ति) वि-
गतप्राणिरङ्गः, निर्गता वा जनानामनुकम्पा यत्र स तथा ।
यद्विरिष एकान्तप्राह्ममेवेदं मयेत्येवमेका निहन्त्या दृष्टिर्त्यस्य
स तथा । (खुरे व्व पगतधाराए ति) एकत्रान्तरे वस्तुभा-
गेऽपहतव्यवहारे धारेव धारा परोपतापप्रधानप्रवृत्तिवृत्तया
यस्य स तथा । यथा क्षुर एकधार एवमसौ मोक्षवृत्तयै-
कप्रवृत्तिक एवेति भावः । (जज्जमिव सव्वग्गाहि ति) यथा
जहं सर्वं स्वावेययाऽऽपन्नमभ्यन्तरीकरोति तथाऽयमपि सर्वं
गृह्णातीति भावः । तथा उत्कञ्चनवञ्चनमायानिकृतिक्लृप्तपटैः
सह योऽतिसंप्रयोगो गार्ह्यै, तेन बहुलः प्रचुरो यः स तथा, तत्र
ऊर्ध्वं कञ्चन मूल्याऽऽधारोपणाधमुत्कञ्चनं, हीनगुणस्य गुणो-
त्कर्षप्रतिपादनमित्यर्थः । वञ्चनं प्रतारणं, माया परवञ्चनबुद्धिः ।
निकृतिर्विकृत्या गलकर्तृकानामिवावस्थानं, कूटं कार्पाण-
तुलाऽऽदेः परवञ्चनार्थं न्यूनाधिककरणं, कपटं नेपथ्यभाषा-
विपर्ययकरणम्, अथवा-एभिरुत्कञ्चनाऽऽदिनिस्सहातिश-
येन यः संप्रयोगस्तेन यो बहुलः स तथा । यदि वा-सातिशयेन
छव्येण कस्तुरिकाऽऽदिना परस्य द्रव्यस्य संप्रयोगः सातिशय-
संप्रयोगः । ततश्चात्कञ्चनाऽऽदिभिः सातिशयसंप्रयोगेण च यो
बहुलः स तथा । उक्तं च-“ सो होइ साइजोगो, दव्वं जं
छुइय अन्नदव्वेसु । दोसगुणा वयणेसु य, अत्यविसंवायणं
कुणइ ॥१॥ ” इति एकीयं व्याख्यानम् । व्याख्यानान्तरं पुनरेवम-
उत्कञ्चनमुक्तेषां, निकृतिवञ्चनप्रवृत्तद्वयार्थं कर्म, सातिविक्र-
मपतत्संप्रयोगबहुलः, शेषं तथैव, चिरं बहुकालं यावद्
नगरे नगरस्य वा विनष्टो विप्लुनः चिरनगरविनष्टः बहुकाली-
नो यो नगरविनष्टो भवति स किलात्पतंतं धृतो जवतीत्येवं-

विशेषितः, तथा दुष्टं शीघ्रं स्वभाव आकार आकृतिश्चरितं वा-
 स्तुष्टानं यस्य स तथा । ततः कर्मधारयः । द्यूतप्रसङ्गी द्यूताऽऽ-
 सक्तः । एवमिनराणि, नवरं ज्ञोऽयानि खण्डखाद्याऽऽदीनि, पुन-
 र्दांशप्रहणं हृदयदारक इत्यस्य विशेषणार्थत्वात् न पुनरुक्तम् ।
 लोकानां हृदयानि दारयति स्फोटयतीति हृदयदारकः । पाठा-
 न्तरेण- (जणहियाकारप) जनहितस्याकर्तृत्वार्थः । साहसिको
 वितर्कितकारी, संधिच्छेदकः क्षेत्रखानकः, औपधिको मा-
 यित्वेन प्रच्छन्नचारी, विस्मयघाती विश्वासघातकः, आदीप-
 कोऽग्निदाता, तीर्थानि तीर्थेभूतदेवद्रोण्यादीनि, भिनत्ति द्विधा
 करोति, तद्व्यवसायपणाय तत्परिकरजेदनेनेति तीर्थजेदः । ल-
 घुज्यां क्रियासु दत्ताज्यां हस्ताज्यां संप्रयुक्तो यः स तथा, ततः
 पदत्रयस्य कर्मधारयः । परस्य व्यवहरणे नित्यमनुबद्धः, प्रति-
 बद्ध इत्यर्थः । तीव्रैर अनुबद्धविरोधः, अतिगमनानि प्रवेश-
 भागान्, निर्गमनानि निस्सरणभागान्, दाराणि प्रतोष्य, अपद्धा-
 राणि द्वारिकाः, “छिपमी” शिष्टाङ्का वृत्तिच्छिद्ररूपाः, “खपमी”
 प्राकारच्छिद्ररूपाः, नगरनिर्द्धमनानि नगरजलनिर्गमकालान्
 संवर्त्तनानि मार्गमिलनस्थानानि, निवर्त्तनानि मार्गनिवर्त्तनस्था-
 नानि, द्यूतखलकानि द्यूतस्थानरूलानि, पानागाराणि मद्यगेहानि,
 वेद्यागाराणि वेद्याभवनानि, तस्करस्थानानि शून्यदेवकुलागा-
 राऽऽदीनि, तस्करगृहाणि तस्करनिवासान् शृङ्गाटकाऽऽदीनि
 प्राग् व्याख्यातानि सजाजनोपवेशनस्थानानि, प्रया जलदानस्था-
 नानि, लिङ्गव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात् । पणितशालाहृद्गान् शून्यगृ-
 हाणि प्रतीतानि, आजोगयन् पश्यन्, मार्गयन् अव्ययधर्मपर्या-
 लोचनतः, गवेषयन् व्यतिरेकधर्मपर्यालोचनतः, धनुजनस्य
 त्रिद्रेषु प्रधिरलपरिचारत्वाऽऽदिषु चौरप्रवेशावकाशेषु विषमेषु
 तीव्ररोगाऽऽदिजनितानुरूपेषु, विधुरेषु इष्टजनवियोगेषु व्यसनेषु
 राजाऽऽद्युपपन्नवेषु, तथाऽऽभ्युदयेषु राजलक्ष्म्यादिलाभेषु, उत्स-
 वेषु इन्द्रास्त्वाऽऽदिषु, प्रसवेषु पुत्राऽऽदिजन्मसु, तिथिषु मदन-
 भयोदयादिषु, कृपेषु बहु लोकनोजनदानाऽऽदिरूपेषु, यज्ञेषु ना-
 गाऽऽदिपूजासु, पर्वणीषु कौमुदीप्रभृतिषु अधिकरणभूतासु
 मत्तः पीतमद्यतया, प्रमत्तश्च प्रमादवान् यः स तथा, तस्य ब-
 हुजनस्येति योगः । व्याक्षिप्तस्य च प्रयोजनान्तरोपयुक्तस्य, व्या-
 कृतस्य च नानाविधकार्याक्षेपेण सुखितस्य दुःखितस्य च, वि-
 देशस्थस्य च देशान्तरस्थस्य, विप्रोषितस्य च देशान्तरं गन्तुं
 प्रवृत्तस्य, मार्गं च पन्थानं, छिद्रं च अपद्धारं, विरहं च विजनम्,
 अन्तरं चावसरमिति । आरामादिपदानि प्राग्वत् । (सुसाणेसु य
 त्ति) इमशानेषु, गिरिकन्दरेषु गिरिन्ध्रेषु, वन्यनेषु गिरिवर्त्ति-
 पापाण्यगृहेषु, उपस्थानेषु तथाविधमण्येषु, बहुजनस्य त्रिद्रे-
 ष्वित्यादि पुनरावर्त्तनीयम् । (जाव एवं च णं विहरइ त्ति)
 (कुटुंबजागरियं जागरमाणीय त्ति) कुटुम्बचिन्तायां जागर-
 णं निष्ठाकृत्यः कुटुम्बजागरिका, द्वितीयायास्त्पुनीयार्थत्वात् ।
 तथा जाग्रत्या विशुद्धमानया, अथवा कुटुम्बजागरिकां जाग्र-
 त्याः कुर्वन्त्याः (पयायामि त्ति) प्रजनयामि । “तासि मन्ने” इ-
 त्यत्र तासां सुबन्धं जन्म जीवितफलम्, अहं मन्ये वितर्कया-
 मि यासां निजककुक्षिसम्भूतानीत्येवमक्षरघटना कार्याः निजक-
 कुक्षिसंभूतानि किञ्चरूपाणि इति गम्यते । स्तनदुग्धधनु-
 कानि मधुरसमुद्धापकाणि मन्मनं स्खलत्प्रजद्विपतं येषां तानि
 तथा । स्तनमूलात्कक्षादेशभागमभिसरन्ति संचरन्ति, स्तनजं
 पिबन्ति, तनश्च कोमलकमलोपमाज्यां हस्ताभ्यां गृहीत्वा च-
 हसङ्गनिवेशितानि ददति समुद्धापकान् सम्पुगान्, (पत्तो प-

गमवि न पत्त त्ति) इतः पूर्वमेकमपि डिम्भकं न प्राप्ताः । अ-
 थवा इत उक्तलक्षणात् डिम्भकविशेषणकक्षापादेकमपि विशेष-
 णं न प्राप्ता । “वाहिया नागधराणि वा” इत्यादि प्रतीतम् । (जा-
 गुगायवडिय त्ति) जानुभ्यां पादपतिता जानुपादपतिना, जानु-
 नी जुवि विन्यस्य प्रणति गतेत्यर्थः । “जायं च” इत्यादि । यागं
 पूजां, दायं पर्वं दिवसाऽऽदौ दानं भागं धार्मांशम् । अज्ञयनिधि-
 मव्ययं भाग्यगारम्, अत्यन्तान्त्री वा मूत्रधनं, येन जीणीभूत-
 स्य देवकुलस्योच्चारः करिष्यते । अज्ञीणकां वा प्रतीतां वद्धे-
 यामि, पूर्वकाले अल्पं सन्तं महान्तं करोमीति ज्ञावः । (उवया-
 इयं ति) उपयाच्यते मृग्यते स्म यत्तत् उपयाचितमीप्सितं व-
 स्तु याचितुं प्रार्थयितुम् । (उल्लपमसामिय त्ति) स्नानेनार्ज-
 पटशाटिके उत्तरीयपरिधानवस्त्रे यस्याः सा तथा । (आलोए
 त्ति) दर्शने नागाऽऽदिप्रतिमानां प्रणामं करोति । ततः प्रत्युन्न-
 मति, लोमहस्तकं प्रमाज्जनितां परामृशति गृह्णाति, ततस्तेन ताः
 प्रमाज्जयति । (अबुक्खेइ त्ति) अभिविञ्चति वस्त्राऽऽरोपणा-
 ऽऽदीनि प्रतीतानि । “चाउहसी” इत्यादौ “उडिटु त्ति” अमावा-
 स्या, (आपन्नसत्त त्ति) आपन्न उत्पन्नः सत्त्वो जीवो गर्जे यस्याः
 सा तथा । डिम्भदारककुमारकाणामल्पबहुवहुतरकालकृतो वि-
 शेषः । मूर्च्छितो मूढो, गतविवेकचैतन्य इत्यर्थः । प्रथितो लोभ-
 तन्तुभिः सन्दर्भितः, गृह आकाङ्क्षावान्, अध्युपपन्नः-अधिकं
 तदेकाग्रतां गत इति । शीघ्राऽऽदीनि एकार्थिकानि शीघ्रनाति-
 शयव्यापनार्थानि । निःप्राणमुच्छ्वासाऽऽदिरहितं, निश्चेष्टं व्यापा-
 ररहितं (जीवविष्यजडं ति) आत्मना विप्रमुक्तो निश्चलो
 गमनागमनाऽऽदिवर्जितः, निष्पन्दो हस्ताऽऽद्यव्यवचलनरहि-
 तः, तूष्णीको वचनरहितः, क्षेपयन् प्रेरयन्, श्रुतिं वातांमात्रं,
 कृतिं तस्यैव संबन्धिनं शब्दं, तच्छिहं वा, प्रवृत्तिं व्यक्त्यन्तर-
 वार्तां नीतो सित्राऽऽदिना स्वगृहं अपहृतश्चैरेण आक्षिप्त उ-
 पलोभितः । (परसुनियत्ते व त्ति) परशुना कुवारेण निकृत्तः
 छिन्नो यः स तथा तद्वत् । (नगरगुत्तिय त्ति) नगरस्य गुप्ति
 रक्षां कुर्वन्तीति नगरगुप्तिका आरक्षिकाः । (संनद्धवच्च-
 म्मियकवय त्ति) सनद्धाः संहननाभिः कृतसन्नाहाः, बद्धाः
 कशाबन्धनेन वर्मिनाश्च अङ्गुरङ्गीकृताः शरीरारोपणेन क-
 वचाः कङ्कटा यैस्ते तथा । ततः कर्मधारयः । अथवा-वर्मित-
 शब्दः क्वचिन्नाधोयत एव । (उप्पीवियसरसणपट्टिया) उत्पी-
 मिता आक्रान्ता गुणेन शराऽऽसनं धनुस्तल्लक्षणा पट्टिका यैस्ते
 तथा । अथवा-उत्पीमिता वद्धा शरासनपट्टिका बाहुपट्टको
 यैस्ते तथा । दृश्यते च धनुर्दराणां बाहौ चर्मपट्टबन्ध इति ।
 इह स्थाने यावत्करणादिदं दृश्यम्-“ पिण्णमेवेज्जवद्धआवि-
 रुविमलवरविधपट्टा ।” पिण्डानि परिहितानि अव्येयकारिण
 ग्रीवारङ्गाणि यैस्ते तथा । बद्धो गाढीकरणेन आविद्धः परि-
 हितो मस्तके विमलो वरश्चिह्नपट्टो यैस्ते तथा । ततः कर्मधा-
 रयः । “गाहियावहपहरणा ।” गृहीतान्यायुधानि प्रहरणाय प्र-
 हारदानाय यैस्ते तथा । अथवाऽऽयुधप्रहरणयोः क्षेप्यक्षेप्यकृ-
 तो विशेषः । (ससक्खं ति) ससाक्षी साक्षिणोऽध्यक्षान् वि-
 धायेत्यर्थः । (सहोढं ति) समोषम्, (संगवेज्जं ति) सह त्रैवे-
 यकेन ग्रीवाबन्धनेन यथा भवति तथा गृह्णाति । (जीवग्गाहं
 गिण्हति त्ति) जीवतीति जीवस्तं जीवं जीवन्तं गृह्णाति अ-
 स्थिमृष्टिजानुपूर्वैस्तेषु वा ये प्रहारास्तैः संभग्नं मथितं मो-
 दितं जर्जरितं गात्रं शरीरं यस्य स तथा, तं कुर्वन्ति । (अ-
 वडगवणं ति) अवकोटनेनावमोटनेन कृकाटिकाया बाहोश्च

पञ्चाङ्गाद्यो नयनेन वन्धनं यस्य स तथा तं कुर्वन्ति । (कस-
पहारे य स्ति) वध्नतरुनानि, (त्रिव स्ति) रुद्रणः कशः दत्ता
कस्या, घालघानकः प्रहारवानेन, घालमारकः प्राणवियोजनेन,
(रायप्रद्ये स्ति) राजामात्यः (अवरज्ज् इ स्ति) अपराध्यानि अ-
नर्थं करोति, (नमृत्थ स्ति) न नम्यवेत्यर्थः । घाचनान्तरे
स्तिवद् नाधीयत एव, स्वकानि निरुपचरितानि नोपचारे-
णाऽऽत्मनः संबन्धीनि, (लघुन्सगंसि स्ति) लघुः स्व आत्मा
स्वरूपं यस्य स लघुस्वरूपः अल्पस्वरूपः, राशि विषये अप-
राधो राजापराधस्तत्र संप्रकृतः प्रतिपादितः, पिशुनैरिति ग-
म्यते । (भोग्यपिरुपं ति) भोजनस्थाध्याधारचूर्तं वंशमयं
भाजनं पिटकं, तत्करोति सज्जीकरोतीत्यर्थः । पाठान्तरेण- (भ-
रे इ स्ति) पूरयति । पाठान्तरेण- भोजनपिटकैः करोति- अशना-
ऽऽदीनि लाङ्घितं रेखाऽऽदिदाननो मुद्रितं कृन्मृदादिमुद्रय,
(उल्लेखे इ स्ति) विगतलाङ्घनं करोति (परिवेसयति) भोजय-
ति (अधियाहं ति) अपिः संभावेन । (आहं ति) भाषायाम् ।
अरेः शत्रोर्वैरिणः सानुबन्धशत्रुभावस्य, प्रत्यनीकस्य प्रतिकूल-
वृत्तः, प्रत्यभिन्नस्य वस्तु वस्तु प्रति अभिन्नस्य, (धनस्त स्ति)
कर्मणि पठ्ठि, उच्चारप्रसन्नं कर्तुं, नमित्यलङ्कारे । (उच्चा-
हित्य स्ति) उच्चाध्यानि स्म (एहि नावेत्यादि) एहि आगच्छ
तावदिति प्राप्ताभावे । हे विजय ! एकान्तं विजनमपकमामो
यामः (जेवं ति) येनाहमुच्चारऽऽदि परिष्ठापयामीति । (जेद-
णे ति) अभिप्रायेण, यथारुचीत्यर्थः । (अन्नकारिपसद स्ति)
यस्यां नापिताऽऽदिभिः शरीरसत्कारो विधीयते, अलंकारिक-
कर्मनखस्रएकनाऽऽदि, दासा गृहदानीपुत्राः, प्रेष्या ये तथाधि-
श्रमयोजनेषु नगरान्तराऽऽदिषु प्रेष्यन्ते भृतका ये आवालास्था-
शोषिताः । (भाङ्गु ग स्ति) ये भागं लाभस्य सज्जन्ते, ते क्रम-
कुशलमनर्थानुद्भवानर्थप्रतिघातरूपं, कण्ठे च गृहीत्वा कण्ठा-
कपित । यथापि व्याकरणे शुद्धविषय एवैवंविधोऽव्ययोजाव
इष्यते, तथापि योगविज्ञाणाऽऽदिनिरेतस्य साधुशब्दता ह-
इयेति । (अवयासि य स्ति) आङ्गिष्ठय, व्यापप्रमाकृतेमानन्दा-
द्युज्ज्वलप्रमीचनम् । (नायक वेत्यादि) नायकः प्रभुः, न्यायदो वा न्या-
यदर्शी, ज्ञातको वा सज्जनपुत्रकः । इति रूपप्रदर्शने, वा विकल्पे ।
(आनिय ए स्ति) सहाचारी, सहायः साहाय्यकारी, सुदृग्मिश्रम्,
(वंवेहिय स्ति) वन्धो रज्ज्वादिबन्धनं, वन्धो यष्ट्यादिताननं,
कशप्रहाराऽऽद्यस्तु तच्छोषाः । (कात्रे कालोनास इत्यादि)
कालः कृष्णवर्णः, काल एवायमासते ऊर्णः, कालो वा अवमा-
सो दीप्तिर्यस्य स कालावमासः । इह यावत्करणादिद् ददय-
म्- “ गंजीरलोमहारिसे प्रीमे उलासणप परमकण्ठे वधेयं, से
शं तस्य निधं भीप निधं तस्य निधं तस्य निधं परममुद-
संचकं नरग स्ति । ” तत्र गम्भीरो महान् रोमहर्षो भयसंचृतो
रोमाञ्छो यस्य यतो वा सकाशात् स तथा । किमित्येवमित्याह-
भीमो भीमः, अत एवोत्प्रासकारित्वादुत्प्रासनकः । एनद्वि
कुन इत्याह- परमकृष्णो वधेयंति, परं प्रकृष्टं शत्रुमसंवेष्टां
प्रापकर्मणोपनीनाम्, (अणाइयमित्यादि) अनादिकम् । (अण-
वदगं स्ति) अनन्तम् (दीधमदं ति) दीर्घार्द्धं दीर्घकालं, दी-
र्घार्द्धं वा दीर्घमागंम्, चातुरन्तं चातुरिभागं संसार एव कान्ता-
इमरण्यं संसारकान्तारमिति । अतोऽधिकृतं ज्ञानं ज्ञापनीये
योजयन्नाह- (एवामेवेत्यादि) एवमेव विजयचौरवदेव, (सा-
रेणं ति) सारे, नमित्यलङ्कारे करणे तृतीया वेषम् । लुभ्यति

लोनीभवति । (से वि एवं चेत्त स्ति) सोऽपि प्रवर्जितो विजय-
वदेवशरकादिकमुत्तरं प्राप्नोति । “ जहा शं ” इत्यादिनाऽपि
ज्ञातमेव विज्ञापनीये नियोजितम् (नमृत्थ मरीरसारकखण्डाप
स्ति) न शरीररक्षणार्थाद्व्यत्र तदर्थमेवत्यर्थः । (जहा से भणे
स्ति) दृष्टान्तनिगमनम् । इह पुनर्विशेषयोजनामिमामभिव्यक्ति
बहुश्रुताः । इह राजगृहनगरस्थानीयं मनुष्यक्षेत्रं, धनसार्थवा-
हस्थानीयः साधुजीवः, विजयचौरस्थानीयं शरीरं, पुत्रस्थानीयो
निरुपमनिरन्तराऽऽनन्दनिबन्धनत्वेन संयमो भवति । असत्प्रवृ-
त्तिकशरीरात्संयमविधातः । आनरणस्थानीयाः शब्दाऽऽदिवि-
षयाः, तदर्थप्रवृत्तं हि शरीरं संयमविधाते प्रवर्तते, दृष्टि-
बन्धनस्थानीयं जीवशरीरयोरविभागनावस्थानं, राजस्थानीयः
कर्मपरिणामः, राजगुरुस्थानीयाः कर्मभेदाः, लघुस्वकाप-
राधस्थानीयाः मनुष्याऽऽयुष्कवन्धहेतवः भूत्राश्वमत्तपरिष्ठाप-
नस्थानीयाः प्रत्युपेक्षणाऽऽद्यो व्यापाराः, यतो भक्ताऽऽदि-
दानाभावे यथाऽसौ विजयः प्रभवणाऽऽदिव्युत्सर्जनाय न प्र-
वृत्तवान्, एवं शरीरमपि निरञ्जनं प्रत्युपेक्षणाऽऽदिषु न प्रवर्त-
ते । पान्यस्थानीयो मृगसाधुः, सार्थवाहस्थानीया आचार्याः,
ते हि विवर्जितसाधुं भक्ताऽऽदिभिः शरीरमुपपन्नयन्तं साधव-
न्तराऽप्युपासकम्भवन्ति विवर्जितसाधुनेव निवेदिते वेदना-
वैषादव्यादिके भोजनकारणे परितुष्यन्ति वेति । पठ्यते च-

“ सिवसाहणेसु आहा-रविरहिष्ठां जं न वष्टप देहो ।

तद्वा धणो व्व विजयं, साह तं तेण पोसेज्जा ॥ १ ॥ ”

एवं खल्वित्यादि निगमनम्, इतिशब्दः समाप्तः । प्रथमीति
पूर्ववदेवेति । ज्ञा० १ शु० २ अ० । कौशाग्र्यीनगरस्थे स्वना-
मख्याते सार्थवाहे, आचा० १ शु० २ अ० १ उ० । (तत्कथा आ-
तट्ट ' शब्दे द्वितीयभागे १५७ पृष्ठे दृष्ट्या) चम्पानगरीवास्त-
व्ये सार्थवाहे, “ चंपाप परममहेसरो धणो नाम सत्यवाहो । ”
आ० म० १ अ० २ खण्ड । आ० चू० । (तत्कथ्यता
' कर्षिखदिय ' शब्दे तृतीयभागे ११५ पृष्ठे द्रष्टव्या) च-
म्पानगरीवास्तव्येऽहिष्कृष्टासंस्थिते स्वनामख्याते सार्थ-
वाहे, ज्ञा० १ शु० १५ अ० । (तत्कथा “ पांदिफल ” शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे १७५३ पृष्ठे द्रष्टव्या) वल्लभपुरस्थे स्वनाम-
ख्याते सार्थवाहे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । पाटलिपुत्रन-
गरस्थे स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, तस्य दुहिता भगवतो महा-
वीरस्य सकाशे प्रमज्जिता । आ० चू० १ अ० । अपरविदेह-
स्थितिप्रतिष्ठितनगरस्थे स्वनामख्याते सार्थवाहे, स च त्रयो-
दशे भवे प्रहृषभनामा तीर्थकर आसीत् । आ० म० १ अ० १
खण्ड । आ० चू० । कर्षिखदिय सन्निवेशे स्थिते ग्रामाधिपतिस्तुते
धनवनीपतौ स्वनामख्याते सार्थवाहे, पुं० । स च तीर्थकरना-
मकर्मोदयादिरिष्टेनमिस्तीर्थकरोऽनुत् । उ० २१ अ० ।

धणजय-धनञ्जय-पुं० । धनं जयति जि-जन्तु मुम् च । अजुं-
ने, बहौ, नागभेदे, पोषणकरे देहव्यापिवायौ, ककुपवृक्षे,
चित्रकवृक्षे च । वाच० । अपरविदेहस्थमूकाराजधानीभवे
स्वनामख्याते नृपे, यस्य पुत्रः प्रियमित्रो विशनिमिस्तीर्थक-
रत्वकारणैस्तर्थाकरत्वमवाप । आ० म० १ अ० १ खण्ड । आ०
क० । आ० चू० । कटप० । सौर्यपुरनगरस्थे स्वनामख्याते श्रे-
ष्ठिनि, आव० ४ अ० । आ० क० । आ० चू० । (तत्कथा शौचेन
योगसंग्रहावसरे ' सुह ' शब्दे दृष्ट्या) पल्लव्य पञ्चदशसु दिवसेषु
तवमे दिवसे, उ० ४ पाट्ट । जं० । कटप० । स्वनामख्याते

गोत्रे च । “ उत्तरापोट्टपदा णक्खत्ते किं गोत्ते पणत्ते ?, धण-
जयसगोत्ते पणत्ते ।” सु० प्र० १० पाटु० । ज० । धनञ्जयमा-
लाद्विसन्धानमहाकाव्याऽऽदिकृति जैनकवौ, अयं कविः विक्रम-
संवत् ८८४ मिते विद्यमान आसीत् । जै० ६० ।

धणकंता-धनकान्ता-स्त्री० । कलिङ्गदेशस्थकाञ्चनपुरनगरस्थध-
नवहश्रेष्ठिपत्न्याम्, दर्श० १ तत्त्व ।

धणक्खय-धनक्षय-पुं० । धनहानौ, व्य० ३ उ० । धनक्षय इति
वा । जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

धणगिरि-धनगिरि-पुं० । अवन्तीजनपदस्य तुम्बवनसन्निवेशे
स्थिते स्वनामख्याते इन्द्रपुत्रे, आ० म० १ अ० २ खडग । क-
ल्प० । आ० क० । (तद्वक्तव्यता ‘अज्जवद्दर’ शब्दे प्रथमभागे २१६
पृष्ठे गता) आर्यसिंहगिरिस्थविरस्य शिष्ये स्वनामख्याते
स्थविरे, (कल्प०) आर्यफलगुमित्रस्य शिष्ये स्वनामख्याते
वसिष्ठसगोत्रे स्थविरे च । “ धेरस्स णं अज्जफगुमित्तस्स
गोयमसगुत्तस्स अज्जधणगिरी धेरे अन्तेवासी वासिष्ठस-
गोत्ते ।” (कल्प०) “ धणगिरिं च वासिष्ठं ।” कल्प० २ अ-
धि० ८ कृण ।

धणगुत्त-धनगुप्त-पुं० । कसिँअज्जगरे स्थिते स्वनामख्याते आ-
चार्ये, आ० चू० ४ अ० । (तद्वक्तव्यता ‘पच्छित्त’ शब्दे वक्ष्यते)
“ आचार्या धनगुप्ताख्याः, एकत्र नगरेऽभवन् । ” (१)
आ० क० । चल्हकातीरनगरस्थे आचार्यमहागिरिशिष्ये द्वैक्रि-
यपञ्चमनिहवधर्माचार्यस्य गङ्गाचार्यस्य स्वनामख्याते गुरौ,
आ० म० १ अ० २ खडग । विशेष० । स्था० ।

धणगोव-धनगोप-पुं० । राजगृहनगरस्थधनसार्थवाहस्य पुत्रे,
ज्ञा० १ शु० ७ अ० ।

धणणंदि (दी)-धननन्दि (न्दी)-पुं० । स्त्री० । द्विगुणे दे-
वर्चस्ये, “ देवदत्तं दुगुणं धणणंदि भण्णइ ।” दर्श० १ तत्त्व ।

धणणिहि-धननिधि-पुं० । कोशे, तदात्मके लौकिके निधिभेदे
च । स्था० ५ उ० ३ उ० ।

धणतोसग धनतोषक-त्रि० । धनेन तुष्यतीति धनतोषकः ।
चौराऽऽदिके, “ धणतोसगा गहिया य जे नरगणा ।” प्रश्न० ३
आश्र० चार ।

धणत्थि (ण्)-धनार्थिन्-त्रि० । धनाभिवाषिणि, “ तो पकि-
भणेइ सेछी, धणत्थिणो जइ तुमे तहा वि इमं ।” ध० २० ।

धणदत्त-धनदत्त-पुं० । राजगृहनगरस्थे धनापरनामधेये स्व-
नामख्याते सार्थवाहे, नं० । आ० क० । आ० म० । आ० चू० ।
(तत्कथा ‘खिलाइपुत्त’ शब्दे तृतीयभागे ११८८ पृष्ठे गता)
वसन्तपुरस्थे तिलकश्रेष्ठिपुत्रे स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, पिं० ।
(तत्कथा ‘परावट्टिय’ शब्दे वक्ष्यते) विस्तीर्णग्रामस्थे स्व-
नामख्याते कुटुम्बनि च । पिं० ।

धणदेव-धनदेव-पुं० । मण्डिकगणधरस्य पितरि, आ० म० १
अ० २ खडग । आ० चू० । अस्थिकग्रामापरनामधेये वर्त्मान-
कनगरस्थे स्वनामख्याते वणिजि, आ० चू० १ अ० । आ० म० ।
कल्प० । स्था० । (तद्वक्तव्यता ‘वार’ शब्दे) “ धनदेवो वणि-
क्क तत्राऽऽयातः प्रेक्ष्व महानदीम् ।” (१३) आ० क० । द्वारव-

तीवास्तव्ये कमलामेघायाः पत्न्यौ उग्रसेनस्य नसरि, आ० म०
१ अ० १ खडग । आ० चू० । काम्पिल्यपुरस्थे स्वनामख्याते व-
णिजि, उत्त० १३ अ० । (तद्वक्तव्यता वंभदत्त ’ शब्दे) कौ-
शाम्बीनगरस्थे स्वनामख्याते वणिजि, ध० २० । (तद्वक्तव्यता
‘ वंभसेण ’ शब्दे) राजगृहनगरस्थधनसार्थवाहस्य स्वना-
मख्याते पुत्रे, ज्ञा० १ शु० ७ अ० ।

धणधम्मद्वजाय-धनधान्यद्व्यजात-न० । धनधान्यरूप्यका-
रे, “ निम्बिसत्ताणि य हरंति धणधम्मद्वजायाणि ।” प्रश्न०
३ आश्र० द्वार ।

धणधम्मपमाणाङ्कम-धनधान्यप्रमाणातिक्रम-पुं० । धनधान्य-
योः प्रमाणस्य वन्धननोऽतिक्रमोऽतीचारः धनधान्यप्रमाणाति-
क्रमः । ध० २० । इच्छापरिमाणस्य पञ्चमाणवतस्यातिचार-
भेद, धनधान्यस्य प्रमाणप्राप्तस्याऽधमर्णाऽऽदिभ्योऽधिकलाभे
समुपस्थिते यावन्नात्रेतनं विक्रीणीते तावद् गृह एव तत्स्था-
पयतः सत्यंकारेण वा स्वीकुर्वतः स्थूलमूढकाऽऽदिबन्धनेन वा
धनधान्यातिक्रमरूपः प्रथमोऽतिचार इति । ध० २ अधि० । ध०
२० । आवा० । उपा० ।

धणधणमंचय-धनधान्यसंचय-पुं० । धनं हिरण्याऽऽदि, धान्यं
शाल्यादि, तयोः संचयो राशिर्धनधान्यसंचयः । धनधान्ययो रा-
शौ, उत्त० ६ अ० ।

धणपाल-धनपाल-पुं० । राजगृहनगरस्थधनसार्थवाहसुते स्व-
नामख्याते सार्थवाहे, ज्ञा० १ शु० ७ अ० । कौशाम्बीनगरस्थे
स्वनामख्याते नृपे, “ कोसंबी णयरी, धणपालो राया, वेसमण-
भद्दे अणगारे पमिलामिप इहंजाव सिक्के ।” विपा० २ शु० ४
अ० । अवन्तीजनपदस्थतुम्बवनसन्निवेशस्थे स्वनामख्याते इभ्ये
च । आ० म० १ अ० २ खडग । सर्वदेवब्राह्मणपुत्रे चन्द्रगच्छी-
यगहेन्द्रसुरिशिष्येण शोभनाचार्येण प्रतिबोधिते आवर्के, अयं
च धनपालो भोजराजसमकालिको महाकविरासीत् ।
जै० ६० ।

धणप्पजा-धनप्रभा-स्त्री० । कुरुरलवरद्वीपस्थवैश्रमणप्रजनगर-
स्थोत्तरपाश्र्ववर्तिन्यां राजधान्याम्, “ धणप्पभा उत्तरे पा-
से ।” द्वी० ।

धणवच्छण-धनवर्द्धन-पुं० । धनवृद्धिकारके, स्था० १० उ० ।
धणमण-धनवत्-त्रि० । “ आलिवल्लोद्धात-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा
मत्तोः” ॥ ८ । २ । १५९ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण मतारेते आदेशाः
प्रा० २ पाद । धनिनि, व्य० ।

अधुना धनवर्तां स्वरूपमाह-

कोनिम्मसो हिरणं, मणिमुत्तिसल्लपवालरयणाई ।

अज्जयपिण्डपज्जागय, एरिसया हौति धणमंता ॥३३०॥

येषामार्यपिता पिता प्रतीतः, पर्यायः प्रपितामहः, तेभ्य आगतं
कोट्यग्रशः कोटिसंख्यया हिरण्यं मणिमुक्ताशिखाप्रवाहवर्तमानं
च, मणयश्चन्द्रकान्ताऽऽद्याः, मुक्ताफनानि विद्रुमाणि, रत्नानि कर्क-
तनाऽऽदीनि, ते ईदृशा प्रवन्ति धनवन्तः । व्य० १ उ० ३ प्रक० ।

धणमंत-धनवत्-त्रि० । ‘ धणमण ’ शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

धणमित्त-धनमित्र-पुं० । विनयपुरस्थे वसुश्रेष्ठिसुते स्वनाम-
ख्याते श्रेष्ठिनि, ध० २० ।

धनमित्रचरित्रं पुनरेवम्-

" गुरुसत्तगणसमेयं, गाहाऽमदलामिवऽस्थि विणयपुरं ।
 तस्याऽऽसि नम्बु सिद्धो, जहा नामिण से भञ्जो ॥ १ ॥
 ताण सुओ धणमित्तो, यात्रस्स वि तस्स उयरया पियरो ।
 पुत्रे घणे पण्णे, नघो विहवो नञ्चु व्व ॥ २ ॥
 परिवाहिओ उदेहं, सो कमसो परियणेण वि विमुक्को ।
 परिणयणुर्यं अघणु-सि को वि न य देह से कघं ॥ ३ ॥
 तो लज्जितो नयरो-उ गिग्गमो दविणयज्जणमयएहे ।
 पिच्छ कथ वि मग्गे, पारोहं किंसुयतरुम्मि ॥ ४ ॥
 तो सरइ खत्तचायं, सो सुयपुच्चं जहा अघोरुम्मे ।
 जइ दीसइ पारोहो, ता तस्स अदे धणे मुणसु ॥ ५ ॥
 धिह्लपलासेसु धुवं, पारोहं थुलप वहुं डव्वं ।
 तणुप थोवं तह निजि, जसरे वहु थोवमियरम्मि ॥ ६ ॥
 धिके पुण पारोहे, रत्तरसे निगयम्मि रयणां ।
 सेप रयं पीप, कणं न हु नीरमे किं पि ॥ ७ ॥
 जत्तियमित्ते देसे, पारोहो उच्चओ नवे उवरिं ।
 तत्तियमित्ते देसे, अदे वि निहियं धणं मुणसु ॥ ८ ॥
 तणुप उवरि पारोहे, हिह्वा पिह्ने धुवं धणं मुणसु ।
 विवरीय तयभाओ, इय निच्छेऊण धणमित्तो ॥ ९ ॥
 " नमो धनदाय नमो धरणेन्द्राय नमो धनपात्राय " इति
 मन्त्रं पठन् श्रनति स्म तं प्रदेशम् ।
 किं तु अपुत्रवत्सेनं, केवलश्रंगारपुरियं नियतं ।
 तथमयकलसज्जयत्तं, तस्यो इमो वित्तइ विससो ॥ १० ॥
 पारोहपीयरसदं-सणेण कणयस्मि निच्छिप वि धुवं ।
 इंगाल थिय पिच्छे-मि कवेउही विगयपुत्तो ॥ ११ ॥
 दविणयिणा नरेणं, न हु कायवो तदा वि निव्वेओ ।
 जं सत्त्वत्थ वि गिग्गह, सिरीड मूलं अनिव्वेओ ॥ १२ ॥
 इय वित्तिव पुरओ वि हु, वहुवुभागे सणेइ दविणकप ।
 न य पावइ काणवरा-डियं पि कथइ अपुत्तवसा ॥ १३ ॥
 निक्खेइ धाउवायं, मुत्तु किलेसं हवेइ न हु अन्नं ।
 होउं वणिओ तो चउइ, पवइणे भञ्जत्त तयं तो ॥ १४ ॥
 अद थलमगावणिज्जं, करेइ अज्जेइ कहंवि किं पि धणं ।
 तं पि नरेसरतकर-पमुहेइं थिप्पय तस्स ॥ १५ ॥
 तो सव्वपयत्तेणं, ओलगं कुणइ निव्वपभिर्णं ।
 तह वि तदपुत्तवसओ, न ते वि किं पि हु पत्तोयति ॥ १६ ॥
 यवं दुइं सहंतो, परिभमिरो माहियले कया पि इमो ।
 केवलकासियं गुणसा-यरं गुवं गयउरे नियइ ॥ १७ ॥
 संजायकम्मविचरो, वहुवुभागेण नमइ गुरुवरणे ।
 तो कहइ मुणिवरो त-स्स समुच्चियं धम्मकदमेवं ॥ १८ ॥
 धम्मेण धणसमिद्धी, जम्मो धम्मेण उत्तमकुलाम्म ।
 धम्मेण दीदमाउं, धम्मेण वदग्गमाकगं ॥ १९ ॥
 सयलचउज्जाहिवत्थ-म्मि निम्मला भमइ धम्मओ कित्ती ।
 हसियरइरमणरुवं, रुवं धम्माउ इह होइ ॥ २० ॥
 जं छुंजंति सुहाइं, मणिरयणपहापहासियादिसेसु ।
 प्रवणेसु भवणवइणो, तं सव्वं धम्ममाहणं ॥ २१ ॥
 जं हरिसज्जकज्जंतं, निवचकं चकिणो नमइ चलणे ।
 तं सुद्धधम्मकपपद-दुमस्स कुसुमुगमं मग्गे ॥ २२ ॥
 सरइससुरसुंदरि-क-चालियचलचारुचामरुणीतो ।
 सुरलेप सुरनाहो, हवेइ अरुमप्यभावेण ॥ २३ ॥

किं वहुणा भणिएणं, धम्मेण हवंति सयलसिद्धीओ ।
 धम्मेण विमुक्काण उ, जियाण न कया वि फलसिद्धी ॥ २४ ॥
 तं सोउं धणमित्तो, कयंजली जंपप नमिय सुंरिं ।
 एवमिणं मुणिपुंगव !, जं तुम्हेइं समाइहं ॥ २५ ॥
 जम्माउ वि मह दुक्खं, मुणइ थिय पढु ! तुमे सनणेण ।
 को हेऊ पुण इहयं, तो कहइ गुरु सुणसु भइ ! ॥ २६ ॥
 इह भरहे विजयपुर-म्मि गंगदत्तु ति गिहवई आसि ।
 मगदा से दइया सो-उ धम्मनामं पि न हु सुणइ ॥ २७ ॥
 धम्मकरणुज्जुयाणं, अणेसि पि हु करेइ वहुविग्गे ।
 मच्चरभरिओ कस्स वि, लाभं न हु सकप ददुं ॥ २८ ॥
 जइ पुण कहं पि से पि-च्छिरस्स ववहरइ कोइ वहुलाभं ।
 पइ जरो सत्तमुहे-हि तस्स इय वासरा जाति ॥ २९ ॥
 अन्नदिये करुणाए, सुंवरनामेण सावएण इमो ।
 नीओ सुणीण पासे, कहिओ तेहिं पि इय धम्मो ॥ ३० ॥
 उवसमविवेगसंवरो-सारो जइसत्ति नियमतवपवरो ।
 जिणधम्मो कायवो, अतुच्छलच्छीइ कुलजवणं ॥ ३१ ॥
 इय सुणिय किंचि भावे-ण किं पि दप्पिज्जओ वि गिएहेइ ।
 सो पइविणचिच्चदण-करणजुए, अज्जगहे के वि ॥ ३२ ॥
 मुणिणो नमित्तु पत्तो, संगिहम्मि पमायपरवसो धणियं ।
 जंजइ अभिगहे के, वि के वि अइयरइ मूढमणो ॥ ३३ ॥
 इकं पुण चिद्वदण-अज्जिगहं पालए निरइयारं ।
 कालक्रमेण मरिउं, संपइ सो एस तं जाओ ॥ ३४ ॥
 पुव्वकयदुक्कयवसा, तए इमं एरिसं फत्तं पत्तं ।
 जिणवदणपप्पावा, जायं निहिदंसणाईयं ॥ ३५ ॥
 इय सोउं धणमित्तो, संवेयगमो नमित्तु मुणिनाहं ।
 वहुदुक्खलक्खदलणं, गिदिधम्मं गिएहए सम्मं ॥ ३६ ॥
 दिवसनिसिपदमपहरे, मुत्तु धम्मफलणं अहं सेसं ।
 सहसाणाजोगेणं, विणा पओसं च वडिजस्सं ॥ ३७ ॥
 एवं गिएहय घोरं, अभिगहं वंदिउं च गुरुवरणे ।
 पुरमज्जे कस्सइ सा-वगस्स गेदम्मि उत्तरइ ॥ ३८ ॥
 सुरदए भोगेणं, उच्चिणिउं मालिया समं कुसुमे ।
 घराजिणहरजिणपकिमा-उ निव्वमक्खेइ जत्तीए ॥ ३९ ॥
 वोए पदरे बोया-गमाविरोहेण कुणइ ववसायं ।
 संपज्जइ अकिलेसे-ण तेण सत्तु जोषणं तस्स ॥ ४० ॥
 जइ जइ धम्मम्मि थियो, इवेइ तह तह पवक्खप विहवो ।
 विव्वेइ वहुं धम्मे, वीसुं गिएहेइ तो गेहं ॥ ४१ ॥
 एगेण महिद्धियसा-वएण दिस्सा य तस्स नियध्या ।
 अइधम्मिउ ति काउं, दुग्गि वि सिद्धंति धम्मपरा ॥ ४२ ॥
 पत्तो कया वि सोगो, उलम्मि गुलतिह्ममाइ विकिणिउं ।
 तं येवं पुण तं गुरु-मज्जगिहं गंतुमुच्चलियं ॥ ४३ ॥
 तं मेहरो य निहिठवि-य तंयकहसे तस्यो गदिउकामो ।
 उज्जावइ इंगाले, तं कणयं नियइ धणमित्तो ॥ ४४ ॥
 किमिणं उग्गाविज्जइ, इय पुठे तेण मेहरो भणइ ।
 कणगं नि कहिय पिउणा, पवंचिया इच्चिरं अम्हे ॥ ४५ ॥
 संपइ उज्जावेमो, एए इंगालए नियऊण ।
 तो सेट्टी सुद्धमणो, भणेइ भो भइ ! सुवन्नमिणं ॥ ४६ ॥
 जंपेइ मेहरो दद-विमूढ ! किं चाउओ सि मत्तो सि ।
 घट्टिओ सि अहवा, सव्वं सुजं दरिइस्स ॥ ४७ ॥
 जइ कणयमिणं ता म-ज्ज दाउ गुलतिह्ममाइयं किं पि ।
 गिएहसु इमं तुमं चिय, तह सेव करेइ सिछी वि ॥ ४८ ॥

तं खिविचं नियजाणे, सगिहे पत्तो नमित्तु जिनविचं ।
जा संभालइ ता ती-स सहसमाणं तयं जायं ॥ ४९ ॥
तेणं धम्मपरेणं, अन्नं पि समज्जियं बहुं दवियं ।
जाओ जणप्पवाओ, उअइ अहो धम्ममाहणं ॥ ५० ॥
इत्तो तत्थेव पुरे, सुमित्तनामा वसेइ महइओ ।
रयणावलिं स विरए, कोन्निमुळेहि रयणेहिं ॥ ५१ ॥
केण वि गुरुकज्जेणं, तस्स वि वत्तठियस्स पासमि ।
एगागी संपत्तो, धणमित्तो तह निसओ य ॥ ५२ ॥
उच्चियात्तावं सह ते-ण काउ इओ पओयणवसेण ।
पत्तो गिहमज्जे का-उ कज्जमह एइ जा तत्थ ॥ ५३ ॥
ती रयणावलिमनिप, वि भणइ जा विरइओ मए मुका ।
सा कत्थ गया रयणा-वलिं ति भो कहसु धणमित्त ॥ ५४ ॥
न तुमं ममं च मुत्तुं, को वि इहासी तओ तुमे वेव ।
सा गहिया अप्पसु तं, मा चिरकाळं विलंवेसु ॥ ५५ ॥
तो चितइ धणमित्तो, अहइ अहो ! कम्मविलसियं नियह ।
जं अकए वि य दोसे, इय वयणिज्जाईं वज्जंति ॥ ५६ ॥
इत्तु चिचय पभिसिद्धं, परगिहगमणं जिणेहि सचाणे ।
जं परगिहगमणाओ, कलंकमाई जियाण धुयं ॥ ५७ ॥
ता परगेहे गेहो, अणज्जवयणिज्याइ दोसेण ।
गुरुकज्जे वि कया वि हु, एगागी नेव वच्चिरस्सं ॥ ५८ ॥
इय चितिय भणइ अहं, इओ ! तुमं पि व न किंचि जाणेमि ।
सो आह न वुट्ठिज्जइ, परिसवयणेहि धणमित्त ॥ ५९ ॥
काउं ववहारं रा-उले वि तं लेमि तुह सयासाओ ।
इयरो वि पभिनजेई, जं जुत्तं कुणसु तं इज्ज ! ॥ ६० ॥
तो धणमित्तो चा-उ ति साहिओ निवइणो सुमित्तेणं ।
न इमं इममि संभव-इ कह वि इय चितइ निवो वि ॥ ६१ ॥
एस पुण निच्छएणं, कहेइ ता पुत्तिमो नयं वेव ।
अह हकारिय पुठो, धणमित्तो कहइ जह विचं ॥ ६२ ॥
पभणइ निवो वि विमिहय-हियओ भो इओ ! किमिह कायवं ?
सो आह देव ! इमिणा, गहिया रयणावली नूणं ॥ ६३ ॥
अह जंपइ धणमित्तो, देव ! कलंकं इमं न तु सहेमि ।
पभणेइ जेण दिव्वे-ए तेणिमं पत्तियावेमि ॥ ६४ ॥
जणइ निवो इज्ज ! तुमं, होसु सिरे जं गहेइ फालमिमो ।
आमंतितेण भणिप, उविओ दिवसो तओ रत्ता ॥ ६५ ॥
सगिहेसु दो वि पत्ता, अह धणमित्तो विसेसधम्मपरो ।
विठइ सुविसुद्धमणो, पत्तो पुण दिव्वदिवसमि ॥ ६६ ॥
काउं सिणाण भउ-प्पयारपूयाइ पूइऊण जिणे ।
तह काउ काउसगं, सम्महिठीण देवाणं ॥ ६७ ॥
फाले धम्मज्जमाणे, पुरो निविट्ठे निवमि लोए य ।
बहुपउरुओ पत्तो, धणमित्तो दिव्वठाणमि ॥ ६८ ॥
इओ वि तत्थ पत्तो, धणमित्तो जाव गिहिहही फालं ।
इज्जस्स उट्ठियाओ, पभिया रयणावली ताव ॥ ६९ ॥
तो जणियं तरवइणा, इओ ! किमेयं ति सो वि खुद्धमणो ।
जा देइ उत्तरं न हु, ता पुठो तेण धणमित्तो ॥ ७० ॥
जीइ रयणावलीप, कए विवाओ तुमाण सा किमियं ।
होइ न व ति इमो वि हु, जंपइ सा वेव देव ! इमा ॥ ७१ ॥
परमत्थमित्थ नवरं, मुणंति सव्वन्तुणो तओ राया ।
नियंनारियइत्थे स-विमइओ तं समप्पेइ ॥ ७२ ॥
सम्मं समाणेउं, सुद्धं ति पमुत्तु सिद्धिधणमित्तं ।

नियपुरिसाणं अप्पिय, इओ च गओ निवो सगिहं ॥ ७३ ॥
अह धणमित्तो नियमित्त-पउरसावयगणेण परियरिओ ।
तित्थुन्नइ कुणंतो, संपत्तो नियथगेहमि ॥ ७४ ॥
इत्तो य तत्थ पत्तो, गुणसायरकेवली तयं नमित्तं ।
धणमित्तो नयरज्जो, सपरिज्जो नरवई वि गओ ॥ ७५ ॥
रत्ता इओ वि तहि, आहओ निसुणितं च धम्मकहं ।
समए तं वुत्तंतं, पुठो नाणी कहइ एवं ॥ ७६ ॥
इह विजयपुरे नगरे, गेहवई आसि गंगदत्त ति ।
मुहुला मायाबहुला, मगहा नामेण तस्स पिया ॥ ७७ ॥
संवांसियाजिदाए, ईसरवाणिणो पियाइ वररयणं ।
पविसिय कहमवि तग्गिह-भवइए लफस्समुल्लं सा ॥ ७८ ॥
नाउ इमा तं मगइ, न य कइरी मअए वयइ विरसे ।
तो देइ उवालंभं, वणिमज्जा गंगदत्तस्स ॥ ७९ ॥
भउत्तनेहविमोहिय-मणो इमो जणइ गिहमणुस्सेहिं ।
तुह वेव तं अवहरं, मा अलियं देसु णेआलं ॥ ८० ॥
इय सुणिय वणियइया, नियवररयणोवलंजतुट्ठा सा ।
काऊण तावसन्नयं, उववन्ना वंतरसेण ॥ ८१ ॥
विहियतदाविहकम्मा, जाया मगहा वि एस इत्तु सि ।
मरिऊण गंगदत्तो, धणमित्तो एस उववन्तो ॥ ८२ ॥
कुविण तेण वंतर-सुरेण नियरयणवइयरे तमि ।
इज्जस्स तिनि पुत्ता, निहणं गमिया कमेणित्थ ॥ ८३ ॥
तो रत्ता इओमुहे, पलोइए सो भणेइ एवं ति ।
किं तु मरणमि तेसि, हेऊ शिंइ मए नाओ ॥ ८४ ॥
पुण भणइ गुरु रयणावलीं वि, तेणव अवहना एसा ।
पत्तं धणमित्तेणं, आलं किल आलदाणाओ ॥ ८५ ॥
धणमित्तधम्मधिरभा-वरंजियहिं सुहिंठभमरेहिं ।
तं वंतरमक्कमिठ, रयणावलिं मोइया तइया ॥ ८६ ॥
आह निवो किं अज्ज वि, इमस्स काही सुरो जणइ नाणी ।
रयणावलीइ सहियं, विहवं इरिही सुमित्तस्स ॥ ८७ ॥
तो अट्ठवसट्ठगओ मरि-उं इओ जवे वहुं भमिही ।
वंतरसुरजीओ वि हु, बहुहा निज्जाइही वरं ॥ ८८ ॥
इय सोउं संविगो, राया रयणावलिं सुमित्तस्स ।
अप्पित्तु उवित्तु सुयं, रउजे गिहइए चारित्तं ॥ ८९ ॥
धणमित्तो वि हु जिहुं, पुत्तं ठविऊण नियकुहुंवमि ।
गिहिइय केवलिपासे, दिक्खं कमसो गओ सुक्खं ॥ ९० ॥
"इयंवेत्थ धनमित्रवृत्तकं,
शुद्धवृत्तजनहर्षकारकम् ।
अन्यगेहगमनं यथा तथा,
सत्यजन्तु भविनो हि सत्पथाः ॥ ९१ ॥"
इति धनमित्रचरित्रम् ॥ ध० २० ।

इन्तपुरनगरस्थे स्वनामख्याते वणिजि, आव० ४ अ० । नि०
चू० आ० क० । आ० चू० । (तद्वक्तव्यता ' गिरवलाव ' श-
ब्देऽस्मिन्नेव भागे २१११ पृष्ठे द्रष्टव्या) उज्जयिनीनगरस्थे स्व-
नामख्याते वणिजि, ग० २ अधि० । (तद्वक्तव्यता ' आबका-
य ' शब्दे द्वितीयभागे २४ पृष्ठे गता) (तद्वक्तव्यता ' पि-
वासापरीसह ' शब्देऽपि अस्मिन्नेव भागे द्रष्टव्या) च-
म्पानगरीवास्तव्ये स्वनामख्याते सार्थवाहे, आव० ४ अ० ।
आ० क० । (तद्वक्तव्यता ' संवेग ' शब्दे) शत्रुञ्जयशै-
लस्थान्तिमरुदेवयोश्चैत्यस्योद्धारकारके आव० १ क-
ल्प । अवसर्पिण्यां जायमानस्य स्त्र्यंशुवासुदेवस्य पूर्वजव-

नामधेये. ति० । स० । व्यक्तगणधरस्य स्वनामख्याते पितरि च । आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

धणविक्रिय-धनराज्ञि-पुं० । राजगृहनगरस्य धनसाधवा-
हस्य पुत्रे, ज्ञा० १ शु० ७ अ० ।

धणाराज्ञ-धनराज्ञि-स्त्री० । सिन्धुदत्तनुतायां काम्पिल्यपुरस्थ-
स्य ग्रहादत्तस्यान्तःपुरप्रधानायां महिष्याम्, उक्त० १३ अ० ।

धणवद्-धनपति-पुं० । ६ न० । कुबेरे, वाच० । द्वारावतीवर्णनम-
धिकृत्य-“ धणवद्ममणिमिथ्या । ” धनपतिर्वधश्रवण इति । ज्ञा०
१ शु० ४ अ० । जयपुरनगरस्य धनावहश्रेष्ठिनो भ्रातरि, दर्श०
४ तत्त्व । वसन्तपुरनगरस्य धनावहश्रेष्ठिनो भ्रातरि, आ० म० १
अ० २ खण्ड । काश्मीरनगरनिवासिनि कस्मिंश्चित्सांयात्रिके,
येन समुद्रविजयदशार्दप्रतिष्ठापिता द्वारावतीस्थिता पादर्वना-
थप्रतिमा द्वारावतीदाहानन्तरं समुद्रप्लावितयां द्वारावत्यां स-
मुद्रे स्थिता निजयानपात्रं देवतातिशयेन स्थापितेऽथैव जिन-
धिम्वं तिष्ठतीति दिव्यवाचा निश्चिने नाविकैकस्कारिता स्वपुर-
मानीय प्राप्तादे स्थापितेति । ती० ५२ कल्प । कनकपुरनगर-
स्थस्य वैश्ववर्णकुमारस्य युवराजस्य स्वनामख्याते पुत्र, सुख-
विपाकाध्ययनेषु पटुध्ययने, विपा० २ शु० ६ अ० ।

कणगपुरं णयरं, सेयासेण उज्जाणे, वीरभद्रो जक्खो,
पियवंतो राया, सुभहा देवी, वेसमणे कुमारो जुवराया,
मिरादेवीपामोक्खाणं पंचसया, तित्तयगरागणं, धणवद्
जुवरायपुत्तो जाव पुव्वजवे मण्णिभया णयरी, मित्तो
राया संभूतिविजण् अण्णारे पडिझाभिण्ण जाव सिद्धे ॥
विपा० २ शु० ६ अ० ।

धणवद्-धनवती-स्त्री० । कलिङ्गविषयस्य काञ्चनपुरस्थस्य ध-
नावहश्रेष्ठिनः सुतायाम्, दर्श० १ तत्त्व । एकस्मिन् लान्ति-
वेशे स्थितस्य कस्यचिद् ग्रामाधिपतिसुतस्य धननाम्ना नयमे
भूवे भविष्यद्विष्टनेमितीर्थकरस्य भार्यायाम्, उक्त० २२
अ० । कल्प० ।

धणवसु-धनवसु-पुं० । उज्जयिनीनगरस्थे स्वनामख्याते वणि-
जि. मान० ४ अ० । (वक्तव्यता 'आवर्द्ध' शब्दे द्वितीयभागे
२४५ पृष्ठे गता) “ उज्जयिन्यां धनवसु-ध्वपां गन्तुमना व-
णिक् । ” आ० क० । आ० चू० ।

धणवद्-धनवद्-पुं० । कलिङ्गविषयस्य काञ्चनपुरस्थे स्वनाम-
ख्याते श्रेष्ठिनि, “ तत्त धणवद्दो णाम सट्ठी । ” दर्श० १ तत्त्व ।
जयपुरनगरस्थे धनपतिश्रेष्ठिभ्रातरि, “ जयउरं नाम नयरं, जि-
यसलू नाम राया, धणवद्भण्णवहा छुवे जायरो सेछी । ” दर्श०
४ तत्त्व । वसन्तपुरनगरस्थे धनपतिश्रेष्ठिभ्रातरि, “ वसन्तपुरं
नगरं, जियसलू राया, धणवद्भण्णवहा भायरो सेछी । ” आ०
म० १ अ० २ खण्ड । राजगृहनगरस्थे स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि,
“ रायगिहे नयरे पहाणस्स धणावहस्स सेछिस्स । ” आ० म०
१ अ० २ खण्ड । कौशाभीनगरवास्तव्ये मृदायाः पत्नौ स्व-
नामख्याते श्रेष्ठिनि, आ० चू० १ म० । “ आसीद्धनावहः श्रेष्ठी,
मूला तस्य च गेहिनी । ” आ० क० । “ तथेव णयरे धणवद्दो
सेछी, मूला भारिया । ” आ० म० १ अ० २ खण्ड । अष्टपञ्चपुर-
स्थस्तूरकण्डकोयानस्थे स्वनामख्याते नृपे, विपा० २ शु० २
६६५

अ० (तत्कथा विपाकधनुस्य द्वितीये श्रुतस्कन्धे द्वितीयाध्याय-
ने ‘महणंदि’ शब्दे वक्ष्यते)

धणविजय-धनविजय-पुं० । लोकनालिकासूत्रभाषावृत्तिकृति
आचार्ये, अयं विक्रमसंवत् ११४१ मिते विद्यमान आसीत् ।
जै० ५० ।

धणसमिद्ध-धनसमृद्ध-त्रि० । धनेन समृद्धे, “ धणसमिद्धे
सत्थवाहकुलजाओ । ” आव० ४ अ० । प्रश्न० ।

धणसम्म (ण्)-धनशर्मन्-पुं० । उज्जयिनीनगरस्थे धनमित्र-
वणिक्पुत्रे स्वनामख्याते वणिजि, ग० २ आधि० । उक्त० ।

धणसिरी-धनश्री-स्त्री० । जयपुरनगरस्थयोर्धनपतिधनावह-
श्रेष्ठिनोः स्वनामख्यातायां भगिन्याम्, दर्श० ४ तत्त्व ।
वसन्तपुरस्थयोर्धनपतिधनावहश्रेष्ठिनोर्भगिन्याम्, आ० म० १
अ० २ खण्ड । श्रेणिकस्य भार्यायाम्, तं० । दन्तपुरनगर-
स्थस्य धनमित्रसाधवाहस्य ज्ञायायाम्, आव० ४ अ० । आ०
क० । आ० चू० । नि० चू० । चम्पानगरीस्थस्य धनसाधवाह-
स्य ज्ञायायाम्, आव० ४ अ० । चम्पानगरीमधिकृत्य-“ धन-
मित्रसाधवाहो, धनश्रीस्तस्य नल्लमा । ” आ० क० । हेमपुर-
स्थस्य सुरदत्तश्रेष्ठिनः सुतायां जिनमत्याः स्वनामख्यातायां
सख्याम्, दर्श० १ तत्त्व ।

धणसेडि (ण्)-धनश्रेष्ठिन्-पुं० । राजगृहनगरस्थे श्रेष्ठिनि,
ज्ञा० १ शु० १ अ० । (तत्कथा ‘धण’ शब्देऽनुपदमेव गता)
आवर्त्तनावास्तव्ये श्रेष्ठिनि, उक्त० ५ म० । (तत्कथा ‘कविल’
शब्दे द्वितीयभागे ३७७ पृष्ठे गता) पाटलिपुत्रनगरस्थे श्रेष्ठिनि,
यस्य दुहिता जगवतः सकाशे प्रव्रजिता । आ० म० १ अ० २
खण्ड । कस्मिंश्चित्नगरे स्थिते धनप्रियायाः पत्नौ स्वनामख्याते
श्रेष्ठिनि च । पि० ।

धणसेण-धनसेन-पुं० । द्वारावतीवास्तव्ये कमलामेक्षायाः पि-
तरि स्वनामख्याते नृपे, दर्श० ४ तत्त्व । आ० म० । आ० चू० ।
धणहाणि-धनहानि-स्त्री० । धनक्षये, तत्कारणीभूते राज्य-
स्यापलक्षणभेदे च । यतः सर्वत्र धनक्षयः सम्भवति । व्य०
३ उ० ।

धणहारी (ण्)-धनहारिण-त्रि० । धनं हरतीति धनहारी ।
धनहरणशाले, प्रश्न० ३ आध० द्वार ।

धणावह-धनावह-पुं० । ‘धणवद्’ शब्दार्थे, दर्श० १ तत्त्व ।
धणि-ध्वनि-पुं० । ध्वन इन् । शब्दे, स्था० १ ठा० । विशेष० ।
आव० । तूर्यनिनादे, आ० म० १ अ० २ खण्ड । अव्यक्ते मृद-
ङ्गाऽऽदिशब्दे, अष्टद्वारोक्ते उक्तमकाव्ये च । वाच० ।

धनिन्-पुं० । धनवर्ता, प्रा० २ पाद ।

धणिअ-देशी-गाढे, दे० ना० ५ वर्गे ५८ गाथा ।

धणिआ-देशी-प्रियायाम्, दे० ना० ५ वर्गे ५८ गाथा ।

धणिओज्जाडिय-धनितो (को) उज्जाडित-त्रि० । अत्यश्रु-
ज्जाडिते, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

धणिष्ठा-धनिष्ठा-स्त्री० । अतिशयेन धनवती इष्टन् धनेलुक् ।
वसुदेवताके स्वनामख्याते नक्षत्रभेदे, वाच० । उयो० । स्था० ।
अनु० । चं० प्र० । जं० । सू० प्र० । स० ।

धणिष्ठासंवच्छर-धनिष्ठासंवत्सर-पुं० । यस्मिन्संवत्सरे धनिष्ठा-
नक्षत्रेण सह शनैश्चरो योगभुपादत्ते स धनिष्ठासंवत्सरः । इ-
त्युल्लेखे शनैश्चरसंवत्सरजेदे, जे० ७ वक्र० ।

धणिय-धणिय-न० । अत्यर्थे, प्रश्न० ३ आश्र० चार । “ ध-
णियं अप्पा निज्जा तच्चो । ” धणियमत्यर्थमिति । व्य० २ उ० ।
आव० । “ धणियं पि समर्थचित्तेन । ” धणियमत्यर्थमिति ।
आनु० । अत्यन्ते, उत्त० १ अ० ।

धनिक-न० । अत्यर्थे, “ धीइधणियणिप्पकप्पे ” धनिकमत्यर्थमि-
ति । औ० । “ धणियमाणापहाणो य । ” धनिकमत्यर्थम् । ध० २
अधि० । धनिवत् कायति-कै-रुः । धन्याके, पुं० । न० । धने, पुं० ।
धनं विद्यतेऽस्त्यस्य ठन् । धनस्वामिनि, वाच० । स० ६ अङ्ग ।
उत्तमर्थे च । त्रि० । “ धनिकस्य यथाशुचि । ” इति स्मृतिः ।
स्त्रियां टाप् । प्रियङ्गुवृत्ते, वधां च । वाच० ।

धनित-न० । अत्यर्थे, “ धीइधणियवद्धकच्छा । ” संथा० ।

धनित-त्रि० । शब्दिते, वाच० ।

धणी-देशी-ज्ञार्याप्रसित्यक्ते, निःशङ्के च । दे० ना० ५ वर्ग
६२ गाथा ।

धणु-धनुप्-न० । धन-उत् । “ धनुषो वा ” ॥ ८ । १ । २२ ॥ इति
प्राकृतसुत्रेण धनुःशब्दस्यान्यव्यञ्जनस्य वा हः । कार्मुके, प्रा० १
पाद । प्रियालवृत्ते, धनुर्करे, त्रि० । वाच० । भ० । चापे, आ०
म० १ अ० २ खण्ड । स० । ज० । विपा० । “ जावं च णं से पु-
रिसे धणुं परामुनइ । ” धनुर्देवगुणाऽऽदिसमुदायः । भ० ५
श० ६ उ० । चतुर्भिर्हस्तैर्निष्पन्ने अवमानविशेषे, अनु० । “ दं-
डं धणु य जूवं, नालिया य अक्खो मुसलं च चडहत्थं । ”
ज्यो० २ पाहु० । प्रव० । जी० । प्रज्ञा० । तं० । ज० । स्या० ।
“ उण्णइअंगुलाणि से एगे दंडेइ वा धणुइ वा जूएइ वा नाखि-
याइ वा अक्खेइ वा मुसलेइ वा । ” भ० ६ श० ७ उ० । स० ।
“ धणु च पयंमि । ” पथि मार्गत्रिधौ धनुरेव मानं मार्गगम्युता-
ऽऽदिपरिच्छेदे धनुःसंज्ञाप्रसिद्धेनैवावमानविशेषेण क्रियते, न तु
दण्डाऽऽदिजिरिनि । अनु० । मेवावधिके नवमे राशौ च । न० ।
वाच० । यो धनुर्भिमुक्ताखं चन्द्राऽऽदिभिर्वाणैः कर्णाऽऽदिनां च्छे-
दनजेदनाऽऽदि करोति स धनुः । नारकाणां कदर्थके दशमे प-
रमाध्यात्मिकजेदे, पुं० । प्रव० १९० द्वार । ज० । अनु० । सम० ।
(‘ असिपत्त ’ शब्दे प्रथमभागे ८४६ पृष्ठे ७९ गाथा गता)

धणुकुटिल-कुटिलधनुष्-न० । कुटिले धनुषि, “ धणुकुटिलवृक्क-
पागारपरिक्खित्ता । ” धनुष्कुटिलं कुटिलं धनुः । ततोऽपि वक्रेण
प्राकारेण परिक्रिस्ता या सा तथा । रा० । ज्ञा० ।

धणुक-धनुक्क-न० । चापे, स० । चतुर्भिर्हस्तैर्निष्पन्ने अवमान-
विशेषे च । न० । अनु० । पा० । पाञ्चालदेशस्थकाश्विल्यपुरनृ-
पतेर्ब्रह्मदत्तपितुर्ब्रह्मराजस्य स्वनामख्याते सेनापतौ, उत्त० १३
अ० । आ० क० । (तद्रक्तव्यता ‘ बभंदत्त ’ शब्दे वक्ष्यते)

धणुगह-धनुर्ग्रह-पुं० । वातव्याधिविशेषे, धनुर्ग्रह इति वा ।
जी० ३ प्रति० ४ उ० । धनुर्ग्रहोऽपि वातविशेषो, यः शरीरं कु-
ञ्जिकरोति । वृ० ३ उ० । व्य० ।

धणुत्तासणा-धनुस्त्रासना-स्त्री० । धनुषा जयजनने, “ सहोव-
ओमो धणुत्तासणा य । ” धानुष्कैर्वा पापाणैर्वा पक्षिणस्त्रासनां
कुर्वन्ति भयमुपजनयन्तीत्यर्थः । वृ० २ उ० ।

धणुक्षय-धनुर्ध्वज-पुं० । जगिष्यदुत्तरपिण्यां महापद्मस्य प्रथ-
मतीर्थकरस्य सकाशे प्रव्रजिष्यति स्वनामख्याते नृपे, स्था०
८ वा० ।

धणुक्षर-धनुर्धर-पुं० । धनुर्धारयति धृ-अच् । धानुष्के, वा-
च० । धनुर्कराः कोदण्डप्रहरणा इति । स० ।

धणुपिङ्ग-धनुष्पृष्ठ-न० । मरुत्तखण्डाऽऽकारे क्षेत्रे, स० ५७ स-
म० । जम्बूद्वीपलक्षणवृत्तक्षेत्रस्य हैमवतैरण्यवताऽऽदिवर्षावच्छि-
न्नास्याऽऽरोपितज्याधनुष्पृष्ठाकारे परिधिखण्डे च । हैमवतैरण्य-
वतैरधिकरे जम्बूद्वीपलक्षणवृत्तक्षेत्रस्य हैमवतैरण्यवताज्यां
द्वितीयवृत्तवर्षाज्यामवच्छिन्नस्याऽऽरोपितज्याधनुष्पृष्ठाकारे प-
रिधिखण्डे धनुष्पृष्ठे, उच्यते, तत्पर्यन्तभूते सरलप्रदेशप-
ङ्क्तौ तु जीवे इव जीवे इति । स० ३७ सम० । (तच्च
कस्य वर्षस्य वर्षधरपर्वतस्य कियत्प्रमाणमिति ‘ वासहर ’
शब्दे वक्ष्यते)

धणुपुहत्तिया-धनुष्पृथक्त्विका-स्त्री० । गम्यते, “ धणुपुहत्ति-
या वि गाडयं वि । ” गम्यते द्विधनुःसहस्रप्रमाणमिति । प्रज्ञा०
१ पद ।

धणुवन्न-धनुर्वल-न० । धनुर्करवले, “ धणुवन्नं वा आलिंगति । ”
भ० ३ श० २ उ० ।

धणुय-धनुक्क-न० । ‘ धणुक्क ’ शब्दार्थे, स० ।

धणुव्येय-धनुर्वेद-पुं० । धनुष उपचारात् तत्प्रक्षेपणीयास्त्रप्र-
योगाऽऽदेरेपयोगी वेदः । यजुर्वेदस्योपवेदे, शास्त्रास्त्रप्रयोगोप-
संहारप्रतिपादकमन्त्रसहिते शास्त्रभेदे, वाच० । धनुःशास्त्रे,
ज० २ वक्र० । इषुशास्त्रे, तच्च जगवत ऋषभदेवस्य समये
आसीत् । “ इषुसत्थं धणुव्येओ । ” इषुशास्त्रं नाम धनुर्वेदः, स च
तदैव राजधर्मे सति प्रावर्तत । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।
शिक्षाशास्त्रे, “ कुलपुत्रक एकोऽन्न, धनुर्वेदविशारदः । कस्या-
पि धनिनः पुत्रान्, धनुर्वेदमश्नित्यत् ॥ ११ ॥ ” आ० क० । आ०
म० । तदात्मके द्वास्ततिकलान्तर्गते कलाभेदे, औ० । स० ।
ज्ञा० । सूत्र० । तदात्मके पापश्रुतभेदे च । आव० ४ अ० ।

धणुस्संम-धनुःखण्ड-न० । धनुःशकले, “ सधोः संयोगे सो-
ऽग्रीष्मे ” ॥ ८ । ४ । २९ ॥ इति सूत्रेण मागध्यां संयोगे वर्त-
मानयोः सकारपकारयोरुर्द्धलोपाऽऽद्यपवादः सः । प्रा० ४ पाद ।

धणुस्सग-धनोत्सर्ग-पुं० । धनसम्पत्तौ, स्था० ३ वा० ३ उ० ।

धणुह-धनुष्-पुं० । ‘ धणु ’ शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

धणेसर-धनेश्वर-पुं० । मरुत्तक्षेत्रे स्वनामख्याते वणिजि, ती०
६ कक्ष । कान्तीनगरवास्तव्ये स्वनामख्याते सार्धवाहे, येन
द्वारावत्यां कृष्णवासुदेवेन प्रतिष्ठापिता पार्श्वनाथप्रतिमा द्वारा-
वतीदाहानन्तरं समुद्रेण द्वारावत्यां स्थापितायां समुद्रमध्ये
स्थिता सिंहलद्वीपगमने स्वयानपात्रे स्तम्भिते पञ्चावतीदेव्या
वाक्येन समुद्रमध्याद्दृष्ट्य स्वनगरप्रासादे स्थापितेति । ती०

५ कल्प । जघ्वाहुस्वामिविरचितवृहत्कल्पजाप्यवृत्तिकृतुः के-
नत्तानिस्त्रेगुणपरम्परायां जातं स्वनामख्याति आचार्यैः, वृ० ।

" औजैनशासननभन्तलतिस्मरहिमः,
श्रीपञ्चवन्दुकुत्तपञ्चविकाराशकाणी ।
पुत्र्यो निरावृत्तदिगम्यरडम्बरोऽभूत्,
श्रीमान् धनेश्वरगुरुः प्रथितः पृथिव्याम् ॥ ७ ॥
श्रीमच्चैत्रपुरैकनएरुनमहावीरप्रतिष्ठःकुन-
स्नस्माच्चैत्रपुरप्रयोधनरणिः श्रीचैत्रगच्छोऽजनि ।
तत्र धीभुवनेऽसुरिसुगुरुभूभरणं मासुर-
ज्ज्योतिः सदगुणरत्नरोहणगिरिः कावकमेणाऽभवत् ॥ ६ ॥"
वृ० ६ उ० । द्वितीयोऽप्येतन्नामा विशालगच्छीयो जिनवज्रजसू-
रिरत्रिनसारक्षतकम्पयोपरि रीकाया रचयिताऽयमाचार्यः वि-
क्रमसंवत्-११७१ वर्षे आसीत् । अपरोऽप्यतिप्राचीनः शिला-
ऽऽदिप्यगजस्य वज्रभीपुरराजस्यार्ये शत्रुज्यमाहात्म्यग्रन्थकृद्
धनेश्वरसुरिः । जै० ६० ।

धणोहमंचय-धनौघसंचय-पुं० । धनस्यौघः समूहो धनौ-
घस्तन्य संचयो राक्षीकरणम् । कनकाऽऽदिद्रव्यसमूहस्य रा-
क्षीकरणे, उक्तं १० अ० ।

धम्-धन्य-त्रि० । धनं लब्धा, धने साधुः, धनमर्हति । ज० २ श०
१ उ० । अन्त० । स्था० । नि० । धनाय हितं धनस्य नि-
मित्तं संयोग उत्पातो, धनं प्रयोजनमस्य वा यत् । वाच० ।
धनलज्जिनि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कल्प० । म० । " धणाओ
अणताओ ज्वगाओ । " आ० म० १ अ० २ खएम् । " अहो एय-
स्स धणया । " आ० म० १ अ० २ खएम् । " धणसि एं तु-
मं जाया । " धनं लब्ध्वास्ति । ज० ६ श० ३३ उ० । धनावहे,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सौभाग्याऽऽदेयताऽऽदिना धनाहं, ज्ञा० १४
ज्ञा० । धनज्ञानयोग्ये, प्रश्न० १ आअ० द्वार । धनसाधौ पुण्य-
वनि, पञ्चा० २ विव० । पं० व० । " धणामण्यजोगो, धणा
वेहुंति पयणीतीय । धणा बहु मण्यंते, धणा जे णऽपपदुंसति " ॥ १ ॥ धन्यानां भावधनवृष्ट्यां तत्साधूनां वा सत्यानामिति
गम्यते, तद्योगेऽपि धन्याः पुण्यवन्तश्चेष्टन्ते प्रवर्त्तन्ते इति ।
पञ्चा० २ विव० । धेयस्करे, आव० ४ अ० । इत्याद्ये, " ते
धणा सप्पुरिसा । " पञ्चा० २ विव० । अश्वकर्णवृद्धे, कुनायै,
धनोपयोगिन्यर्थशाले, धनाय हिते, धनकारणे च । वाच० ।
धनं ज्ञानदर्शनचारित्र्यलक्षणमर्हतीति धन्याः । साध्वादिषु
ज्ञानदर्शनचारित्र्यधनेषु, " धन्ना नाणाइधणा । " दिशे० । " ध-
न्ना आवकहाय, गुरुकुलवासं न मुंचंति । " धन्या धर्मधनं ल-
ब्ध्वरः । पञ्चा० ११ विव० । म० । पार्थ्वनायस्य प्रथमजिज्ञासा-
यके स्वनामख्याते आवके, आ० म० १ अ० १ खएम् । काकन्द-
वास्तव्ये स्वनामख्याते सार्धवाहे च । पुं० । तत्कथाऽनुत्तरोप-
पातिकदशायास्तृतीयवर्गस्य प्रथमेऽध्ययने । सा च ' धणग '
शब्दे तद्वक्तव्यताप्रतिवक्त्रेऽनुत्तरोपपातिकदशायास्तृतीयवर्ग-
स्य प्रथमेऽध्ययने च । अनु० । आमलक्याम्, धन्याके, वा-
च० । वाराणसीनगर्यां काष्ठवैद्यवास्तव्यस्य सुरादेव गृहपते-
र्भार्यायां च । ख्री० । उपा० ४ अ० । (तत्कथा " सुरादेव "
शब्दे वक्ष्यते)

धन्व-न० । धन्व-अच् । चापे, वाच० ।

धन्वन्-न० । धन्व० कनिन् । धनुषि, मरुदेशे च । वाच० ।

धान्य-न० । धाने पोषणे साधु-यत् । सतुषे तएकुलाऽऽदौ,
सधीजे शाधितिलयवाऽऽदौ च । दश० ६ अ० । वाच० ।
उक्त० । सूत्र० । धान्यं ग्रीहिकोद्धवमुज्जमाषतिलगोधूमयवा-
ऽऽदि । आव० ६ अ० । तच्च सप्तदशविधम्- " सणसत्तर-
सवीया भवे धम्म । " शणं सप्तदशं येषां तानि शणसप्तदशा-
नि बीजानि धान्यं भवेदिति । तानि चामूनि- " ग्रीहियवो
मसुरो, गोधूमो मुद्रमाषतिलचणकाः । अणवः प्रियङ्गुकोद्र-
व-मकुटकाः शालिराढक्यः ॥ १ ॥ किं च कलायकुलत्थो,
शणसप्तदशानि बीजानि । " वृ० १ उ० २ प्रक० । आ० म० ।

कुत्रचिद् धान्यानां चतुर्विंशतिभेदा यथा-

सणसत्तरसादीणं, धम्माकार्यं तु कोमिकोमीणं ।

जेसिं तु नायणहा, एरिसया होंति णिइस्या ॥ १३१ ॥

शणः सप्तदशो येषां तानि शणसप्तदशानि । तानि चामूनि-
शाधिः, यवः, कोद्धवः, ग्रीहिः, रावकः, तिहाः, मुद्राः, माषाः,
चवलाः, चणकाः, तुवरी, मसूरकः, कुलत्थाः, गोधूमाः, निष्पा-
वाः, अतसी, शणश्च । उक्तं च- " साक्षिजयकोद्धवग्रीहि-रावक-
तिलमुगमासचववचना । तुवरिमसूरकुलत्थाः, गोधुमनिष्पा-
वअयसिसणा ॥ १ ॥ " इय० १ उ० ।

धन्नाइं चउवीसं, जब गोहुम साधि बीहिं सडी य ।

कोह्व अणुया कंगु, रावय तिल मुग मासा य । १०१७ ।

अयसि हरिमंथ तिउगउ, निष्पावसिलिंद राय मासा य ।

इक्खु मसूर तुवरी, कुलत्थ तह धन्नय कलाया ॥ १०१८ ॥

धान्यानि चतुर्विंशतिभेदाः । यथा-जवाः, गोधूमाः, शालयो,
ग्रीहयः, पटिकाः, कोद्रवाः, अणुकाः, कहुः, रावकः, तिहाः,
मुद्रा माषाश्च । तथा अतसी, हरिमन्थाः, त्रिपुटका निष्पावा
शिखिन्दा राजमाषाः, इक्कवः, मसुराः, तुवरी, कुलत्थाः, तथा-
धान्यकं, कलाय इति । एतानि च प्रायेण लोकप्रसिद्धानि प्रागु-
क्तानि, नयरं पटिकाः शालिभेदाः, ये पटिरात्रेण पच्यन्ते । अणु-
का जुगम्भरी, वृहत्किरा कहुः, अल्पतराशिरा रावकः, हरिमन्थाः
कृष्णचणकाः, शिलिन्दा मकुटाः, राजमाषाश्चवलाः, धान्यं कु-
स्तुम्भरी, कलाया अत्र वृत्तचणका इति । प्रव० १५६ द्वार ।
केचन भूकटिका वदन्ति यथा श्रीमतां त्रिफलाऽऽष्टकटि-
कानिष्पन्नचूर्णप्रक्षेपे प्रासुकं पानीयं तथाऽस्माकमप्युक्तकटि-
कानिष्पन्नचूर्णप्रक्षेपे धान्यादि प्रासुकीभवतीति किमत्र बाध-
कमिति प्रश्ने, उत्तरम्-भूकटिककृताशङ्कामाश्रित्य यथा त्रि-
फलाप्रक्षेपाद्वक्त्रे वर्षाऽऽदिपरावर्तो भवति तथा यदि धा-
न्यफलाऽऽदावपि भवेत्तदोदकवद् धान्यादि प्रासुकं भवति
न च तस्मात्तत्कथं प्रासुकं तदिति । २१ प्र० । सेन० ३
उल्ला० । पञ्चदशकर्माऽऽदाननिषेधवता धान्यनाधिकेराऽऽदि-
फलगुलीहरितावपशूनां विक्रये मङ्गोऽमङ्गो वा ? तथा सहा-
लपुत्राऽऽदीनां आह्वानां कर्माऽऽदानस्य संभवो, निषेधो चेति
प्रश्ने, उत्तरम्-धान्याऽऽदीनां कृतपरिमाणोद्धूय कयादिकरणे
मङ्गोऽन्यथा न चेति, तथा सहालपुत्राऽऽदीनां परिमितत्वादङ्गी-
लादिकर्मकरणेऽपि न कर्माऽऽदानसंज्ञेति वृद्धोक्तिः । ७६
प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

घण्णंतरि-धन्वन्तरि-पुं० । धन्वन् शिल्पशास्त्रं तस्यान्तमियसिं
अह् इन् शुक० । " नारायणांशो जगदान्, स्वयं धन्वन्तरिर्महान् ।

पुरा समुद्रमथने, समुत्तस्यो महोदधेः ॥१॥” इत्युक्ते स्वर्गवैद्यजेदे,
विद्योदासे काशिराजे, विक्रमाऽऽदित्यसजासदे पण्डितनेदे,
“ धन्वन्तरिकृपणकामरसिंहशङ्कु-वेतालभट्ट ” इत्यादि ।
वाच० । वैद्यकशास्त्रप्रयेतरि खनामख्याते योगिनि, “ जोगीव
जहा महावेजो ।” योगी धन्वन्तरिः, तेन च विभङ्गज्ञानवद्वेनाऽऽ-
गामिनि कावे प्राचुर्येण रोगसंभवं दृष्ट्वाऽष्टाङ्गाऽऽयुर्वेदरूपं वैद्य-
कशास्त्रं चक्रे । वृ० १ उ० २ प्रक० । विजयपुरराजस्य
कनकरयस्य खनामख्याते वैद्ये, तत्कथा विपाकश्रुतस्याष्टमे-
ऽध्ययने इति । स्था० १० उ० । (सा च ‘ उचंवरदत्त ’
शब्दे द्वितीयजने ६०३ पृष्ठे दृश्या) जमदग्निपरी-
क्षार्थं मनुष्यलोकमुपागतं देवलोकस्थे खनामख्याते तापसे,
“ इतश्च जैनमादेशा-वभृतां द्वौ सुरौ दिवि । स्वं स्वं धर्मं प्रशंस-
न्ता-वूचतुः साधु तापसौ ॥१॥ ” आ० क० । आ० लू० । “ इतो य
दो देवा वेत्तानरो सद्भो धर्मतरी तावत्सज्जतो । ” इति । आ० म० १
अ० २ खपरु । द्वारावतीवास्तव्ये कृष्णवासुदेवस्य खनामख्याते
वैद्ये, आ० क० ।

“ वारवई वैभरणी. धन्वन्तरि भविष्य अभविष्य विज्जे ।
कहणा य पुच्छिअम्मी, गजनिहेसे असंयोही ” ॥१॥ आ० क० ।
“ नगरी द्वारवत्यासी-उपकएवं पयोनिधेः ।
जोगावतीव पानाला-दागता द्वापुरेक्या ॥ १ ॥
रत्नान्वयो गृहीत्वैव, सर्वरत्नमयी कृता ।
पुरीयं वेधसाऽथोऽनू-दधेरेवाब्धरेष सः ॥ २ ॥
नाम्ना कृतो नृपस्तत्र, चरित्रैर्धेयज्ञः पुनः ।
आदिमांशुः प्रतापेन, हिमांशुश्च प्रसन्नितः ॥ ३ ॥
विद्येते तत्र वैद्यौ द्वौ, वैद्यविद्याविशारदौ ।
जव्यो चैतरणीनामा, धन्वन्तरिरजव्यकः ॥ ४ ॥
चिकित्सां ग्लानसाधूनां, जव्यः प्रासुकजेषजैः ।
विदधाति प्रदत्ते च, स्युश्चेत्तानि स्ववेश्मनि ॥ ५ ॥
अजव्यो ग्लानसाधूना-माख्यत्सावद्यज्ञपजम् ।
प्रासुकं श्रुहि नः किञ्चि-दित्युक्ते साधुभिः पुनः ॥ ६ ॥
स ऊचे न मयाऽधीतं, वैद्यकं भवतां कृते ।
एवं तौ द्वौ महारज्जां, चिकित्सां कुरुतः पुरि ॥ ७ ॥
प्रतुं कृष्णोऽन्यद्वाऽप्राक्की-द्वैद्ययोः काऽनयोगतिः ? ।
जीवांशौषधिदानेन, जीवहिंसाविधायिनोः ॥ ८ ॥
स्वाम्यूचे सप्तमीं पृथ्वीं, पापो धन्वन्तरिर्गमी ।
जव्यो चैतरणीजीवो, गङ्गाविन्ध्यान्तरे हरिः ॥ ९ ॥
स च तत्र वयःप्राप्ते, भावी यूयपनिः स्वयम् ।
गमिष्यन्त्यन्यदा तत्र, सार्धेन सह साधवः ॥ १० ॥
तत्रैकस्य मुनेः पादे, मग्नं शल्यं दुरुद्धरम् ।
ततस्तदर्थं सर्वेऽस्युः, सशल्यं हिंसुर्निर्जगौ ॥ ११ ॥
मदर्थं वो मृतिर्मा भूत्, शल्यमेतन्ममान्तकृत् ।
नच्छल्योद्धरणाशक्ताः, निर्वन्धात्तेन नोदिताः ॥ १२ ॥
मुक्त्वा तं स्थण्डिले शृङ्गे, सच्छायस्य तरोस्तले ।
तेऽपि जग्मुः कथमपि, शोकशल्येन शल्यिताः ॥ १३ ॥
तदा च तत्र स आर्य-ज्ञागाद् वानरयूथपः ।
पुरोगैस्तुमुद्वधके, साधुं तं वीक्ष्य वानरैः ॥ १४ ॥
यूथपस्तमथोऽपश्य-न्नुहापोहेन तत्तज्जणात् ।
जातजातिस्मृतिः सर्वे, प्राग्भवं स्मरति स्म सः ॥ १५ ॥
दृष्ट्वा शल्यं मुनेः शल्यो-द्धरणीं शङ्करोद्दणीम् ।

गिरौ गत्वाऽन्यत्साधुं, निःशल्यं विदधेऽचिरात् ॥ १६ ॥
साधोरग्रे द्विषित्वाऽऽख्य-त्सोऽथ प्राग्भववैद्यताम् ।
धर्ममाख्यमुनिः सोऽथा-नशनेन मृतस्यहात् ॥ १७ ॥ ”

अथ किं तस्याचूदित्याह-

“ सो वानरजूहवई, कंतारे सुविहित्राणि कृपाय ।
मासुरवरबुंदिधरो, देवो वेमाणिओ जाओ ॥ १८ ॥ ”
अनुकम्पा भाकिः । वैमानिकः सहस्रारे ।
“ प्रयुज्यावधिमज्जाक्षी-सद्वपुस्तं मुनिं च सः ।
आगेत्यादर्शयद्दिव्यां, देवर्द्धिं तां निजां मुनेः ॥ १९ ॥
ऊचे च त्वत्प्रसादेन, प्राप्यत श्रीरियं प्रजो ! ।
तेनाथोत्पाद्य स मुनि-नीतः स मुनिसन्निधौ ॥ २० ॥
दृष्ट्वास्तेऽस्मादुरागास्तं, कथं शल्यमगाच्छ ते ।
सोऽथ वानरवैद्यस्यो-दन्तं तेपामचीकयत् ॥ २१ ॥
वानरः साधुभक्त्यैव, द्वेमे सामायिकव्रतम् ।
अन्यथोपाचक्रुः कर्मा, स्याद् वराकः स नारकः ॥ २२ ॥ ”
आ० क० ।

धसंतरिकूत्र-धन्वन्तरिकूप-पुं० । अहिच्छत्रानगरीस्थे स्वनाम-
ख्याते कूपे, “ धसंतरिकूत्रस्य यावि पिंजरवष्णाप महियाप गु-
रुवप्सा कंचण उत्पज्जइ । ” ती० ६ कवप ।

धसामसु-धन्यमन्य-त्रि० । आत्मानं धन्यं मन्यमाने, “ धन्यं म-
न्योऽतिभक्तितः । ” आ० क० ।

धसय-धन्यक-पुं० । शालिजज्ञगिनीपतौ, स्था० १० उ० ।
काकन्दीनगरीवास्तव्ये स्वनामख्याते सार्थवाहे, तद्वक्तव्यताप्र-
तिवक्षेऽनुत्तरोपपातिकदशायास्तृतीयवर्गस्य द्वितीयेऽध्ययने
च । स्था० १० उ० ।

दृश्यते तु प्रथमेऽध्ययने-

जवू ! तेणं काडोणं तेणं समएणं काकंदी णाम नयरी
होत्था, रिच्छित्तमियसमिच्छा । सहसंभवणे उज्जाणे, स-
वोवरि य, जियसत्तू राया । तत्थ णं काकंदीए नयरीए भदा
नामं सत्थवाही परिवसइ अट्ठा० जाव अपरिज्जूता । तीमेणं
भदाए सत्थवाहीए पुत्ते धस्से नामं दारए होत्था, अहीण०
जाव मुखे पंचधाऽपरिगहितो । तं जहा-खीरधातीए०
जहा महान्नओ० जाव वावत्तरिकज्जाओ अहीने० जाव अट्ठं
जोगसमत्थे जाते यावि होत्था । तते णं सा भदा सत्थवाही
धसं दारयं लम्पुकवाट्ठजाव० जाव जोगसमत्थं विजा-
णित्ता वत्तीसं पासायवरुंसिए करेति, अब्भुगयज्जूपीए०
जाव अणेगखंभसयसप्पिबिड्ढं० जाव वत्तीसाए इव्वन-
वरकसयाणं एगदिवसेणं पाणिं गिएह्वावेति, वत्तीसओ
दाओ० जाव उप्पि पासाय फुट्ठंति० जाव विट्ठइ । तेणं
काडोणं तेणं समएणं मापी समोसडे, परिसा निग्गया, राया
जहा कोणिओ तहा निग्गतो । तते णं तस्स धम्मस्स दारगस्स
तम्मि महे जहा जमाली तहा निग्गते, नवरं पायचारेणं० जाव
नवरं अम्मयं भदं सत्थवाहिं आपुच्छामि । तते णं अहं

देवाणुप्पिए ! अंतिए० जाव पव्वयामि० जाव जहा जमाद्धी
 तहा आपुच्छति, पुच्छिया वुत्तं पडिबुत्तिया जहा महावझे०
 जाव जाहे नो भं चाएति जहा थावच्चापुत्तस्म जियसत्तू आ-
 पुच्छति, छत्तचामराओ सयमेव जितसत्तू निकत्तमणं करे-
 नि, जहा थावच्चापुत्तस्म कएहे० जाव पव्वए अणगारे जाए
 इरियाममिते० जाव गुत्तवंभयारी । नते णं से धष्ण अणगारे
 जे चेव दिवसं भुंजे जविता० जावं पव्वइत्तए, तं चेव दिवसं
 समणं जगवं महावीरं वंदति, नमंसति, नमंमत्तिता एवं व-
 यासी-एवं खवु इच्छामि एं भंते ! तुभेहिं अब्जणुष्साए
 समाणा जावज्जीवाए छट्टं छट्टेणं अणिक्वित्तेणं आयंवि-
 लपरिग्गहिणं तवोक्कममेणं अप्पाणं जावेमाणस्स विहरि-
 त्तए, छट्टस्स वि य एं पारणयंसि कप्पति से आयंविलं
 पक्किगहिणं नो चेव एं अणायंविद्धं, तं पि य संसद्धं नो
 चेव णं असंमट्ठं, तं पि य एं उज्जियधम्मियं नो चेव एं
 अणुज्जियधम्मियं, तं पि य एं जं अस्से वद्धे समणमाहण-
 अतिहिक्किवणवणीमगा नावकंखति ! अहासुहं देवाणुप्पिया !
 मा पक्किवंधं करेइ । तते णं से धष्णे अणगारे समणं भग-
 वया महावीरेणं अब्जणुष्साते समाणे हट्ठं जावज्जीवाए छट्टं
 छट्टेणं अणिक्वित्तेणं तवोक्कममेणं अप्पाणं जावेमाणे वि-
 हरति । तते णं मे धष्णे अणगारे पढमछट्टममणपारणयम्मि
 पढमाए पोरिसीए सज्झमायं करेति, जहा गौयमसामी तहेव
 आपुच्छति, जेणव काकंदी नगरी तेणव उवागच्छइ, उवाग-
 च्छत्ता काकंदीए नगरीए उच्चनीच० जाव अट्टमाणे आयं-
 विलं एो अणायंविद्धं० जाव नावकंखति । तते णं से धष्णे
 अणगारे ताए अब्भुज्जतपवत्ताए परिगाहियत्ताए एसणाए
 एसमाणे जति णं जत्तं लभति, तो पाणं न लभति जति पाणं
 हजति, तो भत्तं न लभति । तते णं से धष्णे अणगारे अदीणे अ-
 दीणमणे अकब्बसे अविसाई अपगित्तयामो जयणवत्तण-
 जोगचरित्ते अहापज्जत्तममुदाणं पक्किगाहिति, पक्किगाहि-
 ता काकंदीनगरीतो पडिनिक्खमति जहा गौयमो तहा प-
 र्दिनेति । तते णं से धष्णे अणगारे समणेणं जगवया अ-
 ब्जणुष्साते समाणे अमुच्छिए० जाव अणज्जाववधे विल-
 मिव पएणगत्तूएणं अप्पाणं आहारं आहारति, आहारति-
 ता संजमेणं तवसा० जाव विहरति । तए णं से समणे जगवं
 महावीरं अणया कया वि काकंदीनपरीतो सहसंववणाओ
 पक्किनिक्कमति, वहिया जणवयविहारं विहरति । तए णं से धष्णे
 अणगारे समणस्स भगवओ महावीरस्स तहारूवाणं थेरा-
 णं अंतिए सामाइयमाइयाई एकारस अंगाई अहिज्जति, सं-
 जमेणं तवसा अप्पाणं जावेमाणे विहरति । तए णं से धष्णे
 अणगारे जहा खंदओ० जाव उवसोभेमाणे उवसोभेमाणे

चिट्ठति, धष्णस्स णं अणगारस्स पाणं अयमेयारूवे तवरू-
 वद्भावणे होत्था-से जहानामए रुक्खच्छी ति वा कट्ठपा-
 ओया ति वा जरग्गाओ वा खंहति वा एवामेव धष्णस्स अ-
 णगारस्म पाया सुक्का निम्मंमा अट्ठिचम्मविरत्ता ते पणा-
 यंति, नो चेव णं मंससोणियत्ताए धष्णं अणगारयंति पायं
 अयमेयारूवे से जहानामए कलसंगलिया ति वा मुग्गमा-
 ससंगलिया ति वा तरुणिया ठप्पा उहे दिन्ना सुक्का समा-
 णा गिझायमाणी चिट्ठति, एवामेव धष्णस्स पायंगुत्तिआए
 सुक्काओ० जाव सोणियत्ताए धष्णस्स जंघाणं अयमेयारूवे से
 जहाणामए कक्कजंघा ति वा केकडजंघा ति वा किणियाति वा
 जंघायंति वा० जाव सोणियत्ताए, धष्णस्म जाणुणं अयमे-
 यारूवे, से जहानामए काडिपोरेइ वा मडरपोरेइ वा डिणि-
 याडियापोरेति वा० जाव सोणियत्ताए, धष्णस्स उरू अयमे-
 यारूवे, से जहानामए सामकरिद्धेइ वा बेरिकरिद्धेइ वा स-
 ल्लसामलितरूणं ते छिभिज्जाणि० जाव चिट्ठति, एवामेव ध-
 ष्णस्स उरू वा सोणियत्ताए, धष्णस्स कडिपट्टस्स इमेयारूवे,
 स जहानामए उट्टपाए ति वा उरूगपाए ति वा महिसपा-
 देइ वा० जाव सोणियत्ताए, धष्णस्म उदरजाणयस्स इमे-
 यारूवे, से जहानामए सुक्कवज्जदिचेइ वा भज्जणयकवलेइ
 वा कट्ठकोलंबथेमे व उदरं सुक्कं, धष्णस्म पांसुडियकंरुयाणं
 इमेयारूवे, से जहानामए वंसयावली ति वा पाणावली ति वा
 रूवावली ति वा, धष्णस्म पिट्ठकरंरुयाणं इमेयारूवे, से जहा-
 नामए चित्तयकरोति वा वायणीघत्तेइ वा ताडीयंटपत्तेइ वा,
 एवामेव धष्णस्स वाहाणं इमेयारूवे, मे जहानामए समिसंग-
 डियाइ वा पहायासंगडिया ति वा अगच्छियमंगडिया ति वा,
 एवामेव धष्णस्म इत्थाणं अयमेयारूवे, से जहानामए सुक्कजग-
 णियाइ वा वरुपत्तेइ वा पल्लामपत्तेइ वा, एवामेव धष्णस्म इ-
 त्थंगुलीयाणं अयमेयारूवे, से जहानामए कुल्लसंगडियाति वा
 मुग्गमामतरुणियाच्छिण् अयवेदिणा सुक्का समाणी, एवामेव
 धष्णस्स गीवा, से जहानामए करगगीवाइ वा कुंभियागीवाइ वा
 उदत्तवणाए वा, एवामेव धष्णस्स हणुयाए से जहानामए ला-
 उफलेइति वा इओवफलेइ वा अंयगहिद्याए वा, एवामेव ध-
 ष्णस्स उट्ठाणं से जहाणामए सुक्कजडोया ति वा सेहेसुगुडिया
 ति वा अलत्तंगमुल्लिया ति वा, एवामेव धष्णस्स जिग्गाए, से
 जहा वट्टपत्तेति वा उंवपत्तेति वा सामपत्तेति वा, एवामेव
 धष्णस्स नासियाए, से जहाणामए अंयजगपेसियाइ वा माउ-
 हुंगपेसियाइ वा तरुणिया, एवामेव धष्णस्स अच्छीणं, से
 जहानामए वीणाछिइ चि वा पत्ताइयतारगा ति वा,
 एवामेव धष्णस्स कएणाणं, से जहाणामए सीसमूडा
 छुडियाति वा वालुकज्जडीइ वा करेड्यागडियाइ वा

एवामेव धष्णस्स.....(?) से जहा णामए तरुणगद्वाओ ति वा तरुणगए-द्वाद्युय चि वा सिल्हद्वए चि वा तरुणए०जाव चि-
द्वति, एवामेव धष्णस्स अणगारस्स सीसं दुक्खं निम्मंसं अ-
द्विचम्मडिरत्ताए पणायंति, नो चेव णं मंससोणियत्ताए, एवं
सव्वत्थमेव नवरं उदरजायणा कक्षा जिब्भा ओट्टाएएसिं
अट्टी न जवति चम्मडिरत्ताए पणाइतं भणंति, धष्णेणं अ-
णगारेणं मुखपायजंथोरुहणादिगतं तम्मिकरालणं क-
कमाहेणं पिडमंसिएणं उदरभायणेणं वीतिज्जमाणेहिं
पांसुलिकडएहिं अक्खमुत्तमाला, विव गणिज्जमाणेहिं पिड-
करंरुगमंथीहिं गंगातरंगचूतेणं उक्खंरुगदेमजायणेणं सु-
क्कमपसमाणेहिं बाहाहिं सिद्धिलकमाट्टी विव लंवतेहि य
अग्निदहेहिं कंपणाईओ विव वेयमाणीए सीसधमीए पचात-
वदनकमडे ओज्झगघडासुडे ओज्झणयकोसे जीवंजीवेणं
गच्छंति, जीवंजीवेणं चिद्धंति, भासं भासिस्सामि, विगद्वा
इ से जहानामए इंगाद्वसगनियाति वा जहा खंदओ तहा
०जाव हुतासणाइभासरासिपालिडिसे तवेण तए णं तवतेयं
सिरीगउव्व सोभेमाणे सोभेमाणे चिद्धति । तेणं कालेणं
तेणं समएणं रायगिहे नयरे गुणसिले चेडए मेणिए राया ।
तेणं काक्षेणं तेणं समएणं समणे जगवं महावीरे समोसडे,
परिसा निग्गया, सेणिओ निग्गओ, धम्मकट्टा, परिसा नि-
ग्गया तए णं से सेणिए राया समणस्स०अंतिए धम्मं सो-
च्चा निसम्म समणं भगवं वंदति, नमंसति, नमंसतित्ता एवं
वयासी-धमेसि णं जंते ! इंदजूतिपामोक्खाणं चउदसएहं
समणसाहस्सीणं कयरे अणगारे महादुक्करकारए चेव महा-
निज्जराए चेव ? एवं खलु सेणिया ! इमासिं इंदजूतिपामो-
क्खाणं चउदसएहं समणसाहस्सीणं धम्मे अणगारे महादु-
क्करकारए चेव महानिज्जराए चेव । से केसि णं जंते ! एवं
बुच्चति-इमासिं०जाव साहस्सीणं धम्मे णं अणगारे णं महा-
दुक्करकारए चेव महानिज्जराए चेव ? एवं खलु सेणिया ! तेणं
कालेणं तेणं समएणं काकंदीनामं नयरी होत्था; उप्पि पा-
सायवडिंसए विहरनि। तते णं अहं अस्सया कयाइ पुव्वा-
णुपुव्वि चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे जेणव काकंदी
नयरी जेणव सहसंववणे उज्जाणे तेणव उवागए अहा-
पनिरुवं उग्गहं संजमेणं ०जाव विहरामि, परिसा निग्गया
तहेव०जाव पव्वतिते०जाव विलमिव०जाव अहारोति । ध-
एणस्स णं अनगारस्स पदाइसरीरवसुतो सव्वो ०जाव उव-
सोभेमाणे उवसोभेमाणे चिद्धति, से तेणद्वेणं सेणिया ! एवं बु-
च्चति-इमासिं च चउदससहस्साणं धम्मे अणगारे महा-
दुक्करकारए महानिज्जराए चेव । तते णं से सेणिए राया
समणस्स जगवओ अंतिए एअमट्टं सोच्चा निसम्म दट्टुद्व०

समणं भगवं तिकखुत्तो आयाहिणपयाहिणं करोति, करे-
नित्ता वंदति, नमंसति, नमंसित्ता जेणव धम्मं अणगारे
तेणव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता धम्मं अणगारं ति-
कखुत्तो आयाहिणपयाहिणं करोति, वंदति, नमंसति,
णमंसित्ता एवं वयासी-धमेसि णं तुमं देवाणुप्पिए ! संपुष्से
सुकयत्थे कंतद्वक्खणे सुद्वप्पे णं देवाणुप्पिया ! तव
माणुस्सए जम्मजीवियफत्ते चि कट्ठु वंदति, नमंसति, नमं-
सतित्ता जेणव समणे भगवं महावीरे तेणव उवागच्छइ, उ-
वागच्छइत्ता समणं जगवं तिकखुत्तो वंदति, नमंसति, नमं-
सित्ता जामेव दिसि पाउव्वूए तामेव दिसि पडिगए । तते
णं तस्स धष्णस्स अणगारस्स अस्सया कयाइ पुव्वरत्तावर-
त्तकालसमयांसि धम्मजागरियं जागरमाणे इमेयारूवे अवज-
त्थिए-एवं खलु अहं इमेणं उरालेणं जहा खंदओ तहेव
चित्ता आपुच्छणं थेरेहिं सद्धिं विपुलं उरुहति मामियाए
संलेहणाए नवभासपरियाओ०जाव कालपासे कालं किच्चा
उट्टं चंदिम०जाव नवगेविज्जयविमाणपत्थं उट्टं दूरं वीती-
वयति, वीतीवतित्ता सव्वद्वसिद्धे विमाणे देवत्ताए उववप्पे
थेरा तहेव उत्तरंति०जाव इमांसे आयारभंनेति जंत त्ति ज-
गवं गोयमे तहेव पुच्छति, पुच्छतित्ता जहा खंदयस्स जगवं
वागरेति ०जाव सव्वद्वसिद्धे विमाणे उववप्पे । धष्णस्स णं
भंते ! देवस्स केवइयं कावं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! तेत्तीसं
सागरोवमा ठिती पप्पत्ता । से णं भंते ! ततो देवदोगाओ
कहिं गच्छहिंति०कहिं सिज्जहिंति ? गोयमा ! महाविदंहे
वासे सिज्जहिंति०५, एवं खलु जंवू ! समणेणं०जाव संपत्तेणं
पढमस्स अज्जयणस्स अयमट्टे पप्पत्ते । अणु०३वर्ग१अ०।
धान्यक-न० । कुस्तुम्भरीनामके धान्यभेदे, दश० ६ अ० ।

धष्णगर-धान्यकर-न० । स्वनामख्याते पुरे, यत्र विमलजिनेन
प्रथमभिक्षा लब्धेति । आ० म० १ अ० १ खएरु ।

धष्णजक्ख-धान्यपट्ट-पुं० । ऋषजपुरस्थकरणरुकोद्यानस्थे यत्ने,
विपा० १ अ० १ अ० । (तत्कथा 'भहणंदि' शब्दे वक्ष्यते)

धर्माणिहि-धान्यनिधि-पुं० । कोष्ठागारे धौकिके निधिभेदे,
स्था० ५ टा० ३ उ० ।

धर्माणपत्थय-धान्यप्रत्यय-न० । धान्यमानविशेषे, व्य० १ उ० ।

धर्णापिडक-धान्यपिटक-न० । धान्यप्रस्थके, व्य० १ उ० ।

धर्णापुंजियसमाणा-पुञ्जितधान्यसमाना-स्त्री० । खड्डे लूनपुत-
विशुद्धपुञ्जीकृतधान्यसमाना सकलातिचारकचवरविरहेण
द्वन्द्वस्वस्वजावत्वात् पुञ्जितस्य धान्यविशेषणस्य परनिपातः प्रा-
कृतत्वात् (स्था०) प्रव्रज्याभेदे, स्था० ४ टा० ४ उ० ।

धष्णप्पमाण-धान्यप्रमाण-न० । मानमेव प्रमाणं, धान्यविषयं मा-
नं प्रमाणं धान्यप्रमाणम् । मानप्रमाणभेदे, अनु० । (धान्यप्र-
माणं 'माण' शब्दे वक्ष्यते)

धम्ममाण-धान्यमान-न० । धान्यप्रमाणे, नि० चू० १ उ० ।

धम्मामफल-धान्यमापफल-न० । पौनराश्वेतसर्वपाऽऽत्मके
हिरण्यऽऽदिपरिमाणभेदे, स्या० ८ टा० ।

धणय-धन्यक-पुं० । ' धरणय ' शब्दाद्यै, स्या० १० टा० ।

धणवित्तसमाणा-विक्रितधान्यसमाना-स्त्री० । यादिकीर्णे
गोखुरकुष्ठनया विदिते धान्ये तत्समाना विक्रितधान्यसमाना,
विक्रितस्य धान्यविशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात् । स्या०
४ टा० ४ उ० । या हि सहस्रमुत्पन्नानिचारकचवरयुक्तत्वात्
सामान्यन्तरापेक्षितया कालक्षेपलभ्यस्वभावो सा धान्यवि-
कीर्णसमानोच्यते । इत्युक्तज्ञाने प्रव्रज्याभेदे, स्या० ४ टा०
४ उ० ।

धणविरत्नियसमाणा-विरत्नितधान्यसमाना-स्त्री० । खलक
एव यद्विरत्नितं विसारितं वायुना पूनपुञ्जितं धान्यं त-
त्समाना, विरत्नितस्य धान्यविशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वा-
त् । स्या० ४ टा० ४ उ० । या हि लघुनाऽपि यत्नेन स्वस्व-
भावं लप्स्यन् इत्युक्तज्ञाने प्रव्रज्याभेदे, स्या० ४ टा० ४ उ० ।

धणमंकट्टियसमाणा-संकर्षितधान्यसमाना-स्त्री० । यत्संक-
र्षितं क्षेत्रादाकर्षितं खलमानीत धान्यं तत्समाना । संकर्षितस्य
धान्यविशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात् । स्या० ४ टा० ४
उ० । या हि यदुत्तरानिचारोपेतत्वाद् यदुत्तरकालप्राप्तस्य स्वस्व-
भावा सा धान्यसङ्कर्षितसमाना । इत्युक्तज्ञाने प्रव्रज्याभेदे,
स्या० ४ टा० ४ उ० ।

धणह्माणि-धान्यहानि-स्त्री० । राश्यापलक्षणभेदे, यत्प्रभावाद्
वृष्टेऽपि मेघे शस्यनिषत्तिस्तादृशी नोपजायते । स्या० १० उ० ।

धणउस-देशी-कथ्यमानाऽऽशीर्षादे, दे० ना० ५ वर्ग ५ टा गाथा ।

धणगार-धान्यागार-न० । कोष्ठागारे, नि० चू० ८ उ० ।

धणवत्ति-धान्यावत्ति-स्त्री० । शस्यलाभे, " कलमिह धान्या-
वत्तिः । " पो० ७ विष० ।

धणवह-धान्यावह-पुं० । राजगृहनगरस्ये स्नानाभयाने प्र-
धान्येष्टिनि, आ० चू० १ अ० । श्रुपमपुरस्यस्तूपकरण्डको-
द्यानवास्तव्ये नृपे, विपा० २ श्रु० २ अ० । ध० र० । (तत्कथा
' भद्रादि ' शब्दे)

धत्त-धत्त-पुं० । बहुवीजके वनस्पतिभेदे, जी० १ प्रनि० । निहिते,
त्रि० । आ० म० १ अ० २ खएम । ननु " दधानेहिः " ॥ ७५ ४ ४ २ ॥
इति हि शब्दाऽऽदेशस्तर्हि दितमिति भवितव्यं, कथं धत्तमित्यु-
च्यते ? प्राकृते देशीपदस्याविकृष्टत्वात् दापः । अथवा-धत्त
इति क्तिञ्चद्व्युत्पन्न एव यद्वत्ताशब्दः । आव० १ अ० ।
धात्त-त्रि० । दधातीति धः, य आत्तो यस्मिन् स धात्तः, निष्ठा-
न्तस्य " जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्चादनात् कोऽकृतमिनप्रति
पन्नाः " ॥ ६ । २ । १९० ॥ इति परनिपातः अथवा घेनाऽऽत्तो
गृहीता धात्तः । निहिते, आव० १ अ० ।

धमण-धमन-पुं० । धम्यतेऽनेन धमत्युः । नष्टे भस्त्राधमापके,
क्रूरं च । त्रि० । अग्निसंयोगे, न० । " वीयणधमणाहिधारणा । "
आचा० नि० १ श्रु० २ अ० ७ उ० ।

धमणि-धमनि-स्त्री० । धम-अनि वा ङीप् । नारुयाम, उक्त०
२ अ० । वाच० । ङा० । प्रश्न० । म० । " नच धमणीयो । " धमन्यो

रम्यवहा नारुयः । तं० । शिरायाम्, उक्त० पाई० २ अ० । को-
ष्टकट्टयन्तरे, नाडीमधिकृत्य--" ड्रवे ड्रवे धमणिअंतरेसु " धम-
न्यः कोष्टकट्टयन्तराणीति । विपा० १ श्रु० १ अ० । हृष्टविला-
मिन्याम्, श्रोत्रायाम्, हरिक्रायां च । वाच० ।

धमणिसंतय-धमनिसंतत-त्रि० । धमनीभिर्नाडीभिः संततो
व्याप्तः । उक्त० २ अ० । नाडीव्याप्ते, ङा० १ श्रु० १ अ० । " किं से ध-
मणिसंतय । " धमनीसंततो नाडीव्याप्तो, मांसकृयेण दृश्यमान-
नाडीकत्वात् । ज० २ श० ५ उ० । यस्य शरीरं नशाभिर्व्याप्तं
दृश्यत इत्यर्थः । उक्त० २ अ० । धमनयः शिरास्ताभिः संततो
व्याप्तो धमनिसंततः । शिराभिर्व्याप्ते, उक्त० पाई० २ अ० ।

धमणी-धमनी-स्त्री० । ' धमणि ' शब्दाद्यै, उक्त० २ अ० ।

धमधमेत-धमधमायमान-त्रि० । धमधमेति वर्णव्यक्तिमिवोत्पा-
दयति, ङा० १ श्रु० ६ अ० ।

धमधमेतयोम-धमधमायमानयोप-त्रि० । धमधमायमानो धम-
धमेति वर्णव्यक्तिमिवोत्पादयन् दापः शब्दो यस्य स तथा ।
धमधमेति वर्णव्यक्त्युत्पादकशब्देऽपेते, ङा० १ श्रु० ९ अ० ।
धममहिंसी-देशी-नाहारायै, दे० ना० ५ वर्ग ६१ गाथा ।

धमास-धमास-पुं० । वृक्षभेदे, ल० प्र० । कपोतकेऽद्याया चर्ण-
कमधिकृत्य " धमाससारेश वा । " प्रज्ञा० १७ पद ।

धम्म-धर्म-पुं० । न० । धृ-मन् । दश० १ अ० । स्वभावे, दर्श० १

तत्त्व । स्या० । आचा० । दश० । दशा० । ङा० । विशेष० । सूत्र० ।
उक्त० । " धम्मस्स नावोत्ति एगछा धम्मोत्ति वा सभाओत्ति वा
दो वि एगछा । " नि० चू० २० उ० । परिणामः स्वभावः शक्तिधर्म
इति पर्यायाः । स्या० ६ टा० । धर्माः सहभाविनः, कमभावि-
नश्च पर्याया इति । स्या० २ टा० १ उ० । " सत्त्वं धम्मं जाणित्त-
ए । धर्म्मं जाचाऽऽदिद्रव्यस्वभावमुपयोगोत्पत्त्यादिकं श्रुता-
ऽऽदिरूपं वा । ल० १० सम० । " लोहो सुयस्स धर्म्मो । "
विशे० । विशेषे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

(१) धर्मधर्मिणोरेकात्वेन भेदेऽभ्युपगम्यमाने धर्मिणो निःस्व-
भावताऽऽपत्तिः, स्वभावस्य धर्मत्वात्तस्य च ततोऽन्यत्वात्,
स्वो जावः स्वभावः, तस्यैवाऽऽस्मीया सत्ता, न तु तदर्थान्तर
धर्मरूपं, ततो न निःस्वभावताऽऽपत्तिरिति चेत्, न, इत्थं स्व-
रूपसत्ताऽभ्युपगमे तदपरसत्तानामान्ययोगकल्पनाया वैय-
र्थ्यप्रसङ्गात् । अपि च यद्येकान्तेन धर्मधर्मिणोर्भेदस्ततो धर्मि-
णो ज्ञेयत्वाऽऽतिभिर्धर्मैरनुपेक्षात्तस्य सर्वथाऽनवगमप्रसङ्गः, न
ह्यज्ञेयस्वभावं ज्ञातुं शक्यते इति । तथा च सति तदज्ञावप्रसङ्गः,
कदाचिदप्यवगमाज्ञावात्, तथाऽपि तत्सत्त्वाभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गो-
ऽन्यस्यापि यस्य कस्यचित्कदाचिदप्यनवगतपट्टभूनाऽऽदेर्भावा-
ऽऽपत्तेः । एवं च धर्म्यज्ञावे धर्माणामपि ज्ञेयत्वप्रमेयत्वाऽऽदौ नां नि-
राश्रयत्वादभावाऽऽपत्तिः । न हि धर्म्यधाररहिताः कापि धर्माः
संज्ञवन्ति, तथाऽनुपलब्धेः । अन्यच्च परस्परमपि तेषां धर्माणां
मेकान्तेन भेदाभ्युपगमे सत्त्वाऽऽद्यननुवेधात्कथं भावाभ्युपगमः ?
तदन्यस्त्वाऽऽदिधर्माभ्युपगमे च धर्मित्वप्रसक्तिरनवस्था च,
तन्नैकान्तभेदपक्षे धर्मधर्मिज्ञावः, नाऽप्येकान्तभेदपक्षे, यतस्त-
स्मिन्नभ्युपगम्यमाने धर्ममात्रं वा स्यात्, धर्मिमात्रं वा ? अन्य-
थैकान्तभेदानुपपत्तेः, अन्यतरभावा वा अन्यतरस्याप्यज्ञावः, प-
रस्परनान्तरीयकत्वात् । धर्मनान्तरीयको हि धर्मो, धर्मिनान्तरी-
यकाश्च धर्माः, ततः कथमेकानावे पररूपावस्थानमिति ? कदिपतो

धर्मधर्मिभावः, ततो न दूषणमिति चेन्न हि वस्त्वभावप्रसङ्गः । न हि धर्मधर्मिस्वभावराहितं किञ्चिद्व्यतिष्ठति, धर्मधर्मिभावश्च कल्पित इति तदभावप्रसङ्गः । धर्मा एव कल्पिता न धर्मः, तत्कथमभावप्रसङ्ग इति चेत्, न, धर्माणां कल्पनामात्रभावत्वाभ्युपगमेन परमार्थतोऽसत्त्वाद्युपगमात्, तदभावे च धर्मिणोऽप्यभावाऽऽपत्तिः । अथ तदेवैकं स्वप्नकृष्णं सकलसजातीयविजातीयव्यावृत्त्येकस्वभावाः धर्मिव्यावृत्तिनिबन्धनाश्च या व्यावृत्तयो भिन्ना इव विकल्पितास्ता धर्मास्ततो न कश्चिदोषः । तदप्ययुक्तम् । एवं कल्पनायां वस्तुनोऽनेकान्तात्मकताप्रसक्तेः । अन्यथा सकलसजातीयविजातीयव्यावृत्तयोगात् हि येन निजस्वभावेन घटोऽव्यावर्तते पटस्तेनैव स्तम्भादपि, स्तम्भस्य घटरूपताप्रसक्तेः । तथाहि-घटाद् व्यावर्तते घटव्यावृत्तिस्वभावतया स्तम्भादपि चेत् घटव्यावृत्तिस्वभावतयैव व्यावर्तते, तर्हि बलात् स्तम्भस्य घटरूपताप्रसक्तिः । अन्यथा-ततः तत्त्वज्ञावतया व्यावृत्त्ययोगात् । तस्माद्यतो यतो व्यावर्तते तत्तद्व्यावृत्तिनिमित्तभूताः स्वभावा अवश्यमप्युपगन्तव्याः, ते चानेकान्तेन धर्मिणो भिन्नाः, तदज्ञावप्रसङ्गात् । तथा च-तदवस्थ एव पूर्वोक्तो दोषः, तस्माद्भिन्ना अभिन्नाश्च । जेदाभेदोऽपि धर्मधर्मिणोः कथमिति चेत् ? उच्यते-इह यद्यपि तादात्म्यतो धर्मिणा धर्माः सर्वेऽपि ब्रह्मीभावेन व्याप्ताः, तथाऽप्ययं धर्मी, एते धर्मा इति परस्परं भेदोऽप्यस्ति, अन्यथा तद्भावनुपपत्तिः । तथा च सति प्रतीतिबाधा, मिथो भेदोऽपि च विशिष्टान्योन्यानुबन्धेन सर्वधर्माणां धर्मिणा व्याप्तत्वाद्भेदोऽप्यस्ति । अन्यथा तस्य धर्मा इति प्रसङ्गानुपपत्तेः । न० । सम्म० ।

(२) अथ चैतन्याऽऽद्यो रूपाऽऽद्यश्च धर्मा आत्माऽऽदेर्घटाऽऽदेश्च धर्मिणोऽत्यन्तं व्यतिरिक्ता अपि समवायसंबन्धेन सवकाः सन्तो धर्मधर्मव्यपदेशमनुव्रते, तन्मतं दूषयन्नाह-

न धर्मधर्मित्वमतीव भेदे,

वृत्त्याऽस्ति चेन्न त्रितयं चकास्ति ।

इहेदमित्यस्ति मतिश्च वृत्तौ,

न गौणभेदोऽपि च लोकवाधः ॥ ७ ॥

धर्मधर्मिणोऽतीव भेदेऽतीवेत्यत्रेव शब्दो वाक्यालङ्कारः । तं च प्रायोऽतिशब्दार्थकवृत्तेश्च प्रयुज्यते शाब्दिकः । यथा-"आवर्जिता किञ्चिदिव स्तनाभ्याम् ।" "उद्वृत्तः क इव सुखावहः परेषाम्" इत्यादि । तत्तत्रैकान्तभिन्नत्वेऽङ्गीक्रियमाणे धर्मधर्मित्वं न स्यात् । अस्य धर्मिण इमे धर्माः, एषां च धर्माणामयमाश्रयज्ञतो धर्मतीत्येवं सर्वप्रसिद्धो धर्मधर्मिव्यपदेशो न प्राप्नोति, तयोऽत्यन्तभिन्नत्वेऽपि तत्कल्पनायां पदार्थान्तरधर्माणामपि विवक्षितधर्मधर्मित्वाऽऽपत्तेः । एवमुक्ते सति परः प्रत्यवतिष्ठने-वृत्त्याऽस्तीति अयुतसिद्धानामाचार्याऽऽधारज्ञानानामिह प्रत्ययहेतुः संबन्धः समवायः । स च समवयनात्समवाय इति । ज्ञय-गुणकर्मसामान्यविशेषेषु पञ्चसु पदार्थेषु वर्तनाद्वृत्तिरिति चाऽऽख्यायते । तथा वृत्त्या समवायसंबन्धेन तयोर्धर्मधर्मिणोरितरेतरविनिर्मुक्तिरितत्वेऽपि धर्मधर्मिव्यपदेश इष्यते । इति नान्नरोक्तो दोष इति । अत्राऽऽचार्यः समाधत्ते-चेदिति । यद्येवं तव मतिः, सा प्रत्यक्षप्रतिक्षिप्ता, यतो न त्रितयं चकास्ति-अयं धर्मी, इमे चास्य धर्माः, अयं चैतत्सम्बन्धनिबन्धनं समवाय इत्येतत्त्रितयं वस्तुत्रयं न चकास्ति, ज्ञानविषयतया न प्रतिभासते । यथा किल शिलाशकलयुगलस्य मिथोऽनुसं-

धायकं रालाऽऽदिद्वयं तस्मात्पृथक् तृतीयतया प्रतिभासते, नैवमत्र समवायस्याऽपि प्रतिभानम् । किन्तु द्योरेव धर्मधर्मिणोः । इति शपथप्रत्यायनीयोऽयं समवाय इति भावार्थः । किं चायं तेन वादिना एको नित्यः सर्वव्यापको मूर्तश्च परिकल्प्यते, ततो यथा घटाऽऽश्रिताः पाकज्रूपाऽऽद्यो धर्माः समवायसंबन्धेन समवेतास्तथा किं न पटोऽपि ? तस्यैकत्व-नित्यत्वव्यापकत्वेः सर्वत्र तुल्यत्वात् । यथाऽऽकाश एको नित्यो व्यापकः, अमूर्तश्च सन्तर्धैः संबन्धिभिर्युगपदविशेषेण संबध्यते, तथा किं नायमपीति विनश्यदेकवस्तुसमवायाभावे च समस्तवस्तुसमवायाभावः प्रसज्यते । तत्तदवच्छेदक-भेदाद्यायं दोष इति चेद्वमनित्यत्वाऽऽपत्तिः । प्रतिवस्तु स्वभावभेदादिति । अथ कथं समवायस्य न ज्ञाने प्रतिभासनं, यतस्तस्येहेतिप्रत्ययः सावधानं साधनम् । इहप्रत्ययश्चानुभवसिद्ध एव । इह तन्तुषु पटः, इहाऽऽत्मनि ज्ञानमिह घटे रूपाऽऽद्य इति प्रतीतेरुपलम्भात् । अस्य च प्रत्ययस्य केवलधर्मधर्म्य-नालम्बनत्वादस्ति समवायाऽऽख्यं पदार्थान्तरं तच्छेत्तुः, इति पराशङ्कामजिसंधाय पुनराह-इहेदमित्यस्ति मतिश्च वृत्ताविति । इहेदमिति इहेदमिति आश्रयाऽऽश्रयिभावहेतुक इहप्रत्ययो वृत्तावप्यस्ति समवायसंबन्धेऽपि विद्यते, चशब्दोऽपिशब्दार्थः, तस्य च व्यवहितसंबन्धः, नथैव च व्याख्यातम् । इदमत्र इह-यम्-यथा त्वन्मते पृथिवीत्वाजिसंबन्धात्पृथिवी, तत्र पृथिवीत्वं पृथिव्या एव स्वरूपमस्ति तत्त्वाख्यं, नापरं वस्त्वन्तरं, तेन स्वरूपेणैव समं योऽसावभिसंबन्धः पृथिव्याः, स एव समवाय इत्युच्यते, "प्राप्तानामेव प्राप्तिः समवायः" इति वचनात् । एवं समवायत्वाजिसंबन्धात्समवाय इत्यपि किं न कल्प्यते ? यतस्तस्यापि यत्समवायत्वं स्वस्वरूपं, तेन सार्धं संबन्धोऽस्त्येव । अन्यथा निःस्वभावत्वात् शशविषाणवदवस्तुत्वमेव ज्ञेयम् । ततश्च इह समवाये समवायित्वमित्युल्लेखेन इहप्रत्ययः समवायेऽपि युक्त्या घटत् एव । ततो यथा पृथिव्यां पृथिवीत्वं समवायेन समवेतम्, समवायेऽपि समवायत्वमेवं समवायान्तरेण संबन्धनीयं, नदप्यपरेणेत्येवं दुस्तराऽनवस्थामहानदी । एवं समवायस्याऽपि समवायत्वाजिसंबन्धे युक्त्या उपपादिते साहसिक्यमाहस्य पुनः पूर्वपक्षवादी वदति-ननु पृथिव्यादीनां पृथिवीत्वाऽऽदिसंबन्धनिबन्धनं समवायो मुख्यस्तत्र तत्तलाऽऽदिप्रत्ययाभिव्यक्त्यस्य सगृहीतसकलावान्तरजातिलक्षणव्यक्तिभेदस्य सामान्यस्याङ्गत्वात् । इह तु समवायस्यैकत्वेन व्यक्तिभेदाऽभावे जातेऽनुदभूतत्वाज्जोऽयं शुभमत्परिकल्पित इहेतिप्रत्ययसाध्यः समवायत्वाभिसंबन्धः तत्साध्यश्च समवाय इति । तदेतन्न विपश्चितश्चमत्कारकारणम् । यतोऽत्रापि जातिरुज्ज्वन्ती केन निरुध्यते ? व्यक्तेरभेदेनेति चेत् । न तत्तदवच्छेदकवशात्तदभेदोपपत्तौ व्यक्तिभेदकल्पनाया दुर्निवारत्वात् । अतो हि घटसमवायोऽन्यश्च पटसमवाय इति व्यक्त एव समवायस्यापि व्यक्तिभेद इति । तस्मिन्सिद्ध एव जात्युज्ज्वलस्तस्मादन्यत्राऽपि मुख्य एव समवायः, इहप्रत्ययस्योभयत्राप्यव्यभिचारत्वात् । तदेतत्सकलं सपूर्वपक्षं समाधानं मनसि निधाय सिद्धान्तवादी प्राऽऽह-न गौण इति योऽयं जेदः स नास्ति, गौणलक्षणाभावात् । तद्वद्वचनं चेत्थमाचक्षते-"अव्यभिचारी मुख्योऽविकलोऽसाधारणोऽन्तरङ्गश्च । विपरीतो गौणोऽर्थः, सति मुख्ये धोः कथं गौणेऽर्थः ?" तस्माद्धर्मधर्मिणोः संबन्धेन मुख्यः समवायः, समवायश्च समवायत्वाजिसंबन्धे गौण इत्ययं जेदो नानात्वं तास्तीति

ज्ञावार्थः । किं च-योऽप्यमिह तन्तुपु पट इत्यादिप्रत्ययात्समवा-
यसाधनमनोरथः, स खल्वनुदरने नपुंसकादपत्यप्रसवमनो-
रथम्, इह तन्तुपु पट इत्यादिव्यवहारस्यालौकिकत्वात्पांशु-
त्तपादानामपि इह पटे तन्तव इत्येव प्रतीतिदर्शनात् । इह
भूतत्रे घटाज्ञाव इत्यत्रापि समवायप्रसङ्गात् । अत एवाऽह-
त्रापि च लोकवाध इति । अपि चेति दूषणाज्युच्चये । लोकः
ग्रामाणिकलोकः सामान्यत्रोकश्च, नेन यायो विरोधो लोक-
वाधस्तद्वर्तीत्यवहारसाधनात् वाग्रशब्दस्य " ईहाऽऽद्याः प्र-
त्ययजेदतः " इति पुंस्त्रीलिङ्गना । तस्माद्धर्मधर्मिणोरविविधमा-
चलक्षण एव संयन्धः प्रतिपत्तव्यो नान्यः समवायाऽऽदिः । इति
काव्यार्थः ॥७॥ स्या० ।

(३) धर्मानुरूपो हि सर्वत्रापि धर्मो । यथा काव्येन्यं प्रति पृ-
थिवी, यदि पुनरनुरूपत्वाज्ञात्रेऽपि धर्मधर्मिणोर्भावो भवेत् ततः
काव्येन्यजज्ञयोरपि स भवेत्, तन्न भवति, तस्मादचेतनाः पुन-
र्याः । तथा चोक्तम्-

" वाहसभावममुचं, विसयपरिच्छेदयं च वेयन्नं ।

विचरीयसहावाणि य, लूहाणि जगप्पसिच्चाणि ॥ १ ॥

ता धम्मधर्मिभावा, कहमेप्पसि अणुभवं गाहे ।

अणुवृत्तज्ञाने, काव्यजज्ञाण किं न भवे ॥२॥" आ० म० १
अ० २ अ० १ । जीवपुद्गलानां गतिपर्यायेण धारणाद् धर्मः । धर्मा-
स्ति नाये, म० १० श० २ उ० । अनु० । " एते धर्मे " धर्मो धर्मा-
स्तिकायः । स० १ सम० । स्या० । धर्मो धर्मास्तिकायो गत्युप-
रमगुणः । स्या० २ उ० १ उ० । (नक्तव्यता ' धर्मस्थिकाय ' शब्दे
द्रष्टव्या) मर्यादायाम्, धर्मेः, स्थितिः, समयो, व्यवस्था, मर्यादेत्यन-
थान्तरमिति । आ० च० २ अ० । प्रति० । आचार्ये, वृ० १ उ० १
प्रक० । उच० । धर्मो यतिधर्माचारसङ्गण इति । ध० २
अधि० । दुर्गती प्रपततो जीवाद् धारयति मुगतां च
तान्स्थापयतीति धर्मः । स्या० १ उ० । " दुर्गतिप्रसूतान् ज-
न्तून्, यस्याद्धारयते पुनः । धत्ते चैवान् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म-
इति स्मृतः ॥ १ ॥ " न० । आ० च० । आव० । ओच० ।
आ० म० । ल० । दश० । पञ्चा० । पा० । सूत्र० । इत्युक्तज्ञा-
ने दुर्गतिगर्तनपतजन्तुजातधरणप्रवणपरिणामपूर्वकं (प-
ञ्चा० १ विव०) कुशलानुष्ठाने, पञ्चा० ४ विव० । सूत्र० ।
दुर्गतिगर्तनपतजन्तुजातत्राणदानकमे, दर्श० १ तत्त्व । संसारो-
द्धरणस्वभावे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । स्वर्गापवर्गमार्गजन्ते, आ-
चा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । दर्श० । अ० २० । आव० । अज्युद्-
यनिःश्रेयससिद्धिसाधने, (ध० १ अधि०) पुण्यलक्षणे आत्मा-
परिणामे, धर्मो धर्मो पुण्यपापलक्षणौ स्वात्मवत्त्वादात्मपरि-
णामरूपाविति । आव० ४ अ० । सूत्र० । (पुण्यमङ्गास्तत्कृत्यता
च ' पुण्य ' शब्दे द्रष्टव्या) सम्यग्दर्शनाऽऽदिके कर्मकृत्यकारणे आ-
त्मपरिणामे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० । सम्यग्दर्शनमूत्रोत्तरगुणसं-
हृतिस्वरूपो धर्म इति । न० । धर्मः सम्यग्ज्ञानदर्शनचरणाऽऽ-
त्मक इति । त० । सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याऽऽत्मकं धर्ममिति ।
सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । श्रुतचारित्र्याऽऽख्याऽऽत्मके कर्मकृत्यकारणे
जीवस्याऽऽत्मपरिणामे, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । धर्मो भावतत्त्वादि-
वधर्मो, धर्महेतुत्वात् श्रुतधर्मश्चेति । दश० १ अ० । स० ।
आ० च० । धर्मो द्विविधः-श्रुतधर्मश्चात्रिधर्मश्चेति । आव० ५
अ० । स० । म० । प्रति० । त० । पं० सू० । औ० । स्या० । जं० ।
संथा० । प्रश्न० । सूत्र० । आचा० । उच० । पा० । धर्मः संसा-
रोद्धरणस्वभावः, जिनप्रणीतं वा श्रुतचारित्र्याऽऽख्यामिति । सूत्र० १
६६७

श्रु० ६ अ० । उच० । स० । धर्मः ज्ञायिकचारित्र्याऽऽदिरिति । स्या० ३
उ० १ उ० । सूत्र० । दुर्गतिनिषेधेन शोभनगतिधारणाद् धर्मं श्रु-
तचारित्र्याऽऽख्यामिति । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । स्या० । आव० ।
" धर्माणां कासवो मुहं । " धर्माणां श्रुतधर्माणां चारित्र-
धर्माणां च काश्यप आदीश्वरो मुखं वर्तते, धर्माः सर्वेऽपि
तेनैव प्रकाशिता इत्यर्थः । उच० २५ अ० । सर्ववित्प्रणीते-
ऽहिंसाऽऽदिद्वल्लेखे सम्यक्त्वे, दर्श० १ तत्त्व । सूत्र० । दश० ।
ज्ञान्यादिके श्रमणधर्मे, दश० ६ अ० । प्रव० । " न ते धम्म-
विज्ज जणा । " ज्ञान्यादिको दशविधो धर्म इति । सूत्र० १ श्रु०
१ अ० १ उ० । प्रति० । उच० । पा० । स्या० । आव० । प्राणाति-
पातविरमणाऽऽदिके आचर्यधर्मे, दश० ६ अ० । सूत्र० ।
दानाऽऽदिके आचर्यधर्मे च । संथा० । धर्मास्तित्वं विशेषा-
वश्यके यथा-" समासु तुल्यं विपमासु तुल्यं, सतीश्व-
सद्याप्यसतीषु सद्यः । फलं क्रियास्त्वित्यथ यन्निमित्तं, तद्देहि-
नां सोऽस्ति तु कोऽपि धर्मः ॥ १ ॥ " विशेष० । (१९१८ गा-
याटी०) (विस्तरेणानुमानाऽऽदिना तत्सिद्धिः ' कम्म ' शब्दे
तृतीयभागे २५२ पृष्ठे दृश्या) (एकान्तेन धर्माधर्मयोरस्तित्व-
नास्तित्वे नाप्युपेये इति ' अणुगंतवाय ' शब्दे प्रथमभागे ४२६
पृष्ठे प्रोक्तम्)

(४) अथ धर्मपदवाच्यमाह-

वचनादविरुद्धाद्य-दनुष्ठानं यथोदितम् ।

मैत्र्यादिज्ञावसंमिश्रं, तद्धर्म इति कीर्त्यने ॥ ३ ॥

उच्यते इति वचनभागमः, नस्माद्वचनमनुसृत्येत्यर्थः, एव-
लोपे पञ्चमीयं, यदनुष्ठानमिहलोकपरलोकावपेक्ष्य हेयोपादे-
ययोरर्थयोरिहैव शास्त्रे वक्ष्यमाणसङ्गणोर्हानोपादानसङ्गणा
प्रवृत्तिरिति तद्धर्म इति कीर्त्यने इत्युत्तरेण यागः । कीदृशा-
द्वचनादित्याह-अविरुद्धात् कषच्छेदतापेषु अविघटमानात्,
तत्र विधिर्भातयेधयोर्वाबुद्धयेनोपवर्णनं कषच्छिः, पदे पदे तयो-
गक्षेपकारिक्रियोपदर्शनं वेदशुद्धिः, विधिप्रतिषेधतद्विषयाणां
जीवाऽऽदिपदार्थानां च स्वाह्यादपरिज्ञाया यथाभ्येन समर्थनं
तापशुद्धिः । तदुक्तं धर्मविद्वाँ-" विधिप्रतिषेधो कषः । तत्सं-
जयपाशनाचष्टोक्तिभेदः । उज्जयनिवन्धनभाववादादस्मात् इति ।"
तच्चाविरुद्धं वचनं जिनप्रणीतमेव, निमित्तशुद्धेः, वचनस्य हि
वक्ता निमित्तमन्तरङ्गं, तस्य च रागद्वेषमोहपारतन्त्र्यमशुद्धि-
स्तेज्यो वितथवचनप्रवृत्तेः, न चैषा शुद्धिर्जने भगवति, जिन-
त्वविरोधात्, जयति रागद्वेषमोहरूपान्तरङ्गान् रिपूनितिशब्दा-
र्थानुपपत्तेः, तपनद्वहनाऽऽदिशब्दवदव्यर्थतया चास्याभ्युपगमाद्,
निमित्तशुद्ध्यन्तावाप्राजिनप्रणीतवचनमविरुद्धं, यतः कारणस्वरू-
पानुविधायि कार्ये, तन्न पुष्टकारणाऽऽरब्धं कार्यमप्युपेयं भवितुमर्ह-
ति निम्बवीजादिवेच्छुपिष्ठिरिति । अन्यथा-कारणव्यवस्थापरमप्र-
सङ्गात्, यच्च यद्वच्छाप्रणयनप्रवृत्तेषु तीर्थान्तरीयेषु रागाऽऽदिम-
त्स्वपि घुणाक्रोशिरणव्यवहारेण क्वचित्किञ्चिदविरुद्धमपि व-
चनमुपलभ्यते, मार्गानुसारिवृद्धौ वा प्राणिनि क्वचित्, तदपि
जिनप्रणीतमेव, तन्मूलत्वात्तस्य । तदुक्तमुपदेशपदे-" सव्वण-
वायमूलं, दुवालसंगं जमो जिणक्कायं । रयणागरतुल्लं खलु,
तो सव्वं सुंदरं तस्मि " ॥ १ ॥ इति । कीदृशमनुष्ठानं धर्म इ-
त्याह-" यथोदितम् " यथा येन प्रकारेण कात्याऽऽधाराधनानु-
साररूपेण उदितं प्रतिपादितं, तत्रैवाविरुद्धं वचने इति गम्य-

म, अन्यथाप्रवृत्तौ तु तद्वैपित्वमेवाऽऽपद्यते न तु धर्मः। यथोक्तम्—“ तत्कारी स्यात्स नियमा—तद्वैपित्वे चेति यो जडः । आगमार्थं तमुल्लङ्घ्य, तत एव प्रवर्त्तते ” ॥ १ ॥ इति । धर्मदासज्ञमाश्रयैरप्युक्तम्—“ जो जह्वायं न कुणः, मिच्छादिही तओ व को अओ ? । वहेई मिच्छत्तं, परस्स संकं जणेमाणो ” ॥ १ ॥ इति । पुनरपि कीदृशमित्याह—मैत्र्यादिभावसंमिश्रम् । मैत्र्यादयः मैत्रीमुदिताकरुणामाध्यस्थलक्षणा ये भावा अन्तःकरणपरिणामाः तत्पूर्वकाश्च बाह्यचेष्टाविशेषाः सत्त्वगुणाऽधिकक्रियमानाऽविनयेषु तैः संमिश्रं संयुक्तं, मैत्र्यादिभावानां निःश्रेयसाज्युदगपन्नधर्मकल्पद्रुममूलत्वेन शास्त्रान्तरेषु प्रतिपादनात्, तत्र समस्तसत्त्वविषयः स्नेहपरिणामो मैत्री १, नमनप्रसादाऽऽदिभिर्गुणाधिकेभ्योभिव्यज्यमानाऽन्तर्भक्तिरनुरागः प्रभोदः २, दीनाऽऽदिष्वनुकम्पा करुणा ३ अरागद्वेषजावो माध्यस्थ्यमिति ४ । तदेवंविधमनुष्ठानं धर्म इति पुनरितिप्रपतज्जन्तुजातधारणास्त्वर्गाऽऽदिसुगतौ धानाच्च धर्म इत्येवंरूपत्वेन कीर्यते शब्दते सकलाकल्पितभावकल्पनाकल्पनकुशलैः सुधीभिरिति । नन्वेवं वचनानुष्ठानं धर्म इति प्राप्तं, तथा च प्रीतिजक्यसङ्गानुष्ठानेष्वव्याप्तिरिति चेन्न, वचनव्यवहारक्रियारूपधर्मस्यैवात्र लक्ष्यत्वेनाव्याप्यजावादिति । वस्तुतः प्रीतिभक्तिरिव इच्छागतजातिविशेषौ, तद्वज्ज्यत्वेन प्रीतिभक्त्यनुष्ठानयोर्भेदः, वचनानुष्ठानत्वं वचनस्मरणनियतप्रवृत्तिकत्वम्, एतत्त्रितयमभिज्ञानुष्ठानत्वम् असङ्गानुष्ठानत्वं निर्विकल्पस्वरसवादिप्रवृत्तिकत्वं वा । इह तु वचनादित्यत्र वेदात्प्रवृत्तिरित्यत्रेव प्रयोज्यत्वार्थिका पञ्चमी, तथा च वचनप्रयोज्यप्रवृत्तिकत्वं लक्षणमिति न कुत्राप्यव्याप्तिदोषावकाशः, प्रीतिभक्त्यसङ्गानुष्ठानानामपि वचनप्रयोज्यत्वानपायात् ।

“ धर्मश्चित्तप्रजवो, यतः क्रियाऽधिकरणाऽऽश्रयं कार्यम् । मलविगमेनैतत् खलु, पुष्ट्यादिमदेव विज्ञेयः ॥ २ ॥ रागाऽऽद्यो मलाः ख—स्वागमसद्योगतो विगम एवम् । तदयं क्रियात एव हि, पुष्टिश्चित्तस्य शुद्धस्य ॥ ३ ॥ पुष्टिः पुण्योपचयः, शुद्धिः पापक्षयेन निर्मलता । अनुबन्धिनि द्वयेऽस्मिन्, क्रमेण मुक्तिः परा ज्ञेया ॥ ४ ॥ ” (पा० ३ वि०)

इत्यादि षोडशकग्रन्थानुसारेण तु पुष्टिशुद्धिमच्चित्तं भावधर्मस्य लक्षणं, नदनुगता क्रिया च व्यवहारधर्मस्येति पर्यवसन्नम् । प्रतिपादिते चेत्यमेव महोपाध्यायश्रीयशोविजयगणिभिरपि स्वकृतद्वित्रिंशकायाम् । इत्थं च शुद्धानुष्ठानजन्या कर्ममलापगमलक्षणा सम्यग्दर्शनाऽऽदिनिर्वाणबीजज्ञानफला जीवशुद्धिरेव धर्मः । यत्चेद्वाऽविरुद्धवचनानुष्ठानं धर्म इत्युच्यते, तत्पृच्छात् । यथा—नकुलोदकं पादरोगः । एतेन व्यवहारजावधर्मयोरुभयोरपि लक्षणे उपपादिते प्रवतः, भावलक्षणस्य रूपे उपचारेणैव संज्ञात्, अन्योऽन्यानुगत्वं च तयोस्तत्र तत्र प्रसिद्धमिति ? ॥ ३ ॥

प्रदर्शितं धर्मलक्षणम् । अमुमेव धर्मं भेदतः प्रभेदतश्च विभणिषुराह—

स द्विधा स्यादनुष्ठानं—गृहिब्रतिविजागतः ।

सामान्यतो विशेषाच्च, गृहिधर्मोऽप्ययं द्विधा ॥ ४ ॥

स यः पूर्वं प्रवक्तुमिष्टो धर्मो द्विधा द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां स्याद् भवेत् । कुत इत्याह—“ अनुष्ठानं गृहिब्रतिविभागत इति । ” अनु-

ष्ठातारौ धर्मानुष्ठायकौ यौ गृहिब्रतितौ तयोर्विभागतो विशेषपात, गृहस्थधर्मो यतिधर्मश्चेति भावः । तत्र गृहमस्यास्तीति गृही, तद्धर्मश्च नित्यनैमित्तिकानुष्ठानरूपः, व्रतानि महाव्रतानि विद्यन्ते यस्मिन् स व्रती, तद्धर्मश्च चरणकरणरूपः । तत्र च गृहिधर्मं विशिनष्टि—‘ गृहिधर्मोऽपीति । ’ अयं साक्षादवद्वदि वर्तमानतया प्रत्यक्षो गृहिधर्म उक्तलक्षणः, किं पुनः सामान्यधर्म इत्यपिशब्दार्थः । द्विधा द्विभेदः, द्वैविध्यं दर्शयति—सामान्यतो विशेषाच्चेति । तत्र सामान्यतो नाम सर्वविशिष्टजनसाधारणानुष्ठानरूपः, विशेषात् सम्यग्दर्शनाद्युवताऽऽदिप्रतिपत्तिरूपः, चकार उक्तसमुच्चय इति ॥ ४ ॥ ध० १ अधि० । (गृहिधर्मः ‘ गृहिधम्म ’ शब्दे तृतीयजगमे ८६८ पृष्ठे कृष्यः)

(५) अथ लोकोत्तरमाह—

धम्मो वावीसविहो, अगारधम्मोऽणगारधम्मो य ।

पढमो य वारसविहो, दसहा पुण वीयओ हांइ ॥ १२ ॥

धर्मो द्वाविंशतिविधः सामान्येन द्वाविंशतिप्रकारः, अगारधर्मो गृहस्थधर्मः, अनगारधर्मश्च साधुधर्मः । प्रथमश्चागारधर्मो द्वादशविधः । दशधा पुनर्द्वितीयोऽनगारधर्मो भवतीति गायसमासार्थः ॥ १२ ॥ दश० ६ अ० । उपा० । पञ्चा० । षा० । (यतिधर्मः ‘ जइधम्म ’ शब्दे ८६९ पृष्ठे द्रष्टव्यः)

(६) व्यासार्थं चाह—

सम्पत्तमूलमणुवय—पणं तिन्नि उ गुणव्वया ह्वेति ।

सिक्खवयाइ चउरो, वारसहा होइ गिहिधम्मो ॥ १३ ॥

तत्र सम्यक्त्वं निःसङ्गेऽपि देशवत्ताऽऽयातमित्यात्मोहनीयकर्ममलपरिणामः, तन्मूलमाद्यं प्रथमं यस्य तत्सम्यक्त्वमूलम्, अणुनि लक्ष्मिनि व्रतानि अणुव्रतानि, महाव्रतापेक्षया तेषामितिसूक्ष्मत्वात् । यदि वा—अनु पश्चात् महाव्रतकथनापेक्षया कथनीयत्वेन व्रतानि अनुव्रतानि, तेषां पञ्चकमणुव्रतपञ्चकमनुव्रतपञ्चकं वा । (तिप्पि त्ति) संशयैतानि, तु शब्दस्यैवकारार्थत्वात् त्रीण्येव न तु पञ्च चत्वारि वा, तेषामन्यथारुद्धत्वात् । किम् ? गुणव्रतानि, प्राकृतत्वात् पुंलिङ्गता, व्रतानि गुणव्रतानि भवन्ति जायन्ते, आवकाधर्म इत्याद्याहारः । चतुश्चत्वारि शिक्षाऽभ्यासस्तद्रूपाणि व्रतानि चतुःशिक्षाव्रतानि, तैः सहितः समन्वितः, इतिशब्दस्येह लुप्तदर्शनाद् व्रत इति आवकधर्मो द्वादशधा द्वादशप्रकारः इदमत्र हृदयम्—सम्यक्त्वमूलमणुव्रतपञ्चकं आवकधर्मो भवति, त्रीणि गुणव्रतानि च चतुःशिक्षापदसहितश्च आवकधर्मो भवति । यद्वा—सम्यक्त्वं मूलमस्य सम्यक्त्वमूलः, नपुंसकता तु प्राकृतप्रजवा । अणुव्रतानां पञ्चकं यत्र सोऽणुव्रतपञ्चकः, प्राकृतवशाच्चान्यथानिर्देशः । ततः पञ्चाणुव्रतिकः, शेषं पूर्ववदिति गायार्थः । दर्श० २ तत्त्व ।

तथा च—

पाणे य णाइवाएज्जा, अदिन्नं पि य णादए ।

सादियं ण मुसं बूया, एम धम्मे वुमीमओ ॥ १४ ॥

प्राणप्रियाणां प्राणिनां प्राणान्नातिपातयेत् । तथा परेणाऽद्रव्यं दन्तशोधनमात्रमपि, नाददीत न गृहणीयात् । तथा—सहाऽऽदिना मांयया वर्त्तत इति सादिकं समायम्, मृषावादं न ब्रूयात् । तथा—हि—परवञ्चनार्थं मृषावादोऽधिक्रियते, स च न मायामन्तरेण भवतीत्यतो मृषावादस्य माया आदिचूता वर्त्तते । इदमुक्तं भवति—यो हि परवञ्चनार्थं समायो मृषावादः स परिह्रियते । यस्तु

संयमगुण्यर्थं न मया सुगा उपलब्ध्या इत्यादिकः स न दोषो-
ति । एव यः प्राक् निर्दिष्टो धर्मः, धुनचारित्र्याऽऽव्यवसायो वा
(धुमीमड ति) छान्दस्यार्थहेतुसंयमः । चम्पुनि ज्ञानाऽऽ-
दानं, तद्वन्नो ज्ञानाऽऽदिमन इत्यर्थः । यांद् वा (धुमीमड ति)
वश्यस्य आत्मवशस्य, वदरेन्द्रियस्येत्यर्थः ॥ १९ ॥

अपि च-

अतिक्रमं ति वायाए, मणमा वि न पत्तए ।

सत्त्वओ संसुहे दंते. आयाणं सुमपाहरे ॥ २० ॥

(अच्छमनीत्यादि) प्राणिनामनिकमं पीसाऽऽमकं, महाप्रताति-
क्रमं वा मनोऽवष्टम्भनया परतिरक्कारं या, इत्येवंभूतमनिक-
मं वाचा मनसाऽपि न प्राप्येत । एतद्वृत्त्यनिपेक्षे च कायाति-
क्रमो दूरत एव निपिद्ये जगति । तदेवं मनोवाक्कायकृत्का-
रितानुमतिनिष्ठ नयकेन भेदेनानिकमं न कुर्यात् । तथा इन्द्रि-
यमनेन तपसा वा दानः सन् मोक्षस्याऽऽदानमुपादानं सम्य-
ग्दर्शनाऽऽदिकं सुष्ठुयुक्तः सत्यमिच्छानतिकारदिन आदरेत् आ-
दहीन, शुपरीयादित्यर्थः ॥ २० ॥ सू० १ शु० ८ म० ।

(७) अथुना यनिधर्मस्यावसरः । यद्वा-सम्पन्नस्यस्वभाव-
कधर्मस्यातिनीमस्यैकान्तनो भयप्रमणविशुद्धस्य संयतानिष्टि-
चसुत्ताभिलाषानिरेकस्य यतिधर्मकरणश्रुत्यपत्ते, अतस्तत्स-
रूपनिरूपणायैदमाह-

खंती य महवऽज्जव, मुत्ती तवसंजमे य दोषव्वे ।

सर्वं सोयं आकिं-चणं च वभं च जइधम्मो ॥४॥

प्रायः प्रतीतार्थेय, नवरमाद्यपदचतुष्टयेन कपायजयः प्रतिपा-
दितः । तपः पुनर्द्वादशप्रकारं, तन्नायनोऽवसेयम् । संयमश्च स-
मदशविधः । यत उक्तम्-"पञ्चाऽऽध्याहारिमणं, पञ्चेन्द्रियनि-
ग्रहः कपायजयः । दण्डययधिरनिष्ठे-भि संयमः सतदशभे-
दः ॥ १ ॥ " सत्यं सर्वथाऽस्वीकृतिरूपं, शौचं वचनक्रियार-
विसंवादेन सदाचारता, आकिञ्चन्यं किञ्चनं द्रव्यमुच्यते, ततो न
किञ्चनमकिञ्चनमकिञ्चनस्य जाय आकिञ्चनमद्रव्येत्यर्थः ।
यनिधर्मो भवतीति सर्वत्र योजनीयम् । मुक्तिपदोपादानेऽप्या-
किञ्चनस्य लब्धत्वादाकिञ्चनपदोपादानं विशेषप्राप्तनार्थ-
म् । विशेषश्चात्र संयमोपपन्नमिति किञ्चित्प्राशुकेयणीप-
मुपकरणं धारयन्तपि मुक्तनोपेन एव भवति । ननु पुनरति-
जडताऽवष्टम्भनया दिगम्यपरिकल्पनया मुक्तिमान्, तस्या अ-
संयमाऽऽदिदोषद्वयेनाजिमत्तत्वात् तर्हि संयमोपकारार्थेय स-
किञ्चननाऽपि भविष्यति मुक्ता, नेत्याह-सर्वधेय संयमोप-
घातकत्वेनातिदुष्टत्वादिति । चशब्दः समुच्चयार्थः । ब्रह्म च ब्र-
ह्मवर्त्य, श्रीसेवापरिहार इति गाथायः । दशो २ तथ । स्या० ।

तिविहे धम्मे पणत्ते । तं जहा-सुयधम्मे, चरित्तधम्मे, अ-
त्थिकायधम्मे ।

(तिविहे धम्मे इत्यादि) श्रुतमेव धर्मः श्रुतधर्मः स्वाध्यायः,
एवं चारित्रधर्मः क्षान्त्यादिश्रमणधर्मः । अथ च द्विविधोऽपि
द्रव्यभावभेदे धर्मो जावधर्मो उक्तः । यदाह-"द्विविहो उ जाव-
धम्मो, सुयधम्मो खलु चरित्तधम्मो य । सुयधम्मो सज्जाओ,
चरित्तधम्मो समणधम्मो ॥१॥ " इति । अस्तिशब्देन प्रदेष्टा उ-
च्यन्ते, तेषां कायो राशिरस्तिकायः, स चासौ संज्ञया धर्म-
श्लेष्यस्तिकायधर्मो, गत्युपपन्नमलक्षणो धर्मास्तिकाय इत्यर्थः ।
अथ च द्रव्यधर्म इति । स्या० ३ गा० ३ उ० ।

प्रकारान्तरेण धर्मनेदानाह-

तिविहे भगवया धम्मे पणत्ते । तं जहा-सुयधम्मि, सु-
ज्जाइए, सुतवस्सिए । जया सुयधम्मि जवइ तदा सु-
ज्जाइयं भवइ, जया सुज्जाइयं जवइ तथा सुतवस्सिए
जवइ । मे सुयधम्मि सुज्जाइए सुतवस्सिए सुयवत्ताए णं
भगवया धम्मे पणत्ते ॥

" तिविहे " इत्यादि रूपं, केवलं भगवता महावीरेणेत्येवं ज-
गाद सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्रतीति, सुष्ठु काक्षाधिनयाऽऽ-
चाराधनेनार्थितं गुरुनकाशात् सूयतः पठितं स्वधीतं तथा
सुष्ठु विधिना तत एव व्याख्यानेनार्थितः श्रुत्वा ध्यातमनुमे-
कितं धुनमिति गम्यं सुध्यातम्, श्रुतप्रेक्षणभावे तद्वानवग-
मेनाप्यनवगणयोः प्रायोऽकृतार्थत्वादिति । अनेन भेदद्वयेन
धुनधर्म उक्तः । तथा सुष्ठु इहलोकाऽऽद्यांसारहितत्वेन तपसि-
तं तपस्यनुष्ठानं सुमपसितमिति चारित्रधर्म उक्त इति त्रया-
णामप्येवमुक्तोत्तरतोऽविनाभावं दर्शयति-" जया " इत्यादि
व्यक्तं, परं निर्दोषाप्ययनं विना धुनाप्राप्ततोः सुय्यातं न भ-
वति, तदज्ञाये क्षान्तिकलतया सुतपसितं न भवतीति भावः ।
यदेतत् स्वधीताऽऽदिकं भगवता धर्मान्द्वयमिति धर्मः प्र-
कृतः (से ति) रा म्यात्पातः सुष्ठुक्तः सत्यज्ञानाक्रियारूप-
त्वात् तयोश्चैकान्तिकाऽऽप्यन्तिकसुखाद्यव्योपायत्वेन निरुपच-
रितधर्मत्वात् गुणतिधारणाच्च धर्म इति । वक्तं च-" नाण-
पगासयं सो-दुआं तओ सज्जमो य गुत्तिको । तिपइं पि स-
माओगो, मोक्खो जिणसासणे भणिओ ॥ १ ॥ " इति । णमि-
तिपाक्यासङ्कारे, सुतपसितमिति । स्या० ३ गा० ४ उ० ।

(८) द्रव्यभावभेदेन द्विविधं धर्मं प्रतिपिपादयिपुराह-

द्वह दव्वजाव धम्मो, दव्वे दव्वस्स दव्वपेवं वा ।

तिताइसजाओ वा, गम्मादित्थी कुल्लिगो वा ॥

धर्मो द्विविधः । तद्यथा-द्रव्यधर्मो, जावधर्मश्च । तत्र द्रव्ये
इति द्वारपरामर्शः । द्रव्यविषयो धर्म उच्यते-द्रव्यस्यानुप-
युक्तस्य धर्मो यूक्षोत्तरगुणानुष्ठानं द्रव्यधर्मः, " इह अनुपयुक्तो
द्रव्यम् " इति वचनात् । द्रव्यमेव वा धर्मो द्रव्यधर्मः
धर्मोस्तिकायः (तिताइ सदावो वा इति) तिकाऽऽदिर्धा
द्रव्यस्य स्वभावो द्रव्यधर्मः । (गम्मादित्थी कुल्लिगो च ति)
गम्माऽऽदिधर्मः स्त्रीविषयो द्रव्यधर्मः, तत्र केषाञ्चित् मा-
तुल्यद्विगता गम्मा केषाञ्चिदगम्येत्यादि । तथा कुल्लिगो वा
कुतीर्थिकधर्मो द्रव्यधर्मः ।

पाठांतरम्-

द्विविहो उ होइ धम्मो, दव्वधम्मो य जावधम्मो य ।

धम्मत्थिकायदव्वे, दव्वस्स व जस्स जो जावो ॥

सुगमा ।

जावधर्मप्रतिपादनार्थमाह-

द्वह होइ जावधम्मो, सुयचरणे वा सुयम्मि सज्जातो ।

चरणम्मि समणधम्मो, खंती मुत्ती जवे दसहा ॥

द्विविधो भवति जावधर्मः । तद्यथा-श्रुतः चरणप्रकारः क्षान्त्यादिः ।

पाठांतरम्-

जावम्मि होइ द्विविहो, सुयधम्मो खलु चरित्तधम्मो य ।

सुयधम्मो सज्जातो, चरित्तधम्मो समणधम्मो ॥

सुगमा । आ० म० २ अ० । आ० चू० । धम्मो दुर्गतिगता-
निपतञ्जन्तुजातत्राणदानकमः, सोऽपि नामस्थापनाद्व्यभाव-
भेदाद्विद्यमानश्चतुर्धा संभवति । तत्र नामधर्मो यथा-कस्यचि-
त्पुरुषाऽऽदेः सचेतनस्य धर्म इति नाम प्रदीयते । स्थापनाध-
र्मो यथा-कस्यचिद्वस्तुनो धर्म इति स्थापना विधीयते-एष
मया धर्मः पुनः समस्तान्यधार्मिकैर्धर्मवृद्ध्या परप्रतारणवु-
द्ध्या वा विधीयमानः सर्वोऽपि ध्यानाध्ययनाऽऽदिः द्रव्यधर्म
एव । तथा-स्वदर्शनप्रतिपन्नानां श्रमणाऽऽदीनां चतुर्णामपि यच्चै-
त्यवन्दनप्रतिक्रमणस्वाध्यायाऽऽद्यनुष्ठानसेवनमविधिनाऽनुपयोगे
न तथा-परोपरोधपरचित्तरञ्जनवर्तां पार्श्वस्थाऽऽदीनां च यदनु-
ष्ठानं तदपि द्रव्यधर्म एव, धिवत्तितार्थसाधकत्वादिति । (वि-
शेषश्चाऽत्र 'द्वयधम्म' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २४७४ पृष्ठे छप्यः)
भावधर्मस्तु-श्रुतचारित्ररूपः साधुश्रावकाऽऽदिभिः सम्यगुपयो-
गपूर्वकं विधीयते । यच्च ग्रामदेशकुलराजधर्मभेदाच्चतुर्विधः,-
तत्र ग्रामधर्मो ग्रामाऽऽचारः, एवं देशाऽऽदिष्वप्यायोजनीयम् ।
दानाऽऽदिभेदेन वा चातुर्विध्यम् । तच्च प्रतीतमेवातो नेह प्रत-
न्यते । दर्श० ४ तस्य ।

तथा च सूत्रकृताङ्गनिर्युक्तौ धर्मस्य नामाऽऽदिनित्येपं दर्शयि-
तु माह-

णामं ठवणा धम्मो, दव्वधम्मो य भावधम्मो य ।

सचित्ताचित्तमीसग-गिहत्थदाणे दवियधम्मे ॥ २ ॥

(नामं ठवणेत्यादि) नामस्थापनाद्व्यभावभेदाच्चतुर्धा धर्मस्य
निरूपणः । तत्रापि नामस्थापनेऽनादृत्य कृशरीरभव्यशरीरव्यतिरि-
क्तो धर्मः सचित्ताचित्तमिश्रभेदात् त्रिधा । तत्रापि सचित्त-
स्य जीवच्छरीरस्योपयोगक्षणो धर्मः स्वभावः । एवमचित्ता-
नामपि धर्मास्तिकायानां यो यस्य स्वभावः स तस्य धर्म इति ।
तथाहि-" गल्लकणञ्चो धम्मो, ठाणलकणञ्चो अहम्मो य ।
मायणं सव्वदव्वाणं, तह अवगाहल्लकणं ॥ १ ॥ " पुल्लास्ति-
कायोऽपि ग्रहणलक्षण इति मिश्रद्रव्याणां च क्लीरोदकाऽऽदीनां
यो यस्य स्वभावः स तद्धर्मतयाऽवगन्तव्य इति । गृहस्थानां च
यः कुलनगरग्रामाऽऽदिधर्मो गृहस्थेज्यो गृहस्थानां वा यो दान-
धर्मः स द्रव्यधर्मः (सूत्र०) ।

जावधर्मस्वरूपनिरूपणायाऽऽह-

लोइयल्लोउत्तरिओ, दुविहो णुण होति जावधम्मो उ ।

दुविहो वि छुविहतिविहो, पंचविहो होति णायव्वो । ३ ।

(लोइय इत्यादि) भावधर्मो नोआगमतो द्विविधः । तद्य-
था-लौकिको, लोकोत्तरश्च । तत्र लौकिको द्विविधः-गृह-
स्थानां, पाखण्डिकानां च । लोकोत्तरत्रिविधः-ज्ञानदर्शनचा-
रित्रभेदात् । तत्राऽप्याभिनिर्बोधकं ज्ञानं पञ्चधा । दर्शनमप्यो
पशमिकसास्वादनकायोपशमिकवेदककायिकभेदात् पञ्चविध-
म् । चारित्रमपि सामायिकाऽऽदिभेदात् पञ्चविधम् । गाथाक्षरा-
णि त्वेवं नेयानि । तद्यथा-भावधर्मो लौकिकलोकोत्तरभेदात्
द्विधा, द्विविधोऽपि चाऽयं यथासंख्येन द्विविधस्त्रिविधः । तत्रैव
लौकिको गृहस्थ-पाखण्डिकभेदात्-द्विविधः । लोकोत्तरोऽपि
ज्ञानदर्शनचारित्राभेदात् त्रिविधः । ज्ञानाऽऽदीनि प्रत्येकं त्री-
ण्यपि पञ्चधैवेति । सूत्र० १ शु० ए अ० ।

(ए) धर्मपदमधिकृत्यसूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिप्रतिपादनायाऽऽह-
णामं ठवणा धम्मो, दव्वधम्मो अ भावधम्मो उ ।
एरमिं णाणत्तं, वुच्चांमि अहाणुपुब्बीए ॥ ३ ए ॥

(णामं ठवणा धम्मो च्ति) अत्र धर्मशब्दः प्रत्येकमाभिसंबध्यते ।
नामधर्मः, स्थापनाधर्मो, द्रव्यधर्मो, जावधर्मश्च । एतेषां
नानात्वं जेदं वक्ष्ये अजिधास्ये, यथानुपूर्व्या यथानुपरिपाद्येति
गाथार्थः ॥ ३ ए ॥

साम्प्रतं नामस्थापने क्षुब्धत्वादागमतो नोआगमतइच ज्ञात्रनु-
पयुक्तकृशरीरेतरभेदोऽज्ञानादृत्य कृशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्त-
द्रव्यधर्मोऽऽद्यभिधित्तयाऽऽह-

दव्वं च अत्थिकाओ, पयारधम्मो य भावधम्मो य ।

दव्वस्स पज्जवा जे, ते धम्मा तस्स दव्वस्स ॥ ४० ॥

इह त्रिविधोऽधिकृतो धर्मः । तद्यथा-द्रव्यधर्मः, अस्ति-
कायधर्मः, प्रचारधर्मश्चेति । तत्र द्रव्यं चेत्यनेन धर्मधर्मि-
णोः कथञ्चिदभेदाद्द्रव्यधर्ममाह । तथाऽस्तिकाय इत्यनेन
तु सूचनात्सूत्रमिति कृत्वा उपलक्षणत्वादवयवे समुदाय-
शब्दोपचारादस्तिकायधर्म इति । प्रचारधर्मश्चेत्यनेन
ग्रन्थेन द्रव्यदेशमाह । भावधर्मइचेत्यनेन तु भावधर्मस्य स्व-
रूपमाह । साम्प्रतं प्रथमोऽहद्रव्यधर्मस्वरूपाभिधित्तयाऽऽह-
द्रव्यस्य पर्याया ये उत्पादविगमाऽऽद्यस्ते च धर्मास्तस्य द्र-
व्यस्य, ततश्च द्रव्यस्य धर्मा द्रव्यधर्मा इत्यनासंसक्तैकद्रव्य-
धर्माभावप्रदर्शनार्थं बहुवचननिर्देश इति गाथार्थः ॥ ४० ॥

इदानीमस्तिकायाऽऽदिधर्मस्वरूपप्रतिपिपादयिषयाऽऽह-

धम्मत्थिकायधम्मो, पयारधम्मो य विसयधम्मो उ ।

लोइय कुप्पावणिओ, लोगुत्तरलोगिणेगविहो ॥ ४१ ॥

धर्मग्रहणारूपास्तिकायपरिग्रहः । ततश्च धर्मास्तिकाय-
एव गत्युपग्रहकोऽसंख्येयप्रदेशात्मकोऽस्तिकायधर्म इति ।
अन्ये तु व्याचक्षणे-धर्मास्तिकायाऽऽदिस्वभावोऽस्तिकायधर्म
इत्येतच्छायायुक्तम् । तत्र धर्मास्तिकायाऽऽदीनां द्रव्यत्वेन तस्य द्र-
व्यधर्माव्यतिरेकादिति । तथा-प्रचारधर्मश्च विसयधर्म एव, तु-
शब्दस्यैवकाराण्यत्वात् । तत्र प्रचरणं प्रचारः, प्रकर्षगमनमि-
त्यर्थः । स एवाऽऽत्मस्वभावत्वादधर्मः प्रचारधर्मः । स च किं
विपीदन्त्येतेषु प्राणिन इति विषयो रूपाऽऽद्यः तद्धर्म एव । तथा
च वस्तुतो विषयधर्म एवाऽयं यद्वागाऽऽदिमान् सत्त्वस्तेषु प्र-
वर्तते इति । चक्षुरादीन् द्रव्यवशतो रूपाऽऽदिषु प्रवृत्तिः प्र-
चारधर्म इति हृदयम् । प्रधानसंसारनिवन्धनत्वेन चास्य प्रा-
धान्यख्यापनार्थं द्रव्यधर्मात्पृथगुपन्यासः । इदानीं जावधर्मः,
स च लौकिकाऽऽदिभेदजिह्व इति । आह च-लौकिकः कुप्पाव-
चनिकः । लोकोत्तरस्त्वत्र-(लोको गेगविहो च्ति) लौकिको
ऽनेकविध इति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

तदेवानेकविधत्वमुपदर्शयन्नाह-

गम्पपसुदेसरज्जे, पुरवरगामगणगोठिराईणं ।

सावज्जो उ कुतित्थिय-धम्मो न जिणेहिं उ पसत्थो । ४२ ।

तत्र गम्यधर्मो यथा दक्षिणापथे सातुलदुहिता गम्या, उत्त-
रापथे पुनरगम्यैव । एवं जह्याजह्यपेयापेयविज्ञापा कर्त्त-
व्येति । पशुधर्मो मात्रादिगमनलक्षणः । देशधर्मो देशाचारः,
स च प्रतिनियत एव नेपथ्याऽऽदिलङ्गभेद इति । राज्यधर्मः प्र-

तिराज्यं निजः । स च कराऽऽदिः पुरवत्तमः प्रतिपुरवत्तं भिन्नः, कांचत् किञ्चिद्विशिष्टोऽपि पौरमापाप्रतिपादनाऽऽदिलक्षणः । सद्धितीया योपिद्वेदान्तरं गच्छतीत्यादिलक्षणो वा । ग्रामधम्मः प्रतिग्रामं भिन्नः । गणधर्मो मल्लाऽऽदिगणव्यवस्था यथा समपादपातेन विपमग्रह इत्यादि । गोष्टीधर्मो गोष्टीव्यवस्था । इह च समवयःसमुदायो गोष्टी । तद्व्यवस्था पुनर्वसन्ताऽऽडाघेचक-संन्यमित्यादिलक्षणः । राजधर्मो दुष्टेतरनिग्रहपरिपालनाऽऽदिरिति । भावधर्मेना चाऽस्य गम्याऽऽदीनां विवक्षया भावरूपत्वाद् उच्यपर्यायत्वाद्वा तस्यैव च द्रव्यानपेक्षस्य विवक्तिन-त्वाद् लौकिकैर्वा भावधर्मत्वेनेष्टत्वात् । देशराज्याऽऽदिभेद-श्लेकदेश एवानेकराज्यसंभव इत्येवं सुधिया भाव्यम् । ज्युक्तो लौकिकः । कुप्रावचनिक उच्यते-असावपि सावद्यप्रायो लौ-किककल्प एव । यत आह- (सावज्जो उ इत्यादि) अवयं वापं सहावयेन सावद्यः । तुशब्दस्त्वेवकारार्थः । न चावधरणे । सा-वद्य एव, कः, कुनार्थिकधर्मश्चरकपरिग्राजकाऽऽदिधर्म इत्यर्थः । कुन एनदित्याह-न जिनैरहंस्त्रिस्तुशब्दादन्येभ्यः प्रेक्षापूर्वकारि-भिः प्रशंसितः स्तुतः । सारम्भपरिग्रहत्वाद् । अत्र बहुवचन्य-मू, तच्च नोच्यते, गमनिकामात्रफलत्वात्प्रस्तुतव्यापारस्येति गा-थार्थः ॥ ४२ ॥ उक्तः कुप्रावचनिकः ।

साम्प्रतं लोकोत्तरं प्रतिपादयन्नाह-

दुविहो दोगुत्तरिओ, सुयधम्मो खलु चरित्तधम्मो य ।

सुयधम्मो सज्जाओ, चरित्तधम्मो समणधम्मो ॥ ४३ ॥

द्विविधो द्विप्रकारो, लोकोत्तरो लोकप्रधानो, धर्म इति पठन्ते । तथा चाऽऽह-धुनधम्मः, खलु चारित्रधम्मश्च । तत्र धुतं द्वादशाङ्गं तस्य धर्मः धुनधम्मः । खलुदाब्दे विशेषणार्थः । किं विशिनष्टि । स हि वाचनाऽऽदिभेदाच्चिन्न इति । आह च-धुनधम्मः स्वाध्या-यवाचनाऽऽदिरूपस्तत्त्वचिन्तायां धर्महेतुत्वाद् धर्म इति । तथा चारित्रधम्मश्च तत्र 'चर' गतिभक्षणयोरित्यस्य "अर्निहू-सुखनसहचर इवः" ॥ ३ । २ । १८४ ॥ इति इष्टप्रत्ययान्तस्य चरित्रमिति भवति । चरत्यनिवृत्तिमनेनेति चरित्रं कृत्योपगम-रूपं, तस्य भावआरित्रमशेषकर्मकृपाय चेष्ट्यर्थः । ततश्चारित्र-मेव धर्मश्चारित्रधर्म इति । चः समुच्चये । अयं च धमणधर्म एवेत्याह-चारित्रधम्मः धमणधर्म इति । तत्र आश्रयतीति अ-मणः " कृत्यहयुटो बहुलम् " ॥ ३ । ३ । ११३ ॥ इति वचनात् कर्त्तरि ल्युट् आश्रयतीति तपस्यतीति । एतदुक्तं भवति-प्रव्रज्या-दिवसादारभ्य सकलसावद्ययोगविरतीं गुरुपदेशादनज्ञानाऽऽदि यथाशक्त्या प्राणोपरमात्तपश्चरतीति । उक्तं च-" यः समः सर्वभूतेषु, असुपु स्यादरेषु च । तपश्चरति शुच्चात्मा, धम-णोऽसौ प्रकीर्त्तितः ॥ १ ॥ " इति । तस्य धर्मः स्वभावः । धम-णधर्मश्च क्लान्त्यादिसङ्गो वक्ष्यमाण इति गाथार्थः ॥ ४३ ॥ दश० १ अ० ।

धर्मजेदान् सामान्येन निरूपयन्नाह-

दसविहे धम्मे पणुत्ते । तं जहा-गामधम्मे, नगरधम्मे, रट्ट-धम्मे, पाखंरुधम्मे, कुल्लधम्मे, गणधम्मे, संघधम्मे, सुयधम्मे, चरित्तधम्मे, अत्यिकायधम्मे । स्या० १० ठा० ।

(कस्य दर्शने कति धर्मजेदा इति 'बाद' शब्दे वक्ष्यते) (१०) धर्मस्य स्वलक्षणाभित्तया सम्बन्धमुपरचयति प्रक-रणकारः-

अस्य स्वलक्षणमिदं, धर्मस्य बुधैः सदैव विज्ञेयम् ।

सर्वाऽऽगमपरिगृहं, यदादिमध्यान्तकल्याणम् ॥ १ ॥

(अस्येत्यादि) अथ धर्मस्य खलक्षणं वक्ष्यते तदितर-व्यावृत्तं वक्ष्यतेनेति लक्षणम् । खं च तल्लक्षणं चेति ख-लक्षणमिदं वक्ष्यमाणं बुधैर्विद्वद्भिः सदैव सर्वकाहमेव विज्ञे-यम् । सर्वकालव्याप्या लक्षणस्याऽन्यथात्वाभावमुपदर्शयति सर्वैरागमैः परिगृह्यं निर्होपं यदादिमध्यान्तकल्याणमादिमध्या-वसानेषु सुन्दरमिति योऽर्थः ॥ १ ॥

किं पुनर्धर्मस्य स्वलक्षणमित्याह-

धर्मश्चित्तप्रभवो, यतः क्रियाऽधिकरणाऽऽश्रयं कार्यम् ।

मलत्रिगमेनैतत् खलु, पुष्ट्यादिमदेष विज्ञेयः ॥ २ ॥

(धर्म इत्यादि) प्रभवस्यस्मादितां प्रभवः । चित्तक-पत्याचित्तहेतुकत्वाच्चरित्रं, चित्तं स चाऽसौ प्रभवश्च चित्त-प्रभवः स धर्मो विज्ञेयः । विशेषणस्वासाङ्गीकरणाद्यञ्ज-वदेन चित्तमेव परामृश्यते, यदाचित्तादिक्रिया प्रवर्तते विधि-निषेधवियया । सा च क्रिया कार्यं चित्तनिर्गमत्वात् । तच्च स्वरूपेण क्रियालक्षणं कार्यं कीदृशं यच्चित्ताप्रवर्त्तन इत्याह-अ-धिकरणाऽऽश्रयमिह यद्यप्यधिकरणशब्दः सामान्येनाऽऽधारव-चनस्तथापि प्रकृमात् चित्तस्याधिकरणमाश्रयः शरीरं, चित्तस्य शरीराऽऽधारत्वात् । क्रियालक्षणं कार्यमधिकरणाऽऽश्रयं शरी-राऽऽश्रयं यतः प्रवर्त्तनं चित्तात्तच्चित्तं धर्म इत्युक्तम् । चित्ता-प्रभवतीति पुनरुच्यते चित्तस्य । एतत्पुष्ट्यादिमदित्यनेन सह संवन्धो न स्यात् । यत् इत्यनेनापि केवलमेव चित्तं न गृह्यते । तथा धर्मस्यैव विशेषणस्य स्यान्न चित्तस्य, तत्र च चित्तस्य विशेषणपदैरनिसंयन्धो न स्यादिति दोषः । एतदेव चित्तं मलत्रिगमेन रागाऽऽदिमन्नापगमेन पुष्ट्यादिमत् पुष्टिशुद्धिय-समन्वितमेव धर्मो विज्ञेय इति ॥ २ ॥

मलत्रिगमेनैतत्खलु पुष्टिमदित्युक्तं, तत्र के मलाः कथं च पुष्ट्यादिमदं चित्तस्येत्येवं वक्तुं कामनायां श्रोतुरिदमाह-

रागाऽऽद्यो मल्लाः ख-ररागमसद्यांगतो विगम एषाम् ।

तदयं क्रियात् एव हि, पुष्टिः शुद्धिश्च चित्तस्य ॥ ३ ॥

(रागाऽऽद्य इत्यादि) इह मलाः प्रकृमाश्चित्तस्यैव सं-यन्धिनः परिगृह्यन्ते । ते च रागाऽऽद्यो रागद्वेषमोहा जा-तिसंग्रहीताः । व्यक्तभेदेन तु भूयांसः । खलुशब्दावधा-रणाङ्गाऽऽद्य एव नान्ये । आगमनमागमः सम्पक्वपरि-कन्दस्तेन सयोगः सद्यापारः आगमसहितो वा यः सद्यो-गः सत्क्रियारूपः । ततः सकाशाद्विगम एषां रागाऽऽदीनां मलापगमः संजायते । तत् तस्मादयमागमसद्योगः क्रिया वत्तने सर्वाऽपि शास्त्रोक्ता विधिप्रतिषेधाऽऽत्मिका । अत एव ह्यागमसद्योगात् क्रियारूपात् पुष्टिर्द्वयमाणस्वरूपा शुद्धिश्च चित्तस्य संनवति ॥ ३ ॥

पुष्टिशुद्धौलक्षणं दर्शयति-

पुष्टिः पुण्योपचयः, शुद्धिः पापक्षयेण निर्मलता ।

अनुबन्धिनि द्वेयसिपन्, क्रमेण मुक्तिः परा ज्ञेया ॥ ४ ॥ (पुष्टिरित्यादि) उपचीयमानपुण्यता पुष्टिरजिधीयते, शुद्धिः पा-पक्षयेण निर्मलता, पापं ज्ञानावरणीयाऽऽदि च सम्पक्वज्ञानाऽऽ-दिगुणविघातहेतुर्घातिकर्मोच्यते । तत्तत्क्रमेण यावती काचिद्-ज्ञातोऽपि निर्मलता संभवति सा शुद्धिरुच्यते, अनुबन्धः सन्तानः

(सिद्धिरित्यादि) सिद्धिर्नामाऽऽशयभेदः, सा च स्वरूपतः कीदृशी ? तत्तत्कर्मस्थानावाप्तिरिह तात्त्विकी ज्ञेया तस्य तस्य विधत्तस्य धर्मस्थानस्याऽर्हिसाऽऽदेरवाप्तिः सिद्धिरुच्यते । सा च तात्त्विकीदं च विशेषणं तत्तत्कर्मस्थानावाप्तेरतात्त्विकत्वपरिहारार्थम् । न ह्यतात्त्विकी सा सिद्धिर्भवितुमर्हति । सा च सिद्धिरधिके पुरुषविशेषे सूत्रार्थोज्ञयवेदिन्यज्ञ्यस्तज्ञावनामार्गे तीर्थ-कल्पे गुरोर्विनयाऽऽदियुता विनयत्रैयवृत्त्यबहुमानाऽऽदिसमन्विता हाने च स्वप्नप्रतिपन्नधर्मस्थानापेक्षया हानगुणे निर्गुणे वा,

सामान्येनैव प्राप्तिगणे दयाऽऽदिगुणसारा दयादानव्यसनपति-
तद्गुःखापहाराऽऽदिगुणप्रधानाधिकहीनगुणग्रहणाद् मध्यप्रोप-
कारफलव्यपि सा सिद्धिरित्युक्तं भवति ॥ १० ॥

एवं सिद्धिमभिधाय तत्फलज्ञानमेव विनियोगमाह-

सिद्धेरचोत्तरकार्यं, विनियोगेऽवन्ध्यमेतदेतस्मिन् ।

मत्पक्ष्यसंपत्त्या, मुन्दरमिति तत्परं यावत् ॥ ११ ॥

सिद्धेरचोत्तरकार्यं विनियोगः सिद्धेरुत्तरकालमात्रं । कार्यं
विनियोगो नामाऽऽश्रयभेदो विज्ञेय इति संवन्धनीयम् । अत्रन्त्यं
सकलं, न कदाचिन्निरूप्यमेतद्धर्मस्थानमर्हसाऽऽदि, एतस्मिन् वि-
नियोगे सति संज्ञानेऽवन्ध्यसंपत्त्याऽविवेकेऽसंपत्त्या हेतुचतुया
मुन्दरमेतत्पूर्वोक्तं धर्मस्थानम् । इतिशब्दो भिन्नक्रमः । परमित्यने-
न संवन्धनीयो यावत् (तत्परमिति) न चर्मस्थानं परं प्रकृतं
यावत्संपन्नमेनेन विनियोगस्याऽनेकजन्मान्तरसन्तानक्रमेण प्र-
कृतधर्मस्थानावाप्तिहेतुत्वमावेदयति । इदमत्र हृदयम्-अर्हसाऽऽ-
दिज्ञानधर्मस्थानावाप्तौ सत्यां स्वपरयोरुपकारायाऽविवेकेऽनेन त-
स्यैव धर्मस्थानस्य विनियोगो व्यापारः स्वात्मतुल्यपरफलकर्तृ-
त्वमभिधीयते । एवं हि स्वयं सिद्धस्य वस्तुनो विनियोगः सम्य-
क्कृतो ज्ञवति । यदि परस्मिन्नपि तत्संपत्त्ये विशेषेण नियोगो
नियोजनमध्यारोपणमिति कृत्वा आश्रयभेदत्वाच्च विनियोग-
स्याऽवन्ध्यत्वाप्रतिपादनप्रक्रियया स्वरूपोपकारहेतुत्वं दर्शयति
सूत्रकारः ॥ ११ ॥

एवमेतामणिप्रधानाऽऽर्शनप्रिधाय कथञ्चित् क्रियारूपत्वप्राप्ता-
न्वेरामाशयविशेषतश्चर्ममर्थनायाऽऽह-

आशयभेदा एतं, सर्वऽपि हि तत्त्वतोऽवगन्तव्याः ।

जात्रोऽयमेनेन विना, चेष्टा ऽव्यक्रिया तुच्छा ॥ १२ ॥

आशयभेदा आशयप्रकारा एते पूर्वोक्ताः सर्वेऽपि हि सर्वे एव
कथञ्चित् क्रियारूपत्वेऽपि तदुपलक्ष्यतया तथ्यतः परमार्थेना-
वगन्तव्या विज्ञेयाः परिणामविशेषा एते इति । गुणाऽऽश्रयः प-
ञ्चधा त्रिविधो वेत्युक्तं स किं ज्ञात्वादपरोऽय भाव एवेत्याशङ्का-
यामिदमाह- (भावोऽयमिति) अयं पञ्चप्रकारोऽप्याशयो जाव
इत्यभिधीयते । अनेन भावेन विना चेष्टा व्यापाररूपा कायवाञ्छ-
नःसङ्गता ऽव्यक्रिया तुच्छा जावधिकला क्रिया द्रव्यक्रिया तु-
च्छा असारा स्वफलाऽसाधकत्वेन ॥ १२ ॥

कस्मात्पुनर्ऽव्यक्रियायास्तुच्छत्वाऽऽपादनेन भावप्राधान्यमाधी-
यत इत्याह-

अस्माच्च सानुवन्धा-च्छ्रुत्वन्तोऽवाप्यते हुतं क्रमशः ।

एतदिह धर्मतत्त्वं, परमो योगो विमुक्तिरसः ॥ १३ ॥

(अस्माच्चेत्यादि) अस्मात् पूर्वोक्ताद्वादाश्रयपञ्चकृपात् सानुव-
न्धात् अनुबन्धः सन्तानस्तेन सह वर्तते यो जावः स सानुव-
न्धस्तद्विनाभूतः, स चाव्यवच्छिन्नसन्तानस्तस्मादेवंविधाद्वा-
च्छ्रुत्वेरन्तःप्रकर्षः श्रुत्वातोऽवाप्यते प्राप्यते हुतमविलम्बितं
प्रभूतकाक्षात्ययविगमेन क्रमशः क्रमेणाऽनुपूर्व्यां तस्मिन् ज-
न्मन्यपरस्मिन्वा कर्मकृत्यप्रकर्षो दृश्यते । ननु चेय एव भावो
धर्मपरमार्थ आहोसिद्ध्यन्धर्मतत्त्वमित्यारोकायां परस्य नि-
र्वचनमाह-एतदिह धर्मतत्त्वम् । अत्र यद्यपि भावस्य प्रस्तुत-
त्वादेतदित्यत्र पुँल्लिङ्गतायामेव इति निर्देशः प्राप्नोति तथाऽपि
धर्मतत्त्वमित्यस्य पदस्य प्रधानापेक्षया नपुंसकनिर्देशोऽर्थ-

स्तु एतदिह प्रस्तुतं भावस्वरूपं धर्मतत्त्वं नान्यत् परमो योग
इति । अयं भावः-परमो योगो वर्तते, स च कीदृग् ?-विमुक्तिरसः
विशिष्टा मुक्तिर्विमुक्तिस्तत्त्वयो रसः प्रीतिविशेषो यस्मिन्
योगे स विमुक्तिरसः; विमुक्तौ रसोऽस्येति वा गमकत्वात् स-
मासः । अथवा-पृथगेव पदान्तरं न विज्ञेयेण, तेनायं भावो वि-
मुक्तौ रसः प्रीतिविशेषो विमुक्तिरस उच्यते । एतदुक्तं भवति-
भाव एव धर्मतत्त्वं भाव एव च परमो योगो जाव एव च वि-
मुक्तिरस इति ॥ १३ ॥

ननु च प्रावाच्छ्रुत्वातोऽवाप्यते इत्युक्तं, शुद्धिश्च पापक्षयेण
प्रागुक्ता कथं पुनः पापमतीतेऽनादौ कावे यद् न्यूयो न्यून आ-
सेवितं तस्यक्त्वा जावमेवाभिलषति न पुनः पापं बहु मन्यते
इत्याह-

अमृतरसाऽऽस्वादङ्गः, कुमकरसलाक्षितोऽपि बहुकालम् ।

त्यक्त्वा तत्क्षणमेनं, वाञ्छत्युच्चैरमृतमेव ॥ १४ ॥

(अमृतेत्यादि) अमृतरसस्याऽऽस्वादस्तं जानातीत्यमृतरसाऽऽ-
स्वादङ्गः कुमकरसलाक्षितोऽपि कुलकानां कदशनानां यो रस-
स्तेन दालितोऽप्यभिरमितीति पुरुषो बहुकालं प्रभूतकालं नैर-
न्ययेषुत्याऽत एव " कालाधनोऽरत्यन्तसंयोगे " ॥ २ । ३ । ४ ॥
इति द्वितीया । त्यक्त्वा परित्यज्य तत्क्षणं तस्मिन्नेव क्षणे, क्षी-
घ्रमेन कुमकरसममृतरसज्ञत्वेन वाञ्छत्यभिलषत्युच्चैरमृतमेव सु-
रमोज्यममृतमभिधीयते । तदिह सर्वरससंपन्नत्वात् स्पृहणीयम-
तितरां भवति ॥ १४ ॥

एवं त्वपूर्वकरणात्, सम्यक्त्वामृतरसज्ञ इह जीवः ।

चिरकाक्षाऽऽसेवितमपि, न जातु बहु मन्यत पापम् ॥ १५ ॥

(एवं त्वित्यादि) एवं त्वपूर्वकरणात् । एवमेवापूर्वकरणाद्-
पूर्वपरिणामात् सम्यक्त्वामृतरसज्ञ इह जीवः सम्यक्त्वामृतर-
समनुभवद्वारेण जानातीति तदज्ञ उच्यते । चिरकाक्षाऽऽसेविन-
मपि प्रभूतकाक्षाभ्यस्तमति न जातुचित् न कदाचित् बहु मन्यते
बहुमानविषयीकरोति पापं मिथ्यादर्शनमोहनीयं तत्कार्यं वा
प्रवचनोपघाताऽऽदि । इह च कुञ्जरसकणं पापमिथ्यात्वाऽऽदि ।
अमृतरसाऽऽस्वादकल्यो भावः सम्यक्त्वाऽऽदिरवसेय इति ॥ १५ ॥

सम्यक्त्वामृतरसज्ञो जीवः पापं न बहु मन्यते इत्युक्तम् ।
तत्र सम्यग्गृह्येति विरतेरजावात् पापं कुर्वन् दृश्यत एवे-
त्याशङ्क्याऽऽह-

यद्यपि कर्मनियोगात्, करोति तत्तदपि जावशून्यमज्ञम् ।

अत एव धर्मयोगात्, क्षिप्रं तत्सिद्धिमाप्नोति ॥ १६ ॥

यद्यपि कथञ्चित् कर्मनियोगात् कर्मव्यापारात् करोति वि-
दधाति तत् पापं तद्भावशून्यमज्ञं तदपि क्रियमाणं पापं भाव-
शून्यमिह पापवृत्तिहेतुर्भावः क्षिप्रमध्यवसायस्तेन शून्यमज्ञम-
त्यर्थं सम्यग्गृह्येति पापं कुर्वन्तोऽपि न भावतो बहु मन्यते । य-
थेदमेव साध्विति । अत एव पापाऽबहुमानद्वारेण । धर्मयोगात्-
मोत्साहाद्धर्मसंबन्धाद्वा क्षिप्रमचिरेण तत्सिद्धिमाप्नोति ध-
र्मनिष्पत्तिमवाप्नोतीति ॥ १६ ॥ यो ३ विवो ।

(११) अस्य स्ववृत्तमिदं धर्मस्येत्युक्तं प्राक् तत्रास्यैव ध-
र्मतत्त्वस्य विस्तरेण विज्ञान्याह-

सिद्धस्य चास्य सम्यग्, सिद्धान्त्येतानि धर्मतत्त्वस्य ।

विहितानि तत्त्वविद्भिः, सुखावबोधाय भव्यानाम् ॥ १७ ॥

सिद्धस्य च निष्पन्नस्य चास्य प्रत्यक्कीकृतस्य सम्यगवैपरी-
त्येन प्रशस्तानि वा लिङ्गानि लक्षणान्येतानि वक्ष्यमाणानि
धर्मतत्त्वस्य धर्मस्वरूपस्य विहितानि शास्त्रेऽभिहितानि तत्त्व-
विहितः परमार्थवोदितिः सुखावबोधाय सुखपरिज्ञानाय येन
तानि सुखेनैव बुद्ध्यन्ते ज्ञेयानां योग्यानाम् ॥ १ ॥

तान्येव लिङ्गानि स्वरूपतो ग्रन्थकारः पठति-

औदार्यं दाक्षिण्यं, पापजुगुप्साऽथ निर्मलो बोधः ।

लिङ्गानि धर्मसिद्धेः, प्रायेण जनप्रियत्वं च ॥ २ ॥

चदारस्य भाव औदार्यं वक्ष्यमाणलक्षणं, दक्षिणोऽनुकूलस्त-
द्भावो दाक्षिण्यं निर्देक्ष्यमाणस्वरूपं, पापजुगुप्सा पापपरिहा-
रः । अथ निर्मलो बोधोऽभिधास्यमानस्वरूपः, लिङ्गानि चि-
ह्नानि धर्मसिद्धेर्धर्मनिष्पत्तेः प्रायेण बाहुल्येन जनप्रियत्वं च
लोकप्रियत्वं च ॥ २ ॥

साम्प्रतमौदार्यलक्षणमाह-

औदार्यं कार्पण्य-त्यागाद्विज्ञेयमाशयमहर्षम् ।

गुरुदीनाऽऽदिष्वौचित्यवृत्तिं कार्यं तदत्यन्तम् ॥ ३ ॥

औदार्यं नाम धर्मतत्त्वलिङ्गं, कार्पण्यत्यागात् कृपणभावपरि-
त्यागादनुकूलवृत्त्या विशेषमाशयमहर्षमाशयस्याध्यवसायस्य
महर्षं विपुलत्वम् । तदेव विशिष्यते-गुरुदीनाऽऽदिष्वौचित्य-
वृत्तिं गुरुषु गौरवाहेषु तदधिकारे । यथोक्तम्-“माता पिता क-
लाऽऽचार्यः, एतेषां ज्ञानयस्तथा । ब्रूया धर्मोपदेष्टारो, गुरुवर्गः
सतां मतः ॥ १ ॥ ” दीनाऽऽदिषु चानाधारेषु यदैचित्यवृत्ति औ-
चित्येन वृत्तिरस्मिन्नौदार्ये आशयमहर्षे वा तदैचित्यवृत्ति,
कार्यं कार्यविषये तदैदार्यमाशयमहर्षं वा अत्यन्तमनिशयेन
औचित्यवृत्तिकारि वा, एतद् गुणादिषु ॥ ३ ॥ पो० ४ विव० ।
(दाक्षिण्यम् [४] इत्यादिना दाक्षिण्यलक्षणं ' दाक्षिण्य ' शब्दे
२४४१ पृष्ठेऽत्रैव भागे गतम्) (पापजुगुप्सा [५] इत्यादिना
पापजुगुप्सालक्षणं ' पावजुगुप्सा ' शब्दे वक्ष्यते) (निर्मल [६]
इत्यादिना निर्मलबोधलक्षणं ' गिम्मलबोहवंत ' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे २०५४ पृष्ठे गतम्) (युक्तम् [७] इत्यादिना जनप्रियत्वल-
क्षणं ' जणप्पियत्त ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३८८ पृष्ठे समुक्तम्)

एवं धर्मतत्त्वलिङ्गान्यौदार्याऽऽदीनि विधिमुखेन प्रतिपाद्य
धर्मतत्त्वव्यवस्थितानां पुंसां व्यतिरेकमुखेन विषयतृष्णाऽऽदी-
नां स्वरूपं प्रतिपिपादयिषुर्दृष्टान्तपूर्वकं विकाराभावमाविर्भा-
षयितुमाह-

आरोग्ये सति यद्-व्याधिविकारा ज्वरन्ति नो पुंसाम् ।

तद्वत्स्मार्त्तऽऽरोग्ये, पापविकारा अपि ज्ञेयाः ॥ ८ ॥

(आरोग्ये इत्यादि) आरोग्ये रोगान्नाचे सति जायमाने य-
द्ददिति यथा व्याधिविकारा रोगविकारा भवन्ति नो पुंसामारो-
ग्यवतां तद्वदिति । तथा धर्मोऽऽरोग्ये धर्मरूपमारोग्यं तांस्मन्
सति पापविकारा अपि वक्ष्यमाणा न ज्वरन्तीति विज्ञेयाः । ८ ।

पापविकारा ये न भवन्ति तान् विशेषतो निर्दिशति-

तन्नास्य विषयतृष्णा, प्रजवत्युच्चैर्न दृष्टिर्मोहः ।

अरुचिर्न धर्मपथ्ये, न च पापा क्रोधकण्ठूतिः ॥ ९ ॥

तदेवं स्थिते धर्मतत्त्वयुक्तस्य नास्य पुरुषस्य विषयतृष्णा व-
क्ष्यमाणलक्षणं प्रजवति जायते उच्चैरत्यर्थं न दृष्टिर्मोहो व-
क्ष्यमाणलक्षणं एव अरुचिरजिलापाभायो न धर्मपथ्ये न धर्म-

पथ्यविषये, न च पापा स्वरूपेण पापहेतुर्वा क्रोधकण्ठूतिः
क्रोध एव कण्ठूतिः, कण्ठशब्दः कण्ठ्यादिषु पठ्यते, तस्य
किञ्चन्तस्य रूपमेतत् ॥ ९ ॥ पो० ४ विव० । (विषयतृष्णालक्षणं
' विसयतण्हा ' शब्दे वक्ष्यते) (दृष्टिर्मोहश्च ' दिट्ठिर्मोह '
शब्देऽस्मिन्नेव भागे २४१७ पृष्ठे गतः)

एवं दृष्टिर्मोहमभिधाय तदनन्तरं

धर्मपथ्यविषयाया अरुचेर्लिङ्गमाह-

धर्मश्रवणेऽवज्ञा, तत्त्वरसाऽऽस्वादविमुखता चैव ।

धार्मिकत्वाऽऽसक्ति-श्च धर्मपथ्येऽरुचिर्लिङ्गम् ॥ १० ॥

(धर्मत्यागि) धर्मस्य श्रवणमविपरीतार्थमाकर्णनं तत्राऽव-
ज्ञाऽनादरस्तथे परमार्थे रस आसक्तिहेतुः तस्याऽऽस्वादस्त-
स्मिन् विमुखता चैमुत्थं तत्त्वरसाऽऽस्वादविमुखता चैव, धा-
र्मिका ये सत्यास्तरसक्तिरसयोगोऽसंपर्को धार्मिकसत्यास-
क्तिश्च । धर्मपथ्ये धर्मः पथ्यमिव तस्मिन्नरुचेर्लिङ्गमिति
प्रत्येकमभिसंयन्धः करणीयः ॥ १० ॥

न च पापा क्रोधकण्ठूतिरित्युक्तं तस्याश्चिह्नमाह-

सत्येतरदोषश्रुति-भावादन्तर्बहिश्च यत् स्फुरणम् ।

अविचार्यं कार्यतत्त्वं, तच्चिह्नं क्रोधकण्ठूतेः ॥ ११ ॥

(सत्येत्यादि) सत्यदोषश्रुतिजावादसत्यदोषश्रुतिभावाच्चान्त-
र्बहिश्चाप्यन्तरपरिणाममाश्रित्यान्तर्बहिर्गताऽप्रसन्नताऽऽद्याका-
रद्वारेण बहिर्बह्यं यत् स्फुरणं वा वृद्धिश्चलनं वा अविचार्यो-
नादोच्य कार्यतत्त्वं कार्यपरमार्थं तच्चिह्नं लक्षणं क्रोधकण्ठूतेः
क्रोधकण्ठूतेः ॥ ११ ॥

एवमेते विषयतृष्णाऽऽदयो व्यतिरेकमुखेनोकास्तदभावमुपद-
शयन् मैत्र्यादिगुणसंभवमाह-

एते पापविकाराः, न प्रजवत्यस्य धीमतः सततम् ।

धर्माभूतप्रभावा-द्भवन्ति मैत्र्यादयश्च गुणाः ॥ १२ ॥

(एते इत्यादि) एते पापविकाराः पूर्वोक्ता न प्रभवन्ति न जा-
यन्तेऽस्य पुरुषस्य धीमतो बुद्धिमतः सततमनवरतं धर्माभू-
तप्रभावाकस्मै एवामृतां धर्माभूतं तत्प्रभावाद्भवन्ति संपद्यन्ते
मैत्र्यादयश्च गुणा वक्ष्यमाणस्वरूपाः ॥ १२ ॥

मैत्र्यादीनामेव लक्षणमाह-

परहितचिन्ता मैत्री, परदुःखविनाशिनी तथा करुणा ।

परसुखतृप्तिर्मुदिता, परदोषोपेक्षाऽमुपेक्षा ॥ १३ ॥

(परेत्यादि) परेषां प्राणिनां हितचिन्ता हितचिन्तनं मैत्री,
ज्ञेयति सर्वत्र वाक्यशेषः । परेषां दुःखं तद्विनाशिनी तथा क-
रुणा कृपा, परेषां सुखं तेन तस्मिन् वा तृप्तिः परितोषोऽप्रीति-
परिहारो मुदिता, परेषां दोषा अविनयाऽऽदयः प्रतिकर्तुमश-
क्यास्तेषामुपेक्षामवधारणमुपेक्षा, संभवत्प्रतीकारेषु तु दोषेषु
नोपेक्षा विधेया ॥ १३ ॥

एवं मैत्र्यादिगुणान् भावचारूपानभिधाय धर्मतत्त्वलक्षणोपसं-
हारं चिकीर्षुराह-

एतज्जिनप्रणीतं, सिद्धं खलु धर्मसिद्धिमज्जन्तोः ।

पुण्याऽऽदिसिद्धिसिद्धेः, सिद्धं सक्केतुभावेन ॥ १४ ॥

(एतदित्यादि) एतत् पूर्वोक्तं सर्वमेवौदार्याऽऽदिविधिप्रतिषेध-
विषयं जिनप्रणीतं जिनां कलिङ्गं लक्षणं, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे,
धर्मसिद्धिमतः धर्मनिष्पत्तिमज्जन्तोः प्राणिनः पुण्याऽऽदिसिद्धि-
सिद्धेः पुण्याऽऽद्युपायनिष्पत्तेः, सिद्धं प्रतिष्ठितं, सक्केतुभावेन संका-

रणत्वेनायम्यहेतुत्वेनेति यावत् । पुण्योपायाश्चत्वारः । यथोक्त-
म्-“ दया भूनेषु वैराग्यं, विधिदानं यथोचितम् । विमुक्ता
शीलवृत्तिश्च । पुण्योपायाः प्रकीर्तिताः ॥ १ ॥ ” आदिग्रहणात्
ज्ञानयोगपरिग्रहः, ज्ञानयोगोपायपरिनिष्पत्तिश्च सहेतुत्वेन सि-
द्धयेतद्विज्ञमिति ॥ १६ ॥ पं० ४ वि० ।

(१२) धर्ममूलप्रतिपादनपरं गाथामाह-

जीवदय सच्चयणं, परधनपरिवेक्षणं सुमीलं च ।

खेती पंचिदियनि-ग्गट्ठो य धम्मस्स मूलाइं ॥ १ ॥

जीवाश्चेतनाऽऽदिद्विज्ञस्यङ्गया एकेन्द्रियाऽऽदयः, तेषां दया रक्त-
ये जीवदयेति । चक्षुस्त्वं प्राकृतप्रभवम् । धर्ममूलं जवतीति सर्वत्र
क्रियाऽध्याहारः कार्यः । सत्यं यथार्थं वचनं सत्यवचनं, तदपि परे
आत्मव्यतिरिक्ता जनास्तेषां धनं वित्तं परधनं तस्य परि-
स्मन्ताद्वर्जनं परिहरणं परधनपरिवर्जनं, सुखं शोभनं शीलं
मदाचारश्चतुर्थधनं वा सुशीलं, भावप्रधानत्वाद्भिर्देशस्य । स-
दाचारत्वं चतुर्थधननिःकलङ्कता चेत्यर्थः । कान्तिः कषायोप-
शमः, पञ्चेति पञ्चसंख्यानांन्द्रियाणि स्पर्शनरसनस्पर्शान्ध्रुःश्रो-
त्राऽऽदयानि, तेषां निग्रहः, सविषयग्रहणत्यजतावाप रागद्वेषाक-
रणं व्याघृष्टनं धर्ममूलं भवति । यद्वा-तानि सर्वाण्यपि धर्म-
लक्षणवृक्षस्य मूलानीव मूलानि । अयमत्र भावार्थः-चकारस्यै-
वकारार्थस्येव संवधादेतानि च प्रत्येकं समुद्दिष्टानि धर्म-
महाद्रुमस्य नरसुराशिवसौख्यकुसुमफलप्रदस्य मूलानि, न तु
पुनः परपरिकल्पितयागपञ्चाग्नितपःशून्यारण्यनिवासकृतकारि-
सङ्गमकाऽऽदिदानप्रभृतानि तेषां जीवघातनिष्पाद्यत्वेनाधर्मरू-
पात्वादिति गाथार्थः । दर्श० २ तत्त्व । “ मङ्ग्यामङ्ग्यविवेकाच्च, य-
म्यागम्यविवेकनः । तपोदयाविशेषाच्च, स धर्मो व्यवतिष्ठते ॥ १ ॥ ”
द्वा० ७३० । धर्मावलम्बनानि-“ धम्मं चं चरमाणस्स पंच निस्सा-
वाणा पण्डिता । तं जहा-उक्काया गणो राया गाहावई सरिरं । ”
(अस्य व्याख्या ‘ निस्सावाण ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २१४८ पृष्ठे द्रष्ट-
व्या) “ दाहिं ठाणेहि आया केवलिपण्डितं धम्मं लभेज्ज सवणया-
म् । ” स्या० ३ वा० ४ उ० । (विशेषः ‘ खमोवसमिय ’ शब्दे तृतीय-
भागे ६९० पृष्ठे गतः) (आरम्भपरिग्रहाभ्यां विरताऽविर-
तस्य धर्मलभाक्षमौ ‘ आरंभ ’ शब्दे द्वितीयभागे ३७१ पृष्ठे
द्रष्टव्यौ)

(१३) धर्मानधिकारिण आह-

सुत्तेण चोइओ जो, अप्पं उहिसिअ तं ण पानिवज्जे ।

सो तत्तवायवज्जो, न होइ धम्मम्मि अहिगारं । ॥ ९ ॥

सूत्रेण चोदित इदमित्यमुकमेवं यः सत्त्वः अन्यं प्राणिनमु-
द्दिश्याऽऽमृतुल्यमुदाहरणतया तत्र प्रतिपद्यते सौत्रमुक्तं, स ए-
वंभूतस्त्वत्त्वादवाह्यः परलोकमङ्गीकृत्य परमार्थवादवाह्यो न भ-
वति धर्मे सकलपुरुषार्थहेतावधिकारी, सम्यग्विवेकाज्ञावा-
दिति गाथार्थः । पं० व० ४ द्वार । अथ कलिकालिमा-
मलिनान्तराऽऽत्मानः सन्तः सन्तोऽपि किमेवंविधभावकश्रमण-
गुणगणं श्रोतुं श्रद्धां कर्तुं वा शक्नुवन्ति न सर्वेऽपीत्याह-
(रयणस्थिणा वीत्यादि) अथवा-किमिदं युगीनमानवाः सर्व-
थेकान्ततो निराकाङ्क्षतामवशस्येत्यर्थंभूतगुणगणमदातुं दातुं
क्षमर्या भवन्ति । दर्श० ३ तत्त्व ।

(१४) अथ सत्त्वमग्रहणयोग्यतामाह-

संविग्नस्तच्छ्रुतेरेवं, ज्ञाततत्त्वो नरोऽनघः ।

६६६

दृढं स्वशक्त्या जातेच्छः, संग्रहेऽस्य प्रवर्तते ॥ २० ॥

पवमुक्तनीत्या (तच्छ्रुतेः) तस्याः धर्मदेशनायाः श्रुतेः श्रव-
णाश्रयः श्रोता पुमान् अनघो वग्रावृत्तनस्वप्रतिपत्तिबाधकांम-
ध्यात्वमालिन्यः सन्नत एव ज्ञातनस्वः करकमलतलाऽऽकलित-
निस्तलास्थुश्रामजमुकाफलवच्छास्त्राचनधनेनाऽऽहोकिनसक-
लजीवाऽऽदिवस्तुवादः, तथा-(संविग्नः) संवेगमुक्तलक्षणं प्रा-
प्तः सन् जातेच्छो हर्षाचकार्षांपारणामोऽर्थाकर्म (दृढम्)
अनिसुद्धमाऽऽजोगपूर्वं यथा स्यात्तथा स्वशक्त्या स्वसामर्थ्येन
हेतुभूतेन अस्य धर्मस्य संग्रहे सम्यग् वक्ष्यमाणयोगवन्द-
नाऽऽदिशुद्धिरूपविधिपूर्वं ग्रहे प्रतिपत्तौ (प्रवर्तते) प्रवृत्तिमा-
धत्ते । अदृढमयथाशक्ति च धर्मग्रहणप्रवृत्तौ भङ्गसंभवेन प्रत्यु-
तानर्थसंभव इति दृढस्वशक्त्योग्रहणं कृतमिति विशेषगृहि-
धर्मग्रहणयोग्यताप्रतिपादिता भवति शास्त्रान्तरे वैकविश-
त्या गुणैर्धर्मग्रहणाहो भवतीति प्रतिपादितम् । ध० १ अधि० ।
(ते च गुणा ‘ धम्मरयण ’ शब्दे वक्ष्यन्ते)

(१५) धर्माधिकारिणः-

जे पुव्वुट्ठाई णो पच्चा णिवाती, जे पुव्वुट्ठाई पच्चा
णिवाती, जे णो पुव्वुट्ठाई णो पच्चा णिवाती, सेऽवि-
चारिसिण मिया, जे परिस्साय लोगमप्पे सयेति ॥ १९५ ॥

यः कश्चिद्विदितसंसारस्वजावतया धर्मचरणैकप्रवणमनाः
पूर्वं प्रव्रज्यावसरे संयमानुष्ठानेनोत्थातुं शीलमस्येति पूर्वोत्थायी,
पश्चाच्च अद्वासंवेगतया विशेषेण वर्त्तमानपारणामो नो निपा-
तो, निरानेतुं शीलमस्येति विमुक्त णिनिः । निपतनं वा निपातः,
सोऽस्यास्तीति निपातो, सिंहतया निष्कान्तः सिंहनया विहारी
च गणधराऽऽदिवत्प्रथमो भङ्गः । द्वितीयभङ्गं सूत्रेणैव दर्शयन्ना-
ह-पूर्वमुत्थातुं शीलमस्येति पूर्वोत्थायी, पुनर्विचित्रत्वात्क-
र्मपरिणनेस्तथाविधमभितव्यतानियोगात्पश्चाज्जिपाती स्यात्,
नन्दिषेणवत् । कश्चिद्दर्शनोऽपि गोष्ठ्यामादिलवर्दिन । तृतीय-
भङ्गस्य चाभावादनुरादानं, स चायम- (जे णो पुव्वुट्ठायात्या-
दि) नो पूर्वोत्थायी पश्चाज्जिपातीति । तथा ह्युत्थाने सति नि-
पातोऽनिपातो वा चिन्त्यने, सति धर्मिणि धर्ममन्विता, तदु-
त्थानप्रतिषेधे च दूरोत्सादितैव निपातचिन्तेति । चतुर्थभङ्गं
दर्शयन्नाह-या हि नो पूर्वोत्थायी न च पश्चाज्जिपानी सोऽवि-
रत एव गृहस्थः सज्जेत्थायी भवति, सस्यग्विरतेरभावाच्चापि
पश्चाज्जिपाती, वत्थानाविनाजावित्वाज्जिपातस्य, शाक्याऽऽद्यो वा
चतुर्थजङ्गपतिता द्रष्टव्याः, तेषामप्युभयासङ्गावादिति । ननु च
गृहस्था एव चतुर्थभङ्गपतिता युक्ता वक्तुं, तथाहि-तेषां साव-
द्ययोगानुष्ठानेनानुत्थानतया प्रतिज्ञामन्दराऽऽरोपाज्जिपाता-
ज्जावः, शाक्याऽऽदिरपि चतुर्थजङ्गपतित इत्यत आह-(सेऽवि-
इत्यादि) सोऽपि शाक्याऽऽदिगणः पञ्चमहाव्रतभाराऽऽरोपणाभा-
वेन सावद्ययोगानुष्ठानतया नो पूर्वोत्थायी, निपातस्य च तत्-
पूर्वकत्वाच्चो पश्चाज्जिपातीत्यनस्तादृश एव गृहस्थतुल्य एव स्या-
त्, आश्रयद्वाराणामुभयेषामप्यसंभ्रुनत्वात्, उग्रयानुपमारकव-
त् । अन्येऽपि ये सावद्यानुष्ठायिनस्तेऽपि तादृका एवेति द-
र्शयन्नाह-(जे परिस्साय इत्यादि) येऽपि स्वयूथ्याः पार्श्वस्था-
ऽऽद्यो द्विविधयाऽपि परिक्रया लोकं परिक्षाय पुनः पचनपाच-
नाऽऽद्यर्थं तमेव लोकमन्वाधत्ता अन्नेपयन्ति वा तेऽपि गृहस्थ-
तुल्या एव जवन्तुः ॥ १९५ ॥

स्वमनीषिकापरिहारार्थमाह-

एयं णियाय सुणिणा पवेदिंतं, इह आणाकंखी पंडिते
अणिहे, पुव्वावररायं जयमाणे, सया सीलं संपेहाए सुणि-
या भवे अकामे अज्जे, इमेण चैव जुज्जाहि, किं ते जु-
ज्जेण वज्जओ ? ॥ १५३ ॥

(एयं इत्यादि) एतद् यदुत्थाननिपाताऽऽदिकं प्रागुपन्यस्तं तत्के-
वलज्ञानावलोकनेन (णियाय त्ति) ज्ञात्वा मुनिना तीर्थकृता प्र-
वेदिंतं कथितम् । इदं चान्यत्प्रवेदितामित्याह- (इह इत्यादि) इहा-
स्मिन्मौनीन्द्रे प्रवचने व्यवस्थितः सन् आह्वां तीर्थकृतोपदेशमाका-
ङ्क्षितुं शीलमस्येत्याज्ञाकाङ्क्षी आगमानुसारप्रवृत्तिकः, कश्चैवंभू-
तः-पणिरुतः सदासद्विवेकज्ञोऽस्तिहः स्नेहराहितो रागद्वेषविप्र-
मुक्तोऽहर्निशं गुरुनिर्देशवर्त्ता यत्तवान् स्यादित्येतदाह- (पु-
व्वावर इत्यादि) पूर्वरात्रं रात्रेः प्रथमो यामोऽपररात्रं
रात्रेः पाश्चात्य एतद्यामद्वयमपि यतमानः सदाचारमाचरेत्,
मध्यवर्त्तियामद्वयमपि यथोक्तविधिना स्वपन् वैरात्रादिकं वि-
ध्यात्, रात्रियतनाप्रतिपादनेन चाहृद्यपि प्रतिपादितैव भवति,
आद्यन्तग्रहणे मध्यग्रहणस्यावश्यजायित्वात् । किञ्च- (सया
सीलं इत्यादि) सदा सर्वकालं ' शीलम् ' अप्रादशमे-
दसहस्रनहस्यं, संयमं वा । यदि वा चतुर्धा शीलम्-महाव्रत-
समाधानं तिस्रो गुप्तयः पञ्चेन्द्रियदमः कर्पायानग्रहश्चेत्ये-
तच्छीलं संप्रेष्य मोक्षाङ्गतयाऽनुपालयेत् नाक्लिनिमेवमात्रमपि
काव्यं प्रमादवशतो नृयात् । कश्च शीलसंप्रेषकः स्यादित्याह-
यो हि श्रुत्वा शीलसंप्रेषणफलं निःशीघ्रनिव्रतानां च नरकाऽऽ-
दिपातविपाकमाकर्ण्योऽऽगमात्, ' भवेत् ' स्याद् अकाम
इच्छामदनकामरहित इति । तथा नास्य भ्रंशा माया लोभे-
च्छा विद्यत इत्यनेभ्यः, कामभ्रंशाप्रतिषेधाच्च मोहनीयो-
दयः प्रतिषिद्धः, तत्प्रतिषेधाच्च शीलवान् स्यादिति, एत-
दुक्तं जवति-धर्मं श्रुत्वा स्याद् अकामोऽभ्रंशश्चेत्यनेन चोत्त-
रगुणा गृहीताः, उपसङ्गणार्थत्वाच्च सूत्रगुणा अपि गृहीताः,
ततः स्याद् अहिंसकः सत्यवादीत्याद्यापि द्रष्टव्यम् । ननु चान्य-
जीवाच्छ्वेतारमित्येवं ज्ञावनायुक्तस्यानिगृहीतबलधीर्यस्य परा-
क्रममाणस्याऽप्रादशशीलाङ्गसहस्रधारिणोऽपि मे यथोपदेशं प्र-
वर्त्तमानस्यापि नाशेषकर्ममत्तापगमोऽद्यापि भवतीत्यतस्त-
थाभूतमसाधारणकारणमाचक्ष्व, येनाहमाश्वेवाशेषमसङ्कल-
ङ्कहितः स्याम्, अहं च भवदुपदेशादपि सिहेनापि सह युज्ये,
न मे कर्मक्षयार्थं प्रवृत्तस्य किञ्चिदशक्यमस्तीत्यत्रोत्तरं
सूत्रेणैवाऽऽह- (इमेण चैव इत्यादि) अनेनैवादारिकेण शरीरे-
खोन्द्रियनोऽन्ध्रियाऽऽभ्रंकेन विषयसुखपिपासुना स्वैरिणा सार्द्धं
युध्यस्व, इदमेव सन्मार्गावतारणतो वशीकुरु, किमपरेण वा-
ह्यतस्ते युजेन ? अन्तरारिषकूर्गकर्मरिपुजवाद्या सर्वे सेत्स्यति
जवनो, नानोऽपरं दुष्करमस्तीति ॥ १५३ ॥

किं न्वियमेव सामग्रा अगाधसंसारार्णवे पर्यटतो भवकोटि-
सहस्रेष्वपि दुष्प्रापेनि दर्शयितुमाह-

जुच्चारिहं खलु दुह्वहं जह्तिस्सकुसलोहिं परिष्ठाविवेगे
जासिते, जुते हुवाक्षे गम्भातिसु रज्जति, अस्सिं चयं पवु-
च्चति, रुवंसि वा छणांति वा, से ह्नु एगे मंविद्धपहे मुणी,
असुहा लोगमुवेहमाणे, इय कम्म परिष्साय सव्वसो से ण
हिंसति; संजमती णो पगम्भीती, उवेहमाणो पत्तेयं सायं,

वष्णाएमी णारभे कंचणं सव्वडोए एगप्पमुहे विदिसप-
तिष्ठे णिव्विण्णचारी अरए पयासु ॥ १५४ ॥

(जुच्चारिहं इत्यादि) एतदौदारिकं शरीरं भावयुद्धाहं,
खलुरवधारणे । स च निजकर्मो, दुर्लभमेव दुष्प्रापमेव, उक्तं
च- " ननु पुनरिदमतिदुर्लभं-मगाधसंसारजलधिविभ्रष्टम् । मा-
नुष्यं खद्योतक-तर्कित्वनाविलसितप्रतिमम् " ॥ १ । इत्यादि ।
पाठान्तरं वा- " जुच्चारिहं च दुह्वहं " तत्रानार्थं संग्रामयुद्धं, परी-
पहाऽऽदिरिपुयुद्धं त्वार्थं, उद् दुर्लभमेव तेन युध्यस्व, ततो भवनो-
ऽशेषकर्मक्षयलक्षणो मोक्षोऽन्धिरादेव भावीति ज्ञावार्थः । तच्च
ज्ञावयुद्धाहं शरीरं वध्वा कश्चित्तेनैव भवेन, शेषकर्मक्षयं विध-
त्ते, मरुदेवीस्वामिनीव, कश्चित् सप्तभिरष्टभिर्वा जयैर्मरुतवत्, क-
श्चिदपाह्नुपुङ्गवपरावर्त्तेन, अपरो न सेत्स्यत्येव, किमित्येवं यत्
आह- (जहाकुसलोहिं इत्यादि) यथा येन प्रकारेणात्रास्मिन्
संसारे कुशलैस्तथिहोऽहं परिज्ञा विवेकः परिज्ञानविशिष्टता,
कस्यचित्कोऽप्यध्यवसायः संसारवैचित्र्यहेतुर्भाषितः प्रज्ञापितः-
स च मतिमता नथैवाज्युपगन्तव्य इति । तदेव परिज्ञाननानात्वं
दर्शयन्नाह- (जुए इत्यादि) लब्ध्वाऽपि दुर्लभं मनुजत्वं
प्राप्य च मोक्षैकगमनहेतुं धर्मे पुनराप कर्मोदयात् तस्मान्
च्युतो वाञ्छः अङ्गः गर्भोऽहदिपु रज्यते, गर्भे आदित्येषां कुमार-
यौवनावस्थाविशेषाणां ते गर्भोऽऽदयः, तेष्वेव गाध्येमुपयाति, य-
थैजिः सार्द्धं मम वियोगो मा चूत् इत्येतदध्यवसायो भवति ।
यदि वा-धर्मात् च्युतस्तत्करोति येन गर्भोदिपु यातनास्थानेषु
सङ्गमुपयाति । " रिज्जइत्ति " वा क्वचित्पाठः, रीयते गच्छती-
त्यर्थः । स्यात्-क्योक्तमिदम् ? यत्प्राग् व्याघ्रिणितमित्याह-
(अस्सिं चयं पवुच्चइ रुवंसि वा छणांसि वा से ह्नु एगे सं-
विद्धपहे मुणी, असुहा लोगमुवेहमाणे, इय कम्म परिष्साय स-
व्वसो से ण हिंसति संजमती णो पगम्भीती) अस्मि-
न्निन्यार्हते प्रवचने एतत्पूर्वाक्तं प्रकरणोच्यते प्रोच्यते । एतच्च
वक्ष्यमाणमत्रैवोच्यते इति दर्शयन्नाह-रूपे चक्षुर्गिन्द्रियविषये
अध्युपपन्नो, वाशब्दादन्यत्र वा स्पर्शरसाऽऽदीं क्षणे प्रवर्तते,
' क्षण ' हिंसायां, क्षणनं क्षणो हिंसा, तस्यां प्रवर्त्तते, वाशब्दादन्यत्र
चानृतस्तेत्याऽऽदिविधि, रूपप्रधानत्वाद्भिषयाणां रूपित्वाच्च रू-
पोपादानम्, आश्रवद्वाराणां च हिंसाप्रधानत्वात्तदादित्वाच्च
तदुपादानमिति । बालो रूपाऽऽदिविषयनिमित्तं धर्माच्युतः सन्
गर्भोऽहदिपु रज्यते, अत्राऽऽहते मार्गे इदमुच्यते, यस्तु पुनर्गर्भो-
ऽऽदिगमनहेतुं ज्ञात्वा विषयसङ्गं धर्माच्युतो हिंसायाश्रव-
द्वारेभ्यो निवर्त्तने स किभूतः स्यादित्याह- स जितेन्द्रियो,
हुरवधारणे, स एवैक अद्वितीयो मुनिर्जगन्नयमन्ता संविरूपयः
सम्यग्विद्वस्तामितिः श्रुणुः पन्था मोक्षमार्गो ज्ञानदर्शनचारि-
त्राऽऽख्यो येन स तथा । (संविद्धजए त्ति) वा पाठः संविद्धजयो
दृष्टमय इत्यर्थः, यो ह्याश्रवद्वारेभ्यो हिंसादिभ्यो निवृत्तः स
एव मुनिः कुण्डमोक्षमार्गः इति ज्ञावार्थः । किञ्च-अन्येन प्रकारे-
णान्यथा विषयकपायाभिच्युतं हिंसाऽऽदिकर्मसु प्रवृत्तं लोकम-
गृहस्य लोकं वा पाश्चात्पुन्यलोकं वा, पचनपाचनोद्देशिकसञ्चित्ताऽऽ-
हाराऽऽदिप्रवृत्तमुपेक्ष्यमाणोऽन्यथा वाऽऽत्मानं निवृत्ताशुजव्यापा-
रमुपेक्ष्यमाणः सविरूपयो मुनिः स्यादिति । लोकं चान्यथोत्प्रे-
क्ष्य किं कुर्यादित्याह-इति पूर्वोक्तैर्हेतुभिर्यदवक्तुं कर्म त-
दुपादानं च सर्वतः परिज्ञाय रूपपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञा-
याऽपि सर्वतः परिहरेत् । कथं परिहरतीत्याह- (से ण हिंस-

ति) स कम्परिहर्त्ता कायवाङ्मनोभिर्न हिनस्ति जन्तून्, न घातयत्यपरैर्नप्यनुमन्यते । किञ्च-पापोपादानप्रवृत्तमात्मानं संयमयति, सत्तशप्रकारं वा न्ययमं करोति संयमयति, आचार-क्रिययन्तं वेतत्-मयम इयाऽऽचरति संयमयति । किञ्च-(नोपगच्छन्) 'गहम' धाष्ट्ये, संयमकममु प्रवृत्तः सन् न-प्रगल्भत्वमायति, रहस्यप्यकार्यप्रवृत्तो जिह्मेति न धृष्टना-मवलम्ब्यते इति, उपलक्षणार्थत्वादस्य कृष्णमोक्षपथो मुनि-र्न क्षुध्यति न जात्यादिमानमुद्धति, न वञ्चनां विघटते, न लुभ्यति । किमाकलयेत न कुर्यादित्याह-(उवहेमाणे सि) उवहेमाणोऽवगच्छन् प्रत्येकं प्राणिनां सार्त्तं मनोऽनुकूलं ना-भ्यसुखेनाभ्यः सुखीति नाऽपि परदुःखेन दुःखी, भूतः प्राणिनो न हिंस्यात् । इति प्राणिनां प्रत्येकं सातमुत्प्रेक्षमाश्व किं कुर्यादित्याह-धार्प्येते प्रशस्यन्ते येन स वर्णः साधुकारस्तदादे-शी वर्णाऽऽदेशी वर्णाभिलाषी सन्नारम्भे कञ्चन पापाऽभ्यस्यं सर्वस्मिन्नापि लोके, यदि वा- तपः संयमाऽऽदिकमप्यारम्भं यशः कीर्त्यर्थं नाऽऽरजने, प्रवचनोद्भावनार्थं त्वारमते ।

तदुद्भाषकाध्यामी-

" प्रावचनी धर्मकथा, वादी नैमित्तिकस्तपस्वी च ।

विद्यासिद्धः ध्यानः, कथिरपि चोद्भाषकास्त्वष्टौ ॥ १ ॥ "

यदि वा वर्णो-रूपं तदादेशी-तदभिलाषुकः, मोहतेनाऽऽदिकाः क्रिया आरभेत, किञ्चनः सन्नतत् कुर्यादित्याह-(एगप्पमुहे) एको मोक्षोऽशेषमग्नकग्नद्वारहितत्वात् संयमो वा रागद्वेषरहितत्वात्-अप्रगतं मुखं यस्य स तथा, मोक्षो नष्टपाये वा दत्तैकदष्टिर्न कञ्चन पापाऽऽरम्भमारभेत इति । किञ्च-मोक्षमेयमाभिमुखा दिक् त-नोऽभ्या विदिक् तां प्रकर्षेण तीर्णो विदिक्प्रतीर्णः, स वैधभूतः सन्नारम्भो स्यात्, कुमारंपारित्यागेन न पावारम्भाम्भेयी जवती-त्यर्थः । किञ्च-(निर्विषयचारी) चरणं चारः अनुष्ठानं, निर्विष-स्य चारी निर्विषयचारः, सोऽस्यास्तीति निर्विषयचारी, पुन इति चेत् ? यतः प्रजाद्वरतः प्रजायन् इति प्रजाः प्राणिनः, नन्नारतः तदारम्भाद् निवृत्तो निर्ममत्वो वा, यश्च शरीराऽऽदिष्वपि म-त्यरहितः स निर्विषयचार्येव भवति, यदि वा प्रजाः स्त्रियस्ना-स्वरत आरम्भेऽपि निर्वेदमागच्छति, कारणाभावे कार्यस्याप्य-भावादिति ।

यश्च प्रजास्वरक्त आरम्भरहितः, स किंभूतः स्यादित्याह-

से वसुम् सत्त्वसपष्ठागयपष्ठाणेषु अप्पाणेषु अकरणि-ज्जं पार्वं कम्मं तं णो अण्णेसी, जं सम्मं ति पामहा तं मो-णं ति पामहा जं मोणं ति पासहा तं सम्मं ति पासहा, ए इमं सकं सिदिल्लेहिं अदिज्जमाणेहिं गुणासातेहिं वंक्कमाया-रोहिं पमचेहिं गारमावसतेहिं, मुणी मोणं समायाए धुणे सरीरगं, पंतं बूहं च सेवति वीरा सम्मच्छंदसिणो, एस ओहंतरे मुणी, तिष्ठे मुचे विरए वियाहिए सि वेमि ॥ १५॥

(से वसुम्) वसु कर्ष्य, स चात्र संयमः, तद्विद्यते यस्य स निवृ-त्ताऽऽरम्भो मुनिर्वसुमान् (सत्त्वसमन्नागय सि) सर्वं सम्यगन्वा-गतं प्रह्णनं पदार्थाऽऽविर्भावकं यस्यऽऽरम्भनस्तेनाऽऽत्मना सर्व-समन्वागतप्रह्णनरूपाऽऽपक्षेण यदकर्त्तव्यं पापं कर्म तन्नो कदाचि-दभ्यस्येयति, उपलब्धपरमार्थरूपेणाऽऽत्मना न सावधानुविधा-यी स्यादिति भावार्थः । यदेव सम्यग्प्रज्ञानं तदेव पापकर्मवर्जनं, यदेव पापकर्मवर्जनं तदेव च सम्यग्प्रज्ञानमित्येतद्गतप्रत्यागत-

सूत्रेणैव दर्शयितुमाह-सम्यगिति सम्यग्ज्ञानं सम्यक्त्वं वा त-त्सद्वचरितम्, अनयोः सहभावादेकग्रहणे द्वितीयग्रहणं न्या-य्यं, यदिदं सम्यग्ज्ञानं सम्यक्त्वं वेत्येतत्पश्यत तन्मुनेर्भावो भौ-न-संयमानुष्ठानमित्येतत्पश्यत, यश्च मौनमित्येतत् पश्यत त-त्सम्यग्ज्ञानं नैश्चयिकसम्यक्त्वं वा पश्यत, ज्ञानस्य विरति-फलत्वात् सम्यक्त्वस्य चाभिव्यक्तिकारणत्वात् सम्यक्त्वज्ञा-नचरणानामेकनाऽप्यवसेयति भावार्थः । एतच्च न येन केनचि-च्छक्यमनुष्ठानमित्याह-नैतत्सम्यक्त्वाऽऽदिष्वयं सम्यगनुष्ठानं शक्यं, कैः ? शिथिलैः 'अहपरिणामतया मन्दवीर्यैः संय-मनपलोभ्युतिऽद्विमरहितैरिति । किञ्च-(आदिउजमाणेहिं) आ-रंः पुत्रकलत्राऽऽद्यनुपपन्नजनितस्नेहादार्द्राक्रियमाणैरेतत् पूर्वो-क्तमशक्यमिति संबन्धः, किञ्च-(गुणासापहिं) गुणाः शब्दाऽऽ-दयस्तेषु आस्वादो येषां ते गुणाऽऽस्वादास्तैरिति । किञ्च-(वंक्-समायाएहिं) वक्ताः समाचारो येषां ते तथा, तैर्मायाविभिरित्यर्थः । (पमचेहिं) विषयकपावाऽऽदिप्रमादः प्रमत्तैरिति । (गारमावस-तेहिं) भगारं गृहं तदाद्याक्षरलोपाद्गारमित्युक्तं तदागारमावस-ज्जिः सेवमनैः पापकर्मवर्जनरूपं मौनमनुष्ठानमशक्यमिति सर्वत्र योज्यम् । कथं तर्हि शक्यमित्याह-(मुणी मोणं समायाए धुणे स-रीरगं पंतं बूहं च सेवति वीरा सम्मच्छंदसिणो) (मुणी मोणं ति) मुनिर्जगत्त्रयस्य मन्ता मौनं मुनित्वमशेषसावधानुष्ठानवर्जन-रूपं समादाय गृहीत्वा धुनीयाच्छरीरकर्मोद्धारकं कर्मशरीरं वा । कथं च तस्य धुननामत्याह-प्रान्तं पधुपिणं वल्लक्षणकाद्य-हं वा तदपि रुक्कं विरुनेरभावात्तत् सेवन्ते तदप्यवहरति, के ते ? वीराः कर्मविदारणसहिष्णवः, किञ्चनाः ? सम्यक्त्वदर्शिनः, समत्वदर्शिनो वा । यश्च प्रान्तकृत्सेवी स किंशुणः स्यादित्याह-(एस ओहंतरे मुणी) एषोऽनन्तरक्तविशेषणविशिष्टः ओवो जा-वोवः संसारस्तं तरतीति । कोऽसौ ? मुनिः "वर्त्तमानासामीप्ये वर्त्तमानवद्वा " ॥ ३ । ३ । ३३३ ॥ इति तीर्थे एवासौ, स वा-ह्याभ्यन्तरसङ्काभावात्सुकः, कश्चैवंभूतो ? यः सावधानुष्ठाना-द्विरत इत्येवं व्याख्यातः । इतिरधिकारसमाप्तिः । ब्रवीमीति पूर्ववत् । आचा० १ सु० ५ अ० ३ उ० ।

इह त्रीणि वयांसि-युवा मध्यवया वृद्धश्चेति, तत्र मध्यवयाः

परिपक्ववृत्तिवाद् धर्माहं इत्येतद्दर्शयति-

मज्झिमेणं वयमा एगे संवुज्जमाणा समुट्ठिता सोच्चा पे-धावी वयणं पंडियाणं णिसामित्ता समयाए धम्मे आयरि-एहिं पवेदिते ते अणवकंखमाणा अणत्तिवाएमाणा अप-रिग्गहमाणा णो परिग्गहावंति सव्वावंति च एं लोगंसि णिहाय दंनं पाणेहिं अकुव्वमाणे एस मई अगंथे वियाहिए ॥

युवा मध्यवया वृद्धश्चेति । तत्र मध्यवयाः परिपक्ववृत्तिवा-द्धर्माहं इत्यतो दर्शयति-मध्यमेन वयसाऽप्येके संवुज्जमाना धर्मचरणाय सम्यगुत्थिता इति, सत्यपि प्रथमचरमवयसोरु-त्थाने यतो बाहुल्याद्योग्यत्वाच्च प्रायो विनिवृत्तभोगकुतूहल-इति निष्पत्त्यूहधर्माधिकारीति मध्यमवयोग्रहणम् । कथं संवुद्ध-मानाः समुत्थिता इत्याह-(सोच्चा इत्यादि) इह विविधाः संवुद्धमानका भवन्ति । तद्यथा-स्वयंबुद्धाः, प्रत्येकबुद्धाः, बु-द्धबोधिताश्च । तत्र बुद्धबोधितेनेहाधिकार इति दर्शयति-मेधा-वी मयोदाव्यवस्थितः पाणिरुतानां तीर्थेकदादीनां वचनं हिता-हितप्राप्तिपरिहारप्रवर्तकं श्रुत्वाऽऽकर्ण्यैः पूर्वपश्चात्तिशुभ्याऽऽ-

वधार्थं समतामालम्बेन । किमिति ? यतः समतया माध्यस्थ्येनार्थस्तीर्थकृद्भिर्धर्मः श्रुतचारित्र्याऽऽख्यः प्रवेदिन आदौ प्रकथेण वा कथित इति । ते च मध्यमे वयसि श्रुत्वा धर्मसंयुक्तमानाः समुत्थिताः सन्तः किं कुर्युरित्याह—(ते अभिकंखमाणा इत्यादि) ते निष्क्रान्ता मांक्षमभिप्रस्थिताः कामजोगानजिकाङ्क्षन्तस्तथा प्राणिनोऽननिपातयन्तः परिग्रहमपरिशुद्धत आद्यन्तयोर्ग्रहणे मध्योपादानमपि द्रष्टव्यम् । तथा मृषावादमवदन्त इत्याद्यपि वाच्यमेवंभूताश्च देहेऽप्यममत्वाः (सव्वावन्ति त्ति) सर्वस्मिन्नाप लोके, चः समुच्चये, स च भिन्नक्रमः । एमितिवाक्यादङ्कारे । नोपरिग्रहवन्तश्च जवन्तीति यावत् । किञ्च—(णिहाय इत्यादि) प्राणिनो दण्डयतीति दण्डः परितोपकारी तं दण्डं प्राणिषु प्राणिभ्यो वा निधाय क्षिप्त्वा त्यक्त्वा पापं पापोपादानं कर्माष्टादशमेदमिन्नं तदकुर्वाणोऽनाचरन्नेव महात्त विद्यते ग्रन्थः स बाह्याच्यन्तरोऽस्येत्यग्रन्थः व्याख्यातस्तीर्थकरणधराऽऽदिभिः प्रतिपादित इति । आचा० १ श्रु० ८ अ० ३ उ० । इह हि दुरन्तानन्तचतुरन्तासारविसारिस्संसारोपापरावारो निमज्जता भव्यजन्तुना जिनप्रवचनप्रतीतचोच्छ्वासाऽऽदिदशानिदर्शनदुष्प्रापां कथमपि प्रशस्तसमस्तमनुजजन्माऽऽदिसामग्रीमवाप्य भवजलधिसमुत्तरणप्रवणप्रवहणस्वधर्मसत्त्वमविधाने प्रयत्नो विधेयः । यदत्रादि—“भवकोटी-दुष्प्रापा-मवाप्य नृनवाऽऽदिसकलसामग्रीषु । भवजलधियानपात्रे, धर्मे यत्नः सदा कार्यः ॥१॥” सङ्गा० १ अधि० १ प्रस्ताव० । कामार्थयोस्तु बाधायां धर्मो रक्षणाय, धर्ममूलत्वादर्थकामयोः । उक्तं च—“धर्मेऽन्नावसीदेत, कपालेनापि जीवतः । आढ्योऽस्मीत्यवगन्तव्यं, धर्मवित्ता हि साधवः ॥१॥” (१३) ध० १ अधि० । (धर्मविषये तेतल्लिपुत्रकथा “तेतल्लिसुय” शब्दे २३५२ पृष्ठे गता) “जाव न दुक्खं पत्ता, माणन्नेसं च पाणिणो पायं । ताव न धम्मं गेएहं—ति भावाओ तेयल्लिसुउ व्व” ॥ १ ॥ ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । “नेह लोके सुखं किञ्चि-च्छादितस्यांससा भू-शम् । मितं च जीवितं नृणां, तेन धर्मे मतिं कुरु” ॥ १ ॥ आ० म० १ अ० २ खएम् ।

प्रक्रान्तमेव समर्थयन्नाह—

जरा जाव न पीनेइ, वाही जाव न वसूइ ।

जाविंदिया न हायंति, ताव धम्मं समायरे ॥ ३६ ॥

जरा वयोहानिलक्षणा यावन्न पीरयति, व्याधिः क्रियासामर्थ्यशत्रुर्यावन्न वर्द्धते । यावदिन्द्रियाणि क्रियासामर्थ्योपकारीणि श्रोत्रादीनि न हीयन्ते तावद्व्रान्तरे प्रस्ताव इति कृत्वा धर्मं समाचरेत् चारित्रधर्ममिति सूत्रार्थः ॥३६॥ दश० ८ अ० ।

पापाद्विरम्य धर्ममेवाऽऽश्रयेत्, तथा च—

वेराणुगिद्धे णिचयं करेति,

इओ चुए सुदुहमड्डुगं ।

तम्हा च मेधावि सपिक्ख धम्मं,

चरे मुणी संवओ विप्पमुके ॥ ६ ॥

येन केन कर्मणा परोपतापरूपेण वैरमनुबध्यते जन्मान्तरशतानुयायि भवति, तत्र गृद्धो वैरानुगृद्धः । पाटान्तरं वा—“आरम्भसत्तो त्ति” आरम्भे सावधानुष्ठानरूपे सत्तो लग्नो निरनुकम्पो तिचयं द्रव्योपचयं तन्निमित्ताऽऽपादितकर्मेतिचयं स्थानात्

च्युतो जन्मान्तरं गतः सन् वा करोत्युपादत्ते, स एवभूत उपात्तवैरः कृतकर्मोपचय इत्यतोऽस्मात्स्थानाच्च्युतो जन्मान्तरं गतः सन् दुःखयतीति दुःखं नरकाऽऽदिकं यातनास्थानमर्थतः परमार्थतो दुर्गं विषमं दुरुत्तरमुपैति । यत एव तत्तस्मान्मेधावी विवेकी मयादावान् वा संपूर्णसमाधिगुणं जानानो धर्मं श्रुतचारित्र्याऽऽख्यं समीक्ष्याऽऽष्टोच्याऽङ्गीकृत्य मुनिः साधुः सर्वतः सवाह्याभ्यन्तरात्सङ्गाद्विप्रमुक्तोऽपगतः संयमानुष्ठानं मुक्तिगमनैकहेतुभूतं चरेदनुतिष्ठेत् स्वधारम्भाऽऽदिसङ्गाद्विप्रमुक्तो निश्चितज्ञानेन विहरेदिति यावत् ॥ ए ॥ सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

(१६) तथा च—

दियहाइं दो व तिन्नि च, अप्पणं होइ जं तु दाम्गेण ।

सव्वायरेण तस्स वि, संवलयं लेइ पविसंतो ॥

जो पुण दीहपवासो, चुलसीइजोणिद्वक्खनियमेणं ।

तस्स तवमील्लमइयं, संवलयं न चित्तेह ॥

जहजह पहेरे दियहे, माससंवस्सरे ति वोदिति ।

नह तह गोयम ! जाणसु, दुक्के आसन्नमरणं च ॥

जस्स न नज्जइ कालं, न य वेत्ता नेव दियहपरिमाणं ।

नाए वि एत्थि कोइ वि, जगम्पि अजरामरो एत्थ ॥

पावो पमायवसओ, जीवो संसारकज्जमुज्जुत्तो ।

दुक्खेहिं न निव्विओ, सुक्खेहिं न गोयमा ! तिप्पे ॥

जीवेण जाणिउं वि, सज्जयाणि जो इ सएसु देहाणि ।

येवेहिं तओ सयलं, पि तिहुयणं होज्ज पन्निहत्यं ॥

नहदंतमुक्खभमुह—क्खिक्केसजीवेण विप्पमुक्केसु ।

तह वि हविज्ज कुलमे—लमेरुगिरिसन्निभे कूने ॥

हिमवंतमलयमंदर—दीवोदहिधराणिसरिसरासीओ ।

अहियारो आहारो, जीवेणाहारिओ अणंतहुतो ॥

गुरुदुक्खजरकंन—स्स अंसुनिवाएण जं जलं गल्लियं ।

तं अग्ररुतदायणई—समुहमाईसु ए वि होज्जा ॥

आवीयं घण्णीरं, सागरसन्नित्ताउ बहुयरं होज्जा ।

संसारम्मि अणंते, अविलाजोणीए एकाए ॥

सत्ताहविनन्नसुकुहिय—साणं जोणीए देसम्मि ।

किमियत्तणकेवलए—ए जाणि मुक्काणि देहाणि ॥

तेसिं मत्तमपुढवी—ए सिद्धिखेत्तं च पावओ कुरुइं ।

चोइसरज्जुं लोगं, अणंतजामेण विज्जरज्जा ॥

एते य कामजोगे, कालमणंतं इहं सओवभोगे य ।

अप्पुञ्चं वि य मन्नइ, जीवो तह वि य विसयसोक्खं ॥

जह कबुलो तुयमाणो, दुढं मुणेइ सोक्खं ।

मोहाज्ज मणुस्सा, तह कामदुहं सुहं वेति ॥

जाणंति अणुहवंति य, अणुजम्मजरामरणसंजवेदुक्खे ।

न य विसएसु विरज्जं—ति गोयम ! दुग्गइगमणपत्थिए जीवे ॥

सव्वगहाणं पज्जो, महागहो सव्वदोसपायही ।

कामगहो दुग्गहा, जेणजिच्चयं जगं सव्वं ॥

तस्स वसं जे गया पाणी-

जाणंति जह जोगिहि-संपयासव्वमेव धम्मफलं ।

तह वि दढमूलहियए,

पावं काऊण दोगाई जेति ॥

वच्चइ खणेण जीवो, पंतानिलघाउंसिभवोभेहि ।

उज्जमह मा विसीयह, तरनमजोगो इमो दुव्वहो ॥

पंचिदियत्तणं मा-णुमत्तणं आरिए जणे मुकुत्तं ।

साहुसमागमसुणणा, सहहणा भोगपव्वज्जा ॥

मूलभट्टिसिसिउड्य-पाणियसत्थगिगसंजमेहि च ।

देहंतरसंकमणं, करइ जीवो मुहुत्तेण ॥

जावाउसावसेसं, जाव य थोवो वि अस्थि ववमाओ ।

ताव करेज्जएपहियं, मा तप्पिह हा पुणो एत्थ ॥

सुरधणुविज्जुत्तणदि-ट्टनट्टसंकाणुरागसिपिणसमं ।

देहं इति सुविपुत्तसं-मयं भंनवजं जरिउं ॥

इय जाव ए चुक्कमि ए-रिसस्स खणभंगूरस्स देहस्स ।

उगं कट्ठं घोरं, चरसु तवं नत्थि परिवामी ॥

वाससहस्सं पि जई, काऊणं संजमं मुचिउत्तं पि ।

अंते किलिङ्कजावो, न विसुज्जइ कंडरीय व्व ॥ महा०
६ अ० ॥

(१७) ते धम्मा जे धम्मं, चरिउं जिणदेसियं पयत्तेण ।

गिहिपासवंधणाआं, उम्मुक्का सव्वभावेणं ॥ ६० प० ।

धम्मसुपदिशन् भगवानादितीर्थकरो भरततिरस्काराऽऽगतसं-
वेगान् स्वपुत्रानुद्दिश्येदमाह । यदि वा सुरासुरनरोरगातिर-
श्चः समुद्दिश्य प्रोवाच यथा--

संयुज्जह किं न युज्जह,

संवोहं खलु पेच्च दुव्वह ।

एषो हूवणमंनि राइओ,

नो सुज्जजं पुणरवि जीवियं ॥ १ ॥

संयुध्यध्वं यूयं ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणे धर्मे योधं कुरुत । यनः
पुनरेवंभूतोऽवसरौ दुरापः । तथाहि--मानुषं जन्म, तत्रापि
कर्मभूमिः पुनरार्यदेशः, सुकुलोत्पत्तिः, सर्वेन्द्रियपाटवं, श्रवण-
श्रद्धाऽऽदिप्राप्तौ सत्यां स्वसंवित्स्ववष्टम्भेनाह--किं न युध्यध्वमि-
त्यवश्यमेवविधिसामान्यावाप्तौ सत्यां सकर्णेन तुच्छान् भो-
गान् परित्यज्य सद्धर्मवीथो विधेय इति भावः ।

तथाहि-

“निर्वाणाऽऽदिसुखप्रदे नरभवे जेनेन्द्रधर्मान्विते,

लब्धे स्वल्पमचारु कामजसुखं नो सेवितुं युज्यते ।

धैरूयाऽऽदिमहोपलौघनिचिते प्राप्तेऽपि रत्नाकरे,

लातुं स्वल्पमदीप्ति काचशकलं किं चोचितं सांप्रतम्” ॥ १ ॥

अकृतधर्मचरणानां तु प्राणिनां संवोधिः सम्यक्दर्शनज्ञा-
नचारित्राऽवासिलक्षणा प्रेत्य परलोकगतानां, खलुशब्दस्याऽ
वधारणार्थत्वात् सुकुलमेव । तथाहि-विषयप्रमादवज्ञात् स-
कृत धर्माऽऽचरणान् अष्टस्यान्तमपि काष्ठं संसारे पर्यटनम-
भिहितमिति । किं च हुरित्यवधारणे । नैवासतिक्रान्ता रात्रय
६७०

उपनमन्ति पुनर्दौकन्ते । न ह्यतिक्रान्तो यौवनाऽऽदिकाश्चः पुन-
रावर्त्तन्त इति भावः । तथाहि--“ भवकोटिभिरसुखं, मानु-
ष्यं प्राप्य कः प्रमादो मे । न च गनमायुर्भूयः, प्रत्येत्यपि देवरा-
जस्य” ॥ १ ॥ नोनैव संसारे सुलभं सुप्रापं संयमप्रधानं जी-
वितम् । यदि वा--जीवितमायुश्चुटितं सत् तदेव संघातुं न
शक्यत इति वृत्तार्थः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

अथ शतवर्षायुक्तस्य जीवस्थान्यस्यापि धर्मोपदेशं ददाति--

जो वाससयं जीवइ, सुद्धी जोगे य भुंजई ।

तस्स वि सेविउं सेओ, धम्मो य जिणदेसिओ ॥ २२ ॥

यो जीवो वर्षशतं जीवति, प्राणान् धरतीत्यर्थः । व पुनः
सुखी जोगान् भुनक्ति, तस्यापि जीवस्य सेवितुं सदा कर्तुं
धेयो मङ्गलं धर्मो दुर्गतिपनञ्जीवाधारः, जिणदेशितः केव-
ल्लिना मापिनः ॥ २२ ॥

किं पुण सपच्चवाए, जो नरो निच्चदुक्खिओ ।

सुधुरं तेण कायव्वो, धम्मो य जिणदेसिओ ॥ २३ ॥

किं पुनः सप्रत्यपाये संकटे आयुषि काष्ठे वा सति इति
शेषः । यो नरो नित्यदुःखिनः सदा दुःखाऽऽकुलो भवेत् तेन
उत्क्षितजीवेन जिणदेशितो धर्मः सुच्युतरं विशेषतः कर्त्तव्यो
नन्दिषेणपूर्वभवब्राह्मणवादिनि ॥ २२ ॥

नन्दमाणो चरे धम्मं, वरं मे लट्ठतरं भवे ।

अनन्दमाणो वि चरे, मा मे पावतरं भवे ॥ २४ ॥

नन्दमानः सौख्यं लुज्जन् धम्मं जिनोक्तं चरेत्, कुर्यादित्यर्थः,
किंचूतं धर्मम् ? वरं श्रेष्ठं शिवप्रापकत्वात्, कया ज्ञावनया
धर्मं कुर्यादित्याह-मे ममात्र भवे परभवे च लट्ठनरमति-
कल्याणं जवेदिति भावनयेति । अनन्दमानोऽपि सौख्यमलुज्ज-
न् अपि धर्मं कुर्यात्, कया ज्ञावनयेत्याह-मे मम पापतरं मा भवतु
ममानिपापं मा भवतु, एकं तावदहं पापफलं लुनजिम, पुनर्ध-
र्माकरणे मा भवतु मेऽतिपापमिति भावनयेति ॥ २४ ॥

किञ्च-

न वि जाई कुलं वा वि, विज्जा नावि सुसिक्खिया ।

तारइ नरं व नारि वा, सव्वं पुणेहिं वहुई ॥ २५ ॥

नरं पुरुषं, वाग्वाद्वाक्वाऽऽदिभेदभिन्नं, नारी स्त्रियं, वाशब्दा-
त्स्त्रीवं, जातिमानुपत्तः, ब्राह्मणादिका जातिर्वा, कुलं पितृपत्तः
लग्नजोपादिकं कुलं वा, विद्या वा सुकिता वा सद्ग्यस्ता वा,
नापीति नैव तारयति त्रवाधितीरं प्रापयति सर्वं स्वर्गापवर्गा-
ऽऽदिसौख्यं पुण्यैः संविग्रसाधुदानाऽऽदिभिर्वर्त्तते प्राप्यते इत्य-
र्थः । अत्राऽन्यत्राऽपि चकारवकाराऽऽदिशब्दा यथायोगं
पूरणसमुच्चयाऽऽदिकेऽप्ये ज्ञातव्या इति ॥ २५ ॥

पुणेहिं ढीयमाणेहिं, पुरिमागारो वि हायई ।

पुणेहिं वहुमाणेहिं, पुरिसायारो वि वहुई ॥ २६ ॥

पुण्यैरन्नपानवस्त्रपीठफलकौषधाऽऽदिभिः साधुदानाऽऽदिभि-
रुपार्जनशुभ्रफलैः ढीयमानैः कृत्यं गच्छद्भिः पुरुषकारः पुरुषा-
न्निमानः, अपिशब्दादन्यदपि यशःकीर्त्तिस्फीतिलक्ष्म्यादिकं
हीयते, शनैः क्षयं यातीत्यर्थः, पुण्यैर्वर्द्धमानैः पुरुषकारोऽपि
वर्द्धते ॥ २६ ॥

पुप्फाई खलु आउसो ! किवाइं करिणिज्जाईं पीडकराईं

वसकराईं धसकराईं जमकराईं कित्तिकराईं, नो खलु आउ-
सो ! एवं चित्तियव्वं-एसंति खलु वहवे समया आवलिया
खणा आणापाणु थोवा लवा मुहुत्ता दिवसा अहोरत्ता
पक्खा मासा उज्ज अयणा भवच्चरा जुग्गा वाससया वा-
ससहस्सा वाससयसहस्सा वासकोढीओ वासकोमाको-
नीओ जत्थ णं अम्हे वहुं सीद्धाईं वयाईं गुणाईं वेरमाणाईं
पक्खखाणाईं पोसहोपवासाईं पडिबज्जिस्सामो पड्विस्सामो
करिस्सामो, तो किमत्थं आउसो ! नो एवं चित्तेयव्वं
जवइ अंतरायवहुत्ते खलु अयं जीविण, इमे वहवे वाइय-
पित्तियसिंभियसिंखवाइया विविहा रोगायंका फुसंति जी-
वियं ॥

" पुत्राई " इत्यादि गद्यम् । खलु निश्चये, हे आयुष्मन् ! पु-
ण्यानि शुभप्रकृतिरूपाणि कृत्यानि कार्याणि करणीयानि क-
र्तुं योग्यानि (पीतिकाणि चि) मित्राऽऽदिना सह स्नेहो-
त्पादकाऽऽनि, वर्णकाराणि एकदिग्ग्यापिसाधुवादकराणीत्यर्थः ।
धनकराणि सद्गुणसमृद्धिकराणि, कीर्तिकराणि सर्वदिग्ग्या-
पिसाधुवादकराणीत्यर्थः, नैव च खलु एवार्थत्वात्, हे आयुष्मन् !
एवं त्रयमाणं चिन्तितव्यं मनसा विकल्पनायम् (एतत्तीति)
एष्यन्ति, आगमिष्यन्ति, खलु निश्चये, वहवः समयः वहवे
ज्येष्ठेऽपि योज्यम् । तं । यत्र समयावतिकाऽऽदौ, णं
वाक्यालङ्कारे (अम्हे चि) वयं वहुनि प्रभूतानि, शीलानि
समाधानानि, व्रतानि महाम्रतानि (गुणाईं ति) गुणान्
विनयाऽऽदीन् । अत्र " गुणाद्याः क्लीबे वा " ॥ ८ । १ । ३४ ॥
इति क्लीबत्वम् । (वेरमाणाईं ति) असंयमाऽऽदिभ्यो निवर्तनानि
प्रत्याख्यानानि, नमस्काराऽऽहितपौरुष्यादीनि, पौषधः पर्वदिन-
मष्टम्यादि, तत्रोपवासा अभिचार्यकरणानि पौषधोपवासास्ता-
न् प्रतिपत्स्यामहे आचार्याऽऽदिष्वेऽङ्गीकरीष्यामः (पट्ट-
विस्सामो चि) प्रस्थापयिष्यामः अङ्गीकरणान्तरं प्रथमत-
या कर्तुमारुह्यामः, करिष्याम इति साक्षात्कारेण सततं नि-
ष्पादयिष्यामः । (त चि) तावदादौ किमर्थं नैव चिन्तयितव्य-
म् । हे आयुष्मन् ! त्वं शृणु, यतो भवति, अन्तरायवहुत्वं वि-
घ्नप्रचुरमिदं, खलु निश्चये, जीवितमायुर्जीवानां, तथा इमे प्रत्यक्षा
वहव वातिका वानरोगोद्धवाः, पैत्तिकाः पित्तरोगजाः (सिं-
भिण चि) श्लेष्मभवाः सान्निपातिकाः सन्निपातजन्याः विवि-
धा अनेकप्रकाराः रोगा व्याधयस्ते च ते आतङ्काश्च कृच्छ्र-
जीवितकारिण इति रोगातङ्का जीवितं स्पृशन्तीति ॥

अथ किं सर्वे मनुजा एवंविधा भवन्ति, नेत्रि दर्शयति इत्याह-

आसित खलु आउसो ! पुंवि मणुया ववगययोगायं-
का बहुवाससयसहस्सजीविणो । तं जहा-जुयद्वधम्मिया
अरिहंता वा चक्कवट्ठी वा वददेवा वा वासुदेवा वा चा-
रणा विज्जाहरा; ते णं मणुया अईव सोमचारुत्वा जो-
गुत्तमा जोगद्वक्खणधरा सुजायसव्वंगसुंदरंगा रत्तुप्पद्वपज-
मकरचरणकोमद्वंगुदितत्ता नगनगरमगरसागरचक्कवरद्व-
क्खणं कियत्तत्ता सुपइणियकुम्भचारुचण्णा आणुपुंवि
सुजायपीवरंगुद्विया उन्नयत्तणुत्तवनिष्कनहा संठियसुसि-

लिङ्गगुंफा एणीकुरुवदावत्तवट्ठाणुपुव्वजंघा समुग्ग-
निमग्गगृहजाणु गयसुंमादंमसुजायसन्निजोरु वरवारणम-
त्तल्लविक्रमविद्यासगई सुजायवरतुरयगुज्जदेमा आइएण-
हय व्व निरुद्वेवा पमुज्जवरतुरयसीहअइरेगवट्ठियकमी
साहय सोणंदमुसलदप्पणनिवारियवरकणगच्छरुसरिमवर-
वइरवलियमज्जा, गंगावत्तप्पयाहिणावत्ततरंगजंगुररवि-
किरणवोहियकोसायपजमंगजीरविमयनाभी उज्जुयसम-
सहियमुजायजत्तणुकसिणनिष्कआइज्जद्वरुहसुकुमालमज-
यरमणिज्जरोमराई ऊसविहगसुजायपीणकुच्छी ऊमोयरा
पम्हवियमनाजी मंगयपासा सन्नयपासा सुंदरपासा सुजा-
यपासा मियमाईयपीणरईयपासा. अकंरुयकणगसुयगनि-
म्मलसुजायनिरुवहयदेहधारी पसत्थवत्तीसद्वक्खणधरा क-
णगसिलायद्वुज्जलपसत्थसमतला उवाचियवित्थिन्नपिहुल-
वच्छा सिरिवच्छं कियवच्छा पुरवरफलिद्वट्ठियद्वया चू-
यंगीसरविज्जजोगआयाणफाद्विहउच्छद्वदीहवाहू जुगसंनिभ-
पीणरइयपीवरपजट्टमंठियउवचिय (धण) थिगसुवट्टमुसि-
द्विद्वपव्वसंधी रत्तुप्पत्तोचियमउयमंसल्लसुजायद्वक्खणप-
सत्थअच्छिदजालपाणी पीवरवट्ठियसुजायकोमद्ववरंगुद्विपा
तंवत्तद्विणसुइरुइरनिष्कनखा चंदपाणिद्वेहा मूरपाणिद्वेहा
संखपाणिद्वेहा चक्कपाणिद्वेहा सांठियपाणिद्वेहा ससि १-
रविइसंखइचक्कसोत्थिणविज्जत्तसुविरइयपाणिद्वेहा व-
रमहिसवराहसीहसहूलजसज्जनागवरविज्जद्वन्नयमउयक्खं-
धा चउरंगुलसुप्पमाणकंउवरसरिसगीवा अवट्ठियसुवि-
भत्तचित्तमंसुमंसद्वमंठियपमत्थमद्वद्विज्जद्वहणुया उपचि-
यसिलप्पवात्तविक्कद्वसंनिजाधरुद्धा पंरुमसिसगल्लविम-
लसंखगोखीरकुंदद्वगयमुणाद्विपाधवलदंतसेही, अखं-
रदंता, अफफोमियदंता, अविरलदंता, सुनिष्चिदंता,
सुजायदंता, एगदंतसेही विव अणेगदंता, हुयवहानिष्कंतधो-
यतत्तवणिज्जत्तत्तत्तालुजीहा सारद्वनवधणियमहुरंगभी-
रकुंचनिग्गोसदुंदुहिसरा गरुत्ताययउज्जुतुंगनासा अवदारिय-
पुंदरीयनयणा कोकामियधवत्तपुंररीपत्तलच्छी, आनामिय-
चागरुइत्ताकिन्हचिहुरराइसुसंठियमंगयआययसुजायभमुहा अ-
लीणपमाणजुत्तसवणा, सुसवणा, पीणमंसद्वकपोद्वदेस-
भागा, अइरुगयसमग्गमुच्छचंदप्पसंठियनिकाला, उरु-
वइपमिपुन्नसोम्मवयणा, छत्तागारुत्तमंगदेसा, घणानिचिय-
सुच्छलक्खणुन्नयक्कागारनिभनिरुवमपिणियगसिरा, हुय-
वहानिष्कंतधोयतत्तवणिज्जकेसंतकेसजूमी, सामाद्वियचूरु-
घणानिचियओमियमिउविसयसुहुमद्वक्खणपसत्थमुगंधिसुंदर-
भुयमोयगजिगनीद्वक्खलपहड्डभमरणनिउरंवचूण नि-
चियकुंचियपयाहिणावत्तमुक्कसिरया द्वक्खणवज्जगुणो-

ध्वेया, माणुस्माणपमाणपमिपुन्नसुजायसव्वंगसुंदरंगा, स-
सिमोस्माणारकंतपियदंमणा, मन्नात्रसिगारचारुत्वा, पा-
साईया, दरसाणिज्जा, अजिरुत्वा, पकिरुत्वा, ते णं मणु-
या ओहस्सरा मेहस्सरा हंसस्सरा कौचस्सरा नंदिस्सरा
नंदियोसा सीहस्सरा सीहयोसा, मंजुस्सरा मंजुयोसा सु-
स्सरा सुस्सरयोसा आणुत्तोमवाउवंगा कंकगहणी क-
वोयपरिणामा, सउणीपमपिउंतरोरुपरिणया, पउमुप्प-
हसुगंधसरिमनीसासमुभिवयणा छवीनिरायंका, उत्तम-
पसत्थअस्सेसनिरुवमतणू, जह्ममहकलंकसेयरयदोमवाजि-
यसरीरा, निरुवत्तेना, ठाया उज्जोविगंगंगा, वज्जरिस-
हनारायसंधयणा, समचउरंसंठाणसंठिया, क्खणुसह-
स्साई, उट्ठं उच्चत्तेणं पसत्ता, ते णं मणुया दोएहउप्पएण-
गपिट्टिकरंडगमया पएणत्ता, समणाउसो ! ते णं मणु-
या पगइन्हया पगउविणीया पगउज्जवसंता पगइपयणु-
कोहमाणमायत्तोभा मिउमइवसंपन्ना अट्ठीणा जइया वि-
णीया अप्पिउत्ता असंनिहिंसंचया अवेना अमिमसिकि-
मिवाणिज्जविज्जिया, विमिपंतरनिवासिणो, इच्छियकाम-
कामिणो, गेहाकारुत्तखकयनिज्जया, पुढवीपुप्फफलाहारा ते
णं मणुयगणा पसत्ता, आसीय समणाउसो ! पुट्ठि मणुयाणं
ठविइ संघयणे पणत्ते । तं जहा-वज्जरिसहनारायसंधय-
णे ? रिसहनारायसंधयणे २ नारायसंधयणे ३ अदनारा-
यसंधयणे ४ कील्लियासंधयणे ५ छवउसंधयणे ६ संपड
खलु आउसो ! मणुयाणं ठेवडे संघयणे वट्ठ, आसिय
आउसो ! पुट्ठि मणुयाणं ठविइ संठाणा पएणत्ता, तं
जहा-समचउरंसं निगोहे साए वामणे खुउने वामणे
हुंहे संपड खलु आउसो ! मणुयाणं हुंहे संठाणे वट्ठ ।

(१८) अयोपदेशं ददातीत्याह-

संघयणं संठाणं, लच्चत्तं आउयं च मणुयाणं ।

अणुसमयं परिहायइ, ओसाप्पणिकालदोसेणं ॥ १ ॥

संहननं संस्थानं शरीराऽऽदेखत्त्वमुच्छ्रयमानमायुश्च मनुजानां,
चकारादन्येषां च अनुसमयं समयं समयं प्रति परिहीयते अव-
सर्णिणीकालदोयेणेति ॥ १ ॥

कोहमयमाणत्तोभा, ओसन्नं वट्ठए य मणुयाणं ।

कूटतुन्नकूमणा, तेऽणुमाणेण सव्वं ति ॥ २ ॥

क्रोधमानमायात्तोभाइच (ओसन्नं) प्रवादेण वर्द्धन्ते
पूर्वमनुष्यापेक्षया विशेषतो वर्द्धयन्ति, मनुष्याणां कूटतुलानि
कूटतोलनाऽऽद्युपकरणानि कूटमानानि कूटकुम्भप्रस्थादिमानानि
च वर्द्धयन्ति, तेन कूटतुलाऽऽदिनाऽनुमानेनानुसारेण (सव्वं ति)
कयाणकवाणिज्याऽऽदिकं कूटं वर्द्धते इति ॥ २ ॥

विसमा अज्ज तुलाओ, विसमाणि य जणवपसु माणाणि ।

विसमा रायकुलाई, जेण उ विसमाई वासाई ॥ ३ ॥

विषमा अप्पेणायान्प्रहणायान्याश्च ' अद्य दुःपमा काले

तुला तथा जनपदेषु मगधाऽऽदिदेशेषु मानानि कुरुवसे-
तिकाऽऽदिप्रमाणानि विषमाणि असमानि जातानि, चशब्दाद-
नेकप्रकारवञ्चनानि । तथा-विषमाणि अनेकान्यायकारकाणि
राजकुलानि वर्चन्तेऽद्य तेन कारणेन तुलादोष्यर्थः । वर्षाण्यपि
संवत्सराण्यपि विषमाणि दुःखरूपाणि जातानीति ॥ ३ ॥

विसमेसु य वासेसु, हुंति असाराई ओसहिबल्लाई ।

ओसहिउव्वल्लेण य, आऊ परिहायइ नराणं ॥ ४ ॥

विषमेषु वर्षेषु सत्सु भवन्तीति असाराणि सारवर्जितानि
औपधिवलानि गोधूमाऽऽदिबीर्याणि औपधिउर्ध्वलत्वेन नराणा-
मन्येषामपि आर्युज्जीवितं परिहीयते क्लियते इति ॥ ४ ॥

एवं परिहायमाणे, छोए चंडु व्व कालपक्खमि ।

जे धम्मिया मणुस्सा, सुजीवियं जीवियं तेसिं ॥ ५ ॥

एवमुक्तप्रकारेण परिहायमाने लोके कृष्णपक्के खन्धवद्
ये धार्मिका धर्म्मयुक्ता मनुष्यास्तेषां जीविनं जीवितकालः
सुजीवितं सुष्ठु जीवितं जातव्यमिति ॥ ५ ॥ तं ० ।

एवं निस्सारे मा-णुसत्तेण जीविए अ विहदंति ।

न करेह चरणधम्मं, पच्छा पच्छाणुत्तपिह हा ॥ ६ ॥

एवम उक्तप्रकारेण निस्सारे असारे मानुषत्वे मनुजत्वे, तथा
जीविते आयुषि रत्नकोटिकोटिजिरपि अप्राप्ये अधिपतति
समये समये क्वं गच्छतीत्यर्थः, न कुरुत यूयं चरणधर्म्मं
ज्ञानदर्शनपूर्वकं देशसर्वचारित्रं हा इति महत्त्वे, पश्चादायु-
क्षयानन्तरम आयुःकृत्यचरमकृणे वा पश्चात्तापं कायवाक्मनो-
जिर्महात्वेदं करिष्यथ, नरकस्थशशिराजवदिति ॥ ६ ॥

प्रव्याः प्रनयन्ति कथं वयं नारमस्वरूपं जानीमः, इत्युक्ते

गुरुगाह-

घुट्ठमि सयं मोहे, जिणीहुं वरथम्मतिथयमगस्स ।

अत्ताणं च न याणह, इह जाए कम्मचूमीए ॥ ७ ॥

धर्म्मस्य जिनोक्तरूपस्य, तीर्थं पवित्रकरणस्थानकं, तस्य मार्गो
ज्ञानदर्शनचारित्ररूपः, चरथास्त्वौ धर्म्मः तीर्थमार्गश्च संघः, त-
था तस्मिन् प्राकृतत्वादिभक्तिपरिणामः । जिनैः रागाऽऽदिजेतुभिः
स्वयमात्मना " घुट्ठमीति " कथिते निरूपिते सति आत्मानं न
यूयं जानीत, क संत ? मोहे सति तीव्रमिथ्यात्वमिश्रमोहनीयक-
मोदये सतीत्यर्थः । इह कम्मचूमी जाता अपि, अपेक्षममानत्वा-
दिति । अस्या अयोऽन्योऽपि सदगुरुप्रसादात्कार्य इति ॥ ७ ॥ तं ० ।

एवं खु जरामरणं, पक्खिउव्व वगुरं च मियजूहं ॥

नयणं पिच्छह मिच्छं, संमूढा मोहजाहेणं ॥ ८ ॥

पतञ्जरामरणं, खु निश्चये, जीवसृगयूयं परिक्रपति परिवेष्टयति,
च इवायं, यथा वागुरा सृगयूयं परिक्रपति, न च पश्यत यूयं
प्राप्तं जरामरणं मोहजाहेन संमूढा मोहं गताः श्रीगौतमप्रति-
बोधितदेवशर्म्मद्विजवदिति ॥ ८ ॥ तं ० ।

अयोपदेशान्तरं ददातीत्याह-

जड्ढाणं वड्ढाणं, निव्विन्नाणं च निव्विसेसाणं ।

संसारसूयराणं, कहियं पि निरत्थयं होइ ॥ ९ ॥

जडानां द्रव्यजावस्मूर्त्तानां, वड्डानां केषाञ्चिन्मउपारापतसह-
शानां वृक्षानां निर्विज्ञानां विशिष्टज्ञानरहितानां निर्विशेषाणाम-
पवादोसर्गव्येष्टेतराऽऽदिविशेषरहितानां संसारशूकराणामेवंवि-

धानां गृहस्थानां साध्वाभासानामपि कथितमपि उक्तं वक्ष्य-
माणं निरर्थकं भवति, ब्रह्मक्षोदायिनृपमारकाऽऽदिवत् ॥ ए ॥

किं पुत्तोहं पिपाहि य, अत्थेण वि पिहिण्ण बहुएणं ।

जो मरणदेसकात्ते, न होइ आलं वणं किंचि ॥ १० ॥

पुत्रैरङ्गजैः किं न किञ्चित्, पितृभिर्वा किमर्थेनापि पिपिकतेन
मीलितेन बहुकेन प्रभूतेन किं नन्दमम्मणादिनेव योऽङ्गाऽऽदि-
कत्वापः मरणदेशकाले मरणप्रस्तावे न भवति आलम्बनमाधा-
ररूपं किञ्चिदिति ॥ १० ॥

पुत्ता चयंति मित्ता, चयंति भज्जा विणंऽमयं चयइ ।

तं मरणदेसकात्ते, न चयइ सुविअज्जिओ धम्मो ॥ ११ ॥

मातापितरं पुत्रास्त्यजन्ति, मित्रं मित्रास्त्यजन्ति, सहजमित्र-
पूर्वमित्रवत्, भार्याऽपि इमं प्रत्यक्- जीवन्तमित्यर्थः, मृतं वा
स्वकान्तं त्यजति । यद्वा भार्या, नमिति वाक्यालङ्कारे, आर्य-
त्वादकारविश्लेषे, (अमयमिति) अमृतं जीवन्तं त्यजति, जी-
वन्तमेव स्वकान्तं मुक्त्वाऽन्यत्पुरुषान्तरं जर्तुत्वेन प्रतिपद्यते, व-
नमाद्यावत् । अस्मिन् प्रस्तावे ते पुत्राऽऽदयः त्यजन्ति (तमिति)
तस्मिन् प्रस्तावे मरणदेशकाले च न त्यजति (सुइ त्ति) जिना-
ऽऽज्ञापूर्वकदृढभावेन (वि त्ति) विशेषेण निरन्तरकरणेनाजितः
धर्मः क्षुत्तचारित्र्यरूप इति ॥ ११ ॥

अथ गाथाचतुष्टयेन धर्ममाहात्म्यं वर्णयतीत्याह-

धम्मो ताणं धम्मो, सरणं धम्मो गई पइटा य ।

धम्मणेण सुचरिण य, गम्मइ अजरामरं ठाणं ॥ १२ ॥

धर्मः सम्यग्ज्ञानदर्शनचरणाऽऽत्मकः प्राणमनर्थप्रतिहनन-
मर्थसंपादनं च तत्केतत्वात्, धर्मः शरणं, रागाऽऽदिजयजीरुक्-
जनपरिरक्षणं, धर्मो गम्यते, दुःस्थितैः सुस्थितार्थमाश्रीयत इ-
ति गतिः धर्मः प्रतिष्ठानं संसारगर्तापतत्प्राणिवर्गस्याऽऽधारः,
धर्मेण सुचरितेन सुप्रासेवितेन, चशब्दादनुमोदनेन, साहा-
यदानाऽऽदिना गम्यते, अवश्यं प्राप्यते, अजरामरं स्थानं मो-
क्षलक्षणमित्यर्थः, देवकुमारवत् ॥ १२ ॥

पीइकरो वन्नकरो, भासकरो जसकरो रइकरो य ।

अजयकरो निवुइकरो, परत्त वी अज्जिओ धम्मो ॥ १३ ॥

प्रीतिकरः परमप्रीत्युत्पादकः, वर्णकर एकदिग्व्यापी की-
र्तिकरः, यद्वा वपुषि गौरवत्वाऽऽदिवर्णकरः । यद्वा क्षुराऽऽत्मक-
ज्ञानकरः, जास्करः कान्तिकरः, यद्वा भाषाकरः वचनपटुत्व-
माधुर्याऽऽदिगुणकर इत्यर्थः । यशःकरः सर्वदिग्व्यापिकीर्तिक-
रः, चशब्दात् श्लाघाशब्दकरः, तत्र श्लाघा तत्स्थान एव सा-
धुवादः । अजयकरो निर्भयकरः । निर्वृतिकरः सर्वकर्म-
क्षयभावकरः । (परत्त वि अज्जिओ त्ति) परत्र द्वितीये
जीवानां परलोके च्छितीय इत्यर्थः धर्मः ॥ १३ ॥

अमरवरेसु अणोवम-रूवं भोगोवभोगरिच्छी य ।

विज्जाण नाणमेव य, दब्बइ मुकएण धम्मणे ॥ १४ ॥

अमरवरेषु महामहर्षिकदेवेषु अनुपमरूपं भोगोपभोगदृढ-
द्वयं विज्ञानं ज्ञातमेव च दृश्यते, सुकृतेन धर्मेण प्रदेशीराजमे-
वकुमारवन्धानगाराऽऽनन्दादिनेव । तत्र जोगाः गन्धरस्पर्शाः,
उपभोगाः शब्दरूपविषयाः, यद्वा-सकृद्भोगा उपभोगाः, ते
चाक्षपानानुज्ञेपनाऽऽदिरूपाः, ऋक्यो देवदेव्याद्विपरिवारच्युताः,

विज्ञानमनेकप्रकाररूपाऽऽदिकरणं, ज्ञानं मतिश्रुतावधिरूपम् ।
यद्वा-देवेषु रूपाऽऽदयः प्राप्यन्ते, इह च (विज्जाण त्ति) केवलज्ञानं
(नाणं त्ति) ज्ञानचतुष्कं त्रिकं द्विकं चेति ॥ १४ ॥

देविंदकवट्टि-त्ताणै रज्जाइ इच्छिया जोगा ।

एयाइ धम्मट्ठाजो, फळाइ जं चावि निव्वाणं ॥ १५ ॥

देवेन्द्रचक्रवर्तित्वानि राज्यानि गजाश्वरथपदातिभागडागा-
रकोष्ठागारवप्रलक्षणाणि, यद्वा-स्वाम्यमात्य २ जनपद ३ दुर्ग
४ वन ५ शस्त्र ६ मित्राणि ७, ईप्सिता जोगाः । एतानि धर्म-
लाभात् फलानि भवन्ति, यच्चापि निर्वाणमिति ॥ १५ ॥ तं ० ।

तथा च महानिशीथे-

धम्मे य णमिडे पिए कंते परमत्थसुद्धी सयणजण-
मित्तवंधूपरिवग्गो धम्मे य णं दिट्ठिकरे धम्मे य णं पुट्ठिकरे
धम्मे य णं वट्ठकरे धम्मे य णं उट्ठाहगरे धम्मे य णं
निम्मज्जसकित्तिपसाहगे धम्मे य णं माहप्पजणगे धम्मे य
णं सुहु सोक्खपरंपरादायगे, से य णं सेवणिज्जे, से य
णं आराहणिज्जे, मे य णं पोसणिज्जे, से य णं पालणिज्जे,
से य णं कारणिज्जे, से य णं चरणिज्जे, से य णं अणुट्ठिज्जे, से
य णं उवइसणिज्जे, से य णं कहणिज्जे, से य णं जणणिज्जे, से
य णं पम्पवणिज्जे, से य णं कारवणिज्जे, से य णं धुवे
सासए अक्खए अचए सयलसोक्खनिही धम्मे, से य णं
अद्वज्जणिज्जे से य णं अउद्वज्जवीरिए पुरिससतपरकमे
संजुए पवरवरे इट्ठे पिए कंते दइए सयलसोक्खदात्तिह-
संतावुदेवगअयसदुक्खल्लंजजरा मरणाइअसेसजयनिन्नासगे
अणससरिसहाए तेलोक्केक्कसामिसात्ते, ता अलं सुद्धी
सयणजणमित्तवंधुगणधणधम्मसुवन्नहिरमुरयणोहनिही को-
ससंवयाइसक्काविविज्जुत्तयाऽऽनोवचंचत्ताए सुमुण्णिदजा-
त्तपरिसाए खणदिट्ठणहभंगुराए अधुवाए अनासयाए सं-
सारवुट्ठिकारगाए निरयावयारहेउचूयाए सुगइमगाविग्घ-
दायगाए अणंतदुक्खपयायगाए रिच्छीए सुदुद्धहा हुवे ला-
जा धम्मस्स साहणी सम्मइंसणनाणचरित्ताराहिणी नि-
रुवयाइसामग्गी अणवरयमहन्निसाणसमएहि णं खंडखंर-
हिं तु परिसइइ, आदह्ठघोरनिडुरा अचंरा जरासणिस-
णवायसंचुसिए सहजजरंजणे इव अकिंचिकरे भवइ,
उदिहाणुदियेणे इमे तणुकिं सदायदलगपरिसंठियं जलवि-
ट्ठमिवाकंते निमिसब्धंतरेण वल्लिं कुंढइजीविए अविदत्तपर-
द्वोगपत्ययणाणं तु निप्फट्ठे चैव मणुजजम्मे तो भो ए ख-
मे तणुतणुयतरे वि ईसिं पियमाए, जओ णं एत्थ खल्ल स-
व्वकात्तमेव समसत्तुमित्तभावेहिं जवियव्वं, अप्पमत्तेहिं च पं-
चमहव्वयं धारेयव्वं । तं जहा-कसिणपाणाइवायविरती,
अणद्वीयजासित्तं, दंतसोहणमित्तस्स वि अदिन्नस्स व-
ज्जणं मणोवयकायजोगेहिं तु अखंडियअविराहियणवगु-

त्तिपरिवेदियस्म णं परमपावित्तस्स सच्चकादमेव दृच्छयं-
जचेरस्स धारणं वत्थपत्तसंजोवयरणेमुं पि णिम्मपनया
असणपाण्डिणं नु चउच्चिद्वेणेव गइजोयणचाओ उग्गमु-
प्यायणेसणाईसु णं विमुच्छरिम्मग्गद्वं संजोयणाइयंचदो-
सविरहिणं परमिणं काले भिन्ने पंचममिति विमोहणं
तिगुत्तिगुत्तिया इरियासमिडमाईओ जावणाओ अणस-
णाइतवोवहाणुट्ठाणं मामाइजिक्खूपनिमाओ विवित्ते द-
व्वाइअभिगहे, अहो णं जूमीसयणे केमदोए निष्पटि-
कम्पसरिया सच्चकादमेव गुरुनिभोगकरणं सुप्पिवासाइ-
परीमहाद्वियासणं दिव्वाइउवमग्गाविजयन्नप्पावत्तवि-
त्तिया, किं वहुणा अचंतउव्वहे भो वडियव्वे अवीसमंतोहिं
चेव मिरिमहापुरिमल्लूहो अट्टारसमीलंगसदस्मजारे त-
रियव्वे य भो बाहादि मदाद्विममुदे अविताईहिं व णं
ओ जत्थिलयव्वे गिरासाए बालुयाकवलोपरि सक्केयवं च
जो णिसियमुत्तिकव्वाइरुणकरवाअधाराए पाणचायणं भो
मुदुयव्वज्जाअवलीजरियव्वे णं जो मुदुपवणकोच्छलगे
गमियव्वं च णं भो गंगापवाहपडिमाएणं तांक्षेयव्वं भो
माहसनुत्ताए मंदरगिरिं जेयव्वे य णं भो एगागिण्हिं चेव
धीरताए सुदुज्जए चाउरंगे वझे विंधेयव्वं भो भो परोप्पर-
विवरीयजमंतअट्टचकोवरिं वामच्छिजिउडी उअ्विया गंधेय-
व्वा णं जो सयन्नतिहुयगविजयाणि णिम्मलजसकिचीज-
यपकागा, ता भो जो जणा!-

“एयाओ धम्माणु-ट्ठाणाउ सुदुकरं एत्थि किंचि यन्तंति ।
वुज्जंति नामजारा, ते चिय वुज्जंति वीसमंतोहिं ॥
मीअजरो अइगुरुओ, जावजीवमाविस्सामो ।
ता उज्जिज्जण पेम्मं, घरमारं पुत्तदव्वेण ॥
माईयं पीमंगा, अविताई पयरहन्वुत्तयं धम्मं ।
णो धम्मस्स जनुक्का-उक्कंचण वंचणा य ववहारो ॥
निच्छम्पो भो धम्मो, मायादीसद्वरहिओ य ।
जूपसु जंगमंतं, तेसु वि पंचिद्वियत्तमुक्कोमं ॥
तेसु वि चिय माणुसत्तं, मणुयत्ते आरिप् देसे ।
देमे कुलं पहाणं, दुझे पहाणेइ जाइमुक्कासा ॥
तीए रूवममुदे, रूवे य वझे पहाणवरं ।
होइ वझे वि य जीवं, जीए य पहाणयं तु विन्नाणं ॥
विन्नाणे सम्पत्तं, सम्पत्ते सीलसंपत्ती ।
सीले खाइयभावो, खाइयभावे य केवद्वं नाणं ॥
केवलिए पन्थिउन्ने, पत्ते अयरामरो मोक्खो ।
ण य संसारम्म सुहं, जाइजरामरणदुक्खमहिस्स ।
जीवस्म अत्थि जम्हा, तम्हा मोक्खोववाए उ ॥
आदिंभिज्जण सुइरं, अणंतहुत्तां हू जोणिलक्खेसु ।

तस्साहणमामगी, पत्ता भो भो वहु इहिं ॥
तो एत्थ जं ण पत्तं, तदत्थ भो उज्जमं कुणह तुरियं ।
विबुद्धजाणिंदियमिणं, उज्जह संसारअणुबंधं ॥
दाहिउं भो धम्मसुइं, अणेगजवकोद्विअक्खेसु ।
विउल्लं जइ णाणुच्छह, सम्मं ता एवरि दुक्खहं होही ॥
महा० २ सू० ।

तथा च पञ्चसूत्रे-

जायाए धम्मगुणपक्खित्तिसद्धाए जाविज्जा एएसि स-
रूवं पयइमुंदरत्तं अण्णामित्तं परावयारित्तं परमत्थहेउत्तं,
तहा दुग्गुवरत्तं जंगे दारुणत्तं महामोहजणगतं जूओ दु-
ल्लत्तं ति, एवं जहानत्ताए उच्चियविहाणेणं अचंतभा-
वसारं पडिवज्जिज्जा । तं जहा-धूअग्गपाणाइवायविरमणं,
धूलगमुमावायविरमणं, धूलगअदत्तादाणविरमणं, धूल-
गमेहुणविरमणं, धूलगपरिग्गहविरमणमिच्छाइ पक्खि-
ज्जिज्जण पाअणे जइज्जा मयाणागाहगे सिआ सयाणा-
भावगे मिआ मयाणापरत्तं मिआ आणा हि मोह-
विमपरमंतो जलं रोसाइजलणस्स कम्मवाहितिमिच्छा-
सत्थं कप्पपायवो सिवफत्तस्म वज्जिज्जा अधम्ममित्तजो-
गं विनिज्जाडभित्तवपाविए गुणे अण्णाइजवन्गए अ अ-
गुणे उदग्गमहकारित्तं अधम्ममित्तानं उभयलोणगरहि-
अत्तं अमुद्वजोगपरंपरं च, परिहरिज्जा सम्मं लोगविरुद्धे
करुणापरे जलाणं न खिमाविज्जा धम्मं संकिलेसो खु एसा
पग्गवोद्विवीअमवोद्विअमपणो ति, एवमातोएज्जा न
खज्जु इत्तो परो अणत्तो अंधत्तमेयं संसारानुधीए ज-
णगमणिट्ठावायाणं अउदारुणं सत्त्वेणं अमुदाणुबंधमच्चत्थं
सेविज्ज धम्ममित्ते विट्ठाणेणं अंधो विवाणुकट्टए वाहिण
विव विज्जे दरिद्रे विव ईसरे जीओ विव महानायगे नइओ
मुंदरपत्तंति बहुमाणजुत्ते मिआ आणाकंली आगापनि-
च्छगे आणाअविराहगे आणानिष्पायगे ति, पक्खिअध-
म्मगुणारिहं च वडिज्जा गिहिममुच्चिएसु गिहिसमायारे-
सु परिसुच्चाणुट्ठाणे परिसुच्छमणिरिए परिसुद्धवइकिरिए
परिसुच्छकायकिरिए वज्जिज्जा अणेगोववायकारणं गर-
हिणज्जं बहुकिलेसं आयइविराहं समारंजं, न चिं-
तिज्जा परपीकं, न जाविज्जा दीणयं, न गच्छिज्जा हरि-
सं, न सेविज्जा वितहाजिनिवेमं, उच्चिअमणपवत्तगे सि-
आ, न जाविज्जा अलियं, न फहमं न पेसुअं ना-
निवद्धं, हिअमिअजासगे सिआ, एवं न हिंसिज्जा जूआ-
णि, न गिण्हिज्ज अदत्तं, न निरिक्खिज्ज परदारं, न कु-
ज्जा अणत्त्यदं, सुदुकायजांगे सिआ, तहा लाहो-
चिअदाणं लाहोचिअभागे लाहोचिअपरिवारे दाहाचि-

अनिहिकरं सिआ असंतावगे परिवारस्स गुणकरे ज-
हासत्ति अणुक्कापरे निम्ममे जावेणं, एवं खु तप्पालणे
वि धम्मो जह अन्नपालणे त्ति । सव्वे जीवा पुढो पुढो मम-
त्तं बंधकारणं, तहा तेसु तेसु समायारेसु सइसमन्नागए
सिआ अमुगोऽहं अमुगकुले अमुगसिस्से अमुगधम्मट्ठाण-
डिण न मे तव्विराहणा न मे तदारंजो बुद्धी ममंअस्स ए-
अमित्थ सारं एयमायनूयं एअं हिअं असारमत्तं सव्वं वि-
सेसओ अविहिगहणेणं एवमाह तिलोगबंधू परमकारुणि-
गे सम्मं संबुद्धे जगवं अरहंते त्ति, एवं समालोचिअ त-
दविरुद्धेसु समायारेसु सम्मं वट्टिज्जा जावमंगलमेअं त-
न्निप्फत्तीए तहा जागेरेज्ज धम्मजागरिआए, को मम का-
लो किमेअस्स उचिअं, असारा विसया नियमगामिणो
विरसावसाणा, जीसणो मच्चू सव्वानावकारी अवि-
न्नायागमणो अणिवारणिज्जो पुणो पुणोऽणुवंशी,
धम्मो एअस्स ओमहं एगंतविसुद्धो महापुरिससेविओ
सव्वहिअकारी निरइआरो परमाणंदहेऊ, नमो इमस्स
धम्मस्स, नमो एअधम्मप्पगासगाणं, नमो एअधम्मपाट-
गाणं, नमो एअधम्मपरुवगाणं, नमो एअधम्मपवज्जगाणं,
इच्छामि अहमिणं धम्मं पडिबज्जित्तए सम्मं मणवयणका-
यजोगेहिं, होउ ममेअं कट्ठाणं परमकट्ठाणणं जिणान्म-
णुजावओ, सुप्पणिहाणमेवं चित्तिज्जा पुणो पुणो एअधम्म-
जुत्ताणमववायकारी सिआ, पहाणं मोहच्छेअणमेअं, एवं वि-
सुज्जमाणे भावणाए कम्मापगमेणं उवेइ एअयस्स जुगयं,
तहा संसारविरत्ते संविग्गो जवइ, अममे अपरोवतावी वि-
सुद्धे विसुद्धमाणभावे त्ति ।

जातायां धर्मगुणप्रतिपत्तिश्रद्धायां जावतस्तथाविधकर्मक-
योपशमेन भावयेदेतेषां स्वरूपं धर्मगुणानाम् । प्रकृतिसु-
न्दरत्वं जीवसंक्लेशविशुद्ध्या, आनुगामुक्तत्वं भवान्तरवासना-
नुगमेन, परोपकारित्वं तथापीडाऽऽदिनिवृत्त्या, परमार्थहेतु-
त्वं परम्परया मोक्षसाधनत्वेन, तथा डुरनुचरत्वं सदैवान-
भ्यासात्, भङ्गे दारुणत्वं भगवदाज्ञाखण्डनतः, महामोहजन-
कत्वं धर्मदूषकत्वेन, नृयो दुर्लभत्वं विपत्तानुबन्धपुष्ट्येति भाव-
इति । एवमुक्तेन प्रकारेण यथाशक्ति शक्त्यनुरूपं, न त-
द्धान्याधिक्याभ्यामुचितविधानमेव शास्त्रोक्तेन विधिना, अत्य-
न्तभावसारं महता प्रणिधानवलेन, प्रतिपद्येत धर्मगुणान् रा-
भसिकया प्रवृत्त्या, अस्या त्रिपाकदारुणत्वात् । किंनूतंस्त-
नित्याह- (तं जहा इत्यादि) तद्यथा-स्थूरप्राणातिपातविरम-
णं, स्थूरमृषावादविरमणं स्थूरादत्तादानविरमणं, स्थूरमैथुनवि-
रमणं, स्थूलपरिग्रहविरमणमित्यादि । आदिशब्दाद्विग्वानाऽऽद्युत्त-
रगुणपरिग्रहः । आदावुपन्यासश्चैषां भावन इत्यमेव प्राप्तेरिति ।

उक्तं च-

" सम्मत्तमिं च द्वेद्वे; पत्त्रियपुहत्तेण सावओ होज्जा ।

चरणोवसमखयाणं, सागरसंखंतरा होति ॥ १ ॥

एवं अप्परिवडिण, सम्मत्ते देवमण्युजम्मेसु ।

असुतरसेडिबज्जं, एगजवेणं च सव्वाइ ॥ २ ॥ "

इत्यादि । (पडिबज्जिऊण इत्यादि) प्रतिपद्य पाठने यत्तैत, अधि-
कृतगुणानाम् । कथमित्याह-सदाज्ञाग्राहकः स्यात्, अध्य-
यनश्रवणाज्याम् । आज्ञा आगम उच्यते, सदाज्ञाभावकः स्यात्,
अनुपेक्षाकारेण, सदाज्ञापरतन्त्रः स्यादनुष्ठानं प्रति । किमेव-
मित्याह-आज्ञा हि मोहविवपरममन्त्रः तदपनयनेन, जज्ञं, द्वे-
पाऽऽदिज्वलनस्य तद्विध्यापनेन । कर्मव्याधिक्षिकित्साशास्त्रं,
तत्क्षयकारणत्वेन, कल्पपादपः शिवफलस्य, तदवन्ध्यसाधन-
त्वेन । तथा (वज्जेज्जा इत्यादि) वर्जयेत् अधर्ममित्रयोगम् । अ-
कल्याणमित्रसंबन्धं, चिन्तयेत् अभिनवप्राप्तान् गुणान् स्थूर-
प्राणातिपातविरमणाऽऽदीन् अनादिभवसङ्गतान् च अगुणान्, स-
दैवाविरतत्वेन, उदग्रसहकारित्वमधर्ममित्राणाम्, अगुणाप्रति-
उभयलोकगर्हितत्वं तत्पापानुमत्यादिना, अशुभयोगपरम्परा-
च अकुशलानुबन्धतः । तथा (परिहरेज्जा इत्यादि) परिहरे-
त्सम्यग्बोक्विरुद्धानि तदशुभाध्यवसायाऽऽदिनिबन्धानि, अ-
नुकम्पापरो जनानां मा नूत्तेषामधर्मः, न खिसयेद् धर्मम्, न
गर्हयेज्जनैरित्यर्थः, संक्लेश एवैषा खिसाऽशुभभावत्वेन, परम-
बोधिधीजं, तत्प्रद्वेषेण । अबोधिफलमात्मन इति । जनानां त-
न्निमित्तभावेन, तथा एवमालोचयेत्स्नानुसारेण, न खल्वतः
परोऽनर्थोऽबोधिफलात्, तत्कारणजावाद्वा बोक्विरुद्धत्वादिति ।
अन्धत्वमेतत्संसारारब्धां हितदर्शनाभावेन, जनकमनिष्टपातानां,
नरकाऽऽद्युपपातकारणतया, अतिदारुणं स्वरूपेण संक्लेशप्रधा-
नत्वात् । अशुभानुबन्धमत्यर्थं परम्परोपघातभावेनेत्येतत् एवोक्तम्-
" लोकः खल्ववाधारः, सर्वेषां धर्मचारिणां यस्मात् । तस्मा-
न्नोक्विरुद्धं, धर्मविरुद्धं च संत्याज्यम् ॥ १ ॥ " इत्यादि । त-
था (सेवेज्ज इत्यादि) सेवेन धर्ममित्राणि विधानेन सत्प्र-
तिपत्त्यादिना, अन्ध इवानुकर्षकान्, पाताऽऽदिभयेन व्याधित इव
वैद्यान्, दुःखभयेन दरिद्र इवेश्वरान्, स्थितिहेतुत्वेन । जीत इव
महानायकान् आश्रयणीयत्वेन । तथा न इतो धर्ममित्रसेवनात् ।
सुन्दरतरमन्यदिति कृत्वा बहुमानयुक्तः स्यात् धर्ममित्रपु ।
आज्ञाकाङ्क्षी अदत्तायामस्यां तेषाम्, आज्ञाप्रतीच्छकः प्रदान-
काले तेषामेव, आज्ञाविराधकः प्रस्तुतायां तेषामेव, आज्ञानि-
ष्पादक इत्यौचित्येन तेषामेव । (पडिबज्जेत्यादि) प्रतिपन्नध-
र्मगुणार्हं च वत्तैत सामान्येनैव गृहिसमुचितेषु गृहिसमाचारेषु
नानाप्रकारेषु परिशुद्धानुष्ठानः सामान्येनैव, परिशुद्धमनाक्रियः
शास्त्रानुसारेण, परिशुद्धाकृत्क्रियोऽनेनैव, परिशुद्धकायक्रियो-
ऽनेनैव । एतद्विशेषणाभिधातुमाह-वर्जयेदनेकोपघातकारकं
सामान्येन, गर्दणीयं प्रकृत्या, बहुक्लेशं प्रवृत्तौ, आयतिविराधकं
परबोक्पर्षाकरं, समारम्भमङ्गारकर्माऽऽदिरूपम् । तथा न
चिन्तयेत् परपीडां सामान्येन । न भावयेद् दीनतां कस्यचिदसं-
प्रयोगे, न गच्छेत्पूर्वं कस्यचित्संप्रयोगे, न सेवेत वितथाभिनिवे-
शम्, अतस्त्वाध्यवसायं, किन्तु उचितमनःप्रवर्त्तकः स्याद्वचना-
नुसारेण, एवे न भावेतानुत्तमन्याख्यानाऽऽदि, न परुषं निष्ठुरं,
न पैशुन्यं परपीतिहारि, नानिबद्धं विकथाऽऽदि, किं तु हित-
मितजाषकः स्यात् सूत्रनीत्या । एवं न हिंस्याद् जूनानि पृथि-
व्यादीनि, न गृह्णीयाददत्तं स्तोकमपि, न निरीक्रेत परदारान्,
रागतः न कुर्यादनर्थदणम् अपध्याताऽऽचरिताऽऽदि, किं तु शुभ-
काययोगः स्यादागमनीत्या । तथा (लाभोचियदाणेत्यादि)
तथा लाभोचितदानः-अष्टभागाऽऽद्यपेक्षया तथा, लाभोचितमो-

गः-अष्टनागाऽऽद्यपेक्षया, ह्यभोचिनपरिवारः चतुर्नागाऽऽदि-
भर्तृपरिमाणेन, लाभोचिननिधकारः स्यात्, चतुर्भागाऽऽ-
द्यपेक्षयेव । उक्तं चात्र लौकिकैः-

“ पादनायान्निधिं कुर्यान्नादं विज्ञाय वक्ष्येत् ।

धर्मोपभोगयोः पादं, पादं भक्त्युपायणे ॥ १ ॥ ”

तथाऽप्येवमुक्तम्-

“ आयादर्थं नियुञ्जीन, धर्मे यदाऽधिकं ननः ।

शेषेण शेषं कुर्वीत, यत्नस्तनुच्यंमहिम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि ।

तथा अस्तनायकः परिजनस्य स्यादिनि वर्तते शुभप्रणि-
धानेन । गुणकरो यथाशास्त्रे भवस्थितिकथनशीलत्वेन,
अनुकम्पापरः प्रतिक्रान्तिरपेक्षनया, निर्ममो भावेन भवस्थि-
त्यालोचनात् । क एवंगुणः स्याद्व्याह-एवं यस्मात्तत्पालनेऽ-
पि धर्मः, जीवोपकारनावात्, तथाऽप्यपात्रेण इति जीवाविशे-
षेण । किमित्येतदेवमित्याह-सर्वं जीवाः पृथक्पृथक् वर्तन्ते स्व-
सङ्गणेभेदेन, किं तु ममत्वं बन्धकारणं शोभनरूपात् । उक्तं च-

“ संसाराम्युनिधौ सत्त्वाः, कर्मोर्मिपरिहृतिनाः

संयुज्यन्ते वियुज्यन्ते, तत्र कः कस्य बान्धवः ॥ १ ॥ ”

तथा-

“ अयापतेऽस्मिन् संसारं, जूयो जन्मनि जन्मानि ।

सत्त्वा नैवास्यसौ काश्चिद्, यो न वञ्चुरनेकधा ॥ २ ॥ ” इत्यादि ।

सर्वथा परिमायनासामेतरस्यजनो न स्वजन इति । (तदा तेसु
तेसु इत्यादि) तथा तेपु तेपु समाचारेषु गृहिसमुचितेष्विति
वर्तते, स्मृतिस्मृत्याऽगतः स्यात् आभोगयुक्तः । कथमित्याह-
अमुकोऽहं देवदत्ताऽऽदिनाम् । अमुककुले इत्याकाऽऽद्यपेक्षया,
अमुकशिष्यो धर्मतः तत्तदाचार्यापेक्षया, अमुकधर्मस्थानस्थि-
तः अष्टमनाऽऽद्यपेक्षया, न मम तद्विराधना साम्प्रतम्, न म-
म तदारम्भो विराधनाऽऽरम्भः । तथा वृद्धिर्ममैतस्य धर्मस्थान-
स्य, एतदत्र स्मरं धर्मस्थाननेनदात्मभूतमानुगामुक्त्वेन, ए-
तद्विदं सुन्दरपरिणामत्वेन, असारमन्यत्सर्वमयेजाताऽऽदिनि,
विशेषतोऽग्निधर्महणन विपाकदाहणत्वात् । ययोकम्-

“ पापेनैवार्थरागान्धः, फलमाप्नोति यत् फवचिन् ।

यद्विशमिष्यत्तत्तु, विना नाशं न जीर्यति ॥ १ ॥ ” इति ।

एतदेवमेवेत्याह-एवमाह विशेषकवञ्चुः, समुपचितपुण्यसं-
प्रारः परमकारुणिकः, तथाभवत्वनियोगात् । सम्यक्संयुक्तो-
ऽनुत्तरवोधिधीजतः, जगत्तद्वदन् सत्यविशेष इति । एवं
समालोक्य तदविरुद्धेषु अधिकृतधर्मस्थानाविरुद्धेषु समा-
चारेषु विचित्रेषु सम्यग् वर्तते स्वर्नात्या भावमङ्गलमे-
तद्विधिना वर्तनम्, तन्निष्पत्तिरधिकृतसमाचारनिष्पत्तिरिति ।
(तथा जागरिज्ञेत्यादि) तथा जागृयात् भावनिष्ठावि-
रहेण, धर्मजागरया तत्राऽऽज्ञानरूपया, को मम कात्रः
वयोऽवस्थारूपः ? किमेतस्योचितं धर्माऽऽद्यनुष्ठानम् ? । अ-
सारा विषयाः, तुच्छाः शब्दाऽऽद्यो, नियमगामिनो वियो-
गान्ताः, विरसावसानाः परिणामदाख्याः, तथा जयानको
मृत्युः, महाभयजननः, सर्वाभावकारी तदसाध्यार्थकि-
याभावात् । अविज्ञाताऽऽगमनः, अदृश्यस्वभावत्वात् मृत्योः ।
अनिवारणीयः, स्वजनाऽऽदिवक्षेन । पुनः पुनरनुबन्धी, अनेक-
योजिनावेन । धर्म एतस्यैवार्थं, मृत्योर्व्याधिकृतस्य । किञ्चि-

विशेषः ? इत्याह-एकान्तविशुद्धः निवृत्तिरूपः, महापुरुषसेवि-
तस्तीर्थकराऽऽदिसेवितः, सर्वहितकारी मेष्यादिरूपतया । निर-
तिचारो तथागृहीतपरिपालनेन, परमानन्दहेतुः निर्वाणका-
रणमित्यर्थः । नम एतस्य धर्माय अनन्तरोदितरूपाय, नम ए-
तद्धर्मप्रकाशकभ्योऽहं वक्ष्यामि, नम एतद्धर्मपालकभ्यो य-
तिभ्यः, नमस्नद्धर्मप्ररूपकभ्यो यतिभ्य एव, नम ए-
तद्धर्मप्रतिपत्तुभ्यः आशकाऽऽदिभ्यः, इच्छाम्यहमेतं धर्मं प्र-
तिपत्तुम्, अनेनैतत्पक्षापतामाह-सम्यग्मनोवाक्काययोगैः । अ-
नेन तु सम्पूर्णप्रतिपत्तिरूपं प्रणिधिविशेषमाह-जवतु ममै-
तत् फल्यागम्, अधिकृतधर्मप्रतिपत्तिरूपं परमकल्याणानां जि-
नानामनुज्ञावतः, तदनुग्रहेणत्यर्थः । सुप्रणिधानमेवं चिन्तयेत्
पुनः पुनः । एवं हि स्वाऽऽज्ञादेव तन्निमित्तोऽनुग्रह इति ।
तथा एतद्धर्मयुक्तानां यतीनामवपातकारी स्यात्, आ-
ज्ञाकारीति ज्ञायः । प्रधानं मोहच्छेदनमेतत् । तदाज्ञाकारित्वं त-
न्मोहच्छेदनयोगिनिरपेक्षतयेति हृदयम् । एवं कुशलाभ्यासेन
विशुद्ध्यमानो विशुद्ध्यमान एतत्सर्वक इति प्रकृतः । प्रावनयो-
क्त्यया कर्मापभवेन हेतुना, उपायैतस्य धर्मस्य योग्यताम् ।
एतदेवाऽऽह-तथा संसारधिरक्ततद्वाप्रावनया, संविग्नो जवति
मोक्षार्थी, अममो ममत्वरहितः, अपरोपतापी परपीडापरिहारी,
विमुक्तो ग्रन्थादिभेदेन विशुद्ध्यमानभावः शुभकण्टकवृद्धयेति
पं० सू० २ सूत्र ।

(श्रुतधर्ममधिकृत्य धर्मस्तुतिः ‘काठस्सग’ शब्दे सू० मा०
४१६ पृष्ठे “तमतिमिर” इत्यादिगाथाभिर्भाषिता)

(१६) साम्प्रतं पदार्थं उच्यते-

धम्मो मंगलमुक्किट्ठं, अहिंसा संयमो तवो ।

देवा वि तं नमसंति, जस्स धम्मे सया मणो ॥ १ ॥

“ धर्मो मङ्गलमुक्कट्ठ-महिंसा संयमस्तपः ।

देवाऽपि तं नमस्यन्ति, यस्य धर्मे सदा मनः ॥ १ ॥ ”

तत्र ‘श्रु’ धारणे, इत्यस्य धातोः मप्रत्ययान्तस्येदं रूपं धर्म इति ।
मङ्गलरूपं पृथेवत् । तथा-‘कृप्’ विलेखने, इत्यस्य धातोरूपध्वंस्य
निष्ठाप्रत्ययेदं रूपमुक्कट्ठमिति । तथा-‘तृह’ ‘हिंसि’ हिंसायाम्, इ-
त्यस्य “ इदितो नुम् धातोः ॥ ७११. ५८॥ ” इति नुमि कृते स्य-
धिकारे टावन्तस्य तत्पृथेवस्येदं रूपम्, यदुनाहिंसेति । तथा-
‘यप्’ उपरमे, इत्यस्य धातोः संपृथेवस्यान्तर्ययान्तस्य संयम इति
रूपं भवति । तथा-‘तप’ सन्तापे, इत्यस्य धातोरसुन्प्रत्यया-
न्तस्य तप इति । तथा-‘दिवु’ क्रीडाविजिगीषाव्यवहारश्रुति-
स्तुतिमोदप्रदस्वप्नकान्तिगतिषु, इत्यस्य धातोरन्तर्ययान्तस्य
जस्स देवा इति जवति । अपिशब्दो निपातः, तदित्येतस्य सर्व-
नाम्नः पुंस्त्वविद्यत्तायां द्वितीयैकवचनं तमिति भवति । तथा-न-
मसित्यस्य प्रातिपदिकस्य “ नमो वरिवश्चिञ्छः क्यच् ॥ ३११।
१६॥ ” इति क्यजन्तस्य बट्क्रियान्तादेशः, ततश्च नमस्यन्तीति भ-
वति । यदिति सर्वनाम्नः पञ्च्यन्तस्य यस्येति भवति, धर्मः पूर्व-
वत् । सदेति सर्वस्मिन् काक्षे “ सर्वैकान्यकियत्तदः काक्षे दा ”
॥ ५। ३। १५ ॥ इतिदाप्रत्ययः, “ सर्वस्य सोऽन्यतरस्यां दि ”
॥ ५। ३। ६ ॥ इति स आदेशः सदा । तथा-
‘मन’ ज्ञाने इत्यस्य धातोरसुन्प्रत्ययान्तस्य मन इति ज-
वति । इति पदानि । साम्प्रतं पदार्थं उच्यते-तत्र दुर्गतौ प्रपत-
न्तमात्मानं धारयतीति धर्मः । तथा चोक्तम्-“ दुर्गतप्रसूतान्
जीवान्, यस्माद्धारयते ततः । ध्वंसे चैतान् शुभे स्थाने, तस्मा-

धम्म इति स्मृतः ॥ १ ॥ " मङ्गल्यते हितमनेनेति मङ्गलमित्यादि पूर्ववत् । उत्कृष्टं प्रधानम्, न हिंसा अहिंसा, प्राणतिपातविरतिरित्यर्थः । संयम आश्रयद्वारोपरमः, तापयन्त्यनेकभयोपात्तमष्टप्रकारं कर्म इति तपः, अन्नशनाऽऽदि । दीव्यन्तानि देवाः, क्रीरन्तीत्यादिभावार्थः । अपिः संभावने, देवा अपि, मनुष्यास्तु सुतराम् । तमित्येवंविशिष्टं जीवं नमस्यन्तीति प्रकटार्थम् । यस्य जीवस्य किम् ? । धर्मे प्राणमिहितस्वरूपे, सदा सर्वकालं मन इत्यन्तःकरणम् । अयं पदार्थ इति । पदविग्रहस्तु परस्परपेक्षासमासमाकुत्वेनेह निधननाज्ञावन्न प्रदर्शित इति चाज्ञानप्रत्यवस्थाने तु प्रमाणचिन्तायां यथावसरमुपरिष्ठाद्वक्ष्यामः ।

(३०) प्रवृत्तिः पुनस्तनयोरमुनापायेनेति प्रदर्शयन्नाह-

कत्यइ पुच्छइ सीसो, कहिँ । य अपुछा कहंति आयरिआ ।
सीसाणं तु दियडा, विपुलतराणं तु पुच्छाए ॥ ३८ ॥

कचिन् किञ्चिदनवगच्छन् पृच्छति शिष्यः कथमेतद्वितीयमेव चाज्ञाना, गुरुकथनं प्रत्यवस्थानम्, इत्यमनयोः प्रवृत्तिः । तथा कचिदपृष्टा एव सन्तः पूर्वपक्षमाशङ्क्य किञ्चित्कथयन्त्याचार्याः तत् प्रत्यवस्थानमिति गम्यन्ते । किमर्थं कथयन्त्यत आह-शिष्याणामेव हितार्थं, तुराद् एवकारार्थः, तथा विपुलतरं तु प्रभूततरं तु कथयन्ति । (पुच्छाए सि) शिष्यमश्रे सति पटुप्रज्ञोऽयमित्यवगमादिति गार्थार्थः । " एवं नावत्समासेन, व्याख्या लक्षणयोजना । कृतेयं प्रस्तुते सूत्रे, कार्यैवमपरेष्वपि ॥ ॥ " अन्त्यविस्तरदोषाश्चक्ष्यामः, उपयोगे तु वक्ष्यामः प्रणि सूत्रं, यतः सूत्रस्पर्शकोऽधुना प्रोच्यते । अनुगमनियुक्तिविजागश्च विशेषतः सामायिकवृद्धाध्याज्ज्ञेयः तत्रोदितं यतः-

" होइ कयथो वोचुं, सपयच्छेअं सुअं सुआणुगमे ।

सुत्तालावगमाम्भो, णामादिष्ठासविणियोगं ॥ १ ॥

सुसपकासियणिउजु-त्तिणिओगा सेसओ पयथाइ ।

पायं सो चिय णेगम-णयाइमयगोयरो होइ ॥ २ ॥

एवं सुत्ताणुगमो, सुत्तालावगकओ अनिकखेवो ।

सुसपकासियणिउजु-त्तिणया अ वच्छंनि समगं तु ॥ ३ ॥ "

इत्यलं प्रसङ्गेन गननिकामात्रमेतत् । दश० १ अ० ।

धर्मो मङ्गलमुत्कृष्टमित्यादौ धर्मग्रहणे सति अहिंसासंयमनपोग्रहणमयुक्तं, नस्याऽहिंसासंयमनपोरुपत्वाव्यभिचारित्वाविति उच्यते, नाहिंसाऽऽदीनां धर्मकारणत्वाद्धर्मस्य च कार्यत्वात्कार्यकारणयोश्च कथञ्चिद् भेदात्, कथञ्चिद् भेदश्चेति, तस्य ब्रह्मपर्यायोभयरूपत्वात् । उक्तं च-"णत्थि पुढवीविंसिओ, धमो सि जं तेण जुजइ अण्णो । जं पुण धमु ति पुज्यं, नासी पुढवी इतो अओ । १ ।" इत्यादि । गम्यादिधर्मव्यवच्छेदेन तत्त्वरूपज्ञापनार्थं वा, अहिंसाऽऽदिग्रहणमदुष्टमित्यलंविस्तरेण । आह-अहिंसासंयमनपोरूपो धर्मो मङ्गलमुत्कृष्टमित्येतद्वचः किमाज्ञासिद्धम्, आहोस्वियुक्तिसिद्धमपि ? अत्रोच्यते-उभयासिद्धम्, कुतः ? जिनवचनत्वात्, तस्य च विनेयमन्यापेक्षयाज्ञाऽऽदिसिद्धत्वात् ।

आह च नियुक्तिकारः-

जिणवयणं सिद्धं चे-व भण्णइ कत्यइ उदाहरणं ।

आसज्जउ सोयारं, हेऊ वि कहिं वि भण्णज्जा ॥ ४९ ॥

जिनाः प्राग्विरूपितस्वरूपाः, तेषां वचनं तदाज्ञया सिद्धमेव सत्यमेव प्रतिष्ठितमेव, आवचार्थमेवेत्यर्थः, कुतः जिज्ञानां रागादरहितत्वाद्वागाऽऽदिमत्तश्च सत्यवचनासंभवात् ।

उक्तं च-"रागाद्वा देवाद्वा, मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनुत्तम । यस्य तु नैते दोषा-स्तस्यानुत्तकारणं किं स्यात् ॥ १ ॥ " इत्यादि । तथापि तथाविधश्रोत्रपेक्षया तत्रापि भण्यते कचिदुदाहरणं, तथाऽऽश्रित्य तु श्रोतारं हेतुरपि कचिद्भयते, न तु नियोगतः, तुराद् श्रोतुविशेषणार्थः । किंविशिष्टं श्रोतारम् ? पटुधियं, मध्यमधियं च, न तु मन्दधियमिति । तथाहि-पटुधियो हेतुमात्रोपन्यासादेव प्रचुनार्थावगतिर्भवति, मध्यमधीस्तु नैव बोध्यते, न त्वितर इत्यर्थः । तत्र साध्यसाधनान्वयव्यतिरेकप्रदर्शनमुदाहरणमुच्यते दृष्टान्त इत्यर्थः । साध्यधर्ममन्वयव्यतिरेकबलवत्त्वं हेतुः । इह च हेतुगुल्लक्ष्य प्रथममुदाहरणाभिधानं, न्यायानुगतत्वात्तद्वचनेनैव हेतोः साध्यार्थसाधकत्वोपपत्तेः । कचिच्छेत्तुमनजिधाय दृष्टान्त एवोच्यते इति न्यायप्रदर्शनार्थं वा । यथा गतिपरिणामपरिणानां जीवपुल्लानां गत्युपपन्नको धर्मास्तिकायश्चक्षुष्मतो ज्ञानस्य, दीपवत् । उक्तं च-

" जीवानां पुल्लानां च, गत्युपपन्नकारणम् ।

धर्मास्तिकायो ज्ञानस्य, दीपश्चक्षुष्मतो यथा ॥ १ ॥ "

तथा कचिच्छेत्तुरेव केवलोऽभिधीयते, न दृष्टान्तः, यथा मदीयोऽयमश्वो, विशिष्टविहोपज्ञव्यन्यथानुपपत्तेरित्यलं प्रसङ्गेनेति गार्थार्थः ॥ ४९ ॥

तथा--

कत्यइ पंचावयवं, दमहा वा सव्यहा न पनिसिद्धं ।

न य पुण सव्वं भण्णइ, हंरी सविआरमक्खायं ॥ ५० ॥

श्रोतारमेवाङ्गीकृत्य कचित्पञ्चावयवं, दशधा वेति कचिद्दशावयवं, सर्वथा गुरुश्रोत्रपेक्षया, न प्रतिविद्धमुदाहरणमभिधानमिति वाक्यशेषः । यद्यपि च न प्रतिविद्धं तथाप्यविशेषेणैव, न च पुनः सर्वं जप्यते, उदाहरणाऽऽदि । किमित्यन आह-(हंरी सवियारमक्खायं नि) हन्दीत्युपप्रदर्शने, किमुपदर्शयति-यस्मादिहाभ्यव च शास्त्रान्तरे सविचारं सप्रतिपक्षमाख्यातं, साकल्यत उदाहरणाऽऽभिधानमिति गम्यते । पञ्चावयवाश्च प्रतिज्ञाऽऽद्यः । यथोक्तम्-"प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनाः । अवयवा दश पुनः प्रतिज्ञाविभक्त्यादयः । वक्ष्याति च-" ते च पइसविहत्ती " इत्यादि । प्रयोगांश्चेतेषां लाघवाथमिहैव स्वस्थाने दर्शयिष्यामीति गार्थार्थः । दश० १ अ० ।

"धर्मो मंगलं" इत्यादिलक्षणमधिकृत्य निर्दिश्यते-अहिंसासंयमनपोरूपो धर्मो मङ्गलमुत्कृष्टमिति प्रतिज्ञा, इह च धर्म इति धर्मनिर्देशः, अहिंसा संयमनपोरूप इति धर्मविशेषणमुत्कृष्टं मङ्गलमिति साध्यो धर्मः धर्मिधर्मसमुदायः प्रतिज्ञा, इयं च श्लोकांकोनेकेति । देवाऽऽदिदेवपूजितत्वादिति हेतुः, आदिशब्दात्सिद्धविद्याधरनरपतिपरिग्रहः । अयं च श्लोकतुनीयपादेन खलूकावसेयः, अर्हदादिचदिनि दृष्टान्तः । अत्रापि चाऽऽदिशब्दात्तुभ्राऽऽदिपरिग्रहः । अयं च श्लोकचरमपादेनोक्तो वेदितव्य इति । न च भावमनोऽधिकृत्याहर्दृष्टान्ते अस्ति कश्चिद्विरोध इति । इह यो यो देवाऽऽदिपूजितः स स उत्कृष्टं मङ्गलं यथाऽर्हदादयस्तथा च देवाऽऽदिपूजितो धर्म इत्युपनयः, तस्मादेवाऽऽदिपूजितत्वादुत्कृष्टं मङ्गलमिति निगमनम् । इदं चावयवद्वयं सूत्रोक्तावयवत्रयाविनाभूतमिति कृत्वा तेन सूचितमवगन्तव्यमित्यलं विस्तरेण ।

साम्प्रतमेतो नचाययान सत्रस्पर्शिकनिर्युक्तया
प्रतिपादयशाह-

धम्मो गुणा अहिमा-इया उ ते परममंगलपङ्ना ।

देवा वि लोगपुज्जा, पणमणि नृधम्ममिद् हेज्ज ॥ ८९ ॥

धम्मः प्राग्विरूपितशब्दार्थः, स च क इत्याह-गुणा अहिमाऽऽदि-
यः, आदिशब्दास्त्यमनपः परमप्रहः । तुरेयकार्थः । अहिमाऽऽ-
दय एव ने परममङ्गलं प्रधानमङ्गलमिति प्रतिपादयता देवा अ-
पि, अपिशब्दास्तिस्त्विद्याधनरूपतिपरिग्रहः । लोकपूज्या लोक-
पूजनीयाः, प्रणमनि । नमस्कृत्यन्ति, कम् । नृधम्माणं ज्ञातनधम्म-
व्यवस्थितमत्यर्थं हेतुर्धम्मवृत्तकत्वाद्भुतुरिति गाथाऽर्थः ।

दिट्ठो अग्रहंता, अणुगारा य बहवो उ जिणसीमा ।

वत्तणुवत्ते नज्जइ, जं नरवत्तणो वि पणमंति ॥ ९० ॥

दृष्टान्तः प्राग्विरूपितशब्दार्थः, स चाशोकाऽऽद्यमहाप्रतिहाया-
ऽऽदिरूपां पूज्यामहन्तीत्यहन्तः, तयाऽनगाराद्य बहव एव जितशि-
ष्या इति । न गच्छन्तीत्यगा वृक्षास्तैः कृतमगारं गृहं नद्येयां वि-
द्यत इत्यशाऽऽदिराकृतिगणत्वादप्रत्ययः । अगारा गृहस्थाः, न
अगारा अनगाराः, चशब्दः समुच्चयार्थः, तुरेयकार्थः, तन-
इव बहव एव नाक्याः, गगाऽऽदिजलतृत्वादिजनाः, नच्छिष्यास्त-
द्धिनया मौनमाऽऽदयः । आह-अहंतादीनां पराङ्मत्वाद् दृष्टान्तरव-
मेवायुक्तम् । कर्मैव जितशिष्यमेव यथा ते देवाऽऽदिपूजिता इति ।
उच्यते-यसावहुक्तम्-परोक्षत्वादिनि नद् दुष्टम्, नृधस्य प्रका-
लगोचरार्थत्वात् । कदाचित्प्रत्यक्षत्वाद्देवाऽऽदिपूजिता इति चैत-
द्धिनिद्वययाऽऽह-वृत्तमतिक्रान्तमनुबन्धमानेन साम्प्रतकावजा-
यिना ज्ञायते, कथमित्यत आह-यधम्माम् नरपणयोऽपि रा-
जानोऽपि प्रणमन्तीदानीमपि नावन्मायुं ज्ञानाऽऽदिगुणयुक्तमिति
गम्यते । अनेन गुणानां पूज्यत्वमावेदितं जयतीति गाथार्थः ।

उवसेहारो देवा, जह तह राया वि पणमं सुधम्मं ।

तम्हा धम्मो मंगल-मुक्किदमिद् अ निगमणं ति ॥ ९१ ॥

उपसंहार उपनयः, स चायम-देवा यथा तीर्थकराऽऽदी-
न्तथा राजाऽप्यग्राऽपि जनः प्रणमन्तीदानीमपि सुधर्माणमि-
ति, यस्मादेवं तस्माद् देवाऽऽदिपूजनस्याद्धर्म्मो मङ्गलमुक्कट-
मिति च निगमनं, प्रतिज्ञाहेतोः पुनर्वचनं निगमनमिति गा-
थार्थः ।

उक्तं पञ्चावयवेनद्विजानाच्चार्याधिकारोऽपि धर्म्मप्रशंसा ।
साम्प्रतं दशावयवैः, तथा स चैवं जिनशासन इत्यर्थोऽधिकारः चो-
पदर्शयति, इह च दशावयवाः प्रतिज्ञाऽऽदय एव प्रतिज्ञाऽऽदिशु-
क्तिसहिता भवन्ति । अवयवत्वं च तच्छुक्तीनामधिकृतवाक्यार्थो-
पकारकत्वेन प्रतिज्ञाऽऽदीनामिव प्रावनीयमित्यत्र बहु वक्तव्यं,
तत्तु नोच्यते, गमनिकामात्रत्वात्प्रारम्भस्येति ।

साम्प्रतमधिकृतदशावयवप्रतिपादनायाऽऽह-

विइयपङ्गना जिणसा-सणम्मि सार्हेति साहवो धम्मं ।

हेज्ज जम्हा सत्त्मा-विपसु हिंसाइसु जयंति ॥ ९२ ॥

द्वितीया पञ्चावयवोपपत्त्यस्तप्रथमप्रतिज्ञापेक्षया प्रतिज्ञा पूर्ववत्, द्वि-
तीया चाऽसौ प्रतिज्ञा च द्वितीयप्रतिज्ञा, सा चेवं जिनशासने जि-
नप्रवचने, किम्, साधयन्ति निष्पादयन्ति, साधयः प्रव्रजिताः, धर्म्म
प्राग्विरूपितशब्दार्थम् । इह च साधय इति धर्म्मनिर्देशः, शेष-
६७२

स्तु साधुधर्म्म इत्यर्थं प्रतिज्ञानिर्देशः । हेतुनिर्देशमाह-हेतुर्धर्म्मात्स-
द्भाविकेषु पारमार्थिकेषु निरुपचरितेष्वर्थेष्वित्यर्थः । अहिमाऽऽदि-
शब्दादिशब्दान्मुखावादाऽऽदिविरतिपरिग्रहः । अन्ये तु ध्यायकृते-
(सन्नाविपहिंति) सद्भावने निरुपचरितसकलदुःखकृपायैवे-
त्यर्थः । यतन्ते प्रयत्नं कुर्वन्तीति गाथार्थः ।

साम्प्रतं प्रतिपाद्युक्तिमभिधातुकाम आह-

जह जिणसामणनिरया, धम्मं पालेति साहवो सुधं ।

न कुतित्थिपसु एवं, दीसइ परिपावणोवाओ ॥ ९३ ॥

यथा येन प्रकारेण जिनशासननिरता निद्वचयेन रता धर्म्म
प्राग्विरूपितशब्दार्थं पालयन्ति रक्षन्ति, साधयः प्रव्रजिताः, प-
रुज्जीवनिकायपरिज्ञानेन कृतकारिताऽऽदिपरिवर्जनेन च शुद्ध-
मकलङ्कितं तन्त्रान्तरीयाः, यस्मात्त कुनीर्थिकेष्वेवं यथा साधु-
पु दृश्यते परिपावणोपायः, परुज्जीवनिकायपरिज्ञानाऽऽद्यमावा-
त्, उपायग्रहणं च साभिप्रायकं, शास्त्रोक्तः खलुपायोऽत्र चि-
न्त्यते, न पुरुषानुष्ठानं, कापुण्या दि वितथकारिणोऽपि भव-
न्त्येवेति गाथार्थः ।

अत्राऽऽह-

तेसु वि य धम्मसद्दो, धम्मं निययं च ते पसंमंति ।

नणु जणिआ सावज्जो, कुतित्थिधम्मो जिणवरेहि ॥ ९४ ॥

तेष्वपि च तन्त्रान्तरीयधर्म्मेषु, किम्, धर्म्मशब्दो शोकं रुद्धः, तथा
धर्म्मं निजं चाऽऽस्तीयमेव यथातथं ते प्रशंसन्ति स्तुवन्ति, तत-
श्च कथमेतदित्यत्रोच्यते-अन्वित्यक्तमार्थाः, भणित उक्तः, पूर्वं सा-
वयः सपापः, कुतीर्थिकधर्म्मश्चरकाऽऽदिधर्म्मः, कैः, जिणवरे-
स्तीर्थकरैः, " ए जिणोह उ पसत्थो " इति वचनात्, परुज्जीव-
निकायपरिज्ञानाऽऽद्यमायदेवत्यत्रापि बहु वक्तव्यं, तत्तु नो-
च्यते, ग्रन्थविस्तरभयादिति गाथार्थः ।

तथा-

ओ नेसु धम्मसद्दो, मो उवयारेण निच्छएण इहं ।

जह सोहसद्दु मीहे, पाहसुवयारओऽणत्थ ॥ ९५ ॥

यस्तेषु तन्त्रान्तरीयधर्म्मेषु धर्म्मज्ञः, स उपचारेणापरमा-
येन, निश्चयेनात्र जिनशासने, कथम्, यथा सिंहशब्दः सिंहे
व्यवस्थितः, प्राधान्येन, उपचारन उपचारेणान्यत्र माणवकाऽऽदौ,
यथा सिंहो माणवकः, उपचारनिमित्तं च शौर्यकौर्वाऽऽ-
दयः, धर्म्मं स्थितिमाऽऽद्यभिधानाऽऽदय इति गाथाऽर्थः ।

एस पङ्गनामुद्धो, हेज्ज अहिंसाएसु पंचसु वि ।

सत्त्मावेण जयंती, हेज्जविमुद्धो इमा तत्थ ॥ ९६ ॥

एषा उक्तस्वरूपा प्रतिज्ञायाः शुक्तिः प्रतिज्ञाशुक्तिः हेतुरहिंसा-
ऽऽदिषु पञ्चस्वपि सद्भावेन यतन्त इत्यर्थं च प्राग् व्याख्यात
एव, शुक्तिमभिधातुकामेन च भाष्यकृता पुनरुपपत्त्यस्त इत्यत
एवाऽऽह-हेनोर्विशुद्धिहेतुविशुद्धिविषयविभाषाऽवस्थापनं वि-
शुद्धिः, इमा इयं, तत्र प्रयोग इति गाथार्थः ।

जे भत्तपाणउवगर-एवसहिसयणाऽऽसणाइसु जयंति ।

फासुयअकयअकारिय-अणुमयाणुदिट्ठभोइ य ॥ ९७ ॥

यद्यस्माद्भक्तं च पानं चोपकरणं च वसतिश्च ज्ञायनाऽऽसनाऽऽ-
दयश्चाति समासस्तुप । किम्, यतन्ते प्रयत्नं कुर्वन्ति, कथमेतदे-
वमित्यत्राऽऽह-यसाः प्रासुकं चाकृतं चाकारितं चाननुमतं चा-
नुहिष्टं च तद्भोक्तुं शीघ्रं येषां ते तथाविधाः, तत्राऽऽसवः प्राणाः,

प्रगता असवः प्राणा यस्मादिति प्रासुकं निर्जीवम् । तच्च स्वकृतम्-
पि भवत्यत आह-अकृतं, तदपि कारितमपि भवत्यत आह-अ-
कारितम्, तदप्यनुमतमपि भवत्यत आह-अननुमतम् । तदप्यु-
द्दिष्टमपि ज्ञाति यथाचदर्थिकाऽऽदि, न च तदिष्यत इत्यत आह-
अनुद्दिष्टमिति, एतत्परिज्ञानोपायश्चोपन्यस्तसकलप्रदानाऽऽदि-
लक्षणस्तत्रावगन्तव्य इति गाथार्थः ।

तदन्ये पुनः किमित्यत आह-

अप्फासुगकयकारिय-अणुमयज्झिष्ठोऽणो हंदि ।

तसथावरहिंसाए, जणा अकुसला उ द्विषन्ति ॥ ९८ ॥

अप्रासुककृतकारितानुमोदितोद्दिष्टभोजिनश्चरकाऽऽदयः, इन्दी-
त्युपप्रदर्शने, किमुपप्रदर्शयति-असन्तीति असा द्वीन्द्रियाऽऽदयः,
तिष्ठन्तीति स्थावराः पृथिव्यादयः, तेषां हिंसा प्राणव्यपरो-
पणलक्षणा, तथा जनाः प्राणिनः, अकुशला अनिपुणा स्थू-
लमनयश्चरकाऽऽदयो लिप्यन्ते संवध्यन्त इत्यर्थः । इह च हिं-
साक्रियाजनितेन कर्मणा लिप्यन्त इति ज्ञावनीयं, कारणे का-
र्योपचारात्, ततश्च ते बुद्धधर्मसाधका न जवन्ति, साधव एव
भवन्तीति गाथार्थः ।

एसा हेउविसुद्धी, दिट्ठतो तस्स चेव य विसुद्धी ।

सुत्ते जणिआ उ फुमा, सुत्तप्फामे उ इयमन्ना ॥ ९९ ॥

एषा अनन्तरोक्ता, हेतुविशुद्धिः प्राग्निरूपितशब्दार्थः, अधुना
दृष्टान्तः प्राग्निरूपितशब्दार्थः, तथा तस्यैव च दृष्टान्तस्य विशु-
द्धिः, किम्?, सूत्रे भणितोक्तैव, स्फुटा स्पष्टा ।

तच्चेदं सूत्रम्-

जहा हुमस्म पुप्फेसु, जमरो आवियइ रसं ।

ए य पुप्फं किन्नामेइ, सो य पीणोइ अप्पयं ॥ १०० ॥

अत्राऽऽह-अथ कस्माद्दशावयवनिरूपणार्थं प्रतिज्ञाऽऽदीन्
विहाय सूत्रकृता दृष्टान्त एवोक्त इति । उच्यते-दृष्टान्तादेव हेतु-
प्रतिज्ञे अभ्यूह्ये, इति न्यायप्रदर्शनार्थम् । कृतं प्रसङ्गेन, प्रकृतं
प्रस्तुतम् । तत्र यथा येन प्रकारेण हुमस्य प्राग्निरूपितशब्दा-
र्थस्य, पुष्पेषु प्राग्निरूपितशब्दार्थेष्वेव, असमस्तपदाग्निधानम-
नुमेयगृहिद्विद्विमानामाहाराऽऽदिषु पुष्पाण्यधिकृत्य विशिष्टसं-
वन्धप्रतिपादनार्थमिति । तथा चान्यायोपाजितवित्तदानेऽपि
ग्रहणं प्रतिषिद्धमेव, भ्रमरश्चतुरिन्द्रियविशेषः, किम्?,
आपिबति, मर्यादया पिबत्यापिबति, कम्?, रस्यत इति
रसस्तं निर्यासं, मकरन्दमित्यर्थः । एष दृष्टान्तः । अयं
च तद्देशोदाहरणमधिकृत्य वेदितव्य इत्येतच्च सूत्रस्प-
ष्टिकनिर्युक्तौ दर्शयिष्यति । उक्तं च-सूत्रस्पर्शं त्वियमन्येति ।

अधुना दृष्टान्तविशुद्धिमाह-न च नैव, पुष्पं प्राग्निरूपितस्व-
रूपं, क्लामयति पीडयति, स च भ्रमरः प्रीणाति तर्पयत्या-
त्मानमिति सूत्रसमुदायार्थः । अवयवार्थं तु निर्युक्तिकारो म-
हता प्रपञ्चेन व्याख्यास्यति ।

तथा चाऽऽह-

जह भमरो त्ति य एत्थं, दिट्ठतो होइ आहरणदेसे ।

चंदमुहि दारिगेयं, सोम्पत्तवहारणं ण सेसं ॥ १०० ॥

यथा भ्रमर इति चात्र प्रमाणे दृष्टान्तो जवत्युदाहरणदे-
शमधिकृत्य, यथा चन्द्रमुखी दारिकेयमित्यत्र सौम्यत्वावधार-
णं गृह्यते, न शेषं कलङ्काङ्कितत्वाऽनवस्थितत्वाऽऽदीति गा-
थार्थः ।

एवं जमराऽऽहरणे, अणिययवित्तित्तणं न सेसाणं ।

गहाणं दिट्ठतविसु-प्पि सुत्ते जणिआ इमा चन्ना ॥ १०१ ॥

एवं भ्रमरोदाहरणे अनियतवृत्तित्वं, गृह्यत इति शेषः, न
शेषाणामविरत्यादीनां भ्रमरधर्माणां ग्रहणं दृष्टान्त इति । एषा
दृष्टान्तविशुद्धिः सूत्रे भणिता, इयं चान्या सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्ता-
विति गाथार्थः ।

एत्थ य जणिज्ज कोटिं, समणाणं कीरए सुविहिआणं ।

पागोवजीविणो त्ति य, लिप्पतारंभदोमेण ॥ १०२ ॥

अत्र चैवं व्यवस्थिते सति मूयात्फञ्चिद्, यथा-भ्रमणानां क्रि-
यते सुविहितानामिति । एतदुक्तं भवति-यदिदं पाकनिर्वर्त-
नं गृहिभिः क्रियते, इदं पुण्यापादानसंकल्पेन भ्रमणानां क्रि-
यते सुविहितानामिति तदस्विनां, गृह्णन्ति च ते ततो भिक्षा-
मित्यतः पाकोपजीविन इति कृत्वा लिप्यन्ते, आरम्भदोषेणाऽऽ-
हारकरणक्रियाफलमेत्यर्थः । तथा च लौकिका अप्याहुः-
“ क्रयेण कायको हन्ति, उपभोगेन खादकः । घातको वधश्चि-
त्तेन, इत्येव त्रिविधो वधः ॥ १ ॥ ” इति गाथार्थः ।

साम्प्रतमेतत्परिहरणाय गुरुराह-

वासइ न तणस्स कए, न तणं वड्डइ कए मयकुत्ताणं ।

न य रुक्खा सयसात्ता, फुट्ठति कए महुराणं ॥ १०३ ॥

वर्षति न तृणस्य कृते, न तृणार्थमित्यर्थः । तथा न तृणं वर्द्ध-
ते कृते मृगकुलानामर्थाय, तथा न च वृक्षाः शतशाखाः पु-
प्यन्ति कृतेऽर्थाय मधुकराणाम्, एवं गृहिणोऽपि न साध्वर्थं
पाकं निर्वर्तयन्तीत्यभिप्राय इति गाथार्थः ।

अत्र पुनरप्याह-

अग्निमि हवी हूयइ, आइच्चो तेण पीणिओ संतो ।

वरिसइ पयादियाए, तेणोसहिओ परोहंति ॥ १०४ ॥

इह यदुक्तं वर्षति न तृणार्थमित्यादि, तदसाधु, यस्मादनौ
हविर्हूयते, आदित्यस्तेन हविषा घृतेन प्रोणितः सन् वर्षति,
किमर्थम्?, प्रजाहितार्थं लोकहिताय, तेन वर्षितेन किम्?, औप-
ध्यः प्ररोहन्त्युज्ज्वलति । तथा चोक्तम्-“ अग्नावाज्याऽऽहुतिः
सम्य-गादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टि-वृष्टेरन्नं ततः
प्रजाः ॥ १ ॥ ” इति गाथार्थः ।

अधुनैतत्परिहारयेदमाह-

किं जुञ्जिक्खं जायइ, जइ एवं अह भवे डुरिट्ठं तु ।

किं जायइ सच्चत्था, जुञ्जिक्खं अह जवे इदो ॥ १०५ ॥

किं जुञ्जिक्खं जायते यद्येवं कोऽभिप्रायः?, तद्धविः सदा द्रव्यत एव,
ततश्च कारणाविच्छेदेन कार्यविच्छेदोऽयुक्त इति । अथ भवेद् दु-
रिष्टं तु दुर्नैकजं दुर्यजनं वा, अत्राप्युत्तरम्, किं जायते सर्वत्र दु-
र्भिक्षम्?, न कत्रस्य दुरिष्टस्य वा नियतदेशविषयत्वात्, सदैव स-
द्यज्वनां भावात्?, उक्तं च-“ सदैव देवाः सज्जावो, ब्राह्मणाश्च
क्रियापराः । यतयः साधवश्चैव, विद्यन्ते स्थितिहेतवः ॥ १ ॥ ”
इत्यादि ।

अथ भवेदिन्द्र इति किम्?-

वासइ तो किं विग्घं, निग्घायाईहिं जायए तस्स ।

अह वासइ उज्जसमए, न वासई तो तण्हाए ॥ १०६ ॥

वर्षति ततः किं विघ्नोऽन्तरायः निर्घाताऽऽदिनिजांयते, आ-
दिशब्दादिग्राहाऽऽदिपरिग्रहः । तस्येन्द्रस्य, परमेश्वर्ययुक्तत्वेन
विघ्नानुपपत्तेरिति भावना । अथ वर्षति अतुल्यसमये गम्भिरात्
इति चाक्षयशेषः । न वर्षति नतस्तृणार्थं, तस्येत्थमभिसंधेरजा-
चादिति गाथाद्वयार्थः ।

किं च दुमा पुष्फंती, भमराणं कारणा अहासमयं
मा भमरमहुयारिणा, किञ्चामएज्जा अणाहारा ॥ १०७ ॥

किं च दुमाः पुष्यन्ति भ्रमराणां कारणात् कारणेन यथा-
समये यथाकालं, मा भ्रमरमधुकरिगणाः क्लामेयुः श्लानिं प्रति-
पद्यन्, अनाहारा अविद्यमानाऽऽहाराः सन्तः, काका नैवैतदि-
श्रमिति गाथार्थः ।

साम्प्रतं पराजिप्रायमाह-

कस्मऽ बुद्धी एसा, वित्ती उवकप्पिया पयावड्ढा ।
सचाणं तेण दुमा, पुष्फंती भुहयारिमण्डा ॥ १०८ ॥

अथ कस्यचिद् बुद्धिः कस्यचिदभिप्रायः स्याद्यदुत एषा वृ-
त्तिरुपकल्पिता, केन ?, प्रजापतिना, केयाम् ?, सत्त्वानां प्राणिनां,
तेन कारणेन दुमाः पुष्यन्ति, मधुकरिगणाधेमेवेति गाथार्थः ।

अथोत्तरमाह-

तं न जवऽ जेण दुमा, नामागोयस्म पुव्वविड्ढिस्स ।
उदएणं पुष्फलं, निवत्तइंती इमं चञ्चं ॥ १०९ ॥

यद्युक्तं परेण तत्र भवति, कुल इत्याह-येन दुमा नामगोत्रस्य
कर्मणः पूर्वविहितस्य जन्मान्तरोपासकस्य, उदयेन विपाका-
नुनवलक्वणेन, पुष्पफलं निर्वर्त्तयन्ति कुर्वन्त्यन्यथा सदैव त-
द्भावप्रसंग इति ज्ञावनीयम् । इदं चान्यत्कारणं वक्ष्यमाणमि-
ति गाथार्थः ।

अस्थि बहू वणसंभा, जमरा जत्थ न उव्वेति न वसंति ।
तत्थ वि पुष्फंति दुमा, पगई एसा दुमगणाणं ॥ ११० ॥
सन्ति बहूनि वनखरुमानि, तेषु तेषु स्थानेषु जमरा यत्र नोप-
यान्ति अन्यतो न वसन्ति, तेष्वेव, तथाऽपि पुष्यन्ति दुमाः, अतः
प्रकृतिरेषा स्वभाव एषां दुमगणानामिति गाथार्थः ।

अत्राऽऽह-

जइ पगई कीम पुणो, सव्वं काळं न देति पुष्फफत्तं ।
जं काळे पुष्फफत्तं, दपंति गुरुहा अत एव ॥ १११ ॥

यदि प्रकृतिः किमिति पुनः सर्वकालं न ददति न प्रय-
च्छन्ति, किम् ?, पुष्पफलम्, एवमाशङ्कयाऽह-यद्यस्मात् का-
ले नियत एव पुष्पफत्तं ददति, गुरुहा-अत एवास्मादेव हेतोः ।

पगई एस दुमाणं, जं उउममयम्मि आगए संते ।

पुष्फंति पायवगणा, फलं च काळेण वंधंति ॥ ११२ ॥
प्रकृतिरेषा दुमाणां यदतुल्यसमये वसन्ताऽऽद्यावागते सति पु-
ष्यन्ति पादपगणा वृक्षसंघातास्तथा फलं च कालेन वञ्च-
न्ति, तदर्थानभ्युपगमे तु नित्यप्रसङ्ग इति गाथार्थः ।

साम्प्रतं प्रकृतेऽप्युक्तार्थयोजनां कुर्वन्माह-

किं तु गिही रंधंती, समणाणं कारणा अहासमयं ।
मा समणा भगवतो, किञ्चामएज्जा अणाहारा ॥ ११३ ॥

किं तु गृहिणो राध्यन्ति पार्कं निर्वर्त्तयन्ति श्रमणानां कारणे-
न, यथाकालं, मा श्रमणा भगवन्त अक्लामन्ननाहारा इति
पूर्ववदिति गाथार्थः । नैवैतद्विध्यमित्यभिप्रायः ।

अत्राऽऽह-

समणएकंपनिमित्तं, पुष्पनिमित्तं च गिहनिवासीओ ।
कोइ जणिज्जा पागं, करेति सो जज्जइ न जम्हा ॥ ११४ ॥

श्रमणेश्वरोऽनुकम्पा श्रमणानुकम्पा तन्निमित्तं, न ह्येतं हिर-
ण्यग्रहणाऽऽदिना अस्माकमनुकम्पां कुर्वन्तीति मत्वा जिज्ञादानार्थं
पार्कं निर्वर्त्तयन्त्यतः श्रमणानुकम्पानिमित्तं, तथा सामान्ये-
न पुण्यनिमित्तं च गृहनिवासिन एव कश्चित् धूयात्, पार्कं कु-
र्वन्ति, स प्रयते, नैतदेवं, कुतो ?, यस्मात्-

कंतारे उज्जिक्खे, आर्यके वा महइ समुप्पजे ।

रत्तिं समणमुविड्ढिया, सव्वाहारं न जुंजंति ॥ ११५ ॥

कान्तारेऽरण्याऽऽदौ, उज्जिक्खेऽन्ताकाले, आतङ्के वा उवराऽऽदौ,
महति समुत्पन्ने सति, राज्ञौ श्रमणाः सुविहिताः शोभ-
नानुष्ठानाः, किम् ?, सर्वोहारमोदनाऽऽदि न जुञ्जते,

अइ कीस पुण गिहत्था, रत्तिं आयरतरेण रंधंति ।

समणेहिं मुविड्ढिएहिं, चउव्विहाहारविरएहिं ॥ ११६ ॥

अथ किमिति पुनर्गृहस्थास्तत्रापि राज्ञौ आदरतरेणात्यादरेण
राध्यन्ति श्रमणैः सुविहिततुर्विधाऽऽहारविरतैः सन्निरिति
गाथात्रयार्थः ।

किञ्च-

अस्थि बहुगामनगरा, समणा जत्थ न उव्वेति न वसंति ।

तत्थ वि रंधंति गिही, पगई एसा गिहत्थाणं ॥ ११७ ॥

सन्ति बहूनि ग्रामनगराणि तेषु तेषु देशेषु श्रमणाः साधवो
यत्र नोपयान्ति, अन्यतो न वसन्ति, न चैव, अथ च तत्रापि राध्य-
न्ति गृहिणः, अतः प्रकृतिरेषा गृहस्थानामिति गाथार्थः ।

अमुमेवार्थं स्पष्टयन्माह-

पगई एस गिदीणं, जं गिड्ढिओ गामनगरनिगमेषु ।

रंधंति अप्पणो परि-यणस्स कालेण अट्टाप ॥ ११८ ॥

प्रकृतिरेषा गृहिणां वर्त्तते यद् गृहिणो ग्रामनगरनिगमेषु, नि-
गमः स्थानविशेषः, राध्यन्ति आत्मनः परिजनस्यार्थाय निमित्तं
काक्षेनेति योग इति गाथार्थः ।

तत्थ समणा तवस्सी, परकरपरनिड्ढियं विगयधूमं ।

आहारं एसंती, जोगाणं साहणट्टाप ॥ ११९ ॥

तत्र श्रमणाः तपस्विन इत्युक्तविहारिणो नेतरे, परकृतपरनि-
ष्ठितमिति कोऽर्थः ?, परार्थं कृतमारब्धं परार्थं च निष्ठितमन्तं ग-
तं विगतधूमं धूमरहितम्, एकप्रदेष्टुं तज्जातीयग्रहणमिति न्या-
याद्विगततद्कारं च, रागद्वेषमन्तरेणेत्यर्थः । उक्तं च-" रागेण सं-
हंगलं, दोसेण सधूमगं विगयाहि । " आहारमोदनादिवृक्ष-
णमेवन्ते गवेवन्ते, किमर्थमत्राऽऽह-योगानां मनोयोगाऽऽदीनां
संयमयोगानां वा साधनार्थं, न तु वर्णाऽऽद्यर्थमिति गाथार्थः ।

नवकोदीपरिमुक्कं, उगमउप्पायणेसणासुक्कं ।

छट्ठाणरक्खणट्टा, अहिंसअणुपालणट्टाप ॥ १२० ॥

इयं च . किल भिन्नकर्तृकी, अस्या व्याख्या-नवकोद्विपरि-

शुद्धं, तत्रैता नवकोट्यः, यदुत-“ ण हणइ ण हणावेइ, हणं-
तं नाणुजाणइ । एवं-न किणइ ३, एवं-न पयइ ३ । ” एताजिः
परिशुद्धं, तथा उक्कमोत्पादनैषणाशुद्धमिभ्येतद्वस्तुतः सकलो-
पाधिविशुद्धकोटिख्यापनमेव, एवंभूतमपि किमर्थं भुञ्जते ? , प-
दस्थानरक्षणार्थम् ? , तानि चामुनि-“ वेयणवेयावच्चे, इरियद्वाप
य संजमट्ठाए । तह पाणवित्तियाए, उठं पुण धम्मविता-
ए ” ॥ १ ॥ अपि च-जवान्तरे प्रशस्तभावनाभ्यासादहिंसा-
नुपालनार्थम् । तथा चाऽऽह-नादारत्यागतो भाविनमते दे-
हत्यागो भवान्तरेऽप्यहिंसायैव जवतांति गाथार्थः ।

दिष्टं तस्युच्छि एमा, उवसंहारो य सुत्तनिदिट्ठो ।

संतो विज्जंति चि य, संति सिद्धि च भाहेति ॥ १२१ ॥

दृष्टान्तशुद्धिरेषा प्रतिपादिता, उपसंहारस्तु उपनयस्तु सूत्र-
निर्दिष्टः सूत्रोक्तः ।

तच्चेइ सूत्रम्-

एमेए समणा मुत्ता, जे द्वोए संति साहुणो ।

विहंगमा व पुप्फेसु, दाणभत्तेसणे रया ॥ ३ ॥

एवमेव प्रकारेण एते ये अधिकृताः प्रत्यक्षेण वा परि-
जृम्भन्तो दृश्यन्ते, आभ्यन्तीति धमणास्तपस्यन्तीत्यर्थः ।
एते च तन्त्रान्तराया अपि भवन्ति । यथोक्तम्-“ निगं-
थसकनावस-गेरुपआजीव पंचहा समणा । ” अत आह-मु-
क्ता बाह्यान्तराया प्रन्थेन, ये लोके अर्हन्तीनायद्दीपसमुत्प-
माणे, सन्ति विद्यन्ते, अनेन समयक्षेत्रे सदैव विद्यन्ते, इत्येत-
दाह-साधयन्तीति साधवः, किं साधयन्ति ? , ज्ञानाऽऽदीनि
गम्यते । अत्राऽऽह-ये मुक्तास्ते साधव एवेत्यन इदमयुक्तम् ।
अत्रोच्यते-इह व्यवहारेण निहवा अपि मुक्ता जवन्त्येव, न च ते
साधव इति तद्व्यवच्छेदार्थत्वात्त दोषः । आह-न च ते सदैव
सन्तीत्यनेनैव व्यवच्छिन्ना इत्युच्यन्ते, वर्तमानतीर्थापेक्षयैवेदं
सूत्रमिति न दोषः । अथवाऽन्यथा व्याख्यायने-ये लोके सन्ति
साधव इत्यत्र य इत्युद्देशः, लोक इत्यनेन समयक्षेत्र एव
नान्यत्र, किम् ? , शान्तिः सिद्धिरुच्यते, तां साधयन्तीनि शान्ति-
साधवः । तथा चोक्तं निर्युक्तिकारेण-“ संतो विज्जंति चि य,
संति सिद्धि च भाहेति । ” इदं व्याख्यानमेव, विहङ्गमा इव
जमरा इव पुष्पेषु, किम् ? , दाननक्षेत्राणां रताः, दानग्रहणादत्तं
गृह्णन्ति नादत्तं, भक्तग्रहणेन तदपि जक्तं प्राप्तुकं, न पुनराधा-
कर्म्मऽऽदि, एषणाग्रहणेन गवेपणाऽऽदित्रयपरिग्रहः, तेषु स्था-
नेषु रताः सक्ता इति सूत्रसमासार्थः । दश० १ अ० ।

(२१) विहङ्गमानां निक्षेपाऽऽद्युक्त्वा इत्यनेनैकप्रकारं विहङ्ग-
ममभिधाय प्रकृतोपयोगमुपदर्शयति-

इहइं पुण अहिगारो, विहासगमणेहिं जमरेहिं (१२७)

इह सूत्रे, पुनःशब्दोऽवधारणे, इहैव, नान्यत्र, अधिकारः प्रस्ता-
वः प्रयोजनम् । कैरित्याह-विहासगमनैराकाशगमनैः, अमरैः प-
दपदैरिति गाथार्थः ।

दाणेति दत्तनिर्दिष्टेण, जत्ते जज सेव फासुगेएहणया ।

एसणतिगम्मि निरया, उवसंहारस्स सुद्धि इमा ॥ १२८ ॥

दानेति सूत्रे दानग्रहणं दत्तग्रहणप्रतिपादनार्थम्, दत्तमेव
गृह्णन्ति नाऽदत्तम् । जक्तग्रहणं भज सेवायामित्यस्य निष्ठान्त-
स्य भवति । अर्थश्चास्य प्राप्तुकग्रहणं प्राप्तुकमाधाकर्म्मऽऽदि-
हितं गृह्णन्ति, नेतरादिति । (एसण चि) एषणाग्रहणमेषणाश्रितये

गवेपणाऽऽदिलक्षणे, निरताः सक्ताः, उपसंहारस्योपनयस्य. शु-
द्धिरियं वक्ष्यमाणवृत्तयेति गाथार्थः ।

अवि भमरमहुयारिगणा, अविदिन्नं आवियंति कुसुमरमं ।

समणा पुण जगवंतो, नादिन्नं जोत्तुमिच्छंति ॥ १२९ ॥

अपि भ्रमरमधुकारिगणाः, मधुकराग्रहणमिहापि स्त्रीसंग्रह-
णार्थम् । जातिसंग्रहार्थमिति चान्ये । अविदत्तं सन्तं, किम् ? , आ-
पिवन्ति, कुसुमरसं कुसुमाऽऽसवं, अमणाः पुनर्भगवन्तो नादत्तं
भोक्तुमिच्छन्तीति विशेषः । इति गाथार्थः ।

साम्प्रतं सूत्रेणोपसंहारविशुद्धिरुच्यते-कश्चिदाह-“ दाण-
भत्तेसणे रया ” इत्युक्तम्, यत एवमत एव लोको भक्त्याकृ-
ष्टमानसस्तेभ्यः प्रयच्छत्याधाकर्माऽऽदि । तस्य ग्रहणे सत्त्वोपरो-
धः, अग्रहणे च स्ववृत्त्यलाभ इति । अत्रोच्यते-वयं चेत्यादि
सूत्रम्-

वयं च वित्तिं लब्धामो, न य कोइ उवहम्पइ ।

अट्ठागरेसु रीयंते, पुप्फेसु भमरो जहा ॥ ४ ॥

वयं च वृत्तिं लप्स्यामः प्राप्स्यामस्तथा यथा न कश्चिदु-
पहन्यते । वर्तमानैष्यत्काद्योपन्याससंस्कारालिङ्गन्यायप्रदर्शनार्थः ।
तथा चैते साधवः सर्वकाक्षमेव यथाकृतेषु आत्माधर्ममिनि-
वर्तितेष्वाहाराऽऽदिषु, रीयन्ते गच्छन्ति, वर्तन्ते इत्यर्थः । पुष्पेषु
जमरा यथा । इत्येतच्च पूर्वं भाविनमेवेति सूत्रार्थः ।

यतश्चैवमतो महुगारसमेत्यादि सूत्रम्-

महुगारसमा बुद्धा, जे जवंति अणिसिया ।

नाणा पिण्णया दंता, तेण वुवंति साहुणो, चि वेमि ॥ ५ ॥

मधुकरसमा भ्रमरतुल्याः, वृक्षधन्ते स्म बुद्धाः, अधिगत-
त्वा इत्यर्थः । एवंभूता इत्यत आह-ये भवन्ति वा अनिश्रि-
ताः कुलाऽऽदिष्वप्रतिबद्धा इत्यर्थः ।

अत्राऽऽह-

अस्संजएहिं जमरे-हिं जइ समा संजया खलु जवंति ।

पवं उवपं किच्चा, नूणं अस्संजया समणा ॥ १३० ॥

असंयतैः कृतश्चिदप्यनिवृत्तैः, अमरैः पदपदैः, यदि समास्तुल्याः,
संयताः साधवः, खल्विति समा एव भवन्ति । ततश्चासंक्षिन्नो-
ऽपि, ते अत एवैनामित्यप्रकारासुपमां कृत्वा इदमापद्यते
नूनमसंयताः अमणा इति गाथार्थः ।

एवमुक्ते सत्यादाऽऽचार्यः, एतच्छायुक्तम्, सूत्रोक्तविशेषणतिर-
स्कृतत्वात्, तथा च वृक्षग्रहणादसंक्षिन्नो व्यवच्छेदः, अनिश्रित-
ग्रहणात् त्वसंयतत्वस्येति ।

निर्युक्तिकारस्त्वाह-

उवमा खलु एस कया, पुव्वुत्ता देसलक्खणोवणया ।

अणिययवित्तिनिमित्तं, अहिंसअणुपालणट्ठाए ॥ १३१ ॥

उपमा, खल्वेषा, मधुकरसमेत्यादिरूपा, कृता, पूर्वोक्तात् पू-
र्वोक्तेन, देशलक्षणेपनयात् देशलक्षणेपनयेन, यथा चन्द्रमु-
खी कण्येति, तृतीयार्था चेह पञ्चमी । इयं चानियतवृत्तिनिमित्तं
कृता अहिंसाऽनुपालनार्थमिदं च भावयत्येवेति गाथार्थः ।

जह दुग्गणा उ तह नग-रजणवया पयणपायणसहावा ।

जह भमरा तह मुणिलो, नवरि अदत्तं न भुंजंति ॥ १३२ ॥

यथा दुग्गणा वृत्तसंघाताः, स्वभावत एव पुष्पफलनखभा-
घास्तथैव नगरजनपदा, नगराऽऽदिलोकाः, स्वयमेव पचनपाच-

नस्वभावा वृत्तन्ते, यथा भ्रमरा इति जायार्थं वक्ष्यति । तथा मुनयो, नवरमेनावान्विशेषः—अदत्तं स्वामिभिर्न भुञ्जत इति गाथायः ।

अमुमेवार्थं स्पष्टयति—

कुमुये सहावकुल्लं, आहारंति भमरा जह तद्वा उ ।

भत्तं महावसिष्ठं, समणसुविहिता गवेमंति ॥ १३३ ॥

कुमुये पुष्पे, स्वभावकुल्लं प्रकृतिविकल्पिते, आहारयन्ति कु-
मुमरसं पियन्ति, भ्रमरा मधुकराः, यथा येन प्रकारेण कुमुम-
पीडामनुपादयन्तः, तथा तेनैव प्रकारेण, भक्तमोदनाऽऽदि,
स्वभावसिद्धमात्मार्थं कुर्यात्, उद्धमाऽऽदिदोषाहितमित्यर्थः ।
भ्रमणाश्च ते सुविहिताश्च धम्मणसुविहिताः, शोचनानुष्ठानव-
न्त इत्यर्थः । गवेययन्ति अन्वेययन्तीति गाथायः ।

साम्प्रतं पूर्वोक्तो यो दोषो मधुकरममा इत्यत्र, एतत्परिजि-
हीयैव याचनोपसंहारः क्रियते तदुपदर्शयन्नाह—

उवसंहारो भमरा, जह तद्द समणा वि अवहजीवन्ति ।

दंतं चि पुण पयम्भी, नायव्वं वक्खसेसमिणं ॥ १३४ ॥

उपसंहार उपनयः, भ्रमरा यथा अवधजीविनः, तथा भ्रम-
रा अपि साधवोऽप्येतावन्तैर्वाग्मेनेति गाथाद्वयार्थः । इत्यत्र भ्रम-
रसाधूनां नानात्ययत्वमेवम् । यत्र आह सूत्रकारः—“ नानापिण्ड-
रथा दत्ता ” इति । नानाऽनेकप्रकाराभिप्रक्षेपशेषास्त्रिभूदम-
राद्वरप्रहणाच्च पिण्ड आहारपिण्डः, नाना चाऽन्तो पिण्डश्च
नानापिण्डः, अन्तर्ग्रन्थाऽऽदिर्द्यो, तस्मिन् रता अनुष्ठेयवन्तः ।
दात्ता इन्द्रियेणोद्भिद्यदमेन । अनयोश्च स्वस्वरूपमध्यस्तपसि प्र-
तिपादितमेव; अत्र चोपपन्नगाथावरमद्वयस्यावसरः । दात्ता इ-
ति पुनः पदे सौत्रे । किम्? ज्ञातव्यो वाक्यशेषोऽयमाति गाथायः ।

किञ्चिच्छिष्टो वाक्यशेषः, दात्ता ईयाऽऽदिसमिताश्च—

तथा चाऽऽह—

जह इत्येव इरियाइ—पसु सव्वस्मि दिक्खियपपारं ।

तसयावरचूयद्वियं, जयंति सव्वतावियं साहु ॥ १३५ ॥

यथाऽयैवाधिक्रान्तव्ययने समगोपमयैवणासन्नितौ यन्ते, तथा
ईयाऽऽदिचरन्ति । तथा सर्वस्मिन् दीक्षितप्रचारे साध्याचरित-
व्य इत्यर्थः । किम्? असत्थावरभूतहितम्, यतन्तं सद्भाविकं
पारमार्थिकं साधव इति गाथायः ।

अन्धे पुनरिदं गाथादलं निगमने व्याख्यानयन्ति, न च तद-
तिचारः, यत्र आह—

उवसंहारविसुच्छी, एस समत्ता उ निगमणं तेणं ।

वुच्चन्ति साहुणां ची, जेणं ते महुरसमाणा ॥ १३६ ॥

उपसंहारविशुद्धिरेवा समत्ता तु, अधुना निगमनावसरः, त-
च्च सौत्रमुपदर्शयति, निगमनमिति चारपरामर्शः । तेनोच्यन्ते
साधव इति, येन कारणेन ते मधुकरसमाना उक्तव्यायनं भ्र-
मरतुल्या इति गाथायः ।

निगमनार्थमेव स्पष्टयति—

तम्हा दयाऽऽगुणसु—डिपिहं भमरो व्व अवहविचीहिं ।

साहुहिं साहिओ ची, उकिहं मंमं धम्मो ॥ १३७ ॥

नस्स दयाऽऽदिगुणसुत्थिरादिवाद्वास्तव्याऽऽदिपरिग्रहः । भ्र-
मर इवाववृत्तिभिः कैः? साधुभिः साधितो निष्पादितः, उ-

त्कष्टं मङ्गलं प्रधानं मङ्गलं, धर्मः प्राङ्निर्दिष्टतत्त्वार्थः । इति
गाथायः ॥ १३७ ॥

इदानीं निगमनविशुद्धिमभिधानुक्तम् आह—

निगमणसुच्छी तित्थं—तरा वि धम्मत्यमुञ्जुया विहरे ।

नजइ कायाणं ते, जयणं न गुणंति न करेति ॥ १३८ ॥

निगमनशुद्धिः प्रतिपाद्यते । अत्राऽऽह—तीर्थान्तरीयाः चरकपरि-
व्राजकाऽऽद्यः किम्? धर्मार्थं धर्मोद्यता उद्युक्ता विहरन्ति, अ-
तस्तेऽपि साधव एवेत्यभिप्रायः । जयन्तेऽत्र प्रतिवचनम्—का-
यानां पुथिग्यादीनां ते चरकाऽऽद्यः, किम्? यतनां प्रयत्नकरण-
वृत्तानां, न मय्यन्ते न जानन्ति, न मय्यन्ते वा, तथाविधाऽऽगमा-
ऽऽधवणाश्च कुर्वन्ति परिक्रान्ताभावाद्भावितमेवेदमधस्तादिति
गाथाऽर्थः ॥ १३८ ॥

किं च—

न य उगमाइसुच्छं, भुञ्जंती महुरा वाण्वरोही ।

नेव य तित्थिगुत्ता, जह साहु निवकाहं पि ॥ १३९ ॥

न चोद्गमादिशुद्धं छुज्जने, आदिशुद्धादुत्पादनाऽऽदिपरिग्रहः ।
मधुकरा इव भ्रमरा इव मय्यनानामनुपरोधिनः सन्तो नैव च त्रि-
गुणसुता यथा साधवो नित्यकालमापि । एतदुक्तं जयति—यथा सा-
धवो नित्यकालं त्रिगुणसुता एवं तेन कदाचिदपि तत्परि-
ज्ञानशून्यत्वात्तस्मान्न एते साधवः । इति गाथायः ॥ १३९ ॥

साधव एव तु साधवः, कथम्? यतः—

कायं वायं च मणं, इन्द्रियाइं च पंच दमयंति ।

धारंति वंभचेरं, संजमयंती कमाए य ॥ १४० ॥

कायं, वाचं, मनश्च, इन्द्रियाणि च पञ्च दमयन्ति । तत्र काये-
न सुनमाहितपाणिपाद-स्निग्धमिन्द्रियं, गच्छन्ति वा । वाचा निष्प्र-
योजनं न श्रुते, प्रयोजनेऽप्यालोच्य सत्त्वानुपरोधेन । मनसा
अकृतमनोनिरोधं, कुतमनवर्धिरणं च कुर्वन्ति । इन्द्रियाणि
पञ्च दमयन्ति, छान्तिप्रविषयेषु रागद्वेषाकरणेन । पञ्चेति साह-
स्यपरिकल्पितैकादशेन्द्रियवचनज्ज्ञेयम् । तथा च—वाक्पाणि-
पादयायूरस्थमनांस्त्रीन्द्रियाणि नेपांमति । धारयन्ति ब्रह्मचर्यम्,
सकलगुणितरोपाननात् । तथा संजमयन्ति कपायाश्च, अनुद-
येनोदयविकल्पीकरणेन च । इति गाथायः ॥ १४० ॥

जं च तवे उज्जुत्ता, तेणंति साहुअक्खणं पुजं ।

तो साहुणो ति भवन्—त्ति साहवो निगमणं वेयं ॥ १४१ ॥

यच्च तपसि प्रागुज्जितस्वरूपे, किम्? उज्जुत्ताः तेन प्रकारेणैवैव
साधुवृत्तं पूर्णमविकलम्, कथम्? अनेन प्रकारेण साधयन्त्य-
पवर्गमिति साधवः । यतश्चैवं तनः साधव एव भवन्ते साधवो,
न चरकाऽऽद्य इति । निगमनं चैनत् । इति गाथायः ॥ १४१ ॥
इत्थमुक्तं दशावयवम् । प्रयोगं त्वेवं वृत्ता दर्शयन्ति—अहिंसाऽ-
दिलक्षणधर्मसाधकाः साधव एव, सावरजङ्गमजूनोपरोधपरिहा-
रित्वात्, तद्व्येवंविधपुरुषवत् । विपक्वो दिग्गम्यगमिभुजौताऽऽ-
दिवत् । उहये सावरजङ्गमजूनोपरोधपरिहारिणस्ते उभयप्रसि-
द्धेर्विधपुरुषवदहिंसाऽदिलक्षणधर्मसाधका इष्टाः तथा च सा-
धवः सावरजङ्गमजूनोपरोधपरिहारिण इत्युपनयः; तस्मात्स्था-
वरजङ्गमजूनोपरोधपरिहारित्वात् अहिंसाऽदिलक्षणधर्मसा-
धकाः साधव एव इति निगमनम् । पक्वाऽऽदिशुद्धस्तु निर्दिशता

एवेति न प्रतन्यन्ते, एवमर्थाधिकारद्वयवशात्पञ्चावयवदशावय-
वाभ्यां वाक्याभ्यां व्याख्यातमध्ययनम् । दश० १ अ० ।

" पमिपुष्पधम्मवियल-सणेण इह भनरायविवराओ ।

जीवा ण हुंति नियमा, तो जत्तो नत्थ कायवो ॥

जब धम्माउ सोह्मं, धम्मणं हुंति सयलरिदीओ ।

धम्मण पवररुवं, तत्तो संविग्गप भाणयं ॥ "

दश० १ तर० ।

" भद्दा सयलं किरियं, कुणनि मूणिणो सिवत्थमेव सया ।

तं पुण लज्जइ गयसय-सरगदोसेण धम्मण ॥ १३ ॥

धम्मण सरागेण च, लज्जइ सग्गाइयं फलं सो वि ।

जायइ परंपराए, नियमेण सुक्खहेउ ति । १४ ॥

धम्माओ धणज्ञाओ, ति जं पि वुत्तं तयं पि न हु जुत्तं ।

सवो वि हु पुरिसत्थो, धम्माउ विय जओ भाणया ॥१५॥ "

उक्तं च-

" धनदो धनार्थिनां धर्मः, कामदः सर्वकामिनाम् ।

धर्म एवापवर्गस्य, पारम्पर्येण साधकः ॥ १६ ॥ " ध० २० ।

" धर्मोऽयं धनवृक्षमेधु धनदः कामार्थिनां कामदः,

सौभाग्यार्थिषु नम्रदः किमथवा पुत्रार्थिनां पुत्रदः ।

राज्यार्थिष्वपि राज्यदः किमपरं नानाविकल्पैर्नृणां,

तर्हि यन्न ददामि किं च तनुने स्वर्गापवर्गावपि ॥१७॥" ध० २० ।

" धर्मोऽऽख्यः पुरुषार्थोऽयं, प्रधान इति गीयते ।

पापसत्कं पशोस्तुल्यं, धिग्धर्मरहितं नरम् ॥ १ ॥ "

स्था० ३ टा० ३ उ० ।

(२२) धर्मस्य मोक्षकारणत्वं यथा-

संखाय पेसलं धम्मं, दिट्ठिमं परिनिव्वुडे ।

उवमग्गेऽहियासित्ता, आमोक्खाए परिव्वए ॥११॥

मंख्यायेति सम्यक् ज्ञात्वा स्वसंमत्या, अन्यतो वा भ्रष्टा (पे-
सलं ति) मोक्षगमनं प्रत्यनुकूलं, किं तद् ? धर्मं भुनक्ति त्राऽऽख्यं,
दृष्टिमान् सम्यक्दर्शनी, परिनिव्वुत्त इति कयाषोपशमाच्छीती-
भूतः परिनिव्वुत्तकल्पो वा । उपसर्गाननुकूलप्रतिकूलान्, स-
म्यक् नियम्याधिसह्याऽऽमोक्षाय मोक्षं यावत् परि समन्ताद्
मजेत् संयमानुष्ठानेन गच्छेदिति ॥ २२ ॥ सूत्र० १ श्रु० ३
अ० ४ उ० ।

अपि च-

धम्मस्म य पाग्ग मुणी, अरंजस्म य अंतए णिए ।

सोयंति य णं ममाइओ, णो लब्धंति णियं परिग्गहं ॥१॥

धर्मस्य भुनक्ति त्रेदमिभ्रम्य, पारं गच्छतीति पाग्गः सिद्धा-
न्तपारगामी, सम्यक् चारित्राऽनुग्राही वेति । चारित्रमधिकृत्याऽऽ-
ह-आरम्भस्य सावधानुष्ठानरूपस्यान्ते पर्यन्ते तद्भावरूपे, स्थि-
नो मुनिर्जवति । ये पुनर्नैवं भवन्ति, ते अकृतधर्माः मरण दुः-
खे वा समुत्थिते आत्मानं शोचन्ति । णमिति वाक्यालङ्कारे ।
यदि च इष्टमरणाऽऽदिवर्धनाशे वा (ममाइओ ति) ममेदमह-
मस्य स्वामीत्येवमध्यवसायिनः शोचन्ति । शोचमाना अप्येते
निजमात्मीयं परि समन्ताद् गृह्यते आत्मसात्क्रियत इति प-
रिग्रहो हिरण्याऽऽदिरिष्टस्वजनाऽऽदिर्वा, नष्टं मृतं वा, न लज्जन्ते
न प्राप्नुवन्ताति । यदि वा धर्मस्य पारगं मुनिमारम्भस्याऽन्ते
व्यवास्थतमनमागत्य स्वजना मातापित्रादयः शोचन्ति सम-

त्वयुकाः स्नेहात्तवः, न च ते लभन्ते निजमप्यात्मीयपरिग्रह-
व्या गृहीतमिति । अत्रान्तरे नागार्जुनीयास्तु पठन्ति-

" सोकण तयं उवचियं, केइ गिहं विग्गेण उट्टिया ।

धम्मस्मि अणुत्तरे मुणी, नं पि जिणिज्ज इमेण पेडिए ॥१॥ "

सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

किं चान्यत्-

जे धम्मं सुच्छमक्खंति, पमिपुष्पमणेलिमं ।

अणेलिमस्म जं ठाणं, तस्स जम्भकहा कओ ? ॥१॥

ये महापुरुषा धीतरागाः करतलाऽऽमलकवत्सकलजगद्गृष्टार-
स्त एवभूताः पराहृतैकरताः शुद्धमवदातं सर्वोपाधिविशु-
द्धम्, धर्ममाख्यान्ति प्रतिपादयन्ति, स्वतः समाचरन्ति च । प्र-
तिपूर्णमायतचारित्रसङ्गावात्संपूर्णं यथाख्यातचारित्ररूपं वा ।
अनीदृशमनस्यसदृशं धर्ममाख्यान्त्युपतिष्ठन्ति । तदेवमनीदृश-
स्यानन्यसदृशस्य ज्ञानचारित्रोपेतस्य यत् स्थानं सर्वद्वन्द्वो-
परमक्यं तद्वास्तव्यं कुतो जम्भकथा-जातो मृतो वेत्येवंरूपा
कथा, स्वप्नान्तरेऽपि तस्य कर्मबीजाभावात् कुतो विद्यत इ-
ति । तथोक्तम्-" दग्धे बीजे यथाऽप्यन्तं, प्रादुर्भवति नाह-
कुरः । कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति भवाहकुरः " ॥ १ ॥
इत्यादि ॥ १६ ॥

किञ्चान्यत्-

कओ कयाइ मेधावी, उप्पजंति तहागया ।

तहागया अप्पडिन्ना, चक्खू लोगस्सऽणुत्तरा ॥ २० ॥

कर्मबीजाभावात्कुतः कस्मात्कदाचिदपि मेधाविनो ज्ञानाऽऽम-
कास्तथा पुनरावृत्त्याऽऽगतास्तथागताः पुनरस्मिन् संसारेऽनु-
चिर्गन्धाने समुत्पद्यन्ते, न कथञ्चित्कदाचित्कर्मोपादानाभा-
वाद्भुत्पद्यन्त इत्यर्थः । तथा तथागतास्तीर्थकृत्तुधराऽऽदयो न
विद्यन्ते प्रतिज्ञानिदानवन्धनरूपा येषां ते प्रतिज्ञानिदाना नि-
राशंसाः सर्वहितकरणीयता अनुत्तरज्ञानत्वाद्नुत्तरलोक-
स्य जन्तुगणस्य सदसदर्थनिरूपणकारणतश्च भूता हितादि-
तप्राप्तपरिहारं कुर्वन्तः सकललोकलाञ्छनभूतास्तथागताः
सर्वज्ञा भवन्तीति ॥ २० ॥ सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । (आपत्सु
दृढधर्मता योगसंग्रहायेति ' आवई ' शब्दे द्वितीय-
भागे १४५ पृष्ठे गता) धर्मोऽऽख्यान्तं तु यथा पित्रादीना-
मुपकारस्तथा नान्यथा । (' लोगतिय ' शब्दे चेदं वक्ष्यते)
केवलप्रज्ञसधर्मस्य भवणता दुर्लभा । यतोऽवाचि-" सुवहा
सरलोयसिरी, रयणायरमेहला मही सुलहा । निव्वुइसुह-
जणियरुई, जिणवयणसुई जए दुलहा ॥ १ ॥ " इति । भु-
तस्य वा अज्ञानता दुर्लभा । उक्तं च-" आहव्व स-
वणव्वहुं, सक्का परमदुल्लहा । सोक्का नेयाउयं मग्गं, वहवे प-
रिभस्सइ " ॥ १ ॥ इति । स्था० ६ टा० ।

उक्तं च-

" लब्भइ सुग्गामिसं, लज्जइ पदुअत्तणं न संदेहो ।

इक्को नवरि न लज्जइ, जिणिदवरदेसिओ धम्मो ॥ १ ॥

धम्मो पवित्तिरुवो, लब्भइ कइयावि निग्गडुक्खमया ।

जो निअवसुस्सहावो, सो धम्मो दुल्लहो लोए ॥ २ ॥

नियवन्थुधम्मसवणं, दुल्लह वुत्तं जिणिदवाणा य ।

अंतप्फासणमेग-त्तं हुंति केसिचि धीराणं ॥ ३ ॥ " मष्ट० २

अष्ट० ।

धम्म

“ एवो य असइ टोमा-सेवणओ धम्मवज्जचित्ताणं ।
ता धम्मे जइयव्वं, सम्मं मइ धीरपुत्तिहि ” ॥ १ ॥ इति ।
स्था ० ६ ८० ।

(१३) मनुजमवज्जन्तमनुस्सवा नटवामावजुसरोत्तरगुणा-
सातिरति दुरापिवेयाह-

अहीणपंचिन्द्रियत्तं पि मे लहे,

उत्तमधम्मसुनी हू दुल्लहा ।

कुत्तित्थणिमेव जणे,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १८ ॥

हप्पूण वि उत्तमं सुं,

सदहणा पुणरावि दुल्लहा ।

मिच्छच्चणिसेव जणं,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १९ ॥

धम्मं पि हु सदहंतया,

दुल्लहया काण्ण फामया ।

इह कामगुणेहं मुच्छिया,

समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २० ॥

कथञ्चिदहंनपञ्चेन्द्रियतामप्युक्त्यायतोऽतिदुल्लभामपि स
इति जन्तुभूतं प्राप्तुयात्, तथाऽप्युत्तमः प्रधानो यो
धर्मस्तस्य धृतिराकर्षणं या सा तथा, दुरवधारणे, भि-
षाकमश्न । ततो दुर्लभैव, किमिति ? यतः कुत्सितानि च तानि
तीर्थानि च कुनीर्थानि शाक्येयुक्ताऽऽदिप्ररूपितानि, तानि वि-
च्यन्ते येषामनुष्ठेयतया स्वीकृतत्वात् कुनीर्थिनः, तान्नितरां से-
वते यः कुनीर्थिनिषेवको जनो लोकः, कुनीर्थिनो हि यशःस-
त्काराऽऽद्येविणो यदेव प्राणिप्रियं विषयाऽऽदि, तदेवोपदिशन्ति,
तस्वीर्युक्तामप्येवंविधत्वात् । उक्तं हि-“सत्कारयशोलाभार्थि-
निश्च मूढैरिहान्यतीर्थकरैः । भवसावितं जगदिदं, प्रियापय-
पथान्युपदिशन्ति ॥ १ ॥” इति सुकरैव तेषां सेवा, तस्सेव-
नाच्च कुन उत्तमधम्मश्रुतिः ? । पठ्यते च-“कुत्तित्थणिसेव
जणं” इति स्पष्टम् । एवं तद्दुल्लभत्वमवधार्य समयमपि गौतम !
मा प्रमादीः । किं च-लब्ध्वाऽपि उत्तमधर्मविषयत्वाद्भुत्तमां तां
भूतिमुत्कर्षा, अस्मान् तत्त्वविकल्पं, (पुनरावि ति) पुनरपि
दुल्लभं दुरापमपि । इहैव हेतुमाह-मिथ्याभावो मिथ्यात्वम्-
अनस्वेऽपि तत्त्वप्रत्ययरूपं, तन्निषेवते यः स मिथ्यात्वनिषेवकः,
ततो लोकोऽनादिजवाच्यस्तनया शुरुकर्मतया च तत्रैव च
प्रायः प्रवृत्तेः । यत एवमतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । अ-
न्यथा-धर्मं प्रकृमात् सर्वज्ञप्रणीतम्, अपिभिन्नकम् । दुर्वीक्याह-
ङ्कारे । ततः अद्वधनोऽपि कर्तुमभिलषन्तोऽपि दुल्लभकाः का-
येन शरीरेण, उपलक्षणत्वान्नमनसा वाचा च स्पर्शका अनुष्ठाना-
ः । कारणमाह-इहास्मिन् जगति कामगुणेषु मूर्च्छिता मूढाः,
शृद्धिमन्त इत्यर्थः । जन्तव इति शेषः । प्रायेण ह्यपथ्येवैव विषये-
ष्वभिष्वङ्गः प्राणिनाम्, यत उक्तम्-“प्रायेण हि यदपथ्यं, तदेव
वाऽऽतुरजनप्रियं भवति । विषयाऽऽतुरस्य जगत-स्तथाऽनु-
कूलाः प्रिया विषयाः ॥ ११ ॥” पाठान्तरतः-कामगुणैर्मूर्च्छिता इव
मूर्च्छिताः विलुप्तधर्मविषयचैतन्यत्वात् यतश्चैवमतो दुराप-
मिमामविकला धर्मसामग्रीमवाप्य समयमपि गौतम ! मा
प्रमादीरिति । उच ० पाई ० १० भं । स्था ० ।

(२४) पर्यायव्युत्तस्यैहिकं दोषमाह-

धम्माओ जहं सिग्गिओववेअं,

जसुग्गि विज्जायमिवऽप्यतं ।

हीहंति एं दुब्बिहिअं कुसीला,

दाढ्हिअं धाराविसं व नागं ॥ १२ ॥

धर्मात् अमणधर्मतः, जहं व्युत्तं, श्रियाऽप्येतं तपोलक्ष्या अ-
पगतं, यद्वाग्निमग्निष्टोमानिलं, विध्यातमिव धामावसानेऽप-
तेजसम्, अदपशब्दो भावतेजःशून्यं भस्मकल्पमित्यर्थः, ही-
लयन्ति कदर्थयन्ति, पतितस्त्वामिति पङ्क्त्याऽपसारणाऽऽदि-
ना, एनमुत्तिष्कान्तं, दुर्विहितमुत्तिष्कमणादेव दुष्टानुष्ठायनं, कु-
शीलास्तत्सङ्गोचिता लोकाः, स एव विशेष्यते-(दाढ्हिअं
ति) प्राकृतशैल्या उद्धृतदंष्ट्रसुत्खातदंष्ट्रं, धाराविषमिव दौ-
र्ध्रविषमिव, नागं सर्वं यद्वाग्निस्पर्षोपमानं, लोकनीत्या प्र-
धानभावादप्रधानभाववशापनार्यमिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥

एवमस्य भ्रष्टशैलस्यैवतयैहिकं दोषमभिधाय ऐहिकाऽऽसु-
ष्मिकमाह-

इहैव धम्मो अयमो अकित्ती,

दुष्सापधज्जं च पिहज्जाणम्मि ।

बुअस्स धम्माओ अहम्मसेविणो,

संजिष्ठाविचस्स य हिट्ठो गइ ॥ १३ ॥

इहैवेहलोके एवाधर्म इत्ययमधर्मफलेन दर्शयति, यदुताय-
शः अपराकमकृतं न्यूनत्वं, तथा-अकीर्तिरदानपुण्यफलप्रवा-
हरूपा, तथा-दुर्नामधेयं च ‘पुराणः पणितः’ इति कुत्सितनाम-
धेयं च । केत्याह-पृथग्जने सामान्यलोकेऽप्यास्तां विशिष्टलो-
के, कस्येत्याह-व्युत्तस्य धर्मात्, उत्तमप्रजितस्येति भावः । तथा-
अधर्मसेविनः कलत्राऽऽदिनिमित्तं पट्कायोपमदंकारिणः, तथा-
संभ्रजवृत्तस्य वास्तवकनीयवाग्विरुत्तचारित्र्यस्य च क्लिष्टकर्म-
बन्धनात् अथस्तादृशितैरकरेकपुण्यात् इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥

अत्रैव विशेषप्रत्यपायमाह-

जुजिचु जोगाई पसस्यंअसा,

तहाविहं कहु असंजमं वहुं ।

गई च गच्छे अणभिज्जिअं दुहं,

बोही अ से नो सुलजा पुणो पुणो ॥ १४ ॥

स उत्तमप्रजितो भुक्त्वा भोगान् शब्दाऽऽदीन्, प्रसन्नचेतसा धर्म-
निरपेक्षतया प्रकटेन चित्तेन, तथाविधमज्ञोचितधर्मफलं, कृत्वा-
ऽभिमनिवृत्त्य, असंयमं कृष्याद्यारम्भरूपं, बहुमलन्तोषात् प्रभूतं, न
इत्थं भूतो मृतः सन्, गतिं च गच्छत्यनमिष्यात्वा अनिष्यात्वा,
इष्टानिष्टामित्यर्थः । काचित् सुखाऽप्येवंभूता भवत्यत आह-
दुःखां प्रकृत्यैवासुन्दरां दुःखजननीं, बोधिआसौ जिनधर्म-
प्राप्तिआस्योग्रिष्कान्तस्य न सुलभा पुनः पुनः प्रचूनेव-
पि जन्मसु दुर्लभैव, प्रवचनविराधकत्वादिति सूत्रार्थः ॥
यस्मादेवं तस्मादेवं तदुपपन्नदुःखोऽप्येतदनुचित्य नोत्पन्न-
जेदित्याह-

इमस्स तानेरइअस्स जंतुणो,

दुहोवणीअस्स किन्नेमवात्तिणो ।

पल्लिओवमं छिज्जइ सागरोवमं,

किमंग ! पुण मज्ज इमं मणोत्तुहं ॥ १९ ॥

अस्य तावदित्यात्मन एव निर्देशः, नारकस्य जन्तोः, नरक-
मनुप्राप्तस्येत्यर्थः । दुःखोपनीतस्य सामान्येन प्राप्तदुःखस्य,
क्लेशवृत्तेः-एकान्तक्लेशवेष्टितस्य सतो, नरक एव पल्लयोपमं क्षी-
यते, सागरोपमं च ययाकर्मप्रत्ययम्, किमङ्ग ! पुनर्ममेदं संय-
मरानिनिष्पन्नं मनोदुःखं तथाविधक्लेशदोषरहितम्, एतत्-
क्षीयत एवेतत्तत्तन्नेन नोत्पद्यजितव्यमिति सूत्रार्थः ॥१९॥

विशेषेणैतदेवाऽऽह-

न मे चिरं दुक्खमिणं भविस्मई,

असासया भोगपिणाम जंतुणो ।

न चे सरीरेण इमेणऽवस्सई,

अवस्सई जीविअपज्जवेण मे ॥ १९ ॥

न मम चिरं प्रच्युतं काशं दुःखमिदं संयमारतिवृत्तं जविष्य-
ति । किमित्यत आह-अशाश्वती प्रायो यौवनकालावस्थायि-
नी, भोगपिपासा विषयवृत्ता, जन्तोः प्राणिनः । अशाश्वती-
त्ये एव कारणान्तरमाह-न चेच्छरीरेणानेनापयास्यति न
यदि शरीरेणानेन करणभूतेन वृद्धस्यापि सतोऽपयास्यति,
तथाऽपि किमाकुलत्वं यतोऽपयास्यति जीवितपर्यायेण जी-
वितस्यापगमेन, मरणेनेत्येवंनिश्चितः स्यादिति सूत्रार्थः ॥१९॥

अस्यैव फलमाह-

जस्सेवमप्पा उ हविज्ज निच्छओ,

चइज्ज देहं न हु धम्मसासणं ।

तं तारिसं नो पइंति ईदिआ,

उवेति वाया व सुदंसणं गिरिं ॥ १७ ॥

यस्येति साधोः, एवमुक्तेन प्रकारेण, आत्मा, तुशब्दस्यैव-
कारार्थत्वात् आत्मेव, भवेन्निश्चितो दृढः, स त्यजेद्देहं फलचि-
द्विज्ञे उपस्थिते, न तु धर्मशासनं न पुनर्धर्मज्ञाननिर्मात, तं
तादृशं धर्मनिश्चितं, न प्रचालयति संयमस्थानान्न कम्पय-
न्तीन्द्रियाणि चक्षुरादीनि । निदर्शनमाह-उत्पतद्वाता इव
संपतत्पवना इव सुदर्शनं गिरिं मेरुम् । एतदुक्तं भवति-य-
था मेरुं वाता न चालयति तथा तमपीन्द्रियाणीति सू-
त्रार्थः ॥ १७ ॥

उपसंहरन्नाह-

इत्थेव संपस्मिअ बुद्धिमं नरो,

आयं उवायं विविहं विआणिआ ।

काएण वाया अदु माणसेणं,

तिगुत्तिगुत्तो जिणवयणमहिद्धिजासि ॥ २० ॥

इत्येवमध्ययनोक्तं दुष्प्रजीवित्वाऽऽदि संप्रदयाऽऽदित आरभ्य
यथावद् दृष्ट्वा बुद्धिमान्नरः सम्यक् बुद्धयुगेनः, आयमुपायं
त्रिविधं विज्ञाय, आयः सम्यग्ज्ञानाऽऽदेः, उपायस्तत्साधन-
प्रकारः काश्चनित्याऽऽदित्रिविधाऽनेकप्रकारस्तं ज्ञात्वा, किमि-
त्याह-कायेन, वाचा, अथ-मनसा, त्रिजिरपि करणैर्यथाप्रवृत्तेः
त्रिगुत्तिगुत्तः सन्न जिनवचनमर्हदुपदेशमधितिष्ठेत् यथाश-

क्ति तदुक्तैकक्रियापावनपरो भूयात्, भवाय सिद्धौ त-
त्ततो मुक्तिसिद्धेरिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ दश० १ चू० ।

(२०) किमभिसन्ध्य धर्ममाचक्षीतेति दर्शयति-

दयं दोगस्स जाणित्ता पाईणं परीणं दाहिणं
उदीणं आइक्खे विचए किट्ठे वेदवी से उट्ठिएसु वा अ-
ण्टिएसु वा मुस्सुसमाणेसु पवेदए संति विरति उवसमं
णिग्वाणं सोयवियं अज्जवियं मदवियं द्वाघवियं अण्डव-
त्तियं सव्वेसिं पाणाणं सव्वेसिं जूयाणं सव्वेसिं जीवाणं
सव्वेसिं सत्ताणं अणुवीइ भिक्खु धम्ममाइक्खेज्जा ।

दयां रूपां लोकस्य जन्तुलोकस्योपरि कथ्यतां ज्ञात्वा, क्लेशतः
प्राचीनं, प्रतीचीनं दक्षिणमुदीचीनम्, अपरानपि द्विविभागान-
निसमीक्ष्य सर्वत्र दयां कुर्वन् धर्ममाचक्षीत, काव्यतो यावज्जीवं,
भावतोऽरक्तोऽद्विष्टः, कथमाचक्षीत ? तद्यथा-सर्वे जन्तवो दुःख-
द्विष्टः सुखद्विष्टस्य आत्मोपमया सदा कृष्टव्या इति । उक्तं च-“त-
त्तत्परस्य संदध्या-त्प्रतिजुह्वं यदात्मनः । एष संप्रहिको ध-
र्मः, कामादन्यत् प्रवर्त्तते ॥ १ ॥ ” इत्यादि । तथा धर्ममा-
चक्ष्माणो विभजेद् रूपकैश्चक्रकालमात्रभेदेराक्षेपिगयादिकथावि-
शेषैर्वा प्राणातिपातमृषावादादत्ताऽऽदानमैथुनपरिग्रहत्रिभो-
जनविरतिविशेषैर्वा धर्मं विभजेत्, यदि वा कोऽयं पुरुषः
कं नतो देवताविशेषमभिगृहीतोऽनजिगृहीतो वा एवं वि-
ज्जेन, तथा कीं संयेद् व्रतानुष्ठानफलं, कोऽसौ कीं संयेद् ? वेदवि-
दागमविदिति । नागाजुनीयास्तु पठन्ति-“ जे खलु भिक्खु व-
हुस्सुए वज्जगमे आहरणहेउकुलले धम्मकहावद्विसेप-
ओ खेत्तं काशं पुरिसं समासज्ज कहंयं पुरिसे कं वा दरि-
सणमभिसंपक्खो एवं पुण जातीए पचू धम्मस्स आचवित्त-
ए । ” इति कण्ठ्यम् । स पुनः केषु निमित्तजनेषु कीर्तयेदि-
त्याह-(से उट्ठिएसु वा इत्यादि) स आगमयितुं स्वसम-
यपरसमयज्ञं उातेनेषु वा भावोत्थानेन यनिषु, वाश-
ब्द उत्तरापेक्षया पक्षान्तरच्योतकः । पाईवनाथशिष्येषु चतुर्या-
मोत्थितेष्वेव, वर्त्तमानतीर्थीऽऽचार्याऽऽदिः पञ्चयामं धर्मं प्रवे-
दयेदिति स्वशिष्येषु वा सदात्तिभनेष्वज्ञानज्ञापनाय धर्मं प्र-
वेदयेदिति । अनुत्थितेषु वा आवकाऽऽदिषु शृङ्गपमाणेषु धर्मं
श्रोतुमिच्छत्सु गुर्वादेः पर्युपास्तिं कुर्वत्सु वा संसारोत्त-
रणाय धर्मं प्रवेदयेत् । तर्हि कभूतं प्रवेदयेदित्याह-“संति” इ-
त्यादि, यावत् “ भिक्खु धम्ममाइक्खेज्जा ” शमनं शान्तिर-
हिंसेत्यर्थः । तामाचक्षीत, तथा विरतिम्, अनेन च मृषावादाऽऽदि-
शेषव्रतसंग्रहः । तमुपशमं क्रोधजयाद् अनेन चोत्तरगुणसंग्रहः, त-
था निर्द्वैतिनिर्वाणं मूलगुणोत्तरगुणयोरैहिकाऽऽमुष्मिकफलभू-
तमाचक्षीत । तथा, शौचं सर्वोपाधिगुचित्वं निर्वाच्यव्रतधा-
रणं, तथा आज्ञं मायावक्रनापरित्यागात्, तथा मार्दवं मान-
स्तब्धतापरित्यागात्, तथा लाघवं सचाह्याभ्यन्तरग्रन्थिपरि-
त्यागात् । कथमाचक्षीतेति दर्शयति-अनतिपश्य । यथावस्थि-
तं वस्त्रागमामहितं, तथाऽनतिक्रम्येत्यर्थः, केषां कथय-
ति ? सर्वेषां प्रणिनां, दशविधाः प्राणा विद्यन्ते येषां ते प्राणि-
नस्तेषां सामान्यतः संक्षिपञ्चेन्द्रियाणां, तथा सर्वेषां जूता-
नां मुक्तिगमनयोग्येन भव्यत्वेन भूतानां व्यवस्थितानां, तथा
सर्वेषां जीवानां जिजीविषूणां च, तथा सर्वेषां सत्त्वानां ति-
र्यङ्मनस्यमाणानां संसारे क्लेशयमानतया कष्टाऽऽपदानाम्, प-

कार्थिकानि चैतानि प्राणाऽऽदीनि वचनानीत्यतस्तेषां कान्त्या-
दिक दशविधं धर्मं यथायोगे प्रागुपन्यस्तं शान्त्यादिपदा-
भिहितमनु विचिन्त्य स्वपरोऽयं जिकृणशीतो भिक्षुधर्मकथा-
सन्धिमानाचक्रीतं प्रतिपादयेदिति ।

यथा च धर्मं कथयेत्सदाह-

अणुदीह भिक्षू धम्ममाज्जखमाणे णो अत्ताणं आसा-
इज्जा, णो परं आसाएज्जा, णो अत्ताइ पाणाइं जूताइं जी-
वाइं सत्ताइं आमापज्जा, से अणामायए अणामायमाणे
वज्जमाणे पाणाणं भूयाणं जीवाणं सत्ताणं जहा
से दीवे असंदीणे, एवं से घरणं जवति मद्दामुणी ।

“अणुदीह जिकृ” इत्यादि यावत् “सरणं भवति महा-
मुनि चि” । सजिकृमुमुलुत्तुविचिन्त्य पुर्यापरेण धर्मे पुरुषं वा-
ऽऽलोच्य यो यस्य कथयत्ययस्तं धर्ममाचक्षाणः, आहिति
मयादार्था, यथाऽनुष्ठानं सम्बद्धं शान्त्याऽऽदेः शान्तना आशातना,
तमात्मानं नो आशातयेत्, तथा धर्ममाचक्रीत, यथाऽऽमन आ-
शान्तना न जवेत् । यदि वा आत्मन आशातना विद्या-उच्य-
ते, प्राबन्धः । उच्यते यथाऽऽहारोपकरणेऽऽदेर्द्वयस्य
काहातिपाताऽऽदिकृताऽऽशान्तना बाधा न भवति तथा कथये-
त्, आहाराऽऽदिद्वयबाधया च शरीरस्यापि पीडाभावाऽऽशा-
तनात्तथा स्यात्, कथयतो वा यथा गात्रभङ्गरूपा भावाऽऽशान्तना
न तस्य स्यात्तथा कथयेदिति । तथा न परं शुश्रूषाशानयेत्, यतः
एतो हीननया कुपितः सन्नाहारोपकरणशरीरान्धनरपीकायै प्रव-
नेनाऽतस्तदाशान्तनां वजयेत् धर्मं ब्रूयादिति । तथा नान्यान् वा-
सामान्येन प्राणिनो भूतान् जीवान् नो आशातयेत् बाधयेत्, नदे-
यं स मुनिः स्वोऽनाशातकैरनाशातयन् तथा परानाशातयतोऽ-
ननुमन्यमानोऽपरेषां वध्यमानानां प्राणिनां जूनानां सत्त्वानां जी-
वानां यथा पीडा नोत्पद्यते तथा धर्मं कथयेदिति । तथा यदि
लौकिककुप्रावन्निकपात्रेस्थाऽऽदिदानानि प्रशंसत्यवदत्तमा-
गाऽऽदीनि वा, ततः पुण्यीकायाऽऽदयो व्यापादिता भवेयुः, अ-
थ दूषयति-ततोऽपरेषामन्तरायाऽऽपादनेन तत्कृतो बन्धविपा-
कानुभवः स्यात् । उक्तं च-“जे उ दाणं पसंसंति, वडमिच्छं-
ति पाणिणं । जे उ णं पसिहेदंति, विच्छिच्छंयं करंति ते ॥१॥”
तस्मात्तदवदत्तमागाऽऽदिविधिप्रतिषेधव्युदासेन यथाऽवस्थितं
दानं शुद्धं प्रकपयेत्सावधानुष्ठानं चेति । एवं च कुर्वन्नुभयदोषप-
रिहारी जन्तुनामाश्वासजूमिर्भवतीत्येतद् दृष्टान्तद्वारेण दर्शय-
ति-यथाऽऽतो द्वीपोऽसंदीनः शरणं जवत्येवमसावपि महा-
मुनिः तद्वृत्तपोषादपदेशतो वध्यमानानां वधकानां च तद-
ध्ववसायाजिवर्तते, न विशिष्टगुणस्थानाऽऽपादनाच्छरण्यो भव-
ति । तथाहि-यथोद्विष्टेन कथाविधानेन धर्मकथां कथयन् कांश्चन
प्रजाजयति, कांश्चन आश्रयान्विधत्ते, कांश्चन सम्प्रदर्शनयुतान्
करोति, केषाञ्चित्प्रकृतिजलतामापादयति । आचां १ शुं ६
अ० ५ उ० ।

किञ्चान्यत्-

सयं समेवा अणुवा वि मोच्चा,
भासेज्ज धम्मं हिभयं पयाणं ।
जे गरहिया सणियाणप्पयोगा,
ए ताणि सेवंति सुधीरधम्मा ॥ १६ ॥
६७४

स्वयमात्मना परोपदेशमन्तरेण समेत्य ज्ञात्वा चतुर्गतिकं
संसारं, तत्कारणानि च मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगरू-
पाणि, तथाऽशेषकर्मक्षयलक्षणं मोक्षं, तत्कारणानि च सम्यग्-
ज्ञानज्ञानचारित्राणि, एतत्सर्वं स्वत एवावबुद्धान्यस्माद्वाऽऽखा-
याऽऽदेः सकाशात् शुश्रूष्यस्मै मुमुक्षवे धर्मं श्रुत्वाचारित्राऽऽख्यं
भायेत् । किञ्च तस्मै, प्रजायन्त इति प्रज्ञाः स्थावरजङ्गमा जन्तवः,
तेज्योदितं सङ्गपदेशदान्तः सङ्गोपकारिणं धर्मं ब्रूयादिति । उपा-
देयं प्रदर्श्य हेयं प्रदर्शयति-ये गहिता जुगुप्सिता मिथ्यात्वा-
विरतिप्रमादकपाययोमाः कर्मबन्धहेतवः, सङ्ग निदानेन व-
र्तन्त इति सनिदानाः, प्रयुज्यन्त इति प्रयोगा व्यापाराः, धर्मक-
थाप्रबन्धा वा ममास्मात्सकाशात्पूजालाजसंस्काराऽऽदिकं भवि-
ष्यतीत्येवं जूनानेदानाऽऽशंसकारुणांश्चारित्रविचनयूनान् मह-
पंथः सुधीरधर्माणो न सेवन्ते नानुनिष्ठन्ति । यदि वा-ये ग-
हिताः सनिदाना वाक्प्रयोगाः, तथा-कुनीर्थिकाः साध्या-
नुष्ठानाविरता निःशीला अमित्रताः कुटिलवेष्टककारिण इत्येवं-
जूनान् परद्रोषोद्धातयना मनेवेधिनः, सुधीरधर्माणो वाक्पट-
कान् न सेवन्ते न ब्रुवन्त इति ॥ १६ ॥

किं चान्यत्-

केसिंचि त्काइ अबुज्ज जावं,

खुदं पि गच्छेज्ज असद्वहाणे ।

आउत्तस काहाइचरं वयाए,

वप्पाणुमाणे य परेसु अट्टे ॥ १७ ॥

केपाञ्चिमिथ्यादृष्टीनां कुनीर्थिकभाषितानां स्वदर्शनाप्राहिणां,
तकथा वितर्केण स्वमतिपर्यालोचनेन, भावमभिप्रायं दुष्टान्तःक-
रणवृत्तिस्त्वमवस्था कश्चित्साधुः आश्रयो वा स्वधर्मस्थापनेच्छया
तीर्थिकतिरस्कारप्रायं वचो ब्रूयात्, स च तीर्थिकस्तद्वचोऽ-
श्रद्धधानोऽरोच्यन्नप्रतिपाद्यमानोऽतिकटुकं जावयेत्, कुत्त्व-
मपि गच्छेद्विरूपमपि कुर्यात्, पातकपुरोहितवत् स्कन्दकाऽऽ-
चार्यस्येति । कुत्स्वगमनमेव दर्शयति-स निन्दावचनकुपि-
तोऽपि वक्तुर्यदायुस्तस्याऽऽयुषो व्याघातरूपं परिक्रयस्वप्नावं
काहातिचारं दीर्घस्थितिकमप्यायुः संवर्तते । एतदुक्तं ज-
वति-धर्मदेशना हि पुरुषविशेषं ज्ञात्वा विधेया । तथा-को-
ऽयं पुरुषो राजाऽऽदिः कश्चन देवताविशेषं गतः कतरद्वा द-
शनमाश्रितोऽनिष्टहीतोऽनभिष्टहीतो वाऽयमित्येवं सम्यक् प-
रिज्ञाय यथाहं धर्मदेशना विधेया । यश्चेत्तदबुद्धा किञ्चि-
कर्मदेशनाद्वारेण परविरोधकृद्भवो ब्रूयात् स परस्मादैहिकाऽऽ-
मुष्मिकयोर्मरणाऽऽदिकमपकारं प्राप्नुयादिति । यत एव ततो
लघ्वमनुमानं येन पराभिप्रायपरिज्ञाने स लघ्वानुमानः प-
रेषु प्रतिपाद्येषु यथायोगं यथाहं प्रतिपत्त्याऽधीनं सद्धर्मप्रक-
पणाऽऽदिकान् जीवाऽऽदीन् स्वपरोपकाराय ब्रूयादिति ॥ १७ ॥
सूत्रं १ शुं १३ अ० ।

से जिकृ मायन्ने अजयरं दिमं अणुदिसं वा पन्निवने
धम्मं आइक्खे विजए किट्टे उवडिएसु वा अणुवट्टिएसु
वा सुस्ससमाणेसु पवेदए संतिविरतिं उवसमं निव्वाणं
सोयवियं अज्जवियं महवियं लाघवियं अनतिथातियं स-
व्वेसिं पाणाणं सव्वेसिं जूताणं जव सत्ताणं अणुवाइं कि-
ट्टिए धम्मं ॥ १७ ॥

स त्रिकुराहारोपधिज्ञयनस्वध्यायाऽऽदीनां मात्रां जानातीति तद्विधिः सन् अन्यतरां दिशमनुदिशं वा प्रतिपन्नः सप्ता-
श्रितो धर्ममाख्यापयेत्, यद्येन विधेयस्तथा-भागं विभजेकर्म-
फलानि च कीर्तयेदाविर्भावयेत्, तच्चैकार्यप्रवृत्तेन साधुना स-
म्यगुपस्थितेषु वा कौतुकाऽऽदिप्रवृत्तेषु शुभ्यमाणेषु धोतुं प्र-
वृत्तेषु स्वपराभिप्रायं वेदयेद्वेदयेदप्रकथयेदिति यावत् ।
श्रोतुमुपस्थितेषु यत्कथयेत्तद्दर्शयितुमाह-(संतिविरह इत्यादि)
शान्तिरुपशमः क्रोधजयस्तत्प्रधाना प्राणातिपातिर्यो विरतिः
शान्तिविरतिः । यदि वा-शान्तिरशेषकलेशापगमरूपा तस्यैतद-
र्थं विरतिस्तां कथयेत्, तथौपशममिच्छिद्योपशमरूपं रागद्वेषा-
प्रावजनिनम् । तथा-निर्वृतिं निर्वाणमशेषवच्छापरमरूपं, तथा
(सोयवियं वि) शौचं, तदपि भावशौचं, सर्वोपाधिशुद्धता
व्रतामालिन्त्यम् । (अज्जवियं ति) अजैवममायित्वं, तथा-
मार्दवं मृदुजावं सर्वत्र प्रशयवत्त्वं विनयनमनेति यावत् । त-
था-(लाघवियं ति) कर्मणां लाघवाऽऽपादनं कर्मगुरोर्वाऽऽत्म-
नः कर्मापनयनतो लघ्ववस्थासंजननम् । साम्प्रतमुपसंहार-
द्वारेण सर्वशुभानुष्ठानानां मूलकारणमाह-अतिपतनमतिपा-
तः प्राणमुपमर्दनं, तद्विद्यते यस्यासावतिपानिकस्तत् प्रतिपेधा-
दनतिपातकस्तं, सर्वेषां प्राणिनां भूतानां यावत्सत्त्वानां ध-
र्ममनुविचिन्त्य वा कीर्तयेत्कथयेत् । इदमुक्तं भवति-सर्वप्राणिनां
रक्षाचूतं धर्मं कथयेदिति ॥ ५७ ॥

साम्प्रतं धर्मकीर्तनं यथानिरूपितमधिभवति तथा दर्शयि-
तुमाह-

से त्रिकखू धम्मं किट्टमाणे णो अन्नस्स हेउं धम्ममाइ-
क्खेज्जा, णो पाणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो वत्थस्स
हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो ढोणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा,
णो सयणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो अण्णस्सि विरूवरू-
वाणं कामभोगाणं हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, अग्निदाए ध-
म्ममाइक्खेज्जा, नन्नत्थं कम्मनिज्जरट्ठाए धम्ममाइक्खे-
ज्जा ॥ ५८ ॥

स भिक्षुः परकृतपरिनिष्ठिताऽऽहारभोजी यथाक्रियाकलाऽनुष्ठा-
यी शुश्रूषन् सुधर्मं कीर्तयन्तानस्य हेतुर्ममायमीश्वरो धर्मक-
थाप्रश्रवणे विशिष्टमाहारजातं दास्यतीति, एतन्निमित्तं न ध-
र्ममाचक्षीत, तथा पानचक्रावयनशयननिमित्तं न धर्ममाचक्षीत ।
नान्येषां विरूपरूपाणामुच्चावचानां कार्याणां कामजोगानां वा
निमित्तं तथा धर्ममाचक्षीत, शान्तिमुपगच्छन् न धर्ममाच-
क्षीत । कर्मनिर्जरायाश्चान्यत्र न धर्मं कथयेदपरप्रयोजननिरपेक्ष
एव धर्मं कथयेदिति ॥ ५७ ॥

धर्मकथाश्रवणफलदर्शनद्वारेणोपसंजिघृक्षुराह-

इह खलु तस्स भिक्खुस्स अंतिण् धम्मं सोच्चा णिमम्म
सम्मं उट्ठाणेणं उट्ठाय वीरा अस्सिं धम्मे समुट्ठिया जे ते
एवं सन्वोवगता ते एवं सन्वोवरता ते एवं सन्वोवसंता
ते एवं सन्वताए परिनिवुत्ते त्ति वेमि ॥ ५९ ॥

इहास्मिन् जगति, खलुर्वाक्यालङ्कारे । तस्य भिक्षोर्गुणवतोऽ-

न्तिके समीपे पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं धर्मं श्रुत्वा निशम्यावगम्य
सम्यगुत्थानेनोत्थाय धी(वी)राः कर्मविदारणसहित्थेणो, ये चैवं-
भूतास्ते एवं पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टानुष्ठानतया सर्वस्मिन्नपि
मोक्षकारणसम्यग्दर्शनाऽऽदिके उप सामीप्येन गताः सर्वोपग-
तास्तथैवं सर्वेभ्य उपरताः सर्वोपरताः, तथा त एवं सर्वोपशा-
न्ता जितकपायतणा शीतक्षीघ्रतः, तथा एवं सर्वाऽऽत्मतया सर्व-
सामर्थ्येन सद्गुष्ठानेनोद्यमं कृतवन्तो, ये चैवंभूतास्तेऽशेषकर्म-
कृत्यं कृत्वा परि समन्तान्निवृत्ता अशेषकर्मकृत्यं कृतवन्त इति
ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ ५६ ॥ सुत्र ० २ श्रु ० १ श्रु ० ।

(२६) इह भवज्जलध्रिनिमग्नसत्त्वाभ्युज्जिहीर्षाभ्युद्यतेन स्वहित-
संपादननिपुणेन गुरुलाघवचिन्तावता प्रश्नार्थव्याकरणसमर्थेन
विदुषा सद्धर्मपरीक्षायां यत्ना विधेयः, सा च परीक्षकमन्तरेण
न संभवति, नद्विनाभाधित्वात्परीक्षायाः सद्धर्मपरीक्षाऽऽदि-
भावप्रतिपादनार्थं च आर्यापोरुगाधिकारप्रतिपक्षं प्रकरणमारे-
जे हरिमद्रूपः, तस्य चाऽऽदावेव प्रयोजनाभिधेयसम्बन्धप्र-
तिपादनार्थमिदमार्यासूत्रं जगाद-

प्रणिपत्य जिनं वीरं, सद्धर्मपरीक्षाऽऽदिज्ञायानाम् ।

लिङ्गाऽऽदिभेदतः खलु, वक्ष्ये किञ्चित्समासेन ॥ १ ॥

प्रणिपत्य नमस्कृत्य, जिनं जितरागद्वेषमोहं सर्वज्ञं वीरं सदेव-
मनुष्यासुरलोके श्रमणो भगवान् महावीर इत्यागमप्रसिद्धाना-
मानमनेनेष्टदेवतास्तवद्वारेण मङ्गलमाह । सद्धर्मपरीक्षाकस्त्रि-
विधो वक्ष्यमाणस्तदाद्यो ये ज्ञावास्तेषां किञ्चिदित्यस्य स्व-
ल्पमात्राभिधायित्वात्तेषां वक्ष्ये लिङ्गाऽऽदिभेदतः खल्विति लि-
ङ्गवृत्ताऽऽदिविशेषप्रतिपादनद्वारेण यद्यप्यपरैरेव पूर्वोक्तैः स-
द्धर्मपरीक्षाऽऽद्यो ज्ञावाः स्फुटमेवानिहितास्तथाऽप्यहं समासे-
नैवाभिधास्यामीति (१) ॥

सद्धर्मपरीक्षकस्य त्रिविधस्य व्यापारमुपदर्शयति-

वालः पश्यति लिङ्गं, मध्यमबुद्धिर्विचारयति वृत्तम् ।

आगतत्वं तु बुधः, परीक्षते सर्वयत्नेन ॥ २ ॥

वालो विशिष्टविवेकविकसो लिङ्गं त्रैयमाकारं बाह्यं पश्यति,
प्रधानेन धर्माधिनेऽपि तस्य तत्रैव ज्ञयत्वा रुचिप्रवृत्तेः । म-
ध्यमबुद्धिर्मध्यमविवेकसंपन्नो, विचारयति मीमांसते, वृत्तं
वक्ष्यमाणस्वरूपं प्राधान्येन समाश्रयति, तत्रैवाभिलाषत्वात् ।
आगतत्वं त्वागमपरमार्थमैदंपर्यरूपं, बुधो विशिष्टविवेक-
संपन्नः, परीक्षते समीचीनमवलोकयति । सर्वयत्नेन सर्वा-
ऽऽदरेण धर्माधर्मव्यवस्थाया आगमनिबन्धनत्वात् । यत
उक्तम्-" धर्माधर्मव्यवस्थायाः शास्त्रमेव नियामकम् । तदु-
क्ताऽऽसेवनाकर्म-स्त्वधर्मस्तद्विपर्ययात् ॥ १ ॥" ॥ २ ॥

इदानीं पूर्वोक्तानां वालाऽऽदीनामेव लक्षणमाह-

वाओ हामदारम्भो. मध्यमबुद्धिस्तु मध्यमाऽऽचारः ।

ज्ञेय इह तत्त्वमार्गे, बुधस्तु मार्गानुसारी यः ॥ ३ ॥

वालो हि पूर्वोक्तः असज्जसुन्दर आरम्भोऽस्येत्यसदारम्भोऽविद्य-
मानं वा यदागमे व्यवच्छिन्नं तदारभत इत्यसदारम्भः, न सदा
न सर्वदा स्वशक्तिकान्ताऽऽद्यपेक्ष आरम्भोऽस्येति वा, मध्यमबुद्धि-
स्तु पूर्वोक्तो मध्यमाऽऽचार आगमैदंपर्यविकलत्वात् प्रावचनि-
ककार्याप्रवृत्तेः ज्ञेय इह प्रक्रमे तत्त्वमार्गे परमार्थमार्गे प्रवचनोच्च-

निनिमित्ते, बुधन्तुलक्षण एव प्रागानुसारी ज्ञानाऽऽदिध्यानु-
सारी स्वपरयोस्तद्वृत्तिहेतुत्वेन यः स विज्ञेय इति ॥ ३ ॥

कथं पुनर्याहिरिद्रमाधान्यदर्शिनो यात्रम्वित्याह-
यासं लिङ्गमसारं, नत्प्रतिवृत्ता न धर्म्मनिष्पत्तिः ।

धारयति कार्यवशतो, यस्माच्च विरुम्भकोऽप्येतत् ॥ ४ ॥

यासं यदिहसि ह्ययम्, हिङ्गमाकारो वेपस्तवसारम् । यत-
स्तन्प्रतिवृत्ता तद्विनाज्ञाविनी, न धर्म्मनिष्पत्तिर्न धर्म्मसं-
सिद्धिर्विदुषां मता । धारयति कार्यवशतः कार्याङ्गीकरणेन
स्वाभिप्रेतफलसिद्धये, यस्माच्च विष्टम्भकोऽप्येनधर्म्मनिष्पत्त्य-
ज्ञावधिवृत्त्या यस्माच्चोति हेतुवन्तश्चनम् । एको हेतुयाह-
हिङ्गाज्जर्मनिष्पत्तरेभायो, द्वितीयस्तु कुनश्चिभिभिचिष्टिष्टम्भक-
स्याऽपि तत्कारणमात्र्यां याह्यसिद्धमसारम् । स तु बालस्तदेव
प्राधान्येन मन्यते इति ॥ ४ ॥

ननु च याल्लिङ्गस्य कथमप्राधान्यं नष्टमिहकल्पते, यतस्त-
त्पारिप्रदत्वागकपमित्याहस्याऽऽह-

वागग्रन्थत्यागात्, न चारु न त्वत्र तदितरस्यापि ।

कञ्चुकमात्रत्यागा-न्न हि भुजगो निर्विषो भवति ॥ ५ ॥

(याह्यत्यादि) वाह्यग्रन्थत्यागाज्जनधान्यस्वजनवस्त्राऽऽदित्यागा-
त् न चारु न शोभनं याल्लिङ्गं, ननु निश्चितमेतदत्र लोके ।
तद् याह्यलिङ्गमित्यस्यापि मनुष्यतियंक्रमभूतेः संभवानि ।
एतमेवार्थं प्रतिवन्त्यमया दर्शयानि-कञ्चुकमात्रत्यागादुप-
रिर्भिन्वद्व्याधपरित्यागात् हि नैव वृजगः सरोष्ठुः कथ-
ञ्चिन्निर्विषो भवति ॥ ५ ॥

प्रस्तुतमेवार्थं तन्प्राप्तरेवार्थादेनाऽऽह-

मिथ्याऽऽचारफलमिदं, त्वपरैरपि गीतमशृज्जनावस्य ।

मृष्टेऽप्यविकल्पेत-त्योक्तमप्येतोत्तरस्यापि ॥ ६ ॥

मिथ्या अर्लाको विधिष्टनापशून्य आचारो मिथ्याऽऽचारः, तस्य
फलं कार्यमिदं याह्यलिङ्गं केवलमेव, द्वितीयादपरैरपि तन्प्रा-
प्तरीयैर्नानि कथितमशृज्जनावस्यऽऽन्तश्चुभमावरदितस्य पुंसः ।
मिथ्याऽऽचारस्वरूपं वेदम्-“याह्योऽप्यपि संशयः, य आस्ते
मनसा स्मरन् । गच्छिथार्थान् धिमुदात्ता, मिथ्याऽऽचारः स उच्य-
ते ॥ १ ॥ ” जन्मान्तरापाञ्जिताकुशलकर्मविपाक पक्षेय य-
ज्जंगोपमोगाऽऽदिरहितेन प्रेक्षावत्पुरुषपरिनिन्दनीयं विद्व-
ष्टं जीविकाप्राप्तं तथाविधयाह्यलिङ्गधारणमिति । तन्प्राप्तरेव-
सिद्धमिममधर्मद्वीकृत्यापरैरपि इत्युक्तम् । न केवलं तन्प्राप्त-
रेषु, मृष्टेऽप्यप्यगमेऽपि स्वकीयेऽविकल्पं परिपूर्णमेतद्व्याह्यलिङ्गं
स्वकीयमेव प्रोक्तं प्रतिपादितमैदंजाविकपारजाविकविद्वान्-
न्याश्रित्यामेधोत्तरस्याप्युक्तचारनिकरकल्पस्यापि, प्रवचनो-
चिताशेषगुणशून्यस्येति यावत् । यत उक्तम्-“अणंतसो दृग्-
हिगाहः ॥ ” ॥ ६ ॥

मध्यमनुक्तिर्विचारयति वृत्तमित्युक्तम् तत्र किं तदित्याह-

वृत्तं चारित्रं ख-स्वमदारम्भाविनिवृत्तिमत्तच्च ।

सदनुष्ठानं प्रोक्तं, कार्यं हेतूपचारेण ॥ ७ ॥

वृत्तं वचनं विधिप्रतिषेधरूपं, तच्च चारित्रमेव, खलुशब्दस्या-
वधारणार्थत्वात्, तच्चेह सदनुष्ठानं प्रोक्तम् । तत्कीदृशम् ?, अस-
दारम्भविनिवृत्तिमत्, अमदारम्भोक्तोभानाऽऽरम्भः प्राणावि-
पानाऽऽद्याश्वपञ्चककूपः, ततो विनिवृत्तिमद्विज्ञाऽर्गद्विनिवृत्त-

रूपमद्विज्ञाऽऽद्यात्मकम्, ननु कथं सदनुष्ठानं चारित्रमभिधीय-
ते । यतश्चारित्रमात्रपरिणामरूपम्, सदनुष्ठानं तु बाह्य-
सत्क्रियारूपं, तद्वन्धोः स्वरूपभेदः परिस्पृष्ट एवास्तीत्याश-
द्वयाऽऽह-कार्यं हेतूपचारेण कार्यं सदनुष्ठानरूपे हेतूपचारेण
भावोपचारेण नत्पूर्वकत्वात् सत्क्रियायाः, यथाऽऽन्तरपरिणा-
मविकल्पं तत् सदनुष्ठानमेव न भवतीति भावार्थः ॥ ७ ॥

एतच्च सदनुष्ठानं शुद्धाकृष्टमेतदद्वयमप्याह-

परिशुद्धमिदं नियमा-दान्तरपरिणामतः सुपरिशुद्धात् ।

अन्यदतोऽन्यस्मादपि, बुधविज्ञेयं त्वचारुतया ॥ ८ ॥

परिशुद्धं सर्वप्रकारशुद्धमिदं सदनुष्ठानं नियमान्नियमेनान्तर-
परिणामनस्वयविधिधारित्रमोहनीयकर्मक्रयोपशमाऽऽदिजन्मा-
त् सुपरिशुद्धास्त्रास्त्रानुसारेण सम्प्रत्यक्षज्ञानमूलादिति भावः ।
अन्यदित्यपरिशुद्धमनोऽन्यस्मादन्तरपरिणामाद्योऽन्यः कश्चि-
द्धेतुर्लभपूजाव्याप्यादित्येतोऽन्यस्मादपि प्रयसंते । ननु प-
रिशुद्धाऽपरिशुद्धयोः सदनुष्ठानयोः स्वरूपं तुल्यमेवोपल-
नामदे, तत्कथं प्रतिनियतस्वरूपतया ज्ञायत इत्याह-
(बुधविज्ञेयं त्वचारुतया) बुधस्त्वविधिद्विरेवाचारुतया अ-
नुद्वन्द्वेनेतररूपयिचितं तद्विज्ञायते, यथा-प्रवाधिति न
पुनरितरेवार्थं तद्वन्धिशेषानुपलम्भादिति ॥ ८ ॥

कः पुनर्विशेषो यदुपलम्भात् सदनुष्ठानासदनु-
ष्ठानयोरिदमवधारयते, परिशुद्धमेतद्वि-
तद्वपदशनाश्रमाह-

गुरुदोषाऽऽरम्भितया, तेष्वकरणयत्नतो निपुणधीभिः ।

मन्त्रिन्दाऽऽश्च तथा, ज्ञायत एतन्निषेगेन ॥ ९ ॥

गुरुन् दोषान् प्रवचनोपघातकारिण धारभुं शीलमस्येति
गुरुदोषाऽऽरम्भो, तन्नाश्रमत्तया । लघुषु सूक्ष्मेषु दोषेष्वकरणयत्नः
परिहाराऽऽदरस्तस्माच्च निपुणधीभिः कुशलशुद्धमिन्तथा सतां
सत्पुरुषाणां साधुधायकप्रभृतीनां निन्दाऽऽदिभिन्दागर्हाप्रके-
पाऽऽदिस्तस्माच्च ज्ञायत एतदपरिशुद्धानुष्ठानं, नियोगेनाऽऽ-
पश्यंतया, यो हि गुरुदोषाऽऽदिषु प्रयसंते, तस्यान्तःकरण-
शुद्धरेभायादसदनुष्ठानमेतद्वि-निश्चीयते ॥ ९ ॥

" आगमतत्त्वं तु बुधः परीक्षते (२) " इत्युक्तं किंपुनस्त-
दित्याह-

आगमतत्त्वं ज्ञेयं, तद्वद्वृष्टाविरुद्धवाक्यतया ।

उत्सर्गाऽऽदिसमन्वित-मलमैदम्पर्यशुद्धं च ॥ १० ॥

आगमतत्त्वं ज्ञेयं भवति, तत्कथम् ?, ज्ञेयं, एतं प्रत्यक्षानुमा-
नप्रमाणेनोपब्रज्यमिष्टमागमेन स्ववचनैरेवाभ्युपगमनं ताज्या-
मधिकृद्धानि वाक्यानि यस्मिन्नागमतत्त्वे तत् दृष्टेष्टाऽ-
विरुद्धवाक्यं तज्जावस्तया योऽर्थः प्रत्यक्षानुमानाचार्यां परि-
च्छिद्यते तस्मिन् यथाऽऽगमतत्त्वमप्यविरोधि नवति, तद्विरुद्धस्य
ताज्यामेक गिराकरणात्, प्रत्यक्षानुमानविरुद्धस्याऽऽगमस्याप्र-
माणत्वात्, स्ववचनैरेवाऽऽगमेनाभ्युपगमतेऽर्थे प्रदेशान्तरवर्तिनाऽ-
स्यैवाऽऽगमस्य वचनं यदि विरोधि न भवेदित्यर्थस्तत आग-
मतत्त्वमिष्टाविरोधिवाक्यं भवति, परस्परविरोधि वचनमि-
त्यर्थः, तदेव विशिनष्टि-उत्सर्गाऽऽदिसमन्वितमुत्सर्गसामान्यं
यथा-"न हिंसाद् भूतानि" आदिशब्दादपवाधो विशेषो ग्ना-
नाऽऽदिप्रयोजनगतस्ताभ्यां युक्तर । अलसत्यर्थमैदम्पर्यशुद्धं

च, इदं परं प्रधानमस्मिन्वाक्य इतीदं परं तद्भावं पेदम्पर्ययम्, वाक्यस्य तात्पर्यं शक्तिरित्यर्थस्तेन शुद्धं यदागमतत्त्वं तादृह हेयमिति ॥ १० ॥

तदेवाऽऽगमतस्वमुपन्यस्यति ग्रन्थकारः-

आत्माऽस्ति स परिणामी, वक्षः सत्कर्मणा विचित्रेण ।

मुक्तश्च तद्वियोगा-हिंसाऽहिंसाऽऽदि तच्छेतुः ॥ ११ ॥

(आत्माऽस्तीत्यादि) आत्मा जीवः, सोऽस्ति लोकायतमत- निरासेनैव यत्र प्रतिपाद्यते, तदागमतत्त्वमित्येवं पदान्तरेष्वपि सम्बन्धनीयम् । स परिणामी, स पूर्वप्रस्तुत आत्मा परिणामी परिणामसहितः, पञ्चस्वपि गतिष्वन्वयी चैतन्यस्वरूपः पुरुषः, परिणामलक्षणं चेदम्-“परिणामो ह्यर्थान्तर-गमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् । न च सर्वथा विनाशः, परिणामस्तद्विद्वामिष्टः ॥ ११ ॥ ” स च परिणामी जीवो वक्षः सत्कर्मणा विचित्रेण वस्तु सत्कर्म न काव्यनिकं वासनाऽऽदिस्वभावं, तेन वक्षो जीवप्रदेशकर्मपुद्गलान्योन्यानुगतिपरिणामेन । यथोक्तं बन्धाधिकारे-“ तत्र पौद्गलमात्मस्थ-मचेतनमतीन्द्रियम् । बन्धं प्रत्यादि सत्कर्म, संततिं प्रत्यनादिकम् ॥ १ ॥ ” (मुक्तश्च तद्वियोगात्) कर्मवियोगात्, आत्यन्तिककर्मपरिक्रयात् (हिंसाऽ-हिंसाऽऽदितश्चेतुरिति) हिंसा आदिर्यस्य तर्हिंसाऽऽदि, प्राणातिपाताऽऽदिपञ्चकम् । अहिंसा आदिर्यस्य तदहिंसाऽऽदि, महाव्रतपञ्चकम्, तयोर्वैकमुक्तयोरर्थतो बन्धमोक्षयोर्वा हेतुवत्त- ते हिंसाऽर्थाहिंसाऽऽदि चेति ॥ ११ ॥

पेदम्पर्ययशुद्धं चेत्युक्तम् । का पुनरैदम्पर्ययशुद्धिरित्याह-

परलोकाविधौ मानं, वचनं तदतीन्द्रियार्थद्वयं व्यक्तम् ।

सर्वमिदमनादि स्या-दैदम्पर्यस्य शुद्धिरिति ॥ १२ ॥

परलोकाविषयो विधिः कर्त्तव्योपदेशस्तस्मिन्, मानं प्रमाणं, वचनमागमः, कीदृशमित्याह-तद्वचनमतीन्द्रियानर्थान् पश्य-तीत्यतीन्द्रियार्थद्वयं, सर्वज्ञः सर्वदर्शी, तेन व्यक्तमन्विष्यकार्थं प्रतिपादितार्थमिति यावत् । सर्वमिदं वचनमनादि स्यात् प्र- वाहतः सर्वक्षेत्राङ्गीकरणेनेयमैदम्पर्यस्य शुद्धिरित्येवंप्रकाराऽव- सेयेति ॥ १२ ॥ श्लो १ विव० ।

अन्यत्राप्यवाचि-

“तं शब्दमात्रेण वदन्ति धर्मं,
विश्वेऽपि लोका न विचारयन्ति ।

स शब्दसाक्ष्येऽपि विचित्रभेदै-
र्विज्ञियते क्षीरमिवार्जुनीयम् ॥ १ ॥

लक्ष्मीं विधातुं सकलां समर्थं,
सुदुर्लभं विश्वजनीनमेतम् ।

परीक्ष्य गृह्णन्ति विचारदत्ताः,

सुवर्णवद्धं च न जीतचित्ताः ॥ २ ॥ ” इति ।

परीक्षापायमेवाऽऽह-कषाऽऽदिप्ररूपणेति । यथा सुवर्णमात्रसा- म्येन तथाविधमुग्धलोकेष्वविचारेणैव शुद्धाशुद्धरूपस्य सुव- र्णस्य प्रवृत्तौ कषच्छेदतापाः परीक्षणाय विचक्षणैराक्रियन्ते, तथाऽत्रापि श्रुतधर्मे परीक्षणीये कषाऽऽदीनां प्ररूपणेति । कषाऽऽदीनेवाऽऽह-“विधिप्रतिषेधौ कष इति । ” “विधिरविरु- द्धकर्त्तव्यार्थोपदेशकं वाक्यम् । ” यथा-स्वर्गकेवलार्थिना तपो- ध्यानाऽऽदि कर्त्तव्यं, समितिगुप्तिशुद्धा क्रिया इत्यादि । प्रतिषे- धः पुनः-“ न हिंस्यात्सर्वभूतानि ” “ नानृतं वदेत् ” इत्या-

दि । ततो विधिश्च प्रतिषेधश्च विधिप्रतिषेधौ, किमित्याह-कषः सुवर्णपरीक्षायां कषपट्टके रेखा । इदमुक्तं भवति-यत्र ध- र्मे उक्तलक्षणो विधिः, प्रतिषेधश्च पदे पदे सुषुक्ल उपलभ्यते स धर्मः कषशुद्धः । न पुनः-“ अन्यधर्मस्थिताः सत्त्वाः, असु- रा इव विष्णुना । उच्छेदनीयास्तेषां हि, बन्ध दोषो न विद्यते ॥ १ ॥ ” इत्यादिकवाक्यगर्भ इति । वेदमाह-“ तत्संज्ञवपालना चेष्टोक्तिश्चेद इति ” । तयोर्विधिप्रतिषेधयोरनाविर्भूतयोः सं- ज्ञवः, प्रादुर्भूतयोश्च पालना रक्षारूपा, ततस्तत्संभवपालनार्थं या चेष्टा भिक्षाऽभ्यासाऽऽदिवाह्यक्रियाकृपा, तस्या उक्तिश्चेदः । यथा कषशुद्धावप्यन्तरामशुद्धिमाशङ्कमानाः सौवर्णिकाः सुव- र्णगोष्ठिकाऽऽदेः वेदमाक्रियन्ते, तथा कषशुद्धावपि धर्मस्य वेदम- पेक्षन्ते । स च वेदो विशुद्धवाह्यचेष्टारूपो, विष्णुश्च च चेष्टा सा य- त्रासन्तावपि विधिप्रतिषेधाववाधितरूपौ स्वात्मानं क्षमेते, त्वभ्या- ऽऽत्मानौ चातीचारलक्षणापचारविरहितौ, उत्तरोत्तरं बुद्धिमनु- भवतः, सा यत्र धर्मं चेष्टा सप्रपञ्चा प्रोच्यते स धर्मश्चेदशुद्ध इति । यथा कषच्छेदशुद्धमपि सुवर्णं तापमसहमानं कालि- ङ्कोन्मीलनदोषाश्च सुवर्णभावमश्नुते, एवं धर्मोऽपि सत्यामपि कषच्छेदशुद्धौ तापपरीक्षायां निर्वहमाणो न स्वभावमासाद- यत्यतस्तापं प्रज्ञापयन्नाह-“ उभयनिबन्धनभाववाद्स्ताप इति । ” उभयोः कषच्छेदयोरनन्तरमेवोक्तरूपयोर्निबन्धनं परिणामि, किमित्याह-तापोऽत्र श्रुतधर्मपरीक्षाऽधिकारे । इदमुक्तं भवति- यत्र शास्त्रे उच्यते तापशुद्ध्याऽऽप्युत्तमः पर्यायात्मकतया च प्र- तिकृष्यमपरापरस्वजावाऽऽस्कन्देनानित्यस्वभावा जीवाऽऽदि- रवस्थाप्यते स्यात्तत्र तापशुद्धिः । यतः परिणामिन्येवाऽऽत्मा- दौ तथाविधाशुद्धपर्यायनिरोधेन ध्यानाध्ययनाऽऽद्यपरशु- द्धपर्यायप्रादुर्भावादुक्तलक्षणः कपो वाह्यचेष्टाशुद्धिलक्षणश्च वेद उपपद्यते, न पुनरन्यथेति । एतेषां मध्यात्को वलीयानितरो वेति प्रश्ने यत्कर्त्तव्यं तदाह-“ अमीषामन्तरदर्शनमिति । ” अमीषां त्रयाणां परीक्षाप्रकाराणां परस्परमन्तरस्य विशेषस्य समर्थासमर्थरूपस्य दर्शनं कार्यमुपदेशकेन, तदेव दर्शयति- “ कषच्छेदयोरयत्न इति ” । कषच्छेदयोः परीक्षाक्षमत्वेनाऽऽ- द्रणीयतायामप्यलोऽतात्पर्यं मतिमतमिति । कुत इत्याह- “ तदज्ञावेऽपि तापाभावेऽभाव इति । ” तयोः कषच्छेदयो- रभावः सत्ता तद्भावस्तस्मिन्, किं पुनरतद्भावे इत्यपिशब्दार्थः । किमित्याह-“ तापाभावे ” उक्तलक्षणातापविरहे अज्ञावः परमार्थतोऽसत्तैव परीक्षणीयस्य, न हि तापे विघटमानं हेम कषच्छेदयोः सतोरपि स्वं स्वरूपं प्रतिपनुमलं, जातिसुदर्श- त्वात्तस्य । एतदपि कथमित्याह-“ तच्छुद्धौ हि तत्साफल्य- मिति । ” तच्छुद्धौ तापशुद्धौ, हिर्यस्मात्तत्साफल्यं तयोः कषच्छेदयोः सफलभावः । तथाहि-ध्यानाध्ययनाऽऽदिकोऽर्थो विधीयमानः प्रागुपात्तकर्मनिर्जरणफलः, हिंसाऽऽदिकश्च प्र- तिषिद्धमानो नवकर्मोपादाननिरोधफलः, बाह्यचेष्टाशुद्धिश्चा- नयोरेवानाविर्भूतयोर्योगेनाऽऽविर्भूतयोश्च परिपालनेन फल- वती स्यात्, न चापरिणामिन्यात्मन्युक्तलक्षणौ कषच्छेदौ स्वकार्यं कर्तुं प्रभविष्णु स्यातामिति, तयोस्तापशुद्धावेव स- फलत्वमुपपद्यते न पुनरन्यथेति । ननु फलविकल्पावपि तौ भ- विष्यत इत्यत आह-“ फलवन्तौ च वास्तवाविति । ” उक्त- लक्षणफलज्ञाजौ सन्तौ पुनस्तौ कषच्छेदौ वास्तवौ कषच्छेदौ भवतः, स्वसाध्यक्रियाकारिणो हि वस्तुनो वस्तुत्वमुशान्ति- सन्तः, विपक्षे बाधामाह-“ अन्यथा याचितकमएकनमिति । ”

अन्यथा फलविक्रमो मन्त्रैः समुत्पन्नोदाधिकारे समवनाग्नि-
तावपि नौ याचिनकमण्डनम्, द्विधं एतद्वारकनं, निर्वाह-
स्ति परितुष्टाभिमानिकसुवज्जिका स्वशरीरशोभा, कथ-
ञ्चिन्निर्यहणाभावे च नैव निर्वाहः, न च याचिनकमण्डन-
एतद्विनीयमप्यस्ति, परकीयत्वात्तस्य, ततो याचिनकमण्डन-
मिव याचिनकमण्डनम् । इदमुक्तं भवति-उपपत्त्यायोगजन्यत्वादे-
र्जाये कपच्छेदो निरुपचरिततयोपस्थाप्यमानो स्वगतं प्रत्यय-
न्यस्तामाश्रयावे स्थातां, निन्याऽऽद्यकान्तवादे तु स्ववाचशोभार्थं
तद्वदिभिः कल्प्यमानाद्यप्येवौ याचिनकमण्डनाऽऽकारं प्राति-
भासेने, न पुनः स्वकार्यकरादिनि । ध० १ अधि० ।

(२७) कथाऽऽदिम्वरूपमाह-

पाणावहाद्वाणं, पावट्टाणाण जो उ पक्किमेटो ।

जाणज्जायणाऽऽदो, जो अ विही एस धम्मकमो ॥ ११ ॥

प्राणवधाऽऽदीनां पापस्थानानां सकललोफसम्मतानां य-
स्तु प्रनिवेशः शास्त्रे, यवानाध्ययनाऽऽदीनां यद्य विधिस्तत्रैव, एव
धम्मकपो वसंत इति गाथाऽर्थः । ११ ॥

वज्जाणुट्टाणोणं, जेण न यहिज्जं नयं नियपा ।

संजवड अपरिमुच्छो, सो उण धम्ममि छेउ चि ॥ १२ ॥

वाणानुष्ठानेन इतिकर्तव्यत्वात्तत्र येन न वाध्यते तद्विधि-
प्रतिषेधतयं नियमान् संभवति वेत्तपरिमुच्छं निरतिचारं, स
पुनस्तादृशः प्रकमादुपदेशार्थो यालयमन्त्रेद इति गाथाऽर्थः ।

जीवाऽऽजाववाओ, वेयाड्पमाहो इह तावो ।

एएहिं मुपरिमुच्छो, धम्मो धम्मत्तणमुवेउ ॥ १३ ॥

जीवाऽऽदिभाववादः पदार्थवादः बन्धाऽऽदिप्रमाधको यन्त्र-
मोक्षाऽऽदिगुण इह ताव उच्यते । एभिः कथाऽऽदिभिः मु-
परिमुच्छः स धर्मः श्रुतानुष्ठानरूपः धर्मवसुपति, सम्यग्
भवतीति गाथाऽर्थः । १३ ॥

एएहिं जो न मुच्छो, अन्नयरमि उण मुट्टु निग्गनिओ ।

सो तारिमओ धम्मो, नियमेण फले विसंवरद ॥ १४ ॥

एभिः कथाऽऽदिभिर्द्यौ न मुच्छन्निभगि अन्यतरमिन् वा
कथाऽऽदी न मुट्टु निग्गनि, न व्यक्त इत्यर्थः । न तादृशो ध-
र्मः श्रुताऽऽदिनैयमाद्वयतया फले स्वभावे विसंवरदति, न
तत्साध्यतीति गाथाऽर्थः । पं० य० ४ द्वार ।

एणाणमो मच्चुमुहस्स अरिय,

इच्छापणीता वंकाऽऽणिकेया ।

कान्तगहिता णिचए णिविट्ठा,

पुढो पुढो जाइं पक्कपयंति ॥ १५ ॥

इहमेवेति तस्य तस्य संशयो भवति अहोवाइए फामे प-
डिमंवदयंति, चिट्ठं कूरुहिं कम्मोहिं चिट्ठं परिचिट्ठति, अ-
चिट्ठं कूरुहिं कम्मोहिं णो चिट्ठं परिचिट्ठति, एंग वदंति
अदुवा वि णाणी णाणी वयंति, अदुवा नि एगे ॥ १५ ॥
आवती केयावती लोयंगि समणा य माहणा य पुढो वि-
वादं वदंति, मे दिट्ठं च ए सुयं च णे मयं च णे विणायं
च ए उहं इहं तिरियं दिसासु सव्वओ सुपक्किहेहियं च
६७४

णे मन्वे पाणा मन्वे जूया मन्वे जीवा मन्वे सत्ता इतन्वा
अजावेयवा परियावेयवा किन्नामेयवा, परिघेतवा,
उद्वेयवा, एतं पि जाणह णत्थित्य दोसो, अणारिय-
वयणमेयं, तस्य जे आरिया ते एवं वयासी-से दुडिहं
च भे दुस्सुयं च जे दुम्पयं च जे दुव्विण्णायं च जे उहं
अहं तिरियं दिसासु सव्वतो दुप्पक्किहेहियं च जे, जं णं
तुच्चे एणमाडक्खह एवं जाणह एवं पणवेह एवं परुवेह
सव्वे पाणा मन्वे जूया मन्वे जीवा मन्वे सत्ता इतन्वा, अ-
जावेयवा, परितवेयवा, किन्नामेयवा परिघेतवा, उद्वेत-
वा, एतं पि जाणह णत्थित्य दोसो, अणारियवयणमेयं, वयं
पुण एवमाडक्खामो एवं भासापो एवं परुवेमो एवं पणवेमो
सव्वे पाणा मन्वे जूया मन्वे जीवा मन्वे सत्ता ए इतन्वा
ण अजावेयवा, ए परिघेतवा, ए किन्नामेयवा, ए परितवे-
यवा, ए उद्वेयवा, एतं पि जाणह णत्थित्य दोसो, अ-
रियवयणमेयं, पुक्वं णिकायममयं पत्तयं पत्तयं पुच्छिस्सा-
मि-हं भो एवाइया ! किं भे सायं छुक्खं, तयाहु अ-
सायं, ममिया पक्किणे यावि एवं वया-मन्वेसिं पाणाणं
मन्वेमिं जूयाणं मन्वेमिं जीवाणं मन्वेमिं सत्ताणं अ-
सायं अपरिणिव्वाणं महवमयं छुक्खं नि वेमि ॥ १६ ॥

(एणाणमो इत्यादि) न एतावन्मां मृत्योर्मुखस्य कस्यचि-
दपि संमार्गेद्वयविनोऽस्तीति । उक्तं च-

" यदन यदीह कश्चिदनुमन्तन-सुखपरिभोगलासिनः ।

प्रयत्नशून्यपरोक्षि विगतद्वयध-मानुरयासवाधरः ॥ १ ॥

न ग्लु नरः सुरीरास्त्रि-सुरीकरनायकोऽपि यः ।

सोऽपि कृतान्तदन्तकुक्षि-शाऽक्रमेण कृशितो न नश्यति ॥ २ ॥ "

तयोपायोऽपि मृत्युमुखप्रतिषेधस्य न कश्चिदस्तीति ।

उक्तं च-

" नश्यति नौति यानि विननोति करोति रसायनक्रियां,

चरति गुरुमनानि विचराण्यपि विशति विशेषकातरः ।

तपति तर्पाम ग्रादति मितानि करोति च मन्त्रसाधनं,

तदपि कृतान्तदन्तकुक्षि-शाऽक्रमेण कृशितो न नश्यति ॥ १ ॥ "

ये पुनर्विषयकपायाजिष्वङ्गान् प्रमत्ता धर्म्मं नावबुध्यन्ते, ते किं-
भूता भवन्तीत्याह-(इच्छा इत्यादि) इन्द्रियमनोविषयानुकूला प्र-
वृत्तिरिहेच्छा, नया विषयाऽभिमुखमजिकर्मबन्धं संसाराभिमुखं
वा प्रकर्षेण नाना इच्छाप्रणीताः, ये चैवभूतास्ते 'वंकाऽऽणिकेना'
वदुस्सासंयमस्य आ-मर्षादथा संयमावधिरूपा न केतनू-
ता आधया वदुःसाऽणिकेनाः, वदो वा निकेतो येषां ते वदुःका-
निकेताः, पृथपदस्य दीर्घत्वम् । ये चैवभूतास्ते कावगृहीताः
कासेन मृत्युना गृहीताः कावगृहीताः, पांनः पुन्यमरणभाज
इत्यर्थः, धर्मचरणाय वा गृहीतः-अजिसंधितः कालो येस्ते
कावगृहीताः, आहिताग्निदोषादापत्वाद्या निष्ठातस्य परिनि-
पातः । तथाहि-पाञ्चत्ये वयासि परुपरारि वा अपत्यप-
रिणयनोत्तरकावं वा धर्मं करिष्याम इत्येवं गृहीतकालाः, ये
चैवभूतास्ते निचये निविष्टा निचये कर्मनिचये तदुपादाने वा
सावयाऽऽस्मानिचये निविष्टा अध्युपपन्नाः, ये चच्छाप्रणी-

ता वङ्गानिकेनाः कालगृहीता निचये निविष्टास्ते तद्धर्माणः किमपरं कुर्वन्तीति दर्शयितुमाह—(पुढो पुढो इत्यादि) पृथक् पृथक् केन्द्रियद्वीप्सिद्ध्याऽऽदिकां जातिमनेकशः प्रकल्पयन्ति प्रकुर्वन्ति । पाठान्तरं वा—“ एत्थ मोहे पुणो पुणो ” अत्र अस्मिन्निकाप्रणीताऽऽदिके हर्षाकानुकूले मोहे कर्मरूपे वा मोहे निमग्नाः पुनः पुनस्तत्कुर्वन्ति येन तदप्रच्युतिः स्यात् । तदप्रच्युतौ च किं स्यादित्याह—(इहमेगेसि इत्यादि) इहास्मिन्नुद्देशरज्ज्वात्मके लोके एकेषां मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषायवतां तत्र तत्र नरकतिर्यग्गत्यादिषु यातनास्थानकेषु संस्तवः परिचयो ज्ञेयो ज्ञेयो गमनाद्भवति । ततः किमित्याह—(अहोववाइए इत्यादि) त एवमिच्छया प्रणीतत्वादिच्छिवशागास्तद्विशिष्टास्तदनुकूलमाचरन्तो नरकाऽऽदियातनास्थानजातसंस्तवास्तीर्थिका अप्यौद्देशिकाऽऽदिनिर्दोषमाचक्षणाः । (अहोववाइए चि) अथ औपपातिकानरकाऽऽदिजवान् स्पर्शान् दुःखानुभवान् प्रतिसंवेदयन्ति अनुभवन्ति । तथाहि—त्रौकायतिका ब्रुवते—“ पिब खाद च चारुतोचने । यदतीनं वरगात्रि ! तन्न ते । न हि भौरु । गन् निवर्त्तते, समुदयमात्रमिदं कलेवरम् ॥१॥ ” वैशेषिका अपि सावद्ययोगाऽऽस्मिन्, तथाहि ते ज्ञापन्ते—“ अभिषत्रनेपवासप्रह्वयर्थगुरुकुलत्रासवानप्रस्थयज्ञदानम (पो) कृण्विज्जन्नत्रमन्त्रकालनियमाः ” इत्यादि, अन्येऽपि नावद्ययोगानुष्ठायिनोऽनया दिशा वाच्याः, स्यात् किं सर्वोऽपि च्छाप्रणीताऽऽदियावत्तत्र तत्र कृतसंस्तवोऽथ औपपातिकान् स्पर्शान् प्रतिसंवेदयत्याहोऽस्वत्कश्चिदेव तद्योग्यकर्मकार्यं वाऽनुभवति ? न सर्वे इति दर्शयति—(चिठं इत्यादि) ‘ चिठ्ठं ’ भृशमत्यर्थं, क्रूरैरेवमन्त्राऽऽदिभिः कर्मोक्तेः क्रियाभिः (चिठ्ठमिति) भृशमत्यर्थमेव विरुपां दशां वैतरणीतरणासिपत्रघनपप्रपाताजिघत्तशालमशीवृक्षाऽऽऽन्नकृणाऽऽदिजनितामनुभवस्तमन्त्रमाऽऽदिस्थानेषु परितिष्ठति, यस्तु नात्यर्थं हिंसाऽऽदिभिः कर्मजिघत्तने साऽऽद्यन्तवेदनानिचितेष्वपि नरकेषु नोत्पद्यते । स्यात् क एवं वदतीत्यत आह—(एगे वयंतीत्यादि) एके चतुर्दशपूर्वविदाद्यो वदन्ति ब्रुवते । अथवाऽपि ज्ञानी यद्वि, ज्ञान सकलपदार्थाऽऽविर्भावकमस्यास्तीति ज्ञानी, स चैतद् व्रणीति—यादृश्यज्ञानी केवली भावते, श्रुतकेवलिनोऽपि तदेव ज्ञापन्ते, यच्च श्रुतकेवलिनोऽपि भावन्ते निरावरणज्ञानिनोऽपि तदेव वदन्तीत्येनकृतप्रत्यागनसूत्रेण दर्शयति—(पाणी इत्यादि) ज्ञानिनः केवलिनो यद्वदन्ति, अथवाऽप्येके श्रुतकेवलिनो यद्वदन्ति तद्यथार्थमावत्वादेकमेव, एकेषां सर्वार्थप्रत्यक्षत्वादपरेषां तदुपदेशप्रवृत्तेरिति वक्ष्यमाणेऽप्येकवाक्यतेति । तदाह—(आवन्तीत्यादि) यावन्तः, (केआवन्ती ति) केचन लोके मनुष्यत्रोके श्रमणाः पापणिक्का ब्रह्मणा द्विजाऽऽदयः पृथक् पृथक् विरुद्धो वादो विवादस्तं वदन्ति । एतच्छुक्तं भवति—यावन्तः केचन परलोकं जीप्सवस्ते आत्मीयदर्शनानुरागितया पाराक्यं दर्शनमपवदन्तो विवदन्ते । तथाहि जागवता ब्रुवते—“ पञ्चविंशतिवर्षपरिज्ञानान्मोक्तः, सर्वव्याप्यात्मा निष्क्रियो निर्गुणश्चैतन्यवृक्षणी, निर्विशेषं सामान्यं तत्त्वमिति । ” वैशेषिकास्तु भावन्ते—छव्याऽऽदिष्वप्यप्यर्थपरिज्ञानान्मोक्तः, समवायिज्ञानगुणेनेच्छाप्रयत्नद्वेषाऽऽदिभिरनुगुणैर्गुणवानात्मा, परस्परनिरपेक्षं सामान्यविशेषाऽऽत्मकं तत्त्वमिति । “ शाक्यास्तु वदन्ति—“ यथा—परलोकानुयाय्यात्मा न विद्यते, निःसामान्यं वस्तु क्षणिकं चेति ” । मीमांसकास्तु मोक्षमर्षज्ञानं व्यवस्थिता इति । तथा केवाञ्चित् पृथग्व्यादय एकेन्द्र-

या जीवा न भवन्त्यपरे चनस्पतीनामप्यचेतनतामाहुः, तथा—द्वीन्द्रियाऽऽदीनामपि कस्यादीनां न जन्तुस्वभावं प्रतिपद्यते, सद्भावे वा न तद्वधे बन्धोऽल्पवन्धता चेति । तथा—हिंसायामपि मित्रवाक्यता । तदुक्तम्—“ प्राणी प्राणिज्ञानं, घातकचित्तं च तज्ज्ञा चेष्टा । प्राणैश्च विप्रयोगः, पञ्चजिरापद्यते हिंसा ॥१॥ ” इत्येवमादिक औद्देशिकपरिभोगाभ्यनुज्ञाऽऽदिकश्च विरुद्धो वादः स्वत एवाभ्यूहः । यदि वा—ब्रह्मणाः श्रमणा धर्मविरुद्धं वादं यद्वदन्ति तत् सूत्रेणैव दर्शयति—“ से दिठं च णं ” इत्यादि यावत्—“ पत्थिस्थ दोसे चि । ” ‘ से चि ’ तच्छब्दार्थे, यदहं वक्ष्ये तद् दृष्टमुपलब्धं, दिव्यज्ञानेनास्माभिरस्माकं वा संवन्धना तीर्थकृता आगमप्रणायकेन, चशब्द उत्तराण्यज्ञया समुच्चयार्थः, श्रुतं चास्माभिर्गुणां दः सकाशात्, अस्मद्गुरुः शिष्यां तदन्तेवासिभिर्वाऽऽममत्तं युक्तियुक्तत्वादस्माकमस्मत्तीर्थकराणां वा विज्ञानं च तत्त्वभेदपर्यायैरस्माज्जिरस्मत्तीर्थकरेण वा स्वतो न परोपदेशदानेन । एतद्योद्धांस्त्यर्थं दशस्वपि दिव्यं सर्वतः सर्वैः प्रत्यक्षानुमानोपमानाऽऽगमार्थापवादभिः प्रकारैः सुष्ठु प्रत्युपेक्षितं च पर्यालोचितं च, मनःप्रणिधानाऽऽदिनाऽऽस्माज्जिरस्मत्तीर्थकरेण वा । किं तदित्याह—सर्वे प्राणाः सर्वे जीवाः सर्वे ज्ञाताः सर्वे सत्त्वा इन्तव्या आज्ञापयितव्याः क्लामयितव्याः परिगृहीतव्याः परिनापयितव्या अपह्नावयितव्याः * । अत्रापि धर्मचिन्तायामप्येवं जानीयाः, यथा—नास्त्यत्र यागार्थं देवतापयाचितकतया वा प्राणिहन्ताऽऽदौ ‘ दोषः ’ पापानुबन्ध इति । एवं यावन्तः केचन पापणिक्का औद्देशिकभोजिनो ब्रह्मणा वा धर्मविरुद्धं परलोकविरुद्धं वा वादं भावन्ते । अयं च जीवोपमर्दकत्वात् पापानुबन्धी अनार्यप्रणीत इति । आह च—(अणारिय इत्यादि) आराद्याताः सर्वहेयधर्मभ्य इत्यार्यास्तद्विपर्ययादनायाः क्रूरकर्माणस्तेषां प्राणयुपघातकारादं वचनम् । ये तु तथाज्ञाता न ते किन्तु प्रज्ञापयन्तीत्याह—(तथ इत्यादि) तत्रेति वाक्योपन्यासार्थे, निरुद्धे वा । ये ते आर्या देशजः पाचारित्रार्थास्त एवमवादिषु यथा—यत्तदनन्तरोक्तं दुर्दृष्टमेतद् दुष्टं दृष्टं दुर्दृष्टं (ने) युष्माभिर्युष्मत्तीर्थकरेण वा, एवं यावद् दुःप्रत्युपेक्षितमिति । तदेवं दुर्दृष्टाऽऽदिकं प्रतिपाद्य दुःप्रज्ञापनानुवादद्वारेण तदभ्युपगमे दोषाऽऽविष्करणमाह—(जं एमित्यादि) णमिति वाक्यालङ्कारे । यदेतद्वक्ष्यमाणं यूयमेवमाचक्षध्वमित्यादि । यावद्वापि यागोपहाराऽऽदौ जानीय यूयम्—यथा नास्त्येवात्र प्राणयुपमर्दानुष्ठाने दोषः पापानुबन्ध इति, तदेवं परवादे दोषाऽऽविर्भावनेन धर्मविरुद्धतामाविर्भाव्य स्वमतवादमार्या आविर्भावयन्ति. (वयमित्यादि) पुनःशब्दः पूर्वस्माद्विशेषमाह—वयं पुनर्यथा धर्मविरुद्धवादो न भवति तथा प्रज्ञापयाम इति, तान्येव पदानि सप्रतिपेधानि तु हन्तव्यादीनि यावन्न केवलमत्रास्मदीये वचने नास्ति दोषोऽत्राप्यधिकारे जानीय यूयं यथाऽत्र हन्ताऽऽदिप्रतिपेधविधौ नास्ति दोषः पापानुबन्धः, सावधारणत्वाद्वाक्यस्य नास्त्येव दोषः, प्राणयुपघातप्रतिपेधाच्चार्थवचनमेतत् । एवमुक्ते सति ते पापणिक्का कृत्तुः—भवदीयमार्थवचनमस्मदीयं त्वनार्यमित्येतज्जिरन्तराः सुहृदः प्रत्येक्यन्ति, युक्तिविकलत्वात्, तदत्राऽऽचार्यो यथा परमतस्यानार्यता स्यात्तथा दिदृशीयिषुः स्वव्यायन्त्रिता वादिनो न विचलियिष्यन्तीति कृत्वा प्रत्येकमतप्रच्छन्ता-

धर्माह--(पुत्रमित्यादि) पूर्वमादावेव समयम्--आगमं य-
द्यर्थायाऽऽगमेऽभिहितं तन्निकाय्य इवस्याप्य पुनस्तद्विक-
पाऽऽपादनेन परमतानार्थता प्रतिपाद्येतस्तद्वै परमतं प्र-
श्नयति, यदि वा पूर्वं प्राश्निकादिकाय ततः पापण्डिकान्
प्रश्नयितुमाह--(पत्तयमित्यादि) एकमेकं प्राप्तिं प्रत्येकं, भोः
प्राचादुकाः ! भयतः प्रश्नयिष्यामि, किं (भे) दृष्ट्वाकं सातं मन
आह्लादकारि, दुःखमसातं मनःप्रतिफलम् ? । एवं पृष्टाः
सन्तो यदि सानामित्येवं द्रुयस्ततः प्रत्यक्षाऽऽगमश्लोकवाधा
स्यान्, अथासानामित्येवं द्रुयस्ततः 'समिया' सम्यक् प्रतिपन्नौ-
स्तान् प्राचादुकान् स्वचरित्यन्वितानप्येवं द्र्यात्, अपिः संभा-
धने, संभास्यत एतद्वृत्तं, यथा न केयत्रं भवतां दुःखमसातं,
सर्वेषामपि प्राणिनां दुःखमसातं, मनसोऽनभिप्रेतमपरिनिवार्य-
मनिवृत्तिकरं महद्भयं दुःखमित्येतत् परिगणय सर्वेऽपि प्रा-
णिनो न हन्तव्या इत्यादि वाक्यं, तद्द्वन्द्वं च दोषः । यस्मिन्
दोषमाह तद्व्यायञ्जनम् । इतिरधिकारार्थसमाप्तिः, धर्मांतीति
पूर्ववत् । तद्वै प्राचादुकानां स्वयान्नियन्त्रणयाऽनार्थता प्रतिपा-
दित्वा, अत्रैव रोहगुप्तमन्त्रिणा विदित्वाऽऽगममन्त्रावेन माध्य-
स्थ्यमवलम्ब्यमानेन तीर्थिकपरीक्षाद्वारेण यथा निराकरणं चक्रे
तथा निवृत्तिकारो गाथाभिराचष्टे-

शुद्धपायसमामं, धम्मकट्टं पि य अजंपमाणेण ।

उणेण अण्णमिगी, परिच्छिन्ना रोहगुत्तेण ॥ २२७ ॥

अनया गाथया संक्षेपतः सर्वे कथानकमावेदितम्-कुलकस्य
पादसमाप्तौ गाथापादसंक्षेपस्तमजल्पना धर्मकथां च छन्द्रे-
नाप्रकटनान्यासङ्गिनः प्राचादुकाः परीक्षिता निरूपिता रोहगुप्ते-
न रोहगुप्तनाम्ना मन्त्रिणेति गाथासमासायः । भावार्थस्तु
कथानकावयस्यैः । तद्येदम्--चण्णयां नगर्यां सिंहासेनस्य रा-
ज्ञो रोहगुप्तो नाम महामन्त्री, स चाऽऽहंशिनभाधितान्तःक-
रणो विज्ञातमदसद्वाहः, तत्र च कदाचिज्जाऽऽस्थानस्थो ध-
र्मविचारं प्रस्तावयति सन्तत्र यो यस्याभिमनः स तं शोचनमु-
वाच, स च तृष्णाभावं भजमानो राज्ञोक्तः--धर्मविचारं प्रति
किमपि न शूने भवान् ? । स स्वाह--किमेभिः पक्कातयचोऽभि-
मशोमः, स्वयं एव धर्मं परीक्षामहे तीर्थिकानित्यनिधाय रा-
जानुमत्या "सकुंरुलं वा वयणं न व चि ।" अयं गाथा-
पादो नगरमध्ये आलस्ये, संपूर्णो तु गाथा भागगागारिता, न-
गर्यां चोद्वृष्टम्-यथा य एवं गाथापादं पूरयिष्यात्, तस्य रा-
जा यथेप्सितं दानं दास्यति, तद्वक्तव्यं भविष्यतीति । तं च
गाथापादं सर्वेऽपि शृहीत्वा प्राचादुका निजम्बुः, पुनः सप्त-
मंऽह्नि राजानमास्थानस्थमुपास्थितास्तत्राऽऽदावेव परिग्राह्य
प्रयाति--

भिक्षुं पविट्ठेण मण्डज्ज दिट्ठं,

पमदामुहं कमलविलासनेत्तं ।

वक्खित्तचित्तेण न सुद्ध नायं,

सकुंरुलं वा वयणं न व चि ॥ २२८ ॥

सुगमा . नवरमपरिज्ञाने व्याक्रेषः कारणमुपपन्नस्तं, न पुन-
र्वातरागतेति पूर्वगाथाविस्वादादसौ तिरस्कृत्य निन्दाटितः ।

पुनस्तापमः पठति--

फलोदण्णस्मि गिहं पविट्ठो,

तत्थाऽऽसणत्था पमदा मे दिट्ठा ।

वक्खित्तचित्तेण न सुद्ध नायं
सकुंरुलं वा वयणं न व चि ॥ २२९ ॥

" फलोदण्णं " इत्यादि सुगमं पूर्ववत् ।

तदनन्तरं शौद्धोदनिशिष्यकः प्राऽऽह--

माज्ञाविहारस्मि मण्डज्ज दिट्ठा,

उवामिया कंचणज्जुमियंगी ।

वक्खित्तचित्तेण न सुद्ध नायं,

सकुंरुलं वा वयणं न व चि ॥ २३० ॥

पूर्ववत्. एवमनया दिग्वा सर्वेऽपि तीर्थिका वाक्याः । आर्हतस्तु
पुनर्न कश्चिदागत इति राज्ञोऽभाषि, मन्त्रिणा स्वाहृत-
लुल्लकोऽप्येवंतुतपरिणाम इत्येवं संप्रत्यय एषां स्यादित्यतो
भिक्षार्थं प्रविष्टः प्रत्युपस्थेय कुल्लकः समानीतः, तेनापि गाथा-
पादं शृहीत्वा गाथां वभाषे ।

तद्व्या--

खंनस्म दंतस्म जिहंदिस्म,

अजम्भप्पजोगे गयमाणमस्स ।

किं मज्जा एण विचित्तिणं,

सकुंरुलं वा वयणं न व चि ॥ २३१ ॥

सुगमा । अथ च क्षान्त्यादिकमपरिज्ञाने कारणमुपपन्नस्तं, न पु-
नर्व्याक्रेष इत्यनो गाथासंवादात् क्षान्तिमजनेच्छित्वाध्या-
त्मयोगाधिगतेश्च कारणाद्वाहो धर्मं प्रति जाघोह्यामोऽनृत,
कुल्लकेन च धर्मप्रशोत्तरकाशं पूर्वशृहीतशुक्तेनरकहमगोत्र-
कथं निजौ निक्षिप्य गमनमारेभं, पुनरेकज्ज राज्ञोक्तम्--कि-
मिति भवान् धर्मं पृष्टोऽपि न कथयति ? , स चावोचत्--हे सु-
ग्ध ! ननु कथित एव धर्मो भवतः शुक्तेनरगोलकज्जपान्तेन ।

एनदेव गाथाद्वयेनाऽऽह--

उहो मुक्को य दो लूदा, गोदया मट्टियामया ।

दां वि आवाटिया कुट्ठे, जो उहो सोऽय जगई ॥ २३२ ॥

एवं लगंति दुम्मेहा, जे नरा कामदालसा ।

विरत्ता उ न लगंति, जहा से सुकगोलए ॥ २३३ ॥

(एवं लगंति) अयमत्र जावार्थः--ये ह्यङ्गप्रत्यङ्गनिरीक्षण-
व्यासङ्गात् कामिनीनां मुखं न पश्यन्ति, तदज्ञाये तु पश्यन्ति,
ते कामगृध्नुनया साक्षाः, साक्षात्वाच्च संसारपङ्के कर्मकर्म वा
लगन्ति, ये तु पुनः क्षान्त्यादिगुणोपेताः संसारसुखदराश्चुम्बाः
काष्ठमुनयः ते शुक्लगोत्रकमन्त्रिणा न कचिज्जगन्तीति गाथा-
द्वयार्थः । आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

तथा च--

बहुजगणमणम्मि संवुसो,

सव्वट्ठेहि णरे अण्णिस्मिण ।

दह एव सथा अणाविले,

धम्मं पाटुरकासि कासवं ॥ ३ ॥

(बहुजगणमणम्मोत्यादि) बहून् जनान् आत्मानं प्रति नाम-
यति प्रहोकरोति, तैर्वा नश्यते स्तूयते बहुजननमतो धर्मः ।

स एव बहुभिर्जनैरात्मीयाऽऽत्मीयाऽऽशयेन यथाऽऽद्युपगम-
प्रशंसया स्तूयते प्रशस्यते । कथम् ? । अत्र कथानकम्--“रा-
जगृहे नगरे श्रेणिको महाराजः, कदाचिदसौ चतुर्विधबुद्धयु-
तेन पुत्रेण अजयकुमारेण सार्धमास्थानस्थितस्ताजिस्ताभिः
कथाभिरासाञ्चके, तत्र कदाचिदेवंभूता कथाऽभूत्, तद्यथा--
‘इहलोके धार्मिका बहवः, उताऽधार्मिका इति ? । तत्र समस्तप-
दाऽभिहितम्-यथाऽत्राधार्मिका बहवो लोकाः, धर्मो तु शताना-
मपि मध्ये कश्चिदेवैको विद्यते, तदाकर्णायऽभयकुमारेणोक्तम्-
यथा प्रायशो लोकाः सर्वे एव धार्मिकाः, यदि न निश्चयो भ-
वतां, परीक्षा क्रियते । पर्वदाऽप्यभिहितम्-एवमस्तु । ततोऽजय-
कुमारेण ध्वक्षेत्रं प्रासादद्वयं कारितं, घोषितं च डिण्डिम-
नगरे, यथा यः कश्चिदिह धार्मिकः स सर्वोऽपि ध्वलप्रा-
सादं गृहीतवन्निः प्रविशतु । इतरस्त्वितरमिति । ततोऽसौ
लोकः सर्वोऽपि ध्वलप्रासादमेव प्रविष्टः । निर्गच्छन् कथं त्वं
धार्मिक इत्येवं पृष्टः कश्चिदाचष्टे-यथाऽहं कर्पकोऽनेकशकुनि-
गणो मद्भान्यकणैरात्मानं प्रीणयति, खलकसमागतधान्यकण-
भिक्षादानेन च मम धर्म इति । अपरस्त्वाह-यथाऽहं ब्रह्मणः
पदकर्मोऽभिरतस्तथा बहुशौचस्नानाऽऽदिभिर्वैद्विहितानुष्ठा-
नेन पितृदेवैस्तर्पयामि । अन्यः कथयति-यथा वणिक्कुलोप-
जीवी भिक्षादानाऽऽदिप्रवृत्तः । अपरस्त्विदमाह-यथाऽहं कुल-
पुत्रको न्यायाऽऽगतं निर्गतिकं कुटुम्बं पालयाम्येव । तावत् इव-
पाकोऽपीदमाह-यथाऽहं कुलक्रमाऽऽगतं धर्ममनुपालयामीति,
मदाश्रिताश्च बहवः पिशितभुजः प्राणान् धारयन्तीत्येवं
सर्वोऽप्यात्मीयमात्मीयं व्यापारमुद्दिश्य धर्मे नियोजयति ।
तत्राऽपरमसितप्रासादं श्रावकद्वयेन प्रविष्टं, तच्च किमधर्मोऽऽ-
चरणं भवद्भयमकारीत्येवं पृष्टं सकृन्मयनिवृत्तिभङ्गव्यलीक-
मकथयत् । तथा-साधव एवाऽत्र परमार्थतो धार्मिका यथा
गृहीतप्रतिज्ञानिर्वाहणसमर्थाः । अस्माभिस्तु--

“अवाप्य मानुषं जन्म, लब्ध्वा जैनं च शासनम् ।

कृत्वा निवृत्तिं मयस्य, सम्यक् साऽपि न पालिता ॥ १ ॥

अनेन व्रतभङ्गेन, मयमाना अधार्मिकम् ।

अधमाधममात्मानं, कृष्णप्रासादमाश्रिताः ॥ २ ॥”

तथाहि--

“लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवार्या--

मत्यन्तशुद्धदयामनुवर्त्तमानाः ।

तेजस्विनः सुखमसूनपि संत्यजन्ति,

सत्यस्थितिव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ ३ ॥

वरं प्रवेष्टुं ज्वलितं हुताशनं,

न वापि भग्नं चिरसंचितव्रतम् ।

वरं हि मृत्युः सुविशुद्धचेतसो,

न वाऽपि शीलस्खलितस्य जीवितम् ॥ ४ ॥”

तदेवं सर्वोऽप्यात्मानं धार्मिकं मन्यत इति कृत्वा “बहुजन-
नमनो धर्मः” इति स्थितम् । तस्मिन्संवृतः समाहितः सन्
नरः पुमान् सर्वार्थैर्वाह्याज्यन्तरैर्धनधान्यकलत्रममत्वाऽऽदि-
भिरनिश्रितोऽप्रतिवद्धः सन् धर्मं प्रकाशितवानित्युत्तरेण सह
संवन्धः । निदर्शनमाह--हृद इव स्वच्छाम्भसा भृतः सदाऽ-
नाविशोऽनेकमस्याऽऽदिजलचरसंक्रमेणाऽप्यनाकुलोऽकुलो
वा ज्ञान्यादिलक्षणं धर्मं प्राप्नुवन्तीति प्रकटं कृतवान् । यदि

वा--एवंविशिष्ट एव काश्यपं तीर्थकरसंवन्धिनं धर्मं प्रकाश-
येत्, छान्दसत्वात् ‘वर्तमाने भूतनिर्देश इति’ ॥ ७ ॥

स बहुजननमने धर्मे व्यवस्थितो यादृग् धर्मं प्रकाशयति तद्-
शयितुमाह । यदि वोपदेशान्तरमेवाऽधिकृत्याऽऽह--

वहंव पाणा पुढो सिया, पनेयं समतं उवेहिया ।

जे मोणपदं उवचित्ते, विरतिं तत्थ अकासि पंमि ॥ ५ ॥

(यहवे इत्यादि) यहवोऽन्ताः, प्राणा दशविधप्राणभोक्तृत्वात्तद्वि-
दोपचारात् प्राणिनः, पृथगिति पृथिव्यादिभेदेन सूक्ष्मवादरपर्या-
सत्कार्यसंकरकगत्यादिभेदेन वा संसारमाश्रितास्तेषां च पृथ-
गाश्रितानामपि प्रत्येकं समतां दुःखद्वेषितं सुखप्रियं च समीक्ष्य
दृष्ट्वा, यदिवा-समतां माध्यस्थ्यमुपेक्ष्य यो मौनान्द्रपदमुपस्थितः
संयमाऽऽश्रितः स साधुस्तत्राऽनेकजन्मभिरप्राणिगणे दुःखद्वे-
षिसुखाभिलाषिणि सति तदुपघाते कर्तव्ये विरतिमकार्षीत्
कुयोद्धेत, पापाद्धिनः पापानुष्ठानात् दवीयान् परिमृत इ-
ति ॥ ५ ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

(२८) सूत्रकृताङ्गस्य श्रुतस्कन्धीयनवमाध्ययनोक्तः साधूना-
माचरणीयानाचरणीयो धर्मो यथा-

कयरे धम्मे अक्खाए, माहणेण मतीमता ।

अंजु धम्मं जहातच्चं, जिणाणं * तं सुणेह मे ॥ १ ॥

(कयरे इत्यादि) जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिनमुद्दिश्येदमाह ।
तद्यथा-फतरः किंभूतो दुर्गतिगमनवृत्तणो धर्मं आख्यातः प्रति-
पादितः (माहणेण ति) मा जम्बून् व्यापादयेत्येवं विनेयेषु वाक्-
प्रवृत्तिर्यस्याऽसौ माहना भगवान् वरिवर्धमानस्वामी तेन, तमेव
विशिनष्टि-मनुनेऽवगच्छति जगत्त्रयं काव्यत्रयापेतं यथा सा के-
वलज्ञानाऽऽस्था मतिः, सा अस्याऽस्तीति मतिमान्, तेनोत्पन्नके-
वलज्ञानेन भगवतेति पृष्टे सुधर्मस्वाभ्याह-रागद्वेषजिनो जिना-
स्तेषां संवन्धिनं धर्मम् । (अंजुमिति) ब्रह्मं मायाप्रपञ्च-
हितत्वादवकं, तथा--(जहानच्चमिति) यथावस्थितं मम कथ-
यतः शृणुत यूयं, न तु यथाऽन्यैस्तीर्थिकैर्दम्भप्रधानो धर्मोऽ-
जिहितस्तथा भगवताऽपीति । पाठान्तरं वा--(* जणगा) तं सुणे-
ह मे) जायन्त इति जना लोकास्त एव जनकास्तेषा-
मामन्त्रणम्-हे जनकाः ! तं धर्मं शृणुत यूयमिति ॥ १ ॥

अन्वयव्यतिरेकाज्यामुक्तोऽर्थः सूक्तो भवतीत्यतो यथोद्दि-

ष्टप्रतिपक्षजूनोऽधर्मस्तदाश्रितास्तावदशयितुमाह-

माहणा खत्तिया वेस्सा, चंरुद्धा अण्डु वोक्कसा ।

एसिया वेसिया सुद्धा, जे य आरंभणिसिया ॥ २ ॥

(माहणेत्यादि) ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्तथा चाण्डालाः,
अथ वोक्कसा अवान्नरजातीयाः । तद्यथा-ब्राह्मणेन शुद्ध्या
जातो निषादो, ब्राह्मणेनैव वैश्यायां जातोऽवघट्टः, तथा नि-
षादेनावघट्ट्यां जातो वोक्कसः, तथा एषितुं शीलमित्येपिका
मृगलुब्धिका हस्तितापसाश्च मांसहेतोर्मृगान् हस्तिनश्च एष्य-
न्ति, तथा कन्दमूत्रफनाऽऽदिकं च । तथा ये चाऽन्ये पापपिरु-
का नानाविधैरुपायैर्भक्ष्यमेष्यन्त्यन्यानि वा विषयसाधनानि,
ते सर्वेऽप्येपिका इत्युच्यन्ते । तथा वैशिका वणिजो मायाप्र-
धानाः कणोपजीविनः, तथा शूद्राः कृषीवलाऽऽदयः । आभीर-
जातीयाः क्रियन्तो वा वक्ष्यन्त इति दर्शयति । ये चाऽन्ये वर्णा-
पसदा नानारूपसावेद्याऽऽरम्भनिश्रिता यन्त्रपीरुतनिर्वाह्यन्-

कर्माङ्काराहाऽऽदिभिः क्रियाविशेषैर्जीवोपमर्दकारिणस्तेषां सर्वेषामेव जीवापकारिणां वैरमेव प्रवर्धत इत्युत्तरश्लोके क्रियेति ॥ २ ॥

परिगृहनिविष्टाणं, पात्रं तेमि पवहृष्ट ।

आरंजसंजिया कामा, न ते दुक्खविमोयगा ॥ ३ ॥

(परिगृह इत्यादि) परि समन्ताद् गृह्यन्त इति परिग्रहो द्विपदचतुषदधनधाऽधिरपयसुवर्णाऽऽदिषु ममीकारः, तत्र निविष्टानामध्युपपन्नानां गार्ह्यं गतानां, पापमसानवेदनीयाऽऽदिकं, तेषां प्रायुक्तानामारम्भनिःश्रानानां परिग्रहे निविष्टानां, प्रकरणेन वर्कने वृद्धिमुपयानि जन्मान्तरप्यपि दुर्मोचं भवति । क्वचित्पात्रः—“ वरं तेसि पवहृष्टं स्ति । ” तत्र येन यस्य यथा प्राणिन उपमर्दः क्रियते स तथैव संसारान्तरैर्गतशो दुःखनाम् नवति, जमदग्निहृन्धनीयाऽऽदीनामिष पुत्रपौत्रानुगं वैरं प्रवर्धत इति भावः । किमित्येवम्, यतस्ते कामेषु प्रयुक्ताः कामादवाऽऽरम्भैः सम्यग्भूता आरम्भपुण्य आरम्भाश्च जीवोपमर्दकारिणोऽन्तो न ते कामसंभूता आरम्भनिःश्रानाः परगृहे निविष्टा दुःखयतीति दुःखमष्टप्रकारं कर्म, तद्विमोचका भवन्ति, तस्याऽपनेतारो भवन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

किं चान्यत्—

आघायकिञ्चमाद्वेडं, नाड्यो विसण्णिणो ।

आन्ने हरंति तं चित्तं, कम्पी कम्पेहिं किञ्चती ॥ ४ ॥

(आघायमित्यादि) आहन्यन्ते अपनयन्ति विनाश्यन्ते प्राणिनां दशप्रकारा अपि प्राणा यस्मिन् न आघातो मरणं, तस्मै तत्र वा हृन्मग्निस्कारजलाज्जलिप्रदानपटुपिण्डाऽऽदिकमाघातकृत्यं तदाधातुमादाय कृत्वा पश्चात् ज्ञानयः स्वजनाः पुत्रकलवप्राप्त्याऽऽद्यः । किंभूताः?, विषयान्धेषु शीघ्रं येषां तेऽन्येऽपि विषयैः सतस्तस्य दुःखाजिनं विचं द्रव्यजातमपहरन्ति स्वीकुर्वन्ति । तथा चोक्तम्—“ ततस्ते नाजिनैर्कल्यैर्दरिद्रैश्च परिरुक्ताः । क्रीडन्त्यन्ये नरा राजन् । हृष्टास्तुष्टा ह्यनदृष्टाः ॥ १ ॥ ” स तु द्रव्याजनेपरायणः सावधानोऽप्यनकर्मवान् पापी स्वीकृतैः कर्मभिः संसारे कृत्यते छियते, पीरयत इति यावत् ॥ ४ ॥

माया पिया एहुमा जाया, जज्जा पुत्ता य ओरसा ।

नाहं ते तव ताणाय, लुपंतस्स सकम्मुणा ॥ ५ ॥

(माया पिया इत्यादि) माता जननी, पिता जनकः, स्नुषा पुत्रवधूः, भ्राता सहोदरः, तथा भार्या कलत्रं, पुत्राश्च औरसाः स्वनिष्पादिताः, एते सर्वेऽपि मात्रादयो, ये चान्ये श्वशुराऽऽद्यः, ते तव संसारचक्रवाहे स्वकर्मभिर्विलुप्यमानस्य त्राणाय नाहं समर्था भवन्तीति । इहाऽपि तावन्नैवे त्राणाय किमुतामुन्नि । दृष्टान्तश्चात्र काव्य-सौकरिकसुतः सुलसनामा अयमकुमारस्य सखा । तेन महासत्त्वेन खजनाऽर्ज्यथितेनापि न प्राणिष्वपकुत्रमापि त्वात्मन्येवेति ॥ ५ ॥

किं चान्यत्—

एयमहं स पेहाए, परमट्टाणुगामियं ।

निम्ममो निरहंकारो, चरे भिक्खु जिणाऽऽद्वियं ॥ ६ ॥

(एयमहमित्यादि) धर्मरहितानां स्वकृतकर्मविलुप्यमानानामदिकाऽऽमुष्मिकयानं कश्चिन्प्राणायैति, एनं पूर्वोक्तमर्थं स प्रेक्षापूर्वकारी प्रत्युपेक्ष्य विचार्योऽवगम्य च, परमः प्रधानभूतो मोक्षः संयमो वा, तमनुगच्छतीति तच्छीलश्च परमार्थानुगामकः सम्यग्दर्शनाऽऽदिः, तं च प्रत्युपेक्ष्य, क्त्वाप्रत्ययान्तस्य पूर्वकालवाचितया क्रियान्तरस्यपेक्षात् । तदाह—निर्गतं ममत्वं धायाज्यन्तरेषु वस्तुषु यस्मादसौ निर्ममः । तथा—निर्गतोऽहंकारोऽग्निमानः पूर्वश्वयंजात्यादिमदजनितः, तथा—तपः स्वाध्यायलोभाऽऽदिजनितो वा यस्मादसौ निरहंकारो, रागद्वेषपरहित इत्यर्थः । स एवभूतो भिक्षुर्जिनैराहितः प्रतिपादितोऽनुष्ठितो वा यो मार्गो, जिनानां वा संवन्धी योऽग्निहितो मार्गस्ते चरेदनुनिष्ठेदिति ॥ ६ ॥

चिच्चा वित्तं च पुत्ते य, णाड्यो य परिगृहं ।

चिच्चा ण अंतगं सोयं, निरवेक्खो परिक्खए ॥ ७ ॥

(चिच्चा इत्यादि) संसारस्वभावपरिहानपरिकर्मितमतिविद्विन्नेशः सत्यकृत्त्यक्त्वा परित्यज्य, किं तद्, वित्तं कस्यजातं, तथा पुत्राश्च त्यक्त्वा पुत्रेऽधिकस्तेहो नवतीति पुत्रप्रदणम् । तथा—प्राणीन् स्वजनांश्च त्यक्त्वा, तथा—परिग्रहं चाऽऽन्तरं ममरूपत्वं, णकारो वाक्यादहंकारे । अन्तं गच्छतीत्यन्तगो, दुष्परित्यज इत्यर्थः । अन्तको विनाशकारीत्यर्थः । आत्मानि वा गच्छतीत्यात्मनः, आन्तर इत्यर्थः । तं तथाभूतं शोकं त्यक्त्वा परित्यज्य, श्रोतो वा मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपायाऽऽत्मकं कर्माऽऽश्वहात्तूतं परित्यज्य । पात्रान्तरं वा—“ चिच्चा णऽणंतगं सोयं । ” अन्तं गच्छतीत्यन्तगं, न अन्तगमनन्तगं, श्रोतः शोकं परित्यज्य निरपेक्षः पुत्रदारधनधान्यधिरण्याऽऽदिकमनपेक्ष्यमाणः सन् मोक्षाय परि समन्तात् संयमानुष्ठानं व्रजेत् परिवर्जयति । तथा चोक्तम्—

“ कुलिया अवयक्खंता, निरावयक्खा गया अविग्गेणं ।

तम्हा पवयणसारे, निरावयक्खेण होयव्वं ॥ १ ॥

भोगे अवयक्खंता, परंति संसारसागरे घोरे ।

भोगेहिं निरावयक्खा, नरंति संसारकंतां ॥ २ ॥ ” इति ।

स एवं प्रव्रजितः सुमतावस्थिताऽऽत्माऽहिंसाऽऽदिषु वनेषु प्रपेत ॥ ७ ॥

तत्राऽहिंसाप्रतिषेधमाह—

पुट्ठीआउऽगणित्ताऊ—तण्णरुक्खसवैयागा ।

अंढया पोयजराउ—रससंसेयउड्ढिया ॥ ८ ॥

एतोहिं उोहिं काएहिं, तं विज्जं परिजाणया ।

मणसा कायवक्केणं, णारंभी ण परिगृही ॥ ९ ॥

“ पुट्ठीआउ ” इत्यादि श्लोकद्वयम् । तत्र पृथिवीकायिकाः सुद्धमवादपर्याप्तकार्यासकभेदाभिज्ञाः, तथाऽप्यायिका अग्नि-कायिका वायुकायिकाश्चैवञ्चूना एव । जनरूपनिकायिकान् लेश-नः समेदानाह-तृणानि कुशवल्गकाऽऽदीनि, वृक्षाश्चूताशोकाऽऽदिकाः । सह वाजैर्वन्तं हति सवीजानि, सवीजानि तु शास्त्रिणोधूमयवाऽऽदीनि, एते एकैन्द्रियाः पञ्चापि कायाः । पण्डितस-कायनिरूपणायाऽऽह—अणुरजाः शकुनिगृहकोकिलकसरीसृपाऽऽद्यः । तथा पोता एव पोतजा हस्तिशरभाऽऽद्यः । तथा जरायुजा ये जम्बालवेष्टिताः समुत्पद्यन्ते गोमेनुष्याऽऽद्यः । तं

था रसाद् दधिलौवीरकाद् जाना रसजा, तथा संस्वेदाज्जाताः संस्वेदजा यूका मन्कुणाऽऽद्यः । उज्जिजाः खञ्जरीटकदुंराऽऽद्य इति । अज्ञातभेदा हि पुःखेन रक्ष्यन्त इत्यतो जेदेनोपन्यास इति ॥ ८ ॥ एभिः पूर्वोक्तैः परमैरपि कायैस्त्रसंस्थावररूपैः सूक्ष्मवादपर्याप्तकार्थान्तकजेदभिन्नैर्नास्मी नापि परिग्रही स्यादिति संवन्धः । तदेतद् विद्वान् सश्रुतिको ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया मनोवाक्कायकर्मभिर्जीवोपमर्देकारिणमारम्भं परिग्रहं च परिहरेदिति ॥ ९ ॥

शेषव्रतान्यधिकृत्याऽऽह--

मुसानायं वहिदं च, उगहं च अजाइयं ।

सत्या दाणाईं लोमंमि, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १० ॥

(मुसावायमित्यादि) मृषा असदभूतो वादो मृषावादः, तं विद्वान् प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत्, तथा-(अवहिदमिति) मैथुनम्, अवग्रहं परिग्रहम्, अयाचितमदत्ताऽऽदानम् । यदि वा- " अवहिदमिति ।" मैथुनग्रहोऽवग्रहमयाचितमित्यनेनादत्ताऽऽदानं गृहीतम् । एतानि च मृषावादाऽऽदीनि प्राण्युपनापकारित्वात् शस्त्राणीव शस्त्राणि वर्तन्ते । तथा-दीयते गृह्यतेऽष्टप्रकारं कर्मभिरिति कर्मोपादानकारणानि, अस्मिन् लोके तदेतत्सर्वं विद्वान् ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरादिति ॥ १० ॥

किं चाऽन्यत्-

पलिउंचणं च जयणं च, धंकिद्वुससयणाणि य ।

धूणा दाणाईं लोमंसि, तं विज्जं परिजाणिया ॥ ११ ॥

(पलिउंचणमित्यादि) पञ्चमहाव्रतधारणमपि कपायिणो निष्फलं स्यादतस्तत्साफलयाऽऽपादनार्थं कपार्यानिरोधो विधेय इति दर्शयति । परि समन्तात् कुञ्चयन्ते वक्रतामापद्यन्ते क्रिया येन मायाऽनुष्ठानेन तत्परिकुञ्चनं मायेति भ्रमयते । तथा-भज्यते सर्वत्राऽऽत्मा प्रह्लीक्रियते येन स भजनो लोभस्तम्, तथा-यदुदयेन ह्यात्मा सदसद्विवेकाविकलत्वात् स्थण्डिलवद्भवति, स स्थण्डिलः क्रोधः । यस्मिंश्च सत्यूर्ध्वं श्रयति जात्यादिना दर्पाऽऽध्मानः पुरुष उत्तानीजवनि स उच्छ्रायो मानः, छान्दसत्वात्पुंसकलिङ्गता । जात्यादीनामितत्स्थानानां बहुत्वात् तत्कार्यस्याऽपि मानस्य बहुत्वमतो बहुवचनम् । चकाराः स्वगतभेदसंस्मरणार्थाः, समुच्चयार्था वा । धूनयेति प्रत्येकं क्रिया योजनीया । तथा-परिकुञ्चनं मायां धूनय, धूनि हि वा । तथा-भजनं लोभं, तथा-स्थण्डिलं क्रोधं, तथा-उच्छ्रायं मानं, विचित्रत्वात् सूत्रस्य, क्रमोल्लङ्घननिर्देशो न दोषायेति । यदि वा-रागस्य दुस्त्यजत्वात्, लोभस्य च मायापूर्वकत्वादित्यादावेव मायालोभयोरुपन्यास इति । कपायपरित्यागं विधेये पुनरपरं कारणमाह-एतानि परिकुञ्चनाऽऽदीनि अस्मिन् लोके आदानानि वत्तन्ते तदेतद्विद्वान् ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याचक्षीति ॥ ११ ॥

पुनरप्युत्तरगुणानधिकृत्याऽऽह-

धोयणं रंयणं चैव, वत्थीकम्मं विरेयणं ।

वमणं ज्ञणपत्तीमथं, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १२ ॥

(धोयणमित्यादि) धावनं प्रक्षालनं हस्तपादयोर्वस्त्राऽऽदेरञ्जनमपि, (?) तथा-विरेचनं निरुहऽऽत्मकमधोविरेको वा । वमनमूर्ध्वविरेकः । तथा-अञ्जनं नयनयोरिति । एवमादिकमन्यदपि

शरीरसंस्काराऽऽदिकं यत् संयमपरिमन्थकारि संयमोपघानरूपं, तदेतद्विद्वान् स्वरूपतस्तद्विपाकतश्च परिज्ञाय प्रत्याचक्षीति ॥ १२ ॥

अपि च-

गंधमल्लमिणाणं च, दंतपक्खालणं तहा ।

परिगहित्थि-कम्मं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १३ ॥

(गंधमल्ल इत्यादि) गन्धाः कोष्ठपुट्टाऽऽद्यः, माहृत्यं जात्यादिकम्, स्नानं च शरीरप्रक्षालनं देशनः, सर्वतश्च । तथा-दन्तप्रक्षालनं कट्यकाष्ठाऽऽदिना, परिग्रहः सच्चित्ताऽऽदेः स्वीकरणम् । तथा-स्त्रियां दिव्यमानुषैरश्चः । तथा-कर्म हस्तकर्म, सावधानुष्ठानं वा । नदेतत्सर्वं कर्मोपादानतया संसारकारणत्वेन परिज्ञाय विद्वान् परित्यजेदिति ॥ १३ ॥

किं चाऽन्यत्-

उद्देसियं कीयगमं, पामिच्चं चैव आहमं ।

पूयं अण्णसणिज्जं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १४ ॥

(उद्देसियमित्यादि) साध्यानुपदेशेन यद्दानाय व्यवस्थाप्यते तदुद्देशिकम् । तथा-कीनं क्रयस्तेन कीनं गृहीतं क्रीतक्रीतं, (पामिच्चं ति) साध्वर्थमन्यत उद्यतकं यद् गृह्यते तत्तदुच्यते, चकारः समुच्चयार्थः, एवकारोऽवधारणार्थः । साध्वर्थं यद् गृहस्थेन नीयते तदाहृतम् । तथा-(पूयमिति) आधाकमावयवसंपृक्तं शुद्धमप्याहारजातं भवति । किं बहुनोक्तेन ?-यत् केनचिद्दोषेणानेयणीयमशुद्धं तत्सर्वं विद्वान् पारिज्ञाय संसारकारणतया निस्पृहः सन् प्रत्याचक्षीतेति ॥ १४ ॥

किं च-

आसूणिमक्खिराणं च, रसगिप्पूवधायकम्मगं ।

उच्छोदणं च कक्कं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १५ ॥

(आसूणि इत्यादि) येन घृतपानाऽऽदिना ग्राहारविशेषेण रसायनक्रियया वा अशूनः सन् आ समन्तात् शूनीजवति वन्नवानुपजायते, तदाशूनीत्युच्यते । यदि वा-(आसूणि स्ति) श्लघायतः-श्लघया क्रियमाणया आ समन्तात् शूनः शूनो वधुप्रकृतिः कश्चिद्वाऽऽधातत्वात् स्तब्धो भवति । तथा-अङ्गणां रागो रञ्जनं सौवीराऽऽदिकमञ्जनमिति यावत् । एवं रसेषु शब्दाऽऽदिषु विषयेषु वा गृहिं गार्ह्यं तात्पर्यमासेवा, तथोपघातकमैत्युच्यते । तदेव हेशतो दर्शयति-(उच्छोदणं ति) अयतनया शीतोदकाऽऽदिना हस्तपादाऽऽदिप्रक्षालनम्, तथा-कटकं बोध्राऽऽदिद्रव्यसमुदायेन शरीरोच्छर्तनं, नदेतत्सर्वं वन्धनायत्येवं विद्वान् परित्यक्तो ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेदिति ॥ १५ ॥

अपि च-

संपमारा य कयकिरिप, पसिणाऽऽयतणाणि य ।

मागारियं च पिदं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १६ ॥

(संपमारा य इत्यादि) असंयतैः सार्धं संप्रसारणं पर्यालोचनं, परिहरेदिति वाक्यशेषः । एवं संयमानुष्ठानं प्रत्युपदेशदानम् । तथा-' कयकिरिप ' नाम कृता शोभना गृहकरणाऽऽदिक्रिया येन स कृतक्रिय इत्येवमसंयतानुष्ठानप्रशंसनम् । तथा-प्रश्नस्याऽऽदर्शः प्रश्नाऽऽदेरायतनमाविष्करणं कथनं यथावास्तिनप्रश्ननिर्णयनानि । यदि वा-प्रश्नाऽऽयतनानि लौकिकानि

परस्परव्यवहारे मिथ्याशास्त्रगतसंज्ञे वा प्रश्ने सति यथाव-
स्थितार्थकथनद्वारेणाऽऽयतनानि निर्णयनानीति । तथा-सागा-
रिकः शय्यातरः, तस्य पिण्डमाहारम् । यदि वा-सागारिक-
पिण्डमिति सूतकगृहपिण्डं, जुगुप्सितं वर्णापसदपिण्डं च ।
चक्षुः समुच्चये । तदेतत्सर्वं विद्वान् कृपरिज्ञया परिज्ञाय प्र-
त्याख्यानपरिज्ञया परिहरेदिति ॥१६॥

किं चान्यत्-

अद्यायं न सिक्सिज्जा, वेहाइयं च णो वण् ।

इत्यकम् विवायं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १७ ॥

(अद्यायमित्यादि) अर्थेते इत्यर्थे धनधान्यद्विण्याऽऽ-
दिकाः, पद्यते गम्यते येनार्थस्तत् पदं शास्त्रम्, अर्थार्थे पदमर्थ-
पदं चाणव्याऽऽदिकमर्थशास्त्रं, तत्र शिक्षयेन्नायसेन्नायपरमा-
णुपमर्दकारि शास्त्रं शिक्षयेत्, यदि वा-अद्यापदं घनक्री-
डाविशेषस्तं न शिक्षयेत्, नापि पूर्वशिक्षितमनुशीलयेदिति ।
तथा-वेधो धर्मानुवेधस्तस्मादतीतमधर्मप्रधानं वचो नो
वदेत् । यदि वा-वेध इति वर्धवेधो घनविशेषः, तद्गतं
वचनमपि नो वदेत्, आस्तां तावत्क्रान्तिमिति । हस्तकर्म
प्रतीतम् । यदि वा-हस्तकर्म हस्तक्रिया परस्परं हस्त-
व्यापारप्रधानः कलहस्तं, तथा चिद्वचनं, श्रुतवादिमत्यर्थः ।
चः समुच्चये । तदेतत्सर्वं संसारममणकारणं कृपरिज्ञया प-
रिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याचक्षते ॥ १७ ॥

किं च-

पाणहा उ य उतं च, एाद्धीयं बालवीणं ।

परकिरियं अन्नमन्नं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १८ ॥

(पाणहा उ इत्यादि) उपानहौ काष्ठपादुके च, तथा-आ-
तपाऽऽदिनिवारणाय उन्नम । तथा-नालिका घनक्रीडाविशेषः ।
तथा-बालैर्मयूरपिच्छैर्वा व्यजनकं, तथा-परेषां संवन्धिनीं
क्रियामन्थाऽन्यां परस्परतोऽन्यनिष्पाद्यामन्यः करोत्यपरनिष्पा-
द्यां चापर इति । चः समुच्चये । तदेतत्सर्वं विद्वान् परि-
तः कर्मोपादानकारणत्वेन कृपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यान-
परिज्ञया परिहरेदिति ॥ १८ ॥

तथा-

उच्चारं पासवणं, हरिणसु ण करे मुणी ।

वियहेण वावि साहडु, एाऽऽचमे य कयाइ वि ॥ १९ ॥

(उच्चारमिति) उच्चारप्रसवणाऽऽदिकां क्रियां हरितेपूरि-
वीजेषु वा स्थण्डिले वा मुनिः साधुनं कुर्यात्, तथा-विकटन
विगतजीवेनाप्युदकेन संहृत्यापनीय वीजानि हरितानि वा,
नाऽऽचमेत न निर्लेपनं कुर्यात्, किमुताविकटनेति भावः ॥१९॥

किं च-

परमत्ते अन्नपाणं, ए भुंजेज्ज कयाइ वि ।

परवत्थं अचेलो वि, तं विज्जं परिजाणिया ॥ २० ॥

(परमत्ते इत्यादि) परस्य गृहस्थस्यामन्नं भाजनं परामन्नं,
तत्र पुरःकर्म पश्चात्कर्म, तद्गयाद् हृतनष्टाऽऽदिदोषसंज्ञवा-
चनान्नं पानं च मुनिर्न कदाचिदपि भुञ्जीत । यदिवा-पतद्-
ग्रहधारिणाऽच्छिद्रपाणेः पाणिपात्रं परपात्रं, यदि वा-पाणि-
पात्रस्याच्छिद्रपाणिजिनकद्विपाऽऽदेः पतद्ग्रहः परपात्रं, तत्र
संयमविराधनाजयाज भुञ्जीत, तथा-परस्य गृहस्थस्य वस्त्रं

परवस्त्रं तत् साधुरचेलोऽपि सन् पश्चात्कर्मोऽऽदिदोषजयाद्,
हृतनष्टाऽऽदिदोषसंज्ञवाचनं न विभ्रूयात् । यदि वा-जिनकद्वि-
पाऽऽदिकोऽचेलो ज्ञत्वा सर्वमपि वस्त्रं परवस्त्रमिति कृत्वा न
विभ्रूयात्, एतत्सर्वं परपात्रभोजनाऽऽदिकं संयमविराधकत्वेन
कृपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेदिति ॥ २० ॥

आसंदी पवियंके य, णिसिज्जं च गिहंतरे ।

संपुच्छणं व सरणं वा, तं विज्जं परिजाणिया ॥ २१ ॥

आसन्दीति आसनविशेषः । अस्य चोपलक्षणार्थत्वात्सर्वोऽप्या-
सनविधिर्गृहीतः । तथा-पर्यङ्कः शयनविशेषः । तथा गृहस्थान्तर्मेध्ये
गृहयोत्रां मध्ये निषद्यां वाऽऽसनं वा संयमविराधनाजयात्
परिहरेत् । तथा चोक्तम्-“ गंजीरकुसिरा एते, पाणा दुप्पकि-
वेहगा । अमुत्ती बंमचेरस्स, इत्थीओ वा वि संकणा ॥ १ ॥ ”
इत्यादि । तथा-तत्र गृहस्थगृहे कुशलाऽऽदिप्रच्छन्नमाग्नीय-
शरीरावयवप्रच्छन्नं वा । तथा-पूर्वक्रीमितस्मरणं चेत्येतत्स-
र्वं विद्वान् विदितवेद्यः सन्नर्थायेति कृपरिज्ञया परिज्ञाय प्र-
त्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत् ॥ २१ ॥

अपि च-

जसं किंति सद्धारं च, जा य वंदणपुयणा ।

सन्वन्नोयंसि जे कामा, तं विज्जं परिजाणिया ॥ २२ ॥

(जसं किंतिमित्यादि) बहुसमरसंघट्टनिर्वहणशौचैलक्षणं
यशः, दानसाध्या कीर्तिः, जातितपोबहुश्रुत्यादिजनिता श्लाघा,
तथा-या च सुराऽसुराधिपतिचक्रवर्तिबलदेववासुदेवाऽऽदिभि-
र्वन्दना, तथा-तैरेव सत्कारपूर्विका वस्त्राऽऽदिना पूजना । तथा-
सर्वस्मिन्नपि लोके इच्छामदनरुपा ये केचन कामाः, तदेतत्स-
र्वं यशः कीर्तिमपकारितया परिज्ञाय परिहरेदिति ॥ २२ ॥

किं चान्यत्-

जेणेह णिव्वहे भिक्खु, अन्नपाणं तहाविहं ।

अणुप्पयाणमन्नोसिं, तं विज्जं परिजाणिया ॥ २३ ॥

(जेणेहमित्यादि) येनाग्नेन पानेन वा तथाविधेनेति सुप-
रिशुद्धेन, कारणापेक्षया त्वशुद्धेन वा, इहास्मिन् लोके, इदं
संयमपात्राऽऽदिकं दुर्भिक्षरोगाऽऽतङ्काऽऽदिकं वा भिक्षुनिर्व-
हेर्निर्वाहयेद्वा, यदन्नं पानं वा तथाविधं द्रव्यक्षेत्रकाक्षभावा-
पेक्षया शुद्धं कल्प्यं गृहीयात्, तथैतेषामन्नाऽऽदीनामनुप्रदानम-
न्यस्मै साधवे संयममात्राभिर्वहणसमर्थमनुतिष्ठेत् । यदि वा-
येन केनचिदुद्यतेन संयमं निर्वहेर्निर्वाहयेदसारतामापाद-
येत् । तथाविधमशनं पानं वा, अन्यद्वा तथाविधमनुष्ठानं न कुर्यात् ।
तथा-एषामन्नाऽऽदीनामनुप्रदानं गृहस्थानां परतीर्थि-
कानां स्वयंभूयानां वा संयमोपघातकं नानुशीलयेदिति । तदेत-
त्सर्वं कृपरिज्ञया ज्ञात्वा सम्यक् परिहरेदिति ॥ २३ ॥

यत्तपपथेनैतत्कुर्यात्तद्दर्शयितुमाह-

एवं उदाहु निगंथे, महावीरे महासुणी ।

अणंतनाणदंसी ते, धम्मं देसितवं सुतं ॥ २४ ॥

(एवं उदाहु इत्यादि) एवमनन्तरोकथा नीत्या उद्देशकाऽऽदे-
रारण्य (उदाहु चि) उदाहृतवानुत्तवान्, निर्गतो बाह्याभ्यन्त-
रो ग्रन्थो यस्मात्स निर्ग्रेन्थो, महावीर इति श्रीमद्वर्धमान-
स्वामी, महाश्र्वास्तौ मुनिश्च महासुनिः, अनन्तं ज्ञानं दर्शनं च
यस्यासावनन्तज्ञानदर्शी, स जगदान्, धर्मं चारित्रलक्षणं सं

सारोत्तरणसमर्थं वा । तथा-श्रुतं च जीवाऽऽदिपदार्थसूचकं, दे-
शितवान् प्रकाशितवान् ॥ २४ ॥

किं चान्यत्-

भासमाणो न भासेज्जा, एव वंफेज्ज मम्मयं ।

मातिट्ठाणं विवज्जेज्जा, अणुचितिय वियागरे ॥ २५ ॥

(ज्ञासमाणो इत्यादि) यो हि भाषासमितः स भाषमाणोऽपि
धर्मकथासंबन्धभाषक एव स्यात् । उक्तं च-“ वयणविहत्तीकु-
सलो, वओगइं वहुविहं वियाणंतो । दिवसं पि भासमाणो,
साहू व गुरुत्तयं पत्तो ॥ १ ॥ ” यदि वा-यत्रान्यः कश्चि-
त्त्वाऽऽदिको भाषमाणस्तत्राऽन्तर एव सश्रुतिकोऽहमित्येवमभि-
मानवान् न भाषेत । तथा-भर्म गच्छतीति भर्मगं वचो न (वं-
फेज्ज स्ति) नाभिलपेत् । यद्वचनमुच्यमानं तथ्यमतथ्यं वा सद-
यस्य कस्यचित्मनः पीरामाधत्ते, तद्विवेकी न भाषेतेति भावः ।
यदि वा-मामकं ममीकारः पत्तपातस्तं भाषमाणो (न वंफे-
ज्ज स्ति) नाभिलपेत् । तथा-मातृस्थानं मायाप्रधानं वचो वि-
वर्जयेत् । इदमुक्तं भवति-परवञ्चनबुद्ध्या गूढाऽऽचारप्रधानो
ज्ञासमाणोऽभाषमाणो वाऽन्यदा वा मातृस्थानं न कुर्यादिति ।
यदा तु वक्तुं कामो भवति, तदा नैतद्वचः परमात्मनोरुभ-
योर्वा बाधकमित्येवं प्राग्विचिन्त्य वचनमुदाहरेत् । तदुक्त-
कम-“ पुवं बुद्धीं पेहिता, पच्चा वक्कमुदाहरे । ” इत्या-
दि ॥ २५ ॥

अपि च-

तत्थिमा तइया भासा, जं वदिताऽणुतप्पति ।

जं उन्नं तं न वत्तवं, एसा आणा पियंठिया ॥ २६ ॥

(तत्थिमेत्यादि) सत्या-असत्या-सत्यामृषा-असत्यामृषे-
त्येवंरूपास्तु चतसृषु भाषास्तु मध्ये तत्रेयं सत्यामृषेत्येतदभि-
धानात् तृतीया भाषा, सा च किञ्चिन्मृषा किञ्चित्सत्या इत्येवं-
रूपा । तद्यथा-दश दारका अस्मिन्नगरे जाता मृताः, तदत्र न्यू-
नाधिकसंभवे सति संख्याया व्यभिचारात्सत्यामृषात्वमिति ।
यां चैवंरूपां भाषामुदित्वा अत्र पञ्चाङ्गावपान्तरं वा तज्ज-
नितेन दोषेण तथ्यते पीड्यते क्लेशभाभवति । यदि वा-अनु-
तथ्यते, किं ममैवञ्चनेन भाषितेनेत्येवं पञ्चात्तापं विधत्ते । त-
तश्चेदमुक्तं भवति-मिश्राऽपि भाषा दोषाय, किं पुनरसत्या, द्वि-
तीया समस्ताऽर्थविसंवादिनी । तथा-प्रथमाऽपि भाषा स-
त्या, या प्राण्युपतापेन दोषानुषङ्गिणी सा न वाच्या । चतुर्था-
ऽप्यसत्यामृषा भाषा बुधैरनाचीर्णा सा न वक्तव्येति । सत्या-
या अपि दोषानुषङ्गित्वमधिकृत्याऽऽह-यद्वचः (उन्नंति) क-
णु हिंसायां, हिंसाप्रधानम् । तद्यथा-वध्यतां चौराऽयं, लूय-
न्तां केदाराः, दम्यन्तां गोरथका इत्यादि । यदि वा-(कुञ्जं
ति) प्रच्छन्नं यत्नोऽपि प्रच्छाद्यते तत्सत्यमपि न वक्तव्यमि-
ति । एषाऽङ्गा अयमुपदेशो निग्नंथो भगवांस्तस्येति ॥ २६ ॥

किं च-

होलावायं सहीवायं, गोयावायं च नो वदे ।

तुमं तुमं ति अमणुन्नं, सव्वसो तं ण वत्तए ॥ २७ ॥

(होलावायमित्यादि) होलेत्येवं वादो होलावादः । तथा-स
खेत्येवं वादः सखिवादः, तथा-गोत्रोद्घाटनेन वादो गोत्रवादः,
यथा-काश्यपसगोत्रो, वासिष्ठसगोत्रो वेति इत्येवंरूपं वा-
दं साधुर्नो वदेत् । तथा-“ तुमं तुमं ” तिरस्कारप्रधानमेकवच-

नान्तं बहुवचनोच्चारणयोग्येऽमनोऽज्ञं मनःप्रतिकूलरूपमन्यदप्येवं-
च्युतमपमानाऽऽपादकं सर्वशः सर्वथा तत् साधूनां वक्तुं न वर्तत
इति । यदाग्रित्योक्तं निर्युक्तिकारेण । तद्यथा-“ पासत्थोसख-
कुसी-वसंथवो ण किल वट्टए काउं । तदिदं ” इत्यादि ॥ २७ ॥

अकुसीद्वे सया जिकवू, एव संसगियं जए ।

मुदरूवा तत्थुवस्मग्गा, पम्बुजंज ते विज्ज ॥ २८ ॥

(अकुसीदेत्यादि) कुतिसतं शीलमस्येति कुशीलः, स च पा-
श्वस्थाऽऽदीनामन्यतमः, न कुशीलोऽकुशीलः, सदा सर्वकालं, नि-
क्षणशीलो जिकूः, कुशीलो न भवेन्न चापि कुशीलैः सार्धं संसर्गं
साङ्गत्यं, भजेत सेवेत । तत्संसर्गदोषोद्विभावाविययाऽऽह-“ सु-
खरूपाः सातागौरवस्वभावाः, तत्र तस्मिन् कुशीलसंसर्गं सं-
यमोपघातकारिण उपसर्गाः प्राप्नुयन्ति । तथाहि-कुशीलवक्ता-
रो भवन्ति-कः किल प्रासुकोदकेन हस्तपाददन्ताऽऽदिके प्र-
क्षाल्यमाने दोषः स्यात् । तथा-नाशरीरो धर्मो भवतीत्यतो येन
केनचित्प्रकारेणाऽऽधाकर्मसाक्षिभ्याऽऽदिना, तथा-उपानच्छत्रा-
ऽऽदिना च शरीरं धर्माऽऽधारं वर्तयेत् । उक्तं च-“ अप्येण बहुमे-
सेजा, पयं पंडियद्वफ्फणं । ” इति । “ शरीरं धर्मसंयुक्तं, रत्तणीयं
प्रयत्नतः । शरीरात्प्रवते पापं, पर्वतात्सलिलं यथा ॥ १ ॥ ”
तथा साम्प्रतमल्पानि संहननानि, अल्पधृतयश्च संयमे जन्त-
व इत्येवमादि कुशीलोक्तं श्रुत्वा अल्पसत्त्वास्तत्रानुवज्जन्त्येवं
विद्वान् विवेकी प्रणिबुद्धेन जानीयात्, बुद्ध्या चाऽपायरूपं कु-
शीलसंसर्गं परिहरदिति ॥ २८ ॥

नन्नत्थ अंतराएणं, परगेहे ण णिसीयए ।

गामकुमारियं किहं, नातिवेलं हसे मुणी ॥ २९ ॥

(नन्नत्थेत्यादि) तत्र साधुर्निष्ठाऽऽदिनिमित्तं प्रामाऽऽदौ प्रविष्टः
सन् परो गृहस्थस्तस्य गृहं परगृहं तत्र न निषीदेकोपवि-
शेत्, उत्सर्गनोऽस्यापवादां दर्शयति-नान्यत्रान्तरायेणेति ।
अन्तरायः शक्त्यजावः, स च जरसा रोगाऽऽतङ्काभ्यां स्यात्सि-
द्धान्तराये सत्युपविशेत् । यदि वा-उपशमलब्धिमान् कश्चि-
त्सुसहायो गुर्वनुज्ञातः कस्यचित्तथाविधस्य धर्मदेशनानि-
मित्तमुपविशेदपि । तथा-ग्रामे कुमारका ग्रामकुमारकास्तेपामि-
यं ग्रामकुमारिकाऽसौ क्रीडा हास्यकन्दर्पहस्तसंस्पर्शनाऽऽदि-
क्कनाऽऽदिका । यदि वा-वट्टकन्दुकाऽऽदिका, तां मुनिनं कुर्यात्;
तथा वेदा मर्यादा तामतिक्रान्तमतिवेलं न हसेमर्यादामतिक्रम्य
मुनिः साधुर्ज्ञानाऽऽवरणीयाऽऽद्यष्टविधकर्मबन्धभयात् हसेत् ।
तथा चाऽऽगमः-“ जीवे णं भंते ! हसमाणो उस्सूयमाणो वा कइ
कम्मपगमीओ बंधइ ! गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अछविह-
बंधए वा । ” इत्यादि ॥ २९ ॥

किं च-

अणुस्सुओ उरालेसु, जयमाणो परिव्वए ।

चरियाए अप्पमत्तो, पुट्ठो तत्थऽहियासए ॥ ३० ॥

(अणुस्सुओ इत्यादि) उराला उदाराः शोभना मनोज्ञा ये
चक्रवर्त्यादीनां शब्दाऽऽदिषु विषयेषु कामजोगा वस्त्राऽऽभरण-
गीतगन्धर्वयानवाहनाऽऽदयः, तथा-आङ्गैश्वर्याऽऽदयश्चेतेषूदारेषु
दृष्टेषु श्रुतेषु वा नोत्सुकः स्यात् । पाठान्तरं वा-न निश्चितोऽनिश्चि-
तोऽप्रतिबद्धः स्यात् । यतमानश्च संयमानुष्ठाने, परि समन्तान्मू-
लोत्तरगुणेषु उद्यमं कुर्वन् व्रजेत्संयमं गच्छेत् । तथा-चर्यायां ज-
ज्ञाऽऽदिकायामप्रमत्तः स्यात्, नाऽऽहाराऽऽदिषु रसगार्थं विदध्या-

दिति । तथा-स्पृष्टश्चाभिद्रुनश्च परीपहोपसर्गस्तत्राटीनमन-
स्कः कर्मनिर्जरा मन्थमानो विरहेन सम्यक् सत्यादिति ॥३०॥

परीपहोपसर्गाधिसदनमेवाधिकृत्याऽऽह-

हम्ममाणो ण कुप्पेज्जा, बुच्चमाणो न मंजले ।

सुमणे आहियासिज्जा, ण य कोलाहलं करे ॥ ३१ ॥

(हम्ममाणो इत्यादि) हन्थमानो यद्रिमुष्टिलकुटाऽऽदिजिरापि
न कुप्पेन्न कोपवशागो भवेत् । तथा-दुर्वचनान्युच्यमान आकु-
श्यमानो निर्भरस्यमानो न संज्वलेन्न प्रतीपं वदेन्न मनगपि
मनोऽन्यथात्वं विदध्यात्, किं तु सुमनाः सर्वे कोलाहलमकु-
र्वन्धिसहेतेति ॥ ३१ ॥

किं चान्यत्-

लब्धे कामे ण पत्थेज्जा, विवेगे एवमाहिण् ।

आयरियाइं सिक्खेज्जा, बुद्धाणं अंतिण् सया ॥ ३२ ॥

(लब्धे कामे इत्यादि) लब्धवान् प्राप्तानपि कामानिच्छाम-
दनरूपान् गन्धाद्यङ्गारवस्त्राऽऽदिरूपान् वा चैरस्यामिवन्न प्रार्थये-
न्नानुमन्येन न गृहीत्यादियर्थः । यदि वा-यत्र कामावसायिनया
गमनाऽऽदितिविचरूपान् कामांस्तपोविशेषपञ्चगानपि नोपजीत्या-
शाप्यनागतान् प्रसूदत्तवत्प्रार्थयेत्, एवं च कुर्वतो भावविवेक
आख्यात आधिर्भावितो ज्ञवति । तथा-आर्याण्यार्याणां कर्त-
व्यानि अनार्यकर्तव्यपरिहारिण । यदि वा-आचर्याणि सुमु-
क्ता यान्याचरणीयानि ज्ञानदर्शनचारिप्राणि तानि बुद्धाना-
माचार्याणामन्तिके समीपे सदा सर्वकालं शिक्षेताभ्यसेदिति ।
अनेन हि शीलवता निरपेक्षं गुरुकुलवास आसेवनीय इत्या-
चक्षितं भवतीति ॥ ३२ ॥

यदुक्तं बुद्धानामन्तिके शिक्षितस्वरूपनिरूपणयाह-

सुस्सूममाणो उवासेज्जा, गुप्पन्नं सुतवस्सियं ।

वीं (धीं) रा जे अत्तपन्नेसी, धितिमंता जिडंदिआ ॥३३॥

(सुस्सूममाण इत्यादि) गुरोरादेशं प्रति श्रोतुमिच्छा
बुद्ध्या, गुर्वान्वेष्यादुष्यमित्यर्थः । तां कुर्वाणो गुरुमुपासीत
सेवेत । तस्यैव प्रधानगुणद्वयद्वारेण विशेषणमाह-सुप्पु
शोमना वा प्रज्ञाऽस्येति सुप्रज्ञः स्वसमयपरसमयवेदी गा-
तार्थ इत्यर्थः । तथा-सुप्पु शोमनं वा सयाह्याभ्यन्तरं तपो-
ऽस्यास्तीति सुतपस्वी, तमेवज्ज्ञं ज्ञानिनं सम्यक् चारि-
ज्वन्तं गुवं परलोककार्यं सेवेत । तथा चोक्तम्-"नाणस्स होइ
भागी, धिरयरओ दंसणे चरित्ते य । धन्ना आवकहाण, गुरुकु-
लवासं न मुंवंति ॥ १ ॥" (ग०) य एवं कुर्वन्ति तान् दर्शयति ।
यदि वा के ज्ञानिनस्तपस्विन इत्याह-वीराः कर्मविदारणस-
हिष्णवो, धीरा वा परीपहोपसर्गाङ्गोभ्याः, धिया बुद्ध्या रा जन्ती-
ति वा धीरा ये केचनाऽऽसन्नसिद्धिगमनाः आसो रागाऽऽदिविप्र-
मुक्तस्तस्य प्रज्ञा केवलज्ञानाऽऽख्या, तामन्वेष्टुं शीलं येषां ते आसप्र-
ज्ञान्वेषिणः, सर्वज्ञोक्तान्वेषिण इति यावत् । यदि वा-आत्मप्रज्ञा-
न्वेषिण आत्मनः प्रज्ञा ज्ञानमात्मप्रज्ञा तदन्वेषिण आत्मज्ञत्वा-
न्वेषिण आत्महितान्वेषिण इत्यर्थः । तथा-धृतिः संयमे रतिः,
सा विद्यते येषां ते धृतिमन्तः । संयमधृत्या हि पञ्चमहाव्रतमारो-
द्धहनं सुसाध्यं भवतीति । तपःसाध्या च सुगतिर्हस्तप्राप्येति ।
तदुक्तम्-" जस्स धिई तस्स तयो, जस्स तवो तस्स सम्म-

ई सुलहा । जे अधिम्मंतपुरिसा, तवो वि खलु उल्लहो तोसिं
॥ १ ॥ " तथा-जितानि वशीकृतानि स्वविषयरागद्वेषविजये-
नेन्द्रियाणि स्पृशेताऽऽदीनि यैस्ते जितेन्द्रियाः बुद्धपमाणा य-
थोक्तविशेषणविशिष्टा जवन्तीति ॥ ३३ ॥

तदभिधित्तुराह-

गिहे दीवमपासंता, पुरिसाऽऽदाणिया नरा ।

ते वीरा वंधणुम्मक्का, नावकंखंति जीवियं ॥ ३४ ॥

(गिहे दीवमित्यादि) गृहे गृहवासे गृहपाशे वा, गृहस्थभावं
इति यावत् । (दीवं ति) दीपी दीप्ति, दीपयति प्रकाशयतीति
दीपः, स च ज्ञावदीपः श्रुतज्ञानलाभः । यदि वा-दीपः समुद्राऽऽदी
प्राणिनामावाभचूतः, स च ज्ञावदीपः संसारसमुद्रे सर्वज्ञोक्त-
चारित्रलाभः, तदेवज्ज्ञं दीपं दीपे वा गृहस्थभावेऽपश्यन्तोऽ-
प्राप्नुवन्तः सन्तः सम्यक् प्रवर्ज्योत्थानेनोत्थिता उत्तरोत्तरगु-
णवर्जितवञ्चता जवन्तीति दर्शयति-नराः पुरुषाः पुरुषोत्तम-
त्वाकर्मस्य नरोपादानम्, अन्यथा स्त्रीणामप्येतद्गुणप्राप्तं न-
वति, अथवा देवाऽऽदिव्युदासार्थमिति । सुमुक्ताणां पुरुषाणामा-
दानीया आश्रयणीयाः पुरुषाऽऽदानीयाः महनोऽपि महीयांसो भ-
वन्ति । यदि वा-प्रादानीयो हितेयिणां मोक्षस्तन्मागो वा सम्य-
दर्शनाऽऽदिकः पुरुषाणां मनुष्याणामादानीयः, स विद्यते येषा-
मिति विगृह्य मत्वर्थीयः-"अस्य आदिभ्योश्च्" ॥ ५।२।२७॥ इति ।
तथा य एवभूतास्ते विशेषेणैरयन्यष्टप्रकारं कर्मेति वीराः । तथा
पन्धनेन सयाह्याभ्यन्तरेण [पुत्रकलत्राऽऽदि] ज्ञेहकूपेणोत्प्रावत्येन
मुक्ता पन्धनोन्मुक्ताः सन्तो जीवितमसंयमजीवितं, प्राणधारणं
वा नाभिकाकृति नाभिरपन्तीति ॥ ३४ ॥

किं चान्यत्-

अगिहे सइफासेमु, आरंजेसु अणिसिण् ।

सक्वं तं समयातीतं, जमेतं द्ववियं वहु ॥ ३५ ॥

(अगिहे इत्यादि) अगृहोऽनष्टपुष्पप्रभो मूर्तितः । क १, शब्दस्प-
शेषु मनोऽङ्गेषु, आद्यन्तग्रहणान्मध्यग्रहणमनो मनोऽङ्गेषु रूपेषु गन्धे-
षु रसेषु वा अगृहं धनि रूपव्ययम् । तथेनरेषु बाणद्विष्ट इत्यपि
वाच्यः । तथा-आरम्भेषु सावधानुष्ठानरूपेष्वनिःश्रितोऽसंय-
द्धोऽप्रवृत्त इत्यर्थः । उपसंहर्तुकाम आह-सर्वमेतदध्ययनाऽऽदेरा-
रभ्य प्रतिपेक्ष्यत्वेन यहापतमुक्तं मया बहु, तत्समयादाहृतादाग-
मादनीतमनिकान्तमितिकृत्वा प्रतिपिद्धम् । यदपि च विधिद्वि-
रेणोक्तं तदेतत्सर्वं कुरित्तसमयातीतं लोकोत्तरं प्रधानं वर्त-
ते ॥ ३५ ॥

यदपि च तैः कुनीर्यिकैर्वहु लपितं तदेतत्सर्वं समयातीत-
मिति कृत्वा नानुष्ठेयमिति प्रतिपिध्य प्रधाननियेधद्वारेण मोक्षा-
भिसंधानेनाऽऽह-

अइमाणं च मायं च, तं परिछाय पंमिण् ।

गारवाणि य सक्वाणि, णिव्वाणं संधए सुणी ॥ ३६ ॥

(अइमाणं चेत्यादि) अतिमानो महामानस्तं, चशब्दात्स-
हचरितं क्रोधं च, तथा-मायां, चशब्दात्तत्कार्यचतुर्त्वं लोभं च,
तदेतत्सर्वं परिहृतो विवेकी उपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्या-
नपरिज्ञया परिहरेत् । तथा-सक्वाणि गारवाणि श्लुकिरससा-
तरूपाणि सम्यक् ज्ञात्वा संसारकारणत्वेन परिहरेत्परिहृत्य
च मुनिः साधुनिर्वाणमशेषकर्मक्षयरूपं, विशिष्टाऽऽकाशदेशं वा
संश्रयेदभिसंदध्यात्, प्रार्थयेदिति यावत् ॥ ३६ ॥ सुत्रं १ श्रु०

६ अ० । (कदा पुनरुत्पन्ननिरावरणज्ञानानां तीर्थकृतां वाग्योगो
भवति येनासावाकर्ण्यते ? उच्यते-धर्मकथावसरः । किंभूतस्तैः
पुनर्धर्मः प्रवेदितस्तद् वक्ष्यते ' लोगसार ' शब्दे)

तथा च-

केवलपिप्पत्तो धम्मो मंगलं, केवलपिप्पत्तो धम्मो लो-
त्तमो ।

केवलपिप्पत्तः, कोऽसौ ? धर्मः श्रुतधर्मः, चारित्रधर्मश्च मङ्गलम्,
अनेन कपिलाऽऽदिप्रकृतधर्मव्यवच्छेदमाह । आव० ४ अ० ।

अपि च-

कुजए अपराजिए जहा, अक्खेहि कुसळे हि दीवयं ।

करुमेव गहाय णो कल्लिं, नो तेयं नो चेव दावरं । १३ ।

कुत्सितो जयोऽस्येति कुजयो घृतकारः, महतोऽपि घृतज-
यस्य सङ्गिर्निन्दितत्वादन्तर्यहेतुत्वाच्च कुत्सितत्वमिति । तमेव
विशिनष्टि-अपराजितो दीव्यन् कुशलत्वादन्येन न जीयते ।
अकैर्वा पाशकैर्दीव्यन् क्रीडंस्तस्पातङ्गः कुशलो निपुणः यथा
असौ घृतकारोऽकैः पाशकैः कपर्दकैर्वा रममाणः (कडमेव
त्ति) चतुष्कमेव गृहीत्वा तल्लब्धजयत्वात् तेनैव दीव्यति ।
ततोऽसौ तल्लब्धजयः सन्न कलिमेककं, नाऽपि त्रैतं त्रिकं च,
नापि द्वापरं द्विकं गृह्णातीति ॥ २३ ॥

दार्ष्टान्तिकमाह-

एवं लोगम्मि ताङ्णा,

बुद्धे जे धम्मे अणुत्तरे ।

तं गिरहह जंऽतिउत्तमं,

कडमिव सेसऽवहाय पंमिए ॥ १४ ॥

यथा घृतकारः प्राप्तजयत्वात् सर्वोत्तमं दीव्यं चतुष्कमेव
गृह्णात्येवमसिद्धोके मनुष्यलोके तायिना त्रायिणा वा सर्वज्ञेनो-
क्तोऽयं धर्मः क्लान्त्यादिलक्षणः श्रुतचारित्राऽऽख्यो वा नाऽस्यो-
त्तरोऽधिकोऽस्तीत्यनुत्तरः, तमेकान्तहितमपि कृत्वाऽत्युत्तमं स-
र्वोत्तमं च गृहाण विज्ञातसिंहकारहितः स्वीकुरु । पुनरपि निग-
मतार्थं तमेव दृष्टान्तं दर्शयति-यथा कश्चिद् घृतकारः कृतं
कृतयुगं, चतुष्कमित्यर्थः, शेषमेकाऽऽद्यपहाय त्यक्त्वा दीव्यन्
गृह्णाति, एवं परिकृतोऽपि साधुरपि, शेषं गृह्यत्कुप्रावचनिकपा-
श्वस्थाऽऽदित्रात्रमपहाय संपूर्णं महान्तं सर्वोत्तमं धर्मं गृह्णीया-
दिति ज्ञावः ॥ १४ ॥

उत्तर मणुयाण आहिया,

गामधम्मा इह मे अणुस्सुयं ।

जंमी विरता समुट्ठिया,

कासवस्स अणुधम्मचारिणो ॥ १५ ॥

(उत्तरेत्यादि) उत्तराः प्रधानाः, दुर्जयत्वात् । केवाम ? उपदे-
शार्हत्वान्मनुष्याणाम् । अन्यथा सर्वेषामेवेति । के ते ? ग्रामधर्माः
शब्दाऽऽदिविषया मैथुनरूपा वेति । एवं ग्रामधर्मा उत्तरत्वेन स-
र्वज्ञैराख्याताः, मयैतदनुपश्चाच्छ्रुतम् । एतच्च सर्वमेव प्रागुक्तं, यच्च
वक्ष्यमाणं तन्नाभयेनाऽऽदितीर्थकृता पुत्रानुदिश्याऽभिहितं सत्
पाश्चात्यगणधराः सुधर्मस्वामिप्रभृतयः स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादय-
न्त्यतो मयैतदनुश्रुतमित्यनवद्यम् । यस्मिन्निति कर्मणि ल्यब्लो-

पे पञ्चमी, सप्तमी वेति । यान् ग्रामधर्मानाश्रित्य ये विरताः,
पञ्चम्यर्थे वा सप्तमी । येभ्यो वा विरताः सम्यक् संयमरूपेणो-
त्थिताः समुत्थितास्ते काश्यपस्यैवैतस्वामिनो वर्द्धमानस्वामिनो
वा संबन्धी यो धर्मस्तदनुचारिणस्तीर्थकरप्रणीतधर्मानुष्ठायिनो
भवन्तीत्यर्थः ॥ २५ ॥

किं च--

जे एयं चरंति आहियं,

नाएणं महया महेसिणा ।

ते उट्ठिय ते समुट्ठिया,

अन्नोन्नं सारंति धम्मओ ॥ १६ ॥

(जे एयं इत्यादि) । ये मनुष्या एनं प्रागुक्तं धर्मं ग्रामध-
र्मविरतिवर्णनं, कुर्वन्ति चरन्ति । आख्यातं ज्ञातेन ज्ञातपुत्रेण,
(महयेति) महाविषयस्य ज्ञानस्याऽनन्यजुतत्वाद् महान्
तेन तथाऽनुकूलप्रतिकूलोपसर्गसहिष्णुत्वान्महर्षिणा धर्मद्वर्द्ध-
मानस्वामिना आख्यातं धर्मं ये चरन्ति, ते एव संयमोत्थाने
कुतीर्थिकपरिहारेणांस्थिताः । तथा-निह्वाऽऽदिपरिहारेण त
एव सम्यक्त्वमार्गदेशनाऽपरित्यागेनोत्थिताः समुत्थिता इति,
नाऽन्ये कुप्रावचनिका जमालिप्रभृतयश्चेति भावः । त एव च
यथोक्तधर्मानुष्ठायिनोऽन्योऽयं परस्परं धर्मतो धर्ममाश्रित्य
धर्मतो वा प्रशस्यन्तं सारयन्ति चोदयन्ति, पुनरपि सद्धमे प्रव-
र्तयन्तीति ॥ २६ ॥

मा पेह पुरा पणामए, अजिकंखे उवहिं धुणित्तए ।

जे दूमण तेहिं णो णया, ते जाणंति समाहिमाहियं ॥ १७ ॥

(मा पेहेत्यादि) दुर्गतिं संसारं वा प्रणामयन्ति प्रह्वीकुर्वन्ति
प्राणिनां प्रणामकाः शब्दाऽऽद्यो विषयास्तान् पुरा पूर्व
सृक्तान् मा प्रेक्षस्व मा स्मर । तेषां स्मरणमपि यस्मान्म-
हत्तन्मार्थाय, अनागतंश्च नोदाक्रेत नाऽऽकाङ्क्षेदिति । तथा-
अजिकाङ्क्षेत् अजिलपेदनारतं चिन्तयेदनुत्तममनुष्ठानं कुर्यात् ।
किमर्थमिति दर्शयति-उपधीयते ढौक्यते दुर्गतिं प्रत्यात्मा
येनाऽसावुपधिर्माया; अष्टप्रकारं वा कर्म; तद्धूननायाऽपनयना-
याऽभिकाङ्क्षेदिति सम्बन्धः । दुष्टधर्मं प्रत्युपनताः कुमार्या-
नुष्ठायिनस्तीर्थिकाः । यदि वा- (दूमण त्ति) दुष्टमनःकारिण
उपतापकारिणो वा शब्दाऽऽद्यो विषयास्तेषु ये महासत्त्वाः न
नताः प्रह्वीजृतास्तदाचारानुष्ठायिनो न भवन्ति, ते च सम्मा-
गानुष्ठायिनो जानन्ति विदन्ति समाधिं रागद्वेषपरित्यागरूपं
धर्मध्यानं च आहितमात्मनि व्यवस्थितम् । आ समन्ताद्धितं वा
त एव जानन्ति, नाऽन्य इति भावः ॥ २७ ॥

तथा--

णो काहिए होज्ज संजए,

पासणिए ण य संपसारए ।

नच्चा धम्मं अणुत्तरं,

कयकिरिए ण यावि मामए ॥ १८ ॥

(णो काहिए इत्यादि) संयतः प्रव्राजितः कथया चरति
कायिको गोचराऽऽदौ न भवेत् । यदि वा-विरुद्धां पैशुन्याऽऽपा-
दनीं स्यादिकथां वा न कुर्यात् । तथा-प्रश्नेन राजाऽऽदिर्कि-
वृत्तरूपेण, दर्पणाऽऽदिप्रश्ननिमित्तरूपेण वा चरतीति प्राश्निको
न ज्ञेत् । नापि च संप्रसारको देववृष्ट्यनर्थकाण्डाऽऽदिसूच-

ककयाविस्तारको भवेदिति । किं कृतेति दर्शयति-ज्ञात्वाऽ-
वबुध्य नास्त्योत्तरो विद्यत इत्यनुत्तरस्तं भुनक्तारित्राऽऽख्यं धर्मं
सम्यगवगम्य, तस्य हि धर्मस्यैतदेव फलं यदुत विकया-
निमित्तपरिहारेण सम्यक् क्रियावान् स्यादिति तद्दर्शयति-
कृता स्वभ्यस्तां क्रिया संयमानुष्ठानरूपा येन स कृतक्रिय-
स्तथाचूतश्च, न चाऽपि नामको ममेदमहमस्य स्वामीत्येवं
परिग्रहाऽऽग्रही ज्ञवेदिति ॥ २८ ॥

उन्नं च पसंस णो करे, न य उकोस पगास माहणे ।

तेसिं सुविवेगमाहिए, पणया जेहिं सुजोसिअं धुयं ॥ २९ ॥

(उन्नमित्यादि) ' उन्नंति ' माया, तस्याः स्वाभिप्रायप्र-
वृत्तिरूपत्वात्, तां न कुर्यात् । चशब्द उत्तरापेक्षया समुच्च-
यार्थः । तथा-प्रशस्यते सर्वैरप्यविगानेनाऽऽद्वियत इति प्रशस्यो
लोभः, तं च न कुर्यात् । तथा-जात्यादिभिर्मन्दस्थानैर्द्विप्रकृति
पुरुषमुक्तवर्णयतीत्युत्कर्षको मानः, तमपि न कुर्यादिति सम्बन्धः ।
तथा-अन्नव्यवस्थितोऽपि सुखदृष्टिभङ्गाविकारैः प्रकाशीजवती-
ति प्रकाशः क्रोधः, तं च (माहणे सि) साधुर्न कुर्यात् । तेषां
कपायाणां यैमेहात्मजिविभेकः परित्याग आहिनो जमितस्त एव
धर्मं प्रति प्रणता इति । यदि वा-तेषामेव सत्पुरुषाणां सुष्ठु
विभेकः परित्यागरूप आदितः प्रथितः प्रसिद्धिं गतः, त एव च
धर्मं प्रति प्रणताः, यैमेहास्यैः सुष्ठु सुष्ठु सेवितं, धूयतेऽष्ट-
प्रकारं कर्म येन तद्वृत्तं संयमानुष्ठानम् । यदि वा-यैः सदनुष्ठा-
यिभिः (सुजोसिअं ति) सुष्ठु कितं धूननार्हत्वाद् धूतं
कमेति ॥ २९ ॥

अपि च-

अण्हिहे सहिए सुसंजुने, धम्मट्ठी उवहाणवीरिए ।

विहरेज समाहिइंदिए, अत्तहिअं खु दुहेण वणजइ ॥ ३० ॥

(अण्हिहे इत्यादि) स्निह्यत इति स्निहः । न स्निहः-अ-
स्निहः, सर्वत्र ममत्वरहित इत्यर्थः । यदि वा-परीपहोपसर्ग-
निहन्त्यते इति निहः, न निहोऽस्निहः उपसर्गैरपराजित इत्यर्थः ।
पाठान्तरं वा-" अणहे सि । " नास्याद्यमस्तीत्यनयो, निर-
वद्यानुष्ठायीत्यर्थः । सह हितेन वर्तत इति सहितः, सहितो
युको वा ज्ञानाऽऽदिभिः, सहित आत्महितो वा सदनुष्ठानप्रवृत्तेः ।
तमेव दर्शयति-सुष्ठु संवृत इन्द्रियनोऽन्द्रियैर्विस्तोतसिका-
रहित इत्यर्थः । तथा-धर्मः भुनक्तारित्राऽऽख्यस्तेनार्थः प्रयोज-
नः, स एवार्थः, तस्यैव सद्भिरत्ययमाणत्वाद् धर्मार्थः, स यस्या-
ऽस्तीति स धर्मार्थः । तथापिधानं तपः, तत्र वीर्यवान्, स ए-
वधर्म्भूतो विहरेत् संयमानुष्ठानं कुर्यात् । समाहितेन्द्रियः सं-
यतेन्द्रिय एव । यत आत्महितं दुःखेनाऽऽसुमता संसारे प-
र्यटता अकृतधर्मानुष्ठानेन लज्जते अवाप्यत इति । तथाहि-"न
पुनरिदमनिदुर्गम-मगाधसंसारजहाधिरिअप्रम् । मानुष्यं खद्यो-
तक-तडिल्लनाविशसितप्रतिमम् ॥ १ ॥" तथाहि-युगसमिलाऽऽ-
दिदृष्टान्तनीत्या मनुष्यजव एव तावद् दुर्गमः, तत्राऽप्यार्थकोत्रा-
ऽऽदिकं दुरापमित्यत आत्महितं दुःखेनाऽऽवाप्यत इति मन्तव्यम् ।

अपि च-

मूतेषु जङ्गमत्वं, तस्मिन् पञ्चेन्द्रियत्वमुत्कृष्टम् ।

तस्मादपि मानुष्यं, मानुष्येऽप्यार्थदेशश्च ॥ १ ॥

देशे कुलं प्रधानं, कुत्रे प्रधाने च जातिकृष्टम् ।

जातौ रूपसमृद्धौ, रूपे च यत्नं विशिष्टतमम् ॥ २ ॥

भवति यत्ने चाऽऽयुष्कं, प्रकृष्टमायुष्कतोऽपि विज्ञानम् ।

विज्ञाने सम्यक्त्वं, सम्यक्त्वे शीलसंप्राप्तिः ॥ ३ ॥

एतत्पूर्वश्चाऽयं, समासतो मोक्षसाधनोपायः ।

तत्र च बहु संप्राप्तं, भवद्भिरप्यं च संप्राप्यम् ॥ ४ ॥

तत्कुस्तोद्यममधुना, मनुकमार्गं समाधिमाधाय ।

त्यक्त्वा सङ्गमनार्थं, कार्यं सद्भिः सदा श्रेयः ॥ ५ ॥ " इति ।

॥ ३० ॥

एतच्च प्राणिजिनं कदाचिदवाप्तपूर्वमित्येतद्दर्शयितुमाह-

ए हि णूण पुरा अखुसुत्तं,

अनुवा तं तह णो समुद्धियं ।

मुणिणा सामाइआऽऽहितं,

नाएणं जगसव्वदंसिणा ॥ ३१ ॥

यदेतन्मुनिना जगतः सर्वभावदर्शिना ज्ञातपुत्रीयेण सामा-
यिकाऽऽद्याहितमाख्यातं तन्मूनं निश्चितं न हि नैव पुरा पूर्वं
जन्तुभिरनुष्ठुनं अवगम्यमायातम् । अथवा-श्रुतमपि तत्
सामायिकाऽऽदि यथाऽवस्थितं तथा नाऽनुष्ठितम् । पाठान्तरं वा-
"अवितह सि" अवितथं यथावन्नानुष्ठितमतः कारणादसुमता-
मात्महितं सुदुर्लभमिति ॥ ३१ ॥

पुनरप्युपदेशान्तरमधिकृत्याऽऽह-

एवं मत्ता महंतरं, धम्ममिणं सहिया वदू जणा ।

गुरुणो छंदाणुवचगा, विरया तिन्न महोद्यमाहितं ॥ ३२ ॥

(एवं मत्ता इत्यादि) एवमुक्तरीत्या आत्महितं सुदुर्लभं भ-
त्वा ज्ञात्वा धर्माणां च महदन्तरं धर्मविशेषं कर्मणो वा विवरं
ज्ञात्वा । यदि वा-(महंतरं ति) मनुष्याऽऽर्थकोत्राऽऽदिकमवसरं
सदनुष्ठानस्य ज्ञात्वा एनं जैनं धर्मं श्रुतचारित्राऽऽत्मकं, सह हि-
तेन वर्तत इति सहिता ज्ञानाऽऽदियुक्ता बहवो जना ब्रह्मकर्मा-
णः समाश्रिताः सन्तो गुरोराचार्याऽऽदेशतीर्थकरस्य वा उन्मा-
नुवर्त्तकास्तदनुकमार्गानुष्ठायिनो, विरताः पापेभ्यः कर्मभ्यः
सन्तस्तीर्णा महोद्यमपारं संसारसागरमेवमाख्यातं मया
भवनामपरैश्च तीर्थेन्द्रियेषाम् ॥ ३२ ॥ सूत्रं १ श्रु०
२ अ० ३ उ० ।

किं च-

संधए साहुधम्मं च, पावधम्मं णिराकरे ।

उवहाणवीरिए भिक्खु, कोहं मायं न पत्थए ॥ ३३ ॥

(संधए इत्यादि) साधूनां धर्मः क्षान्त्यादिको दशविधः, स-
म्यग्दर्शनचारित्राऽऽख्यो वा, नमनुसंधयेद् वृत्तिमापादयेत् । तथा-
था-प्रतिकृणमपूर्वज्ञानग्रहणेन ज्ञानम् । तथा शङ्काऽऽदिदोषपरिहा-
रेण, सम्यग्जीवाऽऽदिपदार्थाधिगमेन च सम्यग्दर्शनमस्त्वस्थितमू-
लोत्तरगुणसंपूर्णपालनेन प्रत्यहमपूर्वज्ञानग्रहणेन चारित्रं वृत्ति-
मापादयेदिति । पाठान्तरं वा-"सहदे साधुधम्मं च" पूर्वो-
क्तविशेषणविशिष्टं साधुधर्मं मोक्षमार्गत्वेन ध्वधीत निःशङ्क-
तथा गृहीयात्, चशब्दान्सम्यगनुपालयेत् । तथा-पापं पापो-
पादानकारणं धर्मं प्राण्युपमर्देन प्रवृत्तं, निराकुर्यात् । तथा-उप-
धानं तपः, तत्र यथाशक्त्या वीर्यं यस्य स भवत्युपधानवीर्यः, त-
देवंभूतो मिश्रः क्रोधः, मानं च न प्रार्थयेत्त वधयेद्देति ॥ ३५ ॥
सूत्रं १ श्रु० ११ अ० ।

सोच्चा य धम्मं अरहंतजासियं,
समाहितं अट्टपदोवसुच्छं ।

तं सदहाणा य जणा अणाऊ,

इंदा व देवाहिं आगमिस्सं ॥ ७९ ॥

(सोच्चा य इत्यादि)श्रुत्वा च दुर्गतिधारणाद् धर्मं श्रुत्चारित्राऽऽ-
ख्यमर्हद्भिर्भाषितं सम्यगाख्यातमर्थपदानि युक्त्या हेतवो वा
तैरुपशुद्धमवदानं सद्युक्तिकं सहेतुकं वा, यदि वा अर्थैरभिधेयैः
पदैश्च वाचकैः शब्दैरुप सामीप्येन शुद्धं निर्दोषम् । तमेवंभूत-
मर्हद्भिर्भाषितं धर्मं श्रद्धाघानाः । तथा-अनुतिष्ठन्तो जना लोका
अनायुषोऽनपगतायुष्कर्माणः सन्तः सिद्धाः सायुषश्चेच्छाऽऽद्याः
देवाधिपा आगमिष्यन्तीति ॥ ७९ ॥ सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

(२६) धर्माधर्मविचारश्च सूद्धमबुद्ध्या कर्तव्यः, धर्मविचारे सू-
द्धमबुद्धेराश्रयणीयतामुपदिशन्नाह-

सूद्धमबुद्ध्या सदा ज्ञेयो, धर्मो धर्माधिभिर्नरैः ।

अन्यथा धर्मबुद्ध्यैव, तद्विघातः प्रसज्यते ॥ १ ॥

(सूद्धमेति) सूद्धाबुद्ध्या निपुणमत्या, सदा सर्वकालं, ज्ञेयो ज्ञात-
व्यः, कोऽसावित्याह--धर्मो दुर्गतिप्रपातरक्षण हेतुः, कैरित्याह--
धर्माधिभिर्धर्मश्रद्धालुभिर्नरैर्मानवैः, अन्यथा स्थूलबुद्ध्या धर्मवि-
षये कुनीर्थिकानामिव धर्मबुद्ध्यैव धर्माभिप्रायेणापि, तद्वि-
घातो धर्मव्याहतिः । प्रसज्यते प्राप्नोतीति ॥ १ ॥

एतदेव दर्शयन्नाह-

गृहीत्वा ग्ञानमैषज्य-प्रदानाभिग्रहं यथा ।

तदप्राप्तौ तदन्तेऽस्य, शोकं समुपगच्छतः ॥ २ ॥

गृहीत्वा आदाय, ग्ञानायाशक्ताय, मैषज्यप्रदाने औपधवित-
रणविषये, योऽभिग्रहः प्रतिज्ञा, ग्ञानाय मया मैषज्यं दातव्य-
मित्येवंरूपः स तथा तं, यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः, तस्य ग्लान-
त्वाभावेन ग्ञानमैषज्यप्रदानस्याप्राप्तिरसंभवस्तदप्राप्तिस्त्यां,
तस्य ग्ञानमैषज्यप्रदानाभिग्रहस्यान्तःकाळावधिपूर्त्या पथं-
सानतस्तत्र, शोकमुद्वेगं, समुपगच्छतो व्रजतोऽभिग्रहीतुर्धर्म-
बुद्ध्याऽप्यधर्मो भवति । तथा सर्वत्रेति प्रकृतमिति ॥ २ ॥

शोकमेव दर्शयति-

गृहीतोऽजिग्रहः श्रेष्ठो, ग्लानो जातो न च क्वचित् ।

अहो मेऽधन्यता कष्टं, न सिद्धमजिवाञ्जितम् ॥ ३ ॥

गृहीत आत्तोऽजिग्रह उक्तरूपा प्रतिज्ञा, श्रेष्ठोऽतिप्रशस्यः, ग्लानो
रोगवान् जातो भूतो वा, मे मम, धनं ह्वं धनं वाहतीनि
धन्यस्तज्ञावस्तत्ता, तन्निषेधोऽधन्यता, कष्टमिति खेदवचनं, न सि-
द्धं न निष्पन्नमभिवाञ्जितमभिमतमिति ॥ ३ ॥

प्रकृतयोजनायाऽऽह-

एवं ह्येतत्समादानं, ग्ञानभावाभिसन्धिमत् ।

साधूनां तत्त्वतो यत्तद्, दुष्टं ज्ञेयं महात्मभिः ॥ ४ ॥

एवमनेन प्रकारेणाभिग्रहविषयाप्राप्तौ शोकगमनलक्षणैः,
दिशब्दोऽधिकृताभिग्रहस्य धर्मव्याघातरूपताभावनार्थः । एत-
स्य ग्ञानमैषज्यप्रदानाभिग्रहस्य समादानं ग्रहणमेतत्-
समादानं, यच्छब्दोऽत्र छप्यो, यद्यस्मात् ग्लानभावे रोगव-
त्त्वेऽजिसन्धिरभिप्रायो यदि कश्चित् साधुर्ज्ञानो जवति
तदा शोजनं स्यादसदभिग्रहस्य सफजत्वप्राप्तेरित्येवं-

लक्षणो विद्यते यत्र तत् ग्लानभावाभिसन्धिमत्
साधूनां मुनीनामेतत्समादानमिति योगः । अथवा-साधूनां
ग्लानभावाजिसन्धिमदिति योगः । तत्त्वतः परमार्थवृत्त्या तदि-
ति तस्मात्कारणाद् दुष्टं दोषवत्, ग्लानभावाजिसन्धिमत्त्वेन कर्म-
वन्धहेतुत्वात्-ज्ञेयं ज्ञातव्यं, महात्मभिः प्रशस्यस्वज्ञावैरिति ॥ ४ ॥

एवमर्थापत्त्या दोषप्राप्तिरन्यैरप्युपलब्धेति दर्शयन्नाह-

लौकिकैरपि चैषोऽर्थो, दृष्टः सूद्धमार्थदर्शिभिः ।

प्रकारान्तरतः कैश्चि-द्यत एतदुदाहृतम् ॥ ५ ॥

लोके विदिता लौकिका वाल्मीकिप्रभृतयः, तैरपि च न के-
चनं जैनैरेव, एषोऽनन्तरोदितोऽर्थोऽर्थापत्तिजनितदोषलक्षणो,
दृष्ट उपलब्धः । किंभूतैरित्याह-सूद्धमार्थदर्शिभिः पटुदृष्टिभिर्ज्ञे-
यवस्तुविषयेनैव वै ह्यतिस्थूलदुष्टयोऽर्थापत्तिगम्यानेवंविधा-
नर्थाद् ज्ञातुमत्रं भवन्ति, ननु मिथ्यादृशां कथं सूद्धमार्थदर्शि-
त्वम् ? उच्यते-मत्यज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिक्रयोपशमविशेषात् अज्ञा-
नं, ताहं तेषां कथम् ? तत्राप्युच्यते-सदस्तोरविशेषात् । आह च-
" सयसयविसेसणाओ गाहा । " प्रकारान्तरतः-अस्मद्वृत्तप्र-
काराद् ग्लानमैषज्यदानाभिग्रहलक्षणादप्येन प्रकारेण कैश्चि-
द्वाढमीक्यादिभिरेव, न सर्वैः, कथं तैर्दृष्टोऽयमित्यवसितमित्या-
ह-यतो यस्मादेतद् वक्ष्यमाणमुदाहृतमभिहितमिति ॥ ५ ॥

अङ्गेष्वेव जरा यातु, यत्त्वयोपकृतं मम ।

नरः प्रत्युपकाराय, विपत्सु लज्जते फलम् ॥ ६ ॥

किल सुग्रीवेण ताराऽऽवाप्तौ रामदेव एवमुक्तः-अङ्गेष्वेव म-
दीयगान्त्रेष्वेव जरा जरणपरिणामं यातु गच्छतु, मा प्रत्युपकार-
द्वारेण प्रतियातनीयं भवत्वित्यवधारणार्थं, किं तत् ? यद्वालेः
सकाशात् तारां विमोच्य मम तदर्पणेन त्वया भवता उपकृत-
मुपकारः कृतः, ममेत्यात्मानं सुग्रीवो निर्दिशति । तस्मात् किमि-
त्येवमित्याह-नर उपकारकारिमानवः उपकारं प्रतीत्याऽऽश्रि-
त्योपकारः प्रत्युपकारः तस्मै प्रत्युपकाराय उपकृतनरेण क्रिय-
माणाय संपद्यते यत्पुत्रं विपत्सु व्यसनेषु सत्सु हभते प्राप्नोति त-
त्पुत्रमुपकारकारिक्रियायाः साध्यम् । अयमभिप्रायः-उपकारको
व्यसनगन एव उपकारक्रियायाः फलमुपकृतेन कृतं हभते,
न पुनरन्यदा व्यसनाभावे, निरवसरत्वेन तदसंभवादिति ।
किमुक्तं भवति ?-मा त्वमापदं प्राप, यस्यामहं भवन्तमुपकरो-
मीति । अन्ये त्वाहुः-नर उपकृतमानवः, प्रत्युपकारार्थं विप-
त्सुपकारकारि व्यसनेषु हभते फलं, फलहेतुत्वादवसरमि-
ति ॥ ६ ॥

एवं तावद्धर्मार्थप्रवृत्तावपि धर्मव्याघातो जवत्यनिपुणबुद्धीनां
ग्लानमैषज्याभिग्रहप्रवृत्ताविवेचि समर्थितम्, अधुनैवमेव सर्वा-
स्वपि प्रवृत्तिविति दर्शयन्नाह-

एवं विरुद्धदानाऽऽदौ, हीनोत्तमगतेः सदा ।

प्रत्रज्याऽऽदिविधाने च, शास्त्रोक्तन्यायवाधिनः ॥ ७ ॥

अव्याऽऽदिभेदो ज्ञेयो, धर्मव्याघात एव हि ।

सम्यग् माध्यस्थ्यमाद्यम्बुय, श्रुतधर्मव्यपेक्षया ॥ ८ ॥

यथा ग्लानमैषज्यदानाभिग्रहे धर्मबुद्ध्या कृतेऽपि धर्मबुद्धिदो-
षाद् धर्मव्याघातः प्रसज्येत्येवमनेनैव न्यायेन विरुद्धस्य शास्त्र-
विनिवारितस्य जीवोपघातहेतुत्वाद्देयद्रव्यस्याऽऽधार्मिकोऽदो-
षदूषितस्य सातिवाऽऽदेर्वा विरुद्धाय वा भदोपत्वेन शास्त्रनिरा-

क्ष्णाय पात्राय, दानं वितरणं विरुद्धदानं, न दादिर्यस्य शीलतपो-
भावनाधर्मस्य गुरुविनयस्य देवतापूजनाऽऽर्चनाऽऽदि विरुद्धदानाऽऽ-
दिस्तेष्व ऽद्याऽऽदि जेदतो धर्मव्याघात एव, हेय इति योगः । कुत इ-
त्याह-हीनस्य गुणविमुक्तस्य, देयव्यवसायस्य वा उत्तमं प्रधान-
मेतदिति गतिरवगमो बोधो हीनोत्तमगतिः, ततो हीनोत्तमगनेः
सदा सर्वदा, शास्त्रनिराकृतत्वेन हि हीनमपि देयं पात्रं चोत्तममि-
ति बोधविपर्ययादनवगच्छन् यदा दाने प्रवर्तते, तदा धर्मस्य व्या-
घातः स्फुट एवेति । दातव्यव्यविरुद्धा च-“अन्नाईणं सुखा-ण
कप्पणिज्जाणं देसकालजुयं । दानं जईणमुच्चियं, गिहीणं सि-
वखावयं जणियं ॥ १ ॥ ” इत्येतद्दानविशेषणाविपर्ययादवसेया ।
पात्रविरुद्धता पुनरेवम्-“सोत्तमवयरहियाणं, दानं जं दिज्जई कु-
पत्ताणं । तं खलु धोवइ वत्थं, रुहिरकयं होहितेणव ॥ १ ॥ ”
तथा प्रव्रज्याऽऽदीनां सर्वविरतिप्रतिपत्तिप्रवृत्तीनां विधानं क-
रणं प्रव्रज्याऽऽदिविधानम्, आदिशब्दादेशविरत्यादिसंग्रहः ।
तत्र च न केवलं विरुद्धदानाऽऽद्येव, किंभूते प्रव्रज्याऽऽदिवि-
धाने, इत्याह-शास्त्रोक्तन्यायधाधिते आगमाभिहिततयनिराकृते,
हीनोत्तमगतेरिति हेतुरिहापि वर्तते, धर्मव्याघातो हेय इत्येतद्-
त्रापि संबन्धनीयं, तत्र प्रव्रज्याऽऽदिविधाने शास्त्रोक्तोऽयं न्यायः-

“ निधनियसहावल्लोयण-जणवायावगमजोगसुच्छीहिं ।

उच्चियत्ते माळणं, निमित्तो सइ पट्टेज्जा ॥ १ ॥ ”

तथा-

“ पव्वज्जाए जोगा, आरियदेसस्मि जे समुप्पभा ।

जाइकुन्नेहिं विसिद्धा, तइ खीणप्पायकम्ममत्ता ॥ १ ॥ ”
इत्यादि ।

देशविरतौ पुनः-

“ गुरुमूत्रेण य धम्मो, संविभो इत्तरं व इयरं वा ।

वज्जेतु तओ सम्मं, वज्जेइ इमे अइयारे ॥ १ ॥ ”

जिनदीक्षायां तु-

“ त्रिकप्पाए चैव रागो, लोणदिरुद्धाण चैव चागो ति ।

सुदरगुरुजोगो धिय, जस्स तओ एत्थ उच्चिओ ति ॥ १ ॥ ”

एतद्व्याधाधैतद्विपर्ययादिति द्रव्याऽऽदि जेदतो व्यक्तेष्व काल-
प्रावविशेषणानाश्रित्य विरुद्धदानाऽऽदी प्रव्रज्याऽऽदिविधाने च हे-
यो ज्ञातव्यो धर्मव्याघातः । एवं च धर्मव्यवहारं न तु धर्माऽऽराधनं,
तत्र विरुद्धदाने द्रव्यतो धर्मव्याघातो, यथैषणा यत्वेनाविरुद्ध-
व्ये क्रूराऽऽदी साधुसंस्तरणहेतो सत्यपि अनेपणीयतया विरु-
द्धम्, अत एव हीनमुत्तममिति बुद्ध्या दत्तः । एवं हेतवोऽकान्तारा-
ऽऽदिहेतवे, कालतः सुमिहकावे, जावतस्त्वग्लानावस्थायाम् ।
उक्तं च-“संथरणस्मि असुद्धं, दोएह वि गिएहंतदंतयाण हियं ।
आवरहिं तं, तं चैव हिय असंथरणे ॥ १ ॥ ” तथा-प्रव्रज्या-
ऽऽदिविधाने आत्सर्गिकशास्त्राधाधिते द्रव्यतो धर्मव्याघातो य-
था-शास्त्रनिराकृतं नपुंसकाऽऽदिकं जीवव्यं प्रमाजयतः, जे-
अनोऽकान्ताराऽऽदिहेतवे, कालतः सुमिहकावे, जावतः स्व-
स्थावस्थायामिति । हिशब्दः स्फुटार्थः । कथं धर्मव्याघातो हेय
इत्यह-सम्यगविपरीतं, मध्यस्थमनग्रहत्वमालम्ब्याऽऽश्रित्य,
तदपि न स्वरुद्धा, किं तु सुतधर्मव्यपेक्षया आगमापेक्षया, न
तु तदनेपेक्षयेति ॥ ८ ॥ हा० २१ अष्ट० । (अथ कस्य धर्मानु-
ष्ठानत्वं, कस्य नेति 'धर्माणुष्ठान' शब्देऽग्रे वक्ष्यते)

(३०) संयतविरतप्रतिप्रत्याख्यातपापकर्माऽऽदीनां धर्मस्थि-
तत्वाधर्मस्थितत्वाऽऽदि यथा--

से नृणं जंते ! संजयविरयपनिहयपक्वखायपावकम्ममे ध-
म्ममे ठिए, असंजयअविरयपनिहयपक्वखायपावकम्ममे
अहम्ममे ठिए, संजयासंजए धम्माधम्ममे ठिए ? । हुंता !
गोयमा ! संजयविरयं जाव धम्माधम्ममे ठिए । एएसि णं
जंते ! धम्मंसि वा अहम्मंसि वा धम्माधम्मंसि वा चक्कि-
या केइ आसइत्तए वाण जाव तुयट्ठितए वा ? । णो इण्णडे
समट्ठे । से केणट्ठेणं खाइअट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ ण जाव
धम्माधम्ममे ठिए ? गोयमा ! संजयविरयं जाव पावक-
म्ममे धम्माट्ठिए धम्मं चैव उवसंपज्जित्ता णं विहरइ,
असंजयपावकम्ममे अहम्ममे ठिए अहम्मं चैव उवसंप-
ज्जित्ता णं विहरइ, संजयामंजए धम्माधम्ममे ठिए ध-
म्माधम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ । से तेणट्ठेणं गो-
यमा ! जाव ठिए ।

(से नृणं जंते ! इत्यादि) (धम्मं ति) संयमे (चक्किया केइ
आसइत्तए वेति) धर्माऽऽदी शक्यदुयात्कश्चिदासत्तितुम् ? ।
नायमर्थः समर्थो, धर्माऽऽदेरमूर्तत्वात् । सूते एव चाऽऽसना-
ऽऽदिकरणस्य शक्यत्वादिति । म० १७ श० २ उ० ।

“तिविहे धम्ममे पणत्ते । तं जहा-सुयधम्ममे, चरितधम्ममे, अत्थि-
कायधम्ममे” ख्या० ३ गा० ३ उ० । (व्याख्या स्वस्वशब्दे छट्ठ्या)

अथ धर्मस्थितत्वाऽऽदिक दग्गडकेन निरूपयन्नाह-

जीवा णं जंते ! किं धम्ममे ठिया, अहम्ममे ठिया, धम्माध-
म्ममे ठिया ? । गोयमा ! जीवा धम्ममे वि ठिया, अहम्ममे वि
ठिया, धम्माधम्ममे वि ठिया । णेरइया णं जंते ! पु-
च्छा ? । गोयमा ! णेरइया णो धम्ममे ठिया, अहम्ममे
ठिया, णो धम्माधम्ममे ठिया । एवं ण जाव चउरिंदि-
याणं पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा ? । गोयमा !
पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णो धम्ममे ठिया, अहम्ममे ठिया,
धम्माधम्ममे वि ठिया । मणुस्सा जहा जीवा, वाणमं-
तरजोइसियवेमाणिया जहा णेरइया । भ० १७ श०
२ उ० ।

धर्मप्रतिपादके सूत्रकृताद्वाद्धिनीयश्रुतस्कन्धस्य नवमेऽध्यायने
च । स० २१ सम० । ग्रन्थ० । आ० । (तदधिकाराध्वकव्यता
' धम्मज्जण' शब्दे वक्ष्यते) धर्मसारभूतत्वात् षड्जीविका-
याऽऽव्यवहारवैकालिकस्य चतुर्थेऽध्यायने, दश० ४ अ० । (तद-
धिकाराध्वकव्यता ' उज्जीवणिकाय' शब्दे तृ० भा० १३४५ पृष्ठे
गता) धर्मभावं गतो धर्मः । आ० चू० ४ अ० । चरणश्रुतधर्मा-
नुगतं ध्यानभेदे, आ० ४ अ० । " धर्माणुरजियं धम्मं । " आ०
चू० ४ अ० । आ० १० । उ० । (एतद्वक्तव्यता ' धम्मज्जण'
शब्दे वक्ष्यते) आत्मानि, देहधारणाद् जीवे, वस्त्रगुणरूपे,
उपमायाम्, न्याये, उपनिषदि, यमे, सोमाध्यायिनि, सत्सङ्गे
च । वाच० । दुर्गेतो प्रपतन्तं सखलङ्घातं धारयतीति धर्मः ।

पञ्चदशे जिने, आ० म० ३ अ० । स० । आ० च० । प्रव० । ती० । ध० । अनु० । (पनद्वक्तव्यता ' धम्मजिण ' शब्दे वक्ष्यते) आचार्यसिंहस्य शिष्ये शाण्डिल्यस्य गुरौ काश्यप गोत्रोत्पन्ने स्वनामख्याते आचार्ये, " धेरस्स णं अज्जसीदस्स कासवगुत्तस्म अज्जधम्मं धेरे अंतेवासी कासवगुत्ते । " कट्प० ३ अधि० ८ कृण । " धम्मं पि अ कासवं वंदे । " कट्प० २ अधि० ८ कृण । आचार्यहस्तिनः शिष्ये आचार्यसिंहस्य गुरौ सुव्रतगोत्रे स्वनामख्याते आचार्ये, " धेरस्स णं अज्जहत्थिस्स कासवगुत्तस्स अज्जधम्मं धेरे अंतेवासी सुव्रयगोत्ते । " कट्प० २ अधि० ८ कृण । " वंदामि अज्जधम्मं, सुव्रयं सीललक्षिसंपन्नं । " कट्प० ३ अधि० ८ कृण । विराटविषयः । *र्थसिंहपुरनगरस्थे स्वनामख्याते ग्रामचौरे च । पुं० । दर्श० २ तत्त्व । धनुषि, " कोयं गंडीवं, धम्मं धणुयं सरासणं चावं । " को० । ज्योतिषोक्ते लग्नावचमस्याने च । न० । वाच० ।

विषयसूची-

- (१) धर्मधर्मिणोरेकान्तभेदस्वीकारे विप्रनिपासिः ।
- (२) आम्भटाऽऽदेष्टव्यरूपाऽऽद्यो धर्मिणोऽप्येवं व्यतिरिक्ता अपि समवायेन संबद्धाः सन्तो धर्मधर्मिव्यपदेश इति परमतनिराकरणम् ।
- (३) धर्मानुरूपो धर्मोति प्रतिपादम् ।
- (४) धर्मशब्दार्थनिरूपणम् ।
- (५) लोकोत्तरधर्मप्ररूपणम् ।
- (६) तद्व्यासार्थनिर्देशः ।
- (७) यातिधर्मनिरूपणम् ।
- (८) द्रव्यभावभेदेन धर्मस्य द्वैविध्यम् ।
- (९) नामस्थापनाद्व्यजावधर्माणां नानात्वनिरूपणम् ।
- (१०) धर्मस्य स्वलक्षणभेदित्वा ।
- (११) धर्मतत्त्वस्य लिङ्गानि ।
- (१२) धर्मद्रुममूलप्रतिपादनम् ।
- (१३) ये धर्मानधिकारिणस्तेषां विचारः ।
- (१४) सद्धर्मग्रहणयोग्यताप्ररूपणम् ।
- (१५) धर्माधिकारिणां प्ररूपणम् ।
- (१६) ये प्रमाद्यन्ति तेषां दुःखप्रतिपादनम् ।
- (१७) धर्माभिमुखीकरणम् ।
- (१८) जपदेशदानम् ।
- (१९) धर्मपदार्थनिर्वचनम् ।
- (२०) धर्मपदार्थं गुरुशिष्ययोः प्रवृत्तिर्येनोपायेन प्रवर्तितन्निरूपणम् ।
- (२१) भ्रमरदृष्टान्तेनादत्तग्रहणं प्रतिपाद्य तन्निराकरणम् ।
- (२२) धर्मस्य मोक्षकारणत्वम् ।
- (२३) कुलभमनुजदेहावाप्तानुत्तरगुणप्राप्तेरावश्यतावर्णनम् ।
- (२४) धर्मप्रत्यक्षैहिकाऽऽमुष्मिकदोषाभिधानम् ।
- (२५) यदभिसन्ध्य धर्माऽऽख्यानं तन्निरूपणम् ।
- (२६) सद्धर्मपरीक्षाऽऽदिभावप्रतिपादनम् ।
- (२७) धर्मकथाऽऽदिस्वरूपनिरूपणम् ।
- (२८) साधूनामाचरणीयानाचरणीयधर्मप्ररूपणम् ।
- (२९) धर्मविचारे सूक्ष्मबुद्धिराश्रयणीया ।
- (३०) संयतचिरनप्रतिप्रख्यातपापकर्माऽऽदीनां धर्मस्थितत्वाधर्मस्थितत्वाऽऽदिप्रतिपादनम् ।

धर्म्य-त्रि० । धर्मादनपेतः, धर्मेण प्राप्यो वा यत् । धर्मयुक्ते, धर्मवृत्त्ये च । वाच० । उक्त० । धर्मः कमाऽऽदिद्वत्तणः, तस्मादनपेतं धर्म्यम् । प्रव० ६ द्वार । जिनप्रणीतभावश्रद्धानाऽऽदिलक्षणे ध्यानभेदे, न० । आव० ४ अ० ।

धम्मठर-धर्मपुर-न० । स्वनामख्याते पुरभेदे, दर्श० १ तत्त्व ।

धम्मंग-धर्माङ्ग-न० । धर्मस्य कुशलाऽऽत्मपरिणामविशेषस्याङ्गमवयवः कारणं वा धर्माङ्गम् । धर्मस्यावयवे, धर्मस्य कारणे च । " धर्माङ्गस्यापनार्थं च, दानस्यापि महामातः । (३) " हा० २७ अष्ट० ।

धम्मंतराड्य-धर्मान्तरायिक-त्रि० । अन्तरायो विघ्नः, सोऽस्ति येषु तान्यन्तरायिकाणि, धर्मस्य चारित्र्यप्रतिपत्तिद्वक्कणस्यान्तरायिकाणि धर्मान्तरायिकाणि । धर्मान्तरायचारित्र्यमोहनीयभेदे, " धम्मंतराड्याणं कम्माणं । " ज० ६ श० ३१ उ० ।

धम्मंतराय-धर्मान्तराय-पुं० । धर्मविघ्ने, ग० ।

अथ धर्मान्तरायमाश्रित्य प्रस्तुतमेव निरूपयति-

सीलतवदाणजावण-चडविहधम्मंतरायजयभीए ।

जत्य वहू गीयत्था, गोयम ! गच्छं तयं जणियं ॥ १०० ॥

दानं शीघ्रं तपो भावना, एतेषां द्वन्द्वः, ता एव चतस्रो विधाः प्रकारा यस्य दानशीलतपोभावनाचतुर्विधः । सूत्रे च वन्धानुलोम्याद् व्यत्ययनिर्देशः । एवंविधो धर्मः, तस्यान्तरायो विघ्नः, तस्माद्यज्यं नेन भीताः साशङ्का यत्र गच्छे वहवो गीता-र्था भवन्ति, हे गौतम ! स गच्छो जणितः । इति गाथा-उद्दः ॥ १०० ॥ ग० २ अधि० ।

धम्मन्तेवामि (ए)-धर्मान्तेवासिन्-पुं० । अन्ते समीपे वस्तुं शीलमस्येत्यन्तेवासी, धर्मार्थमन्तेवासी धर्मान्तेवासी । शिष्ये, स्था० १० गा० । धर्मप्रतिषेधनतः शिष्यो धर्मार्थिनयोपपन्नो वा शिष्यो धर्मान्तेवासी । शिष्यभेदे, स्था० ४ गा० ३ उ० । " अहं णं तुभं धम्मन्तेवासी । " शिष्यार्थग्रहणार्थमपि शिष्या भवन्तीत्यत उच्यते धर्मान्तेवासी । भ० १४ श० ।

धम्मकस्विय-धर्मकाङ्क्षित-त्रि० । धर्मे काङ्क्षा संजाताऽस्येति धर्मकाङ्क्षितः । धर्मेच्छावति, तं० ।

धम्मकत्ता-धर्मकर्ता-त्रि० । धर्मानुष्ठानविधायके, दर्श० ।

गुरोः स्वरूपमाविष्कुर्वन्नाह-

धम्मन्नु धम्मकत्ता य, सया धम्मपरायणो ।

सत्ताणं धम्ममत्तत्थ-देसओ भयए गुरू ॥ ४३ ॥

धर्मज्ञो धर्मकर्ता च सदा धर्मानुष्ठानविधायकः, एवंविधो हि स्वपरोपकारकरणक्षमो विशेषेण भवति । यत उक्तम्-" गुणसुष्ठुयस्स वयणं, धयमहुसित्तो व्य पायओ भाइ । गुणहीणस्स न सोहइ, नेहविहीणो जइ पईवो ॥ १ ॥ " सदा सर्वकालं धर्मपरायणो धर्मानुष्ठायी, तच्चैकदा क्वापि छटारमपेक्ष्य प्रवर्तते यस्तस्योजयलोकोविरोधकत्वात् । उक्तं च-" से दिया

वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा जागरमा-
णे वा । ” तथा सर्वेभ्यो धर्मशास्त्रार्थोपदेशको गुरुक्यत
इति गाथार्थः ॥ ४२ ॥ दर्श० ४ तत्र ।

धम्मकरणा-धर्मकरण-न० । कुशलानुष्ठानाऽऽसेवने, पञ्चा०
२ वि० ।

धम्मकस-धर्मकप-पुं० “पाणवहार्हआणं, पाघठाणण जो उ प-
मिसेहो । जाणउज्जयणाईणं, जो अ विही एस धम्मकसो ॥१॥”
इत्युक्तलक्षणं सम्यग्धर्मपरिशोधनोपायेषु कथ्यते तेषु प्रथमे
उपाये, पं० व० ४ द्वार । (तद्वक्तव्यता धर्मपरीक्षावसरे ‘धम्म’
शब्देऽनुपदमेव गता)

धम्मकहा-धर्मकथा-स्त्री० । दुर्गतौ प्रपन्नं सर्वसङ्गतं धा-
रयतीति धर्मः, तस्य कथनं कथा धर्मकथा । ओघ० । ध० ।
धर्मसम्बन्धाया वात्तायाः कथनं धर्मकथा । उक्त० २६ अ० ।
धर्मदेशनाऽऽदिशक्कणवाक्यप्रत्यक्षरूपे कथाजेदे, ग० ३ अ-
धि० । अहिंसाऽऽदिधर्मप्रकरणे धर्मकथेति । औ० । यत् पु-
नः-इह परत्र च स्वयं च कर्मविपाकोपदर्शनं सा धर्मकथे-
ति । घृ० १ उ० ३ प्रक० । धर्मकथा धर्मोपायकथा । उक्तं
च-“ दयादानक्रमाऽऽद्येषु, धर्माङ्गेषु प्रतिष्ठिता । धर्मोपादेय-
तागर्भा, बुद्धधर्मकथोच्यते ॥ १ ॥ ” इयं चोत्तराध्ययनाऽऽ-
दिकथाऽवसेयति । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

धर्मकथामेव दर्शयति-

अत्थि लोए, अत्थि य अट्ठोए. एवं जीवा, अजीवा, वंधे,
मोक्खे, पुण्णे, पावे, आसवे, संवरे, वेयणा, णिज्जरा, अरिहंता,
चक्कवट्ठी, वलदेवा, वासुदेवा, नरका, ऐरइया, तिरिक्खजो-
णिया, तिरिक्खजोणिणीओ, माया, पिया, रिसओ, देवा,
देवदोआ, सिद्धी, सिद्धा, परिणिव्वाणं, परिणिव्वुया, अत्थि
पाणाइवाए, मुसावाए, अदिन्नादाणा, मेहुणे, परिगहं । अत्थि
कोहे, माणं, माया, लांजे० जाव मिच्छादंसणसत्त्वे । अत्थि
पाणाइवायवेरमाणे, मुसावायवेरमाणे, अदिन्नादाणवेरमाणे, मेहु-
णवेरमाणे, परिगहवेरमाणे० जाव मिच्छादंसणसत्त्व-
विवेगे । सर्वं अत्थिभावं अत्थि चि वयति, सर्वं णत्थि-
जावं णत्थि चि वयति, सुचिष्सा कम्मा सुचिष्मफला
भवन्ति, दुच्चिष्सा कम्मा दुच्चिष्मफला भवन्ति, फुसइ पुण-
पावे, पच्चायंति जीवा, सफत्ते कल्लाणपावए । औ० ।

तमेव धर्मं दुविहं आइक्खइ । तं जहा-अगारधम्मं,
अणगारधम्मं च । अणगारधम्मो ताव इह खलु सव्वओ
सव्वत्ताए मुंने भवित्ता अगारानो अणगारियं पव्वयइ स-
व्वाओ पाणाइवायाओ वेरमाणं, सव्वाओ मुसावायाओ
वेरमाणं, सव्वाओ अदिन्नादाणाओ वेरमाणं, सव्वाओ मे-
हुणाओ वेरमाणं, सव्वाओ परिगहाओ वेरमाणं, राईभो-
अगाओ वेरमाणं; अयमाउसो ! अणगारसामाइए धम्मे
पष्ठे, एअस्स धम्मस्स सिक्खाए उवड्डिए निग्गंथे वा नि-
ग्गंथी वा विहरमाणे आणाए आराइए जवति । अगारधम्मं

दुवालमविहं आइक्खइ । तं जहा-पंच अणुव्वयाइं, तिप्पि
गुणव्वयाइं, चत्तारि सिक्खाव्वयाइं । पंच अणुव्वयाइं । तं
जहा-थूलाओ पाणाइवायाओ वेरमाणं, थूलाओ मुसावाया-
ओ वेरमाणं, थूलाओ अदिन्नादाणाओ वेरमाणं, सदारसंतोसे
इच्छापरिमाणे । तिप्पि गुणव्वयाइं । तं जहा-अणत्थदंमवेर-
माणं, दिसिस्वयं, उवजोगपरिभोगपरिमाणं । चत्तारि सिक्खा-
व्वयाइं । तं जहा-सामाअं देसाव्वासियं, पोसहोववासे,
अतिहिसंविभागे, अपच्छिमा मारणंतिआ संलेहणा भूस-
णाराहणा, अयमाउसो ! अगारसामाइए धम्मे पष्ठे ।
औ० । भ० । उपा० ।

भेदतो धर्मकथामाह-

धम्मकहा बोधव्वा, चउत्तिवहा धीरपुरिसपन्नत्ता ।

अक्खेवणि विक्खेवणि, संवेगे चेव निव्वेए ॥एए॥

धर्मविषया कथा धर्मकथा, असौ बोद्धव्या चतुर्विधा
धीरपुरुषप्रकृता, तीर्थकरणधरप्रकृतिवर्धः । चातुर्विध्यमे-
वाऽऽह-आक्षेपणी, विक्षेपणी, संवेगश्चैव, निर्वेद इति । सूचनाव
सूत्रमिति न्यायात् संवेजनं, निर्वेदनी चैवेत्युपन्यासगाथा-
कार्थः ॥६६॥ दश० ३ अ० ।

आसां कथानां या यस्य कथनीयेत्येतदाह-

वेणइयस्स पढमया, कट्ठा उ अक्खेवणी कहेव्वा ।

तो समयगहियत्थे, कहिज्ज विक्खेवणी पच्छा ॥१०॥

विनयेन चरति वेनयिकः शिष्यस्तस्यै प्रथमनया आदि-
कथनेन, कथा तु आक्षेपणी उक्तलक्षणा कथयितव्या । ततः स्व-
समयगृहीतायै सति तस्मिन् कथयति विक्षेपणीमुक्तलक्षणामेव
पश्चादिति गाथार्थः ॥ १० ॥

किमित्येतदेवमित्याह-

अक्खेवणिअक्खित्ता, जे जीवा ते हजंति संपत्तं ।

विक्खेवणीए जज्जं, गाढतरागं च मिच्छत्तं ॥ ११ ॥

आक्षेपण्या कथया आक्षिता आवर्जिता आक्षेपण्याक्षिता ये
जीवास्ते लभन्ते मय्यकत्वम् । तथा-आवर्जनशुभभावस्य मि-
थ्यात्वमोदनीये कयोपशमोपायत्वात् । विक्षेपण्यां जाज्यं सम्य-
कत्वं कदाचिद्भन्ते, कदाचिन्नन्ति, तच्चूयणात्तथाविधपरिणा-
मभावात् गाढतरं वा मिथ्यात्वं ऊरुमतेः परसमयदोषानव-
बोधोद्दिष्टनिन्दाकारिण एतेन रूपेण इत्यभिनिवेशेनेति गाथा-
र्थः ॥ ११ ॥ दश० ३ अ० ।

धर्मकथाकृतुः किं फलं स्यादतस्तत्फलमाह-

धम्मकहाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ? धम्मकहाए णं
निज्जरं जणयइ, आगामिस्स जइत्ताए कम्मं निव्वंइ ॥१२॥

धर्मकथया व्याख्यानरूपया निर्जरां जनयति । पाठान्तर-
तश्च-प्रवचनं प्रजावयति प्रकाशयति । उक्तं हि-“पावयणी धम्म-
कही, वाई नेमिच्छिओ तवस्सो य । विज्जासिद्धो य कवी, अट्ठेव
पभावया भणिया ॥१॥” (आगमिस्स भइत्ताए चि) सुव्रत्वादाग-
मिष्यदित्यागमिकालभावि भर्तृ कल्याणं यस्मिन्स्तथा तस्य ज्ञा-
वस्तया, यदि वा-आगमिष्यतीत्यागम आगमिकालस्तस्मिन्

एतदपि निराकर्तुमाह-

एगंतेणं चिय तं, न सुंदरं जेण ताण पम्मिमेहो ।

मिच्छंतदेमणाए, कप्पड्डियए व गाहाए ॥

एकान्तेनैव मन्वंथा, तद्धर्मकथनं, नैव सुन्दरं भव्यं, येन तासां साध्वीनां, प्रतिषेधो निराकरणं, सिद्धान्तदेशनाया भागमकथनस्य, यथा प्रतिषेधः कल्पस्थितयैव गाथयेत्यर्थः ।

कल्पगाथामेवाऽऽह-

कुसमयसुंणं महणो, विवोहओ भवियपुंडरीयाणं ।

धम्मो जिणपन्नतो, पक्कपज्जणा कहेयव्वो ॥

कुसमयशुनीनां कुसिद्धान्तमनीनां, मथनो विनाशको, विधा-
शको विकाशको, भव्यपुण्डरीकाणां मुक्तियोग्यप्राणिशनपत्रा-
णां, धर्मो दानाऽऽदिको, जिनप्रकृतो मुनीन्द्रगदिनः, प्रकल्प-
यनिना निर्वाधकसाधुना, कथयितव्यो वक्तव्यो, न पुनः सा-
ध्यतेति हृदयमिति गाथार्थः ।

ननु यदि तासां स दीयतेऽनो निगद्यते तद्धर्मकथनमित्याह-

संपइ पुणो न दिज्जइ, पक्कपगंथस्म ताण सुत्तत्थो ।

जइया वि य दिज्जंतो, नइया वि य एम पडिसेहं ॥

साम्प्रतमधुना, पुनर्नैव दीयते वितर्क्यते, प्रकल्पग्रन्थस्य नि-
शीधस्य, तासामार्थिकाणां, सूत्रार्थः-सूत्रेण पद्धत्या सहिता-
ऽर्थोऽनिषेधं सूत्रार्थः, उक्तयामिति हृदयम् । यदाऽपि वा दी-
यते वितर्क्यते स्म, तदापि च तस्मिन्नापि कास्ते, एष व्या-
ख्यानकरणसङ्कलनः, प्रतिषेधो निवारणमिति गाथार्थः ॥

अमुमेवार्थं दृष्टान्तपूर्वकं दर्शयन्नाह-

हरिभद्वधम्मज्जणणी-ए किं च नाइण्णिपवत्तिणीए वि ।

एगो वि य गाहत्थो, नो सिद्धो तु मुणियतत्ताए ॥

सुखनासुत्रस्य हरिभद्वसूरिधम्मजनन्याऽपि धम्मद्वारात्वेन
प्रतिपक्षमात्रा, किं चाच्युच्चये, याकिनीप्रवर्तिन्या एतन्ना-
ममहत्तरया, न केवलमन्याभिरित्यपिशब्दार्थः । एकोऽपि च
गाथार्थोऽनिषेधम्, आस्तां प्रचत इत्यपरार्थः, नो नैव शिष्टः
कथितो मुणितत्त्वया ज्ञानपरमार्थया । तथा च किल-" च-
किञ्चुगं हरिपणं ।" इत्यादिगाथायाः स्वार्थं पृष्ट्वा हरिभद्वभद्वे-
ण तथा च कथित इति सुप्रतीनोऽयमर्थ इति गाथार्थः ।

एवं ज्ञातजीवोपदेशमाह-

बहु मन्नसु मा चरियं, अमुणिततत्ताण तासिं ता ।

जीव ! जइ वा निवारिया, ता वारसु महुरवकेण ॥

बहु मन्यस्य भव्यमिदमिति मंस्थाः, मेति निषेधे, चरितं
धम्मकथनलक्षणम्, अमुणिततत्त्वानामविदितपरमार्थानां, ता-
सामार्थिकाणां, तस्माज्जीवाऽऽश्रमन् । यदि वा विकल्पार्थः, ति-
ष्ठन्ति । निवारिता निषिद्धास्ततो वारय निषेधय, मधुरवाक्येन
कोमलवचसेति गाथार्थः । जीना ० २७ अधि० ।

अमुणिय मुणीण चरणा, केई मज्जण्हकालसमयम्मि ।

इत्थीण केवलीणं, कहिति धम्मं जवाभिरया ॥

मुनीनाममुणितचरणा अविदितयतीशचारित्र्याः, केऽप्येके, म-
न्थाहकावसमये प्रहरद्वयोर्ध्वं, स्त्रीणां आधिकाणां, केवलानां आ-
६७६

वकाऽमिधिनानां, कथयन्ति धर्मं श्रुतधर्माऽऽदिकं, किं विशिष्टाः, भवाभिरताः संसाराऽऽसक्ता इति गाथार्थः ।

एतदपि न संगतमित्याह-

सिच्छंतामयपणिपु-न्नकन्नपुण्याण ममयं जम्हा ।

न इय धम्मकहणम्मो, एए दोमा पसज्जंति ॥

सिद्धान्तामुनप्रतिपूर्णकर्णपुटकानामागमसुखासंभूतश्रवणच्छ-
दपत्राणां संमतमजिप्रेतं, नेति निषेधे, इदमित्थं धर्मकथनं,
यस्मादित्येवं कथने प्रतिपादने, एते वक्ष्यमाणा दोषा दूषणानि
प्रसज्यन्ते प्रादुर्भवन्तीति गाथार्थः ।

तानेवाऽऽह-

इत्थिकटा उ अगुत्ती, मज्जएहे वस्मयाऽऽगमे संका ।

पलिमथो दमवेक्का-लियम्मि अन्नं इमं जणियं ॥

स्त्रीषु केवलनारीषु कथा धर्मकथनम्, इदं चोत्तराध्ययने द्वि-
तीयव्याख्यानं कथितम् । तुः समुच्चये । अगुत्तिः प्रत्यहं तदिन्द्रि-
यदर्शनतो मल्लचर्याका, भकाश्चारित्वप्रस्तावाऽऽगमनत्वेन हि
तासां मथ्याहं केवलानां यत्पुपाश्रये आगमे आगमनमवस्थान-
तया शृङ्गा-किमप्यकार्यमेताजिः करिष्यन्तीत्येवं मन्दमतिरूपा,
पलिमथः स्वकायव्याघातः साधूनां, तथा दशवैकालिके सम-
यप्रसिद्धे भव्यदपरिमदं वक्ष्यमाणं जणितं तूक्तमिति गाथार्थः ।
तदेव श्लोकपञ्चेकनाह-

विचूसा इत्थिममंगो, पणीयं रसजोयणं ।

नरस्सऽत्तगवेसिस्स, विसं ताद्वडनं जहा ॥

जहा कुकटपोपस्स, निषं कुल्ललाओ जयं ।

एवं तु वंजयारिस्स, इत्थीविग्गहओ भयं ॥

हृत्पपायपडिच्चिन्नं, कन्ननामविगप्पियं ।

अवि वाससयं नारिं, वंजयारी विवज्जए ॥

अंगपच्चंगमंठाणं, चारुद्ववियपेहियं ।

इत्थीणं तं न निज्जाए, कामरागविवहणं ॥

चित्तभित्तिं न निज्जाए, नारिं वा सुअल्लंकिं ।

भक्खरं पि व दहूण, दिट्ठिं पम्मिसमाहारे ॥

सर्वा अपि प्रकटार्थाः ।

यत एवमत आह-

एत्तो चिय केई पु-व्वसुरिणो मोक्खसोक्खतद्विच्छा ।

आसीसं पि हु दिता, ते अहोमुहाए दिछीए ॥

एतस्मादेव कारणात्, केऽपि पुण्यभाजः, पूर्वसूरयश्चिरन्तनाऽऽ-
चार्याः, मोक्षसौख्यलिप्सवो निर्वाणसुखानिलापनिष्ठा, आशिष-
मपि धम्मलान्नमपि, न केवलधम्मकथामित्यपिशब्दार्थः, हुः
पूर्ववत् । अदुर्दत्तवन्तः, आधिकार्यामिति शेषः । अधोमुखया
पयं स्ववक्रया दृष्ट्या लोचनेनेति गाथार्थः ।

अत्रापि जीवानुशिकामाह-

सिक्खिवधूरसुहसं-गलालसो जीव ! जइ तुमं ता मा ।

कहसु तुमं जिणधम्मं, इत्थीसु अकाद्वचारीसु ॥

सिक्खिवधूरसुखसङ्कलःसो मुक्तिकान्ताप्रधानाभिष्वङ्गल-
म्पटो, जीव ! प्राणिन् ! यदि त्वं भवान्, तस्मात्मा निषेधे, कथय

वद च, जवान् जिनधर्मे सर्वज्ञवृषभ, अकालचारिणीषु प्रस्ता-
वादागतासु स्त्रीषु नारीषु इति गाथार्थः । जीवा २४ अधि० ।
(यस्यां वसतौ धर्मकथाशब्दः संयतीभिः श्रूयते, तत्र वस्तव्यं
न वेति ' वसइ ' शब्दे वक्ष्यते) (अन्नगृहे धम्मक-
था न कर्त्तव्येति ' अंतरगिह ' शब्दे प्रथमभागे ८५ पृष्ठे
गतम्) ननु आचकस्य धर्मकथनेऽधिकारोऽस्ति ? , अ-
स्तीति ब्रूमः, गीतार्थादधिगतसुत्रार्थस्य गुरुपरतन्त्रवचन-
स्य तस्यैव सूत्रार्थस्य कथने को नाम नाधिकारः ? , " पढइ
सुणेइ गुणेइ य, जणस्स धम्मं परिकहेइ " इत्यादिवचनात् ।
तथा चूर्णिः- " सो जिणदाससावओ अट्ठमिच्चइसीसुं उव-
वासं करेइ. पुत्थयं च वाएइ. " इत्यादि । ध० २ अधि० ।
धर्मस्य श्रुतरूपस्य कथा व्याख्या धर्मकथा । स्वाध्यायभेदे, स्था०
५ ठा० ३ उ० । प्रव० । उत० । औ० । धर्मकथा हेवं स्वरूपतः
" सुद्धं धम्मवपसं, गुरुपसापण सम्ममवबुद्धं । सपरोवयार-
जणंगं, जो मग्गस्स कहिज धम्मत्थी. " इति । ध० ३ अधि० ।
धर्मप्रधाना कथा धर्मकथा । ज्ञाताधर्मकथाऽऽख्यस्य पष्ठ-
स्याङ्गस्य द्वितीये श्रुतस्कन्धे, ज्ञा० १ शु० १ अ० ।

तस्याधिकारार्थो यथा-

दोच्चस्स णं जंते ! सुयक्खंधस्स धम्मकहाणं समणं
जाव संपत्तेणं के अट्ठे पत्ते । एवं खलु जंबू ! धम्मकहाणं
दम वग्गा पणत्ता । ज्ञा० २ शु० १ वर्ग १ अ० ।

(' अगमहिंसी ' शब्दे प्रथमभागे ? पृष्ठे धर्मकथायाः
सर्वे वग्गाः)

धम्मकहि (ए)-धर्मकथिन्-पुं० । धर्मकथा प्रशस्ताऽस्या-
स्तीति धर्मकथा, शिक्षाऽऽदित्वादिन् । आक्षेपणीविक्षेपणीसंवेग-
जननीनिर्वेदनीलक्षणां चतुर्विधां जनितजनमनःप्रमादां धर्म-
कथां कथयति, ध० २ अधि० । प्रव० । प्रवचनप्रभावकभेदे,
संथा० । नि० चू० । दश० । पिं० ।

आयपरसमुत्तारो, नित्यविवर्णी य होइ कहयंते ।

अन्नान्नाजिगेण य, पूयाधिरया य बहुमाणो ॥

स्त्रीराश्रवाऽऽदिद्विधसंपन्न आक्षेपणीविक्षेपणीसंवेगजननीनिर्वे-
दनीलेदाच्चतुर्विधां धर्मकथां कथयन् धर्मकथीत्युच्यते, तस्मिन्
धर्मे कथयति आत्मनः परस्य च संसारसागरात् समुत्तारो
निस्तरणं भवति; तीर्थविबुद्धिश्च, भवति, प्रभूतलोकस्य प्रव-
ज्याप्रतिपत्तेः । तथा देशनाद्वारेण पूजाफलमुपवर्णयान्याभिम-
मेन अन्यान्यआवकबोधनेन पूजायां स्थिरता, बहुमानश्च कृतो
भवति । वृ० १ उ० । धर्मकथाकथके, पिं० ।

धम्मकाम-धर्मकाम-त्रि० । धर्मे श्रुतचारित्रलक्षणे कामो वा-
ङ्मा यस्य स धर्मकामः । धर्मवङ्मावति, तं० ।

धम्मकाय-धर्मकाय-पुं० । धर्मसाधने शरीरे, " सुसिलिहा ध-
म्मकायणीरा वि । " धर्मसाधनशरीरवेदनेति । पञ्चा० १८ विव० ।

धम्मकित्ति-धर्मकीर्त्ति-पुं० । स्वनामख्याते आचार्ये, नं० ।
" विबुधवरधर्मकीर्त्ति-श्रीविद्याऽऽनन्दसूरिमुख्यबुधैः । " कर्म० २
कर्म० । " पणिरुतवरधर्मकीर्त्तिमुख्यबुधैः । " ध० २० । स्व-
नामख्याते बौद्धसूरौ, " वेदप्रामाण्यं कस्याचित्कर्तुं शक्यः, स्नाने
धर्मेच्छां ज्ञातिवादावक्षेपः । सन्तापाऽऽस्मन्तः पापहानाय चेति,

ध्वस्तप्रज्ञाने पञ्चलिङ्गानि जाड्ये ॥१॥ " इति च तद्वाक्यम् ।
आ० म० १ अ० १ खएउ ।

धम्मकिरिया-धर्मक्रिया-स्त्री० । धर्मानुष्ठाने, यां० विं० ।

धम्मकुमार-धर्मकुमार-पुं० । नागैन्द्रगच्छीये विबुधप्रज्ञसुरिशि-
ष्ये, अयमाचार्यः विक्रमसंवत् १३३४ मिते विद्यमान आसीत् ।
शास्त्रिमञ्जरित्रनामग्रन्थमरीरचत् । जै० ६० ।

धम्मकवाइ (ए)-धर्माऽऽख्यायिन्-पुं० । धर्ममाख्याति भ-
व्यानां प्रतिपादयतीति धर्माऽऽख्यायी । धर्मप्रतिपादके, औ० ।
सुत्र० । ज्ञा० ।

धर्मख्याति-त्रि० । धर्माद्वा ख्यातिः प्रसिद्धिर्यस्य सः । ध-
र्मेण प्रसिद्धे, औ० ।

धम्मगुब्भ-धर्मगुह्य-न० । धर्मरहस्ये, " इदमत्र धर्मगुह्यं, सर्वसं-
क्षेपदेवास्य । " पौ० २ विव० ।

धम्मगुरु-धर्मगुरु-पुं० । दीक्षाऽऽचार्ये, " स धर्मगुरुपूजकः । "
हा० २५ अए० ।

धम्मघोस-धर्मघोष-पुं० । मथुरास्थे पार्श्वनाथस्य शिष्ये स्वना-
मख्याते आचार्ये, ती० ८ कटप । दक्षिणमथुरास्थे स्वनामख्याते
आचार्ये, आ० चू० १ अ० । महावीरस्वामिनः शिष्ये
स्वनामख्याते आचार्ये, आ० चू० ४ अ० । आव० । विमल-
गणेशिष्ये स्वनामख्याते आचार्ये, विमलगणिसाधिकृत्य-
" शिष्यो गच्छपतिः प्रतापतरणिः श्रीधर्मघोषः प्रभुः । " दर्श०
५ तत्र । कौशास्त्रीनगरस्थे धर्मवसोराचार्यस्य शिष्ये स्वना-
मख्याते आचार्ये, आव० ४ अ० । आ० चू० । आ० क० ।
आतुरप्रत्याख्यातप्रकीर्णकवृत्तिकारकस्य महेन्द्रसूरेश्वरौ स्व-
नामख्याते आचार्ये, आ० । स चाञ्जलगच्छीयो जयसिंहसु-
रिशिष्यः । येन विक्रमसंवत् १२६३ मिते शतपदिका नाम ग्रन्थो
विरचितः । अस्य जन्म ११०८ वर्षे मरुदेशे आसीत् । जै० ६० ।
अन्योऽपि धर्मघोषवृत्तिर्नागैन्द्रगच्छे हेमप्रज्ञसूरः शिष्यः, सोम-
प्रभसूरेश्च गुरुः । अन्योऽप्येतन्नामा ऋषिमण्डलस्तोत्रकर्ता । जै०
६० । चम्पानगरीवास्तव्ये स्वनामख्याते स्थविरे, ज्ञा० १ शु०
१६ अ० । तपागच्छस्थे देवेन्द्रसूरः शिष्ये स्वनामख्याते आचा-
र्ये, ग० ४ अधि० । अयमाचार्यः सङ्घाऽऽचार-कालसप्तति-
नामानौ ग्रन्थौ व्यधात् । विक्रमसंवत् १३२९ मितेऽयं सूरिपदमा-
प । जै० ६० । मगधजनपदस्थवसन्तपुरनगरस्थे स्वनामख्याते
आचार्ये, सूत्र० २ शु० ६ अ० । आ० क० । वाराणसीनगर-
स्थे स्वनामख्यातेऽनगारे, आ० चू० ४ अ० । आ० क० ।
ती० । आव० । चम्पानगरीनृपतेर्मित्रप्रभस्य स्वनामख्यातेऽमा-
त्ये, आव० ४ अ० । उज्जयिनीवास्तव्ये स्वनामख्यातेऽनगारे,
आव० ४ अ० । आ० क० । विमलजिनस्य प्रपौत्रके शिष्ये
स्वनामख्याते स्थविरे, भ० ।

तद्वक्तव्यता यथा-

तेणं कालेणं तेणं समणं विमलस्स अरहओ पओ-
प्प धम्मघोसे णामं अणगारे जाइसंपखे । वसओ जहा
केसिसामिस्स, ० जाव पंचहिं अणगारसएहिं सखि संपरि-
बुभे पुव्वाणुपुविं चरमाणे गामाणुगामं दूइजमाणे जेणेव

हत्थिणाउरे एथरे जेण्व सहसंववणे उज्जाणे तेण्व उवागच्छइ, उवागच्छत्ता अहाणमिरुवं उगहं उगिगइ, उगिगइत्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं जावेमाणे, जाव विहरइ । भ० ११ श० ११ उ० ।

धम्मचक्र-धर्मचक्र-न० । तीर्थकृतां धर्मप्रकाशकं चक्रं धर्मचक्रम् । तीर्थकृतां पुरः पद्मप्रतिष्ठिते स्फुरत्किरणचक्रे धर्मप्रकाशके चक्रे, तच्च यत्र यत्र जगद्गुरुर्विचरति तत्र तत् देवैर्नीयमानं गगनगतं गच्छतीति । प्रव० ४० द्वार । आ० म० । आ० चू० । तक्षशिलायां बाहुबलिना कारिते भगवत ऋषभदेवस्य धर्मप्रकाशकं चक्रं च, आव० । भगवतस्तक्षशिलागमनमधिकृत्य "कल्लं सत्विह्वीए, एए मह दट्ठु धम्मचक्कं तु ।" आव० १ अ० । "बाहुबलिना चितियं-कल्ले सत्विह्वीए वेदिस्सामि चि निग्गओ, पमाए सामी गतो विहरमाणो अदिट्ठे, अघिति काकण जहिं जगवं बुच्छो, तत्थ धम्मचक्कचिधं कारियं, तं सव्वरयणा-मयं जोयणपरिमंरुलं पंचजोयणुस्सियदंरुं ।" आ० म० १ अ० १ खएरु । आव० । आ० चू० । "गयग्गपयए य धम्मचक्के य ।" तक्षशिलायां धर्मचक्रे । आव० २ भु० ३ चू० १५ अ० । प्रति० । तक्षशिलायां बाहुबलिविनिर्मितं धर्मचक्रम् । ती० ४३ कल्प ।

धम्मचक्रवट्ठि (ए)-धर्मचक्रवर्तिन-पुं० । तीर्थकरे, आ० चू० १ अ० ।

धम्मचरण-धर्मचरण-न० । क्लान्त्याद्यासेवने, पं० व० १ द्वार । " धम्मचरणं पडुच्च ।" जी० १ प्रति० ।

धम्मचित्तग-धर्मचिन्तक-पुं० । धर्मशास्त्रपाठके सभासदे, औ० । " धम्मचित्तए वा ।" धर्मचिन्तको धर्मसंहितां परिज्ञातवान् सभासदः । ज्ञा० १ भु० १४ अ० । याकवत्कथप्रभृत्युपिप्रणीतधर्मसंहिताश्चिन्तयन्ति, तामिश्च व्यधहरन्ति ये ते धम्मचित्तकाः । अनु० ।

धम्मचिन्ता-धर्मचिन्ता-स्त्री० । धर्मा जीवाऽऽदिहव्याणामनुयो-गोत्पादाऽऽद्यः स्वभावास्तेषां चिन्ताऽनुपेक्षा, धर्मस्य वा श्रुत-चारित्राऽऽत्मकस्य सर्वकृजापितस्य हरिहराऽऽदिनिगदित-धर्मभ्यः प्रधानोऽयमित्येवं चिन्ता धर्मचिन्ता । स० १० सम० । दशा० । सूत्रार्थानुचिन्तनाऽऽदिहव्याणामनुचिन्तप्रणिधाने, "उट्ठं पुण धम्मचित्ताए ।" ग० २ अधि० । स्था० ।

धम्मच्छेय-धर्मच्छेद-पुं० । " वज्जाणुछाणेणं, जेणं न वहिज्जई तयं नियमा । संभवइ अपरिसुद्धं, सोकणं धम्ममिच्छेओ ।" इत्युक्तलक्षणं धर्मपरिशोधनोपायभेदे, पं० व० ४ द्वार ।

धम्मजणणी-धर्मजननी-स्त्री० । धर्मदातृत्वेन प्रतिपन्नमातरि, यथा हरिभद्रसुरेयां किनी महत्तरिका " हरिभद्रधम्मजणणी ये, किं च जाणिपवत्तिणीए वि ।" जीवा० १७ अधि० । पञ्चा० ।

धम्मजस-धर्मयशस्-पुं० । कौशाम्बीवास्तव्यस्य धर्मवसो-राचार्यस्य शिष्ये स्वनामख्याते आचार्य्ये, आ० क० । आव० । आ० चू० । महावीरस्वामिनः स्वनामख्याते शिष्ये, आव० ४ अ० । आ० चू० । वाराणसीनगरस्थे स्वनामख्यातेऽनगारे, आव० ४ अ० । आ० चू० । ती० ।

धम्मजागरिया-धर्मजागरिका-स्त्री० । धर्मचिन्तायाम्, " सो पुव्वावरकाले, जागरमाणो उ धम्मजागरियं ।" पं० व० ४ द्वार । धर्मध्यानेन जागरिका धर्मजागरिका । कल्प० ३ अधि० १ कृण । धर्मध्यानानुस्मरणे, " धम्म जागरित्तए वा ।" धर्मध्यानवक्षणं जागरित्तं, धातूनामनेकार्थत्वात्, " भाणं वा भाइत्तए " धर्मध्यानमनुस्मर्तव्यम् । वृ० १ उ० १ प्रक० । धर्माय धर्मचिन्तया वा जागरिका जागरणं धर्मजागरिका । भ० १२ श० १ उ० । धर्मप्रधाना जागरिका निष्ठाक्षयेण बोधो धर्मजागरिका । भावप्रत्युपेक्षायाम्, सा च-

" किं कय किं वा सेसं, किं करणिज्जं तवं च न करेमि ।

पुव्वावरत्तकाले, जागरओ भावपडिलेहो ॥ १ ॥ "

" अहवा को मम कावो, किमेयस्स वच्चियं, असांगा विसया नियमगामिणो विरसावसाणा, भीसणो मच्चू " इत्यादिरूपा । " पुव्वावरत्तकालसमयस्सि नो धम्मजागरियं जागरित्ता भवइ ।" स्था० ४ डा० २ उ० । धर्मेण कुलधर्मेण षष्ठ्यां रात्रौ जागरणं धर्मजागरिका । जन्मतः षष्ठे दिने जागरणमहोत्सवे, " छुट्टे दिवसे धम्मजागरियं जागरे-ति ।" कल्प० १ अधि० ५ कृण ।

धम्मजिण-धर्मजिन-पुं० । दुर्गतौ प्रपतन्तं सत्त्वसंघातं धारय-तीति धर्मः । तथा-गर्भस्थे जननी दानाऽऽदिधर्मपरा जातेति धर्मः, स चाऽसौ जिनश्च धर्मजिनः । पञ्चदशे स्वनामख्याते जिने, ध० २ अधि० । तत्र सर्वेऽपि भगवन्त ईदृशास्ततो विशेषमाह-" गम्भगए जं जणणी, जायसुधम्म चि तेण धम्म-जिणो ।" जगवति गर्भगते येन कारणेन विशेषतो जननी जात-सुधर्मो दानद्याऽऽदिरूपशोभनधर्मपरायणा, तेन नामतो धर्म-जिनः । आ० म० २ अ० । स० कल्प० । (एतद्वक्तव्यता 'तित्थयर' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३३६१ पृष्ठे कृष्या) " धम्मेषं अरहा दत्तवाससयसहस्साई सव्वाउयं पालइत्ता सिद्धं जाव प-हीणं " । स्था० १० डा० ।

धम्मजीवि (ए)-धर्मजीविन-पुं० । संयमैकजीविनि, " जि-गंथा धम्मजीविणो ।" दश० ६ अ० ।

धम्मजुव्वणकाह-धर्मयौवनकाह-पुं० । अन्त्यपुद्गलपरावर्त-काले, अन्त्यपुद्गलपरावर्तकावो धर्मयौवनकालश्च कथ्यते । उक्तं च-" तुहया परिणतिभिन्न-व्यक्तिपु यत्तदुच्यते । ति-यंकुसामान्यमित्येव, घटत्वं तु घटोऽपि ॥ ५ ॥ " कृष्या० २ अस्या० ।

धम्मजोग-धर्मयोग-पुं० । धर्मोत्साहे, धर्मसम्बन्धे च । "अत एव धर्मयोगात्, किंप्रं तत्सिद्धिमाप्नोति ।" बो० ३ विव० ।

धम्मजिय-धर्माजित-त्रि० । धर्मेण क्लान्त्यादिरूपेणाजितमुपा-जितम् । धर्मणोत्पादिते, "धम्मजियं च व्यवहारं ।" धर्मेण साधुधर्मोत्पादितः । उक्त० १ अ० ।

धम्मज्जय-धर्मध्वज-पुं० । धर्मचक्रवर्तित्वसूचके केतौ, महोद्-ध्वजे । रा० । ऐरवते भविष्यति स्वनामख्याते जिने, ति० । प्रव० । स० ।

धम्मज्जयण-धर्माध्वयन-न० । सूत्रकृताङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धस्य धर्मप्रतिपादके नवमेऽध्यायने, सूत्र० ।

तथा च निर्युक्तिकदाह-

धम्मो पुब्बुद्दिट्ठो, भावधम्मेण एत्थ अहिगारो ।
एसेव होइ धम्मं, एसेव समाहिमग्गो त्ति ॥ १ ॥

(धम्मो पुब्बुद्दिट्ठो इत्यादि) दुर्गतियमनधारणलक्षणो धम्मः पूर्वं प्राग् दशवैकालिकभृतस्कन्धवष्टाऽध्ययने धर्मार्थकामाऽऽख्ये ज-
हिष्ठः प्रतिपादितः । इह तु प्रावधर्मेणाधिकारः । एष एव च
भावधर्मः परमार्थतो धर्मो भवति । अमुमेवार्थमुत्तरयोरप्यध्य-
यनयोरतिदिशन्नाह-एष एव च प्रावसमाधिर्भावमार्गश्च भ-
वतीत्यवगन्तव्यमिति । यदि वा-एष एव च भावधर्म एष एव
च भावसमाधिरेष एव च तथा भावमार्गो जवति, न तेषां पर-
मार्थतः कश्चिद्भेदः । तथाहि-धर्मः श्रुतचारित्राऽऽख्यः ज्ञान्यादि-
लक्षणो वा दशप्रकारो भवेद्, भावसमाधिरेष्येवंप्रकार एव ।
तथाहि-सम्यग्गाधानमारोपणं गुणानां ज्ञान्यादीनामिति स-
माधिः, तदेव मुक्तिमार्गोऽपि ज्ञानदर्शनचारित्राऽऽख्यो भावध-
र्मतया व्याख्यातयितव्य इति ॥ १ ॥ सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

धम्मज्जाण-धर्म (र्म) ध्यान-न० । धर्मेमाज्ञाऽऽदिपदार्थस्व-
रूपपर्यालोचनेकाप्रता । स० १ सम० । धर्मभावं गतो धर्म्यः ।
आ० चू० ४ अ० । धर्मः क्रमाऽऽदिदशलक्षणस्तस्मादनपेतं धर्म्यं
सर्वज्ञाऽऽज्ञानुचिन्तनम् । प्रब० ६ द्वार । श्रुतचरणधर्मोदनपेतं
धर्म्यम् । स्या० ४ ठा० १ उ० । बाह्याऽऽध्यात्मिकज्ञावानां याथा-
त्म्यं धर्मस्तस्मादनपेतं धर्म्यम् । सम्म० ३ कारण । तदेव
ध्यानं धर्म (र्म) ध्यानम् । ध्यानभेदे, औ० । ग० ।

तत्स्वरूपं यथा-

"सुत्रार्थसाधनमहावनधारणेपु,
बन्धप्रमोक्तगमनाऽऽगमहेतुचिन्ता ।
पञ्चेन्द्रिययुपरमश्च दया च जूते,
ध्यानं तु धर्ममिति संप्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥१॥" दश० १ अ० ।
तच्चतुर्विधम्-

धम्मज्जाणे चत्तन्विहे पन्नत्ते । तं जहा-आणविजए, अ-
वायविजए, विवागविजए, संठाणविजए ।

अथ धर्मं चतुर्विधमिति स्वरूपेण चतुर्षु पदेषु स्वरूपलक्षणा-
ऽऽश्रम्बनानुप्रेक्षालक्षणेष्वावतारो विचारणीयत्वेन यस्य तच्च-
तुष्पदावतारं चतुर्विधस्यैव पर्यायोऽयमिति । क्वचित् "चउ-
प्पडोयारं" इति पाठः । तत्र चतुर्षु पदेषु प्रत्यवतारो
यस्येति विग्रह इति । स्या० ४ ठा० १ उ० । ('भाण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १६६३ पृष्ठे व्याख्यातम्) उक्तं च-
"आगमउवपसेणं, निसग्गओ जं जिण्णणीयाणं । भा-
वाणं सहइणं, धम्मज्जाणस्स तं विंगं ॥ १ ॥" इति ।
तत्त्वार्थश्रद्धानरूपं सम्यक्त्वं धर्मस्य लिङ्गमिति हृदयम् ।
(स्या०) । अथ धर्मस्याऽऽश्रम्बनान्युच्यन्ते-"धम्मस्स णं
भाणस्स चत्तारि आलंक्का पण्णत्ता । तं जहा-वायणा, प-
णिपुच्छणा, परियट्ठणा, अणुप्पेहा ।" (स्या०) अथानुप्रेक्षा
उच्यते-"धम्मस्स णं भाणस्स चत्तारि अणुप्पेहाओ पन्नत्ता-
ओ । तं जहा-पगाणुप्पेहा, अणिक्काणुप्पेहा, असरणाणुप्पेहा, सं-
साराणुप्पेहा ।" स्या० ४ ठा० १ उ० । औ० । प्र० । प्रब० ।
आव० । तच्च द्विविधम्-वाह्यम्, आध्यात्मिकं च । सूत्रार्थ-
पर्यालोचनं, दृढव्रतता, शीलगुणानुरागो, निभृतकायवाग्व्यापा-

राऽऽदिरूपं बाह्यम् । आत्मनः स्वसंवेदनाप्राप्त्यन्येषामनुमेय-
माध्यात्मिकं तत्त्वार्थसंग्रहाऽऽदौ चातुर्विधेन प्रदर्शितं संक्षेपतोऽ-
न्यत्र दशविधम् । तद्यथा-"भयायोपायजीवाजीवविपाकविराग-
भवसंस्थानाऽऽज्ञाहेतुविचयानि चेति ।" लोकसंसारविचय-
योः संस्थानभयविचयगोरन्तर्जावाक्रोदिष्टदशजेदेभ्यः पृथग-
भिधानम् । तत्रापाये विचारो यस्मिंस्तदपायविचयम्, एवम-
न्यत्रापि योज्यम्, दुष्टमनोवाक्कायव्यापारविशेषाणामपायः कथ-
मनुमानं स्यादित्येवंभूतः संकल्पप्रबन्धो दोषपरिवर्जनस्य कुशल-
प्रवृत्तिवादपायविचयम् । तेषामेव कुशलानां स्वीकरणमुपायः
स कथमनुमेयः स्यादिति संकल्पप्रबन्ध उपायविचयम् । अस-
ख्येयप्रदेशाऽऽत्मकसाकारानाकारोपयोगव्यवस्थाऽनादिस्वकृतक-
र्मफलोपजोगित्वाऽऽदि जीवस्वरूपानुचिन्तनं जीवविचयम् । ध-
र्मार्थमाऽऽकाशकालपुत्रलानामनन्तपर्यायाऽऽत्मकानामजीवाना-
मनुचिन्तनमजीवविचयम् । मूलोत्तरप्रकृतिभेदभिन्नस्य पुत्रला-
ऽऽत्मकस्य मधुरकटुकपत्रस्य कर्मणः संसारिसंस्वरविषयविपाक-
विशेषानुचिन्तनं विपाकविचयम् । कुत्सितमिदं शरीरकं शुक-
शोणितसमुद्भूतमशुचिभृतघटोपममनित्यमपरित्राणं गदाशुचि,
न च विहृतया सुशुचि, आधेयाशौचं न किञ्चिदत्र कमनीयतरं
समस्ति, विस्पाकफलोपभोगोपमाः प्रमुखरसिका विपाककट-
वः प्रकृत्या भङ्गुराः परार्थिनाः सन्तोषान्ताऽऽस्व दपरिपन्थि-
नः सद्भिर्निन्दिता विषयाः, तदुद्भवं च सुखं दुःखानुपाङ्गं दुःख-
जनकं च नातोभोगिनां तृप्तिः न चैनदात्यान्तिकमिति नात्राऽऽ-
स्या विवेकेनाऽऽधातुं युक्तेति विरतिरेवातः श्रेयस्कारिण्य-
दिविरागहेतुचिन्तनं वैराग्यविचयम् । प्रेत्य स्वकृतकर्मफलोपभो-
गार्थं पुनः प्राप्नुजावो जवः । स चारघट्टघटीयस्त्रवस्त्रपुरीषान्त्र-
तन्त्रनिबद्धदुर्गन्धजटरपुरकोटराऽऽदिपञ्चजलमावर्त्तनं, न चात्र
किं चिद् जन्तोः स्वकृतकर्मफलमनुभवतश्चेतनमचेतनं वा सहा-
यभूतं शरणतां प्रतिपद्यत इत्यादिभवसंक्रान्तिदोषपर्यालोचनं भ-
वविचयम् । जवनवननगसरत्समुद्रभूरुहाऽऽदयः पृथ्वीव्यवस्थि-
ताः, साऽपि घनोदधिघनवाततनुवातप्रतिष्ठा, तेऽप्याकाशप्रति-
ष्ठा, तदपि स्यात्प्रतिष्ठं, तस्याधोमुखमल्लकसंस्थानं वर्ष्यनन्यधो-
लोकमित्यादि संस्थानानुचिन्तनं संस्थानविचयम् । अतीन्द्रिय-
त्वात्तेनूदाहरणाऽऽदिसंज्ञावेऽपि बुद्ध्यतिशयशक्तिविकलैः परलो-
कबन्धमोक्षधर्माधर्माऽऽदिभावेष्वात्यन्तदुःखबोधेष्वाप्तप्रामाण्या-
त् तद्विषयं तद्वचनं तथैवेत्याज्ञाविचयम् । आगमविषयप्रतिप-
त्तौ तर्कानुसारिवृत्तेः पुंसः स्याद्वादप्ररूपकाऽऽगमस्य कषण्ठेद-
तापशुद्धिसमाश्रयणीयत्वगुणानुचिन्तनं हेतुविचयम् । एतच्च
सर्वं धर्मध्यानं, श्रेयोहेतुत्वात् । एतच्च "संवररूपमशुभाश्रवप्र-
त्यनीकत्वात्" आश्रवानिरोधः संवरं इति वचनात् । शुशंसामिति-
धर्मानुप्रेक्षाऽऽदीनां चाऽऽश्रवप्रतिबन्धकारित्वात् । अयमपि जी-
वाजीवाच्यां कयञ्चिदजिज्ञा एव, एकान्त दोषोपपत्तेः । न चा-
यमेकान्तवादिनां घटने, मिथ्याज्ञानान्मिथ्याज्ञानस्य निमि-
त्तमनुपपत्तेः । संवरशुद्धिस्तुः सर्वदेशभेदोत्पातपक्षेद्दशवृत्ता-
ऽऽधानमप्रमत्तसंयतस्यान्तमुद्भूतकालप्रमाणं स्वर्गसुखनिबन्ध-
नमेतत्कर्मध्यानं प्रतिपत्तव्यम् । सम्म० ३ कारण । आ० चू० ।
(विस्तरतो वक्तव्यता 'जाण' शब्देऽस्मिन्नेव जागे १६६१ पृष्ठे)

धम्मज्जाणि (ण)-धर्मध्यानान्-पुं० । धर्मध्यानवति, "जि-
णसाहुगुणुक्कित्तण-पसंसणाणाणविणयसंपन्नो । सुअसीद्व-
संजमरओ, धम्मज्जाणी मुणेअव्वो ॥१॥" आव० ४ अ० ।

धम्मज्झाणोवगय-धर्मध्यानोपगत-त्रि० । धर्मध्यानशुक्ते, दर्श०
४ तत्त्व ।

धम्मट्ठ-धर्मार्थ-पुं० । धर्मः श्रुतचारित्राऽऽख्यस्तेनार्थः प्रयोजन-
म् । धर्महेतुके प्रयोजने, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । धर्मनिमि-
त्ते, आचा० १ ध्रु० ५ अ० १ उ० । हा० । धर्मश्चार्थः परमार्थोऽ-
न्यस्यानर्थरूपत्वात् । सूत्र० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० । तस्यैव स-
ङ्गिरज्यमाणत्वात् (सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ०) धर्मार्थः । सू-
त्र० १ ध्रु० १६ अ० । धर्मरूपेऽयं, " जे धम्मट्ठं वियागेर । "
जन्तूनां धर्मरूपमर्थं व्याकुर्वन्ति ये धर्मप्रतिपत्तियोग्या इत्य-
र्थः । सूत्र० १ ध्रु० १५ अ० ।

धम्मट्ठकाम-धर्मार्थकाम-पुं० । धर्मः चारित्रधर्मादिस्तस्यार्थः प्र-
योजनं मोक्षः, तं कामयतीच्छति विशुद्धविहितानुष्ठानकरणे-
नेति धर्मार्थकामः । मुमुक्षो, दश० ६ अ० । धर्मार्थकामेषु,
दश० ६ अ० ।

धम्मट्ठवित्तेहा-धर्मार्थवित्तेहा-स्त्री० । धर्मनिमित्तककल्योपा-
ज्जनवेष्टायाम्, " धर्मार्थं यस्य वित्तेहा, तस्यानीहा गरीय-
सी । प्रचालनाद्धि पङ्कस्य, दूरादस्पर्शने वरम् ॥ ६ ॥ " हा० ४
अष्ट० । प्रति० ।

धम्मट्ठाण-धर्म (र्म) स्थान-न० । धर्मश्चासौ स्थानं धर्मस्था-
नम् । धर्मरूपे जालये, " धम्मट्ठाणे ठिया उ जं परमे । " दश०
१ अ० । धर्मादनपेतं धर्मम्, तदेव स्थानम् । उपशमप्रधाने
द्वितीये क्रियास्थानभेदे, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । तथा च कि-
यास्थानस्याधर्मस्थानधर्मस्थानधर्माधर्मस्थानभेदेषु । द्वितीयं
धर्मोपादानभूतं पक्कमाभित्य पुरुषविजयविभङ्गाद् वदयति ।
सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

धम्मट्ठि (ण्)-धर्मार्थिन्-पुं० । धर्मः श्रुतचारित्राऽऽख्यस्तेनार्थः प्रयो-
जनम् । धर्मार्थः । सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । धर्मः श्रुतचारित्राऽऽख्यस्तेनार्थः प्रयो-
जनम्, न एवार्थस्तस्यैव सङ्गिरज्यमाणत्वाद् धर्मार्थः, स यस्या-
स्तीति धर्मार्थः । सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० । धर्मेणार्थः, धर्म-
एव वाऽर्थः परमार्थतोऽन्यस्यानर्थरूपत्वाद् धर्मार्थः, न विद्यते
यस्याऽसौ धर्मार्थः । धर्मप्रयोजनवति, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।
जी० । " धम्मट्ठा धम्मविक्र । " धर्मः श्रुतचारित्राऽऽख्यस्तेनार्थः,
न एवार्थो धर्मार्थः, स विद्यते यस्याऽसौ धर्मार्थः । न पूजाऽऽद्यर्थं
क्रियासु प्रवर्तते, अपि तु धर्मार्थम् । सूत्र० १ ध्रु० १६ अ० ।
" धम्मट्ठा उवहाणवीरिए । " सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० । शिव-
सुखाजलापितया पत्रपानपरिहारेण पूर्वापरपर्यालोचकः,
दर्श० ५ तत्त्व । परबोकांमैरि च । पं० व० ।

धर्मार्थितायाः फलम्-

धम्मत्थी दिट्ठत्थे, दहो ज्व पंकास्मि अपमिवंधाओ ।

उत्तारिज्जांति सुहं, धन्ना अण्णाणसल्लिआओ ॥७६॥

धर्मार्थिनः प्राणिनः, दृष्टार्थं पेहिके, दह इव वनस्पतिवि-
शेषः, इव पङ्केऽप्रतिबन्धात्कारणाद्भुत्तार्थान्ते पृथक् क्रियन्ते, सुखं
धन्याः पुण्यप्राज्ञः, कुतः ? अज्ञानसल्लिलान्मोहादिति गाथा-
र्थः । पं० व० ४ द्वार ।

धम्मणायग-धर्मनायक-पुं० । धर्मस्य ज्ञायिकज्ञानदर्शनचारित्रा-
ऽऽत्मकस्य नायकः स्वामी, यथ वत्पादनद् धर्मनायकः । स० १
६८०

सम० । तद्वशीकरणात् तत्फलपरिजोगाच्च धर्मनायकः । जी०
३ प्रति० । तीर्थकरे, कल्प० १ अधि० १ क्षण । रा० । " धम्म-
णायगाणं ३२ । " इह धर्मोऽधिकृत एव, तस्य [नायकाः] स्वा-
मिनः, तत्तत्कृत्ययोगेन, तथा-तद्वशीकरणज्ञावात् तदुत्तमा-
वातेस्तत्फलपरिमोगात्तद्विघातानुपपत्तेः । तथाहि-एतद्वशिनो
भगवन्तो विधिसमासादनेन विधिनाऽभ्यस्तो जगवद्भिः, तथा
निरतिचारपरिपाहनतया पालितश्चातिचारविरहेण, एवं यथो-
चितदानो दत्तश्च यथानव्यय, तथा तत्रापेक्षाभावेन नामीपां
दाने वचनापेक्षा, एवं च तदुत्तमावाप्तयश्च भगवन्तः प्रधानज्ञा-
यिकधर्मावाप्त्या तीर्थकरत्वात्प्रधानोऽयं जगवतां, तथा परार्थ-
संपादनेन सत्त्वार्थकरणशीलतया, एवं हीनेऽपि प्रवृत्तेः, अश्वयो-
द्याय भगवताऽऽकर्णनात् । तथा तथानव्यययोगात् अत्युदारमे-
तदेतेषाम् । एवं तत्फलपरिमोगयुक्ताः सकलसौन्दर्येण निरुपमं
रूपाऽऽदि भगवतां, तथा प्रातिहार्ययोगात् नान्येपामेतत्, एवमु-
दारद्वैतुभूतः समग्रपुण्यसंनारजेयं, तथा तदाधिपत्यतो प्रा-
वात् न देशानां स्वानव्ययेण, एवं तद्विघातारहिता अव्ययपुण्य-
वीजत्वात् एतेषां स्वाश्रयपुष्टमेतन्, तथा अधिकानुपपत्तेर्ना-
तोऽधिकं पुण्यं, एवं पापक्षयभावाद् निर्दोषमेतत्, तथाऽहेतु-
कविघातासिद्धेः सदा सत्त्वाऽऽदिभावेन । एवं धर्मस्य नायका
धर्मनायका इति ॥ २२ ॥ ल० ।

धम्मणाह-धर्मनाथ-पुं० । पञ्चदशे स्वनामण्याते जिने, " श्री-
धर्मनाथमानस्य, रत्नबाहपुरे स्थितम् । तस्यैव पुररत्नस्य, क-
ल्पं किञ्चिद् ब्रवीम्यहम् ॥ १ ॥ " ती० १६ कल्प ।

धम्मणिप्फत्ति-धर्मनिष्पत्ति-स्त्री० । धर्मसिद्धी, वो० ३ विव० ।

धम्मणिक्कत्ताह-धर्मनिरुत्साह-पुं० । सदनुष्ठाननिरुद्धमे, " ण-
हु धम्मणिक्कत्ताहो, पुरिसो सूरौ सुवलिओ वि । " सूत्र० १
ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

धम्मणु-धर्मज्ञ-पुं० । धर्मवेदिनि, वो० ३ विव० । सकलशा-
स्त्रार्थवेदिनि च । दर्श० ४ तत्त्व ।

धम्मत्त-धर्मतत्त्व-न० । धर्मपरमार्थः, " एतदिह धर्मतत्त्वम् । "
वो० ३ विव० । धर्मस्वरूपे, वो० ३ विव० । " लिङ्गायेतानि
धर्मतत्त्वस्य । " वो० ३ विव० । " प्रणिधिदो धर्मतत्त्वज्ञैः " धर्मस्व-
रूपवेदिनिः । वो० ६ विव० ।

धम्मतित्थ-धर्मतीर्थ-न० । तीर्थते संसारसागरोऽनेनेति तीर्थं,
धर्म एव धर्मप्रधानं वा तीर्थं धर्मतीर्थम् । धर्मरूपे तीर्थं, धर्म-
प्रधाने तीर्थं च । आ० म० २ अ० । ध० । ल० ।

धम्मतित्थयर-धर्मतीर्थकर-पुं० । तीर्थतेऽनेनेति तीर्थं, धर्मप्रधानं
तीर्थं धर्मतीर्थं, धर्मग्रहणाद् अन्यतीर्थस्य नद्यादेः शाक्याऽऽदि-
सम्बन्धिनश्चाधर्मप्रधानस्य परिहारः । तत्करणशीलो धर्मती-
र्थकरः । सदेवमनुजामुरायां पर्यादि सर्वभाषापरिणामिन्यां
धर्मतीर्थप्रवर्तके जिने, ध० २ अधि० । आ० म० । ल० ।
" अह नेणेव कावेणं, धम्मतित्थयर जेणे । " उक्त० २३ अ० ।

धम्मतोलाण-धर्मतोलाण-न० । धर्मोधिकरणकनीतिशास्त्रप्रति-
के धर्मतोलाणे, व्य० ३ उ० । (" अट्टजाय " शब्दे प्रथमजगते ३४३
पृष्ठे साधुमिधर्मतोलाणे यथा विद्याऽऽदि उपयोक्तव्यं तथाकम्)
धम्मत्थकाम-धर्मार्थकाम-पुं० । धर्मार्थं कामयतीति । भाष्यो,
दश० ६ अ० । धर्मश्चारित्रधर्माऽऽदिस्तस्यार्थः प्रयोजनं मोक्षः,

तं कामयन्ते इच्छन्ति विशुद्धवेदानुष्ठानकरणेनेति धर्मार्थिका-
माः। मुमुक्षुषु, दश० ६ अ० ।

धम्मत्थिकाय-धर्मास्तिकाय-पुं० । जीवानां पुद्गलानां च स्व-
भावन एव गतिपरिणामपरिणतानां तत्स्वभावधारणात् तत्-
स्वभावपोषणाद्धर्मः, अस्त्यश्चेह प्रदेशाः, तेषां कायः सङ्घातः,
'गणकाए य निकाए, खंभे वग्गे तहेव रासी य।' इति वचनात् ।
अस्तिकायः प्रदेशसङ्घात इत्यर्थः, धर्मश्चासौ अस्तिकायश्च
धर्मास्तिकायः । प्रज्ञा० १ पद । जी० । कर्म० । अनु० । " जी-
वानां पुद्गलानां च, गत्युपग्रहकारणम् । धर्मास्तिकायो ज्ञानस्य,
दीपश्चक्षुष्मतो यथा ॥ १ ॥ " इत्युक्तलक्षणे, आव० ४ अ० ।
दर्श० । आ० । सकललोकव्याप्यसंख्येयप्रदेशाऽऽत्मकामूर्तः ।
अजीवद्रव्यविशेषे, अनु० । दर्श० । (धर्मास्तिकायस्यास्तित्वम्
' अस्तिकाय ' शब्दे प्रथमभागे ५१६ पृष्ठे गतम्)

अथ धर्मास्तिकायस्य लक्षणमाह-

परिणामी गनेर्धर्मो, भवेत्पुद्गलजीवयोः ।

अपेक्षाकारणाद्धांके, मीनस्येव जलं सदा ॥ ४ ॥

गनेर्गमनस्य, परिणामी अर्थाद् गतिपरिणामी, पुद्गलजीवयो-
र्धर्मो धर्मास्तिकायो, जनेत् । कस्माद्धांके चतुर्दशरज्ज्वात्म-
काऽऽकाशखण्डे, अपेक्षाकारणात् परिणामव्यापाररहितादाधि-
करणरूपौदासीन्यहेतोश्च । तत्र दृष्टान्तमाह-" मीनस्येव
जलं सदेति । " सदा निरन्तरं, जलं यथा मीनस्य मत्स्य-
स्य गतिपरिणामि अस्ति, अपेक्षाकारणात्-गमनाऽऽगम-
नाऽऽदिक्रियापरिणतस्य मत्स्यस्य जलमपेक्षाकारणमस्ति, त-
थैव धर्मद्रव्यमपि ज्ञेयम् । निष्कलस्त्वयम्-स्थले ऊर्ध्वक्रिया व्या-
कुलतया चेष्टाहेति च्छात्रावादेव न प्रवति, न तु जलाभावादिति
गत्यपेक्षाकारणे मानाजाव इति चेत् ? । न । अन्वयव्यतिरेकाभ्यां
लोकसिद्धव्यवहारादेव तद्वेतुत्वसिद्धेरन्यथाऽन्यकारणेनेतरा-
खिलकारणासिद्धिप्रसङ्गादिनि दिक् ॥ ४ ॥ उव्या० १० अ० ।

धम्मत्थिकाएणं भंते ! जीवाणं किं पवत्तइ ? । गोयमा !
धम्मत्थिकाएणं जीवाणं आगमणगमणजासुम्भेमण-
जोगवइजोगकायजोगा जे यावत्ते तहप्पगारा चलसजावा स-
व्वे ते धम्मत्थिकाए पवत्तंति, गतिलक्खणेणं धम्म-
त्थिकाए ॥

(आगमणगमणेत्यादि) आगमनगमने प्रतीते, भाषा व्यक्तव-
चनम्, 'जाव' व्यक्तार्थां वाचीति वचनात् । उन्मेषोऽकिञ्चिपा-
रविशेषः, मनोयोगवाग्योगकाययोगाः प्रतीता एव । एतेषां च
द्वन्द्वः । ततस्ते इह च मनोयोगाऽऽद्यः सामान्यरूपाः, आगमनाऽऽ-
द्यस्तु तद्विशेषा इति जेदेनोपात्ताः । भवति च सामान्यग्रहणेऽ-
पि विशेषग्रहणं तत्स्वरूपोपदर्शनार्थमिति । (जे यावत्ते त-
हप्पगारे ति) ये चाप्यन्ये आगमनाऽऽदियोऽपरे तथाप्रकारा
आगमनाऽऽदिसदृशा भ्रमणवलनाऽऽद्यः । (चलसजाव ति)
चलस्वभावाः पर्यायाः, सर्वे ते धर्मास्तिकाये सति प्रवर्त्त-
न्ते । कुतः ? इत्याह-" गतिलक्खणेणं धम्मत्थिकाय चि । " भ० १३
श० ४ न० । तथा च-" एगे धम्मे । " एकः प्रदेशार्थतया संख्या-
तप्रदेशाऽऽत्मकत्वेऽपि उव्यार्थतया तस्यैकत्वात् जीवपुद्गलानां
स्वाभाविके क्रियावत्त्वे सति परिणतानां तत्स्वभावधारणाद्धर्मः ।
एव चास्तीनां प्रदेशानां सङ्घाऽऽत्मकत्वात् कार्याऽस्तिकाय इति ।

स्था० १ ग० । न यतो धर्मास्तिकायविचारः-कोऽसौ धर्मो
धर्मास्तिकायः । आह-सिद्धे सति वस्तुनोऽस्तित्वे इदमनेन
लक्ष्यते इति वक्तुं युक्तम्, अस्य तु स्वभावमेवासिद्धम् । अत्रोच्यते-
यद्यनुद्धपदवाच्यं तत्तदस्ति । यथा स्तम्भाऽऽदिशुद्धपदवाच्य-
भावात् प्रमाणान्तरवाधितविषयत्वाख्यादोपरहितत्वेन, न च
सिद्धत्वात्, न च खपुष्पाऽऽदिषु संकेतितैः स्वादिशुद्धपदैरने-
कान्तो वृत्तरम्पराऽऽयातसंकेताविषयानामेव शुद्धपदानां वा-
च्यत्वस्येह हेतुत्वेनेष्टत्वाज्जिपुणेन प्रतिपत्ता जाव्यम्, अन्यथा धृमा-
ऽऽदेरपि गोपाद्यघटिकाऽऽदिष्वन्यथाभावदर्शनादेव प्रसङ्गा दुर्नि-
वारः स्यात् । उक्तं च-" अत्थि चि नियविगप्पो, जीवो नियमाच्च
सदतो सिद्धी । कम्मा सुद्धपयत्ता, धम्मखरलिंगाणुमाणाओ
॥ १ ॥ " इत्याद्यलं प्रसङ्गेन । उक्तं पार्श्वे ३८ अ० । (धर्मा-
स्तिकायस्य वर्णाऽऽदिष्वन्यथाऽऽदिजेदतः स्वरूपं च ' अस्तिकाय'
शब्दे प्रथमभागे ५१६ पृष्ठे गतम्) धर्मास्तिकायविषये ही-
रप्रज्ञेन नगर्पिगणिकृतप्रज्ञो यथा-सम्पूर्णो धर्मास्तिकायो द्रव्य-
मुच्यते, स्कन्धो वेति ? । अत्रोत्तरम्-सम्पूर्णो धर्मास्तिकायो
द्रव्यमुच्यते, कुत्रचित् स्कन्धोऽप्युपचारात्, नात्र किमपि
बाधकं ज्ञायते । ही० ३ प्रका० ।

सकलमेव धर्मास्तिकायरूपमवयविषयमाह-

अवयवी नाम अवयवानां तथारूपसंवातपरिणामविशेष एव,
न पुनरवयवद्रव्येभ्यः पृथगर्थान्तरं उच्यं, तथाऽनुपलम्भात् । त-
न्नय एव हि आतानवितानरूपं संघातपरिणामविशेषमापन्ना
लोके पटव्यपदेशमात्र उपलभ्यन्ते, न तदतिरिक्तं पटाऽऽख्यं ना-
म । उक्तं चान्यैरपि-" तन्त्वादिव्यतिरेकेण, न पटाऽऽद्युपलम्भनम् ।
तन्त्वादयो विशिष्टा हि, पटाऽऽदिव्यपदेशिनः ॥ १ ॥ " प्रज्ञा०
१ पद ।

धर्मास्तिकायस्यैकार्थिकान्याह-

धम्मत्थिकायस्स एणं जंते ! केवइया अजिबयणा पएण-
त्ता ? । गोयमा ! अणेगा अजिबयणा पएणत्ता । तं जहा-ध-
म्मे । त्ता वा, धम्मत्थिकाएइ वा, पाणाइवायवेरमणेति वा, सु-
सावायवेरमणेति वा, एवं जाव परिग्गहवेरमणे कोहविवे-
गेति वा० जाव मिच्छादंसणसद्धविवेगेति वा, इरियासमिणं ति
वा, भासासमिणं ति वा, एसणासमिणं ति वा, आदानंजडमत्त-
निकखेवणासमिणं ति वा, उच्चारपासवणखेवणजह्मिधाणपा-
रिछावणियासमिणं ति वा, मणगुत्तीति वा, वइगुत्तीति वा,
कायगुत्तीति वा, जे यावत्ते तहप्पगारा, सव्वे ते धम्मत्थि-
कायस्स अजिबयणा ।

(अजिबयण चि) अभि इत्यजिधायकानि वचनानि शब्दा
अभिवचनानि, पर्यायशब्दा इत्यर्थः । (धम्मेइ व चि) जी-
वपुद्गलानां गतिपर्याये धारणाद्धर्मः, इती रूपप्रदर्शने, वा वि-
कल्पा । (धम्मत्थिकाए व चि) धर्मश्चासावस्तिकायश्च प्रदेश-
राशिरिति धर्मास्तिकायः । (पाणाइवायवेरमणेइ वा इत्या-
दि) इह धर्मश्चारित्रलक्षणः, स च प्राणातिपातविरमणाऽऽदि-
रूपः । ततश्च धर्मशब्दसाधर्म्यादस्तिकायरूपस्यापि धर्मस्य
प्राणातिपातविरमणाऽऽद्यः पर्यायतया प्रवर्त्तन्ते इति । (जे
यावत्तेत्यादि) ये चान्येऽपि तथाप्रकाराश्चारित्रधर्माजिधाय-
काः सामान्यतो विशेषतो वा शब्दाः । ते सर्वेऽपि धर्मास्तिका-

कायस्याभिव्यञ्जनातीति । भ० २० श० २ उ० । (अस्तिकायानामस्तिकायत्वम् 'अस्थिकाय' शब्दे प्रथमभागे ५१६ पृष्ठे गतम्)
धम्मत्थिकायदेस-धर्मास्तिकायदेश-पुं० । धर्मास्तिकायस्य बुद्धिक्विकल्पितो ह्यधादिप्रदेशाऽऽत्मको विमानो धर्मास्तिकायदेशः । अजीवकव्यभेदे, प्रज्ञा० १ पद । दर्श० । जी० ।

धम्मत्थिकायप्पएस-धर्मास्तिकायप्रदेश-पुं० । धर्मास्तिकायस्य प्रकृष्टो देशः प्रदेशः, निर्विजगो निरंशो भागो धर्मास्तिकायप्रदेशः । प्रज्ञा० १ पद । अजीवकव्यभेदे, दर्श० ५ तत्त्व । जी० ।
" अथ धम्मत्थिकायमज्जप्पसा पणत्ता । " स्या० ८ उ० ।

धम्मद-धर्मद-पुं० । धर्मं चारित्ररूपं ददातीति धर्मदः । जी० ३ प्रति० । चारित्रधर्मदायके तीर्थंकरे, कल्प० १ अधि० १ कृण ।
धम्मदत्त-धर्मदत्त-पुं० । स्वनामधेयते कल्हिराजसुने, कल्प० १ अधि० ६ कृण । ती० । " कल्हिकपुत्रो धर्मदत्तो, माघी स परमाऽऽर्हन्तः । दिने दिने जैनधर्मं, प्रणिष्ठाप्यावभोक्ष्यते ॥१॥ " ती० १ कल० ।

धम्मदय-धर्मदय-पुं० । धर्मं श्रुतचारित्राऽऽत्मकं दुर्गतिप्रपतज्जन्तुधारणस्वभावं दयते ददातीति धर्मदयः । स० १ सम० ।
चारित्रधर्मदायके तीर्थंकरे, ज० १ श० ६ उ० ।

धम्मदाण-धर्मदान-न० । धर्मकारणं दानं, धर्म एव वा दानम् ।
" समतृणमणिमुक्ताज्यो, यद्दानं दीयते सुपात्रेभ्यः । अन्नयमतुल्यमनन्तं, तद्दानं भवति धर्माय ॥ १ ॥ " इत्युक्तलक्षणं दानभेदे, स्या० १० उ० ।

धम्मदार-धर्मदार-न० । धर्मस्य चारित्रलक्षणस्य द्वारमिव द्वारं धर्मद्वारम् । ज्ञान्यादिके धर्मोपाये, " चत्तारि धम्मदारा पणत्ता । तं जहा-ल्लंती, मुत्ती, अज्जवे, मह्वे । " धर्मस्य चारित्रलक्षणस्य द्वाराणीव द्वाराण्युपायाः ज्ञान्यादीनि धर्मद्वाराणि । स्या० ४ उ० ।

धम्मदासगणि-धर्मदासगणि-पुं० । स्वनामधेयते आचार्ये, दर्श० ४ तत्त्व । ध० । अनेन जगवता उपदेशमाला नाम ग्रन्थो रचितः । अयमाचार्यो वीरप्रमोदपि पृथं यचुवेति प्रसिद्धिः । जै० ६० । तथा चाहुः- " प्रतिहतसकलव्यामो-हतमिसा धर्मदासगणिमित्राः । " ध० २० । तथा आऽऽह-जगवान् धर्मदासगणिः । दर्श० ४ तत्त्व ।

धम्मदिवस-धर्मदिवस-पुं० । चतुर्दश्यष्टमाऽऽदिके धर्मदिने, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

धम्मदुम-धर्मदुम-पुं० । धर्मवृत्ते, संथा० ।

धम्मदूअ-धर्मदूत-पुं० । बुद्धावस्थासूचके पठिताऽऽदिके, तस्या धर्मकरणयोग्यावस्थोपदेशकत्वात्तथात्वम् । आच० ४ अ० ।

धम्मदेव-धर्मदेव-पुं० । धर्मेण श्रुताऽऽदिता देवो धर्मप्रधानो वा देवो धर्मदेवः । ज० १२ श० ६ उ० । चारित्रवद्रूपे देवभेदे, स्या० ५ उ० १ उ० ।

धम्मदेश-धर्मदेश-पुं० । धर्मं श्रुतचारित्राऽऽत्मकं देशयतीति धर्मदेशकः । भ० १ श० १ उ० । धर्मोपदेशदायके, कल्प० १ अधि० १ कृण । ल० । ध० । रा० ।

धम्मदेशा-धर्मदेशा-लृ० । कुशवानुष्ठानप्ररूपणायाम्, हा० ३१ अष्ट० ।

तत्प्रदानविधिमाह-

सा च संवेगकृत कार्या, शुश्रूषामुनिना परा ।

बालाऽऽदिभानं संज्ञाय, यथावोधं महात्मना ॥ १ ए ॥

सा च देशना संवेगकृतसंवेगकारिणी, संवेगलक्षणं वेदम्-
" तथ्ये धर्मे ध्वस्तहिंसाप्रवन्धे, देवे रागद्वेषमोहाऽऽदिमुक्ते । साधौ सर्वग्रन्थसंदर्भहीने, संवेगोऽसौ निश्चला योऽनुरागः ॥१॥ " मुनिना गीतार्थेन साधुना, अन्यस्य धर्मोपदेशाऽनधिकारित्वात् । यथोक्तं निशीथे-

" संसारदुष्कृतमहणो, विबोहणो प्रविशुपुंरीयाणं ।

धम्मो जिणपण्णो, पकप्पज्झणा कहेअव्वो ॥ १ ॥ इति ।

(प्रकल्पयतिनेति) अधीतनिशीथाध्ययनेन ।

(परा) शेषतीर्थान्तरीयधर्मातिशायितया प्रकृष्टा कार्या प्रज्ञापनी-
या । कीदृशस्य पुरतः सा कार्येत्याह-शुश्रूषाः श्रोतुमुपस्थितस्य, मुनिना च किं ज्ञानपूर्वमाख्येत्याह-(बालाऽऽदिभावमित्यादि) बालाऽऽदीनां त्रयाणां धर्मपरीक्षकाणाम्, आदिपदेन मध्यमबुद्धि-
बुद्धयोर्ग्रहणात्, भावं परिणामविशेषं स्वरूपं वा संज्ञाय सम्यग-
विपरीत्येन ज्ञात्वाऽबुद्धयः । ध० १ अधि० । (बालाऽऽदीनां धर्मपरी-
क्षकाणां स्वरूपं 'धम्म' शब्दे धर्मपरीक्षाऽवसरैरुपपद्यते गतम्)
कथं सा कार्येत्याह-(यथावोधमिति) बोधानतिक्रमेण, अनव-
बोधे धर्माऽऽख्यानस्योपमार्गदेशनारूपत्वेन प्रत्युत्तानसंज्ञवात् ।
न होमान्धः समारुप्यमाणः सम्यगध्वानं प्रतिपद्यत इति ।
मुनिना कीदृशेन ? महात्मना-तदनुग्रहैकपरायणतया महान्
आत्मा यस्य स तेन इति संक्षेपतो धर्मदेशनाप्रधानविधिः, वि-
स्तरतस्तु धर्माधिनौ (२ प्रक०) उक्तः ।

स चायम्-" इदानीं तद्विधिमनुवर्णयिष्याम इति । " इदानीं संप्रति तद्विधिं सद्धर्मदेशनाक्रमं वर्णयिष्यामो नि-
रूपयिष्यामो वयमिति । तद्यथा-" तत्प्रकृति-देवताधिमुक्तिज्ञा-
नमिति । " तस्य सद्धर्मदेशनार्हस्य जन्तोः प्रकृतिः स्वरूपं
गुणवत्सङ्गलोकप्रियत्वाऽऽदिका, देवताधिमुक्तिश्च बुद्धकपिला-
ऽऽदिदेवताविशेषमक्तिः, तयोर्ज्ञानं प्रथमतो देशकेन कार्यम् ।
ज्ञातप्रकृतिको हि पुमान् रक्तो छिद्यो मूढः पूर्वं व्युद्ग्राहि-
तश्च चेन्न जयति, तदा कुशलैस्तथा तथाऽनुवर्त्य लोको-
त्तरगुणपात्रतामानीयते । विदितदेवताविशेषाधिमुक्तिश्च त-
त्तदेवताप्रणीतमार्गानुसारिव्यवचनोपदर्शनेन दूषणेन च सुखमेव
मार्गेऽवतारयितुं शक्य इति । तथा-" साधारणगुणप्रशंसति । " साधारणानां लोकलोकोत्तरयोः सामान्यानां गुणानां प्रशंसा
पुरस्कारो देशनाऽऽस्याप्रतो विधेया । यथा-" प्रदानं प्रच्छन्नं
गृहमुपगते संजमन्विधिः, प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं चा-
प्युपकृतेः । अनुत्सको हृदय्यां निरभिभवसाराः परकथाः,
श्रुते चासन्तोषः कथमनजिज्ञाते निवसति ॥१॥ " तथा-" स-
म्यक् तदधिकाऽऽख्यानमिति । " सम्यगविपरीतरूपतया तेज्यः
साधारणगुणैर्योऽधिका विशेषवन्तो ये गुणाः तेषामाख्यानं
कथनम् । यथा-" पञ्चैतानि पवित्राणि, सर्वेषां धर्मचारिणाम् ।
अहिंसा सत्यमस्तेयं, त्यागो मैथुनवर्जनम् ॥१॥ " इति । तथा-
" अबोधेऽप्यनिन्देति । " अबोधेऽप्यनवगमेऽपि सामान्यगुणानां, वि-
शेषगुणानां वा व्याख्यातानामपि अनिन्दा अहो मन्दबुद्धिर्भवान्
य इत्यमाचक्षाणेष्वप्यस्मात्तु न बुध्यते वस्तुतत्त्वमित्येवं श्रोतु-
स्तिरस्कारपरिहाररूपा, निन्दितो हि श्रोता किञ्चिद् बुभुक्षुरपि
सन् दूरं विरज्यत इति । तर्हि किं कर्तव्यमित्याह-" शुश्रूषाभावं

करणमिति ।" धर्मशास्त्रं प्रति श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा, तद्वक्त्रो भावः परिणामः, तस्य करणं निर्वर्त्तनं श्रोतुस्तैस्तैर्वचनैरिति । शुश्रूषा-मनुत्पाद्य धर्मकथने प्रत्युतानर्थसंभवः । पठ्यते च—“स खलु पिशाचकी वातकी वा, यः परेऽनर्थिनि वाचमुदीरयति । “भूयो भूय उपदेश इति ।” भूयो भूयः पुनः पुनरुपदिश्यत इत्युपदेशः । उपदेशुर्मिष्टो वस्तुविषयः कथाश्चिदनवगमे सति कार्यः । किं न क्रियते दृढसन्निपातरोगिणां पुनः पुनः क्रिया तित्ताऽऽदिकाथपानोपचार इति । तथा—“बोधं प्रज्ञापवर्णनमिति ।” बोधे सकृदुपदेशेन, ज्ञूयो भूय उपदेशेन बोपदिष्टवस्तुनः परिज्ञाने तस्य श्रोतुः प्रज्ञापवर्षने बुद्धिप्रशंसनं, यथा—नाऽऽद्युक्तमार्गः प्राणिन एवविधसूक्ष्मार्थबोधारो भवन्तीति । तथा—“तन्त्रावतार इति ।” तन्त्रे आगमेऽवतारः प्रवेश आगमबहुमानोत्पादनद्वारेण तस्य विधेयः । आगमबहुमानश्चैवमुत्पादनौयः—

“परलोकविधौ शास्त्रात्, प्रायो नान्यदपेक्षते ।
आसन्नभव्यो मतिमान्, श्रद्धाधनसमन्वितः ॥ १ ॥
उपदेशं विनाऽप्यर्थ-कामौ प्रति पटुर्जनः ।
धर्मस्तु न विना शास्त्रा-दिति तत्राऽऽदरो हितः ॥ २ ॥
अर्थाऽऽदावविधानेऽपि, तदभावः परं नृणाम् ।
धर्मविधानतोऽनर्थः, क्रियोदाहरणात्परः ॥ ३ ॥
तस्मात्सदैव धर्मार्थी, शास्त्रयत्नः प्रशस्यते ।
लोके मोहान्धकारेऽस्मिन्, शास्त्राऽऽलोकः प्रवर्त्तकः ॥ ४ ॥”
(शास्त्रयत्न इति) शास्त्रे यत्नो यस्यात् समासः ।
“पापाऽऽमयौपधं शास्त्रं, शास्त्रं पुण्यनिबन्धनम् ।
चक्षुः सर्वत्रगं शास्त्रं, शास्त्रं सर्वार्थसाधनम् ॥ ५ ॥
न यस्य जक्तिरेतस्मिन्-स्तस्य धर्मक्रियाऽपि हि ।
अन्धप्रेक्षाक्रियातुल्या, कर्मदोषादसत्फला ॥ ६ ॥
यः आक्षो मन्यते मान्या-नहङ्कारविवाजितः ।
गुणरागी महाभाग-स्तस्य धर्मक्रिया परा ॥ ७ ॥
यस्य त्वनादरः शास्त्रे, तस्य श्रद्धाऽऽद्या गुणाः ।
चमत्तगुणतुल्यत्वा-न्न प्रशंसाऽऽस्पदं सताम् ॥ ८ ॥
मलिनस्य यथाऽत्यन्तं, जज्ञं वस्त्रस्य शोधनम् ।
अन्तःकरणरत्नस्य, तथा शास्त्रं विदुर्बुधाः ॥ ९ ॥
शास्त्रमकिजंगद्वन्धै-मुक्तिदूनी परोदिता ।
अत्रैवेयमतो न्याय्या, तत्प्राप्त्यासन्नभावतः ॥ १० ॥”

(अत्रैवेति) मुक्तावेव (इयमिति) शास्त्रमक्तिः, “तत्प्राप्त्यासन्नभावत इति” मुक्तिप्राप्तिसमीपज्ञावादिति । तथा—“प्रयोग आ-क्षेपण्या इति ।” प्रयोगो व्यापारणं, धर्मकथाकात्रे आक्षिप्यन्ते आक्षेप्यन्ते मोहात्तत्त्वं प्रति प्रव्यप्राणोऽनयेति आक्षेपणी । (तस्याः कथायाश्चातुर्विध्यम् ‘अकस्त्रेवणी’ शब्दे प्रथमभागे १५२ पृष्ठे गतम्) तथा—“ज्ञानाऽऽद्याचारकथनमिति ।” ज्ञान-स्य श्रुतलक्षणस्य, आचारो ज्ञानाऽऽचारः, आदिशब्दादर्श-नाऽऽचारश्चात्रिणाऽऽचारस्तपश्चाचारो वीर्याऽऽचारश्चेति । ततो ज्ञानाऽऽद्याचाराणां कथनं प्रज्ञापनमिति समासः । ध० १ अधि० अनन्तरोक्तपदत्रिशब्धे ज्ञानदर्शनाऽऽद्याचारे यथाशक्ति प्रति-पत्तिरक्षणं पराक्रमणं, प्रतिपत्तौ च यथावजं पालनेति । तथा—“निरीहशक्यपालनेति ।” निरीहैणैहिकपारलौकिकफलेषु रा-ज्यदेवत्वाऽऽदिलक्षणेषु व्यावृत्ताभिधायिण शक्यस्य ज्ञानाऽऽचा-राऽऽदेर्विहितमिदमिति बुद्ध्या पालना कार्या इति च कथ्यत इति । तथा—“अशक्ये भावप्रतिपत्तिरिति ।” अशक्ये ज्ञाना-

ऽऽचाराऽऽदिविशेष एव, कर्तुमपार्यमाणे कुतोऽपि धृतिसं-ननकाद्वयनाऽऽदेवैकल्यात् भावप्रतिपत्तिः । भावेनान्तःकरणे-न प्रतिपत्तिरनुबन्धः, न पुनस्तत्र प्रवृत्तिरपि, अकाशौत्सुक्य-स्य तद्वत् मार्त्तध्यानत्वादिति । तथा—“पालनोपायोपदेश इति ।” एतस्मिन् ज्ञानाऽऽद्याचारे प्रतिपत्ते सति पालनाय उ-पायस्याधिकगुणतुल्यगुणलोकमध्यसंवासरक्षणस्य निजगुण-स्थानकोचितक्रियापरिपात्रनानुसारणस्यभावस्य चोपदेशो दा-तव्य इति । तथा—“फलप्रकरणेति ।” अस्याऽऽचारस्य सम्यक् परिपालितस्य सतः फलमिदं तावदुपपन्नवहासो भावैश्व-र्यवृत्तिर्जनप्रियत्वं च, परत्र च सुगतिजन्मोत्तमस्थानवाभः, पर-म्परया निर्वाणावाप्तिश्चेति यत्कार्यं तस्य प्ररूपणा प्रज्ञापना वि-धेयेति । ध० १ अधि० । (देवर्त्तवर्णनं ‘देवर्त्तवर्णन’ श-ब्देऽस्मिन्नेव भागे २६१७ पृष्ठे गतम्) (असदाचारगर्हा ‘असदाचार’ शब्दे प्रथमभागे ८४० पृष्ठे प्रतिपादिता) (ना-रकदुःखोपवर्णनम् “णारयदुःखोववर्णन” शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०१२ पृष्ठे गतम्) (दुष्कृतजन्मप्रशस्तिः “दुष्कृ-तजन्मप्पसत्थि” शब्देऽस्मिन्नेव भागे २५४८ पृष्ठे प्रोक्ता) (मोहनिन्दा ‘मोहनिन्दा’ शब्दे प्रतिपादयिष्यामि) (धर्मवीजं च ‘धम्मवीज’ शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेव वक्ष्यामि) (संज्ञानप्रशंसनं ‘सम्माणप्पसंस्सण’ शब्दे प्रतिपादयिष्यते) “वीर्यैर्द्धिवर्णनमिति ।” वीर्यैर्द्धेः प्रकर्षरूपायाः शुद्धाऽऽचारबल-लभ्यायास्तीर्थकरपर्यवसानाया वर्णनमेति । यथा—“मेदं दणं धरां कुत्रं, यत्केचित्कर्तुमीशते । तत्सदाचारकटपटु-फल-माहुर्महर्षयः ॥ १॥” तथापरिणने गम्भीरायाः पूर्वदेशनापेक्षया-ऽत्यन्तमृद्धमाया आत्मास्तित्वनद्वन्द्वमोक्षाऽऽदिकाया देशनाया योगो व्यापारः कार्यः । इदमुक्तं भवति—यः पूर्व साधारणगुण-प्रशंसाऽऽदिरनेकधोपदेशः प्रोक्त आस्ते, स यदा तदाचारक-कर्महासातिशयादङ्गाङ्गिनावलक्षणं परिणाममुपागतो भवति तदा जीर्णं भोजनमिव गम्भीरदेशनायामसौ देशनाहोऽवता-र्यत इति । ध० १ अधि० ।

इत्थं देशनाविधिं प्रपञ्च्योपसंहरन्नाह—“एवं संवेगकृत्कर्म, आख्येयो मुनिना परः । यथाबोधं हि शुश्रूषो-र्भावितेन महाम-ना ॥ १॥” इति व्याख्यातप्रायम् । आह—धर्मार्थव्यापनेऽपि यदा तथाविधकर्मदोषान्नावबोधः श्रोतुस्तप्यते, तदा किंफलं ध-र्माऽऽख्यानमित्याह—“अबोधेऽपि फलं प्रोक्तं, श्रोतृणां मुनिसत्तमैः । कथकस्य विधानेन, नियमाच्छुद्धचेतसः ॥ १॥” इति सुगमम् । आह—प्रकारान्तरेणापि देशनाफलस्य संभाव्यमानत्वादलमि-दं यत्नेनेत्याशङ्क्याह—

“नोपकारो जगत्पस्मिन्-स्तादृशो विद्यते कचित् ।

यादृशी दुःखाविच्छेदा-देहिना धर्मदेशना ॥ १ ॥” इति ।

(न) नैवोपकारोऽनुग्रहो, जगति श्रुत्वे, अस्मिन्नुपलभ्यमाने, तादृशो विद्यते समस्ति, कचित्कात्रे क्षेत्रे वा, यादृशी यादृग्रूपा, दुःखाविच्छेदात् शारीरमानसदुःखापनयनात्, देहिनां देशना-र्हाणां, (धर्मदेशनेनि) धर्मदेशनाजनितो मार्गश्रद्धाऽऽदिर्गुणः तस्य निःशेषक्षेशलेशकलङ्कमोक्षाऽऽक्षेपं प्रत्यबन्ध्यकारणत्वा-त् । इति निरूपितो धर्मविन्दो सधर्मदेशनाप्रदानविधिः । ध० १ अधि० । सङ्गा० ।

वालाऽऽदीनां सधर्मपरीक्षाकाणां सप्रपञ्चं वक्त्रमग्निधाय तद्गतदेशनाविधिमाह—

वालाऽऽदिभावमेवं, सम्यग् विज्ञाय देहिनां गुरुणा ।

सद्धर्मदेशनाऽपि हि, कर्त्तव्या तदनुसारेण ॥ १३ ॥

वालाऽऽदीनां भावः परिणामविशेषः, स्वरूपं वा, नमेवमुक्तनी-
त्या सम्यग्बोधपरित्येन, विज्ञायाऽवबुध्य, देहिनां जीवानां, गुरुणा
शास्त्राभिहितस्वरूपेण । यथोक्तम्-“धर्मज्ञो धर्मकर्त्ता च, सदा
धर्मप्रवर्त्तकः । सर्वेष्वपि धर्मशास्त्रार्थ-देशको गुरुकथ्यते ॥१॥”
सद्धर्मस्य देशनाऽपि हि प्रतिपादना कर्त्तव्या । तदनुसारेण
वालाऽऽदिपरिणामानुरूपेण यस्य यथोपकाराय संपद्यते देशना,
तस्य तथा विधेयति ॥ १३ ॥

अत्रैव हेतुद्वारेण ध्यतिरेकमाह-

यज्जापितं मुनीन्द्रैः, पापं खलु देशना परस्थाने ।

उन्मार्गनयनमेत-ज्जगदने दारुणविपाकम् ॥ १४ ॥

यद्यस्माज्जापितमुक्तम्, मुनीन्द्रैः समययुक्तैः, पापं खलु वर्त्त-
ते । देशना परस्थाने बालसंवादिनी मध्यमबुद्धेस्तत्सं-
विधनी बुध्य स्थाने । किमन्याह-उन्मार्गनयनमुन्मार्गप्रा-
पणमेतद्विपरीतदेशनाकरणम् । जवगदने संसारगदने, दारु-
णविपाकं तीव्रविपाकम् । ते हि विपरीतदेशनया अन्यथा च-
न्यथा च प्रवर्त्तन्ते इति कृत्वा ॥ १४ ॥

कथं पुनर्देशनास्वरूपेण समयोक्तत्वेन मुन्दराऽपि सती पर-
स्थानेऽप्राप्तमित्याह-

हितमपि वायोरौषध-महितं तत्क्षेत्रेष्मणो यथाऽत्यन्तम् ।

सद्धर्मदेशनौषध-मेवं वालाऽऽद्यपेक्षमिति ॥ १५ ॥

हितमपि योग्यमपि, वायोः शरीरगतस्य वातस्यौषधं स्नेह-
पानाऽऽदि अहितं, तदेवौषधं श्रेष्ठमणो यथाऽत्यन्तं भवति । तत्प्र-
कोपहेतुत्वेन सद्धर्मस्य देशनौषधं स्वरूपेण मुन्दरमपि नश्य-
क्ताहेतुत्वेन एवमहितं भवति । (वाद्याऽऽद्यपेक्षमिति) बाल-
मध्यमबुद्धिबुधपेक्षं तस्मात्तदप्राप्त्यर्थं तत्तत्प्रवृत्तेन च
गुरुणा तेषां भावं विज्ञाय, देशना विधेयति शास्त्रोपदेशः ॥ १५ ॥
पो १ विष ० ।

गुरुर्वालाऽऽदीनां देशनां विद्वद्भातीत्युक्तम्, तत्र विधिमाह-
वाद्याऽऽदीनामेषां, यथोचितं तद्विद्वो विधिगीतः ।

सद्धर्मदेशनाया-मयमिह सिद्धान्ततत्त्वज्ञैः ॥ १ ॥

वाद्याऽऽदीनामेषां पूर्वोक्तानां, यथोचितं यथार्हम्, तद्विद्वो
वालाऽऽदिस्वरूपविदः, विधिगीतः कथितः । सद्धर्मदेशनायां
विषये, अयमिह वक्ष्यमाणः, सिद्धान्ततत्त्वज्ञैरागमपरमार्थनि-
पुर्णैरिति ॥ १ ॥

तत्र बाह्यस्य परिणाममाधित्य दिनकारिणीं देशनामाह-

बाह्यचरणप्रधाना, कर्त्तव्या देशनेह बाह्यस्य ।

स्वयमपि च तदाचार-स्तदग्रतो नियमतः सेव्यः ॥ २ ॥

बाह्यचरणप्रधाना बाह्यानुष्ठानप्रवरा, कर्त्तव्या विधेया, देशना
प्ररूपणा, इह प्रक्रमे बाह्यस्याऽऽद्यस्य धर्माधिनः, स्वयमपि चाऽऽ-
त्मनाऽपि च, तदाचारः-स चासावाचारश्चोपदिश्यमानाऽऽचा-
रस्तदग्रतो बालस्याऽग्रतो, नियमतो नियमेन, सेव्यो भवत्या-
चरणीयः । यदि पुनः स्वयमन्यथा सेव्यते, अन्यथा चोपदि-
श्यते, तदा तत्तत्तथाशङ्कां जनयति; अतस्तद्भाववृत्तये समुपदि-
श्यमानं नयैवाऽऽसेव्यमिति ॥ २ ॥

तामेव बालस्य देशनामाह-

सम्यग् लोचविधानं, ह्यनुपानत्कत्वमथ धरा शय्या ।

महर्द्धयं रजन्याः, स्वापः शीतोष्णसहनं च ॥ ३ ॥

सम्यग् लोचविधानं लोचकरणं, कथनीयं जवतीति योगः ।
दिशब्दश्चायं सर्वत्राजिसंधन्धनीयः । अनुपानत्कत्वं च-न वि-
द्यते उपानहौ यस्य सोऽयमनुपानत्कस्तद्भावस्त्वम् । अथ
धरा शय्या-धरा पृथ्वी सैव शय्या शयनीयं, नान्यत्पथं क्वाऽऽदि,
महर्द्धयं रजन्याः स्वापः-प्रथमयामे स्वाध्यायकरणं सामा-
न्येनैव साधूनां, द्वितीयतृतीयमहर्द्धयोस्तु स्वापः स्वपनं, चतुर्थे
पुनः स्वाध्यायकरणं, समयनीत्या शीतोष्णसहनं च-शीतो-
ष्णयोः सहनं स्वसामर्थ्यापेक्षमाकर्त्तव्यानाऽऽदिपरिहारेण ॥ ३ ॥

पट्टापट्टाऽऽदिरूपं, चित्रं बाह्यं तपो महाकष्टम् ।

अद्वयोपकरणसंधा-रणं च तच्चुद्धता चैव ॥ ४ ॥

पट्टापट्टाऽऽदिरूपं समयप्रसिद्धं, चित्रं नानाप्रकारं, बाह्यं तपो म-
हाकष्टं उरुचरम्, अद्वयोपकरणसंधा-रणं च तच्चुद्धता चैव
अद्वयोपकरणसंधारणं च अद्वयोपकरणम् [संधारणीयं] तच्चुद्धता
चैव उद्गमाऽऽदिदोषविशुद्धा ॥ ४ ॥

गुर्वी पिएमविशुद्धि-श्चित्रा ह्यव्याऽऽद्यभिग्रहाश्चैव ।

विकृतीनां संत्याग-स्तथैकमिक्क्याऽऽदिपारणकम् ॥ ५ ॥

गुर्वी पिएमविशुद्धिराधाकर्माऽऽदित्यागेन चित्रा ह्यव्याऽऽद्यभि-
ग्रहाश्चैव ह्यव्यक्तेरकाशभावाभिग्रहाः समयप्रसिद्धाः । विकृतीनां
संत्यागः क्षीराऽऽदीनाम्, तथैकाशकथाऽऽदिपारणकम् । एकं सि-
क्क्यं भोजनं पारणकं । आदिशब्दादेककवलाऽऽदिप्रदः ॥ ५ ॥

अनियतविहारकल्पः, कायोत्सर्गाऽऽदिकरणमनिशं च ।

इत्यादि बाह्यमुच्चैः, कथनीयं जवति बालस्य ॥ ६ ॥

अनियतविहारकल्पोऽनियतश्चासौ विहारश्च नैकक्षेत्रवासी-
त्वम्, तस्य कल्पः समाचारः, कायोत्सर्गाऽऽदिकरणमनिशं च-
कायोत्सर्गस्याऽऽदिशब्दाद्विपद्याकरणमासेवनीमित्यादि बाह्य-
मुच्चैर्बाह्यानुष्ठानं प्रतिश्रयप्रत्युपेक्षणप्रमाजनकालग्रहणाऽऽदि क-
थनीयं जवति बालस्य सर्वधोपदेष्टव्यं हितकारीति ॥ ६ ॥

इदानीं मध्यमबुद्धेर्देशनाविधिमाह-

मध्यमबुद्धेस्त्वीर्या-समितिप्रभृति त्रिकोटिपरिशुद्धम् ।

आद्यन्तमध्ययोगै-हितं खलु साधुसद्वृत्तम् ॥ ७ ॥

मध्यमबुद्धेस्तु मध्यमबुद्धेः पुनरीर्यासमितिप्रभृति ईर्यासमित्या-
दिकम्, प्रवचनमानुरूपं साधुसद्वृत्तं, समाख्येयमिति योगः । तच्च
कीदृशं साधूनां सद्वृत्तम् ? त्रिकोटिपरिशुद्धं रागद्वेषमोहत्र-
यपरिशुद्धम् । अथवा तिस्रः कोटयो हननपचनक्रयणरूपाः
कृतकारितानुमतिभेदेन श्रूयन्ते, ताभिः परिशुद्धम् । अथवा-
कषच्छेदतापकोटिप्रयपरिशुद्धं, प्रवचनमात्रन्नगैतत्वात् सक-
लप्रवचनस्य । तस्य च कषच्छेदतापपरिशुद्धत्वेनाभिधानासदेव
च वचनमनुष्ठीयमानम्, सद्वृत्तम्, साधुसद्वृत्तमेव विशिष्यते-
आद्यन्तमध्ययोगैर्हितं खल्विति । आदियोगेन, मध्ययोगेनान्-
योगेन वा, वयसो जीवितव्यस्य वा, हितदुष्प्रकारि । अथवा-
आदियोगेन प्रथमवयोऽवस्थानायनेनाध्ययनाऽऽदिना, मध्यमयोगेन
द्वितीयवयोऽवस्थानायिना धर्मेध्यानाऽऽदिना, अन्तयोगेन चर-
मवयोऽवस्थाभाविना धर्मेध्यानाऽऽदिना । भावनाविशेषरूपेण,
हितं हितकारि हितफलमेवेति ॥ ७ ॥

एतदेवाऽऽह-

अथौ साधुजिरनिशं, मातर इव मातरः प्रवचनस्य ।

नियमेन न मोक्तव्याः, परमं कल्याणमिच्छन्ति ॥ ८ ॥

अथौ साधुभिरनिशं प्रवचनस्य मातरो न मोक्तव्या इति सं-
वदः । ताश्च मातर इव, पुत्रस्येति गम्यते । प्रवचनस्य प्रसूति-
हेतुत्वेन, हितकारित्वेन च मातृत्वमवसेयम् । नियमेनावश्यंभा-
वेन । कीदृशैः साधुभिः ? परमं कल्याणमिच्छन्ति रैदलौकिक-
पारलौकिकपरमकल्याणकामैः ॥ ८ ॥

एतच्च समाख्येयम्-

एतत्सचिवस्य सदा, साधोर्नियमाच्च जवभयं जवति ।

भवति च हितपत्यन्तं, फलदं विधिनाऽऽगमग्रहणम् ॥ ९ ॥

एतत्सचिवस्य प्रवचनमातृसहितस्य, सदा सर्वकालं, साधो-
र्यनेनियमानियमेन, न भवभयं जवति संसारभयं न जायते,
निःश्रेयसविषयेच्छान्तिपत्तेः । जवति च संपद्यते च । प्रवच-
नमातृविधानसंपन्नस्य हितं भाव्यपायपरिहारसारस्वेनात्यन्तं
प्रकर्षवृत्त्या फलदं फलहेतुर्विधिना विनयचतुमानाऽऽदराऽऽदि-
ना, आगमग्रहणं वाचनाऽऽदिरूपेणेति ॥ ९ ॥

आगमग्रहणस्य गुर्वधीनत्वात् तद्गतमप्युपदेष्टव्यमित्याह-

गुरुपारतन्त्र्यमेव च, तद्गुह्यमानात्सदाशयानुगतम् ।

परमगुरुप्राप्तेरिह, वाजं तस्माच्च मोक्ष इति ॥ १० ॥

गुरुपारतन्त्र्यमेव च गुर्वधीनत्वम्, तद्व्यहृमानाद्गुरुविषयाऽऽन्त-
रप्रीतिविशेषात् । [न तु दृष्टिमात्रज्ञानात्] सदाशयानुगतम्-
सदाशयः संसारकृत्यहेतुर्गुरुयं ममेत्येवंभूतः कुशलपरिणामः,
तेनानुगतं गुरुपारतन्त्र्यम् । परमगुरुप्राप्तेरिह सर्वज्ञप्राप्तेर्वी-
जम्, गुरुव्यहृमानाज्जन्मान्तरे तथाविधपुण्योपादानेन सर्वज्ञद-
र्शनसंज्ञवाद् गुरुपारतन्त्र्यं सर्वज्ञप्राप्तिर्वाजं भवति । तस्माच्चैवं-
विधाद्गुरुपारतन्त्र्यान्मोक्षः [इति हेतोर्गुरुपारतन्त्र्यं साधुनाऽव-
श्यं विधेयमिति] ॥ १० ॥

पुर्वोक्त एव वस्तुनि सङ्गताऽऽदौ क्रियासंबन्धं दर्शयति-

इत्यादि साधुवृत्तं, मध्यमबुद्धेः सदा समाख्येयम् ।

आगमतत्त्वं तु परं, बुधस्य भावप्रधानं तु ॥ ११ ॥

मध्यमबुद्धेरेवमादि साधुवृत्तं प्रस्तुतम्, सदा समाख्येयं प्रका-
शनीयम्, आगमतत्त्वं तु पुर्वोक्तं परं केवलमेव, बुधस्य प्राङ्-
निरूपितस्य, भावप्रधानं तु परमार्थसारं समाख्येयमिति ॥ ११ ॥

कृतसंबन्धमेव बुधोपदेशमाह-

वचनाऽऽराधनया खलु, धर्मस्तद्वाधया त्वधर्म इति ।

इदमत्र धर्मगुह्यं, सर्वस्वं चैतदेवास्य ॥ १२ ॥

वचनाऽऽराधनया आगमाऽऽराधनयैव, खलुशब्द एवकारार्थः । ध-
र्मः श्रुतचारित्रकृतः, संपद्यते । तद्वाधया तु वचनवाधया त्वधर्म
इति । इदमत्र विधिप्रतिषेधरूपं वचनमागमाऽऽख्यं धर्मगुह्यं धर्म-
रहस्यम्, सर्वस्वं चैतदेवाऽस्य धर्मस्य, एतद् वचनमेव सर्वस्वं
सर्वसारो वर्तते इति ॥ १२ ॥

अथ किमर्थं बुधस्यैवमुपदेशः क्रियते सकलानुष्ठानोपमज-
नीभावाऽऽपादानद्वारेणेत्याशङ्क्य तन्मुत्रात् सकलानुष्ठानाना-
मुपदर्शयन्माह-

यस्मात्प्रवर्तकं भुवि, निवर्तकं चान्तराऽऽत्मनो वचनम् ।

धर्मश्चैतत्संस्थो, मौनीन्धं चैतदिह परमम् ॥ १३ ॥

यस्मात् प्रवर्तकं स्वाध्यायध्यानाऽऽदिषु विधेयेषु, भुवि जगद्यो-
के, निवर्तकं च हिंसाऽनुनाऽऽदिभ्यः सकाशादन्तराऽऽत्मनो मन-
सो वचनमागमरूपं, धर्मश्चैतत्संस्थो वचनसंस्थो वचने संति-
ष्ठत इति कृत्वा मौनीन्धं चैतद्वचनमिह प्रक्रमे परमं प्रधानम् ।
एतदुक्तम्-"सर्वज्ञोक्तेन शास्त्रेण, विदित्वा योऽत्र तत्त्वतः ।
न्यायतः क्रियते धर्मः, स धर्मः स च सिद्ध्यति ॥ १ ॥" ॥ १३ ॥

किमेवं वचनमाहात्म्यं ख्याप्यत इत्याह-

अस्मिन् हृदयस्ये सति, हृदयस्थस्तत्त्वतो मुनीन्ध इति ।

हृदयस्थिते च तस्मिन्-नियमात्सर्वार्थसंसिद्धिः ॥ १४ ॥

अस्मिन् प्रवचने आगमे, हृदयस्थे सति हृदयप्रतिष्ठिते सति,
हृदयस्थश्चित्तस्थस्तत्त्वतः परमार्थेन, मुनीन्धः सर्वज्ञ इति
कृत्वा, हृदयस्थिते च तस्मिन् प्रगवति मुनीन्द्रे नियमानियमेन,
सर्वार्थसंसिद्धिः सर्वार्थनिष्पत्तिः ॥ १४ ॥

किमेवं सर्वप्रयोजनसिद्धिद्वारेण भगवान् संस्तूयत इत्याह-

चिन्तामणिः परोऽसौ, तेनैवं जवति समरसाऽऽपत्तिः ।

सैवेह योगिमाता, निर्वाणफलप्रदा प्रोक्ता ॥ १५ ॥

चिन्ता रत्नं चिन्तामणिः, परः प्रकृष्टोऽसौ जगवान् सर्वज्ञस्तेन
जगवतैवमागमव्यहृमानद्वारेण, भवति जायते, समरसाऽऽपत्तिः
समताऽऽपत्तिः । आगमाभिहितसर्वज्ञस्वरूपोपयोगोपयुक्तस्य
तदुपयोगाऽनन्यवृत्तेः परमार्थतः सर्वज्ञरूपत्वाद् बाह्याऽऽल-
म्बनाऽऽकारोपरकत्वेन मनसः समापत्तिर्ध्यानविशेषरूपा, तत्फ-
लभूता वा समरसाऽऽपत्तिरित्यभिधीयते । यथोक्तं योगशास्त्रे-
"क्षीणवृत्तेरभिजात्यस्यैव मणेर्ब्राह्मणहीतृग्रहणेषु तत्त्वतद-
नुगता समापत्तिः ।" सैवेह प्रस्तुता समापत्तिरभिसंबध्यते यो-
गिमाता योगिजननी, योगी चेह सम्यक्त्वाऽऽदिगुणः पुरुषः ।
यथोक्तम्-"सम्यक्त्वज्ञानचारित्र्य-योगः सद्यो गच्छते । एतद्यो-
गाद्विद्योगी स्यात्परमब्रह्मसाधकः ॥ १ ॥" सैव विशिष्यते-निर्वाण-
फलप्रदा निर्वाणकार्यप्रसाधनी प्रोक्ता तद्वेदिभिराचार्यैः ॥ १५ ॥

बाह्याऽऽदीनां सार्वभौमदेशनाविधिरधिकृतः, तमेव निगमयन्माह-

इति यः कथयति धर्मं, विज्ञायौचित्ययोगमनघमतिः ।

जनयति स एनमतुलं, श्रोतृषु निर्वाणफलदमहम् ॥ १६ ॥

इति यः कथयति धर्ममेवमुक्तनीत्या यो गुरुधर्मं कथयति,
विज्ञाय ज्ञात्वा, औचित्ययोगमौचित्यव्यापारं, तत्संबन्धं वा, अ-
नघमतिर्निर्दोषबुद्धिर्जनयति स गुरुरेन धर्ममतुलमनन्यसदृशं
श्रोतृषु श्रुतपात्रवृत्तेषु, निर्वाणफलदं मोक्षफलप्रदम्, अल-
मत्यर्थमिति ॥ १६ ॥ षो० २ वि० । श्रीवार्तरथ-
ङ्करे देशनां दत्त्वा देवच्छन्दान्तः प्राप्ते सति एकादशगण-
धरमध्याद् ज्येष्ठत्वाच्चैतम् एव धर्मदेशनां ददाति, पट्टधारित्वेन
स्थापितत्वात् । सुधर्मस्वामी वा, अन्यो वा यः कश्चिद् गणधरो वे-
ति ? प्रश्ने, उत्तरम्-दीक्षया ज्येष्ठत्वात्सति गौतमस्वामिनि गौत-
मस्वाम्येव धर्मदेशनां विधत्ते, असति च तस्मिन्त्योऽपि यो
ज्येष्ठो भवति, स विधत्ते इति । २७७ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
धम्मदेसणाजोग-धर्मदेशनायोग्य-वि० । लोकोत्तरधर्मप्रज्ञापना-
हं, "स धर्मदेशनायोग्यो, मध्यस्थत्वाज्जिनैर्मतः" ध० १ अधि० ।

धम्मधण-धर्मधन-न० । धर्माऽऽत्मके ऋग्ये, जीवा० १२ अधि० ।

"दावेकण वणणिहि, तेसि वणाडिआणि अच्चीणि । नाऊण

वि जिणवयणं, जे इह विहलंति धम्मधणं ॥ १ ॥ " संघा० १
अधि० १ प्रस्ता० ।

धम्मधरोद्धरणमहावराह—धर्मधरोद्धरणमहावराह—पुं० । ध-
र्मः सर्वज्ञप्रणीतः, स एव जीवाऽऽदिपदायाऽऽधारत्वेन धरा पृ-
थिवी, तस्या यदुद्धरणं स्वरूपज्ञशस्त्रणाद् यथाऽऽस्थितत्वेना-
वस्थापनम्, तद्विषये महावराह आदिचक्राहो धर्मधरोद्धरणम-
हावराहः । धराया महावराहवद् धर्मस्यावस्थापके, "धम्मधरो-
द्धरणमहावराहजिणचंद्रसूरिसिस्मानां ।" प्रव० २७६ उार ।

धम्मधम्मिपात्ति—धर्मधर्मिप्राप्ति—स्त्री० । धर्माणां धर्मिरूपेण प्रा-
प्तिः धर्मधर्मिप्राप्तिः । धर्माणां धर्मिरूपेण प्राप्तिः, अने० १ अधि० ।

धम्मधम्मिभाव—धर्मधर्मिभाव—पुं० । धर्मधर्मितायाध, आ० म०
१ अ० १ खण० । (धर्मधर्मिणोर्भेदाभेदविचारो ' धम्म '
शब्देऽनुपपदेव २६६३ पृष्ठे गतः)

धम्मधुरा—धर्मधुरा—स्त्री० । धर्म एवातिसात्त्विकैरुत्तमानतया
धूरिव धूर्धर्मधुरा । उक्त० १४ अ० । धर्माऽऽत्मिकायां धुरि, "धणेण
किं धम्मधुरादिगारे ।" धर्मधुरागिकारे दशविधयतिधर्मधू-
र्वहनाधिकारे । उक्त० १४ अ० । धर्मचिन्तायाम्, दू० १ उ० ।

धम्मपइएण—धर्मप्रतिज्ञा—त्रि० । धर्मकरणाभ्युपगमपरं, द्य०
१ उ० ।

धम्मपक्खिय—धर्मपात्तिक—त्रि० । पुण्योपादानभूते, सूत्र० २
श्रु० २, अ० ।

धम्मपणिमा—धर्मप्रतिमा—स्त्री० । धर्मः श्रुतचारित्रलक्षणः, तद्वि-
षया प्रतिमा प्रतिज्ञा, धर्मप्रधानं शरीरं वा धर्मप्रतिमा । धर्म-
विषयकप्रतिज्ञायाम्, धर्मप्रधाने शरीरे च । स्या० १ उ० ।

तत्स्वरूपमाह—

" एगा धम्मपणिमा, जंसे आया पज्जवजाए ।" प्राग्बन्धवरम-
पर्यंवा ज्ञानाऽऽदिविशेषा जाता यस्य स पर्यवजातो, भवतीति
शेषः, त्रिशुद्धनान्त्यर्थः । आदिताभ्यादित्वाच्च जातशब्दस्यो-
त्तरपदत्वमिति । अथवा—पर्यवान्, पर्यवेयु वा यातः प्राप्तः पर्य-
वयातः । अथवा—पर्यवः परिरक्षा, परिरक्षणं वा । शेषं तथैवेति ।
स्या० १ उ० ।

धम्मपणुत्ति—धर्मप्रज्ञप्ति—स्त्री० । धर्मप्ररूपणायाम्, धर्मप्ररूपणा-
वति दर्शने च । उपा० ६ अ० । " महावीरस्संनिप धम्मपण-
त्ति उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए ।" उपा० १ अ० । धर्म-
प्रज्ञप्तिरथावस्थितधर्मप्रज्ञापनात् । दशवैकालिकस्य पञ्जीव-
निकायाऽऽख्येऽध्ययने च । दश० ४ अ० । " आयपवचारपुद्वा,
निज्जूढा होइ धम्मपणुत्ति ।" दश० १ अ० ।

धम्मपणुवणा—धर्मप्रज्ञापना—स्त्री० । धर्मस्य कान्त्यादिदशलक-
णोपेतस्य प्रज्ञापना प्ररूपणा धर्मप्रज्ञापना । धर्मप्ररूपणायाम्,
" धम्मपणुवणा जा सा ।" सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

धम्मपत्थ—धर्मपथ—त्रि० । धर्माय पथमित्र । धर्माय हिते, धर्मअ-
वण-तत्परसाऽऽस्वाद्-धार्मिकसत्त्वसंसर्गादिरूपे, यो० ४ विव० ।

धम्मपय—धर्मपद—न० । धर्मपदके सिद्धांतपदे, " जस्संतिप
धम्मकल्लानि सिक्खे ।" दश० ६ अ० १ उ० । कान्त्यादिके
च । " विक्रण ते धम्मपयं अणुत्तरं ।" आचा० १ श्रु० ५
अ० ४ उ० ।

धम्मपरंपरा—परम्पराधर्म—त्रि० । परम्परया धर्मो यस्य स पर-
म्पराधर्मः । प्राकृतत्वाच्च परम्पराशब्दस्य परनिपातः । परम्प-
रया धर्मे प्राप्ते, उक्त० १४ अ० ।

धम्मपरायण—धर्मपरायण—त्रि० । धर्मानुष्ठायिनि, दर्श० ४ अ० ।
धर्मध्यानतत्परं, उक्त० १४ अ० । धर्मैकनिष्ठे, उक्त० १४ अ० ।
" एवं ते कमसो बुद्धा, सर्वे धम्मपरायणा ।" उक्त० १४ अ० ।
" सया धम्मपरायणो ।" दर्श० ४ तत्त्व ।

धम्मपरुवणा—धर्मप्ररूपणा—स्त्री० । धर्मविषयायां प्ररूपणायाम्,
श्रीविमलनाथप्रपौत्रश्रीधर्मघोषस्थविरपाश्वे प्रव्रज्य महा-
यज्ञकुमारः पञ्चमकल्पे दशाध्यास्थितमनुपालयानन्तरं श्रीधी-
रपाश्वे प्रव्रज्य सिद्ध इति भगवत्येकादशशतैकादशोद्देशका-
ऽऽदाबुक्तम्, तथा सति श्रीविमलनाथवीरयोः श्रीकल्पसूत्रा-
ऽऽदिग्रन्थे महदन्तरं दृश्यते, तत्कथामिति प्रश्ने, उत्तरम्-
प्रगवन्तीवृत्ता द्वितीयवृत्ता द्वितीयव्याख्यानप्रपौत्रके शिष्य-
सन्ताने इत्युक्तमस्ति, तेन कल्पसूत्रोक्तकालमानमाश्रित्य न
काऽप्यनुपपत्तिरिति । २५३ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

धम्मपादग—धर्मपात्तक—त्रि० । धर्माध्यापके, आ० म० १ अ०
१ खण्ड ।

धम्मपारग—धर्मपारग—त्रि० । धर्मस्य श्रुतचारित्राऽऽत्मकस्य पा-
रगः सम्यग् वेत्ता धर्मपारगः । धर्मस्य सम्यग् वेत्तरि, " बुद्धा
धम्मस्स पारगा ।" आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

धम्मपात्र—धर्मपाल—पुं० । कौशाम्बीवास्तव्यस्य धनयज्ञस्य अ-
ष्टिनः स्वनामख्याते पुत्रे, द्वा० २३ अष्ट० ।

धम्मपिवासिय—धर्मपिपासित—त्रि० । पिपासेव पिपासा, प्राप्तऽ-
पि धर्मेऽनृप्तिः, धर्मपिपासा संजाताऽस्येति धर्मपिपासितः ।
धर्मप्राप्ताद्यनृत्तं, तं० ४ अ० ।

धम्मपुरिस—धर्मपुरुष—पुं० । अहंति, स्या० । (' पुरिस ' शब्दे
व्याख्या घट्टयत्ने) धर्मः क्रायिकचारित्राऽऽदिः, तदज्जनपरः पु-
रुषो धर्मपुरुषः । " धम्मपुरिसो तदज्जणवावारपरो जहा सा-
ह ।" इत्युक्तलक्षणे पुरुषभेदे, स्या० ३ उ० १ उ० । विशेष० ।
आ० म० । आ० चू० । "सुहावहं धम्मपुरिसाणं ।" धर्मपुरुषाणां
धर्मप्रधाननराणाम् । पञ्चा० ६ विव० ।

धम्मपपत्त—धर्मप्रदेश—पुं० । धर्मशब्देन धर्मास्तिकायां गृह्यते,
तस्य प्रकृष्टो देशः प्रदेशो निर्विज्ञागो भागो धर्मप्रदेशः ।
धर्मास्तिकायस्य निर्विभागे भागे, अनु० ।

धम्मपपभ—धर्मप्रभ—पुं० । अञ्जलगच्छीये सिंहलिलकसूरिगुणै,
अयमाचार्यः विक्रमसंवत् १३३१ मिते जातः, १३६३ मिते
स्वर्गतः । जं० ५० ।

धम्मपट्टज्जण—धर्मप्ररञ्जन—त्रि० । धर्मे प्ररज्यते आसज्यते इ-
ति धर्मप्ररञ्जनः । आ० । धर्मप्रायेषु कर्मसु प्रकर्षेण रज्यत
इति धर्मप्ररञ्जनः । ' रत्नयौरेक्यमिति ' कृत्वा रस्य स्थाने ल-
कारः । धर्माऽऽसक्ते, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० ।

धम्मपटोइ (ए)—धर्मप्रतोकिन—पुं० । धर्म प्रलोकयत्युपादे-
यतया प्रेक्षते पाखण्डिषु वा गवेषयतीति धर्मप्रलोकी । धर्म-
स्यापादयतया प्रेक्षक, पाखण्डिषु धर्मगवेषके च । आ० । ज्ञा०

धम्मपवाइ (ए)-धर्मप्रवादिन्-पुं० । धर्मं प्रवदितुं शीलं यस्य स धर्मप्रवादी । धर्मप्रवादुक्के, आचाराङ्गचतुर्थाध्ययनस्य द्वितीयोद्देशकार्याधिकारमधिकृत्य-“ विइए धम्मपवाइय-परिक्खा ।” धर्मं प्रवदितुं शीलं येषां ते धर्मप्रवादिनः, त एव धर्मप्रवादिकाः, धर्मप्रवादुका इत्यर्थः । तेषां परीक्षा युक्तायुक्तविचारणम् । आचा० १ शु० ४ अ० २ उ० ।

धम्मपपसंसा-धर्मप्रशंसा-स्त्री० । दुर्गनौ प्रपन्नन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः, तस्य प्रशंसा धर्मप्रशंसा । सकलपुरुषार्थानामेव धर्मः प्रधानमित्येवंरूपे धर्मस्य स्तवे, तथाऽन्यैरप्युक्तम्-“ रैदो धनार्थिनां धर्मः, कामिनां सर्वकामदः । धर्मं एवापवर्गस्य, पारम्पर्येण साधकः ” ॥ १ ॥ दश० १ अ० । बो० ।

धम्मपपावाउय-धर्मप्रवादुक्-पुं० । धर्मप्रवादिनि, आचा० १ शु० १४ अ० १ उ० ।

धम्मपिय-धर्मप्रिय-त्रि० । धर्ममित्रे, आचा० २ शु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

धम्मफल-धर्मफल-न० । धर्मस्य फलं धर्मफलम्, धर्मेण वा फलं धर्मफलम् । धर्मप्रयोजने, दश० १ अ० ।

धर्मफलमाह-

जया जीवमजीवा य, दं वि एए वियाणइ ।

तया गइ बहुविहं, सव्वजीवाण जाणइ ॥ १४ ॥

यदा यस्मिन् काले, जीवानजीवांश्च द्वावप्येतौ विजानाति विधिं जानाति, तदा तस्मिन् काले, गतिं नरकगत्यादिरूपां, बहुविधां स्वपरगतभेदेनानेकप्रकारां, सर्वजीवानां जानाति । यथाऽवस्थितजीवाजीवपरिज्ञानमन्तरेण गतिपरिज्ञानाज्ञायात् ॥ १४ ॥

उत्तरोत्तरं फलवृद्धिमाह-

जया गइ बहुविहं, सव्वजीवाण जाणइ ।

तया पुनं च पावं च, वंथं मोक्खं च जाणइ ॥ १५ ॥

यदा गतिं बहुविधां सर्वजीवानां जानाति, तदा पुनश्च पापं च बहुविधगतिनिवन्धनं, तथा बन्धं जीवकर्मयोगदुःखलक्षणं, मोक्षं च तद्वियोगसुखलक्षणं जानाति ॥ १५ ॥

जया पुनं च पावं च, वंथं मोक्खं च जाणइ ।

तया निर्विदए भोए, जे दिव्वे जे य माणुसे ॥ १६ ॥

जया निर्विदए जोए, जे दिव्वे जे य माणुसे ।

तया चयइ संजोगं, मज्जितरं च वाहिरं ॥ १७ ॥

यदा पुनश्च पापं च बन्धं मोक्षं च जानाति, तदा निर्विन्दे मोहाज्ञावात्सम्यग्निचारयत्यसारदुःखरूपतया भोगान् शब्दाऽऽदीन् यान् दिव्यान् यांश्च मानुषान्, शेषास्तु वस्तुनो भोगा एव न भवन्ति ॥ १६ ॥ (जया इत्यादि) यदा निर्विन्दे भोगान् यान् दिव्यान्, यांश्च मानुषान्, तदा त्यजति संयोगं संबन्धं द्रव्यतो जावतः साध्यन्तरं बाह्यं क्रोधाऽऽदिद्विरण्याऽऽदिसंबन्धमित्यर्थः ॥ १७ ॥

जया चयइ संजोगं, मज्जितरं च वाहिरं ।

तया मुंके भविता णं, पव्वइए अणगारियं ॥ १८ ॥

यदा त्यजति संयोगं साध्यन्तरं बाह्यम्, तदा मुण्डो भूत्वा ह्व्यतो भावतश्च प्रव्रजति प्रकर्षेण व्रजत्यपवर्गे प्रत्यनगारं ह्व्यतो भावतश्चाविद्यमानागारमिति ज्ञातः ॥ १८ ॥

जया मुंके भविता णं, पव्वइए अणगारियं ।

तया संवरमुक्किट्ठं, धम्मं फासे अणुत्तरं ॥ १९ ॥

यदा मुण्डो भूत्वा प्रव्रजत्यनगारम् (तया संवरमुक्किट्ठं ति) प्राकृतशैल्या उत्कृष्टं संवरं धर्मं सर्वप्राणातिपाताऽऽदिविनिवृत्तिरूपं, चारित्रधर्ममित्यर्थः । स्पृशत्यनुत्तरं सम्यगासेवत इत्यर्थः ॥ १९ ॥

जया संवरमुक्किट्ठं, धम्मं फासे अणुत्तरं ।

तया धूणइ कम्मरयं, अबोहिकलुपं कम् ॥ २० ॥

यदोत्कृष्टसंवरं धर्मं स्पृशत्यनुत्तरं तदा धुनाति-अनेकार्थत्वात्पातयति कर्मरजः कर्मैवाऽऽत्मरजजनाज्ज इव रजः । किं विशिष्टमित्याह-अबोधिकलुपं कृतम्-अबोधिकलुपेण मिथ्यादृष्टिनोपात्तमित्यर्थः ॥ २० ॥

जया धूणइ कम्मरयं, अबोहिकलुपं कम् ॥

तया सव्वत्तगं नाणं, दंसणं चाभिगच्छइ ॥ २१ ॥

यदा धुनाति कर्मरजः अबोधिकलुपं कृतम्, तदा सर्वत्रगं ज्ञानमशेषज्ञेयविषयं, दर्शनं चाशेषदृश्यविषयम्, अभिगच्छत्याव-रणाभावादाधिक्येन प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ २१ ॥

जया सव्वत्तगं नाणं, दंसणं चाभिगच्छइ ।

तया लोममल्लोगं च, जिणो जाणइ केवली ॥ २२ ॥

यदा सर्वत्रगं ज्ञानं दर्शनं चाधिगच्छति, तदा लोकं चतुर्दश-रज्ज्वात्मकमलोकं चानन्तं जिनो जानाति केवली, लोकौ च सर्वे, नान्यतरमेवेत्यर्थः ॥ २२ ॥

जया लोममल्लोगं च, जिणो जाणइ केवली ।

तया जोगे निरुज्जित्ता, सेल्लेसिं पडिवज्जइ ॥ २३ ॥

यदा लोकमलोकं च जिनो जानाति केवली, तदोचितसमयेन योगान्निरुध्य मनोयोगाऽऽदीन् शैलेशीं प्रतिपद्यते भवोपग्राहि-कर्माशक्याय ॥ २३ ॥

जया जोगे निरुज्जित्ता, सेल्लेसिं पडिवज्जइ ।

तया कम्मं खवित्ता णं, सिद्धिं गच्छइ नीरज्जो ॥ २४ ॥

यदा योगान्निरुध्य शैलेशीं प्रतिपद्यते, तदा कर्म क्षपयित्वा भवोपग्राह्यापि सिद्धिं गच्छति लोकान्तक्षेत्ररूपां, नीरजाः सकल-कर्मरजोविनिर्मुक्तः ॥ २४ ॥

जया कम्मं खवित्ता णं, सिद्धिं गच्छइ नीरज्जो ।

तया लोममल्लोगं च, जिणो जाणइ केवली ॥ २५ ॥

यदा कर्म क्षपयित्वा, सिद्धिं गच्छति नीरजाः, तदा लोक-मस्तकस्थः त्रैलोक्योपरिवर्ती, सिद्धो भवति शाश्वतः कर्म-बीजाज्ञावादन्यनिधर्मेति भावः । उक्तो धर्मफलाऽऽख्यः पष्ठो-ऽधिकारः ॥ २५ ॥

साम्प्रतमिदं धर्मफलं यस्य दुर्लभं तमभिधित्सुराह-

सुहसायगस्स समण-स्स सायाउल्लस्स निगामसाइस्स ।

उल्लोद्वणापहाविस्स, उल्लहा सुगइ तारिसगस्स ॥ २६ ॥

सुखाऽऽस्वादकस्याभिष्वङ्गेण प्राप्तसुखभोक्तुः, श्रमणस्य ह्व्यप्रव-

जितस्य, साताऽऽकुलस्य नाविसुखार्थं व्याप्तिस्तस्य, निकामशायिनः सूत्रार्थवेलाभप्युल्लङ्घ्य शयानस्य, उत्सोलनाप्रधाविन उ-
त्सोलनयोदकाऽत्यतनया प्रकर्षेण धावति पादाऽऽदिशुद्धिं करो-
ति यः स तथा तस्य । किम् ? इत्याह--दुर्लभा दुष्पापा, सुग-
तिः सिद्धिर्पथसाना, तादृशस्य भगवदाशालोपकारिण इति
गाथार्थः ॥ २६ ॥

इदानीमिदं धर्मफलं यस्य सुलभं तमाह--

तत्रोगुणपहाणस्स, उज्जुमई खेतिसंजरयस्स ।

परीसहे जिणंतस्स, सुलहा सुगऽ तारिसगस्स ॥ २७ ॥

पच्छा वि ते पयाया, विप्पं गच्छंति अमरजवणां ।

जेमिं पिओ तत्रो सं-जमो य खंती य वंजचरं च ॥ २८ ॥

तत्रोगुणप्रधानस्य पद्माष्टमाऽऽदितपोधनवतः, उज्जुमतेर्मार्गप्रवृत्त-
बुद्धेः, ज्ञान्तिसंयमरतस्य ज्ञान्तिप्रधानसंयमाऽऽसेविन इत्यर्थः ।
परीषदाह लुत्पिपासाऽऽदीन्, जयतोऽग्निभवतः, सुलभा सुगति-
रुक्तलक्षणा, तादृशस्य भगवदाशालोपकारिण इति गाथार्थः ॥ २७ ॥
पश्चादपि वृत्तावस्थायां, ते प्रयाताः प्रकर्षेण याता अवि-
राधितसंयमा अपि सन्मार्गे प्रपन्नाः, शीघ्रं गच्छन्ति अमरभ-
वनानि देवविमानानि । ते के ? इत्याह--येषां प्रियं तपः संयमः,
ज्ञान्तिः, प्रह्वयं च ॥ २८ ॥ दश० ४ अ० ।

धम्मजट्ट-धर्मजट्ट-वि० । धर्मच्युते, दश० १ चू० ।

धम्ममइ-धर्ममति-खी० । धर्मबुद्धेः, " इहजणविप्पओगे, आ-
वर्षं पदियस्स रोगघयस्स । यइपरिणामे य तहा, धम्ममइ
होइ पापण ॥ ११ ॥ " दश० १ तत्र ।

धम्ममग-धर्ममार्ग-पुं० । परशोकगामिनि मार्गे, पं० च०
४ द्वार ।

धम्ममाण-ध्यायमान-वि० । भस्त्रावातेनोद्दीप्यमाने, " लोह-
गरधम्ममाणधमधमित्थोसं । " उपा० २ अ० । अग्निना ता-
प्यमाने, ज्ञा० १ थु० ए अ० ।

धम्ममित्त-धर्ममित्र-पुं० । धर्मसुहृदि, पं० ६ विव० । पक्षप्रभ-
जितस्य एवंभवनामभये, न० ।

धम्ममुत्ति-धर्ममूर्ति-खी० । अञ्जगगच्छीये शिवसिंहसूरिशि-
ष्ये जयकीर्तिस्त्रिगुरौ, जै० ६० ।

धम्ममुट्ट-धर्ममूत्र-न० । धर्माणां मुखमिव मुखमुगायो धर्मसु-
खम् । धर्मोपाये, " धम्ममाणं कासवो मुहं । " उच० पाई० २५ अ० ।

धम्ममूढ-धर्ममूल-न० । धर्मलक्षणवृक्षस्य मूलमिव मूलम् । ध-
र्ममूलनूते जीवदयाऽऽदिके, दश० २ तत्र । (नानि च ' धम्म'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे २६७३ पृष्ठे दर्शितानि)

धम्ममेह-धर्ममेघ-पुं० । यावत्तत्त्वभावनेन फलमविप्सोः स-
र्वथा विवेकख्यातौ, धर्ममशुक्रकृष्णं मेहति सिञ्चतीति धर्म-
मेघः, प्रसंख्यानं कुशीदस्य सर्वथा विवेकख्यातौ, धर्ममेघः स-
माधिरित्युक्तलक्षणे असंप्रज्ञातापरनामधेये समाधिमेदे, द्वा०
१० द्वा० ।

धम्मय-धर्मद-पुं० । ' धम्मद ' शब्दार्थे, स० १ सम० ।

धम्मरय-धर्मरत्न-वि० । चारित्रधर्माऽऽसक्तचित्ते, पञ्चा० ५ विं-
च० । उच्चुक्रुद्विदारिणि, " धम्मरयपुव्वसूरीणं । " उच्चुक्रुवि-
हारिचिन्तनाऽऽत्रार्थानाम् । जीवा १ अधि० ।
६८२

धम्मरयण-धर्मरत्न-न० । धर्म एव रतं धर्मरत्नम् । दश० २
तत्र । धर्माणां मध्ये यो रत्नमिव वर्तते जिनप्रणीतो देश-
चिरनिमर्षविरतिरूपो धर्मो धर्मरत्नम् । ध० १ अधि० । जिनप्र-
णीतदेशचिरतिसर्वविरत्यात्मकधर्मरूपे सकलैहिकाऽऽमुषिक-
सम्पत्तिजनकेऽचिन्त्यचिन्तामणौ, दश० ४ अ० ।

इह हि द्वयोर्पादेयाऽऽदिपदार्थसार्थपरिज्ञानप्रवीणस्य जन्मजरा-
मरणरोगशोकाऽऽदिदुर्गदौर्गत्यनिर्णीतस्य भव्यसत्त्वस्य स्वर्गा-
पयगाऽऽदिसुखसंपत्संपादनावश्यकधनं सक्कर्मरत्नमुपादातु-
मुचितं, तदुपादानोपायश्च गुरुदेशमन्तरेण न सम्यग् विज्ञायते,
न चानुपायप्रवृत्तानामभीष्टार्थसिद्धिरित्यतः कारुण्यपुण्य-
चेतस्तया धर्मायिनां धर्मोपादानपालनोपदेशं दातुकामः सूत्र-
कारः शिष्टमार्गानुगामितया पूर्वं तावदिष्टदेवतानमस्काराऽऽदि-
प्रतिपादनार्थमिमां गाथामाह-

नमिऊण सयलगुणरथ-एकुलहरं विमलकेवलं बीरं ।

धम्मरयणत्थियाणं, जणाण विरयेमि उव्वएमं ॥ १ ॥

इह पुर्वाद्धेनाग्नीष्टेवनानमस्कारद्वारेण विप्रविनायकोपशान्त-
ये मङ्गलमभिहतम्, उत्तराद्धेन, चाभिधेममिति । सन्धप्रयोजने
पुनः सामर्थ्यगमे । तथाहि--सन्धस्तावदुपायोपेयलक्षणः, सा-
ध्यसाधनलक्षणो वा, तत्रेदं शास्त्रमुपायः, साधनं वा; साध्यमुपेयं
वा शास्त्रार्थपरिज्ञानमिति । प्रयोजनं तु द्विविधम्-कर्तुं, श्रोतु-
म् । पुनरनन्तर-परस्परभेदादेकैकं द्वेधा । तत्रानन्तरं-कर्तुः स-
त्प्राप्तुप्रहः । परस्परम्-अपवर्गाऽऽदिप्राप्तिः । तथा चोक्तम्--"सर्व-
ज्ञात्कोपदेशेन, यः सत्त्वानामनुप्रहः । करोति दुःखतप्तानां, स
प्राप्नोत्यचिराच्छिवम् ॥ १ ॥" इति । श्रोतुः पुनरनन्तरं-शास्त्रार्थ-
परिज्ञानं, परस्परं-तस्याप्यपवर्गप्राप्तिः । उक्तं च--"सम्यक् शा-
स्त्रपरिज्ञाना-चिरंका भवतो जनाः । लब्ध्वा दर्शनसंशुक्तिं,
ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १ ॥" इति । साम्प्रतं सूत्रव्याख्या-न-
त्वा प्रणम्य, कम् ? बीरं कर्मविदारणात्तपसा विराजनाद्धै-
वीययुक्तत्वाच्च जगति यो बीर इति ख्यातः । यद्वाहि--" वि-
दारयति यत्कर्म, तपसा तद् विराजते । तपोवीरेण युक्तम्च,
तस्माद्बीर इति स्मृतः ॥ १ ॥ " तं बीरं श्रीमद्वर्त्मानस्वामि-
नम् । किंविशिष्टम्-सकलगुणरत्नकुलगृहम्-सकलाः समस्ता ये
गुणाः समामादेवाऽऽज्ञेयाऽऽदयः, त एव रौद्रद्वारिणश्चमुखाविष्ठा-
वक्तृत्वात्मकलक्षणाणुकारणत्वाच्च रत्नानि सकलगुणर-
त्नानि, तेषां कुलगृहमुत्पत्तिस्थानं, तं सकलगुणरत्नकुलगृहम् ।
पुनः किंविशिष्टम् ?-विमलकेवलम्-विमलं सकलतदावारक-
मांशुगुणसंपर्कविकलत्वेन निर्मलं केवलं केवलमाऽऽस्य ज्ञानं यस्य स
विमलकेवलस्तं, क्त्वाप्रत्ययस्य चोत्तरक्रियासापेक्षत्वादुत्तरक्रि-
यामाह-वितरामि प्रयच्छामि, कम् ? उपदेशम्-उपदिश्यते इत्युप-
देशो हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्तिनिमित्तवचनरचनाप्रपञ्चस्तम्, के-
भ्यो ? जनेभ्यो लोकेभ्यः । कथंभूतेभ्यः ? धर्मरत्नार्थिभ्यो दुर्ग-
तिप्रपतन्तं प्राणिगणं धारयति, सुगतौ धत्ते चेति धर्मः । उक्तं च--
"दुर्गतिप्रसूतान् जन्तून्, यस्माद्धारयते ततः । धत्ते चैतान् बुभु-
क्षुषान्, तस्माकर्म इति स्मृतः ॥ १ ॥" इति । स एव रत्नं प्राग्ग्या-
वर्णिनशब्दार्थं, तदर्थयन्ते मृगयन्ते इत्येवं शीला ये ते धर्मरत्ना-
र्थिनस्तेभ्यः सूत्रे च षष्ठी चतुर्थ्यैः प्राकृतलक्षणवशात् । यद्वाहुः
प्रभुः श्रीहेमचन्द्रसूरिपादाः स्वकृतप्राकृतलक्षणे--" चतुर्थ्याः षष्ठी
॥ ३१३१३॥ " इति गाथाक्षरार्थः ॥ भावार्थः पुनरयम्-नन्वे-
ति पूर्वज्ञात्राभिधायिता क्षितोत्तरकालक्रियेण स्यादुवा-

दशाद्वयनादसंवादिना पदेनैकान्तनित्यानित्यवस्तुविस्तारवादि-
प्रवादिमृगयोमुखबन्धो व्यधायि, यतोऽनेकान्तेन नित्योऽनि-
त्या वा कर्त्ता क्रियाद्वयं कर्तुमीष्टे, क्रियानेदे कर्तृभेदात्; ततो
द्वितीयक्रियाकृणे कर्तुरनित्यत्वाभावप्रसङ्गाभ्यां द्वयोरप्यपा-
कतिरिति । सकलगुणरत्नकुञ्जगृहमित्यनेन जगवनः श्रीमत्प-
श्चिमतीर्थाधिनाथस्य पुजातिशयः प्रकाश्यते । तथा च पञ्च-
न्न एवाहंप्रथमिकाविधीयमानावनामवशसमुत्पन्नशिरःकोटी-
रकोटीविटङ्कलंघट्टैः सुरासुरनरनिकरनाथकैरपि गुणवन्तः ।

उक्तं च-

“सर्वो गुणेहिं गण्यो, गुणादियस्स जह लोमो घोरस्स ।
नमंतमउरुविउओ, सहस्सनयणो सययमेह ॥ १ ॥” इति ।

विमलकेवलमिन्यमुना तु ज्ञानानिशयसंपन्नतया प्रसिद्धसि-
कार्यपार्थिवकुलविमलनभस्तद्वनिशीथिनीनाथस्य जिननाथस्य
वचनातिशयः प्रपञ्च्यते । यतः केवलज्ञाने सत्यवश्यंभावेनी भ-
गवता तीर्थकृतां सद्देशनाप्रवृत्तिः, नीर्थकरनामकर्मण इत्यमेव
वेद्यमानत्वात् । यदुक्तं श्रीजद्रवाहुस्वामिपादैः-“तं च कदं
वेदज्ज्ञ, अगिलाए धम्मदेसणाईहि ।” इत्यादि । वीरमि-
ति साव्यपदेन च जगवनः समूहकापंकपितनिःशेषापा-
यनिवन्धनकर्मशत्रुलङ्घातस्य चरमजिनेश्वरस्यापायापगमा-
तिशयः प्रपञ्चं निष्ठकृत्ये, यतोऽपायच्युतं भवभ्रमणकारण-
त्वात्सर्वमपि कर्म । तथा चाऽऽगमः-“सर्वं पारं कम्मं, भा-
मिज्ज्ञ जेण संसारे ।” इति । धर्मरत्नार्थिद्वय इत्यनेन श्रव-
णाधिकारिणामर्थित्वमेव मुख्यं लिङ्गमित्यज्ञाणि । यदुक्तं प-
रोपकारभूरिभिः श्रीहरिजिह्वसूरिभिः-“तत्पडिगारी अन्धो,
समत्थओ जो न सुत्तपडिकुठो । अत्थो उ जो विणीओ, समु-
त्तिओ पुच्छमाणो य” ॥१॥ इति । जनानामित्यनेन बहुवचनान्ते-
नेदमुद्दिनं भवति-यथा नैकमेवश्वराऽऽदिकमाश्रित्योपदेशदाने
प्रवर्तितव्यं, किं तु सामान्येन सर्वसाधारणतया । तथा चाऽऽह
जगवान् सुधर्मस्वामी-“जहा पुन्नस्स कत्थइ, नहा तुच्छस्स क-
त्थइ । जहा तुच्छस्स कत्थइ, तथा पुत्तस्स कत्थइ ॥१॥” इति ।
विनराम्युपदेशमितीहायमाशयः-न निजप्रज्ञाभिमानेन, न परप-
रिभवाभिप्रायेण, न कस्यचिदुपाजनाय प्रवर्तते, किं तर्हि कथं नु
नामाऽमी जन्तवः सद्धर्ममार्गमासाद्यसाद्यपर्वसितं महानन्दा-
मन्दाऽऽनन्दसंदोहमवाप्स्यन्तीत्यनुग्रहबुद्ध्या परेषामात्मनश्च ।

यदज्ञाणि-

“शुद्धमार्गोपदेशेन, यः मत्स्वानामनुग्रहम् ।
करोति निनरां तेन, कृतः स्वस्याप्यसौ महान् ॥ १ ॥”

तथा-

“न जवति धर्मः श्रोतुः, सर्वस्यैकान्ततो हिनश्रवणात् ।
बुधतोऽनुग्रहबुद्ध्या, वक्तुस्त्वेकान्ततो जवति ” ॥ १ ॥
इत्युक्तः सभावार्थः सकलैऽपि गार्थः ॥ १ ॥

अथ यथाप्रतिज्ञातं विभणिषुः प्रस्तावयन्नाह-

भवजज्ञहिस्मि अपारे, दुव्वहं मणुयत्तणं पि जंतूणं ।

तत्थ वि अणत्थहरणं, दुव्वहं सक्कम्पवररयणं ॥ २ ॥

भवन्त्यस्मिन् नारकतिथिद्वनारामरूपेण कर्मवशावर्त्तिनः प्राणि-
न इति जवः संसारः, स एव जन्मजरामरणादिजघ्नधारणाज-
लधिः, तस्मिन्ननादिनिधनयाऽपारेऽहृष्टपर्यन्ते, यम्प्रम्यमा-
णानामिति शेषः । दुर्जनं दुरापं, मनुजत्वमपि मनुष्यमात्रोऽपि,
दूरे तावद्देशकुञ्जजातिप्रभृतिनाममार्गित्यपेरर्थः । यज्जगदे जगदे-

कवन्धुना श्रीवर्द्धमानस्वामिनाऽष्टापदादागतं श्रीगौतममहा-
मुनिं प्रति-

“दुव्वहे खलु माणुसे भवे, चिरकालेण वि सव्वपाणिणं ।
गाढा य वित्रागकम्मणो, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ४ ॥”
इति । ध० २० । (अस्या अर्थः ‘दुमपत्त्य’ शब्देऽस्मिन्नेव
मागे २५७० पृष्ठे उक्तः)

अन्यैरप्युक्तम्-

“संसारकान्तारमपास्तपारं, यम्प्रम्यमाणो लभते शरीरी ।
कृच्छ्रेण नृत्वं सुखसस्यबीजं, प्रकृढदुष्कर्मशमेन (नूतन) नूतनम् ।
नरेषु चक्री त्रिदशेषु वज्री, मृगेषु सिंहः प्रशमो व्रतेषु ।
मनो महीनृत्सु सुवर्णशैलो, भवेषु मानुष्यभवः प्रधानः ॥२॥”

तथा-

“अनर्थाप्यपि रत्नानि, क्षम्यन्ते विभवेः सुखम् ।
दुर्लभो रत्नकोट्याऽपि, कृणोऽपि मनुजाऽऽयुषः ॥१॥” इति ।
जन्तूनां प्राणिनां, तत्रापि मनुजत्वे सत्यपि । अनर्थहरणमिति-
नार्थ्यन्ते नाभिज्ञम्यन्ते ये दारिद्र्यक्षुब्धोपपन्नाऽऽद्योऽपायास्ते
ह्रियन्ते विध्वस्यन्ते येन तदनर्थहरणं दुर्लभं दुष्प्रापं, किं तदि-
त्याह-सन् साधुः पूर्वापराविरोधप्रभृतिगुणगणालङ्कृतत्वेन
परवावाहुकपरिकल्पितधर्मापेक्षया शोभनो धर्मः सद्धर्मः सम्य-
ग्दर्शनाऽऽदिकः, स एवैहिकार्थमात्रप्रदायीतरत्नापेक्षया शास्व-
तान्तमोक्षार्थदातृत्वेन चरं प्रधानं रत्नं सद्धर्मवररत्नमिति ।

अथामुमेवार्थं दृष्टान्तविशिष्टं स्पष्टयन्नाह-

जह चिंतामणिरयणं, सुलहं न हू होइ तुच्छविहवाणं ।
गुणविहवज्जियाणं, जियाण तह धम्मरयणं पि ॥ ३ ॥

यथा येन प्रकारेण, चिन्तामणिरत्नं सुप्रतीतं, सुलभं सुप्रा-
पम्, (न हू) नैव भवति जायते, तुच्छविभवानाम्-तुच्छः
स्वल्पो विभवः-कारणे कार्योपचाराद्विजवकारणं पुण्यं येषां
ते तुच्छविजवाः, स्वल्पपुण्या इत्यर्थः, नेषाम्, तथाविधपशुपाश-
वत् । तथा गुणा अल्लुक्ष्णाऽऽद्यो वक्ष्यमाणस्वरूपास्तेषां वि-
शेषेण भवनं सत्ता गुणविजवः । अथवा-गुणा एव विजवा वि-
भृतिगुणविजवः, तेन वर्जितानां रहितानां, जीवानां पञ्चेन्द्रिय-
प्राणिनाम् । उक्तं च-“प्राणा द्विलिचतुःप्रोक्ताः, ज्ञानानि तरवः स्मृ-
ताः । जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः, शेषाः सत्त्वा इतीरिताः ॥१॥”
अपिशब्दस्य वक्ष्यमाणस्येह संबन्धादेवं जावना कार्या-एके-
न्द्रियविकलेन्द्रियाणां तावद्धर्मप्राप्तिर्नास्ति, पञ्चेन्द्रियजीवा-
नामपि तत्तदयोग्यताहेतुगुणसामग्रीविकलानां तथा तेन प्र-
कारेण धर्मरत्नं सुलभं न भवतीति प्रकृते संबन्ध इति ।

पूर्वसूचितपशुपालदृष्टान्तश्चायम्-

“बहुविबुधजनोपेतं, हरिरक्तिमग्नरः शतसमेनम् ।
इह अन्धि हतियणउरं, पुरं पुरन्दरपुरं च चरं ॥ १ ॥
तत्र श्रीष्ठगरिष्ठः, पुत्रागो नागदेवनामाऽऽसीत् ।
निम्मलसीलगुणधरा, वलुधरा गेहिणी तस्स ॥ २ ॥
तत्तनयो विनयोऽञ्जल-मतिविभवभरो बल्लव जयदेवः ।
दक्खो रयणपणिकलं, सिक्खइ सो चारस समा उ ॥ ३ ॥
विजितान्यहासममलं, वित्रासं चिन्तितार्थदानपटुम् ।
चिन्तामणिं पमुत्तुं, सेसमणी गणइ उवलसमे ॥ ४ ॥
चिन्तामणिरत्नकृते, सुकृती स कृतोद्यमः पुरे सकले ।
दृष्टं दृष्टेण धरं, वरेण भमिओ अपरितं ॥ ५ ॥

न च तमवाप दुरापं, पितरावृक्षेऽथ यद् मयाऽत्र पुरे ।
 चिन्तामणी न पत्तो, तो जामि तयत्थमन्नत्थ । ६ ॥
 ताज्यामभाणि वत्स !, स्वच्छमते । कल्पनैव खल्वेषा ।
 अन्नत्थ वि कत्थइ न-त्थि एस परमत्थओ भवणे ॥ ७ ॥
 तद्रत्तैरसपत्तै-र्यथेष्टमन्यैरपि व्यवहरच्च ।
 निम्मलकमलाकक्षियं, भवणे ते होइ जेणमिणं ॥ ८ ॥
 इत्युक्तोऽपि स चिन्ता-रत्ताऽऽस्ता रचितनिश्चयश्चतुरः ।
 धारिज्जतो पियरे-हिं निगओ इत्थिणापुरओ ॥ ९ ॥
 नगरगणग्रामाकर-कर्वटपत्तनपयोधितोरेषु ।
 तम्मगाणपवणमणो, सुहरं भंतो किंलिस्संतो ॥ १० ॥
 तमलभमानो विमनाः, दधौ किं नास्ति सत्यमेवेदम् ॥ ११ ॥
 अहं न तस्सत्थित्तं, न अन्नदा होइ मत्तुत्त ॥ १२ ॥
 इति निश्चित्य स चेत्तसि, निपुणं वप्पुमित्तुमारमत चूयः ।
 पत्ताओ मणिखणीओ, पुच्छीपुच्छि नियच्छंतो ॥ १३ ॥
 वृक्षनरेणैकेन च, सोऽभाणि यथा मणीवत्ताहास्ति ।
 खाणी मणीण तत्थ य, पवरमणी पावइ सपुत्रो ॥ १४ ॥
 तत्र च जगाम मणिगण-ममल्लमनारतमयो मृनयमाणः ।
 एगो य तत्थ मिलिओ, पत्तुवालो वाहिसो अहियं ॥ १५ ॥
 जयदेवेन निरैक्यत्, धत्तुल उपलब्ध करतले तस्य ।
 गहिओ परिच्छिओ तह, नाओ चित्तामणिं सि इमो ॥ १६ ॥
 सोऽयावि तेन स मुदा, पशुपालः प्राह किममुना कार्यम् ॥ १७ ॥
 जणइ वणी संगिहगओ, बालाणं कीलणं दाहं ॥ १८ ॥
 सोऽज्जलद्दिहइ, ननु बहवः सन्ति किं न गृह्णासि ॥ १९ ॥
 सिच्छिओ भणइ अहं, समुत्तुओ निययनिहगमणे ॥ २० ॥
 तदेहिं महमेनं, त्वमन्यमपि भद्रं । लप्स्यसे ह्यत्र ।
 अपरोवयारसील-सणेण तह वि हु न सो देइ ॥ २१ ॥
 तन एनस्यापि च वर-मयमुपकर्तोऽस्तु मा मम ब्रूफलः ।
 इय कसणारसियमई, सिद्धिओ जणइ आमीरं ॥ २२ ॥
 यदि भद्रं ! मम न इत्थे, चिन्तामणिमेतमात्मनाऽपि ततः ।
 आराहुजु जेण तुहं, पि चित्तिं देइ खलु एसो ॥ २३ ॥
 इतरः प्रोचं यदि स-त्यमेव चिन्तामणिमेयाऽवन्ति ।
 ता वोरकरिरकव्वर-पमुहं मह देइ ह्यु बहुयं ॥ २४ ॥
 अथ हसितविकसितमुखः, श्रेष्ठिमुतः स्माऽऽह चिन्त्यते नैवम् ।
 किं तुयवासतिगंतिस-रयणिमुहं सिस्समहिपोटे ॥ २५ ॥
 ह्युत्तिष्ठ-निहितमिचये, स्तपितविक्षिंसं मणिं निधायावैः ।
 कण्ठरकुसुममाई-हि पूइं नमिय विहिपुव्वं ॥ २६ ॥
 तदनु विचिन्त्यन इष्टं, पुरोऽस्य सर्वमपि लभ्यते प्रातः ।
 इय सांउं गोवावो, वि गगियागाममभिचच्छिओ ॥ २७ ॥
 न स्थास्यति हस्ततले, मणिरत्नं नूनमिदमपुण्यस्य ।
 इय चित्तिं सिच्छिओ, वि तस्स पुट्टिं न छुहेइ ॥ २८ ॥
 गच्छन् पथि पशुपालः, प्राह मणे ! गगिका इमा अपुना ।
 विक्किणिय, किणिय घणसा-रमाइ काहामि तुहं पुयं ॥ २९ ॥
 मच्चिन्तितार्थपूर्णा, सान्ध्यसंज्ञो भवेत्स्वमपि चूवने ।
 पवमणिमुल्लयंते-ण तेण भयियं पुणो एयं ॥ ३० ॥
 दूरे ग्रामस्ताव-न्मणे । कथां कथय काञ्चन ममाग्रे ।
 अहं न मुणसि तोऽहं तुहं, कहेमि निष्पणेषु एगओ ॥ ३१ ॥
 देवगृहमेकहस्तं, चतुष्टो वसति तत्र देवस्तु ।
 इय पुणरुत्तं वुत्तो, वि जेपए जाव नेव मणी ॥ ३२ ॥
 तावदुवाच स वृष्टो, यदि हुरुद्धतिमात्रमपि न मे दत्ते ।

ता चित्तिथत्थसंपा-यणम्मि तुहं केरिसी आसा ? ॥ ३३ ॥
 तच्चिन्तामणिरिति ते, नाम मृषा सत्यमेव यदि चेदम् ।
 जं तुहं संपत्तीए, वि न महं फिट्ठइ मणे ! चित्ता ॥ ३४ ॥
 किं च कृणमपि योऽहं, रच्छातकौर्धना न हि स्थातुम् ।
 सत्तो सोहं कहमिह, उववासतिगेण न मरामि ? ॥ ३५ ॥
 तन्मे मारणहंतो-र्वणिजारे । वणितोऽसि तच्छ्रुत्वा ।
 जत्थ न दीससि इय भाणि-य लंखिओ तेण सो सुमणी ॥ ३६ ॥
 जयदेवो मुदितमनाः, संपूर्णमनोरथः प्रणतिपूर्वम् ।
 चित्तामणिं गहिता, नियनयराभिमुहमहं चालिओ ॥ ३७ ॥
 मणिमाहात्म्यादुल्लसि-तवैभवः पथिमहा पुरे नगरे ।
 रयणवइनामधूयं, परिणीयं सुवुत्तिस्सिद्धिस्स ॥ ३८ ॥
 बहुपरिकरपरिकलिनो, जननिवहैर्गीयमानसुगुणगणः ।
 इत्थिणपुरम्मि पत्तो, पणओ पियराणं चलणेषु ॥ ३९ ॥
 अभिनन्दितः स ताम्बा, स्वजनैः संमानितः स बहुमानैः ।
 शुणिओ ससजणेण, भोगायं प्रायणं जाओ ॥ ४० ॥
 ज्ञातस्यास्योपनयो-ऽयमुच्चैरमरनरकतिर्यक्तु ।
 इयरमणीणं खणीसु च, परिभ्रमंतेण कइ कइ वि ॥ ४१ ॥
 जीवेन वप्पयत् इयं, मनुजगतिः सन्मणीवतीतुल्या ।
 तत्थ वि उल्लहं चित्ता-मणिं च जिएदिसिओ घम्मो ॥ ४२ ॥
 पशुपालोऽत्र यथा खलु, मणिं न लेमेऽनुपात्तसुकृतधनः ।
 जहं पुष्पचिन्तुत्तो, वणिपुत्तो पुण तयं पत्तो ॥ ४३ ॥
 तद्वज्रगुणविभवो, जीवो जज्ञते न धर्मरत्नमिदम् ।
 अविकलनिम्मलगुणगण-विहवजरो पावइ तयं तु ॥ ४४ ॥
 दृष्टान्तमेनं विनिशम्य सम्पक्क, सत्तमरत्नग्रहणे यदीच्छा ।
 अमुद्धारिद्विधाविनाशदक्को, तत्सद्गुणव्यमुपाज्जयध्वम् ॥ ४५ ॥
 इति पशुपालकथेतिगाथार्थः ।
 कतिगुणसंपन्नः पुनस्तत्प्राप्तियोग्य इति प्रश्नमाशङ्कयाऽऽह-
 इगवीसगुणसमेओ, जुगो एयस्स जिणमए जणिओ ।
 तदुवज्जणम्मि पढमं, ता जइयव्वं जओ जणियं ॥ ४६ ॥
 एभिरेकविंशतिगुणैर्वैजयमाणैः समेतो युक्तः । पात्रान्तरेण-
 समृद्धः संपूर्णः, समिद्धो वा देवीप्यमानो, योग्य उचितः, एतस्य
 प्रस्तुतधर्मरत्नस्य, जिनस तेऽहं च्छासने, मणितः प्रतिपादितः, त-
 दजिज्ञैरिति शेषः । ततः किम् ? इत्याह- (तदुवज्जणम्मि चि)
 तेषां गुणानामुपाज्जने ग्रहणे, प्रथममादौ, तस्माद्धेतोर्नितितत्त्वम् ।
 इहायमाशयः-यथा प्रासादार्थिनः शल्योकारपीठवन्धाऽऽदावा-
 द्रियन्ते, तद्विनाशावित्वाक्षिशिष्टप्रासादस्य, तथा धर्मार्थिजि-
 रेतं गुणाः सम्पगुणार्जनीयाः, तदधीनत्वाक्षिशिष्टधर्मभिरेरिति
 यतो यस्माद्भाणितं गदितं, पूर्वसूरिभिरिति गम्यत इति ।
 ध० २० १ अधि० ।

धम्मपरयणस्त जोगो, अक्खुहो रुव्वं पगइसोम्मो ।
 होयपिओ अकूरो, भीरु असदो सुदक्खिओ ॥ २७० ॥
 हज्जालुओ दयालू, मज्जत्थो सोम्मदिद्धि गुणरागी ।
 सकइ-तपक्खलुत्तो, सुदीहदंसं विसेसन्नु ॥ २७१ ॥
 बुद्धाणो विणीओ, कयन्नुओ परहिअत्थकारी अ ।
 तह चेव लद्धवक्खो, ऐगवीसगुणो हवइ सद्धो ॥ २७२ ॥
 परतीर्थिकप्रणीतानां सर्वेषामपि धर्माणां मध्ये प्रधानत्वेन
 यो रत्नमिव वर्तते स धर्मरत्नम्, जिनोदितो देशविरत्यादि-
 रूपः समाचारः । तस्य योग्य उचितः, ईदं स्वस्वरूप एव धाव-

को जवति । तद्यथा-अकुञ्ज इत्यादि । तत्र यद्यपि कुञ्जस्तुच्छः, कुञ्जः क्रूरः, कुञ्जो दरिद्रः, कुञ्जो बहुरित्यनेकार्थः कुद्रशब्दस्तथाऽपिह तुच्छार्थो गृह्यते, तस्यैव प्रस्तुतोपयोगित्वात् । ततः कुञ्जस्तुच्छोऽगम्भीर इत्यर्थः । तद्विपरीतोऽकुञ्जः । स च सुक्लमनित्वात्सुखेनैव धर्ममवबुध्यते १ । रूपवान् संपूर्णाङ्गोपाङ्गतया मनोहराऽऽकारः, स च तथारूपसंपन्नः सदाचारप्रवृत्त्या भविकलोकानां धर्मे गौरवमुत्पादयन्प्राजावको भवति । ननु नन्दिषेणहरिकेशबलप्रभृतीनां कुरुपाणामपि धर्मप्रतिपत्तिः श्रूयते, अतः कथं रूपवानेव धर्मेऽधिक्रियते । सत्यम् । इह द्विविधं रूपम्-सामान्यम्, अतिशायि च । तत्र सामान्यं संपूर्णाङ्गत्वाऽऽदि । तच्च नन्दिषेणाऽऽदीनामप्यासीदेवेति न विरोधः । प्रायिकं चैतत्, शेषगुणसङ्गावे कुरूपत्वस्याप्युद्भवात् । एवमप्रेऽपि । अतिशायि पुनर्यद्यपि तीर्थकराऽऽदीनामेव संभवति, तथाऽपि येन क्वचिद्देशे काले वयसि वा वर्त्तमानो रूपवानयमिति जनानां प्रतीतिमुपजनयति तदेवेहाधिकृतं मन्तव्यम् । २ । प्रकृत्या स्वभावेन, सौम्योऽभीषणाऽऽकृतिर्विश्वसनीयरूप इत्यर्थः । एवंविधश्च प्रायेण न पापव्यापारे व्याप्रियते, सुखाऽऽश्रयणीयश्च भवति ३ । लोकस्य सर्वजनस्येह परलोकविरुद्धविचर्जनेन दानशीलाऽऽदिगुणैश्च प्रियो बल्लभो लोकप्रियः, सोऽपि सर्वेषां धर्मे बहुमानं जनयति ४ । अकूरोऽकिलप्राच्यवसायः, कूरो हि परच्छिद्रान्वेषणस्य तत्पटः कलुषमनाः स्वानुष्ठानं कुर्वन्पि फलज्ञानमवतीति ५ । भीरुरौहेकाऽऽमुष्मिकापायेत्यखलसनशीलः । स हि कारणेऽपि सति न निःशङ्कमधर्मे प्रवर्त्तते ६ । अशठः सदऽनुष्ठाननिष्ठः, शठो हि वञ्चनप्रपञ्चचतुरतया सर्वस्याप्यविद्वत्सनीयो जवति ७ । सदाक्लियः स्वकार्यपरिहारेण परकार्यकरणैकरसिकान्तःकरणः, स च कस्य नाम नानुवर्त्तनीयो भवति ८ ॥ ३७ ॥ (लज्जालुभ्रोत्ति) प्राकृतशैल्या लज्जावान् स खल्वकृत्याऽऽसेवनवार्त्तयाऽपि घ्राडति, स्वयमङ्गीकृतमनुष्ठानं च परित्यक्तुं न शक्नोति ९ । दयालुर्दयावान्, दुःखिनजन्तुजातप्राणानिलापुक इत्यर्थः । धर्मस्य हि दया मूलमिति प्रतीतमेव १० । मध्यस्थोरागद्वेषत्यक्तधीः, स हि सर्वत्रारक्तद्विष्टतया विश्वस्याऽपि बल्लभो भवति ११ ॥ सौम्यदृष्टिः-कस्याप्यनुद्वेजकः, स हि दर्शनमात्रेणाऽपि प्राणिनां प्रीतिं पल्लवयति १२ । गुणेषु गाम्भीर्यस्यैव प्रमुखेषु रज्यतीत्येवं शीलो गुणरागी, स हि गुणपक्षपातित्वादेव सगुणान् बहु मन्यते, निर्गुणांश्चोपेक्षते १३ । सकथनरुचय उत्कथाः सदाचारचारित्वाऽऽदिचर्या ये सपक्का सहयोजनास्त्रैर्युक्तोऽन्वितो धर्माविवन्धकपरिवार इति भावः । एवंविधश्च न केनचिदुन्मार्गो गन्तुं शक्यते १४ । अन्ये तु सत्कथः, सपक्कयुक्तश्चेति पृथक् गुणद्वयं मन्यते, मध्यस्थः सौम्यदृष्टिश्चेति द्वाभ्यामप्येकमेवेति । तथा सुदीर्घदर्शी सुपर्यायोऽऽलोकितपरिणामपेशलकार्यकारी, स किल परिणामिकया बुद्ध्या सुन्दरपरिणामवैहिकमपि कार्यमारभते १५ । विशेषज्ञः सदितरवस्तुविभागवेदी । अविशेषज्ञस्तु दोषानपि गुणत्वेन गुणानपि दोषत्वेनाध्यवस्यति १६ ॥ ३७ ॥ वृक्षान् परिणतमतीननुगच्छति, गुणाज्जनबुद्ध्या सेवत इति वृक्षानुगः । वृद्धजनानुगत्या हि प्रवर्त्तमानः पुमान् न जातुंचिदपि विपदः पदं जवति १७ । विनीतो गुरुजनगौरवकृत्, विनयवति हि सपदि संपदः प्रादुर्भवन्ति । स्वल्पमप्युपकारमेहिकं पारत्रिकं

चापरेण कृतं जानाति, न निहुते इति कृतज्ञः । कृतज्ञो हि सर्वत्राप्यमन्दानिन्दां समासादयति १८ । परेपामन्येषां हितानर्थाभ्योजनानि कर्तुं शीलं यस्य स परहितार्थकारी, सदाक्लियोऽभ्यर्थित एव करोत्ययं पुनः स्वत एव परहिताय प्रवर्त्तते इत्यनयोर्भेदः । यश्च प्रकृत्यैव परहितकरणे नितरां निरतो जवति, स निरीहचित्ततयाऽन्यानपि सद्धर्मे स्थापयति २० । तथा-वधमिव लब्धलक्षं शिक्षणीयानुष्ठानं येन स लब्धलक्षः, पूर्वभवाज्यस्तमिव सर्वमपि धर्मकृत्यं करोत्येवाधिगच्छतीति भावः । ईदृशो हि वन्दनप्रत्युपेक्षणाऽऽदिकं धर्मकर्म सुखेनैव शिष्ययितुं शक्यते । तदेवमेकार्षेतिगुणसम्पन्नश्चाहः श्रावको जवतीति । प्रव० २६९ द्वार । ध० । दर्श० । (१-अकुञ्जत्वे भीमसोमकथा 'जीमसोम' शब्दे) (२-रूपवत्त्वे सुजातकथा 'सुजाय' शब्दे) (३-प्रकृतिसौम्यत्वे विजयश्रेष्ठिकथा 'विजयसेष्टि' शब्दे) (४-लोकप्रियत्वे विनयधरकथा 'विणयधर' शब्दे) (५-अकूरत्वे कीर्तिचन्द्रकथा 'अकूर' शब्दे प्रथमभागे १२६ पृष्ठे प्रतिपादिता) (६-जीरुत्वे विमलदृष्टान्तः 'विमल' शब्दे) (७-अशठभावे चक्रदेवचरित्रम् 'असठ' शब्दे प्रथमभागे ८३५ पृष्ठे गतम्) (८-सदाक्लिये शुल्लककुमारकथा 'अलोभया' शब्दे प्रथमभागे ७८५ पृष्ठे गता) (९-लज्जालुत्वे विजयकुमारकथा 'विजयकुमार' शब्दे) (१०-दयालुत्वे यशोधरवृत्तम् 'सुरिददत्त' शब्दे) (११-माध्यस्थ्यत्वे सोमवसुवृत्तं 'सोमवसु' शब्दे) (१२-गुणानुरागित्वे पुरन्दरराजचरित्रं 'पुरन्दर' शब्दे) (१३-सत्कथायां रोहिणीज्ञातं 'रोहिणी' शब्दे) (१४-सुपक्कगुणे भद्रनन्दिवृत्तं 'नहण्दि' शब्दे) (१५-सुदीर्घदर्शित्वे धनमित्रश्रेष्ठिवृत्तं 'धणमित्र' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २६५ पृष्ठे गतं, 'भद्दा' शब्दे च) (१६-विशेषज्ञत्वे सुबुद्धिमन्निवृत्तं 'सुबुद्धि' शब्दे) (१७-वृक्षानुगत्वे मध्यमबुद्धिचरित्रं 'मज्झिमबुद्धि' शब्दे) (१८-विनीतत्वे ज्वनतिलकवृत्तं 'ज्वनतिलक' शब्दे) (१९-कृतज्ञत्वे विमलकुमारकथा 'विमलकुमार' शब्दे) (२०-परहितकारित्वे जीमकुमारकथा 'भीमकुमार' शब्दे) (२१-लब्धलक्ष्यत्वे नागार्जुनकथा 'णागर्जुण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १६३५ पृष्ठे गता)

साम्प्रतमेतन्निगमनायाह-

एए इगवीसगुणा, सुयाणुमारेण किंचि वक्खाया ।

अरिहंति धम्मरयणं, धित्तुं एएहिं संपन्ना ॥ ३८ ॥

पते पूर्वोक्तस्वरूपाः, एकविंशतिसंख्या गुणाः श्रुतानुसारेण शास्त्रान्तरोपलम्भद्वारेण, किञ्चिन्न सामस्येन, व्याख्याताः स्वरूपतः फलतश्च प्ररूपिताः । किमर्थम्? इत्याह-यतोऽहंन्ति योग्यतासारं धर्मरत्नं ग्रहीतुं, न पुनर्वसन्तनृपवद्वाज्जलीलामिति भावः । के? इत्याह-परिभरन्तराकैः गुणैः संपन्नाः संगताः संपूर्णा वेति ।

आह-किमेकान्तेनैतावद्गुणसम्पन्ना धर्माधिकारिण उताऽपवादोऽप्यस्तीति प्रश्ने सत्याह-

पायऽरुगुणविहीणा, एएसिं मज्झिमावरा नेया ।

इत्तो परेण हीणा, दरिदपाया मुण्येयवा ॥ ३९ ॥

इहाधिकारिणस्त्रिधा चिन्त्याः-उत्तमा मध्यमा जघन्याश्च । तत उत्तमाः सम्पूर्णगुणा एव, पादश्चतुर्थीशोऽर्द्धं दत्तं, गुणशब्दस्य प्रत्येकमजिसंबन्धात् पादप्रमाणैरर्द्धप्रमाणैश्च गुणैर्ये विही-

ना विकलाः, एतेषामुक्तगुणानां मध्याद् ते यथाक्रमं मध्यमावरा-
ङ्गेयाः, चतुर्थीशविहीना मध्यमाः, अर्द्धविहीना जघन्या इति भावः,
तेभ्योऽपि हीनतरेषु का वाच्यः?, इत्याह—(इतो परेण नि) एतेभ्यो-
ऽपि, परेणाद्धादप्यधिकैर्हीना रहिताः, दरिद्रायाः अकिञ्चनक-
जनकल्पाः, 'सुणितव्या' वेदितव्याः। यथाहि दरिद्रा उदरकन्द-
राज्जरणचिन्ताव्याकुलतया न रत्नकप्रमनोरयमपि कुर्वन्ति,
तथेनेऽपि न धर्माभिलाषमपि विदधतीति ।

एवं च स्थिते यद्विधेयं तदाह—

धम्मरयणात्थिया तो, पढमं एयज्जणम्मि जइयन्त्रं ।

जं मुच्छन्मिगाए, रेहइ चित्तं पविचं पि ॥ ३१ ॥

धर्मरत्नमुक्तस्वरूपं, तदर्थिना तद्विप्लुना, तत्तस्मात् कारणात्,
प्रथममादावेपां गुणानामर्जने विदपने यतिव्यं, तदुपाजने प्रति-
यतो विधेयः, तदचिन्ताभावित्वाकर्मप्राप्तेः । अत्रैव हेतुमाह—य-
स्मात्कारणाच्छुभभूमिकायां प्रभासचित्रकरपरिकर्मितज्ञमावि-
द्याकलङ्काधारे (रेहइ चित्) राजने, चित्रं चित्रकर्म, पवित्रमपि प्र-
शस्तमप्याश्लिखितं सति । ध० २० । (प्रभासचित्रकरकथा
'प्रभासचित्रगद' शब्दे वक्ष्यते)

आवकसाधुसम्बन्धजेदाद् द्विधा धर्मरत्नं प्रतिपाद्येदानीं
कः कीदृगिदं कर्तुं शक्नोतीत्येतदाह—

द्विविहं वि धम्मरयणं, तरइ नरो धितुमविगतं सो उ ।

जस्सेगवीसगुणरय—णसंपया सुत्थिया अत्थि ॥ १४० ॥

द्विविधमपि द्विप्रकारमपि, न पुनरेकनरमेवेत्यपिशब्दार्थः ।
धर्मरत्नं पूर्वोक्तशब्दार्थम्, (तरइ चित्) शक्नोति " शकेश्वर-
तर-तीर-पाराः " ॥ ७ । ४ । ८६ ॥ इति वचनात् । नर इति जाति-
निर्देशाज्जरो नरजातीयो जन्तुर्न पुनः पुमानेवेति, प्रहीतमुपा-
दातुमधिकं सम्पूर्णं, स एव, तु शब्दस्यावधारणार्थत्वात् । यस्य
किमित्याह—यस्य श्रीप्रथमहाराजस्यैवैकविंशतिगुणरत्नसम्पत्
"अकुण्डो रुक्मं पगइसोमो" इत्यादिशास्त्रपद्विप्रतिपादिता गु-
णमणिष्यविनूतिः, सुखिता दुर्घोधाऽऽद्यद्विप्रतिपादिताऽ-
स्ति विद्यते इति । ननु पूर्वमुक्तमेवैकविंशतिगुणसम्पदो योग्यो धर्म-
रत्नस्येति तर्हि पुनरिदमुच्यते ? सत्यम्, पूर्वं योग्यतामात्रमु-
क्तम्, यथा—बालत्वेऽपि वर्तमानो राजपुत्रो राज्याहं उच्यते,
संप्रति करणशक्तिरप्यस्याभिधीयते, यथा—प्रीढीभूतो राजपुत्रः
कर्तुं शक्नोत्येव राज्यमिति । ध० २० । (श्रीप्रथमहाराजकथा 'सि-
रिप्पम' शब्दे) धर्मरत्नवक्तव्यताप्रतिबद्धे शान्तिसुरिविरचिते
स्वनामख्याते प्रकरणग्रन्थविशेषे च, ध० २० ।

तत्र चैकविंशतिगुणधर्मरत्नयोग्यो ज्वरतीत्याभिधाय विशेषतः
पूर्वाचार्याणां श्लाघ्यमाह—

ता सुहु इमं जणियं, पुज्वाऽऽयरिण्हिं परहियरिण्हिं ।

इगवीसगुणोवेत्तो, जोगो मइ धम्मरयणस्स ॥ १५१ ॥

यत एभिर्गुणैर्गुणो धर्मं कर्तुं शक्नोति, ततः सुष्ठु शोभनमिदं
भणितमुक्तं पूर्वाऽऽचार्यैः पूर्वकालसंज्ञवसुरिभिः, परहितरतैर-
न्यजनोपकारकरणलाहसैः, किं तत् ? इत्याह—एकविंशतिगुणै-
रुपेतो युक्तो, योग्य उचितः, (सइ चित्) सदा, धर्मरत्नस्य
पूर्वव्यावर्णितस्वरूपस्येति ।

अथ प्रकृतशास्त्रार्थमनुवदन्नुपसंहारगाथायुगलमाह—

धम्मरयणुच्चियाणं, देसचरिचीणं तइ चरिचीणं ।

६७३

द्विगाइ जाइं समए, जणियाइं मुणियतचेहिं ॥ १४२ ॥

तेसिं इमो भावत्थो, नियमइ विहवाणुसारओ जणिओ ।

सपराणुगइहेउं, समासओ संतिसूरीहिं ॥ १४३ ॥

धर्मरत्नोचितानामुक्तस्वरूपाणां, देशचरित्रिणां धर्मणोपाश-
कानां, तथा चरित्रिणां साधूनां, द्विज्ञानि चिह्नानि, यानि समये
सिद्धान्ते, जणितान्यभिहितानि, मुणिततत्त्वैरवबुद्धसिद्धान्ततत्त्वै-
रिति प्रथमगार्थाः ॥ १४२ ॥ तेषामयमुक्तस्वरूपो, ज्ञावार्थस्तात्पर्यं,
निजमतिविज्ञवानुसारतः स्वयुक्तिसंपदनुरूपं भणितः, सिद्धा-
न्तमहम्भोधेः पारस्य लघुमहाकथत्वाद्यावदवबुद्धं तावज्ज्ञानि-
तमिति भावः । किमर्थः पुनरियान् प्रयासः कृतः ? इत्याह—स्व-
परयोरनुग्रह उपकारः, स एव हेतुः कारणं यस्य जण-
नस्य तत्स्वपरानुग्रहेतुः क्रियाविशेषणमेतत्, स्वपरानुग्रहोऽ-
प्यागमादेव भविष्यतीति चेन्न, तत्राऽऽगमे कोऽप्यर्थः ।
कापि भणितस्तमल्पायुषोऽल्पमेधसंश्रद्धयुगीना नावगन्तुमीशा
इति समासतोऽल्पग्रन्थेन जणितः । कैः ? इत्याह—शान्तिसुरि-
निर्जितप्रवचनावदात्मनिजिः परोपकारैकरसिकमानसैश्चन्द्र-
कुलविमलननस्तलनिशीथिनीनार्थैरिति द्वितीयगार्थाः ॥ १४३ ॥

अथ शिष्याणामर्थित्वोत्पादनायोक्तश्लाघार्थ-

परिज्ञानस्य फलमुपदर्शयन्माह—

जो परिभावइ एयं, सम्मं सिच्छंतगञ्जुचीहिं ।

सो मुत्तिमग्गग्गो, कुग्गहगत्तेसु न हु परइ ॥ १४४ ॥

यः कश्चिद् लघुकर्मो, परिभाषयति सम्प्रगाहोच्यत्येनं पूर्वोक्तं
धर्मलिङ्गज्ञावार्थं, सम्यग् मध्यस्थभावेन, सिद्धान्तगर्भाभिराग-
मसाराभिर्युक्तिभिर्पृथक्पृथक्, स प्राणी, मुक्तिमार्गं निर्वाणन-
गराध्वनि लभ्यो गन्तुं प्रवृत्तः, कुग्रहा दुःखमाभाविनो मतिमोह-
विशेषाः, न एव गच्छाति अथवा गतिविघातहेतुत्वादनर्थजनकत्वा-
च्च, तेषु नैव पतति, हुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् । अत एव सुखेन
सम्मार्गेण गच्छतीति ।

उक्तं प्रकरणार्थपरिभाषनस्यानन्तरफलम्, अधुना

परस्परफलमाह—

इय धम्मरयणपगरण—माणुदियहं जे मणम्मि जावंति ।

ते गलियकद्विज्जपका, निव्वाणमुहाइं पावंति ॥ १४५ ॥

इत्यनन्तरोक्तं, धर्मरत्नमुक्तशब्दार्थं, तत्प्रतिपादकं प्रकरणं शास्त्र-
विशेषो धर्मरत्नप्रकरणम्, अनुदिवसं प्रतिदिनम्, उपलक्षणत्वा-
त्प्रतिप्रहरमित्याद्यपि द्रष्टव्यम् । ये कश्चिदासन्नमुक्तिगमना मनसि
हृदये, भावयन्ति विवेकसारं चिन्तयन्ति, ते ब्रुवन्तः राध्यवसायभा-
जो गलितोऽपेतः कल्लिपङ्कः पातकमहोत्फरो येभ्यस्ते गलितक-
लिलपङ्कः । (निव्वाणमुहाइं चित्) निर्वाणं सिद्धित्त आधारे
आधेयोपचारादिह निर्वाणशब्देन निर्वाणगता जीवा उच्यन्ते,
सिद्धा इत्यर्थः । तेषां सुखानि प्राप्नुवन्ति । ध० २० । धर्मरत्न-
प्रकरणस्य वृत्तिकारो देवेन्द्रसुरिः । " श्रीधर्मरत्नशास्त्रं, बह्वर्थं
स्वल्पशब्दसंदर्भम् । स्वपरोपकारहेतोर्—विबुधोमि यथाश्रुतं
किञ्चित् " ॥ १॥ ध० २० ।

" स्वान्ययोरुपकाराय, श्रीमदेवेन्द्रसुरिणा ।

धर्मरत्नस्य टीकेयं, सुखयोधा विनिर्मेयम् ॥ ८ ॥

प्रथमां प्रतिमाप्रतिमां, विभ्राणो गुरुजनेषु भक्तिभरम् ।

विद्वान् विद्याऽऽनन्दः, सानन्दमना हिलेखास्याः ॥ ९ ॥

श्रीदेवकलशवाचक-परिरुतवरधर्मकीर्तिमुख्यवृधैः ।

स्वपरसमयैककुशलै--स्तदैव संशोधिता चेयम् ॥ १० ॥
यद्भित्तमल्पमतिना, मिद्धान्तविरुद्धमिह किमपि शास्त्रे ।
विद्वद्भिस्तत्त्वज्ञैः, प्रसादमाधाय तच्छोधयम् ॥ ११ ॥
बह्वर्थमल्पशब्दं, शास्त्रमिदं रचयता मया कुशलम् ।
यदवापि धर्मरत्न-प्राप्तिर्जगतोऽपि तेनाऽस्तु ॥ १२ ॥ " ध० २० ।

धम्मरहस-धर्मरहस्य-न० । धर्मसर्वस्वे, दर्श० १ तत्र ।
कुशलकर्मगुह्ये, " एयं धम्मरहसं, विषयेयं बुद्धिमंतर्हि । "
पञ्चा० ७ विव० ।

धम्मराग-धर्मराग-पुं० । धर्मे चारित्रलक्षणे रागो धर्मरागः ।
ध० २ अधि० । कुशलानुष्ठानानुरागे, " कंतारे भिन्नहिओ,
घयपुत्ते भोत्तुमिच्छन् च्छुद्धिओ । जह तह सदणुत्ताणे, अणु-
राओ धम्मराओ त्ति ॥ १॥ " इत्युक्तलक्षणे (संथा०) कुशला-
नुष्ठानानुरागे, पञ्चा० ३ विव० । धर्मरागधारित्रधर्मस्पृहेति ।
द्वा० १५ द्वा० । यो० वि० ।

धम्मरागि (ए)-धर्मरागिन्-पुं० । श्रुतचारित्रलक्षणधर्मानुर-
क्ते, पञ्चा० ७ विव० ।

धम्मरुद्ध-धम्मरुचि-स्त्री० । धर्मपदमात्रश्रवणजनितप्रीतिस-
हिता धर्मपदवाच्यविषयिणी रुचिर्धर्मरुचिः । ध० २ अधि० । ध-
र्मश्रवणायाम्, न चैवं प्राग्यधर्माऽऽदिपदवाच्यविषयिण्यपि रु-
चिस्तथा स्यादिति वाच्यम्, निरुपपदधर्मपदवाच्यत्वेऽस्यैव प्र-
हणात् । न चैवं चारित्रधर्माऽऽदिपदवाच्यविषयिण्यामव्या-
प्तिः, निरुपपदत्वस्य वास्तवधर्मातिप्रसङ्गकोपपदराहित्यस्य
विवक्षणादिति दिक् । ध० २ अधि० । धर्मे श्रुताऽऽदौ रुचिर्यस्य
स तथा । स्या० १० द्वा० । धर्मेण श्रुतधर्मेण रुचिर्यस्य स धर्म-
रुचिः । श्रुतधर्माज्यासरुचिके, त्रि० । उक्त० २७ अ० । यो हि
धर्मास्तिकायं श्रुतधर्मं चारित्रधर्मं च जिनोकं श्रुते स धर्मरु-
चिरिति । स्या० १० द्वा० । धर्मधर्मिणोरभेदाद् धर्मश्रवणाऽऽत्मके
सम्यक्त्वभेदे च ।

अथ धर्मरुचेः स्वरूपमाह-

जो अत्थिकायधम्मं, सुयधम्मं खलु चरित्तधम्मं च ।

सद्दहं जिणाभिहिंयं, सो धम्मरुद्धं त्ति नायवो ॥ १७ ॥

योऽस्तिकायानां धर्माऽऽदीनां धर्मो गत्युपपत्तमादिरस्तिकायध-
र्मस्तम्, जानावेकवचनम्, श्रुतधर्ममङ्गप्रविष्टः, आगमस्वरूपं, ख-
लुर्वाक्याल्लक्षणे । चरित्रधर्मं वा सामायिकाऽऽदि, चस्य चार्थ-
त्वात् श्रद्धाति, तथेति प्रतिपद्यते, जिनाऽभिहितं तीर्थकुटुम्बं, स
धर्मरुचिरिति ज्ञातव्यो धर्मेण पर्यायेषु धर्मे वा श्रुतधर्माऽऽदौ रु-
चिरस्येति । उक्त० पाई० २८ अ० । प्रव० । स्या० । दर्श० । वारा-
णसीस्थे स्वनामख्यातेऽनगरे, ओघ० । (तत्कथा ' पण्ड ' श-
ब्देऽस्मिन्नेव भागे १७४८ पृष्ठे गता) रोहिनिकनगरस्थे स्वना-
मख्याते साधौ, आ० चू० ४ अ० । (तत्कथा ' वेदना ' शब्दे,
परिहावणिवासमिह शब्दे च) मथुरानगरस्थे स्वनामख्याते
मुनौ, ती० ८ कटप । चम्पानगरीस्थे धर्मघोषस्याऽऽचार्यस्य स्व-
नामख्याते शिष्ये, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० । (तत्कथा ' दुर्वह ' श-
ब्देऽस्मिन्नेव भागे १५७५ पृष्ठे गता) वसन्तपुरस्थस्य जितश-
त्रोर्नृपस्य स्वनामख्याते पुत्रे, आ० क०

तथाऽनवद्ये धर्मरुचिकथा-

" धात्रीकोने सदा सत्कं, वसन्तपुरमर्जवत् ।

जितशत्रोर्नृपस्त्र, धारणी सहचारिणी ॥ १ ॥
आसीद्धर्मरुचिः सन्तु-र्यथार्थाऽऽख्यः सुधांशुवत् ।
सुवासनः पुष्पमिव, ऋजुः कमलनाभवत् ॥ २ ॥
वृद्धत्वादप्यदा राजा, जिघृक्षुस्तापसव्रतम् ।
दानुकामस्तनूजस्य, राज्यं संविभ्रमानसः ॥ ३ ॥
सोऽथ मगतरमप्राप्ती-काज्यं तातः किमुज्झने ? ।
तमूचे जननी वत्स !, राज्यं संसारवर्जनम् ॥ ४ ॥
पुत्रोऽऽप्युवाच तद्वचं, कार्यं तेन ममाऽपि न ।
उन्नावपि ततो जातौ, तापसौ तापसाऽऽश्रमे ॥ ५ ॥
चतुर्दश्यामयाश्रावि, घोषणां सर्वतोमुखीम् ।
अमावास्यात्येनाकुटिः, प्रभाते भविता ततः ॥ ६ ॥
अद्यैव तत्प्रभातार्थं, कार्यः क-दाऽऽदिसंप्रहः ।
अचिन्तयद्धर्मरुचि-रनाकुटिर्वरं सदा ॥ ७ ॥
अमावास्यां च दृष्ट्वा स, साधून् यातोऽन्तिकध्वना ।
अप्राप्तीदद्य वः किं ना-कुटियोऽथमहद्वनम् ? ॥ ८ ॥
यावज्जीवमनाकुटि-रस्माकं नृज ! तेऽभ्यधुः ।
ऊहापोहं प्रपन्नोऽथ, जातिस्मरणमाप सः ॥ ९ ॥
ततः प्रत्येकबुद्धोऽभू-द्वेषं शासनदेयदात् ।
सस्मरैकादशाङ्गानि, सिद्धः कृत्या चिरं व्रतम् ॥ १० ॥

एतदेवाऽऽह-

" सोल्लण अणात्तं, अणभीओ वज्जिल्लण अणगं तु ।
अणवद्विज्जं उवगओ, धम्मरुद्धं नाम अणगारो ॥ ११ ॥ "
आ० क० । आ० म० । आ० च० । विशेष० । वाराणसीस्थे स्वना-
मख्याते नृपे, आ० म० । आ० चू० । न० । आ० क० । (तत्कथा " पा-
रिणामिया " शब्दे) कास्पिद्यपुरस्थे स्वनामख्याते नृपे, ती० २४
कटप । (तत्कथा ' कपिल ' शब्दे तृतीयभागे १७६ पृष्ठे गता)
धम्मलक्ष-धर्मलक्ष-त्रि० । धर्मेण सुधिकया लब्धं धर्मलक्षम्,
उद्देशकक्रीतकृताऽऽदिदोषरहिते भक्ताऽऽदौ, " ते धम्मलक्षं
विणिहाय जुंजे " (११) सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । (इयं गाथा
अस्या अर्थश्च ' कुलीन ' शब्दे तृतीयभागे ६११ पृष्ठे गतः)

धम्मवत्तथा-धर्मवत्तथा-स्त्री० । धर्मस्य प्रमाणप्रसिद्धौ, द्वा०
७ द्वा० । साधुसामग्र्यं धर्मव्यवस्था चानिर्वाह्यत इतीयमत्रा-
भिधीयते । " भट्ट्याभट्टयविवेकाश्च, गम्यागम्यविवेकतः ।
तपोदयाविशेषाश्च, सद्धर्मो व्यवतिष्ठते ॥ ११ ॥ " द्वा० ६ द्वा० ।

विदित्वा लोकमुत्क्षिप्य, लोकसंज्ञां च लज्जते ।

इत्थं व्यवस्थितो धर्मः, परमाऽऽनन्दकन्दचूः ॥ ३२ ॥

(विदित्वेति) विदित्वा ज्ञात्वा, लोकं स्वेच्छाकालपिताऽऽचार-
सत्कं जनम्, उत्तुक्षिप्य निराकृत्य, लोकसंज्ञां बहुभिर्लोकैराचार्य-
मेवास्माकमाचरणीयमित्येवरूपां च लज्जते प्राप्यते । इत्थमुक्त-
रीत्या, व्यवस्थितः प्रमाणप्रसिद्धो, धर्मः परमानन्द एव कन्द-
स्तस्य भूतवृत्तिस्थानम् ॥ ३२ ॥ द्वा० ७ द्वा० ।

धम्मवं-धर्मवत्-त्रि० । धर्मोपेतं, आ० च० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

धम्मवरचातुरंतचक्रवट्टि (ए)-धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्तिन्-पुं० ।
धर्म एव वरं प्रधानं चतुरन्तहेतुत्वात् चतुरन्तं चक्रमिव
चातुरन्तचक्रम, तेन वर्तितुं शीलं यस्य सः धर्मवरचातुरन्तच-
क्रवर्त्ता । जी० ३ प्रति० ४ उ० । त्रयः समुद्राश्चतुर्थो हिमवानि-
ति चत्वारोऽन्तास्तेषु प्रचुतया जयाश्चातुरन्ताश्चतुरन्तस्वामिनः,

एवंविधा ये चक्रवर्त्तिनः ते चातुरन्तचक्रवर्त्तिनः, धम्मस्य वराः
 श्रेष्ठाः चातुरन्तचक्रवर्त्तिनः धम्मवरचातुरन्तचक्रवर्त्तिनः । क-
 ल्प० १ अधि० २ कृण । त्रयः समुज्जाश्रुतयो हिसवान्, एते चत्था-
 रोऽन्ताः पृथिव्याः पर्यन्ताः, तेषु स्वामिनया जयनीति चातुर-
 न्तः, स चासौ चक्रवर्त्ती चातुरन्तचक्रवर्त्ती, वरवचासौ चातुर-
 न्तचक्रवर्त्ती चेति वरचातुरन्तचक्रवर्त्ती राजातिशयः, धर्मवि-
 पये वरचातुरन्तचक्रवर्त्ती धम्मवरचातुरन्तचक्रवर्त्ती । स० १
 भम० । औ० । भ० । धर्म एव वरमनरचक्राणक्या, कपिशाऽऽ-
 दिधर्मचक्राणक्या वा चातुरन्तः, दानाऽऽदिजेदेन चतुर्विभागश्च-
 त्सृणां वा नरकाऽऽदिगतीनामन्तकारित्वाद्यतुरन्तं, तदेव चा-
 तुरन्तं यद्यकं भवारातिच्छेदात्तत्वेन वर्तितुं शीलं यस्य स तथा ।
 भ० १ शु० १ उ० । धर्म एव भिकोटिपरिशुद्धत्वेन सुगताऽऽदि-
 प्रणीतधर्मचक्राणक्या उज्जयलोकाहितत्वेन, चक्रवर्त्त्यादिवचक्राण-
 क्या च वरं प्रधानं चतसृणां गर्वीनां नारकतिथेह्नरामर-
 हकृणानामन्तो यस्मात्तच्चतुरन्तचक्रमिव चक्रं रौद्रमिश्रा-
 तः।ऽऽदिमायशुशुब्रवनात् तेन धर्मेन इत्यर्थशीलो धर्मवरचातुर-
 न्तचक्रवर्त्ती । " चार्तरं ते सि " समुद्धादित्वादात्वम् । ध० २
 अधि० । शेषधर्मप्रणेतृणां मध्ये सातिशयत्वाद्दिशायिनि धर्म-
 नायके तीर्थकरे, कल्प० १ अधि० २ कृण । तीर्थकरवर्णकमधिकृत्य
 " धम्मवरचार्तरंतचक्रवट्टिणं । " यथाहि पृथिव्यां शेषराजाति-
 शायी वरचातुरन्तचक्रवर्त्ती भवति, तथा भगवन् धर्मविवये
 शेषप्रणेतृणां मध्ये सातिशयत्वात् तथोच्यते । स० १ सम० । इद-
 मत्र हृदयम्-यथोदितधर्म एव वरं प्रधानं चक्रवर्त्तिचक्राणक्या
 होकृद्योपकारित्वेन कपिलाऽऽदिप्रणीतधर्मचक्राणक्या वा त्रि-
 कोटिपरिशुद्धतया चत्वारो गांतविशेषा नारकतिथेह्नरामरहकृ-
 णाः, ननुच्छेदेन तदन्तर्गतुःत्राद्यतुरन्तं, चतुर्विधाऽन्ता यस्मिन्तद्य-
 तुरन्तम, कैश्चतुर्भिः ?-दानशीलतपोभावनाऽऽद्यैर्धर्मैः, अन्तः प्र-
 क्रमाद्भवान्तोऽनिश्रुयते । चक्रमिव चक्रमतिरौद्रमहामित्या-
 द्याऽऽदिलक्षणभावशुशुब्रवनात् । तथा च युज्यन्त एवानेन जाव-
 श्यत्रयो मिश्रात्वाऽऽद्य इति प्रतीतं, दानाऽऽद्यभ्यासादाप्रदनिश्रु-
 त्वादिसिद्धेः, महात्मनां स्थानुभयमिच्छतेतत् । एतेन च प्रयत्न-
 ते भगवन्तः । तथा ज्ञेयत्वनियोगतो वरवोचिलाभारज्य त-
 था तथोच्यतेन असिद्धिप्राप्तेः, एवमेव वर्तनादिति । तदेवमे-
 तेन वाच्यं शीला धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्त्तिनः ॥ २४ ॥ स० ।

धम्मवररयणमंरियचामीयरमेहल्लग-धर्मवररत्नमणिकृतचा-
 मीकरमेखलाक-पुं० । कुर्मतो प्रपत्तमात्मानं धारयतीति धर्मः,
 स एव वररत्नमणिकृता चामीकरमेखला यस्य सः धर्मवर-
 रत्नमणिकृतचामीकरमेखलाकः । " शेषाद्वा " ॥ ७ । ३ । १७५॥
 इति कथप्रथमः । उत्तरगुणरूपरत्नमणिकृतमूलगुणरूपधर्माऽऽत्म-
 कचामीकरमेखलोपेते संघमेरौ, तथा च-सहस्रस्य मेरुरूपकेण
 स्ववमधिकृत्य-" धम्मवररयणमंरियचामीयरमेहल्लगन्स । "
 न० । इह धर्मो द्विधा-मूलगुणरूपः, उत्तरगुणरूपश्च । तत्रोत्त-
 रगुणरूपो रत्न, नि, मूलगुणरूपस्तु मेखला, न खलु मूलगुणरूप-
 धर्माऽऽत्मकः चामीकरमेखलाविशिष्टोत्तरगुणरूपवररत्नविभू-
 षणविक्रमा शोभते । न० ।

धम्मवसु-धर्मवसु-पुं० । कौशाभ्योन्नगरस्ये धर्मवोपधर्मयश-
 सोर्गुरौ स्वनामस्वाते गुरौ, " कोसंविअजियसेणो, धम्मवोस-
 धम्मजसे । " आच० ४ अ० । आ० क० । (तत्कथा 'अणाय-
 या ' शब्दे प्रथमजागे ४९४ पृष्ठे गता)

धम्मवाय-धर्मवाद-पुं० । धर्मप्रधानो वादो धर्मवादः । " ज्ञा-
 तः स्वशास्त्रनखेन, मध्यस्थेनाधभीरुणा । कथावन्धस्तत्तदधिया,
 धर्मवादः प्रकीर्तितः ॥ १ ॥ " इत्युक्तलक्षणे वादभेदे, डा० ७
 डा० । अष्ट० । (धर्मवादस्वरूपं ' वाद ' शब्दे) धर्माणां व-
 स्तुपर्यायाणां धर्मस्य वा चारित्र्यस्य वादो धर्मवादः । दृष्टिवा-
 दे, स्या० १० डा० । (अस्य स्वरूपम् " दिष्टिवाय ' शब्देऽ-
 स्मिन्नेव भागे २५१२ पृष्ठे दृष्टव्यम्)

धम्मवावार-धर्मव्यापार-पुं० । क्लान्तिप्रत्युपेक्षाऽऽदौ, पो० १०
 विष० ।

धम्मवित्त-धर्मवित्त-त्रि० । कुर्मतिप्रसूतजन्तुधारणस्वभावं स्व-
 गांपवर्गमार्गं वेत्तीति धर्मवित्तं । आचा० १ शु० ३ अ० १ उ० ।
 धर्मं चेतनद्रव्यस्वभावं श्रुतचारित्र्यरूपं वा वेत्तीति धर्मवित्तं ।
 आचा० १ शु० ३ अ० १ उ० । धर्मं यथावत्तत्फलानि च स्व-
 गांवासिलक्षणानि सम्यग् वेत्तीति धर्मवित्तं । सूत्र० १ शु० १६
 अ० । यथावद्विधत् परमार्थतो धर्मं सर्वोपाधिविशुद्धं जाना-
 तीति धर्मवित्तं । सूत्र० २ शु० १ अ० । धर्मपरिच्छेदक-
 रणनिपुणं, " न ते धम्मवित्तं जणा । " ते सम्यग्धर्मप-
 रिच्छेदे कस्येयं विट्ठांसो निपुणाः । तथाहि-ज्ञान्यादिको
 दशविधो धर्मस्तमज्ञातैवान्यथा च धर्मं प्रतिपादयन्तीति ।
 सूत्र० १ शु० १ अ० १ उ० ।

धम्मविज्ज-धर्मवैद्य-पुं० । आचार्ये, पं० घ० १ द्वार ।

धम्मविणिच्छय-धर्मविनिश्चय-पुं० । " धनदो धनाधिनां ध-
 म्मैः, कामदः सर्वकामिनाम् । धर्म एवाऽऽपवर्गस्य, पा-
 रम्परेण साधकः ॥ १ ॥ " इत्यादिरूपे धर्मस्वरूप-
 परिज्ञानाऽऽत्मके विनिश्चयभेदे, स्या० ३ डा० ३ उ० ।

धम्मवित्त-धर्मवित्त-न० । धर्मधने, " धर्मश्चेन्नावसीदित, कपा-
 होनापि जीवतः । आद्ययोऽस्मीत्यवगन्तव्यं, धर्मवित्ता हि साध-
 चः ॥ १ ॥ " घ० १ अधि० ।

धम्मवित्तिग-धर्मवृत्तिक-त्रि० । धर्मणैव चारित्र्याविरोधेन, श्रुता-
 विरोधेन वा वृत्तिर्जायिका यस्य । धर्माविरुद्धजायिके, " धर्मे-
 ण चैव वित्तिं कल्पेमाणा । " औ० ।

धम्मविरुद्ध-धर्मविरुद्ध-त्रि० । धर्मद्वेषिणि, " धर्मविरुद्धं च सं-
 त्याज्यम् । " पं० सू० २ सूत्र० ।

धम्मवीर्यसय-धर्मविपरीक-पुं० । धर्मविचारके, प्रश्न० १ भाश्न०
 द्वार ।

धम्मवीय-धर्मवीज-न० । धर्मकारणे, " तस्मिन् प्रायः प्ररोहन्ति,
 धर्मवीजानि मेहिनि । विधिनोत्तानि धीजानि, विशुद्धायां यथा
 भुवि ॥ १६ ॥ " घ० । (' गिहधम्म ' शब्दे तृतीयभागे ८१६
 पृष्ठेऽस्य व्याख्या)

" धर्मवीजं परं प्राप्य, मानुष्यं कर्मभूमिषु ।

न सत्कर्मकृपावस्य, प्रयतन्तेऽप्यमेधसः ॥ २ ॥ "

अस्येति धर्मवीजस्य । घ० १ अधि० ।

" विधिनोत्ताद् यथा बीजा-दङ्कुराऽऽद्युदयः क्रमात् ।

फलसिद्धिस्तथा धर्म-बीजादपि विदुर्बुधाः ॥ १ ॥

वपनं धर्मबीजस्य, सत्प्रशंसाऽऽदि तद्वत्तम् ।

तन्निन्ताऽऽद्यहङ्कुराऽऽदिः स्यात्फलसिद्धिस्तु निवृत्तिः ॥ २ ॥

चिन्तासच्छ्रुत्यनुष्ठानं, देवमानुषसंपदः ।

क्रमेणाङ्कुरसत्कारण-नालपुष्पसमा मताः ॥ ३ ॥

फलं प्रधानमेवाऽऽहु-र्नानुषङ्गकमित्यपि ।

पलाद्याऽऽदिपरित्यागात्, कृषौ धान्याऽऽसिचद् बुधाः ॥ ४ ॥

अत एव च मन्यन्ते, तत्त्वभावितबुद्ध्यः ।

मोक्षमार्गक्रियामेकां, पर्यन्तफलदायिनीम् ॥ ५ ॥ " व० ।

धम्मवीरिय-धर्मवीर्य-पुं० । सुपार्श्वजिनसमकालिके स्वनाम-
ख्याते चक्रवर्त्तिनि, ति० ।

धम्मबुद्धि-धर्मवृद्धि-स्त्री० । धर्मसमृद्धौ, पञ्चा० २ विव० ।

धम्मसंग्रह-धर्मसंग्रह-पुं० । संगृह्यतेऽनेनेति संग्रहः, धर्मस्य
संग्रहो धर्मसंग्रहः । यद्वा-धर्मस्य संग्रहो यत्र स धर्मसंग्रहः ।
मानविजयगणिविरचिते स्वनामख्याते ग्रन्थजेदे, तथाच ग्रन्थ-
कृत्प्रथमं श्लोकद्वयेन मङ्गलं समाचरन् श्रोतृप्रवृत्तये स्वाभिधेयं
प्रतिजानीते-

"प्रणम्य प्रणताशेष-सुरासुरनरेश्वरम् ।

तत्त्वज्ञं तत्त्वदेष्टारं, महावीरं जिनोत्तमम् ॥ १ ॥

श्रुताब्धेः सम्प्रदायाच्च, ज्ञात्वा स्वानुभवादिपि ।

सिद्धान्तसारं ग्रन्थामि, धर्मसंग्रहमुत्तमम् ॥ २ ॥"

ध० १ अधि० ।

साम्प्रतं सकलशास्त्रार्थपरिसमाप्तिमुपदर्शयन्नाह-

" इत्येष यतिधर्मोऽत्र, द्विविधोऽपि निरूपितः ।

तत्कारस्वयेन हि धर्मस्य, सिद्धिमाप निरूपणम् ॥ ८० ॥ "

इति पूर्वोक्तप्रकारेण, अत्र शास्त्रे, एव प्रत्यक्षः द्विविधः-सा-
पेक्षानिरपेक्षभेदवान्, न पुनरेक एवेत्यपिशब्दार्थः । यतिधर्म-
उक्तलक्षणो निरूपितो निरूपणविषयीकृतः, ततो द्विविधयतिध-
र्मनिरूपणाद् द्विविधगृहिधर्मस्य च प्रागेव निरूपणात्कारस्वयेन
सर्वप्रकारेण धर्मस्य निरूपणं शास्त्राऽऽदौ प्रतिज्ञातं सिद्धिमाप
सम्पूर्णतां प्राप । ध० ४ अधि० । (विशेषस्त्वत्र 'अणगारधम्म'
शब्दे प्रथमजगे २७६ पृष्ठे गतः)

"प्रत्यक्षं गणनया, ग्रन्थेऽत्र स्युरनुष्ठामम् ।

चतुर्दशसहस्राणि, षट्शती चाष्टकोत्तरा ॥ १ ॥ " ध० ।

इत्थं शान्तिविजयसूरिवर्णनं प्रतिपाद्य-

" तेषां विनेय वदिताऽऽदृतो विधवे,

ग्रन्थं च मानविजयाभिधवाचकोऽमुम् ।

सूत्रं यदत्र मतिमन्दतया भवेत्त-

न्मेधाविजिर्मयि कृपां प्रणिधाय शोध्यम् ॥ ६ ॥

सत्तर्ककर्मशधियाऽखिलदर्शनेषु,

मूर्खन्यतामधिगतास्तपगच्छुधुर्याः ।

काश्यां विजित्य परयूथिकपर्षदाभ्याः,
विस्तारितप्रवरः जैनमतप्रभावाः ॥ १० ॥

तर्कप्रमाणनयमुख्यविवेचनेन,

प्रोद्धोधिनाऽऽदिमनुनिश्रुतकेवलित्वाः ।

चकुर्यशोविजयवाचकराजिमुख्याः,

ग्रन्थेऽत्र मण्युपकृति परिशोधनाऽऽद्यैः ॥ ११ ॥

बाल इव मन्दगतिरपि, सामाचारीविचारदुर्गम्ये ।

अत्राभूत् गतिमा-न्तेषां हस्तावलम्बेन ॥ १२ ॥

वर्षे दिग्गजमुनिरस-चन्द्र १६७८ प्रमिते च माघे मासे ।

शुक्लतृतीयादिवसे, यज्ञः सफलोऽयमजनिष्ट ॥ १३ ॥

अहम्मदावादपुरे रसाग्रे,

देशे स्फुरद्गूजरेदेशमण्डने ।

श्रीवंशजन्मा मनिआऽभिधानो,

वणिग्वरोऽनूच्छ्रजकर्मकर्त्ता ॥ १४ ॥

नित्यं गेहे दानशाला विशाला,

प्रौढोन्नया तीर्थराजाऽऽदियात्रा ।

सप्तक्रेत्र्यां चित्तवापश्च यस्य,

ख्यातुं प्रायो ह्यसदाद्यैरशक्यः ॥ १५ ॥

साधुः श्रीशान्तिदासः प्रवरगुणनिधिस्तत्सुतोऽनूदुदारो,

धात्र्यां विख्यातनामा जगद्भुसमधिकानेकसत्कृत्यकर्मा ।

रङ्गनामन्नवस्त्रौपधसुवितरणाद्येन दुष्कालनाम,

विध्वस्तं शस्तज्ञत्या बहुविधिमाहिता ज्ञातिसाधर्मिकाश्च । १७ ॥

पुत्रन्यस्तसमस्तगेहकरणीयस्य स्फुटं वार्त्तिके,

सिद्धान्तश्रवणाऽऽदिधर्मकरणे बद्धस्पृहस्यानिशम् ।

सकर्मद्वयसंधिधानरचनाशुश्रूषणोत्कण्ठित-

स्तस्य प्रार्थनयाऽस्य गुम्फनविधौ जातः प्रयत्नो मम । १७ ॥

ज्ञानाऽऽराधनमतिना, ज्ञानाऽऽदिगुणान्वितेन वृत्तिरियम् ।

प्रथमाऽऽदर्शो निखिता, गणिना कान्त्यादिविजयेन ॥ १८ ॥

धात्री संपद्धिधात्री भुजगपतिधृता सार्धं वा यावदास्ते,

प्रोचैः सौवर्षशृङ्गोल्लिखितसुरपथो मन्दरादिश्च यावत् ।

विश्वे विद्योतयन्तौ तमनु शशिरवी भ्राम्यतश्चेह यावत्,

ग्रन्थो न्याययमानो विबुधजनवरेनन्दतादप तावत् ॥ १९ ॥

ये ग्रन्थार्थविभावनातिनिपुणाः सम्यग्गुणग्राहिणः,

सन्तः सन्तु मयि प्रसन्नहृदयास्ते किं जलैस्तैरिह ।

येषां शुक्लसुभाषितामृतरसासिक्तेऽपि चित्ते भृशं,

ग्रीष्मर्तौ मरुभूमिकास्त्रि परं लेशो न संलक्ष्यते ॥ २० ॥

विलोक्यानेकशास्त्राणि, विहिताद् ग्रन्थतस्त्विह ।

प्रेत्यापि बोधिलाजोऽस्तु, परमानन्दकारणम् । २१ ॥ ध० ४ अधि० ।

धम्मसंहिया-धर्मसंहिता-स्त्री० । धर्मवृद्ध्यर्थं संहिता वद्धा
रचिता । सम्-धा-क्तः । मनुयाङ्गवल्क्यप्रभृतिप्रणीते धर्मप्रतिपा-
दनार्थं शास्त्रे, वाच० । अनु० ।

धम्मसङ्घा-धर्मश्रद्धा-स्त्री० । धर्मः श्रुतधर्मोऽऽदिस्तत्र तत्करणा-
जिलावरूपा श्रद्धा धर्मश्रद्धा । धर्मकरणाभिलाषे, उक्त० २६ अ० ।
धर्मश्रद्धैव सकलकल्याणनिबन्धनमिति तामाह-

धम्मसङ्घाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ? । धम्मसङ्घाए
णं सायासोक्खेसु रज्जमाणे विरज्जइ, अणारधम्मं च णं
चयइ । अणगारे णं जीवे सारीरमाणसाणं दुक्खाणं ठे-
यणजेयणसंजोगाईणं दोच्छेयं करेइ, अण्वावाहं च
सुहं निवत्तेइ ॥ ३ ॥

धर्मश्रद्धयोक्तरूपया, सातं सातवेदनीयं, तज्जनितानि सौख्या-
नि सातसौख्यानि । प्राग्बन्धपदलोपी समासः, तेषु, वैषयि-
कसुखेष्विति यावत् । रज्यमानः पूर्वं रागं कुर्वन् विरज्यते विर-
क्तिं गच्छति । अणारधम्मं च गृहाऽऽचारं, गार्हस्थ्यमिति यावत् ।
चशब्दश्चेह वाक्यालङ्कारे । त्यजने परिहरति । तदत्यागस्य वैष-
यिकसुखानुरागनिबन्धनत्वात् । ततश्च "अणगारे चि" प्राकृत-
त्वादनगारो यतिः सन् शारीरमानसानां दुःखानाम्, किंरूपाणा-
मित्याह-छेदनजेदनसंयोगाऽऽदीनामिति, जेदनं खड्गादिना चिधा-
करणं, जेदनं कुन्ताऽऽदिना विदारणम्, आदिशब्दस्येहापि संब-

आत्ता तादनाऽऽद्यश्च सुखन्ते। ततश्चेदन्नेदनाऽऽदिना शारीरदुः-
खानां संयोगः प्रस्तावादिनिष्ठसंयुक्तः, आदिशब्दादिष्विषोगाऽऽ-
दिग्रहः, ततः संयोगाऽऽदिनां मानसदुःखानां विज्ञेयत्वं पुनरसंभ-
वसङ्गणनोच्छेदोऽभावो व्युत्प्रेक्षः, तं करोतीति तन्निवन्धनकर्मो-
च्छेदनेनेति ज्ञावः । अत एव व्यावायमुपरतमकलपीनं
मौक्तमिति यावत् । यः पुनरर्थे भिन्नकर्मः, ततः सुखं
पुनर्निर्धत्तयति जनयति । एवं संवेगकत्वाभिधानप्रसङ्गेन
धर्मशब्दायाः फलनिष्पत्तिमिदं तु स्थातव्येनेत्यपीनरूप-
मिति भावनीयम् । उक्तं १६० २६ म० ।

धर्मशब्दाया एव महत्फलमुपदर्शयति-

निसग्गुस्सगकारी य, सच्चत्तो विज्जपेष्णा ।

एगो वा परिमाणं वा, अप्पाणं मोहभिररुद्धं ॥

यः तीव्रधर्मशब्दाज्ञातव्यो नित्यमेव एव स्वरभावत एव उत्सर्गकारी,
सर्वत्रदिष्ठतत्त्वध्वनः, सर्वत्र समस्वरदिष्ट १२वर्षः । स एको वा बका-
की वा, पर्यादि वा एवदिष्ठत आत्मः नमनिरुद्धति । १५० १ ३० ।

धम्मसत्तालु-धर्मशब्दाद्यु-वि० । धर्मनिष्पत्तिः, सूत्रं १ धु० १५० ।

धम्मसत्ता-धर्ममङ्गला-त्रि० । धर्मशब्दायाम्, ३० ७ ३० ६ ३० ।
मोहनीयकत्वोपपत्तमात्रावस्थाने ज्ञानाऽऽप्राप्तेन रूपे सङ्गाभेदे,
आत्मा १ धु० १ अ० १ ६० ।

धम्मसत्ताय-धर्ममन्याय-पुं० । गृहस्थधर्मयोगे, "धर्मसंन्याय-
वान् जयेत् । ३ ।" अष्ट० ८ अष्ट० । कृत्वा धर्मजिवांगिरः प्रापो-
पशमिकतात्वादिधर्मनिरुक्तिरूपे न्यायसंबन्धयोगे, १०१ ६३० ।
(एतद्वचनस्य 'जोग' शब्देऽभिरुचिर्भावः १६२६ वृष्टं गता)

धम्ममत्त-धर्मशास्त्र-न० । धर्मप्रतिपादकं शास्त्रं धर्मशास्त्रम् ।
मन्यादिप्रयुक्ते स्मृतिशास्त्रे, वाच० । जीवद्वयाऽऽदिधर्मन्यायप्रतिपा-
दके शास्त्रे च । दर्श० ३ १२३ । "धम्ममत्तस्स देवस्यो ।" दर्श० ४
१२३ । "विसेलसो धम्ममत्तपुत्तसमर्ह ।" धर्माभिधायिग्रन्थनि-
पुण्युद्धिः । पञ्चा० १३ वि० ० ।

धम्मसमुयायार-धर्ममुद्राचार-पुं० । धर्मरूपभारिताऽऽत्मकः
समुद्राचारः सदाचारः, सप्रमोदो वाऽऽचारो बन्धव धर्मसमु-
द्राचारः । चारित्रधर्माऽऽत्मकसदाचारोपेतं, अत्र वा चारित्रध-
र्माऽऽत्मकाऽऽचारोपेतं च । अष्ट० १० ।

धम्ममरण-धर्मशरण-न० । धर्माऽऽत्मके शरणे, ६० ५० ।

पानिन्नमाहुमरणो, सरणं कांठं पुणो वि जिणधम्मं ।

पहरिसरोमंचपवं-चकंचुअंभियतण् जणऽ ॥ ४१ ॥

पवरसुकण्हि पत्तं, पत्तेहि वि नवरि केहि वि न पत्तं ।

तं केवलपणात्तं, धम्मं सरणं पवन्नोऽहं ॥ ४२ ॥

पत्तेण अपत्तेण य, पत्ताणि य जेण नरसुरसुहाइ ।

सुखसुहं पुण पत्ते-ण नवरि धम्मो स मे सरणं ॥ ४३ ॥

निदाशियकलुसकम्मो, कहलुसुहजम्मो (?) खलीयकअहम्मो ।

पमुहपरिणामरम्मो, सरणं मे होउ जिणधम्मो ॥ ४४ ॥

काञ्चत्तण् वि नमयं, जम्माणजरमरणाहिसयसमयं ।

अमयं व बहुमयं जिण-मयं च सरणं पवन्नोऽहं ॥ ४५ ॥

पसमियकामपमोहं, दिट्ठादिट्ठेसु न कलियविरोहं ।

सिवसुहफलपमोहं, धम्मं सरणं पवन्नोऽहं ॥ ४६ ॥

नरयगङ्गमणरोहं, गुणसंदोहं पवाहिनस्त्रोहं ।

निहणियअवमहजोहं, धम्मं सरणं पवन्नोऽहं ॥ ४७ ॥

जामूरसुचसुन्दर-रयणासंकारगारवमहपं ।

निहणिय दोगचहरं, धम्मं जिणद्वसिधं वंदे ॥ ४८ ॥ ६०५० ।

धम्ममवण-धर्मश्रवण-न० । दुर्गतौ प्रपत्तन्मात्मानं धारयतीति

धर्मः अन्तर्चारित्ररूपः, तस्य अवगमाकर्णनमर्थतो धर्मश्रवणम् ।

अर्थतो धर्माऽऽकर्णने, बो० १६ वि० ० । धर्मशब्दाऽऽकर्णने

च । पञ्चा० १० वि० ० । तस्माच्च धर्मश्रवणाद् मनःशेदापनोदाऽऽ-

दिगुणः स्यात् । यदाह- "क्लृप्तमप्योपाति ध्येदं, तत्तं निर्धाति पु-

द्भवे मूढम् । सिरतामेति ध्याकुल-मुपयुक्तमुभाषितं भवेत् ॥ १ ॥ "

प्रत्यहं धर्मश्रवणं चोत्तरोत्तरं गुणप्रतिपत्तिसाधनत्वात्प्रधान-

मिति ॥ २२ ॥ ध १ अधि० ।

धर्मश्रवणे यत्नः, सततं कार्यो बहुश्रुतसमीपे ।

हितकाङ्क्षिनिर्वृत्तिर्है-वचनं ननु हारिभक्षमिदम् ॥ १७ ॥

दुर्गतौ प्रपत्तन्मात्मानं धारयतीति धर्मः अन्तर्चारित्ररूपः, तस्य

श्रवणमाकर्णनमर्थतः, तस्मात् धर्मश्रवणे यत्नः प्रयत्न आदरः,

सततमनवरतं, कार्यः कर्तव्यो, बहुश्रुतसमीपे बहुश्रुतसन्निधा-

ने, हितकाङ्क्षिभिर्हिताभिलाषाजिनिर्वृत्तिः पुरुषसिद्धिः, पुरुषो-

त्तमैरिति यावत् । वचनं प्राधान्यरूपं, नन्विति वितर्कः । एवं

वितर्कयत युयं, हरिणरूपेदं हारिणरूपमिदमेवंविधं यदुत यदुशु-

तत्प्रभाषे धर्मश्रवणे यत्ने विधेयः । अथवा-वचनमागमरूपं, ननु

निश्चितं हारि मनोहारि, भद्रमिदं कल्याणमिदं यतो वर्तते,

अतो वचनमनधर्मश्रवणे बहुश्रुतसमीपे एव यत्नः श्रेयान्,

अथदुष्पुनेभ्यो धर्मश्रवणेऽपि विपरीतार्थोपपत्तेः प्रत्यवायसं-

भवात् । अथवा-हरिणद्रव्यैः स्तुतिं कुर्वानोऽपर एव क-

ञ्चिदिदमाह- 'वचनं ननु हारिभक्षमिदम् ।' हरिणरूपेतिदं

धर्मगणं वचनं प्रकरणाऽऽश्रयं, तस्माद्धर्मश्रवणे बहुश्रुतसमीपे

एव यत्नो विधेयोऽबुद्ध्युनेभ्यो हरिभद्राऽऽचार्यवचनार्थानुपल-

म्भादेवं वचनमादाहृत्यद्वारेण संस्तौति ॥ १७ ॥ बो० १६ वि० ० ।

धम्मसागर-धर्मसागर-पुं० । कल्पसूत्रोपरि किरणावलिकारके

आचार्ये, अनेन च कुमतिकुहास्ताऽऽद्योऽनेके ग्रन्था रचिताः । ते

तीव्रभाषानियन्ता इत्याचार्याणामरुचिपात्रतां गताः । जै० ६० ।

धम्मसार-धर्मसार-पुं० । धर्मोत्कर्षे, "जयणा च धम्मसारो,

जं भजिया वीयरामोहि ।" पञ्चा० ७ वि० ० । धर्मभाष-

रथे, "धम्मस्स सारमुवल्लभं करे पमायं ।" जा० ५ अ० ।

धर्मस्य सारः परमार्थो धर्मसारः । धर्मस्य परमार्थे, सूत्रं

१ अ० ८ अ० । धर्मस्य सारः चारित्र्यं धर्मसारः । चारित्र्ये, सूत्रं

१ अ० ८ अ० ।

धम्मसारहि-धर्मसारथि-पुं० । धर्मरथस्य प्रवर्त्तकत्वेन सा-

रथिरेव धर्मसारथिः । यथा-रथस्य सारथी एवं रथिकम-

श्वोश्च रक्षति, एवं जगन्नात् चारित्रधर्माङ्गानां संबन्धाऽऽत्मप्रव-

चनाऽऽस्थानां रक्षणोपदेशाद् धर्मसारथिः । म० १ अ० १

३० । जी० । स० । १० । धर्मस्य स्वपदावेकत्वा सम्बन्ध प्रव-

त्तेनपातनदमनयोगतः सारथित्वम् । तद्यथा-सम्बन्ध प्रवर्त्तन-

योगेन परिपाकापेक्षायात्, प्रवर्त्तकज्ञानसिद्धेरपुनर्पन्धकत्वात्,

प्रकृत्याऽऽभिमुख्योपपत्तेः । तथा-गाम्भीर्ययोगात्साधुसहका-

रिप्राप्तेरनुबन्धप्रधानत्वादतीचारभीरुत्वोपपत्तेः । एतेन पाल-
नायोगः प्रत्युक्तः, सम्यक्प्रवर्तनस्य निर्वहणफलत्वात्, नान्य-
था सम्यक्त्वमिति समयविदः । एवं दमनयोगेन दान्तो
ह्येवं धर्मः कर्मवशितया कृतो व्यञ्जिचारी अनिवर्त्तकभावेन
नियुक्तः स्वकार्ये स्वाङ्गोपचयकारितया नीतः स्वात्मीजाघं
तत्प्रकर्षस्याऽऽत्मरूपत्वेन । भावधर्मास्तौ हि भवत्येवैतदेवं,
तदाद्यस्थानस्याप्येवं प्रवृत्तेरवन्वयीजत्वात् । सुसंवृत्तकाञ्चन-
रत्नकरणरूपप्राप्तिरुच्यते हि प्रथमधर्मस्थानप्राप्तिरित्यन्यैरप्य-
च्युपगमात्, तदेवं धर्मस्य सारथयो धर्मसारथ्यः ॥ २३ ॥
ल० । ध० । धर्ममार्गप्रवर्त्तयितरि तीर्थकरे, “ धिइमं धम्मसा-
रही । ” (१५) उक्तं १६ अ० । कल्प० । यथा सारथिरुन्मार्गे
गच्छन्तं रथं मार्गमानयति, एवं भगवन्तोऽपि मार्गभ्रष्टं जनं
मार्गे आनयन्ति । अत्र च मेघकुमारदृष्टान्तः । कल्प० १ अधि०
१ कण । (मेघकुमारकथा ‘मेघकुमार’ शब्दे)

धम्मसासन—धर्मशासन—न० । धर्मज्ञाने, दश० १ सू० । धर्मशास्त्रे
च । दश० ।

“ साहित्यस्य विशारदो यदि परं जानाति सल्लक्षणं,
तर्के कर्कशमानसोऽतिविभुता यद्यस्ति सा ज्योतिषि ।
किञ्चानेककलाऽऽल्लयोऽपि विकस्यः प्राणी परं गीयते,
यो जानाति न स्वर्गमोक्षसुखदं धर्मानुगं शासनम् ॥ ” दश० ६ अ० ।

धम्मसाहण—धर्मसाधन—न० । धर्मस्य कर्मानुपादाननिर्जरण-
क्षणस्य साधनं हेतुरहिंसाऽऽदिधर्मसाधनम् । धर्महेतवान्हिंसा
। दके, हा० १२ अष्ट० ।

धम्मसिद्धि—धर्मसिद्धि—स्त्री० । धर्मनिष्पत्तौ, “ लिङ्गानि धर्म-
सिद्धेः । ” षो० ४ विव० ।

धम्मसिरी—धर्मश्री—पुं० । अस्याश्चतुर्विंशतिकायाः प्रागनन्तका-
लेनातीतायां चतुर्विंशतिकायां भवे चरमतीर्थकरे, ग० । अस्याः
ऋषभाऽऽदिचतुर्विंशतिकायाः प्रागनन्तकालेन याऽतीता चतु-
र्विंशतिका तस्यां मत्सदृशः सप्तहस्ततनुर्धर्मश्रीनामा चरमती-
र्थकरो बभूव । ग० १ अधि० । (तत्कथा ‘सावजायरिय’ शब्दे)

धम्मसील—धर्मशील—त्रि० । धर्मः शीलं सततमनुष्ठेयं यस्य स
धर्मशीलः । धार्मिके, वाच० । धर्मस्वभावे च । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

धम्मसीलसमुयायार—धर्मशीलसमुदाचार—त्रि० । धर्मशीलो ध-
र्मस्वभावो धर्माऽऽत्मकः समुदाचारो यत्किञ्चनानुष्ठानं यस्य
नः । धर्मस्वभावाऽऽत्मकानुष्ठाने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

धम्मसीह—धर्मसिंह—पुं० । अभिनन्दनजिनस्य पूर्वभवनामधेये,
स० । पाटलिपुत्रस्य स्वनामख्याते क्षत्रियमुनौ, संथा० ।

पाटलिपुत्रस्मि पुरे, चंदयपुत्तस्समे य आसी य ।

नामेण धम्मसीहो, चंदसिरी सो पड्हिऊणं ॥ ६९ ॥

पाटलिपुत्रे नगरे (चंदयपुत्तस्समे य स्ति) चन्द्रगुप्तपुत्रस्य समः
सवन्धुः सुहृत्, समः सुहृदभिधानेषु दर्शनात् । अथवा—चन्द्र-
गुप्तसमः मान्यत्वादासीदभूदनाम्ना धर्मसिंह इति । कथञ्चूतः ?
(चंदसिरी सो पड्हिऊणं) चन्द्रगुप्तश्रीः चन्द्रगुप्तलक्ष्मीकः, (प-
ड्हिऊणं ति) प्रस्तावात् तामेव लक्ष्मीं परित्यज्य, चारित्रं गृ-
हीत्वैत्यर्थः ।

ततः किं कृतवानित्याह—

कुल्लयरस्मि पुरवरे, अह सो अब्भुट्ठिओ ठिओ धम्मे ।
कासी य गच्छपिट्ठं, पञ्चक्खाणं विगयसोगो ॥ ७० ॥

अथ कोल्लयरपुरे स धर्मसिंहाग्निधानः क्षत्रियमुनिः, अभ्युत्थि-
तोऽच्युद्यतः मरणाय, स्थितश्च धर्मे पर्यन्ताऽऽराधनाकृत्यरूपे,
(कासी य स्ति) अकार्षीत्, (गच्छपिट्ठं ति) गुरुपृष्ठाग्निधानमना-
थपतितगोकलेवराऽऽदिमध्ये निपतनरूपं (पञ्चक्खाणं विगयसो-
गो स्ति) प्रत्याख्यानमनशानाङ्गीकाररूपं, विगतशोको विगतद्वै-
न्य इति गार्थः ॥ ७० ॥

अह सो वि चत्तदेहो, तिरियसहस्सेहिं खायमाणो य ।

सो वि तह खज्जमाणो, पडिवन्नो उत्तमं अहं ॥ ७१ ॥

अथ स त्यक्तदेहो व्युत्सृष्टशरीरस्तिर्यक्सहस्रैः श्ववृकशृगा-
लशृगाऽऽदिभिः खाद्यमानश्च, सोऽपि तथा खाद्यमानः प्रतिपन्न
उत्तमार्थं सम्यगाराधनामित्यर्थः ॥ ७१ ॥ संथा० । धर्मजिनस्य
प्रथमभिक्षादायके च । स० ।

धम्मसुअक्खायजावणा—धर्मस्वाख्यातजावना—स्त्री० । जाव-
नाभेदे, सा यथा—

“ स्वाऽऽख्यातः खलु धर्मोऽयं, भगवद्भिर्जिनोत्तमैः ।

यं समालम्बमानो हि, न मज्जेद्भवसागरे ॥ १ ॥ ”

स्वाख्यातनामेवाऽऽह—

“ संयमः सन्नृत्तं शौचं, ब्रह्माकिञ्चनता तपः ।

क्रान्तिर्मादवमृजुता, क्रान्तिश्च दशधा ननु ॥ २ ॥ ”

अत्रायं भावः—संयमाऽऽदिदशविधधर्मप्रतिपादनप्रकारेण भग-
वतामर्हतां स्वाख्यातधर्मत्वानुपेक्षणमेवेति । धर्माणां गुणभावना
तदाख्यातृणां जगवतामनुपेक्षानिमित्तं स्तुतिरिति । तथा च ध-
र्मकथकोऽर्हन्निति भावनेत्येव प्रत्यासन्नम् । तथा—

“ पूर्वापरविरुद्धानि, हिंसाऽऽदेः कारकाणि च ।

वचांसि चित्ररूपाणि, व्याकुर्वद्भिर्निजेच्छया ॥ ३ ॥

कुतीर्थिकैः प्रणीतस्य, सद्गतिप्रतिपन्न्यनः ।

धर्मस्य सकलस्यापि, कथं स्वाख्यातता भवेत् ? ॥ ४ ॥

यच्च तत्समये कापि, दयासत्याऽऽदिपोषणम् ।

दृश्यते तद्वचोमात्रं, बुधैर्ज्ञेयं न तत्त्वतः ॥ ५ ॥

यत्प्रोद्दाममदान्धसिन्धुरघटं साप्राज्यमासाद्यते,

यन्निःशेषजनप्रमोदजनकं संपद्यते वैभवम् ।

यत्पूरेन्दुसमद्युतिर्गुणगणः संप्राप्यते यत्परं,

सौजायं च विजृम्भते तद्विद्वं धर्मस्य लीलायितम् ॥ ६ ॥

यन्न प्लावयति किंति जलनिधिः क्लृप्तोद्यमाऽऽकुलो,

यत्पृथ्वीमखिलां धिनोति सलिलाऽऽसारेण धाराधरः ।

यच्चन्द्रोष्णरुची जगद्युद्यतः सर्वान्धकारच्छिदे,

तन्निःशेषमपि ध्रुवं विजयते धर्मस्य विस्फूर्जितम् ॥ ७ ॥

अर्हता कथितो धर्मः, सत्योऽयमिति जावयन् ।

सर्वसंपत्करे धर्मे, धीमान् दृढतरो जवेत् ॥ ७१ ॥ ” ध० ३ अधि० ।

धम्मसुह—धर्मश्रुति—स्त्री० । अर्हत्प्रणीतधर्माऽऽकर्णने, उक्तं ३ अ० ।

“ किन्नरगेयश्रवणा—दधिको धर्मश्रुतौ रागः । ” षो० ११ विव० ।
आ० क० ।

धम्मसेण—धर्मसेन—पुं० । जगवत् ऋषभदेवस्य शतपुत्रेषु स्व-
नामख्यातेऽन्यतमे पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ कण० । नन्दनस्य
सप्तमबलदेवस्य पूर्वभवनामधेये, स० । ति० ।

धम्मसेणगणिमहत्तर-धर्मसेनगणिमहत्तर-पुं० । वसुदेवदि-
एकीग्रन्थस्य द्वितीयतृतीयखण्डयोः कर्त्तरि, जै० ६० ।
धम्महिंय-धर्महित-त्रि० । धर्माय हितमुपकारकं धर्महितम् ।
धर्मोपकारके, उक्त० पाई० २ अ० ।

धम्माङ्गर-धर्माऽऽदिकर-पुं० । धर्मो द्विभेदः-श्रुतधर्मस्त्वारित्रध-
म्मश्च । श्रुतधर्मेणहाधिकारः, तस्य करणशीलो धर्मादिकरः ।
आव० ५ अ० । श्रुतधर्मस्य सूत्रतः प्रथमकरणशाले ती-
र्थकरे, ध० २ अधि० । प्रसङ्गे, न० । आव० ५ अ० ।
आ० चू० । ल० ।

धम्माणुआंग-धर्मानुयोग-पुं० । आर्याति दुर्गतौ प्रपन्नं स-
त्त्वमिति धर्मः, नस्मिन् धर्मे धर्मविषयेऽनुयोगो धर्मानुयोगः । उ-
त्तराध्ययनाऽऽदिप्रकीर्णकरूपेऽनुयोगजने, औघ० । धर्मकथानु-
योग उत्तराध्ययनाऽऽदिक इति । आचा० १ द्यु० १ अ० १ उ० ।

धम्माणुट्ठाण-धर्मानुष्ठान-कुशलानुष्ठाने, ध० १ अधि० ।

" अन्ने भणंति तिबिहं, सययविसयजायजोमओ णवरं ।
धम्मस्मि अणुट्ठाणं जहुत्तर पहाणरूव तु ॥१॥
एअं च ण ज्ञुत्तिस्वमं, णिन्दुयणयजोमओ जओ विसए ।
भावेण य परिदीणं, धम्माणुट्ठाणमो किह णु ? ॥२॥
वयहारओ च जुज्झ, तहा तहा अपुणयंघाईसुं ॥" इति ।

एतदर्थो यथा-अन्ये आचार्या भणन्ति, त्रिविधं विप्रकारं,
सततविषयभावयोगतः, योगशब्दस्य प्रत्येकमभिसंयन्धात्
सतताऽऽदिपदानां सतताभ्यासाऽऽदौ लाक्षणिकत्वात् स-
तताभ्यासविषयाभ्यासभावाभ्यासयोगादित्यर्थः । नवरं के-
घलं, धर्मेऽनुष्ठानं यथोत्तरं प्रधानरूपं, तुरेयकारार्थः । य-
द्युत्तरं तदेव ततः प्रधानमित्यर्थः । तत्र सतताभ्यासो
नित्यमेव मातापितृभिनयाऽऽदिवृत्तिः । विषयाभ्यासो मोक्षमा-
गंनयकेऽर्हलक्षणे पौनःपुन्येन पूजनाऽऽदिप्रवृत्तिः । भावाभ्यासो
भावानां सम्यग्दर्शनाऽऽदीनां भावाङ्गेन भूयो नूयः परि शी-
लनम् ॥ १ ॥ एतच्च द्विविधमनुष्ठानं न युक्तिर्धर्मं नोपपत्तिरसहं,
निश्चयनययोगेन निश्चयनयमिप्रायेण यतो मातापित्रादिविनय-
स्वभावे सतताभ्यासे सम्यग्दर्शनाऽऽद्यनाऽऽराधनारूपे धर्मानु-
ष्ठानं दूरापास्तमव, विषय इत्यनन्तरमपिगम्यः, विषयेऽपि अ-
र्हदादिपूजालक्षणे विषयाभ्यासेऽपि, भावेन भववैराग्याऽऽदिना
परिहीणं धर्मानुष्ठानं, कथं नु ? न कथञ्चिदित्यर्थः । आकारः प्रा-
कृतत्वात् । परमार्थोपयोगरूपत्वाद्धर्मानुष्ठानस्य, निश्चयनयमते
प्राचाभ्यास एव धर्मानुष्ठानं, नान्यद् द्वयमिति निर्गवः ॥ २ ॥
व्यवहारतस्तु व्यवहारनयादेशाच्च, श्रूयते द्वयमीप, तथा
तथा तेन तेन प्रकारेणापुनर्वन्धकाऽऽदिपुनर्वन्धकप्रवृ-
त्तिपु, तत्रापुनर्वन्धकः पापं न तोमजावात्करोतीत्यालुक्लक्ष-
णः । आदिशब्दादपुनर्वन्धकस्यैव विशिष्टोत्तरावस्थाविशे-
षजाजौ मार्गाभिमुखमार्गपतिता अविरतसम्यग्दृष्ट्यादयश्च
गृह्यन्त इति । ध० १ अधि० ।

धम्माणुस-धर्मानुज्ञ-त्रि० । धर्मे श्रुतचारित्रलक्षणेषुनुज्ञाऽनु-
मोदनं यस्य स धर्मानुज्ञः । दशा० ६ अ० । धर्मे कर्त्तव्येऽनु-
ज्ञाऽनुमोदनं यस्य स धर्मानुज्ञः । ज्ञा० १ भु० १८ अ० । ध-
र्मानुमोदितरि, सूत्र० २ भु० २ अ० ।

धम्माणुय-धर्मानुग-त्रि० । धर्मे श्रुतचारित्ररूपमनुगच्छती-
ति धर्मानुगः । धर्मानुयायिनि, दशा० ६ अ० । ज्ञा० ।
औ० । सूत्र० ।

धम्माणुराग-धर्मानुराग-पुं० । धर्मवहुमाने, भ० १ श० ७ उ० ।

धम्माणुरागरत्त-धर्मानुरागरत्त-त्रि० । धर्मानुरागो धर्मवहु-
मानः, तेन रक्त इव यः स तथा । धर्मवहुमानानुरागिण,
भ० १ श० ७ उ० ।

धम्माणुरागि-(ण) धर्मानुरागिण-त्रि० । श्रुतचारित्रलक्षण-
धर्मानुरागे, पञ्चा० ७ विव० । धर्मानिज्ञायिणि च । दर्श०
१ तत्त्व ।

धम्माधम्मट्ठाण-धर्माधर्मस्थान-न० । उपशमप्रधानानुपशम-
प्रधाने क्रियास्थानस्य तृतीये भेदे, सूत्र० २ भु० २ अ० । (धर्मा-
धर्मयुक्तं तृतीयं स्थानमाश्रित्य 'पुरिसधिजयविभंग' शब्दे वक्ष्यते)

धम्मायरण-धर्माऽऽचरण-न० । धर्मानुष्ठाने, आचा० १ भु० ५
अ० २ उ० ।

धम्मायरिय-धर्माऽऽचार्य-पुं० । श्रुतचारित्रधर्माऽऽचारसाधौ,
ध० २ अधि० । धर्मः श्रुतधर्मस्तत्प्रधानः प्रणायकत्वेनाऽऽचार्यो
धर्माचार्यः । मनोपदेष्टरि, स्था० ७ डा० । " धम्मायरियं
धर्मोवदेत्ययं समणं भगवं महावीरं वंदामो ।" ज० २ श० १
उ० । धर्मदाताऽऽचार्यो धर्माचार्यः । स्थो० ३ डा० १ उ० ।
धर्मदातर्याचार्ये, ध० २ अधि० । धर्मप्रतिबोधके, स्था० ४ डा०
३ उ० । योधिज्ञानहेतुभूते गुरौ च । पञ्चा० १ विव० । " धम्मो ज-
णुयइहो, सो धम्मगुरु निह । वसमणो वा ।" स्था० ४ डा० ३ उ० ।
धम्मायार-धर्माचार-पुं० । स्त्रीणां चतुषष्टिकलाऽन्तर्गते कला-
भेदे, कल्प० ७ अधि० १ कृण ।

धम्माराम-धर्माराम-पुं० । धर्मे श्रुतधर्माऽऽवाङ्मिष्यापया
रमते रतिमान् भवतीति धर्मारामः । उक्त० १ अ० । धर्मवि-
षयकरतिमति साधौ, उक्त० १६ अ० । धर्म एव सततमानन्दहे-
तुनया प्रतिपाद्यनया चाऽऽरामो धर्मारामः । उक्त० २ अ० । धर्म
आराम इव पापसंतापोपतप्तानां जन्तूनां निर्मुक्तिहेतुतया अ-
निलापितफलप्रदानतश्च धर्माऽऽरामः । धर्माऽऽरामके आरामे, " ध-
म्मारामे चरे जिक्खु, विहमं धम्मसारही । धम्मारामे रए वंते,
वंमचेरसमादिप ॥१॥ " उक्त० १६ अ० ।

धम्मारायर-धर्माऽऽरामरत-त्रि० । धर्माऽऽरामे रत आसक्ति-
मान् धर्मारामरतः । धर्माऽऽरामाऽऽसक्ते, उक्त० १६ अ० । धर्मे आ
समन्तात् रमन्त इति धर्मारामाः साधवस्तेषु रतो धर्माऽऽराम-
रतः । साधुभिः सह युक्ते च । उक्त० १६ अ० ।

धम्माराहग-धर्माऽऽराधक-पुं० । धर्मानुकूलवर्त्तिनि, स्था० २
डा० ४ उ० । सूत्र० ।

धम्माराहण-धर्माधन-न० । धर्माऽऽसेवने, स्था० १ डा० ४
उ० । " जे केइ महापुरिसा, धम्माराहणसहा इहं लोप ।" चा-
रित्राऽऽराधनसमर्थाः । पं० व० ३ द्वार ।

धम्मावाय-धर्मवाद-पुं० । धर्माणां वस्तुपर्यायाणां धर्मस्य वा
चारित्रस्य वादो धर्मवादः । दृष्टिवादे, स्था० १० डा० ।

धम्माहिगारि (ण)-धर्माधिकारिण-पुं० । धर्मग्रहणयोग्ये
धार्मिके, ध० १ अधि० । पञ्चा० । पं० व० ।

घम्मुत्तरखांति-धर्मोत्तरक्षान्ति-स्त्री० । धर्मः प्रशमाऽऽदिरूपस्त-
दुत्तरा तत्प्रधाना क्षान्तिर्धर्मोत्तरक्षान्तिः । क्षान्तिभेदे, पौ०
१० विव० ।

धम्मकेनिट्ट-धर्मोपदेश-पुं० । धर्मतत्परे, पृ० १२ विव० ।

धर्मोपदेश-धर्मोपदेश-पुं० । धर्मः क्षुन्धारिप्रलक्षणः, तस्योप-
देशो देशना । धर्मदेशनायाम्, 'धर्मोपदेशश्चरणम्' । अ० २ अधि०
आचाराङ्ग-शोकसाराधयनपञ्चमोद्देशकाऽऽदिमसूत्रे द्वयोपमेना-
ऽऽचार्येण ज्ञान्यमित्यत्र वृत्तौ धर्ममाश्रित्य चतुर्भेदेषां प्रत्येक-
कास्तृजयाज्ञावाच्यतुर्थभेदस्या ह्युक्तप्रकारेण सर्वेऽपि प्रत्येक-
बुद्धा धर्मोपदेशं न ददत्येतत्कथं नञाचर्येति ? । अतः-अद्वि-
मरुतसूत्रे-“ पठेन्ननुसारात्, नमिमो जे भासिउं सिव पत्ता ।
पणयालीसं हसिमा-सियाई अक्कयणपवरारुं ” ॥ १ ॥ इति-
गाथायां प्रत्येकबुद्धानामप्ययनमुक्तमिति किमत्र तत्त्वमिति
प्रश्ने ?, उत्तरम्-आचाराङ्गवृत्त्यनुसारेण प्रत्येकबुद्धाः समाप्रव-
न्धेन धर्मोपदेशं न ददतीत्यवसीयने । अत्रिमरुते तु तेषाम-
भयनप्रणयनरूपधर्मोपदेश इति न किमप्यनुपपन्नम्, इति ।
३८३ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

धर्मोपदेश-धर्मोपदेश-पुं० । धर्मदेशके, ध० २ अधि० ।

धर्मोपदेश-धर्मोपदेश-पुं० । धर्मस्यैतिकसंन्यतायोधे, पं०
स० ४ सूत्र ।

धर्मोपदेश-धर्मोपदेश-पुं० । धर्मोपकरणे, आचा० ।

धर्मोपकरणस्य च न परिग्रहत्वम्-

परिग्रहाच्चो अप्पाणं अवक्कमेज्जा । (ए०)

परिग्रहान् इति परिग्रहो धर्मोपकरणान्तिरिक्तमुपकरणं, तस्मा-
दान्मालमवक्कमेदपत्तयेति । अथवा-संयमोपकरणमपि मूर्च्छ-
या परिग्रहो भवति, “मूर्च्छा परिग्रहः” (न० ७७ अ० १७ सूत्र)
इति ध्वननात् । तत आत्मानं परिग्रहादमप्यनुपकरणे तुरग-
वन्मूर्च्छां न कुर्यात् । ननु च यः कश्चिद्धर्मोपकरणोऽऽद्यपि परि-
ग्रहो, न स चित्तकालुष्यमृते प्रयति । तथाहि-आत्मोपेपकारि-
णि रागः, उपघातकारिणि च द्वेषः, ततः परिग्रहे सति रागद्वे-
षौ नेदिष्टौ, ताभ्यां कर्मबन्धः, तत्कथं न परिग्रहो धर्मोपकर-
णम्, ? । उक्तं च-“ ममाहमिति कैप या-वद्विजमानाहउत्तरः,
कृतान्तमुखमेव ता-वदिति न प्रशान्त्युत्तरः । पशःसुखपिपा-
सितेर्यमसावनधोत्तरैः, परैरपसदैः कुतो-ऽपि कथमप्यपा-
कृत्यते ॥ १ ॥ ” नैव दोषः, न हि धर्मोपकरणे ममेद-
मिति साधूनां परिग्रहप्रदयोगोऽस्ति । तथा त्यागमः-“ अ-
वि अप्पाणो वि देहम्मि, णायरंति ममाहं । ” यदिह परिग्र-
हीतं कर्मवन्धायापकलप्यते, स परिग्रहो, यत्तु पुनः कर्म-
निर्जरणार्थं प्रभवति, तत्परिग्रह एव न भवतीति ।

आह च-

अण्णहा णं पासए परिहरिज्जा,

एस मग्गे आरिएहिं पवेइए ॥ ए१ ॥

(अण्णहा णं इत्यादि) णमिति वाक्पालङ्कारे अन्यथेत्यन्येन
प्रकारेण, पश्यकः सन्, परिग्रहं परिहरेत् । यथाहि-अविदितप-
रमार्था गृहस्थाः सुखसाधनाय परिग्रहं पश्यन्ति, न तथा सा-
धुः । तथाहि-अयमस्याऽऽश्रयः-आचार्यसत्कामिदमुपकरणं, न
ममेति रागद्वेषमूलत्वात्परिग्रहप्रदयोगोऽत्र निषेधो, न धर्मोप-
करणं, तेन विना संसारार्णवपारागमनादिति । उक्तं च-“ सा-
ध्यं यथाकथञ्चित्, स्वल्पं कार्यं महच्च न तथेति । पुत्रनमृते न-
हि शक्यं, पारं गन्तुं समुद्रस्य ॥ १ ॥ ” अत्र चाऽऽर्हताऽऽमा-
हृष्ट

सैवोदिकैः सह महान् विवादोऽस्तीत्यतो विवाचितमर्थं तीर्थक-
राभिप्रायेणापि सिसाधयिपुराह- (एस मग्गे इत्यादि) धर्मोप-
करणं न परिग्रहायैत्यनन्तरको मार्गः, आराधाताः सर्वहे-
यधर्मस्य इत्यार्यास्तीर्थरुतः, तैः प्रवेदितः कथितो, न तु यथा
बोदिकैः कुलिङ्कातट्टिकालवणिगाऽऽश्ववालाधियालाऽऽदिस्व-
रुचिचिरचितो मार्ग इति । न वा यथा मौद्गलिस्वातिपुत्राचार्या
शौद्रोद्वनि ध्वजीकृत्य प्रकाशितः । इत्यनया दिशा अन्येऽपि प-
रिहार्या इति । इह तु स्वशान्त्रौरवमुत्पादयितुमर्थैः प्रवेदि-
तः । (६१) आचा० १ सु० २ अ० ४ उ० ।

धर्मोपदेश-धर्मोपदेश-पुं० । ज्ञानाभयप्रदातृणां-मा-
हाराऽऽद्यैकपन्नहः । दत्तैर्जयते ह्युक्तं-स्तद्धर्मोपग्रहं स्मृतम् ”
॥ १ ॥ इत्युक्तलक्षणे दानभेदे, ग० २ अधि० ।

धर्मोपदेश-धर्मोपदेश-पुं० । प्रवचने, तदन्तरेण धर्मस्यासम्भ-
वात् । चतुर्दशसु पूर्वेषु, आ० म० १ अ० १ खण्ड । सामायिका-
ऽऽदिके च, आ० म० १ अ० १ खण्ड । (धर्मोपायव्याख्या ' ति-
त्ययर ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २२६१ पृष्ठे गता)

धर्मोपदेश-धर्मोपदेश-पुं० । उर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं
धारयतीति धर्मः, तस्योपायो द्वादशाङ्गः प्रवचनम् । अथवा-पू-
र्वीणं देशयतीति देशकः, धर्मोपायस्य देशको धर्मोपायदेशकः ।
गणधरे, चतुर्दशपूर्वेष्वस्तु, आ० म० १ अ० १ खण्ड । चतुर्दश-
तिसंख्याकेषु जिनेषु, आ० म० । “ धम्मोवाप्पो पवयण-महवा
पुव्वाई देसया तस्स । सध्वजिणाण गणहरा, चोहसपुव्वी उ
जे जस्स ॥ १ ॥ ” आ० म० १ अ० १ खण्ड । (मस्या गाथाया
व्याख्या ' ति'त्ययर ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २२६१ पृष्ठे गता)

धर्म-धर्म-“ भय ” शब्दाद्यैः, कल्प० १ अधि० ३ कण । को० ।

धर्म-देशी-गृहे, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

धर्म-धर्म-धर्मोपदेश-पुं० । हंसं, “ धर्मदुः कायंथा । ” को०
४० गाथा ।

धर्म-धर्म-धर्मोपदेश-पुं० । धर्मोपदेश-पुं० । “ अद्वर्णस्यारः ”

॥ ७ । ४ । ५३६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण धर्मोपदेशस्य ऋतवर्णस्य
अर्तोऽऽदेशः । ‘ धर्मः ’ प्रा० ४ पाद । धर्मते । अर्धत । वाच० ।
स्थितौ अर्कः । धर्मोपदेश-पुं० । धर्मोपदेश-पुं० । धर्मोपदेश-पुं० ।
ते, अर्धार्थात् अर्धत । वाच० । मूले, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

धर्म-धर्म-धर्मोपदेश-पुं० । धर्मोपदेश-पुं० । “ जिहाऽऽदिभ्यः ” ॥ ५ । १ ।

५० ॥ इत्यत्र प्रत्ययः । न० । धारके, औ० । ‘ धर्मः ’ प्रा० ४ पाद ।
प्रज्ञा० । पर्वते, धर्मराजे, वसुभेदे, कार्पाससूत्रे च । वाच० ।
पञ्चमस्य पञ्चस्य जिनस्य पितरि कौशाभ्यावास्तव्ये स्वनाम-
क्याते नृपे, आच० १ अ० । स० । स्था० । अस्वामवसर्पिण्या-
मैरवतवर्षजवे विंशतितमे जिने, स० । पर्वते, को० ५० गाथा ।

धर्म-देशी-कार्पासे, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

धर्म-धर्म-धर्मोपदेश-पुं० । धर्मोपदेश-पुं० । पर्वतभेदे, लोके, गुणे, धान्ये,
दिवाकरे, सेतौ च । वाच० । दक्षिणनागकुमारनिकायेऽङ्के,
स्था० ४ ना० १ उ० । ति० । द्वी० । प्रज्ञा० । भ० । शक्तिवा-
तीविजयस्थवीतशोकाराजधानीस्थस्य महापलस्य राजपुत्रस्य
स्वनामक्याते सत्रयस्ये मित्रे, ज्ञा० १ सु० ७ अ० । द्वारवतीवा-
स्तव्येषु समुच्चविजयाऽऽदिषु दशसु दशार्हैर्व्यन्यतमे दशार्हे,
अन्त० १ सु० १ वर्ग १ अ० १ स० अनिकेपे, अघो० । धर्मोपदेश-पुं० ।

षकाऽऽत्मके धरिमप्रमाणभेदे, षोरुशरूप्यमाषका एकं धरणमिति । ज्यो० १ पाहु० । अधमर्णाऽऽदिज्यो लज्यरूप्यग्रहणार्थं लङ्घनपूर्वके उपवेशनं च । न० । धरणं लभ्यरूप्यग्रहणार्थं लङ्घनपूर्वकमुपवेशनम् । ध्र० २ अधि० । नागकुमारिन्द्रे, स्था० ।

धरणस्स णं नागकुमारिन्दस्स णागकुमाररसो धरणप्पभे उप्पायपव्वए दसजोयणसयाइ उहुं उच्चत्तेणं, दसगाउसयाइ उव्वेहेणं मूले, दसजोयणसयाइ विक्खंजेणं धरणस्स णं जाव नागकुमाररसो कालवालस्स महारसो कादप्पभे उप्पायपव्वए दसजोयणसयाइ उहुं उच्चत्तेणं एवं चेव जाव संकवालस्स जूयाणंदस्स वि, एवं लोगपादस्स वि, से जहा धरणस्स । स्था० १० ठा० ।

धरणग-धरणक-न० । रोधने, धरणकं रोधनमपकारिणामधमर्णाऽऽदीनां च । प्रव० ३८ चार । ध्रियते येन तद्धरणम्, धरणमेव धरणकम् । येन धृत्वा तोदयते तस्मिन् तोलनसाधने वस्तुनि, ज्यो० २ पाहु० ।

धरणप्पज-धरणप्रज-पुं० । धरणस्य नागकुमारिन्दस्य स्वनामख्याते उत्पातपर्वते, स्था० १० ठा० ।

धरणा-धरणा-स्त्री० । मगधदेशस्थायां स्वनामख्यातायां राजधान्याम्, यत्राला देवी । ज्ञा० १ श्रु० ३ वर्ग १ अ० ।

धरणिद-धरणेन्द्र-पुं० । नागराजे, " नागेषु वा धरणिदमाहु सेठे । " सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । विश्वपुरस्थे स्वनामख्याते राजनि, ग० २ अधि० । (तत्कथा ' फासिदिय ' शब्दे वक्ष्यते) श्रीपार्श्वनाथप्रसादात्सर्गजीवो नमस्कारं श्रुत्वा मौहो धरणेन्द्रो जातः, किं वा सामानिकः, तथोपसर्गावसरे समागात्स मौलः, किं वाऽन्य इति प्रश्ने, उत्तरम्-सर्वत्राक्षरानुसारेण मौलो धरणेन्द्रो ज्ञातो नास्तीति । १४८ प्र० । सेन० ३ वल्ला० ।

धरणि-धरणि-स्त्री० । धृ-अनि०-वा ङीप् । भूमौ, स० ३१ स-म० । संथा० । सु० प्र० । चं० प्र० । " मही मेइणी धरा धरणी । " को० । वासुपुत्र्य (११) जिनस्य प्रथमाऽऽर्थिकायाम्, प्रव० ६ द्वार । स० । " धरणी य वासुपुजे । " ति० । कन्दविशेषे, कन्दा-लौ, वनकन्दे च । वाच० ।

धरणिखील-धरणीकील-पुं० । धरण्याः पृथिव्याः कीलक इव धरणीकीलकः । मेरौ, सु० प्र० ५ पाहु० । चं० प्र० ।

धरणितल-धरणीतल-न० । महीपीठे, संथा० । सूत्र० । ज्ञा० ।

धरणितल्लगमणतुरितसंजणितगमणप्पयार-धरणितल्लगमनत्व-रितसंजनितगमनप्रचार-त्रि० । धरणितल्लगमनाय भूतलप्राप्तये त्वरितः शीघ्रं संजनित उत्पादितो गमनप्रचारो गतिक्रियाप्रवृत्तिर्येन स तथा । भूतलप्राप्तये शीघ्रोत्पादितगतिक्रियाप्रवृत्तौ, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

धरणितल्लगमणतुरितसंजणितगमणप्पयार-धरणितल्लगमनत्व-रितसंजनितमनःप्रचार-त्रि० । भूतलप्राप्तये शीघ्रोत्पादितमनःप्रवृत्तौ, ज्ञा० २ श्रु० १ अ० ।

धरणितल्लवेणिचूय-धरणितल्लवेणिचूत-त्रि० । धरणितल्लस्य वेणिभूतो वनिताशिरसः केशवन्धविशेष इव यः कृष्ण-

त्वदीधत्वशृङ्खलत्वपश्चाद्जागत्वाऽऽदिसाधर्म्यात् स धरणि-तल्लवेणिभूतः । धरण्याः केशवन्धविशेष इव प्रतीयमाने सर्पाऽऽदौ, उपा० १ अ० । म० ।

धरणिधर-धरणिधर-पुं० । धरणि धरति । धृ-अच् । पर्वते, विष्णौ, कच्छे च । वाच० । विमल (१३) जिनस्य स्वनामख्यातायां प्रथमाऽऽर्थिकायाम्, स्त्री० । स० । प्रव० ।

धरणिमिग-धरणिमृङ्ग-पुं० । धरण्याः शृङ्गमिव धरणिमृङ्गः । मेरौ, चं० प्र० ५ पाहु० । सु० प्र० ।

धरणी-धरणी-स्त्री० । ' धरणि ' शब्दार्थे, स० ।

धरणीखील-धरणीकील-पुं० । ' धरणिखील ' शब्दार्थे, सु० प्र० ५ पाहु० ।

धरणीतल-धरणीतल-न० । ' धरणितल ' शब्दार्थे, संथा० ।

धरणीधर-धरणीधर-पुं० । ' धरणिधर ' शब्दार्थे, स० ।

धरा-धरा-स्त्री० । धृ-अच् । पृथिव्याम्, गर्भाऽऽशये जरायौ, मेदोवहायां नाड्यां च । वाच० । को० २६ गाथा ।

धराहर-धराधर-पुं० । धरां धारयति धृ-अच् । पर्वते, वरा-हरूपे विष्णौ च । वाच० । वराट्विषयस्थे स्वनामख्याते पुरे, न० । यत्र वसन्तसेनो गृहपतिः । दर्श० १ तत्त्व । (तत्कथा " राग " शब्दे वक्ष्यते)

धरिजंत-ध्रियमाण-त्रि० । धारणविषयीक्रियमाणे, " ङत्तेण धरिजमाणेण । " प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । औ० ।

धरिजमाण-ध्रियमाण-त्रि० । ' धरिजंत ' शब्दार्थे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

धरिणी-धरिणी-स्त्री० । पृथिव्याम्, को० २६ गाथा ।

धरिम-धरिम-न० । तृणरूपे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । विपा० । उन्मानप्रमाणभेदे, ज्यो० १ पाहु० । स्था० । धरिमं मञ्जुष्टा-दीनि । आ० चू० ६ अ० । ज्ञा० । उक्त० धरिमं यत्तुवाधृतं सद् व्यवहियत इति । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

धरिम्पमाण-धरिमप्रमाण-न० । प्रमाणभेदे, ज्यो० ।

धरिमप्रमाणमाह-

चत्तारि य मधुरत्तण-फलाणि सो मे (से) असरिसवो एको ।

सोलस य सरिसवा पुण, हवंति मासयफलं एगं ॥

गुंजा फलाणि दोन्नि उ, रुपियमासो हवइ एको ।

सोलस य रुपियमासो, एको धरणो हवेज्ज संखित्तो ॥

अट्ठाइज्जा धरणा, य सुवखो सो य पुण करिसो ।

करिसा चत्तारि पलं, पट्ठाणि पुण अफत्तेरस उ पत्थो ॥

जारो य तुला वीसं, एस विही होइ धरिमस्स ॥

चत्वारि मधुरत्तणफलानि मधुरत्तणतण्डुलाः स मेय-विषये सकलजगत्प्रसिद्ध एकः श्वेतसर्पपो भवति । षोरुश च श्वेतसर्पपा एकं माषफलं धान्यमाषफलं, द्वे धान्यमाषफले एकं भवति गुञ्जाफलं, द्वे च गुञ्जाफले एको रूप्यमाषः, कर्षमाष इत्यर्थः । षोरुश च रूप्यमाषका एकं धरणम् । अर्धतृतीयानि धरणानि एकः सुवर्णः, स एव

चैकः सुवर्णः कर्प इत्युच्यते । चत्वारः कर्पाः पलम, अ-
र्द्धत्रयोदश पलानि साक्षात्नि द्वादशपलानि प्रस्थः, पलशतिका
तुला, विंशतितुला भारः, एष पूर्वाऽऽचार्यप्रदर्शितो धरि-
मप्रमाणविषयो विधिः । तदेवमुक्तो धरिमप्रमाणविधिः ।
ज्यो० २ पाहु० ।

धरिस-धृप्-संहतौ अक० । हिंसायां सक०-श्वादि०-पर०-
सेद् । "वृषाऽऽदीनामरिः" ॥ ८ । ४ । २३५ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण
ऋवर्णस्यादिः । प्रा० ४ पाद् । 'धरिसह' । धर्षति । प्रागल्भ्ये,
स्वादि०-पर०-अक०-सेद् । धृष्णोति । अधार्पात् । संवन्धने,
सुरा०-आत्म०-अक०-सेद् । धर्षयते । अदीधृषत् । अदधर्षत् ।
क्रोधे, अभिज्ञे च । सुरा०-उभ० । पत्ने-श्वादि०-सक०-सेद् ।
धर्षयति, ते । धर्षति । अदीधृषत् । अदधर्षत् । अधार्पात् । वाच० ।
धर्ष-पुं० । धृप्-घञ् । प्रागल्भ्ये, अमर्षे, शक्तिवन्धने, संहतौ,
हिंसायां च । वाच० ।

धरिसण-धर्षण-न० । धृप्-ज्ञावे ह्युद् । परिभवे, रमणे, धर्षश-
ब्दायै च । नि० च्यु० १ उ० । वाच० ।

धव-धव-पुं० । धवति, धुनोति, धुनाति वा धु-धू-वा अच् ।
पत्नौ, ज्ञा० १ भु० १ अ० । व्य० । पं० व० । वाच० ।
विधवाशब्दव्याचिख्यासुधवशब्दस्य भाष्यकारो
व्याख्यानमाह-

विगयधवा खलु विधवा, धवं तु जचारमाहु नेरुत्ता ।
धारयति प्रीयते वा, दधाति वा तेण ठ धवो चि ॥

विगतधवा खलु विधवा, विगतो धवोऽस्या इति व्युत्पत्तेः । धवं
तु जचारमाहुर्नेरुत्ता निरुक्तिशाल्यविदः । कया व्युत्पत्त्येत्याह-
धारयति तां स्त्रियं, धीयते वा तेन पुंसां सा स्त्री दधाति सर्वा-
त्मना पुष्पाति तां, तेन कारणेन निरुक्तिशब्दाद् धव इत्युच्यते ।
व्य० ९ उ० । स्वनामधेयाते बहुवीजके वृक्षविशेषे, श्राव० ५
अ० । रा० । ल० प्र० । जं० । प्रज्ञा० । ति० । धूसं नरे च ।
भावे अर् । कम्पने, वाच० ।

धवन्न-धवल-पुं० । धवं कम्पं हति, ला-कः । धववृक्के, वी-
रणवृक्के, श्वेतमरिचे, वृषध्रेष्ठे, वीरकर्पूरे, श्वेतवर्णे च ।
वाच० । को० ६२ गाथा । रा० । आघ० । ज्ञा० । तं० ।
" धवलकमलपत्तपयराश्रेणरुद्रपुष्पं । " कल्प० १ अधि० २
कृण । तं० । तद्वति सुन्दरे च । त्रि० । शुक्लवर्णायां गवि,
स्त्री० टाप् । गौरा० ङीप् । वाच० । अयोध्यानगरस्थे स्वनाम-
धेयाते श्रावके च । पुं० । दर्श० ३ तरव । स्वस्वजात्युत्तमे, दे०
ना० ५ वर्ग ५९ गाथा ।

धवलकपुर-धवलार्कपुर-न० । वीरधवन्नृपस्य पुरजेदे, ती०
४१ कल्प । " धवलकपुरे वसतो-र्धनपत्योर्वकुलवन्दिकयोः " ।
पञ्चा० १६ विव० ।

धवलगिरि-धवन्नगिरि-पुं० । कैलासापरनामधेयेऽष्टापदपर्व-
ते, ती० ४७ कल्प । (तद्वक्तव्यता ' अछावय ' शब्दे प्रथम-
ज्ञाने २५३ पृष्ठे गता)

धवलपुष्पदन्त-धवलपुष्पदन्त-त्रि० । धवलपुष्पवत् सामर्थ्यात्
कुन्दकलिकावद् दन्ता यस्य स धवलपुष्पदन्तः । कुन्दकलि-
कासदृशदन्ते, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

धवन्नाराय-धवलराज-पुं० । वर्द्धमाननगरस्थे विमलकुमारजनके
स्वनामधेयाते नृपे, घ० २० । (तत्कथा ' विमलकुमार '
शब्दे वक्ष्यते)

धवन्नसल्लण-देशी । हंसे, दे० ना० ५ वर्ग ५६ गाथा ।

धवन्निय-धवलित-त्रि० । धवन्नवर्णांकृते, स्था० ५ टा० २ उ० ।

धवन्न-देशी-वेष्टे, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

धसत्ति-धसदिति-अव्य० । धसधसेत्यस्यानुकरणे, " कुट्टि-
मतसंति सर्ववर्गेहि धसत्ति पडिगया । " धसत्तीत्यनुकरणे, ज्ञा०
१ भु० ४ अ० ।

धसल-देशी-विस्तीर्णे, दे० ना० ५ वर्ग ५८ गाथा ।

धाई-धात्री-स्त्री० । धीयते प्रीयतेऽसौ, धा-पृन्, चित्वाद् ङीप् ।
" धाड्याम् " ॥ ८ । २ । ८१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण धात्रीशब्दे रस्य
भुग् वा । ' धत्ती ' । ह्रस्वात्प्रागेव रद्वोपे ' धाई ' । पत्ने ' धारी ' ।
प्रा० २ पाद् । मातरि, वाच० । धयन्ति पिवन्ति बालकास्ता-
मिति, धीयते धार्यते वा बालकानां दुग्धपानाऽऽद्यर्थमिति वा
धात्री बालपालिका । प्रव० ६७ चार । पञ्चा० । स्तनदायिन्यां
जननीकल्यायां बालपालिकायाम्, सुत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० ।
सा च रुढ्या क्षीरमज्जनमण्डनक्रीडनाङ्गमेवात्यञ्जया ।
पञ्चा० १३ विव० । आचा० । अनु० । ग० । अन्त० । ध० ।
रा० । उच० । ज्ञा० ।

तज्जेदानाह-

खीरे य मज्जणे वि य, मंडणे कीलावणंकधाई य ।

एकैका वि य डुविहा, करणे कारावणे चेव ॥

क्षीरविषया एका धात्री, या स्तन्यं पाययति । द्वितीया म-
ज्जनविषया । तृतीया मण्डनविषया । चतुर्थी क्रीडनधात्री
पञ्चमी अङ्कधात्री । एकैकाऽपि च द्विधा । तद्यथा-स्तन्यं कर-
णे, कारणे च । तथाहि-या स्तन्यं पाययति बालकं सा
स्तन्यं करणे क्षीरधात्री । या त्वन्यया पाययति सा कारणे । एवं
मज्जनधात्र्योऽपि भावनीयाः ।

संप्रति धात्रीशब्दस्य व्युत्पत्तिमाह-

धारेइ धीयए वा, धयंति वा तमिति तेण धाई ठ ।

जहंविहवा आसि पुरा, खीराई पंचधा ताड ॥

धारयति बालकमिति धात्री । यद्वा-धीयते नाटकप्रदा-
नेन पोष्यते इति धात्री । अथवा-अयन्ति पिवन्ति बाल-
कास्तामिति धात्री । धात्रीति निपातेन ताम्रूप्यनिष्पत्तिः ।
ताञ्च धात्र्यः पुरा पूर्वस्मिन् काले, यथाविजवं विभवानुसा-
रेण, क्षीराऽऽदिष्वपि बालकयोग्या आसन्, संप्रति तथारूप-
विभवामावे ता न दृश्यन्ते । पि० । आमलक्यां च । स्वार्थे
कन् । वाच० ।

धाईपिरु-धात्रीपिरु-न० । " धाईदूर्ईनिमित्ते । " (५७४ गा०)

अयन्ति पिवन्ति बालकास्तामिति, धीयते धार्यते बालकानां
दुग्धपानाऽऽद्यर्थमिति वा धात्री बालपालिका । सा च पञ्चधा-
क्षीरधात्री मज्जनकधात्री, मण्डनधात्री, क्रीडनधात्री, उत्सङ्ग-
धात्री च । इह धात्रीत्वस्य कारणं कारणं वा तत्क्षेत्रीशब्देनो-
क्तं द्रष्टव्यम्, तथाविचक्षणत्वात् । ततो धात्र्याः पिरुडो धात्रीपि-
रुडो धात्रीत्वस्य कारणेन कारणेन च य उत्पाद्यते पिरुडः स
धात्रीपिरुः । प्रव० ६७ चार । बालस्य क्षीरमज्जनमण्डनक्रीड-

नाङ्कधाड्यः पञ्च । तासां कर्म धात्रीत्वं, तेन लब्धः पिण्डो धा-
त्रीपिण्डः । जीत० । उत्पादनादोषभेदे, पिं० । दर्श० । पञ्चा० ।
आचा० । ग० । स्था० । बालस्य क्रीरमज्जनमग्ननक्रोमनाल-
काराऽऽरोपणकर्मकारिण्यः पञ्च धाड्यः, एतासां कर्म जिज्ञास्यै
कुर्वतो मुनेर्धात्रीपिण्डः, ५१० ३ अधि० । अशनाऽऽद्यर्थे दातु-
रपत्योपकारे वर्त्तत इति धात्रीपिण्डः । आचा० २ शु० १ चू०
१ अ० ९ उ० ।

तत्र यथा स्तन्यदापनधात्रीत्वं साधुः करोति तथा दर्शयति-
खीराहारो रोवइ, मज्ज कयासाय देहि णं पेजे ।

पच्छा वि मज्ज दाही, अलं व जुज्जो व एहामि ॥

पूर्वपरिचिते गृहे साधुर्भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् रुदन्तं बालकं दृष्ट्वा
तज्जननीमेवमाह-एष बालोऽद्यापि क्रीराऽऽहारः, ततः-क्रीर-
मन्तरेणावसीदन् आरदति, तस्मान्मह्यं कृताऽऽशाय विदितभि-
क्तालाभमनोरथाय, फटित्येव भिक्षां देहि, पञ्चास् (णं) एनं बालकं
(पेजे) पायय स्तन्यम् । यद्वा-प्रथमत एनं स्तन्यं पायय, पश्चा-
न्मह्यं भिक्षां देहि । यदि वा-अलं मे संप्रति भिक्षया, पायय
स्तन्यं बालकमहं पुनर्भूयोऽपि जिज्ञार्थमेष्यामि ।

तथा-

मइमं आरोगी दी-हाड य होइ अवमाणित्रो बालो ।

दुह्वजयं खु सुयमुहं, पिजेहि अहं व से देमि ॥

अविमानितोऽनपमानितो बालो मतिमान् अरोगी दीर्घायुश्च
भवति, विमानितः पुनर्विपरीतः । तथा-दुर्लभं खलु लोके
सुतमुखं पुत्रमुखदर्शनं, तस्मात्सर्वोपयप्यन्यानि कर्माणि मुक्त्वा
स्वमेनं बालकं स्तन्यं पायय । यदि त्वं नो पाययसि तर्ह्यहं वा
ददास्यस्मै क्रीरं बालकाय, अन्यस्या वा स्तन्यं पाययामि । अत्र
"अहं व से देमि" इत्यनेन स्वयंकरणधात्रीत्वं साधौ दर्शितं,
शेषपदैः कारणेन ।

अत्र दोषमाह-

अहिगणमहं पंपता, सकम्पुदयगिह्वाण ए य उडाहो ।

चडुकारीइ अवत्रो, नियगो वडनं व णं संके ॥

यदि बालकजननी जप्ता धर्माभिमुखी भवति, तर्हि प्राक्तनैः
साधुवचनैरावर्जिता सती अधिकरणमाश्रमाकर्माऽऽदि करोति ।
अथ प्राप्ता धर्मानजिमुखी, तर्हि प्रद्वेषं यातीति शेषः । तथा यदि
स्वकर्माद्वात्कथमपि स बालो श्लानो भवति, तर्हि उड्डाहः प्र-
वचनमाश्लिष्य, यथा साधुना तदानीमालपितः, क्रीरं वा पायि-
तोऽन्यत्र वा नीत्वा कस्या अपि स्तन्यं पायिनस्तेन श्लानो जातः ।
तथाऽतीव आदुकारीति लोकेऽवर्णोऽश्लक्ष्णः, तथा निजको वा
भर्ता, अन्यद्वा भैयुनाऽऽदिकं, णमिति वाक्यालङ्कारे, तथारूप-
साधुवचनश्रवणतः शङ्कते संभावयति ।

अथवा प्रकारान्तरेण धात्रीकरणे दोषस्तं दर्शयति-

अयमवरो उ विकप्पो, भिक्षायारि सद्धि अष्टिई पुच्छा ।

दुखसहायविज्ञासा, द्वियं मे धाड्त्तणं अज्जो ।

वयगंडयथुद्धतणु-त्तणेहिं तं पुच्छिअं अयाणंने ।

तत्थ गओ तस्समक्खं, जणाइ तं पासिअं बालं ॥

अयमपरो विकल्पो धात्रीकरणे, तमेवाऽऽह-भिक्षार्चार्थप्रविष्टेन
साधुना काचिच्छ्राद्धिका अर्पितधृतिरहिता दृष्टा, ततः पृष्टा सा-
किमद्य त्वं सशोका दृश्यसे, तत एवमुक्ता सती सा प्राह-यो
दुःखसहायो भवति तस्मै दुःखं निवेद्यते, दुःखसहायश्च स

उच्यते, यो दुःखप्रतीकारसमर्थः । ततः साधुराह-अहं दुःख-
सहायः, तस्मान्निवेद्यतां मे दुःखम् । ततः सा प्राह-अद्य मे मम
धात्रीत्वममुकस्मिन्नीश्वरगृहे दत्तं स्फोटितं, ततोऽहं विषम्या । ततः
साधुराह-मा त्वं विषादं कार्षीः, अहमवश्यं त्वां तन्नाशचिरेण
धात्री स्थापयिष्यामीति प्रतिज्ञां विधाय तस्याः पार्श्वे अभिन-
वस्थापिताया धाड्या वयःप्रभृतिकमज्जनानः पृच्छति; यथा
किं तस्या वयः?, तारुण्यं परिणतं न वा ? गणमावपि स्तनाऽ-
परपर्यायौ किं कूर्परऽऽकारवन्तौ दीर्घौ, यद्वाऽतिशयेन स्थूलौ,
शरीरेऽपि तस्याः किं स्थूलत्वं, किं वा कृशत्वं, तत एव पृष्ट्वा त-
त्रेश्वरगृहे गतः सन् तस्समकं तं बालकं दृष्ट्वा भणति ।

किं तदुज्जतीत्यत आह-

अद्दुण्डियं च अणव-विखयं च एयं कुलं तु मज्जामि ।

पुचेहि जहिच्छाए, परई वाड्ढेण सूचामो ॥

अहमिदं मन्ये-इदं युष्मदीयं कुत्रमधुनोत्थितं संप्रत्येश्वरी-
भूतं, यदि पुनः परम्परामनस्यदमीकमिदमभविष्यत्, तर्हि कथं
न परम्परया धात्रीलक्षणकुशलमप्यभविष्यदिति भावः ।
तथा अनवेक्षितमपरिभाषितं महत्तरपुरुषैः, तत एव या वा
सा वा धात्री भियते, एतच्च बालेनासंगतधात्रीस्तन्यपान-
विच्छायेन सूचयामो लङ्कयामः । तत एवभूतधात्रीयुक्तमपीदं
कुलं धरते क्लेमेण वर्त्तते, तन्मन्ये पुरयैः प्राक्तनजन्मकृतैः, यदि
वा-यदृच्छया एवमेव, तत एवमुक्ते सति ससंभ्रमं बालकस्य
जननी जनको वा साधुं प्रत्याह-भगवन् ! के धाड्या दोषाः ?

ततः साधुर्धात्रीदोषान् कथयति-

थेरा दुव्वलखीरा, चिमिहो पिह्वियमुहो अइयणीए ।

तण्णई उ मंदखीरा, कुप्परयणियाए सुइसुहो ॥

या किल धात्री स्थविरा सा अवलक्ष्मीरा अवलस्तन्या भवति ।
ततो बालो न बलं गृह्णाति । या त्वतितननी तस्याः स्तन्यं पिबन्
स्तेनेन प्रेरितमुखश्चास्पितमुखावयवौष्ठनासिकश्चिपिटद्विचपिट-
नासिको भवति । या तु शरीरेण कृशा मन्दक्षीरा अल्पक्षीरा,
ततः परिपूर्णं तस्याः स्तन्यं बालो न प्राप्नोति, तदज्ञावाच्च सी-
दति । तथा या कूर्परस्तनी, तस्याः स्तन्यं पिबन् बालः सूची-
मुखो भवति । स हि मुखं दीर्घतया प्रसार्य तस्याः स्तन्यं पिब-
ति, ततश्चतारुपाभ्यासतस्तस्य मुखं सूच्याकारं भवति ।

उक्तं च-

निस्सामा स्थविरां धात्रीं, सूच्यास्यः कूर्परस्तनीम् ।

चिपिटः स्पूलवक्त्रो जा, धयैस्तन्वी कृशो भवेत् ॥१॥

जाड्यं भवति स्थविरा-यास्तनुक्यास्त्ववक्षंकरम् ।

तस्मान्मध्यबलस्यायाः, स्तन्यं पुष्टिकरं स्मृतम् ॥२॥

अतिस्तनी तु चिपिटं, खरपीना तु दन्तुरम् ।

मध्यस्तनी महाजिह्वा, धात्री साऽस्य सुखं करी ॥३॥

इत्यादि । एषा चाग्निनवस्थापिता धात्री उक्तदोषदुष्टा, तस्मान्न
युक्ता, किं तु चिरन्तन्यैवेति भावः ।

तथा-

जा जेण होइ वन्ने-ए उक्कमा गरहए य तं तेण ।

गरहइ समाण तिर्वं, पसत्थमियरं च दुव्वन्नं ॥

या अग्निनवस्थापिता धात्री, येन वर्णेन कृष्णाऽऽदिना उक्कमा
भवति, तां तेन वर्णेन गर्हते निन्दति । यथा-"कृष्णा भ्रंशयते
वर्णं गोरी तु बलवर्जिता । तस्मात् इयमा भवेद्धात्री, बलव-

गैः प्रशंसिता ॥१॥" इत्यादि । तथा यामजिनवस्थापितां गहने, तस्याः समाना समानवर्णा चेत् चिरन्तनी स्थाप्यमाना भवति, तर्हि तां तीव्रामतिशयेन प्रशस्यां प्रशस्तवर्णां ग्राह्यते, इतरां त्वजिनवस्थापितां दुर्वर्णाम् । एवं चोक्ते सति गृहस्थामी साध्वमिश्रितां धात्रीं धारयति, इतरां तु परित्यजति ।

तथा सति यो दोषस्तमाह-

उव्वट्टिया पत्रोसं, छोन्नग उव्वामओ य मे जं तु ।

होज्जा मज्ज वि विग्यो, विसाड् इयरी वि एमेव ॥

या अभिनवस्थापिता धात्री उव्वतिता धात्रीत्वात् व्याघ्रिता, सा साधोरुपरि प्रद्वेयं कुर्यात् । तथा सति ज्ञेयकं दद्यात्, यथा-
इयमुद्ग्राहको जारोऽनया धात्र्या सह तिष्ठतीति । तथा (से) तस्य साधोर्यत्प्रद्वेयवशात्कर्तव्यं बधाऽऽदि, यत्तदोर्नित्याजि-
संबन्धात् तदपि कुर्यात् । याऽपि चिरन्तनी संप्रति स्थापिता कदाचिदेवं चिन्तयति-यथैव तस्या धात्रीत्वात् व्याघ्रितं कृत-
म्, एवमेव कदाचित् कृतेन ममापि विघ्नो धात्रीव्याघ्रनिरूपो-
ऽन्तरायः करिष्यते, तत एव विचिन्त्य मारणाय विषाऽऽदि
गरप्रभृति प्रयुज्जीत । उक्ता क्षीरधात्री ।

साम्प्रतं शेषधात्रीराश्रित्य दोषानतिदेशेनोऽऽह-

एमेव तेसियासु वि, सुयमासु करण कारणं सगिहे ।

इह्मीसु य धाईसु य, तदेव उव्वट्टियाण गमो ॥

अत्र पष्ठये सप्तमी । ततोऽयमर्थः-एवमेते यथा क्षीरधा-
त्र्यास्तथा शेषिकास्वपि शेषाणामपि मज्जनाऽऽदिधात्रीणां सुन-
मानृकल्पानां यत् स्वयं करणं मज्जनाऽऽदेः, यथाऽन्यया कारणं, तत्
स्वगृहे गतः सन् साधुर्यथा करोति तथा वाच्यं, तथा च स-
ति " अहिगरणजहंपता " इत्यादिगाथोक्ता दोषा वक्तव्याः
यथा तथैव क्षीरगतेनैव प्रकारेण ऋक्षिषु ऋक्षिभ्यः ईश्व-
रगृहेषु अभिनवस्थापितानां मज्जनाऽऽदिधात्रीणां (धाईसु य सि)
भावप्रधानोऽयं निर्देशः, पञ्चम्यर्थे च सप्तमी । ततोऽयमर्थः-
धात्रीत्वस्य उव्वतितानां व्याघ्रितानां यो गमः-" उव्वट्टिया
पत्रोसं " इत्यादिरूपः, स सकलोऽपि तथैव वक्तव्यः ।

अतिसंक्षिप्तमिदमुक्तमतो विशेषत एतद्विभाषयिषुः प्रथमतो
मज्जनधात्रीत्वस्य करणं कारणं च, तथा अभिनवधात्र्या दो-
षप्रकटनं च यथा साधुः कुरुते तथा भावयति-

होव्वइ महीणं धूली-ए गुमीओ एहाहि अह व णं यज्जे ।

जलभीरु अवहनयणो, अइउपिलणे अ रत्तओ ॥

एव वालो मह्यां लोलति लोभते, ततो धूल्या गुण्ठितो वर्तते,
तस्मात् स्नापय । एतद् मज्जनधात्रीत्वस्य करणम् । अथवा-
यदि पुनस्त्वं न स्नपयसि, तर्हि अहं मज्जामि स्नापयामि । एतत्
स्वयं मज्जनधात्रीत्वस्य करणम् । कापि ईश्वरगृहे काऽपि मज्ज-
नधात्री धात्रीत्वात् स्फटिता, साधुश्च तस्या गृहं जिज्ञार्थं प्र-
विष्टः, तां च धात्रीत्वात्परिभ्रंशेन विपणां दृष्ट्वा पूर्वप्रकारेण च
पृष्ट्वा कृत्वा च प्रतिज्ञामीश्वरगृहे च गत्वा अभिनवमज्जनधात्र्या
दोषप्रकटनायाऽऽह-(जलभीरु इत्यादि) अतिशयेन उत्प्लावनेन
प्रभूतजलप्लावनेन गुप्यमानो वालो गुरुरपि जातो नद्यादौ जल-
श्रीरुर्भवति । तथा निरन्तरं जलेनोत्प्लाव्यमानोऽवहनयनोऽप्रवह-
नयनो रक्ताक्षश्च । यदि पुनः सर्वथाऽपि न मज्ज्यते, तर्हि न
शरीरं बलमादत्ते नापि कान्तिभाग्, दृष्ट्वा चाऽवलो जायते ।
६८६

एषा च धात्री बालमतिजलोत्प्लावनेन मज्जयति, ततो ज-
लभीरुताऽऽद्यो दोषा बाहस्य प्रविष्यन्ति, तस्माच्चैषा मज्जन-
धात्री युक्ता । तत एवमुक्ते सति तामजिनवस्थापितां मज्ज-
नधात्रीं गृहस्थामी स्फटयति, चिरन्तनीमेव कुरुते । तथा
च सति त एव प्राक्ता " उव्वट्टिया पत्रोसं " इत्यादिरूपा
दोषा दातव्याः । एवमुत्तरत्रापि प्रतिगाथा भावनीया ।

अथ च मज्जनधात्री कथंभूतं बालं कृत्वा मण्डनधात्र्याः

समर्पयति, तत आह-

अव्वंणिय संवाहिय, उव्वट्टिय मज्जियं च तो बालं ।

उव्वेइ मज्जाधाई, मण्डनधाईणं सुइदेहं ॥

स्नानधात्री प्रथमतः स्नेहेनाभ्यङ्गितं, ततो हस्ताभ्यां संवा-
धितं, तदनन्तरं पिष्टकाऽऽदिना उव्वनिनं, ततो मज्जितं, शुचिचू-
तं वा देहं बालस्य कृत्वा मण्डनधात्र्याः समर्पयति । उक्ता
मज्जनधात्री ।

संप्रति मण्डनधात्रीत्वस्य कारणं, करणं च, तथा अभि-
नवस्थापिताया धात्र्या दोषप्रकटनं च यथा साधुः कुरुते
तथा दर्शयति-

उसुयाइएहिं मंमे-हि ताव णं अह व णं विचूसेमि ।

हत्यव्वगा व पाए, कया गल्लिवा व पाए वा ॥

इषुका इषुकारमाजरणम्, अन्ये तिलकमित्याहुः । आदिशब्दान्
कुरिकाऽऽकाराऽऽद्याभरणपरिग्रहः । इह भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् आ-
ह्निकाश्चिन्ताऽऽवर्जनार्थं बालकमनाभरणमवबोधय तज्जननीमेव-
माह-इषुकाराऽऽद्यभरणविशेषैस्तावदेनं बालकं मण्डय विचू-
षय । एतन्मण्डनधात्रीत्वस्य कारणम् । अथवा-यदि पुनः त्वं न
प्रपारयसि, तर्हि अहं विभूषयामि । एतत्स्वयं मण्डनधात्री-
त्वस्य कारणम् । पूर्वधात्री स्थापनीयेत्यभिनवस्थापिताया म-
ण्डनधात्र्या दोषानाह-(इत्यव्वग सि) हस्तयोग्यानि आभ-
रणानि पादे कृतानि । अथवा-(गल्लिवा सि) गलसत्कानि
आभरणानि पादे कृतानि, तस्माच्चैषं मण्डनधात्री मण्डनेऽजि-
ह्वा, ततस्तस्या मण्डनधात्रीत्वाव्याघ्रनमित्यादि पूर्ववद्भा-
वनीयम् । उक्ता मण्डनधात्री ।

संप्रत्यभिनवस्थापितायाः क्रीडनधात्र्या दोषप्रकटनं, क्रीडन-
धात्रीत्वे च करणं कारणं च यथा चिदधाति साधुस्तथाऽऽह-

ददयरसर वुज्जमुहो, मउयगिरा मउय मम्मणात्तावो ।

उव्व्वावणगाईहिं व, कोइ कोइ वा किइ ॥

एषा अभिनवस्थापिता क्रीडनधात्री वृद्धतरस्वरा, ततस्तस्याः
स्वरमाकर्णयन् बाह्यो वुज्जमुखः क्लीबमुखो जवति । अथवा-
मृदुगीरेया ततोऽनया रम्यमाणो वालो मृदुगीर्जवति । यदि वा
मृदुगीः स्वयं व्रीहां कारयति । उक्ता क्रीडनगीः । मम्मनोह्लापो-
ज्यक्त्वाक्, नस्त्रात्रेया शोभना, किं तु चिरन्तनीवत्यादि प्रागिव ।
तथा जिज्ञार्थं प्रविष्टः श्रद्धिकाश्चिन्तावर्जनार्थं बाह्यमुत्पानाऽऽदि-
भिः स्वयं क्रीहां करोति, अन्यैः कारयति वा । उक्ता क्रीडनधात्री ।

संप्रत्यङ्गधात्र्या अजिनवस्थापितायाः स्फटनाय सामान्यतो
दोषप्रकटनं यथा साधुः करोति तथा दर्शयति-

धुव्वाए वियरुपाओ, भगकनीसुखकीए पुक्खं च ।

निम्मंसकखरकरे-हिं नीरू उ होइ मेपंतो ॥

इह स्थूत्रया मांसव्या घात्र्या कट्ठां भ्रियमाणो वालो विकट-
पादः परस्परवदन्तरात्रपादो जवति । भग्नकट्या, शुष्ककट्या वा

धियमाणो दुःखं तिष्ठति । निर्मासककशकराभ्यां वा धिय-
माणो बालो भीरुर्भवति । एषा चाऽभिनवस्थापिता धात्री अ-
न्यतमदोषदुष्टा, तस्मान्न युक्ता, किं तु प्राक्तनैवेत्यादि प्राग्वि ।
अङ्गुधात्रीत्वस्य कारणं, स्वयं कारणं स्वयमेव भावनीयम् । त-
च्चैवम्-कोऽपि साधुर्निज्ञार्थं प्रविष्टो बालं रुदन्तमवलोक्य तज्ज-
ननीमेवमाह-अङ्गे गृहाणेद् बालकं येन न रोदिति, यदि पुन-
स्त्वं न प्रपारयसि तर्हि अहं गृह्णामि ।

संप्रति कीमनधात्रीत्वस्य करणे दोषं दृष्टान्तेन भावयति-

कोह्वरे वत्यव्वो, दत्तो आहिंरुजं गओ सीसो ।

अवहरइ धाईपिंडं, अंगुलिजलणे य सा दिव्वं ॥

कोह्वकिरे नगरे वार्द्धके वर्त्तमानाः परिकीर्णजङ्गावशाः
संगमस्थविरा नाम सुरयः, तैश्चान्यदा दुर्भिक्षे जाते सति
सिंहाभिधानः स्वशिष्यं आचार्यपदे स्थापयित्वा गच्छं
च सकलं तस्य समर्प्य अन्यत्र सुभिक्षे देशे विहारक्रमेण
प्रेषितः, स्वयं चैकाकी तत्रैव तस्थौ, ततः क्षेत्रं नव-
जिर्नागैर्विजय्य तत्रैव यतनया मासकल्पान्, वर्षारात्रं च कृत-
वान् । यतना च चतुर्विधा । तद्यथा-ऊच्यतः, क्षेत्रतः, कालतो,
भावतश्च । तत्र ऊच्यतः-पीठफल्गकाऽऽदिपु, क्षेत्रतो-वसतिपाट-
केषु, कालतः-एकत्र च पाटके मासं स्थित्वा द्वितीयमासे अन्यत्र
वसतिगवेषणा । भावतः सर्वत्र निर्ममत्वम् । ततश्च किञ्चिद्दूरे मा-
सकल्पे व्यतिक्रान्ते सिंहाचार्यस्तेषां प्रवृत्तिनिमित्तं दत्तनामानं
शिष्यं प्रेषितवान् । स चाऽऽगतोऽस्मिन्नेव विभागे पूर्वं मुक्ताः सुर-
यस्तस्मिन्नेव स्थिता दृष्टाः । ततः स स्वचेतसि चिन्तयामास । अ-
हो भावतोऽप्यमी मासकल्पं न व्यदधुः, तस्मान्न शिथिलैः
सहैकत्र वस्तव्यमिति परिभाष्य वसतेर्बहिः मण्डपिकायामुत्ती-
र्णस्ततो बन्दिताः सुरयः, पृष्टाः कुशलवार्त्ताम्, कथितं सिंहा-
चार्यसंदिष्टम् । ततो भिक्षावेष्टायामाचार्यैः सह भिक्षार्थं प्रविवेश,
अन्तर्प्रान्तेषु गृहेषु ग्राहितो भिक्षां जानतो विच्छाद्यमुखः । ततः
सूरिभिस्तस्य भावमुपगम्य कस्मिंश्चिदीश्वरगृहे प्रविष्टम् । तत्र
च व्यन्तर्याधिष्ठितः सदैव बालको रोदिति । ततः सुरयस्तं दृ-
ष्ट्वा चण्डिकापुरस्तरमालापयामासुर्यथा वत्स ! मा त्वं रो-
दोरिति । तत एवमालिप्तसूरिप्रभावतः सा पुनना व्यन्तरी प्रा-
णेशतः, स्थितो रोदितुं वाञ्छको, जातः प्रहृष्टो गृहनायकः, ततो
दापितास्तेन भूयांसो मोदकाः, तांश्च ग्राहितो दत्तः सूरिभिः,
अजायत प्रहृष्टः, ततो मुत्कलितो वसन्तौ, ते सुरयः स्वशरीरनिः-
स्पृहा यथागमविधिना प्रान्तकुत्रथमदित्वा वसनावुपाजग्मुः । प्र-
तिक्रमणवेलायां च दत्तो भणितो-वत्स ! धात्रीपिण्डं चिकि-
त्सापिण्डं चाऽऽलोचय । स त्वाह-युष्माजिरेव सहाऽहं विहृतः,
ततः कथं मे धात्रीपिण्डाऽऽदिपरिभोगः । सुरयोऽवोचन्-वधुवा-
लककीमनधात्रीपिण्डः चण्डिकाकरणतः, पूतनातो मोचितत्वात्
चिकित्सापिण्डः । स प्रहृष्टः स्वचेतसि चिन्तयति-स्वयं जानतो-
ऽपि मासकल्पं न विदधाति, एतादृशं च पिण्डं दिने दिने
गृह्णाति, मां पुनरेकदिनगृहीतमप्यालोचयति । तत एवं विचि-
न्त्य प्रद्वेषतो वसतेर्बहिः स्थितः । ततस्तस्य सूरिविषयप्रद्वेप-
शनतः कुपितया सूरिगुणाऽऽवर्जितया देवतया तस्य शिक्षार्थं
वसतावन्धकारं सवातं वर्षं विकुर्वितम् । ततः स भयभीतः सूरो-
नाह-जगवन् ! कुत्राहं ब्रजामि ? ततस्तैः क्षीरोदजलवदतिनि-
र्मलहृदैरभाणि-वत्स ! एहि वसतौ प्रविशेति । दत्त आह-भग-
वन् ! न पश्याम्यन्धकारेण द्वारमिति । ततोऽनुकम्पया खोम्पणा

सूरिभिः निजाङ्गुलिरुद्धृत्य ऊर्ध्वीकृता, सा च दीपशिखेव ज्वलि-
तुं प्रवृत्ता । ततः स दुरात्मा दत्तोऽचिन्तयत्-अहो एतस्य प-
रिग्रहे बहिरप्यस्ति । एवं चिन्तयन् देवतया निर्भर्त्सितः-हा दुष्ट
शिष्याधम ! एतादृशानपि सर्वगुणरत्नाऽऽकरान् सूरीनन्यथा चि-
न्तयसि । ततो मोदकलाभाऽऽदिको वृत्तान्तः सर्वोऽपि यथाव-
स्थितो देवतयाऽभाणि । मासे जाते तस्य भावतः प्रत्यावृत्तिः ।
ज्ञामेताः सुरयः, आलोचितं सम्यक् ।

सूत्रं सुगमम्, नवरं ' सा दिव्वं ' देवताप्रातिहार्यम्, एतदेव
गाथाद्वयेन ज्ञाप्यरुद्धं निवृणोति ।

पाउसें संगमथेरा, गच्छ विसज्जंति जंघवलदीणा ।

नवजागसेत्तवसदी, दत्तस्स य आगमो ताहे ॥

उवसयवाहिरठाणं, अंताओ छत्तसंकिट्ठेसो य ।

पूयण बाले मा रुय, पमिलाभण वियरुणा सम्मं ॥

सुगमं नवरं (पूयणवात्ते चित्ति) पूतना दुष्टव्यन्तरी, तथा गृहीते
धातुवालके रोदिति विकाटना आलोचनम् । उक्तं धात्रीद्वार-
म् । पि० । प्र० ।

जे भिक्खु धाईपिण्डं भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्जइ । ५९ ॥

गाहा-

जे भिक्खु धातिपिण्डं, गेएहेज्ज सयं तु अद्वव सातिज्जे ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ ११५ ॥

सातिज्जणा-अणं करंतं अणुमोदति, सेसं कंठं । नि० चू० १३८० ।

अववादे कारणे गेहंतो अदोसो । गाहा-

असिंवे ओमोयरिए, रायउट्टे जए व गेलसे ।

अद्धानरोधए वा, जयणागहणं तु गीयत्थे ॥ ११५ ॥

असिवाऽऽदिकारणेर्हि गीयत्थो पणमपरिहाणिजयणाए गेहं-
तो सुद्धो । नि० चू० १३८० ।

धाउ-धातु-पुं० । धा-तुन् । "धारणाद् धातवस्ते स्युर्वातपित्तक-
फास्त्रयः" इत्युक्तेषु वाताऽऽदिपु, "रसासृङ्गालमेदोऽस्थि-मज्जा-
शुक्राणि धातवः ।" इत्युक्तेषु रसाऽऽदिपु, वाच० । सूत्र० । धार-
कत्वपोषकत्वाच्च पृथिव्यादिके, "पुढवी आउ तेऊ य, तहा
वाऊ य एगओ । चत्तारि धाउणो रुवं ।" सूत्र० १ श्रु० १ अ०
१ ८० । गैरिके, लोहाऽऽदिके, प्रश्न०२ आश्र०द्वार । उक्त० । "अ-
यतंवनयसीसग-रूपसुवसे य वइरे य । हरियाले हिगुलए,
मणोसिवा सीसगंजणप्पवाले ॥ १ ॥ अब्भपमलकवालुया ।"
उक्त० ३६ अ० । व्याकरणोक्ते गणपठिते क्रियावाचके
भूप्रभृतौ, नामभेदे च । धातवो ज्यादयः क्रियाप्रतिपादकाः ।
प्रश्न० १ संव० द्वार । (तद्वक्तव्यता ' धाउय ' शब्दे २७४३
पृष्ठे छष्टव्या) जीवाजिगमे विजयदेववक्तव्यतायां हरितालहि-
ङ्गुलाऽऽदयः पदार्थाः सन्ति, तेषां प्रयोजने सति व्ययादुत्प-
त्तिः कुतः ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-हरितालाऽऽदीनामुत्पत्तिर्विस्त्र-
सात इति । १४७ प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

धाउकम्प-धातुकर्मन्-न० । पुरुषद्वारासप्ततिकलान्तर्गते कलाभे-
दे, कल्प० १ अधि० ७ कृण ।

धाउक्खोज-धातुक्खोज-पुं० । धातुवैषम्ये, औ० ।

धाउपाग-धातुपाक-पुं० । द्वाप्तसप्ततिकलान्तर्गते कलाभेदे, स०
७२ सम० ।

धातुपात्रेयण-धातुमावेदन-न० । धातुदर्शने, नि० च० १३७ ।
(धातुमावेदने मयूराङ्गनृपट्टास्तः ' अणुउत्थिय ' शब्दे प्रथम-
भागे ४६७ पृष्ठे गतः)

धातुय-धातुज-न० । वल्लभेदे, पं० भा० ।

तत्स्वरूपं पञ्चकल्पभाष्ये यथा-

बुञ्जति वंसकरिहो, कम्मि वि देसे तरुणतो घरए ।

वहुंतो पूरयंती, तं घरयं तिप्पिण् तम्मि ॥

संकाहे तूणयतो, तेसि तु एहारुहिं पवण सुत्तं ।

तेण तुयं जं वत्थं, जन्तुं तं धातुयं णाम । पं० जा० ।

धातुयं नाम जहा कम्मि देसे वंसकरिहो उदेतो चं व घडण
पिहिरुज्ज, ताहे सो सुकमालथो तथेव आठंरुलीगओ वहुइ,
पवण पिच्चइ, तथो किच्चइ, तं सुत्तं चिउज्जइ, तं धातुयं । पं०
च० । भावप्रमाणनिष्पन्ननामभेदे, अनु० ।

से किं तं धाउए ? । नू सत्तायां, (परस्मैजापा) एध
वृष्टौ, स्पर्धे संघर्षे । सेत्तं धाउए ।

भूरयं परस्मैपक्षी धातुः सत्ताञ्जणस्यार्थस्य वाचकत्वेन धातु-
जं नामेति । एवमन्यत्रापि । अनु० ।

धाउरत्त-धातुरत्त-वि० । गैरिकोपरिजिते, " धाउरत्ताथो य
गिणइ० " भ० २ श० १ उ० । धातुरत्ता गैरिकोपरिजिता, शा-
टिका इति गम्यम् । औ० ।

धाउवाइ (ए)-धातुवादिन्-पुं० । वादिनेदे, स्था० ६ ठा० ।

धारण-धाटन-न० । प्रेरणे, " धाटैति य हाउंति य । " ' धाटैति '
प्रेरयन्ति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । " वञ्जपुरिसेहि धानि-
यंता । " वञ्जपुरिसेधोऽयमानाः प्रेर्यमाणाः । प्रश्न० ३ आश्र०
छार । आ० म० । नाशने, औ० ।

धानिअ-पुं० । देशी-आरामे, दे० ना० ५ वर्ग ५३ नाथा ।

धानी-देशी-निरस्ते, दे० ना० ५ वर्ग ५६ नाथा ।

धाण-धाण-न० । सुभिक्षे, विभवे च । उक्त० ३ अ० ।

धाणुरिअ-न० । देशी-फलनेदे, दे० ना० ५ वर्ग ६० नाथा ।

धाय-धाय-पुं० । पणपञ्चयन्तरविशेषनिकायेन्दे, स्था० २ ठा०
३ उ० ।

धात-न० । सुभिक्षे, दश० ७ अ० । " धाए पुण संस्सनीपुर-
ओ । " धातं सुभिक्षमिति चैकोऽर्थः । वृ० ५ उ० ।

धायइ-धातकी-स्त्री० । धातुं करोति णिच्, टिबोपः, एवुच् ।
" धातकी कट्टकाशीता । " गौरा०-डीए । एकास्थिके वृक्षवि-
शेषे, स० । प्रज्ञा० । अनु० । स्था० ।

धायइखंड-धातकीखण्ड-पुं० । धातकीनां वृक्षविशेषाणां ख-
ण्डो वनसमूहो धातकीखण्डः । धातकीवने, तद्युक्तो यो द्वीपः
स धातकीखण्ड एवोच्यते, यथा दण्डयोगादण्डः । स्था० २
ठा० ३ उ० । धातकीनां खण्डानि वनानि यस्मिन् स धातकी-
खण्डो द्वीपः । थ० २ अधि० । आव० । धातकीवृक्षखण्डोपलब्धि-
तो द्वीपो धातकीखण्डः । लवणसमुद्रं परिक्रिप्य स्थिते कालो-
दसमुद्रपरिक्रिते दीपभेदे, अनु० । (पतञ्जल्यता ' धायइ-
संरुदीव ' शब्देऽनुपदमेव वक्ष्यते)

धायइखण्ड-धातकीवृक्ष-पुं० । एकास्थिके वृक्षविशेषे, स्था० ७ ठा० ।

धायइवण-धातकीवन-न० । धातकीसमूहे, " धवइवणंसि
वा । " आचा० २ श्रु० २ च० १० अ० । जी० ।

धायइसंरुदीव-धातकीखण्डदीप-पुं० । धातकीनां वृक्षविशे-
षाणां खण्डो वनसमूह इत्यर्थो धातकीखण्डस्युक्तो यो द्वीपः
स धातकीखण्ड एवोच्यते । यथा दण्डयोगादण्ड इति धातकी-
खण्डश्चासौ द्वीपश्चेति धातकीखण्डद्वीपः । लवणसमुद्रं परिक्रि-
प्य स्थिते कालोदसमुद्रपरिक्रिते द्वीपभेदे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।
सम्प्रति धातकीखण्डद्वीपवक्तव्यतामाह-

लवणे णं समुहे धायइसंने नाम दीवे वट्टे वड्डयागारसंठा-
णसंठिए सव्वओ समंता संपरिक्खविच्चा णं चिड्ढति ॥

(लवणसमुद्र इत्यादि) लवणसमुद्रे धातकीखण्डो नाम
द्वीपो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः सर्वासु दिक्षु
समंततः सामस्येन संपरिक्लिप्य तिष्ठति ।

धायतिसंठे णं भंते ! किं समचक्रवालसंठिते, विसमचक्रवा-
लसंठिए ? । गोयमा ! समचक्रवालसंठिते, नो विसमचक्रवा-
लसंठिते ॥

(धायइसंने णं दीवे किं समचक्रवालसंठिए " इति सूत्रं
लवणसमुद्रवद् भावनीयम् ।

धायतिसंने णं भंते ! दीवे केवतिए चक्रवालविकलंजे-
णं केवइयं परिकल्लेवेणं पणत्ते ? । गोयमा ! चत्तारि जोयण-
सयसहस्माई चक्रवालविकलंजेणं एगयाझीसं जोयणसत-
सहस्साई दसजोयणसहस्साई एव य एगसट्टे जोयणसते किं-
चि विसेसूणे परिकल्लेवेणं पणत्ते, से णं एगाए पडमवरवे-
दियाए एगेणं वणसंनेणं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ता
दोएह वि नएणओ दीवसमिया परिकल्लेवेणं ।

" धायइसंठे णं " इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह-
गौतम ! चत्वारि योजनशतसहस्राणि चक्रवालविक्षन्ने-
न एकचत्वारिंशद्वयोजनशतसहस्राणि दशसहस्राणि नव
च एकपञ्चानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषानि परिकल्ले-
ण । उक्तं च-" एयालीसं लक्खा, दससयसहसाई जो-
यणाणं तु । नव य सया इगसट्टा, किंचूणा परिरओ तस्स ॥१॥"
(से णमित्यादि) न धातकीखण्डद्वीप एकया पञ्चवरवेदि-
कया, अष्टयोजनोच्छ्रयजगत्पुपरिजाविन्येति सामर्थ्याद् गम्यते ।
एकेन वनखण्डेन पञ्चवरवेदिकावहिरुतेन सर्वतः समन्तात्सं-
परिक्षिप्तः द्व्येवरपि वर्णकः प्राग्वत् ।

धायतिसंरुस्स णं भंते ! दीवस्स कति दारा पणत्ता ? ।
गोयमा ! चत्तारि दारा पणत्ता । तं जहा-विजए, वेजयंते,
जयंते, अपराजिण् ।

(धायइसंठस्स णमित्यादि) धातकीखण्डस्य भद्रन्त ! द्वीप-
स्य कति द्वाराणि प्रवृत्तानि ? । भगवानाह-गौतम ! चत्वारि द्वा-
राणि प्रवृत्तानि । तद्यथा-विजयं, वेजयन्तं, जयन्तमपराजितं च ।

कहिं णं जंते ! धायतिसंरुस्स दीवस्स विजए णामं दारे
पणत्ते ? । गोयमा ! धायइसंठपुरिच्छिमपेरंतं कालोयसमुद्रपुर-
च्छिमपस्स पञ्चच्छिमेणं सीयाए महाणदीए उप्पि एत्थ णं
धायतिसंठस्स दीवस्स विजए णामं दारे पणत्ते । तं चेव पमा-

यं रायहाणी य अष्मि धायइसंरुदीवे सा वत्तव्या
भाणियन्वा । एवं चत्तारि वि दारा भाणियन्वा ।

(कहि यं भंते ! इत्यादि) क जदन्त ! धातकीखण्डस्य द्वीपस्य
विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् । भगवानाह-गौतम ! धातकीखण्ड-
स्य द्वीपस्य पूर्वपर्यन्ते कालोदसमुद्रपूर्वार्द्धस्य पश्चिमदिशि शीता-
या महानद्या उपरि अत्र एतस्मिन्नन्तरे धातकीखण्डस्य द्वीपस्य
विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् । तच्च जम्बूद्वीपविजयद्वारवद्विशेषेण
वेदितव्यम्, नवरमत्र राजधानी अन्यस्मिन् धातकीखण्डे
द्वीपे वक्तव्या । * “कहि णं जंते !” इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् ।
भगवानाह-धातकीखण्डद्वीपदक्षिणपर्यन्ते कालोदसमुद्रदक्षि-
णार्द्धस्योत्तरतोऽत्र धातकीखण्डस्य द्वीपस्य वैजयन्तं नाम द्वारं
प्रज्ञप्तम् । तदपि जम्बूद्वीपवैजयन्तद्वारवद्विशेषेण वक्तव्यम्,
नवरमत्रापि राजधानी अन्यस्मिन् धातकीखण्डे द्वीपे । “कहि
यं भंते !” इत्यादि प्रश्नसूत्रं गतार्थम् । भगवानाह-गौतम ! धा-
तकीखण्डद्वीपपश्चिमपर्यन्ते कालोदसमुद्रपश्चिमार्द्धस्य पूर्वतः
शीतोदाया महानद्या उपरि अत्र धातकीखण्डस्य द्वीपस्य जय-
न्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् । तदपि जम्बूद्वीपजयन्तद्वारवद्वक्तव्यम् । नवरं
राजधानी अन्यस्मिन् धातकीखण्डद्वीपे । “कहि यं जंते !” इत्या-
दि प्रश्नसूत्रं प्रतीतम् । भगवानाह-गौतम ! धातकीखण्डद्वी-
पोत्तरार्द्धपर्यन्ते कालोदसमुद्र उत्तरार्द्धस्य दक्षिणतोऽत्र धात-
कीखण्डस्य द्वीपस्यापराजितं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् । तदपि जम्बू-
द्वीपगतापराजितद्वारवद्वक्तव्यम् । नवरं राजधानी अन्यस्मिन्
धातकीखण्डे द्वीपे ।

धायइसंरुस्स णं जंते ! दीवस्स दारस्स य दारस्स य
एस णं केवतियं अवाहाए अंतरे पणत्ते ? । गोयमा ! दस
जोयणसतसहस्साई सत्तावीसं च जोयणसहस्साई सत्त य
पणत्तीसे जोयणसते तिष्ठि य कोसे दारस्स य दारस्स य
अवाहाए अंतरे पणत्ते ।

(धायइसंरुस्स णं जंते ! इत्यादि) धातकीखण्डस्य भदन्त ! द्वी-
पस्य द्वारस्य च द्वारस्य च परस्परमेतत् अन्तरं कियत् किंप्रमाण-
मबाधया अन्तरितत्वाद व्याघातेन प्रज्ञप्तम् । भगवानाह-गौतम !
दशयोजनशतसहस्राणि सप्तविंशतिसहस्राणि सप्तशतानि पञ्च-
विंशानि योजनशतानि त्रयः कोशा द्वारस्य च द्वारस्य च परस्पर-
मन्तरमबाधया प्रज्ञप्तम् । तथाहि-एकैकस्य द्वारस्य द्वारशा-
खाकस्य जम्बूद्वीपद्वारस्येव पृथुत्वं सार्द्धानि चत्वारि योजनानि ।
ततश्चतुर्णां चाराणामेकत्र पृथुत्वपरिमाणमीलने जातान्यष्टादश
योजनानि, तान्यनन्तरैकात्परिरयपरिमाणात् ४११०/६१ शो-
ध्यन्ते । शोधनेषु च तेषु जातं शेषमिदम्-एकचत्वारिंशद्विंश-
दशसहस्राणि नवशतानि त्रिचत्वारिंशदधिकानि ४११०/४३ ।
एतेषां चतुर्भिर्भागे हने लब्धं यथोक्तं द्वाराणां परस्परमन्तरम् ।
उक्तं च-“पणत्तीसा सत्त सया, सत्तावीसा सहस्स दसल-
क्खा । धायइसंरुस्स दारं-तरं तु अवरं च कोसतियं ॥ १ ॥”

धायइसंरुस्स णं भंते ! दीवस्स पदेसा काळोयणं समुहं
पुडा ? ! हंता पुडा । ते णं जंते ! किं धायइसंरुस्स दीवे काळोयणे
समुहं ? ! गोयमा ! धायइसंरुस्स नो खट्ठु ते काळोयणसमुत्त । एवं

* “एवं चत्तारि दारा भाणियन्वा ।” इत्यनेन गतार्थत्वात्
मूलपाठो मूले नोक्तः, टीकायामुपन्यस्तः ।

कालोयस्स वि धायइसंरुस्स दीवे जीवा उदात्ता उदात्ता
काळोयणे समुहं पव्वायंति ? ! गोयमा ! अत्येगइया पव्वा-
यंति, अत्येगइया नो पव्वायंति । एवं काळोयणे वि अत्येग-
तिया पव्वायंति, अत्येगतिया नो पव्वायंति ।

“ धायइसंरुस्स णं भंते ! दीवस्स पपसा ” इत्यादीनि च-
त्वारि सूत्राणि प्राग्ब्रह्मानीयानि ।

से केण्ठेणं जंते ! एवं वुच्चति-धायइसंरुस्स दीवे, धायइसंरुस्स
दीवे ? ! धायइसंरुस्स णं दीवे तत्त तत्त देसे तस्स तस्स देमस्स
तहिं तहिं पदेसे वहवे धायइरुक्खा धायइवणा धायइसंरु-
णिवं कुसुमियात्ता जाव उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चि-
च्छंति । धायइमहाधायइरुक्खे सुदंसणे पियदंसणे पियदेवा
महिद्धियात्ता जाव पल्लिओवमट्ठितीया परिवसंति । से तेण्ठेणं
गोयमा ! एवं वुच्चइ, अदुत्तरं च णं गोयमात्ता जाव णिवं ।

(से केण्ठेणं भंते) इत्यादि ! अथ केनाथेन भदन्त ! एवमु-
च्यते-धातकीखण्डो द्वीपो धातकीखण्डो द्वीप इति ? ! भगवानाह-
धातकीखण्डे द्वीपे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र
प्रदेशे बहवो धातकीवृक्षाः, बहूनि धातकीवनानि बहवो धात-
कीखण्डाः । धनखण्डयोः प्रतिविशेषः प्रागेवोक्तः । “निच्चं कु-
सुमियात्ता” इत्यादि प्राग्ब्रह्म । (धायइमहाधायइरुक्खे इत्यादि)
पूर्वार्द्धे उत्तरकुसुमीलवद्विरसमीपे धातकीनामा वृक्षोऽवति-
ष्ठते । पश्चिमार्द्धे उत्तरकुसुमीलवद्विरसमीपे धातकीवृक्षः, तौ
च प्रमाणाऽऽदिना जम्बूद्वीपवृक्षवद्वेदितव्यौ । तथोरत्र धातकीखण्डे
द्वीपे यथाक्रमं सुदर्शनप्रियदर्शनौ द्वौ बहवौ महर्द्धिकौ यावत्प-
त्योपमस्थितिकौ परिवसतः । ततो धातकीखण्डोपलक्षितो द्वी-
पो धातकीखण्डद्वीपः । तथा चाऽऽह- (से तेण्ठेणमित्यादि)
गतार्थम् ।

संप्रति चन्द्राऽऽदिवक्तव्यतामाह-

धायइसंरुस्स णं जंते ! दीवे कइ चंदा पहासिसु वा,
पहासंति वा पहासिस्संति वा ? ! कति सूरिया तवईसु वा, तव-
ति वा, तवइस्संति वा ? ! कइ महग्गहां चारं चारिंसु वा, चरिति
वा, चरिस्संति वा ? ! कइ णक्खत्ता जोगं जोएईसु वा, जोएंति
वा, जोइस्संति वा ? ! कइ तारागणकोमिकोनीओ सोभं
सोभिंसु वा, सोभंति वा, सोभिस्संति वा ? ! गोयमा ! धारस
चंदा पभासंसु वा, पहासंति वा, पहासिस्संति वा एवं ।

“चठवीसं ससिरविणो, णक्खत्तसता य तिष्ठि छत्तीसा ।

एगं च सयसहस्सं, छप्पसं धायइसंरुस्स ॥ १ ॥

अट्टेव सयसहस्सा, तिञ्चि सहस्साई सत्त य सयाई ।

धायइसंरुस्स दीवे, तारागणकोडकोडीणं ॥ २ ॥”

सोचं सोभिंसु वा, सोभंति वा, सोजिस्संति वा ।

“धायइसंरुस्स णं भंते ! दीवे कइ चंदा” इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् ।

भगवानाह-गौतम ! धातकीखण्डे द्वादश चन्द्राः प्रभासितव-
न्तः, प्रभासन्ते, प्रभासिष्यन्ते । द्वादश सूर्यास्तापितवन्तः, तापय-
न्ति, तापयिष्यन्ति । त्रीणि नक्षत्रशतानि पञ्चविंशानि योगं चन्द्र-
मसा सूर्येण च सार्द्धं युक्तवन्तो, युज्जन्ति, युज्जयन्ति । तत्र त्रीणि

पद्मिगानि नक्रवाणां शतानि, एकैकस्य शशिनः परिवारेऽष्टा-
विशतेनैकवाणां जाबाव, एकं पटपञ्चाशदधिकं महाप्रहसद्वर्त्त-
चारं चरितवन्तः, चरन्ति, चारिष्यन्ति । एकैकस्य शशिनः परिवारे-
ऽष्टाशितेनैकवाणां जाबाव । अष्टा शतमहच्छानि श्रीणि सह-
च्छानि सप्तशतानि तारागणकोटिकोटीनां शोभितवन्तः, शो-
भन्ते, शोभिष्यन्ते । एतदपि एकशुशितापरिमाणं चादशभि-
गुणयित्वा भावनीयम् । उक्तं च-

“ वारस चंदा सूर, नक्षत्रसमया य निशि दृत्तासा ।

एगं च गहसहस्रं, उपरं धायइसंमे ॥ १ ॥

कठेव सयसहस्रा, तिदि सहस्रा य सत्त य सया उ ।

धायइसंडे द्वाये, तारागणकोनिकोनीओ ॥ २ ॥ ” जी०

३ प्रति० ४ उ० ।

धायइसंडदीवपुश्चिगच्छे णं धायइसंमे अष्ट जोयणाई
उरुमुचवत्तेणं पणत्ते, बहुमज्जदमभाण अष्ट जोयणाई
विकसंभेणं माइरेगाई अष्ट जोयणाई सव्वगेणं पणत्ते ।
धायइसंडदीवपञ्चिगच्छे णं धायइसंमे अष्ट जोयणाई
उरुं उवत्तेणं पणत्ते, बहुमज्जदमभाण अष्ट जोयणाई
विकसंभेणं माइरेगाई अष्ट जोयणाई सव्वगेणं पणत्ते ।
एवं धायइसंमे आदिवत्ता सव्वेव जंयुदीववत्तवया
जाणियव्वा० जाव मंदरवृक्षिय ति । एवं पञ्चिगच्छे वि ।
महाधायइसंमे आदिवत्ता० जाव मंदरवृक्षिय ति ।
स्था० उ उ० ।

सम्प्रति धातकीखण्डवत्तवत्तानन्तरं “ धायइसंमे ” इत्यादिना
वेदिकासूत्रान्तेन ग्रन्थेनाऽऽह-

धायइसंमे णं दीवेपुश्चिगच्छेणं मंदरस्स पव्वयस्स उच-
रदाहिणं दो वासा पणत्ता बहुममत्तुला० जाव भरहे चेव,
एवण चेव । एवं जहा जंयुदीवे तहा एत्थ भाणियव्वं० जाव
दोमृ वामेसु पण्णया उव्विहं पि काठं पण्णवत्तवमाणा वि-
हरंति । तं जहा-जरहे चेव, एवण चेव, एवणं कूरुसामली
चेव, धायइसंमे चेव, देवागरुत्ते चेव, वेणुदेवे पिगमुदंसणे चेव ।
धायइसंडदीवपञ्चिगच्छे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं
दो वासा पणत्ता बहुममत्तुला० जाव भरहे चेव, एवण चेव,
० जाव उव्विहं पि काठं पण्णवत्तवमाणा विहरंति । तं जहा-
भरहे चेव, एवण चेव, एवणं कूरुसामली चेव, महाधाय-
इसंमे चेव, देवागरुत्ते चेव, वेणुदेवे पिगमुदंसणे चेव ॥

कण्ठयम् । नवरं-चक्रवालस्य विष्कम्भः पृथुत्वं चक्रवालविष्क-
म्भस्तेनेति । समुद्रवेदिकासूत्रं जम्बूद्वेदिकासूत्रवद्वाक्यमित्यर्थः ।
क्षेत्रप्रस्तावाज्ञवणसमुद्रवत्तवत्तानन्तरं धातकीखण्डवत्तव-
त्तां “ धायइसंमे ” इत्यादिना वेदिकासूत्रान्तेन ग्रन्थेनाऽऽह ।
कण्ठयश्चायम्, नवरं धातकीखण्डप्रकरणमपि-जम्बूद्वीपवर्णनस-
मुद्रमध्यं वलयाकृतिं धातकीखण्डमालिष्य दिग्बद्धादिवर्षध-
रान् जम्बूद्वीपानुसारेण चोभयतः पूर्वापरविभागेन जरतहैमव-
ताऽऽदिवर्षाणि च व्यवस्थाप्य पूर्वापरदिशोर्वलयविष्कम्भमध्ये
मेरुं च कल्पयित्वाऽवबोध्यम् । अनेनैव क्रमेण पुष्करवरद्वीपा-

द्वेमपीति । तत्र धातकीनां वृत्तविशेषाणां खण्डो बनसमूह इ-
त्यर्थो धातकीखण्डः, तद्युक्तो यो द्वीपः स धातकीखण्ड एवा-
च्यते । यथा दण्डयोगाद् दण्ड इति । धातकीखण्डश्चासौ द्वीप-
श्चेति धातकीखण्डद्वीपः, तस्य (पुरविश्रमं नि) पौरस्त्यं, पूर्वमि-
त्यर्थः । यदर्थे विज्ञागस्तद्धातकीखण्डद्वीपपौरस्त्यार्कं, पूर्वापरा-
द्धेना च लक्षणसमुद्रवेदिकातो दक्षिणत उत्तरतश्च धातकी-
खण्डवेदिकां यावत् गताऽयामिषुकारपर्वताऽप्यं धातकीख-
ण्डस्य धिमक्तवादिति ।

उक्तं च-

“ पंचसयजोयणुच्चा, सहस्रमेगं च दौनि वित्तिग्रा ।

फालोयगुत्तवणजले, पुट्टा ते दाहिणुत्तरओ ॥ १ ॥

दो उमुयारनगवरा, धायइसंमे मज्जकारुत्तिया ।

तेण दुदा निदिस्सइ, पुट्ठं पञ्चमज्जं च ॥ २ ॥ ” इति ।

तत्र णामिनि वाक्यादुदारे, मन्दरस्य मेरोरित्येवं धातकीखण्ड-
पूर्वावर्षमिदमार्कप्रकरणे प्रत्येकमेकान्तमसतिमृत्रप्रमाणे जम्बूद्वी-
पप्रकरणवर्षमध्यं, व्याख्येये च । अत एवाऽऽह- (एवं जहा जं-
युदीवे नहेयादि) नवर वर्षधराऽऽदिवत्तवमायामाऽऽदिसमता
चैवं जायनीया-

“ पुट्ठयस्स य मज्जे, मेरुस्स पुणो वि दाहिणुत्तरओ ।

वासाई तिणि तिनि य, विदेहवांसं च मज्जस्स ॥ १ ॥

अरविश्रमंठियाइ, अउरो वक्काऽं ताई खेत्ताई ।

धनो संखित्ताई, रंदयराई कमेण पुण पुट्टो ॥ २ ॥

जरहे मुदाविषन्नो, छायत्तिसयाई चोहसइहियाई ।

अउणत्तीसं च सयं, वारसइहियदुमयज्जगणं ॥ ३ ॥

अट्टारस य सहस्सा, पंचेय सया हवति सीयाहा ।

पणवन्तं वंससयं, चोहरओ जरहविषल्लो ॥ ४ ॥

चउगुणियमरहवामो, (व्यास इत्यर्थः)

हेमवप तं चउगुणं तरयं । (हरिवर्षमित्यर्थः)

होव्यासं चउगुणियं, महाविदेहस्स विषल्लो ॥ ५ ॥

जह विषल्लंभो दाहिण-दिसाए तह उचारे वि वासतिप ।

जह पुव्वेसु तओ, तह अचरके वि वासाइ ॥ ६ ॥

सत्ताणउउ सहस्सा, सत्ताणउयाई अट्ट य सयाई ॥

निधेय य लक्काइ, कुरूण भागा य वाणउउ० (विष्कम्भ इति)

अमवत्तसयं तेवी-मसदस्सा दो व लक्खजीवाओ ।

दोणह गिरीणाऽऽयामो, संखित्तो रं भण्णुकुणं ॥ ७ ॥

वासहरगिरी वक्का-रपवया पुव्वपच्छिमज्जेसु ।

जंयुदीवगज्जुणा, चित्थरओ वस्सए तुल्ला ॥ ८ ॥

कञ्चणगजमगुरकुस-नगा य वेयवृद्धदीहा य ।

विषल्लंभेवहममु-स्सएण जह जंयुदीवे व ॥ ९ ॥

लक्काई तिनि दीहा, विट्ठपुपहगंधमायणा दो वि ।

उपपणं च सहस्सा, दोवि सबा सत्तवीसा य ॥ १० ॥

अउणत्ता दोमि सया, उणसत्तिसहस्सलक्का य ।

सोमणसमालवना, दीहा रंदा इत्त सयाई ॥ ११ ॥

सज्जाओ वि मईओ, विषल्लंभोव्वेहज्जुणमाणाओ ।

सीयासाओयाणं, उणाणि ज्जुणाणि विषल्लंजो ॥ १२ ॥

वासहरकुरुस दुहा, नईण कुंराइ तेसु जे दीवा ।

उव्वेहुत्तयतुल्ला, विषल्लंभायामओ दुगुणा ॥ १३ ॥

जम्बूद्वीपकापेक्ष्येति । कियदूदूरं जम्बूद्वीपप्रकरणं धातकीख-

एडपूर्वाक्षाजिलापेन वाचयमित्याह । (जाव दोसु मण्येत्यादि)
एतस्माद्धि सुत्रात्परतो जम्बूद्वीपप्रकरणे चन्द्राऽऽदिज्यांतिषां सु-
त्राण्यधीतानि, नानि च धातकीखण्डपुष्कराद्धेपूर्वाक्षाऽऽदिप्र-
करणेषु न सम्पद्यन्ति, द्विस्थानकत्वाद्दस्याध्ययनस्य, धातकीख-
ण्डाऽऽदौ च चन्द्राऽऽदीनां बहुत्वादिति । आह च-“दो चंदा इह
दीवे, चत्तारि य सायरे लवणतोये । धायइखेमे दीवे, चारस
चंदा य सूर य ॥१॥” इति । चन्द्राणां द्वित्वेन नक्षत्राऽऽदीनामपि
द्वित्वेन स्यात्, ततो द्विस्थानेनावतार इति । जम्बूद्वीपप्रकरणाद-
स्य विशेषं दर्शयन्नाह- (नवरमित्यादि) नवरं केवलमयं विशेष
इत्यर्थः, कुरुसुवानन्तरं तत्र-“कूडसामग्री चेव, जंवू चेव सु-
दंसणे च्ति ।” उक्तम् । इह तु जम्बूस्थाने “धायइखेमे चेव च्ति”
वक्तव्यं, प्रमाणं च तयोर्जम्बूद्वीपशाल्मल्यादिवत्, तयोरेव
देवसूत्रेण “अणादिण चेव जयुदीवाहिवई” इत्यत्र वक्तव्यत्वे
“धुदंसणे चेव च्ति” इह वक्तव्यमिति । “धायइसंरु दीवे” इ-
त्यादि पश्चिमार्द्धप्रकरणं पूर्वार्द्धेयदनुसर्गवत् । अत एवाऽऽह-
(जाव ठव्हिहं पि कालमित्यादि) विशेषमाह- (नवरं कूरसाम-
ग्रीत्यादि) धातकीखण्डपूर्वाधोत्तरकुरुषु धातकीवृक्त उक्तः, इह
तु महाधातकीवृक्तोऽध्येतव्यो, देवसूत्रे द्वितीयः सुदर्शनसूत्रा-
धीतः, इह तु प्रियदर्शनोऽध्येतव्य इति ।

पूर्वार्द्धपश्चिमार्द्धमीलनेन धातकीखण्डद्वीपं सम्पूर्णमाश्रित्य
द्विस्थानकं “धायइसंरु णं” इत्यादिनाऽऽह-

धायइसंडपञ्चच्छिन्नमष्टे मंदरस्य एवयस्य धायइसंडे णं दी-
वे दो जरहाई, दो एरवयाई, दो हिमवंताई, दो हेरणवयाई,
दो हरिवासाई, दो रम्मगवासाई, दो पुव्वविदेहाई, दो
अवरविदेहाई, दो देवकुराओ, दो देवकुरुमहण्डुमा, दो दे-
वकुरुमहण्डुमावासा देवा, दो उत्तरकुराओ, दो उत्तरकुरुमह-
ण्डुमाओ, दो उत्तरकुरुमहण्डुमावासा देवा, दो चुल्लहिमवंता,
दो महाहिमवंता, दो निसहा, दो नीलवंता, दो रूपी, दो
सिहरी, दो सदावई, दो सदावईवासी साई देवा, दो वि-
यनावई, दो वियनावडवासी पजामी देवा, दो गंधावईवामी
अरुणा देवा, दो मालवंतपरियारगा, दो मालवंतपरियारग-
वासी पजमा देवा, दो मालवंता, दो चित्तकूमा, दो
पउमकूडा, दो नल्लिनकूमा, दो एगसेला, दो तिकूमा,
दो वेसमणकूमा, दो अंजणा, दो मातंजणा, दो सोमणसा,
दो विज्जुप्पभा, दो अंकावई, दो पम्हावई, दो आसीविमा,
दो सुहावहा, दो चंदपव्वया, दो सूरपव्वया, दो णागपव्वया,
दो देवपव्वया, दो गंधमायणा, दो उमुगारपव्वया, दो चुल्ल-
हिमवंतकूमा, दो वेसमणकूडा, दो महाहिमवंतकूडा, दो वेरु-
लियकूमा, दो निसहकूमा, दो रुयगकूमा, दो नीलवंतकूडा,
दो उवदंसणकूमा, दो रुपिकूडा, दो मणिकंचणकूमा, दो
सिहरिकूमा, दो तिगिच्छिकूमा, दो पउमदहा, दो पउमदहवा-
सिणीओ देवीओ सिरीओ, दो महापउमदहा, दो महा-
पउमदहवासिणी हिरीओ देवीओ, एवं जाव दो पुंरुयी-
इहा, दो पुंडरीयइहासिणीओ अच्छीओ देवीओ, दो गं-

गप्पवायइहाण जाव दो रत्तवईपवायइहा, दो रोहियाओण
जाव दो रुप्पकूला । स्थाण ।

(अन्तर्णदीवक्तव्यता ‘अंतरणई’ शब्दे प्रथमभागे ऽए पृष्ठे गता)

दो कच्छा, दो सुकच्छा, दो महाकच्छा, दो कच्छ-
गावई, दो आवत्ता, दो मंगळावत्ता, दो पुक्खझा, दो
पुक्खझावई, दो वच्छा, दो सुवच्छा, दो महावच्छा,
दो वच्छगावई, दो रम्मा, दो रम्मगा, दो रमणिज्जा,
दो मंगळावई, दो पम्हा, दो सुपम्हा, दो महापम्हा, दो
पम्हागावई, दो संखा, दो नलिणा, दो कुमुदा, दो नल्लि-
णावई, दो वप्पा, दो सुवप्पा, दो महावप्पा, दो वप्पागावई,
दो वग्गु, दो सुवग्गु, दो गंधिला, दो गंधिलावई, दो खेमाओ,
दो खेमपुराओ, दो रिद्धाओ, दो रिद्धपुराओ, दो खग्गीओ,
दो मंजूसाओ, दो ओसहीओ, दो पुंरुगीणिणीओ, दो सु-
मीमाओ, दो कुंडलाओ, दो अपराइयाओ, दो पभंकराओ,
दो अंकावईओ, दो पम्हावईओ, दो सुभाओ, दो रयणसंच-
याओ, दो आसपुराओ, दो सीहपुराओ, दो महापुराओ, दो
विजयपुराओ, दो अवराजियाओ, दो अवराओ, दो असो-
याओ, दो विगयसोगाओ, दो विजयाओ, दो वेजयंतीओ,
दो जयंतीओ, दो अपराजियाओ, दो चकपुराओ, दो
खग्गपुराओ, दो अवज्झाओ, दो अओज्जाओ, दो भद-
साववणा, दो णंदणवणा, दो सोमणसवणा, दो पंगव-
णा, दो पंडुक्कवलसिद्धाओ, दो अतिपंडुक्कवलसिद्धाओ, दो
रत्तक्कवलसिद्धाओ, दो अइरत्तक्कवलसिद्धाओ, दो मंदरा, दो
मंदरचूलियाओ, धायइसंरुस्य णं दीवस्य वेइया दो गाउ-
याई उठ्ठं उच्चतेणं पप्पत्ता ।

“धायइसंड” इत्यादिनाऽऽह-हे जरते पूर्वार्द्धपश्चिमार्द्धयोर्देहि-
णदिग्भागे तयोर्भावादित्येवं सर्वत्र भरताऽऽदीनां स्वरूपं प्रागु-
क्तम् । (दो देवकुरुमहाण्डम च्ति) द्वौ कूटशाल्मलीवृक्षावित्य-
र्थः । द्वौ तद्भासिदेवौ वेणुदेवावित्यर्थः । (दो उत्तरकुरुमहाण्डम च्ति)
धातकीवृक्षमहाधातकीवृक्षाविति । तद्देवौ सुदर्शनप्रियदर्शना-
विति । चुल्लहिमवदादयः षट् वर्षधरपर्वताः, शब्दापातिविकटा-
पातिमाल्यवत् पर्यायाख्यवृत्तधैताख्याश्च तन्निवासिस्वातिप्र-
भासारुणपञ्चनाभदेवानां द्वयेन द्वयेन सहिताः क्रमेण द्वौ द्वा-
वुक्ताः । (दो मालवंत च्ति) मालवन्ताउत्तरकुरुतः पूर्वदिग्ध-
र्तिनौ गजदन्तकौ स्तः, ततो ऋक्षशालवनतद्वेदिकाविजयेभ्यः
परौ शीतोत्तरकूलवर्तिनौ दक्षिणोत्तरायतौ चित्रकूटौ वक्का-
रपर्वतौ, ततो विजयेनान्तरनद्याविजयेन चान्तरिताभ्यौ
तथैवान्यौ पुनस्तथैवान्याविति पुनः पूर्ववनखण्डवेदिकाविज-
याच्यामर्वाक शीतादक्षिणकूलवर्तिनि तथैव त्रिकूटाऽऽदीनां च-
त्वारि द्वयानि, ततः सौमनसौ देवकुरुपूर्वदिग्धर्तिनौ गजद-
न्तकौ, ततो गजदन्तकावेव देवकुरुप्रत्यग्भागवर्तिनौ विद्युत्प्र-
भौ, ततो ऋक्षशालवनतद्वेदिकाविजयेभ्यः परतस्तथैवाङ्गाव-
त्यादीनां चत्वारि द्वयानि शीतोदादक्षिणकूलवर्तिनि पुनर-
न्यानि पश्चिमवनखण्डवेदिकान्यविजयाभ्यां पूर्वतः क्रमेण त-

धैव चन्द्रपर्वताऽऽदीनां चत्वारि द्वयानि, ततो गन्धमादनाद्युत्तरकृष्णश्विमभागवर्तिना गजदन्तकाविनि । एते धातकीखण्ड-
स्य पूर्वार्धपश्चिमार्धे च भवन्तीति द्वौ द्वायुकायिति इयुकारौ
दक्षिणात्तरयोर्दिशोः धातकीखण्डविभागकारिणाविति । (दो
चुल्लिमवर्तनकूना इत्यादि) हिमवद्वायः पद वर्षधरपर्वताः,
तेषु ये द्वे द्वे कूटे जम्बूद्वीपप्रकरणे अत्रिहिते ते पर्वतानां द्वि-
गुणत्वादेकैकशः स्यातामिति वर्षधराणां द्विगुणत्वात् पञ्चाऽऽदि-
हृदा अपि द्विगुणाः, तद्देश्योऽप्येवमिति चतुर्दशानां गङ्गाऽऽदिम-
हानदीनां पूर्वपश्चिमाक्षोपेक्षया द्विगुणत्वात् तत्प्रपातहृदा
अपि द्वौ द्वौ स्युस्तिषाह- (दो गंगप्पथायहृदेत्यादि) " दो रो-
हियाओ " इत्यादौ नद्यधिकारे गङ्गाऽऽदिमहानदीनां सदपि द्वि-
त्वं नोक्तं, जम्बूद्वीपप्रकरणोक्तस्य " मदादिमघंताओ वासहर-
पञ्चयाओ महापउमहृदाओ दो महानहंओ पवहंति । " इत्यादि
सूत्रमस्याऽऽश्रयणात् । तत्र हि रोहिताऽऽद्य यथाष्टौ भूयत इति
चित्रकूटपञ्चकूटयज्ञस्कारपर्वतयोरन्तरे नीलवर्षधरपर्वतनित-
म्बध्वयस्थितत्वात् । ग्राह्यतीक्ष्णहृदिक्षितोरणयिनिर्गता अष्टा-
विंशतिनदीसहस्रपरिवारा शीतार्धभागामिनी सुकच्छमहाक-
च्छत्रिजययोर्विभागकारिणी ग्राह्यती नदी । एवं यथायोगं द्वयो-
र्ध्वयोर्वैज्यस्कारपर्वतयोर्विजययोरन्तरे क्रमेण प्रदक्षिणया द्वाद-
शव्यन्तरनद्यो योज्याः, तद्द्वैत्वं च पूर्ववदिति । पञ्चतीत्यत्र
वेगवतीति ग्रन्थान्तरे दृश्यते, क्कारोदेश्यत्र क्कारोदेश्यम्यत्र, सिंह-
स्रोता इत्यत्र, शीतस्रोता इत्यपरत्र, फेनमाहिनी गम्भीरमालिनी
चेति, इह व्यत्ययश्च दृश्यत इति मालवध्वजदन्तकभञ्ज-
शालवनाभ्यामारभ्य कच्छाऽऽदिनि द्वाविंशद्विजयक्षेत्रयुगलानि
प्रदक्षिणतोऽवगन्तव्यानीति । तथा कच्छाऽऽदिषु क्रमेण क्कमाऽऽ-
दिपुरीणां युगलानि द्वाविंशद्वयगन्तव्यानीति । मद्रशालाऽऽदिनि
मेरोश्चत्वारि वनानि; " भूमीए भइसात्रं, मेइउजुपलमि दोअि
रुमाई । गुंदणसोमणसाहं, पंडगपरिमंडियं सिहरं ॥१॥ " इति
चचनान् । मेवोर्द्धित्वे चचनानां द्वित्वमिति शिलाश्चतस्रो मेरौ
परमकवनमध्ये चूलिकायाः क्रमेण पूर्वाऽऽदिषु । अत्र गाये-

" पंगवणमि चउरो, सिद्धाओ चउमु वि दिसासु चूलाए ।
चउजोयणुमियाओ, सव्वउजुणकंचणमयाओ ॥ १ ॥
पंच सयायामाओ, मज्जे दीहचणकंदोओ ।
चंदरुसंठियाओ, कुमदीयरहारगोराओ ॥ २ ॥ " इति ।

मन्दरे मेरौ चूलिकाशिखरविशेषः । स्वरूपमस्याः- " मे-
रुस उवरि चूला, जिणभयणविभूसिया कुवी सुच्चा । वा-
रस अछ य चउरो, मूत्रे मज्जुवरि कंदा य ॥ १ ॥ " इति वे-
दिकासूत्रं जम्बूद्वीपवत् । स्था० २ ग्रा० ३ उ० ।

धायइसंडदीवग-धातकीखण्डदीपग-त्रि० । धातकीखण्डदी-
पगते, " धायइसंडदीवगणं चंदाणं । " जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

धायइसंडदीवपचचिन्मद्ग-धातकीखण्डदीपपश्चिमार्ध-
न० । धातकीखण्डदीपस्य पश्चिमोऽर्धभागे, स्था० ७ ग्रा० ।

धायइमंडदीवपचचिन्मद्ग-धातकीखण्डदीपपश्चिमार्ध-
पु० । धातकीखण्डदीपपश्चिमार्धगते मनुष्यभेदे, स्था० ६ ग्रा० ।

धायइसंडदीवपुरचिन्मद्ग-धातकीखण्डदीपपौरस्त्यार्ध-
पु० । धातकीखण्डदीपपौरस्त्यार्धगते मनुष्यभेदे, स्था० ६ ग्रा० ।

धार-धार-न० । वाच० । धारामिर्निर्वृत्तम्, अण् । " धारामिः
पतितं तोयं, गृहीतं स्फोतवाससा । शिलायां वसुधारायां, शी-
तायां पतितं च यत् ॥१॥ " इत्युपक्रम्य, " जाजने मृगमये वाऽपि,
स्थापितं धारमुच्यते । " इत्युक्ते शिलाऽऽदिभाजनधुने वर्षोद्भवे
जले, धारके, त्रि० । वृ० ३ उ० । उक्त० । वाच० । द्वौ, न० ।
दे० ना० ५ वर्ग ५९ गाथा ।

धारण-धारण-न० । पाहने, स्था० ३ ग्रा० ३ उ० । अप्रतिस्व-
लने, " अरतो तथ किं विहारए । " विहारयेत् प्रतिस्वलत् ।
आचा० १ थु० ६ अ० ३ उ० । " धरंति रात्रिण्या इह । " धारय-
न्ति विभ्रति । सूत्र० १ थु० २ अ० ३ उ० । वखाऽऽदीनां परिग्रहे,
उपभोगे च । स्था० ३ ग्रा० ३ उ० ।

धारणा-धारणा-स्त्री० । घृ-युच् । " यमाऽऽदिगुणसंयुक्ते,
मनसः स्थितिरात्मनि । धारणा प्रोच्यते साङ्ख्ययोगशास्त्रवि-
शारदैः ॥ १ ॥ " इत्युक्त्यामात्मनि चित्तस्य स्थितौ, वाच० ।
विषयान्तरपरिहारेण स्थिरीकरणात्मा हि चित्तस्य धारणा ।
यदाह-" देशयन्धश्चित्तस्य धारणेति । " द्वा० २४ द्वार । मर्यादा-
याम्, न्याय्यपथस्थितौ, अवधारणे, आ० म० १ अ० १ खपर ।
वाच० । पूर्वश्रुतदृष्टाऽऽदिविषयावधारणं धारणेति । दर्श० ५
तत्र । गृहीतस्याविस्मरणे, विश० । आवा० ध० । आ० म० ।
नि० चू० । आ० चू० । अवगतार्थविशेषधारण धारणा । भ० ८
द्वा० २ उ० । स्था० । निश्चितस्यैव वस्तुनो द्युत्पत्त्यादिरूपेण
धारणं धारणा । विश० । निश्चितस्यैवाविच्युतिस्मृतिवासना-
रूपं धारणं धारणा । प्रव० २१६ द्वार । ज्ञानाऽऽवरणीयकर्मक्षयो-
पशमसमुत्थायामविद्योत्पादभेदवर्त्या प्रज्ञातवस्त्वानुपूर्वीगो-
चरायां चित्तपरिणेतौ, ल० । तदात्मके मतिज्ञानभेदे च ।
स्था० ८ ग्रा० । दशा० । सम्म० । नं० । आ० चू० । " धरणं पुण
धारणं विंति । " धृतिधारणमर्थानामिति वर्त्तते । परिच्छिन्नस्य
वस्तुनोऽविच्युतिवासनास्मृतिरूपं धरणं पुनर्धारणां भुवते ।
आ० म० १ अ० १ खपर । नं० ।

तथा च मतिज्ञानस्य तृतीयभेदमर्थं प्रतिपादयन्ति-

स एव दृढतमावस्थाऽऽपन्नो धारणा ॥ १० ॥

स इति अवायः, दृढतमावस्थाऽऽपन्नः विवक्षितविष-
यावसाय एव सादरस्य प्रमानुस्मृत्यन्तोपचितः कञ्चित्काहं
तिष्ठन् धारणेत्यभिधीयते । दृढतमावस्थाऽऽपन्नो ह्यवायः
स्वोपदेष्टाकिताऽऽत्मशक्तिविशेषरूपसंस्कारद्वारेण काहान्तरे
स्मरणं कर्तुं पर्याप्नोतीति ॥ १० ॥ रत्ना० २ परि० । नं० ।
तस्याऽर्थस्य निर्णयरूपोऽध्यवसायोऽवायः शाङ्ग एवायं, शाङ्ग
एवायमित्यादिरूपोऽवधारणाऽऽत्मकप्रत्ययोऽवाय इत्यर्थः ।
तस्यैवायस्य निर्णयस्य धारणं धारणा । सा च त्रिधा-अवि-
च्युतिः, वासना, स्मृतिश्च । तत्र तदुपयोगादविच्यवनमविच्युतिः,
सा चान्तर्मुहसंप्रमाणा । ततस्तथा आदिनो यः संस्कारः सा वा-
सना । सा च संख्येयमसंख्येयं वा यावत्काहं भवति । ततः का-
हान्तरे कुतश्चिच्छादशार्थदर्शनाऽऽदिकात् कारणात् संस्कारस्य
प्रबोधे यद् ज्ञानमुदयते-तदेवेदं यन्मया प्रागुपलब्धमित्यादिरूपं
सा स्मृतिः । उक्तं च-" तदनेन तदत्था-विश्ववर्णं जो य वासना-
जोगो । काहंतरे यं जं पुण, अणुसरणं धारणा सा उ ॥२६१॥ "
(विश०) एताश्चाविच्युतिवासनास्मृतयो धारणलक्षणसामान्या-
न्वर्थयोगाद्धारणाशब्दवाच्याः । नं० । आ० म० । विश० ।

अथ चतुर्थो मतिज्ञानभेदो धारणा, इयं चाविच्युतिवासना-
स्मृतिभेदाद्विधा भवति । अतः सभेदामपि तामाह-

तयनंतरं तयत्या-ऽविच्युतं जो य वासणाजोगो ।

कालंतरे य जं पुण, अणुसरणं धारणा सा उ ॥२९॥

तस्मादपायादनन्तरं तदनन्तरं, यत् तदर्थोदविच्युतनम्-उ-
पयोगमाभित्याजुशः । यश्च वासनया जीवेन सह योगः संव-
न्धः । यच्च तस्यार्थस्य कालान्तरे पुनरिन्द्रियैरुपलब्धस्य, अनु-
पलब्धस्य वा एवमेव मनसाऽनुस्मरणं स्मृतिर्भवति, तेयं पुनस्त्रि-
विधाऽव्यवधारणरूपा धारणा विज्ञेयेति साधाऽकुरष-
टना । भावार्थस्त्वयम्-अध्यायेन निश्चितेऽर्थे तदनन्तरं यावदद्या-
पि तदर्थोपयोगः सातत्येन वर्धते, न तु तस्माच्चरन्ते, तावत्त-
दर्थोपयोगादविच्युतिर्नाम, सा धारणायाः प्रथमभेदो भवति ।
ततस्तस्यार्थोपयोगस्य यदावरणं कर्म तस्य क्षयोपशमने जीवो
युज्यते, येन कालान्तरे इन्द्रियव्यापाराऽऽदिसामग्रीवशात्
पुनरपि तदर्थोपयोगः स्मृतिरूपेण समुन्मील्यति, सा चेयं त-
दावरणक्षयोपशमरूपा वासनया नाम द्वितीयस्तद्वेदो जवति ।
कालान्तरे च वासनावशाच्चतुर्थस्येन्द्रियैरुपलब्धस्य, अथवा
तैरनुपलब्धस्याऽपि मनसि - स्मृतिराविर्भवति, सा तृतीय-
स्तद्वेद इति । एवं त्रिभेदा धारणा विज्ञेया । तुशब्दोऽवग्रहाऽऽ-
दिभ्यो विशेषद्योतनार्थः । विप्रतिपक्षस्त्येतद्विषया अपि प्रागेव
निराकृताः । इति गाथाऽर्थः ॥ २९॥ विशेषः । साऽपि मनः-
सहितेन्द्रियपञ्चकजन्यत्वात्पोढा । प्रव० २९६ द्वार ।

से किं तं धारणा ? । धारणा कृत्विहा पञ्चता । तं जहा-
सोईदियधारणा, चर्चित्तदियधारणा, धाणिदियधारणा, जि-
र्विदियधारणा, फासिदियधारणा, नोईदियधारणा ॥ न० ।

प्रकारान्तरेण धारणायाः षड् भेदानाह-

कृत्विहा धारणा पञ्चता । तं जहा-बहुं धारेइ, बहुविहं
धारेइ, पोराणं धारेइ, दुरुद्धरं धारेइ, अनिस्तदं धारेइ,
असंदिहं धारेइ । सेचं धारणा । स्था० ६ ठा० ।

बहु धारयति १ बहुविधं धारयति २ पुराणं धारयति ३ दु-
र्द्धरं धारयति ४ अनिश्रितं धारयति ५ असंदिहं धारयति ६
इति षडपि पदानि व्यक्तानि, सवरम् (पोराणं ति) पुराणं जीर्णं
प्रचूतकालसंचितं, तदपि बधाश्रुनं धारयति, यदा पृच्छयने,
तदा धारणासमर्थत्वात् सर्वं वदति । (दुरुद्धरं ति) दुर्द्धरं
दुःखेन धर्तुं शक्यं नयाऽऽगमभङ्गगुपितं (धारयति) "सेचं"
इत्यादि निगमनवाक्यं व्यक्तम् । दशा० ५ अ० ।

धारणाया एकार्थिकान्याह-

तीसे णं इमे एगड्डिया णाणाषोसा, णाणावजणा, पंच
नामधिज्जा भवंति । तं जहा-धरणा, धारणा, ठवणा,
पड्डा कोठे । सेचं धारणा ।

अत्रापि सामान्यत एकार्थिकानि, विशेषचिन्तार्था पुनर्भिन्ना-
र्थानि, तत्रापानन्तरमवगतस्यार्थस्याविच्युत्या अन्तर्मुहूर्त्तं
कालं यावन् धरणं धरणा, ततस्तमेवार्थमुपयोगाद् युतं ज-
घ्न्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तद्विकर्पतोऽसंख्येयाकालात्परतो यत्स्मरणं
सा धारणा । तथा स्थापनं स्थापना, अपायावधारितस्याऽर्थस्य
हृदि स्थापनं वासनेत्यर्थः । अन्ये तु धारणास्थापनयोर्व्याप्तेन

स्वरूपमाचक्षते । तथा च प्रतिष्ठानं प्रतिष्ठा, अपायावधारितस्यैवा-
र्थस्य हृदि प्रभेदेन प्रतिष्ठापनमित्यर्थः । कोष्ठ इव कोष्ठः, अवि-
नष्टस्त्रायेधारणमित्यर्थः । (सेचं धारणा) सेचं धारणा । न० ।
न विधेयमित्येवंरूपे (स्था० ५ ठा० १ उ०) निषेधविषयके
आदेशो, "आणं वा धारणं वा सम्मं पंचजित्ता भवइ ।"
स्था० ७ ठा० । धारणा विधेयेषु निवर्त्तनलक्षणेति । स्था० ५
ठा० २ उ० । दृष्टुं विवेकितानिचारद्वयशुद्धीनामवधारणा-
ऽऽत्मके व्यवहारभेदे, पञ्चा० १६ विव० । प्रव० । स्था० । (तद्व-
क्तव्यता 'धारणाववहार' शब्देऽनुपदमेव वक्ष्यते) वज्रहर-
णाऽऽधारभूते स्थूणे गृहावयवविशेषे, "अगारस्स णं क्रियाय-
माणस्स किं धारणा क्रियाइ ।" ज० ८ श० ६ उ० । धृ-णिच्-
ल्युट् । नाट्याम, श्रेणौ च । स्त्री० । वाच० ।

धारणाववहार-धारणावल-न० । प्रतिवादिनः शब्दतदर्थोवधार-
णवत्ते, व्य० १ उ० ।

धारणाववहार-धारणाववहार-पुं० । गीतार्थसंविज्ञेन कव्या-
ऽऽद्यपेक्षया यत्रापराधे यथा वा विशुद्धिः कृता, तामधधार्थं
यदन्यस्तत्रैव तथैव तामेव प्रयुक्ते सा धारणा, वैयावृत्यकरा-
ऽऽदेर्वा गच्छोपग्रहकारिणोऽशेषानुचितस्योचितप्रायश्चित्तप-
दानां प्रदर्शितानां धरणं धारणेति । स्था० ५ ठा० २ उ० ।
सा एव व्यवहारो धारणाव्यवहारः । पञ्च व्यवहाराणां मध्ये
चतुर्थे व्यवहारभेदे, म० ८ श० ८ उ० । पञ्चा० । जीत० । व्य० ।
धारणाव्यवहारो नाम-गीतार्थेन संविज्ञेनाऽऽचार्येण छव्यक्षेत्र-
कालनावपुरुषान् प्रतिसेवनाश्चावलोच्य यस्मिन्नपराधे बर्त्ताव-
श्चित्तमदायितत्सर्वमन्यो हृष्टा तेष्वेव द्रव्याऽऽदिषु तादृश एवा-
पराधे तदेव प्रायश्चित्तं ददाति । एष धारणाव्यवहारः । अ-
थवा-वैयावृत्यकरस्य गच्छोपग्रहिणः स्पर्ककस्वामिनो वा
देशदर्शनसहायस्य वा संविग्नस्योचितप्रायश्चित्तदानं धार-
णमेव धारणाव्यवहारः । व्य० १ उ० ।

अथ धारणाव्यवहारमाह-

गीत्येणं दिनें, सुद्धिं अवराहिज्जण तह चेव ।

दित्स धारणा तह, उद्धियपयधरणरूपा वा ॥७६॥

इह गीतार्थेन संविज्ञेनाऽऽचार्येण कस्यापि शिष्यस्य कृत्वि-
दपराधे छव्यक्षेत्रकालनावपुरुषान् प्रतिसेवनाश्चावलोच्य या
सुद्धिः प्रदत्ता, सा शुद्धिः तथैवावधार्य सोऽपि शिष्यो यदाऽन्य-
त्रापि तादृश एवापराधे च छव्यादिषु तथैव प्रायश्चित्तं ददाति,
तदाऽसौ धारणा नाम चतुर्थो व्यवहारः । उद्धृतपदधरणरूपा
वा धारणा । इदमुक्तं भवति-वैयावृत्यकरणाऽऽदिना कश्चिद् ग-
च्छोपकारी साधुरद्याप्यशेषच्छेदश्रुतयोग्यो न भवति, ततस्त-
स्यानुग्रहं कृत्वा यदा शुरुद्धृतान्येव कानिचित्प्रायश्चित्तपदा-
नि कथयति, तदा तस्य तेषां पदानां धरणं धारणाऽभिधी-
यत इति ॥ ८६॥ प्रव० १२६ द्वार ।

धारणाववहारो पुण, वत्तवो तं जहकमं वुच्चं ॥६४॥

अत उद्धं धारणाववहारो वक्तव्यः, तद्यथाक्रममुं वक्ष्ये
इति शृणु ।

उच्चारणा विधारण, संधारण संपधारणा चेव ।

नाक्तण धीरपुरिसा, धारणाववहार तं विति ॥ ६४३ ॥

धारणायाश्चतुर्थेकार्थिकानि । तद्यथा-उद्धारणा, विधार-

णा, सन्धारणा, संप्रधारणा च । तथा वेदश्रुतार्थवधारणश्र-
क्षणया यः सम्यक् ज्ञात्वा व्यवहारः प्रयुज्यते, तं धारणाव्यव-
हारं धीरपुरुषा मुच्यते ।

संप्रति तेषामेव चतुर्गमिकार्थिनां शब्दव्युत्पत्तिमाह-

पावह्येण उवेच व, लद्धियपयधारणा उ उच्चार ।

विविधेहि पगारेहि, धारे अत्यं विधारा सा ॥ ६४४ ॥

सम एकीभावम्पी, उद्धरणे ताणि एकजायेण ।

धारे तस्य पयाणि उ, तम्हा संधारणा होइ ॥ ६४५ ॥

जम्हा उ संपहारउं, ववहारं पउंजती ।

तम्हा उ कारणे तेण, नायन्वा संपहारणा ॥ ६४६ ॥

उक्त प्राचल्येन उपेत्य वा धृतानामर्थपदानां धारणा उच्चार उच्चारणा । विविधैः प्रकारैर्विशिष्टं वाऽर्थमुद्भूतमर्थपदं यथा-
धारणया स्मृत्या धारयति सा विधारा विधारणा । तथा-
समशब्द एकीभावे, धूना तु धारणा तान्यर्थपदानि आत्मना
सहैकजायेन यस्माद्धारयति तस्मात् धारणा संधारणा भव-
ति । तथा यस्मात्संप्रधारयं सम्यक्प्रकारेणाऽवधार्य व्यवहारं
प्रयुङ्क्ते, तस्मात्कारणत्वेन शिष्येण्यं प्रधारणा भवति ज्ञानव्या ।

धारणाव्यवहारो सो, पउंजियन्वो उ केरिमे पुरिमे ? ।

जन्वति गुणसंपन्ने, जारिसए तं मुणेहि चि ॥ ६४७ ॥

एष धारणाव्यवहारः कीदृशे पुरुषे प्रयोक्तव्यः ? । स्मरिहाह-
भणयते-यादृशं गुणसम्पन्ने प्रयोक्तव्यस्तद्वक्ष्यमाणं शृणु ? ।

तमेवाऽऽह-

पवयणजसम्मि पुरिसे, आणुगइविसारए तवस्सिमि ।

गुस्सुयवहुस्सुयम्मि य, विवक्कपरिपागमुक्कम्मि ॥ ६४८ ॥

प्रवचनं द्वादशाङ्गं, धम्मणसत्तो वा तस्य यः कीर्तिमिच्छेत् स
प्रवचनयशस्तस्मिन् तर्पस्त्रिान, तथा धुने शोभनमाकर्णितं, बहु
धुतं न येन स सुधुनयदुधुनः । किमुक्तं जवति-यस्य बहुपि धुतं
न विस्मृतिपथमुपयाति स सुधुतयदुधुनः । अथवा बहुधुतो-
ऽपि सन् यस्तस्योपदेशेन धनंते स मार्गानुसारिधुनत्वात्
सुधुतयदुधुतः, तस्मिन्, तथा विशिष्टे विनयान्वित्यान्विते धा-
कृपरिपाके विशुद्धिर्यस्मिन्पुरुषे तस्मिन् प्रयोक्तव्यः ।

एतदेवाऽऽह-

एएसु धीरपुरिसा, पुरिसज्जाएसु किंचि खल्लिएसु ।

रहिए वि धारइत्ता, जहारिहं देति पच्छिन्नं ॥ ६४९ ॥

यत्पवनन्तरोदितगुणसम्पन्नेषु पुरुषजातेषु किञ्चिदत्र मना-
क् प्रमादवशाद् मूलगुणविषये उत्तरगुणविषये वाक्स्त्रल्लि-
तेषु रहितेऽपि असत्यव्यादिमे व्यवहारत्रये धीरपुरुषा अर्थ-
पदानि कष्टप्रकष्टव्यवहारगनानि कानिचित् धारयित्वा य-
थाहं ददति प्रायश्चित्तम् ।

संप्रति “रहिए वि धारयित्ता” (६४९) इत्यस्य

व्याख्यानमाह-

रहिए णाम असंते, आइहम्मि ववहारतियगम्मि ।

ताहे वि धारइत्ता, बीमसेऊण जं भणियं ॥ ६५० ॥

रहिते नाम असति अविद्यमानके व्यवहारत्रिके सति ततो
विधाय यद् भणितं जवति । किमुक्तं भवति ? ,
६५०

विमृश्य पूर्वोपरपर्यालोचनेन देशकालाऽऽद्यपेक्षया सम्यक्
छेदश्रुतार्थे परिज्ञाव्य ।

किमित्याह-

पुरिमस्स उ अइयारं, विचारइत्ता ण जस्म जं जोगं ।

तं देति उ पच्छिन्नं, केणं देती उ तं सुणह ॥ ६५१ ॥

पुरुषस्यातिचारं द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च विचार्य
पस्य यदहं प्रायश्चित्तं तत् केन दीयते । आचार्यः प्राह-येन
दीयते तत् शृणु ।

तदेवाऽऽह-

जो धारितो सुतत्थो, आणुगोविहीएँ धीरपुरिसेहि ।

आलीणपलीणेहि, जयणाजुत्तेहिं दंतेहि ॥ ६५२ ॥

यो नाम धीरपुरुषैरालीनप्रलीनैर्यतनायुक्तैर्दानैश्चानुयोगवि-
धौ व्याख्यानवेलायां धुनस्य भेदश्रुतस्यार्थो धारितोऽविस्मृती-
कृतस्तेन दीयते ।

साम्प्रतमालीनाऽऽदिपदानां व्याख्यानमाह-

अद्धीणा णाणाऽऽदिपु, पदं पदं द्वाणा उ होति पद्धीणा ।

कोहाऽऽदी वा पद्वयं, जेत्तिं गया ते पलीणाओ ॥ ६५३ ॥

जयणाजुतो पयत्तव, दंतो जो उवरतो उ पावेहि ।

अइवा दंतो इंदिय-दमेण नोइंदिएणं च ॥ ६५४ ॥

ज्ञानाऽऽदिषु आ समन्तात् हीना आहीनाः । पदे पदे हीना जवन्ति
प्रलीना अथवा-येषां क्रोधाऽऽदयः प्रलयं गताः ते प्रहीनाः, प्रकर्षेण
लीना हयं विनाशं गताः क्रोधाऽऽदयो येषामिति द्युत्पत्तेः । यत्-
नायुक्तो नाम सूत्रानुसारतः प्रयत्नवान्, दान्तो यः पापेभ्य उपर-
तः । अथवा-दान्तो नाम इन्द्रियदमेन, नोइन्द्रियेण नोइन्द्रियदमेन
चान्यतः । तदेवं वेदश्रुतार्थधारणाव्यवहारो धारणाव्यवहार उक्तः ।

साम्प्रतमन्यथा धारणाव्यवहारमाह-

अह्वा जेणऽणइया, दिट्ठा सोही परस्स कीरंती ।

तारिसयं चेव पुणो, उप्पसं कारणं तस्स ॥ ६५५ ॥

सो तम्मि चेव दग्गे, खेत्ते काळे य कारेणे पुरिसे ।

तारितयं अकरंते, न हु सो आराहओ होइ ॥ ६५६ ॥

सो तम्मि चेव दग्गे, खेत्ते काळे य कारेणे पुरिसे ।

तारिसयं चिय जूयो, कुवं आराहओ होइ ॥ ६५७ ॥

अथवेति प्रकारान्तरे, येनान्यदा परस्य शोधिः क्रियमाणा
दृष्टा, स तमर्थं स्मरति-यथा पवंभूतेषु छव्याऽऽदिष्वेवंभूते
कारणे जाते पवंभूतं प्रायश्चित्तं दत्तमिति । पुनरन्यदाऽस्य पुरुष-
स्य उपलक्षणमेतत्-अन्यस्य वा तादृशमेव पुनः कारणं समुत्पन्नं
ततो यदि तस्मिन्नेव, तादृश एवेत्यर्थः । छव्ये क्षेत्रे काले, चशब्दा-
द्भावे च तादृश एव कारणे तस्मिन्नेव तादृशे वा पुरुषे तादृशम-
कुर्वन्, रागेण वा अन्यं प्रायश्चित्तं ददानीं वर्त्तते, तदा स (नहु)
नैव आराधको भवति । अथ यः तस्मिन्नेव छव्ये क्षेत्रे काले भावे
च कारणे पुरुषे च तादृशं करोति, स तदा आराधको जवति ।

धारणाव्यवहारस्यैव पुनरन्यथाप्रकारमाह-

वेयावक्करो वा, सीसो वा देसहिंरुगो वा वि ।

दुम्मेहत्ता न तरइ, ओहारेउं वहुं जो उ ॥ ६५८ ॥

तस्स उ उद्धरिऊणं, अत्थपयाइं तु देति आयरिया ।

जेहिं न करेति कज्जं, ओहारेत्ता उ सो देसं ॥ ६५९ ॥

यथा आचार्याणां वैयावृत्यकरो, यो वा संमतः शिष्यो, यस्तु वा देशहिण्मको देशदर्शनं कुर्वतः सहाय आसीत्, स समस्तं वेदश्रुतार्थं दुर्मेघस्त्वादू नावधारयितुं शक्नोति, ततस्तस्याङ्क-
त्यानुग्रहाय कानिचिदर्थपदान्याचार्या ददति, यैः स वेदश्रुतस्य देशमवधार्य न कार्यं करोति । एष धारणाव्यवहारः ।

उपसंहारमाह-

धारणाव्यवहारो सो, अहकर्म वणिणतो समासेण ॥ (६६०)

एष धारणाव्यवहारो यथाक्रमं समासेन वर्णितः ॥ व्य० १० उ० ।

धाराणिज्ज-धारणीय-त्रि० । धारयितुं योग्ये, ज० १५ श० ।

आचा० । धारयितुं शक्ये, यापनीये च । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

धारणी-धा(र)रिणी-स्त्री० । सकलगुणधारणाद्धा (र) रिणी ।

सू० प्र० १ पाहु० । एकादशजिनस्य प्रथमार्थिकायाम्,

स० । " निज्जंसजिणस्स धा (र) रिणी पढमा । " नि० ।

द्वारवतीवास्तव्यस्य वसुदेवस्य स्वनामख्यातायां भार्यायाम्,

" वसुदेवे राया धारणी देवी । " अन्त० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० ।

द्वारवतीवास्तव्यस्यान्धकवृष्णेः स्वनामख्यातायां भार्यायाम्,

" अंधगविणिहस्स रसो धारणी नाम देवी । " अन्त० १ श्रु० १

वर्ग १ अ० । इस्तिशीर्षनगरस्थस्यादीनशत्रोः राज्ञः स्वनामख्या-

तायां भार्यायाम्, " हत्थिसीसणयरे अदीणसत्तुरसो धारणी-

पामोकखाणं देवीसहस्साणं । " विपा० २ श्रु० १ अ० । अपरवि-

देहस्थपूतायां राजधान्यां स्थितस्य धनञ्जयस्य भार्यायाम्,

आ० चू० १ अ० । मथुरानगरीवास्तव्यस्य जितशत्रोः राज्ञो

भार्यायाम्, आ० म० १ अ० २ खण्ड । कौशाम्बीवास्तव्यस्या-

जितसेनस्य राज्ञो भार्यायाम्, आव० ४ अ० । आ० चू० ।

राजगृहनगरस्थस्य श्रेणिकस्य राज्ञो भार्यायाम्, ज्ञा० १ श्रु०

१ अ० । अणु० । चम्पानगरीस्थस्य मित्रप्रभस्य राज्ञो भार्या-

याम्, आव० ४ अ० । चम्पानगरीस्थस्य दधिवाहनस्य राज्ञः

स्वनामख्यातायां भार्यायाम्, आ० म० १ अ० २ खण्ड । पो-

तनपुरनगरस्थस्य सोमचन्द्रस्य राज्ञो भार्यायाम्, आ० म० १

अ० २ खण्ड । आ० चू० । राजगृहनगरस्थस्य विश्वनन्दिनृप-

स्य भ्रातुर्विशालभूतेभार्यायाम्, आ० म० १ अ० १ खण्ड । म-

गधनन्दिग्रामस्थस्य गौतमस्य कणवृत्तिकस्य भार्यायाम्, " मग-

धे नन्दिग्रामे, गौतमः कणवृत्तिकः । तत्पत्नी धारणी तस्याः । "

आ० क० । आव० । कस्मिंश्चिन्नगरे स्थितस्य वज्रसेनस्य रा-

ज्ञः स्वनामख्यातायां मङ्गलावत्यपरनामधेयायां भार्यायाम्,

आ० चू० १ अ० । मिथिलास्थस्य जितशत्रोः स्वनामख्याता-

यां भार्यायां च । सू० प्र० १ पाहु० । चं० प्र० ।

धारय-धारक-त्रि० । धारणसमर्थे, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

धारको धारयितुं क्रमः ॥ औ० । प्रवर्तके च । नि० १ श्रु० ३ वर्ग २ अ० ।

धारा-धारा-स्त्री० । धृ-णिच्-अङ् । खड्गाऽऽदेर्निशिताग्रे, भ०

१३ श० ६ उ० । वाच० । " खुरो इव पगंतधाराप । " ज्ञा० १ श्रु०

१ अ० । जं० । उक्त० । घण्टाऽऽदिच्छिन्ने, सन्ततौ, छवद्रव्यस्य स-

न्तत्वा पतने, उत्कर्षे, यशसि, अतिवृष्टौ, समूहे, मेघस्याऽऽसार-

वर्षणे, वाच० । ज० । कल्प० । सदृशे, पुरीभेदे, " अ-

श्वानां तु गतिर्धारा, विभिन्ना सा च पञ्चधा । " इत्युक्तेऽ-

श्वानां गतिपञ्चके, " इतीव धारामवधीर्य । " इति नैषधम् । सै-

न्यात्रिसकन्धे च । वाच० । इस्तिनापुरस्थस्य शिवस्य राज्ञो

भार्यायां च । आ० म० १ अ० २ खण्ड । रणमुखे, दे० ना०

५ वर्ग ५६ गाथा ।

धारावारि-धारावारि-न० । धाराप्रधाने जले, भ० १३ श० ६ उ० ।

धारावारिय-धारावारिक-त्रि० । धाराप्रधानं वारि जलं यस्मि-

न् । धाराप्रधानजलोपेते, " धारावारियलेणाइ वा । " भ० १३

श० ६ उ० ।

धारावास-देशी-मेघे, मेके च । दे० ना० ५ वर्ग ६३ गाथा ।

धाराहय-धाराहृत्-त्रि० । मेघजलधारासिके, " धाराहयकयं-

पुष्पं पि व समुस्ससिभरोमकूचे । " कल्प० १ अधि० १

क्षण । भ० ।

धारि(ण्)-धारिन्-पुं० । धारयतीत्येवंशीलः । प्रज्ञा० २ पद ।

धृ-णिनिः । धारणशीले, पीलुवृक्षे, धारणकर्त्तरि, त्रि० वाच० ।

धारिणी-धारिणी-स्त्री० । ' धारणी ' शब्दार्थे, सू० प्र०

१ पाहु० ।

धारित्तप-धारयितुम्-अव्य० । पात्रयितुमित्यर्थे, स्था० ६

उ० । परिग्रहीतुमित्यर्थे, उपभोक्तुमित्यर्थे च । " धारित्तप

वा परिहरित्तप वा । " धारयितुं परिग्रहे परिहर्तुमासेवितुमिति ।

अथवा--" धारणया उवभोगो, परिहरणा होइ परिभोगो । " स्था०

५ उ० ३ उ० ।

धारिय-धारित-त्रि० । सम्यग्धारणाविपर्ययिते, " धारियग-

णियसमीहिय-निज्जवणाविउल्लवायणसमिद्धो । " धारितं स-

म्यग् धारणाविपर्ययितं, न विनष्टमिति भावः । व्य० ३ उ० ।

धारी-धारी-स्त्री० । ' धाई ' शब्दार्थे, प्रा० २ पाद ।

धारोदग-धारोदक-न० । गिरिनिकरजले, वृ० २ उ० ।

धाव-धाव-जवे, सक०-बुद्धौ च । स्वादि०-आत्म०-शीघ्रगतौ,

अक० सेट् । धावते । अधाविष्ट । वाच० । " खादधावोर्बुक् "

॥ ८ । ४ । २२७ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणान्यस्य लुक् । प्रा० ४

पाद " स्वरान्तो वा " ॥ ८ । ४ । २४० ॥ इति प्राकृतसूत्रेणा-

कारान्तवर्जितास्वरान्ताद्धातोर्नन्ते अकाराऽऽगमो वा । प्रा० ४

पाद । धाव । धावइ । धाहिइ । धाओ । बाहुलकाधिकाराद्

वर्त्तमानाभविष्यद्विध्याऽऽद्येकवचन एव भवति, तेनेह न । धाव-

न्ति । क्विञ्च जवति । " धावइ पुरओ । " प्रा० ४ पाद । " कुत्ताइ

जे धावइ साउगाई । " धावति गच्छति । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

धावण-धावन-न० । धाव-ल्युट् । शीघ्रगमने, सूत्र० १ श्रु० ७

अ० । वाच० । धावनमिति वेगेन गमनम् । जीत० । महा० ।

ज्ञा० । धावनं निष्कारणमतिस्वरितमविभ्रामं गमनम् । जीत० ।

शोधने, वाच० । अच्यङ्गोद्धर्त्तनस्थाने, नि० चू० ११ उ० ।

वस्त्राऽऽदीनां प्रक्षालने, प्रव० १ द्वार । सूत्र० । नि० चू० । व्य० ।

ग० । प्रश्न० । पात्राऽऽदीनां कल्पप्रदाने च । जीत० । वृ० ।

मुखनयनाऽऽदिधावने, व्य० ६ उ० । (गुणा आचार्यातिशयव-

र्णनप्रस्तावे ' अइसेस ' शब्दे प्रथमभागे २८ पृष्ठे प्रतिपादि-

ताः) " जे धोयती लूसयती व वत्थं, अहा हु से णागणिय-

स्स दूरे । " सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । वस्त्रार्थधिकृत्य--" णो धोवेज्जा

णो धोतरत्ताइ वत्थाइ धरेज्जा । " नो धावयेत्प्रासुकोदकेनापि न

प्रक्षालयेद्, गच्छवासिनो ह्यप्राप्तवर्षाऽऽदौ श्लानावस्थायां वा प्रा-

सुकोदकेन यतनया धावनमनुज्ञातं, न तु जिनकल्पिकस्येति ।

तथाहि-न च धौतरकानि वस्त्राणि धारयेत्पूर्वं धौतानि पश्चा-
रुक्तानीति । आचा० १ श्रु० ८ अ० ४ उ० । धावनं च संय-
तानां वर्षाकाद्यादर्वाक् कल्पने, न शेषकाले, अनेकदोषसम्भवा-
त् । पि० ।

तानेव दोषान् दर्शयति-

उत्तवर्षे ध्रुवणे वउसं, वंजविणासो अत्राणवणं च ।

संपादमवाउवहो, पावणनूओवधाओ य ॥ २६ ॥

वर्षाकालस्य प्रत्यासन्नं कालमपहाय शेषे ऋतुवद्धे काले,
चीवरस्य धावने चरणं वकुशं भवति, उपकरणवकुशत्वात् ।
तथा-ब्रह्मविनाशो मथुनप्रत्याख्यानजङ्घः, प्रक्षालितवासः परिधा-
नरूपितशरीरो हि विरूपोऽपि रमणीयत्वेन प्रतिभासमानो र-
मणीनां रमणयोग्योऽयमिति प्रार्थनीयो भवति, किं पुनः शरी-
रावयवरमणीयकोपशोभितः; ततः समस्तकामिनीनां प्राधेय-
मानानां सखीलदर्शितयिष्यललिताक्लिनिरिक्षणाङ्गमोदनव्याजो-
पदर्शितकङ्कामूलसदृशतारमणीयपीनकठिनपयोधरविस्तारग-
म्भीरनाभिप्रदेशपरिभावनतोऽवश्यं ब्रह्मचर्यादपञ्चशर्माधभ्रयते ।
तथा-अस्थानस्थापनम् । इयमत्र भावना-यदि नाम कथञ्चित्त-
स्य वेदितया संयमविषयिनः प्रकल्पधृत्यवष्टम्भतो न ब्रह्मचर्या-
दपञ्चश्यति, तथाऽपि श्लोकेन सोऽस्थाने स्थाप्यते-यथा नूनमयं
कामी, कथमन्यथाऽऽत्मानमित्यं नृपयति, न खल्वकामी मरु-
प्रियो जवति । तथा संपातिमानां मक्षिकाऽऽदीनां प्रक्षालनजला-
ऽऽदिषु निपततां, वायोश्च वधो विनाशो भवति । तथा धावनेन
प्रक्षालनजलपरिष्ठापनेन पृथिव्यां रेणुणेन नृतोपघातः पृथि-
व्याभितकीटिकाऽऽदिसंश्लेषमदो भवति । तस्मान्न ऋतुवद्ध-
काले वक्षः प्रक्षालनीयम् ।

नन्वेने दोषा वर्षाकाद्यादर्वागपि धावने संभवन्ति, ततस्तदा-
नीमपि न चीवराणि प्रक्षालनीयानि, तन्न, तदानीं चीवराप्र-
क्षालनेऽनेकदोषसंभवात् ।

अइभारवुरुणपणण, सीयझपाउरणऽजिसगेद्वसे ।

ओहावणे कायवहो, वासासु अधोवणे दोसा ॥२७॥

इह वर्षाकालादर्वागपि यदि वासांसि न प्रक्षाल्यन्ते तदानीं
मतिभारो गुरुत्वं वस्त्राणां भवति । तथा वासांसि मलविद्वानि
यदा जलकणानुपकृतसीरणमात्रेणापि स्पृष्टानि भवन्ति, तदा-
ऽपि स मलः क्लिन्नो नृप दृढतरं वस्त्रेषु संबन्धमापद्यते, किं
पुनर्वर्षासु सर्वतः सलिलमयीषु । ततो वर्षासु क्लिन्नमलसंपर्कतो
वासांसि गुरुतरभाराणि जवन्ति । तथा (बुडणं ति) वाससां
वर्षाकाद्यादर्वागप्यधावने वर्षासु जीर्णता भवति, शाटो जव-
तीत्यर्थः । किमुक्तं भवति? यदि नाम वर्षाकाद्यादर्वागपि वस्त्राणि
न प्रक्षाल्यन्ते, ततो वर्षासु तेषां मलक्लिन्नतया जीर्णताज-
वनेन शाटो भवति । न च वर्षास्त्वभिनववस्त्रग्रहणं, नचाधिकः
परिग्रहः, ततो ये वस्त्राभावे दोषाः समये प्रसिद्धास्ते सर्वेऽपि
यथायोगमुपलैक्यन्ते इति । तथा मलक्लिन्नेषु वस्त्रेषु शीतल-
जलकणसंपर्कतो मलस्याऽऽर्द्राभवतः पनको वनस्पतिविशेषः
प्राच्युर्गोपजायते, तथा च सति प्राणिज्यापादनप्रसङ्गः । तथा
निरन्तरं सर्वतः प्रसरेण निपतति वर्षे शीतले च मार्कते वाति म-
लस्याऽऽर्द्राभवतः शीतलीभूतानां वाससां प्रावरणे भुकाऽऽहार-
स्याजीर्णतायामपरिणतौ ग्लानता शरीरमान्द्यमुत्तम्भते, तथा च
सति प्रवचनस्यापज्ञाजना । यथा-अहो ! वठराशिरोमणयोऽमी
तपस्विनो, न परमार्थतस्तत्त्ववेदिनो, ये नाम, वर्षास्वप्रक्षालितानां

वाससां परिजोगे मान्यमुपजायते, इत्येतदपि नावबुध्यन्ते; ते
पृथग्जनाऽपरिच्छेद्यं स्वर्गोपवर्गमार्गमवगच्छन्तीति दुःश्रद्धेयम् ।
तथा वर्षास्वप्रक्षालितानि वस्त्राणि प्रावृत्य भिक्षाऽऽद्यर्थं विनि-
र्गतस्य साधोर्मधवृष्टौ मलिनवस्त्रकम्वलसंपर्कतोऽप्यायि-
राधना भवति । एते वर्षास्त्विति वर्षाकाद्यप्रत्यासन्नोऽपि काद्यो
वर्षा इत्युच्यते, तस्मात्पीप्यात् । भवति च तस्मात्पीप्यात्तच्छ-
ब्दव्यपदेशः । यथा-गङ्गायां घोष इत्यत्र । ततो वर्षासु वर्षाप्र-
त्यासन्ने काद्ये वस्त्राऽऽदीनामप्रक्षालने दोषास्तस्मादवश्यं वर्षा-
कालादर्वाग् वासांसि प्रक्षालनीयानि । ये च संपातिमसत्त्वो-
पघाताऽऽद्यो दोषाश्चीवरप्रक्षालने प्राशुक्ताः, तेऽपि सूत्रोक्त-
नीत्या यतनया प्रवर्त्तमानस्य न संभवन्तीति वेदितव्यम् । यो हि
सूत्राज्ञामनुसृत्य यतनया सम्यक् प्रवर्त्तते, स यद्यपि कथञ्चित्-
त्प्राण्युपमर्दकारी, तथापि नासौ पापभाग्भवति, नाऽपि तीव्र-
प्रायश्चित्तभागी, सूत्रबहुमानतो यतनया प्रवर्त्तमानत्वात् । व-
दयति च सूत्रम्-“ अप्पत्ते च्चिय वासे, सव्वं उवर्हि धुवन्ति
जयणाए ।” इति । ततो न कश्चिदोपः । नापि तदा वस्त्रप्रक्षालने
वकुशं चरणं, सूत्राज्ञया प्रवर्त्तमानत्वात् । नाप्यस्थाने स्था-
पनदोषो, श्लोकानामपि वर्षासु वाससामप्रक्षालने दोषपरिज्ञान-
भावात् । नचैतेऽनन्तरोक्ता अतिजाराऽऽद्यो दोषा ऋतुवद्ध-
काले वाससामप्रक्षालने संभवन्ति, तस्मान्न तदा प्रक्षालनं यु-
क्तमिति स्थितम् ।

सम्प्रति वर्षाकालादर्वागपि यावानुपधिक्कर्तव्यतो, जवन्त्यतश्च
प्रक्षालनीयो जवति, तावत्तमजिधिसुराह-

अप्पत्ते च्चिय वासे, सव्वं उवर्हि धुवन्ति जयणाए ।

असईए उदवस्स य, जहन्नओ पायनिज्जोगो ॥२८॥

अप्राप्ते एव अनायासे एव, वर्षे वर्षाकाले, वर्षाकालादर्वाक्तेने
काद्ये इत्यर्थः । जलाऽऽदिसामान्यां सत्यामुत्कर्षतः सर्वमुपधिमुप-
करणं यतनया यतयः प्रक्षालयन्ति । ऊवस्य जलस्य च असति अ-
भावे, जवन्त्यतोऽपि पात्रनिर्योगोऽवश्यं प्रक्षालनीयः । इह निस्पूर्वो
युजिरूपकारे वर्त्तते । तथा चोक्तम्-“ पातोदसलेन निज्जोगो
उवयारो ।” इति । ततो निर्युज्यते उपक्रियतेऽनेनेति निर्योग उ-
पकरणम् । “अकस्सैरि०” ॥३१॥ इत्यनेन अज्जप्रत्ययः । पात्रस्य
निर्योगः पात्रनिर्योगः, पात्रोपकरणं पात्रकवन्धाऽऽदिः । उक्तं च-
“पत्तं पणवंधो, पायदुवणं च पायकैसरिया । पडहाई रयत्ताणं,
तह गोच्छउ पायनिज्जोगो ॥ १ ॥” इति ।

आह-किं सर्वेषामेव वस्त्राणि वर्षाकालादर्वागेव प्रक्षाल्यन्ते,
किं वाऽस्ति केषाञ्चिद्विशेषः ? । अस्तीति ब्रूमः । केषामिति
चेत् ? , अत आह-

आयरियगिझाणाए य, मइला य पुणो वि धोवन्ति ।

मा हु गुरुण अवणो, लोणम्मि अजीरणं इयेरे ॥२९॥

इह ये कृतपूर्वितो मगवत्पणीतवचनानुगताऽऽचाराऽऽदिशास्त्रो-
पधानानि अघोतिनः स्वसम्प्रवशास्त्रेषु ज्ञानिनः सकलस्वपरस-
म्यशास्त्रार्थेषु कृतिनः, कारयितारश्च पञ्चविधेष्वध्याचारेषु प्रव-
चनार्थव्याख्याधिकारिणः सधर्मदेशनाभियुक्ताः सूरयस्ते आ-
चार्याः, आचार्यग्रहणमुपलक्षणम्-तेनोपाध्यायाऽऽदीनां प्रज्ञूणां
परिग्रहः । तेषां तथा ग्लाना मन्दास्तेषां च पुनर्मलिनानि वस्त्रा-
णि धाव्यन्ते प्रक्षाल्यन्ते । मलिनानीत्यत्र नपुंसकत्वे प्राप्तेऽपि
सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतलक्षणवशात् । तथाऽऽह पाणिनिः

स्वप्राकृतवक्त्रणे-“लिङ्गं व्यभिचार्यपीति ।” प्रस्तुतेऽर्थे कारणमाह-
मा भवतु, दुर्निश्चितं, गुरुणां मलिनवस्त्रपरिधाने ढोकेऽवर्णोऽ-
न्याद्या-यथा निराकृतयोऽमी मलदुरजिगन्धोपादिगन्धेदाः, ततः
किमेतेषामुपकरणं गतैरस्मान्निरिति ? । तथा इतरस्मिन् रत्नानि
मा भवत्वजीर्णमिति ज्ञेयो भूयो मलिनानि तेषां प्रक्षालयन्ते ।

सम्प्रति ये उपधिविशेषा न विश्रम्यन्ति तन्नामग्राहं गृहीत्वा
तेषां धावने विधिमाह-

पायस्स पडोयारो, दुनिसिज्ज तिपट्ट पोत्ति रयहरणं ।

एए उ न वीसामे, जयणा संकामणा धुवणं ॥ ३० ॥

प्रत्यवतीर्यते पात्रमस्मिन्निति प्रत्यवतार उपकरणम्, पात्रस्य प्र-
त्यवतारः पात्रवर्जः पात्रनियोगः पद्धिः, तथा रजोहरणेऽस्य स-
त्के द्वे निषद्ये । तद्यथा-बाह्याऽऽभ्यन्तरा च । इह संप्रति दशिका-
ऽऽदिभिः सह यादृक्कृत्वा क्रियते, सा सूत्रनीत्या केवलैव प्रवति,
न सदशिका, तस्या निषद्यात्रयम्, तत्र यादृक्कृत्वा उपरि ए-
कहस्तप्रमाणोऽस्यामा तिर्यगेष्टकत्रयपृथुत्वा कम्बलीखण्डरूपा
सा आद्या निषद्या, तस्याश्चाग्रे दशिकाः संवध्यन्ते, तां च सदशि-
कामग्रे रजोहरणशब्देनाऽऽचार्यो ग्रहीष्यति । ततो नासाविह ग्रा-
ह्या । द्वितीया त्वेनामेव निषद्यां तिर्यक् बहुभिर्वेष्टकैरावेष्टयन्ती
किञ्चिदधिकहस्तप्रमाणोऽस्यामा हस्तप्रमाणमात्रपृथुत्वा वस्त्रम-
यी निषद्या सा अज्यन्तरा निषद्योच्यते । तृतीया तु तस्या ए-
वाऽऽभ्यन्तरनिषद्यायास्तिर्यगेष्टकान् कुर्वती । चतुर्द्वुलाधिकै-
कहस्तमाना चतुरस्त्रा कम्बलमयी भवति । सा च उपवेशनो-
पकारित्वाद्धुना पादप्रोच्छन्नकमिति रुढा, सा बाह्या निषद्ये-
त्यभिधीयते । मिश्रितं च निषद्यात्रयं दण्डिकासहितं रजोहरण-
मुच्यते । ततो रजोहरणस्य सत्के द्वे निषद्ये, इति न विरुद्धते ।
तथा त्रयः पट्टाः, तद्यथा-संस्तारपट्टः, उत्तरपट्टः, चोत्तरपट्टश्च ।
एते च सुप्रतीताः । तथा (पोत्ति ति) मुखपोतिका-मुखपिधा-
नाय पोतं वस्त्रं मुखपोतम्, मुखपोतमेव हस्वं चतुरद्वुलात्मिका-
वितस्तिमात्रप्रमाणत्वात् मुखपोतिका, मुखवस्त्रिकेत्यर्थः । “अ-
तिवर्त्तन्ने स्वार्थिप्रत्ययकाः प्रकृतिद्विग्वचनानि” इति वचनाच्च
प्रथमतो नपुंसकत्वेऽपि प्रत्यये समानीते स्त्रीत्वम् । तथा-(र-
यहरणं ति) दण्डिका वेष्टकत्रयप्रमाणपृथुत्वा एकहस्ताऽस्यामा
हस्तत्रिजागाऽस्यामदशापरिकलिता प्रथमा या निषद्या प्रागुक्ता
सा रजोहरणम् । तथा च भाष्यकुरुह्यति-“एगनिसेज्जं च रय-
हरणं ।” बाह्याऽऽभ्यन्तरनिषद्यारहितमेकानि यद्यं सदशं रजोह-
रणमिति । एतानुपधिविशेषाच्च विश्रमयेत् नापरिभोग्यान् स्था-
पयेत् । कस्मादिति चेत् ? । उच्यते-प्रतिवासरमवश्यमेतेषां
विनियोगजावात् । ततो यतनया वस्त्रान्तरितेन हस्तेन ग्रहणरू-
पया संक्रमणा पट्टदिकानामप्रक्षालनीयेषु वस्त्रेषु संक्रमणं
ततो धावनं प्रक्षालनमिति ।

एतामेव गार्थां भाष्यकुरुद्वा गार्थात्रयेण व्याख्यानयति-

पायस्स पडोयारो, पत्तगवज्जो य पायनिज्जोगो ।

दोन्नि निसिज्जाओ पुण, अर्बिजतर वाहिरा चेव ॥ ३१ ॥

संधारुत्तरचोलग, पट्टा तिन्नि य हवन्ति नायव्वा ।

मुहपोत्तिय ति पोत्ती, एगनिसिज्जं च रयहरणं ॥ ३२ ॥

एए उ न वीसामे, पडदिणमुवओगओ य जयणाए ।

संक्रामिज्जण धावं-ति छप्पया तत्थ विहिणाए ॥ ३४ ॥

एतास्तिस्त्रोऽपि व्याख्यातार्थाः, नवरं (संक्रामिज्जण इत्यादि)
तत्र विश्रामाभावे सति यतनया पट्टदिका अन्यत्र संक्रम्य
विधिना धावयन्ति प्रक्षालयन्ति । तदेवमविश्रमणीय उपधिरु-
क्तः, तद्गणनाच्च शेषो विश्रमणीयोपधिरगम्यते ।

ततस्तस्य विश्रमणे विधिं विज्जिणपुरिदमाह-

जो पुण वीसामिज्जइ, तं एवं वीयरायआणाए ।

पत्ते धावणकात्ते, उवहिं वीसामए साहु ॥ ३५ ॥

यः पुनरुपधिः प्राप्ते धावनकाले प्रक्षालनकाले, अनेन अकालप्र-
क्षालनेन भगवदाज्ञाजङ्गलक्षणं दोषमुपदर्शयति; विश्रम्यते निः
शेषपट्टदिकाविशोधनार्थमपरिच्छिन्नो भ्रियते, तमुपधिं वीत-
रागाऽऽज्ञया सर्वज्ञोपदेशेन, सर्वज्ञोक्तमित्यवधार्यमिति भावः ।
एवं वक्ष्यमाणेन प्रकारेण साधुविश्रमयेत् ।

विश्रमणाप्रकारमेवाऽऽह-

अर्बिजतरपरिजोगं, उवरिं पाउणइ नाइदूरे य ।

तिन्नि य तिन्नि य एगं, निसिं तु कावं परिच्छिज्जा ॥ ३६ ॥

इह साधूनां द्वौ कल्पौ क्षौमौ । एकः कम्बलमयः । तत्र यदा
ते प्राविश्यन्ते, तदा एकः क्षौमोऽभ्यन्तरं प्राविश्यते, शरीरलज्जः
प्राविश्यते इत्यर्थः । द्वितीयः क्षौमस्तस्योपरि कम्बलमयः त-
स्याऽप्युपरि । ततः प्रक्षालनकाले विश्रमणाविधिप्रारम्भे रात्रौ
स्वपने अभ्यन्तरपरिभोगं सदैव शरीरेण सह संलग्नं परिच्छिद्य-
मानं क्षौमं कल्पमुपरि शेषकल्पद्वयाद् बहिःस्थीणि दिनानि यावत्
प्रावृणोति । येन तत्स्थाः पट्टदिकाः क्षुधा पीड्यमाना आहा-
रार्थम्, अथवा शीताऽऽदिना पीड्यमानास्तं बहिः प्राविश्यमाणं
कल्पमपहायाऽऽन्तरे कल्पद्वये शरीरे वा लगन्ति । एव प्रथमो
विश्रमणाविधिः । एवं त्रीणि दिनानि प्रावृत्य ततस्त्रीण्येव च
दिनानि यावत् रात्रौ स्वापकात्वे नातिदूरे स्थापयति । किमुक्तं
प्रवति? स्वापकात्वे संस्तारकनट एव स्थापयति, येन प्रथम-
विश्रमणाविधिना या न निःसृताः पट्टदिकास्ता अपि क्षुधा पी-
ड्यमाना आहारार्थं ततो विनिर्गत्य संस्तारकाऽऽदौ लगन्ति ।
एव द्वितीयो विश्रमणाविधिः । तत एकां निशां रात्रिम्, तुः
समुच्ये । स्वापस्थानस्योपरि ब्रम्बमानमधोमुखं शरीरलज्जप्राप्य
पयस्ते प्रसारितं कृत्वा स्थापयेत् । संस्थाप्य च पश्चात्परीक्षेत,
दृष्ट्या, प्रावरणेन च पट्टदिकां निजालयेत् । तद्यथा-प्रथमं तावद्
दृष्ट्या, निजालयेत्, दृष्ट्या निभालिता अपि यदि न दृष्टास्ततः
सूक्ष्मपट्टदिकारक्षणार्थं भूयः शरीरे प्रावृणोति; येन ता आ-
हारार्थं शरीरे लगन्ति । एवं परीक्षणे कृते यदि ता न स्युस्तदा
प्रक्षालयेत् । अथ स्युस्तर्हि पुनः पुनर्निजालयेत् यदा न सन्तीति
निश्चितं भवति तदा प्रक्षालयेत् । एवं सप्तभिर्दिनैः कल्पशो-
धना । एतदनुसारेण शेषस्याप्युपधेः शोधना जावनीया । इह
विश्रमणा प्रक्षालनीयस्यापरिभोगरूपा वक्ता, ततो यस्तस्य बहिः
प्रावरणाऽऽदिरूपः परिभोगः स परमार्थतोऽपरिभोग इति न
तदापि विश्रमणा विरुध्यते ।

एतामेव गार्थां भाष्यकुरुद्वा व्याख्यानयति-

धोवत्थं तिन्नि दिणे, उवरिं पाउणइ तह य आसन्नं ।

धारेइ तिन्नि दियहे, एगदिणं उवरि लवंतं ॥

इयं व्याख्यातार्था ।

अत्रैव विश्रमणाविधौ मतान्तरमाह-

केई एकेक-निसिं, संवासेजं तिहा परीच्छंति ।

पाणिर्न जइ न लगं-ति णप्पा ताहे धोवंति ॥३॥
 केचिदेके सुरय एवमाहुः-एकैकां निशां रात्रिं त्रिधा त्रिभिः
 प्रकारैः पूर्वैकैः संवास्य । तद्यथा-एकां निशां शोधनीयं कलं
 वहिः प्रावृणोति, द्वितीयां निशां संस्नारकतटे स्थापयति,
 तृतीयां तु निशां स्वपद् स्वापस्थानस्योपरि रुक्ममानम-
 धोमुखं प्रसारितं शरीरलक्ष्मप्रायपर्यन्तं स्थापयति । एवं
 त्रिधा संवास्य परीक्षन्ते दृष्ट्वा निभाहयन्ति । निनालित-
 श्रेत्र दृष्ट्वाः ततः सूक्ष्मपदपदिकाविशोधनार्थं प्रावृण्वन्ति, प्रावृ-
 तौ च यदि न लगन्ति-न लभ्याः प्रतिज्ञासम्पत् पदपदिकास्ततः
 प्रक्षालयन्ति, लगन्ति चेत्तर्हि भूयो नृपस्तावद् दृष्ट्वा, शरीरप्राव-
 रणेन च परीक्षन्ते, यावन्न सन्तीति निश्चितं भवति ततः प्रक्षाल-
 यन्तीति । एषोऽपि विधिरूपणात्समीचीन इवाऽऽचार्यस्य प्र-
 तिज्ञासन इति मन्यामहे ।

वस्त्रप्रक्षालनं च जलेन भवत्वतो जलग्रहणे विशेषमाह-

तिव्वोदगस्स गहणं, केई जाणेसु अमुप्पसिसेहो ।

गिहिभायणेसु गहणं, ठिण् वाते मीसगं ठारो ॥ ३८ ॥

वर्षासु गृहच्छादनप्राप्तगतिर्न जलं तीव्रोदकं, तस्येह यदि व-
 र्षाकालाद्बोक् सर्वोऽप्युपधिः कथञ्चित्सामाश्रयजावतो न प्रक्षा-
 लितस्तर्हि प्राप्ते वर्षे सति साधुभिरुत्तीव्रोदकस्य गृहपटलास्तो-
 त्तीर्ष्य जलस्य वस्त्रप्रक्षालनार्थं ग्रहणमादानं कर्तव्यम् । तस्मिन्
 रजोगुणितधूमधूष्णीकृतदिनकरतापसंपर्कसोपमतीव्रसंस्पर्शतः
 परिणमत्वाद्बिभ्रम्, अतस्तद्ग्रहणे न काचिद्विराधना । तीव्रो-
 दकस्य ग्रहणे केचिदाहुर्भाजनेषु स्वपात्रेषु तीव्रोदकस्य ग्रहणं क-
 र्त्तव्यमिति । अत्राऽऽचार्य आह-(अमुप्पसिसेहो) 'अमुदत्ति' भाव-
 प्रधानोऽयं निर्देशः । ततोऽयमर्थः-अशुचित्वाद्पवित्रत्वात्परोक्तवि-
 धिना तीव्रोदकस्य प्रतिपेक्षः । तीव्रोदकं हि न मलिनत्वात् शुचि,
 ततः कथं येषु पात्रेषु नोजनं विधीयते, तेषु तस्य ग्रहणमुपपन्नं
 भवति । मा जूत्तु बोके प्रवचनगर्हा, यथाऽस्मी अमुचय इति । ततो
 गृहिभाजनेषु गृहिसत्केषु कुण्डिकाऽऽदिषु, तस्य तीव्रोदकस्य ग्र-
 हणम् । तच्च तीव्रोदकग्रहणं स्थिते निवृत्ते वर्षे वृष्टावन्तमुहूर्त्ताद्-
 ऋद्धिमिति गम्यते । अन्तर्मुहूर्त्तेन सर्वोऽत्मना परिणमनसंभवात् ।
 अस्थिते किमित्याह-(मीसगं ति) मिश्रकं निपतति वर्षे त-
 तीव्रोदकं मिश्रं भवति । तथाहि-पूर्वनिपतितमसिचीनूतं, त-
 त्कालं तु निपतत्सच्चिदमिति मिश्रम् । ततः स्थिते वर्षे तत्प्रति-
 ग्राह्यं, तस्मिन् प्रतिगृहीते तन्मध्ये (ठारो चि) क्लारः प्रक्षेपणी-
 यो, येन नृयः सच्चिदं न भवति । जलं हि केवलं प्रासुकी-
 नूनमपि भूयः प्रहरत्रयादुद्धं सच्चिचीभवति । ततः तन्म-
 ध्ये क्लारः प्रक्षिप्यते । अपि च-क्लारप्रक्षेपे समलमपि जलं प्र-
 सन्नतामाभजति, प्रसवेन च जलेन प्रक्षाल्यमानानि आचा-
 र्याऽऽदिवासांसि सुनेजांसि जायन्ते । तत एतदर्थमपि क्लारप्र-
 क्षेपो न्याय्यः ।

संप्रति धावनगतमेव क्रमविशेषमाह-

गुरुपचक्खाणिगिहा-एसेहमाईण धोवणं पुव्वं ।

तो अप्पणो पुव्वपहा-कंढे य इयरे दुवे पच्छा ॥३९॥

गुरुप्रत्याख्याननिग्नानशैक्षाऽऽदीनां पूर्व प्रथमं धावनं कुर्यात्ततः
 पश्चादात्मनः । इयमत्र भावना-इह साधुभिः परमहितमात्म-
 नः समीक्षमाणैरवश्यं गुर्वादेषु विनयः प्रयोक्तव्यः, विनयय-
 लादेव सत्यदर्शनज्ञानचारित्र्यवृद्धे संभवात् । अन्यथा दुर्विनी-
 दः ॥

तस्य सतो गच्छवासस्यैवासंजवतः सकलमूलहानिप्रसक्तेः ।
 ततो धावनप्रवृत्तेन साधुना प्रथमतो गुरुणामाचार्याणां वा-
 सांसि प्रक्षालनीयानि, ततः प्रत्याख्यानानां कृपकप्रवृत्तीनां
 तदनन्तरं स्नानानां, ततोऽप्यनन्तरं शैक्षाऽऽदीनाम् । तत्र शैक्षा
 अभिनवप्रवृत्तिताः । आदिशब्दाद् बालाऽऽदिप्रहः । सूत्रे च-"से-
 हमाईण" इत्यत्र अत्रारोऽन्वाक्षिकः । ततस्तदनन्तरमात्मनः । इह
 सर्वेषामपि गुर्वादीनां यथायोगं विविधान्यपि प्रक्षालनीयवस्त्रा-
 णि संभवन्ति । तद्यथा-यथाकृतानि, अल्पपरिकर्माणि, बहुपरि-
 कर्माणि च । तत्र यानि परिकर्मरहितान्येव तत्वाक्याणि ब्रह्मानि,
 तानि यथाकृतानि । यानि चैकं वारं कश्चिद्वत् । सीवितानि, तान्य-
 ल्पपरिकर्माणि । यानि च बहुधा अपि दृष्ट्या सीवितानि, तानि बहु-
 परिकर्माणि । ततस्तत्रापि धावनक्रममाह-(पुव्वपहागंढे च चि)
 पूर्व प्रथमं सर्वेषामपि यथाकृतानि वासांसि धावेषु । पश्चात्क-
 र्मेण इतरे हे । किमर्थमिति चेत् । उच्यते-विशुद्धाध्यवसायस्फी-
 तिनिमित्तम् । तथाहि-यान्यल्पपरिकर्माणि तानि बहुकर्मापेक्षया
 स्तोत्रं संयमव्याघातकारिणी भवन्तीति । तदपेक्षया शुद्धानि ।
 तेज्योऽपि यथाकृतान्यतिशुद्धानि, मनागपि पक्षिन्मन्थदोष-
 कारित्वाभावात् । ततो यथा पूर्व पूर्वं शुद्धानि प्रक्षालयन्ते,
 तथा संयमबहुमानवृत्तिभावतो विशुद्धाध्यवसायस्फीतिरिति
 पूर्वं यथाकृतानीत्यादिक्रमः ।

संप्रति प्रक्षालनक्रियाविधिमुपदर्शयति-

अच्छोमपिट्ठणासु य न धुवे धोए पयावणं न करे ।

परिजोग अपरिजोगे, छायाऽऽतवे च पेह कल्लाणं ॥४०॥

इह वस्त्राणि धावत आच्छोदपिट्ठनाभ्यां न धावेत् । तत्राऽऽ-
 च्छोदन्-रजकैरिव शिलायामास्फाटनम् । पिट्ठनं-धनहीनरण-
 रमणीभिरिव पुन पुनः पानीयप्रक्षेपपुरस्सरमुद्रार्योत्पिट्ठनेन कु-
 ष्टनम् । सूत्रे च सप्तमी तृतीयायै । यथा-"तिसु अलंकिया
 पुइवी" इत्यादौ । अशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । स च पाणिपा-
 देन प्रमुञ्च्य प्रमुञ्च्य यतनया प्रक्षालयेदिति समुच्चिनोति । ततो
 धौते प्रक्षालिते धावनजलस्पर्शजनितशीतापनोदायाऽऽत्मनो
 वस्त्रस्य वा शोषणाय अग्नेः प्रतापनं न कुर्यात् । मा चूद्धावनक्ल-
 रजशाऽऽर्द्धभूतहस्ताऽऽदितो वस्त्रतो वा कथञ्चिद्विन्दूपनिपातेना-
 शिकायविराधना । यद्येवं तर्हि कथं वस्त्रस्य शोषणं कर्तव्यमिति ।
 शोषणविधिमाह-परिजोग्यानि, अपरिजोग्यानि च यथाक्रमं
 ग्रायाऽऽतपयोः शोषयेत् । सूत्रे च विज्रिकक्षोप आर्धत्वात् । परि-
 जोग्येषु हि वस्त्रेषु तथा पूर्वशोधितेष्वपि कथञ्चित् पदपदिका
 संजवति । सा च प्रक्षालनकाले तथोपमर्दिताऽपि कथञ्चित्जी-
 विता सती दिनकराऽऽतपसंपर्कं क्षियते, ततस्तद्रक्षणार्थं तानि
 ग्रायायां शोषयेत् । इतराणि त्वानपे, दोषाभावात् । तानि ग्रा-
 यायामातपे च शोषार्थं विशारितानि निरन्तरं (पेह चि) प्रेक्षते,
 येन परास्काण्डिनो नापइरन्ति । इह पूर्वोक्तविधिना य-
 तनापुरःसरमपि धाव्यमानेषु वस्त्रेषु कथञ्चित्शायुविराधनारूपः,
 पदपदिकोपमर्दाऽऽदिरूपो वाऽऽसंयमोऽपि संभाव्यते । ततस्त-
 च्छुद्ध्यर्थं तस्य साधोर्गुरुणा कल्याणसंज्ञं प्रायश्चित्तं देयम् ।
 पि० । ओष० । नि० चू० ।

सच्चित्तेण उ धुवणे, मुहणंतगमादिए वि चउलहुया ।

आचित्ते, धोवणम्मि वि, अकारणे उवधिणिप्फसं ॥४१॥

सच्चित्तेण उदगेण जइ वि मुहणंतगं धुवति, तदा वि चउलहुयं ।

अह अचित्तेण उदगेण अकारणे ध्रुवति, तत्रो उवहिणिष्फ-
सं भवति । जहसोवकरणे पणगं, मडिभमे मासलहुं, उक्कोसे
चउलहुं । सचित्तेणाभिकखणं धोवणे अट्टेहिं सपदं, मांसे दसहिं
सपदं, अचित्तेण वि णिक्कारणे अजिक्खं धोवणे उवहिणिष्फसं
महाणा उवरिमं णायव्वं । नि० चू० १ उ० । शुभाध्यवसा-
यान्मिथ्यात्वपुद्गलानां सम्यक्त्वभावसंजननरूपे कर्मणोऽवस्था-
नेदे च । आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० ।

धाविय-धावित-त्रि० । धावितुं प्रवृत्ते, कल्प० १ अधि० ३
क्षण ।

धि (क)-धिक्-अव्य० । धा०-धक् वा किकिः । अनिष्टशब्दैर्ज-
यजनने, निजैर्त्सने, निन्दायाम्, स्था० ७ ग० । वाच० ।
व्य० । जं० । “धिगत्यु ते जसो कामी ।” धिक्शब्दः कुत्साया-
म् । दश० २ अ० । निन्दनीये च । वाच० ।

धिइ-धृति-स्त्री० । धरणं धृतिः । आ० म० १ अ० १ खंड ।
धृ-क्तिर् । “इक्षुपाऽऽदौ” ॥ ८ । १ । १२८ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण-
कारः । प्रा० १ पाद । धारणे, आ० म० १ अ० १ स्त्र० । पत-
नप्रतिबन्धकसंयोगे, द्वा० ४ छा० । धारणारूपे मतिज्ञानभेदे,
विशे० । सन्तोषे, कल्प० १ अधि० ५ कण । धृतिर्येन केनचि-
द्वसनजो जनाऽऽदिना निर्वाहमात्रनिमित्तेन सन्तोषः । यो० वि० ।
अष्ट० । धैर्ये, कल्प० १ अधि० ५ कण । धृतिर्धैर्यं चित्तस्यै-
काग्र्यम् । उक्त० ३२ अ० । धृतिः संयमे धैर्यं चित्तसमाधानम् ।
सूत्र० १ शु० ८ अ० । रागद्वेषानाकुलतया मनःप्रणिधाने, आ-
द्य० ५ अ० । धृतिर्वज्रकुड्यवदच्छेद्यं प्रणिधानम् । वृ० ६ उ० ।
ज्ञा० । स्था० । ध० । पा० । मंथा० । ग० । धृतिरुद्वेगाऽऽदिदोष-
परिहारेण चित्तस्वास्थ्यम् । पञ्चा० ४ विव० । स० । वृ० । प्र-
व० । चं० प्र० । धृतिश्चित्तदाढ्यमिति । प्रश्न० १ सम्ब० द्वार । सू०
प्र० । विपा० । धरणं धृतिः । सम्यग्दर्शनचारित्र्यावस्थाने, सूत्र०
१ शु० ११ अ० । उक्त० । “महं धिइवेलापरिगयस्स ।” धृतिर्मू-
लोत्तरगुणविषयः प्रतिदिवसमुत्सहमान आत्मपरिणामविशेषः ।
नं० । तत्परिपालनीयत्वाद्दिशायाम् । प्रश्न० १ सम्ब० द्वार ।
न रागाऽऽद्याकुलतया धृतिर्मनःप्रणिधानं, विशिष्टा प्रीतिः । इय-
मप्यत्र मोहनीयकर्मकृत्योपशमाऽऽदिंसंभूता, रहिता दैन्योत्सुक्या-
भ्यां, धीरगर्ज्जराऽऽशयरूपा अवन्ध्यकल्याणनिबन्धना वसत्ता-
प्युपशया । ल० । “धिती तु मोहस्स उवसमे होइ ।” मोहक-
योपशमाद् धृतिर्भवति । नि० चू० १ उ० । “होइ धितीयऽहि-
गारो, विसेसओ खित्तकालेसु ।” आचा० १ शु० ५ अ० १ उ० ।
रुव्ये तावदरसविरसप्रान्तरुक्ताऽऽदिके धृतिर्जावयितव्या, क्षेत्रे-
पि कुतीर्थिकभाविने प्रकृत्यमरुके वा नोद्वेगः कार्यः, कावेऽपि
दुष्कालाऽऽदौ यथाज्ञानसन्तोषिणा जाव्यम्, भावेऽप्याक्रोशो-
पहसनाऽऽदौ नोही पितव्यम् । विशेषस्तु क्षेत्रकालयोरवमयोरपि
धृतिर्जाव्या, रुव्यभावयोरपि प्रायशस्तन्निमित्तत्वात् । आचा०
१ शु० ५ अ० २ उ० । धैर्याधिष्ठात्र्यां देवतायाम्, ज्ञा० १
शु० १ अ० । जम्बूमन्दरदक्षिणस्यां दिशि स्थितस्य निषधव-
र्षधरपर्वतस्य तिगिच्छद्वाधिष्ठात्र्यां धृतिरूपायां देवता-
याम्, स्था० ३ ठा० ४ उ० । जं० । धृतिस्तिगिच्छद्दसुरीति ।
स्था० ६ ठा० । निरयावलिकोपाङ्गस्य पुष्पचूलाऽऽख्यचतुर्थवर्ग-
स्य तृतीयाध्ययने प्रतिवचकव्यतायां स्वनामख्यातायां दे-
व्याम्, नि० १ शु० ४ वर्ग १ अ० । विष्कुम्भावधिकेऽष्टमे

योगे, अष्टादशाऽऽकरपादके उदोभेदे, अष्टादशसंख्यायां
चा वाच० ।

धिइकंद-धृतिरूपा-पुं० । धृतिश्चित्तस्वास्थ्यं, स एव कन्दः स्क-
न्धाधोभागरूपो यस्य स तथा । चित्तस्वास्थ्यरूपस्कन्धाधोभा-
गयुते संवरपादपे, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।

धिइकूर-धृतिरूपा-न० । धृतिस्तिगिच्छद्दसुरी तस्याः कूटं धृ-
तिरूपा । जम्बूमन्दरदक्षिणस्यां दिशि स्थितस्य निषधवर्षधरप-
र्वतस्य तिगिच्छद्वाधिष्ठात्र्यां धृतिदेव्याऽधिष्ठिते स्वनामख्याते
कूटे, जं० ४ वत्त० । स्था० ।

धिइजुत्त-धृतिरूपा-त्रि० । धृतिश्चित्तस्वास्थ्यं तद्युक्तो धृतिरूपाः ।
चित्तस्वास्थ्योपेते, पञ्चा० १८ विव० ।

धिइजुय-धृतिरूपा-त्रि० । धृतिश्चित्तस्वास्थ्यं तद्युक्तो धृतिरूपाः । मा-
नसावष्टमयुते, स हि नातिगदनेष्वप्यर्थेषु भ्रममुपयाति । स०
१ अधि० । प्रव० ।

धिइधणिय-धृतिधनिक-पुं० । धृतेर्मनःस्वास्थ्यस्य धनिकः स्वामी
धृतिधनिकः । मनःस्वास्थ्यस्वामिनि, स० ६ अङ्ग ।

धिइधणियणिष्पक-धृतिधनिकनिष्पक-त्रि० । धृतिरज्जु-
बन्धनेन धनिकमत्यर्थं निष्पकम्पोऽविच्छेद्यो यः स मध्यमपद-
लोपाद् धृतिधनिकनिष्पकः । धृतिरज्जुबन्धनेनात्यर्थमविच्छे-
द्ये, त्रि० ।

धिइधणियवृक्क-धृतिधनिकवृक्क-त्रि० । धृतिरेव ध-
निकमत्यर्थं वृक्का कक्षा येन स तथा । म० ए श० ३३ उ० ।
धृतौ सन्तोषे, धैर्ये वा “धणिय च्छि” अत्यर्थं वृक्कः धृति-
धनिकवृक्कः । कल्प० १ अधि० ५ कण । धृत्या चित्तस्वा-
स्थ्येन “धणियं च्छि” अत्यर्थं वृक्का कक्षा येन स तथा । ज्ञा०
१ शु० १ अ० । संथा० । धृतिश्चित्तसमाधानं, तद्रूपा “धणिय
च्छि” अत्यर्थं, वृक्का निष्पीडिता कक्षा बन्धविशेषो यत्र तत्त-
था । धृतिवलयुक्ते, स० ११ अङ्ग । “धिइधणियवृक्कच्छा ।”
धृत्या चित्तस्वास्थ्येन धनितमत्यर्थं वृक्का कक्षा आराध-
नारूपा कक्षा प्रतिज्ञा परिकरो वा यैस्ते धृतधनिकवृक्क-
क्षाः । संथा० ।

धिइवल-धृतिवल-न० । धृतिश्चित्तसमाधेर्बलमवष्टम्भो धृति-
वलम् । चित्तसमाधेरवष्टम्भे, ध० ३ अधि० । धृतिश्चित्तसमा-
धेर्बलमवष्टम्भो धृतिवलम्, तत्कारणत्वान्महाव्रतमपि धृति-
वलम् । चित्तसमाधिलक्षणे सामर्थ्ये, पा० । पञ्चा० । ध० ।
तत्कारणत्वान्महाव्रताऽऽदौ च । पा० । सात्विके, कातरे च ।
त्रि० । वृ० १ उ० ।

धिइवल-धृतिवल-न० । स्वार्थे कः । चित्तसमाधिलक्षणे
सामर्थ्ये, तत्कारणत्वान्महाव्रताऽऽदौ च । पा० ।

धिइवल-त्रि० । चित्तसमाधिलक्षणसामर्थ्यदायके महा-
व्रताऽऽदौ, पा० ।

धिइवलिय-धृतिवलिक-त्रि० । धृतिर्वज्रकुड्यवदच्छेद्यं प्रणिधा-
नं, तथा वलिको वज्रवान् । वृ० ६ उ० । अतिशयेन धृतिमति,
दर्श० १ तव । चित्तसमाधानलक्षणसामर्थ्ययुक्ते च । पञ्चा०
७ विव० । ध० ।

धिम्भ-धृतिमति-स्त्री० । धृतौ मतिधृतिमतिः । आब० ४ अ० ।
धृतिप्रधाना मतिधृतिमतिः । आब० ४ अ० । स० । योगसंग्र-
हनेदे, आ० चू० ४ अ० । प्रश्न० ।

धृतिमतिद्वारमाह-

"नगरी य पंहुमहुरा, पंहुचवंसे मई अ सुमई अ ।
वारीवसभाऽऽहरणे, उप्पाइअ सुदु पअ पव्वजा ॥ १ ॥"
धारिवृषभः प्रवहणम् ।

"नगरी च पाण्डुमयुरा, तत्राऽऽसन् पञ्च पाण्डवाः ।

स्थापितः प्रवज्जितै-निजराज्ये निजः सुतः ॥ २ ॥

नेमिनं तु दधातुम्ते (!), इत्तिकल्पपुरेऽन्तरा ।

भित्तागताः प्रभुं काल-गतं श्रुत्वा विषादिनः ॥ ३ ॥

आत्तं जक्तं परित्यज्य, गत्वा शत्रुञ्जयाचले ।

विधायानशनं प्राप्य, केवलं निधृतिं ययुः ॥ ३ ॥

तद्वंशे पाण्डुसेनोऽभू-नृपस्तस्य सुनाद्वयम् ।

मातिश्च सुमतिश्चैव, ते च अपि च रवते ॥ ४ ॥

न तु चैत्यानि पोतेन, प्रस्थिते सागराश्वना ।

उत्पाते तत्र संजाते, वञ्चाऽऽदीन् जनताऽसरत् ॥ ५ ॥

ताभ्यां पुनर्भुशं स्वात्मा, संयमे निनियोजितः ।

निजप्रवहणे प्राप्य, ज्ञानं मुक्तिरलप्यत ॥ ६ ॥

सुखिनो लवणाधीशो-ऽकापीपूजां तदङ्गयोः ।

दिव्योद्द्योतेन तत्तीर्थं, प्रभासाभिधयाऽभवत् ॥ ७ ॥" आ० क० ।

धिम्भइवसायदुर्वल-धृतिमतिव्यवसायदुर्वल-त्रि० । धृतिम-
तिव्यवसाया दुर्वला यस्य स तथा । धृतिमतिव्यवसायेषु दुर्व-
लो धृतिमतिव्यवसायदुर्वलः । दुर्वलधृतिमतिव्यवसाये, धृतिम-
तिव्यवसायेषु दुर्वले च । स० ४२ सम० ।

धिम्भत-धृतिमत्-त्रि० । धैर्यवति, उच० २६ अ० । चित्तस्वा-
स्थ्ययुक्ते, अरतिरत्यनुलोमप्रतिलोमोपसर्गसहे, स्था० ७ ग० ।
असह्यपरिपहामिद्वनोऽपि चारित्रधृतिमानिति । सूत्र० १ श्रु० ६
अ० । धृतिः समाधानं संयमे यस्य स धृतिमान् । आचा० २ श्रु०
४ चू० १६ अ० । सूत्र० । संयमस्तस्ये, घ० ३ अधि० । दश०
" धितिमंला जिहंदिता । " धृतिः संयमे रतिः, सा विद्यते ये-
पां ते धृतिमन्तः । संयमधृत्या हि पञ्चमहाव्रतभारोद्बहनं सु-
साध्यं भवतीति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । दश० । (एतच्च 'धम्म'
शब्देऽस्मिन्नेव प्रागे २७०५ पृष्ठे समुक्तम्)

धिर्वीरियपरिहीण-धृतिर्वीर्यपरिहीण-त्रि० । मानसिकावष्ट-
म्भवलरहिते, वृ० २ उ० ।

धिक्रय-धिकृत-त्रि० । धिक् निन्दनीयः कृतः । कृ-कः । धिक्रारं
प्राप्ते, व्य० १ उ० । भावे तु धिक्रारे, न० । वृ० ६ उ० ।

धिक्ररण-धिक्ररण-न० । धिक्शब्दविषयीकरणे, ज्ञा० १ श्रु०
१६ अ० ।

धिक्रार-धिक्रार-पुं० । धिक्-कृ-घञ् । तिरस्कारे, वाच० ।
धिगभिक्केपार्थ एव, तस्य करणमुच्चारणं धिक्रारः । स्था० ७ ग० ।
धिक्-कृ-घञ् । तिरस्कारे, वाच० । तदात्मके दृष्टनीतिनेदे,
स्था० ७ ग० । जं० । आ० म० । कल्प० । ति० ।

धिज्ज-धैर्य-न० । धीरस्य जावे एवञ् । " ईदं धैर्ये " ॥ ८ । १ ।
१५५ ॥ इतिप्राकृतसूत्रेण धैर्यशब्दे पेत ईः । प्रा० १ पाद ।
" धैर्यं वा " ॥ ८ । २ । ६४ ॥ धैर्यं यस्य रो वा । ' धीरं । धिज्जं ।

प्रा० १ पाद । " स्यात्-भव्य-चैत्य-चौर्य-समेषु यात् " ॥ ८ ।
२ । १०७ ॥ इतिप्राकृतसूत्रेण चौर्यसमेषु शब्देषु संयुक्तस्य या-
त्पूर्वं इदं भवति । ' धीर्यं । ' प्रा० १ पाद । " स्थिरचित्तोन्नतिर्या
तु, तच्चैर्यमिति गीयते । " इत्युक्ते मनसः स्थैर्यं, वाच० । ' धै-
र्यं चित्तसमाधानम् । ' सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । " पत्तियाहं धि-
ज्जाहं । " प्रीतौ दाने वा स्थैर्यवन्ति । कल्प० ३ अधि० ६ कृण ।
पो० । सत्त्वे, प्रश्न० २ संव० द्वार । " मनसो निर्विकारत्वं, धैर्यं
सत्स्वपि हेतुषु । " इत्युक्ते मनसो विकाराभावे, अव्याकुलत्वे,
विम्राऽऽद्युपस्थितावपि प्रारब्धापरित्यागेहेतौ चित्तवृत्तिभेदे
च । वाच० ।

धेय-त्रि० । धारणीये, पालनीये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

ध्येय-त्रि० । हृदि धारणीये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

धिज्जाइय-धिग्जातिक-त्रि० । धिग्जातिमति, आब० २ अ० । नि०
चू० । ' तस्य भद्रा नाम धिज्जाइणी । ' आ० म० १ अ० २ खण्ड ।

धिज्जाईय-धिग्जातीय-त्रि० । धिग्जात्युत्पन्ने, आब० ३ अ० ।
नि० चू० । आ० म० ।

धिज्जीविय-धिग्जीवित-न० । कुत्सितजीविते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

धिष्ट-धृष्ट-त्रि० । धृष्ट-कः । " मसृण-मृगाहक-मृत्यु-शृङ्ग-धृष्टे
वा " ॥ ८ । १ । १३० ॥ इति प्राकृतसूत्रेण ऋत इद्धा । प्रा० १ पाद ।
निर्लेजे, प्रगल्भे, नायकभेदे च । वाच० ।

धिष्ण-दीप-धा० । दीप्तौ, दिवा-आत्म-सेद । " दीपौ धो
वा " ॥ ८ । १ । २३३ ॥ दीप्यतौ दस्य धो वा । ' धिष्णइ । दि-
प्पइ । ' प्रा० १ पाद । दीप्यते । अदीपि । अदीपिष्ठ । दीपू-णि-
च् । अदीदीपत्-त । अदीदीपत्-त । वाच० ।

धिम्भल-धिम्भल-न० । निन्द्यमन्त्रे, तं० ।

धिसण-धिपण-पुं० । बृहस्पतौ, को० ९७ गाथा ।

धी-धी-स्त्री० । ध्यै-किप्, सम्प्रसारणं च । बुद्धौ, धीर्बुद्धिरित्य-
नर्थान्तरम् । पं० चू० । आचा० । गा० । " धी मई बुद्धी । "
को० ३१ गाथा । आतु० । गा० । सूत्र० । अनु० । आचा० ।
तत्त्वावगमे च । धीर्बुद्धिस्तत्त्वावगमः । धिय-ई-धीः धीः ।
बुद्धिस्तत्त्वावगमः । गा० । धीश्चित्तं, तत्र य ईः कामः स धीः । चि-
त्तस्य कामे, गा० । अनेदोपचारात् परिणते च । पुं० । गा० ।

धीज्ज-धीयु-त्रि० । धीर्बुद्धिर्विज्ञानं, तस्या श्रुपृथग्भूतः धीयुः । बु-
द्धियुते, गा० ।

धीधण-धीधन-त्रि० । बुद्धिधने, " नियमेन धीधनैः पुंजिः । "
पो० १६ विव० ।

धीम-धीम-पुं० । धीर्बुद्धिस्तत्त्वतस्तन्मिमीते शब्दयति प्रकृपयति
धीमः । बुद्धितत्त्वप्रतिपादके अगवति कपिष्ठे, गा० । ग्रियं ज्ञा-
नमेव मिमीते शब्दयति प्रापयति धीमः । वहिर्थाऽऽकाराणाम-
विद्यादर्शितत्वादिबिद्यमानत्वेन ज्ञानद्वैतप्रतिपादके बुद्धे, गा० ।
ज्ञानत्रयाजिरामत्वे, कल्प० १ अधि० ३ कृण ।

धीमह-धीमह-त्रि० । अनेदोपचाराद् धियः परिणताः महन्ती-
ति महः पूजका आराधकाः, महेः किप् । धियां महः धीमहः ।
विद्वज्जनपर्युपासकेषु, गा० । धियः परिणता महः पूजका यस्य
स तथा । विद्वज्जनपर्युपासिते, गा० ।

धीमंत-धीमत्-पुं० । धीः प्रज्ञाऽस्त्यस्य मतुष् । बृहस्पतौ, बुद्धिमति, परिकृताऽऽदौ च । त्रि० । वाच० । द्वा० १६ द्वार । यो० वि० । कष्टप० । ज्ञानचतुष्टययोगाद् महाप्रज्ञे च । हा० २७ अष्ट० ।

धीर धीर-त्रि० । धियं वृद्धिं राति ददातीति धीरः । रा-कः ।

उत्त० ७ अ० । आतु० । धिया औत्पत्यादिकथा बुद्ध्या राजत इति धीरः । ग० १ अधि० । व्य० । आचा० । सूत्र० । उत्त० । न० । आव० । आतु० । धियमीरयति धी ईर अण्, धी क्त्वा । वाच० । तीर्थकरे, गणधरे च । आचा० १ शु० ५ अ० १ अ० । आव० । आतु० । बुद्ध्या विराजिते, ध० ५ अधि० । आचा० । धीरो विशुद्धबुद्धिमानिति । आतु० । 'धीरः सद्बुद्धयत्नकृतः ।' सूत्र० १ शु० १३ अ० । बुद्धिमति, प्रश्न० ५ संव० द्वार । दश० । व्य० । पञ्चा० । सूत्र० । उत्त० । निवेकिनि, सूत्र० १ शु० ७ अ० । विदुषि, आतु० । धीरा विदितवेदितव्याः । सूत्र० १ शु० १३ अ० । आतु० । साहसिके, सूत्र० १ शु० १ अ० ४ उ० । दृढचित्ते, दर्श० ५ तत्त्व । प० चू० । परीषदोपसर्गाऽऽदिभिरक्तोभ्ये, अष्ट० ३० अष्ट० । प्रश्न० । सूत्र० । उत्त० । पि० । स्था० । आचा० । वृ० । औ० । धीराः कर्मविदारणसहिष्णवः । सूत्र० १ शु० ३ अ० ४ उ० । स्थिरे, आ० म० १ अ० १ खएर । उत्त० । न० । महासत्त्वे, पञ्चा० ४ विव० । सूत्र० । स० । धैर्याग्निते, यिनी-ते, बलिराजे, बुद्धिप्रेरके बुद्धिसाक्षिणि परमेश्वरे च । पुं० । कुङ्कुमे, न० । नायिकाभेदे, काकोल्याम्, महाज्योतिष्मत्याम्, स्थिरायां चित्तवृत्तौ च । स्त्री० । वाच० ।

धैर्य-न० । 'धिञ्ज' शब्दार्थे । प्रा० १ पाद ।

धीरकरण-धीरकरण-न० । धीरत्वात्पादने, धीरकरणकारणानि । स० ६ अङ्ग ।

धीरकित्तिपुरिस-धीरकीर्तिपुरुष-पुं० । धीराणां सतां या कीर्तिस्तत्प्रधानः पुरुषो धीरकीर्तिपुरुषः । सत्कीर्तिप्रधाने पुरुषे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

धीरत्त-धीरत्व-न० । परीषदोपसर्गाक्तोभ्यतायाम्, सूत्र० १ शु० ७ अ० । "धीरस्स पस्स धीरत्तं, सव्वधम्ममाणुवत्तिणो ।" उत्त० ७ अ० ।

धीरपुरिस-धीरपुरुष-पुं० । धीर्बुद्धिस्तया राजत इति धीरः, स चाऽसौ पुरुषश्च धीरपुरुषः । प्रज्ञा० १ पद । एकाग्रततो वीर्यान्तरायकर्मापगमात् तीर्थकरे, धिया राजितत्वाद् गणधरे च । आव० ४ अ० । व्य० । दश० । महासत्त्वे, महाबुद्धौ, "धीरपुरिस-पुष्पं ।" महासत्त्वमहाबुद्धितीर्थकरणधरप्ररूपितम् । आव० ६ अ० । बुद्धिमति नरे, अक्तोभ्यनरे च । पञ्चा० ४ अ० ।

धीरवणा-धीरापना-स्त्री० । दुःखेन परिताप्यमानस्य धीरो भव धीरो भव, अहं तवैतद् दुःखं विभ्रामणाऽऽदिनाऽपनेष्यामि, अपि च-पुण्यजागिन् ! सहस्वैतद् दुःखं सम्यग्, अत एव तत्सहानानन्तरमचिरात्सर्वदुःखप्रहीणो भविष्यसीत्यादिके आश्वासने, "धीरवणं चैव धम्मकहणा य ।" व्य० १ उ० ।

धीरिय-धैर्य-न० । 'धिञ्ज' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

धुअगात्र-न० । देशी-त्रमरार्थे, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

धुक्कुधुअ-न० । देशी-गल्लसिते, दे० ना० ५ वर्ग ६० गाथा ।

धुक्कुधुगिअ-न० । देशी-उल्लसिते, दे० ना० ५ वर्ग ६० गाथा ।

धुंधुमार-धुंधुमार-पुं० । सुसुमारपुरस्थे स्वनामख्याते नृपे, "सुसुमारधुंधुमारं, अंगारवईय पज्जोप ।" आ० चू० ४ अ० । आ० क० । इन्द्रायाम्, दे० ना० ५ वर्ग ६० गाथा । (तत्कथा 'संवेग' शब्दे वक्ष्यते)

धुण-धुव-धा० । धूग कम्पने, ज्वादि०-उभ०-सक०-वेद् । "धूगे-धुवः" ॥ ८५॥ ५६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण धुव इत्यादेशो वा । 'धुवङ्' । प्रा० ४ पाद । "चि-जि-शु-हु-स्तु-लू-पु-धूर्गा णो ऽहस्वश्च" ॥ ८ । ४ । २४१ ॥ एषामन्ते णकाराऽऽगमो, ऽहस्वश्च । 'धुणइ' । प्रा० ४ पाद । धावति-ते । अधावीत् । अधविष्ट । अधोष्ट । वाच० । धू कम्पने, स्वा० । उभ०-सक०-वेद् । धूनोति । धुनीते । धुनाति । धुनीते । अधावीत् । अधविष्ट । अधोष्ट । "धूनोति चम्पकवनानि धुनात्यशोकम् ।" इति । "वा युर्विधूनयति ।" इति च कन्निरहस्यम् । वाच० । ज्ञावकर्मणोः "नवा कर्मभावे वः क्यस्य च लुक् ॥ ८ । ४ । २४२ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण क्यस्य लुक्, द्विरुक्तो वकाराऽऽगमः । "धुणइ । धुणिज्जइ ।" प्रा० ४ पाद ।

धुणण-धूनन-न० । अपनयने, सूत्र० । कृशीकरणे, आचा० १ शु० ४ अ० ४ उ० । परित्यागे, आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० । स्था० । भिन्नप्रत्यैरनिवृत्तिकरणेन सम्यक्त्वावस्थानरूपे कर्मणोऽवस्थामेदे, आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० ।

धुणित्तए-धूनयितुम्-अव्य० । अपनेतुमित्यर्थे, सूत्र० १ शु० २ उ० । "उवहिं धुणित्तए ।" धूननापापनयनाय । सूत्र० १ शु० २ अ० २ उ० ।

धुणिया-धूत्वा-अव्य० । क्षपयित्वेत्यर्थे, दश० ६ अ० ३ उ० । सूत्र० ।

धुणेज्ज-धूननीय-न० । पापकर्मणि, आ० चू० १ अ० ।

धुण-धून्य-पापे, दश० ६ अ० १ उ० ।

धुणवहुअ-धून्यवहुअ-न० । धूयते इति धूयं प्राग्वज्जं कर्म तत्प्रचुरे, दश० ६ अ० ।

धुणमअ-धून्यमल-न० । पापमत्ते, दश० ६ अ० १ उ० ।

धुतोवाय-धुतोपाय-पुं० । अष्टप्रकारकर्मधूननोपाये संयमाऽऽदिके, आचा० १ शु० ६ अ० १ उ० ।

धुत्त-धूर्त्त-पुं० । धूर्त्त-धुर-वा-क्तः । "स्यस्याऽधूर्त्ताऽऽदौ" ॥ ८ । २ । ३० ॥ इति प्राकृतसूत्रेणाधूर्त्ताऽऽदाविति निषेधात् तस्य टो न । प्रा० २ पाद । धुस्तूरवृक्ते, चोरकवृक्ते, नायकभेदे, "धूर्त्तोऽपरां सुम्बति ।" बौद्धकीटे, विरूलवणे च । वञ्चके, दूनकारके च । त्रि० । "धुत्तेव कलिणा जिप ।" उत्त० ५ अ० । विस्तीर्णे, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

धुत्तकलाण-धूर्त्ताऽऽख्यान-न० । धूर्त्तकथानके, ग० । तद्यथा- "अवंतीजणवण उज्जेणी णाम एगरी । तीसे उत्तरपासे जि-सुज्जाणं नाम उज्जाणं । तत्थ वडवे धुत्ता समागया । तेसि आहिवङ्गो इमे-सगो १, एवासाढो २, मूलदेवो ३, खंडपा-णा य इत्थिया ४ । एकेकस्स पंच पंच धुत्तसता । धुत्तीण य पंच सता खंरुपाणाप । अहसया पाठभकाले सत्ताहवडले नुक्खत्ताणं इमेरिसी कहा संभुत्ता-को अमहं देज्ज भत्तं ति ।" मू-

लदेवो जणति-जं जेण अणुभूयं, सुयं वा, सो तं कहयतु, जो तं ण पत्तियइ तेण सव्वधुत्ताणं जत्तं दायव्वं । जो पुण भारह-
रामायणसुत्तसमुत्थाहि उचणयउववत्तीहि पत्तीहिति, सो मा
किंचि दहयतु । एवं मूलदेवेण जणिए सव्वेहिं वि भणियं-सा-
हु साहु ति । ततो मूलदेवेण भणियं-को पुवं कहयति ? ।
पञ्चासदेण भणियं-अहं मे कहयामि । ततो सो कहिउमार-
द्धो-अहयं गावीओ गहाय अडविं गओ । पेच्छामि चोरे
आगच्छमाये, तो मे पावरणिं कंवहिं पथारिऊण तत्थ गावी-
ओ नुजिऊणाऽहं पोद्धयं बंधिऊण गाममागओ, पेच्छामि य
गाममउम्भारं गौदहे रममाणे । ताऽहं गहियगावो पत्थिउमा-
रद्धो(?), खणुमेत्तेण य ते चोरा कलयलं करेमाणा तत्थेव णिव-
इता । सो य गामो सदुपदचउपपदो, एकं वालुं कं एगाए अजियाए
गसियं, साऽवि अजिया चरमाणी अजगरेण गसिया । सोवि अ-
जगरो एगाए ढंकाए गहिओ, सा उड्डिं वरुपायवे णिवीणा । तीसे
य एगो पावो पलंवति । तस्स य वडपायवस्स अहे संधावारो
ठिओ । तस्मि वटे ढंकाए गयवरो आगक्षितो । सा उड्डिं पयत्ता,
आगक्षितओ पाओ, गयवरे कट्टिनुमारद्धे डोवेहिं कलयलो
कओ । तत्थ सदेवहिणो गहियचावा पत्ता । तेहिं सा जमगसम-
गसरेहिं पूरिया । सा मया । रप्पा तीए पेठं फामावियं, अयगरो दि-
छो । सो वि फामाविओ, अजिया दिट्ठा । सा वि फामाविया, वालुं
कं दिट्ठं रमणिज्जं । एत्थंनरे ते गौदहा उपरना पतंमसेणा इव भूवि-
झाओ, सो गामो वालुंकाओ णिगंतुमारद्धो । अहं पि गहियगावो
णिगगओ, सव्वे सो जणो सछाणा णिगगओ । अहं पि अवउ-
ज्जिय गावो इहमागतो । तं जणह कहां सव्वं ? । सेसगा भणति-
सव्वं सव्वं । एत्तासादो भणति-कहं गावीओ कंववीए माया-
ओ ? । गामो वा वालुंके ? । सेसगा जणति-भारहसुतीए सुचति-
जहा पुवं आसी एगसयं जगं सव्वं, तस्मि य जले अंरमासी । त-
स्मि अ अंडगे ससेलवणकाणणं जगं सव्वं जइ मायं तो कहां तुह
कंवलीए गावो, वालुंके वा गाममाणमाहिति । जं भणसि जहा-
ढंकुदरे अयगरो, तस्स य अजिया, तीए वालुं कं, एत्थ वि भग्गइ
उत्तरं-समुत्तासुरं सनारकं ससेलवणकाणणं जगं सव्वं जइ वि
पहुस्स उदरे मायं, सो वि य देवईउदरे माओ, सा वि य सय-
णिजे माया जइ एयं सव्वं तो तुह वयणं कहां असव्वं भवि-
स्सति ? ॥ १ ॥

ततो सगो कहितुमारद्धो-अग्गे कुंरुविपुत्ता । कयाइं च क-
रिस्साणि अहं सरयकाळे छेत्तुं अतिगओ । तस्मि अ खेत्ते
तिलो वुत्तो । सो य एरिसो जातो, जो परं कुहादेहिं नेसव्वो, तं
समंता परिग्गमामि, पेच्छामि य गआयवरं रसं, तणमिओ छिओ
पञ्चाओ(?), पेच्छामि य अइपमाणं तिक्खरुक्खं । तस्मि वि लग्गो, पत्तो
य गयवारो सोमं अपावते कुलालचकं व तं तिक्खरुक्खं परिग्गम-
मति । चालेइ य तं तिक्खरुक्खं, तेण य चालिओ जलहरो विव-
तिओऽनिवुट्ठिं मुंचति । तेण य भमंतेण चकत्तिवा विव ते तिला
पोडिया । तओ तेत्तोदा णामणदी नूढा, सो य गओ तत्थेव, ति-
क्खचलणीए खुत्तो भओ य, मया वि से चम्मं गहियं । इतिओ
कओ, तेत्तस्स भरिओ. अहं पि खुथिओ खजभारं भक्खयामि ।
दस्स य तेत्तवमा तिसिओ पिवामि, तं च तेत्तपण्डिपुंनं दइयं घेत्तुं
गामं पट्ठिओ, गामवहिया रुक्खसालए णिक्खविउं तं दइयं गि-
हमतिगओ, पुत्तो य मे दइयस्स पेसिओ, सो तं जाहे ण पावइ, ता-
हे रुक्खं पानेउं गहिय हत्थे अहं पि गिहाओ उड्डिओ परिग्गमंतो
इए०

इहमागओ । एयं पुण मे अणुभूयं, जो ण पत्तियति, सो देउ भत्तं ।
सेसगा जणति-अत्थि एसो य भावो, भारहरामायणे सुइं सु-
णिज्जनि-"तेषां कटतट्ठप्रैर्गजानां मदविन्दुभिः । प्रावर्त्तत नदी
धारा, हस्त्यश्वरथवाहिनी ॥ १ ॥" जं भणसि कहां एमहंतो
तिक्खरुक्खो भवति ? । एत्थ भग्गइ-पामविपुत्ते किं मासपादवे
भरी णिम्मविद्या, तो किह तिक्खरुक्खो एमहंतो न होजाहि ? ॥ २ ॥
ततो मूलदेवो कहितं मारद्धो । सो भणति-तरुणत्तेण इ-
त्थियसुहाभिवासी धाराधरणद्वपाए सामिगिहं पट्ठिओ व-
त्तकमंरुहुत्थो, पेच्छामि य वणगजं मम वहाए पज्जमाणं,
ततोऽहं भीतो अत्ताणो असरणो किंचि णिक्खणछाणं
अपासमाणे जलउड्डणणावणं कम्मरुत्तं अतिगउमि । सो वि य
गयवरो मम वहाए तेणेवंतेण अतिगओ । ततो मे सो गयवरो
उम्मासं अंतो कुंरियाए वामोहिओ । तओऽहं उड्डमासंते कुंरियागी-
वाए णिगगओ । सो वि य गयवरो तेणेवंतेण णिगगओ । णवरं वा-
लगेण गावाए लग्गो । अहमवि पुरओ पेच्छामि अणोरयारं
गंगं, सा मे गोपयामि विष्ठा गओभिह सामिगिहं, तत्थ मे तएहा
बुहा समे अगणेमाणेण गंगाओ पडंती मत्थए उम्मासा धा-
रिया धारा । तओ पणमिऊण महासेणं पयाउं संपत्तो
उज्जेणि, तुज्जं च इहं मिलिओ इति । तं जइ सव्वं एयं तो
मे हेऊहि पत्तियावेह । अहमन्नहा अहियं, तो धुत्ताणं देहउ
भत्तं । तेहिं भणियं सव्वं । मूलदेवो भणइ-कहं सव्वं । ते
जणति-सुणेह, पुवं वंजणस्स मुहाओ विप्पा णिगया, धा-
हाओ खत्तिया, ऊकसु वइस्सा, पावेसु सुहा । जइ इत्तिओ जण-
वओ तस्सुदरे माओ, तो तुमं हत्थी य कुंरियाए किं ण माहि-
इ । अथं च किल वज्जणो विपेहू य उड्डाहं कुणंनो धावता गता,
दिव्वं वाससहस्सं तहा वि लिगस्संऽतो ण पत्तो, तं जइ एमहंतं
लिगं उमाए सरीरे मायं तो तुहं हत्थी य कुंरियाए ण माहिइ । जं
भणसि-वालगे हत्थी कहां लग्गो ? । तं सुणसु-विणइ जगस्स
कत्ता, एगसवे तप्पति तवं जलसयणगतो, तस्स य णाजीओ
बंओ पउमगव्वाणिओ णिगगओ, एवरं पंकयं णाजीए लग्गो,
एवं जइ तुमं हत्थी य वि णिगगता, हत्थी वालगे लग्गो, को
दोसो ? जं भणसि-गंगा कहसुत्तिष्ठा ? । रामेण किल सीताए प-
विस्तिहेउं सुग्रीवो, तेणावि इणूमंतो, सो बाहाहि समुहं तरिउं
हंकापुरिं पत्तो । सीयाए पुच्छिओ-कहं समुहो तिष्ठो ? । भग्ग-
ति-"तव प्रसादात् वचसः प्रसादा-ऽद्भुतं ते देवि । गुरुप्रसा-
दात् । साधुप्रसादाच्च पितुः प्रसादा-ऽत्तीर्णो मया गोपदवत्स-
मुद्रः ॥ १ ॥" जइ तेण तिप्पणो समुहो बाहाहिं, तेण तुमं कहां गंगं
ण तरिस्ससि ? । जं भणसि-कहं उम्मासे धारा धरिता । एत्थ
वि सुणसु-दिव्वं वाससहस्सं तवं कुणमाणं भगीरहं इदं तत्या-
गयमाणेहिं बोगहियत्था सुरगणेहिं गंगा अम्भत्यिता-अवतराहि
मण्यल्लोगं । तीए भणियं-को मे धरंति ति णिवर्त्ति ? । पसुवइणा
भणियं-अहं ते एगजडाए धारयामि । तेण सा दिव्वं वाससहस्सं
धरिया । जइ तेण सा धरिया । तुमं कहां उम्मासं ण धरिस्स
सि ? ॥ ३ ॥

अह पत्ता खंरुपाणा, कहितुमारद्धा । सा य भणति-

" उल्लंघितं ति अग्गे-हि मणइ जइ अंजाहं करिय सीसे ।

उवसप्पह जइ अ ममं, तो भत्तं देमि सव्वेस्सि ॥ १ ॥

तत्तो भणति धुत्ता, अग्गे सव्वं जगं तुलेमाणा ।

कह एवं खलु वयणं, तुज्जं सगासे जणीहामो ? ॥ २ ॥

ततो ईसि हासिकण खंरुपाणा कहयति-अहं रायरयगस्स धूया,

अह अक्षया सह पित्रणा वत्थाणं महासगरं भरेण पुरिससह-
स्तेण समं णदिं सलिलपुसं पत्ता । धोयाइं वत्थाइं, तो आयवे
दिष्ठाणि उव्वायाणि, आगतो महावाओ । तेण ताणि सव्वाणि
वत्थाणि अवहरियाणि । ततोऽहं रायभया गोहारुवं काऊण रय-
णीए णगरूजाणं गया । तत्थाइं रत्तासोगपासं च्यूलया जाता ।
अक्षया य सुणेमि-जहा रयगा उम्मिलंतु, अमयघोसं परुहसइं
सोऊण पुणस्यवसरीरा जाया, तस्स सगडस्स णाडगवरत्ता य
जंघुपहिं नक्खियाओ । तओ मे पित्रणा णारुगवरत्ताओ अस्सिस्स-
माणेण महि सत्तिपा लळा । तत्थ भणह किमेत्थ सच्चं ? ते भणं-
बंजकेसवा अंतं ए गया लिगस्स वाससहस्तेण जति तं सच्चं
तुह वयणं कइमसच्चं नविस्सइं चिं ? रामायणे वि सुणिज्ज-
जं हणुमंतस्स पुच्छं महंतमासी, तं च किल अणेगेहिं वत्थसह-
स्सेहिं वेढिऊण तेस्यवरुसहस्सेहिं सिंचिऊण पलीवियं, तेण
किल लंका पुरी दट्ठा । एवं जइ महिस्स वि महंतपुच्छेण रा-
रुगवरत्ताओ जायाओ कोदोसो ? अणं च इमं सुइं सुच्चइं-जहा
गंधारो राया, रणे कुवत्तणं पत्तो, अत्रो वि राया किमस्सो ?
णाम महाबलपरक्कमो, तेण य सक्को देवराया समरे णिउज्जओ ।
ततो तेण देवराइणा साववसतोऽरणे अयगरो जाओ । अत्रया य
परुसुआ रज्जभट्टाऽरणे निगया, अत्रया य रआहराय निगयो
भीमां, तेण य अयगरेण गलिओ, धम्मसुतो य अयगरं पत्तो,
ततो सो अयगरो माणुसीए वायाए तं धम्मसुतं सत्त पुच्छातो
पुच्छेइ । तेण य कहियाओ सत्त पुच्छातो । ततो भीमं णिगलइं,
तस्स य सावस्स अंनो जाओ । जानो पुणरवि राया, जइ एयं सच्चं
तो तुमं पि सव्वतं गोहाभूय सभावं गंतूण पुणस्यया जाया । तो
खंरपाणा भणइ-एवं गते वि मज्ज पणामं करेइ । जइ कहंचि न
जिप्पह, तो काणा वि कवडिया तुजं मुल्लं ण जवति । ते जणंति-
को अस्से सत्तो णिज्जिणं ? तो सा हसिऊण भणति-तेसि-वा-
तहरियाणं वत्थाणं गवेसणाय निगयाणं पुच्छिऊण, अणं च
मम दासवेडा णठा, तयं अस्सेसामि, ताहं गामणगराणि अ-
रुमाणी इहं पत्ता । तं ते दासचेमा तुस्से, ताणि वत्थाणि
इमाणि, जाणि, तुहं परिहियाणि । तं जइ सच्चं, तो देह वट्ठा ।
अह अलिअं तो देहि भत्तं । * ग० १ अधि० । नि० चू० ।

धुत्तसंवल्लय-धूर्तेशम्बलक-न० । पुरुषद्वारासप्ततिकलाऽन्तर्गते
कदाभेदे, कल्प० १ अधि० ७ कृष ।

धुत्ति-धूर्ति-स्त्री० । जरायाम्, आ० म० १ अ० १ खण्ड । प्रा० ।

धुत्तिमा-धूर्तिमा-पुं० । स्त्री० । धूर्तत्वे, “वेमाज्जल्लयाथाः स्त्रिया-
म्” ॥ ८ । १ । ३५ ॥ इति वा स्त्रीत्वम् । प्रा० १ पाद ।

धूम-धूम्र-पुं० । धूमं तद्वर्णं राति । रा-कः-पृषो० । कपोतव-
र्ण, स्था० १ ठा० । सिद्धके, वाच० ।

धुय-धु (धू) त-न० । त्यजते, स्था० ६ ठा० । संयमे, सूत्र० १ श्रु०
७ अ० । धूयतेऽप्रकारं कर्म येन तद् धूतम् । संयमानुष्ठाने, धू-
ननार्हत्वाद् धूतम् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । धूयते इति धू-
तम् । प्राग्बद्धे कर्मणि, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । वृ० । अप्रकारके
कर्मणि, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । मोक्षे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।
धूतं सङ्गानां त्यजनम्, तत्प्रतिपादकमध्ययनं धूतम् । स्था० ६
ठा० । आचाराङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धस्य षष्ठेऽध्ययने च । न० । आ-

चा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । स० । (तद्वक्तव्यता ‘धुयञ्भयण’
शब्देऽनुपदमेव वदयते) कम्पिते, स्फोटिते, नं० । वृ० । क्लिप्ते, आ-
तु० । दश० । अपनीते, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । त्यक्ते, “धु-
तकेसमसु लोमनहेहिं ।” प्रश्न० १ संव० द्वार । भर्त्सिते, त-
र्किते, वाच० । अपगते च । त्रि० । वृ० ६ उ० ।

संप्रति निक्षेपः, स च चतुर्था, तत्रापि नामस्थापने सुगमत्वाद्-
नादृत्य छव्यज्ञावधूतप्रतिपादनाय गाथाशकलमाह-

द्वधुतं वत्यादी, भावधुयं कम्ममट्ठविहं (२५१)

(द्वधुतमित्यादि) छव्यधूतं द्विधा-आगमतो, नोआगम-
तश्च । आगमतो ज्ञाता, तत्र चोपयुक्तः । नोआगमतस्तु ज्ञा-
रीरभयशरीरव्यतिरिक्तं छव्यधूतम् । द्वयं च तद्वत्त्वाऽऽदि, धूतं
च रजोऽपनयनार्थं छव्यधूतम् । आदिग्रहणाद् वृक्षाऽऽदिफलार्थं,
भावधूतं कर्माण्यविधं तद्विमोक्षार्थं धूयत इति गाथाशकलार्थः ।

पुनरप्येतदेवार्थं विशेषतः प्रतिपादयितुमाह-

अहियासेचुवसंगो, दिव्वे माणुस्सए तिरिक्खे य ।

जो विहुणइ कम्माइं, भावधुयं तं वियाणाहि ॥ २५२ ॥

अधिकमासह्यात्यर्थं सोढा, कान्तिसह्य ? उपसर्गात्, किनूता-
न् ? दिव्यामानुषांस्तिरश्चांश्च, यः कर्माणि संसारतदवीजानि,
विधूनयत्यपनयति, तद्विधूतमित्येवं जानीहि । क्रियाकारक-
योरभेदाद्वा कर्मधूननं भावधूतं जानीहीति भावार्थः ॥ आचा०
१ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

धुयक्खेस-धु (धू) तद्वल्लेख-त्रि० । क्लिप्तसप्तत्रयक्लेशे, आतु० ।
धूना अपनीताः क्लेशाः कर्माणि येनासाविति । क्षीणाएक-
मणि, वृ० १ उ० ।

धुयचारि (ए)-धु (धू) तचारिन्-धुनातीति धूतं, संयमो मोक्षो
वा, तं चरतीति । संयमाऽऽदिचरणशीले, आचा० १ श्रु० १
अ० ३ उ० ।

धुयञ्भयण-धु (धू) ताध्ययन-न० । आचाराङ्गप्रथमश्रुतस्क-
न्धस्य षष्ठेऽध्ययने, आचा० ।

तस्योद्देशार्थाधिकारं निर्युक्तिकारो विभणिपुराह-

पढमे नियगविहुणणा, कम्माणं वितिणं तइयम्मि ।

चवरणसरीराणं, चउत्तए गारवतियस्स ॥ २५० ॥

उत्सग्गा सम्माणा, य विहुणया पंचमम्मि उहेसे (२५१)

प्रथमोद्देशके निजकाः स्वजनास्तेषां विधूननेत्ययमर्थाधिकारः,
द्वितीये कर्मणां, तृतीये उपकरणशरीराणां, चतुर्थे गौरवविक-
स्य, विधूननेति सर्वत्र सम्बन्धनीयम् । उपसर्गाः समानानि च
यथा साधुर्जिविधूतानि तथा पञ्चमोद्देशके प्रतिपाद्यत इत्यर्थः ।
आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

धुयपाव-धु (धू) तपाप-त्रि० । अपनीतपापे, “नमोत्थु धुयपा-
वाणं” आतु० ।

धुयवहुल्ल-धु (धू) तवहुल्ल-त्रि० । धूयते इति धूतं, प्राग् बद्धं
कर्म, तत्प्रचुरे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

धुयमोह-धु (धू) तमोह-त्रि० । धूतो मोहरागद्वेषरूपो येन सः ।
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । धूतो मोहोऽज्ञानं येन सः । विक्लि-
प्तमोह, दश० १ अ० ।

धुरय-धु (धू) नरजस्-वि० धूनमपनीतं रजः कर्म येन स धू-
नरजाः । सूत्र० १ शु०४ अ० २ अ० धूनं कम्पितं स्फोटितं रजो
वध्यमानं कर्म येन स धूनरजाः । न० । अपगतपापकर्मणि,
पृ० ६ उ० ।

धुरागमग-धु (धू) तरागमार्ग-पुं० । धूतोऽपनीतो रागमार्गो
रागपन्था यस्मिन् । अपनीतरागपथे, सूत्र० १ शु०४ अ० २ उ० ।

धुववाय-धु (धू) तवाद्-पुं० । धूतमष्टप्रकारं कर्म, धूननं ज्ञातिपरि-
त्यागो वा, तस्य वादो धूतवादः । कर्मपरित्यागकथने, आचा० ।

आयाण जो, सुस्सू स भो, धुववायं पवेदस्सामि । इह
खलु अत्तत्ताए तेहिं तेहिं कुवेहिं अजिसेएणं अजिसंजू-
ता, अजिसंजाता, अजिणिव्वट्ठा, अभिसंवट्ठा, अभि-
संयुक्ता, अजिणिक्खंता, अणुपुत्तेणं महासुणी ॥ १७६ ॥

भोतिरिति शिष्याऽस्मन्प्रथे, यदहमुत्तरत्राऽवेदयिष्यामि भवतस्तद्
आजानीहि अवधारय, शुभ्रपस्व श्रवणेच्छां विधेहि, गोरिति
पुनरप्यास्मन्प्रणमार्थं गीयस्व स्वयापनाय, नाऽत्र भवता प्रमादो
विधेयो, धूनवादं कथयिष्याम्यहम् । धूनम-अष्टप्रकारकर्मधूननं
ज्ञातिपरित्यागो वा तस्य वादो धूतवादः, तं प्रवेदयिष्यामि,
अवाहतेन च भवता भाष्यमिति । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति- (धू-
तोवायं पवेदंति स्ति) अष्टप्रकारकर्मधूननोपायं, निजधूननोपायं
वा प्रवेदयन्ति तीयं कुराऽऽद्यः । कोऽस्मात्तुपायः?, इत्यत आह-
ब्रह्मस्मिन् संसारं, खलुर्वाक्यालङ्कारे । आत्मनो भाव आत्म-
ता-जीवास्तिता, स्वकृतकर्मपरिणतिर्वा, तया अभिसंभूताः-सं-
जाताः, न पुनः पृथिव्यादिज्जातानां कायाऽऽकारपरिणामतया, ई-
श्वरप्रजापतिनियोगेन वेति । तेषु तेषूपावनेषु कुलेषु यथास्वक-
मोदयाऽऽपदिष्टेष्वभिप्रेकेण शुक्रशोणितनिकेयाऽऽदक्रमेणेति ।
तत्रास्यं क्रमः-“सत्ताहं कल्लं विद्यात्, ततः सत्ताहमवुदम् । अ-
धुंदाज्जायते पेशी, पेशीतोऽपि वनं जयेत् ” ॥ १ ॥ इति । तत्र
यावत् कललं तावदभिसंभूताः, पेशीं यावदभिसंजाताः, ततः
साङ्कोपाङ्कसानुशिरोरोमाऽऽदिक्रमाभिनिर्वसनादभिनिर्वृताः,
ततः प्रसूताः सन्तोऽजिसंवृद्धा धर्मश्रवणयोगावस्थायां वर्तमा-
ना धर्मकवाऽऽदिकं निमित्तमासाद्योपलब्धपुण्यपापतया अभिसं-
युद्धाः, ततः सदसद्विभेजं जानाना अभिनिष्क्रान्ताः, ततोऽधीता-
चाराऽऽदिशास्त्रास्तदर्थभावनोपबृंहितचरणपरिणामा आनु-
पव्येण शिक्षक-गीतार्थ-क्षपक-परिहारविशुद्धिकै-काकिवि-
हारि-जिनकद्विपकावसाना मुनयोऽनूवाञ्जिते ॥ १७६ ॥

अजिसंवृद्धं च प्रव्रजिपुमुपलभ्य याजिजाः कुर्युस्तद्वर्णयि-
तुमाह-

तं परिक्रमंतं परिदेवमाणा मा णे चयाहि इति ते वयांति
झंदोवणीया अज्जोववसा अकंदकारी जणगा रुदंति,
अतारिसे सुणी, ए ओहं तरए जणगा जेण विप्पजट्ठा, सरणं
तत्थ णो समेति, कहं णु णाम से तत्थ रमति ?, एयं णाणं
सया समणुवासिज्जासिचि वेमि ॥ १७० ॥

तमवगततत्त्वं गृह्वा सपराङ्मुखं महापुरुषसोवेतं पन्थानं परा-
क्रममाणमुपलभ्य मातापितृपुत्रकलत्राऽऽद्यः परिदेवमाना मा-
ऽस्मान् परित्यज, इत्येतत्ते कृपामापाद्यन्तो वदन्ति, किं चापरं
वदन्तीत्याह-छन्दो नोपनीताः छन्दोपनीताः, तवाभिप्रायाऽनुव-

सिन्ः, त्वयि चाभ्युपपन्नाः, तदेवं जूनात्मान्माऽवमंस्था इत्ये-
वमाक्रन्दकारिणो जनकाः मातापित्रादयो, जना वा रुदन्ति ।
एवं च वदेयुरित्याह-न तादृशो मुनिर्भवति, न चौघं संसारं
तरति, येन पापएव विप्रलब्धेन जनका मातापित्रादयोऽप्योढाः
त्यक्ता इति । स चावगतसंसारस्वभावो यत्करोतीति, तदा-
ह-न ह्यसावनुरक्तमपि यन्धुर्वर्गं तत्र तस्मिन्नवसरे शरणं समे-
ति, न तदञ्जुपगमं करोतीत्यर्थः । किमित्यसौ शरणं नैतीत्या-
ह-कथं नु नामाऽसौ तत्र तस्मिन् गृह्वासे सर्वनिकाराऽऽस्प-
दे नरकप्रतिनिधौ शुभद्वारपरिधिं रमते ?, कथं गृह्वासे द्वै-
कहेतौ विघटितमोहकपाटः सन् रतिं कुर्यादिति । उपसंहरन्ना-
ह-एतत् पूर्वोक्तं ज्ञानं सदा आत्मानं सम्प्रगनुवासयेः व्यवस्था-
पयेः, इति अधिकारपरिसमाप्तौ, धूताध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः
परिसमाप्तः । उक्तः प्रथमोद्देशकः ।

साम्प्रतं द्वितीय आरब्धयते । अस्य चायमभिसंवन्धः-इहान-
न्तरोद्देशके निजकविधूनना प्रतिपादिता, सा चैवं फलवती
स्यादि कर्मविधूननं स्यादतः कर्मविधूननार्थमिदमुपक्रम्यत इ-
त्यनेन संवन्धेनाऽऽयातस्यास्योद्देशकस्याऽऽदिसूत्रम्-

आउरं होयमायाए चट्ठा पुव्वसंजोगं हिच्चा ठवसमं
वसित्ता वंजचेरंसि वसु वा अणुवसु वा जाणित्तु धम्मं
अहा तहा अहेगे तमवांसि कुसीला ॥ १८१ ॥

(आउरं इत्यादि) लोकं मातापितृपुत्रकलत्राऽऽदिकं तमातुरं
स्नेहानुपकृतया वियांतात्कार्यावसादेन वा, यदि वा जन्तुलो-
कं कामरागाऽऽतुरम्, आदय ज्ञानेन परिगृहीत्या परिच्छिद्य, त-
था त्यक्त्वा च पूर्वसंयोगं मातापित्रादिसंवन्धं, तथा हि-
त्त्वोपशमम् । उपिवाऽपि ब्रह्मचर्यं, किंभूतः सन्निति दर्शयति-
वसु इत्थं, तद्भूतः कपायकाक्षिकाऽऽदिमहापगमाद् वीतराग
इत्यर्थः, तद्विपयवैयणानुवसुः, सराग इत्यर्थः । यदि वा-वसुः सा-
धुः, अनुवसुः आवकः । तदुक्तम्-“ वीतरागो ननुज्झेयो, जिने
वा संयतोऽथवा । सरागो ह्यनुवसुः प्रोक्तः, स्वविरः आवकोऽपि
वा ॥ १ ॥ ” तथा ज्ञात्वा धर्मे भूतचारित्राऽऽख्यं यथा तथा-
वस्थितं धर्मे प्रतिपद्याप्यैके मोहोदयात्तथाविधमवितव्यता-
नियोगेन तं धर्मे प्रतिपालयितुं न शक्नुवन्ति । किंभूताः ?, कु-
त्सितं शीलं येषां ते कुशीला इति । यत एव धर्मपालनाशका
अत एव कुशीलाः ॥ १८१ ॥

एवंभूताश्च सन्तः किं कुर्युरित्याह-

वत्थं पडिगमहं केवलं पायपुत्तणं विउसेज्जा, अणुपुत्तेण
अणुहियामेमाणा परीसहे डुरहियासए, कामे ममायमाण-
स्स इयाणि वा मुहुत्तेण वा अपरिमाणाए जे दो, एवं से
अंतराइएहिं कामेहिं अकेवद्विपहिं अविदिष्ठा चेए ॥ १८५ ॥

(वत्थं इत्यादि) केचिद्भवशतकोटिद्वारापमवाप्य मानुषं ज-
न्म समासाद्यान्वपूर्वो संसारार्णवोत्तरणप्रयत्नां बोधिलो-
णीमङ्गीकृत्य मोक्षतरुर्वाजं सर्वविरतिवृत्तं चरणं पुनर्दुर्नि-
वारतया भ्रमयत्यस्य, पारिव्रततया मनसो, बोलुपतयेन्द्रि-
यग्रामस्यानेकमवभाष्यासाऽऽपादितविषयमधुरतया प्रवृत्तमो-
हनीयोदयादधुनवेदनीयोदयाऽऽसन्न प्रादुर्जीवाद्यशः की-
र्त्युत्कटतया अविगणय्यमतिमविचार्य कार्याकार्यमुदरकृत्य
महाव्यसनसागरं साम्प्रतोक्ततया अथः कृतकुलक्रमाऽऽ-

चारास्तथ्यजेयुः । तस्यागश्च धर्मोपकरणपरित्यागाद्भवतीत्य-
तस्तद्दर्शयति-वस्त्रमित्यनेन कौमिककल्पो गृहीतः, तथा प-
तदग्रहः पात्रं, कम्बलमौर्णिकं कल्पं, पात्रनिर्योगं वा । पाद-
प्रोञ्जनकं रजोहरणम् । एतानि निरपेक्षतया व्युत्सृज्य, कश्चिद्देश-
विरतिमन्युपगच्छति, कश्चिद्दर्शनमेवाऽऽहम्बते, कश्चित्ततोऽपि
अस्यति, कथं पुनर्द्वैतं चारित्र्यमवाप्य पुनस्तथ्यजेदित्याह-परी-
षहान् डुरिधिसहनीयाननुक्रमेण परिपाठ्या यौगपद्येन वो-
दीर्णानविसहमानाः परीषहैर्भग्नमोहपरवशतया पुरस्कृत-
दुर्गतयो मोक्षमार्गं परित्यजन्ति । जोगार्थं त्यक्तवतामपि पापो-
दयाद्यत्स्यात्तदाह-(कामे इत्यादि) कामान् विरूपानपि (म-
मायमाणस्स चि) स्वीकुर्वतो भोगाध्यवसायिनोऽन्तरायो-
दयादिदानीं तत्क्षणमेव प्रव्रज्यापरित्यागान्तरमेव, भोगप्रा-
प्तिसमन्तरमेवान्तर्मुहूर्त्तं वा, करुणरीकस्येवाहोरात्रेण वा,
ततोऽप्यूर्द्ध्वं शरीरभेदो भवत्यपरिमाणाय, एवंभूत आत्मना
सर्वं विवर्तितशरीरभेदो जवति । येनानन्तेनापि कालेन
पुनः पञ्चेन्द्रियत्वं नावाप्नोति । एतदेवोपसंजिहीर्षुराह-एवं
पूर्वोक्तप्रकारेण, स जोगाभिभाषी, आन्तरायिकैः कामैर्बहुप्रत्य-
पायैर्न केवलं तत्र जवा अकेवलिकाः सङ्ख्याः सप्रतिपक्षा
इति यावदसंपूर्णा वा, तैः सङ्क्रियवितीर्णाः संसारं तीर्त्वा, द्वि-
तीयार्थं तृतीया । चः समुच्चये । एत इति जोगाभिला-
षिणः कामैरनुत्ता एव शरीरभेदमवाप्नुवन्तीति तात्पर्या-
र्थः ॥ १८२ ॥

अपरे त्वासन्नतया मोक्षस्य कथञ्चित् कुत्रचित्कदाचिद्वा-
प्य चरणपरिणामं प्रतिक्षणं बहुकर्मतया प्रवर्द्धमानाध्यवसा-
यिनो जवन्तीति दर्शयितुमाह-

अहेगे धम्ममादाय आदाणप्पभित्तु पण्हिए चरे अ-
पत्तीयमाणे ददे ॥ १८३ ॥

सर्वं गिद्धि परिष्णाय एस पणते महामुणी ॥ १८४ ॥

अइयच्च सर्वतो संगं ण महं अत्थि चि इति एगो अहमस्सि
जयमाणे एत्थ विरते, अणगारे, सर्वसो मुंमे रीयंते, जे
अचेत्ते परितुसिए संचिद्वति ओमोयरियाए ॥ १८५ ॥

से आकुट्टे वा, हए वा, लुंचिते वा, पलियं पकंथे, अ-
पुवा पकंथे, अतहेहिं सइफासेहिं इति संखाए एगतरे अ-
एणतरे अजिष्णाय तितिविखमाणे परिव्वए । जे य हिरी
जे य अहिरीमाणे चिच्चा सर्वं विसोत्तियं फासे समियदंस-
ए ॥ १८६ ॥

(अहेगे इत्यादि) अथानन्तरमेकं विशुद्धपरिणामतया आस-
न्नापवर्गतया धर्मं श्रुतचारित्र्याऽऽख्यमादाय गृहीत्वा वस्त्रपतदग्र-
हाऽऽदिधर्मोपकरणसमन्विता धर्मकरणेषु प्राणिहिताः परीषहस-
हिणवः सर्वज्ञोपदिष्टं धर्मं चरेयुरिति । अत्र च पूर्वाणि प्रमादसूत्रा-
ण्यप्रमादाभिप्रायेषु पठितव्यानीति । उक्तं च-“यत्र प्रमादेन तिरो-
ऽप्रमादः, स्याद्वाऽपि यत्नेन पुनः प्रमादः । विपर्ययेणाऽपि पठन्ति
तत्र, सूत्राण्यधीकारवशाद्विधिज्ञाः ॥ ११ ॥” किंभूताः पुनर्धर्मं चरेयु-
रित्याह-(अपलीय इत्यादि) कामेषु मातापित्रादिके वा लोके न
प्रलीयमाना अप्रलीयमाना अनभिसक्ता धर्मचरणे दृढास्तपः-
संयमाऽऽदौ द्रढिमानमालम्बमाना धर्मं चरन्तीति ॥ १८३ ॥ किञ्च-
(सर्वं इत्यादि) सर्वो गृद्धि भोगकाङ्क्षां दुःखरूपतया, परिज्ञाय, प्र-

त्याख्यानपरिज्ञया परित्यजेत् । परित्यागे गुणमाह-(एस इत्यादि)
(एस इति) कामपिपासापरित्यागी, प्रकर्षेण नतः प्रह्वः संयमे,
कर्मधूननायां वा महामुनिर्भवति नापर इति १८४ ॥ किञ्च-(अ-
इयच्च इत्यादि) अतिगत्याऽतिक्रम्य सर्वतः सर्वैः प्रकारैः सङ्ग-
संबन्धं पुत्रकलत्राऽऽदिजनितं, कामानुषङ्गं वा, किं भावयेदित्या-
ह-(ए महं अत्थि इत्यादि) न मम किमप्यस्तीति यत्संसारे
एतत् आहम्बवनाय स्यादिति, तदभावाच्चेत्युक्तक्रमेण कोऽहमास्मिन्
संसारोदरे, न चाहमन्यस्य कस्यचिदित्येतद्भावनाभावितश्च
यत् कुर्यात्तदाह-(जयमाणे इत्यादि) अत्राऽस्मिन्मौनीन्धे प्रव-
चने विरतः सन् सावधानुष्ठानाद्दशविधचक्रवालसामाचार्या
यतमानः, कोऽसावनगारः प्रव्रजितः, एकत्वभावनां प्रावयन्नव-
मौर्दयं सन्तिष्ठत इत्युत्तरसूत्रेण संबन्धः । इयमेव क्रियाऽनन्तर-
सूत्रेष्वपि लगयितव्येति । किञ्च-(सर्वतो इत्यादि) सर्वतो-
रुच्यतो भावतश्च मुणो रीयमाणः संयमानुष्ठानं गच्छन्, किञ्चूत
इत्याह-(जे इत्यादि) योऽचेत्तोऽल्पचेत्तो जिनकीलपको वा प-
शुषितः संयमे उद्युक्तविहारी अन्तर्प्रान्तभोजी तदपि न
प्रकाममित्याह (संचिद्व) संतिष्ठते श्रवमौर्दये न्यूनो-
दरतायां वर्त्तमानः सन् ॥ १८५ ॥ कदाचित्प्रत्यनीकतया
ग्रामकण्टकैस्तुद्येत्येतद्दर्शयितुमाह-(से इत्यादि) स
मुनिर्नागभिराकुट्टो वा, दण्डाऽऽदिभिर्हृतो वा, लुञ्जितो वा
केशोत्पाटनतः, पूर्वकृतकर्मपरिणत्युदयादेतदवगच्छन् सम्यक्
तितिक्रमाणः परिव्रजेदित्येतच्च भावयेत् । तद्यथा-“पावाणं
च खलु भो कडाणं कम्माणं पुब्बिं दुच्चिष्णायं दुप्परिकं-
ताणं वेइयत्ता मोक्खो णत्थि अवेयइत्ता तवसा वा जोसइ-
त्ता ।” इत्यादि । कथं पुनर्वाग्भिराकुट्टयत इत्याह-(पलियं
इत्यादि) (पलियं चि) कर्म जुगुप्सितमनुष्ठानं, तेन पूर्वाऽऽचरि-
तेन कुविन्दाऽऽदिना प्रकथ्य जुगुप्स्यते । तद्यथा-भोः कोल्लिक !
प्रव्रजत त्वमपि मया सार्द्धमेवं जल्पसीति । अथवा-जकारच-
काराऽऽदिजिरपरैः प्रकारैर्निन्दां विधत्ते, एभिर्वा वक्ष्यमाणैः प्र-
कारैरित्याह-(अतहेहिं इत्यादि) अतथैवेति तथैरसद्भूतैः शब्दै-
श्चौरस्त्वं पारदारिक इत्येवमादिकैः, स्पर्शैश्च असद्भूतैः साधोः
कर्तुमयुक्तैः करचरणच्छेदनाऽऽदिभिः, स्वकृतादृष्टफलमित्येनत्
संख्याय ज्ञात्वा तितिक्रमाणः परिव्रजेदिति । यदि चैतत् संख्याय
(अत्रस्थः पाठः परीषहोपसर्गसहनविषयः ‘परीषह’ शब्दे ऊ-
ष्टव्यः) परीषहाश्चानुकूलप्रतिकूलतया भिन्ना इत्येतद्दर्शयितुमाह-
(एगयरे इत्यादि) एकतराननुकूलानन्यतरान् प्रतिकूलान्
परीषहानुदीर्णानभिज्ञाय, सम्यक् तितित्तमाणः परिव्रजेदि-
ति । यदि वा-अन्यथा परीषहाणां द्वैविध्यमित्याह-(जे इत्या-
दि) ये च परीषहाः सत्कारपुरस्काराऽऽदयः साधोर्हारिणो म-
नःप्राह्लादकारिणो, ये तु प्रतिकूलतया अहारिणो मनसोऽनिष्टाः ।
यदि वा-हीरूपा याचनाऽचेत्ताऽऽदयः अहोमनसश्चावज्ञाकारिणः
शीतोष्णाऽऽदय इत्येतान् द्विरूपानपि परीषहान् सम्यक् तिति-
क्रमाणः परिव्रजेदिति । किञ्च-(चिच्चा इत्यादि) त्यक्त्वा सर्वो
परीषहकृतां विश्रोतसिक्ताम् । परीषहाऽऽपादितान् स्पर्शान् दुः-
खानुजवान् स्पृशेदनुभवेत् सम्यगतिसहेतुः । स किंभूतः, सम्य-
गितं गतं दर्शनं यस्य स समितदर्शनः, सम्पददृष्टिरित्य-
र्थः ॥ १८६ ॥

तत्सहिष्णवश्च किञ्चूताः स्युरित्याह-

एते भोणणिणा वृत्ता, जे लोगंसि अणामणधम्मिणो ॥ १८७ ॥

(एष भो इत्यादि) जोरित्यामन्त्रणे, एते परीपहसादिपण्यो निष्किञ्चना निर्ग्रन्था भावनश्राः, उक्ता अजिहिताः । यस्मिन् मनु-
ष्यलोके, अनागमने धर्मो येषां ते अनागमनधर्माणः, यथाऽऽरो-
पितप्रतिज्ञाभारवाहित्वात् पुनर्युद्धं प्रत्यागमनेप्सव इति ॥ १८७ ॥

किञ्च-

आणाए मामगं धर्मं (?) एस उत्तरवादे इह
माणवाणं वियाहिते ॥ १८८ ॥

(आणाए इत्यादि) आङ्गाप्यनेऽनयेत्याङ्गा, तथा मामकं धर्मं
सम्पगनुपालयंतीर्धदकर एवमाहेति । यदि चा-धर्मानुष्ठानेऽ-
प्येवमाह-धर्म एवैको मामकोऽप्यु सर्वं पारक्यमित्यतस्तम-
हमाङ्गया तीर्थङ्करोपदेशेन सम्पक्क करोमीति । किमित्याङ्गया
धर्मोऽनुपाल्यत इत्यत आह-(एस इत्यादि) एयोऽनन्तरोक्त
उत्तरवाद् उत्क्रष्टवाद् इह मानवानां व्याख्यात इति ॥ १८८ ॥

किञ्च-

एत्योवरए तं जोममाखे आयाणिजं परिषाय परिआ-
एणं विगिचइ ॥ १८९ ॥

(एत्योवरए इत्यादि) अत्राऽस्मिन् कर्मधूतनोपाये संयमे
तप सामोप्येन रत उपरतः, तदुपकारं कर्म शोषयन् कृपयन्
धर्मं वरेदिति । किञ्चापरं कुर्यादित्याह-(आयाणिजं इत्या-
दि) आदीयन इत्यादीनां कर्म, तत्परिज्ञाय मूलोत्तरप्रकृति-
जेदतो ज्ञात्वा, पर्यायेण आमग्येन विवेचयति, कृपयतीत्यर्थः ।
अत्र वा शेषकर्मधूतनासमर्थं तपस्तद् बाह्यमधिकृत्य व्या-
ख्यातम् ॥ १८९ ॥

इहमेगसि एगचरिया होति । तत्थियरा इयरेदिं कुजेहिं
मुत्तेसणाए सव्वेसणाए सो मेहावी परिक्खण । सुत्तिं
अनुवा दुत्तिं । अनुवा तत्थ भेरवा पाणा पाणे किञ्जेसंति ।
ते फासे पुडो धीरो अहियासिज्जासि ति वेमि ॥ १९० ॥

(इहमेगसि इत्यादि) इहास्मिन् प्रवचने, एकैषां शिथिलकर्म-
णामेकचर्या नवत्येकाकिविहारप्रतिमाऽऽच्युपगमो भवति ।
तत्र च नानारूपा अभिप्रहविशेषास्तपश्चरणविशेषाश्च भव-
न्तीत्यनस्तावत्प्राज्ञातेकामधिकृत्याऽऽह-(तत्थियरा इत्यादि)
नस्मिन्नेकाकिविहारे, इतरे सामान्यसाधुभ्यां विशिष्टतरा इतरे-
ष्वन्तर्गतेषु कुलेषु शुद्धेपण्या दक्षेपणादोपरहितेनाऽऽहाराऽऽ-
दिना, सर्वैरणयेति-सर्वा याऽहाराऽऽनुष्ठानोत्पादनसंयमरूपा,
तथा सुपरिविशुक्तेन विधिना संयमे परिव्रजन्ति । घट्टेऽप्येक-
देशतामाह-(सो मेहावी इत्यादि) स मेहावी मर्यादाव्यव-
स्थितः संयमं परिव्रजेदिति । किञ्च-(सुत्तिं इत्यादि) स
आहारस्तेष्वन्तरेषु कुलेषु सुरभिर्वास्याद् । अथवा-दुर्गन्धः । न
तत्र रागद्वेषौ विदध्यात् । किञ्च-(अनुवा इत्यादि) अथवा त-
त्रैकाकिविहारित्वे पितृव्यनप्रतिमाप्रतिपन्नस्य सतो भेरवा भया-
नका यातुधानाऽऽधिकृताः शब्दाः प्राप्नुवन्त्येव । यदि वा-भेरवा
वीमत्ताः प्राणाः प्राणिनो दीप्तजिह्वाऽऽद्योऽपरान् प्राणिनः क्ले-
शयन्त्युपतापयन्ति, त्वं तु पुनस्तैः स्पृष्टस्तान् स्पर्शान् दुःख-
विशेषान् धीरोऽक्लेश्यः सञ्जितसहस्र । इतिरधिकारपरिस-
माप्तौ, व्रथीमीति पूर्ववज्ज्ञापयनद्वितीयोद्देशकः परिसमाप्तः
॥ १९० ॥ उक्तो द्वितीयोद्देशकः । आचा० १ श्लो ६ अ० २ उ० ।
तदेवं संसारश्रेणिं विश्लेषयित्वा यः संसारसारं तीर्णवच्ची-
दए ॥

णों मुकवन्मुको विरतो व्याख्यातस्तं च तथाभूतं किमरतिर-
भिभवेदुत न वेति अविन्यसामर्थ्यात्कर्मणोऽभिभवेदित्ये-
तदेवाऽऽह-

विरयं जिकुं रीयंतं चिररातोमियं अरती तत्थ किं
विधारणं ?, संधेमाणे समुट्टिए, जहा से दीवे असं-
दीणं ॥ १९१ ॥

(विरयं इत्यादि) विरतमसंयमाद्विज्ञानशीलं जिकुं, रीयमा-
णं निश्चरन्तमप्रवास्तेज्योऽसंयमस्थानेज्यः प्रशस्तेष्वपि गु-
णोत्कर्षादुपर्युपरि वर्तमानं चिररात्रं प्रभूतकालं संयमे जपि-
तश्चिररात्रोपितस्तेमवंगुणयुक्तमरतिः संयमोच्छ्रिता, तत्र त-
स्मिन् संयमे वर्तमानं किं धारयंतं किं प्रतिस्खलेत ? किंशब्दः
प्रश्ने, किं तथाभूतमपि मोक्षप्रस्थितं प्रणायविषयमरतिर्विधा-
रयेत् ? आमित्युच्यते । तथाहि-दुर्वेदान्यविनयवन्ति चेन्मि-
त्यवस्थित्या मोहशक्तिर्विचित्रा कर्मपरिणतिः किं न कुर्यादिति ।
उक्तं च-" कम्माणि ण्ण घणन्ति-क्कणाइ गरुआइ वहरसाराइ
णाणाहियं पि पुरिसं, पंथाओ उपपंथीणे । १ । " यदि वा किं ज्ञेये
किं तथाभूतं विधारयंतं तन्नैव विधारयेदित्यर्थः । तथा ह्यसौ
कृणे कृणे विशुद्धतरचरणपरिणामतया विष्कम्भितमोहनीयो-
दयत्याल्लघुकर्मा भवतीति कुतस्तमरतिर्विधारयेदित्याह-
(संधेमाणे इत्यादि) कृणे कृणेऽव्यवच्छेदेनोत्तरोत्तरं संय-
मस्यानकमकं संधानः स सस्यगुत्थितः समुत्थित उत्त-
रोत्तरगुणस्थानकं वा संधानो यथाख्यातचारित्र्याभिमुखः
समुत्थितोऽसाधतस्तमरतिं कथं विधारयेदिति । स चैवभूतो न
केवलमात्मनस्त्राणां, परेषामप्यरतिविधारकत्वात् त्राणायेत्येत-
दर्थयितुमाह-(जहा से इत्यादि) द्विगता आपोऽस्मिन्निति
द्वीपः, स ऊव्यभावजेदाद् द्विधा, तत्र ऊव्यद्वीप आश्वासद्वीपः,
आश्वास्यतेऽस्मिन्नित्याद्यासः, स चासौ द्वीपश्चाऽऽश्वासद्वीपः ।
यदि वा-आश्वासनमाश्वासः, आश्वासाय द्वीप आश्वासद्वीपस्तत्र
नदीसमुद्रवहुमध्यप्रदेशे भिन्नबोधिस्याऽऽद्यस्तमवाप्याऽऽश्वस-
न्त्यसावपि द्वेधा-संदीनोऽसंदीनश्चेति यो हि पक्वमासाबुदकेन
प्लाव्यते स संदीनो, विपरीतस्त्वसन्दीनः सिंहसद्वीपाऽऽदिः । य-
था हि सांयात्रिकास्तं द्वीपमसन्दीनमुदन्वदादुरुक्ष्तीर्षवः सम-
वाप्याऽऽश्वसन्त्येवं तं भावसंधानायात्थितं साधुमवाप्यापरे
प्राणिनः समाश्वसन्ति । यदि वा-दीप इति प्रकाशद्वीपः, प्रका-
शाय दीपः प्रकाशद्वीपः, स आदित्यचन्द्रमण्यादिरसन्दीनो-
ऽपरस्तु विद्युज्ज्वलाऽऽदिः संदीनः । यदि वा प्रचुरेण्यतया
वियक्तिकालावस्थायसन्दीनो, विपरीतस्तु संदीन इति । यथा
ह्यसौ स्फुटावेदनतो हेयोपादेयदानोपादानवर्ता निमित्तभावमु-
पयाति, तथा क्वचित्समुद्राऽऽश्वन्तर्वीचनमाश्वासकारी च भ-
वत्येवं ज्ञानसन्धानायात्थितः परीपहोपसर्गाक्लेशयथाऽऽ-
न्दीनः साधुर्विशिष्टोपदेशदानतोऽपरेषामुपकारायेत्यपरे भाव-
द्वीपं भावद्वीपं वाऽप्यथा व्याचक्षते । तद्यथा-ज्ञावद्वीपः सस्य-
पत्वं, तच्च प्रतिपातित्वादौपशमिकं, ज्ञायोपशमिकं च सन्दीनो
भावद्वीपः, ज्ञायिकं त्वसन्दीन इति । तं द्विविधमप्यपरतिसं-
सारत्वात्प्राणिन आश्वासन्ति, भावद्वीपस्तु सन्दीनः श्रुत-
ज्ञानम्, असन्दीनस्तु केवलमिति, तच्चावाप्य प्राणिनोऽवश्य-
माश्वासन्त्येवेति । अथवा-धर्मं संधानः समुत्थितः स-
रतरेदुष्टधृष्टयो भवतीत्युक्ते कश्चिन्नादयेत्-किंचूतोऽसौ धर्मो

यत्सन्धानाय समुत्थित इति ?। अत्रोच्यते-यथाऽसौ द्वीपोऽस-
न्दीनः सलिलप्लुतो वरुणवद्वानामितरेषां च बहूनां जन्तूनां
शरयतयाऽऽश्वासहेतुर्भवति ॥ १६६ ॥

एवं से धम्मे आरियपदेसि ॥ १६७ ॥

एवमसावपि धर्म आर्यप्रदेशितस्तीर्थङ्करप्रणीतः कषतापच्छे-
दनैर्वशिष्टनोऽसन्दीनः, यदि वा कुनर्काप्रधृष्यतया संदीनोऽल्लो-
च्यः प्राणिनां त्राणायाऽऽश्वासभूमिर्भवति, तस्य चाऽऽर्यदेशितस्य
धर्मस्य किं सम्यगनुष्ठायिनः केचन सन्ति ?। ओमित्युच्यते ॥ १६७ ॥
यदि सन्ति, किंभूतास्त इत्यत आह-

ते अणवकंखमाण पाणे अणतिवातेमाण दत्तिआ मे-
हाविणो पंभिया ॥ १६८ ॥ एवं तेहि जगवओ अणु-
छाणे जहा से दियपोए । एवं ते सिस्सा दिया य राओ
य अणुपुव्वेण वाइय त्ति वेमि ॥ १६९ ॥

(ते इत्यादि) ते साधवो भावसंधानोद्यताः संयमारतेः प्र-
णोदका मोक्षनेत्रिष्ठान्नोपाननवकाङ्क्षन्तो धर्मे सम्यगुत्थानवन्तः
स्युरित्येतदुत्तरत्रापि उच्यम् । तथा प्राणिनोऽननिवातयन्त उप-
लक्ष्यार्थत्वाच्छेषमहाव्रतग्रहणमायोज्यम् । तथा कुशवानुष्ठानप्र-
वृत्तत्वादायिताः सर्वलोकानाम् । तथा मेधाविनो मर्यादाव्यवस्थि-
ताः, पण्डिताः पापोपादानपरिहारतया सम्यक् पदार्थज्ञा ध-
र्मचरणाय समुत्थिता भवन्तीति ॥ १६८ ॥ ये पुनस्तथाज्ञान-
ज्ञानाभावात्सम्यग् विवेकविकलतया नाद्यापि पूर्वोक्तसमुत्था-
नवन्तः स्युस्ते तथाज्ञाता आचार्याऽऽदिभिः सम्यगनुपाल्य याव-
च्चिवेकिनोऽज्ञवन्तित्येतद्वर्णयितुमाह-(एवं इत्यादि) एवमु-
क्तविधिना तेषामपरिकर्मितमतीनां जगवतो वीरवर्द्धमानस्वा-
मिनो धर्मे सम्यगनुत्थाने सति तत्परिपादनतस्तथा सदुपदे-
शदानेन परिकर्मितमतिरत्नं विधेयमिति । अत्रैव दृष्टान्तमाह-(ज-
हा से इत्यादि) द्विजः पक्षी, तस्य पोतः शिशुर्द्विजपोतः, स यथा
तेन द्विजेन गर्भप्रसवात्प्रभृत्यण्डकोच्छ्रान्तेन चरन्तरेभेदाऽऽदिका-
स्ववस्थासु यावन्निष्पन्नपक्षस्तावत्पाल्यते, एवमाचार्येणापि शि-
ष्यकः प्रव्रज्यादानादारभ्य सामाचार्योपदेशदानेनाध्यापनेन
तावदनुपाल्यते यावन्नीतार्थोऽज्ञूत् । यः पुनराचार्योपदेशमति-
ब्रह्म स्वैरित्वाद्यथाकथञ्चित्क्रियामनुप्रवर्त्तते स उज्जयिनी-
राजपुत्रवद्विनश्येदिति । तद्यथा-उज्जयिन्यां जितशत्रो राज्ञो
द्वौ पुत्रौ, तत्र ज्येष्ठो धर्मघोषाऽऽचार्यसमीपे संसारासारताम-
वगम्य प्रवव्राज, क्रमेण चाधीताऽऽचाराऽऽदिशास्त्रोऽवगततद-
र्थश्च जिनकल्पं प्रतिपत्सुद्धितीयां सत्त्वभावनां भावयति । सा च
पञ्चधा-तत्र प्रथमोपाश्रये, द्वितीया तद्वह्निः, तृतीया चतुष्के-चतु-
र्थी शून्यगृहे, पञ्चमी इमशाने । तत्र पञ्चमी भावनां जावयतः
स कनिष्ठो भ्राता तदनुरागादाचार्यान्तिकमागत्योवाच-मम ज्या-
यान् भ्राता काऽस्ते ?। साधुजिरभाणि-किं तेन ?। स आह-प्रव-
जाम्यहम् । आचार्येणोक्तो-गृहाण तावत् पुनर्द्रव्यसि । स तु तथै-
व चक्रे । पुनरप्यपृच्छत् । आचार्याञ्जुः-किं तेन दृष्टेन ?। नासौ
कस्य चिदुल्लापमपि ददाति जिनकल्पं प्रतिपत्काम इति ।
असावाह-तथापि पश्यामि तावदिति निर्वन्द्ये दर्शितस्तूर्णो
जावस्थित एव वन्दितः, तदनुरागाच्च निषिद्धोऽप्याचार्येण
निवार्यमाणोऽप्युपाध्यायेन भ्रियमाणोऽपि साधुभिरसाम्प्रतमे-
तद्भवतो दुष्करं दुरध्यवसेयमित्येवं कथ्यमानेऽप्यहमपि ते-
नैव पित्रा जात इत्यवष्टमेन 'मोहाच्चैव तस्यौ, यथा ज्येष्ठ-

भ्रातेति । इतरो देवतयाऽऽगत्य वन्दितः । शिष्यकस्तु न वन्दितः ।
ततोऽसावपरिकर्मितमतिरत्नत्वात् कुपितः । आधिधिरिति कृत्वा
देवताऽपि तस्योपरि कुपिता सती तलप्रहारेणाक्षिगोत्रकौ बहि-
र्निश्चिक्षेप । ततस्तद्व्याथान् हृदयेनैव देवतामाह-किमित्यय-
मन्यस्त्वया कदर्थितः, नदस्याक्षिणी पुनर्नवीकुरु । सा त्ववा-
दीजीवप्रदेशैर्मुक्ताविमौ गोलकौ, न शक्यौ पुनर्नवीकर्तुम् ।
इत्युत्वा ऋषिधन्वनमद्रक्षुनीयमित्यवधार्य तत्क्षणश्च पाकव्या-
पादितैवाक्षिगोलकौ गृहीत्वा तदक्षिणी चकारेति । एवं सदुपदे-
शप्रवर्त्तनं सापायमित्यवधार्य शिष्येण सदाऽऽचार्योपदेशवर्त्तिना
भाव्यम्, आचार्येणाऽपि सदा स्वपरोपकारवृत्तिना सम्यक् स्व-
शिष्या यथोक्तविधिना प्रतिपालनीया इति स्थितमिति ॥ १६९ ॥
तदेवोपसंहरन्नाह-(एवं इत्यादि) यथा द्विजपोतो मातृपि-
तृन्यामनुपाल्यते, एवमाचार्येणापि शिष्या अहर्निशमनुपूर्वेण
क्रमेण वाचिताः पाठिताः, शिक्षां ग्राहिताः, समस्तकार्यस-
हिष्णवः संसारोत्तरणसमर्थाश्च भवन्तीति । इतिरधिकारप-
रिसमाप्तौ, प्रवीमीति पूर्ववत् । आचा-० ।

साम्प्रतं चतुर्थ आरभ्यते । अस्य चायमभिसंबन्धः-इहानन्त-
रोद्देशके शरीरोपकरणधूननाऽजिहिता, सा च परिपूर्णा, न गौर-
वत्रिकसमन्वितस्येत्यतस्तं धूननार्थमिदमुपक्रम्यन इत्यनेन
संबन्धेनाऽऽयातस्यास्योद्देशकस्यास्खलिताऽऽदिगुणोपेतं सूत्र-
मुच्चारणीयम् । तच्चेदम्-

एवं ते सिस्सा दिया य राओ य अणुपुव्वेण वाइया
तेहि महावीरेहि पण्णाणमंतेहि, तेसंति ए पण्णाणमुवल्लब्ध
हेवा उवसमं फारुमयं समादियंति ॥ १७० ॥ वसित्ता
वंभचेरंसि आणं तं णो त्ति मसमाणा ॥ १७१ ॥

(एवं ते सिस्सा इत्यादि) एवमिति द्विजपोतसंबन्धनक्र-
मैव, ते शिष्याः स्वहस्तप्रव्राजिता उपसंपदागताः प्रातीच्छका-
श्च, दिवा च रात्रौ चानुपूर्वेण क्रमेण वाचिताः पाठितास्तत्र का-
लिकमहः प्रथमचतुर्थयोरुप्योरवाप्यते, उत्कालिकं तु काष्ठवेला-
वर्जं सकलमप्यहोरात्रमिति । तथाऽध्यापनाऽऽचाराऽऽदिक्रमेण
क्रियते । आचारश्च त्रिवर्षपर्यायोऽध्याप्यत इत्यादि क्रमेणाध्या-
पिताः शिष्याश्चारित्रं ग्राहिताः, तद्यथा-युगमात्रदृष्टिना गन्तव्यम्
कर्मवत्संकुचितान् ज्ञेयज्ञापयित्यादि । एवं शिक्षां ग्राहिता वाचिता
अध्यापिताः । कैरिति दर्शयति-तैर्महावीरैस्तीर्थेकरगणधराऽऽ-
चार्याऽऽदिभिः । किम्भूतैः, प्रज्ञावर्जिर्ज्ञानिभिरुपदेशाऽऽदि दत्तं
लगतीत्यतो विशेषणम्, ते तु शिष्या द्विप्रकारा अपि प्रेक्षापूर्व-
कारिणस्तेषामाचार्याऽऽदीनामन्तिके समीपे, प्रकर्षेण ह्यायतेऽने-
नेति प्रज्ञानं श्रुतज्ञानं, तस्यैवापरस्मादवासिसद्भावादित्यतस्तदु-
पलब्धं ब्रह्मवद्भुतीभूताः प्रवलमोहोदयापनीतसदुपदेशोत्क-
टमदत्वात् । त्यक्तोपशमम् । स च द्वेधा-ऊच्यभावभेदात् । तत्र ऊ-
च्योपशमः-कनकफलाऽऽद्यापादितः कलुपजलादेः भावोपशमस्तु-
ज्ञानाऽऽदित्रयात् । तत्र यो येन ज्ञानेनोपशम्यति स ज्ञानोपशम-
स्तद्यथा-आक्षेपणयाद्यन्यतरया धर्मकथया कश्चिदुपशम्यतीत्या-
दि । दर्शनोपशमस्तु-यो हि शुद्धेन सम्यग्दर्शनेनापरमुपशमयति,
यथा श्रेणिकेनाश्वधानो देवः प्रतियोधित इति, दर्शनप्रज्ञावकै-
र्वा संमत्यादिभिः कश्चिदुपशम्यति । चारित्र्योपशमस्तु-क्रोधा-
ऽऽद्युपशमो विनयनमूनेति । तत्र केचन क्षुद्रका ज्ञानोदन्वतोऽद्या-
प्युपर्येव प्लवमानास्तमेवभूतमुपशमं त्यक्त्वा ज्ञानवोत्तमिज-
गर्वाऽऽध्माताः पारुष्यं परुषतां समाददति गृह्णन्ति । तद्यथा-

परस्परगुणनिकायां, मीमांसायां वा । एकोऽपरमाह-त्वं न जानीये, न चैषां शब्दानामयमर्थो यो भवताम्भाणि । अपि च कश्चिदेव माहृशः शब्दार्थनिर्णयायाज्ञं न सर्वे इत्युक्ते च पृष्ठा गुरुवः स्वयमपि परीक्षितं निश्चितं पुनरिदं न वा यादृनि च मल्लमुपे च माहृगवान्नरं गच्छेत् । द्वितीयस्त्वाह-नचसदाचार्या एवमादापयन्तिन्युक्ते पुनराह-सोऽपि वाक्कुण्ठो शुक्तिविकलः किं जानीते, न्यमपि च शुकवत्पात्रितो निरुहापोह इत्यादीन्यन्यापि, दुर्गृहीतकतिचिद्वक्त्रा महोपशमकारणं ज्ञानं विपरीततामापादयन् न्यैः इत्यमाधिर्भावयन् भावते । उक्तं च-

“ अन्वे स्वेच्छारचिता-नर्थविशेषान् श्रमेण विज्ञाय ।

कृत्स्नं चाक्षयमिन इति, न्यादन्यद्वापि दर्शये ॥ १ ॥

क्रीडनकर्मोभ्यराणां, कुक्कुटलावकसमानवाह्यभ्यः ।

शास्त्राण्यपि हास्यकथां, लघुनां वा कुल्लको नयति ॥ २ ॥ ”

इ-यादि । पाठात्तरं वा-“ हेष्टा उपसमं ग्रहेणे काशसिंयं समा-

रुहन्ति । ” एकोऽपशमम्, अथानन्तरं यत्पुनरीदृशना एके, न सर्वे, पर-

पनामालम्ब्यन्ते, नतश्चाश्रयिता शब्दिता वा नृणां भावं भजन्ते, दु-

क्काशिरः कम्पनाऽऽदिना वा प्रतिवचनं ददति । किञ्च- (वसिष्ठा

इत्यादि) एके पुनर्ग्रहचर्यं संयमः, नप्रोपित्वा, आचारार्थानुष्ठायिनो-

ऽपि तद्वर्तितास्तामाज्ञां तीर्थकरोपदेशकृपां नो मन्यमा-

नाः, नोऽप्यो देशप्रतिषेधं, देशनस्तार्थकरोपदेशं न यद् न-

न्यमानाः सातगौरववाहुल्याच्छरीरवाकुशिकतामालम्ब्यन्ते ।

यदि वा-अपवादमालम्ब्य प्रवर्तमाना उत्सर्गचोदनाचोदिताः

सन्तो नैषा तीर्थकरोऽऽपत्येवं मन्यन्ते । दर्शयन्ति चाऽपवादपदा-

नि-“ कुञ्जा भिक्वू गिलाणस्स, अगिहाप समादिपं । ” इत्या-

दि । ततश्च यो येन श्लायति तस्य तदपनयनार्थमाधाकमाऽऽद्य-

पि कार्यं स्यादेतर्किकं तेषां नारुपाताः कुशीलानां प्रत्यपायाः,

यथा-आशान्नानाहुलानां दीर्घः संसार इति ॥ १०१ ॥

तदुच्यते-

अग्या(क्त्वा)यं तु सोचा णिसम्म समणुप्पा जीविस्सोमो,
एगे णिक्खम्म ते असंजवं ता वि रुक्कमाणा कामेहिं गिष्ठा
अज्जोववणा समाहिमायायमजुसंता सत्थारमेव फरुसं
वदंति ॥ १०२ ॥

(अग्यायं ति) तुरवधारणे । आख्यातमेवैतत् कुशीलविपाका-
ऽऽदिकं भुत्वा निशम्यावबुद्ध्वा चाऽऽशास्तरमेव परुषं वदन्तीति
सम्बन्धः । किमर्थं तर्हि शृण्वन्तीति चेच्छाह-“ समणुप्पा ”
इत्यादि । समनोक्षाः लोकसम्मताः, जीविष्याम इति कृत्वा प्र-
ह्नव्याकरणार्थं शब्दशास्त्राण्यधीयते । यदि वा-अनेनोपायेन
लोकसम्मता जीविष्याम इति कुर्याकं निष्कम्याऽथ वा समनो-
क्षा उद्युक्विहारिणः सन्तो जीविष्यामः संयमजीवितेनैत्येवं नि-
ष्क्रम्य पुनर्मोहोदयादसम्भवन्तस्ते गौरवत्रिकान्यतरदोषा ज्ञा-
नाऽऽदिकं मोक्षमार्गे न सम्पृग् जवन्तो नोपदेशे वर्तमाना वि-
विधं दृष्टमानकामैर्मृच्छा गौरवत्रिकेऽप्युपपन्ना विषयेषु समा-
धिमिच्छिप्रणिधानमाख्यातं तीर्थकृतादिभिर्म्यमावेदितं तमज्जु-
पन्तः सेवमाना दुर्विदग्धा आचार्याऽऽदिना शास्त्राभिप्रायेण चो-
द्यमाना अपि तच्छास्तरमेव परुषं वदन्ति-नास्मिन् विषये
भवान् किञ्चन जानाति, यथाऽहं सुचार्यं शब्दं गणितं नि-
मित्तं वा जाने तथा कोऽप्यो जानीते, इत्येवमाचार्याऽऽदिकं शा-

स्तरं हीलयन्ति परुषं वदन्ति । यदि वा-शास्ता तीर्थकृताऽऽ-
दिस्तमपि परुषं वदन्ति । तथाहि-कचित् स्खलितचोदिता ज-
गद्भु-किमन्यदधिकं तीर्थकृद्व्यत्यस्मज्जलकर्तृनादपीति । इत्या-
दिभिरपात्रीनैरात्तापैरस्त्रीकविद्यामदावलं पाच्छास्त्रकृतामपि दू-
पणानि वदेषुः ॥ १०३ ॥

न केवलं शास्तरं परुषं वदन्त्यपरानपि साधुनपत्रदेयुरित्ये-
तदाह-

सीलमंता उवसंता (मंखाए) रीयमाणा असीद्धा अणु-
वयमाणस्स विविथा मंदस्स वादया ॥ १०३ ॥

(सीलमंता इत्यादि) शीलमप्रादशशीलाङ्गसहस्रसंख्य-
म् । यदि वा-महाप्रनसमाधानं, पञ्चेन्द्रियजयाः, कथा-
यनिप्रदस्मिगुसिगुसता चेन्त्येवच्छीलं विद्यते येषां ते शील-
वन्तः । तथोपशान्ताः कपायोपशान्ताः कपायोपशमात् । अत्र
शीलवद्ग्रहणं नैव गताथत्वादुपशान्ता इत्येनद्विशेषणं क-
पायनिप्रदप्राधान्यव्यापनार्थम् । सन्यक् स्याप्यते प्रकाश्यते-
नयेति संख्या प्रज्ञा, तथा रीयमाणाः संयमानुष्ठाने पराक-
ममाणाः सन्तः कस्यचिद्विभ्रान्तनागधेयतयाऽशीला एत इत्ये-
वमनुवदतोऽनु पश्चाच्छतः पुष्टतोऽपुष्टतोऽपवदतोऽप्येन वा मि-
ष्ट्याहृष्ट्यादिना कुशीला इत्येवमुक्तेऽनुवदतः पार्श्वस्याऽऽदेहिती-
यैषा मन्दस्यान्यस्य बालता मूर्खता, एकं तावत् स्वतश्चारि-
त्रापगमः, पुनरपरानुद्युक्तविहारिणोऽनुवदत इत्येषा चित्तीया बाल-
ता । यदि वा-शीलवन्त एते उपशान्ता वेत्येवमन्येनाजिहि-
ते, केषां प्रचुरोपकरणानां शीलवत्तोपशान्तता वा इत्येवमनु-
वदतो हीनाऽऽचारस्य द्वितीया बालता भवतीति ॥ १०३ ॥

अपरे च धीर्यान्तरापोदयात् स्वतोऽवसीदन्तो पामरसाधु-
प्रशंसाऽन्विता यथाऽवस्थितमाचारगोचरमावेदयेयु-
रित्येतद्वर्शयितुमाह-

णियट्टमाणा वेगे आयागोयमपिक्खंति ॥ १०४ ॥ एा-
णभट्ठा दंसणलूमिणो णममाणा एगे जीवितं विप्परिणा-
मंति ॥ १०५ ॥ पुट्ठा वेगे णियट्टंति जीवियस्सेव कारणा
णिकखंतं पि तेसिं दुण्णिकखंतं भवति ॥ १०६ ॥

(णियट्टमाणा इत्यादि) एके कर्मोदयात्संयमान्विवर्त्त-
माना शिष्टाङ्गा, वाशब्दादनिवर्त्तमाना वा यथावस्थितमा-
चारगोचरमाचक्रने-चयं तु कर्तुमसहिष्णव आचारस्त्वेवं-
वृत्तमित्येषां द्वितीया बालता न भवत्येव, न पुनर्वदन्त्येवम्भू-
त एवाऽऽचारो योऽस्माभिरनुष्ठेयते, सार्वप्रतः दुःपमाऽनुभावेन
यत्नाऽऽद्यपगमान्मध्यजूनैव वसिंती श्रेयसी, नोत्सर्गावसर इति ।
उक्तं हि-

“ नात्यायतं न शिथिलं, यथा युज्जीत सारथिः ।

यथा भर्त्तुं वहन्त्यश्वानः, योगः सर्वत्र पूजितः ॥ ११ ॥ ”

अपि च-

“ जो जत्थ होइ भग्नो, उवसासं सो परं अविदंतो ।

गंतुं तत्थ वयंतो, इमं पहाणं ति घोसेह ” ॥ १ ॥ इत्यादि ।

॥ १०४ ॥ किञ्चूताः पुनरेतदेव समर्थयेयुरित्वाह- (णाणभट्ठा)
सदसद्विवेको ज्ञानं, तस्माद् अष्टाः । तथा- (दंसणलूमिणो चित्)
सम्पददर्शनविच्छेसिनोऽसदनुष्ठानेन स्वतो विनष्टा अपरानपि
शब्दकोत्पादनेन सन्मार्गाद् व्यावयन्ति । अपरे पुनर्वाह्यक्रियोपेता

अप्यात्मानं नाशयन्तीत्याह--(एममाणा इत्यादि) नमन्तोऽप्या-
चार्योऽस्येद्रेष्यतः श्रुतज्ञानार्थं ज्ञानाऽऽदिज्ञाविविनयाज्ञावात्कर्मो-
दयादेके, न सर्वे संयमजीवितं विपरिणामयन्त्यपनयन्ति, स-
च्चरितादात्मानं ध्वंसयन्तीत्यर्थः ॥ १०५ ॥ किं चापरमित्याह-
(पुष्ठा वेगे इत्यादि) एके अपरिकर्मितमतयो गौरवत्रिकप्रति-
बद्धाः स्पृष्टाः परीषद्देहैर्नैवर्त्तन्ते संयमाह्निक्काद्वेति, किमर्थम् ?
जीवितस्यैवासंयमाऽऽख्यस्य, कारणाभिहितत्वात्, सुखेन वयं
जीविष्याम इति सावधानुष्ठानतया संयमान्निवर्त्तन्ते । तथा-
भूतानां च यस्यात्तदाह- (णिक्खंतं पि इत्यादि) तेषां गृ-
हपाशान्निष्क्रान्तमपि ज्ञानदर्शनचारित्र्यमूलोत्तरगुणान्वयतो-
पघातान्निष्क्रान्तं दुर्निष्क्रान्तं भवति ॥ १०६ ॥

तद्धर्माणां च यस्यात्तदाह-

वाहवयणिज्जा हु ते णरा, पुणो पुणो जातिं पगप्पं-
ति, अहे संभवता विदायमाणा अहमस्सि विउक्कसे, उ-
दासीणे फरुसं वदंति पलियं पंगथे, अणुवा पंगथे अत-
हेहिं, ते मेहावी जाणिज्जा धम्मं ॥ १०७ ॥

(बाल इत्यादि) हुहेतो । यस्मादसम्यगनुष्ठानाद्दुर्निष्क्रान्ता-
स्तस्माद् बालानां प्राकृतपुरुषाणामपि वचनीया गह्वां वाहवच-
नीयाः । (ते णरा इति) किञ्च- (पुणो पुणो इत्यादि) पौनः-
पुन्येनारहदृष्टयन्त्रन्यायेन जातिरूपस्तितां कल्पयन्ति । कि-
म्भूतास्त इत्याह- (अहे इत्यादि) अधः संयमस्थानेषु स-
म्भवन्तो वर्तमाना विद्यया वाऽथो वर्तमानाः सन्तो विद्वां-
सो वयमित्येवं मन्यमाना लघुनयाऽऽत्मानं व्युऽऽकर्षयेयुरात्मनः
ऋक्षाणां कुर्वते, यत् किञ्चित् जानानोऽपि मानोत्तमिमतत्वात्ससा-
तागौरवबहुलोऽहमेवात्र बहुश्रुतो यदाचार्यो जानाति त-
न्मयाऽहमेवैव कालेनाधीतमित्येवमात्मानं व्युत्कर्षयेदिति । नात्मा
ऋक्षयतयैवाऽऽसते परानप्यपवदेयुरित्याह (उदासीणे इत्या-
दि) उदासीना रागद्वेषपरहिता मध्यस्था बहुश्रुतत्वे सत्युप-
शान्ताः, तान् स्खलितान् चोदनोद्यतान् परुषं वदन्ति । तद्यथा-
स्वयमेव तावत्कृत्यमकृत्यं वा जानीहि, ततोऽन्येषामुपदेक्ष्य-
सीति । यथा च परुषं वदन्ति तथा सूत्रेणैव दशयितुमाह- (पलियं
इत्यादि) (पलियं ति) अनुष्ठानं, तेन पूर्वाऽऽचरितेनानुष्ठानेन तृ-
णऽऽहाराऽऽदिना प्रकथयेदेषम्भूतस्त्वमिति । अन्यथा वा कुण्ट-
मण्टाऽऽदिनिर्गुणैर्मुखविकाराऽऽदिभिर्वा प्रकथयेदिति । कि-
म्भूतैरतथैरविद्यमानैरित्युपसंहरन्नाह- (तं इत्यादि) तद्व्याख्यम-
वाच्यं वा, तं वा धर्मं श्रुतचारित्र्याऽऽख्यं, मेधावी मर्यादाव्य-
वस्थितो, जानीयात्सम्यक् परिच्छिन्धादिति ॥ १०७ ॥

सोऽसम्यग्वादप्रवृत्तो बाहो गुर्वादिना यथाऽनुशास्यते, तथा
दर्शयितुमाह-

अहम्मट्ठी तुमं सि णाम बाह्वे, आरंजट्ठी, अणुवयमाणे
हणमाणे घायमाणे, हणओ यावि समणुजाणमाणे, घोरे
धम्मे उदीरिए उवेहइ, णं अणाणाए एस विसणो वित-
हे वियाहिए ति बेमि ॥ १०८ ॥

(अहम्मट्ठी इत्यादि) अर्थोऽस्यास्तीत्यर्थी, अधर्मेणार्थी,
यतो नाम त्वमेवम्भूतोऽनुशास्यते, कुतो धर्ममर्थी, यतो बा-
होऽहम्, कुतो बाहो यत आरम्भार्थी सावद्याऽऽरम्भप्रवृत्तः,

कुन आरम्भार्थी, यतः प्राण्युपमर्दवादाननुवदन्नेतद् रूपे । तद्य-
था-जहि प्राणिनोऽपरैरेवं घातयन् घ्नन्नश्चापि समनुजानासि
गौरवत्रिकानुवक्तुः पचनपाचनाऽऽदिक्रियाप्रवृत्तस्तत्पिण्डतर्कौ
तत्समकं ताननुवदसि-कोऽत्र दोषोऽन ह्यशरीरैर्धर्मः कर्तुं पार्यते,
अनो धर्माऽऽधारं शरीरं यतनतः पालनीयमिति । उक्तं च- “श्री-
रीरं धर्मसंयुक्तं, रक्षणीयं प्रयतनतः । शरीराच्छूने धर्मो, यथा
वीजात्सदहकुरः ॥ १ ॥ ” इति । किञ्चैवं ब्रवीषि त्वं, तद्यथा-
घोरो भयानको धर्मः सर्वाऽऽश्रवनिरोधाद् दुरनुचर उत्प्रावत्ये-
नेरितः कथितः प्रतिपादितस्तीर्थकरगणधराऽऽदिजिरित्येवम-
ध्यवसायी भवान्तरमनुष्ठानत उपेक्षते उपेक्षां विधत्ते, णमिति
वाक्यालङ्कारे । नानाकृया तीर्थकरगणधरानुपदेशेन, स्वेच्छया
प्रवृत्त इति, क एवम्भूत इति दर्शयति-एष इत्यनन्तरोक्तोऽध-
र्मार्थी बाल आरम्भार्थी प्राणिनां हन्ता घातयिता हन्तोऽनुमन्ता
धर्मोपेक्षक इति विषयः कामभोगेषु विविधं तद्दर्शयतीति वि-
तदो हिंसकः, ‘तर्द’ हिंसायामित्यस्मात्कर्तरि पचाऽऽद्यत् । संय-
मे वा प्रतिकूलो वितर्द इत्येवंरूपस्त्वमेव व्याख्यात इत्यतोऽहं
ब्रवीमि, त्वं मेधावी धर्मं जानीया इति ॥ १०८ ॥

एतच्च वक्ष्यमाणमहं ब्रवीमीत्यत आह-

किमणेण जो जणोण करिस्सामि त्ति मसमाणा एवं ए-
गे विदिता, मातरं पितरं हिचा णाहओ य परिगहं वी-
रायमाणे समुट्ठाय अविहिंसा सुव्वया दंता पास दीणे
उप्पट्ठ पडिवयमाणे ॥ १०९ ॥ वसट्ठा कायरा य जणा
लूसगा जवंति ॥ ११० ॥ अहमेगेसिं सिद्धोए पावए
जवति, से समणविग्भंते समणविग्भंते ॥ १११ ॥

(किमणेण इत्यादि) केचन विदितवेद्या धीरायमणाः स-
म्यगुत्थानेनोत्थाय पुनः प्राण्युपमर्दका भवन्तीति कथमुत्थाय
किमहमनेन, जोरित्यामन्त्रणं, जनेन मातापितृपुत्रकलत्राऽऽदि-
ना स्वार्थपरेण परमार्थतोऽनर्थरूपेण करिष्यामीति, न ममायं
कस्यचिदपि कार्यस्य रोगापनयनाऽऽदेरलमित्यनेन किमहं क-
रिष्ये ? यदि वा-प्रव्रजिषुः केनचिदाभिहितः किमनया सिकता-
कवलसन्निजया प्रव्रज्यया करिष्यति भवान्, अदृष्टवशाऽऽस्यातं
तावद्भोजनाऽऽदिकं भुङ्क्ष्वेत्यभिहितो विरागतामापन्नो ब्रवीति-
किमहमनेन भोजनाऽऽदिना करिष्ये, युक्तं मयाऽनेकशः संसा-
रे पर्यटता, तथापि तृप्तिर्नाभूत्किमिदानीमनेन जन्मना भवि-
ष्यतीत्येवं मन्यमाना एके विदितसंसारस्वभावा विदित्वाऽ-
प्येवं ततो मातरं जननीं पितरं जनयितारं हित्वा त्यक्त्वा,
ज्ञातयः पूर्वापरसंबन्धिनः स्वजना वा, परिगृह्यत इति परिग्र-
हो धनधान्यहिरण्यद्विपदचतुष्पदाऽऽदिस्तं, किम्भूताः ? धीर-
मिवात्मानमाचरन्तो धीरायमणाः, सम्यक् संयमानुष्ठानेनो-
त्थाय समुत्थाय विविधैरुपायैः, न विद्यते विहिंसा येषां ते
अविहिंसाः, तथा शोभनं व्रतं येषां ते सुव्रताः, दान्ता इन्द्रि-
यदमनादान्ता इत्येवं समुत्थाय । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति-
“ समणा भविस्सामो अणगारा अकिंचणा अपुत्ता अपस्
अहिंसगा सुव्वया दंता परदत्तभोइणो पावं कम्मं ण करेस्सामो
समुट्ठाए । ” सुगमत्वान्न विव्रियत इति । एवं समुत्थाय पूर्वं प-
श्चात्पश्य निजालय दीनान् शृगालत्वविहारिणो व्रतं जिघृक्षून्
पूर्वमुत्पातिता न संयमाऽऽरोहणात्पश्चात्पापोदयात् प्रतिपतत
इति ॥ १०९ ॥ किमिति दीना भवन्तीति दर्शयति-यतो वशा इन्द्रिय-

विषयकपायाणां तत आतां वशाऽऽस्ताः, तथाज्ञानां च कर्मा-
नुपद्भः । तदुक्तम्—“सोऽहंदिवसहे णं जेतं । कनि कम्मपगमोओ
वंधं ? । गोबमा । आडवज्जाओ मच कम्मपगमोओ जाय अ-
णुपरियट्ठं । कोहवसहे णं मेने । जीवे किं । एव ते चेव ।” एवं
मानाऽऽदिष्वपीति । तथा कातराः परीपटोवसमोपनिपाते सति
विषयलोलुपा वा कानराः । के ते ? जनाः, किं कुर्वन्ति ? ते प्रतिज-
ग्नाः सन्तो लूपका भवन्ति—को ह्यष्टादशशोत्राङ्गसहस्राणि
धारयिष्यतीत्येवमजिसंथाय स्व्यासिद्धं, ज्ञावलिद्धं वा प-
रित्यज्य प्राणिनां विराधका भवन्ति ॥ ११० ॥ तेषां
च पश्चात्कृतत्रिङ्गानां यत्स्यात्तदाह—(अदमेगासि इत्या-
दि) अथाऽऽनन्तर्ये, एकेषां ज्ञानप्रतिज्ञानां सुप्रयोजनानां
तत्समनन्तरमेवान्तर्गुह्यत्वेन वा पञ्चत्वाऽऽपत्तिः स्यात्, एकेषां
तु श्लोकः श्रुत्या रूपः पापको भवेत् स्वपञ्चात्परपञ्चाद्वा मद-
स्यशः कीर्तिर्भवति । तद्यथा—स एव पितृवनकाष्ठतमानो भो-
गाभिभवापी व्रजति तिष्ठति वा, नास्य विश्वसनीयं, यतो नास्या-
कस्त्वयमस्तीति । उक्तं च—“परशोकविकृद्धानि, कुर्वाणं कृत-
स्यजेत् । आत्मानं यो न सन्धेत्, सोऽप्यस्मै स्यात्कथं हिनः
॥१॥” इत्यादि । यदि वा सूत्रेणैवाश्लेषतां दर्शयितुमाह—(से
समण इत्यादि) सोऽयं श्रमणो नृत्वा विविधं ज्ञानो भग्नः श्रम-
णविज्ञान्तः श्रमणविज्ञान्तः । योऽप्यस्याऽनन्तरगुप्तामाह ॥११॥
किञ्च—

पामहेगे ममणागएहि असमणागए णमणाणेहि अ-
णमणाणे विरतेहि अविरते दविणहि अवविण अजिसमेवा
पंकिप मेहावी णिच्छिये धीरे आगमेणं मया परकपेज्जासि
त्ति वेमि ॥ ११२ ॥

पश्यत यूयं कर्मसामर्थ्येके विभ्रान्तभागधेयाः समन्वाग-
मैर्युक्तविहारिणिः सह वसन्तोऽप्यसमन्वागनाः श्रोतलविहा-
रिणः, तथा नममनैः संवमातुष्टानेन चिनववज्जिरनममाना नि-
शृणतया सावधानुष्ठायिनो, विरतैरविरता इत्यभूतैरद्रव्यजृताः
पापकलङ्गितत्वादेवंभूतरपि साधुभिः सह वसन्तोऽप्यवभू-
तानभिसमेत्य ज्ञात्वा, किं कस्त्वयमिति दर्शयन्ति—पण्डितस्त्वं
ज्ञातव्यो मेधावी मर्यादाव्यवस्थितो निष्ठितार्थो विषयसुखनि-
ष्पिपासो धीरः कर्मविदारणसहिष्णुर्नृत्वाऽऽगमेन सर्वज्ञप्रणी-
तोपदेशानुसारेण, सदा सर्वकालं परिक्रामयेत्, इतिरिधकार-
परिसमाप्ति, प्रथमीति पूर्ववत्, धृताध्ययनस्य चतुर्थोद्देशकः
समाप्तः । उक्तश्चतुर्थोद्देशकः ।

साम्प्रतं पञ्चम आरभ्यते—अस्य चायमभिनम्वन्त्रः—इहानन्तरो-
द्देशके कर्मविधूननार्थं गौरवत्रयविधूननाऽभिहिता, सा च कर्म-
विधूननोपसर्गविधूननाव्यतिरेकेण न संपूर्णभावमनुजवति, ना-
पि सत्कारपुरस्कारादिमकां संमानधूननामन्तरेण गौरववि-
धूनना संपूर्णतामियादित्यत उपसर्गसंमानविधूननार्थमिदं-
मुपक्रम्यत इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽथातस्यास्योद्देशकस्यास्त्वलि-
ताऽऽदिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयम् । तच्चैदम्—

से गिहेसु वा गिहंतरेसु वा गामेसु वा गापंतरेसु वा ए-
गरेसु वा एगरंतरेसु वा जणवणसु वा जणवयंतरेसु वा
संतेगतिया जणा वूसगा संति, अजुत्रा फासा फुसंति, ते
फासे पुटो धीरो अहियासए ओए समियदंसणे ॥११३॥

“से गिहेसु वा इत्यादि, ० जाय धीरो अहियासए ।” (से ति)
११२

स परिश्रुतो मेधावी निष्ठितार्थो धीरः सदा सर्वज्ञप्रणीतो-
पदेशानुविभायी गौरवत्रिकाप्रतिषेधो निर्ममो निष्किञ्चनो
निराशि इकाकिबिहारितया ग्रामानुग्रामं रीयमाणः कुक्षति-
यंभ्रारामरक्तोपसर्गपरीवहाऽऽपादितान् दुःखस्पर्शाभिर्जरायी
सम्यगधिसेहेत । क पुनर्व्यवस्थिनस्य के परीवहोपसर्गा अग्नि-
पतेयुरिति दर्शयति—आहाराऽऽद्यर्थं प्रविष्टस्य पुष्टेयु या, उष्णी-
चमध्यमावस्थासंस्पर्शकं यदुवचमम् । तथा गृहान्तरेषु, प्रसन्ति बु-
द्ध्यादीन् शुशानिति ग्रामाः, तेषु वा, तदन्तरालेषु वा । नैतेषु क-
रोऽस्तीति नकाराणि, तेषु वा, तदन्तरालेषु वा । जनानां लोका-
नां पदान्यवस्थानाणि येषु ने जनपदा अवस्थानादयः साधुविह-
रणयोग्या मर्कपङ्क्तिशक्तिः, तेषु वा, तदन्तरालेषु वा, ग्रामनगरा-
न्तरे वा, ग्रामजनपदान्तरे वा, नगरजनपदान्तरे वा, ज्ञाने वा,
तदन्तरे वा, विहारभूमिमागतस्य वा गच्छतो वा तदेवं तस्य
मित्रोग्रामाऽऽदीनधिष्ठयानस्य कारोत्सर्गाऽऽदि वा कुर्वत एके
कालुष्योपहनाऽऽमानो ये जना लूपका भवन्ति, ‘लूप’हि साया-
मित्यस्माद् व्युत्पन्ते रूपम् । सन्ति विधन्ते, तत्र नारकाभावाद्युप-
सर्गकर्णं प्रत्यवस्तु (?) तिर्यगमरयोरपि कादाचित्कत्वात्मे तू-
ष्णीमवानुकूलप्रतिकूलवक्त्रावाजनग्रहणम् (?) । यदि वा—जायन्त
इति जनाः तिर्यगमरारा एव जनशब्दाभिहिताः, ते च जना
अनुकूलप्रतिकूलान्यतरभयोपसर्गाऽऽपादनेनोपसर्गपतेयुरिति । तत्र
दिश्याश्चतुर्विधाः । तद्यथा—हास्यात्, प्रह्वेयाद्विमर्शात्, पृथग्वमा-
त्रातो वा । तत्र केहीकिञ्चः कश्चित् व्यन्तरो विविधानुपसर्गान्
हास्यादेव कुर्यात्—यथा निजार्थं प्रविष्टैः कुक्षकैर्मित्तालानार्थं
पललधिकटतर्पणाऽऽदिनोपयाचितकं व्यन्तरस्य प्रपेठे, जि-
क्ताश्वात्तौ च तज्जायमानस्य कुतश्चिच्चपन्नभ्य विकटाऽऽदिकं तै-
र्दुर्दैके, तेनापि केव्यैव ते क्षुल्लकाः क्षीबा इव व्यध्यायिष्यत प्र-
ह्वेयेण—यथा भगवतो माधुमासरजन्यां तापसीरूपधारिण्या
व्यन्तर्बौद्धकजटामारवत्कलविप्ररूभिः सेचनमकारि विमर्शाद्यै-
मथं दृढधर्मो न वेत्यनुकूलप्रतिकूलोपसर्गः परीक्षयेत् । तथा सं-
विग्नः साधुर्भावितया कयाचिद् व्यन्तर्तया स्त्रीवेषधारिण्या स्तन्य-
देयकुलिकावासितः साधुरनुकूलोपसर्गैरुपमर्दितो दृढधर्मैति च
कृत्वा वन्दित इति । तथा पृथग्विधा मात्रा येषूपसर्गेषु ने पृथ-
ग्विमात्रा हास्याऽऽदिप्रयान्यतराऽऽरब्धा अन्यतरावसायिनो भ-
वन्ति । तद्यथा—जगति संगमकेनेव विमर्शाऽऽरब्धः प्रह्वेयेण प-
र्यवसितः इति मानुषा अपि हास्यप्रह्वेयविमर्शकुशीलप्रतिषेध-
नाज्ज्ञेयतुर्था । तत्र हास्यादेवसेना गणिका कुल्लकमुपसर्गयन्ती
दण्डेन तासिता राजानमुपस्थिता, कुल्लकेन तथाभूतेन श्रीगृहो-
दाहरणेन राजा प्रतिबोधित इति । प्रह्वेयाद्रजसुकुमारस्येव
इवशूरभूतेनेति विमर्शाच्चन्द्रगुतो राजा चाणक्यबोदितो
धर्मपरीक्षार्थमन्तःपुरिकाभिर्धर्ममावेद्यन्तं साधुमुपसर्गयति,
साधुना च प्रत्यायता श्रीगृहोदाहरणं राज्ञे निवेदितमिति ।
तत्र कुत्सिनं शीलं कुशीलं, तस्य प्रतिसेवनं कुशीलप्रतिसे-
वने, तदर्थं काश्चिदुपसर्गं कुर्याद्यथेष्वात्तुगृहपशुपितः साधु-
श्चतसृजिः सीमन्तिनीभिः प्रोपितमर्दकाभिः सकक्षां रजनी-
मैकेकया प्रतिमया उपसर्गितो, न चाऽसौ तासु लुलुभे, म-
न्दरवज्रिष्णकम्पोऽनूदिति तैर्यथैता अपि भवप्रह्वेयाऽऽहारा-
पत्यसंरक्षणजेदाश्चतुर्कैव । तत्र भवात् सर्पाऽऽदिभ्यः प्रह्वेयाद्यथा
गगनतश्चरुकांशिकात् आहारात् सिंहव्याघ्राऽऽदिभ्यः अपत्य-
संरक्षणात्काक्यादिभ्य इति । तदेवमुक्तविधिनोपसर्गाऽऽपादक-
त्वाज्जना लूपका भवन्ति । अथवा तेषु ग्रामाऽऽदिषु स्थानेषु तिष्ठ-

तो गच्छतो वा स्पर्शान् दुःखविशेषान् आत्मसंवेदनीयाः स्पृश-
न्त्यभिभवन्ति । ते चतुर्विधाः । तद्यथा-घटनताऽद्विकण्युक्ताऽऽदि-
ना, पतनता प्रमिमृच्छाऽऽदिना, स्तम्भनता घाताऽऽदिना, श्लेषणता
तावृतः पातादह्युत्थादेर्वा स्यात् (?) । यदि वा-वातापिचश्लेषमा-
ऽऽदिक्लोजात् स्पर्शाः स्पृशन्ति । अथवा-निष्किञ्चनतया तृणस्प-
र्शदंशमशकशोतोष्णाऽऽदितापिताः स्पर्शा दुःखविशेषाः कटा-
चित् स्पृशन्त्यभिभवन्ति, तैश्च स्पृष्टपरीषहैस्ताद् स्पर्शान् दुःखवि-
शेषान् धीरोऽक्षोऽयोऽधिसहेत, नरकाऽऽदिदुःखभावनयाऽवन्ध्य-
कर्मोदयाऽऽपादितं पुनरपि मयैवैतत्सोढव्यमित्याकलम्य सम्य-
क् तिनित्तेदिति । कीदृशोऽधिसहेत ? इत्यत आह-यदि वा स
एवम्भूतो न केवलमात्मनस्त्वाता, तदुपदेशदानतः परेषाम-
पीति दर्शयितुमाह-(ओष इत्यादि) ओज एको रागा-
ऽऽदिविरहात् सम्यगितं गतं दर्शनमस्येति समितदर्शनः, स-
म्यग्दृष्टिरित्यर्थः । यदि वा समितमुपशमं नीतं दर्शनं दृष्टि-
ज्ञानमस्येति समितदर्शनः, उपशान्ताध्यवसाय इत्यर्थः । अथवा-
समतामितं गतं दर्शनं दृष्टिरस्येति समितदर्शनः समदृष्टिरित्य-
र्थः । एवम्भूतः स्पर्शानाधिसहेत यदि वा धर्ममाचक्रीतेत्युत्तर-
क्रियया सह सम्बन्धः ॥ ११३ ॥ आचा० ।

(किमभिसन्ध्य धर्ममाचक्रीतेति ' धर्म ' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे १६६२ पृष्ठे दर्शितम्)

किं गुणश्चाऽसौ द्वीप इव शरणयो जवनीत्याह-

एवं से उट्टिए ठियप्पा अणिहे अचले चले अवहिडे-
स्से परिव्वए ॥ ११८ ॥ संखाय पेसडं धम्मं दिट्ठिं
परिणिब्बुमे ॥ ११९ ॥ तम्हा संगं ति पासहा गंधेहि गं-
धिया णरा विसप्पा कामकंता, तम्हा बूहाओ णो परि-
वित्तसेजा ॥ १२० ॥

(एवं इत्यादि) एवमिति वक्ष्यमाणप्रकारेण, स शरणयो महामुनि-
र्भावोत्थानेन संयमानुष्ठानरूपेण, उत्प्रावरूपेण स्थित उत्थितः, तथा
स्थितो ज्ञानाऽऽदिके मोक्षाध्यवसाया यस्य स स्थिताऽऽत्मा, तथा
स्निह्यतीति स्निहो, न स्निहोऽस्निहः रागद्वेषरहितत्वादप्रतिषेधः,
तथा च न चक्षतीत्यक्षः परीपहोपसर्गवातेरितोऽपीति । तथा च-
होऽनियतविदारित्वात्तथा संयमाद्वहिर्निर्गता वेद्याध्यवसायो
यस्य स बहिर्लेश्यः, यो न तथा सोऽबहिर्लेश्यः, स एवम्भूतः
परि समन्तात्संयमानुष्ठाने ब्रजेत्परिव्रजेत्, न क्वचित्प्रतिवध्यमान
इति यावत् ॥ ११६ ॥ स च किमिति संयमानुष्ठाने परिव्रजे-
दित्याह-(संखाय इत्यादि) सङ्ख्यायाऽवधार्य पेशडं शोभनं
धर्ममविपरीतार्थं, दर्शनं दृष्टिः, सदनुष्ठानं वा यस्यास्यसौ दृष्टि-
मान्, स कषायोपशमात् क्रयाद्वा परि समन्तान्निर्वृतः शीतो-
भूतः ॥ १२० ॥ यस्त्वसङ्ख्यातवान् पेशडं धर्मं मिथ्यादृष्टि-
सौ न निर्वातीति दर्शयितुमाह-(तम्हा इत्यादि) इतिहेतो-
र्यस्माद्विपरीतदर्शनो मिथ्यादृष्टिः सङ्ख्यान्निर्वाति तस्मात्सङ्गं
मातापितृपुत्रकलत्राऽऽदिजनितं, धनधान्यहिरण्यऽऽदिजनितं वा
सङ्गं, विपाकं वा पश्यत यूयं विवेकेनावधारयत । सूत्रेणैव स-
ङ्गमाह-(गंधेहि इत्यादि) त एव सङ्गिनो नराः सबाह्याभ्यन्त-
रैर्ग्रन्थैर्ग्रथिता अववका विपक्षा ग्रन्थसङ्गे निमग्नाः कामैरिच्छा-
मदनरूपैराक्रान्ता अवप्रवधा न निर्वाप्ति यद्येवं ततः किं कर्तव्य-
मित्याह-(तम्हा इत्यादि) यस्मात्कामद्वयाऽऽसक्तचेतसः स्वज-
नभ्रनभ्रान्याऽऽदिमूर्च्छिताः कामजैः शारीरमानसाऽऽदिभिर्दुः-

खैरुपतापितास्तस्मात् रुक्षात्संयमात् निःसङ्गाऽऽत्मकाश्चो परि-
वित्रसेज संयमानुष्ठानाद्विभियात् । यतः प्रवृत्तनरदुःखानुप-
क्षिणो हि सङ्गिन इति ॥ १११ ॥

कस्य पुनः संयमात् परिवित्रसनं सम्भाव्यत इत्याह-

जस्सिमे आरंजा सव्वतो सव्वत्ताए सुपरिष्साया भवंति,
जेसिमे बूसिणो णो परिवित्तसंति, से वंता कोहं च माणं
च मायं च दोहं च, एस तुट्ठे वियाहिण्णि ति वेमि ॥ ११२ ॥
कायस्स वि वाघाए स संगामसीसे वियाहिण्णि, से हु पारं-
गमे मुणी अविहम्ममाणे फलगावतट्ठी कावोवणीए कं-
खेज्ज कावंजाव सरीरजेदो ति वेमि ॥ ११३ ॥

(जस्सिमे इत्यादि) यस्य महामुनेरवगतसंसारमोक्षकार-
णस्येमे सङ्गा आरम्भा अनन्तरोक्तत्वादतिजाननः सर्वजनाऽऽव-
रितत्वात्प्रत्यक्षाऽऽसन्नवाचिनेदमभिहताः सर्वतः सर्वाऽऽत्मकत-
या सुपरिज्ञाता भवन्ति । किमूना आरम्भाः ? येष्वमे प्र-
ग्रथिताः विपक्षाः कामजराऽऽक्रान्ता जना लूपिणो लूष-
णशीला हिंसका अज्ञातमोहोदयाश्च परिवित्रसन्ति न वि-
ज्यति, यो ह्येवंभूतांश्चाऽऽरम्भान् कृपयित्वा परिक्षाय प्रत्या-
ख्यानपरिक्षया परिहरति तस्यैते सुपरिज्ञाता भवन्ति ।
यश्चाऽऽरम्भाणां परिक्षाता स किमपरं कुर्यादित्याह-(से वंता
इत्यादि) स महामुनिः पूर्वव्यावर्णितस्वरूपो बाल्वा त्य-
क्त्वा क्रोधं च मानं च मायां च दोहं चेति स्वगतभेदसंख्य-
नार्थो व्यस्तनिर्देशः, सर्वानुयायित्वात् क्रोधस्य प्रथमोपादान-
म्, न त्सम्यग्धत्वात्मानस्य दोभार्थं नायोपादीयत इत्यतस्तत्कार-
णत्वात्मायाया लोभस्याऽऽदुःखपन्थासः, ततः स च दोषाऽऽश्रय-
त्वान् सर्वगुरुत्वाच्च सर्वोपरि लोभस्य कृपणाक्रमं वाऽऽश्रि-
त्यायमुपपन्थास इति । चकारो हीतरेतरापेक्षया समुच्चयार्थः । स
एवं क्रोधाऽऽदीन्वान्वा मोहनीयं ज्ञोदयति, स चैव अपगतमोह-
नीयः संसारसन्ततेः, ' तुट्ठे ' अपसृतो व्याख्यातस्तीर्थकृतादि-
भिः, इतिरधिकारपरिसमाप्तौ । ब्रवीम्येतत्पूर्वोक्तम् । यदि वै-
तद्वक्ष्यमाणमित्याह-(कायस्स इत्यादि) काय औदारिका-
ऽऽदित्रयं, घातिचतुष्टयं वा, तस्य व्याघातो विनाशः । अथ वा-
चीयत इति कायस्तस्य विशेषेणाह्मऽऽर्यादयाऽऽयुष्कक्ष्याव-
धिलक्षणया, घ तो व्याघातः शरीरविनाश एव सङ्ग्रामशी-
र्षरूपतया व्याख्यातः । यथा हि-सङ्ग्रामशिरसि परानीकनि-
शाताऽऽकृष्टपाणनिर्यलप्रभासं चलितोद्यत्भूर्येत्विहृदजृत्विद्यु-
जयनचमत्कृतिकारिणि कृतकरणोऽपि सुमद्विश्वविकारं वि-
धत्ते, एवं मरणकालेऽपि समुपस्थिते परिकर्मितमतेरप्यन्यथा-
भावः कदाचित्स्यादतो यो मरणकाले न मुह्यति, स पारगामी
मुनिः संसारस्य कर्मणो वा उत्कृष्टभारस्य वा पर्यन्तयायी-
ति । किञ्च-(अविहम्ममाणे इत्यादि) विविधं परीषोपस-
र्गैर्हिन्यमानो विहन्यमानो, न विहन्यमानोऽविहन्यमानः, न नि-
र्विणः सर्वहानसंगर्हः (?) पृष्टमन्यद्वा बालमरणं प्रतिपद्यत इ-
ति । यदि वा-हन्यमानोऽपि सबाह्याज्यन्तरतया तपःपरीष-
होपसर्गैः फलकवदवतिष्ठते न कातरीभवति । तथा कालेनोप-
नीतः कालोपनीतो मृत्युकालेनाऽऽत्मवशतां नीतः सन् द्वादशव-
र्षसङ्केतनयाऽऽत्मानं संल्लिख्य गिरिगह्वराऽऽदिस्थण्डिलपाद-
पोपगमनेऽङ्गितमरणभक्तपरिज्ञान्यतरावस्थोपगतः कालं मरण-
कालमायुष्कक्ष्यं यावच्छरीरस्य जीवेन सार्धं भेदो भवति, त-

वदाकाङ्क्षन्, अयमेव च मृशुकालो यदुत शरीरनेदो, न पुन-
र्जीवस्याऽऽस्तितिको विनागोऽस्तीति । इतिरधिकारपरिसमा-
प्तौ । प्रथमीत्यादिकं पूर्ववदिति पञ्चमादेशकः । तत्तन्मासौ च
समाप्तं ध्रुवाऽऽख्यं पट्टाभ्ययनमिति । आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० ।
ध्रुव-ध्रुव-पुं० । अष्टाशीतिमहाप्रदेशेष्वन्यतमे स्वनामख्याते प्रदेशे,
“ दो धुरा । ” स्था० २ रा० ३ उ० । कल्प० ।

धुरा-धुरा-स्त्री० । ध्रुव-क्विप् । “ रो रा ” ॥ ८ । १ । १६ ॥ इ-
ति प्राकृतसूत्रेण स्त्रियामन्त्यरेफस्य रा इत्यादेशः । प्रा० १ पा-
द । चिन्तायाम्, रथाग्रभागे, यानमुखे, भारे च । टाप् । धुरा-
ऽप्यत्र । वाच० ।

धुरी-धुरी-स्त्री० । अङ्गे, अनु० ।

ध्रुव-ध्रुव-पुं० । शङ्खौ, विष्णौ, हरे, उत्तानपादनृपपुत्रे, वसु-
भेदे, ज्यौतिषोक्ते योगभेदे, नासाग्रे, स्थाणौ, ललाटस्थे
आवर्तभेदे, द्रुगोऽस्योत्तरदिशिणकेन्द्रयोपरि स्थिते स्थिरे
ताराभेदे च । वाच० । भगवत ऋषजदेवस्य भरताऽऽदि-
शतपुत्रेष्वन्यतमे स्वनामख्याते पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७
क्षणे । शाश्वतत्वाद् मोक्षे, तदुपाये संयमे च । सूत्र० १
श्रु० २ अ० १ उ० । “ ध्रुवमगमेव पवयति । ” ध्रुवो मोक्षः
संयमो वा तन्मार्गमेव प्रवदन्ति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।
आचा० । मोक्षकारणीभूतं ज्ञानाऽऽदिके, आचा० १ श्रु० २
अ० ३ उ० । कर्मणि, तत्फलनूने संसारो, अनु० । स्थै-
र्ये, यो० १२ विच० । अत्यन्ते, विशेषे । “ ध्रुवमोगिपहः । ”
ध्रुवमत्यन्ते, सर्वदेशर्थः । स्था० ६ रा० । अवश्यमित्ये, आ० ।
तर्के, आकाशे, उत्तराश्वरोहिणीनक्षत्रेषु च । न० । वाच० ।
अयंतो ध्रुवत्वाच्चाश्वतत्वाद् ध्रुवम् । आवश्यके, विशेषे ।
त्रिकाक्षमावित्वाद् ध्रुवः । नित्ये, “ ध्रुवे णिनिप सासए अफन्नए
अश्वए अवट्टिए निचचे । ” (स्था०) इन्द्रशक्राऽऽदिवत्प-
र्यायशब्दाः ध्रुवाऽऽदयो नानादेशजविनेयप्रतिपत्त्यर्थमुपन्यस्ताः ।
स्था० ५ रा० ३ उ० । विशेषे । आचा० । ग० । आ० म० । ध्रु-
वोऽप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरस्वभावः । सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । अप्र-
तिहार्ये, नि० चू० ५ उ० । “ ध्रुवा जे अविणासधम्मिणो । ”
आ० चू० १ अ० । त्रिकालावस्थायित्वाद् ध्रुवं, मेर्यादिव-
दचक्षे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ज० । ध्रुवोऽवश्यंभावि-
त्वात् । स्था० ५ रा० ३ उ० । अवश्यं जाविनि, सूत्र० २ श्रु०
१ अ० । विशेषे । आव० । निश्चिते, विशेषे । आचा० । उच० ।
ध्रुवं नियतं नैत्यिकमिति त्रयोऽप्येकार्थाः । व्य० १ उ० ।
ह्रा० । वृ० । अश्वभिचारिणि च । सूत्र० १ श्रु० २ अ० १
उ० । आचा० । सन्नते, अपरिणामिनि नित्ये, स्थिरे च ।
त्रि० । मूर्त्रायाम्, शब्दपर्यायं च । स्त्री० । शरारिपक्षिणि, पुं० ।
स्त्री० । संज्ञायाम् । गोतिभेदे, न० । वाच० ।

ध्रुवकस्मिय-ध्रुवकर्मिक-पुं० । बोहकाराऽऽदौ, व्य० १ उ० ।
कल्प० । ओघ० ।

ध्रुवचारि (ण)-ध्रुवचारिन्-पुं० । ध्रुवो मोक्षस्तत्कारणं च
ज्ञानाऽऽदि ध्रुवं, तदाचरितुं शीलं यस्य । मोक्षचरणशीले, मोक्ष-
कारणज्ञानाऽऽद्याचरणशीले च । आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

ध्रुवजोगि (ण)-ध्रुवजोगिन्-पुं० । नित्ययोगवति, दश० १ अ० ।

ध्रुवणिगद्-ध्रुवनिग्रह-पुं० । प्रवाहतोऽनादिकालीनत्वाद् ध्रुवं
कर्म, तजिगृह्यतेऽनेनेति ध्रुवनिग्रहः । विशेषे । अनादित्वात् कचि-

दप्यपर्थवसितत्वाद् ध्रुवं कर्म, तत्फलनूनः संसारो वा, तस्य
निग्रहहेतुत्वाच्चिग्रहो ध्रुवनिग्रहः । आवश्यके, अनु० ।

ध्रुवपगदि-ध्रुवप्रकृति-स्त्री० । ध्रुवकर्मप्रकृतौ, आचा० । ध्रुवकर्म-
प्रकृतयश्चेमाः-पञ्चधा ज्ञानाऽऽवरणीयं, नवधा दर्शनाऽऽवरणीयं,
मिथ्यात्वं, कपायपोडशकं, भयं, जुगुप्सा, तैजसकर्मणशरीर-
वर्णगन्धरसस्पर्शाः, गुरुलघूपघातनिर्माणानां पञ्चधाऽन्तरायाः ।
यताः सप्तचत्वारिंशद् ध्रुवप्रकृतयः । आचा० १ श्रु० २ अ० १
उ० । (अस्य भेदाः ‘ णाणावरणिज्ज ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १ एएए
पृष्ठे प्रतिपादिताः) (दर्शनाऽऽवरणीयभेदाः ‘ दंसणावरण ’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे २४३७ पृष्ठे गताः) (मिथ्यात्वभेदवर्णनं
‘ मिच्छुत्त ’ शब्दे) (कपायपोडशकस्वरूपं ‘ कसाय ’ शब्दे तृ-
तीयभागे ३६४ पृष्ठे गतम्) (जयस्वरूपं ‘ भय ’ शब्दे वि-
स्तरतो वर्णयिष्यामि) (जुगुप्सालक्षणं ‘ दुमुग्ग ’ शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे २५४३ पृष्ठे गतम्) (तैजसकर्मणशरीरवर्णनम्
‘ अगुरुलघुय ’ शब्दे प्रथमभागे १५७ पृष्ठे गतम्) (वर्णस्वरूपं
‘ वण्ण ’ शब्दे वर्णयिष्यामि) (गन्धविस्तरः ‘ गंध ’ शब्दे
तृतीयभागे ७६४ पृष्ठे गतः) (रसविभागः ‘ रस ’ शब्दे स्पष्टी-
भाष्यति) (स्पर्शविवेचनं ‘ फाल ’ शब्दे वक्ष्यते) (गुरुलघुस्व-
रूपं ‘ अगुरुलघुय ’ शब्दे प्रथमभागे १५७ पृष्ठे गतम्) (उपघा-
तभेदाः ‘ उवघाय ’ शब्दे द्वितीयभागे ८८० पृष्ठे विस्तरतो
गताः) (निर्माणनामस्वरूपम् ‘ णिम्माणणाम (ण) ’ शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे २०८४ पृष्ठे उद्भव्यम्) (सर्वेऽन्यन्तरायप्रकृतिभे-
दाः ‘ अंतरा (य) इय ’ शब्दे प्रथमभागे ६८ पृष्ठे प्रदर्शिताः)

ध्रुवबंध-ध्रुवबन्ध-पुं० । यः पुनरग्रेऽपि नव्यः कदाचिद् व्यवच्छे-
दं प्राप्स्यति, सोऽमव्यसंबन्धी बन्धो ध्रुवबन्धः । कर्मबन्ध-
भेदे, क० प्र० २ प्रक० ।

ध्रुवबंधिणी-ध्रुवबन्धिनी-स्त्री० । ध्रुवो बन्धो विद्यते यस्यां
ता ध्रुवबन्धिनी । कर्मप्रकृतिभेदे, पं० सं० ३ द्वार । निज-
हेतुसङ्गावे यासां प्रकृतीनां ध्रुवोऽवश्यंभावी बन्धो भवति,
ता ध्रुवबन्धिन्यः कर्मप्रकृतयः । कर्म० ५ कर्म० । (ताश्च सप्त-
चत्वारिंशत्संख्याकाः ‘ कम्म ’ शब्दे तृतीयभागे २६१ पृष्ठे)

ध्रुवमग-ध्रुवमार्ग-पुं० । ध्रुवो मोक्षः संयमो वा, तस्य मार्गः ।
मोक्षमार्गे, संयममार्गे च । “ ध्रुवमगमेव पवयति । ” सूत्र० १
श्रु० ४ अ० १ उ० ।

ध्रुवराहु-ध्रुवराहु-पुं० । सदैव चन्द्रविमानस्याघस्तात् संच-
रति राहुभेदे, सू० प्र० ३० पाहु० । चं० प्र० । (तद्वक्तव्यता
‘ राहु ’ शब्देऽवधार्या)

ध्रुववगणा-ध्रुववर्गणा-स्त्री० । ध्रुवा नित्या शोकव्यापितया स-
र्वकालावस्थायिनी वर्गणा ध्रुववर्गणा । वर्गणाभेदे, आ० म०
१ अ० १ खण्ड । (तद्वक्तव्यता ‘ वगणा ’ शब्दे)

ध्रुववक्ष-ध्रुववर्ण-पुं० । ध्रुवोऽव्यभिचारी, स चाऽसौ वर्णः
संयमो मोक्षो वा ध्रुववर्णः । अव्यभिचारिणि संयमे, मोक्षे च ।
ध्रुवो वर्णो यशः कीर्तिर्वा ध्रुववर्णः । शाश्वते यशसि, शा-
श्वत्यां कीर्त्या च । “ ध्रुववक्षं स पेहिया । ” आचा० १ श्रु०
ए अ० १ उ० ।

ध्रुवसंतकम्प-ध्रुवसत्कर्म-न० । यत्सर्वसंसारिणामनवाप्तोत्तरमु-
पानां सातत्यं भवति तद् ध्रुवसत्कर्म । कर्मभेदे, पं० सं०

३ द्वार । (ध्रुवसंतकर्मप्रकृतयः 'कम्म' शब्दे तृतीयभागे ३६१ पृष्ठे छप्याः)

ध्रुवसंतकम्मिया-ध्रुवसंतकर्मिका-स्त्री० । ध्रुवं सत्कम्मं यस्याः सा ध्रुवसंतकर्मिका । कर्मप्रकृतिभेदे, क० प्र० २ प्रक० ।

ध्रुवसत्तागा-ध्रुवसत्ताका-स्त्री० । ध्रुवा अव्यवच्छेदकालाद-
र्वाकालजाविनी सत्ता यस्याः सा ध्रुवसत्ताका । कर्मप्रकृ-
तिभेदे, पं० सं० ३ द्वार । या सर्वसंसारिणामप्राप्तसम्यक्त्वा-
ऽऽद्युत्तरगुणानां सातत्येन प्रवर्तिता ध्रुवसत्ताकाः । कर्म० ५
कर्म० । (ताश्च त्रिशदुत्तरशतसंख्याः 'कम्म' शब्दे तृती-
यभागे ३६१ पृष्ठे छप्याः) ध्रुवसत्ताकत्वं तासां सम्यक्त्वला-
भादर्वाक सर्वजीवेषु सदैव सद्भावान् । कर्म० ५ कर्म० ।

ध्रुवसेण-ध्रुवसेन-पुं० । वीरनिर्वाणान्नवशताशीतिवर्षेभ्यस्तीतेषु
जाते स्वनामख्याते नृपे, यस्य पुत्रमरणाऽऽस्तस्य शोकापहारा-
र्थं कल्पसूत्रस्य वाचनाऽऽस्तेति । कल्प० १ अधि० ६ कृण ।

ध्रुवोदया-ध्रुवोदया-स्त्री० । ध्रुव आ उदयकालव्यवच्छेदादर्वा-
क्षावस्थायी उदयो विपाकानुजवनलक्षणो यस्याः सा ध्रुवो-
दया । " अबुच्छिष्यो उदयो, जाणं पयसीण ता ध्रुवोदया । "
यासामव्यवच्छिन्नाऽनुसन्ततः स्वोदयव्यवच्छेदकात् यावत् ।
पं० सं० ३ द्वार । कर्म० । उदयास्ता ध्रुवोदयाः, ('कम्म' शब्दे
विवृतमेतत्)

ध्रुआ-दुहित-स्त्री० । अरुजायाम्, " ध्रुआ दुहिआ । " को०
५५२ गाथा ।

ध्रुवरायमग-ध्रुतराजमार्ग-पुं० । ध्रुवोऽपनीतो राजमार्गो राजप-
न्या यस्मिन् । अपनीतराजपथे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

ध्रुओवाय-ध्रुतोपाय-पुं० । ' ध्रुओवाय ' शब्दार्थे, आचा० १ श्रु०
६ अ० १ उ० ।

ध्रुण-देशी-गजे, दे० ना० ५ वर्ग ६० गाथा ।

धूम-धूम-पुं० । धूम-मकु । आर्ककाष्ठजाते मेघकज्जलयोः कारणे
वह्निध्वजे पदार्थे, वाच० । " अतो धूमेण मारेह । " धूमेन
वह्निलिङ्गेन । स० ३० सम० । व्याधिशमनाय धूमश्चायोगर्मः ।
पं० व० ४ द्वार । औ० । धूमो मनःशिलाऽऽदिसम्बन्धी-भूतत्रा-
सनाऽऽदिकः । उक्त० १५ अ० द्वेषे, " इंगालधूमपरिसुद्धं उवादि
धारय स भिक्खू जो इंगालो छि रागो धूमो छि दोसो तेहि,
परिसुद्धं न तेहि । " परिशुद्धतीत्यर्थः । नि० चू० १६ उ० । द्वेषाग्निना
दह्यमानस्य निन्दाऽऽत्मके कलुषभावे च । धूमो हि ध्वा । तद्यथा-
हव्यतो, भावतश्च । तत्र द्रव्यतो योऽर्द्धदग्धानां काष्ठाऽऽदीनां
सम्बन्धी । जावतो-द्वेषाग्निना दह्यमानस्य सम्बन्धी कलुषभावो
निन्दाऽऽत्मकः । पि० । चरणेनग्नस्य द्वेषेण धूमवत् ह्य करणं
मनुष्यप्रत्ययलोपाद् धूमः । ग० १ अधि० । चारित्र्येन्धनस्य धूमवत्
इव करणमिति विग्रहे कारिते मनुष्यलोपे च धूमः । चारित्र्येन्ध-
नस्य धूमायमानतारूपे प्रासैषणादोषभेदे, पञ्चा० १३ विव० ।

धूमग-देशी-अमरार्थे, दे० ना० ५ वर्ग ५७ गाथा ।

धूमकेतु-धूमकेतु-पुं० । धूम इव केतुः । उत्पातरूपेऽशुभसूचके,
वाच० । अष्टाशीतिमहाग्रहाणामन्यतमे महाग्रहे, चं० प्र० ३०
पा० ६० १ पाहु० पाहु० । प्रज्ञा० । प्रश्न० । स्था० । कल्प० । सू०

प्र० । अग्नौ, " पक्खंदे जाहियं जोइं, धूमकेतुं डुरासयं । " धूमके-
तोरग्रेज्यातिग्रीवां प्रस्कन्देत । उक्त० २२ अ० । धूमकेतुं धूम-
चिह्नं धूमध्वजं नोदकाऽऽदिरूपम् । दश० २ अ० । " दो धूम-
केत । " स्था० २ उ० ३ उ० ।

धूमचारण-धूमचारण-पुं० । चारणभेदे, धूमवर्तितिरश्चीना-
मूर्द्धगां वाऽवब्रज्यास्त्रक्षितगमनाऽऽस्कादिनो धूमचारणाः ।
ग० २ अधि० । प्रव० ।

धूमजोणि-धूमयोनि-पुं० । धूमो योनिरस्य । मेघे, मुस्तके च ।
६ त० । वहौ । आर्ककाष्ठे च । वाच० । " अज्जाइं धूमजो-
णी । " को० २७ गाथा ।

धूमज्भय-धूमध्वज-पुं० । वहौ, धूमचिह्ने वहौ, दश० ३ अ० ।
एकार्थिकानि- " धूमज्भयो हुयवहो, विहावसू पावओ सिही
वएही । अणलो जलणो हुहणो, हुआसणो हव्ववाहो य ॥ ६४ "
को० ६ गाथा ।

धूमण-धूमन-न० । अनागन्त्याधिनित्यस्य धूमपाने, दश० ३
अ० । नापि क'शाऽऽचरनयनार्थं तं धूमं योगवर्ति निष्पादित
मापिवेत् । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

धूमदोष-धूमदोष-पुं० । अन्तप्रान्ताऽऽद्याहारे द्वेषाचारित्रस्यापि
धूमनाशूभदोषः । आचा० २ श्रु० १ अ० ३ उ० । निन्दन् पुनः
पुनश्चारित्र्येन्धनम्, दहन् धूमकरणाद् धूमदोषः । प्रासैषणा-
दोषभेदे, ध० ३ अधि० । द्वेषेण भुञ्जानस्य धूमदोषः । जीत० ।
उक्त० । " दोलेण सधूमगं मुणयव्वं । " पि० । द्वेषेणाऽऽभ्यास-
स्य यद् भोजनं तत्सधूमं, निन्दाऽऽत्मककलुषभावरूपधूमसं-
मिश्रत्वात् । पि० ।

धूमदार-देशी-गवाक्षे, दे० ना० ५ वर्ग ६१ गाथा ।

धूमद्वय-देशी-तटाके, महिषे च । दे० ना० ५ वर्ग ६३ गाथा ।
वहौ, को० ६ गाथा ।

धूमद्वयमहिषी-स्त्री० । देशी । कृत्तिकासु, दे० ना० ५ वर्ग ६२ गाथा ।

धूमपत्नीयाम-धूमपत्नीयाम-पुं० । आमनेदे, नि० सू० । " धूम-
पत्नियामं णाम जडा खड्डे खणिता तत्थ करीसो छुम्माति, नीसे
खरूपा परिपेरतेहि अण्णो खरूपाओ खणिता तासु तेंडुआ-
दीणि फट्ठाणि बुभिता जा, सा करीसगखड्डा, तत्थ अग्गी
लुज्जति सा तेसि च तेंडुगखरूडाणं मिलिया, ताहे धूमो तेहि
पविसित्ता ताणि फट्ठाणि पावति, तेणं ते पचंति, तत्थ जे
अपक्काते धूमपत्नियामा भण्णांति ॥ " नि० सू० १५ उ० ।

धूमपत्नी-धूमपत्नी-स्त्री० । धूमस्य प्रभा यस्यां सा धूमप्रभा ।
धूमाऽऽज्जव्योपलाक्षितायां स्वनामख्यातायामरिष्टापरनामधे-
यायां पञ्चम्यां पृथिव्याम्, प्रव० १७ द्वार । स्था० । अनु० ।
अ० । प्रज्ञा० । सम० । (धूमप्रभायां कियदकाशे नैरायिकानां
वास इति ' ठाण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७०१ पृष्ठे छप्यः)

धूममहिषी-धूममहिषी-स्त्री० । धूमस्य महिषीव । कुञ्जदिका-
याम्, वाच० । " धूममहिषी य । " को० ५५ गाथा ।

धूमरी-देशी-नीहारार्थे, दे० ना० ५ वर्ग ६१ गाथा ।

धूमवस्त्र-धूमवर्ण-पुं० । पागुरे, झा० १ श्रु० १७ अ० ।

धूमसिंहा-धूमशिक्षा-स्त्री० । धूमाप्रमाणे, " चत्वारि धूमसि-
दाओ पष्टताओ । तं जहा-वामा णाममेगा वामावत्ता, वामा णा-
ममेगा दाहिणावत्ता, दाहिणा णाममेगा वामावत्ता, दाहिणाणा-
ममेगा दाहिणावत्ता ।" ॥ २५० ४ ता० २ व० । नीदाराधे, दे०
ना० ५ वर्ग ६१ गाथा ।

धूमा-धूमा-स्त्री० । धूमिकायाम्, २५० १० ता० ।

धूमिन्ना-देशी-नीदाराधे, दे० ना० ५ वर्ग ६१ गाथा ।

धूमिय-धूमिन्-त्रि० । धूमयुते, " हृत्पत्तियधूमधूमितं चरणं ।"
पि० ।

धूमिया-धूमिका-स्त्री० । मिहिकानेदे, धूमिका मिहिकानेदे, च-
णतो धूमिका धूमाऽऽकारा, धूमैत्यर्थः । २५० १० ता० । धूमि-
कामिहिकयोर्विभक्तौ भेदः । धूमिका धूमवर्णा, धूमरैत्यर्थः ।
मिहिका त्वापापदुरेति । २५० ३ ता० ७ व० । दे० ना० । " धू-
मिया य मिहिया य ।" को ३८ गाथा । धूमिका क्का प्रविरसा
धूमाभा प्रतिपत्तव्या । अनु० । जी० । २५० । तदात्मके अन्त-
रित्तेऽस्वाध्यायनेदे, २५० १० ता० ।

धूय-धूत-न० । ' धूय ' शब्दार्थे, २५० ६ ता० ।

धूयकिन्नेस-धूतक्लेश-त्रि० । ' धूयक्लेश ' शब्दार्थे, आनु० ।

धूयचारि (ण)-धूतचारिन्-पुं० । ' धूयचारि (ण) ' शब्दार्थे,
आचा० १ शु० २ अ० ३ उ० ।

धूयञ्जयण-धूनाध्ययन-न० । ' धूयञ्जयण ' शब्दार्थे, आचा० १
शु० ८ अ० ४ उ० ।

धूयपाव-धूतपाय-त्रि० । ' धूयपाव ' शब्दार्थे, आनु० ।

धूयवहल-धूतवहल-त्रि० । ' धूयवहल ' शब्दार्थे, सूत्र० २
शु० २ उ० ।

धूयमोह-धूतमोह-त्रि० । ' धूयमोह ' शब्दार्थे, सूत्र० १ शु० ४
अ० २ उ० । दश० ।

धूयरय-धूतरजस्-त्रि० । ' धूयरय ' शब्दार्थे, सूत्र० १ शु० ४
अ० २ उ० ।

धूयरागमग-धूतरागमार्ग-पुं० । ' धूयरागमग ' शब्दार्थे, सूत्र० १
शु० ४ अ० २ उ० ।

धूयवाय-धूतवाद-पुं० । ' धूयवाय ' शब्दार्थे, आचा० १ शु० ६
अ० १ उ० ।

धूया-दुहितृ-स्त्री० । दोग्धि च केवलं जननी स्तन्यायमिति
उहिता । ततश्च " उहितरि धो हिलोपश्च ।" इति वचना-
दाधेर्धत्ते हिलोपे च " ऊदुस्तु पुष्पोत्सवोत्सुकदुहितृषु ।" इति
वचनात् तत ऊत्वे च " धूया ।" (५७) उत्त० १ अ० । " दुहितृ-
जगिन्योर्धूया-वहियौ " ॥ ८ ॥ २ ॥ १२५ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण
दुहितृशब्दस्य वा धूयाऽऽदेशः । ' धूया । उहिता ।' प्रा० २ पाद ।
सुतायाम्, वाच० । जं० । उत्त० । " ताणं धूयाणं ।" आचा०
१ शु० २ अ० ५ उ० । नि० चू० । आ० म० ।

धूरिअ-न० । देशी-दीर्घे, दे० ना० ५ वर्ग ६२ गाथा ।

धूवडिअआ-धूलिका-स्त्री० । " धूविक-कः अ-रुड-कुलाः स्वा-
धिकलुक च " ॥ ७ । ४ । ४२६ ॥ इति सूत्रेणापञ्चशे स्वार्ये
६५३

धूविकशब्दाद् डडप्रत्ययः । इति परे इकारलोपे " धूलड " इ-
ति । " योगजश्चैवायम् " ॥ ८ । ४ । ४३० ॥ इति सूत्रेणापञ्चशे
अ-रुड-कुलानां योगे रुडप्रत्ययान्ताद् अप्रत्ययः । प्रा० ४ पाद ।
आन्तान्ताद् डः " ॥ ७ । ४ । ४३२ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणापञ्चशे
स्त्रियां वचमानान्ताद् अप्रत्ययान्तात् नाप्रत्ययः । ' धूलरुअ-
आ ' इत्यवस्थायाम् " अर्येदे " ॥ ८ । ४ । ४३३ ॥ इति प्राकृ-
तसूत्रेणापञ्चशे स्त्रियां वचमानस्य नाग्नो योऽकारस्तस्या-
कारे प्रत्यये परे इकारः । प्रा० ४ पाद । धूल्याम्, वाच० ।
धूलि-धूलि-स्त्री० । धू-जि-कः, वा डीप् । रजसि, परागे च ।
जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

धूलिजंघ-धूलिजङ्घ-त्रि० । धूल्या धूसरे जङ्घे यस्य स धू-
लिजङ्घः । शकृपाथिवाऽऽदिदशन्तामप्यमपदलोपी समासः ।
पादलग्नधूलिके, २५० १० उ० । नि० चू० ।

धूलिणाय-धूलिज्ञात-न० । विधिद्वयज्ञाते, तीर्थकराऽऽचार्य-
गणधरशिष्याणां समीपे स्वाध्यायमधिहृत्य " इति उदिप धू-
लिणायमाहंसु ।" यथा धूलिरुपेक्षया स्थापिता, तत उद्धृत्यान्यत्र
यत्राऽऽस्तीर्यते तत्रापयं किञ्चित्परिश्रुति, ततोऽप्यन्यत्र प्रस्ती-
र्यमाणा ज्ञेयो भूयः परिश्रुति, यथा वा प्रासादे लिप्यमाने
मनुष्यपरम्परया विधिज्ञातः प्रत्यर्च्यमाणो बहु परिश्रुतिः स्तो-
त्रमात्रावशेष एव सर्वातिममनुष्यस्य हस्तं प्राप्नोति । वृ०
१ उ० २ प्रक० ।

धूलिधूसर-धूलिधूमर-त्रि० । सप्तधूलिके, " धूलिधूसरसर्वा-
ङ्गाः ।" आ० फ० । आचा० ।

धूलिवहल-धूलिवहल-त्रि० । प्रचुरपाण्डुके, प्र० ७ श० ६ उ० ।
धूलिवरिस-धूलिवर्प-पुं० । पांशुवृष्टौ, " धूलिवरिसं धरिस-
ह ।" आ० म० १ अ० २ एत० ।

धूली-धूली-स्त्री० । ' धूलि ' शब्दार्थे, जी० ३ प्रति० ४ उ० ।

धूलीवट्ट-देशी-अश्वे, दे० ना० ५ वर्ग ६१ गाथा ।

धूप-धूप-पुं० । " पो वः " ॥ ७ । १ । ३३१ ॥ स्वरारूपस्याऽ-
संयुक्तस्थानादेः पस्य प्रायो दन्तोष्ठस्थानीयो वकारः । ' धूवो ।'
प्रा० १ पाद । धूपयति रोगान् दोषान् वा । धूप अच् । शु-
गुलप्रभृतिगन्धद्रव्योत्थे धूमे, तत्साधनद्रव्ये च । वाच० ।
" कल्परमस्यचन्दनकालागुरुपवरकुंदुरुक्ततुरुक्धूवमज्जमसुर-
मिमघमघंतगंधुदुयाभिरामे ।" धूपश्च दशाङ्गाऽऽदिगन्धद्रव्यसं-
योगजः । जं० १ वक्ता० । एतेषां सम्बन्धी यो धूपस्तस्य द-
ह्यमानस्य सुरभियो मघमघायमानोऽतिशयवान् गन्ध उद्धृत
उद्धृतः, तेनाभिराममभिरमणायं यत्तत्तथा । द्वा० १ शु० १ अ० ।
नि० चू० । आ० म० । प्रज्ञा० । प्रश्न० । जं० । अनु० ।

धूपघनी-धूपघटी-स्त्री० । " पो वः " ॥ ७ । १ । ३३१ ॥ इति पस्य व-
कारः प्रा० १ पाद । धूपभृन्घटिकायाम्, " ताओणं धूपघटीओ का-
लागुरुपवरकुंदुरुक्ततुरुक्धूवमघमघंतगंधुदुआभिरामाओ सुगं-
धवरगांधिआओ गंधवाट्टभूआओ चराक्षेणं मण्डलेणं घाणमण-
णिवुद्धकरेणं गंधेणं ते पपसे सव्वओ समंता आपूरेमाणोओ
सिरीए अइव उवसेजेमाणा चिंछंति ।" जं० १ वक्ता० । जी० ।
धूपण-धूपन-पुं० । धूप-ल्युः । यत्तधूपे, वाच० । धूपप्रदाने,
न० । " अरण्येण धूपणजापण धूवेज्ज वा ।" आचा० २

धु० २ चू० १३ अ० । धूपनमित्यात्मवत्त्वाऽऽदेः, तच्चानाचरितम् ।
ज्ञा० १ धु० १७ अ० । नो शरीरस्य स्वीयवत्त्वाणां वा धूपनं
कुर्यात् । सूत्र० २ धु० १ अ० ।

धूवणजाय-धूपनजात-न० । धूपनप्रकारे, आचा० २ धु० २
चू० १३ अ० ।

धूवणविहि-धूपनविधि-पुं० । धूपदानप्रकारे, "धूवणविहिपरि-
भाणं करेह णस्यत्य अगुरुतुरुधूवमाहर्हि ।" उपा० १ अ० ।
(विशेषस्तु 'आणंद' शब्दे द्वितीयभागे १० ए पृष्ठे द्रष्टव्यः)

धूवधूम-धूपधूम-पुं० । अगुर्वादिगन्धद्रव्योत्थे धूमे, दर्श० १ तत्त्व ।

धूपपूजा-धूपपूजा-स्त्री० । धूपप्रदानरूपे पूजाज्ज्ञेदे, दर्श० १ तत्त्व ।

धूपिय-धूपित-त्रि० । धूप-क-वा आयाभावः । अच्वादिगमनेन
आन्ते, सन्तापिते च । वाच० । अगुर्वादिगन्धद्रव्यैः सुग-
न्धोक्तं च । "दुग्धं चित्ति काडं अगुरुमाहर्हि सुगंधीकयं ।" ग०
१ अधि० । दुर्गन्धाऽऽपनयनार्थं धूपाऽऽदिना धूपित इति ।
आचा० २ धु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

धूसर-धूसर-पुं० । गर्दजे, उष्ट्रे, कपोते, तैलाऽऽकारे ईपत्पाणकु-
वर्णे, कृष्णध्वनवर्णे, शुक्लपीतवर्णे च । तद्वर्णवति, त्रि० । वाच० ।
"धूलिधूसरसर्वाङ्गौ ।" आ० क० । आचा० ।

धूसरिअ-धूसरित-त्रि० । "शुभ्रिअं उद्धूलिअं च धूसरिअं ।"
को० १९३ गाथा ।

धे-धै-धा० । चिन्तने, च्वा०-पर०-सक०-अनिट् । ध्याय-
ति । अध्यासीत् । वाच० । म० १ श० १ उ० ।

ध्रै-धा० । तृप्ता, भ्वा०-पर०-अक०-अनिट् । ध्रायति । अध्रा-
सीत् । वाच० ।

धेज्ज-धेय-त्रि० । धारणीये, पालनीये, ज्ञा० १ धु० १ अ० ।
धेयेय-त्रि० । हृदि धारणीये, ज्ञा० १ धु० १ अ० । वि० ।

धेणु-धेनु-स्त्री० । धयति सुताद् धे-नु-इच्च । नवप्रसूतायां ग-
वि, वाच० । वृ० १ उ० २ प्रक० । प्रा० । आचा० ।

धेवय-धैवत-पुं० । अतिसंघयते अनुसंघयति शेषस्वरानिति नि-
रुक्तिवशाद् धैवतः । "अनुसंघयते यस्मा-देतान् पूर्वोत्थितान् स्वरान् । तस्मादस्य स्वरस्यापि, धैवतत्वं विधीयते ॥१॥" इत्युक्ता-
र्थकैरेवतापरनामधेये, स्था० ७ उ० । अनु० । गत्वा नाभेरधोभा-
गं, वस्ति प्राप्योर्ध्वगः पुनः । धावन्नित्यं च यो याति, कण्ठदेशं
स धैवतः ॥ १ ॥ "इत्युक्तदक्षणे कण्ठोक्ते स्वरभेदे, वाच० ।
"धेवयस्वरसंप्रसा, भवन्ति कवहणिया ।" स्था० ७ उ० ।

धोञ्ज-धुर्य-त्रि० । धौरये, "धोञ्जेहि हुंति उवणीया ।" धुर्यै-
धौर्यैः । व्य० १ उ० ।

धोय-धौत-त्रि० । धाव-क-ऊत् । अतिनिर्मलीकृते, जी० ३
प्रति० ४ उ० । आ० म० । ज्ञा० । जलाऽऽदिना प्रक्षालिते, म० ६
श० ३ उ० । प्रसूनजलक्वाशनक्रियया धौतं मलिनं सत् प्रक्षा-
दितम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । औ० । "कहं देहो धोइउं सको ।"
धोतुं कालयितुं शक्यम् । तं० । अतिनिशितीकृते, रा० । प्रज्ञा० ।
धौतं 'चोक्खं' कृतमिति । वृ० ३ उ० । शोधिते, ज्ञा० १ धु०
१ अ० । रा० । जी० । शुभ्रे च । रजते, न० । वाच० ।

धोयरत्त-धौतरक्क-त्रि० । पूर्वं धौते पश्चाद्रक्ते वत्त्वाऽऽदौ, "णो
धोयरत्ताइं वत्थाइं धारपज्जा ।" पूर्वं धौतानि पश्चाद्रक्तानि ।
आचा० १ धु० ७ अ० ४ उ० ।

धोवण-धावन-न० । 'धावण' शब्दार्थे, प्रव० १ द्वार ।

धुव-ध्रुग-व्यकायां वाचि, "धु(वू) गो धु(वू)वो वा" ॥ ८॥ ३६१ ॥
अपभ्रंशे धु(वू) गो धातोर्धु(वू) व आदेशो वा भवति । "ध्रुवह सु-
हासिउ किं पि" पक्षे- "इत्तउं ब्रोप्पिणु सज्जणिउउ, पुणु दूसासणु
ब्रोप्पि । तो हउं जाणउं एहो हरि, जइ महुअग्गइ ब्रोप्पि ॥१॥" इत्यो-
धनोक्तिरियम्-शकुनिर्नाम मातुल इयद् ब्रूत्वा स्थितः पुनर्दुःशा-
सनो ब्रूत्वा स्थितः । अहं ततस्तर्हि जाने यदि एष हरिर्ममाग्रे
ब्रूत्वा तिष्ठति शेष इत्यर्थः । पक्षे-ब्रूत्वा । प्र० । "एप्पेप्पिण्वेव्ये-
त्रिणव" ॥ ८॥ ४४० ॥ क्त्वास्थाने एप्पिणु । "स्वराणां स्व-
राः प्रायोऽपभ्रंशे" ॥ ८॥ ४२६ ॥ इति एकारेण सहजकारस्य उ-
कारः । ब्रोप्पिणु । ब्रूप्पिणु । क्त्वा प्र० । "एप्पेप्पिणु" ॥ ८॥ ४४० ॥
इति क्त्वास्थाने । एप्पि । शेषं पूर्ववत् । ब्रोप्पि । प्रा० दुं० ४ पाद ।
यथाऽत्र भारते मेरुदिशि ध्रुवो वर्तते, तथा महाविदेहेष्वैरव-
ते वर्तते न वा ? तथा-जम्बूद्वीपे कति ध्रुवास्सन्ती ? इति प्रश्ने,
उत्तरम्-भरतवदन्यात्रापि ध्रुवाः संज्ञाव्यस्ते, परमेतत्प्रतिपाद-
कान्यकराणि तु न दृष्टानि स्मरन्तीति । २२३ प्र० । सेन०
३ उ० ।

धुवु-ध्रुवम्-न० । "एवं-परं-समं-ध्रुवं-मा-मनाक् एस्व-परं-
समाणु-ध्रुवु-मं-मणाउं" ॥ ८॥ ४४१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण
ध्रुवमो ध्रुवुः । नित्यमित्यर्थे, प्रा० ४ पाद । "चंचल जीविउ
ध्रुवु मरणु, पिइ कसिज्जइ काइ । होसइ दिअहा रुसणा दिव्वइ
वरिससयाइ ॥ १ ॥" जीवितं चञ्चलं, मरणं ध्रुवं, हे प्रिये ! रु-
प्यते कथं ? रोषणस्य दिवसा अपि दिव्यानि वर्षशतानि भवि-
ष्यन्तीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

~~~~~

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकटप-श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बरा-

ऽऽचार्य-श्री १००० श्रीविजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते 'अभिधानराजेन्द्रे'

धकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

~~~~~

नकार

न-न-पुं० । न घति तयगस्य पञ्चमो षण्णः स्वशंसंशो नामिकाद-
न्म्यानीयः । "नो नरे च स्तनायेऽपि, नोऽनायेऽपि प्रत्ययते । (७६)
एका० । "नशब्दास्त्रिषु लिङ्गेषु, पठ्यने भिन्नसूचमयोः ॥५३॥"
एका० । "नः पुंसि वदौ द्वेऽप्ये (५२) "नकारस्तु स्त्रियां नानौ
(५३) । "नशब्दास्त्रिषु लिङ्गेषु, पठ्यने भिन्नसूचमयोः ॥५३॥"
एका० २० ।

न-अव्य० । निषेधे, "वाऽऽदौ" ॥ ८१ । २२६ ॥ असंयुक्तस्याऽऽदौ
वर्तमानस्य नस्य णो वा भवति । गुणपक्षे-ण । प्रा० १ पाद ।
"नात्पुनर्यादाऽवा" ॥ ८ । १ । ६५ ॥ नञः परे पुनः शब्दे
आदेशस्य आ आऽ इत्यादेशौ धा भवतः । 'न उणा, न
उगाऽ । 'पक्षे 'न उण, न उणो ' प्रा० १ पाद ।

नञ-नग-पुं० । "क-ग-च-ज-त-द-प-य-धां प्रायो लुक्"
॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति गलुक् । पथने, प्रा० १ पाद ।

नञण-नयन-न० । "क-ग-च-ज-त-द-प-य-धां प्रायो लुक्"
॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति यलुक् । प्रा० १ पाद । चक्रिय, प्रा० १ पाद ।

नञर-नगर-न० । 'क-ग-च' ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इत्यादिना गलुक् ।
"भवर्णो यधुनिः" ॥ ८ । १ । १८० ॥ इति मकारो यधुतिकः ।
कचिन्न-नञर । पुरे, प्रा० १ पाद ।

नङ-नङी-स्त्री० । सरिति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । "वा-
ऽऽदौ" ॥ ८ । १ । २२६ ॥ असंयुक्तस्याऽऽदौ वर्तमानस्य नस्य
णो वा भवति । 'नङ्' । पक्षे-नङ् । प्रा० १ पाद । भ० । प्रश्न० ।
"सरिया तरंगिणी निषण्-या नङ् भाषया सिधु ।" को०
२८ गाथा । (अत्र विशेषवक्तव्यता 'नङ्' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७३८ पृष्ठे गता)

नङ-नङ-अव्य० । "इवार्थे न-नङ-नाङ-नावङ-जणि-जणवः" ॥ ८
॥ ४४४ ॥ इति इवार्थे न इत्यादेशः । "रविअथमणि समाउले-ण
कण्ठि विहण्णु न क्षिणु । चकिं खण्णु मुणाहिभदे, नञ जी-
घमासु दिगण्णु ॥१॥ "सूर्यास्तमने समाकुत्तेन चक्रवाकेन कण्ठे
चित्तीर्णे दत्तं स्थापितं सत्त मृणालिकायाः कमलिण्याः खण्डं
न विभ्रं न भक्तिर्न, 'नङ्' उच्यते, जीवस्य निर्गच्छतोऽंगला
दत्ता ॥ प्रा० ४ पाद ।

नं-नं-अव्य० । "इवार्थे न-नङ-नाङ-नावङ-जणि-जणवः" ॥ ८॥ ४४४ ॥ इति इवार्थे न इत्यादेशः । "मुख-कयरी-वन्ध तहे, सोह घर-
हि, नं मल्ल-जुज्जु सल्लि-राहु करं हि । तहे सोह हि कुरल भम-
रउल्लुलिभ, नं तिमिरादिभं खल्लति मिलिअ ।" तस्या मुख-
कयरीवन्धौ चदनेष्वणीवन्धौ शोभां धरतः 'नं' उच्यते-शशि-
राह मल्लयुद्धं कुर्वतः । तस्याः कुरलाः केशाः शोजन्ते । किञ्चुताः ।

प्रमरकुलनुलिता मधुकरयुथसमानाः, 'नं' उच्यते-तिमिर-
डिम्भा अन्धकारबालका मिश्रित्वा क्रीरन्तीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।
"नं मल्लणि तथाऽनन्ते, सानन्दं नं च नन्दने ॥ ७६ ॥ " एका० ।
"नमादवज्ञानयोर्भवत् ।" (५३) एका० ।

नंदण-नन्दन-न० । देवयने, "नंदणं भमरुज्जाणं ।" को० ६७
गाथा । (अस्य यद्वयोऽर्थाः 'यंदण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
१७४९ पृष्ठे दर्शिताः)

नंदणा-नन्दना-स्त्री० । तनयायाम्, "अंगया नंदणा सुखा, त-
णया ।" को० १०२ गाथा ।

नंदी-नन्दी-स्त्री० । हर्षे, ज्ञानपञ्चके, ज्ञाते, आ० म० १
अ० १ खण्ड । "नंदी मंगलहर्षं ।" श्रु० १ उ० ।
गवि, "नंदी तंवा यदुला, गिष्ठी गोला य रोहिणी सु-
रदौ ।" को० ४५ गाथा । (नन्दाः परिपूर्णतया व्याख्या
'यंदि' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७५१ पृष्ठे प्रतिपादिता)

नकर-नगर-न० । नगा वृक्षाः पथता या सन्त्यस्मिन्निति नगर-
म् । पुरभेदे, "चूलिकापंशाविके तृतीययुत्तयोराद्यक्षितीयौ" ॥ ८ । ४ । ३२ ॥ इति गस्य कः । 'नगरं । नकरं' प्रा० ४ पाद ।
नक्षभिरा-नासिकाशिरा-स्त्री० । घ्राणशिरायाम्, "खुंखुण्णो
नक्षभिरा ।" को० ११४ गाथा ।

नख-नख-पुं० । कट्यदे, "सेयाऽऽदौ वा" ॥ ८ । १ । ६९ ॥
इति खद्विषम् । प्रा० २ पाद । जी० । औ० । दे० ना० ।
"नक्ष्मा नहा करुदा ।" को० १०६ गाथा ।

नखत्त-नक्षत्र-न० । ज्योतिष्कजेदे, ६० प० । स्था० । जं० ।
"रिक्खं हनु नखत्तं ।" को० ६६ गाथा । सू० प्र० । चं० प्र० ।
(विस्तरतो व्याख्या 'नक्षत्त' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७६०
पृष्ठे गता)

नमोह-नमोह-पुं० । वटे, प्रज्ञा० १ पद । नि० चू० । "नमो-
हं वरुक्खं ।" को० २५७ गाथा ।

नट-नाट्य-न० । नृत्ते, छा० १ श्रु० १ अ० । सू० । जं० । रा० ।
"नटं हासं तरुवं ।" को० १६६ गाथा । (अस्य द्वाविंशजे-
दाः 'णट' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७९८ पृष्ठे दर्शिताः)

नट-नट-पुं० । नाटकानां नाटयितरि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । "न-
टो कुलीलो ।" को० २७२ गाथा । (अस्य भेदौ 'णट' श-
ब्देऽस्मिन्नेव भागे १८०४ पृष्ठे दर्शितौ)

नटिअ-नटित-न० । विरन्विते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । "जू-
रिअं उत्तमिअं नटिअं ।" को० १९६ गाथा ।

नत्तचर-नत्तचर-पुं० । नत्ते नत्तं वा चरतीति नत्तचरः । रा-
क्षसे, चौरा, विनाले च । "क-ग-च-ज-त-द-प-य-धां प्रायो
लुक्" ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति कलुक् । "नत्तचरो" प्रा० १ पाद ।

नटून-नटूना-अव्य० । नञ्-कृा । "टून-टूनां टूः" ॥ ८ । ४ ।
३१३ ॥ इति टूा इत्यस्य स्थाने कूनादेशः । अट्टय्यीनृपेत्यर्थः,
प्रा० ४ पाद ।

नम्-नर्पन्-न० । हास्ये, "केलो नम्मं च परिहासो ।" को०
१६६ गाथा । "स्नमदामशिरोऽनमः" ॥ ८ । १ । ६२ ॥ इति
प्राकृते वा पुंस्त्वम् । "नम्मो" परिहासे, केलौ च । प्रा० ४ पाद ।

नम्मया-नर्मदा-स्त्री० । विन्ध्याकिर्निर्गतायां प्रसिद्धनद्याम्,
“मैत्रलकक्षा य नम्मया रेवा ।” को० १३० गाथा । आ० १ ।
नम्रता-स्त्री० । औचित्ये, नमनशीलतायाम्, स्त्री० १२ द्वा० ।
नयण-नयन-न० । प्रापणे, आ० म० १ अ० १ खण्ड । निवेश-
ने, पं० सं० ५ द्वार । नेत्रे, “अच्छि नयणं च लोअणं निचं ।”
को० १११ गाथा ।
नयणजल-नयनजल-न० । नेत्रजले, “वण्फं वाहो य नयणज-
लं ।” को० ११२ गाथा ।
नयणा-स्त्री०-नयन-न० । “वाऽद्यर्थवचनाऽऽद्याः” ॥ ७ । १ ।
३३ ॥ इति नयनशब्दस्य प्राकृते स्त्रीत्वमपि । ‘नयणा-नयणाई’
प्रा० १ पाद ।
नर-नर-पुं० । पुरुषे, प्रा० १ पाद । आ० १ । आ० म० । “म-
णुआ नरा मणुस्सा, मच्चा तह माणवा पुरिसा ।” को० ६०
गाथा । (नराणां जेदाः ‘नर’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १६०३
पृष्ठे उक्ताः)
नरणाह-नरनाथ-पुं० । राजनि, “नरनाहो पत्थिओ निवो रा-
था ।” को० १०० गाथा ।
नल-नर-“रसोहसौ” ॥ ७ । ४ । २७८ ॥ इति मागध्यां रस्य
लः । नले, प्रा० ४ पाद ।
नल्य-नल्यक-न० । कमलतन्तौ, “नलयं वामंजयं वसीरं च ।”
को० १४६ गाथा ।
नल्लिण-नल्लिन-न० । कमले, “अंबुरुहं सयवत्तं, सरोरुहं पुं-
डरीअमरविदं । राईवं तामरसं, महुप्पलं पंकयं नल्लिणं ॥ १० ॥”
को० १० गाथा । (अस्य वद्वोऽर्थोः ‘णल्लिण’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे १९२८ पृष्ठे दर्शिताः)
नल्लिणी-नल्लिनी-स्त्री० । कमलिन्याम्, “भिसिणी नल्लिणी
कमलिणी य ।” को० १४९ गाथा । पण्णिन्याम्, स्त्री० १ अ०
१ अ० ।
नवरंग-नवरङ्ग-जि० । “रगयं च नवरंगं ।” को० १६१
गाथा ।
नवरि-अव्य० । शीघ्रे, “सयराहं नवरि य ङु-सि अस्ति सह-
सत्ति इक्कसरिअं च । अविदाविअं-मिक्कवण, अतक्कअं त-
क्कणं सहसा ॥ १७ ॥” को० १७ गाथा ।
नवसिअ-नमस्थित-जि० । नमस्कारकर्तरि, “ओवाइअं न-
वसिअं ।” को० १५६ गाथा ।
नह-नख-पुं० । पाणिपादजे, प्रच० ४० द्वार । “नक्खा नहा
करुहा ।” को० १०६ गाथा ।
नजस्-न० । आकाशे, एकार्थिकानि-“खं अन्नं अंतरिक्खं,
वोमं नह-मंवरं गयणं ।” को० १७ गाथा ।
नाअ-नाक-पुं० । स्वर्गे, “तिविछपं तह सुरालओ नाओ ।”
को० ६५ गाथा ।
नात-जि० । अवबुद्धे, प्रा० ४ पाद ।
नाइ-नाइ-अव्य० । “इवार्ये नं-नठ-नाइ-नावइ-जणि-जणवः”
॥ ७ । ४ । ४४४ ॥ इति इवार्ये ‘नाइ’ आदेशः । “वलयावलिनिव-
रणमय-ण धण उरुमुअ जाइ । वल्लहविरहमहादहउ, थाह

गवसेइ नाइ ॥ १ ॥” नायिका वलयावलिनिपतनजयेन कर्ध्वञ्जुजा
याति । “नाइ” उत्प्रेक्ष्यते-वल्लजविरहमहादहस्य स्ताघं गवे-
षयतीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

नाम-नामन्-न० । अन्ययोधाय कृते पदार्थानां संज्ञायाम्, “स-
जा गुत्तं च नाम अभिहाणं ।” को० १६१ गाथा । (नाम्नो जेवा
‘णाम’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १९७ पृष्ठे दर्शिताः)

नारी-नारी-स्त्री० । नरस्त्रियाम्, पुं० ४ उ० । “पुरिसाणां नो
अओ पुरिसो अरी अत्थि चि नारी उ ।” तं० । (व्याख्या
‘णारी’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०१३ पृष्ठे गता)

एकार्थिकानि-

“रामा रमणी सीमं-तिणी बहु वामलोअणा चित्थया ।
महिला जुवई अथला, निअंविणी अंगणा नारी ॥ १२ ॥”

तद्वेदेऽप्येकार्थिकानि-

“सच्छंदा उद्दामा, निरगता मुक्कवा विसंखलया ।
निरवगहा य सइरा, निरंकुसा हुंति अप्पवसा ॥ १३ ॥”
को० १२-१३-गाथा ।

नारुट-नारुट-पुं० । कुसारे, को० १३२ गाथा । दे० ना० ।

नालिअ-मूढ-जि० । “शीघ्राऽऽदीनां पहिह्वाऽऽदयः” ॥ ८ ।
४ । ४२२ ॥ इत्यन्तर्गणसूत्रेण मूढस्य नाह्निमाऽऽदेशः । मूखं, बालं,
जने, प्रा० । “जो पुण्ण ममणि जि खसफसिह्अउ, चित्तइ देइ न
दम्मु न ऊअउ । रइ-वस-जमिअ करण्णुल्लालिउ, घरहिं जि कौतु
गुणइ सो नाह्निउ ॥ १ ॥” यः पुनर्मनस्येव (खसफसिह्-
अउ) व्याकुलभूतः सन् चिन्तयति-द्रुमं न ददाति न रूपकम्,
स मूढो रतिवशेन जमणशीलः सन् कराग्रोल्लालितं कुन्तं भल्लं
गृहे एव गुणयति, चाक्षयतीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

नालिआ-नामिका-स्त्री० । समयनियामके यन्त्रविशेषे, “ना-
हिया घडिआ ।” को० २७२ गाथा । उयो० । अनु० । (ना-
लिका किंप्रमाणेत्यादि सर्वा वक्तव्यता ‘णाहिया’ शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे २०१४ पृष्ठे गता)

नाहिका-स्त्री० । ताम्राऽऽदिमयघटिकायाम्, अनु० ।

नावइ-नावइ-अव्य० । इवार्ये, “इवार्ये नं-नठ-नाइ-नावइ-
जणि-जणवः” ॥ ७ । ४ । ४४४ ॥ इति इवार्ये नावइ आदेशः । “पेक्खे-
विण्णु मुहु जिणवरहो, दीहरनयण सवोणु । नावइ गुरुमच्छ-
रभरिउ, जल्लणि पवीसइ वोणु ॥ १ ॥” ‘नावइ’ उत्प्रेक्ष्यते, गुरुम-
त्सरभूतं वरणं ज्वलने प्रविशति, किं कृत्वा ? जिनवरस्य दी-
र्घनयनं सलंघणं सहावण्यं मुखं प्रेक्ष्येत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

नास-नाश-पुं० । अभावे, द्रव्या० ६ अध्या० । (अस्य जेदप्रति-
पादनं ‘णास’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०१५ पृष्ठे गतम्)
“पल्लयो निहणं नासो ।” को० १६७ गाथा ।

नाशि-नश-धा० । णिच्-विघाते, “स्वराणां स्वराः” ॥ ७ ।
४ । २३८ ॥ इति ह्रस्वाकारस्थाने दीर्घाऽऽकारः । प्रा० ४ पाद ।

नासइ-नश्यति-धा० । “नशेर्विउरु-नासव-हारव-विप्पगा-
ल-पलावाः” ॥ ८ । ४ । ३१ ॥ इति नशेर्व्यन्तस्य नासाऽऽदेशः ।
‘नासइ’ नाशयति । प्रा० ४ पाद ।

नासा-नासा-स्त्री० । घ्राणग्रहणेन्द्रिये, “नासा घाणं घोणा ।”
को० १११ गाथा ।

निश्रंभ-नितम्ब-पुं० । कटिपश्चाद् भागे, कटके च । वाच० ।
"रमन्तिये निश्रंभे ।" को० ११५ गाथा ।

निश्रंभिणी-नितम्बिनी-स्त्री० । स्त्रियाम्, को० १२ गाथा ।
(अन्यैकार्थिकानि 'नारी' शब्दे गनानि)

निश्रंभगु-निवसन-न० । परिधाने, औ० । जीवा० । उत्त० ।
कटीवस्त्रे, "जागु निश्रंभे कटिले, निश्रंसणे साहुली ये परि-
हण्ये ।" को० ६६ गाथा ।

निश्रकल-निश्रकल-त्रि० । गोलाऽऽकारे, "पेढाल-निश्रकल-
चट्टुलाई परिमंडलथमि ।" को० ८४ गाथा । दे० ना० ।

निश्रगुणसलाहा-निजगुणसलाहा-स्त्री० । स्वगुणप्रशंसाया-
म्, "विगर्थणं निश्रगुणसलाहा ।" को० २४७ गाथा ।

निश्रन्त-निवृत्त-त्रि० । "निवृत्तवृन्दारके वा" ॥ २११३२॥
इति श्रुत उद्धा । 'निवृत्त' । निश्रन्त' चिरने, प्रा० १ पाद ।

निश्रय-नियत-त्रि० । नियमिते, "निधं निश्रये सासयं ।"
को० १६० गाथा । सूत्र० । घृ० । (' निश्र ' शब्देऽस्य बहुव्ये-
कार्थिकानि (१५३) गाथाङ्गेन प्रतिपादितानि)
निजक-त्रि० । स्वकीये, "अपुल्लयं निश्रये ।" को० २३१
गाथा । आच० ।

निश्रर-निकर-पुं० । समुदाये, को० १७-१६-गाथा । (अस्यै-
कार्थिकानि 'निश्रंभ' शब्दे वक्ष्यते)

निश्रलिख-निगदित-त्रि० । वक्षे, "पदं संदण्णिश्रं निश्रलि-
खं च ।" को० १६७ गाथा ।

निश्राण-निदान-न० । आधिकारणे, को० १७६ गाथा ।
(अत्र विशेषः 'गियाण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०६४ पृष्ठे गतः)

निश्रंविश्र-निश्रंविश्र-त्रि० । संकुचितं, "संकोटिश्रं निश्रं-
विश्रं ।" को० १८६ गाथा ।

निश्रण-निपुण-त्रि० । कुशले, "चउरा निश्रणा कुसला, छेआ
चिउसा बुहा य पत्तहा ।" को० ६० गाथा । (अस्य शब्दस्य
बहुव्यर्थः 'णिश्रण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०१७ पृष्ठे दर्शिताः)

निश्रण-त्रि० । नियतगुणे, विशेष० ।

निश्रंभ-निकुरम्ब-पुं० । समूहे, एकार्थिकानि-"उपको उ-
णीलो, उकरो पहररो गणो पयरो । आहो निश्रंभो संघो, सं-
घाओ संहरा निश्रंभो ॥ १८ ॥ संदोहो निश्रंभो, भरो निहा-
ओ ।" को० १८-१६-गाथा । औ० । रा० । जी० ।

निश्रिक्व-निष्कृप-त्रि० । निन्दये, "निद्धधसा निश्रंसा, निश्रु-
डा निश्रिक्वा अकण्ठा य ।" को० ७३ गाथा । पं० घ० ।
(अस्य लक्षणम्-'णिश्रिक्व' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०२२ पृष्ठे
द्रष्टव्यम्)

निश्रिख-निश्रिख-त्रि० । 'णिश्रिख' शब्दार्थे, को० २४०
गाथा । दे० ना० ।

निश्रिख-निश्रिख-त्रि० । 'णिश्रिख' शब्दार्थे, "निमिश्रं
निश्रंभं च निश्रिखं ।" को० १६३ गाथा ।

निगहद्वाण-निग्रहस्थान-न० । वादकाले वादी प्रतिवादी येन
६६४

निगृह्यते नग्रहस्थानम् । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । वादिवक्ष-
नार्थकं प्रतिज्ञाहान्यादी, स्या० १ ठा० । विप्रतिपत्तिः, अप्रति-
पत्तिश्च निग्रहस्थानम् । तत्र विप्रतिपत्तिः साधनाभासं साध-
नबुद्धिदूषणाभासे च दूषणबुद्धिरिति । अप्रतिपत्तिः साधन-
स्यादूषणं, दूषणस्य चानुद्धरणम् । तच्च-निग्रहस्थानं णाविश-
तिविधम् । तद्यथा-प्रतिज्ञाहानिः १, प्रतिज्ञाभ्रंशः २, प्रतिज्ञा-
विरोधः ३, प्रतिज्ञासंन्यासः ४, हत्वन्तरम् ५, अर्थान्तरम् ६, निर-
र्थकम् ७, अविज्ञातार्थकम् ८, अपार्थकम् ९, अप्राप्तकालम् १०,
न्यूनम् ११, अधिकम् १२, पुनरुक्तम् १३, अननुभाषणम् १४,
अज्ञानम् १५, अप्रतिभासः १६, विक्षेपः १७, मत्तानुज्ञा १८, पर्यनु-
योय्योपेत्यम् १९, निरनुयाय्यानुयागः २०, अपसिद्धान्तः २१,
हत्वाभासाश्च २२ । तत्र १-हेतावनैकान्तिकीकृते प्रतिद्वष्टान्त-
धर्मस्वदृष्टान्तेभ्युपगच्छतः प्रतिज्ञाहानिर्नाम निग्रहस्थानम् ।
यथा अनित्यः शब्द ऐन्द्रियकत्वाद् घटवदिति प्रतिज्ञासाध-
नाय वादी यदन् परेण सामान्यमैन्द्रियकत्वमपि नित्यं दृष्ट-
मिति हेतावनैकान्तिकीकृते यद्येवं ब्रूयात्-सामान्यवद् घ-
टोऽपि नित्यो भवत्विति । स एवं ब्रूयाणः शब्दाऽनित्यत्वप्र-
तिज्ञां जलात् १ । २-प्रतिज्ञातार्थप्रतिषेधे परेण कृते तत्रैव ध-
र्मिणि धर्मान्तरं साधनीयमभिदधतः प्रतिज्ञान्तरं नाम निग्र-
हस्थानं भवति । अनित्यः शब्द ऐन्द्रियकत्वादित्युक्ते तथैव
सामान्येन व्यभिचारे चादिने यदि ब्रूयाद्युक्तं सामान्यमैन्द्रि-
यकं नित्यम्, तद्धि-सर्वगतम्, असर्वगतस्तु शब्द इति । त-
दिदं शब्दे अनित्यत्वलक्षणपूर्वप्रतिज्ञातः प्रतिज्ञाभ्रंशसर्व-
गतः शब्द इति निग्रहस्थानम् । अनया दिशा शेषाण्यपि वि-
शति २० प्रयानि । स्या० १ (३-प्रतिज्ञाविरोधविवेचनम्-'पक्ष-
विरोध' शब्दे) । (४-प्रतिज्ञासंन्यासार्थव्यकरणम्-'पक्षसाक्षात्-
शब्दे पञ्चमभागे दर्शयिष्यते) । (५-हत्वन्तरव्याख्या-'हृदय-
न्तर' शब्दे द्रष्टव्या) । ६-"प्रकृतादर्थप्रतिसम्बन्धार्थमर्थान्त-
रम् ७" । गौ० सू० । यद्योक्तलक्षणे पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहे हेतुतः
साध्येसिद्धौ प्रकृतायां ब्रूयात्-नित्यः शब्दोऽस्पृशत्वादिति
हेतुः । हेतुर्नाम दिनेतेधोतोस्तुति प्रत्यये कृदन्तपदं, पदं च
नामाऽऽख्यातोपसर्गनिपाताः । अभिधेयस्य क्रियाऽन्तरयो-
गाद्विशिष्यमाणरूपः शब्दो नाम, क्रियाकारकसमुदायः का-
रकमेतयाविशिष्टक्रियाकालयोगाभिधाय्याख्यातं, धात्वर्थ-
मात्रं च कालाभिधानविशिष्टं, योगेप्यर्थाभिधमानरूपा नि-
पाताः, उपसृज्यमानाः क्रियावद् धोतका उपसर्गा इत्येवमा-
दि, तदर्थान्तरं वेदितव्यमिति । भ० (अस्य 'अर्थान्तर' शब्दे-
ऽपि, प्रथमभागे ५०७ पृष्ठे किञ्चिद्वक्तव्यमस्ति) (७-निरर्थक-
विधेयत्वम्-'निरर्थक' शब्देऽत्र २७७५ पृष्ठे वक्ष्यते) (८-"प-
रिप्रतिपत्तिवादिभ्यां विरिभिहितमप्यविज्ञातमविज्ञातार्थम् ९"
गौ० सू० । यद्वाक्यं परिपदा, प्रतिवादिना च विरिभिहितमपि
न विज्ञायते श्लिष्टशब्दमप्रतीतप्रयोगमतिदुष्टोच्चारितमित्येव-
मादिना कारणेन तदविज्ञातमविज्ञातार्थमसामर्थ्यसंवरणाय
प्रयुक्तमिति निग्रहस्थानम् । भा० (सूत्रस्यास्य वृत्तिग्रन्थतोऽ-
वसंया) । (९-"पौर्वापर्यायोगादप्रतिसंबन्धार्थमपार्थकम् १०"
गौ० सू० । यत्रानेकस्य पदस्य, वाक्यस्य वा पौर्वापर्येणान्वय-
योगो नास्तीत्यसम्बन्धार्थकत्वं शृण्वेन, तत्समुदायोऽर्थस्या-
पायादपार्थकम् । यथा-श्व दाडिमानि, पडपूपाः, कुण्डम-
जाजिनः पल्लवपिण्डः, अथ रौक्मेनत् कुमार्याः पाय्यं, त-
स्याः पिना अप्रतिशीन इति । भा० (ग्रन्थादेन वृत्तिविलोक्य)

१०-“अवयवविपर्यासवचनमप्राप्तकालम् ११”। गौ०सू०प्र-
तिज्ञाऽऽदीनामवयवानां यथालक्षणमर्थवशात् क्रमः, तत्राव-
यवविपर्यासेन वचनमप्राप्तकालसम्बन्धार्थकालं निग्रहस्थान-
मिति । भा०। अप्राप्तकालं लक्षयति-अवयवस्य कथैकदेशस्य
विपर्यासो वैपरीत्यम् । तथा च समयवन्धविषयीभूतकथा-
क्रमविपरीतक्रमेणाऽभिधानं पर्यवसन्नम्, तत्रायं क्रमः-वा-
दिना साधनमुक्त्वा सामान्यतो हेत्वाभास उद्धरणीय इत्ये-
कः पादः । प्रतिवादिनश्च तत्रापारम्भो द्वितीयः पादः । प्र-
तिवादिनः स्वपक्षसाधनं, तत्र हेत्वाभासोद्धरणीयञ्च तृ-
तीयः पादः । जयपराजयव्यवस्था चतुर्थः पादः । एवं प्रतिज्ञा-
हेत्वादीनां क्रमः । तत्र सभाक्षोभयामोहाऽऽदिना व्यत्यस्ता-
भिधानमप्राप्तकालमिति वृत्तिः ॥ ११ ॥ (न्यूनव्याख्या-‘नून’
शब्देऽनुपदमेव ५७७७ पृष्ठं करिष्यते) (१२-अधिकव्याख्या-
‘अहिय’ शब्दे प्रथमभागे ८८७ पृष्ठं गता) (१३-पुनरुक्तविषयः
‘पुणरुक्त’ शब्दे द्रष्टव्यः) । १४-“विज्ञातस्य परिपदा त्रिरभि-
हितस्याप्यनुच्चारणमनुभाषणम् १७” । गौ०सू०। विज्ञातस्य
वाक्यार्थस्य परिपदा प्रतिवादिना त्रिरभिहितस्य यदप्रत्यु-
च्चारणं तदननुभाषणं नाम निग्रहस्थानमिति, अप्रत्युच्चारयन्
किमाश्रयं परपक्षप्रतिषेधं द्यात् । भा० । अननुभाषणं लक्ष-
यति-परिपदा विज्ञातस्य विशिष्य बुद्धार्थस्य वादिना त्रिभि-
रभिहितस्य तथा च प्रथमवचनेऽननुभाषणे वादिना वारत्रयं
वाक्यमिति दर्शितम्, तथा च त्रिभिरभिधानेऽपि यत्रानुभाष-
णविरोधी व्यापारः, तत्राननुभाषणं निग्रहस्थानमित्यर्थः । (अ-
त्रत्याश्वशिष्टा वृत्तिस्तु ग्रन्थताश्चसेया) । १५-“अविज्ञानं चाऽ-
ज्ञानम् १८” । गौ०सू०। विज्ञातार्थस्य परिपदा प्रतिवादिना त्रिर-
भिहितस्य यदविज्ञानं तदज्ञानं निग्रहस्थानमिति । अयं खल्व-
विज्ञाय कस्य प्रतिषेधं द्यादिति । (पुनरस्य वक्तव्यम् ‘अज्ञाण’
शब्दे प्रथमभागे ४८७ पृष्ठेऽप्यस्ति) । १६-“उत्तरस्याप्रतिप-
त्तिरप्रतिभा १९” । गौ०सू०। परपक्षप्रतिषेधः उत्तरं तद् यदा
न प्रतिपद्यते तदा निगृहीतो भवति । भा०। अप्रतिभां लक्ष-
यति-उत्तरार्हेण परोक्षं बुद्ध्याऽपि यत्रोत्तरसमये उत्तरं न प्र-
तिपद्यते तत्राप्रतिभा निग्रहस्थानम् । न चात्राननुभाषणस्या-
ऽऽवश्यकत्वात् । तदेव दूषणमस्त्विति वाच्यम् । परोक्षाऽव-
नुवादे हि तत् यत्र परोक्षमनूद्यापि नात्तरं प्रतिपद्यते तत्रा-
साङ्कर्यात् स्वसूचनश्लोकपाठाऽऽद्युद्येया चेयमिति वृत्तिः ।
१६ । (१७-विक्षेपो ‘विक्रमेव’ शब्दे) (१८-मतानुज्ञा-‘मयाणु-
क्षा’ शब्दे) । (१९-पर्यनुयाज्यापेक्षणं-‘पञ्चणुज्जुणेकखण’ श-
ब्दः) । (२०-निरनुयाज्यानुयोगः ‘निरणुज्जुजाणुआग’ शब्देऽप्रे-
वक्ष्यते) २१-“सिद्धान्तमभ्युपेत्यानियमात् कथाप्रसङ्गोऽप-
निद्धान्तः २४” । गौ०सू०। कस्याचिदर्थस्य तथाभावं प्रतिज्ञा-
य प्रतिज्ञातार्थविपर्ययादनियमात् कथां प्रसज्यतोऽपसि-
द्धान्तो वेदितव्यः यथा न सदात्मानं जहाति, न सतो विना-
शो, नासनात्मानं लभते, नासदुत्पद्यत इति सिद्धान्तमभ्युप-
त्य स्वपक्षं व्यवस्थापयति । एकप्रकृतीदं व्यक्तं विकाराणाम-
न्वयदर्शनाद् मृदन्विनानां शरावादीनां दृष्टमेकप्रकृतिकत्व-
म् । तथा चायं व्यक्तभेदः सुखदुःखमोहान्विनो दृश्यते, त-
स्मात् समन्वयदर्शनात् सुखाऽऽदिभरेकप्रकृतीदं शरीरमिति
एवमुक्तवाननुगुज्यते-अथ प्रकृतिविकार इति कथं लक्षितव्य-
मिति ? । यस्यावस्थितस्य धर्मान्तरानवृत्तो धर्मान्तरं प्रवर्तने
सा प्रकृतिः, यच्च धर्मान्तरं प्रवर्तते स विकार इति । साऽयं

प्रतिज्ञातार्थविपर्यासादनियमात् कथां प्रसज्यति प्रतिज्ञानं
खल्वनेन नासदाविर्भवति सत् तिरोभवतीति । सदसतोश्च
तिरोभावाऽऽविर्भावमन्तरेण न कस्यचित्प्रवृत्तिः प्रवृत्त्युपर-
मश्च भवति, मृदि खल्ववस्थितायां भविष्यति शरावाऽऽदि-
लक्षणे धर्मान्तरमिति प्रवृत्तिर्भवति अभूदिति-च प्रवृत्त्युपर-
मः तदेतन्मृदमाणांमपि न स्यात् । एवं प्रत्यवस्थितो यदि
सनश्चाऽऽत्महानमसतश्चाऽऽत्मलाभमभ्युपैति, तदस्यापसि-
द्धान्तो निग्रहस्थानं भवति । अथ नाभ्युपैति पक्षोऽस्य न
सिद्धान्ति । भा०। (वृत्तिर्ग्रन्थादेवावसेयति) (२२-हेत्वाभासाः
‘हेउआभास’ शब्दे द्रष्टव्याः) । गौ० सू० वा० भा० वि० वृ० ।
निगमिष-निर्गीर्ण-त्रि० । निर्गीर्णे, “नीहरिञ्च निगमिषं ।”
को० १६७ गाथा ।

निगमिष-निक्षिप्त-त्रि० । निक्षिप्ते, “खित्तं निगमिषं च
आइद्धे ।” को० १८६ गाथा ।

निच्च-नित्य-त्रि० । ‘णिच्च’ शब्दार्थे, “सइ अविरेय अवि-
रामं, अणुवेलं सनयं सया निच्चं ।” को० ८७ गाथा ।

निच्चुड्ड-निच्चुड्ड-त्रि० । ‘निक्खिच’ शब्दार्थे, को० ७३ गाथा ।

निच्चूड्ड-उद्धृत-त्रि० । “क्केनाप्फुष्ठाऽऽदयः” ॥ ८४१२५ ॥
इति उद्धृतस्थाने निच्चूडाऽऽदेशः । ‘निच्चूड्डं’ । उद्धृतम् ।
उत्तिष्ठते, प्रा० ४ पाद ।

निज्झर-निर्झर-न० । ‘उदकप्रस्रवणे, भ० ५ श० ७ उ० ।
“ओज्झरं निज्झरं ।” को० २१६ गाथा । क्षि-धानोस्तु ‘शि-
ज्झर’ एव । स च शकाराऽऽदिसंकलने गतः । “क्षेण्णिज्झरो
वा” ॥ ८४१२० ॥ इति शकाराऽऽक्रान्त एव । प्रा० ४ पाद ।

निज्झाय-दृश्-धा०। प्रेक्षणे, “दशो निअच्छ-पेच्छावयच्छा-
वयज्झ-वज्झ-सव्ववेदकसो अक्खावक्खावअक्ख-पुलोए-
पुलए-निआवआस-पासाः” ॥ ८४१२१ ॥ इति दृशेः ‘नि-
ज्झाय’ आदेशः ‘निज्झाअइ ।’ पश्यति । प्रा० ४ पाद ।

निदुद्ध-क्षरित-त्रि० । क्षरिते, “निदुद्धइञ्चं खरिञ्चं छिप्पि-
ञ्चं च नीसादञ्चं च पञ्जरिञ्चं ।” को० ६० गाथा ।

निदुद्ध-निष्ठुर-त्रि० । ‘णिदुद्धुर’ शब्दार्थे, “कडिणा य क-
क्कता निदुद्ध-रा खरा खप्पुग फरसा ।” को० ७५ गाथा ।

निडाल-निडाल-न० । कपाले, “भालं अलिञ्चं निडालं ।”
को० ११२ गाथा । केचिदभ्युपनमपि वदन्ति । ललाटशब्द-
स्य तु “ललाटच” ॥ ८१२५७ ॥ इति सूत्रेण ललाटस्य शका-
राऽऽदरेवाऽऽदेशः । “णिडालं” । प्रा० १ पाद ।

निड्ड-नीड-न० । “नीडं निड्डं कुलायं च ।” को० १२६ गाथा ।
पांक्षणां निलये, वाच० ।

निष्ठया-निम्नगा-स्त्री० । नीचैर्गामिनि नद्याम्, को० २८
गाथा । प्रज्ञा० । (‘नइ’ शब्देऽनुपदमेव विशेषो गतः)

नित्त-नेत्र-न० । नयने, स्था० १० ठा० । “अच्छी नयणं च
लोअणं नत्तं ।” को० १११ गाथा ।

नित्याम-निःस्थामन्-त्रि०। वलहीने, “ओलुगो नित्यामो ।”
को० १७० गाथा ।

निदलिञ्च-निर्दलित-त्रि० । मर्दिते, “उच्छुसं मदिञ्चं च नि-
दलिञ्चं ।” को० २० गाथा ।

निर्देस-निर्देश-पुं० । आज्ञायाम्, “आएसो सासणं च निर्दे-
सो ।” को० १७३ गाथा । (अत्र बहु वक्तव्यं ‘णिर्देस’ शब्दे-

उन्मिषेव भागे २०७२ पृष्ठे गतम्) (निर्देशनिक्षेपः, तन्स्वरूपं च 'उद्देश' शब्दे द्वितीयभागे ७६६ पृष्ठे गतम्)
 निद्वंश-निर्धन्व-त्रि० । निर्देशे, को०७३ गाथा । (अस्यै-
 कार्थिकानि " निक्षिप्त " शब्देऽनुपदमेव गतानि)
 निद्राडिअ-निर्धाटित-त्रि० निर्गते, " निद्राडिअ नीलिअं । " को० १७६ गाथा ।
 निर्वधण-निवन्धन-न० । कारणे, " निर्वधणं कारणं निश्राणं च । " को० १७६ गाथा । विशेष० । वाच० ।
 निम्बर-निर्भर-त्रि० । अतिशयपूरिते, " निम्बर-महसयभ-
 रियं । " को० २१४ गाथा । वाच० । आ० म० ।
 निम्मिअ-निर्भिन्न-त्रि० । विदारिते, " कण्ठपरिअं दारियं च निम्मिअं । " को० १६६ गाथा ।
 निमिअ-स्थापित-त्रि० । 'णिक्खित' शब्दार्थे, 'केनाप्पुणा-
 ऽऽदयः' ॥॥१४१२५॥ इति स्थापितस्य 'निमिअ' आदेशः ।
 प्रा०४ पाद । (अस्यैकार्थिकानि 'निक्खित' शब्दे गतानि)
 निम्मल्ल-निर्मात्य-न० । देवाच्चाद्रध्य, वाच० । " उम्मालो
 निम्मल्लं । " को० ३४१ गाथा । पि० ।
 निम्महिअ-निर्मथित-त्रि० । निराकृते, " गंधुगिरणम्मि
 निम्महिअं । " को० १६६ गाथा ।
 निम्माण-निर्मा-धा० । विरचने, " निर्मो निम्माण-निम्म-
 यो' ॥॥१४१६॥ निर्वृषस्य मिमेतेरेतावादेशो वा । निम्माणद ।
 निम्मह । विरचयति । प्रा० ४ पाद ।
 निम्माय-निर्मात त्रि० । निष्पत्तेः वृ० ६ उ० । " निव्वडिअं
 निम्मायं । को० २०० गाथा ।
 नियच्छिअ-निर्दिशित-त्रि० । मिलिते, " सञ्चविअ-विट्ठनह-
 अ-नियच्छियाइ निहालिअ-ऽत्थम्मि । " को० ७८ गाथा ।
 नियड-निकट-त्रि० । समीपे, अस्यैकार्थिकानि-"अभासे अ-
 द्भमे, आसन्नं सविहमतिअं निअडं । " को० ६१ गाथा ।
 निरकुसा-निरहकुशा-खी० । स्वतन्त्रस्त्रियाम्, को० १३
 गाथा । (एतत्पर्यायाः ' नारी ' शब्दे गताः)
 निरगला-निरगला-खी० । स्वच्छन्दनार्याम्, को० १३
 गाथा । (एतत्पर्यायाः ' नारी ' शब्दे गताः)
 निरगुज्ज-गुओग-निरनुयोज्यानुयोग-पुं० । विंशतितमे
 निग्रहस्थानभेदे, स्था० । "अनिग्रहस्थाने निग्रहस्थानाभियोगो
 निरनुयोज्यानुयोगः । " २३ । गौ०सू० निग्रहस्थानलक्षणस्य
 मिथ्याध्यवसायादानिग्रहस्थानं निग्रहीतांशसि परं ब्रुवन् निर-
 नुयोज्यानुयोगाग्निरुहीतो वेदितव्य इति । भा० । निरनुयां-
 ज्यानुयोगं लक्षयति-अवसरे यथार्थनिग्रहस्थानोद्भावनाजि-
 रिकं यन्निरग्रहस्थानोद्भावनं तदित्यर्थः । एतेनावसरे निग्रहस्था-
 नाद्भावेन एकनिग्रहस्थाने निग्रहस्थानान्तराद्भावेन च ना-
 व्याप्ति । साऽयं चतुर्था-ल्लं. जानि, आभासोऽनवसरग्रहणं
 च । आभासो व्यभिचारोऽऽदावसिद्धयाद्युद्भावनम् । अनव-
 सरग्रहणञ्चाकाले एवोद्भावनम् । यथा-त्यदर्थसि चेत्-प्रति-
 ज्ञाहानिः विशेषयसि चेत् ह्यन्तरम् । एवमवसरमतीत्य क-
 थनमपि यथा उच्यमानप्राज्ञस्यापशब्दाऽऽदेः परिसमाप्ती
 एवमनुकुराह्यानाऽऽद्यननुभाषणवसरऽनुद्भाव्य-बोधाऽऽ-

विष्करणानुभाषणप्रवृत्ते चादिनि तदुद्भावनमित्यादिकमूहा-
 मिति वृत्तिः । २३ । गौ०सू० वा० भा० वि० वृ० ।
 निरत्थ (ग) य-निरर्थक-पुं० । सप्तमे निग्रहस्थानभेदे, स्था० ।
 "वर्णकमनिर्देशवन्निरर्थकम् । " ८ गौ०सू० । यथा-नित्यः शब्दः
 कचटतपाः जवगडदशत्वात् ऋभञ्घदधत्वदिनि एवंप्रकारं
 निरर्थकम् । अभिधानाभिधेयभावानुपपत्तौ अर्थगतरभावाद्
 वर्णा एव क्रमेण निर्दिश्यन्त इति । भा० । निरर्थकं लक्षयति-
 वर्णानां क्रमेण निर्देशो जवगडेत्यादिप्रयोगः, तत्तुल्या निर्देशो
 निरर्थकं निग्रहस्थानम्, अवाचकपदप्रयोग इति फलितार्थः ।
 वाचकत्वं शक्या, निरुद्धलक्षणया, शास्त्रपरिभाषया वा बो-
 ध्यम् । समयवन्धव्यतिरेकेणैति विशेषणीयं, तेन यत्रापभ्रं-
 शेन विचारः कस्यैव इति समयसम्बन्धस्तत्रापभ्रशे न दोषः,
 कटिति संवरणे तु न दोष इत्युक्तप्रायम् । अस्य सम्भवः प्र-
 मादादित्यवधेयमिति वृत्तिः । ८ । गौ० सू० वा०भा०वि०वृ० ।
 वृ० । उक्त० । विशेष० ।
 निरवगहा-निरवग्रहा-खी० । स्वच्छन्दविहारिण्यां रमायाम्,
 को० १३ गाथा । (पर्यायाश्चास्य 'नारी' शब्दे गताः)
 निराय-निराय-त्रि० । सरले, " पडणं निरायं उज्जुयं । " को०
 १७५ गाथा ।
 निरोह-निरोध-पुं० तापे, " धम्मो तावो डाहो, उम्हा उएहं
 निरोहो य । " को० ४६ गाथा । (अस्यान्येऽप्यर्थाः 'निरोह'
 शब्देऽस्मिन्नेव भागे २११६ पृष्ठे गताः)
 निलय-निलय-पुं० । गृहे, उक्त० ३२ अ० को० । (अस्यैका-
 र्थिकाः ' निहलण' शब्दे वक्ष्यते)
 निलीण-निलीन-त्रि० । लीने, "परिलीणं च निलीणं । " को०
 १६६ गाथा ।
 निव-नृप-पुं० । " इत्थपाऽऽदौ " ॥॥११२८॥ इति आदेशं न
 इत्थम् । 'निवो ।' प्रा०१ पाद । राजनि, को० १०० गाथा । नि०
 चू० आचा० । वृ० । (अस्य पर्यायाः 'नरणाह' शब्दे द्रष्टव्यः)
 निवह-निवह-पुं० । सङ्गाने, को० १६ गाथा । (अस्य पर्यायाः
 ' निडं' शब्दे) (गम-नशोस्तु णकाराऽऽकान्त एवादेशः
 'णिवह' इति) (निवह-णिवह-शब्दयोस्तु त्रार्थत्वम्)
 निव-नीव-न० । पटले, " निव पडलं । " को० २११ गाथा ।
 ककुंद, दे० ना० ५ वर्ग ४८ गाथा ।
 निव्वडिअ-निष्पत्ति-त्रि० । कृते, को० १६६ गाथा । (अत्र
 पर्यायविषये 'निम्माय' शब्दो विलोकनीयः)
 निव्वल-निर्वल-त्रि० । निर्गतं बलं सामर्थ्यं यस्येति निर्वलम्,
 " निगः पदेव्वलः " ॥॥१४१२८॥ निरपूर्वस्य पदेव्वल इत्यादेशः ।
 'निव्वल' । पदे निष्पज्ज निम्सारं, प्रा० ४ पाद ।
 निव्वाण-निर्वाण-न० । मोक्षे, पर्यायाः-"लोअगं परमपयं,
 मुत्ती सिद्धी सिव च निव्वाणं । " को० २० गाथा । (अत्र
 विशेषः ' निव्वाण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २१२१ पृष्ठादारभ्य
 द्रष्टव्य एवास्ति)
 निव्विडु-निर्विष्ट-त्रि० । उपयुक्ते, " निव्विडु उवहुत्तं । " को०
 १७७ गाथा । अनुपातिहारिके, स्था० ३ ठा०४ उ० । उचितं,
 दे० ना० ४ वर्ग ३४ गाथा ।

निसंस-नृशंस-त्रि० । “शपोः सः” ॥ ८ । १ । २६० ॥ इति
शस्य सः । ‘निसंसो ।’ श्लाघारहिते, प्रा० १ पाद । क्रूरे, को०
७३ गाथा । (अस्य पर्यायाः ‘निक्खि’ शब्दे गताः)
निसा-निशा-स्त्री० । रात्रौ, हरिद्रायाम्, वृ० ५ उ० । वाच० ।
निशाशब्दपर्यायाः-“रयणी विहावरी स-व्वरी निसा जा-
मिणी राई ।” को० ४७ गाथा ।
निसाअर-निशाचर-पुं० । रात्रिचरे, “इः सदादौ वा” ॥ ८ ।
१ । ७२ ॥ इति इत्त्वपक्षे-‘निसिअरो ।’ प्रा० १ पाद । वाच० ।
“अवर्णो यश्रुतिः” ॥ ८ । १ । १८० ॥ इति यश्रुतौ ‘निसाय-
रो ।’ अस्य प्रायिकत्वपक्षे-‘निसाअरो ।’ प्रा० १ पाद ।
निसामिअ-निशामित-त्रि० । आधिते, को० १८४ गाथा ।
निसामिअय-निशामितक-त्रि० । आकर्णिते, “निसुअं आ-
याक्षिअं निसामिअयं ।” को० १८४ गाथा । दे० ना० ।
निसायंत-निशातान्त-न० । तीक्ष्णधारविशिष्टे, “अच्छायंतं
निसायंतं ।” को० २७० गाथा ।
निसाय-निशात-त्रि० । तीक्ष्णकृते, “तिक्खालिअं निसाअं ।”
को० २०० गाथा ।
निसायर-निशाकर-पुं० । चन्द्रे, “इंदु निसायरो सस-हरो वि-
ह्व गह्वई रयणिनाहो । मयलंछणो हिमयरो, रोहिणिरमणो
ससी चंदो ॥५॥” को० ५ गाथा । रात्रिचरे, वाच० । “क-
ग-च०-” ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इत्यादिना कलोपे “अवर्णो यश्रुतिः”
॥ ८ । १ । १८० ॥ इति यश्रुतिः । ‘निसायरो ।’ प्रा० १ पाद ।
निसीढ-निशीथ-पुं० । “निशीथ-पृथिव्योर्वा” ॥ ८ । १ । २१६ ॥
इति यस्य ढो वा । ‘निसीढो । निसीढो ।’ अर्द्धरात्रे, रात्रि-
मात्रे च । प्रा० १ पाद ।
निसुअ-निश्रुत-त्रि० । आकर्णिते, “निसुअं आयाक्षिअं नि-
सामिअअं ।” को० १८४ गाथा । दे० ना० ।
निसुदिअ-नत-त्रि० । भारनन्ने, “निसुदिअं अकंतभरोण्यं ।”
का० १६४ गाथा ।
निसुद्ध-निशुद्ध-त्रि० । शुद्धे, “ओसद्धं पाडिअं विसुद्धं च ।”
का० १६४ गाथा ।
निसेह-निषेध-पुं० । “निषेधेहकः” ॥ ८ । १ । १३४ ॥ इति निषेधे-
हकादेशो वा । ‘हकइ, निसेहइ ।’ प्रतिषेधे, प्रा० ४ पाद ।
निस्स-निःस्व-त्रि० । निर्धने, “रोरो अकिचणो दु-व्विहो
इरहो य दुग्गओ निस्सो ।” को० ३५ गाथा ।
निस्सेण-निःश्रेणि-स्त्री० । अधिरोहयाम्, “अधिरोह-
णिआ य निस्सेणी ।” को० १२० गाथा ।
निह-निभ-न० । छले, “छलं अवणसो निहं च मिसं ।” को०
१४२ गाथा । सदृशे, आ० म० १ अ० । मायिनि, सूत्र० १ श्रु० ६
अ० । क्रोधाऽऽदिभिः पीडिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।
आघातस्थाने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० ।
स्निह-त्रि० । रागवति, आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।
रागद्वेषयुक्ते, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । ममत्वसहिते,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।
निहण-निधन-न० । प्राणत्यागे, “पलयो निहणं नासो ।”
का० १६७ गाथा ।

निहय-निहत-त्रि० । मारिते, उत्त० १२ अ० । भावरिपुभि-
रिन्द्रियकपायकर्मभिर्हन्यमाने, आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।
“निहयं निक्खयं ।” को० २४० गाथा ।
निहस-निक्प-पुं० । “निक्प-स्फटिक-चिकुरे हः” ॥ ८ । १ ।
१८६ ॥ इति कस्य हः । प्रा० १ पाद । “शपोः सः” ॥ ८ । १ ।
२६० ॥ इति यस्य सः । प्रा० १ पाद । कपपट्टरेखायाम्, प्र-
ज्ञा० १७ पद २ उ० । “निहसो कसो ।” को० २६३ गाथा ।
निहाअ-निघात-समूहे, को० १६ गाथा । दे० ना० । (अ-
स्य पर्यायाः ‘निउरंव’ शब्दे गताः)
निहालिअ-निभालित-त्रि० । दृष्टे, “सच्चविअ-दिट्ठ पुलइ-
अ-निअच्छिआइं निहालिअ-ऽत्थमि ।” को० ७८ गाथा ।
निहिअ-निहित-त्रि० । स्थापिते, “निमिअं निहिअं च नि-
क्खितं ।” को० १६३ गाथा । नि-घा-कृतः । “सेवाऽदौ वा”
॥ ८ । २ ६६ ॥ इति तद्धित्वं वा । निहितं । पक्षे-तो लोपः ।
प्रा० २ पाद । निक्षिते, पञ्चा० १० विव० ।
निहिनाथ-निधिनाथ-पुं० । कुबेरे, “वेसमणो निहिनाहो,
जक्खहिवाइं कुबेरो य ।” को० २४ गाथा ।
निहुअ-निभृत-त्रि० । “उद्धत्वादौ” ॥ ८ । १ । १३१ ॥ ऋतु-
इत्यादिषु शब्देषु आदेर्नृत्त उस्वम् । प्रा० १ पाद । तदर्थमनु-
द्युक्ते, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । निर्व्यापार, वृ० ३ उ० । निश्चले,
उत्त० १६ अ० । असंभ्रान्ते, कायस्थित्या उचितधर्मे, दश० ६
अ० । “मसिणं सणिअं मट्ठं, मंदं अलसं जडं मरालं च । खलं
निहुअं सहरं, वीसत्यं मंथरं धिमिअं ॥१५॥” को० १५ गाथा ।
निहेलण-निलय-पुं० । “गोणाऽऽदयः” ॥ ८ । २ । १७४ ॥
इति निलयस्थाने ‘निहेलण’ आदेशः । गृहे, प्रा० २ पाद ।
“भवणं घर-मावासो, निलयो वसही निहेलणमगारं ।”
को० ४६ गाथा ।
नीअ-नीत-त्रि० । गते, “हिअं नीअं ।” को० २६७ गाथा ।
नीच-त्रि० । अत्यन्तावनतकण्ठरे, उत्त० १ अ० । उच्चविपरी-
ते, स्था० ३ ठा० ४ उ० । अपूज्ये, भ० ३ श० १ उ० । निम्ने,
नि० चू० १ उ० । नीचैः स्थानं, मालाऽऽदौ, उत्त० १ अ० ।
“अहमा इयरा य पायया नीआ ।” को० १०३ गाथा ।
नित्य-त्रि० । सदाऽवस्थायिनि, स्था० १० ठा० ।
नीचअ-नीचैस्-अव्य० । नीचे, “उच्चैर्नीचैस् अन्नः” ॥ ८
। १ । १४५ ॥ इति पेतो अन्न इत्यादेशः । ‘नीचअं ।’ अ-
त्यल्पे, छुद्रं च । प्रा० १ पाद ।
नीड-नीड-न० । कुलाये, “निडं नीडं कुलायं च ।” को०
१२६ गाथा । प्रा० ।
नीणिअ-नीणित-त्रि० । गते, “निडाडिअं नीणिअं ।” अव्यु-
त्पन्न एवायं शब्दः । व्युत्पत्तिपक्षे तु-“णीणिअ” इत्येव एका-
राऽऽक्रान्तो भविष्यतीति विशेषः । को० १७६ गाथा । स्व-
स्थानं प्रापिते, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । उत्त० । सूत्र० ।
नीरंगी-नीरङ्गी-स्त्री० । शिरोऽवगुण्ठने, “नीरंगी अंगुड्डी ।”
का० ११६ गाथा । दे० ना० ।

नी-नी-नी-नी-नी० । "स्वप्ननीधोवा ॥ ८ । १ । २५६ ॥
ने नः य मो वा । 'नीमी, नीमी' मूलधने, यत्र च । प्रा० १ पाद ।
नीर-नीर-न० । जज्ञे, "संयु स्तिल्लं वणं घारि, नीरं ददयं
दयं ददं तोयं ।" को० २८ गाथा । दर्श० ।

नीलकंठ-नीलकण्ठ-पुं० । मोरे, "मोरे सिद्धि वरहिणो, सिद्धि-
छो नीलकंठो य ।" को० ४२ गाथा । शनस्य देवेन्द्रस्य मदि-
पानीकाधिपनो, स्या० ४ टा० २ उ० ।

नीलपल्ल-नीलोत्पल-न० । नीलकमधे, "नीलपल्लं विद्याणह,
पुवलयं ईदीवरं च कंठह ।" को० ३९ गाथा । कुवलये, जं०
१ पञ्च० । उपा० ।

नील-नील-पुं० । "पो यः" ॥ ८ । १ । २३१ ॥ सराप्तरस्यासं-
तु-पानादेः पश्य प्रायो यो भवति । 'कासदो । पापं । उय-
मा ।' प्रा० १ पाद । "फलं यो, नीलो ।" को० २५५ गाथा ।

नीवी-नीवी-स्त्री० । घटप्रस्थो, "उमट्टो उच्चम्रो नीवी ।"
को० १७५ गाथा । मूलधने, पाठ० ।

नीमदिश्र-निःष्यन्दिश्र-पि० । निष्पोतेत, "निदुष्य सिरिधं
निष्पिप्रं, च नीसंदिधं न पञ्जरिधं ।" को० ८० गाथा ।

नीनापन्न-निःमामान्य-पुं० । गाम्भीर्ययुक्ते, "नीसामना ग-
दना ।" को० १०३ गाथा ।

नीहरिन्न-निःमृत-पि० । निर्गोथं, "नीहरिन्नं निर्गोथं" १६७
गाथा । दे० ना० ।

नीहार-नीहार-पुं० । मूढपुरीषोत्सर्गे, स० ३४ सम० । "धू-
मिनायाम, "सिंहहा नीहारो धू-मिआ य मदिआ य धूम-
दिसो य ।" को० ३८ गाथा ।

नु-नु-स्त्री० । स्तुनौ, "प्रस्तुते वा परिनिष्ठे, शुद्धे निर्णेतरी स्मृतः ।
नुः स्त्रियां नु स्तुनौ ।" एका० ४४ श्लोक । नुः स्तुनौ दीर्घं ह्रस्व-
स्त्री । वारिणि, पृच्छापां, वितर्के, एका० ७८ श्लोक ।

नुन्न-नुन्न-पि० । मिष्टयुतायै, "नुन्नशब्दं निखिलः स्यान्मिष्टयुता-
यस्य वाचकः ।" एका० ५५ श्लोक ।

नू-नू-पुं० । दपै, "नूदपैरपि तथोदितः ।" एका० ७७ श्लोक ।
"नूशब्दः पातके पुंसि, वायौ क्लीबे ।" एका० ७६ श्लोक ।

नून-नून-न० । एकादशे निप्रदृष्टानजदे, स्या० । "हीनजन्य-
तमेनाप्यवयवेन नूनम्" १२ । गौ० सू० । प्रतिज्ञाऽऽदीनामवय-

धानामन्यतमेनाप्यवयवेन हीनं नूनं निप्रदृष्टानं, साधनाभावे
साध्यासिक्किरिति । भा० नूनं लक्ष्मण-श्रवयवेन स्वशास्त्रसिक्केन
तेन सौगनस्य द्वावययानिधानेऽपि न नूनत्वम् । तन्वयवहीन-
त्वम्-श्रवयवत्वावच्छिन्नाज्ञाः, तथा चाकथनमेव स्यादन आ-
द-श्रव्यनमेनापीति । तथा च-यत्किञ्चिदवयवग्न्यावयवाभि-
धानं फलितम् । नचायमपसिक्कान्तः, सिक्कान्तविद्यमानच्युपगमा-
त्, अपि तु सभाज्ञोभाऽऽदिनाऽनभिधानादिति धृतिः ॥ १३ ॥
गौ० सू० वा० भा० वि० वृ० ।

नूमिन्न-छादित-पि० । प्रच्छादिते, "पच्छादित-नूमिआई घइ-
आई ।" को० १७६ गाथा । "उदेणंशुम-नूमसन्तुम-उज्जोभा-
पञ्चालाः" ॥ ८ । ४ । ११ ॥ इति उदेणंशुमस्यैते वमादेशा
वा भवन्ति । 'नूमइ' । पके-उयइ ।' प्रा० ४ पाद ।

नेउर-नूपुर-न० । स्त्रीणां पादाऽऽनरणे, "हंसयं नेउरं च मंजी-
रं ।" को० ११९ गाथा ।

नेलच्छ-परक-पुं० । परदे, पृथगेऽपि, "नेलच्छो पंरुओ ।" को०
१३५ गाथा । "गोणाऽऽदयः" ॥ ८ । २ । १७४ ॥ इति परक-
कशब्दस्य नेलच्छाऽऽदेशः । "नो यः" ॥ ८ । १ । २१८ ॥ इत्य-
स्य वैकल्पिकत्वात् श्रुत्वाभावापत्ते रूपात् । प्रा० १ पाद ।

नेवत्य-नेपथ्य-न० । वेदे, "वेसो नेवत्यं ।" को० २३३ गाथा ।
स्त्रीपुरुषाणां वेदे, स्या० ४ टा० २ उ० । परिधानाऽऽदिरचने,
ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । केशाचीवरसनारचने, दर्श० ४ तत्त्व ।
नि० । औ० । निर्मलवेदे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । स्या० ।

नेह-स्नेह-पुं० । "क-ग-ल-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्" ॥
८ । १ । १७७ ॥ इति सलुक् । प्रा० १ पाद । मोहोदयजे प्री-
तिविशेषे, पुत्राऽऽदिस्वत्पन्तानुरागे, आनु० । जीत० ।

नो-नो-पुं० । स्तुनौ, एका० ।

नौ-स्तुनौ, पुं० । स्त्री० । एका० । 'नौक्षरणोऽस्त्रियाम् ।' एका० ।

नोमालिया-नवमात्रिका-स्त्री० । "ओत् पुतर-वदर-नवमालि-
का-नवफालिका-पूगफले" ॥ ८ । १ । १७० ॥ इति ओन्वम् ।
प्रा० १ पाद । 'नेवार' इति ययाते सुगन्धपुष्पप्रधाने वृक्षभेदे,
जं० १ वृक्ष० । ज्ञा० । जी० । (प्रायः णकाराऽऽदयः सर्वे शब्दाः
"वाऽऽदौ" ॥ ८ । १ । २१६ ॥ इत्यस्य वैकल्पिकत्वाद् नका-
राऽऽदिषु बोध्याः) ।

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकदप-भट्टारक-जैनश्रताम्बराऽऽचार्य-

श्री श्री १००० श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरचरिते 'अभिधानराजेन्द्रे'

नकाराऽऽदिशब्दसङ्ख्येन समाप्तम् ।

तत्समाप्तौ च समाप्तोऽयं चतुर्थो जागः ॥ ४ ॥

— इति —

श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र

जैनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १००८ जट्टारक-

श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरमहाराजविरचिते

शब्दसङ्कलनात्मके “ श्री अग्निधानराजेन्द्रकोषे ”

चतुर्थो भागः समाप्तः

2

1

.

.

.

.

.